BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

22

TANK

TUHF

BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

22. CİLT

Tank — Tuhfet ül-Hattatin

Milliyet

İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş. adına
Hürrem FİLA

genel yayın yönetmeni
Adnan BENK

yayın kurulu
Oya ADALI, Nilgün AKAR, Bedia AKARSU, Engin ALÇORA, Yasemin ALPMAN, Abbas ALTUNKAŞ, Aydın ARIT, Selahattin BAĞDATLI, Mustafa BALEL, Mustafa BAYKA, Nezih COŞ, Güler DEĞİRMENCİ, Melek DENER, Turgut DEVECİ, Tamer ERDOĞAN, Sırrı ERİNÇ, Şenay ERKAN, Peyami ARMAN, Ayşegül EROL, Konur ERTOP, A.Fuat FİDAN, Tankut GÖKÇE, Öznur GÜNDOĞDU, Selahattin HİLAV, Rıfat İNSEL, Cenap KARAKAYA, M.N. KARAKÜÇÜK, Melih KIRANBAĞLI, Gülsen KORALTÜRK, Güzide KOSİFOĞLU, Dilek KÖSEOĞLU, Cevdet KUDRET, Turgut KUT, Deniz MAZLUM, Günnur ORMANLAR, Tahir ÖZÇELİK, Süleyman ÖZÇİFTÇİ, Ufuk ÖZKOLÇAK, İsa ÖZTÜRK, Mehmet SERT, Kenan SOMER, İlhami SOYSAL, Beyhan Aziz TANER, Aksel TİBET, Erdoğan TOMAKÇIOĞLU, Teoman TUNÇDOĞAN, Hale ULUSOY, Doğan ÜLGENCİ, Mara YAKOVLEVSKİ, Aydın YALKUT, Mehmet YARAŞ, Ömür YARS, Tahsin YAZICI, Dilek YELKENCİ, Melih YÜRÜŞEN

sorumlu yayın yönetmeni
Aydın YALKUT

araştırma
Despina ÇİMROĞLU ve yardımcıları Betül GÜVENSOY, Nesrin OĞRAŞKAN, Mine ÖZDİLER, Servet SABAK, Hilda SETYAN, Semra BAL

arşiv
Sevil ÇELEBİCAN ve yardımcıları Nurgül KAYA, Cansel Çolak SAVAŞ

teknik yönetmen
Nazlı TÜRKSOY

sayfa düzeni
Ömer BARANİOĞLU ve yardımcısı Çağatay AKYOL

harita
Mansus TETİK ve yardımcıları Berrin BÜYÜKANIT, Ruhi DİLGİMEN, Seval ÖZLER, Ceyda SAKARYA

düzelti
Hayrettin KARA ve yardımcıları Zeynep ATAYMAN, Fatma AYDIN, Sait GÜRAY, Aydın KARAAHMETOĞLU, Gülsüm ÖZ, Sibel TÜRKMENOĞLU

fotoğraf
Muhlis HASA ve yardımcısı Sedal ANTAY

sekreterler
Funda ARSLAN, Halime DEMİR, Nil HEPER, Kadriye KÖMÜRCÜOĞLU, Lale KURUDAĞ, Belgin SOYCAN, Satı ŞİMŞEK

dizgi
Turgay ŞIK ve yardımcıları Leyla BİRBEN, Âdem ÇALIŞKAN, Betül FERİK, Hülya HASEL, Sakine KAYA

kamera
Gelişim Yayınları kamera servisi

baskı: Milliyet Gazetecilik A.Ş.

Büyükdere Cad. Apa Ofset arkası
Levent-İSTANBUL Tel: 169 66 80 (20 Hat)

BÜYÜK
LAROUSSE
SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

Koussi-Gamma

1964'te kullanıma giren israil ordusuna ait amerikan yapısı M 48 A3 tankı (ağırlık: 47,2 t; silahlar: 90 mm'lik top ve iki makineli tüfek)

ther'in 1943'te (45 t, 75 mm'lik top, 3 makineli tüfek, 45 km/sa), Tiger I'in (56 t, 88 mm'lik top, 40 km/sa), daha sonra 500 adet kadar üretilen güçlü Tiger II ya da "Büyük Kaplan"ın 1944'te (69,7 t, 88 mm'lik top, 3 makineli tüfek, 40 km/sa) ortaya çıkışına kadar tankların zırhlarını daha da güçlendirmeye ve silahlarını artırmaya zorladı. Bu silah savaşına 1944' te, başka bir dev olan, hızı ve koruyucu zırhından çok silah gücüyle dikkati çeken rus tankı Stalin (46 t, 122 mm'lik top, 3 makineli tüfek, 40 km/sa) ortaya çıktı. Ruslar gibi Almanlar da bu ağır tankları güçlü tank avcı"larıyla desteklediler.

İngilizler bu gelişmelere Kuzey Afrika' da Crusader III (18 t, 57 mm'lik top, 60 km/sa), Valentine (16 t, 57 ya da 40 mm'lik top, 20 km/sa) ve özellikle 1942'den sonra Churchill (33 t, 57 mm'lik top, 3 makineli top, 26 km/sa) tanklarıyla karşılık verdiler. Amerikalılar fransız B1'den esinlenen Grant ve Lee'nin ardından, 1942'den sonra, önce uçak motoruyla, daha sonra da iki Diesel motorla donatılmış Sherman tankını (30 t, 76,2 mm'lik top, 3 makineli tüfek, 45 km/sa) çıkardılar. Bu tank birçok müttefik birliğini, özellikle de 1944-45'te fransız zırhlı tümenlerini donattı ve sovyet T 34 tankı kadar başarılı oldu.

Savaştan sonra Anglosaksonlar da ağır tanklar imal ettiler. Amerikalılar 1945'te Pershing'i (42 t, 90 mm'lik top, 48 km/sa) ve bundan doğan Patton 47'yi 1952'de (44 t), M 60'ı 1960'ta (48 t), M 48 A3'ü 1964'te (47 t), ve son olarak, bir türbinle çalışan XM 1 Abrams'ı 1980'de (53 t) çıkardılar. Mürettebata sağladığı rahatlık ve sovyet tanklarına oranla daha çok cephane istifleme yeteneğine karşın yüksek ve ağır oluşları bu tankların kolayca görülüp saptanmasına olanak veriyordu. Buna karşılık İngilizler savunmayı hareketliliğe tercih ettiler 1949'da, Kore savaşı'nda da kullanacakları Centurion tankını (48 t) gerçekleştirdiler; 75 mm'lik topu, yürürken atış yapma olanağı veren Jiroskop düzeneğiyle donatılmıştır. Bu tankın A 41 modelinde ise ağır tanklar sınıfında bulunan 105 mm'lik bir top vardır. İsrailliler'ce modernize edilen bu tank, en yeni modellerden hiç de aşağı kalmaz. Hindistan tarafından kullanılan 1965 yapımı Chieftain (56 t) ve Vickers Vicayanta, birçok bakımdan Centurion'a benzer.

Rusya'da 1945'ten beri tasarlanan tüm orta ve ağır tanklar (T 54, T 55, T 10, T 62, T 64-72, T 80) az çok, saptanmalarını ve imha edilmelerini zorlaştıran alçak siluetleri ve tava biçiminde kuleleriyle T 34 ve Stalin tanklarından esinlenmiştir. Ruslar, Anglosaksonlar'dan farklı olarak ağır tank programlarından (SSII, 50 t'luk T 10) vazgeçip orta tanklara yöneldiler.

Fransızlar "AMX sistemini" 1948'den sonra geliştirdiler. AMX 13 1953'te çıkan hafif bir tanktır (15 t). Aynı şasiyi, aynı motoru ve aynı rulman takımını kullanan on kadar modeli arasında 155'lik havan toplu ZPT'ler, onarım ve köprü tankları bulunur. "AMX 13 ailesi"nden araçların yerini, 1973 yılında, bazıları tekerlekli olan "AMX 10 ailesi" araçları aldı. 1963'te, Avrupa savaş tanklarının yeni nesline ait olan AMX 30 orta tankı ortaya çıktı. 1965'te Almanya Panther'den türeyen Leopard I'i (40 t) benimsedi; İsviçre 1964'te Pz 61'i, daha sonra 1971'de Pz 68'i (39,7 t); İsveç ise 1966'da S 103 tankını (39 t) benimsedi. Almanya ABD ile yapılan "MBT 70" projesinin başarısızlığından sonra, Fransa ile birlikte 1990'ın savaş tankı üzerinde araştırmalara başladı. Türk kara kuvvetleri'nde NATO kaynaklı M 47, M 48, M 48 AI, M 48 A2C, M 48 T5 tankları ile Almanya'nın ürettiği tanklar kullanılmaktadır.

Silahların tarihçesiyle ilgili olarak son yıllardaki tüm savaş tanklarının, 105 ya da 120 mm'lik (hatta Ruslar için 115 ya da 125 mm'lik) yivli ve yivsiz topun standart silah olduğu söylenebilir. Toplar daha yoğun, atışlar daha isabetli ve hızlı olsa da, erimde 1945'ten bu yana gözle görülür bir değişme yoktur (1 000-2 500 m). Buna karşın vurma olasılığı, dururken atıştan daha az isabetli olmasına karşın, yürürken atışa olanak veren atış güdüm sistemlerinin gelişimi sayesinde artmıştır. Ayrıca, bazı tankların üzerine, topun her iki yanına tel güdümlü mermi atma sandıkları yerleştirilmiştir (böylece SS II'ler AMX 13'lerin üzerine monte edilmiştir). Daha sonra bazı füzeatar tanklar, yalnızca füzelerle donatılmışlardır (böylece AMX 30 tankı "Pluton" ya da "Roland" sistemiyle donatılmış olur).

Tanklar günümüzde, birçok hafif alaşım parçasıyla, hızla sökülebilen ve nispeten yoğun olan Diesel motorlarıyla çalışır. Yeni amerikan tankı XM 1 Abrams'da olduğu gibi isveç S 103 tankında da çok yakıtlı Diesele bağlı bir türbin bulunur. Otomatik vites kutuları yaygınlaşmıştır ve makaslı ya da yüksekliği ayarlanabilir oleopnömatik süspansiyonlarla hareket yeteneği artırılmış ve mürettabatın daha az güç harcaması sağlanmıştır.

1980'den sonra amerikan XM 1 Abrams, israil Merkava, rus T 72 ve T 80 tanklarında kullanılan "Şobham" tipi çukur çeperli zırhlarla iyi korunduğu için, gelecek tank nesli daha hafif olacaktır (30-45 t). Günümüzde araştırmalar çeşitli çözümlere yöneliyor: kazamat tankı gibi ekonomik bir formüle dönülmesi (alman Mak şirketi'nin 105 mm'lik 2 toplu ilk örneği); kulesiz, tek kişilik ya da tümüyle otomatik mürettebatsız kuleli tank tasarıları; savaş tanklarının bazı görevleriyle zırhlı personel taşayıcısının görevlerini birleştiren araç formülü (90 mm'lik) topuyla fransız AMX PAC 90; arjantin ordusunca incelenen, 105 mm'lik topuyla Marder tırtıllı VCI tankının bir modeli olan alman TAM); füzeatar tankların gelişimi (Marder'in diğer modeli olan, TOW tanksavar füzeatar sistemi ve 57 mm'lik top ile donatılmış ilk Begleitpanzer; Hot füzeatar sistemiyle donatılmış alman Jaguar avcı tanklarının 1980'de kullanıma girmesi). Önemli olan, tankın ağırlığının azalmasına karşın, hazırlanmakta olan yeni neslin kısmen, hâlâ ağır tanklarla donatılmış bir önceki nesil kadar iyi silahlandırılmış olmasıdır.

80 ile 90'lı yıllarda öne sürülen, savaş tankları, hafif tanklar ve her türlü zırhlı aracın kullanımıyla ilgili öğretiler, teknik sorunlara ve daha genel bir taktik düşünceye bağlanır. Sabit değere göre tankların mal oluş fiyatı ise 1916'dan 1956'ya kadar altı kat, o dönemden bu yana da, özellikle elektronik aletlerin fiyatı nedeniyle üç kat artmıştır.

—Ask. Türk silahlı kuvvetleri'nin gereksinimi olan tank sınıfı subay ve astsubaylar Ankara Etimesut'taki Zırhlı birlikler okulu'nda, er ve erbaşlar ise çeşitli yerlerdeki eğitim merkezlerinde yetiştirilir.

TANK (Yevgeniy İvanoviç SKURKO, **Maksim** — denir), beyaz rus şair (Pilkovşçina, Minsk bölgesi, 1912). Beyaz Rusya'nın batı kesimini ve bu yöredeki işçi hareketini dile getirdi (*Étapes* [fr. çev.], 1936; *Couleur d'airelle* [fr. çev.] 1937). Bir saplantı haline gelen savaş temasının yanı sıra (*Jonuk Siyaliba*, 1942; *Fourbissez vos armes* [fr. çev.], 1945), kişisel temalara da yer veren (*la Trace de l'éclair* [fr. çev.], 1957; *la Gorgée d'eau* [fr. çev.], 1964) şiirleriyle tanındı.

Mark I 1916 (Büyük Britanya)

B 1 1939 (fransız)

T 34 1942 (rus)

Sherman 1943 (ABD)

Tigre 1943 (alman)

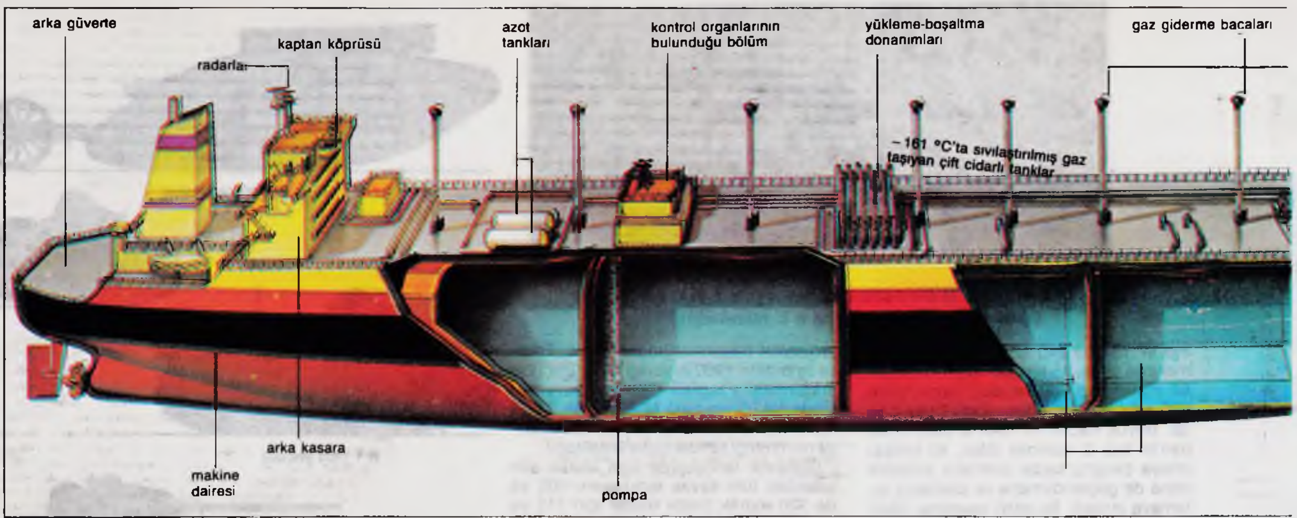
Birinci ve İkinci Dünya savaşı'nda kullanılan başlıca tank tipleri

TANKA a. (tibet dilinde *thang-ka*, düz

Réunion des musées nationaux

Buddha'nın yaşamından sahnelerle bezeli bir tibet tankası (merkezde Buddha Şakyamuni) tuval üzerine resim XIX. yy. sonu *Guimet müzesi, Paris*

GAZ TANKERİ (METAN TANKERİ)

nesne). Taşınabilir ve genellikle tekstil bir taşımalık üzerine çizilen dinsel buddha imgesi.
—ANSİKL. Tapınaklarda asılan, ayin alaylarında taşınan ya da gezici keşişlerin kendileriyle birlikte götürdükleri bu resimler, öğretici oldukları kadar düşünme nesneleridir. Kirece, kolaya bulanmış ve silkme yapılmış bir tuval (pamuk, keten ya da ipek) üzerine sanatçı, guvaş ya da tutkal boyayla çizdiği yapıtına başlamadan önce tanrıyı yardıma çağırır. Hiçbir zaman imzalanmayan ve ender olarak tarihlenen yapıt tamamlanınca ressam, fırçasıyla tanrının gözlerinin açılmasına ve arkaya da mantranın yazılmasına girişir ya da bazen kırmızılar içindeki bir lamanın eliyle kutsaması sağlar. Üç brokar şeritle çevrelenen imgeyi kutsayan su, resmin karşısına konan bir aynaya serpilir. Şeritlerden birinin altında, farklı renkteki bir kare, düşünme sırasında müminin mandalaya ya da simgelenen tanrıya eriştiği "kapı"yı oluşturur. İkonometre ve ikonografi kuralları her zaman çok katı uygulanmış ve kompozisyonlar sıkı sıkıya bir merkez çevresinde toplanmıştır. Yalnız çin etkisinde kalan peyzajlar, belli bir fanteziye olanak verir. Bu üslup sürekliliği, yapıtların tarihlendirilmesini de, tibet kökenli mi, yoksa nepal kökenli mi olduklarının saptanmasını da güçleştirir. Dunhuang'ta bazı tankaların XI. yy.'a kadar uzandığı sanılır; tarihlenmiş en eski tankalardan biri (1479) Boston müzesi'ndedir.

TANKA a. (japonca *tanka*, kısa şiir). 5-7-5/7-7 duraklarıyla arka arkaya gelen ve 31 heceden oluşan klasik japon şiir kalıbı. (*Manyo-şu*'da yer alan 4 000 kadar kompozisyon, bu türün eksikliğini kanıtlar.)

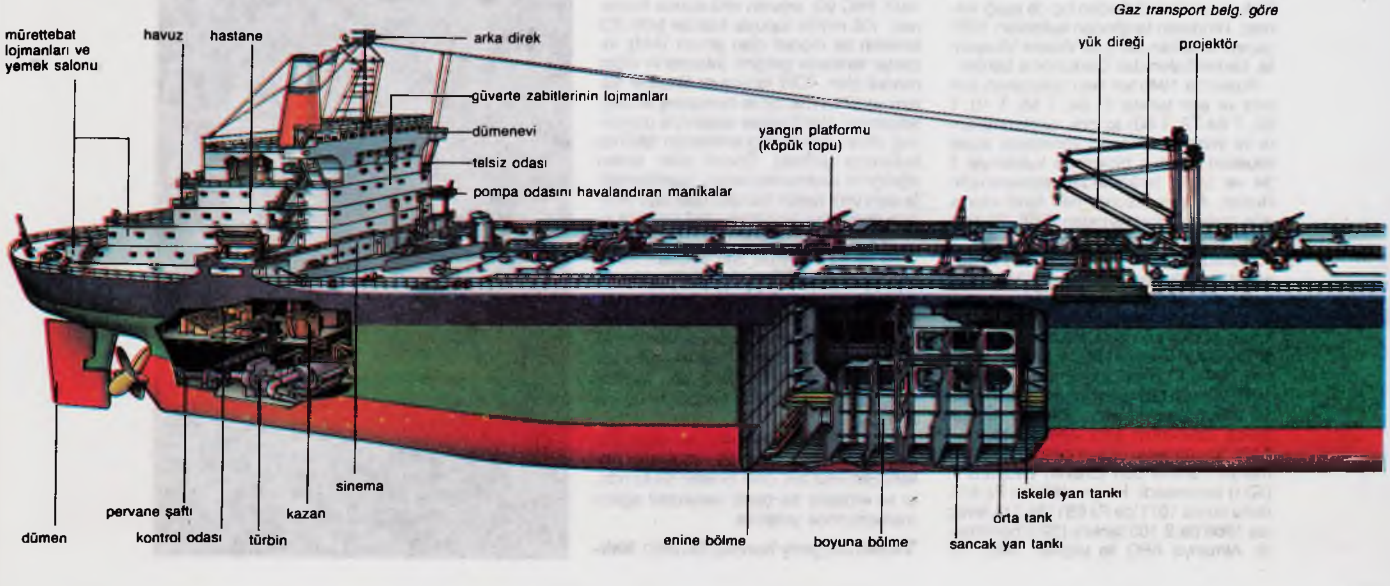
TANKÇI a. Ask. Tank sınıfından olan asker.

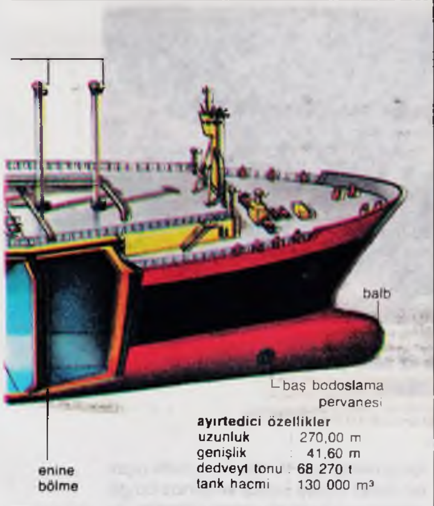
TANK-DESTROYER a. (ing. sözc.). 1942-1945 yılları arasında müttefik ordularında tank avcıları olarak kullanılan amerikan yapısı zırhlı araç. (Kısalt. TD.) [Üç modeli vardır: yaklaşık 30 t ağırlığındaki ilk iki model, Sherman tank kasası üzerinde 76,2 ya da 90'lık toplarla donanmış bir kuleye sahipti; 19 t'luk üçüncü model ise 76'lık bir topla donatılmıştı; genellikle direkt atışlarda kullanılan TD, topçu desteğiyle sık sık eğik atışlar da yapmıştır.]

TANKER a. (ing. sözc.). Denizc. **1.** Dökme sıvı yükleri (petrol ürünleri, şarap ve yağ gibi besin ürünleri, kimyasal ürünler vb.) taşımada kullanılan gemi. (Bk. *ansikl.* böl.) —**2.** *Gaz tankeri*, sıvılaştırılmış gaz (L.P.G.) taşımada kullanılan tanker. (Taşınan gazın türüne göre, bunlara butan, metan, etilen tankeri denir.) || *İkmal tankeri*, gemilerin yakıt gereksinimlerini karşılayan tanker. || *Mazot tankeri*, mazot taşımada kullanılan, özel olarak düzenlenmiş petrol tankeri. || *Petrol tankeri*, sıvı hidrokarbonları taşımak için özel olarak inşa edilmiş tanker. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Oto. Dökme sıvıları taşımak için özel olarak düzenlenmiş motorlu taşıt. (Petrol ürünlerini taşımada kullanılan tankerlerin sığası yapacağı dağıtıma bağlıdır, kimi yarı treyler tankerlerin sığası 30 m³'e ulaşır.)
—Tarım mak. Bir römork şasisine yerleştirilmiş olan ve su ya da gübre taşımaya yarayan, genellikle metal tank.
—ANSİKL. Denizc. Başlangıçta tankerler, küçük boyutlu ve limandaki gemilere tatlı su taşımada kullanılan gemilerdi. Su ikmali, bez makinelerle ve pompalarla yapılıyordu. Günümüzde çok değişik ürünler taşıyan bu gemiler, çeşitli boyutlardadır: kimyasal ürün taşıyan tankerlerin sığaları birkaç bir. metreküp ile birkaç yüz bin metreküp arasında değişebilir. Kimi tankerler, taşıma maliyetini düşürmek için birçok ürünü aynı anda taşır.
• *Petrol tankeri.* XIX. yy.'ın ikinci yarısında ortaya çıkan ilk petrol tankerleri, güvertesine petrol taşımak için metal sarnıçlar yerleştirilmiş yelkenli gemilerdi. Dökme petrol taşımak için inşa edilen ilk gemi, 1886'da hizmete giren, 2 307 dedveyt tonluk alman buharlı gemisi *Glückauf*'tur. Bu ilkörnekten sonra, petrol tankerleri önemli bir gelişme gösterdi ve boyutları gitgide büyüdü. 1967'de, Süveyş kanalının kapatılmasından sonra, 250-350 t'luk süper petrol tankerleri ortaya çıktı. Günümüzde 500 000 t'u aşan petrol tankerleri inşa edilmektedir. Bir petrol tankerinin genel görünümü çok karakteristiktir: güverte, geminin uzunluğu boyunca tamamen açıktır, makineler ve kaptan köprüsü arkadadır. Tüm gemi, sarnıçlardan (tanklar) oluşur, bu sarnıçların bölmelemesi, taşınan sıvının kütlesine karşın büyük bir denge sağlar. Çok güçlü pompalar sayesinde, yükleme-boşaltma işlemi çok hızlı gerçekleşir. Tanklar birbiri ardına boşaldığından ve makineler ile pompalar kıçta yer aldığından, geminin dengesini sağlamak için bu tankları boşaldıkça deniz suyuyla doldurmak gerekir: bu balast alma işle-

250 000 T'LUK BİR PETROL TANKERİNİN YAPISI

Gaz transport belg. göre

Gaz transport belg. göre

midir. Petrol tankeri, yalnız yük transferi için gerekli süre boyunca limanda kalır. Yükleme boşaltma işlemleri, bir boruhattıyla stoklama depolarına ya da karaya bağlanan bir yükleme şamandırası yardımıyla kıyıdan açıkta da gerçekleştirilebilir. Geminin bakım ve temizleme işlemleri, yalnız kirlenmemiş su boşaltmayı sağlayan yöntemlerle açık denizde yapılır.

■ **TANKSAVAR** sıf. Tanklara ve diğer zırhlı araçlara karşı kullanılan ve onları imha etmeye ya da ilerlemelerini engellemeye yarayan her türlü silah ve araca denir.
—ANSİKL. Ask. Tanksavar silahının gelişimi Birinci Dünya savaşı'ndan beri zırhlı araçların gelişimini izlemiştir. Bir yandan tankların manevrasının tanksavar engellerince önlenmesi; diğer yandan tankların tanksavar silahlarınca imha edilmesi sözkonusudur. Engel ateşle korunmuyorsa rahatça çevrilebileceği ya da imha edilebileceği için ve tanksavar silahı da tankların kolayca girebileceği bir sahada bulunuyorsa hemen imha edilebileceği için tanksavar silahı ile engellerin gücünü birleştirmek gerekir.

Tanksavar engelleri doğal (bataklık, gür orman) ya da yapay (çukur, Cointet engelleri, tel engeller) olabilir. Zorunlu geçiş noktalarına yerleştirilen yapay engellerin arazide kullanımı zordur. Buna karşın, çukur ya da düz imla haklı, uzaktan kumanda edilen ve mürettebat tarafından tespit edilemeyen tanksavar mayınları çok etkilidirler ve *mayın tarlası* olarak arazide en etkin tanksavar engelini oluştururlar. Rulman kısmını tahrip ederek, bazen de (düz imla haklı) döşemede delikler açarak bir tankı durdururlar.

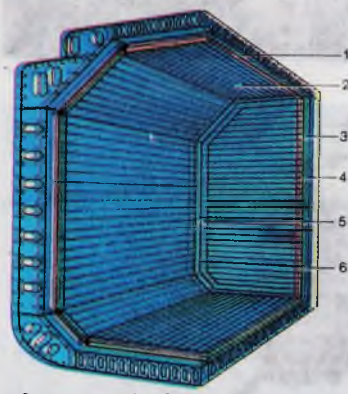

Uddevallavarvet

150 000 t'luk petrol tankeri

Tanksavar silahları, 1918 alman yapısı ilk tanksavar silahlarından (75 mm'lik Minenwerfer: direkt atışa uyarlanmış havan topu; 13 mm'lik özel tüfek; 37 mm'lik Rheinmetall topu) bu yana son derece çoğalmış ve çeşitlilik göstermiştir. *Tanksavar savunması*'nın, gittikçe kalınlaşan zırhları delmek için gücünü artırması gerekir. Ama 1918'den beri aynı özellikleri gösteren tanklarla yapılan çarpışmalar genellikle kısa menzilde (göğüs göğüse muharebeden 2 000 m'ye kadar), görerek ve çabuk olarak gerçekleştirilir. Bu çarpışma, özellikle korunmayan piyadeler sözkonusu olduğunda, büyük bir soğukkanlılığa sahip deneyimli askerler gerektirir.

İkinci Dünya savaşı'nın yüksek ilk hızlarıyla (800-900 m/sn) *çekişli tanksavar topları* ve dik mermiyollu delici obüsleri (1939 yılında fransız yapısı 25 mm'lik ve 47 mm'lik, rus yapısı 45 mm'lik, 1942 yılında müttefik ordularının 57 mm'lik, alman yapısı 37 mm'lik, 75 mm'lik Pak [Panzer Abwehr Kanone] ve 128 mm'lik toplar) ortalama 30 ile 1 000 metreden binlerce tankı imha etti (birçok israil tankı da aynı şekilde 1973 yılındaki Kippur savaşı'nda rus yapısı AT-3 Sagger mermileri tarafından çok yakın mesafelerden imha edildi). Bu hafif silahlar çok hızla mevzi ve hedef değiştirme olanağı sağlar; küçük oldukları için kolayca kamufle

Gaz transport belg. göre

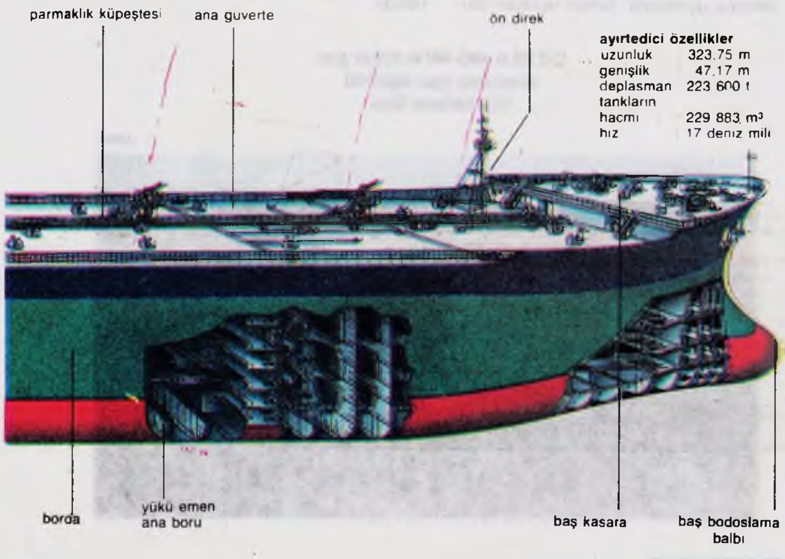
bir gaz tankerinin (metan tankeri) tankının kesiti
1. Birinci kat izolasyon;
2. Birinci cidar;
3. İkinci cidar;
4. İkinci kat izolasyon;
5. Birinci köşelik;
6. Enine bölme.

edilebilirler. Ancak çapları artırmak için bu özellikler terk edilmiştir.

Geleneksel tekerlekli tanksavar toplarının yerini 1943'ten itibaren, tank kasasına bindirilmiş toplar *(otomatik)* ya da ağır silahlarla donatılmış ve iyice zırhlandırılmış özel tanklar (amerikan yapısı "tank-destroyer", 76 mm'lik top; alman yapısı SU-85, SU-122/152, rus yapısı SU-100). Gene bu sırada, ağızdan frenli toplar ve kısa menzilli, hafif dayanıklı ve aynı ilkeye dayanan (geri tepmeyi gideren Venturi borusu) tanksavar roketatarları gibi geri tepmesiz toplar (tekerlek üzerinde ya da hafif araçlarla taşınan) ortaya çıktı.

İkinci Dünya savaşı'ndan sonra *tank avcıları*'nın sayısı Almanya (150 mm'lik namlulu Jagdpanther Kanone 45, tanksavar füzeli Hot) ve özellikle Rusya (havada taşınabilen ASU-85) dışında pek artmadı; günümüzde bu araçların görevleri daha çok savaş tankları ve tanksavar silahlarıyla donanmış mekanize piyadelere verildi. *Geri tepmesiz piyade topları* da (ingiliz yapısı 120 mm'lik BAT L6 Wombat, Jeep üzerinde bulunan amerikan yapısı 106 mm'lik M-40 A1) yavaş yavaş kalkmakta, buna karşın, zırhlı araçlar ve uçaklar üzerine bindirilen hafif toplar (20, 30, 57 mm'lik) önemlerini korumaktadır.

Çukur imla haklı mermiler, delici obüslere, toplara (1961 modeli fransız yapısı G obüsü) ve tanksavar roketatarlarına çok büyük bir tahrip gücü verdi. Ayrıca nişan aletlerinin gelişimi, modern tanksavar roketatarlarını (isveç yapısı FFU-550 Carl Gustav, fransız yapısı STRİM 89 ve ACL /APX80, italyan yapısı Breda Folgore)

Bofors AB Ordnance Division

700 m'ye kadar etkili erimli, tekerlekler üzerinde çekilen 1110 model 90 mm'lik geri tepmesiz isveç yapısı **tanksavar** topu Bofors

E. C. P. armées

Jeep üzerinde 106 mm'lik geri tepmesiz **tanksavar** topu

azami 500-600 m erimli, 89 mm çapı olan çukur imla haklı mermi atan, fransız yapısı **tanksavar** roketatarı STRİM Luchaire LRAC F1

E. C. P. armées

MBB

75-4 000 m taktik erimli fransız-alman yapısı **tanksavar** Hot füzeleriyle donatılmış alman yapısı MBB Bo-105 helikopteri

1943-1945 arasında kullanılanlara oranla (amerikan yapısı bazuka, ingiliz yapısı pi-at, alman yapısı Panzerfaust ve Panzerschreck) uzak mesafede (400-1 000 m) çok daha verimli ve isabetli kıldı.

Füzeler, kuramsal olarak atış isabet ve erimlerinin (amerikan yapısı Tow ve Dragon için 3 000 m, helikopter üzerinde bulunan fransız-alman yapısı Hot ve ingiliz yapısı Swingfire için 4 000 m'ye kadar) artmasına karşın, tanksavar savaşı koşullarını şimdiye dek pek değiştirmemiştir. Ama bu füzelerin kusurları, açık ve yüksek bir arazi gerektirmeleri ve yakın mesafede az isabetli olmalarıdır. İlk nesilden fransız yapısı Entac (2 000 m erimli) ve SS-11'den (3 500 m erimli) sonra üretilen fransız-alman yapısı 2 000 m erimli telgüdümlü Milan (kısa mesafelerde de etkilidir) mevcut tanksavar füzelerinin en iyilerinden biridir. Nişancının uzun süre ve masraflı çalışmasını gerektiren elle güdüm sistemiyse bu silahın sakıncasıdır. Nişan sistemlerinde iki gelişme (laser) nedeniyle çok daha isabetli olan ikinci nesil füzeler, yarı ya da tam otomatik güdümlüdür ve birkaç haftalık eğitimden sonra nişancı tarafından kullanılabilir.

Tam anlamıyla tanksavar silahı olan *helikopter* türleri günümüzde Amerika Birleşik Devletleri (Hugues AH-64), Rusya (Mil Mi-24 Hind) ve Fransa'da (savaş helikopterleri çerçevesinde Hot füzesiyle donanmış Gazelle SA-342 ile değiştirilmekte olan SS-11 ile donanmış Alouette III) geliştirilmektedir.

Ancak, tanksavar savunması, harekâtlarını birleştirmek için kaçınılmaz olan geniş çerçeveli savaşma olanağına özellikle uçaklarla kavuştu. Zırhlı birlikleri tümüyle ortadan kaldırabilecek ya da ilerlemelerini engelleyebilecek güçte olan yalnızca uçaklardır. Alman uçakları Stuka ve Henschel HS-129, ile müttefik uçakları İkinci Dünya savaşı sırasında bu görevi kusursuz olarak yerine getirdiler. Ayrıca "altı gün" savaşı'nda (1967) israil uçaklarının tanklar üzerindeki yıkıcı etkisi de bunun devam ettiğini gösteriyor. Günümüzde de değişik boyutlarda alman -italyan-ingiliz yapısı Panavia Tornado, fransız yapısı Jaguar ve özellikle 30 mm'lik toplu "gatling" füzeleri, bombaları ve roketleriyle büyük bir vurucu güce sahip amerikan yapısı Fairchild A-10 Thunderbolt II uçakları taktik hava desteği alanında teknolojik bir devrim başlattı.

Son yıllarda tanksavar savunması, tüm bu silahların dışında klasik ve nükleer silahlara da başvurmaktadır. Tanksavar engel ve mayınlarıyla güçlendirilmiş tahkimli hatların yararı artık tartışma konusudur; bir yandan, arazinin düzenlenmesi, nükleer silahın etkilerine karşı çok güçsüz kalan bir savunma yığınağı gerektirmektedir; diğer yandan ise, tüm zırhlı ve mekanize tümenler istihkâm araçlarıyla (engel aşma-imha) yeterince donatılmışlardır. Kısacası, dünyada kullanılan zırhlı araç ve tankların durmaksızın artan sayısı, tanksavar savunmasını dar ya da geniş bölgelerde gerçekleştirilen topyekûn taarruzlarla karşı karşıya bırakmıştır. (Bunun tam tersine, zırhlı araçların geleceğini tartışma konusu eden 4. İsrail-Arap savaşı sırasında tanksavar füzelerin topyekûn kullanımı, şaşırtıcı sonuçlar vermiştir; bu sonuçlar gene de özel bir arazi olan bitki örtüsüz bir çölde elde edilmiştir.) 3. boyutun (uçaklar, helikopter) kullanımı kara tanksavar savunmasının yetersizliklerini örtmektedir, ama hava savunmasına ayrılan silahların gücü nedeniyle bu yol da çok masraflıdır.

amerikan yapısı çift jet motorlu **tanksavar** savaş ve taktik destek uçağı Fairchild Republic A-10 Thunderbolt II

US Air Force

25-2 000 m erimli 1981'de hizmete giren fransız-alman yapısı telgüdümlü Milan **tanksavar** füzesi

MBB

TANKTOP a. Denizc. **1.** Gemilerin üst güvertelerinde yer alan ve gemi devrelerine düzey farkının etkisiyle tatlı su ya da deniz suyu basan, genellikle küçük sığalı tank. **—2.** Gemilerde, döşeklerin üzerini boydan boya örten kaplama saçlarının oluşturduğu yüzey.

TANKUT (Hasan Reşit), türk yazar, yönetici ve siyaset adamı (Elbistan 1891 - Ankara 1980). Mülkiye'yi bitirdikten (1913) sonra kaymakam, İstanbul polis müdürü yardımcısı, mülkiye müfettişi olarak görev yaptı. Kurtuluş savaşı'nda Tokat yöresinde yararlıklar gösterdi. 1931 -1940 ve 1957-1960 arası milletvekilliği, ayrıca Dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde öğretim üyeliği (1936-1940), Türk dil kurumu'nda etimoloji ve lengüistik kolları başkanlığı, genel yazmanlık, ikinci başkanlık (1934-1950) yaptı. Dil ve tarih konularında yayımlanmış başlıca yapıtları *Güneş -dil teorisine göre toponomik tetkikler* (1936), *Güneş-dil teorisine göre dil tetkikleri* (1936), *Dil ve ırk münasebetleri hakkında tetkik (1937), Dil ve tarih tezlerimiz üzerine geçerli izahlar* (1938), *Maraş yollarında* (1940), *Köy kalkınması* (1960).

TANLAMAK ya da **TANMAK** gçz. f. *Esk.* Şaşmak, şaşırmak: *"Önün anlamayan sonun tanlar"* (Atalar sözü, XV. yy.). (Sözcük bugün bu anlamda, bazı yörelerimizde kullanılmaktadır.)

TANMAK → TANLAMAK.

TANNA adası, Vanuatu takımadasının güney bölümünde ada; 549 km²; 10 500 nüf. Kopra ve sığır dışsatımı.

TANNAN sıf. (ar. *ṭanīn*'den *ṭannān*). *Esk.* Çınlayan: *"Gök gürler gibi tannan akisler yaptı"* (E. E. Talu).
—Taşoc. *Tannan taş katmanı,* metal darbesi altında net bir ses veren iyi, tıkız taş bankı.

TANNANE a. (ar. *ṭannān*'dan osm. *ṭannāne*). Esk. müz. Senfoni.

TANNAT a. (fr. *tannate*). Kim. Tanenden türeyen tüm bileşiklere verilen ad; tannik asidin tuzu.

TANNAZ sıf. (ar. *ṭanz*'dan *ṭannāz*). *Esk.* Herkesle alay eden: *"Nesic-i fitneye nakşolmak ister ol tannaz"* (Nedim, XVIII. yy.).

TANNAZANE be. (ar. *ṭannaz* ve fars. *-āne*'den *ṭannāzāne*). *Esk.* Alay edercesine, dalga geçercesine.

TANNENBERG, lehçe **Stębark,** eski Doğu Prusya'da, bugün Polonya'da (Olsztyn voyvodalığı) köy, Olsztyn'ın G.-B.'sında. Grunwald yerleşmesi G.-B.'dadır.

Tannenberg savaşı (1410) → GRUNWALD SAVAŞI.

Tannenberg savaşı, Birinci Dünya savaşı'nın başında, doğu cephesinde kazanılan kesin alman zaferi. General Prittwitz komutasındaki VIII. alman ordusunun ikili bir rus saldırısının (güneyde Samsonov, doğuda Rennenkampf) baskısıyla geri çekilmek zorunda kalması üzerine Hindenburg ve Ludendorff, güçlerini yalnız Samsonov'un ordusu karşısında toplamayı kararlaştırdılar. Tannenberg'de bu orduyu yendiler (26-29 ağustos 1914). Bunun üzerine Samsonov intihar etti. (→ MAZURYA SAVAŞI.)

TANNER (Thomas), ingiliz papaz ve tarihçi (Market Lavington 1674 - Oxford 1735). Oxford'da geçirdiği uzun yıllardan sonra, 1732'de Saint Asaph (Wales) piskoposu oldu. Ancak, asıl çalışmasını iki büyük yapıt oluşturur: *Notitia Monastica* (1695) ve özellikle, XVII. yy. başlarında yaşamış tüm ingiliz yazarları konusunda son derece değerli bilgiler içeren *Bibliotheca Britannico-Hibernica* (1748).

TANNER (Väinö), finlandiyalı siyaset adamı (Helsinki 1881 - *ay. y.* 1966). Senatör, sonra sosyal demokrat parti başkanı oldu (1919), ilk sosyalist finlandiya hükümetinin (1926-27), ardından Uluslararası kooperatifler birliği başkanlığına (1927 -1945), Maliye bakanlığına getirildi (1937 -1945). Moskova görüşmeleri (kasım 1939) sırasında sovyet isteklerine boyun eğmeye yanaşmadı. Kış savaşı sırasında Dışişleri bakanlığı (1939-40), SSCB'ye karşı ikinci savaş sırasında Sanayi ve ticaret bakanlığı (1941-42), ardından Maliye bakanlığı (1942-1944) yaptı, savaş suçluları mahkemesi tarafından mahkûm edildi (1946). Affa uğradı (1948), 1958-1960 arasında sosyal demokrat partiye başkanlık etti.

TANNER (Victor), Finlandiya asıllı isveçli coğrafyacı (Hämeenlinna 1881 - *ay. y.* 1948). Helsinki Üniversitesi'nde coğrafya profesörü oldu (1931); Labrador'a gönderilen iki bilimsel araştırma seferini yönetti (1937, 1938). 1944'te isveç uyruğuna geçti. Finlandiya'nın morfolojisi ve Labrador' un coğrafyası hakkında yapıtlar verdi.

TANNER (Alain), isviçreli film yönetmeni (Cenevre 1929). 1956-57'de C. Goretta ile kısa metrajlı bir film (*Nice Time*) yaptı. BBC'de yapımcı yardımcısı olarak çalışmaya başladı. 1964'te uzun metrajlı *les Apprentis* adlı filmi gerçekleştirdi, ama başarılı olamadı. 1969'da *Charles mort ou vif* adlı çalışması yeni İsviçre sinemasının çıkış noktasını oluşturdu. *La Salamandre* (1971), *Retour d'Afrique* (1973), *le Milieu du monde* (1974), *Jonas qui aura 25 ans en l'an 2000* (1976), *Messidor* (1978), *les Années-Lumière* (1981), *Dans la ville blanche* (1983), *No Man's Land* (1985), *François Simon-La Présence* (1986), *La Vallée fantôme* (1987), *La Femme de Rose Hill* (1989) ve *Les Anges* (1990) gibi filmleri, kuşağının en iyi yönetmenlerinden biri olduğunu kanıtlar.

TANNHAUSER, alman şair (Tannhausen, Neumarkt yakınında, ? - 1268'e doğr.). Avusturya-bavyeralı eski bir ailedendi. 1228 haçlı seferine katıldığı sanılır. Avusturya dükü savaşçı Friedrich tarafından korundu, daha sonra gezgin şarkıcılık yaptı. Alman minnesänger'i tarzında ve saraylı aşkının incelik ve kibarlıklarını alaya alan küçük güldürüler, lirik şiirler, özdeyişler yazdı, halk hikâyelerinin efsanevi kahramanı oldu. Ününün yayılmasında, Heinrich Heine ve Richard Wagner'in de katkısı olmuştur.

Tannhäuser und der Sängerkrieg auf Wartburg *(Tannhäuser ve şarkıcıların Wartburg'daki turnuvası),* Richard Wagner'in kendi librettosuna dayanarak bestelediği 2 perdelik operası (Dresden 1845; 1861'de Paris operası ve 1875'te Viyana operası için yeniden elden geçirilmiştir). Gerçek kişilerle efsanevi ya da tarihsel olayları bir araya getiren Wagner bu yapıtında, bedensel aşk ile ruhsal aşk arasındaki ikiliği anlamaya çalışır ve bir yandan Roma'nın geçici yetkisini eleştirirken, insanlığın kurtuluşu mitini yeniden ortaya atar. Bu partisyonun en ünlü bölümleri operanın bir özeti olan uvertürü, Venusberg bacchanaliası, Wolfram'ın iki şarkısı, keşişler korosu ve Elisabeth'in duası' dır. Yapısı bakımından geleneksel operadan pek kopmuş sayılamayacak bu yapıt, diliyle, Wagner'in kendi çağına benimsetmekte güçlük çektiği lirik drama özgü yeni anlayışları yansıtır.

TANNİNG (Dorothea), amerikalı kadın ressam (Galesburg, İllinois, 1912). 1947'den beri M. Ernst ile yaşayan Tanning gerçeküstücülüğün doğrultusunda gizemli ve erotik resimleriyle kendini kabul ettirdi. İlk çalışmalarında aşırı bir özenle en küçük ayrıntılarına kadar işlediği ergenlik çağının kuruntularını konu alarak seçti (*Eine kleine Nachtmusik,* 1946, özel kol.). Sonra, 1952'den başlayarak, duyusal öznelliğin lirik ve dolaylı anlatımına yöneldi (*Zaragoza'da akşam,* 1965, Paris kenti Art moderne müzesi). Aynı anlayışı 1969-70 yıllarında, içi doldurulmuş kumaştan yaptığı ve resimlerinden daha çarpıcı olan heykellerinde de sürdürdü (*Oda 202-Pavot oteli,* 1970, Art moderne ulusal müzesi, Paris).

TANN-RATHSAMHAUSEN (Ludwig *baron* VON DER), bavyeralı general (Darmstadt 1815 - Meran 1881). Schleswig'de ün kazandı (1848); 1870'te, Bazeilles'i ele geçiren (1 eylül) Bavyera birliğine komuta etti. Kasımda, Loire üzerinde, Coulmiers'de yenilgiye uğradı.

TANNYU → KANO TANNYU.

TANOBA, Tokat'ın Erbaa ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 943 nüf. (1990). Belediye.

TANOĞLU (Ali), türk coğrafyacı (Seniçe, Kosova, 1904 - İstanbul 1974). Türkiye' de çağdaş beşeri ve iktisadi coğrafyanın kurucusu sayılır. İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi coğrafya bölümü'nü bitirdi (1929). Açılan bir sınavı kazanarak Fransa' ya gönderildi. Burada da Martonne ve de Mangeon gibi dönemin dünyaca ünlü fiziki ve beşeri coğrafya hocalarının yanında Sorbonne Üniversitesi'nde lisans öğrenimini tamamladı (1933). Yurda dönüşünde Edebiyat fakültesi beşeri ve iktisadi coğrafya doçentliğine atandı (1934) ve 1942'de bu kürsünün profesörlüğüne yükseltildi. Türkiye'nin yükselti basamaklarını hesapladı ve Martonne'nun kuraklık indisi formülünü kullanarak Türkiye yağış etkinliği bölgelerinin haritasını yayımladı. Fransız jeoloji profesörü E. Chaput'nün Türkiye'nin jeolojisi ve jeomorfolojisine ilişkin yapıtını türkçeye çevirdi. Bu çalışmaların yanı sıra, beşeri-iktisadi konular üzerinde araştırmalarını yoğunlaştırarak Türkiye'de nüfus yoğunluğu, kırsal yerleşmeler, tarım ve arazi kullanımına ilişkin özgün makalelerle, uzmanlık alanındaki boşluğu gidermeyi amaçlayan ders kitapları yayımladı. Yönetici olarak da görevler üstlenen Tanoğlu, iki kez (1950-1952 ve 1956-1957) İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi dekanlığı ile 1957-1959 arasında İstanbul Üniversitesi rektörlüğü yaptı. Başlıca yapıtları: *Enerji kaynakları* (1940), *Ziraat hayatı* (1942), *Türkiye'de jeolojik ve jeomorfojenik seyahatlar* (çeviri, 1947), *Türkiye atlası* (S. Erinç ve E. Tümertekin ile birlikte, 1961); *Nüfus ve yerleşme* (1966).

TANOİT a. (fr. *tanoïde*'den). Taze bitkilerde bulunan, bileşenlerine ayrıldığında tanitler ile bir ya da daha çok fenolsel bileşik veren kompleks. (Örneğin kestane ağacı tanoidi, bir tanit [eskülitannik asit] ile bir heterozitin [eskülozit] birleşmesinden oluşur.)

TANOMURA ÇİKUDEN, japon ressam (Bungo, Oita valiliği, 1777 - Osaka 1835). Bunço Tani'nin öğrencisi olduğu halde, gölge ve ışığa dayalı kontrastlı lavilerle (manzaralar, çiçekler ve kuşlar) Kyoto ve Osaka *nan-ga* akımına bağlandı. Şiir ve resim hakkında yazılmış pek çok yapıt bıraktı.

TANÖR (Bülent), türk hukukçu (İstanbul 1940). Galatasaray lisesi'ni (1959), İstanbul Hukuk fakültesi'ni (1963) bitirdi. Aynı fakültede Anayasa hukuku asistanı (1964) ve doçent (1978) oldu. 12 Eylül 1980'den sonra, 1402 sayılı yasa uyarınca görevine son verildi (1983). 1983-1986 yılları arasında Paris-Nanterre, Dijon ve Cenevre Hukuk fakültelerinde öğretim üyeliği yaptı. 1990'da hakları iade edildi ve üniversitedeki görevine geri döndü. Başlıca yapıtları şunlardır: *Siyasi düşünce hürriyeti ve 1961 türk anayasası* (1969), *Anayasa hukukunda sosyal haklar* (1978), *TCK 142. madde, düşünce özgürlüğü ve uygulama* (1979), *İki Anayasa 1961-1982* (1986), *Türkiye'nin insan hakları sorunu* (1990).

■ **TANPINAR** (Ahmet Hamdi), türk şair, yazar (İstanbul 1901 - *ay. y.* 1962). Kadı Hüseyin Efendi'nin oğlu. İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'ni bitirerek (1923)

liselerde, Gazi eğitim enstitüsü'nde edebiyat öğretmenliği yaptı (1923-1932). Güzel sanatlar akademisi'nde sanat tarihi, estetik, mitoloji derslerini okuttu (1933-1939). Yeni türk edebiyatı tarihi profesörü olarak atandığı İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde görev yaptı (1939-1942; 1949-1962). Kahramanmaraş milletvekili olarak TBMM'de bulundu (1942-1946). Üniversitede öğrencisi olduğu Yahya Kemal Beyatlı'nın sanat anlayışından (öz şiir) ve tarihe bakışından yer yer etkilendi. Şiirlerinde (*Şiirler* [1961]; *Bütün şiirler* [1976]) doğa, aşk, zaman, sonsuzluk, ölüm, bilinçaltı dünyası, geçmişin değerleri gibi temaları biçim titizliğiyle ve yoğunlaştırılmış bir anlatımla işledi. Sık sık simgelerden, alegorilerden yararlandı. Kusursuzluğu amaçlayan ürünler (Ne içindeyim zamanın, Selam olsun, Hatırlama) verirken yaşanan anda geçmişin değerlerini yakalamaya, kültür sorunlarını irdelemeye de yöneldi (Bursa'da zaman). Psikolojik gözlemlerin beslediği öykülerinde (*Abdullah Efendi'nin rüyaları* [1943], *Yaz yağmuru* [1955]), kahramanlarının bilinçaltı serüvenine, düşlerine geniş yer verdi. Bu yapıtlarında, daha çok da romanlarında Türkiye'de Tanzimat'tan itibaren toplumsal yaşamın değişmelerini anlattı; doğu uygarlığından batı uygarlığına geçişin sorunları üzerinde durdu. Ele aldığı olaylar bakımından birbirini izleyen roman dizisinde (*Mahur beste* [tamamlanmamıştır, 1975], *Sahnenin dışındakiler* [1973], *Saatleri ayarlama enstitüsü* [1961], *Huzur* [1949], *Aydaki kadın* [tamamlanmamıştır, 1987]), bazıları ortak olan kahramanların bireysel serüvenlerini (aşk) anlatırken tarihsel ve doğal bir çevreyi (İstanbul) derinliğine canlandırdı; Kırım savaşı'ndan DP yönetiminin çöküşüne kadar gelen dönemin toplumsal çalkantılarını gösterdi. Kültür değişmelerinin yol açtığı bunalımları ele aldı; geçmişteki değerlerin çağdaş yaşamı nasıl besleyebileceğini araştırdı. Bu yapıtlarında zaman zaman lirik *(Huzur)*, yergici *(Saatleri ayarlama enstitüsü)*, siyasal polemik *(Aydaki kadın)* yanlar ağır basıyordu. Yapıtlarında (yukarda anılanlardan başka *Beş şehir* [1946], *Yaşadığım gibi* [1970], *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın mektupları* [1974]) öğretici, düşündürücü nitelikleri kadar kullandığı imgeler, başvurduğu benzetmeler, çağrışımlar, uzun cümleli sözdizimiyle bir düzyazı ustası olarak da görünür. (→ Kayn.)

Ahmet Hamdi Tanpınar

TANPURA a. Hint lavtası. Bu çalgıda, çok güçlü armoniklerin oluşmasını kolaylaştıracak biçimde çok yassı bir eşik üzerine takılmış dört çelik tel ve ses uğultularını yoğunlaştırmak amacıyla eşik ve teller arasına sıkıştırılmış bir ipek iplik vardır. (Bir ezgi çalınmasına elverişli olmamakla birlikte bu çalgı, sürekli olarak şarkılara eşlik etmeye yarar.)

TANREK a. (fr. *tenrec*). **1.** Madagaskar'da ve Komorlar'da yaşayan böcekçil memeli hayvan. (Tanrek dikenli postuyla oklukirpiyi andıran, avlanmak için geceleyin ortaya çıkan ve kurak mevsimde inine çekilerek kışuykusuna yatan bir hayvandır. Bil. a. *Tenrec ecaudatus;* tanrekgiller familyası. Boy, 1 kg ya da daha fazlası için, kuyruk dahil, 50 cm.) **—2.** *Haiti sivri burunlu tanreği* → HAİTİ SİVRİBURUNLU TANREĞİ.

TANREKGİLLER a. Madagaskar'da ve Komorlar'da yaşayan, geceleyin avlanan, kurak mevsimde kışuykusuna yatan böcekçil memeliler familyası. (Tanrekgiller familyasında yirmiye yakın tür bulunur; bunların bir bölümü kirpiye benzer [*Tenrec, Setifer, Hemicentetes, Echinops, Dasogale* cinsleri], kimisi soreksi andırır [*Microgale, Mesogale, Geogale* cinsleri] ya da yarı sucul su neomisi [*Limnogale mergulus*] görünümündedir. Bil. a. *Tenrecidae.*)

Dağ tanrısı heykelciği
fildişi
İ.Ö. XIV.-XIII. yy.
Boğazköy

TANRI a. **1.** Çoktanrılı dinlerde, insanlar üzerinde doğaüstü güçlere sahip üstün varlık (tekil ya da çoğul olarak ve küçük harfle yazılır): *Romalılar'ın tanrıları.* **—2.** Bir uluhiyetin temsili: *Taştan tanrılar.* **—3.** Âdeta dinsel bir saygı gösterilen, tutkuyla bağlanılan ya da üstün görülen kimse: *Elvis Presley bir zamanlar gençlerin tanrısıydı.* **—4.** Değerler ıskalasında en yüksek dereceye konulan ve uğrunda her şeyin feda edildiği nesne, şey, fikir: *Dolar tanrısı.* || *Tanrının sevgili kulu,* şanslı, talihli kimse, her el attığını başaran kişi. || *Tanrının sırrına vâkıf olmak,* önemli kişilerden mahrem bilgiler almış olmak, kimsenin bilmediği bir durumdan haberi olmak.

—Mit. *On iki büyük tanrı,* klasik yunan-roma panteonunun en önemli on iki tanrısı. (Roma'da *dii consentes* [öğüt veren tanrılar] adını aldılar. Ennius, adlarını iki ünlü dizede bir araya getirdi: *Iuno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venüs, Mars, Mercurius, Jovi', Neptunus, Volcanus, Apollo.*)

—ANSİKL. Homeros tanrıbiliminde, tanrılar, en eski ya da en büyük tanrının çevresinde toplanırlar; *İlyada*'da Okheanos, tüm varlıkların kökeni olarak gösterilir. Ancak Homeros, yok olmuş bir dünyanın tanığıdır. Bunun aksine Hesiodos, kendi döneminin insanlarına, tanrılarla ilgili gerçekleri açıkladığını iddia eder ve bu görevin, Musalar'dan aldığı bir vahiy ile ona verildiğini söyler. Hesiodos daha baştan birtakım sınırlamalar koyar. Ona göre tanrıların kendileri de yaratılmışlardır. Hesiodos tanrıların soy kütüğünü çıkarır, ama aynı zamanda onlara belirgin bir ahlaki değer verir. *İşler ve günler*'de (Erga kai Hemerai), bir yandan kötülüğe ve çekilen acılara bir anlam vermeye çalışırken, öte yandan tanrıların yönetimini aklamaya çabalar; Zeus'un kudretini ve tanrısal adaletini vurgular. Bir tanrıbilime doğru atılmış ilk adım sayılabilecek bu düşünce biçimi, Milet doğa felsefesinin habercisi olmuştur. Tek tanrı öğretisi Kolophonlu Ksenophanes ile doğmuş, orpheusçulukta (İ.Ö. VI. yy.) gelişen ruhun tanrısallığı öğretisi ise, Homeros'un yazılarının bir yorumu olarak sunulmuştur.

Bir varlık anlayışına dayanarak tanrısallık üzerinde düşünmenin ilk örneğini *Peri physeos* adlı şiiriyle Elealı Parmenides'te görürüz. Karanlık güçlerden kurtulmayı amaçlayan bu düşünme tarzı, özellikle V. yy.'da, insandaki kutsallığı bütünüyle silmeye çalışan bir akılcılığa zemin hazırladı. Gene de akıldışı öğe yunan felsefesinde çok önemli bir yer tutmaya devam etti. Sözgelimi, *Devlet* (Politeia e peri tes dikes) adlı yapıtında yaşamı bütünüyle filozofun egemenliği altında düzenlemek isteyen Platon, *Yasalar* (Nomoi) adlı yapıtında, arındırarak ve en önemlilerinin kataloğunu hazırlayarak yeniden geleneksel inançlara döner. Aristoteles de evrene ilk hareketi kazandıran ve Tanrı adını verdiği gücü kanıtlayabilmek için fiziğe başvurur. Aslında yunan düşünürlerinin, mitolojinin etkisini silmeyi amaçlayan yöntemleri genel olarak dinsel ve tanrıcıdır. Filozoflar bir yandan akla dayanarak mitleri eleştirirken, bir yandan da "metafizik"in anahtarı olacak ve tanrısal aşkınlığından emin oldukları bir temel ilke aradılar.

Hellenistik dönemde, ruhu esenliğe kavuşturmayı amaçlayan dinler ve misterlere dayalı kültler, yavaş yavaş eski çoktanrılı dinin yerini almaya başladı. Bu kültler öbür dünya korkusunu ve misterlerin, insanı tanrı katına yaklaştırarak dünyadaki yazgısını düzeltebileceği inancını yerleştirdi. Antikçağ yunan düşüncesi için, ikinci bir yaşam fikrine en büyük engel, evrenin çevrimsel bir düzene sahip olduğu inancıydı. Bu fikir Anaksimandros ve Empedokles'in sonsuz dönüş öğretisinden beslenmiştir ve Platon'un, felsefesinde, öbür dünya fikrine yer vermekten uzun zaman çekinmesinin nedeni de budur. Bununla birlikte Platon, orpheusçu mitlerden etkilenerek öbür dünya görüşünü benimsedi ve çevrimsel zamanı savunan kuramı yadsıdı. Platon üst dünyayı tasvir ederken aşkın, tanrısal bir süreden söz eder (*Phaidon,* 110-111). Bilincin bireyselliği bir kere temellendirilince, ruhun bireyselliği de (bedenin değil) temellendirilmiş olur. Buradan, misterlere dayalı dinlerle bağlantılı ahlaksal bir tanrısallık anlayışı doğmuştur. Bu anlayış gnosisçilikte (İ.S. II.-III. yy.) ve ruhu esenliğe kavuşturmayı amaçlayan çeşitli dinlerde yeniden ortaya çıkacaktır.

Eski yunan bir özgürlük ahlakı açısından sonunda tanrı fikrine varmış, buna karşılık Mısır; tanrıyı ölüm aracılığıyla, öbür dünyaya insanı götüren yolda bir yazgı olarak bulmuştur. Asur ve Babylonia'da krallık dini olan çoktanrıcılık, sonunda bütünüyle tektanrıcı bir görüşü temsil eden iran mezdekiliğinin tepkisine yol açtı: *Avesta* dünyanın yönetimine müdahale eden bir Tanrı, gerçeğin koruyucusu, adaletli, yüce ve ölümsüz bir Ulu efendiden söz eder. Yahudi-hıristiyan tanrı anlayışının temeli bu üç dünya arasından doğmuştur.

—İkonogr. *Batı sanatında antikçağ tanrılarının tasviri.* Yunan-roma tanrıları ortaçağ ikonografisinde de görülür. Buna karşılık antikçağ etkileriyle kendi ideallerini birleştiren italyan Rönesans'ında, bu tanrıların tasvirleri iyice yaygınlaşmıştır: Venüs (Botticelli'nin *Venüs'ün doğuşu;* Cranach, Giorgione, Tiziano'nun *Venüs*'leri), Bacchus (Michelangelo, il Caravaggio), Apollon, Athena (her ikisi Raffaello'nun *Atina okulu*'nda temsil edilmiştir), Mercurius (Giambologna) vb. İtalya ve Fransa'da, saray ve parklar, antikçağ tanrılarının heykelleriyle donatıldı. Hükümdarlar yunan-roma tanrıları, kadınlar da (XVIII. yy.'da) tanrıça olarak temsil edildi: *Diana kılığında Savoialı Marie-Adélaïde* (Coyzevox), *Venüs kılığında Pauline Borghese* (Canova), *Flora kılığında Madame Henriette* (Nattier), *Diana kılığında Madame Adélaïde* (Nattier). XIX. yy.'da, İngres'ın klasikçiliği ve G. Moreau'nun simgeciliği, antikçağ tanrılarını kendine mal etti. XX. yy.'ın başında, Bourdelle'in heykellerinde ve Zadkine'in bazı yapıtlarında da bu esin görülür.

TANRI a. **1.** Tektanrılı dinlerde her şeyin yaratıcısı, her şeyin yapıcısı ve insanlığın tarih içinde gerçekleşen kurtuluşunun ilkesi aşkın ve tek yüce varlık. **—2.** *Tanrı'm! Ulu Tanrı'm!,* şaşkınlık, kızgınlık vb. belirten ünlem; Allah, Allahım. || *Tanrı aşkına,* bir dileği güçlendirmek için kullanılan deyim; Allah aşkına. || *Tanrı emri,* kesin olarak yerine getirilmesi gerekli dilek. || *Tanrı günahlarını affetsin,* ölmüş bir kimseyi bir oranda iyi anmak için kullanılan deyim. || *Tanrı isterse, Tanrı yardım ederse,* bir terslik çıkmazsa; Allah'ın izniyle. || *Tanrı korusun,* bir şeyi yapmaktan ne kadar uzak olunduğunu, bir şeyden ne kadar korkulduğunu belirtmek için kullanılır. || *Tanrı misafiri,* bir eve kendiliğinden gelen ve hoş tutulan konuk. || *Tanrı (bir kimseden) razı olsun,* hoşnutluk anlatan deyim. || *Tanrı sizi korusun,* ayrılıktan önce söylenen iyi dilek sözü. || *Tanrı sözü,* mutlak olarak doğru sayılıp benimsenmesi gereken söz. || *Tanrı şahidimdir,* bir doğrulamayı vurgular. || *Tanrı taksiratını affetsin,* bir kimsenin yaptığı kötü bir işin hoş görülmesini temenni etmekte kullanılan deyim. || *Tanrı vergisi* → ALLAH* VERGİSİ. || *Tanrı'nın günü,* yaşamın her günü; Allah'ın günü. || *Tanrı'nın huzuruna çıkmak,* ölmek. || *Tanrı'nın sevgili kulu,* şanslı, talihli kimse, her el attığını başaran kişi. || *Tanrı'ya bırakmak,* olacağa rıza göstermeye hazır olmak; bir işin, çaresizlik yüzünden sonunu düşünmemek. || *Tanrı'ya emanet,* sonu belirsiz, kuşkulu ya da tehlikeli bir işin ya da böyle bir işe girişen bir kimsenin Tanrı'nın koruyuculuğuna bırakıldığını belirten deyim. || *Tanrı'ya sığınmak,* Tanrı'dan başka güvenecek şeyi, kimsesi olmamak, çaresiz durumda olmak. || *Tanrı'ya şükür, Tanrı'ya hamdolsun,* rahatlamayı ya da hoşnutluğu belirtir.

—Din. *Tanrı buyrukları,* Tanrı'nın peygamberler aracılığıyla insanlara duyurduğu kutsal yasalar. (Kutsal Kitap'taki On emir, yahudilik ve hıristiyanlıktaki en kutsal Tanrı buyrukları sayılır. Aynı buyruklar islam di-

nince de benimsenmiş, Kuran'ın Enam [VI, 151-153] ve İsra [XVII, 23-38] surelerinde yeni buyruklarla birlikte yinelenmiştir.)

—ANSİKL. Tanrıbil. Karşılaştırmalı dinler tarihi, Musa'ya Sina dağında gelen vahyin, benzersiz, kendine özgü nitelikte bir tektanrıcılığı başlatmış olduğunu göstermektedir. Nitekim, daha önceki dinler, bir İlk Varlık ya da yüce Hâkim fikrine gelmiş olsalar, hatta yahudi geleneğinin de daha sonra kullandığı bazı mitlerden yararlanmış olsalar bile, Musa'nın başlattığı tektanrıcılığa denk bir tektanrıcılık oluşturmazlar. Tanrı'nın yahudi kutsal kitaplarında biricik varlık olarak kendini göstermesi, giderek bütün halkların kabul edeceği evrensel bir inanç ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle az ya da çok ona bağlılık göstermişlerdir.

Eski Ahit'in Tanrı kavramı, bilindiği kadarıyla tanrı kavramlarının ilk evrenselci olanıdır. Ancak bugün elde bulunan yahudi kutsal kitaplarının yahvist metinlerindeki Tanrı anlayışı daha çok ulusal ve insanbiçimseldir. Tanrı'nın soyutluğu ve evrenselliği İşaya ve Yeremya gibi Musa'dan sonraki büyük peygamberler döneminde, İ.Ö. VIII. yy.'da ortaya çıkan elohist metinlerde vurgulanmış; bundan böyle Eski Ahit'in Tanrısı bütün insanlığın babası, melekleri aracılığıyla bulutların arkasından seslenen aşkın varlık olarak gösterilmiştir.

Günümüzde yahudi düşüncesi, vahyin bütün uluslara yahudi kavmi aracılığıyla yayılması gerektiğini ileri sürerken, hıristiyanlık bunu İsa'nın kişiliğine bağlı bir iş saymıştır. İslamlıktaysa "Tanrı'nın adını yükseltme ve yayma" (İlâyı kelimetullah) görevi son olarak Hz. Muhammet ve onun ümmetine verilmiştir. Kuran'a göre Hz. Muhammet peygamberlerin sonuncusu (hâtem ül-enbiya, XXXIII, 40), tüm insanlığın peygamberidir (XXXIV, 28). Ona gelen vahiyde Tanrı'yı insanbiçimsel olarak sundukları gerekçesiyle yahudilik ve hıristiyanlık eleştirilmiştir (IX, 30). Kuran'da, Tanrı'nın birliği ilkesiyle çeliştiği göz önüne alınarak özellikle hıristiyanlıktaki Tanrı'nın üç ilkenin birliği şeklinde açıklanışı kesinlikle reddedilmiştir.

Modern zamanlarda, Antikçağ'ın yabancısı olduğu ve tanrıbilimler ve tinsellikler biçiminde ortaya çıkan bir "Tanrı üzerine söylem" ile tanrıtanımaz diyebileceğimiz diğer bir söylem gelişti. Bu son söylem aslında oldukça basit bir din karşıtı yapıda ifadesini bulur: "Tanrı" varsayımı hiçbir şeye yaramaz; ne akli bilgiye hizmet eder, ne de teknik aracılığıyla dünyaya hükmetmeye. Üstelik Tanrı fikri psikolojik ve tarihi bir olay olarak bilimsel bir biçimde açıklanmak zorundadır. Bilim ise bu konuda yansız kalmaktadır.

Bu reddedişe karşılık olarak çağımızda tanrıcı bir söylem oluştu. Klasik anlamıyla tanrıbilime gittikçe daha az başvuran, metafiziğe ve ontoteolojiye yönelik bu tanrıcı söylem, tanrısal gerçekliği açıklayıcı bilgiye yalnızca kendi kaynaklarıyla ulaşmak hevesinde olan her türlü söylem hakkındaki köklü eleştirileri göz önünde tutmaktan geri kalmıyordu. Çağdaş sorunlar karşısında, Tanrı'nın nüfuz edilemez bir aşkınlık içine atılmasından artık vazgeçildi: Tanrı artık insanla bir diyaloğa girmiş görünüyor; bu diyalog içinde insan, Tanrı'yı inkâr edebildiği gibi, kabul de edebilmekte, onu isterse bir yana bırakıp, isterse onunla buluşabilmekte, onu içinde duyabilmektedir.

• İslamiyette Tanrı → ALLAH.

• Asya dinlerinde Tanrı → BUDDHACILIK, BRAHMANCILIK, HİNDUCULUK, ŞİNTOCULUK.

—İkonogr. *Hıristiyan sanatında Tanrı tasviri.* Pagan sanatının tanrıları insan biçiminde betimleme eğilimine de bir tepki olarak Tanrı tasvirlerini yasaklayan Musa yasası'na hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında uyuldu. Teslis'in birinci (Peder) ve üçüncü (Ruhülkudüs) kişileri simgelerle belirtilirken, Cisimleşme dogması İsa*'nın insan biçiminde temsil edilmesine izin verdi. Özellikle Habil ile Kabil, Tufan, İbrahim'in oğlunu kurban etmesi, Musa, Ezehyel ile ilgili sahnelerde (Dura-Europos'taki fresk, III. yy.; Hildesheim'daki bronz kapılar, XI. yy.; Venedik'te San Marco'daki mozaik) Tanrı'nın varlığı buluttan çıkan bir sağ elle simgelenmiştir; aynı simge, İsa'nın vaftizi ve Uruç'u sahnelerinde de (fildişi bizans kabartması, IV. yy., Münih; Liège'de St-Barthélemy vaftiz kurnası, XII. yy.) kullanılmıştır.

Bizans ve daha sonra batı sanatlarında, Ortaçağ'dan başlayarak Tanrı, Danyal'ın *Antiquus dierum*'u ("Günlerin yıllanmışı") gibi soylu bir yaşlı adam, ardından papa ya da haçlı küreyi elinde tutan imparator (özellikle XV. yy. fransız ayin kitaplarında ve XVI. yy.'da basılan Kutsal Kitap'lardaki resimlerde) olarak canlandırıldı. Özellikle Teslis* temsillerinde de benzer figürler yer alır. Michelangelo (Sistina), Raffaello, Guido Reni, Poussin vb. de Tanrı'yı şimşek çaktıran İupiter biçiminde temsil ettiler. Bununla birlikte, Tanrı tasvirlerinin sayısı İsa'nınkilere oranla çok azdır.

müzikçi meleklerin çevrelediği **Tanrı**
Milano'da Castello Sforzesco'nun dukalık capellasını süsleyen Benedetto Bembo'nun bir freskinden ayrıntı

X

Lauros-Giraudon

Adem ile Havva'yı birleştiren Tanrı
Miroir de l'humaine salvation'u süsleyen bir minyatür
Flandre, XV. yy.
Condé müzesi, Chantilly

TANRIBİLİM a. **1.** Tanrısal varlığı ve daha genel olarak dini konu alan inceleme. (Eşanl. İLAHİYAT, TEOLOJİ.) **—2.** Bir yazarın ya da bir okulun dinsel öğretisi. **—3.** *Doğal tanrıbilim* → DOĞAL. ‖ *Olumsuz tanrıbilim* → OLUMSUZ.

—ANSİKL. • *İslam tanrıbilimi.* İslam felsefesinde çoğu zaman "el-ilahiyat", bazen de "el-felsefe el-ulâ" (ilk felsefe) ve "mâ ba'd et-tabia (doğaötesi, metafizik) terimleriyle ifade edilen tanrıbilim, başta Platon ve Aristoteles olmak üzere yunan filozoflarının başlıca yapıtlarının arapçaya çevrilmesinin büyük ölçüde tamamlandığı IX. yy. ve sonrasında gelişti. İlk islam filozofu sayılan ve *Arap filozofu* (Feylesuf el-arap) diye tanınan el-Kindi'nin (öl. 873) gözde konularından birini tanrıbilim oluşturur. el-Kindi, başta *Kitap fi'l-felsefe el-ulâ* olmak üzere çeşitli yapıtlarıyla islam tanrıbiliminin temellerini attı. Onun ardından, Aristoteles'ten sonra en büyük filozof sayıldığı için *el-Muallim es-sani* (ikinci öğretmen) diye tanınan türk düşünür Farabi ve İbni Sina, İbni Rüşt gibi düşünürler ve İhvanüssefa görüşündekiler platoncu, aristotelesçi, pythagorasçı, stoacı ve yeniplatoncu felsefeleri inceleyerek, islam dininin Tanrı inancıyla da bağdaştırmaya özen gösterdikleri zengin bir tanrıbilim kültürü geliştirdiler.

İslam tanrıbiliminin temel konusu, Tanrı'nın varlığının kanıtlanması, O'nun içerik ve nitelikleri, var olan her şeyin en yüksek ilkesi (el-mebde el-evvel) olan Tanrı ile öteki varlıkların ilişkileri ve Tanrı karşısındaki durumları gibi metafizik ve ontolojik sorunlardır.

Bütün islam düşünürleri, ilke olarak Tanrı'nın varlık ve birliğini hiçbir kuşkuya yer vermeksizin kabul ederler. Kelam bilginleriyle birlikte filozoflar da Tanrı'nın varlığı konusunda daha çok kozmolojik (kevni) ve teleolojik (gai) kanıtlar ortaya sürerler. Kindi'nin benimsediği ve öteki islam filozoflarınca da geliştirilen en temel kanıtlardan biri "imkân delili"dir. Buna göre, Tanrı dışındaki hiçbir şeyin varlığı zorunlu değildir. Evren ve evrendeki tüm varlıklar zorunsuz (mümkin) ve sonradan olma (hadis) varlıklardır; bunları varlık alanına çıkaransa Tanrı'dır. Ayrıca evrendeki eşsiz düzen ve uyum da en üst düzeyde bilgili, güçlü ve iradeli bir yaratıcı ve bilge (el-mübdi' el-hakim) Tanrı'nın varlığını gösterir.

Evrende var olan her şey belli bir düzen içinde ve bir varoluş dalgası halinde Tanrı'dan doğar (feyz, sudur). Bu nedenle Tanrı ilk ilke (el-mede el-evvel) ve ilk nedendir (el-illet el-ulâ). En üst düzeyde *inayet* ve *cömertlik* (cûd) göstererek evrensel her şeye, varlık hiyerarşisindeki yerine göre gereksinim duyduğu ölçüde tam bir yetkinlik (kemal) vermiştir. Bu nedenle ilke olarak evrendeki kötülük, varlığın özüne bağlı olmayıp, ilinekseldir (arazi). Bü-

oturan tanrıça heykeli
toprak
İ.Ö. VI. binyıl
Çatalhöyük

tanrıça heykelciği
siyah taş
İ.Ö. VI. binyıl
Çatalhöyük

tün islam düşünürleri iyilik-kötülük sorununda kesin olarak iyimser düşünmekle birlikte, kötülük sorununun akılcı açıklamasının olanaksızlığı karşısında sorunu Tanrı'nın "hikmet"ine havale ederek bu konuda agnostik bir tutuma girme gereğini duymuşlardır.

İslam filozofları, aristotelesçi görünmelerine karşın, farkında olmadan Aristoteles'in ikici (düalist) felsefesinden uzaklaşmışlar; Tanrı'yı fizikötesi sistemlerinin merkezinde görerek, Tanrı'dan başlayarak, bütün evreni ve evrendeki her şeyi *en genel bir birlik düzeni* olarak düşünmüşlerdir. Böylelikle Aristoteles yerine Platon'un anlayışını sürdürmüşlerdir ki, bunun da nedeni, yazarı bilinmemekle birlikte yeniplatoncu felsefenin ürünü olan ve arapçaya *Esolocya* (teoloji, tanrıbilim) adıyla çevrilen yapıtın Aristoteles'e ait olduğunu sanmalarıdır.

İslam filozofları tanrıbilimi dar anlamda bir Tanrı felsefesi olarak görmeyip, İbni Sina'nın *eş-Şifa* ve *en-Necat* adlı yapıtlarının "İlahiyat" başlıklı bölümlerinde olduğu gibi, felsefelerinin genel birliği ve kuşatıcılığı içinde tanrıbilimi ontoloji, kozmoloji, epistemoloji gibi kuramsal felsefe alanlarını; hatta estetik, ahlak ve siyasete ilişkin pratik disiplinleri de kapsayacak biçimde geniş tutmuşlardır. Bunun dışında, islam düşünce tarihinde tanrıbilim, salt bir felsefe sorunu olarak özellikle islam filozoflarınca işlenmekle birlikte, sorunun işlam inançlarını yakından ilgilendirmesi ve insanın yaşam dünyasını temelden etkilemesi dolayısıyla kelam bilginleri ve mutasavvıflar da tanrıbilim ile yakından ilgilenmiş ve bu alanda özgün görüşler ileri sürmüşlerdir.

• *Katolik tanrıbilimi.* Tanrıbilim, yani "Tanrı'nın bilgisi", yunan-latin antikçağının felsefi ve bilimsel geleneklerinden doğdu ve paganlığın mirasını, yahudi peygamberlerin sezgileri ve Eski Ahit'in içerdiği yasa öğretisiyle bağdaştıran hıristiyan düşünürler sayesinde, hıristiyanlığın doğuşuyla birlikte gelişmeye başladı. Kilise Babaları'nın -özellikle Origenes, Augustinus, Athanasios, İskenderiyeli Kyrillos ve Basileios- emeğiyle bir hıristiyan tanrıbilimi ortaya çıktı: bu, her iki Ahit'te yazılanlar üzerinde düşünen, her türlü metafizik ve yahudilik aleyhtarı ikiciliği ve her türlü gnosisi reddeden ve kurtuluşunu bu dünyada kendi başına özgürce gerçekleştirebilecek güce sahip insan denen bir yaratığın özüne saygı duyan bir tanrıbilimdi. Roma ile İstanbul arasındaki kopmadan (1054) sonra, batı katolik tanrıbilimi skolastiğin (XII.-XIII. yy.) büyük ölçüde etkisinde kaldı. Skolastik, özellikle Thomas Aquinus'la, belli bir sınıf hakikatler için aklın mutlak geçerliğine olan güveni, kutsal metinlere ve onların yetkili yorumcularına bağlı kalarak birleştirdi. Ortaçağ okulu tanrıbilimcilerinin biçimsel ve tümdengelimci düşünce tarzına, insan gerçeği konusunda daha sezgici bir görüşle karşı çıkan protestan Reformu (XVI. yy.) patlak verdiği zaman, Trento konsili (1545-1563) Babaları tarafından hazırlanan katolik Reformu ya da Karşı Reform, katolik tanrıbilimine polemik karakterde bazı "iman özellikleri" katmaya çalıştı. Vatikan* konsiline (1869) gelinceye kadar, katolik imanı, ısrarla, skolastik tanrıbilimciler tarzında biçimsel olarak anlaşılan akla göre tanımlanmakta, çağdaş insanlığın tarihsel ve bilimsel deneyimleri göz önünde tutulmamaktaydı. XX. yy.'ın başında ortaya çıkan ve katolik tanrıbiliminin bizzat temellerini tartışma konusu haline getiren modernist bunalım, bu aşırılıklardan kaynaklandı. Bu bunalımı izleyen ve aşırı akılcı bir thomasçılık damgası taşıyan antimodernist tepki, tanrıbilim alanında yenileşmeyi geciktirdiyse de, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Henri de Lubac, Karl Rahner, Marie Dominique Chenu, Yves Congar ve daha başkaları aracılığıyla bu yenileşme, nihayet kendine bir ifade yolu bulmaktan geri kalmadı ve insan bilimlerine, eleştirel yorumculuğa, eklesiolojiye (tanrıbilimin kiliseyi inceleyen bölümü), vb. giderek daha geniş bir yer ayırmayı, zenginleşmek için başka hıristiyan Kiliseleriyle diyalog kurmayı bildi. İkinci Vatikan konsili (1962-1965), tanrıbilimdeki bu yenileşmeyi onayladı. Fakat bu arada insan bilimlerindeki gelişmeler, gittikçe daha zorunlu hale gelen birtakım uzmanlıklara yol açtı. Öte yandan, katolik tanrıbilimi, İncil mesajının Asya, Afrika ve Latin Amerika uygarlıklarının kültür verileriyle yoğurulması sorunlarıyla karşılaştı (kurtuluş tanrıbilimleri).

• *Ortodoks tanrıbilimi.* Başlangıçta Bizans İmparatorluğu çerçevesinde ortaya çıkan ortodoks tanrıbilimi, uzun süre kristoloji (tanrıbilimin İsa'nın kişiliğini ve yaptığı işleri konu alan bölümü) konularında çekiştikten (V.-IX. yy.'lar) ve arkadan Kutsal Ruh'un tecellisi ve eklesioloji sorunları üzerinde tartıştıktan (IX.-XII. yy.'lar) sonra, son derece zengin bir tinsel tanrıbilim halinde gelişip çiçeklendi. Ortodoks tanrıbilimi özellikle bir kudas eklesiolojisi niteliği taşır. En seçkin tanrıbilimcisi, kezikiacılık*ın mistik deneylerine bir öğreti temeli sağlayan Gregorios Palamas*'tır (1296-1359). İstanbul'un düşmesinden (1453) sonra, ortodoks tanrıbilimi protestanlığın etkisi altında kaldı. Fakat, özellikle Aynaroz dağı keşişleri ve onların 1793'te slavon diline çevrilen *Philokalia* adlı büyük mistik derleme yapıtlarının yayılması sayesinde, yenileşme XIX. yy.'da Rusya'dan geldi. (→ DOĞU KİLİSELERİ, ORTODOKSLUK.)

• *Protestan tanrıbilimi.* Bu tanrıbilim, biricik doğru tanıklık saydığı Kutsal Kitap'a, yalnızca ona dayanır. Tanrı kavminin bu laik tanrıbilimine göre, herkes sorumluluğu kendine ait olmak üzere Kutsal metinleri yorumlayabilir ve kilise yaşamının her kademesinde eleştirel görüşlerini dile getirebilir. Tanrıbilimin çağımızdaki bunalımında, inanç yaşamı ve İncil öğretisinin yayılması büyük iktisadi, toplumsal ve siyasal tercihlerin engeliyle karşılaştığı bir sırada, protestan tanrıbilimi, hıristiyanların havarilik sorumluluğu ekseni üzerine oturtuldu. Bu kesin yöneliş, her şeyden önce çağdaş protestan tanrıbilimcilerin en büyüğü olan Karl Barth*'ın (1886-1968) etkisinden kaynaklandı. K. Barth'ın eserini özellikle Paul Tillich, Dietrich Bonhoeffer ve Rudolf Bultmann sürdürdüler. Kilise'nin gerçekleşmiş mesajına bağlı olarak Kutsal Kitap'ın anlaşılmasına hizmet eden yorumculuk, protestan Kiliselerinin asli görevlerinden birini oluşturur.

TANRIBİLİMCİ a. Tanrıbilim uzmanı. (Eşanl. İLAHİYATÇI, TEOLOG.)

TANRIBİLİMSEL sıf. Tanrıbilime ilişkin.

TANRICILIK a. Dünyanın yaratıcısı olarak kişisel bir Tanrı'nın varlığını öne süren öğreti. (Tanrıcılık doğaüstü vahyi kabul etmesi bakımından yaradancılıktan ayrılır.)

TANRIÇA a. **1.** Çoktanrıcılıkta ve mitolojide, dişi tanrı. (Eşanl. İLAHE.) **—2.** *Ana tanrıçalar,* antik mitolojilerde üremeyi ve bereketi simgeleyen, insanlığın, özellikle de kadının koruyucuları olarak düşünülen tanrısal doğaüstü varlıklar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Arkeol. Doğurganlığı, verimi, üreticiliği simgeleyen ve daha Yenitaş döneminden başlayarak tektanrılı dinlere değin değişik adlarla binlerce yıl yaşayan ana tanrıçanın betimlemelerine ilk kez Anadolu'da rastlanmaktadır. Çayönü*'nde ortaya çıkarılan, kilden yapılmış ilk heykelcik denemelerinin (İ.Ö. VIII.-VII. binyıllar), ana tanrıça kavramı, bereket tılsımı ile ilgili olduğu sanılmaktadır. Çatalhöyük*'ün taştan ve pişmiş topraktan yapılmış, ana tanrıçayı kutsal hayvanları aslan, leopar, boğa ile gösteren heykelcikleri ve renkli kabartmaları (VI. katman) bu kültün Anadolu'daki ilk betimlemeleridir (İ.Ö. VI. binyıl başı). Çatalhöyük'ün ana tanrıça kültü Hacılar*'da sürmüş, burada da çok stilize olarak işlenmiş, pişmiş topraktan heykelcikler ele geçmiştir (İ.Ö. VI. binyıl ortaları). Çatalhöyük ve Hacılar örneklerinde tombul bir kadın olarak betimlenen ana tanrıça, tahtında otururken, uyurken, diz çökmüş durumda, doğururken ya da doğurturken gösterilir. Bu tür heykelciklerin yapımı Bakırtaş döneminde de sürmüştür (Hacılar, Canhasan). İlk Tunç çağda, karaz kültürünün etkisi altında olan Pulur'da (Sakyol, Elazığ), sunakların iki yanında yer alan ana tanrıça betimlemelerinin çok şematik olduğu görülür. Gene bu kültle ilişkili olarak kaplara ana tanrıçanın yüzü işlenmiştir. Bu dönemde ana tanrıça heykelciklerinin hem değerli madenler ve taşlardan (altından yapılmış Alacahöyük ikiz idolleri, gümüş heykelcik, altın ve gümüş alaşımından [elektrum] yapılmış Hasanoğlan* idolü), hem de pişmiş topraktan (Ahlatlıbel, Etiyokuşu, Kalınkaya) örnekleri vardır. Kültepe'nin yassı mermerden ana tanrıça heykelcikleri de (İ.Ö. III. binyıl sonu - II. binyıl başı) benzersiz bir grup oluşturur. Truva'nın, Demircihöyük'ün ve Batı Anadolu'nun kadın biçimindeki kapları, kapakları ve idolleri de bu kültle bağlantılıdır. Anadolu'da ana tanrıça kültü ve betimlemeleri Hititler'in ve Geç Hititler'in Kubaba'sı, Phrygialılar'ın Kybele'si, ("*Magna mater*" büyük ana olarak da anılır), Efes'in Artemis'i (Artemisia* Ephesia) ile sürmüştür.

Anadolu dışında, İ.Ö. IV. binyıl'a doğru Ukrayna ovalarında görülen ana tanrıça kültünün, baharda doğanın yeniden canlanışına bağlı olduğu sanılmaktadır. Fransa'da Marne bölgesindeki yeraltı mezarlarında (hypogeum), İ.Ö. III. binyıl sonunda, kayalara oyulmuş ana tanrıça betimlemeleri, bu tanrıçanın mezar kültünde de bir yeri olduğunu düşündürmektedir.

TANRIDOĞUM a. Mit. Tanrıların kökenleri ile ilgili öğreti.

TANRIKULU (Remziye), **Remziye Alper** de denir, türk lirik soprano (Sudak, Kırım, 1944). Orkestra şefi Orhan Tanrıkulu'nun eşi. Devlet konservatuvarı opera yüksek bölümü'nü bitirdi (1963); Münih'te Prof. C. Glettenberg, Köln'de Prof. P. Witsch, Roma'da G. Pederzini gibi şan eğitmenleriyle çalıştı. 1976'da Salzburg'da Sommerakademie Mozarteum'da Mozart operaları üstüne uzmanlaştı. Avrupa ve ABD'de birçok konserler ve resitaller verdi; uluslararası nitelikteki çeşitli yarışmalarda ödül ve madalya kazandı (Palermo, Genç opera şarkıcıları yarışması'nda birincilik [1974], Sofya 6. uluslararası şan yarışması'nda birincilik [1976], Katya Popova festivali altın madalya [1976] vb.). Türkiye'de de birçok operanın başrolünü yorumlayan sanatçı günümüzde İstanbul Devlet opera ve balesi'nin solistlerinden biridir.

TANRIKULU (Orhan), türk orkestra şefi (Çorum 1937 - İstanbul 1989). Ankara Devlet konservatuvarı'nı bitirdi (1961). 1968'de ABD'ye giderek Philadelphia'da orkestra, koro yönetimi ve yorum kurslarına; 1971'de Monte Carlo Ulusal operası'nda İgor Markevitch ve Herbert Blonnstedt'in repertuvar kurslarına katıldı. 1973'te Venedik'te *Don Pasquale* operasını yöneterek italyan lirik müziğinin en iyi yorumcusu ödülünü kazandı; ayrıca Accademia musicale Chigiana tarafından liyakat diplomasına değer görüldü. Daha sonra Palermo'daki Teatro Massimo'da konuk şef olarak çalışan (1975-1976) Tanrıkulu, Ankara ve İstanbul Devlet operası orkestrası şefliği, genel sanat yönetmenliği görevlerinde bulundu. Radyo ve TV için, yorumcular, türk bestecileri, büyük eserler ve opera sanatına ilişkin programlar hazırladı.

Tanrılar susamışlardı *(Les dieux ont soif).* Anatole France'ın romanı (1912). Yapıtta tarihsel bir romandan çok, devrimci bir dönemin ortaya çıkarabileceği çeşitli tutumları simgeleştiren kişilikler aracılığıyla 1789 devrimi üzerine bir dizi görüş verilir. Genç bir ressam olan Evariste Gamelin, David'in atölyesinde çalışırken, Devrim mahkemesi'ne atanır. Ödünsüz bir jakoben tutumuyla, önüne çıkarılanların tümünü giyotine gönderdikten sonra, kendisi de giyotinde can verir; ancak bu arada pek çok bakımdan yazara benzeyen ve kuşkucu bir epikurosçu, az çok ütopyacı ve hayalci bir kişi olan Brotteaux des Ilettes kurtulur.

Tanrılar toplantısı *(Theon Ekklesia),* Lukianos'un yapıtı. Zeus, Momos ve Hermes-Momos, Olympos'un yeni tanrılar tarafından işgal edilmesi konusunda yakınırlar. Yapıt mitolojiye bir yergi niteliği taşır.

Tanrılar ve insanlar → GILGAMIŞ.

Tanrıların söyleşisi *(Dialogoi theon),* Samosatalı Lukianos'un yergili yapıtı. Güldürücü bir imgelem gücüyle yazılmış yirmi altı söyleşide insanların tüm zayıflıklarını taşıyan Olympos tanrılarını anlatır.

TANRILAŞMAK gçz. f. Bir kimse sözkonusuysa, yücelmek, tapılacak kadar sayılmak, sevilmek, hayranlık uyandırmak ya da kutsal sayılmak; ilahlaşmak.

◆ **tanrılaştırmak** ettirg. f. *Bir kimseyi tanrılaştırmak,* onu Tanrı gibi görmek, kutsal saymak: *Eski Romalılar imparatorlarını tanrılaştırırlardı.*

TANRILAŞTIRMA a. **1.** Tanrılaştırmak, tanrı derecesine yüceltmek, bir şeye kutsal özellik vermek, tapınırcasına yüceltmek eylemi. **—2.** Eski Yunanistan'da ve Roma'da, bir ölümlüyü tanrı katına çıkarma; Roma'da, imparatoru tanrı olarak sayma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Tar. Yunanlılar ve Romalılar'da sitenin, devletin kurucuları ya da hizmetleriyle neredeyse ikinci bir kurucu durumuna gelmiş seçkin yurttaşlar, ölümlerinden sonra, onurlandırılmak amacıyla tanrılaştırılırdı. Tanrılaştırılan kişinin mezarı tapınak haline gelir, efsanesi, şairlerin hayal gücü sayesinde genişlerdi. Atina, kurucuları Kekrops ile Theseus'u tanrıları arasına kattı. Roma'nın kurucusu Romulus da tanrılaştırıldı. Augustus dönemine kadar Roma'da başka tanrılaştırma olmadı. İmparatorluk Roması'nda tanrılaştırma ya da *consecratio* iyice yaygınlaştı, imparatora ve imparator ailesinin kimi üyelerine, ölümlerinden sonra tapma geleneği ortaya çıktı. Tanrılaştırma Senato kararıyla yapılıyordu; böylece Senato, tanrılaştırılmalarını reddederek, Caligula, Neron ya da Domitianus gibi kötü anı bırakmış olan imparatorları bir bakıma cezalandırma olanağına sahip bulunuyordu. Augustus tarafından Sezar için benimsenen ve o dönemden başlayarak gelenek haline gelen uygulamaya göre, ölü tanrılaştırılmıyor, yalnızca kutsallaştırılıyordu *(divus). Gens Julia* kültü için rahip kurulları *(sodales augustales)* oluşturuldu. Flaviuslar, Hadrianus ve Sofu Antoninus kültü için de başka kurullar vardı.

İmparatorları tanrılaştırma uygulaması hıristiyanlığın ilk zamanlarına kadar devam etti.

TANRILAŞTIRMAK → TANRILAŞMAK.

TANRILIK a. Tanrı'ya özgü nitelikler bütünü; ülulıiyet.

TANRIMERKEZCİLİK a. Her dünya görüşünün ve her tarih yorumunun merkezine, Tanrı'yı ve dinsel otoritenin temsilcilerini yerleştirmeye dayanan eğilim ya da tutum.

TANRIÖVER (Hamdullah Suphi), türk yazar, siyaset adamı (İstanbul 1885 - *ay. y.* 1966). Maarif nazırı Abdüllatif Suphi Paşa'nın oğlu, Samipaşazade Sezai'nin yeğeni. Galatasaray sultanisi'nde öğrenim gördü (1895-1904). Ayasofya rüştiyesi'nde (1908-1910), Darülmuallimin'de (1910-1913) öğretmenlik yaptı. Darülfünun edebiyat şubesi'nde türk edebiyatı, pedagoji dersleri verdi. Türk ve islam güzel sanatları tarihi kürsüsünü kurarak bu dersi okuttu (1913-1920). Türkçülük akımının öncüleri arasında yer aldı; Türk ocakları'nın başkanlığını yaptı (1913-1931; 1949'da ocağın yeniden açılmasından ölümüne dek). Son Osmanlı mebusan meclisi'ne Antalya'dan üye seçildi (1920). Meclis'in feshi üzerine Ankara'ya giderek görev aldı. Matbuat ve istihbarat umum müdürü (1920), Antalya milletvekili ve Maarif vekili (1920-1921; 1925) oldu. Bu görevi sırasında İstiklal marşı için yarışma açılmasına ön ayak oldu; böylece Mehmet Âkif Ersoy'un şiiri marş olarak seçildi (1921). Türk ocakları'nın kapatılması üzerine elçilik göreviyle Bükreş'e gönderildi (1931-1939; büyükelçilik görevi: 1939-1942). Bu görevi sırasında Dobruca, Besarabya köylerinde yaşayan Gagavuz Türkleri'yle ilgilendi. Onlar için türkçe öğreten okullar açılmasını, bazı gençlerin Türkiye'ye gelerek öğrenim görmesini sağladı. Birinci Dünya savaşı'ndaki türk şehitleri için Bükreş'te bir Türk mezarlığı kurulmasına katkısı oldu (1935). Yurda döndükten sonra İstanbul milletvekili olarak TBMM'de bulundu (CHP: 1946-1950; DP listesinden bağımsız: 1950-1954; DP: 1954-1957). 1909'da Fecr-i ati topluluğu içinde yer almış, daha sonra Milli edebiyat akımının temsilcileri arasına katılmıştı. Yurt, ulus sevgisi, kahramanlık duygusu, toplumsal konularla ilgili şiirleri vardır. Başyazarlığını yaptığı *Davul* (1908-1909) dergisinde gülmece yazıları, taşlamaları çıktı. Yerel yaşama, gelenek göreneklеri tanıklık eden öyküler ("Horoz dövüşü") yazdı. Eleştiriler, tartışma yazıları kaleme aldı. Nâzım Hikmet'in Namık Kemal, Abdülhak Hamit, Mehmet Emin gibi yazarlara yönelik "Putları yıkıyoruz" kampanyasına (*Resimli ay,* 1929) karşı sert yanıtlar yayımladı. Ancak edebiyatta asıl ününü ulusal sorunlar, kahramanlık konuları, kültür değerleri gibi konulardaki coşkulu söylevleriyle yaptı: *Dağ yolu* (2 c, 1928-1931), *Güne bakan* (1929). [→ Kayn.]

TANRISAL sıf. **1.** Tanrı'yla ilgili, Tanrı'ya özgü; ilahi: *Tanrısal güç.* **—2.** Tanrı'ya, tanrılara yaraşır; mükemmel, ilahi: *Tanrısal bir güzellik.*

TANRISALLIK a. Tanrısal olma durumu.

TANRISIZ sıf. ve a. Tanrı'nın varlığına inanmayan; tanrıtanımaz, allahsız, ate, ateist.

Tanrısızlar birliği, rusça **Soyuz bezbojnikov,** dindüşmanı propagandayla görevli rus örgütü. 1925'te kurulan bu örgüt, 1929-1947 arasında "Militan tanrısızlar birliği" adını aldı. Dergiler ve broşürler yayımlayarak, müzeler ve sergiler düzenleyerek, işyerlerine ve eğitim kurumlarına gönderilen propagandacıları yetiştirerek tanrıtanımazlığın dayandığı kurumları yaydı. 1947'den başlayarak görevleri, *Znaniye* (Bilgi) adlı örgüte aktarıldı.

TANRISIZLIK a. Tanrısız olma durumu; tanrıtanımazlık.

TANRITANIMAZ sıf. ve a. Tanrı'nın varlığını yadsıyan; tanrısız. (Eşanl. ATE, ATEİST.)

TANRITANIMAZLIK a. **1.** Fels. Tanrı'nın varlığını yadsıyan öğreti. (Eşanl. ATEİZM.) **—2.** Tanrı'nın varlığını yadsıyan kişinin tutumu; dinsel inançsızlık.

—ANSİKL. Fels. Tanrıtanımazlık, yani Tanrı'nın var olmadığının ileri sürülmesi (Herakleides "Dünya hiçbir tanrı tarafından yaratılmadı" diyordu), Tanrı'nın var olduğunu ya da var olmadığını düşünmeyi bilinçli bir biçimde reddetmek anlamına gelen *bilinemezcilik* (agnostisizm) ile aynı şey değildir; yaygın ya da çokbiçimli bir tanrısallığın varlığına belli belirsiz bir inanç anlamına gelen *yaradancılık*'la hiçbir ilişkisi yoktur ve Tanrı ile dünyanın bir ve aynı şey oldukları, buna göre Tanrı'nın aynı zamanda hem her yerde olduğu, hem de hiçbir yerde olmadığı yolundaki inanç anlamına gelen *tümtanrıcılık*'la (panteizm) ancak yanlış olarak bir tutulmuştur.

İnananlar bakımından tanrıtanımaz, hem bir günah konusu, hem de insan için Tanrı inancını "olanaklı" bir yabancılaşma olarak görme özgürlüğünü kabul eden bir tanrıbilimi kurma zorunluluğunun elle tutulur bir kanıtını oluşturur. Bunun sonucu olarak tanrıbilimciler bakımından tanrıtanımazlık, Tanrı düşüncesinin verimli bir derinleştirme kaynağı olmuş ve öyle de kalmıştır.

XIX. ve XX. yy.'larda tanrıtanımazlık, maddeciler tarafından insanın özgürleşme koşullarından biri olarak kabul edilerek etkin ve militan bir düşünce akımı oluşturdu.

XIX. yy.'da Nietzsche, bambaşka bir görüş açısından "Tanrı'nın ölmesi" gerektiğini ilan etti. Ona göre Tanrı'yı, dünyaötesinin (dünyada saklı olan şeyin) kefili ve dünya ve yaşamı olumsuzlamanın bir başka biçimini oluşturan çileciliğin varlık nedeni olduğu için "öldürmek" gerekiyordu.

Hamdullah Suphi Tanrıöver

TANSEL (İrfan), türk asker (İstanbul 1909). Harp okulu'nu (1930), Hava harp akademisi'ni (1944) bitirdi. Birlik komutanlığı, Paris'te ataşelik, NATO türk heyetinde danışmanlık yaptı. 1956'da tuğgeneralliğe yükseldi. 1960'ta korgeneral olarak Hava kuvvetleri komutanlığına atandı (1960-1968). Emekliye ayrıldıktan sonra Ottawa büyükelçiliği görevinde bulundu (1968-1970).

TANSEL (Fevziye Abdullah), türk edebiyat tarihçisi (Elazığ 1912 - Ankara 1988). İÜ Edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1935). Ankara Atatürk lisesi'nde edebiyat öğretmeni oldu (1936-1963). 1964'ten sonra İlahiyat fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. Tanzimat'tan sonraki türk edebiyatıyla ilgili araştırmaları vardır: *Mehmet Âkif, hayatı ve eserleri* (1945), *Hususi mektuplarına göre Namık Kemal ve Abdülhak Hâmit* (1949). Namık Kemal (*Namık Kemal'in hususi mektupları,* 4 c, 1967-1986), Ziya Gökalp (*Şiirler ve halk masalları,* 1952; *Limni ve Malta mektupları,* 1965), Mehmet Emin Yurdakul'un (*Şiirler,* 1969) yapıtlarının eleştirili basımlarını hazırladı. Dinsel metinlerle ilgili derlemeler (*Türk-islam edebiyatı,* 2 c, 1967-1971) yayımladı.

TANSIK a. Hayranlık uyandıran, şaşırtıcı, olağandışı durum ya da olay; mucize.

TANSİB a. (ar. *naşb*'dan *tanşib*). *Esk.* Yükseltme, yükseğe kaldırma.

TANSİF a. (ar. *nişf*'tan *tanşif*). *Esk.* İki eşit parçaya bölme.

—Esk. geom. Ortaylama. ‖ *Tansif-i zaviye,* bir açının ortayını çizme; pergel ve cetvelle açıyı iki eşit parçaya bölme.

—Giy. Bir tür tülbent. (Bu tülbentten yemeni, yastık yüzü, uçkur, yazma, namaz bezi vb. yapılırdı.)

TANSİLLO (Luigi), italyan yazar (Venosa, Potenza, 1510 - Teano, Caserta, 1568). Eğretileme anlayışıyla önbaroku haber veren petrarcacı bir şairdi *(Canzoniere)*. Biri, annelerin çocuklarını kendilerinin emzirmesini yücelten *La Balia* (1552), öteki, Vergilius'un *Georgica*'sının içtenci bir uyarlaması olan *Il Podere* (1560) olmak üzere iki öğretici şiir yazdı.

Sezer Tansuğ

TANSİR a. (ar. *naşara*'dan *tanşir*). *Esk.* Hıristiyanlaştırma.

TANSİS a. (ar. *nașș*'tan *tanșis*). *Esk.* **1.** Bir işi ayrıntılarıyla inceleme. **—2.** Bir davayı Kuran ya da hadisten örnekler göstererek savunma.

TANSİSAT çoğl. a. (ar. *tanșiș*'in çoğl. *tanșișāt*). *Esk.* Araştırmalar, incelemeler.

TANSİYON a. (fr. *tension;* lat. *tendere*, germek'ten). **1.** Kardiyol. Kanın atardamar çeperlerine içerden yaptığı basınç, kan basıncı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Gerginlik, gerilim. **—3.** *Tansiyon düşürücü*, atardamar basıncını düşüren ilaçlara denir. ‖ *Tansiyon ölçmek*, bir kimsenin tansiyonunu, bu iş için hazırlanmış özel bir araçla saptamak.

—Anesteziyol. *Kontrollü tansiyon düşüklüğü*, özellikle bazı beyin ve sinir ameliyatlarında uygulanan yapay tansiyon düşüklüğü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Oftalmol. *Göz tansiyonu*, GÖZ BASINÇ*'ının eşanlamlısı.

—Ted. *Tansiyon düşürücü*, atardamar basıncını azaltan ilaç için kullanılır.

—Tıp. *Büyük tansiyon*, kalbin kasılması (sistol) sırasında kanın damarlara yaptığı basıncın doruk noktası. ‖ *Küçük tansiyon*, kalbin gevşemesi (diyastol) sırasında kanın damarlara yaptığı basıncın doruk noktası. ‖ *Tansiyon aleti*, havalı manometresi olan ve atardamar basıncını ölçmeye yarayan aygıt. (Eşanl. SFİGMOMANOMETRE.) ‖ *Tansiyon düşüklüğü*, atardamar basıncının normalden aşağı olması. (Bk. *ansikl.* böl. Patol.) ‖ *Tansiyon yüksekliği*, atardamar basıncının normalin üzerinde olması. (→ HİPERTANSİYON.)

—ANSİKL. Anesteziyol. Kontrollü tansiyon düşüklüğü, ya ayrı ayrı ya da birlikte uygulanan iki teknikle sağlanabilir: 1. halotanla, peridural anesteziyle, raşianesteziyle ya da gangliyoplejik ilaçlarla vazomotor gerilimi kaldıran, böylece atardamar basıncını düşüren vazopleji tekniği; 2. hastanın ameliyat masasında yatma durumunu değiştirerek ameliyat alanından uzakta önemli miktarda kan toplanmasını sağlayan drenaj tekniği. Bu durumda hastanın alacağı konum ameliyat edilecek bölgeye bağlıdır ve ameliyat alanı kesinlikle yüksekte kalmalıdır.

Kontrollü tansiyon düşüklüğü, kanamaya bağlı risk ve sorunları azaltarak cerrahın işini kolaylaştırır. Bununla birlikte, süresine ve önemine göre olguların % 0,1 ila 0,5'inde özellikle anoksi, hatta kalp durması gibi tehlikeler de doğurabilir. Eğer tansiyon düşüklüğü çok belirginse, hasta düz, hatta başaşağı yatırılarak, makromolekül madde perfüzyonu yapılarak, gerekirse vazopresyona neden olan ilaçlar şırınga edilerek tehlikenin önüne geçilmeye çalışılır. Böyle bir anesteziden sonra hasta sakin ve sessiz uyanır, ancak hemodinamik denge tam olmadığı için, ameliyat bölgesi hafifçe yüksekte tutularak hasta 24 saat düz yatırılmalıdır.

—Patol. Tansiyon düşüklüğü kendi başına bir hastalık değildir. Sadece bir belirtidir. Genellikle yorgun ya da çöküntü içinde olan kişilerde ve daha çok kadınlarda görülür. Ancak, organik bir nedene de bağlı olabilir; geçici (vagus halsizliği, miyokart enfarktüsü) ya da sürekli (düzeltilememiş kalp yetersizliği) olsun, özellikle önemli kanamalarda daha net ve ani olmak üzere tüm hipovolemi hallerinde görülür.

TANSMAN (Alexandre), fransız yurttaşlığına geçmiş polonyalı besteci (Łódz 1897 - Paris 1986). 1921'de yerleştiği Paris'ten, yalnızca ABD'ye gitmek için (1941 -1946) uzak kaldı. Ravel, Milhaud, Stravinski ve genel olarak iki savaş arası döneme özgü fransız müziğinden etkilenip, yahudi ve polonya kökenli oluşunu da yapıtlarına yansıtarak her türü denedi. Bestelediği operalar arasında *la Nuit kurde* (1925) ve lirik bir fresk özelliği taşıyan *Sabbatay Zevi, le Faux Messie* (1961); senfonik yapıtların arasında *Musique pour cordes* (1948), *Concerto pour orchestre* (1954), *Hommage à Érasme* (1969) ve Milhaud'ya sunduğu *Élégie* (1976); baleleri arasında *Résurrection* (1961) ve *Psaumes* (1962) sayılabilir.

TAN SON NHUT, Vietnam'da yer. Hô -Chi-Minh-Ville'in havalimanı.

TANSÖR a. (fr. *tenseur;* lat. *tensum, tendere*, germek'ten). Ceb. *Tansör çarpımının genel özelliği*, aşağıdaki biçimde ifade edilen özellik: E_1 ve E_2 aynı bir K değişmeli cismi üzerinde iki vektör uzayı ise, $E_1 \times E_2$ üzerinden $E_1 \otimes E_2$ içine, öyle bir u çiftdoğrusal uygulaması kurulabilir; öyle ki K üzerinde F vektör uzayı ve $E_1 \times E_2$ den F içine f çiftdoğrusal uygulaması ne olursa olsun $f = \hat{f} \circ u$ olacak biçimde bir $\hat{f}$ doğrusal uygulaması vardır. ($E_1 \otimes E_2$ ve u bilindiğinde bu özellik, $E_1 \times E_2$ üzerinde tanımlanmış doğrusal uygulamaların incelenmesini, $E_1 \otimes E_2$ üzerinde tanımlanmış doğrusal uygulamaların incelenmesine getirmeye olanak sağlar. Yöntem, herhangi n sayıdaki uzay haline genelleştirilir.) ‖ *Tansör hesabı*, tansörlere ilişkin hesap. ‖ *Aynı bir* K *değişmeli cismi üzerinde* E_1, E_2, ..., E_n *vektör uzayının elemanları olan* $x_1, x_2, ..., x_n$ *vektörlerinin tansör çarpımı*, sırayla E_1^{**}, E_2^{**}, ..., E_n^{**} çiftikilleri içinde kanonik eşyapı uygulamalarından bunların sırayla elde edilen görüntülerinin tansör çarpımı.

Bu çarpım $x_1 \otimes x_2 \otimes ... \otimes x_n$ ile gösterilir. Dolayısıyla $E_1^* \times E_2^* \times ... \times E_n^*$ üzerinde bir n-doğrusal biçimdir ve

$$\forall y_1 \in E_1^*, \ \forall y_2 \in E_2^*, ..., \forall y_n \in E_n^*,$$
$$x_1 \otimes x_2 \otimes ... \otimes x_n (y_1, y_2, ..., y_n) = y_1(x_1)\, y_2(x_2) ... y_n(x_n)$$

dir. ‖ *Aynı bir* K *değişmeli cismi üzerinde* E_1, E_2, ..., E_n *vektör uzaylarının tansör* (ya da *tansörel) çarpımı*, $E_1^* \times E_2^* \times ... \times E_n^*$ üzerinde, E_1 in x_1, E_2 nin x_2, ...,E_n nin x_n vektörlerinin $x_1 \otimes x_2 \otimes ... \otimes x_n$ tansör çarpımlarının doğurduğu n-doğrusal biçimin vektör uzayının vektör altuzayı. ($E_1 \otimes E_2 \otimes ... \otimes E_n$ ya da $\bigotimes_{1 \leq i \leq n} E_i$ ile gösterilen bu çarpım, ancak ve ancak bütün E_i uzaylarının boyutu sonlu ise $E_1^* \times E_2^* \times ... \times E_n^*$ üzerindeki n-doğrusal biçimin vektör uzayına eşittir.) ‖ *Bir* K *birleşmeli cismi üzerindeki bir* E *vektör uzayı üzerinde* p *kez eşdeğişen ve* q *kez karşıtdeğişen ya da* (p, q) *tipinden tansör, p* tanesi E ye eşit, q tanesi de E^* ye (E nin ikili) eşit olan $p+q$ uzayın bir tansör çarpımının elemanı. ($[\otimes^p E] \otimes [\otimes_q E]$ tansör çarpımının bir elemanı, yani $\otimes_q^p E$ bir tansördür.) ‖ *Bir* K *değişmeli cismi üzerinde* p *vektör uzayın*

$$F_1 \times F_2 \times ... \times F_p$$

çarpımı üzerinde bir f p-*doğrusal biçimi ile,* K *üzerinde* q *vektör uzayın* $G_1 \times G_2 \times ... \times G_q$ *çarpımı üzerinde bir* g q *-doğrusal biçiminin tansör çarpımı*,

$$F_1 \times F_2 \times ... \times F_p \times G_1 \times G_2 \times ... \times G_q$$

üzerinde

$$(x_1, x_2, ..., x_p, y_1, y_2, ..., y_q) \rightarrow f(x_1, x_2, ..., x_p) g(y_1, y_2, ..., y_q)$$

ile tanımlanan $(p+q)$-doğrusal biçimi. [Bu çarpım $f \otimes g$ ile gösterilir ve f tansör çarpımı g diye okunur.] ‖ *Değişmeli bir* K *cismi üzerindeki bir* E *vektör uzayının* p *nci tansör kuvveti*, E ye eşit p vektör uzayın tarsör çarpımı. (Bu kuvvet $\otimes^1 E = E$ ve $\otimes^0 E = K$ kabul edilerek $\otimes^p E$ ile gösterilir. E nin ikilinin q ncü tansör kuvveti $\otimes_q E$ ile, $\otimes_0^p E = \otimes^p E$ ve $\otimes_q^0 E = \otimes_q E$ kabul edilerek de $[\otimes^p E] \otimes [\otimes_q E]$ tansör çarpımı $\otimes_q^p E$ ile gösterilir.)

—Ger. day. *Gerilme tansörü*, bir katı cismin içindeki ya da çevresindeki belli bir noktadan geçen çeşitli yüzey öğelerine etkiyen gerilmeler kümesini göstermek için kullanılan, ikinci basamaktan, bakışımlı tansör.

—ANSİKL. Ceb. Bir tansör çarpımının tanımına göre, (p, q) tipinden bir tansör, çıkış kümesinin elemanları, E^* nin elemanları olan p bileşenden ve E^{**} nin elemanları olan q bileşenden oluşmuş çokdoğrusal bir biçimdir, ama bir tansör E den E^{**} içine birebir bir uygulamayla, E nin vektörleri ve eşvektörleri üzerinde $(p+q)$ doğrusal bir biçim olarak göz önüne alınabilir. $p \neq 0$ ve $q \neq 0$ ise karışık tansör; $p \neq 0$ ve $q = 0$ ise karşıtdeğişen tansör; $p = 0$ ve $q \neq 0$ ise eşdeğişen tansör sözkonusu olur; $p = 0$ ve $q = 0$ ise $\otimes_0^0 E$ nin bir elemanı, yani bir skaler denen "değişmez" tansör sözkonusudur.

Örneğin, E nin boyutu sonlu ve n ise, f de E nin bir içyapı uygulaması ise, buna kanonik olarak, (y, x) e $y(f(x))$ i eşlik ettiren, $E^* \times E$ den K içine tanımlı φ uygulaması eşlik ettirilebilir; φ, E üzerinde karışık bir tansördür; f, E üzerinde özdeşlik ise, bu tansör Kronecker tansörüdür ve her tabanda bu tansörün koordinatları Kronecker simgeleridir. (a_i), E nin boyutu sonlu n sayısına eşit bir tabanı ve (b^i) de E nin ikilinin tabanı ise bu durumda $\otimes_q^p$ nin her θ tansörü için:

$$\theta = \sum_{i,j} \theta_{j_1, ..., j_p}^{i_1, ..., i_p} a_{i_1} \otimes ... \otimes a_{i_p} \otimes b^{j_1} \otimes ... \otimes b^{j_q}$$

elde edilir. Kimi kez Σ işareti kaldırılır ve toplamanın, aynı zamanda hem üst konumda hem alt konumda gözüken indisler üzerinde yapılması gerektiğinde uzlaşılır; buna "Einstein toplam alma uzlaşımı" denir.

$$\theta^{i_1, ..., i_p} = \theta(b^{i_1}, ..., b^{i_p}, a_{j_1}, ..., a_{j_q})$$

θ tansörünün seçilen tabana göre koordinatlarıdır. Bir tansörler toplamının, bir tansörler çarpımının koordinatlarının hesabı, E nin taban değişmesinin, bir tansörün koordinatlarına etkisinin belirlenmesi tansör hesabının konusunu oluşturur. 1900'de C. G. Ricci ve T. Levi-Civita tarafından matematiğe getirilen tansör hesabı çözümlemede çok kullanılır; klasik mekanikte çok yararlıdır, göreceli mekanikte ise zorunludur; daha çok bunu fiziğe dönük olarak kullananlar, genellikle tansörleri koordinatlarıyla işleme sokmayı yeğlerler (dolayısıyla yazılışlarında birçok indis kullanılır).

TANSUĞ (Sezer), türk sanat tarihçisi, eleştirmen (Erzurum 1930). İstanbul Edebiyat fakültesi sanat tarihi bölümü'nü bitirdi (1953), aynı kurumda bir süre asistanlık yaptı. Sinema rejisör yardımcısı (1958 -1970), Ayasofya müzesi'nde sanat tarihi görevlisi (1960-1975) olarak çalıştı. Fethiye camisi ve Ayairini mozaik onarım çalışmalarına katıldı. Bazı yükseköğrenim kurumlarında sanat tarihi dersleri verdi, ayrıca çeşitli gazete ve dergilerde sanat konularına ilişkin yazı ve eleştiriler yazdı. Bu arada Tonguç Yaşar'la birlikte *Amentü gemisi nasıl yürüdü* adlı kısa metrajlı ilk türk çizgi filmini gerçekleştirdi. Başlıca yapıtları: *Şenlikname düzeni* (1961), *Resim kılavuzu* (1973), *Beş gerçekçi türk ressamı* (1976), *Sanatın dili* (1976), *Herkes için sanat* (1982), *Karşıtı aramak* (1982), *Çağdaş türk sanatı* (1986), *Türk resminde yeni dönem* (1988).

TANTA, Mısır'da kent, Aşağı Mısır'da Garbiye ilinin merkezi, Delta'nın en kalabalık kenti; 334 505 nüf. (1986). Kahire ile İskenderiye'nin tam ortasındadır. Dinsel bayramlar nedeniyle kentte her yıl üç panayır kurulur; Mısır'da en çok saygı gören islam büyüklerinden birinin (Ahmet el-Bedevi) mezarı kenttedir. Karayolu ve demiryolu kavşağı. Petrol rafinerisi.

TANTAL a. (fr. *tantale;* lat. *tantalus;* yun. *Tantalos*'tan). **1.** Afrika'nın tropikal bölgelerinde yaşayan, hafifçe kıvrık iri gagalı, siyah benekli beyaz ve pembe tüylü iri ley-

lek. (Bil. a. *İbis ibis;* leylekgiller familyası. Bilimsel adına karşın tantal, sözcüğün bugünkü anlamında ibis değildir.) **—2.** *Amerika tantalı* ya da *Amerika leyleği,* Yeni Dünya'nın tropikal bölgelerinde yaşayan leylek. (Bil. a. *Myctreia americana;* leylekgiller familyası.)

TANTAL a. (fr. *tantale;* lat. *tantalum;* yun. *Tantalos*'tan). Cevherlerinde birlikte bulunduğu niyobyuma benzer metal. (Simgesi Ta olan kimyasal element.)

◆ sıf. Anorg. kim. *Tantal V,* beşdeğerli tantal bileşikleri için kullanılır.

—ANSİKL. Tantal atom numarası 73, atom kütlesi 180,948 olan kimyasal bir elementtir. 1802'de İskandinavya'dan getirilen bir cevher içinde Ekeberg tarafından bulundu. 16,6 yoğunluğunda, 2 985 °C'ta ergiyen gümüş beyazlığında bir katıdır. Soğukta yapısal herhangi bir değişikliğe uğramaz; kızıl derecede oksijen ve klorla birleşir. Asitler arasında yalnızca hidrofluorik asitten etkilenir.

Fluorla tantal fluorürü (TaF_5) verir; tantal fluorür, alkali fluorürlerle K_2TaF_7 gibi potasyum fluorotantalat V biçiminde birleşebilir. Bireşim yoluyla elde edilen oksidi (Ta_2O_5) beyaz bir tozdur; alkalilerle eritildiğinde tantalatları verir.

Tantalın en önemli cevheri tantalittir (genellikle bileşiminde niyobyum bulunan demir metatantalat). Tantalit, sıvı sodyum hidroksitle tepkimeye sokularak fluorotantalat V'e dönüştürülür; fluorotantalat V de ya sodyumla indirgenir ya da elektrolizle ayrıştırılır. Tantal ayrıca alüminotermi yöntemiyle de elde edilebilir; bu yolla elde edilen tantal elektron demetiyle ya da tuz banyosunda arılaştırılır.

Tantal, yüksek ısıya, kimyasal etkenlere karşı iyi bir direnç gösteren kimi alaşımların (austenit tipi paslanmaz çelikler, süperalaşımlar, çok sert alaşımlar) bileşimine katılır. Bu bakımdan kimyasal reaktörler ile uçak ve güdümlü mermilerin yapımında kullanılır. İnsan dokusu tantal elementine karşı çok düşük bir reddetme tepkisi gösterir, bu nedenle tantaldan tıpta yararlanılır. Ayrıca kondansatör ve elektrolitik doğrultucuların yapımında kullanılır. Tantal karbür, kimi takımların üretiminde işe yarar.

TANTALAT a. (fr. *tantalate*). Anorg. kim. Tantalik asidin tuzu.

TANTALİT a. (fr. *tantalite*). Miner. $FeTa_2O_6$ formülündeki doğal demir tantalat. (Ortorombik sistemde, siyah renkli demir kristalleri halinde kristalleşir.)

TANTALOS. Yun. mit. Efsanevi Lydia kralı. Tanrıların sofrasına alındı, kendisine sunulan nektar ve ambrosios'u çalarak ölümlülere tattırmak istedi; öz oğlu Pelops'u boğazlayarak bir şölende tanrılara sundu. Zeus olayın farkına vardı ve Pelops'u hayata döndürdü. Tantalos ise Tartaros'ta, meyvelerle yüklü ağaçların altında yer alan bir göle atıldı; su içmek istediği zaman gölün suyu çekiliyor, meyveleri koparıp yemek istediğinde de dallar ellerinden uzaklaşıyordu. Buna *Tantalos işkencesi* adı verildi. Pindaros onu her an kafasına düşecekmiş gibi duran bir kayanın altında canlandırdı.

Tantalos mezarı, Bayraklı*'da (İzmir) Tantalos'un olduğuna inanılan mezar; akropolisin yakınında, kalıntıların K.'inde, D.'ya doğru uzanan alandadır. İ.Ö. VII. yy.'a tarihlendirilen daire planlı yapı, art arda iki oda ile dikdörtgen planlı bir mezar odasından oluşur.

TANTANA a. (ar. *ṭanṭana*). Gösteriş, debdebe: *Tantanadan hoşlanmamak.*

TANTANALI sıf. Gösterişli, debdebeli: *Tantanalı bir nişan töreni.*

TANTAVİ (eş-Şeyh Muhammet bin Sad), arap dil bilgini (Tanta, Mısır, 1810 - Petersburg 1861). Kahire'de el-Ezher üniversitesi'ni bitirdikten sonra Ezher camisi'ne müderris oldu. Arap şiiri ve eski edebiyat metinleri üzerindeki çalışmalarıyla tanındı. Bir süre bir ingiliz okulunda öğretmen olarak çalıştı. Petersburg'a çağrılarak Doğu dilleri enstitüsü arap dili ve edebiyatı öğretmenliğine getirildi (1840). Petersburg Üniversitesi'ne öğretim üyesi oldu (1848) ve profesörlüğe yükseldi (1854). Arap şiiri ve konusundaki başlıca yapıtları: *Urcûze, Leziz üt-tarab fi nazmi buhur il-arap.*

TANTRA a. (dokumanın atkısı ve çözgüsü, öğreti, ayin anlamına sanskrikçe sözc.). Hinduculuk, buddhacılık ve caynacılığın, tantracılığı meydana getiren metin ve ibadetlerinin tümü.

TANTRACILIK a. (*tantra*'dan). Tantralardan kaynaklanan, hinduculuk ve buddhacılığa ilişkin dinsel ve bireşimsel biçim.

—ANSİKL. Büyük olasılıkla hiçbir zaman ayrı bir okul ya da öğreti kurmayan tantracılık, daha çok düşünce, uygulama ve sanat alanlarında hinduculuğun tümünü ve bazı buddhacı ve caynacı okulları etkileyen bir düşünme ve davranma biçimi oluşturdu. Tantralara yönelik araştırma, bir bölümü Gupta dönemine kadar uzanan metinler ve ikonografiden meydana gelen geniş bir gerecin ortaya çıkmasını sağladı.

Tantracı görüşün asıl amacı, görüngüsel dünya *(vyavahara)* ve mutlak dünya *(paramartha)* özdeşliğini gerçekleştirmektir Bu amaca geleneksel hinduculuk, son ereğe *(samadhi)* yönelik düşünmeyle erişmeye çalışırken tantra, çoğu kez içten ve erotik bir dille ortaya konan maddi ve ruhbilimsel uygulamalara *(sadhana)* başvurur. Böyle bir dil kullanılmasındaki amaç, eğretilemeyi *(gauna)* göstergeler, sesler ya da kaba bir dil aracılığıyla belirtilen hurufi *(mukhya)* bir anlam altında gizlemektir. Nitekim saklanan gerçek anlamı, yalnız salikler anlayabilir. Bu maddi ve ruhsal uygulamalar, genellikle yoga uygulamalarıyla ilişki kurarak ya da onlardan esinlenerek ve ayin usulleri içinde ortaya çıkarlar. En sık kullanılan simge, birlik noktasına erişmek için dişi enerjisiyle *(şakti)* erkek enerjisinin *(purusa)* karşılaşması simgesidir. Bazen soluğun denetimi ya da cinsel edim sırasında meninin tutulması sözkonusu edilir. Bir başka eğretileme de *kundalini*'nin uyanmasıyla ilgilidir. Kundalini, çöreklenmiş yılan gibi omurganın alt bölümünde duran enerji anlamına gelir. Çöreklenmiş yılan gibi açılan ve omurga boyunca yukarı çıkarak çeşitli merkezlerden *(cakra)* geçen bu enerji, sonunda kafatasının tepesinde *(sahasrara)* bulunan en önemli merkeze ulaşır. Düşünme için tantracılık, birçok diyagram *(yantra)* ve döngüsel şekillerden *(mandala)* yararlanır. Bu döngüsel şekillerin merkez bölümünün, erkek ve dişi enerjiler arasındaki karşılaşma noktasını ve mistik formülleri *(mantra)* simgelediği kabul edilir.

TANTRAYANA a. Buddha tantracılığı.

TAN TUN a. (yansıma sözc.). *Tan tuna gitmek,* başı belaya girmek; öldürülmek.

TANUCCİ (Bernardo, *marki*), napolili siyaset adamı (Stia, Toscana, 1698 - Napoli 1783). Carlo di Borbone'nin, ardından Ferdinando IV'ün Napoli'deki en önemli bakanıydı (1754-1777), bir aydın despotluk yandaşı olarak davrandı. İktisadi (büyük inşaatlar [Caserta sarayı], manüfaktürlere para yardımları vb.), siyasal (soyluların ayrıcalıklarının kaldırılması) ve özellikle dinsel alanda bir reformlar siyaseti izledi. Dimeyi kaldırdıktan, birçok manastırı kapattıktan ve kilise mahkemesini medeni ve cezai davalara bakma yetkisinden yoksun bıraktıktan sonra, cizvitleri sürdürdü (1773). Ancak kraliçe Maria-Carolina, Ferdinando IV'ten Tanucci'nin görevine son verilmesini istedi (1777).

TANU-OLA ("Sarayın dağları"), Rusya'da sıradağlar, Tuva Özerk Cumhuriyeti sınırları içinde, Yukarı Yenisey havzasıyla Ubsu-Nur (Moğolistan) gölü arasında. Ortalama 2 500-2 700 m yükseklikte, 300 km boyunca uzanır; en yüksek doruğu 3 061 m'dir.

TANUSİA a. (yun. *tanusis, tanuein,* yaymak, uzatmak'tan). Damarlarıyla ve hatta bir mantarın yerleştiği bölümleriyle ağaç yaprağına çok benzeyen çekirge cinsi.

TANUTAMON, sudan kökenli XXV. hanedandan mısırlı firavun (İ.Ö. 663-656 dolaylarında). Taharka'nın yeğeniydi, ondan sonra tahta geçti. Asurlular'ın egemenliği altına giren Mısır'ı yeniden fethetmeye giriştiyse de, Asurbanipal'in ordusu karşısında kaçmak zorunda kaldı ve Asur ordusu Teb kentini yağma etti. Bu sırada "etyopya hanedanı" Sudan'da, Napata -Meroe* bölgesine kesin olarak yerleşti ve yavaş yavaş bu bölgede, Mısır tarihiyle ilgisi kalmayan yeni bir uygarlık gelişti.

TANYELİ a. Sabaha doğru çıkan hafif rüzgâr.

TANYERİ a. **1.** Güneş doğmak üzereyken ufukta hafifçe aydınlanan yer. **—2.** *Tanyeri ağarmak,* güneş doğmak üzere olmak, ufku hafifçe bir aydınlık bürümek. || *Tanyeri atmak,* ortalık aydınlanmaya başlamak.

TANYERİ, Erzincan'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 1 996 nüf. (1990); 15 köy. Merkezi *Ocakbaşı,* 147 nüf. (1990).

TANYERİ (Yücel), türk sahne tasarımcısı (Ankara 1938). Galatasaray lisesi'ni bitirdikten sonra Milano'da Belle arti di Brera akademisi'nde sahne tekniği öğrenimi gördü. Ankara Sanat tiyatrosu'nda, 1972'den başlayarak Devlet opera ve balesi'nde sahneye konan birçok yapıtın dekor ve giysi tasarımlarını çizdi. Ayrıca 1968-1972 arası TRT'de dekoratör olarak çalıştı. Sinemayla da ilgilenen Tanyeri, 1968'de Pier Paolo Pasolini'nin yönetiminde çekilen *Medea* filminin, Türkiye-Belçika ortak yapımı olan *Atatürk* filmlerinin dekorlarını gerçekleştirdi. Ankara Sanatsevenler derneği'nin en başarılı dekor-giysi ödülünü aldı (1983).

TANYERİ (Özgül), türk soprano (Mersin 1940). Devlet konservatuvarı opera yüksek bölümü'nü bitirdi (1959). İtalya'da bir yıl kalarak La Scala'da Antonio Tonini ile çalıştı. Ankara ve İstanbul operalarında sahnelenen birçok yapıtın başrollerini yorumladı, ayrıca özel çağrıyla katıldığı Brno, Bratislava operalarında ve Dublin Uluslararası opera festivali'nde *La Bohème, Il Trovatore, Nabucco, Madame Butterfly* vb. operalarında oynadı. Ankara Devlet konservatuvarı'nda şan öğretmenliği ve opera bölüm başkanlığı yaptı.

TANYOL (Cahit), türk toplumbilimci, şair ve yazar (Nizip 1914). Adana Öğretmen okulu'nu (1931), Ankara Gazi terbiye enstitüsü edebiyat bölümü'nü (1935) bitirdi; çeşitli illerde öğretmenlik yaptı. 1944'te İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi felsefe bölümü'nü de bitirerek, aynı fakültede *Haz ve elemin ahlakta rolü* adlı çalış-

Larousse

Bernardo Tanucci
bir gravürden ayrıntı
Bibliothèque nationale, Paris

Yücel Tanyeri'nin
Don Giovanni operasında
balo salonu dekoru (1987)

Cahit Tanyol

masıyla doktor, 1953'te doçent, 1961'de profesör oldu. 1982'de emekliye ayrıldı.

İlk şiir denemelerini İsmail Habib (Sevük) tarafından Adana'da çıkarılan *Maarif mecmuası*'nda yayımladı. *İçtihat, Servet-i fünun* gibi dergilerde de yazdı. İzmir'de *Aramak* adlı bir dergi çıkardı (1939-1940). İkinci Dünya savaşı'ndan sonra *Yenilik, Değirmen, Akademi* dergilerini yönetti, *Son telgraf, Yeni sabah, Cumhuriyet, Havadis, Milliyet, Güneş* gazetelerinde şiir, şiir estetiği ve güncel konulara ilişkin yazı ve eleştiriler yazdı. Bazı yapıtları: *Sanat ve ahlak* (1949), *Sosyal ahlak* (1960), *Kuruluş ve fetih destanı* (1969), *Sosyolojik açıdan din, ahlak, laiklik ve politika üzerine diyaloglar* (1970), *Atatürk ve halkçılık* (1981), *Laiklik ve irtica* (1989), *Çankaya dramı* (1990). Şiirlerini *Son liman* (1991) adlı kitapta topladı.

TANYPUS a. (yun. *tanypus*, ince ayaklı'dan). Nemli yerlerde bulunan, tüylü kanatlı sinek cinsi. (Titreksinekgiller familyası.)

TANYTARSUS a. (yun. *tanyein*, yaymak, uzatmak, ve *tarsos*, ayak, kanatların alt tüyü'nden). Nemli yerlerde yaşayan sinek cinsi. (Suda yaşayan larvası bir ipek kın içinde bulunur. Titreksinekgiller familyası.)

TANZ a. (ar. *ṭanz*). *Esk.* Alay etme, dalga geçme.

Tanzam *(Tanzania-Zambiya*'nın kısaltması), Darüsselam'ı Kapiri Mpoşi'ye bağlayan ve 1970-1976 arası Çin'in yardımıyla inşa edilen 1 860 km'lik demiryolu.

TANZANİYA, D. Afrika'da devlet, Hint okyanusu kıyısında; 940 000 km²; 26 900 000 nüf. (1991). Başkenti *Dodoma* (1990'dan beri). Resmi dili *suahili*. *Kara Tanzaniyası*'ndan (esk. *Tanganyika*) ve *Ada Tanzaniyası*'ndan (esk. *Zanzibar*) oluşur.

COĞRAFYA
doğal çevre

B.'dan ve G.-B.'dan Doğu Afrika riftlerinin batı yayıyla çevrili (Tanganyika, Rukva ve Malavi gölleri buradadır) olan ülkenin ortasından, daha az görkemli ve daha kesintili doğu yayı (Natron, Manyara ve Eyasi gölleri buradadır) geçer. Tektonik çukurlarının oluşumu, yanardağ etkinliklerine yol açtı; yanardağların en önemlileri K.-D.'daki Meru, Afrika'nın en yüksek doruğu Kilimancaro (5 895 m) ve dünyanın en geniş kalderalarından biri olan Ngorongoro'dur. Riftlerin arasında, K.'de, uçsuz bucaksız bir plato Victoria gölü çanağına doğru alçalır; G. ve D. kesimiyse bir dizi dağla (Livingstone, Uluguru, Nguru, Usambara) engebelenir; plato, Hint okyanusu'nun denizkulaklarıyla dolu, mercan kayalıklarıyla yarılmış, liman kurulmasını kolaylaştıran rialarla girintili çıkıntılı hale gelmiş kıyılarla sınırlanan tortul alçak topraklara egemendir. Açıklarda birçok mercan adası bulunur; Mafia, Pemba ve Zanzibar (son ikisi Ada Tanzaniyası'nı oluşturur) bu adaların başlıcalarıdır.

Üç büyük ırmağın (Nil, Zaire ve Zambezi) hidrografya havzasınca paylaşılan Tanzaniya, ayrıca, Natron, Mangara, Eyasi ve Rukva kapalı havzalarını da kapsar. Sıcak (gündüzle gece arasında sıcaklık farkı çoktur) iklim, Masai bozkırlarında ve kuzey-doğu'daki platolarda oldukça kurak ve kurudur; kıyı kesimi (700-1 100 mm), adalar (1 500 mm) ve ülkenin geri kalan kesimiyse (yüzey şekillerine ve nemli rüzgârlara bağlı olarak 700 mm ile 2 000 mm arasında değişir) daha yağışlıdır. Mevsimlik büyük kuraklıklar hidrografya ağını etkiler; ırmakların bir bölümü kurak mevsimde kurur. Yağmurların düzensizliği tarımın en büyük sorunudur. Bitki örtüsü çok çeşitlidir: kıyıda mangrovlar ve hindistancevizleri; platoların batısında seyrek orman *(miombo)* ve akasya bozkırları; dağlarda basamak basamak farklılaşan bir bitki örtüsü. Bu flora alanını, rezervleri (en önemlisi K.'deki Serengeti ulusal parkıdır) çekici hale getiren çok bol bir fauna doldurur.

nüfus ve ekonomi

Çok eskiden beri yerleşim alanı olan Tanzaniya, ünlü bir tarihöncesi buluntu yeridir. Ülkenin ilk sakinleri, Boşimanlar'la (Hadzapiler gibi) ya da Hotantolar'la (Sandaveler gibi) akrabalığı olan avcı ve toplamacı topluluklardı. Daha sonra gelen iskân dalgaları, Masailer gibi çoban Nil halkından ve nüfusun çoğunluğunu temsil eden tarımcı Bantular'dan oluştu. Ayrıca, çoğu adalarda ve kıyıda yaşayan 20 000 Avrupalı, 80 000 Hintli ve 40 000 Arap vardır. Kuraklık yüzünden ülkenin üçte ikisinde çok az insan yaşar. Nüfus, Victoria gölü çevresinde, Kilimancaro'nun alçak eteklerinde, adalarda ve kıyı bölgesinin kuzey yarısında toplanmıştır. Yıllık nüfus artışı ‰ 36,5'tir ve buna önlenmesi zor bir kırsal göç eşlik etmektedir; başkent Dodoma'dan başka, nüfusu 100 000'in üstünde altı kent daha vardır: eski başkent Darüsselam, Mvanza, Zanzibar, Tanga, Aruşa ve Mbeya. Çoğunluğu dağınık konutlarda oturan kırsal nüfus, Tanzaniya Devrimci partisi'nin emriyle kurulan 8 000 *ücemee* (ortak köy) içinde toplanmıştır. Ancak "köyleşme" halk tarafından hoş karşılanmamıştır ve tarım bundan zarar görmektedir.

Başlıca besin ürünleri mısır (ekilen toprakların % 20'si), manyok, darı ve tatlı patatestir. Sulu pirinç tarımı, adalarda ve Victoria gölünün güneyinde gelişmektedir. Henüz genellikle "toplumsal" nitelikte olan hayvancılık pek verimli değildir (14 milyon sığır, 5 milyon koyun, 6,65 milyon keçi) ve Malavi gölünden Kilimancaro'ya kadar uzanan -çeçe sineklerinin etkisinden uzak- yüksek yaylalarda toplanmıştır. Ekonomi, dışsatıma yönelik tarım ürünlerine dayanır. Bu ürünlerin başlıcaları kahve (44 000 t, birinci dışsatım ürünü), pamuk (86 000 t), çay (17 000 t), kopra (30 000 t), karanfil ve odundur. Maden ürünleri (altın, elmas, kalay) giderek azalmaktadır. Bununla birlikte Aruşa bölgesindeki fosfat yataklarının işletilmeye başlaması bir umut doğurmuştur. Sanayi alanında henüz tarım ürünlerine dayanan imalat sanayisi egemen durumdadır. Ekonomik etkinlikler, ulaşım araçlarının kötülüğünden, karayollarının bakımsızlığından, demiryollarının eskiliğinden (Tanzaniya-Zambiya [Tanzam] demiryolu böyle olmamakla birlikte yeterli sayıda lokomotif bulunmadığından yararlı biçimde kullanılamamaktadır) zarar görmektedir. En önemli limanları Darüsselam, Tanga ve Zanzibar'dır. Dış ticaretin (büyük ölçüde açık vermektedir, dışsatımın dışalımı karşılama oranı % 50'nin altına düşmüştür) yarısından fazlası Büyük Britanya, Japonya ve Çin'le yapılmaktadır.

TARİH

Boşimanlar'a benzeyen ilk halk topluluklarının, daha sonra 2 000 yıl önce ülkenin kuzey-doğu'suna yerleşen ve kuşi dilleri konuşan istilacıların yerlerini Bantular aldı. Kenya kıyısı gibi Zenc Bantular ile dolan kıyı, çok geçmeden Araplar ile ticarete başladı. Araplar ile ticaret, müreffeh kent topluluklarının oluşmasına yol açtı. Arapçayla karışık bantu lingua franca nitelikte bir dil olan kisvahili dilini konuşan bu kentsel toplulukların en önemlisi, 1200'e doğru Kilva adasında kurulan topluluktu. XIII. yy. sonunda iktidara geçen gasıp Mahdaliler hanedanı, Ulu cami'yi büyüttü ve Husuni Kubva sarayı'nı yaptırdı. Kilva gelişmesini, bugünkü Zimbabve'nin artülkesiyle yaptığı ve kendisine bağlı olan Sofala yoluyla hemen hemen tekelini elinde tuttuğu altın ticaretine borçluydu. Portekizliler'in gelmesinden önce başlayan gerileme -Vasco da Gama, Kilva'ya 1498'de geldi-, bir garnizonun varlığı ve bir verginin ödenmesiyle daha da hızlandı. Ancak 1652'de Araplar, Portekizliler'i Zanzibar'dan kovarak tüm XVIII. yy. boyunca kıyıyı egemenlikleri altına aldılar. Kı-

TANZANİYA

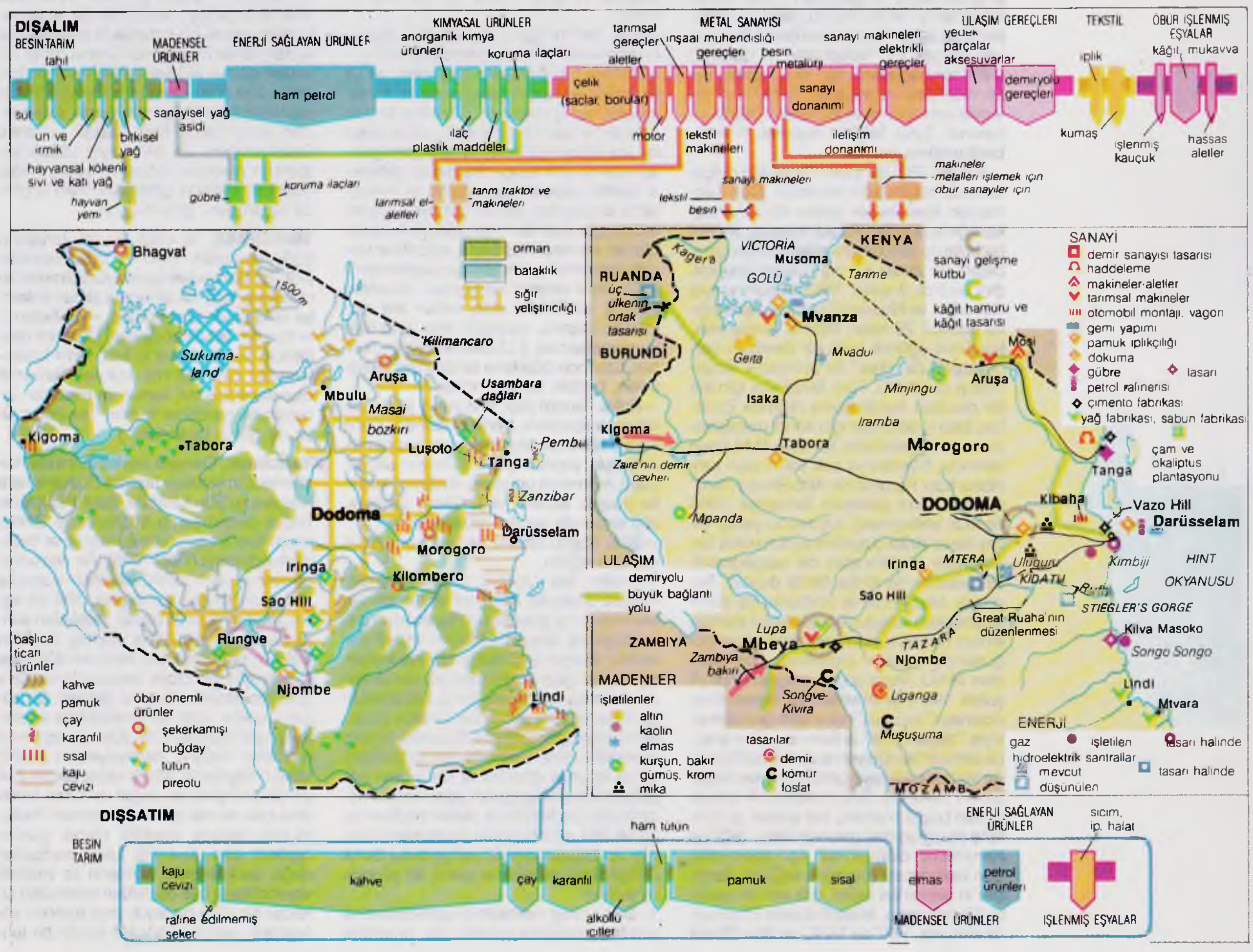

tada Kilva için, batı yönüne giden kervanların merkezi olarak, Zanzibar gibi Umman sultanı tarafından denetlenen yeni bir sit kuruldu.

İç kesimde, göç dalgalarından kaynaklanan çalkantılar patlak verdi. İ.S. 1000'e doğru ülkenin kuzeyine yayılan Nil halkı, 1500'e doğru Gogo bölgesinin sınırlarına ulaştı. XVII. yy.'a doğru Masailer, ülkenin ortasına kadar yayıldılar. XVIII. yy. ortasına doğru kıyı artbölgesi yerlileri, Tanzaniya'nın ortasındaki Nyamveziler arasına yerleştiler. Zanzibar'daki arap topluluğun işbirliğiyle, ülke içerisine doğru uzun mesafeli bir ticaret kuruldu. Kervan yolları üzerinde ikmal merkezleri oluşturuldu (Kisaki). İktidarlarını korumak için rakip reislikler arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanan Araplar'ın taşıyıcı gereksinmelerini sağlayan Nyamveziler'in kendi kervanları da vardı. XVIII. yy. sonuna kadar ticaret, Tanganyika gölünün doğusundaki bölgeyle sınırlı kaldı. Kıyıdaki fildişi talebinin, ardından köle talebinin artması, içerideki halkların silah sağlamak isteği ve Zanzibar'ın gelişmesi, ticaretin özellikle Araplar'ın eline geçmesine yol açtı. Speke ve Burton (1857-58), Livingstone (1866,1871-72), Stanley (1871) gibi kâşifler de bu yolları sık sık kullandı. Bu sırada, Zulular'ın güneyden püskürttükleri Ngoniler, batıya ve Tanzaniya'nın güneyine yayılarak reislikler oluşturdular. Bu reisliklerden biri olan Mirambo, 1870'e doğru Araplar ile rekabete girişti ve Tippu-Tip ile birleşerek 1890'a doğru Tanganyika gölündeki Ujiji yolunu denetimi altına aldı. Zanzibar'ın büyük ticari gelişmesi, Tippu-Tip gibi Araplar'ı da siyasal iktidarlarını ülke içine yaymaya yöneltti. Gerçekten de Carl Peters ve 1885'te kurulan *Deutsch-Ostafrikanische Gesellschaft*'taki ortakları gibi alman tüccarlar, iç kesimdeki şeflerle birçok protektora antlaşması imzalamaya giriştiler (1884-85). Bir ingiliz-alman çatışmasını önlemek için, sultanın kıtadaki mülkü, *Deutsch-Ostafrikanische Gesellschaft* (Tanganyika), *British East Afrika Company* (Kenya) [1 kasım 1886 antlaş-

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

EKONOMİ

ması] ve İtalya (Somali, 1889) arasında nüfuz bölgelerine ayrılırken Zanzibar sultanı, kıtadaki kıyı topraklarını ingiliz (1887) ve alman (1890) şirketlerine kiraya vermek zorunda kaldı. Adalar için sultan, ingiliz protektorasını kabul etti (4 kasım 1890). Almanya da ödünleme olarak, kıtanın kıyı bölgesini ve Helgoland'ı aldı. 1891'de bir protektora altına alınan Alman Doğu Afrikası böyle oluştu. Başkent, Darüsselam'da kuruldu ve Tanganyika gölüne kadar bir demiryolu döşendi.

Abuşiri'nin yönetimindeki kıyılı Suahililer'in ayaklanmasını, 1905'te tüm güney etnilerini kapsayan ve birçok kısmi ayaklanmanın yerini alan maci-maci ayaklanması izledi. Bu ayaklanma, sert bir biçimde bastırıldı. Birinci Dünya savaşı sırasında, general von Lettow-Vorbeck komutasındaki Almanlar 1918'e kadar dayandı. Savaş sona erdikten sonra, 1919'da Portekiz'e geri verilen Kionga üçgeninden, Belçika'ya bırakılan Ruanda ve Urundi'den yoksun bırakılan Alman Doğu Afrikası, ilkin Milletler cemiyeti tarafından Büyük Britanya mandasına verilen (1920-1946) *Tanganyika arazisi* durumuna geldi, daha sonra Birleşmiş milletler *trusteeship*'ine geçti (13 aralık 1946).

Almanya'nın desteklediği müslüman sultanların yerlerini, bantu ülkesindeki geleneksel reisler aldı. Kenya, Uganda ve Tanganyika'yı kapsayan bir Yüksek Doğu Afrika komisyonu denemesine rağmen Tanganyika, tam bir özerkliğe yöneldi. 1926'da kurulan Yasama konseyi, 1955'te büyük ölçüde genişletildi. İngilizler'in kurdukları Tanganyika African Association (TAA) içinde, afrikalı bir seçkin zümre ortaya çıktı. Ağustos 1953'te TAA başkanlığına getirilen Julius Nyerere, özerk bir hükümetin kurulması amacıyla birliği yeniden derleyip toplamak istedi. 7 ekim 1954'te Nyerere, ırkçı olmayan bir milliyetçiliği savunan Tanganyika African National Union'u (TANU) kurdu. 1945'te Afrikalılar'a da açılan Yasama konseyi, yavaş yavaş gerçek bir Parlamento'ya dönüştü (1955'ten başlayarak seçimler yapıldı). Eylül 1958'deki ilk seçimler, TANU'nun zaferiyle sonuçlandı ve bu zafer, 1960'ta yinelendi. Eylül 1960'ta Nyerere, Konsey başkanlığına getirildi.

9 aralık 1961'de, Commonwealth çerçevesinde bağımsızlık kazanıldı. Çok geçmeden Nyerere'nin yerine Konsey başkanlığına getirilen Raşidi Kavava, siyasal kadrolarda tam bir afrikalılaştırmaya gideceğini ve yansız bir dış siyaset izleyeceğini bildirdi. 9 aralık 1962'de cumhuriyet ilan edildi ve Nyerere Cumhurbaşkanlığına getirildi. 26 nisan 1964'te Tanganyika, komünist eğilimli kanlı bir devrimin gerçekleştiği Zanzibar* ile birleşerek Tanzaniya'yı oluşturdu. Tüm Tanzaniya için tek bir meclisin kurulmasına rağmen Zanzibar, bazı iç sorunları için kendi meclislerini ve kendi yetkilerini korudu. TANU'nun yanında, Nyerere'ye çok yakın olan zanzibarlı lider Karume'nin Afro-Shirazi Party'si vardı. Çin'e yaklaşan Tanzaniya (1966 dostluk antlaşması), tutumunu yavaş yavaş ilerici afrika çizgisine uydurmakla birlikte, batı yardımından da vazgeçmedi. Darüsselam'da Afrika Birliği örgütü, Rodezya, Mozambik ve Komorlar'da etkinlik gösteren kurtuluş hareketlerini desteklerken Nyerere, Kongo-Kinshasa'nın doğusundaki asileri destekledi. Tek parti olan TANU, Aruşa söylev-programı'nda (5 şubat 1967) tanımlanan ve Nyerere'nin *ücemee* ("topluluk" ve anlam genişlemesiyle "dayanışma" anlamına gelen arapça *cemaat*'tan türeyen suahili sözcük) içinde somutlaştırmaya çalıştığı afrika sosyalizmini savundu. Sosyo-ekonomik sorunlardan başka Nyerere, salt siyasal güçlüklerle de uğraşmak zorunda kaldı. 1972'de Karume'nin öldürülmesi, aşırı solun ortadan kaldırılması olanağını sağladı. Zanzibar'ın çin yanlısı rejimi, çok sert bir diktatörlük pahasına, iktisadi alanda iyi sonuçlar elde etti. 1977'de TANU ve Afro-Shirazi Party, Nyerere'nin başkanlık ettiği *Şama Şa Mapinduzi* (Devrim partisi) adlı tek bir parti içinde birleşti. 1979'da Zanzibar tarafından, Tanzaniya ile ilişkilere zarar vermeyen yeni bir anayasa kabul edildi. Rodezya ve Güney Afrika'daki beyaz rejimlere karşı ortak cephe üyesi olan Tanzaniya, aynı zamanda gerek Komorlar'daki 'Ali Soilih rejimine, gerekse Seychelles'deki Başkan René'ye asker ve polis yardımında bulundu. 1978-1981 arasında Tanzaniya ordusu, Obote rejiminin yerleşmesini kolaylaştırmak amacıyla Uganda'yı işgal etti. 1982'de Cumhurbaşkanı Nyerere yeniden seçildi. 1985'te istifa etti ise de, Devrimci parti başkanlığını sürdürdü. Ali Hasan Mvinyi cumhurbaşkanı seçildi (1985). Ekonomik bunalımı gidermek için 1986' da İMF ile anlaşma yapıldı. Kasım 1990' da yapılan seçimlerde A. H. Mvinyi yeniden cumhurbaşkanı seçildi. 1992'de çokpartili yaşama ve ekonomik liberalizme geçiş için gerekli önlemler alındı.

TANZANİYALI sıf. ve a. Tanzaniya halkından olan.

TANZİF a. (ar. *nezâfet*'ten *tanzîf*). *Esk.* Temizleme, paklama.

TANZİFAT, -tı çoğl. a. (ar. *tanzîf*'in çoğl. *tanzîfât*). *Esk.* **1.** Belediyece yaptırılan temizlik işleri. **—2.** *Tanzifat amelesi*, temizlik işçisi.

TANZİM a. (ar. *tanzîm*). **1.** Nesnelere, şeylere belli bir düzen verme, onları düzenleme: *Bir odanın, eşyaların tanzimi. İşlerin tanzimi.* **—2.** *Şeyleri, bir yeri, bir mekânı tanzim etmek*, bir düzen, bir biçim vermek; düzenlemek. || *Tanzim satışı*, temel besin maddelerinin fiyatlarının yükseltilmesini önlemek, tüketicinin eline kolay geçmesini sağlamak amacıyla belediyelerce yapılan satış.

—*Esk.* **1.** Sıraya koyma, sıralama. **—2.** Düzyazı ya da şiir olarak yazma, kaleme alma.

—Ask. *Tanzim topu*, atış hazırlığı, ayarların yapılması ve atışın gerçekleşmesi için kullanılan top. || *Düzeltme tanzimi*, bir ya da birkaç seri atışın gözetlemesiyle bu atışın orta vuruş noktasını, düzeltme tanzim noktasının istenilen isabetten daha yakın bir uzaklığına götürmeyi amaçlayan işlemlerin tümü. (*Bir topçu atışının düzeltilmesi* deyimi, modern gözetleme ve hesaplama araçlarının, tek bir seri atışın gözetlenmesiyle işlemlerin gerçekleştirilmesine olanak vermesi nedeniyle, *düzeltme tanzimi* deyiminin yerini almaya başlamıştır). || *Düzeltme tanzimi elemanları*, düzeltme tanzimi yardımıyla elde edilen atış elemanları (sapma, nişangâh açısı, imla hakkı, parçalanma). || *Düzeltme tanzim noktası*, üzerinde düzeltme tanzimi gerçekleştirilen, hedefe benzer nokta.

—Balist. *Tanzim atışı*, orta vuruş ya da parçalanma noktasını, hedefin istenen yerine isabet ettirecek atış esaslarını saptamak amacıyla yapılan işlem. || *Tanzim düzeltmesi*, merminin uçuşunu etkileyen koşullar (rüzgâr, sıcaklık vb.) dikkate alınarak, atış sırasında yapılan düzeltme.

—Binc. *Doğru tanzim, yanlış tanzim*, iyi ya da kötü eğitim.

—ANSİKL. Ask. Uzaklık, düzeltme tanzim noktasına oranla, istikamet ve menzil olarak meydana gelebilecek sapmadan daha düşükse, düzeltme tanzimi *isabetli* demektir; bunun tersi durumda ise *isabetsiz*'dir. İleri gözetleyici yaklaşık olarak top -hedef istikametindeyse buna *istikametten* gözetleme, tersi durumda *yandan* gözetleme, eğer gözlemlerini düzeltme tanzim noktasına göre veren iki ileri gözetleyici varsa *iki yanlı* gözetleme denir. İleri gözetleyicilerin kullandıkları optik araçlar koordinatlarıyla kusursuz olarak saptanmışsa ve ileri gözetleyiciler gözlemlerini kuzey ve toprak açısıyla veriyorlarsa buna *birleştirilmiş* gözetleme denir. İki yöntem uygulanır:

1. *Orta vuruş noktasının kaydırılmasıyla yapılan düzeltme tanzimi:* Bu düzeltme tanzimi, gözlenen atışlarla, seçilen düzeltme tanzim noktası arasında bulunan istikamet ve menzil sapmalarının ileri gözetleyici tarafından ölçümünü gerektirir. Bu durumda ileri gözetleyicinin bir uzaklıkölçüm aygıtına sahip olması gerekir: radar ya da laser. Günümüzde artık pek uygulanmayan ve birbirinden birkaç yüz metre uzaklıkta bulunan iki ileri gözetleyici tarafından kullanılan yöntemler aynı ölçümlerin elde edilmesine olanak veriyordu. Fakat bu yöntemler, günümüz harekât gerekleriyle (birleştirilmiş ve iki yanlı gözetleme) bağdaşmayacak biçimde hedeflerin saptanması ve belirtilmesine bir yavaşlık getiriyordu. Bu yöntem, aynı topla aynı unsurlara, istenen isabete göre ikili, dörtlü ya da sekizli darbe atışları yapmak ve bunlara göre orta vuruş noktasının, koordinatlarını saptamak ve yine bunlara bakarak orta vuruş noktasını düzeltme, tanzim noktasına götürmek için atış elemanlarına uygulanacak düzeltmeleri belirlemekten ibarettir. Kusursuzca gerçekleştirilebilen bu işlemler, elektronik bir atış ölçüm aygıtı ile günümüz harekât gereklerine uymaktadır.

2. *Çevrelemeyle yapılan düzeltme tanzimi.* Bu yöntem, ileri gözetleyicinin hassas ve uygun bir uzaklıkölçüm aygıtı olmadığı zaman kullanılır. İleri gözetleyici istikametteki sapmaların yönünü ve değerini ölçse bile, artık menzilde atışların yalnızca yönünü bilebilir: kısa ya da uzun olarak yöntem, gözetlenen her atış serisinden sonra, atışları hedefin diğer yanına geçirecek biçimde, gerektiğinde gözetleme hattı üzerinde tutarak topun atış elemanlarını değiştirmekten ibarettir. Her defasında, sıçrama değerleri, istenilen isabet elde edilinceye kadar yarı yarıya indirilir.

Birçok yöntem (hedef koordinat sistemi, dikaçılı koordinat sistemi, birleştirilmiş sıçrama sistemi [atışları gözetleme hattında tutacak biçimde menzildeki bir sıçramayı istikametteki bir sıçramayla birleştirmeyi içeren yöntem], atış düzlemine işaret direkleri dikme vb.) ileri gözetleyicinin, hedefin, topun konumuna göre ve gözetlemenin yukarıdan ya da toprak düzeyinden yapılmasına bağlı olarak kullanılır. Gözetlemenin dik bir açıyla yapılması, atışların menzilde gözetlenmesini kolaylaştırır ve atışların, gözetleme hattı üzerinde tutulmasını gerektirmez.

TANZİMAT, -tı çoğl. a. (ar. *tanzîm*'in çoğl. *tanzîmât*). *Esk.* **1.** Düzenlemeler. **—2.** Bir kurumdaki işlerin yürütülmesinde düzeltme yapmak amacıyla alınan önlemler ve uygulamalar bütünü. **—3.** Reform.

—Kur. tar. *Tanzimat dairesi*, Osmanlı devletinde Şûrayı devlet'in en önemli kalemlerinden biri. (1871'de kurulan Tanzimat dairesi'nin görevi, kanun ve nizamları incelemek, gerekirse bunları yorumlamak ya da görüş bildirmekti.)

Tanzimat, Osmanlı devleti tarihinde Abdülmecit'in imzasını taşıyan Gülhane hattı hümayunu'nun Mustafa Reşit Paşa tarafından okunmasıyla başlayan ve Birinci meşrutiyet'e kadar süren ıslahat ve batılılaşma dönemi (1839-1876). Bir zamanlar dünyanın sayılı devlet örgütleri arasında yer alan osmanlı kuruluşları, 300 yılı aşkın bir süre düzenli olarak çalıştıktan sonra bozularak etkinliğini yitirmiş, özellikle Batı'nın dev adımlarla ilerleyen düşünce akımlarıyla teknolojisi karşısında varlığını güçlükle sürükler duruma gelmişti. Bu bozuk düzene karşı ilk yenileştirme atılımına girişen Osman II'nin (Genç) yaşamına mal olan Haile-i* osmaniye'den (1622) Vaka-i* hayriye'ye (1826) kadar geçen 204 yıl içinde kişinin en doğal ve kutsal hakkı olan can ve mal güvenliği osmanlı toplumunun başlıca eksikliği olarak çözüm bekledi: can güvenliği yalnız padişahın değil, sadrazamın, vezirlerin ve valilerle voyvodaların bile dudakları arasından çıkacak bir söze bağlıydı; mal zoralımı yöneticileri, vezirleri korkutan büyük bir teh-

likeydi. Bu durumdan hıristiyan yurttaşlar kadar müslüman halk da tedirgindi (böylece, bir bakıma kapitülasyonlar nedeniyle yabancılar, yerli halka oranla çok daha güvenli ve korunmuş durumdaydılar).

Mahmut II döneminin en önemli olaylarından biri olan Vaka-i hayriye'yi izleyen yeni düzenlemeler ve ıslahat programları, umulduğu gibi bu duruma son veremedi. Sözgelimi, Yeniçeri ocağı'nın yerine kurulan Asakiri* mansurei Muhammediye ordusu için taşraya giden ahz-ı asker (asker toplama) görevlilerinin önlerine gelen gençleri zorla toplayıp bir daha köylerine dönme olanağı olmaksızın sürekli asker yazmaları yüzünden yeni osmanlı yönetimi de halkın gözünde saygınlığını yitirdi. Bu nedenle, Mısır ayaklanması sırasında (1832-1841) halk kitlelerinin Anadolu'da Mehmet Ali Paşa'ya yakınlık gösterdiği görüldü. Bu bozuk düzen dolayısıyla Osmanlı devletinin içerde ve dışarda saygınlığının kalmaması sonucu, Mahmut II döneminin sonlarında Tanzimat'a gereksinim duyuldu. Ancak, tutucu Dahiliye nazırı Akif Paşa'nın padişaha saltanat hakkının sınırlanmasından söz ederek buna şiddetle karşı çıkması yüzünden tasarım gerçekleştirilemedi.

Bu tasarımın baş mimarı olan ve Hariciye nazırlığına ek olarak Londra sefirliğinde bulunan Reşit Paşa, Abdülmecit'in cülusu üzerine (1839) İstanbul'a gelince, sadrazam Koca Hüsrev Paşa başta olmak üzere tutucu devlet adamlarının hiç hoşlanmadıkları Tanzimat'ın osmanlı yönetimi için yaşamsal bir zorunluluk olduğunu gizli görüşmelerde genç padişaha anlattı. Abdülmecit, tüm deneyimsizliğine ve yaşının küçüklüğüne karşın, kendi mutlak erkinin sınırlanmasıyla sonuçlanacak bu öneriyi kabul edip benimseme büyüklüğünü gösterdi. Böylece Abdülmecit'in tahta çıktıktan 4 ay sonra imzalayıp onayladığı Hattı hümayun, Gülhane meydanında Reşit Paşa tarafından okunarak Tanzimat'ın ilan edildiği duyuruldu (3 kasım 1839).

Devlet ve hükümet kurulları (Mecalisi devleti âliye), yönetsel ve parasal denetim, adliye ve ilmiye yenilikleri, askerlik işleri gibi başlıca dört alanda yeni düzenlemelerin öngörüldüğü Hattı hümayun, gerçekte avrupa devletlerinin baskısıyla yurttaşların, özellikle reayanın (hıristiyan tebaa) ana haklarını güvence altına alan bir belge niteliğindeydi. Buna göre, padişah başta olmak üzere hiç kimse mahkeme kararı olmadan kişiyi idam ettiremeyecek ya da sürgüne gönderemeyecek; vergiler, müslüman ve hıristiyanlardan yasalar uyarınca eşit olarak toplanacak; yurttaş .ık hakları ırk ve din ayrımı gözetilmeksizin korunacak; hıristiyanlar da asker ve devlet memuru olabileceklerdi. Gülhane hattı hümayunu bir tür ilkel Anayasa olduğuna göre, Tanzimat yönetimi de mutlakıyetle meşrutiyet arasında 37 yıl süren bir geçiş dönemi sayılabilir. Ancak, bu kendine özgü rejimin tek güvencesi, padişahla vükela ve ulemanın Hırkai şerif odasında içtikleri antla sınırlıydı. İçtiği ant gereğince keyfi yönetimden vazgeçip yasaya bağlı kalacağını açıklayan padişah, böylece saltanat yetkisini kendi isteğiyle sınırlamakta ve mutlakıyet rejimine resmen son vermekteydi. Böylesi bir davranış türk demokrasi tarihinde çok önemli bir devrim niteliği taşımakla birlikte, halkın devlet işlerini denetlemesini sağlayacak bir meclis kurulmadığı için, ulusal egemenlik henüz başlamış değildi. Gülhane hattı hümayunu'nun yasama yetkisiyle donattığı kurullar millet meclisleri değil, devlet meclisleriydi. Topluma ilişkin kanunların çıkarılması Meclisi vâlâ'ya ve askeri kanunların düzenlenmesi de Dârı şûrayı askeri'ye bırakıldı. Bunlardan Meclisi vâlâ, vekiller heyeti ve devlet ricalinin de kendi üyelerine katılmasıyla kanun çıkarabilecekti ve üyelerinin vekiller heyetinden açıklama isteme yetkisi bile vardı. Ancak, Tanzimat, padişahla yönetimin kendilerini halkın üstünde tutarak gerçekleştirdikleri tepeden inme bir halkçılık kavramı olduğundan, Batı'daki gibi aşağıdan yukarı değil de tam tersine yukardan aşağı doğru bir yol izledi. Ayrıca, Tanzimat'ın ilanına kadar geçen 540 yıllık dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda egemen bir ulus değil, egemen bir ümmet vardı. Devlet yapısına "müsavatı islamiye" (müslümanların eşitliği) ilkesinin egemen olduğu bu beş buçuk yüzyıl içinde islamlaşmış uluslardan Boşnaklar, Pomaklar, Çıtaklar, Arnavutlar ve öteden beri müslüman olan Araplar, Kürtler, Berberiler gibi daha birçok öğenin devlet sahibi bulunan Türkler'le hukuk eşitliği olduğundan, bunların tümü birlikte ortak bir egemen kitle oluşturmuşlardı. Böylece Türkler, bu beş buçuk yüzyıllık dinsel egemenlik döneminde ulusal kişiliklerini unuttular. Tanzimat, "ehli islam ve milleti saire" (müslümanlar ve müslüman olmayanlar) eşitliğiyle ümmet egemenliğine son verince, imparatorlukta bunun yerini kozmopolit (çokuluslu) bir osmanlılık dönemi aldı. Bu iğreti öğeler topluluğunda Türkler azınlık durumunda kalırken, ümmet egemenliğinin yıkılması da halk arasında zamanla çeşitli tepkilere yol açtı; üstünlüklerini yitiren müslümanlar hoşnutsuzluğa kapıldılar, yeni haklar elde eden müslüman olmayanlarsa hoşnut kaldılar.

Öte yandan, Tanzimat'la birlikte osmanlı toplum yapısına olduğu kadar edebiyat ve düşünce alanına da birtakım yenilikler geldi. Eğitim, ulemanın denetiminden çıktı, medreseler dışında çağcıl okullar açıldı; türk edebiyatında başlamış olan batılılaşma hareketleri Tanzimat'tan sonra daha da hızlanınca, doğu edebiyatı çerçevesinden çıkmanın gereğine inananlar tarafından "Tanzimat edebiyatı" diye anılan yeni bir edebiyat türü geliştirildi. Mahmut II döneminde kurulmuş olan ilkokullarla rüştiyeleri (ortaokul) ve yeni açılan idadileri (lise) yönetmek üzere Maarifi umumiye nezareti kuruldu (1847). Tanzimat* fermanı, Avusturya ve Rusya dışında öteki avrupa devletlerince iyi karşılandığından, sürüncemede kalan Mülteciler* sorunu türk tezi doğrultusunda çözümlendi (1849); bunu Encümeni daniş'in (bilim akademisi) açılış töreni izledi (1851). Ancak, Osmanlı devleti yine Tanzimat döneminde Kırım* savaşı'nın (1853-1856) ağır harcamaları yüzünden tarihinde ilk kez dış ülkelerden borç para almak zorunda kaldı; Londra'da imzalanan 5 maddelik bir sözleşmeyle (1855) İngiltere ve Fransa'dan % 4 faizle 5 milyon ingiliz altını borç alındı. Bu borç için Mısır haracı, İzmir ve Suriye gümrüklerinin geliri karşılık gösterildi. Bu arada, Türkiye'de işletmeye açılan ilk telgraf hattı, Malakoff zaferi üzerine Kırım'dan İstanbul'a çekilen ilk telgrafta Sivastopol'un ele geçirildiği müjdesini iletti (1855). Sürüp giden Kırım savaşı'nda anlaşma olasılıkları belirince, barış görüşmelerinde Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hıristiyan uyruklular çıkarına birtakım siyasal dolaplar çevirerek avrupa kamuoyu üzerinde olumlu etki yaratmasını engellemeyi düşünen bağlaşık devletler (İngiltere ve Fransa), Viyana'da Avusturya delegesinin de katıldığı bir toplantı düzenlediler (1 şubat 1856). Burada barış görüşmelerine temel olacak ilkeler saptanırken, arasına Osmanlı devletindeki hıristiyan uyrukluların hak ve ayrıcalıklarının açıklanmasını isteyen bir madde de eklendi. Ortaya atılan çeşitli tezlerden Fransa'nınkini benimseyen Babıâli, bunu sadrazam Âli Paşa'nın başkanlığında toplanan şeyhülislam, Hariciye nazırı ve avrupa devletleri elçilerinden oluşan bir heyete ferman biçiminde hazırlatarak Islahat* fermanı adıyla ilan etti (18 şubat 1856).

Gülhane hattı hümayunu'nda olduğu gibi, Islahat fermanı'nda da, başlıca düşünce tüm yurttaşları din ve ırk ayrımı gözetmeksizin kaynaştırmak, devletin geleceğiyle ilgili bir osmanlı toplumu yaratmaktı. Bu amaca ulaşmak için müslümanlarla hıristiyanları ayıran özellikleri ortadan kaldırmayı ön planda tutan Islahat fermanı din, vergi, askerlik, devlet memurluklarına geçme gibi pürüzü olan sorunları çözümlemeye yöneldi. Gülhane hattı hümayunu gibi anayasa benzeri bir nitelik taşımaktan çok, ondaki vaatleri gerçekleştirmeye yarayacak somut reformları içeren ferman, müslüman-hıristiyan eşitliği konusunda cizyenin kaldırılmasını ve bunun yerine hıristiyanların da askerlik yapmalarını öngörmekteydi. Tanzimat fermanı'na göre islamiyeti kabul etmiş bir gayri müslimin yeniden din değiştirmesi yasaklandığı halde, bu konu Islahat fermanı'nda "kimse dinini değiştirmeye zorlanamaz" biçiminde yer alarak batılı devletlerin itirazına böylece hükümet güvencesi verilmiş oldu. Vilayet ve belediye meclislerinde müslim ve gayri müslim temsilcilere yer verileceğini, devletin kuruluşundan bu yana var olan ve Fatih tarafından saptanan gayri müslimlerin "millet" olarak örgütlenmelerinin yeniden düzenleneceğini; kilise adamlarından oluşan ruhani meclislerine halktan temsilcilerin de katılacağını bildiren Islahat fermanı, anayasal gelişme açısından halkın temsil edilmesi konusunda ve batılı anlamda ilk önemli adımı oluşturdu. Ancak, ferman çeşitli yönlerden eleştirilere uğradı. En büyük eleştiri de Tanzimat fermanı'nın baş mimarı olan eski sadrazam Mustafa Reşit Paşa'dan geldi. Paşa, Avrupa'nın bir olupbittiyle Osmanlı devletine kabul ettirdiği bu ıslahat programının Kırım savaşı'na son veren Paris* antlaşması'nda (30 mart 1856) anılması yüzünden reformların uluslararası bir sorun olacağını ve merkezden uzak eyaletlerde müslümanlarla gayri müslimler arasında çatışmalar çıkabileceğini ileri sürdü. Öte yandan, ferman, kilise ruhanileri arasında da hoşnutsuzluk yarattı. Bunlar, fermanda "millet" olarak tanımlanan eski cemaatleri üzerindeki yetkilerinin azalmasına şiddetle karşı çıktılar. Müslüman olmayan halk, fermanla sağlanan haklardan şimdilik memnun kaldığını belirtmekle birlikte, askerlik hizmetinin kendilerine de yüklenmesinden hiç hoşlanmadı. Ayrıca, tam anlamıyla tatmin olmayan ve fermanın hazırlanmasında başlıca rolü oynayan avrupa devletleri temsilcileri de kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda gayri müslimlere daha çok ayrıcalık tanınmasını istediler. Böylece Paris antlaşması'ndan sonra batılı devletlerin, özellikle dış borçların ödenememesi yüzünden Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine artık iyice karışmaya başlamaları üzerine reaya yararına yeniden birtakım değişiklikler yapıldı: birleşik Eflak ve Boğdan voyvodalıkları adını alan Memleketeyen'e özerklik tanınmakla (1858) gelecekteki bağımsız Romanya'nın temelleri atıldı; bir hıristiyan mutasarrıf tarafından yönetilmesi kabul edilen Lübnan sancağına ayrıcalıklı özerklik verildi (1861) ve Abdülmecit, yine büyük dış borçlanmalara gidilerek yaptırılan görkemli Dolmabahçe sarayı'nda öldü (1861).

Abdülhamit II'nin emri üzerine hazırlanan, ancak yapımı gerçekleşemeyen Tanzimat anıtı projesi

Abdülmecit'in kardeşi ve ardılı olan Abdülaziz döneminde de Tanzimat yasaları yürürlükte kalmakla birlikte, imparatorluk yine önemli iç ve dış sorunlarla karşılaştı. Bu arada, Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla yetinmeyen azınlıkların istekleri giderek arttı. Doğal olarak, batılı devletlerin de bir süredir alışageldikleri gibi bu istekler doğrultusunda Babıâli üzerindeki baskıları yoğunlaştı. İmparatorluk yönetiminin ayaklanmaya kışkırtılan Karadağ'da aldığı önlemlere Fransa ve Rusya birlikte karşı çıkınca, bu uygulama durduruldu (1862). Bundan yüreklenen Sırplar ve Ulahlar (Rumenler) da bağımsızlık yolunda harekete geçtiler. Romanya adını alan Memleketeyn'in birliği ve Prusya hanedanından Carol'un prensliği onaylandı. Ancak, Girit'in Yunanistan'a katılma isteği kabul edilmedi ve sadrazam Âli Paşa'nın hazırladığı nizamnameyle Girit için özel bir yönetim öngörüldü (1867). Bu arada, ortaya çıkan meşrutiyet yanlısı Yeni* Osmanlılar, Tanzimat'a karşı propagandaya başladılar. Eleştiriler, giderek güçlenen ve hükümete karşı tutum takınan basına (*Tercümanı ahval, Tasviri efkâr* vb.) da yansıdığından, yönetim "Kararnamei Âli" denen sansür yasasını çıkardı (1867). Ağır borçlar altında ezilen osmanlı maliyesinde yeni düzenlemelere gidilirken, Fransa ve İngiltere ile imzalanan ticaret anlaşmalarıyla bu devletlere kapitülasyonlara ek olarak ticaret ayrıcalıkları verildi. Avrupa ile kaynaşmak ve ticaret ilişkilerini geliştirmek isteyen hükümet, Londra ve Paris sergilerine katıldı. Paris sergisi dolayısıyla bir avrupa gezisine çıkan Abdülaziz'in buradan dönüşünde padişahın yetkilerini eskisine oranla daha çok sınırlayan bir nizamnameyle Millet meclisi durumunda büyük bir "Şûrayı devlet" ve adliyenin bağımsızlığı anlamında bir "Divanı ahkâmı adliye" kurularak demokrasi yolunda önemli bir adım daha atıldı (1868). "Teşkili vilayat" nizamnamesiyle de eski eyaletlerin yerine sancak, kaza ve nahiye örgütlenmesine dayalı yeni vilayetler kuran bu yasa önce Silistre, Vidin, Niş ve Sofya yörelerinin birleşmesinden oluşan Tuna vilayetinde uygulandı. Çok yetenekli bir vali olan Mithat Paşa'nın bu deneyimsel uygulamada gösterdiği başarı üzerine yeni örgütlenmenin tüm ülkeye yayılmasına karar verildi. Bu nizamname gereğince vilayetlerde valilerin, sancaklarda mutasarrıfların ve kazalarda kaymakamların başkanlığında birer "meclisi idare" (yönetim meclisi) bulunacak ve bu meclislerin yerel yönetim erkânından oluşan doğal üyeleri dışında tüm müslim ve gayri müslim üyeleri yasanın uygun gördüğü seçim yöntemiyle iki yılda bir seçilecekti; yeni kurulan karma mahkemelerin üyeleri için de aynı yöntem uygulanacaktı. Ayrıca, yine aynı yasaya göre, her vilayetin yılda bir kez toplanan bir "meclisi umumi"si (genel meclis) bulunacak, bu meclis tüm kazalardan gelecek temsilcilerden oluşacak ve vilayetin ticaret, tarım, sanayi, eğitim, bayındırlık gibi alanlarına ilişkin genel işlerini görüşecekti. Böylece halkı yönetsel etkinliklere ve seçimlere alıştırmak konusunda olduğu kadar, yönetim işlerini adliye işlerinden ayırmakla da "tefriki kuva"nın (erklerin ayırımı) ilk temelleri İstanbul'dan önce taşrada atıldı. İstanbul'da ise, Tanzimat'ın ilanından sonra oluşturulan Meclisi vâlâ birtakım değişimlere uğramış olmasına karşın, tüm yasama, yürütme ve yargılama erklerini yapısında toplamış büyük bir güçler birliği kuruluşu ve simgesi durumundaydı. Ancak, Girit seferinden dönen Âli Paşa, Meclisi vâlâ'nın görevine son vererek ilk Şûrayı devlet ve Divanı ahkâmı adliye'yi kurmakla, yürütme ve yargılama erklerinin birbirinden ayrılmasını sağladı. Beş daireden oluşan bu ilk Şûrayı devlet, bir tür ilkel Millet meclisi ya da meşrutiyete giden yolda deneysel bir "Meclisi mebusan" niteliğindeydi. Yasama yetkilerine ek olarak bütçenin düzenlenmesi bile bu kuruluşa bırakılırken, tüm ülkeyi ve imparatorluğun tüm öğelerini temsil etmesine özellikle önem verildi. Ayrıca, Şûrayı devlet'in vilayet meclisi umumileri ile işbirliği yapması da sağlandığından, bu meclislerin her yıl isteyecekleri ıslahata ilişkin mazbatalarının Şûra'da hepbirlikte görüşülmesi için bunların her birinden 3-4 temsilci gelmesi kararlaştırıldı. Böylece Suriye, Bulgaristan, Sırbistan gibi çeşitli vilayetlerden gelen ve tüm öğeleri temsil eden üyelerin katıldığı açılış gününde (10 mayıs 1868) Şûrayı devlet'in yalnız erklerin ayırımı ilkesine değil, devlet yönetiminde dinle dünya işlerinin ayrımına da dayandığına değinilerek bunun laikliğe doğru atılmış büyük bir adım olduğu da vurgulandı. Tüm ruhaniler ve avrupa devletlerince çok olumlu karşılanan Şûrayı devlet, sonradan Mülkiye, Maliye ve Tanzimat adları altında 3 daireye ayrılarak ilk niteliğini tam anlamıyla yitirdi. Öte yandan, bir süre sonra Adliye nezaretine dönüştürülen Divanı ahkâmı adliye ise başlangıçta bir nazır yönetiminde iki büyük mahkemeden oluşmaktaydı. Bunlardan Temyiz mahkemesi Hukuk ve Ceza bölümlerine, İstinaf mahkemesi de Hukuk, Ceza ve Ticaret dairelerine ayrılmıştı. Adliyenin bağımsızlığını sağlamak amacıyla, müslim-gayri müslim karmasından oluşan üyelerinin "la-yenazil" (görevden alınamaz) olması ilkesi kabul edildi. Şeyhülislamlığa bağlı olan Şeriye mahkemelerinin yetkisi kısıtlanarak yalnız şeri davalara bakmalarına izin verildi. Şûrayı devlet'in ilk başkanlığına Mithat Paşa, Divanı ahkâmı adliye'nin ilk nazırlığına da Cevdet Paşa getirildi. Bu arada, Türkiye'de yabancılara mülkiyet hakkı tanındı. Tanzimat öncesinde osmanlı topraklarında hiçbir yabancıya mülkiyet hakkı tanınmazken, çıkarılan 5 maddelik bir kanuna göre, Hicaz dışındaki tüm imparatorluk topraklarında yabancı uyruklular mülkiyet hakkına sahip olabilecekler, ancak bu konuda onlar da her bakımdan osmanlı yasalarının hükümlerine kesinlikle uyacaklar ve yurttaşlarının bu haktan yararlanmasını isteyen yabancı devletler önce Babıâli'nin koşullarını kabul ettiklerini resmen bildireceklerdi. İlk protokol Fransa ile imzalandıktan sonra bunu sırasıyla İsveç, Norveç, Belçika, İngiltere, Avusturya-Macaristan, Danimarka, Prusya, İspanya, Yunanistan, Rusya, İtalya vb. devletlerle imzalanan protokoller izledi.

Öte yandan, fransızca eğitim yapan Galatasaray sultanisi'nin açılmasıyla eğitim alanındaki yeniliklerin ilki gerçekleştirildi. Ardından, eğitim sorununa yeni düzenlemeler getiren "Maarifi umumiye" nizamnamesi yayımlandı (1869). Bunu askeri rüştiyelerle idadilerin kurulması, Tıbbiyei mülkiye mektebi'nin öğrenime açılması izledi. Bu arada, ordu için yeni silahlar alındı; güçlendirilen donanma, İngiltere'den sonra dünyanın ikinci büyük deniz kuvveti durumuna getirildi. Rumeli ve Anadolu demiryollarının yapımı başlarken, "İdarei Aziziye" adıyla bir denizyolları işletmesi kuruldu; Boğaziçi'nde gemi çalıştırmak üzere "Şirketi hayriye"ye imtiyaz verildi. Türk medeni kanunu sayılan Mecelle'nin yayımlanmasına da başlandı. Ancak, reformlar konusunda Osmanlı İmparatorluğu'nu destekleyen Fransa'nın savaştığı Prusya'ya yenilmesi üzerine (1870) ıslahat programlarını yetersiz bulan Rusya'nın bu durumdan yararlanmak üzere harekete geçerek Paris antlaşması'nın (1856) bağlayıcı hükümlerini tanımadığını ilan etmesi, olumlu meyvelerini vermeye başlayan Tanzimat'ın zararına oldu. Yine Ruslar'ın kışkırtmasıyla bağlı oldukları Rum ortodoks kilisesi'nden ayrılarak ulusal kiliseleri çevresinde toplanan Bulgarlar, bağımsızlığa giden yolda önemli bir adım attılar. Öte yandan bu dönemde yetişen Mustafa Reşit Paşa (öl. 1858), Keçecizade Fuat Paşa (öl. 1869) gibi büyük devlet adamlarının sonuncusu olan sadrazam ve Hariciye nazırı Âli Paşa'nın ölümü üzerine (1871) Tanzimat da artık can çekişme sürecine girdi. Onun ölümüyle saltanatının ikinci dönemi başlayan Abdülaziz, bu güçlü sadrazamın almış olduğu mali önlemler sayesinde sağlanan geçici refaha dayanarak harcamalarını büyük ölçüde artırdı. Bu arada, Âli Paşa'nın ölümünden sonra sadrazamlığa getirilen ve dış siyasette Rusya yanlısı bir tutum izlediği için "Nedimof" diye anılan mutlakıyetçi Mahmut Nedim Paşa, padişahın keyfi isteklerine kayıtsız şartsız teslim olurken, saraya para yetiştirebilmek için her çareye başvurdu. Tanzimat geleneğine aykırı olarak aziller ve sürgünler yeniden başladı. Böylece Tanzimat dönemini iki evreye ayırmak gerekir: Reşit Paşa tarafından Tanzimat'ın ilanından (1839) başlayarak Fuat ve Âli paşalar sayesinde Tanzimat ilkelerine tam anlamıyla uyulduğu ilk 32 yıl; 25 eylül 1871'den Abdülaziz'in tahttan indirilmesine kadar süren ve keyfi bir yönetim biçiminde geçen son 5 yıl.

Tanzimat'ın bu ikinci evresinde kıtlığa neden olan kuraklık ve sel felaketleri de köylüler arasında geniş bir hoşnutsuzluk yarattı. Öte yandan, merkezleri Rusya'da bulunan slav cemiyetlerinin Bosna-Hersek, Karadağ, Sırbistan ve Bulgaristan hıristiyanlarını ayaklandırmak için uzun süredir harcadıkları çabalar, Hersek ayaklanmasının patlak vermesiyle sonuçlandı (1875). Bu arada, 1855'te başlayan dış borçların tutarı yıllık ulusal gelirin yarısından çoğuna yükselince (1875), "Tenzili* faiz" kararı alındı. Buna göre dış borç faizlerinin yarısı nakit olarak, yarısı da yeni hisse senetleri çıkarılarak borcu borçla ödeme durumunda kalındı. Böylece devlet hazinesinin kendi iflasını açıklamış gibi olması üzerine ingiliz ve fransız hükümetleri, bankerlerine Babıâli'nin bundan böyle almak isteyeceği kredilerden ötürü hiçbir sorumluluk üstlenmeyeceklerini ilan ettiler. Bu karar yüzünden Osmanlı devleti iç ve dış tüm parasal saygınlığını yitirdi. Parasal güçlükler içinde bocalayan devletin bir türlü bastıramadığı Hersek ayaklanması, Bosna'ya da sıçradı. Bosna-Hersek'e göz dikmiş olan Avusturya-Macaristan Başbakanı kont Andrássy, Babıâli'ye sorunun sözde çözümü için kendi adıyla anılan ıslahat tasarısını sundu (Andrássy* layihası). İstanbul'da öneri üzerinde görüşmeler sürüp giderken, bulgar ayaklanması başladı (1876). Aynı yıl Selanik* olayı sırasında iki yabancı konsolosun (fransız ve alman) öldürülmesi, avrupa kamuoyunda türk düşmanlığını büsbütün artırdı. Öte yandan, meşrutiyet yanlısı Mithat Paşa ve arkadaşlarının kışkırtmasıyla İstanbul'da gösteri yürüyüşleri düzenleyen medrese öğrencilerinin (Talebe-i* ulum) baskısı üzerine azledilen Mahmut Nedim Paşa'nın yerine Mütercim Rüştü Paşa sadrazamlığa getirildi. Hükümette koltuksuz nazır olarak görev alan Mithat Paşa'nın önderliğinde serasker Hüseyin Avni Paşa, şeyhülislam Hayrullah Efendi ve yeni sadrazam (dörtlü cunta), Abdülaziz'i tahttan indirmek için hazırlıklara giriştiler. Selanik olayından sonra İngiltere dışında 5 büyük devlet (Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa ve İtalya) ağır koşullar içeren Berlin* memorandumu'nu hazırladı ve bunu Babıâli'ye vermeyi kararlaştırdı. Ancak, buna olanak kalmadan, şeyhülislamın özellikle padişahın dengesizliğini ve savurganlığını vurgulayarak kaleme aldığı hal fetvasıyla Abdülaziz tahttan indirildi (30 mayıs 1876) ve yerine yeğeni Murat V tahta çıkarıldı. Cülusundaki olağandışı koşullar ve uzun süre hapiste kalması yüzünden sinirleri bozulan Murat V, amcası Abdülaziz'in kanlı ölümü ve bunu izleyen Çerkez* Hasan vakası üzerine büyük bir ruhi sarsıntı geçirerek rahatsızlanınca, 93 gün sonra, Sırbistan'la Karadağ'ın Osmanlı devletine karşı savaşa başladıkları sırada tahttan indirilip yerine kardeşi Abdülhamit II padişahlığa getirildi (31 ağustos 1876).

Tanzimat'ın batılılaşma ortamı içinde yetişen ve Mithat Paşa ile arkadaşlarına

meşrutiyeti ilan edeceğine söz vererek tahta çıkmış olan Abdülhamit II'nin saltanatı (1876-1909) Sırplar'la Karadağlılar'a karşı kazanılan zaferlere karşın, Rusya'nın savaşa son verilmesi konusundaki ültimatomunu Babıâli'nin kabul etmesiyle başladı. Böylece ödenemeyen dış borçlar yüzünden Batı'dan hiç yardım görmeyen ve Rusya'nın karşısında yalnız kalan Osmanlı devleti, Sırbistan ve Karadağ ile ateşkes imzaladı. Bu arada, Anayasa'nın hazırlanması için oluşturulan komisyon, çalışmalarına başladı; istifa eden Rüştü Paşa'nın yerine Mithat Paşa sadrazamlığa getirildi. Öte yandan, Paris antlaşması'nda imzası bulunan devletler Balkanlar'daki durumu ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hıristiyan uyrukluların hukukunu görüşmek üzere İstanbul'da toplandılar (Tersane* konferansı). Aynı gün Birinci meşrutiyet'le birlikte Anayasa'nın (Kanunuesasi) ilan edilmesiyle Tanzimat dönemi resmen sona erdi (23 aralık 1876).

Tanzimat, Osmanlı İmparatorluğu'nda Osman II'den başlayarak girişilen batılılaşma hareketleri dizisinde çok önemli bir aşama oluşturmasına karşın, halk tarafından tam anlamıyla anlaşılıp benimsenemediği için uygulamada başarılı bir sonuca ulaşma olanağını bulamadı. Özellikle "iltizam"ın kaldırılmasıyla gelir kaynakları kuruyan çıkar çevreleri (mültezimler, valiler, voyvodalar, sarraflar vb.), cemaatleri üzerindeki etkilerini büyük ölçüde yitiren din adamları (ulema ve ruhaniler), eşitliğin getirdiği söz özgürlüğünden ürken tutucular ve gelenekçiliği nimet bilen cahil halk zümresi Tanzimat reformculuğuna sert tepki gösterdiler. İslamcılığı savunan kitleyle batılılaşmaya önem veren merkezdeki aydın bürokratlar arasında başlayan çatışma kısa sürede ön plana geçti. Böylece kurumlar ve halk desteğiyle değil de kişilerin gücüne dayanarak ayakta duran Tanzimat, baş mimarı Mustafa Reşit Paşa ve onun yetiştirdiği Fuat'la Âli paşaların birbiri ardı sıra ölmeleri üzerine yaşamını tamamladı. İmparatorluk içindeki çeşitli öğeleri "osmanlılık" ideolojisi çevresinde birleştirmeyi amaçlayan Tanzimat, bir süre sonra tam tersine osmanlı toplumunun dağılmasını kolaylaştıran, özellikle hıristiyan topluluklar arasında "ulus" bilincinin uyanmasına yol açan bir dönem olarak tarihe karıştı. (→ Kayn.)

Tanzimat edebiyatı, Türkiye'de ürünlerini 1860-1895 yıllarında veren, divan* edebiyatı geleneği yerine batı kültürü ve düşüncesiyle beslenen, batı edebiyatındaki türleri ve biçimleri örnek alan edebiyat. Tanzimat fermanı'nın (1839) öngördüğü düzenlemeler toplumsal kurumlar ve toplumsal yaşam üzerinde etkisini gösterirken düşüncede, kültürde, sanat ve edebiyatta da değişmeler, yenilikler meydana geldi. Bu yenilikler büyük ölçüde batı uygarlığına, batı örneklerine dayanıyordu. Edebiyattaki yenileşme üzerinde batılı yazarların önemli etkisi görüldü. Tanzimat edebiyatının öncüsü Şinasi* (1826-1871) batı şairlerinden (Racine, La Fontaine, Lamartine vd.) ilk manzum çevirileri yayımlarken (*Tercüme-i manzume* [1859]), aydınlanma çağı fransız düşünürlerinden (Voltaire, Fénelon vd.) ilk çeviriler de meydana getiriliyordu (*Muhaverat-i hikemiye* [Münif Paşa, çev. 1859]). Türkçedeki ilk roman çevirisi olan *Terceme-i Telemak* (Yusuf Kâmil Paşa, çev. 1862), dil ve anlatım bakımından eski düzyazı geleneğini sürdürmesine, geleneksel ahlak ilkelerini savunmasına karşın türk okuruna yeni bir dünyanın (yunan mitolojisi) kahramanlarını tanıtmış oldu. Bu yayını izleyen dönemde batı romanından birçok çeviri yapılması (serüven romanları: *Tercüme-i hikâye-i Robenson* [Daniel Defoe'dan, 1864], *Monte Kristo Kontu*, Alexandre Dumas'dan Teodor Kasap, 1871-1873]; aşk romanları: *Pol ve Virjini* [Bernardin de Saint-Pierre'den Sıddık, 1873], *Daphnis ile Khloe'nin hikâye-i taaşşukları* [Longos'tan Kâmil, 1873]; cinayet-polis romanları: *Ce yolculuğu* [Ponson du Terrail'dan Süleyman Vehbi-Manuk Gümüşçiyan, 1873], *Esrar-ı Hind* [Xavier de Montepin'den S. Vehbi - M. Gümüşçiyan, 1875], *Esrar-ı Paris* [Eugène Sue'den Paşayan, 1875] vd.) gittikçe genişleyen bir okur topluluğu oluştururken o örneklere uygun yerli yapıtların kaleme alınmasına da ortam hazırladı. Şinasi'nin Agâh Efendi'yle birlikte 1860'ta çıkarmaya başladığı türkçe ilk özel gazete *Tercüman-ı ahval*, Şinasi'nin 1862' de çıkarmaya başladığı kendi gazetesi *Tasvir-i efkâr*, 1865'te yayımlanmaya başlayan ilk yerel gazete *Tuna*, 1862'de çıkmaya başlayan ilk bilim dergisi *Mecmua-i fünun*, aynı yıl çıkan ilk resimli dergi *Mirat* vd., okur sayısının yükselmesine, okurların yeni bilgiler edinmesine, yazı ve edebiyat dilinin sadeleşmesine yardımcı oldu; siyasal, toplumsal sorunların okurlar önünde tartışılmasına olanak yarattı. Hukuk, millet, vatan, vicdan hürriyeti gibi kavramlar bu yayınların ve edebiyat yapıtlarının konusu oldu. Bu ortam içinde, uzun bir geleneği olan şiir türünde köklü değişiklikler meydana getirildi; tiyatro, hikâye-roman, eleştiri gibi türlerde batı edebiyatını örnek alan ilk ürünler verildi.

• *Şiir.* Farklı içeriğiyle dikkati çeken yeni şiir, geleneksel vezinle (aruz) yazılmıştı. Hece vezninin zaman zaman savunulmasına, bu vezinle denemeler yapılmasına (Destan, Ethem Pertev Paşa [1824-1873]: "Milletimizin öz dilinin şive ve edasıyla vezin ve kafiyesine uygun olarak yazılacak şeyler cümleye yarayacağı gibi manası da havas ve avamca anlaşılabilir", 1871) karşın geleneksel vezin ve geleneksel biçimler (kaside, gazel vd.), yaygınlığını sürdürdü. Daha önce divan geleneğine uygun ürünler veren genç Namık Kemal, Şinasi'nin biçim bakımından eski yolda bir şiirini (Münacat) okuyarak etkisinde kalmış ve yenilik yolunu benimsemişti. Bu şiir, eski tevhit*lerdeki dogmalardan, basmakalıp telmihlerden, benzetmelerden ayrılmış, Tanrı'nın ululuğunu usa dayanan nedenlerle belirleme yolunu tutmuştu. Öte yandan tanzimat şiiri sınırlı temalar yerine toplum sorunlarını, günlük yaşamın olay, duygu ve düşüncelerini ele alıyor, bunları divan edebiyatında olduğu gibi kalıplaşmış manzumlarla değil, düz bir anlatımla ya da kişisel mecazlarla dile getiriyordu. Toplumsal temaları işleyen Şinasi, Namık Kemal (1840-1888), Ziya Paşa (1825-1880) gibi şairlerin yapıtları biçimden çok içeriğiyle yenilik taşıyordu. Ancak bu içeriğin güzellik yerine anlama önem veren, tek tek ustalıklı beyitler kurma yerine bütünlüğü gözeten bir şiir yapısına bağlı oluşu da önemli bir yenilikti. Recaizade Mahmut Ekrem (1847-1914), Abdülhak Hamit Tarhan (1852-1937) gibi toplumsal sorunlar yerine daha çok metafizik konuları (varlık-yokluk, dünya-ahret, ölüm vb.) işleyen, aşkı, doğayı anlatan şairler biçimsel yeniliklere daha çok yer verdiler ("İkinci fasıldaki manzume [Tenaggum], osmanlı edebiyatında benzeri bulunmayan Batı yolundadır. Maksadım o yoldaki nazmın türkçede hâsıl olacağını denemektir", A. H. Tarhan, *Duhter-i Hindu*, 1875). Yeni şiirin yanı sıra eski anlayışı sürdüren bir şair topluluğu da vardı. Bu topluluğun öncüsü Muallim Naci (1850-1893) ise öz ve biçim bakımından batı anlayışına bağlı şiirlerin de sahibiydi.

• *Oyun.* Şinasi'nin batı sahne tekniğine dayanan oyunu *Şair* evlenmesi* (1860) ortaoyunundan yararlanması, günlük yaşamdan izler taşıması, gelenek-göreneklere yansıtması bakımından yerli bir yapıttı. Halkın konuşma diliyle kaleme alınmış bu komedi aynı yolda başka yapıtlara da öncülük etti. Ahmet Vefik Paşa'nın (1823-1891) Molière uyarlamaları, canlı yerel renkler yansıtıyordu. Molière'den uyarlayarak *Ayyar Hamza*'yı (1873) yazan Âli Bey (1844-1899) *Misafiri istiskal* (1872), *Geveze berber* (1873) oyunlarıyla da halk komedisi geleneğini yaşattı. Ahmet Mithat (1844-1913) *Açıkbaş* (1875); Feraizcizade Şakir (1852-1911) *Evhami* (1885) vb. gibi yapıtlarında aynı çığırı sürdürdü. Namık Kemal'in *Vatan* yahut Silistre* (1873) oyunu vatanseverlik, kahramanlık, özgürlük gibi temaları işleyen yapıtlara öncülük etti. Bu dönemde tiyatro bir eğlence olduğu kadar halk için eğitim aracı sayıldı ("Tiyatro eğlencedir, fakat eğlencelerin en faydalısıdır. Tiyatrolar eğlencelik mahiyetinden ayrılmamakla beraber medeni memleketlerin inkılaplarına ve terakkilerine hepsinden ziyade hizmetler eylemiştir", Namık Kemal). 1869'dan başlayarak birkaç yıl içinde sayıları 200'e ulaşan tiyatro kitapları sade dille yazıldıkları, kolay kavrandıkları için bu işlevi büyük ölçüde yerine getirdiler. Bu dönemde günlük yaşam, ahlak sorunları, toplumsal bozukluklar, imparatorluk içindeki farklı topluluklar yer yer sahne yapıtlarına yansıdı: Namık Kemal: *Zavallı çocuk* (1873), *Gülnihal* (1875); Şemsettin Sami (1850-1904): *Besa* (1875); Ebüzziya Tevfik (1848-1913): *Ecel-i kaza* (1872); Ahmet Mithat (1844-1912): *Çerkez özdenleri* (1883); Manastırlı Rifat (1851-1907): *Görenek* (1873) vd. Tarihsel olayları, kahramanları (Namık Kemal: *Celalettin Harzemşah* [1885]; A. H. Tarhan: *Tarık** [1880], Eşber [1880] vd.), tutkuları (A. H. Tarhan: *Finten** [yayımlanışı 1918]) konu edinen trajediler yazıldı. Komedilerdeki yalın, sade sahne diline karşın bu yapıtlarda daha süslü, abartmalı bir dil ve anlatım görüldü. Manzum tiyatro (A. H. Tarhan) ise aruz vezninden kurtulmak yolundaki bazı denemelere karşı yapay bir uygulama olmaktan kurtulamadı.

• *Hikâye-roman.* Şemsettin Sami'nin günlük yaşamdan yola çıkan, gelenek-görenekleri eleştiren, kişileri canlandırırken şive taklidinden yararlanan *Taaşşuk*-i Talat ve Fitnat*'ı (1872) ilk türk romanıydı. Tanzimat edebiyatında birçok yeniliğin uygulayıcısı olan Namık Kemal bu türde de ürünler verdi (*İntibah* [1876], *Cezmi* [1880]). Namık Kemal batı edebiyatındaki roman örneklerini masallar ve halk hikâyelerinden büyük ölçüde farklı bir yaratma ürünü sayıyor, bu yerli türleri kıyasıya eleştiriyordu: "Bizim hikâyeler tılsım ile define bulmak, bir yerde denize batıp yazarın hokkasından çıkmak, ah ile yanmak, külünk ile dağ yarmak gibi bütün bütün doğa ve gerçeğin dışında birer konuya dayalı ... olduğu için, roman değil, kocakarı masalı türündendir", 1885). İlk romanlar gerçeği yansıttıkları ölçüde bu eleştiriyi doğrularlar. Ancak özellikle Ahmet Mithat, romanlarında anlatım bakımından halk hikâyesi, meddah gibi anlatı türlerinden büyük ölçüde yararlanmış görünür; bu yoldan geniş okur kitlesiyle rahat ilişkiler kurmuştur. Onun romanları içerik bakımından dönemin batı öykünmeciliğini taşlar (*Felatun Bey ile Rakım Efendi* [1876]), okurların serüven duygularını okşar (*Hasan Mellah* [1875]), yerel renkler yansıtır (*Dürdane Hanım* [1882]); okuru eğlendirirken boş inançlardan kurtarmaya, onu bilgilendirmeye çalışır. Samipaşazade Sezai (1860-1936; *Sergüzeşt** [1889]), Recaizade Mahmut Ekrem (*Araba sevdası* [1889]), Nabizade Nâzım (1862-1893; *Karabibik* [1890]) gibi yazarlar türün gözleme geniş yer veren, toplumsal sorunlar üzerinde geniş ölçüde duran temsilcileridir.

• *Eleştiri-anı.* Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmet Mithat, Ali Suavi (1839-1878) gibi Tanzimat yazarları toplum sorunlarıyla, siyasetle yakından ilgilendiler. Birçoğu baskı yönetimine karşı yurtta ve yurtdışında basın yoluyla savaşım verdiler; bu konularla ilgili makaleler, tartışma yazıları yayımladılar. Edebiyatın geniş kütlelere seslenmesi, gerçekleri yansıtması, toplum hizmetinde olmasını amaçlayan görüşleri dile getirdiler. Namık Kemal'in makaleleri (Lisan-ı osmaninin edebiyatı hakkında bazı mülahazatı şamildir, 1866), kitaplarının önsözleri (*Bahar-ı daniş* [1873], *İntibah* [1876], Mukaddeme-i Celal [1885]),

eleştirel yapıtları (*Tahrib-i Harabat* [1885], *Namık Kemal'in Talim-i edebiyat üzerine bir risalesi* [bas. k. 1950]), divan edebiyatı geleneğine karşı çağının sorunlarına açık, halkı eğiten, dili ve anlatımı yalın bir edebiyatı savunuyordu. Ziya Paşa'nın (Şiir ve inşa, 1868), Şemsettin Sami'nin (Lisan-ı osmani, 1880) makaleleri divan edebiyatına karşı halk edebiyatını, osmanlıcaya karşı türkçeyi savundu. Recaizade Ekrem'in yeni şiirle ilgili ilkeleri (uyağın göz için değil, kulak için olduğu vb.) belirleyen bazı yazıları (III. Zemzeme önsözü [1885]; Takdir-i elhan [1881]), Muallim Naci (Demdeme [1887]) ve yandaşlarıyla sert bir tartışmaya girişmesine yol açtı. Tanzimat edebiyatını izleyecek Servet*-i fünun hareketi bu tartışma ortamında, bu ilkeleri savunarak doğdu. Tanzimat yazarlarının Abdülaziz ve Abdülhamit II dönemlerinde sürdürdükleri siyasal eylemler bazı anı kitaplarına konu oldu: *Yeni Osmanlılar tarihi* (Ebüzziya Tevfik [1848-1913]), *Menfa* (Ahmet Mithat, 1877). Anı türünde Ziya Paşa *(Defter-i âmâl)*, Muallim Naci (*Ömer'in çocukluğu* [1889], *Medrese hatıraları* [1886]) gibi yazarlar dönemin türlü özelliklerini yansıtan ürünler verdiler. Üretken bir yazar olan Namık Kemal uzun sürgün yıllarında siyaset, edebiyat konuları, özel yaşamıyla ilgili ayrıntılı mektuplar kaleme aldı (*Namık Kemal'in mektupları*, c. 1-4, bas. 1967-1986). [→Kayn.]

Tanzimat fermanı, Gülhane hattı hümayunu da denir, Tanzimat* dönemini başlatan ve okunarak yürürlüğe giren padişah buyrultusu (3 kasım 1839). Bir hattı hümayun biçiminde ilan olunan Tanzimat fermanı, Gülhane meydanında, Topkapı sarayı'nın Marmara yönündeki bahçesinde kurulan yüksekçe bir kürsüye çıkan Hariciye nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından okundu. Bu nedenle yapılan törende Abdülmecit, tüm vezirler, ulema, önde gelen devlet memurları, rum ve ermeni patrikleri, yahudi baş hahamı, ruhaniler, yabancı devlet elçileri, esnaf kuruluşları temsilcileri ve kalabalık bir halk topluluğu hazır bulundu.

Devletle hükümet kurulları (Mecalisi devleti âliye), yönetsel ve parasal denetim, adliye ve ilmiye yenilikleri, askerlik işleri gibi başlıca dört alanda yeni düzenlemelerin öngörüldüğü Hattı hümayun şöyle özetlenebilir:

Osmanlı devleti kuruluşundan bu yana şeriata bağlı, güçlü bir devletti. Ancak, 150 yıldır eski güç ve zenginliğinin yerini ne yazık ki güçsüzlük ve yoksulluk aldı. Bu nedenle bundan sonra devlet ve ülkenin yönetimi bakımından bazı yeni yasaların konulması gerekli görülmüştür. Bu yasaların temelini can, ırz, namus güvenliği; mülkiyetin korunması; verginin eşitlik ilkelerine göre saptanması; gerekli askerin yasal olarak toplanması ve hizmet süresi gibi konular oluşturacaktır. Şöyle ki:

1. Dünyada can, ırz ve namustan daha kutsal bir kavram yoktur. Bunları tehlikede gören kişi, ne durumda olursa olsun, yaradılışı gereği bunları korumak için mutlaka harekete geçer. Öte yandan, can ve namusu güven altında olan insanın doğruluktan ayrılmayacağı, yalnız işi gücüyle uğraşacağı, böylece devletine ve ülkesine yararlı olacağı da bir gerçektir. Mal güvenliği olmayan kişi de devletine, ulusuna ısınamaz; ülkenin kalkınmasına katkıda bulunmaz ve sürekli bir tedirginlik içinde yaşar. Vergilerin toplanması da önemli konulardan biridir. Her devlet topraklarını korumak için asker bulundurmak, bu amaçla da gerekli harcamaları yapmak zorundadır. Bu harcamalar yurttaşlardan toplanan vergilerle karşılanır. Vergilerin de hakça ve iyi saptanması gereklidir. Bundan böyle herkesin mülk varlığı ve parasal gücü göz önünde tutulup bu orana uygun bir biçimde saptanacak, hiç kimseden gücünün üstünde vergi alınmayacak; devletin kara ve deniz kuvvetleri için gerekli askeri harcamaları, öteki tüm masrafları sadece yasalarala belirlenen sınırlar içinde yapılacaktır.

2. Hiç kuşkusuz, askerlik konusu da devletin önemli sorunlarından biridir. Yurdu savunmak için asker vermek halkın borcudur. Ancak, şimdiye kadar bölgelerin nüfus yoğunluğu dikkate alınmadan buraların kiminden az, kiminden çok asker istendiğinden, bu durum doğal olarak tarım ve ticaretin aksamasına yol açtı. Şimdiden sonra her bölgeden yasalara uygun bir oranda ve yeterince asker alınacak, askerlik süresi de 4-5 yıl olarak sınırlandırılacaktır.

3. Hakça düzenli yasalar yapılmadan güçlenme, huzur ve kalkınma olanaksızdır. Bundan böyle sanıkların duruşmaları halka açık olarak yapılacak; suçluluğuna hüküm verilmeden kimse hakkında gizli ya da açık idam, zehirleme ya da sürgün cezası uygulanmayacak; hiç kimse bir başkasının ırz ve namusuna el uzatamayacak; bir suçlunun mirasçıları onun adına cezalandırılamayacak; suçlunun malına devlet tarafından elkonularak mirasçılar haklarından yoksun bırakılamayacaklardır. Müslim ve gayri müslim tüm yurttaşlarımıza bu haklardan ayrıcalıksız ve eşit olarak yararlanmaları için tam güvence verildiği duyurulur.

4. Öte yandan, her konuda oybirliğiyle karar vermek gerektiğinden, Meclisi ahkâmı adliye üyelerinin sayısı yeterince artırılacak; vekiller heyeti, devlet ricali belirli günlerde burada toplanacak; herkes düşüncelerini hiç çekimeden açıkça söyleyecek; can ve mal güvenliğiyle vergi konusuna ilişkin kararlar böyle alınacaktır. Her yasa karara bağlandığında, Hattı hümayun'umuzla onaylanmak üzere tarafımıza sunulacaktır.

5. Tüm yasalar şeriata uygun olarak ve ancak din, devlet, yurt ve ulusu kalkındırmak amacıyla çıkarılacaktır. Böylece ulema ve vüzeradan kim olursa olsun, yürürlüğe giren yasalara uymayanlar, hatır gönüle ve rütbeye bakılmaksızın cezalandırılacaklardır.

6. Bu iradei şahanemiz İstanbul halkına ve tüm imparatorluk camiasına ilan edilerek duyurulacağı gibi, dost devletlerin İstanbul'daki elçilerine de resmen bildirilecektir."

Ferman, içerdiği hükümleri onaylayıp genişletmek üzere daha sonra ek olarak hazırlanan ve Babıâli'de vükela, devlet erkânı, ruhanilerden oluşan bir topluluk önünde sadrazam Âli Paşa tarafından okunan Islahat* fermanı'yla (1856) bütünleştirilerek tamamlandı.

Tanzimat fermanı'nın dönemin resmi gazetesi *Takvimi vekayi* ile ilanı (22 kasım 1839)

Tanzimat müzesi, İstanbul'da anakent belediyesine ait müze; 1952'de Beşiktaş'taki Ihlamur kasrı'nda açıldı. Daha sonra Yıldız parkı içindeki Çadır köşkü'nde faaliyet göstermeye başlayan (1969), müzede Tanzimat fermanı, tanzimat fesleri, bu döneme ilişkin belgeler, gazeteler, nişan ve madalyalar, çeşitli yağlıboya resimler sergileniyordu. 1981'den sonra Gülhane parkı'ndaki yeni yapısına taşındı.

TANZİMATÇI a. **1.** Tanzimat hareketinde ve/ya da yönetiminde görev almış kimse. **—2.** Tanzimat yanlısı kimse.

Tanzimat-ı hayriye → TANZİMAT.

Tanzimat-ı hayriye madalyası, Abdülmecit döneminde, Tanzimat'ın ilanı nedeniyle tunçtan bastırılan madalya (1850). Madalyanın ön yüzünde türk bayrağı ile çeşitli silahlardan meydana gelen bir kompozisyon üzerinde padişahın tuğrasının yer aldığı bir arma, Gülhane hattı hümayunu'nu simgeleyen bir ferman, armanın çeşitli yerlerinde osmanlı padişahlarının adları bulunur. Arka yüzündeyse dalgaların vurduğu kayalar üzerinde yükselen bir burç, Sultanahmet camisi'nin kubbesini ve iki minaresini simgeleyen bir motif vardır.

TANZİR a. (ar. *nezâret*'ten *tanzîr*). *Esk.* Tazeleştirme.

TANZİR a. (ar. *nazar*'dan *tanẓîr*). *Esk.* **1.** Bir şeye benzetme. **—2.** Bir şiirin içerik ve biçim bakımından benzerini yazma. **—3.** *Tanzir etmek*, benzetmek; bir şiire her yönden benzer başka bir şiir yazmak.

TANZİREN be. (ar. *tanẓîr*'den *tanẓîren*). *Esk.* Benzeterek, nazire olarak.

TAO a. (yol anlamında çince sözc.). Eski çin felsefesinde, evrenin birliğini sağlayan düzen ilkesi. (Eşanl. DAO.)

—ANSİKL. Tao, "Tanrı'ya götüren gerçek yol" anlamına gelir. Konfuçiusçuluk ona yalnızca "doğru yaşama biçimi" şeklinde ahlaki bir anlam verir. Oysa taoculuğa göre tao, metafizik bir gerçeklik, yaşamın ve ölümün, sürekli bir değişme içinde olan tüm doğanın değişmez dayanağıdır. Bu tao, sözcüklerle upuygun bir biçimde betimlenememekle birlikte, doğal olaylar gözlenerek keşfedilebilir Taoculuğun klasiklerinden biri olan ve tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, herhalde İ.Ö. III. yy. öncesinde yazılan *Tao-tö-king* (ya da *Dadoicing*) adlı yapıtta şöyle denir: "Kendisinden söz edilebilen tao, mutlak tao değildir." Bu taoya erişebilmek için, doğaya uygun bir biçimde yaşamak gerekir.

TAOCU sıf. Taoculuğa ilişkin.

◆ sıf. ve a. Taoculuk yandaşı.

TAOCULUK a. (*tao*'dan). Büyük çin dinlerinden biri.

—ANSİKL. Söylentiye göre taoculuk, VI. yy.'da Laozi tarafından kuruldu. Başlıca metinleri, Laozi'ye atfedilen *Daodicing*, *Cuangzi* (üstad Cuang'ın kitabı) ve *Liezi*'dir (üstad Lie'nin kitabı). Taoculuk, hem örgütlenmiş bir din, hem de tek başına uygulanabilen bir mistik yaşamdır. Taoculuğun ereği, sürekli ve gözlemlenebilir bir değişme içinde olan doğanın temeli olan metafizik yola, yani mutlak taoya götüren doğru yolu göstermektir. Dinsel sistem olarak babadan çocuğa geçecek şekilde bir rahipler topluluğu kuran bu yolun, çok ayrıntılı bir ayin düzeni vardır.

Taoculuk, tarihi boyunca birçok değişiklik geçirdi. Bu dini, konfuçiusçuluk'a yaklaştırmak ve bir yeni taoculuk durumuna dönüştürmek girişimlerinde bulunuldu. Buddhacılık, büyük taoculuğun rakibiydi. Aralarındaki savaşımlar, karşılıklı yıkımlara ve değişimlere yol açtı.

Çağdaş dönemde taoculuk, komünist devrimden çok zarar gördü ve Kültür devrimi, taoculuğa büyük bir darbe indirdi. Bu din, günümüzde, buddhacılık ve öteki çin dinlerinin canlanmasından çok daha yavaş da olsa, belli bir gelişim gösterdi. Özellikle Tayvan'da, 63. büyük göksel üstad Şang Inbu'nun buraya sığındığı yıl olan 1945'ten başlayarak, büyük bir canlılık kazandı.

Buddhacılık'ın tersine taoculuk, salt çinli bir dinsel düşüncedir. Gene salt çinli bir nitelik taşıyan konfuçiusçuluk'la ortak bir

kaynaktan gelen birçok düşünceyi paylaşmakla birlikte, tapınma görenekleri ve doğa karşısında konfuçiusçuluk'un salt ahlaksal ve toplumsal tavırlarıyla çelişen metafizik ve kişisel tavırlarıyla ondan ayrılır. Tao'nun tutum ve öğreti kuralı olan izlenecek yol konusundaki felsefe görüşü, insan ve doğa arasındaki eksiksiz bir dayanışmayı simgeleyen ve "Tanrı'nın yolu"nu (Tien dao) taklit eden "Kral'ın yolu"nu (Vang Tao ya da vang dao) temel olarak alır. İnsan bedeni kosmosun düzeyini yinelediği için, makrokosmosa tastamam karşılık düşen bir mikrokosmostur. Taocu ayini gerçekleştiren filozoflar, simyacılar ve hekimler, kademeli bir biçimde düzenlenmiş olan ve insandan evrene uzanan bu sistem üzerinde önemle dururlar. Çünkü insan ve evren arasında ortak olan şey, onların tözü, yani dayanakları olan taodur. Varolmaya başlayan her şey, kaynağını taodan alır ve gene taoya döner. Duyularla fark edilemeyen tao, evrene durmadan biçim verir; yin ve yang'ın etkisinden doğan sürekli dönüşüm, taonun dış görünümünden başka bir şey değildir. Doğayı saymak ve ona uymak gerekir, insanın gerçek ereği budur. Bu nedenle Cuangzi, "Tanrı tarafından yapılan" ve insanın "dalavereci icatları" olan toplumsal kuralları tanımayan doğaya ve topluma karşıt olarak "insan tarafından yapılan" doğayı ve toplumu reddediyordu.

Buna koşut olarak, toplumun bütün katmanları tarafından paylaşılan, mutluluk vermeye ya da felaketler yaratmaya yönelik gizli uygulamalar ve boş inançlar içeren bir tür "halk taoculuğu" (Şın Ciao) da her zaman varlığını sürdürdü. Buna göre her nesnenin, her yaşam etkinliğinin, yatıştırılması bir tanrıya bağlı olduğu kabul ediliyordu.

TAO ÇİEN ya da **TAO QİAN, Tao Yüenming** ya da **T'ao Yuan-ming** de denir, çinli şair (Ciangşi'de 365'e doğr. - *ay. y.* 427). Memurluktan ayrılarak köye çekildi. Doğa şiirleri yazdı, dilinin sadeliği ve duygularının evrenselliği onun, tüm çin edebiyatının en çok sevilen yazarlarından biri olmasını sağladı (*Poèmes du retour* [fr. çev.], *En buvant du vin* [fr. çev.]). Kayıp bir cennet üzerine bir denemesi de vardır: *la Source des pêchers en fleurs* (fr. çev.).

TAOLAGNARO, esk. **Fort-Dauphin,** Madagaskar'ın (Toleara ili) güney-doğu' sunda liman kenti; 18 300 nüf. Mika işleme.
—Tar. Eski Fort-Dauphin kalesini 1643'te Pronis, Hint okyanusu'ndaki fransız sömürgelerine destek noktası olması için yaptırdı.

TAOLAR, Yeni Meksika'daki tao ve picuri köylerinin özellikle Rio Grande kıyılarında yaşayan kızılderili Pueblolar. Toplumları (eskiden ikiyanlı geniş aileye dayanıyordu), grubun tüm etkinliklerinin bağlı olduğu bölgesel bir kuzey-güney dağılımına göre, iki yarı biçiminde bir bölünmeye dayanır. Taolar, tarım ve avcılıkla (mevsimlik yer değiştirmeler) geçiniyorlardı. Gizli derneklerin üyeleri, Kivalar içinde toplanırlar. Tao ve picuri koruma bölgeleri, önemli bir turizm yeri oluşturmaktadır.

TAO QİAN → TAO ÇİEN.

TAORMİNA, İtalya'da turizm merkezi, Sicilya'da (Messina ili), Etna'nın eteğinde ve İon denizi kıyısında; 10 800 nüf. Evler ve anıtlar (yunan ve roma tiyatrosu, katedral, şato ve Ortaçağ'dan kalma saray.), gösterişli bir bitki örtüsünün ortasındaki yamaçlarda sıralanır ve İsola Bella ile Sant Andrea burnu arasındaki koya egemendir.
—Tar. *Tauromenion* adıyla bir yunan kentine dönüşen (İ.Ö. 392'den başlayarak paralı askerlerin yerleşmesi) bu sikul kenti, genellikle Siracusa'nın egemenliği altında kaldı. Yaşlı Dionysios bu kentte bir eski askerler kolonisi kurdu. Octavius burada yenildi, ardından burada bir koloni kurdu (İ.Ö. 34). 902'de Sarazenler'in yakıp yıktıkları Taormina kalesi, Ortaçağ Sicilyası'ndaki karışıklıklarda genellikle bir rol oynadı. Messina ayaklanması (1674) dolayısıyla, bir ara Fransızlar tarafından işgal edildi.

L.-Y. Loirat-Explorer

Taormina
yunan tiyatrosu
İ.Ö. III. yy.
(Romalılar döneminde yapılmış sahne duvarları ve orkestra yeri [gladyatör dövüşleri vb. için])

TAOS, ABD'de köy, New Mexico'da, Las Vegas'ın K.'inde, yaklaşık 2 100 m yükseklikte, Rio Grande'nin yukarısında; 3 400 nüf. Turizm merkezi. Yakınında, Sangre de Cristo Mountains'te, kış sporları.

TAOTİE, arkaik dönem bronzlarını süsleyen fırlak gözlü, öküz boynuzlu, altçenesi olmayan fantastik hayvan masklarını belirten çince sözcük.

Tao-tö-king ya da **Daodicing** *(Ses'in ve Erdem'in kitabı),* Laozi'ye mal edilen çince yapıt, taoculuğun temel kitabı. Her ne kadar yazarın öne sürdüğü düşüncelerin temeli daha eskiye dayanıyorsa da bugünkü metnin İ.Ö. III. yy.'dan az önce olduğu sanılır.

TAOYÜEN ya da **TAOYUAN,** Tayvan'da kent, il merkezi; 235 521 nüf. (1990). Uluslararası havalimanı. —*Taoyüen ili,* 1 221 km²; 1 321 868 nüf. (1990).

TAO YÜENMİNG → TAO ÇİEN.

TAPA ya da **TIPA** a. (ital. *tappo*'dan). Türlü maddelerden (tahta, mantar, plastik, kauçuk vb.) yapılan ve dar ağızlı bir kabı kapatmaya yarayan nesne: *Şişenin tapasını çıkarmak. Benzin bidonunun tapası. Mantar tapa.* (Bk. *ansikl.* böl.)
—Denizc. Ağaç gemi inşaatında, borda ve güverte kaplamalarında bulunan saplama ya da çivi başlarının boşluklarını doldurmada kullanılan ağaç kavela. || Teknelerin su kesimi altında kalan lavra deliklerini tıkamada kullanılan takoz ya da kılavuzlu kapak.
—Isıbil. *Eriyebilir tapa,* sıcaklığın artması durumunda güvenlik organı görevi yapan, eriyebilir metalden küçük parça.
—Mak. san. *Merkezleme tapası,* bir parça üzerindeki bir deliğe zorlanarak yerleştirilen ve merkezi bir zımba darbesiyle işaretlenen tahta ya da metal tapa; tapa merkezindeki iz, bu parçanın eksen konumunu belirtir. (Bir merkezleme tapası kimi kez bir parçanın çizimi, özellikle merkezi boşluğu düşecek eğrilerin çizimi için kullanılır.)
—Metalürj. Bir döküm potasının ya da bir döküm havuzunun döküm deliğini tıkamaya yarayan parça.
—Nük. müh. *Koruma tapası,* bir nükleer reaktörün sızdırmazlığını ve korunmasını sağlayan yapılarda açılan bir deliğe uyarlanan hareketli öğe. (Reaktör üzerinde bazı işlemler yapılmasını sağlamak üzere, kimi şartlarda tapa çıkarılabilir ya da yeri değiştirilebilir.)
—Sıh. tes. Eviye, lavabo, bide ve banyo küvetlerini tıkamaya yarayan parça.
—Sil. Kimi mermilerin imla hakkını, mermi yolu üzerinde istenilen zaman ve yerde patlatmayı sağlayan mekanik ya da elektrikli düzenek. || *Tapa tanzim aleti,* bir top mermisinin patlama mesafesini değiştirmek için tapalarda hava delikleri açmaya yarayan alet. || *Tapa tanzim etmek,* bir top mermisinin patlama mesafesini değiştirmek için ihtiraklı bileşeni içeren tüpte tapa tanzim aletiyle hava deliği açmak. || *Çift etkili tapa,* isteğe göre hassas ya da ihtiraklı olarak kullanılabilen tapa. || *Elektrikli tapa,* çukur imla haklı mermilerin yemleme fitilini mermi hedefe vurmadan önce ateşleyen tapa. || *Hassas tapa,* bir engele ya da toprağa çarptığında patlayan tapa. (Hassas tapalar, *ani ateşlemeli, kısa gecikmeli* [saniyenin yüzde birkaçı] ya da *uzun gecikmeli* [saniyenin onda birkaçı] olarak ayarlanabilir.) || *Hedef yakınında patlamalı tapa,* hedefe belirli bir uzaklığa geldiğinde, bir dış etkiyle patlayan ihtiraklı tapa. (Bu etki, ya radyoelektrik dalgalarıyla çalışan tapalarda olduğu gibi hedefin kendi özelliğinden ya da kimi güdümlü mermilerin tapaları gibi kızılaltı ışımalara karşı duyarlı olan tapalarda topraktan yayımlanan bir işaretten kaynaklanabilir.) || *İhtiraklı tapa,* havada, mermi yolunun belirli bir noktasında patlayan tapa. || *Tavikli tapa,* çukur imla haklı mermilerin hedefe vuruşundan sonra patlayarak lağım etkisi oluşturan tapa.
—ANSİKL. Mantar tapalar bugün de, diğer yeni kapama araçlarının rekabetine rağmen, özellikle kalite şaraplarında, şampanyalarda ve değerli damıtık içki (konyak, viski) şişelerinin kapatılmasında hâlâ kullanılmaktadır. Mantar gerçekten rutubete uzun bir süre dayanır. Kapamış olduğu şişe ya da diğer kaplardaki içkinin gerekliyse "soluk alma"sını, yani hava almasını sağlar. Mantarın diğer önemli bir avantajı da, sıkıştırılabilir olmasıdır.

Kapsül kapaklar daha ziyade gazlı içkiler için kullanılır. Kapsül kapakların işlevi, alüminyum gibi esnek metallerden yapılmak ve içine mantar ya da plastik madde döşenmek suretiyle emniyet altına alınmıştır. Fabrikalarda imal edilen kapsül kapaklar, doğrudan doğruya şişelerin ağzına basınçla geçirilir.

Bugün piyasada kapsül ve plastik kapakların esnek ya da sert, çeşitli biçimlerde, değişik renklerde, tek ya da çok parçalı ve bazı hallerde de, kapak ya da tapaya hiç dokunmadan, bir dili çekip yırtmak suretiyle açılan çeşitli modelleri vardır.
—Sil. XVII. yy.'dan itibaren, güllelerde ve top mermilerinde, bunları parçalayarak patlatan kara barut kullanılmaya başladı. Bu amaçla, topu ateşlemeden hemen önce bir fitil yakılıyordu. Top mermisi de hedefe vurduktan belli bir süre sonra patlıyordu.

XIX. yy.'da, içi, düzenli bir şekilde yanan ve saniyelere göre taksimatlı, ihtiraklı bir

Lauros-Giraudon

taotie ile süslü
kapı tokmağı
bronz
Savaşçı krallıklar dönemi
Çin Halk Cumhuriyeti

tapes

tapes (beden şeması)

bileşimle doldurulmuş bir, ya da değişik boyda birkaç pirinç tüpten tahta gömlekli bir tapa yapıldı (Desmaret 1859).

Bronzdan ilk *hassas tapalar* (1858'de yapılan ve 1875'te benimsenen Budin tapası), bir emniyet düzeneği, bir amors, bir ateşleme iğnesi ve bir yaydan oluşuyordu ve vuruş sırasındaki eylemsizlik etkisiyle çalışıyordu. 1870'ten sonra, hassas tapaların, hem ani ateşlemeli, hem de patlamadan önce top mermisinin toprağa saplanmasını ya da engelleri (duvar, kalas) geçmesini sağlayan gecikmeli (saniyenin 1/10'u) türleri geliştirildi; günümüzde aynı tapa, bu iki patlama biçimi arasında yapılan seçime göre kullanılır. Tapanın çalışması, mermi çıkışında, eylemsizlikle, merkezkaç kuvvetiyle (bilyalar serbest kalır, kimi kez kapak yerinden oynar) ya da barut tanesinin yanmasıyla gerçekleşir; böylece amors taşıyıcı ateşleme iğnesine yaklaşır ve vuruş anındaki patlama, geri tepme ya da eylemsizlik etkisiyle meydana gelir.

Günümüzde kullanılmayan *ihtiraklı tapalar, tablalı tapa* (alman yapımı olan bu tapalar, biri diğerine göre döndürülerek ayarlanabilen biri hareketli iki tabladan oluşur ve her iki tabla da ihtiraklı bir bileşimle doldurulmuş birer kanal içerir) ve *kovanlı tapa* (fransız yapımı olan bu tapaların içi ihtiraklı bir bileşimle dolu ve tapanın gövdesinin çevresine helis biçiminde sarılmış kalaydan bir tüpü vardır; tüpün üzerindeki metal gömlekte de, tapa tanzim deliklerinin açılmasıyla gerçekleştirilecek mesafe süresini belirleyen taksimatlar bulunur) olarak ikiye ayrılır. Merminin çıkışında, sivri uçlu silindirsel bir parça, tablalardan birinin ucunu ya da kovanın hava deliğini ateşleyen amorsa vurur. Bu tapalar, 1914-1918'de kullanılan 97 modeli 75'lik toplarda etkisini göstermiştir. 1940'tan itibaren bu tapaların yerini, süresi ayarlanabilen ve daha isabetli atış olanağı veren *süreli tapalar* aldı; bunlar günümüzde, yükseğe yapılan ihtiraklı atışları ayarlamada hâlâ kullanılmaktadır.

Hedef yakınında patlamalı tapa, 1943'te Amerikan deniz kuvvetleri tarafından geliştirildi. Küçük radyo lambaları içeren ve 2 cm dalga boyunda çalışan bir alıcı-verici topraktan yansıyan dalgalar yayımlar. Mermi, birkaç metrelik bir yükseltiye indiğinde yansıyan dalga, ateşlemeyi gerçekleştiren elektronik röleyi harekete geçirecek yeğinliğe ulaşır. Bu tapa, günümüzde topçular tarafından hassas tapalarla birlikte kullanılan tek tapadır. Uçaksavar ve füzesavarların hedef yakınında patlamalı tapaları aynı ilkeye göre çalışır.

Uzaktan güdümlü füzelerde kullanılan *elektrikli tapa*'nın enerji kaynağı, merminin fırlatılmasıyla çalışan ve bu sırada elektrikli amorsa bağlanarak bir pilin devresini kapatan basit bir başlık kontaktöründen sağlanır. Top mermilerinde, hedefe vuruş sırasında, yüksek duyarlıktaki elektrikli bir amorsu ateşlemek için gerekli enerjiyi yayan piezoelektrikli bir başlık kullanılır; elektrik devresini ve fişek bağlantısını kesme, yalnız merminin çıkışı sırasında ortadan kalkan emniyet düzenekleriyle sağlanır.

TAPA a. (polinezya dilinde sözc.). Ekmek ağacı, çeşitli incir ağacı türleri gibi kimi bitkilerin iç kabuğundan elde edilen elyafla dokunan ve özel bir tokmakla dövüldükten sonra, haşıllanan ve boyanan kumaş.

TAPACHULA, Meksika'da (Chiapas eyaleti) kent, sierra Madre'nin eteğinde; 89 000 nüf. Guatemala sınırı yakınında, Panamerikan karayolu kentten geçer. Bir kahve ekimi bölgesinin merkezi.

TAPADELER a. Kim. Kimyada şişe kapaklarını delmeye yarayan aygıt.

TAPAJÓS *(rio)*, Brezilya'da ırmak, Amazon'un kolu (sağ kıyıdan); Teles Pires ile birlikte 1 992 km. Juruena ile Teles Pires ırmaklarından oluşur.

TAPAKULO a. (isp. *tapaculo; tapar*, saklamak, gözlemek, ve *culo*, kıç, geri'den). Güney Amerika ormanlarında yaşayan, esmer tüylü, zayıf uçuşlu, böcekçil ötücükuş. (Adını kuyruğunu hep dik tutmasından alır. Yirmi kadar türü vardır. Tapakulogiller familyası.)

TAPALAMA a. Tapalamak eylemi; tıpalama.

TAPALAMAK g. f. *Bir şeyi tapalamak, ağzını tapalamak*, tapayla kapamak; tıpalamak: *Şişeleri tapalamak.*
—Metalürj. Bir boşluğu (maça başı yöresinde, dövülmüş parçanın ardında) doldurmak amacıyla kumu belli bir yere sıkıştırmak. || Bir döküm potasının tapasını küçük darbelerle kaldırmak ve aşağı indirmek.

◆ **tapalanmak** edilg. f. Ağzı tapayla kapatılmak, tıpalanmak.

TAPALANMA a. Tapalanmak eylemi; tıpalanma.

TAPALANMAK → TAPALAMAK.

TAPALI sıf. Ağzı tapayla kapatılmış; tapası olan; tıpalı.

TAPAN a. Tohum atıldıktan sonra tarlayı düzeltmeye yarayan yassı ağaç. (Eşanl. SÜRGÜ.)
—Bes. san. Pastırmacılıkta denkleme* işleminde kullanılan kalın ve uzun sopa. (4 -5 m uzunluğunda, 15-20 cm enindedir.) || *Tapan tahtası*, pastırmacılıkta denkleme işlemi sırasında ağırlığın etlerin her yanına eşit dağılması için tapanın altına yerleştirilen kalın tahta. (Boyu 2-4 m, eni 1-2 m civarındadır.)
—Değirmenc. Taş değirmenlerde boğazağacı*nın içine girdiği ortası oyuk kalas. (Yere bağlı olan tapanın çukur kısmına içi oyuk bir demir ya da tunç parça yerleştirilmiştir. Boğazağacı bunun içinde döner.)

TAPANLAMAK g. f. Tarım. İşlenmiş arazinin yüzeyini tapan ya da sürgü gibi bir tarım aracıyla düzlemek.

TAPAS, hinduculuğun ve hint kökenli öteki dinlerin temel dinsel kavramlarından biri. Sanskritçede bu terim, uzun zaman süren çileci davranışlarla meydana getirilerek, iyilik ya da kötülük için kullanılabilen büyük çileci yaratma güçlerine yol açan "sıcaklığı" adlandırır. Tapas'a neden olan sıkı önlemler arasında perhiz, güç koşullardaki, örneğin ateşin yakınındaki, yazın yakıcı güneş altında, kışın buzlu su içindeki acı verici durumlar, bedensel işkenceler vb. sayılabilir. Yoga ile ilişki içinde düşünülen tapas, yoga kurallarından *(niyama)* birini, sekiz kollu yoganın ikinci öğesini oluşturur. Genellikle solumaya *(pranayama)* bağlıdır ve ruhu arındırarak toplanmayı pekiştirdiği kabul edilir.

Tapas aynı zamanda, *karma* zincirini koparmak amacıyla caynacılıkta da uygulanır.

TAPASIZ sıf. Tapayla kapatılmamış, tapası olmayan; tıpasız.

TAPAYA a. *Phrynosoma* cinsi üyelerinin ortak adı.

TAPE a. (fr. daktilo etmek anlamına gelen *taper*'den). *Tape etmek*, bir şeyi daktilo etmek, daktiloyla yazmak.

TAPES a. (yun. *tapes*, halı). Bisüslü, büyük ve yassı ayaklı, ayrı ve memesi iki sifonlu, eşmerkezli çizgilerle kaplı yassıca oval kavkılı, ikiçenetli yumuşakça cinsi. (Tapes'ler bütün denizlerde bulunur ve Üçüncü Zaman'dan beri fosiline rastlanır. Atlas okyanusu kıyılarında bol olan bu yumuşakçalar kıyı ülkelerinde sevilerek yenir. *Veneridae* familyası.)

TAPETUM a. (lat. *tapetum*, halı, halıcılık). Nöroanat. Nasırlı cismin splenium bölümünün, artkafa lobunda, yan karıncığın artkafa boynuzunun dış kısmında yelpaze halinde son bulan liflerinin tümü.
—Bot. Başçıklarda oluşum halindeki çiçektozlarını saran ve belki de onları besleyen hücre tabakası.
—Karş. anat. Sedefsi bağdokusu lifleri ya da guanin kristalleriyle dolu hücreler sayesinde göze giren ışığı kıran derin retina bölgesi. (Balıkların pek çoğunda, timsahlarda ve karanlıkta gözleri parlayan kedi ya da inek gibi birtakım memeli hayvanlarda bulunur.)

TAPHİOİ. Tar coğ. İon denizi'nde adalar öbeği, Lefkas'ın yakınında. Başlıca adası *Taphos*'tur (günümüzde *Meghanissi*).

TAPHRİNA a. (yun. *taphros*, çukur'dan). Asklımantar. (Birçok taphrina türü, özellikle odunsu bitkilerde asalak yaşar; kimisi yapraklarda kıvrılmaya, kimisi çiçeklerde yumurtalıkların bozularak keseleşmesine, kimisi tomurcukların cadı süpürgesine dönüşmesine neden olur. *Taphrina [Exoascus] deformans*, şeftalide yaprak kıvrılmasının etkenidir. *Taphrinaceae* familyasının ve *taphrinales* ya da *exoascales* takımının örnek tipi.)

TAPHRİNACEAE a. Paralel diziler halinde serbest asklarla belirgin asklımantarlar familyası.

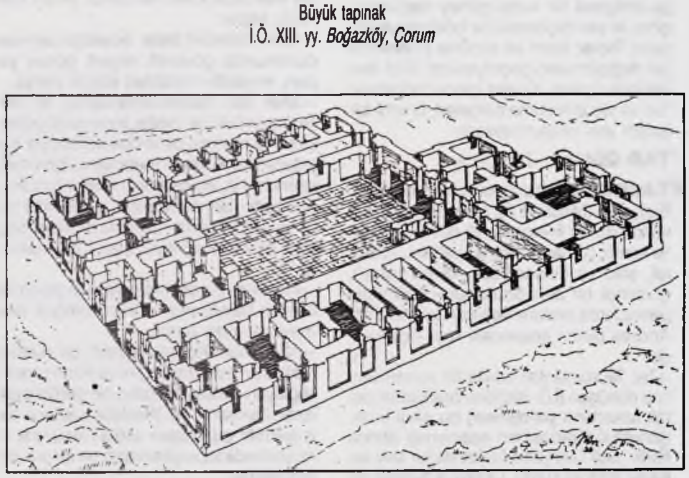
TAPHRİNALES a. Bot. EXOASCALES'in eşanlamlısı.

TAPI a. Kendisine tapınılan şey; mabut.

TAPIKLAMAK g. f. *Yörs.* **1.** Bir kimseyi beğenerek arkasını okşamak; tapışlamak. **—2.** Bir çocuğu arkasına hafif hafif vurarak uyutmaya ya da sakinleştirmeye çalışmak; tıpışlamak.

TAPINAK a. Bir tanrı adına inşa edilmiş yapı; tapınmak için toplanılan yer; mabet, ibadethane. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Esk. Rom. Göğün ya da yerin kâhinlerce kutsal sayılan bölgesi. Kâhinler oraya bakarak kehanette bulunabilmek için *litu-*

Büyük tapınak
İ.Ö. XIII. yy. *Boğazköy, Çorum*

us kullanarak onun yerini, yönünü belirler ve bölümlere ayırırlardı.
—Mim. *İn antis tapınak (templum in antis),* cephesinde iki anta bulunan bir pronaosu (kimi zaman da bir opisthodomosu) olan, revaksız, dikdörtgen planlı yunan tapınağı. (İki anta arasında iki sütun saçaklığı taşır.)
—Tar. Kudüs'te yapılmış olan ve İsrail tanrısı Yehova'ya adanmış olan tapınma yeri. (Geleneksel inanca göre *İlk Tapınak,* Süleyman tarafından yaptırıldı ve İ.Ö. 587'de tahrip oldu ve *İkinci Tapınak* İ.Ö. 520-515'e doğru, Sürgün'den dönüşte yeniden yapıldı, İ.S. 70'te Tapınak, Büyük Herodes tarafından güzelleştirildi.
—ANSİKL. • *Yakındoğu.* Eski Yakındoğu'da, kutsal yerlerin sürekliliği kadar kullanılan mimari formüllerin çeşitliliği de dikkati çeker. Müminlerin toplanma yeri değil Tanrı'nın evi olan doğu tapınağının büyük boyutta olması hiç gerekmez; hatta, kimi zaman, tapınaklar sivil yapılardan güçlükle ayırt edilir. Bu nedenle, kazı sonucu gün ışığına çıkarılan kalıntılar yorumlanırken çok dikkatli olmak gerekir. Özellikle erken dönemler için, biraz özel görünümlü ya da örtülü her binaya, daha geç dönemde de dinsel bir nitelik taşıyan yapılara tapınak adı verilegelmiştir. Örneğin, Mezopotamya'nın güneyinde, Eridu'da VI. binyıl ortasından IV. binyıl sonuna kadar art arda yapıldığı düşünülen "tapınaklar", belki de yalnız gösterişli evlerdi. Uruk tapınaklarının planları örnek alınarak kurulmuş çok sayıda yapı Suriye'de, Habuba Kebire'de bulunmuştur (IV. binyıl sonu). Bunlar, büyük bir olasılıkla varlıklı kent sakinlerinin kabul salonlarıdır.
Buna karşılık, daha III. binyıl'ın ilk yarısında Mezopotamya'da, ayin amacıyla kullanılan dinsel yapılar yapılmıştır. Bu yapılar arasında, uzunlamasına dikdörtgen biçiminde bir cellası bulunan ve girişi uzun kenar üzerinde olan sümer tipi tapınaklar ya da eksenel girişli babil tipi tapınaklar ayırt edilir. Gerçek anlamda cella çoğu kez küçük boyutlarda olsa da, avlular, girişler ve sofalar geniş alanlarda gelişebilir. Çeşitli öğeleri 300 m'yi aşkın bir uzunluk boyunca tek bir eksen üzerinde sıralanan Larsa'daki Güneş tanrısı tapınağı bu türdendir.
III. binyıl'ın son yıllarından başlayarak mezopotamyalı mimarlar ziggurat adı verilen katlı kuleler yaptılar. Bu özel yapı biçiminin en tanınmış örnekleri, bugün de Ur*, Uruk*, Nippur ya da Susiane'de Çogazanbil* gibi yerleşmelerde görülmektedir.
Suriye topraklarındaki tapınaklar, eksenel girişli uzun salonlar biçimindedir. Bu biçim daha III. binyıl'ın ilk yarısında ortaya çıkmış (tel Huera) ve II. binyıl boyunca varlığını sürdürmüştür (Ebla*, Emar). Kudüs tapınağı'nın (I. binyıl başı) planı da, hiç kuşkusuz bu formüle dayanmaktadır. Kutsal metinlere ve Antakya yakınlarındaki tel Taynat gibi eşzamanlı bazı anıtlara bakılırsa, kral Süleyman döneminde fenikeli sanatçılarca gerçekleştirilmiş olsa da Kudüs tapınağı, doğrudan doğruya Suriye'nin iç kesimlerinde uygulanan kutsal mimarlık formüllerinden esinlenmiştir.
• *Mısır.* Mısır tapınağı, dindışı kişilerin yapıya girmesini engelleyen bir beden duvarıyla çevrili kutsal bir alandır. Bu nedenle, halkın ve müminlerin serbestçe girebildiği bir cami ya da bir kiliseyle hiçbir biçimde karşılaştırılamaz. Tapınak, Mısırlılar'ca yaratıcı enerji ve dünyalara çekidüzen veren ana güç olarak kabul edilen tanrısallığı barındıran yerdir. Böyle bir güçle, ancak uzmanlar, en başta da firavun temas kurabilir. Bu nedenle, her dönemde, tapınağın ana yapısını, dışardan, görünür ışıktan başlayan ve gizli ışığı, tanrısal varlığı barındıran kutsal mekâna kadar uzanan bir eksen belirler. Çoğu kez, zemin yavaş yavaş yükselirken tavan alçalır. Toprak tanrıya doğru yükselmekte, tanrı firavunun bedeninde cisimleşmekte ve bu iki çizgi, firavunla tanrının yüz yüze

Didyma Apollon tapınağı (Didymaion)
Söke, Aydın

geldiği merkezi bir mekânda birbirine kavuşmaktadır. Büyük ya da küçük olsun tüm Mısır tapınakları binlerce yıl boyunca hiçbir değişikliğe uğramadan sürüp giden bu ölçüte karşılık verir.
Tapınaklar için hep yinelenen planda, bir cephe (Yeni İmparatorluk döneminde bir pilon), açık bir avlu, bir ya da birkaç hypostylos salon, bir pronaos, dua odalarıyla çevrili bir naos yer alır. Çok sayıda değişik uygulama bulunsa da, ana fikir hep aynıdır: dindışıyla kutsal arasında, yapının üstü açık ilk bölümüyle örtülü tapınağı oluşturan ikinci bölümü arasında bir sınır yaratmak. Kutsal metinler, tapınağın tıpkı evren gibi tasarlandığını açıklamaktadır: naosa adımını atan firavun, "gökyüzünün kapıları"nı aşmaktadır. Tanrı kendi evinde mutluluk içinde yaşasın ve Mısır'a muhtaç olduğu yaşam enerjisini versin diye, firavun onu besler, giydirir ve yaşatır. Geniş anlamda tapınak, hem dinsel, hem de ekonomik bir bütünlüktür, kentin tam kalbidir. Ana yapı çevresinde "Yaşam evi", kutsal göl, *mammisi,* atölyeler, depolar, rahipler için evler gibi başka birçok öğe yer alır.
Uzun yıllar boyunca tanrısal tapınaklarla mezar tapınakları arasında bir ayrım yapılmıştır. Tanrısal tapınaklar tanrıların barındığı yerlerdir ve Mısır uygarlığının doğduğu günlerden başlayarak yapılmışlardır. Ne var ki, taş bloklarını devşirme yoluyla sonraki inşaatlarda kullanma geleneği nedeniyle, Eski ve Orta İmparatorluk döneminden pek az anıt ayakta kalabilmiştir. Başlıca tanrısal tapınaklar arasında, Karnak*, Luksor*, Abydos*, Ebu* Simbel topluluğu ve Denderah* ya da Edfu* gibi büyük yapılar anılmalıdır.
Mezar tapınakları, kuramsal olarak, bir kralın anısını yaşatmak amacıyla yapılmıştır. Metinlere göre bunlar, firavunun ruhunun sonsuza dek yaşadığı "milyonlarca yıllık şatolar"dır. Bunlara örnek olarak, kraliçe Hatşepsut'un mezar tapınağı Deyr* ül -Bahri, Ramesseum* (Ramses II) ya da Medinet* Habu (Ramses III) sayılabilir. Gerçekte, insan-firavuna tapınmanın, tanrılar ve tanrılaştırılmış firavun kültüyle kaynaştığı görülür ki, bu da, sonuç olarak, bizi tanrısal tapınak kavramına götürür.
Bir başka grubu oluşturan güneş tapınaklarıysa, kutsal sayılan varlığın ışık ilkesi olduğu bir çeşitlemeden başka bir şey değildir. Güneş-yaz kültü açık havada kutlanır ve Tel El-Amarna*'daki Aton tapınağı'nda ya da Ebû* Gurâb'da (V. hanedan) olduğu gibi, naosun yerini bir piramit almıştır.
• *Eski Yunan.* Tapınak, İ.Ö. 1250-1200 dolaylarında girit-mykenai monarşisine son veren siyasal ve dinsel bir devrimin sonunda ortaya çıkmıştır. Girit ve Akhaia hükümdarlarının saray capellalarının yerini almıştır ve eski yunan toplumunun yeni birimlerinin (aileler, fratriler, siteler, koine vb.) ibadet ettiği mekândır.
İster Atina'da olduğu gibi, doğrudan doğruya akhaia sarayından türeyen ve kentin siyasal merkezine daha yakın olan bir akropolis tapınağı (Hephaisteion), ister Aighina*, Bassai*, Sunion*, Argos*'taki Heraion, Sisam*, Didyma*, Dodone* örneklerindeki gibi büyük merkezlerin uzağında kurulmuş bir tapınak, isterse kutsal bir yerin tapınağı (Olympia*, Epidauros*, Delphoi*) olsun, hepsinin ortak özelliği, *temenos* adı verilen kutsal, kapalı bir hacimlerinin bulunmasıdır. Temenos bizzat tanrıya aittir ve açık hava sunağı burada yer alır. Sunak basit bir toprak ya da çayır tümseği olabileceği gibi, en eksiksiz örneğine büyük Bergama sunağında rastlanan anıtsal bir yapı biçiminde de ortaya çıkabilir. Balla birlikte birkaç damla süt ya da şaraptan, kurban edilen onlarca hayvana kadar çeşitli sungular, sunak üzerinden tanrıya gönderilir. Sunağın karşısında, özel bir yapı olan *naos*'ta, tanrının sureti saklanır. Mimarlıkta çok belirgin bir değişim sözkonusudur: Ege'nin saray içine yerleştirilmiş düz çatılı dua odaları, yerlerini çift eğimli bir çatıyla örtülen, kütlesi ve konumuyla insan konutlarından ayrılan naosa bırakmıştır. Tanrının sureti, artık girit ya da akhaia heykelciği değildir; insan oranlarında ya da çok daha büyük heykellerdir. Bu heykelleri korumak için, D.'da bir kapıyla giriş sofasına ya da *pronaos*'a açılan uzun bir cellaya gerek duyulmuş, bakışım kaygısıyla bu sofa, cellanın gerisinde de yinelenmiştir. Cellayla bağlantılı olmayan bu bölüm *opisthodomos*'tur. Bu iç dikdörtgenin önünde önceleri bir revak *(prostasis)* bulunur, bunun altı sütunu,

TAPINAKLAR

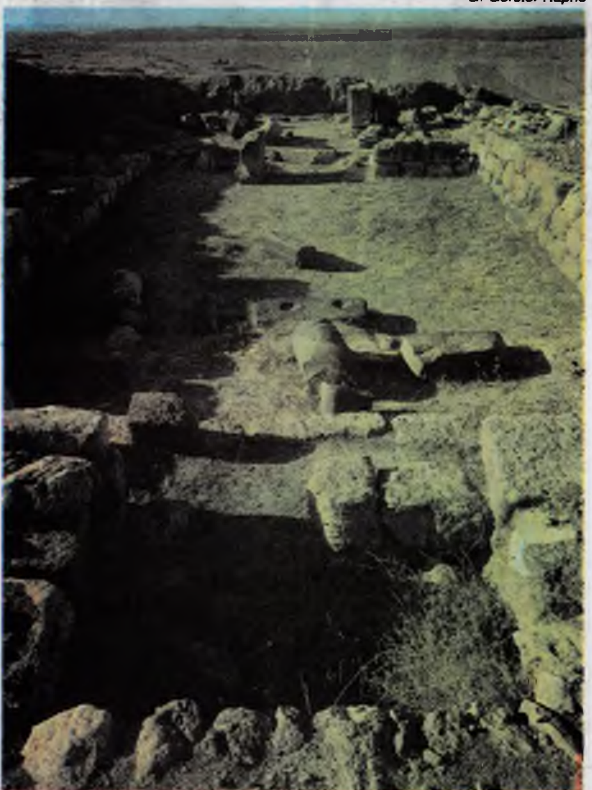
Yazılıkaya açık hava tapınağı büyük galerinin genel görünüşü İ.Ö. XIII. yy.
Boğazköy, Çorum

TAPINAKLAR

üzerinde oymalı bezemelerin yer aldığı saçaklık ve alınlığı taşırdı; mimarlığın gelişmesiyle birlikte, revak, naosu dört bir yandan kuşatmaya başladı *(peristasis);* kimi zaman da, iki ya da üç kenarlı bir iç revakla cella genişletilerek tapınma idolünün daha iyi sergilenmesi sağlandı. Karşından bakıldığında, özenle tesviye edilmiş bir örgü sırasıyla sona eren kütlesel temel üzerinde, dor düzeninde üç basamaklı, büyük ion tapınaklarında daha yüksek olan ve revakla iç naosu taşıyan *krepis* görülür. Parthenon'da saptanan optik düzeltmeler, yatay çizgilerin hafifçe eğrileştirildiğini, sütunların eğik, şişkin ya da kalın yapıldığını, duvarların dış yüzlerine hafif bir şev verildiğini göstermektedir. Sütun başlıkları ve silmeli örgü sıraları dışında, özellikle heykellerle süslenmiş alınlıklarda (Olympia, Aighina, Atina Parthenonu vb.) ve saçaklıkta yoğunlaşan oymalı bezemeler (friz) dikkati çeker. Alınlık akroterlerinde (bitkisel bezemeler ya da heykeller, hatta hareket halinde betimlenmiş gruplar) ve çörten işlevi gören aslan başlarıyla süslenmiş derelerde de heykel ve oymalar vardır. Arkaik tapınaklarda bu bezeme, canlı renklere boyanmış pişmiş topraktandır.

G. Gerster-Rapho

Ebla'daki (Suriye) IV. tapınağın kalıntıları; amurru uygarlığı, İ.Ö. XX.-XVIII. yy.

pişmiş tuğlalarla yapılmış Dur-Kurigalzu zigguratı (Irak); İ.Ö. XIV. yy. (?)
(önde, pişmiş tuğla merdivenin restore edilen ana kolu)

C. Kutschera

Çok çeşitli nedenlerle birçok tapınak genel bir tiplemenin dışında kalır ve gerçekte, model sayılabilecek tek bir yunan tapınağı yoktur; bunu anlamak için, bütün gariplikleri eski oluşuna bağlanamayacak Olympia Heraion tapınağı'nı, Sicilya tapınaklarının o şaşırtıcı çeşitliliğini (Selinus, Agrigento; Agrigento'daki Zeus tapınağı, gerçek bir *naos* olmaktan çok, büyük, kapalı bir *temenos*'tur), dev Ionia tapınaklarını (Efes, Sardeis, Didyma, Sisam), Atina Erekhteionu'nu, özel bir planla kuzeye doğru yönelen ve üç düzeni ilk olarak bir araya getiren Bassae'yi gözler önüne getirmek yetecektir. Dor düzeni kıta Yunanistan'ı ile Batı'nın, ion, Anadolu ile adaların düzenidir. Çeşitli türlerin birbirine karıştığı Atina ve Delos, Delphoi, Olympia'daki uluslararası tapınaklar bu genellemenin dışına çıkar. Korinthos düzeni Hellenistik ve Roma dönemlerinde gelişmiştir.

Birçok örnekte çokrenklilik ortadan kalkmıştır, ancak Atina Akropolisi müzesi'ndeki kalıntılar bu konuda fikir verecek niteliktedir. Renk yalnız dekorla sınırlı kalmamakta, gereç seçiminde (mermer, kireçtaşı, tüf, yığışımlar, boyalı pişmiş toprak), kafes, tavan ve kapılarda (bronz, fildişi ve altın) ve daha geç dönemlerde zemin mozaiklerinde çokrenklilik aranmaktadır.

Zenginlikleri ve olağanüstü boyutlarıyla normalin dışına çıksalar da, Athena Parthenos ve Olympia Zeus tapınakları, kült heykeli konusunda klasik örneklerdir; yazık ki, günümüze pek az özgün parça ulaşmıştır.

• *Roma.* Bilinen en eski Roma tapınakları krallık döneminin sonuna uzanır: Roma'da Servius Tullius'un kurduğu ve kalıntıları S. Omobono kilisesi altında bulunmuş olan Fortuna ve Mater Matuta tapınakları. 509'da kurulan ilk Capitolium'dan günümüze yalnızca temeller kalmıştır (bunlar Museo Nuovo Capitolino'da görülebilir). Roma'da, bilinen cumhuriyet dönemi tapınaklarının en önemlileri Largo* Argentina (Minucia Vetus revakı) kutsal alanı içinde yer alır; bu dört tapınak birçok onarım görmüş olsalar da, büyük fetihler döneminde, zafer kazanmış generallerin yaptırdığı çok sayıda bina hakkında bilgi vermektedir. Cumhuriyet döneminin daha ileri yıllarında yapılmış iki başka tapınak Tevere ırmağı kıyısında bugün de ayaktadır: ion düzeninde, dikdörtgen planlı tetrastylos Portunus tapınağı ve korinthos düzeninde yuvarlak bir yapı olan Hercules Olivarius tapınağı.

Roma dinsel mimarlığı, Cumhuriyet döneminden başlayarak, önce etrüsk, ardından yunan etkilerinde kalmakla birlikte, kimi özgün yönleriyle ayırt edilir: örneğin, pseudo peripteros tapınaklarda, cellanın sütunları, tıpkı uzunlamasına dikdörtgen planlı (Forum'da Concordia ve Capitolium üzerinde Veiovis tapınakları) ve yuvarlak tapınaklarda olduğu gibi cella duvarına gömülmüştür.

Augustus döneminde bir devrim yaşanır: imparator bir yandan Roma tapınaklarının birçoğunu yeniden yaptırırken, bir yandan da Palatium tepesi üzerindeki Apollon gibi, günümüze yalnız podiumu ulaşan yeni tapınaklar yaptırır. Roma korinthos düzeni bu dönemde biçimlenir. Hadrianus, Agrippa'nın uzunlamasına dikdörtgen bir plana göre yaptırdığı Pantheon'u geniş bir kubbeyle örtülü yuvarlak bir cella ekleyerek yeniden yaptırdığında, önemli bir başka yenilik boy gösterir: önceki dönemlerde yapılmış yuvarlak planlı tapınakların çatısı düz ve ahşaptır. Pantheon kubbeli tüm yapıların atasıdır.

Roma tapınakları İtalya'da ve eyaletlerde taklit edilmiştir: Augustus'un torunlarına bağışlanan Nîmes'deki Kare ev, Augustus döneminin korinthos düzenindeki peripteros tapınaklarının en iyi korunmuş örneğidir.

• *Hindistan ve etkisi altındaki yöreler.* Vedacılık, yalnızca, kurbanlar için kutsal bir alan ve bir sunak yapılmasını zorunlu kılarsa da caityalar*a gösterilen saygıya bağlı olarak kurulan en eski tapınma yerleri, bu alanı ve sunakları parmaklıklarla çevirmiştir. Buddha ve cayna tapınakları, din adamları için konutlar ekleyerek bu ilkel formülü geliştirecektir. Hıristiyanlık döneminin başlarına doğru, putlara tapınma olayının gelişmesiyle, tanrılarla özdeşleştirilen ve onların evi sayılan tapınaklar yapılmıştır. Önceleri iddiasız, küçük bir celladan oluşan (Bhopal*, Sanci*, IV.-V. yy.) bu tapınaklar, zamanla, dünyanın ekseni sayılan Meru tepesini ya da brahman tanrıların barındığı dağları çağrıştıran yapılara dönüştü. Günümüze kadar korunabilmiş en eski cayna tapınakları (İ.Ö. III. yy.) kayalara oyulmuştur. Bunlar çok küçük boyutlarda olsalar da, güzel görülür bir biçimde, daha kısa ömürlü gereçlerle yapılmış yapıları taklit ederler (Bihar'da, Barabar tepelerinde: Sudama, İ.Ö. 250, Lomas Risi vb.). Gereçleri bir araya getirerek oluşturulmuş mimarlığı kopya etme isteği tüm kaya tapınakları için geçerli bir kuraldır (yaklş. İ.Ö. II. yy. - İ.S. VIII. yy.). Caynacılık ve özellikle de buddhacılık, din adamları için konutları (serbest bir alan çevresinde düzenlenmiş hücreler olan *vihara*) ve tapınma yerini (absidal planlı, beşik tonozlu *caityagriha*) geliştirmiş, Andhra Pradeş (Nagarcunakonda: kazılarla gün ışığına çıkarılmıştır) ya da Gandhara'nın (Taht-ı Behi kalıntıları) manastırlarından esinlenen topluluklarda bunları bir araya getirmişlerdir. Bu iki din ve ardından brahmancılık, kayalara oyulmuş ve tektaş yapıları birleştirerek, gittikçe karmaşıklaşan tapınaklar gerçekleştirmişlerdir (yaklş. VIII. yy.: Ucayn'ın K.'inde buddha tapınağı Dhamnar; Ellora'da brahman yapısı Kailasa). Çok geçmeden de, tapınakları kalıcı gereçlerle inşa etme uygulaması yaygınlaşmıştır. Buddhacılığın gerileme içinde olduğu Ortaçağ boyunca, bir yandan simgeciliğin gelişmesine, bir yandan da yerel mimarlığın gösterdiği atılıma bağlı olarak brahman tapınağı gerçek bir evrim yaşamıştır. İki anlayış karşı karşıyadır. Biri, Tanrı'nın evi olan dağla benzerliğini vurgulayarak tapınağı olabildiğince gözler önüne serme (*şikhara** adı verilen eğrisel yapılar: Bhubanesvar; *vimana* denilen piramidal yapılar: Tancavur), özellikle Güney'de benimsenen öteki anlayışsa, küçük boyutlarda yaparak ve dışa doğru genişleyen *gopura*'larla eşmerkezli duvarlar içine alarak tapınağı gizleme (Şrirangam) eğilimindedir. Caynacılık ise, "tapınak-kent" formülüne yönelmiştir (Abu, Girnar vb.).

Hindistan dışında, Ortaçağ'da bu ülkede görülenle karşılaştırılabilecek yerel bir çeşitlenme dikkati çeker. Özellikle buddhacılığın önemini koruduğu yörelerde (Sri Lanka, Birmanya, Tayland) bu çeşitlilik günümüzde de sürmektedir. Bırmanya, kısmen pala sanatından devraldığı formülleri ustaca geliştirmiş (Pagan, XI. yy. ve sonrası), Endonezya* ve Cava, ama özellikle de Kampuçya*, çok daha özgün tapınaklar yaratmışlardır. Şaşırtıcı bir mekân örgütleme duygusunu yansıtan, basamaklı piramit biçimindeki khmer tapınağı

("dağ-tapınak" denir) çok ileri bir simgeciliğin ürünüdür ve Bakong'dan (881) Angkor Vat'a (XII. yy.'ın ilk yarısı) tam anlamıyla klasik bir güzelliğe ulaşır. Benzer bir tasarıma, daha ileri bir tarihte yalnız Nepal'de rastlanır (Bhadgaun'da Bhagavati tapınağı, XVII. yy. sonu).

• *Çin.* Genellikle en güzel doğal alanlar üzerinde kurulan tapınaklar, çevre duvarı içinde bir eksen boyunca düzenlenmiş ve çoğu kez aynı etek üzerinde birleştirilmiş birçok yapıdan (genellikle sağında ve solunda iki kule bulunan, dikdörtgen planlı büyük bir pavyon) oluşur. Bunlar çoğu kez ahşap yapılardır; sütunlar üzerinde taşınan kavisli ve taşkın çatılar (kimi zaman birkaç çatı üst üste getirilir) sınırlı kiremitlerle kaplıdır. Sütunların canlı kırmızısı, teras ve parmaklıkların beyaz mermeri ile kiremitler arasında büyük bir uyum vardır. Bu tapınakların önünde çoğu kez taş ya da ahşap revaklar bulunur.

Bu tapınak türü Vietnam ve Japonya'da da uygulanmıştır. Çok basit bazı japon tapınakları (örneğin kare planlı, orta dikmeli İzumo tapınağı) V. ve VI. yy.'ların mimari biçimlerini sürdürmektedir.

• *Anadolu*'da Doğu Çatalhöyük*'ün G.-B. kesiminde rastlanan ve duvar süslemeleriyle öteki yapılardan ayrılan kalıntıların tapınak olduğu sanılmaktadır. Yenitaş döneminin en önemli merkezlerinden olan bu yerleşmede (İ.Ö. 6300-5700), evlerin duvarları kırmızı boyalı iken, bu yapıların duvarları çokrenkli geometrik motifler, doğal ve simgesel resimler, av sahneleri, ana tanrıça ve çeşitli hayvan kabartmalarıyla süslüdür. Hacılar* II katmanında Bakırtaş döneminden bir tapınak yapısı ortaya çıkarılmıştır. İlk Tunç çağda, konutlardan ayrı bir kült yapısı bulunamamıştır. Bu dönemde doğal kutsal alanların yanı sıra evlerde kült odaları vardı.

Anadolu'da özgün tapınak yapıları İ.Ö. II. binyıl'ın ikinci yarısında Hititler'le birlikte ortaya çıkmıştır. Ele geçen kil tabletlerde, Hitit krallık döneminde "tanrı evi'nden söz edilmektedir. Hitit tapınakları halka açık tapınma yerleri olarak tasarlanmamıştı, tanrı heykelinin bulunduğu kutsal odaya (adyton), yalnızca rahipler, kral ve kraliçe girebiliyordu. Kutsal odanın yanındaki odadaysa tanrı yatağı bulunuyordu. Boğazköy (Hattuşaş) kazılarında ortaya çıkarılan beş büyük tapınak, bu yapıların mimarilerinin aydınlatılmasında önemli ölçüde etkili olmuştur. Büyüklükleri ve gösterişli mimarileriyle dikkati çeken Boğazköy tapınakları, avlu, ön avlu, cella (naos), cella ön odası ve yan odalarından oluşuyordu. Mekânların düzenlenmesinde bakışık bir plan gözetilmemiş, yalnızca kült odasının belirginleştirilmesine özen gösterilmiştir. 160×135 m'lik bir alanı kaplayan Tapınak I bu yapıların işlevselliğini de belgeleyen önemli bir örnektir: dikdörtgen planlı ana kutsal yapının çevresinde, dar, uzun odalardan meydana gelen depolar ve işlikler vardır. Tanrı heykelinin bulunduğu odanın yan ve arka pencerelerle, doğal ışıkla aydınlatılması, hitit tapınaklarını öteki Önasya tapınaklarından ayıran önemli bir özelliktir. Yazılıkaya*, hitit tanrılarının tümünü kapsayan büyük bir açık hava tapınağıydı; burada da kayaların oluşturduğu doğal mekânlara yapılan kimi eklemelerle, hitit tapınak şemasına bağlı kalınmıştır.

Geç hitit tapınaklarının bir bölümü Suriye'nin etkisindeyken (Kargamış), kimileri de ön avlu, cella ve adyton bölümleriyle ege mimarlığının megaronlarını andırır (tel Teynet).

Urartu kralları tanrıları için pek çok tapınak yaptırmıştır; Anadolu'da ve Anadolu dışında gerçekleştirilen kazılarda bu yapı türünün çeşitli örnekleri ortaya çıkarılmıştır. Çoğunlukla belirli bir şemaya göre yapılan bu tapınaklar, galerili bir avlu, tanrı heykelinin bulunduğu kare planlı, köşeleri çıkıntılı kutsal odadan meydana geliyordu; avluda üç ayaklı kazanlar, kurban masası, ortası delikli sunaklar vardı. Aznavurtepe'de Menuas'ın yaptırdığı, kare planlı tapınak bu türün ilk örneğini oluşturur, Altıntepe, Çavuştepe (Sardurihinili) ve Top-

Ch. Lenars

Ebu Simbel'deki (Mısır) Ramses II tapınağı'nın sunağı (sağdan sola doğru, tapınağın adandığı tanrıların heykelleri Harmakis, tanrılaştırılmış Ramses, Amon-Re ve Ptah) Yeni İmparatorluk, XVIII. hanedan

L.-Y. Loirat-Explorer

Atina'da Theseion diye anılan Hephaisteion İ.Ö. 449-444 arasında yapılmış dor düzeninde tapınak

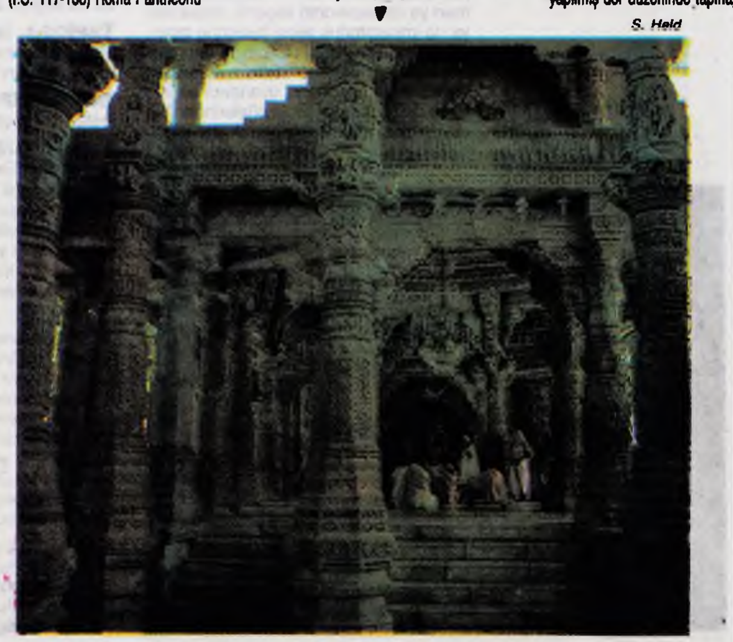
Ch. Lenars

İ.Ö. 27'de Agrippa tarafından kurulan ve Hadrianus tarafından yeniden yaptırılan (İ.S. 117-138) Roma Pantheonu

Ranakpur'da (Racastan) 1433-1435 arasında yapılan Adinath cayna tapınağı'nın iç mekânı

S. Held

rakkale (Rusahinili) Haldi tapınakları da aynı plandadır; yalnızca İbrebuni tapınakları dikdörtgen planlıdır. Bu tapınakların yanı sıra açık hava kült merkezleri de vardı (Çavuştepe Yukarı kale, Tuşpa).

Phrygia döneminde tapınaklar yüksek yerlere yapılıyordu (Gordion'da bir rampayla çıkılan yapının tapınak olduğu sanılmaktadır). Beşik çatılı bir tapınağın ön yüzünü simgeleyen, Kybele'ye adanmış kaya anıtlarının, bu tanrıçanın tapınaklarıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir.

TAPINÇ a. Tapmak eylemi; Tanrı'ya gösterilen saygı davranışı; tapınma.

TAPINIŞ a. Tapmak eylemi ya da biçimi.

TAPINMA a. Tanrı'ya, tanrısal ya da öyle sayılan varlıklara ya da özellikle Tanrı' ya yakın bazı yaratıklara yönelik saygı, ululama.

—Rom. tar. *İmparatorlara tapınma,* ölen imparatorlara ya da imparatorluk ailesi üyelerine tapınma.

—ANSİKL. Rom. tar. *İmparatorlara tapınma,* Augustus döneminde ortaya çıktı. Gerçek anlamda tapınma ancak imparatorun ölümünden sonra başlardı. Ne var ki, daha imparator yaşarken, çevresinde kutsallık çerçevesinde gelişen her şey, hükümdarı, kendisine verilebilecek en yüce saygınlık derecesi olan tanrılaştırma ve tapınmaya hazırlardı. *Consecratio* (Roma' da kullanılan resmi sözcük buydu), Senato'nun (yeni bir tapınma başlatabilecek tek yetkili organ) bahşettiği ve "iyi" imparatorlara, yeni Senato'yla iyi ilişkileri olan imparatorlara verilen bir ödül niteliğini taşıdı. Yeni kutsallaştırılan kişi, tanrılar katına çıkışını sağlayan görkemli bir tören sonucu *divus,* yani tanrılaştırılmış olurdu (ancak *deus,* yani tanrı sayılmazdı); Roma' da adına yaptırılan bir tapınakta halk ona tapabilir, bir rahibi *(flamen)* ve bir *sodalis* kurulu bulunabilirdi. Julius-Claudiuslar ve Flaviuslar dönemlerinde *divus*'ların sayısı oldukça azdı; buna karşılık, Antoninuslar döneminde tanrılaştırmaya giderek daha sıkça başvurulmaya başlandı: bu dönemde imparatorların yanı sıra *domus Augusta*'nın birçok üyesi de (Traianus'un babası, karısı Plotina; Hadrianus'un karısı Sabina; her iki Faustina vb.) tanrılaştırıldı. Severuslar döneminde ve III. yy.'da da aynı durum sözkonusudur. Önceleri Roma' da uygulanan bu tapınma geleneği, birçok kentte ve tüm eyaletlerde büyük gelişme gösterdi. Kent düzeyinde, *Augustales* kurulları ve *seviri Augustales* bulunuyordu. Eyaletlerde, bir delegeler kurulu *(concilium),* her yıl kültün başrahibini (*flamen* ya da *sacerdos*) seçerdi. İmparator ya da imparatorluk ailesi üyelerine tapınmanın iki temel etkisi oldu: imparatordan imparatora, *divus*'tan *divus*'a, kusursuz bir süreklilik düşüncesi uyandırdı ve iktidarın devamlılığının temel öğelerinden biri durumuna geldi. İkinci olarak da, imparatorluk tebaasının, hükümdarlarına, yani Roma'ya karşı siyasal dürüstlüğünün mihenk taşını oluşturdu.

hint tapiri *(Tapirus indicus)* ve yavrusu

Güney Amerika tapiri *(Tapirus terrestris)*

Antoni Tàpies *Üç sandalye* (1967) özel kol.

Lelong-Maeght galerisi

TAPINMAK → TAPMAK.

TAPIRDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Tapırtı sesi çıkarmak: *Camlarda tapırdayan damlalar.*

◆ **tapırdatmak** ettirg. f. Tapırdamasına neden olmak: *Ayaklarını tapırdatmak.*

TAPIRDATMAK → TAPIRDAMAK.

TAPIRTI a. Yürürken çıkan ayak sesi ya da bunu andıran ses.

TAPIŞLAMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi tapışlamak,* beğendiğini göstermek için sırtına hafif hafif vurmak; beğenmek, övmek; tapıklamak. **—2.** *Hamuru tapışlamak,* üstünü düzeltmek için hafif hafif vurarak elle sıvamak.

◆ **tapışlanmak** edilg. f. **1.** Beğenilmek, desteklenmek, övülmek. **—2.** Hamurdan söz ederken hafif hafif vurularak üstü düzeltilmek.

TAPIŞLANMAK → TAPIŞLAMAK.

TAPİ a. (fr. *tapis*). Oy. *Tapi olmak,* oyunda ne kârı ne de zararı olmak. || *Tapi oynamak,* pokerde, önünde para olmayan oyuncunun kav almadan oyuna katılması. (Tapi oynayan oyuncu, oyunu açamaz, açılan oyuna katılabilir. Eli kazanırsa ortaya sürdüğü oranda para alır; geri kalan para kâğıdı en yüksek olan ya da öteki oyuncuları saf dışı bırakan oyuncuya verilir.) || *Tapi tutar,* tapi oynayacak oyuncunun bunu belirtmek için söylediği söz.

TÀPIES (Antoni), ispanyol ressam (Barcelona 1923). Sanat yaşamının ilk yıllarından başlayarak işlenmemiş gereçlere, kolaj ve kazıma tekniklerine ilgi duydu; "Dau al Set" grubu bünyesinde geçen gerçeküstücü bir dönemden (1948-1951) sonra, 1953'ten itibaren bu gereç ve teknikleri resim dilinin başlıca öğeleri olarak kullandı. İnformel sanat araştırmaları ilgisini çekti; kalın boya hamurunu kazıyarak, çizerek ya da yırtarak, duvar graffitolarını çağrıştıran zengin anlatımlı izler, insanı andıran figürler, sıradan eşya biçimleri (*Devrik şapka,* 1967, Art moderne ulusal müzesi, Paris), harfler, işaretler oluşturdu. 70'li yılların başında, asamblajlar, "kabartmalar" (*Düğümlenmiş büyük örtü ve çerçöp,* 1971, ulusal koleksiyonlar, Paris) ya da "heykeller"inde (*Çalışma masası ve saman,* 1970, Maeght galerisi) nesnenin kaba varlığı iyice belirginleşti. Çeşitli kuramsal metinlerle desteklediği yapıtları dünyanın trajik bir görünümü, ama aynı zamanda da bilginin aranışı olarak ortaya çıkar.

TAPİGGA. Tar. coğ. Anadolu'daki önemli hitit kentlerinden; kalıntıları Maşat* höyük'te yapılan kazılarda ortaya çıkarıldı.

TAPİNOCEPHALİA a. Zool. DİNOCEPHALİA'nın eşanlamlısı.

TAPİNOMUS a. (yun. *tapeinos,* alçak, az yüksek). Ekinlere büyük zarar veren, küçük bedenli karınca. (Çevik karıncalardır. Kumlu topraklarda, gevşek topraklarda, taşların altında, duvar kovuklarında çok kalabalık yuvalar kurarlar: bazı yuvalarda iki yüz kraliçe bulunabilir. Bitkibitlerini ve koşnilleri beslerler. Karıncagiller familyası.)

TAPİO (Marko), fince yazan finlandiyalı yazar (Saarijärvi 1924 - *ay. y.* 1973). Yarım kalan *Hystérie arctique* (fr. çev.) [1967-68] adlı üçlemesinde, evlat sevgisine her şeyden çok önem veren kuşakların gelişimi üzerinde durarak yakın tarihin kültürel ve psikolojik bir yorumunu yapmaya çalıştı. Romanları *la Danse à la faux d'Aapo Heiskasen* (fr. çev.) [1956] ve *la Terrasse* (fr. çev.) [1962] büyük yankılar uyandırdı.

TAPİOLA, Finlandiya'da yeni kent, Helsinki'nin 8 km B.'sında; 31 600 nüf. 1953'ten başlayarak en gözde mimarlarca (örneğin Aulis Blomstedt) yapıldı. Orman içinde yapıldığından hiçbir bölümlemeye elverişli değidir ve iş yerleriyle konutlar (ailelerin oturduğu evler ve küçük konutlar) iç içedir.

TAPİOLİT a. (fr. *tapiolite;* eski iskandinav tanrısı *Tapio*'nun adından). Miner. Rutil gibi kuvadratik sistemde yer alan, doğal demir ve manganez niyobotantalat.

TAPİR a. (tupi dilinde *tapira*). **1.** Burun ve üst dudak bölgesi çok hareketli kısa bir hortum biçiminde uzamış olan ve ön ayaklarında 4, arka ayaklarında 3 parmak bulunan, *Tapirus* cinsinden toynaklı memeli hayvanların ortak adı. (Tapirgiller familyasının örnek tipi; *Ceratomorpha* alttakımı.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Hint tapiri,* MAİBA'nın eşanlamlısı.

—Tıp. *Tapir dudağı,* anormal biçimde çıkıntılı üst dudak; dölyatağının ileriye doğru uzanmış üst parçası.

—ANSİKL. Tapirler tıknaz gövdeli, kısa ve kalın bacaklı, kalın derili, çok kısa kıllı hayvanlardır. Su kaynaklarının yakınında küçük sürüler halinde yaşar ve yalnız etçil beslenirler. Biri Güney-doğu Asya'da, üçü Tropikal Amerika'da olmak üzere dört türü bilinmektedir. En irisi hint tapiri ya da maiba*'dır *(Tapirus indicus);* bunun uzunluğu 2 m, cıdağıda yüksekliği 1 m, ağırlığı 300 kg gelir; soyu tükenmek üzeredir. Daha ufak olan amerikan türlerine, pinçak *(T. pinchaque)* hariç, bütün tropikal bölgelerde rastlanır; en küçükleri olan, kara yünsü tüylü pinçak ise yalnız And dağları bölgesinde Kolombiya'dan Ekvador'a kadar uzanan yerlerde bulunur.

TAPİRGİLLER a. Tapirleri kapsayan hayvan familyası. (Bil. a. *Tapiridae.*)

TAPKIÇUBUĞU a. Dokmc. Istar tezgâhlarında alt bazı (levent) üzerindeki deliğe girerek bazının dönmesini engelleyen ağaç çubuk. (Bir ucu tapkıdeliği*ne sokulmuş, öteki ucu tezgâhın ayağına sokularak sabitleştirilmiştir.)

TAPKIDELİĞİ a. Dokmc. Istar tezgâhlarında alt bazı (levent) üzerinde bulunan ve içine tapkıçubuğu*nun girdiği yuva.

TAPMA a. Tapmak eylemi.

TAPMAK gçz. f. **1.** *Tanrı'ya, kutsal bir varlığa tapmak,* onu tanrı olarak tanımak, kutsal bilmek: *Tanrı'ya tapmak. Ateşe, güneşe tapmak.* **—2.** *Bir kimseye tapmak,* onu tutkuyla sevmek ya da ona çok değer vermek: *Kocasına tapıyor. Öylesine sevecen ki, ona tapıyorum.*

◆ **tapınmak** dönşl. f. **1.** *Tanrı'ya, kutsal bir varlığa tapınmak,* ona tanrısal, kutsal bir saygı göstermek (bunu belirten davranışlarda bulunmak); ibadet etmek: *Putlara, totemlere tapınmak. Güneşe tapınmak.* **—2.** *Bir kimseye tapınmak,* ona karşı aşırı bir bağlılık duymak; çılgınca sevmek; davranışlarıyla, bunu ortaya koymak.

◆ **taptırmak** edilg. f. Tapmak eylemini yaptırmak.

TAPO (öl. 581), göktürk kağanı (572 -581). Mukan kağanın kardeşi. Ağabeyinin ölümü üzerine (572) kağan ilan edildi. Batı komşuları olan iranlı Sasaniler ve Bizanslılar'la iyi ilişkiler kurarak doğuya yöneldi ve Kuzey Çin'i denetimi altına aldı. Çin'de Çi (Tsi) ve Çu hanedanları arasındaki çatışmada Çiler'i destekledi. Kendisine sığınan bir çi prensini geri vermeyi reddettiği gibi Çular'ın üzerine yürüyerek Pekin'i (Hanbalık) kuşattı. Bir çu prensesinin kendisine verileceğine ilişkin aldığı söz üzerine kuşatmayı kaldırıp çekildiği gibi, konuk çi prensini de Çular'a teslim etti. Ülkesinde bu mertliğe sığmayan hareketi bahane ederek kendisine karşı ayaklanan rakiplerinin çıkardığı karışıklıkları bastırmak için uzun süre uğraştı. Buddhacılığa büyük ilgi gösterdi; doğudan batıya Mançurya ile Karadeniz arasında uzanan ülkesinin birçok yerini buddha tapınakları ve buddha heykelleriyle donattı. Ölümünden sonra ardılı İşbara kağan oldu.

TAPOLCA, Macaristan'da (Veszprém yönetim bölgesi) kent, Balaton gölünün K.'inde, 16 000 nüf. Bazaltlı çıkıntılar. Turistik sit (yeraltı ırmağı, müze).

TAPOLCA → MISKOLC.

TAPON sıf. (fr. *tapon*). **1.** Niteliği düşük, eski, elde kalmış mal için kullanılır. **—2.** *Arg.* Aşağılık, değersiz kimse için kullanılır.

TAPPİNG a. (*hafifçe vurmak, vurarak okşamak* anlamına gelen *to tap*'ten ing. sözc.). Ruhbil. Bir kişinin, hedefe dokunmaktaki isabet hesaba katılmadan, kolunu ya da elini oynatma hızı. (Tapping testi, temel hareketliliğin ölçülmesinde kullanılır.)

TAPŞIRMA a. Ed. Halk şiirinde takma ad, mahlas.

TAPTAZE sıf. (*taze*'den pekiştirilerek). Çok taze: *Taptaze bir genç kız. Taptaze bir ten. Taptaze bir haber. Onun anısı, belleğimde hâlâ taptaze.*

TAPTIRMAK → TAPMAK.

TAPTİ, Hindistan'da ırmak; yaklş. 700 km (havzası 65 300 km^2). Satpura dağlarından inen ırmak B.'ya doğru akar, Surat'ı aşar ve Cambay körfezinin girişinde Umman denizi'ne dökülür.

TAPU a. **1.** Taşınmaz mallar üzerindeki mülkiyet hakkını kanıtlamak üzere, tapu sicil memurluğunca mal sahiplerine verilen belge, senet. **—2.** *Tapu sicili,* taşınmaz mallar üzerindeki ayni hakların hukuki durumlarını göstermek üzere devletçe tutulan resmi sicil. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İsl. huk. Miri araziden yararlanan kimsenin, bu toprağın çıplak mülkiyetine sahip olan devlete tasarruf hakkı karşılığı olarak ödediği peşin para. || *Tapu senedi* ya da *senedi hakani,* miri arazi üzerinde tasarruf hakkı olan kişiye verilen ve bu hakkı gösteren resmi belge. || *Tapu-yı misil,* tarafsız bilirkişilerin saptadıkları tapu bedeli. || *Tapu-yı misil ile intikal,* miri arazide tasarruf hakkı olan kimsenin ölümü halinde tapu-yı misil karşılığında, arazinin halefiyet yoluyla mirasçıya geçmesi.

—ANSİKL. Tapu sicilleri taşınmazlar üzerindeki ayni hakların durumunu göstermek amacıyla açıklık sistemine göre devletin sorumluluğu altında tutulur. Bir ayni hakkın doğması, kazanılması, değiştirilmesi ve silinmesi için tapu siciline kaydedilmesi gerekir. Tapu sicilleri herkese açıktır; ilgisi olduğunu kanıtlayan herkes tapu sicilini görebilir (Türk med. k. md. 928). Tapu sicilinin açıklığı kuralı sonucu olarak hiç kimse tapu siciline kayıtlı olan bir durumu bilmediğini ileri süremez. Tapu sicilleri tapu muhafız ve memurları tarafından tutulur. Tapu sicillerinin yanlış tutulmasından doğan zararlardan devlet sorumludur (Türk med. k. md. 917). Tapu sicil muhafızı ya da memurunun kusuru aranmaksızın verilen zararı devlet tazmin etmekle yükümlüdür. Tapu sicilinin hukuka aykırı bir biçimde tutulmasından zarar gören kişi, devlete karşı tazminat davası açabilir. Tapu sicilleri asli siciller ve yardımcı siciller olmak üzere ikiye ayrılır. Asli siciller tapu kütüğü, kat mülkiyeti kütüğü, yevmiye defteri ve tamamlayıcı belgelerden oluşur. Tapu kütüğü; taşınmazlar üzerinde bulunan ayni haklar ve bunların sahiplerini gösteren ana defterdir. Her mahalle için ayrı bir kütük tutulur. Kütükte her taşınmaza bir sayfa ayrılır. Kat mülkiyeti kütüğü kat mülkiyetine çevrilmiş taşınmazların durumlarını gösterir (Kat mülkiyeti k. md. 11). Yevmiye defteri tapuya tescil, değiştirme ya da silme ile ilgili istemlerin sırayla kaydedildiği defterdir. Tapu kütüğüne yapılan kaydın hüküm ve sonuçları yevmiye defterindeki tarihten başlar (Türk med. k. md. 930), tamamlayıcı belgeler, taşınmazın planıyla, kütükteki kayıtlara esas olan resmi senetler, mahkeme kararları, satış sözleşmeleri, veraset ilamları vb. belgelerdir. Yardımcı (fer'i) siciller şunlardır: mal sahipleri sicili; alacaklılar sicili; hacizler sicili; tashihler sicili; muhaberat sicili ve vekâletten azil sicili.

Tapu kadastro meslek yüksekokulu, Ankara'da Gazi üniversitesi İktisadi ve idari bilimler fakültesi'ne bağlı, önlisans düzeyinde iki yıllık eğitim veren yüksekokul. 4 kasım 1979'da eğitim-öğretime açıldı. Kuruluşunda Başbakanlık tapu ve kadastro genel müdürlüğü'ne bağlı olarak etkinlik gösteren okul, 1982'de Gazi üniversitesi İktisadi ve idari bilimler fakültesi'ne bağlandı. Okul, tapu, tapulama ve kadastro alanlarına uygulayıcı eleman yetiştirir.

Tapu ve kadastro genel müdürlüğü, taşınmaz mallara ilişkin sözleşmelerle her türlü tescil, kadastro ve tapulama işlerini yapmak, tapu sicilleriyle kadastro ve topografya haritalarını düzelemek amacıyla kurulmuş genel müdürlük. Genel müdürlüğün Cumhuriyet döneminden sonraki kuruluş tarihi, 1936'dır. Bugünkü statüsü 1984 yılında, 26 eylül 1984 tarih ve 3045 sayılı yasa'yla, yeniden düzenlenmiştir. Genel müdürlüğün ana hizmet birimleri şunlardır: 1. Tasarruf işlemleri dairesi başkanlığı; 2. Fen dairesi başkanlığı; 3. Tapu dairesi başkanlığı; 4. Kadastro dairesi başkanlığı; 5. Fotogrametri ve geodezi dairesi başkanlığı; 6. Tapu arşiv dairesi başkanlığı; 7. Yabancı işler dairesi başkanlığı.

Tapu ve kadastro genel müdürlüğü Başbakanlık'a bağlıdır.

TAPUĞ a. (türkç. *tapmak*'tan *tapuğ*). Ed. Gülşeni tarikatında ilahi*'ye verilen ad.

TAPULAMA a. Tapulamak eylemi.

—Huk. Taşınmazlara ilişkin ayni hakların (mülkiyet vb.) tapu kütüğüne yazılması işlemi. || *Tapulama mahkemesi,* tapulamaya ilişkin uyuşmazlıklara bakmakla görevli mahkeme. (21 haziran 1987 tarih ve 3402 sayılı Kadastro kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle, tapulama mahkemeleri Kadastro mahkemeleri adını aldı.)

TAPULAMAK g. f. **1.** *Bir taşınmazı tapulamak,* tapu kütüğüne kaydetmek, tapuya geçirmek. **—2.** *Bir taşınmazı bir kimseye tapulamak,* onu belirtilen kimsenin mülkiyetine geçirmek.

TAPUSUZ sıf. Tapusu olmayan taşınmaz için kullanılır.

TAPYOKA a. (portekizce *tapioca;* tupi'den). Manyokun taze, sulu fekülünün pişirilmesi, sonra kurutulması ve tanelenmesiyle elde edilen yiyecek. (Tapyoka çorba ve tatlılarda da kullanılır.)

TÂR sıf. (fars. *tār*). *Esk.* Karanlık, kara: *"Âlem gözüme kara saçun gibi târ olur"* (Vasfi, XVI. yy.).

TÂR a. (fars. *tār*). *Esk.* **1.** İplik, ip: *"Can-da tasvir itdüm ol zülf-i perişanı dürüst / Bağladum bir târ ile bir deste reyhanı dürüst"* (Nevi, XVI. yy.). **—2.** Tel: *"Mızrab değmesün hele her târ söylenür"* (Y. K. Beyatlı). **—3.** *Târ târ,* tel tel, iplik iplik. || *Târ-ı ankebut,* örümcek ağı. || *Târ-ı ud,* ud teli. || *Târ-ı zülf,* saç teli.

TAR a. Müz. Türk halk müziğinde mızrapla çalınan telli bir çalgı. (Beş tellidir. Biri bam telidir. Azerbaycan, Kuzey Kafkasya, Kars yörelerinde kullanılır. Kars ve Azerbaycan'da kullanılan tarlar 11-14; İran'da kullanılanlar ise 6 tellidir. Tarın sekiz sayısını andıran bir gövdesi vardır. Gövdenin göğsü deri ile kaplıdır. Sapı perdelidir. Tarın beş tellisine *pençtar,* altı tellisine de *şeştar* denir.)

TAR çölü, Hindistan'da (Racastan eyaleti) ve Pakistan'da doğal bölge; yaklş. 250 000 km^2; B.'sında Sindhu, D.'sunda Aravalli, G.'inde Kuç bataklığı, K.'inde Pencab yüksek ovası bulunur. Yaz musonu etkili olmadığından daha çok yazın ve ilkbaharda düşen yağışlar, genellikle yılda 200 mm'nin altında kalır; eski bir kayaç sert tabanını kaplayan kumullar ve kum örtüleri, Sahra-Arabistan büyük çölünün en doğudaki ergini oluşturan bir yüzey şeklinin temel özelliğidir. Bitki örtüsü, dikenli çalılardan ya da yalancı bozkırlardan meydana gelir. Tar, Hindistan ile İran arasındaki geçiş yolunu Himalayalar'ın kenarına kaydıran tarihsel bir settir. Yöre iktisadı, göçebe koyun, keçi ve deve yetiştiriciliğine dayanır. Yapılan sulama tesisleri, özellikle Sindhu yakınlarında bir vaha tarımının gelişmesine olanak vermiştir; Sukkur barajı ve hem yerleşik düzene geçme, hem de daha yoğun yöntemlerle ekip biçme (tahıllar, pamuk, yağ bitkileri) olanağı veren pompalama tesisleri sayesinde vaha tarımında önemli gelişmeler sağlanmıştır. Kentler seyrektir: Racastan'da Codhpur, Bikaner; Pakistan'da Sindhu kıyısında bulunan Sukkur gibi kentler.

TARA → TAHRA.

TARA a. (isp. *tara*). And dağları yöresinde yetişen ve oradan Fas'a getirilmiş olan bakam ağacının (*Caesalpinia spinosa* ya da *tinctoria*) badıcı. (Bu badıçların çeperleri % 50'den fazla tanen içerir.)

TARA, İrlanda'da (Na Midhe yönetim bölümü) köy. Hıristiyanlıköncesi İrlandası'nın büyük siyaset ve din merkezi, Na Midhe krallarının oturduğu yer, Panirland büyük meclislerinin toplandığı ve ünlü okulların (efsaneye göre kral MacArt döneminde [İ.S. III. yy. ortası]) bulunduğu yer. Aird Rígh'ler de Tara tepesinde ilan edildi.

TARA, tibet tantra buddhacılığında yüksek bir yeri olan tanrıça. Arılığı simgeler ve kocası Avalokiteşvara'nın sağ eli üzerinde durur ya da bağdaş kurarak ve elinde bir lotus tutarak oturur. Avalokiteşvara

F. Kohler

Tar çölünün Racastan'daki (Hindistan) bölümünden bir görünüm

gibi onun da en belirgin özelliği merhamettir ve insanların, varoluşun öteki kıyısına geçmelerine yardım eder. Tibet buddhacılığı, aralarında düşmanların yok edilmesi için yardıma çağırılan mavi ve yırtıcı Tara'nın da bulunduğu birkaç Tara tipi ayırır. Vişnu Purana'da Tara ya da Taraka, tanrıların öğretmeni olan Brhaspati'nin karısıdır.

TARA BİRSEİ, Romanya Karpatları'nda küçük havza, Transilvanya'nın G.-D.'sunda, Prahova ve Timiş vadileri aracılığıyla Bükreş'i Orta ve Batı Avrupa'yı birbirine bağlayan ana eksenin ağzında. XIII. yy.'da Saksonlar'ın sömürgeleştiği bu küçük ülkenin verimli bir tarım etkinliği vardır. Başlıca ve en eski sanayi merkezlerinden Brasov sayesinde canlılık kazandı.

TARAB a. (ar. *ṭarab*). *Esk.* **1.** Sevinç, neşe, şenlik, coşkunluk: *"Leyl-i tarabda bir dahi mızrab uyanmasın"* (Y. K. Beyatlı). **—2.** *Tarab-âmûz,* sevindiren. ‖ *Tarab-engiz,* coşkunluk veren: *"Paytaht-ı Devlet-i Osmaniye'nin en tarab-engiz bir mevki-i latifinde"* (İsmail Suphi). ‖ *Tarab-feza* ya da *tarab-efza,* neşe artıran. ‖ *Tarabgâh,* sevinç duyulan yer: *"Bu tarabgâh.. yok bu cây-ı sükût / Ki durur pür-mehâbet ü mebhût, / Ki periler çıkar gubârından"* (Tevfik Fikret). ‖ *Tarab-künan,* neşeyle, sevinerek. ‖ *Tarabnâk,* neşeli: *"Bülbül güle bakdıkça tarabnâk olmuş"* (Y. K. Beyatlı). ‖ *Tarab-saz,* coşku veren.

TARABA a. Geleneks. mim. Tahtaların yan yana dizilmesinden meydana gelen her türlü kaba kaplama. (Kimi yörelerde ahşap dükkân kepenklerine, tahta perdelere, duvara bitişik ahşap peykelere de *taraba* ya da *daraba* denir.)

TARABENGİZ a. Müz. Türk müziğinde XV. yy.'da kullanılmış bir usul. (Günümüze ulaşmış örneği yoktur.)

TARABIRUD a. Müz. Rud sazının XV. yy.'da türk müziğinde kullanılmış bir şekli.

TARABUKİN (Nikolay Mihailoviç), rus sanat tarihçi ve kuramcısı (1899-1956). Konstrüktivist avangarda bağlandı, prodüktivist kuramlar üzerine bir yapıt yazdı: *l'Art du jour présent* (Günümüzün sanatı) [fr. çev.], 1925. 1920'den kapanışına kadar İnhuk'un sekreterliğini yaptı, Ayzenştayn ve Meyerhold'un yapıtlarına dayanarak yeni sinema ve yeni tiyatroyu savundu, 1930'dan başlayarak sosyalist gerçekçiliğin egemenliği karşısında yazılarının yayımlanmasını engelleyen güçlüklerle karşılaştı (örneğin 1927'de yazdığı *le Problème du gothique* [Gotik sorunu, fr. çev.] ve *le Problème de l'espace dans la peinture* [Resimde mekân sorunu, fr. çev.] gibi). 1972'de Fransa'da denemelerinden ikisi *le Dernier Tableau* (fr. çev.) [Son tablo] adıyla yayımlandı.

TARABÜLFET a. Müz. Türk müziğinde XV. yy.'da kullanılmış bir saz.

TARABYA, İstanbul'da, Boğaziçi'nin Rumeli yakasında, Yeniköy ile Kireçburnu arasında semt; havasının güzelliğinden ötürü Antikçağ'da *Pharmacias,* daha sonra da *Therapia* (tedavi) adını taşıyordu. Balıkçı kulübelerinden oluşan küçük bir köy konumundayken, Selim II'nin burada kendisi için bir köşk yaptırılması ve bir kasaba kurulması isteğinden sonra gelişti. 1624'te kazak akınlarına uğrayan semt, Selim III döneminde çeşitli sefaretlere ait yalılarla donandı. Burada Mahmut II ve Bezmiâlem Valide Sultan tarafından yaptırılmış iki çeşme bulunmaktadır. Günümüzde otelleri (Tarabya oteli), seçkin lokantaları ve gece kulüpleriyle ünlüdür.

Tarabya
İstanbul

TÂRÂC a. (fars. *tārāc*). *Esk.* **1.** Yağma, yağmalama. **—2.** *Târâc etmek,* yağmalamak: *"Her halka-i zülf-i anberini / Târâc ide sad hezar çini"* (Behişti, XV. yy.). **—3.** *Târâcgâh* ya da *târâcgeh,* yağma yapılan, yağmalanan yer. ‖ *Târâcger,* yağmalayan, çapulcu. ‖ *Târâc-kerde,* yağmalanmış.

TARAÇA a. (ital. *terrazza*'dan). **1.** Dairelerin inşa düzeninin kattan kata farklılık gösterdiği ya da üstü kapalı bölümlerinin daraldığı apartmanlarda, yapılarda (genellikle üst katlarda) alt dairenin bir bölümünün üzerinde yer alıp herhangi bir odanın önünde bulunan çevresi açık yer; teras. **—2.** Eğimli bir arazide bir düzlük oluşturmak için yükseltilen ve genellikle bir duvar ve korkulukla desteklenen toprak seki; teras.

—Dağc. ve Mağarabil. Bir dağın yamacını çevreleyen, genellikle yatay, az ya da çok uzun dar seki. (Taraçalar, sağladıkları geçiş, konaklama ya da dinlenme olanakları açısından önemlidir.)

—Jeomorfol. SEKİ'nin eşanlamlısı.

TARAÇALAMAK g. f. Sekilemek, teraslamak.

TARAF a. (ar. *ṭaraf*). **1.** Bir nesnenin bir başka yüzüne karşıt olan yüzü: *Bir madalyonun, bir yaprağın her iki tarafı.* **—2.** Bir bütünün, bir bütüne ya da bir bütünden geri kalana göre, şu ya da bu yönüyle ele alınan bölümü, parçası: *Yolun sağ tarafından gitmek. Apartmanın bu tarafı çocuklara ayrılmıştır. Dairenin sokak tarafında gürültüden oturulmuyor. Etin yağsız tarafı. Yatağın baş tarafı, ayak tarafı.* **—3.** Doğrultu, yön: *Başını o tarafa çeviremiyordu.* **—4.** Başka yönlere göre ele alınmış yöre; yön, yan: *Ayrı ayrı dört bir taraftan geldiler. Ne tarafa gidiyorsunuz?* **—5.** Bedenin iki yarısından her biri; yan: *Sağ tarafım tutuldu.* **—6.** Bir kimsenin, bir şeyin ele alındığı görüş açısı; bir şeyin, bir kimsenin görünümü; yön, yan: *Olayın iyi taraflarından biri. Kitabın ilginç tarafları var. Onun bile sempatik bir tarafı vardı.* **—7.** Soy bütünlüğü: *Baba tarafı, ana tarafı. Oğlan tarafı çok kalabalık.* **—8.** Bir çatışmaya, bir tartışmaya, bir pazarlığa vb. girmiş bir kimse, bir topluluk, bir ülke vb.: *Karşı karşıya gelen taraflar. Hangi tarafı onaylıyorsun? Taraflardan her biri.* **—9.** *Taraf tutmak,* bir tarafın zararına, karşı tarafı kayırmak; taraflardan birini desteklemek: *Hakem taraf tutuyor. Bu konuda taraf tutuyorsun.* ‖ *Bir kimsenin, bir grubun, bir şeyin tarafını tutmak; (birinden, bir şeyden) tarafa olmak, taraf çıkmak,* onları desteklemek, savunmak, onlardan yana olmak. ‖ *Tarafıma, tarafına,* bana, ona. ‖ *Tarafımdan,* benim adıma: *Onları tarafımdan selamlayın.* ‖ *Tarafından,* bir işin, bir eylemin o kişinin aracılığıyla yapıldığını belirtir. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Tarafından,* bir sıfattan sonra kullanıldığında, o nitelikte: *Ucuz tarafından bir şeyler al.* ‖ *Bir şeyi, bir durumu vb. iyi, kötü tarafından almak,* sadece olumlu ya da olumsuz yanını ele almak. ‖ *Bir taraftan..., diğer (bir) taraftan...,* çift görüş açısı, paralellik ya da bir şeyin iki ayrı yönünü gösterir; ... yandan, diğer (bir) yandan ...: *Bir taraftan gezinin aşırı yorgunluğu, diğer taraftan sabahın çok erken saatinde gelmemiz...* ‖ *... bir tarafa,* ayrı tutma belirtir; bir yana: *Bir iki küçük olay bir tarafa, her şey çok güzeldi. İnatçılığı bir tarafa, iyi çocuktur.*

—Esk. *Taraf iltizam etmek,* bir düşünce ya da davada bir tarafı seçmek. ‖ *Taraf-be-taraf,* her yönden: *"...cümlesi mahremlerini âgâh ve taraf-be-taraf fitne ikazına ibtidar edip..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). ‖ *Taraf-ı âlinizce,* sizin tarafınızdan, sizce. ‖ *Taraf-ı hilaf,* karşı taraf, karşıt yön: *"... sonraları Meclis'i maarifin işlerini tervicde ekseriya taraf-ı hilafda bulunmuştur"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). ‖ *Taraf-ı sâfil,* aşağı taraf. ‖ *Taraf-ı samileri,* yüce katınız; ekselansları.

—Ask. Manevra ya da tatbikat sırasında hazır bulunan dost ya da düşman birliklere verilen ad. (Taraflar renkleriyle belirlenir. Örneğin dost taraf mavi, düşman taraf kırmızı renkle temsil edilir.)

—Ceb. YAN'ın eşanlamlısı.

—Huk. Bir sözleşmeyi yapan kimselerden her biri. ‖ Bir davada davacı ve davalı. ‖ *Taraf ehliyeti,* davacı ya da davalı olabilme yeteneği.

—Muhs. *Çift taraflı muhasebe (muzaaf kayıt usulü),* her işlemin bir yandan borçlu hesaba, öteki yandan da bir alacaklı hesaba geçirildiği muhasebe. ‖ *Tek taraflı muhasebe (basit kayıt usulü),* her işlemin yalnız bir kez kaydedildiği muhasebe.

—ANSİKL. Edilgen fiillerle kurulan cümlelerde özne (belirtilmek istenirse) ... *tarafından* biçimindeki dolaylı tümleç içinde yer alır *(Soygunun dün yakalanan kişiler tarafından yapıldığı sanılıyor. Hükümet tarafından gönderilen elçi).*

TARAFA BİN EL-ABDÜLBEKİR, arap şair (öl. Bahreyn 560 ?). İslamöncesi dönemde (Cahiliye), şiirleri Mekke'deki *Yedi askı (Muallakat)* arasında yer alan şairlerdendir. Kuzey-doğu Arabistan'da Vail topluluğuna bağlı Bekr kabilesindendi. Kız kardeşi, dayısı, amcası da şairdi. Yaşamıyla ilgili olarak günümüze ulaşan şiirlerine (*Divan,* bas. 1870) dayanan bazı serüvenleri anlatılır. Bunlara göre küçük yaşta ünlü bir şairin kullandığı yanlış bir sözcüğü eleştirmiş, bu şair de ona bir gün dili yüzünden yaşamını yitireceğini bildirmişti. Babasının ölümü üzerine mirasın paylaşılmasında annesinin uğradığı haksızlıklar dolayısıyla amcalarını bir şiiriyle yerdi. Bir ara kabilesinden uzakta sıkıntılı günler geçirdi. Vail topluluğuyla kendi kabilesinin sürdürdüğü savaşa katıldı, düşmanları için ağır yergiler söyledi. Savaşın kazanılması üzerine ganimetten aldığı payı eğlence düşkünü dostlarıyla tüketerek kardeşinin develerini gütmeye başladı. Çaldırdığı develer yüzünden başına gelenleri iki kasidesinde anlattı. Bir süre Hira sarayında bulundu. Bu sırada hükümdar ailesine yönelttiği yergiler yüzünden gönderildiği Bahreyn'de çok genç yaşında, işkenceyle öldürüldü. Özgürlük duygusunu, kendisine güveni, içki ve eğlenceyi, aşkı anlatan şiirleri bedevi yaşamından canlı izler taşıyordu. Birçok beyti atasözü halinde dillerde dolaştı.

TARAFDARİ a. (ar. *ṭaraf,* fars. *dār* ve *-ī*'den *ṭaraf-dārī*). *Esk.* Yandaşlık, adam kayırıcılık.

TARAFEYN a. (ar. *ṭaraf*'ın ikili çoğl. *ṭarafeyn*). *Esk.* Her iki taraf: *"Serbestî-yi rekabetin iyi fiatı yani tarafeyn için en nafi fiatı tesis ve ihtikân ortadan kaldıracağı fikri..."* (Ahmet Muammer ve Şükrü Kaya).

TARAFGİR sıf. (ar. *ṭaraf* ve fars. *gīr*'den *ṭaraf-gīr*). *Esk.* Bir kimsenin zararına, bir başkasını kayıran bir kimse için kullanılır.

TARAFGİRANE be. (ar. *ṭaraf,* fars. *gīr* ve *-āne*'den *ṭaraf-gīrāne*). *Esk.* Taraf tutarcasına.

TARAFGİRİ a. (ar. *ṭaraf,* fars. *gīr* ve *-ī*'den *ṭaraf-gīrī*). *Esk.* Tarafgirlik, taraf tutuculuk.

TARAFGİRLİK a. *Esk.* Taraf tutma, bir tarafı kayırma.

TARAFİYET, -ti a. (ar. *ṭaraf* ve *-iyyet*'ten *ṭarafiyyet*). *Esk.* Taraf tutma.

TARAFLI sıf. **1.** *Say. sıf.* + *taraflı,* belirtilen sayıda bölümü, yanı, yönü olan; yanlı: *Çift taraflı yol.* **—2.** Şu ya da bu yöreli:

Bu adam sizin taraflı mı? **—3.** Bir kimseye, bir gruba, bir görüşe vb. karşı önyargılı olan, değerlendirme yaparken nesnel olmak kaygısı taşımayan, yan tutan bir kimse; bu kimsenin kararı, görüşü vb. için kullanılır; yanlı: *Taraflı bir yargıç, bir hakem. Taraflı bir eleştiri.* **—4.** Bir kimseyi, bir grubu, bir düşünceyi vb. destekleyen, savunan taraftar, yandaş: *Bu takımın taraflısı çok çılgın.* **—5.** *O taraflı olmamak* → O. ‖ *Tek taraflı* → TEK.

◆ be. Taraf tutarak; yanlı: *Taraflı konuşmak, davranmak.*

TARAFSIZ sıf. **1.** Bir anlaşmazlık, bir tartışma, bir uzlaşmazlık, vb. durumunda taraf tutmayan bir kimse, bir grup; o kimsenin, o grubun tutum ve davranışları, yayınları vb. için kullanılır; yansız: *Tarafsız bir hakem. Tarafsız bir dergi. Tarafsız bir yazı.* **—2.** Başka ülkeler arasında çıkan savaşa katılmayan, hiçbir ülkenin tarafını tutmayan bir ülke için kullanılır. **—3.** Aralarında anlaşmazlık çıkmış iki gruptan hiçbiriyle doğrudan bağlantısı olmayan bir yer için kullanılır: *Maç tarafsız bir sahada oynanacak.*

—Denizc. *Tarafsız eksen,* bir gemi teknesinin, boyuna eğilme gerilmelerinin sıfır olduğu yatay düzlemi.

◆ çoğl. a. Uluslarar. huk. *Tarafsızların hakları,* savaşan devletlerce tarafsız devletlere tanınan haklar.

—ANSİKL. Denizc. Bir gemi teknesi, yüklemenin ya da suyun kaldırma kuvvetinin etkisiyle bir kirişe benzeyebilir. Bir gemi kamburlaştığında uzunlamasına olan üst öğeler uzar, alt öğeler ise sıkışır. Gemi belverirse bu durumun tersi meydana gelir. Teknenin alçak bölümleri ile yüksek bölümleri arasında bir tarafsız eksen vardır.

Tarafsızlar birliği ya da **Kuzey birliği,** aralık 1800'de çar Pavel I tarafından kurulan birlik; İsveç, Danimarka ve Prusya'yı Rusya'nın çevresinde toplayan bu birliğin amacı, düşman trafiğini denetlemek bahanesiyle kendi ticaretlerini felce uğratmaya çalışan İngilizler'e Baltık denizi'ni yasaklamaktı. Baltık denizi'nin kapatılması, Londra'da buğday fiyatlarının yükselmesine ve 5 şubat 1801'de Pitt'in istifasıyla sonuçlanan karışıklıkların patlak vermesine yol açtı. Ancak çıkarları bozulan ve Fransa'ya düşmanlık besleyen rus aristokrasisi, Pavel I'i öldürttü (mart 1801) ve ardılı Aleksandr I, Pavel I'in siyasetini terk etti.

TARAFSIZLAŞTIRMA a. Tarafsızlaştırmak eylemi.

—Uluslarar. huk. Bir bölgeyi, bir kenti tarafsız ilan etme. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Kimi hizmetlere (sağlık personeli) ya da yerlere (bina, alan) tanınan özel statü. (Savaşan devletler, bu statüye uymayı kabul ederler.)

—ANSİKL. Uluslarar. huk. Tarafsızlaştırma, uluslararası güvenlik amacıyla uygulanır. Bunun temelinde, imzacı olmayan bir devlet için bile sonuç doğuran uluslararası bir anlaşma vardır. Tarafsızlaştırmaya örnek olarak, Chablais ve Faucigny bölgelerinin 1815'ten 1929'a kadarki durumu (1815 Viyana kongresi sonuç belgesinin 29. maddesi) ya da Ren nehrinin sol kıyısının tarafsızlaştırılması (1919-1936) gösterilebilir.

TARAFSIZLAŞTIRMAK g. f. *Bir devleti, bir bölgeyi tarafsızlaştırmak,* onun tarafsızlığını sağlamak, tarafsızlığını ilan etmek.

TARAFSIZLIK a. **1.** Taraf tutmayan bir kimsenin, bir topluluğun durumu; eylemlerinin, tutumlarının özelliği: *Bir siyasi tartışmada tarafsızlığını korumak. Bir gazetenin tarafsızlığı. Bir yazının, bir konuşmanın tarafsızlığı.* **—2.** Uluslararası çatışmaların dışında kalan bir devletin durumu. (Bk. *ansikl.* böl. Uluslarar. huk.) **—3.** Bir askeri ittifaka katılmayı reddeden öğreti.

—Verg. huk. İktisadi akım ve mekanizmaları değiştirmek amacı taşımayan bir verginin (verginin tarafsızlığı) ya da daha genel olarak, bir bütçe yasasının (mali tarafsızlık) özelliği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Uluslarar. huk. Tarafsızlık, kimi haklar (toprak dokunulmazlığı, ticaret serbestliği) ve yükümlülükler (düşmanca girişimlerden kaçınma) içerir; tüm savaşan taraflara karşı yansız olmayı ve mutlak olarak eşit davranmayı gerektirir.

Raslantısal tarafsızlık, savaş sırasında bir devletin, iradi olarak, savaşan taraflara katılmayı reddetmesidir. *Sürekli tarafsızlık* ise bir antlaşmadan doğar; imzacı devlet ya da devletler bu antlaşmayla bir uluslararası anlaşmazlık sırasında savaşa katılmayacaklarını belirtirler (İsviçre'nin 20 kasım 1815'te imzaladığı Viyana antlaşması, Belçika'nın 1831 ve 1939'da imzaladığı antlaşmalar, Lüksemburg'un 1867'de imzaladığı antlaşma, Avusturya'ın 15 mayıs 1955'te imzaladığı antlaşma).

—Verg. huk. *Verginin tarafsızlığı.* Bu kavrama göre vergi, aslında, yasayla belirlenen kamu hizmetlerinin işleyişi için zorunlu miktarların oluşturduğu mali yükün bölüştürülmesini sağlayan bir araçtır. Tarafsız vergi, servetlerin dağılış biçimini değiştirmez ve doğal toplumsal durum eşitsizliklerinde herhangi bir düzeltme yapmaz; dolayısıyla, her türlü durum düzeltmesi onun amacı dışındadır; ayrıca, oranları artırarak cezalandırma ya da oranları düşürerek ödüllendirme yoluyla bireylerin davranışlarını ya da iktisadi çalışmayı etkilemek gibi bir niyet de taşımaz. Nasıl ki, tarafsız harcama da, üretim devrelerini etkileyemez; her türlü müdahaleciliği reddetmek zorundadır.

Gerçekte, herhangi bir düzeltici etkisi olmayan bir vergi koymak çok güçtür, çünkü tahsil edilen paranın niteliği vergi yükünde eşitlik sağlanmasını olanaksız kılar. Bu nedenle, gerçek yapılarda değişiklik ve özveride eşitsizlik kaçınılmazdır. Öte yandan, vergi, yükümlüde farklı tepkiler uyandırır. Fiyat içinde alınan vergi, talep hacminde ve talep yönelişinde bir değişikliğe yol açabilir; yansıtılması olanaksız vergiyse, üreticinin ve satıcının yükünü artırarak, onların gelirini azaltabilir. Vergi, bazı kesimlerin etkinliğini ve bireylerin davranışlarını değiştirebilecek bazı tepkilere de yol açabilir.

Vergilendirmenin ve kamu maliyesinin ulusal zenginliğin büyük bir bölümünü temsil etmeye başlamasından bu yana, vergide katı tarafsızlık anlayışı tümüyle bırakılmış bulunmaktadır. Bununla birlikte, tarafsızlık kaygısı büsbütün yok olmuş değildir. Kamu maliyesi büyük kitlesiyle üretim koşulları üzerinde fiilen kesin bir etkiye sahip olduğuna göre, gelir ve giderlerin aşırı bir dengesizlik doğurmayacak bir biçimde düzenlenmesine çalışmak her zaman için olanaklıdır. Nitekim, KDV'nin (Katma değer vergisi) başarısı, onun tarafsızlığından kaynaklanmaktadır.

TARAFTAR a. (ar. *ṭaraf* ve fars. *dār*'dan *ṭaraf-dar*). Belli bir davaya, bir partiye, bir spor kulübüne vb. bağlı olan, onlarla ilgilenen, onları destekleyen kimse; yandaş.

◆ sıf. *Bir şeye taraftar, bir şey taraftarı,* ondan yana olan, onu destekleyen, savunan: *Oylamaya herkesin katılmasına taraftarım. O, işe derhal elkoyma taraftarıydı. Okulu bırakmana taraftar değilim.*

TARAFTARLIK a. Bir kimseden, bir gruptan, bir şeyden yana olma; yandaşlık: *Taraftarlık yemini.*

TARAHUMARALAR, Meksika'nın kuzey bölgesinde yaşayan Kızılderililer. Chihuahua eyaletindeki sierra Madre dağlık bölgelerinde yaşayan ve uto-aztek bir dil konuşan bu Kızılderililer, en büyük etnik gruplardan birini oluştururlar. Seçimle gelen görevlilerin denetimi altındaki köylerde barınan aileler ya da hane halkları (rancherías), başlıca özellikleri almaşan yeniyerli ve babayerli konut biçimlerini kapsayan geçici bir anayerli konut biçimi içeren büyük bir mekânsal hareketlilik olan çekirdek ailelerden oluşur. Tarahumaralar'ın geçimlik ekonomileri tarım, hayvancılık ve bazen de geyik avcılığı kalıntısına dayanır. Yetersiz kalan bu etkinlikler, başka işler ardından koşulmasına da yol açar. Yün eğirme ve kumaş dokuma, önemli etkinlikler olarak kalır. Şamanlık ve geleneksel inançlar (peyotla bağlı cenaze ayinleri), katoliklik görenekleriyle birleşmiştir.

TARAİ KEDİSİ ya da **TARAY** a. Güneydoğu Asya'da, bataklık ormanlarda yaşayan ve yumuşakçalarla, balıklarla beslenen, tıknaz gövdeli, kısa kuyruklu, ön ayakları perdeli etçil hayvan. (Bil. a. *Prionailurus viverrinus;* kedigiller familyası; boy: 10-12 kg ağırlık için 1 m'ye kadar.)

TARAİF çoğl. a. (ar. *ṭarife*'nin çoğl. *ṭaraʾif*). *Esk.* Az bulunur, kıymetli şeyler.

TARAK a. **1.** Saçları düzeltmeye, telleri ni birbirinden ayırmaya yarayan, kemikten, sedeften, plastikten vb. yapılmış, iç kısmı dişli araç. **—2.** Buna benzeyen ve saçları tutturmak için kullanılan hafif kavisli süs eşyası. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Tarak vurmak,* saçlara tarakla çabucak şekil vermek: *Sokağa çıkmadan önce saçına bir tarak vurmak.* ‖ *Kırk tarakta bezi var* → KIRK. ‖ *O tarakta bezi olmamak* → O.

—Anat. İnsanda elin ve ayağın bilekle parmaklar arasında kalan kısmı. ‖ Dört ayaklı omurgalılarda ayakların bilekle parmak arasındaki bölümü.

—Arıc. *Arıcı tarağı,* sızdırma makinesine konarak balı alınacak olan peteklerin üzerindeki ince balmumu tabakasını bozmaya ve böylece balın sızmasını kolaylaştırmaya yarayan ince dişli ve saplı tarak.

—Böcbil. Bazı örümceklerin ayaklarında bulunan ve sert kıllardan oluşan fırça. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Sivrisinek larvalarında, üstçenenin temizlemeye yarayan kıl dizisi. ‖ Pirelerde başın alt yan kenarında bulunan sert kıl dizisi. ‖ *Çiçektozu tarağı,* işçi arıların 3. çift ayağında bulunan ve çiçektozu toplamaya yarayan organ.

—Deniz. yap. Tarak gemi ve dubalarında tarama işlemini yapan aygıt. ‖ *Tarak dubası,* deniz dibini taramada kullanılan dolaplı duba. ‖ *Tarak gemisi,* deniz diplerindeki ya da akarsu yataklarındaki kum, çakıl ve çamurları temizlemede kullanılan yüzer araç. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Halıc. *Bölümlü tarak,* çözgünün dik ya da çukur tezgâha montajı sırasında, çözgüyü dağıtmada kullanılan büyük tarak.

—İnş. Baş bölümüne 4-16 diş açılmış bucarda. ‖ *Çapraz ağızlı tarak,* birbirine dik düzlemlerde yer alan iki ağzı bulunan bir tür duvarcı çekici. ‖ *Çoklu tarak,* gevrek taşların yüzlerini işlemede ya da kâgir cepheleri silmede kullanılan el aleti.

—İşlem. *Diş tarağı,* bir vida açma paftasında, kesici parçalardan her biri. ‖ *Vida tarağı,* torna tezgâhında, vida dişi açmak için kullanılan ve ayrıtı elde edilecek vida yivinin doğurucusu biçiminde olan, su verilmiş çelikten kesici takım.

—Kuşbil. Avcı ya da yırtıcı kuşların kanatlarının kenarındaki tüyler.

—Kürkç. *Kürkçü tarağı,* kürkçülerin, boyama ve perdahlama işleminden sonra kürkün tüylerini birbirinden ayırmak için kullandıkları diş aralıkları değişen özel tarak.

—Saatç. Tekrarlı bir kol ya da duvar saatinde, zil düzeneğinin tarak biçiminde parçası.

—Tekst. Düşey ve birbirlerine eşit uzaklıkta birçok metal lama taşıyan çerçeve. (Dokuma tezgâhı tefesinin üzerine monte edilen tarak, kumaşın çözgü ipliklerini birbirlerinden ayrı tutmayı ve kumaş enini sabitleştirmeyi sağlar.) ‖ *Tarak ayarı,* tarak şeritlerinin üzerine metal telleri tespit etmek işlemi. ‖ *Tarak bandı,* şerit dokuma tezgâhlarının tarağını tefeye tespit eden kâğıt bant. ‖ *Tarak eni,* tarak dişleri arasından geçirildikten sonra, dokuma tezgâhına takılan çözgünün genişliği. —Belli bir tezgâh üzerinde dokunan kumaşın maksimum genişliği. ‖ *Tarak izi,* diş aralıkları bozulmuş ve dişleri eğrilmiş bir tarağın, dokunan kumaş üzerinde, çözgü uzunluğunca bıraktığı iz. ‖ *Tarak kasası,* el dokuma tezgâhları ile mekanik tezgâhlarda, tarağın yerleştirildiği kenarlı ve yatar tra-

D. Bastien-Inventaire génér. des M. R. A. F.

aziz Gozlin'in tarağı
(ilk biçimiyle, üst bölümünde de dişler bulunuyordu)
fildişi, mavi mine boncuklar
IX. yy.
Nancy katedrali hazinesi

versli bölme. || *Tarak makinesi,* tekstil elyafını taraklamada kullanılan makine. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tarak şapkası,* pamuk iplikçiliğinde kullanılan tarakların, tambur üzerinde yer alan ve içine tarak telleri yerleştirilen, genellikle "T" biçimindeki metal parçası. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tarak şeridi,* kauçuk katlarla birbirinden ayrılmış birçok pamuk dokudan oluşan ve üzerine tarama işleminde kullanılan ince ve eğik uçların tespit edildiği şerit. || *Tarak yünü,* bir yapağının en kalın ve en uzun yünü. || *Tarağa geçirmek,* dokuma tezgâhı üzerindeki dokumanın enini belirlemek ve çözgü ipliklerini birbirlerinden ayırmak için çözgü ipliklerini tarağın dişleri arasından geçirmek. || *El tarağı,* eğik çelik uçlarla donatılmış bir tahtadan oluşan, saplı tarak. || *Hav tarağı,* bir dokumanın havlarını ters yönde havalandırmayı sağlayan metal tarak ya da fırça. || *İğneli tarak,* çelikten ince iğneler taşıyan, çubuk biçiminde tarak. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Orta tarak,* karde yün iplikçiliğinde kullanılan üç taraklı asortimanlarda, ön tarak ile son tarak arasında yer alan tarak. || *Ön tarak,* bir tarak asortimanının, taraklama işlemini başlatan ve kaba yünü alıp tülbent biçiminde çıkaran ilk tarağı. || *Silindirik tarak,* flayerli yün çekme makinelerinde kullanılan, eğik dişlerle donatılmış küçük metal silindir. (Besleme ve çekim silindirleri arasına yerleştirilen bu taraklar, çekme işlemi sırasında lifleri tutar ve koşut hale getirir.) || *Son tarak,* tarama makinelerinde, fitilin son bölümünü tarayan doğrusal tarak.

—Yumş. bil. *Pecten* ve *Chlamys* cinsinden ikiçenetli çeşitli yumuşakçalara verilen ortak ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Uzun boyunlu tarak* → UZUN BOYUNLU TARAK.

—Zool. Akreplerde son çift bacağın dibinde, eşeysel deliğin iki yanında bulunan ve tırtıklı levhalardan oluşan dokunma duyusu organı. || Kuşların gözünde, camsı cismin içinde bulunan damarlı ve pigmentli organ. (Camsı cismin mercek üzerindeki basıncını artırarak göz uyumunu sağlamakta rol oynar.)

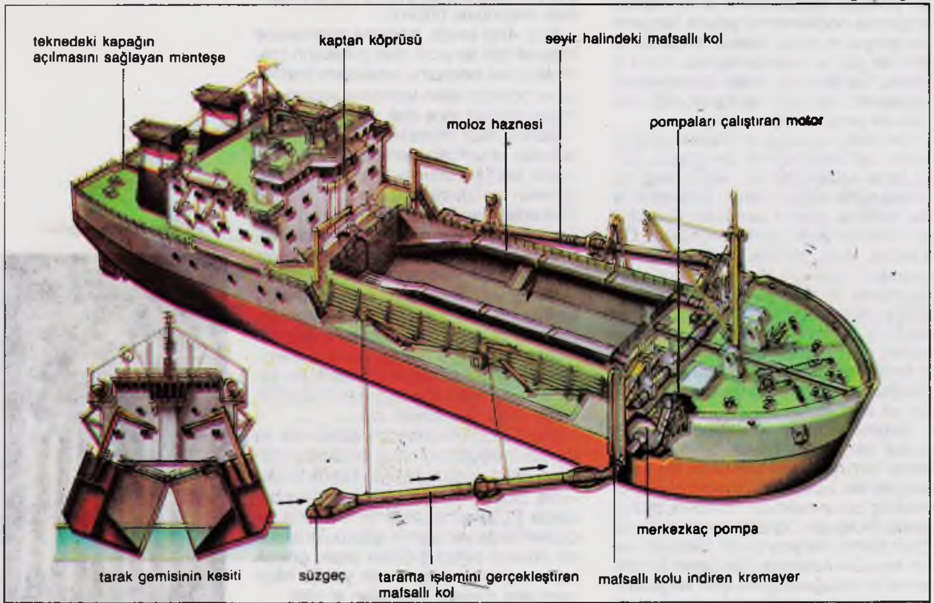
◆ sıf. Tarak biçiminde olan şey için kullanılır.

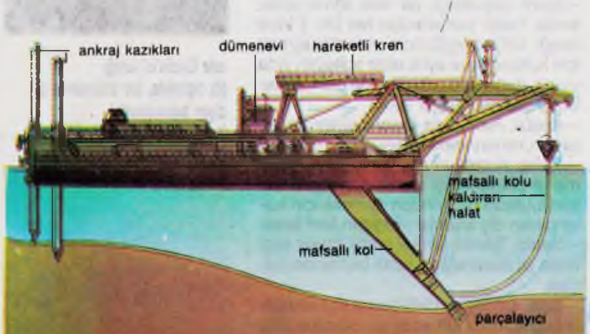
—Dokumc. *Tarak gücü,* çerçeve tezgâhlarda, plakaların ortasına birer delik delerek oluşturulan gücü*.

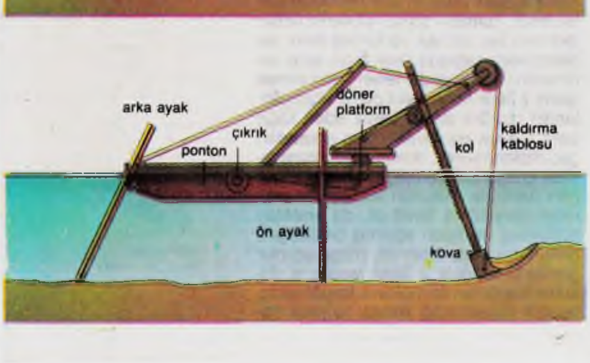
—Elektroakust. ve Telekom. *Tarak filtre,* düzgün aralıklarda birçok geçirme bandı olan filtre.

emici **tarak** gemisinin kesiti ve çalışması

İ. H. C. belgesine göre

—ANSİKL. Tarihöncesi buluntu yerlerinde, tarak olarak kullanıldığı düşünülen, kemikten yapılmış dişli eşyalar ele geçirilmiştir. Üst kısmı kavisli, uzun dişli ve geometrik motiflerle bezeli bronzdan yapılmış olanlarınsa topuzları süslemekte kullanıldığı sanılır. Mısır taraklarında sık sık, diz çökmüş dağ keçisi figürüne rastlanır. Yunanlılar ve Romalılar'ın, fildişi ve şimşirden yapılmış seyrek ya da sık dişli tarakları bugünkülerden pek farklı değildi. Ortaçağ'ın ilk döneminde, bizans üslubu ağır bastı. Bu tarakların çoğu İstanbul'da üretiliyordu. Aziz Gozlin'in tarağı (Nancy katedrali), değerli bir sanat eseridir. XIV. yy.'da tarakları süsleyen figürler ve yazılar, ayna süslerini andırır. XVII. yy. tarağı, kakmaları ve gereç olarak bağa ya da gümüşün kullanılmasıyla ayırt edilir.

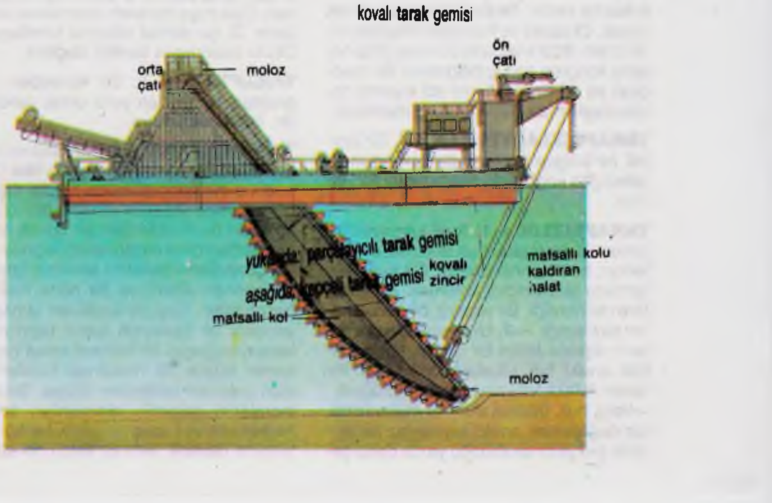
—Anat. Tarak kemiklerinin sayısı parmak sayısı kadardır (insanda beş tane). Bu uzun kemiklerin üst ucu bilek kemiklerinin ikinci sırasıyla alt ucu parmak kemiklerinin ilk sırasıyla eklemlenir. Atta III. tarak kemiği incik kemiğini meydana getirir; gevişgetirenlerde incik kemiği III. ve IV. tarak kemiklerinin birleşmesinden oluşur.

—Böcbil. Tarağın kılları, bazı örümceklerde dördüncü çift ayağın metatarsusları üzerinde, bir telek tüyün bayrak kısmı gibi, bir ya da iki sıra halinde dizilir. Kribellumdan çıkan taraklardansa pamuksu iplikler yapılır.

—Deniz yap. Denizlerde kullanılan *kovalı tarak gemileri* çok güçlüdür ve genellikle kendinden motorludur. Kovalarının sığası 500 litrenin üstündedir. Maksimum tarama derinlikleri 30 m'yi geçebilir. *Alıcı kepçeli tarak gemileri,* liman diplerinin bakımında kullanılır. Sert yapılı dipler için *kepçeli tarak gemileri* (dipper dredges) yeğlenir. *Emici tarak gemileri,* barınaklı bölgeleri ve yumuşak dipleri taramada kullanılır. En güçlü tarak gemileri, sert çelik bıçaklardan meydana gelmiş ve bir emme borusunun (mafsallı kol) ucuna yerleştirilmiş döner bir parçalayıcıyla (cutter) donatılmıştır; bunlar dibe ayaklarla oturur. *Taşıyıcı emici tarak gemileri*'nde, içine, asıltı halinde malzemeler içeren suyun alındığı hazneler bulunur; bu haznelerde durultulan su yeniden denize verilir. Hazneler ise, gemi, depolama yerine geldikten sonra dip kapaklarının açılmasıyla boşaltılır. İnce malzemelerin durultulmasını hızlandırmak için, malzemeleri haznelere gelmeden önce karıştırmayı sağlayan çeşitli türbülans azaltma sistemlerinden yararlanılır. *Motorlu emici tarak gemileri* giriş kanallarını temizleme ve derinleştirme işlemlerinde kullanılır ve dalgalı denizlerde de çalışabilir. Bu tarak gemilerinde, teknenin gövdesi boyunca mataforalarla asılmış bir ya da iki mafsallı kol bulunur. Tarama konumunda, mafsallı kolun ucu dipte sürüklenir. Seyir durumunda ise mafsallı kollar güverteye alınır. Son savaştan bu yana kullanılan ve "esnek" denilen fransız mafsallı kol tekniği, küre biçiminde sızdırmaz rotüller ve bükülgen manşonlar sayesinde, dalgalı denizlerde gerçekleştirilen tarama işlemlerine büyük bir kolaylık getirmiştir. Motorlu büyük emici tarak gemilerinin uzunluğu 140 m'yi, haznelerinin sığası ise 5 000 m³'ü geçer. Bu gemilerin verimi, taranan dibin doğasına ve karışımı durultma hızına göre haznelerin 15 ile 45 dk arasında değişen dolma süresine bağlıdır.

—Tekst. Çalışılacak tekstil maddesinin cin-

kovalı **tarak** gemisi

si ne olursa olsun, bir tarak, ince ve eğik metal uçlarla donatılmış bir ya da birkaç döner silindirden oluşan giriş organlarından meydana gelir (pamuk iplikçiliğinde *brizör,* yün iplikçiliğinde *avantren*). Bunları, yine eğik uçlarla donatılmış ana organ, *büyük tambur,* izler. Bu farklı organların gitgide artan çevre hızları, yeteri kadar kalın bir tülbent halinde makineye giren tekstil elyafı büyük tamburun iğneleri üzerinde lif lif açılacak biçimde ayarlanır. Böylece taraklama işlemi, aynı şekilde eğik uçlar taşıyan yardımcı organlarla (pamuk taraklamada *tarak şapkası,* yün taraklamada *aktarıcı silindir*) gerçekleştirilir. Tel tel açılan ve koşut hale getirilen elyaf, aynı zamanda yabancı maddelerden de temizlenir. Büyük tamburdan sonra, elyaf daha düşük hızda dönen, iğnelerle donatılmış döner bir *tarama tamburu*'na gelir ve genliği küçük bir salınım hareketi yapan bir taraktan geçerek tül haline getirilir. Son olarak bu tül, şerit halinde makine önündeki kovaya dolar.

• *Tarak şapkası.* Genişliği birkaç santimetre olan tarak şapkasının uzunluğu, üzerine monte edileceği tarak makinesinin faydalı enine eşittir. Birbirine benzeyen çok sayıda şapka (ortalama 120) sonsuz bir zincir biçiminde gruplandırılır. Bu sonsuz zincir, tarak makinesinin büyük tamburunun üst bölümünü çevreler ve taraklama işlemi, bu tambur ile şapkanın iğneleri arasında gerçekleştirilir.

• *İğneli tarak.* Keten ve uzun elyaf iplikçiliğinde kullanılan kimi makinelerin besleme silindirleri ile çekim silindirleri arasında, birbirine koşut olarak yerleştirilmiş iğneli taraklar bulunur. Bunlar uçlarından, malzeme işlendikçe ilerleyecek biçimde, vida yivlerinin içine monte edilmiştir. İğneli taraklar, çekme işlemi sırasında elyafı tutmayı ve koşut hale getirmeyi sağlar.

—Yumş. bil. Taraklar genellikle büyük boy yumuşakçalardır. Bunlarda kavkı geniş ve iki çenetli, sağ çenet çok bombeli, sol çenet yassı ve kavkının üzeri kabarık ışınsal çizgilidir. Çenetleriyle suyu döverek çırpınabilen bu yumuşakçalar büyük sıçramalar yapabilirler. Tarakların bazı türleri yenebilir: *Pecten jacoboeas, Chlamys opercularis, C. varis* vb.

TARAKA → TARRAKA.

TARAKALTI a. Tekst. Belli bir büküm işleminden geçirilmiş fitillerin taraklanması sırasında elde edilen artık. (Yük tarakaltları, karde yün iplikçiliğinde kullanılır.)

TARAKAN, Endonezya'da ada, Sulavesi denizi'nde, Borneo'nun doğu kıyısının hemen yakınında; 303 km²; 28 400 nüf. Alçak, bataklık ve yaşama koşulları sağlıksız bu adada petrol (*Tarakan* limanından dışsatımı yapılır) yataklarının bulunmasından sonra insanlar yaşamaya başladı.

TARAKANOVA (Yelizaveta) [1745'e doğr. - Petersburg 1775]. Yelizaveta I ile A. G. Razumovskiy'in kızı olduğunu iddia eden maceracı kadın. 1772'de Paris'te kendini rus tahtının vârisi ilan etti. Yekaterina II onu 1775'te İtalya'da tutuklattı ve Petropavlovsk kalesine kapattırdı; Tarakanova orada öldü.

TARAKÇI a. **1.** Tarak yapan ve / ya da satan kimse. **—2.** Taraklama işi yapan kimse.
—Tekst. Keten, yün, pamuk vb. elyaf demetlerini taraklardan geçirerek temizleyen işçi. || İplik fabrikalarında tarak makinelerini idare eden işçi.

TARAKDUDAK a. Hindistan'da, Tropikal ve Güney Afrika'da karada yetişen orkide. (Birçok türü süs için seralarda yetiştirilir, bazı türlerinden Hindistan'da bir analeptik [salep] elde edilir. Bil. a. *Eulophia;* salepgiller familyası.)

TARAKİŞİ a. Tarak dişi görünümlü işleme motifi.

TARAKKEPÇE a. Bazı kabukluları avlamak için kullanılan ve ucunda ağdan bir torba bulunan tarak.

TARAKLAMA a. Taraklamak işi.
—Denizbil. Bir kepçe aracılığıyla deniz dibinden örnek alma (eylemi ve sonucu). [Taraklama, bilimsel (yerbilimsel inceleme), teknolojik (canlı ya da mineral kaynakların işlenmesi) ya da deniz ulaşımı (koşulların iyileştirilmesi) amaçlarıyla gerçekleştirilir.]
—Denizc. Ağaç gemilerin dış kaplamaları zedelendiğinde, içeri su girmemesi için omuzluklardan su kesimine kadar ıskarmozlar arasına ağaç takviye parçaları yerleştirme. (ISKARMOZ TARAKLAMASI da denir.) || *Taraklama takozu,* taraklama işleminde kullanılan dört köşe takoz.
—El sant. Halıcılıkta, ilme ipliği olarak kullanılacak yünü iplik haline getirmeden önce lif lif ayırma. (*Ditme* de denir.)
—İnş. *Kaba taraklama,* bir duvarı, taşlar kaba görünümlerini koruyacak biçimde işleme.
—Tekst. Dokuma tezgâhı üzerinde bir kumaşın enini ayarlamak ve çözgü ipliklerini belirli bir şekilde ayırmak için, çözgüleri belli bir desene göre dokuma tarağından geçirme. || Tekstil maddelerinin liflerini açmaya, düğümlerini çözmeye, lifleri birbirlerinden ayırarak düzeltmeye ve koşut hale getirip temizlemeye dayanan işlem.
◆ sıf. Taşçı tarağıyla yapılmış olan.

TARAKLAMAK g. f. **1.** Bağ, bahçe vb. toprağının yüzünü tarakla düzeltmek. **—2.** Bir şeyin içindeki gereksiz maddeleri ayırmak için içinden tarağa benzer bir alet geçirmek; taramak. **—3.** Bir şeyi yılankavi çizgilerle boyamak. **—4.** Bir limanın girişini ya da bir akarsu yatağını tıkayan çamurları almak.
—İnş. Dişli çekiçle işleyerek bir taşın yüzünü düzlemek ve burada çizgiler oluşturmak.
—Tekst. Taramak, elyafı tarak makinelerinden geçirerek açmak. || Taraklama işlemini gerçekleştirmek.

TARAKLANMIŞ sıf. Tekst. Tarak makinesinden geçirilmiş tekstil elyafı.

TARAKLI sıf. **1.** Başına tarak takmış kadın için kullanılır. **—2.** Tepesinde tarağı olan kuş için kullanılır. **—3.** Yol yol işlenmiş kumaş için kullanılır. **—4.** Tarağı geniş olan ayak; ayakları bu biçimde olan kimse için kullanılır: *Taraklı ayak. Ayakları taraklı.*
—Giy. ve Dokmc. *Taraklı bağdat çarşafı,* üzerinde tarak dişi görünümlü desenler bulunan bir tür ipekli kumaş; bu kumaştan yapılan çarşaf. (İlk olarak Bağdat'ta dokunduğundan bu ad verildi. Biri bele, öteki başa sarılmak üzere iki parça olarak dokunur, kimi zaman üzerindeki desen sonradan kılaptanla işlenirdi.)
—İnş. ve Heykelc. *Taraklı kesme taş,* kırılma yüzeyleri arasına gelişigüzel serpiştirilmiş iri yuvarlak noktalar elde etmek için üzerine dişli çekiç vurulmuş taş.
—Seram. XVIII. yy. fayansçılarının ve porselencilerinin kullandığı, tarak dişleri biçiminde, saçaklı ya da paralel taramalardan oluşan süsleme motifi.
—Süslem. sant. *Taraklı ebru,* bir tahtaya sıkça tespit edilmiş iğnelerden meydana gelen tarak benzeri bir aletin, boyalar üzerinde gezdirilmesiyle elde edilen ebru. (Bu tür daha çok Avrupa'da benimsenmiştir ve tarağın sık ya da seyrek oluşuna göre *geniş taraklı ebru, ince taraklı ebru* gibi adlar alır.)

TARAKLI, Sakarya ilinin Batı Karadeniz bölümü sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 11 099 nüf. (1990); 24 köy. Merkezi, Adapazarı'nın yaklaşık 55 km G.-B.'sında *Taraklı,* 5 193 nüf. (1990).

TARAKLI çayı, Göynük suyu'nun öteki adı.

TARAKLI ÇIRÇIR a. Zool. Genellikle sıcak ve ılık denizlerin en sığ kesimleriyle 50 m derinliğe kadar uzanan kıyı kesimlerinde yaşayan kemiklibalık. (Etçildir. Bil. a. *Ctenolabrus rupestris;* lapinagiller familyası; boyu 15 cm'ye kadar.)

TARAKLI TESTEREBALIĞI a. Zool. İNCE DİŞLİ TESTEREBALIĞI'nın eşanlamlısı.

TARAKLI TIRMIK a. Esnek metal dişlerden çok sayıda tarağı bulunan ve yembitkilerinin kurutulmasını hızlandırmak için kullanılan döner aygıt.

TARAKLIKOBAYGİLLER a. Afrika'nın kuzeyinde yaşayan ve iç taraftaki ayak parmaklarında, postunu taramak için sert kıllardan bir fırça bulunan kemirgenler familyası. (Taraklıkobaygiller kayalık yerlerde yaşayan, otçul beslenen, sıçan iriliğinde, gündüzcü hayvanlardır. Bil. a. *Ctenodactylidae;* oklukirpimsiler takımı.)

TARAKLIKUŞ a. Zool. ÇAVUŞKUŞU'nun eşanlamlısı.

TARAKLIMİDYEGİLLER a. Taraklar (*Pecten*) gibi ikiçenetli yumuşakçaları içeren familya. (Taraklımidyegillerin fosillerine Trias devri topraklarından başlayarak rastlanır; bugün yaşayan birçok cinsi vardır: *Chlamys, Pedum* vb. Genellikle erdişi olan bu yumuşakçalarda, bisüs salgılayabilen uzunca bir ayak ve kenarları birçok sadegözle dolu bir örtenek bulunur. Görme yetenekleri vardır ve çenetlerini çırparak yüzebilirler. Bil. a. *Pectinidae.*)

taraklı çırçır
(*Ctenolabrus rupestris*)

TARAKLISIÇANGİLLER a. Güney Amerika'da yaşayan, tıknaz gövdeli, iri başlı, kısa kuyruklu, kocaman kesicidişli histrikomorf kemirgenler familyası. (Hepsi yerin içine yuva yapan ve otçul beslenen hayvanlardır. Bil. a. *Ctemomyidae;* oklukirpimsiler takımı.)

TARAKMİZMARI a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'da kullanılmış bir tür mizmar.

TARAKOTU a. **1.** Uzun saplı çakırdiken. (Bil. a. *Dipsacus;* tarakotugiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Daha çok dağlarda öbek öbek yetişen ve hayvanlarca sevilerek yenen, çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *Cynosorus;* buğdaygiller familyası.)
—ANSİKL. Tarakotunun pembe ya da beyaz çiçekleri yuvarlak, yumurtamsı ya da silindirimsi baş biçiminde topludur ve dikenli yaprakçıklardan oluşan bir bürümle sarılıdır. Yün tarakotu (*Dipsacus fullonum*) adını eskiden yün taramaya yarayan kuru başlarından alır. Orman tarakotunda (*D. silvestris*) sap üzerinde karşılıklı yer alan yaprakların dipleri birbirine kaynayarak bir çeşit su haznesi meydana getirir ve burada su birikir.

TARAKOTUGİLLER a. Tarakotu ile benzerlerini kapsayan bitişiktaçyapraklı ikiçenekli bitkiler familyası (*dipsacaceae*).

orman tarakotu
(*Dipsacus silvestris*)

TARAKSASTEROL a. (fr. *taraxastérol*). Org. kim. Karahindiba ve maruldan elde edilen, α-amirin'in izomeri olan $C_{30}H_{50}O$ formülünde triterpensel alkol.

TARAKSEROL a. (fr. *taraxérol*). Org. kim. Karahindiba ve kızılağaçtan elde edilen, β-amirin'in bir izomeri olan $C_{30}H_{50}O$ formülünde triterpensel alkol.

TARAKSI sıf. Biçimi tarağa benzeyen, tarağı andıran.
—Anat. *Taraksı kas,* uyluğun üst ve iç kısmında bulunan ve bunu orta çizgiye yaklaştıran kas grubundan bir kasa denir. (Çatı kemiğinden uyluk kemiğinin üst kısmına uzanır.) || *Taraksı yüzey,* çatı kemiğinin ön kenarında bulunan ve arkada taraksı ibikle sınırlanan küçük ve kaygan yüzey.
—Biyol. Kenarlarında, tarak dişleri gibi ince ve sık lameller bulunan bitkisel ya da hayvansal organlara denir. (Göknarın yapraklı dalları, bazı gece kelebeklerinin duyargaları, çeşitli yumuşakçaların solungaçları taraksıdır.)

TARAKSIDUYARGALI sıf. Duyargaları tarağa benzeyen böcekler için kullanılır.
◆ a. Geyikböceği ve benzerlerinde olduğu gibi duyargaları sabit yapracıklardan oluşan kınkanatlı böcek. (Taraksıduyargalılar artık sistematik bir öbek sayılmamaktadır.)

TARAKSISOLUNGAÇLILAR a. Solungaçları yapracıklardan oluşan kıkırdak-

lıbalıklara (keskisolungaçlılar) ve solungaçları cep biçiminde olan yuvarlakağızlılara karşıt olmak üzere solungaçları tarağa benzeyen kemiklibalıklara bazen verilen ad. (Bil. a. *Ctenobranchiata*)

TARAKSU, Adıyaman'ın Gerger ilçesine bağlı bucak; 5 537 nüf.; 7 köy. Merkezi *Gölyurt,* 1 713 nüf. (1990).

TARAKTOGENOS a. Malezya'da yetişen ağaç. (*Taraktogenos kurzii*, cüzama karşı kullanılan şolmugra yağını verir. *Flacourtiaceae* familyası.)

TARALI sıf. Taranmış: *Saçları geriye taralı, şık bir adam.*

TARAMA a. **1.** Taramak eylemi. **—2.** Bir haritada, bir şemada, bir resimde vb. belli yerleri göstermek amacıyla yapılan paralel çizgileme işlemi: *Tarama yapmak.*

—Ask. denizc. *Mayın tarama,* deniz dibi mayınlarının yerlerini saptamak ve imha etmek eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Mayın tarama gemisi,* bir sonar yardımıyla dip mayınlarının yerlerini saptamada kullanılan kıyı gemisi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Mayın arama-tarama gemisi,* deniz dibi mayınlarını aramada ve imha etmede kullanılan, özel olarak donatılmış gemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yardımcı mayın arama-tarama gemisi,* savaş zamanında mayın arama-tarama gemisi olarak kullanılan balıkçı gemisi.

—Grav. *Tarama bıçağı,* lif yönlü ağaç üzerine çalışan gravürcülerin kullandığı, "yivli çapla" adı da verilen, bir ucunda 2, 3 ya da 4 ağzı bulunan, bir defada ağız sayısı kadar koşut tarama elde etmeyi sağlayan bir çapla ya da oyma kaleminin yaygın adı.

—Haritc. Haritalarda engebeliği belirtmek için kullanılan ve en büyük eğim doğrultusunda çizilen çizgi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kürkç. ve Deric. Derilerin dövülmesinden sonra yapılan işlem.

—Mad. oc. Dar kesitli olan ya da arazi basıncının etkisiyle daralan galerileri genişletmeye dayanan işlem. (Basınç etkisiyle kabaran galeri tabanının kazılmasına taban kaldırma, galeri tavanını kazarak yükseltme işlemineyse tavan kaldırma denir.) || *Taban taraması,* kabarma sonucu daralan galeri kesitini genişletmek için yapılan taban kazısı. || *Tavan taraması*, bir galerinin tavanını kazarak kesitini genişletme.

—Petr. san. Bir kuyuyu taramak işlemi. || *Tarama matkabı,* bir kuyunun çeperlerini düzgünleştirme ya da genişletmede kullanılan, kesici bıçaklarla donatılmış takım.

—Res. ve Grav. Hacimleri, gölgeleri ifade edebilmek ya da bir grafik yapıtına az çok loş bir hava verebilmek için yapılan sık aralıklı koşut çizgiler bütünü.

—Ruhbil. *Gözle tarama,* görsel alan bölgelerinin tümünü sırayla kör nokta üzerinden geçirtmeye yönelik göz hareketlerini içeren tarama davranışı. (İ. P. Pavlov'un görüşü çerçevesinde tarama kavramı onun *yönelme-araştırma tepkisi* dediği şeye bağlıydı.)

—Sağl. kor. Topluma özgü bazı hastalık belirtilerini ya da biyolojik anomalileri sistemli bir biçimde araştırma.

—Sil. Atış doğrultusunun ya da bir hedefin her iki yanında yer alan bir arazi parçasını düzenli olarak dövmede kullanılan makineli tüfek ya da top atışı yöntemi. (Tarama, tek bir nişan ayarında, topun, yatay atış alanı içinde yerini değiştirmeyle gerçekleştirilir. Dövülen bölgenin genişliği, göz önüne alınan mesafedeki dağılma dörtgeninin genişliğine bağlıdır.)

—Tek. res. Bir kesitte, kesiti alınmış bölümleri belirtmek için kullanılan, genellikle eğik, koşut ve eşaralıklı çizgilerden her biri. (Planların okunmasını kolaylaştırmak için, çeşitli parçalara ilişkin taramalar, farklı yönlerde çizilir; çizgilerin yönü ve biçimi, sözkonusu parçayı oluşturan malzemenin yapısını gösterir.) || *Tarama cetveli,* bir teknik resim üzerine, düzgün taramalar çizmeye olanak veren cetvel.

—Tekst. Tekstil elyafını temizlemek ve birbirine koşut hale getirmek işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || Keten ya da keneviri taramak eylemi. (Elle gerçekleştirilen bu işlem, sıyırma makinelerinin benimsenmesinden bu yana uygulanmamaktadır.) || *Tarama bölümü,* tarama işleminin gerçekleştirildiği yer. || *Tarama makinesi,* tekstil maddelerini tarama işleminde kullanılan makine. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yün tarama,* şeride düzgünlük ve dayanıklılık kazandırmak için, yün elyafını düzeltmeye ve koşut hale getirmeye dayanan işlem. (Bu işlem yün tarama sanayisinde, şeritler tarak makinesinden çıktıktan ya da keçeleştirme işleminden geçirildikten sonra uygulanır.) || *Yün tarama makinesi,* yün tarama işleminin gerçekleştirildiği makine. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Telekom. ve TV. Televizyon ya da telekopiyle iletilecek bir görüntünün çözümlenmesi ya da aynı yolla alınan bir görüntünün bireşimi sırasında, görüntüyü çözümlemek amacıyla görüntü üzerine gönderilen ya da görüntünün yeniden oluşturulması için bir ekran üzerine düşürülen ışık ya da elektron demetinin çarpma noktasının yer değiştirmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tiyat. *Tarama ışığı,* sahne üzerinde hareket eden oyuncuyu ya da oyuncuları izleyen normalden daha kuvvetli ışık. (*Takip ışığı* da denir.)

◆ sıf. Yol yol çizgilerle taranarak gölge verilen: *Tarama resim, harita.*

—Grav. *Tarama gravür,* ÇUKURBASKI* GRAVÜR'ün eşanlamlısı. (Karşt. YÜKSEKBASKI*) || Bu yöntemlerden biriyle elde edilmiş baskı kalıbı. || *Tarama gravür basmak,* tarama gravür tekniğiyle kazınmış planşlardan provalar çekmek.

—Süslem. sant. *Tarama ebru* → GELGİT* EBRUSU.

—ANSİKL. Ask. denizc. Birinci Dünya savaşı sırasında deniz mayınlarını tarama, 1915'te amiral Ronarc'h tarafından geliştirilmiş bir *tarağı* çeken *mayın arama-tarama gemileri*'yle yapılıyordu. Tarak, mayınların şamandıra halatlarını kesmeye yarayan makaslarla donatılmış çelik bir römorktan oluşuyordu; böylece, halatları kesilen mayınlar yüzeye çıkıyor ve burada tüfek ya da topla imha ediliyordu. Bu yöntem, İkinci Dünya savaşı sırasında kullanılan, dibe döşenmiş *manyetik* ve *akustik* mayınlara karşı etkisiz olduğundan, mayın arama-tarama gemileri, bu mayınları patlatarak imha eden *aygıtlar*'la donatıldı. Patlatma işlemi, ya ağaç bir gemi tarafından çekilen bir elektrik devresinin oluşturduğu manyetik bir alan aracılığıyla (*manyetik* mayınlar için) ya da mayın arama-tarama gemisinin baş tarafına mayınları uzaktan patlatmayı sağlayan bir gürültü üreteci yerleştirerek (*akustik* mayınlar için) gerçekleştiriliyordu. Günümüzde, bu işlem için özel bir sonar kullanılır. Bu sistem, mayın arama-tarama gemilerince değil, *mayın avlama* çerçevesinde mayın tarama* gemileri tarafından kullanılmaya başladı.

• *Mayın tarama gemisi.* Bu gemide klasik tarama aygıtlarının hiçbiri bulunmaz. Kıyı bölgelerinde kullanılan mayın tarama gemisinin görevi, çok gelişmiş bir sonar yardımıyla 60 m derinliğe kadar etkili olan dip mayınlarını bulmak, yerlerini saptamaktır. Daha sonra mayınlar, ya mayın imha edici kurbağaadamların yerleştirdiği patlayıcılarla ya da *özitimli balık* denilen, patlayıcı yüklü uzaktan kumandalı bir deniz dibi taşıtı tarafından imha edilir. Hiçbir manyetik etki içermeyen (ağaç tekne, plastik kullanılması) mayın tarama gemileri, avlama işlemi için, 7 deniz millik bir hız sağlayan elektrikli bir motorun döndürdüğü bağımsız pervaneli iki aktif dümenden oluşan özel bir itme sistemiyle donatılmıştır. Tam yolda, klasik Diesel motoru bu gemilere 15 deniz millik bir hız sağlar.

Tripartite denilen ve Fransa, Belçika ve Hollanda tarafından inşa edilen yeni bir mayın tarama gemisi, bir savaş gemisinin geliştirilmesi amacıyla Avrupa'nın giriştiği ilk işbirliğidir.

• *Mayın arama-tarama gemisi.* Mayın arama-tarama gemileri, her şeyden önce, iki dünya savaşı sırasında, şamandıralı mayınları taramada ve denizaltılar ile uçaklara karşı kullanılmış küçük gemilerdi. Bunlar, küçük derinliklerde çalışan, 120 t'luk "kıyı mayın arama-tarama gemileri" ve açık denizde kullanılan 1 000 t'luk "okyanus mayın arama-tarama gemileri" olarak ikiye ayrılıyordu. *Manyetik,* sonra *akustik* ve *etkili* mayınların ortaya çıkışıyla bu gemilerin yerini mayın tarama gemileri aldı.

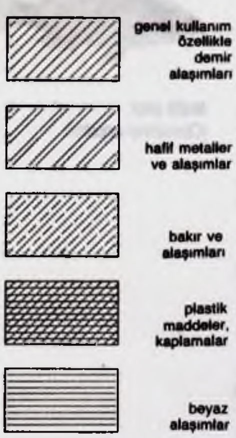
—Haritc. Taramaların aralığı arazinin eğimiyle ters orantılıdır ve ilke olarak, ardışık iki eşyükselti eğrisi arasındaki uzaklığın dörtte birine eşittir. Bu kurala uyularak çizimciler için modeller oluşturulur. Günümüzde bu çizim tekniği bırakılmıştır, artık gölgelemeyle belirginleştirilmiş eğrilerden yararlanılmaktadır.

—Tekst. Demetler halinde bir araya getirilmiş karma maddeleri (keten ve kenevir) işlemede, tarama, maddeyi daha ince ve daha homojen hale getirmek için lifleri uzunlamasına kesme işlemiyle birlikte gerçekleştirilir. Bütün durumlarda, tarama sırasında yabancı maddelerden başka kısa lifler de temizlenir. (Tarama işlemi sırasında elde edilen kısa yün ya da pamuk liflerine "kemling", kısa keten liflerine de "keten artığı" denir).

• *Tarama makinesi.* Philippe de Girard tarafından icat edilen keten tarama makinesi, birbirine göre ters yönde dönen ve aralarında belirli bir boşluk bulunan, iğneli iki döner tabladan oluşur. Sıyrılmış ve taranmaya hazır hale gelmiş keten, bir pres oluşturan iki metal plaka arasına, ortalarından tutturulmuş demetler halinde yerleştirilir. Pres, iğnelerle donatılmış iki döner tablanın arasında yavaş yavaş aşağı iner, sonra tekrar yukarı çıkar. Böylece ilk tarama işlemi gerçekleştirilir, bunu aynı koşullarda yapılan diğer tarama işlemleri izler, iğneler gitgide inceldiğinden, makinede, tarama sayısı kadar pres bulunması gerekir; arzu edilen tarama derecesine göre aynı işlemler on-on altı kez yinelenir.

Yün ve pamuk için, Josué Heilmann'ın tarama makinesinden türeterek icat ettiği *bölümlü tarama makinesi* kullanılır. Bu makine, bir pens arasında hareketsiz hale getirilmiş belli uzunluktaki bir tekstil maddesi tülbentini besler. Yüzeyinin bir bölümü iğnelerle donatılmış döner bir silindir, pens tarafından tutulmamış yabancı maddeleri ve çok kısa lifleri temizleyerek bu maddeyi tarar. Daha sonra, koparma organları, taranmış maddeyi, makinenin çıkışında devamlı bir şerit biçimine getirmek için yakalar. Koparma sırasında, "son tarak" denilen, dişlerle donatılmış metal bir lama, döner silindirin iğnelerinin değmediği lifleri taramak için maddeye girer.

Ayrıca, genellikle uzun yün elyafını işlemede kullanılan *yuvarlak tarama makineleri* de vardır.

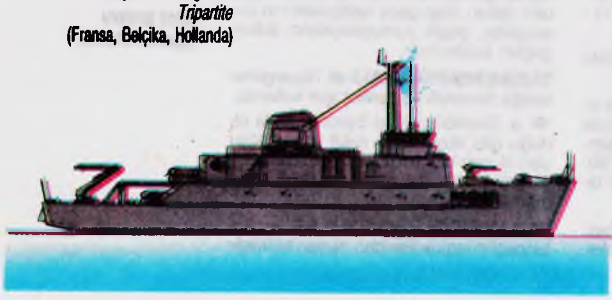

taramalar (teknik resim)

"Mercure" tipi mayın arama-tarama gemisi (deplasman: 400 t, hız: 15 deniz mili, silah donanımı: 20 mm'lik 1 AA topu)

mayın tarama gemisi *Tripartite* (Fransa, Belçika, Hollanda)

• *Yün tarama makinesi.* Bu makine, üzerine yün şerit bobinlerinin yerleştirildiği bir avadanlık, bir çift besleme silindiri ve bir çift çekim silindirinden oluşur. Bu 2 çift organ arasında ya ince iğneler taşıyan düz baretler ya da iğnelerle donatılmış silindirler bulunur. Her iki durumda da, besleme silindirleri ile çekim silindirleri arasında çekme işleminden geçirilmiş şeritlere batan iğneler, yün elyafını tutarak ve yönlendirerek birbirlerinden ayırır.

—Telekom. ve TV. Tarama ardışık satırlar halinde yapılabileceği gibi sürekli de olabilir. Televizyonda, tarama işlemi yukarıdan aşağıya sıralanan ardışık satırlar üzerinde soldan sağa doğru gerçekleştirilir. *Satır* taraması ya da *yatay* tarama satırlarla aynı doğrultuda ve tek tek bütün satırlar taranacak biçimde yapılan gel git hareketidir. *Örü* taraması ya da *düşey* tarama ise satırlara dik olarak, tek tek bütün örüler taranacak biçimde gerçekleştirilen ve noktanın görüntü taramasının başlangıcına dönmesini sağlayan gel git hareketidir. Görüntünün bütününün taranması, görüntünün retinada kalma süresinin altında bir süre olan 1/25 saniyede (ABD' de 1/30 saniye) tamamlanır; ancak kırpışmayı azaltmak amacıyla görüntü, birer satır atlayarak 1/50'şer saniyede taranan iki yarı görüntüye bölünür. Görüntü başına toplam satır sayısı en çok uyulan uluslararası standartlarda 625, ABD'de ise 525 olarak belirlenmiştir.

Telekopiyle iletimde tarama düz levhalı aygıtlarda ardışık satırlar halinde, silindirli aygıtlarda ise spiral biçiminde gerçekleştirilir. Bu aygıtlarda görüntünün bütünüyle taranması için 1/4 dakika ile 6 dakika arasında değişen bir süre gerekebilir. Sanayi alanında kullanılan televizyonlarda sürekli spiral tarama yöntemi de uygulanır. Alıcıda görüntüyü yeniden oluşturmayı sağlayan işlem, çözümlemeyle eşzamanlanmış olarak gerçekleştirilen bireşimden oluşur.

televizyonda tarama ilkesi

TARAMA a. (yun. *taramas,* tuzlanmış balık yumurtası). Balık yumurtasıyla yapılan bir tür meze.

—Mutf. Başta alabalık olmak üzere turna, kefal, göl balığı gibi balıkların yumurtalarıyla yapılır. Zarı çıkarılıp ezilen balık yumurtası, su ya da sütte ıslatılıp ufalanmış ekmek içi, azar azar eklenen zeytinyağı ve limonla karıştırarak hazırlanır.

TARAMAK g. f. **1.** *Kendisinin* ya da *bir kimsenin saçını, sakalını, bıyığını, bir hayvanın tüylerini* ya da *yünleri taramak,* bir tarakla tellerini birbirinden ayırmak, düzeltmek; saça, sakala vb. tarakla biçim vermek. **—2.** *Bir yeri taramak,* içindeki gereksiz ya da zararlı maddeleri bir araç yardımıyla ayıklayarak o yeri temizlemek; taraklamak: *Bir tarlayı taramak. Deniz dibini taramak.* **—3.** *Sert bir maddeyi taramak,* onu dişli çelik bir kalemle işlemek, düzlemek; tesviye etmek: *Mermeri, taşı taramak.* **—4.** *Bir yeri taramak,* makineli tüfekle ara vermeden sürekli olarak ateş etmek. **—5.** *Bir yeri taramak,* bir kimseyi ya da bir şeyi bulmak için hiçbir şeyi gözden kaçırmayacak biçimde dikkatle aramak: *Polis bütün evleri taradı ama katilin izine rastlayamadı. Suçluları bulmak için projektörler bütün araziyi taradılar.* **—6.** *Bir yeri, çevreyi gözleriyle, bakışlarıyla taramak,* bir şeyi, bir kimseyi bulabilmek, görebilmek için dikkatle bakmak. **—7.** *Bir metni, bir yayını vb. taramak; bir metinden, bir listeden bir şey taramak,* belli bir amaçla ve dikkatle gözden geçirmek; gerekli olanları saptamak: *Eski gazeteleri taramak. Adını bulmak için bütün listeleri taramak. Gazetelerden olaya ait haberleri taradık.* **—8.** *Bir yeri taramak,* harita, şema, resim vb. üzerindeki kimi yerlere tarama çizgileri yapmak.

—Ask. denizc. *Mayın taramak,* denize döşenmiş mayınları arayıp bulmak ve zararsız duruma getirmek.

—Avc. Bir av köpeği ile birlikte dolaşarak arazide av araştırmak.

—Denizc. Bir tarak gemisi ya da dubasıyla bir nehrin ya da bir limanın dibini temizlemek. ‖ *Demir taramak,* bir gemiden söz ederken, demirin dibe iyi oturmaması ya da dipten kurtulması sonucu sürüklenmek. ‖ *Demir taramış gemi, şamandıra,* demirin dipten kurtulması sonucu yeri değişmiş gemi, şamandıra.

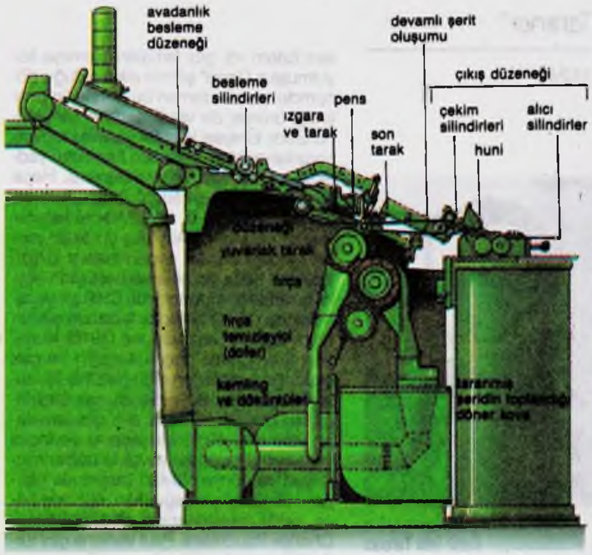
—Elektron. *Elektron taraması,* bir cismin küçük kesitli bir elektron demetiyle nokta nokta taranması.

—Elektron., Telekom. ve TV. Bir tarama gerçekleştirmek.

—Petr. san. Belirli minimum bir çap vermek için bir kuyuyu genişletmek.

—Tekst. Tekstil maddelerinden (yün, pamuk, keten, kenevir vb.) ya da kumaşlardan söz ederken, tarama makinelerinden geçirmek. —Havuzlama işleminden sonra, keten ya da kenevir demetlerini kabaca bölmek. ‖ *Halatları taramak,* halat uçlarını bir bıçakla açarak temizlemek. ‖ *Yağda, suda taramak,* yünü, enzimledikten ya da suya batırdıktan sonra taramak. ‖ *Yün taramak,* yün tarama işlemini gerçekleştirmek.

◆ **taranmak** edilg. f. **1.** Tarakla telleri birbirinden ayrılmak: *Yünler tarandı. Saçları taranınca güzelliği ortaya çıktı.* **—2.** İçindeki gereksiz ya da zararlı maddeler bir araç yardımıyla ayıklanmak: *Taranan tarladan çıkan taşlar, bir tepecik oluşturuyor.* **—3.** Sert bir madde sözkonusuysa dişli çelik bir kalemle işlenmek, düzlenmek, tesviye edilmek. **—4.** Bir yere makineli tüfekle ateş edilmek. **—5.** Bir yer sözkonusuysa, hiçbir şey gözden kaçmayacak biçimde dikkatle aranmak: *Civardaki evler tarandı, ancak suçlunun izine rastlanmadı.* **—6.** Bir metin, bir yayın vb. sözkonusuysa, belli bir amaçla ve dikkatle gözden geçirilmek; içinden gerekli olanlar saptanmak. **—7.** Üzerinde tarama çizgileri olmak: *Haritadaki taranmış yerler.*

Schlumberger belgesine göre

bölümlü tarama makinesi

◆ **taranmak** dönşl. f. Kendi saçını, sakalını vb. taramak; ona tarakla şekil vermek: *Evden çıkmadan önce özenle tarandı, süslendi.*

◆ **taratmak** ettirg. f. **1.** Taramak, tarakla biçim verme eylemini yaptırmak. **—2.** Bir yerin içindeki gereksiz ya da zararlı maddeleri bir araç yardımıyla ayıklatmak, orayı temizletmek. **—3.** Sert bir maddeyi tesviye ettirmek. **—4.** Bir yere uzun süre kesintisiz olarak makineli tüfekle ateş edilmesini sağlamak. **—5.** Bir yeri, dikkatle aratmak. **—6.** Bir metni, bir yayını vb. belli bir amaçla dikkatle gözden geçirtmek; gerekli olanların saptanmasını sağlamak.

TARAMALI sıf. Taraması olana denir.

—Elektron. *Elektron taramalı mikroskop,* gözlemlenen cismin yapısı tarafından kiplenen ve ardışık algılama satırları oluşturacak biçimde yer değiştiren bir elektron demetinin yardımıyla 50 ile 10 000 arasında değişen bir doğrusal büyütme elde etmeye yarayan mikroskop.

—Ansikl. *Taramalı mikroskop.* Klasik elektronik mikroskopide bütün cisim geniş kesitli bir elektron demetiyle aydınlatılırken, taramalı mikroskopide cisim üzerindeki dar bir alan ayarlanabilir küçük kesitli bir elektron demetiyle taranır. Tarama sırasında cismin çeşitli noktaları tarafından kırınıma uğratılan elektron demeti doğrudan doğruya, hiçbir aracı mercek kullanılmaksızın tarama demetiyle eşzamanlanmış bir televizyon ekranı üzerine düşürülür.

TARANAKİ, Yeni-Zelanda'da istatistik alanı, North İsland'ın batı bölümünde; 9 720 km²; 108 400 nüf. (1990). Merkezi *New Plymouth.*

TARANCI (Cahit Sıtkı), türk şair (Diyarbakır 1910 - Viyana 1956). Galatasaray lisesi'ni bitirdikten (1931) sonra İstanbul'da Mülkiye (1931-1935) ve Yüksek ticaret okullarında (1935-1938) okudu; yarıda kalan öğrenimini Paris'te, Sciences politiques'te sürdürdü (1938-1940); ancak savaş sırasında kentin işgali üzerine yurda dönmek zorunda kaldı. Öğrencilik yıllarında Sümerbank'ta memur olarak çalışmıştı. Bir süre de ticaretle uğraşan babasının yanında çalıştı. 1944'ten başlayarak Ankara'da Anadolu ajansı, Toprak mahsulleri ofisi ve Çalışma bakanlığı'nda çevirmenlik yaptı. Yaşamının son 3 yılını inmeli olarak geçirdi. Tedavi için götürüldüğü Viyana'da öldü. Mezarı, Ankara'dadır; Diyarbakır'da doğduğu ev müze haline getirilmiştir. İlk yapıtında (*Ömrümde sükût,* 1933) hece veznini özenli bir şiir diliyle birleştirmiş; ölüm, aşk, yalnızlık, gecenin sakladığı gizler, geçmiş zamana, uzak ülke-

Cahit Sıtkı **Tarancı**

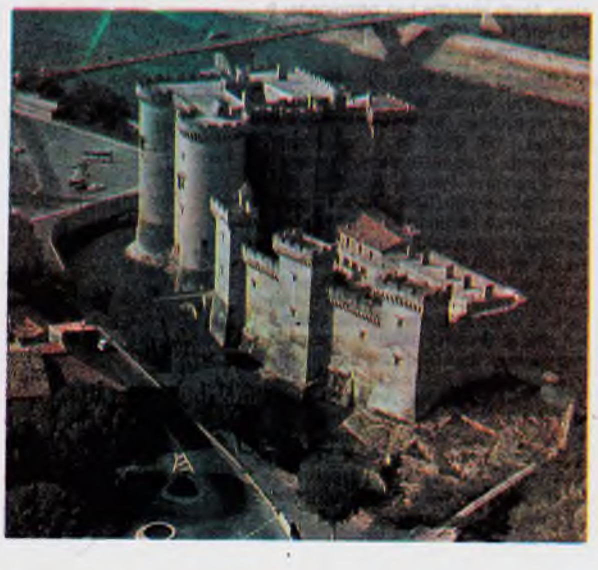
lere özlem vd. gibi temaları işlemeye koyulmuştur. Garip* şiirinin etkin olduğu dönemde, zaman zaman bu hareketin beslediği ürünler de verdi: serbest şiir yolunu izledi; bireysel konular yanında toplum sorunlarını işledi. Ancak o hareketin yadsıdığı şiirsellikten hiç uzaklaşmadı. Hece veznini kullanmayı sürdürürken, bu veznin az kullanılan 9, 10, 12 heceli kalıplarından yararlandı. Alışılmış duraklar yerine serbest duraklı uygulamalara girişti. Böylece hece veznine serbest şiirin söyleyiş rahatlığını kazandırdı. CHP şiir yarışmasında (1946) birincilik kazanan şiirinin adını taşıyan *Otuz beş yaş* (1946) kitabı, yeni türk şiirinde birçok kuşağın en çok okuduğu yapıtlardan oldu (1983'te 16. basımı yapılmıştı). Bu yapıtında şair, başlangıçtan beri süren ölüm, aşk gibi temaların yanı sıra, güçlü bir yaşama sevincini yansıtıyordu; doğaya sevgiyle bağlanmıştı; yurt ve dünya olayları karşısında okurunu düşünmeye çağırırken, özellikle barış, eşitlik kavramlarının altını çiziyordu. Charles Baudelaire, Paul Verlaine gibi türlü etkiler aldığı şairlerden çeviriler yapmış (*Sonrası* [1957] kitabında); günlük yaşamdan esinlenen, sokaktaki adamı canlandıran öyküler yazmıştır (S. Önerli'nin *Cahit Sıtkı'nın hikâyeciliği ve hikâyeleri* [1976] kitabında). Şiiri "sözcüklerle güzel biçimler kurmak" diye tanımlayan, yapıya büyük önem veren, şiirin kaynağını yaşamda arayan estetik görüşleri, Galatasaray lisesi'nden arkadaşı Ziya Osman Saba' ya mektuplarında (*Ziya'ya mektuplar,* 1957) ayrıntılarıyla açıklanmıştır. (→ Kayn.)

tarasco sanatı
Michoacán eyaletinde (Meksika) bulunan kadın heykelciği renk izleri taşıyan seramik *Antropoloji müzesi, Mexico*

TARANÇILAR, Orta Asya'da, büyük kısmı Kazakistan Cumhuriyeti'ne bağlı topraklarda yaşayan bir türk boyu. XVIII. yy. ortalarına değin Kaşgar ve çevresinde yaşıyorlardı, daha sonra Çin hükümeti tarafından İli vadisi ve çevresine yerleşmeye zorlandılar. Tarançı (çiftçi, tarımcı) adını da böylece aldılar. 1863'ten başlayarak İli vadisindeki ayaklanma hareketlerine katıldılar ve burada kurulan bağımsız beylik içinde yer aldılar. 1871'de bu beylik rus yönetimine girdi ve 1882'ye değin onların yönetiminde kaldı. Bu sırada yaklaşık 51 000 kişiydiler. Bunların 45 373'ü İli vadisinin Çinliler'e geri verilmesinden sonra Rusya'ya geçti ve Semireçiye yönetsel bölgesine yerleştirildiler. O dönemlerde kurulan Carkend'de halkın çoğunluğunu Tarançılar oluşturuyordu. Tarançılar'a ayrılan oturma bölgeleri, birçok kez onlardan alınarak Rus Kazakları' na verildi ve Tarançılar başka yerlere gönderildi. 1897'de nüfusları 55 999'du, daha sonra sayılarında bir artış görüldü (83 000). 1920 nüfus sayımındaysa 62 300 kişi olarak sayıldılar. 1916'da Kara Kırgızlar' ın başkaldırısı ve ardından Ekim devrimi dönemindeki olaylardan çok zarar gördüler. 1917'de Carkend yöresindeki Tarançılar'ın sayısı 6 736'dan ibaretti. Bugün siyasi bir birlik oluşturmamakta ve daha çok Kazakistan Cumhuriyeti'ne bağlı topraklarda yaşamaktadırlar. Ayrıca Türkmenistan'da Bayram Ali civarında ve Çin topraklarında da Tarançılar vardır. 1912'de Taşkent'te yapılan D. Türkistan halkları temsilcilerinin katıldığı kongrede bu ülkedeki bütün Türkler için Uygur adının kullanılması kararlaştırıldı ve Tarançı adı ortadan kalktı. Çiftçiliğin yanı sıra işçilik, zanaatçılık da yaparlar. Özellikle kerpiç bina yapımında usta oldukları bilinmektedir.

Tarascon şatosu
Rhône kıyısında
(XV. yy.'ın ilk yarısı)

Loïc-Jahan

TARANGA a. Zool. Bazen çapakbalığı*'na verilen ad.

Tarangire, Tanzaniya'da ulusal park, Manyara gölünün G.-D.'sunda.

TARANİS. Mit. Keltler'in Gök ve Yıldırım tanrısı. Romalılar'ın İupiter'iyle özdeştir.

TARANMAK → TARAMAK.

TARANTAS a. (rusça sözc.). Eskiden Rusya'da kullanılan, dört tekerlekli köylü arabası.

TARANTI a. Tarama işlemi sonucunda çıkan gereksiz şeylerin tümü.

TARANTİZM a. (fr. *tarentisme*). Psik. Eskiden Güney İtalya'da tarantül sokmasına atfedilen histerik nitelikte psikomotor ajitasyon bunalımı.

TARANTO, İtalya'da kent, Puglia'da il merkezi, *Taranto körfezi* kıyısında; 245 000 nüf. (1989). Katedral (XI.-XVIII. yy.). Şato (XV.-XVI. yy.). Zengin ulusal müze (arkeoloji, yunan seramikleri, mücevherler). Kent, körfezle (Mare Grande) denizkulağı (Mare Piccolo) arasındaki bir kıyı şeridinde yer alır; iki kanalla kıtadan ayrılır; G.'deki kanal, 1481'de kenti savunmak için açılmıştır. XIX. yy.'da yapılan askeri liman sayesinde kent K.-B.'ya ve G.-D.'ya doğru gelişmiştir. İtalya'nın en büyük askeri fabrikası Taranto'dadır. Sanayi büyük gelişme göstermiştir: demir-çelik, gemi yapımı, besin sanayileri, petrol rafinerisi, çimento fabrikası. Balıkçılık körfezde çok etkindir; ayrıca istiridye yetiştiriciliği de yapılmaktadır. —*Taranto ili,* 2 437 km²; 600 885 nüf. (1989).

—Tar. Messapialılar'ın kurduğu kasaba, Sparta'dan kovulan Partheniai halkı sayesinde yunan kolonisi durumuna gelince önem kazandı (İ.Ö. 708'e doğr.). Büyük Yunanistan'ın, Sybaris'ten sonraki ilk sitesidir. İ.Ö. IV. yy.'da pythagorasçılar, yönetimi kesin biçimde ellerine geçirdiler (Arkhytas). Taranto, yerli halklara karşı İtalyot birliği'ne katıldı ve yabancı savaşçıların yardımına başvurdu. Önceleri müttefiki olan Roma'ya karşı Pyrrhos tarafından savunulan Taranto İ.Ö. 272'de düştü, Annibal'e teslim oldu, ama Fabius Maximus tarafından geri alındı ve yerle bir edildi. Roma döneminde yunan özelliklerini büyük ölçüde sürdürdü; Brindisi'nin rekabetine rağmen ticaret ve liman etkinliğini devam ettirdi. İ.Ö. 125'te roma kolonisi ve İ.Ö. 90'da Roma'nın egemenliğinde bağımsız kent oldu. Tokila tarafından işgal edilen (İ.S. 549) Taranto, Lombardlar'ın, Konstans II'nin, Benevento dükünün, Bizanslılar'ın (803) ve 839-927 arasında zaman zaman Araplar'ın işgaline uğradı. 967'den sonra yeniden inşa ve tahkim edildi; Roberto Guiscardo'nun yerleştiği bir kent oldu (1063). 1301'de Anjoulu Carlo II Taranto'yu, oğlu Filippo için, prensliğin başkenti yaptı; bu prenslik 1463'te Katolik Fernando'ya geçti. 1594-1671 arasında Türkler tarafından beş kez kuşatıldı. 1647-1648'de, Napoli'deki Masaniello hareketine benzer bir halk hareketiyle sarsıldı.

1801'de Soult'nun işgal ettiği Taranto yeniden tahkim edildi. 1806-1815 arasında İngilizler'e karşı deniz üssü olarak kullanıldı. Süveyş kanalı'nın açılmasından sonra, askeri liman olarak yitirdiği öneme yeniden kavuştu. 11-12 kasım 1940 gecesi ingiliz uçakları burada demirlenmiş olan italyan filosuna saldırdılar ve ağır kayıplar verdirdiler (ağır hasara uğrayan üç zırhlı).

TARANTO körfezi, İon denizi'nin yarımada İtalyası'nda oluşturduğu körfez. Yalnızca Apenninler'den gelen cılız seller buraya ulaşır.

TARANTULA a. (ital. *tarentola*'dan; *Taranto,* İtalya'da kent). Güney Avrupa'da yaygın büyük bir örümceğin *(Lycosa tarantula)* günlük dildeki adı.

TARANTULİDAE a. Kamçılıörümcekler *(Amblypygi)* takımından örümcekler familyası. (Bu örümceklerin başlıca özellikleri art karın halkasının ilk bölüte indirgenmiş olması, çeneayaklarının güçlü bir çengelle sona ermesi, dişilerin yumurtladıktan sonra yumurtaları karnın alt yüzüne yapışık olarak taşımasıdır.)

TARAPACÁ, Şili'nin kuzey ucunda yönetimsel bölge; 58 073 km²; 347 200 nüf. (1990). Merkezi *İquique.* Arica ve İquique illerini kapsar.

—Tar. XIX. yy. ortasına kadar gerçek bir çöl görünümündeki Tarapacá ili, eskiden Bolivya'ya bağlıydı. Pasifik savaşı'ndan (1879-1883) sonra Şili'ye bırakıldı.

TARAPAKAYİT a. (fr. *tarapacaïte;* öz. a. *Tarapacá*'dan). Miner. Ortorombik sistemde yer alan doğal potasyum kromat.

TARAPOTO, Peru'da (San Martín yönetim bölgesi) kent, Moyobamba'nın G.-D.'sunda; 22 200 nüf. Tarım merkezi. Havalimanı.

TARAS (John), rus asıllı amerikalı dansçı ve koregraf (New York 1919). Birçok amerikalı toplulukta dans ettikten sonra, 1947'de albay W. de Basil'in topluluğuyla Avrupa'ya gitti. Sonra Londra'da Metropolitan Ballet ile (*Designs with Strings,* 1948), ardından da *Tarasiana*'yı (1951), *Piège de lumière*'i (1952) düzenlediği Grand Ballet du marquis de Cuevas ile (1948-1959) çalıştı. Balanchine'in asistanı olarak New York City Ballet'e girip (1959-1969), *Ebony Concerto*'yu (1960), *Fantasy*'yi (1963) düzenledi. London Festival Ballet' de, sonra da Paris operası'nda bale öğretmeni (1969-70), Batı Berlin operası'nın balesinde de müdür oldu (1971-72). *La Guirlande de Campra* (1966), *le Carnaval des animaux* (1971) adlı yapıtları, ayrıca *Danses concertantes* ve bir *Petruşka* (1972) ortaya koydu. 1972'den itibaren New York City Ballet'de bale öğretmenliğini üstlendi.

TARASCO a. Kızılderili dili; belli bir dille akrabalığı kanıtlanmamıştır; Tarascolar tarafından konuşulur.

TARASCOLAR, Orta Meksika yaylasında, özellikle Pátzcuaro gölü bölgelerinde (Michoacán) yaşayan Kızılderililer. Günümüzde, en önemlisi Cherán köyü olmak üzere, 60 köy ve çeşitli topluluk evlerine dağılmışlardır. Tarım ürünleri (mısır, buğday) ticareti, toplamacılık ve ormancılık ürünleriyle geçinirler. Hısımlık, önemli bir toplumsal öğe olarak kalmaya devam etmektedir. Meksika ulusal yaşamıyla iyice kaynaşan Tarascolar, çoğunlukla katoliktir.

İspanyolöncesi dönemde, Pátzcuaro gölü çevresinde yaşıyor, başkentleri Tzintzuntzan* da bu göl yakınında yer alıyordu. 1500'e doğru, bugünkü Michoacán eyaletiyle komşu eyaletlerin bir bölümünü kapsayan geniş bir araziyi egemenlikleri altına alarak, kentlerin ve köylerin onlara vergi ödemelerine yol açan gerçek bir siyasal, iktisadi ve dinsel hegemonya kurdular. Aztekler hiçbir zaman onları egemenlikleri altına alamadılar. Zanaatçılık, özellikle Orta Amerika'ya kuşkusuz batı kıyısından giren ve onlara Peru ya da Ekvador'dan gelen metalürji, son derece gelişmişti. Çömlekleri siluet olarak çizilmiş dekorlarla süsleniyor, pamuklu fistanlar, lakalar ve tüyden eşyalar yapıyorlardı. Ta-

rascolar'ın gerilemesi 1522'de, Aztekler' in Caltzontzin adını taktıkları son kralları Tangaxoân'ın İspanyollar'a teslim olmasıyla başladı.

TARASCON, Fransa'da kanton (Bouches-du-Rhône) merkezi, Rhône kıyısında, Beaucaire'in karşısında; 11 158 nüf. (1992). Ticaret merkezi. Kâğıt hamuru. Kumaşlar.
—Güz. san. Beaucaire'in karşısında Rhône'a doğru giren kayalığın üzerinde yer alan, Fransa kralına ait bu müştahkem kentte, Provence kontları çok geçmeden bir şato yaptırdılar. XV. yy.'ın ilk yarısından kalma, günümüzdeki güçlü kale, kral René'nin oturduğu güzel bir konaktı.

Tarasconlu Tartarin *(les Aventures prodigieuses de Tartarin de Tarascon),* A. Daudet'nin romanı (1872). Taşra küçük burjuvazisinin hicvi. Yapıtın, Tarascon surları içinde ün kazanmış olan kahramanı Cezayir'e aslan avına gitmeyi düşler. Oradan, aslan postundan çok düş kırıklıklarıyla dönecektir. Ama geriye, kazandığı şan ve özellikle kendi çapında bir dünya kurmasını sağlayan ünlü "serap" kalacaktır. Bu serüvenler, *Tartarin sur les Alpes* (1885) ve *Port-Tarascon* adlı yapıtlarla sürdü.

TARASİOS (730'a doğr. - 806), İstanbul patriği (784-806). İmparatoriçe Eirene ile birlikte, ikonalarla tapınma törenlerinin geri getirilmesine çalıştı ve bu yoldaki karar İznik konsili'nde alındı (787).

TARASP, İsviçre'de (Graubünden kantonu) köy, Aşağı Engadin'de, İnn'in sol kıyısında; 300 nüf. Soğuk madensuyu kaynakları (karaciğer ve sindirim yolları iltihaplarına karşı). Turizm merkezi. Şato (XI. yy.; onarıldı).

TARASSUDAT, -tı çoğl. a. (ar. *taraşşud'* un çoğl. *taraşşudât*). *Esk.* Gözlemlemeler, gözetlemeler.

TARASSUT a. (ar. *raşad*'dan *taraşşud*). *Esk.* **1.** Dikkatle bakma, inceleme. **—2.** Gözleme. **—3.** *Tarassut etmek,* gözetlemek; gözlemek: *"Onların hususiyetlerini tarassud ediniz"* (Baha Tevfik).

TARAŞ a. Toplanan üründen artakalanlar.

TARAŞÇI, Konya'nın Seydişehir ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 521 nüf. (1990). Belediye.

TARAŞLAMAK g. f. Ürün kaldırıldıktan sonra tarlada kalan artıkları toplamak. (Bu şekilde buğday, arpa, fasulye vb. toplamak hemen hemen her ülkede yoksullara tanınan geleneksel bir haktır.)

TARAT, -tı a. (fars. *tarât*). *Esk.* Talan, yağma.

TARATMAK → TARAMAK.

TARATOR a. (fars. *tere,* sebze ve *duğ,* kesilmiş süt'ten). Ceviz, ekmek içi, zeytinyağı, limon ya da sirke ve sarmısakla yapılan bir tür meze ve sos. (Sos olarak haşlanmış balık, karides, ıstakoz, midye tava, bazı sebze kızartmaları ve haşlamaları üzerine konur; kanepelerde kullanılır. Ceviz yerine fındık kullanılarak yapılanı da vardır.)

TARAUNİTİS. Tar. coğ. Anadolu'da, Muş ovası ve çevresinin Antikçağ'daki adı. Ortaçağ'da *Tarann,* islamlıktan sonra da *Tarun* olarak anıldı.

TARAVET, -ti a. (ar. *ţarâvet*). *Esk.* Tazelik, canlılık: *"Otuz beş yaşına rağmen kalbinin ve vücudunun on sene evvelki taravet ve şebabile parlıyordu"* (H. E. Adıvar).

TARAVETLİ sıf. (ar. *ţarâvet*'ten). *Esk.* Canlı, taze: *"Bu taravetli şiir ve heyecan menbaının suları..."* (Y. K. Karaosmanoğlu).

TARAWA, Kiribati takımadasında atol, Batı Büyük Okyanus'tadır; 28 802 nüf. (1990). Takımadanın yönetim merkezi ve başlıca limanı. Kopra dışsatımı.

TARAY → TARAİ KEDİSİ.

TARAY (Cemal Hüsnü), türk diplomat ve siyaset adamı (Ahlat, Bitlis, 1895 - İstanbul 1975). Yükseköğrenimini Lozan'da Sosyal ve siyasal bilimler fakültesi'nde gördü, ayrıca Ticaret fakültesi bankacılık bölümü'nü bitirdi. Çeşitli kamu hizmetlerinde görev aldı. 1923-1931 ve 1935-1939 arası Bolu ve Gümüşhane milletvekili olarak TBMM'de bulundu. 4. İnönü hükümetinde bir süre (1929-1930) Milli eğitim bakanlığı, yasama görevinden ayrıldıktan sonra da (Roma, Atina, Tahran vb.) çeşitli başkentlerde büyükelçilik yaptı. 1955'te emekli oldu.

TARAYICI a. Fotogram. Yer'in fotoğraflarını elde etmekte kullanılan bir tarama düzeneği bulunan algılayıcı. (Tarayıcılar benzeşimli ya da sayısal olabilir.)
—Tekst. *Keten tarayıcı,* tohumlarını ayırmak için keten ve keneviri taramada kullanılan, uzun ve oldukça sık tahta dişlerden oluşmuş bir tür tarak.

TARAZ a. **1.** Örselenmeyle ipek vb. düz ve parlak dokumaların yüzeyinde oluşan tel tel iplik; talaz. **—2.** *Taraz taraz,* üzerinde tel tel iplikler olan kumaş ya da dağınık, kabarık saç için söylenir.

TARAZLAMAK g. f. Tezgâhtan çıkan kumaşın tarazlarını ayıklamak.

◆ **tarazlanmak** dönşl. f. **1.** Kumaş sözkonusuysa, yüzeyi tel tel ipliklerle kaplanmak, iplikleri kabarmak; talazlanmak. **—2.** Saç sözkonusuysa, dağınık ve karışık olmak, tel tel kabarmak.

TARAZLANMAK → TARAZLAMAK.

TARAZLANMAZ sıf. Tekst. Yüzeyinde tarazlar oluşmayan kimi ipek kumaşlar için kullanılır.

TARAZONA, İspanya'da kent, Aragón'da (Zaragoza ili), Ebro'nun kolu Queiles' in kıyısında; 11 700 nüf. Romalılar'ın eski *Turiasso*'su Ortaçağ'da önemli bir sanat merkezi oldu. Aragón'a özgü tuğla anıtlar: yapımına XII. yy.'da başlanan, 1235'te hizmete giren ve XVI. yy.'da tamamlanan (*cimborio*'da Teruel ve Zaragoza katedrallerininkini örneksenmiştir) katedral; müdecar alçı claustralı manastır; sanat yapıtları). —Yakınlarında, Veruela manastırı.

TARBAGATAY sıradağı, Asya'da dağ, Kazakistan ile Çin sınırında; 2 992 m. K.'de Çungarya kapısına egemendir.

TARBELA, Sindhu'da (İndus) sit, Pakistan'da, Ravalpindi'nin K.-B.'sında. Sulama ve elektrik üretimi için yapılmış baraj.

TARBELLİ. Tar. coğ. Aquitania'da yaşamış, Adour aşağı vadisine yerleşmiş iber halkı. (Ülke merkezi *Aquae Tarbellicae* [Dax] altın madeni bakımından zengindi.)

TARBES, Fransa'da *département* (Hautes-Pyrénées) merkezi, Adour kıyısında, 50 228 nüf. (1992), banliyöleriyle birlikte 80 000'den fazla.
—Tar. Crassus tarafından fethedilen *Bigorra, Turba* (Bigorre'un merkezi) adını aldı. V. yy.'da piskoposluk olan kent IX. yy.'da Normanlar tarafından yakılıp yıkıldı. Bigorrelu Raimond I tarafından yeniden kuruldu ve Brétigny (1360-1406) antlaşması ile İngilizler'e bırakıldı. Bigorre ile birlikte Fransa krallığı'na bağlandı (1607).

TARBÜTİT a. (fr. *tarbuttite*). Miner. Triklinik sistemde yer alan doğal bazik çinko fosfat.

TARCAN (Selim Sırrı), türk spor eğitimcisi (Yenişehir, Mora, 1874 - İstanbul 1956). Galatasaray sultanisi'ni bitirdikten sonra orduya girerek bir süre İzmir'de istihkâm subayı olarak çalıştı. Bu görevdeyken aynı zamanda çeşitli okullarda beden eğitimi dersleri verdi. Ordudan ayrılarak gittiği İsveç'te beden eğitimi dalında uzmanlık öğrenimi gördü (1908-1910). Dönüşünde Türkiye'deki okullara isveç jimnastiğinin girmesinde ve yaygınlaşmasında etkin rol oynadı. Kişisel çabalarıyla Türkiye' deki ilk idman bayramını düzenledi (12 mayıs 1916). Türkiye Milli olimpiyat komitesi'nin kurucuları arasında yer aldı ve 1930'a kadar başkanlığını üstlendi. Milli eğitim bakanlığı başmüfettişliği görevinden emekliye ayrıldıktan (1935) sonra uzun yıllar beden eğitiminin özellikle ilkokullarda yaygınlaşması için fahri olarak çaba gösterdi. Ordu'dan milletvekili seçilerek TBMM'de görev yaptı (1935-1946). Spor ve beden eğitimi konularında çok sayıda broşür ve kitap yayımladı. Türkiye' de batılı anlamda spor ve jimnastiğin benimsenip yayılmasının öncülerinden biridir.

TARCAN (Bülent), türk besteci (İstanbul 1915 - *ay.y.* 1991). İstanbul Belediye konservatuvarı'nda Karl Berger, Cemal Reşit Rey ve Adnan Saygun'un öğrencisi oldu. Yükseköğrenimini İÜ Tıp fakültesi'nde tamamladı, aynı fakültede doçent (1948). profesör (1961), Nöroşirürji kür-

Selim Sırrı Tarcan (1908'de)

Bülent Tarcan

Beaujard

Tarbes'dan genel görünüm

tarçın
(Cinnamomum zeylanicum)

yosunlarda yaşayan
tardigrat
(Macrobiotus hufelandi)
1. Ağız; 2. Beyin; 3. Göz;
4. Gangliyon, 5. Bağırsak; 6. Anüs.

denizde yaşayan
tardigrat
(Echiniscus spinulosus)

süsü başkanı (1967) olarak mesleğini sürdürdü. Yaylı çalgılar, Filarmoni derneği, Radyo senfoni orkestralarında keman ve viyola çaldı. Asıl ününü çoksesli müzik alanındaki besteleriyle elde etti. Özellikle türk ezgileri ve halk müziği öğelerine dayalı "yeni-modal" yazım tekniğiyle uyguladığı yapıtları Türkiye'de ve çeşitli ülkelerde seslendirildi. Başlıcaları: *Keman ve çello için ikili* (1961), *Hançerli hanım* (bale müziği, 1965), *Orkestra süiti* (1967), *Keman konçertosu* (1971), *Deli Dumrul* (bale müziği, 1978), *Piyano konçertosu* (1982), enstrümantal ve vokal parçalar.

TARCHETTİ (İginio Ugo), İtalyan yazar (San Salvatore Monferrato, Alessandria, 1841 - Milano 1869). Hoffmann ve E. Poe'nun etkisindeki romanlarında ve öykülerinde Scapigliatura akımının şiir anlayışının belirleyici özelliğini oluşturan dehşeti ve marazı tipik bir biçimde anlattı: *Una Nobile follia* (1867), *Racconti fantastici* (1869) ve S. Farina tarafından tamamlanan romanı *Fosca*.

TARÇIN a. **1.** Asya ve Afrika'nın tropikal bölgelerinde yetişen aromatik ağaç ya da ağaççık. (Defnegiller familyası; *cinnamomum* cinsi.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Ak tarçın*, Antiller'de yetişen ve beyaz ya da acı tarçın veren aromatik ağaç (*Canella alba; Winteranaceae* familyası).
—Org. kim. *Tarçın asidi*, SİNAMİK* ASİT'in eşanlamlısı.
—ANSİKL. Çin tarçını elde edilen tarçın ağacı *(Cinnamomum cassia)* Güney Çin ve Endonezya adalarında yetişen ve kışın yapraklarını dökmeyen büyük bir ağaçtır (10-12 m). Kabuğu Çin tarçını adıyla daha çok baharat olarak kullanılır. Hindistan, Seylan ve Endonezya adalarında yetişen Seylan tarçını da *(Cinnamomum zeylanicum)* kışın yapraklarını dökmez, ama ötekinden daha küçüktür. Bunun genç dallarının iç kabuğu kurutularak Seylan tarçını adıyla satılır. Bu ağacın tarçını ötekinden daha değerlidir.

TARÇIN a. **1.** Tarçın ağacının *(Cinnamomum zeylanicum)* kabuğuna ve daha genel anlamda, kokusu ve tadıyla onu andıran bazı ağaç kabuklarına verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Tarçın çiçeği*, tarçının olgunlaşmadan önce toplanıp güneşte kurutulmuş meyvesi (yanlış olarak çiçek denir). [Bk. *ansikl.* böl.] || *Tarçın esansı*, tarçının kabuğu damıtılarak elde edilen uçucu yağ. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Beyaz tarçın, acı tarçın*, Antiller'de yetişen *Canella alba*'nın kabuğu. || *Çin tarçını, Cinnamomum cassia*'nın kabuğu. || *Koşinşin* ya da *Malabar tarçını, Cinnamomum obtusifolium* var. *lourieri*'nin kabuğu. || *Yalancı tarçın, Caryophyllus aromaticus* (karanfil) ve *Croton cascarilla* türü ağaçların kabuğu. || *Tarçın rengi*, sarıyla kızıl kahverengi arası renk; bu renkte olan; tarçını.
—ANSİKL. Tarçın ağacının kabuğu (gerçek tarçın ya da Seylan tarçını) 3-4 yıllık sürgünlerden elde edilir. Yüzeyi kazınarak temizlenen kabuklar, kendi üzerine kıvrılmış, 30-35 cm uzunluğunda, açık kızıl sarı renkte ince parçalar halinde olur. Daha kısa ve daha kalın kırmızımsı renkteki Çin tarçını *(Cinnamomum cassia)* daha keskin ve daha az saf kokuludur; Cayenne tarçını ise daha kalın ve öbüründen daha soluk renklidir.
Tarçın ağaçlarının kabukları (*Cinnamomum casii* ve *C. zeylanicum*) dış kısmı soyulduktan sonra kurutulur ve 30-50 cm uzunlukta, 1-2 mm kalınlığında boru ya da oluk haline getirilir. Tarçın toz ya da infusyon halinde peklik verici ve gaz söktürücü olarak kullanılır. Tarçın çiçeği tarçının 7-10 mm boyunda ve çivi biçiminde olan kuru meyveleridir. Baharlı ve keskin tarçın kokuludur. Tarçın gibi kullanılır ve bazı likörlere konur.
Tarçın esansı, kuvvetli tarçın kokulu, baharlı, lezzetli bir sıvıdır. İştah açıcı ve midevi olarak bir şeker parçası üzerine 2-3 damla damlatılarak alınabilir. Fazla alınması tehlikelidir. Parfümcülükte de kullanılır.
—Mutf. Ortaçağ'da, tarçın yalnızca pastacılıkta değil, kızarmış etlerde ve yahnilerde de kullanılıyordu. Bu gelenek Afrika'da ve Hindistan'da sürmektedir. Bugün, Avrupa'da pastacılıkta kullanılır; sıcak şaraba ve kimi zaman çikolataya koku verir.

TARÇINİ sıf. (türkç. *tarçın* ve ar. *-î*'den). Sarıyla kahverengi arası renk; bu renkte olan; tarçın rengi.

TARD → TART.

TARDE (Gabriel DE), fransız toplumbilimci (Sarlat 1843 - Paris 1904). Yargıçlık (1869-1894), Adalet bakanlığı'nda suç istatistikleri servisi başkanlığı (1893-1904) yaptı, Collège de France'ta ders verdi (1900), suçluluğun ve toplumsal dönüşüm süreçlerinin incelenmesiyle uğraşarak üç etkenin önemini ortaya koydu. Bu etkenler şunlardı: toplumsal etkileşim sonucu olarak buluş; buluşların yayılmasını sağlayan süreç olarak taklit ve yayılmanın yol açtığı karşıtlık, direnç ve çatışmalar olarak muhalefet. Tarde kendi taklit kuramıyla suçluları inceledi (*les Lois de l'imitation* [Taklidin yasaları], 1890). Toplumsal ruhbilim ve kriminolojinin kurucularındandı.

TARDENOİS KÜLTÜRÜ a. Tardenois bölgesinde 1855'te varlığı saptanan ve mikrolit endüstrisiyle ayırt edilen Üst Yontmataş dönemi kültür ve endüstri evresi. (Eşanl. TARDENUVAZYEN).
—ANSİKL. Üç evreye ayrılan tardenois kültürü çok geniş bir coğrafi alana yayılmıştır. VI. binyıl'a doğru başlayan en eski evre sauveterre endüstrisiyle benzerlik gösterir. Bu endüstriye özgü kalıntıların ortaya çıkarıldığı buluntu yerleri arasında Cuzoul (Lalbenque komünü, Lot) ve Sauveterre-la-Lémance'taki (Lot-et-Garonne) Martinet sığınağı sayılabilir. Buna karşılık Provence'ta (châteauneuf evresi) ve Bretagne'da (armonica evresi) birer evre, Paris havzasında da geç bir evre vardır. Bazı halk toplulukları, Bronz çağına kadar yaşam biçimlerini korumuşlardır.

TARDENUVAZYEN sıf. ve a. (fr. *tardenoisien*). Tarönc. TARDENOİS KÜLTÜRÜ'nün eşanlamlısı.

TARDİ (Pierre), fransız jeodezi uzmanı ve gökbilimci (Bastia 1897 - Paris 1972). Önceleri Ordu coğrafya bürosu'nda ve Ulusal coğrafya enstitüsü'nde çalıştı. 1945'te École polytechnique'e gökbilim profesörü olarak atandı. Uluslararası jeodezi birliği'nin genel sekreteri oldu (1946-1960); bu unvanla, Uluslararası jeofizik yılı'nın (1957-58) ve büyük uluslararası bireşim çalışmalarının öncülüğünü yaptı; bu çalışmaların başında Avrupa kıtasının bütün açısal üçgenlemelerinin ve nivelmanlarının tek bir bütün halinde düzenlemesi ve dünya çapında homojen bir yerçekimi ağının belirlenmesi gelir. 1956'da Fransa Bilimler akademisi'ne seçildi. 1958'de Uluslararası gravimetri bürosu'nun başkanı oldu. G. Laclavère ile birlikte bir *Traité de géodesie* (Jeodezi incelemesi) [1951] yayımladı.

TARDİEU (Jean), fransız yazar (Saint-Germain-de-Joux, Ain 1903). Şiir kitapları (*le Fleuve caché*, 1933; *Monsieur Monsieur*, 1951; *Obscurité du jour*, 1974; *Formeries*, 1976; *le Professeur Froeppel*, 1978; *Comme ceci, comme cela*, 1979) ve üç ciltte toplanan tiyatro oyunları (1955, 1960 ve 1975) yayımlandı. Tiyatroda da tıpkı şiirde olduğu gibi çok az ve özlü sözcüğe yer verdi, soytarılığa kaçan jestleri kısıtladı ve dünyanın gülünçlüğünü ve boşluğunu dile getiren bir çeşit "seyirlik şiir" yarattı.

TARDİGET ÜR-RAHLE, Fas'ta, Mamura ormanında tarihöncesi buluntu yeri. Orta villafranca katı çakıları içinde Kuzey Afrika'nın en eski aletleri ele geçirildi.

TARDİGRADA a. Zool. TARDİGRATLAR altşubesinin bilimsel adı.

TARDİGRAT sıf. (fr. *tardigrade;* lat. *tardigradus; tardus*, yavaş ve *gradus*, adım). Yürüyüşü doğal olarak yavaş olan hayvan için kullanılır.

TARDİGRATLAR a. (fr. *tardigrade*). **1.** Güney Amerika'da Pleyistosen tabakalarında fosilleri bulunan büyük memeli hayvanlar öbeği. (Tardigratlar bugünkü tembelhayvanlara benziyorlar, ama ağaçta değil yerde yaşıyorlardı ve iri pençeleri vardı. Üyelerinin iriliği sığırınkiyle filinki arasında değişen bir düzine kadar cinsi bilinen bu hayvanların en irisi Cuvier'in 1796'da tanımladığı ünlü *Megatherium americanum*'dur.) **—2.** Eklembacaklılara çok benzeyen boğumlu ama bölütsüz gövdeli, dört çift kısa bacaklı, ayakları çengelli mikroskobik hayvanlar şubesi ya da altşubesi. (Bil. a. *Tardigrada*.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Zool. Tardigratlar denizde, tatlısuda ya da yosunlar arasında yaşar. Gaz alışverişi bedeni saran kılıfla sağlanır: dolaşım aygıtı yoktur; bedenin hareketleri iç boşluktaki sıvıyı ve bunun içinde asıltı halindeki yuvarları durmadan çalkalar. Yosunlarda ve likenlerde yaşayan tardigratlar, uzun bir kuraklık dönemi geçirdiklerinden, altı yıldan fazla sürebilen hareketsiz yaşama dönemleri geçirirler; suya kavuşur kavuşmaz çabucak etkin yaşama dönerler; bu anhidrobiyoz* dönemleri sayesinde hayvanın toplam altmış yıl kadar yaşayabildiği sanılır.

TARDİYE a. (ar. *ṭard* ve *-iyye*'den *ṭardiyye*). Ed. Divan şiirinde beşer dizelik bentlerden oluşan bir nazım biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.) || Mesnevilerde serüven kişilerinin ağzından söylenmiş gazel, murabba gibi türlerdeki şiirlere verilen ad.
—ANSİKL. Ed. Tardiyenin her bendinde ilk dört dize birbiriyle; bütün bentlerin son dizeleri de ayrıca birbiriyle uyaklıdır: *aaaab ccccb* vd. Aruz vezninin kısa kalıplarıyla (mefûlü mefâilün feûlün [——·—·—·——]) yazılır. Az kullanılan bu türün en ünlü örnekleri Şeyh Galip'in *Hüsn ü Aşk* mesnevisinde ve *Divan*'ındadır.

TARDOİRE, Fransa'da (Limousin ve Charente) ırmak; 100 km. Châlus yakınında doğan Tardoire, La Rochefoucauld bölgesinin kireçli topraklarına ulaşınca yeraltında kaybolur. Çok yağışlı mevsimler sayesinde ırmağın yatağında, Mansle'da, Angoulême'in 30 km K.'inde kolu Charente'ı alıncaya kadar hep su vardır.

TARDYON a. (fr. *tardyon; tard*, geç ve *[tach]yon*, takyon'dan). Tem. parç. TAKYON'a karşıt olarak, yalnızca sınır hızın (ışığın boşluktaki hızı) altındaki hızlarda hareket edebilen bütün olağan parçacıklar için önerilen genel ad.

TAREK -ki a. (fars. *târek*). *Esk.* Bir şeyin tepesi.

TAREM a. (fars. *târem*). *Esk.* **1.** Çardak. **—2.** Kümbet, kubbe: *"O târem felekten de beter gibi / Meh üstünde konmuş kebuter gibi"* (Nedim, XVIII. yy.). **—3.** Dam. **—4.** Gökyüzü. **—5.** *Tarem-i ahzar, tarem-i firuze-fam, tarem-i nilgün*, gök, sema. || *Tarem-i carüm*, dördüncü cennet. || *Tarem-i pak*, cennet.

TARENTAİSE, Fransa'da (Savoie) bölge, İsère'in (Albertville'in yukarı kesimi) ve Vanoise'dan ya da Beaufortin kütlesinden inen kollarının yukarı vadisidir.

TARENTELLA a. (ital. sözc.; öz. a. *Taranto*'dan). **1.** XVIII. yy. sonu ve XIX. yy. başında davul ya da kastanyetler, hatta bazen şarkılar eşliğinde oynanmakla birlikte, büyük bir olasılıkla daha eski bir koregrafinin değişik bir biçiminden başka bir şey olmayan, Güney İtalya'ya özgü neşeli bir halk dansı; bu dansın oynandığı ezgi. (Auber, Weber, Thalberg, Heller, Rossini ve Mendelssohn gibi bazı besteciler de tarentellalar yazmışlardır.) **—2.** Günümüzde Capri ve Sorrento'da oynanan folklor dansı. (Çiftler halinde ve hızlı hareketli [3/8 ya d 6/8'li] bir danstır.)

TARENTOLA a. (öz. a. *Taranto*'dan). Sıcak bölgelerde yaşayan küçük kertenkele. (*Tarentola mauritanica*, Fransa'nın güneyinden Sahra'ya kadar kayalık yerlerde bulunur; *T. neglecta*, kumculdur, Sahra kumullarında rastlanır. Gekogiller familyası.)

TARET a. Su içinde kalan odunları delen ikiçenetli yumuşakçaların ortak adı. (*Teredo* cinsi; *Teredinidae* familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. Taret uzun gövdelidir; kireçli eklentiyle korunan basit bir ayağı ve bir çift sifonu vardır. Bedenin yalnızca arka bölgesi karmaşık yapılı bir kavkıyla kaplıdır. Bütün denizlerde yaygın olan taretler büyük zararlara neden olur: su içinde kalan bütün odunlarda, gemilerin gövdelerinde, iskele babalarında delikler açarlar. 1734'te, Hollanda'daki deniz bentlerini bir ölçüde taretler tahrip etmiştir. Suda kalacak odunlar, ya balçığa ya acı suya daldırılarak ya da içlerine kreozot şırınga edilerek taretlerden korunur. Taretlerin fosillerine Üçüncü Zaman tabakalarından başlayarak rastlanır.

TARET a. (ing. *turret*, kule'den). Ask. deniz. Savaş gemilerinde, topun ya da topların makine bölümünü ve topçuları düşman ateşinden koruyan, yassı ve yuvarlak biçimli, kapalı zırhlı bölme.
—ANSİKL. Ask. deniz. Taret kendi etrafından dönerek, topların bütün doğrultularda nişan almasını sağlar. Top sayısına göre, taret "tekli", "çift", "üçlü" ya da "dörtlü" taret olarak adlandırılır. Bir taret, aşağıdan yukarıya doğru, bir cephane bölmesinden, nişan alma ya da yükleme motorlarıyla bağlantıyı sağlayan bir ya da birçok odadan, taret komutanı ile nişancıların bulunduğu ve top namlularının çıktığı atış odasından oluşur. Modern gemilerde, taretler uzaktan kumandalı ya da uzaktan nişan almalıdır. Günümüzde taretler yalnız hafif toplarda kullanılır, diğerlerinin yerini güdümlü mermi fırlatma rampaları almıştır.

TAREYEV, Hint okyanusu'nda ekvator altakıntısına verilen ad. (Akıntıya rus denizbilimci B. A. Tareyev'in [1931-1972] adı verilmiştir.)

TARF a. (ar. *ṭarf*). *Esk.* **1.** Bakış. **—2.** Göz ucuyla bakma.

TARFE a. (ar. *tarfe*). *Esk.* **1.** Gözün bir kez açılıp kapanması. **—2.** *Tarfet-ül-ayn* ya da *tarfe-i ayn*, göz açıp kapayana kadar geçen zaman.

TARFEYA, esk. **Villa Bens,** Güney Fas'ta kent, Sahra'da, il merkezi, Yubi burnu yakınında; 1 100 nüf. Ticaret merkezi. —*Tarfeya ili*, 24 100 nüf.

TARGAN (Şerif Muhittin) → ŞERİF MUHİTTİN.

TARGAN (Safiye Ayla), türk kadın ses sanatçısı (İstanbul 1907). Bebek Çağlayan darüleytamı'nda yetişti. Bursa Kız muallim mektebi'ne devam etti. Çapa kız öğretmen okulu'nu bitirdi. Beyoğlu birinci ilkokulu öğretmenliğine atandı (1925). Eyyubi Mustafa Sunar'dan müzik dersleri aldı. Darüttalim musiki heyeti'nin konserlerine katıldı. 1931'de öğretmenlikten ayrıldı ve gazinolarda çalışmaya başladı. Yesari Asım, Hafız Ahmet Irsoy, Selahattin Pınar, Sadettin Kaynak ve Udi Nevres Bey'den yararlandı. 500'den fazla plak doldurdu. Yurtiçinde ve yurtdışında konserler verdi. Bir ara İstanbul konservatuvarı icra heyeti'nde bulundu. İstanbul radyosu'nun ilk açılışından bu yana Türkiye radyoları'nda yayınlara katıldı. Pek çok ses sanatçısı onun taklitçisi oldu. Son derece yumuşak, tatlı sesiyle ünü yurt sınırlarını aştı, özellikle arap ülkelerinde büyük ilgi gördü. 1950'de Şerif Muhittin Targan ile evlendi. *Seninle doğan güldür bu gönül* (neva, sofyan) ile *Aşk yaprağına konarak koza öresim gelir* (mahur-sofyan, değişmeli) adlı iki şarkısı vardır.

TÂRGOVİŞTE → TİRGOVİŞTE.

Targowica konfederasyonu, 14 mayıs 1792'de Felix Potocki, hetman Seweryn Rzewuski ve Franciszek Branicki adlı üç magnat tarafından kurulan polonya konfederasyonu. Konfederasyonun, 1791 Anayasası'nın geçersizliğini ilan etmesi ve rus birliklerinin yardımını istemesi üzerine, 18 mayısta rus birlikleri sınırı geçti. 24 temmuzda kral Stanisław August, Konfederasyon'a katıldı ve savaş harekâtlarını durdurtarak Polonya'nın ikinci bir paylaşımına yol açtı (1793).

TARGUM a. (*çeviri* anlamında ibranice sözc.). Babil esaretini (İ.Ö. 587-538) izleyen dönemde, ibranicenin yerini aramca aldığı zaman, Kutsal Kitap'ın sinagog ayini için yapılan (bazen açıklamalı) aramca çevirisi.
—ANSİKL. Filistin ve Doğu diasporadaki Yahudiler'in aramca konuştukları sürgünsonrası dönemde sinagog ayini gereksinimlerinin ürünü olan targumlar, yalnız bir çeviri olmakla kalmıyor, klasik ve ayinsel ibraniceyi az bilen kuşaklar için kutsal metni anlaşılır bir duruma getirmek ereğini güden bir açıklama oluşturuyorlardı. Başlangıçta sözlü, bir çırpıda yapılmış ve bölük pörçük bir nitelik taşıyan bu çeviriler, yüzyıllar boyunca, genellikle çok sonradan yazıya döküldü. Kumran kazılarında, İ.Ö. II. yy. sonunda yazıldığı sanılan çok eski bir Eyüp targumu bulundu. Bugün elde bulunan targum edebiyatı şöyle sınıflandırılmaktadır: 1. en ünlüsü Onkelos targumu (Babil targumu da denir) olan Torah targumları (Onkelos targumu, çok daha eski bir metnin İ.S. II. yy.'a tarihlenebilen edebi aramca bir yeniden çevirisidir); 2. eldeki metnin, İ.S. III.-V. yy.'lar arasında yazıldığı sanılan Peygamberler targumu; 3. eldeki yazma Talmud döneminden önceye tarihlenmeyen Ketubim* targumları.

TÂRGU MUREŞ → TİRGU-MUREŞ.

TARGYA. Tar. coğ. Anadolu'nun Lydia bölgesinde kent; yeri kesin değildir. Ancak Manisa'nın Salihli ilçesine bağlı İğdecik köyü yakınında, Karataş ovasındaki kalıntıların bu kente ait olduğu sanılmaktadır.

TARH a. (ar. *ṭarḥ*). Bahçelerde çiçek dikmek için ayrılmış yer: *Çiçek tarhları.* (Eşanl. PARTER.) [Bk. *ansikl.* böl. Çiçekç.]
—*Esk.* **1.** Atma, bırakma. **—2.** Vergi koyma. **—3.** Düzenleme, tanzim: *"Eğer seyretmedinse her birinin tarh-ı dil-cûsun"* (Nedim, XVIII. yy.). **—4.** *Tarh etmek*, atmak, bırakmak: *"Eşrefoğlu Rumî'yi aradan tarh edeyin / Senin ile bakayım seni göreyim canım"* (Eşrefoğlu Rumi, XV. yy.). **—5.** *Tarhefgen* → TARHEFGEN. ‖ *Tarh-endaz* → TARHENDAZ ‖ *Tarh-i esas*, temel atma.
—Esk. mat. ÇIKARMA'nın eşanlamlısı.
—Süslem. sant. Kimi islam elyazmalarında, sayfanın yazı yazılacak zemini üzerine yaldızla yapılan hafif bezeme.
—Verg. huk. *Vergi tarhı*, vergi alacağını yasalarda gösterilen matrah ve oranlar üzerinden hesaplayıp saptama işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Çiçekç. İngiliz usulü tarhlarda genellikle çimenden bir fon bulunur. Fransız usulü tarhlarda düzgün bakışımlı ekilmiş çokyıllık bitkilere yer verilir. İşlemeli tarhlarda tarh kenarları oya gibi budanmış şimşir bordürlerle süslenir. Su tarhları büyük parklarda bulunur.
—Verg. huk. Vergi tarhı işlemleri genellikle vergi dairelerince yapılmakla birlikte, yükümlünün kendisi ya da üçüncü kişiler tarafından da yapılabilir. Örneğin, gelir vergisinde, yükümlü vergi konusunu ve matrahını ve bu matraha göre hesapladığı vergi borcunu kendisi saptar ve beyan eder. Üçüncü kişiler tarafından yapılan tarh işlemlerine ise kaynakta tevkif yöntemi gösterilebilir. Vergi tarhında uygulanacak yöntemler şunlardır: beyanname* yöntemi, götürü* yöntem, karine* yöntemi ve idarece* takdir yöntemi (resen takdir).

TARHAN a. (esk. türkç. *tarkan*'dan). Tar. Eski türk boylarında, özellikle Oğuzlar'da demirci ve zanaatçı ustalarına, esnaf temsilcilerine verilen ad.
—ANSİKL. Tarhanların eski Türkler'de kehanet sahibi olduklarına, gerektiğinde tılsımlı taşlarla düşman ordularını yok ettiklerine inanıldığı için göktürk ve hazar hakanları da tarhanların soyundan geldiklerini iddia ederlerdi. Bu, daha sonra Türkler'de "tarhanlık*" olarak büyük toprak sahiplerine verilen bir unvana dönüştü. Moğollar'da da önemli komutanlar, yüksek düzeydeki görevliler, toprak sahipleri ve büyük tüccarlar bir ayrıcalık ve onur belirtisi olarak adlarının sonuna eklenen "tarhan" unvanıyla anılırlardı. Bu gelenek türk boylarında X. yy. ortalarına kadar varlığını korudu.

TARHAN (Mehmet Hayri), türk asker (Tırnovacık 1880 - Ankara 1934). Harp okulu'nu (1902), Harp akademisi'ni (1905) bitirdi. Balkan savaşı'na katıldı. Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşlarında tümen komutanlığı yaptı. Kurtuluş savaşı'nda 61. Tümen komutanıyken generalliğe yükseldi. Harp akademisi'nde Atatürk'ün sınıf arkadaşıydı.

TARHAN (Ali Rana), türk siyaset adamı (İstanbul 1883 - ay. y. 1955). Galatasaray lisesi'ni bitirdikten sonra yükseköğrenimini Almanya ve Belçika'da PTT meslek okullarında tamamladı. 1927'de başlayan yasama görevini 1950 seçimlerine değin sürdürdü. İnönü ve Bayar hükümetlerinde Gümrük ve tekel bakanı olarak yer aldı (1931-1939). Bir süre Müstakil grup başkanlığı yaptı. Yasama görevinin sona ermesinden sonra İş bankası yönetim kurulu başkanlığına getirildi.

TARHAN (Mümtaz), türk yönetici ve siyaset adamı (İstanbul 1908 - ay.y. 1970). Ankara Hukuk mektebi'nin bitirdi (1931), kamu görevlerinde çalıştı. Sayıştay başkanlığından ayrılıp siyasete atıldı. Bir dönem DP Ankara milletvekilliği (1954-1957) yaptı ve 4. Menderes hükümetinde Çalışma bakanı olarak yer aldı (1955-1957). Yasama görevinin sona ermesi üzerine İstanbul vali ve belediye başkanlığına getirildi (1957-1958). Kamu görevinden ayrıldıktan sonra yaşamının sonuna değin kendi kurduğu bir özel okulun yöneticiliğini yapan Tarhan'ın *Olgunluğumuzun panoraması* (1940), *Medeni kanunun genel esasları* (1947), *Akitler* (1948), *Mukayeseli dünya kadastrosu* (1949) vb. yapıtları bulunmaktadır.

TARHAN (Abdülhak Hamit), türk şair, oyun yazarı (İstanbul 1852 - ay. y. 1937). *Tarih-i liva*, *Ruzname* gibi yapıtların yazarı hekimbaşı Abdülhak Molla'nın (1786 -1853) torunu; tarihçi (*Tarih-i devlet-i aliye*

Biollay-Diaf

Tarentaise İsère vadisi Brevières'de

taret

Safiye Ayla Targan

Abdülhak Hamit Tarhan

-yi Osmaniye [1854]), Mekteb-i tıbbiye nazırı, Tahran büyükelçisi Hayrullah Efendi'nin (1817-1866) oğlu. Hocan Tahsin Efendi, Edremitli Bahattin Efendi gibi hocalardan özel ders aldı. Bir süre Paris'te Hortus Collège'de (1863-1864) okudu. Babıâli tercüme odası'nda (1864-1865) çalıştı. Babasının görevle gittiği Tahran'da 20 ay kaldıktan sonra onun ölümü üzerine İstanbul'a dönerek 1867'den başlayarak Maliye, Şûrayı devlet, Sadaret kalemlerinde kâtiplik yaptı. Paris büyükelçiliği ikinci kâtipliğine atandı (1876). Burada imzasını koymadan yayımladığı *Nesteren* (1878) oyununda zalim bir hükümdara karşı halkın başkaldırmasını anlattığı için açığa alındı. Affedilerek Poti (Kafkasya, 1881), Golos (Yunanistan, 1882-1883) şehbenderi, Bombay baş şehbenderi (1883-1885), Londra elçiliği başkâtibi (1886-1888) olarak çalıştı. Londra'dayken *Zeynep* (bas. 1908) oyununun sansürce incelenmesinde devlet ve hanedanla eğlendiği ihbar edildi, bir kez daha görevinden alındı. Abdülhamit II'ye, edebiyatla uğraşmayacağına söz veren mektubu üzerine elçilik danışmanı olarak Londra'ya dönebildi. Daha sonra Lahey elçiliği (1895-1897), Londra elçiliği müsteşarlığı (1897-1906), Brüksel ortaelçiliği (1906-1912) görevlerinde bulundu. Meclis-i âyan üyesi (1914-1919), bu mecliste ikinci başkan olarak görev yaptı. Mütareke yıllarını Viyana'da geçirdi. Kurtuluş savaşı bittikten sonra döndüğü İstanbul'da belediyenin Maçka palas'ta ayırdığı dairede yaşadı. 1928'de İstanbul milletvekili oldu.

İlk şiir kitabı *Sahra*'dan (1879) başlayarak tanzimat* edebiyatında şiirin konularını alabildiğine genişletmiş, dil ve anlatıma önemli yenilikler getirmişti. Çağındaki türk şiirinin divan edebiyatıyla bağlarını kesin biçimde kesti. Günlük yaşamın basit olaylarını konu edinen *Divaneliklerim yahut Belde* (1885) Paris'te görüp yaşadıklarını sade çizgilerle canlandırıyordu. Divan şiirinin imgelere bürünmüş yapay görüntülerine karşılık doğaya bir gözlemci olarak yaklaştı. Öte yandan ölüm, varlık-yokluk, dünya-ahret, Tanrı'nın varlığı ruh-madde gibi doğaüstü konulara eski şiirin bağlandığı hazır kalıpları kırarak yaklaştı (eşi Fatma Hanım'ın ölümü üzerine kaleme aldığı *Makber* [1885], onu izleyen *Ölü* [1885], *Hacle* [1885]). Öte yandan istibdat yönetimine, baskıya, bağnazlığa karşı çıktı; siyasal özgürlük, kadın hakları gibi toplumsal sorunlar üzerinde durdu (*Garam* [bas. 1923], *Kahpe yahut sefilenin hasbıhali* [1887], *Liberte* [bas. 1913]). Divan şiirinin geleneksel biçimlerine karşın uyak düzeninde yeni uygulamalara yöneldi. Yeni aruz kalıpları kullandı; duraksız hece vezniyle denemelere (*Bâlâdan bir ses* [1911]) girişti. Doğaya yeni bakışına (Hyde Park'tan geçerken, 1886), yeni duygu ve düşüncelerine (Kürsi-i istigrak, 1884), tarihsel değerleri coşkuyla yüceltişine karşın dilde sadeliğe yönelemeyişi, yer yer özensizliği onun şiirinin yaşamasını engelledi. Yaşadığı dönemde "dâhi" diye adlandırılmış, düşüncelerinin derinliği üzerinde durulmuştu (*Abdülhak Hamit ve mülahazat-ı felsefiyesi*, R. T. Bölükbaşı [1918]). Sonraki kuşaklar ise şiirinin içeriğini (Putları yıkıyoruz kampanyası, N. H. Ran, 1929), dil ve anlatımını (*Ararken*, N. Ataç [1954]) büyük ölçüde eleştirdiler. Tiyatro oyunlarında düzyazı (*Duhter-i Hindu* [1875] vd.) yanında bazen düzyazıyla şiiri birlikte kullanmış (*Tarık yahut Endülüs'ün fethi* [1879] vd.), aruz (*Eşber*[1880] vd.) ve heceyle (*Nesteren* [1877]) manzum tiyatro örnekleri vermişti. Bu yapıtların konusu bazen yerli yaşamdan (*Sabr ü sebat* [1874] yabancı ülkelerden (*Duhter-i Hindu* [1875], *Finten* vd.), islam (*Tarık*, *İbni Musa* [1917] vd.) ve türk (*İlhan* [1911], *Turhan* [1913] vd.) tarihinden kaynaklanır. Haksızlıkları, baskı yönetimlerini yerer, yurt ve insan sevgisi konularını işler; tutkuları sergiler (*Finten*). Batı tiyatrosunun dram ve trajedi türlerindeki deneylerini ilk kez türk tiyatro edebiyatına aktaran bu yapıtların sahneye uygulanması bazen büyük güçlükler gösterir (*Finten* vd.) [→ Kayn.]

TARHANA a. (fars. *ṭarhana*). Mutf. **1.** İçine domates, biber, soğan, kokulu otlar (nane vb.), baharat, yoğurt ya da süt katılarak mayalandırılmış hamuru kurutup ufalayarak yapılan besin maddesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Tarhana çorbası*, tarhanayı et suyu ya da suyla pişirerek yapılan çorba. (Anadolu'da çok yaygın ve besin değeri yüksek bir çorbadır.)

—ANSİKL. Mutf. Tarhana yapımında aşurelik buğday ya da un kullanılır. Büyük bir tencerenin dibine dereotu, çörtük, domates, kırmızı ve yeşil biber doğranır, biraz suyla soğanlar öldürülür. Harç adı verilen bu malzeme soğuyunca, otları alınarak başka bir kaptaki un üzerine dökülür; maya ve yoğurt ya da süt katılarak cıvık bir hamur haline gelinceye değin yoğurulur. 3-4 gün mayalanmaya bırakılır, bu sırada sabah ve akşam süt, su ya da yoğurttan biriyle tekrar yoğurulur. Mayalanma tamamlanınca üzerine un serpilmiş çarşaf üzerine ince bir tabaka halinde yayılıp gölgede kurutulur ve ufalanır. Bileşiminde % 13-14 su; % 60-70 nişasta; % 12-14 protein; % 3-5 asit % 2-4 tuz bulunur. Değerli bir besin maddesidir.

TARHANALIK sıf. Tarhana yapmaya uygun; tarhana yapmak için ayrılmış: *Tarhanalık buğday, yoğurt.*

TARHANLIK a. (*tarhan*'dan). Kur. tar. **1.** Eski türk devletlerinde yüksek dereceli bir görev ve kimi ululara tanınan vergi bağışıklığı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Tarhanlık beratı*, devlete hizmeti geçmiş ululara sahip oldukları topraklar için tanınan vergi bağışıklığını belirtmek üzere verilen belge. (Osmanlı tahrir defterlerinde bu söze "muafiyetname" ve "müsellemiyet" karşılığı olarak sadece bir deyim niteliğinde rastlanır.)

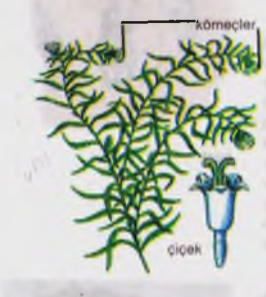
—ANSİKL. Tarhanlık Göktürkler'de, Hazarlar'da, özellikle Oğuzlar'ın kurdukları çeşitli devletlerde yararlığı görülen saygın ululara tıpkı subaşılık, yinallık, tuğracılık gibi bir tür ayrıcalıklı toprak sahipliği niteliğinde verilen onur unvanıydı. Moğollar döneminde Cengiz yasası'yla yeniden düzenlenen topraklarda 3 tür tarhanlık vardı: öteden beri vergi dokunulmazlığı olan tarhanlık toprakları; vergiye bağlıyken fermanla bu durumu kaldırılan tarhanlık toprakları; düşmandan alındıktan sonra dirlik ve arpalık olarak verilen tarhanlık toprakları. Müslümanlığı benimseyen Karahanlılar (955), islamlığa aykırı bir kurum olarak gördükleri tarhanlığı ortadan kaldırdılar. Zamanla müslümanlığı kabul eden öteki türk boylarında da bu unvan unutuldu ve kullanılmaz oldu.

TARHEFGEN sıf. (ar. *ṭarḥ* ve fars. *efgen*'den *ṭarḥ-efgen*). *Esk.* Bir işi kuran, temel atan: *"Tarh-efgen olan Nedimâ bu zemîne / Mahdûm-ı felek-mertebe-i ilhamımızdır"* (Nedim, XVIII. yy.).

TARHENDAZ sıf. (ar. *ṭarḥ* ve fars. *endāz*'dan *ṭarḥ-endāz*). *Esk.* Düzenleyen, bir şeyin temelini atan.

TARHUN a. (ar. *ṭarḥūn*; yun. *drakontion;* yılanyastığı'ndan). **1.** Yavşan cinsinden, 60-120 cm yükseklikte, keskin kokulu, tüysüz yapraklı, çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *Artemisia dracunculus;* bileşikgiller familyası.) **—2.** Bu bitkiden yapılan bahar.

—ANSİKL. Tarhun, Sibirya kökenli aromatik bir bitkidir. Türkler'le Yakındoğu'ya (Anadolu, İran) ve Anadolu'dan Haçlılar'la Avrupa'ya yayılmıştır. Kısır bir bitki olduğundan çelikle ya da köklü sürgünlerle üretilir. Türkiye'de, Ankara, Erzurum, Gaziantep, Urfa yörelerinde yetiştirilir. Taze ya da kurutulmuş yapraklı dalları acı madde, tanen ve uçucu yağ (% 0,04-0,08) içerir. Halk hekimliğinde iştah açıcı, gaz ve idrar söktürücü olarak infusyon halinde kullanılır. Anadolu'nun bazı köylerinde toz edilerek ekmek üzerine serpilip yenir. Yemeklere tat ve koku vermek üzere katılır. İlkbaharda demet halinde sebze olarak satılır. Zararsız ve etkili bir iştah açıcıdır.

tarhun
(Artemisia dracunculus)

TARHUNCU AHMET PAŞA, türk sadrazam (Mat, Arnavutluk, ? - İstanbul 1653). Enderun'da yetişti. Kethüdalığını yaptığı sadrazam Hezarpare Ahmet Paşa'nın öldürülmesi (1648) olayında canını şeyhülislam Abdürrahim Efendi'nin yardımıyla kurtardı. Diyarbakır beylerbeyliğine (1648), ardından vezirliğe yükseltilerek Mısır beylerbeyliğine (1649) gönderildi. 1651'de görevden alındı, bir süre İstanbul'da hapsedildikten sonra Selanik'te oturmak üzere Yanya valiliğine atandı. Kazasker Hocazade Mesut Efendi'nin tavsiyesi üzerine Gürcü Mehmet Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirildi (1652). Göreve gelir gelmez sarayda ve hükümet işlerinde büyük nüfuzu olan Darüssaade ağası Uzun Süleyman Ağa'yı sürdürüp, sipahi zorbalarını sindirdi. Mehmet IV'ün buyruğuyla, devletin gelir ve giderleri arasındaki dengesizliği ortadan kaldırmak amacıyla sonradan "Tarhuncu layihaları" diye anılacak olan iki bütçe planı yaptı. Gereksiz harcamaları kısmak ve bütün dirlikleri bir deftere kaydettirmek suretiyle hazineyi zenginleştirmeye çalıştı. Bunun sonucu olarak saray erkânından birçok kişinin, özellikle de kaptanıderya Derviş Mehmet Paşa gibi devlet ileri gelenlerinden bazılarının düşmanlığını üzerine çekti. Padişahı tahttan indirmeye yönelik tasarıları bulunduğu yolunda yapılan ihbarlar nedeniyle sadrazamlığa atandıktan dokuz ay sonra saraya çağrılarak boğduruldu.

Tarhuncu layihası, Mehmet IV döneminde, sadrazam Tarhuncu Ahmet Paşa'nın hazırladığı ve kendi adıyla anılan bütçe tasarısı (1653). Osmanlı devletinin bunalımlı bir evresinde yönetimi ıslah amacıyla sadrazamlığa getirilen Tarhuncu Ahmet Paşa, baş defterdar Zurnazen Mustafa Paşa başkanlığında çalışan maliyecilere devlet gelir-giderlerini gösteren bir tasarı hazırlatarak 12 yaşındaki padişaha sundu. Bu tasarıya göre 1653'te hazinenin geliri 24 bin yük (2 milyar 400 milyon) akçe, gideri de 25 bin 200 yük (2 milyar 520 milyon) akçe olduğundan, 1 200 yük (120 milyon) bütçe açığı vardı. Bütçe açığını kapamak için daha önce rüşvetle servet yapanları hazine adına vergiye bağlamak, harcamaları kısmak, memurlardan vergi kesmek, yapımevi ve konut vergileri koymak gibi köklü önlemlere başvuran Tarhuncu, çıkarları zedelenen saraylılar başta olmak üzere pek çok düşman kazandı. Mehmet IV'ü devirip kardeşi şehzade Süleyman'ı tahta çıkarmak istediği hakkında uydurulan ustalıklı bir iftira üzerine idam edildi. Onun ölümünden sonra Tarhuncu layihası rafa kaldırıldı; bütçe açığını kapamak için alınan önlemler göz ardı edildi ve bozuk düzen sürdü.

TARIK a. (ar. *ṭārıḳ*). *Esk.* Sabah yıldızı; Venüs.

TARIK BİN ZİYAD, berberi asıllı arap komutan (öl. Şam 720). Bazı kaynaklara göre Hemedan'dan Kuzey Afrika'ya göç etmiş Nafza kabilesindendir. Zenateler'den bir berberi olduğu da ileri sürülür. Babası Ziyad bin Abdullah'tı. Kuzey Afrika genel valisi Musa bin Nuseyr'in hizmetine girdi. Çoğunluğu Berberiler'den oluşan bir ordunun başında Cebelitarık boğazını geçip İberya yarımadasına çıktı. Askerlerin geri dönme umudunu kırmak için de gemilerini yaktırdı (711). Almeria ve Cartagena kalelerini ele geçirdikten sonra, Musa bin Nuseyr'in gönderdiği takviye kuvvetleriyle İspanya'nın fethine girişti. İspanya'da saltanat süren got kralı Rodríguez'le Cádiz önlerinde tutuştuğu savaşta ordusunu dağıtıp kendisini öldürdü. Başkent Tuleytula (Toledo) ile birçok kenti alıp Got krallığı'na son verdi. Ancak çok kısa zamanda elde ettiği bu başarılar Musa'nın kıskançlığına yol açtı. Musa haber

yollayarak Endülüs'e geleceğini ve kendisi gelinceye kadar yeni fetihler yapmamasını bildirdi. Tarık bu buyruğu dinlemedi. Gotlar'ın yeniden toparlanmalarına ve karşı saldırıya geçmelerine fırsat vermemek için harekâtı sürdürdü. 712 yaz başlarında İspanya'ya gelen Musa, Sevilla (712) ve Herida'yı aldı ve Talavera'da Tarık ile birleşti, buyruğunu dinlemeyen Tarık'ı azletti ve kırbaçla dövdürtüp hapse attırdı. Araya giren emevi halifesi Velit, Tarık'ın hapisten çıkmasını ve Musa ile barışmasını sağladı. Bunun üzerine yeniden fetihlere başlandı; Zaragoza, Aragón, León gibi önemli kaleler art arda emevi kuvvetlerinin eline geçti. Bir süre sonra iki komutanın arası yeniden açıldı. Bu kez Velit her ikisini de Şam'a çağırdı. Musa da, Tarık da Endülüs'ü kendilerinin fethettiğini ileri sürdüler. Tarık, asıl fatihin kendisi olduğunu kanıtlamak için ganimet olarak ele geçirdiği ve Musa'ya armağan ettiği Hz. Süleyman'ın sofra takımından bir tepsinin bacağını ortaya çıkarınca Velit, Musa bin Nuseyr'i görevinden aldı. Buna karşın Tarık'ı da Şam'da alıkoydu ve başka görev vermedi. Tarık bin Ziyad'ın fetihleri Abdülhak Hamit (Tarhan) tarafından *Tarık* yahut Endülüs fethi* adlı sahne yapıtında da işlenmiştir (1878/1879).

TARIK DURSUN K., soyadı **Kakınç,** türk yazar* (İzmir 1931). Ortaokuldan (1950) sonra öğrenimini sürdürmedi. Gazetecilik, senaryo yazarlığı, film yönetmenliği, yayıncılık gibi işler yaptı. Yapıtlarında aylak delikanlıların, işçilerin, küçük memurların, ezilen kadınların vb. günlük yaşamlarını, geçim kavgalarını, aşklarını konu edindi. İzmir'deki yetişme döneminin gözlemlerini (*Hasangiller* [1955], *Kopuk takımı* [1969]), anıları [*Bahriyeli çocuk* [1976]), köy (*İnsan kurdu* [1959]) ya da gecekondu (*Sabah olmasın* [1967]) çevrelerini, süngercilerin (*Denizin kanı* [1968], TV dizisi oldu, 1980), yurtdışına giden işçilerin (*Kayabaşı uygarlığının yükselişi ve birdenbire çöküşü* [1980]), tiyatro sanatçılarının (*Bağışla onları* [1989]) dünyalarını öykü ve romanlarında yansıttı. Halk hikâyeleri (*Bağrıyanık Ömer ile güzel Zeynep* [1972]), sinema sanatı (*36 kısım tekmili birden* [1970]) gibi kaynaklardan yararlandı. Hareketli, canlı, atak anlatımıyla dikkati çekti. *Haritada beş nokta* adlı dizi röportajıyla (1960) gazetecilik başarı ödülünü, *Güzel avrat otu* (1960) ile TDK öykü ödülünü, *Yabanın adamları* (1966) ve *Ona sevdiğimi söyle* (1985) yapıtlarıyla Sait Faik hikâye armağanı'nı, *Kurşun ata ata biter* (1984) yapıtıyla Orhan Kemal roman armağanı'nı, *Bizimkisi zor zanaat* (1990) ile İstanbul gazeteciler cemiyeti yılın röportajı ödülü'nü, *Ağaçlar gibi ayakta* (1990) ile 1991 Yunus Nadi roman ödülü'nü aldı. Bazı romanlarından TV'ye dizi film senaryoları uyarladı (*Kopuk takımı*, *Hasangiller*, *Ağaçlar gibi ayakta*).

Tarık suresi, Kuran'ın 86. suresi. 17 ayettir. Mekke'de inmiştir. Adı, ilk ayette geçer.

Göğe ve sabah yıldızı ya da mecaz olarak Hz. Muhammet anlamında kullanılan "tarık"a ant içerek başlayan surede insana hangi maddelerden yaratıldığı anımsatılır. Kıyamette bütün sırların açığa çıkarılacağına, o zaman insanın zayıf ve güçsüz olacağına dikkat çekilir. Kuran'ın önemi belirtildikten sonra, Hz. Muhammet'e müşrikler için süre tanımasını buyuran ayetle sure son bulur.

Tarık yahut Endülüs fethi, Abdülhak Hamit Tarhan'ın oyunu (1880). Tarık bin Ziyad'ın İspanya fetihlerini konu edinir. Metin içinde şiirlere de yer verilmiştir. Komutanın söylediği tirat ("*Endülüs hükümdarının hazineleri içindesin Tarık! Sen nereden gelip nerede durmuşsun? Azimetin ne tarafa?*"), "Makber" adıyla tanınan ağıt ("*Her yer karanlık, pürnur o mevki*") gibi bölümleri ünlüdür.

TARIM a. **1.** Bitkisel üretim amacıyla, toprağı işlemeye dayanan çalışmaların tümü. **—2.** Daha genel anlamda, insan tarafından kendisine yararlı, özellikle beslenmesi için gerekli hayvansal ve bitkisel ürünler elde etmek amacıyla, belirli bir biyolojik ve sosyo-ekonomik ortamda girişilen etkinliklerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** *Karşılaştırmalı tarım*, eski tarım toplumlarının kökenini ve geçirdikleri değişimleri ve çağdaş toplumların tarım kesimini inceleyen bilim dalı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bitki patol. *Tarım koruma*, tarım bitkilerinin düşmanı olan hastalıklara ve hayvanlara karşı mücadele yöntemleri geliştirerek kullanma (tarım teknikleri, biyolojik mücadele, tarım ortamını değiştirme, kimyasal ilaç kullanma, genetik yöntemler uygulama vb.). || *Tarım koruma ilacı*, bitkilerin hastalıklardan ve zararlılardan korunması ve hastalananların iyileştirilmesi için kullanılan kimyasal madde. (Eşanl. PESTİSİT.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Koop. *Tarım kredi kooperatifleri* → KOOPERATİF. || *Tarım satış kooperatifleri* → KOOPERATİF.

—Tar. *Tarım yasaları*, özellikle Antikçağ'da, topraksız köylüleri toprak sahibi kılmak isterken ortaya çıkan sorunlara çözüm getirmek için alınan önlemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tarım. *Tarım-besin sanayisi*, başta tarım kökenli maddeler olmak üzere beslenmeyle ilgili tüm maddelerin (çünkü su ürünleri, maden suları, mayalar vb. de bu çerçeveye girer) insan ve hayvan beslenmesinde doğrudan doğruya (yiyecek) ya da dolaylı olarak (hammadde) kullanılmak üzere işlenmesine, hazırlanmasına ve müşteriye sunulmasına ilişkin tüm işlemleri içeren sanayi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tarım ekosistemi*, tarım bitkileri, tarımsal üretim teknikleri ve bulunulan ortam arasındaki ilişkilerin tümü. (*Ekosistem** kavramıyla eşdeğer olan bu kavramın geliştirilmesi, incelenen nesneyle çevresi arasındaki karşılıklı ilişkiler açısından, araştırıcıların zihin uğraşı haline gelmiştir.) || *Tarım hidroliği*, tarımda kullanılmak üzere, suyun biriktirilmesi, borularla taşınması ve kullanılmasıyla ilgili sorunları ve akıtma kurallarını ele alan bilim ve teknik. || *Tarım sistemi*, işlenen ortamın, kullanılan üretim araçlarının, iş bölümünün, mübadele ilişkilerinin ve ürün bölüşümünün çözümlemesine dayanılarak belirli bir zamanda ve belirli bir yerde bir tarım toplumunu ve onun tarımını incelemek ve belirlemek olanağı sağlayan kavram. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tek tür'ü tarım*, bir tarım işletmesinde yalnız bir cins, bir çeşit bitki yetiştirilmesi (üzüm, meyve ağacı, buğday). —Aynı tarlada, her yıl aynı bitki türünün yetiştirilmesi. (Bir tarlada hep aynı bitkinin yetiştirilmesi birtakım güçlükler doğurabilir: toprağın yozlaşması ya da yapısının bozulması, asalakların çoğalması, bazı yabancı otların çoğalması.) —Bir bölgede, hatta bir ülkede egemen tarım bitkisi olarak yalnız ya da geniş çapta bir bitkinin yetiştirilmesi (üzüm, mısır, şekerkamışı vb.).

—Tarım mak. *Tarım arabası*, bir traktör tarafından çekilen ve tarım işlerinde kullanılan taşıma aracı. (Eşanl. RÖMORK.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Tarıms. ikt. *Tarım ekonomisi* → TARIMSAL* İKTİSAT. || *Tarım paritesi*, tarım ürünleri fiyatlarıyla çiftçilerin tarımsal üretimde kullandıkları girdiler için ödedikleri fiyatlar arasındaki ilişkiyi belirten oran. (Belli bir baz yılı alınarak hazırlanan indekslerle bulunan tarım paritesi aracılığıyla, çiftçilerin ürünlerinin satışından elde ettikleri gelirlerin, girdiler için yaptıkları harcamalara göre azalma ya da artma gösterdiği ortaya çıkarılır.) || *Tarım reformu*, çoğunlukla topluluğun mali yardımından yararlanan ve tarıma elverişli bir toprağın ya da bir bölgenin (sulama, taştan temizleme, bataklıktan kurtarma gibi gereksinimleri karşılamak için) niteliklerini kalıcı biçimde değiştiren işlerin tümü. (→ TOPRAK* REFORMU.) || *Tarım ürünlerinde sübvansiyon*, devletin herhangi bir karşılık beklemeden tarımsal üretimi desteklemek ve sürekliliğini sağlamak amacıyla üreticilere yaptığı parasal ya da para olarak karşılığı bulunan yardımlar. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yarım mesaili tarım*, bir işletme şefinin ya da bir işletmede çalışan kişilerin, yararlanılabilir çalışma zamanlarının ancak bir bölümünü tarımsal etkinliğe ayırmalarından oluşan tarım biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Dar anlamda tarım terimi, bitkisel üretim için tarım alanlarında yapılan çalışmaları ifade eder. Sanayileşmiş ülkelerde çiftçiler, mekanik, genetik, kimyasal uygulamalarda sağlanan ilerlemeler sayesinde, belirli bir toprak üzerinde ve belirli bir biyolojik ortamda onlara daha verimli çalışma olanağı veren karmaşık teknik yöntemler kullanabilirler. Bu yöntemler, çiftçinin homojen işleyebildiği en küçük toprak parçası olan bir parsel, bir tarla için belirlenir ve başlıca şu teknik alanlara ilişkin öğeleri içerir: toprağın işlenmesi (sürme, çapalama vb.), bitkilerin ekilmesi (tohum ekimi, şaşırtma vb.), toprağın verimini artırma (mineral ya da organik gübrelerle gübreleme), tarla ve bitki bakımı (zararlı otlara ve hastalıklara karşı kimyasal ya da mekanik savaş), hasat. Herhangi bir bitki için kullanılacak yöntemler çiftçinin teknik kapasitesine, ekonomik olanaklarına ve sözkonusu ortamın özelliklerine göre değişir.

Geniş anlamda, insanın sosyo-ekonomik çevresinde geliştirdiği etkinliklerin tümü olarak ifade edilen tarım, yapıldığı ekonomik birim, yani tarım işletmesi bakımından da göz önüne alınır. Bir işletmede, arazi parçaları üzerinde yapılan tarım, toprağın doğasının gerektirdiği tercihlere ve zorunluluklara, iklime, çiftçinin aldığı ve ödediği para miktarına, işletmenin büyüklüğüne bakar. Bir tarım işletmesinde ekeneğin ve ekilmeyen parsellerin (çayırlar) dağılımı *ekim düzenlemesi* terimiyle ve zaman içinde aynı tarlaya kaç yıl art arda hangi ürünün ekileceği de *ekim nöbeti* deyimiyle belirtilir.

Tarım işletmesi bir de üretim sistemiyle tanımlanır, yani çiftçinin özellikle yaşam biçimi ve umduğu gelir miktarı gibi özel bazı hedeflere ulaşmak ve örneğin enerji tasarrufu, çevreyi koruma, planlı ekonomiyle belirlenen üretim hacmi gibi toplumun bazı isteklerini yerine getirmek amacıyla giriştiği hayvansal ve bitkisel üretim çözümlerine, üretim araç ve etmenlerine (el emeği, toprak, hayvanlar, makineler, gübre vb.) bakılır.

Tarık Dursun K.

TARIMIN BAŞLANGICI

Tarımın nasıl başladığı, düşünürleri ve filozofları Antikçağ'dan beri ilgilendiren bir sorundur. Eski Yunanlılar "tarımın icadı"nı Demeter'in Triptolemeus'a ihsanı sayarlar. Fakat, daha İ.Ö. I. yy.'da Varro, tarımın tamamen insanların icadı olduğunu anlamıştı.

Geçen yüzyılın ortalarında, ingiliz antropolog Lewis Henry Morgan, Friedrich Engels'in ardından, tarımı, toplumsal aşama olarak, vahşilikten barbarlığa geçişin kesin ölçütü saydı. Tarımın kökenleri ve hayvan yetiştirme hakkında ilk kuram Eduard Hahn'a (1896) aittir. Fakat, ne bu kuram, ne de Alphonse de Candolle'un (1806-1893) öncü yapıtı *Origine des plantes cultivées* (Tarım bitkilerinin kökeni) [1883] fazla yankı uyandırmıştır.

İki dünya savaşı arasındaki yıllarda, tarıma dayalı bir "neolitik devrim" görüşü öne sürüldü. Gordon Childe, Pleyistosen'den sonra ortaya çıkan iklim değişikliklerinin, canlı organizmaları vahalara sığınmaya zorladığı görüşünü savunan bir kuram geliştirdi. Ona göre, bitkilerin, hayvanların ve insanların böylece bir araya toplanması, insanın diğer ikisini evcilleştirmesine neden olmuştur ("neolotik devrim").

Öte yandan, genetikçi N. I. Vavilov, tarım bitkilerinin çeşitlendiği odakları belirlemiş, sonradan birçokları buraları tarım için başlangıç noktası saymıştır. A. G.

J. M. Steinlein-Pitch

Tayland'ın kuzeyinde pirinç ekimi

Haudricourt ve L. Hédin'in *l' Homme et les plantes cultivées* (İnsan ve tarım bitkileri) [1943] adlı yapıtında bu çalışmaların bir bireşimi yapılmıştır.

Sonraki yıllarda, bu sorun geniş çapta yeniden ele alındı. 1960'ta, Robert Braidwood, tarımın ortaya çıktığı bölgelerde meydana gelen iklim değişikliklerinin önemsizliği ile Childe'ın savları arasındaki tutarsızlığı gösterdi. Ondan sonra, art arda üç büyük yeni varsayım öne sürüldü.

Braidwood'a göre bitkilerin evcilleştirilmesi, çevreyi çok iyi tanımanın bir sonucudur; dolayısıyla nedenleri tümüyle "insan doğasına" bağlı kültürel alanda aramalıdır. Ona göre tarım, "çekirdek bölgeler"den doğmuş, diğer kıtalara oradan yayılmıştır Bu çekirdek bölgelerin en az üçünü biliyoruz: Mezopotamya, Orta Amerika ve Güneydoğu Asya.

1968'de, Lewis Binford, bu savı reddederek "insan doğası"ndan daha somut nedenlere yer verdi. Etnografya verilerine dayanarak, doğal ortam ile nüfus arasındaki dengesizlik görüşünü öne sürdü. Dış etmenlerden ileri gelen nüfus baskısı (kıyılardan içerilere doğru göç), bitkilerin korunmasını ve daha sonra evcilleştirilmesini, ekolojik bunalımı çözme açısından yararlı kılmıştır.

Aynı devir için, Kent Flannery iki toplayıcılık sistemi tanımladı: ekolojik dengeyi düzenleyen ve sistemden sapmaları yasaklayan olumsuz bir süreç *(negatif feedback);* ekosistemdeki değişikliklere öncelik tanıyan ve onları büyüten olumlu bir süreç *(pozitif feedback).* Bu sistemleri düzenleyen mekanizmalar, mevsimler ve insanın bitkileri tercihindeki derecelemedir. Pozitif sürece göre çevrenin kullanılması, bu mekanizmalarda değişiklik yaratır ve doğal kaynakların evcilleştirilmesi gibi zorunlu bir evrime yol açar.

Thomas Meyers, bu üç varsayımın ne ölçüde birbirini tamamlayabileceğini göstermeye çalıştı. Gerçekten Braidwood tarımın icadı için onsuz olmaz bir "belit" öne sürer: ekosistemlerin insan tarafından çok iyi tanınması. Binford'un kuramı, nüfus baskısının rolünü ortaya çıkarır. Flannery'nin kuramı, icadından itibaren tarımın geçirdiği evrim süreçlerini çözümler: pozitif mekanizma ya da bazı bitkilerin insan tarafından kullanılmasının yaygınlaşması. Bu model gerçeğe çok uygun gibi görünüyorsa da karanlıkta kalan daha birçok nokta vardır. Örneğin Binford'un kuramı, bir iç nüfus patlamasına pekâlâ uyum sağlayabilir. Ayrıca, bilginlerin yalnız insanlar arasındaki rekabeti değil, aynı bitki örtüsü çevresindeki insanlarla hayvanlar arasındaki rekabeti de göz önünde bulundurmaları gerekir. Kaynaklarını korumak zorunda olan insanoğlunun iki seçeneği vardır: ya evcilleştirme yoluyla hayvanı bitkiden uzaklaştıracaktır ya da bitkiyi koruyabileceği bir yere götürerek hayvandan uzaklaştıracaktır. Öyle görünüyor ki, ikinci çözüm yolu geniş çapta kullanılmıştır. Esasen tam bir evcilleştirme için böyle bir aktarma gereklidir. "Botanik başlangıç merkezleri" ile "evcilleştirme ve çeşitlendirme merkezleri" arasında ayrım zorunluluğu bundan ileri geliyor.

Gerçekte tarımın icadı için, bir değil birçok neden vardır. Bunların bir araya gelerek belli bir yöreye yönelmesi ve buna o yörenin ekolojik zenginliğinin eklenmesiyle bir üretim ekonomisinin doğduğu söylenebilir.

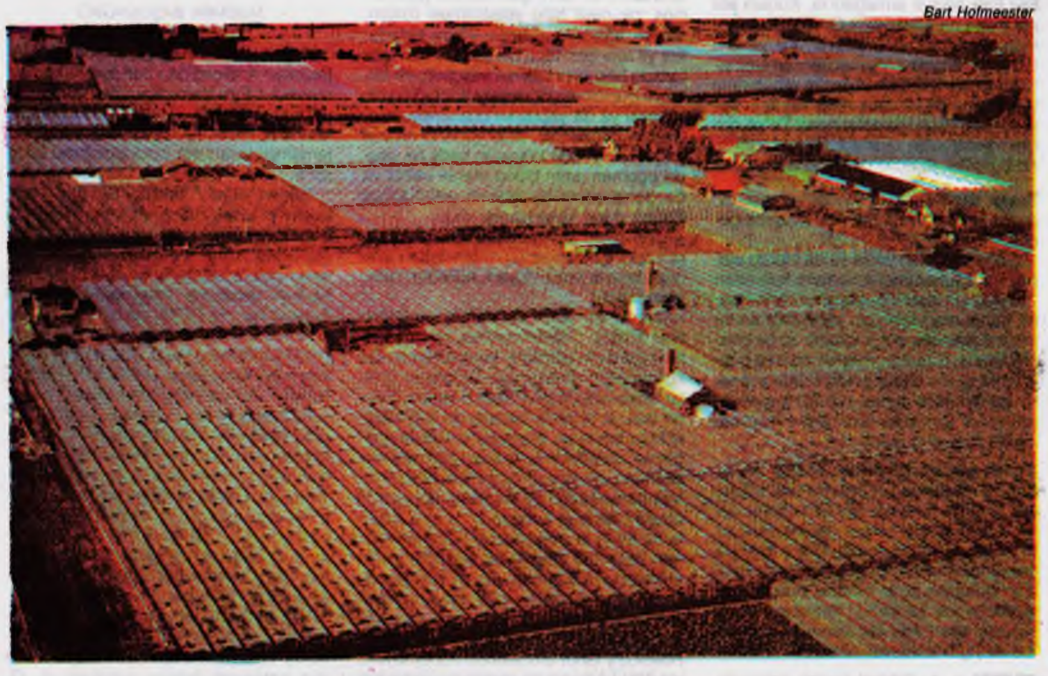
Günümüzde, bazı tohumlu bitkilerin tarımının, Yakın doğu dağlarında, İ.Ö. IX. binyıl'da (Orta Amerika'da İ.Ö. VII. bin'de) doğduğu fikrinde hemen hemen herkes birleşmiştir. İlk evcil hayvan izleri de (sığır, keçi ve koyun) tarım kadar eskidir. Fakat bilinmeyen daha çok şey var. Tropikal nemli bölgelerde yumrulu bitkilerin (taro, yam, manyok, tatlı patates) eskiden beri evcilleştirildikleri hakkında varsayımlar ortaya atmak için birçok neden olmasına rağmen bu konuda bilgilerimiz hemen hemen sıfırdır. İlk çiftçilerin kullandıkları teknikler hakkında da hiçbir şey bilmiyoruz. Avcılık-toplayıcılıktan, tarıma ve hayvancılığa geçişin ekonomik nedenleri, bu konudaki tartışmaların canlılığına rağmen yine de karanlıkta kalmaktadır.

Günümüzde, soruna başka açıdan bakma eğilimi vardır. Tarım bir teknik değil, bir teknikler bütünüdür; bunlar binlerce yıl boyunca birbirinden bağımsız olarak gelişmiş ve aynı yönde aşamalarla ilerleyen bu gelişmelerin sonucunda bugün tarım adı verilen üretim sistemleri doğmuştur Örneğin katı tohumların öğütülmesi, sanıldığından da daha eskilere uzanmaktadır (Güney Afrika'da İ.Ö. 40 000). İmdi, bu tekniğin bir ölçüde gelişmesinin, buğdaygillerin evcilleştirilmesi için gerekli bir ön şart olduğu açıktır. Stok yapmak da tüm toplumsal düzeni ilgilendiren önemli bir etmendir. Bu nedenle günümüzde, biyolojik ortamı kullanmanın bütün biçimlerine ilişkin araştırmaları gittikçe geliştirmek gerekmektedir, oysa tarım, özellikle ilk başta, bu kullanım biçimlerinin sadece bir tanesi olmuştur.

TARIMIN EVRİMİ

Bir gözlemci için genel bir tarım değil, birçok tarım vardır. Her tarım toplumsal ve teknik açıdan kabule şayan bir tarzda işlemelidir, yoksa var olmaz: geçirebilece-

Bart Hofmeester

Güney Hollanda'da ısıtılmış seralarda meyve ve sebze tarımı

ği değişimlerin anlamı, hızı ve büyüklüğü, bu işlevin zorunluluklarıyla sınırlıdır. Bir tarımın belli bir zamandaki durumu, geçmişteki evriminin sonucudur ve gelecekteki evrimini belirler. Yalnız, fiziksel, biyolojik, teknik ve toplumsal etmenlerin eşzamanlı çözümlemesi bir tarımın nasıl işlediğini anlamayı sağlayabilir. Ama tarımın nasıl bu duruma geldiğini yalnız tarih gösterebilir.

• *Madensiz tarımlar: Kolomböncesi Amerika, Okyanusya.* Aletler, ağaç kesmeye yarayan taş balta ya da aydemir, şimdiki nacağın atası olan bir çeşit sert tahta kılıç ve bazen sürmeye yarar çatal kazık biçiminde gelişmiş olan kazma sopası gibi ilkel şeylerdir. Çapa ender bulunan bir yedek parçadır (belki Andlar yöresi hariç), orak bilinmez. Bu durumda fazla çaba harcamadan işlenebilen yerler orman (→ TARLA AÇMA), su basan alanlar (taşkın tarımı), bataklıklar ya da yarı çorak yörelerdir. Çalışma tarzı, her bitkiye tek tek özen göstermeye elverişlidir: böylece, büyük bir döl çeşitliliği (mısır), özellikle klon çeşitliliği (muz, yam) sağlayan, hatta eşeysel üremenin ortadan kalkmasıyla sonuçlanabilen yoğun bir ayıklama ve ıslah gerçekleşir. Değişik bitkilerin aynı tarla üzerinde bir arada yetiştirilmesi bir kuraldır; bu kural, her zaman ufak olan bir alandan en iyi bir biçimde yararlanmayı sağlar. Gübreleme genellikle bilinmez. Kadınlar bu tip tarımların bazılarında önemli rol oynar, ama bu olgu sanıldığı kadar yaygın değildir. Kurak bölgelerde, sulama yapılmakta ise de, ancak sadece yer çekimine bağlı olarak uygulanabilmektedir (And dağları, Eski Mısır).

• *Çapa tarımı: Zenci Afrika.* Çapa ancak demirin kullanılmaya başlamasıyla önemli bir tarım aleti olmuştur. Demirin 1 500 ila 2 000 yıldan beri bilindiği fakat koşumun bilinmediği Zenci Afrika'da bölgelerin çoğunda çapa, tarlanın hazırlanmasına yarayan başlıca alettir. Bundan ötürü biçimler diğer bölgelerdekinden çok değişik ve çeşitlidir. Demir çapalar, köklerin birbirine girmesi yüzünden arazi işlemenin çok zor olduğu savan topraklarında Afrikalılar'ın toprağı işlemesini sağlamıştır. Afrika tarımlarının büyük çeşitliliği yalnız çapaların çeşitliliğinden değil, beslenmede temel rol oynayan yerli ya da yabancı tarım bitkilerinin karmaşık coğrafi dağılımından doğmaktadır. Bölgelere göre az ya da çok önem taşıyan hayvancılık, tarlalara bazen gübre sağlamak dışında, tarımla hiçbir yerde bütünleşmiş değildir.

• *Hayvan enerjisi ve ilk makineleşme: Akdeniz ülkeleri ve Yakındoğu.* Demirden daha ileri derecede yararlanma (orak) ve hayvan enerjisinin kullanılması (harman, saban, değirmen) Batı Akdeniz'den Hindistan'a ve Orta Asya'ya kadar uzanan geniş bir bölgede yapılan tarımların belirgin özelliğidir. Su kaynaklarının elverişli olduğu her yerde bilinen su değirmeni, daha eski olan el değirmenlerinin gelişmiş biçimidir. Tüm bu yenilikler, birkaç tahılın (Batı'da buğday ve arpa, Doğu'da darı ve pirinç) üretimine ilişkindir. Akdeniz ülkelerinde şarap ve zeytinyağı üretimi, Hindistan'da şeker üretimi, daha yöresel bazı mekanik gelişmelere yol açmıştır (presler).

Su değirmeni de dahil, bu yeniliklerin çoğuna ancak iki bin yıl önce kavuşulduğu söylenebilir. Sonraları, bu tekniklerde ancak ufak tefek düzeltmeler olmuş ve bunlar önce yerel olarak yaygınlaşmıştır. Bu yeni teknikler özellikle Ortaçağ'da yayılmıştır. Arap fetihleri, çok uzak bölgeler arasında bağlantı kurulmasına ve tarım bitkilerinin (pirinç, şekerkamışı, pamuk, turunçgiller, bazı sebzeler), doğu kökenli kuyu açma ve sulama tekniklerinin Batı'ya doğru hızla yayılmasına yol açmıştır. Dünyanın bu bölgesinde bulgur, kuskus, çörek ya da ekmek halinde üretilen tahıllar halkın temel besinini oluşturur. Üretim teknikleri oldukça tekdüzedir: ilkbaharda ve yazın sabanla sürülerek toprağın hazırlanması; sonbaharda, ilk yağmurlardan sonra ve genellikle elle tohum serpilerek yapılan ekim ve son bir kez sabanla sürülerek tohumların derine gömülmesi; orakla hasat, ya hayvanlara çiğnetilerek, ya tokaçla dövülerek ya da hayvan koşulu dövenle ezilerek açık havada harman. Tahıllar ancak çok kurak bölgelerde sulanır (Mısır, Mezopotamya, İran ve Orta Asya vahaları), fakat bu durumda, yaz tahılları (kocadarı, mısır) daha fazla önem kazanır. Yaz yağmurlu muson ikliminin egemen olduğu Kuzeybatı Hindistan'da yaz tahılları kış tahıllarıyla sistemli biçimde bir arada yetiştirilir.

Akdeniz ve Yakındoğu tarımlarının özel yenilikleri arasında, meyve ağaçlarının aşılanması ve süt ürünlerinin saklanması (peynir) sayılabilir. Yün, keten, kenevir ve Hindistan'da pamuk tarımı, bu bölgelerde dokumacılığın önemli ölçüde gelişmesine yol açmıştır.

Önceki durumlarda, seyrek de olsa (Andlar, Orta Amerika) devletin müdahalesi çiftçi toplumların özerkliklerini bozmazken, bu özerklik bundan böyle gittikçe sınırlanır. Artık yalnız topluma ait olmayan toprak hakkı, otomatik olarak bütün üyelere de tanınır. İlk baştaki ortak özelliklerini (kabile) kaybeden borç yükümlülükleri doğrudan bireylere yüklenir. Arazi gelirlerindeki bu gelişme özel toprak mülkiyetindeki gelişmeyle atbaşı gider. Günümüzde yapılan bazı araştırmalara göre, Avrasya'da toprak mülkiyetinin verasetle geçişinin başlıca nedeni, akrabalığın (evlilik, çocuklar) toplumsal rolündeki derin değişimdir.

• *Uzakdoğu tarımları.* Uzakdoğu tarımının birliğini sağlayan başlıca etmen muson iklimidir (kışın kuraklık, yazın yağış); aynı şey bir önceki bölgelerde de nispeten geçerlidir. Bu birlik sıcaklık gradyanlarını aşmakta ve tarım bitkilerinin kuzey-güney doğrultusunda, erken ve kolaylıkla yayıl-

B. A. S. F.

Almanya'da bir meyve bahçesinde yapılan ilaçlama

Rhône-Poulenc Agrochimie

La Dargoire'da (Fransa) Rhône-Poulenc grubuna ait tarım kimyası deneme istasyonunda zararlı ot ilacı (herbisit) deneyleri

masını sağlamaktadır. Ekilen en eski tahıl, büyük bir olasılıkla, Mançurya'dan Molük adalarına kadar yaygın olan ve kuşyemi denen bir darıdır *(Setaria italica)*. Hemen hemen her yerde bunun yerini alan çeltik (pirinç) Japonya'da (Hokkaido) daha da kuzeye geçmiştir. Buna karşılık, buğday ve arpa Kuzey Çin'e çok erken gelmişse de daha öteye gidememiştir.

Uzakdoğu tarımının bu tropikal özelliği çok fazla insan emeğinin kullanımını gerektirmektedir. Oysa, Yakındoğu'da hayvan enerjisinin çokluğu ilk makineleşmeyi sağlamış, Çin'de, hatta Japonya'da tarım aleti tek hayvanla, hatta insan koşularak çekilmiştir. Bazen çok ustaca yapılmış bir düzenek ile işletme gücündeki bu çarpıcı eksiklik arasındaki terslik Batılılar'a her zaman garip görünmüştür. Çok eski iki Çin buluşu olan el arabası ve tarar makinesi, bu evrimin tipik örnekleridir. Japonya'da el ya da ayakla çalışan hidrolik makinelerin gelişmesi diğer yerlerden çok daha ileriye gitmiştir. Öte yandan Çin'in kullanıma açtığı insan kaynaklı bir madde daha vardır: gübre. Büyük bir olasılıkla bazı su altında bırakılan pirinç tarlalarında, hektar başına düşen çalışan insan gücü, dünyada en yüksek sayıya ulaşır.

Pirinç bölgeleri dışında, bazı önemli yenilikler hayvan enerjisinin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bunlar arasında yük arabalarının, kulaklı *pulluğun,* (keskisiz ve arabasız: Çin ve Japonya, Tayland, Malezya, Cava...) ve çok sıralı *tohum ekme makineleri*'nin kullanılması (Güney-batı Hindistan, Kuzey Çin) sayılabilir. Belki de I. yüzyıldan beri bilinen bu teknikler, bazı bölgelere daha yeni girmiştir.

İnsan enerjisinin üretim etmenlerindeki önemi, bazı Uzakdoğu tarımlarında büyük bir katılığa neden olmuştur. İnsan kitlelerinin varlıklarını koruma sınırında yaşamaları hasat sırasında rastlanması olası değişiklikleri büyük afetler haline getirebilmektedir (açlık). Sosyal ilişkiler her yerden daha çok toprak gelirlerine göre düzenlenmiş olduğundan, bu durum, bazı yazarların Asya tipi üretim tarzından (Marx) ya da doğu despotizminden bahsetmesine (Wittfogel) yol açmıştır.

• *Orta ve Kuzey Avrupa'da tarımsal yenilikler.* Şimdiye kadar sözü edilen bölgelerde teknik duraklama dönemleri ilerleme dönemlerinden daha uzun süreli olduğu halde, Avrupa'da, Alpler'in kuzeyinde bu durum tamamen tersine görünmektedir. "Ortaçağ tarım devrimi" olarak adlandırılan durum kesin bir tarih saptamak güç olmakla birlikte bir yenilikler dizinidir ki, bunların en eskileri belki de ikinci demir çağına kadar uzanır. Bu yenilikler şunlardır:

—yulaf ve çavdar tarımı;
—düz ve keskin uçdemirli pulluk, keski, kulak, pulluk arabası;
—elle serpilen tohumların gömülmesi için tapan kullanılması;
—iki elle kullanılan tırpan ve tırpanla hasat;
—tohumların biriktirilip harmanda dövülmesi;
—dikey mille döner taşlı su değirmeninin yaygınlaşması (X. yy.);
—balık üretimi için yapay göletler;
—tarımsal çalışmalarda öküzün yerine atın koşulması (hamut, koşum takımı, falaka, nal);
—yatay eksenli yel değirmeni (XII. yy.);
—üç yıllık ekim nöbeti vb.

Bu ilk devrimin sona erdiği XIII. yy.'da Avrupa, doğal enerji kaynaklarının tarımda en çok kullanıldığı yerdir. Özellikle pulluk kullanarak çimle kaplı alanların tarlalara dönüştürülmesinde, hayvan enerjisi kullanma sorununu çözen tek bölgedir. Bu yenilikleri doğuran sosyal koşulların derebeylik olduğu söylenebilir.

Daha sonraki dönem (XV.-XVII. yy.) önceki yeniliklerin yaygınlaşmasıyla geçti. Hidrolik enerji bütün sanayi alanlarına uygulandı (özellikle tekstil ve metalürji). Yeldeğirmenleri polderlerin kurutulmasında kullanıldı. Bazı yeni tarım bitkileri ortaya çıktı: karabuğday, mısır; fakat özellikle ekonomide paranın gitgide önem kazanmasına uyum sağlayan mülk sahipleri ve köylüler arasında yeni sosyal ilişkiler ortaya çıktı: ortakçılık ve giderek kiracılık. Bunların toplumda yerleşmesi satılabilir ürünün en üst düzeyde elde edilmesi amacıyla toprak mülkiyetinin yeni yapıda düzenlenmesine yol açtı: eski küçük arazi sahiplerinin ve kiracıların uzaklaştırılması, tarla sınırlarının saptanması, çitle çevrilmesi.

İkinci bir yenilik dalgası XVIII. yy.'ın başlarında tohum ekme makinesinin (Jethro Tull), tararın (kalbur makinesi) icadı ve ilk yembitkilerinin ekim nöbetine katılmasıyla (Norfolk) başladı. İskoçyalı bir tarar üreticisi olan Meikle, 1786 yılında ilk harman makinesini yapmayı başardı. Onun bu başarısı, hasat makinesi (biçer) üzerinde çalışmalara yol açtı. İlk prototip 1806'da Büyük Britanya'da gerçekleştirildi. Fakat, yeni makine gücüne uygun kullanım alanını ilk kez Kuzey Amerika ovalarında buldu. Cyrus Hall McCormick adı, seri halinde üretilen ilk biçerlerin adıyla bir tutuldu.

• *Modern tarım devrimleri.* 1840-1850 yılları modern tarımın doğuş yıllarıdır. 1840 yılında Liebig, gübre kuramını yayımlarken ilk guano yüklü gemiler de Peru'dan Avrupa'ya geliyordu. İlk kule silo 1846'da Buffalo'da yapıldı. 1846'da John Deere, İllinois'deki atölyelerinde, batıya giden öncülerin Amerika'daki büyük ovalarda tarla sürme işinde kullanacakları pulluklardan yılda 1 000 tane üretmeyi başardı; aynı yıl *Corn Laws*'ı (Buğday yasası) yürürlükten kaldıran Büyük Britanya, ileride *Wheat Belt* (Buğday kuşağı) adını alacak olan bu bölgeden gelecek buğdaya kapılarını açtı.

Modern tarımı yaratan yenilikleri (Crosskill merdanesinden, gübre şerbeti pompasından, koyun kırkma makinesine değin) teker teker saymak yerine şöylece

Richard-Atlas-Photo

Kongo'da ormanda yangınla açılan tarlada tarım

C. Delu-Explorer

Orta Anadolu'da bir tarım alanı

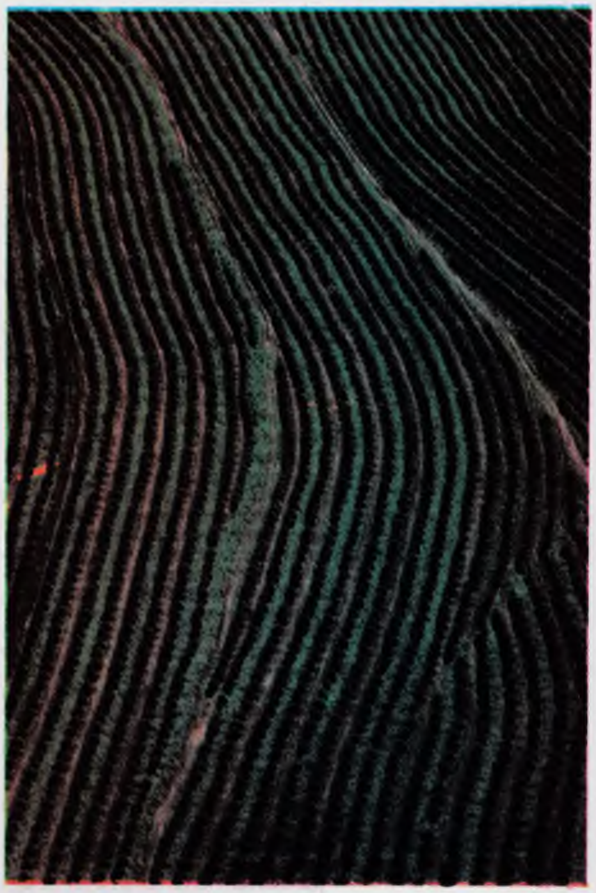
Georg Gerster-Rapho

Yeni Meksika'nın (ABD) güneyinde bir eksen üzerinde kendi kendine hareket eden dev döner sulama makineleriyle dairesel sulama

Photri

tarımda makineleşme:
Amerika'da Great Plains'de (Kansas) biçerdöverlerle hasat

Peter Frey-The İmage Bank

São Paulo (Brezilya) eyaletinde kahve ağacı işletmesi

gruplandırmak daha doğru olur:
—işin niteliğini ve hızını etkileyen mekanik yenilikler (kullanılabilir enerji kaynaklarıyla birlikte, dalgalar halinde gelmiştir: buhar, elektrik, ne var ki elektrik henüz sabit makineleri [harman makinesi, krema makinesi] çalıştırmaktadır ve patlamalı motorun ilk kez atın yerini alabilmesi için, 1935'te icat olunan lastik tekerlekli tarım makinelerini beklemek gerekmiştir);
—ürünlerin kalitesinde ve korunmasında rol oynayan biyofizik yenilikler (appertleme, pastörizasyon, soğutma, kurutma, yembitkilerinde silaj vb.);
—maddi verimi etkileyen biyokimyasal yenilikler (gübreler, tarım koruma ilaçları) ve biyolojik yenilikler (genetik ıslah).

Tüm bunlara, etkileri hiç de azımsanamayacak olan ulaşım ve özellikle iletişim alanındaki yenilikleri eklemek gerekir. Sonuçta, iki yüzyıl içinde, tarımdaki verim herhangi bir etmen bakımından 50 kat, toprak bakımından 10 kat artmıştır denebilir. Fakat bunun için, çok büyük sermaye ve fosil enerji kaynaklarını harekete geçirmek gerekti. Toprak gelirinin düşmesi, üzerinde çalıştıkları toprağa sahip olmak isteyen çiftçiye bu olanağı sağladı. Ama onları sermayelerini yitirme (borçlanma) durumuna düşürdü: XVIII. yy.'daki çiftçilerin durumunun tersi. Enerji alanında ise, tarımın yok olmaya yüz tutmuş enerji kaynaklarına artan bağımlılığı, günümüzde önemli endişelere yol açmaktadır.

Ilıman iklimlerde tarımın olağanüstü gelişmesi tropikal bölgelerdeki tarımın sürekli geri kalmasıyla tam bir çelişki halindedir. Bu durumun nedenleri tartışmalıdır. Kuraklık, toprak aşınması, işletme düzeni ya da okuma yazma oranının düşük olması açıkça bilinen belli başlı nedenlerdir.

Sömürge işletmelerinin tutumu, yiyecek maddeleri üretimine duyulan nispi ilgisizliğin rolü de büyüktür. Fakat bütün bunlar her şeyi açıklamaya yetmez. Teknik donanımı iyi olan yapay denemelerin defalarca başarısızlığa uğraması, sorumluları, geleneksel tarımlara -dolayısıyla toplumlara- uygun, kendine özgü modernizasyon teknikleri aramaya yöneltmiştir. Bir tarım ancak işlevini sürdürebildiği takdirde değişebilir: bu ilke sadece kuramsal bir bilgi değeri taşımıyor; ilke, gelişmeden sorumlu kişilerin hareketlerini de yönlendirmelidir.

KARŞILAŞTIRMALI TARIM

Karşılaştırmalı tarım, her duruma uyabilen, verimli bir tarımsal gelişmenin koşullarını keşfetmek için uygulanır.

Bu öğreti, 1878 yılında, Paris'te Ulusal tarım enstitüsü'nde bir kürsü kurulmasıyla başladı. E. Risler, H. Hitier, C. Vezin tarafından art arda temsil edildi. Tüm kıtalara ilişkin somut tarımsal durumları eleştiren çalışmalarıyla, dünyadaki açlık ve çağdaş tarım jeopolitikası ile bir toplum kesimini ilgilendiren araştırmaların sahibi René Dumont ile doruğa ulaştı.

Bu geleneği izleyen son dönemde karşılaştırmalı tarım, tarım sistemlerinin tarihi evrimine ve coğrafi farklılaşmasına dayanarak kendi öz kavramlarını ve kuramsal gelişmeleri belirlemektedir.

Günümüzde karşılaştırmalı tarım, çeşitli ülkelerde iktisat ya da ziraat fakültelerinde okutulmaktadır.

—Bitki patol. Tarım koruma ilaçları sırasıyla mantarlara, böceklere ve yabancı otlara karşı mücadele bakımından kategorilere ayrılır: mantar ilaçları (fungisit), haşere ilaçları (ensektisit) ve yabancı ot ilaçları (herbisit).

Bordo bulamacı (göztaşı ya da bakır sülfat) bağ mildiyusuna karşı XIX. yy.'ın sonundan beri kullanılmaktaysa da, sentetik ilaçların büyük kısmı İkinci Dünya savaşı'ndan sonra bulunmuş ve kullanılmaya başlanmıştır. Sanayileşmiş ülkelerde tarım koruma ilaçlarının tüketimi büyük ölçüde artmış, örneğin yalnız Fransa'da, 1973'ten 1982'ye kadar üç kattan fazla artmış ve etkin madde olarak yılda 77 000 t'a ulaşmıştır. Bu yoğun kullanımın çevre ve insan sağlığı için zararlı sonuçları baştan öngörülmemiş ve sınırlanmamış, ancak, DDT'nin zehirli etkisi anlaşıldıktan sonra 70'li yıllardan başlanarak bu maddelerin kullanımı ve pazarlanması kurallara bağlanmıştır. (Türkiye'de 1973'te 30 000 t, 1982'de 40 000 t ve 1991'de 30 000 t.) Bu moleküllerin büyük ölçüde kalıcılığı, seçici olmamaları ve beslenme zincirleri boyunca birikme yetenekleri bazı bölgelerde yararlı türlerin yok olmasına, ekosistemlerde dengesizliğe ve bu ürünlere dayanıklı yeni döllerin (böcek, mantar vb.) ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu maddelerin uzun zamandır kullanıldığı tarım alanlarında yabani ot ilaçlarına gittikçe daha dayanıklı yabani otların yayılmakta olduğu görülmektedir. Örneğin organoklorlu bazı tarım koruma ilaçlarının özellikle teratojen ve karsinojen etkileri ortaya çıktığından beri, besin maddelerinin ve yeraltı su tabakalarının kirlenmesi insan sağlığı için göz ardı edilmeyecek bir tehlike doğurmaktadır. Bu tehlikeleri bir ölçüde ortadan kaldırmak için araştırıcılar daha seçici ve özellikle hızla biyolojik olarak bozunabilen yeni tarım koruma ilaçları üzerinde incelemeler yapmaktadır. Bütünleyici mücadele ve biyolojik mücadele tekniklerinin gelişmesi de tarım koruma ilaçlarının kullanımını büyük ölçüde kısıtlayabilecektir.

—Tar • *Eski Yunan'da tarım yasaları.* Eski Yunan'da gerçek anlamda tarım yasaları bulunmamakla birlikte, tarım sorunu çok erken ortaya çıktı ve sitelerin çoğunda son derece çetin mücadeleler yarattı: toprakların az oluşu ve kötü dağılımı yüzünden Yunanlılar'ın kolonilere yerleşmelerinde büyük ölçüde rol oynadı. Gerçek toprak mülkiyeti uzun süre soylu ailelere özgü bir ayrıcalık olarak kaldı, çünkü gayrimenkul mülkiyetinin temlikî olanaksızdı. Toprak elde etmek için zenginlerle yoksullar arasında meydana gelen bu mücadelelerden Atina da kurtulamadı. İ.Ö. VII. yy.'da tarım sorunu ivedi olarak gündeme geldi. İki tarafın hakem yaptığı Solon, hazırladığı yasaları onlara kabul ettirmeyi başardı (İ.Ö. 594). Solon hem ipotek yükümlülüklerini *(sesakhtheia)* kaldırarak toprağı, hem borçları bağışlayarak ve borç için hapsedilmeyi kesinlikle kaldırarak insanları kurtardı. Peisistratos, mali yardımlarla küçük toprak mülkiyetinin gelişmesini sağladı. Daha sonra, yunan sitelerinde aristokratlarla demokratlar arasında meydana gelen mücadeleler mülklerin durumlarında köklü değişikliklere neden oldu; Atina'da kente buğday sağlama sorunu, ticaretin geliştirilmesiyle ve kentle Pire arasında bir erzak ulaştırma tekeli kurulmasıyla çözüme bağlandı. İ.Ö. III. ve II. yy.'larda, mülkiyetin aşırı ölçüde birikmesi mera hayvancılığının gelişmesine ve ekeneklerin azalmasına yol açtı: kıtlık yeniden büyük yıkımlara yol açtı.

Roma egemenliği döneminde Yunanistan'da nüfusun azalması, büyük mülklerin çoğalması yüzünden çok sayıda çiftçinin yok olması sonucunda meydana geldi.

• *Roma'da tarım yasaları.* Bu yasalar, roma halkının malı olup yalnızca vatandaşların sahip bulunduğu *ager* publicus* adı verilen bir toprak kesimi için geçerliydi. Sözkonusu yasaların amacı, hakkı olmadığı halde toprağı kendi yasal mülkü sayan insanların gasp eylemlerine son vermekti. Bu tür gasplar, İtalya topraklarının büyük bir bölümünün çok az sayıda elde toplanmasına yol açtı. Gelenek, İ.Ö. 486'

dan başlayarak pek çok tarım yasasından ya da tarım yasa tasarısından söz eder (*rogatio*, konsül Spurius Cassius'un önerisi). Bunlar arasında onaylananların en eskisi, İ.Ö. 368'de kabul edilen Licinius Stolo'nunkidir *(lex Licinia)* denebilir; fakat bu yasanın yalnızca pleblere kamu topraklarını işleme hakkı verdiği sanılmaktadır. İ.Ö. III. yy. başlarında yürürlüğe giren bir yasa, *possessio*'yu (mülkiyet) gerçekten sınırlandırmış gözükmektedir. Yeni bir yasa II. Pön savaşı'ndan sonraki yıllarda yürürlüğe girdi; bu yasa 500 jugerum'dan (yaklaşık 125 ha) fazla toprağa sahip olmayı ve otlamak üzere *ager* publicus*'a çok fazla sayıda hayvan göndermeyi yasakladı; fazlaya elkonacak ve "çok düşük fiyattan" yoksullara dağıtılacaktı. Bu yasa "mal sahiplerinin" pasif direnişi yüzünden uygulanamadı. İ.Ö. 140 yılında konsül C. Laelius yasa tasarısını daha sunmadan geri çekti.

Kentteki gerginlikten ve orduya gerekli askerin bulunamamasından korkan pleb tribunusu Tiberius Gracchus yeni bir yasa önerdi; *possessio*'nun adam başına 500, ayrıca çocuk başına 250 jugerum ile sınırlandırılması; buna karşılık bu topraklar üzerinde tam mülkiyetin garanti edilmesi. Fazlalıklar satılamayacak ve başkalarına aktarılamayacak paylar biçiminde yoksul vatandaşlara dağıtılacaktı. Başka bir tribunusun karşı çıkmasına rağmen, öneri onaylandı ve *lex Sempronia* olarak yasalaştı (İ.Ö. 133). Hasımlarınca kışkırtılan bir ayaklanmada Tiberius'un öldürülmesi yasanın yürürlüğe girmesine engel olamadı. İ.Ö. 129'dan başlayarak görevleri kısıtlanmasına ve hukuki yetkileri elinden alınmasına rağmen, toprak paylarının tanzimi ve dağılımı için kurulan tarım triumvirası çeşitli üleştirmelerde bulundu. Tiberius'un erkek kardeşi ve İ.Ö. 123'te pleb tribunusu olan Caius, kardeşininkini genel çizgileriyle yineleyen, ama büyük kolonilerin kurulmasına da olanak sağlayan (denizötesinde ilk kez, Kartaca'da) yeni bir yasayı oya sundu. Sempronia yasaları Caius'un ölümünden sonra yürürlükten kaldırıldı, fakat tarım yasası zaman zaman değişikliğe uğrayarak yürürlükte kalmışa benzer. İ.Ö. 91 (Livius Drusus) ve İ.Ö. 63'te (Servilius Rufus) aynı cinsten yeni girişimlerde bulunuldu, fakat sonuca ulaşılamadı. Ama başka çeşit tarım yasaları kabul edildiyse de bunlar, değişik bir nitelik kazandı. Bu yasalar askerlere hizmet sürelerini tamamladıktan sonra toprak verilmesini öngörüyordu. İ.Ö. 103'ten sonra *lex Appuleia* adlı bir yasa, Marius'un eski askerlerine Afrika'da toprak dağıtılmasını sağladı. Sulla'nın topraklara elkoyması İtalya'da özellikle şimdiye kadar dokunulmamış olan Campania ve Etruria'da çok sayıda koloni kurulmasına (yirmi kadar) olanak verdi. İ.Ö. 59'da, Sezar bir yasa onaylattı *(lex Julia agraria)*, bu yasa Pompeius'un eski askerlerini ve üç erkek evlat sahibi yoksul vatandaşları toprak sahibi yapıyordu. Bunun üzerine, 20 yıl süreyle satılamayan ve ipotek edilemeyen, 10'ar jugerum'luk (yaklaşık 2,5 ha) 50 000 kadar toprak dağıtıldı (özellikle Campania'da). İ.Ö. 47'de Sezar'ın, İ.Ö. 43'te ve İ.Ö. 36'da Octavianus'un eski askerlerine de Actium zaferinden sonra yeni dağıtım yapıldı. Sulla'dan sonra, artık toplumsal ve ekonomik bir sorunu çözmek sözkonusu olmadı, askerleri ödüllendirmek ve iktidar mücadelesinde kendine taraftar bulmak amacı güdüldü. Buna rağmen alınan önlemler İtalya'nın, imparatorluğun ilk iki yüzyılı boyunca ayakta kalacak küçük ve orta boy mülklerle örülmesi olanağını sağladı.

—Tarım. Her insan topluluğu beslenmek için temel bitkisel ve hayvansal maddeleri toplamak, yenebilecek besin haline dönüştürmek, bunların çürüyüp bozulmasına karşı mücadele etmek, zamanda (mevsimler) ve mekânda (tüm topluluk yararına) sürekliliğini ve dağılımını sağlamak, pişirilip kotarılacak şekilde kullanmak gibi işleri yerine getirmek zorundadır. Tarım-besin sanayisi, geleneksel çiftçilik çerçevesinde kendine kadar ve ev ihtiyaçları için yapılan üretimi ve üretilen yiyecek maddelerinin işlenmesini giderek üstlenmesi sonucunda ortaya çıkmış ve ekonomik büyümenin genel kurallarına uyarak gelişmiştir. Bu sanayinin başlıca özelliği, bünyesinde yer alan maddelerin ve etkinliklerin son derece çeşitliliğidir.

• *Ürünlerin çeşitliliği.* Süt, et, su ürünleri, meyve ve sebze, yağ bitkileri, tahıllar, şeker, içkiler, tropikal ürünler (çay, kahve, kakao) hep besin sanayisinin konusudur. Her besin türü, hammadde sağlama, işleme ve pazarlama bakımından özgül birtakım güçlükler yaratır. Yalnız dev firmalar, birçok değişik alana birden el atabilecek güçtedir.

• *Teknolojik çeşitlilik.* İşlenen biyolojik maddelerin çeşitliliğinin (bileşim ve karmaşıklık derecesi), tüketicilerin istem ve alışkanlıklarındaki farklılığın ve etki parametrelerinin (fiziksel, biyokimyasal, mikrobiyolojik) pek çok olmasının bir sonucudur. Belirli konularda yıllanmış deneylerden (şarap) ya da el becerisinden (eti parçalara ayırma) "düğmeye bas çalışsın" tipinde tamamen otomatik ve sürekli çalışan fabrikaya (süt, şeker, proteinli besinler vb.) doğru giden yola bakıldığında, besin bilim ve teknolojisinin tüm tarihi izlenebilir.

• *İşletmelerin çeşitliliği.* Bu çeşitlilik, işletmenin büyüklüğünü olduğu kadar, hukuki statüsünü, yani sermayenin kaynağını da kapsar. Besin maddeleri üretiminde esnafın (fırıncı, kasap) yanı başında, çokuluslu dev şirketler (Unilever, Nestle), sanayi ve finans grupları (İTT), özel ulusal aile firmaları, tarım ve tüketici kooperatifleri ile dağıtım şirketleri de boy gösterir.

• *Ekonomik davranışların çeşitliliği.* Tarım alanlarının çok yakınında bulunan firmalar, ara malları mümkün olan en düşük maliyetle sağlama kapasitelerini artırır (büyük işletmeler; satın alma politikası) ve ellerindeki tarım mallarını en yüksek düzeyde değerlendirmeye yönelirler (pazarların çeşitlendirilmesi, belli malların üretiminde ihtisaslaşma). Yiyecek malları satan firmalar tüketicileri elden geldiğince çok alışverişe yöneltmek amacıyla, pazarlama tekniklerini aşırı ölçüde kullanırlar (satış yerlerinin çoğaltılması, ürünlerin farklılaştırılması, marka, yenilik, reklam). Bu arada bazı firmalar (özellikle süt sanayisi), üst baştan (yani üreticilerden) ve alt uçtan (yani tüketicilerden) gelen baskılara göğüs germek zorunda kalırlar.

Bununla birlikte tarım-besin sanayisinin rolü oldukça önemlidir. Her ülkede bu sanayi kolunun sanayi sektörleri arasında birinci sırada yer alacak derecede bir ağırlığı vardır. Öte yandan insanların en fazla gereksinim duyduğu malları üretimiyle uğraştığı için konjonktürdeki değişikliklerden de pek etkilenmez. Kütle etkisi ve nispi eylemsizliği ile de milli ekonomide büyümenin düzenlenmesi bakımından düzenleyici bir rol oynar.

Bundan başka, tarım-besin sanayisinin beslenmedeki işlevi özellikle bunalım dönemlerinde yaşamsal önem kazanır. Halkı besleme politikasının ilk hedefi toplumun tümüne uygun bir fiyatla yeterli miktarda besin sağlamaktır. Yabancı egemenliğinin etkilerinden kaçınmak ve besin maddelerinin ani olarak kıtlaşmasından ya da bollaşmasından doğabilecek sosyal çalkantıları önlemek, ancak özkaynaklardan yeterli derecede yararlanmakla mümkün olabilir

• *Tarım sistemi.* Günümüzde tarım ve hayvancılık, insanların yaşaması için gerekli temel gereçleri sağlar. Eski zamanlarda yapılan bitki toplayıcılığının ve yabani hayvan avcılığının yerini alan tarım, neolitik çağdan beri bütün kıtalara ve ulusların hemen hemen hepsine yayılmıştır.

Yaşamak için gerekli yiyecek ve giyecek maddelerinin sağlanması, özellikle seçilmiş, özellikle ıslah edilmiş ve özellikle işletilmeye elverişli türlerin kullanılmasına dayanır ki, bunların tümü birlikte tarım bitkilerini ve evcil hayvanları oluşturur. Bu sonuç, ortamın sistemli olarak işlenmesiyle ve yapaylaştırılmasıyla elde edilir: toprağı hazırlayıp bu bitkileri ekerek, çoğaltarak, dikkatle koruyarak, bakımlarını yaparak ve meyvelerini toplayarak gelişmelerini kolaylaştırmak ve verimlerini artırmak.

Böylece, işlenmiş bir ortam *(işlenmiş ekosistem)* oluşur. Bu ortamda bir tarım ve hayvancılık sistemi ile yararlı ya da zararlı "yabani", "kendiliğinden biten" ya da yetişen türler bir arada bulunur. İşte tarımsal çalışmanın üretmek, çoğaltmak, ıslah etmek ve işletmek için konu edindiği alan bu işlenmiş ortamdır.

Buna göre, belirli bir yerde ve belirli bir andaki tarımsal çalışmanın şu maddelere ve koşullara bağlı olduğu anlaşılır:

—*işlenmiş ortam* (ilk ortam ve zamanla kazanılmış değişimler);

—*üretim araçları* (aletler, makineler ve biyolojik gereçler [tarım bitkileri, evcil hayvanlar]) ve bunları gerçekleştiren insan emeği (bedensel ve zihinsel);

—*ortamın bundan doğan yapaylaştırılma şekli* (işlenmiş ekosistemin çoğaltılması ve işletilmesi);

—*toplumsal işbölümü* (tarım, zanaat ve sanayi arasında), çalışma araçlarının üretimine olanak sağladığı gibi bunun sonucu olarak tarımsal artıkdeğere de olanak sağlar, bu da üreticilerin ihtiyacından fazla olarak diğer sosyal grupların ihtiyaçlarının karşılanmasına yarar;

—*mübadele ilişkileri* (bu işbölümü dalları arasında), yani çalışma ürünlerinin, üretim ve tüketim mallarının paylaşılmasını düzenleyen mülkiyet ve kuvvet ilişkileri;

—*toplumsal üretim* (üretim, üretim ve mübadele ilişkileri, ürün bölüşümü) sağlamaya yarayan görüşlerin ve kurumların toplamı.

Tarım toplumlarının (ya da toplumların tarımsal sektörünün) kökenlerini, değişimlerini ve çeşitliliğini anlamak için bu temel değişkenleri kavramak ve bunların nitel ilişkilerini ve değişikliklerini anlamak gerekir; işte bu temel değişkenler "tarım yöntemi" kavramını belirler. Bunun kuramsal olarak hazırlanması ve gelişmeleri, tarımın tarihsel evriminde ve coğrafi farklılaşmasında kilometre taşı sayılan önemli ve büyük anları belirlemek, ayırmak, karşılaştırmak, sıralamak ve anlamak olanağı sağlar.

Genel çizgileriyle, Cilalıtaş devrinden beri iki sistem farklılaşmış ve gelişmiştir denebilir. *Eski kırsal sistemler*, yavaş yavaş çayır, bozkır ve savanlardaki otsu oluşumların yerini almış, buna karşılık *yangın yeri tarım sistemleri* de baltayla ya da yangınla açılan orman alanlarına yayılmıştır: Ortadoğu odağı (İ.Ö. 8000/7000), Çin odağı (İ.Ö. 5000/4000), Orta Amerika odağı (4000-3000). Yangın yeri tarım sistemleri, ortamına göre çok değişik işletme koşulları altında giderek ormanların tahribine neden olur.

Orta derecede sulanan bölgelerde (özellikle ılıman bölgeler) ortak tarım ve hayvancılık yöntemleri gelişmektedir, bunlar da bir ya da iki yıllık tahıl tarımı, bir (ya da iki yıllık) bir nadas (dinlendirme) dönemi ile almaşık olarak yürütülür. Bu dinlendirme döneminde kendi kendine biten bitkilere karşı sürme ya da çapalamayla savaşılır. *İşlenmiş nadasa dayalı* tahıl üretim sistemleri Antikçağ'dan XVIII. yy.'a kadar Avrupa'da ve Kuzey Afrika'da egemen olmuştur. Bu sistemlerin gelişmesinde yavaş yavaş ilerleyen iki dönem görülür: Antikçağ'daki kölelik döneminde elle toprağı işleme başta gelir; hayvan gücünün kullanımı ve koşulu tarım feodal dönemde gelişir.

Çorak bölgelerde, yangın yeri tarım döneminden sonra, suyu toplama ve dağıtma olanaklarının bulunması (vaha, havuz yöntemi, Eski Mısır'da çekilen suların yerlerinde, Mezopotamya'da sulanan yerlerde tarım...) tarımın gelişmesini sağlamıştır. Başka nedenlerle *çok nemli tropikal* yerlerde (muson ülkeleri: Uzakdoğu'da, Çin'de ve Hindistan'da düzenlenmiş çeltik tarlaları ve su içinde çeltik tarımı) ve bazı yüksek tropikal bölgelerde (İnkalar'da teraslar halinde sulamalı mısır tarımı) aynı şey olmuştur. Bu özel ortamlarda toprak ve suyla ilgili teknik düzenleme, üretim güçlerinin yapılaşmasında ve ortamın yapaylaştırılmasında esas görünümü oluşturur. Bu ortamlarda, devlet, köylü toplumlara dayanarak ve büyük kolektif çalışmalar örgütleyerek tarım yöntemlerinin yeniden düzenlenmesinde önemli rol oynar. Büyük coğrafi keşiflerden itibaren Avrupa'nın ekonomik sömürgeleştirme ve yayılma siyaseti, çok değişik şekiller altında ve maddi gelişme düzeyinde çevresel tarım toplumlarıyla temasa gelmiş, onları bağımlı kılmış, başka yerlere sürmüş ve hatta bazen yok etmiştir.

Bununla birlikte, köylüler Avrupa'da eski

rejim altında kolektif ve feodal kölelikle engellenmiş ve onları bunalıma sürükleyen yükler altında ezilmiştir; Fransız devrimi bu zorlamaları ortadan kaldırarak köy ekonomisinin gizli kuvvetlerini serbest hale getirmiştir. O zaman yalnız Avrupa köylüsü büyük bir tarım devrimine girişmiştir: işlenmemiş (topluma ait ve nadas) toprakların tarıma açılması, yem ve çapa bitkilerinin geliştirilmesi, hayvanların, gübrenin ve verimin bir kat artması. Açlık yok olmuş ve bu *birinci tarım devrimi*nden doğan yeni tarım sistemi XIX. yy.'da benimsenmiştir. Tarım fazlası, kentlerin ve sanayinin büyümesini beslemeye başlamıştır.

XX. yy.'da, yoğunlaşan ve gelişen büyük sanayi ve örgütlü araştırma, gelişmiş ülkelerin tarımına yeni ve güçlü üretim araçları (motorlaşma, makineleşme, kimyalaştırma, inşaat mühendisliği) sağlamıştır. Bunlar, ileri derecede ıslah edilip geliştirilen biyolojik malzeme ile birlikte, *ikinci tarım devrimi*'nin çekirdeğini oluşturmuştur. Ortaya çıkan büyük çaptaki ulaşım, koruma, işleme ve mübadele araçlarıyla yaratılan uluslararası birleşik bir pazar doğmaya başlamıştır; bu pazarda, ulusal ve uluslararası işbölümü ve ileri derecede bir bölgesel uzmanlaşma yer almıştır.

Bu yeni tarım sistemi, sanayileşmiş Kuzey Amerika, Avrupa, Avustralya, Yeni-Zelanda ülkelerine yayılmıştır ve dünyanın geri kalan kısmına da yayılmaktadır. Sosyalist ülkelerde, ilk aşamada, mülkiyet haklarıyla işgücü konularında yapılan önemli değişiklikler (tarım devrimi ve kooperatiflerin geliştirilmesi) eşitsizlikleri azaltmak ve kaynakları ve işgücünü harekete geçirmek amacını güdüyordu. Sanayinin ve araştırmaların gelişmesi elverdiği andan itibaren tarımın modernleştirilmesine girişilmiştir. Motorlaşma, makineleşme, kimyalaştırma, inşaat mühendisliği, iyileştirilmiş biyolojik maddeler gibi harekete geçirilen araçlar bakımından bu modernleşmenin temelde Avrupa ve Amerika'nın yaptığı ikinci tarım devriminden büyük bir farkı yoktur.

Sanayileri az gelişmiş ülkelere (eski sömürge ya da yarı sömürge ülkeler) bu modernleşme modelinin transferi, çokuluslu şirketlerin, "az gelişmiş" ülkelere yeni üretim araçları ihracı ve oralardan da "gelişmiş" merkeze tarımsal hammadde ithali ile gerçekleşmiştir. Bu hareket *(yeşil devrim)* güçlü kamusal ve özel geliştirme ve araştırma merkezleriyle, devletin tarımı modernleştirme siyaset ve programlarıyla ve uluslararası yardım ve finans kurumlarıyla desteklenmektedir. Bununla beraber büyük işletmelere dayalı tarım ürünleri ihraç edebilen ve ekonomileri gelişen küçük bazı bölgeler dışında yeşil devrimin yerinde saydığını da kabul etmek gerekir. Gelişmede ve mübadeledeki eşitsizlik yüzünden az gelişmiş ülkelerin köy ekonomisinde beliren bunalım gittikçe yaygınlaşmakta ve derinleşmektedir: yiyecek üretiminde gerileme, beslenmede dışa bağımlılık, "açlık bölgelerinin" çoğalması, tarım ekosistemlerinin aşırı kullanımı ve bozulması, bunlara ek olarak artan teknolojik ve mali bağımlılık, işsizlik, göç, topluma aykırı davranışlar... Bu tarım bunalımı -köy ekonomisi bunalımı, yaşam bunalımı, dıştan alınma teknolojilerle aşırı ölçüde sömürülen ve bozulan eksosistemler bunalımı- her bir tarım sisteminin özgül mirasını bilmeyen ve onu tahrip eden bu teknoloji transferiyle ortadan kaldırılamaz. Bozulan ekolojik ve tarım dengelerini düzeltmeye yönelik, içe dönük bir tarımsal gelişme, tersine, bu sistemlerin, bunlara ilişkin durumların, öz kaynakları değerlendirme olanak ve koşullarının iyi bilinmesini gerektirir.

—Tarım mak. Tarım arabaları, birkaç çeşide ayrılır:

1. özellikle hayvanla çekilen ve öndeki dingili sağa sola dönebilen iki dingilli tarım arabaları;

2. bir ya da birkaç dingili olan, fakat çekme kancasının üzerine oturan araba oku yükün önemli bir bölümünü (3 t'dan az) bu kancaya veren yarı taşınır tarım arabaları; büyük tarım arabalarında yük, tandem ya da boji halinde bağlanmış birkaç dingile bindirilir;

Rivierre-Casalis

kendi kendine yükleme yapan tarım arabası

3. arkaya kaykılabilen tarım arabaları (bunlarda arka kapak, bazen otomatik olarak açıldıktan sonra yük arkaya doğru kayabilsin diye, şasiye dayanan bir ya da iki hidrolik kriko ile, arkaya doğru eğilen madeni bir kasa bulunur).

—Tarıms. ikt. Tarım ürünleri için verilen sübvansiyonlar, veriliş biçimlerine göre üçe ayrılırlar: 1. parayla ifade edilebilen sübvansiyonlar. Bunlar tarımsal kredi ve tarımsal girdi sübvansiyonlarıdır. Burada, çiftçiye verilen tarımsal krediler ya da girdiler (gübre, yem, tohumluk, tarımsal ilaç vb.) değil, kredilerin piyasa faiz oranının altında bir faiz oranıyla, girdilerinse piyasa fiyatından daha düşük bir fiyatla (ya da bedelsiz) verilmesi sübvansiyon olarak kabul edilir; 2. para olarak verilen sübvansiyonlar. Devletin tarım ürünlerine destekleme alım fiyatı saptayarak yaptığı yardımlardır. Burada da, ürünün piyasa fiyatı destekleme alım fiyatından düşükse aradaki fark sübvansiyon olarak kabul edilir; 3. gizli tarımsal sübvansiyonlar. Dolaylı bir biçimde hesaplanan bu sübvansiyonlar devletin bütçe harcamaları içinde gözükmezler. Örneğin, tarım kesimine sağlanan vergi kolaylıkları (bu kesimden bir süre vergi alınmaması ya da vergi oranlarının düşük tutulması) gizli bir tarımsal sübvansiyon biçimidir.

• *Yarım mesaili tarım.* İki çeşit yarım mesaili tarım emekçisi vardır: bir yanda, işletme dışında ücretli bir işi bulunmayan yarı işsiz gözüyle bakılanlar (bunlar çoğunlukla yaşlı kişilerdir); öte yanda, işletme dışında, sanayi ya da tarım işçisi, tüccar ya da zanaatkâr olarak profesyonel bir işi olanlar. Bu sonrakilere, ikili aktifler denir. Bir dış etkinliği olan işletme şeflerinin yüzde oranıyla ölçülen ikili etkinliğinin ağırlığı, gelişmiş ülkelerin tarımında, emek verimliliğinin çoğalması ve toprak işletmeciliği yapılarının katılığı nedeniyle gittikçe artmaktadır.

Türkiye'de yarım mesaili tarım, genellikle tarım kesiminin fazla gelişmemiş olmasından kaynaklanır. Tarım kesiminde gizli işsizliğin süregen oluşu köyden kente (ya da dış ülkelere) göçü hızlandırmakta, ancak, göç edenlerin büyük bir bölümü topraklarını elden çıkarmayarak yılın belli zamanlarında köylerine dönerek tarımla uğraşmaktadırlar. Öte yandan, tek ürüne (çay, fındık) dayalı Doğu Karadeniz bölgesiyle, ürün çeşidi az olan Orta ve Doğu Anadolu bölgelerinin verimsiz topraklarında tarımla uğraşan bazı çiftçiler ek işler sağlayarak geçim düzeylerini yükseltmeye çalışırlar. Son yıllarda bazı köylerde açılan halı, kilim vb. dokuma işleri; tahta oymacılık gibi el becerisi kazandırma kursları, üreticilere tarım dışında ikinci bir iş yapma olanağı sağlamıştır. Türkiye'de sayısal olarak az da olsa kent ya da kasabalarda profesyonel bir işi olan (ticaret, serbest meslekler vb.) bazı kişilerin oturdukları çevreye yakın tarım topraklarında tarımsal üretimle de uğraştıkları görülmektedir.

Tarım İşletmeleri genel müdürlüğü (TİGEM), tüzel kişiliği olan, çalışmalarında özerk ve sorumluluğu sermayesiyle sınırlı bir kamu iktisadi kuruluşu. İlgili olduğu bakanlık, Tarım ve köyişleri bakanlığı'dır. Tarım ve tarıma dayalı sanayinin gereksinimi olan temel mal ve hizmetleri üretmek amacıyla kuruldu. Başlıca görevleri şunlardır: ülkenin bitkisel ve hayvansal üretimini artırmak, çeşitlendirmek ve ürünlerin niteliğini iyileştirmek amacıyla yetiştirdiği damızlık hayvan, tohum, fidan, fide vb. ile ürettiği spermaları yetiştiricilere aktarmak; işletmelerinden elde edilecek hayvansal ve bitkisel ürünlerle, çiftçilerden alacağı ürünleri değerlendirmek için tesisler kurmak; ürünlerin yurtiçinde ve gerektiğinde yurtdışında dağıtımını sağlamak; çevre çiftçilere, tarımsal teknoloji ve girdi kullanımı konusunda öncülük ve öğreticilik yapmak; işletmelerinde kullanılmak üzere her çeşit bitkisel ve hayvansal damızlık sağlamak, bunları pazara hazırlayarak yurtiçinde ve yurtdışında satmak; yurtiçi ve yurtdışı firmalarla lisans, teknik beceri vb. anlaşmalar yapmak, bilgi ve teknoloji satmak ve satın almak, vb. TİGEM'in Merkez kuruluşu Yönetim kurulu ve Genel müdürlük'ten; Ana hizmet birimleri ise Bitki üretim dairesi, Hayvancılık dairesi, Makine ve ikmal dairesi; İnşaat ve kültür teknik dairesi ve Ticaret dairesi başkanlıklarından oluşur.

Tarım işletmeleri genel müdürlüğü 1950'de kurulan Devlet üretme çiftlikleri (DÜÇ) genel müdürlüğü ile Cumhuriyet döneminden önce, Saray'ın binek atı, et, süt, yapağı vb. gereksinimlerini karşılamak üzere kurulmuş olan hara ve inekhanelerin 20 mayıs 1983 tarihli ve 60 sayılı kanun hükmünde kararname ile birleştirilmesiyle kuruldu. Daha sonra 8 haziran 1984 tarihli ve 233 sayılı kanun hükmünde kararname'yle kuruluşu yeniden düzenlendi. TİGEM'e bağlı tarım işletmeleri şunlardır: Acıpayam (Denizli), Alpaslan (Muş), Altınova (Kadınhanı-Konya), Altındere (Erciş-Van), Anadolu (Mahmudiye-Eskişehir), Atatürk (Yalova), Balâ (Ankara), Boztepe (Antalya), Ceylanpınar (Şanlıurfa), Çiçekdağı (Yerköy-Yozgat), Çukurova (Ceyhan-Adana), Dalaman (Muğla), Gelemen (Samsun), Gökçeada (Çanakkale), Gökhöyük (Amasya), Göle (Ardahan), Gözlü (Sarayönü-Konya), Hafik (Sıvas), Hatay (Reyhanlı), İnanlı (Muratlı-Tekirdağ), Kahramanmaraş (Türkoğlu-Kahramanmaraş), Karacabey (Bursa), Karaköy (Bafra-Samsun), Kâzımkarabekir (Aralık-Iğdır), Kazova (Turhal-Tokat), Kocaş (Aksaray); Konuklar (Sarayönü-Konya), Konya, Kumkale (Gökçalı-Çanakkale), Manisa, Malya (Boztepe-Kırşehir), Polatlı (Ankara), Sakarya (Karasu-Sakarya), Sultansüyu (Akçadağ-Malatya), Tahirova (Gönen-Balıkesir), Turunçgiller (Dörtyol-Hatay), Türkgeldi (Lüleburgaz-Kırklareli), Ulaş (Sıvas), Kuruluşun ayrıca Manisa'da Manisa Tohum üretme, Ankara'da Merkez imalat ve ikmal işletmesi müdürlükleri bulunmaktadır. TİGEM'e bağlı tüm işletmelerin toplam arazi varlığı 386 483 ha'dır. Bu arazi varlığının % 16,7'si (64 384 ha) kültür dışı, % 83,3'ü de (322 099 ha) kültür altı arazilerdir. Kültür altı arazilerin kendi içindeki dağılımı ise şöyledir: % 53,8'i tarla arazisi (208 055 ha), % 22,1'i çayır-mera arazisi (85 615 ha), % 5'i yem bitkileri arazisi (19 308 ha) ve 2,4'ü bahçe arazisi.

Tarım kredi kooperatifleri merkez birliği *(Türkiye),* kooperatif ve bölge birliklerinin gelişmesini sağlamak, kooperatifçilik ve mesleki eğitim etkinliklerinde bulunmak, üreticilerin çıkarlarını korumak amacıyla kurulmuş meslek birliği.

18 nisan 1972 tarih ve 1581 sayılı yasa'yla kurulmuş birlik, tarım kredi kooperatifleri ve bölge birliklerinden oluşur. İlgili olduğu bakanlık, Tarım ve köyişleri bakanlığı'dır. Birliğin ana hizmet birimleri; Muhasebe finansman dairesi başkanlığı, Tedarik ve pazarlama dairesi başkanlığı, Teknik işler dairesi başkanlığı'dır.

Türkiye Tarım kredi kooperatifleri merkez birliği'nin taşra kuruluşunda on altı bölge müdürlüğü (Tekirdağ, Balıkesir, Sakarya, İzmir, Kütahya, Antalya, Konya, Ankara, Kayseri, Sıvas, Samsun, Trabzon, Erzurum, Malatya, Gaziantep, Mersin); il, ilçe, bucak ve köy düzeyinde tarım kredi kooperatifleri bulunur. Birliğin gübre, ilaç, gıda sanayisi vb. sektörlerde ortaklıkları vardır.

Tarım ve köyişleri bakanlığı, kırsal bölgeleri kalkındırmak, tarım ve hayvancılığı yurt düzeyinde geliştirmek amacıyla kurulmuş bakanlık. 7 ağustos 1991 tarih ve 441 sayılı kanun hükmünde kararnameyle bugünkü adını ve statüsünü aldı. İlk kuruluş tarihi Tarım bakanlığı adıyla 5 mart 1924'tür.

Tarım ve köy işleri bakanlığının taşra kuruluşunda çeşitli araştırma ve eğitim merkezleri (tavukçuluk, zeytincilik, bahçe kültürleri vb.) vardır. Tarım reformu genel müdürlüğü, Köy hizmetleri genel müdürlüğü, Atatürk orman çiftliği bakanlığın bağlı kuruluşlarıdır. Bakanlığın ilgili kuruluşları da şunlardır: Et ve balık kurumu, Toprak mahsulleri ofisi, Türkiye Süt endüstrisi kurumu, Yem sanayii genel müdürlüğü, Türkiye Zirai donatım kurumu, Tarım işletmeleri genel müdürlüğü, Tarım kredi kooperatifleri ve birlikleri.

TARIMBİLİM a. Yetiştirilen bitkilerle iklim, toprak ve üretim teknikleri arasındaki ilişkileri ele alan ve tarımın uygulanma kurallarını belirleyen bilim.

—ANSİKL. Çiftçi, bitkisel ürün elde etmek amacıyla, belirli bir toprak üzerinde, belirli bir zaman içinde, kaynakları (güneş enerjisi, karbondioksit, su, topraktaki besleyici elementler) ele geçirmek ve işe yarar maddelere dönüştürmek için araç olarak birtakım bitkileri (bitki topluluğu) kullanır. Tarımbiliminin konusu, tarladaki bitki topluluğunun, ortamın (toprak, iklim) ve çiftçi tarafından uygulanan tekniklerin etkisi altındaki davranışını ve işleyişlerini incelemektir. Çiftçi yetiştirilecek türleri ve çeşitleri seçtikten sonra, ortamda, yani tarım arazisinin fiziksel, kimyasal ve hidrik durumunda, yabancı otların ve asalakların vb. sayısında ve yapısında değişiklik yapan birtakım teknik girişimlerde bulunur. Bu değişiklikler, kısmen iklime bağımlıdır, yani çiftçinin kontrolü dışında kalır. Tarımbilim, bu "bitki-ortam-teknik" karma sistemini iki açıdan inceler: tarım tekniklerinin yarattığı ortam değişikliklerinden etkilenen ve kendisi de ortamda değişiklikler yapan bitki topluluğu açısından; çiftçinin teknik ve ekonomik seçimlerini belirleyen tarım sistemi açısından (bir tarlada uygulanacak ekim düzenlenmesi ve kullanılan teknikler).

TARIMCI a. **1.** Tarımla uğraşan kimse; ziraatçı. **—2.** Toprağı işleten, çalıştıran kimse; ziraatçı.

◆ sıf. Büyük toprak sahiplerinin (XIX. yy.'ın sonunda Almanya'da) ya da köylülüğün çıkarlarını (özellikle iskandinav ülkelerinde ve Finlandiya'da) savunan siyasi partiler için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ed. *Tarımcı hareket,* 1920'den sonra ABD'de, Güney için, kaynağını folklordan ve geleneklerden alan yerel bir sanat yaratılmasına bağlı tarımsal bir ekonomiyi öngören ve bölgenin kültürel ve tarihsel bir bütün olarak korunmasını savunan güneyci yazarların -J. C. Ransom, J. G. Fletcher, R. P. Warren, Allen Tate, Donald Davidson- yarattığı kültür ve sanat akımı.

—ANSİKL. Tar. 1891'den 1893'e kadar, Caprivi tarafından yapılan ticaret antlaşmaları, tohumların gümrük giriş vergilerini düşürdü; dünya fiyatlarındaki bunalım, 1892'den itibaren buğday fiyatı düşüşünü artırdı; bunun sonucunda, özellikle Doğu Almanya'daki korumacılık yanlısı toprak sahiplerini harekete geçiren Tarım hareketi güçlenerek gelişti. Hareket tarım birliklerinden *(Bauerbunde)* oluşuyordu; bunlar, yerel nitelikte olan Kooperatif ve Köylü birliklerinden *(Bauervereine)* farklıydı. En önemli birlik, 1893'te kurulan *Bund der Landwirte* oldu; bu birlik, koruyucu yasaların ve tarımsal çalışmanın yeniden düzenlenmesini istedi. Tarımcılar *Kornhäuser*'in (daha elverişli satış olanakları sağlayan tahıl depoları), süt, et, alkol, şeker vb. satışı ile ilgili kartellerin kurulmasıyla çok önemli sonuçlar elde ettiler. Tahıl satışı için Freiburg'ta uluslararası bir büro kuruldu; Almanya'ya et ithaline karşı yasal önlemler alındı; 1905 tarihli ticaret antlaşmaları sırasında, tarımcılar birden çok görüşlerini kabul ettirmeyi başardılar. Bu siyasal grup Birinci Dünya savaşı'ndan sonra Reich'ın Tarım birliği *(Reichslandbund)* şeklini aldı.

TARIMCILIK a. Tarım işleriyle uğraşma; ziraatçılık.

TARIMİKLİMBİLİMİ a. İklimbilimin, iklim ile tarım etkinlikleri arasındaki ilişkileri inceleyen dalı.

TARIMKENT a. Eski SSCB'de tüm nüfusu tarımda çalışan kent. (Hruşçev döneminde ortaya atılmış ve onun dürtüsüyle kısmen gerçekleştirilmişti.)

TARIMSAL sıf. **1.** Tarımla ilgili, tarıma ilişkin; zirai: *Tarımsal gelişme.* **—2.** *Tarımsal devrim,* tarımsal üretim sürecinde meydana gelen ve gerek ekenek ekosisteminin yapısını, gerek kullanılan enerjinin (insan, hayvan, makine) biçimini ve miktarını, gerek aletlerin gücünü ve işin verimini etkileyen derin değişim. || *Tarımsal gelişme,* tarımsal üretim sürecinde meydana gelen ve ekenek ortamında, alet ve makinelerde biyolojik gereçlerde (tarım bitkileri ve evcil hayvanlar), tarımsal çalışma koşullarında ve sosyal ihtiyaçların karşılanmasında iyileşme sağlayan tedrici değişim.

—Meteorol. ve Tarım. *Tarımsal meteoroloji,* meteorolojik ve tarımsal verilere dayanarak, tarım için genel hava tahminleri yapmak ve tarım işletmelerinin çalışmasına yardım etmek amacıyla başvurulan bilimsel ve teknik yöntemlerin tümü.

—Sig. *Tarımsal sigorta,* tarım işletmelerinde tarımsal üretim için kullanılan araç gerecin, hayvanların ve elde edilecek ürünün ilerde ortaya çıkabilecek rizikolara karşı yapılan sigorta. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tarıms. ikt. *Tarımsal araştırma,* tarımsal üretimi artırmak, ürünlerin niteliklerini yükseltmek amacıyla bitkisel ve hayvansal ürünlerin ıslahı, geliştirilmesi, ülke (ya da bölge) koşullarına en uygun tohumluk ve damızlık türlerinin saptanması, hastalıklara ve zararlılara karşı yeni yöntemlerin bulunması vb. konularda yapılan çalışmalar. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tarımsal emek verimliliği,* belli bir yerde ve belli bir dönemde, toplam tarımsal hâsılanın tarımsal işgücü toplamına bölünmesiyle elde edilen oran. || *Tarımsal erozyon,* kırsal bölgelerde tarım alanlarını, birinci ya da ikinci dereceden konut inşaatlarının kaplaması sonucu oluşan yapısal bozukluk. || *Tarımsal iktisat,* bir toplum tarafından gerçekleştirilen, tarıma bağlı üretim ve değişim etkinliklerinin tümü; iktisat biliminin, bu etkinlikleri inceleyen dalı. || *Tarımsal işletme,* tarım ürünleri ve pazarlaması alanında etkinlik gösteren üretim birimi. || *Tarımsal sanayi,* temel girdileri tarım ürünleri olan sanayi kolu. || *Tarımsal yardım,* doğal afetlerin (kuraklık, su baskınları, don) zararlarını karşılamak, doğal elverişsizlikleri (dağlık ya da ormanlık bölgelerde çiftçilere yapılan yardımlar) gidermek ya da tarım işletmelerinin yeniden yapılanma sürecini hızlandırmak için devletin çiftçilere yaptığı yardımlar. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tarımsal yatırım,* özel ya da kamu kesimi tarafından tarımsal sermaye stokuna yapılan net ilaveler.

—Tarıms. ikt. ve Coğ. *Tarımsal yapı,* tarımdaki üretim birimlerinin (işletmelerin) ve parsellerin (toprak parçalarının) sayıları, büyüklükleri ve dağılımıyla mülkiyet durumları ve tasarruf biçimlerini belirten düzen; geniş anlamda, insanla toprak arasında var olan, mekânın düzenlenmesine yön veren ve kendine özgü görüntüler ortaya çıkaran ilişkilerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Verg. huk. *Tarımsal kazanç,* tarımsal etkinliklerden elde edilen gelir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Sig. Mal sigortaları kapsamına giren tarımsal sigortalar, ürün sigortaları ve hayvan sigortaları olarak ikiye ayrılır. Ürün sigortaları, tarım ürünlerinin don, kuraklık, yangın, sel vb. rizikolara karşı; hayvan sigortaları ise, hayvanların ölme, yaralanma, hastalanma, verimden düşme vb. tehlikelere karşı sigortalanmasıdır. Çiftlikteki araç ve gereçlerin, makinelerin, binaların yangına karşı sigortalanması da tarımsal sigorta kapsamına girer.

—Tarıms. ikt. Türkiye'de tarımsal araştırmalar yapan çeşitli kurumlar bulunmaktadır. Bu kurumların başlıcaları şunlardır: 1- Üniversitelerin Ziraat (İstanbul, Ankara, Ege [İzmir], Atatürk [Erzurum]), Orman (İstanbul) ve Veteriner (Ankara) fakültelerinin araştırma laboratuvarları. 2- Tarım, orman ve köyişleri bakanlığı'na bağlı çeşitli araştırma kurumları: Tavukçuluk araştırma enstitüsü (Ankara), Bölge çeşit deneme ve tescil enstitüsü (Ankara), Orta Anadolu ve Ege zirai araştırma enstitüleri, Zirai mücadele ilaç ve aletleri araştırma enstitüsü (Ankara), Şap kontrol ve araştırma enstitüsü (Ankara), Etlik veteriner kontrol araştırma enstitüsü (Ankara), Çayır-mera ve zooteknik araştırma enstitüsü (Ankara), İpekböcekçiliği araştırma enstitüsü (Bursa), Gıda kontrol araştırma enstitüsü (Bursa), Alata bahçe kültürleri araştırma ve eğitim merkezi (İçel), Pendik veteriner kontrol ve araştırma enstitüsü (İstanbul), Kartal dericilik eğitim ve araştırma enstitüsü (İstanbul), Atatürk bahçe kültür araştırma enstitüsü (Yalova-İstanbul), Zeytincilik araştırma enstitüsü (İzmir), Tavuk hastalıkları araştırma eğitimi aşı ve serum üretim enstitüsü (Manisa). 3- Çeşitli kurumlara bağlı araştırma enstitüleri, laboratuvarları ve deneme istasyonları: Türkiye Bilimsel ve teknik araştırma kurumu'na (Tübitak) bağlı veterinerlik ve hayvancılık araştırma grubu ile Tarım ve ormancılık araştırma grubu; Tekel enstitüleri (Tütün, şerbetçiotu, çay, tuz); Türkiye Şeker fabrikaları anonim ortaklığının araştırma ve teknoloji laboratuvarlarıyla Sarmısaklı (Alpullu-Kırklareli), Çatma (Eskişehir) ve Kazanasmaz (Turhal) ve Atabey (Turhal) tohum üretme çiftlikleri; Şeker enstitüsü ve şeker fabrikalarının tarım örgütleri; Tarım işletmeleri genel müdürlüğü'nün Bitki üretim dairesi ile Hayvan ıslahı ve üretim dairesi.

• En önemli tarımsal yardımlar sürekli olanlardır. Nitekim, doğal elverişsizlikleri giderici yardımlar bu sınıfa girer. Türkiye'de, devletin üreticiye doğrudan yardımları oldukça sınırlı kalmaktadır. Devlet, tarım kesimine sulama, taştan arındırma, bataklık kurutma, taşkından koruma vb. altyapı hizmetleri verir. Bundan başka 2924 sayılı yasa'yla orman köylerinin kalkınmasının desteklenmesi hakkında özel hükümler getirilmiştir. Buna göre, Tarım, orman ve köyişleri bakanlığı devlet ormanları içinde ve bitişiğinde oturan köyler halkının geçim düzeyinin yükseltilmesi için gerekli önlemleri alır. Bu amaçla sağlanacak işletme araç ve gereçleriyle gerekli girdiler doğrudan ya da kredi yoluyla karşılanır. Bunların dışında, şeker fabrikaları tarım örgütleri aracılığıyla, pancar üreticilerine

her türlü alet, makine, gübre nitelikli tohum ve mücadele ilacı gibi malzeme ve mali olanakları oranında üreticilere ayni ve nakdi kredi sağlamaktadır. Türkiye'de 1977'de çıkarılan 2090 sayılı yasa'yla da doğal afetlerden zarar gören çiftçilere yapılacak yardımlar düzenlenmiştir.

—Tarıms. ikt. ve Coğ. *Tarımsal yapı* çeşitli ölçütlere göre farklı tiplere ayrılır. Bu ölçütler şunlardır: a) doğal peyzajın değişikliğe uğratılma derecesi (fundalık ya da çalılıklardaki geçici açıklıklardan tümüyle insanların kullanımına açılmış kırsal bölgelere kadar); b) parsellerin biçimi (uzun, kısa kuşaklar; düzgün olmayan çokgenler mozaiği vb.); bir bayırın teraslarla, "perdeler"le düzenlenmesi; c) parsel ve bölüklerin çit ya da duvarlarla çevrili olup olmaması; d) tarım alanının düzenleniş biçimi (çeşitli öğeler [tarla, çayırlık, bağ vb.] her zaman yan yana bulunmayabilir); tropikal tarım alanlarının çoğunda, hatta Akdeniz bölgesindekilerin bazılarında (İtalyan "karma tarım yöntemi"nde olduğu gibi) bu öğeler birbiri içinde yer alır. Geniş anlamıyla tarımsal yapı şunları içerir: a) *tarımsal rejim,* yani işletmelerin toprağı işletme yöntem ve alışkanlıklarının tümü; b) *toprağın sermaye olarak yapısı,* insanla toprak arasındaki hukuksal ilişkiler (mülkiyetin dağılımı, toprak işletme biçimleri, veraset ve intikal gelenekleri vb.); c) *işletme büyüklükleri:* bir yandan tarım tipine, öte yandan toplumsal yapıya bağlıdır ("miniminfundia"lar, büyüklü küçüklü aile işletmeleri, ücretli işçi çalıştıran işletmeler, büyük kolektif çiftlikler vb.); d) *bir işletmeye ait parsellerin düzeni:* toprağın iskan biçimine (bireysel ya da kolektif), veraset ve intikal geleneklerine (toprağın mirasçılar arasında bölünmesi ya da bölünmemesi), tarımsal rejimde yapılan reformlara vb. göre, bir işletmenin elindeki parseller çiftlik binasının yakınında tek bir bütün halinde toplanmış ya da çeşitli mevkilere dağılmış olabilir (bununla birlikte, başka birçok ara biçimler de vardır).

• *Türkiye*'nin tarımsal yapısı toprak mülkiyeti ve tasarruf biçimleri açısından ele alındığında küçük ve orta işletmelerin yaygın olduğu, bunların genellikle kendi topraklarını işlediği görülmekte, öte yandan, işletmeler arasında oldukça dengesiz bir toprak dağılımının varlığı dikkati çekmektedir. Devlet planlama teşkilatı'nca 1973 yılı temel alınarak hazırlanan ve 1978'de yayımlanan bir araştırmaya göre, Türkiye'de, 3 124 678 hane toplam olarak 20 524 774 ha alanı (nadas dahil) işlemekte, böylece hane başına 6,55 ha (65,5 da) toprak düşmektedir. İşlenen toprakların işletmeler arasındaki dağılımı ise şöyledir: toplam işletmelerin % 10,9'u (340 591 çiftçi ailesi) 5 da küçük toprakları (ortalama 3,5 da) işlemekte, bu topraklar toplam işlenen alanın ancak ‰ 6'sını oluşturmaktadır. Toprak işleyen hanelerin % 70,6'sını oluşturan 2 205 399 çiftçi ailesi toplam alanın % 21,3'ünü oluşturan 50 da'dan küçük toprakları işlemektedirler. Öte yandan, 500 da'dan büyük toprakları işleyen ve toplam toprak işleyen hanelerin % 1,1'ini oluşturan 32 917 hanenin işlediği alan toplam işlenen alanın % 21,4'üdür. Ayrıca, 1 000 da'dan fazla (ortalama 2 229 da) toprak işleyen 13 507 büyük çiftçi (% 0,4) toplam işlenen alanın % 14,4'ünü işlemektedir. Türkiye'de, toprakların büyüklüklerine göre dağılımı tarım bölgeleri bakımından farklılıklar göstermektedir. Örneğin, 20 da'dan küçük topraklı işletmelerin toplam işletmelere oranı İç Anadolu bölgesinde % 20 olmasına karşılık, D. Anadolu bölgesiyle Ege ve Marmara bölgelerinde yaklaşık % 38-39, Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde ise % 63-65 dolaylarındadır. Hane başına işlenen toprak miktarının Türkiye ortalaması 65,5 da iken İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde bu rakam 100 da, Ege ve Marmara bölgelerinde 55 da, Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinde ise 40 da dolaylarındadır. Bölgeler içinde toprak dağılımı bakımından en büyük dengesizlik ise G.-D. Anadolu bölgesinde görülmektedir. Bu bölgedeki toplam işletmelerin % 61,44'ü toprakların % 10,52'sini, ‰ 0,6'sı ise toprakların % 25,05'ini işlemektedir. Bu durumda 10-50 da'lık işletme grubundaki 41 900 işletme ve ortalama 14 da arazi düşerken, 1 000 da'dan daha fazla arazi işleyen 1 400 çiftçi ailesi için işletme genişliği 3 411 da olmaktadır. Öte yandan, konu mülkiyet açısından ele alındığında Türkiye'de 2 965 446 ailenin toplam 16 842 810 ha tarım alanına sahip olduğu görülmektedir. Toprak sahibi ailelerin yaklaşık % 90'ı 100 da'dan küçük toprakların sahibi olmasına karşılık toplam toprakların ancak yarısı (% 49,6) bunların elindedir. Orta büyüklükteki (100-500 da) toprak sahipleri (toplam toprak sahiplerinin % 9,6'sı) toprakların % 36,3'üne; 500 da'dan büyük toprak sahipleri toprakların % 14,1'ine sahip gözükmektedir. Ancak toprak reformu uygulaması kapsamına girme kuşkusuyla 1 000 dönümden büyük toprak sahiplerinin eksik bildirimde bulunduğu, dolayısıyla gerçekte büyük toprak sahiplerinin ellerindeki toprakların, gözükenden daha fazla olduğu sanılmaktadır. Türkiye'de mesleği çiftçilik olduğu halde hiç toprağı olmayan ailelerin azımsanmayacak bir miktarda olduğu gözükmektedir. Örneğin, Üçüncü beş yıllık planda Köyişleri bakanlığı'nın yaptığı bir çalışmada tarımla uğraşan ailelerden % 30,7'sinin hiç toprağı olmadığı, bunların % 93,3'ünün tarım işçisi durumunda bulunduğu, topraksız aileler oranının bölgeler arasında % 26 ile % 33 arasında değiştiği, ancak Güney-doğu Anadolu bölgesinde bu oranın % 45 dolaylarına çıktığı belirtilmektedir. 1973 anketi sonuçları, Türkiye'de 1 056 869 hanenin kiracı ya da ortakçı olarak, başkalarının toprağını işlemekte olduğunu ortaya koymaktadır. Kiracı ya da ortakçı olarak işlenen toprakların miktarı 5 425 274 ha'dır. Böylece Türkiye'de toprak işleyen hanelerin yaklaşık üçte birinin toplam arazinin yaklaşık dörtte birinde kiracılık ya da ortakçılık yapmakta olduğu anlaşılmaktadır. Kiracı ya da ortakçı hanelerin büyük çoğunluğu (% 91,9) 100 da'dan küçük toprakları işlemektedir. Sahip olunmadan işlenen topraklar içinde 100 dönümden küçük toprakların payı % 42,7'dir. İşlenen ve sahip olunan topraklarda olduğu gibi, kiracı ya da ortakçı olarak işlenen toprakların haneler arasındaki dağılımı da dengesizdir. Nitekim, kiracı ya da ortakçı hanelerin % 63,9'unu oluşturan 675 772 hane kiracı ya da ortakçı olarak işlenen toprakların % 13'ünü kapsayan 20 da'dan küçük parçaları işlerken; hanelerin % 0,6'sını oluşturan 6 062 hane % 27,9'unu kapsayan 500 da'dan büyük toprakları kiracı ya da ortakçı olarak işlemektedir. Kiracılık ya da ortakçılıkla işlenen toprakların % 36'6'sını oluşturan 50-200 da'lık araziler de kiracı ya da ortakçı hanelerin % 16,3'ü (172 284) tarafından işlenmektedir.

—Verg. huk. Gelir vergisi k.'na göre tarımsal etkinlik arazide, deniz, ırmak ve göllerde ekim, dikim, bakım, üretme, yetiştirme ve ıslah yollarıyla ya da doğrudan doğadan yararlanarak bitki, orman, hayvan, balık ve bunların ürünlerinin üretilmesini, avlanmasını, avcıları ve yetiştiricileri tarafından saklanmasını, taşınmasını, satılmasını kapsar. Tarımsal kazançlar gerçek ya da götürü gider yöntemiyle saptanır. Gerçek usulde matrah, bilanço ya da işletme hesabı esasına göre bulunur. İşletme hesabı esasına göre tarımsal kazanç, hesap dönemi içinde parayla tahsil edilen ya da alacak olarak tahakkuk ile aynı dönemde ödenen ya da borçlanılan giderler arasındaki olumlu farktır. Çiftçiler dilerlerse bilanço yöntemine bağlı tutulmalarını yazıyla isteyebilirler. Bu durumda tarımsal kazanç, ticari kazancın bu konudaki hükümlerinin uygulanmasıyla bulunur. Götürü gider yönteminde ise tarımsal kazanç, yükümlünün beyan edeceği hâsılattan götürü olarak hesaplanan gider tutarının indirilmesi yoluyla vergi dairesince saptanır. Yıllık hâsılat tutarı 16 milyon TL'den aşağı olan çiftçilerin kazançlarına götürü gider esası uygulanır. Götürü gider ya götürü gider emsallerinin yükümlünün beyan ettiği hâsılata uygulanması ya da beyan edilen hâsılattan bu hâsılatın elde edilmesi için yapıldığı bildirilen gerçek giderler toplamının çıkarılmasıyla saptanır. Küçük çiftçiler gelir vergisinden bağışıktır. Küçük çiftçi sayılabilmek için tarım ürünlerinin bir takvim yılı içindeki satış bedelleri tutarının 10 milyon TL'yi geçmemesi ve üzerinde tarım yapılan arazinin büyüklüğü ya da ağaç sayısı ya da hayvan sayısının yasada belirtilen sınırları aşmaması gerekir.

TARİ ya da **TERİ** a. Hindistan, Birmanya ve onlara komşu ülkelerde biten dikenli bir ağaççığın *(Caesalpinia digyna)* tanenli badıcı. (Badıçların çeperleri % 45 ile 60 tanen içerir.)

TÂRİ sıf. (ar. *ṭarā'*dan *ṭarī*). *Esk.* **1.** Bir kimse ya da şeyde, ansızın ortaya çıkan, beliren. **—2.** *Târi olmak,* belirmek, görünmek.

TARİB a. (ar. *ᶜarab*'dan *taᶜrīb*). *Esk.* **1.** Arapçalaştırma, arapçalaştırılma. **—2.** Araplaştırma. **—3.** *Tarib etmek,* arapçalaştırmak; araplaştırmak.

TÂRİD sıf. (ar. *ṭard*'dan *ṭarid*). *Esk.* Kovan, süren.

—Esk. tıp. *Târid-i didan, târid-i dud,* solucan düşüren ilaç. ‖ *Târid-ül-hasat,* mesanedeki taşı düşüren ilaç.

TARİF a. (ar. *ᶜirfān*'dan *taᶜrīf*). **1.** Bir şeyin, bir yerin, bir kimsenin temel özelliklerini ayrıntılarıyla anlatma: *Sanığın tarif üzerine çizilen resmi. Yemek tarifi.* **—2.** Tanım: *Dilbilgisel açıdan sıfatın tarifini yapmak. Tarifi imkânsız bir korku.* **—3.** *Bir şeyi, bir kimseyi tarif etmek,* ayrıntılı olarak açıklamak, anlatmak: *Bir yolu tarif etmek;* tanımını yapmak, tanımlamak: *Beni ne kadar üzdüğünü tarif edemem.*

—Esk. dilbilg. *Harf-ı tarif* → HARF.

—Hat. Bir harf, sözcük ya da cümlenin nasıl yazılacağını görmeleri ve ona bakarak meşk etmeleri için, hat hocası tarafından öğrencilere verilen örnek.

—Mutf. Belli malzemeler kullanarak bir yiyeceğin hazırlanışını anlatan açıklama: *Yemek tarifleri kitabı.*

TARİFA, İspanya'da kent, Andalucía'da (Cádiz ili), Cebelitarık boğazında; 15 833 nüf. Mağribliler'den kalma şato. —Yakınlarında, Bolonia'da, roma kenti *Baelo*'nun yıkıntıları.

TARİFE a. (ar. *taᶜrīf*'ten *taᶜrīfe, taᶜrife*). **1.** Ürünlerin ya da hizmetlerin fiyatını gösteren çizelge. **—2.** Taşıtların gidiş ve geliş saatlerini gösteren çizelge: *İstasyondaki tren tarifesine göz atmak. Vapur şirketleri yaz tarifesi uygulamaya başladılar.* **—3.** Bir gösteri salonuna girmeye, bir kamu taşıt aracına binmeye hak kazandıran bedel, fiyat: *Sinemalar halk günlerinde farklı bir tarife uyguluyorlar. Taksi tarifeleri artırıldı.* **—4.** Belirli malzemelerle bir yemeğin yapılışının ayrıntılı betimlemesi; tarifname: *Yemek tarifesi.* **—5.** Bir ürünün, bir ilacın, bir aracın nasıl kullanılacağını açıklayan kısa yazı; tanıtmalık, prospektüs, tarifname: *İlacı tarifeye göre almak gerekir. Tarifeye bakmadan makineyi çalıştırmayalım.*

—San. *Birterimli tarife,* tek bir tarife öğesi taşıyan tarife. ‖ *Genel kullanım tarifesi,* elektrik enerjisinden yapılabilen kullanımlara bağlı her tür ayrımın dışında kalan tarife. ‖ *İkiterimli tarife,* iki tarife öğesinin birbirine bağlı olarak tahsilini öngören tarife. ‖ *Karma tarife,* belli kullanımlar dışında kalan birçok kullanım için hazırlanmış tarife. ‖ *Özel kullanım tarifesi,* elektrik enerjisinin belirli bir kullanımı için düzenlenmiş tarife (aydınlatma tarifesi, mutfak tarifesi, devindirici kuvvet tarifesi vb.) ‖ *Saatlik tarife, mevsimlik tarife,* enerji arz anıyla (sa-

at, gün, mevsim) değişen fiyatlar taşıyan tarife.
—Verg. huk. Mal ya da hizmet fiyatlarını, vergi, harç ve resimlerin miktarını gösteren cetvel. || *Gümrük tarifesi*, vergiye tabi ürün ve metaların (hammadeler, yarı işlenmiş maddeler ve işlenmiş maddeler) ve gümrük vergilerinin (bu vergiler, dışalımcı devletle yapılmış bir anlaşma varsa *akdi tarife*'ye göre [bu tarife kanuni tarifelerden daha düşük oranlardan oluşur]; böyle bir anlaşma yoksa *kanuni tarife*'ye göre alınır) listesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ortak dış tarife*, 1986 temmuzunda kurulmuş olan gümrük birliğine üye Ortak pazar ülkelerince üçüncü ülkeler çıkışlı mallara uygulanan gümrük tarifesi. || *Vergi tarifesi*, vergi tutarını belirlemek için, vergiye tabi maddelerin değeri hakkında yapılan işlemleri düzenleyen kuralların tümü. (Burada esas olarak vergi oranlarının belirlenmesi sözkonusudur; ama, bunun yanı sıra çeşitli indirimler, vergiye tabi şeyin dilimlere ayrılması ya da çeşitli zamlar sözkonusu olabilir.)
—ANSİKL. Verg. huk. *Gümrük tarifesi*, ya mali (Hazine'ye gelir sağlaması) ya koruyucu (yabancı rekabete karşı mücadele) ya da yasaklayıcı (çok yüksek tarifelerle yabancı malların girişinin fiilen olanaksız duruma getirilmesi) nitelikte olur. İlke olarak gümrük tarifeleri yasayla belirlenir. Bununla birlikte, Türkiye'de Gümrük giriş tarife cetveli Maliye ve gümrük bakanlığı'nın, ilgili öteki bakanlık ve kuruluşların görüşlerini alarak önereceği kararnamelerle gerekli değiştirmeleri yapmaya ve bu değişikliklerin uygulanmasına ilişkin kuralları saptamaya Bakanlar kurulu yetkilidir.

TARİFELENDİRME a. Bir şeyi işleyiş, fiyat, kullanım vb. açısından tarifeye bağlama.
—Ulaş. *Altyapı kullanımının tarifelendirilmesi*, kullananların, yararlandıkları her çeşit altyapının işleyiş, bakım ve yenileştirme yatırım ve harcamalarını eksiksiz olarak üstlenmeleri gerektiğini savunan kuramın uygulamadaki biçimi.

TARİFELİ sıf. Belli bir tarifeye bağlı olan.

TARİFESİZ sıf. Belli bir tarifeye bağlı olmayan; tarifesi olmayan.

TARİFNAME a. (ar. *taʿrif* ve fars. *-nāme*'den *taʿrif-name*). Bir şeyin nasıl yapılacağını, nasıl kulanılacağını açıklayan yazı.

TARİFSİZ sıf. **1.** Tarifi olmayan, tarifi yapılmamış. **—2.** Tanımlanması, anlatılması çok güç; anlatılamayacak kadar yoğun bir şey için kullanılır: *Tarifsiz bir acı. Tarifsiz bir mutluluk.*

TARİH a. (ar. *tāriḫ*). **1.** Bir olayın meydana geldiği, bir mektubun yazıldığı bir anlaşmanın yapıldığı vb. gün, ay ve yılı kesin olarak belirten ve zaman içindeki yerine oturtulmasını sağlayan söz: *29 ekim 1923 Cumhuriyet'in ilan edildiği tarihtir. Doğum ve ölüm tarihleri. Bir konferansın tarihini belirlemek. Hangi tarihte gelmeyi düşünüyorsunuz?* **—2.** Tarihi belirten kalıp söz: *Bir mektuba tarih atmak. Bu belgenin üstündeki tarih okunmuyor.* **—3.** İnsanlığın ve toplumların geçmişi ile ilgili bilgiler, geçmişteki ve bunların gelişmelerini yeniden ele alıp inceleyen bilim dalı: *Değişik tarih anlayışları. Tarihin kaynakları ve yöntemleri. Tarihin yararlandığı belgeler. Tarih öğrenimi görmek. Tarih öğretmeni. Tarih kitabı.* **—4.** İnsanlığın geçmişi; bilindikleri, düzenlenebildikleri ölçüde, özellikle birbirleriyle olan ilişkileri, gelişmeleri, belirleyici birer eğilim, akım oluşturmaları açısından ele alınan ve bu geçmişi oluşturan olaylar dizisi: *Tarihin akışı. Tarihteki önemli olaylar. Tarihi yapan kişiler.* **—5.** Geçmişte ya da geçmişin bir döneminde insanlık ya da bir insan topluluğu, önemli bir kişi, bir yer, bir insan etkinliği vb. için belirleyici olmuş olayların ya da olguların anlatısı, yorumu, incelenmesi, yazılmış yapıt: *Bir ulusun, bir ülkenin tarihini yazmak. Yakınçağ tarihi. Cumhuriyet tarihi. Türk edebiyatı tarihi, iktisat tarihi.* **—6.** Sonraki kuşakların geçmişteki olayları ve kişileri anımsama, anma biçimleri ve bunları yorumlayarak, yargılayarak vardıkları kanı: *Tarih bu olayı kınayacaktır.* **—7.** Belli bir yazar tarafından yazılmış tarihle ilgili yapıt: *Cevdet Paşa'nın Osmanlı tarihi.* **—8.** *Tarihöncesi*'nin karşıtı olarak, özellikle yazılı belgeler aracılığıyla bilinen dönem: *Tarih yazının bulunuşuyla başlar.* **—9.** Bir şeyin geçmişini belirleyen olaylar, gerçek olgular, durumlar dizisi: *Ben bu bölgenin doğal güzellikleriyle değil, tarihi ile ilgileniyorum.* **—10.** Tarih dersi: *Tarihten bütünlemeye kalmak.* **—11.** *Tarih atmak, tarih koymak*, bir yazıya ya da belgeye, içinde bulunulan günün tarihini yazmak. || *Tarihe geçmek*, hiçbir zaman unutulmayacak kadar önem ve değer kazanmak. || *Tarihe karışmak, tarih olmak*, üzerinden çok uzun zaman geçmiş olmak, işlevini yitirmek. || ... *tarihinde*, gün, ay, yıl ya da yalnızca yılla kullanıldığında, o tarihte, o yılda. || *Belirli tarihlerde*, belirli günlerde; düzenli bir biçimde. || *O tarihte*, o dönemde, o zamanda.
—*Esk. Tarih-i edebiyat*, edebiyat tarihi. || *Tarih-i husus*i, özel tarih. || *Tarih-i kadim*, eskiçağ tarihi. || *Tarih-i nebean*, suların çıkışı, kaynama zamanı. || *Tarih-i tabii*, bitkilerin, hayvanların ve yeryüzünün evrimini anlatan bilim. || *Tarih-i umumi*, genel tarih.
—Ask. tar. *Askeri tarih*, askeri olaylar, kişiler ve teknikler konusunda uzmanlaşmış tarih. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Askeri tarih bölümü*, amerikan ordusunun özel bir kuruluşu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ed. ve Tar. Bir olayın meydana geldiği yılı ebcet* hesabıyla belirten söz ya da şiir. || *Tarih düşürme*, ebcet hesabına dayanarak tarih düzenleme. (Bk. ansikl. böl.) || *Tarih mısraı*, içinde bir olayın tarihinin bildirildiği dize. || *Tarih-i düta*, istenen sayının iki katını veren ve ikiye bölünmesi gereken tarih. (*Tarih-i dübâlâ* ya da *tarih-ı muzaf* da denir.) || *Tarih-i lafzi*, ebcet sistemi uygulanmadan sözle belirtilmiş tarih. || *Tarih-i mühmel*, yalnız noktasız harflerin sayı değerinin hesaba katıldığı tarih. || *Tarih-i mücevher*, yalnız noktalı harflerin sayı değerinin hesaba katıldığı tarih. || *Tarih-i tam*, tarih dizesindeki bütün harflerin sayı değerinin hesaba katıldığı tarih. || *Tamiyeli tarih*, tarih dizesinde belirtilene sayı ekleyerek ya da sayı çıkararak bulunması gereken tarih. (→ TAMİYE.)
—Fels. *Tarih felsefesi*, genelleştirilmiş ve karşılaştırmalı tarih olaylarını yöneten yasaları ortaya koymaya çalışan görüş. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Güz. sant. *Tarih resmi*, konusunu dinden, Antikçağ'dan, efsanelerden ya da tarihten (eski ya da çağdaş) alan resim. (Batı'daki güzel sanatlar akademilerindeki hiyerarşide eskiden bu tür ilk sırayı işgal ederdi.)
—Huk. Bir hukuksal işlemin yapıldığı ya da sonuç doğurduğu zaman. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL.

tarihin malzemesi

Uzun süreden beri yazılı uygarlıklar kapsamında yer alan toplumları da incelemekten geri kalmayan arkeoloji*nin gün yüzüne çıkardığı maddi kalıntılara tarih malzemesi arasında önemli bir yer vermek gerekir. Yüzeysel bitki örtüsü altında kaybolmuş görünen köy ya da kent sitlerini ve tarımsal yapıları ortaya çıkaran hava fotoğrafçılığına giderek daha çok başvuran, coğrafya *(varv)*, biyocoğrafya *(dendrokronoloji, palinoloji, fenoloji)* ve fiziksel-kimyasal *(ısılkalıcılık, ısılışıldama, radyoaktiflik)* olayların incelenmesi sayesinde tarihleri kesin olarak saptayabilen tarihçiler, artık ortaçağ toplumları hakkındaki bilgilerimizi de açılan birçok kazı alanındaki araştırmalar sayesinde berraklaştırmak, derinleştirmek ve hatta yenilemek olanağına kavuşmuşlardır.

Fakat, arkeolojik malzeme ne kadar önemli olursa olsun, yazılı belgeler yine de tarihsel araştırmanın temel kaynakları olmaya devam etmektedir. Bu belgelerin okunması ve yorumlanması, yazıtbilim*, paleografi*, mühürbilim* ve dilbilim*e başvurulmasını zorunlu kılar. Fakat, ayrıca, hologram ve laserle dakik tayf analizi gibi daha modern bazı tekniklere de başvurmak gerekir. Bu modern teknikler sayesinde harflerin şekli, üzerine yazıldıkları nesnenin ve kullanılan mürekkebin niteliği ve dolayısıyla ne zaman ve nerede yazıldıkları kesin olarak bilinebilir. Bu belgelerin en eski olanları temelde anlatı niteliğindedir ve çoğunlukla salt kronolojik bir sıra içinde sunulmuştur. Olayları yıl yıl tarihlendiren yıllıkların çoraklığı, bir ailenin tarihini anlatmayı amaçlayan soykütüklerinin kuruluğu ve uzun kahramanlık şiirlerinin abartılı yaşamöyküleri, bu tür belgelerin öz niteliğini oluşturur. Bunların üstünde kronikler ve tarihler yer alır. Bunlar kuramsal olarak evrensel nitelikte olmakla birlikte, esas katkıları genellikle yazarın doğrudan doğruya yaşamış olduğu olayların anlatılmasından ibarettir.

Olayların açıklayıcı ilke ya da ilkelerini ortaya çıkarmak amacıyla, onları tematik bir biçimde sunan yazarların yapıtları daha derinlemesine işlenmiştir. Bu bakımdan Yunanlılar belirleyici bir rol oynadılar. Herodotes coğrafi çerçeveyle, olayların "girdisi ve çıktısı"yla ilgilenmekten geri kalmadı. Herodotes'in bu yöntemini Thukydides eşi görülmedik bir mükemmelliğe ulaştırdı ve *Peloponisos savaşı* adlı kitabıyla türü için örnek oluşturan bir tutarlılık ve mantıksallık başyapıtı ortaya koydu.

tarih ve tarihçiler

Tarihçi, XIX. yy. alman tarih okulu gibi salt "bilim için bilim" yaptığını iddia ettiği zaman bile, ele aldığı belgeler karşısında daima, bir ölçüde, içinde yaşadığı zamana ve ortama göre hareket eder. Nitekim, birçok yunanlı yazar, tarihin yalnızca kendileri için bir deney ya da bir belge değeri taşıyan faydacı yanını göz önünde bulundurdular. Ortaçağ tarihçilerinin yapıtlarını da didaktik kaygılar yönlendirdi. Bunların birçoğuna göre, (hajiyografi yazarları ya da Joinville gibi), tarih, aslında, seçme bir kahramanın kişiliğinde ahlaki ve dini dersler vermek için bir bahaneden; başka bazılarına göreyse, yazarın kendi benimsediği (Villehardouin) ya da hizmetinde bulunduğu hükümdarların izledikleri (Froissart) siyaseti haklı gösterme aracından başka bir şey değildir. Bu durumda, Guy Palmade'ın belirttiği gibi, "XV. yy.'ın sonunda tam anlamıyla tarih, henüz doğmuş değildi"; gerçi Philippe de Commynes'in başkalarına ve kendine gösterdiği güvensizlik onun doğmasına bir ölçüde katkıda bulundu, ama tarihe asıl can veren, Machiavelli'nin gerçekçiliğinin temelinde yatan şüphecilik ve Guicciardini'nin, olgunun asıl kendisini araştırma yöntemi oldu. Nitekim, bu iki düşünür de tarihi, yeniden doğmakta olan hümanizmin çocuğu olan yöntemli geniş bilgiye dayandırdılar ve bu bilgi, XVI. yy. sonunda uyanan eleştiri düşüncesinin etkisiyle giderek daha aydın bir hale geldi. Ne var ki, daha sağlam bir bilimsellik yönündeki bu evrim, bazı yazarların edebi ve faydacı önyargılarının tehdidi altına girdi: bunlar, XVII. ve XVIII. yy.'larda tarihi, din savunucusu (Bossuet), partizan (Saint-Simon) ya da felsefi (Montesqueiu, Voltaire) emellerinin hizmetine koşmak istediler. Buna rağmen Karşı Reform'u çürütülemez kanıtlarla desteklemeye çalışan bazı bilginlerin ve özellikle din adamlarının gayretleriyle tarih, kendi yolunda ilerlemeyi sürdürdü.

İsa Birliği (bollandcılar) ve Saint-Maur Benedikten kongregasyonu üyelerinin inançlarını doğrulamayı amaçlayan bilgince ve kolektif bir çabayla önemli birtakım

metinler yayımlamaya başladılar. Fransa'da Yazıtlar ve edebiyat akademisi'nin (1663) kurulmasıyla, sistemli bir biçimde eleştirel baskılar yayımlama politikası kurumsallaştı. Akademi, bilgini haklı olarak, metnin otoritesi altına soktu; öte yandan, yine bu sıralarda Asya kıtasının tümüyle insanlık tarihi alanına girmesi tarihçiyi, fazlasıyla avrupamerkezçi olan anlayışını ve kullandığı kronolojinin salt Kutsal Kitap'a dayanan yapısını yeniden gözden geçirmek zorunda bıraktı.

Tarih, dünyada pek çok ve çeşitli uygarlıklar bulunduğunun bilincine vardı; öyle ki, bu uygarlıklardan her biri "tüm" hakikati değil, ancak "kendi" hakikatini temsil etmekte ve dolayısıyla da mutlak değil, ancak göreli bir değer taşımaktaydı. Böylece tarih, artık geçmişi yöntemli bir şüphecilik anlayışıyla incelemeyi kendine görev bildi.

Önce betimleyici, sonra eleştirici olan tarih, sonunda şimdi'yi ve geçmiş'i açıklamaya ve bu işi, şimdi'yi geçmiş'e oranla ele alarak yapmaya başladı. Bu konuda "1789", kendi yapıcılarına hem eşsiz bir deney alanı -olmakta olan olguyla ilgili deney-, hem de daha önce olanların gerçek önemini daha iyi takdir etmeyi sağlayacak araçlar sundu (krallık, senyörlük ve kilise arşivleri, bilginlerin emrine verildi). Arşivlerin milleştirilmesi, sözgelimi Fransa'da Archives nationales'in kurulmasına (7 eylül 1790 tarihli kararname) olanak sağladı. Napoléon I, bunu, daha önce Paris'te toplanmış bulunan Avrupa arşivleri'nin çekirdeği yapmayı düşündü; Restauration ise, École nationale des chartes'ı kurarak (1821) arşivlerin kullanımını kolaylaştırmaya çalıştı.

1789, 1793 ve 1804 insanlarının, ondan yararlanarak Ancien Régime'in kafaları karanlıkta bırakma çabalarını mahkûm etmeye çalıştıkları bir sırada elbette savunmacı ve partizan kaygılardan sıyrılamayan tarih, bu yeni yönelişte, paradoksal sayılabilecek bir biçimde, bazı yeni kavramları inceleyerek etkinlik alanını genişletecek malzeme bulmaktan geri kalmadı. Bu kavramlardan birincisi gerek devrim dramının aktörleri, gerekse romantikler tarafından baş tacı edilen ve Michelet'nin dediği gibi her halkın farklı temel dehasını yansıttığına inanılan ulus; ikincisi, bağımsızlığın güvencesi ve dolayısıyla, Augustin Thierry'ye göre *Histoire véritable de Jacques Bonhomme*'un (Jacques Bonhomme'un [eskiden Fransa'da köylülere verilen teklifsiz ad] gerçek tarihi) [yayımlanışı, mayıs 1820] dayandığı ilke olan özgürlük; üçüncüsü de, Alexis de Tocqueville'in düşüncelerine konu olan amerikan deneyinin, Devrim'le siyasi bakımdan baştan aşağı değişen Avrupa'ya yeni tip bir kurumsal modeli sunduğu demokrasi idi.

Antikçağ'a bir tür onursal öncelik tanıyan, ayrıca Ortaçağ'ı bir gotik barbarlık dönemi gibi değil de, bütün avrupa ülkelerinde ulus olayının ortaya çıkmasıyla sonuçlanan zahmetli bir gebelik dönemi olarak görüp, ona itibarını iade eden tarih, son olarak, modern zamanların incelenmesine klasik filoloji alanında kotarılmış yöntemleri uyguladı. Leopold von Ranke, bilgince ve eleştirel tarihin babası sayılabilir. Bundan sonra tarih, Renan ve özellikle Fustel de Coulanges gibi bilginler sayesinde daha disiplinli ve daha sağlam bir bilgi dalı haline geldi. Bu bilginler, belki de Auguste Comte'un etkisiyle, tarihin nesnel hakikatini keşfe çalıştılar; her ikisi de, bu bilgi dalını, insanlığın toplumsal gelişimini yöneten yasaları araştıran bir bilim düzeyine çıkarmayı düşünüyordu.

Buna rağmen tarih, 1870-71 Fransız-Alman savaşı'ndan sonra Fustel de Coulanges'ın Theodor Mommsen'e karşı açtığı tartışma gibi bazı polemik kapışmaların tuzağına düşmemezlik edemedi. Aynı savaş, Taine'i Paris komünü'nün düşmanı yaptı ve Ernest Lavisse'i ulusal zaferleri ve dolayısıyla da İntikam'ı göklere çıkarmaya sevketti. Bu yüzden tarih, ancak XIX. yy.'ın son yıllarında, yöntemlerini kesin bir biçimde belirlemesini mümkün kılan bir profesyonelleşme süreci sayesinde, bilimsel nesnelliğe ulaşabildi.

tarih okulları

• *Olgucu ya da deneyci okul.* 1819'dan başlayarak *Monumenta Germaniae historica* ve 1844'ten başlayarak *Patrologie latine* ve *Patrologie grecque* (rahip Migne' in yapıtı) gibi bazı önemli koleksiyonları yayımlayan ve arşiv belgelerinden kolayca yararlanılabilmesi için bu belgelerin özenle envanterini çıkaran École nationale de chartes mensupları, profesyonel tarihçilere kaynaklarını kanıtlamak olanağı sağladılar. Tarihçiler artık başvurdukları kaynakları "dış" ve "iç" eleştirilerin süzgecinden geçirebiliyor; ve bu işi, ancak doğruluğunu çürütülemez bir şekilde tespit edebildikleri olayları doğru olarak kabul etmelerini gerektiren bir yöntemsel şüphe anlayışı içinde yapıyorlardı.

Bu yöntemleri Charles Victor Langlois ve Charles Seignobos, 1897'de yayımladıkları *Introduction aux études historiques* (Tarihsel incelemelere giriş) adlı yapıtlarında formülleştirip sistemleştirdiler. Sorbonne profesörlerince ders olarak okutulan bu yöntemler, büyük bir titizlikle uygulandı ve bunlardan en ufak bir sapma gösteren araştırmacılar, *Revue critique*'in ya da Gabriel Monod tarafından kurulan (1876) *Revue historique*'in denetmenlerince kıyasıya eleştirildi. Böylece, tarihi çalışmaların kuralları tespit edildi. Bu kurallar, yeni bir tarih anlayışının hizmetinde kullanılsalar bile geçerliklerini, XX. yy.'ın ikinci yarısında da hâlâ esas bakımından korumaktadır. Olgucu okul tarihçilerinin başlıca kusuru, bir ihtiyat tedbiri olarak inceleme alanlarını, doğruluğunu kesin olarak belirleyebilecekleri olaylarla sınırlı tutarak, bu deneysel tarihi, bir "siyasi tarih" olarak -olayların kronolojik akışları içinde anlatılması ya da kurumsal yapıların analizi biçiminde- anlamalarıdır. Olayları askeri, diplomatik, parlamenter, kurumsal gibi ayrı ayrı şekiller altında ele alan bu "tarihleştirici tarih" ya da "olgucu tarih", kendi içine kapalı bir dünya oluşturuyor, coğrafya, iktisat, toplumbilim... gibi öteki insan bilimleriyle her türlü teması reddediyordu.

• *Bütünsel tarihe doğru.* Tarihin ancak diğer insan bilimleriyle sıkı bir beraberlik ve karşılıklı alışveriş içinde amacına (insanın geçmişteki çeşitli etkinlikleri içinde bilinmesi) ulaşabileceğine inanan Henri Berr, birbirine komşu bilim dalları uzmanları arasında temasları teşvik etmek ve kolaylaştırmak amacıyla *Revue de synthèse historique* dergisini kurdu (1900) ve söz konusu uzmanları beraberce *Bibliothèque de synthèse historique*'i (Tarihsel sentez kütüphanesi) kurmaya çağırdı. İnsanlığın evrimini incelemek görevini üstlenen bu kuruluş, *l'Évolution de l'humanite* genel başlığı altında bir dizi yapıt yayımladı. Bu dizi, Lucien Febvre'in 1942'de yayımladığı ve nefis bir kolektif psikoloji incelemesi olan *le Problème de l'incroyance au XVI. s.* (XVI. yy.'da dinsizlik sorunu) adlı yapıtla doruğuna ulaştı.

Revue de synthèse historique'den ayrılan bu yazar, 1929'da Marc Bloch'la birlikte *Annales d'histoire économique et sociale*'i kurdu. Olgucu tarih anlayışını, tarih araştırmalarını ve öğretimini felce uğratmakla suçlayarak bir yana atan derginin kurucuları, tarihçinin mutlak bir şekilde metne bağlı kalması ilkesini reddederek, ona varsayım kurmak, yani mesleğin kurallarına sıkıca uymak şartıyla özgürce davranmak hakkını yeniden tanıdılar; böylece, artık "olay"ı değil, fakat insanı, insanları konu alan bir tarih anlayışının temellerini atmış oldular.

Bir tarlanın resmi, bir aletin şekli, bir çeliğin kalitesinin en az bir yazılı metin kadar belge değeri taşıdığına ve bir halkın yaşam tarzı, bireylerinin kültür derecesi hakkında tarihçiyi hiç olmazsa onun kadar ve belki de ondan daha iyi aydınlatabileceğine inanan *Annales* okulunun öncüleri (Febvre, Bloch, Braudel), tarihin kaynaklarında bir çeşitlendirmeye gidilmesini ve tarihle öteki insan bilimlerini birleştiren bağların pekiştirilmesini istediler.

Bu şekilde anlaşılan tarih, her şeyden önce, dikkati "tarihin kısa süreleri, yaşamöyküleri ve olgular" üzerinde kutuplaştırmayı reddederek, toplumların ve uygarlıkların evrimine yol açan derin nedenleri iktisadi ve toplumsal olayların "uzun süreleri"nde arayan bir iktisadi ve toplumsal tarihti. Bu yapısal tarih anlayışı, insan topluluklarının iktisadi evrimini şartlandıran "A" (genişleme) ve "B" (daralma) evrelerinin dönüşümlü olarak birbirini izlemesini uzun süreler içinde belirleyebilmek için, toplumbilimci iktisat uzmanı François Simiand'ın ön ayak olmasıyla, istatistiğe başvurmaya başladı.

İktisadi tarihin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla böyle matematiksel formüllere başvurma, aynı zamanda, konjonktürel bir tarih biliminin oluşmasına yol açtı. Bu tür tarihi niceliksel olarak tanımlayan Jean Marczewski; bu bilimi bir "geriye bakışlı ekonometri" (Pierre Vilar) haline getirmek istedi. 1780 öncesi dönemler sözkonusu olduğunda tarihçinin mutlak niceliklere erişebilmek bakımından hemen her zaman imkânsızlığa düşmesi, Pierre Chaunu'yü dizisel tarih adını verdiği bir tarih anlayışı ortaya koymaya götürdü. Bu, "bireysel olaylardan çok [...] homojen bir dizi halinde bütünleştirilebilen ve sonra klasik matematiksel dizi analizi yöntemleriyle işlenebilen ve özellikle de öteki insan bilimlerinde her zaman kullanılan dizilerle arasında bağlantı kurulabilen unsurlar üzerinde duran [...]" bir tarihti.

Bundan böyle tarih durmadan başlangıçtaki alanının dışına taştı: coğrafyadan yararlandı, doğayı kapsamına aldı, demografiyi kendine bağlayarak yörüngesi üzerinde yeni yeni bilgi dalları oluşturdu. Doğal ortamın, yani toprak, iklim ve bitki örtüsünün insanlara sunduğu etkinlik imkânlarını göz önüne alan Marc Bloch, *Caractères originaux de l'histoire rurale française* (Fransa kırsal tarihinin kendine özgü nitelikleri) [1931] adlı yapıtıyla kırsal tarihin temellerini attı. Kara-deniz diyalektiğini ustaca kullanan Fernand Braudel, tarihe aynı zamanda hem mekânı, hem de uzun süreli zamanı katan *la Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (Philippe II zamanında Akdeniz ve Akdeniz dünyası) başlıklı tezini yayımlayarak (1949) "yerbilimsel tarih"e hak ettiği yeri verdi. Nihayet, 1967'de, Emmanuel Le Roy Ladurie, iklimin dizisel incelenmesini yaparak tarihe doğayı kattı. E. Le Roy Ladurie, bu girişiminde dendrokronolojinin ABD'de kaydettiği gelişmelerden ve salt meteorolojik olaylarda onar yıllık, hatta yüzer yıllık dönemler içinde meydana gelen ve insanın toplumsal davranışlarını etkileyebilen değişiklikleri inceleyen fenolojinin kaydettiği ilerlemelerden yararlandı.

Nihayet, Jacques Le Goff'un "yeni tarih" adını verdiği tarih anlayışı her şeyi kapsamına aldı ve çok çeşitli ve sağlam dalların ortaya çıkmasına yol açtı: nüfusbilim tarihi (özellikle kilise kayıtlarının incelenmesi sayesinde gelişti ve toplumların davranışlarını daha iyi anlamaya olanak sağladı); zihniyetler tarihi (Robert Mandrou ve George Duby'nin öncülüğünde gelişen bu dal, toplumbilim, etnoloji ve kolektif ruhbilimin katkılarıyla beslendi ve bunların yardımıyla kitlelerin kültür edinişlerini ve dinsel davranışlarını en küçük belirtilerine kadar incelemeye çalıştı); gerçekdışı varlıklar tarihi vb.

—Ask. tar. • *Askeri tarih.* Uzun süre yalnızca muharebelerin cereyan tarzını anlatmakla sınırlı kalan askeri tarih, günümüzde savaşları, askeri toplulukları ve silahları ilgilendiren her şeyi kapsamına al-

maktadır. Bu nedenle, özellikle strateji, taktik, toplum bilim, hukuk ve teknik, onun temas ettiği konulardır. 1960'tan sonra gerek Fransa'da, gerekse başka ülkelerde yeniden revaç bulmasında Pierre Renouvin, Henri Michel ve André Corvisier gibi yazarların rolü oldu.

• *Askeri tarih bölümü.* Amerikan ordusunun bu kuruluşu, harekât halindeki büyük birliklere bağlı ve harekâtların cereyan tarzını, hemen olduktan sonra çarbucak ve tamamen nesnel bir biçimde yazmakla görevli tarih uzmanlarını (subay ya da üniversiteli) içerir. Askeri tarih bölümü görevlileri, harekâtta rol alanları ve tanıkları sorguya çekebilirler ve arşivleri inceleyebilirler.

—Ed. ve Tar. *Tarih düşürme*'de bütün harflerin ya da yalnız noktalı harflerin yahut yalnız noktasız harflerin hesaba katılması gibi farklı yollar izlenmiştir. Örneğin Nef'i-nin ölüm yılını belirten şu tarih dizesinde bütün harflerin sayısal değeri toplanmaktadır: *"Ah kim kıldı felek Nef'i gibi üstada".* Bu dize arap harfleriyle şu yolda yazılır: "elif-he kef-ye-mim kaf-ye-dal-ye fe -lam-kef nun-fe-ayın-ye kef-be-ye elif-sin-te -elif-dal-he". Buradaki harflerin ebcet hesabına göre (→ EBCET) sayısal değerleri şunlardır: 1+5 20+10+40 100+10+4+10 80+30+20 50+80+70+10 20+2+10 1+60+400+1+4+5); toplam hicri 1044 (=1635) tarihini verir. *"Bağdat alındı bin kırk sekizde"* dizesinden ise aynı yöntemle hicri 1048 (1671) tarihi bulunmakta, bu tarih ayrıca sözle de belirtilmiş olmaktadır (lafzi tarih). Tarih düşürme divan şairlerinin yakın ilgi gösterdiği bir uygulamaydı. Padişahın, devlet büyüklerinin vb. yaşamıyla ilgili olaylar (bazen ata binme, ok atma gibi sıradan işler), fetihler, bilginlerin, şairlerin ölümleri, cami, çeşme gibi yapılar vb. için tarih düşürülürdü. Bu yoldaki şiirler divanlarda yer alır, binaların yazıtları, mezar taşları üzerinde ve bulunurdu. Her türlü olayla (bir kedinin ölmesi) ilgili olarak en çok tarih düşürmüş divan şairi Sururi'dir.

—Fels. Tarih kavramı üzerinde düşünme, Hegel'le birlikte büyük bir önem kazandı. Almancada tarih anlamına gelen iki sözcük vardır: *Geschichte* ve *Historie.* Hegel'e göre *Historie,* geçmiş olguların anlatısını, *Geschichte* ise olan şeyin olumsallığı içinde şimdi olmakta olan tarihi adlandırır. Birinci görünümüyle tarih, sebepsizlik alanına giren bir bilim koludur ve ele aldığı "gerçek"ler zorunlu olmayan belirlenimlerle ilgilidir" (*Tinin görüngübilimi* [Phänomenologie des Geistes], "Önsöz". Buna karşılık ikinci sözcük, *"kendi kendini dolayımlılaştıran* [...] Tin'in oluş yönü"yle ilgilidir (*ay. ypt.,* "Mutlak bilgi"). Bu işe iki görünüm katkıda bulunur: özgürce içselleştirilmiş olumsal olayların hesaba katılmaları (gerçek anlamıyla tarih) ve bunların "kavramsal düzenleniş"i ("görüngüsel bilgi bilimi"). Bu özgürlük karşılaşmasında olumsallık ve kavram, bütünsel gerçeği, "kavranmış tarih"i oluştururlar" (*ay. ypt.*).

• Marxçılığa göre tarih, yaşayanın ve sınıflar savaşımının alanıdır. Marx ve Engels şöyle der: "Tüm insan tarihinin ilk koşulu, elbette yaşayan insanların varlığıdır" (*Alman ideolojisi* [Die Deutsche ideologie], 1) "Tarih yapmak" için insanların yaşayacak durumda olmaları gerekir. "Yaşamak için de her şeyden önce su içmek, yemek yemek, barınmak, giyinmek ve daha birkaç şey gerekir. Buna göre ilk tarihsel olgu, bu gereksinimlerin karşılanmasını sağlayan araçların üretimi, maddi yaşamın kendisinin üretimidir..." *(ay. ypt.).* "Tarih, çeşitli kuşakların art arda gelmesinden başka bir şey değildir. Bu kuşakların her biri, daha önceki tüm kuşakların kendisine aktardıkları gereçleri, sermayeleri ve üretici güçleri kullanır. Bundan dolayı, her etkinlik biçimi ona aktarılmakla birlikte, kökten dönüşmüş koşullar içinde aktarılmıştır ve öte yandan her kuşak, kökten farklı bir etkinliğe girişerek eski koşulları değiştirir" *(ay. ypt.)*

• Heidegger'in uğraştığı tarih sorunu, insanın neden ve niçin tarihsel bir varlık olduğunu bilmek sorunudur. Ona göre insanın "tarihsellik"i (yani insanın bir tarih nesnesi olması), zamanlılığının sonucudur ve bu zamanlılık da insanın, varlıkla kendine özgü ilişkisini oluşturur. "Bütünüyle varolanın başlangıçtaki gelişmesi, varolanın ne olduğu sorusu ve batı tarihinin başlaması bir tek ve aynı şeydir; bunların hepsi aynı zamanda gerçekleşir, ancak kendisi ölçülebilir olmayan bu "zaman", her türlü ölçü olanağının başında yer alır *(Vom Wesen der Wahrheit)* [Gerçeğin özü üzerine]. Tarih ancak varlığın insan tarafından geliştirilmesiyle başlar. Sartre ise, *l' Être et le Néant*'dan (Varlık ve hiçlik) *Critique de la raison dialectique*'e (Diyalektik aklın eleştirisi) geçerken, marxçı bir bakış açısından, tarihin temel rolünün farkına varır ve onu felsefesiyle bütünleştirmeye girişir. İnsanın hem tarih yaptığını, hem de tarih tarafından yapıldığını ileri süren Engels'in düşüncesini, kesin olarak ortaya koymaya çalışır. Şöyle der: "Eğer tarih benim istediğim gibi olmuyorsa bunun nedeni, onu benim yapmadığım değildir, başkasının da tarih yapmasıdır [...]. Bizim tarihsel görevimiz [...] tarihi ortaklaşa yapacak somut insanlar içinde [...] tarihin ancak bir tek anlamı olacağı zamanı yaklaştırmaktır" *(Yöntem sorunları)* [Question de méthode].

• Michel Foucault, insanların yaşadıkları ve tasarladıkları tarih arasındaki ayrımın kazandığı önemi ortaya koyarak tarih kavramını kökünden değiştirdi. Ona göre tarih, insanların bilincini her zaman aynı biçimde "sulamadı". Yunanlılar'dan önce bu tarihin başlıca özelliği [...] dünyanın oluşunu insanların zamanına uydurarak [...] ya da tersine bir insan yönelim ve hareketini, biraz da hıristiyan inayeti biçiminde, doğanın en küçük parçalarına kadar yayarak, her yerinde tekdüze, bütün insanları ve onlarla birlikte nesneleri, hayvanları, hareketli ya da hareketsiz her varlığı [...] aynı bir sapma içine sürükleyen büyük ve düz bir tarihin tasarlanmasıydı" (*Sözcükler ve nesneler* [les Mots et les Choses], 10). XIX. yy.'la birlikte, insanların tarihle olan ilişkileri değişti. Tarih karşısında insanlar, tarihsel ilişkilerin dışında yer aldılar. Tarihsellik doğdu. "Doğaya özgü bir tarihsellik keşfedildi. Hatta her büyük canlı tipi için, sonradan kendi evrim profilini belirleme olanağı verecek çevreye ayarlama biçimleri saptandı. Ayrıca, emek ve dil kadar insana özgü etkinliklerin bile, nesnelere ve insanlara özgü büyük hikâye içinde yerini bulamayacak bir tarihselliğe sahip oldukları da ortaya konabildi. Buna göre üretimin gelişme biçimleri, sermayenin birikim biçimleri, fiyatların da, ne sonunda doğal yasalarla yetinebilecek, ne de insanlığın genel gidişine indirgenebilecek değişme yasaları vardır" *(ay. ypt.).*

—Huk. Hukuksal işlemlerde tarihin önemli bir yeri vardır. Bir hak ya da yükümlülük zaman içerisinde niteliğini değiştirebilir. Zamanaşımı, vade vb. önemli hukuksal sonuçları olan kavramlardır. Resmi belgeler üzerindeki tarih kesin kanıt niteliğindedir. Bir hukuksal işleme tarih konmamış olması işlemin niteliğini değiştirebilir. Örneğin, kambiyo senetlerinde (bono, çek, poliçe) düzenleme tarihi önemli bir şekil unsurudur. Tanzim tarihi olmayan bir bono, çek ya da poliçe kambiyo senedi olma niteliğini kaybeder. Bir borcun yerine getirilme zamanı, kural olarak belirli tarihe göre saptanır. Bu durumda borç sözkonusu tarihte muaccel hale gelmiş olur. (→ VADE.)

—İkonogr. Antikçağ sanatçıları Tarih'i, dokuz musadan biri olan Kleio*'nun görünümünde canlandırdılar. Bu gelenek klasik dönemde, özellikle Le Brun (Versailles' da, Aynalar galerisi'nin tavanı) ve Boucher (B. N., Paris) tarafından sürdürüldü. Tarih kimi zaman da bir cinle kişileştirildi (François I'in kalbi anıtı, Saint-Denis). XIX. yy.'da, resmi süsleme heykelciliğinde Tarih figürü sıkça kullanıldı (Panthéon'un alınlık tablası [David d'Angers], Étoile zafer takı alçakkabartmaları [Cortot]).

Tarih kurumu *(Türk)* (TTK), türk kamu kuruluşu. Atatürk'ün yönlendirmesi ve buyruğuyla Ankara'da Türk ocakları merkez heyeti'ne bağlı olarak kuruldu (nisan 1930). Türk ocakları kapanınca tüzel kişiliğe sahip bir dernek durumuna getirildi (15 nisan 1931). Tüzüğünde amacı, türk tarihi ile Türkiye tarihini ve bunlarla ilgili konuları incelemek ve elde edilen sonuçları her türü yolla yaymak biçiminde belirlendi. 16 üye ile kurulan kurumda üye sayısı daha sonra 41'e çıkarıldı ve bu sayı ile sınırlandı. Her yıl seçilen yönetim kurulu yedi kişiden oluşur. 1983'e kadar özerk bir kurum iken, bu tarihte Atatürk* kültür, dil ve tarih yüksek kurumu'na bağlandı. Kurum, seminer ve toplantılar dışında beş yılda bir uluslararası nitelikte Türk tarih kongresi düzenler. Başlıca çalışma alanları ve konuları kurumun tüzüğünde şu biçimde belirlenmiştir: Türkiye'nin çeşitli yerlerinde arkeolojik kazılar yapmak, bu kazılardaki buluntuları dünya bilimine tanıtmak; türk tarihinin ana kaynaklarından henüz yayımlanmamış olanları yayımlamak, başka dillerde yazılmış kaynakları türkçeye çevirmek ve gerekenleri yayımlamak; arşivlerdeki belgeleri inceleyerek türk tarihini aydınlatacak monografiler oluşturmak; türk ulusunun dünya uygarlığına yaptığı katkıları ortaya çıkartıp bilim dünyasına tanıtmak; türk tarihini bilimin en çağdaş verileri ve yöntemlerine göre yeniden yazmak. Kurumun merkez binası yanında bir basımevi ve bir kütüphanesi vardır. Kurum, üç ayda bir *Belleten* adlı bir dergi yayımlamaktadır.

Tarih musahabeleri, son osmanlı vakanüvisi Abdurrahman Şeref Efendi'nin (1853-1925) toplu makalelerinden oluşan yapıtı (1923). Tarih-i osmani encümeni başkanı olduğu sırada (1917) çıkardığı dergide ve *Sabah* gazetesinde birçok makalesi yayımlanan Abdurrahman Şeref Efendi, daha sonra bunların arasında son dönem osmanlı tarihini ilgilendirenlerini ve ünlü Osmanlılar'ın yaşamöykülerine ilişkin 20 kadarını *Tarih musahabeleri* adı altında toplayarak kitaplaştırdı. Kitabının giriş yazısında yazar, *Sicill-i osmani*'den büyük ölçüde yararlandığını ve yaşamöykülerinin bazısına kendisinin tanık olduğu otantik fıkralar eklediğini belirtir. *Tarih söyleşileri* (1970), *Tarih konuşmaları* (1978) adlarıyla iki kez yayımlandı.

Tarih ve sınıf bilinci → GESCHICHTE UND KLASSENBEWUSSTSEIN.

TARİHÇE a. (ar. *tarih* ve fars. *-çe,* küçültme eki'nden *tarihçe*). Bir olayın, bir kurumun vb. kısa tarihi.

—Dilbil. *Bir sözcüğün tarihçesi,* bir sözcüğün kökeninin, anlamsal evriminin belirtilmesi.

Tarihçe-i vaka-i Zağra, Zağra müftüsü Hüseyin Raci Efendi'nin yapıtı (1910). Doksanüç harbi'nde (1877-1878 Türk-Rus savaşı), Şarki Rumeli vilayeti'ndeki Eski Zağra'ya rus ordusunun girmesini, kasabadaki ve çevredeki Bulgarlar'ın Türkler'e uyguladığı kıyımı, Süleyman Paşa'nın kasabayı kurtarmasından sonra halkın güç koşullarda İstanbul'a göçünü anlatır. Müftülük, Eski Zağra rüştiyesi'nde öğretmenlik yapan yazarın 1896'da tamamladığı kitabını *Neler çektik* (1910) adlı yapıtın yazarı olan oğlu binbaşı Necmi Raci bastırdı. Hüseyin Raci'nin kitabı, dile getirdiği gerçekler ve etkileyici anlatımı dolayısıyla Y. K. Beyatlı, Y. K. Karaosmanoğlu'nun övgülü yazılarına konu oldu. (→ Kayn.)

TARİHÇİ a. **1.** Tarih uzmanı; tarihsel yapıtlar yazan yazar; müverrih. **—2.** Tarih öğretmeni.

—İkt. düş. tar. *Tarihçi okul,* iktisadi olayların göreceliği ve hareketliliği üzerinde duran tarihsel ekonomi anlayışı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İkt. tar. *Tarihçi kalemi,* Osmanlı devletinde, maliyenin öteki kalemlerinden çıkan resmi kâğıtların tarihlerini koymak, havale ve senetleri hazırlamakla görevli maliye kalemi.
—Kur. tar. Osmanlılar'da padişah adına yazılan berat ve fermanların sonuna, tarih ve arapça bir ibare koymakla yükümlü görevli. (Bu görevin mansıbı, Babıâli kâtiplerinin en kıdemlisi ve seçkinine verilirdi.)
—ANSİKL. İkt. düş. tar. Tarihçi okul alman iktisatçıları Wilhelm Roscher, Bruno Hildebrand ve Karl Knies tarafından 1840-1860 yıllarında kuruldu. Bu yazarlar "eski okul"u oluştururlar. 1870'ten sonra bir "yeni tarihçi okul" ortaya çıktı; belli başlı öncüler Gustav Schmoller, Karl Bücher ve Lujo Brentano idi. Bu okulun etkisi Almanya'nın sınırlarını büyük ölçüde aştı. Klasik iktisat okulu bir doğal düzenin, sürekli ve evrensel yasaların varlığına inanırken,"tarihçi okul, iktisadi olayları, durmadan değişen olaylar olarak, tarihi evrimleri içinde ele alır" (A. Wagner). Demek ki, yasaların her zaman evrime uymaları gerekir. Klasikler, yasaların işleyişini ve ekonominin her zaman var olan güçlerini incelerken, tarihçi okul toplumsal kurumları değişimleri içinde izlemek ister. Tarihçi okul, bir ekonominin gelişiminin değişik aşamalarını incelemesiyle, Rostow'un savlarını haber verir.

TARİHÇİLİK a. Tarihsel konularda incelemeler, araştırmalar yapma işi.
—Fels. Nesnelerin ve olayların, tarihsel ortaya çıkışları ve gelişimleri bakımından incelenmesi.

TARİHİ sıf. (ar. *tārīḫ* ve *-ī*'den *tārīḫī*). Tarihsel: *Tarihi araştırmalar. Tarihi olaylar. Tarihi bir an. Tarihi bir anıt.*
—Ed. *Tarihi roman, piyes,* konu ve kişileri tarihten kaynaklanan roman, tiyatro oyunu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ed. *Letaif-i rivayet* dizisindeki *Yeniçeriler*'de (1871) Selim III dönemi İstanbul'undaki yaşamı konu edinen Ahmet Mithat o dönemde türk okurlarınca çok beğenilen *Monte Kristo* romanını (Alexandre Dumas, çev. Teodor Kasap, 1871-1873) örnek alarak *Hasan Mellah* (1874), *Hüseyin Fellah*'ı (1875) kaleme aldı. Bu tür yapıtlarında tarihsel çevre içinde hareketli serüvenler canlandırırken kahramanlarının temiz aşklarını anlattı, iyinin kötüyü alt edeceğini gösterdi. Tarihi romanları tarihin örnek alınacak yanını sergileyen, geçmişi yücelten bir araç olarak kullananlar oldu (Namık Kemal: *Cezmi* [1880]). Anlattığı olayların gerçeğe uygunluğu tartışmalara yol açan romanlar görüldü (*Kara Davut* [1928], Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu). Öğretici niteliği yanında hareketli kahramanlık serüvenleri, abartmalı aşk sahneleri bu yapıtları (Abdullah Ziya Kozanoğlu: *Kızıltuğ* [1923] vd.; Feridun Fazıl Tülbentçi: *Yavuz Sultan Selim ağlıyor* [1947] vd.; Oğuz Özdeş: Karapençe Estergon'da [1966] vd.) edebiyat dışı alana itti. Türün olanaklarından farklı dünya görüşleri için yararlanan yazarlar (Nihal Atsız: *Bozkurtların ölümü* [1946] vd.; Kemal Tahir: *Devlet ana* [1967] oldu. Kurtuluş savaşı'nı geniş biçimde konu edinen (*Var olmak* [1957], İlhan Tarus; *Kalpaklılar-Doludizgin* [1962-1963], Samim Karagöz; *Küçük Ağa-Küçük Ağa Ankara'da* [1964-1965], Tarık Buğra vd.) tarihi romanlar yakın tarihe farklı siyasal yorumlar getirdi. Öteki yapıtlarında işleyegeldikleri yaygın temaları tarihi roman çerçevesinde yineleyen yazarlar (Halikarnas Balıkçısı: *Uluç Reis* [1962], *Turgut Reis* [1966]) da görüldü.
• *Tarihi piyes.* Tanzimat yazarları yurtseverlik duygusunu, bağımsızlık, özgürlük düşüncelerini konu edinirken arap-islam (*Tarık* [A. H. Tarhan, 1880]), türk-islam (*Celalettin Harzemşah* [Namık Kemal, 1885]), iran (*Gâve* [Şemsettin Sami, 1875]) tarihlerinden esinlenen oyunlar yazdılar. İkinci meşrutiyet*'ten sonra istibdat döneminin olaylarını yansıtan yakın tarihle ilgili oyunlar yanında güncel sorunların tarihsel kökenlerine yönelen oyunlar (*Selim-i Salis* [C. E. Arseven-Salah Cimcoz, 1910]) da yazıldı. Musahipzade Celal tarihsel geçmişin yönetimde bozukluklarını, ahlak düşkünlüğünü komedilerinde (*Bir kavuk devrildi* [1930], *Mum söndü* [1931] vd.) sergiledi. Atatürk'ün tarih kuramı eski türk tarihini konu edinen bazı yapıtlara (*Akın* [F. N. Çamlıbel, 1932], *Özyurt* [1932]) konu oldu. Bu yapıtlar savaş yerine barışı, insanseverliği savunan daha sonraki yorumlara (*Oğuzata* [S. Batu, 1961]) öncülük etti. Anadolu'nun eski uygarlıkları, mitoloji konuları bazı yapıtları (*Midas'ın kulakları* [G. Dilmen, 1965], *Akad'ın yayı* [G. Dilmen, 1967], *Tanrılar ve insanlar* [O. Asena, 1959]) besledi. Ancak en çok osmanlı tarihi üzerinde duruldu. Tarihi, farklı görüş açılarından yorumlayan ya da tarihsel çerçeve içinde tutkuları çözümleyen oyunlar yazıldı: *Fatih* (N. Kurşunlu, 1953), *Simavnalı Bedrettin* (O. Asena, 1969), *Deli İbrahim* (T. Oflazoğlu, 1967), *Suavi Efendi* (İ. Tarus, 1962), *Ulu Hakan Abdülhamit Han* (N. F. Kısakürek, 1969), *İttihat ve Terakki* (G. Dilmen, 1969) vd. Tarihin çelişkilerini yorumlanmasındaki güçlüğü gösteren taşlamalar da kaleme alındı (*Lütfen dokunmayın* [H. Taner, 1960]).

Tarih-i âlemârâ-yı abbasi, azerbaycanlı tarihçi İskender Bey Münşi'nin (1560-1633) İran'da özellikle Şah Abbas I dönemini (1588-1629) anlatan yapıtı. Safevi-osmanlı ilişkileri, İran'da yaşayan türk boylarının etnografya ve kültürleri hakkında geniş bilgi veren yapıt; "mukaddeme", "sahife I", "sahife II", "maksad I", "maksad II" başlıkları altında 5 bölümden oluşur. Mukaddemede Safeviler'in kökenleriyle Şah Abbas'a kadar olan hükümdarların dönemi kısaca anlatıldıktan sonra, bunu izleyen öteki bölümlerde yalnızca Abbas I dönemi yaşamıyla birlikte ayrıntılı olarak irdelenir. İran'da birkaç kez yayımlanan yapıt, daha sonra R. M. Savory tarafından *The History of Shah Abbas The Great* adıyla ingilizceye çevrildi (Boulder, 1978-1979).

Tarih-i âlemârâ-yı Emini, Fazlullah el-Emin bin Rûzbihan el-Hunci'nin farsça yapıtı. Akkoyunlular'dan Sultan Yakup (1478-1490) ve oğlu Baysungur (1490-1492) dönemlerindeki olayları içerir. Son derecede tumturaklı bir üslupla yazılmış olan bu tarih, V. F. Minorsky tarafından kısaltılarak, *Abridged Translation of Fadlullâh b. Rûzbihân Khunj's Târîh-i âlem, ârâ-yi Emini* (Londra, 1957) adı ile ingilizceye çevrildi.

Tarih-i askeri-i osmani, sadrazam Ahmet Cevat Paşa'nın (1850-1900) yapıtı. 10 cilt olarak tasarlanan ve imparatorlukta öteden beri yer alan askeri kuruluşları, XX. yy.'a kadar yapılan önemli savaşları, bu tarihe kadar devleti sarsan büyük ayaklanmaları anlatan yapıtın sıkı sansür nedeniyle yalnız kuruluşundan ortadan kaldırılışına kadar Yeniçeri ocağı'nın tarihini kapsayan birinci cildi yayımlandı (1879). Yayımlanan bölümünde, İstanbul Yeniçeri müzesi'nde bulunan üniformalara göre hazırlanmış çok güzel resimlerin yer aldığı yapıtın geriye kalan bölümleri elyazmasıdır. Yapıtın tümü, K. Makrides tarafından fransızcaya çevrilerek Fransa'da yayımlandı (1882).

Tarih-i Beyhaki, Ebülfazl Muhammet Beyhaki'nin (995-1077) Gazneliler tarihine ilişkin yapıtı. 30 cilt olarak yazılan ve bugüne ancak 5. cildin sonu, 6. ve 9. ciltlerle 10. cildin başlangıcı kalan yapıtında Beyhaki, gördüğü ve yaşadığı tüm olayları geniş bir biçimde anlatır. Mesut I dönemi kapsamında (1030-1040) Gazneliler'in devlet yönetimi, saray yaşamı ve hanedanın kökeni hakkında ayrıntılı bilgi verir. İranlı bir memurun anıları biçiminde kaleme alınan yapıt, ilk kez Kalkütta'da (1862), sonra da Tahran'da (1889) yayımlandı.

Tarih-i Cevdet ya da **Tarih-i vekayi-i devlet-i aliye,** Ahmet Cevdet* Paşa'nın (1822-1895) osmanlı tarihinin bir bölümüne ilişkin 12 ciltlik yapıtı. 1851'de kurulan Encümeni Daniş, osmanlı tarihini 3 bölüme ayırarak, üyeleri arasında bulunan Cevdet Paşa'yı 1768-1826 arası dönemi yazmakla görevlendirdi. Küçük Kaynarca antlaşması'ndan (1774) Yeniçeri ocağı'nın kaldırılışına (Vakai hayriye) [1826] kadar geçen olayları kapsayan yapıtını kaleme almak için yalnız arşivlerden değil, kendinden önceki vakanüvislerden, özellikle Vâsıf, Enveri, Edip, Halil Nuri, Pertev, Asım, Şanizade, Esat ve yeri geldikçe de Ceberti gibi arapça kaynaklardan yararlanan Cevdet Paşa, önceki tarihçilerin yorumlarını kendi görüşleri doğrultusunda büyük bir ustalıkla kaynaştırarak ortaya tam anlamıyla özgün bir yapıt koydu. Zaman sırasına göre olayların birbirini izlemesi yöntemiyle yazılmış olan yapıtta, bu sıraya uymak için savaşlar ve iç sorunların birbirine karıştırılmadığı gözlenir. Yazarın üslubu süslü değilse de anlatım biçiminin parlaklığı 5. cilde kadar eski tarihçileri anımsatır; ancak 6. ciltten başlayarak bu üslup birden çok sade bir anlatım biçimine dönüşür. Yapıtın çeşitli basımlarının birbirine uymadığı dikkat çekici olduğu gibi, bu dönemde Babıâli'nin hoşuna gitmeyecek bazı gözlemlerin de yazılmadan geçilmiş olmasını doğal karşılamak gerekir.

Tarih-i cihangüşay, ilhanlı devlet adamı ve tarihçi Cüveyni*'nin (1226-1283) üç ciltlik yapıtı. Uzun bir girişle başlayan 1. ciltte, moğol gelenekleri ve Cengiz yasası hakkında bilgi verildikten sonra Cengiz'in ortaya çıkışından ölümüne kadar moğol fetihleri; Uygurlar'ın din, görenek ve efsaneleri abartılı bir biçimde anlatılır (yapıtın bu cildi, Türk tarih kurumu tarafından yayımlandı). 2. ciltte Harizmşahlar'la Karahitaylar'dan söz edilirken, Ögedey'den Hulagu'nun İran'a gelişine kadar geçen dönemde yaşayan moğol hükümdarları da verilir. Mengü'nün tahta çıkışı, Hulagu'nun Önasya fetihleri, Alamut kalesinin İsmaililer'den alınışı ve mezhep ayrılıklarının yol açtığı çatışmaların yer aldığı 3. cilt, Cüveyni tüm bu seferlere katılmış olduğundan, içerdiği zengin bilgiler açısından moğol tarihinin önemli kaynaklarından biri sayılır. Birçok arap ve iranlı yazarın kaynak olarak başvurdukları yapıt, XIX. yy.'da Batılılar'ın da dikkatini çekti ve bazı bölümleri avrupa dillerine çevrilip yayımlandı. Yapıtın tümü Mirza Muhammet Kazvini'nin eklediği bir önsöz ve eleştirisel nitelikte dipnotlarla birlikte Tahran'da basıldı (1937).

Tarih-i devlet-i osmaniye, son osmanlı vakanüvisi Abdurrahman Şeref Efendi'nin (1853-1925) yüksekokullarda ders kitabı olarak okutulmak üzere yazdığı 2 ciltlik yapıtı (1893-1896). İslamlığın doğup gelişimini ve yayılışını anlatan bir girişin ardından, yapıtta Osmanlı devletinin kuruluşundan Abdülmecit döneminin sonuna kadar geçen olaylar kronik olarak özetlenir. Yazar, 1. ciltte Selim II döneminin sonuna, 2. ciltte de Murat III döneminden Abdülaziz tahta çıkana kadar meydana gelen olayları akılcı bir gözle irdelerken, geçmiş yy.'lar için eski tarihçilerin verdikleri bilgilere, Tanzimat'tan sonrası için de kendi araştırmalarına dayanır. Ayrıca, her cildin sonunda kurumlar tarihiyle ilgili ekler de vardır.

Tarih-i Ebülfeth, tarihçi Dursun Bey'in 2 bölümlük yapıtı (XV. yy.). İstanbul'un fethine ve Fatih'in öteki seferlerine katılan yazar, yapıtının ilk bölümünde bu olayları gerçekçi bir dille anlatır. 2. bölümde Bayezit II döneminin olayları daha dolaylı bir anlatımla ele alınır. Fatih Sultan Mehmet ve Bayezit II dönemleri üzerinde çalışanlar için önemli bir kaynak oluşturan yapıt, Mehmet Arif Bey tarafından *Tarih-i osma-*

Lessing-Magnum

Syra'da (Yunanistan) ele geçen kadın heykelciği mermer, ilk kyklades II dönemi sanatı (İ. Ö. 2800-2300) *Ulusal müze, Atina*

Lauros-Giraudon

Yaoguancuang'da (Şandong, Çin) bulunan üç ayaklı ibrik beyaz çömlek işi, Longşan kültürü İ.Ö. 2500'e doğr.-1800 *Çin Halk Cumhuriyeti*

Proleek dolmeni (Lough yönetim bölümü, İrlanda Cumhuriyeti) Yenitaş dönemi İ. Ö. 3000'e doğr. -2500

P. Tetrel-Explorer

ni encümeni mecmuası'nda tefrika edildikten sonra aynı dergiye ek olarak basıldı (1914). Ayrıca yeni harflere aktarıldı (M. Tulum, 1977). H. İnalcık ve R. Murphey de yapıtın bir yazma müshasından yararlanarak, ingilizce özet çeviri ve tıpkıbasımıyla birlikte (*The History of Mehmed the Conqueror,* 1978) yayımladılar.

Tarih-i feth-i Revan ve Bağdat, Zafername adıyla da anılır, Karaçelebizade* Abdülaziz Efendi'nin (1591-1658) tarih yapıtı. Murat IV'ün çıktığı Revan (1635) ve Bağdat (1638) seferlerini anlatan yapıt, yazarın gözlemlerinden çok ilk ağızlardan edindiği söylentilere dayanır. Yapıtın, İstanbul kütüphanelerinde elyazması nüshaları vardır.

Tarih-i gılmani, ibriktar Bosnalı Mehmet Halife'nin tarih yapıtı (1665). 4 bab, 15 bölüm (fasl) ve bir sonsözden (hatime) oluşan yapıt, Murat IV, İbrahim ve Mehmet IV dönemlerinin önemli olaylarını, özellikle içoğlanlarıyla acemi oğlanlarının yaşamlarını, bunların başlattığı ayaklanmaları anlatır. Yapıtı yayımlayan (1924) Ahmet Refik'in incelemelerinden anlaşıldığı kadarıyla Naima, kaynağının adını belirtmeden, Osmanlı devletinin XVII. yy.'da sosyal durumunu ve saray geleneklerini otantik biçimde yansıtan Mehmet Halife'nin bu yapıtından yararlandı. Biri Kâmil Su (1986), öteki Ömer Karayumak (?) tarafından sadeleştirilerek yayımlandı.

Tarih-i güzide, iranlı tarihçi Hamdullah Kazvini'nin (1281-1350) farsça yapıtı. Reşidettin'in *Cami'üt-tevârîh*'i örnek alınarak yazılan yapıt, bir genel islam ve dünya tarihi niteliğinde olduğu kadar; halifeler, dönemin islam hükümdarları ve ulularının yaşamöyküleri açısından da önem taşır. E. Brown tarafından ingilizceye çevrilerek Londra'da yayımlanan yapıtın (1910), öteki avrupa dillerinden yayımlanmış çevirileri de vardır.

Tarih-i osmani encümeni, osmanlı tarihi üzerinde çalışmalar yapmak, karanlıkta kalmış ya da yanlış yorumlanmış olayları gerçek yönleriyle aydınlatmak üzere oluşturulan kurul (1909-1933). Encümene toplantı yeri olarak, Babıâli sadaret dairesi altındaki bir salon ayrıldı ve burada bir kitaplık meydana getirildi. Abdurrahman Şeref'in encümen başkanlığı sırasında (1917) bir dergi çıkarılmaya başlandı. Dergi, yayın yaşamına girdiği günden beri önemli bir organ olarak gelişti, Türkiye'de tarih çalışmalarına ilgi ve sevginin artmasına olumlu yönde katkıda bulundu. Mondros ateşkesi'nden (1918) sonra bir süre dergisinin yayımını ve kendi çalışmalarını durduran encümen, Cumhuriyet yönetiminin kurulması üzerine (1923) "Türk tarih encümeni" olarak yeniden çalışmalara başlarken, dergi de *Türk tarih encümeni mecmuası* adını aldı. Daha sonra İstanbul Dârülfünunu'na bağlanan encümenin başkanlığına Fuat Köprülü getirildi (1927). Çalışmalarını 6 yıl daha sürdüren encümen, görevini TTK'ye (Türk tarih kurumu) devrederek dağıldı.

Tarih-i saf ya da **Tuhfet ül-ahbab,** tarihçi ve çevirmen Taşköprülüzade Kemalettin Mehmet Efendi'nin (1552-1621) yapıtı. Yazarın *"Kemali"* mahlasını kullanarak yazdığı ve Ahmet I'e adadığı yapıt, kuruluşundan Ahmet I dönemine kadar olan Osmanlı devletinin tarihini içerir. Daha sonra İstanbul'da 4 cilt olarak yayımlandı (1871).

Tarih-i Sultan Bayezit, Matrakçı Nasuh*'un, Bayezit II dönemindeki olayları aktardığı minyatürlü yapıtı (Topkapı sarayı müzesi). Yapıttaki on resimde, bu dönemde fethedilen kaleler, kentler çizgici bir üslupta betimlenmiştir.

Tarih-i Vassaf, Vassaf'ın (öl.1334) moğol tarihi ile ilgili yapıtı. Asıl adı *Tecziyet ül-emsâr ve tecziyet ül-a'sâr*'dır. Beş ciltlik yapıt, ilhanlı devlet adamı ve tarihçi Cüveyni*'nin (1226-1283) *Cihangüşa* adlı yapıtının zeylidir; 1258-1328 yılları arasındaki olayları içerir. Son derece ağdalı ve tumturaklı bir dille kaleme alınmıştır. Dönemiyle ilgili güvenilir bir kaynak olarak kabul edilir. Ancak, anlaşılması zor dil ve üslubundan ötürü Nazmizade tarafından yapıtla ilgili bir şerh yazıldığı gibi, anlaşılması güç sözcükler için farsça ve türkçe sözlükler de düzenlenmiştir.

Tarih-i vekayi-i devlet-i aliye → TARİH-İ CEVDET.

Tarih-i yemini ya da **Utbi,** arap tarihçi Ebu Nasr Muhammet Utbi'nin (961-1036) Gazneliler devletine ilişkin yapıtı. Sebük Tigin'den başlayarak (977), özellikle Gazneli Mahmut dönemini (999-1030) çok süslü bir anlatımla dile getiren yazarın bu yapıtı, X.-XI.yy. Gazneliler devleti ve Hindistan tarihinin bir evresi için önemli bir kaynak sayılır.

TARİHLEME a. Ambalaj, konserve kutusu ya da şişe etiketi üzerine, hazırlanışları sırasında, ürünün fabrikadan çıkış tarihini ya da en son kullanım tarihini göstermek için, otomatik olarak, kodlu ya da kodsuz işaretler koymak.

TARİHLENDİRME a. **1.** Bir nesnenin, bir olayın, yerbilimsel bir oluşumun vb. tarihini ya da yaşını belirleme. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir yazıya tarih verme. **—3.** Dilbil. Dildeki bir sözcüğün yazılı ilk kullanımını gösteren belge. (Bir genel dil sözlüğünde, tarihlendirme, sözcüğün kökenine ilişkin bilgilerle birlikte yer alır, ardından ilk kullanımın alındığı metne gönderme yapılabilir.)

—ANSİKL. Arkeol. Benzerlik gösteren kalıntılar karşılaştırılarak önce bunlardan birbirleriyle çağdaş olanları saptanır, sonra da göreceli bir kronoloji oluşturulur. Kimi örneklerin yaşını belirlemek için yaklaşık otuz yıldan bu yana birçok fiziksel ve kimyasal yöntem geliştirilmiştir. Bunlar arasında, arkeomanyetiklik, paleomanyetiklik, palinoloji, ısılışıldama, fluor, potasyum-argon ve en tanınmışı olan karbon 14 (karbonun radyoaktif izotopu) yöntemleri sayılabilir. Karbon 14 yöntemi ilk kez 1945-1954 arasında Chicago'da Willard Frank Libby tarafından denenmiştir. Libby bu buluşuyla 1960'ta Nobel kimya ödülü'nü almıştır. Dendrokronoloji* yöntemiyle elde edilen karşılaştırma cetveli sayesinde karbon 14 ile yapılan tarihlendirmeler, son beş binyıl için daha büyük bir kesinlik kazanmıştır.

—Pedol. ve Yerbil. Mutlak tarihlendirmeyle göreli tarihlendirme arasında açık bir fark vardır: birincisi bir olayın gerçek, kesin yaşını, ikincisi aynı olayın iyi belirlenmiş bir kronolojiye göre yaşını verir. Bir toprağın yaşı ya da evrim süresi şu yollarla saptanır: arkeoloji teknikleri (eski uygarlıkların kalıntıları), palinoloji (bitkilerin çiçektozlarına göre toprağın tarihini bulma) ve karbon 14 yöntemi (daha çok toprağın organik maddesinin göreli yaşını verir).

TARİHLENDİRMEK g. f. Bir şeyin tarihini belirlemek, saptamak.

Tarihler *(Historiae),* Tacitus'un Galba'nın son günlerinden Nerva'ya (69-96) kadar Roma imparatorlarının tarihini kapsayan yapıtı. Yalnızca 69 ve 70 yıllarının bazı olaylarını anlatan bölümü günümüze kalmıştır. *Tarihler* kronolojik sıraya göre Tacitus'un *Yıllıklar*'da anlattığı dönemden sonrasını ele almasına karşın, onlardan önce yazılmıştır. Tacitus burada *Yıllıklar*'daki kimliğiyle belirir: her şeyden önce bir ahlakçıdır, tarih üstüne görüşleri karamsar, ama verdiği bilgiler sağlam ve geniştir.

TARİHLEŞTİRİCİ sıf. Bilimkuramında, incelenen bilimin kuramsal temellerine değil de, tarihine öncelik tanıyan anlayışa denir.

TARİHLEŞTİRME a. Mitlerin tarihsel anlatılara dönüştürülmesi. (Antik Roma geleneğinde, eski mitlerin tarihleştirilmesi çok yaygındı. Bunun sonucunda pek gelişmemiş bir roma mitolojisine karşılık, tarihsel sayılmakla birlikte aslında efsanevi olan çok zengin bir anlatı geleneği doğdu [Titus Livius anlatılarında bunlardan bol bol yararlanmıştır. Krallar dönemi Roma tarihinin, gerçeğe uymadığını düşünen ilk yazar da gene Titus Livius'tur].)

TARİHLİ sıf. **1.** Belirtilen tarihte yazılan, kabul edilen bir şey için kullanılır; günlü: *5 şubat 1983 tarihli mektubunuzu aldım.* **—2.** Üzerinde tarihi yazılı olan: *Tarihli mektup.*

TARİHNÜVİS a. (ar. *târîḫ* ve fars. *nüvis*'ten *târîḫ-nüvis*). *Esk.* Tarih yazarı, müverrih.

■ **TARİHÖNCESİ** a. **1.** İnsanlık tarihinin, yazının ortaya çıkmasından önceki dönemi. (Eşanl. PREHİSTORYA.) **—2.** (Tamlayan olarak) bu döneme ya da bu dönemi inceleyen bilim dallarına özgü olanı belirtir: *Tarihöncesi araştırmaları. Tarihöncesi arkeolojisi.*

—ANSİKL. Tarihöncesi araştırmaları, F. Jouannet, Boucher* de Perthes ve E. Lartet*'nin çalışmaları sayesinde, XIX. yy.'ın ilk yarısında bilimsel bir nitelik kazandı. Bu bilim adamları, soyu tükenmiş bazı hayvan türleriyle insanların kullandığı ilk aletlerin çağdaş olduğunu göstererek insanlık tarihinin çok eskilere uzandığını kanıtladılar. 1866'da J. Lubbock, kabaca işlenmiş taşların kullanıldığı dönemi Yontmataş* (Paleolitik), taşların daha ince işlendiği ve cilalandığı dönemi de Yenitaş* (Neolitik) olarak tanımladı. Bunların ardından da Tunç* (Bronz) ve Demir* çağları geliyordu.

XIX. yy.'ın sonunda ve XX. yy.'ın başında, tarihöncesi araştırmalarında, G. de Mortillet, Piette, Cartailhac ve Lartet'nin çalışmalarıyla önemli bir aşama kaydedildi. Araştırmalar, Breuil*, Peyrony, Capitan, Bouyssonie ve Begouën gibi ünlü bilim adamlarının katkılarıyla sürdürüldü.

• *Kronoloji ve sınıflandırma.* Tarihöncesi dönem arkeolojisinin ilk hedeflerinden biri, maddi kültürlerin gelişim evrelerinin bir kronolojisini oluşturmak oldu. Bu kronoloji tekniklerin evrimine ve Dördüncü Zaman'ın belirgin özelliği olan önemli iklim değişikliklerine dayanıyordu. Bu nedenle tarihöncesi kültürlerin kronolojisi ile bu dönem aletlerinin tiplemesi (→ YONTMATAŞ) arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. G. de Mortillet, Breuil ve Peyrony'nin çalışmalarında, Yontmataş endüstrilerinin kronolojik sıralaması, belirleyici fosil*lerin tanınmasına dayandırılmıştı. Ancak, bu yöntemin, F. Bordes tarafından kanıtlanan bazı sakıncaları vardı. Bordes 1948'de, Tarihöncesi dönem taş aletlerin incelenmesinde nicel yöntemleri getirdi.

Tarihöncesi kültürleri, Fransa'nın kuzey-batı ve güney-batı bölgelerinde yapılan gözlemlere göre sınıflandırıldı. Ancak çok geçmeden, Eski Dünya'nın tüm kesimlerinde yapılan önemli keşifler sonucu, çağdaş endüstri evrelerinin her birinin kendine özgü son derece farklı özellikler gösterdiği anlaşıldı.

• *Araştırma yöntemleri.* Yazılı metinlerin yardımı olmaksızın yalnızca maddi kalıntıların-yontulmuş taş, kemik, daha geç dönemler için de pişmiş toprak ve metal nesneler- incelenmesine dayanan Tarihöncesi dönem arkeolojisi, kısa sürede arkeolojik ortamın (kemikler, bitkisel kalıntılar, çökeller) incelenmesinde kulanılmak üzere kendine özgü arazi ve laboratuvar yöntemleri geliştirdi. Tarihöncesi araştırmalarında günümüzde, çökelbilim, jeokimya, pedoloji, iklimbilim, paleobotanik (palinoloji ve antrakoloji), paleontoloji ve arkeozooloji gibi doğa bilimlerine özgü dallardan, fizik ve kimyadan (radyokarbon, ısılışıldama, uranyum-toryum ya da potasyum-argon oranının saptanması, paleomanyetiklik, aminoasitlerin rasemikleşmesi yöntemleriyle tarihlendirme), matematik (istatistik) ve insan bilimlerinden yararlanılmaktadır.

Kökeni uzun süre betimlemeye dayalı kalan Tarihöncesi dönem arkeolojisi, ilk insanların davranışlarını daha iyi anlamak için, günümüzde giderek kazı sonuçlarının yorum ve açıklanmasına yöneldi. Bu eğilim, etnoarkeolojinin önemini ortaya koyan ve buna uygun düşen bir yöntembilim geliştiren amerikalı Lewis Binford ile fransız A. Leroi-Gourhan'ın çalışmalarının etkisiyle giderek güç kazandı.

Tarihöncesi dönem sanatı

• *Yontmataş dönemi sanatı.* Tarihöncesi sanatın ilk belgesi 1834'te, Chaffaud mağarasında (Vienne) bulundu: işlenmiş bir kemik. É. Lartet, 1860-1865 arasında, Dordogne'da ve Ariège'de, madeleine kültürü insanlarının sanat etkinliklerine ilişkin başka belgeler ele geçirdi. Tarihöncesi mağara sanatını 1879'da, Altamira* mağarasında M. de Santuola ortaya çıkardı. Ama bu sanatın gerçekliği ancak 1895'te, la Mouthe* mağarasındaki gravür ve resimler bulunduktan sonra kabul edildi.

Yontmataş dönemi mağara sanatının en önemli odağı, Fransa'nın güney-batı'sı ile İspanya'nın kuzey-batı'sıdır. Fransa ve İspanya'nın bu yöresinde (Cantabrica) resimlerle süslenmiş birçok mağara ve sığınak bulunmaktadır: Pair-non-Pair (Gironde), la Mouthe, les Combarelles*, Font de Gaume*, le Cap Blanc, Lascaux* (Dordogne), Niaux*, les Trois Frères (Ariège), Pech-Merle, Cougnac (Lot), Angle-sur-l'Anglin (Vienne), Castillo ve Altamira (Santander, İspanya).

Tarihöncesi dönem sanatçıları çeşitli teknikler kullanıyorlardı: yumuşak zemin üzerine parmakla çizilen çizgiler, sert zemin üzerine çakmaktaşından bir aletle yapılan gravürler, alçakkabartmalar, kilden biçimlendirilmiş kabartmalar, tekrenkli ya da çokrenkli desen ve resimler.

Yontmataş dönemi sanat yapıtları arasında taşınabilir nesneler de bulunmaktadır: heykelcikler, oymalı levhalar ve taş bloklar, süslenmiş aletler. Ele geçtikleri katmana göre bunlar, oldukça kesin bir biçimde tarihlendirilebilmekte ve hangi kültüre ait oldukları saptanabilmektedir. Hangi katmandan geldikleri bilinen bu yapıtlardaki üslup benzerliklerine dayanılarak mağara duvarlarını süsleyen resim ya da kabartmalara da bir tarih verilebilmektedir.

Fransa-Cantabrica sanatı hakkında ilk sentezi, bu yüzyılın ilk yarısında H. Breuil yaptı ve ardışık iki evre içeren bir kronoloji önerdi: boyalı çizgilerden oluşan resimlerle başlayıp, ardından, düz boyanmış yüzeylerin görüldüğü resimlere, sonra da çokrenkliliğe geçen "aurignac-périgord" evresi; gene çizgi resimle başlayıp, genellikle siyah düz yüzeylerden oluşan resimlere, sonra da çokrenkliliğe geçen "solutré-madeleine" evresi. Bu evre, ince gravürlerle son bulur.

"Aurignac venüsleri" diye adlandırılan pek çok kadın heykelciğinin gerçekte gravette* kültürüne ya da périgord* endüstrisine ait olduğu söylenebilir. Kadın cinselliğine ilişkin resimler taşıyan kireçtaşı bloklar, aurignac* kültürüne ait taş aletlerle bir arada bulunmuştur. Breuil'den sonra A. Leroi-Gourhan da Yontmataş dönemi sanatını incelemiş ve değişik bir kronoloji önermiştir. Taşınır sanat yapıtlarındaki üslup ayrılıklarına bakarak dört değişik üslup saptamıştır:

—I. üslup ya da ilkel üslup, aurignac kültürüne bağlı kaba oymalarda görülür;

—II. üslup ya da arkaik üslup, gravette kültürüne bağlı yapıtların üslubudur. Hiçbir ayrıntının verilmediği figürler, birkaç çizgiye indirgenmiştir;

—III. üslupta bir öncekine göre gözle görülür bir ilerleme kaydedilmiştir. Biçimlerde kabartı duygusu daha geliştirilmiş ve daha belirgin anatomik ayrıntılara girilmiştir. Lascaux mağarasındaki pek çok resim bu üslupta yapılmıştır;

—IV. üslupta figürler daha gerçekçi bir nitelik taşır. Resimlerde kabartı ve derinlik duygusu, tarama çizgileriyle ya da renk yoğunluğundaki değişiklikle verilmiştir.

Resimli mağara ve sığınakların incelenmesi sonucunda, Tarihöncesi dönem sanatçılarının, simgesel bir bağlantı örgüsünün de katıldığı bir estetik kompozisyon kaygısı taşıdıkları söylenebilir. Ancak bu simgesel bağlantıların büyük bir bölümü gözümüzden kaçmaktadır.

Mağara sanatının bu yapıtlarını korumak oldukça zor bir iştir. Bu yapıtların günümüze ulaşmalarını sağlamış olan yeraltı ortamı müdahalelerden pek kolay etkilenir ve kaya yüzeyinde meydana gelen bozulmalar resim ve gravürlerin yok olmalarına neden olur. Çok sık yapılan ziyaretler bazı mağaralarda aydınlatma ve ısı koşullarını, karbondioksit oranını değiştirmekte ve kaya yüzeyindeki yapıtları tehdit eden bakterilerin, çiçektozlarının ve sporların içeri girmesine yol açmaktadır. Bundan dolayı bazı mağaralar çok az ziyaretçiye açılmakta, hatta halka kapalı tutulmaktadır. Lascaux mağarasında da durum böyleydi; bu yüzden, halkın ziyaret edebilmesi için mağaranın bir bölümünün aynısı orijinalinin yakınında yapıldı (1983).

• *Yenitaş dönemi sanatı.* Arkeologlar çoğu zaman, Yontmataş dönemi uygarlıklarına ait sanat biçimlerinin hemen hemen tümüyle yok oluşunu saptamış, bazen de Yenitaş* dönemiyle birlikte sanat belirtilerinin giderek şematikleşerek kaybolmaya yüz tuttuğunu düşünmüşlerdir. Oysa durum hiç de böyle değildir: bu dönemde birçok sanat odağı ortaya çıkmış, bu odaklar biçime yeni bir soluk, öze de, yeni toplumun genel görünümünü yansıtan simgesel bir ifade tarzı getirmiştir.

İspanyol Levante*'sinde bulunan kaya resimleri henüz tam tarihlenememiştir ve bazı hayvan figürleri Yontmataş dönemi resimlerini çağrıştırır. Buna karşılık, iki takım okçuyu karşı karşıya gösteren savaş sahneleri gibi kimi öğeler Yenitaş dönemine özgü görünmektedir. Castellón'daki Gasulla boğazında ya da Morella la Vella'da ortaya çıkarılan resimler, büyük bir olasılıkla İ.Ö. V. binyıl'a aittir.

Avrupa'nın kuzeyinde, aynı dönemde, maglemose kültürüne ait kalıntılar arasında yer alan kemik ya da geyik boynuzundan bazı silahlar, hançerler, mızrak uçları ve baltalar geometrik motiflerle inceden inceye süslenmiştir; Sjaelland'da (Danimarka), Jordløse'deki bir turbalıkta ele geçen baltanın üzerinde olduğu gibi, bunlarda bazen, geometrik motiflerin yanı sıra insan figürünü çağrıştıran biçimlere de rastlanır.

Buzullaşmasonrası dönemin başlangıcında, Tuna ırmağı kıyısında, Demir Kapı yöresinde yer alan, Lepenski* Vir'de, sanat alanında başka bir özgün yaratım odağı ortaya çıkar. Burada ele geçen taş yontularda, yarı insan, yarı balık biçiminde yaratıklar canlandırılmıştır. Balık, yerleşik duruma geçmiş bu avcı-balıkçı toplumun yaşamında büyük bir olasılıkla önemli bir yer tutuyordu.

M.-L. Maylin

avcı ile köpek
Accer (Cezayir) tasilisinde
kaya resmi
Yenitaş dönemi
İ.Ö. IV. - III. binyıl

Yenitaş dönemi sanatının önemli esin kaynaklarından biri de tarımsal bereket-tir. Bu esin, İ.Ö. VIII. binyıl'dan başlayarak Suriye ve Filistin'de, tanrıçaları ve evcil hayvanları canlandıran taş, özellikle de pişmiş toprak heykelciklerde görülür. Yenitaş dönemi dinsel inançlarının en eksiksiz ve en tutarlı ikonografik bütünü Çatalhöyük*'te ortaya çıkarılmıştır (İ.Ö. VI. binyıl başı). Burada ele geçen ve ana tanrıça*yı boğa ya da leopar gibi hayvanlarla birlikte gösteren tasvirlere bakılarak çıkarılan sonuçları genelleştirmek aşırı cüratkârlık olur. Yakındoğu'ya ve Doğu Akdeniz'e özgü bu tema, herhalde Tuna vadisi gibi başka bölgelere olduğu gibi aktarılamaz. Bununla birlikte, Yenitaş döneminde Avrupa'nın ılıman bölgelerinde görülen kadın (ender olarak erkek) ve hayvan (sığır, özellikle koyun-keçi, bazen geyik) biçimli heykelciklerin bolluğu, kimi arkeologların anaerkil diye nitelemekte tereddüt etmedikleri bir tarım toplumunun simgesel ve belki de dinsel ifadesidir. Kadın heykelcikleri çoğunlukla çıplaktır ve büyük bir çeşitlilik gösteren üsluplaştırılmış plastik biçimlere sahiptir; boyalı ya da kazılı çizgiler çoğu zaman soyut anlatımı daha da artırmıştır. Bu heykelciklerin en ünlüleri Ukrayna'da Tripolje*, Bulgaristan ve Romanya'da Gumelnita ve Cucuteni*, Sırbistan'da Vinca*, Yunanistan'da Sesklo* (Sesklon) ve Dimini (Dimenio) kültürlerinden kaynaklanır. Romanya'da, Dobruca yakınındaki Cernavoda kazısında ortaya çıkarılan hamangia kültürüne ait bir mezarda ele geçen, çömelmiş bir kadın ile başı ellerinin arasında, bir tabureye oturmuş bir erkeği canlandıran pişmiş toprak iki figür, İ.Ö. IV. binyıl sanatının gerçek başyapıtlarıdır. Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Fransa, İtalya, İber yarımadası vb.'de de bu tür heykelcikler ele geçmiştir. Batıya doğru gidildikçe bunların daha çok üsluplaştırılmış olduğu görülür: İspanya'nın güneyinde Los Millarès'te bulunan seramik üzerine boyanmış ya da kazınmış "gözler", Almeria bölgesinde ya da Portekiz'de ele geçen taş idoller, Fort-Harrouard'da (Eure-et-Loir) ortaya çıkarılan birkaç pişmiş toprak heykelcik ya da Grimes Graves'te (Büyük Britanya) bulunmuş, bir "tanrı"yı canlandıran kireçtaşı küçük blok, ortak çizgiler taşıyan bir ideolojinin geniş bir alana yayılmış olduğunu göstermektedir. Marne hypogeumları ya da üstü örtülü geçitler (bunlarda göğüs, bazen de gerdanlık figürleriyle bir arada kullanılmış "baykuş başı" motifine sık sık rastlanır) gibi mezarlarda da bu ideoloji hissedilir. Bretagne (Gavri-

Lauros-Giraudon

Lepenski Vir'de (Yugoslavya)
bulunan "43 no.'lu heykel"
kumtaşı, ilk Yenitaş dönemi
Belgrad Üniversitesi arkeoloji kol.

Lauros-Giraudon

Hirbet Minha'da (Munhata,
Ürdün vadisi, İsrail) bulunan
oturan kadın heykelciği, pişmiş toprak
Yenitaş dönemi Sa'ar Hagolan evresi
İ.Ö. V. binyıl ortası
İsrail müzesi, Kudüs

Lauros-Giraudon

Altamira (İspanya) mağarasında bizonlar salonunu süsleyen resim madeleine kültürü

Balzi Rossi'de (İtalya, Ventimiglia ve Menton arası) bulunan Grimaldi venüsü obsidiyen üst périgord endüstrisi (?) *Ulusal eski eserler müzesi Saint-Germain-en-Laye*

J.Vertut

les Espélugues'de (Lourdes) ele geçen tamoyma at heykeli fildişi, madeleine IV kültürü (?) *Ulusal eski eserler müzesi Saint-Germain-en-Laye*

nis*) ya da İrlanda'daki (Newgrange) megalitik* mezar dikmeleri üzerine kazınmış ya da murç benzeri bir el aletiyle işlenmiş süslemeler yaklaşık İ. Ö. 3000'e tarihlenir. Megalitik anıtların kendileri de, İ.Ö. V. binyıl'dan başlayarak Batı'da, mimarlık sanatının özgün bir dinsel görünümü sayılabilir. Bunların dindışı, özellikle de savunma alanındaki karşılığı, Eriha surlarından Saintonge'daki Yenitaş dönemi hendekli kamplarına kadar çeşitli yerlerde bulunmaktadır.

Daha kuzeyde "orman" uygarlıklarında, kehribar ve geyik boynuzu büyük bir ustalıkla işlenmiştir: Rusya'da Usviyatıy'da ele geçen insan biçimli heykelcikle Şigir'de bulunan rengeyiği başı, çoğu zaman "geri kalmış" sayılan kent dışı halkların sanatçı niteliğini yansıtır. Güney İsveç'teki ya da Karelya'daki büyük kaya kabartmalarında, gündelik yaşamdan balıkçılık, av, tören, hatta doğum gibi sahneler canlandırılmıştır. Bu figürler Yenitaş döneminin sonlarında ve maden çağlarında gerçekleştirilmiştir.

Avrupa'nın dışında, yine Yenitaş döneminde, Sahra'da ve Güney Afrika'nın bazı kesimlerinde ilk mağara sanatları gelişip serpilmiştir. Mısır'da büyük sanat ancak önhanedanlar dönemi uygarlıklarıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Asya'da da Yakındoğu'dakine benzer bir gelişme süreci görülür ve Çin'e kadar kadın heykelciklerine rastlanır. O sırada Avustralya'da ve Amerika'da yaşayan toplumların sanatı daha az bilinmektedir; ama Amerika'da, çok geçmeden kolombböncesi* dünyanın büyük kentleri inşa edilecektir.

• *Öntarih döneminde sanat.* Zenginlik göstergesi olarak metal, yönetici sınıfın saygınlığını artırmak amacıyla sanat alanında da kullanılmıştır. Ur'daki kral mezarlarında (İ. Ö. 3000'e doğr.) altın, gümüş ve bronz kaplar, silah ve heykelcikler bulunmuştur. Kafkasya'nın kuzeyinde Maykop*'taki hükümdar tümülüslerinde, Bulgaristan'da Varna mezarlarında yaklaşık aynı döneme ait altın, gümüş ve bakır kaplar ve süs eşyaları ele geçmiştir. Mezopotamya* ve Mısır*'da yazı bu dönemde ortaya çıkmış, tarih çağının büyük uygarlıkları gelişmiştir. Bunların çevresinde birçok öntarih dönemi halkı, Tunç ve Demir çağlarında kendi kişiliklerini kazanmıştır. Bu çağda Akdeniz çevresinde yüksek nitelikli bir öntarih sanatı gelişmiştir: mermer kyklades* idollerinden Girit ve Thira'daki (Santorini*) minos resimlerine kadar birçok yapıt. Yazı da kral saraylarında ortaya çıkmıştır (çizgisel A ve B yazıları). İtalya'da birçok yerli halk, çok geçmeden de Etrüskler, tapınaklarını büyük boy pişmiş toprak kabartmalarla süslemişler ve birkaç yüzyıl sonra İberler'in de yapacakları gibi, tanrılara bronz heykelcikler sunmuşlardır. Batı Akdeniz ülkelerinde taş üzerine heykelcilik yapıtları, çoğunlukla Kartaca*'ya ve daha birçok başka koloniye yerleşmiş olan Fenikeliler aracılığıyla gelen doğuya özgü bir esini yansıtır. Alpes-Maritimes'deki Bégo* dağı gibi bazı dar ve kapalı mağara sanatı alanları, eski yerel halk geleneğinin sürdüğünü ortaya koyar.

Kuzeyde kelt dünyası, antik yazarların sözünü ettiği ikinci Demir* çağındaki birliğe büyük bir olasılıkla henüz kavuşmamıştır. Bununla birlikte, İskandinavya'dan Balkanlar'a ve İrlanda'dan Macaristan'a kadar, ikonografi temaları (kuşlar, kuğular [?] ve gemi ya da arabayla taşınan güneş kursu) ortaktır. Güney İsveç oymalarının yanı sıra Danimarka'da Trundholm'da ele geçen savaş arabası gibi kimi ünlü metal parçalar da bu mitolojiyi yansıtır. Hallstatt* dönemine ait küçük araba modellerinde de (bu tür arabalar Strettweg [Avusturya] ve Mérida'da [İspanya] ele geçmiştir) aynı kültür ortamının izleri görülür. İlk Demir çağı sonlarına tarihlenen savaş arabalı büyük hükümdar mezarlarına (örneğin Fransa'da Vix* [Côte-d'Or], Güney Al*manya'da Hochdorf* ve Klein-Aspergle mezarları) kadar bu ortamı izlemek mümkündür. Yeni doğan bu kelt dünyasında akdeniz etkileri göze çarpar; Hirschlanden (Güney Almanya) savaşçısı gibi taş heykelciliği örnekleri kısmen bu etkilerle açıklanabilir. Buna karşılık, Avrupa'nın tüm ılıman bölgelerinde özgün bir kuyumculuk sanatı yaygınlaşır: çarpma-çakma tekniğinde bezenmiş bronz sitülalarla "kelt üslubu" olarak anılan genel bir süsleme üslubu (örneğin Waldalgesheim üslubu) ortaya çıkar.

Doğu Avrupa'da, öntarih dönemindeki güçlü kültür birimlerinin (Traklar, Daçyalılar, çok geçmeden de Slavlar) kendilerine özgü sanatsal anlatım tarzları vardır. Kafkasya halkları, özellikle de Kuban'da yaşayanlar çok sayıda bronz heykelcik (geyikler, köpekler, etçiller ve fantastik hayvanlar) üretmişlerdir. İskitler*'de, kısmen Karadeniz kıyısındaki yunan kolonilerinden esinlenmiş olan ince bir sanat görülür. İskit savaşçılarının, Pazırık* bölgesindeki sibirya step halklarıyla ilişkileri olduğu sanılmaktadır; Pazırık'ta, tümülüslerin altındaki mezarlarda, canlı renklerle bezenmiş ipekliler, keçeler ele geçmiştir. Hindistan*'da, Çin*'de, Vietnam*'da üstün sanatlı imparatorlukların kurulması, tarihsel bağlamda, II. binyıl'da başlar. Yazının bulunmasından önce yaşamış olan halkların karmaşık evreni ve binlerce yıllık mirası Afrika'da, kolombböncesi dünyada, Polinezya*'da, Mikronezya'da öntarih dönemi sanatlarının varlığının saptanmasıyla, yıldan yıla daha ayrıntılı bir biçimde tanınmaktadır.

TARİHSEL sıf. **1.** Bir bilim dalı olarak tarihle ilgili olan şey için kullanılır; tarihi: *Tarihsel araştırmalar yapmak. Bir konuyu tarihsel açıdan incelemek.* **—2.** Tarihin varlığını doğruladığı, nesnel olarak kabul ettiği şey için kullanılır, tarihi: *Tarihsel olaylar. Atatürk'ün tarihsel kişiliği. Tarihsel gerçeklik.* **—3.** Tarihte ün kazanmış, anılmaya değer olan şey için kullanılır; tarihi: *Tarihsel bir söz. 19 mayıs 1919 tarihsel bir gündür. İki devlet başkanının tarihsel karşılaşması.* **—4.** Geçmiş dönemlerden kalan, tarih ve sanat açısından değer taşıyan bir şey için kullanılır; tarihi: *Tarihsel bir anıt. Tarihsel bir kent.* **—5.** Bir kişi, bir topluluk ya da bir nesne için büyük önem taşıyan bir an ya da durum için kullanılır; unutulmaz, önemli: *Bugün hepimiz için tarihsel bir gün oldu.*

—Mim. *Tarihsel sütun,* gövdesi, bir olayın anısına alçakkabartmalarla bezenmiş sütun. (Örn. Traianus sütunu, Vendôme sütunu.)

—Res. *Tarihsel manzara,* tarihte ya da söylencelerde sözü edilen kişilere yer verilen ve doğadan alınmış çeşitli öğelerle oluşturulan düşsel manzara. || *Tarihsel resim,* daha çok eski ya da çağdaş tarih olaylarını konu edinen resim türü.

TARİHSELCİ sıf. Tarihselciliğe ilişkin olan şeye denir.

◆ a. Tarihselciliği savunan.

TARİHSELCİLİK a. Tarihin, yalnızca kendi güçleriyle ve bir felsefenin yardımı olmaksızın belli birtakım ahlaksal ve dinsel doğruları ortaya koyabileceğini ileri süren öğreti.

—Fels. Marxçılığın getirdiği en önemli yeniliğin tarihsellik kategorisi olduğunu ileri süren marxçılık yorumu.

—Mim. Mimarlık uygulamalarında geçmişin bir ya da birçok üslubuna başvurup bunları kullanma eğilimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Mim. Yitip gittiğine inanılan bir dengeye yeniden kavuşmak için geçmişe dönme yaygın bir uygulamadır ve tıpkı çin sanatı gibi Mısır sanatı da, "tarihselci" diye nitelendirilebilecek evreler geçirmiştir. Bu tepkilerin en yaygın ve en uzun ömürlü olanı, XV. -XVI. yy.'ların Rönesans'ına yol açmış, Roma ve Vitruvius kaynağına açıkça dönüş yapılmıştır. Bu, gerçekte daha sonraki bin yıl içinde edinilmiş ve sonunda klasikçiliğe varan deneyimlerle bir uzlaşmadır. 1750'li yıllarda, Antikçağ'a yeni bir dönüşün ürünü olan yeniklasikçilik, ingiliz sanayi devrimiyle eşzamanlı olarak gelişti. Keşiflerin ve arkeolojinin kaydettiği ilerlemeler bilinen kaynaklara yenilerini kattığından bu akımın sonuçları çok farklı olacaktı. Bu yenilenme (ingilizce *revival*) "yeni" sözcüğüyle başlayan birçok yeni akıma yol açtı. Yenietrüsk ya da yenimısır olmasa da, yeniroma ve yeniyunan aynı gelenekten beslenen üslup çeşitlemeleri sayılabilir. Romantik tepki bunların karşısına bir yenigotiği ya da bir yenirönesansı, hatta düş âlemi gibi bir Doğu'yu çıkardığında, uyuşmazlık büsbütün belirginleşti. Bu "yenilenme"lerin hepsini seçmecilik* altında toplamak uygun gibi görünmekteyse de, seçmeci tutum, bir üslubu seçip öne çıkarmaya hiç yanaşmamış, farklı üsluplardan öğeleri bir arada kullanıp yeni bireşimler yaratmıştır. Gerçekte, klasik disiplin ulusal geleneklerin etki ve baskısıyla birleşince her türlü inkâra açık bu karmakarışık oportünizme galip gelmiştir. Romantiklerin tarihselciliği yüzeyseldi ve yalnız bezeme için geçerliydi; XIX. yy.'ın ortasına doğru, yerini akademistlerde yeniyunan ya da Rönesans, akılcılık yandaşlarında erkenhıristiyan, yenibizans, roman ya da gotik yapısal bir tarihselciliğe bıraktı. Fransa'da Hittorff'un, Viollet-le-Duc'ün ya da Vaudremer'in, Almanya'da Semper'in, Büyük Britanya'da Webb'in ya da ABD' de Richardson'un etkinliği örnek niteliktedir. Bu mimarların eski üslupları akılcı bir biçimde çözümlemeleri, yerel koşulları göz önüne alarak geliştirilen yapım yöntemleri, yeni bireşimlerin, ilk sırada da Art nouveau'nun yolunu açtı.

TARİHSELLİK a. Tarihsel olanın, yaşanmış tarih tarafından doğrulanmış olanın ayırtedici özelliği.

TARİHSİZ sıf. **1.** Tarihi yazılmamış, belirtilmemiş: *Tarihsiz bir mektup.* **—2.** Uzun bir geçmişi olmayan: *Tarihsiz uluslar.*

TARİJA ya da **SAN BERNARDO DE TARİJA,** Bolivya'da kent, yönetim bölgesi merkezi, *rio de Tarija* kıyısında; 68 495 nüf. (1988). Ticaret. —*Tarija yönetim bölgesi,* Bolivya'nın G.'inde yayılır; 37 623 km^2; 315 000 nüf. (1990).

TARİK, -kı a. (ar. *tarik*). *Esk.* **1.** Yol: *"Belaların çeküben dönmeyüb tarîkından"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** Tutulan yol, izlenen yöntem: *"Tarih-i Cevdet'in tahrîrine başlardım ve tarîk-ı tertilde kaba türkçe ibârât ile tahrîrini iltizam eyledim"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—3.** Meslek, iş. **—4.** Neden, amaç, vasıta: *"Bazıları doğrudan, bazıları ise temsil ve tasarruf tarikıyle tercüme edilmiş olan..."* (Baha Tevfik). **—5.** *Tarik-ı Ahmed-i Muhtar,* Hz. Muhammet'in yolu; müslümanlık. || *Tarik-ı aklam, tarik-ı kalemiye,* kalemle ilgili; sivil meslek. || *Tarik-ı âm, tarik-ı sultani,* geniş ve umumi yol. || *Tarik-ı ehl-i seyf, tarik-ı askeriye,* askerlik mesleği. || *Tarik-ı hâs,* çıkmaz sokak. || *Tarik-ı ilmi, tarik-ı ilmiye, tarik-ı ulema,* din bilimleriyle uğraşanların mesleği. || *Tarik-ı makduh,* beğenilmeyen yol: *".. yani biz ol vakitte dahi şimdiki tarik-ı makduha gidiyorduk.."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). || *Tarik-ı müstakim, tarik-ı hak,* doğru yol. || *Tarik-ı taharri,* inceleme yöntemi: *"Basit bir tarik-ı taharri ittihaz edeceğim"* (Baha Tevfik).

—Esk. kim. *Tarik-ı ratib,* toz halindeki maddeyi su ile karıştırarak tahlil etme, ayrıştırma yöntemi. || *Tarik-ı yabis,* bir madeni ısıtarak tahlil etme yöntemi.

—İkt. tar. *Tarik bedeli,* Osmanlı devletinde yol vergisine verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İsl. huk. *Tarik-ı has,* yalnız arazi sahiplerine ait olan yol.

—Kur. tar. *Tarik kadılığı,* Osmanlılar'da kadı adaylarına verilen ad. (Şeyhülislamlık makmında her yıl *tarik kadılığı* adıyla sınav açılır, bu sınavda başarı gösterenlere bir belge [münasele] verilirdi.) || *Tarik maaşı,* Osmanlılar'da ilmiye sınıfından olanların maaşı. || *Tariki tedris,* öğrenimin biçim ve derecesini anlatan deyim. || *Tarikten hak,* ilmiye sınıfından olanların işledikleri bir suç nedeniyle bu sınıfla olan ilgilerinin kesilmesi.

—ANSİKL. İkt. tar. Osmanlı devletinin kuruluşundan başlayarak çok önem verilen yol ve köprü yapımı işlerinde halk da çalıştırılır, bu işlerle uğraşan bazı köylerin halkına köprülüler ve derbentçiler adı verilirdi. Bu yükümlülük, Tanzimat'tan sonra bir vergi haline getirildi. 1908'de Meclisi mebusan'da kabul edilen bir yasayla 20 yaşını dolduran erkekler ya yol yapımında çalışacaklar (yılda 4 gün) ya da bir bedel (12 ile 16 kuruş arasında) ödeyeceklerdi. 1914'te çıkartılan bir yasayla da tarik bedelinin alt ve üst sınırları 12 ile 40 kuruş olarak saptandı, alınacak bedelin miktarının belirlenmesi işi de Vilayet umumi meclislerine verildi. Ayrıca, tarik bedelinden 20 yaşından küçük ve 60 yaşından büyük erkekler, hocalar ve hahamlar bağışık tutuldu.

TÂRİK, -ki sıf. (fars. *târîk*). *Esk.* Karanlık: *Şeb-i târîk* (karanlık gece).

TÂRİK, -ki sıf. (ar. *terk*'ten *târik*). *Esk.* **1.** Bırakan, bırakıp giden, vazgeçen. **—2.** *Tarik-i dünya,* dünya işlerinden elini eteğini çekmiş olan kimse. || *Tarik-i masiva,* dünya ile ilgili şeylerden vazgeçen: *"Hâmid de dergâh-ı muhabbetde öyle bir târik-i mâ-sivâdır"* (Cenap Şahabettin).

Tarik, Tanzimat ve İkinci meşrutiyet dönemlerinde yayımlanmış bazı gazetelerin ortak adı. — Ermeni asıllı gazetecilerden Filip Efendi tarafından 1884'te İstanbul'da yayımlanmaya başlayan günlük gazete. 1899 ortalarına değin yayımını sürdürdü. Yazarları arasında Hüseyin Cahit'in de (Yalçın) bulunduğu gazeteye bazı Servet-i fünuncu yazarların yanı sıra Tevfik Fikret de "Haftai edebi" başlığıyla edebiyat sohbetleri yazmıştı. — Şatırzade Hasan Hicabi Bey tarafından Trabzon'da çıkarılan haftalık gazete. 1910-1911 yıllarında 70 sayı kadar çıktığı tahmin edilen gazetenin başlığı altında "Hakka hadim hür bir gazetedir" ifadesi yer alıyordu. — Muslihittin Adil'in kurucusu ve başyazarı olduğu günlük gazete. 1919'da İstanbul'da yayımlanan gazete, 115 sayı çıktıktan sonra kapandı.

TARİKA a. (ar. *tarîka*). *Esk.* Tarikat.

—Müz. Peşrevden önce bu biçimdeki yapıtlara verilen ad.

TARİKAT, -tı a. (ar. *tarîkat,* yol'dan). **1.** *Esk.* Meslek, yol. **—2.** Aynı dinin içinde, tasavvufa dayanan ve kimi ilkelerle birbirinden ayrılan, Tanrı'ya ulaşma yollarından her biri.

—İsl. İslam sufilerinin izledikleri ve kendilerini Tanrı'ya ulaştıracağına inandıkları yol; bu amaçla bir tasavvuf büyüğünün önderliğinde oluşturulan kurum. || *Tarikat cihazı,* tarikata girenlerin giydikleri; biçimleri ve renkleri çeşitli tarikatlara göre değişen giysi, başlık, külah, ayakkabı; taşıdıkları asa vb. eşyaya verilen genel ad. || *Tarikatın köçeği,* mevlevilerde tarikatçı adı verilen görevlinin hizmetinde bulunan can.

—Tar. *Şövalye tarikatları,* genellikle dini ve askeri nitelikte cemaatler. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Müslümanlıkta VIII. yy.'ın sonlarına kadar tarikat ve tasavvuf adlı herhangi bir kurum yoktu. Dinin gelişip yaygınlaşmasıyla birlikte çeşitli iç ve dış etkenlere bağlı olarak bazı sahabe ve tabiilerin önderliğinde Tanrı'ya bağlılık, ahret korkusu, ibadete düşkünlük, mal ve makam tutkusunu yenme, dünya ve dünya nimetlerine sırt çevirme gibi dinsel ve ahlaksal ilkelere dayanan özel bir yaşam biçimi belirdi ve buna VIII. yy.'ın sonu ya da IX. yy.'ın başlarında tasavvuf denildi. (→ TASAVVUF.) Ancak, ilk dönemlerde tarikat düzenli bir tasavvuf birliğinin adı olmayıp, ahreti kazanmak için dünyadan yüz çevirme, ruhsal güçleri Tanrı buyruklarına göre eğitme, nefsi dizginleme gibi kişisel çabalar için ve çok seyrek olarak kullanıldı.

X. yy.'dan sonra tasavvufta giderek yerleşmiş islam hükümlerine ek olarak bir dizi özel kurallar gelişti; önceleri sufinin isteğine, dinsel ve tasavvuf alanındaki erdemine göre değişen gönüllü ibadet, evrad ve zikirler artık biçimsel ve sayısal bakımdan belirlenip kurallara bağlanmaya, bunun sonucu olarak tasavvufta *şeyh, mürşit, rehber* gibi adlarla anılan manevi makamlar ve işlevleri yüce sayılan gruplar oluşmaya başladı ve böylece tarikatlar doğdu. Önceleri kendi başlarına zahitlik ve sufilik yaşamı sürdürenler *salik* ve *mürit* olmak için bir şeyhe bağlanmak gereğini duydular.

XI. yy.'dan sonra *veli* sayılan tasavvuf ulularının türbelerinin yakınlarında *zaviye, ribat, hankâh, tekke, dergâh* adlarıyla anılan tarikat merkezleri kuruldu. Buralarda belli zamanlarda "uzlet"e çekilen mürit, şeyhinin manevi gücüne ve kendi kişisel yeteneklerine göre değişen *ibadet, zikir, riyazet* ve *mücahede* ile *velilik* düzeyine kadar varabilen yetkinleşme becerisi gösterebildi.

XIII. yy.'dan sonra tarikat ve bir tekkeye bağlı müritlere *ihvan* (ahiler, kardeşler) denilmeye başlandı. Bunların ortak yaşamı geceleri uyumamak, namaz kılmak, oruç tutmak, virdler okumak (örn. yüz ya da bin kez "Ya Latif" demek), özellikle kandillerde zikir törenleri düzenlemek gibi dinsel ve tasavvufi uğraşlar oldu. Tarikatların *seyrü süluk* denilen tasavvufi uğraş ve eylemleri ibadet, zikir, dua, ayin ve töreleri hem sayısal hem de biçimsel yönden birbirinden az çok farklı olmakla birlikte hepsinin amacı insanı Tanrı'ya yaklaştırmak, dinsel ve ahlaksal erdemlerle bezemek, onun Yaratan ve yaratılanlarla barışık olmasını sağlamak biçiminde belirlendi.

Yine XIII. yy.'ın başlarından sonra bir tarikatta bütün gerekli uğraşları tarikatın ilke ve törelerine uygun olarak tamamlayan ve irşat etme yetkisine ulaşmış olanlara şeyh tarafından *icazetname* ya da *hilafetname* denilen mühürlü bir belge verilmeye başlandı. Böylesi bir belgeyi alan sufilerden bazıları çeşitli yerlerde şeyhlerinin ardılı (halifesi) olarak bağlandıkları tarikatları yayarlarken, bazıları da kendi adlarına yeni tarikatlar kurdular.

Tarikatlar, evrad ve zikirleri bakımından olduğu gibi şeyh ve müritlerinin giyim ve kuşamları bakımından da değişiklikler gösterirler. Bektaşi tarikatında On iki imam'ı simgelemesi için on iki dilimli taç, mevlevilikte düz ve uzun, sikke denilen başlık giyilir. Rifailer ise taçlarına siyah tülbent sararlar.

İslam dünyasında bütün tarikatların kendilerini ilk dört halifeden biri aracılığıyla Hz. Muhammet'e bağlamaları değişmez bir gelenektir. Buna göre, Hz. Muhammet dört halifeye ayrı ayrı zikirler öğretmiştir. Bir tarikat, bunlardan birini sürdürmesine göre, halifenin adından ya da lakabından esinlenilerek sıddıkiye (bekriye), ömeriye, osmaniye, aleviye (haydariye) adlarından birini alır. Tarikatların giderek sayılarının artması ise, bunları kuran şeyhlerin çokluğuna dayanır. Genellikle bir şeyhe bağlananların oluşturduğu tarikat o şeyhin adıyla anılır (Mevlana'dan mevleviye, Hacı Bektaş'tan bektaşiye gibi).

Yozlaşmamış bir tarikatın tekkesi aynı zamanda çok yönlü bir eğitim kurumu niteliğindeydi. Buralarda müritler çeşitli din bilimleri, sanat ve meslek eğitimi, iş ahlakı, görgü kuralları gibi konularda eğitilirlerdi. Temel islami kimliği koruyan tekke ve tarikatlar yaşamın güçlüğünü hiçe sayma, özveri, dayanışma, hoşgörü, geniş kapsamlı bir insan ve varlık sevgisi, sanat ve edebiyat beğenisi, hareketli ve rakslı sema ayinleri gibi yüksek erdem, duygu ve eylemleri, uygulamaları, din ve ibadet temalarıyla bütünleşerek kitleleri kendilerine çeken kurumlar olmuşlardır. Ancak, daha çok XVI. yy. ve sonrasında yabancı kültürlerin etkisiyle islam tasavvufunun dinsel ve ahlaksal özünden uzaklaşan bazı tarikatlar da ortaya çıktı. Sözde ermişlik, abdallık, melamet (nefsin gururunu kırmak için olduğundan kötü görünmek) gibi adlar altında ibahi (anarşik) düşünce ve yaşama biçimini benimseyen bu tarikatların tekkeleri içki ve uyuşturucu âlemlerine kadar varan kötülüklerin işlendiği batakhane ve bilgisizlik yuvaları durumuna geldi. Bununla birlikte, bu tür tarikatlar hiçbir zaman ılımlı sünni tarikatlar kadar güçlü, etkili ve yaygın olamadı.

İslam dünyasında sayıları yüzleri bulan ve çoğu çeşitli kollara ayrılmış olan tarikatların en etkili ve yaygın olanları şunlardır: ahmediye (bedeviye), bayramiye, bekriye, bektaşiye, celvetiye, cüziliye, gülşeniye, halvetiye, kadiriye, mevlevilik, nakşibendiye, rifaiye, senusiye, şazeliye. Bu tarikatlar, türkçede arapça "-iye" ekinin yerine "-lık, -lik" ekiyle (bektaşilik, mevlevilik vb.) anılır. (→ Kayn.)

—Tar. *Şövalye tarikatları.* Dini ve askeri nitelikteki ilk şövalye tarikatları Avrupa'da derebeylik döneminde kuruldu; üyeleri yeminli asker keşişlerdi. Bu tarikatların kuruluş nedenleri Kutsal yerler'e ziyarete giden hacıları tedavi etmek ya da Asya'da, Avrupa'daki müslümanlara karşı savaşmaktı. Kimileri, örneğin Templier ya da Töton şövalyeleri başlı başına bir güç olacak kadar gelişmişti. Daha sonraları hükümdarlar, özellikle de ulusal buhranlar sırasında, uyrukları arasında en seçkin saydıkları kişileri dini bir yeminle kendilerine bağlamayı denediler: örneğin Fransa'daki Saint-Esprit tarikatını, kral Henri III Din savaşları'nda destek bulmak için kurmuştu.

Zamanla bu tarikatlar dağıldılar ya da cemiyetlere dönüştüler (örn. Fransa'da *Légion d'honneur* cemiyeti).

TARİKATÇI sıf. ve a. **1.** Bir tarikata bağlı olan kimse için kullanılır. **—2.** Tarikatları yaşatmak isteyen ve bu yolda çalışan kimse için kullanılır.

—Tasav. *Tarikatçı mezarı,* Konya'da Mevlana'nın türbesindeki Babüsselam denilen bölümün sol yanında yer alan mevlevi mezarlığına verilen ad.

TARİKATÇILIK a. **1.** Bir tarikata bağlı olma. **—2.** Tarikatların yaşatılmasından yana olma.

TARİKHEUTES a. (tuzlamak anlamında yun. *tarikheuein*'den). Antik. Yunan-

lılar'ın eski Mısır'daki özel gömücüler sınıfına verdikleri ad. Bu gömücülerin görevi cesetlerin içorganlarını boşaltmak, onları 70 gün boyunca bir natron banyosunda bekletmek, bazı reçineler ya da yahudiye asfaltıyla sıvamak, en sonra da kefenlemek ve sargılarla tutturulan sıkılamalarla donatmaktı.

TÂRİKÎ a. (fars. *tārīk* ve *-ī*'den *tārīkī*). *Esk.* Karanlık.

Tariki salah cemiyeti, Tarikatı salahiye cemiyeti de denir, türk siyasal partisi. Eylül 1921'de Osmanlı ilayı vatan cemiyeti ile Hürriyet ve İtilaf fırkası üyeleri Hamdi Paşa, Arap Asım, İsmet ve Kemal beyler, Ahmet Rasim Avni Hoca gibi kimselerce kuruldu. Kiraz Hamdi Paşa, örgütü güçlü göstermek için tarihçi Ahmet Refik (Altınay), Ahmet Hamdi Hoca (Akseki) gibi ünlü kimseleri de üye olarak kaydetti; padişah Vahdettin tarafından başyaverlikle ödüllendirildi. Tarikat düzenine uygun biçimde örgütlenen partide yönetici kadro üçler, yediler, kırklar olarak üç kademeden oluşuyordu. Üyeler İttihat ve Terakki üyeleri gibi törenle yemin ederek partiye katılıyorlardı. Yemin ederken amaçların islamın yükselmesi olduğunu, islamın bütün kurallarına uyacaklarını, gizli kararları açıklayan üyelerin ortadan kaldırılacağını kabul ediyorlardı. Parti, önce ittihatçılara, sonra Müdafaai hukuk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı bir politika benimsedi. Yönetici kadro Kurtuluş savaşı'ndan sonra Bükreş'e kaçtı. Partinin Anadolu'daki gizli çalışmaları, Şeyh Sait ayaklanması sırasında ortaya çıkarıldı. İstiklal mahkemesi'nde yapılan duruşmada partinin eylemleri açıklandı. 11 kişi idama, birçok kişi ağır hapse mahkûm edildi. Lütfi Fikri, Ahmet Refik beyler, Ahmet Hamdi Hoca ile 32 kişi aklandılar (ağustos 1925).

tarlafaresi *(Arvicola agrestis)*

TARİM, Çin'de ırmak, Şinciang'da; 2 179 km (havzası 350 000 km²). Karakurum'da doğar. Kunlun'dan (Yarkent-Derya ve özellikle Hotan-Derya) inen, rejimi kar ve buzula bağlı ırmaklarla beslenir; maksimum debisine ilkbahar ve yazın ulaşırsa da, debisi, sızma, buharlaşma ve sulama amacıyla alınan sular nedeniyle saniyede 75 m³'e kadar iner. Tarim, döküntülerle dolu bir yatak içinde akan birçok kol aracılığıyla Lob Nor çanağına ulaşır.

TARİM havzası, Doğu Türkistan'ın G. kesiminde, Çin'in Şinciang Uygur özerk bölgesinin en büyük bölümünü kaplayan geniş havza. K.'de Tanrı, G.'de Karakurum ve Altındağ sıraları ile kuşatılmış olan havza, adını Tarim nehrinden alır. Ortası Taklamakan çölü ile kaplıdır. Bütün yerleşmeler, dağların eteklerindeki vahalara bağlıdır. Tarihi ipek yolu da K. ve G.'deki bu vahaları izler ve havzanın B.'sındaki Kaşgar vahasında birleşir. Nüfusun en büyük kısmını Uygurlar oluşturur.

TARİRİDAE a. Zool. TAPİRGİLLER familyasının bilimsel adı.

TARİS a. (ar. *ᶜares*'ten *taᶜrīs*). *Esk.* **1.** Bir yerde konaklama. **—2.** Bir kızı gelin etme, düğün yapma.

tarlakuşu

TARİS (Jean), fransız yüzme şampiyonu (Versailles 1909 - Grasse 1977). 1929'dan başlayarak yedi kez dünya crawl rekortmeni oldu. 1932'de, Los Angeles olimpiyatlarında, 400 m finalinde amerikalı Buster Crabbe tarafından bir el boyu geçildi. 1937'de yarışları bıraktı.

Tariş (İzmir İncir, üzüm, pamuk ve zeytinyağı tarım satış kooperatifleri birliği), incir, üzüm, pamuk ve zeytinyağı tarım satış kooperatifleri birliklerinin birleşmesinden oluşan kuruluş. 2 834 sayılı yasa'ya dayanarak 2/5 930 sayılı Bakanlar kurulu kararıyla, Manisa ve çevresinde etkinlik gösteren "Üzüm kurumu" ile "Aydın Zirai satış kooperatifi ittihadı"nın birleşmesiyle 1937'de kuruldu. 1939'da pamukçuluk kooperatifleri, 1942'de zeytincilik kooperatifleri birliğe katıldı. İş bankası ve Ziraat bankası'nın mali desteğiyle Ege bölgesinde hızlı bir gelişme gösterdi. 1949 Genel kurulu'nda üzüm, incir, pamuk ve zeytinyağı kooperatiflerinin ayrı birlikler halinde örgütlenmesi kararı alındı, 1950'de Tariş 4 ana birlik halinde örgütlendi. 1988 sonu itibariyle, Tariş'e bağlı dört tarım satış kooperatif birliğindeki toplam kooperatif sayısı 124, üye sayısıysa yaklaşık 60 000'i pamuk, 18 500'ü üzüm, 17 000'i zeytinyağı ve 10 000'i incir tarım satış kooperatiflerine bağlı olmak üzere toplam 105 500 dolayındadır. Tariş'e bağlı birliklerin İzmir'de, 100 000 iğlik bir iplik fabrikası; deterjan, sabun ve margarin üretim birimleri de olan 100 000 ton/yıl kapasiteli bir pamuk yağı kombinası; yılda 62 500 ton rafine, dolum ve kutulama kapasitesi olan bir zeytinyağı kombinası, bir kolonya fabrikası; Alaşehir'de ise sirke ve pekmez üretim birimleri de olan 70 000 ton/yıl kapasiteli bir üzüm işletmesi bulunmaktadır.

TARİZ a. (ar. *ᶜarż*'dan *taᶜrīż*). *Esk.* **1.** Dolaylı anlatma, dokundurma, taşlama: *"Genç kızlarımızın her taraftan aldıkları derslerde bu istiklâl ve tariz ruhunu takviye etmekten geri kalmamıştır"* (H. C. Yalçın). **—2.** *Tariz etmek*, sözle sataşmak, söz dokundurmak: *"Hilaf-giran ise şeyhin kerameti kendüden menkul deyü tariz ederler idi"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). ‖ *Tarizde bulunmak*, iğneleyici sözler söylemek, taşlamak.

—Ed. Bir söz söyleyip onun tersini kastetme biçimindeki beyan sanatı. (Bu yolla birine kabalığa düşmeden yergi yöneltilir, bir istek incelikle belirtilir. Örn. Eli sıkı birine "Ne kadar cömertsiniz" demekte tariz vardır.)

TARİZAT, -tı çoğl. a. (ar. *taᶜrīż*'in çoğl. *taᶜrīżāt*). *Esk.* Taşlamalar, dokundurmalar.

TARİZEN be (ar. *taᶜrīż*'den *taᶜrīżen*). *Esk.* İma yoluyla, dokundurarak.

TARİZKÂR sıf. (ar. *taᶜrīż* ve fars. *kār*'dan *taᶜrīż-kār*). *Esk.* Dokunaklı söz için kullanılır.

TARKHON, Tyrrhenos'un oğlu ya da kardeşi, Tarquinia'nın, kimi antik yazarlara göre de etrüsk dodekapolisinin efsanevi kurucusu. Etrüskler'i Lydia'dan İtalya'ya onun götürdüğü söylenir. *Aeneis*'te, Aineias ve Euander'in bağlaşığıdır.

TARKİNGTON (Booth), amerikalı yazar (İndianapolis 1869 - *ay. y.* 1946). Ilımlı bir gerçekçiliğin temsilcisi olan Tarkington, Amerika'daki orta sınıfları uzlaştırıcı bir biçimde dile getirdi (*The Magnificent Ambersons*, 1918; *Alice Adams*, 1921; *Growth*, 1927) ve tiyatro oyunları (*Clarence*, 1919) yazdı.

TARKOVSKİY (Andrey), rus film yönetmeni (Moskova 1932 - Paris 1986). Şair Arseniy Tarkovskiy'in oğlu. 1962 Venedik festivali'nde *İvan'ın çocukluğu* (İvanovo dietsvo) [1961] adlı filmiyle Altın aslan ödülü'nü kazandı. Bunu izleyen filmi *Andrey Rublev* (1965-1966) kendisine bazı sansür güçlükleri çıkardı ama, bütün dünyada üne kavuşmasını sağladı. 1972 yılında *Solaris* ile bilim kurgu alanına girdi ve 1974 yılında *Ayna*'yı (Zerkalo), 1979 yılında *Stalker*'i, 1983 yılında İtalya'da *Nostalghia*'yı ve 1985 yılında da *Kurban* (Offret) adlı filmini gerçekleştirdi.

TARLA a. **1.** Üzerinde herhangi bir ürün yetiştirilebilen ve gerektiğinde nadasa bırakılan, sınırları belli toprak parçası: *Tarlayı sürmek. Buğday tarlası.* **—2.** *Tarla açmak*, ağaçlarla, çalı ve taşlarla kaplı bir yeri temizleyip ekilebilir duruma getirmek.

—Coğ. *Açık tarlalar*, çitlerle ayrılmayan (kır görüntüsü) ve yan yana sıralanan birçok işletmeye ait parseller.

—Su ür. kül. *Midye tarlası, istiridye tarlası*, deniz kıyısında, midye ve istiridye yetiştirmek üzere denizden tel kafeslerle ayrılan sığ alanlar.

—Tarım. *Deneme tarlası*, tarım sisteminin bileşenleri (gübre, bitki çeşidi, toprağın işlenmesi, vb.) arasında karşılaştırma yapmaya yarayan tarla. (Kesin sonuç elde etmek için, kurallara sıkı sıkıya uyulmalıdır [yinelemeler, parsellerin rasgele seçilmesi, vb.]. Bazı tekniklerin toprak üzerindeki etkileri incelenirken, uzun bir deneme süresi gereklidir. 5-10 yıl, hatta daha fazla).

Tarla sınırı oyunu, Anadolu'nun birçok yöresinde yaygın bir köy seyirlik oyunu. Ana teması iki kardeş arasında tarla sınırı nedeniyle çıkan anlaşmazlık oluşturur. Güldürücü öğeler yanında düşündürücü öğeler de içeren oyun, Erzurum, Yozgat, Çorum, Adana gibi Anadolu'nun çeşitli yörelerinde, özel günlerde düzenlenen toplantıların başlıca seyirlik oyunlarındandır.

TARLA SİNCABI a. Zool. Doğu Avrupa ile Batı Asya bozkırlarında yaşayan, kemirici memeli. (Postu gridir. Ağaca tırmanabilirse de daha çok yerde dolaşmayı sever. Uzun kış uykularına yatar. Bil. a. *Citellus citellus;* sincapgiller familyası.)

TARLAC, Filipinler'de kent, Luzon adasında, il merkezi, Manila'nın K.-B.'sında; 121 400 nüf. —*Tarlac ili*, 3 053 km²; 559 700 nüf.

TARLAÇEKİRGESİGİLLER a. Böcbil. KIRÇEKİRGESİGİLLER familyasının eşanlamlısı.

TARLAFARESİ a. Karada yaşayan ya da yüzebilen, tıknaz bedenli, yuvarlak burunlu, silindir biçimli ve tüylü kısa kuyruklu, postuna gömülü küçük kulaklı, tarım bitkilerine çok zarar veren kemirgen küçük hayvanın ortak adı. (Cırlaksıçangiller familyası, *Microtinae* oymağı.)

—ANSİKL. Karada yaşayan tarlafaresi türleri arasında tarım için en korkunç olanı, ev faresi iriliğindeki, sırtı kırmızımsı esmer, karnı gri renkli tarlafaresidir *(Arvicola agrestis)*. Bazen bununla karıştırılan orman sıçanında kuyruk daha uzun, kulaklar da daha büyüktür. Tarlafaresi, ekili tarlalarda yere delikler açar; öyle ki, çoğu zaman toprak kalbura döner. Dişiler yılda iki kez doğurur; her doğuruşta on ila on iki yavru yapar. Suda yaşayanlar arasında, su kenarlarında kendisine az derin yuvalar kazan su sıçanı *(A. amphibius)* sayılabilir. Su sıçanı bitkileri yemesinin yanı sıra omurgasızları da yediği için adi tarlafaresi kadar zararlı değildir. Kuzey yarıküre'de on kadar tarlafaresi cinsi bulunur ve çoğu toprağın içine yuva yapar; bunların bir cinsi *(Microtus)* buğdaygillerin bulunduğu yerlerde yaşar, bir cinsi de ağaççıldır: kızıl tarlafareleri (*Clethronomys* cinsi üyeleri).

Tarlafareleriyle mücadele için farekapanları kullanılır; ama en iyisi, fare deliklerini ağzına ya da doğrudan doğruya ya ekmeğe sürerek zehirli maddeler ya da zehirli madde emdirilmiş tane kırmaları (yulaf, buğday) bırakmaktır.

TARLAK → FİRUZ ŞAH III.

TARLAKOZ a. **1.** Bir tür küçük manyat ağı. **—2.** İki çift kürekli balıkçı kayığı.

TARLAKUŞU a. **1.** Tarlalarda yuva yapan, kahverengi tüylü bazı küçük ötücü kuşların ortak adı. (Tarlakuşugiller familyası.) [Eşanl. TARLATOYGARI, TOYGAR, TURGAY.] **—2.** *Tepeli tarlakuşu* → TEPELİ TARLAKUŞU.

—ANSİKL. Asıl tarlakuşu *(Alauda arvensis)* Avrasya'daki büyük ovalarda yaşayan zamanını ya yuva yaptığı tarlada ya da ötüştüğü göklerde geçiren bir kuştur. Hepçildir: böcekleri, taneleri ve genç yaprakları yer. Yazları yalnız, kışın küçük topluluklar halinde yaşar ve daha az soğuk yerlere kısa göçler yapar. Türkiye'de birçok türü vardır: ağaç tarlakuşu *(Lullula arborea)*, tepeli tarlakuşu *(Galerida cristata)*, kulaklı tarlakuşu *(Eremophila alpestris)*, beyaz kanatlı tarlakuşu *(Melanocorypha leucoptera)*, kara tarlakuşu *(M. geltoniensis)*, boğmaklı kuşu *(M. calandra)*, *Calandrella branchydactyla, C. rufescens*. Ağaç tarlakuşu, kısa kuyruklu, güzel öten, yerde

yuva yapan, böcekler ve tanelerle beslenen bir türdür. Kulaklı tarlakuşunun başı siyah ve sarıdır; her iki gözünün de üstünde bir tutam tüy bulunur. Tarlakuşugiller, Avustralya'ya kadar bütün Eski Dünya'ya yayılır. Avustralya'da yaşayan yerli tür *Mirafra Javanica* tüylerinin çeşitli renklerde olabilmesiyle dikkati çeker. Tarıma yararlı olduklarından bazı ülkeler tarlakuşlarının çoğalması için çaba harcamaktadırlar.
—Avc. Birçok ülkede tarlakuşu avı, bu hayvanların tarıma yararı göz önünde bulundurularak belli kurallara bağlanmıştır.

TARLAKUŞUGİLLER a. Yuva yapma dönemi dışında sürüler halinde ve yerde yaşayan ötücükuşlar familyası. (Türkiye'de 8 türü yaşar. Bil. a. *Alaudidae.*) [→ TARLAKUŞU.]

■**TARLAN** (Ali Nihat), türk edebiyat tarihçisi (İstanbul 1898 - *ay. y* 1978). Darülfünun'un Türk edebiyatı, Fars edebiyatı, Garp edebiyatı bölümlerini bitirdi (1919). *İslam-türk edebiyatlarında Leyla ve Mecnun mesnevileri* adlı teziyle Türkiye'deki ilk edebiyat doktoru oldu (1921). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde metinler şerhi doçenti olarak göreve başladı (1934), profesörlüğe yükseldi (1941). Eski türk edebiyatı kürsüsü başkanlığından emekliye ayrıldı (1972). Karşılaştırmalı metin yorumu, eleştirili metin yayını gibi konularda geliştirdiği yöntemleri uygulayan yapıtlar verdi: *Şeyhi divanını tetkik* (2 c, 1934-1936), *Divan edebiyatında tevhitler* (1936), *Divan edebiyatında muamma* (1936), *Metin tamiri* (1937), *Metinler şerhine dair* (1937), *Hayali Bey divanı* (1945), *Necati Bey divanı* (1963), *Ahmet Paşa divanı* (1966) vd. (→ Kayn.)

TARLATAN a. (fr. *tarlatane;* portekizce *tarlatana*'dan). Belli bir sertlik kazandırmak için aprelenmiş, kalıp ya da kalıp dolgusu yapmada kullanılan ince muslin.
—Grav. Basım sırasında, kazınmış ve mürekkeplenmiş planşın yüzeyindeki fazla mürekkebi almaya yarayan gergin muslin.

TARLATOYGARI a. Zool. TARLAKUŞU'nun eşanlamlısı.

TARLE (Yevgeniy Viktoroviç), rus tarihçi (Kiev 1875 - Moskova 1955). Tartu'da (1911), sonra Petrograd'da (1918) profesörlük yaptı. Fransız devrimi'nin ve Birinci İmparatorluk'un iktisadi ve toplumsal tarihi konusunda uzmanlaştı. Tezini *Raboçiy Klass vo Frantsii v Epohu Revoyutsii* (Devrim döneminde Fransa'da işçi sınıfı) [2 cilt, 1909-1911] üzerine hazırladı. 1928'de bunun devamını yazdı: *la Classe ouvrière en France aux premiers temps de la production mécanique* (fr. çev.) [Mekanik üretimin ilk dönemlerinde Fransa'da işçi sınıfı]. *Kontinentalnaya Blokada*'yı (2 cilt, 1913-1916) yayımladı. *Napoléon* (1937) ve *Germinal et Prairial*'den (fr. çev.) [1937] sonra kendini rus tarihine adadı: *Krıymskaya Voyna* (1941-1943), *la Flotte russe et la politique extérieure de Pierre Ier* (fr. çev.) [1949].

TARMAKADAM a. (ing. *tarmacadam; tar,* katran ve *macadam,* makadam). Bayınd. → MAKADAM.

TARMAR → TARUMAR.

TARN, Fransa'da (Massif central ve Akitanya havzası) ırmak, Garonne'un kolu (sağ kıyıdan); 375 km (havzası 12 000 km²'den büyük). Lozère dağının G.'inde, billurlu şistlerden doğan ırmak hemen kireçli bir araziye girer. Tarnon'u aldıktan sonra Sauveterre causse'uyla Méjean causse'u arasındaki yatağa gömülür. Jonte'u alan Tarn, Ségala ve Grands Causses kenarında akarak ovaya girer; Albi ve Gaillac'ı sular, Agout'yu alarak (sol kıyıdan) güçlenir; bundan sonra çığırı Garonne'unkine paralel uzanır. Yağmur-kar rejimli Tarn'ın suları en kabarık noktasına martta ulaşır ve yukarı çığırında Akdeniz' in etkileri duyulur. Ortalama debisi 250 m³/sn, en yüksek debisi 8 200 m³/sn'dir.

TARN, Fransa'da (Midi-Pyrénées bölgesi) *département;* 5 758 km²; 342 723 nüf. (1992). Merkezi *Albi. Département*'ın doğu bölümü Massif central'de uzanır; K.-D. bölümünde Ségala ovası yer alır; daha güneyde granitli bir plato yükselir. Tarım, hayvancılık, sanayi etkinlikleri (camcılık, çelik fabrikası, tekstil ve kimya kuruluşları) gelişmiştir.

TARN-ET-GARONNE, Fransa'da (Midi-Pyrénées bölgesi) *département;* 3 718 km²; 200 220 nüf. (1992). Tarım kesimi çalışan nüfusun % 25'ini istihdam etmektedir. Tarn ile Aveyron arasında buğdayla birlikte başlıca ürün şeftalidir; Garonne'un G.'inde, Lomagne'da, daha kurak bir iklimde de durum aynıdır. Su baskınlarının tehdidinde olmasına karşın vadiler çok daha kalabalıktır. Ova su baskınlarına uğradığından genellikle kavaklıklarla örtülüdür; orta kesimdeki taraçada meyve ve sebze yetiştiriciliği, bağcılıktan (bunlara daha çok yüksek taraçalarda rastlanır) daha önemlidir.

TARNİER (Étienne, **Stéphane** denir), fransız kadın-doğum hekimi ve cerrahı (Aiserey, Côte-d'Or, 1828 - Paris 1897). Kadın-doğum hekimliğinde Pasteur'ün ve Lister'in asepsiyle ilgili görüşlerini uyguladı ve çekmeli bir forseps icat etti.

TARNOBRZEG, Polonya'nın güneydoğusunda kent, Vistül kıyısında voyvodalık merkezi, Vistül'le San'ın kavuştuğu yerde; 42 000 nüf. 1953'e kadar küçük bir kasaba olan Tarnobrzeg, çeşitli etkinlikler (mekanik, besin, kereste) ve zengin bir kükürt (çıkarılan kükürdü işleyen kuruluşlar ve kimya sanayisi nedeniyle) yatağı sayesinde önemli bir sanayi bütünü oldu. —*Tarnobrzeg voyvodalığı* (6 283 km²; 591 200 nüf. [1989]) birbirine ters düşen ürünler yetiştirilen bir tarım bölgesidir; çavdar, patates, orta ve G. kesiminde ormanlar; K.-D.'da ve özellikle K.-B.'da buğday ve şekerpancarı (bunlara meyve üretimi de eklenir). Kentler San ve Vistül vadileri boyunca sıralanır.

TARNÓW, Polonya'nın güney-doğusunda kent, voyvodalık merkezi, Kraków'un D.'sunda, Karpat dağları etekleriyle Sandomierz havzasının birleştiği yerde; 118 400 nüf. Polonya rönesansı'nın tarihsel kenti, XIV. ve XVI. yy.'da yapılmış belediye konağı (müze); katedral (XVI. yy.). Sanayi merkezi (temel kimya, azotlu gübre, makine, hazırgiyim ve besin sanayileri). Demiryolu kavşağı. —*Tarnów voyvodalığı*'nda (4 151 km²; 660 800 nüf. [1989]) hem iyi tarım koşulları (ağır basan buğday ve sığır yetiştiriciliği) ve küçümsenmeyecek yeraltı kaynakları (küçük petrol ve doğal gaz yatakları; tuz) vardır. Dağ eteklerinin kenarında sıralanan küçük kentlerde makine ya da kimya sanayilerine (en büyük kentlerde) ya da geleneksel sanayilere (kereste, taşocakları, besin) rastlanır.

TARNOWSKİE GÓRY, Polonya'da kent, Yukarı Silezya'da, Katowice bitişik kenti'nin çevresinde; 66 000 nüf. Makine sanayileri; kimya ve tekstil sanayileri. —Yakınında (Miasteczko Śląskie), çinko metalürjisi.

TARO a. (polinezya dilinde sözc.). Tropikal bölgelerde yetişen ve yumruları besin olarak kullanılan bazı bitkilere verilen ad. (Yılanyastığıgiller familyası.)
—ANSİKL. "Taro" adı özellikle kalkan biçiminde yapraklı *Colocasia antiquorum*'a verilir. (*C. esculenta* bunun bir alt türüdür). Daha geniş anlamda, bu adla anılan bitkiler *alocasia* cinsinin türleridir *(Alocasia macrorrhiza, A. indica)*, ayrıca kalkan biçiminde değil, çoğunlukla ok biçiminde yapraklı xanthosoma da (*Xanthosoma sagittifolium* ya da *Karayib lahanası*) bu adla anılır; colocasia ve alocasia cinsleri Asya kökenli, xanthosoma ise Amerika kökenlidir. Bunlara yakın olan amorphophallus'ların da besleyici yumruları vardır ve Japonya, Çin ve Çinhindi'de yenir.

TARO, İtalya'da (Emilia) ırmak, Liguria Apenninleri'nde, Po'nun kolu (sağ kıyıdan); 126 km. Havzası 1 500 km².

TAROT a. (fr. sözc.). Avrupa'da bilinen iskambil oyunlarının en eskisi. 78 kâğıtla oynanır.

TARPAN a. (kırgızca sözc.). Eskiden Doğu Avrupa'da (Ukrayna bozkırları) yaşayan ve yabani ya da göçer sayılan at ırkı.
—ANSİKL. XIX. yy.'ın sonunda amansızca avlanan tarpan nerdeyse yeryüzünden siliniyordu. Tarpan ufak tefek, ama sağlam yapılı bir hayvandır; başı kısa, alnı geniş, burnu yassı, kulakları küçük ve sivridir. Üzerinde katıra özgü bir çizgi bulunan, fare grisiyle esmer arası renkteki postu, sonbaharda beyaz bir havla kaplanır ve bu sayede tarpan, yaşadığı karlar ülkesinde düşmanlarının gözüne çarpmamayı başarır.

TARPEİA, romalı genç vesta rahibesi, Capitolium kalesini kuşatan Sabinler'in sol bileklerinde taşıdıkları bileziklere göz dikti ve eğer "sol kollarında taşıdıkları şeyi" kendisine verirlerse, kaleyi onlara teslim edeceğine söz verdi. İsteği kabul edildi; ancak ihanet gerçekleştikten sonra Sabinler, onu gene sol kollarında taşıdıkları kalkanları altında ezdiler. Bu efsanenin birçok değişkeleri vardır. Birine göre Tarpeia, kalkanların kendisine sunulduğu ilk yerel tanrıçalardan biriydi. Bir başka değişkeye göre de, düşmanların başkanı Tatius'a âşık olduğu için yurduna ihanet etmişti.

Tarpeia kayası, Capitolium'un güney-batı ucu. İ. S. I. yy.'a kadar ölüme mahkûm edilen kimi kişiler buradan aşağıya atılırdı. Adını Tarpeia*'dan alır.

TARPON SPRİNGS, ABD'de (Florida) kent; 13 100 nüf. Sünger avcılığı merkezi.

TARPUŞ a. (fars. *ser-pūş*'tan). Esk. giy. **1.** Başa giyilen şey; başlık. **—2.** Kırmızı yünden örülmüş bir tür külah. (Yalnız kadınlar giyerdi. Bazıları püsküllü olurdu.)

TARPUŞÇU a. (*tarpuş*'tan *tarpuş-çu*). Tarpuş yapan ve / ya da satan esnaf.

■**TARQUİNİA,** İtalya'da komün, Lazio'da (Viterbo ili), Marta vadisindeki bir mahmuzda; 13 100 nüf. İ.Ö. VII. yy.'dan kalma bir yunan yeraltı mezarlığı kalıntılarından (Tarquinia'nın limanı Graviscae'de) anlaşıldığına göre, çok erken dönemlerde Yunanlılar'la ilişkiye geçmiş en eski ve en önemli etrüsk kentlerinden biriydi. Ayrıca, yunanlı seramikçilerin de kente yerleştiği hemen hemen kesin gibidir. Büyük bir tapınağın ve İ. Ö. IV. yy.'da yapılmış surlar dışında, çeşitli gömme yöntemlerinin uygulandığı geniş yeraltı mezarlıkları ve du-

Ali Nihat **Tarlan**

Tarquinia
"Baron'un mezarı"ndan (İ.Ö. VI. yy. sonu) duvar resimleri

Ch. Lenars

var resimleriyle bezeli yeraltı odaları (Augurlar,Aslanlar, VI. yy.; Leoparlar, Avcı [V. yy.]; İ.Ö. VI. yy.'dan kalma Zırhlar, Dev). İ.Ö. VI. - I. yy. arasında gerçekleştirilen bütün, etrüsk duvar resmi sanatının evrimini izleme olanağı verir; buradaki duvar resimleri, doğu etkisindeki dönemle (VI. yy.) klasik evre (IV. yy.) arasında çok yetkin bir niteliğe ulaştı (ama, bu arada, katı atina üslubu evresinden [V. yy.'ın ilk yarısı] de geçti). İ.Ö. 350'den sonra çok güzel oymalı mezar taşları yapılmaya başlandı. 308'de Roma ile kırk yıllık bir ateşkes imzalayan Tarquinia, topraklarının bir bölümünü yitirdi. İ.S. III. yy.'da Lombardlar'ın, sonra Sarazenler'in (VIII.-IX. yy.) yakıp yıktığı kentin halkı yakınlarda Corneto kasabasını kurarak Tarquinia'yı boşalttı. Corneto'ya 1922'de Tarquinia adı verildi. (XV. yy.'da yapılmış sarayda Ulusal müze.)

Tarsius cinsi üyelerinden hayalet cadı makisi *(Tarsius spectrum)*

TARQUİNİUS Yaşlı (Lucius Priscus), rivayete göre, beşinci Roma kralı (öl. İ.Ö. 579). Caereli (bugünkü Cerveteri) büyük bir etrüsk ailesinden geldiği söylenir; ancak Kypselos'un tahta çıkmasıyla (İ.Ö. 657'ye doğr.) Korinthos'tan kaçıp Tarquinia'ya yerleşen ve bir Etrüsk'le evlenen yunanlı Demaratos'un oğlu olduğu da ileri sürülmüştür. Ancus Marcius'un ölümü üzerine kral seçildi (İ.Ö. 616), askeri başarılar kazandığı (Latium kentlerine karşı), büyük bayındırlık işlerine (Cloaca maxima) giriştiği, etrüsk tarzında büyük oyunlar düzenlediği, etrüsk kehanet uygulamalarını getirdiği sanılır. Latinler üzerine roma hegemonyasını kurduğu ve Sabinler'i yendiği de söylenir.

TARQUİNİUS Superbus (Lucius), rivayete göre Roma'nın, yedinci ve son kralı (İ.Ö. 534'e doğr. - İ.Ö. 509). Servius Tullius'un damadı (Tullia'yla evlenerek), Yaşlı Tarquinius'un oğlu ya da yeğeni. Tarihçiler kendisini çervesinde bir koruma birliği bulunduran, angarya ile büyük işler başaran ama yoksullara buğday dağıtan bir tiran olarak tanıtırlar. Tarquinius İupiter Capitolinus tapınağı'nı yaptırdı, Gabii'yi aldı, Ardea'da savaştı. Oğlu Sextus'un Lucretius'un ırzına geçmesiyle patlak veren devrim sonunda sürüldü. Cumae'ye sığındı, yeniden Roma'ya dönmeyi denediyse de başaramadı.

TARQUİNİUS (Sextus) [öl. İ. Ö. 496], Tarquinius Lucius Superbus'un oğlu. Lucretius'un ırzına geçmesiyle ünlüdür.

TARQUİNİUS COLLATİNUS, (Lucius), Tarquinius Superbus'un yeğeni ve Lucretius'un kocası. Brutus'la birlikte, Romanın ilk iki konsülünden biriydi (İ. Ö. 509).

TARRACONENSİS. Tar. coğ. İber yarımadasında il; esk. *España Citerior:* önceleri daha çok Kuzey İspanya'yı içeriyordu; II. yy.'da Galicia'dan ve Roma İmparatorluğu'nun son döneminde Cartagena *(Cartaginiensis)* bölgesinden ayrıldı. Augustus döneminden başlayarak imparatorluk *provinciası.*

Tarragona amfitiyatronun (İ.Ö. I. yy.'ın sonlarına doğru) yıkıntıları

P. Tétrel

TARRAGONA, İspanya'da liman kenti, Katalonya'da il merkezi, Akdeniz kıyısında, Francoli ırmağının denize döküldüğü yerde; 113 000 nüf. (1990). Üniversite ve turizm merkezi olan Tarragona'da önemli sanayi etkinlikleri (tütün imalathanesi, petrol rafinerisi ve petrokimya, taşıt lastikleri) de vardır. —*Tarragona ili,* 6 283 km²; 548 890 nüf. (1990).

—Tar. Bir ege kavminin kurduğu, daha sonra İberler'in istilasına uğrayan Tarragona, C. Scipio tarafından alındı (İ.Ö. 218), Augustus (İ.Ö. 16'da koloni yapıldı) ve Hadrianus döneminde güzelleştirildi ve Tarraconensis'in merkezi durumuna geldi. 469'da Vizigotlar'a, 714'te de Araplar'a geçen kenti 1811'de Suchet bir baskın sonucu aldı.

—Güz. sant. Sarp bir tepenin üzerine kurulmuş olan akropolis İspanya'daki roma gücünün merkeziydi. Kyklops örgülü bir altyapının üzerinde yükselen sur duvarı, amfitiyatro ve praetorium (ya da "Augustus'un sarayı, İ.Ö. I. yy. sonu) bu döneme aittir. Aşağı kentteyse forumun, bir amfitiyatronun ve erken hıristiyanlık dönemine ait bir nekropolisin (lahitler, urnalar, mozaikler) kalıntıları yer alır. Ortaçağ'da akropolis önemli bir dinsel merkez durumuna geldi. Yapımına 1171'de başlanan katedral, büyük ölçüde XIII. yy.'a aittir ve güzel avlusuyla birlikte genelde roman üslubunu korumuştur (ana sunağın, Pere Johan tarafından gotik üslupta gerçekleştirilen [1426-1434] kaymaktaşından sunakarkalığı). Arkeoloji müzesi İspanya'nın en önemli müzelerinden biridir. —Kent yakınında, iki kat biçiminde düzenlenmiş gözleri bulunan roma sukemeri (Traianus dönemi), Centcelles anıtmezarı (IV. yy., kubbede Kutsal Kitap'tan alınma sahneleri betimleyen mozaikler) ve Barcelona yolu üzerinde, Bará kemeri (Traianus dönemi).

TARRAH sıf. (ar. *ṭarḥ*'tan *ṭarrāḥ*). *Esk.* Toplayan.

—Güz. sant. Yazı yazılacak kâğıt üzerine tarh denilen süslemeyi yapan tezhip sanatçısı. || Boya ile duvar ve tavan resimleri yapan sanatçı.

TARRAKA a. (ar. *ṭarāḳa*'dan osm. *ṭarraḳa*). *Esk.* Gürültü, patırtı: *"Yeni bir tarraka ile başka bir ihtiras devresine girdi"* (H. Z. Uşaklıgil).

TARRAR sıf. (ar. *ṭarr,* bir şeyin kenarını kesme'den *ṭarrār*). İsl. huk. Yankesici.

TARRASA ya da **TERRASSA,** İspanya'da kent, Katalonya'da (Barcelona ili); 161 682 nüf. (1990). Tekstil (yün) merkezi. Elektrikli aletler ve makineler.

—Güz. sant. Tarrasa (Roma döneminde, *Egara*), V. yy.'da piskoposluk merkezi olduktan sonra kentte S. María, S. Pedro ve S. Miguel kiliseleri yapıldı. Bunlar, IX. yy.'da elden geçirildi: S. María ve S. Miguel'in absida duvarlarını süsleyen resimlerle S. Pedro'daki yalancı sunakarkalığı bu dönemden kalmadır. Roman döneminde yeni onarım çalışmalarına girişildi. S. María kilisesi bugün resim müzesine dönüştürülmüştür. L. Borrassà'nın yapıtı *Aziz Petrus sunakarkalığı* (1411-1413) ile J. Huguet'nin elinden çıkma *Aziz Abdón ve aziz Senén sunakarkalığı* (1460-61) müzedeki en önemli parçalardır. Belediye müzesi ve Tekstil müzesi.

TÁRREGA (Francisco), ispanyol piyes yazarı (Valencia 1554 ? - öl. 1602). Valencia katedrali'nde piskoposluk kurulu üyesiydi. Piyesler *(La Enemiga favorable; El Prado de Valencia)* yazdı, özellikle Guillén de Castro ile birlikte, bu kentte tiyatronun ilgi görmesine katkısı oldu.

TÁRREGA (Francisco), ispanyol gitarcı ve besteci (Villareal, Castellón de la Plana, 1852 - Barcelona 1909). Pek çok yapıt verdi, pek çok uyarlama yaptı; bu yapıtlarıyla ve Avrupa turneleriyle XX. yy.'ın sonlarında gitar müziğinin yenileşmesinde belirleyici bir rol oynadı.

TARRİETİA a. Eski Dünya'nın tropikal bölgelerinde yetişen, el ayası-bileşik ya da sade yapraklı, taçsız, bireşeyli, demet halinde toplu çiçekli büyük ağaç. (Afrika'da bulunan *Tarrietia utilis* türü çok iyi bir odun verir ve bu oduna Fildişi Kıyısı'nda *niangon* ve Gabon'da *ogue* denir. *Sterculiaceae* familyası.)

TARSEKTOMİ a. (fr. *tarsectomie*). Cerr. Şekli bozuk bir ayağı iyileştirmek için bilek kemiklerinden bir kısmının kesilmesi esasına dayanan ortopedik girişim.

TARSİ ya da **TERSİ** a. (ar. *tarṣî*). Esk. kuyumc. Değerli taşları, ahşap, sedef ya da bağa parçalarını bir yüzey üzerine (kılıç, kutu vb.) çeşitli biçimlerde kesip kakarak elde edilen bezeme.

—Ed. Divan edebiyatında birbirini izleyen iki dizedeki ya da tümcedeki sözcüklerin birbirine denk düşürülmesi. (Örn. *"Münhasırdır sözlerim evsafına / Muntazırdır gözlerim eltafına"* [Sözlerim yalnız senin niteliklerini anlatmaktadır, gözlerim senin lütuflarını beklemektedir]. Burada karşılıklı gelen münhasır-muntazır, söz-göz, evsaf-eltaf sözcükleri birbirine uymaktadır.)

TARSİA. Tar. coğ. Anadolu'nun Bithynia bölgesinde kent; Adapazarı'nın D.'sunda, Büyükesence ve Küçükesence köylerinin G.'indeydi. Nikomedeia'dan (İzmit) Bithynion (Bolu) ve Herakleia Pontika'ya (Karadeniz Ereğlisi) giden yollar buradan geçiyordu. Bizans döneminde piskoposluk merkezi oldu.

TARSİİFORMES a. Zool. UZUNBACAKLIMSILAR takımının bilimsel adı.

TARSİLA DO AMARAL, brezilyalı ressam (Capivari, São Paulo eyaleti 1897 - São Paulo 1973). Paris'te F. Léger'nin öğrencisi oldu, ülkesinde modern sanatın yayılmasına katkıda bulundu. Sentetik çizgilerin, canlı ve açık renklerin kullanıldığı, hem folklor, hem de gerçeküstücü esinli tabloları özellikle "Pau-Brasil" ve "Antropofágica" (São Paulo müzeleri; Grenoble müzesi) adlarını taşıyan diziler oluşturur.

TARSİN a. (ar. *reṣānet*'ten *tarṣîn*). *Esk.* **1.** Sağlamlaştırma. **—2.** *Tarsin etmek,* sağlamlaştırmak: *"Öyle tarsin eyledim, olsa cihan zir ü seber"* (Neyzen Tevfik). **—3.** *Tarsin-i cidar,* duvarı sağlamlaştırma.

TARSİNAT, -tı çoğl. a. (ar. *tarṣîn*'in çoğl. *tarṣînāt*). *Esk.* Sağlamlaştırmalar.

TARSİS a. (ar. *raṣāṣ*'tan *tarṣîṣ*). *Esk.* **1.** Kim. Kurşunlaştırma, kurşun haline sokma. **—2.** Sağlamlaştırma.

—Esk. tıp. *Tarsis-ül-esnan,* çürük dişleri kurşunla doldurma.

TARSİS. Tar. coğ. Tartessos ülkesinin başka bir adı.

TARSİT a. (fr. *tarsite*). Oftalmol. Gözkapağı kıkırdağının iltihabı. (Oldukça nadir görülen frengi tarsitinde, gözkapağı kıkırdaklarında ileri derecede kalınlaşma ve kirpiklerde dökülme görülür.)

TARSİUS a. Güney-doğu Asya'da yaşayan, gececi, cadı maki ortak adıyla bilinen memelilerin cins adı. (Uzunbacaklıgiller familyası.)

—ANSİKL. *Tarsius* cinsi üyeleri küçük bedenli (yaklş. ağırlıkları 100 g), ağaççıl, yassı yüzlü, iri gözlü (öndedir), zarsı ve hareketli kulaklı primatlardır. Arka ayakları, ayaklıkemerleri uzayarak sıçramaya uyarlanmıştır. Parmaklarında ağaçta dolaşma olanağı veren yastıklar vardır. Sıçrayarak üzerine atılıp hareketsiz hale getirdiği böcekler ve sürüngenlerle beslenir. Üç türü bilinir: Borneo ve Sumatra'da bulunan batı cadı makisi *(Tarsius bancanus),* Sulavesi adalarında yaşayan hayalet cadı makisi *(T. spectrum)* ve Filipinler'de rastlanan Filipin cadı makisi *(T. syrichta).*

TARSKİ (Alfred), Polonya kökenli amerikalı mantıkçı ve matematikçi (Varşova 1902 - Berkeley 1983). Varşova'da ders verdi ve 1939'dan başlayarak ABD'ye yerleşti. *The Concept of Truth in the Languages of Deductive Sciences* (Tümdengelimli bilimlerin dillerindeki gerçek kavramı) [1933] adlı metniyle, çağdaş mantıksal anlambilimi kurdu. Bu metinde dil ve üstdil arasında bir ayrım zorunluluğunu ortaya koydu ve biçimsel bir sisteme göre gerçek kavramını tanımladı. Daha yeni çalışmalarında, özellikle temel geometri kuramı gibi bazı matematik kuramlarındaki karar* sorunuyla ilgilendi. Yapıtları: *İntroduction to Logic* (Mantığa giriş), 1936; *A Decision Metod for Elementary Algebra and Geometry* (Temel cebir ve geometri için karar yöntemi), 1948; *Cardinal Algebra* (Kardinal cebir), 1949 ve *Logic, Semantics, Metamathematics* (Mantık, anlambilim, üstmatematik), 1956.

TARSO dağları, Tibesti'de (Çad) yanardağ kütlesi.

TARSOPLASTİ a. (fr. *tarsoplastie*). Cerr. Gözkapağı kıkırdağında yapılan düzeltme ameliyatı.

TARSORAFİ a. (fr. *tarsoraphie*). BLEFARORAFİ'nin eşanlamlısı.

TARSOS, lat. **Tarsus.** Tar. coğ. Anadolu'nun Kilikia bölgesinde, Kydnos (Tarsus) çayı kıyısında kent. İ.Ö. XII. yy.'da Argoslular'ca ya da Asurlular'ın efsanevi kralı Sardanapalos*'ca kurulduğuna ilişkin değişik inanışlar vardır. Sezar döneminde *Juliopolis* adını aldı. Roma İmparatorluğu döneminde Tarsos felsefe ve retorik okulları, İskenderiye ve Atina okullarıyla yarışacak ölçüde gelişmişti. Aziz Paulus'un doğum yeri. (Bugün *Tarsus**)

TARSOTOMİ a. (fr. *tarsotomie*). Cerr. Kemik kesmeden yapılan ayakbileği ameliyatı.

TARSUS a. (lat. sözc.). Böcbil. Böceklerde ayağın beşinci bölümü. (Tarsus iki ila beş parçadan oluşur; yalnız kanatsızların bazı türlerinde ve tümbaşkalaşmalı larvalarda tek parçalıdır. Tarsusun son parçasının [onikyum] üzerinde, tırnaklar ya da çengeller, empodium ve yastıklar yer alır. Böceklerin tarsusu, öteki eklembacaklılardaki propodite karşılıktır.)
—Oftalmol. Göz kapağı kıkırdağı.

TARSUS, Akdeniz bölgesinde İçel iline bağlı ilçe; 290 633 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 2 bucak, 134 köy. Merkezi, Mersin'in 25 km kuzey-doğusunda *Tarsus* (antik. *Tarsos**), 187 508 nüf. (1990). Tahıl, turunçgiller, üzüm, pamuk üretimi. Pamuklu dokuma, çırçır fabrikaları, yağ sanayisi.
—Tar. Eski çağlarda Hitit İmparatorluğu'nun egemenlik sınırı içinde bulunan kent, zamanla bu devletin zayıflaması üzerine Asurlular'ın (İ.Ö. 1255-1270), sonra da Kilikia'da kurulan birtakım yerel prensliklerin denetimine girdi. Persler'in eline geçerek Kilikia satraplığının merkezi oldu (İ.Ö. 386). Büyük İskender tarafından alındı (İ.Ö. 333). İskender'in ölümünden (İ.Ö. 323) sonra payına düştüğü Selefki krallığı'nın yönetimine girdi. Romalılar'ın eline geçti (İ.Ö. 66) ve Kilikia eyaletinin merkezi oldu. Mısır kraliçesi Kleopatra VII ile burada dillere destan olan aşkını yaşayan Marcus Antonius tarafından baştan başa bayındır duruma getirildi (İ.Ö. 44). İmparator Tiberius döneminde (İ.S. 14 - İ.S. 37) Kappadokia krallığı'nın eline geçen kent, daha sonra Romalılar'ca geri alındı. Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi üzerine (395) payına düştüğü Bizans devletinin (Doğu Roma İmparatorluğu) egemenliğine girdi. Halife Ömer döneminde Ebu Ubeyde komutasındaki arap ordusu tarafından fethedilerek islam devletinin topraklarına katıldı (637). Emeviler döneminde (661-750) Araplar'la Bizanslılar arasında sürekli el değiştiren kent, abbasi halifesi el-Memun döneminde (813-833) müslümanlar için önemli bir sınır kalesi ve ticaret merkezi olarak gelişti. Doğu seferine çıkan imparator Nikephoros tarafından alınarak yeniden bizans yönetimine geçti (965). Malazgirt* savaşı'ndan (1071) sonra Adana ile birlikte Selçuklular'ın eline geçen Tarsus, Birinci haçlı seferi sırasında hıristiyan ordusunca istila edilerek Antakya prensliği'ne bağlandı (1097). Yeniden bizans egemenliğine geçti (1100). Ermeni prensi Leon'un ele geçirdiği kent (1133), imparator İoannes Komnenos II tarafından geri alındı (1137). Ancak, Bizanslılar'ı yenilgiye uğratan Leon'un oğlu Toros III'ün yönetimi altına girdi (1198). Daha sonra Karamanoğulları'nın (1261), Ramazanoğulları'nın (1358) ve Mısır Memlukları'na bağlı olarak Dulkadıroğulları'nın (1389) egemenliğinde kalan Tarsus, XV. yy.'da yörede üstünlük kurmaya çalışan Karamanlılar'la Osmanlılar arasında bir çekişme alanı durumuna gelmesi sonucu ticaret merkezi olma niteliğini önemli ölçüde yitirdi. Kilikia Rupen krallığı'na son veren Memluklar, 1485-1491 Türk-Mısır savaşı'nın bitiminde kenti doğrudan egemenlikleri altına aldılar. Ancak, Memluk devletini ortadan kaldıran Yavuz Sultan Selim tarafından osmanlı topraklarına katılan Tarsus ve yöresinin yönetimi Ramazanoğulları'na bırakıldı (1517). Kanuni döneminde Veli Halife, Tonguzoğlan, Yenice Bey gibi alevi önderlerinin yörede Tarsus'u ele geçirmek için başlattığı ayaklanmalar, Adana beylerbeyi Ramazanoğlu Piri Bey tarafından bastırıldı (1527). Selim II döneminde kent, bir sancak merkezi olarak önce yeni oluşturulan Kıbrıs eyaletine (1571), sonra da Kaptanpaşa eyaletine (1574) bağlandı. Mısır valisi Mehmet Ali Paşa ayaklanması sırasında türk ordusunu Konya savaşı'nda bozguna uğratan mısır kuvvetlerince işgal edildi ve Kütahya* antlaşması'yla (1833) yönetimi Mehmet Ali'nin oğlu İbrahim Paşa'ya bırakıldı. Londra* antlaşması'yla (1840) yeniden Osmanlı devletine geçen Tarsus, önce Adana vilayetine, ardından da Mersin'e (1888) bağlandı. Kilikia'da bir devlet kurmak için Tarsus ve yöresinde Ermeniler'in başlattığı ayaklanma hareketi, olay üzerine olağanüstü yetkilerle bölgeye gönderilen Cemal Paşa tarafından bastırıldı (1909). Birinci Dünya savaşı sonrasında (1918) fransız kuvvetleri ve işbirlikçi ermeni çetelerince işgal edilen kent, Ankara* itilafnamesi (1921) gereğince ermeni azınlığı da yanlarına katan Fransızlar'ın bölgeden çekilmeleri üzerine (1922) düşman istilasından kurtuldu. Bugün İçel iline bağlı bir ilçe merkezidir.
—Arkeol. ve Mim. Tarsus ilçesi sınırları içindeki Gözlükule*'de yapılan kazılarda Yenitaş döneminden başlayarak islam dönemine değin süren bir yerleşme ortaya çıkarıldı. İlçe merkezi ve çevresinde çeşitli dönemlerden kalıntılar bulunmaktadır. Tarsus'ta ortaya çıkarılan Akhilleus lahdi Adana müzesi'nde, temel kazılarında bulunmuş çok güzel mozaiklerin bir bölümü ise Hatay Arkeoloji müzesi'ndedir. Kenti çevreleyen üç sıra surun Bağ, Deniz (Kleopatra bu kapıdan kente girdiğinden Kleopatra kapısı olarak da tanınır) ve Adana kapıları adlarıyla bilinen üç kapısı vardır. İşlevi ve yapım tarihi kesinlik kazanmamış olan Donuktaş ya da Dönüktaş (Sardanapalos mezarı olarak da anılan yapıda 1982'de Prof. Nezahat Baydur yönetiminde kazılara başlandı), roma hamamı, Tarsus ırmağı üzerindeki İustinianos köprüsü (Baç köprüsü olarak da bilinir) islam öncesi kalıntılardır. Kentin ilk camisi olan Eski cami bir kiliseden (Aziz Paulus katedrali) camiye dönüştürülmüştür. 1579'da, Ramazanoğulları'ndan Piri Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından yaptırılan Ulu cami'nin tek şerefeli minaresi daha eski bir yapıdan kalmadır. Mahmut Paşa vakfı olan Şahmeran hamamı, bir roma hamamının üzerine kurulmuştur. Bayrampaşa kervansarayı'nı (Çakıt hanı), Murat IV döneminde Bayram Paşa yaptırmıştır (1637).

Tarsus amerikan lisesi *(Özel)*, Tarsus'ta öğretim dili ingilizce olan özel lise. 1888'de Amerikan Board heyeti tarafından açıldı. Yalnız gündüzlü öğrencilerin alındığı okulun öğrenim süresi, bir yılı hazırlık olmak üzere toplam yedi yıldır. Okul, kolejlere giriş sınavında alınan puanlara göre öğrenci kabul eder.

Tarsus genel görünüm

TARSUS çayı, antik. **Kydnos,** Akdeniz bölgesinin Adana bölümünde akarsu; 142 km. Orta Toroslar'da, 3 000 metreyi aşan Yıldız ve Medetsiz tepelerinin G. yamaçlarından inen kaymak kollarının dağların eteğinde birleşmesiyle oluşur; Tarsus'tan geçer ve Çukurova'nın B. kesiminde menderesler çizen bir yatakta akarak Akdeniz'e dökülür. Ortalama akım 41,8 m^3/sn; ilkbahar yağışları ve eriyen kar suları ile beslendiği aylarda en çok (nisanda ortalama akım 138 m^3/sn), yaz sonunda en az (ekimde ort. akım 11 m^3/sn) su geçirir. Rejimi sel özelliğindedir; bu nedenle bazen taşkınlara yol açtığından Çukurova'daki yatağı setlerle kuşatılmıştır. Aşağı çığırı çökelttiği alüviyonlarla sığlaşmıştır; oysa İlkçağ'da küçük gemiler Tarsus'a kadar sokulabiliyordu.

Tarsus mensucat boyaları sanayii müessesesi *(Sümerbank)*, kimya sanayisi dalında etkinlik gösteren Sümerbank'a bağlı kuruluş. Türkiye'de tekstil sanayisinin gereksinimi olan mensucat boyalarını üretmek amacıyla 1966'da işletmeye açıldı. Yılda 600 ton azo ve 1 050 ton kükürt boyaları üretebilecek kapasitededir.

Tarsus müzesi, Tarsus ilçesinde 1972'de açılan müze; burada yöreden derlenmiş arkeolojik ve etnografik yapıtlar sergilenmektedir. Müzenin ilginç eserleri arasında: Gözlükule* höyüğünde ortaya çıkarılan buluntular ve çeşitli dönemlerden sikkeler belirtilebilir.

TART, -dı a. (ar. *ṭard*). **1.** Bir yerden uzaklaştırma, uzağa sürme. **—2.** Bir kimseyi bulunduğu görevden ya da kurumdan uzaklaştırma: *Okuldan tart cezası.* **—3.** *Tart etmek,* uzaklaştırmak, sürmek: *"Allah'ın bilâdından tard ve ihrac etmek istersiniz..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—4.** *Tart olunmak,* kovulmak, atılmak.
—Ed. → AKİS.

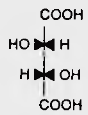
Tarsus çayı ve şelalesi

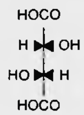
Larousse

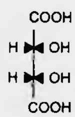
Niccolo **Tartaglia** bir gravürden ayrıntı *Bibliothèque nationale, Paris*

D-tartarik asit

L-tartarik asit

mezotartarik asit

tartan (XIX. yy.); Frédéric Roux'un suluboya resmi *(musée de la Marine, Paris)*

Larousse

TART a. (fr. *tarte*). Mutf. **1.** Tart hamuruyla yapılan bir tür meyveli pasta. (Tart hamuru kalıba konduktan sonra üzerine marmelat, krema, çiğ ya da pişmiş meyve vb. konur ve avuç içinde inceltilip uzatılmış hamur parçalarıyla kafes vb. biçimlerde bezenir.) ‖ **—2.** *Tart hamuru*, un, yumurta sarısı, yağ ve şekerle hazırlanan bir tür hamur. (Piştiğinde kekten daha sert olur.) ‖ *Tart kalıbı*, derinliği az, kenarları dilimli, delik tabanı üzerine ayrı bir sac taban yerleştirilerek kullanılan kalıp.)

TARTAGLİA (Niccolo FONTANA, — denir), italyan matematikçi (Brescia 1499 - Venedik 1557). Kendi kendini yetiştirmiş bir dâhi olan Tartaglia ("Kekeme"), Verona'da, Mantova'da ve Venedik'te ders verdi. 3. dereceden $x^3+mx^2=n$ denklemini çözme konulu matematik yarışmasına katıldı; yarışmanın bitiminden birkaç gün önce $x^3+px=q$ denklemini de kapsayan bir çözüm bulmayı başardı. Bunu, gizlice Cardano'ya gösterdi; Cardano da çözümü *Ars magna* adlı kitabında yayımladı, Tartaglia Cardano'nun bu davranışına çok kızdı. 3. dereceden denklemler kuramını konu alan *Quesiti et invenzioni diverse* adlı yapıtında (1546), balistik, plan alımı vb. konularını da inceledi; *General Trattato di numeri et misure*'deyse (1556-1560) ticari aritmetik kurallarını ele aldı.

TARTAGLİA (Marino), hırvat ressam (Zagreb 1894 - *ay. y.* 1984). Floransa, Viyana ve Paris'te öğrenim gördü ve bu kentlerde bir süre kaldı. Sanat yaşamının ilk yıllarında fütürist ve anlatımcı anlayışta çalışmalar yaptı (*Kendi portresi*, 1917, Modern sanat galerisi, Zagreb); Cézanne'ın tarzını ve kübizmi benimsediği bir evreden (*Paris'teki atölyem*, 1927, *ay. y.*) sonra, soyutlamaya varan diziler gerçekleştirdi ("Çiçek demetleri", 1966-1975). Zagreb'de profesörlük yaptı, özellikle renk araştırmalarıyla çağdaş hırvat resmini etkiledi.

TARTAKLAMAK g. f. *Bir kimseyi tartaklamak*, itip kakalayarak, sarsarak hırpalamak.

◆ **tartaklanmak** edilg. f. İtilip kakılarak, sarsılarak hırpalanmak.

TARTAKLANMAK → TARTAKLAMAK.

TARTAN a. (ing. sözc.). Tekst. Dimi örgüyle, canlı ve parlak renkler (kırmızı, lacivert, yeşil ve sarı) kullanılarak dokunan ekose desenli yünlü kumaş. (Yumuşak bir apre işleminden geçirilen bu kumaş şal, eteklik ve örtü olarak kullanılır.)

TARTAN a. (tesc. edil. a.). Amyant, plastik madde ve kauçuktan oluşan, atletizm pistlerinin kaplanmasında kullanılan yığışım.

TARTAN a. (fr. *tartane*). Denizc. Akdeniz'de kullanılan, donanımı latin yelkeni taşıyan bir grandi direği ile bir cıvadradan oluşan yelkenli. (Kimi kez, tartan müteharrik gabya yelkeniyle donatılacak biçimde düzenlenir.)

TARTAR a. (fr. *tartre*'dan). Org. kim. ŞARAP TORTU*SU'nun eşanlamlısı.

—Dişç. → KEFEKİ.

—Mutf. *Tartar sos*, alman sosu (ak meyane), hardal, çiğ yumurta sarısı, ezilmiş hindistancevizi, sarmısak, zeytinyağı, sirke ve baharatla yapılan bir tür sos. (Daha çok et kızartmalarında, özellikle av eti yemeklerinde kullanılır.)

TARTAR vadisi, Irak'ta zaman zaman kuruyan akarsu, el-Cezire'de Dicle ile Fırat arasında. Cebel Sincar'dan doğar, yağmur mevsiminde G.'e doğru akar ve Bağdat'ın K.-B.'sındaki bir kapalı çöküntüde kaybolur. En alçak yeri deniz düzeyinin 3 m altında bulunan bu çöküntü, önce Dicle'ye (76 km'lik bir kanalla), sonra Fırat'a (37 km'lik bir kanalla) bağlandı; böylece oluşan gölün yüzölçümü 2 700 km'yi bulacak ve bu iki ırmağın çığrının düzenlenmesine olanak verecektir.

TARTARAT a. (fr. *tartrate*'dan). Org. kim. **1.** Tartarik asidin tuzu ya da esteri. **—2.** *Tartarat asidi*, TARTARİK* ASİT'in eşanlamlısı.

—Şarapç. *Tartarat tortusu*, şaraplarda doğal olarak oluşan ve soğutma ile çöküşü kolaylaştırılan kristal haldeki potasyum bitartarat (tartarat asit) tortusu.

—ANSİKL. Eczc. Tedavide eskiden kullanılan tartaratların hepsi idrar söktürücü ve verilen miktara göre az ya da çok iç yumuşatıcıdır. Potasyum ve sodyum çift tartaratı (Seignette tuzu), kabızlığa karşı kullanılırdı. Bor ve potasyum tartarat (eriyebilen tartar) antiepileptik olarak kullanılmıştır. Potasyum ve antimuan tartarat kusturucudur.

TARTARİK sıf. (fr. *tartrique; tartre*, tortu, kefeki'den). Org. kim. *Tartarik asit*, formülü

$$HOCO—(CHOH)_2—COOH$$

olan, 1769'da Scheele tarafından şarap tortusunda bulunan dihidroksibutandioik asidin yaygın adı. (Eşanl. TARTARAT ASİDİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Şarapç. *Tartarik asit katma*, üzüme ya da şıraya tartarik asit katmak işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Tartarik asit, çevresinde aynı atomlar ile atom gruplarını taşıyan bakışımsız iki karbon atomu içerir. Işığın polarma düzlemini sağa döndüren tartarik asit, yani L-tartarik asit, monopotasyum tuzu doğal şarap tortusu olan bir asittir ve S,S biçimlenmesi gösterir; boyamacılıkta aşındırıcı olarak kullanılır. Basınç altında suyla ya da sodyum hidroksitle ısıtıldığında rasemik asit ile mezotartarik aside dönüşür. Rasemik asit, yani paratartarik asit, iki enantiyomerin (L-tartarik asit ile D-tartarik asit) eşmolekülü bir karışımıdır. Tartarik aside kimi zaman şaraplaşma sırasında da rastlanır, ancak bu, rastlantısal bir olaydır. Pasteur ışığın polarma düzlemini sola döndüren tartarik asidi, yani D-tartarik asidi rasemik asidi çözümlemesi sırasında bulmuştu. Mezotartarik asidin bir bakışım düzlemi vardır, bu bakımdan enantiyomerlerine ayrışmaz.

—Eczc. D-tartarik asit müshil etkili limonataların ve kusmaya karşı kullanılan şurupların bileşimine girer. Ayrıca köpüren toz ve hapların formülünde bulunur.

—Şarapç. Bağdan toplanan taze üzüme ya da üzüm şırasına tartarik asit katma yasal bir işlemdir, ama şaraba katma yasal değildir. Bu katmanın amacı, elde olunacak şarabın asitliğini yükseltmek ve şaraba tazelik vermektir. Etkisi, şarapta oluşan potasyum bitartaratın çökmesi ile sınırlıdır.

TARTARO, İtalya'da ırmak, Po'nun kolu (sol kıyıdan); 168 km. Verona ve Rovigo illerini akaçlar ve *Canale Bianco* (Beyaz Kanal) adıyla sulamada kullanıldıktan sonra Loreo yakınında Po'ya kavuşur.

TARTAROS. Yun. mit. Yenilmiş tanrıların ve Zeus'a hakaret eden kahramanların atıldığı cehennem hapishanesi, sonra, klasik yunan döneminde, günahkâr insanların cezalarını çektikleri, yazarların da dramatize etmekten hoşlandıkları yer. Roma döneminde Tartaros Ahret'in eşanlamlısıydı.

TARTESSOS. Tar. coğ. Betica'da çok eski kent, Betis'in (günümüzde Guadalquivir) ağzı yakınında ve büyük olasılıkla deltadaki bir adada. *Tartessii* halkının başkenti. Andalucía bölgesi o sıralarda Tartessosların *(Tarsis)* yurduydu. Tartessos kalay ticareti için batıya giden yolda zorunlu bir konaklama yeriydi. Fenikeliler'in (İ.Ö. XII. yy.), Phokaialılar'ın (İ.Ö. VII. yy.), sonra da yunanlı sülaleleri ortadan kaldıran Kartacalılar'ın eline geçti. Zenginliğiyle ünlü siteyi, İ.Ö. 500'e doğru, Kartacalılar yakıp yıktı.

TARTI a. **1.** Tartmak eylemi ya da biçimi. **—2.** Bir cismin ağırlığı. **—3.** Ağırlıkları tartmaya, ölçmeye yarayan araç. **—4.** Ölçü, karar: *Elinin tartısı olmamak.* **—5.** *Tartı salıncağı*, tahteravilli. ‖ *Tartıya gelmez*, ölçülmesi, belirlenmesi olanaksız şeyler için söylenir. ‖ *Tartıya vurmak*, tartmak; olumlu ve olumsuz yanlarını karşılaştırarak incelemek.

—Binc. *Tartı hakemi*, at yarışlarında jokeylerin tartılmasıyla ilgili ve sorumlu kişi.

—Denizc. Yelkenleri indirip kaldırmada kullanılan halat.

—Ed. Halk şiirinde vezin.

—Ev eşy. İnsanları tartmak için kullanılan, genellikle yaylı ve baskül mekanizması olan kantar.

—Huk. *Tartı ve ölçü* → ÖLÇÜ* VE TARTI.

—Ölçbil. *Çift tartı*, bir D darasını, ilk işlemde A ağırlığındaki tartılacak cisimle ve A_1 ağırlığındaki ölçü ağırlıklarıyla, daha sonraki işlemdeyse A_2 ağırlığındaki ölçü ağırlıklarıyla dengelemeye dayanan yöntem; bu durumda belirlenecek ağırlık A_2-A_1 bağıntısıyla verilir. (Bu yöntem hassas olmayan bir teraziyle duyarlı bir ölçüm yapmaya olanak verir.)

—Saraç. *Tartı kayışı*, eyeri kanat altından kolan ucuna bağlamaya yarayan tokalı kayış.

—Spor. Yarışmacıların (araba, boksör, halterci, güreşçi, jokey vb.) bir yarıştan önce tartıldıkları yer. ‖ Bazı spor karşılaşmalarından (boks, güreş, halter, judo) önce, rakiplerin öngörülen kilolarda olup olmadıklarını anlamak için yapılan işlem. ‖ At yarışlarından önce ve sonra jokeylerin handikap komitesi tarafından saptanan (atın yarışma ve kazandığı ikramiyeye göre belirlenen) taşıyacakları ağırlıklara uygun ağırlıkta olup olmadıklarını denetleyen işlem. Jokeyler tartı işlemi sırasında eyer ve başlıklarıyla tartılırlar. İstenen ağırlığa ulaşmayan jokeylerin eyerlerine kurşun ağırlıklar eklenir.

—Tic. *Tartı listesi*, bir satıcının, faturaladığı malların ağırlığını ayrıntılı bir biçimde göstermek için düzenlediği belge.

TARTICI a. Tartımları yapan ya da denetleyen kişi.

—ANSİKL. İkonogr. Sarraflar kenti Amsterdam'da çok sık rastlanan *altın tartıcısı* teması, hollandalı ya da flaman ressamlar tarafından sık sık ele alındı: P Christus (*Aziz Eligius ve nişanlılar*, New York), Q. Metsys (*Faizci ve karısı*, Louvre), G. Dou (*Altın tartıcısı*, Louvre), Rembrandt (*Altın tartıcısı*, Berlin).

TARTIL sıf. Kim. Tartıya dayanan bir işlem için kullanılır: *Tartıl çözümleme.*

TARTILAMA a. İstat. Bir indeksin hazırlanmasında, göz önüne alınan elemanların her birine, gerçek önemleriyle orantılı bir yer veren yöntem. (Eşanl. AĞIRLIKLANDIRMA.)

—ANSİKL. İstat. Fiyat ve üretim indekslerinin hesabında tartılama, mal ya da hizmetlerin fiyat ya da üretimine, bunların önemleriyle orantılı bir katsayı vermektir. Fiyatlar, yalnızca miktarları çok değişik olabilen -değişken- mallara yönelik değildir. Aynı zamanda, bu fiyatların hareketleri de, gözlendikleri döneme, dolayısıyla da hareketlerdeki değişimlerin gözlendiği temel yıla göre çok değişik şiddette olabilirler. Demek ki, dengeyi en iyi sağlayacak ve gerçeğe en fazla yaklaşacak "tartı"yı seçmek gerekir.

TARTILI sıf. **1.** Tartılmış olan. **—2.** Ölçülü, dengeli; yerinde: *Tartılı bir tutum, davranış, söz.*

TARTILMAK → TARTMAK.

TARTIM a. Ritim.

TARTIMLI sıf. Ritmik.

TARTISIZ sıf. **1.** Tartılmamış. **—2.** Ölçüsüz, dengesiz, yersiz: *Tartısız bir konuşma, bir söz.*

TARTIŞI a. MÜNAZARA karşılığı önerilmiş sözcük.

TARTIŞILMAK → TARTIŞMAK.

TARTIŞMA a. **1.** Bir şeyi tartışmak, karşıt ya da değişik yönlerini ortaya koymak eylemi, o şeyin çözümlenmesini, eleştirili incelemesini yapmak işi: *Meclis'te bu yasa tasarısının tartışması günlerce sürdü. Bu sorunun tartışmasını beşinci bölümde bulacaksınız.* **—2.** İki ya da daha çok kimsenin, bir sorunu, bir konuyu incelerken yaptıkları karşılıklı görüş alışverişi, ayrıntılı konuşma: *Peki, bu tartışmadan çıkan sonuç nedir?* **—3.** Karşılıklı kırıcı konuşma, anlaşmazlık, münakaşa: *Aramızda bir tartışma çıktı. Önemli değil, küçük bir tartışmaydı.* **—4.** Bir konuda, farklı görüşte kimseler arasında, çoğu kez özel olarak düzenlenmiş karşılıklı görüşme: *Öğretim sorunları konusunda bir tartışma düzenlemek.*

—Ed. *Tartışma yazısı,* bir sorunla (sanatın sanat için mi toplum için mi olduğu, dilde özleşme vb.) ilgi karşıt görüşlerden birini kimi zaman sert biçimde savunan yazı: H. C. Yalçın'ın *Kavgalarım* (1910) yapıtındaki tartışma yazıları vb.

TARTIŞMACI a. Bir tartışmada, tartışanlardan her biri.

TARTIŞMACILIK a. Fels. → DİDİŞİM.

TARTIŞMAK g. f. (*tartmak*'tan). **1.** *(Bir sorunu, bir tasarıyı vb.) tartışmak,* iki ya da daha çok kişi ya da bir grup sözkonusuysa, iyice kavramak, bir çözüm getirmek, bir karara bağlamak için, sorunu karşıt yönleriyle incelemek, görüşmek: *Milletvekilleri bir yasa tasarısını tartışıyorlar.* **—2.** *Bir kimseyle bir şeyi tartışmak,* herhangi bir konuda onunla karşılıklı düşünce alışverişinde bulunmak: *Seninle bu konuyu sonra tartışalım.* **—3.** *Bir şeyi tartışmak,* yazılı ya da sözlü olarak o şeyi ayrıntılarıyla incelemek, doğruluğunu, değerini vb. saptamaya çalışmak: *Yazının bu bölümünde, bu savı daha kapsamlı tartışacağız.* **—4.** *Bir kimseyle tartışmak,* karşılıklı olarak kırıcı sözler söylemek, münakaşa etmek: *Dün gece kocasıyla biraz tartışmışlar.*

◆ **tartışılmak** edilg. f. **1.** Bir sorundan, bir tasarıdan, bir şeyden söz ederken, tartışmak eylemine konu olmak, görüşülmek; değişik yönleriyle ayrıntılı bir biçimde incelemek: *Dünkü oturumda tartışılan yasa tasarısı. Bu konu kitabın üçüncü bölümünde tartışılmıştı.* **—2.** Kavga, münakaşa konusu haline getirilmek: *Bu kadar küçük bir şey için tartışılır mı?*

TARTIŞMALI sıf. **1.** Tartışmalı geçen, herhangi bir konunun tartışıldığı: *Tartışmalı oturum.* **—2.** Güvenilir ya da kesin olmayan, hakkında çok değişik görüşler bulunan: *Oldukça tartışmalı bir konu.*

—Dilbil. Öznenin, almak zorunda olduğu karara ilişkin bir duraksaması olduğunu belirten bir fiil biçimi ya da bir biçim için kullanılır.

TARTIŞMASIZ sıf. Hiçbir tartışmaya yol açmayacak kadar kesin bir şey için kullanılır: *Bir karşılaşmanın, bir yarışmanın tartışmasız galibi.*

TARTİB a. (ar. *rüṭūbet*'ten *tarṭib*). *Esk.* **1.** Islatma, nemlendirme. **—2.** Tazelik verme. **—3.** Hoşlandırma, tat verme. **—4.** *Tartib etmek,* ıslatmak; tazelik kazandırmak; tat vermek: *"Buy-i gül ü hurşid ile tartib-i dimağ et"* (Namık Kemal). **—5.** *Tartib-i lisan,* dili tatlılaştırma; güzel bir söz söyleyerek konuşmayı tatlılaştırma.

TARTİNİ (Giuseppe), italyan kemancı, besteci ve kuramcı (Pirano, İstria, 1692 - Padova 1770). Din adamı olmaktan vazgeçerek Padova Üniversitesi'nde felsefe ve edebiyat okudu (1708). Elisabetta Premazore ile gizlice evlenmesi yüzünden Padova piskoposunun düşmanlığını kazandı ve Assisi'de bir manastıra sığındı. Orada kilisenin papazı Černohorský ona org dersi verdi, sonra üç yıl boyunca Tartini kendi başına keman çalıştı; 1714'te Ancona'da müzik öğrenimini sürdürdü. 1721'de Padova'da S. Antonio kilisesi'ne birinci kemancı ve orkestra şefi oldu. Caldara'nın yönettiği orkestrada kemancı olarak konser turnelerine katıldı ve bu vesileyle Prag'a gitti (1723-1726). Padova'ya dönünce bir keman okulu açtı (1728); pek çok öğrenci yetiştirdi (Nardini ve Naumann bunlar arasındadır). Boyunu uzatarak keman yayını geliştirdi. Yapıtları pek çoktur: 125 keman konçertosu, 20 konçerto grosso, 60 keman sonatı (bunlardan biri olan ünlü *Trillo del diavolo* belki de 1745'te yazılmıştır), 50 trio, yaylı dörtlüleri ve beşlileri ve vokal müzik yapıtları. Bu virtüozun keman tekniği ve keman için besteleme üslubu çağdaşları üzerinde derin etki bırakmıştır. Kuramsal yapıtlarının sayısı da pek çoktur *(Trattato di musica secondo la vera scienza dell'armonia)* [Gerçek armoni bilimine göre müzik incelemesi] (Padova, 1754) vb.

TARTMA a. Tartmak eylemi, tartmak işi.

—Binc. Yarışmalardan önce jokeyin ve atın üzerine konulacakların tartı hakemince tartılması.

—Ruhbil. Karma bir notun hesaplanmasına giren çeşitli değişkenlere katsayılar verilmesi.

—Spor. Kilolara göre yapılan boks, güreş, halter gibi bireysel sporlarda karşılaşma öncesi sporcuların tartılarak kilolarının denetlenmesi. || Güreşte, yerde yüzüstü yatan rakibi belinden kaldırarak bir süre havada tutma.

—Tarım. *Geometrik tartma,* hasattan önce, bütün bir parselden alınan örneklerin katı kurallara uyularak değerlendirilmesiyle bir tarlanın verimini hesaplama biçimi. (Eskiden bazı batılı ülkelerde şekerpancarı verimini hesaplamak için uygulanan bu sistem şimdi yerini doğrudan ürünü tartmaya bırakmıştır.)

—ANSİKL. Ölçbil. Tartma işleminde terazi*, kantar*, vb. gibi aletler kullanılır. Tartılacak ağırlığın bilinen ağırlıklarla dengelendiği klasik kollu sistemin yerini gitgide, ağırlıktan kaynaklanan yükü ölçen algılayıcılar (biçimdeğiştirmeleri ölçen aygıtlar, titreşen telli uzamaölçerler), niceliği belirlenecek dökme yüklerle bir ışımayı soğuran aygıtlar (radyoaktif ölçü aygıtları), bir cayroskopun ağırlık etkisiyle yalpalanmasından yararlanan sistemler vb. almaktadır. Ara işlemleri gerektirmeyen bu teknikler ölçme işlemlerini otomatikleştirmeye olanak verir (işaretlerin değerlendirilmesi, görüntüleme, belleğe aktarma, yazıcıdan çıkış, vb.)

TARTMAK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir kimseyi (bir şeyle) tartmak,* belli bir araç kullanarak ve bir birime oranlayarak ağırlığını saptamak: *Bir paketi teraziyle tartmak. Bir yükü kantarla tartmak. Bir bebeği tartıyla tartmak.* **—2.** *Bir şeyi tartmak,* avuç içinde sallayarak ağırlığını kestirmeye çalışmak: *İçinde ne olduğunu anlamak için paketi eliyle şöyle bir tarttı.* **—3.** *Bir malı, bir ürünü tartmak,* belirli ağırlıktaki bir niceliği ağırlığını belirleyerek hazırlamak: *Bana iki kilo havuç tartar mısınız?* **—4.** *Bir şeyi (soyut), bir kimseyi tartmak,* dikkatle incelemek; değerlendirmek, yargılamak; değer biçmek: *Tüm sakıncalarını iyice tarttınız mı? Önemli bir karar almadan önce işin tüm olumlu ve olumsuz yanlarını tartmak. Müdür onu işe almadan şöyle bir tarttı. Yarıştan önce rakibini tartmak.* **—5.** *Sözlerini, davranışlarını vb. tartmak,* özenle seçmek, nereye varacağını hesaplamak. **—6.** Çekip bırakarak sallamak, sarsmak: *Atın dizginlerini tartmak. Kapıyı tarttı ve açamayacağını anladı.*

Lauros-Giraudon

Altın tartıcısı (1664)
Gérard Dou'nun yapıtı
Louvre müzesi, Paris

—Parac. Sikkelerin gereken ağırlıkta olup olmadıklarını denetlemek.

—Spor. *Tartarak yenmek,* yağlı güreşte rakibi kaldırarak üç adım yürümeyle elde edilen galibiyet.

◆ **tartılmak** dönşl. f. Basküle çıkarak, kendi kilosunu öğrenmek: *Son günlerde hiç tartıldın mı? Bana şişmanladın gibi geliyor.*

◆ **tartılmak** edilg. f. **1.** Ağırlığı saptanmak: *Tartılınca ne kadar eksildiğin ortaya çıkar.* **—2.** Bir söz, bir davranış vb. sözkonusuysa, özenle seçilmek, sonucu hesaplanmak.

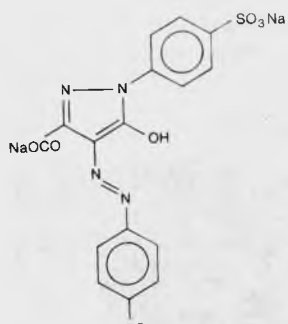
◆ **tarttırmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi, bir kimseyi tarttırmak,* onun ağırlığının saptanmasını sağlamak: *Bir koliyi tarttırmak. Çocuğunu tarttırmak.* **—2.** Bir maldan, bir üründen belli bir miktarı hazırlatmak: *Manava üç kilo elma tarttırmak.*

J. P. Defail-S. A. M.

hipodromdaki
tartı yerinde bir
jokeyin tartılması

TARTRAZİN a. (fr. *tartrazine*). Boyarmad. Formülü $C_{16}H_9N_4Na_3O_9S_2$ olan, dihidroksitartarik asidin fenilhidrazinsülfonik asitle birlikte ısıtılması sonunda elde edilen boyarmadde; hem yünü ve ipeği sarıya boyamakta, hem de besin boyarmaddesi (E 102) olarak kullanılır.

tartrazin

TARTRONİK sıf. (fr. *tartronique*). Org. kim. *Tartronik asit,* formülü HOCO—CHOH—COOH olan hidroksipropan-dioik asidin yaygın adı. (Eşan. HİDROKSİMALONİK ASİT.)

Bernand

Comédie-Française'de 1980'de *Tartuffe* temsili (sahneye koyan J.-P. Roussillon)

TARTTIRMAK → TARTMAK.

TARTU, esk. **Dorpat,** Estonya'da kent, Çudlar gölünün D.'sunda; 114 000 nüf. (1989). Üniversite. Makine sanayileri. Betonarme. Tekstil. Grafik sanayileri.

—Tar. Yuriyev kenti, 1030'da, Novgorod Yaroslav prensi tarafından fin ülkesinde rus karakolu olarak kuruldu. 1224'te "Dorpat" adıyla Almanya'ya geçti ve Hansa'nın önemli bir ticaret merkezi oldu. 1632'de, burada almanca öğretim yapan bir üniversite kuruldu. 1704'te Rusya'ya geçti, 2 şubat 1920'de Estonya'nın bağımsızlığını tanıyan *Dorpat anlaşması* burada imzalandı ve kent estonya dilindeki adını aldı. 1940'ta Tartu da SSCB bünyesinde bir sovyet sosyalist cumhuriyeti olan Estonya'nın yazgısını paylaştı.

İlhan Tarus

Tartuffe, Molière'in 5 perdelik manzum komedisi. Başlangıçta 3 perde olarak tasarlanan oyun ilkin 12 mayıs 1664'te Versailles'da oynandı; kralın hoşuna gitti, ama ana kraliçeyle Paris başpiskoposu halkın önünde oynanmamasını sağladılar. Yapıt, 1667'de yeniden yasaklandı, ancak 1669'da oynanmasına izin verildi. Bu arada sofular, özellikle Saint-Sacrement derneği (1627'de kurulmuş olan gizli dernek) üyeleri ayağa kalktılar. Oyunda Tartuffe kendini sofu göstererek Orgon'un güvenini kazanır, hatta kızıyla evlenme vaadini de alır. Orgon'un karısı Elmire, Tartuffe'ün kendisini de baştan çıkarmak istediğini kocasına kanıtlamayı nihayet başarır. Fakat maskesi düşen ikiyüzlü Tartuffe birtakım dolaplar çevirmiştir. Orgon'u kendi evinden kovacakken kralın adaleti macerava son verir. Tartuffe, Molière tiyatrosunun en güçlü kişisi ve ikiyüzlülüğün timsalidir; aynı zamanda sahte çilekeşliğe ve gerçek cinsel isteklere dayalı sahte sofuluğun bir karikatürüdür.

TARTURA a. Dokmc. Çıkrıkçı çarkı.

TARTUS, Suriye'de (Lazkiye ili) kent, Akdeniz kıyısında, Arvad adasının karşısında; 75 000 nüf. Tarım pazarı. Irak ve Suriye'de çıkarılan petrolün dışsatım limanı. Çimento fabrikası. Şeker rafinerisi. Halep ve Cezire'ye giden demiryolunun son istasyonu. Sayfiye merkezi. Eski *Antaradus* ve *Constantia* olan Tartus, doğuda çok eski bir hıristiyanlık merkezidir; büyük bölümü roman üslubunda olan katedral (XII.-XIII. yy.); Templierler'den kalma bir sur ve kale yıkıntıları.

Bureau français de diffusion de presse

yönetmenliğini Kurt Neumann ile Johnny Weissmuller'in yaptığı *Tarzan ve Amazonlar*'dan (1945) bir sahne

TARUDANT, Güney Fas'ta (Agadir ili) kent, Sus ovasında, bu ırmağın yakınında; 22 300 nüf. Duvarlarla çevrili yüzyıllık zeytinliklerin ortasında bulunan Tarudant, Ortaçağ'dan XVI. yy.'a kadar, Sudan kervanlarının ulaştığı önemli bir merkez oldu. Ticaret merkezi. El sanatları (mücevherler, silahlar, tunç eşyalar).

TARUM, K. İran'da Gazvin ve Zencan kentleri arasında iki köy. Bunlardan birine Yukarı Tarum (Tarum-i bâlâ), ötekine Aşağı Tarum (Tarum-i payin) adı verilir. Yukarı Tarum, Zencan iline bağlı Sircan ilçesinin bir bucak merkezidir.

TARUMAR sıf. (fars. *tār* ve *mār*'dan *tār-mār*). *Esk.* **1.** Darmadağınık, karışık: *"Saçların târumâr gözlerinde nem"* (Şarkı'dan). **—2.** Perişan. **—3.** *Tarumar etmek,* dağıtmak; dağınık, perişan etmek. **—4.** *Tarumar olmak,* dağılmak; dağınık, perişan olmak.

TARUS (İlhan), türk yazar (Tekirdağ 1907 - Ankara 1968). Ankara Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1928). Gazetecilik, savcılık, yargıçlık, Adalet bakanlığı'nda memurluk yaptı. Nesnel gerçekleri süssüz, yalın bir biçimde sergileyen öykü ve romanlarıyla tanındı. Öykülerinde Ankara'nın Altındağ gecekondu mahallesinin insanlarını, buradaki yaşamı, küçük memurları, devlet dairelerini (*Tarus'un hikâyeleri* [1947], *Apartman* [1952]), köy ve kasaba çevrelerinin toplumsal sorunlarını (*Ekin iti* [1953], *Köle hanı* [1954]) vb. anlattı. Demokrasiye geçiş döneminin sıkıntılarını, mahkeme, hapishane gerçeklerini, kırsal kesimde kalkınmaya yönelik hareketleri, yolsuzlukları sergileyen romanlar (*Yeşilkaya savcısı* [1955], *Durugöl* [1961]) yazdı. Kurtuluş savaşı'na halktan insanların katkısını, bu insanların kişisel dünyalarını ve toplumsal portrelerini, *Var olmak* (1957), *Vatan tutkusu* (1967) gibi romanlarında canlandırdı. *Suavi Efendi* (1962) oyununda medreseden yetişmiş Ali Suavi'nin devrimci kişiliğini, kültür ve siyaset alanlarında verdiği savaşımı konu edindi.

TARÛPUD a. (fars. *tār ū pūd*). Esk. dokmc. Atkı ve çözgü (arış ve argaç).

TARVİS geçidi, Doğu Alpler'de geçit, Adriya denizi ile Karadeniz arasındaki su bölümü çizgisi üzerinde. Tagliamento'nun kolu Fella vadilerini Drava ve Sava vadilerine bağlar. İtalya'dan Klagenfurt'a giden yol buradan geçti ve geçit stratejik bir önem taşıdı.

TARVİSIO, İtalya'da sayfiye ve kış sporları merkezi, Veneto'da (Udine ili), Tarvisio geçidinin eteğinde; 6 500 nüf. Avusturya-Yugoslavya sınırındadır ve üç karayolu (Klagenfurt, Gorizia ve Ljubljana) buraya ulaşır.

TARVOS TRİGARANUS, galya panteonunun üç turnalı kutsal boğası.

TARZ a. (ar. *ṭarz*). **1.** Bir kimseye özgü davranış; bir şeye özgü oluş biçimi; şekil, tür: *Hiç bu tarzda konuşan birisiyle karşılaşmamıştım. Doğrusu, kitapları bu tarzda yerleştirmek benim aklıma gelmezdi. Politikanın bu tarzını sevmiyorum. Hayat tarzları ilginç olabilir, ama senin benim gibi insanlara göre değil.* **—2.** Bir şeyin, bir eylemin gerçekleşme, uygulanma biçimi; yöntem, şekil: *Bir devletin idare tarzı.* **—3.** Bir yapıtın gerçekleştirilmesinde izlenen model; şekil, biçim, üslup: *Kaside tarzında yazılmış bir şiir. Rokoko, barok, gotik tarzı.*

—*Esk. Tarz-ı hal,* çözüm yöntemi, çözme biçimi. ‖ *Tarz-ı hareket,* davranış biçimi: *"Faal beyninde bir anda tarz-ı hareketini kararlaştırmıştı"* (H. E. Adıvar). ‖ *Tarz-ı hayat,* yaşam biçimi: *"Zira söyleyeceğiniz; mutlaka tarz-ı hayatımızdan, suret-i maişetinizden şikâyettir"* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ *Tarz-ı itilaf,* uyuşma, uzlaşma biçimi. ‖ *Tarz-ı nev,* yeni biçim.

—Esk. ed. *Tarz-ı kadim,* artık değerini yitirmiş eski anlatım biçimine yenilerin verdiği ad; Tanzimat şairlerine göre divan şiirinin anlatım yolu: *"Evet tarz-ı kadim-i şi'ri yıktık hercümerç ettik / Bize gelmişti zira meslek-i ecdat nakâfi"* (Evet eski şiir üslubunu yıktık, altüst ettik; çünkü bize eskilerin tuttuğu yol yetersiz gelmişti.) [Abdülhak Hâmit Tarhan].

—Esk. güz. sant. Sanat akımı, sanat anlayışı, üslup. ‖ *Tarz-ı cedit,* Mahmut II ve Abdülmecit dönemlerinde barok etkisindeki mimari üsluba verilen ad. (Daha sonra *türk baroku* ya da *osmanlı baroku* olarak anılmıştır.

Tarzan, 1914'te E. R. Burroughs'un yarattığı ve 1929'da Harold Foster tarafından çizgiromana aktarılan kahraman. Çok büyük başarı kazanan dizi, ormanlar kralının serüvenlerini yaşatabilmek için art arda birçok desinatör tarafından ele alınmıştır. Bu yaratıcılar arasında, Burne Hogarth ve Joe Kubert sayılabilir. Tarzan'ın vahşi ormanlardaki serüvenlerinin, çok sayıda sinemaya uyarlaması da yapılmıştır.

Tarz-ı cedit Girit madalyası, Abdülhamit II döneminde, Girit olaylarında yararlılıkları görülenlere verilmek üzere, altın ve gümüşten bastırılan madalya (1890). Abdülaziz döneminde bastırılanlardan (1868) ayırt edilebilmesi için birincilere *Atik Girit*, ikincilere ise *Tarz-ı cedit* denilmiştir.

TARZIBİHİN a. Müz. Hüseyin Fahri Tanık tarafından yapılmış bir bileşik türk makamı. (Bu makamı kendisinden başka hiçbir besteci kullanmamıştır.)

TARZICEDİT a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Kazasker Mustafa İzzet Efendi tarafından yapılmıştır. Neva [*re*] perdesi üzerinde buselik ve rast dizilerine, rast [*sol*] perdesi üzerinde nihavent ve neveser ile yerinde [*fa natürel*] acemaşiran [*çargâh*] makamlarının birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Makam inici çıkıcıdır. Karar perdesi acemaşiran [*fa*]'dır. Donanımına ise sadece si küçük mücennep [*si* ♭] bemolü konur.)

TARZINEVİN a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Bestekâr Haşim Bey tarafından yapılmıştır. Şevkefza makamının nikriz beşlisi kullanmayan şekli ile rast [*sol*] perdesine kürdi dörtlüsünün birleşmesiyle oluşmuştur. Karatı rast [*sol*]; güçlüsü 1. derecede gerdaniye [*sol*], 2. derecede çargâh [*do*] perdeleridir; donanımı si [*si küçük mücennep bemolü*], re [*re bakıye bemolü*]'dür.)

TARZİYE a. (ar. *tarżiye*). **1.** Gönül alma, hatanın bağışlanmasını isteme; bu amaçla söylenen sözler. **—2.** Din ulularu için "radyallahu anh" duasını okuma. **—3.** *Tarziye vermek,* kırılan, incinen birine özür dileyen, gönlünü alan sözler söylemek.

TAS a. (fars. *ṭas*). **1.** İçine sıvı konan, çukurca ve genellikle metalden yapılma kap: *Bakır tas. Çeşme tası. Sebil tası. Tıraş tası.* **—2.** *Tas gibi,* dümdüz, apaçık; dazlak, saçsız. ‖ *Tası tarağı toplamak,* bir yerden acele gitmek, ayrılmak üzere bütün eşyasını toplamak; kaçmak.

—El sant. *Tas topağı* → MENGİT.

—Falcılık. *Tası okumak,* su dolu bir tasa bakarak gelecekten haber vermek. (Falcı, tasa doldurduğu suyu okuyup üfledikten sonra, su içinde belirlediği varsayılan şekillere göre gelecekteki olayları haber verir. Kimi zaman da suyun içine atılan bir şeyin aldığı konuma göre dileğin olup olmayacağını söyler.)

—Giy. Anadolu'nun bazı yörelerinde, özellikle D. ve Orta Anadolu bölgesinde kadınların giydiği bir tür başlık. (Başın tepe-

sine oturtulmuş ters çevrili bir tası andırdığından bu ad verilmiştir. Üzeri çeşitli şekillerde bezeli olanları da vardır.) || *Yangın tulumbacısı tası*, tulumbacı örgütünün kuruluş yıllarında, tutumbacılığa seçilen acemioğlanların yangına giderken giydikleri bakır başlık. (Çorba tasına benzediğinden bu ad verilmişti. Başa geçirildikten sonra çene altından dolaşan bir bağcıkla bağlanır, önünde giyenin Tulumbacı ocağı'ndaki kayıt numarası yazılı olurdu.)

—Mim. *Tas deliği*, çeşmelerin ayna taşında yer alan, niş biçiminde küçük oyuk. (Su içmede kullanılan tas buraya konurdu.)

◆ sıf. **1.** Tas biçiminde olan. **—2.** *Say. sıf.* + *tas*, bir tasın alabileceği miktarı belirtir: *Üç tas çorba içmek.*

—Marangl. *Tas menteşe*, bindirme kapaklarda kullanılan ve tas biçiminde bir gövde ile ona bağlı yaylı bir koldan oluşan menteşe.

TA'S (ar. *ta's*). *Esk.* Yok olma, yok oluş.

TAS a. Müz. Eski bir türk sazı.

TASA a. (fars. *tāse*'den). **1.** Bir kimseyi tedirgin eden, endişelendiren, üzen düşünce; kaygı, dert: *Hiçbir tasanız olmasın, ben her şeyi hallederim. Tasayı bırak, neredeyse gelirler.* **—2.** *Tasa çekmek*, üzülmek, kaygı içinde olmak. || *Tasa etmek*, kaygıya kapılmak, kaygılanmak. || *Tasamın on beşi*, ona mı üzüleceğim, beni ilgilendirmez. || *Tasası sana mı düştü?* Seni ilgilendiren bir yanı yok, gereğini ilgilisi düşünsün.

TASA, Yukarı Mısır'da, Nil'in sağ kıyısında arkeolojik yer. Yakınında bulunan Badari gibi, Bakırtaş döneminin bir kültür evresine adını vermiştir. Badari* kültüründen pek ayırt edilemeyen tasa kültürünün en önemli özellikleri, köy yerleşmeleri, çömlekçiliğin bilinmesi, yiyeceklerin depolandığı silolar ve ölünün hoker durumunda gömülü olduğu mezarlardır.

TASABBİ a. (ar. *ṣabāvet*'ten *taṣabbī*). *Esk.* Çocuklaşma, çocuk gibi davranma.

TASADAYLAR, Mindanao'nun (Filipinler) güneyindeki dağlık bölgelerde yaşayan endonezya dil grubundan bir etni. Toplamacılık; balıkçılık ve avcılıkla beslenen yerleşik bir yaşam sürdüren, doğal mağaralarda barınan Tasadaylar, tekeşlidirler ve yerel dıştanevliliği yeğlerler. Özgül bir siyasal örgütlenmeden yoksun olan toplumları, grubun birliğini sağlayan bir dayanışma anlayışı gösteren (yaşam için zorunlu maddelerin paylaşılması) çekirdek aileye dayanır.

TASADDİ a. (ar. *taṣaddī*). *Esk.* **1.** Bir işe girişme, başlama: *"Bil illeti kıl sonra müdavata tasaddi"* (Ziya Paşa, XIX. yy.).**—2.** *Tasaddi etmek*, bir işe girişmek.

TASADDUK, -ku a. (ar. *taṣadduk*). *Esk.* **1.** Sadaka verme: *"Ol tasadduk yazılur defterine"* (Ahmedi, XIV. yy.). **—2.** *Tasadduk etmek, eylemek*, sadaka olarak vermek: *"Onları fukaraya tasadduk eyle deyiverdi"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

TASADDUKAT, -tı çoğl. a. (ar. *taṣadduk*'un çoğl. *taṣaddukāt*). *Esk.* Sadakalar, sadaka vermeler.

TASADDUR a. (ar. *ṣadr*'dan *taṣaddur*). *Esk.* **1.** Baş köşeye oturma. **—2.** Başa geçme, ileride olma. **—3.** *Tasaddur etmek*, baş köşede oturmak; başa geçmek.

TASAFFİ a. (ar. *ṣafvet*'ten *taṣaffī*). *Esk.* Saf hale gelme, durulma.

TASALANMAK gçz. f. Bir şeyi üzüntü konusu yapmak; kaygılanmak: *Tasalanma, zamanı gelince borcumuzu öderiz. Benim için tasalanma, artık kendime bakabilirim. Geç kalırım diye tasalanıyorsan, gitmeyeyim.*

TASALI sıf. Bir tasası, kaygısı, üzüntüsü olan; kaygılı.

TASALLUT, -tu a. (ar. *salaṭet*'ten *tasalluṭ*). **1.** Saldırı, musallat olma: *"Kim derdi ki, bir vakitler bir muacciz hayaletin tasallutundan kaçar gibi kaçtığı Şerife Hanım onu böyle arkasından koşturacaktı"* (Y. K. Karaosmanoğlu). **—2.** Sarkıntılık, elle ya da sözle sataşma. **—3.** *Tasallut etmek*, sarkıntılık etmek.

TASALLUTEN be. (ar. *tasalluṭ*'tan *tasalluṭen*). *Esk.* Sataşarak, saldırarak.

TASALLÜF a. (ar. *ṣalef*'ten *taṣallüf*). *Esk.* Kendisini olduğundan üstün gösterme, üstün özelliklere sahipmiş gibi övünme: *"His ve fikir sahtekârlıkları, riyakârlığı, tasallüf, hülasa bütün bu iğrenç şeyler"* (R. N. Güntekin).

—Ed. Divan edebiyatında şairin kendini övdüğü şiir, fahriye*.

TASALLÜP a. (ar. *ṣulb*'den *taṣallüb*). *Esk.* **1.** Katılaşma, sertleşme. **—2.** Sağlamlaştırma. **—3.** Din konusunda tutucu davranma.

—Esk. anat. *Tasallüb-i cild*, derinin sertleşmesi. || *Tasallüb-i dimağ*, beyin sertleşmesi. || *Tasallüb-i şerayin*, damar sertleşmesi.

TASANNU, -u a. (ar. *taṣannuʿ*). *Esk.* Yapmacık, bir şeyi olduğundan daha güzel gösterme, sanat yapma: *"...yazılarında süs yok, tasannu yok, vezin yahut kafiye hatırı için kabul edilmiş vazifesiz kelime yok..."* (Cenap Şahabettin).

—Ed. Divan edebiyatında şairin bilgisini göstermek, başkasından farklı görünmek, birbiriyle uyaklı sözcükler bulabilmek gibi nedenlerle sürüklendiği içtenlikten uzak, yapmacıklı, zorlama anlatım yolu.

TASANNUAT, -tı çoğl. a. (ar. *taṣannuʿ*'un çoğl. *taṣannuʿāt*). *Esk.* Olduğundan daha güzel göstermeler, sanat yapmalar.

TASAR a. Bir bütünün, bir bölgenin, bir aygıtın vb. çeşitli öğelerinin sırasını gösteren çizim, resim ya da yazı; plan.

TASARI a. **1.** Ulaşılmak istenen amaç; niyet, proje, plan: *Yazlık evimizi genişletme tasarımızı gerçekleştirdik. Çocuklarınız için ne gibi tasarılarınız var?* **—2.** Kabataslak çizgileriyle ortaya konan bir şeyi yapma düşüncesi: *Tasarısı kabul edildi. Bir tasarıyı uygulamak. Bir arsada konutlar inşa etme tasarısı.* **—3.** *Bir kimse için bazı tasarıları olmak*, o kimse, onun geleceği ile ilgili, tasarladığı şeyler olmak.

—Fels. Heidegger'e göre insanın, dünyayı önceden belirlemesine ve onu aşmak yeteneğini belli bir biçimde ortaya koymasına yarayan şey; Sartre'a göre, bilincin var olmak, yani hiçbir zaman bir durum içinde donup kalmaksızın, durmadan gelişmek ve yenilenmek biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. *Yasa tasarısı*, hükümetin bir yasada değişiklik yapmak ya da yeni bir yasa çıkarmak için yasama meclisine sunduğu taslak. (Yasa tasarılarının TBMM'de görüşülme usul ve esasları içtüzükle düzenlenir [Anayasa md. 88].)

—ANSİKL. Fels. Heidegger'e göre tasarı, insan ve dünya arasında bir bağıntı biçimidir. Şöyle der: "Bir insan gerçekliği bakımından dünya, herkes kendi niyetinin bütünselliği olduğu için, kendi kendisi karşısında bu gerçeklik tarafından üretilir. Dünyayı 'kendi kendisi karşısında üretmek' demek, insan gerçekliği için, varoluşanın ortasında olduğundan, onunla bir ilişki sürdürebileceği anlamında, kendi öz olanaklarını başlangıçta tasarlamak demektir" (*Fragen* [Sorular]).

Sartre'a göre varoluş, her şeyden önce kendini zaman içinde tasarlamak olgusudur. Şöyle yazar: "İnsan ilkin var olur, yani insan ilkin bir geleceğe doğru atılan ve kendini gelecekte tasarladığının bilincinde olan şeydir [...]. Bu tasarıdan önce hiçbir şey yoktur [...] ve insan ilkin olmayı tasarlayacağı şey olacaktır" *(Varoluşçuluk bir hümanizmadır)* [L'existentialisme et un humanisme].

TASARIM a. **1.** Bir şeyi zihinde biçimlendirme, kurma; tasarımlanan biçim; tasavvur. **—2.** DİZAYN'ın eşanlamlısı.

—Bilş. *Bilgisayar destekli tasarım (B.D.T.)*, araştırma bürolarında, yeni bir ürünün tasarımı için kullanılabilen bilişim tekniklerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fels. Zihne duyu ve bellek yoluyla sağlanan bilgi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İş örgüt. *Tasarım bölümü*, bir firmada ürünleri tasarlamak, özelliklerini belirlemek ve planlarını çizmekle görevli bölüm.

—Mim. ve İnş. Bir yapıyı, çeşitli katların planları, kesit ve görünüşlerle tanımlayan çizimlerin tümü.

—Ruhbil. İçeriği öznenin yaşadığı dünyanın bir nesnesine, bir durumuna, bir sahnesine vb. bağlanan ve bir algı, zihinsel bir imge, vb. gibi kısa süreli öznel olay. || Kimi kuramlarda ilk anlamdaki tasarımları ve daha genel olarak sözün anlaşılması, akılyürütme, imgelem etkinliği, vb. gibi zihin etkinliklerini açıklamak amacıyla varsaydıkları ruhbilimsel ya da bilişsel yapı. || Uzaysal (desenler, şekiller) ya da sözdizimsel (formüller, diller) bir örgütlenmeleri olabilmekle birlikte nesnel (bir zihnin dışında) bir varoluşları olan ve temel bağıntılarını koruyarak bir başka yapı "tasarımlama"ya yönelik yapılaşmış göstergeler topluluğu. || *Toplumsal tasarım*, toplumsal ruhbilimde bir topluluk ya da grubun toplumsal gerçeklikleri düşünme ya da imgeleme biçimini adlandırmak için kullanılan kavram.

—Topbil. *Kolektif tasarımlar*, toplum üyeleri tarafından paylaşılan toplumsal bir gerçekliği düşünme ve o gerçekliğe göre davranma biçimlerini adlandırmak için Durkheim tarafından önerilen terim. (Bugün daha çok *toplumsal tasarım* terimi kullanılmaktadır.)

—ANSİKL. Bilş. Bilgisayarın mühendise, teknisyene, genelde tasarımcıya sağladığı destek, araştırma bürosunun can sıkıcı görevlerini hafifletmeyi ve tasarımcının yaratıcılığını kolaylaştırmayı amaçlar: gerçekte çoğu kez yeni bir ürünün tasarımı, genelde var olan ürünleri taklit etmek, bunlar üzerinde küçük ölçüde birkaç değişiklik yapmak ve son olarak hemen hemen ikinci planda yer alacak şekilde, araştırılan ürün için yeni bileşenler yaratmak olarak düşünülebilir. Bu durumda bilişimin rolü, doğal olarak, en çok yinelenen ve en genel evreler düzeyindedir; dolayısıyla B.D.T. her şeyden önce, üretilecek nesneyi gösteren planların tanımlanmasına yardımcı olur: bu durumda operatör alfasayısal klavyesi olan bir grafik ekran önünde çalışır ve bu ekran genellikle üzerinde herhangi bir noktanın belirlenmesini sağlayan doğrudan bir grafik giriş olanağıyla (örneğin ışık kalemi ya da grafik tablet) donatılmıştır; tasarımcı, belli bir anda yapılması mümkün olan işlemler listesinden oluşmuş bir menüden kumandalar seçerek, yapmak istediğini tanımlar: örneğin yeni bir şekil, iki noktadan geçen bir doğru yaratır, üç doğruya teğet bir daire çizer, gösterilen nesneyi ölçülendirir, vb. Bu şekilde tasarlanan nesneler ya düzlemsel izdüşümleriyle ya da üçboyutlu hacimleri daha iyi kavramak için perspektif görünümleriyle gösterilir. Bu son durumda tasarımcı, incelenen hacmin düzlemsel bir kesitini çizmeye, perspektif görünümdeki gizli çizgileri yok etmeye, değişik bakış açılarından inceleyebilmek amacıyla hacmi döndürmeye olanak veren bilişim fonksiyonlarını kullanabilir.

Bu fonksiyonlar genellikle, grafik ekranın denetim mantığında ya da grafik ekranı veri ve program olarak besleyen, yönlendiren ve yöneten bilgisayarda bulunan maddesel düzenekler ya da yazılımlar sayesinde kullanılabilir. Günümüzde kullanılan grafik ekranlar, bir teknik ressamın

yaptığı planlardaki çizim duyarlığını verebilecek şekilde, yüksek kaliteli bir televizyon tüpü ya da özel bir katot tüpünden oluşur.

Yeni bir bileşeni ya da tam ürünü tasarladıktan sonra, operatör bilgisayara, bu sonucu, daha önceden tasarlanan altküme ve parçaların belirlenip kaydedildiği bir veri bankasında korumasını bildirir; böylece tasarımcı, değişikliklerin, ölçeklendirmelerin yapılmasından sonra, yeni bir parçada ya da yapıda kullanmak üzere önceden incelenmiş biçimlere başvurabilir. İnceleme, nesnenin grafik gösterim ve kimi parametrelerinin (hacim, ağırlık merkezi, dayanım...) hesabı açısından tasarımcıyı tatmin ediyorsa, planlar ekranı yöneten ve tasarlanan ürünün şeklini tamamen tanımlayan bir bilgisayara bağlı otomatik çizici tarafından çizilir: bu mekanik parça, uçak, otomobil, konfeksiyonda patronlar, elektronik devreler, şehircilik planı, bina planı vb. olabilir. Bu plandan yola çıkarak, üretim atölyesi böylece tanımlanmış mekanik parçaya ilişkin işleme dizilerini kurabilir.

Grafik B.D.T. sistemi giderek genel bir bilgisayar destekli tasarım ve üretim (B.D.Ü.) sistemine yaygınlaşmaktadır: bu genel sistemde üretim dizileri, ürünün tasarım aşamasından sonra, kullanılabilen alet -makine parkının bilişimleştirilmiş betimlemeleri dikkate alınarak doğrudan ve otomatik olarak hazırlanır. Böylece bilgisayarla tasarım kuruluşun sınai ve teknik birikimini yönetir: tasarlanan parçaların parametreli tanımı, hesap ve doğrulama programları, işleme yollarının tanımı, üretim yöntemlerini hazırlayan programlar ve üretim yönetimi.

—Fels. Platon'a göre bilgi süreci, duyum birikimine dayanmaz. Gerçek bilgi, duyulur veriler ve idealar arasındaki ilişkiye dayanır. Platoncu idealar kuramına göre ruh, bedene girmeden önceki dönemde, ideâları seyredalmıştır ve duyulur veriler dolayısıyla bu öncesiz sonrasız özleri anımsar. Buna göre tasarım, duyular yoluyla belleğe yerleştirilen imge olmaktan çıkar ve bilgi ilkesinin, doğanın incelenmesiyle idealar kuramı arasında kurulan bağlantının sonucu durumuna gelir. Platon'a göre bu süreç, nesnel tasarımla sonuçlanır.

Aristoteles'e göre bilgi, imgelerin tasarımından doğar. Herhangi bir bilgiye ruh, algı yoluyla erişir ve imgesiz bilgi olanaksızdır (*Peri Psykhes*, 3, 7).

Descartes ve özellikle Leibniz'e göre tasarım, zihinde mevcut ve bilince bağlı olan bir şeye karşılık düşer. Leibniz şöyle der: "Bütünü düzenlerken Tanrı, her parçayı ve özellikle her monadı göz önünde bulundurmuştur. Monat tasarımsal bir nitelik taşıdığı için, bu tasarım evrenin tümü bakımından belirsiz ve şeylerin ancak küçük bir parçası bakımından seçik bir nitelik de taşısa, hiçbir şey onu şeylerin yalnız bir parçasını tasarlamakla sınırlandıramaz [...]" (*Monadoloji*, 60). Başka bir yerde Leibniz, şöyle yazar: "Doğal algıda ve duyguda, bölünebilir ve maddi olan ve birçok varlık biçiminde dağılmış bulunan şeyin, ya bir tek bölünmez varlıkta, ya da gerçek bir birlikle donatılmış olan tözde dile getirilmesi yeter. Birçok şeyin bir tek şey içinde böyle bir tasarımının olanaklılığından hiçbir kuşku duyulamaz; çünkü ruhumuz, bize bunun bir örneğini verir. Ancak bir tasarım, akıllı ruhtaki bilinçle birlikte bulunur ve ancak o zaman düşünce olarak adlandırılır" (*Leibniz'den Arnauld'a 9 ekim 1687 tarihli mektup).*

Kant'a göre bilgi, zihinsel bir kurmanın sonucudur. Bilinci nesne belirlemez, tersine nesnelerin "bilgimizi kendilerine örnek almaları gerekir" (*Salt aklın eleştirisi* [Kritik der reinen Vernunft]. 2. basıma "Önsöz"). Kant şöyle der: "Eğer sezgi nesnelerin doğasını kendine örnek almak zorunda olsaydı, herhangi bir şeyin, a priori nasıl bilinebileceğini anlayamazdım; eğer nesne, tersine [...] bizim sezgi gücümüzün doğasını kendine örnek alırsa, bu olanağı çok güzel tasarlayabilirim" (*ay. ypt.).* Tasarımın, deneyin bilişsel rolünü de yadsımayan bu idealizm biçimindeki işlevi, burada ortaya çıkıyor. Tasarım, bilgi sürecinin bir uğrağıdır: "Hiç kuşku yok ki bütün bilgilerimiz deneyle başlar. Çünkü bilme yetimiz, duyularımızı etkileyen ve bir yandan kendi başlarına tasarımlar üretirken öte yandan düşünsel etkinliğimizi harekete geçiren nesnelerden başka hiçbir şeyle uyarılıp etkinliğe geçirilemez [...]" (*ay. ypt.*, 2. basıma "Giriş").

Son olarak Kant'a göre, görüngü/numen ayrımı, "kendinde şeyler", yani şeylerin kendileri ve bilinebilir tek şey olan tasarımlarımız *(Vorstellungen)* arasındaki ayrımla çakışır.

Bununla birlikte idealist gelenek, Maine de Biran'ın diliyle, tasarıma hiçbir saygınlık tanımayacaktır: "Gerçeklik, başlangıçta ve her şeyden önce *tasarımlar* dünyamızın alanına girmez. Duyular ve imgeler her an yanıltır ve her zaman yanıltabilirler" (*Examen des leçons de philosophie* [Felsefe derslerinin incelenmesi], 1).

Hegel'de bu terim, bilgiyi adlandırır ve bilgi bakımından nesne, zamanın ve mekânın dışsallığı içinde bir başkası olarak kalır. İçerik "kavramsal olarak anlaşıldığı" zaman "bilinç, *dolayımsız* olarak bu belirli ve seçik durumla olan birliğinin farkına varır. Tasarımdaysa bu böyle olmaz; çünkü tasarımda bilincin, bunun kendinin bir tasarımı olduğunu özel bir biçimde anımsaması gerekir" (*Tinin görüngübilimi* [Phänomenologie des Geistes], "Kendinin bilinci").

Hegelci görüşü kabul etmeyen Schopenhauer, şöyle der: "Dünya, benim tasarımımdır. [...] Eğer a priori olumlanabilecek bir gerçek varsa, o da işte bu gerçektir. [...] Ne nesneden yola çıkabiliriz, ne de özneden; ama bu iki terimi de kapsayan ve içeren bir görüngü olan tasarımdan hareket edebiliriz" (*Die Welts als Wille und Vorstellung* [İstenç ve tasarım olarak dünya], 1, 1). Bu kantsonrası felsefede gerçek olan, yalnız istençtir.

Husserl'e göre tasarım, "nesneyi bir anda kavrayan ve bir tek düşünce alanı içinde onu elde etmeye çalışan algılarda ya da sezgilerde olduğu gibi, belli ve dar bir anlamda bizim için herhangi bir şeyi nesnelleştiren herhangi bir edimi" anlamamıza yarayan şeyin adıdır (*Logische Untersuchungen* [Mantık araştırmaları], 5, 33). Husserl şöyle yazar: "Başlangıçta tasarım vardı." Geleneksel çözümlemenin parolası, budur. Geleneksel çözümlemeye göre biz, daha önce bir tasarım aracılığıyla ilişkiye geçirilmedikçe, istek, yargı, istenç vb. kiplerinin herhangi biriyle ilişki kuramayız. Brentano şöyle der: "Daha başlangıçta tasarlanmadıkça, hiçbir şey istenemez, hiçbir şey sevindiremez". Husserl'e göre bu çözümleme kaypak ve eksiktir; çünkü basit tasarım *(Präsentation)* "maddesi" ile edim arasında, ancak tam ve gerçek edim arasında değil, nesnenin her türlü var olma ya da var olmama iddiası dışında ortaya çıktığı etkisizleştirilmiş edim arasında bir ayrım yapmamız gerekirdi. Buna göre husserlci yönelmişlik kuramı çerçevesinde, "nesnelerini varoluşan, istenen [...] ve temellerinde her zaman tasarım [maddelerinin] yer aldıkları nesneler olarak koyan 'ilkesel' edimlerle, davranmamak, inanmamak, tahmin etmemek vb. için kişinin kendini zor tuttuğu etkisizleştirilmiş savlı edimler" karşı karşıya getirileceklerdir. Saf tasarımları, bir sonuncu edimler oluşturur. Tasarım (maddeleri), tasarım ediminin kendisi (saf tasarım) dahil, tüm tam edimlerin temelini meydana getirir. Husserl şöyle der: "Her edim, ya kendisi bir tasarımdır, ya da bir veya birkaç tasarıma dayanır" *(Logische Untersuchungen)* [Mantık araştırmaları], 5).

C. S. E. E.

dört renk (kırmızı, portakal rengi, yeşil, sarı) görüntülemeli grafik konsol üzerinde bilgisayar destekli tasarım

TASARIMCI a. **1.** Bir firmada, projeler, ürünler tasarlamakla görevli kişi. **—2.** Bir reklam kampanyasının grafik tasarımıyla görevli desinatör *(grafik tasarımcı).*

—Halıc. Dokumasını kendisi yapan, tekstil ürünleri yaratıcısı.

—Tekst. Kareli desen kâğıdı üzerine, bir dokumanın çözgü ve atkı ipliklerinin almaşık konumunu işaretleyen dokuma desinatörü.

TASARIMLAMAK g. f. *Bir şeyi tasarımlamak,* onu zihinde biçimlendirmek, kurmak; tasavvur etmek.

◆ **tasarımlanmak** edilg. f. Zihinde biçimlendirilmek, kurulmak; tasavvur edilmek.

TASARIMLANMAK → TASARIMLAMAK.

TASARIMSAL sıf. Ruhbil. Bir tasarımla ilgili olan.

TASARLAMA a. Tasarlamak eylemi.

TASARLAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi (somut ya da soyut), bir kimseyi tasarlamak,* zihinde canlandırmak, kurmak: *Bir çizgi roman kahramanı tasarlamak. Bir oyun, bir düzen tasarlamak.* **—2.** *Bir şeyi, bir şey yapmayı tasarlamak,* yapmayı düşünmek, yapmaya niyetlenmek, yapmayı istemek: *Bu arazide apartmanlar inşa etmeyi mi tasarlıyorlar? O akşam sinemaya gitmeyi tasarlıyordum.* **—3.** Bir taşın, bir ağacın kaba bölümlerini, çıkıntılarını almak, düzeltmek.

—İnş. ve Teknol. Bir yapının, bir makinenin vb. projesini hazırlamak.

◆ **tasarlanmak** edilg. f. Tasarlamak eylemine konu olmak.

TASARLANMAK → TASARLAMAK.

TASARRUF a. (ar. *şarf*'tan *taşarruf*). **1.** Bir şeyi istediği gibi kullanma olanağı, yetkisi: *Tüm tahviller benim tasarrufumdadır.* **—2.** Herhangi bir şeyi tutumlu kullanma: *Tasarruf düşüncesi. Elektrik, su tasarrufu. Zamandan tasarruf.* **—3.** Harcamalarını kısarak para biriktirme; bu yolla biriktirilen para: *Tasarruflarıyla tahvil almak. Tasarrufunu bankaya yatırmak. Tasarruf sahipleri.* **—4.** *Tasarruf etmek,* bir malın sahibi olmak, onu dilediği gibi kullanmak; para biriktirmek; bir şeyi tutumlu kullanmak. ‖ *Tasarruf yapmak,* parasının tümünü harcamayıp bir kenara para koymak.

—*Esk.* Bir kadına eş, zevce muamelesi yapma.

—Ask. *Kuvvet tasarrufu,* bir komutanın yeteneğini ve elinde bulunan olanakları savaştaki hedeflerin önemine göre kullanmasını gerektiren strateji ilkesi.

—Bank. *Tasarruf cüzdanı,* bankalarca tasarruf mevduatı sahiplerine verilen ve mevduat sahiplerinin hesaplarındaki para giriş ve çıkışlarıyla bakiyeleri gösteren cüzdan. (Bankalarca bu cüzdanlara aile cüzdanı, küçük cari hesap cüzdanı vb. adlar verilir. Tasarruf cüzdanı adını kulla-

nabilmek için bankaların Başbakanlığa bağlı Hazine ve dış ticaret müsteşarlığı'ndan izin alması gerekir.) || *Tasarruf hesabı*, tasarruf mevduatlarıyla ilgili hesapların gösterildiği tablo. || *Tasarruf mevduatı*, gerçek kişilerce bu ad altında açtırılan ve ticari işlemlere konu olmayan mevduat. (Türkiye'de, Bankalar k.'na göre, tasarruf mevduatı sahipleri, mevduatlarının % 50'sine eşit bir miktar için bankanın aktifinde bulunan bütün değerler üzerinde ayrıcalıklı alacaklı durumundadırlar. Bu nedenle, bir bankanın iflasında, tasfiye sonucu beklenmeksizin tasarruf mevduatı sahiplerine bankadaki paralarının % 50'sine kadar olan bölümü hemen ödenir.) || *Tasarruf sandığı*, kazanç amacı gütmeyen ve işlevi, az varlıklı sınıfları tasarrufa özendirmek olan kuruluş. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yapı tasarrufu*, bireyleri konut sahibi yapmak amacıyla tasarrufa özendirme sistemi.

—Bors. *Tasarruf planı*, tasarrufu özendirmeyi ve belirli kullanım alanlarına tahsis etmeyi amaçlayan plasman türü. (Tasarruf sahibi, belli bir meblağı kendi adına açılmış bir hesaba, belli aralıklarla, yatırmayı taahhüt eder [yatırılacak paraların tutarı plan tarafından belirlenir]. Bu tasarruf, piyasanınkine yakın bir faiz haddi üzerinden nemalandırılır. Mukavele bitiminde, hesap sahibi, bazı özel [öncelikle vergiyle ilgili] menfaatlerden yararlanır. Sözkonusu plan, çoğu kez bir hayat sigortasıyle birlikte düzenlenir.)

—Huk. Bir hakkı doğrudan doğruya etkileme, onu değiştirme ve ortadan kaldırma. || İdare makamlarının, yetkilerine dayanarak yaptıkları işlemler ve aldıkları kararlar. || *Tasarruf ehliyeti*, tasarruf işlemleri yapabilme yeteneği. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tasarruf işlemi*, bir hakkı doğrudan doğruya etkileyen, onu değiştiren ya da ortadan kaldıran işlem. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tasarruf nisabı*, mirasta saklı paylı mirasçıların paylarının dışında kalan, miras bırakanın ölüme bağlı tasarrufta bulunabileceği pay. (Miras bırakan, ölüme bağlı tasarruflarında tasarruf nisabını aşarsa, saklı paylı [mahfuz hisseli] mirasçılar açacakları tenkis davasıyla bu tasarrufların tasarruf nisabı derecesine getirilmesini isteyebilirler.) || *Tasarruf yetkisi*, bir hakkı ya da hukuki ilişkiyi doğrudan doğruya etkileyebilme gücü. || *Ölüme bağlı tasarruf*, gerçek kişilerin, hüküm ve sonuçlarını ölümlerinden sonra meydana getirmek üzere yaptıkları işlemler. (İki çeşit ölüme bağlı tasarruf vardır: vasiyet, miras sözleşmesi.)

—İkt. Bir iktisadi karar biriminin gelirinin tüketilmeyerek bir sermaye oluşturmakta kullanılan bölümü: *Tasarruf faizi % 40'tır. Tasarrufu özendirmek.* (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tasarruf fonksiyonu*, belirli bir ülkede ve belirli bir dönemde yapılan tasarruflarla gelir düzeyi arasındaki ilişki. || *Bireysel tasarruf*, bireyin kendi gelirine bakarak tüketimde bulunmak ya da bulunmamak yolunda yaptığı seçim sonucunda gerçekleşen tasarruf. || *Gayri safi tasarruf*, iktisadi karar birimlerinin malvarlıklarının değerce uğradığı değişiklik (muhasebeyle ilgili artı ve eksi değerlerle hesaplara geçmeyen arızi hasarlardan ileri gelen zararlar bunun dışındadır). || *Kollektif tasarruf*, bireysel tasarrufların tümü ve buna eklenen zorunlu tasarruflardan oluşan tasarruf. || *Net tasarruf*, sabit sermayenin amortisman bedeli karşılığı olan bir indirimden sonra kalan gayri safi tasarruf. || *Serbest* ya da *isteğe bağlı tasarruf*, iktisadi bireylerin serbestçe karar verdikleri tasarruf. || *Ulusal tasarruf*, ulusal gelirin ne hemen, ne de yakın bir gelecekte tüketim malları alımı için ayrılmış bölümü. || *Yatırılmış tasarruf*, bir mali yatırım adı altında (tahvil, hisse senedi) başkasının emrine verilen ve bir sermayenin oluşumuna dolaylı olarak katılan tasarruf. (İktisadi terimlerle dile getirilirse, bu tür tasarruf, mali tasarrufa karşılık gelir ve şu alt bölümlere ayrılır: 1. likid ya da likid tasarruf [bankalardaki vadeli ya da vadesiz mevduattan ve tasarruf sandığı hesaplarından oluşur]; 2. anlaşmalı tasarruf [bir tasarruf sahibiyle bir hizmet kurumu -sigorta şirketi gibi- arasında yapılan bir anlaşmadan ya da bir tasarruf sandığı ya da bir bankayla imzalanan bir konut tasarrufu planından kaynaklanan tasarruf]; 3. menkul kıymetler tasarrufu [hisse senetleri, tahviller, bonolar, rantlar vb. ticari nitelikteki kıymetli evrak alımları].) || *Yatırımcı tasarruf*, sermayenin oluşumuna ya da artmasına yarayan tutarlar. || *Zorunlu tasarruf*, bireye bağlı bulunduğu toplulukça yaptırılan tasarruf (devlet ve devlet kuruluşlarınca yatırım harcamalarını karşılamak amacıyla vergi biçiminde alınan paralar, sosyal güvenlik kurumlarınca ilerdeki riskleri (yaşlılık gibi) karşılamak amacıyla kesilen ödentiler zorunlu tasarruf sayılır.)

—İsl. huk. Bir mal ya da haktan yararlanma, bunlar üzerinde hukuki işlemler yapabilme gücü. || *Tasarruf-u fiili*, kullanma, işleme ya da yok etme gibi maddi bir fiille bir şeyden yararlanma. || *Tasarruf-u kavli*, sonuç doğuran bir irade açıklamasıyla o şeyden yararlanma. || *Tasarruf-u müllak*, bir mülke yalnız mal sahibinin yapabildiği tasarruf. || *Tasarruf-u şeri*, bir mal ya da haktan şeriat kurallarına uygun olarak iradi ya da fiili yararlanma.

—Kamu mal. *Tasarruf bonoları*, Devlet tarafından belirli bir vadede ödenmek üzere halkın küçük tasarruflarını toplamak amacıyla çıkartılan bonolar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bank. Türkiye'de 10 haziran 1930 tarihli ve 1711 sayılı Tasarruf sandıkları hakkında kanun'la, hükümetlere özel idare ve belediyelere bu yasa çerçevesinde olmak üzere tüzel kişiliği olan tasarruf sandıkları açmaları için izin verme yetkisi tanınmıştır. bu yasaya göre, tasarruf sandıklarının yetkileri, statüleri, yönetim biçimleri, bütçe ve kesin hesaplarının incelenmesi ve onaylanması, kişiler ve bankalarla olan ilişkileri, faiz oranlarının saptanması vb. işlemler bir tüzükle saptanır. Bu konudaki tüzük Bankalar kurulu'nun 2/18398 sayılı kararnamesi'yle Tasarruf sandıkları tüzüğü adı altında 1942'de çıkartılmıştır. 1711 sayılı yasa temmuz 1988'de 336 sayılı Kanun hükmünde kararname'yle yapılan bir değişiklikle tasarruf sandığı, tasarruf cüzdanı ve tasarruf tevdiatı ya da buna benzer unvanları ilgili bakanlığın izni olmadıkça hiçbir banka ya da kuruluş tarafından kullanılamaz hükmü getirilmiştir.

Türkiye'de ilk tasarruf sandığı 1868'de Ahmet Mithat Paşa tarafından İstanbul Emniyet sandığı adıyla kurulmuştur. Sandığın 22 ağustos 1868 tarihinde uygulamaya konulan ilk tüzüğünde kuruluş amaçları şöyle belirtilmiştir: "Emniyet sandığı asker, odacı, işçi, esnaf, çocuklar ve yoksul halk kitlelerinin, özet olarak, her sınıf halkın artırdıkları paraları saklayıp biriktirerek sahibine istediği zaman işlenmiş faiziyle birlikte eline teslim etmek için kurulmuştur." Kuruluşundan itibaren devletin kefaleti altında bulunan sandık, başlangıçta Şurayıdevlet'in gözetimi altında çalışmıştır. Cumhuriyet döneminde 1937'de çıkartılan 3202 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Ziraat bankası k.'nun 25. maddesiyle hukuksal durumu yeniden düzenlenmiştir. Bu yasaya göre, sandık, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat bankası'na bağlı tüzelkişiliği olan ve bankanın denetimi altında çalışan bir kurum haline getirilmiş ve sandığın kuruluşu, işlemleri, yönetimi vb. hakkında yeni bir tüzük hazırlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti emniyet sandığı, uzun bir süre hizmet verdikten sonra, 10 ekim 1983 tarihli ve 107 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Ziraat bankası hakkında kanun hükmünde kararname'nin 46. maddesiyle yürürlükten kaldırılmıştır.

—Huk. *Tasarruf ehliyeti.* Kural olarak, medeni hakları kullanma ehliyeti olan herkes tasarruf ehliyetine de sahiptir. Ancak kişi kimi durumlarda, medeni hakları kullanma ehliyetine sahip olduğu halde, tasarruf ehliyetinden yoksun olabilir. Örneğin, iflas eden kişi, iflas masasına giren mallar üzerinde tasarrufta bulunamaz. Evli kadın, evlilik birliğini temsildeki yetkisi oranında birlik içindeki mallara tasarruf edebilir (Türk Med. k. md. 199). Tasarruf ehliyeti, kimi durumlarda kamu çıkarlarını korumak amacıyla da sınırlandırılabilir.

• *Tasarruf işlemi.* Tasarruf işlemi, malvarlığındaki bir hakkın doğrudan doğruya devri, değişmesi ya da ortadan kalkması sonucunu doğuran bir işlemdir. Kimi hukuki işlemlerse bu tür bir sonuç yaratmazlar, yalnızca borç doğururlar. Borç doğuran bu işlemlere borçlandırıcı işlem (taahhüt işlemi) denir. Borçlandırıcı işlemler tasarruf işlemleriyle yerine getirilir. Örneğin satış sözleşmesi yapmak yalnızca borç yaratan bir işlemdir. Bu işlemle satıcı satılan malın mülkiyetini alıcıya devretme borcu altına girer. Bu borcun yerine getirilmesi bir tasarruf işlemiyle olur. Bu da satılan malın alıcıya teslimidir.

—İkt. Tasarruf artık kullanılabilir gelirle tüketim harcamaları arasındaki fark olarak basit bir kalıntı gibi görülmemektedir. Tersine, tasarruf, ailelerin malvarlıklarının oluşması sürecinde isteme bağlı bir eylemin sonucudur ve malvarlığının çeşitli kullanımlarına (plasmanlar, yatırım özfinansmanları, ankes değişimleri, istikraz ıadeleri) karşılık gelen cebirsel bir toplam olarak anlaşılır. E.A.Lisle'e göre ailelerin tasarruf kararları, onların uzun dönem isteklerini sağlayan kararlardır ve üç aşamadan oluşur: ilk aşamada bir tasarruf kararı doğrudan doğruya bir yatırım kararına bağlanır; ikinci aşamada (ara aşama) tasarruf, belirli ya da belirsiz vadeli risklere karşı bir sigortadır (hayat sigortası vb.); üçüncü (en üst) aşamadaysa bir iktisadi birey tasarruf kararını, davranış serbestliğini artırmak ve malvarlığının oluşmasında ve yönetiminde tutarsızlık risklerini azaltmak amacıyla alır.

Tasarruf davranışının evrimi "yaşam süreci" varsayımıyla açıklanmaktadır. Olayların da doğrular gözüktüğü bu varsayıma göre tasarruf sahibi, yaşamı boyunca gelir kaynaklarını düzenli bir duruma getirmeye çalışır ve bu amaçla gelirinin en yüksek olduğu dönemde (30-60 yaş arası), onun bir bölümünü tasarrufa ayırır; böylece, gelirinin en düşük olduğu emeklilik döneminde, elinin altında, kaynaklarına ek bir sermaye bulundurmak olanağını sağlar.

—Kamu mal. Türkiye'de, 5 eylül 1961 tarihli ve 233 sayılı yasa'yla çıkartılan tasarruf bonoları, Devletçe zorunlu bir borçlanma sistemi olarak uygulanmıştır. Çıkartılan bonoların matrahını veraset ve intikal vergisi, gelir vergisi ve kurumlar vergisi matrahları; taşınmazların satış değeri; milli piyango ile bankaların nakit ikramiyeleri ve spor-toto ikramiyeleri oluşturmuştur. Yasaya göre, bonolar piyasaya ada yazılı olarak çıkartılır, ancak, bunlar çıkartıldıktan beş yıl sonra hamiline yazılı bono haline dönüşür ve piyasada alınıp satılabilir. Kesinti oranı % 3, vadeleri de 10 yıldır. Türkiye'de, bonoların piyasada çok düşük fiyatlarla satılması, düşük gelirli kimseler için zorunlu bir vergi haline gelmesi vb. nedenlerle büyük eleştirilere uğrayan tasarruf bonoları sistemi, % 3 oranında alınan Mali denge vergisi sistemine dönüştürülerek 1971'de kaldırılmıştır.

TASARRUFAN be. (ar. *taşarruf*'tan *taşarrufan*). *Esk.* Biriktirerek, biriktirmek amacıyla.

TASARRUFAT, -tı çoğl. a. (ar. *taşarruf*'un çoğl. *taşarrufat*). *Esk.* **1.** Tasarruflar. **—2.** *Tasarrufat-ı fiiliye*, bir işin yapılmasında tam yetki sahibi olma. || *Tasarrufat-ı lisaniye*, dilde herkesin kabul edeceği yenilikleri kullanma.

TASARRUFİ a. (ar. *taşarruf* ve *-i*'den *taşarrufi*). *Esk.* Tutumla, tasarrufla ilgili.

TASARRUFKÂR sıf. (ar. *taşarruf* ve fars. *-kār*'dan *taşarrufkār*). *Esk.* Tutumlu, tasarruf eden.

TASARRUFLU sıf. **1.** Parasını idareli, dikkatli harcayan bir kimse için kullanılır; tutumlu. **—2.** Çok masraf gerektirmeyen; ekonomik: *Tasarruflu bir otomobil. Tasarruflu bir yaşam biçimi.*

TASASIZ sıf. **1.** Bir tasası, üzüntüsü olmayan ya da hiç bir şeyi dert edinmeyen, umursamaz kimse için kullanılır; kaygısız: *Tasasız insan var mıdır acaba? Amma tasasız adam, evi yıkılsa aldırmayacak.* **—2.** Üzüntü, dert vermeyen: *Tasasız bir hayat. Tasasız günler.*

TASASIZLIK a. Tasasız olma durumu, niteliği; gamsızlık, umursamazlık.

TASAUB a. (ar. *şa'b*'dan *taşa''ub*). *Esk.* Güçleşme, güç olma.

TASAUBAT, -tı çoğl. a. (ar. *taşa''ub*'un çoğl. *taşa''ubat*). *Esk.* Güçleşmeler, zorlaşmalar.

TASAUD a. (ar. *şu'ūd*'dan *taşa''ud*). *Esk.* **1.** Yükselme, yukarı çıkma. **—2.** Buhar, duman vb.'nin ağması, yükselmesi.

TASAUDAT, -tı çoğl. a. (ar. *taşa''ud*'un çoğl. *taşa''udāt*). *Esk.* **1.** Yükselmeler. **—2.** Buharlaşmalar. **—2.** *Tasaudat-ı merzagiye*, bataklıklardan yükselen fena kokular.

TASAVİR çoğl. a. (ar. *taşvir*'in çoğl. *taşāvir*). *Esk.* Resimler; benzetmeler: *Tasavir-i esatir* (mitolojik resimler).

TASAVVUF a. (ar. *taşavvuf*). **1.** Tanrı, evren ve insan ilişkisini bir bütünlük içinde açıklamaya çalışan, insanın tanrısal erdemlerle bezenmesini amaçlayan dinsel ve felsefi düşünce. **—2.** *Tasavvuf ehli*, sufi. || *Tasavvuf ilmi*, tasavvufun açıklaması ve yorumu üzerinde çalışan bilim dalı. || *Tasavvuf neşvesi*, duydukları iç esenliğe sufilerin verdikleri ad.

—Müz. *Tassavvuf müziği*, dini türk müziğinin iki ayrı dalından biri (ötekisi cami müziğidir). (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Tasavvuf sözcüğünün hangi kökten türetildiği tartışmalıdır. Araştırıcılar, sözcüğün *ehl-i suffa* (Hz. Muhammet döneminde Medine mescidinde barınanlar), *sufa* (bir bedevi kabilesi), *saff-ı evvel* (namazda ilk sıra), yunanca *sophia* gibi sözcük ve deyimlerden alınmış olabileceği yolundaki görüşleri, dilbilgisi kuralları ve tarihsel veriler açısından yerinde bulmamışlardır. Ünlü sufi ve kelam bilgini Kuşeyri* (986-1072) *Risale* adlı yapıtında tasavvuf sözcüğünün hangi kökten geldiğinin bilinmediğini, *sûf* (yün) ya da *safvet* (arılık, temiz kalplilik) köklerinden türetilmiş olabileceği yolundaki görüşlerin kesin olmadığını belirtmekle birlikte, kendisi "sûf"tan türetilmiş olabileceği görüşüne katılır. Çağdaş araştırmacıların görüşleri de bu yöndedir.

Sufi ve tasavvuf deyimlerinin ilk kez ne zaman kullanıldığı da açıklık kazanmamıştır. Abdurrahman Cami'nin *Nefehatü'l -üns*'ü gibi bazı kaynaklarda islam dünyasında "sufi" diye anılan ilk kişinin Ebu Haşim (öl. 767) olduğu söylenir. İbni Haldun (1322-1406) tasavvuf deyiminin ilk kez hicretin ikinci yılında (626) kullanılmaya başlandığını belirtir. Ancak, son yıllardaki araştırmalarda tasavvuf ve sufi deyimlerinin VIII. yy. sonu ya da IX. yy. başlarında kullanıldığını ortaya çıkarmıştır.

İslam tasavvufunun başlangıç dönemlerinde dış kültürlerden ne ölçüde etkilendiği yeterince aydınlığa kavuşmamıştır. Bir görüşe göre tasavvuf, islam dininin ruhundan tümüyle uzaktır ve iran kültürü ya da İran aracılığıyla hint kültürünün etkisiyle doğmuştur. İkinci bir görüşe göre islamda tasavvufun temelleri hıristiyan ruhbanlığından kaynaklanmış; bu arada fetihler döneminde Mısır ve Suriye'de yaygın bulunan stoacı ve hermesçi düşüncelerden etkilenmiştir. Başka bir görüşe göre islam tasavvufu tümüyle islam etkisine bağlı olarak doğmuştur; dış etkilerden ancak daha sonraki dönemler için söz edilebilir ve bu etkiler tasavvufun islami özünü aşabilecek boyutlara ulaşmamıştır. Nitekim, Macdonald, M. Asin Palacios, Carra de Vaux, L. Massignon; özellikle Nicolson ve A. Schimmel gibi çağdaş batılı doğubilimcilerle tüm müslüman araştırmacılar İbni Haldun'un *Mukaddime*'sindeki görüşüne katılarak islam tasavvufunun başlangıçta baştan sona Kuran'ın "Allah karşısında kulun acizliği" ilkesine verdiği önemden, ilk müslümanların Allah karşısındaki hiçliklerini duymaları, ahret azabından korkmaları, bu azaba uğramamak için elden geldiğince kendilerini dünya sevgi ve bağlılığından sıyırarak ahret hazırlığına vermelerinden doğmuştur. Daha sonra, Allah korkusuna dayalı bu zahitlik yaşamı Allah sevgisi ile bütünleşmiştir. Birçok ünlü sufi önde gelenlerinin geliştirdiği tasavvufta dış kültürlerin etkisi de yadsınamaz. Araştırmacıların çoğuna göre belirgin bir biçimde IX. yy.'da Hallac-ı Mansur tarafından ortaya konulan ve özellikle İbnül Arabi, Abdülkerim el-Cili, Sadrettin Konevi, Feridüttin-i Attar, Abdurrahman Cami, Mevlana gibi mutasavvıflarca geliştirilen vahdet-i vücut düşüncesinde islam dışı etkiler kolaylıkla sezilebilir.

Müslümanlığın ilk dönemlerinde tasavvuf deyimi bulunmamakla birlikte bizzat Hz. Peygamber ölçülü bir *züht** yaşamı sürdürdü ve çevresindekileri de bu yaşama özendirdi. Ebu Hureyre, Hz. Muhammet'in arpa ekmeği ile karnını doyurmadan bu dünyadan göçtüğünü söyler. Aslında, dünyanın geçiciliği gerçek ve sonsuz yaşamın ölümden sonra başlayacağı biçimindeki islami inancın mantıksal sonucu olarak bu dünyanın gelip geçici hazlarının gereksinimden fazlasına önem vermek islam inancında anlamsız kabul edildi. Kuran'da, islam savaşçılarına fetihler nedeniyle pek çok ganimet elde edecekleri bildirilirse de (XLIII, 19-20), Allah katında (ahrette) daha çok ganimet bulunduğu anımsatılır (IV, 94). Kuran ve Hz. Peygamber'in inanan ve hayırlı işler yapanların ahrette ulaşacakları mutluluk; kötülük işleyenlerin uğrayacakları mutsuzluk hakkındaki açıklamaları müslümanlar arasında oldukça duyarlı bir dinsel ve ahlaksal bilincin gelişmesine yol açtı. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in ölümünden (632) sonra sahabe ve Emeviler (661-750) döneminde baş gösteren iç savaşlar, siyasal gruplar arasındaki çekişmeler, bazı yöneticilerin haksız işlem ve eylemleri, asr-ı saadetteki takva, züht, tevekkül, tokgözlülük, özveri vb. ahlaksal erdemlere dayalı yaşam anlayışının yerini mal varlığı, debdebe, gösteriş, zulüm vb. tutkuların alması gibi olumsuz gelişmeler, başta Ebuzer el -Gıfari, Ebu Musa el-Eş'ari, Abdullah bin Mesut, Selman el-Farisi, Huzeyfe el -Yemeni gibi sahabiler olmak üzere zahitçe bir yaşama eğilimli olanlar arasında ciddi hoşnutsuzluklara yol açtı. İbni Haldun "Zühde yönelmek, halktan uzak durmak, ibadete ağırlık vermekle tanınan" bu insanların hicretin (622) II. yy.'ından sonra "sufiye" ve "mutasavviyye" diye anılmaya başladıklarını belirtir. "Züht" sözcüğü, bu kesimin yaşam biçimini ve üslubunu anlatmak üzere ilk kez Hasan-ı Basri tarafından kullanıldı. Bu nedenle Hasan-ı Basri, bir anlamda tasavvufun kurucusu sayılır.

Bütün büyük sufiler tasavvufun bir "hal" olduğunu söylerler. Buna göre, tasavvuf önemli ölçüde sufinin mistik deneylerinden oluşur; dolayısıyla hem zihinsel hem de eylem bakımından öznel bir alandır. Bu durum, tasavvuf yoluyla kuramsal ve eylemsel alanlarda genel geçerliliği olan bir sistemin kurulabilmesini güçleştirmiştir. Bu güçlüğün bir sonucu olarak sünni ilkelere bağlı ilk dönem züht yaşamından başlamak üzere yaygın inanç, düşünce ve ahlak ilkeleriyle alay etmeye kadar varan tasavvuf akımlarını doğurmuştur.

Düşünsel alanda tasavvuf, varlığı bir bütünlük içinde açıklama çabasındadır. Daha çok vahdet-i vücutçu sufilerin geliştirdikleri bu açıklamaya göre, gerçek tek varlık Allah'tır ve evrendeki herşey onun tecellileri olmaktan öte bir gerçeklik taşımaz. Bir kudsi hadise göre, Tanrı "Ben, gizli bir hazineydim; görülmek istedim ve bunun için varlığı yarattım" buyurmuştur. Tasavvuf inancına göre bu, herşeyin O' nun isim ve sıfatlarının tecellisi olduğunu gösterir. Evrende tanrısal özünü kavrayabilen tek varlık insandır. Bu nedenle Hallac "Ene'l Hak" (Ben Tanrı'yım!), Bayezit Bistami "Kendimi tesbih ederim; ben ne yüceyim!" derlerken insandaki tanrısal özü dile getirmek istemişlerdir. Bu felsefeyi benimseyen sufiler, gerçeği anlamaktan uzak olduklarına inandıkları şeriat bilginlerini küçümserken, onlar da sufileri insanı tanrılaştırdıkları savıyla şiddetle eleştirmişlerdir. Bununla birlikte Kuşeyri, Hücviri ve özellikle Gazali gibi sünni mutasavvıfların çabalarıyla XI. yy.'dan sonra tasavvufla şeriat arasında önemli ölçüde anlaşma ve birlik sağlanmıştır.

Gerek tasavvufta egemen olan *zorunluluk* (cebir) anlayışı, gerekse *şeriat* ve *zahir*'in yanında varlıkları benimsenen *hakikat* ve *batın* anlayışı, başlangıçtan beri gerçek sufileri dinsel ve ahlaksal gevşeklik ve vurdumduymazlığa sürüklememiştir. Büyük sufiler için hakikat ve batın, ibadet ve başka iyiliklerde gözetilmesi gereken düşünsel ve ahlaksal özdür. Tarikat ve tekkeler kurulduktan sonra da varlığını sürdüren bu olumlu tasavvufi yaklaşımın yanında, kuramsal ve ahlaksal yönden aşırı ve yozlaşmış tasavvufi akımlar da eksik olmamıştır. İbni Teymiye ve İbnül Cezvi gibi din bilginlerinin şiddetli eleştirilerine karşın, eski türk ve iran inanç ve gelenekleri, özellikle aşırı şiilerin (gulat-ı şia) de etkisiyle tasavvuf adına yapılan taşkınlıklar, İbni Arabi'den beri varlığını duyuran, Fazlullah el-Hurufi ile yeni bir tasavvuf akımı niteliğine bürünen hurufilik ve hurufiliğin etkisiyle rafızi-batıni bir içerik kazanan bektaşilik başta olmak üzere babailik, haydarilik, kalenderilik, abdallık gibi akımlar hem edebiyat alanında hem de pratik yaşamda itikat bakımından "hulul" ve "ittihad"ı, ahlaksal bakımdan sözde "melamet" ve "ibahiliği" yaşattılar. Ancak, bunlar hiçbir zaman sünni ilkelere bağlı tarikatların ulaştığı düzeyde güç ve etki kazanamadılar. (→ Kayn.)

—Müz. Vahdet-i vücut anlayışıyla bestelenmiş dini yapıtlardan oluşur. Mevlevi, bektaşi, celveti, gülşeni, halveti, kadiri, nakşi, rufai, sadi, uşşaki vb. tarikatlarda tasavvuf müziği varsa da bunların içinde sanat değeri taşıyan ve gelişmiş müzik mevlevi müziğidir. Itri, Dede Efendi, Osman Dede, Zekâi Dede, Ahmet Ağa gibi ünlü besteciler tarafından bestelenen mevlevi ayinleri türk tasavvuf müziğinin başyapıtlarıdır. Tasavvuf müziğinin önemli formları: mevlevi ayinleri, dini peşrevler, ilahiler, naatlar, şugllar, mersiyeler, bektaşi nefesleri, duraklar ve tevşihlerdir.

TASAVVUFİ sıf. (ar. *taşavvuf* ve *-î*'den *taşavvufi*). Tasavvufla ilgili.

TASAVVUR a. (ar. *taşavvur*). **1.** Bir şeyi zihinde biçimlendirme, kurma; tasarım: *Bu düşünce onda sadece bir tasavvur olarak kaldı.* **—2.** Bir şeyi zihinde canlandırma: *Tasavvuru mümkün olmayan bir manzara.* **—3.** Amaç, niyet, plan: *Artık geleceğe ait hiçbir tasavvuru olmadığını söylüyor.* **—4.** *Tasavvur etmek*, zihinde biçimlendirmek ya da canlandırmak; düşünmek: *Artık gerisini siz tasavvur edin. Öylesine küçük ki şu anda onu büyümüş tasavvur edemiyorum.*

TASAVVURAT, -tı. çoğl. a. (ar. *taşavvur*'un çoğl. *taşavvurāt*). *Esk.* Tassavurlar, düşünceler.

—Esk. mant. Zihinde önermelerin oluşmasını ve bunların kuramını inceleyen bölüm.

TASAVVURİ, TASAVVURİYE sıf. (ar. *taşavvur* ve *-î*'den *taşavvuri*, dişl. *taşavvuriyye*). *Esk.* Tasavvurla, düşünceyle ilgili.

TASAVVUT, -tu (ar. *ṣavt*'tan *taṣavvut*). *Esk.* Seslendirme.
—Esk. dilbilg. Sesleme.

TASBAZ a. Müz. *Esk.* Tas sazını çalan sanatçı.

TASBAZ a. (*tas* ve fars. *-bāz*'dan *tas -bāz*). Sey. oy. Taslarla gözbağcılık ve el çabukluğu hünerleri sergileyen sanatçı. (Geniş entarilerinin altına sakladıkları boş ya da yemek dolu tasları, tencereleri çıkararak çeşitli gösteriler sergilerlerdi.)

TASCA (Angelo), italyan kökenli fransız siyaset adamı ve tarihçi (Moretta, İtalya, 1892 - Paris 1960). Kuruluşundan beri İtalyan komünist partisi'nin, sonra parti sekreterliğinin üyesi (1923) oldu. 1926'da İtalya'dan ayrıldı ve VI. Kongre'de (1928) Komünist enternasyonal'in sekreterliğine girdi. 1929'da çıkarıldı, Fransa'ya yerleşti ve orada, A. Rossi takma adıyla, aralarında *Naissance du fascisme* (Faşizmin doğuşu) [1938], *Deux Ans d'alliance germano -soviétique* (İki yıllık alman-sovyet ittifakı) [1949] ve *les Communistes français pendant la drôle de guerre* (İkinci Dünya savaşı sırasında fransız komünistleri) [1951] adlı yapıtların da bulunduğu çağdaş tarih incelemeleri yayımladı.

TASCHEREAU (Louis Alexandre), kanadalı avukat ve siyaset adamı (Québec 1867 - *ay. y.* 1952). Liberal milletvekili (1900-1936), Bayındırlık (1907) ve Çalışma (1909) bakanı, 1920'den 1936'ya kadar da Québec eyaleti Başbakanı oldu.

TÄSCHHORN, Valais Alpleri'nde (İsviçre) doruk, Mischabel kütlesinde; 4 490 m. Doruğa ilk tırmanışı ingiliz dağcılardan J. L. Davies ve J. W. Hayward (rehberleri J. ve S. Taugwalder ve J. Sommermatter ile) gerçekleştirdi (1862).

TASDİ, -i a. (ar. *ṣudāʿ*'dan *taṣdīʿ*). *Esk.* **1.** Baş ağrıtma, can sıkma: *"Bu mektupla seni tasdiden maksadımın ne olduğunu anlatayım"* (Baha Tevfik). **—2.** *Tasdi etmek,* rahatsız etmek, can sıkmak: *"Nice tasdi ide demdür ki dualar eyleye"* (Vasfi, XVI. yy.).

TASDİAT, -tı çoğl. a. (ar. *taṣdīʿ*'in çoğl. *taṣdīʿāt*). *Esk.* Baş ağrıtmalar, can sıkmalar.

TASDİK a. (ar. *ṣıdḳ*'dan *taṣdīḳ*). **1.** Gerçek, doğru olduğunu belirtme, doğrulama. **—2.** Onay, onaylama: *Bir tayinin tasdiki.* **—3.** *Tasdik edilmek,* doğrulanmak; onaylanmak. || *Tasdik etmek,* doğrulamak; onaylamak. || *Tasdik ettirmek,* doğrulatmak; onaylatmak.
—Esk. dilbilg. *Edat-ı tasdik,* "evet", "öyle", "doğru" gibi onaylama belirten ilgeç.
—Huk. ONAYLAMA'nın eşanlamlısı.

TASDİKAT, -tı çoğl. a. (ar. *taṣdīḳ*'in çoğl. *taṣdīḳāt*). *Esk.* Onaylamalar, doğrulamalar: *"Tasdikat ile nazariyat ve kavanin-i tabiiye muvacehesinde tekevvün ve tahsil etmezler"* (Baha Tevfik).

TASDİKEN be. (ar. *taṣdīḳ*'ten *taṣdīḳen*). *Esk.* Onaylayarak, doğru bularak.

TASDİKİ sıf. (ar. *taṣdīḳ* ve *-ī*'den *taṣdīḳī*). *Esk.* Doğrulamayla, onaylayıp kabul etmeyle ilgili.

TASDİKLİ sıf. **1.** Gerçekliği doğrulanmış. **—2.** Onaylanmış, tasdik edilmiş; onaylı.

TASDİKNAME a. (ar. *taṣdīḳ* ve fars. *nāme*'den *taṣdīḳ-nāme*). Öğrenim belgesi.
—Eğit. Bir okuldan başka bir okula geçecek öğrenciye, yazılmak istediği yeni okulun isteme yazısı üzerine, devam ettiği eski okulu tarafından verilen belge. || *Mecburi tasdikname,* disiplin cezası alarak okuldan uzaklaştırılan öğrenciye, üst disiplin kurulu kararına göre, başka bir okula nakledilirken verilen belge.

TASDİKSİZ sıf. **1.** Doğrulanmamış. **—2.** Onaylanmamış, tasdik edilmemiş; onaysız.

TASDİR a. (ar. *ṣadr*'dan *taṣdīr*). *Esk.* **1.** Başa geçirme, öne geçirme. **—2.** Önsöz koyma. **—3.** Bir şeyle başlama. **—4.** Ortaya çıkarma, çıkartma.

TASFİYE a. (ar. *ṣafvet*'ten *taṣfiye*). **1.** Arıtma, temizleme, saf duruma getirme. **—2.** Bir bütünden gereksiz olanları ayırıp çıkarma; ayıklama: *Kitapların, eşyaların tasfiyesi üç günümü kaldı.* **—3.** Ticari bir kuruluşun batması, kapanması vb. nedeniyle hesapların kesilmesi; alacaklılara paylarına düşen miktarın verilmesi. **—4.** Bir işi, işleri, gerekli işlemleri yaparak bitirme. **—5.** *Tkz.* Herhangi bir nedenle çalışanların bir bölümünün görevine son verme. **—6.** *(Bir şeyi) tasfiye etmek,* arıtmak, katkısız duruma getirmek; ayıklamak; bitirmek. || *(Ticari bir kuruluşu) tasfiye etmek,* varlığına son vermek, kapatmak.
—*Esk. Tasfiye-i düyun,* borçları temizleme. || *Tasfiye-i kalb,* yüreği temizleme, kötülüklerden arındırma.
—Ask. tar. *Tasfiye-i rüteb kanunu* → RÜTBE* İNDİRİMİ.
—Bank. ve Muhs. *Tasfiye olunacak alacaklar hesabı,* bankalarda vadesinde ya da gerçekleştiği anda tahsil edilmeyen; ödenmesi takside bağlanmış ya da tahsil olanağı kalmayarak değersiz bir hale gelmiş alacakların geçirildiği bir ana hesap. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bors. Kesin vadeli işlemler ile şarta bağlı işlemlerin sonuçlandırılması. || *Resen tasfiye,* bir borsa acentasının, kurlarda meydana gelen bir düşüş yüzünden kuvertürünü tamamlayamayan bir müşterinin vadeli taahhütlerini feshetmesi; bu kuvertürü oluşturan kıymetli evrakın kısmen ya da tamamen satılması.
—Huk. Sona erdirilmesi istenen hesap ve işlemlerin incelenerek, aktif ve pasifinin belirlenmesi. || Tüm alacakların tahsili ve tüm borçların ödenmesiyle bir hesabın kapatılması. || İflas eden kişinin hak ve alacaklarının saptanması ile borçlarının ödenmesine ilişkin işlemlerin tümü. (→ İFLAS.) || *Tasfiye memuru,* tasfiye işlemlerini yürütmekle görevli kişi. (Mirasın resmen tasfiyesiyle görevli sulh hakimi, bu işin yerine getirilmesi için bir ya da birkaç kişiyi görevlendirebilir [Türk med. k. md. 574].)|| *Mirasın tasfiyesi* → MİRAS*IN PAYLAŞTIRILMASI. || *Ortaklığın tasfiyesi,* ortaklığın sona erdirilmesi üzerine aktif ve pasifinin saptanarak geriye kalan mal ve alacakların ortaklar arasında bölüştürülmesi. || *Resmi tasfiye* → MİRAS*IN RESMEN TASFİYESİ.
—Patol. Organizmaya yabancılaşan ya da komşu dokuları tahriş eden ölü doku artıklarının fagositoz ya da eritilme yoluyla yok edilmesi. (Zedelenmiş dokuların her türlü onarımdan önce tasfiye edilmesi zorunludur: nekroza uğramış doku miktarı fazla ise bunun dışa atılması ya kendi kendine fistülleşip sıvılaşarak olmalı ya da deşilip drenajla sağlanmalıdır. Örneğin bir kan çıbanı, çıbanözü çıkarılıp atılmadan onarılamaz.)
—Tic. Alacakların tahsili, borçların ödenmesi, stokların paraya çevrilmesi ve bakıyenin hak sahiplerine dağıtılması yoluyla bir ticarete, bir şirkete son verme eylemi. || Bir ticarete son vermek ya da istenmeyen malları elden çıkarmak amacıyla malların düşük fiyatla satılması.
—Verg. huk. Gümrüklere gelen, sahip ya da taşıyıcılarınca yasal bekleme süresi sonuna kadar gümrükten çekilmediği ya da yurtdışına çıkarılmadığı için terk edilmiş sayılan eşyaların gümrük idaresince elden çıkarılması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Verg. huk. ve Kamu mal. *Tasfiye etmek,* bir tasfiye işlemini gerçekleştirmek.
—ANSİKL. Bank. ve Muhs. Tasfiye olunacak alacaklar hesabı bazı alt hesaplara ayrılabilir. Bunların başlıcaları şunlardır: *idari takipteki alacaklar hesabı* (bu hesaba kredi işlemlerinden doğan ve yasal takibata geçilmesi sakıncalı görülen alacaklar geçirilir); *yasal takipteki alacaklar hesabı* (teminatı bulunsun ya da bulunmasın kredi işlemlerinden doğan ve borçluları hakkında yasal takibata geçilmiş bulunan alacaklar bu hesaba borç yazılır); *takside bağlanmış alacaklar hesabı* (haklarında idari ya da yasal takibata geçilmiş bulunan alacaklardan takside bağlanmış olanlar bu hesaba geçirilir. Bir alacağın bu hesaba kaydı için borçlusu ile yazılı bir anlaşma ya da icrada takside bağlanmasının taahhüt edilmiş olması gerekir. Taksitleri zamanında ödenmeyen alacaklar için yasal takibata geçilirse, alacak, yasal takipteki alacaklar hesabına aktarılır); *değersiz alacaklar hesabı* (yasal kovuşturmaya rağmen haciz yoluyla da tahsiline olanak kalmayan ve aciz belgesine bağlanmış alacaklar bu hesaba geçirilir. Bunlara çürük alacaklar da denir).
—Verg. huk. Gümrük k.'na göre tasfiye edilecek eşyalar şunlardır: yasanın çeşitli maddelerinde belirtilen durumlarda yasal sürelerinden fazla tutulan eşyalar; sahip ya da taşıyıcılarının kendi istekleriyle gümrüğe bırakılan eşyalar; Kaçakçılığın men ve takibine dair k.'na göre tasfiyesi öngörülen eşyalar ile çabuk bozulma ve yok olma tehlikesi olan, saklanması zor ve masraflı ya da tehlikeli olduğu için yasal süreleri beklenmeyecek olan eşyalar. Bu tür eşyalar satış yoluyla tasfiye edilir. Ancak yolcu eşyası ile zoralımı kesinleşen kaçak eşyalar için satıştan önce genel ve katma bütçeli dairelerle kamu iktisadi teşebbüslerine tahsis yoluna gidilebilir. Bunların dışında kalan eşyanın satılması durumunda satış bedelinden hizmet karşılığı alacaklar ve yapılan harcamalar; gümrük vergi ve resimleri; satış için yapılan harcamalar ve para cezaları ayrılarak bu sıraya göre ilgililere dağıtılır. Satış bedeli bu sıra içinde alacakların tümünü karşılamazsa alacaklılara eşit olarak dağıtılır. Sahiplerinin isteğiyle gümrüğe bırakılan eşyaların satış bedelinden sahibine herhangi bir ödeme yapılmaz.

TASFİYECİ sıf. ve a. Toplumsal bir olgudaki yabancı öğelerin ayıklanmasından yana olan kimse için kullanılır.

TASFİYECİLİK a. Bir bütünden yabancı öğelerin ayıklanmasını savunan görüş: *Dilde tasfiyecilik.*

TASFİYEHANE a. (ar. *taṣfiye* ve fars. *ḫāne*'den *taṣfiye-ḫāne*). ARITIMEVİ'nin eşanlamlısı.

TASGETİUS, carnutes halkının önderi; İ.Ö. 56'da Sezar tarafından kral ilan edildi, 54'te yurttaşları tarafından öldürüldü.

TASGİR a. (ar. *ṣıġar*'dan *taṣġīr*). *Esk.* Küçültme, ufaltma: *"...imaretleri harâb, emelleri nâ-yâb, izzetleri tahkir, tazimleri tasgir, arsa-i âfât ü beliyyattır"* (Ebüzziya Tevfik).
—Esk. dilbilg. Bir ad ya da sıfatı "küçük" anlamı verecek biçime sokma. || *Tasgir eki,* küçültme eki. || *İsm-i tasgir* → İSİM.

TASGİRAT, -tı çoğl. a. (ar. *taṣġīr*'in çoğl. *taṣġīrāt*). *Esk.* Küçültmeler.

TASHİH a. (ar. *ṣıḥḥat*'ten *taṣḥīḥ*). **1.** Yanlışın yerine doğrusunu koyma; düzeltme: *Tashihi mümkün olmayan bir hata.* **—2.** Basımcılıkta düzelti: *Sayfa tashihi.* **—3.** *Bir şeyi tashih etmek,* düzeltmek. || *Tashih yapmak,* düzelti yapmak.
—*Esk.* İyileştirme, sağlığına kavuşturma: *Tashih-i mizac* (tedavi etme).
—Denizc. *Tashin çubuğu,* gemi pusulalarının arızi sapmalarını düzeltmek için bu sapmaları saptamaya yarayan aygıt.
—Esk. ida. *Tashih derkenarı,* yeni bir tahrir için hazırlanan tahrir defterlerine, el yazısıyla nişancı tarafından yapılan düzeltme. || *Tashih fermanı,* tapu kaydının düzeltilmesi amacıyla yazılan ferman. (Bu ferman nişancıya gelir, nişancı tapu defterinde gerekli düzeltmeyi yapıp defteri geri gönderirdi.)
—Hat. *Tashih kalemtıraşı,* hattatların yazılarında kimi düzeltmeler yapmak için kullandıkları kalemtıraş. (*Tashih bıçağı* da denilen bu aletin iki türü vardı. Yazı kenarındaki küçük pürüzleri gidermekte kullanılanlar, söğüt yaprağı biçiminde ve çok siv-

ri uçluydu, bunların esnekliği azdı. Büyük pürüzlerin düzeltilmesinde kullanılanlar ise küt uçluydu.)

—Huk. *Tashihi karar* → KARAR* DÜZELTME'nin eşanlamlısı.

—Kur. tar. *Tashin bedergâh*, işlediği bir suç ya da kabahat nedeniyle ocaktan çıkarılan kapıkulu askerinin affedilerek yeniden ocağa alınması için yapılan işleme verilen ad.

—Mak. san. *Tashih etmek*, bir parçanın uygun olmayan kimi bölümlerini yeniden işlemek.

—Matbaac. → DÜZELTİ. || *Tashih etmek*, elle yapılan tipo dizgide, yan yatmış, ters çevrilmiş ya da fazladan girmiş karakterleri, sözcükleri çıkarıp yerlerine uygun olanları koymak. || *Kolon tashihi*, sayfa düzenlemesinden önce, kâğıdın bir yüzüne çekilmiş kolon provası üzerinde, yazarın gerekli düzeltme ve eklemeleri yapması.

Réunion des Musées nationaux

Seurat'nın *Sirk* adlı tablosunun hazırlık taslakı (altta) ve bitmiş hali (1891) [en altta]
Jeu de paume müzesi, Paris

TASHİHAT, -tı çoğl. a. (ar. *taṣḥîḥ*'in çoğl. *taṣḥîḥât*). *Esk.* Düzeltmeler: "... *eserin içinde ta'dilat ve tashihat icra edildiği rivâyet edilince...*" (Baha Tevfik).

Tashihi ayar madalyası, Abdülmecit döneminde gerçekleştirilen sikke reformu (tashihi sikke) nedeniyle çıkarılan madalya (1844). Altın ve gümüş olmak üzere iki dereceliydi.

TASHİN a. (ar. *şaḥn*'dan *taşḥîn*). *Esk.* Oyunu sahneleme, sahneye koyma.

TASHLİN (Frank), amerikalı film yönetmeni (Weehawken, New Jersey, 1913 - Hollywood 1972). 1930'da RKO'da *Ezop masalları* için ressam, Laurel ve Hardy için gagman, Walt Disney stüdyolarındaysa senaryo yazarı (1939) olarak çalıştı. 1945 ile 1951 arasında on beş kadar film senaryosu yazdı. Kaba gaglara ve sözlü olmaktan çok görsel buluşlara dayanan parodili ve hicivli komedilerde uzmanlaştı. Jayne Mansfield ya da Jerry Lewis gibi sanatçılarla birlikte çalıştı. Kaba güldürü türüne örnek filmlerinden bazıları: *Çılgın modeller* (Artists and Models) [1955], *Çapkın ortaklar* (Partners) [1956], *Will Success Spoil Rock Hunter?* (1957), *3 Bebekli gelin* (Rock-A-Bye Baby) [1958], *Bachelor Flat* (1962), *Who's Minding the Store?* (1963).

TASIM a. Önceli, öncüller adı verilen iki önermenin birleşmesinden oluşan içerme biçimindeki akılyürütme. (Örn. "Eğer her B, A ise ve her C de B ise, her C, A' dır".)

—ANSİKL. Aristoteles, tasımı, sonucun öncüllerin durumundan zorunlu olarak çıktığı düşüncesine dayanarak tanımlar. Bu tanıma, tasımın, terimlerin içerme ilişkilerine dayanan dolayımlı bir akılyürütme olduğunu da eklemek gerekir. (Eğer "insan", "ölümlü"yü, "Sokrates" de "insan"ı içeriyorsa, "Sokrates"in "ölümlü"yü içerdiği sonucunu çıkarmak gerekir.) Tasım, üç terim üzerine kurulur; büyük terim (sonucun yüklemi), küçük terim (sonucun öznesi) ve orta terim (öteki iki terim arasında ilişki kuran terim). Buna göre, tasım üç önermeden oluşur: büyük önerme (büyük ve orta terim), küçük önerme (küçük ve orta terim) ve sonuç (küçük ve büyük terim). Sonuç, terimlerin mantıksal ilişkilerinden ve şu iki ilke uyarınca çıkar: tümel için geçerli olan, türler ve bireyler için de geçerlidir; tümel için geçerli olmayanın, türler ve bireyler için geçerli sayılması yanlıştır.

Orta terimin öncüllerdeki yerine bağlı olan tasım tiplerine, tasımın *şekiller*'i adı verilir (örneğin birinci şekilde orta terim, büyük önermenin öznesi ve küçük önermenin yüklemidir). Önermelerin nitel ve nicel özelliğine göre saptanan biçimlere de *kipler* adı verilir. Her biçimde üç önerme (büyük, küçük, sonuç), özne ile yüklem arasındaki dört ayrı ilişkiye (olumlu, olumsuz, tümel, tikel) göre gruplandırılırsa, her biçim için 4^3=64 farklı tasım ve dört ayrı biçim için de toplam 256 tasım elde edilir. Ancak, matematiksel olarak olanaklı bu 256 tasımın ancak 24 tanesi geçerli bir tasıma elverişlidir. Skolastik mantık ikinci, üçüncü ve dördüncü şekillerin kesin bir sonuca vardırıcı kiplerini, onları birinci şeklin doğrudan doğruya kanıtlanan kiplerine indirgeyerek ortaya koyuyordu. Skolastik gelenek bu kipleri adlandırmak için, önermelerin özelliğini simgeleyen ünlülerden (tümel olumlu A, tümel olumsuz E, tikel olumlu İ, tikel olumsuz O) yapılan sözcükler oluşturdu (örneğin birinci şekil için: *BArbArA* [AAA], *CEIArEnt* [EAE], *DArİİ* [Aİİ], *FErİO* [EİO]). Birinci şeklin, "yetkin" sayılan bu dört kipinin (öbürlerine "eksik" kip denir) başında bulunan ünsüzler *(B, C, D, F)*, diğer şekillerin kipleri için bir başlangıçtır. Örneğin ikinci şekilden *CEsArE*' nin, *C* ünsüzüyle başladığı için, birinci şekilden *CEIArEnt* kipine indirgenmesi gerekir. Sözcüklerin başında bulunmayan ünsüzler (s=basit evirme, p=kısmi evirme, m=öncüllerin yerini değiştirme, c=saçmaya indirgeme) ise, mantıksal işlemleri belirtir. Örneğin *CEsArE*'deki *s* harfi *E* öncülünün basit evirmesinin yapılacağını gösterir. Tasım yoluyla akıl yürütmeden günümüzde tamamen vazgeçilmiştir.

TASIMBİLİM a. Mant. **1.** Tasımların sistemli bir biçimde incelenmesi. **—2.** Aristoteles ve okulunun bu sorun üzerindeki çalışmalarının tümü.

TASIMLAMA a. Tasımlamak eylemi; tasmim.

TASIMLAMAK g. f. *Bir işi tasımlamak*, tasarlamak, planlamak, tasmim etmek.

TASIMSAL sıf. Mant. Tasıma ilişkin.

TASİ sıf. (ar. *tisʿa*'dan *tasiʿ*). *Esk.* Dokuzuncu.

TASİAN be. (ar. *tasiʿ*'den *tasiʿan*). *Esk.* Dokuzuncu olarak.

TASİB a. (ar. *şuʿûbet*'ten *taʿşîb*). *Esk.* Zorlaştırma, güçleştirme: "... *saray-ı hümayunun muamelâtını tas'ib ve daire-i nüfuzunu tazyik etmekte idi*" (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

TASİBAT, -tı çoğl. a. (ar. *taşʿîb*'in çoğl. *taşʿîbât*). *Esk.* Güçleştirmeler, güç duruma sokmalar.

TASİD a. (ar. *şuʿûd*'dan *taşʿîd*). *Esk.* Yükseltme, yukarı çıkarma.

—Esk. kim. Bir cismin ısıtılarak buharlaştırılması.

TASİKİNEZİ a. (fr. *tasicinésie*). Psik. Kimi akıl hastaları ya da epidemik ansefalite yakalanan kimi hastaların kapıldıkları bastırılmaz yürüme eğilimi.

TASİLİ a. (berberice yayla anl. sözc.). Jeomorfol. Hidrografik ağın derinlemesine yardığı ve dik bayırlarla sınırlanmış kumtaşlı yayla.

TASİR a. (ar. *ʿaşr*'dan *taʿşîr*). *Esk.* Sıkıp suyunu çıkarma.

TASİRHANE a. (ar. *taʿşîr* ve fars. *ḫane*'den *taʿşîr-ḫâne*). *Esk.* Zeytin, ayçiçeği, keten tohumu vb.'den yağ çıkartılan yer.

TASKEBABI a. Üzerine tas kapatılarak pişirilmiş kuşbaşı etle yapılan yemek. (Patatesli olarak da pişirilir. Üzerine kapatılan tas, etin kendi suyuyla pişip kebap olmasını sağlar.)

TASK FORCE a. (ing. *task force*, özel müfreze). İkinci Dünya savaşı sırasında, belirli bir görevi gerçekleştirmek üzere savaş gemilerinin (ya da başka ordu birliklerinin) geçici olarak gruplaşması.

TASLAK a. **1.** Bir işin, özellikle bir sanat ya da edebiyat yapıtının genel biçimini gösteren ön çalışma: *Bir trajedinin taslağını okumak. Bir heykelin tamamlanmamış taslak haline bile hayran kalmak. Romanı henüz taslak halinde.* **—2.** *Tkz. Bir şey taslağı*, yeteneği, yeterliliği olmamasına rağmen herhangi bir işin ustası olarak bilinmeye çalışan kimse; müsvedde: *Yazar, bilgin taslağı.* **—3.** *Taslak halinde*, ileride gerçekleştirilmesi düşünülen ve bu amaçla incelemeye alınan bir şey için kullanılır.

—Bot. *Yaprak taslağı*, yaprak oluşumunun ilk evresi. (Pulların tümü tarafından korunan bir tomurcukta, sapın embriyon tepesinin çevresinde, ilk sürgendoku halkasından türeyen memecikler oluşur. Bir üstderi ile kaplı olan bu hücre kütleleri, yaprak özünü oluştururlar; bu öz, koşullar uygun olduğunda büyüyüp gelişerek yaprak taslaklarını verir; onlar da daha sonra yapraklara dönüşür.)

—Dişç. *Diş taslağı*, süt dişlerini verecek olan diş şeridinin kalınlaşması.

—Embriyol. Döllenmiş yumurtanın, hücreleri bir organı oluşturacak olan bölümü.

—El sant. Bakırcılıkta, yapılacak kabın gövdesi belirmiş ilk hali.

—Güz. sant. Kompozisyonun genel çizgi ve kütlelerinin ortaya çıktığı, ancak, ayrıntıların daha belirmediği, yapılış aşamasında olan sanat yapıtı. (Taslakta kullanılan gereç kütlesi ya da yüzey, nihai yapıtınkiyle aynıdır.) || *Taslak yapmak*, bir resmin ana çizgilerini oluşturmak, bir balçık kütlesini, başparmakla biçimlendirmek ya da

bir mermer kütlesini kabaca yontmak. || *Hazırlık taslağı*, tasarlanan yapıtın, genellikle küçük boyuttaki, kabaca gerçekleştirilen ilk modeli. (Bu, bir desen, resim ya da heykel olabilir. *Hazırlık taslağı*'nı, eserin bitmemiş hali olan *taslak*'tan ayırmak gerekir.)
—Heykelc. *Taslak kalemi*, kil, alçı ve balmumunu biçimlendirmekte kullanılan, metal, fildişi ya da tahtadan heykeltıraş aleti.
—Matbaac. Taşbaskıda, kalıp çekme tekniğiyle kâğıda çekilmiş provaların, taş ya da çinko üzerine aktarılmasını sağlamak için belli bir çizgi doğrultusunda bir araya getirildiği yaprak halinde ince karton parçası. || *Sayfa taslağı*, bir kitabın, bir derginin, bir gazetenin sayfalarının dış ve iç sayfa boyutlarını belirleyen çizim. (Sayfa düzenlemesi yapılırken metinlerin ve resimlerin yerleştirileceği yerler böylece belirlenmiş olur.)
—Metalürj. *Taslak çıkarma*, son biçimlendirme işlemine hazırlık olarak yapılan dövme, haddeden geçirme vb. gibi işlemler. (Örneğin boru ekstrüzyonundan önce kütüğün delinmesi, bir taslak çıkarma işlemidir.)
—Şapkac. Taslak makinesinden çıkmış, koni biçiminde keçe. || *Taslak imali*, keçe imalinde, yaklaşık 110 g kılla keçe bir taslak oluşturmaya yarayan temel işlem. (Kıllar, emme yoluyla bir araya getirilir, daha sonra da, koni biçiminde bir hazne içine yerleştirilmiş, delikli metal bir çan üzerine aktarılır. Sağlanan dönme hareketi, kılların dağılımını kolaylaştırır, kaynar su püskürtülerek ilk yığılma sağlanır. Böylece oluşturulan saydam gevşek taslak, daha sonra tokaçlanır.)

TASLAKÇI a. Taslak yapan ya da taslak çıkaran kimse.
—Heykc. Sert gereçten bir heykeli, daha önceden noktalama*sı yapılmış alçı bir modele göre kabaca yontan kişi.

TASLAMA a. Ciltç. Dikilmiş kitap gövdesini, ayrı olarak hazırlanmış kapak içerisine yerleştirme işlemi. (Kapağın dikilmiş kitap üzerine tesbiti, yan kâğıtlarının kapak kartonlarının iç kısmına karşılıklı olarak yapıştırılmasıyla sağlanır.) || Bu yönteme göre ciltlenmiş kitap.

TASLAMAK gçz. f. *A.* + *taslamak*, kendinde olmayan bir değeri varmış gibi göstermek: *Yiğitlik, ağalık, bilgiçlik taslamak.*
◆ g. f. **1.** *Bir taşı taslamak*, onun kaba bölümlerini, çıkıntılarını almak, düzlemek. **—2.** *Yörs.* Gözetlemek, gizlice izlemek.
—Ciltç. Ciltleri ve kitap mahfazalarını hazırlamak.

TASLİB a. (ar. *ṣalb*'dan *taṣlīb*). *Esk.* **1.** Çarmıha germe. **—2.** Haç çıkarma. **—3.** Katılaştırma.

TASLİBAT, -tı çoğl. a. (ar. *taṣlīb*'in çoğl. *taṣlībāt*). *Esk.* **1.** Çarmıha germeler. **—2.** Katılaştırmalar.

TASLİT, -ti a. (ar. *selāṭet*'ten *tasliṭ*). *Esk.* **1.** Birini, başkasına musallat etme, başkasının başına sarma: *"Bu makule meçhul kimseye medrese verip halkın üzerine taslît ne belâdır"* (A. R. Altınay). **—2.** *Taslit etmek*, musallat etmek.

TASLİYE a. (ar. *ṣalāt*'tan *taṣliye*). *Esk.* **1.** "Aleyhisselatu vesselam" ya da "sallalahu aleyhi ve sellam" duasını okuma. **—2.** *Tasliye-han*, tasliye okuyan.

TASMA a. **1.** Kimi hayvanları bir yere bağlamak, çekip götürmek, gezdirmek, çalıştırmak, tanınmalarını sağlamak vb. için boyunlarına takılan madeni ya da deri çember, bağ. **—2.** Nalın, takunya ve terliğin, üstten ayağı tutan deri ya da meşin bölümü. **—3.** *Bir kimseye tasma takmak*, onu yönetmek, ona hükmetmek (kaba.).
—Avc. *Kabaralı tasma*, pek itaat etmeyen bazı köpeklere takılan, iç kesiminde sivrice uçlar bulunan tasma.
—Ayakkc. Ayağın ön bölümünü örten saya parçası.
—Çoc. bak. Çocuğa takılan, bezden kayışlı bir tür koşum; gerek kancalar yardımıyla çocuğun oturmasına, gerek bir yular aracılığıyla yürümesine yardımcı olur.
—El sant. Takunya ve burnu açık terliklerin üst kısmı. (Yan kısımdan çivi vb. ile tutturularak ayağın taban üzerinde durabilmesini sağlar.)
—İkt. tar. *Tasma akçesi*, Osmanlılar döneminde, tımar sahibinin tımarı içinde bulunan arazi sahiplerinden aldığı vergilerden birinin adı. Bu vergiye *çift akçesi* de denirdi.
—Kırs. inş. *Tasma takımı*, ahırlarda hayvanları boynundan bağlamaya yarayan bağlama sistemi. (*Amerikan tipi tasma takımı*, borudan ya da düz demirden yapılmış eklemli parçalardan oluşur.)
—Mim. HALKA'nın eşanlamlısı.

TASMAN (Abel Janszoon), hollandalı denizci (Lutjegast, Groningen, 1603 - Batavia 1659). Doğu Hindistan genel valisi Van Diemen tarafından Güney denizi'nde keşfe gönderildi. 1642'de, Avustralya'nın batı ve güney kıyılarının çok açıklarından geçen bir keşif gezisi düzenledi. Bununla birlikte, Tasman, "Van Diemen arazisi"nin (bugünkü Tasmanya) güney kıyılarını, Yeni-Zelanda'nın batı kıyılarının bir bölümünü ve Fiji adalarını (1643) keşfetti. 1644'te Batavia'dan yeniden yola çıktı ve Avustralya'nın kuzeyinde, Carpentaria körfezinin doğu ve batı kıyılarını taradı.

TASMAN akıntısı, dar anlamda, Tasman denizi'nin kuzeyinde, saat yelkovanına ters yönde ilerleyen güney akıntı kolu. (Avustralya kenarında, Tasmanya'nın güney enleminde bulunan yarıtropikal yakınsamaya kadar uzanır.) Geniş anlamda, Doğu Avustralya kenarındaki su hareketleri.

TASMAN denizi, Güney-batı Büyük Okyanus'ta kenar denizi, Avustralya, Mercan denizi, Lord Howe eşiği (ya da sırtı), Yeni-Zelanda, Macquarie sıradağları ve Tasman platosu arasında. Alt Kretase ile Paleosen arasında okyanusun yayılması sonucu açılan bu derin çanak, 4 000 m eşderinlik çizgisiyle sınırlanır. Bir dizi sivri doruk ve denizaltı guyotu kapsayan orta kesimi dışında tabanı genellikle birbiçimlidir. Ilık suları (yazın 15-25 °C; kışın 10-15 °C) yarıtropikal yakınsamanın (Tasmanya'nın güneyindeki enlem) her iki yanında farklı hareketler çizer: G.'de, önce D.'ya, sonra K.-D.'ya yönelik bir sapma gerçekleştirir; K.'de, koylarda ve sınır-eşiklerin üstünde ikincil burgaçlara bölünen, saat yelkovanına ters yönde bir yol izler.

TASMAN platosu, Tasmanya'nın G.-D.'sunda K.-B.'dan G.-D.'ya doğru uzanan geniş denizaltı platosu (en yüksek noktası 969 m).

TASMANYA, ing. **Tasmania,** Avustralya adasının G.'inde ada, 40-43° G. enlemleri arasında, Commonwealth of Australia'yı oluşturan 6 devletten biri; 68 000 km²; 457 500 nüf. (1990). Merkezi *Hobart.*
• COĞRAFYA. Ada çok engebelidir; Dördüncü Zaman buzullarıyla parçalanmış büyük batı rüzgârlarına açık, çok yağışlı (3 m'den çok yağmur) batı dağları, sık bir yalancı kayın ormanıyla örtülüdür. Birkaç sivri doruk (1 500 m) ve dağınık göller kapsayan orta kesimdeki plato (800 - 1 000 m), yazın davarların ve sığırların yayıldığı otlaklarla kaplıdır. Doğudaki daha az yağışlı dağlar ve tepelerde okaliptüs ormanları uzanır; adayı K.'den G.'e doğru aşan bir ovalar dehlizi Tasmanya'nın beyni olan bu bölgeyi ayırır: tarım ve hayvancılık tipi işletmelerde melezlemede anaç olarak kullanılan koyunlar, süt inekleri, yem bitkileri, patates ve elma yetiştirilir. Balıkçılık etkindir: böcekler, kabuklular. Bakır (Mount Lyell), çinko ve kurşun (Rosebery), tungsten (Bass boğazındaki King adası) başlıca yeraltı zenginlikleridir. Hidroelektrik kaynaklarının bolluğu, alüminyum (Bell Bay), bakır ve çinko (Hobart), kimyasal gübre sanayilerinin gelişmesini kolaylaştırmıştır. Başlıca iki büyük kenti vardır: Launceston (K.'de) ve Hobart (G.'de).
• TARİH. Avcılık ve toplayıcılıkla geçinen ve XVII. yy.'da sayıları 2 000 dolayında olan Melanezyalılar'ın yaşadığı adaya 1642'de çıkan Hollandalı Abel Tasman, buraya "Van Diemen toprağı" adını verdi. Birçok denizcinin uğradığı (1772'de Marion-Dufresne, Cook, d'Entrecasteaux vb.) adaya 1804'te İngilizler yerleşti. Ada, mahkûmların yerleştirildiği bir koloni ve bir koyun yetiştirme alanı oldu. Tasmanyalılar'ı yok eden Avrupalı sömürgeciler ve sürgün edilmiş mahkûmlar onların av alanlarını ele geçirdiler. Mahkûmlar 1831-1835 yıllarında gönderildikleri öteki adalarda, 1880'den önce yok olacaklardı. 1853'te Tasmanya adını alan adada 1856'da parlamenter bir yönetim kuruldu. Tasmanya, 1901'den beri Avustralya Commonwealth devletlerinden biridir.

TASMANYA DİLİ a. Ölü dil öbeği; başka bir dille akrabalığı yoktur, Tasmanyalılar tarafından konuşulurdu.

TASMANYALILAR, Tasmanya'da 10 000 yılı aşkın bir süre yaşadığı tahmin edilen ve bugün ortadan kalkmış bulunan topluluk. Tasmanya'ya Yeni Gine'den geldikleri sanılır. Avrupalılar adaya çıktıkları zaman, sistemli bir yerli katliamına giriştiler. Bu katliama bir de hastalıkların katkısı eklendi. Avcılık ve toplamacılık yapan Tasmanyalılar, komşu klanların kadınlarını ele geçirmek için savaşan klanlar biçiminde örgütlenmişlerdi. Animist bir dinleri vardı, ölülerini yakıyor, koruyucu güçler taşıdığını düşündükleri ölü kemiklerini saklıyorlardı. Son tasmanyalı, 1877'de öldü.

TASM BİN LUZ, eski Luz kabilesinden efsane kişi. Cahiliye devri arap şairlerinin efsaneye dayalı şiirlerine bakılırsa, Arabistan'da Yemame çevresinde tarım ve hayvancılıkla uğraşarak uygar bir yaşam biçimi sürdüren Luz kabilesi halkı, bir namus sorunu yüzünden bedevi Cadis kabilesinin saldırısına uğrar ve Tasm bin Luz dışında herkes kılıçtan geçirilir. Katliamdan kurtulan ve Himyeri kabilesi reisi Hassan bin Tubbo'nun yanına sığınan Tasm bin Luz, onu Cadisler'den kabilesinin öcünü almaya özendirir. Böylece ordusuyla Cadis kabilesinin üzerine yürüyen Hassan da bunları yok ederek konuğu Tasm bin Luz'un öcünü alır ve bu savaş arap şairlerine konu olur.

TASMİM a. (ar. *ṣamm*'dan *taṣmīm*). *Esk.* **1.** Kararlaştırma, tasarlama, kararlılık: "...

Tasmanya kıyılarından bir görünüm

Spiegel-Rapho

Scala

Tasso
XVI. yy. Emilia okulu sanatçılarından birinin yaptığı portreden ayrıntı
galleria Palatina, Floransa

Steward Mill, ıslahata kapı açmakla iktifa etmez, oraya tasmim ile girer" (Şükrü Kaya). —**2.** *Tasmim etmek*, kararlaştırmak, tasarlamak, aklına koymak: *"Biz bu seyahati çoktan tasmim eyledik"* (E. E. Talu).

TASMİMAT, -tı çoğl. a. (ar. *taşmīm*'in çoğl. *taşmīmāt*). *Esk.* Kararlaştırılan şeyler.

TASMİT a. (ar. *semţ*'ten *tasmīţ*). Esk. ed. Musammat* gazel ya da kaside yazma.

TASNİ, -i a. (ar. *şun*ʿ'dan *taşnī*ʿ). *Esk.* **1.** Yapma, oluşturma. —**2.** Düzme, yalandan uydurma, yakıştırma.
—Esk. fels. Yapıntı.

TASNİAT, -tı çoğl. a. (ar. *taşnī*ʿ'in çoğl. *taşnī*ʿ*āt*). *Esk.* Uydurulmuş, yakıştırılmış şeyler.

TASNİF a. (ar. *şınıf*'tan *taşnīf*). **1.** Türlerine, özelliklerine vb. göre ayırma, sıralama; sınıflama: *Kitapların, fişlerin tasnifi.* —**2.** *Tasnif etmek*, türlerine, özelliklerine vb. göre ayırmak, sınıflandırmak.
—*Esk.* Kitap yazma, yazıları kitap haline getirme.
—Esk. müz. BESTELEME'nin eşanlamlısı.
—İstat. İstatistik birimleri, ayrık özelliklerine ya da bu özelliklerin yoğunluğuna göre, sınıflara ayırma ve her sınıftaki birimleri sayma konusundaki işlem.

TASNİFAT, -tı çoğl. a. (ar. *taşnīf*'in çoğl. *taşnīfāt*). *Esk.* **1.** Düzenlemeler: *"... bazı tasnîfât yapmak lâzımdır"* (H. C. Yalçın). —**2.** Yazılmış, düzenlenmiş eserler.

TASNİFİ a. Esk. müz. Besteci.

TASNİM a. (ar. *şanem*'den *taşnim*). *Esk.* Putlaştırma.

TASRİ a. (ar. *şar*ʿ'dan *taşrī*). Ed. İki dizesi birbiriyle uyaklı beyit yazma. —Bütün dizeleri birbiriyle uyaklı şiir yazma.

TASRİF a. (ar. *şarf*'tan *taşrīf*). *Esk.* Tanrı'nın işleri istediği gibi, kendi iradesine uygun idare etmesi: *"... her şeyi tasrif ve iktisat ile yapmak yoludur"* (H. C. Yalçın).
—Esk. dilbil. **1.** Çekim, fiil çekimi. —**2.** *Tasrif etmek*, çekmek. —**3.** *Tasrif lahikası*, fiil çekim eki. ‖ *İlm-i tasrif*, gramer.

TASRİFAT, -tı çoğl. a. (ar. *taşrīf*'in çoğl. *taşrīfāt*). Esk. dilbil. Fiil çekimleri; çekim.

TASRİFİ sıf. (ar. *taşrīf* ve *-ī*'den *tasrīfī*). Esk. dilbil. **1.** Çekimli. —**2.** *Tasrifi lisan*, bükünlü dil.

TASRİFLİ sıf. (ar. *taşrīf*'ten). Esk. dilbil. **1.** Çekimli: *"... rast geldikleri tasrifli şekilleriyle alıyor..."* (F. Köprülü). —**2.** *Tasrifli fiil*, çekimli fiil.

TASRİH a. (ar. *taşrīḥ*). *Esk.* **1.** Açık ve kesin olarak ortaya koyma, kuşkuya yol açmayacak biçimde belirtme. —**2.** *Tasrih etmek*, açıkça belirtmek.

TASRİHAT, -tı çoğl. a. (ar. *taşrīḥ*'in çoğl. *taşrīḥāt*). *Esk.* Açıkça söylemeler, bildirmeler.

◆ a. Açıklığa kavuşturma.

TASRİHEN be. (ar. *taşrīḥ*'ten *taşrīḥen*). *Esk.* Açıkça belirterek, açıklığa kavuşturarak.

Tass (rusça *Telegrafnoye Agentstvo Sovyetskogo Soyuza* sözcüklerinin baş harfleri), 1925 yılında, devrim hükümetinin ilk haber ajansı olan Rosta (*ROSiskoye Telegrafnoye Agentstvo*) ajansı'nın ardından kurulmuş olan rus basın ajansı. Rosta ajansı'da, 1918 yılında, 1917 yılında Lenin'in Petrograd'da kurmuş olduğu Petrogradskoye Telegrafnoye Agentstvo'dan doğmuştu. Bugün Tass, dünya'nın hemen her ülkesindeki müşterilerine altı dilde (rusça, ingilizce, fransızca, almanca, ispanyolca ve arapça) hizmet verir. 100'ü aşkın ülkede temsilcilikleri bulunur. Tass, dünyanın en büyük 5 basın ajansından biridir.

TASSAERT (Jean Pierre Antoine), flaman heykeltıraş (Anvers 1727 - Berlin 1788). M.-A. Slodtz'un öğrencisi oldu, Paris'te çalıştı. 1744'te, Prusyalı Friedrich II' nin baş heykeltıraşı oldu. Çok sayıda büst, heykel, alegorik ve mitolojik gruplar (*Aşk ve dostluk*, Potsdam'da) yaptı.

TASSİLO III (741'e doğr. - öl. 794'ten sonr.), Bavyera dükü (748-788). Agilolfinger ailesinin son bavyeralı prensi. 757'de, amcası Kısa Pépin'in vasallığını ilan etmek zorunda kaldı. Bavyera'nın yönetiminde manastırlara önemli bir rol verdi. Charlemagne'a karşı vasallık yükümlülüklerinden kurtulmaya çalıştı, ancak başkaldırısının yarattığı durumdan kaygılananlar kendisinden uzaklaştı, 788'de İngelheim Diyet meclisi tarafından tahttan indirilerek bir manastıra kapatıldı.

TASSO (Bernardo), italyan yazar (Venedik 1493 - Ostiglia, Mantova, 1569). Tasso'nun babasıdır. 100 bölümden ve 8'er dizelik koşuklardan oluşan destansı şiir *Amadigi*'yi (1559) yazdı. *Amadís de Gaula*'nın bir tür uyarlaması olan bu yapıt, Ariosto'dan miras kalan kahramanlık geleneğini, Aristoteles'in temel ilkeleriyle destansı şiirde bir araya getirmeye çalışır.

■**TASSO** (Torquato), italyan yazar (Sorrento 1544 - Roma 1595), Bernardo Tasso' nun oğlu. Uzun süre başıboş dolaşmasının ve gözaltında tutulmasının (1577 ve 1579-1586) yanı sıra Tasso'nun çılgınlığı da, Birinci haçlı seferi dönemine ait 20 bölümlük epik şiiri *Gerusalemme* liberata* (Kurtarılmış Kudüs) kadar ünlüdür. Bu çılgınlığın en anlaşılmaz yanı, daha yeni tamamlanmış (1575) başyapıtını yadsımasına, 1581'e kadar yayımlanmasına karşı koymasına, daha sonra, yaşamının geri kalan kısmını, bu başyapıtı sıkı denetimden geçirmek ve bozmakla geçirmesine yol açmasıdır: sonuç *Gerusalemme conquistata* (Fethedilmiş Kudüs) oldu (1592 -93).

Bir yandan, 1559'da başladığı *Gerusalemme*'yi (Kudüs) yazarken, bir yandan da şövalresk bir şiir olan *Rinaldo*'yu (1562), Monteverdi'den Metastasio'ya kadar XVII. ve XVIII. yy.'ların, tüm melodramını haber veren pastoral bir masal olan *Aminta**'yı yazdı (1573) ve yapıt büyük başarı kazandı.

Gerusalemme'nin bütünlüğü, hacminin geniş olmasının ötesinde, çağdaş okur için her şeyden önce estetikse de, Tasso için yalnızca teknik ve ideolojik olabilirdi. Gerçekten de, Tasso'nun esas olarak üzerinde en çok durduğu konu, şiirinin, dinsel erekliği ve "kahramanlık" şiirinin tarihsel gerçeğe benzerliğini olduğu kadar, kişilerin seçimini ve onların ayrıntılı öykülerini de (özellikle çarpışmalar, düellolar) *Discorsi dell'arte poetica* (1566) ve *Discorsi del poema eroico* (1595) adlı yapıtlarında açıkladığı kurallara uygun olarak dile getirmesiydi. Fakat, genel anlayışa aykırı olarak, *Gerusalemme conquistata* ile sonuçlanan, hitabet ve inanç açısından kendini sansür süreci, barok şiirinin aşırılıklarını daha o zamandan ilan eden abartmalı bir biçimciliği de birlikte sürüklüyordu. Ferrara'da Sant' Anna tımarhanesi'ne kapatılan (1579) Tasso orada *Ferrara prensesleri* şiirini yazdı. 1586'da salıverilince, yeniden başıboş yaşama başladı ve papanın resmi şairliğine atanmak üzereyken öldü. Tasso'nun son şiir yapıtlarına gelince, onlar da, daha açık seçik olarak, *Torrismondo*'nun (1587) ağır trajik öğeleri ya da *Le Sette Giornate del mondo creato*' nun (1607) şatafatlı olduğu kadar soğuk resimlemesi gibi, ön barok estetiğiyle süslenmiştir. Ayrıca, çağın zihniyetini ve bilinç bunalımlarını gösteren çok önemli bir belge sayılabilecek olan *Dialoghi* de (26 diyalog) onundur.

TASSONİ (Alessandro), italyan yazar (Modena 1565 - *ay. y.* 1635). Aristotelesçiliği (*İngegni antichi e moderni*, 1620), petrarcacılığı (*Considerazioni sopra le rime del Petrarca*, 1609) ve İspanya kralı Felipe III'ün italyan prenslerine karşı güttüğü baskı politikasını (*Filippiche*, 1615) hedef alan birçok polemik yazdı. Başyapıtı, XIII. yy.'da Bologna ve Modena arasındaki bir savaşın gülünç yönlerini anlatan, 12 bölümlük ve sekizlikler halinde yazılmış güldürü-destan *La Secchia rapita*' dır (1622).

TASTAMAM sıf. (*tamam*'dan pekiştirilerek). Çok uygun, bütünüyle; tıpatıp: *Söyledikleri tastamam doğru.*

◆ be. Tamam, tam, tıpatıp: *Pantolonum ona tastamam geldi.*

TASTİR a. (ar. *saţr*'dan *tasţīr*). *Esk.* Satırlar oluşturma; yazı yazma.

TASTO SOLO yer bel. ve a. (ital. *tasto solo*, yalnız perdelik). Müz. Eşlik edenin artık akorları gerçekleştirmemesi için rakamlı bir basta verilen bilgi. (Tek bir ses bir sıfır ile, bir bölüm ise kesiksiz bir çizgiyle gösterilir.)

TASVİBEN be. (ar. *taşvīb*'den *taşvīben*). *Esk.* Uygun bularak, doğru kabul ederek.

TASVİP a. (ar. *taşvīb*). **1.** Bir görüşü, bir düşünceyi, bir davranışı vb. uygun, yerinde, haklı görme; onay, onama: *Tasvibi mümkün olmayan bir karar. Bu öneri tasvip görmedi.* —**2.** *Bir şeyi (bir görüşü, bir düşünceyi, bir davranışı vb.) tasvip etmek*, uygun, yerinde, haklı görmek; onaylamak, onamak.

TASVİR a. (ar. *taşvīr*). **1.** Bir şeyi, bir kimseyi ayrıntılarıyla anlatma; betimleme. —**2.** Bir şeyin, bir kimsenin betimlendiği söz ya da yazı; betim: *Bir oda, bir manzara tasviri.* —**3.** Bir yapıtta, yazarın, somut gerçekliği, kişileri ya da eylemin yer aldığı bağlamı betimlediği bölüm. (→ BETİMLEME.) —**4.** Grafik ve plastik sanatlarda bir nesnenin ya da bir figürün canlandırılması ya da röprodüksiyonu, özellikle de ibadet ya da saygı konusu olan varlıkların canlandırılması; figür, gravür,kitap resmi; *Meryem Ana tasviri. Bir alçakkabartmadaki yontma savaş sahnesi tasviri.* (Bk. *ansikl.* böl. Güz. sant.) —**5.** *Halk.* Resim. —**6.** *Bir şeyi, bir kimseyi tasvir etmek*, onu sözlü ya da yazılı olarak ayrıntılarıyla anlatmak; betimlemek; onun resmini yapmak (esk.). ‖ *Tasvir gibi*, çok güzel.
—Dilbil. BETİMLEME'nin eşanlamlısı.
—Sey. oy. Karagöz oyununda kullanılan insan, hayvan, ev vb. figürlere verilen ad. ‖ *Tasvir kesmek*, karagöz oyununda kullanılan figürleri yapmak. (Figürler deriden yapıldığı ve özel bıçaklarla kesildiği için figür yapmak, bu biçimde adlandırılmıştır.)
—ANSİKL. Güz. sant. Ortaçağ'da "tasvir" sözcüğü, her türlü yontma ya da boyama figür anlamına geliyordu. Kilise ve sarayları süsleyen büyük tasvirlerden ayrı olarak, ev eşyası olarak kullanılan küçük boyutlu tasvirler, ikona adı verilen çeşitli yapıtların temelini oluşturur. Yatak odalarında hemen her zaman Meryem Ana'nın, İsa'nın ve ev sahibi eşlerin koruyucu azizlerinin bir tasviri bulunurdu. İki ya da üç panolu oyma tabletler (ikikanatlılar, üçkanatlılar) yatakla duvar aralarını, dua iskemlelerini ve oratoryumları süslemekte kullanılırdı. XII. ve XIII. yy.'larda, "açılır -kapanır" tasvirler, yani ortasından açılan ve içinde kutsal kalıntılar ya da oyma sahneler bulunan heykel ya da heykelcikler çok tutuluyordu. XVI. yy.'da emay üzerine boyama görüntüler, fildişi üzerine boyama görüntülerin yerini aldı.
—İsl. Müslümanlıkta yüzyıllar boyu canlıların ve hatta cansızların resminin yapılmasının islam dinsel inancıyla bağdaşıp bağdaşmadığı sorunu üzerine duruldu. Bunun için önce Kuran, sonra da Hz. Peygamber'in hadislerine başvuruldu. Kuran'daki çeşitli ayetlerde (III, 6; VII,11; LXIV, 3 ve LIX,24) yalnızca Tanrı'nın insanı yarattığı ve ona biçim verdiğinden söz edilir, ancak tasvirin (resim yapmanın) günah olduğu yolunda herhangi bir ifadeye rastlanmaz. Resim ya da heykel yapmanın

günah olduğu hakkındaki düşünce ise daha çok Hz. Peygamber'in hadislerine dayandırılır. Bu hadislere göre, insan, daha genel olarak da canlıların resmini yapan herkes, Tanrı'nın taklitçisi sayıldıklarından ağır cezalara çarptırılmaya hak kazanırlar. Çünkü, Tanrı, resmini ya da heykelini yapandan, yaptığı resme ya da heykele can da vermesini ister. Bunu gerçekleştirmesine olanak bulunmadığından kıyamet gününde en ağır cezaya çarptırılacaktır. Ayrıca içinde resim ve heykel bulunan yerlere melekler girmez. Ancak, bazı fıkıh bilginlerine göre ayak altında kullanılan yer halısı vb. üzerine bitki ve hayvan resimlerinin yapılmasında sakınca yoktur. Bununla birlikte, kabartma ve heykel birçok islam mezhebinde kesinlikle günah sayılır. Bu konuda islam bilginleri arasında yüzyıllarca bir görüş birliğine varılamamış, resim ve az da olsa heykel çeşitli dönemlerde yapılagelmiştir. Nitekim, Kuseyr Amre kasrı'nda hamamın duvarındaki resimler, Mısır'da Humaraveyh'in eşleri ve şarkıcılarının, Endülüs'te Abdurrahman III'ün gözde eşi Zehra'nın heykelleri, çeşitli islam sanatı ürünü minyatürlerdeki insan ve hayvan figürleri hadislerdeki hükümlere karşın bu iki sanat dalının islam dünyasında varlığını koruduğunu gösterir. (→ İSLAM* SANATI.) Buna benzer olaylara selçuklu saraylarında rastlandığı gibi Mevlana'nın da bir rum ressam karşısında poz vererek resmini yaptırdığı bilinir.

TASVİRAT, -tı çoğl. a. (ar. *taṣvir*'in çoğl. *taṣvirât*). *Esk.* Tasvirler.

TASVİRCİ a. *Esk.* Resim yapan kimse; ressam.

TASVİRİ sıf. (ar. *taṣvir* ve *-î*'den *taṣvirî*). Tasvirle ilgili; tasvire dayanan; betimsel.
—Dilbil. → BETİMSEL.
—Müz. Maddi nesnelerin imajını seslerle betimleme yolunu seçen bir müzik tarzı ya da basit bir müzik parçası.

Tasviri efkâr, Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde İstanbul'da yayımlanan bazı gazetelerin adı. —Şinasi'nin imtiyaz sahibi ve başyazarı olduğu gazete, 27 haziran 1862'de yayın yaşamına atıldı. Başlığının altında "Havadis ve maarife dair osmanlı gazetesi" sözcüklerinin yer aldığı gazete, haftada beş gün yayımlanıyordu. Şinasi'nin siyasal nedenlerle Paris'e kaçması üzerine 200. sayıdan sonra Namık Kemal, onun da Avrupa'ya gitmesi üzerine Recaizade Ekrem tarafından çıkarılan gazete 833. sayıda kapandı. —Ebüzziya Tevfik tarafından 31 mayıs 1909'dan başlayarak *Yeni Tasviri efkâr* adıyla yayımlandı, 15 şubat 1911 tarihli 607. sayısında adı yeniden *Tasviri efkâr* oldu. Ebüzziya Tevfik'in ölümünden sonra oğulları Talha ve Velit beylerin yönetimine geçen gazete, çeşitli zamanlarda sıkıyönetimce kapatıldıysa da *Tasvir, İntibahı efkâr, Tefsiri efkâr, Tevhidi efkâr* vb. adlarla yayımını sürdürdü. Birinci Dünya savaşı'ndan sonraki dönemde Kurtuluş savaşı'na ve TBMM hükümetine destek veren tavrına karşın, hilafet konusundaki yayınları nedeniyle Takriri sükûn kanunu'na dayanılarak 6 mart 1925'te kapatıldı. —Ziyat Ebüzziya'nın sahibi, Velit Ebüzziya'nın başyazarı olduğu gazete, 2 mayıs 1940'tan başlayarak yayımlandı. Velit Ebüzziya'nın ölümü üzerine (1945) başyazarlığa Cihat Baban getirildi, adı da *Tasvir* olarak değiştirildi. Mithat Perin, Bahadır Dülger, Tekin Erer, Kâmuran Çelebi vb. yazarları kadrosuna alan *Tasvir*, DP yanlısı bir politika izledi. 1949'da kapandı.

Tasviri hümayun nişanı, Mahmut II döneminde çıkarılan nişan (1832); tek dereceliydi. Pırlanta süslemeli nişanın üzerinde, sarı ve pembe güller arasında, Mahmut II'nin asker giysili bir minyatürü yer alıyordu.

TAŞ a. **1.** Kayaları, kayalıkları oluşturan madde kütlesi: *Taş ocağı. Taşı oymak.* **—2.** Özel bir maddeden oluşan, belirli özellikleri ve bileşimi olan kütle: *Çakıl, sert bir taştır.* **—3.** Çeşitli biçim ve büyüklükte her türlü kaya parçası: *Dikkat edin, yukarıdan taş düşebilir.* **—4.** Yapı işlerinde kullanılan her tür doğal kaya kütlesi: *Taştan bir duvar çekmek. Kaldırım taşı.* **—5.** Gerekli yerlerde kullanılmak üzere, uygun biçime sokulmuş kaya kütlesi: *Değirmen taşı. Çeşme taşı. Mezar taşları.* **—6.** Simge niteliğindeki sütun, anıt vb. **—7.** Sertliği, güzelliği, parlaklığı, ender oluşu ile özel bir değer kazanan mücevher ya da değerli eşya yapımında kullanılan mineral madde; bu maddenin ham ya da işlenmiş parçası: *Değerli taş. Renkli taş.* (Bk. *ansikl.* böl. Müc. ve Miner.) **—8.** Tavla, domino, satranç vb. oyunlarda kullanılan plastik, kemik ya da tahta parçalardan her biri. **—9.** İğneleyici, alaycı söz; tariz: *Bir kimseye taş atmak. Bu taşlar banaysa kabul etmiyorum, çünkü o kararımda haklıydım.* **—10.** *Arg.* Para. **—11.** *(Birine) taş atmak*, ona dolaylı yollardan iğneleyici sözler söylemek, söz dokundurmak. || *Taş attın da kolun mu yoruldu?, taş atıp kolun yorulmadı ya*, bir kazancı kolayca, hiç yorulmadan elde eden, yine de onu küçümseyenlere söylenir. || *Taş arabası*, aptal, budala, sersem (arg.). || *Taş bademi* → TAŞBADEMİ. || *Taş bilim* → TAŞBİLİM. || *Taş çatlasa*, "ne denli zorlanılırsa zorlansın, ne yapılırsa yapılsın" anlamında kullanılır: *Bu para taş çatlasa bir hafta idare eder.* || *(Bir başkasına) taş çıkartmak*, yetenekleri, bilgi ve becerisi yönünden ötekine göre çok üstün olmak: *Küçük ama büyüklere taş çıkartır* || *Taş devri*, bir şeyin gelişmemiş, ilkel durumu: *O sıralar dokumacılığımız taş devrindeydi.* || *Taş gibi*, çok sert, çok katı şeyler için kullanılır: *En az üç günlük taş gibi ekmekleri sofraya koymuştu;* çok sağlam: *Üç yıldır aynı pantolonu giyiyor, hâlâ taş gibi;* çok katı, duygusuz, soğuk ve acımasız: *Taş gibi yüreği var.* || *Taş illeti*, böbrek hastalığı. || *Taş kesilmek*, sözkonusu sıvı bir maddeyse, donup sertleşmek; bir kimseyse, şaşırıp ne yapacağını bilemez, hiçbir şey söyleyemez duruma düşmek: *Alanı dolduran ve taş kesilmiş gibi duran binlerce kişi birden bağırmaya başladı.* || *Taş koymak*, birkaç kişi konuşurken, dışardan girerek, konuşmayı kesmek, yarıda bırakmak (arg.). || *Taş kömürü* → TAŞKÖMÜRÜ. || *Taş olayım*, söylediği bir söze, karşısındakini inandırmak için söylenir: *Yalanım varsa taş olayım.* || *Taş olmak*, Tanrı tarafından cezalandırılmak: *Yalan söyleme, taş olursun.* || *Taş pamuğu* → TAŞPAMUĞU. || *Taş sürmek*, domino, dama vb. oyunlarda taş oynatmak. || *Taş sökmek*, çözümü güç işlerle uğraşmak, sıkıntı çekmek. || *Taş taş üstünde bırakmamak*, bir yerdeki yapıları yerle bir edercesine yıkmak, her tarafı harap etmek. || *Taş tutmak*, para sahibi olmak, zenginleşmek (arg.). || *Taş yağar*, kıyamet koparken, yaşanılan telaşlı, korkulu ve tehlikelerle yüklü anları anlatmak için kullanılır. || *Taş yağı* → TAŞYAĞI. || *Taşa çekmek*, bıçak, makas vb. kesici şeyleri bileğitaşında keskinleştirmek. || *Taşa tutmak*, aralıksız biçimde, üst üste taş atmak, taşlamak. || *Taşı taşa, başı başa vurmak*, güç bir işi gerçekleştirmek için her türlü yolu denemek. || *Taşı gediğine koymak*, söylemek istediği bir sözü en uygun zamanı bekleyip tam yerinde söylemek. || *Taşı ölçeyim*, kimi çevrelerde kırık, yara, ezik gibi durumlar bir kimsenin bedeni üstünde gösterilirken "benden uzak olsun, benim başıma gelmesin" anlamında söylenir. || *Taşı sıksa suyunu çıkarır*, bir kimsenin çok güçlü ve çok dinç olduğunu belirtmek için söylenir. || *Taşın pekini ye*, yemek beğenmeyenlere söylenen bir azarlama sözü. || *Taştan yağ çıkar, ondan çıkmaz*, bir kimsenin başkaları yararına dokunmayan, çok cimri biri olduğunu vurgulamak için söylenir. || *Bilezik taşı*, kuyunun ağzına konan ortası delik taş. || *Çakıl taşı*, çakıl. || *Çay taşı*, çay yataklarında bulunan büyük yuvarlak taş. || *Çırpıcı taşı*, denizin sığ yerlerinde, su üzerinde görülen kaya. || *Kaydırak taşı*, kaydırak oyununda kullanılan ufak yassı taş. || *Niyet taşı*, bir inanca göre dileğin gerçekleşmesi için bir yatırdan alınıp saklanan, bir yatırın mezarına yapıştırılmaya çalışılan ya da dilek kuyusuna atılan küçük taş.
—Bot. Bazı bitkisel hücrelerin içinde oluşan (armut, vb. meyvelerdeki gibi) mineral maddeler topağı. (→ SİSTOLİT, MİNERALLEŞME.)
—Camc. Erime sırasında tam olarak dağılmayan ve son çıkan camda kakılmış olarak kalan camlaşabilir madde tanesi. || Renkli incik boncuk. || Özellikle ağır minerallerin erimemiş kristallerinden kaynaklanan cam kusuru. || Cam içinde gözüken, camlaşmamış yabancı tanecik. (Taşlar ham maddelerdeki pisliklerden, bileşimdeki yabancı maddelerden, fırın tuğlalarından, erime hatasından ya da tam camlaşmamaktan ileri gelebilir.)
—Denizbil. Geniş anlamda, kıyı şeridinde ya da kıyı bölgesinde yüzeyleyen kayaçlar. (Eşanl. KAYA.) || Deniz yüzeyi yakınında bulunan ve zaman zaman su yüzeyine çıkabilen yarı yatay kayaç yüzeyi.
—Denizc. *Taş dubası*, rıhtım, mendirek, dalgakıran yapımında, taş taşımada kullanılan özel olarak düzenlenmiş duba.
—Deric. *Taş makinesi*, derileri taşlamak ya da perdahlamak için kullanılan, taşlı ya da zımpara kâğıtlı, az ya da çok ince taneciklı perdahlama makinesi.
—Din. *Kara taş*, ünlü kutsal taşlara verilen ad: Ressinus'tan Roma'ya getirilmiş olan ve Kybele'yi simgeleyen taş; Elagabalus tarafından getirilen Emesus taşı. (→ HACERİESVET.) || *Forum'un kara taşı*, altında Romulus'un mezarının bulunduğu söylenen kara kapaktaşı. (1900'de mezardan çıkarılan kapaktaşının bu olduğu sanılır.) || *Sunak taşı*, hıristiyanlıkta kutsal olduğuna inanılan kalıntılar içeren ve bir piskopos tarafından belli bir sunağın yerini almak üzere kutsanan taş. (1963'ten bu yana bu taşın ayinlerde kullanılması zorunlu değildir.) || *Teslim taşı* → TESLİM.
—Dişç. *Tükürük taşı*, kan ve tükürükteki kalsiyum tuzlarından oluşan birikinti. (Çok sık rastlanan bu taşlar, dişetinin üstünde ve altında, dişe yapışkan sert bir madde oluşturur. Aynı şey tükürük bezlerinin boşaltıcı kanalları düzeyinde de gelişebilir (örneğin kulakaltı bezinin Stenon kanalında oluşan taş). Bu oluşumlar dişetleri için ve her dişi yuvasına bağlayan bağlar için çok zararlıdır ve tükürük bezlerinin salgısına mekanik bir engel oluşturur.) [→ KEFEKİ.]
—Eczc. Eskiden yakıcı etkili birçok ilaca, sert olmaları nedeniyle verilen ad. (Bugün yalnız cehennemtaşı adı verilen % 10'luk gümüş nitrat taşları, sivilce ve siğile karşı kullanılmaktadır.)
—Esk. Rom. *Kutsal taş*, Porto Capena'nın yanına bırakılan ve yağmur yağdırmak için gezdirilen taş.
—Esk. sil. *Taş dikmek*, okçulukta kullanılan, rekor kırma anlamında deyim. (Bu deyim Osmanlılar'ın rekor kıran okçular için taş dikmesi olayından kaynaklanmıştır.) || *Taş sürmek*, okçunun, menzil taşını aşan bir atış yapması sonucu, bu taşın yerini ileri almak anlamında kullanılan deyim. || *Menzil taşı* → MENZİL.
—Isıbil. ve Isıt havld. Bileşiminde kimi tuzlar bulunan bir suyun kaynatılması sonucu kazanların ya da diğer aygıtların iç çeperlerinde oluşan katı çökelti. (Eşanl. KÜFEKİ.) || *Taş giderici*, kazan suyuna katıldığında çeperlerdeki kazan taşını çözündüren ya da çeperlerden ayırarak çamur haline getiren madde.
—İnş. *Taş döşemek*, bir karayolunu inşa ya da takviye etmek için bir taş sırası yerleştirmek. || *Kaba yonu taş*, köşeleri gönyesinde olmayan, yüzlerine kabaca dikdörtgen biçimi verilmiş yonu taş. || *Moloz taş*, harç ya da alçıyla duvar örmeye yarayan küçük boyutlu, kaba taş. (Bk. *ansikl.* böl.) ||

Taban taşı, bir duvarın ya da bir ayağın temelinde kullanılan kaya parçası. || *Yapay taş*, bir kez sertleşip çeşitli yöntemlerle işlendikten sonra bazı doğal taşların görünümünü kazanan çimento (renkli de olabilir), su, agrega ve katkı maddeleri karışımı. (Bunlar çoğunlukla önüretimli öğelerdir.) || *Yonu taş*, duvara giren yan yüzleri murç ya da madırgayla düzeltilmiş, dikdörtgen ya da çokgen görünüşlü taş.

—İnş. ve Taşoc. *Taş kırığı*, kırma işlemi sonunda elde edilen makadam, balast gibi kaya parçalarının tümü. || *Kesme taş*, yüzeyleri düzgün bir biçimde yontulmuş, köşeleri sivri taş. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kuru taşlar*, hiçbir harç olmadan birbiri üzerine konulan taşlar.

—Mad. oc. Kömür ocaklarında, kömür dışında her türlü kayaca verilen ad.

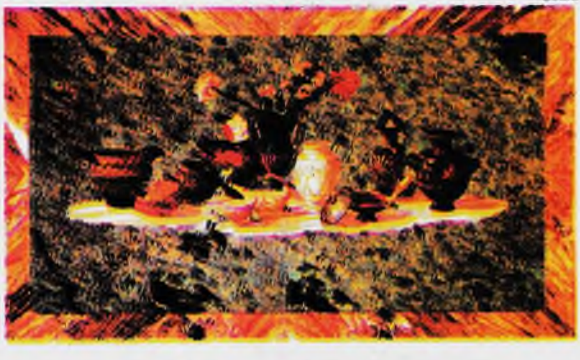
—Mad. oc. ve Taşoc. *Hidrolik taş kırma makinesi*, iri ve sert kayaçları kırmada kullanılan makine.

—Metalürj. *Asitle taş sökme*, metal parçaların kısa süre ve genellikle sıcak bir banyoya daldırılarak derişik asitlerin etkisiyle yüzeylerinin temizlenmesi işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mim. *İlk taş*, törenle yerleştirilen, genellikle köşe taşı olan temel taşı. (Bu taşa, içine bir belge ya da anı değeri olan bir madalyonun konulduğu bir oyuk açılır.)

—Miner. *Alçı taşı* → ALÇITAŞI. || *Amazonlar taşı*, AMAZONİT'in eşanlamlısı. || *Ay taşı* → ADULER'in eşanlamlısı. || *Değirmen taşı* → DEĞİRMENTAŞI. || *Filtre taşı*, suyu süzmeye yarayan iri taneli kumtaşı. || *Floransa taşı*, mermer türü. || *Güneş taşı*, ortoz ve oligoklazdan oluşan, yıldıztaşı parlaklığında kayaç. || *Kartal taşı*, içinde bir başka taş parçası bulunan ve sallandığında ses çıkaran içi boş taş. || *Labrador taşı*, LABRADOR'un eşanlamlısı. || *Mıknatıs taşı*, MANYETİT'in eşanlamlısı. || *Sabun taşı*, SAPONİT'in eşanlamlısı. || *Süt taşı*, yağ gidermede kullanılan kil türü.

Scala

sert taş kakmalı vazo ve çiçek motifleriyle süslü Korsika jaspından masa üstü taş görünümlü ağaç çerçeve 1815-1820'ye doğr. *Pitti galerisi, Floransa*

—Müc. *Taş bileyicisi*, taşları aşındırmaya yarayan, bir mil üzerine tespit edilmiş yuvarlak maden levha. || *Değerli taş*, elmas, zümrüt, yakut ve safir. (Bk. *ansikl.* böl. Müc. ve Miner.) || *Dört köşe taş*, kenarlarından tırnaklarla tutturularak halkaya bağlanmış, dikdörtgen ya da kare biçiminde yüzük taşı. || *Has taş*, değerli taşların dışında, özellikle mücevhercilikte kullanılan her türlü taş. (Bk. *ansikl.* böl. Müc. ve Miner.) || *Taş oturtma*, bir mücevherin madeni bölümünde, taşın oturacağı yerin hazırlanması işlemi. || *Yapay taş*, taklit edilen taşla aynı kimyasal bileşime ve fizik özelliklere sahip olan sentetik taş.

—Oy. Bir diyagram üzerinde hareket ettirilerek oynanılan nesneleri belirten genel ad. || Satrançta alet (vezir, kale, fil, at) ve piyanolara verilen ad. || *Taş almak*, satrançta, rakibin taşını oyun dışı etmek. — Okey vb. oyunlarda sırası geldiğinde yere atılan taşı almak. || *Taş atmak*, sırası geldiğinde elindeki taşlardan yaramayan birini yere koymak. || *Taş bozmak*, okey vb. oyunlarda kendisine yarayan taşlar çıktığından ya da rakibin oyununu bozmak için elinin düzenini değiştirmek; eline yarayan taşı atmak. || *Taş çekmek*, domino-da, gerekli taşı buluncaya değin yerde kapalı duran taşlardan almak. —Okey vb. oyunlarda yerde kapalı duran taşlardan üsttekini almak. || *Taş çıkmak*, taş atmak. || *Taş dağıtmak*, domino, okey vb.'de, oyuna başlamadan önce, yerde kapalı duran taşları sırasıyla oyunculara vermek. || *Taş sıkmak*, rakibe yarayacağı düşüncesiyle bir taşı atmamakta direnmek. || *Taş sürmek*, satrançta, taşlardan birini oynamak. — Okey vb. oyunlarda yerdeki taş bitince, oyuncuların önünde dizili duran taşlardan ortaya koymak. || *Taş yapmak*, domino, okey vb. oyunlarda, yeni oyun için taşları arkasını çevirerek dizmek. —Taş dağıtmak.

—Patol. Çeşitli organlarda, organ boşluklarında, özellikle safra yollarında ve idrar yolu sisteminde oluşan değişik biçim ve görünüşteki katı madensel topak. (Bk. *ansikl.* böl. Patol. ve Vet.) || *Akciğer taşı*, bronşlarda (bronkolit ya da bronş taşı) ya da bronş çevresindeki lenf bezi düzeyinde oluşan, genellikle kireçli birikim. || *Dua taşı*, din adamlarında gözlenen bir çeşit diz higroması (kireçlenmiş kese iltihabı). || *Düzensiz taş oluşumu*, dokuların derinliklerinde, eklemlerde, kanallarda ve haznelerde ortaya çıkan marazi katı oluşum. || *Düzensiz kireçtaşı oluşumu*, bir organda ya da organizmada kalsiyumun birikmesiyle oluşan yabancı cisim.

—Saatç. Millerin sürtünmesini azaltmak için kullanılan, çok sert ve perdahlı yapay korindondan yatak. || *Taş yuvası*, mekanik bir saatte taşı taşıyan parça.

—Seram. *Taş atkını*, Kütahya seramikçiliğinde, seramik hamuru içinde kalan kireçtaşlarının sırlı fırınlamadan sonra kireç haline dönüşmesi ve bunun havanın neminden etkilenerek bozunması sonucu, genleşerek hamurdan ya da sırdan bir bölümünü patlatarak düşürmesine verilen ad.

—Süslem. sant. *Taş hamuru* → YALANCI MERMER*.

—Sütç. *Süt taşı*, sütün işlenmesi sırasında, ısı değiştiricilerin (eşanjör) yüzeyinde oluşan mineral birikim.

—Taşoc. *Ankara taşı*, Ankara yakınlarında, özellikle Mamak dolayında çıkarılan andezit türü taş. (*Mamak taşı* da denir. Kırmızı ve yoğundur. Açık renkli olan türü, bölgesel olarak *Ebniye taşı* diye anılır.) || *Bakırköy taşı*, eskiden, İstanbul'un Davutpaşa, Bakırköy, Sefaköy arasındaki bölgesinden çıkarılan, bol gözenekli ve fosilli, işlenmesi kolay taş. Boşluklu yapısından dolayı *küfeki* diye de anılır. İstanbul'daki birçok osmanlı yapısında kullanılmıştır. || *Bilecik taşları*, Bilecik kentinin K.'inden çıkarılan, yalancı breş görünümünde, kırmızı sarı damarlı yoğun kalkerlerin tümüne verilen genel ad. (Ticari olarak *Bilecik gülü*, *Şafak pembesi*, *Devetüyü*, *Gök pembesi* gibi adlarla anılır.) || *Diyarbakır taşı*, Miyosen döneminde püsküren Karacalıdağ'ın bazik yüzey taşı. (Lavın soğuduğu yere göre, üstte fazla boşluklu olan türüne *dişitaş*, bazalt katmanının altında soğuyan ve yoğun olan türüne *erkektaş* denilmektedir. Kentin surları, camileri, yolların parke ve bordürleri bu taşla yapılmıştır.) || *Gebze taşı*, Gebze'nin 5-6 km D.'sunda çıkarılan fosilli ya da marnlı kireçtaşı. (Kırmızı, krem ve gri-kahve olan türleri bulunur ve bol miktarda fosil içerir. Daha çok yapıların iç kaplamalarında kullanılmaktadır.) || *Selözü taşı*, Bilecik'in 6 km G.-B.'sında bulunan Selözü köyü yakınlarından çıkarılan, beyaz-yeşil renkli, sert ve cilalanabilir alacalı taş.

—Teknol. *Kaplama taşı*, kimi sanayi aygıtlarında, aşınmaya karşı kaplama olarak kullanılan, silisli kayaçtan koşutyüzlü öğe.

—Tıp. *Taş önleyici*, başta idrar yollarındakiler olmak üzere organizmada taş oluşumunu önleyen maddelere denir.

—Zootekn. *Yalama taşı*, hayvanların ulaşabilecekleri yerlere konan ve onların beslenmeleri için gerekli bazı elementleri sağlamaya yarayan sert kütle. (Böylece hayvanların bu taşı yalaması sayesinde mineraller, vitaminler, oligoelementler ve ayrıca enerji verici [melas] ya da azotlu maddeler [üre] onlara yedirilmiş olur.)

◆ sıf. **1.** Taştan yapılmış; taştan oluşmuş: *Taş duvar.* —**2.** *Taş bebek* → TAŞBEBEK. || *Taş tahta*, kayağan taştan yapılmış hesap tahtası. || *Taş yürekli* → TAŞYÜREKLİ.

—Arkeol. *Taş nine*, Orta Asya'da Göktürkler'den kalma heykeller (*Balbal* da denilen bu heykeller, özellikle Orhon nehri kıyılarında, Tavas ve İli vadilerinde, Kuray ve Isık-Kul kurganları çevresinde, Sibirya ve Moğolistan'da yaygındır. Bunların çoğunun bir elinde kılıç, ötekisinde maşrapa biçiminde bir kap bulunur. Tuva'da bu heykellerin bulunduğu kesim duvarla çevrelenmiştir. Bu heykellerin çoğu Göktürkler'den [VII.-VIII. yy.'lar], bir bölümü de Uygurlar'dan [IX. yy.] kalmadır.)

—Eğit. *Taş mektep*, Osmanlılar döneminde binası kâgir iptidailere verilen ad. (Devlet eliyle yapılan ve Maarif nezareti'ne bağlı olan çağdaş ilkokullar halk tarafından bu adla anıldı. İmparatorluğun çeşitli il merkezlerinde ve İstanbul'un birçok semtinde taş mektepler vardı. Bunların bazılarına, uygulanan yeni eğitim-öğretim programı nedeniyle *numune mektebi* denirdi.)

—İnş. *Moloz taş duvar*, farklı boyutlardaki taşların harç yatağına atılmasıyla oluşan duvar. || *Mozaik örgülü taş duvar*, taş derzlerinin eğik olduğu kâgir duvar.

—Kozmet. *Taş pudra* → TAŞPUDRA.

—ANSİKL. İkt. *Taş ve toprağa dayalı sanayi*, ekonomik etkinlik kolları sınıflandırmasında, imalat sanayisinin ana kesimi içinde yer alan ve seramik* ve porselen*; cam* ve cam ürünleri; çimento*; pişmiş kil ve çimentodan gereçler sanayilerinden oluşan sanayi dalı. Taş ve toprağa dayalı sanayinin bir alt kolu olan pişmiş kil ve çimentodan gereçler sanayisinin ana ürünlerini demir-çelik sanayisi başta olmak üzere çimento, cam, seramik ve metalürji sanayilerinin önemli bir girdisi olan refrakter malzemeleri, ateş tuğlaları; inşaat işlerinde kullanılan her çeşit fabrika ve harman tuğlası, kiremit; asbestli boru, asbestli çimento levha, beton direk, travers, boru ve oluklar vb. maddeler oluşturur. Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda, İmparatorluk döneminden kalma taş ve toprağa dayalı bir sanayi bulunmakla birlikte, bu dalda üretilen maddelerin çeşitleri çok az, üretim miktarları sınırlı ve ülke gereksinimini karşılamaktan çok uzaktı. Ancak, hemen hemen her ilde yerel gereksinimleri karşılayan tuğla harmanları vardı. 1927 Sanayi sayımı'na göre, Türkiye'de yalnızca 10 tanesinde makineli imalat yapılan 1 251 tuğla ocağı bulunuyor ve bunların her birinde ortalama 4-5 kişi çalışıyordu. Bu dönemde, kiremit yurtdışından, özellikle, Marsilya'dan getiriliyor, ayrıca, İstanbul limanına yılda 2 milyon (tane) tuğla geliyordu. Ateş tuğlası ve harç üretecek tesisler ise hiç kurulmamıştı. Bu sanayi kolundaki gelişme, Cumhuriyet döneminde başlayan ekonomik kalkınmaya koşut olarak başladı ve giderek hızlandı. Ateş tuğlası üretiminde 1947'de Filyos, 1967'de Haznedar ve Süperateş, 1968'de Akalev ve Konya krom-magnezit ateş tuğlası fabrikaları; beton boru vb. mamuller üretiminde 1954'te Manisa'da Pekcan betoya, 1958'de İzmir'de Betontaş ve 1962'da Ankara'da Simel ve 1962'de Fe-Ga; asbestli çimento boruları üretiminde İstanbul'da Elyaflı çimento sanayii, 1963'te Ankara Çimento sanayii; asbestli beton oluklu ve düz levha üretiminde 1954'te Adana'da Atermit, 1956'da İstanbul'da Aralit ve 1960'ta Elyaflı çimento sanayii vb. kuruluşlarla başlayan ve hızlı bir gelişme gösteren pişmiş kil ve çimentodan gereçler sanayisinde, 1988 İmalat sanayisi anketine göre, 311 devlet kuruluşu olmak üzere 430 büyük işyerinde (25 ve daha fazla kişi çalışan işyerleri) ücretle çalışanlar ortalaması 51 063 kişiydi. 1992'de Türkiye refrakter malzemeleri üretimi 210 200 t, alumina silikatlı tuğla ve harç 152 500 t, manyezitli tuğla ve harç 106 000 t, inşaat tuğlası 48 milyar (tane), kiremit

670 milyon (tane), asbestli çimento boru 211 500 t, asbestli çimento levha 145 500 t, beton direk 283 500 t, beton oluk 2 370 000 m, yapı elemanları 670 000 t olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl bu sanayi kolunda toplam 80,1 milyar TL değerinde dışsatım, 138,2 milyar TL değerinde de dışalım yapılmış (1988 fiyatlarıyla), dışsatımın dışalımı karşılama oranı ise % 20,7 olarak saptanmıştır. Bu sanayi sektöründe, özellikle refrakter malzemelerini girdi olarak kullanan kesimlerdeki gelişmelere koşut olarak artan talep, dışalımın da artmasına yol açmaktadır. Ancak, 1989 yılında devreye giren, magnezit esaslı tuğla ve harç üretecek 40 000 ton/yıl kapasiteli Kütahya Manyezit işletmeleri aş'ye ait ek tesis ile, Filyos ateş tuğla sanayii aş'nin 12 000 ton/yıl kapasiteli alumina silikatlı tuğla ve harç üretecek ek tesisin yaratmış olduğu artı kapasite, refrakter malzeme konusundaki talebi önemli ölçüde karşılamıştır.

—İnş. ve Taşoc. *Kesme taş*. Yapıda yerleştirileceği yere göre belirli bir biçim verilmiş doğal kaya blokudur. İnşaat için istenen özelliklere sahip, yani dayanıklı, bozulmaz, dondan etkilenmez, güzel görünüşlü, yontulabilir bütün kayalara kesme işlemi uygulanır. "Kesme taş" adı, genellikle kireçtaşları için kullanılır. Çoğunlukla çok sert olan silisli kayaçlar, yataklarının hemen yakınında gerçekleştirilecek inşaatlar için işlenir.

Kesilecek bloklar çok sayıda taş ocağından çıkarılır. Bu ocakların bazıları aranan niteliklere sahip banklardan oluşur. Taşlar niteliklerine göre farklı özellikler gösterir ve bu özelliklere bağlı olarak kullanılır. Taş kimi zaman yapının yakınında işlenir. Özellikle gevrek taş, kabaca yontulmuş bloklar halinde şantiyeye getirilir ve gereksinime göre testereyle kesilir. Artık, gereksiz taşımaları önlemek için taş daha ocakta uygun ölçülerde kesilmektedir: bütün işlemleri tamamlanmış ve numaralanmış taşlar teslim edilmekte, geriye bir tek yerine yerleştirmek kalmaktadır. Ayrıca, standart parçalar makinede kesilerek yapıdaki yerlerine göre düzeltilir. Son olarak, ekonomik nedenlerle, kimi zaman taş yalnız cephe kaplaması olarak kullanılır. Bu durumda dilimler halinde kesilmiş sert taşlar yeğlenir.

• *Moloz taş*'ın yüzleri, ön yüz, yatak yüzü, yan yüzler ve kuyruk diye adlandırılır. Bir yapıda aldıkları yere göre moloz taşlar, bağ taşı, sıra taşı ve iki yüzlü bağ taşı adını alırlar. Harç yatağı üzerine yerleştirildikten sonra moloz taşlar elle bastırılır ve harcın taşların arasına iyice girmesini sağlamak için, taşların üzerine ahşap bir tokmakla vurulur.

—Metalürj. Çeşitli mineral tuzların yanı sıra oksitlerin de giderilmesini sağlayan asitle taş sökme, genellikle soğukta, seyreltik asit banyosunda daha uzun sürede uygulanan olağan asitli yüzey temizleme işleminden farklıdır. Asitle taş sökme bakır alaşımları ile değerli metalleri, ısılişlemler sırasında oluşan oksitlerden arındırmaya yarar.

Nelly Bariand

yakut (Kenya)

Nelly Bariand

safir (Sri Lanka)

Nelly Bariand

zümrüt (Brezilya)

—Miner. Değerli taşlar ve hastaşlar değişik türlerden gelir. Başlıcaları: *elmas* türü (karbon), *korindon* türü (alümina), *spineller* (magnezyum alüminat), *beriller* (alüminyum ve berilyum silikat), *topazlar* (alüminyum flüosilikat), *turmalinler* (alüminyum borosilikat), *grenalar* (içlerindeki M yerine Ca, Fe, Mg ya da Mn'nin bulunabildiği Al_2O_3, $3SiO_2$, 3MO türünde silikatlar), *kuvars* türü (silis) bulunmaktadır. Bunların dışındaki hastaşlar az ya da çok saf (akik, oniks, kalseduan), bazen hidratlı (opal), *feldispatlı* (obsidiyen, aytaşı vb.), *silikatlar* (zirkon, peridot) çakmaktaşı çeşitleridir.

—Müc. • *Değerli taşlar* Elmas, en çok kullanılan değerli taştır; safir ve zümrüt yakuttan daha az bulunur: bu üç taşın rengi, kalitelerinin en önemli ölçütüdür.

• *Has taşlar* Mücevhercilikte kullanılan en önemli has taşlar, beriller, turmalinler, topazlar, kuvarslar, opal, türkuvaz, grenalar ve lacivert taşıdır.

Has taşların değeri sertliklerine ve optik özelliklerine göre değişir; renkleri, özel maden oksitlerinin varlığından ileri gelir: bu renk, taşa uzaktan ya da yakından bakmaya göre değişir. Bundan başka, taşlar, parıltılarına, ışık üzerinde yaptıkları kırılma ya da dağılma etkisine göre de türlere ayrılırlar. Değerli taşların çoğu mücevhercilikte kullanılır; donuk has taşlar

DEĞERLİ TAŞLAR

Nelly Bariand

elmas (Güney Afrika)

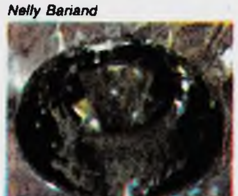
BAŞLICA HAS TAŞLAR

Nelly Bariand

beril (Brezilya)

Nelly Bariand

yeşil turmalin (ABD)

turmalin (Brezilya)

Nelly Bariand

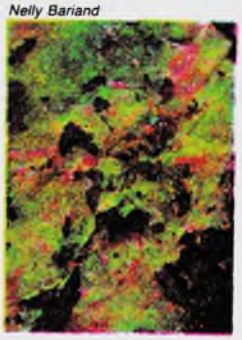

Nelly Bariand

topaz (Meksika)

opal (Avustralya)

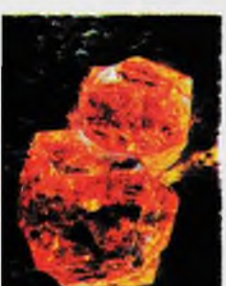
Nelly Bariand

Nelly Bariand

türkuvaz (İran)

Nelly Bariand

grena (Québec)

lacivert taşı (Afganistan)

Nelly Bariand

Nelly Bariand

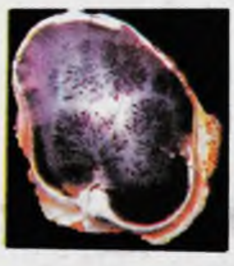

ametist (mor kuvars) (Meksika)

Güner Uygur kol.

ametist (Türkiye)

fosilli ametist

Erol Taş
U. Doğan ve H. Koçyiğit'le
Susuz yaz filminin
bir sahnesinde (1963)

süsleme, gravür, vazoların yapımı vb. için uygundur. Değerli taşlar elmas için kullanılan yöntemlere benzer yöntemlerle tıraşlanır; yalnız, bu taşlar yaprak yaprak ayrılmazlar; ancak, sert tozlarla (elmas tozu, zımpara, ponza) madeni diskler üzerinde perdahlanırlar. Gravür de, özel bir tornayla, aşındırma yöntemiyle yapılır.

• *Yapay taşlar.* XVIII. yy.'da, viyanalı Josef Strasser ilk taklit taşı ya da *strass*'ı (metal oksitleri yardımıyla renklendirilmiş cam türü) yaptı; bunu XIX. yy.'da yapay taşlar izledi: 1892'de Henri Moissan tarafından yapıldığı sanılan ilk deney, daha sonra 1904'te Auguste Verneuil tarafından yinelendi. 1964'te, Pierre Gilson yapay bir zümrüt imal etti ve bir amerikan yöntemiyle elmas taklidi yapay bir taş (Diamelit, tescilli marka) imal edildi.

—Patol. Taş organizmadaki sıvılarda bulunan tuzlardan oluşur. Büyüklüğü kum tanesinden ceviz tanesine, hatta yumurta iriliğine ulaşır. Yüzeyi pürüzsüz ya da pütürlü olabilir. Renkleri kimyasal bileşimlerine göre değişir. Bunlar arasında ürat, fosfat, oksalat, kolat ve kolalat vb., ayrıca kalsiyum ya da lipitler (kolesterol) bulunur.

Taş genel nedenlerle (damla diyatezi, beslenme hastalıkları, şişmanlık) oluşabileceği gibi yerel nedenlerle de oluşabilir (boşaltım kanallarının doğal ya da doğuştan darlığı, sıvıların normal akışının bir engelden dolayı durgunlaşması). Taşlara pek çok organda rastlanır.

• *Safra taşları.* Safra kesesi iltihabı, safra akımında duraklama ve kanda kolesterol düzeyinin yükselmesi yüzünden oluşumu kolaylaşır. Şişman kimselerde daha çok olmak üzere kadınlarda erkeklere oranla dört kez daha sık görülür. Sıklıkları yaşla artar.

Safra taşları dört tipte olabilir: 1. genellikle tek ya da en çok üç ya da dört tane olabilen, kırılgan ve hafif kolesterol taşı; 2. çok sık olarak bir safra kesesinde çok sayıda bulunan ve kolesterol ile safra pigmentlerinden oluşan karma taşlar; 3. özellikle alyuvarların parçalandığı durumlarda gelişen, çok sayıda, zeytuni siyah renkli (bilirübinden oluşan) pigment taşları; 4. tüm safra kesesini dolduran, son derece nadir, kalsiyum karbonat taşları.

Taşın safra kesesi boşluğunda safra kanalı ile koledok kanalına doğru ilerlemesi karaciğer koliği krizine neden olur. Bir safra kesesi taşı uzun süre belirti vermeksizin kalabilir, buna karşılık zaman zaman enfeksiyonlara (safra kesesi iltihapları) ya da safra yolu tıkanmalarına ve bu yüzden sarılığa da neden olabilir. Ekotomografi taşların teşhisini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır.

• *Tükürük bezi taşları.* Kulakaltı tükürük bezi taşları Stenon kanalı düzeyinde birikir. Genellikle bu bezde akut iltihaplanma şeklinde belirti verir. Ağız içinden çekilen radyografi taşın varlığını ortaya çıkarır.

Çenealtı tükürük bezi taşı, çok daha sık olur. Çene altında şişmeyle birlikte ağrı nöbetleri yapar. Taşın ya da taşların çıkarılması ağız içinden uygulanan bir girişimle gerçekleşir. Çenealtı tükürük bezinin çıkarılmasına ancak ağır enfeksiyonlarda başvurulması gerekir.

• *Böbrek ve idrar yolları taşları.* Eskilerin kum diye adlandırdıkları taşlardır. Ya başlı başına ya da idrar akımında duraklamaya neden olan mekanik engelden ileri gelir. Buna idrarda fazla miktarda kalsiyum ya da oksalat bulunması hali eklenebilir. Bu takdirde oluşan taşlar oksalat ya da kalsiyum fosfat yapısındadır; olaya bir de idrar yolları enfeksiyonu eklenirse taşlar, magnezyum-amonyum fosfat yapısı kazanır. Taşlar böbreklerde oluşur ve idrar yolları (üreterler) boyunca hareket ederek, böbrek koliklerine neden olabilirler.

TAŞBASKI SANATI

Lauros-Giraudon

Notre-Dame de Paris'nin Saint-Bernard rıhtımından görünüşü
Thomas Boys'un yapıtı
Carnavalet müzesi, Paris

-TAŞ → -DAŞ.

Taş, Semih Balcıoğlu tarafından yayımlanan (1958) haftalık mizah dergisi. Ferruh Doğan'ın sorumlu yazı işleri müdürü olduğu derginin yazar ve çizerler kadrosunda Aziz Nesin, Rıfaz Ilgaz, Bedri Koraman, Ferit Öngören vb. bulunuyordu. On üçüncü sayıdan sonra İlhan Selçuk'un *Karikatür* dergisiyle birleşerek *Taş-Karikatür* adıyla yayımını sürdürdü.

TAŞ (Erol), türk sinema oyuncusu (Erzurum 1926). İlkokuldan sonra hayatını kazanmak için çeşitli işlerde çalıştı. *Acı günler* adlı filmle sinemaya geçti (1953). Kötü adam tiplemesinin değişmez karakter oyuncusu oldu. 1965, 1968 ve 1975 yıllarında en iyi yardımcı erkek oyuncu dalında Altın portakal ödülü'nü kazandı. Metin Erksan'ın *Susuz yaz* filmindeki oyunuyla Turizm bakanlığı özel ödülünü kazandı, Meksika Acapulco festivali'nde özel ödül aldı. Başlıca filmleri şunlardır: *Gecelerin ötesi* (1960), *Yılanların öcü* (1962), *Susuz yaz* (1963), *Hudutların kanunu* (1966), *İnce Cumalı* (1975), *Diyet* (1975), *Altın şehir* (1978), *Gırgır hafiye* (1986). Erol Taş, *Hanımın çiftliği* ve *Kanun savaşçıları* adlı televizyon dizilerinde de rol almıştır.

Taş çiçeği *(Kamenni tsvetok)*, Pavel Bajov'un *Coffret de malachite* (fr. çev.) adlı öyküsünden uyarlanan 3 perdelik ve 1 öndeyişlik bale; özetini Mira Prokofyeva; müziğini Sergey Prokofyev; koregrafisini Leonid Lavrovskiy; dekor ve kostümleri Tatyana Starzhenetskaya hazırladı. Galina Ulanova, Maya Plisetskaya, Vladimir Preobrajenskiy, Aleksey Ermolayev'in rol aldığı bir gösteriyle Moskova'daki Bolşoy tiyatrosu'nda sahneye kondu (1954).

TAŞ HANİSİ a. Zool. Hanigiller familyasından orfoz adıyla da bilinen 4 balık türünün ortak adı. (→ ORFOZ.)

Taş konuk *(Kamennıy Gost)*, A. Dargomıjskiy'in 3 perdelik operası (Petersburg, 1872). Don Juan efsanesine dayanan librettosunu Puşkin yazdı. Yarım kalan partisyonu C. Cui ve N. Rimskiy-Korsakov tarafından bitirildi. Yapıtta müzik "sözü doğrudan doğruya sesle dile getirmeye" çabalar ve *Boris Godunov*'u haber verir.

Taş medrese, Akşehir'de selçuklu emiri Sahip Ata Fahrettin Ali'nin yaptırdığı medrese (1250); aslında bir külliye iken günümüze yalnızca aynı cephe üzerinde yer alan kubbeli mescit, medrese ve yan eyvana bitişik türbe ulaşmıştır. Medresenin en önemli özelliği, mermer taçkapı, mescidin tuğladan son cemaat yeri, tuğla minare ve türbenin renkli taş örgülü eyvanından meydana gelen cephe düzenlemesidir. Üç eyvanlı medresede, revaklı avlunun çevresine odalar yerleştirilmiştir. Kalın, silindirik gövdeli, iki şerefeli, yüksek minare, Konya'daki İnceminareli medrese'nin öncüsüdür. Mescit, minare ve türbe çini mozaiklerle süslüdür.

Taş medrese → ÇAY.

Taş parçası, Reşat Nuri Güntekin'in 2 perdelik oyunu (1926). Evlilikte yaş farkının önemi konusunun işlendiği oyunda, kendisinden çok yaşlı biriyle evlendirilen bir kadının, evini terk edip sevdiği erkeğe kaçması sonucu meydana gelen gelişmeler ve toplumsal sorunlar ele alınır. Sevgi üzerine kurulmuş dengeli bir evlilik teması, aynı yazarın *Eski rüya* (1922) adlı oyununda da ele alınmıştır. *Taş parçası* Raşit Rıza topluluğu'nda (1924), Darülbedayi'de (1925), Devlet tiyatrosu'nda (1972) vb. oynandı.

TAŞAĞIL, Antalya'nın Manavgat ilçesine bağlı bucak; 16 574 nüf. (1990); 13 köy. Merkezi *Taşağıl*, 3 426 nüf. (1990).

TAŞAĞIL, Kırklareli'nin Babaeski ilçesine bağlı Karacaoğlan bucağının merkezi; 902 nüf. (1990).

Lauros-Giraudon

Béatrice (1897)
Odilon Redon'un yapıtı
özel kol.

TAŞAK a. *Kaba.* Erkeklik bezi; haya, erbezi, husye.

TAŞAKLI sıf. *Kaba.* **1.** Taşağı olan. **—2.** Sözünü geçirir, tuttuğunu koparır, yiğit, acar.

TAŞANOĞULLARI, türkmen aile. Merzifon ve Havza yöresine egemen oldular (XIV. yy.'ın ikinci yarısı). Aileyi kuran Taşanoğlu adlı emir, Bafra emiri ve Niksar beyi ile birleşerek Kadı Burhanettin Ahmet'e karşı savaştı, şehzade Mehmet Çelebi Amasya'ya sancak beyi olunca Bayezit I'e bağlandı ve onun emirleri arasında yer aldı (1393). Bayezit I, Canik ve yöresini osmanlı topraklarına kattıktan sonra, Taşanoğlu ailesi bütün fertleriyle Osmanlılar'ın hizmetine girdi ve etkinliğini Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine kadar sürdürdü.

TAŞAUZ → TAŞUZ.

TAŞAVUZ → TAŞUZ.

TAŞBADEMİ a. Sarı ve sert kabuklu badem çeşidi. (Kabuğu çok zor kırıldığı için bu adla anılır. İçi dolgun, tatlı ve dayanıklıdır. Sonbaharda olgunlaşır.)

TAŞBALIĞI a. Zool. Kayaçların çevresinde yaşayan deniz balıklarına verilen ad.

TAŞBASKI a. Güz. sant. ve Graf. sant. **1.** Kireçtaşının üzerine yağlı bir maddeyle

çizilmiş biçimleri baskı yoluyla çoğaltma sanatı. (Eşanl. LİTOGRAFİ, TAŞBASMASI, TAŞBASMA.) —**2.** Bu yöntemle basılmış yazı, resim.
—Taşbask. *Taşbaskı kalemi,* taşbaskı taşı üzerine resim çizmeye yarayan, is karası, sarı balmumu, sabun ve içyağı karışımı bir tür yağlı kalem. || *Taşbaskı mürekkebi,* taşbaskı kaleminin, taş üzerine çelik bir divitle yazı yazmaya ya da resim yapmaya yarayan daha akışkan bir türü. || *Taşbaskı taşı,* taşbaskı tekniğinde kullanılan, ince taneli, tıkız, cilalamaya elverişli kireçtaşı. || *Taşbaskı yapmak,* taşbaskı tekniğiyle kopya çıkarmak.
—ANSİKL. Taşbaskı, basılacak biçimleri bir taşın (çok ince taneli kireçtaşı) üzerine çizme, sonra da, su ile yağlı maddeler arasındaki uyuşmazlıktan yararlanarak bunları basma sanatıdır: mürekkepli olan yerlerdeki mürekkep ile boş kalacak yerlerdeki su, taşın gözeneklerine hafifçe girer ve orada kalır. Mürekkep ve suyun çabuk kurumasını önlemek amacıyla taşa bir asit ve arapzamkıyla hazırlanan karışım sürülür. Taşbaskı teknikleri çok çeşitli olmakla birlikte, başlıcaları şunlardır:
1. *doğrudan çizim* yöntemlerinde, basılacak biçimler mürekkepli kalem, taşbaskı* kalemi, fırça, estomp, gratuvar yardımıyla taş üzerine çizilir. Bu desenler hafif kabartılı (taş üzerine gravür) ya da çukur (kazıma kalemiyle, asitle, makineyle gravür) olabilir;
2. *dolaylı çizim* ya da *aktarma* yöntemlerinde, desen, bu amaçla hazırlanmış başka bir yüzey üzerine çizildikten sonra taş üzerine geçirilir: otografi, tipografi ya da gravür yoluyla aktarma. Aktarma aynı zamanda resimleri çoğaltma yöntemidir. Bunun için aktarma preslerinden yararlanılır.
3. fotomekanik yöntemlerde *(fotolitografi),* desen ışığa duyarlı kılınmış taş üzerine fotoğraf yoluyla aktarılır.
Metalografide ise, taşın yerine çinko ya da alüminyum, metal bir levha kullanılır.
• *Tarihçe.* İlk kez 1796'da Münih'te Senefelder, bazı baskılar için, oyulmuş bakır levha yerine kireçli bir taş kullanmayı denedi. Önceleri kabartmalı taşbaskı olan bu yöntem 1799'da gerçek taşbaskı haline geldi: düz bir yüzey kullanılarak önce tekrenkli, XIX. yy.'da ve özellikle bu yüzyılın ikinci yarısında da çokrenkli baskılar (her rengin basımı için ayrı bir taş kullanılıyordu, endüstriyel kromolitografi) yapıldı. Buna koşut olarak, önce kollu olan taşbaskı presleri, Marinoni ve Voirin'in buluşlarıyla gelişti; 1879'da Voirin, Rubel ofset rotatifiyle diğer modern ofset makinelerinin temelini oluşturan *Rotocalco* adlı presi geliştirdi. Bu aşamada ve ofsetin karşısında taşbaskı, ancak bir sanatçı kendi yarattığı kompozisyonlardan sınırlı sayıda (numaralama) ve klasik yöntemlerle taşbaskı estamplar gerçekleştirdiği zaman sanatsal açıdan *özgün* olarak kabul edilebilir.
Önceleri bir çoğaltma yöntemi olarak düşünülen taşbaskı, gerçekten de XIX. yy. başlarından itibaren sanatçılara çekici gelen bir anlatım olanağı tanıdı ve buluş kısa sürede Avrupa başkentlerinde tutuldu. Géricault, Delacroix, Charlet, İsabey, Carle Vernet, Nanteuil, Bonington, Boys gibi sanatçılar bu yöntemden yararlandılar; Goya da taşbaskı *Bordeaux boğaları*'nı gerçekleştirdi. Gene aynı sanatçılar, birçok kitabı resimleyerek edebiyatla sanatı taşbaskı aracılığıyla birleştirdiler. Taşbaskı, resimli basının, özellikle de Gavarni, Devéria, Traviès ve hepsinden büyüğü Daumier gibi sanatçılarla yergi basınının *(la Caricature, le Charivari)* gelişmesini sağladı.
Bir durgunluk döneminden sonra sanatsal taşbaskı, Manet (*le Polichinelle,* renkli taşbaskı, 1874), Degas, O. Redon, Fantin-Latour, Whistler ile yeniden canlılık kazandı. İngiltere'de geliştirilen kromolitografi, Fransa'da Chéret ve Toulousé-Lautrec'in (*Moulin-Rouge* afişleri) kullandıkları biçimiyle, afiş sanatında, anlatım gücünün doruk noktasına ulaştı. Yüzyılın sonlarına doğru, nabilerin, özellikle de Bonnard, Vuillard, Denis'nin yapıtları sayesinde taşbaskı büyük bir atılım yaptı. Vollard ve Kahnweiler gibi yayımcılar, XX. yy.'ın ilk yarısında taşbaskının yayılmasında önemli bir rol oynadılar. 50'li yıllara doğru Paris, Mourlot gibi etkin yayımcı ve matbaacıların tüm dünyadan gelen sanatçılarla (Picasso, Braque, Miró, Chagall, Léger, Hartung, Singier, Max Ernst vb.) yaptıkları işbirliği sonucu taşbaskı sanatının merkezi haline geldi. Taşbaskı, Lurçat, Tamayo, Léonor Fini, Manessier, Beaudin gibi isimlerle, sanatsal kitap alanında canlılığını ve yüksek düzeyini korumaktadır.

TAŞBASKICI a. Taşbaskı yöntemlerini kullanan işçi ya da sanatçı.

TAŞBASMA ya da **TAŞBASMASI** a. TAŞBASKI'nın eşanlamlısı.

TAŞBEBEK a. **1.** Genellikle alçı kullanılarak yapılmış oyuncak bebek. **—2.** *Taş bebek gibi,* çok güzel; kimi zaman da güzel ancak soğuk ve donuk kadın, çocuk için söylenir.

TAŞBİLİM → PETROLOJİ.

TAŞBİTKİ a. Çakıl taşını andıran, soluk renkli bir ya da iki çift kalın yaprak halinde çok küçük bitki. (Sapsız ve çokrenkli çiçekleri bu yaprakların arasından birazcık çıkar. Belli başlı taşbitkiler, makasotugiller familyasından *lithops, conophyton, gibbacum* vb. cinsleridir.)

TAŞBÖCEĞİ a. Zool. *Cypraea* cinsinden yumuşakçaların ortak adı. (Porselen salyangoz adıyla da bilinen bu yumuşakçaların kavkısının üstü parlak bir tabakayla kaplıdır. *Cypraeidae* familyası.)

TAŞBURUN, esk. **Cennetabat,** Iğdır'ın Karakoyunlu ilçesi merkez bucağına bağlı köy, ilçe merkezi Karakoyunlu'nun doğusunda; 2 572 nüf. (1990).

TAŞÇEKİRDEKLİLER a. Gülgiller familyasından sert çekirdekli meyve ağaçları (badem, erik, kiraz vb.) oymağı.

TAŞÇELENK a. Jeomorfol. Eğimin alt bölümüne doğru dönmüş bir dışbükeylik gösteren, küçük düzlüğünde çimen tutamları bulunan, küçük merdiven basamakları biçiminde çakıl yığını. (Yer yer çimen kökleri görülen dağlarda sıkça rastlanan taşçelenkler, donmayla harmanlanma olayının etkisi sonucu oluşur.)

TAŞÇEVİREN a. Zool. Eski Dünya ve Güney Amerika'da yaşayan yağmurcun. (Göçmendir; Anadolu'da, Karadeniz'de kışlar. Taşları devirerek bulduğu böceklerle beslendiğinden bu adla anılır. Bil. a. *Arenaria interpres;* yağmurkuşugiller familyası.)

TAŞÇI a. **1.** Taş yontan ve/ya da satan kimse. **—2.** Taş ocağından taş çıkaran kimse. **—3.** Değerli ve zarif taşlar satan tüccar.
—Deric. El ya da makineyle derileri taşlayan işçi.
—İnş. Taş ya da tuğla bir duvarın örgü düzenini belirleyen ve duvarı ören işçi. || *Taşçı işareti* ya da *taşçı markası,* eskiden taşçıların işledikleri blok taşlar üzerine kazıdıkları özel işaret ya da simge. (Her taşçı ustasının özgün bir işareti bulunuyordu, kimi zaman bu işaret tüm ailece kullanılıyordu. Ortaçağ'da Avrupa'da, Bizans'ta ve ilk dönem Anadolu türk mimarlığında taşçı işaretlerine sıkça rastlanır, ancak osmanlı mimarlığında çok az görülür.)
—Teknol. *Taşçı kalemi* ya da *keskisi,* bir malzeme fazlalığını almaya yarayan, kesici ağzı yassı, pahsız taşçı takımı.

TAŞÇI, Kayseri'nin Develi ilçesine bağlı bucak; 13 058 nüf. (1990); 20 köy. Merkezi *Taşçı,* 430 nüf. (1990).

TAŞÇI (Ahmet), türk güreşçi (Karamürsel 1959). Güreşe 1985'te başladı. Ertesi yıl Kırkpınar'da büyük orta kategorisinde ve 1987'de başaltında şampiyon oldu. Başa güreştiği 1988'de beşinci, 1989'da üçüncü oldu. 1990, 1991, 1992 ve 1993 yıllarında Kırkpınar başpehlivanlığını kazanarak altın kemeri elde etti.

Laurousse

taşbaskıda basılan örneğin kaldırılması

TAŞÇIL sıf. Bot. Humusla kaplı ya da humussuz kayalar ve taşlar üzerinde yaşayan bitki.
—Zool. Az ya da çok yere gömülü taşların üstünde ya da altında yaşayan hayvan için kullanılır.

Lauros-Giraudon

Si je mourais là-bas Guillaume Apollinaire'in *Poèmes à Lou* adlı şiir kitabı için Braque'ın yaptığı çalışma (Broder yayınevi, 1963) *özel kol.*

TAŞÇILIK a. Taş işçiliği; taşı kesme, biçimlendirme sanatı.

TAŞÇIZADE FERİK BEKİR PAŞA, türk asker ve kent imar plancısı (İstanbul 1794 - Medine 1855). Harp okulu'nu istihkâm subayı olarak bitirdikten sonra ordunun çeşitli kademelerinde görev yaptı. Londra'ya gönderilerek mesleği ile ilgili çalışmalarda bulundu. Türkiye'ye dönüşünde Mühendishane nazırlığına getirildi, paşalığa yükseldi. İstihkâm ve Topçu okullarını yeniden kurdu, İstan-

taşbaskı *Elif ile Mahmut* adlı kitaptan bir resim

bul kentinin imar planını hazırladı ve çizimlerini yaptı. Mekke ve Medine'deki dinsel yapıların onarımıyla görevlendirildi; bu görevdeyken öldü.

TAŞÇULLUĞUGİLLER a. Tropikal bölgelerde bulunan, yerde ve hatta çöllerde yaşayan uzun bacaklı kuş familyası. (9 türü vardır. Bil. a. *Burhinidae;* yağmurkuşları takımı.)

TAŞDELEN, esk. **Mutmur,** Malatya'nın Arapkir ilçesine bağlı bucak; 4 679 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi *Taşdelen,* 144 nüf. (1990).

TAŞDELEN, İstanbul boğazı'nın Anadolu yakasında Alemdağ'ın G.-D. eteklerinde su kaynağı. Kuvarsitlerden çıkan çok kaliteli sular, modern tesislerde doldurularak pazarlanır. Kaynak çevresi, özellikle geçen yüzyıllarda çok beğenilen dinlence yeriydi.

TAŞDÖŞEK a. İnş. **1.** Bir yapının temellerinde, kaba beton dökülmeden önce, tabanları üzerine dengeli bir biçimde yerleştirilen taşların aralarını kamaladıktan sonra tokmaklayarak hazırlanan taş zemin. (Eşanl. BLOKAJ.) **—2.** Şevlerin yüzeyinde kuru taşlarla oluşturulan kâgir kaplama. **—3.** Beton bloklarla ya da küçük moloz taşlarla yapılan temel.

taşemen
(Lampetra fluviatilis)

TAŞELHİT a. Dilbil. ŞLUH'un eşanlamlısı.

TAŞELİ, antik **Kilikia Trakheia** (Taşlık Kilikia), Akdeniz bölgesinde platolar yöresi. B. Toroslar ile Orta Toroslar arasında; Göksu nehri ve kollarının yer yer kanyon biçimli derin vadileriyle yarılmıştır. Yükseltisi 1 500 - 2 000 m arasında olan platonun temelini, G.-B. kıyı kesiminde yüzeyleyen Paleozoyik ve Mesozoyik oluşukları meydana getirir. Bunun dışında hemen hemen bütün yöre kalın denizsel Miyosen çökelleri ile kaplıdır. Çoğunluğu kireçtaşlarından oluşan bu tortullar nedeni ile plato yüzeyi küçüklü büyüklü yüzlerce karst şekli ile biçimlendirilmiştir. Silifke D.'sunda turistik bakımdan önem kazanmış Cennet* ve Cehennem obrukları bu şekillerin en ünlüleridir. Plato yüzeyi çıplak, toprak bakımından çok fakir ve ıssız denecek kadar tenhadır.

■ **TAŞEMEN** a. Irmakların dibindeki taşlara ağız çekmenleriyle tutunduğu için bofabalığı ortak adıyla bilinen türlere bazen verilen ad. (→ BOFABALIĞIGİLLER.)

TAŞEMENGİLLER a. Zool. BOFABALIĞIGİLLER familyasının eşanlamlısı.

■ **TAŞER** (Suat), türk tiyatro oyuncusu, yönetmen, şair ve yazar (İstanbul 1919 - İzmir 1982). Ankara Devlet konservatuvarı tiyatro yüksek bölümü'nü bitirdi (1945), Tatbikat sahnesi ve Devlet tiyatrosu'nda emekli oluncaya (1976) değin oyuncu ve yönetmen olarak çalıştı. Daha sonra Ege üniversitesi (şimdi Dokuz eylül üniversitesi) güzel sanatlar fakültesi'nde öğretim görevlisi oldu, İzmir Devlet tiyatrosu müdürlüğü (1978 -1979) yaptı. Bu görevde bulunduğu dönemde Devlet tiyatrosu'nun gelişmesi ve geniş kitlelere açılması için çaba gösterdi. Tiyatro sanatının değişik konularında telif (*Üç duvarlı dünya* [1951], *Tiyatro meseleleri* [1953], *Bir dünya ki* [1956], *Konuşma eğitimi* [1979]) ve çeviri (*Aktörlük sanatı* [1962], *Komedi sanatı* [1964], *Sahneye koyma sanatı* [1967], *Bir aktör hazırlanıyor* [1967], *Bir karakter yaratmak* [1981] vb.) kitapları, iki piyesi (*Aşk ve barış* [1961], *Deli Dumrul* [1962]) bulunan Taşer, 1938'den başlayarak çeşitli dergilerde yayımlanan şiirlerini *Bir* (1942), *Merhaba* (1952), *İkinci kurtuluş* (1960), *Hayret Bey'in serüveni* (1968), *Evrende ellerimiz* (1970) vb. kitaplarında topladı.

Suat Taşer

TAŞER (Dündar), türk asker (Gaziantep 1925 - Ankara 1972). Harp okulu'nu bitirdi (1944). 27 Mayıs hareketine tankçı binbaşı olarak katıldı. Milli birlik komitesi'ne girdi. 14'ler grubu içinde yer aldığı için emekliye sevk edildi ve yurtdışına gönderildi. Türkiye'ye dönünce grubun önderi Türkeş'i izleyerek Cumhuriyetçi köylü millet partisi'ne geçti (1965). Partinin genel idare kurulu'na seçildi. Bir trafik kazasında öldü.

TAŞERON a. (fr. *tâcheron; tâche,* iş, görev'den). Yapılacak işi, bir girişimciden ya da başka bir yükleniciden alan, genellikle götürü olarak, tek başına ya da yalnızca bir, iki işçiyle çalışan ikincil yüklenici. (Bir işverenden belirli bir işin bir bölümünde ya da eklentilerinde iş alanlar, kendi işçilerine karşı o işleriyle ilgili iş yasasından ya da iş sözleşmesinden doğan yükümlülüklerden, asıl işverenle birlikte, yani müteselsil olarak sorumludurlar [İş k. md. 1/5].)

TAŞERONLUK a. İkt. Bir taşeronun, bir işletme sahibinin üstlendiği işlerin tümünü ya da bir bölümünü üstlenerek, onun sorumluluğu ve denetimi altında olmak üzere yerine getirmesi.
—ANSİKL. İkt. Taşeronluk, değişik biçimlerde uygulanabilir. Bunlardan en yaygın olanı bir işletmenin kendi atölyeleri tam kullanım durumunda olduğu ve bu yüzden aldığı siparişlerin tümünü yerine getirmesine olanak bulunmadığı zaman, bir taşerona başvurmasıdır. Fazla kapasite yaratarak işlerin tamamlanmasını sağlayan bu yöntem, geçici bir sipariş furyası halinde işletmeyi kendi işgücünü artırmak ve dolayısıyla siparişler karşılandıktan sonra bazı kişileri işten çıkarmak zorunda kalmaktan kurtarır. Buna karşılık, taşeronun durumu oldukça naziktir; varlık nedeni yalnızca işin fazla olduğu dönemlerde bir amortisör görevi yapmak olduğundan, taşeron eğer tek bir siparişçiye bağlıysa, bu durum onun için çok önemli bir sakınca oluşturur, çünkü üretimde ortaya çıkabilecek her türlü duraklama onu şiddetle etkiler.
Bir başka taşeronluk biçimi ise sipariş veren firmanın, genellikle, kendi teknik olanaklarıyla gerçekleştiremeyeceği ya da gerçekleştirmek istemediği işlemler için bir taşerona başvurmasıdır. Bir inşaat müteahhidinin yapıtı inşaatlarda elektrik donanımı ya da sıhhi donanımı bu işin uzmanı bir kişi ya da firmaya yaptırması gibi.
Bir de firmalar ya da sanayi kuruluşlarına belirli bir malı sağlamak işini üstlenen taşeronlar vardır. Bu tür taşeronlar, müşterinin istediği norm ve boyutlarda olmak üzere ya kendisinin ürettiği ya da piyasadan sağladığı bir malı teslim etmekle yükümlüdür.
Kural olarak, taşeronluk ilişkileri piyasa yasalarına bağlıdır. Ancak, taşeronluk piyasası gerçekte pek düzenli bir piyasa değildir; burada doğal olarak hüküm süren kargaşa taşeronluk yapan kişilerin çevredeki sipariş verecek kişileri tanımakta güçlük çekmelerinden kaynaklanır. Gelişmiş ülkelerde taşeronlar kendi borsalarında ya da meslek kuruluşlarında örgütlenmişlerdir. Bu örgütleri aracılığıyla, o bölgedeki iş vermek isteyen müşterileri tanıyabilmekte ve donatım durumlarına göre iş alabilmektedirler. Türkiye'de ise taşeronluk henüz yasal olarak düzenlenmemiş ve taşeronlar meslek örgütlerini kurmamışlardır. Yalnız İş k.'nun birinci maddesinde taşeronun tanımı verilmekte ve taşeronların işverenle aynı yükümlülüğü taşıdığı belirtilmektedir.

TAŞEVİ a. Müc. Mıhlanacak taşın gireceği yuva.

TAŞFİN BİN ALİ BİN YUSUF, (öl. Oran 1146), murabıt hükümdarı (1142 -1146). Babasının ölümü üzerine tahta geçti. Kısa süren hükümdarlığında Muvahhitler ile sık sık savaşmak zorunda kaldı. Muvahhitler'den Abdülmümin ile yaptığı son savaşta yenilince, Oran kentine sığınarak Muhammet bin Meymun komutasındaki donanmasının yardımını beklemeye başladı. Kendisini izleyen Muvahhitler'den kurtulmak için donanmanın geldiği limana giderken öldü.

TAŞIL a. FOSİL'in eşanlamlısı.

TAŞILLAŞMAK gçz. f. **1.** Taşıl durumuna gelmek; fosilleşmek. **—2.** Bir kimseden, tutum ve davranışından söz ederken, çağın gerisinde kalmak; fosilleşmek: *Taşıllaşmış kafalar. Taşıllaşmış inançlar.*

TAŞILLI sıf. İçinde taşıl bulunan; fosilli.

TAŞIM be. *Bir, iki taşım,* kaynama sırasında bir iki kez taşacak duruma gelene kadar; taşımlık: *Sütü bir iki taşım kaynatmak.*

TAŞIMA a. Taşımak eylemi.
—Arıc. *Taşıma kovanı,* petekli çerçeveleri taşımaya ve geçici bir süre için saklamaya yarayan kovan. || *Arı taşıma,* bol bal almak amacıyla kovanları, çiçekleri sona eren bir yerden çiçekleri yeni açmaya başlayan bir yere taşıma.
—Bayınd. *Taşıma gücü,* bir arazinin yük taşıma yeteneği.
—Ceb. *Bir E kümesinin bir T iç yasasının, bir E' kümesi üzerine, E den E' içine bir f bijeksiyonla taşıması,* E' üzerinde

$$\forall (x, y) \in E \times E,\ f(x)\,T'\,f(y) = f(x\,T\,y)$$

ile bir T' yasasının tanımlanması.
—Esk. sil. *Taşıma halkası,* kılıç kını üzerindeki metal parça.
—Havc. *Taşıma kapasitesi,* bir uçağın taşıyabileceği yük.
—Mad. oc. Ürünlerin zemin ya da ray üzerinde hareket eden tekerlekli bir araçla nakli. || Üretim yeri ile ocak çıkışı arasında yapılan her türlü nakliyat. || *Taşıma yükü,* bir tahkimat öğesinin ya da bir demir direğin taşıyabileceği maksimum yük. (Yürüyen tahkimatlarda taşıma yükü 10 000 newton'a varabilir.)
—Manyet. *Taşıma kuvveti,* kutuplulukları zıt iki manyetik kutup arasındaki çekim kuvveti.
—Ormanc. *Akarsuyla tomruk taşıma,* kesilmiş ağaçların akarsuya atılarak taşınması. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Orman içi taşıma,* kesilmiş ağaçların, ormanda kesim yerine elden geldiğince yakın bir noktadan arabaya yüklenebilecekleri bir yol kenarına taşınması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Soğut. san. *Soğuk taşıma,* besin maddelerinin bozulmadan saklanabilmesi için gerekli sıcaklıkta tutularak taşınması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tic. huk. Ücret karşılığında, bir yerden başka bir yere yolcu ya da eşya götürme işi. (Eşanl. NAKLİYE.) || *Taşıma işleri komisyoncusu,* ücret karşılığında, kendi adına ve müvekkili hesabına, eşya taşımayı meslek edinmiş kişi. || *Taşıma senedi,* eşya taşımada gönderen tarafın düzenleyip taşımacıya verdiği senet. (Eşanl. NAKLİYE SENEDİ.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Taşıma sözleşmesi,* bir ücret karşılığında yolcu ve yük (eşya) taşımaya ilişkin sözleşme. (Eşanl. NAKLİYE MUKAVELESİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

◆ sıf. Bir yerden getirilen, taşınan.
—Hidrol. *Taşıma yük,* bir akarsuyun yerini değiştirebildiği tüm katı malzemeler. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Hidrol. Akarsu akıntıları su düzeyinin alt kesiminde, yatakta bulunan malzemelerin genellikle oldukça kaba olanlarını (kumlar, çakıllar, dağlık bölgelerde bloklar), sonra da yüzeye kadar asılı halde ince öğeleri (ince kumlar ve özellikle killi çamurlar, limonlar, lösler) taşıyabilir. Ayrıca, akarsular kimyasal aşınma sonucu çözünmüş maddeleri de taşır.
• *Dipte taşıma.* Dip taşıma yüklerinin tam ölçümünü oluştukları anda yapmak zor ve hatta olanaksızdır; çünkü akıntıları çok hızlı olan büyük kabarmaların yol açtığı çok şiddetli sürüklenmeleri ölçebilecek alet yoktur. Bununla birlikte, kaba malzemelerin taşınması çok önemli olabilir: bir yılda, kilometre karede ortalama on binlerce tona ulaşabilen bu malzemeler, şiddetli sağanak yağmurların görüldüğü küçük dağ havzalarında oluşur; burada arazi sert olmakla birlikte sıkı değildir ve şiddetli bir parçalanmaya uğrayarak önce çakılları, sonra bunların aşınması sonucu kumları ve ince çamurları oluşturur. Japonya'da, Güney Kaliforniya'da ve Yeni-Zelanda'nın kimi bölgelerinde durum böyledir.
Taşıma yüklerinin, Alpler'in bazı havzalarında, kilometre karede ve yılda birkaç yüz tona ulaştığı sanılmaktadır. Ancak bu miktar Enns nehrinde 40 tondan az, İnn nehrinde ve Donzere'e doğru Rhône'da 15 tondur. Avrupa'daki nehirlerin çoğunda 1 tondan azdır.
• *Asılı taşıma.* Dipte taşımada olduğu gibi, asılı taşıma etkenleri şunlardır: önce sürükleme kuvveti, yani hız ve türbülanslar, buna bağlı olarak da kabarmaların şid-

deti; sonra, arazinin eğimi (yani havzaların engebesi) ve kayaçların ufalanabilirliği; son olarak da bu arazilerin çakıldan çok çamur vermeye yatkınlığı. En yumuşak oluşumlar killer, marnlar, yumuşak şistler, ince alüvyonlar, en çok da lösslerdir. Ayrıca, koruyucu bitki örtüsünün zengin ya da fakir olması ya da hiç olmaması temel derecede önemli bir rol oynar. Bundan başka, yarıçöl ve bozkır bölgeleri akaçlayan akarsuların en belirgin özelliği çok bulanık olmalarıdır (Huang Hı'da 400 kg/m³'ten çok). Ancak Batı Avrupa' nın ovalarında bulanıklık 30 ile 100 g/m³ arasındadır. Alp akarsularında ise 1 ya da 2 kg'a ulaşabilir.

Debiler çok fazla ve akış hızlıysa, bulanıklığın az ya da kuvvetli olduğu yerlerde havzalar büyük ölçüde aşınabilir. Duranca, km² başına yılda 1 000 ile 1 200 t; Grenoble'da İsère 500 t; Himalaya'da Kosi 2 500 t çamur taşır. Sen yalnızca 4 t, Avrupa'nın Akdeniz dışında kalan bölgelerindeki tepelerde ve ovalarda bulunan pek çok akarsu da 2 ile 20 t yük taşır.

Yarı kurak bölgelerde aşınma, kimi zaman Alpler'de görülen en yüksek oranlara ulaşır ya da bu oranları geçer: Huang Hı için bu değer km² başına yılda 2 000 t, Vei Hı için 5 000 t'dur. Ancak bu rakamların büyük havzalar için geçerli olduğunu göz önüne almak gerekir (binlerce ya da on binlerce km²). Bu bölgelerde, arazinin, bitki örtüsünün ve engebenin çeşitliliği olağanüstü ve inanılmaz miktarlarda malzemenin taşınmasına neden olabilir (km² başına on binlerce ton).

Brüt ortalama yıllık asılı halde taşıma yüklere gelince, Rhône ve Po için 20 ile 25 milyon t, Paris'te Sen için 200 000 t'dan az, yalnızca Yenisey için 10,5 milyon t, Ohio için 40 ile 50 milyon t, Tuna için 70 ile 80 milyon t, Colorado için 300 ile 350 milyon t, Yangzi Ciang için 500 ile 800 milyon t.

• *Çözünmüş yük.* Akarsuların çoğunda, çözünmüş madde içeriğinin mutlak minimumları ya da tuzluluk, metre küpte on ya da yirmi gram dolayındadır. Bu bakımdan, hemen hiçbir yerde yaklaşık olarak sıfıra düşebilen bulanıklık minimumları kadar düşük olamaz. Öte yandan, minimumlar pek az akarsuda metre küpte 2 ya da 3 kg'ı geçer (buna karşılık, kabarmalar sırasında onlarca, hatta yüzlerce kilogram çamur asılı halde bulunabilir).

Tuzluluğun en az olduğu zaman kabarma zamanıdır. Gerçekten de burada akıntıların gücüne göre değişen yüzeysel mekanik aşınma sözkonusu olmaz, buna karşılık yeraltı sularında, kimyasal aşınma en etkin biçimiyle görülür. Yavaş yavaş yol alan bu sular, geçtikleri kayaçlarla uzun bir süre temas halindedir. Çekik durumunda akarsuları besleyen hemen hemen tek kaynak yeraltı suyu debileridir. Akarsuların çoğunda çözünmüş maddelerin maksimum oranları, minimum oranlarını, yalnızca % 100 ile 500 kat kadar geçer.

Orta enlemlerde, yıllık ortalama çözünmüş yük miktarları kristalli ve şistli bölgelerde, akarsu ağızlarında en küçük değerlerdedir: Saali için 17 g/m³, Yeni İngiltere'nin başlıca akarsularında 50 g/m³'ten az, Amazon ve Zaire'de 30 ile 50 g/m³'tür. Kireçtaşlı havzalarda, karbonik asit yüklü sular kayacı etkiler ve tuzluluk Avrupa ile Kuzey Amerika'daki pek çok akarsuda 150 ile 300 g/m³'e, hemen hemen yalnızca kireç akaçlayan akarsularda 400 ile 600 g/m³'e ulaşır. Az yağışlı yarıkurak bölgelerin sularını boşaltan, bu nedenle de derişimi çok yüksek olan akarsularda tuzluluk oranı rekor düzeydedir: çok zayıf bazı ırmaklarda birkaç kilograma çıkabilir.

Çözünmüş maddelerin yol açtığı en kuvvetli aşınmalar suyu bol ve orta derecede ya da çok tuzlu akarsularda görülür. Bunlar, yılda km² başına 200 ile 250 t malzeme taşır ve Jura ile Kuzey fransız Önalpleri'ni akaçlayan akarsuların değerlerini aşarlar. Alaska ve Norveç'te bulunan bazı akarsular 300 ile 600 t arasında yük taşır.

Çözünmüş halde taşınan malzemenin yıllık toplam miktarının Amazon'da 120 milyon t'dan çok, Zaire'de 50 ya da 60 milyon t, Mississippi'de de 100 milyon t ya da bunun biraz üstünde olduğu hesaplanmaktadır.

—İkonogr. *Çarmıhı taşıma.* Çile'nin bu sahnesi hıristiyan sanatında çok erken dönemlerden başlayarak ele alındı (Ravenna'da S. Apollinare Nuovo'daki mozaik; Cunault ve Saint-Nectaire'deki sütun başlıkları; Giotto'nun Arena'da [Padova], T. Gaddi'nin S. Croce'de [Floransa], Andrea da Firenze'nin S. Maria Novella'da ve Fra Angelico'nun S. Marco'daki freskleri). S. Martini (Louvre), Mantegna (Roma), S. Del Piombo ve Tiziano (Madrid), il Tintoretto (Venedik), il Veronese (Dresden, Louvre), L. Carracci (Leningrad), Morales (Louvre), Memling (Viyana), Bosch (yakın plandan işlenmiş sahne: Viyana ve Gent), Baba Bruegel (*Calvarium'a çıkış*, Viyana), Yaşlı Holbein (Karlsruhe), Altdorfer (Sankt Florian), Grünewald (Karlsruhe), Rubens (Amsterdam, Brüksel), Le Brun (Louvre), Tiepolo (Venedik), Delacroix'nın (Metz) resimleri çoğu kez acı dolu bir gerçekçilikle ele alınmıştır. Heykelcilik alanında, F. Laurana (Avignon), A. Krafft (Nürnberg) ve ispanyol pasoları sayılabilir.

—Ormanc. • *Akarsuyla tomruk taşıma.* Kesilmiş ağaçların (tomruk) akarsuya atılarak taşınması ekonomik olduğu için bu işe elverişli olan ormancı ülkelerin birçoğunda uygulanmaktadır: Kanada, İsveç, Finlandiya, Rusya, Brezilya, Fildişi Kıyısı, Gabon vb. Suyla taşıma tomruğun daha sonraki korunması bakımından da çok yararlıdır, çünkü tomruğun uzun süre suda kalması ağacın zararlı böcek ve mantarların gelişmesini kolaylaştıran besisulanndan kurtulmasını sağlar.

• *Orman içi taşıma.* Kesilmiş ağaçların orman içinde taşınması, bu taşımaya elverişli depolama, yükleme ve taşıma gereç ve makineleriyle bu işe uygun bir pist üzerinde yapılır. Araçların cinsi kesim yerine, arazinin topografisine ve şantiyelerin büyüklüğüne göre değişir. Günümüzde bu işlev için, tomrukların büyüklüğüne ve toprağın durumuna göre bir vinç ve saplama küreği ile donatılmış, paletli ya da lastikli traktörler kullanılır. Akarsu bulunan bölgelerde tomrukların taşınması yüzdürme yoluyla ve dağ bölgelerinde kablolarla (teleferik) yapılır. Orman içi taşıma, yüklenecek kamyonların girebildiği noktada biter (karayolları, orman yolları). Erişilmesi güç olan bölgelerde orman içi taşıma helikopterle ya da balonla yapılır.

—Soğut. san. *Soğuk taşıma.* Sabit tutulan bir sıcaklıkta taşıma özel gemiler, vagonlar ve kamyonlarla gerçekleştirilir. Bununla birlikte, uzun mesafelerde yapılan kara-deniz taşımacılığında özel konteynerlerden de yaygın olarak yararlanılır. Soğuk taşıma çevre sıcaklığından fazla etkilenmeyecek biçimde yalıtılmış araçlarla yapılabileceği gibi, ısıl yalıtımın yanı sıra bir soğuk kaynağıyla donatılmış araçlarla da gerçekleştirilebilir. Bu araçlarda, soğuk kaynağı olarak ancak belli bir süre için etkili olabilen buz, karbon buzu ya da ötektik levhalar kullanılır. Soğutuculu araçlarda ise soğuk kaynağını bir soğutma makinesi oluşturur. Isıl olarak yalıtılmış, ancak kendi soğutma kaynakları bulunmayan konteynerlerin kullanılması, gemilerdeki ya da limanlardaki soğuk hava dağıtım sistemleri gibi soğuk hava üreten ek donanımları gerektirir. Kendi soğutma makineleri bulunan soğutuculu konteynerler ise bu tür donanımlara bağımlı olmamakla birlikte daha pahalıdır.

—Tic. huk. *Taşıma senedi* taşıma sözleşmesinin kanıtlanmasına yarayan, gönderenle taşımacı arasındaki hak ve borçları gösteren bir belgedir. Taşıma senedini gönderen düzenler. Taşıma senedi iki nüsha halinde düzenlenir (Türk tic. k. md. 768/1). Bunun bir nüshası gönderen tarafından imza edilerek taşımacıya verilir ve bu nüsha eşyayla birlikte gönderilir. Öteki nüsha taşımacı tarafından imza edilerek gönderene geri verilir (Türk tic. k. md. 771/1). Taşıma senedinde bulunması gereken kayıtlar şunlardır: 1. gönderilenin adı, soyadı ya da ticaret unvanı ve adresi, eşyanın gönderildiği yer ve taşıma senedinin emre yazılı olması isteniyorsa bu kayıt; 2. taşınacak eşyanın cinsi, ağırlığı, sayısı, paketse bunlara yazılı numara ve işaretleri ve ambalajın biçimi ve niteliği; 3. gönderenin adı, soyadı ya da ticaret unvanı ve adresi; 4. taşımacının adı, soyadı ya da ticaret unvan ve adresi; 5. taşıma ücreti ve ücretin ödenip ödenmediği; 6. taşımanın yapılacağı süre; 7. taraflar arasında kararlaştırılan öteki konular. Belirtilen bu kayıtlardan birinin yanlışlıkla yazılmamasından ya da yanlış ve gerçeğe aykırı yazılmasından doğan zararlar gönderene aittir. Taşınacak eşya patlayıcı maddelerdense, bunun bildirilmesi ve ambalaj üzerine yazılması gerekir. Taşıma senedinin taşımacı tarafından imzalanıp gönderene verilen nüshası, emre yazılı olması koşuluyla, kıymetli evrak niteliğindedir. Taşıma senedi emre yazılıysa taşıma senedinin ciro ve teslimle devri eşyanın mül-

Gerster-Rapho

Rio Negro ırmağında (Amazon bölgesi, Brezilya) akarsuyla tomruk taşıma

kiyetini nakleder. Taşımacının imzaladığı nüshada emre yazılı olma kaydı yoksa, senet kıymetli evrak niteliğini yitirir.

Taşıma sözleşmesi'ne ilişkin hükümler, Türk ticaret kanunu'nun taşıma işleri ve taşıma senedi başlığı altında düzenlenmiştir. Bu hükümler daha çok karayollarıyla yapılan taşıma sözleşmelerine uygulanır. Denizyollarında, demiryollarında, havayollarında ve postayla taşıma için ayrıca konmuş hükümler vardır (Türk tic. k. md. 764). Taşıma sözleşmesi gönderenle taşımacı arasında yapılır. Eşya taşıma sözleşmesinin oluşması için bunların karşılıklı ve biribirine uygun iradelerini açıklamaları ve ayrıca eşyanın taşımacıya teslim edilmesi gerekir. Taşınacak eşya taşımacıya teslim edildikten sonra onun sorumluluğu altına girer. Taşımacının taşımayı yüklendiği eşyayı belli bir süre içinde istenilen yere ulaştırmasıyla taşıma sözleşmesi yerine getirilmiş olur. Taşımacı, eşyanın kendisine teslim edilmesiyle gönderilene teslim edilmesi arasında geçen süre içinde doğacak her türlü zarardan, taşımanın gecikmesinden ve malın yok olmasından sorumludur. Kanunun taşıyıcıya yüklediği sorumlulukları ortadan kaldıran ya da sınırlayan tüm kayıt ve koşullar geçersizdir.

TAŞIMACI a. Tic. huk. Yük ve yolcu taşıma işleriyle uğraşan kimse; nakliyatçı. (Eşanl. NAKLİYECİ.)

TAŞIMACILIK a. Malları ve insanları bir yerden bir yere götürmek için kullanılan yöntemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl. Coğ.)

—Huk. *Özel taşımacılık,* bir işletmenin kendi mallarını ya da personelini taşımak için kurduğu servis. ‖ *Toplu taşımacılık,* halkın ulaşımını sağlayan özel ya da kamuya ait işletmelerin tümü.

—ANSİKL. Coğ. *Taşımacılık* ya da *ulaşım coğrafyası.* Taşımacılık akışlarının ve olanaklarının uzamsal düzenlemesini, etkinliklerin yeri, nüfus dağılımı, teknik gelişmeler, siyasal ve iktisadi bağlar çerçevesinde inceler. Bu, uzamsal bir düzenleme olduğunda ölçek kavramına büyük önem verirse de maliyetlerin düzenlenmesini ve ulaşım düzenlerini de ihmal etmez. Doğal çevrelerin etkisi küçümsenemezse de, teknolojideki gelişmeler, sonunda, teknik sorunların, özellikle amortisman ve verimlilik açısından, iktisadi sorunlara dönüşmesine yol açar. Taşımacılığın, özellikle toprak düzenlemelerini etkilemesi, üzerinde durulması gereken bir başka konudur.

Taşımacılık pazarı, çok şematik olarak, insanlar ve mallar arasında bölüşülür ve kuşkusuz kullanılan taşımacılık yöntemlerinde az çok çeşitlilik yaratır. Ayrım daha çok ve sürekli olarak yolcu ve yük gemileri, yolcu ve yük trenleri vb. arasında yapılır. Bununla birlikte altyapılar (karayolları, demiryolları, havalimanları, deniz limanları) çoğunlukla ortak olduğu ve bunlarda karma taşımacılık (sözgelimi bagaj ambarları) çok az sözkonusu olduğu için, ayrım tam değildir. Öte yandan, bütünüyle özel taşımacılık yöntemleri de vardır: kanallarla ya da borularla taşımacılık, elektrik taşıma hatları vb. Ne var ki yolcu ve yük ayrımı farklı koşullarla ve amaçlarla yapılır. Yolcu taşımacılığında, güven, rahatlık, çabukluk temel ereklerdir. Çabukluk karmaşık bir öğedir: taşıma araçlarının ticari hızlarının ötesinde, desserte'in düzenliliği, yük akışındaki kesintiler, altyapıların kullanılabilirliği (hava desserte'inin değerlendirilmesi havalimanından havalimanına, kent merkezinden kent merkezine değişir). Çabukluk maliyetle ölçülebilir: bunun en güzel örneği süpersonik uçakların ticari başarısızlığıdır. Nihayet, daha özel olarak kara taşımacılığında ve özellikle de kent taşımacılığında, yolcu taşıma pazarı, toplu taşımacılıkla bireysel ulaşım yöntemlerini karşıtlaştırır. Toplu taşımacılığın çok düşük maliyetiyle bireysel ulaşımın esnekliği, ideolojik bakış açılarının ve iktisadi yapıların da işe karıştığı bir yarışmaya dönüşmüştür. Kafa yapılarının etkisinde kalan (az ya da çok yüksek devinme yeteneği oranı) ve günümüzdeki katı sınırlar nedeniyle frenlenen insanların yer değiştirme gereksinimlerine gelince bu gereksinimler, yapılarıyla (iş için günlük göçler, iş gezileri, eğlence için yer değiştirmeler), düzenleriyle ve boyutlarıyla taşımacılık pazarının zaman ve mekân içinde önemli iniş çıkışlar (arz ile talebin uyarlanmasını bazen güçleştiren tratiğin en yoğun olduğu dönemlerde belli eksenlerde ve belli anlarda ortaya çıkar) yapmasına neden olur.

Çok az olmakla birlikte bu iniş çıkışlar, bazen malı çabuk teslimi (bozulabilir, çürüyebilir yiyecekler), bazen en az maliyeti (ağır yükler) amaçlayan mal taşımacılığı pazarında da görülür. Soğutarak koruma (frigorifik araçlarla taşımacılık) önlemleriyle biraz önemini yitiren çabukluk kargo uçaklarına ve kamyonlara (hem karayolu hem deniz taşımacılığında konteynerlerin kullanımına ve polimodal taşımacılık biçimlerinin [bir konteyner gemisinin taşıdığı mallar, aktarmaya gerek olmadan, çok kısa bir süre içinde gemiden vagona ya da kamyona yüklenebilmektedir] ortaya çıkmasına yol açtı) üstünlük sağladı. En düşük maliyetle taşımacılıksa, hem devleşme eğilimini hem de belli bir özelleşmeyi doğurabilir: dev petrol tankerleri ya da dökme yük gemileri. Bununla birlikte, toplu olmayan taşımacılıkta kapasitelerin çok büyük farklılıklar göstermesi (kamyonetten çok büyük gemiye), ya öbekler oluşturma sorunları yaratır ya da tersine, kargo patlamasına (malların bir yerde toplanmasına yol açabilir) neden olur ve maliyetleri etkiler ("bütün tren" kiralandığında daha ucuz tarife uygulanması gibi).

Taşımacılık hizmeti, bir taşıt parkının çok farklı sıklıklarla altyapıdan yararlanmasıyla gerçekleşir. Altyapılar bütünüyle dar bir alanda (özellikle havalimanları ve deniz limanları sözkonusu olduğunda) ya da hava sahalarında (ama bu durumda doğal koşullardan etkilenir) ve kıyı şeridinde (en kısa yolu ya da pazarları bulma olanağı verir) hizmet veriyor olabilir. Kara taşımacılığı alanında altyapılar, tersine, unimodel (karayolları, demiryolları, ırmak yolları) ya da plurimodel (bu durumda birbirini tamamlama ve rekabet de sözkonusudur) gözle incelenebilecek bir ulaşım yolları ağı halinde örgütlenebilir. Az ya da çok yoğun ("eski" Avrupa ülkeleriyle gelişmekte olan ülkeler bu bakımdan karşıtlaşır), az ya da çok sınıflandırılmış, fiziksel engellere (ırmak ağı) az ya da çok boyun eğmiş bu ulaşım ağlarına ulaşmada farklı koşullarla karşılaşılabilir: karayolu ağı için uygulamada süreklilik göstermesine karşılık, demiryolu (garlar, demiryolu kavşakları) ve otoyol (échangeur'ler) ağında nokta hizmeti verir.

Kent taşımacılığı alanındaysa adi yollar ve özel yollar ya da özel alan yolları (anakent) ayrımı yapılır.

Altyapılardaki taşıt parkları, özelliklerine ve yönetilişlerine bağlı olarak kullanılır: özel araçlar (bisikletten özel uçağa kadar), ulusal taşımacılık şirketleriyle rakip özel şirketleri karşı karşıya getiren taşımacılık şirketleri; kendi hesaplarına çalışan, taşımacılık dışında başka iktisadi etkinliklerde (sanayiler, yönetimler) de bulunan şirket parkları. Bunlara ek olarak, transit, kiralık, seyahat acentaları vb. gibi yardımcı kuruluşlar da vardır. Bunların tümü, genellikle hesaplanması güç işletme maliyetlerinde ortaya çıkan farklı maliyetlere yansır. İşletme maliyetleri, arz ve talep yasası dışında, taşımacılık şirketlerinin ve hatta devletlerin (devletlere göre, ticaretin örgütlenmesinde, başka bir deyişle iktisadi yaşamda, temel öğe taşımacılıktır) işe karıştığı tarife politikalarıyla tekrar tekrar düzeltilir.

TAŞIMAK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir kimseyi taşımak,* onları elinde, kucağında, sırtında vb. tutarak bir yerden bir yere götürmek: *Paketleri taşımama yardım eder misiniz? Çocuğu sırtında taşıma, indir yürüsün.* **—2.** *Bir kimseyi, bir şeyi, bir yere taşımak,* onları oraya götürmek, nakletmek: *Hastayı yatağına taşıyın. Odunları odunluğa taşımak.* **—3.** *Nesneleri, insanları taşımak,* onların bir yerden bir yere özellikle bir taşıtla götürülmelerini sağlamak: *Her seferinde üçyüz yolcu taşıyabilen bir uçak. Eşyaları bir yük kamyonuyla taşıdık.* **—4.** *Bir kurumu ya da bir kurumun bir bölümünü, bir meskeni bir yere taşımak,* onun yerini değiştirmek, bir yerden, bir yere nakletmek: *Sendika merkezini Ankara'ya taşıyacağız.* **—5.** *Bir şeyi taşımak,* herhangi bir etken, nesne sözkonusuysa, bir şeyi bir yerden alıp başka bir yere sürüklemek, alıp götürmek; oraya götürülmesine aracılık etmek: *Sellerin taşıyıp getirdiği ağaç kütükleri. Rüzgâr, bitki tohumlarını çok uzaklara taşır. Kente su taşıyan borular.* **—6.** *Bir şeyi, bir kimseyi taşımak,* sözkonusu bir şeyse, o şeyin, o kimsenin ağırlığını çekmek, kaldırmak: *Bu köprü on beş tondan fazla ağırlık taşımaz. Yorulmuş bacakları onu taşımaz olmuştu.* **—7.** *Bir şeyi taşımak,* destek görevi yaparak onu yerinde tutmak, onun dayanağı olmak: *Damın bütün ağırlığını ortadaki iki direk taşıyor.* **—8.** *Karnında yavru, yavrular taşımak, bir çocuk taşımak,* bir dişiden, bir kadından söz ederken, gebelik döneminde olmak, karnında yavrusu, yavruları, bebeği bulunmak: *Kedi, yavrularını yaklaşık üç ay karnında taşır. Bir anne, bebeğini dokuz ay karnında taşır.* **—9.** *Bir adı, bir unvanı, bir şeyi taşımak,* o adla ya da unvanla bilinir olmak, onunla çağrılmak; bir şeyi içermek, ona sahip olmak: *Kitapların ikisi de aynı adı taşıyor. Kızlık soyadını taşıyor. Bu sözcük sıfat niteliği taşımıyor. Hepimiz aynı kanı taşıyoruz. Sorumluluk duygusu taşımak.* **—10.** *Bir şeyin izini, işaretini vb. taşımak,* üzerinde o şey yazılı, işaretli olmak ya da o şeyin izleri, sonuçları görülmek: *Mektup 1 mayıs 1963 tarihini taşıyor. Savaşın izlerini taşıyan bir kent. Yüzünde hâlâ o korkunç kazanın izlerini taşıyor.* **—11.** *Bir şeyi (soyut) taşımak,* onun sorumluluğunu yüklenmek, çekmek, katlanmak: *Bir evin sorumluluğunu taşımak. Böyle ağır bir sorumluluğu taşıyabilecek yaşta değilim artık. Bu işin yükünü daha fazla taşıyamam.* **—12.** *Bir şeyi taşımak,* o şeyi üstünde bulundurmak; onu takmış, giyinmiş, olmak: *Dikkatli olun, silah taşıyor. Üzerimde hiç para taşımam. Çocukların fotoğrafını cüzdanında taşırdı. Taşıdığı üniformanın onurunu korumak.*

—İnş. *Temelden taşımak,* bir duvar ya da taşıyıcı bir öğe sözkonusu olduğunda, kesintisiz biçimde binanın temelinden çatısına kadar uzanmak.

◆ **taşınmak** dönşl. f. **1.** *(Bir yerden) [bir yere] taşınmak,* ev, yer, konut değiştirmek: *Onlar buradan taşınalı çok oldu. Karşı daireye taşındık, orası daha geniş.* **—2.** *Bir yere taşınmak,* oraya çok sık ya da düzenli olarak gidip gelmek: *Kahvelere, sinemalara taşınmak.* **—3.** *Düşünüp taşınmak* → DÜŞÜNMEK.

◆ **taşınmak** edilg. f. Taşımak eylemine konu olmak: *Yaralılar hastaneye taşındı. Koca çocuk kucakta taşınır mı? Taşınması güç bir sorumluluk. Bu ülkede ruhsatsız silah taşınmaz.*

—Havc. *Taşınan yük,* bir uçağın taşıdığı yolcuların ve navlunun tümü.

◆ **taşıtmak** ettirg. f. Bir şeyin, bir kimsenin taşınmasını, bir yerden bir yere götürülmesini sağlamak.

TAŞIMLIK be. *Bir, iki taşımlık,* bir iki kez taşacak duruma gelene kadar; taşım.

TAŞIMSI sıf. Taşı andıran, taşa benzeyen.

TAŞINABİLİR sıf. Taşınabilmesi olanaklı olan.

—Bilş. Bilgi kayıt ortamı, tahrik mekanizmasından ve okuma-yazma biriminden ayrılabilen kimi bilgisayar bellekleri için kullanılır. (Manyetik şeritler ve kimi manyetik diskler taşınabilirdir.) ‖ Ayırtedici ni-

teliği taşınabilirlik olan bir program ya da program paketi için kullanılır.
—Teknol. Elde kullanılabilen küçük elektrikli takımlar (matkap, perdahlama makinesi, taşlama taşı) için kullanılır.

TAŞINABİLİRLİK a. Taşınabilir olma; taşınabilir şeyin niteliği.
—Bilş. Bir program ya da program paketinin, üzerinde çok fazla değişiklik yapılmadan, farklı tipte birçok bilgisayarda kullanılabilme niteliği.

TAŞINIM a. Isıbil. KONVEKSİYON'un eşanlamlısı.
—Elekt. *Elektriksel taşınım*, ELEKTRİKSEL KONVEKSİYON'un eşanlamlısı.

TAŞINIR sıf. Taşınabilen, portatif.
—Aktar. *Taşınır konveyör*, tekerlekler üzerine monte edilmiş bir şasiden oluşan ve bir elektrik motoru ya da ısıl motorla çalışan sonsuz bir kayış ya da bantla donatılmış hareketli aktarma aygıtı. (Latalarla ya da tutma düzenekleriyle donatılmış kayış ya da bantlar, dökme yüklerin yanı sıra, kasa, çuval ve kolileri de aktarmaya olanak verir.)
—Müz. *Taşınır org*, bir kayışla bedene asılıp sol kalçayla desteklenerek taşınan, sol elle çalgının arkasındaki körük, sağ elle de klavyesi çalınan küçük org. (XII. yy.'dan XVII. yy.'a kadar dindışı müzikte olduğu gibi dinsel müzikte de kullanılan bu çalgının tasvirine minyatürlerde, gravürlerde, resimlerde, vitraylarda vb. rastlanır.)
◆ sıf. ve a. **1.** Huk. Bir yerden başka bir yere götürülebilen eşya. (Eşanl. MENKUL.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Taşınır yapı*, temelli kalmak amacı olmaksızın, başkasının toprağı üzerine kurulan kulübe ve baraka gibi hafif yapı. (Taşınır yapılar yapanın malı olur ve tapu kütüğüne yazılmaz.)
—ANSİKL. Huk. Taşınır mülkiyetinin konusu, bir yerden başka bir yere götürülebilen nesneler ile taşınmaz mülkiyeti kapsamına girmeyen ve sahip olunabilir nitelikte olan doğal güçlerdir (Türk med. k. md. 686). Doğal güçlerin taşınır mülkiyet konusu olması, onların egemenlik altına alınarak yararlanılır bir hale gelmelerine bağlıdır (örneğin elektrik enerjisi). Taşınırlarda mülkiyetin geçmesi için teslim gereklidir. (→ MÜLKİYET.)

TAŞINMA a. Taşınmak eylemi.
—Pedol. Maddenin topraklara çözünmüş halde ya da parçacık halinde taşınması olayı; olay, alüvyal denen kimi katlarda yerel birikimlere (killer, organik madde, kireç, demir, manganez vb.), kayaç ve toprakların bozulmasıyla oluşan ürünlerin denize kadar sürüklenmesine yol açar. (Çözünmüş halde taşınmalar genellikle aşağıya doğrudur, kılcal tırmanmaların ve sıcak iklimde buharlaşmanın etkisiyle yukarı doğru da gerçekleşebilir; yukarı taşınmalarda tuz, yerel birikimler ya da kabuklanmalar biçiminde [alçıtaşı, tuz, karbonatlar] yüzeyde derişir.)

TAŞINMAK → TAŞIMAK.

TAŞINMAZ sıf. ve a. Taşınamayan, bir yerden bir yere götürülemeyen eşya için kullanılır. (Eşanl. GAYRİMENKUL.)
—ANSİKL. Huk. Taşınmazlara ilişkin genel hükümler, Türk med. k.'nda yer alır. Yasaya göre şu nesneler taşınmaz sayılır: 1. toprak; 2. tapu kütüğünde bağımsız ve sürekli olarak ayrıca kaydedilmiş haklar; 3. madenler. Toprak (ya da arazi), sınırları belirlenebilen, uzunluğu, genişliği ve derinliği olan bir yerdir. Bir toprağa sahip olmak, onu kullanmada yararlı olacak ölçüde altına ve üstüne de sahip olma sonucunu doğurur. (→ MÜLKİYET.) Tapu kütüğüne, taşınmazlar gibi, bağımsız ve sürekli olarak kaydedilebilen haklar inşaat, kaynak ve öteki irtifak haklarıdır (Türk med. k. md. 751, 752, 753). Yasada, taşınmaz olarak belirtilen madenlerden maksat, maden cevherleri değil bunlar üzerindeki haklardır. Taşınmazlar, Türk med.k.'nda sayılanlarla sınırlı değildir. 634 sayılı Kat mülkiyeti k., tamamlanmış bir yapının kat, daire gibi bölümlerinin bağımsız olarak mülkiyet hakkı konusu olabileceğini belirtir. Bu bölümler de başlı başına taşınmaz niteliğinde sayılırlar. İcra ve iflas kanunu açısından, gemi siciline kayıtlı gemiler de taşınmaz sayılırlar (md. 23).
Bunların dışında, devletin tasarrufu altında olan sahipsiz taşınmazlar vardır. Kimsenin özel malı olmayan ve kamunun kullanmasına ayrılan bu taşınmazlar, kural olarak tapu kütüğüne yazılmazlar (Türk med. k. md. 912).

Taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarını koruma genel müdürlüğü. Yurtiçinde bulunan korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile ilgili hizmetleri yürüten, Kültür bakanlığı'na bağlı genel müdürlük. 1951'de 5805 sayılı yasa'yla *Gayrimenkul eski eserler ve anıtlar yüksek kurulu* adıyla kuruldu. 1983'te 2863 sayılı Kültür ve tabiat varlıklarını koruma kanunu ile adı *Taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları yüksek kurulu* oldu; 1987'de 3386 sayılı yasa'yla bu kurul, bakanlığa bağlı *Kültür ve tabiat varlıklarını koruma yüksek kurulu*'na dönüştü. 1989'da 379 sayılı KHK ile "Taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarını koruma genel müdürlüğü" adını aldı. Görev ve yetkileri şunlardır: korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının korunması ve restorasyonuyla ilgili işlerde uygulanacak ilkeleri belirlemek; bölge koruma kurulları arasında koordinasyonu sağlamak; uygulamada doğan genel sorunları değerlendirerek görüş vermek suretiyle bakanlığa yardımcı olmak; gerekli görülen yerlerde kültür ve tabiat varlıklarını koruma kurulları ile büro müdürlükleri kurulmasını bakanlık makamına önermek, bunların idare ve ihtisas işlerini düzenlemek ve yürütmek. Kültür ve tabiat varlıklarını koruma bölge kurulları ve il büro müdürlükleri ise, bakanlıkça tespit edilen korunması gerekli kültür ve tabiat varlıklarının tescilini yapmak; korunması gerekli kültür varlıklarının gruplandırılmasını gerçekleştirmek; sit alanlarının tescilinden itibaren bir ay içinde geçiş dönemi yapı şartlarını belirlemek; koruma amaçlı imar planları ile bunların her türlü değişikliklerini inceleyip onamak; korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının koruma alanlarının tespitini yapmakla görevli ve yetkilidir.

TAŞIRMA a. Taşırmak eylemi.

TAŞIRMAK → TAŞMAK.

TAŞISIRAN a. Eski Dünya'da tatlısularda yaşayan, uzunca bedenli, ağzı yakınında 3-5 bıyık bulunan bazı kemiklibalıkların ortak adı. (Taşısırangiller familyası.)
—ANSİKL. Taşısıranlar bıyıkları aracılığıyla avlarını (larvalar ve su kurtları) bulurlarsa da yosunları ve bitki döküntülerini de yerler. Yalnızca solungaçlarıyla değil, çok sayıda damarla donanan bağırsaklarının mukozasıyla da soluyabilirler: su kirlenip oksijeni azalınca yüzeye çıkarak hava yutarlar. Balçık yiyen adıyla da bilinen göl taşısıranının (*Misgurnus fossilis;* boyu 30 cm'ye kadar) on tane bıyığı vardır ve yanlarında ikişer koyu renkli şerit bulunur; gececidir, durgun suları sever. Irmak taşısıranı ya da taşbalığını (*Cobitis taenia;* boyu 10 cm'yi bulur) altı bıyığı ve gözünün üstünde bir dikeni vardır; daha çok kumlu diplerde bulunur. Dere kayası adıyla da bilinen asıl taşısıranın (*Nemacheilus barbatulus;* boyu 12 cm) da altı bıyığı vardır, ama başı yandan yassıdır ve rengi ırmak taşısıranından daha koyudur; en yaygın türdür ve alabalığın bulunduğu her yerde, özellikle de dağ göllerinde yaşar. Birçok egzotik taşısıran türü (özellikle de Malezya'da yaşayanlar) akvaryumseverlerce yetiştirilmektedir.

TAŞISIRANGİLLER a. Avrasya'da yaşayan, uzunca ve silindirimsi bedenli, ağız çevresinde bıyıkları bulunan tatlısu kemiklibalıkları familyası. (Selsularından durgun gölcüklere kadar bütün tatlısularda bulunurlar; bazı Asya türleri akvaryumlarda süs balığı olarak yetiştirilir: *Acanthophthalmus kuhli* gibi.)

TAŞIT a. Her tür ulaşım aracı: *Motorlu taşıtlar. Kara taşıtları. Deniz taşıtları.*
—Din. Hinduculuk, buddhacılık ve caynacılıkta, tanrıların kullandığı ulaşım aracı. (Her taşıt [*vahana*] genellikle bir tanrıya özgüdür.) ‖ *Büyük taşıt*, buddhacı mahayana geleneğinin öteki adı. ‖ *Küçük taşıt*, buddhacı hinayana geleneğinin öteki adı.
—Uz. havc. *Uzay taşıtı*, özellikle faydalı bir yükü taşımada kullanılan uzay aracı.

Taşıt müzesi, İstanbul'da, Kadıköy semtinde İETT'ye bağlı olarak kurulan açık hava müzesi (1966). Burada, İstanbul'da çeşitli dönemlerde çalışan tramvaylardan örnekler, içlerinde biletçi, sürücü ve yolcuları temsil eden mankenlerle birlikte sergilenmektedir.

TAŞITAN sıf. Taşımak eylemini yaptıran.
—Denizc. Belirli malları bir limandan diğerine taşıtmak için bir geminin tümünü ya da bir bölümünü kiralayan kimse. (GEMİ KİRACISI da denir.)

TAŞITMAK → TAŞIMAK.

TAŞIYAN a. Deniz huk. Navlun sözleşmesinde taşımayı taahhüt eden kişi.
—ANSİKL. Deniz huk. Her tür navlun sözleşmesinde taşıyan geminin denize, yola ve yüke elverişli bir durumda bulunmasını sağlamakla yükümlüdür (Türk tic. k. md. 1019). Malların yükletilmesi, istifi, elden geçirilmesi ve boşaltılmasında taşıyanın özen göstermesi gerekir. Malın teslim alınmasından teslim edilmesine kadar geçen süre içindeki hasardan kural olarak taşıyan sorumludur.

TAŞIYICI sıf. Bir şeyin ağırlığını çeken, o şeyi taşıyan bir aygıt, bir düzenek için kullanılır.
—Aktar. *Taşıyıcı köprü*, koşutyüzlü bir etki alanı olan ve ayak ya da kazıklarla taşınan yatay bir yapıdan oluşan kaldırma aygıtı; üzerinde bir kaldırma aygıtının hareket ettiği bu yapı raylar üzerinde gidip gelir. (Eşanl. PORTİK.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Taşıyıcı yarım köprü*, köprülü kren ile taşıyıcı köprü arasında yer alan ve koşutyüzlü bir etki alanı olan kaldırma aygıtı. (Tek bir ayak üzerinde taşınan bu aygıtın yerde bir tek rayı vardır; ikinci ray ise bir yapıya tespit edilmiştir.) [Eşanl. YARIM PORTİK.]
—Biyol. *Taşıyıcı hücre*, süngerlerde bir spermatozoidin girip halka ile kamçısını kaybettikten sonra kistleştiği sindirim hücresi. (Ovosit olgunlaşınca, taşıyıcı hücre ona yanaşır ve kistleşmiş spermatozoidini ona sokar [dolaylı döllenme].)
—Böcbil. *Taşıyıcı böcek*, kendisi zarar görmeden bünyesinde barındırdığı hastalık yapıcı bakteri ya da virüsleri insanlara, hayvanlara ya da bitkilere bulaştırabilen böcek.
—Dy. *Taşıyıcı dingil*, bir lokomotifte, *devindirici dingil*'in tersine yükün bir bölümünü taşıyan ve önde bulunduğunda taşıtı yönlendirmeye yarayan dingil (kılavuz dingil). ‖ *Taşıyıcı kablo*, cer akımını dağıtan katener askılı bir havai hatta pandüller yardımıyla temas tellerini taşıyan kablo. ‖ *Taşıyıcı tekerlek*, *devindirici tekerlek*'in tersine, yükün bir bölümünü taşıyan tekerlek.
—Gökbil. *Taşıyıcı daire*, gezegenlerin karmaşık görünür hareketini açıklamak için Antikçağ gökbilimcileri tarafından var olduğu düşünülen daire. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İnş. *Taşıyıcı duvarlar*, tonozların, döşemelerin ve çatı iskeletinin üzerine dayandığı duvarlar.
—Opt. *Taşıyıcı lam*, üzerine mikroskopta incelenecek cismin yerleştirildiği lam.
—Tarım mak. *Taşıyıcı lama*, bir kesme kirişinin başlıca elemanlarını taşıyan, dikdörtgen kesitli, yamuk biçiminde çelik parça.
—Telekom. *Taşıyıcı akımla iletim*, bir yolda, bir ya da birçok sinüzoidal taşıyıcı salınımın, bir ya da birçok kipleyici işaretle

taşısıran
(Nemacheilus barbatulus)

Manutention Teleflex

paletli (solda) ve merdaneli taşıyıcı (Paris-Austerlitz garındaki ayırma merkezi)

kiplenme sonucunun iletimi. (Bu, "frekans çoğullamalı iletim" adı verilen iletim türünün, başlangıçtaki en yalın biçimidir ve iki telli devreler, eşeksenli devreler, yüksek gerilimli enerji devreleri gibi metal devrelere ya da radyoelektriksel devrelere olduğu kadar, telefon, telgraf, uzaktan kumanda vb. işaretlerine de uygulanabilir.) || *Taşıyıcı bileşen,* kiplenmiş bir salınım ya da bir dalga da, frekansı, sinüzoidal taşıyıcının kipleme öncesindeki frekansına eşit tayf bileşeni.

◆ a. **1.** Taşıma işini yapan aygıt ya da düzenek. **—2.** İşi yük taşımak olan kimse; hamal.

—Aktar. *Havai* ya da *kablolu taşıyıcı,* yük kasalarının asıldığı bir ya da iki kablo ile uzun mesafelere malzeme taşımaya yarayan taşıyıcı. || *Merdaneli taşıyıcı,* metal bir iskelet üzerine uygun aralıklarla yerleştirilmiş, küçük çaplı silindirlerden oluşan aygıt; kendi eksenleri çevresinde hareket edebilen bu silindirler bir yuvarlanma yolu meydana getirir ve yükler bu yol üzerinde ya elle, ya mekanik olarak ya da çekim yoluyla taşınır. || *Paletli taşıyıcı,* bir ya da birkaç sonsuz zincir üzerine aralıklı, bitişik, hatta ızgara halinde ağaç ya da metal latalar yerleştirilerek oluşturulan taşıyıcı. || *Pnömatik taşıyıcı,* küçük kolilerin ya da tozsu maddelerin basınçlı havayla aktarıldığı boru. || *Rakletli taşıyıcı,* devindirici bir kasnakla çalıştırılan, bir ya da daha çok sonsuz zincirden oluşan taşıyıcı; bu zincirlere sabit bir oluğun çeperlerine tam olarak oturan metal levhalar takılır ve bu levhalar oluk içindeki malzemeyi sürükler. || *Sarsmalı* ya da *titreşimli taşıyıcı,* üzerindeki yükleri, önce ileriye doğru yaptığı yavaş bir hareketle sürükleyerek, ardından hızlı bir geri çekilme hareketiyle onların altından kayarak ilerleten almaşık hareketli düzenek. || *Tekercikli taşıyıcı,* üzerinde tekercikler bulunan yatay miller ve bunları

Meili S. A.

taşıyıcı yarım köprü

taşıyan bir yapıdan (ayaklarla taşınan çerçeveler) oluşan aktarma aygıtı. (Bu aygıtlar, karton, kasa, paket, bidon gibi yeterince rijit malları yatay ya da hafif eğik düzlemde taşımaya olanak verir. Tekercikli taşıyıcılar mekanik olabilir; mekanik olmadığında yükler ya çekim ya da dışardan, genellikle elle uygulanan bir itme kuvvetinin etkisiyle aktarılır.) || *Vidalı* ya da *helisel taşıyıcı;* içinde sarımlı ya da paletli sonsuz bir vidanın döndüğü sac bir oluktan meydana gelen taşıyıcı; vidanın dönmesi malzemelerin oluk içinde sürüklenmesini sağlar.

—Asalbil. *Mekanik taşıyıcı,* bir asalağı, o asalak kendi bünyesinde değişiklik geçirmeksizin başka konağa aktaran arakonak.

—Ask. Köprü inşasına destek oluşturan yüzer ya da sabit eleman. (Köprü dayanakları sabit taşıyıcılardır; gemiler, şişme botlar birer yüzer taşıyıcıdır.)

—Ask. denizc. *Dalgıç taşıyıcı,* dalgıçları harekât yerlerine taşıyan denizaltı aracı.

—Bağışıkbil. Bir haptenle birleştiğinde onun antijenliğini, yani antikor bireştirme yeteneğini harekete geçirebilen madde.

—Biyokim. *Hidrojen taşıyıcıları,* yükseltgenmiş biçimlerinden indirgenmiş biçimlerine ve tersine kolayca geçebilen, böylece hücre solunumunda temel rol oynayan cisimler dizisi.

—Elektron. *Yük taşıyıcısı,* iyon ya da elektron gibi, elektriklenmiş parçacık. (Yarı-iletkenler fiziğinde, elektronlar [eksi yükler] ve "delikler" [artı yükler] bu şekilde belirtilir.)

—Foto. Bir projektöre, bir baskı makinesine ya da bir büyütece bir fototip yerleştirmeyi sağlayan düzenek.

—Geom. Göz önüne alınan doğru parçasını ya da yarıdoğruyu içeren doğru. || Bir afin uzayın, parametrelenmiş bir yayın ya da bir devingenin yörüngesinin görüntüsü olan, verilen noktalardan oluşmuş bir kümeyi içeren eğrisi. || Bir afin uzayın, parametrelenmiş bir yüzeyin görüntüsünü içeren yüzeyi.

—Metalürj. Döndürmeli kalıplama işleminde döndürülerek kalıplanacak bir levhaya destek görevi yapan gabari. || Döner çark.

—Sil. *Muylu taşıyıcı,* bir top kundağının, muyluları taşıyan iki yan parçasından her biri. (Eskiden ağaçtan yapılan muylu taşıyıcıları günümüzde çelik sactandır.) || *Zırhlı personel taşıyıcı (Z.P.T.),* motorlu ve mekanize piyade birlikleri tarafından kullanılan tekerlekli ya da tırtıllı zırhlı araç. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Sirk. Görevi partönerini taşımak olan atlet. (Taşıyıcı, partönerini tutarak kaldırır, akrobatın üzerine çıktığı sırığı taşır ya da ayaklarıyla bir jimnastik aletine tutunarak trapezde gösteriler yapan trapezciyi tutar ya da fırlatır.)

—Tekst. Temel maddesi polyester olan tekstil maddelerini boyamada, boyarmaddelerin elyaf içinde yayılma hızlarını artırmak için kullanılan ürün. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Telekom. Ayırt edici bir özelliği, örneğin genliği ya da frekansı, bir modülasyonla bir işaretin ya da bir başka salınımın değişimlerini izlemeye zorlanmış çoğu kez sinüzoidal, salınım ya da dalga.

—Tıp. Bulaşıcı hastalık etkenini taşımaya, başka yere aktarmaya yarayan her türlü madde ya da nesne. || Açık ya da gizli bulaşıcı bir hastalığa yakalandıktan sonra, bu hastalığın mikroplarını taşımakta olan kişiye denir. (Bulaşıcı hastalığın nekahet döneminde bulunan ya da görünürde tamamen sağlıklı olan kişiler sözkonusu olabilir: bunlara sağlıklı taşıyıcılar denir. Bunlar en tehlikeli taşıyıcılardır, çünkü belirtilerini göstermedikleri bir hastalığı yaymaktadırlar.) [Eşanl. PORTÖR.]

—Topol. Bir E topolojik uzayı üzerinde tanımlı ve sürekli bir *f* sayısal fonksiyonu için, E nin $f(x) \neq 0$ olan *x* noktalarının kümesinin yapışması. || Bir E topolojik uzayından bir başka uzay içine bir *f* uygulaması için, E nin Ā parçası, öyle ki A, *f* nin tanım bölgesidir. (Az kullanılır.)

—ANSİKL. Aktar. Bir palanga, arabalar üzerinde taşınan bir çıkrık ya da bir vinç olabilen ana kaldırma makinesinden başka, taşıyıcı bir köprüde monoraylar, bantlı ya da kovalı konveyörler de bulunabilir. Genellikle binaların içinde kullanılan köprülü krenlerin tersine, taşıyıcı köprüler dışarıda kullanılır. Uçlarında, kolayca 100-150 m'ye ulaşan kaldırma yüksekliğini artırmaya olanak veren desteksiz bir uzantı ya da "ön mahmuz" bulunur. Taşıyıcı köprüler kömür, kimyasal ürünler, demir ve saclar, inşaat ya da bayındırlık malzemeleri, odun vb. gibi çok çeşitli malzemeyi depo ya da ambarlara aktarmada kullanılır. Birçok liman, buralardaki malzemeleri aktarmak için özel olarak tasarlanmış konteynerli taşıyıcı köprülerle donatılmıştır.

—Gökbil. Eskiler'in dünya sistemi, evrenin merkezinde yer alan ve her türlü tartışmaya kapalı olan bir hareketsiz Yer inancını sürdürmek için düzenlenmiştir. Hiçbir mekanik kurama dayanmayan bu sistem tamamen geometriktir.

Gökcisimlerinin Yer'den başlayarak şu sıra içinde birbirini izlediği varsayılmıştır: Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter ve Satürn. Hipparkhos*'a göre Güneş, değişmez bir hızla Yer'e oranla hafifçe dışmerkezli bir çember çizer; bu da, Güneş' in görünür hareketlerini açıklamak için hemen hemen yeterlidir. Ay, Merkür ve Venüs'ün, doğrusal yönde değişmez bir hızla *ilmik* denilen bir daire çizdiği kabul edilir; bu dairenin merkezi de, yine aynı yön-

taşıyıcı köprü

Peiner

Yer ile Güneş arasında bulunan gezegen

Güneş'ten uzakta yer alan gezegen

de, bir yıl içinde "taşıyıcı" denilen ikinci bir daire çizer. Bu dairenin M merkezi, her zaman Yer'in Güneş'le birleştiği doğru üzerindedir.

Mars, Jüpiter ve Satürn için, gezegen her zaman Yer-Güneş doğrusuna koşut olan yarıçapın ucunda yer aldığından bu ilmik bir yılda çizilir. Böylece bu sistemin yasaları da Güneş'in diğer gezegenler üzerindeki etkisini gösterir.

—Sil. *Zırhlı personel taşıyıcı.* Bu araçlar, en kalabalık zırhlı araç sınıfını oluşturur. Temel görevleri tanksavar silahlara karşıdır. Alman yapısı SdKfz 250 ve 251 half-tracklar (yarı tırtıllı) ile amerikan yapısı M 3, üstü açık olmalarına rağmen, bu tipin, tanklara karşı savaşma gücüne sahip ilk araçlarıdır. Günümüzde, tamamen kapalı bir kasası, hafif silahlar için yönlendirilebilir atış mazgalları ve bir N.B.C. korunma donanımı bulunan tırtıllı ya da tekerlekli zırhlı amfibi araçları yeğlenir.

Tırtıllı personel taşıyıcılar. 1953 fransız yapısı AMX 13 Z.P.T.'nin yerini 1973'te, makineli tüfeklerle donatılmış, 14,2 t ağırlığındaki, 12 kişilik AMX 10 P almıştır. Amerikan yapısı M-113, dünyada en yaygın olarak kullanılan (60 000'den fazla) Z.P.T.'dir. Tam tırtıllı, zırhlı, havadan paraşütle atılabilen, suda yüzebilen, hafif ve yüksek manevra kabiliyeti olan bu personel taşıyıcı Türk silahlı kuvvetleri'nde de kullanılır ve kullanım amaçlarına göre değişik tipleri vardır. 11,5 t ağırlığındaki bu araç 13 kişiyi taşır ve 302 litre benzin alır. İngiliz yapısı FV-432 ve isveç yapısı Hägglund 302, bu araca çok benzer (zırhı ve özellikle kasasının profili). Alman yapısı Marder (1971), en ağır (28,5 t), rus yapısı BMP-76 ve BMD ise, en iyi silah donanımına (73 mm'lik 1 top, 1 ya da 2 makineli tüfek tanksavar güdümlü mermiler) sahip tırtıllı personel taşıyıcıdır.

• *Tekerlekli personel taşıyıcı.* Engebeli arazilerde zor manevra yapan bu araçlar, düz yolda biraz daha hızlı ve özellikle sessizdir. Bunların en çok kullanılanı, sovyet yapısı 8 tekerlekli BTR-60'tır (1960; 10,3 t, 16 kişi, 2 makineli tüfek, 80 km/sa). Fransız yapısı Saviem ve alman yapısı Tpz 1 zırhlı personel taşıyıcıları BTR-60'ın benzerleridir. Hafif çekici bir UNİMOG süspansiyonu ve kasası üzerine monte edilmiş alman yapısı UR-416 gibi, brezilya yapısı 6 tekerlekli EE-11 Urutu ve isviçre yapısı Mowag Piranha da çok iyi bir kasa profiline ve engebeli arazide olağanüstü bir manevra kabiliyetine sahiptir. Bu personel taşıyıcıların en orijinali daha çok bir jeepi andıran (8 kişi, 3,6 t, 100 km/sa) ve çokişlevli bir keşif aracı olarak kullanılan israil yapısı (1978) RAM V2'dir.

—Tekst. Polyester elyafının yapısı çok tıkızdır ve özellikle susevmez bir niteliği vardır. Bu nedenle, bu lifleri boyamada, plastik çözünürler denilen özel boyarmaddelerden yararlanılır. Taşıyıcı olmadan, bu boyarmaddeler elyaf içine, boyama, ancak otoklavda, 130 °C civarında, yani bu yapısal tıkızlığa neden olan bağ kuvvetlerini azaltmak için oldukça yüksek bir sıcaklıkta yapıldığında nüfuz eder. Bununla birlikte, tekstil maddesininin içinde polyesterle karışık halde bulunan, ısıya duyarlı diğer liflerin (yün, akrilik elyaf) varlığı, boyama işleminin daha düşük bir sıcaklıkta, yani en az kaynama sıcaklığının altında yapılmasını gerektirir. Bu durumda, bir taşıyıcının, genellikle de fenolsel bir esterin eklenmesi, bu koşullar içinde elyaf yapısının esnekliğini yeterince artırmak ve boyarmaddelerin elyaf içinde yayılmasını hızlandırmak için zorunludur.

TAŞİGENEZ ya da **TAKİGENEZ** a. (fr. *tachygenèse*'den). Biyol. Embriyonun geçici organlar ve larva biçimleri geçirmeden doğrudan doğruya gelişmesine verilen ad.

TAŞİKARDİ a. (fr. *tachycardie*). Patol. **1.** Kalp ritminin dakikada en fazla 90 olan normal atım sayısını aşması. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Karıncıküstü paroksistik taşikardi*, işlevsel taşikardi. (Eşanl. BOUVERET HASTALIĞI.) || *Kulakçık taşikardisi*, TAKİSİSTOLİ ya da TAŞİSİSTOLİ'nin eşanlamlısı.

—ANSİKL. Taşikardinin birçok tipi vardır.

1. *Sinüs taşikardisi.* Kaynağı sinüs olan ve dakikada 100 atımı aşan bir taşikardidir. Fizyolojik olabildiği gibi (çaba, hareket, heyecan, gebelik) yapısal da olabilir ve her bakımdan sağlıklı, ama şinirli ya da heyecanlı kişilerde, dinlenme halinde bile görülebilir. Kalp hastalıklarında, bir yetersizliğin ortaya çıkacağına işaret olarak belirebilir. Nihayet tamamen kalp dışı bir hastalıkta (hipertiroidi, kansızlık) ve ateşli durumda da görülebilir.

2. *İşlevsel taşikardi.* Paroksistik bir taşikardidir. Karıncıküstü paroksistik taşikardi ya da Bouveret hastalığı, bir reantre devresi yaratan karşılıklı ritimden ileri gelir. Bu devre kulakçık-karıncık düğümünün içinde bulunabildiği gibi, anatomik yedek bir yol da izleyebilir (Kent demeti, Mahaim ya da James lifleri).

Taşikardi nöbeti birdenbire başlar, yankıları çok çeşitlidir: çarpıntı, bazen ileri derecede heyecanla birlikte fenalık duygusu, hatta anjini andıran göğüs ağrıları. Nöbetin süresi birkaç dakikadan birkaç saate kadar değişebilir. Bitimi anidir ve çoğunlukla buna bir fazla işeme krizi eşlik eder. Tedavi, nöbetin ağırlığına göre, vagus üzerine yapılan basit manevralardan elektrik şokuna kadar değişik yöntemlere dayanır.

3. *Karıncık taşikardisi.* Her an, öldürücü olabilen bir kulakçık fibrilasyonuna dönüşebilir. Genellikle önceden hasta olan bir kalpte baş gösterdiğine bakılırsa miyokart enfarktüsü, süreğen koroner yetersizliği, ağır kalp yetersizliği olan hastaların buna dayanması çoğunlukla zordur. Nöbetlerin, hastane içinde tedavisinde damar içine aritmiyi önleyici ilaçlar şırınga edilmesine ya da elektrik şokuna başvurulur. Önleyici tedavi ise, ağız yolu ile sürekli aritmi önleyici ilaçlar verilmesine dayanır.

TAŞİKİNİN ya da **TAKİKİNİN** a. (fr. *tachykinine*). Nörobiyol. Bazı nöronlarda bulunan, on bir aminoasit içeren ve bağırsak kasılmalarını hızlandırma özellikleriyle tanınan polipeptit yapısında maddeler grubu. (En iyi tanınanı P maddesi olmakla birlikte eledoisin ile fizalaeminin de aynı nitelikleri taşıdığı anlaşılmıştır.)

Hägglunds

isveç yapısı
Hägglund Pbv 302
tırtıllı zırhlı personel taşıyıcı
(mürettebat: 2 + 10 kişi;
silah donanımı: 20 mm'lik 1 top;
ağırlık: 13,5 t;
düz yolda
maksimum hız: 66 km/sa)

Taşilhunpo ya da **Bkraşisihunpo,** 1447'de Tsang krallığı'ndaki Çigatse'de Tsong-kha-pa'nın bir ardılı olan Dgedun-dub tarafından kurulan tibet lama manastırı. İlkin "kızıl" lamacılığın merkeziydi, daha sonra Dge-lugs-pa'ların ("Sarı külahlılar") reform geçirmiş tarikatına bağlı pançen-lamaların merkezi durumuna geldi.

Rheinmetall

alman yapısı
Marder SPz tırtıllı
zırhlı personel taşıyıcı
(mürettebat: 3 + 7 kişi;
silah donanımı: 20 mm'lik 1 top;
7,62 mm'lik 2 makineli tüfek;
ağırlık: 28,5 t;
düz yolda
maksimum hız: 75 km/sa
[ileri ve geri yol])

TAŞİR a. (ar. *ᶜaşer*'den *taᶜşir*). *Esk.* **1.** Bir sayıyı ona çıkarma. **—2.** Ona bölme. **—3.** Onda birini alma.

TAŞKALE, Karaman'ın merkez ilçesi Yeşildere bucağına bağlı belde; 2 690 nüf. (1990). Belediye.

Taş-Karikatür, Semih Balcıoğlu ile İlhan Selçuk tarafından İstanbul'da çıkarılan (1959) haftalık mizah dergisi. 28 sayı yayımlanabilen derginin yazar ve çizer kadrosunda Altan Erbulak, Ferit Öngören, Turhan Selçuk, Mim Uykusuz (Mustafa Eremektar), Aziz Nesin, Çetin Altan, Orhan Kemal, Haldun Taner vb. bulunuyordu.

R. V. I.

fransız yapısı
Saviem 4 x 4 tekerlekli
zırhlı personel taşıyıcı
(mürettebat: 2 + 10 kişi;
silah donanımı: 7,62 mm'lik
makineli tüfek;
ağırlık: 11 t;
düz yolda
maksimum hız: 92 km/sa)

TAŞKENT, Özbekistan'ın başkenti; 2 073 000 nüf. (1989). Taşkent, Orta Asya'nın en büyük iktisadi, siyasal ve kültürel merkezlerinden biri, nüfus açısından Özbekistan'ın en büyük kentidir.

Tien Şan'ın K.-B. ucunda, Çirçik kıyısında bulunan Taşkent vahası, strateji ve ti-

caret açısından önemli yolların girişlerine egemen bir konumdadır. Sir Derya yoluyla ulaşılabilen kent, Türksib'in (Türkistan -Sibirya demiryolu) tamamlanmasından (1931) bu yana Orta Asya'nın başlıca demiryolu kavşağıdır. Sir Derya'nın sağ kıyısında gerçekleştirilen sulama çalışmaları sayesinde iyice genişleyen zengin vahanın ortasındaki Taşkent, gelişmekte olan sanayi ve madencilik merkezlerine (Angren, Almalık, Çirçik) yakındır. Özbekistan'ın donanım gereksinimini karşılamak için, kente, makine fabrikaları (tarım makineleri, iplik ve dokuma tezgâhları), tekstil ve kimya sanayileri, konserve fabrikaları (besin maddeleri) yapıldı. Yönetim, kültür ve bilim için gerekli bütün büyük kurumları ve bir anakente özgü bütün üçüncü kesim kurumlarını bünyesinde toplayan Taşkent' in etkisi bütün Orta Asya'ya yayılır. Çok önemli kentçilik çalışmaları, eski sömürge kentinin ikili yapısını değiştirmiştir; 1966 depremi sırasında bir bölümü yıkılan kent yeniden yapılmıştır.

Ch. Lenars

Taşkent Ahunbabayev meydanı ve Kubeldaş medresesi (XVI. yy. ortası)

—Tar. Taşkent, toprağa yerleşik toplumla bozkırın sınırında yer alan, Akdeniz'i Çin'e bağlayan büyük ticaret yolu (İpek yolu) üstünde, Orta Asya'nın en eski kentlerinden biridir. Adı ilk kez, İ.Ö. II. yy. çin kroniklerinde geçer. Kent, V.-VIII. yy. arasında *Şaş* adıyla, XI. yy.'da da bugünkü Taşkent adıyla anıldı. Taşkent, Samaniler'in (IX.-X. yy.) ve Karahıtaylar'ın (XII.-XIII. yy.) eline geçti; XV. yy.'da Timuroğulları döneminde gelişti. XIX. yy.'da Kokand Hanlığı'na bağlandı ve Türkistan'ın başlıca ticaret kenti oldu. 1865 yılında Ruslar tarafından işgal edilen Taşkent, 1918 yılına kadar Türkistan genel valiliğinin merkeziydi. 1918'de Özbekistan ÖSSC'nin başkenti haline getirildi. 1924 yılında yerini Semerkand aldıysa da, 1939 yılında yeniden başkent oldu.

—Güz. sant. Sık sık deprem geçiren Taşkent'te, dikkati çeken anıtlar arasında, XV.-XVI. yy.'lardan Barakhan (Orta Asya ve Kazakistan islam merkezi) ve Kubeldaş medreseleri ile Zeynettinbaba ve Yunushan türbeleri belirtilebilir. Ali Şir Nevai opera, bale ve tiyatro binası, Güzel sanatlar sarayı ve Novay halk kütüphanesi de ilgi çekici yapılardır.

TAŞKENT, İç Anadolu bölgesinde Konya iline bağlı ilçe; 29 750 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi *Taşkent,* 8 767 nüf. (1990).

TAŞKENT (Kâzım), türk işadamı ve bankacı (Preveze 1894 - İstanbul 1991). İlk ve ortaöğrenimini babasıyla birlikte dolaştığı çeşitli yerlerde yaptı. 1912 yılında İstanbul'a gelerek Mühendis mektebi'ne girdi. Birinci Dünya savaşı başlayınca (1914) askere alınarak Çanakkale ve Kafkasya cephelerine gönderildi. Savaş bittikten sonra Almanya'ya giderek kimya yüksek mühendisliği öğrenimi gördü, 1925'te Türkiye'ye döndü, Alpullu Şeker fabrikası'nın kuruluş ve işletmesinde 3 yıl çalıştı. İstanbul Bölge sanayi müdürlüğüne, Zonguldak Kömür madenleri genel müdür yardımcılığına atandı (1930). 1933'te Eskişehir, 1934'te Turhal şeker fabrikalarının kuruluşlarında genel müdür olarak görev aldı. Türkiye Şeker fabrikaları aş'ye genel müdür olarak atandı. 1944'te, özel kesime geçti; aynı yıl, önce Doğan sigorta'yı, daha sonra Yapı ve kredi bankası'nı kurdu. Türk bankacılığının gelişmesine önemli katkıları oldu. 1950 -1953 yılları arasında Manisa milletvekilliği yapan Taşkent, 1945'ten başlayarak Doğan kardeş, 1952'den başlayarak da Hayat yayınlarını çıkardı. 1953'te Tifdruk matbaacılık aş'yi kurdu. 1972'de Yapı ve kredi bankası'nda 27 yıl süren yönetim kurulu başkanlığı ve murahhas üyelik görevlerinden ayrıldı.

TAŞKESEN a. Bot. Ilıman bölgelerde yetişen ve porselen görünümünde, çok sert dört parçalı meyveleri olan otsu ya da çalımsı bitki. (Bil. a. *lithospermum;* hodangiller familyası.)

TAŞKIN sıf. **1.** Bulunduğu yere sığmayıp taşan bir şey için kullanılır: *Taşkın dereler.* **—2.** Büyük bir coşkuyla kendini gösteren duygu ya da olağan sayılabilecek sınırı aşan, ölçüyü kaçıran davranış için kullanılır; aşırı: *Taşkın bir sevinç. Taşkın bir davranış.* **—3.** Heyecanını, davranışlarını denetleyemeyen bir insan ya da insan topluluğu için kullanılır: *Taşkın çocuklar. Taşkın bir kalabalık.*

—Med. huk. *Taşkın inşaat,* başkasının toprağına taşan yapı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mim. ve İnş. *Taşkın ayak,* üzerine gerçek bir sütun ya da gömme ayak yaslanan ya da bir takviye kemerine, bir açıta ayak işlevi gören tabansız ve başlıksız bir tür ayak.

◆ a. Su baskını, sel: *Taşkın, bu bölgede çok can aldı.*

—Hidrol. Bir akarsuyun küçük yatağı yakınında bulunan arazilerin, doğal bir kabarma ya da su düzeyinin rastlantısal olarak aşırı yükselmesi sonucu sular altında kalması; taşan sular. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Hidrol. Dönemsel ya da düzenli taşkınların ne zaman olacağı önceden bilinebilir. Ilıman bölgede buzların çözülmesi ya da karların erimesi sırasında ve tropikal ya da muson ülkelerinde yağmur mevsiminde gerçekleşirler. Aşırı ölçüde olmadıkları sürece, su ve limon taşıdıklarından yararlı olabilirler (Nil). Olağandışı taşkınlar ise, sağanak biçiminde uzun süreli ve genel yoğun yağışlardan sonra, özellikle eğimin kuvvetli ve arazinin geçirimsiz olması durumunda ortaya çıkar; sıcaklığın aniden yükselmesi sonucu karların birden erimesi de karlı ya da karlı -yağmurlu rejimlerin egemen olduğu havzalarda pek çok taşkına neden olur. Bu iki etkenin birleşmesi ve akarsuyun kollarında aynı zamanda görülen taşmalar büyük felaketlere yol açan taşkınları doğurur (örn. Garonne taşkını). Rejim ne kadar karmaşıksa, taşkın tehlikesi o kadar büyüktür ve taşkın o denli zarar verebilir. Taşkın tahmini için, yağış ve sıcaklık gözlemlerinin yanı sıra, yukarı çığırın düzey ve debi ölçümlerine dayanılır. (→ AKARSU HİDROLOJİ*Sİ.)

• *Taşkınlarla mücadele.* En iyi çözüm, kabaran suların bir bölümünü akarsuların yukarı çığırında biriktirip bunları debinin daha zayıf olduğu zamanlarda boşaltabilecek barajların yapılmasıdır. Ancak büyük kapasiteli olmaları gerektiğinden, bu türlü barajlar çok pahalıya mal olur. Bu bakımdan bu yola pek az başvurulur. Rr.in ve Loire'da olduğu gibi boyuna seddeler yapımı etkin bir koruma sağlayabilir, ancak bu seddelerin yıkılması, Po ovasında olduğu gibi çok büyük felaketlere yol açabileceğinden, sürekli denetim ve bakım altında tutulmaları gerekir. Derivasyon kanalları da pek etkili olmayan geçici önlemlerdir. Havzanın eğimli üst arazilerinin ağaçlandırılması ve çimlenmesi uzun dönemde etkili iyi bir savunma yöntemidir. Taşkına uğrayabilen bölgelerin belli kurallara göre kullanılması, özellikle büyük yatakta yapı ya da engel inşasının yasaklanması, taşkınların zararlarının önemini azaltabilecek önlemlerdir. Bu tür önlemler alınamıyorsa, akarsu çevresinde oturan insanlar taşkın olasılığına karşı uyarılmalı ve kendilerine taşkının olası düzeyi bildirilmelidir; böylece, taşkının yol açabileceği zararlar için önlem almaları sağlanır. Türkiye'de bu görevle yükümlü olan kuruluş Devlet su işleri genel müdürlüğü'dür.

—Med. huk. Taşkın inşaatla ilgili yasal düzenleme, taşınmaz mülkiyetine ilişkin genel bir yasa kuralının istisnasıdır. Genel ilkeye göre taşınmaz mülkiyeti, bu taşınmaz üzerinde yapılan ve dikilen şeyleri ve kaynakları da kapsar. Toprak kime aitse, üzerindeki şeyler de onun olur. Ana kural budur (Türk med. k. md. 644). Yasa başkasının toprağına taşan yapıyla ilgili olarak bu kurala bir istisna getirmiştir. Komşu toprağa taşan yapı, bunları yapan kimsenin o toprak üzerinde bir ayni hakkı varsa, o kimsenin kendi toprağının bütünleyici parçası olur. Taşmadan zarar gören toprağın sahibi, durumu öğrendiği tarihten başlayarak on beş gün içinde, buna itiraz etmemişse, yapıyı yaptıran kişi, uygun bir tazminat vermek koşuluyla, yapının taştığı yer üzerinde kendisine ayni bir hak verilmesini veya o yerin mülkiyetinin kendisine devredilmesini isteyebilir. Ancak bunun için yapıyı yaptıranın iyi niyetli ve durumun elverişli olması gerekir (Türk med. k. md. 651).

TAŞKIN (Mümtaz Zeki), türk şair (Çanakkale 1915). Ankara Üniversitesi hukuk fakültesi'ndeki öğrenimini yarıda bıraktı (1936). Emniyet genel müdürlüğü'nde memur (1941-1948), Ankara'daki Küçük tiyatro'da müdür (1949-1965), İstanbul Şehir tiyatroları'nda basın danışmanı (1965 -1971) oldu; ansiklopedi ve yayınevlerinde çalıştı. Mustafa Niyazi ile birlikte çıkardığı *Allo allo* (1934), *Köy melodileri* (1936) gibi şiir kitaplarında dadacılardan esinlenmiş, biçim yeniliklerine yönelmiş, o güne dek şiire girmemiş konuları işlemeye girişmişti. Sonraki yıllarda çalışmalarını çocuk tiyatrosu, masallar üzerinde yoğunlaştırdı: *Mavi boncuk* (1936), *Adını çocuklar koysun* (1952), *Oyuncakçı dede* (1955) vd.

TAŞKINCA sıf. Taşkınlık gösteren; taşkın bir kimseye özgü: *Taşkınca bir neşe, bir davranış.*

◆ be. Taşkın bir kimseye yakışır biçimde: *Taşkınca davranmak.*

TAŞKINLIK a. **1.** Taşkın olma durumu. **—2.** Olağan sayılabilecek ölçüyü ya da uygun görülen sınırı aşan davranış: *Öğrenciler sınıfta taşkınlık ediyorlardı.*

—ANSİKL. Ruhbil. Taşkınlık, marazi bir coşkudur. Sakin düşünmenin zıttıdır ve zihinsel yönden ana özelliği fikirlerin yığışması ve aralarında ciddi mantıksal bağların var olmasıdır. Hayal gücü taşkınlık durumunda ağır basar ve bu durumdaki kişi zor ve önemli işler yapabilir; ancak, kişiyi eyleme geçiren dürtü, çoğunlukla geçicidir. Taşkınlık müzmin duruma gelirse patolojik bir niteliğe bürünür.

Taşkınpaşa camisi ve medresesi, Ürgüp'ün Taşkınpaşa (esk. Damse) köyünde Karamanoğulları döneminden yapılar (XIV. yy. ortaları). Dikdörtgen planlı caminin ana mekânı üç sahınlıdır; mihrap önü kubbe, öteki bölümler beşik tonoz örtülüdür. Zengin bezemeli taçkapının dilimli dış kemeri geometrik ve mukarnas bordürlüdür. Ceviz ağacından yapılmış ve çeşitli tekniklerde süslenmiş, ince ve üstün işçilikteki mihrap ve minber Ankara Etnografya müzesi'nde korunmaktadır. Dönemin başyapıtlarından biri olan mihrap dıştan iki sıra nesih yazıyla çevrelenmiştir. Dıştan sivri, içten dilimli kemerli mihrap nişi de yazı frizleri, rumiler, madalyonlar,

yanlarda sütunçelerle bezenmiştir. Taçkapının sağında Yaz camisi adıyla da anılan, dikdörtgen planlı mescit yer alır. Camiden uzakta bulunan ve uzun bir hole açılan değişik büyüklükte odalardan meydana gelen medresenin (saray olduğuna ilişkin görüşler de vardır) üst yapısı çökmüştür. Yapının taçkapısında geometrik ve bitkisel motifler ustaca bir uyum içinde kullanılmıştır. Caminin avlusunda iki türbe bulunmaktadır. Bunlardan biri kare kaideli, sekizgen gövdelidir, içten kubbe, dıştan piramit çatılıdır; dış cepheler geometrik motifli panolara ayrılmıştır. Avlunun K.'indeki altıgen planlı türbede, İlyas Bey, Hızır Bey ve Hasan adlı kişilerin yazıtlı, mermer sandukaları vardır.

TAŞKIRAN a. **1.** Kaya ya da taşları kırmaya yarayan metal kütle. **—2.** Demiryolu balastının yapıldığı kaya parçalarını iri taneler halinde kırmakta kullanılan özel makine.

TAŞKIRAN a. Çoğu Kuzey yarıküre'nin ılıman ve soğuk bölgelerinde yetişen, hemen hepsi çokyıllık, 300 kadar otsu bitki türünün cins adı. (Tek tek ya da salkım ya da şemsiye biçiminde toplu çiçekleri beyaz, sarı, ender olarak pembe ya da eflatundur; çanağı boruludur, serbest 5 taçyaprağı, 10 erkekorganı vardır; yumurtalığı iki tepeciklidir; meyvesi iki gözlü bir kapçıktır.) [Bil. a. *saxifraga;* taşkırangiller familyasının örnek tipi.]

TAŞKIRAN, Artvin'in Yusufeli ilçesine bağlı Sarıgöl bucağının merkezi; 963 nüf. (1990).

TAŞKIRAN (Nurullah Şevket), türk bariton (İstanbul 1900 - Ankara 1952). İstanbul Öğretmen okulu'nu bitirdikten sonra hükümet tarafından Berlin'e gönderildi (1928). Stern konservatuvarı ve Paul Graner okulu opera bölümü'nde öğrenim gördü. Ayrıca Berlin radyosu'nda solist olarak çalıştı. Daha sonra bir süre İtalya'da kaldı. 1934'ten başlayarak Ankara Devlet konservatuvarı'nda öğretmenlik yaptı. *Özsoy, Fidelio, Satılmış nişanlı, Tosca* vb. operaların bariton partilerini yorumladı. Yine aynı yıllarda Ulvi Cemal Erkin, Tahsin Banguoğlu, Cevat Memduh Altar, Ferit Alnar vb. ile birlikte halk ezgilerini derleme gezilerine katıldı.

TAŞKIRANGİLLER a. Genellikle erdişi, ayrıtaçyapraklı, normal olarak 5'li tipte çiçekli, erkekorganları taçyaprak sayısı kadar ya da iki katı olan, diğer parçalara az ya da çok bitişik üst yumurtalıklı ve iki meyveyapraklı bir meyvesi bulunan ağaçlar, ağaççıklar ve otsu bitkiler familyası. (Belli başlı cinsleri: *saxifraga* [taşkıran], *astilbe, bergenia, hydrangea, escallonia, ribes, seringa, deutzia.* Bil. a. *saxifragaceae.*)

Taşkışla, İstanbul'da Abdülaziz döneminde, Taksim'deki Topçu numune alayı kışlası (bugün Taksim gezisi) yakınında yaptırılan kışla (1859/1860). 1943'te çok yıkık bir durumda Yüksek mühendis mektebi'ne teslim edildi. 1943-1950 arasında Paul Bonatz ve Emin Onat tarafından görkemi ve mimari özelliklerine bağlı kalınarak onarıldı ve İTÜ'ye tahsis edildi (Mimarlık ve İnşaat fakülteleri ile rektörlük buraya yerleşti). Yapı, Gayrimenkul eski eserler ve anıtlar yüksek kurulu'nun 14.5.1983 tarih ve 14947 sayılı kararıyla "aynen korunacak" birinci sınıf tarihsel anıt olarak tescil edildi. Ne var ki, Taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları yüksek kurulu'nun 2.7.1987 tarih ve 3479 sayılı kararıyla, Taşkışla'nın otele dönüştürülmesi projesi uygun görüldü ve yapı bir inşaat şirketine 49 yıllığına kiralandı. Ancak İdare mahkemesi bu konuda yürütmeyi durdurma kararı aldı (1988). Taşkışla'da İTÜ Mimarlık fakültesi halen eğitim ve öğretim işlevini sürdürmektedir.

Taşkızak tersanesi, İstanbul'da (Haliç) kurulu, Deniz kuvvetleri'ne bağlı askeri tersane. Fatih Sultan Mehmet döneminde kuruldu, Selim III zamanında bir dökümhane eklendi, Fransa ve İsviçre'den mühendisler getirtilerek geliştirildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun başlıca gemi inşa ve onarım merkezi konumuna getirilen tersanede dünyanın ilk denizaltı gemisinin montajı yapıldı (1886). Cumhuriyet kurulduktan kısa bir süre sonra tersanenin tezgâh ve tesisleri sökülerek Gölcük'e taşındı, tersane binaları ise Seyrüsefain idaresi ile İnhisarlar idaresi'ne verildi. 1937'de Almanya'ya ısmarlanması düşünülen dört denizaltı gemisinden ikisinin siparişinden vazgeçilerek Taşkızak tersanesi'nde yapılmasına karar verilince tesisler yeniden kuruldu. 1950'de yapılan tevsi ve modernleştirme çalışmalarıyla tesisin kapasitesi artırıldı. Günümüzde denizaltılar, akaryakıt tankerleri ve savaş gemilerinin yapım, onarım ve bakımları yapılan tersanenin 2 500 ton kaldırma kapasiteli bir yüzer havuzu vardır. Ayrıca, yapımı 1989 sonbaharında tamamlanan 3 500 ton kaldırma kapasiteli iki yüzer havuz hizmete girmiştir.

TAŞKIZIL a. Zool. Asya ve Avrupa'nın büyük bölümünde rastlanan ardıç kuşu. (Göçmendir. Kayalıkları, çıplak dağ yamaçlarını sever. Böcekçildir. Bil. a. *Monticola saxatilis;* karatavukgiller familyası.) [Eşanl. KAYA ARDICI.]

TAŞKÖMÜRLEŞME a. Yerbil. Fosil bitkisel artıkların taşkömürüne dönüşmesi.

TAŞKÖMÜRÜ a. Jeolojik zamanlar boyunca bitkilerin dönüşüme uğraması sonunda oluşan ve yüksek bir ısıl güç kazanan taşıllaşmış, mineral katı yakıt. (Antrasit dışında madenkömürlerinin tümüne "taşkömürü" adı verilir.) [Eşanl. MADENKÖMÜRÜ.]

—ANSİKL. *Taşkömürlerinin sınıflandırılması.* Taşkömürleri, bileşimlerindeki uçucu madde oranları, topaklaşma özellikleri (kok oluşumu) ya da şişme indislerine bağlı olarak çeşitli gruplara ayrılır:

1. *yağsız taşkömürleri.* Bunlara antrasitli taşkömürleri de denir; bileşimlerinde % 14'e kadar uçucu madde bulunur ve topaklaşmazlar. İriliklerine göre konutlarda ya da sanayide kullanılırlar;
2. *az yağlı* ya da *yarı yağlı taşkömürleri.* Uçucu madde oranları % 12-22 arasında değişir; az da olsa topaklaşma özelliği taşırlar;
3. *kısa alevli yağlı taşkömürleri.* Uçucu madde oranı % 18-27 arasındadır. Metalürjide kullanılan sert kok, bu kömürlerden elde edilir;
4. *yağlı taşkömürleri.* Bileşimlerindeki uçucu madde oranı % 24-40 arasında değişir. Daha yumuşak bir kok veren bu tür kömürler damıtıldıklarında çok miktarda gaz açığa çıkarırlar.
5. *alevli yağlı taşkömürleri.* Bileşimlerinde % 30'un üzerinde uçucu madde bulunan bu kömürler, gevrek bir kok verir, ancak yarı yağlı taşkömürleriyle karıştırıldıklarında kaliteli bir kokun elde edilmesini sağlarlar;
6. *kuru alevli taşkömürleri.* Uçucu madde oranları % 34-45 arasında değişen bu kömürler, topaklaşma özelliği taşımazlar.

Yağlı taşkömürleri *kok**'a dönüştürülebildiklerinden en çok tutulan kömürlerdir. Yağsız taşkömürleri konutlarda yakıt olarak kullanılır. Alevli taşkömürleri, damıtma* işlemine en elverişli olan kömür türleridir. (→ KARBON* KİMYASI.)

Yağlı ve alevli yağlı taşkömürlerine Amerika'da "bitümlü" taşkömür *(bituminous coal)* denir.

• *Taşkömürünün çıkarılması* → YATAKLARI İŞLETME* YÖNTEMLERİ, MADEN* OCAKLARI.

• *Dünya üretimi.* Ortaçağ'ın sonundan itibaren Newcastle bölgesinde çıkarılmaya başlanan taşkömürü, XIX. yy.'ın son yıllarından beri büyük ölçekte üretilmektedir. 1875'te 250 Mt olan üretim (bunun % 80'i Avrupa'da gerçekleştirilmiştir) 1913'te 1 215 Mt'a yükselmiş (637 Mt'u Avrupa'da [Rusya dahil], 517 Mt'u ABD'de), ancak daha sonra 1937'de yeniden 1 137 Mt'a düşmüştür (% 45'i Avrupa'da, % 31'i Kuzey Amerika kıtasında, % 17'si de eski SSCB'de). 1960'tan sonra 2 000 Mt'a yaklaşmış, belli bir duraklamadan sonra petrol fiyatlarındaki artışa bağlı olarak yeniden yükselmeye başlamıştır (1990'da 3 575 Mt).

Yeni yataklar işletmeye açılırken diğer yataklarda üretim ya iyice düşmüş ya da durma noktasına gelmiştir. Gerçekte, maliyet fiyatları da havzadan havzaya değişmektedir: örneğin Avrupa'da bir maden işçisi günde ortalama birkaç ton taşkömürü çıkarırken, bu rakam ABD'de birkaç on tona erişebilmektedir (Midwest'te 50 t). Bu rakamlara ancak açık ocak işletmeciliğinde ulaşılmaktadır. Amerikan üretiminin % 50'si, Rusya'nın üretiminin % 30'u (özellikle Asya'da), Çin üretiminin de önemli bir bölümü bu yolla sağlanmaktadır. Maden ocakları işletmeciliğinin en pahalı olanı, galerilerin vadi yamaçlarına açık ocak şeklinde açılması ya da kömürün kuyulardan çıkarılmasıdır. Damarların orta kalınlıkta (1,5-1,8 m), altyatay (Apalaş platosu) ya da hafifçe eğimli (Ruhr, Yorkshire) olması ve aynı zamanda durağan bir yapıda çökelmiş olarak bulunması, maden işletmeciliği açısından en elverişli olanıdır (özellikle faylı yatakların işletilmesi büyük bir özeni gerektirir). Ocak açma yoluyla yapılan işletme yeraltındaki kömürün % 40-60'ının, açık ocak biçiminde yapılan işletme en az % 80'inin kazanılmasını sağlar. Havzaların hepsinden aynı kalitede taşkömürü elde edilemez (kok taşkömürü, buharlı makinelerde kullanılan taşkömürü, kimya sanayisinde kullanılan alevli taşkömürü).

Çin ve Hindistan gibi kimi ülkeler dışında, kömür çıkarımında ulaşılan genel bir makineleşme, verimi büyük oranda artır-

Taşkınpaşa camisi'nin avlusundaki türbelerden biri
Damse köyü, Ürgüp, Nevşehir

taşkızıl
(Monticola saxatilis)
[erkek]

Tahsin İstanbullu

Taşkışla
İstanbul

mıştır. Bu bakımdan sanayileşmiş ülkelerin çoğunda, nitelikli maden işçilerinden sayıca her zaman daha fazla olan niteliksiz işçilerin sayısı iyice azalmıştır: 1914'te ABD'de 700 000 olan işçi sayısı 1975'te 200 000'e, Büyük Britanya'da 1 100 000'den 300 000'e düşmüştür.

Kuzey Amerika'da, % 4,2'si Kanada'da olmak üzere 897 Mt taşkömürü üretilmektedir. İkinci Dünya savaşı sırasında 635 Mt'a ulaşan ABD üretimi, 50'li yılların başında 375 Mt'a dek düşmüş (demir-çelik ve dışsatım talebinin azalması, demiryollarının dizelleşmesi), ancak 1965'ten itibaren yeniden yükselmeye başlamıştır (1990'da 859 Mt); o tarihten bu yana da belli bir artış gözlenmektedir (dış talebin artması, termik santrallara yönelme). ABD'de üretilen taşkömürün büyük bölümü, Apalaş platosundan çıkarılır: Pennsylvania ve Ohio sınırında 150 Mt (kok kömürü), Batı Virginia, Kentucky ve Tennessee sınırlarında 250 Mt (özellikle alevli taşkömürü). Batıdaki dağınık ve küçük havzalardaki üretim ile Alabama kömür ocaklarının üretimi (Birmingham) giderek ikinci sıraya düşerken, Midwest'ten sağlanan üretim günden güne daha büyük bir önem kazanmaktadır (özellikle buharlı makinelerde kullanılan taşkömürlerinin elde edildiği büyük ocaklar). Öte yandan Kanada'da Maritime Provinces'ta üretim iyice azalmış, Alberta'da yeni ocaklar açılmaya başlanmıştır.

Buna karşılık 1955 yılından bu yana diğer bazı ülkelerde önemli artışlar gözlenmektedir: Polonya (97 Mt'dan 145 Mt'a), Avustralya (20 Mt'dan daha azken 160 Mt'a), Güney Afrika Cumhuriyeti (32 Mt'dan 175 Mt'a) ve Hindistan'da (39 Mt'dan 225 Mt'a). Rusya'da üretilen 333 Mt taşkömürünün çoğu Urallar'dan ve Sibirya'dan, Ukrayna'da üretilen 185 Mt'un büyük kısmı Donbas'tan, Kazakistan'da ise Karaganda bölgesinden elde edilir. Polonya'da üretilen kömürün tamamı Silezya'dan çıkarılır. Avustralya'da dörtte üçü Yeni Güney Galler'den, geri kalanı da Queensland'dan sağlanır. Güney Afrika Cumhuriyeti'nde, toplam üretimin üçte ikisi Transvaal'dan çıkarılır. Çin kömürünün büyük bölümü, genellikle açık ocak işletmeciliğinin uygulandığı Kuzey-Doğu Çin ile Kuzey Çin bölgelerinden elde edilir. Hindistan'ın en büyük taşkömürü yatakları ise, Damodar vadisinde bulunmaktadır.

Çin'de üretimin çok artmış olmasına (dünya üretiminin yaklaşık üçte biri) karşın taşkömürü üretimi, Japonya ve Batı Avrupa'da neredeyse sona ermek üzeredir. 1955'te Belçika'da 27,5 Mt olan üretim hemen hemen sona ermiş, Fransa'da 60 Mt'dan 10,5 Mt'a, Almanya'da 135 Mt'dan 76,5 Mt'a, Büyük Britanya'da 225 Mt'dan 93 Mt'un altına düşmüştür. Hollanda ve İtalya'da ise tamamen durmuştur. İspanya'da da üretim önemsizdir.

Dünya taşkömürü rezervleri ve üretimi (milyon ton olarak)

	rezerv	üretim 1980	üretim 1990
Afrika	62 000	121,1	182,5
Botsvana	3 500	-	-
Güney Afrika	55 300	115,1	174,5
Nijer	70	-	-
Svaziland	1 800	-	-
Zaire	600	-	-
Zimbabve	700	2,8	5,1
Amerika	128 000	-	-
ABD	113 000	710,2	858,7
Brezilya	70	5,2	6,2
Kanada	3 800	20,2	37,8
Kolombiya	9 700	4,1	20,5
Meksika	1 300	3,1	6
Şili	30	-	-
Asya	682 000	838,1	1 404,9
Çin	610 700	620,2	1 066,3
Endonezya	1 000	-	-
Hindistan	60 500	114	225,1
Japonya	1 000	-	-
Kazakistan	8 000	35	33
Türkiye	800	3,7	2,7
Avrupa	155 000	-	-
Almanya	23 900	94,5	76,5
Bulgaristan	30	-	-
Çekoslovakya (esk.)	1 900	28,5	23,9
Fransa	200	18,1	10,5
İngiltere	3 300	130,1	92,9
İspanya	400	-	-
Macaristan	600	-	-
Polonya	28 700	193,1	145,3
Rusya	62 000	333	322
Ukrayna	34 000	185	187
Okyanusya	45 000	-	-
Avustralya	45 000	72,4	161,8
Dünya	1 074 930	2 813,3	3 575

Not. (1) Rezervler için kaynak: Dünya Enerji konferansı (1989).
(2) Rezervlerde 1 milyon tondan azı yok sayılmıştır.

Yüzyılın başından itibaren, özellikle Büyük Britanya'nın buharlı makineler için Cardiff'ten yaptığı kömür dışsatımıyla beslenen uluslararası etkin bir ticarete (90 Mt) tanık olundu. Büyük Britanya daha sonra kömür dışsatımını durdurdu. İki dünya savaşı arasında bu işi Polonya üstlendi. 1945'ten sonra ABD, uluslararası pazarda ilk sıraya yerleşti, ancak 60'lı yılların başından itibaren belli bir gerileme gözlendi. Süreç içinde demir-çelik sanayisinin, özellikle japon demir-çelik sanayisinin gelişmesi ve buna ek olarak termik santrallarda fuel-oil yerine yaygın olarak kömürün kullanılmaya başlanması, kömür ticareti yeniden canlandırdı. 1967'de 67 Mt, 1981'de 174 Mt kömür deniz yoluyla taşındı. Avrupa'da ve AET'de (20 Mt) kendi aralarında, ABD'de ise Ontario'ya yönelik bölgesel hareketler ortaya çıktı. Ancak kömür, deniz yoluyla çok daha uzun mesafelere taşındı. Böylece ABD'den Japonya'ya (20 Mt), Hampton Roads'tan (11 Mt), ayrıca Ukrayna'daki Azak denizi limanları ile Gdánsk ve Gdynia gibi Polonya limanlarından Avrupa'nın batısına kömür taşınmaya başlandı. Ancak ABD'de çıkarılan kömür çok pahalıya mal oluyor, ayrıca madeni en uygun fiyata taşıyan büyük cevher gemileri Hampton Roads limanına giremiyor, Panama kanalını da kullanamıyorlardı. Bu nedenle İngiliz Kolombiyası'nda Prince Rupert'den ve ayrıca Yeni Güney Galler limanlarından Japonya'ya (24 Mt; dünyanın en önemli kömür taşıma yolu); Güney Afrika Cumhuriyeti'nde Richard's Bay'dan Avrupa'ya yeni deniz yolları kuruldu. Çin'in özellikle Japonya'ya kömür satmak istediğini de belirtmek gerekir.

Kömür sanayisinin yeniden canlanması, uzmanlara göre kömür üretimini kuşkusuz şimdiye dek hiç ulaşılmamış bir düzeye çıkaracak bir gelişmenin habercisi sayılmakta, bu gelişme, ayrıca rezervlerin dağılımıyla tam bir uygunluk göstermektedir: % 11'i Kuzey Amerika'da; % 11,5'i Avrupa'nın doğu kesimi ve Rusya'da (Rusya'daki rezervlerin çoğunun, ulaşımı çok zor olan Lena nehri yöresinde bulunduğu bir gerçektir), % 57'si Çin'de, % 5,6'sı Hindistan'da, % 4'ü Avustralya'dadır.

• *Türkiye taşkömürü üretimi* → KÖMÜR.

Taşkömürü kurumu genel müdürlüğü *(Türkiye)*, [TTK], tüzelkişiliği olan, çalışmalarında özerk ve sorumluluğu sermayesiyle sınırlı bir iktisadi devlet teşekkülü. İlgili olduğu bakanlık, Enerji ve tabii kaynaklar bakanlığı'dır. Devletin genel sanayi ve enerji siyasetine uygun olarak taşkömürü rezervlerini en iyi biçimde değerlendirmek ve ülkenin taşkömürü gereksinimini karşılayarak yurt ekonomisine katkıda bulunmak amacıyla, 8 haziran 1984 tarihli ve 233 sayılı Kanun hükmünde kararnameyle kuruldu. Merkezi Zonguldak'tadır. Kuruluşun başlıca görevleri şunlardır: kuruluş amacını gerçekleştirebilmek için her türlü arama, etüt, plan, proje ve programlar yapmak; taşkömürü üretimini sağlamak için gerekli her türlü yeraltı ve yerüstü sosyal ve sanayi tesisleri kurmak ve işletmek; taşkömüründen kok, briket gibi başka tür kömürler ile tüm ikincil ürünleri yapmak, üretmek; 11 haziran 1937 tarihli ve 3241 sayılı yasa'yla Ereğli şirketi'nden alınan liman (Zonguldak), demiryolu ve madenlerle Kozlu ve Kilimli demiryollarının işletilmesi ve Havzadaki deniz işlerinin tekel altına alınması ve 30 mayıs 1940 tarih ve 3867 sayılı Ereğli kömür havzasındaki ocakların devletçe işlettirilmesi hakkındaki yasalarla Etibank'a ve Ereğli kömürleri işletmesi'ne verilmiş ya da devredilmiş bulunan ve 6974 sayılı yasa'yla TKİ kurumu'na geçen taşkömürü madenleri sanayi tesisleri, liman ve demiryollarını ve Ereğli limanı ile Ereğli-Armutçuk demiryolunu işletmek; taşkömürünü ve taşkömüründen elde edilen türevlerinin dışalımını ve dışsatımını yapmak; konu ile ilgili her türlü taşıma, yükleme ve boşaltma işlerini yapmak vb.

Kurumun merkez kuruluşu, Yönetim kurulu ve Genel müdürlük'ten oluşur. Etüt, plan-proje ve tesisler dairesi; Aramalar dairesi; İşletmeler dairesi başkanlıkları olmak üzere üç ana hizmet birimi vardır. Kuruluşa bağlı müesseseler ise Kozlu, Üzülmez, Karadon, Armutçuk, Amasra taşkömürü işletme müesseseleridir.

TAŞKÖPRÜ, Batı Karadeniz bölümünde Kastamonu iline bağlı ilçe; 47 621 nüf. (1990); 123 köy. Merkezi, Kastamonu'nun 42 km K.-D.'sunda, Kastamonu-Sinop yolu üzerinde *Taşköprü* (antik. *Pompeiopolis*), 11 454 nüf. (1990). Tahıl ve kendir üretimi. Kendir sicim ve kanaviçe fabrikası.

TAŞKÖPRÜLÜZADE KEMALETTİN MEHMET EFENDİ → KEMALETTİN MEHMET EFENDİ Taşköprülüzade.

TAŞKÖPRÜLÜZADELER, Kastamonu'nun Taşköprü kasabasına yerleşerek birçok bilim adamı yetiştiren türk aile. TAŞKÖPRÜLÜ ya da TAŞKENTLİ HAYRETTİN HALİL BİN KASIM BİN HACI SAFA, ailenin kurucusu (XIV.-XV. yy.). Timur istilası nedeniyle Taşkent'ten göçerek Taşköprü'ye yerleşti. Bu kasabanın Muzafferiye medresesi'nde müderrislik yaparken, "Taşkentli" olan aile lakabını "Taşköprülü" olarak değiştirdi. —HAYRETTİN HALİL, öncekinin oğlu (öl. 1475). Bursa ve Edirne medreselerinde öğrenim gördü. Taşköprü'deki Muzafferiye medresesi müderrisliğine atandı. Candaroğulları beyliğini ortadan kaldırarak (1462) Kastamonu'yu osmanlı topraklarına katan Fatih Sultan Mehmet tarafından Sahn medresesi müderrisliğine çağrıldıysa da bunu kabul etmemesi üzerine Taşköprü'deki görevinden de uzaklaştırıldı. —MUSLİHİTTİN MUSTAFA, öncekinin büyük oğlu (Taşköprü 1453 - İstanbul 1529). Babasının yanında yetişti. Bayezit II'nin oğlu şehzade Selim'in (sonradan Selim I) hocalığına getirildi. Amasya, Bursa ve İstanbul medreselerinde müderris olarak görev yaptı. Yavuz'un padişahlığı döneminde Halep kadılığına atandı (1516). İstanbul'da Semaniye medresesi'nde müderrislik yaparken öldü. —KIVAMETTİN KASIM, öncekinin kardeşi (Taşköprü 1463 - İnegöl 1513). Bursa'da Esediye medresesi'nde öğrenim gördükten sonra aynı kentteki Molla Hüsrev ve İnegöl'de İshak Paşa medresesi'nde müderrislik yaptı. Saadettin Taftazani'nin *el -Mutavvel* adlı yapıtına şerh ve bununla ilgili bir risale yazdı. —EBULHAYR İSAMETTİN AHMET EFENDİ, öncekinin yeğeni (Bursa 1495 - İstanbul 1561). İlmiye'de yetişti. Dimetoka, Üsküp, Edirne, İstanbul medreselerinde müderris olarak arap dili ve edebiyatı, feraiz dersleri verdi. Bursa kadısı (1545), Sahn müderrisi (1548) ve İstanbul kadısı (1551) oldu. Görevden ayrılarak köşesine çekildi (1555). Mutluluk kavramını inceleyen ve türk bilim adamları hakkında bilgi veren başlıca yapıtları: *Miftah üs-saade ve misbah üs-siyade; eş -Şakaik ün-numaniye fi ulema üd-devlet il-Osmaniye.* —KEMALETTİN MEHMET EFENDİ, öncekinin büyük oğlu (İstanbul 1552 - Isakçı, Romanya, 1621). —EBU HAMİT MEHMET EFENDİ, öncekinin kardeşi (İstanbul 1553 - Hama 1597). Ebussuut

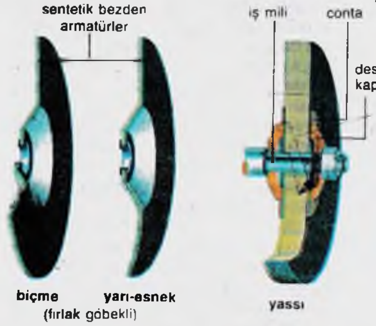
Efendi'nin yanında yetişti. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra sırasıyla Rusçuk, Tırhala, Safed ve Haremeyn kadısı olarak görev aldı.

TAŞKÖY, rumca **Petra,** KKTC'de Lefkoşa ilçesine bağlı köy.

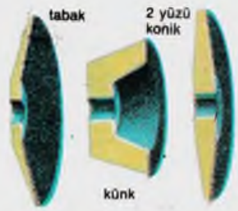
TAŞKÜRE a. Jeofiz. Yerkürenin, astenosferin üstünde bulunan eşmerkezli katmanlarından biri. (Taşküre sert bir katmandır; kalınlığı, okyanusların altında 50 km dolayında, karasal bölgelerin altında bunun yaklaşık iki katıdır.) [Eşanl. LİTOSFER.]

TAŞKÜRESEL sıf. Taşküreye ilişkin.

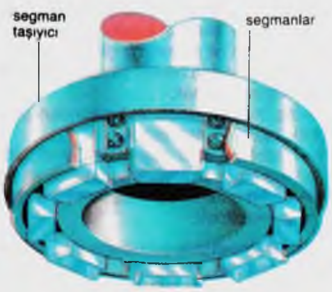
TAŞLAMA a. Taşlamak eylemi.
—Aşındc. *Taşlama taşı,* topaklaştırılmış aşındırıcılardan oluşan, aşındırmayla işlemede kullanılan ve değişik biçimlerde olabilen katı cisim. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Taşlama taşı poryası,* taşlama taşlarının montajında kullanılan, faturalı dönel parça. || *Kaba yüzey taşlama,* taşlama taşıyla bir parça üzerinde yassı, ama görece kaba bir yüzey gerçekleştirme.
—Camc. Cam kapların ağız kenarlarında ve dış yüzeylerindeki pürüzleri döner çarkla temizleme. || Camın soğukta aşındırıcı bileğitaşları ve özellikle elmaslı taşlarla işlenmesi. || Camların haddeleme ile eski imal yönteminde, her iki yüzü düz ve paralel bir cam levhası elde etmek için bir ham düz camın yüzündeki bozuklukların aşındırılarak giderilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Taşlama makinesi,* düz camların mekanik üretiminde kullanılan, dökme çerçevelerle donatılmış, metal düzenek; bunların dönmesiyle harekete geçen su kum karışımı camların yüzeyini parlatmaya yarar. || *Kenar taşlama taşı,* düz cam sanayisinde, birleşme yerlerinin kenarlarını tıraşlamakta kullanılan yatay eksenli Karborundum'dan büyük bileğitaşı.
—Ed. → HİCİV.
—Hidr. bağl. Bir betonun görünen yüzeyini sulu ortamda aşındırmaya dayanan işlem. (Bu teknik, özellikle önüretimli öğelere taneli bir görünüm vermek için uygulanır.)
—İşlem. Bir parçayı, aşındırıcı bir taşlama taşıyla, talaş kaldırarak işleme. (Taşlama, sulu ya da kuru yolla yapılır.)
—Mak. san. İşlenmiş bir yüzeyi taşlama taşında bitirmeye dayanan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Taşlama tezgâhı,* bir ya da birçok taşlama taşıyla donatılmış ve taşlama işleri yapmaya yarayan takım tezgâhı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Aşındc. • *Taşlama taşı.* Başlangıçta taşlama taşları doğal bir kayaçtan (kumtaşı vb.) oluşuyordu. Günümüzde ise, doğal aşındırıcıların (zımpara, doğal korindon vb.) yerini almış olan yapay aşındırıcı taneleri (korindon, silisyum karbür, elmas vb.) kullanılmaktadır. Taneler, aşağıdaki türleri ayırt edilen bağlayıcılarla topaklaştırılır:
—soğukta (magnezya) ya da yüksek sıcaklıkta (özellikle kil ve feldispat karışımları) hazırlanan anorganik bağlayıcılar;
—doğal reçineler (gomalak), kauçuk ya da sentetik reçineler ve özellikle fenol-formol ve üre-formol gibi organik bağlayıcılar;
—özel durumlarda tane (elmas, bor nitrür) taşıyıcı olarak metal bağlayıcılar.
Bir taşlama taşının ayırtedici niteliği, türü, iriliği, aşındırıcı tanelerinin sıklığı ve sertlikte belirleyici bir rol oynayan topaklaştırıcı tür ve miktarıdır. Aşındırıcı taneleri, aşındıklarında ya da taşlama taşı kirlendiğinde yerlerini yeni tanelere bırakmak üzere kopar; bu olay çalışma biçimine, taşlama taşının sertliğine ve parçanın ve taşlama taşının göreli hızlarına bağlıdır. Taşlama taşları silindirsel, konik, düzlemsel, tabak, künk ya da çubuk biçiminde olabilir. Biçme işlemleri için çok ince taşlama taşları kullanılır.
—Camc. Bir düz camın yüzeyinin taşlanması, camın alt ve üst yüzeylerinde aynı anda çalışan ve hamdemirden iki taşlama taşından oluşan twin ile sağlanır. Kum ve su çamuru aşındırıcı görevi yapar. Taşlama taşlarının altından her geçişte camın yüzeyi aşınırken kum da öğütülür. Bu çamurlar daha sonra geri alınır, sınıflandırılır ve gitgide daha ince bir çalışma yapmak üzere daha sonraki cam yüzeylerinde kullanılır. Twinden çıkışta düz camın iki yüzeyi tamamen taşlanmış olur, ama henüz perdahlanmamıştır.
—Mak. san. Taşlama, genellikle bir ısılişlemden sonra, bir parçaya, sıkı toleranslara (0,01-0,001 mm arası) uyarak, boyutlarını vermeye olanak sağlar. Taşlama işi, yüksek nitelikli taşlama taşlarının ve "toplama tezgâhı" adı verilen son derece duyarlı makinelerin kullanımını gerektirir.
—*Silindirsel dış taşlama.* Döner iki punta arasına yerleştirilen parça, taşlama taşıyla aynı yönde döner; temas noktasında, 30 m/sn düzeyinde olması gereken göreli çalışma hızı, iki çevresel hızın toplamıdır. Bütün yüzeyi işlemek amacıyla, parça, görece hafifse, taşlama taşı önünde, bunun eksenine koşut olarak hareket eder; ağırsa (örneğin hadde silindiri), bu hareketi taşlama taşı yapar. Bir koni, parçayı taşıyan arabaya ya da taşlama taşını taşıyan parçaya istenen eğim verilerek işlenebilir.
—*Puntasız taşlama.* Bu yöntem oyuk bir parçanın dışı (örneğin piston mili) ya da puntalar arasına yerleştirilemeyecek kadar uzun parçalar için kullanılır. Parça, aynı yönde dönen ve çapları farklı, koşut eksenli iki taşlama taşı üzerine konur; küçük taşlama taşı, parçayı tarik eder, büyüğü ise taşlama işini yerine getirir. Silindirsel parçalar için "sıralı" ya da faturalı parçalar için "daldırmalı" (bu durumda taşlama taşı, işlenecek profilin biçiminde yontulmuştur ve parçaya göre yanlamasına hareket eder) adını alan bu yöntem, çok hızlı ve çok yaygındır.
—*Silindirsel iç taşlama.* Bu yöntemde, taşlanacak parçanın içine dalan iş millerine bağlı küçük çaplı taşlama taşlarından yararlanılır. İşlenecek parça çapının çok büyük olması durumunda, iş mili, çok hızlı bir dönme hareketinden başka, taşlama taşının tüm iç yüzeye temas edebilmesi için, yavaş bir planet hareketi de yapar. Çoğu kez, silindirsel delikler sözkonusudur, ama konik ya da herhangi bir profili olan yüzeyler, boyunlar (bilyalı rulmanlar) ya da iç oluklar da işlenebilir. "Üniversal" denen makineler, iç ve dış taşlama yapmaya olanak verir.
—*Düzlemsel yüzey taşlama.* Bu yöntem çoğu kez, frezelenmiş bir yüzeyin bitirilmesi için uygulanır. Duyarlı bir işleme ya da sıkı toleranslara uyulmadan, büyük miktarlarda seri işleme istenmesine bağlı olarak, ekseni yatay ya da düşey olabilen taşlama taşının kenarı ya da yüzeyiyle çalışılır ("künk" tipi denen taşlama taşı). Parça, makine tablası üzerinde, genellikle manyetik bir plato yardımıyla sabitlenir.
—*Vida kaytanı taşlama.* Bu işlem çok büyük bir incelik ve duyarlık gerektirir: belli bir büyüklükteki adımlar ve çok duyarlı vida yivleri durumunda (mastarlar, mikrometrik vidalar vb.), vida yivleri, bir form taşlama taşıyla, tek tek taşlanır; ince adımlar ve seri işleme durumunda, aynı anda birçok vida yivini taşlayan kalıcı bir taşlama taşı kullanılır.
—*Profil taşlama.* Bir gabariyle kumanda edilen bir pantografa bağlı yassı bir taşlama taşıyla gerçekleştirilir.
—*Kamalı milleri ve krank millerini taşlama.* Bu işlem, uygun olarak donatılmış üniversal bir makineyle yapılabilir, ama seri taşlamalar için özel bir makine kullanılır.
—*Dişli düzenlerini taşlama.* Kesmede olduğu gibi (açan profil) "profil kalemi"yle çalışılır. Taşlanacak diş düzeninin böğür profiline göre kesilmiş form taşlama taşları kullanılır.
Taşlama sırasında çok miktarda ısı açığa çıktığında, çalışma bölgesini bol bol sulamak gerekir. Soğutucu sıvı, metal parçacıkları ve taşlama taşının aşınmasından kaynaklanan artıkları sürükleyeceğinden, böylece taşlama taşının parlaması önlenir. Takımlar üzerinde yapılan çalışmalarda, takımların bilenmesinde kimi kez kuru taşlama yapılır.

çeşitli **taşlama** taşı tipleri

çeşitli **taşlama** taşı tipleri

yüzey işleme için

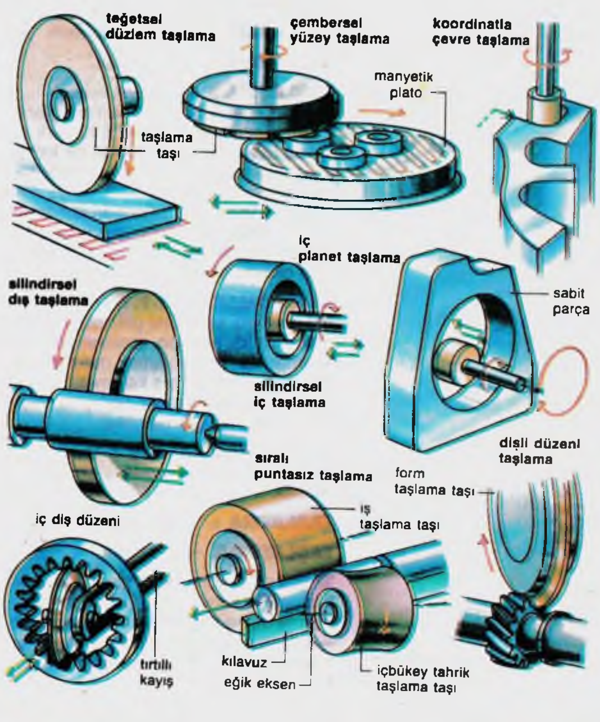

çeşitli profiller

sap üzerinde

çeşitli **taşlama** tipleri

• *Taşlama tezgâhı*. Bir taşlama tezgâhı, bir yandan, üzerine gerek taşlanacak parçanın bağlandığı (bir mengene, bir manyetik plato ya da puntalar arası bir düzenek ya da aynı zamanda dönmesini de sağlayan bir mandren aracılığıyla), gerek bir puntasız taşlama tezgâhı sözkonusuysa, tahrik taşlama taşının bağlandığı bir tablayı ve öbür yandan taşlama taşının iş milini taşıyan, masif bir gövdeden oluşur. Hidrolik kumandalı bir mekanizma, işleme düzeneğinin ilerleme hareketini, parçanın taşlama taşına göre almaşmalı ötelenme hareketini ve ilerleme hareketi yönünün her değişiminde, kesikli olarak gerçekleşen, ötelenme hareketine dik, dik dalma hareketini sağlar.

TAŞLAMACI a. Bir taşlama tezgâhında çalışan uzman işçi.
—Ed. Yergici.

TAŞLAMACILIK a. Taşlama ustasının yaptığı iş.

TAŞLAMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bir şeyi taşlamak*, ona taş atmak, onu taşa tutmak: *Bir köpeği taşlayan çocuklar. Ağaçları taşlamak.* **—2.** *Bir kimseyi taşlamak*, suçlu bir kimseyi, taş atarak öldürmek; recmetmek. **—3.** *Bir şeyi taşlamak*, içindeki taşları ayıklamak: *Pirinci, bulguru taşlamak.* **—4.** *Bir yeri taşlamak*, oraya taş döşemek. **—5.** *Metal bir parçayı taşlamak*, zımparayla törpüleyerek onu yuvasına alıştırmak. **—6.** *Bir kimseyi taşlamak*, ona alaycı, iğneleyici sözler yöneltmek; taş atmak.
—Deric. Deriyi inceltmek, düzeltmek ve aynı zamanda yumuşatmak, kırışıklarını gidermek ve yüzünü düzleştirmek. (Eskiden bu işlem, deri bir mermer levha üzerine yerleştirilip uzunlamasına gergin tutularak, taşlama bıçağıyla gerçekleştiriliyor, fakat aşırı taşlama deride belli bir zayıflamaya neden oluyordu. Bugün taşlama, taş ya da tıraşlama makineleriyle yapılmaktadır.)
—Mak. san. İşlenmiş bir parçanın yüzeyini taşlayarak bitirmek.

◆ **taşlanmak** edilg. f. **1.** Taşa tutulmak; taşa tutularak öldürülmek. **—2.** Taşları ayıklanmak. **—3.** Bir yerden söz ederken, taşla döşenmek. **—4.** Metal bir parçadan söz ederken, törpülenmek.

◆ **taşlatmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi, bir şeyi taşlatmak*, onu taşa tutturmak; bir kimseyi taşa tutturarak öldürtmek. **—2.** Bir şeyin içindeki taşları ayıklatmak. **—3.** Bir metali zımparayla törpületmek.

TAŞLANMA a. Taşlanmak eylemi.

TAŞLANMAK → TAŞLAMAK.

TAŞLAŞMA a. Taşlaşmak eylemi.
—Kim. Organik bir maddenin anorganik tuzları emerek dönüşmesi. || Kalkerli su içinde kalan cisimler üzerinde bir kalker katmanının oluşumu; bir nesnenin bir taş katmanıyla kaplanması.
—Yerbil. Gevşek bir birikintinin diyajenez ve çimentolaşma sonucu bağdaşık tortul kayaca dönüşmesi. || Katılaşmış maddelerin oluşmasına yol açan olay.

TAŞLAŞMAK gçz. f. **1.** Bir maddeden söz ederken, taş haline gelmek. **—2.** Bir kimseden söz ederken, şaşırarak söz söyleyemez, bir şey yapamaz duruma gelmek; donakalmak; taş kesilmek.
—Yerbil. *Taşlaşmış çökel*, taşlaşma olayına uğramış gevşek bir çökel.

TAŞLAŞTIRMAK ettirg. f. Yerbil. Taşa dönüştürmek, bir maddeye taş sertliği vermek.

TAŞLATMA a. Taşlatmak eylemi.

TAŞLATMAK → TAŞLAMAK.

TAŞLI sıf. **1.** İçine taş karışmış tahıl, bakliyat için kullanılır. **—2.** Üzerinde taşlar olan ya da taş döşeli: *Taşlı yol, taşlı yokuş.* **—3.** Üzerinde değerli bir taş ya da taşlar bulunan takı için kullanılır: *Taşlı yüzük, küpe.*
—Meyvc. *Taşlı meyve*, etli kısmında taş gibi sert topakçıklar bulunan meyve (örneğin armut).
—Tıp. İçinde ya da bünyesinde taş bulunan: *Taşlı safra kesesi.*

TAŞLICA, rumca **Neta**, KKTC'de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy.

TAŞLICALI YAHYA Dukakinzade, türk şair (Taşlıca [bugün Yunanistan'da] ? - İzvornik [bugün Yugoslavya'da] 1582). Dukakin beyleri soyundandı. Devşirme olarak alınıp acemioğlanlar koğuşunda yetiştirildi. Bilgiye ve şiire düşkünlüğü dolayısıyla Yeniçeri ocak kâtibi Şahabettin Bey'e çırak oldu. Kemalpaşazade, Kadri Efendi, Fenarizade Muhittin Çelebi gibi bilginlerden yararlandı. Birçok sefere katıldı, Yeniçeri ocağı'nda yayabaşılığa kadar yükseldi. Bursa, Gelibolu ve İstanbul' da bazı vakıfların mütevelliliğine getirildi. Bağdat seferinde Fuzuli ile tanışıp görüştüğü ileri sürülür. Çağdaşı Hayali'nin rakibiydi; bir şiirinde kendisi yerine ona ilgi gösterilmesinden yakınmıştı. Süleyman I'in, Rüstem Paşa'nın kışkırtması sonucu öldürttüğü Şehzade Mustafa için ünlü mersiyesini yazdı: *"Medet medet bu cihanın yıkıldı bir yanı / Ecel celalileri aldı Mustafa Han'ı"*. Bu yüzden mütevellilik görevinden alındı, türlü baskılar gördü. Karşılaştığı haksızlıklar dolayısıyla Rumeli serhaddine giderek Yahyalı akıncıları ocağı'na katıldı. Bu dönemde Gülşeni şeyhi Uryani Mehmet Dede'ye bağlandı. Şemsi Ahmet Paşa'ya sunduğu *Divan*'ında (yeni bas. 1977) oldukça sade dille yazılmış, halk söyleyişine dayanan şiirler yer alır. Canlı benzetmelerle çağın yaşamını sergiler; alıcı şahine benzeyen osmanlı beylerini, uzun seferlerde çarpışan askerleri, yalın ayak başı kabak dervişleri hareketli görüntüleriyle tanıtır. Coşkulu bir anlatımla aşktan söz eder: *"Bir demir dağı delip boynuna almak gibidir / Her kişi âşık olurdu eğer âsân* (kolay) *olsa"*.-Edirne ve İstanbul şehrengizlerine *Şah ü geda* [1537] mesnevisinde iki büyük kenti doğal güzellikleri, anıtları, insanları ve hareketli yaşamlarıyla canlandırır. *Yusuf ile Züleyha* (bas. 1979) mesnevisi türk edebiyatında bu konuyu işleyen yapıtlar arasında derin lirizmi, mecazi ve gerçek aşkı anlatmaktaki başarısıyla dikkati çeker. Hamsesinde yer alan öteki mesnevilerden *Gencine-i raz* (1540) manzum dinsel öyküleri kapsar. *Kitab-ı usul, Gülşen-i envar* mesnevilerinde özyaşamöyküsüne ve kendi izlenimlerine geniş yer verir. (→ Kayn.)

TAŞLIÇAY, Doğu Anadolu bölgesinde Ağrı iline bağlı ilçe; 21 976 nüf. (1991); 798 km²; 36 köy. Merkezi, Ağrı'nın 32 km D.-G. D.'sunda *Taşlıçay*, 4 555 nüf. (1990). Hayvancılık ve hayvan ürünleri. Tahıl üretimi.

TAŞLIK a. **1.** Mim. Eski türk evlerinde ve konaklarında, zemin katında yer alan taş ya da mermer döşeli içavlu, giriş sofası. **—2.** Kuşlarda bezli mideden sonra gelen ve diş yokluğunun yarattığı sakıncaları ortadan kaldıran mide cebi. (Taşlık tohumlarla beslenen kuşlarda daha gelişmiş, çok kaslı bir organdır; iç yüzü keratinli kalın bir tabakayla kaplıdır; kuşlar, genellikle, besinlerin parçalanmasını kolaylaştırmak için kum ve çakıl tanecikleri yutarak buraya gönderirler [taşlık denmesinin nedeni budur]). **—3.** Kümes hayvanlarının (tavuk, hindi, ördek vb.) etinin yenen bu parçası. (Eşan!. KATI.)
—Ed. *Taşlık şairi*, kahvelerde saz çalarak destan, mani türünden şiirler okuyan halk şairi.

◆ sıf. Taşlarla kaplı yer için kullanılır.

TAŞLIK KİLİKİA → DAĞLIK KİLİKIA.

TAŞMA a. **1.** Taşmak eylemi. **—2.** Bir akarsu sözkonusuysa, yatağından taşarak çevresini kaplama.
—Bilş. Bir bilgisayarda, bir işlemin yürütülmesi sırasında kütük kapasitesinin aşılması. (Aritmetik bir işlem için, taşma genelde en çok anlam ifade eden bitlerin kaybına denk düşer.) || Bilgisayarda, bir hesap sırasında, gerek uzunluğu kullanılabilen alanı geçen bir sonucun, gerek bilgisayarın kütüklerinde ifade edilebilen en büyük sayıdan büyük bir sayının elde edilmesi. (Bir kapasite taşması genelde, yürütülen programın kesilmesine ve sapmasına yol açar.) || *Alt değerlerle kapasite taşması*, bilgisayar kütüklerinde sayılan ifade etmek için kullanılan sayılandırma sisteminde gösterilebilecek en küçük sayıdan daha küçük değeri olan bir sonucun elde edilmesi.
—İnş. Bir hiza önünde çıkıntı yapma.
—Metalürj. Bir döküm metalinin kalıp özüründen dışarı akması. || Bir metalin döküm kalıbından çıkması. || *Taşma deliği*, bir döküm kalıbının kenarında ya da üzerinde bulunan delik.
—Patol. Bir sıvının, yalnız fazla olması yüzünden doğal bir boşluktan dışarı akması.

TAŞMAK gçz. f. **1.** Bir akarsudan, bir sıvıdan söz ederken, yatağının, kabının dışına çıkıp yayılmak: *Yatağından taşan bir ırmak. Süte dikkat et, taşabilir. Kahve taştı.* **—2.** Bir kaptan söz ederken, fazla dolu olmak ve içeriğini artık içine sığdıramamak: *Küvet taşacak, musluğu kapat.* **—3.** Kimselerden söz ederken, çok sayıda bulunmak, bir yeri kaplamak: *Kalabalık, stattan dışarı taşıyordu.* **—4.** Bir sınırın, bir çizginin vb. ötesine geçmek: *Resim yaparken dikkat edin, boya çizgilerin dışına taşmasın. Rujun taşmış, mendil vereyim de sil.* **—5.** Çok yoğun bir duygu nedeniyle kendini tutamamak; bu duyguyu bütün yoğunluğuyla yansıtmak, göstermek: *Uzun süre susmuş, sonunda dayanamayıp taşmış, öfkeyle bağırmaya başlamıştı.*
—İnş. Bir bina, bir duvar sözkonusu olduğunda, hizadan ya da çekülden öne doğru çıkmak.
—Matbaac. *Taşmış satır*, bir dizgide normal satır ölçümüne göre sola doğru genişlemiş satır.
—Metalürj. Bir külçe döküm ya da kalıplama sözkonusuysa, döküm metali için CO, H_2, N_2 gibi gazların etkisiyle döküm seviyesini aşmak.

◆ **taşırmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi taşırmak*, kabararak kabının dışına çıkmasına yol açmak: *Sütü, kahveyi taşırmak.* **—2.** *Bir kabı taşırmak*, fazla doldurarak içeriğinin taşmasına yol açmak: *Bardağı taşıran son damla.* (→ BARDAK.) **—3.** *Bir şeyi taşırmak*, onun bir sınırın, bir çizginin vb. ötesine geçmesine neden olmak: *Boyayı taşırmadan sürmek.*
—İnş. Komşu binaların hizasından taşacak biçimde inşa etmek.
—Matbaac. *Satır taşırmak*, bir dizgide normal sayfa ölçümüne göre bir ya da birkaç satırı genellikle sol taraftan yana doğru genişletmek.

Taşnaksutyun (ermenice *daşnaktsutyun*, federasyon'dan), 1890'da Tiflis'te kurulan Ermeni ihtilal cemiyetleri birliği'nin kısa adı. Rus sosyal devrimcileri örnek alarak Osmanlı İmparatorluğu, Rusya, İran'da örgütlenen ve çetecilik ve terör yöntemlerini benimseyen Taşnaksutyun, Birinci Dünya savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Rusya ile işbirliği yaptı. Mayıs 1918'de taşnaklar, Kafkaslar'da kurulan geçici Ermeni Cumhuriyeti'nin başına geçtiler. 2 aralık 1920'de Ermenistan'ı sovyetleştiren Kızıl ordu'nun müdahalesiyle iktidardan, çok geçmeden de ülkeden kovuldular. (→ Kayn.)

TAŞNANESİ a. Taşlık yerlerde yetişen, tüylü grimsi yeşil yapraklı, kuvvetli nane kokulu ve baharlı, lezzetli, otsu bitki. (Ku-

rutulmuş yaprakları nane yerine kullanılır. Yöresel olarak kaya yarpuzu da denir. Bil. a. *Micromeria fruticosa* ya da *M. marifolia;* ballıbabagiller familyası.)

TAŞOCAĞI a. Yapı işlerinde kullanılan kayaçların çıkarıldığı yer.
—ANSİKL. Taşocağı, yapılarda kullanılan kesme taş, kayağantaş, alçıtaşı, değirmentaşı, kireçtaşı, kum, kil, yalıtım maddeleri gibi her türlü taş ve malzemenin üretildiği işletmelere verilen addır. Taşocakları açık işletme ya da yeraltı işletmesi şeklinde olabilir. Taşocaklarına ilişkin kurallar bir tüzükle düzenlenmiştir. Buna göre ocak hangi arazide meydana çıkarsa açma ve işletme hakkı o arazi sahibine aittir. Maden yasası'na göre, madenler bulundukları arazinin mülkiyetine bağlı olmadıkları, devletin hüküm ve tasarrufu altında oldukları halde, taşocakları, meydana çıktıkları arazinin mülkiyetine ait olmaları nedeniyle önemli bir farklılık gösterir.

TAŞOLUK, Afyonkarahisar'ın Sincanlı ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 112 nüf. (1990). Belediye.

TAŞOLUŞ a. Yerbil. Bir çökeli etkileyen ve yavaş yavaş onu bağdaşık bir kayaca dönüştüren fiziko-biyokimyasal süreç (örn. kumun kumtaşına dönüşmesi). [Tortulun yüzeysel bölümünde biyokimyasal taşoluş, ortamı değiştiren canlı organizmalar yardımıyla gerçekleşir. Daha derinde taşoluş, fizikokimyasal olaylara dayanır, zamanla ve derinlikle artar; ayrıca, diyajenez, çimentolaşma olaylarından ve minerolojik değişimlerden etkilenir.] (Eşanl. DİYAJENEZ.)

TAŞOVA, Orta Karadeniz bölümünde, Yeşilırmak'ın Kelkit ırmağı ile birleşmeden önce geçtiği küçük alüviyal ova. K.'de Karaömer, G.'de Sakarat dağları arasında; K. Anadolu fay sistemi üzerinde yer alır. Tütün yetiştirmekle ünlü önemli bir tarım ala-

TAŞOVA, Orta Karadeniz bölümünde Amasya iline bağlı ilçe; 54 767 nüf. (1990); 1 010 km^2; merkez bucağı dışında 3 bucak, 56 köy. Merkezi, Amasya'nın 51 km K.-D.'sunda *Taşova,* 10 197 nüf. (1990). Tahıl, şekerpancarı, tütün üretimi.

TAŞOYUCU sıf. Zool. Taşları kemirerek oyan hayvanlara denir. (Eşanl. LİTOFAJ.)

TAŞOZ, Ege denizi'nin kuzeyinde (Kavala *nomosu*) yunan adası, kıtadan Taşoz boğazı ile ayrılır; 378 km^2; 13 300 nüf. Merkezi *Taşoz,* adanın kuzey kıyısındadır. Dağlık ve ağaçlık bu adanın en yüksek doruğu 1 127 m'ye ulaşır.
—Tar. Paroslular, kıtadaki Pangaion dağının altın ve gümüş madenlerini işletmek için, erken bir tarihte adaya yerleştiler. O dönemde adanın kendisi de bağları ve zeytinlikleri sayesinde çok zengindi. İ.Ö. 491'de Persler adayı işgal etti ve surlarını yıktı. Med savaşlarının ardından Taşoz Atina konfederasyonu'na girdi. İ.Ö. 465'te birlikten çıkmak isteyen adaya, İ.Ö. 462'de Kimon boyun eğdirdi. Daha sonra Peloponisos savaşı boyunca Taşoz, Sparta ve Atina arasında el değiştirdi. Hellenistik dönemde ada Roma'nın tarafını tuttu ve böylece zenginliğini sürdürdü. Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi üzerine (İ.S. 395) Bizans devletinin (Doğu Roma İmparatorluğu) payına düştü. Dördüncü Haçlı seferi sırasında İstanbul'u ele geçirerek Latin İmparatorluğu'nu kuran katolik devletlerden Venedik Cumhuriyeti'ne bağlandı (1204). Bizanslılar tarafından geri alındı (1261). İstanbul'un fethinden (1453) hemen sonra Hamza Bey komutasındaki türk donanmasınca ele geçirilen Taşoz, Midilli'nin ceneviz dukası Rodrigo'nun yönetimine bırakıldı. Sadrazam Mahmut Paşa tarafından doğrudan osmanlı topraklarına katıldı (1456). Limni ile birlikte papalık donanmasının işgaline uğrayan ada (1457), Fatih'in Mora seferi sırasında (1458) türk donanmasınca geri alındı. 1463-1479 Türk-Venedik savaşı'nda iki taraf arasında sürekli el değiştiren ve sonunda Osmanlı devletinin egemenliğinde kalan Taşoz, daha sonra Cezairi Bahri Sefid vilayeti adını alan Kaptanpaşa eyaletine bağlandı. Balkan savaşı sırasında yunan deniz kuvvetleri tarafından ele geçirilerek türk yönetiminden çıktı (1912).
—Arkeol. Kazılar sonucu Taşoz kentinin büyük bir bölümü, özellikle de dinsel yaşamın yoğunlaştığı "Theoroslar geçidi" ortaya çıkarıldı. Burada yer alan büyük sunak Apollon ve Musalar'ı betimleyen klasik dönem başlarına ait kabartmalarla (Louvre) süslenmişti ve dinsel görevliler olan *theoros*'ların adlarının kazılı olduğu uzun listelerle kaplıydı. Kentte önemli tapınaklar yer alıyordu: Artemis tapınağı'nda güzel heykeller ve çeşitli atölyelerden çıkma doğu üslubunda vazolar ele geçirildi. Herodotos'un da sözünü ettiği Herakles tapınağı ikili bir külte sahne oluyordu: tanrı Herakles ve kahraman Herakles kültü. Kazılarda ayrıca agora, kentin siyasal yaşamına ilişkin yapılar ve konutların bulunduğu birçok semt gün ışığına çıkarıldı. Kent, büyük bölümü mermerden yapılmış olan sur duvarıyla övünüyordu; surun kapıları büyük boy kabartmalarla süslüydü: Silenos kapısı (Dionysos'un bu arkadaşını bugün de aynı yerde görmek mümkündür: at kuyruğu, kulakları ve toynakları olan ve kente giren bir adam), Zeus kapısı, Herakles kapısı (kabartması İstanbul'da). Adada heykel atölyelerinin gelişme göstermesi (dev boyutlu koç taşıyan adam heykeli, İ.Ö. VI. yy. ortaları; Dionysos heykeli, İ.Ö. IV. yy. ortaları, aynı dönemden kalma Musa heykelleri), zengin mermer yataklarının varlığıyla açıklanır. Taşoz'da yüksek bir anlatım gücüne sahip figürlerle kaplı (İ.Ö. V. yy.'da, bir nymphe-yi kaçıran Silenos, daha sonraları da Dionysos ve Herakles) sikkeler basıldı.

TAŞÖREN, esk. **Ağırnas,** Kayseri'nin Melikgazi ilçesi Gezi bucağına bağlı belde iken yeniden Ağırnas adını aldı (3 449 nüf. [1990]).

TAŞPAMUĞU a. Amyant.

TAŞPINAR, Aksaray ilinin merkez ilçesine bağlı bucak; 19 882 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi *Taşpınar,* 3 409 nüf. (1990).

TAŞPINAR, Konya'nın Cihanbeyli ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 493 nüf. (1990). Belediye.

Taşpınar halısı, Aksaray'ın merkez ilçesine bağlı Taşpınar bucağında dokunan ince kalite yün halı. Niğde'de halıcılığın çok eski bir geçmişi vardır. Yörede dokunan halılar içinde Taşpınar halıları, geleneksel özelliklerini koruması bakımından önemlidir. Taşpınar halılarının karakteristik desen şeması, ortada geometrikleşmiş çiçek ve yaprak motiflerinden oluşan büyük bir madalyon, köşelerde çeyrek madalyonlar ve bitkisel motiflerden oluşmuş bordürdür. Taşpınar halıları içinde basamaklı üçgen mihrap desenli seccadeler de vardır. Atkı, çözgü ve ilme ipliği yündür. Yünün renklendirilmesinde kök boyaları kullanılır. En çok kullanılan renkler kiremit rengine kaçan kırmızı, lacivert, krem rengi ve hakiye çalan yeşildir. Dokumada çift bağlama kullanılmaktadır. Hav yüksekliği 5-7 mm; dm^2'deki ilme sayısı en az 1 740'tır.

TAŞPORSUĞU a. Başlıca Güney yarıküre'nin sıcak ve ılıman bölgelerinde yetişen ağaç. (Bazı botanikçilerce tek başına *Podocarpaceae* familyasını oluşturur, başka botanikçiler bu cinsi porsukgiller familyasına sokarlar.) [Bil. a. *Podocarpus;* kozalaklılar takımı.] (Eşanl. PODOKARPUS.)
—ANSİKL. Taşporsukları, almaşık, şerit yapraklı, genellikle bir eşeyli çiçekli bitkilerdir; erkekçiçekler yaprakların koltuğunda ya da dalların ucunda tırtılsı başak, dişiçiçekler gevşek başak halinde bulunur. Meyvesi drupadır. Yeni-Zelanda'da yetişen *Podocarpus totara* sert ve kırmızı bir odun verir; Japonya'da yetişen *P. macropylla* Güney Avrupa'da süs bitkisi olarak yetiştirilir. *P. madagascariensis*'in odunu parke ve kereste olarak kullanılır.

TAŞPUDRA a. Kozmet. Sıkıştırılmış kuru pudra ya da az veya çok renklendirilmiş susuz pudra-krem karışımından oluşan ve makyaj yapmakta kullanılan bir kozmetik ürün; genellikle gösterişli düz bir saat kabı biçimindeki bir kutu içinde hazırlanarak piyasaya verilir.

TAŞRA a. **1.** Ülkenin başkenti ve en önemli kentlerinin dışında kalan yerlerin tümü. **—2.** Taşra kentlerinin tümü; başkent ve en önemli kentlerin yaşamının karşıtı olarak taşrada oturma, taşrada yaşama: *Taşra yaşamı. İstanbul'a atanmadan önce on yıl taşrada hizmet veren bir öğretmen.* **—3.** Başkent ve çok büyük kentlerdeki hareketlilikten, karışıklıktan, düşünsel etkinlikten ve canlılıktan çok farklı olan, sakin, biraz çağdışı ve eskimiş bir yaşam biçimi açısından ele alınan bu kentler, bu bölgeler: *Taşradan geldiği her halinden belli oluyor. Nüfusunun çok olduğuna bakmayın, bu kent, her yönüyle tam bir taşra!* **—4.** *Esk.* Dışarı. **—5.** *Esk.* Dış kısım.
—Ask. tar. *Taşra kulluğu,* Osmanlılar döneminde İstanbul dışındaki bölgelerin güvenliğini sağlamakla görevli kuruluş. (→ KULLUK.)
—İkt. tar. *Taşra hazinesi,* Osmanlı devletinde, Dış hazineye verilen ad. (Osmanlılar'da, biri İç hazine ya da Enderun hazinesi, öteki Dış hazine ya da Birun hazinesi olmak üzere iki hazine vardı. XVI. yy.'ın ortalarında bir de Yedikule hazinesi bulunuyordu.)
—Kur. tar. *Taşra dirliği,* Osmanlılar'da İstanbul dışında sipahilik vb. görevler için verilen dirlik.
—Tasav. *Taşra meydancısı,* mevlevi tekkelerindeki iki meydancıdan birine verilen ad. (Bunlar, şeyh ile müritler arasındaki bağlantıyı sağlar, şeyhin gezi ve ziyaretlerinde ona yoldaşlık eder, ayrıca dergâhın dış ve iç bazı hizmetlerine bakarlardı.)

TAŞRAKARASLAN, esk. **Karaaslan,** Konya'nın merkez ilçesine bağlı köy iken 1980'den sonra mahalle oldu.

TAŞRALI sıf. ve a. **1.** Taşrada yaşayan ya da taşra kökenli bir kimse için kullanılır; dışarlıklı: *Taşralı bir aile.* **—2.** Başkentle karşılaştırıldığında, davranışlarında taşraya yakıştırılan bir tutukluk, bir beceriksizlik görülen kimse için kullanılır: *Nereye nasıl gideceğini bilmeyen taşralı bir acemi.* **—3.** *Taşralı kalmak,* taşrada edindiği yaşama biçimini korumak, ondan sıyrılamamak.

TAŞTDAR a. (fars. *taşt* ve *-dār*'dan). Kur. tar. Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Memluk sultanlığında hükümdara

J. A. Somville-Vloo

Comblanchien'deki (Fransa) taşocağı

çeşitli hizmetlerde bulunan saray görevlisine verilen ad. (Bunlar, hükümdar yemek yemeden önce ve sonra ellerini yıkaması, aptes alması için ibrik ve leğen getirir; ayrıca hükümdarın kılıç, giysi ve oda takımlarını gözetip korurlardı.)

TAŞTEMEL a. Bayınd. Elle kılıcına yerleştirilmiş iri taşların, aralarına taş kırıkları doldurularak kamalanmasıyla oluşan 20 -30 cm kalınlığında karayolu temel katmanı.

TAŞTHANE a. (fars. *ṭaşt* ve *ḫane*'den). Kur. tar. Osmanlı saraylarında padişaha ait bazı eşyanın saklandığı yere verilen ad. (Burada padişahın kılıçları, koşum takımları, çizmeleri, ibrikleri, giysileri ve öteki bazı özel eşyası saklanırdı. Padişah uzun sürecek bir geziye ya da sefere çıktığında saray mutfağı gibi taşthane de padişahın beraberinde götürülürdü. Taşthanede hizmet eden görevliye *baba* adı verilirdi.)

TAŞTİR a. (ar. *taştir*, devenin dört memesinden ortadaki ikisini sağma; bir nesneyi ortadan ikiye ayırma). Ed. Gazelin beyitlerinde iki dize arasına aynı vezinde, birbiriyle uyaklı dizeler ekleyerek bentlerden oluşan yeni bir şiir (musammat*) meydana getirme; bu yolla ortaya çıkan şiir.
—ANSİKL. Ed. Beyitlerin ortasına iki, üç, dört vb. dize eklenmesiyle murabba, muhammes, müseddes gibi musammatlar elde edilir. En yaygın olan beşer dizeli bentlerden oluşan biçimdir. Bu türde uyak düzeni şöyledir: aaaaa, bbbba vd. Ünlü örnekleri arasında Nedim-i Kadim ile İzzet Ali Paşa'nın gazellerine Nedim'in yazdığı, Baki'nin gazeline Yahya Kemal Beyatlı'nın yazdığı taştirler yer alır.

TAŞUCU, İçel'in Silifke ilçesine bağlı bucak; 16 955 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi *Taşucu*, 6 743 nüf. (1990).
—Tar. ve Arkeol. Taşucu'nda ilk yerleşme, Ağalimanı kıyısında, İ.Ö. VII. yy.'da Yunanlılar'ca kurulan *Holmi* kolonisidir. Bu kent fazla gelişmemiş, halkı Seleukos I Nikator döneminde yeni kurulan Seleukeia'ya aktarılmıştır (İ.Ö. IV. yy. sonu - III. yy. başı). Yörede Romalılar'dan kalma yapı kalıntıları, aslan heykelleri ve Augustus'a ait olduğu sanılan bir heykel (Adana müzesi) ortaya çıkarılmıştır.

TAŞUCU körfezi, Akdeniz kıyısında, Göksu deltasının İncekum burnu adı verilen G.-B. çıkıntısı ile Taşeli kıyıları arasındaki küçük girinti.

TAŞUNU a. Bayınd. FİLLER'in eşanlamlısı.
—Taşoc. Mekanik bir işlemle çok küçük boyutlara indirgenmiş kaya.

TAŞUZ ya da **TAŞAUZ** ya da **TAŞAVUZ,** Türkmenistan'da kent, Hive vahasında; 112 000 nüf. (1989). Pamuk ipliği. Besin sanayisi. Tarım gereçleri onarımı. Yapı gereçleri. Halı.

TAŞYAĞI a. Gazyağı.

TAŞYONCASI a. Avrupa, Asya, Afrika ve Amerika'da yetişen ve hayvan yemi olarak kullanılan ot. (Bil. a. *Melilotus;* kelebekçiçekligiller familyası.)

TAŞYUVARI a. Taşküre.

TAŞYÜREKLİ sıf. Acımasız kimse için kullanılır.

TAŞYÜREKLİLİK a. Acımasızlık.

TAT a. **1.** Bazı cisimlerin tat alma organı üzerinde bir duyum bırakma özelliği; bu duyumun kendisi: *Suyun rengi ve tadı yoktur. Buruk bir tadı var.* **—2.** Yiyecek ve içeceklerin bıraktıkları hoş ve kalıcı duyum; lezzet: *Bu sosun hiç tadı yok. Şu yemeği bir deneyin, tadı damağınızda kalacaktır.* **—3.** Tatlılık derecesi: *Bu sütlacın tadı biraz az olmuş.* **—4.** Bir şeyin verdiği zevk; bıraktığı izlenim: *Artık buraların eski tadı kalmadı. Anıların buruk tadı.* **—5.** *Bir şeyden tat almak,* bir şeyi sevmek, ona değer vermek, ilgi duymak, ondan hoşlanmak: *Yaşamdan tat almak. Artık hiçbir şeyden tat almıyor.* ‖ *Tat kazanmak, tadı gelmek,* tatlı bir duruma gelmek, tatlanmak. ‖ *Tat vermek,* bir şeye tat kazandırmak; hoşa gidecek bir durumun doğmasını sağlamak; usandırıcı, bıktırıcı olmak: *Artık bu yaptıkları iyice tat verdi.* ‖ *Tadı damağında kalmak,* hoşa giden bir şeyin tadını ya da ondan alınan zevki unutamamak. ‖ *Tadı gitmek, tadı kaçmak,* tatsız bir durum almak, tatsızlaşmak; hoşa gidecek, zevk verecek yönlerini yitirmek: *Eskisi gibi değil, buraların da tadı kaçtı.* ‖ *Tadı tuzu kalmamak,* sözkonusu yemekse, lezzeti kalmamak; bir şey, bir kimse, bir yerse, eski, güzel, imrenilir durumunu kaybetmek. ‖ *Tadı tuzu yok,* tatsız tuzsuz; zevksiz, yavan: *Günlerimizin tadı tuzu yok.* ‖ *(Bir kimsenin) tadı yok,* sağlığı ya da neşesi yok: *Bu günlerde hiç tadım yok.* ‖ *Tadına bakmak,* bir şeyden bir parça ağzına alarak lezzetini yoklamak: *Tadına bir bak bakalım, tuzlu mu olmuş?* ‖ *Tadına doyamamak,* bir şeyden çok zevk almak, çok hoşlanmak. ‖ *Tadına doyum olmamak,* doyulamayacak ölçüde lezzetli olmak: *O sulu şeftalilerin tadına doyum olmazdı.* ‖ *Tadına varmak,* bir şeyin güzelliğini bütün yönleriyle ve inceliğiyle anlamak: *Plakları dinledikçe tadına varıyordu.* ‖ *Tadında bırakmak,* bir şeyin güzelliğini bozacak aşırılıklardan kaçınmak: *Yeter artık, tadında bırak şakayı.* ‖ *Tadından yenmemek,* bir şeyin hoşa gitmediğini belirtmek için alaylı olarak söylenir. ‖ *Tadını almak,* yaptığı, üzerinde çalıştığı bir işten zevk duymaya başlamak. ‖ *Tadını bulmak,* tadı yerine gelmek, tatlanmak. ‖ *Tadını çıkarmak,* güzel bir şeyden istediği gibi yeterince ve her yönüyle yararlanmak: *Şimdi tatilin tadını çıkarıyor, bütün gün yüzüyordu.* ‖ *Tadını kaçırmak,* güzel, hoşa giden bir şeyi aşırılığa kaçarak zevksiz bir duruma sokmak.
—Bes. san. *Tat artırıcı,* tat alıcılarının duyarlılığını artırmaya yarayan katkı maddesi. (Bunlar, bitkisel ve hayvansal özütlerden elde edilen guanilik ve inosinik asitler, sodyum glutamat gibi maddelerdir.)
—Fizyol. *Tat alma,* tatma yoluyla bir şeyin tadını algılama işlevi.
—Fizyol. ve Nörol. İnsan ve hayvanlarda, besinlerin ya da yakın çevrenin kimyasal bileşiminin, sulu çözeltilerin analizinde özelleşmiş duysal alıcılar yardımıyla belirlenmesini sağlayan işlev. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tat, koku duyusunu ve kanın kimyasal bileşimini denetleyen çeşitli mekanizmaları da içeren, daha genel bir kimyasal algılama işlevinin çeşitli yönlerinden yalnız biridir. İnsanda tat yalnız ağız düzeyinde algılanır ve koanalar (burun delikleri) yoluyla algılanan koku, çok daha büyük bir ayırım gücü ve çok daha düşük bir eşiğe sahip olduğu için bunu büyük ölçüde etkiler. Dilin son derece gelişmiş olan dokunsal duyarlılığı da kıvam ve ısıların çok ince bir şekilde algılanmasıyla bu işleve katkıda bulunur. Dört temel tat vardır: tatlı, tuzlu, ekşi ve acı. Bunlar, dil üzerinde bulunan ve papilla denen karmaşık organlar üzerinde kümelenmiş *tat tomurcukları* adlı özel alıcılar tarafından algılanır. "Dil V'si"ni oluşturan dilin arkasındaki büyük *çanaksı papillalar* özellikle acı tatlara, dilin ucu tatlı ve tuzlu tatlara, kenar bölgeler ise ekşi tatlara duyarlı olmakla birlikte bu yerleşimler mutlak değildir. Tat duyularıyla ilgili bilgiler farklı üç kafa siniri çifti tarafından toplanır: yüz siniri, dil -yutak siniri ve vagus siniri.

Ayrıca besinlerin tadıyla onların kimyasal yapıları arasındaki bağlar da basit değildir ve "tuzlar", daha doğrusu madensel iyonların tuzlu, ozların ve diholozitlerin şekerli, H^+ iyonlarının ekşi ve alkaloitlerin acı bir tadı olması yaklaşık nitelendirmelerdir: bu tatların her biri öncekilerle hiçbir kimyasal benzerliği olmayan cisimlerde de bulunur. Örneğin sakarin kesinlikle bir oz değildir. Ayrıca şekerli bir tat acı bir tadı çok iyi örtebilir. Öte yandan, herhangi bir anomali sözkonusu olmasa dahi tat duyarlılığı kişiden kişiye değişir.

Kimsayal alıcılarının tümü sulu çözeltilerin çözümlenmesine uyum sağlanmış olan suda yaşayan hayvanlarda tat ve koku alma arasındaki farkı gösterebilmek zordur. Balıkların genellikle ağızları çevresinde yalnız tat duyusuna yönelik kimyasal alıcıları vardır. Başta kelebekler olmak üzere çiçekten çiçeğe konan böceklerin de ayaklarının ucunda çiçektozunun şekerli tadına duyarlı alıcılar vardır.

Tat, hayvanlara her şeyden önce zehirlenmelerden korunmada ve çeşitli avları haber vermede yararlı olur. İkincil olarak, sindirime olanak veren salgı reflekslerini (tükürük, mide özsuyu) başlatmaya yarar. Ancak Pavlov'dan bu yana bu basit reflekslerin, alışılagelmiş besinlerin yalnızca görülmesi gibi koşullu reflekslerle tamamlanabileceği de bilinmektedir.
—Nörol. Tat duyumunun tamamen ya da kısmen kaybı çevresel sinir sisteminin lezyonlarında gözlenir. Bozukluk dil-yutak siniri tutulmalarında, özellikle acı duyumunu etkileyecek şekilde dilin arka üçte birinde, yüz siniri, timpan siniri ve dil siniri tutulmalarında, tuzlu, tatlı ve ekşi duyumlarını azaltacak biçimde dilin ön üçte ikisinde bulunur.

Özellikle tek başına ortaya çıkabilen ya da genel bir krizin ilk belirtisi olabilen *tat sanrıları*'nın sözkonusu olduğu merkez sinir sistemi lezyonlarında tat duyusu eksiklikleri nadiren kanıtlanabilir.

TAT a. (esk. türkç. sözc.). *Esk.* Türkler'in, egemen olduğu bölgelerde yaşayan iran, kürt ve arap soyundan gelme kimselere verdikleri ad. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Hazar denizi'nin kıyılarında yaşayan, Türkler'le karışmış iran asıllı kavimlere (Tacikler vb.) verilen ad.
—ANSİKL. Tat adına Orhun yazıtlarından beri türkçe yapıtlarda rastlanmakta, ancak anlam değişikliğine uğradığı görülmektedir. Bu ad tüm yabancılara verildiği gibi asıl iran kökenliler için kullanıldı. İran'da Gazvin'in B. bölgelerinde yaşayan halk da Tatlar adıyla anılır ve farsçanın değişik bir kolu olan *tati şivesi* ile konuşurlar. Tatlar'ın yoğun olduğu bölge, Kafkaslar'ın D.'sundaki Apşeron yarımadasıdır.

TAT (*Thematic Apperception Test*'in kısaltması), Morgan ve Murray tarafından geliştirilen, çocuklara ve yetişkinlere yönelik yansıtmalı test. Bir ya da birkaç kişilik ve çeşitli anlamlara çekilebilen sahneler simgeleyen bir levhalar dizisinden oluşur. Bu levhaların yansıttıkları tablolar ya da fotoğraflar çevresinde, testten geçen öznenin bir öykü tasarlaması gerekir. TAT'ın yorumlanması her öykünün bir içerik ve biçim çözümlemesine dayanır ve öznenin çatışma çekirdeklerinin ve savunma mekanizmalarının saptanmasını amaçlar. Bu test, bilinçdışı fantazmalarla zenginleşmekle birlikte, onların egemenliğine girmeyen bir ben ülküsüne yönelir. Rorschach testiyle birlikte en sık kullanılan yansıtmalı testtir.

TATA. Tar. coğ. Anadolu'nun Phrygia ya da Pisidia bölgesinde kent; Hoyran gölünün K.'inde ele geçen kimi yazıtlarda adına rastlandığından bu yörede olduğu sanılmaktadır.

TATA, Macaristan'da (Komárom yönetim bölgesi) kent, Tatabánya'nın K.-B.'sında; 23 400 nüf. Kaplıca tesisi. Spor kampı yeri. Eski anıtlar. —Kentin yakınında, Tuna vadisinde bulunan bir mağarada, Levallois kerestesinden, moustier evresi havasında bir orta yontmataş sanayisi ortaya çıkarıldı.

TATA (Camsetci Nasarvanci), hintli sanayici (Navsari, Gucerat, 1839 - Bad Nauheim 1904). Parsi bir ailedendi. Yirmi yaşında Çin'e gitti, burada, Hindistan'la geniş bir ihracat ticaretinin temellerini oluşturdu. Girişimleriyle Çin, Japonya, New

York, Paris ve Londra'da firmasının şubelerini açtı. 1874'te Nagpur ve Bombay'da iki fabrika kurdu, bu fabrikalara hammadde sağlamak üzere Mısır pamuğunun Hindistan ikliminde yetiştirilmesini sağladı. XIX. yy.'ın son yıllarında, hint maden endüstrisi için bir gelişme planı düzenledi. Çalışmalarını, Bombay'da Tac Mahal Hotel'in yapımı (tüm Doğu'nun en güzel oteli), japon ipek yetiştiriciliğinin Maysor'a getirilmesi, Bombay kentinin güzelleştirilmesi, Bangalor Bilimsel enstitüsü'nün kurulması vb. gibi farklı alanlarda sürdürdü. —Camşedpur'da (Bihar) gerçek bir "Tata imparatorluğu" oluştu (demir-çelik sanayisi, makine yapımı, çelik borular). Grubun etkinlikleri Hindistan endüstrisinin birçok sektörüne yayıldı. Grup bugün 40'a yakın şirketi kontrol etmektedir.

TATAİON ya da **TOTTAİON.** Tar. coğ. Anadolu'nun Bithynia bölgesinde kent; Nikaia'nın (İznik) K.-B.'sında, Sangarios (Sakarya) nehrinin D.'sundaydı. Geyve yakınlarında olduğu sanılan kent Nikaia'ya bağlı piskoposluk merkeziydi. Bizans döneminde bulunduğu bölge *Regio Tataion* ya da *Regio Tottaion* olarak anılıyordu.

TATAJUBA a. (portekizce *tatajuba*). Tropikal Amerika'da yetişen ve düzensiz dokulu, sert, ağır, hatta çok ağır, esmer-sarı bir odun veren ağaç. Odunu doğramacılıkta, tornacılıkta ve travers yapımında kullanılır. (Bil. a. *Chlorophora tinctoria;* dutgiller familyası.)

TATAMİ a. (japonca sözc.). Pirinç saplarının örülerek hasır haline getirilmesiyle yapılan ve savaş sporlarında, özellikle de judoda minder olarak kullanılan kalın halı.

TATAR a. Kur. tar. **1.** Osmanlı devletinde atlı ya da arabalı posta görevlisi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Tatar ağası*, posta görevi yapan tatarların amiri. (Ocakta posta işlerinden doğrudan sorumlu olan ağadan sonra "tatar odabaşısı" gelirdi). || *Tatar arabası*, posta görevi yapan tatarların sürdükleri iki, dört ya da altı atlı taşıt aracı.
—Esk. gıy. *Tatar dolamanı*, posta tatarlarının giydiği kısa etekli bir tür dolaman.* || *Tatar kalpağı* → KALPAK.
—ANSİKL. Tatar denen posta görevlileri, önceleri yalnız tatar soyundan olduklarından kendilerine bu ad verildi. Sonradan değişik ırklardan, genellikle iyi binici, çevik, uzun ve yorucu yolculuklara dayanıklı, gözü pek kişiler de bu göreve alınmasına karşın, "postacı" yerine kullanılan "tatar" terimi değişmedi. Zamanla tatarlar, başkent olan İstanbul'da bir tatar ağasının yönetiminde, bir asker kuruluşu gibi ocak olarak örgütlendiler. Yolculuklarında konup göçmelerini, hayvan değiştirmelerini sağlamak üzere yurdun belirli yerlerinde onlar için menzilhaneler kuruldu. Ayrıca, vezirlerin, önde gelen devlet adamlarının hizmetinde de özel konak tatarları vardı. Ancak, bunlardan yalnız resmi ocaklı tatarlar, kendilerine özgü siyah kuzu postundan tepesi sarı, uzunca kalpak ve özel bir elbise giyebilirlerdi. Tanzimat'tan sonra Posta ve telgraf nezareti'nin kurulması üzerine (1840) Tatar ocağı kaldırıldı.

TATAR a. **1.** Bir türk kavmi. (Bu anlamda büyük harfle yazılır.) [→ TATARLAR.] **—2.** Bu kavimden olan kimse. **—3.** [Tamlayan olarak] Tatarlar'la ilgili: *Tatar dili.*
—Esk. sil. *Tatar oku*, arbalet*'e Türkler'ce verilen ad. (Bu yayla atılan çok sert ve büyük oklar da bu adla anılırdı.)
—Mutf. *Tatar böreği* → BÖREK. || *Tatar çorbası*, ortasına kıymalı iç konup kapatıldıktan sonra küçük küçük kesilen hamurları et suyuyla pişirerek yapılan yoğurtlu çorba. (Üzerine yağ, kekik ve nane konur.) || *Tatar salçası*, mayoneze hardal, sirke, kıyılmış yeşil soğan, maydanoz ve küçük doğranmış lop yumurta ekleyerek yapılan sos. (Daha çok balık yemeklerinde kullanılır.)

TATAR, Uşak'ın Sivaslı ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 402 nüf. (1990).

TATAR (Seyfi), türk boksör (Sivas 1945). Boksa 1963'te başladı. Sağlam fizik yapısı ve etkili sağ yumruklarıyla kısa sürede adını duyurdu. 1967-1972 arası altı yıl üst üste Türkiye şampiyonu, beş kez Balkan şampiyonu oldu (1967, 1969, 1970, 1971, 1972). Avrupa şampiyonalarında (1967, 1969) ve Akdeniz oyunları'nda (1967, 1971) ikişer kez gümüş madalya kazandı.

TATAR AHMET FEYZİ PAŞA → AHMET FEYZİ PAŞA Tatar.

TATAR boğazı, La Pérouse boğazı da denen deniz kolu, Büyük Okyanus tarafından oluşturulur ve Asya'nın Rusya kıyılarıyla Sahalin arasında Japon denizi'ni Ohotsk denizi'ne bağlar. En dar yerinde yalnızca 7 km genişlikte olan bu deniz koluna, kuzey kesiminde Amur ırmağı dökülür; La Pérouse burayı buldu, dolaştı ve adını verdi (1787).

Tatar Ramazan, Kerim Korcan'ın hikâye kitabı (1969). Dokuz hikâyeden oluşan kitabın sekiz hikâyesi, hapishane yaşamından kesitler içerir; cezaevi müdürü, gardiyan gibi görevlilerin davranışlarının yol açtığı olayları anlatır. Tiyatroya da uyarlanan yapıt, İstanbul Şehir tiyatrosu'nda oynandı (1976).

TĂTĂRĂSCU (Gheorghe), rumen siyaset adamı (Craiova 1886 - Bükreş 1957). Avukattı, liberal milletvekili ve İon Brătianu'nun yardımcısı, sonra kralın güvenilir adamı oldu, hükümetin başına getirildi (1934-1937); ülke ekonomisini yeniden düzenlemeye çalıştı ve Titulescu'dan ayrılarak sovyet etkisinden uzaklaştı (ağustos 1936). Dışişleri bakanı oldu (1938), daha sonra yeniden hükümet başkanlığı yaptı (1939-40) ve Besarabya ile Bukovina'yı SSCB'ye bırakmayı kabul etmek zorunda kaldı. Yeniden Dışişleri bakanı oldu (1945-1947), şubat 1947 barış antlaşması görüşmelerine katıldı.

TATARCA a. Türkçenin kuzey-batı grubunda yer alan lehçeler topluluğu.
—ANSİKL. Tatarca Rusya'da, Tataristan Özerk Cumhuriyeti, Volga bölgesi ve Batı Sibirya'nın çeşitli yerlerinde konuşulur. Bu dilin başlıca ağızları kazan, mişer, tepter, astrahan, masımov, ural ve sibirya tatarcasıdır. (*Kırım tatarcası* → KIRIM.) Türkçenin z grubunun y bölümüne girer; *-ğan* (*kalğan* [kalan]), *tav* (dağ), *-lı* (*tavlı* [dağlı]) ayırıcılarıyla belirlenir.
• *Sesbilgisi.* Türkiye türkçesinden bazı farklılıkları şunlardır: *e>i* (*el>il*), *o>u* (on>*un*), *ö>ü* (*ördek>ürdek*), *i>ı* (*it>ıt*). Geriye doğru ünsüz benzeşmesi vardır: *kış-kı*, *yaz-ğı*. Sözcük başındaki ünsüzlerde bazı değişiklikler görülür: *tamır* (damar), *muyın* (boyun), *kün* (gün).
• *Biçimbilgisi.* Ad çekimi: tamlayan durumu: *-nıng: yulnıng* (yolun); yönelme durumu: *-ga: yulga;* yükleme durumu: *-nı: yulnı* (yolu); kalma durumu: *-da: yulda* (yolda); çıkma durumu: *-dan, -nan: minnen* (benden). Kişi adılları: *min, sin, ul, biz, siz, alar.* Gösterme adılları: *bu, ul, şul, tigi.* Soru adılları: *kaysı* (hangi), *kaysısı, kaya* (nereye), *kayda, kaydan, kaçan* (ne zaman), *ni* (ne), *nerse* (ne). Belirteçler: *bilen* (ile), *üçün* (için), *sung* (sonra), *birge* (birlikte). Eylem çekimi: şimdiki zaman: eylem kökünün ünlüyle ya da ünsüzle bitişine göre farklıdır: *alam* (alıyorum), *alasıng, ala, alabız, alasız, alalar; tarıym* (tarıyorum), *tarıysıng, tarıy, tarıybız, tarıysız, tarıylar.* Geçmiş zaman ortaç eki: *-ğan: kalğan* (kalmış).

TATARCIK a. Böcbil. Sarı esmer renkli, uzun ayaklı, çeşitli hastalıklar bulaştırabilen böcek. (Gündüzleri loş yerlerde gizlenir. İki günde bir geceleri kan emer. Soktuğu yer çok kaşınır ve ağrı yapar. Bil. a. *Phlebotomus papatasii;* kelebeğimsisivrisinekgiller [*Psychodidae*] familyası.)
—Tıp. *Tatarcık humması*, PAPPATACİ HUMMASI'nın eşanlamlısı.

TATARIMSI ya da **TATARSI** sıf. **1.** Tatar'a benzeyen kimse için kullanılır. **—2.** İyi pişmemiş yiyecek için kullanılır.

TATARİ sıf. (fars. *tatar* ve ar. *-i*'den *tātārī*). *Esk.* Tatarlar'la ilgili, Tatarlar'a ait.
—Mutf. Az pişmiş et. (Terimin, posta tatarlarının yiyecek olarak yanlarına az pişmiş et almalarından kaynaklandığı öne sürülür.)

TATARİSTAN, eskiden Asya'nın, göçebelerin yaşadığı büyük bölümüne ve özellikle de Türkistan'a verilen ad. Avrupalılar XIV. yy.'da, Küçük Asya'yı belirtmek için de bu adı kullandılar.

TATARİSTAN ÖKÜZÜ a. Zool. YAK'ın eşanlamlısı.

TATARİSTAN ÖZERK CUMHURİYETİ, rusça **Tatarskaya A.R.,** Rusya Federasyonu'nda özerk cumhuriyet; 68 000 km²; 3 650 000 nüf. (1989). Başkenti *Kazan*. Resmi dili *rusça* ve *tatarca*.
—COĞRAFYA. Volga Tataristan'ın batı ucundan K.-G. doğrultusunda akar. Irmağın en büyük kolu olan Kama ise kabaca D.-B. doğrultusunda akarak cumhuriyet topraklarının büyük bölümünden geçer. Vyatka ve Byelaya ırmakları Kama'nın önemli kollarıdır. Bölge genelde alçak ve engebeli bir ovadan oluşur. Volga'nın batısında yüksekliği 235 m'ye ulaşan arazi, Volga tepelerinin en kuzey ucunu oluşturur. Urallar'a doğru yükselen bölgenin güney-doğusunda, 338 m yükseklikteki Bugulma-Belebey platosu yer alır. Bölgede kara iklimi egemendir; kışlar uzun ve sert, yazlar sıcak geçer. Yıllık yağış miktarı 420-510 mm'dir; en çok yağış yaz aylarında düşer. Kar kalınlığının 60 cm'yi bulduğu olur.
Cumhuriyetin büyük bölümü çernozemle (kara toprak) kaplı ormanlı step kuşağında yer alır. Arazinin % 16'sı ormanlarla kaplıdır. Irmak boylarındaki taşkın ovalarında geniş çayırlar uzanır. Kama'nın aşağı kesimiyle Volga kıyısındaki taşkın ovaları Nijnekamsk ve Samara göletlerinin suları altında kalmıştır. Samara göletinin yüzölçümü 1,760 km²'dir.
Nüfusun % 48'i tatar, % 44'ü rustur. Sovyet döneminde kurulan sanayi merkezlerine gelen göçmenler dolayısıyla son yıllara kadar Tatarlar'ın oranı azalırken Ruslar'ınki artmıştır.
Büyük ulaşım eksenleri üzerinde çok elverişli bir konumda bulunan Tataristan, sovyet döneminin başından itibaren büyük bir ekonomik gelişme göstermiştir. Ekonomi daha çok tarıma (tahıl ve hayvancılık) ve yeraltı zenginliklerine dayanır. Tarım ürünleri arasında buğday, mısır, darı, sebze, patates, şekerpancarı, kenevir, tütün ve meyveler sayılabilir. Mandıracılık ve besicilik de önemlidir. Tataristan, ikinci Bakü denilen petrol havzasının başlıca üretim alanıdır. Nijnekamsk hidroelektrik santralının, tamamlanmasıyla sanayileşmekte olan ülkenin enerji potansiyeli daha da artmıştır. Ülkede çeşitli sanayi dalları gelişmiştir.
Kimya sanayisi özellikle Kazan, Mendeleyevsk ve Nijnekamsk'ta gelişmiştir. Takım tezgâhları, torna, karbüratör, tarım makineleri, tıbbi araçlar, saat ve daktilo üreten tesisler, başta Kazan, Zelyonodolsk ve Çistopol olmak üzere Volga ve Kama kıyılarındaki kentlerde yoğunlaşmıştır. Naberejnıye Çelnıy'da dünyanın en büyük kamyon fabrikası bulunur. Madiş ve komşu kentlerde kâğıt ve kâğıt hamuru, Kazan'da sabun üretilir.
Irmaklardan yük taşımacılığında yoğun olarak yararlanılır. Cumhuriyetteki ırmak limanlarıyla Moskova ve Volga Havzasındaki öteki kentler arasında düzenli yolcu taşımacılığı yapılır. Demiryolu ulaşımı fazla gelişmiş olmamakla birlikte cumhuriyetin kuzey-batı ve güney-doğu ucundan Moskova ve Urallar'a uzanan iki ana hat geçer. Başka bir hat Volga ırmağının sağ yakası boyunca kuzey-güney doğrultusunda uzanır. Kazan'dan çıkan karayolları Bugulma ve Menzelinsk'e, Çisto-

Camsetci Nasarvanci Tata

Tatar Ramazan oyunundan bir sahne *İstanbul Şehir tiyatrosu*,(1976)

pol'dan ise Nurlat'a doğru gider.

En büyük sanayi merkezi ve ulaşım kavşağı olan Kazan, Tatar kültürünün kalbidir. Nüfusu 1 milyonu aşan Kazan'da üniversite, çeşitli yüksek okullar, araştırma enstitüleri, birçok kütüphane ve birkaç tiyatro bulunmaktadır.

—Tar. Tatarlar XIII. yy.'ın ortalarında bugünkü Tataristan topraklarına yerleşerek o sırada bölgede yaşayan Bulgarlara egemen oldular. XV. yy.'da Altınordu devleti'nin parçalanmasından sonra kurulan kuzeydeki Kazan Hanlığı'nın Moskova Büyük Prensliği'ne karşı yürüttüğü uzun süreli mücadele IV. İvan'ın (Korkunç) 1552'de Kazan'ı kuşatarak ele geçirmesiyle sonuçlandı. Bunu izleyen çok sayıda ayaklanma sert bir biçimde bastırıldı. Sonraki dönemlerde bölgede birçok yeni yerleşme kuruldu. 1920'de Tataristan Özerk Cumhuriyeti ilan edildi.

1990'da SSCB dağılma sürecine girince Tataristan'da da bağımsızlık eğilimleri güçlendi. 20 mart 1992'deki halk oylaması egemen bir devletin kabulüyle sonuçlandı (% 60,4 evet). Tataristan bağımsızlık isteğinde direnerek, Rusya'yla federasyon anlaşması imzalamayı reddetti.

TATARKİEWİCZ (Władysław), polonyalı filozof (Varşova 1886 - *ay. y.* 1980). 1915-1962 arasında Varşova Üniversitesi'nde felsefe, Poznań üniversitesi'nde (1921-1923) estetik ve sanat tarihi profesörlüğü yaptı ve 1967-1968 arasında Berkeley üniversitesi'nde ders verdi. Yapıtları: *Die Disposition der aristotelischen Prinzipien* (Aristotelesçi ilkelerin düzeni), 1910; *De l'absolu du bien* (İyiliğin mutlaklığı üzerine) [fr. çev.], 1919; *Histoire de la philosophie* (Felsefe tarihi) [fr. çev.], 1931-1950; *les Trois Morales d'Aristote* (Aristoteles'teki üç ahlak) [fr. çev.], 1931; *le Bonheur* (Mutluluk) [fr. çev.], 1947; *la Concentration et le Rêve* (Yoğunlaşma ve rüya) [fr. çev.], 1951 ve *Histoire de l'esthétique* (Estetik tarihi) [fr. çev.], 1960-1967.

TATARLAR, Cengiz Han ordusunu oluşturan çeşitli uluslara batılı, özellikle rus tarihçilerin çin kaynaklarından esinlenerek verdikleri genel ad. Orhon yazıtları'nı çözümlemiş olan V. Thomsen'e göre, bir kavim olarak "Tatar" adı, ilk kez Orhon yazıtları'nda geçer. Thomsen, moğol saydığı bu kavmi Baykal gölünün D. ve G.-D.'suna yerleştirir. René Giraud ise, Orhon yazıtları'nda "Otuz-tatar" ve "Dokuz-tatar" adlarının geçtiğini, bunların ülkesinin Baykal gölünün G.-D. ucunda değil, bugünkü Moğolistan'da olması gerektiğini belirtir. Prof. Dr. Bahaettin Ögel de Otuz-tatarlar'ın bugün Moğolistan'da yaşayan Moğollar'la aynı kavim olmalarının büyük bir olasılık olduğunu yazar. Uygur yazıtları'nda da rastlanan Dokuz-tatarlar'ın 747'den sonra Uygurlar'la savaştıklarından söz edilir. Bu yazıtlara bakılırsa, Dokuz-tatarlar, Uygur devleti dağıldıktan sonra Alaşan bozkırlarında (Çin'in B.'sındaki Kansu eyaletinden K.'deki Gobi çölüne kadar uzanan bölge) yeniden ortaya çıktılar.

Öte yandan, çin kaynakları 842'den başlayarak Tatarlar'dan "Ta-ta" adı altında geniş biçimde söz ederler. Bu kaynaklar Moğolistan'daki K. Tatarları'na "Kara Tatar", Alaşan bölgesindeki G. Tatarları'na da "Ak Tatar" derler. Ak Tatarlar'ın moğol olmadıklarını, bu nedenle türk olmaları gerektiğini belirten çin kaynakları, bunların 9 kabileden oluştuğunu da kaydeder: Ürünkay, Kıyat, Kangurat, Usun, Baydut, Nukuz, Öngüz, Sulduz, Kingüt. Böylece bu bilgilerin ışığında "Tata" adlı bir boylar topluluğunun en geç VI. yy.'dan beri var olduğunu, bunların asıl büyük bölümü oluşturan ve moğol kökenli olan Kara Tatarlar'la (Otuz-tatarlar) moğol kökenli olmayan, ancak türk kökenli mi ya da sonradan türkleşmiş kavimler mi oldukları da kesinlikle belirlenemeyen Ak Tatarlar'dan (Dokuz-tatarlar) meydana geldikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca, Cengiz imparatorluğu kurulunca Moğollar'a katılan bu kabileler topluluğunun, Moğol İmparatorluğu dağıldıktan sonra gerçek benliklerine kavuşmuş olarak yeniden ortaya çıkmadıkları da anlaşılmaktadır.

Öte yandan, bir moğol seferiyle ilgili olarak "tatar" teriminin ilk kez rus kaynaklarına girdiği bir XIII. yy. belgesine bakılırsa, Cengiz Han'ın Harizmşah Muhammet'i izlemekle görevlendirdiği Subutay Batur ve Cebe Noyan komutasındaki 20 000 kişilik bir "tatar" kuvveti, Kalka ırmağı boyunda yapılan savaşta rus-kıpçak birleşik ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı (31 mayıs 1222). Bu çarpışma sırasında 6 rus prensinin öldüğünü, sadece Kiev prensinin askerlerinden 10 000 kişinin öldürüldüğünü, tutsak düşen Kiev prensiyle öteki prenslerin tatar atlılarının ayakları altında ezilerek öldürüldüklerini yazan rus kaynakları, Tatarlar'ın önlerinden kaçan Ruslar'la Kıpçaklar'ı Dniepr (Özü) ırmağına kadar kovaladıktan sonra çekilip ülkelerine döndüklerini belirtir. Yine rus kaynaklarına göre, 1222'de ülkelerine dönen Tatarlar, bu kez Cengiz Han'ın torunu Batu Han yönetiminde yeniden görüldüler (1237). Tatarlar bulgar ülkesini yıkıp kentlerini toprak yığınına dönüştürdükten sonra aynı yıl Volga (İtil) ırmağını geçerek rus topraklarına girdiler. Rusya'nın tüm kuzey kesimini ele geçiren Batu Han (1238), ertesi yıl Kıpçaklar'ın yoğun olarak yaşadıkları Doneç üzerine yürüdü (1239). Tatarlar'ın karşısında daha çok dayanamayan 40 000'i aşkın kıpçak atlısı Macaristan'a sığındı. Kıpçaklar'ı kabul eden Macarlar'ın üzerine yürüyen Batu Han, onları da yenilgiye uğrattı. Böylece Karadeniz'in kuzey kıyıları, Kırım yarımadası ve güney bozkırları Tatarlar'ın egemenliğine gidi (1240). Daha sonra Tatarlar bu topraklarda Altınordu hanlığı'nı kurdular.

Macar arşivlerinde Cengiz Han'ın beşinci ya da altıncı kuşaktan torunu sayılan Toktemir adlı bir tatar prensinin oğlu olan Basaraba'nın bugün kendi adının biraz bozulmuş biçimiyle anılan topraklarda (Besarabya) Tatarlar, Kıpçaklar ve Ulahlar'dan oluşan bir Tatar devleti kurduğu belirtilir (1330). XVI. yy. sonlarında başlayan rumen arşivlerinde ise, Tatarlar'ın Romanya tarihinde oynadığı önemli rollere değinilirken, rumen devlet büyüklerinin adları arasında Akbaş, Akkuş, Arslan, Balaban, Bars, Çolpan, Ötemiş vb. gibi birçok tatar ya da kıpçak adına rastlanır.

Bazı tarihçiler Cengiz imparatorluğunu Türk-Moğol imparatorluğu diye tanımlama nedenlerini, türk-moğol karışımı güçlü tatar kabilelerinin bu uluslar topluluğu içinde yer almasında gösterirler. *Moğollar'ın gizli tarihi*'nde, büyük ve güçlü boylar arasında önemli rol oynayan türk-moğol karışımı bir kavim olan Tatarlar'ın, Dalan-Nemürges savaşı'nda (1202) Cengiz Han tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra parçalanarak moğol birliğine katıldıkları, bu uluslar topluluğu içinde zamanla eriyerek bir daha öz benliklerine kavuşamadıklarından söz edilir. Türkolog Prof. Hönisch'in notlarında ise, Çinliler'in Kara Tatarlar grubu arasında gösterdikleri Mong-vu (moğol) kabilesinden çıkmış olan Cengiz'in (Temuçin), devletini kurduktan sonra ona kendi kabilesinin adını verdiğini; böylece o zamana kadar pek bir anlam taşımayan "moğol" adının, küçük bir topluluğun adı olmaktan çıkarak büyük bir devletin adı durumuna geldiğini; bundan böyle bu imparatorluğun içinde yer alan tüm boyların moğol diye anılmaya başlandıklarını ve önceden kendilerine "tatar" denen kavimlerin bu kez "moğol" adını aldıklarını söylemesi dikkat çekicidir.

Bu savdan yola çıkan Batılılar, özellikle Rusya'daki türk boylarının asıl kökenleriyle olan bağlantılarını ortadan kaldırmak isteyen Ruslar, Cengiz imparatorluğu halkına arada türk ve moğol ayrımı gözetmeksizin kasıtlı olarak topluca "Tatarlar" dediler. Daha sonra bu terim osmanlı tarihçilerince de benimsendiği için İlhanlılar döneminden Anadolu'da kalan boylara, Timur'un Orta Asya'da kurduğu Timurlu devletine, özellikle de Kırım ve Kazan Türkleri'ne yanlış olarak "tatar" damgası vuruldu.

Rusya'da sovyet rejimi yerleştikten sonra çeşitli türk ve moğol boyları için "tatar" teriminin kullanımından vazgeçilerek her boy Özbek, Karakalpak, Tunguz, Kazak vb. gibi kendi adıyla anılmaya başlandı. Ancak türkçe konuşan bazı etnik gruplar (Kırım Tatarları, Kazan Tatarları [ya da Volga], "Tatar" olarak adlandırıldılar. Bugün Türkiye'de "Tatarlar" deyince akla ancak Kazanlılar, Kırım halkı ve yurdun çeşitli yerlerinde (özellikle Eskişehir ve yöresinde) yaşayan bazı küçük topluluklar gelir. (→ Kayn.)

TATARLAR *(Kırım — 'ı)*, **Kırım Türkleri** de denir, ataları XV. yy.'da Giray hanedanı tarafından yönetilen, Kırım hanlığı'nı kuran ve 1944'e kadar Kırım yarımadasında yaşayan türk halkı. Hanlık 1873'te Rusya tarafından ilhak edildikten sonra, baskılar karşısında XX. yy. başına kadar Kırım Tatarları'ndan yaklaşık 1 000 000'u Türkiye'ye göç etti. Kırım Tatarları'nın Ekim devrimi'nden (1917) sonra kurdukları Kırım Halk Cumhuriyeti dağıtıldı ve 1921'de Kırım SS Özerk Cumhuriyeti kuruldu. İkinci Dünya savaşı sırasında "ortak ihanet"le ve alman ordusuyla işbirliğiyle suçlanan Kırım Tatarları Sibirya, Özbekistan (1989'da 574 000 kişi) ve Kazakistan'a (1989'da 288 000 kişi) dağıtıldı, 1945'te cumhuriyetleri ortadan kaldırıldı. 1967'de Yüksek sovyet prezidyumu'nun kararıyla bu suçlamadan arınan Tatarlar, pek azı dışında Kırım'a dönemediler, ancak ülkelerine dönebilmek için umutsuz kavgalarından da vazgeçmediler. Kırım Tatarları, XIII.-XIV. yy.'dan beri hanefi müslümandır.

TATARLAR *(Kazan —'ı)*, **Kazan Türkleri** de denir, ataları Kazan hanlığı'nı kuran ve çoğu Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan türk halkı. Kökenleri Volga ve Kama Bulgarları'na bağlanan Kazan Tatarları, Kazan hanlığı'nın Ruslar tarafından yıkılması (1552) üzerine çarlara bağlandılar. Ancak fırsat buldukça başkaldırdılar (Abız Batırşah [1735], Karasakal [1739] ayaklanmaları) ve Pugaçev ayaklanmasına (1773-1775) katıldılar. XIX. yy.'da tatar aydınları islamlığı gelişen modern dünya ile uzlaştırmayı amaçlayan yenilikçi harekete (ceditçilik*) öncülük ettiler. Ataları X. yy.'dan beri müslüman olan Kazan Tatarları hanefi müslümanlarıdır.

1979'da yapılan sayıma göre eski SSCB ülkelerinde, Kırım Tatarları da dahil Tatarlar'ın sayısı 6 320 000 idi. Bu nüfusun dörtte birinden çoğu Tataristan Cumhuriyeti'nde yaşar, diğerleri bütün eski SSCB ülkeleri topraklarına dağılmıştır; Orta Asya'da sayıları 1 milyondan fazladır.

TATARLAR *(Litvanya — 'ı)* ya da **TATARLAR** *(Polonya—ı)*, Beyaz Rusya ve ABD'de oturan, lehçe ya da litvanya dili konuşan, hanefi mezhebinden sünni müslüman olan ve sayıları 5 000'i aşkın küçük türk halkı. Töton şövalyelerine karşı savaşmak için grandük Vytautas tarafından Litvanya'ya çağrılan nogay klanından gelirler.

TATARLI, Afyonkarahisar ilinin Dinar ilçesi Haydarlı bucağına bağlı belde; 9 697 nüf. (1990). Belediye.

TATARLI (İbrahim), türk kökenli bulgar edebiyat tarihçisi (Nikopat 1925). Sofya Üniversitesi hukuk fakültesi'nde öğrenim gördü (1947-1954). Sofya Üniversitesi batı filolojisi fakültesi doğu dilleri kürsüsü'nde türk dili ve edebiyatı doçenti oldu (1975). Başlıca yapıtları: *Bulgaristan Türkleri'nin edebiyatı* (1960), *Hüseyin Rahmi'den Fakir Baykurt'a kadar türk romanı* (Rıza Mollof'la, 1968), *Eski türk edebiyatı* (1973).

TATARLI höyüğü, Adana'da, Ceyhan-Toprakkale yolu üzerinde, Tatarlı köyü ya-

kınında höyük. Yörede yapılan araştırmalarda Yenitaş, Bakırtaş, Hitit, Asur, Hellenistik ve Bizans dönemlerinden çeşitli çanak çömlekler, taş aletler ele geçti.

TATAR-PAZARCIK → PAZARCIK.

TATARSI → TATARIMSI.

TATARSKAYA A.R. → TATARİSTAN ÖZERK CUMHURİYETİ.

TATAVİN ya da **FUM TATAVİN,** Güney Tunus'ta (Mednin ili) komün, Ceffare ovasının batı kenarında; 7 000 nüf. Yönetim merkezi.

TATAVLALI MAHREMİ → MAHREMİ.

TATAVLENON. Tar. coğ. Anadolu'nun Bithynia bölgesinde kent; Bursa'nın İnegöl ilçesi merkez bucağına bağlı Gülbahçe köyü yakınında, Avlugüme mevkisindeydi.

TATAVVU a. (ar. *taṭavvuᶜ*, yumuşamak, itaate yanaşmak). İsl. Farz ya da vacip olmadığı halde Tanrı hoşnutluğu için gönüllü ibadet yapma, iyilik etme.

TATAYYUR a. (ar. *ṭayerān*'dan *taṭayyur*). *Esk.* Bir şeyi uğursuz sayma, kötüye yorma.

TATBİK, -ki a. (ar. *ṭıbḳ*'tan *taṭbiḳ*). **1.** Uygulama: *Bunun tatbikı pek zor olmasa gerek. Yasanın tatbikinde bir takım güçlüklerle karşılaşılabilir.* **—2.** *Bir şeyi tatbik etmek*, onu uygulamak: *Yasalar herkese eşit biçimde tatbik edilecektir.* **—3.** *Tatbik mührü*, bir kimsenin resmi makamlarca tanınmış mührü.

—*Esk.* **1.** Bir şeyi başka bir şeye uydurma, uygun duruma getirme. **—2.** Bir şeye benzetme, onun gibi olmasını sağlama. **—3.** Karşılaştırma, kıyaslama. **—4.** Yeraltında madenlerin tabaka tabaka bulunması.

—Teknol. Bir yüzey üzerine, bunun dekorasyonu ya da sağlamlığı için bir ürün•uygulamak eylemi.

TATBİKAN be. (ar. *taṭbiḳ*'ten *taṭbiḳān*). *Esk.* Uygulayarak, uydurarak.

TATBİKAN a. (ar. *taṭbiḳ* ve fars. *an* çoğl. ekiyle *taṭbiḳān*). Sey. oy. Kol oyunlarında tef çalan Yahudiler'e verilen ad.

TATBİKAT, -tı a. (ar. *taṭbiḳ*'in çoğl. *taṭbiḳat*). Uygulama: *Tatbikatı gördükten sonra yeni düzenlemelere gidilebilir.*

—Ask. Önceden seçilen belirli bir düzende, askeri birlik, araçlar, gemiler, uçaklar tarafından gerçekleştirilen düzenli harekât. (Buna karşılık manevra, taktik bir düşünceye ya da arazinin biçimine göre gerçekleştirilir.) || Askeri eğitimin uygulamalı bölümü (taktık ya da teknik: atış tatbikatı, silahlanma tatbikatı, mekanize tatbikat.) || *Çift taraflı tatbikat*, düşman kuvvetinin de temsil edildiği tatbikat. || *Savaş tatbikatı*, silahların kullanıldığı, taktik yürüyüşlerin yapıldığı ve savaş durumuna geçilen tatbikat. || *Subay-astsubay tatbikatı*, yalnızca subay ve astsubayların katıldığı tatbikat. || *Tek taraflı tatbikat*, düşmanın temsil edilmediği taktik tatbikat.

Tatbikat sahnesi → DEVLET KONSERVATUVARI TATBİKAT SAHNESİ.

TATBİKATÇI a. Bir şeyi uygulayan; uygulayıcı.

TATBİKİ sıf. (ar. *taṭbiḳ* ve *-ī*'den *taṭbiḳī*). Uygulamaya yer veren, uygulamayla ilgili olan şey için kullanılır; uygulamalı.

—Güz. sant. → UYGULAMALI.

Tatbiki güzel sanatlar akademisi → GÜZEL SANATLAR FAKÜLTESİ.

TATE (Nahum), ingiliz şair (Dublin 1652 - Londra 1715). Yeniklasik uyarlamacıydı, Shakespeare'in *Kral Lear*'inin mutlu sonla biten bir versiyonunu kaleme aldı: Cordelia'nın Edgar ile evlendiği bu yapıt XIX. yy.'a kadar ilgi görmeye devam etti. 1692'de ödül kazanan şair, N. Brady ile birlikte *A New Version of the Psalms of David*'in çevrimini yazdı (1696), bu yapıt tam yüzyıl boyunca ingiliz kiliselerinde etkin oldu. Purcell'in *Dido and Aeneas* (1689'a doğr.) adlı operasının librettosu da Tate'e aittir.

TATE (Allen), amerikalı yazar (Winchester, Kentucky, 1899 - Nashville, 1979). *Fugitives* grubunun üyesiydi. Güney yanlısı kültüre ve amerikan modernizminin eleştirisine dayanan bir edebiyat geleneğini savundu. Şiirlerinde (*Mr. Popex and Other Poems*, 1928; *Poems*, 1931; *The Mediterranean and Other Poems*, 1932; *Poems*, 1960) olduğu kadar denemelerinde (*Essays of Four Decades*, 1969) ve *new* criticism*'i etkileyen edebiyat estetiği anlayışında da unutulmazlığı dile getirme ve mitleri çağrıştırma (*Stonewall Jackson*, 1928; *The Fathers*, 1938) kaygısı güden tutucu bir esini dikkati çeker.

TATEBAYAŞİ, Japonya'da kent, Honşu'nun (Gumma ili) ortasında; 75 141 nüf. Tekstil.

Tate Gallery, Londra'da ulusal müze. 1897'de, Thames'in sol kıyısında (Millbank) bir binada kuruldu (daha sonra genişletildi). Başlangıçtaki çekirdeğini, şeker tüccarı Henry Tate'in devlete bağışladığı ingiliz resim koleksiyonu oluşturdu. Günümüzde, ingiliz sanatını ve bütün ülkelerin modern ve çağdaş sanatını kapsayan koleksiyonlara sahiptir. İngiliz okulu koleksiyonları, XVI. yy.'dan başlayarak ingiliz sanatının eksiksiz bir görünümünü sunar (4 000 yapıttan fazla); bu bölümde özellikle Blake, Constable, önraffaellocular ve Turner'in (250 tablodan fazla) yapıtları görülebilir. Uluslararası resim ve heykel koleksiyonları izlenimcilikle başlar, XX. yy.'ın başlıca ustalarını (Picasso ya da Matisse'ten amerikalı Rothko'ya kadar) ve yakın dönemdeki öncü sanatçıları (İngiltere, ABD vb.) kapsar.

TATEYAMA, Japonya'da kent, Honşu (Çiba ili) adasında, Sagami körfezi kıyısında; 56 300 nüf. Sayfiye merkezi.

TATHAGATA, Buddha'ya verilen ve "böyle *(tatha)* giden *(gata)* kişi" ya da "böyle *(tatha)* gelen *(agata)* kişi" anlamını taşıyan sanskrit ve pali unvan. En yaygın yorumlardan biri Buddha'nın, tinsel uyanış deneyi yapan birçok kişiden biri olduğu gerçeğine anıştırmada bulunur. Mahayana buddhacılığında, Tathagata her bireyin özünde gizli ve ona buddha durumuna erişmek olanağı veren "böylelik" olarak yorumlanır.

TATHİN a. (ar. *ṭaḥn*'dan *taṭḥin*). *Esk.* Öğütme, un haline getirme.

—Esk. tıp. *Tathin-ül-hasat*, mesanedeki taşların bir aletle öğütülerek ameliyatsız düşürülmesi.

TATHİNAT, -tı çoğl. a. (ar. *taṭḥin*'in çoğl. *taṭḥinat*). *Esk.* Öğütmeler, un yapmalar.

TATHİR a. (ar. *ṭahāret*'ten *taṭhir*). *Esk.* Temizleme, temiz hale getirme, paklama: *"Çünkü bu usulde maziyi tathir, hem de istikbali şüphelerden tenzih etmek menfaati vardır"* (Y. K. Beyatlı).

TATİ (Jacques TATISCHEFF, **Jacques** — denir), fransız film yönetmeni (Le Pecq 1907 - Paris 1982). Müzikhol aktörüydü; 1932'den başlayarak çoğunlukla senaryosunu ve diyaloglarını kendisinin yazdığı çeşitli kısa metrajlı güldürülerde oynadı: *Oscar, champion de tennis* (1932), *Gai Dimanche* (1935), *Soigne ton gauche* (1936). 1946'da, iki yıl sonra gerçekleştireceği ilk uzun filmi *Jour de fête*'in bir taslağı olan *l'École des facteurs*'ü yaptı ve *les Vacances de Monsieur Hulot* (1953) ile büyük bir üne kavuştu. Daha gösterişli tasarılar gerçekleştirmek için mali olanaklar bulamayan Tati salt komedi türünden uzaklaşarak toplumsal hicivli filmler çevirdi: *Amcam* (Mon oncle) [1958], *Playtime* (1968), *Trafic* (1971), *Parade* (1974).

TATİANOS, suriyeli hıristiyanlık savunucusu (Suriye 120'ye doğr. - öl. 173'ten sonr.). Aziz İustinos'un öğretisini benimsedi ve hıristiyanlığı kabul etti. İki yapıt bıraktı: büyük bir olasılıkla Justinus'un ölümünden sonra (165'e doğr.) yazılmış olan ve eski yunan kültürünü savunan *Logos pros Hellenas* ile dört İncil metnini tek bir anlatı haline getiren ve V. yy.'a kadar süryani ayinlerinde kullanılan *Diatessaron.*

TATİENSES ya da **TİTİENSES,** *Ramnes* ve *Luceres* ile birlikte Eski Roma'nın üç ilkel kabilesinden biri.

TATİL a. (ar. *ᶜaṭal*'den *taᶜṭil*). **1.** Yasal olarak, okullarda, üniversitelerde her yıl gözden geçirilen bir takvime göre çalışmaların durdurulduğu dönem; dinlence: *Bu yıl ortaöğrenim kurumları tatile altı haziranda giriyor.* **—2.** Mesleki etkinliklerin, çalışmaların durdurulması; çalışırken verilen ya da alınan dinlenme süresi: *Tatile gereksinimi olmak. İşyerimizde öğle tatili on ikiyle on üç otuz arasındadır.* **—3.** Ücretlilerin, yasal olarak işlerini kesip çalışmadıkları dönem; dinlence: *Bu yıl üç hafta tatilim var. Tatilini bölmeden kullan.* **—4.** Bu süre içinde değişik etkinliklere ayrılan dönem; dinlence: *Tatile çıkmak, gitmek. Yaz tatilini güneyde geçirmek. Güzel bir tatil. Havalar yüzünden tatilim mahvoldu.* **—5.** *Bir şeyi, bir işi tatil etmek*, çalışmaya ara vermek, çalışmayı ertelemek. || *Tatil günü*, yasal olarak kabul edilmiş dinlenme günü, resmi ya da dini bayram günleri. || *Tatil olmak*, sözkonusu okul, fabrika, işyeri vb. ise, çalışmasına bir süre ara verilmek, kapanmak. || *Tatil yapmak*, çalışmaya, işe ara verip dinlenmek. || *Tatile girmek*, sürdürülen etkinliğe belirli bir süre ara vermek.

—Huk. Yasalar gereği çalışılmayan günler. || *Adli tatil* → ADLİ. || *Hafta tatili* → HAFTA. || *Ulusal bayram ve genel tatil günler* → BAYRAM.

—İş huk. *Tatil-i eşgal kanunu*, Osmanlılar döneminde, İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra gelişen işçi hareketlerini bastırmak üzere çıkarılan yasa. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Turizm. *Tatil köyü*, dış ve iç turizme hizmet vermek üzere gerçekleştirilmiş, genellikle büyük bir alana yayılmış bir-iki katlı ya da bungalov türü yapılardan oluşan konaklama tesisi. (Devletçe ya da özel yerli ve yabancı sektörce işletilen tatil köylerinde lokanta, kafeterya, diskotek, sauna, yüzme havuzu, çeşitli spor tesisleri gibi ortak kullanım alanları bulunur.)

—ANSİKL. İş huk. 1908 yılının ağustos ve eylül aylarında Osmanlı İmparatorluğu' nun bazı büyük merkezleri yoğun işçi grevlerine sahne oldu. Hükümet bu grevleri bastırmak amacıyla, Meşrutiyet'in ilanından çok kısa bir süre sonra, kanun kuvvetinde kararname çıkarma yetkisine dayanarak yürürlüğe koyduğu "Tatil-i eşgal cemiyetleri hakkında kanun-ı muvakkat" adlı yasayla grev yapmaya önemli kısıtlamalar getirdi, büyük bölümü yabancı şirketlerin elinde bulunan kamu hizmetlerinde işçilerin sendika kurmalarını yasakladı. Bunun ardından, 13 temmuz

X-Marinie kol.

Jacques Tati
les Vacances de Monsieur Hulot
(1953)
adlı filminin bir sahnesinde

1909'da ortaya çıkan 31 Mart olayı'nın yarattığı baskı havasından da yararlanarak "Tatil-i eşgal kanunu"nu çıkardı (27 temmuz 1908). 11 maddeden oluşan bu yasa, kamu hizmetlerinde her türlü sendikalaşmayı yasaklıyor, önceden kurulmuş sendikaları kapatıyor, kamu hizmetlerinde grev yapmayı büyük ölçüde sınırlıyordu. Tatil-i eşgal kanunu, 28 yıl fiilen yürürlükte kaldıktan sonra 1937'de kaldırıldı.

TATİLCİ sıf. ve a. Bir dinlenme yerinde tatil yapan; tatile çıkmış kimse için kullanılır.

TATİLNAME a. (ar. *taᶜṭīl* ve fars. *name'* den *taᶜṭīl-nāme*). *Esk.* Bir gazetenin geçici bir süre için kapandığını bildiren resmi yazı.

TATİR a. (ar. *ᶜıṭr*'dan *taᶜṭīr*). *Esk.* **1.** Güzel kokmasını sağlama. **—2.** *Tatir-i meşam*, burna güzel kokular çekme.

TATİS a. (ar. *ᶜaṭse*'den *taᶜṭīs*). *Esk.* Aksırtma, aksırtılma.

TATİŞ a. (ar. *ᶜaṭş*'dan *taᶜṭīş*). *Esk.* Susatma, susatılma.

Pathé-J.-L. Passek kol.

Anita Ekberg ve Marcello Mastroianni Federico Fellini'nin yönettiği *Tatlı hayat* (1959) filminin bir sahnesinde

TATİŞÇEV (Vasiliy Nikitiç), rus siyaset adamı ve tarihçi (Pskov eyaleti 1686 - Boldino 1750). Büyük Petro'nun hizmetinde Kuzey savaşı'nda (1700-1721), Urallar'da (1720-1722; 1734-1737), Astrahan'da (1741-1745) askeri, diplomatik ve idari olmak üzere çok çeşitli görevlerde bulundu. Kaynakların derin bir eleştirisine dayanan bir *İstorija Rosijskaya s samıyh drevnejşih vremen* (En eski zamanlardan günümüze rus tarihi) [5 cilt, 1768-1848] ve tamamlanamamış bir ansiklopedik sözlük yazdı.

TATİUS, efsaneye göre Sabinler'in Romulus tarafından kaçırılmasının öcünü almak için silaha sarılan ve Romulus'la birlikte Roma'da hüküm süren Cures (Sabin) kralı.

TATKAVAKLI, Bursa'nın Mustafakemalpaşa ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 710 nüf. (1990).

TATLANDIRICI sıf. Tatlandırmada kullanılan maddelere denir.

◆ **tatlandırıcı** a. Şekerli tat veren kimyasal madde.

TATLANDIRMA a. Tatlandırmak eylemi. —Eczc. Ağız yoluyla alınmak üzere hazırlanmış bir ilaca şekerli tat verme.

TATLANDIRMAK → TATLANMAK.

TATLANMA a. Tatlanmak eylemi.

TATLANMAK gçz. f. Bir meyve sözkonusuysa, tat kazanmak, olgunlaşmak: *Kayısılar tatlanmaya başladı.*

◆ **tatlandırmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi (bir şeyle, bir şey katarak) tatlandırmak*, ona şeker ya da şeker tadı veren bir şey katmak, tatlı olmasını sağlamak: *Sütü balla tatlandırmak.* **—2.** *Bir meyveyi tatlandırmak*, bir şeyden söz ederken, onun tatlanmasını sağlamak: *Yaz güneşi üzümleri tatlandırdı.*
—Eczc. ve Diyet bilg. *Bir ilacı, bir besini tatlandırmak*, alınmasını kolaylaştırmak için, ya tatlı maddeler ya da bazı kimyasal maddeler katarak bir ilaca ya da besine şekerli tat vermek.

tatlı patates

TATLAR, Azerbaycan'ın ve İran'ın Azerbaycan bölgesinin sınır bölgelerinde, Dağıstan'da ve Apşeron yarımadasında yaşayan ve iran dili konuşan Kafkasya halkı. Diğer yerli halklarla karışıp bütünleşerek ortadan kalkma yoluna giren bu halk, ayrı bir dinsel ilişkinlik özelliği gösteren üç çeşitli özerk gruplar biçiminde dağılmıştır. Kuba, Vartaşen, Bakü bölgelerindeki dağlarda ve Dağıstan'da yaşayan Tatlar yahudi dinini; Apşeron yarımadasında ve Kuba ve Diviçi bölgelerinde yaşayan Tatlar şiiliği; Şemahı ve Diviçi bölgelerinde yaşayan Tatlar'sa gregoryen ermeniliği benimsemişlerdir.

TATLARIN, Nevşehir'in Acıgöl ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 301 nüf. (1990). Belediye.

Tatların barajı, Nevşehir ilinde, Derinöz suyu üzerinde kurulu baraj. 1966'da işletmeye açıldı. Sulama amacıyla yapılan barajın gövdesi toprak+kaya dolgu tipinde, normal su kotunda (991 m) su toplama hacmi 1,75 milyon m^3, göl alanı 0,15 km^2, sulama alanı 174 ha'dır.

Tatler *(The)* [*Geveze*], 1709'da "İsaac Bickerstaff" takma adıyla Steele tarafından kurulan ingiliz gazetesi. Haftada üç kez çıkıyordu ve başlangıçta kibar âlemiyle ilgili haberler, edebi ve siyasal haberlere yer verdi. Addison'un da katılmasıyla gazetede, siyasal yazılar ve ahlak üzerine denemeler de yer almaya başladı. Torylerin partisinin seçimleri kazanması üzerine Steele'nin yayımını durdurmak zorunda kaldığı *The Tatler*, 1711 ocağına kadar sürdü. 271 sayısının 42'si Addison'un, 188'i Steele'nin elinden çıkmıştır. İki yazar, mart 1711'de *The Spectator**'u kurdular.

TATLI sıf. **1.** Şeker tadında olan, şeker içeren bir şey için kullanılır: *İyi bir kavun tatlı olmalıdır.* **—2.** Ekşiye, acıya, biberliye karşıt olarak, ağızda hoş bir tat bırakan şey için kullanılır: *Tatlı biber. Tatlı su.* **—3.** Fazla şiddetli, keskin ya da belirgin hiçbir yanı olmayan bir şey için kullanılır: *Tatlı bir eğim.* **—4.** İnsanı rahatlatan, insana hoşnutluk veren bir şey için kullanılır: *Seninle birlikte olmak ne tatlı. Tatlı rüyalar.* **—5.** Sevecen, uysal, yumuşak bir kimse için kullanılır: *Ne tatlı bir baban var.* **—6.** Cana yakın, sevimli, şirin bir kimse için kullanılır: *Bu ne tatlı bebek.* **—7.** Yumuşaklığı, sevecenliği çağrıştıran bir şey için kullanılır: *Tatlı bakışlar.* **—8.** *Tatlı bela*, sevildiği için verdiği sıkıntılara katlanılan kimse. ‖ *Tatlı dil*, incitici olmayan, gönül alıcı söz: *Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır* (atasözü). ‖ *Tatlı dil güler yüz*, sevgi ve sevecenlik taşıyan konuşma ve davranış. ‖ *Tatlı dilli, tatlı sözlü*, kandırıcı, etkileyici, çekici biçimde konuşan kimse için kullanılır. ‖ *Tatlı kaçık*, gönlünün istediğini yapan, her zaman mantıklı davranmayan, eğlenceli bir kimse için kullanılır. ‖ *Tatlı sert*, kırıcı, incitici olmamakla birlikte, okşayıcı, yumuşak olmayan söz ya da davranış için kullanılır. ‖ *Tatlı su, acı su*'ya karşıt olarak içilebilir nitelikteki su; *tuzlu su*'ya karşıt olarak, tuzlu olmayan su. ‖ *Tatlı su frengi*, batılılık taslayan, doğulu olduğu halde avrupalı gibi görünmeye çalışan hıristiyan. ‖ *Bir işi tatlı yerinde bırakmak, kesmek*, bir işi kötü, zevksiz bir duruma sokmadan sona erdirmek.
—Binc. *Tatlı damak*, ağızlığının ortası yay biçiminde olan gem.
—Ekmekç. *Tatlı maya*, ekmek hamuruna katılan saf alkol mayası. (Hamura göre belli bir oranda tartılıp ılık suda ezilir, un ve suyla karıştırılıp yoğurulur. 23-32 °C'ta bir saat bekletildikten sonra kabarmaya başlar. Türkiye'de az kullanılan bir maya türüdür.)
—Psik. *Tatlı ilaç*, ferahlık duygusu uyandırdığı halde bedeni bağımlılık yaratmayan ve gittikçe doz artırmayı gerektirmeksizin yeme isteği veren doğal ya da sentetik, psikotrop ilaç.
—Şarapç. *Tatlı şarap*, bir miktar şeker içeren şaraba denir.

◆ be. **1.** Yumuşak, hoşa gidecek biçimde: *Bu parçayı ne tatlı söylüyor. Bu çocuk çok tatlı bakıyor.* **—2.** *Tatlı tatlı*, zevkli, güzel, hoşa gidecek: *Tatlı tatlı anlatır, hepimizi etkilerdi.* ‖ *Tatlı tatlı söyler, acı acı sokar*, konuşması güzel, etkileyici, gönül alıcı olan ama kötülük düşünüp kötülük yapan kimselerin bu tutumu için söylenir.

◆ a. **1.** Şekerle ya da şekerli şeylerle yapılan yiyeceklere verilen genel ad: *Bu çok özel bir tatlıdır.* **—2.** *(Bir işi) tatlıya bağlamak*, üzerinde anlaşılmayan bir sorunu iki tarafı da memnun edecek bir çözüme kavuşturmak: *Sonunda iş tatlıya bağlandı.*
—ANSİKL. Tatlılar, ana malzemelerine göre; hamur tatlıları, sütlü tatlılar ve meyve tatlıları olmak üzere başlıca üç gruba ayrılırlar. Hamur tatlıları un, şeker ve yağdan yapılması, bazen arasına ceviz, badem ya da kaymak vb. konulması ve şerbetli olması nedeniyle ağır tatlılar grubuna girer. Baklava, kadayıf, revani, türk mutfağının önde gelen hamur tatlılarıdır. Keşkül, tavukgöğsü, muhallebi, kazandibi vb. sütlü tatlılar hafif tatlılar olarak nitelenir. Ana malzemesi süt ve şeker olan bu tatlılarda kullanılan nişasta, yumurta, pirinç, fıstık vb. başlıca yan malzemelerdir. Kompostolar, hoşaflar, meyve salataları ve çiğ meyve tatlıları (kremalı çilek vb.), meyveli tatlıların başlıcalarıdır. Genellikle krema, kaymak vb. ile birlikte yenir.

Tatlı hayat *(La Dolce Vita)*, yönetmenliğini Federico Fellini'nin yaptığı italyan filmi (1959). Film, sinema dünyasına ve roma aristokrasisine karışmış bir gazetecinin (Marcello Mastroianni) yaşamını, birbirine bağlı bölümler biçiminde anlatır. Fellini bu yapıtında aylaklık ve kokuşmuşluk sınırına varan bir dünyayı iğneleyici bir dille gözler önüne serer. *Tatlı hayat*, yönetmenin filmleri içinde, bir bağlantı filmi sayılır: *İ Vitelloni*'deki yenigerçekçiliği, sonra *Sonsuz sokaklar* (La Strada) ve *Kalpazanlar çetesi*'ndeki (İl Bidone) toplumca benimsenen yalanları ortaya koyan idealizmi terk eden Fellini, yeteneğini geliştireceği büyük barok fresklere geçmeye hazırdır.

TATLI PATATES a. **1.** Daha çok sıcak bölgelerde, yumru kökleri için yetiştirilen tarım bitkisi. (Bil. a. *İpomea batatas;* sarmaşıkgiller familyası.) **—2.** Bu bitkinin yumrusu.
—ANSİKL. Tatlı patates Tropikal Amerika kökenli, sürüngen saplı, çokyıllık bir bitkidir; özellikle yumru kökleri için yetiştirilir, ama yaprakları da yenir; çiçekleri sarmaşık çiçeğine benzer. Uyum sağlayan çeşitleri ile tropikal bölgelerden ılıman bölgelere kadar yetiştirilebilir. Çoğalması tropikal bölgelerde sap parçalarıyla, kışları soğuk bölgelerde camekân altında çimlendirilen yumruların filizleriyle sağlanır. Asya üretimde başta gelir: 100 Mt. Tatlı hoş bir lezzeti olan tatlı patates A vitamini ve karoten bakımından da zengindir ve çok kolay sindirilir. Geniş çapta hayvan yemi olarak da kullanılır. Türkiye'de Akdeniz ve Ege bölgelerinde bir miktar yetiştirilmektedir.

TATLICA sıf. Biraz tatlı; oldukça tatlı: *Tatlıca bir elma. Bu çay biraz tatlıca.*

TATLICI a. **1.** Tatlı yapan ve/ya da satan kimse. **—2.** Tatlı yapılan ve/ya da satılan işyeri. **—3.** Tatlılara aşırı ölçüde düşkün kimse.
—Esk. mutf. Saray ve konaklarda tatlıları yapmakla görevli aşçı.

TATLICILIK a. Tatlı yapma ve satma işi.

TATLIÇAY, Çankırı'nın G.-D.'sunda Kızıl-

ırmak'a karışan Acıçay'ı oluşturan kollardan biri. Yaklaşık 90 km uzunluğundadır. Köroğlu dağlarının D. kesiminden doğar ve Çankırı'dan geçer.

TATLIKURT a. Böcbil. Başta tütün olmak üzere, kiler ve mutfaklardaki yiyeceklere de zarar veren kınkanatlı böcek. (En zararlı böceklerden biridir. Larvaları küçük ve beyazdır. Bil. a. *Lasioderma serricorne; Anobiidae* familyası.) [Eşanl. SİGARA-BÖCEĞİ.]

TATLILAŞMA a. Denizbil. Tatlısuların katılması sonucu deniz suyu yoğunluğunun azalması.

TATLILAŞMAK gçz. f. **1.** Tatlı duruma gelmek; tatlanmak. **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, cana yakın, hoş, sevimli bir duruma gelmek: *Bu çocuk büyüdükçe tatlılaşıyor.*

◆ **tatlılaştırmak** ettirg. f. *Bir şeyi tatlılaştırmak*, onu tatlı duruma getirmek.
—Petrokim. Bir benzinin ya da hafif bir distilatın kokusunu gidermek ve bir arıtma yöntemiyle bu ürünleri korozyona yol açmayacak duruma getirmek.
—Su işler. YUMUŞATMAK'ın eşanlamlısı.

TATLILAŞTIRMA a. Petrokim. Beyaz petrol ürünlerindeki korozyon etkileri ve kokular bakımından istenmeyen bileşenleri gidermek için, bu ürünlere uygulanan işleme yöntemi. (Tatlılaştırma yöntemleri, sülfürlü bileşikleri, merkaptanları ve elementer kükürdü gerek çözündürme ya da özütleme, gerek yükseltgeme yoluyla uzaklaştırmayı ya da disülfürlere dönüştürmeyi sağlar.)

TATLILAŞTIRMAK → TATLILAŞMAK.

TATLILI sıf. Tatlısı olan, içinde tatlı bulunan.

TATLILIK a. **1.** Tatlı bir şeyin niteliği. **—2.** Bir kimsenin davranışlarındaki hoşluk, şirinlik. **—3.** Hoş tutma, iyi davranma; iyilik: *Tatlılıktan anlamazsan, zora başvurmak zorunda kalacak.*

TATLILIKLA be. Zorlamaksızın, kaba davranmaksızın, tatlı dille, yumuşak bir biçimde: *Bir anlaşmazlığı tatlılıkla çözümlemek.*

TATLIMSI sıf. Tatlıya çalan, tatlıca: *Bu suyun tatlımsı bir tadı var.*

TATLIOĞLU (Bahri), türk siyaset adamı (Akdağmadeni 1880-? 1957). Rüştiye'yi bitirdikten sonra çiftçilik, Reji memurluğu yaptı. Sivas kongresi'ne Yozgat delegesi olarak katıldı. Son Meclisi mebusan'a Yozgat'tan mebus seçildi (ocak 1920). Daha sonra Ankara'ya gelerek TBMM'ye Yozgat milletvekili oldu (1920-1923); İkinci grup'ta yer aldı. 1923'te yenilenen seçimlerde seçilemedi ve politik yaşamdan ayrıldı.

TATLIPEÇE a. Sıcak serada yetiştirilen ve duruşu ile kentiayı andıran palmiye. (Bil. a. *Hedyscepe canterburyana.*)

TATLISU a. Değişik oranlarda çözünmüş maddeler içermesine karşın tadı tuzlu ya da acı olmayan su.

TATLISU, rumca **Mari,** G. Kıbrıs rum kesimında Larnaka ilçesine bağlı köy.

TATLISU, rumca **Akatu,** KKTC'de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy.

TATLISU ISTAKOZU a. Tatlısuda yaşayan yenilebilir kabuklu. (Istakoz ve langustin gibi deniz türlerini de içeren ve yürüyen onayaklıların bir alttakımı olan tatlısu ıstakozlarının örnek tipidir; bunların temel özelliği, güçlü bir çift kıskaç ve kuyruklarındaki yüzme paletidir.) [Bk. *ansikl.* böl.] (Eşanl. KEREVİT, KEREVİDES.)
—ANSİKL. Zool. ve Balıkç. Tatlısu ıstakozunun sağlam bir kabukla korunan başlıgöğsü ve altı bölütten oluşan gelişmiş bir karnı vardır. Göğüs eklentileri, savunma ve saldırı görevi yapan kavrayıcı, iri ve güçlü bir çift kıskaçtan oluşur. Sonraki iki çift ayak da kıskaçla son bulur, ama bunlar küçüktür. Son çift ayakta basit tırnaklar vardır. İlk beş karın bölütünün her birinde bir çift eklenti bulunur; dişilerde bunlara yumurtalar bağlıdır; buna karşılık erkeklerde ilk iki çift eklenti çifleşme eklentisine dönüşmüştür. Son çift eklenti ile telson beş kanatlı bir yüzme paleti oluşturur. Tatlısu ıstakozları öne doğru yürürler, ama ani kuyruk vuruşlarıyla arkaya doğru yüzebilirler.
Bütünü göz önüne alınırsa, tatlısu ıstakozları hepçildir, tatlısulu göllerin, çamurlu, yosunlu diplerinde bulunan *Potamobius* (ya da *Astacus*) *leptodactylus* Türkiye'de yaşayan tek türdür. Boyları 15 cm'yi bulabilir.
Tatlısu ıstakozu özel sepetlerle avlanır. Sepetin içine bir parça et, balık vb. yerleştirilerek ırmağın ya da gölün dibine indirilir; tatlısu ıstakozlarının yeme gelmesi için yeteri kadar beklenir ve sepet düzenli aralıklarla sudan çıkarılır. Yeteri büyüklükte olan ıstakozlar toplanır, küçüklerse tekrar suya atılır.

TATLISU KAYASI a. **1.** Sıcak, az serin bölgelerde denize yakın tatlısuların ağızlarında, en çok 50 m'ye kadar inen sığ kesimlerde yaşayan kemiklibalık. (Ağzı oldukça iri, silindirimsi bedeni pulludur. Göğüs yüzgeci büyüktür. Etçil beslenir. Bil. a. *Neogobius fluviatilis;* kayabalığıgiller familyası; boyu 20 cm'ye kadar.) **—2.** KİLİZBALIĞI'nın eşanlamlısı.

TATLISU KEDİBALIĞI a. ABD kökenli, 1871'de Avrupa'ya getirilen yırtıcı kemiklibalık. (Bazı Avrupa ırmaklarında yaşamaya uyarlanan tatlısu kedibalığı birçok yerli sazanın yok olmasına yol açtı. Bil. a. *İctalurus melas;* tatlısukedibalığıgiller familyası.)

TATLISU KEFALI a. Zool. KEPENEZBALIĞI'nın eşanlamlısı.

TATLISU LEVREĞİ a. **1.** Batı Avrupa ve Kuzey-batı Asya'nın tatlısulu göl ve ırmaklarında yaşayan, iki sırt yüzgeçli (birincisi dikenlidir) kemiklibalık. (Bil. a. *Perca fluviatilis;* tatlısulevreğigiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Nil tatlısu levreği,* Afrika tatlısularında bulunan çok iri kemiklibalık. (Pulları çok iridir. Solungaç kapakçıklarının dikeninin uzunluğu, ağırlığı 140 kg dolayındaki balıkta 2 m'yi bulur. Eski Mısır'da özellikle de Esnek'te saygı görmüş ve mumyalanmış bu balığın resmine mısır mezarlarında rastlanır. Bil. a. *Lates niloticus; Centropomidae* familyası.) ‖ *Sarı tatlısu levreği,* Kuzey Amerika'da bulunan, tatlısu levreğine yakın levrek. (Bil. a. *Perca fluvescens.*)
—ANSİKL. Dişleri her iki çenede de aynıdır. Preoperkulum ve operkulum tırtıklıdır; pulları ktenoittir. Sırtı koyu yeşil, karnı soluk gridir; yanlarında, koyurenkli ve düşey 5-7 şerit bulunur. Tatlısu levreği, hafif akıntılı, az derin suları sever, av bulmak için oldukça geniş bir alanı sürekli dolaşır. Nisanda uzun yumurta şeritlerini su bitkilerine tutturur. Yavrular 8-10 gün sonra yumurtadan çıkarak yaklaşık 8 gün içinde vitellus keselerini yerler; önceleri sürüler halinde sonra büyüdükçe daha küçük öbeklerle avlanırlar. Sularımızda boyları 50 cm'yi, ağırlıkları 3 kg'ı aşar.

TATLISU MELEKBALIĞI a. Amazon ve rio Negro havzalarında yaşayan, akvaryumlarda sıkça beslenen kemiklibalık. (Böcekler ve larvalarla beslenir; dayanıklıdır, bakımı kolaydır. Üremesi ilginçtir, melez türleri vardır. Bil. a. *Pterophyllum scalare;* sihlidgiller familyası, boyu 15 cm'ye kadar.)

TATLISU MİDYESİ a. Tatlısularda yaşayan bir midye cinsi *(Unio).*
—ANSİKL. Tatlısu midyelerinin kavkısı eşitsiz ikiçenetli, ince ve iç yüzde kalın sedeflidir. Menteşesi birbirine kenetlenen dişlerden oluşur. Bu midyeler akarsuların ya da gölcüklerin dibinde yaşar. Kavkılarından eskiden sedef düğme yapılırdı.

TATLISU UÇANBALIĞI a. Güney Amerika'da tatlısularda yaşayan, göğüs yüzgeçlerini çırparak su dışına fırlayıp uçuşlar yapabilen bazı küçük kemiklibalıkların ortak adı. (Başlıca cinsi: *Gasteropelecus; Characidae* familyası.)

TATLISUCUL sıf. Denizde yaşayan canlılara karşıt olarak salt ya da daha çok tatlısuda yaşayan hayvan ve bitki türleri için kullanılır. (Tatlısucul ve denizcil hayvan türlerinin hepsi birlikte su faunasını oluşturur; tatlısucul bitki türlerine genellikle "sucul" denir ve bu terim tatlısucul ile eşanlamlıdır.)

TATLISUKAPLUMBAĞASIGİLLER a. Daha çok sıcak ya da tropikal ılıman bölgelerde tatlısularda yaşayan, hepçil beslenen, orta boyda, yassı bağalı ve perdeayaklı kaplumbağalar familyası. (Batı Avrupa'da yaşayan Avrupa bataklık kaplumbağası [*Emys orbicularis*], ABD kökenli olan ve bazen Avrupa'da gözalıcı renklerinden dolayı akvaryumlarda beslenen kırmızı kulaklı tatlısu kaplumbağası [*Pseudemys scripta*] ve daha birçok amerika kaplumbağaları *Terrapene carolina* gibi "sandıklı kaplumbağalar" bu familyaya girer. Bil a. *Emydidae.*)

TATLISUKEDİBALIĞIGİLLER a. Üyeleri Asya'daki tatlısularda yaşayan, çok uzun bıyıklı, sırtında bir iğne bulunan kedibalığı familyası. (Bil. a. *Bagridae*).

TATLISULEVREĞİGİLLER a. Kuzey yarıküre'nin tatlısularında yaşayan, üyelerinde sırt ve kuyrukaltı yüzgeçlerinin bir bölümü dikenli, karın yüzgeci göğüs üzerinde göğüs yüzgeçlerine dikey duran kemiklibalıklar familyası. (Tatlısu levreği, benekli tatlısu levreği, sudakbalığı, zingel ve Avrupa ile Kuzey Amerika'da yaşayan yakın türler bu familyada yer alır. Bil. a. *Percidae.*)

TATLISUSALYANGOZUGİLLER a. Akciğerli, karındanbacaklı yumuşakçalar familyası. (Kretase devrinin en alt katından başlayarak fosiline rastlanan bu yumuşakçalar bugün de doğada çok yaygındır. Bunlar bütün dünyada, tatlısularda, hatta yükseltisi 4 000 m'yi aşan göllerde bile yaşar. Bil. a. *Limneidae.*)

TATLISUYENGECİGİLLER a. Eski Dünya'nın tropikal ya da yarı tropikal bölgelerinde tatlısularda yaşayan yengeçler familyası. (Bazı türlerine 2 000 m yükseltilerde bile rastlanır. Bil. a. *Potamonidae.*)

TATLİK a. (ar. *tatlīk*). *Esk.* **1.** Boşama: *"Çokdan ettim o aşkı tatlik"* (A. H. Tarhan). **—2.** Hurma, incir vb. ağaçların dişilerine erkeklerinin çiçeklerinden asarak meyve vermelerini sağlama.

TATLİN (Vladimir Yevgrafoviç), rus ressam, mimar, heykelci ve kuramcı (Moskova 1885 - *ay. y.* 1953). 20'li yılların konstrüktivizm akımını başlatanlardan biridir. 1911-1913 arasında yeniilkelci üslubun ağır bastığı figüratif resimler yaptı. Bu yapıtlarda belirgin çizgiler ve özlü bir yapının yanı sıra heykelsiliğe doğru bir eğilim

Bk. resim sayfa 11304

gözlemlenir (*Balık satıcısı*, 1913, Tretyakov galerisi). Tatlin daha sonra fütürist derlemeleri resimledi ve tiyatro için tasarılar hazırladı. İlk "resimsel kabartmalar" ya da "karşı kabartmalar" 1914'te ortaya çıktı: resimden yola çıkarak ve ağaç, metal, cam, yalancı mermer, karton gibi gereçlerin yüzeyini çeşitli yöntemlerle işleyerek "heykel tablolar" gerçekleştirdi (bunların çoğu kaybolmuştur ve ancak fotoğraflarıyla bilinmektedir). 1917 devrimi'nden sonra, *III. Enternasyonal anıtı*'nın maketini tasarladı. Anıt, Eiffel kulesi'nden daha yüksek, sarmal biçimli bir kuleden oluşacaktı. Kulenin içinde çelik kablolara asılmış ve değişik hızlarda dönen bir silindir, bir piramit ve bir küpte çeşitli salonlar yer alacaktı. 30'lu yılların başında, *Letatlin* adını verdiği uçan bir makinenin modelini tasarladı.

tatlısu ıstakozu
(Astacus fluviatilis)
boyu: 12 cm

tatlısu ıstakozu
(Potamobius [ya da *Astacus*] *leptodactylus)*
boyu: 15 cm

tatlısu levreği
(Perca fluviatilis)

tatlısu melekbalığı
(Pterophyllum scalare)

discothèque C. N. A. C.-G.-Pompidou

Vladimir **Tatlin**
Nü (1913)
Rus müzesi, Sen-Petersburg

TATLİYE a. (ar. *ṭılā*"dan *taṭliyye*). *Esk.* Herhangi bir şeyin üzerine cila sürme, sıvama.

TATMA a. **1.** Tatmak eylemi. **—2.** Tat alma duyusu: *Tatma duyusu yok. Tatma papillaları. Tatma organı.* (Bk. *ansikl.* böl.)
—Anat. *Tatma siniri,* dilin duyu siniri.
—ANSİKL. Karş. anat. Tatma organı koklama organından morfolojik açıdan yalnız böceklerde ve omurgalılarda farklıdır. Böceklerde tatma kılları ağız parçalarının, ayakların ve duyargaların üzerinde bulunur; bunların her biri iki ya da daha fazla duyu hücresi içerir. Omurgalılarda tatma organları, balıklarda tüm beden üzerinde, dörtayaklılarda ağız ve yutak boşluğu içinde bulunan tat tomurcuklarıdır. Tatma organları, ancak şiddetli bir uyarıda işlev gören dokunsal kimyasal alıcılar içerir; bunların görev yapabilmeleri için kimyasal maddelerin suda çözünmüş hale gelmeleri gereklidir. Tatma organları tarafından ancak dört kimyasal özellik (ekşi, tuzlu, acı, tatlı) ayırt edilebilir. Besinlerin tadı onların koku özellikleriyle yakından ilgilidir.

TATMAK g. f. **1.** *Bir şeyi (somut) tatmak,* tadını, kalitesini anlamak için ağzına değdirmek, ondan biraz yemek ya da içmek: *Tattığında onun nişasta değil un olduğunu anladı.* **—2.** *(Bir şeyden) tatmak,* (ondan) biraz yemek ya da içmek: *O kadar yemek yaptım, hiç birinden tatmadı.* **—3.** *Bir şeyi (somut) tatmak,* onu hissetmek, yaşamak; hissetmiş, yaşamış olmak: *Mutluluğu ilk kez onunla tattı. Hayatın acılarını tatmak. Yenilgiyi ilk kez tadıyordu.*
◆ **tattırmak** ettirg. f. **1.** Bir yiyeceğin, bir içkinin tadına baktırmak; bir yiyecekten, bir içecekten az miktarda yemesini, içmesini sağlamak: *Bana akşam için hazırladığı nefis yemeklerden tattırdı.* **—2.** *Bir şeyi (soyut) [bir kimseye] tattırmak,* o şeyi o kimsenin yaşamasını, tanımasını sağlamak ya da buna yol açmak: *Size mutluluğu tattırmak istiyor. Ona yenilgiyi tattırdı.*

TATMİN a. (ar. *ṭamn,* dinlenme'den *taṭmin*). **1.** Bir gereksinimi, bir isteği gidermek, doyurmak eylemi; bunun sonucunda ortaya çıkan doygunluk; doyum: *Bir kimsenin isteklerini tatmine çalışmak. Maddi gereksinimlerin tatmini. Başarının verdiği tatmin.* **—2.** Cinsel isteğin doyurulması, doyum: *Tatmine ulaşmak, ulaşamamak.* **—3.** *Bir kimseyi tatmin etmek,* onun isteğini yerine getirmek: *Ücretlileri tatmin etmek. Herkesi tatmin etmek olanaksızdır;* bir şey sözkonusuysa, o kimsenin beklentilerine yanıt vermek, istediği, beklediği gibi olmak, duyurmak: *Bu iş beni tatmin etmiyor. Anlattıklarım sizi, merakınızı tatmin etmiştir sanırım.* **—4.** *Tatmin olmak,* isteklerinin, beklentilerinin yerine geldiğini görüp hoşnut olmak; cinsel isteği yerine getirilmiş olmak.

TATMİNKÂR sıf. (ar. *tatmin,* fars. *kâr*'dan *tatmin-kâr*). **1.** Tatmin eden, tatmin edebilecek türde, beklediği, istendiği gibi olan; doyurucu: *Tatminkâr bir yanıt. Bu sözleşme her iki taraf için de tatminkâr şartlar içeriyor.* **—2.** Olduğu gibi kabul edilebilen; olmasından rahatsızlık duyulmayan: *Tatminkâr bir sonuç. Tatminkâr bir çalışma.*

TATMİNSİZLİK a. **1.** Elinde olanlardan, aldığından, varlığından, yaşamdan vb. tatmin olmamış bir kimsenin durumu: *Tatminsizlik duygusu.* **—2.** Cinsel yönden tatmin olmamış bir kimsenin duygusu.

TATOS dağları, D. Karadeniz dağlarının Çamlıhemşin G.'ndeki doruk kesimine verilen ad. B'da Dilek dağı (3 711 m) ve D.'da Kaçkar dağı (3 932 m) arasında G.-B.-K.-D. doğrultusunda uzanan 3 000 metreden yüksek dorukları kapsar. Dördüncü Zaman buzullaşmasının derin izlerini taşır (buzultaş setleri, sirk gölleri, hörgüçkayalar). Yer yer riyolitik sokulumların da görüldüğü Birinci zaman yaşlı granitlerden oluşan kütle G.'de Çoruh vadisine çok daha dik yamaçlarla iner.

TATÖLÇER a. Fizyol. Tatölçümü için kullanılan aygıt.

TATÖLÇÜMÜ a. Fizyol. Tat alma derecesinin değerlendirilmesi.

■ **TATRALAR,** Polonya'da ve Slovakya'da Karpatlar'ın, en yüksek doruklarını (Polonya'da Rysy, 2 499 m; Slovakya'da, Gerlachovka, 2 655 m) içeren iç bölümü. Tatralar, tortul kanatlı, billurlu bir horsttur; K.'indeki Podhale çöküntü havzası (800-1 000 m) ve G.'deki Orava, Váh ve Poprad yüksek vadileri arasında önemli bir yükselti (ortalama 2 000 m) oluşturur. Bu özellikleriyle Tatralar, morfolojisi, florası ve faunası belirgin biçimde yüksek dağlara özgü özellikler taşıyan, bir tür çevreden kopuk bütündür. Tatralar, hem Polonya'da, hem de Slovakya'da büyük bir ulusal park haline getirilerek korunmaktadır.

Tatralar'ın
Zakopane'nin yukarısındaki
(Polonya) kesiminden bir görünüm

M. Serraillier-Rapho

TATSAL sıf. Tat ile ilgili.
—Antropol. *Tatsal duyarlık,* çözelti halinde alınan, gitgide artan yoğunluktaki bazı maddelerin acı tadını algılama eşiklerinin kademeli toplamı.
—ANSİKL. Antropol. *Tatsal duyarlık.* Tatsal duyarlığı saptamak için öteden beri kullanılan madde feniltiyorkarbamittir (P. T. C.). Algı eşiği bireyden bireye değişir; çoğunluk "tat alanlar" ve "tat almayanlar" diye gruplandırılabilir ve eşiklerin bütün nüfus içindeki dağılımı alt gruplara pek az yer veren bu iki büyük nitelik çevresinde toplanır. Çeşitliliği iki alelli genetik bir lokusun belirlediği sanılmaktadır; "tat alan" özelliğini başat alel sağlar; tat almayan bireylerse çekinik alel bakımından homozigottur. Bu alellerin sıklığı insan topluluklan arasında büyük ölçüde değişir. Yiyeceklerde iyot bulunmaması ya da guatr yapıcı acı maddeler bulunması nedeniyle acı tat almayanlarda, beslenmeye bağlı guatr tehlikesinin yüksek olduğu söylenebilir.

TATSIZ sıf. **1.** Tatlılık derecesi, beklenenden az olan bir yiyecek için kullanılır: *Bu sütlaç biraz tatsız.* **—2.** Tadı hoşa gitmeyen bir şey için kullanılır, yavan; lezzetsiz: *Tatsız bir yemek.* **—3.** Hoşa gitmeyen, alınganlıklara yol açan bir konuşma ya da davranış için kullanılır: *Tatsız bir şaka. Bu çiğ ve tatsız sözler, toplantının havasını sertleştirdi.* **—4.** Can sıkıcı, hiçbir çekiciliği olmayan ya da tedirginlik veren bir şey için kullanılır: *Tatsız bir olay. Tatsız bir toplantı. Tatsız bir gece geçirdik.* **—5.** Can sıkıcı, özgünlüğü, çekiciliği olmayan bir kimse için kullanılır: *Ne tatsız bir adam, geldi gecemizi berbat etti.* **—6.** *Tatsız (olmak),* neşesiz ya da rahatsız (olmak): *Neyin var? —Bilmem, bugün biraz tatsızım.* **—7.** *Tatsız tuzsuz,* tadı tuzu olmayan, çok tatsız; özgünlükten yoksun, ilgi uyandırmayan, sıkıcı: *Tatsız tuzsuz bir çorba. Tatsız tuzsuz bir film.*
◆ be. Can sıkıcı; rahatsız, tedirgin edecek biçimde: *Toplantı tatsız geçti.*

TATSIZLAŞMA a. Tatsızlaşmak eylemi.

TATSIZLAŞMAK gçz. f. **1.** Bir yiyecekten, bir içecekten söz ederken, tadını, lezzetini yitirmek. **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, hoşa gitmeyen, can sıkıcı davranışlarda bulunmaya başlamak: *İçtikçe tatsızlaşan bir adam.* **—3.** Bir şeyden söz ederken, tatsız, cansıkıcı bir durum almaya, rahatsızlık vermeye başlamak: *Salondaki hava giderek tatsızlaşıyor, olay çıkabilir. Yaşam onun için artık tatsızlaşmıştı.*

TATSIZLIK a. **1.** Tatsız, lezzetsiz bir şeyin niteliği. **—2.** İlgi uyandırmayan, çekicilikten, özgünlükten yoksun bir şeyin özelliği; yavanlık: *Bir konuşmanın tatsızlığı.* **—3.** Hoşa gitmeyen, can sıkıcı durum ya da davranış: *Aralarındaki tatsızlığı gidermeye çalıştım. Lütfen gene tatsızlık çıkarma.*

TATSU a. (japonca *tatsu,* ejderha). Japonlar'ın iyiliksever olarak kabul ettikleri ve güç amblemi olarak seçtikleri simgesel ejderha ve su tanrısı. (Japon paralarının üzerinde yer alır ve ressamlar tarafından sık sık canlandırılır.) [RYU da denir.]

TATTA gölü. Tar. coğ. Anadolu'daki Tuz gölünün Antikçağ'daki adı.

TATTIRMAK → TATMAK.

TATTVA, *doğruluk, gerçeklik* anlamında sanskritçe sözcük: 1. öznel düşünce kategorilerini aşan özü, bir varlığın derin doğruluğunu; 2. teknik felsefe dilinde, "doğanın *(prakriti)* ilkeleri" ya da "gelişimleri"ni belirtir.

tat tvam asi, "sen *(tvam)* bu *(tat)* sun *(asi)* anlamına gelen sanskritçe deyim. Upanişadlar'da, özellikle Çandogya Upanişad'da rastlanan bu deyimle, kendilik *(tvam,* yani *atman)* ve evrenin *(tat)* özdeşliği dile getirilir.

TATU a. (tupi dilinden sözc.). Tropikal Amerika'da yaşayan, bedeni boynuzsu bir üstderiyle kaplı kemikten bir bağanın içinde bulunan ve top gibi tortop olabilen, *Xenarthra* takımının dişsizler öbeğinden memeli hayvan. (Kemerlihayvangiller familyası.)

—ANSİKL. Tatular, karıncayiyenlerle ve tembelhayvanlarla birlikte *Xenasthra* takımının dişsizler öbeğini oluşturur. Bunların en belirgin özellikleri, boynuzsu bir üstderiyle kaplı deri kökenli kemikten oluşan bağalandır; bağa, baş, omuz ve kalça zırhı olmak üzere üç bölümden oluşur; bunların son ikisi değişik sayıda ve eklemli levha ya da kemerle birbirinden ayrılır: bu sayede tatular, tehlike anında top gibi toparlanabilir. Ayrıca bu bağadan başka, karın tarafında ve levhaların ek yerinde kaba kıllar bulunur. Kısa ve kalın olan bacaklarda, yerde in kazmaya ya da kök ve yumruları kazıp çıkarmaya yarayan güçlü pençeler yer alır. Tatular hepçildir: bitkilerin yanı sıra böcek, omurgalı küçük hayvan ve leş de yerler. "Dişsizler" öbeğinden olmakla birlikte tatuların değişik sayıda, koni biçiminde ve minesiz dişleri vardır. Üremelerinde, tatular, döllenmiş yumurtayı farklılaştırıp yuvalandırır ve sistemli bir çokembriyoluluk uygularlar: yumurtayı 4 -12 parçaya bölerek 4-12 dölüt elde ederler. Boyları sıçanla köpek arasında değişen 21 tatu türü vardır. Türler çoğunlukla omuz ve kalça zırhlarını ayıran kemerlerin sayısıyla tanımlanır. En yaygın tatu türü, ABD'nin güneyiyle Arjantin arasında yaşayan ve şerit sayısı, gerçekte 8 ile 11 arasında değişen 9 kemerli tatudur *(Dasypus novemcinctus)*.

TATU (Gülşen), türk kadın flütçü (İzmir 1953). Müzik öğrenimini İzmir Devlet konservatuvarı'nda tamamladı (1971). Almanya Federal Cumhuriyeti'nin bursuyla Essen'de Volkwang yüksek müzik akademisi'nde Prof. M. Süters'le (1972-1975) çalıştı. Daha sonra Freiburg Yüksek müzik okulu'nda Prof. A. Nicolet'nin öğrencisi oldu ve 1978'de solistlik sınavını pekiyi dereceyle verdi. Pforzheim Kent operası ve Südwestfunk Radyo senfoni orkestrası'nda solist olarak çalıştı. Prag'da düzenlenen ilkbahar uluslararası flüt yarışması ikincilik (1977), Alman Demokratik Cumhuriyeti ve Japonya'daki yarışmalarda birincilik ödüllerini kazandı. Sanatçı 1981'den bu yana çalışmalarını Karlsruhe ve Stuttgart müzik akademilerinde öğretim üyesi olarak sürdürmektedir.

TATULA a. Uzunca ve geniş yapraklı, kalınca saplı, beyaz çiçekli, dikenli iri (ceviz kadar) meyveli biryıllık otsu bitki. (Yöresel olarak birçok adı vardır: abızambak, abuzambak, bengildek, boruçiçeği, büyüotu, ceviz masil, sehharotu, sihirbazotu, şeytanelması, tatala.) [Bil. a. *datura;* patlıcangiller familyası.]

—ANSİKL. Tatula Türkiye'de yaygın bir bitkidir; yol kenarlarında, viraneliklerde ve çöplüklerde yabani olarak yetişir. Birçok türü vardır; esas tatula *(D. stramonium)*, ağaçsı tatula *(D. arborea)*, tüylü tatula *(D. innoxia)*, boru çiçekli tatula *(D. metel)* vb. Ağaçsı tatula Güney ve Batı Anadolu'da bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bu türlerin alkaloit içerikleri birbirinden farklıdır.

—Halk hek. ve Toksikol. Esas tatulanın *(Datura stramonium)* yaprakları çiçek açma zamanında toplanıp gölgede kurutulur. İç bulandırıcı kokulu ve acı lezzetli olan bu yapraklar çeşitli alkaloitler içerir (% 0,1 -0,6). Bu alkaloitlerin en önemlisi hiyosiyamindir. Az miktarda da atropin ve skopolamin bulunur. Tatula yaprağı spazm çözücü olduğundan astıma ve öksürüğe karşı kullanılır. Astıma karşı sigara halinde kullanılabilir. Uyuşturucu ve sersemletici olduğundan bazen bu etkisinden savaşlarda ve hırsızlıkta insanları sersemletmek ya da uyutmak için kullanıldığı yapıtlarda kayıtlıdır. Bütün bitki çok zehirli olduğundan hekim kontrolü altında kullanılmak gerekir. Tohumları da zehirlidir.

TATUM (Edward), amerikalı biyoloji bilgini (Boulder, Colorado, 1909 - New York 1975). Rockefeller İnstitute'ta profesörlük yaptı. Genler ve genlerin soyaçekimde oynadığı rol hakkındaki buluşlarından dolayı, G. W. Beadle ve J. Lederberg'le birlikte 1958 Nobel tıp ödülü'nü aldı.

TATUM (Arthur, **Art** —denir), amerikalı caz piyanocusu (Toledo 1910 - Los Angeles 1956). Doğuştan kör olan Tatum, sanat yaşamına 1932'de şarkıcı Adelaide Hall'a eşlik ederek başladı. 1943'te, gitarcı Tiny Grimes ve kontrabasçı Slam Stewart'la birlikte iki yıl sonra dağılan bir üçlü kurdu. Norman Granz firması için çoğunlukla tek başına ya da Benny Carter (1954), Roy Eldridge (1955), Lionel Hampton ve Ben Webster (1956) gibi sanatçılarla kayıtlar yaptı. Tükenmez armonik buluşları olan Tatum caz piyano tarihinin en parlak virtüozlarındandı. Kayıtlarından bazıları: *Tiger Rag* (1933), *Get Happy* (1940), *Flying Home* (1944), *Tea for Two* (1952), *Night and Day* (1956).

TATVAN, Doğu Anadolu bölgesinde Bitlis iline bağlı ilçe; 81 992 nüf. (1990); 1 235 km^2; merkez bucağı dışında 2 bucak, 50 köy. Merkezi, Bitlis'in 25 km K-D.'sunda, Van gölü kıyısında *Tatvan,* 54 071 nüf. (1990). Et kombinası, yem fabrikası. Perlit yatakları. Van gölünün D. kıyısını B. kıyısına bağlayan feribot seferlerinin başlangıcı ve işletme merkezi. Tersane.

TATVİL a. (ar. *ṭūl*'dan *ṭatvil*). *Esk.* **1.** Uzatma. **—2.** *Tatvil bila tail,* gereksiz ayrıntı. || *Tatvil-i kelam,* sözü gereksiz yere uzatma: *"Şimdi tatvil-i kelama hacet yoktur"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

TATVİLAT, -tı çoğl. a. (ar. *taṭvil*'in çoğl. *taṭvilāt*). *Esk.* Gereksiz, boş sözler: *"Tafsilat vermeye kalkışacak olursa sonu gelmez tatvilata girişilmek lazım gelip..."* (Ahmet Mithat, XIX. yy.).

TATYİB a. (ar. *ṭayb*'den *taṭyib*). *Esk.* **1.** İyi davranma, birinin gönlünü hoş etme: *"... ehl-i islamın bazı mertebe tatyib ve taltifi tedbirine dahi bakılması..."* (Reşit Paşa, XIX. yy.). **—2.** *Tatyib-i hatır,* gönül alma.

TATYİBAT, -tı çoğl. a. (ar. *taṭyib*'in çoğl. *taṭyibāt*). *Esk.* İyi davranmalar, gönlü hoş etmeler.

TATYİBEN be. (ar. *taṭyib*'den *taṭyiben*). *Esk.* Gönül alarak.

TATYOS EFENDİ, asıl adı **Tatyos Enkserciyan,** ermeni asıllı türk besteci ve keman sanatçısı (İstanbul 1858 - *ay. y.* 1913). Önce dayısı Movses Papazyan'dan keman öğrendi; Astik ve Civan Ağa'lardan meşk etti. Piyasada fasıl yönetirdi. Pek çok bestesi vardır. Başlıca yapıtları: *Kürdilihicazkâr peşrevi, Kürdilihicazkâr saz semaisi, Sözüm hasretle giryandır* (hüzzam şarkı, aksak), *Gamzedeyim deva bulmam* (güfte kendisinin, uşşak sofyan), *Bu akşam gün batarken gel* (güfte Ahmet Rasim, uşşak şarkı).

TAU a. Yunan abecesinin on dokuzuncu harfi (τ, T); *tav* denen fenike göstergesinden türemiştir ve ötümsüz bir dişsil kapantılıyı belirtir.

—Arit., Elektr. ve Nük. fiz., → TO.

TAU (Max), alman yazar (Beuthen 1897 - Oslo 1976). 1938'de Norveç'e göç etti. Eleştirmen ve Fischer-Verlag'ın edebiyat danışmanı olarak önemli bir rol oynadı; ayrıca romanları *(Glaube an den Menschen,* 1948), denemeleri ve anıları (1961 -1968) da vardır.

TAUBACH, Almanya'da yer, Thüringen eyaleti sınırları içinde, Weimar yakınında. Merck gergedanlarının ve fillerinin kemiklerinin ortaya çıkarıldığı tarihöncesi katmanı; bu kemikler Moustier endüstrisi araç gereçlerle birlikte bulundu; ayrıca neandertal tipte dişler de ele geçirildi.

TAUBATE, Brezilya'da (São Paulo eyaleti) kent, Rio de Janeiro ile São Paulo arasında; 172 000 nüf. XVII. yy.'dan kalma manastır. Sanayi (tekstil, makine ve elektrikli gereçler sanayileri) merkezi. Üniversite.

TAUBE (Henry), kanada kökenli amerikalı kimyacı (Neudorf, Saskatchewan, 1915). Öğrenimini ve tüm çalışmalarını ABD'de yaptı. Deneysel araştırmalarıyla anorganik kimyada komplekslerin tepkinliğinin temellerini ortaya koydu. İlk çalışmalarında metal iyonlarının solvatlanmasını ele aldı; daha sonra, ornatma tepkimelerinin kinetiğini ve yükseltgeme-indirgeme tepkimesinin mekanizmalarını inceledi. Metal komplekslerde elektron aktarma tepkimelerine ilişkin incelemeleriyle 1983 Nobel kimya ödülü'nü kazandı. Taube, nükleer manyetik rezonansı, çözümleme yöntemi olarak ilk kez kullanan bilim adamlarından biri oldu.

TAUBER, Almanya'da ırmak, Main'ın kolu (sol kıyıdan); 120 km. Vadisinde geniş bağlar.

TAUBER (Ernst SEIFFERT, **Richard** —denir), ingiliz uyruklu avusturyalı şarkıcı (Linz 1891 - Londra 1948). Mozartçı tenor olarak 1913'lerde ilgi yarattı; bu tip repertuvarda Salzburg'da (1922), Münih'te, Viyana'da kendini kabul ettirdi; Viyana'da Puccini'nin *Turandot* operasında oynadı. Sonra filmleriyle ve Franz Lehár'ın onun oynaması için yazdığı operetlerle, özellikle *Tebessümler diyarı* (Das Land des Lächelns) ile çok yaygın bir üne kavuştu.

TAUCHNİTZ (Carl Christoph), alman matbaacı ve yayımcı (Grossbardau 1761 - Leipzig 1836). Leipzig'de, 1796'da bir basımevi 1798'de de bir yayınevi kurdu. Daha çok, latin ve yunanlı yazarların stereotip tekniğiyle yapıtlarını yayımladı. — Yeğeni CHRİSTİAN BERNHARD (Schleinitz 1816 - Trattlau, bugün Kostrzyna, Polonya, 1895), 1837'de Leipzig'de, "Bernhard Tauchnitz yayınevi"ni kurdu. Bu yayınevi, 1841'den bu yana ünlü *Collection of British and American Authors*'u yayımlamaktadır. Alman edebiyatından yapıtlar ve sözlükler de yayımlayan kuruluş, 1952'te Stuttgart'a taşınmıştır.

TAUDENİ, Mali'nin kuzeyinde yer. 800 km G.'deki Tumbuktu'ya kadar deve kervanlarıyla taşınan kayatuzunun ocağı.

TAUERN, Doğu Alpler'de (Avusturya) billurlu sıradağ. B.'daki Brenner geçidiyle D.'daki Leoben dolaylarındaki Mur vadisi arasında uzanır. K.'deki Salzach ve Enns oluğuyla, G.'deki Drava ve Mur vadileri arasında kesintisiz bir set oluşturur. Sıradağ, Dördüncü Zaman buzullarının biçimlendirdiği derin vadileri çevreden ayıran bir sivri doruklar ağıdır; Zillertal, Grossvenediger ve Grossglockner'de (3 796 m), bugün bile İnn, Salzach ve Drava havzalarını besleyen büyük buzullar vardır; gerçekte en yüksek yerler *(Hohe Tauern)* B.'dadır. Tauern, sarp bir duvarla son bulan kısa vadilerle dışarı açılır. D.'da (Niedere Tauern) mutlak yükseltiler 3 000 m'nin altına inerse de geçiş zorlukları ortadan kalkmaz. Bu sıradağın çevreden kopuk olmasında temel etken, ulaşımı engelleyen özellikleridir; ayrıca nüfusun az olması, iktisadın hayvancılığa dayanma-

9 kemerli tatu *(Dasypus novemcinctus)* ve yavrusu

Art Tatum

sı da gene aynı özelliklerin sonucudur. Bununla birlikte Tauern önemli bir hidroelektrik santralları merkezidir: elde edilen elektrik Enns ve Tuna vadilerindeki (Viyana' ya kadar) ya da İnntal ve Almanya'daki merkezlere gönderilir. Öte yandan Tauern, çok güzel manzaraları ve kış sporlarına elverişliliği nedeniyle önemli bir turizm merkezidir.

TAULARA. Tar. coğ. Anadolu'nun Pontos bölgesinde kent; yeri saptanmamıştır, ancak Lykos (Kelkit) ırmağının K.'inde olduğu sanılmaktadır. Kentten günümüze Mithridates VI Eupator döneminde bastırılmış paralar ulaştı.

TAUN a. (ar. *ṭā'ūn*). *Esk.* Veba.

TAUNAY (Alfredo D'ESCRAGNOLLE, *vikontu*), brezilyalı romancı (Rio de Janeiro 1843 - *ay. y.* 1899). En ünlü kitabı *Innocência* (1872) romantik bir bölgeci romanıdır.

TAUNG, Güney Afrika'da kent, Kimberley'in 100 km K.'inde, 1924'te ilk *Australopithecus* kafatasının bulunduğu yerde.

TAUNGGYİ, Birmanya'da kent, Şan devletinin merkezi, Mandalay'ın 160 km G.-D.'sunda, yaklaş. 1 500 m yükseltide; 9 000 nüf.

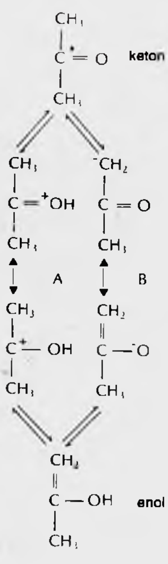
TAUNG NGU → TUNGOO

TAUNGYA a. Ormanc. Bitki örtüsü yakılarak tarıma elverişli hale getirilmiş bir toprak üzerinde bir süre tarım yapıldıktan sonra orman yapmak üzere ağaç dikmeyi öngören, Güney-doğu Asya kökenli ağaçlandırma yöntemi. (Ekili alanlar arasında kalan orman bitkileri de ekim için toprağın hazırlanması işleminden yararlanır. Bu yöntem, ancak tikağacı gibi bol ışık isteyen bazı ağaç türlerine uygulanabilir.)

TAUNİ sıf. (ar. *ṭā'ūn* ve *-ī*'den *ṭa'ūnī*). *Esk.* Vebaya ait, vabayla ilgili.

TAUNTON, Büyük Britanya'da kent, Somerset'in merkezi, Tone kıyısında; 90 900 nüf. Bir bölümü XII. yy.'da yapılmış şato (müze). Düşey üslupta kilise. Tuhafiye. Tarım makineleri.

TAUNTON, ABD'de (Massachusetts) kent, *Taunton ırmağı* kıyısında; 45 000 nüf. Gümüş eşyalar. Deri işleme. Plastikler. Makine sanayileri.

tautomer bileşikler

TAUNUS, Almanya'nın Hessen eyaleti sınırları içinde yer alan bölge, Rheinisches Schiefergebirge'nin güney-doğu bölümü (Feldberg'de 800 metre). Yarı Apalaş tipinde engebelenmiş kuvarsitlerden oluşan Taunus, kırık diklikleri ile Mainz havzasına ve Ren nehri vadisine doğru alçalır. Koruları ve iklimi sağlığa yararlı tedavi merkezleriyle (Wiesbaden, Bad Soden, Königstein, Bad Homburg) kentlerinin mimarisi ve şatoları bölgeyi, turistlerin sıkça ziyaret ettiği bir bölge haline getirir.

TAUNUSSTEİN, Almanya'nın Hessen eyaletinde kent, Wiesbaden'in kuzeybatı büyük banliyösünde; 24 600 nüf.

TAUNZEDE sıf. (ar. *ṭā'ūn* ve fars. *zede*' den *ṭā'ūn-zede*). *Esk.* Vebaya yakalanmış.

TAUPLİTZ, Avusturya'da yazlık sayfiye yeri ve kış sporları merkezi (yüksl. 900 - 2 200 m), Steiermark'ta, Bad Ischl'in G.-D.'sunda, Totes Gebirge'nin eteklerinde.

TAUPO gölü, Yeni-Zelanda'nın en geniş gölü, North Island'ın ortasında (606 km²).

TAURİDLER, meteorların atmosfere girişiyle oluşan, radyan noktası Boğa takımyıldızının içinde yer alan ve Encke* kuyrukluyıldızıyla bir arada bulunan bir göktaşı ya da meteor yağmuruna verilen ad. 15 ekim ile 30 kasım arasında gözlemlenebilen Tauridler 10 kasımda maksimuma ulaşırlar.

TAURİN ya da **TORİN** a. (fr. *taurine;* lat. *taurinus,* sığır'dan). Biyokim. Sisteik asitten türeyen $H_2N—CH_2—CH_2—SO_3H$ formüllü aminoasit. Safra asitleriyle bir araya gelerek lipitlerin sindirimini ve bağırsakta soğurulmasını sağlar.

TAURİON, Limousin'de (Fransa) ırmak, Vienne'in kolu (sağ kıyıdan); 125 km. Taurion, Gentioux platosundan doğar, güzel boğazlardan ve Bourganeuf yakınından geçer ve yukarı kesiminde Limoges'a kavuşur. Üzerinde, birçok küçük hidroelektrik santralı kurulmuştur.

TAURİRT, Doğu Fas'ta kent, uved Za' nın kıyısında, Muluya vadisi yakınında; 10 000 nüf. Pazar yeri.

TAURİS → TEBRİZ.

TAURİSKOS Aydınlı, karialı heykelci (İ.Ö. I. yy.). Kardeşi Apollonios ile birlikte, üvey anneleri Dirke'yi kızgın bir boğaya bağlayan Amphion ile Zethon'u konu alan bir heykel grubu yaptı. Rodos'a dikilen yapıt daha sonra Roma'ya götürüldü. Bu yapıttan günümüze ancak Caracalla kaplıcalarından Napoli müzesi'ne getirilmiş *Farnese boğası* (III. yy. başı) bir uyarlama kalmıştır.

TAUROENTUM ya da **TAUROEİS.** Tar. coğ. Fransa'da (Provence), Lion körfezi kıyısında, büyük olasılıkla İ.Ö. V. yy.'da kurulmuş Marsilya ticaret merkezi (günümüzde *Saint-Cyr-sur-Mer*).

TAUROKOLAT a. (fr. *taurocholate*'tan). Org. kim. Taurokolik asidin tuzu ya da esteri.

—ANSİKL. Eczc. Sodyum taurokolat ve sodyum glikokolat başlıca safra asidi tuzlarıdır. Kolagog etkileri vardır.

TAUROKOLİK sıf. (fr. *taurocholique;* yun. *tauros,* sığır, *khole,* safra'dan). Org. kim. *Taurokolik asit,* sığırların safrakesesinden çıkarılan, suyla ayrıştırıldığında taurin ile kolik asidi veren asit.

TAUROMENİON, Taormina'nın Antikçağ'daki adı.

TAUROS, lat. **Taurus.** Tar. coğ. Anadolu' daki Toros dağları'nın Antikçağ'daki adı.

TAURUS, Boğa* takımyıldızının latince adı (kısalt. Tau).

TAUS a. (ar. *ṭavus*). *Esk.* **1.** Tavus kuşu. **—2.** *Taus-i ateş-per,* Güneş. ‖ *Taus-i felek, taus-i huld, taus-i kudsi,* melek. ‖ *Taus-i sidre,* Cebrail.

TAUS, yezidilerin kutsal kitabı *Mushaf-ı reşt*'te adı geçen bir melek. *Azrail, Azazil, Zazail* gibi adlarla da anılır Yezidi inancına göre yaratma olayının gerçekleştiği yedi günün sonunda (pazar) yaratılmıştır. Tanrı, yedi meleğin en büyüğü olan Taus'a dilediğini yapabileceğini bildirmiş, o da Âdem'in yasak meyveyi yemesini ve bu nedenle cennetten çıkarılmasını sağlamıştır.

TAUSEN (Hans), danimarkalı reformcu (Birkende 1494 - Ribe 1561). Wittenberg' te Luther'in öğrencisi oldu. Friedrich I tarafından Kopenhag'a çağrıldı (1529), 1530'da danimarka Reform yasası olan *Confessio Hafniensis*'in yazılmasına katıldı.

TAUSİ a. İsl. Tausiye mezhebinden olan.

TAUSİG (Karol), polonyalı piyanocu (Varşova 1841 - Leipzig 1871). Liszt'in en parlak öğrencilerinden biri oldu; Berlin'e yerleşti ve orada bir "Piyano yüksek öğretim akademisi" kurdu. *Tägliche Studien* (Günlük etütler) adlı bir derlemesi, Wagner'in *Die Meistersinger von Nürnberg* için bir piyano uyarlaması ve pek çok çevriyazısı vardır.

TAUSİYE a. İsl. Şii mezhebine bağlı aşırı kollardan biri.

—ANSİKL. Çok gösterişli giyindiği için *Taus-el-urefa* (Ariflerin tavus kuşu) diye anılan iranlı bir rafızi tarafından kuruldu (VIII. yy.). Başka bir şii akım olan nimetullahinin önderi Nimetullah'ın ölümünden sonra bu koldan ayrılan Taus, ılımlı şiilerce de tepkiyle karşılanan aşırı görüşler öne sürünce doğup yaşadığı Isfahan'dan sürüldü ve görüşlerini yerleştiği Tahran'da yaymaya çalıştı. Bu mezhebe göre insanın olgunlaşması bazı aşamalardan geçmesine ve irfan alanında yükselmesine bağlıdır. Mezhep bağlıları Taus el-urefa'yı tanrılaştırarak, Tanrı'nın onun kişiliğine büründüğünü öne sürdüler.

TAUSSİG (Frank William), amerikalı iktisatçı (Saint Louis, Missouri, 1859 - Cambridge, Massachusetts, 1940). Marjinalist akıma mensuptu. Yeniklasik uluslararası ticaret teorisine katkısıyla tanınır.

TAUSSİG (Helen BROOKE), amerikalı kadın cerrah (Cambridge, Massachusetts, 1898 - West Chester, Pennsylvania, 1986). Blalock ile birlikte, doğuştan kalp hastalıklarının cerrahi yoldan tedavisini başlattı.

TAUSUGLAR, SULUKLAR ya da **TAU SULUKLAR,** Sulu takımadalarının (Filipinler) protomalay halkı; nüfusu endonezya dili konuşan yaklaşık 500 000 kişiden oluşur; özelikle Jolo adasında ve Borneo'nun kuzey kesiminde yaşarlar. Hükümet güçlerine karşı müslüman ayaklanmanın (islamlaşma gerçekte XIV. yy.'a kadar uzanır) yol açtığı gerilla durumu sonucu Tausuglar toplu olarak Zamboanga ve takımadaların öteki adalarına doğru göç ettiler. Toplumları geleneksel olarak, babasoyundan bir sultandan (eski Jolo sultanlığı) gelen yüksek *datu* statüsünü, köleleri içeren halk statüsünden ayıran bir unvanlar sistemi hiyerarşisiyle yasallaştırılan gruplar tarafından yönetiliyordu. Tausuglar'ın temel toplumsal birimleri, ikiyanlı akrabalığa dayanan, genellikle tekeşli ve içtenevli geniş aileydi. Tarım, toplama, balıkçılık ve hayvancılıkla geçinen bu aile, ayrıca kaçakçılık da yapardı. Tausuglar, İspanyollar gelene kadar Çin'le kazançlı bir ticaret yaptılar. İspanyollar gelince, katolikliğin girişine karşı koyan müslüman inançlarını desteklemek üzere onlara başarılı bir direnç gösterdiler. 1915'te son sultanlık, Amerikalılar karşısında boyun eğdi. Bunun üzerine Tausuglar, Filipinler'in siyasal-yönetsel yaşamına uydular.

TAUT (Bruno), alman mimar (Königsberg 1880 - Ankara 1938). 1913 Leipzig sergisi'ndeki Çelik anıtı ve Köln'deki 1914 Werkbund sergisi'nde ünlü Cam pavyonu gerçekleştirdi. Anlatımcı hareketin önderlerinden biri olarak 1920'li yıllarda *Frühlicht* dergisini yönetti. 1921-1924'te, Magdeburg kent mimarı oldu; daha sonra kardeşi Max ile birlikte, Berlin'de bir büro açtı ve bu dönemde işlevsel üslupta çeşitli binalar yaptı (Zehlendorf konutlar topluluğu, 1927-1928). Ülkesindeki siyasal zorlamalar nedeniyle 1932'de Moskova'ya gitti, burada düş kırıklığına uğrayınca Japonya'ya yerleşti ve geleneksel japon sanatını keşfetti (1933-1936). 1936'da Türkiye'ye geldi ve ölümüne değin İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'nde öğretim üyeliği, Kültür bakanlığı tatbikat bürosu şefliği görevlerinde bulundu. Bu arada Ankara Dil ve tarih-coğrafya fakültesi (1937), Ankara Atatürk lisesi (1937-1938, Asım Kömürcüoğlu ile birlikte), Ankara Cebeci ortaokulu (1938, Franz Hillinger ile birlikte), İzmir Kız enstitüsü (1938), Trabzon Erkek lisesi (1938), İstanbul Ortaköy'de, Emin Vafi korusu'ndaki, direkler üzerinde yükselen, doğayla ve çevreyle uyumlu görünümüyle dikkati çeken evi (1938) ve Atatürk'ün katafalkını (1938) gerçekleştirdi. 1938'de yayımladığı *Mimari bilgisi* kitabı uzun yıllar bu alanda tek kaynak eser olarak kaldı. —Kardeşi MAX (Königsberg 1884 - Berlin 1967), ortağı ve Novembergruppe'nin üyesiydi. Bruno'nun Almanya'dan ayrılmasından sonra kâr amacına yönelik işler yapmak zorunda kaldı. 1945'ten 1954'e değin Berlin Güzel sanatlar akademisi'nde profesörlük yaptı.

TAUTENHAYN Büyük (Josef), avusturyalı heykelci ve madalyacı (Viyana 1837

- *ay. y.* 1911). 1873'te İmparatorluk güzel sanatlar akademisi'nde profesörlük yaptı.

TAUTOMER sıf. (fr. *tautomere*'den). Org. kim. Ortaklaşa kullanılan bir iyon yardımıyla denge halinde bulunan iki izomer bileşik için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ a. Org. kim. Tautomer bileşik.

—ANSİKL. İki tautomer bileşiğin en çok tanınan örneği, bir keton ile buna denk düşen enoldür.

Bu örnekte yardımcı iyon, mezomer bir bileşik olan eşlenik A asidi ya da yine mezomer bir bileşik olan eşlenik bir B bazı olabilir. A'dan bir hidrojen iyonunun (H^+) kopması ya da B'ye bir hidrojen iyonunun (H^+) bağlanması yoluyla iki ayrı biçimde gerçekleşir; tepkime sonunda tautomerlerden biri oluşur.

TAUTOMERLEŞME a. Kim. Bir bileşiğin tautomer bir bileşik durumuna dönüşmesi.

TAUTOMERLİK a. Org. kim. **1.** Tautomer bileşiklerin belirgin niteliği. **—2.** Tautomer bileşiklerde ortaya çıkan kimyasal denge. (Eşanl. DESMOTROPİ.)

—ANSİKL. Tautomerlik, özellikle organik kimyada çok yaygın görülen bir olaydır ve CO, CN, CS, CC, NO, vb. şeklinde katlı bağlar içeren bileşiklerin tepkinliğinde temel bir rol oynar. Aminoasitlerin rasemikleşmesi, kimi vitaminlerin (B1, B6) etkime biçimi vb. gibi pek çok biyokimyasal tepkimede böyle bir duruma rastlanır.

TAV a. (fars. *tab, tav,* sıcaklık, hararet'ten). **1.** İşlenecek bir nesnede bulunması gereken ısı, nem derecesi olması durumu: *Toprak sürülmek için tam tavında. Demir tavında dövülür* (atasözü). **—2.** Hayvanlarda semizlik, dolgunluk. **—3.** Bir şeyi yapmak için en uygun an, durum: *Tavındaysa patrondan bugün zam isteyeceğim.* **—4.** *Arg.* Oyun, hile. **—5.** *(Bir şeye, bir kimseye) tav olmak,* aldanmak, kanmak (arg.). ‖ *Tav vermek,* gerekli ölçüde ısı ya da nem sağlamak; uygun ve elverişli koşullar oluşturmak. ‖ *Tava getirmek,* gerektiği ölçüde ısıtmak. ‖ *(Bir işi) tavına getirmek,* bir işi gerçekleştirmek için en uygun zamanı ve ortamı seçmek. ‖ *Tavını bulmak,* bir iş ya da girişim için en elverişli koşulları yakalamaya çalışmak. ‖ *Tavında tutmak,* uygun durum ya da ortamını korumak, sürdürmek.

—El sant. *Tav kızdırıcı* → KOL.

TAVA a. (fars. *tabe*). **1.** Yiyecekleri kızartmaya yarayan, geniş dipli, yüksek kenarlı, uzun saplı, metal kap. **—2.** Bu kapta kızgın yağda kızartılarak pişmiş yemek: *Balık tava. Ciğer tavası. Patates tava.* **—3.** Bir bahçede, fide yetiştirmek için ayrılmış bölüm.

—Coğ. Kireçtaşlarında kimyasal erime ile meydana gelen ve genellikle boyutları bir -iki yüz metreyi geçmeyen kapalı çukurlara Anadolu'nun bazı yörelerinde verilen ad. Dolin, koyak, kokurdan ile eşanlamlı.

—Denizc. Lombar ağızlarının giriş yerlerindeki ya da borda iskelelerinin alt ve üst bölümlerindeki çıkmaların her biri. ‖ Ağaç gemi inşaatında, burma tahtalarına verilen ad.

—Ev eşy. *Kestane tavası,* kestaneleri ateşte kızartmaki çin kullanılan, dibi delikli tava.

—Mad. OC. YIKAMA TEKNE*Sİ'nin eşanlamlısı.

—Mutf. Bir kızartma tavasında bir defada pişirilen miktar. ‖ *Tava yapmak,* bir yiyeceği yağlı bir madde içinde tavada kızartmak.

—Tekst. İpek iplikçiliğinde, kozaların çözülmek üzere içine atıldığı sıcak su dolu metal kap. ‖ *Tava dibi,* krizalitle doğrudan temas halinde olan kozanın son iplik tabakasından oluşan ipek artığı. (Kozadan iplik çekme sırasında, bu kabuğu oluşturan ham ipek ipliğinin son bölümü sökülmez: ipek zamkını yumuşatmayı sağlayan sıcak suyla dolu tavanın dibinde artık olarak kalır, adı da buradan gelir.)

—Tuzc. Tuzlalarda, tuza doymuş koyu tuzlu suyun, tuzunu bıraktığı havuz. ‖ *Tava boşaltmak,* tuzlu su tavalarını (kristalleştirme tavalarını), yağış olmuşsa yağmur sularından kısmen dibe çökmüş olan tuz ürününü kaldırmak için tuz üstünde bulunan koyu tuzlu sudan tamamen kurtarmak.

TAVAF a. (ar. *ṭavāf*). İsl. Kâbe'nin çevresini hac sırasında hızlı adımlarla dolaşma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—*Esk.* Herhangi bir şeyin etrafını dolaşma.

—ANSİKL. Tavaf sırasında yürüyüşe Haceriesvet'in bulunduğu köşeden (rukün) başlanır ve Kâbe sol yana alınarak, sağa, kapı yönüne doğru gidilir. Tavaf, Kâbe çevresinde yedi kez dolaşılarak tamamlanır. Her dönüşe *şavt* denir. Bu şavtlardan dördü haccın farzlarından (erkân), üçü ise vaciplerindendir.

Hac sırasında yerine getirilen üç türlü tavaf vardır: 1. *tavaf-ı kudüm,* Mekke dışından gelenlerin kente girer girmez yapmaları sünnet olan tavaf; 2. *tavaf-ı ziyaret,* haccın farzlarından biri olan asıl tavaftır ve Arafat'tan inildikten sonra yerine getirilir; 3. *tavaf-ı sader,* bayram günleri şeytan taşlama işi bittikten sonra Mina'dan Mekke'ye inilirken yapılan tavaf. Mekke dışından gelenler için vacip olan bu tavaf, hac işlemlerinin (menasik-i hac) sonuncusu olduğundan "veda tavafı" diye de adlandırılır.

Bunlardan başka ibadet amacıyla her istenildiğinde de tavaf yapılabilir.

TAVAGİ ya da **TAVAGİT** çoğl. a. (ar. *ṭāġut*'un çoğl. *ṭavāġi, ṭavāġit*). *Esk.* Putlar.

TAVAHİN çoğl. a. (ar. *ṭaḥūn, ṭaḥūne*'nin çoğl. *ṭavāḥin*). *Esk.* **1.** Değirmenler. **—2.** Öğütülmüş şeyler.

TAVAHİN çoğl. a. (ar. *ṭaḥine*'nin çoğl. *ṭavāḥin*). *Esk.* Öğütücü dişler, azı dişleri.

TAVAİF çoğl. a. (ar. *ṭa'ife*'nin çoğl. *ṭava'if*). *Esk.* Fırkalar, bölükler.

—Tar. *Tavaif-i müluk,* bir devletin çöküşünden sonra ortaya çıkan küçük siyasal birimler. —Endülüs Emevi halifeliğinin yıkılmasından sonra Andalucía'da kurulan yerel hanedanlara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.). —Anadolu Selçuklu devletinin çöküşünden sonra Anadolu'da ortaya çıkan türkmen beyliklerine verilen ad. (→ ANADOLU BEYLİKLERİ.)

—ANSİKL. Uzun bir iç savaştan (1009 -1031) sonra Endülüs Emevi halifeliğinin çöküşü ile bir siyasi parçalanma dönemine giren Andalucía'nın çeşitli bölgelerinde; tavaif-i müluk diye adlandırılan 20 kadar yerel hanedan ortaya çıktı. Bunlar, emevi yönetimi altında var olan siyasi ve etnik gerginlikleri yansıtan çeşitli gruplara (arap, berberi, sakalibe) mensuptular. Büyük çoğunluğu kent devletlerinden ibaret olan tavaif-i müluk arasında en önemli hanedanlar şunlardı: Hammudiler (1010 -1057, Málaga ve Algeciras), Abbadiler (1203-1091, İşbiliye [Sevilla]), Ziriler (1012 -1090, Gırnata [Granada]), Cehveriler (1031 -1069, Kurtuba [Córdoba]), Eftasiler (1022 -1094, Batliyos), Zunnuniler (1028'den önce - 1085, Tuleytula [Toledo]), Amiriler (1021 -1096, Valencia), Tucibiler (1019-1029, Zaragoza) ve Hudiler (1039-1142, Zaragoza).

Tavaif-i müluk içinde güçlü olanlar ötekilere karşı yayılmacı bir siyaset izlediler. Abbadiler, tavaf-i mülüktan birçoğunu ilhak etmelerine karşın, bölgeyi geri alma hareketine girişen hıristiyanların baskısı karşısında (Tuleytula'nın düşmesi, 1085), Kuzey Afrika'daki Murabıtlar'ı yardıma çağırmak zorunda kaldılar. 1086'da Endülüs'e geçen Yusuf bin Taşfin, León ve Castilla kralı Alfonso VI'ya karşı büyük bir zafer kazandıktan sonra, Zaragoza'da kalmalarına izin verdiği Hudiler dışında bütün tavaif-i müluku Murabıtlar'ın egemenliğine soktu.

Tavaif-i mülukun İspanya tarihindeki önemi siyasi ve askeri başarılarından çok, güzel sanatlara ve ülkenin bilimsel hayatına gösterdikleri ilgiden kaynaklanır. İç savaş sonucu iki büyük merkezin (ez-Zehra ve ez-Zahire) yıkılmasına karşın, yeni emirler, Emeviler'i taklit ederek kendi saraylarını kurmaktan geri kalmadılar (Sevilla'da Kasrülmübarek ve ez-Zehi, Zaragoza'da Elcaferiye, Gırnata'da Elhamra).

Zaragoza'da, daha çok bir filozof olarak tanınan İbni Bacce, günümüz islam dünyasında hâlâ kullanılan "zejel" nazım ölçüsünü yarattı. Sade düzyazı tarzında önemli yapıtlar verilmemiş, ancak devrin divanında ve Abdülvelit bin Zeydun'un arap edebiyatının önde gelen örneklerinden biri sayılan *Risale-i hezeliye*'sinde kullanılan secili nesir üstün bir düzeye erişmişti. Tarih ve coğrafya alanlarında el -Bekri, İbni Hayyan'ın; hukuk alanında dede İbnürrüşd'ün adları sayılabilir. Genellikle dilbilim konularıyla birlikte işlenen dinsel bilimler alanında, *Kuran* tefsirlerinin bugün bile en çok okunanları arasında yer alan *Teysır*'in yazarı Ebu Amr el-Bani ile günümüz ideolojik sözlüklerinin ilk örneği sayılabilecek olan *Kitab ül-Muhassas*'ın yazarı İbni Side'nin başını çektiği Denia grubu başta gelir. Astronomide birçok astronomi aygıtının mucidi olan ve teorik çalışmalarıyla Kepler'in buluşlarını bile etkilemiş olan Zerkali, Avrupa astronomisine büyük etkisi olan İbni Burgut; botanikte Toledo'da sultan el-Memun'un botanik bahçesinin müdürleri İbni Vafid ve İbni Bessal; tıp alanında dede İbni Zühr önemli adlardır. XI. yy.'da yarımada yaratıcı dehasının doruğuna ulaşmış ve dünya bilim hayatının başını çekmiştir. Bu bilgiler XII. yy.'da latince çeviriler (Toledo tercümeleri) aracılığıyla batı dünyasına yayılmıştır.

TAVAİN çoğl. a. (ar. *ṭā'ūn*'un çoğl. *ṭavā'in*). *Esk.* Vebalar.

TAVALİ çoğl. a. (ar. *ṭali'*'in çoğl. *ṭavāli'*). *Esk.* Kısmetler, talihler.

—Tasav. İnsanın gönlünde Tanrı adlarının birbirinin ardı sıra görünüş alanına çıkması. (Böylesi bir durumda bir nur niteliğinde olan Tanrı adlarıyla insanın gönlü ışıyıp aydınlanır ve tüm kötülüklerden arınır. Kişinin içine kapanarak Tanrı adı olan bu nurları seyre dalması bir ibadet sayılır.)

TAVAMİR çoğl. a. (ar. *ṭūmār*'ın çoğl. *ṭavāmir*). *Esk.* Tomarlar, dürülmüş nesneler.

TAVAN a. **1.** Bir döşemede, herhangi bir mekânın üst sınırını oluşturan, çoğu kez düzlemsel alt yüz: *Yüksek tavanlı, ferah bir oda. Maden ocağının tavanı çöktü.* (Bk. *ansikl.* böl. Güz. sant. ve İnş.) **—2.** Bir değerlendirmede belirlenen ve aşılmaması gereken en üst sınır, en yüksek düzey: *Ücret tavanı.* **—3.** *Tavan başına yıkılmak, tavan başına çökmek,* beklenilmeyen, acıklı bir haber karşısında büyük bir ruh sıkıntısı içine düşüp ne yapacağını bilememek: *İşten atıldığını öğrenince tavan başına yıkıldı.* ‖ *Tavan süpürgesi,* tavanı temizlemeye yarayan uzun saplı süpürge.

—Anat. *Damak tavanı,* ağzın üst çeperini, burun boşluklarının alt çeperini oluşturan bölme.

—Bank. *Emisyon tavanı,* kâğıt para basımına yasayla tanınan en yüksek sınır. (Türkiye'de, 1211 sayılı Türkiye Cumhuriyet merkez bankası k.'na göre emisyon tavanının saptanması TC Merkez bankası'nın Banka meclisi'nce saptanır.) ‖ *İskonto tavanı,* bir kredi kurumunun, bir müşteriden iskontoya almayı kabul ettiği ticari senetlerde en yüksek vade süresi. (İskonto tavanı, özellikle bankanın, senetlerini iskonto ettiği işletme için üstlenmeyi göze aldığı riske bağlıdır.) ‖ *Kredi tavanı,* bir banka ya da bir işletmenin, bir müşteriye tanıdığı bir kredinin üst sınırı. (Türkiye'de bireysel kredi sınırı yani bir gerçek ya da tüzel kişinin bir bankadan alabileceği kredinin en yüksek tutarı Bankalar k. md. 38 ile düzenlenmiştir.) ‖ *Reeskont tavanı,* bir bankanın, Merkez bankası'na reeskonta sunabileceği ticari senetlerin en yüksek tutarı. (Türkiye'de, 1211 sayılı yasa'ya göre, reeskont tavanı TC Merkez bankası'nın Banka meclisi'nce saptanır.)

—Havc. Bir havataşıtının çıkabileceği maksimum yükselti. (Tavan, havataşıtının, indirgenmiş bir yükselen hızla, örneğin 0,5 m/sn ile ulaştığı yükseltiye göre belirlenir.)

—Huk. Maaş, ücret ve primlerdeki en yüksek sınır.

—İkt. *Tavan fiyat* → NARH.

—İnş. *Tavan arası* → ÇATI* ARASI. ‖ *Tavan*

Lauros-Giraudon

Oiron (Fransa) şatosu'ndaki "Kral odası"nın resim ve oymalarla bezeli tekneli tavanı Louis XIII üslubu

kaplaması, bir döşemeye ya da bir iskelete tavan oluşturmak için asılan pişmiş toprak, ince (2-3 cm) çukur öğelerden her biri. || *Asma tavan,* bir mekânın taşıyıcı tavanı altına, kat yüksekliğini azaltmak ve daha düzgün bir yüzey elde etmek için yerleştirilen ikinci tavan. || *Bakkal tavanı,* tavan kirişlerinin yalnızca üst yüzeylerinin döşeme tahtaları ile kaplanıp, iç yüzeylerinin açık bırakılmasıyla elde edilen örtü düzeni. (Daha çok farelerin saklanmasını önlemek amacıyla bakkallarda kullanıldığından bu adla anılır.) || *Bulgurlamalı tavan,* ahşap tavan kirişlerinin altını döşeme tahtalarıyla kaplayıp üzerine 5 cm kadar kalınlıkta samanlı çamur harcı çekilerek yapılan tavan. || *Işıklı tavan,* gerçek tavana yerleştirilmiş elektrikli aydınlatma kaynaklarının sağladığı ışığı süzen yarısaydam levhalardan oluşan tavan. || *Kaset tavan,* kirişlerine dekoratif kasetler giydirilmiş tavan. || *Merdiven altı tavanı,* bir merdivende, basamakların alt yüzeyini gizlemek için yapılan eğik tavan. || *Yüzer tavan,* darbe ve ortam seslerinin iletimini azaltmak için yapılan asma tavan.

—İş huk. *Sigorta primi tavanı,* bir ücretin, sosyal sigorta kesintilerine bağlı en yüksek miktarı.

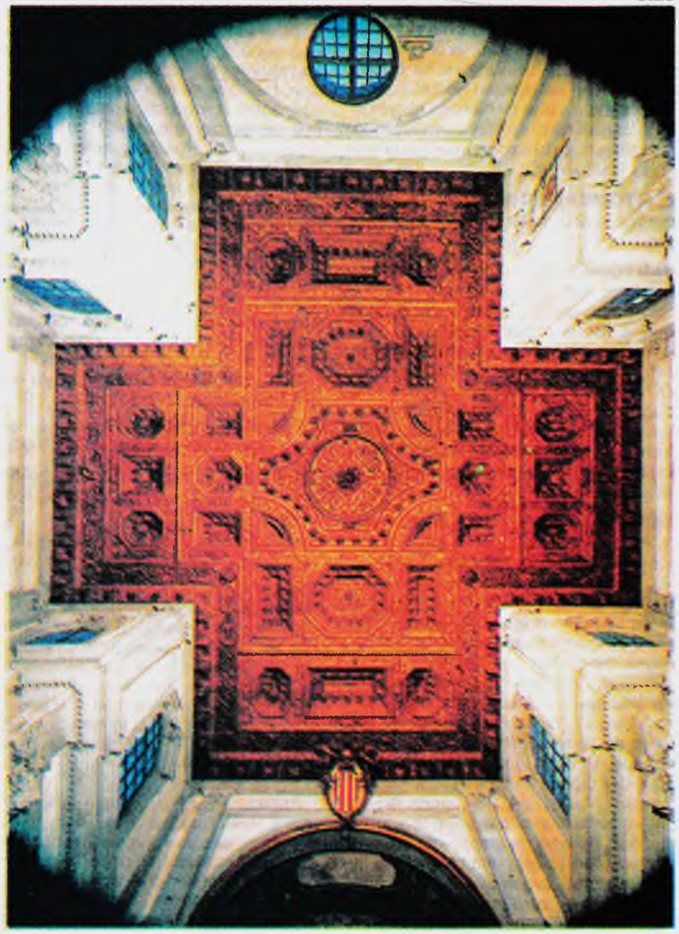
—Mad. oc. Bir oluşumun (yatak ya da filon) üst yüzeyi. (Tektonik hareketlerin etkisiyle herhangi bir ters dönme yoksa, tabaka halindeki cevher damarları tavan taşından daha yaşlıdır; filon şeklindeki damarlardaysa kendilerini kuşatan yan kayaçlardan (tavan ya da taban taşları) daima daha gençtir.) || *Tavan boşluğu,* bir galeride ya da üretim yerinde, tahkimatın üzerinde bulunan boşluk. (Tavan boşlukları tahkimattaki bir eksiklik ve/ya da galerilerin üzerindeki kayaçların hareketleri sonucu meydana gelir.) || *Tavan denetimi,* tavanın uzun süre göçmeden tutulabilmesi için üretim boşluklarında alınan her türlü önlem. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tavan göçüğü,* kullanılan üretim sistemi nedeniyle göçertilen tavandaki göçük zonu. (Üretim yeri tavanında meydana getirilen göçük zonu otuz kırk metreyle sınırlıdır; bu bölgenin üzerinde kalan kayaçlardaki hareketler kırılma olmaksızın alçalmalar şeklindedir.) || *Tavan katmanları,* yeraltı üretim boşluğu üzerinde bulunan, yalancı tavan dışındaki katmanların tümü. || *Tavan kazısı,* bir üretim yerinin ya da galerinin tavanındaki cevherin alınması. || *Tavan kemeri,* yeraltı boşlukları ve mağaraların kemer biçimindeki üst bölümü. || *Yalancı tavan,* bir cevher damarının hemen üzerinde yer alan, göçmeye meyilli tavan taşı. || *Yapay tavan,* üretimin yatay dilimler halinde, yukarıdan aşağıya doğru yapıldığı filon tipi kimi cevher yataklarında, tahkimat amacıyla üretim yeri tabanına yapılan beton döşeme. (Bu durumda, yukarıdan aşağıya doğru çalışılan bir üretim yerinde, işçiler daima başlarının üzerinde cevher yerine, betondan yapay bir tavan altında çalışırlar.) || *Yapay tavanla tavan denetimi,* cevher damarının yukarıdan aşağıya doğru yatay dilimler halinde üretildiği sistemlerde, tavan göçüğünü önlemek amacıyla yapılan yapay beton tavan. (Bir üretim dilimi tabanına dökülen beton katmanı bir alt dilimin yapay tavanını oluşturur.)

—Mad. oc. ve Bayınd. *Tavan cıvatası,* ANKRAJ CIVATA*SI'nın eşanlamlısı.

—Meteorol. *Bulut tavanı,* alçak bulutların tabanı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Oto. Bir taşıtın üstünü oluşturan, dış bölümü nikelajlı, iç bölümü çuha, kumaş ya da yapay deri kaplı, düz ve yatay yüzey. || *Tavan lambası,* bir taşıtın içini aydınlatan, tavana tespit edilmiş küçük lamba. || *Açılır tavan,* bir otomobilin istendiğinde açılabilen üst bölümü.

Scala

Floransa'daki Badia kilisesi'nin ahşap tekneli **tavanı** (1625)

L. Y. Loirat-Explorer

Coimbra (Portekiz) Üniversitesi kitaplığının tavanı Antonio Ribeiro'nun gerçekleştirdiği gözaldatmacalı süslemeler XVIII. yy.'ın ilk çeyreği

—Petr. san. Bir stok deposunun üst bölümü. (Ham petrol ve benzinler genellikle yüzer tavanlı depolarda stoklanır.)
—ANSİKL. Güz. sant. Tavanlar çok eski dönemlerden başlayarak çeşitli biçimlerde süslenmiştir: doğrudan tavana yapılan ya da sonradan eklenen resimler, freskler, mozaikler, ağaç kabartmalar, yalancı mermerler. Romalılar tavanı bölmelere ayırdılar. Ortaçağ'da tavan kirişleri canlı renklere boyandı. XV. yy.'ın sonlarında, İtalya'dan gelen tekneli tavan modası Fransa'da egemen oldu; Fontainebleau ve Saint-Germain'in tavan süsleri bu anlayışta gerçekleştirildi. Kabartma yalancı mermerlerle, Aşk figürlerini ve antik sahneleri canlandıran resimlerle süslü bu tür tavanlar XVII. yy.'da da oldukça yaygındı. İtalyan barok sanatında tavanlar gözaldatmaca tekniğiyle yapılmış başdöndürücü kompozisyonlarla süslendi. XVIII. yy.'da özel konutların tavanları beyaz badanayla boyanarak kenarları silmelerle süslendi. Saray ve konakların tavanları ise aylamalarla çerçevelendi ve resim ve/ya da yalancı mermerlerle (göbek, köşe süsleri vb.) donatıldı. Tavan süslemeleri XIX. yy.'da ağırlaştı (alçı kabartmalar).

Geleneksel türk evlerinde tavanlar, odaların en önemli ve zengin bezemeli öğelerindendir. Bunların evin genel tasarımıyla da ilişkili olduğu görülür: tahta kaplamalı tavanlar oda girişlerinde ve eyvanlarda daha alçak ve yalın, odalarda, başodada, selamlıkta yüksek ve zengin bezemelidir. En yalın odalarda bile tahta kaplamalar çıtaların değişik düzenlenmeleriyle elde edilen geometrik motiflerle süslenmiştir. Düz tavanlar genellikle çıtalarla karelere ayrılmış, kimi zaman bunların içi çeşitli nakışlarla doldurulmuştur. Başoda, selamlık gibi özen gösterilen mekânlardaysa yalancı kündekâri, oyma, kalem işi ve yaldız süslemeli zengin örneklerle karşılaşılmaktadır. Çarkıfelekli, göbekli geometrik ve bitkisel motifli tavanlar bu odalara gösterişli bir görünüm kazandırır. Ayrıca malakâri süslemeli örnekler de vardır (Çinili köşk, Revan köşkü). XVIII.-XIX. yy.'larda Batı'nın etkisiyle barok, empire (ampir) ve rokoko süslemeli tavanlar yapılmıştır (Aynalıkavak kasrı, Beylerbeyi sarayı, Dolmabahçe sarayı vd.). İstanbul'un köşk, konak ve yalılarının dışında, Anadolu'da da İzmir, Kula, Birgi, Safranbolu, Divriği, Muğla, Milas, Yenişehir, Bayramiç, Yozgat vd.'de zengin bezemeli tavan örnekleri bulunmaktadır.

Sivil mimarlık örneklerinin yanı sıra, kalem işi süslemeli, ahşap tavanlı ulu camileri de (Afyonkarahisar Ulu camisi, Sivrihisar Ulu camisi, Kütahya Kasaba köyü camisi, Beyşehir Eşrefoğlu camisi) anmak gerekir.
—İnş. Tavan, betonarme bir döşeme plağının görünen alt yüzü ya da asmolen bir döşemenin sıvanmış alt yüzeyidir. Ahşap kirişli ya da nervürlü bir döşeme altına alçı, ahşap ya da yalıtkan herhangi bir gereçten yapılmış levhaların tespit edilmesiyle düzgün yüzeyli tavanlar da yapılabilir.
—Mad. oc. Cevher üretimi sırasında açılan boşlukların güvenli bir şekilde tutulmasında, tahkimat yapmanın dışında tavan denetimine de başvurulur. Tavan denetiminde kullanılan en yaygın yöntemler şunlardır:
1. oda-topuk sisteminde olduğu gibi geniş boşluklar (odalar) arasında *topuklar* bırakma;
2. *göçertme;*
3. *dolgu*. (→ İŞLETME.)
—Meteorol. *Bulut tavanı.* Bu kavram özellikle havacılıkta kullanılır. Tavanın yüksekliği metre olarak belirtilir ve çeşitli yöntemlerle ölçülür: 1. gündüz, çıkış hızı bilinen balonlar havalandırılır (balonların bulut kütlesi içinde kaybolduğu anı kaydetmek yeterlidir); 2. gece, belli bir açı altında bir ışık demeti gönderilir ve nirengi yöntemiyle bulutun tabanındaki ışıklı lekenin yüksekliği ölçülür; 3. günümüzde bulut tavanının yüksekliğini ölçmek için telemetreler, radar ya da daha da basiti, havacılardan sağlanan bilgiler kullanılır.

TAV'AN be. (ar. *ṭav'*'dan *ṭav'an*). *Esk.* İsteyerek, kendi rızasıyla.

TAVANLIK a. **1.** Bir taht, bir katafalk ya da bir yatak üzerine yerleştirilen tente biçiminde kaplama. **—2.** Kilise mihrabına taç oluşturan tahta, mermer ya da metal çatı.

Tavara düğümü (japon fizyolog *Tavara* Sunao'nun [1873-1952] adından). Fizyol. Kalbin kulakçıklararası bölmesinde, kulakçıklarla karıncıkların birleşim yerinde bulunan ve His demetiyle devam eden, düğüm dokusuna ait oluşum. Tavara düğümünün kalp işleyişinde iki temel rolü vardır: kalp ritminin çok çabuk hızlanmasını engelleyen kalp uyarılarını yavaşlatıcı süzgeç rolü; sinüs düğümünün yetersizliği halinde kalbin otomatik çalışmasını sağlamak üzere ikame odağı rolü. (Eşanl. ASCHOFF-TAVARA DÜĞÜMÜ.)

TAVAS, Ege bölgesinde Denizli iline bağlı ilçe; 65 136 nüf. (1990); 1 691 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 40 köy. Merkezi, Denizli'nin 45 km G.'inde *Tavas* (esk. *Yarangüme*), 11 777 nüf. (1990). Tarım (baklagiller, tütün, pamuk üretimi). Dokumacılık.

TAVAS ovası, Menteşe yöresinin K.-B. kesiminde, Denizli'nin G.-B.'sında, oval biçimli ova. K.'de billurlu şistlerden oluşan Babadağ (2 300 m) ve Avdan dağı (1 444 m), G.'de ofiyolitlerden meydana gelen ve bazı dorukları 2 000 metreyi aşan dağlarla çevrili olan ovanın uzun ekseni G.-B. -K.-D. doğrultusunda yaklaşık 30 km kadardır. Sularını Akçay ve kolları ile Büyük Menderes'e boşaltan ovanın K. kenarını Miyosen ve Poliyosen çökelleri çevreler, 800-900 m yükseklikte olan tabanı alüvyonla kaplıdır.

TAVASSUT, -tu a. (ar. *vasaṭ*'tan *tavassuṭ*). *Esk.* **1.** Yardım etmek amacıyla araya girme, aracılık etme: *Bir kimsenin tavassutu ile işe girmek.* **—2.** *Tavassut etmek,* araya girmek, aracılık etmek.

TAVASTEHUS, Hämeenlinna'nın isveççe adı.

TAVASTSTJERNA (Karl August), isveççe yazan finlandiyalı yazar (Mikkeli 1860 - Pori 1898). Aristokrat bir bireyci olan Tavaststjerna gerçekçi romanı *Barndoms Minnen* (1886), sonra da inancını, yurtseverlik duygusunu ve yurdundan koparılmışlığını son derece tatlı bir anlatımla dile getirdiği öykü ve şiir (*Poèmes en attente* [fr. çev.], 1890) kitaplarıyla kendini kabul ettirdi. Başyapıtları olan *Temps difficiles* (fr. çev.) [1891], *Régiment de femmes* (fr. çev.) [1894] adlı romanları ya da *Poèmes*'i (fr. çev.) [1905] temel bir romantizmin dikkati çektiği çelişkilerle dolu bir ruhu yansıtır.

TAVAŞİ a. (ar. *ṭavāş*'tan *ṭavāşī*). *Esk.* Haremağası, hadımağası.
—Kur. tar. Osmanlılar'da saraylarda hizmet eden hadımların genel adı.

TAVAT a. Tar. Gürcistan'da soylu kabul edilen kimselere verilen ad.

TAVATTUN a. (ar. *vaṭan*'dan *tavaṭṭun*). *Esk.* **1.** Bir yeri yurt edinme, bir yere yerleşme. **—2.** *Tavattun etmek,* bir yere yerleşmek. **—3.** *Tavattungâh,* yurt edinilen yer.

TAVAZZU ya da **TEVAZZU** a. (ar. *vuzū'*'dan *tavażżu'*). *Esk.* Aptes alma.

TAVAZZUH a. (ar. *vużūḥ*'tan *tavażżuḥ*). *Esk.* **1.** Aydınlanma, açıklığa kavuşma. **—2.** *Tavazzuh etmek,* aydınlanmak, açıklığa kavuşmak.

TAVČAR (İvan), sloven siyaset adamı ve yazar (Poljane 1851 - Ljubljana 1923). Ljubljana'da avukatlık yaptı, alman etkisine karşı savaştı ve Viyana parlamentosu'nda Liberal parti'yi temsil etti. Ljubljana belediye başkanlığı (1911-1921) yaptı. Roman ve öyküler yazdı. *Cvetje v Jeseni* (1917) köy yaşamına bir övgüdür. *Visočka Kronika* (1919) adlı tarihsel romanı da kırsal kesimdeki bir ailenin birçok kuşağını anlatır.

Kütahya'nın geleneksel konut mimarisinde tavan süslemesi

TAVCI sıf. ve a. *Tkz.* Bir kimseyi tavlayarak kandıran, aldatan kimse için kullanılır.

TAVCI a. El sant. → KOL.

TAVCILIK a. Bir kimseyi tavlama işi.

TAVENER (John), ingiliz besteci (Londra 1944). Lennox Berkeley'in öğrencisi oldu; *Kabil ve Habil* kantatıyla (1965), sonra özellikle *The Whale* (Balina) [1968] dinsel kantatıyla tanındı. Dinsel alana ayrıcalık tanımayı sürdürdü (*Celtic Requiem,* 1969; *Requiem for Father Malachy* [Peder Malachy'ye requiem], 1973). *Therese* operası (1973-1976) Covent Garden'da 1979'da oynandı.

Tavera, Dominik Cumhuriyeti'nde bir hidroelektrik tesisinin yeri, Villa Vásquez'in yukarısındaki Yaque del Norte'nin kıyısında.

TAVERNA a. (ital. *taverna;* lat. *taberna*'dan). **1.** Çalgılı, içkili lokanta ya da eğlence yeri. **—2.** Bazı ülkelerde (Yunanistan, Almanya, Belçika vb.) halkın uğrağı olan kahve ya da küçük lokanta. **—3.** Eski ve

A. Chadefaux-Top

tavanlıklı yatak
Rönesans dönemi
Ancy-le-Franc şatosu

Gamet-Rapho

barok tavanlık
Lyon, Saint Bruno-les-Chartreux kilisesi mihrabı
G. N. Servandoni'nin bir resminden gerçekleştirildi

rüstik bir hava yaratacak biçimde düzenlenmiş bazı lüks lokantalara verilen ad.

TAVERNER (John), ingiliz besteci (? Lincolnshire, 1490'a doğr. - Boston, Lincolnshire, 1545). Reformcu din lehinde tavır takınması yüzünden görevine son verilinceye kadar Oxford'da Cardinal College'da koro şefi olarak görev yaptı. 8 missa, 30'a yakın motet ve dindışı 3 şarkı besteledi.

TAVERNİER (Jean-Baptiste), fransız tacir ve gezgin (Paris 1605 - Smolensk ? 1689). Kumaş ticaretinden büyük kazanç sağlayan ilk İran gezisinin (1630-1632) ardından, İran, Hindistan ve Güney-doğu Asya takımadalarına bir dizi gezi yaptı: satın aldığı değerli taşlarla büyük bir servet sağladı. Bir mücevheratçının kızıyla evlendikten (1662) sonra, 1663'te, altı yıl süren yeni bir yolculuğa çıktı, bu yolculuk sonucunda kendisine soyluluk unvanı verildi (1669). Bundan sonra lüks içinde yaşamaya başladı, servetini kısa sürede tüketti ve Nantes fermanı'nın yürürlükten kalkmasıyla Fransa'dan ayrılmak zorunda kaldı. Brandenburg Seçicisi'nin korumasına girerek Hindistan'da bir şirket kurmaya çalıştı ve yeni ticaret yolları bulmayı amaçlayan bir gezi sırasında öldü. Tavernier'nin altı gezisinin anlatısı gittiği bölgeler üzerine değerli bir bilgi kaynağıdır.

TAVERNİER (Bertrand), fransız film yönetmeni (Lyon 1941). Yazar René Tavernier'nin oğlu. Çok genç yaşlarda çeşitli gazetelerde sinemayla ilgili yazılar yazdı. J. P. Coursodon ile birlikte *30 Ans de cinéma américain* (1970) adlı yapıtı yayımladı. 1973'ten sonra yönetmenliğe başladı. Önemli filmleri: *St. Paul saatçisi* (l'Horloger de Saint-Paul) [1974], *Que la fête commence* (1975), *le Juge et l'Assassin* (1976), *Des enfants gâtés* (1977), *Ölümü beklerken* (la Mort en direct) [1980], *Une semaine de vacances* (1981), *Coup de torchon* (1981), *Kırda bir pazar* (Un dimanche à la campagne) [1984], *Mississipi blues* (1984) [Robert Parrish ile birlikte], *Autour de Minuit* (1986), *La Passion Béatrice* (1986), *Les Mois d'avril sont meurtriers* (1987), *La Vie et rien d'autre* (1989, Avrupa film festivali özel ödülü), *Daddy Nostalgie* (1990).

TAVGİ a. Samoyed dili; Taymıyr yarımadasında birkaç yüz kişi tarafından konuşulur. (Eşanl. NGANASAN.)

TAVHANE a. (fars. *tāv* ve *ḫane*'den *tāv -ḫāne*). *Esk.* **1.** Sobayla ısıtılan camlı çiçeklik; limonluk. **—2.** Yoksulların sığındığı sıcak yer.

TAVIR, -vrı a. (ar. *tavr*). **1.** Davranış biçimi, tutum, durum, hal: *Çok sade bir tavırla konuşmak. Bu tavrını hiç beğenmedim.* **—2.** *Tavır almak, tavır takınmak,* herhangi bir olay ya da durum karşısında belirli bir davranış biçimini benimsemek. || *Tavır geliştirmek, değiştirmek,* tutumunu değiştirmek. || *Tavır koymak,* beğenmediği, katılmadığı bir olay, bir durum karşısında tutumunu açık seçik ortaya koymak.
—Müz. → ÜSLUP.
—Ruhbil. Bir cevap vermeye hazırlanan öznenin içinde bulunduğu durum. || Ruhbilimsel bir etkinlikten önceki iç durum. (Önalgısal tavırdan, bilişsel tavırdan vb. söz edilebilir.)
—Topruhbil. İçeriğini doğru ya da yanlış, iyi ya da kötü, istenir ya da istenmez olarak değerlendirdiği bir nesne ya da bir durum karşısındaki öznenin örgütlü ve görece dengeli bilişsel yatkınlıklar sistemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bir tavır sahibi olmak, lehte ya da aleyhte olmak, belli bir nesneye göre toptan bir yönelim göstermek anlamına gelir ve öznenin bu nesne karşısındaki bilgisini (örneğin sigaranın kanser yapıcı olduğu inancını), heyecansal tepkilerini (örneğin sigaranın simgelediği tehlike karşısında duyduğu korkuyu) ve iradi yönelimlerini (sigara içmeyi bırakmak ya da azaltmak isteği) simgeler. Tavır sözcüğünün eğilim, varsayım, yönelim, beklenti, eyleme hazırlanma vb. gibi birçok eşanlamlısı vardır. Ancak bu sözcükler tavrın, ne yön saptayan örgütlenmesini (bu örgütlenme kendini, tavrın değerlendirme, yargı ve tanıma süreçlerine verdiği yönelimle gösterir), ne de seçici etkinliğini (bu etkinlik kendini, nesne ya da uyartının algı ya da tanımları üzerinde gösterir) yeterince ortaya koyarlar. Gerçekten de algılar, uyartıda dolayımsız olarak içerilmemekle birlikte, tavırların hareketlendirme sonuçları olan verileri kapsayabilirler. Bu veriler, tavır nesnesine ilişkin deneyimle edinilebilir ya da öğrenilebilirler.

TAVİ sıf. (ar. *ṭavᶜ*'dan *ṭavᶜī*). Esk. fels. Kendiliğinden olan, spontane.

TAVİANİ (Paolo ve Vittorio), italyan film yönetmenleri (San Miniato 1931 ve 1929). Birlikte yaptıkları ve güney İtalya'nın toplumsal sorunlarını ele aldıkları filmleriyle tanındılar: *Un uomo da Bruciare* (1963), *I fuorilegge del matrimonio* (1963), *Sotto il segno dello scorpione* (1969), *San Michele aveva un gallo* (1972), *Allonsanfan* (1974), *Babam ve ustam* (Padre padrone) [1977], *The Meadow* (1979), *San Lorenzo gecesi* (La notte di San Lorenzo) [1982], *Kaos* (1984), *Good Morning Babylon* (1986) ve *Il Sole anche di notte* (1990).

TAVİÇE a. Ask. tar. Osmanlılar'da akıncıların amiri durumundaki çeribaşılara verilen ad.

TAVİK, -kı a. (ar. *ᶜavḳ*'tan *taᶜvīḳ*). *Esk.* **1.** Alıkoyma, geciktirme. **—2.** *Tavik etmek, eylemek,* geri bırakmak, geciktirmek.
—Esk. tıp. *Tavik-i ihtimar,* antiseptik kullanarak bir maddenin ekşimesini, bozulmasını önleme.

TAVİKLİ sıf. Sil. *Tavikli mermi,* patlamayı belirli bir ana kadar geciktiren bir aygıtla donatılmış mermi.

TAVİL sıf. (ar. *ṭūl*'den *ṭavīl*). *Esk.* **1.** Uzun boy ya da mesafe için kullanılır. **—2.** Uzun süren ömür için kullanılır.
—Ed. Aruz vezninde ana kalıplardan biri. (Bk. *ansikl.* böl.) *—Feilâtün* (·—·—), *mefâilün* (·—·—), *müstef'ilün* (——·—) gibi kalıpçıklardan herhangi birinin bazen bir sayfa tutan upuzun dizelerde sıralanmasıyla oluşan vezin; bu veznin kullanıldığı türr. (Genellikle gülmece yapıtlarında uygulanmıştır.)
—ANSİKL. İslamöncesi arap şiirinin ünlü temsilcilerinden İmri ül-Kays'ın Kâbe'deki *Yedi askı* arasında yer alan şiiri tavil bahrindeydi. Bu bahir türk edebiyatında kullanılmadı.

TAVİLE sıf. (ar. *ṭavīl*'in dişl. *ṭavīle*). *Esk.* Uzun.
—Esk. zool. *Tavilet-ül-ercül,* bacakları uzun olan; devekuşu, leylek vb. kuşlar.
◆ a. **1.** İplerle birbirine bağlanmış hayvan katarı. **—2.** Otlamaya bırakılan hayvanın ayağına bağlı ip. **—3.** Tavla, at ahırı.
—Kur. tar. *Tavile kâtibi,* Has ahır'ın yazı işlerini yürüten görevli.

TAVİON ya da **TAVİUM.** Tar. coğ. Anadolu'da galatia kenti; Trokmiler'in merkeziydi. 1884'te ele geçen buluntular kentin Yozgat'ın 30 km kadar B.'sındaki Büyüknefesköy'ün yerinde olduğunu ortaya çıkardı. Bir ticaret merkezi olan Tavion'da Zeus'un bronzdan büyük bir heykeli ve kutsal alanı vardı. İ.Ö. I. yy.'da para basan kent önemini yollar üzerinde yer alan konumuna borçluydu. Bizans döneminde de piskoposluk merkezi olarak önemini bir ölçüde sürdürebildi. Yöredeki yapı kalıntıları büyük ölçüde Büyüknefesköy'ün binalarında kullanıldı.

TAVİRA, Portekiz'de (Faro yönetim bölümü) liman kenti, Algarve kıyısında; 10 000 nüf. Balıkçılık. Balık konserveciliği (ton).

TAVİTAVİ ya da **TAWİTAWİ adaları,** Sulu (Filipinler) takımadalarının bir bölümü, Sabah'ın doğu kıyıları açığında. Çoğu dağlık yüzlerce ada (başlıcası yanardağ kökenli *Tavitavi*'dir) kapsar.

TAVİUM → TAVİON.

TAVİYET a. (ar. *ṭaviyyet*). *Esk.* Niyet, gönülde saklanan istek.

TAVİZ a. (ar. *ᶜivāż*'dan *taᶜvīż*). **1.** Bir haktan, bir yarardan, bir istekten ya da bir koşuldan vazgeçme, ödün: *Ülke, bu tavizlerin bedelini ağır ödeyebilir.* **—2.** *Taviz vermek,* karşısındakiyle uzlaşma sağlamak için kimi haklardan, koşullardan, isteklerden karşı taraf yararına vazgeçmek; ödün vermek.
—*Esk.* Bedel verme, karşılık olarak bir şey verme; verilme.
—Esk. kim. Bir cismin yerine bir başkasının geçmesi.

TAVİZ a. (ar. *taᶜvīẕ*). *Esk.* Göz değmesine ve kötülüklere karşı kullanılan muska.

TAVİZAT, -tı çoğl. a. (ar. *taᶜvīż*'in çoğl. *taᶜvīżāt*). *Esk.* Karşılıklı olarak verilen şeyler, ödünler.

TAVİZCİ sıf. **1.** Taviz vermekten çekinmeyen bir kimse için kullanılır: *Tavizci bir insan.* **—2.** Taviz vererek, tavizlerle yürüyen: *Tavizci bir dış politika izlemek.*

TAVİZCİLİK a. Tavizci olma durumu; tavizci bir kimsenin, topluluğun vb. tutumu.

TAVİZEN be. (ar. *taᶜvīż*'den *taᶜvīżen*). *Esk.* Taviz yoluyla, karşılık alınmak suretiyle.

TAVK, -kı a. (ar. *ṭavḳ*). *Esk.* **1.** Boyna takılan takı, gerdanlık: *"Kalın çember kılup zülfini halka / Anun bend eyledi boynın bu tavka"* (Ahmet Rıdvan, XVI. yy.). **—2.** Tasma, halka. **—3.** Kuşların boyunlarındaki tüy halka. **—4.** Kuvvet, takat, güç. **—5.** *Tavk-ı beşer,* insan gücü. || *Tavk-ı esaret,* tutsaklık zinciri: *"İnhina tavk-ı esaretten girandır boynuma"* (Tevfik Fikret). || *Tavk-ı zerrin,* altın gerdanlık.

TAVLA a. (ital. *tavola,* masa'dan). **1.** Karşılıklı 12'şerden 24 haneye (bölüme) ayrılmış özel bir tahta üzerinde 2 zar ve iki ayrı renkte 15'er pulla oynanan oyun. **—2.** Bu oyunun oynandığı özel tahta. **—3.** *Tavla atmak,* tavla oynamak.
—ANSİKL. Tavla genellikle iki kişi arasında oynanır. Çeşitli adlar taşıyan, kuralları değişik tavla oyunları vardır: 1. düz tavla ya da küşat; 2. hapis* ya da mahpus; 3. gülbahar* ya da hepyek; 4. müstecir ya da müptecil (İzmir tavlası); 5. otuzbir. Bunların yanı sıra bir de çocukların oynadığı "kız tavlası" ya da "yahudi tavlası" denen daha basit bir oyun vardır. Ayrıca 2, 3 ya da daha çok çift tarafından, sadece bir çiftin attığı zarla oynanan takım oyunu halindeki tavla vardır ki buna da "üniversite tavlası" ya da "talebe tavlası" adı verilir.

Küşat oyununda oyuncular, kendi taraflarında kalan 12 hanenin sağdaki 6 hanesini pul toplama alanı olarak seçtiklerinde, karşı tarafta sağdan birinci haneye 2, on ikinci haneye 5, kendi önünde sağdan altıncı haneye 5 ve sekizinci haneye 3 pul yerleştirirler. Amaç, sağdan sola doğru pullarını kendi alanının sağ bölümüne taşıyıp sonra da toplamak ve bu işi karşısındakinden önce yapmaktır. Tek pulun üzerine rakibin pulu gelirse, alttaki pul kırılmış (vurulmuş) olur ve yeniden rakibin pul toplama alanından oyuna sokmak gerekir. Kırılmamak (vurulmamak) için en az iki puldan oluşan "kapı"lar almak gerekir. Atılan zar sayıları genellikle farsça söylenir ve birden altıya kadar şöyle sıralanır: yek, dü, se, cihar, penç, şeş. Çift sayılar ise hepyek (1-1), dubara (2-2), düse (3-3), dörtcihar (4-4), dübeş (5-5), düşeş (6-6) olarak adlandırılır. İki zar da aynı geldiğinde (çift), sözkonusu zardan 4 tane oynanır (sözgelimi 6-6 atıldığında dört tane altı oynanır). Rakip oyuncu eline pul toplamayı başaramadan bütün pullarını toplayan oyuncu oyunu "mars etmiş" olur ve bu iki sayı sayılır; bir "parti" oyun 5 ya da 7 sayıda biter. Önceden kararlaştırılan bu sayıya ilk ulaşan partiyi kazanmış olur.

Müptecil ya da müstecir oyunu ise daha çok Ege yöresinde oynanan bir tavla oyunudur. Oyuncuların ikisi de 15'er pullarının en az üçünü karşısındakinin 12. hanesine koyar ve geri kalan pulları ellerinde tutarlar. Partiye başlamak için önce tek zar atılır. Büyük sayılı zar atan, kendi attığı sayı ile karşısındakinin attığı sayı kadar ilerideki haneye bir pul koyar. Amaç, bu pulun öncelikle oyuncunun kendi önündeki hanelere geçirilmesidir. Müstecirde vurmak ya da kırmak yoktur. Tek pul bir kapı oluşturur. Kendi önündeki hane ya da kapıları kapatmak ilk pulu karşı tarafa geçtikten sonra mümkündür. Ancak, bu halde dahi çıkış noktasındaki kapıların beş tanesi kapatılabilir, biri boş bırakılır. Altıncı kapıyı da kapatıp karşısındaki oyuncuya yolu tıkamak için, ikinci hane boşsa yedinci ve sekizinci haneleri kapatmak gerekir. Bu oyunu kazanmak için, pullarının tamamını kendi toplama sahasına getirip sonra da rakibinden önce toplamak gerekir.

Otuzbir oyunu hapis ve gülbahar oyununa benzer; bu oyunda da tek pul kapı sayılır, kırılamaz ve hapsedilemez. Gülbahar gibi atılan çift sayılar da kendisinden sonraki çiftleri de içerecek biçimde yukarı doğru oynanarak tamamlanır: yani dubara atan oyuncu dört tane 2, dört tane 3, dört tane 4, dört tane 5 ve dört tane 6 oynar. Bu oyuna 6 atmadan başlanamaz ve ilk el atılan çift oynanmaz, zar yeniden atılır; bir pul dolaşıp kendi alanına gelmeden (müptecildeki gibi) öteki pullar oynanamaz, bir oyuncunun oynayamadığı zarları rakibi oynayarak tamamlar. Bütün pullarını toplayıp bitiren oyuncu, rakibinin toplanmamış pulları kadar puan (mars yapıldığında on beş puan) alır. Otuz bir puanı ilk toplamış olan oyuncu oyunu kazanır.

Kız tavlasında her oyuncu önündeki ilk üç haneye üst üste üçer, sonraki üç haneye de üst üste ikişer pul dizer. Oyunda amaç, atılan zarın karşılığı olan hanede üst üste duran pulların hepsini önce aşağıya indirmek, sonra da gene atılan zara göre ele toplamaktır. Rakip eline pul alamadan bütün pullarını toplayan oyuncu "mars" yapmış olur, 5 sayı kazanan oyuncu, partiyi alır.

tavla

TAVLA a. (ar. *tavile*'den). İçinde atları, katırları vb. barındırmaya yarayan ve hayvanları birbirinden ayırmak için bölmeler bulunan bina, at ahırı.
—Binc. *Tavla çavuşu*, tesis içerisinde bulunan ahırların temizliği, atların bakımı ve korunmasından, seyislerin yönetiminden sorumlu seyisbaşı.
—Kur. tar *Tavla uşakları* → AT* OĞLANLARI.

TAVLACI a. Tavla oyununa aşırı ölçüde düşkün kimse.

TAVLACI a. At ahırına bakan kimse.

TAVLAMA a. **1.** İşlenecek bir nesneye gereken ısıyı ya da nemi sağlama; onu işlenecek duruma getirme. **—2.** Bir kimseyi kandırma; elde etme. **—3.** Bir hayvanı besleyip semirtme.
—Camc. Cam oluşumu sırasında meydana gelen gerilimleri yok etmek için, imal edilmiş eşyaları uygun bir sıcaklığa kadar yeniden ısıtma ve bunları, yeni gerilimler yaratmayacak şekilde ortam sıcaklığına uygun olarak soğutma işlemi. || *Tavlama alanı*, camın, gerilimlerin soğutmadan sonra kabul edilebilir bir düzeyi geçmemesini sağlayacak, özenle seçilmiş bir hızda soğutulduğu sıcaklık bölgesi. (Bu bölge normal camlar için 500 °C dolayındadır.)
—Kâğ. san. Kâğıdın sertliğini gidermek amacıyla yapılan işlem. (Aharı fazla olan sert kâğıtlar, birkaç kez tek tek soğuk sudan geçirilip üst üste dizilir ve rüzgârsız, gölge bir yerde kurutulur.)
—Metalürj. Tavlamak eylemi. (Tavlama, çeliğe başlangıçtaki yassılaşabilirlik özelliklerini yeniden kazandırmak üzere uygulanır.) || Fizikokimyasal ve yapısal bir denge kazandırmak amacıyla bir metalürji ürününü önce yeterli bir sıcaklığa dek ısıtıp sonra bu ürüne yavaş yavaş soğutma biçiminde uygulanan ısıl işlem. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tavlama fırını*, tavlama işleminin uygulandığı fırın. || *Tavlama sıcaklığı*, tavlama işleminin yapıldığı sıcaklık.
—Şapkac. Taslak makinesinden çıkan keçeden taslağa dayanıklılık kazandırmak amacıyla metal bir çan üzerinde elle yapılan ilk keçeleştirme işlemi.
—Tüt. Su oranını artırarak tütün yapraklarını yumuşatma işlemi. (Bandırma ya da püskürtme yoluyla tavlama, tütünlerin ince kıyılmasını, puroların sarılmasını ya da damarların çıkarılmasını kolaylaştırır.)
—ANSİKL. Metalürj. Tavlama genellikle bir metalin sertliğini azaltıp sünekliğini artıracak biçimde mikroyapısını, dolayısıyla mekanik özelliklerini değiştirmeyi amaçlar. Malzemenin türüne ve istenen amaca göre çeşitli tavlama biçimleri vardır.

Yeniden kristallendirme tavlaması, önceden kalıcı biçim değiştirme işleminden geçirilen bir metal ya da bir alaşıma (genellikle oda sıcaklığında yapılan bir biçim değiştirme), sünekliğini yeniden kazandırmak amacıyla uygulanır. Isıl işlem, "yeniden kristallendirme sıcaklığı" denen kritik (dönüşül) bir sıcaklığın üzerindeki bir sıcaklıkta yapılmalıdır. Tavlamanın kuluçka dönemi denen birinci evresinde, metalde yeni bir örgütlenme yaratarak önceden var olan kristal kusurlarının (dislokasyonlar) giderilmesini sağlayan bir yenileşme olayı başlar. Daha sonra biçim değiştirmiş eski yapının yerini yavaş yavaş ama tümüyle alan yeni kristallerin (ya da tanelerin) çekirdeklenerek büyümesi sonucu yeni bir kristallenme ortaya çıkar. Önceden kalıcı biçim değiştirme işleminden geçirilmiş ve yeniden kristalleşme sıcaklığına dek ısıtılmış bir metalde, birim zamanda ve hacimde ortaya çıkan kristal çekirdeklerinin sayısı, daha önce uygulanan kalıcı biçim değiştirmenin derecesine bağlı olarak o kadar çok ve dolayısıyla yeniden kristallenen tanelerin boyutu da o kadar küçük olur. Ayrıca kristallenme sıcaklığı, tam bir kalıcı biçim değişikliğine uğratılmış malzeme için daha düşüktür.

Soğukta biçimlendirme işlemi sırasında, süneklik önemli ölçüde azalmışsa, daha sonra uygulanacak biçim değiştirme işleminin gerçekleştirilmesinden önce yeniden kristallendirme tavlamasına başvurulur. Tavlama, sünekliğin iyileştirilmesinin dışında metalin yumuşamasını (sertliğin ve biçim değiştirme için gerekli olan gerilmenin azalması) sağlar; bu da daha sonra uygulanacak işlemleri kolaylaştırır. Tavlama, yeniden kristallenme sıcaklığının çok üzerindeki bir sıcaklıkta yapılmamalı, ayrıca yeniden kristallenmenin tam meydana gelmesi için gerekli olan süreden daha fazla bekletilmemelidir; çünkü yeni kristallerden bazıları ötekilerin zararına aşırı şekilde büyüyebilir ("ikincil yeniden kristallenme"); bu da metalde ya heterojen bir yapının oluşmasına ya da yeniden kristallenmiş iri taneli bir yapının

J. Dupont-Explorer

Chaumont-sur-Loire şatosu'nda (Fransa) bir tavla (yapım tarihi 1877)

ortaya çıkmasına yol açar; bu yapıların her ikisi de metalin mekanik özelliklerini olumsuz yönde etkiler. Bu gibi durumlarda, ardından bir tavlama işleminin uygulandığı etkili kalıcı bir biçim değiştirmeyle yeniden kristallendirilmiş ince taneli bir yapı elde edilmeye çalışılır. Kimi durumlarda tavlama sıcaklığı ve sertliği uygun biçimde ayarlanarak metalin bölümsel bir yeniden kristallenmesi sağlanır (denetimli yeniden kristallendirme). Sonuç olarak yeniden kristallendirme tavlamasında, yeniden kristallenme dokusu, kristalografik kalıcı biçim değiştirme *doku**'sunun yerini alır.

Normalleştirme tavlaması, çeliklere uygulanır; işlem sırasında metal, ferrit-austenit dönüşüm sıcaklığının üstüne çıkarılır; böylece yavaş soğutma yoluyla ferrit-perlit denge yapısı ya da hızlı suverme yoluyla martensitli bir yapı elde edilir.

Küreleştirme tavlaması, yaklaşık ötektoit dönüşüm sıcaklığındaki bir sıcaklık salınımı ya da bu sıcaklığın biraz üzerindeki bir sıcaklıkta uzun süre tutma yoluyla uygulanan bu işlem, adi perlitin sementit pulcuklarının kaynaşması sonucu perlitli küresel bir yapının (pullu yapı) elde edilmesini sağlar. Bu tür bir yapı, çeliğin hem plastik biçim değiştirmesini, hem de işlenmesini kolaylaştırır.

Homojenleştirme tavlaması, örneğin ham döküm ürünleri gibi kimi ürünlerde yapısal ayrıklıkların (heterojenlik) azaltılmasını amaçlar. Aynı şekilde *çözündürme tavlaması*, metalde çökelti halinde bulunan kimi bileşenleri (karbürler, metallerarası bileşikler vb.) çözelti durumuna getirir, ayrıca alaşımların (alüminyum alaşımları) sertleşmesini sağlar. *Gerilim giderme tavlaması*, düşük sıcaklıklarda uygulanır ve suverme ya da ısılmekanik işlemlerden sonra (dövme, haddeleme, işleme vb.) parçaların iç yapısında meydana gelen iç gerilmelerin giderilmesini sağlar; böylece parçaların boyutlarını kararlılaştırarak kullanım özelliklerini iyileştirir. *Temperleme tavlaması*, beyaz dökme demirin uzun süre ısıtılması sonucu "amerikan dökme demiri" ya da "siyah özlü dökme demir" denen dövülebilir bir dökme demirin elde edilmesini sağlar.

• *Tavlamanın uygulanması*. Tavlama fırınları, elektrik dirençleri, gaz ya da mazot brülörleriyle ısıtılır. Tavlama genellikle yüksek sıcaklıkta ve ürünlerin ortamdaki havanın etkisiyle yükseltgenmesini önlemek için koruyucu bir atmosfer altında yapılır. Tavlama fırınları, ısıtılacak ürünlerin profillerine göre çok değişik biçimlerde olabilir; örneğin çubuklar, sac levhalar, şeritler, küçük boyutlu parçalar *sürekli geçişli fırınlar*'da; teller, rulo halinde levhalar *çan fırınlar*'da; döküm parçaları ve külçeler *muflalı statik fırınlar*'da tavlanır.

TAVLAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi tavlamak*, işlenecek bir nesneye, gereken ısıyı ya da

tavşan ayakları

TAVŞAN

adi tavşan
(Lepus europæus)

kar tavşanı (kış rengi)
(Lepus timidus)

gümüşi tavşan
(orta boy ırk)

kızıl sarı tavşan
(orta boy ırk)

nemi sağlamak; tav vermek. **—2.** Tkz. *Bir kimseyi tavlamak*, türlü oyunlarla ona isteğini kabul ettirmek, onu kendi yanına çekmek ya da karşı cinsten bir kimseyi kendine bağlamak, elde etmek: *Boşuna beni tavlamaya çalışma, gitmene izin vermeyeceğim. Bir kadını tavlamak.* **—3.** *Bir hayvanı tavlamak*, onu besleyip semirtmek.

—Camc. Camdan yapılmış eşyaların kırılganlığını azaltmak üzere tavlama sıcaklığının üzerinde ısıttıktan sonra çok ağır soğumalarını sağlamak.

—El sant. Bakırcılıkta, dövme sırasında çekiç darbeleriyle sertleşen bakırı, ateşte ısıtıp suya daldırarak tekrar çekiçlenebilecek yumuşaklığa getirmek.

—İnş. Sıvanın kâgir yüzey üzerine daha kolay yapışmasını sağlamak için sıvamadan önce bu yüzeyi sulamak.

—Metalürj. Tavlama işlemiyle bir metalin niteliklerini iyileştirmek. || Suverme işleminin çelikte bıraktığı etkileri yok etmek.

—Şapkac. Şapka yapılacak malzemeyi (hasır, fötr, kumaş vb.) prese sokmadan önce, biçim alabilmesi için nemlendirmek. || Şapka yapılacak malzemeye preste sıcak kalıp uygulamak.

◆ **tavlanmak** edilg. f. ve dönşl. f. **1.** İşlenmek için uygun duruma gelmek ya da getirilmek. **—2.** Bir kimsenin oyunlarına kanmak ya da elde edilmek; kandırılmak: *O kolay tavlanacak biri değildir.* **—3.** Beslenip semirmek: *İnekler iyice tavlandı.*

TAVLANMA a. Tava getirilme.

TAVLANMAK → TAVLAMAK.

TAVLI sıf. **1.** Tavlanmış, tav verilmiş bir şey için kullanılır: *Tavlı toprak.* **—2.** Semirmiş, besili hayvan için kullanılır; semiz.

TAVLON ya da **TAVLUN** a. (isp. *tablón*'dan). Denizc. **1.** Gemilerde üst güverteden itibaren beşinci güverte. **—2.** *Kontra tavlon*, üst güvertenin altındaki güverte. (Her gemide bulunmaz.)

TAVOLİERE, İtalya'nın Po'dan sonraki en büyük ovası. Puglia'da, Apenninler ile Adriya denizi (Gargano kireçtaşlı kütlesiyle Adriya denizi'nden ayrılır) arasında 80 km genişliğinde bir dörtgen halinde 3 000 km²'lik bir alan kaplar; kuzeyinde Fortore, güneyinde Ofanto bulunur. Yükseltisi 50 m'yi bulan geniş bir masa görünümündeki Tavoliere, alüvyon kıyılı, kireçtaşlı temelli bir çöküntü havzasıdır; yazları çok kurak, yıllık sıcaklık farkları çok yüksektir. Geçen yüzyıla kadar yaylacılıkla hayvan yetiştirilen, yaygın yöntemlerle tarım yapılan bir bölgeydi. Henüz tamamlanmamış olmakla birlikte gerçekleştirilen ıslah çalışmaları sayesinde Tavoliere, yavaş yavaş ürün çeşitlendirmesine gidilen bir tahıl (buğday) üretim alanıdır. Tavoliere'nin merkezi ve tek büyük kenti Foggia'dır.

TAVOLO a. (malgaş dilinde sözc.). Nergisgillerden bir bitkinin *(Tacca pinnatifida)* yumrularından Madagaskar'da elde edilen besleyici nişasta.

TAVOY, Birmanya'da liman kenti, Tenasserim ilinin merkezi, sol kıyıda ve Tavoy halicinin başında, Andaman denizi'ne yaklaşık 50 km uzaklıkta; 101 500 nüf. Balıkçılık ve ticaret (kereste, kurutulmuş balık) limanı. İpek fabrikası. Bölgede, kalay ve tungsten madenleri.

TAVR → TAVIR.

TAVRA, Suriye'de kent, Tabka barajı yakınında, Fırat kıyısında.

TAVRİDA. Tar. coğ. Yunanlılar'ın Taurike Khersonesosu'nun başka bir adı. —Kırım'ın Rusya'ya bağlanmasından (1783) sonra Ruslar'ın Kırım'da kurulan bir hükümete verdikleri ad.

Tavropos, Yunanistan'da hidrolik (elektrik üretimi ve sulama) tesis, Akheloos havzasında.

TAVSAMA a. Tavsamak eylemi.

TAVSAMAK gçz. f. *Bir şeyden (soyut) söz ederken*, gücünü, yoğunluğunu, sıklığını, hızını yitirmek, gevşemek: *Tavsayan bir çaba. İşler tavsıyor. Okulda disiplin iyiden iyiye tavsadı.*

◆ **tavsatmak** ettirg. f. *Bir şeyi (soyut) tavsatmak*, bir çabanın, bir etkinliğin, bir eylemin vb. yoğunluğunu, hızını azaltmak: *Sorumluluklarınızı giderek tavsatıyorsunuz. İşleri tavsatmak.*

TAVSATMAK → TAVSAMAK.

TAVSIZ sıf. İşlenmesi için gerekli ısıyı ya da nemi almamış, tavlanmamış olan şey için kullanılır.

TAVSİF a. (ar. *vaṣf*'tan *tavṣif*). Esk. **1.** Nitelendirme. **—2.** Bilgi verme. **—3.** *Tavsif etmek*, nitelemek, niteliklerini saymak. || *Tavsif olunmak*, nitelendirilmek, özellikleri belirtilmek.

—Esk. tıp. *Tavsif-ül-emraz*, hastalıkların niteliklerini anlatan bilim dalı.

—Kütüphanecilik. *Nüsha tavsifi*, elyazmalarının fiziksel özelliklerini, yaşını, yazarın özgün metnine yakınlığını belirleyen bilgiler. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Kütüphanecilik. *Nüsha tavsifi* farklı nüshalarda görülen farklı özellikleri sergiler. Bu belirlemelerde şu özellikler saptanır: yazmanın eni ve boyu, yazı alanının boyutları, bir cildin yalnızca bir bölümünü oluşturuyorsa hangi yapraklar arasında olduğu, yaprak sayısı, her sayfadaki satır sayısı, yazı türü, müstensihin adı, istinsah tarihi, kâğıdın türü, mürekkep, minyatürler, cilt özellikleri, başlangıç ve bitiş tümceleri vd.

TAVSİFAT, -tı çoğl. a. (ar. *tavṣif*'in çoğl. *tavṣifāt*). *Esk.* Nitelendirmeler.

TAVSİFİ sıf. (ar. *tavṣif* ve *-i*'den *tavṣifi*). *Esk.* Belirtmeyle ilgili, nitelemeyle ilgili.

◆ a. Esk. dilbilg. *Tavsifi sıfat*, niteleme sıfatı.

TAVSİL a. (ar. *vuṣul*'den *tavṣil*). *Esk.* Yerine vardırma, ulaştırma.

TAVSİT, -tı a. (ar. *vasaṭ*'tan *tavsiṭ*). *Esk.* **1.** Aracılık ettirme, araya koyma. **—2.** *Tavsit etmek*, aracılık ettirmek, araya koymak.

TAVSİYE a. (ar. *veṣayet*'ten *tavṣiye*). **1.** Bir kimseyi belli bir tutum almaya yöneltme; bu amaçla söylenen söz: *Hekimin tavsiyelerine uymak. Tavsiyelerini unutmayacağım.* **—2.** Bir kimseyi iyi yönlerini vurgulayarak tanıtma, onu salık verme; bu amaçla söylenen söz ya da yazılan yazı: *Arkadaşımın tavsiyesi üzerine size geldim. Tavsiye mektubu.* **—3.** *(Bir kimseye) bir şeyi, bir şey yapmasını tavsiye etmek*, yapılmasını salık vermek; bir şeyin uygun, yararlı olduğunu söylemek. **—4.** *Tavsiye mektubu*, bir kimsenin, bir iş için uygun nitelikler taşıdığını bildirmek amacıyla yazılmış mektup; referans. || *Tavsiye olunmak*, uygun ve yararlı olduğu belirtilmek.

—*Esk.* Vasiyet bırakmak.

—Uluslarar. huk. *Tavsiye kararı*, hukuksal ya da siyasal bir sorunun çözümü ya da çözüm yöntemi konusunda uluslararası hukuk kişilerine yol göstermek amacıyla bir uluslararası örgüt tarafından yapılan ve zorlayıcı niteliği olmayan işlem. (Tavsiye kararının manevi bir değeri vardır, ilgili taraflar üzerinde bir baskı aracı olabilir.)

TAVSİYELİ sıf. Herhangi bir iş için tavsiye edilmiş olan, kayrılması istenen kimse için kullanılır.

TAVSİYENAME a. (ar. *tavṣiye* ve fars. *nāme*'den *tavsiye-nāme*). *Esk.* Tavsiye mektubu.

TAVSİYESİZ sıf. Tavsiye edilmiş olmayan, kayrılmayan.

■ **TAVŞAN** a. **1.** Uzun kulaklı, uzun art bacaklı, uzunca gövdeli, çok hızlı koşucu *Lepus* cinsinden memeli hayvanların ortak adı. (Tavşangiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bu hayvanın kürkü: *Tavşan manto.* (Bk. *ansikl.* böl. Kürkç.) **—3.** *Tavşan bayırı aştı*, iş işten geçti, fırsatlar kaçırıldı anlamında söylenir. || *Tavşan bıyığı* → TAVŞANBIYIĞI. || *Tavşan dudağı* → TAVŞANDUDAĞI. || *Tavşan boku, tavşan boku gibi ne kokar ne bulaşır*, yararı da zararı da dokunmayan kimseler için kullanılır (kaba). || *Tavşan kanı* → TAVŞANKANI. || *Tavşan uykusu*, hafif ve kuşkulu uyku. || *Tavşan yürekli*, ürkek, korkak. || *Tavşana kaç tazıya tut demek*, birbirine karşıt tutumlar içinde olan her iki yanı ayrı ayrı yüreklendirmek. || *Tavşanı araba ile avlamak*, işini aceleye getirmeden soğukkanlı bir tutumla yapmak. || *Tavşanın suyunun suyu*, akrabalık ilişkisinin uzaklığını vurgulamak için söylenir.

■—Dy. *Tavşan ayağı*, iki rayın kesişme noktasındaki göbeğin dışında bulunan iki parçadan her biri.

—Esk. sey. oy. Özel giysileri içinde dans eden genç erkeklere verilen ad (*Tavşan oğlanı* da denirdi.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Tavşan raksı*, tavşanın hareketlerini taklit ederek yapılan bir tür dans. (Sarayda cariyeler tarafından oynanan ve daha çok koşma, zıplama vb. figürlere dayanan zor bir oyundu. Bu raksı yapanlar geniş çuha şalvar ve mintan giyer, bellerine şal sararlardı. Zaman içinde çuha şalvarın yerini atlas, kuşağın yerini kemer aldı.)

—Hayvanc. *Tavşan kümesi*, evcil tavşanların yetiştirildiği yer. (Tavşan kümesleri, tavşanların küçük gruplar halinde barındırıldığı betondan ya da tahtadan yapılmış küçük bölmelerden oluşur; tavşan çiftlikleri ise daha büyük yapılardır.)

—Kasapl. *Tavşan eti*, kesim ağırlığına ulaşmış tavşanların gövde eti. (Sotesi, kızartması ve özellikle yahnisi yapılır.)

—Nük. müh. Işınlanacak örnekleri içeren ve reaktör kalbinden geçen bir boru içine sürülen küçük kap.

—Petr. san. Bir boruhattının iç çeperini kazımak ve temizlemek için, özel kapaklardan boruhattına sokulan, fırçalarla donatılmış küre.

—Süslem. sant. *Taşvan ayağı*, tezhipte altın tozlarını toplama ve süpürme işlemlerinde kullanılan fırça. (Bu işlem için çoğunlukla tüylü tavşan ayağı kullanıldığından bu fırça da bu adla anılır.)

—Şahinc. *Tavşan postu*, avcı kuşları geri çağırmak için tavşan derisiyle hazırlanan yapma tavşan.

—Takvim. *Tavşan yılı*, müslümanlıktan önce Türkler'deki on iki yıllık hayvan takviminin dördüncü yılı.

—Telm. *Tavşan ve kaplumbağa*, La Fontaine'in "Koşmak kâr etmez, vaktinde yola çıkmak gerek" öğüdü üzerine kurduğu masal (VI, x).

—Zool. *Ada tavşanı* ya da *yumuşak tüylü tavşan*, evcil ırkları da bulunan tavşan türü. (Bil. *Oryctogalus cuniculus;* tavşangiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Patagonya tavşanı* → MARA. || *Sıçrayıcı tavşan*, Afrika'da Sahra'nın güneyinde yaşayan, kangurular gibi sıçrayarak yer değiştiren, arka bacakları çok güçlü, gececi ve kazıcı, kemirici küçük hayvan. (Bil. a. *Pedetes capensis;* sıçrartavşangiller familyası.)

—ANSİKL. Avrupa tavşanı *(Lepus europaeus)*, daha sık tüylü, daha uzun kulaklı, arka ayaklarının daha güçlü olmasıyla yabani tavşandan ayrılır. Ağırlığı yaklaşık 4 kg'dır. Yeraltı yuvası kazmadan, otlar arasında yuva yapar ve hemen hemen yalnızca buğdaygillerle beslenir. Erkeklerin özellikle ilkbaharda yaptıkları çiftleşme kurları çok güzeldir. Dişiler 2-4 yavru yapar. Yavrular kısa sürede yuvadan ayrılır. Avrupa tavşanına hemen hemen bütün Avrasya'da rastlanır. Kar tavşanı *(L. timidus)* dağlarda ve İskandinavya'da bulunur. Kuzey Amerika daha küçük bedenli olan, kabuklularla beslenen raket ayaklı tavşanın *(L. americanus)* ve Büyük Okyanus'a bakan cephede ve yarı çorak kesimde yaşayan kara kuyruklu tavşanın *(L. californicus)*, ak kuyruklu tavşanın *(L. towsendi)*, antilop tavşanın *(L. alleni)* yurdudur. Asya ve Afrika'da on beş kadar tür daha vardır; daha ender rastlanan bu türlerin başlıcaları, Sumatra'nın tropikal ormanlarında yaşayan *Nesolagus netscheri* ve Doğu Hindistan'daki *Caprolagus hispidus*'tur.

Ada tavşanı ya da yumuşak tüylü tavşan Batı Avrupa ve Kuzey Afrika kökenlidir, ama evcilleştirildikten sonra, insanlar tarafından hemen hemen dünyanın her yanına, özellikle Madeira ve Asor gibi adalara, Yeni -Zelanda'ya, Güney Amerika'ya ve Avustralya'ya götürülüp yaygınlaştırılmıştır; buralarda doğal düşmanları bulunmadığı için korkunç sayıda çoğalmış, tarım alanları için tam bir afet haline gelmiştir. Ada tavşanının kulakları esas tavşana göre daha kısadır; arka bacakları uzun, kuvvetli ve koşmaya çok elverişlidir; kuyruğu kısa, postu makbul ve sık tüylüdür; kürk yapılan ender derileri taklit etmek için aranır. Yabani ada tavşanı 2 kg evcil ada tavşanı 6-7 kg çeker. Dişi ada tavşanı 30 günlük gebelik süresi nedeniyle yılda 5 ya da 6 kez doğurur ve her seferinde 3-8 yavru yapar, bu bakımdan çok hızlı çoğalır. Yabani ada tavşanları çayırlarda ve orman açıklıklarında, yeraltında kazdıkları dehliz ağlarıyla birbirine bağlanan inlerde toplu halde yaşar. Doğal düşmanlarının (kurt, tilki, yaban kedisi, gelincik, yırtıcı kuşlar) azaldığı yerlerde tarıma çok büyük zarar verebilir: bu nedenle bazı ülkelerde ada tavşanlarına salgın bir anus hastalığı bulaştırılarak mücadele edilmektedir. (→ MİKSOMATOZ.)

—Avc. Tavşan, sürek avıyla, arama avıyla ve tarama avıyla avlanır. Sürek avı, ovalık ve çalılık yerlerde, köpeksiz olarak sarpçılarla yapılır. Arama avında, erkekler kaçıp dişiler oldukları yerde kaldıklarından daha çok dişilerle karşılaşılır; bu nedenle tavşanın koruma altına alındığı yerlerde arama avı yapılmamalıdır. Tarama avı, sarpçılarla avcıların dizilerek bir sıra halinde yöreyi taramalarıyla gerçekleştirilir.

—Kürkç. Tavşan derileri boyanmaya çok elverişlidir. Tavşan ve ona benzer bütün kürkler taklit edilebilir: kastor, su samuru, çinçilya, leopar ve samur. Çin ve Japonya, boyaması en kolay olan beyaz tavşanın başlıca üreticisidir.

—Sey. oy. Tavşanlar daha çok Ege adalarından gelmiş rum gençleriydi. Tavşan adının neden verildiği bilinmemekle birlikte tavşanın mimiklerine benzer yüz hareketleriyle dans ettiklerinden bu adı aldıkları sanılmaktadır. Çuhadan topuklara değin inen şalvar ve çuha camadan giyer, bellerine çok renkli bir şal sararlardı. Başlarında ufak, süslü bir külah bulunurdu. Kimi kez köçeklerle birlikte sahneye çıkarlardı.

—Zootekn. Evcil tavşan birçok ülkede eti, postu ve tüyleri için evlerde ve tavşan çiftliklerinde geniş çapta üretilmektedir. Erkeği ve dişisi 5-6 aylık olunca damızlık olarak kullanılabilir. Gebelik süresi 30 gündür. Bir batında 7-8 yavru doğurabilir. Üretimin başarılı olabilmesi için kafeslerin belli aralıklarla dezenfekte edilmesi ve yemliklerin düzenli olarak (ayda bir defa) temizlenmesi gereklidir. Büyük çaptaki üretimde kullanılan besin, karma yem tipindedir. Bileşiminde genellikle yonca unu, tahıl unu (yulaf, buğday), küspe (soya, ayçiçeği), mineral maddeler ve vitamin yer alır. Kimi ülkelerde tavşan eti, tüketimde önemli yer tutar. Yavrular yaklaşık olarak 80 günlükken ve 2,5 kg kadarken satışa sunulur. Tavşan eti üretiminde Rusya başta gelir, onu Fransa izler. Et için üretilen başlıca ırklar Yeni-Zelanda ve Kaliforniya tavşanları ile bunların melezleridir.

Post üretimi ikinci derecededir: Kürklük postlar renk ve çinçilya tipi ırklardan elde edilir. Tavşan tüyü üretimi Ankara tavşanlarına özgüdür; bu tavşanların çok uzun, ince ve güzel beyaz tüyleri yolunarak alınır.

TAVŞAN a. Değerli ağaçlar üzerine ince oymalar işleyen usta; tahta oymacısı.

TAVŞAN, Orion'un güneyinde yer alan, güney yarıküresi takımyıldızı. En parlak yıldızı Arneb'in kadiri 2,7'dir. (→ GÖK haritası.)

TAVŞAN adası, Anadolu kıyılarında bazı küçük adalara verilen ad. —Marmara denizi'nde, Bandırma körfezinin K.'inde, Kapıdağ yarımadasının D. ucundaki Çakıl burnunun 6 km D.'sunda bulunan adacıklardan biri. —Marmara denizi'nde Erdek'in 3 km G.'inde olan ada. —Ege denizi'nde Bozcaada'nın K.'indeki Tavşan* adalarının en K.'de ve en büyük olanı (0,9 km²). —Ege denizi'nde Çandarlı körfezi girişinde ada (0,7 km², esk. *Platinisi*). —Aydın ili kıyısında Dilek yarımadasının G.-B. ucunda adacık (*Çil adası* da denir).

TAVŞAN adaları, antik **Kalldne,** Ege denizi'nde, Çanakkale boğazının G. ağzı ile Bozcaada arasında, kıyıdan yaklaşık 7 km açıkta 4 küçük adacık ile bazı kayalıklardan oluşan adalar grubu. En büyüğü, K.'deki Tavşan adasıdır. Daha küçük olan diğer ikisinden B.'dakine Orak adası, D.'dakine Yılan adası denir. Bazaltik kayaçlardan oluşan adacıklarda yerleşme yoktur.

TAVŞAN TÜYLÜ MAYMUN a. Amazon ormanlarında yaşayan ve örümcek maymunlarla yakalı maymunlara benzeyen maymun. (Bil. a. *Logothrix lagotricha;* yenidünyamaymunugiller familyası.) [Eşanl. YÜN MAYMUNU.]

—ANSİKL. Tavşan tüylü maymunun postu kalındır. Örümcek maymunlar gibi onun da kuyruğu sarılgandır. Yalnız yapraklarla beslenir ve ağaçların tepesinde yaşar.

TAVŞANBIYIĞI a. *Yörs.* Adi salkımotu.

TAVŞANBİTİ a. Tavşanda asalak yaşayan ve bu hayvanlara bir çeşit tularemi bulaştıran küçük bit. (Bil. a. *Haemodipsus lyriocephalus;* hayvanbitigiller familyası.)

TAVŞANCA a. Esk. müz. **1.** Eski ve klasik türk oyunlarından biri. (Köçekçeden farklıydı. Bugün unutulmuştur. Tavşanca besteleyen bestecilerimiz çok azdır. Mahmut II'nin mahur makamında ve aksak usulünde bestelediği *Aldı aklım gonca leb,* tavşancaya örnektir.) **—2.** *Tavşanca takımı,* arka arkaya sıralanmış, çeşitli usul ve hareketteki tavşancalardan oluşan klasik türk oyunu müziği. (Bugün elde Şehzade Seyfettin Efendi'nin mahur makamında bir tavşanca takımı vardır.)

TAVŞANCALI, Konya'nın Kulu ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 5 848 nüf. (1990). Belediye.

TAVŞANCIL, Kocaeli'nin Gebze ilçesi Hereke bucağına bağlı belde; 3 593 nüf. (1990). Belediye.

TAVŞANCILIK a. Tavşan üretimi.

TAVŞANCILOTU a. Kuzey yarıküre'nin nemli ılıman bölgelerinde ve Tropikal Asya dağlarında yetişen otsu bitki. (Bil. a. *Heracleum;* 80 tür; maydanozgiller familyası.)

—ANSİKL. Akdeniz kıyılarında yetişen boğumlu tavşancılotunun *(Heracleum sphondylium)* kökleri halk hekimliğinde ishale ve dizanteriye karşı kullanılır. Bu bitkiden Fransa gibi bazı ülkelerde likör de yapılır. Kafkasya tavşancılotu *(H. mantegazzianum)* çok parçalı yapraklı, 2-3 m yüksekliğinde güzel bir bitkidir, nemli bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

TAVŞANDUDAĞI a. Üst dudakta az çok yaygın bir yarıktan oluşan ve dölütün yüz tomurcuklarının birleşme noksanlığının neden olduğu, doğuştan biçim bozukluğu.

—ANSİKL. Bu biçim bozukluğunun sıklığı bin doğumda birdir. Tavşandudağı tek taraflı ya da çift taraflı olabilir (kurtağzı) ve çoğunlukla damak tavanındaki bir yarıkla birlikte olur. Cerrahi tedavi, çok olumlu sonuç verir ve doğumdan sonraki 6 ay içinde (damak yarıklığı durumunda daha geç) uygulanabilir.

TAVŞANELMASI a. Küçük boylu ağaçlar elde etmek için aşılanacı olarak kullanılan bodur elma ağacı.

TAVŞANGİLLER a. Uzun art bacaklı, uzun kulaklı, kısa kuyruklu, hızlı koşucu memeli hayvanlar familyası. (8 cins içinde 50 kadar tür; bil. a. *Leporidae;* tavşanımsılar takımı.)

TAVŞANIMSILAR a. Kemirgenlerle büyük anatomik benzerlik gösteren, ama fizyoloji, ekoloji ve soyoluşbilim bakımından onlardan çok farklı olan tavşan gibi memelileri içeren takım. (Tavşanımsılar daha önce, üstçenedeki iki çift kesici dişten dolayı çiftdişliler alttakımını oluşturuyordu. Bil. a. *Lagomorpha.*)

—ANSİKL. Tavşanımsılarda altçene özellikle enlemesine devinir (kemirgenlerin tersine); bacaklar uzun ve güçlüdür, hızlı koşmayı sağlar; kuyruk kısa, körbağırsak büyük ve karmaşıktır. Bu takımdaki iki familyada (tavşangiller ve ıslıklı tavşangiller) altmış kadar tür bulunur.

TAVŞANKANI a. Parlak ve koyu kırmızı renk.

◆ sıf. Bu renkte olan.

TAVŞANKULAĞI a. Bağc. Her ana dal başına iki kısa dal bırakılarak yapılan kâse biçiminde budama tarzı.

TAVŞANKUYRUĞU a. Tüylü saplı ve sık topbaş bileşik çiçekli biryıllık küçük otsu bitki. Akdeniz ve Atlas okyanusu kıyılarında yetişir. Yöresel olarak topbaşotu da denir. (Bil. a. *Lagurus;* buğdaygiller familyası.)

TAVŞANLI, Ege bölgesinin İçbatı Anadolu bölümünde Kütahya iline bağlı ilçe; 96 277 nüf. (1990); 1 804 km²; 108 köy. Merkezi, Kütahya'nın 55 km K.-B.'sında *Tavşanlı,* 37 623 nüf. (1990). Tahıl, baklagiller, susam, anason, şekerpancarı üretimi. Ormancılık ve orman ürünleri. Linyit yatakları.

—Arkeol. Tavşanlı ilçesinin sınırları içinde, Tunçbilek yakınlarındaki Boyalık ve Gevence mevkilerinde kömür çıkarma işlemleri sırasında (1977) Bakırtaş döneminden buluntulara rastlandı. Kayı köyü yöresindeyse, İlk Tunç çağda Truva'ya özgü çömleklerin benzerleri (gaga ağızlı testiler, üç ayaklı kaplar, iki kulplu maşrapalar) ele geçti. Ayrıca yörede Truva VI çanak çömleklerini andıran buluntulara rastlandı. Tavşanlı'nın 2 km K.'indeki bir höyükte de tunç yapıtlar ortaya çıkarıldı; Deliklitaş mevkisinde bir phrygia yerleşmesinin izleri bulundu.

TAVŞANLIK a. Değerli ağaçlara uygulanan, ince tahta oymacılığı.

TAVŞANLIK a. İçinde evcil tavşan yetiştirilen kafesler topluluğu.

—ANSİKL. Tavşanlıklar genişliği 0,80 m, yüksekliği 0,40 m, derinliği 0,60 m olan kafeslerden oluşur. Her kafese bir ana tavşanla yavruları konabildiği gibi besilik birkaç tavşan da konabilir. Genellikle parmaklıklı olan bu kafeslerde hayvanların beslenmesi için yemlikler ve suluklar bulunur.

TAVŞANMEMESİ a. Güney Avrupa'dan İran'a kadar geniş dağılışlı, hepyeşil

TAVŞAN

ankara tavşanı
("tüy" ırkı)

samur reks
("tüy ırkı)

koçbaşlı tavşan
(iri ırk)

kızıl tüylü kara tavşan
(küçük ırk)

Tavşanlı'dan bir görünüm

adi su **tavuğu**

New Hampshire ırkı **tavuk**

Phototheque de Barbizon

sınai **tavuk** kümesinde otomatik yemleme sistemi (yerde et tavuğu [piliç] üretimi)

yapraklı bodur çalı. (Bil. a. *Ruscus aculeatus;* zambakgiller familyası.) [Halk arasında dişi kuşkonmaz, enir, yabanmersini de denir.]

—ANSİKL. Tavşanmemesi Türkiye'nin bütün kıyı ormanlarında, özellikle yayvan yapraklı ağaçlar ve çalılıklar arasında yetişir. Nohut iriliğindeki kırmızı meyveleri halk hekimliğinde kullanılır. İdrar artırıcı, kum dökücü, iştah açıcı, ateş düşürücü ve terletici etkileri vardır.

TAVTİA a. (ar. *tavṭi'a*). *Esk.* Anlatılacak şeyi açıklamak amacıyla önceden bazı sözler söyleme.

TAVTİN a. (ar. *vaṭan*'dan *tavṭin*). *Esk.* **1.** Bir yerde yerleştirme, yurt edindirme. **—2.** Bir şeyi, bir işi ele alıp sonuçlandırma.

TAVUK a. **1.** Eti ve yumurtası için yetiştirilen evcil kuş. (Erkeğine horoz, erkek ve dişi gençlerine piliç, yavrularına civciv denir.) [Bil. a. *Gallus gallus;* tavukgiller familyası.] (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Tavuk gibi,* erken yatan kimseler için söylenir.

—Hayvanc. *Tavuk çiftliği,* özellikle yumurta ya da et üretimi amacıyla çok sayıda tavuğun barındırıldığı ve yetiştirildiği yer ya da bina. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kuşbil. Tavukgillerden bazı kuş türlerinin dişisi. || Çeşitli kuş türlerine verilen ad. || *Adi su tavuğu,* esmer ve külrengi tüylü, kırmızı gagalı, gaga ucu sarı renkli beyaz ve siyah kuyruklu kuş. (Su kıyısındaki bitkiler arasında ya da suya yakın çayırlarda bulunur, bitkilerin meyvelerini ve su bitkilerini, kabukluları, böcekleri, kuş yumurtalarını ve yersolucanlarını yiyerek beslenir. Çoğu zaman yere yaptığı yuvasına 5-10 yumurta koyar, 3 hafta dişili erkekli kuluçkaya yatar. Adi su tavuğu kışı şiddetli olmayan yerlerde genellikle yerleşik kuştur. Bil. a. *Gallinula chloropus;* sutavugiller familyası; boy 32 cm.) || *Sultan su tavuğu,* dünyanın bütün sıcak bölgelerinde, her yerde bulunan, adi su tavuğu biçiminde yaşayan su kuşu. (İnsana kolay alışır. Antikçağ'da tapınaklarda ve saraylarda beslenirdi. Bil. a. *Porphyrio porphyrio;* sutavuğugiller familyası.)

—Takvim. *Tavuk yılı,* müslümanlıktan önce Türkler'deki on iki yıllık hayvan takviminin onuncu yılı.

—Tavukç. *Çıplak boyunlu tavuk,* boyun ve kursak bölgesi tüysüz olan tavuk tipi. (Bu genetik karakter tüylü boyunluluğa göre başattır.)

—Tıp. *Tavuk derisi,* tüyleri yolunmuş tavuk derisi gibi küçük pürtüklerle kaplı insan derisine denir. (Bu görünüme özellikle süreğen pellagrada rastlanır.)

—ANSİKL. Tavuklar yumurtalarının yemeklik ya da yumurta ve et tavuğu üretmek üzere kuluçkalık olduğuna göre iki kategoriye ayrılır. Birinci kategoriden olanlara yumurta tavuğu, ikinci kategoriden olanlara damızlık tavuk denir.

Tavuk başına ortalama yumurta verimi yılda 250 ila 300 yumurtadır.

Damızlık tavukların yumurtlama performansı daha zayıftır (tavuk başına 150 ila 200 yumurta), bundan da tavuk başına yaklaşık 130 civciv elde edilir. Yumurtaların döllenmesini sağlamak için tavuklar ya horozlarla birlikte yetiştirilir (10 tavuk için 1 horoz), ya da yapay tohumlama yapılır. Her iki durumda da tavuğun ömrü iki döneme ayrılır. Yetişme ya da büyüme dönemi denen 20 haftalık birinci dönemde yavrular gelişir. Bu sürede tavuklar protein ve enerji bakımından orta derecede zengin olan mineral maddeler ve vitaminler katılmış yemlerle beslenir. Kullanılan belli başlı yem hammaddeleri tahıllar (mısır, buğday) ve küspelerdir (ayçiçeği, soya, yerfıstığı vb.). İlerde yumurtlama için zararlı olabilecek ve aynı zamanda fazla masrafa yol açacak aşırı yağlanmayı önlemek için hayvanlar belli bir rasyonla beslenir. 16 haftalık oluncaya kadar günde aydınlatma süresi 8 saattir. Sonra gitgide artarak 24. haftada 14 ila 16 saate erişir. Aydınlatma döneminin uzatılması yumurta yapımını kamçılar ve cinsel olgunluğu çabuklaştırır.

Yumurtlama dönemi boyunca (yaklaşık bir yıl), kalsiyum oranı bakımından büyüme dönemindeki yemden farklı bir yem dağıtılır: % 1'den % 3,5'e çıkan kalsiyum, yumurta kabuğunun oluşmasını sağlar. Yemleme hayvanların genetik kökenine göre ya kısıtlı ya da isteğe bağlı olarak verilir. Ne olursa olsun günlük rasyonda yaklaşık 18 g protein ve 330 kcal'lik enerji besini bulunmalıdır. Bir yumurtlama yılından sonra, tavuğun yumurta verimi verimlilik eşiğinin altına düştüğünden kümesteki tavuklar toptan yenilenir.

—Hayvc. Tavuk çiftliklerinde kümesler yüksek ve büyüktür (ortalama 10 000 et tavuğu ya da 4 000 yumurta tavuğu), oysa ilkel bir barınak ile önündeki gezinti alanından ibaret geleneksel kümeste ancak elli kadar tavuk barınabilir. Aydınlatmanın cinsine (doğal ya da yapay ışık), yetiştirme tarzına (yerde ya da kafeslerde), havalandırmaya, ısıtma sistemine, besleme sistemine göre çeşitli kümes tipleri vardır.

Et tavuğu (piliç) üretimi için başvurulan yerde yetiştirme, hayvan sıklığının çok yüksek olduğu (m²'ye 15 ila 18 piliç) yapılarda gerçekleştirilir. Isıtma ve havalandırma için, sıcaklık kışın 15 ila 18 °C arasında ve yazın 25 °C'ın altında tutulur. Civcivler, kuluçkalıklar sayesinde tamamlayıcı bir ısıtmadan yararlanırlar. Yem dağıtımı gerek yemliklere elle dökülerek, gerek otomatik besleme zincirleri sayesinde mekanik olarak yapılır.

Yumurta tavukları için kafeste yetiştirme yerde yetiştirmenin yerine geçmiştir. Tavuk çiftliğinde, tavukların tek tek yerleştirildikleri bitişik tel örgülü kafeslerin üst üste konduğu 3 ya da 4 batarya bulunur. Kafeslerin tabanı yumurtaların oluklara yuvarlanmasını sağlayacak biçimde eğik yapılmıştır; oluklara düşen yumurtalar ya elle ya da hareketli bant ile otomatik olarak toplanır.

Karanlık denen kümeslerde aydınlatma yapay olduğundan pencere bulunmaz. Yumurta ve üretim tavuklarında ışık ritminin (gün boyunca aydınlık ve karanlık dönemlerin karşılıklı süreleri) kesin kontrolü gerektiğinden böyle bir sistem çok elverişlidir. Aydınlatmanın gün ışığı ile sağlandığı pencereli kümesler et hayvanı (piliç, hindi palazı, ördek palazı vb.) üretimi için daha elverişlidir.

—Mutf. Tavuğun haşlaması, kızartması, kebabı, yahnisi, köftesi yapılır. Tavuk eti soğuk büfelerde, çerkez tavuğu, tavukgöğsü vb. yiyeceklerde de kullanılır. Tavuk şiş, tavuk döneri, bu etten yapılan değişik yemeklerden birkaçıdır.

Tavuk barı, Erzurum, Erzincan, Sıvas ve çevresinde yaygın bar türü bir halk oyunu. Erzurum barlarının en eskilerindendir. Figürleri tavuğun devinimlerini yansıtır. Eski türk kavimlerinde tavuğun bir ay adı olması, oyunun totemcilik kalıntısı olduğu düşüncesine yol açmıştır. Nitekim oyuna ağır figürlerinden dolayı bir tören havası egemendir.

—Folk. *Tavuk havası,* tavuk barının eşlik ezgisi. —Orta ve G. Anadolu'nun bazı yörelerinde yaygın, genellikle bağlamayla çalınan hareketli bir oyun havası.

TAVUKBALIĞI a. Zool. Bazı yörelerde mezgit*'e verilen yerel ad.

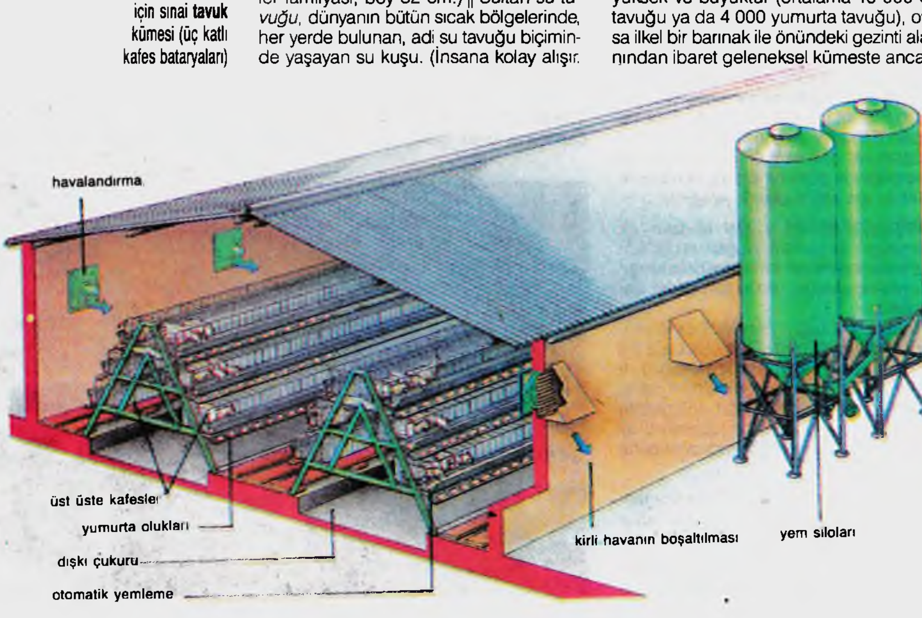
TAVUKÇU a. **1.** Kümes hayvanları, özellikle tavuk yetiştiren kimse. **—2.** Canlı ya da kesilmiş, temizlenmiş olarak tavuk ve diğer kümes hayvanlarını satan kimse. **—3.** Tavuk satılan dükkân.

TAVUKÇULUK a. Tavuk ve kümes hayvanı yetiştirme ve/ya da satma işi.

—ANSİKL. Modern tavukçuluk yüzlerce, binlerce hayvan alan üretim birimlerinde yapılır; buralarda aynı yaşta sürülerle ya da, bir ya da birkaç tavuk bir kafeste olmak üzere kafes takımlarında yetiştirilir, tahıl (buğday, mısır, arpa), bitkisel küspe (soya, yerfıstığı, kolza, ayçiçeği), hayvansal un (et, balık), madensel maddeler ve vitamin karışımından oluşan karma yemlerle beslenir.

Yetiştirme yöntemlerindeki gelişme, üretim birimlerinde işbölümü ve uzmanlaşma yarattı. Islah tavukçuluğu damızlıkların ıslahıyla zooteknik performansların yükseltilmesini sağlar. Çoğaltma tavukçuluğu, ıslah edilmiş havyanlar kullanarak, elden geldiğince çok sayıda ve homojen döller elde etmeye ve bunlarla kuluçkalık yumurta ya da civciv üretmeye çalışır. Kuluçkacılar ya da yarka üreticileri, yapay kuluçkalama yoluyla, ıslah ya da çoğaltma tavukçuluğuyla elde edilen yumurtalardan yarka üretir, bunları çiftçilere ya da tavuk çiftliklerine satarlar; onlar da bunları et tavuğu ya da yumurta tavuğu olarak yetiştirip büyütürler.

Bu çalışmalarla tavukçuluk, kasaplık et

yumurta tavukları için sınai **tavuk** kümesi (üç katlı kafes bataryaları)

ve süt üretiminden sonra, tarımsal gelir kaynakları arasında üçüncü sırayı alır.

Amatörlerce yapılan ve "sportif" denen bir başka çeşit tavukçuluk daha vardır ki, tavukların dış görünüşüyle (biçim, boy, bezek, renk vb.) ilgilenir ve onları sergileme amacı güder.

• *Türkiye'de tavukçuluk*, 1960'lı yılların ortalarına kadar yerel gereksinmeyi karşılamaya yönelik, ilkel yöntemlerle ve bir yan uğraş olarak yapılan "köy tavukçuluğu" biçiminde sürdürüldü. Modern tavukçuluğa geçiş, 1970'lerde kentleşmenin hızlanmasına ve nüfus artışına bağlı olarak et ve yumurta talebinin artmasıyla başladı ve yeni kurulan modern ve büyük tavuk çiftlikleri, daha çok, İstanbul, İzmir, Bursa gibi büyük kentlerin çevresinde yoğunlaştı. Tavukçuluktaki bu yapı değişikliği, 1980'lerin başında, iç pazarın yanı sıra Ortadoğu ülkelerine de tavuk ve tavuk ürünleri satışının başlamasını sağladı. Bu gelişmeler sonucunda, Türkiye'nin tavuk varlığı 1960'ta 27 milyon iken, 1970'te 32 milyona, 1991'de 139 milyona ulaştı. Buna bağlı olarak yumurta üretimi de arttı, aynı yıl 7,7 milyar taneye çıktı. 1992'de 4 milyar TL değerinde yumurta dışsatımı, 5 milyar TL değerinde damızlık kümes hayvanı dışalımı yapıldı.

TAVUKDARISI a. Ekinler arasında yabancı ot olarak sık görülen yabani darı cinsi *(Echinochloa)*. [Adi tavukdarısı *(Echinochloa crus galli)*, bataklık tavukdarısı *(E. colonum)* gibi birçok türü vardır.]

TAVUKGÖĞSÜ a. Mutf. Tavuğun göğüs etleri, süt, şeker ve pirinç unuyla yapılan bir tür sütlü tatlı. (Haşlanan tavuğun göğüs eti ayrılıp bir süre soğuk suda bırakılır. Tiftiklendikten sonra sütle karıştırılıp ezilir. Ayrı bir kapta sütle ezilen pirinç unu sütlü tavuk etine ilave edilip koyulaşıncaya değin ezerek pişirilir ve kâselere boşaltılır. Üzerine tarçın ekilir.)

TAVUKGÖTÜ a. *Kaba.* Siğil.

TAVUKKARASI a. Oftalmol. Alacakaranlıkta görüşün azalması. (Eşanl. HESPERANOPİ.)

TAVUKLAMA a. Cev. hazl. Bir cevheri elle ayıklama ve gerektiğinde çekiçle kırma yoluyla konsantre etmek işlemi.

TAVUKLAMAK g. f. Cev. hazl. Bir cevheri tavuklama yoluyla konsantre etmek.

Tavukpazarı, İstanbul'da Çemberlitaş ile Nuruosmaniye camisi arasında çarşı. Bu kesimde özellikle edebiyatçıların ve gazetecilerin rağbet ettiği kahvehaneler bulunuyordu. Günümüzde bunların yerini genellikle turistik eşya ve halı ticareti yapan işyerleri aldı.

TAVUKSULAR a. Yerde yaşayan, hepçil beslenen, pek iyi uçamayan genellikle iri cüsseli kuşlar takımı. (Bil. a. *Galliformes.*)

—ANSİKL. Tavuksuların erkeği çoğunlukla mahmuzlu, parlak tüylü ve dikilgen ibiklidir; yavruları hav tüyleriyle kaplı doğar ve bir süre yuvada beslenir. Bu büyük takımda iriayaklıgiller *(Megapodidae)* ağaçtavuğugiller, ormantavuğugiller, sülüngiller (bıldırcın, tavuskuşu, tavuk, sülün, keklik), beçtavuğugiller, hindigiller ve tepelitavukgiller familyaları yer alır.

Tavuksular daha çok yerde yaşayan, ama geceleyin bir yere tüneyerek uyuyan gündüzcül kuşlardır; beslenme rejimi tanelerle böcek ya da kurt karışımına dayanır; sindirim borusunda bir kursak bulunur ve bu kuşlar besinlerinin parçalanması için genellikle ufak kum ve çakıl tanecikleri yutarlar. Bacaklar kısa ve kalın, kanatlar kısa ve değirmidir. Eşeysel ikibiçimlilik genellikle çok belirgindir, özellikle dikilgen dokuların varlığıyla göze çarpar: erkekte ibik ve sakal. Hav tüyleriyle kaplı olan civcivler esas tüyler çıkıncaya kadar ana baba koruması altında kalır.

TAVULGA a. *Yörs.* **1.** Sık ve ince dallı saplarından çalı süpürgesi yapılan çeşitli odunsu bitkilere verilen ad. **—2.** Erguvani söğüt.

TAVUS a. **1.** Gözalıcı parlak renkli, uzun bacaklı çok büyük kuş. (Erkeğinde, dişiye kur yaparken teker biçimine soktuğu uzun ve süslü kuyruk telekleri bulunur. Cinsleri *Pavo* ve *Afropavo;* sülüngiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Tavus kuyruğu*, sarhoş kusmuğu (arg.). ‖ *Tavus kuyruğu çıkarmak*, kusmak (arg). ‖ *Tavus yeşili*, zümrüt yeşili.

—Bayınd. *Tavus kuyruğu parke kaplama*, parke taşlarının oluşturduğu çember yaylarının bir tavus kuyruğu gibi kademeli yerleştirildiği parke kaplama.

—İnş. *Tavus kuyruğu birleştirme*, parke döşemede, bir merkezden çıkarak genişleyen bölmeler oluşturan birleştirme.

—Mim. *Tavus kuyruğu*, merkezden çevreye doğru genişleyen yarım çember biçiminde bezeme motifi.

◆ sıf. Zootekn. *Tavus güvercin*, kuyruğunu tavus gibi dikerek yayabilen süs güvercini.

—ANSİKL. Üç tavus türü bilinmektedir: Hindistan'da yaşayan mavi tavus *(Pavo cristatus)*, Hindistan yakınındaki adalarda rastlanan Cava tavusu *(P. muticus)* ve Kongo tavusu *(Afropavo congensis)*. Mavi tavus yüzyıllardan beri evcilleştirilmiştir ve erkeğin 1,50 m'ye varabilen kuyruğu, çok uzamış sırt teleklerinden oluşur. 1936'da bulunan Kongo tavusu tropikal ormanların içlerinde yaşar. Hepsi yerde beslenir ve geceleyin ağaca tüner. Hepçil beslenir, fırsat bulursa yılanlara saldırır ya da kelebeklerin ardında koşar. Çiftleşmeden önce erkek tavus dişiye kur yapar, ama aynı gösteriyi başka bir erkeğin karşısında da yaptığı olur. Tavus daha çok tüylerinden dolayı aranır, ama eti de beğenilir: imparatorluk zamanında tavus eti, romalı zenginlerin sofrasını süslerdi.

—Süslem. sant. Kuyruğuna Argos'un yüz gözünü yerleştiren tanrıça İuno'nun simgesi olan bu kuş, roma madalyalarında sıkça imparatoriçe tasvirlerinin yanında yer alır. Tavus, hint ve pers sanatında, karmaşık üsluplaştırmalara vesile olmuştur. Bizans sanatının süsleme repertuvarında da bu motife sıkça rastlanır.

Ortaçağ'da belki de etinin bozulmaz olduğu inancından dolayı *soylu kuş* adı verilen tavus, yiğitlere ve şövalyelere ayrılan yemek olarak kabul edildi. Bu yemek, ziyafetlerde göz kamaştırıcı bir biçimde süslenmiş olarak sunulurdu; bu yüzden de tavus motifi sofra takımları süslemelerinde sıkça kullanılmıştır. Genellikle şövalye bir ziyafet sofrasında tavusu parçalara ayırmadan önce, *tavus dileği* adı verilen bir kahramanlık ya da aşk dileğinde bulunurdu.

XIX. yy. sonlarında ve Art nouveau'da tavus, süslemecilerin çok sevdikleri temalardan biri haline geldi; buna örnek olarak, Whistler'in yapıtı *Tavuslar odası* (Freer Gallery of Art, Washington) gösterilebilir.

TAVUS, 1603'te Johann Bayer tarafından keşfedilen ve güney gök kutbu yakınında yer alan takımyıldız. En parlak yıldızı α *Pavonis* ya da *Peacock* 2. kadirdendir. (→ GÖK haritası.)

TAVUSBÖCEĞİGİLLER a. Böcbil. TAVUSKELEBEĞİGİLLER familyasının eşanlamlısı.

TAVUSKELEBEĞİ a. Böcbil. Tavuskelebeğigiller, güdükbacaklıkelebekgiller ve *Sphingidae* familyalarından bazı kelebeklerin ortak adı. (Bunlara tavuskelebeği denmesinin nedeni kanatlarında tavuskuşununkine benzer benekler bulunmasıdır. Başlıcaları: akşam tavuskelebeği [*Smerinthus ocellata*], gündüz tavuskelebeği [*Vanessa io*].)

TAVUSKELEBEĞİGİLLER a. Tırtılları genellikle ipekten iri kozalar ören büyük gecetavuskelebeği gibi gecekelebeklerini içeren çok büyük kelebek familyası. (Bil. a. *Saturnidae.*) [Eşanl. DEVİPEKBÖCEĞİKELEBEĞİGİLLER, TAVUSBÖCEĞİGİLLER.]

—ANSİKL. İpek veren türlerinden, gerek yabani, gerek yarı evcil olarak az çok yararlanılmaktadır. Elde edilen ipeğe genellikle yabani ipek ya da ham ipek denir; shantung ve tussor, *Antheraea* cinsinden bir kelebeğin *(Antheraea paphia)* tırtıllarınca üretilen bir ipektir. Tavuskelebeğigiller özellikle Hindistan'da, Çin'de ve Japonya'da çok bulunur, ama Avrupa'da bazı türlerine rastlanır: küçük gece tavuskelebeği *(Eudia pavonia)* ve büyük gece tavuskelebeği *(Saturnia pyri)*.

TAVUSOTU a. Buğdaygillerden bir yıllık ya da çokyıllık otsu bitki. (Türkiye'de yirmiye yakın türü yetişir; bunların çoğu birinci sınıf yem bitkisi sayılır; tavusotu çimen olarak da kullanılır.)

TAVVAF sıf. (ar. *tavāf*'tan *tavvāf*). *Esk.* **1.** Gezgin, çok yolculuk eden. **—2.** Kâbe'yi tavaf eden.

◆ a. Resmi dairelerde çalışan gece bekçisi.

TAVVAFİYE a. (ar. *tavvāf* ve *-iyye*'den *tavvāfiyye*). *Esk.* Resmi dairelerde çalışan gece bekçilerine verilen ücret.

TAVZİF a. (ar. *vazife*'den *tavzīf*). *Esk.* **1.** Görev verme, bir işle görevlendirme. **—2.** *Tavzif etmek*, görevlendirmek, iş vermek.

TAVZİH a. (ar. *vuzūh*'tan *tavzīh*). *Esk.* **1.** Açıkça ifade etme, bir meseleyi anlatma. **—2.** *Tavzih etmek*, açıklamak, belirtmek, aydınlatmak. ‖ *Tavzih olunmak*, açıklanmak, aydınlatılmak, belirtilmek.

—Huk. Bir mahkeme kararının açıkça anlaşılamaması ya da kararda birbiriyle çelişen yerlerin bulunması durumunda gerçek anlamının anlaşılması için kararı veren mahkemeye yapılan başvuru. (Tavzih yoluna başvurma, bir süreye bağlı değildir. Kararın yerine getirilmesine kadar bu yola başvurulabilir. Mahkeme, tavzih isteği üzerine yapacağı inceleme sonucunda isteği yerinde görürse, karardaki anlaşılmaz ve çelişkili yerleri açıklayarak karar aslının altına yazar. Tavzih isteğinin kabul ya da reddine ilişkin kararlar temyiz edilebilir.)

Louis Goldman-Rapho

tavukçuluk: yemin otomatik dağıtıldığı modern kümes (İsrail'de bir tarım okulu)

Era-Manach

birkaç kat halinde üst üste yapılmış kafes bataryalarından oluşan yem dağıtıcı ve yumurta toplayıcı yürür bantlı modern bir kümeste tavuk üretimi

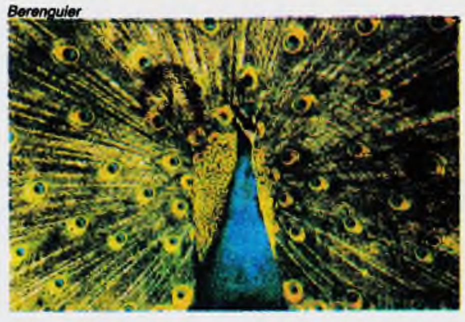

erkek mavi tavus *(Pavo cristatus)*

dişi mavi tavus

Berenguier

mavi tavusun açılmış kuyruğu

TAVZİHAN be. (ar. *tavzih*'ten *tavzihan*). *Esk.* Aydınlatarak, açıklayarak.

TAWNEY (Richard Henry), büyük britanyalı tarihçi (Kalküta 1880 - Londra 1962). *London School of Economics*'te profesörlük yaptı (1931-1949). Hıristiyan ve işçi partili olarak, zamanının bir bölümünü halk eğitimine adarken, üretim ve konjonktür incelemesini (*The Agrarian Problem in the Sixteenth Century*, 1912) din ve kapitalizm arasındaki ilişkiler üzerinde bir düşünceyle *(Religion and the Rise of Capitalism)* bileştirerek çağdaş İngiltere'nin sosyal ve ekonomik tarihini yeni bir ışıkla aydınlattı. Böylece Max Weber'in çalışmalarının bir uzantısını vermiş oldu.

TAXACEAE a. Bot. PORSUKGİLLER familyasının bilimsel adı.

TAXCO DE ALARCÓN, Meksika'da (Guerrero eyaleti) kent, Mexico'nun G.-B.'sında, sönmüş Taxco de Alarcón yanardağının yanı başında; 36 315 nüf. Bu eski görkemli kent, büyük bir madencilik (gümüş, kurşun, bakır, çinko) merkeziydi. Gümüş takılar.
—Güz. sant. S. Prisca kilisesi (1748-1758), gaskonyalı ya da aragónlu bir maden işletmecisi olan José de la Borda tarafından yaptırıldı. Kilisenin cephesi ve sunakarkalıkları, Meksika barok sanatının en dikkate değer ürünleri arasında sayılır.

tay

TAXİDAE a. Zool. AMERİKAPORSUĞUGİLLER familyasının bilimsel adı.

TAXİWAY a. (ing. sözc.). Havc. TAKSİYOLU'nun eşanlamlısı.

TAXOCRİNUS a. Kuzey yarıküre'deki Birinci Zaman topraklarında fosillerine rastlanan, derisidikenlilerin denizlaleleri sınıfından fosil cinsi. (*Taxocrinidae* familyasının örnek tipi.)

TAXODONTA a. İkiçenetli yumuşakça cinsi. (Uzun süre sınıflandırmalarda takım sayılan bu öbeğin üyelerinde birbirine benzeyen çok sayıda dişli bir menteşeye rastlanır.)

TAY a. Üç yaşından küçük genç at; at yavrusu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Deric. İki aylıktan daha küçük tayın kürkü, düz, hareli, kahverengi, kurşuni ya da siyah benekli kısa tüylü, kızıl görünümlüdür; manto ve garnitürle (yaka, çanta vb.) ayakkabı bağı yapımında kullanılır.
—Ed. Masallarda ve halk hikâyelerinde yaygın motiflerden biri. (Çocuğu olmayan padişah bir dervişin verdiği elmanın yarısını kendisi yer, yarısını eşine yedirir; kabuklarını da atına verir. Padişahın şehzadesi, atın da tayı olur. İkisi birlikte büyüyüp serüvenlere atılır.)
—El sant. Tespihçi tezgâhının ayaklarına verilen ad.
—ANSİKL. Zootekn. Tay doğduğu zaman bacaklarının uzunluğu ile vücut hacmi arasında çok büyük orantısızlık vardır; başı oldukça büyüktür. Donu, boz renk dışında çoğunlukla daha az koyu ve ilerde alacağı renkten daha açıktır. Toynakları henüz tamamlanmamış gibidir, çünkü çeperinin alt kenarında yumuşak boynuzsu dilcikler bulunur. İlk üç ay içinde büyüme çok hızlıdır (bir ayda, doğumdaki ağırlığının iki katına çıkar), sonra memeden kesilinceye, yani 6. aya kadar gittikçe yavaşlar.

TAY, -yyı a. (ar. *ṭayy*). *Esk.* **1.** Bükme, sarıp dürme. **—2.** Aşma, geçme, atlama. **—3.** Kesme. **—4.** Kaldırma, çıkarma. **—5.** *Tayy etmek* → TAYYETMEK. **—6.** *Tayy-ı mekân*, mekân aşma. || *Tayy-ı mesafe*, mesafe aşma. || *Tayy-ı zaman*, zaman aşma.

TAY sıf. (fars. *tāy*). *Yörs.* Denk, eşit.
◆ a. **1.** Hayvanın taşıdığı yük denklerinden her biri. **—2.** *Tay durmak*, sözkonusu yürümeye başlamak üzere olan çocukça, kısa bir an için iki ayağı üzerinde durmak. || *Tay tay*, küçük çocukları ayakta durmaya özendirmek için yürümeye başlamak üzere olduğu dönemlerde söylenen söz. || *Tay tay arabası*, küçük çocukları yürümeye alıştırmak için kullanılan dört tekerlekli araba; yürüteç.

TAY a. Müc. (fr. *taille*). TIRAŞ'ın eşanlamlısı.

-TAY. Yapım eki. Fiillerden adlar türetir: *danıştay* (danış-tay), *sayıştay* (sayış-tay), *kurultay* (kurul-tay) vb.

TAY, Büyük Britanya'da ırmak, İskoçya'nın başlıca ırmağı; 193 km (havzası 6 216 km²). Grampianlar'da, Ben Lui'den doğan ırmağın yukarı çığırının ilk bölümüne *Fillan*, sonra *Dochart* adları verilir; *Loch Tay*'dan çıktıktan sonra İsla'yı alır, G.-D.'ya yönelir. Strath More çöküntüsünün bir bölümünü akaçlar; sonra Perth'e geçer ve uzun bir haliç oluşturarak *(firth of Tay)* Kuzey denizi'ne dökülür. (Halicin kıyısında Dundee kurulmuştur ve yakındaki bir köprü halicin iki yakasını birleştirir.)

TAY, Kuzey yarıküre'de, ekvator yakınında yer alan küçük takımyıldız. Parlaklığı zayıf beş yıldızdan meydana gelir. (→ GÖK *haritası*.)

TAYA a. (fars. *dāye*). *Esk.* Dadı, çocuk bakıcısı.

TAYALİSİ (ebu Davut Süleyman bin Davut), arap hadis bilgini (Basra 750 ? - ? 818). Belleğinde Süfyan üs-Servi, Şu'be gibi ünlü hadisçilere dayanan 30-40 bin hadis vardı. 600'ü aşkın sahabeden aktarılan 2 767 hadisi *Müsnet* (bas. 1903) adlı yapıtında derledi.

TAYALLAR → ATAYALLAR.

TAYAMA KATAİ, japon yazar (Tatebayaşi, Toçigi ili, 1871 - Tokyo 1930). Şiirler yazdıktan sonra, Zola, Maupassant ve Turgenyev'in etkisinde kaldı ve batı edebiyatında natüralizmi keşfetti. O dönemde uygunsuz bulunan yapıtı *Futon*'da (1907), kişisel anılarına dayanarak aşk deneyimlerinden birini açık yüreklilikle anlattı, böylece de *Vatakuşi-şosetsu* ya da "birinci şahıslı roman"ı yaratmış oldu. Çok güzel bir üçlemenin yazarıdır: *Sei* (1908), *Tsuma* (1909), *Enişi* (1910).

TAYASİO ENDÜSTRİSİ a. Micoque buluntu yerinin birçok tabakasında rastlanan Yontmataş dönemi endüstri evresi. Bu evrede, taş kesme ve yonga çıkarmaya dayalı olan ve levallois tekniğini uzaktan andıran bir endüstri görülür. Aletler tabakalara göre bazen clacton* endüstrisine, bazen de moustier* kültürüne bağlanır. Bu açıdan tayasio endüstrisi, tipik moustier kültürünün ya da Quina* tipi moustier kültürünün riss buzullaşması sırasındaki olası bir atası olarak ortaya çıkar. Fransa'nın güney-batı kesiminde tanımlanan tayasio endüstrisi ile micoque endüstrileri arasında pek zayıf benzerlikler bulunur. (Eşanl. TAYASYEN.)

TAYASSUİDAE a. Zool. PEKARİGİLLER familyasının bilimsel adı.

TAYASYEN sıf. ve a. (fr. *tayacien*). TAYASİO ENDÜSTRİSİ'nin eşanlamlısı.

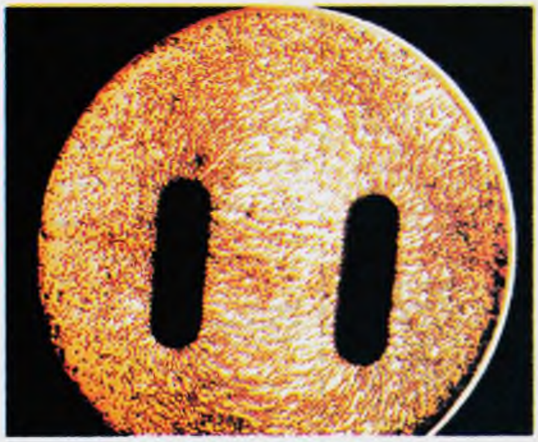
TAYCA a. **1.** Tayland, Laos, Birmanya, Assam, Vietnam'ın kuzeyi ve Çin'in güneyinde konuşulan dil öbeği. **—2.** Tay dillerinin en önemlisi; resmi dil olarak kullanıldığı Tayland'da 29 milyon kişi tarafından konuşulur. (Eşanl. SİYAM DİLİ.)
—ANSİKL. Tayca, şaşırtıcı derecede bütünlük gösteren bir dil ailesi oluşturur ve 50 milyonu aşkın insan tarafından konuşulur. Güneyden kuzeye doğru, siyam dili de denilen ve Tayland'ın resmi dili olan tayca, Tayland'ın doğusuyla Laos'ta konuşulan taycanın en önemli lehçesi lao, şan (Birmanya), hamti (Birmanya'nın kuzeyi ve Assam), geleneksel kadın giysilerinin renklerine göre beyaz, kırmızı ve siyah tayca ve Vietnam'ın kuzeyinde thô, Çin-Vietnam sınırının iki tarafında konuşulan nung ve Çin'in güneyinde konuşulan cuang bu öbekte yer alan dillerdir. Bazı uzmanlar kadai ve miao-yao dillerini tay ailesine bağlar. Tayca ile çin-tibet dilleri arasındaki akrabalık sorunu tartışmalıdır: gerçekten de bu iki öbek, ses yapıları ve vurgu dizgeleriyle birbirine yakındır. Ancak, başka uzmanlar malaya-polinezya dil ailesiyle bir akrabalık varsayımını ileri sürmüşlerdir.
Ses yapısı düzleminde, tay dillerinin özelliği 5 tonlu vurgu dizgesidir (eşit, alçak, inişli, yüksek, çıkışlı). Dilbilgisi düzlemindeyse, sözcüklerin çoğu tekhecelidir, ama birçok çokheceli sözcük de vardır (bileşik sözcükler, sanskritçe ve khmerceden aktarma sözcükler). Önek ve içeklerle sözcük türetme olanakları geniştir. Ayrıca, buyruk, tumturak, incelik, konuşucunun cinsiyeti vb. gibi durumlarda ilgeçlerin kullanıldığını belirtmek gerekir. Taycanın tümünde ortak bir sözcük varlığı bulunur; ancak, burada yer alan öğelerin bir bölümü çincede ve endonezya dilinde de görülür. Bu durum da taycanın kökenine ilişkin yorumlarda görüş ayrılıklarına yol açar. Öte yandan, kuzey dillerinde (cuang) çinceden, güney dillerinde de (siyam dili, lao) sanskritçe, pali ve khmerceden çok sayıda sözcük aktarılmıştır. Cuang, çince ideogramlarla yazılır; siyam taycası ve lao, khmerce aracılığıyla hint yazı dizgelerinden aktarılan bir abece kullanırlar.

TAYCI a. Kur. tar. Osmanlılar'da has ahır için tay yetiştirmekle görevli olanlara verilen ad. (Bunlardan, yaptıkları görev nedeniyle vergi alınmaz, amirleri taylar ağasına tımar verilirdi.)

TAYDAŞ a. Yaşları, sosyal durumları vb. birbirlerine eşit düzeyde olan kimseler; akran, öğür.

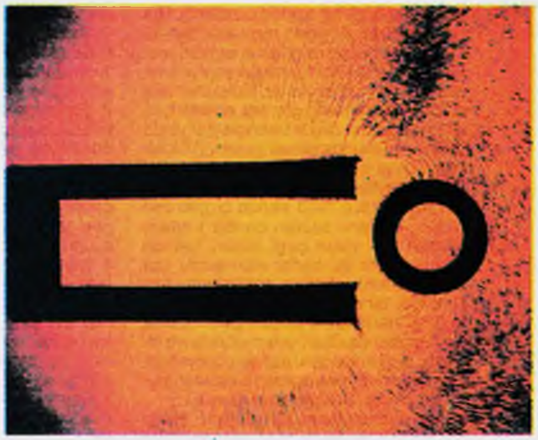
TAYERAN a. (ar. *ṭayerān*). *Esk.* **1.** Uçma, uçuş. **—2.** Gaz olup havaya karışma. **—3.** *Tayeran etmek, eylemek*, uçmak.

TAYF a. (ar. *ṭayf*). *Esk.* **1.** Hayalet, ruh, görüldüğü zannedilen düşsel varlık: *"Hamlet'e görünen tayf gibi beni çağırarak bir şeyler söylemek istiyordu"* (Samipaşazade Sezai, XIX. yy.). **—2.** *Tayf-bin* → TAYFBİN.
—Akust. *Akustik tayf*, karmaşık sesteki bileşenlerin genliğinin ve kimi zaman da fazının frekansa göre gösterimi. (Uygulamada, ölçümler sonlu genişlikteki frekans bantlarında yapılır; bu bakımdan, oktav, üçte bir oktav bantlarında ya da 1 Hz'lik bantlarda tayflar ayırt edilir. Tayf gösteriminde, tayfın gösterimi için kullanılan bant genişliğini iyice belirlemek gerekir. Bu durumda *bant tayfı* sözkonusu olur.) || *Çizgi tayfı*, yalnız aralıklı bileşenleri olan tayf. || *Sürekli tayf*, bileşenleri sürekli olarak dağılmış tayf.
—Anal. kim. *Tayf çözümlemesi*, bir maddenin verebildiği yayım, soğurma, yayınım ya da fluorışı tayfları yardımıyla bu maddenin nitel ve nicel olarak çözümlenmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kütle tayfı*, bir maddeden ayrılan iyonların kütlelerine göre dağılımı.
—Ceb. a. GÖRÜNGE'nin eşanlamlısı.
—Elekt. *Elektriksel tayf*, alan çizgilerinin, bir elektrik alanına yerleştirilen iletken olmayan bir yüzey üzerine, toz halinde iletken bir madde serpilerek elde edilmiş resmi.
—Elektron. Bir işaretin, frekansa bağlı olarak, çeşitli sinüzoidal bileşenlerinin genlik ve fazıyla gösterimi. (Eşanl. SPEKTRUM.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Fiz. *Tayf gücü*, zamana bağlı bir fiziksel büyüklüğün tayf bileşenlerinin, birim bant genişliği başına frekansa bağlı gücü. (Tayf gücü, örneğin değişken bir elektrik gerilimini ya da akımını gösteren fonksiyona ilişkin özbağlılaşım fonksiyonunun Fourier dönüşümüdür.) || *Frekans tayfı*, zamana bağlı bir fiziksel büyüklüğün sinü-

Palais de la Découverte, Paris

elektriksel **tayf** (bir yağ kabı içine yerleştirilmiş iki elektrot [+ ve −] arasında oluşan elektrik alanına ilişkin alan çizgilerinin, elektriklenmiş küçük tanelerin [irmik taneleri] yönlenmesiyle görünür hale getirilmesi)

Palais de la Découverte, Paris

manyetik **tayf** (bir manyetik alanda alan çizgilerinin demir tozları yardımıyla görünür hale getirilmesi)

zoidal bileşenlerine ilişkin genliklerin ve gerektiğinde fazların, frekansa bağlı olarak gösterimi. (Bileşenlerin hem genliğini hem de fazını gösteren karmaşık değerli fonksiyon, büyüklüğü gösteren zaman fonksiyonunun Fourier dönüşümüdür.) || *Güç tayfı*, zamana bağlı bir fiziksel büyüklüğün tayf bileşenlerine ilişkin güçlerin, frekansa bağlı olarak dağılımı.
—Manyet. *Manyetik tayf*, bir manyetik alana ilişkin indükleme çizgilerinin, bir mıknatısın ya da bir devrenin alanına yerleştirilen manyetik olmayan bir yüzey üzerine demir tozları serpilerek elde edilmiş resmi.
—Nük. müh. *Bir nötron topluluğunun nötron* (ya da *parçalanma*) *tayfı*, bu nötronların enerjilerine bağlı olarak dağılımı. (Zincirleme bir nükleer parçalanma tepkimesinin oluştuğu bir ortamda, nötronların, parçalanmalar nedeniyle ortaya çıktıkları andaki enerjileri değişiktir; bunların ortalama enerjisi yaklaşık 2MeV'tur.)
—Sesbil. Bir sesin, akustik bileşenlerinin iki boyutlu (genlik ve sıklık) grafik gösterimi.
—Tayfölç. Bir ışığın ya da daha genel olarak, karmaşık bir ışımanın ayrışmasından kaynaklanan monokromatik ışınımlar kümesi; belirli koşullarda bir element ya da bir kimyasal bileşik tarafından yayımlanan, soğurulan, yayınan vb. ışınımların tümü. (Eşanl. SPEKTRUM.) || *Tayf fotoğrafı*, tayfları incelemek amacıyla çekilen fotoğraf.
—ANSİKL. Anal. kim. Çözümlenmesi yapılan bir maddede, belirli bir atom ya da molekülün tayfının saptanması, bu atom ya da molekülün, incelenen madde içinde bulunduğunu gösterir. Tayftaki bileşenlerin yeğinliği, madde içinde bulunan atom ya da molekülün derişimiyle doğru orantılıdır. Bu yöntem laboratuvarlarda, bir tayf verebilen ya da belli bir ışımayı soğuran maddelere uygulanır; ayrıca Güneş, yıldızlar, galaksiler vb. gibi kimi gök cisimlerinin ışımaları bu yöntemle incelenebilir, çünkü bu yolla sözkonusu cisimlerin yapısını, bu tayfları veren fiziksel koşulları belirlemek mümkündür.
—Elektron. Geridönüş frekansı f_0 olan dönemsel bir *s* (*t*) işareti, Fourier serisine açıldığında, frekansı f_0'ın tam katı, genliği a_n ve fazı φ_n olan bileşenler ortaya çıkar.

$$s(t) = \sum_{n=0}^{n\to\infty} a_n \sin(n2\pi f_0 t + \varphi_n)$$

Bu bileşenlerin her biri, işaretin bir *tayf çizgisi*'ni oluşturur. Ortalama (ya da *sürekli*) değer $t=0$, temel değer $t=1$ ile verilir ve öbür tayf çizgileri armonikleri oluşturur. *s* (*t*) işareti dönemsel değilse, bu durumda tayfı süreklidir ve bu tayf,

$$S(f) = \int_{-\infty}^{+\infty} s(t)\, e^{2i\pi ft}\, dt$$

Fourier dönüşümüyle belirlenebilir.

TAYFA a. (ar. *tā'ife*'den). **1.** Gemilerde, kaptan ve zabitan dışında, gemi adamlarının tümüne verilen ad. **—2.** *Tkz.* Bir kimsenin buyruğundan çıkamayan, her zaman onunla birlikte davranan kimseler: *Bizim tayfa, kalkın gidiyoruz. Tayfasını toplayıp bizim mahalleye kavgaya geldi.* **—3.** *Baş tayfası*, geminin baş tarafında, hem demiri alan, hem de halat işlerine bakan gemici.
—Balıkç. Tekne ile balık avında gemiyi yöneten reise yardım eden kişi.

TAYFBİN a. (ar. *tayf* ve fars. *bīn*, *tayf-bīn*). Esk. fiz. Güneşin yedi rengini ayrıştıran alet, spektroskop.

TAYFÇEKER a. Uzaydaki gökcisimlerinin tayfını incelemeyi sağlayan bir görüntü alıcısıyla donatılmış (fotoğraf plakası, ışılelektrik görüntü alıcıları) aygıt. (Tayfçekerler, tayfölçerler gibi dağıtıcı bir sisteme [prizma, ağ] sahiptir, ancak bunlardan farklı olarak dağılmış ışınımların tümünü görüntü biçiminde alarak kaydederler.) (Eşanl. SPEKTROGRAF.)
—Anal. kim. *Kütle tayfçekeri*, KÜTLE TAYFÖLÇER*'i'nin eşanlamlısı.

TAYFÇEKİM a. Tayfçeker yardımıyla tayfları inceleme. (Eşanl. SPEKTROGRAFİ.)
—Anal. kim. *Kütle tayfçekimi*, KÜTLE TAYFÖLÇÜM*'Ü'nün eşanlamlısı.

TAYFGÖZLEM a. Bir madde tarafından yayımlanan, soğurulan ya da yayınan, elektromanyetik ışınımlardan (fotonlar) ya da parçacıklardan (α, β, nötronlar) oluşmuş ışımalara ilişkin genel inceleme yöntem ve tekniklerinin tümü. (Eşanl. SPEKTROSKOPİ.)
—ANSİKL. Kuvantal kuram, bir atomun, bir molekülün vb.'nin E enerjisinin, genelde ancak bazı kesikli ya da "kuvantalanmış" değerler alabileceğini ve bir E_1 enerji durumundan bir başka E_2 durumuna geçerken bir molekülün ya da bir atomun, enerjisi $E_2 - E_1 = h \cdot c/\lambda$ bağıntısı ile tanımlanan bir foton yayımlayabileceğini ya da soğurabileceğini gösterir; yukarıdaki bağıntıda, *c* ışık hızı, *h* Planck değişmezi ve λ fotona eşlik eden klasik ışımanın dalga boyudur. Böylece, tayfgözlem çözümlemesi yayımlanan ya da soğurulan ışımanın dalga boyunu, göz önüne alınan maddeyi oluşturan atom ve moleküller bütününün özelliklerine bağlamaya olanak verir. Tayfgözlem, bileşimi bilinmeyen bir madde içindeki kimyasal bir maddenin tanınmasını ve bir karışımın çeşitli bileşenlerinin doz belirlemelerini mümkün kılar: yayım ya da soğurma tayfındaki çizgilerin konumu ve şiddetleri maddenin bileşenlerinin yapısı üzerinde temel bilgiler sağlar.
• *Atomsal tayfgözlem.* Atom, rasgele bir çimde (ısıl, elektriksel, elektron bombardımanı vb.) bir dış enerji katkısıyla uyarılabilir. Kullanılan enerji aralıklarına göre iki alan ayırt edilir: optik tayflar (yakın kızılaltı, görünür, morötesi alanları) ve X ışınlar tayfları. Optik tayflar, uyarma enerjisinin dış elektron katmanının bir ya da birçok elektronunu (değerlik elektronları) bir düzeyden kararsız bir üst düzeye geçirmesi durumuna (soğurma) denk düşer. Atom, bir alt düzeye geri dönerken, fazla enerjiyi, dalga boyu belirli bir ışıma biçiminde yayımlayabilir (yayım). Optik tayflar çizgi tayflarıdır. Yansız atomların tayfları büyük çoğunlukla bir elektrik arkıyla, iyonlaşmış atomlarınki ise kıvılcımlarla elde edilir.

a) s(t) işaretinin zamana bağlı olarak gösterimi

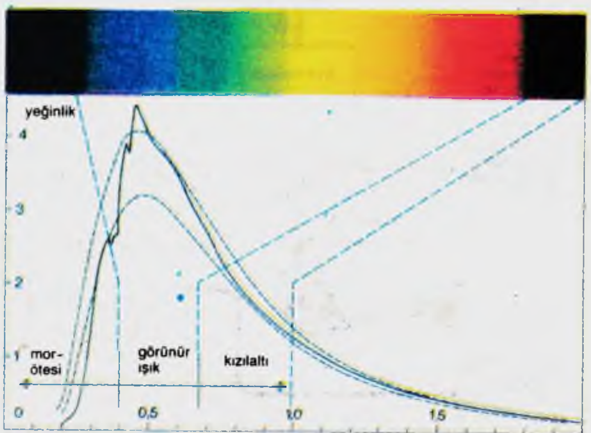

b) işaretin frekansa bağlı olarak gösterimi: tayf

tayf (elektronik) darbeli bir işaretin gösterimi

X ışınları tayfları ise, uyarmada kullanılan elektronların daha derin elektron katmanlara ait olması durumuna denk düşer; böylece bu elektronlar o katmanların varlığını ve dağılımını yansıtır. Atom tayfları atomların elektronlarının katmanlar şeklinde gruplaşmalarının saptanmasında temel rol oynamıştır.
• *Moleküsel tayfgözlem.* Bir molekülün tayfı, gerek optik alanda (kızılaltı, görünür ve morötesi), gerek Hertz alanında, bileşimine giren atomlara değil, doğrudan

tayf (tayfölçüm) Güneş'in yayımladığı ışık enerjisinin tayf dağılım kesiti

kendisine özgü bir ayırtedici niteliktir. Bununla birlikte, X ışınları alanında, tayf temel olarak bileşen atomların tayfıdır; molekül grupları yalnız bir ince yapıyı artırmak konusunda işe karışır. Moleküller arasındaki etkileşimlerin göz ardı edilebilmesi için maddelerin düşük basınçta gaz ya da buhar durumunda olması gerekir. (Yüksek basınçta ya da yoğuşmuş madde için [sıvı, katı], tayflar çok farklıdır.) Molekül tayfları son derece fazla sayıda çizgilerden oluşur; bunların bazıları bantlar*ı ortaya çıkaran çok yakın çizgi dizileri halinde gruplanmıştır. Bu tayflar atomlarınki gibi açıklanır, ama, elektron enerjisinden fazla olarak, bir molekülün enerjisi, moleküle özgü hareketlere karşılık gelen başka terimlerden de oluşmuştur: dönme ve titreşim. Bunun içindir ki tayf da dönme tayfları, titreşim-dönme tayfları ve elektron tayfı gibi birçok alt-sistemden oluşur.

• *Radyofrekansların tayfgözlemi. Hertz tayfgözlemi* de denen bu tayfgözlem atom ya da molekül tayfgözleminin, elektromanyetik tayfın alçak frekanslarına doğru genişlemesinden oluşur. En önemli iki yöntem nükleer manyetik rezonans* ve elektronik paramanyetik rezonanstır; her ikisi de Zeeman altdüzeyleri arasındaki rezonans geçişlerinden kaynaklanır.

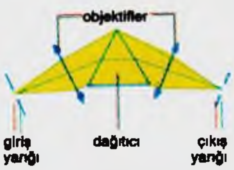
TAYFGÖZLER a. Bir frekans ya da enerji tayfının görsel gösterimini, örneğin bir katot ışınlı ekran üzerinde veren aygıt. (Eşanl. SPEKTROSKOP.)

—Metalogr. *Karşılaştırma tayfgözleri*, üst üste çakışmış iki tayfın tayf çizgilerini, çıplak gözle karşılaştırarak metallerin hızla çözümlenmesini sağlayan taşınabilir aygıt.

TAYFIŞIKÖLÇÜM → SPEKTROFOTOMETRİ.

TAYFIŞIKÖLÇER → SPEKTROFOTOMETRE.

TAYFKİMYASI a. Maddelerin kimyasal çözümlenmesinde, çözümlenecek maddenin tayfının incelenmesini temel alan kimya dalı. (Eşanl. SPEKTROKİMYA.)

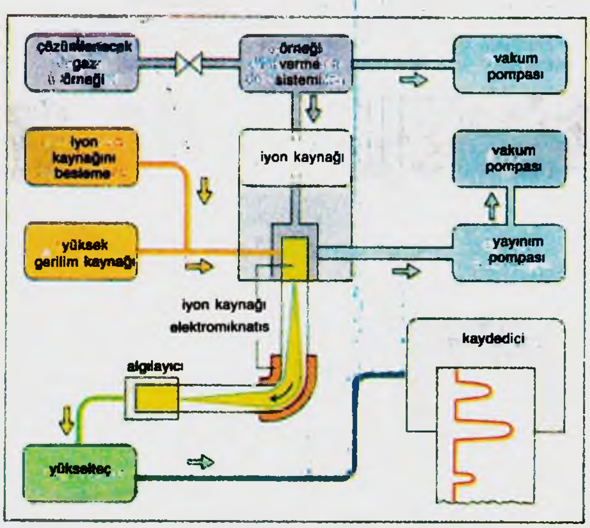
yarıklı bir tayfölçerin ilke şeması

TAYFÖLÇER a. Tayfölç. Karmaşık bir ışımanın, dalgalar sözkonusuysa, dalga boyuna ya da frekansa, parçacıklar sözkonusuysa, bireysel parçacıkların kütlesine ya da enerjisine bağlı olarak dağılımını ölçmeye yarayan aygıt. (Eşanl. SPEKTROMETRE.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Anal. kim. *Kütle tayfölçeri*, özel koşullar altında bir örnekten elde edilen iyon ya da yüklü moleküllerin incelenmesini sağlayan fizikokimyasal çözümleme aygıtı. (Eşanl. KÜTLE TAYFÇEKERİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Tem. parç. *Manyetik tayfölçer*, bir demetin parçacıklarıyla bir hedefin çekirdekleri arasındaki çarpışmalardan kaynaklanan ürünleri çözümlemeye yarayan, mıknatıslar ve algılayıcılardan oluşmuş bütün. (Algılayıcılar, yörüngeleri manyetik alanlar içinde yeniden oluşturmaya ve yayımlanan parçacıkların doğrultularını, enerjilerini ve kütlelerini bulmaya olanak verir.)

bir kütle tayfölçerinin yapısı

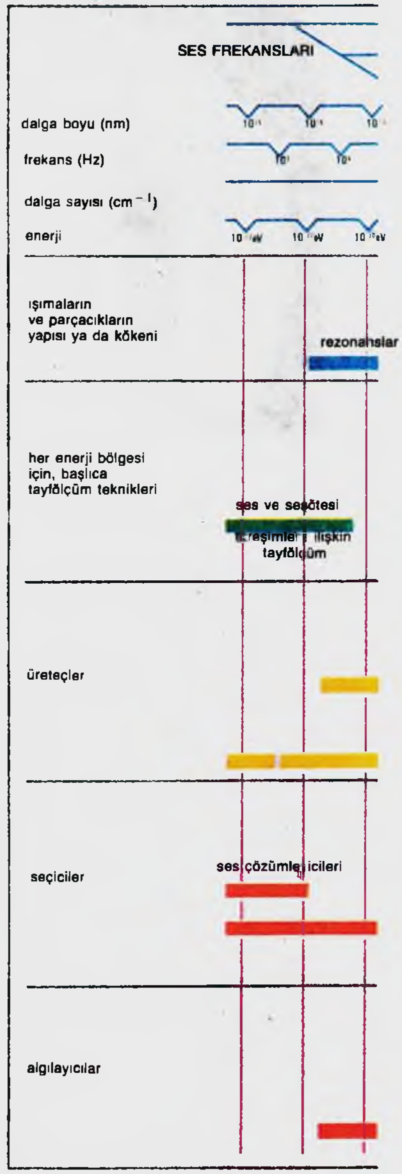

—ANSİKL. Anal. kim. • *Kütle tayfölçeri.* Bir kütle tayfölçeri dört ana öğeden oluşur:
1. örnekten parça alma ve bu parçayı iyon kaynağına aktarma sistemi;
2. çözümlenecek maddeden iyonlar oluşturarak bunları hızlandıran ve bir demet durumuna getiren bir iyon kaynağı;
3. değişik elektrik alanları ile manyetik alanların etkisi altında iyonlaştırılmış parçaları, kütlelerinin yüklerine oranı olan *m/e*'ye göre süzerek ayrı ayrı demetlere ayıran bir çözümleyici;
4. iyonların varlığını gösteren ve oranlarıyla ilgili bilgiler veren bir algılayıcı.

Kaynak, çözümleyici ve algılayıcı, normal olarak vakum altında bulunur. İyon kaynakları, gaz (ya da buhar haline getirilmiş sıvılar) ya da katı maddelerle çalışıldığında çeşitli farklılıklar gösterir. Gaz maddeler elektron çarpması, alan yayımı, morötesi ışıma vb.; katı maddeler maddenin buharlaştırılması, malzemeden hazırlanmış elektrotlar arasında meydana getirilen elektrik kıvılcımları, ikincil iyon yayımı, laser bombardımanı vb. gibi yöntemlerle iyonlaştırılır. Çözümleyiciler iki büyük gruba ayrılır; birincisi sabit, çapraz manyetik alanlı statik çözümleyiciler; ikincisi ise, gerek hız ölçümünde, gerekse değişken elektrik alanlarının etkisi altında zamana bağlı dinamik çözümleyicilerdir.

Kütle tayfölçeri, aynı elementin hem izotoplarını saptamaya, hem de izotopların niceliğini belirlemeye yarar. Ayrıca sentezi yapılmış karmaşık moleküller ile izole edilmiş bilinmeyen moleküllerin yapısının kesin olarak belirlenmesinde kütle tayfölçerinin önemli bir yeri vardır.

—Tayfölç. Tayfölçerler incelenecek ışımayı ayrıştıran dağıtıcı bir sistemden (prizma, ağ, girişimölçer vb.) ve ya her an tek bir frekans ileten ve tayfı tarayan bir alıcıdan (tek kanallı tayfölçer) ya da aynı anda tayfın çok sayıda öğesini çözümleyen çok sayıda alıcıdan oluşur. Yarıklı tayfölçerlerde dağıtıcı, bir objektifin odak düzlemine bir giriş yarığı yerleştirilerek elde edilmiş koşut bir demetle aydınlatılan bir prizma ya da ağdır. Dağıtıcı sistemden sonra gelen ikinci bir objektif odak düzleminde, giriş yarığının görüntülerini (bileşimdeki her monokromatik ışıma için bir görüntü) oluşturur. Bir çıkış yarığı bu görüntülerden birini ayırmaya olanak verir. Yarıklı tayfölçerler, çok az ışıklı olma sakıncasını gösterir. Bu nedenle, bileşimdeki çeşitli ışınımların seçiminin başka yöntemlerle, özellikle bir Fabry-Pérot girişimölçeri, bir seçici modülasyon ya da bir Fourier dönüşümü yardımıyla yapıldığı başka aygıtlar geliştirilmiştir.

TAYFÖLÇÜM a. **1.** Tayfların tayfölçerler yardımıyla incelenmesi. **—2.** Tayfgözlemin, ışınımların ışılelektrik bir algılayıcı ya da daha farklı bir ölçüm aygıtıyla gerçekleştirilen nitel (frekans) ve nicel (yeğinlik) ölçümleri yardımıyla fiziksel çözümleme yöntemlerine uygulanması. (Bk. *ansikl.* böl.)

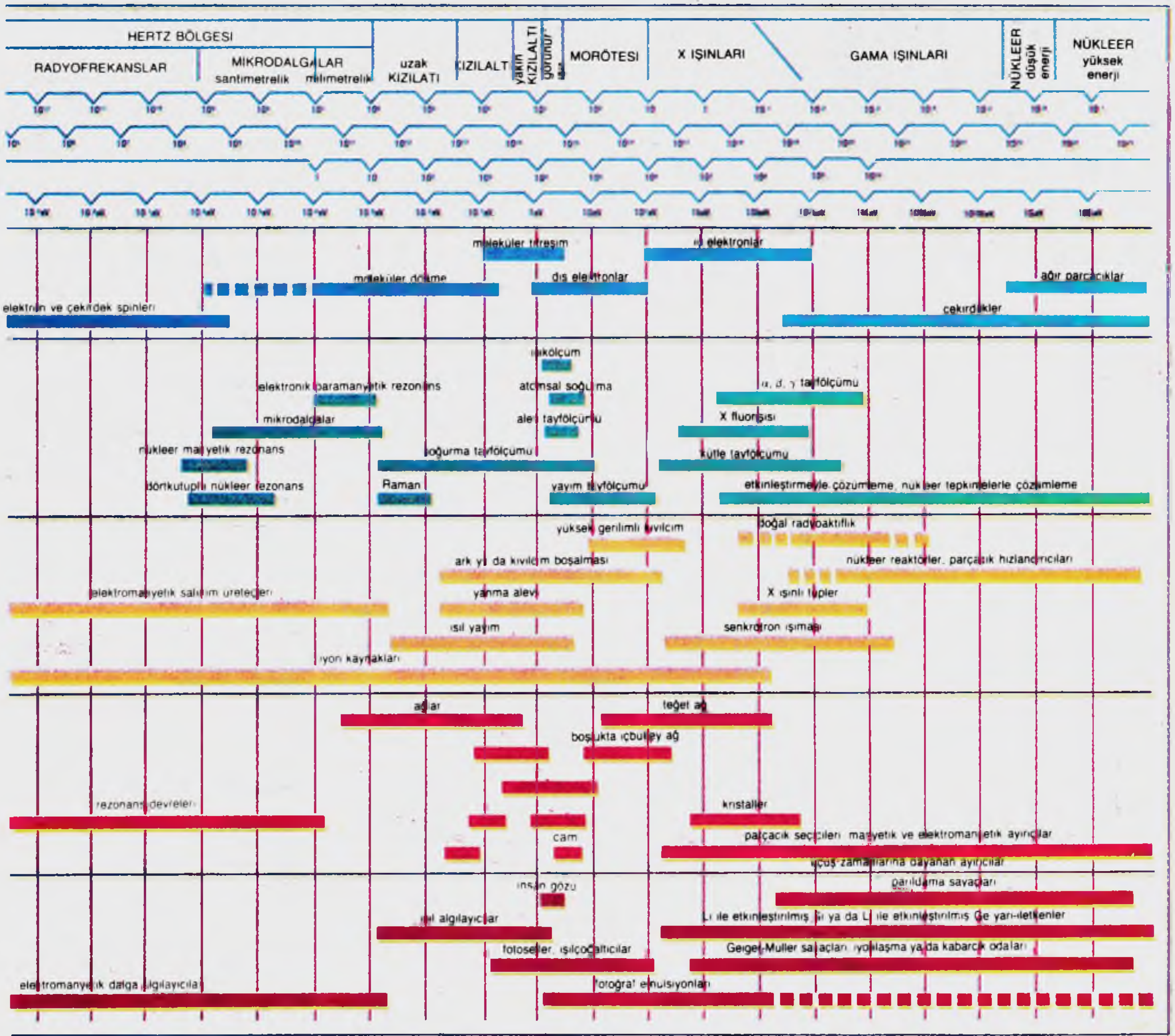
—Anal. kim. *Kütle tayfölçümü*, kütle tayfölçeri kullanılarak uygulanan çözümleme yöntemi. (Kütle tayfölçümü, gazların çözümlenmesi, organik bileşiklerin yapılarının belirlenmesi, karışımların nitel ve nicel olarak çözümlenmesi, izotopların niceliğinin tayin edilmesi, katıların çözümlenmesi [katışkı maddeleri, yüzey incelemesi, derişim profili] gibi çok çeşitli alanlarda kullanılan güçlü analitik bir çözümleme yöntemidir.) [Eşanl. KÜTLE TAYFÇEKİMİ.]

—ANSİKL. • *Kızılaltı tayfölçüm.* Bir kızılaltı ışınım bir moleküle rastladığında, ışınımın kimi dalga boyları için farklı kimyasal bağların ayırtedici titreşim frekanslarına denk düşen bir seçici soğurulma olayına uğradığı gözlemlenir. Dalga boyuna ya da santimetrede dalga sayısına (cm^{-1}) bağlı olarak soğurulan enerji yüzdesinin grafiksel gösterimi kızılaltı tayfı oluşturur. Bu tayfların yorumlanması, bilinmeyen bir bileşiğin ne olduğunun saptanmasını, molekül yapılarının belirlenmesini ve nicel derişim ölçümlerinin yapılmasını sağlar.

Kızılaltı tayfölçümün temel uygulaması olan fonksiyonel çözümleme grup frekansı kavramına dayanır: belirli bir ortak organik fonksiyonu bulunan bütün moleküllerde en az bir ortak soğurmaya (ketonların C=O grubu için 1760 ile 1650 cm^{-1}, hidroksil grubu —OH için 3500 ile 3300 cm^{-1} arası) rastlanır. Bu grup frekanslarının listeleri derlenmiş olarak bulunmaktadır.

• *Morötesi ve görünür tayfölçüm.* Morötesi ışığın soğurulması elektronların kararlı enerji durumlarından uyarılmış enerji durumlarına geçmelerine neden olur. Bu soğurmanın dalga boyu, sözkonusu elektron geçişlerinin gerçekleştiği fonksiyonel grupların ayırtedici bir özelliği olarak değerlendirilebilir. Elde edilen tayflar ise moleküllerin stereokimyası üzerine değerli bilgiler sağlar. Morötesi ve görünür tayfölçüm genellikle çeşitli bileşiklerin niceliklerinin saptanmasında kullanılır. Oldukça duyarlı olan bu yöntem, ölçüm için çok az miktarda madde kullanılmasını gerektirir.

• *Raman tayfölçümü.* Bir ışımanın bir madde tarafından soğurulmayan bölümü her yönde yayınır. Bu ışımanın büyük bir bölümü aynı frekansla yayınır, fakat küçük bir bölümünün frekansı farklılaşır (Raman* olayı). Gözlemlenen frekans farkları ışımayı yayımlayan molekülün titreşimlerinin ayırtedici özellikleridir. Bu teknik moleküllerin ayırtedici titreşim biçimlerini ortaya çıkararak moleküllerin içinde belirli atom gruplarının varlığını ortaya koymaya yarar. Raman tayfölçümü moleküllerin yapısal çözümlemesi açısından çok kullanışlı bir yöntemdir.

tayfölçüm
tayfölçüm yöntemlerinin kullanılan ışımaların ayırtedici niteliklerine göre sınıflandırılması

• *Atom yayımı tayfölçümü.* Isıl ya da elektriksel bir uyarmayla elde edilen bir plazmanın atomları, sözkonusu plazmaya özgü olan dalga boyları kesikli bir dizi oluşturan ışınımlar yayımlar ya da soğurur. Bu atomların tayfları atomların tanınmasını ve niceliklerinin belirlenmesini sağlar. Bu teknik şu ilkeye dayanır: örnek (genellikle mineral), kaynağın içinde buharlaştırılır ve yayımlanan ışınım bir monokromatörün giriş yarığına odaklanır; niceliği belirlenecek elementin en yoğun tayf çizgisi seçilir ve bu çizginin yeğinliği doğrudan ya da örneğin başka bir bileşeninin tayf çizgisine göre ölçülür. Uyarma kaynağı bir alev, elektrik arkı, bir kıvılcım ya da bir plazma olabilir.

Yayım tayfölçümü metal elementlerin saptanmasında kullanılan en yaygın yöntemdir.

• *Atom soğurması tayfölçümü.* Bu yöntemde, içinde niceliği belirlenecek elementlerin serbest atomlarından bulunan bir plazma yaratılır ve bu plazma dalga boyu sözkonusu atomların temel durumu ile uyarılmış durumu arasındaki elektron geçişlerine denk düşen bir ışıkla taranır. Işık demetinin yeğinliği, demet temel durumdaki atomların arasından geçmeden önce ve sonra ölçülür; soğurulan enerji miktarı plazmadaki atomların sayısıyla doğru orantılıdır. Atom soğurması için uyarma kaynağı olarak *oyuk katotlu lamba* kullanılır. Bu lambanın katodu niceliği belirlenecek elementin bir alaşımından yapılmıştır.

• *Nükleer manyetik rezonans (N.M.R.).* Bir nükleer manyetik momenti bulunan ^{1}H, ^{31}P gibi çekirdeklerin çevresinin incelenmesi bu yöntemle gerçekleştirilir. Manyetik bir alan olmadığı zaman spin enerjisi düzeyleri yozlaşırlar. Ancak bir manyetik alan uygulandığında bu enerji düzeyleri, birbirlerinden çekirdeğin etkisi altında bulunduğu manyetik alanın yeğinliğine bağlı bir enerji farkıyla ayrılırlar. Uygulanan manyetik alanın belli bir değeri için, geçişin gerçekleşmesini sağlayacak ışımanın frekansı izotop ile çevresine özgü bir büyüklüktür. Bağlılaşık soğurma işaretinin yeğinliği, rezonansa uğramış çekirdeklerin sayısıyla doğru orantılıdır. Bu işaretin konumuna kimyasal yer değiştirme denir. Bu yöntem özellikle organik kimyada komşu karbon atomlarının taşıdığı hidrojen atomlarının sayısını belirlemek için kullanılır.

• *Elektronik paramanyetik rezonans (E.P.R.).* Elektronik paramanyetik rezonans, paramanyetikliğin saptanmasını sağlayan bir soğurma tayfgözlemi tekniğidir. Bu teknik geçiş metalleri komplekslerine ve iyonlarına, serbest köklere ve metallerin iletim elektronlarına uygulanır. Bunların ortak ayırtedici özellikleri hepsinde de bir ya da daha fazla eşleşmemiş elektron bulunması, dolayısıyla da paramanyetiklik özelliği göstermeleridir. Böylece bu maddeler manyetik alanlarla etkileşimlerine bakılarak tanınabilirler. Sıfır değerli bir manyetik alanda tek elektronların manyetik momentlerinin doğrultuları rastlantısal olarak dağılmıştır; bir manyetik alan içinde ise elektronların momentleri manyetik alana koşut ya da terskoşut bir yön alarak iki farklı enerji durumunun ortaya çıkmasını sağlarlar.

• *X ışınları tayfölçümü.* Bir elementin yüksek hızda elektronlarla bombardıman edilmesiyle elde edilen X ışınları tayfı sürekli bir tayf ile çizgili bir tayftan oluşur. Bu tayftaki her çizgi bir elektronun atomun bir iç katmanından başka bir iç katmanına geçişine denk düşer. Dış elektronların (değerlik elektronlarının) etkisi ise genellikle göz ardı edilebilir düzeydedir. Böylece bir bileşiği oluşturan elementlerin ayırtedici tayfları bileşiğin ayrıştırılmasına gerek kalmadan elde edilebilir. Mikroskobik ölçekte gerçekleştirilen elementel kimyasal çözümlemelerde elektronik mikrosondalar* kullanılır.

Nitel çözümleme, tayf çizgileri sayılarak ve bu çizgiler tayf çizgisi tablolarına göre değerlendirilerek gerçekleştirilir. Nicel çözümlemede ise örnekteki elementten gelen karakteristik tayf çizgilerinin yeğinliği, bilinen ve içlerinde sözkonusu elementten bulunan bir ya da birçok tanık bileşimin tayf çizgilerinin yeğinliğiyle karşılaştırılır.

• *X fluorışısı tayfölçümü.* Bu yöntem yine örneklerin X ışınları yayımlamasına dayanır; ancak uyarma yüksek enerjili birincil X ışınlarıyla sağlanır. Birincil X ışını demeti, bu yöntemde örneğin mikrosondayla nok-

Ferdi **Tayfur** Bedia Muvahhit'le *Bir millet uyanıyor*'un bir sahnesinde (1932)

tasal olarak çözümlenmesi yerine bütün halinde çözümlenmesi sözkonusu olması nedeniyle geniştir (kesiti 1 cm² düzeyindedir). Örneği oluşturan elementlerin ayırtedici tayf çizgileri hem sürekli tayf, hem de antikatodun ayırtedici çizgileri tarafından uyarılır. Bir element birincil ışımayı ne kadar çok soğuruyorsa, fluorışı çizgilerinin yeğinliği de o kadar büyüktür. Bu yöntemle gerçekleştirilen nitel çözümleme elektronik sondayla yapılan nitel çözümlemeyle aynı ilkeye dayanır.

TAYFUN a. (çince *tai-gung*, kasırga'dan). Büyük Okyanus'un batısında ve Çin denizi'nde görülen şiddetli kasırga, tropikal siklon.

TAYFUR (Ferdi), türk sinema oyuncusu, yönetmeni, dublaj sanatçısı (Çanakkale 1904 - İstanbul 1958). Almanya'da lise öğrenimi gördü. Bir süre Fraytak demiryolu şirketi'nde çalıştı. *Çanakkale geçilmez*'le sinema oyunculuğuna başladı (1931). 1941'de Muhsin Ertuğrul ile birlikte *Nasreddin Hoca* filmini yöneterek oyunculuğunun yanı sıra yönetmenliğe de yöneldi. Asıl ününü dublaj alanında yaptı. Lorel -Hardy, Arşak Palabıyıkyan ve Balıkçı Osman'ı seslendirdi. Adalet Cimcoz'un kardeşi olan Tayfur, taklitçilik ve meddahlıkta da ustaydı. Oynadığı başlıca filmler: *Bir millet uyanıyor* (1932), *Cici berber* (1933), *Güneşe doğru* (1937), *Deniz kızı* (1945). *Senede bir gün* (1946), *İstiklal madalyası* (1947) ve *Hata* (1957) yönetmen olarak gerçekleştirdiği önemli filmleridir.

Sibirya'da **tayga** manzarası

G. Cardo-Explorer

TAYFURİYE a. Beyazıt* Bistami'nin (öl. 874) ölümünden sonra müritleri tarafından kurulan tarikat. (Beyazıt'ın asıl adı Tayfur olduğundan tarikat tayfuriye adıyla tanınmıştır. Ayrıca *bistamiye* diye de anılır; *aşkiye* ve *bayramiye* adlı iki kolu vardır.)

TAYGA a. (rusç. sözc.). Avrasya'nın ve Amerika'nın kuzeyinde, tundradan güneyde, hemen hemen kesintisiz bir orman kuşağı halinde kozalaklı ağaçlardan oluşan bitki örtüsü. (G.'e doğru, kışın dökülen yayvan yapraklı, ılıman ormanın önünde tayga kaybolmaya yüz tutar.)

—ANSİKL. Tayga, genellikle hepyeşil yapraklı bir kozalaklılar ormanıdır; her şeyden önce ladin, Sibirya göknarı ve Sibirya melezinden oluşan bu ormanda bazen huş ve kavak ağaçları da yer alır. Ağaçlar cılızdır; litosol ya da turbalık olan yerlerde, ormanın sürekliliği, çok az geçirgen bir humus tabakasının üzerindeki yüzeysel su örtüleri ile bağlantılı olarak açıklıklarla kesintiye uğrar. Tayganın altındaki bitki örtüsü ılıman ormanınkine göre daha az zengindir: podzollaşmış toprakların yüzeysel tabakaları besleyici elemanlar bakımından fakirdir ve yalnızca köksüz yosunlar ya da derin köklü çalılar (çobanüzümü, avcıüzümü) tutunabilmektedir.

Tayga, kışı şiddetli ve uzun olan (6 ile 8 ay), çok kısa yazlı bölgelerin ormanıdır; en az bir ve en çok 4 ayın ortalama sıcaklığı 10 °C'ın üstündedir. Tayga K.'e doğru yerini tundraya bırakır: iki oluşum arasındaki sınır, bitkilerin su gereksinimini karşılamak üzere, yazın topraktaki donun çözülmesine yetecek kadar sıcak olduğu bölgedir.

TAYGELDİ a. *Yörs.* Yeniden evlenen bir kadının önceki evliliğinden ya da evliliklerinden olan ve yeni evine götürdüğü çocuk ya da çocuklar.

TAYGHETOS, Yunanistan'da dağlık kütle, Peloponisos'un güneyinde, Lakonia ve Messinia çöküntülerini birbirinden ayırır. Billurlu şistlerden oluşan bu kütlede (kireçtaşlarının üzerindedir) Peloponisos'un en yüksek doruğu bulunur (2 404 m).

TAYGUN (Ali), türk tiyatro yönetmeni (İstanbul 1943). Robert kolej'i bitirdi. ABD Yale Üniversitesi'nde tiyatro yönetmenliği yüksek lisans öğrenimi gördü. Boston Üniversitesi'nce düzenlenen Tanglewood yazarlar atölyesi'nde, Yale Repertuvar tiyatrosu'nda, Hartford Theatre-Trinity'de yönetmenlik yaptı, "RCA-NBC Fellowship" ödülünü kazandı. Kent oyuncuları'nda *Üç kız kardeş* (1970), Grup oyuncuları'nda *Müfettiş* (1971), İstanbul Şehir tiyatrosu'nda *Ağrı dağı efsanesi* (1974), Dormen tiyatrosu'nda *Çıkmaz sokak* (1987) vb. oyunları sahneye koydu. Ankara'da *Gülen nar* adlı çocuk tiyatrosunu kurdu (1973) ve yönetti. Barış derneği davasından yargılanarak aklandı. Danimarka'da nazi işgaline karşı savaşan özgürlük kahramanlarından Paul Lairritzen'in kurduğu PL vakfı özgürlük ödülü'nü (50 000 kron) kazanan ilk türk sanatçısıdır.

TAYIN a. (ar. *taᶜyin*). Ask. **1.** Erata dağıtılan yiyeceğe verilen ad. —Asker ekmeği. **—2.** *Tayın bedeli*, erata, aylık iaşe istihkakı karşılığı olarak verilen para. (Her ay maaşla birlikte subay ve astsubaylara da tayın bedeli verilir.)

TAYİ → TAİ.

TAYİBAT, -tı çoğl. a. (ar. *ta'yib*'in çoğl. *ta'yibât*). *Esk.* Ayıplamalar.

TAYİLİLLAH (Ebubekir Abdülkerim bin Fazl) [929-1003], abbasi halifesi (974-991). Halife el-Muti'nin oğlu. 945'te deylemli şii Büveyhiler*'in egemenliği altına giren Bağdat'ta, tümü de sünni olan paralı türk askerlerinin komutanı Hacip Sebük Tigin, sadece manevi güce sahip bir kukla durumundaki hasta el-Muti'nin de onayını alarak, onun oğlu Ebubekir Abdülkerim'i "Tayilillah" unvanıyla halife ilan etti (974). Ancak Sebük Tigin, Bağdat üzerine yürüyen büveyhi Bahtiyar'la yaptığı savaşta ölüp, yerine geçen Alp Tigin de Bahtiyar'ın yardımına koşan Adududdevle tarafından yenilgiye uğratılınca Bağdat'tan kaçtı. Bu savaşlar sırasında Tekrit'e sığınmış olan halife Tayilillah da Büveyhiler tarafından yeniden Bağdat'a getirildi (976). Adududdevle'nin ölümü üzerine (983) Büveyhiler arasında başlayan taht kavgasında Bağdat'ı elinde tutan Adududdevle'nin oğullarından Bahaüddevle, kardeşleriyle yaptığı sonu gelmez savaşlar yüzünden askerlerine para ödeyemeyecek duruma düştüğü için halifeyi tahttan indirerek servetine konmaya karar verdi. Böylece Tayilillah'ı zorla halifelikten uzaklaştırıp hapse attıran Bahaüddevle, onun yerine el-Kadir'i getirdi (991).

TAYİN a. (ar. *ᶜayn*'dan *taᶜyin*). **1.** Bir şeyi belirleme, kararlaştırma: *Yön tayininde güçlük çekmek.* **—2.** Bir kimseyi bir göreve yerleştirme; atama, atanma: *Bu işe tayini uygun görüldü.* **—3.** *Bir şeyi tayin etmek*, onu belirlemek; kararlaştırmak: *Yönünü pusulayla tayin etmek. Düğün tarihini tayin etmek;* bir şey sözkonusuysa, başka bir şeyi belli bir sonuca götürecek etken olmak: *Bu karar, onun geleceğini tayin etti.* **—4.** *Bir kimseyi (bir göreve, bir makama) tayin etmek*, onu o göreve, o makama atamak. || *Tayini çıkmak*, bir yere atanmak.

—*Esk. Tayin kerde*, tayin edilmiş, belirtilmiş.

—İda. huk. → ATAMA.

TAYİNAT, -tı çoğl. a. (ar. *taᶜyin*'in çoğl. *taᶜyinât*). *Esk.* **1.** Tayınlar. **—2.** Memurlara maaşlarından ayrı olarak verilen erzak yardımları, erzaklar.

TAYİNİ sıf. (ar. *taᶜyin* ve *-i*'den *taᶜyini*). *Esk.* Belirtmeyle ilgili.

◆ a. Esk. dilbilg. *Tayin-i sıfat*, belirtme sıfatı.

TAYİNLİ sıf. (ar. *taᶜyin*'den). *Esk.* Belirtili.

—Esk. dilbilg. *Tayinli izafet*, belirtili isim tamlaması.

TAYİNSİZ sıf. (ar. *taᶜyin*'den). *Esk.* Belirtisiz.

—Esk. dilbilg. *Tayinsiz izafet*, belirtisiz isim tamlaması.

TAYİP a. (ar. *ᶜayb*'dan *taᶜyib*). *Esk.* **1.** Ayıplama, kınama. **—2.** *Tayip etmek*, kınamak, ayıplamak: *"Babamın unutkanlığını tayib eden manidar bir serzenişle nemnâk gözleri açılırdı"* (H. E. Adıvar).

TAYİŞ a. (ar. *ᶜıyş*'tan *taᶜyiş*). *Esk.* Geçindirme, yaşatma.

TAYLA (Hüsrev), türk mimar (Bursa 1925). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi mimarlık bölümü'nü bitirdi (1948). Bursa Milli eğitim ve İstanbul Vakıflar baş müdürlükleri ile İstanbul Türk ve islam eserleri müzesi'nde görev aldı; İstanbul Rölöve ve anıtlar müdürü oldu (1972-1983). Başta Bursa, İstanbul ve Edirne olmak üzere çeşitli kentlerdeki tarihsel yapıların rölöve ve restorasyonunu gerçekleştirdi (Bursa Yeşil cami ile türbe ve medresesi, Bursa bedesteni, Edirne Selimiye arastası, Rüstempaşa kervansarayı, İstanbul İbrahimpaşa sarayı, Tophane-i amire, Kanuni ve Barbaros türbeleri, Amcazadehüseyinpaşa yalısı, Topkapı surları, Rumelihisarı, Bayramiç Hadımoğlu konağı, Mudanya Tahirpaşa konağı, Burdur Taş oda ve Bahribey konağı vd.). Kığı, Karabiga, Koyunlu, İyidere, Beyşehir, Silifke, Harbiye, Sille, Pütürge'nin imar planlarını hazırladı. Mimar Sinan üniversitesi mimarlık fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak ders verdi (bu görevi sürmektedir). Klasik osmanlı mimarlığından etkiler taşıyan Ankara Kocatepe* camisi en önemli uygulamasıdır (1967-1986). Türkmenistan'ın başkenti Aşkâbâd'da bir cami projesi gerçekleştirilmektedir (1993).

TAYLAK a. Atın henüz damızlık çağa gelmemiş genç erkek ya da dişisi.

TAYLAN (Muhittin), türk hukukçu (Sıvas 1910 - Ankara 1983). Ankara Hukuk fakül-

Hüsrev **Tayla**'nın Edirne'deki Bayezit II camisi restorasyon projesi ve uygulaması (1962)

tesi'ni bitirdi (1933). Çeşitli yerlerde hâkimlik ve savcılık yaptı. Yargıtay üyeliğine seçildi (1955) ve ikinci başkanlığa getirildi (1962). Anayasa mahkemesi üyeliğine (1965) ve başkanlığına seçildi (1971). Cumhuriyet senatosu'nda üyelik yaptı (1977).

TAYLAN (Orhan), türk ressam (İstanbul 1941). Roma Güzel sanatlar akademisi'ni bitirdi (1965). 1968'den başlayarak açtığı sergilerdeki ilginç düzenlemeleriyle dikkati çekti. 1976'da Antalya Uluslararası görsel sanatlar sempozyumu'na 110 m²'lik *Promete* adlı duvar resmi uygulamasıyla katıldı. Ankara Birlik sahnesi'nin oynadığı *Adam adamdır,* Dostlar tiyatrosu'nun oynadığı *Gün dönerken* vb. oyunların dekorlarını hazırladı. Çeşitli grafik uygulamalarıyla Dünya sendikalar federasyonu afiş yarışması büyük ödülü'nü (1978), BANK-SEN ve Görsel sanatçılar derneği'nin birincilik ödülünü (1979) kazandı. *Sanat emeği* dergisini kurdu ve yönetti; ayrıca Görsel sanatçılar derneği'nin ikinci başkanlığını yaptı. Toplumcu-gerçekçi sanat anlayışında işçi imgeleri önemli yer tutar. Çokluk tek renkle yetinir, hacimsel etkiyi açıktan koyuya giden belli belirsiz tonlarla vermeyi amaçlar. Sağlam bir desen tekniğinin yanı sıra, anlatımda dil ustalığı da sanatının temel özelliğidir: *İşçi sınıfına selam* (1977), *Kısa dalga dinleyicileri* (1980), *Çiçekler* (1982), *Maltepe resimleri* (1983), *Hasret resimleri* (1987), *1890, Tarih ve hürriyet üstüne* (1990).

TAYLAND, tayca **Muang Tay,** Güney-doğu Asya'da devlet; 514 000 km²; 58 800 000 nüf. (1991). Başkenti *Bangkok.* Resmi dili *tayca.*

COĞRAFYA

Tayland, Menam (ya da Chao Phraya) ırmağının akaçladığı orta ova çevresinde yayılır. Buddhacı olan Taylar nüfusun % 80'ini oluşturmakta ve çevredeki dağlık bölgelerde yaşayan toplulukları da etkileri altına almaya çalışmaktadırlar.

•*Bölgeler.* Dağlık Kuzey ve Batı bütünü. Himalaya bölgesinin güney ucundadır. K.'de, K.'den G.'e doğru uzanan küçük Birinci Zaman sıradağları (granit, şistler, kireçtaşları), Nahon Savan'da birleşerek Menam'ı oluşturan Yom ve Ping vadilerinin çevreyle ilişkisini keser. Muson yağmurlarıyla (Çiangrai'de 1 800 mm) sulanan bu yüksek topraklar, gür tropikal ormanla örtülüdür. Burada başlıca dört etnik öbeğe ve dil öbeğine bağlı topluluklar yaşar: çoğunluktaki Karenler (yaklş. 180 000), Mon-Khmerler, Tibet-Birmanlar ve Miaolar. Bu toplulukların tümü yakılarak açılmış tarlalarda (ray) göçebe tarım yaparlar: afyon (sözde 1958'den beri yasaktır), mısır, kuru pirinç. Tekağacı başlıca gelir kaynağıdır (Yom vadisi): ırmağa kadar fillerle taşınan tomruklar sal şeklinde bağlanarak Bangkok'a kadar yüzdürülür. Ormanların hızla yok edilmesi nedeniyle yeniden ağaçlandırma önlemleri alınmıştır. Havzalarda ve vadilerle, iki ürün kaldırılan sulu pirinç tarımıyla uğraşan Taylar yaşar; mısır, yerfıstığı ve mango, 1,5 ha'dan küçük toprakları ekip biçer bu çiftçilerin ikincil ürünleridir. B.'da, Birmanya-Tayland yarımadasının kireçtaşlı yüksek platoları granit yapılı yükselmiş bir sert temel üzerinde biçimlenmiştir; bu platoların yükseltisi, Çiangmai'nin yukarısında Doi Inthanon'da 2 576 m'ye ulaşır. Orta kesimdeki sıradağlar (Dawna Range ve Bilauktaung platoları) 1 700 mm'den fazla yağış alır ve güneye gittikçe daha da gürleşen, sağlığa zararlı bir ormanla kaplıdır. Burada ilgi çekici bir tropikal karst biçimi gelişmiştir. Karenler, besin maddeleri (pirinç, şekerkamışı) tarımı yaparlar. Yalnızca tütün ve tekağacı kerestesi küçük çaplı bir ticarete olanak verir. Dağlık Tenasserim sırtıyla bu yer biçimleri Malakka yarımadasında Fuket adasına kadar devam eder.

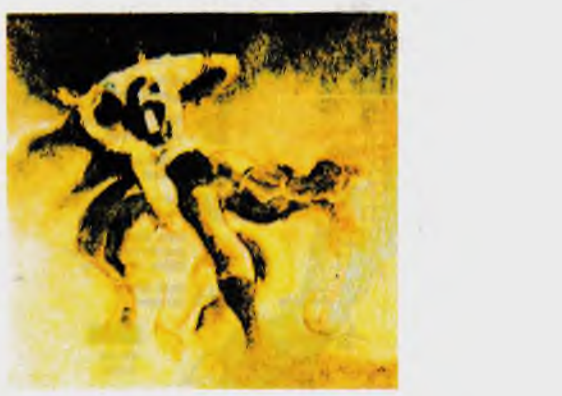
Kra kıstağından (genişliği 24 km) başlayarak Tayland kıyıları iki yönde uzanır: batı kıyısı kayalık ve girintili çıkıntılıdır; doğu kıyısı engebesiz ve düzdür. Yarımadada denize geniş biçimde açılan alüvyon ovaları kuzeyden güneye doğru uzanan, granit yapılı yerbiçimleriyle almaşır. Büyük ekvator ormanı her yerde, özellikle de muson rüzgârlarına bütünüyle açık batı aklanında geniş bir alan kaplar. Nüfus burada pek yoğun değildir: Negritolar ormanda dağınık halde yaşarlar. 600 000 Malaysa yarımadanın güney ucunda toplanmıştır. Doğu aklanında toplanan pirinç tarlaları, yüzölçümün yaklaşık dörtte birini kaplar; etkili bir sulama olmadığı için verim düşüktür (hektar başına 15 kental). İlk hevea işletmeleri XX. yy.'ın başında kurulmuştur ve çoğu Çinliler'indir: günümüzde en büyük işletmeler Avrupalılar'ın denetimindedir. Verim düşükse de 1965'te bir yeniden ekim programı başlatılmıştır. Kalay ve tungsten boldur, ama maden çıkarma teknikleri ilkeldir.

K.-D.'da, Korat platosu (15 000 km²) Trias ve Jura devirlerinde oluşmuş, 1 600 km boyunca Laos'la sınırı belirleyen, Mekong'a doğru yumuşak eğimli kumtaşlı geniş bir çanaktır. Bu plato, G.'de Dangrek ve B.'da Dong Phraya Yen diklikleriyle sınırlanır. Alçak olan (100-200 m) orta bölümü, Mekong'un kollarınca yarım yamalak akaçlanır. Hızlı nüfus artışı nedeniyle (nüfus yoğunluğu km²'de 90 kişiyi aşar ve nüfus yılda yaklş. % 2 artar) nemcil gür orman hemen hemen yok olmuştur. Podzol tipindeki topraklar zayıf ve asitlidir: yüzölçümün yalnızca % 12'si ekilir. Halk (burada Laolar büyük bir çoğunluktadır), 2 500 000 ha'ı aşan topraklarda pirinç, tarıma elverişsiz yüksek topraklardaysa 1950'den beri kenaf, pamuk ve manyok üretmektedir. Ticari ürünlerin (manyok) yetiştirilmesine ayrılan topraklar 550 000 ha' dır. Tayland'da çok ender yapılan hayvancılığın Korat'ta önemli bir yeri vardır: tarla çalışmaları için 4 milyon öküz ve manda (çoğu topraklar sürülmeden önce orta kesimdeki ovada satılır) Bangkok'taki Çinliler'e satılan bir milyondan fazla domuz. Kuzey-doğu bölümünü geri kalmışlığından kurtarmak için büyük çabalar harcandı: sulama çalışmaları, Udon Thani ve Nong Khai'ye doğru karayolu ve demiryolu bağlantıları. Korat, hâlâ ülkenin en yoksul bölgesidir: geçici göç ve lao bölgeciliğine dayanan bölgeci hareketler, kalkınmadaki bu geri kalmışlığın göstergeleridir.

Orta kesimdeki ova, ülkenin can damarıdır. Uttaradit'ten kıyıya kadar uzanan 500 km boyunda ve 100-200 km genişliğindeki bu alüvyon ovasını, Menam ve güneydeki dağlardan doğan kolları oluşturmuştur. Denizden 200 km uzakta başlayan delta ovası (27 000 km²), Tayland körfezine kadar devam eder. Kıyı şeridi, mangrovla sınırlıdır.

Muson rüzgârlarına bağlı olan Menam' ın debisinde hazirandan ekime kadar şiddetli, ama düzensiz yükselmeler meydana gelir. Aynı yatakta birleşen kollar, çok büyük bir ana yatakta alüvyon setleri arasında akar. Uzun süre sağlığa zararlı, sıtmanın kol gezdiği bataklık bir alan olan alçak ova, XIX. yy.'a kadar terk edildi. Yukarı kesim hem en eski yerleşme alanı, hem de en yoğun nüfuslu kesim oldu. XIII. yy.'dan başlayarak Tay krallığı'nın başkenti, Çiangmai'ye taşındı. Bilinçli olarak yapılan çokürünlü tarım, hem sulu tarımı (pirinç), hem de kuru tarımı (darı, tütün, yerfıstığı, pamuk) kapsar. Aşağı kesim (delta ya da Bangkok ovası) öncü bölge oldu: halen ekilen 2 600 000 ha'ın 2 milyon ha'ını XX. yy.'ın ilk yarısında Taylar değerlendirmeye başladı. Delta, ülkenin en kalabalık ve en önemli tarım bölgesi haline geldi: ülke topraklarının % 5'ini oluşturan bu bölgede mısırın % 78'i, şekerkamışının % 75'i ve pirincin üçte biri (dışarı satılabilecek tek pirinç çeşidi olan beyaz pirincin % 95'i). Burası aynı zamanda dünyanın en büyük pirinç dışsatım bölgesidir. Çinli aracıların topladığı pirinç, yerel çeltik fabrikalarında işlenir ve Bangkok' tan Singapur'a, Hongkong'a ve Japonya' ya gönderilir. Delta, krallığın ileri gelenlerine dağıtılmış olan işletmeleri miras yoluyla ele geçiren, ama toprakların başında sürekli bulunmayan büyük toprak sahiplerinin bölgesidir. Bu işletmelerin yarıdan çoğu kiradadır, kira miktarları çok ağırdır ve kiracılar borçlandırılmıştır. Burada, pirinç tarımı tek üretim çeşididir: yalnız Bangkok'a yakın bölgede 1960'tan beri sebze yetiştiriciliği gelişmiştir. Orta tarım işletmelerinin büyüklüğü 5 ha'ı, işletmelerin yalnızca % 12'sinin topraklarıysa 12 ha'ı aşmaktadır.

Orhan **Taylan**'ın *Futbolcular* adlı tablosu (1982) *özel kol.*

TAYLAND

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

• *Ekonomi.* Ulaşım yollarının yetersizliği, ekonominin gelişmesine engeldir. Bu bölgeleri ülkenin geri kalan bölümüne bağlamak ve ülkeyi birleştirmek amacıyla Kra kıstağına, Korat ve Çiangmai'ye doğru demiryollarının (toplam 3 800 km) döşenmesine rağmen demiryolu ağı yetersiz kaldı: toplam 40 000 km'lik karayolundan 16 000 km'si yeniden kaplandı. Orta ovada ulaşım, aynı zamanda kanalizasyon ve oturma alanları olarak kullanılan kanallarla sağlanır. Menam, İravadi'nin Birmanya'da oynadığı rolü oynamaktan uzaktır.

Tarım, başlıca etkinlik alanıdır; etkin nüfusun % 59'unu istihdam eder ve GSMH'nın beşte birini sağlar. Ancak, tarım alanları henüz yoğun olarak değerlendirilmemiştir. Ülkenin 1/4'ü ekilir: tarım alanlarının yarıdan fazlası pirinç üretimine (18,8 Mt) ayrılmıştır. Dağlar arasında kalan havzalarda yoğun bir pirinç tarımı (yılda iki ürün) yapılır, ama, geniş deltada genellikle tek ürün alınır; bununla birlikte, randıman artmaktadır. Pirinç tarlalarının düzenli su gereksinimini karşılamak ve tarımsal üretimi çeşitlendirmek için önemli su düzenleme çalışmalarına girişilmiştir. Şekerkamışı (42 Mt), manyok (20,5 Mt) ve mısır üretimi (5 Mt) tarıma yeni açılmış topraklarda (Korat gibi) gelişmekte ve Avrupa'da hayvan yemi olarak kullanılmak üzere dışsatımı yapılmaktadır (manyok). Malakka yarımadasında üretilen kauçuk (1,25 Mt) hemen tümüyle dış ülkelere satılmaktadır; yerel kereste sanayisinin gelişmesi nedeniyle tekağacının dışsatımdaki payı azalmaktadır. Pamuk üretimi (Loei ve Kançanaburi bölgeleri) gelişmektedir. Özellikle tarımsal yapının en eşitsiz olduğu orta ova bölgelerini etkileyen bir tarım reformu yasası 1975'ten beri uygulanmaktadır.

Kalay (20 000 t) ve tungsten (3 800 t) üretimi dış ülkelere satılmaktadır. Tüketilen elektriğin (35 TWsa) dörtte biri hidrolik kökenlidir. Bangkok'un K.'indeki Kamphaeng Phet ilinde bulunan petrol ve doğal gaz yataklarına umutla bakılmaktadır. Ama bugün tüketilen enerjinin % 90'ı Bangkok'ta rafine edilen petrol dışalımından sağlanmaktadır. Kuzeyin linyiti termik santrallarda yakılmaktadır.

Tekstil sanayisi (280 000 ücretli ve GSMH'nın % 15'i), otomobil montaj fabrikalarıyla (amerikan ve japon şirketleri) Saraburi entegre demir-çelik fabrikası ve ülkenin tek çimento fabrikasının bulunduğu Bangkok çevresinde toplanmıştır. Sanayi ve ticaret etkinliklerinin en büyük bölümü burada, yerleşmede yaşayan üç milyon Çinli tarafından denetlenir.

Ticaret dengesi açık verir; alışveriş başlıca sanayileşmiş batılı ülkeler ve Japonya'yla yapılır. Gelişmiş olan uluslararası turizm, bu açığın kapanmasına yardımcı olur. Ama, 1960'lı yıllardan ve hatta ABD' nin Vietnam, Laos ve Kampuçya'dan çekilmesinden beri ekonomik gelişme amerikan yardımına bağlıdır.

TARİH

• *Başlangıcından Khmerler'in bozgununa kadar.* Tayland'ın tarihöncesi çağlarının incelenmesi, çok eski bir nüfus yoğunluğunu, büyük iletişim merkezlerinin geleneksel önemini ve kültürlerin gerçek özgünlüğünü kanıtlar. En önemli ve en kalabalık sitler batıda (Mekong havzası, Malay yarımadası), kuzey ve kuzey-doğu eyaletlerinde yerleşmiş görünüyor. Buddha söylenceleri, Aşoka'nın İ.Ö. 250'ye doğru Suvannabhumi'ye ("Altın Ülkesi", büyük olasılıkla Aşağı Birmanya ve Menam havzasının batısı) ve aynı zamanda Seylan'a misyonerler gönderdiğini anlatır. Hıristiyanlığın başlangıç yıllarında, yunan ve latin yazarlarının yazılarında bölgenin adı geçer; III. yy.'da, çince metinlerde Malay yarımadasının kuzeyinden geçen bir ticaret yolundan söz edildiği görülür. Yerleri belirli olmayan birtakım hintlileşmiş krallıklar Funan ile ve 424'ten sonra da Çin ile ilişki içindedirler. VII. yy.'da, bir Dvaravati krallığı, Nahon Pathom bölgesinde yerleşmiş olabilir; Mon halkından ve buddha dininden olan bu krallığın önemli bir etki yarattığı sanılır.

VIII. yy.'dan başlayarak, Dvaravati adı duyulmaz olur; bunun nedeni Şrivicaya krallığı'nın genişlemesi olabilir. 775'te Nahon Sı Tammarat'ta kendini kabul ettiren ve Mahayana buddhacılığını benimseyen Şrivicaya krallığı, var olan yapıları daha da zayıflatarak komşu krallıkların aleyhine genişledi. IX. yy.'ın yarısından az sonra, Menam havzasının doğusunda yerleşmiş olan Canaşa krallığı'nın yazıtlarında da khmer kültürünün etkisi görülür. XI. yy.'ın başında, Angkor hükümdarı Suryavarman I egemenliğini Lopburi'ye (1022-1025) ve Don Çedi bölgesine (Menam'ın batısı) kadar genişletti. İki yüzyıl boyunca, tarihte khmer işgalinin ilerlemeleri egemen olacaktır: Suryavarman II (1113'e doğr. - 1150) döneminde Suhotai ve Sahon Nahon bölgelerine yayılan işgal, onun saltanatının sonunda gevşeyecek ve Lopburi' nin bağımsızlık ilan etmesine yol açacaktır. Angkor iktidarını yeniden güçlendiren Jayavarman VII (1181-1218) şimdiki Tayland'ın hemen hemen tamamını, kuzey ve Haripuncaya krallığı dışında, krallığa katmakla birlikte khmer egemenliği onun saltanat süresini pek aşamayacaktır.

• *Tay krallıkları.* Taylar siyasal tarih sahnesine ancak XIII. yy.'ın ikinci çeyreğinde ortaya çıkar. Çinli olmayan bu halk, milattan önce Güney Çin'de yerleşmişti; güney-batı yönünde ağır bir göç, onları Vietnam ve Laos'un kuzeyinden, Menam havzasının kuzeyinden Mekong'a kadar uzanan bölgeye ulaştırdı. Orada, XI. - XII. yy.'larda Tay kabile reislikleri örgütlendi ve "Siyam" Tayları adı (Batılılar'ın Siyamlı dedikleri) ilk kez Çampa'nın yazıtında, 1050'den sonra ortaya çıktı.

1220'ye doğru, Suhotai Siyamları, khmer valisini kovdular; otuz yıl sonra, "ikiz" başkentleri Suhotai ve Si Saççanalai (bugün Savankalok) olan bağımsız bir krallık kurdular. Rama Kamheng (Güçlü Rama, 1279'a doğr. - 1316'a doğr.) fetihlerini Vientiane'ye, Nahon Sı Tammarat'a, Pegu ve Luang Prabang'a kadar uzattı. Sengal buddhacılığını ülkeye sokan, hayır kurumlarını çoğaltmakla uğraşan ardılları, çoğu zaman iç karışıklıklarla başları dertte olduğu için 1350'de kurulan Ayuthia krallığı karşısında tutunamadılar. Hükümdarları önce babadan oğula geçmek üzere vali durumuna getirilen (1378) Suhotai, 1438' de kesin olarak ilhak edildi.

Rama Kamheng'in çağdaşı olan Mangrai (1237-1317) kuşkusuz XI. yy.'dan beri bağımsız olan Ngön Yang (bugün Çieng Sen) prenslerinin mirasçısı olarak başka bir tay krallığı (Lan Na ya da Çiangmai krallığı) kurdu. Çiangrai'nin kurucusu olan Mangrai (1262), 1287'de moğol tehdidi karşısında Rama Kamheng ile ve Payao prensiyle, çok sonraları gerçekleşecek olan birliğin ilk girişimi olarak bir dostluk anlaşması imzaladı. Haripuncaya monkrallığının başkenti Lamfun'u ele geçirdikten sonra (1292) Çiangmai'yi (Yeni şehir) kurdu (1296). Burası, XV. yy.'dan başlayarak komşularıyla sürekli savaş durumunda olmasına karşın, 1773'e kadar bağımsızlığını, 1874'e kadar görece özerkliğini ve günümüze kadar uygulamada kültürel özgünlüğünü koruyacak olan bir krallığın başkenti oldu.

Menam havzasında, uzun süre Angkor iktidarına boyun eğmiş olan ülkeler de sonradan tay egemenliği altına girmelerine karşın, bağımsızlıklarını kazandılar (Lopburi, 1289). 1347'ye doğru, prens U Thong, Menam'daki bir adada Ayuthia'yı kurdu; 1350'de Ramadhipati adıyla taç giyerken burayı başkent yaptı. Hemen, 1351'den başlayarak savaşa tutuştuğu Angkor'un siyasal mirasını ele geçirmeye ve komşularına hükümdarlığını kabul ettirmeye girişti.

Angkor'un ele geçirilmesi (1431) khmer

iktidarına son vermekle ve yedi yıl sonra Suhotai krallığı ortadan kalkmakla birlikte, Lan Na'ya karşı girişimler gene de olumlu sonuçlar vermedi. 1488'den sonra (Tavoy'un alınışı) hanedandaki karışıklıkların da elverişli hale getirdiği Birmanya ile çekişmeler, Ayuthia'nın işgali ve kralın tutsaklığıyla (1569) sonuçlanan sürekli çatışmaların kaynağı oldu. Kurtuluş, Nong Sarai'de Birmanyalılar'ı yenen (1592) Naresue'in (1590-1605) eseridir.

XVII. yy., yabancı devletlerle ilişkilerin geliştiği bir dönemdir; daha önce 1516'da Portekiz ile, 1598'de İspanya ile yapılan antlaşmalar bu dönemin başlangıcı sayılabilir: bu dönemde Hollanda sarayında elçilik açıldı (1608), şogun ile bağlantı, İngiltere ile ilişki kuruldu (1612). Dış ticaret genel yönetmenliğine atanan yunan serüvencisi Konstantinos Phaulkon'un (1647-1688) etkisindeki Narayana Phra Narai döneminde (1657-1688) Fransa'ya yakınlaşma oldu ve Louis XIV ile karşılıklı elçiler gönderildi. Phra Narai'nin ölümünden sonra, ulusal bir tepki yüzünden Batı ile ilişkiler zayıfladı, ancak XIX. yy.'da yeniden başlayabildi.

Kamboçya (Kampuçya) savaşlarıyla ve Vietnam'ın Laos ve Kamboçya üzerindeki baskısından doğan sorunlarla geçen XVIII. yy.'ın ilk yarısı gene de Ayuthia tarihinin en parlak ve en erinçli dönemlerinden biri oldu. Ama yeni bir Birmanya saldırısı (1759) Ayuthia'nın zaptı ve yerle bir edilmesiyle sonuçlandı (1767), öyle ki, Siyam bir daha belini doğrultamayacak gibi görünüyordu. General Phya Tak (ya da Taksin) ve general Phya Çakri sayesinde çok kısa bir sürede kurtuluş ve yeniden kuruluş sağlandı. 1767'de Thonburi'yi başkent seçen Phya Tak, 1770'te ülkenin yeniden ele geçirilmesini tamamladı, Lan Na yeniden vasal oldu (1775). Phya Çakri, Kamboçya'da egemenlik kurdu, Vientiane'ı işgal etti (1778) ve Luang Prabang'ı denetim altına aldı. 1781'de, Phya Tak'ın çılgınlığının neden olduğu karışıklıklara son vermek üzere Kamboçya'dan döndü; yeni başkent Bangkok'ta, Rama I adıyla taç giydi (1782).

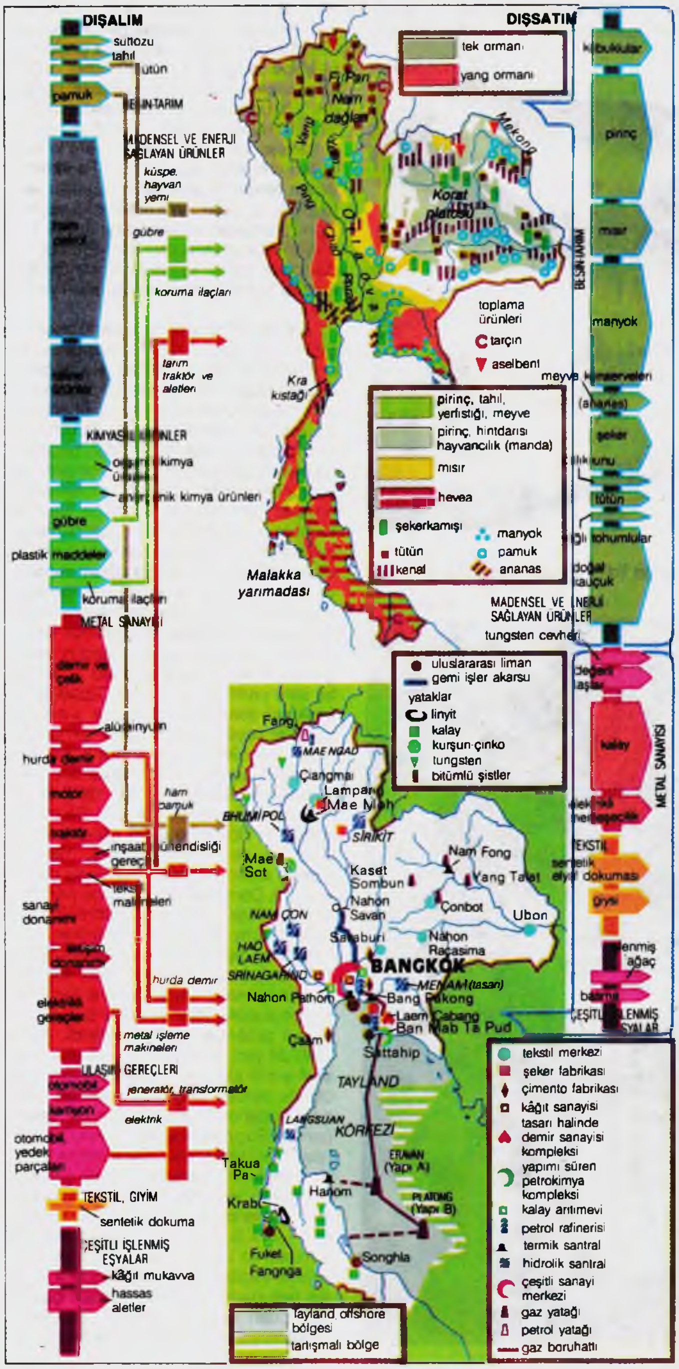
• *1782'den 1932'ye.* Rama I (1782-1809) ve Rama II (1809-1824) dönemlerinde, bir yandan Batı ile ticari ilişkiler kurulurken bir yandan da krallığın maddi ve kültürel yeniden düzenlemesine girişildi, sınırlar sağlamlaştırıldı. Batı ile ilişkiler, Rama III döneminde (1824-1851) ticaret anlaşmalarının imzalanmasıyla ve modernizsayonun başlamasıyla (matbaanın girişi, 1835) pekiştirildi. XIX. yy.'ın ortalarında, Siyam gücünün doruğuna ulaştı: Kamboçya'nın kuzey eyaletlerinin ve Vientiane krallığı'nın sahibi; Lan Na, Luang Prabang ve Çampasak krallıklarının, Malezya'nın kuzey sultanlıklarının egemeniyken, 1813'te kaybettiği Kamboçya'nın egemenliğini, 1847'den sonra Vietnam ile paylaştı. Rama III'ün kardeşi ve ardılı olan Rama IV ya da Mongkut (1851-1868) Avrupa ile antlaşmaları çoğaltmakla birlikte, Siyam'ın bağımsızlığını korumayı, onu yeni görüşlerden yararlandırmayı ve buddha dininde yenilikler yapmayı (Thammayut mezhebi) başardı. Oğlu Rama V ya da Çulalongkorn da (1868-1910) bir yenilikçidir: köleliğin kaldırılması (1905), adalet reformu, demiryolları, posta ve telgraf vb. Fransız Çinhindi ile (1893, 1907), ardından Malezya federasyonu (Federated Malay States) ile sınır düzeltmeleri, toprak kayıplarına yol açtı. Rama VI ya da Vaciravudh (1910-1925) Birinci Dünya savaşı'nda (1917) Siyam'ın Müttefikler'in yanında yer almasını sağladı ve Rama IV zamanında avrupa uluslarına tanınan dokunulmazlık ayrıcalıklarının kaldırılmasına çalıştı. Kardeşi Rama VII ya da Pracadhipok (1925-1935) onun yerine geçti: Siyam'ın son mutlak hükümdarı o olacaktır.

Bu kral, mali ve ekonomik güçlüklerle zor duruma düşünce, temsili bir rejim taslağı hazırlamaya girişti, ama yönetim kadrolarında ve orduda memnuniyetsizliğin artmasını önleyemedi ve 1932'de kendisi Amerika Birleşik Devletleri'ndeyken, Fransa'da yetişmiş bir hukukçu olan Pridi Phanomyong'un giriştiği hükümet darbesi üzerine parlamenter rejimi getiren bir Anayasa'yı kabul etmek zorunda kaldı.

• *Çağdaş dönem.* 27 haziran 1932 geçici anayasası yürütme yetkisini halk partisinden gelen bir komiteye (yani hükümet darbesini hazırlayanlara) ve yasama yetkisini, partinin belirlediği bir senatoya verdi. Kralın onayladığı 10 aralık 1932 tarihli sürekli Anayasa aynı ilkelere dayanıyor ve aşamalı olarak genel seçimlere gidilmesini öngörüyordu. Islahatçı politika muhafazakârların muhalefetiyle karşılaştı ve yeni hükümet darbelerine (1933-34), sonra da kralın tahttan indirilmesine (1935) yol açtı. Yeni kral Ananda Mahidol (1935-1946) on yaşında olduğundan bir kral naipliği konseyi kuruldu. 1938'de binbaşı Pibul Songgram (1887-1964) hükümeti döneminde ordunun rolü ağırlık kazandı ve milliyetçi bir politika gelişti ("Tayland" adının kabulü). İkinci Dünya savaşı bir bölünmeye yol açtı: Pibul, tarafsızlık ilan ettikten sonra Japonya'nın yanında yer alınca (aralık 1941) Washington ve Londra'da bulunan *Free Thai* (Özgür Tay) hareketinin önderleri Bangkok'un emirlerini dinlemediler. İçeride, muhalefet (kral naibi Pridi Phanomyong ve Başbakan yardımcısı Luang Adul) 1944'te Müttefikler ile bağlantı kurdu. Pibul'un düşmesi ve Japonya'nın teslim olması (ağustos 1945) üzerine Pridi iktidara geldi. Yeni bir Anayasa beklenirken, siyasal partilere izin verildi: Kukrit Pramoj'un "İlerici" (kralcı) partisi ve Pridi'nin "Ortakçı" partisi. Seçimlerde (ocak 1946) Pridi'nin partisine hafif bir üstünlük sağladı, ama kralın öldürülmesi (haziran 1946) savaşın bıraktığı kötülüklerin tasfiyesi, ekonominin kötüleşmesi, Pridi'nin düşmesine (ağustos 1946) ve Pibul'un geriye dönmesine (1948) yol açtı.

Demokrat parti'nin (Huang Aphaivong) hazırladığı, liberal yapılı 1949 sürekli Anayasası, Pibul'un hükümet darbesiyle (1951)

EKONOMİ

11324
Réunion des musées nationaux

Nahon Pathom'daki Pra Pathom'da bulunan devata başı Dvaravati sanatı VI.-VII. yy.
Guimet müzesi, Paris

Nahon Pathom'daki Pra Pathom'da uzanmış Buddha yaldızlı bronz, Dvaravati sanatı

kaldırıldı ve 1950'de taç giyen kral Bhumidol Adulyadec'in Tayland'a dönmesinden az önce 1932 Anayasası yeniden yürürlüğe kondu. Antikomünist ve Çin karşıtı bir politika güden Pibul, Amerika Birleşik Devletleri'ne yaklaştı ve 1954'te Tayland Güney-doğu Asya antlaşması örgütü'nün (SEATO) etkin bir üyesi oldu ve paktın merkezi Bangkok'a yerleşti. General Sarit Thanarat'ın 1957 hükümet darbesi Pibul'un siyasal yaşamına son verdi. 1958'den ölümüne kadar (8 aralık 1963) Sarit Thanarat devrimci partiye yaslanarak yeni bir monarşik anayasa hazırlamaya girişti. Ardılı general Thanom Kittikaçorn onun amerikancı ve antikomünist politikasını sürdürdü. 1962'den beri süren silahlı komünist hareket, Pathet Lao'nun da desteğinden yararlanarak ülkenin kuzey-doğu'sunda yerleşti. Komünist gerilla hareketinin gelişmesi karşısında Amerika Birleşik Devletleri, 1962'den beri ayaklanmanın bastırılması için Bangkok hükümetine yardım etmektedir; bir yandan "hızlandırılmış tarımsal gelişme programı" çerçevesinde isyancı bölgelerin ekonomik gelişmesine yardımcı olurken, bir yandan da ordunun ve polisin güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadır; ayrıca askeri üslerini çoğaltmıştır (ocak 1967).

Böylece Tayland, Amerika Birleşik Devletleri'nin yanında yavaş yavaş Vietnam savaşı'na bulaştı. Diplomatik ilişkilerin kopmasına yol açan Kamboçya ile sınır anlaşmazlığı (1958-59) ve sınırın kapatılması (1961) aynı zamanda birçok olaya yol açtı.

1963'ten sonra yönetimi elinde bulunduran askeri hükümet durumu o kadar kötü yönetmeye koyuldu ki, aynı dönemde derin toplumsal değişimler ülkeyi olumsuz yönde etkilemeye başladı. 1969'da, general Thanom Kittikaçorn politikasını demokratikleştirmeyi kabul etmek zorunda kaldı. Bununla birlikte 17 kasım 1971'de Parlamento feshedildi ve hükümetin yerini bir askeri yönetim aldı. Bu yönetimin başında 1972 kasımından başlayarak birçok öğrenci ayaklanmasını göğüslemek zorunda kalan general Kittikaçorn ile general Prapas Çarusathien bulunuyordu. Ayaklanmaların bastırılmasında şiddete başvurulması, 14 ekim 1973'te askeri rejimin düşmesine yol açan bir protesto dalgasını doğurdu. Bunun üzerine, kral, Bangkok Üniversitesi rektörü Sanya Dharmasakti'nin başkanlığında geçici bir hükümet oluşturdu. Yeni hükümet, 1974'te, ekonomik, toplumsal ve siyasal bunalımı göğüslemek zorunda kalırken, Tayland Komünist partisi'nin yürüttüğü gerilla hareketi de gelişti. 8 ekim 1974'te ilan edilen yeni Anayasa kralın ve Parlamento'nun yetkilerini artırırken hükümetin yetkilerini kıstı. Ocak 1975 milletvekili seçimlerini, Başbakan seçilen ve bir azınlık koalisyon hükümeti kuran Seni Pramoj'un demokrat partisi kazandı (72 sandalye); kardeşi Kukrit Pramoj, martta onun yerini aldı.

1976 ekiminde amerikan üsleri boşaltıldığı sırada, askeri cuntanın başkanı amiral Sangad Çaloryu iktidarı ele geçirdi, Thanim Kraiviçien'in yerine hükümetin başına geçti; bunun üzerine kral Bhumibol baskıcı tipte yeni bir Anayasa ilan etti (22 ekim 1976). 11 kasım 1977'den başlayarak Kampuçya ile sınır çatışmaları artar ve komünist gerilla hareketi güçlenirken, Sangad Çaloryu, Başbakanlığa general Kriangsak Çamanand'ın getirilmesini sağladı. Yeni Başbakan Kampuçya'nın Vietnam tarafından saldırıya uğramasından ve kampuçyalı ve vietnamlı mültecilerin kitle halinde Tayland'a gelmesinden doğan sorunlarla uğraşmak zorunda kaldı. 1980'de istifa eden Çamanand'ın yerini general Prem Tinsulanond aldı. 1981'de bir süre yerini general Sant Çitpatima'ya bırakmak zorunda kaldıysa da, yönetime tekrar el koydu. Ancak durum gerginliğini korudu. 1983'te meclis feshedildi. Seçimlerden sonra Prem Tinsulanond yeni bir hükümet kurdu. Temmuz 1986'da yapılan seçimlerde en çok oyu Demokrat parti aldı. Hükümeti gene general Prem kurduysa da başarılı olamadı. 1988'de yapılan erken seçimleri Tay ulusu partisi kazandı, Demokrat parti üçüncü parti durumuna düştü. Tay ulusu partisinin başkanı Çatiçay Çunhaven başbakan oldu (1966'dan beri ilk sivil başbakan). Şubat 1991'de yeni bir darbeyle (1932'den beri 17.) yönetime el koyan general Sunthorn Kongsompong yönetimindeki askeri cunta kral tarafından da desteklendi. Aralık 1991'de yeni bir anayasa 1978 anayasasının yerini aldı. Mart 1992'de yapılan bir ölçüde serbest seçimleri askerleri tutan parti kazandı. Cuntanın kuvvetli adamı general Suçinda Krapayun ordudan ayrılarak hükümeti kurdu. Fakat mayıs 1992'de Bangkok'ta patlayan ve pek çok kişinin ölümü veya kaybolmasıyla sonuçlanan ayaklanmanın şiddetle bastırılmasından sonra S. Krapayun haziran 1992'de istifa etmek zorunda kaldı. Aynı yıl ekim ayında yapılan seçimlerden sonra kurulan beş partili koalisyonun lideri başbakan Çuan Leekpai, ülkede demokratik yönetimi yerleştirme çabasına girişti.

J.-P. Nacivet-Explorer

Lopburi'deki Vat Prang Sam Yot'un tapınaklarından biri (XI. yy. ?)

Frédéric-Rapho

SAVUNMA

Kampuçya'yı bir süre işgal eden Vietnam'ın ve komünist gerillanın tehdidi altındaki Tayland, ABD'nin yardımıyla büyük bir askeri güç beslemekteydi. Savunma bütçesi (1983'te 1,5 milyar dolara yükseliyordu) 235 000 kişilik bir orduyu amerikan ve ingiliz silah ve gereçleriyle donatma olanağı sağlamaktaydı.

- *Kara kuvvetleri* (190 000 kişi), 4 askeri bölgeye dağıtılmış durumda, biri zırhlı olmak üzere 12 tümen ve 19 tugaydan oluşur. 200 M-41 orta tankı, 150 "Scorpion" hafif tankı ve 340 M-113 zırhlısı vardır. Ayrıca, 80 uçaklık ve 100 helikopterlik bir hava gücü bulunmaktadır.
- *Hava kuvvetleri* (43 000 kişi), çoğunluğu kontrgerilla için olmak üzere 175 savaş uçağına ve 40 helikoptere sahiptir.
- *Deniz kuvvetleri* (50 000 kişi), 6 firkateyne ve "Gabriel" ve "Exocet" füzeleriyle donatılmış 6 hücumbota sahiptir. Yardımcı askeri kuvvetler çoktur ve çeşitlidir.

EDEBİYAT

En eski metinler, özellikle mezar yazıtları Suhotai dönemine kadar uzanır; bunların en ünlüsü siyam yazısının kökeni sayılan harflerle kazınmış, kral Rama Kamheng'in mezar taşıdır (1292). Bu yazıtta buddhacılığın önemli yer tuttuğu, babaerkil bir rejim altındaki Taylar'ın yaşamı anlatılır. Siyam dilinde yazılmış ilk kitap *Trai Phum* (Üç dünya, 1345), kral Li Thay'ın yazdırdığı bir buddhacı evrenbilim kitabıdır.

Ayuthia döneminde (1350-1767), Saray'da gelişen edebiyatın özelliği, biçim olarak tarihler, yasalar, vaazlar dışında, manzum yapıtların çok oluşudur; içerik olarak da, genellikle buddhacılıktan etkilenmiş öğretici ya da ahlaki öyküler sözkonusudur. Ama aynı dönemde, Ayuthia'nın Birmanlar tarafından 1767'de yakılıp yıkılması, yapıtların tam bir dökümünün yapılmasını, tarihlenmesini ve hangi yazara ait olduğunun kesinlikle söylenmesini olanaksız kıldı. Geleneğe göre, ilk şiirler arasında şunlar sayılabilir: XIV. yy.'dan 1932'ye kadar memurların bağlılık yemini sırasında okunan, brahman esinli bir tören metni olan *Ongkarn Çaeng Nam* (Suya karşı ilenmeler); XV. yy.'a ait on büyük catakanın (Buddha'nın önceki yaşamlarının öyküleri) sonuncusu *Mahaçat Hamluang* ve kahramanının adını taşıyan uzun, trajik bir aşk şiiri olan *Phra Lo*.

Ayuthia edebiyatının altın çağı XVII. ve XVIII. yy.'a rastlar. Phra Narai'nin saltanat döneminden (1657-1688) kalanlar arasında şunlar sayılabilir: Pannasa catakalardan (buddha dinsel kurallarına ait olmayan 50 cataka) alınma manzum masallar: *Samutthahot* ve *Sua Ho* (Kaplan ile öküz); nesir biçiminde kısa bir Ayuthia Kroniğide yazmış olan krallık müneccimінin şiirsel kitabı *Çindamani; Kamsuan Sri Prat* (Sri Prat'ın yakınmaları) adlı ünlü nirat (ayrılık şiiri) ve yılın bayramlarının betimlenmesine aşk üzüntülerinin de katıldığı şiir *Thavathotsamat* (On iki ay).

Prens Thammathibet'in (1732-1755) ince doğa betimlemesiyle dolu şiirleri ve *Gemici şarkıları* (He Rua), yine tayland edebiyatının büyük klasiklerinden biri olan *İnao* (krallık tiyatrosuna uyarlanmış bir cava efsanesi) XVIII. yy.'ı doldurur. Bu saray edebiyatına koşut olarak yüzyıllardan beri süregelen dinsel ya da dindışı başka metinlerin de bulunması gerekir. 1767 yılındaki birman istilası ülke edebiyatının neredeyse tümüyle yok olmasına neden olduysa da, eski yapıtların genellikle değiştirilerek yeniden yazılmasıyla, özdeş temaların işlenmesiyle ve yeni yapıtların ortaya çıkmasıyla kısa sürede bir yeniden doğuşa tanık olundu. Kral Thonburi (öl. 1782) din, tarih ve hukuk metinlerinin yeniden yazımına girişti ve ulusal kültürün bir parçası olan *Ramakien*'in (hintçe *Ramayana*'nın taycaya uyarlanmış biçimi)

parçalarını birleştirdi. Rama I (1782-1809) *Ramakien* öykülerinin tam metnini yazdı, 1798'de bitirdi ve krallığı sırasında *Samkok* adlı çin tarihsel romanının çevirisi yapıldı. Rama II (1809-1824) *İnao*'nun ve *Ramakien* öykülerinin yeni bir yazımını hazırladığı gibi halk tiyatrosu için oyunlar da yazdı; *Phra Aphaimani*'nin (50 000 dize) ve çok güzel ayrılık şarkılarının yazarı Sunthon Phu'nun da (1786-1855) aralarında bulunduğu şairler komitesine ünlü *Hun Çang Hun Phaen* masalını yeniden yazdırdı. Rama III döneminde (1824-1851) bonzu prens Paramanuçit (1790-1853), Buddha ve tarih efsanelerinden önemli bir şiirsel yapıt çıkardı, ondan sonra nesir olarak *Ayuthia'nın kısa tarihi*'ni yazdı. Mongkut (1851-1868) ve Çulalongkorn (1868 -1910) dönemlerinde Batı ile ilişkilerin gelişmesi ve tipografinin ülkeye girmesi edebiyatı değiştirip çerçevesini genişletti nesir yaygınlaştı ve ilk dergiler ortaya çıktı. 200'den fazla kitabın yazarı olan prens Damrong adlı bilgin, eski elyazmalarını bastırdı ve sözlü edebiyatı yazıya geçirtti. Vaciravudh (1910-1925) Batı'dan gelen yeni edebiyat biçimlerini öne çıkardı ve Shakespeare, Molière ve Labiche'i uyarladı. Eğitimin de gelişmesiyle yazarlar çemberi genişledi, basın roman, makale, hikâye yayımlamaya başladı: 1929'da Akat Damkoeng'in (1905-1932) *Théâtre de la vie* (fr. çev.) ile ve 1930'da taylandlı ilk modern kadın romancı Dokmasot'un (1906-1963) *Quelqu'un de bien* (fr. çev.) adlı romanıyla batı tipi roman kendini kabul ettirdi. İkinci Dünya savaşı'ndan önce, Sri Burapha, Malai Çuphinit (1906-1963) gibi yazarlar yapıtlarına sosyopolitik düşünceler soktular M. R. Kukrit Pramoj (doğm. 1911) *Quatre Règnes* (fr. çev.) [1953] ve *Bambou rouge* (fr. çev.) [1954] gibi toplumsal romanlar yayımladı. Çok başarılı kadın yazarların (Suvanni Suhontha [doğm. 1933], Botan [doğm. 1945], Krisna Asoksin [doğm. 1931]) kalem oynattığı roman alanı, büyük bir okuyucu kitlesine sahip olurken, şiir de Angkarn Kalyanapong (doğm. 1926) ve Naovarat Pongpaibun (doğm. 1939) tarafından en iyi biçimde temsil edildi. 1977'den bu yana, edebiyat eleştirisi *Lok Nangsu* (Kitap dünyası) dergisinde başarıyla sürdürülmektedir.

ARKEOLOJİ VE SANAT

Çinhindi'nin orta kesiminde tay krallıklarının kuruluşuna bağlı olarak ancak XIII. yy.'dan itibaren gelişme gösteren gerçek anlamda tayland sanatı -ya da siyam sanatı- yine de, kabaca günümüzdeki Tayland'a denk düşen ülkenin uzun sanatsal geçmişinin değişik düzeylerde mirasçısı durumundadır. Yeni keşifler, bir yandan bu geçmişin zenginliğini ve karmaşık niteliğini gözler önüne sererken, öte yandan teknik alandaki bazı değişmez noktaları ortaya çıkardı: kaya resminin, grafik anlatımın ve çoğu kez ateş sanatlarıyla (seramik, bronz) ilişkili olarak modlajın (yalancı mermer) önemi. Hintlileşme sürecinin başlangıcından (yaklş. IV. yy.) itibaren, buddhacılığın (özellikle "Küçük taşıt" denilen *theravada*) başlıca esin kaynağı olduğunu da belirtmek gerekir. Tayland sanatında, tarihçilerin benimsediği bölümlemeden yola çıkılarak dokuz evre tanımlanabilir. Art arda gelen ya da az çok çağdaş olan bu evreler birbirlerinden, tarihi ve coğrafyayı olduğu kadar üslupları da göz önünde tutan değerlendirmelere göre ayırt edilirler.

• *Tarihöncesi ve öntarih* (İ. S. I. ve II. yy.'lara kadar). Tarihöncesi endüstriler Yontmataş döneminden başlayarak iyi temsil edilmekle (Hvee Noi vadisi; K. kaya sığınağı) birlikte mikrolitlere rastlanmaz. Nekropolislerde (Yenitaş sonu ve Tunç çağı) bol miktarda ve özgün nitelikte çanak çömlek ele geçirildi: yanlış bir biçimde çin tipleriyle özdeşleştirilen Ban Kao (Kançanaburi ili) üç ayaklı kapları; önceleri kazılı, ardından boyalı (en ayırtedici olanları bunlardır) bezekli Ban Çieng (Udon Thani ili) ve K. -D. bölgesi (I. binyıl, bir ölçüde Dông Son sanatıyla ilişkili son evre bronzlarıyla birlikte) çanak çömleği. Ban Don Ta Phet (Kançanaburi ili) ve Hok Phlap (Ratburi ili) nekropolisleri de Son Tunç çağına aittir; bunlardan ilki Hindistan'la, ikincisi de Güney Çin denizi'nin çevresindeki ülkelerle ilişkilerin varlığını ortaya koydu.

• *İlk tarihsel dönem* (yaklş. III. -VI. yy.). Hint dünyasıyla ilişkilerin güçlenmesi ve doğu ülkelerinin etkisinin zayıflaması, büyük bir olasılıkla çin metinlerinde sözü edilen ilk prenslikler dönemine rastlar. Mekong havzasında görülen etkinlik yarımadaya doğru yayılır: hint (özellikle Andhradeşa) kökenli heykeller ve kült eşyalarının yanında bazen hellenistik ya da roma bronzlarına, takılarına ve mühürtaşlarına rastlanır. Buddha'nın ve kimi tanrıların yörede gerçekleştirilen ilk heykelleri (taş, bronz) büyük bir olasılıkla V.-VI. yy.'lardan daha öncesine uzanmaz. Çoğu kez yeniden kullanılmış olan yalancı mermer ve pişmiş toprak parçalar (U Thong), günümüze ulaşamamış bazı yapıların varlığını kanıtlamaktadır.

• *Dvaravati sanatı* (yaklş. VII.-XI. yy.). Özde buddhacılıkla ilgili olan ve ikonografisinin özgünlüğü ve geniş etkisiyle dikkati çeken bu sanat, coğrafi, hatta tarihsel sınırları bilinmeyen Dvaravati mon krallığı'na kesin bir biçimde mal edilememektedir. Mimarlık (yalancı mermer kaplı tuğla, daha ender olarak da laterit: değişik plan ve boyutlarda *stupa* ve teraslar) iyi bilinmemekle birlikte (*stupa*'ların üst bölümleri tümüyle yok olmuştur), genelde daha iyi korunmuş olan süslemeler (yalancı mermer, daha ender olarak pişmiş toprak) halkında daha çok bilgi vardır. Bunların büyük bir bölümü figüratiftir: Buddha ve tanrı tasvirleri, cataka sahneleri vb. (Nahon Pathom, U Thong, Ku Bua vb.). Heykel sanatında "avrupa" ya da "hint" tarzında, ayakta ya da oturan Buddha heykellerinin (taştan, kimi kez dev boyutlarda; bronzdan) yanı sıra bazı güzel brahman idolleri de (özellikle Vişnu) yer alır. Ender olmakla birlikte kabartmaların hemen hepsi yüksek bir plastik niteliktedir. Hemen her yerleşmede bulunan (yaklş. VIII. -IX. yy.) taştan büyük Yasa tekerleri (buddhacı öğretinin simgeleri) ile K. -D. sanatına özgü (Muang Fa Det) oldukları sanılan üzeri figürlerle kaplı büyük steller, khmer baskısı altında (XI. yy. ve devamı) hızla gücünü yitiren bu sanata özgü yapıtlardır. Zayıflamasına karşın Dvaravati sanatı yüzyıllar boyunca ikonografiyi ve teknikleri etkilemeye devam etmiştir.

• *Şrivicaya sanatı* (yaklş. VIII.-XIII. yy.). Daha ilk evreden başlayarak deniz yoluyla gelen önemli katkılarla kendini belli eden Tayland yarımadası sanatı için geleneksel olarak bu terim kullanılır. Endonezya'daki Şrivicaya krallığı'nın genişlemesiyle (VIII. -XIII. yy.) Tayland yarımadasında, özellikle mahayanaya özgü ve doğrudan Şailendra hanedanı sanatına bağımlı olan, ancak, özgün nitelikler gösteren bir sanat gelişti. Bu sanattan günümüze tuğladan yapılmış birkaç yapı kalıntısı (Çaiya: Çedi Vat Keo; büyük ölçüde elden geçirilen Phra Boromathat Çaiya; vb.) ile çoğu kez olağanüstü güzellikte olan heykeller (özellikle bronz: Çaiya'daki Avalokiteşvara) ulaşmıştır.

• *Lopburi* sanatı* (yaklş. VII.-XIII. yy.). Bu ad Lopburi'nin Khmerler tarafından işgalini (XI. yy. ve devamı) hatırlatmakla birlikte, aslında, buddhacı (daha çok mahayana buddhacılığı) ya da brahmancı khmer sanatını (ya da "khmerleşmiş" sanatı) belirtmektedir. Önceleri doğu bölgesiyle (Korat yaylası, Mun vadisi) sınırlı kalan bu sanat, daha sonra, Khmerler'in Menam havzasında ilerlemelerine koşut olarak, doğudan batıya doğru yayıldı. Mimarlık, kampuçya mimarlığıyla doğrudan bağlantılı olmakla birlikte, tuğla kullanımı ve yalancı mermer süsler (tuğla ya da laterit üzerine) ağır bastı. Yaklaşık VIII.-IX. yy.'larda Sı Thep (taş) ve Prahon Çai (bronz) heykelleri dikkate değer bir özgünlük ve güzelliğe ulaştı. Jayavarman VII zamanında (1181-1218'e doğr.) ve Bayon khmer üslubunun doğrudan etkisiyle en yüksek gelişme düzeyine ulaşan Lopburi sanatı, daha sonra, khmer egemenliğinin sona ermesiyle (1250'ye doğr.) birlikte, birkaç dikkat çekici Buddha heykeliyle ve Ayuthia dönemi mimarlığının en belirgin özelliklerinden biri haline gelecek *prang* formülünün ortaya çıkmasıyla (Lopburi: Vat Pra Si Ratana Mahathat, XIII. yy.) yeniden özgün bir nitelik kazandı. K.-D.'da, "Lopburi" gelenekleri XVII. ve XVIII. yy.'lara dek varlığını sürdürdü (Prasat Muang Thi ve Se Or, Surin ili).

• *Suhotai* sanatı* (1250'ye doğr. -XV. yy.).

S. Held

"yürüyen" Buddha ve Yeryüzü'nü tanık gösteren oturan Buddha Suhotai harabelerinde bulunan yüksekkabartma ve heykel XIII.-XIV. yy.

TAYLAND ARKEOLOJİSİ VE SANATLARI

Çiangmai'deki Çedi Çet Yot'un yalancı mermer süslemelerinden bir görünüm

Frédéric-Rapho

Viaud-Explorer

kral Naresuen'in Birmanlar'ı yendikten sonra 1593'te Ayuthia'da yaptırdığı Pra Çedi Çai Mongkon Ayuthia sanatı

Hinz

abhayamudra hareketini yapan ayakta Buddha boyalı ağaç, bronz Bangkok okulu, Rattanakosin dönemi *Ulusal müze, Bangkok*

İPS

Zachary Taylor

Suhotai krallığı ile doğrudan ilişkili olan bu sanat, tarihleri oldukça kesin bir biçimde saptanmış ilk gerçek tay sanatıdır; özellikle heykelcilik alanında etkisi, krallığın süresini fazlasıyla aşmıştır. Hükümdarların dindarlığının teşvik ettiği bu sanat, yalancı mermerin önemli bir rol oynadığı dinsel yapıların bolluğu ve çeşitliliğiyle dikkatı çeker (Suhotai, Si Saççanalai, Kampheng Phet). Duvar resimlerinden geriye fazla bir şey kalmamasına karşın, yüksek bir tinselliği yansıtan heykeller (özellikle bronz) estetik güzellikleri ve yetkinlikleriyle dikkati çeker ("yürüyen" Buddha). Çinli çömlekçilerin mirasından yararlanan seramik sanatında, geniş çapta ihraç edilen (Doğu ve Uzakdoğu) güzel ve özgün ürünler ortaya kondu (Savankalok, Çalieng: seladonlar, sırlı greler vb.).

• *Lan Na* ya da *Çiangmai* sanatı* (yaklş. XIII.-XIX. yy.) Kısmen 1292'de fethedilen Haripuncaya (bugün Lamfun*, kendi öz sanatıyla: Vat Kukut) mon krallığı toprakları üzerinde kurulan eski kuzey krallığının sanatıdır. Büyük ölçüde pala sanatının etkisi altında kalmış bir buddha heykel üslubunun (bronz heykeller) XI. yy.'a doğru merkezi olduğu düşünülen (bu geleneğin doğruluğu kanıtlanamamıştır) Çieng Sen kentinin adıyla, "Çieng Sen sanatı" olarak da anılır. XIV. yy.'dan başlayarak Suhotai sanatının güçlü etkisine maruz kalan bu sanat çok geçmeden yozlaştı. Oldukça güzel yalancı mermer kabartmalarla süslü yapılar (Çiangmai: Çedi Çet Yot, 1450'ye doğr), değişik etkileri (özellikle Birmanya etkisi) yansıtır. Büyük manastırlardaki ahşap yapılar (XIX. yy.) ve ağaç oymalar, çoğu kez dikkate değer bir güzelliktedir. Seramik, Suhotai sanatına bağımlıdır (Sankampheng).

• *Ayuthia* sanatı* (1350'ye doğr.-1767). Krallığın ulusal birliği sağlamasıyla birlikte, daha önceki sanatların bir sentezine gidildi. Bunun ardından, soğuk bir akademicilikle dikkati çeken özgün bir üslup gelişti. XIII.-XV. yy.'larda özellikle Buddha heykelleriyle temsil edilen *U Thong üslubu*, bireşimin çeşitli öğelerini oldukça iyi yansıtır: Dvaravati, Lopburi (daha fazla), Suhotai (sonuçta baskın çıkan etki) sanatları. Aynı eğilimleri ortaya koymakla birlikte mimarlık, *prang* ve *stupa*'ların giderek daha özgün biçimlere doğru gelişmesi (Vat Çai Vatthanaram, 1630; Vat Phu Hao Thong, 1745 vb.) ve büyük "klasik" manastırların inşa edilmesiyle ayırt edilir (bu manastırların çoğu Ayuthia'da 1767 yağmasında yerle bir edildi, fakat taşradakiler varlıklarını sürdürdü). Heykel sanatı (bronz, taş, yalancı mermer) bazen basmakalıp ve yapmacıklı gözükse de (XVII.-XVIII. yy.'ların süslü buddhaları), uzun süre ilgisiz kalınmayı hak etmemiştir. Son zamanlarda yapılan araştırmalarla daha iyi tanınan resim (özellikle duvar resmi), "siyah ve yaldızlı" lakalar gibi, sağlam bir süsleme anlayışı ile yaşamın eleştirel gözlemini bir araya getirerek, bilgili bir sanatın tüm kaynaklarını göz önüne sermektedir.

• *Bangkok sanatı* (XVIII. yy. sonundan günümüze; *Rattanakosin* dönemi, 1782-1910). Başkentin kısa bir süre için Thonburi'ye taşınması (1767-1782) geleneklerle hiçbir kopukluğa yol açmadığından, Bangkok sanatı, Ayuthia sanatının doğrudan mirasçısı sayılır. İlk üç hükümdarlık döneminde görülen yoğun sanatsal etkinlik (mimarlık, resim), XIX. yy.'ın ikinci çeyreğinde ortaya çıkan belli bir çin hayranlığına (Thonburi: Vat Raça Orot) ve ikonografi alanında yeni arayışlara karşın, çatışmasız bir gelişmeye tanıklık eder Batı kültürüne hayran bir akılcı olan Rama IV'ün hükümdarlığından (1851-1868) başlayarak, Batı'nın etkisi giderek belirginleşti (resim, mimarlık). Özellikle başkentte yeniklasik ve yenigotik üsluplarda yapılar inşa edilirken, diğer bazı anıtlar yeni eğilimlerle geleneğin bir sentezini sundu (V. hükümdarlığın başlıca mimarı ve sanatçısı olan prens Naris'in Bangkok'ta yaptığı Vat Bençamabopit ya da "mermer tapınak"). Bu melez mimarlığın ilgi uyandırmaya devam etmesine karşın, yeni yapılan binaların çoğu dünyadaki büyük mimarlık akımlarına uyar. Diğer sanatlar için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Bu eğilim, 1943'te Silpakorn Güzel sanatlar üniversitesi'nin kurulması ve genellikle Batı'da yetişmiş olan hocaların dersleriyle daha da belirginleşmiştir.

TAYLAND körfezi, esk. **Siyam körfezi,** Güney-doğu Asya'da körfez, Güney Çin denizi'nde, B.'da Malezya, K.'de *Tayland*, D.'da Kampuçya ve Cà Mau çıkıntısıyla sınırlandığı Vietnam arasında.

TAYLAR, Tayland, Kuzey Birmanya (Çanlar), Laos (Laolar), ve Güney Çin'in çoğunluktaki halkı; yaklaşık 60 milyon nüfus. Çin'den Güney-doğu Asya'ya gelen, brahmancılıktan etkilenmiş buddhacılar olan Taylar, animist inançlarını ("phi" tipi) korurlar. Genellikle, toplumları babaerkil ve tekeşlidir.

TAYLASAN a. (ar. *taylasan*). Esk. giy. **1.** Sarığın omuza sarkıtılan ucu. (Ulemadan olanlar başlığın, kadiri tarikatı şeyhleri tacın sol yanından; mevlevi tarikatından olanlarsa sikkenin arka tarafından taylasan bırakırlardı. Genellikle uzunluğu 20 cm'yi geçmezdi, yalnız mevlevilerinki 35 cm'ydi.) [*Dalyasan* da denirdi.] **—2.** Başa ya da boyna sarılan şal.

TAYLOR, ABD'de (Michigan) kent, Detroit yerleşmesinin güney-batı'sında; 77 500 nüf.

TAYLOR (Jeremy), anglikan dinbilimci (Cambridge 1613 - Lisburn, İrlanda, 1667). Charles II döneminde Dublin Üniversitesi şansölye yardımcısı ve Down ve Connor piskoposu oldu. Hitabet yeteneği ve bilgisi nedeniyle kendisine "dinbilimcilerin Shakespeare'i" adı verildi.

TAYLOR (Brook), ingiliz matematikçi (Edmonton 1685 - Londra 1731). Küçük soylular sınıfındandı, Royal Society'ye üye oldu (1712), zamanının bilimsel sorunlarını deneysel olarak inceledi ve yeni bir perspektif kuramı gelistirdi. En önemli yapıtı olan *Methodus incrementorum directa et inversa* (1715) ile, sonlu farklar hesabının kurucuları arasında yer aldı; bu hesabı, serilerin içdeğer biçme ve toplam alma işlemlerinde kullandı. Yine bu yapıtında şu konuları ele aldı: diferansiyel denklemlerin tekil çözümlerinin belirlenmesi, değişken değiştirme problemi, salınım, vurum ve eğrilik merkezlerinin belirlenmesi ve titreşen tel. Bir fonksiyonun seri halindeki bir açılımına onun adı verildi.

Taylor serisi. Mat. çözlm. z_0 merkezli bir daire üzerinde holomorf olarak verilen bir f fonksiyonu için

$$\sum_{n=0}^{\infty} a_n \cdot (z - z_0)^n$$

tam serisi, burada $a_n = \frac{1}{n!} \cdot f^{(n)}(z_0)$ dir, bu, D üzerinde yakınsak olan, toplamı f ye eşit biricik seridir. Daha belirgin biçimde bu, z_0 *noktasında* f *ye eşlik eden Taylor serisi* adını alır. Gerçek sayılar halinde, f nin Taylor-Young açılımı elde edilir.

TAYLOR (Zachary), amerikalı siyaset adamı (Montebello, Orange County, Virginia, 1784 - Washington 1850). General; Meksika'ya karşı savaşta Louisiana ve Texas'ta komutanlık yaptı, Monterey'i aldı (eylül 1864), Buena Vista'da Santa Anna'yı yendi (şubat 1847); bu başarıları ABD Başkanlığına seçilmesini (1848) sağladı. Koleradan öldü.

TAYLOR (Tom), ingiliz yazar (Bishop Wearmouth, Durham, 1817 - Wandsworth 1880). Hukukçuydu. Sağlık bakanlığı'nda müsteşarlık (1854-1871) yaptı, mizah dergisi *Punch**'ı (1874) çıkardı, toplumsal içerikli aile güldürüsünün yaygınlaşmasını sağladı (*Our American Cousin*, 1858).

TAYLOR (Frederick Winslow), amerikalı mühendis (Philadelphia 1856 - *ay. y.* 1915). Önce Philadelphia'da küçük bir makine atölyesinde çıraklık yaptı, 1878'de Midvale Steel Co.'ya girdi, burada bir işin yapılması için geçen zamanı hesapladı. Kronometreyle ölçme sistemini geliştirdi. Bunu, işçi için eğitici bir araç ve zaman ölçme yöntemi haline getirdi. Süreler, belirli bir işteki yetenekli bir işçinin çalışması örnek alınarak hesaplanıyordu. Taylor, işçinin emeğini karşılayan ve onu çabasını sürdürmeye teşvik eden bir ücret sistemi saptadı. Araştırmaları, "taylorizm*" diye anılan bir ilkeler ve yöntemler bütünü haline geldi. Manifacturing İnvestment Co.'daki kısa bir deneyimden sonra Bethlehem Steel Co.'da çalışmaya başladı. Bu sırada hızlı kesme çeliğini, daha genel adıyla "hız çeliği"ni keşfetti (1900). Bunun dışında, peletleme, kayışla aktarma vb. gibi birçok teknik geliştirdi. Başlıca yapıtları: *Shop Management* (İş idaresi) [1903], *Principles of Scientific Management* (Bilimsel yönetimin ilkeleri) [1909].

TAYLOR (Griffith), önce avustralyalı, sonra kanadalı olmuş ingiliz kökenli coğrafyacı (Walthamstow 1880 - Sydney 1963). Scott'la birlikte Antarktika seferine katıldıktan sonra (1910-1912) Avustralya'ya yerleşti ve ülke nüfusunun artırılmasında çevrenin getirdiği sınırları ortaya koymasıyla kendini tanıttı. Bir basın kampanyasının kurbanı olarak Sydney Üniversitesi'nden ayrılıp Toronto Üniversitesi'ne geçti. Avustralya coğrafyasını yarattıktan sonra Kanada coğrafyasının doğmasına katkıda bulundu.

TAYLOR (Maxwell Davenport), amerikalı general (Keytesville, Missouri, 1901 - Washington 1987). Topçuydu, 1942'de hava birliklerine geçti, Normandiya'da kendini tanıttı (1944), daha sonra Arnhem'de bir paraşütçü tümenine komuta etti. VIII. ordunun, daha sonra Kore'de amerikan kuvvetlerinin komutanı oldu, 1955'te genelkurmay başkanı olarak Ridgway'in yerine geçti ve kara kuvvetlerinin öneminin korunmasından yana çıktı. Çatışmaların sınırlandırılmasını savundu ve yoğun misillemeler kuramına karşı çıktı. 1959'da Eisenhower tarafından emekliye ayrıldı. 1961'de Kennedy tarafından yeniden göreve çağrıldı, 1962'de kurmay başkanları

komitesi başkanı oldu. Saigon'da büyükelçilik yaptı (1964-65), Başkan Johnson'ın askeri danışmanlığına getirildi (1965 -1969).

TAYLOR (Spangler ARLINGTON BROUGH, **Robert** — denir), amerikalı sinema oyuncusu (Filey, Nebraska, 1911 - Los Angeles 1969). Sinemaya *Handy Andy* (D. Butler, 1934) ile başladı ve G. Cukor'un *Kamelyalı kadın*'ından (Camille) [1937] sonra zamanının jönprömiyesi oldu. Film üzerine film, kovboy filmleri, melodramlar ya da macera filmleri çevirdi: *Three Comrades* (F. Borzage, 1938), *The Crowd roars* (R. Thorpe, 1938), *Billy the Kid* (D. Miller, 1941), *Quo vadis* (M. Le Roy, 1951), *Kara şövalye* (İvanhoe) [R. Thorpe, 1952], *Kadınlar seferi* (Westward the Women) [W. A. Wellman, 1952], *Son av* (The Last Hunt) [R. Brooks, 1956], *The Law Jack Wade* (J. Sturges, 1958), *Party Girl* (N. Ray, 1958).

TAYLOR (Paul), amerikalı dansçı ve koregraf (Allegheny, Pennsylvania, 1930). M. Graham'ın kumpanyasına girdi (1955); orada *Clytemnestra* (1958), *Alcestis* (1960), *Phaedra* (1962) başta olmak üzere birçok balede başrol oynadı. Koregraf olarak ilk yapıtını 1953'te verdi *(Hobo Ballet)*, sora çeşitli kumpanyalarla çalıştı. Çalışmalarında alışılagelenin dışında bir koregrafi dili kullandı -bu alanda sürekli harekete büyük bir önem verdi- ve müzik eşliği konusunda özgün yenilikler getirdi (kalp atışları). En ilginç yapıtları şunlardır: *Four Epitaphs* (Dört mezar kitabesi) [1956], *Duet* (Düet) [1957], *Three Epitaphs* (Üç mezar kitabesi) [1960], *İnsects and Heros* (Böcekler ve kahramanlar) [1961], *Post Meridian* (1965), *Orbs* (Küreler) [1966] ve özellikle ilk olarak 1962'de oynanan *Piece Pierod* ve *Aureole*. 1962'de kendi kumpanyasını kurdu: Paul Taylor Dance Company. Oynadığı yapıtlar arasında şunlar sayılabilir: *Agathe's Tale*, *Private Domain* ve *Churcyard* (1969), *Big Berta* (1970), *Guests of May* (1972), *Noah's Minstrels* (1973). 1973'te dansı bırakan Paul Taylor kendi kumpanyası için şu yapıtları hazırladı: *Esplanade* (1974), *Runs* (1975), *Airs* (1978), *Diggity* (1979), *Arden Court* (1981), *Mercuric Tidings* (1982), *Roses* (1985), *Kith and Kin* (1987), *Speaking in tongues* (1989), *Of bright and blue birds and the galasun* (1990), *Company B* (1991), *Fact and Fancy* (1991).

TAYLOR (Elizabeth), ingiliz asıllı amerikalı kadın sinema sanatçısı (Londra 1932). Film çevirmeye on yaşında F. M. Wilcox'un *Korkusuz Lassie*'si (Lassie Come Home) ile başladı. G. Stevens'ın *A Place in the Sun* (1951) adlı filminde oynadıktan sonra Hollywood'un en aranılan yıldızlarından biri oldu ve şu filmlerde oynadı: *Kara şövalye* (İvanhoe) [R. Thorpe, 1952], *Devlerin aşkı* (Giant) [G. Stevens, 1956], *Kızgın damdaki kedi* (Cat on a Hot Tin Roof) [R. Brooks, 1958], J. Mankiewicz'in *Bir yaz macerası* (Suddenly Last Summer) [1959] ve *Kleopatra* (Cleopatra) [1963] onu uluslararası bir yıldız yaptı. 1967'de *Kim korkar hain kurttan*'daki (Who's Afraid of Virginia Woolf) [M. Nichols, 1966] rolüyle en iyi kadın oyuncu Oscar'ını kazandı. Bazı filmleri *Hırçın kız* (The Taming of the Shrew, 1967) [F. Zeffirelli], *The Comedians* (P. Glenville, 1967), *Parıltılı gözler* (Reflections in a Golden Eye, 1967) [J. Huston], *Aşkı arayan kadın* (Boom) [J. Losey, 1968], *Gizli merasim* (Secret Ceremony) [Losey, 1969], *The Blue Bird* (G. Cukor, 1976), *Il Giovane Toscanini/ Young Toscanini* (F. Zeffirelli, 1988).

Universalis

Elizabeth **Taylor** ve Richard Burton yönetmenliğini Joseph Losey'in yaptığı *Aşkı arayan kadın* (1968) filminin bir sahnesinde

TAYLOR (Cecil Percival), amerikalı caz piyanocusu (Long İsland, New York, 1933). Aşırı bağımsız, daima sivri öncü bir piyanist olarak, hiç kimseninkine benzemeyen sel gibi ve başdöndürücü bir ses dünyası yarattı. Onun müziği zaman içinde ve klavyenin tuşları üzerinde doruğa ulaşan bir aşırı enerji düzenlemesidir denebilir. Steve Lacy 1957'de, John Coltrane 1958'de, Archie Shepp 1960'ta, Albert Ayler 1967'de, Mary Lou Williams 1977'de ve Max Roach 1979'da onunla unutulmaz yarışlara girdiler. Cecil Taylor'ın plakları arasında şunlar anılabilir: *Indent* (Çentik) [1972], *Air above Mountains* (Dağların üstündeki hava) [1976], *Dark to Themselves* (Kendilerine karanlık) [1976].

TAYLOR (Jonathan), ingiliz dansçı (Manchester 1941). Leonide Massine'nin Balletto Europeo'sunda (1960), Amsterdam Ballet'te (1960-61) ve Ballet Rambert'de (1961'de başlayarak) dans etti. Norman Morrice'in yapıtlarının (*Conflicts* [Anlaşmazlıklar], 1962; *The Realms of Choice*, 1965; *Hazard* (Rastlantı), 1967; *Blind-Sight* [Kör bakış], 1969), John Chesworth'unkilerin (*Time Base*, 1966; *Pawn to King 5* [5. Krala köle], 1968); *Embrace Tiger and Return to Mountain* (Kaplanı kucakla ve dağa dön), 1968; *Rag-Dances*, 1971) ilk yorumunu yaptı. Koregraf olarak *Diversities* (Çeşitlemeler) [1966] ve *Tis Goodly Sport* (O büyük eğlence) [1970], *Listen to the Music* (Müzik dinlemek) [1972] balelerini hazırladı.

TAYLORİZM a. (amerikanca *taylorism*, F. W. *Taylor*'un adından). Taylor tarafından ortaya konulan, bilimsel iş düzeni ve işin yerine getirilmesi süreleri denetleme sistemi. —ANSİKL. Taylor'un, XIX. yy.'ın sonunda uygulamaya başladığı ve 1903'te (*Shop Management* [İş yönetimi]) ve özellikle 1909'da (*Principles of Scientific Management* [Bilimsel iş yönetiminin ilkeleri]) yayımlanan iki yapıtında sistemli bir biçimde açıkladığı bilimsel iş düzeninin ilkeleri üç ana fikir çevresinde toplanır: düzenlemenin en önemli yanı işin hazırlanmasıdır (bu da zorunlu olarak tasarımla işin yerine getirilmesi arasında köklü bir ayrım gözetilmesini gerektirir); el, kol ve beden hareketlerinde sistemli bir tasarruf sağlanmaya çalışılmalıdır (böylece "one best way" [en uygun tek yol] bulunur); makineden en yüksek ölçüde yararlanmalıdır. Günümüzde "taylorizm" sözcüğüne yüklenen aşağılayıcı anlam, onun bilimsel iş düzenlenmesi konusundaki bu katı görüşünden ve bunun aşırılık ve yetersizliklerinden (işin küçük parçalara bölünmesi, sık sık işe gelmemeler vb.) kaynaklanmaktadır. Oysa, onun ana amacı -emeğin ve araçların en etkin bir biçimde kullanılması- geçerliğini korumayı sürdürmektedir.

Taylor-Lagrange formülü. Mat çözlm. f, $[a, a+h]$ doğru parçası üzerinde tanımlı, sürekli $f', \ldots, f^{(n)}$) türevlerini kabul eden ve $]a, a+h[$ üzerinde tanımlı bir $f^{(n+1)}$ türevi bulunan bir fonksiyon olduğunda, $]0, 1[$ in en az bir θ değeri için gerçeklenen

$$f(a+h) = f(a) + \frac{h}{1!}\cdot f'(a) + \frac{h^2}{2!}\cdot f''(a) + \ldots + \frac{h^n}{n!}\cdot f^{(n)}(a) + \frac{h^{n+1}}{(n+1)!}\cdot f^{(n+1)}(a+\theta h)$$

biçimindeki bağıntı. Son terime Lagrange kalanı denir; bu terim

$$\int_a^{a+h} \frac{(a+h-x)^n}{n!}\cdot f^{(n+1)}(x)\cdot dx$$

biçiminde de yazılabilir. Bu formülden, sayısal hesapta ya da bir fonksiyonun geniş uzamda incelenmesinde (değişim yönü, bir aralık üzerinde içbükeylik) çok yararlanılır.

Taylor-Young formülü. Mat. çözlm.

$$f(x) = f(a) + \frac{x-a}{1!}\cdot f'(a) + \ldots + \frac{(x-a)^n}{n!}\cdot f^{(n)}(a) + \frac{(x-a)^{(n+1)}}{(n+1)!}\cdot f^{(n+1)}(a) + \varepsilon(x)\cdot\frac{(x-a)^{(n+1)}}{(n+1)!}$$

biçimindeki bağıntı burada ε, $]a, b]$ üzerinde tanımlanmış, x, a ya yaklaştığında 0 a yaklaşan bir fonksiyondur, f de $[a, b]$ parçası üzerinde tanımlı, bu parçada n nci basamağa kadar türevlenebilen ve a da $n+1$ nci basamaktan bir türev kabul eden bir fonksiyondur. Son terime Young kalanı denir. a dolayında ve $n+1$ nci basamaktan Taylor-Young açılımı denen formülün ikinci yanı, f fonksiyonunun yerel incelenmesinde pek yararlı olur.

TAYMAS (Abdullah Battal), Kazan kökenli türk dil bilgini, yazar (Samar Kuybışev 1883 - İstanbul 1969). Orenburg, Troyskiy medreselerinde din bilimleri, arap dili ve edebiyatı okudu; öğrenimini Mısır'da sürdürdü (1904-1908). Troyskiy'de öğretmenliğe başladı. Kazan'da çıkan *Yulduz* gazetesinde çalıştı (1913-1917). Devrim'den sonra *Kurultay* gazetesinin sekreterliğini yaptı. Bu gazetenin kapatılması üzerine *Altay* gazetesini yayımladı. Sibirya'da Kızılcar kentinde arkadaşlarıyla birlikte *Mayak* gazetesinini kurdu. Uygulanan baskı yüzünden Finlandiya'ya sığındı (1921). Türkiye'ye gelerek Matbuat umum müdürlüğü'nde rusça çevirmenliği yaptı, Dışişleri bakanlığı'nda çalıştı. *İbni Mühenna lügati*'ndeki türkçe sözcüklerin indeksini düzenledi (1934). K. Yudahin'in *Kırgız sözlüğü*'nü türkçeye çevirdi (1945-1946). *Kazan Türkleri* (1925) adlı incelemesi, *Rus ihtilalinden hatıralar* (1947) adlı anıları yayımlanmıştır.

TAYMIYR özerk bölgesi, esk. **Dolgano-Nenets,** Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bölge; Krasnoyarsk yöresinde; 862 100 km²; 510 000 nüf. Merkezi *Dudinka* (20 000 nüf.). 1930'da kurulan Taymıyr özerk bölgesi, Avrasya'nın en K. noktasındaki dağlık Taymıyr yarımadasından, güneye ve Orta Sibirya platosu'nun kuzeyine doğru uzanır. Bölgenin iklimi sert, toprakları ise tundra görüntüsündedir. Nüfusun çoğunluğunu Ruslar, Dolganlar, Nenetsler, Ukraynalılar ve Tavgiler oluşturur. Ekonomi, ren geyiği besiciliği, avcılık, balıkçılık ve kürk hayvancılığına dayanır. Dudinka'nın dışında en önemli kent Dikson'dur.

National Portrait Gallery

Brook Taylor
Joseph Goupy'nin bir portresinden ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

Boyer-Roger-Viollet

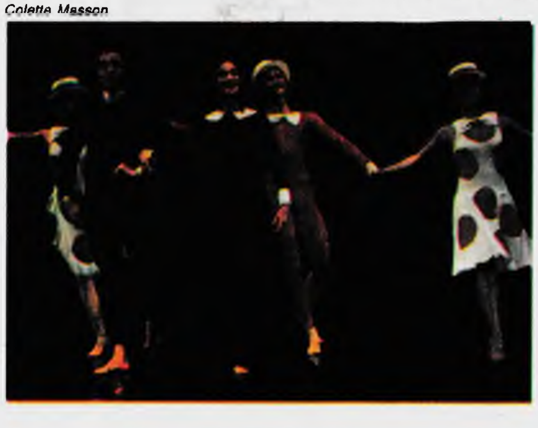
Frederick W. **Taylor**

Gras

Cecil **Taylor** (1973'te)

Colette Masson

Noah's Minstrels
Paul **Taylor** Dance Company
Théâtre de la Ville, Paris, haziran 1973)

TAYMIYR yarımadası, Taymıyr özerk bölgesinde (Rusya) yarımada, Orta Sibirya'nın K. kıyısında, Hatanga çöküntüsü ile Severnaya Zemlya takımadası arasında; 400 000 km^2. B.'da Kara denizi, D.'da Laptev denizi'yle çevrilidir. K.'de Çelyuskin burnuyla son bulur.

TÂY NİNH, Vietnam'da kent, il merkezi; 26 000 nüf. Kaodaciliğin dinî merkezi. —*Tây Ninh ili*, 4 070 km^2; 791 000 nüf. (1989).

TAYNO a. Aravak dili; eskiden Hispaniola adasında konuşulurdu.

TAYPAN a. Avustralya'nın kuzey-doğu'sundaki ve Yeni Gine'deki ormanlarda yerde yaşayan ve sokması genellikle öldürücü olan çok hareketli ve çevik, büyük yılan. (Bil. a. *Oxyuranus scutellatus;* kobragiller familyası; boy 3 m'ye kadar.)

TAYR a. (ar. *tayr*). *Esk.* **1.** Kuş. **—2.** *Tayr-i hür,* atmaca. || *Tayr-üd-devle,* devlet kuşu.

TAYRA a. Tropikal Amerika'da yaşayan, uzun bacaklı ve kuyruklu, hepçil, ağaççıl memeli. (Bil. a. *Eira barbara;* sansargiller familyası.)

TAYRİYÛN çoğl. a. (ar. *tayri*'nin çoğl. *tayriyyûn*). Esk. biyol. Kuşlar üzerinde araştırmalar yapan bilginler.

Tay-Sachs hastalığı (ingiliz hekim Warren *Tay*'ın [1843-1927] ve amerikalı hekim Bernard *Sachs*'ın [1858-1944] adından). Heksozaminidaz A enzimi eksikliğinden sorumlu bir alelin çift dozda (homozigot genotip) bulunmasından ileri gelen ve tutulan çocukların 2 yaşına doğru ölümüne neden olan kalıtsal hastalık. Hastalık zekâ geriliği, deserebrasyon sertliğinden önce ortaya çıkan kas hipotonisi, körlük ve işitsel aşırıduyarlık belirtileri verir. Neden olan alel Aşkenaziler'de, bu hastalığa rastlanan diğer insan topluluklarına oranla 10 kat fazla (% 1 dolaylarında) görülmektedir; Polonya, Litvanya ve Beyaz Rusya sınırlarına yakın yerlerden olan Aşkenaziler'de özellikle sık görülür. Bu dağılımın mekanizmaları tam olarak aydınlatılamamıştır. Alellerin kapalı küçük insan kümeleri içinde iletilmesiyle ilgili rastlantıların ve heterozigot genotiple (neden olan alelin sağlıklı taşıyıcısı) ilgili ayıklanma avantajının genetik türeve temel olabileceği öne sürülmüştür. Ayrıca bu genotipin vereme karşı daha dirençli olduğu da belirtilmektedir.

Tây Son hareketi, Vietnam tarihinin bir dönemine verilen ad. 1773'te Tây Son (Güney Vietnam'da Binh Dinh eyaleti) köyünden üç erkek kardeş, Nguyên Van Lu, Nguyên Van Nhac ve Nguyên Van Huê, soylu zorbalara ve mandarin bürokrasisine karşı başlatılan ayaklanma hareketinin başına geçtiler. Halkın desteğini kazanan ve kısa sürede Tây Sonlar adıyla ün salan kardeşler, ülkeyi aralarında paylaşan derebeyleri Trinh ve Nguyên'i (1786), sonra kral Lê Chiêu Thông tarafından yardıma çağrılan Çing hanedanlığına mensup Çinliler'i yenilgiye uğrattılar (1789). Tây Sonlar yeniden birleştirilen ülkeyi aralarında paylaştılar, en büyükleri Nguyên Van Huê, Quang Trung adıyla krallığını ilan etti. Önemli reformlara girişildi: verginin hafifletilmesi ve basitleştirilmesi, ortak toprakların dönüşümlü paylaşımının yeniden düzenlenmesi, boş toprakların tarıma açılması vb. Sanata ve edebiyata açık, sınırlı da olsa gerçek bir sosyo-kültürel özgürlük doğdu. Quang Trung'un ölümünden sonra (1792), yabancı müdahalesine bağlı olan, Nguyên Anh'ın (geleceğin Gia Long'u) önderliğindeki soylu ayaklanması Tây Son hareketini sona erdirdi.

TAYŞET, Rusya'da kent, Krasnoyarsk'ın D.'sunda; 34 000 nüf. Metalürji ve kimya sanayileri. Mika işleme. Kereste sanayisi. Besin sanayileri.

TAYTAN, Manisa'nın Salihli ilçesi merkez bucağında belde; 2 712 nüf. (1990).

■ **TAYVAN** ya da **FORMOZA,** Büyük Okyanus'ta çin ada devleti, 150 km genişliğinde bir boğazla ayrıldığı Güney-Çin'in açıklarında; 35 834 km^2; 20 560 000 nüf. (1991). Başkenti *Taibei.* Resmi dili *çince.* Çin, Tayvan'ı 23. ili olarak kabul etmektedir ve Tayvan, 1949'dan beri Milliyetçi Çin hükümetinin merkezidir.

TAYVAN

COĞRAFYA

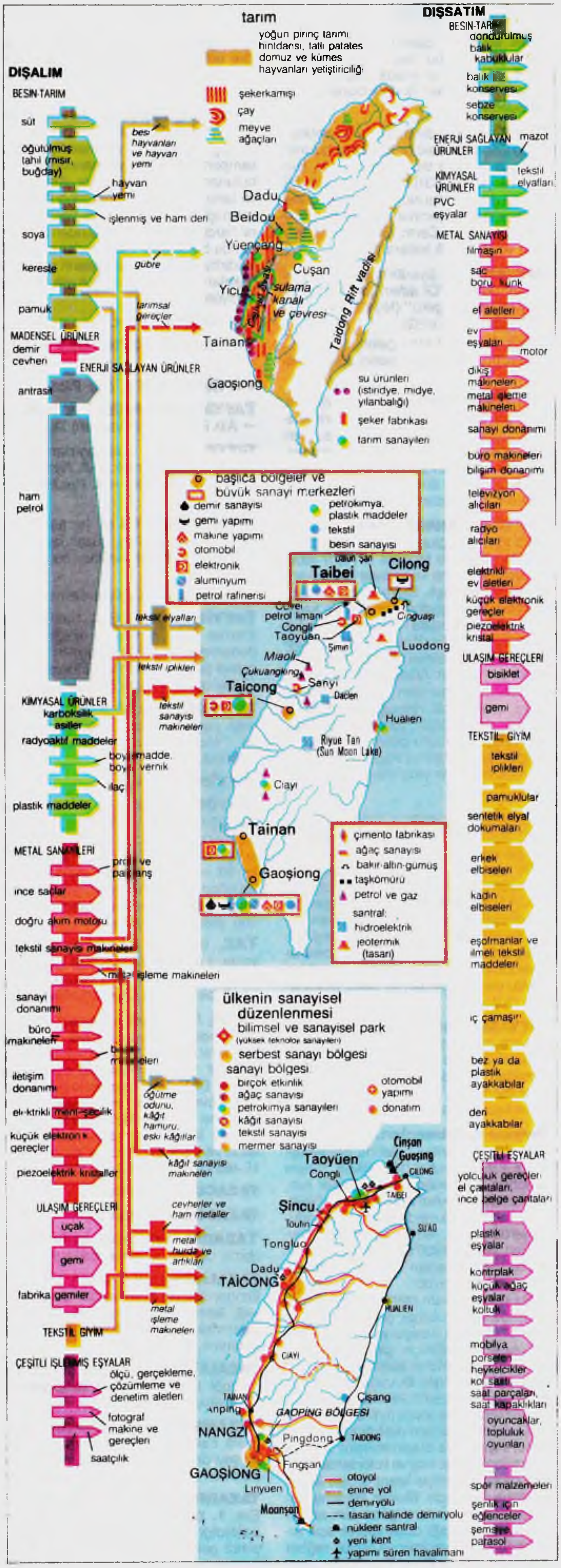
Yerbilimsel açıdan ada, Oligosen'de yeniden kıvrımlanma geçirmiş, Birinci Zaman'la Kretase devri arasında oluşmuş bir sert tabandır. Ama bugünkü yer şekillerini belirleyen daha yakın tarihteki (Pliyosen ve Dördüncü Zaman) kırıklardır; çok yüksek Congyang Şan (en yüksek doruğu 4 000 m'ye yakındır; paralel uzandığı doğu kıyısından Taidong çöküntüsü ve dağlarıyla [1 000 m] ayrılır: tepelere ve havzalara egemen, kuzeyden güneye doğru uzanan sıradağların [Yü Şan ve Ali Şan] batısındadır) sıradağlar; ortadaki genişliği 45 km'yi bulan alüvyonlu büyük batı ovası. Tropikal iklimli Tayvan adası sıcak ve nemlidir (Taibei'de şubat ayında 15 °C), her yere 1 500 mm'den fazla yağmur düşer. Yer şekilleri bu koşulları yerel olarak farklılaştırır: ova yaz musonu etkisiyle 1 500 - 2 000 mm yağmur alır, kışı yağışsız geçer; ama doğu kıyısına yılda 6 m kadar yağmur düşer. Ayrıca Tayvan, eylülde Japonya'ya yönelen tayfunların yolu üstündedir. Batı ovasında yer yer tarla açmak için yok edilmiş orman, hâlâ adanın beşte üçüncü kaplamakta ve 1 700 m'ye kadar tropikal iklime benzeyen bir iklime, daha yükseklerde ılıman iklime (meşe, akçaağaç, karaağaç) özgü bitki türleri ve 2 700 m'den yukarıda da kozalaklılar görülür. Yükseklerde yaşayan (yaklş. 100 000 kişi) yerlilere (Proto-Malaylar) karşılık Çinliler nüfusun çok büyük bölümünü oluşturur: % 80'i, XVII. yy.'dan başlayarak, adanın karşısındaki Fucien'den, ikinci olarak Guangdong'dan geldiler; 1949'dan sonra, Çankayşek hükümetini ve Guomindang'ı izleyen ve sayısı 2 milyonu bulan mülteciler (özellikle askerler, aydınlar, bankerler, büyük toprak sahipleri) kabul ettiler. Ama hızlı nüfus artışının (1811'de 2 milyon, 1945'te 6, 1967'de 15, 1977'de 17, bugün 20 milyon) temel nedeni yüksek doğum oranıdır. Dünyanın en yüksek nüfus yoğunluklarından biri Tayvan'dadır; km^2'de 560 kişi olan ortalama nüfus yoğunluğu gerçek yerleşme bölgelerinde (yüzölçümün % 36'sı) km^2'de 1 500 kişiye yakındır. Ölüm oranının yalnızca ‰ 5 olması nedeniyle doğumların sınırlanması Taibei hükümetinin temel sorunlarından biridir.

Bununla birlikte ada zengindir. 1895'ten (Şimonoseki antlaşması) 1945'e kadar adaya egemen olan ve burayı sistemli biçimde işletilen bir sömürge haline getiren Japonlar'ın çok geliştirdiği çin tarzında klasik pirinç üretimi tarıma egemendir. Sulanan alanları genişletmek suretiyle yılda iki kez pirinç ürünü alınmasını sağlayan Japonlar, ayrıca şekerkamışı ve çay tarımını da geliştirdiler. 1949'dan sonra verim artmaya devam etti ve 1953'te gerçekleştirilen toprak reformu toprak mülkiyetini 2,8 ha'la sınırlayarak bireysel çabayı teşvik etti. Tayvan'da, 1,8 Mt pirinç, 0,34 Mt tatlı patates, 5,5 Mt şekerkamışı, 200 000 t muz, 21 000 t çay üretilir. Balıkçılık ve su ürünleri yetiştiriciliğinden yılda 1,5 Mt su hayvanı elde edilir.

Küçük bir madenkömürü havzasında yılda 0,5 Mt kömür çıkarılır. Enerjinin % 85'i, hemen tümü dışarıdan alınan petrolden sağlanır, az miktarda doğal gaz (rezerv 17,8 milyar m^3) adanın petrokimya sanayisine katkıda bulunur: güçlü arıtma kapasitesi (26 Mt) ve özellikle elektrik üretimi (yer şekilleriyle iklim, hidrolik üretimi artırma olanağı verse de elektrik üretiminin % 80'inden fazlası termik kaynaklıdır) petrokimya sanayisinin büyük bölümünü besler. Tayvan'da çok az demir, bakır, manganez, altın ve mika üretilir (bu alanda da yabancılar etkindir). Japonlar'ın daha önce bir çimento fabrikası, bir alüminyum fabrikası ve tersaneler kurdukları adada, tarıma dayalı eski sanayiler (kereste, pamuk ipliği fabrikaları, konserve yiyecekler) sürekli gelişmektedir. 1949'dan beri, mültecilerin beraberlerinde getirdikleri çin sermayesi ve özellikle de hem kesintisiz, hem de büyük miktardaki ABD yardımı, başlangıçta ucuz işgücüne dayalı bir imalat sanayisinin (şeker fabrikaları, pamuk işleme, kauçuk maddeler, çimento, gübre) ortaya çıkmasına, 1967'den sonra da yüksek teknoloji gerektiren üretim kollarının (makine, elektronik, kimya, tersaneler, otomobil ve takım tezgâhları), nihayet anahtar teslimi fabrikalar dışsatımını sağlayan bir teknolojinin gelişmesine olanak verdi. Bunu ticaret altyapısının kurulması izledi; başlıca dört limanın toplam yıllık trafiği 100 Mt'dur. Sanayi büyük ölçüde dışalıma dayandığından ülke sanayisi ayakta kalmak için dışsatım gerçekleştirmek zorundadır. GSMH'nın yarısı ülke dışına gider; 1952'de % 8,1 olan sanayi ürünlerinin GSMH içindeki payı 1991'de % 42,5'e yükselmiştir. ABD ve Japonya Tayvan'ın ticaret yaptığı başlıca ülkelerdir. İç ulaşım bağlantıları, 1890 yılında yapımına başlanan, büyük bölümü Japonlar'ca geliştirilen bir demiryolu ağıyla sağlanır; demiryolu ağını modernleştiren ve yaygınlaştıran milliyetçi rejim, ayrıca kuzeyden güneye doğru uzanan Cilong-Gaoşiong otoyolunun yapımını başlattı. Ulusal havayolu şirketi, haftada 400 uluslararası uçuş ve 750 iç uçuş gerçekleştirir. Yeni Taibei havalimanı, iş ilişkilerinden başka, büyük modern oteller altyapısının kurulmasını destekleyen önemli turizm etkinliklerince de beslenen bu gelişmenin simgesidir. Böylece Tayvanlılar zengin ve ekonomisi iyi dengelenmiş bir ülke oluşturmuşlardır; Tayvan'ın tek sorunu siyasal niteliklidir: kıtadaki aynı ırk ve kültürden gelen komşularla kurulan ilişkilerin bugünü ve yarını.

TARİH

XII. yy.'da ada, Çinliler tarafından sömürgeleştirildi. 1590'da adayı keşfeden Portekizliler, buraya *Ilha Formosa* (Formoza) adını vermekle birlikte adaya yerleş-

şemediler Daha başarılı olan Hollandalılar, batı kıyısında Anping'i kurdular (1624) ve Cilong'a karşı bir ispanyol saldırısını püskürttüler (1642). Çinli korsan Koşinga, adayı eline geçirdi (1661) ve özerk bir prenslik durumuna getirdi; ancak mançu imparatorlar tarafından fethedilen ada, bir çin adasına dönüştü (1683). 1860'ta Ba-

TAYVAN JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

S. Held

Dağlar arasındaki boğazlar

EKONOMİ

tılılar Tayvan'ın, katolik ve protestan misyonerlerin etkisine açılmasını sağladılar. Kıyıda karaya oturan japon balıkçıların öldürülmesi üzerine, Saigo Tsugumiçi komutasındaki bir japon kolordusu Güney'de karaya çıktı (1873), ardından bir tazminat ödenmesinden sonra adayı boşalttı. Tonkin savaşı sırasında amiral Courbet, pirinç ablukası için Cilong'u işgal ettiyse de Lespès, Danşuei karşısında başarısızlığa uğradı (1884). 1885 barışı sırasında Fransa'nın vazgeçtiği adayı, Şimonoseki barışı'yla Japonlar ilhak etti (nisan 1895). İkinci Dünya savaşı boyunca Japonlar, Tayvan'ı bir saldırı üssü olarak kullandı. Kahire konferansı'nda (1943) Çankayşek, Tayvan'ın Çin'e geri verileceği sözünü aldı ve eylül 1945'te ada, Çin'e geri verildi. Çin Halk Cumhuriyeti'nin zaferinden (1949) sonra ada, Milliyetçi Çin'in sığınağı durumuna geldi ve San Francisco antlaşması'yla (eylül 1951) Japonya tarafından resmen devredildi. Bununla birlikte Çankayşek, kıta Çin'inin yeniden ele geçirilmesini, izlediği siyasetin kuramsal hedefi durumuna getirmeyi sürdürdü ve yirmi yıl boyunca yönetimi altındaki Milliyetçi Çin Cumhuriyeti (Tayvan ve üç komşu ada), uluslararası örgütlerde çin yasallığı görünümünü üstlendi. Öte yandan, Pekin hükümeti de Tayvan üzerinde durmadan hak iddia etti. Bu yüzden Çankayşek, ABD'nin desteğiyle, ada bütçesinin % 80'inden çoğunu yutan 600 000 kişilik bir ordu besledi. Kasım 1966'da, oğlu Ulusal savunma bakanı Ciang Cingguo'nun veliahtlık ettiği Çankayşek, "kızılların Kültür devrimi" ile tehlikeye düşürülen "çin toplumunun geleneksel değerleri"ni kurtarmak amacıyla "Kültürel yenilenme" hareketini başlattı. 1972 seçimlerinde Çankayşek ve Guomindang, iktidarlarını korumakla birlikte, ABD'nin Pekin hükümetiyle ilişki kurduğu andan başlayarak milliyetçi hükümetin durumu büyük bir değişikliğe uğradı. Birleşmiş milletler örgütü genel kurulu'nun Taibei delegasyonunu, 35 aleyhte ve 17 çekimsere karşı 76 oyla örgütten çıkarmasından (25 ekim 1971) sonra, tüm Çin'i temsil etme iddiasından vazgeçmek zorunda kalındı. İlkin bu çıkarmayı önlemeye kalkışan ABD, çok geçmeden bu oldubittiyi kabul etti. Çankayşek'in ölümünden (nisan 1975) sonra, Yen Ciagan Tayvan Başkanlığına getirilirken, Başbakan Ciang Cingguo da Guomindang Başkanlığına getirildi. 1978'de Ciang Cingguo, Cumhurbaşkanlığına seçilerek, siyasal yaşamı tam yetkili başkomutan tarafından uygulanan yetkeciliğin acısını çeken ve siyasal geleceği iktisadi refahına dayanan bir ülkedeki yetkilerin büyük bir bölümünü kendi eline geçirdi. Gerçekteyse ABD, Tayvan'ın başlıca dayanağı olarak kaldı ve Taibei ile Pekin arasında, resmi olmayan ticari ilişkiler kuruldu.

Ulusal meclis, mart 1984'te Ciang Cingguo'yu yeniden Cumhurbaşkanı; Li Teng-hui'yi de Cumhurbaşkanı yardımcısı seçti. Mart 1986'daki Komintang merkez komitesi toplantısından sonra siyasal yapıyı liberalleştirme girişimleri başladı. Eylül 1986'da ilk muhalefet örgütü Demokratik ilerleme partisi'nin kurulmasına izin verildi. Temmuz 1987'de 38 yıldan beri yürürlükte olan sıkıyönetim kaldırıldı. Birkaç muhalif parti kuruldu. Cumhurbaşkanı ocak 1988'de ölünce yardımcısı Li Teng-hui bu göreve geçti. Genel af ilan edilerek 7 776 kişi serbest bırakıldı. Nisan ayında Pekin'e ilk defa bir heyet gönderildi. 1989 yılında basına daha fazla serbestlik tanındı, yeni partilere izin verildi. Ocak 1990'da yapılan yerel seçimleri hükümet partisi (Guomindang) bir kere daha büyük bir çoğunlukla aldı. Martta yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini de eski başkan Li Teng-hui kazandı. Ocak 1991'de ikinci bir genel af ilan edildi. Aynı yılın nisan ayında Tayvan ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki savaş haline resmen son verildi. Aralık 1991'de yapılan genel seçimleri gene Guomindang kazandı. Ancak bu seçimlerde, partinin 1948 yılında ana kıtada seçilmiş olan "yaşlı milletvekilleri" ilk defa olarak safdışı bırakılabildi.

TAYY, yemenli arap kabile. İslamlıktan önce Eca dağındaki bir tapınakta bulunan Fils adlı bir puta tapan kabile halkı, Hicret'in 9. yılında (631) islamlığı benimsedi. Kabile daha sonra Nufud çölünün güneyindeki dağlık Şemmer bölgesine geçerek Adi, Cedile, Cerm, Gavs, Man, Nebhan ve Sual adlı kollara ayrıldı.

TAYYAR sıf. (ar. *ṭayeran*'dan *ṭayyâr*). *Esk.* Uçan, uçucu: *"Ol adem şehrine tayyâr olayım şimden gerü"* (Niyazi, XVII. yy.).
—Dokmc. → ELMEĞE.
—Esk. fiz. Gaz haline gelen.
—Esk. tıp. *Rih-i tayyar,* gezici ağrı; romatizma.

TAYYAR EFENDİ, türk matematikçi (öl. İstanbul 1899 ya da 1900). Mühendishanei mülkiye'yi bitirdi, aynı kurumda öğretmenlik yaptı. Eğriler üzerindeki araştırmaları bilim çevrelerinde ilgi topladı. Başlıca yapıtları: *İstinat duvarları, İstanik grafik, Mukavemet-i ecsam, Mebhas-ı miyah.*

TAYYAR MAHMUT PAŞA, türk yönetici (öl. Hacıoğlupazarcığı 1808). Selim III (1789-1807) ve Mustafa IV (1807-1808) dönemlerinde vali ve sadaret kaymakamı olarak görev yaptı. Selim III döneminde idama hüküm giydiyse de Kırım'a kaçarak kurtuldu. Mustafa IV tarafından bağışlanarak İstanbul'a döndü ve sadaret kaymakamlığına getirildi. Ancak, kısa süre sonra şeyhülislam Ataullah Efendi'nin kışkırtmasıyla görevinden alınarak Dimetoka'ya, oradan da Hacıoğlupazarcığı'na sürüldü. İkinci sürgün yerinde öldürülerek kesik başı İstanbul'a getirilip Eyüp'e gömüldü. Tayyar Mahmut Paşa'nın bir divançe tutacak kadar yayımlanmamış şiirleri vardır.

TAYYARAT, -tı çoğl. a. (ar. *ṭayyâre*'nin çoğl. *ṭayyârât*). *Esk.* Çalışmadan kazanılan paralar.
—İkt. tar. Belirli olmayan, saptanmamış gelir. (Sonradan *hasılatı müteferrika* adını aldı.) || Eyalet valileriyle sancak beylerinin yönetimleri altındaki halktan aldıkları vergi. (*Kapıaltı hâsılatı* da denen bu vergi *tahsiliye,* cinayet işleyenlerden alınan *cerime,* voyvodolarla aşiret beylerinin verdikleri *maktu vergi,* armağan ve çeşitli resimlerden oluşurdu.)

TAYYARE a. (ar. *ṭayyare*). **1.** Uçak. **—2.** *Tayyare meydanı,* havaalanı.
—Dilbil. *Tayyare* kelimesi arapçada "çalışmadan, havadan gelen para" anlamında kullanılmıştır. "Uçak" anlamını ise türkçede kazanmıştır.

Tayyare apartmanları, Mimar Kemalettin Bey'in İstanbul Laleli'de gerçekleştirdiği sosyal konutlar (1919-1922). Yangın sonunda evsiz kalan yoksul aileler için, Harikzedegân evleri adıyla, Laleli külliyesi'ne bağlı Koska medresesi'nin bulunduğu yerde yapıldı. 1923'te Belediye'ye devredilen yapılar 1926'da Türk hava kurumu'na verilince adları Tayyare apartmanları'na dönüştürüldü.

Bu konutlar, kare planlı bir yapı adası üzerinde, ortaları avlulu, çatı aralarıyla birlikte altışar katlı, kareye yakın dört bloktan oluşur. 124 aile için, çağdaş toplu yaşamın tüm gereklerini karşılayabilecek biçimde planlanmıştır. İlk uygulamada yalnız ön blokların zemin katında 25 dükkân yer alırken, daha sonra tüm blokların zemin katındaki daireleri dükkâna çevrilerek konut sayısı 114'e düşürülmüştür. Tayyare apartmanları düz kiriş ve kolonlardan oluşan inşaat sistemiyle İstanbul'daki ilk betonarme yapılardır. Bloklar tamamlandığında yangından zarar gören tüm aileleri barındıramayacağı düşünülerek açık artırmayla kiraya verilmiş ve büyük rağbet görmüştür. Mimar Ertem Ertunga'nın planlarına göre yeni bir işlevle donatılarak restore edilen Tayyare apartmanları, 1987'den beri Ramada oteli olarak hizmet vermektedir.

Tayyare madalyası, Mehmet V (Reşat) döneminde, havacılığın gelişmesi ve ilk keşif uçaklarının alınması için açılan kampanyaya maddi ve manevi yardımda bulunanlara verilmek üzere altın, gümüş ve bakırdan bastırılan madalya (1911). Altınları için elli, gümüşleri için beş kuruş berat harcı alınıyordu. Yüz altından fazla yardımda bulunanlar altın madalya ile ödüllendiriliyordu. Bu madalyaların gümüş ve bakırları takılmamak koşuluyla vârislere geçiyordu.

TAYYARECİ a. Pilot.

TAYYARECİ FETHİ BEY →FETHİ BEY.

TAYYARECİLİK a. *Esk.* Pilotluk.

TAYYARZADE AHMET ATAULLAH → ATA BEY (Ahmet Ataullah) Tayyarzade.

TAYYETMEK g. f. (ar. *ṭayy*'dan). *Esk.* **1.** Sarmak, sarıp dürmek. **—2.** Aşmak, geçmek. **—3.** Kesmek. **—4.** Kaldırmak, çıkartmak.

TAYYİB, TAYYİBE sıf. (ar. *ṭayyib,* dişl. *ṭayyibe*). *Esk.* İyi, hoş, güzel: *Tayyib-i hatır* (gönül hoşluğu). *Kelime-i tayyibe* (güzel söz).

◆ **tayyibe** a. İyi, güzel davranış.

TAYYİB (Abdullah **ET-**), sudanlı yazar (Damer 1921). Romanlar, klasik üslupta denemeler, edebiyat eleştirileri ve geleneksel şiirler (*la Nuit et les Étoiles* [fr. çev.], *Échos du Nil* [fr. çev.]) yazdı.

TAYYİBAT, -tı çoğl. a. (ar. *tayyibe*'nin çoğl. *ṭayyibât*). *Esk.* Güzel hareketler, işler: *"Her dü-âlemde bulasın tayyibat"* (Ahmedi, XIV. yy.).

TAYYİBE → TAYYİB.

TAYYÖR a. (fr. *tailleur*). **1.** Terz. Terzilik mesleğinin, kalın kumaştan yapılan elbise, tayyör ve mantoları hazırlama tekniğiyle ilgili uzmanlık dalı; bu tür giysiye verilen ad. **—2.** *Tayyör ceket,* kesimi erkek ceketinden esinlenmiş tayyör yakalı ceket. || *Tayyör yaka,* ense katı yüksek tutulmuş önü yassı devrik yaka.

TAZ, Rusya'da kıyı ırmağı, Batı Sibirya'da; 1 401 km. Yenisey'in B.'sındaki bataklık ovada akar, Kara denizi kıyısında büyük bir girintide *(Taz körfezi)* son bulur.

TAZA, Fas'ta kent, il merkezi, *Taza koridoru*'nda, İnnauven uvedi tarafından akaçlanır. Rif ile Orta Atlas arasında; 95 800 nüf. Önemli muvahhid camisi. Batı Fas ile Doğu Fas arasındaki tek geçidin kentte olması, Taza'nın haraketli bir tarihi olmasına yol açmıştır. Ticaret merkezi.
—*Taza ili,* Mulu'ya vadisinde, Orta Atlas'ta ve Doğu Rif'in kenarlarında uzanır; 15 465 km^2; 704 000 nüf. (1989).

TAZACCU → TADACCU.

TAZACCUR → TADACCUR.

TAZADİT, Moritanya'da, İcil Kediası'nda demir cevheri çıkarma merkezi.

TAZALLÜM a. (ar. *taẓallüm*). *Esk.* **1.** Zulümden şikâyet etme, sızlanma, yakınma. **—2.** *Tazallüm etmek, eylemek,* sızlanmak, yakınmak. **—3.** *Tazallüm-i hal,* halinden sızlanma, şikâyet etme.

TAZALLÜMAT, -tı çoğl. a. (ar. *taẓallüm*'ün çoğl. *taẓallümât*). *Esk.* Yanıp yakılmalar, şikâyetler.

TAZAMMUN a. (ar. *żımn*'dan *tażammun*). *Esk.* **1.** Birçok şey arasında başka bir şeyi de içine alma, kapsama. **—2.** *Tazammun etmek,* içine almak, kapsamak.

TAZARRU, -u a. (ar. *żurūᶜ*'dan *tażarruᶜ*). *Esk.* **1.** Yakarma, yalvarma: *"Senelerce beklediği ruhunun tazarruuna cevap işte şimdi gelmiş, onu uyandırmıştı"* (H. E. Adıvar). **—2.** *Tazarru etmek,* yalvarmak,

yakarmak. **—3.** *Tazarruda bulunmak*, Tanrı'ya yakarmak.

TAZARRUAT, -tı çoğl. a. (ar. *tażarruʿ*'un çoğl. *tażarruʿat*). *Esk.* Yalvarmalar, ricalar.

Tazarruat-ı Sinan Paşa → TAZARRUNAME.

TAZARRUNAME a. (ar. *tażarruʿ ve fars. nāme*'den *tażarruʿ-nāme*). *Esk.* Bir şey dilemek için yalvarıp yakararak yazılan tezkere, mektup vb.

Tazarruname, Sinan* Paşa'nın (öl. 1486) yapıtı (1482'den az sonra; yeni basımı 1971). Türkçe dinsel lirik edebiyatın ürünlerindendir Tanrı'nın birliğini ve sahip olduğu nitelikleri açıklayıp onu över; insanın Tanrı'ya kul olduğunu belirterek ona yakarır. Tanrısal aşkı dile getirir. Hz. Muhammet'i, daha önceki peygamberleri, dört halifeyi, dört imamı, hadis derleyicilerini, şeyhleri, velileri anıp över. Öykülerin, şiir bölümlerinin de yer aldığı yapıt yinelemeleri, bakışımlı tümceleri, uyaklarıyla (seci*) eski sanatlı düzyazının yer yer sadelik gösteren ustalıklı örneklerindendir.

TAZAYYUK, -ku a. (ar. *żīḳ*'ten *tażayyuḳ*). *Esk.* Daralma sıkışma.
—Esk. patol. *Tazayyuk-ı kuddami*, sünnet olmamış kimselerde sünnet derisinin iltihaplanarak büzüşmesi.

TAZE sıf. *(tāze)*. **1.** Henüz özsu içeren, kurumamış, pörsümemiş bitki için kullanılır: *Taze otlar. Vazoya taze çiçekler koymak.* **—2.** Henüz bozulmaya uğramamış, bayatlamamış bir yiyecek için kullanılır: *Taze yumurta. Taze balık. Taze ekmek.* **—3.** *Konserve* ya da *kuru* yiyeceklere karşıt olarak, derhal tüketiciye sunulan yiyecekler için kullanılır: *Taze bakla. Taze fasulye.* **—4.** Yeni olan, yeni yapılmış, yeni uygulanmış bir şey için kullanılır: *Sana bazı taze haberlerim var. Bunlar taze izler.* **—5.** Dinç, sağlıklı, gücü kuvveti yerinde olan, bir kimse, onun bedeni için kullanılır: *Cepheye taze kuvvetler yığmak. Taze bir genç kız. Taze bir teni var.* **—6.** Ed. Çocukluk ya da ilk gençlik çağına özgü içtenlik, saflık, temizlik içeren bir şey için kullanılır: *Taze beyinler. Taze bir hayal gücü. O hâlâ delikanlılık çağının taze ruhunu taşıyordu.* **—7.** *Taze hava*, yeni ilkeler, yeni görüşler getiren şey: *Bu yapıt, siyasi ortamda taze bir hava estirdi.* || *Taze para*, yeni bir kaynaktan sağlanan, istendiğinde kullanılabilecek para.
—Kasapl. *Taze et*, kesimden sonra yeterli süre dinlendirilmemiş et. —Doğal koşullarda korunan et. (*Sıcak et* de denir.)
—Şarapç. *Taze şarap*, taze ve asitliği nispeten yüksek olan şaraplara denir.
—Taşoc. ve İnş. *Taze taş*, ocaktan yeni çıkarılmış taş.

◆ be. Değişime, bozulmaya uğramamış biçimde: *Meyveler, sebzeler nasıl taze tutulur? Ekmekler bir türlü taze kalmıyor.*

◆ a. Genç kız ya da kadın: *Zavallı taze, evliliğinin ikinci ayında eşini kaybetti.*

TAZEHURMATU, K.-D. Irak'ta, Kerkük ilinde kasaba, Kerkük'ün yaklaşık 20 km G.-G.-D.'sunda. Yerel tarım ve ticaret merkezi.

TAZELEME a. Tazelemek eylemi.
—Foto. Bir işleme banyosuna ilk özelliklerini yeniden kazandıran kimyasal ya da elektrolitik etki.

TAZELEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi (somut) tazelemek*, bozulmuş, eskimiş, bitmiş vb. bir şeyi yenisiyle, tazesiyle değiştirmek: *Pencereleri açarak odanın kirli havasını tazelemek. Havuzun suyunu tazelemek. Çayını tazeleyeyim mi?* **—2.** *Bir yiyeceği tazelemek*, kimi yiyecekleri kaynatarak taze duruma getirmek. **—3.** *Bir şeyi (soyut) tazelemek*, unutulmuş, ortadan kalkmış bir şeyin yeniden doğmasını, canlanmasını sağlamak ya da buna yol açmak: *Geçmişi, anıları tazelemek bir işe yaramaz. Bu olay, ona duyduğu hıncı tazelemişti. Bir kimsenin acısını tazelemek.* **—4.** *Bir şeyi (soyut) tazelemek*, bozulduğu düşünülen bir bağı, bir inancı yenilemek: *Nikâh tazelemek.*
—Avc. *İz tazelemek*, köpekler şaşırdıklarında, geri dönerek izi yeniden bulmalarını sağlamak.
—Ekmekç. *Maya tazelemek*, mayaları un ve su katarak yenilemek.

◆ **tazelenmek** edilg. f. **1.** Yenisiyle, tazesiyle değiştirilmek: *Suyu sürekli tazelenen bir havuz. Çaylar tazelendi.* **—2.** Yeniden ortaya çıkarılmak, canlandırılmak: *Dün gece anılar tazelendi.* **—3.** Yinelenmek, depreşmek: *Dertleri tazelenmek.*

TAZELENMEK → TAZELEMEK.

TAZELEŞMEK gçz. f. Taze duruma gelmek; canlanmak, gençleşmek.

TAZELEYİCİ sıf. Foto. *Tazeleyici banyo, tazeleyici çözelti*, miktarı azalmış bir banyoya eklenince banyonun ilk özelliklerini kazanmasını sağlayan bakım çözeltisi.

TAZELİK a. **1.** Değişime uğramamış, bozulmamış, solmamış, pörsümemiş, kurumamış bir şeyin niteliği: *Meyvelerin, balığın, yumurtaların tazeliği. Ekmeğin tazeliği.* **—2.** Gençlik çekiciliğini, diriliğini vb. yitirmemiş bir kimsenin, onun teninin niteliği: *Cildinin tazeliği.*

TAZERBO vahası, Libya'da vaha, Sirenayka'da, Kufra'nın K.-B.'sında.

TAZETİN a. (fr. *tazettine*). Org. kim. Nergisten özütlenen $C_{18}H_{21}NO_5$ formüllü alkaloit.

TAZI a. **1.** İnce uzun gövdeli, çok hızlı koşucu köpek tipi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Tazı gibi*, çok zayıf, ince kemikli ya da çok hızlı koşan, çevik kimse için söylenir. || *Tazıya dönmek*, çok zayıflamak. || *Tazı o tazı ama çulu değişmiş*, bilinen, tanınan bir kimsenin iş başına geçmesi ya da kılık kıyafetini düzeltmesiyle tanınmayacak hale gelmesi durumunda söylenir.
—Hayvc. *Tazı karınlı*, bir hayvandan söz edilirken, karnı tazıda olduğu gibi yüksek olmak. (Bu yapısal durum, köpekte üremeye zararlıdır.)
—ANSİKL. Tazılar yüksek boylu, ince uzun gövdeli, uzunca başlı, uzun burunlu, dar ve çekik karınlı köpeklerdir. Kasları oldukça güçlüdür.
Kimine göre çağdaş tazıların çoğunun ortak kökeni Doğu'dur. Baron gibi düşünen kimilerine göre tazılar çok değişik kökenlidir, sonradan baş ve gövde uzayarak şimdiki biçimi almıştır. Örneğin rus tazısı epanyölden türemiştir, onun uzun gövdeli biçimidir; düz kısa kıllı tazılar (ingiliz tazısı gibi) düz kısa kıllı köpeklerden, İran tazısı (sert kıllı) grifon gibi sert kıllı bir köpekten türemiş olabilir.
Pek çok tazı ırkı arasında belli başlı olanlar şöyle sıralanabilir: tazıların en hızlısı olan ve canlı tavşan peşinde "koşu" köpeği olarak ya da mekanik tavşan ardında "yarış" köpeği olarak kullanılan *ingiliz tazısı* (greyhound); kısa düz kıllı *arap tazısı* (slugi); uzun ve yumuşak kıllı *rus tazısı* (barzoy); *iskoç tazısı* (deerhound); uzun ve yumuşak kıllı *afgan tazısı*; çok hızlı koşan *İran tazısı* (saluki); daha küçük ölçüde her bakımdan ingiliz tazısını andıran *italyan tazısı* (levron); ufak boy ingiliz tazısı *(whippet)*.

TAZICI a. Tazı bakıcısı.
—Kur. tar. Osmanlılar'da padişahın tazılarına bakmakla görevli kimse. || *Tazıcılar ahırı*, Tazıcılar ocağı'nın ahırı. || *Tazıcılar ocağı*, Osmanlılar'da padişahın tazılarının yetiştirilip bakıldığı ocak. (Bostancı ocağı' na bağlı olan bu ocak, Üsküdar'da Doğancılar'daydı.)

TAZILAŞMAK gçz. f. Aşırı ölçüde zayıflamak.

TAZİB →TAZİP.

TAZİBAT, -tı çoğl. a. (ar. *taʿzīb*'in çoğl. *taʿzībāt*). *Esk.* Eziyet etmeler, üzmeler.

TAZİEFF (Haroun), fransız yerbilimci (Varşova 1914). 1948'den başlayarak volkanları inceledi ve merkezi Catania'da bulunan Uluslararası yanardağ araştırmaları enstitüsü'nün kuruluş çalışmalarına katıldı. Araştırmalar yaptı (volkan, volkan-deprem belirtileri mekanizmasının incelenmesi, gaz püskürmesi evresi bileşenlerinin kromatografik çözümlemeleri vb.), bilimsel kitaplar yayımladı, geniş kitle için çok sayıda bilimsel yapıt yazdı ve belgesel film çekti.

TAZİF a. (ar. *żiʿf*'ten *tażʿīf*). *Esk.* **1.** İki kat etme, katlama. **—2.** Miktarı iki katına çıkarma, artırma. **—3.** *Tazif etmek*, iki kat artırmak.
—Esk. mat. İki katını alma. || *Tazif-i mikâb*, küpün iki katını alma.

TAZİFAT, -tı çoğl. a. (ar. *tażʿīf*'in çoğl. *tażʿīfāt*). *Esk.* İki kat etmeler, artırmalar.

TAZİM a. (ar. *ʿaẓm*'den *taʿẓīm*). *Esk.* **1.** Saygı gösterme, ululama, ağırlama. **—2.** *Tazim etmek*, saygı göstermek, ululamak.
—İsl. *Tazim li-emrillah*, Tanrı'nın buyruğunu saygı ile yerine getirme.

TAZİMAT, -tı a. (ar. *taʿẓīm*'in çoğl. *taʿẓīmat*, saygı göstermeler, ululamalar). *Esk.* **1.** Yüksek saygı. **—2.** *Arz-ı tazimat etmek*, saygılarını sunmak.

TAZİMEN be. (ar. *taʿẓīm*'den *taʿẓīmen*). *Esk.* Saygı göstererek.

TAZİP a. (ar. *ʿaẕāb*'dan *taʿẕīb*). *Esk.* **1.** Azap verme, eziyet etme, üzme. **—2.** *Tazip etmek*, eziyet etmek, üzmek. **—3.** *Tazib-i ruh*, can sıkma.

TAZİR a. (ar. *ʿazr*'dan *taʿzīr*). *Esk.* Azarlama.
—İsl. huk. Had* ve kısas* suçları dışında kalan suçlara verilen ceza. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tazir-i ahissa*, sosyal durumları kötü kimselere uygulanan tazir. (Mahkemeye çağrılma, hapis ve dayakla cezalandırma biçiminde yapılır.) || *Tazir-i eşraf il-eşraf*, bilginler, din adamları gibi sosyal düzeyi yüksek kişiler hakkında yapılacak tazir. (Suç işleyen kişiye yaptığının suç olduğu bildirilmek biçiminde yapılır.) || *Tazir-i evsat*, sosyal durumları orta düzeyde olan kişiler hakkındaki tazir. (Bu kişiler mahkemeye çağrılır, kendilerine ihtar ya da hapis şeklinde ceza uygulanır.) || *Tazir-i tedib*, baliğ olduğu halde henüz yükümlülük alma çağında olmayan bir çocuğun işlediği bir suç nedeniyle uygulanan tazir. (Suçlu çocuk hafif bir cezayla cezalandırılır.) || *Tazir ül-eşraf*, üst rütbeli subaylar, büyük tacirler, köy ileri gelenleri vb. kimseler hakkındaki tazir. (Bu kimselere suç işlediğinin bildirilmesi ya da mahkemeye çağrılarak ihtar yapılması şeklinde uygulanır.)
—ANSİKL. İsl. huk. Tazir, islam hukukunda bazı suçlar için Kuran'da ve sünnette belirtilmiş hadd ve kısas cezalarının dışında kalan suçlara uygulanır. Örneğin, dolandırıcılık, yalan yere şahitlik, iftira, 4,25 g altından az değerde şeylerin çalınması gibi suçlar, tazirle cezalandırılır. Tazirle cezalandırılacak suçlarda devlete kanun yapma yetkisi verilmiştir. Osmanlı ceza kanunlarının tamamı tazir suçlarıyla ilgilidir. Devlet bu konuda hâkime takdir hakkı tanır. Tazir cezaları, aynı türden had cezasının en aşağı sınırına varmamalıdır. (Örneğin, had cezasında en az sopa cezası kırk değnek olduğundan, tazir cezası olarak en çok otuz değnek sopa cezası verilebilir.)

TAZİYANE a. (fars. *tāziyāne*). *Esk.* **1.** Kamçı, kırbaç. **—2.** Tezene, mızrap. **—3.** Sebep, vasıta. **—4.** *Taziyane-i baran*, şiddetli yağmur. || *Taziyane-i teşvik*, isteklendirme aracı.

TAZİYE ya da **TAZİYET** a. (ar. *ʿazv*'dan *taʿziye, taʿziyet*). Bir yakınını kaybeden bir kimsenin acılarını paylaşma; başsağlığı: *Taziyetlerini bildirmek.* (Bk. *ansikl.* böl.)
—Din ve Sey. oy. Şiilerin Kerbela* olayıyla ilgili olarak genellikle muharrem ayında düzenledikleri yas niteliğindeki dinsel se-

arap tazısı (slugi)

afgan tazısı

italyan tazısı (levron)

Giansanti-Gamma

Haroun Tazieff

yirlik oyun. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Din ve Sey. oy. İran, Azerbaycan, Doğu Anadolu, Hindistan gibi birbirinden ayrı bölgelerde Kerbela olayı farklı gösterilerle anılır; törene katılanlar bazen çok şiddetli, hatta kanlı dövünme biçimleriyle yaslarını belli ederler. Ağıt okuyan bir şairin (ravzahan), erkek çocuklardan oluşmuş bir koronun, çalgıcıların katıldığı temsiller (taziye) de bu ayinler arasında yer alır. Bu tür temsiller muharrem ayında (özellikle 7-13 muharrem), Hasan'ın şehit edildiği safer ayında, Ali'nin şehit edildiği ramazanda sahnelenir. 3-4 saat süren temsile izleyiciler dövünerek katılır. Sahnede masklara, silahlara, bayraklara, hatta şehitlerin kesik başlarına yer verilir. Bazen temsiller bu iş için yaptırılmış özel binalarda (Şiraz'da Hüseyniye-i Muşir) düzenlenir. Temsillerde iyiler (Hüseyin, ailesi, çevresi) ile kötülerin (halife Yezit ve çevresi) karşıtlığı gösterilir. Kerbela olayından başka, peygamberler tarihinin olayları (Âdem'in cennetten kovulması, İsmail'in kurban edilmek istenmesi), Hz. Muhammet'in hicreti, savaşları, Kerbela'dan sonradaki olaylar, şiilerin öcünün alınması (Emir Teymur [Timurlenk]), veliler (Hallac-ı Mansur, Şems-i Tebrizi, Mevlana) vb. de oyun dağarcığında yer alır. (→ Kayn.)
—İsl. İslam geleneğine göre taziye "el-hükmü lillah" (hüküm Allah'ındır) sözüyle başlar ve sabır ve uzun ömürler dileyen sözlerle ölünün yakınları teselli edilir; ayrıca ölü için rahmet ve cennete girmesi dileğinde bulunulur. Teselli sırasında "inna lillah ve inna ileyhi raciun" (Allah'tan geldik ve yine Allah'a gideceğiz" mealindeki ayeti (II, 156) okumak da sevaptır.
Taziye, kadın ve erkek bütün müslümanlar için sünnettir. Cenazenin gömülüşü sırasında ölenin yakını iş-uğraş içinde bulunacağından taziye ziyaretlerinin ölünün gömülmesinden sonra yerine getirilmesi gerektir. Kabir yanında taziyede bulunmak da mekruhtur.

TAZİYETNAME a. (ar. *ta'ziyet* ve fars. *name*'den *ta'ziyet-name*). *Esk.* Ölen bir kimsenin ardından yakınlarına başsağlığı için yazılan, üzüntüyü bildiren mektup.

TAZİZ a. (ar. *'izzet*'ten *ta'ziz*). *Esk.* **1.** Şerefli kılma, yüceltme, sevgi ve saygıyla anma. **—2.** *Taziz etmek*, ululamak, saygıyla anmak.

TAZLİL a. (ar. *zıll*'dan *tazlil*). *Esk.* Gölge etme, gölgelendirme.

TAZLİL → TADLİL.

TAZMİN a. (ar. *zımn*'dan *tazmin*). *Esk.* **1.** Yol açılan zarar ve ziyanı ödeme. **—2.** *Tazmin etmek*, bir zararı karşılamak, ödemek: *"Bu muhibbe-i kudretten biri diğerini tazmin eder"* (H. C. Yalçın).
—Ed. Bir şiirin içinde başka bir şiirin dizesine ya da dizelerine yer verme. (Örn. *"Feryad bu gülşendeki âheng-i siyehden"* [A. H. Tarhan] dizesinin başına üç dize ekleyerek Y. K. Beyatlı'nın yazdığı kıta.)
—Kamu mal. Bir kamu saymanının yasal hataya düşmesi nedeniyle yaptığı ödemenin Sayıştay'ca yargılanması sonucunda kabul edilmeyerek kendisine ödettirilmesi. (Burada, saymanın eksik belge ile ödeme yapma ya da ceza yasalarına göre suç oluşturmayacak bir kusuru bulunmadığı halde, yaptığı ödeme yasadışı sayılmaktadır.)

TAZMİNAT, -tı a. (ar. *tazmin*'in çoğl. *tazminat*). Hukuka aykırı bir eylem ya da işlem sonucu meydana gelen zarar ve ziyanı ödeme; zarar ve ziyan karşılığı ödenen para. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ask. tar. *Tazminatlar sorunu*, 1919'da Versailles antlaşması ile Almanya'ya kabul ettirilen savaş zararlarının ödenmesinden doğan sorunların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Huk. *Tazminat davası*, hukuka aykırı bir eylem ya da işlem sonucu meydana gelen maddi veya manevi zarar ve ziyanın ödenmesi için açılan dava. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ayni tazminat*, meydana gelen zarar ve ziyanın aynen giderilmesi. (Bu tür tazminatın konusu zarar ve ziyanın parasal karşılığı değil, bozulan durumun eski hale getirilmesidir. Zarar ve ziyanın aynen giderilmesi olanaksız olursa, yargıç nakdi tazminata karar verebilir.) || *Maddi tazminat*, maddi zarar ve ziyanın giderilmesi. || *Manevi tazminat*, kişilik haklarına verilen zararın giderilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Nakdi tazminat*, zarar ve ziyanın parasal karşılığının ödenmesi. (Hukuka aykırı eylem ya da işlem sonucu meydana gelen zararlar, çoğu kez para olarak ödenir. Zarar ve ziyanın aynen giderilmesi daha az rastlanan bir durumdur.)
—İş huk. *Kıdem tazminatı* → KIDEM.
—Uluslarar. huk. Bir devletin üstlendiği uluslararası sorumluluğun dolaysız ve temel sonucu; bu, bir uluslararası hukuk kuralına uymamak yüzünden zarara yol açan ve ilke olarak şeylerin eski durumuna getirilmesi ya da, bunun mümkün olmaması durumunda ve çoğunlukla, maddi zararlar için bir ödeme yapılması. (Manevi zararlar için ise özür dileme ya da pişmanlık bildirme hatta sembolik bir davranış [örneğin bayrağın selamlanması] biçiminde olur.) || *Savaş tazminatı* → SAVAŞ.
—ANSİKL. Ask. tar. *Tazminatlar sorunu*. Bırakışmadan başlayarak Müttefikler, Almanya'yı maluliyet ödenekleriyle birlikte savaşın yol açtığı tüm zararları ödemek zorunda bırakmak ilkesi üzerinde anlaşmaya vardılar. Ancak miktarların saptanması, Müttefikler'den her birine düşecek pay ve somut ödeme biçimleri konusunda anlaşmazlığa düştüler. Özellikle savaştan en çok zarar gören ve parasal güçlükler karşısında bazı siyasal çevreler tarafından ucuz "Almanya ödeyecek" mitinin körüklendiği Fransa'da, 500 milyon altın marka kadar çıkan, gerçekçilikten uzak miktarlar ve 40 yılı aşkın ödeme süreleri tasarlandı. Buna karşılık İngilizler arasında, iktisatçı Keynes'in etkisiyle çok geçmeden, Almanya ile normal ticari ilişkilerden daha iyi bir kazanç sağlama ve dolayısıyla bu ülkeyi yıkıma uğratmama gerçekçiliği benimsendi. Versailles antlaşması'nın 231. maddesinde, yalnızca miktarları değerlendirmek ve ödeme biçimlerini saptamakla görevli bir "tazminatlar komisyonu" ilkesi dile getirildi: "Müttefik hükümetler beyan eder ve Almanya kabul eder ki, müttefik hükümetler ve yurttaşlarının uğradıkları bütün kayıplar ve bütün zararlardan, dolayısıyla kabul etmek zorunda kaldıkları savaştan, bunlara neden oldukları için Almanya ve müttefikleri sorumludur." Maddenin belirsiz olmakla birlikte "ahlaki bir suçluluk" değil, "hukuki bir sorumluluk" ereği güden yazılışı, Almanya'da büyük bir hoşnutsuzluk uyandırdı; 231. madde ancak bir ültimatom tehdidiyle imzalanabildi ve Almanya'da "Diktat" formülüne de bu durum yol açtı. 1920-1932 arasındaki uluslararası ilişkileri, bağlı bulundukları müttefiklerarası savaş borçlarıyla birlikte, bu tazminatlar sorunu bozdu. Fransa toplam olarak, başlangıçta kendisine düşen 69 milyar altın markın ancak 8 milyarını alabildi.
Spa konferansı'nda (temmuz 1920) yüzdeler, Fransa için % 52, Büyük Britanya için % 22, İtalya için % 10 vb. olarak belirlendi. 27 nisan 1921'de Tazminatlar komisyonu, tüm alman borçlarını 132 milyar altın mark olarak saptadı. Ekimden başlayarak Almanya, markın çöküntüye uğraması nedeniyle, altı aylık bir borç ertelemesi istedi. Cannes konferansı (ocak 1922), mart ayında borç ertelemesi konusunda Poincaré antlaşması ile sonuçlandı. Temmuzda Almanya ikinci bir borç ertelemesi istedi, ancak İngiltere'nin yaptırımlar uygulamasını kabul etmemesi karşısında Poincaré, Ruhr'un işgali ve Ruhr'daki taşkömürü ocaklarının doğrudan doğruya işletilmesiyle tepki gösterdi (11 ocak 1923). Almanya'nın grev ve sivil itaatsizlikle karşılık vermesi uzun sürmedi ve 12 ağustos 1923'te Stresemann, boyun eğmek zorunda kaldı. 1924'te Fransa'da Almanya'ya karşı yatıştırma siyasetiyle Cartel'in ve Briand'ın iktidara gelmesi, sorunun yeniden masaya konmasına yol açtı. Dawes* planıyla (1924-1930) alman ödemeleri, sınırlandırılmakla birlikte güvenceye bağlandı. Young* planıyla (1930-1932) tazminatlar, tutarı daha da azaltılmakla birlikte, Fransa'nın müttefiklerine olan borçları aynı kaldı. Almanya'yı sert bir biçimde etkileyen dünya iktisadi bunalımı, ABD Başkanı Hoover'ın genel ve kesin bir borç ertelemesi önermesine yol açtı. İngiltere'nin hemen kabul ettiği bu öneriyi, Fransa ilkin kabul etmedi. Lozan konferansı'nda (haziran-temmuz 1932) Herriot, sonunda 3 milyar altın marklık son bir ödeme koşuluyla tazminatların geçersizleştirilmesini kabul etti. Ancak Fransa da, ABD'ye olan borç kalıntısını bundan böyle ödemeyi reddetti (aralık 1932). Hitler'in iktidara gelmesi (ocak 1933), tazminatlar sorununa son verdi ve Almanya, Lozan'da öngörülen kalıntıyı bile ödemedi.
—Huk. Tazminat, haksız fiilden, sözleşme ya da bir yasa hükmüne aykırılıktan kaynaklanabilir. Bu durumlarda, doğan zararın giderilmesi, hukuk düzeninin öngördüğü bir gerekliliktir. Kural olarak, doğan zararın aynen giderilmesi ve zarar öncesi durumun yaratılmasıdır. Ancak bu olanaksız olabilir. O zaman da zararın para olarak giderilmesi gerekir. Zararın tazmin edilmesinin biçimi (aynen ya da para olarak) konusunda yargıcın takdir hakkı vardır. Tazminatın zarar miktarını aşmaması temel kuraldır. Tazminat borcu doğuran hukuksal olayların başında haksız fiiller (hukuka aykırı eylemler) gelir. Haksız fiillerden doğan borçlar, Borçlar k.'nda ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Yasaya göre bir kimseye haksız olarak zarar veren kişi, o zararı tazmin etmekle yükümlüdür (md. 41). Doğan zararı kanıtlama yükümlülüğü, davacıya düşer. Yargıç, tazminatın biçimini ve tutarını saptar. Zarar gören kişi, bu zararın doğmasına ya da artmasına neden olmuşsa yargıç tazminat tutarını indirebilir. Haksız fiil, kişinin mal varlığına zarar verebileceği gibi fiziksel varlığına da zarar verebilir. Bedensel zarar ölüm ya da yaralanma biçiminde oluşabilir. Ölüm sonucunda, başka kimseler ölenin yardımından yoksun kalmışlarsa onların bu zararının da tazmin edilmesi gerekir. Bedensel zarara uğrayan kimse, çalışma gücünü kaybetmekten doğan zararlarını ve bu yüzden yaptığı masrafları isteyebilir. Yargıç özel durumları göz önüne alarak bedensel zarara uğrayan kimseye, ölüm halinde ise ailesine manevi tazminat olarak adalete uygun bir tazminatın verilmesine karar verebilir.
Haksız fiilden zarar gördüğünü söyleyerek tazminat isteyen kişi, açacağı tazminat davasıyla haksız fiili, doğan zararı ve bu eylemle zarar arasındaki ilişkiyi kanıtlamak zorundadır. Bu dava, zarar gören kişinin zararı ve onu yapanı öğrendiği tarihten başlayarak bir yıl ve her halde zararı doğuran eylemden başlayarak on yıl geçmekle zamanaşımına uğrar (Borçlar k. md. 60).

TAZULT, eski **Lambèse,** Cezayir'de (Batna vilayeti), Batna'nın G.-D.'sunda, Avras'ın kuzey eteğinde kent; 9 300 nüf.
—Tar. Roma döneminde, III. Augusta lejyonunun konaklama yeri ve Numidia legatusunun ikametgâhıydı; Avras boğazlarını ve çöl yolunu denetimi altında tutan *Lambaesis*, Vespasianus'un hükümdarlığının son yıllarında kuruldu ve yörenin örgütlenmesinde önemli bir rol oynadı. Hadrianus buraya ünlü bir denetleme gezisi yaptı. Severuslar döneminde zengin bir municipium olan kent, Gordianuslar zamanında kötü bir dönem yaşadı ve bizans egemenliği altında tüm önemini yitirdi.
—Arkeol. Burada üç askeri kampın ve sivil bir yerleşmenin kalıntıları bulunmakta-

dır. İlki İ.S. 81'de kurulmuş olan en eski iki kamptan günümüze pek bir şey kalmamıştır. Septimius Severus dönemine tarihlenen üçüncüsüyse, cardo ve decumanus maximus'un kesiştiği noktada yer alan başkomutanlık karargâhı (praetorium) gibi, roma askeri mimarlığının en güzel örneklerini içerir. Karargâh revaklarla ve büro olarak kullanılan odalarla çevrili bir avlu ve dip kısmında askeri kültler için capellaları bulunan bir bazilikadan oluşur. Anıtsal giriş dört ayaklı bir takı andırır. Kampın geri kalan bölümlerinde subay konutları, kışlalar, hamamlar, ahırlar ve depolar yer alır. Bu askeri kompleksin büyük bir bölümü 1851'de bir hapishane inşa etmek üzere yıkılmıştır. Amfitiyatro, kampın çıkışındadır. Antik kentse 1 km G.'dedir. Capitolium, çeşitli tanrılara adanmış capellalarla çevrili Aesculapius tapınağı ve hamam, kentteki başlıca yapılardır. Kentle kamp arasındaki alanda dikkat çekici mozaiklerle süslü villalar yer almaktaydı. Hadrianus'un 128 yılında yaptığı ziyaretin anısına, tepesinde imparatorun atlı heykeli, altlığında da birliklere hitaben yaptığı konuşmanın metni bulunan bir sütun dikilmiştir.

TAZYİ, -i a. (ar. *ziyā*'dan *tazyī*). *Esk.* **1.** Bırakma, kaybetme, yok olmasına neden olma. **—2.** *Tazyi-i evkat,* vakti boş yere harcama, vakit kaybetme.

TAZYİK, -kı a. (ar. *żīk* ya da *ḍīk*'ten *tażyīk*). **1.** Basınç. **—2.** Bir kimseyi istenci dışında davranmaya iten zorunluluk, ona karşı uygulanan zorlama; baskı: *Örf ve âdetlerin tazyiki.* **—3.** *Esk.* Bir şeyi sıkıştırma, darlaştırma. **—4.** *Tazyik etmek,* zorlamak, sıkıştırmak; basınç yapmak.

TAZYİKAT, -tı çoğl. a. (ar. *tażyīk*'ın çoğl. *tażyīkāt*). *Esk.* Baskılar, zorlamalar.

Tb Anorg. kim. *Terbiyum*'un simgesi.

TBESSA, esk. **Tébessa,** Cezayir'de kent, vilayet merkezi, *Tbessa dağı*'nın kuzey eteğinde; 107 559 nüf. (1987). Ticaret ve tarım (tahıllar) merkezi. Ayakkabıcılık. Halı el tezgâhları. —Yakınlarında fosfat yatakları.

—Arkeol. Kartaca ile Lambaesis *(Tazult)* arasındaki stratejik ana yolun üstünde kurulmuş önemli bir roma kenti olan eski Theveste'de, İ. S. I. yy.'ın sonunda III. Augustus lejyonunun kampı bulunuyordu. Günümüze ulaşan kalıntılar arasında müzeye dönüştürülmüş bir tapınak, bir amfitiyatro, birçok kapısı bulunan bizans suruna dahil edilmiş bir zafer takı ve yerel martyr azize Crispina'ya adanmış bir hıristiyan bazilikası yer alır. Bazilika, dörtgen bir avlusu, bir atriumu, üç sahınlı bir kilisesi ve mozaiklerle süslü bir vaftizhanesi bulunan IV. yy.'dan kalma ilginç bir yapıdır (fransız mimar A. Ballu tarafından onarılmış ve 1978'de alman arkeolog. J. Christern tarafından yayımlanmıştır).

TBESSA dağları, Cezayir ve Tunus'ta dağlar, G.-B.'daki Nemenşa dağlarıyla K.-D.'daki Tunus sırtı arasında. Fosfat yatakları.

T.B.G.R.P. a. (*tüm basit geçiş röleleri postası*'nın kısaltması). Dy. Güzergâhları otomatik olarak kaydeden ya da silen düzenekler ile bir esnek geçiş kilitleme düzeneğinden oluşan röleli, elektriksel makas kumanda postası.

TBİLİSİ → TİFLİS.

TBMM, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kısa yazılışı. (→ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ.)

T-BONE a. (T biçiminde kemik anlamında ing. sözc.). Kasapl. *T-bone pirzola,* Kuzey Amerika usulü et kesiminde sığır pirzolasına verilen ad. Bel bölgesinin ön bölümünden çıkarıldığı ve kemik çatısı omurların enine çıkıntıları nedeniyle *t* harfi görünümünde olduğu için bu adla anılır.

Tc Anorg. kim. *Teknesyum*'un simgesi.

TCDD, *Türkiye Cumhuriyeti devlet* demiryolları işletmesi*'nin kısa adı.

TCHERİNA (Monika TCHEMERZİNA, **Ludmilla** —denir), rus asıllı fransız dansçı ve komedyen (Paris 1924). Ballets de Monte-Carlo'da yıldız dansçı oldu (1940); sonra Edmond Audran ile birlikte kendi hesabına resitallerde çalıştı (1945) [evlendiği E. Audran 1951'de feci bir biçimde öldü]; daha sonra Ballets des Champs-Elysées'ye geçti (1948). Mesleğine bir süre ara verdikten sonra, 1907'de, *le Martyre de saint Sébastien* ile Opéra de Paris'de yeniden dansçılığa başladı. Sonunda kendi kumpanyasını kurdu (1918) ve *Atlantide*'i orada sahneye koydu. Birçok da film çevirdi.

TCHİBANGA, Gabon'da kent, Nyanga bölgesinin merkezi, Nyanga ırmağı kıyısında; 53 500 nüf. Ticaret merkezi. Pirinç tarlaları (pirinç işleme). —Yakınında, demir cevheri.

TCHİCAYA U TAM'Sİ (Gérald), kongolu yazar (Mpili 1931 - ? 1988). Edebiyat biçimleri ya da akımları konusunda kılı kırk yaran ve ödün vermeyen bir şair (*le Mauvais Sang,* 1955; *Feu de brousse,* 1957; *A triche-cœur,* 1960; Epitomé, 1962; *le Ventre,* 1964; *l'Arc musical,* 1970; *la Veste d'intérieur,* devamı *Notes de veille,* 1977) olan Tchicaya, aynı zamanda iğneleyici dramlar (*le Zulu,* 1977; *le Destin glorieux du maréchal Nnikon Nniku Prince qu'on sort,* 1979) da yazdı. Roman ve öyküleri (*les Cancrelats; la Main sèche,* 1980; aynı biçimde *les Méduses ou les Orties de mer*) roman yazısını yeniler ve sömürge dönemi Kongo'sunun çarpıcı bir freskini sunar.

TCZEW, Polonya'da kent, Gdansk'ın G.'inde, Vistül deltasının batı kıyısında; 58 500 nüf. (1987). Makine (taşıt gereçleri, ırmak tersaneleri) ve besin sanayileri. Irmak limanı ve demiryolu kavşağı.

TDRS (*Tracking and Data Relay Satellite,* İzleme ve veri aktarma uydusu'nun kısaltması), uzay araçları ile Yer arasında bilgi iletiminde kullanılan, amerikan yermerkezli telekomünikasyon uyduları ailesi. İlk TDRS nisan 1983'te fırlatıldı. Biri, Amerika kıtasının düşeyinde, diğeri Büyük Okyanus üzerinde bulunan yermerkezli iki TDRS uydusunun oluşturduğu bir ağ, NASA'nın, alçak yörüngede dolanan ve özel olarak donatılmış uzay araçlarıyla, zamanın % 85'inden fazla bir süre boyunca çok verimli bağlantılar kurmasını sağlar. Bu ağın kullanılması, sonuçta, hemen hemen bütün amerikan izleme istasyonlarının ortadan kalkmasını sağlayacaktır.

TE a. (ar. *tā*). Arap abecesinin üçüncü, osmanlı abecesinin dördüncü harfi. Ebcet hesabında 400 sayısının karşılığıdır.

TE a. **1.** T harfi biçiminde olan bir şeyi belirtir. **—2.** *Te cetveli,* birbirine dikey olarak bir T biçiminde iki koldan oluşmuş desinatör aracı.

—Cerr. *Te sargı,* T harfi biçiminde hazırlanmış sargı.

—Hidr. pnöm. İkisi aynı hizada, diğeriyse bunlara dik olan üç boruyu birleştirmeye yarayan T biçiminde bağlantı parçası.

—İnş. *Te demir, çift te demir,* kesiti T ya da çift T (böyle olanlarına çoğu kez I demir denir) biçiminde olan haddelenmiş profil.

—Marangl. *Te demiri,* marangozlukta, birleştirmeleri sağlamlaştırmak için özellikle pencerelerde kullanılan T ya da L biçiminde metal köşe bağı. (KÖŞE DEMİRİ de denir.)

Te Anorg. kim. *Tellür*'ün simgesi.

TE → TA.

-TE → -DA.

Te sarayı, Mantova'da, G. Romano'nun yapıtı olan saray.

Ch. Lenars

Tazult
128'de kurulan
ve 267'de yeniden yapılan
başkomutanlık karargâhı (praetorium)

TEABBATE ŞERREN (Sabit bin Cabir bin Sufyan), arap şair (VI. yy.). Doğu Arabistan'da Kayş Aylan adlı topluluğun Fehm kabilesindendir. İyi bir savaşçı ve yetenekli bir koşucu olması nedeniyle baskın ve yağmacılıkla geçindi. En ünlü yapıtı Şenfere adlı arkadaşının bir savaşta ölmesi üzerine yazdığı ağıttır. Şiirlerindeki dili akıcı ve anlatımı coşkuludur. Katıldığı savaşları dile getiren kendisini ve kabilesini öven çok sayıda şiiri vardır.

ت

te

TEADÜL a. (ar. *ʿadl*'den *teʿādül*). *Esk.* Birbirine denk olma, denklik.

TEAGARDEN (Weldon John, **Jack** —denir), amerikalı tromboncu ve caz şarkıcısı (Vernon, Texas, 1905 - New Orleans 1964). 1922'de piyanist Peck Kelly'nin orkestrasında çalışmaya başladıktan sonra, davulcu Ben Pollack'ın (1928-1934), sonra Paul Whiteman'ın (1934-1938) topluluklarına girdi. 1939'da kurduğu "big band" ini 1947'ye kadar sürdürdü. Sonra Louis Armstrong'un orkestrasına katıldı ve 1951' de bu orkestradan ayrılıp küçük dixieland caz topluluklarını yönetmeye başladı. "Big T" diye anılan Jack Teagarden,

TRW Inc.

TDRS
telekomünikasyon uydusunun
ilk uçuş modeline iki güneş
panosundan birinin
takılması

trombonun caz müziğinde kesin bir yer kazanmasına katkıda bulundu. Özellikle Louis Armstrong'un yanında etkileyici bir vokalist olarak ün kazandı (*Knockin' a Jug*, 1929; *Rockin' Chair*, 1947).

TEAHHÜR → TEEHHÜR.

TEAKUP a. (ar. *ʿakab*'dan *teʿaḳub*). *Esk.* **1.** Birbirini izleme, art arda gelme. **—2.** *Teakup etmek*, birbiri ardınca gelmek.

TEALİ a. (ar. *ʿulüvv*'den *teʿali*). *Esk.* **1.** Yücelme, yükselme. **—2.** *Teali etmek*, yükselmek.

Teali İslam cemiyeti, türk siyasal derneği. Ümmetçilik amacıyla, İskilipli Atıf Hoca, Konyalı Atıf Hoca, Bergamalı Mehmet Zeki Hoca gibi medrese hocaları tarafından, Hürriyet ve İtilaf partisi'nin bir yan örgütü olarak kurulan derneğin parti ile bağlantısını Damat Ferit hükümetlerinde şeyhülislamlık yapan Mustafa Sabri Efendi sağlıyordu. Dernek Anadolu'da şubeler açtı, sağlık hizmetleri, vaazlar, halka öğüt verici konuşmalar düzenledi. Bu konuşmalarda ve yayımladıkları bildirilerde İttihat ve Terakki'nin girişimlerinin dinsel sapmadan ibaret olduğu, 31 Mart olayı'nı ittihatçıların tertiplediği, Yıldız sarayı'nı yağma ettikleri, Mustafa Kemal ile Kuvayı milliye'nin eşkıya ve ittihatçıların bir devamı olduğu ileri sürülüyor, Mustafa Kemal, Ali Fuat Paşa ve Bekir Sami Bey'den "zalim ve hainler" diye söz edilerek halkın bunlara itaat etmemesi gerektiği belirtiliyordu. İngiliz, fransız gibi "muazzam ve muntazam" devletlere karşı yapılacak savaşların kazanılamayacağı, Yunanlılar'a fazla zayiat verdirmenin de hayırlı olmayacağı savunuluyor; Allah'ını, peygamberini, padişahını sevenlerin Milli mücadele'yi bırakıp kendi saflarına katılması için çağrıda bulunuluyordu. Dernek üyelerinden bir kısmı 1925'te Ankara İstiklal mahkemesi'nde yargılandılar. Başkan İskilipli Atıf Hoca idam edildi; öteki üyeler aklandılar.

TEALLİT a. (fr. *téallite*; ingiliz yerbilimci J. J. H. *Teall*'in adından). Miner. Ortorombik sistemde yer alan doğal kurşun ve kalay sülfür.

TEAMÜL a. (ar. *ʿamel*'den *teʿāmül*). *Esk.* **1.** İş, davranış. **—2.** Bir yerde önceden beri olagelen davranış.
—Esk. kim. Tepkime.
—Huk. Bir toplumda ya da bir iş alanındaki yerleşik kurallar bütünü, yazılı olmayan hukuk kuralları. (→ ÖRF ve ÂDET.) [Bk. *ansikl.* böl. Uluslarar. huk.]
—ANSİKL. Uluslarar. huk. En eski bir hukuk kaynağı olan teamül, antlaşmalar kadar önemlidir ve onlarınkine eşit bir hiyerarşik değer taşır. Oluşumunda katkısı bulunmayan ya da sürmesine karşı çıkan devletler bile teamüle uymak zorundadır. Günümüzde "Avrupalı" niteliği ve kökeni nedeniyle sosyalist ülkelerle Üçüncü dünya ülkeleri tarafından eleştiri konusu yapılmaktadır. Birleşmiş milletler örgütü'nün öncülüğünde yürütülen derleme çabası, devletlerin çok kesin ve genel sözleşmelerle kendilerini bağlamaya pek istekli görünmemelerine karşın önemli sonuçlar verdi; teamülün göreceli olarak daha esnek olması, zorunlu kuralların da aşamalı olarak evrimine olanak sağladı.

Teb
Krallar vadisi'ndeki
Tutankhamon
mezarının lahit odası
Yeni İmparatorluk, XVIII. hanedan

M. Levassort

TEAMÜLAT, -tı çoğl. a. (ar. *teʿāmül*'ün çoğl. *teʿāmülāt*). *Esk.* Önceden beri alışılagelen şeyler.

TE ANAU, Yeni-Zelanda'da göl, Güney adasının güney-batı'sında; 344 km². Fjordland ulusal parkı içinde kalır.

TEANO, İtalya'da kent, Campania'nın kuzeyinde (Caserta ili); 13 700 nüf. XII. yy.'dan kalma katedral (XVIII. yy.'da ve 1945'ten sonra yenilendi) ve çoğunda antik öğelerin yeniden kullanıldığı başka anıtlar. Radyoaktif sular Roma döneminde de biliniyordu. —9 km G.-D.'da, Calvi -Risorta'da antik *Cales*'in kalıntıları ve XII., XV. ve XVIII. yy.'dan kalma katedral.

TEARUZ a. (ar. *ʿarż*'dan *teʿāruż*). *Esk.* **1.** Birbirine zıt, karşı olma. **—2.** Çatışma.
—İsl. huk. Aynı konuda iki delilden birinin emredici, ötekinin yasaklayıcı olması nedeniyle birbiriyle çatışması. (Tearuz eden delillerden hangisinin olaya uygulanacağı, fıkıh kurallarına göre saptanır.)

TEARÜF → TAARÜF.

TEASER a. (güç soru anlamında ing. sözc.). Reklamc. Bir reklam kampanyasının halkın dikkatini çekmek ve canlı tutmak amacıyla bilmece biçiminde sunulan ilk evresi.

TEASİNG a. (ing. sözc.). Reklamc. Teasere dayanan reklamcılık yöntemi.

TEATİ a. (ar. *ʿaṭā*'dan *teʿāṭī*). **1.** Karşılıklı alış veriş: *Görüş teatisinde bulunmak.* **—2.** *Teati etmek*, karşılıklı alıp vermek. ‖ *Teati olunmak*, karşılıklı alınıp verilmek. —*Esk. Teati-i efkâr*, karşılıklı düşünce alışverişi.
—İsl. huk. Pazarlıksız olarak ve hiçbir şey konuşmadan, müşterinin parayı ve satıcının malı vermesiyle meydana gelen alım satım. (Örneğin, müşterinin fırıncıya parayı ve fırıncının da ekmeği vermesi gibi yapılan alım satım.)

Teatro Campesino, özellikle Meksika kökenli tarım işçilerinden oluşan amerikan halk tiyatrosu. Kaliforniya'da Delano tarlalarında bir grev sırasında Luis Valdez tarafından 1965'te kuruldu. Anlatımcı teknikler, hicivci bir anlayışla, toplumsal dolaysız gerçekliğin hizmetinde kullanıldı. İki dilin konuşulduğu bir tiyatro olarak, campesino'nun ikili, yanı toplumsal ve kültürel yabancılaşmasını vurgular, öncelikle bir bilinçlenme aracı olmaya çalışır.

TEAVÜN a. (ar. *ʿavn*'dan *teʿāvün*). *Esk.* Yardımlaşma, karşılıklı birbirine yardım etme.

TEAVÜNAT, -tı çoğl. a. (ar. *teʿāvün*'ün çoğl. *teʿāvünāt*). *Esk.* Yardımlar, yardımlaşmalar.

TEB a. (fars. *teb*). *Esk.* **1.** Sıcaklık, hararet. **—2.** Sıtma: *"Teb ne nekr itdi aceb kabileler pir olmuş"* (Vasfi, XVI. yy.). **—3.** *Teb ü tab*, ateş ve ışık; coşku. ‖ *Teb-lerze* → TEBLERZE. ‖ *Teb-zede* → TEBZEDE.

TEB ya da **THEBAİ.** Tar. coğ. Yukarı Mısır'da kent, bugünkü Kahire'nin 714 km G.'inde, Nil kıyısında. Uas-asası nomosu sınırları içinde bulunan yerleşmenin firavunlar zamanındaki adı **Uaset** ya da **Niut**'tu (Kent). *Yüz kapılı Teb* adını, kente, büyük bir olasılıkla tapınakların önündeki çok sayıdaki pilon nedeniyle Yunanlılar -daha doğrusu Homeros- vermiştir. Mısır tahtına XI. hanedandan Teb prenslerinin (Montuhotepler) çıkması, aralarında Montu ve Amon'un da bulunduğu yerel tanrıların üstünlüğünü sağladı. Tanrı Amon kısa sürede Montu'yu gölgede bıraktı, hanedan tanrısı seviyesine yükseldi ve Orta ve Yeni İmparatorluk firavunlarının koruyucusu oldu. Kent en parlak dönemini, Yeni İmparatorluk zamanında, firavunların imparatorluğunun en geniş topraklara sahip olduğu sırada yaşadı. Amenofisler ve Tutmosisler, Teb'i başkentleri yaptılar. Nil'in sağ kıyısında, kral saraylarıyla tapınaklar ve çeşitli yönetim binaları yan yana yükseliyordu. Kentin bu bölümünde çok sayıda rahip, memur, asker, zanaatçı ve yabancı ziyaretçi yaşarken sol kıyıdaki "kentin batı kesimi"nin halkını kralların ya da sivillerin mezarlarının bakımı, gömme işleri ve ölü kültüyle uğraşanlar oluşturuyordu. O tarihlerde Teb (özellikle Tutmosis III, Amenofis III'ün saltanat dönemleri) Ortadoğu'nun gerçek merkeziydi; Afrika'nın ortasından (Nil'in 4. çavlanı) Fırat'a kadar uzanan geniş imparatorluğun çeşitli yerlerinden gelen kabileler kente akın ediyordu. Fenikeliler, bu büyük iktisadi merkezde bankacılık faaliyetlerine giriştiler. Ege'den gelen gemiler ırmak yoluyla kente ulaşırken Sudanlılar'a alt yük gemileri de denize doğru mal taşıyorlardı. Teb, aynı zamanda canlı bir uluslararası diplomasi (Tutmosis IV zamanında) merkeziydi. Sapkın firavun Amenofis IV (Akhenaton) Amon'a ve güçlü rahip sınıfına ilk darbeyi indirdi; XIX. hanedan döneminde Ramsesler Delta bölgesinde oturmayı gelenek haline getirince Teb'in gerileme süreci başladı. Büyük Amon rahipleri kendilerini Mısır kralı ilan etmelerine (XXI. hanedan) rağmen kent eski zenginliğine kavuşamadı ve Teb yalnızca, hüküm süren firavunun yakın akrabaları arasından seçilen kutsal Amon rahibesinin ikametgâhı olarak dinsel metropol işlevini koruyabildi. Persler'in birkaç kez yağmaladıkları kent, Ptolemaioslar zamanında kesin olarak çöktü. Bugün, büyük Luksor* tapınağıyla Karnak*'taki Amon, Mut, Honsu ve Opet tapınakları kentin yerini belirtir. Medinet Habu, Memnon kolosları, Gurna ve Deyr ül-Bahri, Krallar vadisi ve Kraliçeler vadisi, "kentin batı kesimi"ne ait görkemli kalıntılardır.

TEBAA a. (ar. *tābiʿ*'in çoğl. *tebaʿa*). *Esk.* Bir devletin yönetimi altında bulunan bireylerin tümü; uyruk.

TEBABİA çoğl. a. (ar. *tubbaʿ*'nın çoğl. *tebābiʿa*). *Esk.* **1.** Yemen hükümdarlarının unvanı. **—2.** *Dar-üt-tebabia*, Hz. Muhammet'in Mekke'de doğduğu ev.

TEBADÜR a. (ar. *bedr*'den *tebādür*). *Esk.* Ansızın, birdenbire akla gelme, içe doğma.

TEBAH sıf. (fars. *tebāh*). *Esk.* Yıkılmış, harap olmuş, mahvolmuş.

◆ a. **1.** Yıkılma, mahvolma, bozulma. **—2.** *Tebah etmek*, yıkmak, harap etmek. ‖ *Tebah olmak*, yıkılmak, bozulmak.

TEBAHHUR a. (ar. *baḥr*'dan *tebaḥḥur*). *Esk.* **1.** Bir şeyin içine dalma. **—2.** Bir bilim dalında uzmanlaşma.

TEBAHHUR a. (ar. *buḫār*'dan *tebaḫḫur*). *Esk.* **1.** Kaynayıp buhar olma, buharlaşma, buharlaşarak uçup gitme. **—2.** Tütsülenme. **—3.** *Tebahhur etmek*, sıvılardan söz ederken, buharlaşmak, uçmak.

TEBAHİ a. (fars. *tebāh* ve *-ī*'den *tebāhī*). *Esk.* Mahvolma, yokluk.

TEBAİN a. (fr. *thébaïne*; eskiden afyon ihraç eden Mısır şehri *Teb*'den). Eczc. Afyondan elde edilen alkaloit. Ağrı kesici etkisi azdır, sara nöbetine benzer bir tablonun ortaya çıkmasına neden olur.

TEBAİYET, -ti a. (ar. *tebaʿ* ve *-iyyet*'den *tebaʿiyyet*). *Esk.* **1.** Uyma, tabi olma. **—2.** *Tebaiyet etmek*, tabi olmak, uymak.

TEBAİYETEN be. (ar. *tebaʿiyyet*'ten *tebaʿiyyeten*). *Esk.* Tabi olarak, uyarak.

TEBALDEO (Antonio TEBALDİ, İl —denir), italyan yazar (Ferrara 1463 - Roma 1537). İma ve ustalıklı eğretilemelerle kurulmuş soneleri -300 dolayında- saray petrarcacılığının ince bir anlatımıdır (*L'Opere d'amore,* 1499).

TEBALDİ (Renata), italyan şarkıcı (Pesaro 1922). 1944'te şarkı söylemeye başladı. 1946'da Toscanini tarafından Scala di Milano'nun yeniden açılış galası için seçildi, daha 1949'da çok parlak uluslararası bir sanat yaşamına başladı. Soprano sesinin tını güzelliğini, XIX. yy. italyan operasının kadın kahramanlarının hizmetine sundu.

TEBALDİNİ (Giovanni), italyan müzikbilimci ve besteci (Brescia 1864-San Benedetto del Tronto 1952). Venedik'te S. Marco'da koro ve Padova'da S. Antonio bazilikasında capella yöneticiliği, Parma konservatuvarı'nda müdürlük (1897-1902) ve Santa Casa de Loreto'da müzik yönetmenliği (1902-1924) yaptıktan sonra, 1931'de Cenova'daki Ateneo Musicale'de müdür oldu. Eski yapıtlar yayımladı. Ayrıca bir *Org yöntemi* (1893) ve birkaç müzikbilim yapıtı bıraktı: *İtalya'da dinsel müzik* (1893), *Antoniana capellası'ndaki müzik arşivi* (1895), *Ayin tarihinde dinsel müzik* (1904), *Lauretana capellası müzik arşivi* (1921).

TEBAREK ya da **TEBAREKE** ünl. (ar. *tebārek, tebāreke*). *Esk.* "Sana mübarek etsin" anlamında kullanılan bir dua sözü: *Tebarek - Allah* (Allah sana mübarek etsin).

Tebareke suresi → MÜLK SURESİ.

TEBARÜZ a. (ar. *bürūz*'den *tebārüz*). **1.** Görünme, ortaya çıkma. **—2.** *Tebarüz etmek,* belirmek, ortaya çıkmak. **—3.** *Tebarüz ettirmek,* belirtmek, ortaya çıkarmak: *Özellikle şu iki noktayı tebarüz ettirmek isterim.*
—*Esk.* İki hasmın çarpışmak için karşı karşıya gelmesi.

TEBAÜD a. (ar. *buʿd*'dan *tebāʿüd*). *Esk.* Birbirinden ayrılma, uzaklaşma.
—Esk. fiz. Uzanım.
—Esk. mat. Uzaklık. || *Tebaüd etmek,* ıraksamak.

TEBAÜDAT, -tı çoğl. a. (ar. *tebāʿüd*'ün çoğl. *tebāʿüdāt*). *Esk.* Uzaklaşmalar, birbirinden ayrılmalar.

TEBAYÜN a. (ar. *beyn*'den *tebāyün*). *Esk.* **1.** İki şey arasındaki karşıtlık, zıtlık, uyuşmazlık. **—2.** *Tebayün-i efkâr,* fikir uyuşmazlığı.
—Esk. mat. Aynı rakamla bölünmesi mümkün olmayan iki sayı arasındaki ilgi.
—İsl. huk. *Tebayün-ı adad,* iki sayı arasında birden başka ortak bölen bulunmaması. (3 ile 5, 7 ile 9 arasında olduğu gibi.)

Tebbet suresi, Kuran'ın 3. suresi. 5 ayettir. Mekke'de inmiştir. Adı, ilk ayette geçer.

Surede Hz. Muhammet'in amcası olmasına karşın, başta Hz. Peygamber olmak üzere müslümanlara ve islam dinine karşı son derece acımasız bir düşmanlık gösteren Ebu Lehep ile bu konuda ondan geri kalmayan eşi eleştirilir.

Surenin meali şöyledir: "Ebu Lehep'in elleri kurusun! Kurudu da. Malı ve kazandıkları (yaptıkları) ona yarar sağlamadı. O, alevli bir ateşe girecek! Odun taşıyıcısı olarak ve boynunda hurma liflerinden bükülmüş bir ip takılı olduğu halde karısı da onunla birlikte (cehenneme) girecek!"

TEBCİL a. (ar. *becl*'den *tebcil*). *Esk.* **1.** Büyütme, ululama, saygı gösterme: "*Rekabet havasına iman, yaşamak kavgasının tebcilinden başka bir şey değildi*" (Şükrü Kaya). **—2.** *Tebcil etmek,* yüceltmek, ululamak.

TEBCİLEN be. (ar. *tebcīl*'den *tebcīlen*). *Esk.* Yücelterek, ululayarak.

TEBDİL a. (ar. *bedel*'den *tebdīl*). *Esk.* **1.** Değiştirme. **—2.** Ünlü bir kimsenin kimliğini gizleyerek halkın arasında dolaşması. **—3.** Polis hafiyesi. **—4.** *Tebdil etmek,* değiştirmek. **—5.** *Tebdil çıkmak, tebdile çıkmak,* padişah, vezir gibi devletin önde gelenleri tanınmayacak bir kılıkla halkın arasına karışmak. || *Tebdil olmak,* değişmek. || *Tebdil-i hava* → TEBDİLİHAVA. || *Tebdil-i mekân,* yer değiştirme. || *Tebdil-i suret etmek,* görünüşü değiştirmek.
—Kur. tar. *Tebdil hasekisi,* Osmanlılar'da has ahır seyislerinin reisi. || *Tebdil kayığı,* Osmanlılar'da padişahın kılık değiştirip kimliğini gizleyerek halkın arasına karışmak amacıyla bindiği kayık.

◆ be. **1.** Kıyafet değiştirerek. **—2.** *Tebdil gezmek,* tanınmamak için kılık değiştirerek dolaşmak.

◆ sıf. Değiştirilmiş bir kıyafetle ve kim olduğunu belli etmeksizin gezen.

TEBDİLİHAVA a. (ar. *tebdīl* ve *havā*'dan *tebdīl-i havā*). Hastaların daha çabuk iyileşmesi için yapılan çevre değişikliği; bu değişiklik için verilen izin; hava değişimi.

TEBE a. (ar. *tābiʿ*'nin çoğl. *tebeʿa*'den). **1.** Tabi olanlar. **—2.** *Tebe-i tabiin,* üçüncü kuşak müslümanlar topluluğu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Müslüman olarak Hz. Muhammet'i görenlere *eshap* ya da *sahabe,* en az bir sahabeyi görmüş müslümanlara *tabiin,* tabiinden bir ya da birkaç kişiyi görmüş müslümanlara da *tebe-i tabiin* ya da *etbau tabiin* denir. Hz. Muhammet bu üç kuşaktan övgüyle söz ettiğinden müslümanlar arasında bunlara özel bir saygı duyulur. Hadis, fıkıh ve tefsir başta olmak üzere islami bilimlerin kaynaklarının saptanmasında ve kurulmasında bu kuşağın büyük katkısı olmuştur. Başta İmam Malik, İmam Şafii, Evzai, Sevri, Şube gibi mezhep imamları, müçtehitler ve hadisçiler olmak üzere birçok islam bilgininin de içinde bulunduğu bu kuşağın mensuplarına 835'ten sonra rastlanmaz.

TEBEAN be. (ar. *tebaʿ*'dan *tebeʿan*). *Esk.* Tabi olarak, uyarak.
—İsl. huk. *Tebean tasarruf,* miri arazi üzerinde yapılan yapılar ve dikilen ağaçlar nedeniyle, bu arazinin mülk topraklar gibi tasarruf edilmesi.

TEBEDDÜL a. (ar. *bedel*'den *tebeddül*). *Esk.* **1.** Değişme, bir durumdan, bir biçimden başka bir duruma ve biçime geçme. **—2.** *Tebeddül etmek,* değişmek, başkalaşmak.

TEBEDDÜLAT, -tı çoğl. a. (ar. *tebeddül*'ün çoğl. *tebeddülāt*). *Esk.* Değişmeler, değişiklikler.

TEBEK, Kore'de sıradağlar, Japon denizi kenarında uzanır; 1 561 m.

TEBELBÜL a. (ar. *belbel*'den *tebelbül*). *Esk.* **1.** Dilin anlaşılmaz hale gelmesi, karışıklık. **—2.** *Tebelbül etmek,* karışmak, anlaşılmaz hale gelmek. **—3.** *Tebelbül-i elsine,* dillerin anlaşılmaz hale gelmesi.

TEBELLEŞ sıf. ve a. **1.** İstenmediği halde bir kimsenin yanından, bir yerden ayrılmayan kimse için kullanılır; musallat: *Ne tebelleş bir adam.* **—2.** *Bir kimseyi* ya da *bir şeyi (bir kimseye, başına) tebelleş etmek,* onu ya da o şeyi bir kimseye musallat etmek, onu başına sarmak: *Ele avuca sığmayan bu iki yaramazı başıma tebelleş edip gittiler.* || *Bir kimseye tebelleş olmak,* onun yanından ayrılmamak; musallat olmak.

TEBELLÜGAT, -tı çoğl. a. (ar. *tebellüġ*'ün çoğl. *tebellüġāt*). *Esk.* **1.** Bildiri vb. şeyleri almalar. **—2.** Yetişmeler, erişmeler.

TEBELLÜĞ a. (ar. *bülūġ*'dan *tebellüġ*). *Esk.* **1.** Resmi bir bildiriyi alma. **—2.** Yetişme, erişme. **—3.** *Tebellüğ etmek,* resmi bir bildiriyi almak, aldığını imzasıyla belirtmek.

TEBELLÜR a. (ar. *billūr*'dan *tebellür*). *Esk.* **1.** Billurlaşma. **—2.** Belirme. **—3.** *Tebellür etmek,* billurlaşmak; belirmek, aydınlanmak.

TEBENNİ a. (ar. *ben*'den *tebennī*). *Esk.* Bir erkeği oğulluğa kabul etme, oğlu olarak alma.

TEBER a. (fars. *teber*). *Esk.* **1.** Küçük balta. **—2.** Dervişlerin taşıdıkları uzun saplı, yuvarlak ağızlı balta. **—3.** Meşin kesmekte kullanılan alet.
—Ciltç. Ciltçilikte, altın yaldız üzerine tarama süs yapmakta kullanılan sivri uçlu demir.
—Esk. sil. Uzun saplı, ucu sivri ve keskin temrenli, temrenle sapın birleştiği yerde, bir yanında aybalta biçiminde, öteki yanında düz, aybalta ya da sivri uçlu bir metal parça bulunan bir tür silah. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Esk. sil. Çok eskiden beri Çin'de kullanılan teber, XV. yy.'da Almanya ve İsviçre'ye, 1550'ye doğru da Fransa'ya geçmiştir. Uzunluğu 1,80 - 2,40 m arasında değişen bu silah, düz kesici ağzının yanı sıra, çeşitli biçimlerde yan ağızları olan bir temrenden meydana gelen bir tür mızraktır. En yalın örneklerinin bir tarafında bir aybalta, öteki tarafında da sivri uçlu bir parça bulunur. Özel eğitilmiş seçkin piyadeler, XVIII. yy.'a değin de bu sınıfın çavuşları tarafından kullanılan teberlerin çok ince oymalı, sanatsal değeri olan örnekleri vardır. İsviçre Kraliyet muhafız birliği, teberi 1789'a değin taşımıştır. Günümüzde ise kimi Avrupa ülkelerinde, donanma kuvvetlerinin şeref kıtalarında hâlâ kullanılmaktadır.

Osmanlılar'da teber, önceleri padişahlara eşlik eden muhafızlar olan, daha sonraları da törenlere gösteri amacıyla katılan peykler tarafından taşınıyordu. Ayrıca dervişlerin ellerinde de simgesel nitelikte teberler bulunurdu.
—İsl. Teber, daha çok alevi ve bektaşi tarikatı dervişleri tarafından kullanıldı. Sağ elle tutulup sağ omuza alınarak taşınırdı. Aynı dervişlerin kullandıkları *keşkül* ve *asa* ile üçlü bir koleksiyon oluştururdu. Anadolu'ya bektaşi dervişlerince getirilen teberin sapı arap abecesinin *elif* harfini andırdığından, Tanrı'ya giden doğruluk yolunun simgesi sayıldı ve bu anlamda bektaşi şiirlerine konu oldu.

Lauros-Giraudon

XVIII. yy.'ın başında kullanılan teber
Askeri müze, Paris

TEBERDAR sıf. ve a. (fars. *teber* ve *dār*'dan *teber-dār*). *Esk.* Teber taşıyan derviş.

◆ a. Kur. tar. Yeniçerilerde balta taşıyan solak sınıfı. (→ BALTACI.)
—Esk. giy. *Teberdar külahı,* teberdarların giydiği beyaz keçeden yapılmış armudi külah. (İki yanından zülüfler sarkıtılır, zabit külahlarının alt kısmı sırma işlemeli olurdu.) [*Baltacı külahı, zülüflü külahı* da denirdi.] || *Teberdar yakası,* odun taşımakla görevli teberdarların hareme girdiklerinde giydikleri, yüksek yakalı cepken. (Cepkenin yakası arkada başı göstermeyecek, önde yüzün iki yanını örtecek denli yüksek olur, dimdik dururdu. Hareme girildiğinde teberdarların çevreyi görmemesi için kullanılırdı.)

TEBERDARAN çoğl. a. Kur. tar. **1.** Baltacılar. **—2.** *Teberdaranı hassa,* Osmanlılar'da padişahın sarayındaki solaklara verilen ad.

TEBERRA, TEBERRİ ya da **TEBERRU** a. (ar. *berāʾet*'ten *teberrā, teberrū*). *Esk.* **1.** Uzaklaşma, uzak durma. **—2.** Yüz çevirme. **—3.** *Teberra etmek, teberra eylemek,* uzaklaşmak, uzak durmak.
—Tasav. Harici, alevi ve bektaşi tarikat ve mezheplerinde Muaviye soyundan gelenlere kin gütme ilkesi.

TEBERRU, -u a. (ar. *birr*'dan *teberruʿ*). **1.** Bağışlama. **—2.** Bağış: *Teberru toplamak.* **—3.** *Teberru etmek,* bağışlamak, bağışta bulunmak.
—Huk. → BAĞIŞLAMA.
—İsl. huk. Bir kimsenin bir şeyi karşılıksız olarak bir kişiye ya da bir kuruma vermesi. (Şeriatın karşılıksız verilmesini gerekli gördüğü şeyler, örneğin zekât, teberru sayılmaz.)

TEBERRUAN be. (ar. *teberru*ʿ'dan *teberru*ʿ*an*). *Esk.* Bağış yoluyla, bağışlayarak.

TEBERRUAT, -tı çoğl. a. (ar. *teberru*ʿ' un çoğl. *teberru*ʿ*āt*). *Esk.* Bağışlayışlar, bağışlar.

TEBERRÜK, -kü a. (ar. *bereket*'ten *teberrük*). *Esk.* **1.** Uğurlu sayma. **—2.** *Teberrük etmek*, uğurlu saymak.

TEBERRÜKÂT çoğl. a. (ar. *teberrük*' ün çoğl. *teberrükāt*). *Esk.* Uğurlu saymalar.

TEBERRÜKEN be. (ar. *teberrük*'ten *teberrüken*). *Esk.* Uğur sayarak: *"Zincir ile bağlı bir de sultan!.. / Çekdirdi teberrüken o ancak / Şehrin kapısında bir de sancak!"* (A. H. Tarhan).

TEBES, İran'da vaha, Horasan'da. Hurmalıklar, meyve bahçeleri, sebze yetiştiriciliği. XI. yy.'dan kalma bir kale; XII. yy.'a ait selçuklu minareleri.

TEBESSÜM a. (ar. *besm*'den *tebessüm*). **1.** Gülümseme: *Dudaklarında acı bir tebessüm belirdi.* **—2.** *Tebessüm etmek*, gülümsemek. **—3.** *Bir şeyi tebessümle karşılamak*, bir şeye, anlayışla, hoşgörüyle ya da küçümseyerek, hafife alarak yaklaşmak.
—*Esk.* *Tebessüm-i hûlya*, güzel bir şeyin hayal edilmesinin yol açtığı gülümseme. ‖ *Tebessüm-i istifsar*, sorarcasına gülümseyiş. ‖ *Tebessüm-i mahzuziyet*, hoşlanma gülümseyişi. ‖ *Tebessüm-i memnuniyet*, mutluluk gülümseyişi. ‖ *Tebessüm-i zirleb*, dudak altından gülme; alaylı gülümseyiş.

TEBESSÜMAT, -tı çoğl. a. (ar. *tebessüm*'ün çoğl. *tebessümāt*). *Esk.* Gülümseyişler.

TEBESSÜMKÜNAN be. (ar. *tebessüm* ve fars. *künān*'dan *tebessüm-künān*). *Esk.* Gülümseyerek.

Tebessümler diyarı *(Das Land des Lächelns)*, Franz Lehár'ın üç perdelik opereti (Berlin, 1929; A. Mauprey ve J. Marietti'nin uyarlaması ile Paris, 1932). Akılda kalan ezgileri ve basmakalıp şarkıcılığıyla her dönemde halkın ilgisini çekmiştir.

TEBEŞİR a. (fars. *tebāşīr*'den). **1.** Toz durumuna gelebilen, sürüldüğü yerde iz bırakan beyaz ya da açık renk kireçli kaya. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Özellikle kara tahtaya yazı yazmaya yarayan, bu maddeden yapılmış, beyaz ya da renkli küçük çubuk. **—3.** *Tebeşir tahtası*, üzerine tebeşirle yazı yazılan tahta.
—Boyac. *Beyaz tebeşir*, kireç sütünün çöktürülmesiyle elde edilen çok arı kireç. ‖ *İspanyol tebeşiri* ya da *Meudon tebeşiri*, bakım ürünlerinde perdahlama tozu ve soğurucu olarak ya da birçok boyada dolgu maddesi olarak kullanılan son derece saf doğal kalsiyum karbonat türü.
—Oy. Bilardoda oyuncuların topa vururken istekanın kayma yapmaması için isteka ucunda bulunan meşine sürttükleri mavi tebeşir.
—Yerbil. *Tebeşir devri*, KRETASE'nin eşanlamlısı.
—ANSİKL. Tebeşir, çok az pekişmiş ve kolayca parçalanarak beyaz bir iz bırakan, ince taneli, kireçli bir kayaçtır. Bileşiminde çoğunlukla % 1 ile 2 oranında kil ve biraz da silis vardır. Tebeşir az derin yerlerin çökelidir; çok sayıda mikroskobik suyosunu, planktonik delikliler, bentik organizmalar (yosunhayvanları, yumuşakçalar, denizkestaneleri) ve kimi zaman karasal öğeler içerir. Kretaseye adını veren tebeşir (lat. *creta*, tebeşir) Paris havzasının büyük bir bölümünü kaplar: tebeşirli Champagne, Sen vadisi (Meudon'a doğru, Mantes-la-Jolie), pays de Caux, Manş yalıyarları (Étretat), Touraine. Arı olmayan türleri şunlardır: çakmaktaşlı tebeşir, killi tebeşir, glokonitli tebeşir (Rouen), fosfatlı tebeşir (Picardie) ve tüflü tebeşir (Touraine mağaraları). Tebeşir, kireç ve çimento üretiminde kullanılan bir kayaçtır.

TEBEŞİRLEŞME a. Boyac. Bir boya tabakasının bileşenlerinden birinin ya da birkaçının atmosfer etkenlerinin etkisiyle az yapışıcı ince bir toz haline gelerek bozulması.
—ANSİKL. Tebeşirleşme havadaki tozların değil, boya tabakasındaki katı bileşenlerin etkisiyle meydana gelir; az ya da çok yaygın ve tekdüze bir yığın halinde ortaya çıkmasının nedeni fiziksel kirlenme olayıdır. Tebeşirleşme doğal olarak, rüzgârın hafif erozyonu ve sızan sularla, ya da yapay olarak, parmakla ya da bezle hafifçe sürterek önlenebilir.
Tebeşirleşme atmosfer etkenlerinden doğar ve çoğunlukla üç temel eleman olan havanın oksijeni, su (yağmur) ve morötesi ışınımların (güneş ışığı) ortak etkisiyle oluşur.
"Kendiyıkanabilir" denen bazı boyalardaysa, yağış sonucu yüzeyin tozunu gidermek ve kirlenmeyi önlemek için tebeşirlenme aranılan bir özelliktir.

TEBEVVÜL a. (ar. *bevl*'den *tebevvül*). *Esk.* İşeme.
—Esk. tıp *Tebevvül-i şükkeri*, idrarda şeker bulunması. ‖ *Tebevvül-i sülal*, idrarda albümin bulunması. ‖ *Tebevvül-üd-dem*, idrarın kana karışması sonucu oluşan kan zehirlenmesi.

TEBEYYÜN a. (ar. *beyān*'dan *tebeyyün*). *Esk.* **1.** Ortaya çıkma, belirme: *"Kelimelerin eski şekillerini ve asli manalarını tebeyyün maksadıyla..."* (F. Köprülü). **—2.** *Tebeyyün etmek*, ortaya çıkmak, belli olmak: *Masumiyetim ve suçsuzluğum tebeyyün ediyor"* (Nâzım Hikmet).

TEBHAL ya da **TEBHALE** a. (fars. *teb*, sıtma ve *ḫāl*, ben'den *tebḫāl*, *tebḫāle*). Esk. tıp. Uçuk, dudakta beliren kabartı: *"Ne yire tanıladıysa eşk-i germum oldı tebhâle"* (Vasfi, XVI. yy.). *"Avazesini edince idhâl, / Lerzan olarak düşerdi tebhal"* (A. H. Tarhan)

TEBHİR a. (ar. *buḫār*'dan *tebḫīr*). *Esk.* **1.** Bir sıvıyı buharlaştırma, buğu haline sokma. **—2.** Tütsüleme. **—3.** Etüvden geçirme.

TEBHİRHANE a. (ar. *tebhir* ve fars. *-hāne*'den *tebhirhāne*). Esk. tıp. Salgın hastalıklarda eşya ve mekânları dezenfekte etmekle görevli sağlık kuruluşu; dezenfeksiyon istasyonu. (1893'te İstanbul'da baş gösteren kolera salgını, şehremanetinin Üsküdar, Tophane ve Gedikpaşa'da kurduğu tebhirhanelerin yardımıyla kontrol altına alınmıştı.)

TEBİD a. (ar. *bu*ʿ*d*'dan *teb*ʿ*īd*). *Esk.* **1.** Kovma, sürme, uzaklaştırma: *"Acilen tevkif ve tebidlerine havass-ı vükelâ tarafından tahkikat-ı zabıtaya istinaden..."* (Ali Fuat). **—2.** *Tebid etmek*, uzaklaştırmak, sürmek: *"... neşe-yâb-ı hayât olanların tard ü tebid ettikleri gamlar"* (H. Z. Uşaklıgil).

TEBİD a. (ar. *ebed*'den *te*ʾ*bīd*). *Esk.* Sonsuzlaştırma, ebedileştirme.

TEBİNGTİNGGİ, Endonezya'da ada, Malakka boğazında, Sumatra'nın doğu kıyısının hemen yakınında, Kampar halicinin K.-K.-B.'sında. —Sumatra'da iki kent bu adı taşır.

TEBLERZE a. (fars. *teb* ve *lerze*'den *teb-lerze*). Esk. tıp. Sıtma nöbeti.

TEBLİGAT, -tı a. (ar. *tebliğ*'in çoğl. *tebligāt*, bildiriler, bildirmeler). Huk. Hukuksal işlemlerin, yazı ya da ilan yoluyla ilgili kişilere resmen bildirilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Verg. huk. *Vergi tebligatı*, üzerinde ödenecek verginin miktarını ve tarihini gösteren ve yükümlüye bildirilen belge, ihbarname. (Yazı ile bildirilmesi gereken tebligat genellikle postayla gönderilir. Bununla birlikte, gelir vergisinde olduğu gibi yükümlünün beyanına dayanılarak vergi tarh edildiğinde, kural olarak tebligata gerek kalmamaktadır. Bazı durumlarda memur eliyle, ilan yoluyla ya da listeler asmak suretiyle de tebligat yapılmış olur.)
—ANSİKL. Huk. Tebligat önemli hukuksal sonuçlar doğuran bir işlemdir. Bu nedenle sıkı kurallara bağlanmıştır. Mahkemeler, genel ve katma bütçeli daireler, belediyeler, köy tüzel kişileri, barolar ve noterler tarafından yapılacak tebligat, 11 şubat 1959 tarih ve 7201 sayılı Tebligat k. ile bu yasaya dayanarak çıkarılan Tebligat nizamnamesi hükümlerine göre yapılır. Ülke içindeki tebligat, kural olarak, PTT aracılığıyla olur. Yurtdışındaki türk vatandaşlarına yapılacak tebligat oradaki türk siyasi memuru ya da konsolosu aracılığıyla gerçekleştirilir. Tebligat bilinen en son adrese yapılır. Tebligat yapılacak kişi adresinde bulunmazsa, birlikte oturduğu aile fertlerinden ya da hizmetçilerden birine de yapılabilir.

TEBLİĞ a. (ar. *bülūğ*'dan *tebliğ*). **1.** Bildiri: *Tebliğ yayımlamak.* **—2.** Bildirme, bir kimseye ulaştırma: *Bu haberi üstlerine tebliğe memur edildi.* **—3.** *Tebliğ etmek*, bir kimseye bir buyruğu yazılı ya da sözlü bildirmek; *"Bugün Hacer'in ikinci vazifesi Nerime Hanım'ı bir tarafa çekmek, bu büyük haberi tebliğ etmek oldu"* (H. Z. Uşaklıgil).
—Esk. ed. Abartma*'nın (mübalağa) makbul sayılan türü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Huk. Bir hukuksal durumun ya da işlemin ilgili kişilere yazı veya ilan yoluyla bildirilmesi.
—İsl. Hz. Muhammet ve onun vârisleri sayılan bilginlerin islam dinini insanlara duyurma ve tanıtma ödevi.
—Verg. huk. Vergilendirmeyi ilgilendiren ve bir hüküm belirten öğelerin yetkili makamlar tarafından yükümlüye ya da öteki ilgililere yazı ile bildirilmesi.
—ANSİKL. Esk. ed. Tebliğ, akla uygun görülen ve yapılması yadırgatıcı sayılmayan abartmadır (örn. *"Ak gerdanda benler öldürür beni"* [Karacaoğlan]). Bu nitelikleriyle gulüv* ve ığrak* diye adlandırılan, daha aşırı ve daha aykırı abartma türlerinden ayrılır.

Tebliğler dergisi → MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI TEBLİĞLER DERGİSİ.

TEBN a. (ar. *tebn*). *Esk.* Saman.

TEBNİ sıf. (ar. *tebn* ve *-ī*'den *tebnī*). *Esk.* Saman renginde, açık sarı.

TEBRİD a. (ar. *berd*'den *tebrīd*). *Esk.* **1.** Soğutma, ısısını azaltma. **—2.** Arayı soğutma, uzaklaşma. **—3.** *Tebrid etmek*, soğutmak, arayı açmak.

TEBRİE → TEBRİYE.

TEBRİK, -ki a. (ar. *bereket*'ten *tebrīk*). **1.** Bir kimsenin başarısını, onun için önemli bir olayı sevinçle paylaştığını göstermek eylemi; bunun için söylenen ya da yazılan sözler; kutlama: *Tebrikleri kabul etmek. Bir kimseye bayram tebriğine gitmek.* **—2.** *Bir kimseyi tebrik etmek*, mutlu bir olay, önemli bir başarı nedeniyle onun sevincini paylaştığını gösteren sözler söylemek, kutlamak: *Genç evlileri tebrik etmek.* **—3.** *Bir kimseyi (bir şey için, bir şeyden dolayı) tebrik etmek*, kendisine onur kazandıran bir eylemi nedeniyle onu övmek; kutlamak: *Bu eşsiz parti için sizi tebrik ederim, harikaydı.* **—4.** *Bir kimsenin doğum gününü, bayramını vb. tebrik etmek*, mutlu, sevinçli bir olay nedeniyle o kimseyi sözlü ya da yazılı olarak kutlamak. **—5.** *Tebrik kartı*, kutlama için gönderilen kart. (Kısaca *tebrik* de denir.)

TEBRİKÂT, -tı çoğl. a. (ar. *tebrīk*'in çoğl. *tebrīkāt*). *Esk.* Kutlamalar.

TEBRİKNAME a. (ar. *tebrīk* ve fars. *nāme*'den *tebrik-nāme*). *Esk.* Tebrik yazısı, kutlama yazısı.

TEBRİYE a. (ar. *berā*ʾ*et*'ten *tebri*ʾ*e*). *Esk.* **1.** Temize çıkarma, aklanma, suçsuzluğunu kanıtlama. **—2.** Birini borçtan kurtarma. **—3.** *Tebriye etmek*, aklanmak, temize çıkarmak: *"İçinde yuvarlandığım hayatı böyle görüşümde haksızsam bu satırlar beni tebrie ettiremez"* (R. C. Ulunay). **—4.** *Tebriye-i zimmet*, aklanıp temize çıkma: *"... acizane vuku bulan ihtaratım kabul buyurulmadığı halde bu defa dahi tebriye-i zimmet etmiş olurum"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).
—İsl. huk. Bir kimsenin suç işlediğini gösteren delil bulunmaması, suç işlemediğinin anlaşılması ya da işlediği fiilin suç niteliğinde olmaması gibi durumlarda, kişi-

nin suçtan sorumlu tutulmaması; beraat etmesi.

TEBRİZ a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Uşşak makamına acemaşiran makamının bir bölümünün eklenmesiyle oluşur. Özelliği olmayan bir makamdır. Muallim İsmail Hakkı Bey, Haham Nesim, Neyzen Şeyh Ali Rıza Efendi, Abdülkadir Töre tarafından bu makamda besteler yapılmıştır. Elde bu makamla yapılmış 18 kadar beste vardır.

TEBRİZ, İran'da kent, D. Azerbaycan ilinin merkezi, yarı kurak yüksek bir havzada, 1 350 m yükseltide, Urmiye gölüne dökülen küçük bir akarsuyun kıyısında; 994 377 nüf. (1986). Moğollar zamanında (XIII. yy.) ve Safeviler döneminin başlarında (XVI. yy.) İran'a başkentlik eden Tebriz, XIX. yy. ile Birinci Dünya savaşı arasında Karadeniz yoluyla ve erken bir tarihte yapılan (1916) demiryoluyla Rusya aracılığıyla Avrupa'ya bağlanarak İran'ın en büyük ekonomik ve ticari merkezi oldu. Bugün artık yalnızca bölgesel bir işlevi vardır ve İran'ın öbür kentlerine oranla daha yavaş gelişmektedir.

—Tar. Ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmeyen kent, Selçuklu devletinin kurucusu Tuğrul Bey'in eline geçtikten (1055) sonra büyük önem kazandı. Irak Selçukluları'nın denetimindeyken, bir ara Gürcüler'ce işgal edildi (1120). Salgurlular'dan İldenizliler'in yönetimine geçmesi (1139) üzerine Azerbaycan atabeyliğinin merkezi oldu (1186). İldenizliler'i ortadan kaldıran Celalettin Harizmşah'ın egemenliğine girdi (1225). Moğol istilasına uğradı (1230) ve Hulagu'nun kurduğu İlhanlı devletinin başkenti oldu (1263). İlhanlılar'ın dağılma döneminde Celayirliler'in payına düşen kent (1336), Timur'un eline geçtikten (1392) sonra Timurlu İmparatorluğu'nun batı eyaletlerinin yönetim merkezi olarak bayındırıldı ve önemi arttı. Önce Karakoyunlular'a (1446), sonra da Uzun Hasan tarafından alınarak Akkoyunlular'a (1468) bağlandı. İran'da Safevi hanedanını kuran (1501) Şah İsmail'in başkentiyken, Çaldıran* savaşı'ndan (1514) sonra Yavuz Sultan Selim tarafından fethedilerek osmanlı topraklarına katıldı. Yavuz'un İran seferinden İstanbul'a dönmesi üzerine Şah İsmail, Tebriz'i geri aldı (1515). Kanuni döneminde 1533-1555 Türk-İran savaşı'nda Osmanlılar'la Safeviler arasında sürekli el değiştiren (6 kez) kent, sonuçta Amasya antlaşması'yla (1555) İranlılar'da kaldı. Murat III döneminde başlayan 1578-1590 Türk-İran savaşı sırasında sadrazam ve serdarıekrem Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından teslim alınarak (1585) İstanbul antlaşması (1590) uyarınca Kafkasya ve Azerbaycan'la birlikte osmanlı yönetimine geçti. İran'da safevi birliğini yeniden sağlayan Abbas I tarafından geri alınan kent (1603), Osman II döneminde Türk-İran savaşı'na son veren Serav barışı'yla (1618) Safeviler'e bırakıldı. Murat IV'ün Revan* seferi sırasında (1635) türk ordusunca altıncı kez ele geçirilen Tebriz, padişahın Bağdat seferi'nden (1638) sonra imzalanan Kasrışirin* antlaşması'yla (1639) yeniden iran yönetimine geçti. İran'da Safevi hanedanının çöküşü üzerine (1723) Doğu cephesinde başlayan osmanlı harekâtı sırasında Azerbaycan seraskeri Köprülüzade Abdullah Paşa komutasında 6 gün süren şiddetli savaşlar sonunda kente girildi (1725). Tebriz muhafızı Kara Mustafa Paşa'nın bir gece 75 bin askerini yüzüstü bırakıp kaçması üzerine kenti kuşatmış olan iran kuvvetlerince geri alındı ve türk askerlerinin çoğu kılıçtan geçirildi (1730). Tebriz'i fethetmekle görevlendirilen serasker Hekimoğlu Ali Paşa tarafından kan dökülmeksizin ele geçirildi (1732). İran'da Avşar hanedanının kurucusu Nadir Şah'la önceki Kasrışirin antlaşması'nın (1639) hükümlerine bağlı kalınarak yapılan Türk-İran barışı (1746) uyarınca yeniden İran'a bırakılan kent, bir kez daha osmanlı egemenliğinden çıktı. İran'da yeni kurulan Kaçar hanedanının zayıf durumda bulunmasından yararlanan Ruslar, Azerbaycan'la birlikte merkezi olan Tebriz'i de işgal altına aldılar (1827). Ancak, Türk-Rus savaşı'nın başlaması üzerine yapılan Türkmençay antlaşması'yla (1828) İran'a geri verilen kent, bundan böyle kaçar veliahtlarının resmi oturma yeri oldu. Muhammet Ali Şah döneminde (1907-1909) Azeriler'in burada büyük bir ayaklanma başlatmaları üzerine Ruslar Tebriz'i yeniden işgal ettiler (1909). Birinci Dünya* savaşı'nın başlarında Ruslar'ın boşalttığı kente osmanlı kuvvetleri girdiyse de sonradan rus ordusu şehre yeniden egemen oldu (1915). Rusya'da Ekim 1917 devrimi'nin meydana gelmesinden yararlanan Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki türk kuvvetleri Tebriz'i ele geçirdiler (1918). Ancak, Mondros* ateşkesi'nden (1918) sonra İngilizler'in duruma elkoyması üzerine İran'a geri verilen kent (1919), İkinci Dünya* savaşı sırasında Kızıl ordu birliklerince işgal edilerek Sovyetler'in kurduğu Azerbaycan Özerk Cumhuriyeti'nin merkezi oldu (1941). Daha sonra bu Cumhuriyet'i ortadan kaldıran Şah Rıza Pehlevi yönetimi, Tebriz'i ele geçirip yeniden iran topraklarına kattı (1946).

—Güz. sant. Tebriz XIV. yy.'da, özellikle İlhanlı hükümdarı Gazan Han döneminde cami, medrese, türbe, darüşşifa, gözlemevi, kitaplık, hamam, kervansaray, çarşı gibi yapılarla donatıldı ve surları yenilendi. Selçuklu geleneğini sürdüren bu yapılar depremler ve savaşlar sonucu ortadan kalkmıştır. Eski kaynaklar Gazan Han'ın türbesinin kule biçiminde olduğunu anlatırlar (Evliya Çelebi ve Kâtip Çelebi yapıyı Galata kulesi'ne benzetirler). Vezir Ali Şah'ın yaptırdığı Ali Şah Mescidi camisi görkemli kubbesi ile dikkati çekiyordu. Cihan Şah'ın kızı Saliha Hatun'un yaptırdığı (1465 / 1466) Gökmescit* adını çeşitli tonlardaki firuze renkli zengin çini mozaik bezemelerinden alır. Akkoyunlu sultanı Uzun Hasan'ın yaptırdığı Hasan Padişah mescidi'nin yazılarını dönemin ünlü hattatı Yakut-ı Mustasımi yazmıştı; Evliya Çelebi'nin övgüyle söz ettiği yapı necef taşları ile süslüydü; mihrabın yanlarında kehribara benzer siyah taştan iki sütun bulunuyordu. Bihzad*'ın da bağlı olduğu Tebriz minyatür okulu özellikle XVI. yy.'da büyük gelişme gösterdi (Şah Tahmasp ve Behram Mirza için hazırlanan albümler). Kent ayrıca hatayi denilen kumaşlarıyla da ünlüydü.

TEBRİZİ a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze ulaşmış örneği yoktur.)

TEBSİR → TABSİR.

TEBŞİR a. (ar. *beşr*'den *tebşîr*). *Esk.* **1.** Müjdeleme, müjde verme: *"Tebşirler olmada mukarrer"* (A. H. Tarhan). **—2.** *Tebşir etmek,* müjdelemek: *"Ferdi Efendi, bana bu lutfunu tebşir ettiği sırada kalbimde tuhaf bir korku vardı"* (H. Z. Uşaklıgil).

—Din. Hıristiyanlık inancına göre, İsa peygamberin kişiliğinde Tanrı'nın insan sıfatına bürünmesi sırrının Cebrail* tarafından Meryem'e bildirilmesi olayı.

—Güz. sant. → MUŞTULAMA.

TEBŞİRAT, -tı çoğl. a. (ar. *tebşîr*'in çoğl. *tebşîrât*). *Esk.* Müjde vermeler, müjdelemeler.

TEBURSUK, Tunus'un kuzey kesiminde (Beca ili) komün, *Tebursuk dağları*'nın güney eteğinde; 8 000 nüf. Önemli zeytinliklerle çevrili tarım pazarı. Eski bizans kalesi. —6 km G.-B.'da roma kenti *Thugga*'nın (günümüzde Dugga) önemli kalıntıları.

TEBÜK, Suudi Arabistan'da, Hicaz bölgesinin K. kesiminde kent; Ürdün sınırından yaklaşık 140 km G.'de, Hicaz demiryolu üzerinde.

TEBYİN a. (ar. *beyân*'dan *tebyîn*). *Esk.* **1.** Açıkça anlatma, meydana çıkarma. *"Bu hayatın esâsı hikmet-i vicdânî tebyindir"* (Neyzen Tevfik). **—2.** *Tebyin etmek,* açıkça ortaya koymak, anlatmak: *"Orada nikâh rabıtasının o kadar az bir kıymete haiz olduğu tebyin eder"* (F. Köprülü).

TEBYİZ a. (ar. *beyâz*'dan *tebyîz*). *Esk.* **1.** Temize çekme: *"...zamanı vukuatını tahrir ve tebyiz ile meşgul olarak"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** Bir şeyi ağartma, beyazlaştırma. **—3.** *Tebyiz etmek,* temize çekmek; beyazlaştırmak: *"...kaleme almış olduğu arz tezkiresini... Ali Galip Paşa tebyiz etmiş idi"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

TEBZEDE sıf. (fars. *teb* ve *zede*'den *teb-zede*). Esk. tıp. Sıtma olmuş, sıtmaya yakalanmış.

TEBZİL a. (ar. *bezl*'den *tebzîl*). *Esk.* Delme, yarma.

—Esk. tıp. Su toplamış bir bölgeyi bıçakla delerek suyunu boşaltma.

TEC a. (fr. *Tonne Équivalent Charbon*'un [Kömür Eşdeğer Ton] kısa adı). Kömürden, petrolden, doğal gazdan, elektrikten elde edilen enerji miktarlarını karşılaştırmak için iktisadi bilimlerde kullanılan enerji birimi. (1 ton kömür yaklaşık 7 500 kWsa'e eşdeğerdedir, ama termik santralların % 40 dolaylarında olan randımanı göz önünde tutularak, genellikle 1 tec = 3 000 kWsa olarak yazılır.)

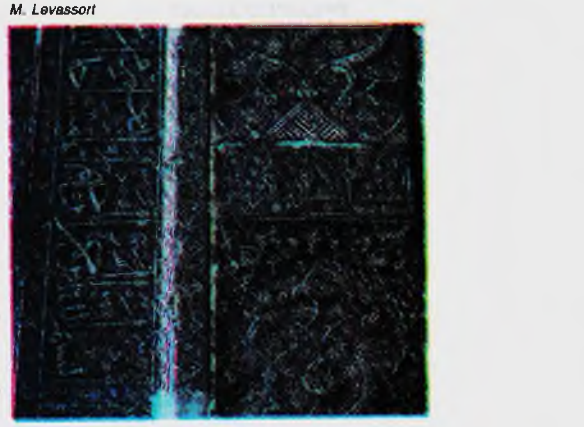
TECAHÜL (ar. *tecâhül*). *Esk.* **1.** Bilmemezlikten gelme: *"Gel arif olki marifet olsun tecâhülün"* (Şeyh Galib, XVIII. yy.). **—2.** *Tecahül etmek,* bilmez görünmek. **—3.** *Tecahülden gelmek,* bilmemezlikten gelmek.

—Ed. *Tecahül-i arif* ya da *tecahül-i arifane,* bir konudaki bilgisini o konuyu bilmiyormuş gibi görünerek dolaylı yoldan belirtme sanatı. (Örn. *"Çördükler, cevizler, iğdelerin / Gidin bakın gölgeleri orda mı?"* [C. Külebi]. Sıladaki şair geride bıraktığı doğal çevreyle ilgili bir soru sorarken ken-

M. Levassort

Tebriz
pazardan bir görünüm

M. Levassort

Tebriz
Gökmescit'in çini mozaiklerinden ayrıntı (1465/1466)

Ahmet Kutsi Tecer

disinin gerçeği bildiğini de sezdirmektedir.)

TECAHÜLAT, -tı çoğl. a. (ar. *tecāhül*'ün çoğl. *tecāhülāt*). *Esk.* Bilmemezlikten gelişler.

TECANÜS a. (ar. *cins*'ten *tecānüs*). *Esk.* Bir bütünü oluşturan öğelerin aynı cinsten olması, türdeşlik.

TECARİB çoğl. a. (ar. *tecribe*'nin çoğl. *tecārib*). *Esk.* **1.** Deneyimler, denemeler: *"Bu ise hayalî bir irade ile değil, belki hadisât ve vekayie nâfiz bir nazarla ve yeniden tecârib icrâsiyle kabil olabilir"* (Baha Tevfik). **—2.** *Tecarib-i şahsiye*, kişisel deneyimler *"... yalnız kendi düşündüklerini, kendi tecârib-i şahsiyyenin netâyicini söylemek istiyorum"* (Baha Tevfik).

TECAVİF çoğl. a. (ar. *tecvīf*'in çoğl. *tecavif*). *Esk.* Oyuklar, boşluklar.
—Esk. anat. *Tecavif-i dimaği*, beynin içindeki boşluklar. || *Tecavif-i kalb*, kalpteki kulakçık ve karıncık boşlukları.

TECAVÜZ a. (ar. *cevaz*'dan *tecāvüz*). **1.** Bir kimseye, bir şeye saldırma; saldırı: *Silahlı tecavüz.* **—2.** Bir kimsenin, bir topluluğun vb. hakkına el uzatma. **—3.** Bir kimsenin ırzına geçme. **—4.** Bir yere zorla girme ya da geçme: *Sınır tecavüzü. Haneye tecavüz.* **—5.** *Bir şeye, bir yere tecavüz etmek*, ona, oraya saldırmak: *Bir kimsenin evine tecavüz etmek.* **—6.** *Bir kimsenin hakkına tecavüz etmek*, onun hakkını çiğnemek, yok etmeye çalışmak. **—7.** *Bir kimseye tecavüz etmek*, namusuna sataşmak, ırzına geçmek.
—*Esk. (Bir şeyi) tecavüz (etmek, eylemek)*, bir sınırı aşmak, geçmek, ilerisine varmak: *"Lakin namı hayli senedir bulunduğu mahallenin hududunu pek tecavüz edemiyordu"* (H. R. Gürpınar).
—Cez. huk. *Irza tecavüz* → IRZ'A GEÇME.
—Huk. *Kişi özgürlüğüne tecavüz*, herhangi bir kimse ya da resmi bir görevli tarafından, yasaya aykırı olarak, kişi özgürlüğüne yapılan saldırı (yasadışı tutuklama, keyfi olarak tutma, alıkoyma). || *Yetki tecavüzü* → YETKİ.

TECAVÜZAT, -tı çoğl. a. (ar. *tecāvüz*'ün çoğl. *tecāvüzāt*). *Esk.* Saldırılar, saldırışlar: *"... haklarında envaî tecâvüzâta ictira ederler"* (Ali Fuat).

TECAVÜZİ sıf. (ar. *tecāvüz* ve *-ī*'den *tecāvüzī*). *Esk.* Saldırmayla ilgili, saldırıya ait.
—Esk. ask. *Tecavüzi harp* ya da *tecavüzü harekât*, önceden saptanacak bir amaca göre seçilmiş bir hedefi ele geçirmek için, düşman ülke ya da silahlı kuvvetlerine karşı yöneltilen taarruz düşünceleri ya da hareketleri. || *Tecavüzi ve tedafüi ittifak*, önceden yapılmış siyasal ve askeri antlaşma gereğince, ortak düşmana karşı birlikte taarruza geçmek (tecavüzi) ya da bir saldırıya karşı ortaklaşa karşı koymak (tedafüi) amacıyla birden çok ülke arasında yapılan antlaşma.

TECAVÜZKÂR sıf. (ar. *tecāvüz* ve fars. *-kār*'dan *tecāvüzkār*). *Esk.* Saldıran, saldırgan.

TECAVÜZKÂRANE be. (ar. *tecāvüz*, fars. *-kār* ve *-āne*'den *tecāvüzkārāne*). *Esk.* Saldırırcasına, saldırgan bir biçimde.

TECAVÜZKÂRİ a. (ar. *tecāvüz*, fars. *-kâr* ve *-ī*'den *tecāvüzkārī*). *Esk.* Saldırı, saldırganlık.

TECAZÜB a. (ar. *cezb*'den *tecāzüb*). *Esk.* Sempati, çekim gücü: *"Malthus'ün yanlış olarak zürriyet arzusuna atfettiği gayr-i kabil mukavemet bir kuvvet sıfatı ancak kadın ve erkek arasındaki bu tecâzübe izâfe olunabilir"* (Ahmet Muammer ve Şükrü Kaya).

TECCHİ (Bonaventura), italyan yazar (Bagnoregio, Viterbo, 1896-Roma 1968). Edebiyat eleştirmeni, alman edebiyatı uzmanıydı. Ayrıca romanlar (*Valentina Velier*, 1950) yazdı.

TECDİDAT, -tı çoğl. a. (ar. *tecdīd*'in çoğl. *tecdīdāt*). *Esk.* Yenileyişler.

TECDİDEN be. (ar. *tecdīd*'den *tecdīden*). *Esk.* Yenileyerek, yenileterek.

TECDİT a. (ar. *cidd*'den *tecdīd*). *Esk.* **1.** Yenileme, tazeleme: *"Bir buse-i medīd ile tecdid-i izdivac"* (Tevfik Fikret). **—2.** *Tecdit etmek*, yenilemek: *"Bugün hayatımı tecdid eden tenezzülünüz..."* (Tevfik Fikret). **—3.** *Tecdit olunmak*, yenilenmek: *"Hâtır-ı eşref-i hümayunu I Gördü tecdid olunmasını reva"* (Nedim, XVIII. yy.). **—4.** *Tecdid-i nikâh*, nikâh tazeleme.
—Ed. *Tecdid-i matla*, kasidenin içinde yeniden matla kullanma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İsl. *Tecdid-i iman*, bir müslümanın islam inançlarına aykırı bir söz söylemesi ya da davranışta bulunması durumunda kelime-i şahadet getirerek inancını (imanını) yenilemesi.
—ANSİKL. Ed. Kasidede ilk beytin (matla) iki dizesinde ortak olan uyak, sonraki beyitlerin ikinci dizelerinde yinelenir (aa ba vd.). Uzun bir kasidede uyağı değiştirmek için tecdid-i matla yoluna başvurulur; kaside içinde yeni bir matla beyti kullanılır (a'a'). Bundan sonraki beyitlerde bu yeni uyağa (a') yer verilir. Böyle kasidelere zü'l-metali ya da zat ül-metali denir. Bazı kasidelerde ikiden fazla matla da bulunur.

TECE, İçel'in merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 8 277 nüf. (1990). Belediye.

TECEBBÜR a. (ar. *cebr*'den *tecebbür*). *Esk.* Büyüklenme, kibirlenme.

TECEDDÜDAT, -tı çoğl. a. (ar. *teceddüd*'ün çoğl. *teceddüdāt*). *Esk.* Yenilikler, yenilenmeler.

TECEDDÜT a. (ar. *cidd*'den *teceddüd*). *Esk.* Yenileşme, yenilik: *"Devâ ve tedâvi husûsunda da frenkleşmenin halk tabakasına sirâyet ettiği teceddüt başlangıcı saymak lâzım"* (R. H. Karay).

Teceddüt fırkası, türk siyasal partisi. Birinci Dünya savaşı sonunda İttihat ve Terakki cemiyeti (fırkası) dağılınca ittihatçılar, partiyi yeni bir ad altında sürdürmek için İttihat ve Terakki'nin son kongresinde (kasım 1918) Teceddüt fırkası'nın kurulmasına karar verdiler. İttihat ve Terakki'nin şubeleri ve bütün mal varlığı yeni partiye geçti. Bu kongrede Teceddüt fırkası'nın yöneticileri de seçildi. Başkan: Hüseyin Hüsnü Paşa, başkan yardımcıları: İsmail Canbolat, Şemsettin (Günaltay), yönetim kurulu üyeleri: Faik (Kaltakkıran), Yunus Nadi (Abalıoğlu), Muhittin (Birgen), Tevfik Rüştü (Aras), Galip Bahtiyar, Fazıl Arif, Reşit Paşa, Babanzade Hikmet, Sabri (Toprak), Rahmi (Aslan), Rahmi (Köken), Mustafa Fevzi Efendi, Konya mebusu Ahmet Hamdi, Ali İhsan, Seyit beyler, Orfanidi, Dikran Barsamyan, Sason efendiler. Başkanlığa daha sonra Sabri Bey getirildi. Yıldırım ordular başkomutanı Mustafa Kemal Paşa, partiye katıldığına ilişkin haberleri yalanladı. Parti, Tevfik Paşa hükümetine güvenoyu verdiyse de aynı hükümeti gensoru önergesiyle düşürmeye çalıştı. Meclisi mebusan'ın feshinden sonra Damat Ferit hükümetinin kararıyla 5 mayıs 1919'da feshedildi. Gerekçe olarak üyelerinin hemen tamamının İttihat ve Terakki'nin eski üyeleri olduğu ileri sürüldü. Üyelerden bir bölümü Divanı harp'te yargılandı, bir bölümü Malta'ya sürüldü, bir bölümü de son Osmanlı meclisi mebusanı'na ve TBMM'ye katıldılar.

TECEDDÜTPERVER sıf. (ar. *teceddüd* ve fars. *perver*'den *teceddüd-perver*). *Esk.* Yenilikçi, yenilik taraftarı.

TECEHHÜZ a. (ar. *cihaz*'dan *tecehhüz*). *Esk.* **1.** Hazır bulunma, hazır olma. **—2.** Çeyizini tamamlama, hazırlama. **—3.** *Tecehhüz-i arus*, gelinin hazırlanması.

TECELLA a. (ar. *cilve*'den *tecellā*). *Esk.* Görünme: *"Cûnbüş-i pervaneden şem-i tecella muztarib"* (Namık Kemal, XIX. yy.). [→ TECELLİ.]

TECELLİ a. (ar. *cilve*'den *tecellī*). **1.** *Esk.* Belirme, ortaya çıkma: *"Halk psikolojisinin bu garip tecellisine dair ne kadar cümle okuduysa hepsini birer birer hatırımdan geçiriyor..."* (Y. K. Karaosmanoğlu). **—2.** İlahi kudretin insanlarda ya da nesnelerde belirmesi. **—3.** Kader, alınyazısı. **—4.** *Tecelli etmek*, olması, gerçekleşmesi düşünülen şeylerden söz ederken, ortaya çıkmak, belirmek, görünmek: *Adaletin tecelli etmesini bekliyoruz.* **—5.** *Tecelli-senc*, tecelliyi ölçen.
—Tasav. Tanrı'nın adları (esma), nitelikleri (sıfat) ve eylemleri (efal) ile varlıklarda yansıması, görünüşü. || *Tecelli-i âsâr*, Tanrı'nın eserleriyle kendisini belli etmesi. || *Tecelli-i celal*, Tanrı'nın bela, yıkım, hastalık gibi olaylarda gücünü ve ululuğunu göstermesi. || *Tecelli-i cemal*, Tanrı'nın iyilik ve inayetinin, nimet ve güzelliklerinin varlığa yansıması. || *Tecelli-i efal*, insan ve evrende meydana gelen olaylarda Tanrı'nın eylemlerinin işlemesi. || *Tecelli-i esma*, tanrısal adların etkisinin müminin kalbinde anlaşılması. || *Tecelli-i rahimi*, Tanrı'nın eliaçıklık ve bağışının kulun yükselmesi ve olgunlaşmasıyla kendisini göstermesi. || *Tecelli-i rahmani*, Tanrı'nın bütün yaratıklara yararlandırdığı nimetleriyle varlığını duyurması. || *Tecelli-i sıfat*, kulun tanrısal niteliklere bürünmesi. || *Tecelli-i şuhudi*, Tanrı'nın bir ışık gibi varlığını apaçık duyurması. || *Tecelli-i zati*, Tanrı'nın hiçbir niteliğe bürünmeden ermiş kulun gönlünde varlığıyla belirmesi.

TECELLİ, asıl adı **Zülfikâr,** türk şair (Prizren ? - Sofya 1688 ya da 1689). Öğrenimini doğduğu kentte yaptı. İstanbul'a gelerek Sadrazam Tekirdağlı Mustafa Paşa'nın divan efendisi oldu (1687). Divan-ı hümayun mukabeleciliği görevinde bulundu. Orduyla birlikte sefere çıktığı sırada Sofya yakınlarında öldü. Arap abecesinin yalnız noktasız harflerini kullanarak yazdığı gazelleri *Binukat divançe-i tecelli* adlı yapıtındadır.

TECELLİGÂH ya da **TECELLİZAR** a. (ar. *tecelli* ve fars. *-gāh*'tan *tecelligāh* ya da fars. *-zār*'dan *tecellizār*). *Esk.* Tanrı'nın varlığının belirdiği, ilahi kuvvetin göründüğü yer.

TECELLİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *tecellī*'nin çoğl. *tecelliyyāt*). *Esk.* Tecelliler: *"Şimdi kollarım, güzel vücudum, ziyâdâr örtülerimle beraber ruhum da ona en beliğ ve en ahengdar tecelliyat ile raksediyordu"* (H. E. Adıvar).

TECELLİZAR → TECELLİGÂH.

TECELLÜD a. (ar *celādet*'ten *tecellüd*). *Esk.* **1.** Kendini güçlü gösterme. **—2.** Ayak direme, inat etme.

TECEMMU, -u a. (ar. *cem*'den *tecemmu*). *Esk.* **1.** Bir yere toplanma, birikme. **—2.** *Tecemmu etmek*, toplanmak: *"Tecemmu etmekte olduğu haber alındı"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

TECEMMUAT, -tı a. (ar. *tecemmu*'un çoğl. *tecemmu'āt*). *Esk.* Toplanmalar, birikmeler.

TECEMMÜL a. (ar. *tecemmül*). *Esk.* Süslenme, süs: *"Yaklaşmayız simatına ehl-i tecemmülün"* (Y. K. Beyatlı).

TECEMMÜLAT, -tı çoğl. a. (ar. *tecemmül*'ün çoğl. *tecemmülāt*). *Esk.* **1.** Süslemek için kullanılan şeyler **—2.** *Tecemmülat-ı beytiye*, evi süslemek için kullanılan eşya.

TECEN, Heri Rud'un aşağı çığırının rusça adı.

TECENNÜN a. (ar. *cünūn*'dan *tecennün*). *Esk.* **1.** Cinnet getirme, aklını kaybetme, delirme. **—2.** *Tecennün etmek*, çıldırmak, delirmek, cinnet getirmek.

TECER (Ahmet Kutsi), türk şair, yazar (Kudüs 1901 - İstanbul 1967). Halkalı yüksek ziraat okulu'nu bitirdi (1922). Bir süre Sorbonne üniversitesi edebiyat fakültesi felsefe bölümü'nde okudu (1925-1927); öğreni-

mini İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi felsefe bölümü'nde tamamladı (1929). Gazi eğitim enstitüsü'nde başlayan meslek yaşamını Sıvas'ta edebiyat öğretmenliği ve milli eğitim müdürlüğü (1930-1934), Ortaöğretim genel müdürlüğü (1934-1941), Talim ve terbiye kurulu üyeliğiyle (1941-1942) sürdürdü. Urfa milletvekilliğinden (1942-1946) sonra Devlet konservatuvarı'nda öğretmenlik (1948), Paris'te kültür ataşeliği ve öğrenci müfettişliği (1949-1951) yaptı; Galatasaray lisesi (1951'den başlayarak), İstanbul Belediye konservatuvarı (1953'ten başlayarak), Güzel sanatlar akademisi'nde (1957'den başlayarak) ders vererek emekliye ayrıldı (1966). Şiiri halk edebiyatı kaynağından geniş ölçüde beslenmiştir. Bu şiirde geleneksel hece veznine ve koşma biçimine üçlükler ("Anneler"), uzun dizeleri izleyen daha kısa dizeler ("Tabiat adam"da 11 ve 5 heceli, "Unutmam sizi"de 14 ve 7 heceli, "Kaybolan çocuğa çağrı"da 11, 7 ve 3 heceli vb.) eklenmiştir. Şive taklidinden ("Köy odası"), deyimler ve tekerlemelerden ("Çıkmaz aylar") yararlanılmıştır. Köyle ("Orda bir köy var uzakta"), köy gerçekleriyle ("Köy mezarlığı", "Köyde bir garip ihtiyar", "Hano'nun gözleri yolda" vb.) ilgili konuların yanı sıra doğa ("Tabiat adam", "Kır uykusu" vb.), sevgi ("Çıngırak"), anne ve çocuk sevgisi ("Annem", "Nenni nenni" vb.), ölüm düşüncesi ("Ölü", "Besbelli", "Mezar taşları" vb.), tarih, efsaneler ("Yılda bir", "Ben Süleyman") önemli yer tutar. Birçok şiiri ("Halay", "Halay çeken kızlar", "Bağlamacıya" vb.) halk sanatları ve folklor besler. Yurt yöreleriyle ilgili güzellemelere ("Karadeniz türküsü", "Adana destanı", "Fırat ağlıyor" vb.) sık sık yer verilmiştir. Öte yandan fransız simgeciliğinden gelen etkiler görülür. Doğadan kaynaklanan simgeler ("Rüzgâr", "Deniz", "Ağaç" vb.), saf şiir anlayışına uygun ürünler ("Nerdesin") kendini gösterir. Sıvas lisesi'nde öğretmenliği sırasında ilk kez bir halk şairleri bayramı düzenlemiş (1931), kurduğu Halk şairlerini koruma derneği'yle (1932), Âşık Veysel, Talibi Coşkun, Ali İzzettin gibi halk şairlerinin aydın çevrelerce tanınmasını sağlamıştı. Halkevlerinde yönetici olarak görev yapmış, Halkevleri dergisi *Ülkü*'de halk şiirinden kaynaklanan bir edebiyat anlayışının yaygınlaşmasına çalışmıştı (1941-1945). Halk edebiyatıyla bütün yaşamı boyunca yakından ilgilendi, özgün araştırmalar (*Cezayir halk şairleri, Köroğlu, Nasrettin Hoca, Ortaoyunu, Köylü temsilleri* vb.) yayımladı. Halk edebiyatından kaynaklanan (*Koçyiğit Köroğlu*, basılışı 1969), yerli yaşamı yansıtan, çarpık kültür değişmelerini eleştirirken, ortaoyunu olanaklarını kullanan oyunları (*Köşebaşı*, 1947; *Bir pazar günü*, 1959; *Satılık ev*, 1961) vardır. (→ Kayn.)

TECER dağları, İç Anadolu bölgesinin Yukarı Kızılırmak bölümünde, Kızılırmak'ın yukarı çığırının G.'inde, yaklaşık 120 km boyunca uzanan dağ sırasına verilen genel ad. Birçok dorukları 2 000 metreyi aşan kütlenin orta kesiminde Gürlevik dağı 2 688 metreye, D. kesimindeki Bey dağı 2 802 metreye ulaşır. Birçok akarsuyun kaynak kollarının doğduğu Tecer dağlarının jeolojik yapısında en geniş yeri, küçük alanlarda yüzeyleyen Kretase'yi örten Eosen flyschleri ile jips ve tuz yatakları içeren Oligo-Miyosen çökelleri kaplar. Ayrıca, ofiyolit sokulumları da vardır.

TECER suyu, İç Anadolu bölgesinin Yukarı Kızılırmak bölümünde akarsu; yaklaşık 65 km. Tecer dağlarının G.-D. eteklerinden doğar. Yukarı çığırında engebeliğin doğrultusuna koşut olarak B.'ya doğru aktıktan sonra dağlık kütleyi bir boğazla yararak K.'ye döner ve Sıvas yakınında Kızılırmak'a kavuşur. Sıvas'ı Malatya'ya bağlayan karayolu ve demiryolu, Tecer dağlarını bu akarsuyun açtığı vadiyi izleyerek aşar.

TECERRU a. (ar. *cürca*'dan *tecerru'*). *Esk.* **1.** Süzerek içme, yudumlama. **—2.** *Tecerru etmek*, yudum yudum içmek.

TECERRÜT a. (ar. *cered*'dan *tecerrüd*). *Esk.* **1.** Çıplak olma, soyunma. **—2.** Her şeyden uzak olma. **—3.** Bekâr kalma, evlenmeme. **—4.** *Tecerrüt etmek*, soyunmak; bütün insanlardan ve her şeyden uzak kalmak, soyutlanmak. **—5.** *Tecerrüd-i evrak*, yaprakların dökülmesi.
—Tasav. Salikin kendisini Tanrı dışındaki her şeyden (masiva) soyutlayarak yalnız Tanrı'ya yönelmesi.

TECESSÜD a. (ar. *cesed*'dan *tecessüd*). *Esk.* **1.** Gövdelenme, vücut bulma. **—2.** *Tecessüd etmek, eylemek*, vücut bulmak.
—Din. CİSİMLEŞME'nin eşanlamlısı.

TECESSÜM a. (ar. *cism*'den *tecessüm*). *Esk.* **1.** Boyut kazanma, cisimlenme. **—2.** Belirme, görünür olma. **—3.** Göz önünde canlanma. **—4.** *Tecessüm etmek*, sözkonusu bir şeyse, zihinde canlanmak, belirmek, boyut kazanmak: *Annesinin hayali gözünün önünde tecessüm ediyordu.* **—5.** *Tecessüm-i hayal*, düş görme.

TECESSÜS a. (ar. *cess*'ten *tecessüs*). **1.** Kendini ilgilendirmeyen bir konuyu gizlice öğrenmeye çalışma, merakla araştırma: *Tecessüsle bakmak.* **—2.** Araştırıp inceleme, bir şeyin içyüzünü anlama isteği: *Yenemediği bir tecessüs onu bu noktaya kadar sürüklemişti.* **—3.** *Tecessüs etmek*, merak etmek; anlamaya çalışmak.

TECESSÜSAT, -tı çoğl. a. (ar. *tecessüs*'ün çoğl. *tecessüsât*). *Esk.* Merakla araştırmalar.

TECESSÜSKÂR sıf. (ar. *tecessüs* ve fars. *kâr*'dan *tecessüs-kâr*). *Esk.* Herşeyi öğrenmeye çalışan, meraklı; araştırıcı.

TECEZZİ ya da **TECEZZÜ** a. (ar. *cüz*"den *tecezzü'*). *Esk.* **1.** Küçük parçalara ayrılma, ufalanma, bölünme. **—2.** *Tecezzi etmek*, bölünmek, parçalara ayrılmak.
—Esk. mat. Altbölüm.
—İsl. *Tecezzi-i içtihat*, bir fıkıh bilgininin bazı fıkıh konularında içtihada yetkili, bazılarında yetkisiz olması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İçtihadın bir bütün olduğunu, müçtehit sayılabilmek için öngörülen koşulları taşıyanların içtihada uygun olan her sorunu bu yöntemle çözme yetkisini kazanmış olacağını düşünenlere göre tecezzi-i içtihat caiz değildir. Ancak çoğu bilginler içtihada konu olan sorunlara göre bazı durumlarda müçtehit sayılmayan bir kişinin bazı durumlarda müçtehit sayılabileceğini, dolayısıyla tecezzi-i içtihadı kabul etmişlerdir.

TECHİL → TEÇHİL.

TÉCHİNÉ (André), fransız yönetmen (Valence-d'Agen 1943). 1967'den itibaren senaryolar yazdı ve kısa filmler çekti. *Pauline gidiyor* (Pauline s'en va) [1969] ile ilk uzun filmini çevirdi. Genellikle güldürü ile gerilim arasında gidip-gelen aşk filmleri gerçekleştirdi. Başlıca filmleri: *Souvenirs d'en France* (1975), *Şebeke* (Barocco) [1976], *Amerikalılar oteli* (Hôtel des Amériques) [1981], *Randevu* (Rendez-vous) [1985]; 38. Cannes Film şenliği en iyi yönetmen ödülü, *Cinayet yeri* (le Lieu du Crime) [1986], *Les Innocents* (1987), *J'eubrasse pas* (1991).

TECHİRGHİOL, CARMEN SYLVA'nın rumence adı.

TECHİZ → TEÇHİZ.

TECHNİCOLOR a. (tesc. edil. a.). 1928' de iki renkli ve 1934'te üç renkli kopya olarak ortaya çıkan renkli sinema tekniği. (Bu teknik 60'lı yılların sonundan başlayarak bırakıldı; "Technicolor renklendirme" sözü, bugün laboratuvar çalışmalarının Technicolor firması tarafından yapıldığını belirtmek için kullanılmaktadır.)

TECHNİSCOPE a. (tesc. edil. a.). Geniş perdede uygulanan film çekim yöntemi. (Bu yöntemde, filmin 2 delik ilerlediği bir kamera yardımıyla anamorfozsuz olarak kaydedilen negatif görüntüler laboratuvarda geniş perde için hazırlanır.)

TECİL a. (ar. *ecl*'den *te'cil*). **1.** Erteleme: *Cezanın tecili.* **—2.** *Tecil etmek*, ertelemek.
—Ask. Askerlik şubelerinde yapılan son yoklamalarda o yıl sağlık ya da diğer nedenlerle askeri hizmete alınamayacak yükümlülerin, askerlik hizmetlerinin bir yıl sonraya ertelenmesine verilen ad. (*Erteleme* de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Cez. huk. *Cezanın tecili* → CEZANIN ERTELENME'Sİ.
—ANSİKL. Ask. Tecil kararı için, yükümlünün sağlık yönünden muvazzaf askerlik hizmetini yürütecek kadar gelişmemiş, büyüyememiş olması, tedavi için bir süre daha zamana gereksinimi olan çeşitli hastalıklara yakalanmış bulunması gerekir.

Adli yönden gözaltında ya da tutuklu bulunanlar, resmi yüksekokullar, orta dereceli çeşitli okullarla aynı düzeydeki meslek okullarında, özel ya da yabancı okullarda ve aynı nitelikte bulunan ve Milli eğitim bakanlığı'nca onanmış yurtiçi okullarda öğrenimini sürdürenler (bunların tecil işlemleri yirmi dokuz yaşına basıncaya kadar sürebilir), askerlik çağı gelmiş iki oğlundan biri askerde bulunan bir baba ya da dul ananın, askerlik çağına girmiş bulunan ikinci oğlu, kardeşi muvazzaflık hizmetini bitirinceye kadar tecil işlemine tabi tutulabilir.

Devletçe görülen lüzuma göre mühendis, madenci, jeolog, hekim ve öğretmenlerle dış hizmetlerde, kurs ve stajlarda bulunan görevliler ve kendi nam ve hesaplarına yabancı ülkelerde öğretim, staj, doktora, asistanlık ve uzmanlık için ihtisas yapanlar, 1111 sayılı askerlik mükellefiyet kanunu'nun 86. ve 89. maddelerine tabi durumda olmamak koşuluyla otuz iki yaşına kadar, askerlik yükümlülüğünden bağışık tutulabilirler.

TECİLAT, -tı çoğl. a. (ar. *te'cil*'in çoğl. *te'cilât*). *Esk.* Sonraya bırakmalar, ertelemeler.

TECİLLİ sıf. **1.** Tecil edilmiş ceza ya da cezası tecil edilmiş kimse için kullanılır. **—2.** Askerliği tecil edilmiş kimse için kullanılır.
—Cez. huk. Hapis cezasına mahkûm olmuş, ancak tecilden yararlanarak cezası ertelenmiş, cezaevine konmamış hükümlü için kullanılır.

TECİM a. Ticaret.

TECİMEN a. Tüccar.

Tecimen *(Mercator)*, latin şairi Plautus' un yunan şairi Philemon'u taklit ederek yazdığı güldürü (İ.Ö. 200'e doğr.). Babası Demipho tarafından ticaret yapmaya gönderilen genç Charinus, Atina'dan Pasicompsa adında bir kibar fahişe getirir. Babası fahişeye âşık olur ve onu oğlunun elinden alır. Ama Charinus dostu Eutychus'un ve bir komşu karısının yardımıyla metresini bulur. Güldürülerde sık kullanılan baba oğul arasındaki aşk rekabeti burada özgün bir biçimde işlenmiş ve oyunda şefkatin ve ahlaki düşüncelerin güldürüden ağır bastığı sahnelere yer verilmiştir.

TECİMEVİ a. Ticarethane.

TECİMSEL sıf. Ticari.

TECİRLİ, Adana'nın Osmaniye ilçesine bağlı bucak; 18 684 nüf. (1990); 14 köy. Merkezi *Tecirli* (esk. *Değirmenocağı*), 941 nüf. (1990).

TECİRLÜ ya da **TACİRLÜ,** Anadolu topraklarında etkinlik göstermiş olan türkmen aşireti. XIV. yy. ortalarında öteki Halep Türkmenleri'yle birlikte Anadolu'ya geçen aşiret, yurt edindiği Maraş ve Elbistan yöresinde Dulkadıroğulları'nın hizmetine girdi. Bu beyliği Memluklar ve Osmanlılar'a karşı yapılan savaşlarda asker

vererek destekleyen Tecirlü aşireti, Selim I'in komutanlarından Hadım Sinan Paşa'nın Turnadağı* savaşı'nda (1515) Alaüddevle Bozkurt'u yenilgiye uğratıp dulkadıroğulları topraklarını Osmanlı devleti adına ele geçirmesi üzerine Çukurova'ya göçmek zorunda kaldı. Burada göçerkonar bir yaşam biçimi sürdüren Tecirlüler, kimi zaman öteki türkmen oymaklarıyla birleşerek çapulculuk ve ayaklanma hareketlerine katıldıklarından, bölgede düzeni sağlamak için kurulan Fırkai ıslahiye tarafından önce cezalandırılıp, sonra da Osmaniye ilçesinin bugün kendi adlarıyla anılan Tecirli nahiyesine (bucak) yerleştirildiler (1866).

TECLİD a. (ar. *cild*'den *teclīd*). *Esk.* **1.** Bir kitaba cilt geçirme, ciltleme. **—2.** Hayvanın derisini yüzme. **—3.** *Teclid etmek,* ciltlemek.

TECNETRON a. (tesc. edil. a.). Elektron. Alan etkili tranzistora benzeyen, yarı-iletkenli düzenek. (1957'de fransız mühendis Stanislas Teszner'in, *Centre national d'études des télécommunications*' da [Ulusal telekomünikasyon araştırmaları merkezi] gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda geliştirdiği Tecnetron, adını mucidinin adının ilk iki harfinden ve C. N. E. T. başharflerinden almıştır. Bu, alan etkili tranzistorun ilk versiyonudur.)

TECNİS a. (ar. *tecnīs*). Ed. → CİNAS.

TECRİB a. (ar. *cerb*'den *tecrīb*). *Esk.* Deneme, sınama.

TECRİBE → TECRÜBE.

TECRİBETEN be. (ar. *tecribe*'den *tecribeten*). *Esk.* Deneyerek, sınayarak.

TECRİBİ →TECRÜBİ.

TECRİDAT, -tı çoğl. a. (ar. *tecrīd*'in çoğl. *tecridāt*). *Esk.* Bir yana ayırmalar, soyutlamalar.

TECRİDEN be. (ar. *tecrīd*'den *tecrīden*). *Esk.* Tek başına, diğerlerinin dışında tutularak.

TECRİM a. (ar. *cürm*'den *tecrīm*). *Esk.* **1.** Suçlu bulma. **—2.** *Tecrim etmek,* suçlandırmak.

TECRİS a. (ar. *cers*'ten *tecrīs*). İsl. huk. Hırsızlık ve yalan yere yemin etme gibi suçları işleyen kişileri ilan etme, halka teşhir etme.

TECRİŞ, İran'da kent, Tahran'ın kuzey banliyösü; 157 000 nüf.

TECRİT a. (ar. *cered*'den *tecrīd*). **1.** Bir tarafta tutma, ayırma: *Bir kimseyi bir gruptan tecride çalışmak.* **—2.** *Tecrit etmek,* bir kimseyi ya da şeyi, öteki kimselerden ya da şeylerden ayırmak, bir kenara koymak.
—*Esk.* Soyma, soyulma.
—Ask. Güvenlik güçlerinin ya da askeri kuvvetlerin, ilerde girişecekleri bir harekât (saldırı, arama, tahrip, keşif vb.) için, bir bölgeyi, bir kentin bir bölümünü, bir köyü vb. boşaltması.
—Ed. Arap abecesindeki noktasız harfleri (elif, ha, dal, ayın vb.) kullanarak şiir yazma. (Eşanl. HAZF.) —Şairin kendisini üçüncü bir kişi gibi gösterip seslenmesi. (Örn. *"Ey Nedim, ey bülbül-i şeyda niçin hamuşsun"* [Ey Nedim, ey çılgın bülbül, niçin suskunsun] [Nedim].)
—Esk. fiz. Yalıtım, izolasyon.
—Fels. SOYUTLAMA'nın eşanlamlısı.
—Fizyol. *Duyumsal tecrit,* dış dünyadan gelen uyarıların ancak çok küçük bir kısmını algılayabilecek koşullar altında tutulan kişinin durumu.
—İnş. YALITIM'ın eşanlamlısı. || *Tecrit etmek,* YALITMAK'ın eşanlamlısı.
—Psik. AYIRMA'nın eşanlamlısı.
—Tasav. Gönlü dünya bağlılığından sıyırarak tümüyle Tanrı sevgisine adama. || *Ehl-i tecrit,* dünyadan el etek çekmiş dervişler kesimi.
—Vet. Bir salgın hastalık sırasında bulaşıcı hastalığa yakalanmış hayvanları, sağlıklı hayvanlarla hiçbir temasta bulunmayacak biçimde bir yere kapatmayı öngören sağlık önlemi.

Tecriyet ül-emsâr ve tezciyet ül-a'sâr → TARİH-İ VASSAF.

TECRÜBE a. (ar. *tecribe*'den). **1.** Bir şeyi yaparak, yaşayarak kazanılan bilgilerin tümü; deneyim: *İş tecrübeniz var mı? Bu konuda tecrübesi çok fazladır. Tecrübelerime dayanarak, hata ettiğinizi söyleyebilirim.* **—2.** Bir şeyin niteliklerini, bir kimsenin yeteneklerini sınama; bunu anlamak için yapılan işlem; deneme, deney: *Tecrübe uçuşu.* **—3.** *Bir şeyi, bir kimseyi tecrübe etmek,* sınamak; denemek. || *Tecrübe tahtası olmak,* üzerinde birçok denemeler yapılmak. || *Tecrübe tahtasına çevirmek,* bir kimseyi ya da bir şeyi başarısızlıkla sonuçlanan birçok deneye konu yapmak. || *Tecrübe tahtasına dönmek,* art arda yapılan birçok başarısız deneye konu olmak. || *(Bir konuda) tecrübesi olmak,* o konuda önceden edinilmiş bir bilgisi bulunmak.

TECRÜBELİ sıf. Tecrübesi çok olan, görmüş geçirmiş bir kimse için kullanılır; deneyimli: *Tecrübeli bir öğretmen. Onun gibi tecrübeli bir insanın gözünden hiçbir şey kaçmaz.*

TECRÜBESİZ sıf. Tecrübesi olmayan; toy, deneyimsiz: *Henüz çok tecrübesiz ama çabuk öğreneceğinden eminim.*

TECRÜBESİZLİK sıf. Tecrübesiz olma durumu; deneyimsizlik.

TECRÜBİ sıf. (ar. *tecribe* ve *-ī*'den, *tecribī*). *Esk.* Deneysel, deneyle ilgili.
—Esk. ruhbil. *Tecrübi psikoloji,* deneysel psikoloji.

TECSİM a. (ar. *cism*'den *tecsīm*). *Esk.* **1.** Cisimlendirme, vücut verme. **—2.** *Tecsim etmek,* cisimlendirmek, somutlaştırmak.

TECSİMAT, -tı çoğl. a. (ar. *tecsīm*'in çoğl. *tecsimāt*). *Esk.* **1.** Cisimlendirme. **—2.** Duvardaki kabartmalar, süslemeler.

TECSİMİ sıf. (ar. *tecsīm* ve *-ī*'den *tecsimī*). *Esk.* **1.** Cisimlendirme ile ilgili. **—2.** *Tecsimi sanatlar,* plastik sanatlar.

TECTİBRANCHİATA a. Zool. ÖRTÜKSOLUNGAÇLILAR takımının bilimsel adı.

TECTUM a. (lat. *tectum*'dan). Nöroanat. Ortabeynin dördüz lamdan oluşan arka bölümü. (Üst dördüz tümsekler ve alt dördüz tümsekler.)

TECUCİ, Romanya'da kent, Boğdan'da (Galaţi yönetim bölümü), Galaţi'nin K.-B.'sında; 39 000 nüf. Besin sanayisi. Tarih müzesi.

TECUMSEH, Kızılderili Shawneeler kabilesinin reisi (Old Piqua, Ohio, 1768 - Erie gölü bölgesi, Ontario, 1813). 1812'de İngilizler'le birlikte Amerikalılar'a karşı savaştı.

TECVİF a. (ar. *cevf*'ten *tecvīf*). *Esk.* **1.** Oyma, oyuk biçimine sokma. **—2.** Kovuk, oyulmuş yer.
—Esk. anat. Kalpteki karıncık ve kulakçıklardan her biri.

TECVİT a. (ar. *cevdet*'ten *tecvīd*). *Esk.* **1.** Bir yazıyı, özellikle Kuran'ı vurgulamalara ve uzatmalara dikkat ederek usulünce okuma. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Kuran'ı belli kurallara göre okumayı öğreten bilim dalı. **—3.** Bu bilim üstüne yazılmış kitap. **—4.** Bir şeyi güzel yapma.
—Esk. sesbil. *Tevcid-i huruf,* seslerin boğumlandırılması.
—ANSİKL. Kuran tanrısal söz olduğu için okunmasında hiç yanlış yapılmaması zorunlu sayılmıştır. Tecvit kuralları Kuran okunurken sessizlerin ve seslilerin ağızda hangi çıkış yerlerinden çıkarılacağını, sessizlerin kaynaşmalarını (idgam) belirler; ayetlerin sonlarındaki durakları (vakfe), imaleleri vb. saptar. Bu kurallar tecvit kitaplarında (*Karabaş tecvidi,* Şeyh Abdurrahman Karabaş [öl. 1499] vb.) gösterilmiştir.

TECVİTLİ sıf. (ar. *tecvīd*'den). *Esk.* Uzatması, vurgu ve durakları tam olarak yapılmış sesler için kullanılır.

TECVİZ a. (ar. *cevāz*'dan *tecvīz*). *Esk.* **1.** İzin verme, yapılmasını uygun görme. **—2.** *Tecviz etmek,* uygun görmek, izin vermek.

TECVİZAT, -tı çoğl. a. (ar. *tecvīz*'in çoğl. *tecvizāt*). *Esk.* İzin vermeler, caiz görmeler, yerinde bulmalar.

TECZİE ya da **TECZİ** a. (ar. *cüz*'den *tecziʾe*, *tecziʾ*). *Esk.* Bölme, parçalara ayırma.

TECZİR a. (ar. *cezr*'den *tecẕīr*). *Esk.* Kökünden söküp çıkarma, kökünden sökme.
—Esk. mat. Karekök alma.

TECZİYE a. (ar. *cezaʾ*'dan *tecziye*). *Esk.* **1.** Cezalandırma, ceza verme. **—2.** *Tecziye etmek,* cezalandırmak.

TEÇHİL a. (ar. *cehālet*'ten *techīl*). *Esk.* **1.** Bir kimsenin bilgisizliğini ortaya koyma. **—2.** *Teçhil etmek,* birinin bilgisizliğini göstermek.

TEÇHİZ a. (ar. *cihāz*'dan *techīz*). *Esk.* **1.** Gerekli olan şeylerle tamamlama, donatma. **—2.** *Teçhiz etmek, eylemek,* donatmak, gerekli şeyleri tamamlamak: *"Ordularımızı az zamanda âdeta yeniden teşkîl, teslîh, techîz, ilbâs eyledik"* (Y. K. Beyatlı). **—3.** *Teçhiz ve tekfin,* ölünün gömülmeye hazırlanması. || *Teçhiz-i meyyit,* ölüye gerekli olan her şeyi hazırlama. || *Teçhiz-i safain,* gemilerin donatılması.
—Ask. Silahlı kuvvetlerde muharebe harekâtı ve yardımcı hizmetleri yürütmek için görevlendirilen personel, silah ve araçları, görev ve hizmetin yapılmasını kolaylaştırmak amacıyla eşya dışındaki çeşitli yardımcı gereçlerle donatma.

TEÇHİZAT, -tı a. (ar. *techīz*'in çoğl. *techizāt*). **1.** Donatım. **—2.** *Teçhizat-ı askeriye,* askeri donatım.
—Ask. Bir askeri hizmet yeri ile kıta, silah, araç ve cihazı kullanmaya hazır duruma getirmek için gerekli yardımcı malzemeye verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Paketlenmiş teçhizat,* askerlere dağıtılan ve kapsamı birliğin türüne ya da kullanım koşullarına göre değişen kıyafet, donanım ve arazi gereçlerinin tümü.
—ANSİKL. Ask. Silahlı kuvvetlerin en büyük gücünü oluşturan personelin teçhizatı her sınıf ve silah için değişik cins, sayı ve niteliktedir. Örneğin, bir piyade erinin alabileceği çeşitli görevlere göre başlıca teçhizatı, bel kemeri, tüfek kayışı, kütüklük, ekmek torbası, matara, portatif çadır, portatif kazma, kürek ve balta ile tel makası ve eşya torbası ya da sırt çantasıdır. Bunlardan başka, muharebeye girecek personel ve silahlar için, gerektiğinde kullanılmak üzere, kış teçhizatı, nehir geçiş teçhizatı ve NBC teçhizatı gibi yardımcı donatım gereçleri de teçhizat kapsamına girer.

TEDABİR çoğl. a. (ar. *tedbīr*'in çoğl. *tedābīr*). *Esk.* **1.** Tedbirler, önlemler. **—2.** *Tedabir-i akılane,* akıllıca tedbirler.

TEDAFÜ ya da **TEDAFU** a. (ar. *defʿ*'ten *tedāfüʿ*). *Esk.* **1.** Karşılıklı itişme, birbirini kovma. **—2.** Savunma, koruma.

TEDAFÜİ sıf. ve be. (ar. *tedāfüʿ* ve *-ī*'den *tedāfüʿī*). *Esk.* Savunma ile ilgili, savunarak: *Harb-i tedafüi* (kendini savunarak yapılan savaş).

TEDAFÜİYE → TEDAFÜİ.

TEDAHÜL a. (ar. *dahl*'den *tedāhül*). *Esk.* **1.** Birbirinin içine girme, karışma. **—2.** Bir işte ya da ödemede gecikme, geri kalma. **—3.** Birikme, yığılma. **—4.** *Tedahülde kalmak, tedahüle binmek,* ödenmeden, ödenmediği için birikmek.
—İkt. tar. *Tedahül yılı,* hicri (kameri) yıl ile mali (şemsi) yıl arasındaki farktan doğan yıl kaybına verilen ad. (Hicri yıl ile mali yıl arasında 36 yılda bir yıl fark doğar. Bu te-

dahül yılıdır.) || *Tedahüle kalmak,* eskiden aylık vb. alacakların zamanında ödenmeyerek gecikmesi anlamına kullanılan deyim.

—İsl. huk. Ayrı ayrı hükmü bulunan hukuki olayların bir araya gelmesi. || *Tedahül fi'l-hudut,* aynı cinsten olan birkaç suç nedeniyle, bu suçları işleyen kişiye verilmesi gereken birden çok had cezalarından yalnız bir had cezasının verilmesi. (Örneğin, birden çok hırsızlık yapan kişiye bir tek had cezası uygulanmasıyla yetinilmesi.) || *Tedahül fi'l-kazf,* birden çok kazf nedeniyle yalnız bir had ile yetinilmesi. (Birden çok zina iftirasında bulunan kişiye yalnız bir hadd-i kazf uygulanır.) || *Tedahül-i adat,* iki sayıdan birinin ötekiyle kesir bırakmasızın bölünebilmesi. (2 ile 4, 3 ile 9 gibi.) || *Tedahül-i cinayet,* birden çok işlenmiş cinayetin tek bir cinayet gibi kabul edilerek kısas ve diyet cezasıyla cezalandırılması.

TEDAİ a. (ar. *da'vet*'ten *tedā'ī*). Esk. ruhbil. Çağrışım.

TEDALAR ya da **TUBULAR,** Çad'da kanuri dilini konuşan halk; sayıları yaklaşık 20 000'dir. Tibesti'de ve Fizan'da dağınık olarak yaşarlar. Güneydeki Dazalar ile birlikte Tedalar, esas Tubular'ı oluştururlar. Çölde yaşarlar. Yarı yarıya göçebe olan çobanlarla birbirinden uzak bahçelerde tarım işleri (palmiye ağaçları-hurmalıklar) yapan yarı-göçebe çiftçilerden oluşurlar. Veraset yoluyla başa geçen bir şefin koruyuculuğu altında, klan halinde yaşarlar. Eskiden kölecilik yapan güçlü bir halk olan (XVI. yy.) Tedalar, dönüşümlü bir sisteme göre soylular arasından seçilen, ama gerçek bir otoritesi olmayan bir hükümdar tarafından yönetilirlerdi. XVIII. yy. sonundan başlayarak müslümanlığı benimseyen Tedalar babasoylu ve babayerlidirler.

TEDALDİ (Pieraccio), italyan yazar (Floransa 1290-1295 arası - 1353). Güldürücü-gerçekçi şiirler yazdı. *Dolce stil nuovo*' ya bağlı şairlerin betimledikleri türden bir aşkı alaya alan 41 sone ona mal edilir.

TEDANİ a. (ar. *dünüvven,* yaklaşmak'tan *tedānī*). Tasav. Tanrı sevgisi ve bağlılığı ile ruhsal olgunluk kazanmış kişinin Tanrı katına yükselmesi, miracı. (Hz. Muhammet' in miracının bir bölümünün anlatıldığı Kuran'ın Necm suresinden [LIII, 1-10] alınmış bir deyim olan tedani, tasavvufta Tanrı'ya yakınlık bakımından üçüncü mertebe sayılır. Tanrı'ya yakınlığı kendi kişisel çabalarıyla kazanan kişinin mertebesi *kabe kavseyn* [yayın iki ucu kadar], Hz. Muhammet'in rehberliğiyle kazananınki de *ev edna* [en yakın] mertebedir.)

TEDARİK, -ki a. (ar. *tedārük*'ten). **1.** Araştırıp bulma, elde edip hazır bulundurma; sağlama: *Yiyecek tedariki. Benzin tedariki.* **—2.** *Tedarik etmek,* gereksenen bir şeyi arayıp bulmak, sağlamak. || *Tedarikte bulunmak, tedarik görmek,* bir iş ya da girişim için hazırlık içinde olmak, gerekli şeyleri almak, sağlamak.

—*Esk. Sümmet-tedarik* → SÜMMETTEDARİK.

TEDARİKÂT → TEDARÜKÂT.

TEDARİKLEMEK g. f. Tedarik etmek, sağlamak.

TEDARİKLİ sıf. Gerekli şeyleri önceden sağlamış olan kimse için kullanılır, hazırlıklı: *O gün tedarikli olduğum için o kadar konuğu rahatça ağırladım.*

◆ be. Gerekli şeyleri önceden sağlamış olarak: *Yola tedarikli çıkmak.*

TEDARİKSİZ sıf. Gerekli şeyleri önceden sağlamamış olan kimse için kullanılır.

◆ be. Gerekli şeyleri önceden sağlamadan: *Tedariksiz yola çıkmak.*

TEDARÜK → TEDARİK.

TEDARÜKÂT ya da **TEDARİKÂT** çoğl. a. (ar. *tedārük*'ün çoğl. *tedārükāt*). *Esk.* **1.** Tedarikler. **—2.** *Tedarükât-ı harbiye,* savaş hazırlıkları.

TEDAVİ a. (ar. *deva*'dan, *tedavi*). **1.** Bir hastalığı, tıbbi yöntemlerle iyileştirme, sağaltım: *Günümüzde veremin tedavisi oldukça kolaylaştı. Tedavisi olmayan bir hastalık.* **—2.** Bir kimseyi, bir hayvanı ilaç ve bakımla sağlığına kavuşturma, iyileştirme işlemi: *Yaralıların tedavisi hastanede yapıldı.* **—3.** Bu amaçla alınan önlemlerin ve izlenen tıbbi yöntemlerin tümü: *Tedaviye cevap vermeyen bir hastalık.* **—4.** Aksayan bir şeyi düzeltme, iyileştirme. **—5.** *Tedavi etmek,* hasta bir kimseyi ilaçla sağaltmak, iyileştirmek, bir hastalığı geçirmek. || *Tedavi olmak,* sözkonusu hasta bir kimseyse, sağaltılmak, iyileştirilmek.

—*Esk. Tedavi bi-l-ineb,* üzüm kürü. || *Tedavi bi-l-ma,* su tedavisi. || *Tedavi bi-n-nazir, tedavi bi-l-misl,* soğuk almış bir hastayı soğukla tedavi etmek. || *Tedavi bi-z-zıt, tedavi bi-n-nâkız,* herhangi bir hastalığa zıt tedavi uygulama.

—Ortop. *Tedavi jimnastiği,* kusurlu hareketleri ve kemik-kas sistemindeki biçim bozukluklarını düzeltmek için ortopedik amaçlarla uygulanan jimnastik.

—Psik. *Sanatla tedavi,* ruhsal tedavi erekleriyle kullanılan sanatsal anlatım biçimlerinin tümü.

—Psikan. PSİKOTERAPİ'nin eşanlamlısı. || *Vücut tedavisi,* bedene ilişkin bilincin değişimiyle bireyin kendi kendisi ve başkalarıyla olan ilişkilerini değiştirmeye yönelen psikoterapik amaçlı teknik (gevşeme, masajlar, psikomotris yeniden eğitim vb.). || *Ailesel tedavi,* üyelerin ruhsal belirtilerinin ortaya çıkmasında, ailenin başlıca rolü oynadığı varsayımından yola çıkarak aynı aile üyeleri arasındaki çatışmaların kolektif tedavisi.

—Sig. *Tedavi masrafları sigortası,* ferdi kaza sigortalarında, sigortalının kaza sonucu yaralanması durumunda yapılan hastane, doktor, ilaç vb. giderlerini karşılayan sigorta.

—Tıp. Hastalıkların iyileşmesini konu alan tıp dalı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tedavi öncesi bakım,* her müdahaleden önce, hastanın genel durumuna, anestezi çeşidine, cerrahi girişimin tipine ve kişinin yaşına göre yapılan bakım.

—ANSİKL. İsl. ve. Tasav. Tevekkül anlayışının bir sonucu olarak bazı sufiler tedaviyi tevekküle aykırı görmüşlerdir. Söylentiye göre Ahmet bin Hanbel, tevekküle inananların şurup vb. ilaçlar kullanmak yerine tedaviyi bırakmalarının daha doğru olacağını belirtmiş; ünlü sufilerden Sehl-i Tüsteri de bir kişinin tedaviyi bırakmasının, ibadet niyetiyle bile olsa, tedavi olmasından daha uygun olacağını belirtmiştir. Ancak, bu söylentileri aktaran mutasavvıflardan Ebu Talip el-Mekki ve Gazali bu yaklaşımın yanlış olduğunu da belirtmişlerdir.

Bütün fıkıh bilginleri Kuran'ın "Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye sokmayınız" (II, 195), Hz. Muhammet'in "Ey Allah'ın kulları, tedavi olunuz. Çünkü Allah ilacını vermediği hiçbir hastalık yaratmamıştır. Yalnız yaşlılığın çaresi yoktur" yolundaki buyruklarına ve daha birçok dinsel kanıtlara dayanarak tedavinin gerekliliğini önemle belirtmişlerdir.

—Tıp. En etkin tedavi, hastalığa neden olan esas etmeni yok etmeye yönelen ve böylece iyileşmeyi sağlayan etyolojik tedavidir. Bu yapılamadığı takdirde belirtisel tedaviye başvurulur, hastalıkların ancak belirtileri tedavi edilir ki, bu da geçici bir önlemdir. (Örneğin yaşamsal işlevleri yapay yolla düzenleyen ve hastanın akut dönemi atlatmasını sağlayan reanimasyon.)

TEDAVÜL a. (ar. *devlet*'ten *tedāvül,* kullanılma, elden ele geçme). **1.** Para, bono, senet vb. için geçerli olma, sürümde bulunma; geçerlik, sürüm. **—2.** İkt. DOLAŞIM'ın eşanlamlısı. **—3.** *Tedavülde olmak,* geçerli olmak, sürümde bulunmak. || *Tedavülden kalkmak,* sözkonusu paraysa geçerli olmamak, kullanımdan kalkmak. || *Tedavüle çıkarmak,* piyasaya sürmek, çıkarmak.

TEDAVÜLAT, -tı çoğl. a. (ar. *tedavül*'ün çoğl. *tedāvülāt*). *Esk.* Geçerli olmalar, geçerlilikler, tedavüller.

TEDBİR a. (ar. *dübūr*'dan *tedbir*). **1.** Bir şeyi sağlayacak ya da olası bir tehlikeyi önleyecek yol, çare; önlem: *Hastalığın yayılmasını önlemek için gerekli tedbirler.* **—2.** *Tedbir almak,* kötü ya da yanlış bir sonuç doğurabilecek bir şeyi önlemek ya da bir şeyi sağlamak için gerekli hazırlıkları yapmak; önlem almak. || *Tedbirde kusur etmemek,* gereken her türlü önlemi düşünüp gereğini yerine getirmek.

—*Esk. Tedbir ehli,* öğüt veren kimse, akıllı, bilgili, zeki kimse. || *Tedbir ittihaz etmek,* tedbir almak, önlem almak. || *Tedbir-şinas,* tedbirli, ihtiyatlı. || *Tedbir-i menzil,* ev ekonomisi. (XIX. yy.'da fr. *économie domestique* karşılığı olarak kullanılmıştır.) || *Tedbir -i mülk,* devlet yönetimi.

—İsl. huk. Bir kişinin, kendinin ölümünden sonra kölesinin hür olacağını bildirmesi. || *Tedbir-i muallak,* bir şarta bağlı tedbir. (Örneğin, "şu işi yaparsan, ben ölünce hürsün" denilmesi gibi.) || *Tedbir-i mukayyet,* bir kimsenin belirttiği şart ya da biçimde ölmesi durumunda geçerli olan tedbir. (Örneğin, "ben bu yolculuğumda ya da hastalığımda ölürsem hürsün" denilmesi gibi.) || *Tedbir-i mutlak,* başka bir şart olmadan köle sahibinin ölümüne bağlı olan tedbir. ("Ben öldüğüm zaman sen hürsün" denilmesi gibi.)

—Med. huk. *Tedbir nafakası* → NAFAKA.

TEDBİRAT, -tı çoğl. a. (ar. *tedbir*'in çoğl. *tedbīrāt*). *Esk.* Önlemler, tedbirler.

TEDBİRLİ sıf. Bir şeyi sağlamak ya da olası tehlikeleri önlemek amacıyla gerekli hazırlıkları yaptığını, gerekli önlemleri aldığını davranışlarıyla ortaya koyan bir kimse, onun tutumu ve davranışı için kullanılır; sakınımlı, ihtiyatlı.

◆ be. **1.** Tedbirli olarak, tedbirli bir biçimde; sakınımlı, ihtiyatlı: *Arabayı tedbirli kullanmak. Yolculuğa çıkarken tedbirli davranmak.* **—2.** *Tedbirli olmak,* bir işin, bir davranışın ilerisini, sonuçlarını düşünerek dikkatli, ihtiyatlı hareket etmek: *Elektrikli ev aletlerini kullanırken tedbirli olunuz.*

TEDBİRSİZ sıf. Olabilecek durumları, olası tehlikeleri, davranışlarının doğurabileceği sonuçları hesaba katmayan kimse, onun tutum ve davranışı için kullanılır.

◆ be. Tedbirsiz bir biçimde; tedbirsiz olarak: *Tedbirsiz davranmak. Tedbirsiz yola çıkmak.*

TEDBİRSİZCE be. Tedbirsiz bir biçimde: *Tedbirsizce davranmak.*

TEDBİRSİZLİK a. Düşüncesizce, yol açabileceği tehlikeli sonuç hesaba katılmaksızın yapılan davranış: *Bu tedbirsizlik ona pahalıya mal oldu. Tedbirsizlik etmek.*

TEDDER (Arthur), ingiliz mareşal (Glenguin, Central, İskoçya, 1890 - Banstead, Londra yakınları, 1967). Fiji adalarında, daha sonra 1915'te fransız cephesinde görev yaptı. Ertesi yıl hava kuvvetlerine geçti, sonra türk ordusunda görev aldı, daha sonra hava kuvvetlerinde önemli görevlerde bulundu. 1936'dan 1938'e kadar Uzakdoğu'da, 1940 aralığında Ortadoğu'da ingiliz hava kuvvetlerine komuta etti, ertesi yıl, Libya cephesinde çöl filosu komutanlığını yaptı. 1943'te, Tunus'ta, Sicilya'da ve İtalya'da görevli müttefik hava kuvvetlerine komuta etti ve yıl sonunda, müttefik kuvvetleri başkomutanlığında Eisenhower'in yardımcısı oldu. 1945'te Royal Air Force mareşali, 1945'ten 1949'a kadar hava kuvvetleri komutanı. 1950'de, Atlantik paktı sürekli askeri komitesi'nde ingiliz askeri kurulu başkanı olarak Washington'a gönderildi.

TEDDİNGTON, Londra'nın (Richmond *borough*'u) güney-batı kesiminde konut semti Thames'in sol kıyısında.

TEDEHHÜŞ a. (ar. *dehşet*'ten *tedehhüş*). *Esk.* **1.** Dehşete düşme, korkma, yılma. **—2.** *Tedehhüş etmek,* korkmak, dehşete düşmek.

TEDELLA a. (ar. *delā*'dan *tedellā*). Tasav. Tanrı yolunda ilerlemeye (seyri süluk) koyulan sufinin Tanrı'ya yükselişi.

TEDELLİS, Cezayir'de, Cezayir şehrinin 110 km doğusunda liman kenti.
—Tar. Deniz kıyısında, küçük bir tepe üzerinde ticari ve askeri amaçlarla Kartacalılar ya da Romalılar tarafından kurulduğu sanılan kent, Ortaçağ'da Vandallar, Bizanslılar ve İslam devletinin egemenliğinde kaldı. Daha sonra sırasıyla Hammadiler (1027), Murabıtlar (1062), onları ortadan kaldıran Muvahhitler (1145), Meriniler (1269) ve Hafsiler'in (1348) yönetimi altına girdi. Bir süre İspanyollar'ın denetiminde kalan kent, Oruç Reis tarafından ele geçirildi (1517). Cezayir emiri olarak onun kardeşi ve ardılı Hızır Reis'in ispanyol, berberi ve arap saldırılarına karşı berkiterek bir deniz üssü durumuna getirdiği Tedellis, Barbaros'un (Hızır Reis) Hayrettin Paşa unvanıyla kaptanıderyalığa atanması üzerine doğrudan osmanlı topraklarına katıldı (1534). Cezayir'le birlikte Fransızlar tarafından işgal edilerek türk yönetiminden çıktı (1830).

TEDEMMU a. (ar. *tedemmuᶜ*). *Esk.* Ağlama, gözlerin yaşarması.
—Esk. tıp. Göz hastalığından ötürü sürekli göz yaşarması.

TEDENNİ a. (ar. *denā'et*'ten *tedennī*). *Esk.* **1.** Aşağı düşme, gerileme. **—2.** *Tedenni etmek,* gerilemek.

TEDENNİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *tedennī*'nin çoğl. *tedenniyāt*). *Esk.* Gerilemeler, aşağı düşmeler.

TEDERRÜS a. (ar. *ders*'ten *tederrüs*). *Esk.* Bir kimseden ders alma, ders görme.

TE DEUM a. (latince bir ilahinin *Te Deum laudamus* [Tanrı seni övüyoruz] biçimindeki ilk sözleri). **1.** IV. yy.'dan kalma ve hepsi aynı uzunlukta olmayan 30 ayetlik düzyazı latince ilahi. **—2.** Bu ilahinin ayetleri için düzenlenen beste. **—3.** Bu ilahinin söylendiği dinsel tören.
—ANSİKL. Din. Te Deum, IV. yy.'da Daçya'da (Sırbistan) Remesiana piskoposluğu yapan Niketas'a atfedilir. Sonradan ilk metne bazı katmalar yapılmıştır. Genellikle okuma ayininin sonunda, bayramlar ve bayram alaylarında, bazı dinsel işlevlerde (atamalar, bir rahibin kutsanması vb.) ve görkemli törenlerde okunur. Te Deum, ayakta söylenir.
—Müz. Te Deum'un çoksesli yorumuna tanıklık eden ilk belge, *Musica enchiriadis* (900'e doğr.) adlı incelemedir. XV. yy.'dan önce başka hiçbir tanıklığa rastlanmaz. Yalnız Binchois, faux-bourdon biçiminde armonize edilmiş birkaç ayet bırakmıştır. Aralarında Kerle, Lassus, Anerio, C. Festa, Gallus vb.'nin de bulunduğu çokseslilik ustaları, özellikle XVI. yy.'da Te Deum'un ayetleri için müzik bestelerken, İngilizler ve Almanlar aynı sözleri halk diline çevirerek bestelemişlerdir (Hassler, Praetorius, Byrd, Gibbons, Händel vb.). Fransa ve İtalya'da Lully, Charpentier, Delalande, Campra, Clérambault, Blanchard, Philidor, Gossec, Caldara, Durante, Jommelli vb. Avusturya'da Haydn ve Mozart solistler, korolor, org ve orkestra için *Te Deum* başlığı altında, latince sözlü uzun kantatlar yazmışlardır. XIX. ve XX. yy.'da, Te Deum, uzun senfonik ve koral besteler doğurmuştur: Berlioz (1855), Bruckner (1884), Dvořák (1896), Verdi (1898), Walton (1953), Penderecki (1979).

TEDEYYÜN a. (ar. *deyn*'den *tedeyyün*). *Esk.* Borçlanma, borca girme.

TEDEYYÜN a. (ar. *dīn*'den *tedeyyün*). *Esk.* **1.** Bir dine bağlı olma. **—2.** Dinine sıkıca bağlı olma. **—3.** *Tedeyyün etmek,* bir dine bağlanmak.

TEDFİN a. (ar. *defn*'den *tedfīn*). *Esk.* Gömme, defnetme.

TEDHİN a. (ar. *duḫan*'dan *tedḫīn*). *Esk.* **1.** Duman içinde bırakma, dumanlama. **—2.** Tütsüleme.

TEDHİŞ a. (ar. *dehşet*'ten *tedhīş*). **1.** Belli bir grubu sürekli korku içinde tutmak, yıldırmak amacıyla sistemli olarak şiddete başvurmak eylemi; terör. **—2.** *Tedhiş etmek,* şiddet hareketlerine başvurarak çevreyi korku içinde bırakmak; ürkütmek, yıldırmak.
—*Esk.* *Tedhiş-i ezhan,* zihinlerde korku uyandırma.

TEDHİŞAT, -tı çoğl. a. (ar. *tedhīş*'in çoğl. *tedhīşāt*). *Esk.* Korkutmalar, yıldırmalar.

TEDHİŞÇİ sıf. ve a. Tedhiş eylemleri düzenleyen, bu tür eylemlere katılan kimse için kullanılır; terörist.

TEDHİŞÇİLİK a. Terörizm.

TEDİBAT, -tı çoğl. a. (ar. *te'dīb*'in çoğl. *te'dībāt*). *Esk.* **1.** Terbiye etmeler, terbiye vermeler. **—2.** Ceza vermeler, uslandırmalar.

TEDİBEN be. (ar. *te'dīb*'den *te'dīben*). *Esk.* Terbiye için, terbiye vermek amacıyla.

TEDİP a. (ar. *edeb*'den *te'dīb*). *Esk.* **1.** Terbiye verme, uslanmasını sağlama. **—2.** Ceza verme, haddini bildirme. **—3.** *Tedip etmek,* yola getirmek, terbiyesini vermek. **—4.** *Tedip olunmak,* terbiye edilmek, uygunsuz bir davranıştan dolayı cezalandırılmak.
—Med. huk. Ana babanın çocuklarını eğitmek konusunda sahip oldukları hak (Türk med. k. md. 267).
—Tasav. Hz. Muhammet'in doğrudan doğruya Tanrı tarafından eğitilmesi. —Müridin, şeyhin denetim ve gözetiminde yetiştirilmesi.

TEDİRGİN sıf. **1.** Ruhsal bir rahatsızlık, huzursuzluk, ruhsal gerginlik duyan bir kimse için kullanılır: *Kızının sağlık durumundan dolayı oldukça tedirgindi.* **—2.** Kuşku, kaygı, huzursuzluk belirten bir şey için kullanılır: *Tedirgin bir bekleyiş. Tedirgin bir ses, bir bakış.* **—3.** *Tedirgin etmek,* rahatını, huzurunu bozmak, kaygılandırmak: *Maddi sorunlar onu tedirgin ediyor.* || *Tedirgin olmak,* ruhsal bir rahatsızlık duymak, huzuru bozulmak, huzuru kaçmak: *Geç geldiğin zaman tedirgin oluyorum. Gürültüden tedirgin olmak.*

TEDİRGİNLİK a. Bir kimsenin içinde bulunduğu durumdan dolayı duyduğu sıkıntı, huzursuzluk, sinirsel gerginlik: *Bir kimsenin tutumundan dolayı tedirginlik duymak. Tedhiş örgütleri kentte tedirginlik yaratıyor.*
—Fiz. *Tedirginlikler yöntemi,* kuvantal fizikte, Schrödinger denkleminin çözülmesinde ya da mekanikte gezegenlerin ve uyduların yörüngelerinin hesaplanmasında sık sık karşılaşılan kısmi türevli denklemlerin yaklaşık çözümlerini bulmaya yarayan yöntem. (Bu yöntemde önce, denklemdeki görece küçük terimler göz ardı edilerek çözümlerinden biri bilinen yeni bir denklem elde edilir. Daha sonra bu çözümden yola çıkarak asıl denklemi çözmek amacıyla, göz ardı edilmiş terimler yeniden ele alınır ve seri açılımlardan yararlanarak giderek asıl denklemin çözümlerine yaklaşan çözümler bulunur.)
—Gök. mekan. Bir gökcisminin bir başka gökcisminin çevresindeki hareketinde, noktasal kabul edilen ana cismin çekim kuvvetine eklenen her tür doğal etki nedeniyle oluşan değişiklik. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Gökbil. *Ay tedirginliği.* Ay'ın hareketinde görülen ve merkez denkleminin katsayılarını değiştiren Ay yörüngesinin dışmerkezliğinin değişimlerinden kaynaklanan dönemsel eşitsizliklerden biri. Ay tedirginliğinin 31,81 günlük bir dönemi ve 1°16''lık bir yarı genliği vardır. (Bu dönemsel eşitsizlik Ptolemaios tarafından bilinmekteydi.) [Eşanl. EVEKSİYON.]
—Meteorol. Atmosferin şiddetli rüzgârlar ve yağışlarla ayırt edilen durumu. (Bk. *ansikl.* böl.) || Bir meteoroloji öğesinin değerlerinde, ortalamaya göre görülen pozitif ya da negatif sapma. || *Tedirginlik akımı,* aynı yörüngeyi izleyen siklon dizisi. (Bu durumda, "tedirginlik" terimi, ilk tanımdaki gibi her basit değişimi değil, her siklona eşlik eden çift basınç değişimini (yüksek basıncı izleyen alçak basıncı) belirtir.
—Telekom. *Elektromanyetik tedirginlik,* hiçbir yararlı işarete denk düşmeyen, çoğu kez bir iletim yoluna ya da bir aygıta ait olmayan bir ortamdan kaynaklanan ve bir aygıtın çalışmasında anormallikler oluşturabilen ya da hat çıkışında gürültülere neden olabilen, zaman içinde değişken elektromanyetik olay. (Bir telekomünikasyon sisteminin çalışmasına bozucu etki yapan elektromanyetik tedirginliklere *parazit* adı verilir.) [Eşanl. PERTÜRBASYON.] (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Gök. mekan. Bir gezegenin Güneş çevresindeki Kepler hareketi, gezegenlerin birbirlerine uyguladıkları karşılıklı çekim nedeniyle tedirginliğe uğrar. Bunlara denk düşen etkiler, her ne kadar zayıf olsa da, sürekli olmaları ve zaman içinde birbirine eklenmeleri yüzünden göz ardı edilemez. Günümüzde yapılan çözümleme, bu sorunu ve daha genel bir biçimde "*n* cisimleri" denilen sorunu doğrudan inceleyecek durumda değildir. Üç cisim sorununa çözüm yolu bulan Sundman'dır (1912).

"Keyfi sabitlerin değişim yöntemi" denilen yöntemde, incelenen gezegenin yörüngesinin altı ayırtedici öğe*sinden her biri üzerinde, gökcisimlerinin her birinin oluşturabileceği tedirginlik etkileri ayrı ayrı incelenir. Başka bir deyişle, her yörüngenin öğelerinden her birinin "anlık değerleri", tedirginlik yaratabilecek bütün kaynaklar göz önüne alınarak değerlendirilir. Sonra, yörüngenin göz önüne alındığı andaki matematiksel tanımını elde etmek için, bu kaynakların her birinin yol açtığı etkileri toplamak yeterlidir.

Gerçekten de, elde edilen denklemlerin çözümü son derece zordur ve gezegenin kütlesinin Güneş'in kütlesine göre çok küçük olduğu göz önünde bulundurularak, problemin içinde yer alan fonksiyonların seri halinde açılması yoluna gidilir. Ayrıca, kullanılan matematik işlemleri, tedirginliğe uğramamış yörüngelerin dışmerkezliklerini ve değişmez bir düzleme göre eğimlerini küçük olarak varsaymayı gerektirir.

Denklemleri integralleme, gerçek hareketleri birbirine yakın olan Kepler yörüngeleri öğelerinin, belli sayıda terim biçiminde gösterilen zaman fonksiyonları olduklarını ortaya çıkardı:
1. Dolanım süreleri, gezegenlerin Güneş çevresindeki yıldız dolanım sürelerinin düzeyinde (birkaç yıl) olan, zayıf genlikli dönemsel terimler.
2. Yörünge düğümlerinin, Güneş çevresinde değişmez eksenlere göre geri yönde, binlerce yıllık bir zaman içinde gerçekleştirdiği tam bir dolanımdan kaynaklanan yüzyıllık terimler. Günberi noktaları da, Güneş çevresinde tam bir dolanım yaparlar, ancak doğru yönde olan bu dolanımın süresi, düğümlerin dolanım süresiyle aynıdır.
3. Yüksek genlikli ve dolanım süreleri, düğümlerin ve günberi noktalarının hareketiyle aynı olan uzun dolanım süreli terimler. Bu terimler genellikle, yalnız kısa (birkaç yüzyıl) bir zaman aralığındaki değişimleri göz önüne alınarak yüzyıllık terimlere indirgenir.

Gökcisimlerinin hareketlerinde görülen tedirginliklerin nedenleri, gezegenlerin karşılıklı çekim kuvvetlerinin dışında, birçok türde olabilir: merkez cismin basıklığından kaynaklanan tedirginlikler (Jüpi-

ter'in uyduları ya da Yer'in yapay uyduları için), Ay'ın Yer çevresindeki hareketinde görülen ve Güneş'in etkisinden kaynaklanan tedirginlikler, genel görelilik etkilerine bağlı tedirginlikler (Merkür'ün günberi noktasının Güneş çevresindeki hareketi üzerinde etkili).

—Meteorol. *Cephe tedirginlikleri.* Farklı özellikteki hava kütlelerinin karşılaşması anlamına gelen bu tedirginlikler orta ve yüksek enlemlerde görülür ve bir cephe üzerindeki dalgalanmalardan kaynaklanır. Örneğin, kutupsal cephe tedirginlikleri (ya da orta kuşak depresyonları veya siklonları) denen tedirginliklerin doğup geliştiği yer kutupsal cephedir. Bu alçak basınç tedirginlikleri subtropikal kökenli sıcak havanın dinamizmini ifade eden bir sıcak cephe ile kutup kökenli soğuk havanın dinamizmini gösteren bir soğuk cepheyi kapsar. Kutupsal cephe tedirginliklerinin kendilerine özgü nitelikleri vardır (bulut sistemi, yağışlı hava, atmosferin hareketlenmesi); bu nitelikler batıdan başlayarak kendini gösterir (kutupsal cephe tedirginliğinin D.'sunda B.'ya doğru yer değiştirme). Arktik cephe, Akdeniz cephesi gibi ikincil cepheler üzerinde de meydana gelebilen cephesel depresyonların oluştuğu yerdir.

• *Kinematik tedirginlikler.* Bunlar tropiklerarası enlemlerde görülen tedirginliklerdir; bu enlemlerde, sıcaklığın zaman ve uzamda eşit olması, sıcaklık farkından ileri gelen karşıtlıklara ve hava kütlelerinin bu yüzden cepheler boyunca karşılaşmasına engel olur. Bu tür tedirginlikler, hava akımının hızına ve yönüne bağlı olarak yakınsamaya, ıraksamaya, yükselme ve alçalmaya yol açan dinamik süreçlerle belirirler. Birçok kinematik tedirginlik türü ayırt edilir. Örneğin, *shear line* (makaslama çizgisi) adı verilen tedirginlik, yönü ve hızı farklı olan hava akımlarının karşılaştığı yerde bulutlar ve yağmurla birlikte görülen bir yükselmeye bağlıdır. *Surge line* (kabarma çizgisi) yalnızca hızları farklı olan hava akımlarının karşılaştığı yerde meydana gelen bir yükselme alanıdır. *Batı dalgası* ise bir orta kuşak jet akımını tepe kısmının tropikal bölge üzerine sokulmasıyla oluşur; her ne kadar burada ısıl süreçlerin rolü varsa da yüksekteki batı dalgaları dinamik yakınsama ve ıraksama süreçleri yoluyla tropikal havayı etkiler. Aynı şekilde, *İ.T.C.* de (tropiklerarası yakınsama ya da meteorolojik ekvator) kinematik bir tedirginlik olarak değerlendirilmelidir. Gerçekten de, İ.T.C. alizelerin karşılaşması ve zorunlu yükselmesinden ileri gelen, temelde dinamik bir yükselme yeridir; bu yükselmeyi ekvatoral havanın büyük kararsızlığı kolaylaştırır. Alizelerin göreceli gücüne bağlı olarak, İ.T.C. kuzeye doğru ilerler (güney dinamizmi) ya da güneye çekilir (kuzey dinamizmi). İ.T.C., geçtiği bölgeler üzerinde kuvvetli yağmurlara yol açar. *Doğu dalgası*, bir başka tropikal kinematik tedirginlik türüdür. Bu dalga, bir oluğun D.'sundaki bir yükselmeden ileri gelir; oluğun B.'sında ise bir alçalmaya yol açan bir ıraksama görülür. Böylece, oluğun yukarısında hava çok güzel olduğu halde gerisinde çok kötüdür (doğu dalgası alizelerin yatağında batıya doğru yer değiştirir). Doğu dalgasının kökeni *tropikal siklonlar* da olabilir. Doğuşu ve yapısı karmaşık olmakla birlikte tropikal siklonları da kinematik tedirginlikler arasında saymak uygun olur.

• *Dağ tedirginlikleri.* Burada sözkonusu olan, yalnızca bir dağ örneğinde, yüzey şekillerinin düşey ve yatay doğrultudaki hava akımı üzerindeki etkileridir. Dağ tedirginlikleri önce, havanın zorunlu olarak yükselmesiyle meydana gelir; bunu bulutlara ve yağmura yol açan bir genleşme olayı izler. Bu tedirginlikler aynı zamanda engelin hidrodinamik etkisine de bağlıdır; bu etki altında akım, engebeyi yatay doğrultuda kuşatır ve arkasında dinamik bir alçak basınç meydana getirir. Böylece, P. Queney, Balear adaları üzerindeki Pireneler'in "rüzgârı ardında"ki alçak basınç tedirginliklerini kuzey akımlarıyla açıklar.

• *Isıl tedirginlikler.* Termokonveksiyona bağlı tedirginliklerdir. Burada sözkonusu olan zeminle temas eden havanın kuvvetle ısınması, ısınan havanın genleşerek yükselmesi, bulut ve yağış oluşumudur.

Termokonveksiyon, havanın çoğu kez kararsız olduğu tropikal enlemler dışında, belirgin bir tedirginliğe yol açacak kadar gelişemez.

—Telekom. Başlıca doğal elektromanyetik tedirginlikler, alt atmosferdeki boşalmalardan kaynaklanır; tropikal bölgelerde frekansı çok büyük olan bu boşalmalar, çok uzak noktalara yayılabilir. Çok düşük radyoelektrik frekanslı ıslıklar gibi öbür dikkate değer tedirginlikler, üst atmosferdeki serbest elektronlarla, Yer manyetik alanı arasındaki etkileşimlerden kaynaklanır. Yapay elektromanyetik tedirginliklere ise, ani akım değişmelerinin etkisindeki her tür aygıt neden olabilir: kolektörlü motorlar, anahtarlar, motorların elektrikli ateşleme düzenekleri, fluorışıl lambalar, bilimsel ya da tıbbi aygıtlar, sınai donanımlar. Bu tedirginlikler çok sıkı, ancak uygulanması çok zor bir yönetmelikle sınırlandırılmıştır.

TEDİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *te'diye*'nin çoğl. *te'diyāt*). *Esk.* Ödemeler.

TEDİYE a. (ar. *edā*'dan *te'diye*). **1.** Ödeme, para ya da o değerde bir şey verme. **—2.** Borcunu ödeme. **—3.** *Tediye etmek*, ödemek.

—*Esk. Tediye-i deyn*, borcunu ödeme.

TEDKİK → TETKİK.

TEDMİR a. (ar. *dimār*'dan *tedmīr*). *Esk.* **1.** Mahvetme, yok etme. **—2.** *Tedmir etmek*, mahvetmek, perişan etmek.

TEDMÜR → PALMİRA.

TEDRİB a. (ar. *derb*'den *tedrīb*). Esk. pedag. Yetiştirim.

TEDRİCEN be. (ar. *tedrīc*'den *tedrīcen*). *Esk.* Yavaş yavaş, derece derece, aşamalı olarak.

TEDRİCİ sıf. (ar. *tedrīc* ve *-ī*'den *tedrīcī*). *Esk.* **1.** Derece derece, yavaş yavaş olan ya da yapılan. **—2.** *Tedrici olarak*, gitgide, giderek.

TEDRİÇ a. (ar. *dürūc*'den *tedrīc*). *Esk.* Yavaş yavaş, azar azar ilerleme: "*Kibar âlemine mahsûs bu tenkit ve muaheze hakkında gayet âlimâne tedriciler vardır*" (H. C. Yalçın).

—Ed. DERECELEME"nin eşanlamlısı.

TEDRİS a. (ar. *ders*'ten *tedrīs*). *Esk.* Ders verme, öğretme; öğretim.

TEDRİSAT, -tı çoğl. a. (ar. *tedris*'in çoğl. *tedrisāt*). *Esk.* **1.** Öğretim. **—2.** *Tedrisat-ı âliye*, yükseköğretim. ‖ *Tadrisat-ı ibtidaiye*, ilköğretim. ‖ *Tedrisat-ı taliye*, ortaöğretim.

TEDÜ (Süavi), türk tiyatro ve sinema oyuncusu, yönetmen (İstanbul 1915 - *ay. y.* 1959). Öğrenimini Gazi eğitim enstitüsü ve İstanbul Güzel sanatlar akademisi'nde yaptı. 1937'de İstanbul Şehir tiyatrosu'na girdi. *Kuru gürültü* piyesiyle başlayan oyunculuğunu, ölümüne değin başarıyla sürdürdü. Birçok filmde "jön" rolleriyle de dikkati çeken sanatçı 1950'li yıllarda *Zehirli şüphe, Göçmen çocuğu, Cinci Hoca, Yaprak dökümü* vb. filmleri yönetti, bazılarının senaryosunu yazdı.

TEDÜ (Perihan), türk tiyatro oyuncusu (İstanbul 1927 - *ay. y.* 1992). Süavi Tedü'nün eşi. Edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi. Öğrenciyken İstanbul Şehir tiyatrosu çocuk oyunlarında sahneye çıktı, daha sonra profesyonel oldu. Eşinin çevirdiği filmlerde de oynayan sanatçı, 1960'lardan başlayarak *Kral Lear, Anna Karenina, Karım ve kızım, Bir sabah gülerek uyan, Kıskanç* vb. oyunları sahneye koydu. 1989 yılında Şehir tiyatroları'ndan emekliye ayrıldı.

TEDÜ (Zeynep), türk tiyatro ve sinema oyuncusu (İstanbul 1943). Süavi Tedü'nün kızı. Tiyatro öğrenimini Milano'da yaptı. 1964'ten başlayarak uzun yıllar Dormen tiyatrosu'nda sahneye çıktı. Bu tiyatronun kapanmasından sonra aralıklı olarak çeşitli topluluklarda çalıştı. 1966'da *Bozuk düzen* filmiyle sinemayı da deneyen sanatçı, *Mağrur kadın, Çileli dünya, Ölüme giden yol* vb. birçok filmde rol aldı.

TEDVİN a. (ar. *divān*'dan *tedvīn*). *Esk.* **1.** Yazılı şeyleri bir araya getirme, kitap yapma. **—2.** Manzumeleri divanda toplama.

—Huk. Yasa, tüzük, yönetmelik vb. mevzuatı bir araya getirme, derleme.

TEDVİNAT, -tı çoğl. a. (ar. *tedvin*'in çoğl. *tedvīnāt*). *Esk.* Kitap haline getirmeler.

TEDVİR a. (ar. *devr*'den *tedvīr*). *Esk.* **1.** Çevirme, döndürme. **—2.** Yuvarlak hale getirme: *Tedvir-i şekl-i murabba* (dört köşeli bir şekli yuvarlaklaştırma). **—3.** Yönetme. **—4.** *Tevdir etmek*, yönetmek, çekip çevirmek. **—5.** *Tedvir-i âlem*, dünyayı yönetme. ‖ *Tedvir-i çark etmek*, çarkı döndürmek.

TEDVİYE a. (ar. *devā*'dan *tedviye*). *Esk.* Hastalığa çare bulma, derman olma, ilaç verme.

TEE a. (ing. sözc.). Golfte, bir delikten başlarken, üzerine topun konduğu küçük takoz.

T.E.E. TRANS-EUROP-EXPRESS'in kısaltması.

TEEBBİ a. (ar. *eb*'den *te'ebbī*). *Esk.* Birini baba olarak kabul etme.

TEEDDÜBAT, -tı çoğl. a. (ar. *te'eddüb*'ün çoğl. *te'eddübāt*). *Esk.* **1.** Edeplenmeler, edebini takınmalar. **—2.** Utanmalar, çekinmeler.

TEEDDÜBEN be. (ar. *te'eddüb*'den *te'eddüben*). *Esk.* **1.** Terbiyeli, saygılı davranarak. **—2.** Utanarak.

TEEDDÜP a. (ar. *edeb*'den *te'eddüb*). *Esk.* **1.** Edeple hareket etme, terbiyesini takınma. **—2.** Utanma. **—3.** *Teeddüp etmek*, utanmak, sıkılmak.

TEEHHÜL a. (ar. *ehl*'den *teehhül*). *Esk.* **1.** Evlenme. **—2.** *Teehhül etmek*, evlenmek.

TEEHHÜLAT, -tı çoğl. a. (ar. *te'ehhül*'ün çoğl. *te'ehhülāt*). *Esk.* Evlenmeler.

TEEHHÜR a. (ar. *ahar*'dan *te'ehhür*). *Esk.* **1.** Sonraya bırakma, geciktirme. **—2.** *Teehhür etmek*, gecikmek, sonraya kalmak.

TEEHHÜRAT, -tı çoğl. a. (ar. *te'ehhür*'ün çoğl. *te'ehhürāt*). *Esk.* Gecikmeler.

TEELLÜF a. (ar. *elf*'ten *te'ellüf*). *Esk.* İyi geçinme, alışma.

Perihan Tedü ve Süavi Tedü
H. Kemal Gürman'ın sahneye koyduğu Antoine'un *Düşman* adlı piyesinde (1947)

TEELLÜFAT, -tı çoğl. a. (ar. *te'ellüf*'ün çoğl. *te'ellüfāt*). *Esk.* Alışmalar, bağdaşmalar, hoş geçinmeler.

TEELLÜM a. (ar. *elem*'den *te'ellüm*). *Esk.* **1.** Kaygılanma, üzülme. **—2.** *Teellüm etmek*, üzülmek, kaygılanmak.

TEELLÜMAT, -tı çoğl. a. (ar. *te'ellüm*'ün çoğl. *te'ellümāt*). *Esk.* Üzülmeler, kederlenmeler.

TEEMMÜL a. (ar. *te'emmül*). *Esk.* **1.** Bir işi etraflıca düşünme. **—2.** *Teemmül etmek*, etraflıca düşünmek.

TEEMMÜLAT, -tı çoğl. a. (ar. *te'emmül*'ün çoğl. *te'emmülāt*). *Esk.* **1.** İyice, etraflı düşünmeler. **—2.** *Teemmülat-ı amika*, derinden derine düşünüp taşınmalar.

TEEMMÜLSÜZ sıf. *Esk.* Yapacağı işi önceden düşünmeyen.

TEEMMÜLSÜZLÜK a. *Esk.* Bir işi önceden düşünmeme.

TEEMMÜM a. (ar. *ümm*'den *te'emmüm*). *Esk.* Birini ana olarak kabul etme.

TEENNİ a. (ar. *enā'et*'ten *te'enī*). *Esk.* **1.** Ağırdan alma, ihtiyatlı davranma, yavaş iş görme. **—2.** *Teenni etmek*, acele etmeden davranmak, ihtiyatlı davranmak, ağır iş görmek.

TEENNİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *te'ennī*'nin çoğl. *te'enniyāt*). *Esk.* İhtiyatlı davranmalar, düşünceli hareket etmeler.

TEENNÜS a. (ar. *üns*'ten *te'ennüs*). *Esk.* Alışma, alışkanlık kazanma.

TEES, Büyük Britanya'da ırmak, Penninler'den doğar, Kuzey denizi'ne *(Tees koyu)* dökülür; 110 km. Aşağı çığırı ve koy kıyıları, Stockton, Billingham, Middlesbrough, Hartlepool'a doğru sanayileşmiş bir bölge *(Teesside)* oluşturur.

TEESDALİA a. (ingiliz botanikçi *Teesdall*'ın ardından). Kumlu topraklarda yetişen beyaz, pembe, mor çiçekli, eşitsiz taçyapraklı otsu bitki. (Turpgiller familyası.)

TEESSÜF a. (ar. *esef*'den *te'essüf*). **1.** *Esk.* Acınma, eseflenme, yerinme. **—2.** *Teessüf ederim*, kötü ya da kırıcı bir davranışta bulunanlara "yazıklar olsun" anlamında söylenen kınama sözü. ‖ *Teessüf etmek*, üzülmek, acımak, yerinmek.

TEESSÜFAT, -tı çoğl. a. (ar. *te'essüf*'ün çoğl. *te'essüfāt*). *Esk.* Acınmalar, üzülmeler.

TEESSÜR a. (ar. *eser*'den *te'essür*). **1.** Üzüntü duyma, üzülme, üzüntü: *En derin teessürlerimi bildiririm.* **—2.** Bir şeyin etkisinde kalma, etkisini hissetme. **—3.** *Teessür etmek*, üzülmek; bir şeyin etkisinde kalmak.

TEESSÜRAT, -tı çoğl. a. (ar. *te'essür*'ün çoğl. *te'essürāt*). *Esk.* Üzünmeler, üzüntüler, acılar.

TEESSÜS a. (ar. *esās*'tan *te'essüs*). *Esk.* **1.** Kurulma, meydana gelme, oluşma. **—2.** Yerleşme, kökleşme. **—3.** *Teessüs etmek*, oluşmak, kurulmak; kökleşmek, yerleşmek.

TEEYYÜD a. (ar. *eyd*'den *te'eyyüd*). *Esk.* **1.** Kuvvet kazanma, kuvvetlenme, sağlamlaşma. **—2.** Gerçekleşme, doğru çıkma. **—3.** *Teeyyüd etmek*, kuvvetlenmek, sağlamlaşmak; gerçekleşmek, doğru çıkmak.

TEEZZİ a. (ar. *ezā'*'dan *te'ezzī*). *Esk.* Gönlü kırılma, incinme.

TEF ya da **DEF** a. (fars. *def*'den). **1.** Ensiz bir kasnağın bir tarafına deri gerilerek oluşturulmuş vurmalı çalgı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Tef çalsan oynayacak*, karmakarışık, yerli yerine konmamış eşyalar için söylenir. ‖ *Tefe koymak, tefe koyup çalmak*, bir kimseyi ya da bir olayı başkalarına yererek, alay ederek tanıtmak, beğenilmeyecek yönleriyle anlatmak: *Duyarlarsa bizi tefe koyarlar, bilesin.*

—ANSİKL. Belirsiz ses veren deriliIER sınıfına giren tef en eski çalgılardandır. Klasik türk müziğinde değişik adlar altında çeşitli tefler kullanılmıştır. Yaklaşık 40 cm çapında, zilli ya da zilsiz olabilen *daire*, XIX. yy.'ın sonuna değin saray ya da konaklardaki çalgı takımlarının değişmez öğesiydi. Sonraki dönemde, daha küçük çaplı (20-25 cm), genellikle zilli tefler yaygınlaştı. *Fasıl tefi* de denen bu çalgı, faslı yöneten baş hanende tarafından çalınırdı. Hem dindışı, hem de tasavvuf müziğinde kullanılan *bendir* de bir tür teftir. Eskiden derisi nemlendirilerek (gerginliği azaltılarak) ya da ısıtarak (gerginliği artırılarak) bir ölçüde akortlanan tef, XX. yy.'da Avrupa'da, vidalı akort burguları sayesinde hassas bir biçimde akort edilir duruma getirildi (yine de elde edilecek sesin frekansı, vuruşun şiddetine ve deri üzerindeki yerine bağlı olduğu için, tefi belirsiz ses veren deriliIer sınıfında ele almak gerekir). Çalma sırasında, kasnağı alttan tutan sol elin parmakları zayıf zamanları (derinin kasnağa yakın kesimine ya da doğrudan doğruya kasnağa); boşta kalan sağ el ise (derinin ortasına) kuvvetli zamanları vurur. Yalnızca ensiz, metal bir kasnaktan ve buna takılmış zillerden oluşan çalgıya da tef denir. Senfonik orkestralarda yer alan bu tür tefin çapı 20 cm kadardır ve vurularak ya da sallanarak çalınır.

TEF a. (fars. *tef*). *Esk.* **1.** Isı, sıcaklık. **—2.** Buhar.

Tef, Çağlayan yayınevi tarafından İstanbul'da yayımlanan haftalık siyasi mizah dergisi (1954). Oğuz Aral, Tekin Aral, Ferruh Doğan, Mıstık (Mustafa Eremektar), Bedri Koraman, Mim Uykusuz, Burhan Felek, Bülent Oran vb. değişik eğilimlerdeki karikatürcü ve yazarlara sayfalarında yer veren dergi, mizaha yeni konular, yeni yaklaşımlar taşımayı denedi. Ancak siyasal konumunu yeterince belirleyemediğinden bir süre sonra kapandı.

TEF a. Etyopya'da yaklaşık 2 000 m yükseltilerde yetiştirilen, ekşimsi ve hoş bir çeşit ekmeğin yapımında kullanılan tahıl; habeşistan yulafı. (Bil. a. *Eragrostis abyssinica* ya da *E. tef;* buğdaygiller familyası.)

TEFADDUZ → TEFAZZUL.

TEFAHHUM a. (ar. *faḥm*'dan *tefaḥḥum*). Esk. kim. Kömürleşme.

TEFAHHUS a. (ar. *faḥṣ*'tan *tefaḥḥuṣ*). *Esk.* İyice araştırma, en ince ayrıntısına kadar araştırma.

TEFAHHUSAT, -tı çoğl. a. (ar. *tefaḥḥuṣ*'un çoğl. *tefaḥḥuṣāt*). *Esk.* Ayrıntılı bir biçimde yapılan araştırmalar.

TEFAHHUŞ a. (ar. *fuḥş*'tan *tefaḥḥuş*). *Esk.* Müstehcen biçimde konuşma, açık saçık sözler etme.

TEFAHÜR a. (ar. *faḫr*'dan *tefāḫür*). *Esk.* **1.** Kibirlenme, övünme. **—2.** *Tefahür etmek*, övünmek.

TEFAİL çoğl. a. (ar. *tef'īle*'nin çoğl. *tefā'īl*). Ed. Tefile'ler.

TEFAKKUH a. (ar. *fıḳh*'tan *tefaḳḳuh*). *Esk.* **1.** Fıkıh öğrenme. **—2.** Kavrama, bilme, anlama.

TEFARİKOTU a. (ar. sözc.). **1.** Kokulu ve esanslı bir yağ elde edilen otsu bitki. (Bil. a. *Pogostemon patchouli;* ballıbabagiller familyası.) **—2.** *Tefarikotu kâfuru*, PAÇULOL'un eşanlamlısı. ‖ *Tefarik yağı*, aynı bitkiden elde edilen ve halk hekimliğinde kullanılan yağ.

—ANSİKL. Tefarikotları Asya ve Okyanusya'nın tropikal bölgelerinde yetişen ve naneyi andıran bitkilerdir. Bunlarda kumarine benzer, son derece keskin kokulu sıvı bir yağ bulunur; sap ve yapraklardan damıtma yoluyla elde edilen koyu kıvamlı, sarımsı yeşil renkli ve keskin özel kokulu bu yağ tefarikotu kâfuru ya da paçulol denilen katı bir madde ile bir esansa ayrılır. Parfümcülükte kullanılan bu esans Malezya'da çok çıkar. Tefarikotu yağının böcek kaçırıcı ve antiseptik özellikleri de vardır. Bitkinin kurutularak toz haline getirilen yaprakları, kürkleri ve giysileri kokulandırmak ve güve gibi böceklerden korumak için keseler içinde sandıklara ve dolaplara konur.

TEFASİR çoğl. a. (ar. *tefsīr*'in çoğl. *tefāsīr*). *Esk.* Kuran açıklamaları, tefsirler.

TEFAVÜT, -tü a. (ar. *fevt*'ten *tefāvüt*). *Esk.* **1.** Fark, ayırıcı özellik. **—2.** İki şeyin birbirinden ayrılması, farklılık. **—3.** *Tefavüt etmek*, farkı hale gelmek.

—İkt. tar. *Tefavüti hasene*, eskiden hicri (kameri) yıl ile mali (şemsi) yıl arasındaki 10 gün 21 saatlik farktan doğan gelir fazlalığı. (Bu fark, hicri yılın 354 gün 8 saat 48 dakika; mali yılın ise 365 gün 8 saat 5 dakika olmasından kaynaklanıyordu. Her yıl mukataaları hicri yıl üzerinden ihale eden Maliye, bu iki yıl arasındaki farka düşen bölümü ayrıca alırdı.)

TEFAZUL a. (ar. *fażl*'dan *tefāżul*). *Esk.* **1.** Erdem ve meziyette birbiriyle yarışma. **—2.** Miktar açısından fazlalık, nicelik farkı.

—Esk. coğ. *Tefazul-i irtifa*, iki noktanın deniz yüzeyinden olan yükseklikleri arasında bulunan fark.

—Esk. fiz. *Tefazul-i iktidar*, potansiyel farkı.

TEFAZULİ sıf. (ar. *tefāżul* ve *-ī*'den *tefāżulī*). *Esk.* Erdem ve üstünlükte birbiriyle yarışmayla ilgili.

◆ a. Esk. mat. İki sayının arasında nicelik farkından doğan oran.

TEFAZZUL a. (ar. *fażl*'den *tefażżul*). *Esk.* **1.** Üstün olma, erdemli olma. **—2.** Bağışlama, iyilik.

TEFCİR a. (ar. *fecr*'den *tefcīr*). *Esk.* **1.** Bir yerde birikmiş olan suları kanallar açmak yoluyla başka yerlere yollama; drenaj, akaçlama. **—2.** Yerden çıkan bir suyu akıtma, bir kaynağı akıtma.

—Esk. tıp. Bir yaranın içinde toplanan cerahat, kan ya da benzeri şeyleri ince borularla dışarı akıtma.

TEFÇİ a. Müz. Tef çalan kimseye verilen ad.

TEFE a. (ar. *daffa*'dan). Tekst. **1.** Dokuma tezgâhlarında, tarağı taşıyan ve her atkı geçişinde salınım hareketiyle atkıyı dokunmuş bölüme sıkıştıran ağaç ya da metal parça. **—2.** *Tefe desteği*, el dokuma tezgâhlarında, tefeyi taşıyan yatay üst travers. ‖ *Tefe kaplama tahtası*, bir dokuma tezgâhında, tefenin alt bölümünü oluşturan travers. ‖ *Tefe kolu*, el dokuma tezgâhlarında, tefenin, tarağı kaplayan ve düşey olarak tutan traversi. ‖ *Tefe mesnet noktası*, alt bölümlerinden yatay bir milin çevresine eklemlenmiş ve tezgâhın krank miline tespit edilmiş bir biyel yardımıyla almaşık bir salınım hareketi yaparak tefeyi destekleyen düşey iki metal parçadan her biri. ‖ *Tefe tokmağı*, takanın, dokuma tezgâhı mekiğine dayandığı bölümü. ‖ *Nakış tefesi*, kurslan, dokunan kumaşın enine göre sınırlanmış belli sayıda mekik taşıyan bir tefeden oluşan makine. (Böylece, gerekli miktarda atkı ipliği kullanarak dokumalar üzerinde çeşitli nakış etkileri elde edilebilir.)

—Esk. giy. *Tefe başı*, sırma işlemeli kadın giysisi.

—Güz. sant. Yirmi altın varaktan oluşan paket. (On altın varaktan meydana gelen paketlere de *deste* deniyordu.)

TEFÉ (Antônio Luís VON HOONHOLTZ, *—baronu*), brezilyalı amiral ve coğrafyacı (İtaguaí, Rio de Janeiro, 1837 - Petrópolis 1931). Rio de Janeiro Deniz kuvvetleri akademisi'nde hidrografya dersleri verdi (1858), Santa Catarina adası yöresinde Brezilya kıyılarını keşfetti. Brezilya ile Paraguay arasındaki savaşa katıldı ve daha sonra Brezilya ile Peru'nun sınırlarının belirlenmesiyle görevlendirildi (1871). İlk Rio Coğrafya derneği'nin kurucusuydu, ülkesindeki hidrografya hizmetlerini örgütledi.

TEFECİ a. Yüksek faizle ödünç para veren kimse; faizci.
—İkt. Kredi talebinde bulunanların özel durumlarından yararlanarak, cari ve yasal faiz oranlarının üzerinde bir faizle borç veren kimse; murabahacı.

TEFECİK → UFAÇIK* TEFECİK.

TEFECİLİK a. Tefecinin işi; faizcilik. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Huk. İzin belgesi olmadan, ödünç para verme işleriyle ilgili yasa hükümlerine aykırı davranarak, faizden para kazanma amacıyla ödünç para işleri yapma. (Tefecilik sayılan işleri yaptıkları belirlenen kişiler hapis ve para cezasıyla cezalandırılır.)
—ANSİKL. İkt. Tefecilik piyasası, mali kesim içinde örgütlenmemiş para piyasasını oluşturur. Türkiye'de Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana, kredi hacmi hızlı bir artış göstermiş olmasına karşın, kredi talebinin sürekli olarak kredi arzının üzerinde olması tefeciliğin ülkede hâlâ yaygın olarak bulunmasının başlıca nedenlerinden biri olmuştur. Türkiye'de, 1960-1970 yılları arasında tefeci piyasasından yüksek faizle kredi talebinde bulunanlar içinde kentlerde inşaatçılar ve dışsatımcıların; kırsal kesimde ise küçük ve orta çiftçilerin ağırlıklı bir yeri olmuştur. Kentlerde konut darlığının ve döviz sıkıntısının inşaat ve dışsatım alanlarında iş yapmayı çok kârlı kılması bu kesimde çalışanların yüksek faizle sermaye sağlamasına olanak vermiş; kırsal kesimde ise tarımsal yapının doğa koşullarına bağlı olması, tarım kesimindeki mülkiyet yapısı ve en önemlisi de banka kredilerinin taşınmaz rehni gibi çok sıkı kayıtlarla verilmesi gibi nedenlerle küçük ve orta çaplı çiftçilerin tefecilerden yüksek faizle borç almasını zorunlu kılmıştır.

Yapılan bazı araştırmalar ve gözlemlere dayanarak tarım kesiminde kullanılan kredi hacminin yarısından fazlasının tefecilik piyasasından sağlandığı söylenebilir. Nitekim, devlet planlama teşkilatı'nın (DPT) 1963'te Hatay'ın Altınözü ilçesinde yaptığı "Ekonomik kalkınmayı önleyici faktörler" konulu bir araştırmasına göre bu yörede, tarımsal kredilerin % 59'unun tefecilik piyasasından sağlandığı ve bazı durumlarda faiz oranının % 90'a çıktığı saptanmıştır. Aynı yıl Ankara'nın Balâ ve Keskin ilçelerinde yapılan tarım işletmelerinin kredi alma yollarına ilişkin bir araştırma da benzer sonuçlar vermiştir. Tarım kesiminde, tefecilerden alınan kredilerin faiz oranının yüksek oluşu küçük ve orta ölçekteki üreticiler için ödeme güçlüğü yaratarak çoğu kez yeniden borçlanmaya yol açmakta, bu durum, kimi zaman üreticileri topraklarını ellerinden çıkarmak zorunda bırakmaktadır. Tarım kesimindeki tefecilik piyasasında kredi doğrudan doğruya para olarak verilebildiği gibi bazen de mal karşılığında verilebilmektedir. Mal karşılığında borç vermenin en yaygın biçimi ürünün hasattan önce düşük fiyatla satın alınmasıdır. Daha çok dışsatım ürünleriyle sebze ve meyveler için uygulanan bu yöntemde ürünün hasattan sonraki fiyatıyla önceden verilen düşük fiyat arasındaki fark faizi oluşturmaktadır. Mal karşılığı verilen kredilerin bir başka örneği de üreticinin tohum, çift hayvanı, tarımsal araç-gereç ya da tüketim gereksinimleri için belirli bir tüccara bağlanarak veresiye alışveriş yapması biçiminde uygulanmaktadır. Burada, verilen malların fiyatları oldukça yüksek tutularak dolaylı bir yoldan faiz yükü ağırlaştırılmaktadır.

Ülkede 1970'ten sonra giderek artan enflasyon karşısında yüksek faizle fon talebinde bulunanlar arasında ticaret ve sanayi kesimleriyle kaçakçılık kesimi de katılmış ve bu durum tefecilik piyasasının büyük ölçüde genişlemesine neden olmuştur.

TEFEHHÜM a. (ar. *fehm*'den *tefehhüm*). *Esk.* **1.** Farkına varma, anlama. **—2.** *Tefehhüm etmek*, farkına varmak, anlamak. —*Esk. Su-i tefehhüm*, yanlış anlama, kötüye çekme.

TEFEK →UFAK* TEFEK.

TEFEKKÜR a. (ar. *fikr*'den *tefekkür*). *Esk.* **1.** Düşünme, düşünüş, düşünce. **—2.** *Tefekkür etmek*, düşünmek. **—3.** *Tefekküre dalmak* derin derin düşünmek, derin düşünceye dalmak.
—Tasav. Sufinin içine kapanıp, kendisini her şeyden sıyırarak yalnızca Tanrı'nın uluğu, evrendeki tanrısal tecelliler üzerinde düşünceye dalması. (Tefekkür, tasavvufun başta gelen ilkeleri arasında yer alır. "Bir saatlik tefekkür bin saatlik ibadetten hayırlıdır" özdeyişi bunu gösterir. Tefekkür kalbin zikri sayılır ve bu nedenle bazı sufilere göre tefekkür sırasında Tanrı salikin kalbinde tecelli eder.)

TEFEKKÜRAT, -tı çoğl. a. (ar. *tefekkür*' ün çoğl. *tefekkürāt*). *Esk.* Akıl yormalar, düşünmeler.

TEFELİ sıf. Dokmc. Sık dokunmuş bez, kumaş vb. için kullanılır: *Tefeli bez.* (Dokunan kumaşın atkı ipliklerini sıkıştıran tarak, tefeye bağlı olduğundan ve tefeye kuvvet verilerek atkı ipliklerinin iyice sıkışması sağlandığından sık dokulu kumaşlar için *tefeli* sözcüğü kullanılır.)

TEFELLÜK a. (ar. *felak*'tan *tefellük*). *Esk.* Yarılma, çatlama.

TEFELSÜF a. (ar. *felsefe*'den *tefelsuf*). *Esk.* Felsefeyle ilgili sözler söyleme, filozoflaşma, felsefe yapma.

TEFEN, Zonguldak'ın Devrek ilçesine bağlı Gökçebey bucağının eski adı.

TEFENNİ, Akdeniz bölgesinde Burdur iline bağlı ilçe; 13 667 nüf. (1990); 14 köy. Merkezi, Burdur'un yaklaşık 63 km güney-batısında *Tefenni*, 5 458 nüf. (1990). Tarım (tahıllar, şekerpancarı, üzüm, vb.).

TEFENNİ ovası, Antalya bölümünde göller yöresinin G.-B. kesiminde, uzun ekseni K.-D.-G.-B doğrultusunda 40 km'yi bulan, eliptik biçimli yüksek (ortalama 1 000 m) ova. Çevresi B. Toroslar'ın, yapılarında kireçtaşları ve ofiyolitlerin en geniş yeri kapladığı 2 000 metreyi aşan sıraları ile kuşatılan ova, şaryaj örtüleri arasında yer alan tektonik kökenli bir çukur olmakla birlikte, yüzeysel şekillenmesinde flüvio-karstik süreçler de rol oynamıştır. Ovanın kenarlarında Miyosen yaşlı kırıntılı kayaçlardan oluşan tepelikler vardır; tabanı, doğal olarak iyi akaçlanmayan bir alüvyal düzlükle kaplıdır. Bu kesimin ortasında sığ Karataş gölü yer alır. G. kesiminde, dağlardan inen sellerin zaman zaman bataklıklara neden olduğu ova tabanının sularını, yer yer açılan akaçlama kanalları ile Eren çayı toplar ve Burdur gölüne boşaltır.

TEFENNÜN a. (ar. *fenn*'den *tefennün*). *Esk.* **1.** Bilim ya da sanatta bilginin en üst noktasına erişme, her şeyi bilme, öğrenme. **—2.** Konuşma ya da tartışmada çeşitli üslup ya da iddialara başvurma, çeşitli biçimde söz söyleme. **—3.** *Tefennün etmek, eylemek*, bilimleri öğrenmek.

TEFERRU a. (ar. *tefferruʿ*). *Esk.* **1.** Dallanma, dal budak salma. **—2.** Bölünme, bir çok kısma ayrılma. **—3.** Bir kökten çıkıp ayrılma.

TEFERRUAT, -tı çoğl. a. (ar. *teferruʿ*'nun çoğl. *teferruʿat*). **1.** Bir bütünü oluşturan ve ikincil nitelikte oldukları da düşünülen öğeler; ayrıntılar: *Bir olayın bütün teferruatını öğrenmek. Teferruatla uğraşmak. En küçük teferruata bile önem verir.* **—2.** *Teferruata kaçmak*, bir konuda gereksiz ayrıntılara girmek: *Şu işi teferruata kaçmadan anlat.*
—Med. huk. EKLENTİ'nin eşanlamlısı.

TEFERRUATLI sıf. Ayrıntılı, detaylı: *Teferruatlı bir rapor.*

TEFERRUG a. (ar. *ferağ*'dan *teferruğ*). *Esk.* **1.** Vazgeçme, cayma, bırakma. **—2.** Bir işi bitirip ondan kurtulma. **—3.** Satın alınan bir mülkün tapusunu kendi üstüne geçirme.

TEFERRUK, -ku a. (ar. *fark*'tan *teferruk*). *Esk.* Parçalanma, dağılma, ayrılma.
—Esk. tıp. *Teferruk-ı ittisal*, herhangi bir sebepten ötürü ya da bir hastalık sonucu ciltte yarıklar ve çatlaklar oluşması.

TEFERRÜC a. (ar. *ferec*'den *teferrüc*). *Esk.* **1.** Gezinti, gezinme. **—2.** İçi açılma, ferahlama.

TEFERRÜCGÂH a. (ar. *teferrüc* ve fars. *-gāh*'tan *teferrüc-gāh*). *Esk.* Eğlence, gezinti yeri.

TEFERRÜS a. (ar. *ferāset*'ten *teferrüs*). *Esk.* **1.** Sezme, farkına varma, anlar gibi olma. **—2.** *Teferrüs etmek*, sezmek, anlamak, farkına varmak.

TEFERRÜSAT, -tı çoğl. a. (ar. *teferrüs*' ün çoğl. *teferrüsāt*). *Esk.* Sezinlemeler, sezmeler

TEFERRÜT a. (ar. *ferd*'den *teferrüd*). *Esk.* **1.** Yalnız olma, herkesten uzaklaşarak tek başına kalma. **—2.** Benzersiz olma, eşi benzeri olmama, sivrilme. **—3.** Bağımsız olma.

TEFESSÜH a. (ar. *füshat*'tan *tefessüh*). *Esk.* Açılıp genişleme, açılma.

TEFESSÜH a. (ar. *fesh*'ten *tefessüh*). *Esk.* **1.** Çürüyerek dağılma, çürüme, kokuşup bozulma. **—2.** Bir kişinin bir toplumun kendine özgü niteliklerini yitirerek yozlaşması. **—3.** *Tefessüh etmek*, çürüyüp dağılmak, kokuşmak, eski niteliğini kaybetmek, bozulmak, yozlaşmak.
—Esk. tıp. Bir uzvun çürümesi, çürüyüp dağılması.

TEFEÜL a. (ar. *fāl*'den *tefeʾül*). *Esk.* **1.** Uğur sayma, hayra yorma. **—2.** Fal açma, fala bakma. **—3.** *Tefeül etmek*, fala bakmak.
—Falcılık. Fal açma, fala bakma. || *Tefeül etmek*, fala bakmak. (Bakla, kahve telvesi, ayna vb.'ye bakma, tası okuma gibi çok çeşitli tefeül etme yöntemleri vardı. Bunları benimsemeyenler Hafız'ın *Divan*'ı ya da başka bir yapıttan açılan sayfadaki beyitlerden birini tutarak tefeül ederlerdi.)

TEFEVVUK, -ku a. (ar. *fevk*'ten *tefevvuk*). *Esk.* **1.** Üstün olma, üstünlük. **—2.** *Tefevvuk etmek*, üstün gelmek, üstün olmak.

TEFEVVUZ a. (ar. *fevz*'den *tefevvüz*). *Esk.* Yüklenme, bir işi üstüne alma.

TEFEVVÜH a. (ar. *fevh*'ten *tefevvüh*). *Esk.* **1.** Sözünü etme, söyleme. **—2.** Dil uzatma, dedikodu yapma.

TEFEVVÜHAT, -tı çoğl. a. (ar. *tefevvüh*' ün çoğl. *tefevvühāt*). *Esk.* **1.** Çirkin sözler, dedikodular. **—2.** *Tefevvühatta bulunmak*, yerli yersiz konuşmak, çirkin sözler söylemek.

TEFEYYÜZ a. (ar. *feyz*'den *tefeyyüz*). *Esk.* **1.** İlerleme, yükselme, gelişme. **—2.** *Tefeyyüz etmek*, ilerlemek, yükselmek.

TEFEYYÜZAT, -tı çoğl. a. (ar. *tefeyyüz*' ün çoğl. *tefeyyüzāt*). *Esk.* Gelişip yükselmeler, ilerlemeler.

TEFHİM a. (ar. *fehm*'den *tefhīm*). *Esk.* **1.** Anlatma, bildirme, açıklama. **—2.** *Tefhim etmek*, anlatmak, açıklamak, bildirmek. **—3.** *Tefhim-i meram*, meramını anlatma, isteğini bildirme.
—Huk. Mahkeme kararının sözlü olarak taraflara bildirilmesi. (Yargıç hazır olan tarafın iddia ve savunmalarını dinledikten sonra, yargılamanın sona erdiğini bildirerek kararını tefhim eder. Tefhim, karar sonucunun duruşma tutanağına geçirilerek okunması biçiminde olur. Zorunlu nedenlerle yalnız hüküm sonucunun tefhim edildiği durumlarda, gerekçeli kararın, tefhim tarihinden başlayarak on beş gün içinde yazılması gerekir [Huk. muh. us. k. md. 381].)

TEFHİM a. (ar. *faḥm*'dan *tefḥim*). *Esk.* Kömür durumuna getirme, kömürleştirme.

TEFHİM a. (ar. *faḥm*'dan *tefḥim*). *Esk.* Ululama, yüce sayma.
—Esk. dilbilg. Bir harfi kalın okuma.

TEFİLALET ya da **TAFİLALT,** Güney Fas Sahrası'nda bölge, Yüksek Atlas'ın G.'inde. Tefilalet, Ugnat ile Gir hamadası arasında, Ziz ve Geris uvedlerinin (birleşerek Daura'yı oluştururlar) oyduğu bir çanaktadır. Bölge, bu uvedlerce sulanan ya da kuyular ya da foggaralarca beslenen birçok vahadan (başlıcaları, Erfud, Rissani ve Alnif) oluşur. Hasan el-Dahil barajı, sulanan alanların (tahıllar, yonca, tütün, sebzeler ve pamuk) genişletilmesini sağlamıştır.
—Tar. Fas'ta saltanat süren sülale, Tefilalet kökenlidir. Hanedanın kurucusu Mulay Ali'nin mezarı, İ.S. 757'de kurulan berberi bir krallığın zengin başkenti olan Sicilmâsa'nın yıkıntıları yakınındadır.

TEFİLE a. (ar. *fiil*'den *tef'ile*). Ed. Aruz* vezninde bir dizeyi kapsayan kalıbın (vezin) parçacıklarından bir bölümüne (örn. fâilâtün [—·——]) verilen ad. (Efile adı verilen parçacıklarla [örn. fâilün (—·—)] art arda dizilerek farklı vezinleri oluştururlar [örn. feilâtün feilâtün feilün [··—— ··—— ··——]].)

TEFKİR a. (ar. *fikr*'den *tefkir*). *Esk.* Düşünmesine yol açma, düşünmesini sağlama, düşündürme.
—Esk. ruhbil. Düşünceleme.

TEFLİS a. (ar. *fels*'ten *teflis*). *Esk.* Birine iflas etmiş olduğunu söyleme, buna hükmetme.
—İsl. huk. Hâkim tarafından bir kimsenin iflasına karar verilmesi. (İflasına karar verilen kişinin malları, alacaklıları arasında pay edilir. Eşinin ve çocuklarının mallarına ve geçinebilmesi için gerekli eşyaya ve geçindirmek zorunda olduğu kişiler için yeterli miktarda mala dokunulmaz.)

TEFLON a. (tesc. edil. a.). Polim. Politetrafluoroetilenin ticari adı.

TEFLURAN a. (fr. *téflurane*'dan). Org. kim. Etanın, formülü F_3C—CHFBr olan ve aerosol içinde taşıyıcı olarak kullanılan fluorobromlu bir türevinin yaygın adı.

TEFNAKHT, Delta'da, Sais kenti asıllı, XXIV. hanedandan Mısır firavunu (İ.Ö. 730'a doğr. - İ.Ö. 720). Delta eyaletlerini denetimi altına aldı. 730'da Memfis ve Orta Mısır'ı kendisine bağladı; ama Kuş kralı Piankhi'nin saldırısı sonucu müttefikleriyle birlikte geri püskürtüldü. Tefnakht, sonunda Piankhi'ye boyun eğdi ve onun G.'ye doğru yola çıkmasından hemen sonra kendini Mısır kralı ilan etti. Bütün Delta üzerinde egemenliğini yeniden kurdu. Ölünce, yerine oğlu Bokkhoris geçti.

TEFNUT, İkiz kardeşi Şu ile birlikte Heliopolis dokuzlusu'nun ilk çiftini oluşturan eski Mısır tanrıçası. Bu tanrıça belki nemliliği simgeliyordu; belki de Şu ve Tefnut, sonsuz zamanın iki görünümünü temsil ediyorlardı. Bunlar çoğu kez iki aslan biçiminde canlandırılmışlardır.

TEFRA a. (fr. *téphra*). Yerbil. Patlamalı püskürmeler sırasında fırlayan nesnelerin tümü.

TEFRİD a. (ar. *ferd*'den *tefrid*). *Esk.* **1.** Kendini Tanrı'ya adama, toplumdan uzak yaşayarak dünya işlerini bırakıp Tanrı ile meşgul olma. **—2.** Din bilimleriyle uğraşma.
—Esk. fiz. Elektriklenmesi istenen bir cismi iletken cisimlere dokundurma.

TEFRİH a. (ar. *feraḥ*'tan *tefriḥ*). *Esk.* **1.** Ferahlandırma. **—2.** *Tefrih etmek,* ferahlık vermek: *"Kalbi, bir fikr-i hamiyet kadar tefrih edecek bir şey olamaz"* (H. Z. Uşaklıgil).

TEFRİH a. (ar. *ferḫ*'den *tefriḫ*). *Esk.* Fizlenme, gelişme.
—Esk. biyol. *Devr-i tefrih,* kuluçka devri.
—Esk. tıp. *Vakt-i tefrih,* çiçek aşısının yapılmasından etkisini gösterinceye kadar geçen zaman.

TEFRİK, -kı a. (ar. *farḳ*'tan *tefriḳ*). **1.** Ayırma. **—2.** Seçme, ayrı tutma. **—3.** *Tefrik etmek,* ayırmak, seçmek, ayrı tutmak.
—Tekst. AYIRMA'nın eşanlamlısı.

TEFRİKA a. (ar. *farḳ*'tan *tefriḳa*). **1.** Bir gazetede ya da dergide bölümler halinde yayımlanmak üzere düzenlenen roman ya da yazı dizisi; bu dizinin bölümlerinden her biri. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Tefrika etmek,* bir romanı ya da uzunca bir yazıyı bir gazetede ya da bir dergide bölümler halinde yayımlamak.
—*Esk.* Sürekli anlaşmazlık; ayrılık, bozuşma.

◆ sıf. Bölümler halinde yayımlanan; bu biçimde düzenlenen: *Tefrika roman.*
—ANSİKL. Ed. Türk basınında ilk tefrikalar 1862'den başlayarak Şinasi'nin *Tasvir-i efkâr* gazetesinde çıktı; bu biçimde yayımlanan ilk yapıt da onun *Şair evlenmesi* oyunu oldu. Ahmet Vefik Paşa'nın Darülfünun'da verdiği hikmet-i tarih dersleri, yine onun Ebülgazi Bahadır Han'dan Türkiye türkçesine aktardığı *Şecere-i türk, Tasvir-i efkâr*'da bölüm bölüm yayımlandı. Ahmet Mithat Efendi, *Tercüman-ı hakikat*' ta 1878'den başlayarak romanlarını, tarih, felsefe konularında öğretici yapıtlarını tefrika etti. Geniş okur topluluğuna seslenecek nitelikteki halk romanları (Vecihi, O. C. Kaygılı, E. M. Karakurt, Kerime Nadir vd.) yanında sanat değeri taşıyan yapıtlar (H. E. Adıvar, Y. K. Karaosmanoğlu, Yaşar Kemal vd.) gazetelerde tefrika edildi. Günümüzde tefrikanın yerini dizi yazılar aldı.

TEFRİKÇİ a. Kâğ. san. AYIRICI'nın eşanlamlısı.

TEFRİŞ a. (ar. *ferş*'ten *tefriş*). **1.** Yayma, döşeme. **—2.** Bir şeyin zeminini örtme. **—3.** Ev, daire vb. oturulan yeri eşya ile süsleme. **—4.** *Tefriş etmek,* bir yeri döşemek.

TEFRİŞAT, -tı çoğl. a. (ar. *tefriş*'in çoğl. *tefrişāt*). *Esk.* Yaymalar, döşemeler.

TEFRİT, -ti a. (ar. *farṭ*'tan *tefriṭ*). *Esk.* *İfrat*'a karşıt olarak, gereğinden aşağıda kalma.
—Ed. Bir şeyin taşıdığı iyi nitelikleri yokmuş gibi göstermekte aşırılık.

TEFRİT a. (fr. *téphrite*). Çoğunlukla mikrolitik ve porfirik, feldspatoit bakımından zengin, piroksenli ve amfibollu, olivinsiz volkanik kayaç.

TEFROİT a. (fr. *tephroïte*). Miner. Doğal manganez silikat. (Ortorombik sistemde yer alan tefroit olivin grubundandır.)

TEFROKRONOLOJİ a. (fr. *téphrochronologie*). Yerbil. Kimi çağlarda rüzgârlarla yeryüzüne dağılmış volkanik küllerin varlığına dayanılarak jeolojik zamanların tarihlenmesi.

TEFROMALASİ a. (fr. *téphromalacie*). Nörol. Yerel kas bozukluğundan ileri gelen ve ilerleyici olmayan kısmi tenar atrofisi. (Yaşlılarda görülür ve genellikle damar kökenlidir.)

TEFROZİN a. (fr. *téphrosine*). Org. kim. TOKSİKAROL'un eşanlamlısı.

TEFSİDE sıf. (fars. *tefsiden,* kızmak'tan *tefside*). *Esk.* **1.** Kızmış, hararetli. **—2.** *Tefside-dil,* gönlü kızmış; bağrı yanık. || *Tefside-leb,* dudağı kızgın; susamış.

TEFSİR a. (ar. *fesr*'den *tefsir*). **1.** Yorum, yorumlama: *Bir sözün değişik tefsirleri. Bir sözün, bir hadisenin tefsiri.* **—2.** Kuran'ın surelerini açıklayarak, görüşler ileri sürme, bu görüşleri yazma; yorumlama. **—3.** Kuran'ın surelerini açıklayan yapıt. **—4.** *Tefsir etmek,* yorumlamak.
—İsl. Arapça dilbilgisi kurallarından, dinsel kaynaklardan, bilimsel görüş ve kuramlardan yararlanılarak yapılan Kuran yorumu; bu yorumları içeren kitap. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Dirayet tefsiri,* dinsel kaynaklarla birlikte akıl ve bilim verilerine dayanılarak yapılan Kuran yorumu. || *İşari tefsir,* Kuran'daki tasavvufi anlamları açıklayarak ortaya koymak için yapılan tefsir. || *Rivayet tefsiri,* yalnızca Kuran ayetlerinden, hadis ve haberlerden, rivayetlerden yararlanılarak yapılan tefsir. || *Usul-i tefsir,* Kuran'ı yorumlama yöntemlerini inceleyen bilim dalı.
—ANSİKL. Müslümanlıkta ilk bilimsel uğraş alanları kıraat (Kuran'ı doğru ve düzgün okuma) ve hadis konularıydı. Başlangıçta Hz. Muhammet'in gereksinim duyuldukça Kuran ayetlerini açıklayan hadisleri ilk ve en güvenilir tefsir çalışmaları sayılır. Dört halife döneminde bu çalışma, bir ayeti başka bir ayet ya da hadislerle yorumlama biçiminde sürdürüldü. Tabiin (ikinci kuşak) döneminden sonra bazı bilginler, çeşitli ayetlerle ilgili daha önce yapılmış olan tefsirleri içeren rivayetleri derlediler ve böylece ilk tefsir kitapları oluştu. Bu kitapların en önemli özelliği, rivayet tefsirleri olması ve tefsir rivayetlerininsenetlerini (rivayet edenlerin isim zinciri) de içermesiydi. Bunların en eski ve değerli örneği Muhammet bin Cerir et-Taberi'nin (öl. 923) *Cami ül-beyan an te'vil il-Kuran* adlı yapıtıdır. Bu yapıt, Hz. Muhammet, sahabe ve tabiin bilginlerinin yaptıkları tefsirleri, Kuran'ın açıklanması ve anlaşılmasıyla ilgili görüşleri içeren geniş kapsamlı ve ansiklopedi niteliğinde bir çalışmadır. Taberi, tefsiri hadis biliminden ayırarak bağımsız bir konu ve alan durumuna getirenlerin ilki sayılır. Daha sonra ünlü mutezile bilgini Zemahşeri'nin (öl. 1143) yazdığı *el-Keşşaf* adlı tefsir Kuran sözcüklerinin anlambilimsel (semantik) çözümlemesi, ayetlerin edebi yönden değerlendirilmesi, yorumları sırasında eski arap edebiyatına başvurarak özellikle arap şiirinden örneklere ve kanıtlara dayanması bakımından bütün tefsir tarihi boyunca kendi yönteminin en eşsiz örneği olmuştur. Sonraki sayısız Kuran tefsirleri içinde en tipik yapıtlardan biri de kelam, fıkıh, hadis, felsefe, mantık gibi dini ve akli bilimlerde yetişmiş bir bilim ve düşünce adamı olan Fahrettin er-Razi'nin (öl. 1209). *Mefatih ül-gayb* adlı yapıtıdır. Razi'nin bu yapıtı dirayet tefsirlerinin en değerli örnekleri arasında yer alır. Aynı yöntem, daha çok felsefi açıklamalar katılarak Kadı el-Beyzavi (öl. 1286) tarafından *Envar üt-tenzil ve esrar üt-tevil* adlı yapıtta da sürdürüldü. Bunlardan başka Nesefi, Hazin, Ebu Hayyam, Süyuti, Ebussuut ve Alusi gibi ünlü müfessirlerin tefsirleri de daha çok dirayet yöntemiyle yazılmış olan ve bütün dönemlerde değerlerini koruyan tefsirlerdir.
Rivayet tefsirleri içinde Taberi'ninkinden sonra en tanınmış olanlarıysa Ebülleys es-Semerkandi, es-Salebi, el-Begavi, İbni Atıyye, İbni Kesir, es-Saalibi, Celalettin es-Süyuti ve Cemalettin el-Kasimi'nin yapıtlarıdır.
Kuran'ı tasavvufi bir yaklaşımla yorumlama girişimleri ilk sufilerden başlar. İşari tefsir denilen bu yöntemdeki en önemli gelişmeler XI. yy. ve sonralarında olmuştur. Bu alanın önde gelen adlarıysa Ebu Abdurrahman es-Sülemi (öl. 1021), Ebu İshak es-Salebi (öl. 1035), Ebülkasım el-Kuşeyri (öl. 1072), el-Herevi (öl. 1089), Gazali (öl. 1111) ve daha birçok mutasavvıf bilgin yanında özellikle Muhittin Arabi'dir (öl. 1240). İşari tefsir türündeki sonraki bütün çalışmalarda Muhittin Arabi'nin etkisi aralıksız sürmüştür.
Türkler müslümanlığı benimsedikten sora yeni dinlerini en temel kaynağından tanımak amacıyla Kuran çevirileri ve tefsirleri yapmışlardır. XI. yy.'da başlayan bu çalışmalar içinde özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde Musannifek (öl. 1470), Molla Gürani (öl. 1488), Karahisarlı Mehmet bin Necip (1494), Kemalpaşazade (öl. 1534), Ebussuut (öl. 1574), Bursalı İsmail Hakkı (öl. 1724) gibi bilginlerin tefsirleri ünlüdür. Bunlardan Bursalı İsmail Hakkı'nın *Ruh ül-beyan* adlı yapıtı işari

yöntemle yazılmış tefsirlerin en önemli örneklerindendir. Cumhuriyet döneminde yazılmış tefsirler içinde en tanınanı Elmalılı Hamdi Yazır'ın (öl. 1942) başta Zemahşeri, Fahrettin er-Razi, Kadı Beyzavi olmak üzere daha önceki müfessirlerin yapıtlarından yararlanarak yazdığı *Hak dini Kuran dili* adlı dokuz ciltlik türkçe tefsirdir. Geleneksel islam bilimleri yanında bilimsel verilerden ve fesefi teorilerden de yararlanılarak yazılmış olan bu yapıt, XX. yy.'da Türkiye ve dünyada hazırlanmış tefsirlerin en iyileri arasında yer alır.

TEFSİRAT, -tı çoğl. a. (ar. *tefsir*'in çoğl. *tefsirât*). *Esk.* **1.** Yorumlar. **—2.** Kuran'ı anlam bakımından yorumlamalar. **—3.** Kuran yorumlarının bulunduğu kitaplar.

TEFSİRE a. (ar. *fesr*'den *tefsire*). *Esk.* tıp. **1.** Doktorun hastasının idrarını incelemesi. **—2.** Doktor tarafından incelenen hasta idrarı.

TEFTAZANİ (Sadettin Mesut bin Ömer), iranlı edebiyat, mantık, kelam, fıkıh bilgini (Teftazan, Horasan, 1322 - Serahs 1395). Adudüddin el-İci, Kutbettin er-Razi gibi bilginlerden ders aldı. Herat, Gucduvan, Gülistan ve Harizm'de bulundu. Timur'un çağrısı üzerine gittiği Semerkand'da büyük saygı gördü. Buraya gene Timur'un çağrısıyla gelen Seyit Şerif Cürcani ile bilimsel söyleşilerde bulundu; rakip iki bilgin birbirlerinin yapıtlarını zaman zaman sert biçimde eleştirdi. Teftazani'nin birçoğu uzun süre medreselerde okutulan yapıtlarından başlıcaları şunlardır: arapça dilbilim ve edebiyatla ilgili olanlar: *Şerh üt-tasrif il-izzi, İrşad ül-hâdî, el-Mutavvel, Muhtasar ül-maani;* mantıkla ilgili olanlar: *Şerh ür-risalet iş-şemsiye, Tehzib ül-mantık ve'l-kelam;* kelamla ilgili olanlar: *Mekasid, Şerh ül-akaid in-nesefiye;* fıkıhla ilgili: *en-Niem üs-sevabiğ fi şerh il kilam in-nevabiğ.*

TEFTİH a. (ar. *feth*'ten *teftih*). *Esk.* **1.** Açma. **—2.** Geğirme.

TEFTİŞ a. (ar. *fets*'ten *teftiş*). **1.** Bir işin, bir görevin gereği gibi yürütülüp yürütülmediğini anlamak için yapılan araştırma; denetleme. **—2.** *Teftiş etmek,* bir kimsenin, bir topluluğun görevini yerine getirip getirmediğini resmi yolla araştırmak; kontrol etmek, denetlemek. || *Teftiş kurulu,* denetleme kurulu.
—*Esk.* Müfettiş, teftiş eden görevli.
—İda. huk. Kamu hizmetinin yasalara ve hizmetin gereklerine uygunluğunu sağlamak amacıyla yetkili kişi ve kurul tarafından yapılan denetleme.

TEFTİŞAT, -tı çoğl. a. (ar. *teftiş*'in çoğl. *teftişât*). *Esk.* Teftişler.

TEFURELT, Uca yakınında, Beni Snessen kütlesinin Fas'ta kalan bölümünde yer. Yakınlarında Gar ül-Hammamat (Güvercinler mağarası) birbirini izleyen moustier ve ater evreleriyle üst yontmataş katmanlarının birbirini izlediği bir tabakalanma kapsamaktadır. (Farklı katları İ.Ö. 21100-10800 yıllarından kalmadır.) Burada 180 insan kalıntısı bulunmuştur.

TEFVİZ a. (ar. *fevz*'den *tefviz*). *Esk.* **1.** Bir işi bir kimsenin üstünde bırakma; ihale. **—2.** Dağıtma. **—3.** *Tefviz etmek, eylemek,* bırakmak. **—4.** *Tefviz olunmak,* bir şeyi bir kimsenin üstüne bırakmak. **—5.** *Tefviz-i umur,* işleri bırakma.
—İsl. huk. Miri araziyi kullanma hakkının, devlet tarafından peşin para alınarak bir kimseye verilmesi. || *Tefviz-i talak,* kocanın, talakı şartlı ya da şartsız olarak karısına ya da üçüncü bir kişiye bırakması. (Talak tefviz edildiğinde de, erkeğin boşama hakkı devam eder.)

Tefviz suresi → FATİHA SURESİ.

TEGABÜN a. (ar. *ğabn*'dan *teğâbün*). *Esk.* Birbirini kandırma.

Tegabün suresi, Kuran'ın 64. suresi. 18 ayettir Mekke'de inmiştir. "Birbirini aldatma" anlamına gelen adı, 9. ayette geçer.

Göklerde ve yerde bulunan tüm varlıkların Allah'ı tespih ettiklerinin bildirildiği ayetle başlayan surede insanı, gökleri ve yeri Allah'ın yarattığı, insanı en güzel bir şekilde biçimlendirdiği, gizli ve açık her şeyi bildiği belirtilir. Geçmiş dönemdeki kâfirlerin ve Mekke müşriklerinin peygamberlik kurumuna ve yeniden dirilmeye karşı çıkmaları ve bunlara verilen yanıtlar dile getirilir. Allah'ın gücüne, birliğine, O'na ve O'nun peygamberine inanmanın gereğine işaret eden ayetlerle süren sure, bazı dünya nimetlerinin insanlar için birer sınav aracı olduğunu bildiren, iyilik yapmayı ve Tanrı hoşnutluğu için muhtaçlara borç vermeyi öğütleyen ayetlerle sona erer.

TEGAFÜL a. (ar. *ğaflet*'ten *teğâfül*). *Esk.* **1.** Anlamazlıktan gelme, anlamamış görünme. **—2.** *Tegafül etmek,* anlamazlıktan gelmek.

TEGAL, Endonezya'da kent, Cava'nın kuzey kıyısında; 131 728 nüf. Tekstil sanayisi. Şeker rafinerisi. Şeker ve çay dışsatımları.

TEGANNİ ya da **TAGANNİ** a. (ar. *ğına'* dan *tağanni*). *Esk.* **1.** Zenginleşme. **—2.** Yardıma muhtaç olmama, yetinme. **—3.** Makamla şarkı söyleme: *"Hitabet ediyor gibi okuyanlar, yavaş perdeden teganni edenlerden çok farklı değillerdir"* (Baha Tevfik).
—Esk. müz. *Teganni etmek,* şarkı söylemek.

TEGANNÜC → TAGANNÜC.

TEGARAMA ya da **TEGARAMMA.** Tar. coğ. Hititler ve Geç Hititler döneminde Gürün ve çevresine verilen ad.

TEGARRÜD → TAGARRÜD.

TEGASSÜL → TAGASSÜL.

TEGAYÜR a. (ar. *ğayr*'dan *teğayür*). *Esk.* Karşıtlık, birbirine zıt olmalar.

TEGAYÜRAT çoğl. a. (ar. *teğayür*'ün çoğl. *teğâyürât*). *Esk.* Birbirine karşıt olmalar, zıtlıklar.

TEGAZZÜL a. (ar. *ğazel*'den *tağazzül*). *Esk.* Gazel söyleme.
—Ed. Bazı kasidelerde genellikle nesip* bölümünden sonra yer verilen gazel bölümü. (Tegazzülle başlayan kasideler de olur; bunlarda nesip bölümü bulunmaz.)

TEGDAUST, Moritanya'da Tamşaket'in kuzeyinde tarihsel yerleşme: genellikle kervan kenti Audaghost ile özdeşleştirilir.

TEGEA. Tar. coğ. Arkadhia'da yunan sitesi, Argolis yakınında, çok eskiden dokuz köyün birleşmesiyle kuruldu. Sparta'nın yayılmasına karşı çıkarak uzun süre direnen Tegea, sonunda İ.Ö. 550'ye doğru Sparta egemenliğine boyun eğdi. Spartalılar'ın kötü davrandıkları Tegealılar, Leuktra savaşı'ndan sonra Thebailiiler tarafından kurtarıldı. Tegea'yı Alarik yıktıysa da daha sonra Bizanslılar kenti yeniden kurdular; daha sonra Tegea bir piskoposluk merkezi, sonra da Geoffroi de Villehardouin'in kurduğu bir baronluk oldu (1209).
İ.Ö. IV. yy.'da Skopas tarafından, yanan eski bir tapınağın yıkıntıları üstünde yapılan ve bezenen Athena Alea tapınağı dokunulmazlık hakkından yararlanıyordu. Tapınaklardan geriye yalnızca temeller kalmıştır. O dönem mimarisinin özelliklerini taşıyan bloklar ile heykeller Tegea müzesi'ne ve özellikle Atina Ulusal müzesi'ne konmuştur. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinden kalma bir bazilika (V. yy.) Paleo Episcopi'dedir.

TEGENERİA a. Ambarların, bodrumların köşelerine geniş sağlar ören ve bazen geceleyin ortaya çıkarak duvarlar boyunca koşuşturan, uzun bacaklı, büyük bedenli örümcek cinsi. (Köşe örümceği ya da ev örümceği [*Tegeneria domestica*] evlerde çok bulunur. *T. parietina* ise hem bodrumlarda, hem açık havada yaşar. Huniörümceğigiller [*Agelenidae*] familyası.)

TEGERG a. (fars. *tegerg*). *Esk.* Yağmakta olan dolu: *Baran ü tegerg* (yağmur ve dolu).

TEGETİCULA a. Amerika'da yaşayan güve cinsi. (*Tegeticula yuccasiella,* bir avizeçiçeği türü olan *Yucca filamentosa*'nın hem çiçektozlarını taşır, hem de çiçeklerini döller. *Prodoxidae* familyası.)

TEGETTHOF (Wilhelm, *baron* VON), avusturyalı amiral (Maribor 1827 - Viyana 1871). Maxmilian'ın Brezilya'ya gidişinde korvet kaptanı (binbaşı) olarak ona refakat etti. 1864'te, birkaç prusya gemisinin yardımıyla, Helgoland'da danimarka donanmasını yendi; 20 temmuz 1866'da, Lissa'da italyan amirali Persano'nun donanmasını bozguna uğrattı. 1867'de Meksika'dan Maximilian'in terekesini getirmekle görevlendirildi; ertesi yıl Avusturya deniz kuvvetleri başkomutanlığına atandı.

TEGİN → TİGİN.

TEGLATFALASAR → TİGLATPİLESER.

TEGMENTUM a. (lat. *tegmentum,* kılıf). Nöroanat. Ortabeynin, önde locus niger ve arkada dördüz lam arasında kalan orta bölümü. (Kırmızı çekirdek ve ortabeyin ağı bu kısımda yer alır.)

TEGNÉR (Esaias), isveçli şair (Kyrkerud 1782-Växjö yakınında 1846). Lund Üniversitesi'nde yunanca profesörü, daha sonra, 1824'te Växjö piskoposu oldu, esinini iskandinav destanlarından aldı ve Avrupa'daki önemli olayları dikkatle izledi. Finlandiya savaşı'ndan (1808-09) derinden etkilendi ve *Svea* (1811) adlı şiirinde İsveç ulusçuluğunu yüceltti, daha sonra, en ünlü yapıtı olan ve Antikçağ İskandinavya'sı onuruna adanmış güçlü bir lirizm içeren uzun şiiri *Fritiofs saga*'yı (1820-1825) ve destansı şiirler (*Axel,* 1822) yazdı. Hastalık korkusu şiirini zayıflattı (*Hypocondrie* [fr. çev.] 1826). İskandinavyacılığın babası Tegnér, klasikçilikle romantizmin birleşme noktasında yer alır.

TEGUCİGALPA, Honduras'ın başkenti; 678 700 nüf. (1989). Kent, XVI. yy. sonunda yükseltisi 900 - 1 000 m'yi bulan bir iç havzada kuruldu. Başlangıçta madencilik yapılan bir sömürge kentiydi. 1880 yılından beri başkent olan Tegucigalpa, San Pedro Sula'nın dinamizmi karşısında gölgede kalmaktadır. Yalnızca orta kesimde ispanyol sömürge kentlerine özgü izler bulunur (XVIII. yy.'a ait katedral). Modern yapılar, dama planına göre yapılmış kentin birliğini bozar. Çok içeride kalan, Honduras demiryolundan

Tegucigalpa'nın merkez kesiminden bir görünüm (San Miguel katedrali, XVIII. yy.)

G.Boutin-Atlas-Photo

yararlanamayan Tegucigalpa çok az sanayileşmiştir. Bununla birlikte önemli ticari, kültürel (üniversite) ve yönetimsel işlevleri vardır.

TEGULA a. (*kiremit* anlamında lat. sözc.). Esk. rom. Çatıda sugeçirmezlik sağlamak için imbrex ile birlikte kullanılan pişmiş toprak kaplama öğesi. (Yamuk biçiminde ve yassı olan teguların kenarları kıvrılarak, yağmur suyunun dağılmadan akması sağlanır.)

—Böcbil. PTERİGOPODYUM'un eşanlamlısı.

TEĞELTİ a. Binc. At ve ölü binek hayvanlarında, kaltağın hayvanın sırtını vurmasını önlemek için eyer ya da semerin altına konan keçe.

TEĞET sıf. Geom. Birbirine değmeleri 2 ye eşit ya da daha büyük basamaktan olduğunda, bir eğriyi bir başka eğri için ya da bir yüzeyi, bir başka yüzey ya da başka eğri için nitelendirmede kullanılır. (Aynı zamanda bunların birbirine teğet oldukları da söylenir. Teğet kavramı, boyutları 3 ten büyük uzaylara genelleştirilebilir; özellikle teğet aşırıdüzlemden söz edilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Elektroakust. *Teğet kol*, radyal, dolayısıyla ize teğet bir yerdeğiştirme yapan plak okuma kolu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Geom. *Bir eğriye teğet vektör*, başlangıcı, teğetin göz önüne alınan eğriyle değme noktası, vektörü de, bu eğriye teğet bir doğrultu vektörü olan bağlı vektör.

—Mat. çözlm. Düzgülü bir E uzayının bir Ω açığı üzerinde tanımlı ve sürekli, değerlerini de düzgülü bir başka F uzayından alan iki *f* ile *g* fonksiyonu için kullanılır, öyle ki Ω nın bir A noktasında

$$\lim_{M \to A} \frac{\|f(M) - g(M)\|}{\|\overline{AM}\|} = 0$$

dır. [L ∈ ℒ(E, F) *f* ye A da teğet olmak üzere sürekli afin bir M ↦ *f*(A) + L($\overrightarrow{AM}$) fonksiyonu varsa, *f* sürekli fonksiyonu A da türevlenebilirdir. *f* ye A da teğet olan, eskiden *f* nin A daki diferansiyeli denen (D*f*(A) ile gösterilen) doğrusal uygulamaya bugün çoğu kez *f* nin A daki türevi denir.]

◆ a. Geom. Teğet doğru.

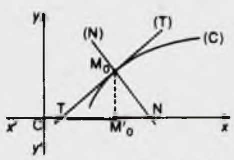
—ANSİKL. Elektroakust. Mikroizli bir plağın gerçekleştirilmesi sırasında, kazıma kalemi, kazınmış bölüme teğet olarak yer değiştirir; oysa döner hareketli bir kolla okuma yaparken, açı konumla değişir ve bu da pist hatası denen hafif bir bozulmaya neden olur. Plağı, kazımada olduğu gibi okuyan, teğet yerdeğiştirmeli kol, bu bozulmayı önler.

—Geom. Bir (I, *f*) parametreli yayında, karşılık olan görüntü eğrinin $M_0(t_0)$ daki teğeti, M_0 dan geçen ve doğrultu vektörü $f'(t_0)$ olan doğrudur; bu teğet ancak $f'(t_0) \neq 0$ ise vardır. Bu durumda teğet, *t*, t_0 a yaklaştığında, ($M_0M(t)$) doğrularının "limit konumu" olarak göz önüne alınabilir.

O merkezli bir çember için, bunun bir M noktasındaki teğeti daima vardır ve (OM) ye M de diktir. İki C(O, R) ve C′(O′, R′) çemberi ancak ve ancak R+R′ = OO′ (dıştan teğet çemberler) ya da |R−R′| = OO′ (içten teğet çemberler) ise teğettirler.

Uzayda, bir S yüzeyine kendinin bir M_0 noktasındaki teğet olan düzlemden söz edilir; bu düzlem, varsa, görüntüleri S içinde bulunan ve M_0 dan geçen bütün düzgün yayların M_0 daki teğetlerini içerir. Bir (U, *f*) parametrelenmiş yüzeyi, kendinin bir M(*u*, *v*) düzgün noktasında göz önüne alınırsa, teğet düzlem M den geçer ve bunun doğrultu vektörleri f'_u ile f'_v dir. Bir kürenin teğet düzlemi ya da teğet küreleri özel hali için → KÜRE.

■**TEĞETALTI** a. Geom. Bir eğrinin bir noktasındaki T teğetinin, uçları, değme noktası ve T teğetinin bir eksenle, çoğu kez (*x′Ox*) ekseniyle kesişme noktası olan parçasının, bu eksen üzerindeki izdüşümü. (NORMALALTI maddesinin koşullarını ve gösterilişlerini burada da alırsak, teğetaltının uzunluğunun ölçüsü $|y_0/y_0'|$ dür.)

M'_0T = teğetaltı

TEĞETSEL sıf. Geom. Teğet olmaya, teğete ilişkin; bir teğete, bir teğet düzleme göre yapılan ya da taşıyıcısı teğet olan, teğet düzlem üzerinde bulunan: *Teğetsel ivme.*

—Fizs. mekan. *Teğetsel ivme*, ivme vektörünün hız vektörü üzerine dik izdüşümü.

—Geom. *Teğetsel demet*, kendini oluşturan eğrilerin genel denkleminin teğetsel koordinatlarda verildiği demet. ‖ *Teğetsel koordinatlar*, $\mathbb{R}^n$ nin (*x*, *y*, *z*, ..., *t*) homojen koordinatlarında denklemi $ux + vy + wz + ... + ht = 0$ olan bir H aşırıdüzleme eşlik eden (*u*, *v*, *w*, ..., *h*) koordinatları. (*n* = 2 ise, H bir doğrudur, *n* = 3 ise H bir düzlemdir. Bu koordinatların hepsi sıfır değildir ve bunlar ancak sıfır olmayan keyfi bir çarpanla belirlidir. Yalnızca $h \neq 0$ ise H, sonsuzdaki aşırı düzlemdir.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Bir V cebirsel katlıuzayın teğetsel denklemi*, V ye teğet aşırıdüzlemlerin teğetsel koordinatlarını birbirine bağlayan denklem.

—ANSİKL. Geom. Bir F (*x*, *y*, *z*, ..., *t*) = 0 homojen denklemiyle tanımlı bir cebirsel katlıuzay verildiğine göre, teğetsel koordinatları (*u*, *v*, *w*, ..., *h*) olan bir H aşırıdüzleminin, bu katlıuzaya teğet olması için gerek ve yeter koşul, P(*u*, *v*, *w*, ..., *h*) = 0 homojen biçiminde yazılabilirse, bu son bağıntı, cebirsel katlıuzayın teğetsel denklemi adını alır. P nin *k* derecesi, kendi aşırıdüzlemlerinin zarfı olarak göz önüne alınan katlıuzayın sınıfıdır. Karşıt olarak, P=0 denklemi bir zarf belirler, buna karşılık olan varyete de *k* = 1 ise bir noktadır, *k* = 2 ise bir konik ya da ikileniktir.

Teğetsel denklemi elde etmek için

$$ux + vy + wz + ... + ht = 0$$

ile

$$u/F'_x = v/F'_y = w/F'_z = ... = h/F'_t$$

arasında homojen koordinatları yok etmek gereklidir. $\mathbb{R}^2$ de bulunulduğunda,

$$F\left(x, \frac{-ux + w}{v}, 1\right) = 0$$

denkleminde *x* türünden bir ikikatlı kök var olduğunu yazarak teğetsel denklem elde edilebilir; F nin derecesi eğrinin basamağıdır, *k* de sınıfıdır, bunlar Plücker formüllerinde araya giren kavramlardır. $(x - a)^2 + (y - b)^2 = R^2$ çemberinin teğetsel denklemi olan

$$(au + bv + w)^2 = R^2(u^2 + v^2),$$

teğetsel denkleme bir örnek oluşturur.

TEĞMEN a. Ask. Silahlı kuvvetler'de takım düzeyindeki birliklere komuta eden, asteğmenden büyük, üsteğmenden küçük olan subay rütbesi; bu rütbedeki subay.

—ANSİKL. Kara kuvvetleri'nde Harp okulu'nu başarı ile bitirenler, teğmen rütbesiyle mezun olurlar. Seçildikleri sınıflara göre sınıf okularında eğitim ve öğrenim gördükten sonra birliklere takım komutanı olarak atanırlar ya da gördükleri eğitim ve öğrenimin özelliğine göre (doktor, hâkim, öğretmen vb.) hizmet etmeye başlarlar.

Deniz kuvvetleri'nde Deniz harp okulu'nu bitiren teğmenler donanmadaki suüstü, sualtı vb. birliklerin çeşitli kademelerindeki kadrolara atanarak ilk kıta hizmetlerini yapmış olurlar.

Hava kuvvetleri'nde ise, Hava harp okulu'nu bitiren teğmenler, çeşitli kurslardan geçirilirler. Bu kurslardaki başarı derecelerine göre de pilot olarak ya da hava yer hizmetlerini çeşitli branşlarında görevlendirilirler.

Teğmen rütbesindeki hizmet süresi, normal olarak üç yıldır; bu süre içerisinde başarılı olan ve olumlu sicil alanlar, üsteğmen rütbesine yükseltilirler.

Yedek subaylık görevini asteğmen olarak yapanlar ise, Silahlı kuvvetler'deki 12 aylık başarılı asteğmenlik görevinden sonra teğmen olurlar.

TEĞMENLİK a. Teğmenin görevi ya da rütbesi.

TEHACÜM a. (ar. *hücūm*'dan *tehācüm*). Esk. **1.** Üşüşme, birlikte birden hücum etme. **—2.** Bir yere toplaşma. **—3.** *Tehacüm etmek*, birden hücum etmek, saldırmak; üşüşmek, toplaşmak.

TEHACÜMAT çoğl. a. (ar. *tehācüm*'ün çoğl. *tehācümāt*). *Esk.* Toplaşmalar, saldırışlar.

TEHALLİ → TAHALLİ.

TEHALÜF a. (ar. *ḫulf*'ten *tehālüf*). *Esk.* **1.** Birbirine karşıt olma, aykırılık. **—2.** *Tehalüf etmek*, birbirine zıt olmak.

—İsl. huk. Hem davacı hem de davalı tarafın hâkim huzurunda yemin etmesi.

TEHALÜK, -kü a. (ar. *helak*'ten *tehālük*). *Esk.* **1.** Büyük bir istekle atılma, çok isteme. **—2.** *Tehalük etmek, eylemek*, can atmak, istekle atılmak.

TEHALÜKÂT, -tı çoğl. a. (ar. *tehālük*'ün çoğl. *tehālükāt*). *Esk.* Can atmalar, istekle atılmalar.

TEHARÜC a. (ar. *ḫurūc*'dan *tehārüc*). İsl. huk. Mirasçılardan bazısının terk eden belli bir şey alarak çekilmesi.

TEHAŞİ a. (ar. *ḥaşy*'dan *tehāşī*). *Esk.* **1.** Çekinme, korkma. **—2.** Tehaşi etmek, korkmak, sakınmak çekinmek.

TEHAYA çoğl. a. (ar. *taḥiyye*'nin çoğl. *teḥaya*). *Esk.* **1.** Hayır duaları. **—2.** Selamlar.

TEHCİR a. (ar. *hicret*'ten *tehcīr*). *Esk.* **1.** Göç etme, göç etmesine neden olma. **—2.** *Tehcir etmek*, göç ettirmek, bir yerden sürmek.

TEHDİDAMİZ sıf. (ar. *tehdīd* ve fars. *-āmīz*'den *tehdīd-āmīz*). *Esk.* Korku veren, tehditle karışık.

TEHDİDAT, -tı çoğl. a. (ar. *tehdīd*'in çoğl. *tehdīdāt*). *Esk.* Korkutmalar, gözdağı vermeler.

TEHDİDEN be. (ar. *tehdīd*'den *tehdīden*). *Esk.* Korkutmak amacıyla, korkutarak.

TEHDİT a. (ar. *hüdūd*'dan *tehdīd*). **1.** Bir kimseyi yakın bir tehlikeyle korkutma; bir kimseye kendisine zarar vermek, kötülük yapmak niyetinde olduğunu belirten sözler, davranışlar: *Tehdit mektupları.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir kimseyi bir şeyle korkutarak, sindirerek o kimseden bir şey elde etme, onu zorlama yöntemi; gözdağı: *Ona bir şey yaptırmanın yolu cezalandırmayla, tehdittir. Rehineye tehdit altında bir şey yazdırmak.* **—3.** Tehlikeli, zararlı bir şeyi önceden hissettiren işaret, belirti: *Bölge, salgın hastalık tehdidi altında. Savaş, açlık tehdidi.* **—4.** *Bir kimseyi (bir şeyle) tehdit etmek*, onu (bir şeyle) korkutarak sindirmeye, yıldırmaya çalışmak; gözdağı vermek: *Onu bazı olayları açıklamakla tehdit ettiler. Bir kimseyi ölümle tehdit etmek;* bir şeyi yakın bir tehlikenin belirtisi olarak göstermek: *Bir kimseyi tabancayla, bıçakla tehdit etmek.* ‖ *İnsanları, bir ülkeyi, bir şeyi tehdit etmek*, o kimse, o yer, o şey için korku, tehlike nedeni oluşturmak: *Yeni bir buhran ülkeyi tehdit etmekte. Uygulanan politika barışı tehdit eder nitelikte. Kuraklık, bölgeyi tehdit ediyor.*

—ANSİKL. Cez. huk. Tehdit suçu, tasarlanarak işlenen bir suçtur; kızgınlıkla söylenmiş sözler tehdit suçunu oluşturmaz. Yargıtay kararlarına göre kavga sırasında söylenmiş sözler tehdit olarak kabul edilemez. Tehdit suçunun cezası altı aya kadar hapistir. Ancak tehdit fiili silahla, kendisini tanınmayacak bir duruma sokarak, birden çok kişi tarafından, imzasız bir mektup ya da özel işaretlerle, gizli örgütlerin tehdit gücünden yararlanarak işlenecek olursa, verilecek ceza altı aydan iki yıla kadar hapistir. Bu cezaya bir yıl süreyle

genel güvenlik gözetimi altında bulundurma cezası da eklenebilir (Türk cez. k. md. 191).

TEHDİTKÂR sıf. (ar. *tehdid* ve fars. *-kâr*'dan *tehdidkâr*). Tehdit edici, tehdit gösteren bir söz, bir davranış vb. için kullanılır: *Tehditkâr bir tonla sözlerine devam etti.*

TEHDİTKÂRANE be. (ar. *tehdid*, fars. *kâr* ve *-âne*'den *tehdid-kârâne*). *Esk.* Korkuturcasına, tehdit eden bir biçimde.

TEHECCÜT a. (ar. *hecd*'den *teheccüd*). *Esk.* Bir gece boyunca uyumayıp namaz kılma.

—İsl. Gece kılınan nafile namaz. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Yatsı namazından sonra, uykuya yatmadan önce kılınan nafile namaza *salat ül-leyl* (gece namazı), bir süre uyuduktan sonra kalkıp kılınan namaza da *teheccüt namazı* denir. Teheccüt namazı iki ile sekiz rekât arasında istenildiği kadar kılınabilir. Her iki rekâtta bir selam verilir. Kuran'da Hz. Muhammet'e teheccüt namazı farz kılınmıştır (XVII, 79); öteki müslümanlar için bir zorunluluk olamamakla birlikte kılınmasının sünnet ve sevap olduğunu bildiren hadisler vardır.

TEHEKKÜM a. (ar. *hekeme*'den *tehekküm*). *Esk.* **1.** Alay etme, eğlenme. **—2.** Ciddi görünerek, küçültücü biçimde alay etme.

TEHEKKÜMEN be. (ar. *tehekküm*'den, *tehekkümen*). *Esk.* Eğlenerek, alay ederek.

TEHEMTEN a. (fars. *tehem*, yiğit, cesur, boylu boslu kimse ve *ten*'den *tehem-ten*). İran destan kahramanlarından Rüstem*-i Zal'in sanlarından.

TEHENU. Esk. coğ. IV. binyıl sonundan başlayarak Mısırlılar'ın, Marmarica'da yaşadığından söz ettikleri hayvancılık ve ağaç yetiştiriciliği yapan halk. Mısırlılar ile aynı etnik grup içinde yer alan Tehenular'ın, Timihular ile karıştırılmamaları gerekir. Gelecekteki Libya'nın topluluklarını adlandırmak için çok erken bir tarihte "Tehenu" adı kullanıldı.

TEHEVVÜR a. (ar. *hevr*'den *tehevvür*). *Esk.* **1.** Çok kızma, öfkelenme. **—2.** Coşma, taşma. **—3.** *Tehevvür etmek,* kızmak, öfkelenmek.

TEHEYYÜCAT, -tı çoğl. a. (ar. *teheyyücât*). *Esk.* **1.** Heyecanlanmalar, coşmalar. **—2.** *Teheyyücat-ı mütevaliye,* sürekli heyecanlanmalar.

TEHEYYÜCİ sıf. (ar. *teheyyüc* ve *-i*'den *teheyyücî*). *Esk.* Heyecanla ilgili, heyecan verici.

TEHEYYÜÇ a. (ar. *heyecân*'dan *teheyyüc*). *Esk.* Coşma, heyecanlanma.

TEHİ sıf. (fars. *tehî*). *Esk.* **1.** Boş. **—2.** Bilgisiz, hünersiz. **—3.** *Tehi-dest,* eli boş. ‖ *Tehi-destan,* yoksullar. ‖ *Tehi-desti,* eli boş olma. ‖ *Tehi-magz,* boş kafalı, aptal. ‖ *Tehi -meyan,* içi boş. ‖ *Tahi-midegân,* açlar, midesi boş olanlar.

◆ be. *Esk.* Boşu boşuna, nafile.

TEHİGÂH a. (fars. *tehî* ve *-gâh*'tan, *tehigâh*). Esk. anat. Boş.

TEHİR a. (ar. *te'hîr*). **1.** İleri bir tarihe bırakma, erteleme, geciktirme. **—2.** Gecikme, rötar: *Tren saatindeki yarım saatlik tehir, işi kaybetmemize neden oldu.* **—3.** *(Bir şeyi) tehir etmek,* ertelemek, geciktirmek.

—Huk. *Tehiri icra,* yargı kararlarının yerine getirilmesinin ertelenmesi. (→ İCRA, İNFAZ.)

TEHİRLİ sıf. Gecikmeli, rötarlı.

TEHİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *tehiyye*'nin çoğl. *tehiyyât*). *Esk.* Hazırlıklar, hazırlanmalar.

TEHİYE ya da **TEHYİE** a. (ar. *hey'et*'ten *teh'iye, tehyi'e*). *Esk.* **1.** Hazırlanma, hazırlama. **—2.** *Tehiye etmek, tehyie etmek,* hazırlamak. **—3.** *Tehiye olunmak, tehyie olunmak,* hazırlanmak.

TEHLİKE a. (ar. *tehlüke*'den). **1.** Kaygı uyandıran durum; bir tehdit oluşturan bir şeyin, bir kimsenin varlığını ya da durumunu tehdit eden ya da kaygı uyandıran şey; çekince: *Tehlikeden hoşlanmak. Yolculuğun tehlikeleri. Ölüm tehlikesi. Ekonomik bunalım tehlikesi.* **—2.** *Tehlike atlatmak,* büyük bir zarara, sıkıntı ve güçlüklere yol açabilecek bir olayı ya da durumu savuşturmak: *Dönerken çok büyük bir tehlike atlatmışlar.* ‖ *Tehlikede olmak,* tehlikeli bir durumda, korku uyandıran güç bir durumda olmak. ‖ *Tehlikeye atılmak,* kötü sonuçlar doğurabilecek bir girişimde ya da davranışta bulunmak: *Durup dururken tehlikeye atılmak da ne oluyor?* ‖ *Bir şeyi tehlikeye atmak, sokmak,* güç ve sıkıntılı duruma düşürmek; riske sokmak.

—Denizc. *Tehlike işaretleri,* imdat isteyen bir gemi tarafından verilen işaretler. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Tehlikedeki gemi,* avarya, su alma ya da salgın nedeniyle tehlike içinde bulunan gemi.

—İkt. *Tehlike işareti,* fiyatlarda tehlikeli bir gelişmeyi ya da iktisadi konjonktürde kötüye gidişi gösteren ve önlemler alınması gerektiği anlamına gelen işaret.

—Kriminol. *Tehlike hali,* kişinin suç işlemeye yatkın bir nitelik taşıması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Denizc. Günümüzde kullanılan tehlike işaretleri şunlardır: 1. yaklaşık birer dakikalık aralıklarla yapılan top atışları ya da patlatmalarla verilen başka işaretler; sis işaretleri için herhangi bir aygıtla çıkarılan sürekli ses; atıldığı zaman her renkte kıvılcımları kısa zaman aralıklarıyla bir bir saçan işaret fişekleri; 2. telsiz telefonla Mors koduyla verilen S.O.S. işareti; 3. telsiz telefonla verilen MAYDAY sözcüğü; 4. işaret sancaklarıyla uluslararası koda göre çekilen N.C. işareti; 5. uzak mesafeler için işaret küresi üzerine çekilmiş dörtköşe bayrak; 6. bir yağ ya da katran fıçısını tutuşturarak oluşturulan alevler; 7. son olarak, otomatik alarm aygıtlarıyla donatılmış gemileri uyarmak için, bir dakika süreyle on iki çizgi serisi oluşturmaya dayanan telsiz telgraf işareti.

İç sularda, tehlike işaretleri olarak, gündüz bayrak, gece ise her yerden görülebilir bir cisim, genellikle de fener kullanılır. Sesle tehlike işaretleri vermede çan, sis borusu, gemi düdüğünden yararlanılır.

—Kriminol. Tehlike hali gösteren kişi, geçici ya da sürekli olarak, suç işleme olasılığı içinde olan kişidir. Bu olasılık kişinin biyolojik ve psikolojik yapısından ya da toplumsal nedenlerden ileri gelebilir. Tehlike hali bir oranda ceza yasasında öngörülen sosyal soruşturmaya ve tıbbi muayenelere dayanılarak kararlaştırılır.

TEHLİKELİ sıf. **1.** İnsana zarar verebilecek, yaşamını tehlikeye sokacak şey ya da hayvan için kullanılır: *Kanser tehlikeli bir hastalıktır. Timsah, sanıldığı gibi tehlikeli bir hayvan değildir.* **—2.** Korkulacak, sakıncalı, kötü sonuçlara yol açabilecek bir eylem, iş, girişim vb. için kullanılır: *Tehlikeli bir tırmanış. Ülkenin geleceği için tehlikeli bir politika izliyor. Tehlikeli ilişkiler.* **—3.** Davranışları, düşünceleri, yapıtlarıyla başkalarını etkileyip kötü bir duruma sürükleyebilecek kimse için kullanılır; sakıncalı, zararlı: *Tehlikeli bir politikacı. Tehlikeli bir yazar.*

—Ask. *Tehlikeli bölge,* mermi yoluna göre bir hedefin vurulabilen kesimi. —Bir mermi ya da bombanın, paralandığı yerdeki etki alanı. —Ateş edilen silahın, mermi yollarının geçtiği, dost kuvvetlerin güvenliğini tehdit eden hava, kara ve su üstü sahası.

—Ask. havc. ve Havc. *Tehlikeli hava sahası,* yerden belirli bir yüksekliğe kadar devam eden ve atılan füzelerle ya da yapılan topçu atışlarıyla hava araçları için tehlike oluşturabilecek hava sahası. ‖ *Tehlikeli yaklaşma,* uçuş sırasında, iki uçak arasındaki uzaklığın, her ikisi için olası bir çarpma tehlikesine yol açacak durumu. —Saptanmış güvenlik sınırlarının dışında, iniş için yapılan yaklaşma.

■ **Tehlikeli ilişkiler** *(les Liaisons dangereuses),* Choderlos de Laclos'nun mektup biçiminde yazılmış romanı (1782). Merteuil markizi ile Valmont vikontunun temsil ettiği kötülüğün genç Cécile Volanges ile dindar bir kadın olan Tourvel'in temsil ettiği erdeme karşı mücadelesi, ahlaksızların başarısıyla sonuçlanır: baştan çıkarılan iki kadından biri (Cécile) manastıra kapanır, diğeri (Mme de Tourvel) hemen kocası tarafından terk edilir ve ölüp gider. Fakat bu zafer pahalıya mal olur: Valmont, Cécile'in platonik âşığı Danceny tarafından düelloda öldürülür ve o zamana kadar namuslu bilinen Mme de Merteuil, gerçek yüzü anlaşılarak sürgüne gönderilir. Aslında, iki kurbanın manevi zayıflığı ahlaksızların kendi kurallarını çiğnemelerinde karşılığını bulur: kendine tam hâkim olmak ve özellikle "asla mektup yazmamak". Gerçekten, şimşekleri onların üstüne çeken, ihtiyatsızca ona buna ilettikleri kendi mektuplarıdır. Romanın ahlak anlayışı açık değildir: onların yenilgisi toplumdan çok, kendilerinin ve tesadüfün eseridir: kötü sonuçlanan bir düello ya da Mme de Merteuil'ün çiçek hastalığına tutulması gibi peri masallarındakine benzer bir cezalandırma. Crébillon ve Richardson'un izleyicisi olan rousseaucu Laclos, yazıyı, kolektif çürümenin işareti ve aracı olarak görür.

Mme de Merteuil ve Cécile Volanges
Romain Girard'ın
Choderlos da Laclos'un
Tehlikeli ilişkiler'i
için Nicolas Lavrince'den esinlenerek
yaptığı gravür

TEHLİKESİZ sıf. **1.** Zararsız, sakıncasız: *Tehlikesiz bir hayvan.* **—2.** Kötü, korkulacak bir sonuç doğurma olasılığı olmayan; tehlike oluşturmayan: *Tehlikesiz bir iş. Tehlikesiz bir yolculuk.*

TEHLİL a. (ar. *hell*'den *tehlil*). Müz. Cami müziği formlarından biri.

—İsl. "La ilahe illallah" diyerek kelime-i tevhit getirmek. (Tehlil, dinsel şiir ve musikinin türlerinden biridir. Önemli dinsel günlerde minarelerden de tehlil getirilir.)

TEHLİLAT, -tı çoğl. a. (ar. *tehlil*'in çoğl. *tehlilât*). *Esk.* "Lailaheillallah" demeler.

TEHNİYE ya da **TEHNİYET** a. (ar. *tehni* ve *-iyyet*'ten *tehniye, tehniyyet*). *Esk.* **1.** Kutlama, tebrik etme. **—2.** "Hoş geldin" deme.

TEHUACÁN, Meksika'da (Puebla eyaleti) kent, orta kesimdeki platonun güneydoğu ucunda, 1 700 m yükseklikte, río Salado vadisinde; 79 547 nüf. Turizm merkezi. Madensuyu şişeleme.

—Arkeol. Tehuacán vadisinde çok sayıda kaya sığınağı yer alır. Bu sığınaklarda, bitki fosilleriyle birlikte önemli arkeolojik kalıntılar ele geçirildi. Katmanların sıralanışına bakılarak, Tarihöncesi dönemde yaşayan toplumların teknolojik gelişimi, özellikle de toplayıcılıktan tarıma geçiş süreci üzerine çeşitli veriler elde edildi. El Riego evresinde, İ.Ö. 6000 yıllarında yetiştirilmiş asma-

kabağı *(Cucurbita moschata)* kalıntılarına rastlandı. Coxcatlán evresindeyse, İ.Ö. 5000'e tarihlenen ve hâlâ yabani ya da yeni yeni evcilleştirilmekte olan bir türe ait olduğu sanılan mısır *(Zea mays)* kalıntıları ele geçirildi.

TEHUANTEPEC kıstağı, Orta Amerika'da (Meksika) kıstak. Meksika körfezini Büyük Okyanus'un oluşturduğu *Tehuantepec körfez*'inden ayırır. Tehuantepec kıstağının en dar yeri 210 km ve en yüksek noktası 260 m'dir. Sularının büyük bölümünü, Meksika körfezine dökülen río Coatzacoalcos'a akıtır. 308 km uzunluğunda bir demiryolu körfez kıyısındaki Coatzacoalcos'u Büyük Okyanus kıyısındaki Salina Cruz'a bağlar.

TEHUELCHELER, eski Güney Amerika halkı. Kimi kez Patagonlar olarak adlandırılan Tehuelcheler la Plata havzasından Macellan boğazına kadar uzanan uçsuz bucaksız topraklarda yaşarlardı, özellikle de Nahuel Huapí gölü bölgesinde yerleşmişlerdi. Araukan dilini konuşurlardı. Tehuelcheler eskiden Atlas okyanusu kesimi arjantin pampaları bölgesinin avcı ve meyve toplayıcılarıydı; mevsimlik göçer yaşamı sürerlerdi; kuzey-güney toprak bölümüne göre yaşayan iki akraba gruba ayrılıyorlardı. Tehuelcheler'in geleneksel kültürleri birçok değişiklikler geçirdi. Araukanlar'ın egemenliği ve ardından ispanyol sömürgeciliğiyle karşılaştılar. Tehuelcheler İspanyollar'a karşı direndiler. Barış sağlama diye anılan imha savaşları XIX. yy.'a kadar sürdü. Bunun yanı sıra, XVII. yy. sonundan başlayarak bölgeye atın girmesi, kabile yapılarında belirgin bir değişim evresi meydana getirdi.

TEHVİD a. (ar. *hevd*'den *tehvîd*). *Esk.* Başka bir dinden yahudiliğe geçme, yahudiliği benimseme.

TEHVİN a. (ar. *hevn*'den *tehvîn*). *Esk.* **1.** Kolaylaştırma. **—2.** Hafifseme. **—3.** Ucuzlatma. **—4.** Alçaltma. **—5.** *Tehvin etmek*, kolaylaştırmak; hafifletmek; ucuzlatmak, alçaltmak.

TEHVİNAT, -tı çoğl. a. (ar. *tehvîn*'in çoğl. *tehvînât*). *Esk.* **1.** Kolaylaştırmalar. **—2.** Hafifletmeler. **—3.** Ucuzlatmalar. **—4.** Alçaltmalar.

TEHYİÇ a. (ar. *heyecan*'dan *tehyîc*). *Esk.* **1.** Coşturma, heyecanlandırma. **—2.** *Tehyiç etmek, tehyiç eylemek*, coşturmak, heyecanlandırmak.

TEHYİE → TEHİYE.

TEHZİB a. (ar. *hezb*'den *tehzîb*). *Esk.* **1.** Düzenleme, düzeltme. **—2.** *Tehzib-i ahlak*, ahlakı düzeltme.

TEHZİL a. (ar. *hezl*'den *tehzîl*). *Esk.* Alay etme, alaya alma: *"Marx, Proudhon'nun İktisadi tenakuzlar veyahut Sefaletin felsefesi eserinin unvanını tehzilen kitabına Felsefenin sefaleti ismini vermişti"* (A. Muammer, Ş. Kaya).
—Ed. Hezel türünde gülmeceli nazire yazma. (→ HEZEL.)

TEHZİZ a. (ar. *hezz*'den *tehzîz*). *Esk.* **1.** Hafifçe titreme. **—2.** *Tehziz etmek, tehziz eylemek*, hafif hafif titretmek.

TEIAS ya da **TEIA** (öl. Mons Lactarius 553), Ostrogotlar'ın kralı (552). Totila'nın yerine geçti, ama Mons Lactarius yakınında Narses tarafından yenilgiye uğratıldı ve öldürüldü (*Monti Lattari*, Salerno yakınında).

Teichmann kristalleri (*Teichmann* denen polonyalı hekim Ludwik Karol Teichman-Stawiarski'nin [1823-1895] adından), kaynar asetik asidin hemoglobin molekülleri üzerine etkimesi, sonra buharlaştırılması ile elde edilen hemin kristalleri. *Teichmann tepkimesi* denen bu tepkime, şüpheli lekelerin kan olup olmadığını ortaya çıkarmakta adli tıpta kullanılır.

TEİCHOMYZA a. (yun. *teikhos*, duvar ve *mydzein*, emmek'ten). Esmer kanatlı, larvası ve erişkini pislikler üzerinde yaşayan sinek cinsi. (Nemflerinin oluşturduğu yığının çapı 15-20 cm'yi bularak pis su boşaltma borularının ağzını tıkayabilir. Larvası insanın bağırsağında ciddi bir miyaza yol açabilir. Kıyısineğigiller [*Ephydridae*] familyası.)

TEİDE doruğu, Tenerife'in en yüksek noktası; 3 718 m.

TEİGE (Karel), çek edebiyat ve sanat kuramcısı (Prag 1900 - *ay. y.* 1951). Genç solcu sanatçıların başında, Avrupa sanat araştırmalarını yakından izledi, "proleterya sanatı"na (Devětsil) katıldı ve özellikle öncü "şiirci" akımın ("her anlama uygun bir şiir" [*Svet ktery se smeje*, 1928]) başında yer aldı, daha sonra, gerçeküstücü akıma öncülük etti; önce nazi işgalinde, sonra komünist yönetimde bu akıma bağlı kaldı. Baudelaire, Lautréamont, mimarlık (*Stavba a básen*, 1927), sinema üzerine kitaplar, eleştiri yapıtları yazdı, ayrıca (*Jarmark umeni*, 1936; *Surrealismus proti proudu*, 1938) resimler, tablo-şiirler, fotomontajlar ve kolajlar yaptı. Komünistlerin iktidara gelişinden (1948) sonra işkence gördü, intihar etti.

TEİGNMOUTH, Büyük Britanya'da (Devon) kent, Lyme Bay'in batı kıyısında; 12 600 nüf. Sayfiye yeri.

TEİİDAE a. Zool. TEYUGİLLER familyasının bilimsel adı.

TEİKA → FUCİVARA NO SADAİE.

TEİKHİUSSA, lat. **Teichiussa.** Tar. coğ. Anadolu'da, İonia bölgesinin G.'inde kentçik; Milet'in 25 km kadar G.-D.'sundaydı. Muğla'nın Milas ilçesi merkez bucağına bağlı Kazıklı köyü yakınında, Doğanbeleni mevkisindeki kalıntılar bu kentçiğe aittir. Kentin adına ilk kez İ.Ö. VI. yy.'dan bir sütun kaidesinde rastlanır. Attike-Delos deniz birliği listelerinde, Milet'e bağlı olarak gözükür. Spartalılar burasını İasos'a yapacakları saldırı için üs olarak kullandılar (İ.Ö. 412).

TEİKOİK sıf. (fr. *teichoïque*; yun. *teikhos*, duvar'dan). Org. kim. *Teikoik asit*, gliserol ya da ribitolün (riboza denk düşen polialkol) fosforik asit esterlerine (asit özellikleri taşır) verilen genel ad; bakterilerin çeperleri ile zarlarının temel bileşenleridir.

■ **TEİLHARD DE CHARDİN** (Pierre), fransız cizvit ve paleontoloji uzmanı (Sarcenat, Puy-de-Dôme, 1881 - New York 1955). Bilimsel yapıtı özellikle Asya'yla ilgilidir: Ordos uygarlığının (1923), sinantropus'un keşfi (1929) vb. Hayattayken Kilise'ce yasaklanan tanrıbilim ve felsefe yazıları ölümünden sonra yayımlandı (*le Phénomène humain* [İnsanlık fenomeni]).

TEİMİUSSA. Anadolu'nun Lykia bölgesinde kent; kalıntıları Demre çayının kıyısında, Kaleüçağız köyünün hemen D.'sunda, kıyıdadır. Yörede bulunmuş bir yazıtta adı geçen yerleşmedeki kaya mezarlarında ve lahitlerdeki yazıtların çoğu, Helenistik ve Roma dönemlerindendir.

TEİN a. (fr. *théine*). Eczc. Çay yaprağında bulunan başlıca alkaloit. (Kimyasal yapısı kafeine benzer. Yapraklardaki oranı % 2-4 arasındadır. İdrar söktürücü, kalp kuvvetlendirici ve ağrı kesici etkileri vardır.)

TEİNOPALPUS a. Yeşilimsi gri tüylü, yeşil, pembe ve bakır pası renginde hareli çok güzel kelebek cinsi. (Erkeğinin alt kanatları tek, dişininkiyse üç kuyruk halinde uzanır. Himalayalar'da yaşar. *Papilionidae* familyası.)

TEİRLİNCK (Herman), hollandaca yazan belçikalı yazar (Sint Jans Molenbeek 1879-Beersel 1967). *Van Nu en Straks* dergisi yazarlarındandı, yazmaya köy öyküleriyle başladı, daha sonra kent yaşamının yapısını çözümlemeye girişti (*Het ivoren aapje* [1909]). Öyküler, romanlar (*Mijnheer Serjanszoon, Orator Didactus*, 1908; *Maria Speermalie*, 1940; *Het gevecht met de Engel* (1952) ve denemeler yazdı; tiyatro yapıtlarında anlatımcı yöntemlere başvurdu (*De ekster op de galg*, 1937).

TEİSSERENC DE BORT (Léon), fransız meteoroloji uzmanı (Paris 1855 - Cannes 1913). Trappes meteoroloji gözlemevi'ni kurdu, sondaj balonlarıyla gözlem yöntemlerini geliştirerek stratosferi keşfetti (1899).

TEİŞEBA. Mit. Urartu panteonunda Fırtına ve Gök gürültüsü tanrısı; Haldi'den sonra ikinci sırayı almaktaydı. Büyük bir üne sahip olan Teişeba, hurri-hitit tanrısı Teşup*'un karşılığıydı ve Anadolu'da yaygın olarak kutsanmaktaydı. Teişeba, boğa üzerinde ayakta duran insan biçiminde betimleniyordu.

TEİŞEBAİNİ, bugün **Karmir-Blur.** Tar. coğ. Kafkasötesi'nde, Erivan yakınlarında urartu kenti; önemli ve büyük bir askeri üs ve yönetim merkeziydi. Karmir-Blur tepesinde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan kent (1939), Rusa II döneminde kurulmuştu. (İ.Ö. VII. yy.). Kazılarda urartu mimarlığı (kale, tapınak, şarap depoları, ambarlar, atölyeler), el sanatları ve savaş araçları (tunç kalkanlar, kupalar, mızraklar, hançerler, tunç saplı kılıçlar, kemerler, demirden ve tunçtan zırhlar, miğferler) ve ekonomisine ilişkin bilgiler sağlandı. Kale İskitler tarafından yağmalanıp yıkıldıktan sonra terk edildi (İ.Ö. VI. yy.).

TEİZM a. (ing. *theism*). → TANRICILIK.

TEİXEİRA DE PASCOAES (Joaquim PEREİRA TEİXEİRA DE VASCONCELOS, **Joaquim** —denir), portekizli yazar (Amarante, Gatão, 1877 - San João de Gatão 1952). Edebiyat yaşamına *Saudosismo*' nun (özlemcilik) öncüsü olarak başladı ve *Embriões* (1895) adlı yapıtını yayımladı. Tümtanrıcı şiirlerden (*Jesus e pan*, 1903) sonra, daha içtenci bir şiirle (*Vita eterea*, 1906; *Sombras*, 1907) Renascença portuguesa grubunun kurucuları arasında yer aldı ve dergisi *Aguia*'da birçok yazı yayımladı, bu grup daha sonra Seara Nova adını aldı. Düşselliğin gerçeğe oranla ağır bastığı önemli şiir kitapları (*Maranus*, 1911; *le Fou et la Mort* [fr. çev.] 1912; *Élégie d'amour* [fr. çev.], 1924) bıraktı.

TEJO → TAJO.

TEK- Önek. Bir, bir tek anlamına gelir ve birçok sözcüğün bileşiminde yer alır.

TEK sıf. **1.** Özgünlüğü, nitelikleri, dikkate değer bir yanıyla başkalarından tümüyle ayrılan, aralarında sivrilen bir kimse ya da bir şey için kullanılır; üstün, eşsiz, biricik: *Dünyada, kendi türünde tek kitap. Kendisi bu alanda tektir.* **—2.** Belli bir bağlamda, kendi türünde bir eşi, bir benzeri bulunmayan kimse ya da şey için kullanılır; bir, yegâne: *Size yardım edebilecek tek insan o. Oradaki tek bambu sandalyeye oturdu. Tek dileğimiz sizi hoşnut kılmak. Bu sorununu çözmenin tek yolu, karşılıklı konuşmak.* **—3.** Yalnızca, sadece, başka hiçbir şey ya da hiç kimse değil (bir'le pekiştirilebilir): *Bütün eleştirilere tek o karşı durdu. Tek bu resim bile bir servet değerindedir. Onu bir tek mucize kurtarabilir. Ne olup bittiğini bir tek o biliyor.* **—4.** Birçok kimse ya da şeyin ortaklaşa yararlandığı bir kimse ya da bir şey şey için kullanılır: *Birçok ders ve birçok sınıfa tek öğretmen düşüyor.* **—5.** Çift, üçlü, dörtlü, çok vb. olana karşıt olarak yalnızca bir adet olarak var olan şey için kullanılır: *Tek hatlı bir demiryolu. Tek partili bir rejim.* **—6.** İkiye bölünmeyen sayılar için kullanılır: *Üç, beş, yedi, on bir tek sayılardır* **—7.** *Tek atmak*, içmek: *Akşamları birer tek atmak iyi geliyor. Gel şurada iki tek atalım.* ‖ *Tek başına, başıma*, yapayalnız, kendi kendine; bir başına, bir başıma: *O koca konakta tek başına yaşıyor;* dıştan hiçbir yardım görmeden: *Bunu tek başıma yapamazdım.* ‖ *Tek bir*, olumsuz cümleler-

de "hiçbir" anlamında kullanılır: *Toplantıya tek bir kişi gelmedi.* || *Tek çocuk,* kardeşleri olmayan çocuk. || *Tek elden,* bir yerin, bir merkezin yönetim ve yönlendirmesine bağlı olarak. || *Tek kürekle mehtaba çıkmak,* gerekli hazırlıkları tamamlamadan bir işi yapmaya kalkışmak, acemice alay etmeye yeltenmek. || *Tek yanlı, tek yönlü, tek taraflı,* çok yönlü düşünmeyen, salt bir görüşü, düşünceyi benimseyen. || *Tek yönlü yol,* taşıtların yalnızca bir yöne doğru ilerleyebildiği yol. || *Teke tek,* karşılıklı olarak; üçüncü bir kişi olmadan: *Teke tek dövüşmek.*

—Anat. Vücutta bir tane bulunan ve eşi olmayan organlara denir.

—Arit. *Tek sayı,* genel biçimi $2n+1$ ($n \in \mathbb{N}$) olan sayı.

—Biyol. *Tek yumurta ikizi,* MONOZİGOT'un eşanlamlısı.

—Bot. *Tek çiçekli,* sapının ucunda tek bir çiçek ya da tek kömeç bulunan çiçeğe denir. || *Tek yaprakçıklı,* ucunda tek yaprakçık bulunan tektüysü bazı bileşik yapraklara denir.

—Ceb. Vektörel izometri için NEGATİF'in eşanlamlısı. || *Tek dizilim,* belirtisi -1 e eşit olan dizilim.

—Ciltç. *Tek dikiş,* tek dikişle dikilmiş ciltli kitaplar için kullanılan deyim. || *Tek nüsha,* yalnızca bir nüshası bulunan yapıt.

—Dilbil. *Tek tırnak,* tırnak içine alınmış bir alıntıda başka bir alıntı gösterilmek istendiğinde kullanılan yazım işareti (' ').

—Dy. *Tek hat,* trenlerin yalnız bir yöne doğru hareket edebildiği tek bir hattan oluşan demiryolu.

—Ed. *Tek uyaklı,* dizelerinde tek bir uyak bulunan şiir.

—El sant. *Tek iğne* → HAÇ* İĞNESİ.

—Fizs. kim. *Tek elektron,* bir atomda eşleşmemiş olarak bulunan elektron. — Kimi eşkutuplu moleküllerde iki atom arasındaki bağın oluşmasını sağlayan elektron.

—Fotogram. *Tek gözle,* yalnızca bir gözü kullanarak (bakış, gözlem). || *Tek resim,* yalnızca bir resim ya da yalnızca bir resim alımı. (Eşanl. NOKTA FOTOĞRAFI.) || *Tek resimle ölçme,* komşu ve ileri bindirmeli iki resimle üçboyutlu olarak, görme ve ölçmeye karşılık, yalnızca bir resimden yararlanarak, yapılan ve doğrultma ile kıymetlendirme işlemlerini de kapsayan ölçme.

—Huk. *Tek satıcılık sözleşmesi,* belirli bir mal ve hizmeti bir bölgede, tekel yetkisine sahip olarak pazarlamak için mal ve hizmeti üretenle satıcı arasında yapılan sözleşme. || *Tek taraflı akit,* yalnız bir tarafa borç yükleyen akit*. || *Tek taraflı hukuki işlem,* hukuki sonuç doğurması için yalnız bir tarafın irade açıklamasının yeterli olduğu işlem. (Örneğin vasiyetname düzenlemek için vasiyetçinin iradesini açıklaması yeterlidir.)

—İstat. *Tek yanlı test,* belli bir anlam eşiğine göre belirlenen red bölgesinin, bir dağılımın sağ ya da sol kuyruğunda yer aldığı test.

—Kâğ. san. *Tek aharlı,* tek kat ahar sürülmüş kâğıt. (İki ya da daha fazla kat ahar sürülmüş olanlarına ise, *çift aharlı* denir.)

—Kuyumc. *Tek taş,* tek bir pırlanta ya da elmastan oluşan takı, tek taş yüzük, tek taş küpe.

—Mat. çözlm. Aşağıdaki bağıntılardan her ikisini birden gerçekleyen $D \subset \mathbb{R}$ den $\mathbb{R}$ içine bir f fonksiyonu için kullanılır: $\forall x \in D, (-x) \in D$ ve $\forall x \in D, f(-x) = -f(x)$. (Bunun grafik gösterimi, işaretin koordinat başlangıcına göre bakışımlıdır.)

—Mim. *Tek sütun,* belli bir düzene bağlanmayan ve bir saçaklık taşımayan anıtsal, ayrık sütun.

—Nöroanat. *Tek uzantılı nöron,* hücre gövdesini yandan aksona bağlayan tek uzantısı olan nöron. (Tek kutuplu nöronlar evrim aşamasında yassısolucanlarda ortaya çıkar; omurilik sinir gangliyonlarını oluşturdukları omurgalılar dahil, solucanlardan yukarı bütün hayvan şubelerinde bulunur.) [Eşanl. T NÖRONU.]

—Oy. *Tek mi, çift mi?,* rakip oyuncunun kapalı tuttuğu, elinde sakladığı nesnelerin tek ya da çift sayıda olduğunu bilmeye dayanan oyun. || *Teke çekmek,* bazı kâğıt ya da taş oyunlarında tek kâğıda ya da taşa kalmak; tek kâğıt ya da taşla oyunu bitirebilecek durumda olmak.

—Seram. *Tek kalem,* Kütahya seramikçiliğinde, baskısız, şablonsuz olarak serbest fırça ile yapılan süslemeye verilen ad.

—Sil. *Tek atım ayar mandalı,* ateşli bir silahın tetiğine tutturulmuş, tek tek atış yapmayı sağlayan parça. || *Tek tek atış,* fişekleri mekanizmaya birer birer sürerek yapılan atış.

—Spor. Tek kol, güreşte genellikle tuşla sonuçlanan bir oyun. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Süslem. sant. *Tek göbek,* yalnızca ortası şemse süslemeli cilt. || *Tek kuzu* → KUZU. || *Tek pervaz,* tek renkli kâğıttan yapılan pervaz*. (Bunun yanına farklı renkte ikinci bir kâğıt yapıştırıldığında *çift pervaz* deniyordu.)

—Tayfölç. *Tek çizgi,* büyük çözme gücüne sahip tayfçekerlerin bile birden fazla bileşen çizgiye ayıramadığı tayf çizgisi.

—Verg. huk. *Tek vergi sistemi,* toplam vergi hâsılatını tek bir alandan alarak sağlayan vergi (örneğin, arazi vergisi).

◆ **tekler** çoğl. a. Spor. Tenis, masatenisi vb. oyunlarda teke tek yapılan karşılaşma.

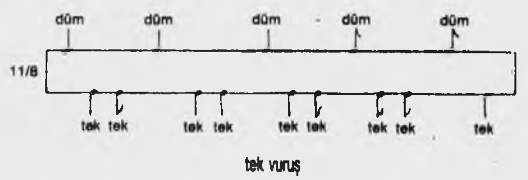
◆ be. **1.** Israrlı bir istek belirtir: *Tek o gelmek istesin, ben bütün giderlerini karşılarım. Tek okusun da...* **—2.** *Tek tek,* birer birer, bir bir. || *Tek tük,* seyrek olarak, bir iki tane.

◆ adl. **1.** İki öğeden oluşan bir şeyin öğelerinden her biri: *Patiğin, eldivenin, ayakkabının teki. Lensimin teki yere düştü, bulamıyorum.* **—2.** Olumsuzluk belirten bir tamlayanla kendisinden küçümsemeyle söz edilen kimse; biri: *Salağın teki. İşe yaramazın teki.*

—ANSİKL. Spor. Tek kol, ayakta rakiple göğüs göğüse mücadele edilirken uygulanır. Yapılacak ilk iş, rakibin bir kolunu bilekten ya da dirseğin biraz üzerinden tutmaktır. Bu iş yapıldıktan sonra, tek kolu uygulayan güreşçi ani bir yarım dönüşle dizlerini hafifçe bükerek rakibinin ağırlık merkezi altına girer ve omzu üzerine düşerken rakibini üzerinden aşırır; köprüye gelen rakibe baskı yapılarak tuşa gidilir. Tek kol, oyuna başlangıç yerlerine göre *göğüsten tek kol, omuzdan tek kol* ve *koltuk altından tek kol* adlarını alır.

TEK be. **1.** *Esk.* Sessiz, hareketsiz, sakin. **—2.** *Tek durmak,* yaramazlık yapmamak, sessiz, uslu oturmak. || *Tek durmamak,* sözkonusu iki taraftan biriyse, karşı taraf için birtakım eylem hazırlıkları içinde bulunmak, bir kimseyse, yaramazlık, çapkınlık vb. yapmak. || *Adımını tek, denk at* → ADIM. || *Ayağını tek almak* → AYAK.

TEK a. Müz. **1.** Türk din ve tasavvuf müziğinde, kimi yapıtların kimi bölümlerinin bir ilahici tarafından seslendirilmesi gerektiğini belirten terim. (Karşt. CUMHUR.) **—2.** *Tek vuruş,* türk müziğinde bir küçük usul. (On bir zamanlı ve altı vuruşludur. Türk aksağı ile semai usulünün ikinci mertebesinin ya da türk aksağı ile darp usullerinin birleşmesinden oluşur. Kimi kaynaklarda on bir zamanlı, sekiz vuruşlu olarak gösterilmiştir. Elde bu usulle ölçülmüş Anadolu havalarından üç örnek vardır.)

tek vuruş

Vedat Tek'in yapıtı II. TBMM binası (1924) *Ankara*

TEK, *Türkiye Elektrik* kurumu*'nun kısa adı.

TEK (Vedat), türk mimar (İstanbul 1873 - *ay. y.* 1942). Osmanlı vezirlerinden Bağdat valisi Giritli Sinan Paşa ile besteci ve şair Leyla Hanım'ın oğlu. Galatasaray sultanisi'nde okurken Paris'e gitti (1888), önce École Monge'u bitirdi, daha sonra Académie Julian'da resim, École Centrale'de mühendislik öğrenimi gördü. École National des Beaux-Arts'ın sınavlarını kazanarak mimarlık okudu. Fransız olmadığı için kabul edilmediği Roma ödülü (Prix Rome) bursu yarışmasına, Fransa Devlet başkanının özel izniyle katıldı ve yarışmadaki çalışmasıyla Légion d'honneur nişanıyla ödüllendirildi. 1897'de İstanbul'a döndü; Şehremaneti mimarlığına atandı (1899). Cemil Topuzlu Paşa'nın şehreminliği sırasında Heyet-i fenniye reisi oldu. 1905'te Posta telgraf nezareti mimarlığına getirildi; İkinci meşrutiyet'ten sonra (1908), Mehmet (Reşat) V'in isteğiyle başmimarlığa atandı. Birinci Dünya savaşı sırasında Enver Paşa'nın emriyle Harbiye nezareti başmimarı oldu. Cumhuriyet'in ilanından sonra Ankara'da görev aldı, dönemin önemli yapılarının tasarımını gerçekleştirdi (Gazi köşkü [1924], II. Türkiye Büyük Millet Meclisi [1924], Ankara Palas'ın ilk projesi). 1925'te İstanbul'a gitti.

Vedat Tek, Kemalettin Bey'le birlikte Birinci* ulusal mimarlık akımının önde gelen temsilcilerinden biri olmuş, yapıları bu akımın biçimsel ve kuramsal temelini oluşturmuştur. Klasik osmanlı mimarlığının kubbe, kemer gibi öğeleriyle bezemelerini kullandığı yapılarının ilk örnekleri, İstanbul'daki Defter-i hakani (Tapu ve kadastro müdürlüğü) [1908] ve Sirkeci'deki Büyük Postane'dir [1909]. Uygulamalarının yanı sıra Sanayii nefise mektebi âlisi'nde (Güzel sanatlar akademisi) ve Mühendis mektebi âlisi'nde (İstanbul Teknik üniversitesi) verdiği derslerle de düşüncelerini öğrencilerine aktarmıştır. Öteki önemli yapıları arasında: Haydarpaşa vapur iskelesi, Moda vapur iskelesi, Kastamonu Hükümet konağı, İstanbul Nişantaşı Macar konsolosluğu, Sirkeci Mesadet ve Liman hanları, Karaköy Sabitbey, Muradiye ve Tahir hanları, İzmit Saat kulesi, İstanbul Fatih'te Tayyare şehitleri anıtı ve İstanbul'un çeşitli kesimlerindeki pek çok villa ve köşk (Cemil Topuzlu köşkü, Bostancı Leyha Hanım villası, Kuruçeşme Enver Bey köşkü, Yeşilköy Halit Ziya Uşaklıgil villası, Yeniköy Halit Bey villası) ile apartmanlar belirtilebilir.

TEK (Ahmet Ferit), türk gazeteci ve siyaset adamı (Bursa 1877-İstanbul 1971). Kurmay yüzbaşı rütbesiyle Harp akademisi'ni bitirdi (1895). Ancak politikayla uğraşması nedeniyle ordudan çıkarılarak Trablusgarp'a sürüldü. 1900'de Fransa'ya kaçtı ve burada siyasal bilimler öğrenimi gördü, ay-

nı zamanda çeşitli gazetelere yazı yazdı ve Ahmet Rıza'yla *Şûrayı ümmet* gazetesini çıkardı. İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a dönüp Meclisi mebusan'da başkâtip olarak çalışmaya başladı. Daha sonra Kütahya mebusu ve dahiliye encümeni üyesi oldu (1909). Mülkiye'de siyasi tarih dersleri verdi. Balkan savaşı'nın patlaması üzerine kurmay yüzbaşı rütbesiyle Çatalca cephesinde bulundu. Üyesi olduğu İttihat ve Terakki fırkası'ndan çıkarılınca (1912), Milli meşrutiyet fırkası'nı kurdu ve *İfham* gazetesinin başyazarlığını yaptı, yine aynı yıl Türk ocakları'nın başkanlığına seçildi. Gazetenin kapatılmasından sonra, Birinci Dünya savaşı'nın sonuna değin, Sinop ve Bilecik'te sürgün yaşadı. Savaş bitince Kiev başkonsolosluğu, Damat Ferit hükümetinde Nafıa vekilliği gibi görevlerde bulundu. Ekim 1919'da Milli türk fırkası'nı kurdu ve *İfham*'ı yeniden yayımlamaya başladı. Mustafa Kemal Paşa'nın (Atatürk) ilk beyannamesi, bu gazetenin 19 ve 20 ekim günkü sayılarında basıldı. Son Osmanlı meclisi'ne İstanbul mebusu olarak girdi. Meclis'in işgal kuvvetlerince basılması üzerine Ankara'ya gitti ve ilk TBMM'de İstanbul milletvekili, Fevzi Paşa (Çakmak) kabinesinde Maliye vekili olarak yer aldı (1920-1921). Cumhuriyet'in ilanından önce bir süre Mustafa Kemal'in özel temsilcisi olarak Paris'te görev yaptı. Lozan görüşmelerine danışman olarak katıldı. Cumhuriyet döneminin İsmet Paşa (İnönü) tarafından kurulan ilk iki hükümetinde İçişleri bakanıydı (1923-1924). Anadolu'daki eşkıyalık olaylarının bastırılmasında, Köy kanunu'nun hazırlanmasında etkili oldu. Daha sonra "150'likler" listesini hazırladı. TBMM'de "150'likler" ile ilgili görüşmelerin sürdüğü sırada, Damat Ferit kabinesinde nazırken Miralay Refet Bey'e (Bele) çektiği, Mustafa Kemal Paşa'yı eleştiren bir telgrafı gazetelerde yayımlandı. Kendisini savunmak için bu telgrafın aralarında bir şifre olduğunu ileri sürdüyse de Refet Bey, onun, bir zamanlar Milli mücadele'ye karşı olduğunu, Samsun'un İngilizler'ce işgaline olanak hazırladığını açıkladı. Bunun üzerine "150'likler" kararnamesini imzalayamadan bakanlıktan istifa etti. Londra (1925-1932), Varşova (1933-1939), Tokyo (1939-1943) büyükelçiliklerinde bulundu.

TEK (Müfide Ferit), türk yazar (İstanbul 1892 - *ay. y.* 1971). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk İçişleri bakanı ve büyükelçi Ferit Tek'in eşi. Türkçülük hareketine katıldı. Yazıldığı dönemde genç kuşakları hayli etkileyen ve Türkiye türklüğünün dış Türkler'le kültür, siyaset birliğini savunan *Aydemir* (1918) romanıyla tanındı. *Affolunmayan günah* (almanca çevirisi Die Unverzeihliche Sünde, 1933) romanında Kurtuluş savaşı'nı konu edindi.

TEK (Ertuğrul Sadi), türk tiyatro oyuncusu (İstanbul 1897 - *ay. y.* 1981). Vefa sultanisi'nde, İstanbul Edebiyat fakültesi'nde öğrenim gördü. İlk olarak Donanma cemiyeti temsil kolu adına Alaykökü'nde sahneye çıktı. 1930'da Türk akademi tiyatrosu topluluğunu kurdu. Raşit Rıza, Naşit Özcan, Halide Pişkin, Muammer Karaca gibi sanatçılarla çalıştı. Tiyatro oyunları yazdı, bazı oyunlar çevirdi ve uyarladı. 1970'ten sonra tiyatroyu bıraktı. Son yıllarını Darülaceze'de geçirdi.

TEK (Şahin), türk tiyatro oyuncusu ve yönetmeni (İstanbul 1924). Ertuğrul Sadi Tek'in oğlu. Galatasaray lisesi ve Devlet konservatuvarı'nda okudu. 1950'den başlayarak Küçük sahne, İstanbul tiyatrosu, Azak, Kadıköy il tiyatrosu, Gen-Ar vb. topluluklarda oynadı. Ayrıca kurduğu topluluklarla Anadolu turnelerine çıktı. Bazı operetler ve birçok radyofonik oyun yazdı.

Tek adam, Şevket Süreyya Aydemir'in Atatürk'ü konu edinen 3 ciltlik yapıtı (1963-1965). Atatürk'ü yaşamöyküsünü, asker, politikacı, kültür adamı olarak devrimci eylemlerini konu edinir. Onu tarihin akışını değiştiren bir tarih kişisi olarak değerlendirir; içinden yetiştiği toplumdan aldığı etkileri ve toplum üzerindeki etkilerini araştırır. Ulusal kurtuluş hareketlerinin öncüsü olduğunu gösterir. Duygu ve heyecan adamı değil, mantık adamı olduğuna dikkati çeker; eylemine katılanlardan, çevresinde yer alanlardan farklılığını gösterir; bu nedenle çoğu zaman yalnız kalmış olduğunu vurgular ve onu "tek adam" diye nitelendirir.

Tek ayak barı → AŞIRMA.

Tek ayaklı → CEP ya da ÇEP.

Tek boyutlu insan *(One-dimensional Man, Studies in the İdeology of Advanced İndustrial Society)*, Herbert Marcuse'un yaptığı (1964). Yazar, bu kitabında, amerikan kapitalizmini ve Doğu ülkelerinde uygulanan sosyalizm biçimlerini inceler: üretkenliğin ve teknolojinin sınırsız kudreti, Marcuse'un Freud'den aldığı ve erosun (cinsel sevginin) siyasal öğesi olarak adlandırdığı oluşturucu öğelerden birini, yani insanın içgüdüsel bileşenlerinden birini yok etmeye yönelir. Ona göre, teknik ilerlemeler toplumca biçimlendirilip yönlendirildikleri ölçüde insanların gereksinimlerinin toplumsal olarak giderilmesini olanaklı kılmıştır. Bu nedenle insan, saldırganlık boyutunu yitirmiştir: artık bir tek boyutu vardır, bu da edilgenliktir, kabullenmedir. Marcuse şöyle yazar: "İleri sanayi toplumu, siyasal bir evrendir... gerçekleşen bir tarihsel tasarının son evresidir, yani, egemenlik dayanakları olarak doğanın dönüştürülmesi ve düzenlenmesidir (bu egemenlik Marx'ın anladığı anlamda burjuvazi tarafından ya da sosyalist olduğu söylenen ülkelerde bürokrasi aygıtıyla gerçekleştirilmektedir). Akıldışının artmasını, zenginliklerin dağılımında gittikçe artan haksızlığı, sömürünün ağırlaşmasını gözler önüne seren bu kötümser kitap 60'lı yıllarda büyük yankı uyandırmıştı.

TEK HÖRGÜÇLÜ DEVE a. Hindistan'dan Kuzey Afrika'ya ve Senegal'a kadar yaygın olan ve hem binek, hem yük hayvanı olarak kullanılan evcil deve. (Tek hörgücüne ve kısa kıllı olmasına karşın Asya devesine çok yakındır; rahvan yürür. Bil. a. *Camelus dromedarius;* devegiller familyası.) [Eşanl. HECİN DEVESİ, ÇÖL DEVESİ, HACI DEVESİ.]

tek hörgüçlü deve

TEK YÜZGEÇLİ DİLBALIĞI a. Zool. Genellikle sıcak ve ılık denizlerin 400 m derinliğe kadar inen kıyı kesimlerinde dibe bağımlı yaşayan kemiklibalık. (Gözleri sağ yandadır, dışarıda kalacak biçimde bedenlerini kuma ya da çamura gömüp avını bekler. Bedeni yandan iyice yassıdır. Bil. a. *Monochirus hispidus; Soleidae* familyası; boyu 15 cm'i bulabilir.)

TEKA a. (lat. *theca;* yun. *theke,* kutu, kasa'dan). Bot. İçinde sporların ya da çiçektozlarının oluştuğu hücre.
—Der. hast. Bazı pigmentli benlerde görülen yuvarlak hücre kümesi.
—Dokubil. De Graaf folikülünde, yumurtalığın stroma hücrelerinden oluşan dış tabaka. (Dış teka ve iç teka olarak ikiye ayrılır. İç teka sürekli olarak östrojen salgılar.)
—Zool. ÖRTENEK'in eşanlamlısı.

TEKABBELALLAH ünl. (ar. *tekabbele* ve *Allah*'tan *tekabbel-Allah*). *Esk.* "Tanrı kabul etsin" anlamında iyi dilek sözü.

TEKABÜL a. (ar. *kabl*'den *tekabul*). *Esk.* **1.** Bir şeye karşılık olma, onun yerini tutma. **—2.** *(Bir bütünün öğesi olan) bir şeye tekabül etmek,* bir bütünün öğesi olan bir şey sözkonusuysa, başka bir bütünün öğesi olan bir şeyle yapılarının, türlerinin, işlevlerinin, görevlerinin vb. benzerliği, eşdeğerliliği, koşutluğu bakımından mantıksal bir ilişki içinde olmak; karşılamak: *A kümesinin her öğesine B kümesinden bir öğe tekabül eder. Bizim şirketimizde sizin ticaret servisinize tekabül eden bir şube var.*
—*Esk.* Yüz yüze, karşı karşıya gelme.
—Esk. fels., Mant. Karşıolum.
—Fiz. *Tekabül ilkesi,* KARŞILIK* İLKESİ'nin eşanlamlısı.
—Kim. kur. EŞLEME'nin eşanlamlısı.

TEKABBÜL → TAKABBÜL.

TEKADDÜM → TAKADDÜM.

TEKADÜM a. (ar. *kıdem*'den *tekâdüm*). *Esk.* **1.** Geçme, geçmiş olma. **—2.** *Tekadüm-i ezmine,* zamanın geçmesi.

TEKAĞACI ya da **TİKAĞACI** a. (tamulca *tekku*'dan). Güneydoğu Asya kökenli, alçak ve orta yükseltili bölgelerde çok geniş alanlarda yaygın ve kerestesi makbul büyük ağaç. (Bil. a. *Tectono gramdis;* mineçiçeğigiller familyası.)
—ANSİKL. Tekağacı 750 mm'lik yağış ve 3-4 aylık kurak mevsim isteyen bir ağaçtır; ayrıca verimli, derin, nemli ve iyi akaçlanmış toprak ister. Odunu çok kaliteli olduğundan ve değişik iklim koşullarına iyi uyum sağladığından anavatanı dışında da geniş çapta yetiştirilir. Tropikal Afrika'da orman ile savan arasındaki yerlere ve yarı yaprak döken ormanlar bölgesine girmiştir.
Tekağacı 30-35 m'ye erişebilir; dik ve düz bir gövdesi, büyük, karşıt, geniş ve her yıl dökülen yaprakları vardır; meyvesi etli bir durupadır; içinde 1-4 tohumlu sert bir çekirdek bulunur. Özellikle başlangıçta çabuk büyür ve kolaylıkla çoğaltılır. Sarımsı kahverenginde, dokununca kaygan gelen, ince ve sık dokulu, yarı sert ve yarı ağır bir odun verir. Bu odunun mekanik özellikleri orta derecededir, ama yapı olarak çok dayanıklıdır, öyle ki hiç çürümez. Tekağacına çakılan çivi paslanmaz, bu nedenle ona "demir ağacı" da denir. Gemi yapımında, liman tesislerinde, marangozlukta, mobilyacılıkta, ince marangozlukta masif ya da kaplama olarak kullanılır.
• *Ağaçlandırma.* Tekağacı kirizma edilerek hazırlanan toprağa doğrudan dikilebileceği gibi (*taungya* yöntemi) bir yıl fidanlıkta kaldıktan sonra da dikilebilir. Fidanlar düzenli olarak 3 yıl bakım altında tutulmalıdır. Bu ağaçlar çotuktan da sürgün verdiği için 18-20 yıllık devrelerle baltalık olarak da kullanılabilir. O zaman direk ve sırık yapımı için elverişlidir. Uygun topraklarda tekağacından koru ormanları oluşturulabilir; o zaman 55-60 yıl işletilebilir ve yapacak kereste elde edilir. Ormanda yapılacak seyreltmelerden çıkan odunlar yakacak, sırık ve direk olarak kullanılır.

TEKAĞAÇ burnu, antik **Poseidion,** Ege denizi kıyısında, Büyük Menderes ağzı ile Akbük limanı arasındaki Didim yarımadasının B.'ya doğru en çok ilerlemiş çıkıntısı.

TEKÂLİF çoğl. a. (ar. *teklif*'in çoğl. *tekâlif*). *Esk.* **1.** Teklifler. **—2.** İbadetler. **—3.** Vergiler: *"...halkın sırtına yükletilen tekâlif elbette daha az ve daha âdilâne oluyordu"* (F. Köprülü).
—İsl. huk. *Tekâlif-i emiriye,* devlet nam ve hesabına alınan vergi. (Toprak, hayvan ürünleriyle, arazi, bina vb. alınan her türlü vergi ve resimler tekâlif-i emiriye sayılır.) || *Tekâlif-i fevkalade,* devletin olağanüstü ihtiyaçları için hükümdarların emriyle alınan vergi. || *Tekâlif-i örfiye,* devlet hazinesinde cihat ve savaş ihtiyaçlarını karşılayacak para kalmadığında alınan vergi. || *Tekâlif-i şakka,* vergi kurallarına uymayan ve alınmasına şeriatça izin verilmeyen vergi. || *Tekâlif-i şeriye,* şeriat hükümlerine dayanılarak alınan vergi. (Bu vergiler zekât, öşür, haraç ve cizyedir. İslamiyetin ilk zamanlarında tekâlif-i şer'iyeden başka vergi alınmazdı. Ancak daha sonraları islam devletlerinin ihtiyaçları arttıkça tekâlif-i örfiye alınmaya baş-

ladı. Örneğin, Osmanlılar'da avarız vergisi adıyla alınan vergi, tekâlif-i örfiyedir.)

Tekâlifi milliye emirleri, Sakarya savaşı öncesinde halkın Milli mücadele'ye katkısını artırmak için yayımlanan 10 emir (7-8 ağustos 1921). Mustafa Kemal Paşa, TBMM tarafından Başkomutan atanınca ordunun gereksinmelerini karşılamak ve bedelleri sonradan ödenmek üzere halkın elindeki yiyecek ve yakacak maddelerinin; tüccar ve halkın elindeki kumaş, yün, deri gibi giyecek malzemesinin % 40'ının, araba, koşum ve binek hayvanlarının % 20'sinin, halkta bulunan silahların tümünün alınmasını, ayrıca her evden bir takım çamaşır, bir çift çorap ve çarık toplanmasını öngören emirler yayımladı. Her ilçede kurulan Tekâlifi milliye komisyonları bu malzemeleri toplayıp merkezlere ilettiler.

TEKÂLÜB a. (ar. *kelb*'den *tekālüb*). *Esk.* Köpek gibi birbiri üzerine saldırma.

TEKÂMÜL a. (ar. *kemāl*'den *tekāmül*). **1.** Olgunluk, olgunlaşma. **—2.** Çağlar boyu geçirilen değişiklik; evrim. **—3.** *Tekâmül etmek*, evrim geçirmek, gelişmek.
—Esk. biyol. ve Fels. Evrim.

TEKÂMÜLAT, -tı çoğl. a. (ar *tekāmül*'ün çoğl. *tekāmülāt*). **1.** Olgunlaşmalar. **—2.** Evrimler, gelişmeler.

TEKÂMÜLİYE ya da **TEKÂMÜLİYET** a. (ar. *tekāmül* ve *-iyye*'den *tekāmüliyye, tekāmüliyyet*). Esk. biyol. Evrimcilik.

TE KANAWA (Kiri), yeni-zelandalı şarkıcı (Gisborne, Auckland, 1944). 1971'de *Figaro'nun düğünü*'ndeki kontes rolüyle Londra'da, Fransa'da, sonra tüm dünya sahnelerinde kendini kabul ettirdi. İtalyan ve fransız operasının duyarlı bir yorumcusu ve büyük bir üslupçu olarak sonsuz ününü Mozart, Puccini ve Verdi'ye, aynı zamanda J. Losey'in *Don Giovanni* filmindeki (Donna Elvire) rolüne de borçludur. "Blue skies" adlı albümünün 1 milyondan fazla satması nedeniyle 1986'da bir altın plak aldı.

TEKANLAMLI sıf. Çokanlamlı sözcüklere karşıt olarak, bir tek anlamı olan biçimbirim ya da sözcük için kullanılır. (Tekanlamlılık, teknik ve bilimsel sözlüklerin özelliğidir. Bu özellikle teknik ve bilimsel dil bulanıklıktan kurtulur.)
—Mant. Etkisini ancak bir yönde duyuran, iki nesne arasındaki bir ilişkiye denir (*birebir*'e karşıt olarak).

TEKANLAMLILIK a. Dilbil. Tekanlamlı biçimbirim ya da sözcüklerin özelliği.

TEKÂPU a. (fars. *tekāpū*). *Esk.* **1.** Öteye beriye koşarak araştırma. **—2.** Dalkavukluk etme, birinin her dediğini ya da yaptığını onaylama. **—3.** *Tekâpu etmek*, öteye beriye koşuşmak, dalkavukluk etmek.

TEKARUN ya da **TEKARÜN** a. (ar. *ḳarn*'dan *teḳārün*). *Esk.* Birbirinin yanına gelme, yanaşma.
—Esk. ed. *Tekarun fi'l-hayal* ya da *tekarun-ı hayali*, aralarında ilişki bulunan sözcüklerin düşüncede birbirini çağrıştırması. (Örn. *kâğıt-kalem-kalemtıraş* vb.)

TEKARÜB a (ar *ḳurb*'dan *teḳārüb*). *Esk.* İki şeyin birbirine yaklaşması, yakın olması.
—Esk. dilbil. Seslerin çıkış yerlerinin birbirine yakın olması: örn. *b* ile *m*.
—Esk. fiz. Yakınsama.
—Esk. sesbil. Harflerin çıkış noktalarının birbirine yakın olması.

TEKASIZLAR a. Koloniyi oluşturan çeşitli poliplerin birbirinden bir duvarla ayrılmamış olduğu madreporlar alttakımı. (Bil., a. *Atecatae*.)

TEKÂSÜF a. (ar. *keşāfet*'ten *tekāşüf*). *Esk.* **1.** Toplama, bir araya gelme, sıklaşma. **—2.** Yoğun hale gelme, koyulaşma. **—3.** *Tekâsüf etmek, eylemek*, toplanmak, yoğunlaşmak.

TEKÂSÜL a. (ar. *kesel*'den *tekāsül*). *Esk.* Tembellik, üşenme.

TEKÂSÜLAT, -tı çoğl. a. (ar. *tekasül*'ün çoğl. *tekāsülāt*). *Esk.* Kayıtsızlıklar, üşenmeler, tembellikler.

TEKÂSÜR a. (ar. *kesr*'den *tekāsür*). Esk. fiz. **1.** Kırınım. **—2.** *Tekâsür-i ziya*, değişik iki noktadan gelen ve bir noktaya yansıyan iki ışının birbirini kırması.

Tekâsür suresi, Kuran'ın 102. suresi. 8 ayettir. Mekke'de inmiştir. "Mal ve soy zenginliği ile övünme" anlamına gelen adı ilk ayette geçer.
Meali şöyledir: "Oyaladı o çokluk çekişmesi sizi. Öyle ki (kimin geçmişinde daha soylu kişiler bulunduğunu göstermek için) kabirlere gittiniz. Hayır... Öyle değil... Bileceksiniz ilerde. Sonra kesinlikle öyle değil... Bileceksiniz ilerde... Kuşku götürmez bir bilgiyle bilseydiniz kesin olarak cehennemi görürdünüz. Gerçekten onu apaçık görürdünüz. Sonra o gün nimetlerden dolayı sorguya çekileceksiniz."

TEKATOMLU sıf. Kim. Her molekülünde yalnız bir atom bulunan bir element için kullanılır. (Metal buharları ile havada bulunan soy gazlar tekatomlu bileşiklerdir.) [Eşanl. MONOATOMİK.]

TEKATU, -u a. (ar. *teḳāṭu'*). *Esk.* **1.** Çarpışma, çatışma. **—2.** Kesişme: *Nokta-yı tekatu* (kesişme noktası).

TEKAÜDEN be. (ar. *teḳā'üd*'den *teḳā'üden*). *Esk.* Emekliye ayrılarak, emekli olarak.

TEKAÜDİYE a. (ar. *teḳā'üd* ve *-iyye*'den *teḳā'üdiyye*). *Esk.* Emekli aylığı.

TEKAÜT a. (ar. *ḳu'ūd*'dan *teḳā'üd*). **1.** *Esk.* Emekliye ayrılma. **—2.** *Tekaüt etmek*, emekliye ayırmak. **—3.** *Tekaüt olmak*, emekli olmak. **—4.** *Tekaüt maaşı;* emekli aylığı. || *Tekaüt sandığı*, emekli sandığı.
—Huk. → EMEKLİ.

◆ sıf. Halk. Emekli.

TEKAÜTLÜK a. Emeklilik: *Tekaütlüğüne iki ay kaldı.*

TEKAVVÜM a. (ar. *ḳıyām*'dan *tekavvüm*). *Esk.* **1.** Doğrulma. **—2.** *Tekavvüm-i nihal*, fidanın doğrulması.
—İsl. huk. Bir malın elde edilip yararlanılabilir hale gelmesi. (Örneğin, denizdeki balığın tutulması, kırlardaki bitkilerin toplanması gibi.) || *Tekavvüm-ü örfi*, mülk edinilmesine elverişli, şeri bir engel bulunmayan mal.

TEKÂYA çoğl. a. (ar. *tekye*'nin çoğl. *tekāyā*). *Esk.* Tekkeler: *"Tekâya, medrese, mektep de dahil ya Resul-Allah..."* (Neyzen Tevfik).

TEKAYAKLI sıf. ve a. Biyol. Yalnız bir ayağı olan ucubeye denir.

TEKAYYUH a. (ar. *ḳayḥ*'tan *teḳayyuḥ*). *Esk.* İrin toplama.

TEKAYYUHAT, -tı çoğl. a. (ar. *teḳayyuḥ*'un çoğl. *teḳayyuḥāt*). *Esk.* İrinlenmeler.

TEKAZA a. (ar. *teḳāżā*). *Esk.* **1.** Takaza, sıkboğaz etme. **—2.** Borcunu ödemesi için bir kimseyi sıkıştırma.

TEKBANYO a. Foto. Duyarlı bir yüzeyin izhar ve tespit işlemlerinin aynı anda yapılması için gerekli ürünleri içeren çözelti.

TEKBAZLI sıf. Kim. Molekül başına yalnız bir OH^- iyonu veren bir madde (baz, tuz) için kullanılır. (Eşanl. MONOBAZİK.)

TEKBEN (Şerif), türk eğitimci (Edirne 1908-İstanbul 1983). Balkan savaşı sırasında ailesiyle birlikte Kastamonu'ya yerleşerek bu ilde yayımlanan ve Kurtuluş savaşı'nı destekleyen *Açıksöz* gazetesinde çalıştı (1919). Edirne Öğretmen okulu'nu bitirdikten (1928) sonra bir yandan köy öğretmenliği yaparken bir yandan da Gazi terbiye enstitütüsü'nü bitirdi ve ilköğretim müfettişi oldu (1938). Akçadağ köy enstitüsü'nün kuruluşunda görev aldı (1940) ve aynı okulun müdürlüğüne getirildi (1942). Dicle köy enstitüsü'nün çalışmalarını yürüttü (1944). İsmail Hakkı Tonguç ve öteki arkadaşlarıyla birlikte köy enstitülerinden uzaklaştırıldı (1946). Edirne ve İstanbul' da ilköğretim müfettişliği yaptı. Türkiye Öğretmenler derneği İstanbul şubesi başkanlığına getirildi (1963). Emekliye ayrıldıktan (1967) sonra siyasal yaşama atılarak Türkiye Emekçi partisi'nde görev aldı (1974-1980). *Türk solu* ve *Köy enstitüleri defteri* dergilerini çıkardı. Başlıca yapıtları: *Canlandırılacak köy yolunda* (1947), *Köy okulu uygulama bahçesi* (1951), *Sendikalı öğretmen* (1963), *Neden köy enstitüleri* (1968).

TEKBENCİ sıf. Fels. Tekbenciliğe ilişkin.

◆ sıf. ve a. Tekbenciliği benimsemiş kişi.

TEKBENCİLİK a. Fels. **1.** Duyumları ve duygularıyla birlikte ben'i varlığından emin olunabilecek tek gerçek sayan öğreti. (Aslında tekbencilik, sonuna kadar sürdürülen bir idealizm biçiminin ulaşabileceği son noktadır.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Aşkın tekbencilik*, Husserl'e göre "benim için bir varlık değeri taşıyan her şeyin benim *benliğimde* oluştuğunu ve var olan her şeyin benim aşkın varlığımın basit bir uğrağı olarak belirdiği"ni savunmaktır (*Formale und transzendentale Logik* [Biçimsel ve transsendental mantık], 96).
—ANSİKL. İdealist felsefe çoğu kez tekbenciliğe varmakla birlikte, filozoflardan hiçbiri bu terime başvurmamıştır. Kant "tekbencilik"i, "bencillik"e yakın, küçültücü bir anlamda kullanır: her birlikte bir sistem de oluşturabilen ve bir doyum sağladıklarında kişisel mutluluk diye adlandırılan tüm eğilimler bencilliği, Selbstsucht'u (solipsismus) meydana getirirler. Bencillik ya özsevgisidir (Selbstliebe), kendini her şeyden çok gözetmedir (philautia), ya da kendini beğenmedir (arrogantia)" (*Pratik aklın eleştirisi* [Kritik der praktischen Vernunft], 1, 1, 3).
Bilimsel felsefe, Avenarius, Jacobi, Russell, Husserl, Carnap gibi düşünürlerle birlikte, tekbenciliği, bireysel deneyimin verilerini göz önünde tutmayı sağlayan bir "otopsikolojik temel"le özdeşleştirir. Çağdaş düşünürlerden J. F. Malherbe, kendi bakış açısını yöntembilimsel tekbencilik olarak niteler ve bilimin nesnelerin kendisiyle değil, her şeyden önce nesneler arasındaki biçimsel ilişkilerle ilgilendiğini belirterek; idealist tekbenciliğe yöneltilen klasik eleştiriyi yadsır (*la Philosophie de K. Popper et le positivisme logique* [K. Popper'ın felsefesi ve mantıksal olguculuk], 1, 4). Sartre'a göre "iedalizm ve tekbencilik diye bilinen kuramı [...], adına uygun olarak, formülünü varlıkbilimsel *yalnızlığımın* dile getirilişinde bulur; bu kuram doğrulanmış olmaktan uzak ve keyfi, salt metafizik bir varsayımdır, çünkü sonuç olarak, benin dışında hiçbir şeyin varolmadığını öne sürer, dolayısıyla deneyimin sınırlı alanını aşar. Ama bu kuram daha gösterişsiz bir yol tutarak deneyimin sağlam zemininden uzaklaşmayı kabul etmeyip, olgucu bir anlayışı benimsediğinde büyük bir tutarlılık göstermiş olur; tekbenci kuram bu durumda eleştirel olguculuğun dışına çıkmaz [...] ve idealist bir bakış açısından ele alınan *Başkaları* kavramının çelişkileri de onun haklılığını kanıtlar" (*l'Être et le Néant* [Varlık ve hiçlik] 3, 1, "Tekbenciliğin tehlikesi").

TEKBİÇİM sıf. Örnek ya da temel olarak alınabilen; standart.

TEKBİÇİMLİ sıf. Dokubil. Hepsi aynı biçimde olan şeylere denir.
—Mant. KATEGORİK'in eşanlamlısı.

TEKBİÇİMLİLİK a. Dokubil. Tekbiçimli olan nesnelerin niteliği.

TEKBİR a. (ar. *kibr*'den *tekbir*). İsl. Kurban bayramı arifesinin sabah namazında başlanan ve bayram günleri bütün namazların sonunda, bayram hutbelerinin arasında, kurban kesilirken ve daha başka dinsel törenlerde (cenaze, düğün, gaza vb.) belirli bir besteye göre okunan dua: "Allahü ekber, Allahü ekber. La ilahe illallahü vallahü ekber, Allahü ekber ve'l lillah il-hamd!". || *Tekbir almak* ya da *tekbir getirmek*, "Allahü ekber" demek ya da tekbir duası okumak. || *Tekbirhan*, tekbir getiren, tekbir duası okuyan.
—Tasav. Mevlevilerde tarikata yeni girenin (nevniyaz) başına mevlevi külahı (sikke) giydirilmesi dolayısıyla düzenlenen törene verilen ad.

Ahmet Tarık Tekçe

Süleyman Saim Tekcan'ın *Bizim kültürümüzden* (1988) adlı yapıtı

TEKBİR a. Müz. Cami müziği formlarından biri.

TEKBİRAT, -tı çoğl. a. (ar. *tekbir*'in çoğl. *tekbīrāt*). *Esk.* Tekbirler, tekbir getirmeler.

TEKBOYNUZ a. Mit. At gövdeli, teke başlı, alnının ortasında uzun bir boynuzu bulunan, ayakları çatallı masalsı hayvan. (Bk. *ansikl.* böl. İkonogr.)

—ANSİKL. İkonogr. Antikçağ'da, tekboynuzun hint kökenli olduğu söylenirdi: başı kırmızı, boynuzu siyah beyazdı, güç ve bekâreti simgelerdi. Ortaçağ'da boynuzunun panzehir olduğuna inanılırdı. XV. yy. sonlarında Güney Hollanda ya da Fransa'da yapılmış olan *Tekboynuz avı* (New York, Cloisters Museum) ve *Tekboynuzlu kadın* (Cluny müzesi) adlı duvar halılarında bu figüre rastlanır. Tekboynuz bazen İsa'nın cisimleşmesini simgeler; XV.-XVI. yy. italyan madalyalarında da bu konu ele alınmıştır; XVI. yy.'daysa tekboynuz motifini matbaacılar marka olarak kullanmışlardır.

TEKBOYNUZLU sıf. Zool. Bir tek boynuzu olan.

◆ a. Zool. Sıcak ılıman denizlerde, ortasuların orta kesiminde yaşayan uzun kurdele biçiminde gövdeli büyük bir kemiklibalığa, sırt yüzgecinin birinci ışınının çok büyük oluşundan dolayı verilen ad. (Bil. a. *Lophotus lacepedei; Lophotidae* familyası; boy 1,80 m.)

TEKBÖLMELİ sıf. Bot. Tek boşluklu yumurtalığa denir (menekşe).

TEKCAN (Süleyman Saim), türk ressam (Trabzon 1940). Gazi eğitim enstitüsü resim-iş bölümü'nü bitirdi (1961). Almanya'da baskı eğitimi konusunda araştırmalar yaptı (1969-1971). Devlet güzel sanatlar akademisi'nde Serigrafi atölyesi'ni kurdu (1975) ve yönetti. 1982'den sonra görevini Mimar Sinan üniversitesi grafik bölümü özgün baskı atölyesi öğretim üyesi olarak sürdürdü. Birçok kişisel sergi açtı. Uluslararası sergilere katıldı. İstanbul Resim ve heykel müzesi baskı (1982), Viking resmi baskı yarışması başarı (1985), Bangladeş Asya bienali "Dakka özgün baskı" (1986) ödüllerini, Başbakanlık dostluk ve barış ödüllü gümüş madalyasını (1986) ve Devlet özgün baskı ödülü'nü (1992) kazandı..

TEKÇE (İsmail Hakkı), türk asker (İstanbul 1892 - *ay. y.* 1975). Harbiye'yi bitirdikten (1912) sonra Balkan, Birinci Dünya, Kurtuluş savaşlarında ve Şeyh Eşref ayaklanması'nın bastırılmasında görev aldı. Mustafa Kemal'in (Atatürk) refakat subaylığına atandı (1920) ve bugünkü Cumhurbaşkanlığı muhafız alayı'nın çekirdeğini oluşturan muhafız kıtasını kurdu. 1927'de bu birlikle Dersim harekâtına katıldı. Rütbesi tuğgeneralliğe yükseltildi (1942). Tümgenerallikten emekliye ayrıldı (1951).

TEKÇE (Ahmet Tarık), türk sinema oyuncusu (İstanbul 1920-Karabük 1964). Galatasaray lisesi'ni bitirdi. Bir süre memurluk yaptı. *Tuzak*'la oyunculuğa başladı (1948). *Vahşi arzu* filminde kötü adam tiplemesinde başarı kazanınca türk sinemasının değişmez ve vazgeçilmez "kötü adam"ı oldu. Trafik kazasında öldü. Başlıca filmleri: *Lale devri* (1951), *Barbaros* (1951), *Ayşecik* (1960), *Ayşecik şeytan çekici* (1960), *Dolandırıcılar şahı* (1961).

TEKÇEKİRDEKLİ sıf. Biyol. Yalnız bir çekirdeği olan hücreye denir. (Genelde durum budur.)

TEKÇENETLİLER a. İlkel yumuşakçalar sınıfından, levha biçiminde tek kavkılı ve çok belirgin çift yanlı bakışımlı yumuşakçalar altsınıfı. (Birinci Zaman tabakalarında Cambria'dan Devon'a kadar çok yaygın bulunan tekçenetlilerin günümüzde yalnızca bir türü yaşamaktadır: *Neopilina galathaea* türüyle temsil edilir. Bil. a. *Monoplacophora.*)

TEKÇEVRİMLİ sıf. Zool. Yılda bir tek döl çevrimi geçiren böcek ya da başka hayvan türleri ya da ırkları için kullanılır. (Karşt. ant. ÇOKÇEVRİMLİ.)

—ANSİKL. Zool. Eşeysel dönem genellikle ilkbahar ya da sonbahardadır; bu dönem sonbaharda olduğunda, kış yumurtası yumurtlama biçiminde gerçekleşir; yumurtalar kış mevsimini uyuşuk halde geçirir, ilkbaharda açılır; bir dizi döllenmesiz kuşaktan sonra, örneğin yaprakbitlerinde, sonbaharda eşeyli üreme sonucu ortaya çıkan döle de bazılarınca yanlış olarak tekçevrimli biçim dendiği de olur.

TEKÇİ sıf. Fels. Tekçiliğe ilişkin.

◆ sıf. ve a. Tekçiliği benimsemiş kişi.

TEKÇİLİK a. Fels. **1.** İKİCİLİK'e karşıt olarak, düşüncenin yöneldiği nesnenin birliğini savunan düşünce sistemi. **—2.** Dünyanın tek bir tözden, ya maddecilerin savunduğu gibi maddeden, ya da tinselcilerin savunduğu gibi tinden meydana geldiğini öne süren öğreti. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Siyas. bil. Devlet başkanının yetkisiz kalması nedeniyle, yürütme erkinin uygulamada tek başlı duruma geldiği parlamenter rejim. (Burada, gerçek ve tek iktidar odağı olan parlamento çoğunluğundan doğan hükümet, gerçek yürütme organı durumundadır.) [Eşanl. MONİZM.]

—Uluslarar. huk. Uluslararası hukukla iç hukuku birbirinden ayrı değil de tek bir hukuk sistemi içinde kaynaşmış olarak ele alan öğreti; monizm.

—ANSİKL. Fels. Felsefe tarihini iki açıklayıcı eksene en belirgin biçimde bağlayan Plehanov'dur: "Maddecilik ve idealizm, felsefi düşüncenin en önemli eğilimleridir. Bunlara paralel olarak, tini ve maddeyi birbirinden ayrı ve bağımsız tözler sayan ikici sistemler kuşkusuz her zaman vardı. Ama ikicilik kaçınılması olanaksız şu soruya hiçbir zaman tatmin edici bir yanıt verememiştir: birbiriyle hiçbir ortak yanı bulunmayan iki farklı töz nasıl oluyor da birbirini etkileyebiliyor? Ayrıca, bütün tutarlı düşünürler her zaman tekçiliğe, yani fenomenleri tek bir temel ilkeyle açıklamaya yönelmişlerdir. [...] Her tutarlı idealist, tıpkı her tutarlı maddeci gibi tekçidir" (*Essai sur le développement de la conception moniste de l'histoire;* fr. çev. [Tarihin tekçi görüşünün gelişmesi üzerine deneme]).

TEKDELİKLİLER a. Sürüngenler ve kuşlar gibi dışkılık biçiminde tek deliği bulunan, gagalımemelilerle ve karıncayiyenleri kapsayan memeli hayvanlar altsınıfı. (Bil. a. *Monotremata.*) [Eşanl. İLKELMEMELİLER.]

—ANSİKL. Tekdelikliler memelilerin en ilkelleri sayılır: yumurtlayıcı olan, vitellüsce zengin yumurtalar yapan bu hayvanlarda sindirim, sidik ve üreme yollarının açıldığı geniş bir dışkılık vardır, dişilerde dölyolu görevi yapan ürojenital boşluğa ayrı ayrı açılan iki dölyatağı bulunur. Kuşlar gibi onların da boynuzsu bir gagası vardır, ama bu sadece bir benzerliktir. Postlarını oluşturan kıllara ve yavrularını beslemeye yarayan süt bezlerine bakılınca bunların gerçek memeli hayvanlar olduğu anlaşılır. Aslında bunlar kuşlardan çok sürüngenlere yakın sayılabilir: sıcakkanlılıkları tam değildir ve iskeletlerinin birçok özelliği sürüngenlerinkini andırır: omuz kemeri, yana açılan bacaklar ya da kulak bölgesi gibi. Tekdelikliler yalnız Avustralya-Tasmanya ve Yeni Gine'de bulunur.

TEKDİLLİ sıf. Bir tek dil konuşan bir kimse, bir topluluk için kullanılır; İKİDİLLİ, ÜÇDİLLİ, ÇOKDİLLİ'nin karşıtı.

TEKDİLLİLİK a. Tekdilli bir kimse ya da bölgenin durumu.

TEKDİR a. (ar. *tekdīr*). **1.** Azarlama, paylama. **—2.** *Tekdir etmek*, azarlamak, paylamak.

—*Esk.* **1.** Bulandırma. **—2.** Kederlendirme. **—3.** *Tekdir-i hatır,* yürek sıkıntısı, neşesizlik. ‖ *Tekdir-i ma*, suyu bulandırma.

—Eğit. → KINAMA* CEZASI.

—İsl. huk. *Mücazat-ı tekdiriye*, kabahat gibi ağır olmayan suçlara verilen hafif ceza.

TEKDİRAT, -tı çoğl. a. (ar. *tekdir*'in çoğl. *tekdīrāt*). *Esk.* **1.** Azarlamalar, bulandırmalar, kederlendirmeler. **—2.** *Tekdirat-ı şedide*, şiddetli azarlamalar.

TEKDİRİ sıf. (ar. *tekdīr* ve *-ī*'den *tekdīrī*). *Esk.* Tekdire ait, azarlamayla ilgili.

TEKDİZİLİ sıf. Zool. **1.** Tek dizi oluşturan. **—2.** Tek sıra halinde olan.

TEKDÖLLÜ sıf. Her doğuruşta bir tek yavru (ikizler hariç) doğuran dişi memeli hayvana denir.

TEKDÜŞÜNCELİK a. Psik. Düşüncenin bir tek konu üzerinde yoğunlaşması.

TEKDÜZE sıf. **1.** Hep aynı tonda olan, seste, ritimde hiçbir değişiklik, çeşitlilik göstermeyen bir şey için kullanılır; monoton: *Tekdüze bir melodi. Caddenin tekdüze gürültüsü.* **—2.** Sesinin iniş çıkışlarında çeşitlilik ya da ses tonunda değişiklik olmayan bir kimsenin konuşma biçimi için kullanılır; monoton: *Tekdüze bir sesle okumak, konuşmak.* **—3.** Değişiklik ve çeşitlilik göstermeyen, aynı biçimde yinelenerek sürüp giden, duruk şey için kullanılır: monoton, yeknesak: *Tekdüze bir yaşam. Tekdüze bir iş. Bozkırın tekdüze görünümleri.*

—Mat. çözlm. Yalnızca artan ya da yalnızca azalan bir fonksiyon için kullanılır. (Artma ya da azalma sıkı ise *sıkı tekdüze* diye kesinleştirilir; yoksa *geniş anlamda tekdüze* denir.)

◆ be. Değişiklik ve çeşitlilik göstermeden, hep aynı biçimde yinelenerek: *Tekdüze yağan yağmurun sesi. Tekdüze geçen günler*

TEKDÜZELEŞMEK gçz. f. Tekdüze duruma gelmek: *Tekdüzeleşen bir yaşam biçimi. Tekdüzeleşen insanlar.*

TEKDÜZELİK a. **1.** Seste, ritimde ya da ses tonunda ve sesin iniş çıkışlarında hiçbir değişiklik, çeşitlilik göstermeyen şeyin niteliği; monotonluk: *Okuyucunun sesindeki tekdüzelik son derece ilginç olan metni dinlenmez hale getirdi.* **—2.** Hiçbir değişiklik, çeşitlilik göstermeden aynı biçimde yinelenerek sürüp giden şeyin niteliği; monotonluk; yeknesaklık: *Günlük yaşamın tekdüzeliğini, okuyarak gidermeye çalışıyordu.*

—Mat. çözlm. Bir fonksiyon*un ya da bir dizinin tekdüze olma niteliği.

TEKE a. **1.** Keçinin kocaman boynuzlu, gür sakallı ve çok keskin kokulu erkeği. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Keçiye benzeyen çeşitli geviş getiren hayvanların erkeği.

—**3.** Karidesin *(Palæmon serratus)* günlük dildeki adı. —**4.** *Teke burunlu*, kemerli, iri burnu olan kimse için kullanılır. || *Teke gibi kokmak*, çok pis kokmak. || *Tekeden süt çıkarmak*, olmayacak şeyi olur duruma getirmek, bundan kendine bir çıkar sağlamak.

—Bıçakç. *Teke bıçağı*, sapı teke boynuzundan yapılan, kıvrık namlulu bir tür bıçak. (Sapının iç kısmı oyuktur, namlu kıvrılarak bu sapa yerleşir. Bazen bir zincire bağlı olarak cepte ya da kuşak arasında taşınır.)

—Folk. *Teke havaları*, teke yöresinde yaşayan Yörükler'e özgü halk ezgileri. —Teke oyunlarının eşlik ezgisi. || *Teke oyunları*, Antalya, Burdur, Isparta ve çevresinde (Teke yöresi) yaşayan yörüklerin oynadığı halk oyunlarının genel adı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Giz. bil. Eski Yunan'ın Dionysos'a mal ettiği teke, cinsel gücün ve verimliliğin simgesiydi. Bu sıfatla Hindistan'da tanrılaştırıldı (Agni) ve Batı'nın hıristiyan dünyasında iblisle bir tutuldu: şeytanın, teke görünümünde büyücü ayinlerine başkanlık ettiğine inanılırdı. Lanetliler, Tanrı'nın "seçilmiş koyunları"na karşıt olarak, teke biçiminde temsil edilirlerdi.

—Tar. *Günah tekesi*. Yahudiler arasında, Kefaretler bayramında başrahibe, simgesel olarak İsrail'in tüm günahlarını taşıyan bir teke getiriliyordu. Daha sonra bu teke, halkın bütün günahlarını kendisiyle birlikte, kimsenin yaşamadığı bir yere götürmesi için yaşanan bölgenin *(emissarius)* dışına, çöle kovuluyordu (Levi, XVI, 22).

—ANSİKL. Teke 7-8 aylık olunca aşım için kullanılabilir. Erişkin teke günde 6 ila 12 aşım yapabilir; ama gücünü tüketmemek için aynı tekeyi, günlerce art arda aşımda kullanmamak gerekir. Yapay tohumlama merkezlerinde bütün yıl tekeden sperma alınabilir, ama alınan spermanın dölleme gücü mevsime göre değişir: sözgelimi nisandan hazirana kadar genellikle dölleme gücü düşük olur.

—Folk. Teke oyunlarının Hamitoğulları beyliğinin bir bölümü olan Teke beyliğine değin uzandığını öne süren araştırmacılar vardır. Yörükler hayvancılıkla uğraştıklarından oyunlarında ve türkülerinde koyun, keçi, teke, davar vb. adlar çok geçer. Oyunların adını buna bağlayanlar da vardır. Teke oyunları genellikle çok hareketli ve türkülüdür. Bugün en çok oynanan teke oyunlarından bazıları; Teke* zortlatması, Kabaardıç*, Alyazma, Döneley vb.'dir.

TEKE, Salur boyunun Dışsalur kolundan türkmen oymağı. Önceleri Hazar denizi'nin doğusunda, altınordu hanlarına bağlı olarak yaşayan Tekeler, daha sonra Harizmşahlar'a, XVI. yy.'dan başlayarak da Harizm bölgesine egemen olan özbek hanlarına bağlandılar. XVI. yy. sonlarında Mangıtlar, XVII. yy.'da da Kalmuklar'ın saldırılarına uğrayınca yerleşim alanından ayrılmak zorunda kalan oymak, daha doğuda Kepet dağlarının eteklerine göçerek burada hayvancılık ve ticaretle uğraşmaya başladı. Daha sonra Hive hükümdarı İlbars Han'ın ordusuna katılan Tekeler, onun yönetiminde Horasan'a yağma amacına yönelik akınlar yaptılar (1735 ve 1739). Ancak, İran'da Avşar hanedanının kurucusu olan Nadir Şah, Horasan'ı istila etti ve Tekeler'i de Hazar ötesine sürdü (1740). XIX. yy. başlarında Buhara Hanlığı'nın zayıflamasından ve İran'ın da iç karışıklıklarla uğraşmasından yararlanan Tekeler, öteki bazı türkmen oymaklarıyla birleşerek Hive Hanlığı'na bağlı Merv'i ele geçirip bu yöreye yerleştiler (1824). Ruslar'ın Orta Asya'da giriştikleri büyük askeri harekât sonunda bağlılık andı içmek zorunda kaldıkları Rusya Çarlığı'nın egemenliği altına girdiler (1884).

TEKE, İstanbul'un Şile ilçesine bağlı bucak; 2 736 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Teke*, 496 nüf. (1990).

TEKE burnu, Ege kıyılarımızda bazı burunların adı: —Orta Ege kıyılarında Urla güneyindeki Sığacık körfezini B.'dan sınırlayan burun. *Koraka burnu* da denir. —Güllük körfezinde, Güllük'ün kuşuçusu 12 km K.-B.'sında, Kazıklı ve Çam limanları arasındaki burun. —Gökova körfezinin G. kıyısının orta kesiminde, Marmaris'in kuşuçusu 20 km B.-K.-B.'sında burun.

TEKE geçidi, Antalya bölümünde, Akdeniz kıyısını Akseki üzerinden Beyşehir'e bağlayan karayolunun Toroslar'ı aşarken izlediği geçit (1 320 m).

TEKE ORKİDESİ a. Bütün Avrupa'da kuru yerlerde yetişen yer orkidesi. (Büyük oval yumrucukları ve teke kokulu yeşilimsi çiçekleri vardır; sapı 50-60 cm'ye erişebilir. Bil. a. *loroglossum;* salepgiller familyası.)

TEKE yöresi ya da **TEKEELİ,** G.-B. Anadolu'da tarihi ve coğrafi yöre. Adını XIV. yy.'da kurulmuş küçük bir beylik olan Tekeoğulları'ndan alır. Selçuklular tarafından önderine uçbeyliği verilen ve halkı Harizm bölgesinden gelerek Elmalı, Kaş ve Finike dolaylarına yerleşen türkmen aşiretlerinden oluşan Tekeoğulları'nın toprakları B.'da Köyceğiz çevresinden D.'da Manavgat çevresine kadar kıyı kesimiyle ardülkesini kapsıyor ve B.'da Menteşeoğulları, K.'de Hamitoğulları ve D.'da Karamanoğlu beyliklerine ait topraklarla sınırlanıyordu. Ama günümüzde farklı bir coğrafi alan birimi olarak Teke yöresi adı sadece, Antalya ve Fethiye körfezleri arasında kütlesel bir yarımada oluşturan ve K.'de göller yöresine kadar uzanan kesim için kullanılır.

Teke zortlatması, Burdur, Isparta, Antalya ve çevresinde yaygın bir halk ezgisi ve bu ezgi eşliğinde oynanan zeybek türü halk oyunu. Oyunun figürleri tekenin hareketlerini simgeler. Hareketli bir oyundur. Eşlik çalgıları genellikle sipsi ve curadır. Kadın erkek birlikte ya da yalnız erkekler veya yalnız kadınlar tarafından oynanır.

TEKEBAŞ (Sabahat), türk soprano (İzmit 1925). Ankara Devlet konservatuvarı opera ve piyano yüksek bölümlerini bitirdi (1940). Aynı kurumda piyano öğretmenliği yaptı, ayrıca birçok konser ve resital verdi. 1955'ten başlayarak, çalışmalarını opera solisti olarak sürdürdü, İstanbul Şehir operası'na konuk sanatçı olarak katıldı ve çeşitli Avrupa kentlerinde başarılı konserler verdi. Scala di Milano'daki uluslararası bir yarışmada birincilik kazanan (1960) Tekebaş, 1974'ten sonra İstanbul Devlet operası'nda şan pedagogu ve İstanbul Devlet konservatuvarı şan bölümü'nde öğretim görevlisi (1976-1984) olarak çalıştı.

TEKEBAŞI, Hatay'ın Samandağ ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 851 nüf. (1990). Belediye.

TEKEBBÜD a. (ar. *tekebbüd*). *Esk.* Sertleşme, katılaşma.

—Esk. gökbil. *Tekebbüd-i süfla*, alt yücelim'in eşanlamlısı, en yüksek noktanın en alt derecesi. || *Tekebbüd-i ulya*, üst yücelim'in eşanlamlısı, en yüksek noktanın en üst derecesi.

—Esk. tıp. Bir organın sertleşmesi. || *Tekebbüd-i rie*, zatürreenin ikinci devresinde akciğerin katılaşması.

TEKEBBÜR a. (ar. *kibr*'den *tekebbür*). *Esk.* **1.** Kibirlenme, gururlanma. —**2.** *Tekebbür etmek*, kibirlenmek, gururlanmak.

■**TEKEBÖCEĞİ** a. Böcbil. Tekeböceğigiller familyasından böceklere verilen ortak ad.

TEKEBÖCEĞİLLER a. Böcbil. Üyeleri ince uzun gövdeli, uzun duyargalı böcek familyası. (Bil. a. *Cerambycidae;* kınkanatlılar takımı.)

—ANSİKL. 20 000'i aşkın tür kapsayan tekeböceğigiller familyası üyeleri çiçeklerin, kesilmiş ağaçların vb. üzerinde bulunur. Ya çok küçük ayaklı ya da ayaksız olan larvaları odun içinde dehlizler kazar. Türlerinin çoğu zararlıdır.

TEKEDDÜR a. (ar. *keder*'den *tekeddür*). *Esk.* **1.** Saflığını kaybetme, bulanma. —**2.** Kederli olma, üzülme. —**3.** *Tekeddür-i hatır*, kederlenme.

TEKEDİKENİ a. Eski ve Yeni Dünya'nın sıcak ve ılıman bölgelerinde yetişen, genellikle dikenli, dökülen yayvan yapraklı ağaççık. (Bil. a. *lycium;* patlıcangiller familyası.)

—ANSİKL. Yapraklar almaşık ve basittir. Değişik renklerde olan çiçekler yaprakların koltuğunda ya tek tek ya da küçük salkımlar halinde toplu bulunur; taç, beş yaylan loplu, dar borulu huni biçimindedir; meyveler üzümsü ve çoğunlukla çokrenklidir. Tekedikenlerinin 70 türü vardır, bunlar duvarları süslemek, çit yapmak ve toprağı tutmak için kullanılan çok çiçekli değerli bitkilerdir.

TEKEELİ → TEKE yöresi.

TEKEFFÜL a. (ar. *kefalet*'ten *tekeffül*). *Esk.* **1.** Kefil olma, kefalet etme. —**2.** *Tekeffül etmek*, kefil olmak, yükümlenmek.

■**TEKEKLEMLİ** a. Elektron. *Tekeklemli tranzistor*, tek bir eklemi bulanan ve ekleme uygulanan gerilimin "tepe gerilim" denen belirli bir değeri için iletken hale geçen yarı-iletken öğe.

—ANSİKL. Tekeklemli tranzistor, N tipi yarı-iletken malzemeden bir çubuk ve bunun üzerindeki P katkılı malzemeden bir kaynak damlasından oluşur; P katkılı kaynak damlası E vericisi rolünü oynar ve aynı zamanda bir diyot olan bir P-N eklemi oluşturur. Birer saf direnç olan B_1 ve B_2 kontakları "çift taban" oluşturur. B_1 ve B_2 arasına, onlarca volt düzeyinde bir V, gerilimi uygulanır. Verici beslenmediğinde çubuk, yüksek dirençli bir potansiyometre gibi davranır ve verici tarafındaki potansiyometrik gerilim, bunun geometrik konumuyla belirlenir. Verici, iç direnci yüksek V_e gerilimi potansiyometrik gerilimden düşük bir kaynakla beslenirse, diyot ters yönde kutuplanır. Ancak, V_e gerilimi, potansiyometrik gerilimi aşar aşmaz, diyot, direnci aniden azalan EB_1 uzayında delikler oluşturarak pozitif bir akım verir. Öte yandan V_e gerilimi, kaynağın yüksek iç direnci nedeniyle düşer. Böylece, verici akımı yeğinleştikçe azalan bir V_e gerilimi gözlemlenir: dolayısıyla düzeneğin giriş direnci negatiftir.

TEKEKSENLİ sıf. Biyol. Tek ekseni olana denir. (Süngerlerin silisli iğneleri tekeksenlidir.)

—Krist. İkiden büyük bir bakışım ekseni olan bir kristal için kullanılır. (Tekeksenli bir kristalde, kristalin optik özellikleri de bu eksen çevresinde döner, bu doğrultuya göre kristale gönderilen ışık ikiye ayrılmaz; dolayısıyla kalsitin üçlü ekseni kristalin optik eksenidir.)

TEKEL a. **1.** Bir kimsenin, bir işletmenin ya da bir kamu kuruluşunun, bir mal ya da hizmetin üretimi ya da satışını, her türlü rekabeti ortadan kaldırarak (hukuki ya da fiili) tek başına elinde tutma ayrıcalığı. (Eşanl. MONOPOL, İNHİSAR.): *Televizyon yayını üzerindeki devlet tekeli.* —**2.** Bu ayrıcalığa sahip olan kamu kuruluşu: *Kimi sigara ve içkileri tekel üretir.* —**3.** Herhangi bir şeye tek başına sahip çıkma, elinde tutma. —**4.** *Tekelinde olmak*, sözkonusu bir şeyse, yalnızca bir kimsenin elinde bulunmak. || *(Bir şeyi) tekeline almak*, bir şeye tek başına sahip olmak, ondan başkalarını yararlandırmamak: *Tüm görev yerlerini tekeline almak.*

—Huk. *Tekel bayii*, Tekel ürünlerini satma yetkisi bulunan satıcı. (Bk. *ansikl.* böl.) [Alkollü içki, tütün ve tütün mamullerini satmak isteyen kişiler Tekel idaresi'nden satış belgesi almak zorundadırlar. Belgede gösterilen bölge, yer ve süre için geçerli olan satış belgeleri başkasına devredilemez.]

—İkt. *Alıcı tekeli*, tek bir alıcının hiçbiri tek başına fiyatları etkileyecek güçte olmayan birçok satıcıyla karşı karşıya bulunduğu fiyat rejimi. || *İki yanlı tekel*, fiyatların tek bir satıcı ile karşısında tek bir alıcı bulunan bir ortamda oluştuğu fiyat rejimi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kademeli tekel fiyatı*, tekelcinin aynı malı, aynı zamanda alıcılara ya da alıcı gruplarına göre farklı fiyatlar üzerinden arz etmesinden oluşan fiyat rejimi. || *Mali tekel*, devletin bir mal ya da hizmetin üretiminden tüketimine kadar geçirdiği çeşitli aşamalardan birini, birkaçını ya da tümünü kendi tekeline alması durumu. (Mali tekellerde devlet, tekel konusu olan mal ve hizmete koyduğu tüketim vergisiyle bu mal ve hizmetin satışından elde edilen kâr olmak üzere iki türlü gelir sağlar.) || *Tek yanlı* ya da *basit tekel*, bir malın (ikamesiz bir malın) tek bir üreticisinin ya da tek bir satıcısının, hiçbiri fiyatları tek başına etkileyebilecek güçte olmayan birçok alıcıyla karşı karşıya bulunduğu fiyat rejimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. *Tek yanlı* ya da *basit tekel*. Bu durumda, bütün malı elinde bulunduran satıcı, hem arzettiği mal miktarlarını, hem de bunların satış fiyatlarını -kuramsal olarak- dilediği gibi saptayabilir. Ama gerçekte satıcı, bu iki şeyin ikisini birden aynı zamanda saptayamaz. Malı belli bir fiyata satmayı kararlaştırırsa, satılacak miktarı talebin fiyata tepkisi belirleyecek; tersine, belli bir miktar malı satmayı kararlaştırırsa, fiyatı, talebin tepkileri oluşturur. Yani tam bir hareket serbestliği sözkonusu değildir.

Örneğin, elinde talebi son derece esnek bir mal bulunan bir tekelci, bu talebi belli bir düzeyde tutmak istiyorsa, nispeten düşük bir fiyat saptamak zorunda kalacaktır. Aksine, bu tekelci, eğer elinde talep esnekliği çok az bir mal bulunuyorsa, alıcılardan en yüksek kârı sağlamak amacıyla, fiyatlarını büyük ölçüde artırabilir; üretimi sistemli bir biçimde frenlemek ve hatta elindeki malların bir bölümünü yok etmek suretiyle, bunların nedretini ve dolayısıyla, fiyatını artırmak hevesine kapılabilir. Demek ki, tekelci, üretimini istediği gibi sınırlandırıp sınırlandırmamakta serbesttir; hattâ süper bir kâr, bir tekel rantı bile elde edilebilir. Son olarak, talep, özellikle gereksinimlerin kısılamaz olması ya da birtakım tüketim alışkanlıklarının bulunması yüzünden iyice kemikleşmiş durumda ise, o zaman tekelci kârı kuramsal olarak sınırsız demektir. Ayrıca, deneyler şunu da göstermektedir ki, bir piyasada egemenliği elinde bulunduran bir tekelci, karşısındaki alıcı kategorilerine malın ya da hizmetin amaçladığı kullanıma göre fiyatlarını farklılaştırmak suretiyle de kendisine büyük bir yarar sağlayabilir.

Ancak, bir tekelcinin fiyat konusunda durumunu kötüye kullanması, çeşitli tepkilere yol açabilir; yüksek fiyatların çekiciliğine kapılan başka bir üretici, ötekine yakın bir ürün ya da bir ikame malı çıkararak aynı üretim dalına girmeye kalkışabilir. Devlet, otoritesini kullanıp fiyat saptayarak ya da tekelciliği salt kendisine ayırarak (tütün, barut, alkol) müdahalede bulunabilir. Devletin, tekelciliğe karşı bir mücadele yasası (antitröst yasa) çıkarması ve ilgili ekonomi dalını ulusallaştırması bile olasıdır.

• *İki yanlı tekel*. XIX. yy.'da oldukça az rastlanan iki yanlı tekel durumları, o zamandan bu yana çoğalmış bulunmaktadır. Örneğin, hammadde piyasasında, satış kartellerine karşı, alım kartellerinin kurulduğu görüldü. Birçok sanayi merkezlerindeki iş piyasalarında, bir işveren sendikası ile bir işçi sendikasının ya da bir işçi sendikaları topluluğunun, ücret pazarlığında karşı karşıya geldikleri görülmektedir. İki yanlı tekelde, taraflardan her biri ötekine aynı zamanda hem bir fiyat, hem de bir miktar kabul ettirmeye çalışır. Ve her iki taraf da ya karşısındakiyle anlaşmak ya da alışverişten vazgeçmek zorundadır. Böyle olunca, fiyat, bir alt sınırla (yani satıcının, etkinliğini sürdürmekte kendisi için bir yarar göreceği en düşük bir fiyatla) bir üst sınır (yani gereksinimlerin şiddeti ile alıcıların alım yetenekleri düzeyinin gerektirdiği en yüksek fiyat) arasında oluşur.

TEKEL a. (alm. *Teckel*, base). Base cinsinden alman köpek ırkı.

—ANSİKL. Tekeller kısa bacaklı, ufak boylu, uzun gövdeli ve tümüyle tıknaz bedenli köpeklerdir. Kıllarının yapısına göre birçok çeşidi vardır: kısa kıllı tekel (örnek tip budur); sert kıllı tekel; uzun kıllı tekel. Çok cesur bir köpektir; yerüstü ve özellikle yeraltı avı bakımından çok yeteneklidir (yeraltı avcılığındaki üstün yeteneği nedeniyle anayurdunda bu köpeğe porsuk köpeği [*Dachshund*] adı da verilir). Aynı zamanda çok hoş bir av köpeğidir.

Tekel genel müdürlüğü → TÜTÜN, TÜTÜN MAMULLERİ, TUZ VE ALKOL İŞLETMELERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ.

TEKELCİ sıf. **1.** Bir tekel kuran, bir tekeli elinde tutan ve bunu kabul ettiren kimse ya da topluluk için kullanılır; inhisarcı: *Tekelci bir sanayi kuruluşu.* **—2.** Bir şeye tek başına sahip olma, benimseme, yayma yanlısı olan kimse; bu kimseye özgü tutum ve davranış için kullanılır.

◆ a. Tekel görevlisi.

—İkt. Bir tekel kuran, bunu elinde tutan ve kabul ettiren bir kişi ya da grup için kullanılır, monopolcü: *Tekelci bir sanayiciler grubu.*

TEKELCİLİK a. Tekeller oluşturmaya yönelik eğilim; tekelci olma durumu, inhisarcılık.

TEKELER ya da **BATEKELER,** Kongo'da bantu halkları. Tekeler çiftçidirler (manyok); erkekler avcılık ve balıkçılık yaparlar; tarım işlerinin çoğu kadınlar tarafından yerine getirilir. Anasoylu ve babayerlidirler. Bir alan boyunca uzanan köylerde toplanmışlardır. Siyasal bakımdan özerktirler ve bir yaşlılar konseyinin otoritesine boyun eğerler. Bu konsey, her soyun yaşlılarından oluşur.

TEKELİ, Kazakistan'da madencilik merkezi, Alma-Ata'nın K.-D.'sunda; 30 000 nüf. Kurşun ve çinko çıkarımı ve dökümevi. Tuğlacılık. Hazırgiyim.

TEKELİ (Doğan), türk mimar (Isparta 1929). İstanbul Teknik üniversitesi mimarlık fakültesi'ni bitirdi (1952). Bir süre İzmir belediyesi'nde proje mimarı olarak çalıştıktan sonra 1954'te Sami Sisa ve Metin Hepgüler'le birlikte bir büro açtı. Türkiye'nin en uzun ömürlü ve önde gelen mimarlık bürolarından biri haline gelen bu ortaklık, Metin Hepgüler'in ayrılmasından sonra da günümüze değin (1989) etkinliğini sürdürdü. Bu büronun çalışmaları ulusal ve uluslararası yarışmalarda yirmiyi aşkın birincilik aldı, pek çok dereceye girdi ve mansiyonlar kazandı; İstanbul *Manifaturacılar çarşısı* (1959-1966) ve *Rumelihisarı çevre düzenlemesi* (1958) projeleri, 1982 Venedik bienali'ndeki İslam mimarlığı sergisi'nde yer aldı. 1961-1971 arasında İstanbul Teknik üniversitesi Maçka mühendislik ve mimarlık fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak ders verdi, bir dönem Mimarlık odası başkanlığı yaptı (1957). Büroca gerçekleştirilen ortak projeleri ve uygulamaları arasında Konya *Belediye sarayı* (1956), Adıyaman *Hükümet konağı* (1958), Ankara *Yüksek öğretmen okulu* (1961), *Ege Üniversitesi fen fakültesi* (1963), İstanbul *Chrysler fabrikası* (1963-1964), *Antalya Bölge müzesi* (1964-1965), Ankara *Stad oteli ve sineması* (1964-1966), *Karadeniz Teknik üniversitesi makine ve elektrik fakültesi* (1965-1967), *Danıştay* (1966-1974), *Karadeniz Teknik üniversitesi akademik merkezi* (1968-1975), Bursa *Oyak-Renault otomobil fabrikası* (1971-1972), İstanbul *Güven sigorta genel müdürlüğü* (1971), Ankara *Halk bankası genel müdürlüğü* (1984), Ankara *ANAP genel merkezi*, İzmit Sabancı grubu *DUSA fabrikası* gibi kamusal ve özel nitelikli birçok yapı vardır.

Doğan Tekeli'nin Sami Sisa ile birlikte gerçekleştirdiği Türkiye Halk bankası genel müdürlük binası (1984-89) *Ankara*

TEKELİ (İlhan), türk şehircilik uzmanı ve bölge planlamacısı (İzmir 1937). İTÜ İnşaat fakültesi'ni bitirdi (1960). ODTÜ Şehir ve bölge planlama bölümü'nde (1964) ve Pennsylvania Üniversitesi'nde (1966), bölge bilimi yüksek lisans öğrenimi gördü. İmar ve iskân bakanlığı bölge planlama dairesi'nde çalıştı (1963-1970), ODTÜ'de bölge planlama dersleri verdi (1967-1969). ODTÜ Mimarlık fakültesi'ne öğretim üyesi oldu (1970), Şehir ve bölge planlama bölümü başkanlığına getirildi. Başlıca yapıtları: *Sosyal sistemler, sosyal değişme ve yerleşme yapısı* (1969), *Planlama ve ülkesel fiziki planlama üzerine* (1971), *Gecekondulu, dolmuşlu, işportalı şehir* (Y. Gülöksüz ve T. Okyay ile) [1976], *Bağımlı kentleşme* (1977), *Yerleşme yapısının uyum süreci olarak iç göçler* (L. Erder ile) [1978], *Yerleşme sistemlerine makro yaklaşım için Türkiye üzerinde bir deneme* (1979), *Uygulamaya geçerken Türkiye'de devletçiliğin oluşumu* (S. İlkin ile) [1982], *Bahçeli evlerin öyküsü, bir batı kurumunun yeniden yorumlanması* (S. İlkin ile) [1984], *Dünyada ve Türkiye'de serbest bölgelerin doğuş ve dönüşümü* (S. İlkin ile) [1987], *Ege'deki sivil direnişten Kurtuluş savaşı'na geçerken Uşak heyet-i merkeziyesi ve İbrahim Tahtakılıç* (S. İlkin ile) [1988, Sedat Simavi vakfı 1989 Sosyal bilimler ödülü].

TEKELİ dağı, Orta Karadeniz bölümünün G.-D. kesiminde, Tokat'ın 80 km D.-G.-D.'sunda dağlık kütle (2 643 m).

TEKELİOĞLU (Sinan), asıl adı **Ali Ratıp,** türk asker, siyaset adamı (Uzunköprü, Edirne, 1893 - Ankara 1965). Harbiye'yi bitirdi (1911), Balkan savaşı'nda tutsak düştü. Özgürlüğüne kavuşunca Yemen ve Çanakkale savaşlarına katıldı. Yaralanması (1916) üzerine geri hizmette görevlendirildi. Yüzbaşı rütbesiyle Anadolu'ya geçerek Kurtuluş savaşı'nda Tekelioğlu Sinan Paşa takma adıyla Kilikia bölgesi komutanlığı yaptı. 1924'te binbaşı rütbesinden emekli oldu. Çeşitli yerde kaymakam olarak çalıştı. İstanbul Hukuk fakültesi'nden mezun oldu (1935). 1938-1950 arasında CHP, 1950-1957 arası DP Adana milletvekilliği yaptı.

TEKELLEŞME a. Tekel durumuna gelme: *Tekelleşme sürecini yaşayan kimi sektörler*

TEKELLEŞMEK gçz. f. Bir üretim, bir etkinlik vb. sözkonusuysa, her türlü rekabeti ortadan kaldırarak tekel durumuna gelmek.

◆ **tekelleştirmek** ettirg. f. *Bir üretimi, bir*

etkinliği vb. tekelleştirmek, her türlü rekabeti ortadan kaldırarak onu tekel durumuna getirmek.

TEKELLEŞTİRME a. Tekelleştirmek eylemi.

TEKELLEŞTİRMEK → TEKELLEŞMEK.

TEKELLÜF a. (ar. *külfet*'ten *tekellüf*). *Esk.* **1.** Zahmet veren bir iş görme, güçlüğe katlanma. **—2.** Özenme, bir işi gösterişli bir biçimde yapmaya çalışma. **—3.** Özentili, abartılı gösteriş. **—4.** *Teklif tekellüf* → TEKLİF.

TEKELLÜFAT, -tı çoğl. a. (ar. *tekellüf*'ün çoğl. *tekellüfāt*). **1.** Güçlüklere katlanmalar. **—2.** Özenmeler. **—3.** *Tekellüfat-ı münşiyane*, divan edebiyatında nesir yazarlarının karşılaştıkları güçlükler.

TEKELLÜFLÜ sıf. *Esk.* Gösterişli, merasimli.

TEKELLÜFSÜZ sıf. *Esk.* Gösterişsiz, merasimsiz.

TEKELLÜM a. (ar. *kelām*'dan *tekellüm*). *Esk.* **1.** Konuşma, söyleme. **—2.** *Tekellüm etmek*, konuşmak, söylemek.
—Ed. Saz şairlerinin aynı uyağı kullanarak birbirleriyle giriştikleri şiir yarışması, atışma.
—Folk. Mezar taşı üzerine ölünün kendi ağzındanmış gibi yazılanlar.

TEKELLÜMAT, -tı çoğl. a. (ar. *tekellüm*'ün çoğl. *tekellümāt*). *Esk.* Konuşmalar, söylemeler.

TEKELLÜS a. (ar. *kils*'ten *tekellüs*). *Esk.* Kireçleşme.
—Esk. tıp. *Tekellüs-i şerayin*, atardamarların kireçlenmesi.

TEKEMMÜL a. (ar. *kemāl*'den *tekemmül*). *Esk.* **1.** Kemale erme, olgunlaşma. **—2.** *Tekemmül etmek*, gelişmek, olgunlaşmak, yetkinleşmek.

TEKEMMÜLAT, tı çoğl. a. (ar. *tekemmül*'ün çoğl. *tekemmülāt*). *Esk.* Olgunlaşmalar, kemale ermeler.

TEKENERJİLİ sıf. Hepsinin enerjisi aynı olan parçacıklar kümesi için kullanılır. (Eşanl. MONOENERJETİK.)

TEKEOĞULLARI, Eğirdir'de hüküm süren Hamitoğulları*nın Antalya kolunu oluşturan türkmen beyliği (1321-1423). Antalya'yı ele geçiren Hamitoğlu Dündar Bey, burasının yönetimini kardeşi Yunus Bey'e bırakınca, Tekeoğulları beyliği kurulmuş oldu (1321). Aynı yıl ölen Yunus Bey'in yerine oğlu Mahmut Bey geçti. Ancak, görevden alınan ilhanlı genel valisi Timurtaş'la birlikte Mısır'a kaçıp Memluklar'a sığınan Mahmut Bey orada hapse atıldı (1327). Bunun üzerine beyliğin başına geçen kardeşi Hızır Bey hastalandığından (1328), yönetimi öteki kardeş Dadı Bey ele aldı. Kıbrıslılar'la girişilen uzun savaşlar sonunda Kıbrıs kralı Pierre de Lusignan I'in işgaline uğrayan Antalya'yı (1361), Dadı'nın oğlu ve ardılı Küçük Mehmet Bey, Karamanoğlu Alaettin Ali Bey ve Alaiye beyleriyle güçbirliği yaparak geri aldı (1372). Onun torunu Osman Bey döneminde Antalya ve Teke ilini ele geçiren Yıldırım Bayezit, bölgeyi kendi oğlu İsa Çelebi'ye sancak olarak verdi (1390). Ankara* savaşı'ndan (1402) sonra Antalya dışındaki topraklarını geri alan Osman Bey, Korkuteli'ni beyliğin merkezi yaparak Timur'a bağlandı. Murat II döneminde Karamanoğlu Mehmet Bey ile anlaşarak Antalya'yı ele geçirmeye hazırlanan Osman Bey, bunu haber alıp Korkuteli'ne ani bir baskın yapan Osmanlılar tarafından öldürüldü (1423). Böylece Hamitoğulları gibi Tekeoğulları da ortadan kalkarken, tüm toprakları osmanlı ülkesine katılmış oldu.

TEKER a. (esk. türkç. *tekre*, daire, çember'den). **1.** Tekerlek: *Bisiklet, araba tekeri.* **—2.** *Teker meker yuvarlanmak*, döne döne yuvarlanmak; iyi durumunu birdenbire yitirerek kötü duruma düşmek. ‖ *Tekerine taş koymak, tekerine çomak sokmak*, bir kimsenin yolunda giden bir işini engelleyip aksatmaya çalışmak (tkz.).
—Ciltç. → YEKŞAH.
—Geom. Teker eğrisi, bir doğru üzerinde kaymadan yuvarlanan bir daireye değişmez biçimde bağlı olan bir noktanın çizdiği geometrik yer. (Teker eğrisinin parametrik denklemleri:

$$x = a(t - k.\sin t);$$
$$y = a(1 - k.\cos t)$$

biçimindedir. Nokta çemberin içinde ise teker eğrisinin büküm noktaları vardır; çemberin dışında ise teker eğrisi kıvrımlar gösterir.)
—Seram. Seramik tornasının üzerine yerleştirilen, alçıdan yapılmış, ince, daire biçiminde plaka. (Seramik hamuru bu teker üzerinde biçimlendirilir.)

◆ sıf. ve a. Teker biçimindeki şey için kullanılır: *Peynir tekeri.*

TEKERCİK a. Küçük tekerlek.
—Arkeol. Tunç çağının bazı kelt uygarlıklarında görülen, parmaklı küçük bir tekerlek biçiminde güneş simgesi. (Bazı uzun bronz iğnelerin tepesini süsleyen bu motif, tek başına takı olarak da kullanıldı; kimi uzmanlar para yerine kullanıldığını da savunurlar.)
—Mak. san. Hareketli bir makine parçasına kılavuz ya da destek görevi yapan küçük silindirsel ya da konik tekerlek. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Mak. san. Tekercik, bir kanal içinde yuvarlanıyorsa ya da bir çatalla tutuluyorsa, *basit*; bir ray üzerine ya da karşılıklı iki ray arasına yerleştirilmişse *boğazlı* olabilir. Genel mekanikte, özellikle bir çevreyi izlemek için (kamla kumanda) ya da döner bir parçayı kılavuzlamak için (bir torna tezgâhında izlenecek yatak), çok sayıda uygulaması vardır. Demiryollarında döner tablalar, döner köprüler, taşıyıcılar vb. konik tekercikler üzerinde hareket eder. Basit silindirsel tekercikler düşey mil ile taşıyıcısının deliği arasına yerleştirilir.

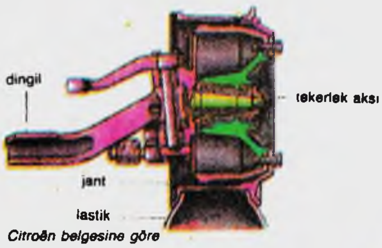
TEKERDİLLİKURBAĞAGİLLER a. Yetişkinleri değirmi dilli ve gözkapaklı olan, obrukönlü omurgalı, kuyruksuz amfibyumlar familyası. (Başlıca türleri desenli kurbağa, ebe kurbağa vb. Bil. a. *Discoglossidae; Arcifera* takımı.)

TEKERKÇİ → MONARŞİST.

TEKERKÇİLİK → MONARŞIZM.

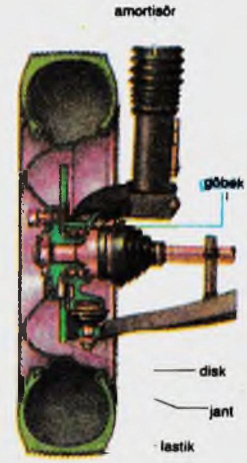
TEKERKLİK → MONARŞİ.

TEKERLEK a. **1.** Merkezinden geçen bir milin çevresinde dönen ve bir taşıtın zemin üzerine oturmasını ve bu zemin üzerinde hareket etmesini sağlayan çembersel organ; teker. (Bk. *ansikl.* böl. Bisikç. ve Oto.) **—2.** Bazı mobilyaların, eşyaların, bazı el arabalarının altına takılan ve her yöne dönebilen tekerlek biçiminde küçük parça. **—3.** *Arg.* Edilgin eşcinsel erkek. **—4.** *Tekerlek pabucu*, arabaların yokuş aşağı inme durumlarında hızlanmalarını önlemek amacıyla tekerlek altına konan ve arabaya zincirle bağlı bulunan demir parçası.
—Aktar. *Portatif tekerlek*, yerlerini değiştirmek için yüklerin altına yerleştirilen ve istenilen yöne çevrilebilen küçük tekerlek. (Sabit destekler üzerine monte edilen portatif tekerlekler, en az bir yüzleri düz olan koliler için bir yuvarlanma yolu oluşturabilirler.)
—Giz. bil. Işınlı biçiminden dolayı güneş simgesi. (Tekerlek tarotun temel gizlerinin onuncusudur; yeri göğe, kutsal olmayanı kutsala bağlayan aracın simgesidir. Çok kutsal olan tekerlekler [burçlar kuşağı ve katedral cephelerinin merkezindeki gül] genellikle latince *rota* adıyla adlandırılır.)
—Havc. *Kuyruk tekerleği*, bir uçak gövdesinin en arkasında yer alan küçük tekerlek.
—Oto. *Tekerlek aksı*, bir dingilin, tekerlek ile rulmanlarını taşıyan uçlarından her biri. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Tekerlek şaftı*, diferansiyelin hareketini devindirici tekerleğe ileten mil. ‖ *Bağımsız tekerlek*, rijit bir dingile bağlanmamış, şasiye ya da şasi çerçevesine tek başına eklemlenmiş tekerlek. ‖ *Devindirici tekerlek*, motorla kumanda edilen ve taşıtın çekişini sağlayan tekerlek. ‖ *Yedek tekerlek*, lastiği patlak bir tekerleğin yerine takılan tekerlek. (→ STEPNE.) ‖ *Yönlendirici tekerlek*, yaptığı hareketle, taşıtın yol boyunu izlemesini sağlayan tekerlek.
—Sil. Tırtıllı bir araçta, üzerinde tırtılın bulunduğu çembersel parça. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Gerdirme tekerleği*, tırtıllı araçlarda, tırtılın oturmasını ve gerilmesini sağlayan, boşa döner tekerlek. (Tankın önünde ya da arkasında yer alan gerdirme tekerleği, elle ya da otomatik olarak ayarlanabilen bir çatal ya da krank mili üzerine monte edilir. Geniş tırtıllı kimi tanklarda iki gerdirme tekerleği bulunur.) ‖ *Kılavuz tekerleği, destek tekerleği*, tank tırtılının üst şeridini taşıyan ve yönlendiren tekerlek. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Sütç. Kaşar ya da gravyer teymizlerinde olduğu gibi büyük boy yassı silindir biçiminde peynir.
—Tüt. Ekici tütün işlemesinde, demet ya da pastalların normal tav alabilmesi için ortada boşluk bırakılarak silindir biçiminde yapılan tütün istifi

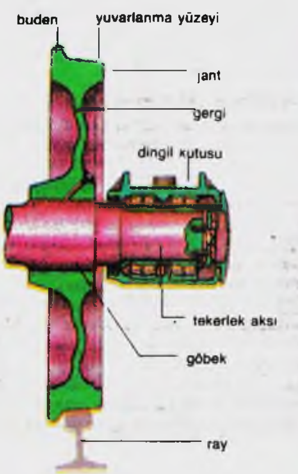
Citroën belgesine göre

◆ sıf. ve a. Tekerlek biçimindeki şey için kullanılır: *Bir tekerlek kaşar peyniri.*
—ANSİKL. Bisikç. Dolu tekerlekli scooterler dışında, bisiklet ve motosikletlerde, tekerlek göbeğinin jantla bağlantısı ya çelik tellerle ("piyano teli" denir) ya da çeşitli alaşımlardan yapılmış tellerle sağlanır. Çelik telli tekerlekler, genellikle bütün bisiklet ve motosiklet serileri ile arazi tipi motosikletlere (teller belli bir esneklik sağlar) donatılır. Temizlenmesi daha kolay olan ve bakım gerektirmeyen (akort edilecek teller yok) alaşım telli tekerlekler diğer bütün motosiklet tiplerinde kullanılır
—Dy. Demiryolu taşıtlarında tekerlekler dingillere bağlıdır; dingiller, yatak görevi yapan makaralı rulmanlarla donatılmış dingil kutuları içinde dönen dingil başları ya da tekerlek akslarıyla taşıtın ağırlığını taşır.
Tekerlekler uzun süre bir tekerlek gövdesi ile gövdenin jant kısmına sıcak olarak geçirilen bir bandajdan oluştu. Günü-

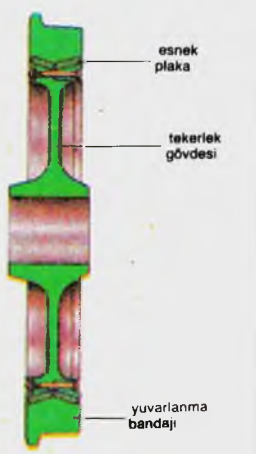

Citroën belgesine göre
bir otomobil tekerleğinin profili

bir yolcu vagonunun tekparça tekerleğinin kesiti

lastik bir metro ya da tramvay tekerleğinin kesiti

müzde, tekerlekler, tekparça halinde dökülmektedir (tekparça tekerlekler). Bandajın yuvarlanma yüzeyi kesik koni biçimindedir (eğimi genellikle 1/20 düzeyinde); bunun yararı dingili sürekli olarak yol eksenine ortalamak ve taşıt bir kurbada seyrederken, yolun daha uzun olduğu dış ray üzerinde yuvarlanma çapını artırmak, buna karşılık iç rayda azaltmaktır. Tekerlek bandajının çıkıntılı bölümüne buden* denir.

—Oto. Ana görevleri taşıtı taşımak olan tekerlekler, ayrıca, gerek önde, gerek arkada bulunan iki devindirici tekerlek sayesinde itmeyi, direksiyon simidiyle döndürülen ön tekerlekler sayesinde yön vermeyi ve son olarak fren ve askı donanımı desteklemeyi sağlar. Arazi taşıtlarında tekerleklerin dördü de hem devindirici, hem yönlendiricidir. Ağır taşıtlarda ise arkaya çift tekerlek takılır.

Tekerlek, metal bir jant*tan (eskiden çıkarılabilen), tekerleğin cıvata ya da somunlarla tespit edildiği bir göbek*ten oluşur. Lüks otomobillerde ve yarış arabalarında, dişli yivler yardımıyla tekerlekleri tespit etmeyi sağlayan birçok sistem başarıyla kullanılmıştır; ancak metal telli (vidalanmış ya da kaynaklanmış) tekerleklerle birlikte kullanılan bu sistemler, çelik sactan soğuk çekme tekerlekler ile hafif alaşımdan (alüminyum ve magnezyum) dökme tekerleklerin ortaya çıkmasıyla terk edilmiştir. Ayrıca takviyeli plastik malzemeden yapılmış tekerlekler de denenmiştir.

• *Tekerlek aksı.* Motorlu bir taşıtta aks, tekerleğe ve fren takımına destek görevi yapar. Aks, ön tarafta dingil pimi çevresinde yönlendirilebilir ve ön tekerlek aksları "parçalı" tip dingillerde olduğu gibi dingilin merkez bölümünden ayrı olarak düzenlenir. Ön tekerlekleri devindirici olan taşıtlarda, aks transmisyon miline bağlıdır ve aks taşıyıcısı denilen bir pim grubu tarafından taşınır.

—Sil. Tank kasası, değişik sayıda tekerlekler yardımıyla tırtılları üzerinde durur ve bu tekerlekler tankın ilerlemesini sağlar. Büyük tekerlekler küçüklerden daha kolay döner ve daha az ısınır, ancak tankın tırtıl üzerine uyguladığı basıncı düzenli bir biçimde dağıtamaz; işte bu nedenle, kimi kez, beşli kümeler halinde yerleştirilmiş birçok tekerlek sırası kullanılır. Genellikle konik silindirli rulmanlar üzerine monte edilen tekerlekler çamur ve tozdan korunmalıdır. Metal jantları çoğu kez kauçuk bir dış lastikle kaplanır ya da patlamaz bir lastikle donatılır.

Destek tekerlekleri, tırtıl şeridinin virajlarda gevşemesini önler, ancak zorunlu değildir; alman tankları Tigre ve Panther ile rus tankı T 34'te bu tekerlekler yoktur.

TEKERLEKLİ sıf. **1.** Tekerleği olan ya da tekerleği belirtilen sayıda, belirtilen nitelikte olan: *Tekerlekli araçlar. Üç tekerlekli, patlak tekerlekli bisiklet.* **—2.** Altına takılan bir tekerlekle hareket edebilen mobilya, eşya vb. için kullanılır: *Tekerlekli koltuk.* **—3.** *Tekerlekli sandalye,* yürüyemeyen bir kimsenin kendi başına bir yere gidebilmesi ya da bir hastanın, bir sakatın bir yere götürülmesi için kullanılan ikisi büyük ikisi küçük dört tekeri olan, arkalıklı oturma yeri.

TEKERLEKLİKURTLAR a. Suda yaşayan ve çok az sayıda belirli hücreden oluşan omurgasız hayvanlar şubesi. (Bil. a. *Rotifera.*) [Eşanl. ROTATORLAR.]

—ANSİKL. Tekerleklikurtlar çoğunlukla kirpikli protistlere yakın, sölomsuz, ikiyanlı bakışımlı, ufak boyda, triploblastik hayvanlardır. Başlıca özellikleri şöyle özetlenebilir: titreşen kirpik demetlerinden oluşan ve hareket etmeyi sağlayan bir döner organ; çiğneme levhalarından *(mastaks)* ve protonefridyumlardan oluşan bir yutak. Tatlısularda, denizde ya da yosunları örten ince su tabakasında yaşayan 2 000 kadar tekerleklikurt türü bilinmektedir. Hepsi anhidrobiyoz halinde yaşayabilir. Almaşık olarak döllenmesiz ve eşeyli kuşaklar halinde çoğalırlar: sonbaharda dişiler döllenmiş "uzun ömürlü yumurtalar" yumurtlar ve bu yumurtalar, gelişmeye başlamadan önce, elverişsiz doğa koşullarına (soğuk, kuraklık) uzun süre dayanabilirler. Tekerleklikurtlar beş sınıfa ayrılır: *Seisanidea, Bdelloidea, Ploimidea, Rhizotidea* ve *Collothecacea.*

TEKERLEKSİ sıf. Bot. Biçimi tekerleğe benzeyen. (Patates ve sarmaşık çiçeklerinde olduğu gibi, değirmi ve düz taçlara denir.)

TEKERLEME a. **1.** Tekerlemek eylemi. **—2.** Genellikle basmakalıp bir nitelik kazanmış söz, sözler.

—Ed. Masalın uygun yerlerinde kullanılan kalıplaşmış sözler. (Bk. *ansikl.* böl.) || Masalın başında şaşırtıcı, güldürücü olayların anlatıldığı bölüm. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Sey. oy. Ortaoyununda söyleşme bölümü içinde yer alan ve Kavuklu'yla Pişekâr'ın karşılıklı konuşmasına dayanan bölüm. (Arzbar* adı verilen takdim bölümünden sonra gelir. Bu bölümde Kavuklu, Pişekâr'a aralarında geçmiş gibi hayali bir olay anlatır, birbirini izleyen nükte ve cinaslarla asıl oyuna hazırlık yapılır. Ortaoyununda bedesten, helva, dilenci, telgraf, nargile, ördek, tramvay, darphane vb. adlar taşıyan çok sayıda tekerleme vardır.)

—ANSİKL. Masalcı uygun yerlerde belirli tekerlemeleri kullanır. Örneğin masala başlarken *"Bir varmış bir yokmuş...",* bitirirken *"Gökten üç elma düşmüş..."* şeklindeki tekerlemeleri yineler; masal kahramanlarının yolculukları *"Az gitmiş uz gitmiş..."* diye anlatılır vb.

• Masalın başında, asıl masaldan önce yer verilen tekerlemeler akıl ilkelerine, doğa kurallarına alabildiğine yan çizer; abartmalı çelişkileri sergiler: tası olmayan hamamcının kubbesi olmayan hamamında develer top oynar; çakmağı olmayan tüfekle doğmamış tavşan avlanır vb. Tekerlemeler baş uyaklar ve uyaklara, ses yinelemelerine, özgür çağrışımlara dayanır; bir bakıma gerçeküstücü şiire yaklaşır. (→ Kayn.)

TEKERLEMEK g. f. *Bir şeyi tekerlemek,* yuvarlamak.

◆ **tekerlenmek** dönşl. f. **1.** Yuvarlanmak, yuvarlanarak düşmek. **—2.** Durumu bozulmak, kötüye gitmek: *Borç alırken dikkat et, bir tekerlenirsen şirketi bir daha toparlayamazsın.*

TEKERLENME a. Tekerlenmek eylemi.

—Nörobiyol. *Tekerlenme tepkisi,* hayvanın düşerken ayaklarında görülen konum tepkilerinin tümü. (Ayaklar, vücudun, düşülecek yere en uygun biçimde varması için gerekli konumu alır. Bu tepkilerin duyumsal kaynağı labirent sistemi, görme sistemi ve vücut ağırlığının ayaklar üzerindeki basıncının deri yoluyla algılanmasıdır.)

TEKERLENMEK → TEKERLEMEK.

TEKERLİ sıf. Tekeri olan, tekerlekli.

TEKERLİ (Fuat ET-), ıraklı yazar (Bağdat 1927). Romanlarında (*l'Autre Visage* [fr. çev.], 1961; *l'Écho lointain* [fr. çev.], 1980), bir bunalım ve şiddet havası içinde, ülkesindeki köylülerin çetin yaşam koşullarını yansıtır.

TEKERRÜR a. (ar. *kerre*'den *tekerrür*). **1.** Bir kez daha olma; yinelenme: *Bu hareketinin tekerrürü halinde onunla bütün münasebetimi keseceğim.* **—2.** *Tekerrür etmek,* yinelenmek.

—Cez. huk. Bir suçtan mahkûm olan birinin, belirli bir süre içinde, yeniden suç işlemesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Cez. huk. Tekerrür, cezayı ağırlatıcı nedenlerden biridir. Yeniden suç işleyen kişi uslanmamış, suç işlemekte ısrarlı ve toplum için tehlikeli olarak görülür. Bu nedenle de ilk kez suç işleyenlerden farklı bir işlem görür ve cezası artırılır. Bir kimse, beş yıldan çok süreyle özgürlüğü bağlayıcı cezaya mahkûm olduktan sonra, cezasını çektiği veya ceza düştüğü tarihten başlayarak on yıl ve öteki cezalarda beş yıl içinde başka bir suç daha işlerse, yeni suça verilecek ceza altıda bire kadar artırılır. Yeni suç, önceki mahkûmiyete neden olan suç cinsindense, verilecek ceza altıda birden üçte bire kadar artırılır (Türk cez. k. md. 81). Türk ceza k.'na göre tekerrür durumu için şu koşulların bulunması gerekir: 1. bir cürümden dolayı verilmiş olan cezanın tümüyle çektirilmiş olması veya bu cezanın yasal nedenlerden biriyle (özel af, zamanaşımı) düşmüş bulunması; 2. ikinci bir suçun işlenmiş olması; 3. ikinci suçun belirli bir süre içinde işlenmesi.

İkinci suç için verilecek cezaya tekerrür nedeniyle yapılan artırma, hiçbir biçimde, önceki suç için verilmiş olan cezaların en ağırından çok olamaz (Türk cez. k. md. 81).

TEKERRÜRAT, -tı çoğl. a. (ar. *tekerrür*'ün çoğl. *tekerrürat*). *Esk.* Tekrarlanmalar.

TEKER TEKER be. Birer birer, ayrı ayrı: *Giderken hepsini teker teker öptü. İstediklerini teker teker söyle.*

■ **TEKESAKALI** a. Avrupa'da, Akdeniz havzasında ve Asya'nın ılıman bölgelerinde yetişen biryıllık, ikiyıllık ya da çokyıllık otsu bitki. (50 tür; bil. a. *Tragopogon;* bileşikgiller familyası.)

—ANSİKL. Tekesakalının yaprakları genellikle çok uzun olur; dilsi uzantılı kömeçler halindeki bileşik çiçekleri sarı ya da mor renktedir. Sarı iskorçina ve salsifis de denen tatlı köklü tekesakalı *(Tragopogon porrifolius)* almaşık dizili, ince uzun, sivri yapraklı, mor çiçekli bir bitkidir. Çok tatlı ve helmeli etli kökü için Avrupa'da sebze olarak yetiştirilir. Bileşiminde andızotu özüne benzer bir madde vardır, helmesi ve lezzeti bundan ileri gelir. Türkiye'de nadir bulunur.

Türkiye'de daha çok çayır tekesakalı *(T. pratensis)* ve büyük tekesakalı (*T. dubius* ya da *T. majus*) türleri bulunur ve bunların kökleri ve yaprakları sebze olarak kullanılır. Her ikisi de sarı çiçeklidir.

TEKESSÜF a. (ar. *kesâfet*'ten *tekessüf*). *Esk.* **1.** Koyulaşma. **—2.** Sıklaşma.

TEKESSÜR a. (ar. *kesr*'den *tekessür*). *Esk.* Kırılma.

TEKESSÜR a. (ar. *keşret*'ten *tekessür*). *Esk.* **1.** Sayıca artma, çoğalma. **—2.** *Tekessür etmek,* artmak, çoğalmak.

TEKEŞEYLİ sıf. Biyol. Hepsi bir cinsiyette olan bireylere ya da türlere denir.

TEKEŞLİ sıf. Tekeşlilik sistemine uyan kişi için kullanılır. (Eşanl. MONOGAM.)

TEKEŞLİLİK a. Erkeğin aynı zamanda birden fazla kadına ve kadının birden fazla erkeğe eş olamadığı toplumsal sistem. (Tekeşlilik hem ÇOKKARILILIK'a, hem ÇOKKOCALILIK'a karşıttır. Bunların ikisi de ÇOKEŞLİLİK'i gerçekleştiren toplumsal sistemlerdir.) [Eşanl. MONOGAMİ.]

TEKEVRELİ a. Ruhbil. BİRYANLI'nın eşanlamlısı.

TEKEVVÜN a. (ar. *kevn*'den *tekevvün*). *Esk.* **1.** Oluş, meydana geliş, olma. **—2.** *Tekevvün etmek,* olmak, oluşmak.

—Esk. biyol. *Tekevvün-i ferdi,* bireyoluş. || *Tekevvün-i nevi,* soyoluş.

—Esk. fels. *Tekevvün-i evvel,* önoluş.

—Esk. jeol. *Tekevvün-i cibal,* dağoluş.

TEKEVVÜNAT, -tı çoğl. a. (ar. *tekevvün*'ün çoğl. *tekevvünât*). *Esk.* Meydana gelişler, oluşlar.

TEKEVVÜNİ sıf. (ar. *tekevvün* ve *i*'den *tekevvüni*). *Esk.* Oluşla ilgili.

TEKEYYÜS a. (ar. *kiyaset*'ten *tekeyyüs*). *Esk.* **1.** Zeki, akıllı görünme. **—2.** Zarif şekilde hareket etme.

TEKEZADE (Sait) → SAİT BEY Tekezade.

TEKFAZLI sıf. Elektrotekn. Basit alternatif gerilimler ya da akımlar ve bu akımları

üretmeye ve kullanmaya yarayan aygıtlar için kullanılır.

—ANSİKL. Konut donanımlarının birçoğu, üçfazlı dağıtım şebekesinin bir hat iletkeniyle nötr iletkeni arasına bağlı tekfazlı donanımlardır, gerilim genellikle 220 V'tur. Özel frekanslı (25 Hz ya da 16 2/3 Hz) tekfazlı şebekeler, genellikle demiryolu donanım ve araçlarını beslemede kullanılır. || *Tekfazlı doğru akım sistemi*, akım dağıtımının tekfazlı olarak yapıldığı ve bu akımın daha sonra, doğru akım motorlarını beslemek üzere doğrultulduğu elektrikle cer sistemi. (Bu sistem özellikle döner çevirici grupları olan lokomotiflerde kullanılır.)

TEKFİL a. (ar. *kefalet*'ten *tekfil*). *Esk.* **1.** Bir kimseyi kefil gösterme. **—2.** Kefil ettirme.

TEKFİN a. (ar. *kefen*'den *tekfin*). *Esk.* **1.** Kefene sarma, kefenleme. **—2.** *Tekfin etmek*, kefenlemek.

TEKFİR a. (ar. *küfr*'den *tekfir*). *Esk.* **1.** Bir kimseyi yaptığı hareketten ya da söylediği sözden dolayı kâfir sayma. **—2.** *Tekfir etmek*, kâfir saymak.

TEKFUR a. (erm. *takovor*'dan taçlı, taç sahibi anlamında *tekfur* ya da *takfor*). Tar. Bizans devletinde vali ve derebeylerin unvanı.

—ANSİKL. Bizans İmparatorluğu'nun özellikle çöküş döneminde büyük önem kazanan başına buyruk tekfurlar, XIII. yy. başlarında Osmanlı uç beyliğinin kuruluşundan Orhan Gazi (1326-1360) ve Murat I (1360-1389) dönemlerinin sonuna kadar sınır valileri olarak Türkler'e karşı yaptıkları savaşlarda sürekli toprak yitirmekle, Osmanlı devletinin genişlemesinde de kendi zararlarına önemli rol oynadılar. İstanbul'un fethi üzerine (1453) Bizans İmparatorluğu'yla birlikte, "tekfur" unvanı da ortadan kalktı.

■ **Tekfur sarayı,** İstanbul'da Edirnekapı'nın K.'inde, surlar yakınında bizans sarayı; Haliç'e hâkim bir tepede surlara bitişik olarak yapılmıştır. Bizans saraylarından ve büyük Blakhernai saray kompleksinden günümüze oldukça sağlam olarak ulaşan tek örnek olması açısından önemlidir. O dönemdeki adı kesinlik kazanmamış olan yapı, genellikle yanlış olarak, Konstantinos Porphyregenetos sarayı olarak adlandırılır. Daha sonraki onarımlarla özgünlüğü bozulmasına karşılık, XI.-XII. yy.'larda Komnenoslar dönemine (büyük bir olasılıkla, Manuel Komnenos I) tarihlendirilen sarayın ön cephesi, yanlarda iki duvarla sınırlanmış bir avluya açılır. Zemin katın çifte kemerli revakı ve üstteki iki katta yer alan pencerelerin çevreleri zengin tuğla süslemelidir. Zemin kat sütunların taşıdığı tonoz örtülü bir hol biçimindedir. Kalıntılardan üst katların ahşap döşemeli oldukları ve yapının kiremit kaplı bir çatıyla örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Üst katın Haliç yönünde bir balkon, kente bakan yönündeyse çok küçük bir ibadet nişi vardır. Yapı günümüzde onarılmıştır (1955-1970).

TEKFURDAĞI → TEKİRDAĞ.

TEKGENLİK a. İnsan evriminin bir tek köke, hatta tek bir çifte dayandığını savunan kuram.

Tek gıda-iş sendikası. 1952'de sekiz sendikanın bir araya gelmesiyle Türkiye Tekel işçileri sendikaları federasyonu adıyla kuruldu. 1954'te Türkiye Tütün, müskirat ve yardımcı işçileri sendikası olarak ad değiştirdi. 1961'de Türk tütün, müskirat gıda ve yardımcı işçiler federasyonu oldu. 1968'de, daha önce bu federasyondan ayrılan üç sendika ile Türkiye Toprak mahsulleri ofisi gıda işçileri sendikası ve sekiz yerel sendikanın katılımıyla kurulan Tüm gıda-iş sendikası ile birleşerek Tek gıda-iş sendikası adını aldı. 1983'te Yeni sendikalar yasası'na uygun olarak gerekli tüzük değişikliğini yaptı. Türk-İş'in kurucu üyeleri arasında yer alan Tek gıda-iş sendikası, kendi iş kolunda Türkiye'nin en büyük (100 000'in üstünde üye) sendikası konumundadır.

TEKGÖVDELİ sıf. Havc. Hareketli bölümlerinin kaplaması, çeşitli burulma, kayma ve bükülme kuvvetlerini soğuran bir yapı (uçak, özellikle de gövdesi) için kullanılır.

TEKGÖZLÜ sıf. ve a. Biyol. Tekgözlülük ağır kusuru bulunan ucubeye denir.

TEKGÖZLÜLÜK a. Biyol. İki göz çukurunun, aradaki yapıların yokluğuyla birlikte, değişik ölçüde birbiriyle kaynaşmasıyla kafatasında görülen doğuştan biçim bozukluğu. (En ileri derecesinde ortada tek göz görülür.)

TEKHALOJENLİ sıf. Org. kim. MONOHALOJENLİ'nin eşanlamlısı.

TEKHECELİ sıf. **1.** Bir tek hecesi olan bir sözcük, bir dize için kullanılır. **—2.** Sözcüklerinin çoğu (özellikle de kökler) tek heceden oluşan diller için kullanılır.

TEKHECELİLİK a. Dilbil. Tekheceli dillerin özelliği.

TEKHIZLI sıf. Tümü aynı hızda olan parçacıklar için kullanılır. (Eşanl. MONOKİNETİK.)

TEKHNİTES, Hellenistik çağda ve Roma döneminde, güçlü loncalar oluşturmuş, tiyatro gösterileri yapmak ve çeşitli yarışmalara katılmak amacıyla tüm yunan dünyasını dolaşan sanatçıları belirten yunanca sözcük.

TEKİD → TEKİT.

TEKİDAT, -tı çoğl. a. (ar. *te'kîd*'in çoğl. *te'kîdât*). *Esk.* **1.** Sağlamlaştırmalar. **—2.** Yinelemeler.

TEKİDEN be. (ar. *te'kîd*'den *te'kîden*). *Esk.* **1.** Sağlamlaştırarak, kuvvetle. **—2.** Üsteleyerek, önceden yazılan bir yazıyı tekrar ederek.

TEKİDNAME a. (ar. *te'kîd* ve fars. *name*'den *te'kîd-nâme*). *Esk.* Bir süre önce yazılmış bir yazıyı tekrarlayan yazı, üsteleme yazısı.

TEKİL a. Dilbil. Sayı kategorisinde, ya sayılabilir adların tekilliğini *(adam / adamlar)*, ya sayılamayan adlarda sayı karşıtlığının bulunmadığını ya da topluluk adlarının çoğulluğunu, sayılabilir adların toplu kullanımını gösteren durum.

◆ sıf. Tekil durumunda olan, tekillik belirten: *Tekil adlar. 1. tekil kişi.*

—Ceb. *Tekil matris*, determinantı sıfıra eşit olan kare matris.

—Dilbil. *Tekil dönüşüm*, üretici dilbilgisinde, tabanın ürettiği bir tek dizi üstünde yapılan dönüşüm. (Edilgen, olumsuz, soru ve tumturak dönüşümleri genelleşmiş dönüşümlerin karşıtıdır.)

—Fels. Skolastik ve klasik terminolojide, bireyin kendine özgü kişiliğini oluşturan şeye denir. (*Logique de Port-Royal*'de [Port-Royal mantığı] şöyle denir: "Eğer bir önermenin öznesi, Louis XIII'ün La Rochelle'i aldığını söylediğimde olduğu gibi tekilse, o önermeye *tekil* önerme denir" [2, 3].) || Leibniz'de, bir bireye ait ya da ona ilişkin olan şey için kullanılır: "Biçim bakımından tekil önermeler, tümellerin kapsamına girerler" (*Nouveaux Essais*, 4, 17, 8). || Hegel'de, tekillikle ilgili.

—Geom. Bir eğrinin ya da bir yüzeyin ne bayağı ne de düzgün olan noktası için kullanılır. (Durağan noktalar, büküm noktaları, köşeli noktalar ya da dönüm noktaları buna örnek oluşturur.) || Kimi kez bütün çemberleri bir noktada birbirine teğet olan bir çember demeti için kullanılır. || Sarmallar gibi, ya da sonuşmaz bir çemberi ya da sonuşmaz bir noktası olan sonsuz eğri kolları için kullanılır.

—Mant. "Bazı generaller beceriklidir" tipinden tikel önermelere karşıt olarak, "Sezar beceriklidir" tipinden, öznesi bir birey olan önermeye denir.

Tekfur sarayı
İstanbul

—Mat. çözlm. *Tekil integral* ya da *tekil çözüm*, bir diferansiyel denklemin, çözümlerinin genel biçiminden araştırılarak elde edilmeyen, çoğu kez besbelli olan çözümü. || *Bir f fonksiyonun temel tekil noktası*, *f* nin Laurent serisine açılımında, sıfır olmayan, sonsuz sayıda negatif indisli katsayıları olan z_0 noktası. (Bu durumda *f*, z_0 dolayında meromorf değildir.) || *Bir fonksiyonun yalıtık tekil noktası*, kutup ya da temel tekil nokta (z_0 tekilse bu fonksiyon, merkezi z_0 da olan bir daire üzerinde bir holomorf fonksiyona uzatılamaz.)

TEKİL (Füruzan), türk atlet ve yönetici (İstanbul 1914). Atletizme Fenerbahçe'de başladı (1929). 400 m'de 51,1'lik bir derece elde etti (1937). *Fener* (1945) ve *Sarı-lacivert* (1948) adlı spor dergilerini çıkardı. İstanbul'dan DP milletvekili seçilerek iki dönem TBMM'de yer aldı (1950-1957). Anadolu ajansı genel müdürlüğü (1958-1960), Futbol federasyonu başkanlığı (1976-1977) yaptı. *Atletizmde koşular* (1942) ve *Politika aslanı* (1974) adlı iki kitap yayımladı.

TEKİL (Neriman), türk atlet ve yönetici (İstanbul 1918). Atletizme sprinter olarak Fenerbahçe'de başladı (1928). 100 m'de 11,6, 200 m'de 22,5 ile Türkiye gençler, 200 m engellide 27,1 ile Türkiye rekorlarını kırdı (1938). İki kez milli takımda yarıştı (1939,1940). Atletizmi bıraktıktan (1945) sonra yönetici olarak çalıştı. *Atletin sesi* adlı bir dergi yayımladı (1962). Atletizm federasyonu asbaşkanlığı (1963) ve İstanbul bölgesi atletizm ajanlığında (1976) bulundu.

TEKİLİŞLEM a. Bilş. Yalnızca bir merkezi birimi bulunan ve bu birimde her anda yalnızca tek bir işin yapılabildiği bir bilgiişlem sisteminin çalışma biçimi.

TEKİLLEYİCİ a. Dilbil. Slav dilbilgisinde, bir bireyin bütünle karşılaştığını gösteren türev nitelikli oluşum.

TEKİLLİK a. Dilbil. Yalıtılabilir tek bir kendiliği belirten sayı kategorisinin ayırıcı özelliği.

—Fels. Klasik felsefeci ve mantıkçılarda, tekil bir varlığın ayırtedici özelliği. || Hegel'de, evrensellik ve tikellikten sonra, kavram'ın üçüncü belirlenimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Geom. Bir eğrinin ya da bir yüzeyin bir tekil noktada ortaya çıkan özel durumu.

—ANSİKL. Fels. Hegel'e göre "tekillik (alm. *Einzelheit*), tekil insanlardan, eşyalardan söz ederken yaptığımız gibi, yalnızca *dolaysız* tekillik olarak düşünülmemelidir" (*Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* [Felsefi bilimler ansiklopedisi], 163); tekillik, kendisine ait olan evrensellik ve tikelliğin somut bir gerçeklik içinde birlikte düşünüldüğü birliği tanımlayan bir mantık terimidir: "Tekil, bir kavramdan gelmesi dışında, somut olanla aynı şeydir; dolayısıyla bir evrensel olarak, kendisiyle olumsuz anlamda özdeşlik olarak ortaya konmuştur" *(ay. ypt.)*.

Latife Tekin

TEKİLPROGRAMLAMA a. Bilş. Bir bilgisayarın işletim sistemini, o an çalışmakta olan program tamamlanmadan yeni bir programın başlayamayacağı biçimde düzenleme.

TEKİLPROGRAMLI sıf. Bilş. Tekilprogramlama için düzenlenmiş.

TEKİN sıf. **1.** İçinde kimse bulunmayan, boş. **—2.** Tehlikelerden uzak, huzurlu, sakin: *Gecelemek için tekin bir yer aradık.* **—3.** *Tekin değil,* cin, peri vb. doğaüstü güçlere bağlı olarak tehlikeli, uğursuz sayılan yer ya da zaman; kendisinde doğaüstü güçler bulunduğuna, bu güçle kötü işler yapabileceğine inanılan insan ya da hayvan için kullanılır: *Gecenin tekin olmayan saatlerinde, tekin olmayan sokaklarda dolaşmak. O sakat kızla uğraşmayın, tekin değildir.*

TEKİN (Şinasi), türk dilbilimci (Balıkesir 1933). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı bölümü'ndeki (1950-1953) öğrenimini, Hamburg Üniversitesi'nde tamamladı; A. von Gabain'in yanında eski uygurca üzerine doktorasını yaptı (1968). Erzurum Atatürk üniversitesi'nde doçent (1961) ve profesör (1964) oldu; Harvard Üniversitesi'ne girdi (1965). Burada Prof. F. İz ile birlikte *Türklük bilgisi araştırmaları dergisi-Journal of Turkish Studies*'i çıkarmaya başladı (1977). Türkçe kaynak yapıtların tıpkıbasımlarını yayımlamak için "Doğu dilleri ve edebiyatlarının kaynakları" dizinini kurdu. Başlıca yapıtları: *Maitrisimit nom bitig. Berliner Turfantexte IX* (1980, 2 c), *Buddhistische Uigurica aus der Yüan Zeit* (1980). Ayrıca birçok bilimsel dergide yayımlanmış yazıları vardır.

TEKİN (Latife), türk yazar (Kayseri 1957). Beşiktaş kız lisesi'ni bitirdi. Bir süre İstanbul Telefon başmüdürlüğü'nde çalıştı. Romanlarında (*Sevgili arsız ölüm* [1983], *Berci Kristin çöp masalları* [1984], *Gece dersleri* [1986], *Buzdan kılıçlar* [1989]) doğup büyüdüğü köyün, İstanbul'daki gecekondu mahallelerinin yaşamını, geçim kavgasını, yoksulların konumunu, köşeyi dönmeye çalışanların serüvenlerini anlattı; bu çevrelerdeki halkın boş inançlarını, korkularını, hayallerini sergiledi. Kahramanlarıyla birlikte romanlarının anlatıcısını da, konu edindiği yoksulluk kültüründen kaynaklanan yazın dışı bir dille konuşturur. (→ Kayn.)

TEKİNDAĞ (Şahabettin), türk tarihçi (İstanbul 1918 - *ay. y.* 1983). Kabataş erkek lisesi'nden (1938) sonra bitirdiği İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi tarih bölümü'nde (1942) asistan olarak göreve başladı. Bilimsel araştırma için gönderildiği Paris'ten yurda döndükten sonra doçent (1954) ve profesör (1963) oldu. Türk tarih kurumu, Fatih anıtını yaptırma derneği ve Atatürk devrimleri araştırma enstitüsü üyeliklerine seçildi. Çeşitli süreli yayınlarda tarihle ilgili pek çok bilimsel makalesi yayımlandı. İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi tarih bölümü yeniçağ tarihi kürsüsü anabilim dalı başkanı olarak öldü. Başlıca yapıtları: XIV. yy. Mısır tarihine ilişkin araştırmaları içeren *Berkuk devrinde Memluk sultanlığı* (1961), *Türk kültürü ile ilgili konferanslar* (1966), *Tarihi eserlerden seçilmiş eski metinler için sözlük* (1971).

TEKİNDOR (Çetin), türk tiyatro oyuncusu (Sıvas 1945). Ankara Devlet konservatuvarı'nı bitirdi, aynı yıl Ankara Devlet tiyatrosu kadrosuna katıldı (1970). *Andorra* (1972), *Yeni acılar* (1978), *Kim korkar hain kurttan* (1987), *İkinci bölüm* (1992) gibi pek çok oyunun yanı sıra *Küçük Ağa* (1984) ve *Dönemeç* adlı TV filmleri ile, *Yavrularım* (B. Olgaç, 1985) ve *Kaçamak* (B. Sabuncu, 1988) gibi filmlerde rol aldı. 1988'de, devlet tiyatrosu oyunculuğuna ek olarak, Bilkent üniversitesi Müzik ve sahne sanatları fakültesi tiyatro ana sanat dalı ile Hacettepe üniversitesi Devlet konservatuvarı tiyatro bölümünde öğretim üyeliği görevini üstlendi.

TEKİNER (Mehmet Efdalettin), türk tarihçi (İstanbul 1870-?). Öğrenimini Mülkiye mektebi ve Hukuk fakültesi'nde gördükten sonra aynı okullarda ve Darülfünun'da tarih öğretmenliği yaptı. Babıâli'de Amedi kalemi hülefası oldu. Hapishaneler umum müdürlüğü görevinde de bulundu. Kurucuları arasında yer aldığı *Tarih-i osmani encümeni mecmuası* ile *Mülkiye mecmuası*'nda tarih konusunda makaleler yayımladı. Başlıca yapıtları: *İslam tarihi, Tarih haritaları, Osmanlı tarihi, Coğrafyayı Umrani, Abdurrahman Şeref Efendi, Osmanlı ihtilalleri, Alemdar Mustafa Paşa.*

TEKİNSİZ sıf. Tekin olmayan, uğursuz.
◆ a. Topbil. Tabu.

TEKİNSOY (Ergun), türk kemancı (İstanbul 1936). Sekiz yaşında kemana başladı. İstanbul Belediye konservatuvarı'nı bitirdi (1959). İstanbul Senfoni orkestrası'nda çalmaya başladı (1961). Viyana Senfoni orkestrası'nın birinci kemanlar bölümünde konuk sanatçı olarak yer aldı. Cenevre Suisse Romande orkestrası'nın sınavlarını kazanarak orkestranın birinci kemanlar bölümünde 11 yıl çalıştı. Çeşitli ülkelerde konserler verdi. 1979'da İstanbul Devlet opera ve balesi'nin baş kemancılığına atandı. Ayrıca İstanbul Belediye konservatuvarı'nda keman dersleri vermektedir.

TEKİR sıf. Postu koyu renk çizgi ve beneklerle süslü gri ya da boz olan kedi için kullanılır.

TEKİR dağı, eskiden en yüksek kesimine Ganos dağı da denilen Işıklar* dağı kütlesinin tümü için bazı yayınlarda kullanılan ad..

TEKİR çukuru → ECEMİŞ çukuru.

TEKİR KAYABALIĞI a. Sıcak, ılık ve az serin denizlerin 75 m'ye kadar inen kıyı kesimlerinde dibe bağımlı yaşayan kemiklibalık. (Bedenin enine kesiti yuvarlakçadır. Tekir kayası da denen bu balığın ağzı büyük, gözleri iridir ve başın ön kesimindedir. İki karın yüzgeci yan yana gelerek tutunma olanağı veren bir çekmene dönüşmüştür. Etçildir. Bil. a. *Gobius cruentatus;* kayabalığıgiller familyası; boyu 18 cm'ye kadar.)

TEKİRBALIĞI a. Zool. Genellikle sıcak ve ılık denizlerin en çok 300 m'ye inen kumlu, çamurlu diplerinde yaşayan kemiklibalık. (Bil. a. *Mullus surmuletus;* barbunyagiller familyası.)

TEKİRDAĞ (59), Marmara bölgesinin Trakya bölümünde il; 468 842 nüf. (1990); 6 218 km²; merkez ilçe dışında 8 ilçe, 10 bucak, 282 köy. Merkezi *Tekirdağ,* 80 442 nüf. (1990).

Marmara denizi kıyılarından Ergene havzasına ve K.-D.'da Istrancalar'a kadar uzanan il toprakları, jeomorfoloji bakımından Trakya'nın üç büyük birimi üzerinde yayılır. Ortada Ergene, Hayrabolu ve Çorlu dereleri gibi akarsuların vadileriyle hafifçe yarılmış, yükseltisi 100-150 m arasında değişen Pliyosen tortullarıyla ve alüvyonlarla kaplı Ergene havzası yer alır. Bu havzayı Marmara denizi'nden, bazı kesimleri 200 m'yi aşan ve genellikle Oligosen'in kumlu, killi çökellerinden oluşan dar bir sırtlar alanı ayırır. Burada yer yer G.-B.-K.-D. doğrultusunda çizgisel biçimde sıralanmış görünen genç bazaltik lavlardan oluşan tepeler vardır (Beşik tepe; 337 m). Bu sırtlar alanı G.-B.'ya doğru giderek yükselir ve çekirdeğinde kristalli kayaçların da yer aldığı ve K. Anadolu fayının uzantıları ile sınırlanmış dik yamaçlı bir kütle olan Işıklar dağına (esk. Ganos dağı; 924 m) geçilir. İlin B. sınırını, Hayrabolu deresini B.'dan kuşatan ve yer yer 300 m'yi aşan Oligosen tepeleri meydana getirir. Bu tepeler G.'de, dik bir yamaçla Evreşe ovasına inen Kurudağ'la (ya da Korudağ; 676 m) son bulur. Engebeliğin özelliği nedeniyle ilin Marmara denizi'ne dökülen akarsuları çok eğimli ve kısadır. İlin başlıca akarsuları (Çorlu deresi, Anadere, Hayrabolu deresi) Ergene havzasının eksenini izleyen Ergene ırmağına yönelirler. Ancak, G.-B.'da Kavak deresi, Işıklar ve Kurudağ kütlelerini yararak, Saros körfezine dökülür. İl topraklarının büyük kesimi Marmara iklim tipinin yayılış alanı içinde yer alır. Yazlar sıcak (Tekirdağ temmuz ayı sıcaklık ort. 23,3 °C), kışlar serindir (Tekirdağ ocak ayı sıc. ort. 4,4 °C); ama bu mevsimde sıcaklık, özellikle daha karasal olan iç kesimlerde – 10 °C'ın altına inebilir (Tekirdağ en düşük sıcaklık – 13,5 °C). Yüksek kesimler bir yana bırakılırsa, il toprakları orta derecede yağışlıdır (Tekirdağ yıllık ortalama 583 mm); yaz en kurak, kış en yağışlı mevsimdir.

Tekirdağ ilinde ortalama nüfus yoğunluğu km²'ye 75 kişi ile Türkiye ortalamasını biraz aşar. Nüfusun yarıdan biraz çoğu

TEKİRDAĞ

(% 55) kentsel yerleşmelerde yaşar. Kentli nüfusun % 60 kadarı da ilin iki büyük merkezi olan Tekirdağ ve Çorlu'da toplanmıştır. Diğer kentsel yerleşmeler nüfusları 8 000 - 20 000 arasında değişen kasabalar görünümündedir. İl düzeyinde yıllık ortalama nüfus artışı (‰ 32,8), Türkiye ortalamasının (‰ 21,78) biraz üstündedir. Bu bakımdan ilçeler arasında da önemli ayrılıklar vardır; Hayrabolu ve Muratlı'da bu oran ya çok düşük (% 3,1) ya da yok gibidir, yakın yıllarda önemli bir sanayi merkezi durumuna gelen Çerkezköy'deyse çok yüksektir (‰ 65).

Makineli tarıma elverişli düzlüklerin geniş yer kaplaması, İstanbul gibi büyük bir tüketim merkezine yakınlığı ve elverişli ulaşım koşulları gibi nedenlerle Tekirdağ'da tarım çok gelişmiştir. Tarım alanlarının oranı il alanının % 66'sı gibi yüksek bir rakama ulaşır. En geniş yeri (tarım alanlarının % 57,6'sı), başta buğday olmak üzere, çeşitli tahıllar kaplar. Ama ilin en çarpıcı özelliğini, tarım alanlarının % 37 kadarına eşit yer tutan ayçiçeği üretimi oluşturur. Türkiye'de üretilen ayçiçeğinin % 15,5'ini Tekirdağ sağlar. İlde eskiden kolza da üretilirken, bu ürün 1985'ten sonra terkedilmiştir. Şekerpancarı, yumrulu bitkiler ve özellikle Marmara kıyılarında geniş alanlara yayılan üzüm, ilin diğer önemli ürünleridir. En önemli yeraltı kaynağı Malkara ve Saray çevresindeki zengin ama orta kaliteli linyit yataklarıdır. Ayrıca, Şarköy çevresinde asbest, Saray'ın kuzeyinde Istrancalar kesiminde manganez yatakları vardır. İlin Marmara kıyıları geçen yüzyıldan beri potansiyel petrol alanı olarak incelenmiş ve bazı dönemlerde küçük ölçüde üretim de yapılmıştır. Bu yöredeki çalışmalar sürdürülmektedir. Tekirdağ'ın il olarak Türkiye sanayisindeki payı giderek artmaktadır. İmalat sanayisinde 1975'te % 0,51 olan bu pay 1983'te % 1,17'ye yükselmişti. Bu hızlı gelişmede, kalkınmada öncelikli yöre olanakları sağlanan Çerkezköy yöresindeki çok çeşitli ve büyük sanayi kuruluşları başlıca rolü oynamıştır. Türkiye'nin büyük kuruluşları arasında sayılan yirmiden çok işletmenin bulunduğu ve ürünlerini aynı zamanda yurtdışında da pazarlayan bu yörede 1970'ten bu yana besin, bitkisel yağ, sentetik iplik, halı, elektrikli aletler, çeşitli metal eşya ve özellikle tekstil sanayisi gelişmiştir. Bu yöre dışında ilin diğer bir sanayi alanı Tekirdağ kentidir (özellikle rakı ve şarap üretimi). İlin ulaşım yolları üzerinde stratejik bakımdan çok önemli bir konumu vardır: İpsala kapısına giden E-84 karayolu ilin G. kesimini, Kapıkule'ye giden E-80 karayolu ile demiryolu, ilin orta kesimini izler. Başlıca limanları Tekirdağ ve Marmara Ereğlisi'dir. Tekirdağ limanının önemi, Çerkezköy sanayi yöresinin gelişmesine koşut olarak giderek artmıştır. Turizm, özellikle de iç turizm, ilin Marmara kıyıları boyunca yakın yıllarda çok gelişmiş ve bu kıyılar çok kısa aralıklarla birbirini izleyen yazlıklar ve turistik kuruluşlarla dolmuştur.

TEKİRDAĞ, Antikçağ'da önce **Bisanthe,** daha sonra **Rhaidestos,** bu nedenle batı dillerinde uzun süre **Rodosto;** Osmanlı döneminde önce **Rodoscuk** sonra **Tekfurdağı.** İstanbul'un 131 km B.'sında, Marmara denizi kıyısında kent, aynı addaki ilin merkezi; 80 442 nüf. (1990).

• COĞRAFYA. İstanbul bir yana bırakılırsa, Trakya'nın Edirne'den sonra ikinci büyük kenti olan Tekirdağ, K. Marmara kıyı çizgisinin oluşturduğu geniş bir yayın gerisindeki küçük bir koyun kenarında kurulmuştur. Kıyıya yakın kesimi ölü yalıyarlar üzerinde yer alan kent, basamaklar halinde geriye doğru yükselen yamaçlar ve bu yamaçları kesen Ördeklidere'nin tabanında yayılır. İş ve ticaret merkezi, yönetim binaları ve küçük bir park, kıyı gerisindeki ilk basamakta, batıya doğru hafif bir eğimle uzanan bir ana cadde üzerinde ve çevresinde toplanmıştır. Tarihi bazı yapılar (cami, hamam, bedesten) da kentin bu eski çekirdeğindedir. Kentin D. girişinde kentlerarası otobüs terminali, son yıllarda büyük gelişme gösteren kıyı kesiminde ise çağdaş konutlar, karayolu boyunca sıralanan ve daha çok yolculara hizmet veren bazı işyerleri ile gazinolar ve yeni liman kuruluşları yer alır. XVIII. yy.'da Osmanlı devletine sığınarak yaşamının bir kısmını bu kentte geçiren ve burada ölen ünlü macar milliyetçisi Rákóczy'nin oturduğu ve 1966'da müze haline getirilen ev de kentin B. kesiminde, yalıyarların hemen gerisindedir.

Tekirdağ genel görünüm

İstanbul'dan başlayan ve Marmara kıyılarını izleyerek sınırlarımız ötesinde Balkan yarımadasının içerlerine uzanan önemli bir yol (E-25) ile, verimli ve yoğun bir tarım alanı olan Ergene havzasından Marmara kıyısına inen en kısa yolların kavşağında bulunan kentin bu konumu aslında önemli bir liman olmasına çok elverişlidir. Ancak, bir yandan doğal bir limandan yoksun oluşu, öte yandan İstanbul'un rekabeti nedeniyle bu işlevi; zengin artülkesine karşın fazla gelişememiştir. Bununla beraber, Tekirdağ geçen yüzyıllarda Ergene havzasının tarım ürünlerinin (özellikle buğday) ihraç edildiği oldukça hareketli bir iskele olarak rol oynamıştı. 1890'da yaklaşık 23 000 nüfuslu orta büyüklükte bir kent idi. Ama, Balkan savaşı sırasında ve Birinci dünya savaşı sonunda uğradığı işgaller nedeniyle hemen hemen yarı yarıya tenhalaştı. Cumhuriyet dönemindeki ilk sayımda (1927) ancak 14 387 kişi olan nüfusu 1950'li yılların sonlarına kadar uzun bir duraklama geçirdi; 1950' de 15 696 iken, daha sonra giderek büyüyen bir hızla artarak 1960'ta 23 987'ye, 1970'te 35 387'ye, 1980'de 52 093'e ulaştı; 1990'da ise 80 000'i aştı. Kentte en gelişmiş sanayi kolları besin ve ispirtolu içki (Tekel şarap ve rakı fabrikaları) sanayileridir. Yakın çevresindeki kıyılarda gelişen yaz turizmi, Çerkezköy'de doğan yeni sanayi yöresi, Tekirdağ ve Bandırma limanları arasında birkaç yıl önce başlayan ro-ro seferleri kente yeni işlevler ve hareketlilik kazandırmıştır.

• TARİH. Coğrafi konumu nedeniyle stratejik önem taşıyan bir geçit bölgesinde bulunan kentin eski adının (Tekfurdağı), güney-batı'sında uzanan ve bizans tekfurlarının adıyla anılan dağ kütlesinden geldiği ileri sürülür. Avrupa'yı Asya'ya bağlayan İstanbul ve Çanakkale boğazları arasında yer alan kent, kuruluşundan sonra sırasıyla Traklar (İ.Ö. 4000), Phrygialılar (İ.Ö. 1200), Makedonyalılar (İ.Ö. 725), Romalılar (İ.Ö. 168) ve Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi üzerine (İ.S. 395) payına düştüğü Bizanslılar'ın (Doğu Roma İmparatorluğu) egemenliğinde kaldı. Dördüncü haçlı seferi sırasında İstanbul'da kurulan Latin İmparatorluğu'nun denetimine girdi (1204). Latin İmparatorluğu'na son veren Bizanslılar'ca geri alındı (1261). Orhan Gazi döneminde Süleyman Paşa komutasında Rumeli'ye geçen türk akıncıları tarafından fethedilerek osmanlı topraklarına katıldı (1357). Murat I'in Anadolu'dan getirttiği türkmen ve tatar göçmenleri yerleştirdiği Tekirdağ, böylece başkent Edirne'ye bağlı bir sancak olarak gelişti. Selim III döneminde Rumeli'de bozulan düzeni yeniden kurmak üzere gönderilen Nizamıcedit ordusuna karşı Rumeli âyânı tarafından burada başlatılan ayaklanma, ancak Kadı Abdurrahman Paşa komutasındaki nizamıcedit askerinin padişahın buyruğuyla İstanbul'a geri dönmesinden sonra yatıştı (1806). Mahmut II döneminde sayılı sürgün yerlerinden biri olan kent, Doksanüç harbi'nde (1877-1878 Türk-Rus savaşı) rus kuvvetlerince işgal edildiyse de Berlin* antlaşması'yla (1878) yeniden osmanlı yönetimine bağlandı. Balkan* savaşı'nın ilk evresinde (1912) bulgar ordusunun eline geçmesine karşın, savaşın ikinci evresinde (1913) Edirne ile birlikte türk kuvvetlerince geri alındı. Birinci Dünya* savaşı'ndan sonra Babıâli'yi Sevr* antlaşması'nı imzalamak zorunda bırakmak için İtilaf devletleri'nce yunan birliklerine işgal ettirilen Tekirdağ (1920), Başkomutan* meydan savaşı'nda kesin zaferi kazanan türk ordusu tarafından kurtarıldı (1922). Bugün kendi adını taşıyan ilin merkezidir. (→ Kayn.)

• GÜZEL SANATLAR. Tekirdağ'ın en önemli tarihsel anıtı Kanuni Sultan Süleyman'ın veziri Rüstem Paşa'nın Mimar Sinan'a yaptırdığı Rüstempaşa camisi've bedesteni'dir (aslında cami, medrese, imaret, hamam, bedesten, kervansaray ve kitaplıktan oluşan bir külliye idi). 1553 tarihli caminin önünde kurşun kaplı çatıyla örtülü, beş köşeli, mermer şadırvan vardır. Yanlara taşkın, çift revaklı son cemaat yerinin, dıştaki revakları ahşap çatı, içtekiler ortada tonoz, yanlarda ikişer kubbeyle, kare planlı ana mekân, tonoz bingilerle köşelerdeki taşıyıcı payelere oturan bir kubbeyle örtülüdür. Kubbe alçı kabartmalı çiçek ve çelenk motiflerinin dışında yalındır. Dikdörtgen silmeli mihrap, mukarnaslı bir niş biçimindedir. Mermer minberin yan yana ve korkulukları geometrik oymalıdır. Ceviz ağacından kapı kanatları sedef ve fildişi kakmalıdır. K.-B.'da tek şerefeli, çok köşeli minare yükselir. Cami 1841'de Abdülmecit döneminde onarılmıştır. Altı kubbeli, dikdörtgen planlı bedesten, caminin B.'sında yer alır. Taş ve tuğla örgülü yapının dört girişi vardır. Kubbeler sivri kemerlerle bağlanmış iki kalın payeye oturur. Bedesten ve çevresi 1983'te yeniden düzenlenmiştir. Tekirdağlı Ahmet Ağa tarafından yaptırılan Eski cami'de (1830 /1831), son cemaat yeri iki katlıdır ve düz çatıyla örtülüdür. Sundurmalı taçkapıdan ana mekâna geçilir. Burası dikdörtgen planlı olup, üç yandan kadınlar mahfiliyle çevrilmiştir. Altı köşeli mihrap nişi istiridye motiflidir, alınlık kıvrıkdallar ve çiçek motifleriyle süslenmiştir. Avluda yer alan ahşap çatılı, sekizgen planlı mermer şadırvan (1836), yazıt kuşakları ve panolarla bezenmiştir. Sinan Ağa'nın yaptırdığı (1854/1855) Orta cami, kubbeli, dikdörtgen planlı ana mekân ile buna eklenmiş kare bölümden oluşur; önünde ahşap çatılı, iki katlı son cemaat yeri vardır. Yapı ba-

rok süslemeleriyle (akanthos başlıklar, çelenkler) dikkati çeker.

Bu yapıların dışında yanında Hasan Efendi'nin türbesinin bulunduğu Hasanefendi camisi (1590), Can Paşa'nın yaptırdığı Canpaşa ya da Gümrük camisi (Hacı Yusuf Efendi tarafından genişletildi, 1912 depreminde yıkıldı), Salih Ağa'nın inşa ettirdiği Salihiye camisi belirtilebilir. Macar prensi Ferenc Rákóczy'nin kaldığı (1720-1735) ev günümüzde Rákóczy müzesi olarak düzenlenmiştir. Rákóczy çeşmesi olarak anılan mermer çeşmenin (1892'de onarıldı), 1714 ve 1738 tarihli türkçe yazıtlarının yanı sıra latince yazıtı vardır. Kentte ayrıca Namık Kemal (1942) ve Atatürk (1973) anıtları bulunmaktadır.

Tekirdağ müzesi, Tekirdağ'da, Beden terbiyesi genel müdürlüğü'ne bağlı Deniz kulübü'nde açılan müze (1967). Müzede paleontolojik (bitki ve hayvan fosilleri) ve Tarihöncesi'nden kalma buluntuların yanı sıra Yunan, Roma ve Bizans dönemlerinden seramikler, yazıtlar, steller, sütun başlıkları ve çeşitli yapı öğeleri, heykeller, kil heykelcikler, cam eşyalar ve sikkeler sergilenmektedir. Bir bölüm de Osmanlı döneminden etnografik yapıtlara ayrılmıştır (yerel giysiler, işlemeler, dokumalar, takılar, bakır eşyalar, yazıtlar vb.).

TEKİRDAĞLI BEKRİ MUSTAFA PAŞA → MUSTAFA PAŞA Tekirdağlı Bekri.

TEKİRDAĞLI HÜSEYİN, soyadı **Alkaya,** türk pehlivan (Kırcaalı, Bulgaristan, 1908 - İstanbul 1983). Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç ederek Tekirdağ'a yerleşti (1928). Yağlı güreşte kısa sürede ün yaptı. 1929'dan sonra Kırkpınar güreşlerine katıldı. 1934'te berabere kaldığı Mülayim Pehlivan ile birlikte başpehlivanlığı kazandıktan sonra 1935-1942 arası üst üste sekiz yıl başpehlivanlığı kimseye bırakmadı. Yaşamının son günleri büyük bir yoksulluk içinde geçti.

TEKİRGÖL, CARMEN* SYLVA'nın türkçe adı.

TEKİROVA, Antalya'nın Kemer ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 345 nüf. (1990). Turizm. Yakınında, antik Phaselis kentinin kalıntıları.

TEKİŞ → ALAETTİN TEKİŞ BİN İLARSLAN.

TEKİŞLEMCİ sıf. Bir tek işlem birimi bulunan bir bilişim sistemi için kullanılır. (Tekişlemci bilgisayarlar en çok kullanılan türdür.)

◆ a. Tekişlemci bilişim sistemi.

TEKİT a. (ar. *ekd*'den *te'kîd*). *Esk.* **1.** Sağlamlaştırma, kuvvetli bir hale getirme. **—2.** Üsteleme. **—3.** Önceden yazılmış ve gerekli süre içinde cevaplandırılmış bir yazıyı yineleme. **—4.** *Tekit etmek*, sağlamlaştırmak, üstelemek, önceden yazılan bir yazıyı yinelemek. **—5.** *Tekid-i lafzi*, aynı sözü yineleme. ‖ *Tekid-i manevi*, söyleyişleri ayrı, anlamı ortak olan kelimelerden her biri, eşanlamlı. ‖ *Tekid-i münasebet-i vedaiye*, dostluk ilişkilerini sağlamlaştırma.
—Esk. dilbilg. *Tekit sıfatı*, pekiştirme sıfatı.

TEKKABLOLU sıf. Aktar. *Tekkablolu havai hat*, bir makarayla hareket ettirilen ve hem taşıyıcı, hem çekici sonsuz bir kablodan oluşan havai hat.

TEKKADEMELİ sıf. *Tekkademeli türbomakine*, tek bir çarkla donatılmış bir bütünden oluşan türbomakine (türbin, kompresör, pompa).

TEKKALE, Artvin'in Yusufeli ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 1 142 nüf. (1990). Yörede kale ve kilise (Dörtkilise) kalıntıları vardır.

TEKKANATLI sıf. Havc. Yalnız tek bir tutunma kanadı olan bir uçak için kullanılır. (Blériot'nun 1909'da Manş'ı geçerken kullandığı Ader uçağı ve aynı dönemde yapılan *Antoinette* ilk tekkanatlı uçaklardır. Bu uçak tipi ikikanatlı uçakların gölgesinde kaldıysa da, sonunda üstünlüklerini kabul ettirmiştir.)

◆ a. Tekkanatlı uçak.

TEKKAPILI a. Elektron. İKİUÇLU'nun eşanlamlısı.

TEKKARARLI sıf. Elektron. Bir yandan, sürekli olarak kalabileceği kararlı bir durum ve öbür yandan dönem adı verilen belirli bir süre boyunca kararsız bir durum gösteren tüplü, tranzistorlu ya da entegre devreli bir montaj için kullanılır. (Montaj, girişe uygulanan bir darbenin etkisiyle kararsız duruma geçer ve sonra, bir dönemlik süre sonunda, tekrar kendiliğinden kararlı duruma döner.)

TEKKAT sıf. Tek bir kattan oluşan.
—Fizs. kim. *Tekkat molekül*, yalnız tek bir molekül sırasından oluşan çok ince molekül katmanı.
—Tekst. *Tekkat iplik*, tek bir kattan oluşmuş iplik.

TEKKATLI sıf. Dokubil. Tek sıra hücre tabakasından oluşan dokuya denir.

TEKKATMANLI sıf. Teknol. İç ya da dış çeperi yüksek basınç altında olan ve gerek masif bir kütüğün dövülmesiyle (monoblok sistem), gerek kalıplanmış kalın sacların uç uca kaynaklanmasıyla üretilmiş bir aygıt için kullanılır. (Örnekler: nükleer reaktör kabı, hidrostatik konteyner.) [ÇOKKATMANLI'nın karşıtıdır.]

TEKKAYNAKÇILIK → TEKGENLİK.

TEKKAYNAKLI sıf. Termodin. Bir sistemin, belirli sıcaklıktaki tek bir kaynakla ısı alışverişinde bulunduğu dönüşüm için kullanılır. (Carnot* ilkesine göre tekkaynaklı çevrimsel bir dönüşüm mekanik iş üretemez.)

TEKKE a. (ar. *tekye*'den). **1.** Tarikatlarda şeyh ve müritlerin içinde yaşadıkları, ibadet ettikleri ve tarikat törenlerini düzenledikleri yer; dergâh. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Tkz.* İşsiz güçsüz kimselerin buluşup oturdukları yer. **—3.** *Arg.* Esrar içilen kapalı yer. **—4.** *Tekkeyi beklemek*, bir yerde uzun yıllar kalmak. ‖ *Tekkeye kurban gelmek*, Tanrı'nın yardımıyla bir fırsat, bir olanak yakalamak.
—Ed. *Tekke edebiyatı*, türk edebiyatının islam tarikatları çevresinde gelişen kolu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mutf. *Tekke kebabı*, kuskus pilavıyla birlikte hazırlanan bir tür et yemeği. (İrice parçalara bölünmüş kemikli koyun eti, soğan, domates, tuz ve baharatla pişirildikten sonra ayrı bir yerde hazırlanmış kuskus pilavının üzerine suyu süzülerek yerleştirilir; etin salçası, kuskusun üzerine dökülür.)
—Müz. *Tekke müziği*, islam dininde çeşitli tarikatların gelenek ve göreneklerini, ayrıca ibadetlerini devam ettirdikleri tekkelerde icra edilen müzik. (Kimi tarikatlar müziğe çok önem vermişlerdir. Müzik ile ilgilenmeyen tarikatlar da vardır. Ayin, ilahi, tesbih, nefes, tevşih, naat, şugl, tevşih tekke müziğinin formlarıdır.)
—ANSİKL. Genellikle tarikat pirinin ya da öteki ileri gelenlerinin türbeleri yanında kurulan tekkeler haremlik, selamlık daireleri, mutfak, derviş hücreleri, kitaplık, çilehaneler, yemek odası, konuk odaları ve eski tarikat bağlılarının türbe ve mezarlarının bulunduğu kuruluşlardı. Tekkelerde bundan başka haftanın belirli günleriyle yine belirli kutsal gün ve gecelerde zikir ayinleriyle zikir törenlerinin yapıldığı özel bölümler de vardı. Mihraplı, kafesli, maksureli olan bu yerlere mevlevilerde *semahane*, öteki bazı tarikatlarda da *tevlithane* denilirdi. Dervişliğe kabul törenleriyle şeyhliğe yükselme törenleri de burada yapılırdı.

Tarikat kurucusunun (pir) türbesinin bulunduğu tekkeye *pir evi*, öteki tarikat ulularının türbelerinin yer aldığı tekkeye *asitane*, bunların küçüklerine *tekke* ya da *dergâh* denirdi. Yerleşik dervişlerin kaldıkları bu tekkelerin yanı sıra tarikat bağlılarının yolculukları sırasında konakladıkları, ibadet ve ayin yaptıkları tekkeler *zaviye* diye adlandırılırdı.

Tekkelerin giderleri tekke için vakfedilen taşınmaz mallar ve özellikle vakıf topraklarının gelirlerinden karşılanırdı.

Tekke ve zaviyelerin islam dininin yayılmasında, özellikle müslüman topraklarına katılan ülkelerin halklarının gönüllü olarak müslümanlığı benimsemelerinde çok büyük payları olmuştur. Bu pay, en çarpıcı bir biçimde Anadolu'nun islamlaştırılması ve islam dininin Balkanlar'a yayılmasında görülmüştür. Ayrıca türk kültürü, folkloru ve edebiyatının canlılığını sürdürmesi ve geliştirilmesi; islam ilkeleriyle türk törelerinin uzlaştırılmasında da tekkelerin önemli katkıları olmuştur.

Tekkeler, dinsel işlevlerinin dışında aynı zamanda birer eğitim, öğretim ve sanat kurumları niteliklerini taşıdıklarından, buralardan pek çok sufi bilgin ve özellikle sanatkâr yetişmiş; yüksek düzeyde bir tekke edebiyatı ve musikisi gelişmiştir. Bazı tekkeler spor çalışmalarıyla da tanınmış, İstanbul'da Okmeydanı'ndaki Okçular tekkesinde, Zeyrek'teki Pehlivanlar tekkesinde belirli dönemlerde spor çalışmaları yapılmış, çok sayıda sporcu buralarda adını duyurmuştur.

1882'de yapılan bir sayıma göre İstanbul'da 260 tekke vardı. Bunlardan 51'i nakşi, 40'ı kadiri, 32'si halveti, 21'i sünbüli, 15'i sadi, 14'ü şabani, 8'i bedevi (ahmedi), 7'si cerrahi, 5'i mevlevi tekkesi idi. Gülşeni, bayrami, sinani ve uşşaki tarikatlarının 4'er; halidilerin 3, şazelilerin ise 2 tekkesi vardı.

Cumhuriyet dönemine kadar İstanbul ve Türkiye'nin çeşitli yörelerinde varlıklarını sürdüren tekkeler, çeşitli siyasal ve toplumsal nedenlerle zararlı bulundu ve 30 kasım 1925 tarih ve 677 sayılı *Tekke ve zaviyelerle türbelerin seddine* (kapatılmasına) *ve türbedarlıklar ile bir takım unvanların men ve ilgasına dair kanun* ile kapatıldı.

—Ed. İslam dininin benimsenmesinden Tanzimat dönemine kadar uzanan dönemde dinle ilgili konular türk edebiyatının içeriğini büyük ölçüde belirledi. Arap ve iran edebiyatlarından kaynaklanan divan edebiyatı tevhit, münacat, miraciye gibi ürünlerinde şeriata uygun islam inançlarını ve düşüncesini yansıtıyordu. Divan edebiyatının dayandığı tasavvuf düşüncesinin farklı yorumlarından doğan tarikat inançları divan edebiyatında da etkilerini göstermişti. Birçok divan şairi çeşitli tarikatların üyesiydi. Örneğin Şeyh Galip, Neşati mevlevi şeyhiydi; Naili halvetiydi. Bu tür şairler tarikat inançlarını divan edebiyatının dil ve anlatımıyla konu ediniyordu. Alevi-bektaşi ya da melami-hamzavi topluluklarının inançlarını dile getiren edebiyat yapıtları ise büyük ölçüde halk edebiyatından besleniyordu. Farklı tarikatların tekkelerinde tarikat inançlarını dile getiren, tarikat öğretilerini halk topluluklarına yayan ve halk şiirinden kaynaklanan dinsel ürünler okunuyordu. Hece vezniyle ve dörtlüklerle söylenmiş bu ürünlerden başlıcaları şunlardır: ilahi (bektaşilerde nefes, alevilerde deme, mevlevilerde ayin, gülşenilerde tapuğ, halvetilerde durak, başka tarikatlarda cumhur), devriye, şathiye. Düzyazı yapıtlar tekkelere devam eden halktan okurlara ve dinleyicilere seslendiği için sade bir dil ve anlatımla kaleme alınmıştır. Bunlar arasında tarikat ulularının destansı yaşamöyküleri olan menakıpnameler (Hacı Bektaş, Emir Sultan, Kaygusuz Bebe menakıpnameleri vb.), din inançlarını, tarikat öğretilerini konu edinen yapıtlar (*Müzekk in-nüfus* [Eşrefoğlu Rumi], *Budalaname* [Kaygusuz Abdal], *Tarikatname* [Aziz Mahmut Hüdayi]) vb. yer alır. Bu edebiyatın temsilcileri arasında şu adlar sayılabilir: yeseviliğin kurucusu Ahmet Yesevi, Taptuk Emre dergâhına bağlanmış olan Yunus Emre, bayramiliğin kurucusu Hacı Bayram Veli, kadiriliğin eşre-

-filik kolunu kuran Eşrefoğlu Rumi, halvetiliğin mısrilik kolunu kuran Niyazi-i Mısri, halvetiliğin sinanilik kolunu kuran Ümmi Sinan'ın halifesi Seyit Seyfullah, celvetiliğin kurucusu Aziz Mahmut Hüdayi, alevi-bektaşi topluluğundan Pir Sultan Abdal, Kul Himmet, Kaygusuz Abdal, melami-hamzavi topluluğundan Ahmet Sarban, Muhyi, Gaybı Sunullah vb. (→ Kayn.)

TEKKE, Amasya'nın Taşova ilçesine bağlı bucak; 14 281 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi *Akınoğlu*, 2 758 nüf. (1990).

TEKNE burnu, antik **Mastusia,** Gelibolu yarımadasının G.-B. kıyısında burun.

TEKKEKÖY, Gümüşhane'nin merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 080 nüf. (1990). Köydeki Babaçağırgan türbesi (1582), kare planlı, içten kubbe, dıştan piramit biçimi bir külahla örtülü bir yapıdır. B.'sına daha sonra dikdörtgen planla bir mekân eklenmiştir.

TEKKEKÖY, Orta Karadeniz bölümünde Samsun iline bağlı ilçe; 48 730 nüf. (1990); 33 köy. Merkezi, Samsun'un 11 km doğusunda *Tekkeköy*, 11 351 nüf. (1990).

TEKKEKÖY höyüğü, Samsun'un Tekkeköy ilçesinde höyük; Samsun-Çarşamba demiryolu üzerindedir. 1940-1941'de yörede araştırmalar yapan Kılıç Kökten, Nimet Özgüç ve Tahsin Özgüç tarafından saptandı. Burada bir kaya sığınağında Yontmataş dönemine inen on kültür katı belinlendi ve çok sayıda taş gereç (el baltaları, çakmaktaşı ve obsidyenden bıçaklar) ile hayvan kemikleri ele geçti. Tütün tarlalarında da İlk Tunç çağdan bir mezarlık ve Hitit döneminden seramikler ortaya çıkarıldı. İlk Tunç çağ mezarlığında ölüler doğrudan toprağa hoker durumunda gömülmüş, yanlarına ölü armağanları (seramikler, bıçak, kama gibi aletler, takılar) bırakılmıştı.

TEKKIRICI sıf. Opt. Yalnız tek bir kırılma oluşturan bir madde için kullanılır.

TEKKIRILMALI sıf. Opt. Basit bir kırılma oluşturan bir madde için kullanılır.

TEKKİPLİ sıf. Fiz. Tek bir elektromanyetik kip kabul eden ya da böyle bir kiple çalışan.

TEKKİRAZ, Ordu'nun Ünye ilçesine bağlı bucak; 23 307 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi *Tekkiraz*, 5 331 nüf. (1990).

TEKKİŞİLİK sıf. Oto. Özellikle otomobil yarışları için düzenlenmiş ve yalnız bir oturma yeri olan bir otomobil için kullanılır.

TEKKOLLU sıf. Nalbantl. *Tekkollu nal*, sünbük bölümü ve tek bir kolu bulunan, nalın içe doğru kaymasını önlemek için terbide bir yaprak çıkarılmış, tayların ayaklarında düşeylik bozukluklarını tedavi etmek için kullanılan nal.

TEKKONUMLU sıf. Elektrotekn. *Tekkonumlu bağlaç*, iki bölümü birbirlerine göre, ancak tek bir göreli konumda birleşebilen akım prizi, birleştirici ya da çokkutuplu uzatma kablosu.

TEKKORDONLU sıf. Telekom. Otomatik olmayan bir santralda, bağlantıları kurmaya yarayan ve ucunda tek bir jack fişi bulunan kordon.

TEKKÖKLÜ sıf. *Tekköklü diş*, bir tek kökü olan dişe denir.

TEKKRİSTAL a. Krist. Kafessel düzlemleri bütün hacim içinde düzgün bir yönlendirmeye sahip olan ve birbirlerine göre az ya da çok düzensiz küçük hacimlere (tane ya da alttane) bölünmemiş homojen kristal.
—ANSİKL. Metalürj. Metal parçalar normal olarak kristalli kütleler biçiminde çok sayıda kristallerden meydana gelir. Katılaşma olaylarının yanı sıra esnek ve plastik biçim değiştirmeleri incelemek ya da yarıiletken elemanlar elde etmek için tekkristallerden meydana gelen deney çubukları ya da örnek parçalar hazırlamak gerekir.
Bir tekkristal metalin türüne, elementin boyutu ya da biçimine göre, ya değişik fiziksel yöntemlerle, ya laboratuvar yöntemleriyle ya da yarıiletkenlerin yapımında kullanılan tekkristallerde olduğu gibi duyarlı sanayisel yöntemlerle elde edilir. Bu işlemler genel olarak 1. yatay ya da düşey bir pota içinde hazırlanan eriyik halindeki metal bir banyonun yavaş yavaş ve denetimli olarak katılaştırılması; 2. ergimiş durumdaki bir metal banyosu içine daldırılan soğutulmuş bir taşıyıcının yavaş yavaş ve düzenli biçimde çekilerek tekkristalli bir telin elde edilmesi; 3. hafifçe kritik bir biçim değiştirme işlemine uğratılmış bir deney çubuğunun yeniden kristallendirilmesi (çok iyi belirlenmiş bir sıcaklık/zaman bağıntısına göre ısıtılarak sağlanan yeniden kristallendirme, deney çubuğu içinde yalnız tek bir kristalin gelişmesini kolaylaştırır) biçiminde uygulanır.
Bütün bu yöntemler özel koşullar altında çok iyi yönlendirilmiş bir kristal çekirdeğinden yola çıkılarak (tekkristalli eleman bu çekirdeğin üzerinde gelişir) deney çubuğunun eksenine göre belli bir kristal yönlenmesi olan tekkristallerin elde edilmesini sağlar. Tekkristaller sanayide, piezoelektrik düzenekler, güneş toplayıcıları ve yarıiletkenlerin yapımında kullanılır.
—Polim. Seyreltik çözeltilerden küçük boyutlu çeşitli tekkristaller elde edilebilir. Elektron mikroskopu altında yapılan inceleme, bu tekkristallerin genellikle eşkenar dörtgen tabanlı koşut yüzlü biçimlere sahip olduğunu göstermiştir. Tekkristallerin taban boyutları 10-100 μm arasında değişirken, kalınlıkları birkaç yüz angströme ulaşabilir. Boyutları, birkaç bin angströme varabilen makromolekül zincirlerinin taban düzlemine dik olduğu kanıtlanmıştır. Bu çelişkiyi ortadan kaldırmak için zincirlerin birçok kez üst üste katlandığı kabul edilir.

TEKKRİSTALLİ sıf. Krist. Tekkristallerden oluşan bir madde için kullanılır.

TEKKUTUPLU sıf. Elektrotekn. Tek bir kutbu olan.
◆ a. Fiz. Yalnızca kuzey ya da güney kutbuna sahip olduğu düşünülen varsayımsal manyetik tanecik.
—ANSİKL. Her ne kadar pozitif ya da negatif elektrik yüklerini yalıtlamak mümkünse de, manyetik cisimler daima bir kuzey kutbuna ve bir de güney kutbuna sahip "çiftkutuplu" görünümdedir. Bu, Ampère'e borçlu olduğumuz ve manyetik alanların tek kaynağının elektrik akımları olduğunu ifade eden varsayım çerçevesi içinde anlaşılabilir. Gerçekten de küçük bir akım halkası bir mıknatısa eşdeğerdir. Bununla birlikte, elektrik ile manyetiklik arasında biçimsel bir bakışım kurmak üzere, yalıtılmış manyetik kutupların (ya da yüklerin) varlığı göz önüne alınabilir. Dirac 1931'de manyetik tekkutupluların kuvantal kuramını incelerken bu kuramın, o zamana dek hiçbir başka kuramın açıklamamış olduğu biçimde elektrik yükünün de kuvantalanmasını zorunlu kıldığını gösterdi. Bugüne dek yapılmış çok sayıda deneysel araştırmanın hep olumsuz sonuçlar vermiş olması nedeniyle, tekkutupluların varlığı varsayımsal kalmaktadır; bununla birlikte 1982'de Stanford'da yapılmış olan bir deneyde ilk kez ciddi olarak olumlu bir ipucu bulunmuş görünmektedir.

TEKKUVVETLİ sıf. Ceb. *Birim elemanı e olan bir birim halkanın tekkuvvetli elemanı*, halkanın $x - e$ nin sıfırkuvvetli olduğu x elemanı.

TEKKÜREKLİ sıf. Zool. Küreğe benzer tek organı olan. (Özellikle suda yaşayan eklembacaklıların ayakları için kullanılır.) [İKİÇATALLI ile karşıtlaşır.]

TEKLEME a. Teklemek eylemi.
—Isıl mot. Bir ısıl motorda, bir ya da birkaç silindirin çalışmasında meydana gelen ani bir kesinti sonucunda hafif bir gürültüyle birlikte görülen olay. (Bk. *ansikl. böl.*)
—ANSİKL. Isıl mot. Tekleme, hatalı bir ateşlemeden (ateşlemenin uygun olmayan bir zamanda gerçekleşmesi ya da hiç olmayışı), karışımın tam gerçekleşmemesinden (soğuk havalarda püskürtmenin olmayışı, donma), yakıtın ani olarak kesilmesinden ve nihayet supapların kumanda sistemindeki bir düzensizlikten kaynaklanabilir.

TEKLEMEK g. f. *Fideleri teklemek*, daha seyrek bir duruma getirmek.
◆ gçz. f. **1.** Motor sözkonusuysa, pistonunun biri çalışmamak. **—2.** *Tkz.* Bir organdan söz ederken, işleyişinde bir aksaklık görülmek: *Kalbi teklemek.* **—3.** Kekelemek ya da bazı sözcüklerde takılmak.

TEKLİ sıf. Mant. **1.** Ancak tek bir olanaklı yeri bulunan, ancak bir tek kanıtı olabilen bir öğe için kullanılır. (Bu yüzden tekil fonksiyonel simgeler, tekli yüklemler vardır.) **—2.** *Tekli yüklem*, tek yerli yüklem [$P(x)$ ["x çifttir" diye okunabilir] bir tekli yüklemdir].
—Fotogram. *Tekli ölçme kamerası* (Métrique pour les clichés uniques), fotogrametrik ölçme işlerine elverişli nitelikte tek resim alımı yapmaya yarayan kamera.
—İstat. *Tekli sınıflama*, bir toplulukta tek bir özellikle ilgilenildiğinde, elde edilen verilerin yalnız bu özelliğe göre sınıflanması.
—Sil. Tek tek atış yapabilen bir silah için kullanılır.

TEKLİF a. (ar. *külfet*'ten *teklîf*). **1.** İncelenmek ya da kabul edilmek üzere bir şey sunma, önerme; bu amaçla öne sürülen görüş, düşünce; öneri: *Meclis'e yeni bir kanun teklifi sunmak. Bana yardım teklifinde bulundu. Evlenme teklifinizi kabul ediyorum. Size bir teklifim var.* **—2.** Bir kimseden, bir şey yapmasını isteme. **—3.** İçten olmayan, resmi davranış: *Aramızda teklif mi var, bana istediğin saatte gelebilirsin.* **—4.** *(Bir kimseye, bir gruba) bir şey teklif etmek*, onu, o kimsenin değerlendirmesine, onayına sunmak: *Haftaya tekrar toplanmamızı teklif etti. Alıcı, bana arabam için gülünç bir fiyat teklif etti. Bir kimseye evlenme teklif etmek.* **—5.** *Bir kimseyi, bir iş, bir görev için teklif etmek*, o işe, o göreve aday göstermek; önermek. **—6.** *Teklif tekellüf*, senlibenli, samimi olmama durumu, resmiyet: *Aramızda teklif tekellüf mü var?*
—*Esk. Teklif-i ham*, kabul edilmeyecek kadar ağır ve uygunsuz teklif. ‖ *Teklif-i ma-la-yutak*, yapılması mümkün olmayan ağır teklif. ‖ *Teklif ü tekellüf, teklif tekellüf*, resmi, soğuk ve çekingen olma hali.
—Ask. denizc. *Teklif bayrağı*, düşmanla konuşmak ve görüşmek için yollanan bir filikaya ya da gemiye çekilen beyaz bayrak.
—Bors. *Aleni alım teklifi*, borsa düzeni içinde uygulanan ve bir gerçek ya da tüzel kişinin, bir şirketin hissedarlarına ellerindeki hisseleri belli bir süre içinde ve belli bir fiyata satın almaya hazır olduğunu ilan yoluyla duyurması işlemi. (Bunu, portföyünde bulunan ya da yeniden ihraç edeceği hisse senetleriyle belli bir oran üzerinden değiştirme suretiyle de yapabilir. O zaman buna "aleni değiştirme teklifi" denir.) ‖ *Aleni satış teklifi*, borsada kayıtlı bir şirketin hisse senetlerini elinde bulunduran bir gerçek ya da tüzel kişinin, bu hisselerden önemli bir miktarı sabit bir fiyatla ve belli yöntemlere göre satmayı ilan yoluyla duyurması işlemi. (Çoğu Batı ülkelerinde uzun süreden beri uygulanan ve sanayide yapısal değişikliklere olanak veren aleni alım ve satım teklifleri mekanizması, henüz Türkiye'de sermaye piyasası sistemine girmiş değildir.)
—Huk. *Teklif mektubu*, ihaleye katılanların yapılacak iş için önerdikleri bedeli gösteren yazı. (Teklif mektubunda şartname-

ahşap tekneli tavan eski türk mimarisinden bir örnek

nin okunup kabul edildiği belirtilir; önerilen bedel rakam ve yazıyla yazılarak imzalanır.)

TEKLİFAT, -tı çoğl. a. (ar. *teklif*'in çoğl. *teklifat*) *Esk.* Önermeler.

TEKLİFLİ sıf. **1.** Kendisi ile içlidışlı olunmayan, teklif ve saygı ile davranılan kişi; resmi: *Teklifli bir konuk.* **—2.** Teklif ve saygı ile yapılan: *Teklifli bir konuşma biçimi.*

TEKLİFNAME a. (ar. *teklif* ve fars. *-nāme*'den *teklif-name*). Teklif mektubu.

TEKLİFSİZ sıf. **1.** Doğal, dostça, rahat bir kimse; ona özgü davranış biçimi için kullanılır: *Teklifsiz bir söyleşi. Teklifsiz bir anlatım biçimi.* **—2.** Saygısız değilse de patavatsızca davranan, sakınımsız bir kimse; bu kimseye özgü davranış biçimi için kullanılır; laubali: *Teklifsiz konuşmalardan hiç hoşlanmam.*
—Dilbil. Konuşmalarda, hatta yazıda da, yaygın biçimde kullanılan, ama kimi toplumsal ilişkilerde ve ciddi üsluplu yazılarda yadırgatıcı bir nitelik taşıyan sözcük, yapı ya da üslup için kullanılır. ("Teklifsiz" dil düzeyi standart dilden bir sapmayı belirtir; örneğin *turlamak gezinmek*'e oranla teklifsiz dilde yer alan bir öğedir.) ‖ *Teklifsiz konuşma,* kaba saba, hatta açık saçık konuşma.

TEKLİFSİZCE be. Teklifsiz bir biçimde: *Teklifsizce görüşmek. Teklifsizce yatağımın kenarına oturdu.*

TEKLİFSİZLİK a. **1.** Doğal, yapmacıksız, samimi bir kimsenin durumu; bu kimsenin davranışlarının özelliği. **—2.** Arada mesafe bırakmayan, patavatsızca ve uygunsuz davranışları olan kimsenin durumu ve davranışlarının özelliği.

Saint-Nazaire Atlas okyanusu tersanelerinde, bir yük gemisinin inşası sırasında tekne üzerine baş bodoslaması blokunun yerleştirilmesi

Alsthom-Atlantique

TEKLİK a. **1.** Tek olma durumu. **—2.** Tek olanın ayırtedici özelliği. **—3.** *Arg.* Lira: *Bayıl bakalım tekliği.*
—Farklar ruhbil. Bir değişkenin, incelenen öbeğin öteki değişkenlerinde ve sözü geçen değişkende bulunan ortak etkenlerce açıklanamayan farkı.
—Fiz. Çokluluk değeri 1 olan, çokelektronlu bir sistemin durumu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Teklik durumundaki bir sistemin, sistemdeki bütün elektronların spinlerinin bileşkesine eşit olan S spin açısal momenti sıfırdır. İki elektronlu bir sistem için teklik, üçlülüğün karşıtıdır: teklik durumunda, sözkonusu iki elektronun spinleri birbirine terskoşuttur (S=1/2 – 1/2=0); üçlülük durumunda ise her iki spin de birbirine koşuttur ($S=\frac{1}{2}+\frac{1}{2}=1$) ve toplam spinin doğrultusuna göre olası üç durum vardır. Teklik terimi, durumların sınıflandırılması, hangi fiziksel büyüklüğe göre yapılırsa yapılsın, genel olarak çokluluğu 1 olan her duruma uygulanır: böylece örneğin ω mezonu bir eşspın tekliğidir.

TEKLİL a. (ar. *iklil*'den *teklil*). *Esk.* Taçlandırma, taç giydirme.

TEKLİS a. (ar. *kils*'ten *teklis*). *Esk.* Kireç haline getirme, kireçleştirme.

TEKMAN, Doğu Anadolu bölgesinde Erzurum iline bağlı ilçe; 34 184 (1990); 2 197 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 68 köy. Merkezi, Erzurum'un 49 km G.-D.'sunda *Tekman,* 3 150 nüf. (1990). Hayvancılık.

TEKMANİ a. Psik. Esquirol'a göre zihni kısmen etkileyen her türlü ruhsal hastalık. (Esquirol böylece düşünsel tekmanileri [hezeyanlar], yargı yeteneğinin bozulmadığı duygusal tekmanileri ve içgüdüsel tekmanileri [itkiler] birbirinden ayırdı.)

TEKME a. **1.** Ayakla yapılan vuruş. **—2.** *Tekme atmak,* ayakla kuvvetlice vurmak. ‖ *Tekme yemek,* bir kimsenin attığı tekmeden etkilenmek, kendisine tekme vurulmak.
—*Esk.* Hayvanın art ayağıyla yaptığı vuruş; çifte.

TEKMECLİSÇİLİK a. Parlamentonun tek meclisten oluştuğu siyasal sistem. (Türkiye'de 1961 Anayasası'na göre Parlamento Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere iki meclisten oluşuyordu. 1982 Anayasası tek meclisli sistemi benimsedi.)

TEKMELEMEK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bir hayvanı, bir şeyi tekmelemek,* ona tekmeyle vurmak, tekme atmak. **—2.** Çifte atmak, çiftelemek (esk.).
◆ **tekmelenmek** edilg. f. Tekme atılmak, tekmeyle vurulmak.

TEKMELENMEK → TEKMELEMEK.

TEKMELİK a. Bazı sporlarda, özellikle futbolda, kavalkemiğini korumaya yarayan kalın kauçuk ya da plastik parça.

TEKMEN, İçel'in Bozyazı ilçesine bağlı belde; 3 028 nüf. (1990). Belediye.

TEKMİDELİ sıf. Midesi dört gözlü olan gevişgetirenlere karşıt olarak midesi tek gözlü olan evcil hayvanlara (domuz, kümes hayvanları) denir.

TEKMİL a. (ar. *kemāl*'den *tekmil*). **1.** *Esk.* Tamamlama, bitirme. **—2.** Tekmil haberinin kısaltması. **—3.** Ask. *Tekmil haberi,* ast birlik komutanının üst birlik komutanına, sözlü olarak bildirdiği günlük vukuat raporu. (Amir tarafından ast birlik komutanına emrolunan herhangi bir görev ya da hizmetin başarıldığını bildiren habere de aynı ad verilir.) ‖ *Tekmil vermek,* alınan emirler üzerine yapılan hizmetleri amir ya da üst kademe komutanına, sözlü olarak açıklamak ve duyurmak.
—*Esk. Tekmil-i selasin,* ay görülemediği zaman, arabi ayı otuz güne tamamlayarak günü belirlemek.
◆ sıf. Tüm, bütün: *Onun bakışlarından, delilliklerinden tekmil ev halkı korkuyordu.*

TEKMİLE a. (ar. *kemāl*'den *tekmile*). *Esk.* Tamamlamak için yapılan şey; ek.

TEKMİLLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi tekmillemek,* tamamlamak, bitirmek. **—2.** *Arg.* Öldürmek.

TEKMOTORLU sıf. Havc. Tek bir motorla donatılmış bir uçak için kullanılır.
—Dy. Dingilleri tek bir karter içine yerleştirilmiş bir dişli takımı sayesinde bir tek motorla hareket ettirilen elektrikli ya da Diesel-elektrik lokomotif bojisi.
◆ a. Tekmotorlu uçak.

TEKN(O)-, TEKNİ-, -TEKNİK, yun. *tekne,* yöntem, teknik'ten, önek ya da sonek olarak birçok sözcüğün bileşimine girer: *teknoloji, zootekni, politeknik.*

TEKNE a. **1.** Türlü işlerde kullanmaya yarayan, çoğunlukla ağaçtan oyulmuş büyük ve derin kap: *Çamaşır teknesi. Ekmek teknesi.* **—2.** İçine girip yıkanılan fayans ya da dökme demirden büyük kap: *Banyo teknesi.* **—3.** *Tekne kazıntısı,* yaşı ilerlemiş bir kadının son doğurduğu çocuk için şaka yollu söylenir.
—Bes. san. Pastırmacılıkta, içinde çemen karılan tahtadan yapılmış büyük kap.
—Denizc. İç sularda (nehir, göl) ve denizde seyredebilen her boyda yelkenli, kürekli ya da motorlu deniz taşıtlarına verilen genel ad. ‖ Bir geminin su yüzeyine oturan ve direkler ile donanım dışında, kaburgalar, döşek postaları, kemereler, boylam kuşakları, borda levhaları, bölmeler ve güvertelerden oluşan gövdesi. (Tekne ağırlığı, gemilere göre, gemi deplasmanının % 25 ile % 40'ı arasında değişir.)
—Foto. Fototiplerin işlenmesinde kullanılan, boyutu fotoğraf kâğıdının ve plakalarının boyutlarına göre değişen ve pek derin olmayan dikdörtgen kap.
—Havc. Bir deniz uçağı gövdesinin, su kesiminin altında yer alan alt bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İnş. Duvarcıların alçı, harç, toprak, çimento, kireç vb. karmada kullandıkları büyük kap.
—Kâğ. san. Kâğıt üretiminin çeşitli aşamalarında, ağartma suyunun ya da seyreltik haldeki kâğıt hamurunu toplamaya yarayan, bir karıştırma düzeneğiyle donatılmış tank. (Eşanl. BÜTE.)
—Mad. oc. *Yıkama teknesi,* cevherleri elle yıkamada kullanılan ve birkaç desimetre derinliğinde yuvarlak bir tabladan oluşan yıkama aracı. (Yıkama teknesi genellikle koni biçiminde yassı bir kaptır; içine yıkanacak malzeme ya da alüvyon konduktan sonra, tabla yukarı doğru hareket ettirilerek çembersel bir hareketle sallanır; bu sırada en yoğun mineraller (örneğin altın parçacıkları) dibe çökerken, en hafif parçalar suyla birlikte dışarı atılır. (Eşanl. TAVA.) ‖ Lavuarlarda özgül ağırlık farkından yararlanarak sürekli cevher ya da kömür yıkamada kullanılan kap. (Günümüzde yalnız sınırlı sayıda lavuarda bulunur.)
—Mim. Tavanları ve tonozları bezemede kullanılan, çevresi silmeler, ortası oyma bir motifle süslü bölme. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Fıskıye teknesi,* bir çeşmenin yalağı üstüne yerleştirilen geniş, ayaklı tekne. (Anıtsal çeşmelerde su çoğu kez, üst üste yerleştirilmiş birkaç tekneden dökülerek akar. Bir duvara yaslanan çeşmelerde yarım tekneler bulunur.)
—Müz. Çalgılarda, tellerin titreşimini yükseltmeyi sağlayan, ahenk tablasıyla kaplı oyuk. (Teknenin yapısı, çalgının çıkardığı sesin niteliğini belirler.)
—Sig. *Tekne sigortası,* nakliyat sigortalarında, deniz taşıtlarının kaybolması ya da

hasara uğramasına karşı yapılan sigorta.
—Su ür. kül. *Kuluçka teknesi*, su ürünleri, özellikle balık üretiminde kullanılan ve yumurtaların kuluçkalanmasına yarayan yayvan kap.
—Sütç. *Peynir teknesi*, beyazpeynir yapımında, sütün mayalanıp pıhtılaşması için kullanılan, yaklaşık yüz litre hacmindeki dörtköşe sığ kap.
—Tekst. Nemlendirmek için, içinde dokumanın ıslatıldığı kap. || *Boya teknesi*, boya banyosu ile boyanacak malın birlikte yerleştirildiği kap. (Kimi kez birçok bölmeye ayrılan bir boya teknesinde, malları ayıran ve boya banyosunu ısıtmayı, boyarmadde ve kimyasal ürünler eklemeyi sağlayan delikli perdeler bulunur. Bu tekne, genellikle bir buhar tasarrufu sağlayan ve boya atölyelerinde nem oluşumunu azaltan bir kapakla donatılır.)

◆ sıf. Tekne biçiminde olan şey için kullanılır.
—Jeomorfol. *Tekne vadi*, dibi düz, yamaçları dik vadi. (Bu terimin anlamı, buzullar tarafından açılan bu tip vadilerle sınırlı kalmıştır. Bu yüzden, bu terimle birlikte bir sıfat kullanmak yerinde olur [*buzul tekne vadi*], çünkü bu biçimdeki pek çok vadi buzullardan kaynaklanmaz.)
—ANSİKL. Havc. Bir deniz uçağı teknesinin biçimi, bir su düzlemine iniş ve bir su düzleminden kalkış yapabilecek şekilde düzenlenmiştir. Aerodinamik ve hidrodinamiğin genellikle çelişik özelliklerini bağdaştıran bu teknikte, teknenin dibinde, ilerleme yönüne düşey olarak yerleştirilmiş ve deniz uçağının sudan kesilmesini kolaylaştıran bir ya da birçok düşey perde bulunur: bunlar *setler*'dir. Yeterli hıza ulaşıldığında, tekne hafifçe yükselir ve deniz uçağı havalanana kadar bu setlerden yalnız biri suya temas eder.
—Mim. Tavan ya da tonozları teknelerle bezeme uygulamasının çeşitli öğelerden kaynaklandığı öne sürülebilir: çerçeveli bir marangozluk levhası, taş bir tavanda boşaltılmış döşeme plakları (Yunanistan) ya da tuğlalarla kafesli olarak örülmüş bir tonozda harçla doldurulmuş petekler (Roma). Türk sivil mimarlığında yaygın kullanımı olan tavan tekneleri biçim, orantı, plan, düzen ve motif açısından büyük çeşitlilik gösterir. Bunlar, çoğu kez döşeme mozaiği ya da duvar lambrileriyle uyum içindedir.

TEKNE burnu, Ege denizi'nde, Çeşme yarımadasının Sakız boğazı kıyısında, Çeşme'nin yaklaşık 8 km G.-B.'sında çıkıntı; Akburun'un K.'inde.

TEKNECİ a. Teknesi, yatı olan kimse.

TEKNEPINAR, Samsun'un merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 1 080 nüf. (1990).

TEKNESYUM ya da **TEKNETYUM** a. (fr. *technétium*; yun. *tekhnetos*, yapay'dan). Atom numarası 43 olan kimyasal element. (Simgesi Tc.)
—ANSİKL. Anorg. kim. 1937'de molibdenin nötron ya da dötonlarla bombardıman edilmesi sırasında elde edilen teknesyum, atom kütlesi 98,90 olan bir elementtir ve uranyumun parçalanma ürünleri arasından ayrıştırılmıştır. Doğal hiçbir izotopu bilinmemektedir. Çelikte, dikkati çekecek ölçüde korozyon yavaşlatıcı bir etki gösterir. Kimyasal özellikleri bakımından renyuma benzer.
—Elektroradyol. *Teknesyum 99 m* nükleer tıpta çok kullanılır. Kısa dönümlü (altı saat) oluşu yüksek dozda kullanma olanağı sağlar. Birçok dokuya tutunabildiğinden, tiroit sintigrafilerinde (iyot 131'in yerini tutar), kalp boşluklarını ve büyük damarları belirlemede (perteknetat biçiminde), karaciğer sintigrafilerinde (teknetyum koloidi), akciğer sintigrafilerinde (teknetyumla işaretli küçük küreler), beyin sintigrafilerinde (perteknetat), kemiklerde (teknetyum pirofosfatlar) vb. kullanılır.

Noailles-Explorer

tekne vadi (Oberland'da Lauterbrunnen vadisi [İsviçre])

Giraudon

ahşap teknelerle süslü bir tavan Chantilly şatosu'nun (Oise) Cerfs galerisi XIX. yy.'ın ikinci yarısı

TEKNİ-, -TEKNİK → TEKN(O)-.

TEKNİK a. (fr. *technique*; yun. *tekhnikos*, *tekhne*, sanat, sanayi'den). **1.** Bir etkinliğe özgü uygulamaya yönelik, yöntem ve yordamların tümü: *Suluboya tekniği. Keman tekniği. Propaganda tekniği.* **—2.** Bir kimsenin, bir etkinliğin uygulanmasındaki becerisi, hüneri: *Çok iyi tekniği olan bir müzisyen. Tekniğini geliştirmesi gereken bir teniscí.* **—3.** Belli bir sonuca varmayı sağlayan davranış biçimi; yöntem: *Onun tekniği, karşısındakinin kafasını karıştırmak için sürekli soru sormaktır.* **—4.** Bilimsel bilgilere dayanan ve üretime yönelik yöntemlerin tümü: *Nükleer santralların tekniği. Sanayide yeni teknikler geliştirmek.* **—5.** Bilimin, üretim alanındaki uygulamalarının tümü: *Bilim ve tekniğin evrimi.*
—Eğit. Herhangi bir sanat, üretim ve öğretim etkinliği için başvurulması gereken beceri, işlem ya da yol.
—Soğut. san. *Soğutma tekniği*, soğutma makinelerinin tasarlanması, çalışması ve uygulanmasına ilişkin tekniklerin tümü.

◆ sıf. **1.** Bir etkinliğin uygulama yönüne, uygulanmasına ve bunun için gereken beceriye ilişkin olan bir şey için kullanılır: *Mesleğinde belli bir teknik beceriye sahip olmak. Kemanın teknik güçlükleri.* **—2.** Bir aracın, bir aygıtın, bir döşemin işleyişine ilişkin bir şey için kullanılır: *Teknik bir hata. Bu yalnızca teknik bir sorun.* **—3.** Bir bilimin uygulanmasıyla ilgili bir şey için kullanılır: *Bilgi-işlemde teknik gelişmeler.* **—4.** Bir etkinliğe ya da bir bilim koluna özgü olan ve özel bilgiler gerektiren bir şey için kullanılır: *Bir dilin teknik terimleri.* **—5.** Uygulamacı, meslek adamı yetiştiren bir öğretim dalı; bu öğretim dalından yetişen kimse için kullanılır: *Teknik lise. Teknik eleman. Teknik adam.* **—6.** *Tkz.* Teknik becerisi güçlü olan bir sporcu için kullanılır: *Çok teknik bir basketbolcu.*
—Ask. *Teknik hizmet*, savaşta ve barışta silahlı kuvvetlere teknik destek sağlayan bölüm. (Kimya, istihkâm, sağlık, ordudonatım, levazım, muhabere ve ulaştırma gibi yardımcı sınıfların çeşitli teknik çalışmalarının tümünü kapsar.) || *Teknik istihbarat*, yabancı ve özellikle komşu devletlere ait silahlı kuvvetlerde çeşitli amaçlarla hizmete konmuş bulunan silah, araç ve gereçlerinin ad, cins, sayı ve çalışma konuları ile fiziksel nitelik ve özelliklerini araştırmak amacıyla teknik alanda yapılan çeşitli türdeki istihbarata verilen ad.
—Eğit. Mekanik uğraşlara, sanayi ile ilgili işlere ya da uygulamalı bilimlere ilişkin. || *Teknik lise*, genel ve teknik eğitim dersleriyle öğrencilerini bir yandan orta kademe teknisyenlik görevleri için yetiştiren, bir yandan da özellikle teknik alanlarda yükseköğretime hazırlayan ve birinci sınıfları meslek liseleriyle ortak olan ortaöğretim kurumu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mil. muhs. *Teknik katsayı*, girdi-çıktı tablolarında, bir *i* ürününün *j* dalındaki ara tüketimi ile bu dalın üretimi arasındaki oran.
—Polim. *Teknik polimer*, mühendislik işlemlerinde kullanılan polimer.
—Tek. res. *Teknik ressam*, teknik resim çizen ressam. (Bir mühendisin hazırladığı verilerden yola çıkarak çalışan tasarımcı, projeyi ana hatlarıyla tanımlar, sonra araştırma ressamı, projenin çeşitli işlevlerini sağlayacak organları inceler ve gösterir; son olarak teknik ressam, bütünün resimlerinden yola çıkarak parça resimlerini çizer.)
—ANSİKL. Eğit. Teknik liselerde elektrik, elektronik, tıp elektroniği, makine, motor, uçak motorları bakım ve onarımı, kalıp, makine ressamlığı, yapı ressamlığı, altya-

taş teknelerle süslü tavan Dampierre-sur-Boutonne şatosu'nun (Charente-Maritime) [Fransa] üst galerisi XVI. yy.'ın ilk yarısı

Lauros-Giraudon

pı, üstyapı, eğitim araçları, kimya ve mikroteknik alanlarında eğitim yapılmaktadır. Bazı illerde 1983-1984 öğretim yılından başlayarak açılmış olan ve bir kısım derslerin öğrenimini yabancı dille yapan Anadolu Teknik liselerinde de teknik eğitim verilmektedir. Çeşitli teknik liseleri bitirmiş olanlar iş hayatında *teknisyen* unvanıyla çalışırlar.

Teknik eğitim fakültesi, Ankara'da Gazi üniversitesi'ne bağlı, mesleki ve teknik öğretim okullarına atölye ve meslek dersi öğretmeni yetiştiren yükseköğretim kurumu.

Cumhuriyet dönemi öncesinde devletin mesleki ve teknik eğitime ilişkin belli bir politikası yoktu. Sanat okullarında görev yapacak öğretmenlerin yetiştirilmesi konusu ilk kez Cumhuriyet döneminde ele alındı. Bu amaçla, başlangıçta yurtdışına öğrenci gönderildi. 1935'ten sonra sanat okullarının sayısındaki artış göz önüne alınarak Ankara'da *Erkek meslek öğretmen okulu* açıldı. Demir ve Ağaç işleri bölümlerinden oluşan okula 1940-1941 öğretim yılında Döküm, Model ve Yapı bölümleri de eklendi. Okulu bitirenler sanat okullarında aynı adlar altında açılan bölümlere "teknik öğretmen" unvanıyla atölye ve meslek dersleri öğretmenleri olarak atandılar. Erkek meslek öğretmen okulu sırasıyla *Erkek teknik öğretmen okulu, Erkek teknik yüksek öğretmen okulu, Yüksek teknik öğretmen okulu* adlarını aldı ve 2809 sayılı yasa'yla (1982) Gazi üniversitesi'ne bağlanarak *Teknik eğitim fakültesi*'ne dönüştürüldü. Öğrenim süresi 4 yıl olan fakülte, Elektrik, Elektronik ve bilgisayar, Makine, Matbaa, Metal, Mobilya ve dekorasyon, Yapı öğretmenliği bölümlerinden oluşur.

Türkiye'de bu kuruluş dışında, İstanbul'da Marmara, Elazığ'da Fırat ve Afyonkarahisar'da Afyon üniversitesi'ne bağlı olarak etkinlik gösteren üç teknik eğitim fakültesi daha bulunmaktadır.

Teknik okullar komutanlığı *(Hava),* 23 nisan 1926'da "Uçak makinist okulu" adıyla Yeşilköy'de kuruldu, 1928'de "Hava makinist okulu", 1949'da "Hava teknik okullar komutanlığı" adını aldı. 20 ocak 1950'de, halen konuş yeri olan Gaziemir'e (İzmir) taşındı, 1954'te lağvedildi ve 13 eylül 1969'da bütün sınıf okullarını bünyesinde toplayarak yeniden kuruldu. Hava teknik okullar komutanlığı'nın kuruluşunda 7 sınıf okulu ve 1 öğrenci alay komutanlığı vardır. Bu komutanlık, hava kuvvetlerinin ihtiyaç duyduğu subay, astsubay, astsubay adayı, sivil personel ve erlere değişik sınıf, branş ve ihtisaslarda teknik ve akademik eğitim verir. Hava teknik okullar komutanlığı sınıf okullarında 13 sınıf ve branşta (uçak bakım, uçak elektronik silah ve mühimmat, muhabere, istihkâm, füze, uçaksavar, önleme, kontrolör, istihbarat, ikmal, personel, levazım, maliye ve ulaştırma) subay, astsubay ve erbaşlar için yılda 4 kez meslek ihtisas kursları açılmaktadır.

Teknik üniversite → İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ.

TEKNİKÇİ a. Tekniker, teknisyen.

TEKNİKER a. (alm. *Techniker*). Teknisyen ile mühendis arasındaki teknikçi.

—ANSİKL. Meslek yüksekokullarının Milli eğitim bakanlığı'ndan YÖK'e devredilmesinden (1981) sonra, Türkiye'de eksikliği çekilen teknik ara gücün sayıca artırılması amacıyla YÖK/Dünya bankası projesi geliştirildi. Okulların donanımı için, Dünya bankası'ndan Endüstriyel eğitim projesi adı altında verilen 33 milyon dolardan yararlanılması kararlaştırıldı. Proje yürürlüğe konulduğunda (1984), etkinliklerini sürdürmekte olan meslek yüksekokullarından (toplam 52) 8'i tekniker yetiştirilmek üzere pilot okul olarak seçildi.

TEKNİKÖĞRETİM a. Bir tekniğin ya da teknik yöntem ve becerilerin kazandırılmasına önem veren; mühendis, teknisyen ve nitelikli işçi yetiştirmeyi amaç edinen öğretim alanı ya da türü. (→ MESLEKİ* VE TEKNİK EĞİTİM.)

TEKNİSYEN a. (fr. *technicien*). **1.** Bir tekniği bilen ve uygulayan kimse: *Elektrik teknisyeni.* **—2.** Bir teknikte uzmanlaşmış kişi. **—3.** Usta ile tekniker arasındaki teknikçi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ask. havc. Hava kuvvetlerinde, askeri bir uçağın kimi öğelerinin (gövde, hidrolik devreler ve itici) bakım ve onarımını yapan uzman. (Türk hava kuvvetleri'nin teknisyenleri İzmir Gaziemir'deki Hava teknik okullar komutanlığı'nda yetiştirilir.)

—Dişç. *Diş teknisyeni,* DİŞ PROTEZCİSİ'nin eşanlamlısı.

—ANSİKL. Teknik liselerle iki yıllık meslek yüksekokullarını bitirenler "teknisyen" unvanı ile iş yaşamına atılırlar. Ancak, YÖK /Dünya bankası Meslek yüksekokulları projesine göre yetişenlerin unvanı değişiktir. (→ TEKNİKER.)

TEKNO- → TEKN(O)-.

TEKNOBÜROKRASİ a. (fr. *technobureaucratie*). Aynı zamanda hem teknokrasiye, hem bürokrasiye dayanan sistem.

TEKNODEMOKRASİ a. (fr. *technodémocratie*). Siyasal iktidarın kullanılmasında halkın temsilcileri yanında teknisyen ve uzmanların da yer aldığı çağdaş demokratik sistemlerin durumu.

TEKNOEKONOMİK sıf. (fr. *technoéconomique*). Aynı zamanda hem tekniğe, hem ekonomiye ilişkin olan.

TEKNOGRAFİ a. (fr. *technographie*). Bilkur. Tekniklerin ve yöntemlerinin betimlenmesi.

TEKNOGRAFİK sıf. (fr. *technographique*). Bilkur. Teknografiye ilişkin.

TEKNOKRASİ a. (fr. *technocratie*). Kararların alınmasında uzman, teknisyen ve memurların uygulamada ya da yasal olarak siyaset adamlarının yerini aldıkları siyasal ya da iktisadi sistem.

TEKNOKRAT a. (fr. *technocrate*). **1.** Kararları, insan etkeninden çok, teknik ya da ekonomik verilere dayanan devlet adamı ya da memuru, uygulayımcı. **—2.** Teknokrasi yanlısı.

TEKNOKRATÇILIK a. **1.** Teknokratların tutumu. **—2.** Teknokratların iktidarı.

TEKNOLOG a. (fr. *technologue*). Teknoloji uzmanı.

TEKNOLOJİ a. (fr *technologie;* yun. *tekhnologia*'dan). **1.** Sanayinin çeşitli dallarında kullanılan takım, makine ve yöntemlerin incelenmesi. **—2.** Zanaat ve sanayide kullanılan takım ve donanımların tümü. **—3.** Belli bir teknik alanda, bilimsel ilkelere dayanan tutarlı bilgi ve uygulamaların tümü. **—4.** Tekniklere ilişkin genel kuram. **—5.** *İleri teknoloji,* en yeni bilimsel buluş ve uygulamaların kullanıldığı donanım olanakları ve yapısal düzenlemeler.

—Eğit. Bir sanayi dalı ile ilgili yapım yöntemlerini, kullanılan araç, gereç ve aygıtları kapsayan bilgi; uygulayımbilim.

—İkt. *Teknoloji açığı,* iki ülke ya da ülkeler topluluğu arasında, gelişme durumu ve tekniklerin kullanımı bakımından var olan farkın (ya da gecikmenin) ölçüsü.

—Uluslarar. ikt. *Teknoloji transferi,* gelişmiş ülkelerin, sanayileşmekte olan üçüncü dünya ülkelerine teknik ve bilgi aktarması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Çağ. sant. Çağdaş dünyanın bir gerçeği olarak teknoloji, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, yeni bir plastik araç ya da "bilimsel" nitelikli bir sanata destek olmak üzere, sanatsal araştırmalara da girdi. Elektrik enerjisinin, daha sonraları da elektroniğin sağladığı olanaklar, teknoloji araştırmalarının temelini oluşturdu. Daha yüzyılın başında, modernlik ve makine temaları, fütürist ikonografinin, özellikle de bazı konstrüktivist (Moholy-Nagy) ve dadacı (Duchamp) deneylerin merkezinde yer aldı. Buna karşılık, 50'li ve 60'lı yıllardan sonra elektrik enerjisiyle ortaya çıkan devinime, ışığa, hatta kimi zaman sese ve ısıya dayanan araştırmaları kinetik* sanat geliştirdi. Bu yeni sanat türüyle birlikte toplumsal bir boyut ortaya çıktı: "devinimli" olan yapıt seyirciyle bütünleşti, hatta seyirci, yapıta katkıda bulunmaya çağrıldı. N. Schöffer, Frank Malina (amerikalı, doğm. 1912), Gyula Kosice (arjantinli, doğm. 1924), Fontana, Otto Piene (alman, doğm. 1928), Wen-Ying Tsai (amerikalı, doğm. 1928) gibi sanatçılar ve kinetik sanat, teknolojiden yararlandılar. Işık (Kowalski, D. Flavin, Raysse, Rauschenberg, Bruce Nauman [amerikalı, doğm. 1941] vb.), elektromanyetiklik (Takis, lazer (Joël Stein [fransız, doğm. 1926], Piene, Dani Karavan [israilli, doğm. 1930]), holografi (C. F. Reutersward) vb.'nin kullanılmasıyla yeni anlatım biçimleri ortaya çıktı.

Özellikle 60'lı yıllardan sonra elektrik enerjisi yerine elektronik enerjiden yararlanılmaya başlandı. Kowalski ve Tsai gibi sanatçılarla birlikte, çevreden gelen veri ve "bilgiler"le (hareketler, izleyicilerin tepkileri, gürültüler, ışıklar vb.) yapıt arasında karşılıklı etkiler görüldü. 70'li yıllarda, elektronik aygıtların kullanılmasıyla, her türlü bilgiyi (olaylar, belgeler, ölçümler, görsel, işitsel ve başka öğeler) algılama, iletme ve kullanmaya dayalı yeni bir tutum ortaya çıktı. Video ve bilgisayar, sanat araştırmalarında, henüz çok az yararlanılan geniş olanaklar sağladı. Video*, iletişim (Paik, Vostell vb.'nin yerleştirmeleri, toplumbilimsel* sanatın işin içine girmesi vb.), arı plastik yaratı (sentetik imgeler) ve yayım (gövdesel ve kavramsal sanatlar, land art vb.) alanlarını kapsıyordu. Bilgisayar ise, verileri değerlendirmeyi ve programlanmış "sayısal" yapıtlar üretmeyi sağladı (Eusebio Sempere [ispanyol, doğm. 1939], G. Honegger, Peter Struycken [hollandalı, doğm. 1939], Manfred Mohr [alman, doğm. 1938], Vera Molnar [fransız] vb.).

Böylece sanat, teknolojiyi bünyesine katarak yapıtın biçim ve içeriğini değiştirdi, ancak aynı zamanda yapıtın ortaya konması, kendisi ve seyredilmesi arasındaki geleneksel ilişkiyi de altüst etti.

—Uluslarar. ikt. *Teknoloji transferi.* Teknoloji dolaşımı çeşitli biçimlerde olabilir: donatım malları, patent ve lisans satışları, teknik yardım vb. Teknoloji transferinin giderek artan bir bölümü de doğrudan yatırım yoluyla olmakta ve böylece üretim sürecinin, çoğu kez çokuluslu ana şirketlerin egemenliği altında uluslararası bir nitelik kazanmasına yol açmaktadır. Bu evrim, bazı sanayi kesimlerinin gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere doğru kaymasına neden olmakla birlikte, bu iki grup ülke arasındaki ayrılığı azaltacak yerde daha da genişletmekte ve zayıf ülkelerin ekonomik bağımlılığını daha da artırmaktadır; çünkü, gelişmiş ülkelerden yana ağırlığı olan teknolojik değişimler dengesi, onlara ekonomilerini geliştirici araştırmalarını finanse etmeyi sürdürerek gelişmişliklerini daha da artırma olanağı sağlamaktadır.

TEKNOLOJİK sıf. (fr. *technologique*). Teknoloji ile ilgili, uygulayımsal: *Çağımızdaki teknolojik gelişmeler.*

—Eğit. *Teknolojik eğitim,* kuramsal yönden gelişme yerine, ilkelerin uygulanışına önem veren eğitim. (→ MESLEKİ* VE TEKNİK EĞİTİM.)

TEKNOSTRÜKTÜR a. (fr. *technostructure*). İkt. Çağdaş toplumlarda büyük daireler ya da büyük firmalar içinde yetkileri ele geçirip kullanan teknisyenlerin oluşturduğu az ya da çok dışa kapalı grup.

—ANSİKL. Teknostrüktür, çağdaş sanayi işletmesinde örgütlenme sisteminin temel niteliklerinden biridir. Galbraith'a göre (*New industrial State* [Yeni sanayi devleti], 1967), gerçekte yetkiler artık sermaye sahiplerinin değil, teknostrüktürün elinde-

dir. Teknostrüktürün oluşum nedenleri, büyük sanayi işletmelerinde teknolojinin ve planlamanın gerekleriyle açıklanabilir.

TEKNOTİPOLOJİ a. (fr. *technotypologie*). Arkeolojik malzemenin teknik sınıflandırılmasına dayanan tipoloji.

TEKOBJEKTİF a. Tek bir objektifi olan refleks makineler için kullanılır.

TEKODACIKLI sıf. Biyol. Tek odacıktan oluşan. (Bölmelenmeden büyüyen deliktiler ile tek larva yuvalı mazılara ya da sesidilere denir.)

TEKODAKLI sıf. Geom. İfadesinde ancak bir odakla buna eşlik eden doğrultmandan yararlanılan bir koniğin (elips, hiperbol) tanımı için kullanılır.

TEKODONT sıf. (fr. *thécodonte*). Zool. Yuvası çene kemiğinin içinde bulunan dişler için kullanılır.

TEKOLUŞÇULUK → TEKGENLİK.

TEKOM a. (fr. *thécome*). Patol. Östrojenli maddeler salgılayan ve yumurtalık foliküllünün iç teka hücrelerinden oluşan iyicil yumurtalık uru.

TEKORNATMAK g. f. Org. kim. Kimyasal bir bileşiği yalnız bir kez ornatma tepkimesine uğratmak. (Klorobenzen [ClC_6H_5], benzenin [C_6H_6] tekornatmalı bir türevidir.)

TEKÖRNEK sıf. Aynı biçimde sürüp giden; tekdüze, yeknesak.

TEKÖRTÜLÜ sıf. Bot. Bir tek örtüsü olan yumurtacığa denir (maydanozgiller, bileşikgiller).

TEKÖZEKLİLİK a. Bitkilerde en yaygın yapı biçimi olarak silindireksenin tek olması hali. (Eşanl. MONOSTELİ.)

TEKPARÇA sıf. Bütünü tek bir parçadan oluşmuş bir şey için kullanılır; yekpare: *Tekparça mayo. Tekparça bir sütun.*
—Dy. *Tekparça dingil*, tek bir parça olarak dövülmüş kranklı devindirici dingil. || *Tekparça tekerlek*, bandajlı tekerleklerin tersine tek bir parça halinde dökülmüş ya da dövülmüş çelik tekerlek.

TEKPARMAKLI sıf. Zool. **1.** At gibi, ayağında bir tek parmak bulunan hayvan türü ya da hayvan için kullanılır. **—2.** Ayak ekseni üçüncü parmaktan geçen ve bu parmağı üstünlük kazanan toynaklıların bazıpodu için kullanılır. (Bu hayvanlarda parmaklar tek sayılarla belirtilir: gergedanda 3, atta 1. Bu nedenle bu gibi toynaklılara takım adı olarak tekparmaklılar denmektedir.)

TEKPARMAKLILAR a. Ayak ekseni üçüncü parmaktan geçen ve bu parmağı üstünlük kazanmakla birlikte parmakların toplam sayısı tek sayılardan oluşan toynaklı memeli hayvanlar takımı. (Bil. a. *Perissodactyla*.)
—ANSİKL. Ceratomorpha'larda (tapir ve gergedan) her ayakta üç, Hippomorpha'lardaysa (atgiller) bir parmak bulunur. Tekparmaklılar, köpekdişleri küçülmüş, azıdişleri lofodont ya da selenodont olan (otçul rejim) tek mideli, büyük körbağırsaklı, yaygın eteneli, iri boylu hayvanlardır. Bunların fosil ataları *Hyracotherium* ile Eosen'de ortaya çıkmış ve hem bugünkü familyalara doğru (örneğin fosil atlar dizisinde olduğu gibi), hem *Titanotherium (Brontotherium)* fosil öbeğine doğru gelişme göstermiştir.

TEKRAR a. (ar. *kerr*'den *tekrār*). **1.** Aynı eylemin yinelenmesi; aynı olgunun yeniden görülmesi: *Bu uyuşmazlık, birkaç yıl öncekinin tekrarından başka bir şey değildir. Bir hatanın tekrarı.* **—2.** Bir yazıda, bir konuşmada aynı düşünceyi, aynı sözcüğü birçok kez söylemek eylemi; yineleme: *Yazarken tekrardan kaçınmak gerekir.* **—3.** *Tekrar etmek*, tekrarlamak, yinelemek.
—*Esk. Tekrar ale-t-tekrar*, defalarca. || *Be-tekrar*, yeniden, bir daha.
—Ask. Silahlı hareket eğitiminde, zamanında gerçekleştirilmeyen bir hareketi yineletmek için verilen komut.
—Denizc. *Tekrar flaması*, BEDEL* FLAMASI'nın eşanlamlısı.
—Ed. Bir sözün, aynı cümle ya da paragraf içinde gereği olmadığı halde ve anlatımı sakatlayacak ölçüde sık kullanılmasına verilen ad. Eskilerce kesret-i tekrar biçiminde adlandırılmıştır. Tekrar, bir yazı kusuru sayılır. Örn. Hüsn-i tâbîr verir mâniye hüsn-i dîger/ Şevket-i hüsne çok imdâdı olur üslûbun (Nâbi). || Anlamı kuvvetlendirmek, anlatılmak istenen şeyi etkili, sürekli ilgi çekici bir biçimde vermek için seslerin, birtakım hecelerin, sözcüklerin aynen ya da bazı değişiklikler içinde sıralanması. Tekrarlar büyük ölçüde ikilemelerin kurulmasına yarar. Tekrarlarla sözcükler arasında ve çeşitli sözcük grupları içinde bir ses ve söz benzerliği kurulur. Atasözleri, deyimler, bilmeceler, tekerlemelerde tekrarlara sık sık başvurulur. Halk edebiyatı örneklerinde ise tekrarlar, kafiyeler ve çeşitli aliterasyonlar biçiminde kendini gösterir.
—Güz. sant. Bir yapıtın, sanatçının kendisi tarafından ya da onun yönetiminde gerçekleştirilen kopyası ya da aslının benzeri.
—Matbaac. Dizgi sırasında, metnin bir harfini, bir sözcüğünü ya da bir bölümünü yineleme biçiminde yapılan tipografi yanlışı. || *Tekrar etmek*, bir harfi, bir sözcüğü, bir satırı, yanlışlıkla yinelemek.
—Müz. Bir parçanın ya da bir bölümünün yinelenmesi, bu parçanın kendisi. (Tekrara konu olan parça, üst üste iki noktayı izleyen iki kesintisiz çift ölçü çizgisiyle çerçevelenir.)
—Tekst. *Desen tekrarı*, armür kartonlarının, dokuma sırasında makine üzerinde dönerek deseni kumaş üzerinde tekrar etmesi.
◆ be. **1.** Bir kez daha, yine, yeniden: *Çalışmalar sonbaharda tekrar başlatılacak. Bu film tekrar gösteriliyor. Tekrar gitmeniz gerekecek. Tekrar oku, belki o zaman anlarsın.* **—2.** *Tekrar tekrar*, üst üste, defalarca: *Sizi tekrar telefonla aradım, yoktunuz. Tekrar tekrar tembihledim, dilerim unutmaz.*

TEKRAREN be. (ar. *tekrar*'dan *tekrāren*). *Esk.* Tekrarlanarak, defalarca.

TEKRARLAMA a. Tekrarlamak eylemi; yineleme.

TEKRARLAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi (söz, eylem) tekrarlamak*, söylediği, yaptığı bir şeyi yeniden söylemek, yapmak; daha önce başkası tarafından söylenmiş, yapılmış bir şeyi bir kez daha söylemek, yapmak, tekrar etmek, yinelemek: *Yaptığını tekrarlarsan seni affetmem. Söylediğimi aynen tekrarlayın. Bu sözcüğü aynı metinde birçok kez tekrarlamışsınız. Başkasının ilginç bir deneyimini tekrarlamak.* **—2.** Bir şeyi öğrenmek, ezberlemek ya da ona alışmak için baştan almak; tekrar etmek, yinelemek: *Dersini tekrarlamak.*
—Sine. ve Tiyat. *Bir hareketi, konuşmayı* ya da *sahneyi tekrarlamak*, bir filmin çekimi ya da piyesin provaları sırasında yönetmence beğenilmeyen bölümleri baştan almak: *Bu parçayı bir kez de yüksek sesle tekrarlayalım!* || *Kendini tekrarlamak*, aynı rolleri, aynı tipleri, aynı karakterleri yorumlamada aynı ses tonu, aynı jest ve mimikleri kullanmak: *Bu oyuncu Hamlet'te de İvaz Ağa'da da hep kendini tekrarlıyor.*
◆ gçz. f. Bir durum, bir hastalık sözkonusuysa, yeniden ortaya çıkmak: *Bronşitim tekrarladı.*
◆ **tekrarlanmak** edilg. f. Yeniden, bir kez daha söylenmek, yapılmak, tekrar edilmek, yinelenmek: *Aynı düşünce birçok yazar tarafından tekrarlanmıştır.*
◆ **tekrarlatmak** ettirg. f. Bir şeyi yeniden söyletmek, yaptırmak, tekrar ettirmek; yineletmek: *Beden eğitimi öğretmeni aynı hareketi, birçok kez tekrarlattı.*

TEKRARLANMA a. Tekrarlanmak eylemi.

TEKRARLANMAK → TEKRARLAMAK.

TEKRARLATMA a. Tekrarlatmak eylemi; tekrar ettirme.

TEKRARLATMAK → TEKRARLAMAK.

TEKRARLAYICI a. Telekom. Temel olarak, bir telekomünikasyon kablosunun bir noktasına bağlı bir ya da birçok yükselteç ya da yenileyiciden oluşan ve iletim sırasında zayıflamış işaretlerin düzeyini yükseltmeye ve gerektiğinde bunları yeniden biçimlendirmeye yarayan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Dy. *İşaret tekrarlayıcısı*, bir lokomotifte bulunan ve yol boyundaki işaretlerin verdiği bilgileri tam zamanında makiniste ileten düzenek.
—ANSİKL. Bir tekrarlayıcı, bir tek ya da her iki iletim yönünde çalışabilir; kimi tekrarlayıcılar, özellikle denizaltı kablolarında, tek bir yükselteçle iki yönlü iletim sağlayabilir. Tekrarlayıcılar arasındaki mesafe, kablolu bir bağlantıda önemli bir maliyet unsuru oluşturur; bu mesafe, eşeksenli yeraltı kablolarında, eşeksenli çiftin çapına ve gerçekleştirilen devre kapasitesine bağlı olarak yaklaşık 2 ile 6 km arasında değişir; denizaltı kablolarında bu mesafe yaklaşık 4,5-12 deniz mili (8,5-22 km) arasındadır. Tekkipli optik liflerde, 1,3 ya da 1,6 μm'lik dalga boyları için, sözkonusu mesafe 50 km'ye erişebilir.

TEKRARLI sıf. Tekrar edilen, yinelemeli, mükerrer.
—Akust. YİNELEMELİ'nin eşanlamlısı.
—Saatç. *Tekrarlı saat*, zil düzeneğindeki bir butonun çalıştırılmasıyla her saat başı çalabilen kol ya da duvar saati.

TEKRENK sıf. Opt. *Tekrenk üreticisi*, MONOKROMATÖR'ün eşanlamlısı.

TEKRENKLİ sıf. Tek rengi olan.
—Fiz. MONOKROMATİK'in eşanlamlısı.

TEKRENKLİLİK a. Tek renkli olan şeyin durumu.
—Fiz. MONOKROMATİKLİK'in eşanlamlısı.

TEKRİH a. (ar. *kerh*'ten *tekrīh*). *Esk.* Sevdirmeme, çirkin gösterme.

TEKRİM a. (ar. *kerem*'den *tekrīm*). *Esk.* **1.** Saygı gösterme, ululama, yüceltme. **—2.** *Tekrim etmek*, yüceltmek, saygı göstermek, ululamak.

TEKRİMEN be. (ar. *tekrīm*'den *tekrīmen*). *Esk.* Saygı göstererek, yücelterek.

TEKRİR a. (ar. *kerr*'den *tekrīr*). *Esk.* **1.** Tekrar etme, bir şeyi bir daha yapma. **—2.** *Tekrir etmek*, tekrarlamak.
—Ed. Sözün etkisini güçlendirmek amacıyla yinelemelerden yararlanma sanatı. (Örn. *"Çal sevdiceğim, çal güzelim, çal meleğim çal"* [Tevfik Fikret] dizisinde "çal" sözcükleri.)

TEKRUR ya da **TAKRUR,** eski Batı Afrika krallığı. Senegal vadisinde, bugünkü tukulor bölgesine karşılık düşen bu krallık, arap coğrafyacılar sayesinde bilinmektedir. Başlangıçta Uoloflar ve Serereler'in atalarının yaşadıkları bu ülkeye, IX. yy.'a doğru Pöller geldi. Daha 1040'tan önce ülkenin islamlaştırılması, Serereler'in buradan ayrılmasına yol açtı. Dyolof ona bağlı olmakla birlikte krallık Gana'nın, ardından Mali'nin vasalı durumuna geldi. Daha 1495'ten önce kral Tayenda (Koli Tenguela'nın babası) ülkeyi Mali'nin ve Diara krallığı'nın zararına büyüttüğüne göre, krallık songhay boyunduruğundan kurtulmuş gibi görünmektedir.

TEKS ya da **TEX** a. (fr. *tex*; *teks[til]*'den). Tekstil elyafı ticaretinde kullanılan, 1 g/km' ye eşit doğrusal kütle birimi. (Ayrıca, özellikle lifler için *desiteks, santiteks* ve şeritler için *kiloteks* de kullanılır.)

TEKSEÇİCİ a. Resmi bir takımın oyuncularını seçmekle yükümlü spor yöneticisi.

TEKSESLİ sıf. Akust. Tek bir kulağa ilişkin işitsel bir uyarı ya da duyum için kullanılır.
—Müz. Sesi aynı olan şey için kullanılır. || Tekseslilikle ilgili.
—Sesbil. İşlevsel açıdan tek bir sesbirim olarak ele alınan bir ses öbeği için kullanılır. (Örn. *mucho* sözcüğünde duyulan [t ʃ] teksesli bir değer taşır, çünkü [ʃ] ispanyolcada bulunmadığından bu öğe iki ayrı sesbirime bölünemez.

TEKSESLİLİK a. Akust. Teksesli bir uyarının ayırtedici özelliği.
—Müz. Bir müziğin değişik bölümlerinin tam bir birlik içinde ya da sekizli olarak yorumlanması. || Bir müziğin değişik partilerini düşey yüzeyler halinde bağdaştıran üslup. (Vokal müzikte, oldukça kesin bir hececiliğe yol açar.)

TEKSİF a. (ar. *keşafet*'ten *teksif*). **1.** Bir sıvıyı koyulaştırma, yoğunluğunu artırma, yoğunlaştırma. **—2.** Toplama, sıkıştırma. **—3.** Saydamlığını giderme. **—4.** *Teksif etmek*, toplamak; yoğunlaştırmak; koyulaştırmak; saydamlığını gidermek.
—Ask. havc. *Teksif taktiği*, hava muharebelerinde kullanılan özel bir taktik.
—Kâğ. san. *Teksif edici*, HAMUR TOPLAYICI"nın eşanlamlısı.

Teksif (Türkiye Tekstil ve örme işçileri sendikaları federasyonu), 1951'de Tekstil işçileri sendikası'nın girişimiyle 10 sendika tarafından İstanbul'da kuruldu. 1952'de Türk-İş'in kurucu üyeleri arasında yer aldı. 1958'de genel merkezi Ankara'ya taşındı. 1961'de milli tip sendikaya dönüşerek Teksif kısa adını aldı. Aynı yıl Uluslararası tekstil giyim ve deri işçileri federasyonu'na (ITGLWF) üye oldu. 1983'te yeni Sendikalar yasası'na uygun olarak gerekli tüzük değişikliğini yaptı. 50'ye yakın şubesi ve 200 000'in üstünde üyesiyle Türkiye'nin büyük sendikalarındandır.

TEKSİLİNDİRLİ sıf. Tek bir silindiri olan.
◆ a. Teksilindirli motor.

TEKSİR a. (ar. *kesret*'ten *teksir*). **1.** *Esk.* Çoğaltma, sayısını artırma. **—2.** Elle ya da daktiloyla yazılmış metinleri teksir makinesi ile çoğaltma işlemi. **—3.** Bu yolla çoğaltılmış nüsha. **—4.** *Teksir etmek, teksir yapmak*, bir metni teksir makinesinden geçirerek çoğaltmak.
—*Esk. Teksir-i sevad*, gereksiz bir iş için çok sayıda yazı yazma.
—Bür. ger. *Teksir kâğıdı*, çoğaltma makinesinde kullanılan baskı kâğıdı. || *Teksir makinesi*, bir klişe aracılığıyla bir belgenin kopyalarını elde etmeye yarayan büro makinesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bür. ger. Üç tip teksir makinesi vardır: 1. Hektografi tekniğiyle, alkolle çalışan ve *ispirtolu teksir makineleri* adı verilen makinelerde klişe, temas suretiyle metni baskı yapraklarına geçiren bir yaprak kuşe kâğıdından oluşur; 2. *Mumlu kâğıtlı teksir makineleri*'nde klişe şablon yerine geçer. Mürekkep geçirmez özel bir maddeyle kaplı kâğıt üzerinde elle ya da daktiloyla yazma sonucu açılmış deliklerden mürekkep geçer ve baskı kâğıdına ulaşır; 3. *Ofset büro teksir makineleri*, bürolarda kullanılabilecek kadar elverişli fiyatlarla satılabilmesi için basitleştirilmiş ofset baskı makineleridir. Bunlarda klişeler karton, plastik ya da metalden yapılmıştır ve yazma, doğrudan vurma ya da kalıp çekme yöntemiyle çalışırlar.
Kalıp çekme işlemlerinde, elektrostatik çoğaltıcılar, temasla aktarma malzemeleri ya da optik yansıtma aygıtları ya da çoğaltma tezgâhları kullanılır. Beslenme, kâğıt verme ve klişe tespit etme ve otomatik kumanda yöntemlerine göre çeşitli ofset büro teksir makineleri vardır. Kimi ofset büro makineleri, klişenin hazırlanması, makineye yerleştirilmesi ya da basılı kâğıtların istifi de içinde olmak üzere tüm işlemleri otomatik olarak gerçekleştirecek biçimde tasarlanmıştır.

TEKSİRAT, -tı çoğl. a. (ar. *teksir*'in çoğl. *teksirat*). *Esk.* Çoğaltmalar.

TEKSİRHANE a. (ar. *teksir* ve fars. *hane*'den *teksir-hane*). *Esk.* Darphanede para basılan yere verilen ad.

TEKSPERMALILIK a. Biyol. Döllenme sırasında yumurtanın içine tek spermatozoidin girmesi. (Bu genel durum olup, karşıtı ÇOKSPERMALILIK'tır.)

TEKSPORLU sıf. Bot. Bir tek sporu ya da tohumu olana denir.

TEKST a. (fr. *texte*). Metin.

TEKSTİL a. (fr. *textile*; lat. *textilis*, dokunmuş, örülmüş'ten). **1.** Dokuma maddesi; kumaş. **—2.** Tekstil sanayilerinin tümü.
◆ sıf. **1.** Kumaş dokumaya yarayan ipliklerin elde edildiği maddeler için kullanılır. **—2.** Kumaş üretimine ilişkin.
—ANSİKL. Tekstil maddeleri bakımından XX. yy.'ın sonu, dünya üretim kapasitesinde görülen patlamanın yanı sıra kullanım çeşitliliğiyle de belirginleşir. Tekstil maddelerinin aşırı bolluğu, kimyasal elyaf üretiminde kullanılan makinelerin gelişmesinden ve veriminden kaynaklanır; bu bolluk, üretimi sınırlandırmak ve yarı bitmiş ürünler ile konfeksiyon ürünleri alışverişine kota koymak için düzenli uluslararası anlaşmaların yapılmasına yol açar. Tekstil sanayileri, hammaddelerden (elyaf, üretim [iplik çekimi]), öncelikle bu elyafı ipliklere ve eğirilmiş ipliklere (iplikçilik), sonra dokuma, örme ve değişik yöntemlerle (dokusuz yüzeyler) kumaşlara dönüştürmeye dayanan çeşitli teknolojik evrelere ve son terbiye işlemlerine kadar karmaşık bir örgütlenme şeması sunar; bu son terbiye işlemleri sırasında tekstil maddelerinin "eksik", ancak istenen özellikleri (renk, baskı, apre, vb.) tamamlanır.
Tekstil hammaddeleri, doğal lifler ve kimyasal lifler olarak sınıflandırılır.
Doğal lifler hayvansal ya da bitkisel kökenli olabilir. Hayvansal lifler temel olarak keratinleşmiş proteinli lifler (yün ve kıllar) ile keratinleşmemiş proteinli liflerden (ipekböcekleri) oluşur. Bitkisel lifler arasında, tohumlu bitkilerden elde edilen lifler (pamuk, kapok), soymuk elyafı (keten, kenevir, jüt, rami) ve sert elyaf denilen, yaprak ya da gövde lifleri (sisal, hindistancevizi) yer alır. Mineral kökenli olan amyant da (krizotil) bir doğal tekstil hammaddesidir.
Kimyasal lifler, yapay lifler ve sentetik lifler olarak gruplandırılır. Bu tekstil lifleri, makromolekül zincirlerinden oluşmuştur. Yapay tekstil maddeleri elde etmek için, gerektiğinde kimi kimyasal ara dönüşümler uygulayarak ya da selüloz gibi yüksek doğal polimerlerden ya da sentetik polimer malzemelerden (sentetik elyaf) yola çıkılabilir. Bütün bu liflerin üretim ilkesi ortaktır: polimerlerden ya düseler altında çekilen ve pıhtılaştırılan bir çözelti ya da bir düsenin deliklerinden fışkırtılarak katılaştırılan eriyik bir kütle hazırlanır. Bu çekim işlemiyle, istenilen uzunlukta kesilen ya da koparılan ve eğirilmiş iplik (iplikçilik) ya da dokusuz kumaş yapımı için gerekli elyaf üretiminde kullanılan devamlı filamentler (çokfilamentli iplikler) elde edilir. Lifler genellikle silindir biçimindedir ve çapları 10 ile 50 μm arasında değişir. Bununla birlikte, uygun düseler ve düse altına yerleştirilen özel yollar kullanarak liflere değişik biçim ve özellikler de verilebilir.
Elyafın özellikleri, öncelikle onu oluşturan polimerlerin özelliklerine, ayrıca da çekim işleminden (çekme işlemi, ısıl işlemler) sonra uygulanan ve elyaf yapısının anizotropisi, kristalliliği, mekanik ve boya tutma özellikleri üzerinde etkili olan işlemlere bağlıdır. Elyaf üretiminde kullanılan yeni yöntemler, günümüzde, özellikle çok rahat giysiler üretmede yararlanılan son derece ince tekstil lifleri (örneğin, dokusuz Alcantara) elde etmeyi sağlar.
• *Çeşitli kimyasal elyaf türleri*. Tekstil sanayisinde işlenen başlıca *yapay lifler* selüloz kökenlidir. Selüloz, erimeyen ve kullanılagelen çözücüler içinde çok az çözünen bir malzeme olduğundan, onu çekmenin ve elverişli türevlere dönüştürmenin tek yolu çözelti haline getirmektir. Bu yolla elde edilen kolodyumlar çekme işleminden geçirilir ve seçilen yönteme göre, elyafın pıhtılaşması, selülozu yenileştirme işlemiyle birlikte ya da yalnız gerçekleşir. 1884'ten sonra Hilaire de Chardonnet tarafından önerilen ilk yöntem, bir alkol-eter karışımı içinde çözelti halinde bulunan selülozun nitrolu türevlerini çekim işleminden geçirmeye dayanıyordu (nitroselüloz elyafı, yani nitrosu giderilerek yenileştirilmiş elyaf). Aynı şekilde, selüloz asetatları ile bunların çözeltilerini aseton içinde hazırlama, asetat ve triasetat lifleri üretmeyi sağladı. 1900'de Beadle, Cross ve Bevan tarafından bulunan ve alkali-selülozdan hareketle, karbon sülfür etkisiyle selüloz ksantat (seyreltik sudkostik çözeltilerinde çözünür) hazırlamayı sağlayan viskoz yöntemi, viskoz reyon (devamlı filamentler), viskoz fibran (kesik elyaf) denilen yenileştirilmiş selüloz elyafının birçok çeşidinin ortaya çıkmasına yol açtı. Selülozun, amonyak-bakır I sıvısı içinde doğrudan çözelti haline getirilmesi, çekim ve yenileştirme işlemlerinden sonra, genellikle bakır reyon ya da kupro reyon denilen çok ince selüloz filamentleri elde etmeyi sağlar. Son olarak, yapay selüloz elyafı sanayisine yeni bir tazelik getirebilecek, yeni selüloz çözücülerindeki (örneğin, halkalı oksit aminleri) gelişmeden de söz etmek gerekir.
Başlıca *sentetik elyaf* aileleri aşağıdaki polimerlerden çekilir:
—poliamit: Nylon 6-6, Nylon 6-10. Erimiş Nylon tuzundan lif çekimi;
—poliester: etilenglikol politereftalat gibi özellikle aromatik poliesterler. Erimiş polimerden lif çekimi. Ticari adlar: Tergal, Terilen Dacron, Trevira, vb.;
—poliakrilonitril: çözelti halindeki polimerden çekilen akrilik ve modakrilik elyaf. Ticari adlar: Crylor, Courtelle, Dralon, Orlon, Crylenka, Leacryl, Acrilan. Akrilik elyafının, çok yüksek tokluklu kimi, karbon liflerinin habercisi olduğunu belirtmek gerekir;
—polipropilen: yumuşak çekim. Ticari ad: Meraklon;
—polivinilklorür (PVC) ve polivinilidenklorür: ticari adları Rhovyl, Thermovyl olan klorolifler. Bir karbon sülfür ve aseton karışımı içindeki polimer çözeltisinden lif çekimi;
—poliüretan: elastik elyaf (Lycra) üretimi;
—polivinilalkol: Vinylal.
Sentetik lifler, büyük toklukları, belirgin termoplastik özellikleri, tekstüre iplik üretimi ile sürekli plili kumaş yapımında kullanılmalarıyla diğer liflerden ayrılır. Ayrıca, Aramid denilen yeni bir sentetik lif ailesinin, ısılkararlı polimerlere (aromatik poliamitler, poliamit imit, vb.) uygulanan lif çekimiyle üretildiğini de belirtmek gerekir: Kevlar, Nomex, Kermel.
Öte yandan, kimyasal tekstil maddelerine, silion (devamlı filamentler) ve verran (devamsız lifler) terimleriyle belirtilen cam iplikleri ve lifleri de katılabilir. Camı eriterek ve bir düsenin deliklerinden fışkırtarak elde edilen bu lifler yüksek tokluklarına karşın aşınmaya karşı dayanıksızdır. Pekiştirilmiş malzemelerde ve yanmaz olduklarından taşımacılıkta ve gemi sanayisinde yaygın olarak kullanılırlar.
—Coğ. Tekstil sanayisi, geleneksel olarak iplik sanayisini, dokuma sanayisini, örme sanayisini, dokusuz kumaş üretimini ve kumaş boyama sanayisini kapsar. Buna kimyasal elyaf üretimini de eklemek gerekir (günümüzde pamuk kadar kimyasal elyaf tüketilmektedir). ABD, dünya kimyasal elyaf üretiminin (1987'de 18,132 Mt) % 22'sini sağlar (3, 95 Mt). Onu, toplu halde dünya üretiminin % 16'sını (2,9 Mt) karşılayan AET ülkeleri (Almanya 981 600 t, İtalya 684 400 t, Büyük Britanya 322 300 t, vd.) ve gene dünya üretiminin % 9,5'ini sağlayan Japonya (1,73 Mt) izler. Güney Kore, Tayvan ve Türkiye gibi yeni sanayileşmiş ülkelerde de kimyasal elyaf üretimi göz ardı edilemeyecek düzeydedir. Kimyasal liflere, yünlü ya da pamuklu sanayisinin geleneksel makinelerinde işlenebilmeleri için ayırtedici uzunluk özellikleri verilir.
Tekstil sanayisi, dünya çapında en yaygın sanayilerden biridir. Tekstil maddelerini taşımak kolaydır, işçilik maliyeti ve becerisi bir ülkeden diğerine çok değişkendir. Dolayısıyla uluslararası tekstil ticareti önemli bir yer tutar ve son on beş yılda çok gelişmiştir. Bu alışverişler, özel-

likle G.-D. Asya ile Avrupa ve K. Amerika arasında gerçekleşir. AET bünyesinde, yalnız İtalya'nın tekstil alışverişlerinde çok önemli bir fazlalık görülmektedir.

Pamuklu sanayisi, tekstil sanayileri içinde ilk sırayı alır. 1991'de bu sanayi 19,7 Mt pamuk tüketmiştir. Pamuklu sanayisinin yarısı Asya'da yer alır. Çin (1990'da 4,44 Mt), Hindistan (1,33 Mt), Pakistan (725 000 t), Güney Kore (302 400 t), Endonezya (485 000 t), Japonya (426 000 t) ve Tayvan (415 000 t), 1989 yılında 17 Mt olan dünya üretim kapasitesinin % 48'ini karşılar. Pamuk işleme, çok eskiden beri bu ülkelerde sanayileşmiştir. Yüzyılın başında Şanghay, Bombay ve Osaka büyük pamuk üretim merkezleriydi ve dünya iplik sanayisinin % 6'sını elinde tutuyordu. Günümüzde Çin, pamuk dokuma ve iplik makineleri sayısı bakımından dünya sıralamasında altıncıdır. Ancak etkinlik alanı, Hindistan gibi, özellikle iç pazara yöneliktir. Bu ülkelerin tekstil makinelerinin önemli bir bölümü eskidir ve bu nedenle zanaat kesimi çok gelişmiştir. Hindistan'da, günümüzde halen kullanılan el dokuma tezgâhlarının sayısı yaklaşık 4 milyondur. Asya'nın altıncı, dünyanın yedinci üretici ülkesi Japonya, pamuklu sanayisini yenileştirmeye girişmiştir (1980'de, dokuma tezgâhlarının büyük bir bölümünde hâlâ otomatik mekik değiştirme sistemi yoktu). Son onbeş yıl içinde, küçük Asya ülkelerinde (Güney Kore, Hongkong, Singapur, Tayvan) çok modern bir pamuklu sanayisi gelişmiştir. Bu ülkelerde kullanılan tezgâhlar genellikle yılda 8 000 saat çalışır (Batı Avrupa'da 5 000 saatten az). Ayrıca işçilik de çok gelişmiştir ve çoğunlukla haftada 50 saatten fazla çalışılır. Bu ülkeler, dünyanın en büyük ihracatçı ülkeleri arasında yer alır.

ABD dünya pamuklu sanayisinin yaklaşık % 9'unu elinde bulundurur (1990' da 1,4 Mt). Önceleri Yeni-İngiltere'de bulunan pamuklu sanayisi, daha sonra güney eyaletlerine, özellikle de iki Carolina'ya yerleşmiştir, çünkü bu eyaletlerde pamuk yetiştiriciliği yaygındır ve işçi ücretleri düşüktür.

Kuzey denizi'ne kıyısı olan ülkeler eski önemini kaybetmiştir. Yüzyılın başında dünya pamuklu ticaretine egemen olan Büyük Britanya, günümüzde en önemli ithalatçı ülkelerden biridir. Bu ülkenin pamuklu sanayisi, temel olarak Cancashire bölgesinde yoğunlaşır, ama toplam dünya üretiminin ancak % 1,5'ini karşılar. Fransa (1990'da 170 000 t) ile Almanya'nın (340 000 t) göreli önemi biraz daha fazladır. Belçika iplik sanayisi, fransız iplik sanayisinin üçte biri, dokuma sanayisi de yarısı kadardır. Bütün bu ülkelerde, ithalatta görülen artış üretimin gerilemesine yol açar. Polonya ve Çek Cumhuriyeti tekstil sanayisi gelişme gösteren ülkelerdir. Akdeniz kıyısındaki ülkelerin rolü de önemli derecede artmıştır. AET ülkeleri içinde İtalya (1989'da 226 000 t pamuklu üretimi) önemli bir yere sahiptir, Yunanistan ise bu sanayi dalında hızlı gelişme göstermiştir. Türkiye'nin pamuklu iplik üretimi (501 000 t) Almanya'nın pamuklu iplik üretimini (193 000 t) geçmiştir. Nitekim, son 20 yılda Türkiye'nin ham pamuk dışsatımı yarı yarıya azalırken pamuk ipliği dışsatımı 1989 yılında 112 760 tona ulaşarak 1970 yılına oranla yaklaşık 7 kat, pamuklu dokuma dışsatımı 108 640 metreye ulaşarak, gene aynı sürede 30 kat artış göstermiştir. Sözkonusu dışsatım miktarları toplam yurtiçi üretimin pamuk ipliğinde % 22, 7'sine, pamuklu dokuma da ise % 10'una eşdeğerdir.

Afrika (Mısır dışında) dünya üretim kapasitesinin yalnız % 2,5'ini karşılar, ancak bu kıta, 1970-1980 arasındaki on yıllık süre içinde pamuklu sanayisinde çok hızlı bir gelişme göstermiştir. Gümrük engellemeleri ve yapılan değişik yardımlar sayesinde, genç devletler, üretimleri temel olarak kendi iç pazarlarına dönük olan modern tekstil üniteleri oluşturmuştur. Hemen hemen bütün Afrika başkentlerinde, yılda ortalama olarak 7 000 saat çalışan birkaç fabrika bulunur.

Latin Amerika, dünya pamuklu sanayisinin yaklaşık % 10'unu elinde tutar. Kullanılan makine sayısı birçok ülkede hızla artmaktadır. En önemli dört üretici ülke, sırasıyla, Brezilya (tek başına latin amerika üretiminin yarısını karşılar; 1990 rakamlarıyla 674 000 t), Meksika, Arjantin ve Kolombiya'dır. Bu devletler nüfus sayılarına göre sıralandıklarında, benzer bir sıralama elde edilir. Bu çakışma rastlantısal değildir, çünkü fabrikalar, öncelikle iç pazar gereksinimlerine cevap vermek için kurulmuş olmalarına rağmen, gitgide artan ihracatın kaynağı olmaya başlamıştır. Başlıca üretim merkezleri temel yerleşim merkezlerinde ya da bu yerlerin yakınında bulunur. En dikkate değer durum Kolombiya örneğinde görülür, Medellin'de, Bogotá'ya oranla daha fazla tekstil fabrikası bulunur.

Dünyada her yıl yaklaşık 3 Mt (1989'da 3,4 Mt) yün üretilir. Yünlü dokuma sanayisi de ayrıca yeniden üretim lifleri ile kimyasal liflerden de yararlanır. Bu lifler amerikan yünlü sanayisinde kullanılan hammaddelerin dörtte üçünü oluşturur. Yünlü sanayisinde yüksek nitelikli lifler işlenir ve bu sanayinin ürettiği malların ortalama fiyatı pamuklu sanayisindekilere oranla daha yüksektir. Bu da, bu sanayinin temel olarak eskiden sanayileşmiş ülkelerde yer alışını açıklar. Az nüfuslu ve işçilik ücretleri yüksek olan Avustralya, Güney Afrika ve Yeni-Zelanda gibi büyük yün üreticisi ülkeler güçlü bir dönüştürme sanayisi oluşturamamıştır. Avustralya ürettiği liflerin % 90'ını ham olarak ihraç eder ve iç tüketime cevap verebilmek için yünlü dokuma ithal eder.

AET ülkeleri, % 30'luk bir üretimle dünya yünlü dokuma sanayisinin başını çeker. İtalya, AET'nin yaptığı üretimin yarısını sağlar (1989'da 62 300 t) ve dünyadaki ihracatçı ülkeler arasında ilk sırayı alır. Prato bölgesi, İtalya'nın başlıca üretim merkezidir ve özellikle yeniden üretim yünlerini işlemede çok başarılıdır. Fransa ise, AET bünyesinde ikinci sırayı alır (1989'da 35 200 t). Özellikle penye yün alanında uzmanlaşmıştır. Almanya'nın yünlü sanayisi (1989'da 28 400 t) günümüzde, 70'li yıllardan bu yana çok kötüleşen Büyük Britanya yünlü sanayisine (17 500 t) yetişmiştir. Hollanda, AET ülkeleri içinde beşinci (1 400 t) ve Belçika altıncı (800 t) sırayı alır. En önemli etkinlik alanı makine halılarıdır. Bu etkinlik Flandre'da, özellikle de Courtrai bölgesinde yoğunlaşır. Diğer Avrupa ülkeleri arasında en güçlü yünlü sanayisi İspanya (Katalonya, özellikle de Sadabell kenti) ve Polonya'dadır (Lódz). Lódz kenti aynı zamanda, Polonya'nın en önemli pamuklu merkezi olduğundan, Avrupa'nın belli başlı tekstil merkezlerinden birini oluşturur. Bir bütün olarak ele alındığında Avrupa'nın, dünya yünlü sanayisinin yarısını elinde tuttuğu söylenebilir.

ABD dünya yünlü sanayisinin yaklaşık % 6'sını karşılar. Ham yün ithalatçıları arasında dokuzuncu (1989'da 48 500 t), ham yün üreticileri arasında onikinci (45 000 t) yünlü dokuma üreticileri arasında ise dördüncüdür (35 000 t). Japonya dünya yünlü dokuma üreticileri sıralamasında birincidir (1989'da 93 500 t). Özellikle Nagoya bölgesinde yapılan üretimler, temel olarak iç pazara yöneliktir. 70'li yılların başından bu yana, yünlü sanayisi Asya ülkelerinde çok hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu durumun en parlak örneği Çin'dir. Bu ülkenin, ham yün dışalımında birinci sıraya (1988'de 187 000 t) yerleştiği bilinmektedir. Önemli miktarda yün üretmesine (238 000 t) karşın, yetersizdir, bu nedenle de Çin, Avustralya'nın en iyi müşterilerinden biridir. Hindistan'ın yün üretimi son on yılda iki kat artmış ve İspanya'nın üretimiyle eşit düzeye gelmiştir. Genellikle kimyasal elyaf kullanan Güney Kore, Hongkong ve Tayvan da gelişme gösteren ülkeler arasında yer alırlar. Dünyanın diğer bölgelerinde bu tür bir gelişme görülmez.

Bunların dışında kalan tekstil sanayileri coğrafi olarak çok daha az yaygındır ve genellikle çok özel pazarlarda uzmanlaştırılmıştır. Temel olarak Çin (1990'da 44 000 t ham ipek), Hindistan (11 100 t), Japonya'da (5 800 t) üretilen *ipek*, bu ülkeler dışında çok az işlenir. Günümüzde genellikle kimyasal elyaf işleyen Lyon ipek sanayisinin kullandığı ipek madde miktarı yalnız % 1'dir. Türkiye 1990 rakamlarıyla 2 100 t ipek kozası üreterek bu alanda dünyada 9. sırayı almıştır.

Her yıl dünyada yaklaşık 600 000 t *keten* işlenir. Bu sanayi, özellikle Kuzey denizi'nin güney kıyısı boyunca uzanan ülkelerde gelişmiştir. Keten sanayisi yerel olarak üretilen elyaftan yararlanır. Letonya, Litvanya, Beyaz Rusya ve Rusya'nın Baltık kıyısında kalan bölümü, dünya keten sanayisinin yarısını elinde tutar. Romanya (1987'de 38 000 t), Polonya (1990'da 14 000 t), Belçika (1990'da 6 500 t), Macaristan (1990'da 5 600 t), Fransa (1990'da 5 000 t), Avusturya (3 000 t), Japonya (2 600 t) ve Yunanistan (2 400 t) diğer üretici ülkelerdir. AET içinde Belçika ve Fransa, keten elyafı ve keten ipliği üretiminde başta yer alır.

Ambalaj ürünleri, *jüt* sanayisinden elde edilir. Yılda 4 Mt elyaf işlenir. Dünyanın

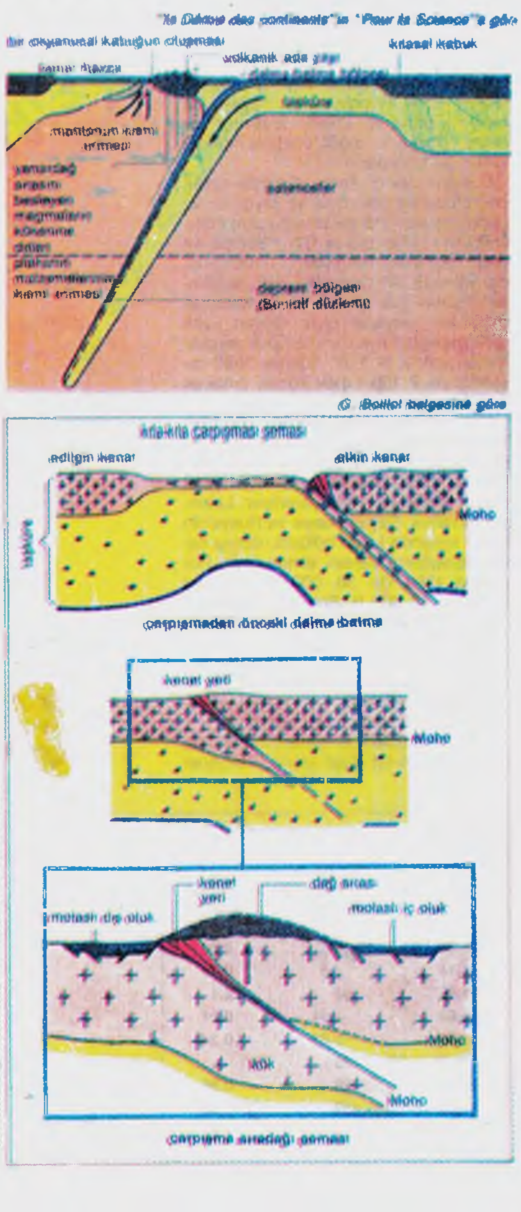
yüksek nitelikli tekstil liflerinin ayırtedici mekanik özellikleri

	modül (hbar)	dayanım (hbar)	uzama (%)	özgül kütle (g/cm³)	özgül modül (N/teks)	özgül dayanım (N/teks)
Yüksek tokluklu polyester	2 000	110	15	1,38	14	0,80
Yüksek tokluklu poliamit	400	90	15	1,14	3,5	0,79
Aromatik poliamit (Kevlar)	13 400	300	3	1,45	92	2,1
Esnekliği yüksek polipropilen	175	19	382	0,90	1,94	0,21
Esnek olmayan polipropilen	56	22	615	0,90	0,62	0,24
Çelik	20 000	280	1,8	8	25	
Cam	7 000	200	2,6	2,54	28	0,95
Yüksek tokluklu karbon	25 000	280	1,2	1,80	139	1,66
Bor elyafı	40 000	318	0,8	2,62	153	1,21

en büyük iki sanayi merkezi, bu elyafı üreten başlıca ülkeler olan Hindistan (1990'da 1,7 Mt) ve Bangladeş'deki (1991'de 800 000 t) Kalküta ve Dakka bölgelerinde gelişmiştir. Avrupalı sanayiciler, işçilik ücretleri çok düşük olan bu ülkelerle rekabet edemediğinden, jüt işleme Avrupa'da yok olma yolundadır. Avrupa ülkelerinde bu elyafın yerini hemen hemen tümüyle kimyasal elyaf almıştır. (→ DOKUMA* SANAYİSİ, İPLİK* SANAYİSİ, PAMUKLU* SANAYİSİ, YÜNLÜ* SANAYİSİ.)

Tekstil işçileri sendikası, Haliç bölgesi mensucat sanayii işçileri sendikası, Beyoğlu mensucat işçileri sendikası, Fatih-Eminönü mensucat işçileri sendikası ve Bakırköy mensucat işleri sendikası adlarıyla etkinlik gösteren dört ayrı sendikanın 1949'da birleşerek İstanbul Tekstil işçileri sendikası'nı kurmalarıyla çalışmaya başladı. 1951'de, aynı iş kolunda çalışan İstanbul Mensucat ve örme sanayii işçileri sendikası'yla birleşerek İstanbul Tekstil ve örme sanayii sendikası adını aldı. Aynı yıl İstanbul İşçi sendikaları birliği'ne üye oldu. 1965'te sendika içinde ortaya çıkan görüş ayrılıkları nedeniyle üyelikten çıkarılan muhalefet grubunun kurduğu İstanbul Tekstil, örme ve giyim sanayii işçileri sendikası kısa sürede gelişerek Türkiye çapında örgütlendi ve Tekstil işçileri sendikası adını aldı. Bu sendika 1975'te DİSK'e katıldı. 12 Eylül 1980'de DİSK'e üye tüm sendikalarla birlikte çalışmaları askıya alındı. Hakkında açılan dava, TCK'nın 141. maddesinin 1991'de kaldırılmasıyla Askeri yargıtayda beraatla sonuçlandı. Sendika yeniden açıldı.

LEVHA TEKTONİĞİ
dalma-batma şeması

''la Dérive des continents'' in ''Pour la Science''a göre

Tekstil meslek lisesi, Türkiye'de mesleki ortaöğretim kurumu. Tekstil sanayisinin dokuma, örme, boya-baskı, desen, kalite-kontrol alanlarına nitelikli meslek elemanı yetiştirilmesi amacıyla açıldı. İlkin, tekstil sanayisinin yoğun olduğu Adana'da, tekstil-iplikçilik ve hazırgiyim bölümlerinden oluşan *Adana Sabancı Anadolu tekstil meslek lisesi* 1983-1984 ders yılında açıldı. Bunu, ertesi yıl *Edirne Anadolu meslek lisesi*'inde tekstil-iplikçilik bölümünün kurulması izledi. Bir kısım derslerin öğretimini yabancı dille (ingilizce) yapan bu okulların yanı sıra, bazı endüstri meslek liseleri bünyesinde açılan dokuma, boya-apre, iplik bölümleri de bu liselerinkine paralel temel eğitim vermektedir.

TEKSTÜRE a. (fr. *texturé*'den). Tekst. *Tekstüre etme*, sentetik tekstil ipliklerinin fiziksel özelliklerini değiştirme işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. *Tekstüre iplik*, tekstüre edilmiş iplik.

—ANSİKL. Tekst. Mus iplik elde etmeyi sağlayan en eski tekstüre etme yöntemi, sentetik bir tekstil ipliğini (poliamid, poliester) iyice bükmeye, bu bükümü, maddenin termoplastikliği sayesinde ısı etkisiyle sabitleştirmeye, sonra ipliğin bükümünü açmaya dayanır. İpliği oluşturan filamentler, çok kuvvetli dalgalanmalara maruz kaldığından genellikle tuhafiyecilikte (ince çorap, iç çamaşırı) kullanılan çok esnek bir iplik oluştururlar.

Sentetik bir tekstil ipliğinin filamentlerini ısıtılmış metal bir plaka üzerinde tekyanlı olarak ezerek bu ipliğe çok benzer ürünler de elde edilir. Böylece sürekli bir kıvırcıklık etkisi oluşturarak maddenin yapısında radyal bir heterojenlik yaratılır. Diğer tekniklerde, sentetik tekstil ipliği, iki silindir arasında iyice ezildikten sonra pistonlu bir silindir içinde sıkıştırılır; bu sıkıştırma işlemi sıcakta gerçekleştirilir. Bu yolla elde edilen ipliklerin şişme özelliği çok fazladır. Ayrıca, temel filamentleri, basınçlı hava püskürtme yoluyla şişirerek ve sonra bu şişkinliği ısı etkisiyle tespit ederek şişme özelliği yüksek iplikler de elde edilir.

TEKŞİF a. (ar. *keşf*'ten *tekşîf*). *Esk.* İyice, sonuna kadar açma.

TEKTANRICI sıf. ve a. **1.** Tektanrıcılığı benimsemiş kişiye denir. **—2.** Tek bir tanrıya inanan kişiye denir. (Eşanl. MONOTEİST.)

◆ sıf. Tektanrıcılıkla ilgili.

TEKTANRICILIK a. Yalnızca tek bir tanrının varlığını kabul eden öğreti ya da din. (Eşanl. MONOTEİZM.)

—ANSİKL. Çoktanrıcılığın (birçok tanrıya inanç), henoteizmin (ast tanrılara egemen bir üst tanrıya inanç) ve tümtanrıcılığın (tanrı ve dünyayı özdeşleştiren öğreti) karşıtı olan tektanrıcılık, üç büyük akdeniz dini olan yahudilik, hıristiyanlık ve islamın temel olumlamasıdır. Tanrı'nın tekliği üzerindeki bu görüşün başlangıçları Antikçağ'a kadar uzatılabilir. Firavun Akhenaton*'un (Amenofis IV) tek tanrı Aton tapmasını yerleştirme girişimi, tanrı El*'in sami panteonundaki yeri, yunan-roma dünyasının gizemli dinlerde ve yeniplatonculuk ya da yenipythagorasçılık gibi din felsefelerindeki Tanrı anlayışları buna örnek olarak gösterilebilir. Hindistan ve İran'da da (mezdekilik) tektanrıcı eğilimlerle karşılaşılır. Bununla birlikte, gerçek bir tektanrıcılık karşısında olduğumuzu ileri sürmek de güçtür; olsa olsa, teketapma ve bazı durumlarda da az ya da çok tinselleştirilmiş bir henoteizmden söz edilebilir.

TEKTAŞ a. Müc. Çoğu kez bir yüzük üzerine tek başına takılan, pırlanta olarak yontulmuş elmas.

—Mim. ve İnş. Tek bir taş blokundan yontulmuş bir ya da yekpare bir bloktan oluşan yapı ya da bir anıt öğesi için kullanılır.

TEKTAZ sıf. (fars. *tek* ve *tāz*'dan *tek-tāz*). *Esk.* İyi koşucu, hızlı koşan.

TEKTEK dağları, G.-D. Anadolu bölgesinde Altınbaşak (Harran) ovası ile Karacadağ volkanı arasında, Urfa platosu yüzeyinden bir-iki yüz metre daha yüksek, kabaca K.-G. doğrultulu tepeler dizisine verilen ad. Bazıları (Kıvrımtepe 761 m, Taşlıktepe 703 m, Sarıcakaya tepesi 639 m) 600-700 metreyi aşan tepeler Eosen kireçtaşlarından meydana gelir ve üzerlerinde erime ile oluşmuş çeşitli karst şekilleri (özellikle dolinler) çok yaygındır.

TEKTEKÇİ a. Ayaküstü içki içilen meyhane.

TEKTEKER a. Bisiklet üzerinde denge hareketlerinde uzmanlaşmış akrobatların kullandığı tek tekerlekli bisiklet.

TEKTEKNE a. Denizc. Katamaran teknelerin tersine yalnız tek bir tekne gövdesi olan deniz taşıtı.

TEKTELLİ sıf. Elektrotekn. *Tektelli devre*, akımın toprak ya da şasi üzerinden devreyi tamamladığı, tek bir telden oluşmuş devre.

TEKTİP a. Denizc. Aynı plana göre inşa edilmiş, hepsi aynı özellikleri taşıyan teknelerden oluşan seriye dahil yarış ya da gezi yelkenlisi. (Tektipler, ölçüm işleminden geçirilmeden ya da ratingleri hesaplanmadan bir arada [aynı seri içinde] yarışabilirler.) [Eşanl. MONOTİP.]

—ANSİKL. Denizc. Küçük yarış yatları olan tektipler, ''Finn''ler, ''5.0.5.''ler ya da ''Snipe''ler gibi seri halinde inşa edilebilirler. Tektiplerin yararı, tekneler birbirinin eşi olduğundan, yarışlarda yalnız mürettebata göre değerlendirilmesi ve seri halinde yapıldıklarından maliyet fiyatlarının düşük olmasıdır. ''Dragon'' gibi daha büyük kimi yatlar da tektiptir; ancak, belli bir boydan sonra yatlar tamamen aynı değildir ve eşit değerde oldukları düşünülemez. Aynı plana göre yapıldıkları halde, kimilerinin diğerlerinden daha üstün nitelikte olduğu deneyle ispatlanmıştır. Tektip olmayan yarış yatları bir ölçüm formülüne tabidir ve bunlar sınırlı serileri oluştururlar.

TEKTİPLİ sıf. Bot. Bir tek türü bulunan ya da birbirine çok benzer türler içeren cinse denir.

TEKTİT a. (fr. *tectite*; yun. *tektos*, erimiş'ten). Yerbil. Genellikle kütlesi birkaç gram olan cam görünümünde kayaç parçası. (Bu kayaçlar SiO_2 bakımından zengin [% 68-82], su bakımından da çok fakirdir [% 0,005] ve biçimleri aerodinamiktir [damla, gözyaşı]. Bunlara sınırlı alanlarda çokça rastlanır, ancak içinde bulundukları jeolojik ortamla hiçbir ilişkileri yoktur; bunlar, göktaşı parçaları olabileceği gibi, göktaşlarının çarpmasıyla eriyen ve yerinden fırlayan yer kayaçlarının parçaları da olabilir.)

TEKTOGLİF a. (fr. *tectoglyphe*). Yerbil. Bir kırılma düzleminde bulunan ve iki bölmenin birbirlerine göre devinimi üstüne bilgi verebilen tektonik kökenli işaret. (Örnekler: kalsit ekayları, çizikler, kanalcıklar, yarıklar.)

TEKTOHUM a. Tek embriyon içeren tohum, özellikle, şekerpancarı tohumu (şekerpancarının doğal tohumu çok embriyonlu bir yumakçık biçimindedir).

—ANSİKL. Tektohumun elde edilmesi, şekerpancarı ekiminin makineleşmesinde önemli bir ilerleme sağladı; çünkü çok tohumlu yumakçıktan çok sayıda filiz çıkıyor, bunlardan birini bırakıp diğerlerini ortadan kaldırmak (seyreltme) çok zamana ve emeğe mal oluyordu; tektohum bu külfeti ortadan kaldırdı. Önceleri doğal tohumun kesilip parçalara ayrılmasıyla elde

TAŞKÜRESEL BÜYÜK LEVHALAR

edilen tohumlar, şimdi ana bitkideki çiçeklerin konumunun genetik yoldan değiştirilmesiyle elde edilmektedir. Bunun için ıslah yoluyla, üzerindeki çiçeklerin hepsi ayrı olan ve her biri tohum veren yalın saplı şekerpancarları elde edilmiştir.

TEKTOHUMLU sıf. İçinde tek tohum bulunan meyve ya da meyve bölümlerine denir.

TEKTOHUMLULUK a. Bot. Tek tohumlu bitki türlerinin özelliği.

TEKTONİK a. (alm. *Tektonik;* yun. *tektonike,* dülgerlik'ten). **1.** İnce kesit (mikrotektonik), sıradağlar ve yeryuvar ölçeğinde (jeotektonik), kayaçların biçim değiştirmesi. Göz önüne alınan yapısal düzeye göre (yüzeysel ya da derin) bu tektonik, bir kırılma tektoniği (faylar) ya da kayaç sünek olduğunda esnek bir tektonik (kıvrımlar) olabilir. Biçim değiştirmeler, daha özel olarak örtüyle *(örtü tektoniği)* ya da temelle *(temel tektoniği)* ilgilidir. Biçim değiştirme mekanizmaları çeşitli tektonik tiplerini tanımlamaya yarar: *ötelenme tektoniği* (yanal hareketler sözkonusu olduğunda), *yerçekimi tektoniği* (kayma sözkonusu olduğunda), vb. **—2.** Bu biçim değiştirme olaylarını inceleyen yerbilim dalı. **—3.** *Levha tektoniği,* dağların oluşumunu ve çeşitli jeolojik olayları, mantodaki konveksiyon akımları yardımıyla, yumuşak astenosfer üzerinde yer değiştiren katı taşküre levhalarının devinimiyle açıklayan yeryuvar tektoniği. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Yeryuvar tektoniği,* JEOTEKTONİK'in eşanlamlısı.

◆ sıf. Tektoniğe ilişkin.

—Yerbil. *Tektonik oluşum,* tektonik kökenli jeolojik yapıların hazırlanışı. ‖ *Tektonik öncesi,* bir biçim değiştirme evresinden önce oluşan bir kayacın, bir jeolojik oluşumun ya da yapısal bir bütünün her türlü öğesi için kullanılır. ‖ *Tektonik süreksizlik,* jeolojik bir bütünde görülen tektonik kökenli süreksizlik. (Eşanl. TEKTONİK BOZULMA.) ‖ *Süreksiz tektonik,* KIRILMA* TEKTONİĞİ'nin eşanlamlısı.

—ANSİKL. Levha tektoniğiyle ilgili kavram, Wegener'in kıta kayması kuramının güncelleştirilmiş bir biçimidir; bu kuramdan farkı şudur: kıtalar kendi kendine yer değiştirmez; bankiz üstündeki tahta parçası gibi edilgin bir biçimde, taşküre levhası tarafından sürüklenir. 60'lı yıllarda Hess'in okyanus yayılması ve Vine ile Matthews'in okyanus diplerinin manyetik sapmaları üstüne çalışmaları sonunda doğan bu kavram yavaş yavaş benimsendi.

Levha tektoniğine göre dağlar levha sınırları arasında oluşur. Çeşitli sıradağ tipleri vardır: dalma-batma sıradağları (And tipi), kayma sıradağları, çarpışma sıradağları (Alp tipi) ya da aşırıçarpışma sıradağları (Himalaya tipi). Dalma-batma bölgelerinde, yaşlı ve ağır okyanusal kabuk bükülür ve astenosfere gömülerek özümsenir. Bu olay sırasında dalan levha ekaylanabilir ve bir tektonik yığışım prizması oluşturur. Dalma-batma olayı devam ederse okyanus tümüyle kaybolur. Çok hafif olan kıtasal kabuk dalma-batma bölgesine pek az sürüklenir ve böylece iki kıta karşılaşabilir. Bu çarpışma aşamasından sonra kıtaiçi çok büyük yerkabuğu parçaları birbiri üzerine binerek ve kıtasal kabuk maksimum ölçüde kalınlaşarak aşırı levha çarpışması aşamasına ulaşılabilir (örn. Himalayalar'ın aşırıçarpışma aşaması). Ayrıca bu görüşe göre biçim değiştirme levhaların içini de etkileyebilir. Hindistan tarafından "delinmiş" Avrasya, bu levhaiçi tektoniğin iyi örneklerini verir.

Önceleri Alp oluşumuyla ilgili sıradağların çözümlenmesine uygulanan levha tektoniği modeli, yavaş yavaş daha eski dağlara da uygulandı. Jeolojik olayların tümünü anlamayı sağlayan bu birleştirici kavram, yerbilimlerinde gerçek bir devrime yol açtı.

TEKTONİKLENME a. Tektonik evrim süreci.

TEKTONİT a. (fr. *tectonite*). Yerbil. Tektonik kökenli bir biçim değişikliğine uğramış kayaç.

TEKTONLU sıf. Tonun ayırıcı bir işlev üstlenmediği diller için kullanılır (tonlu dillerin karşıtı).

TEKTONOFİZİK a. (fr. *tectonophysique*). Yerbil. Tektonik yapıları fizik yöntemleriyle inceleyen bilim dalı.

TEKTONOMETAMORFİK sıf. (fr. *tectonométamorphique*). Hem tektoniğe, hem başkalaşıma ilişkin.

TEKTONOSEDİMANTER sıf. (fr. *tectonosédimentaire*). Yerbil. Hem tektonik, hem tortul süreçlerden doğan bir olay için kullanılır. (Önünde olistostrom biçiminde bir tortul besleyen bir sürükleme örtüsünün ilerlemesi, tektonosedimanter bir olaydır.)

TEKTOSAGLAR. Esk. coğ. 1) Galya'da (Narbonensis !) yerleşmiş bir volcae halkının adı. 2) Küçük Asya'da İ.Ö. IV.-III. yy.'a doğru bugünkü Ankara bölgesine yerleşmiş bir galat halkının adı.

TEKTÜR sıf. Mat. çözlm. MONOJEN'in eşanlamlısı.

TEKTÜYSÜ sıf. Bot. Ucunda bir tek yaprakçık bulunan bileşik tüysü yaprağa denir.

TEKÜNLÜ a. Sesbil. Söylenirken tınısı değişmeyen ünlü (çiftünlülerin karşıtı).

TEKÜNLÜLEŞME a. Sesbil. Ünlü ya da çiftünlünün yalın bir ünlüye indirgenmesi (örn. latince aurum daki "altın" [au]'nun [ɔ] ünlüsüne dönüşmesi [ɔrum].

TEKVANDO a. (korece *te* (ayak), *kvon* (el), *do* (yol)'dan *tekvando*). Uzakdoğu kökenli, savunma ağırlıklı dövüş sanatı.

—ANSİKL. Tekvando bir savunma sanatı ve sporu olduğu kadar beden sağlığını, fiziksel direnç ve yeteneği geliştirmeyi de amaçlar. Başlıca özelliği, çıplak el ve ayaklarla rakibe karşı yapılan savunma tekniklerini içermesidir. Saygı, sevgi, alçakgönüllülük, sabır tekvandonun öteki özellikleri arasında yer alır.

Tekvandonun bölümleri şöyledir: kültür-fizik, temel teknik, *poomse* (hareketler dizisi, zor hareketler (uzun mesafede vuruşlar, sıçrayarak yüksek mesafelerde vuruşlar, beceri isteyen atlayış ve vuruşlar vb.), *kyokpa* (kırış, karşı koyuş), *gyrorrugi* (yarışma, güç, denge, dayanıklılık, konsantrasyon çalışmaları vb.).

Tekvando çalışmalarında rahat hareket edilebilmesi için kalınca, sağlam bir kumaştan bol, beyaz bir giysi giyilir, bele *tobok* denilen bir kuşak takılır. Kemerin renkleri, tekvandoda dereceleri belirler. Bunlar, aşağıdan yukarıya şöyledir: 10. gıp: beyaz kemer, 9. gıp: beyaz-sarı kemer, 8. gıp: sarı kemer, 7. gıp: sarı-yeşil kemer, 6. gıp: yeşil kemer, 5. gıp: yeşil-mavi kemer, 4. gıp: mavi kemer, 3. gıp: mavi-kırmızı kemer, 2. gıp: kırmızı kemer, 1. gıp: kırmızı-siyah kemer, 1. dan: siyah kemer (siyah kemerde dan denilen ve 1'den 10'a kadar yükselen 10 tane derece vardır).

İ.Ö. 37'de Kore yarımadasının kuzeyinde ortaya çıktığı kabul edilen tekvando bu ülkede giderek yaygınlaştı ve ilk olarak ekim 1962'de Ulusal atletik oyunlar kapsamına alındı. İlk Dünya tekvando şampiyonası 25 mayıs 1973'te Kore'de düzenlendi. Bu tarihten sonra tekvando bütün dünyada hızla yayılan bir spor dalı oldu.

Tekvondo Türkiye'ye ilk kez güney koreli general Çoi-Honghi başkanlığında iyi

İzmir'de yapılan 1. Avrupa kupası tekvando şampiyonası (1986) madalya töreni (birincilik kürsüsünde Tennur Yerlisu)

Meyer

Yusuf ile Potifar'ın karısı *Viyana* ***Tekvin***'ini süsleyen bir minyatür bizans sanatı, VI. yy. başı *Ulusal kitaplık, Viyana*

niyet gezisine çıkmış olan G. Kore tekvando ekibi tarafından tanıtıldı (1964). Nâzım Canca ve Şükrü Gençel'in çabalarıyla kısa sürede hemen bütün ülkeye yayıldı; Güney Kore'den antrenör Ço Soo-Se'nin getirilmesiyle (16 haziran 1970) yayılmasını hızlandırarak sürdürdü. Türk bayan ve erkek tekvandocular birçok uluslararası yarışmada başarılar elde ettiler. 1988'de Avrupa şampiyonluğu, 1989'da Dünya beşinciliği, 1990'da Avrupa ikinciliği, 1991'de büyükler Dünya üçüncülüğü ve Bayanlar Dünya ikinciliği, 1992'de Avrupa Gençler ikinciliği ve Avrupa büyükler ikinciliği, 1993'de Avrupa kupası şampiyonluğu'nu kazandılar. Bu spor dalında Özellikle Tennur Yerlisu, Züleyha Tan, Şakir Bezci, Metin Şahin, Harun Ateş, Ali Şahin, Nusret Ramazanoğlu gibi adlar ön plana çıktılar.

TEKVİN a. (ar. *kevn*'den *tekvin*). *Esk.* **1.** Oluşturma, yaratma. **—2.** Yaratış, yaratılış. **—3.** *Tekvin etmek,* yaratmak; var etmek.

Tekvin, Torah'ın ilk kitabı. Birbirinden ayrı edebi türler içeren iki ana bölümden oluşur: I.-XI. bölümler, insanlığın ortaya çıkışını (tekvin) anlatır. Dünyanın yaratılışı, Âdem ile Havva'nın ilk günahı işlemeleri, bu nedenle Dünya'ya atılmaları, İbrahim peygamberin soyu bu bölümün başlıca konularıdır. XIII. ve sonraki bölümlerde İbrahim, İshak, Yakup peygamberlerle çocuklarının yaşamöyküleri anlatılır. Tekvin, İbraniler'in Mısır'dan çıkışlarına kadar geçen olaylarla son bulur.

Tarih, coğrafya ve arkeoloji alanındaki yeni çalışmalar ve araştırmalar Tekvin'de verilen bilgileri ana çizgileriyle doğrulamıştır.

—İkonogr. Tekvin sahneleri Kutsal Kitap'ın en çok betimlenen bölümlerindendir. (→ YARATILIŞ, HAVVA, GÜNAH.) Hıristiyanlığa ait dinsel yapıların pek çoğundaki mozaikler, kabartmalar ve fresklerde Tekvin'den sahneler canlandırılmıştır. Tekvin'in tezhipli elyazmaları arasında en ünlüsü ise Viyana'da bulunmaktadır.

Havva'nın yaratılışı
Orvieto katedrali'nin batı cephesindeki ***Tekvin*** **ayağını süsleyen kabartma XIV. yy.'ın ilk çeyreği**

TEKVİNAT, -tı çoğl. a. (ar. *tekvin*'in çoğl. *tekvināt*). *Esk.* Yaratmalar, var edişler, yaratışlar.

TEKVİNİ sıf. (ar. *tekvin* ve *-i*'den *tekvinî*). *Esk.* Oluşla ilgili.
—Esk. fels. Oluşumla ilgili.

Tekvir suresi, Kuran'ın 81. suresi. 29 ayettir. Mekke'de inmiştir Adı, ilk ayette geçer.

Kıyamet kopacağı sırada meydana gelecek olağanüstü olayları ve doğa düzeninin altüst oluşunu anlatan sure, ayetlerinin okunuşundaki ses güzelliği ve musikisi, şiirsel anlatımı ve canlı tasvirleri bakımından arap edebiyatında erişilmez bir üstünlüğe sahiptir. Bu nedenle, müslüman olan ya da olmayan bütün Kuran otoriteleri, Tekvir suresini, bu olağanüstü niteliklerini bozmadan başka dillere çevirmenin olanaksızlığı konusunda görüş birliğindedir.

Surede, kıyamet sırasında Güneş'in dürülüp tortop olacağı, yıldızların kararıp döküleceği, dağların yürütüleceği, vahşi hayvanların bir araya toplanacağı, denizlerin kaynayacağı, ruhların birleşecekleri, diri diri toprağa gömülen kızlardan hangi günahları yüzünden gömüldüklerinin sorulacağı, amel defterlerinin açılıp serileceği, gökyüzünün açılacağı, cehennemin alevlendirileceği ve cennetin yaklaştırılacağı belirtildikten sonra, o zaman her canın yanında getirdiklerini (iyilik ve kötülükleri) anlayacağı vurgulanır. Hz. Muhammet'ten övgü ile söz edilir, müşrik Araplar'ın onun hakkında söyledikleri yakışıksız sözler eleştirilir ve Kuran'ın tüm insanlar için bir uyarı olduğu bildirilir. Sure, Tanrı'nın iradesinin sınırsızlığını belirten ayetle son bulur.

TEKYANLI sıf. Anat. Tamamen vücudun bir tarafında yer alan anatomik yapıya denir.
—Dy. *Tekyanlı tahrik,* motor gücünün, tekerleklerden birinin yakınına yerleştirilmiş tek bir dişli düzeni yardımıyla bir dingile iletilmesi.
—Fels. Hegel'de, başkaları karşısındaki karşıtlık ve dışlama ayrımına göre kendini ortaya koyması bakımından, anlığın her belirlenimine denir. (Örneğin burada-varlık'ı ele alalım: "yalnızca kendinde-varlık ya da yalnızca başka-şey-için-varlık sözkonusuysa, gerçekliğe ulaşamadık demektir, çünkü bu belirlenimlerden her biri kendi için tekyanlıdır [alm. *einseitig*], oysa gerçeklik her ikisini de kapsayan bütünselliktir" [*Wissenschaft der Logik* (Mantık bilimi), "Varlık", 1. basım, 1, 2].)
—Nöroanat. *Tekyanlı sinir hücresi,* farklı düzeylerde, fakat omuriliğin aynı tarafında bulunan sinir hücrelerini bağlayan birleştirici sinir hücresi.
—Sesbil. [l] ünsüzünün gerçekleşmesinde, solunan havanın, yan ünsüzlerde olduğu gibi, dilin iki yanından değil de, tek yanından çıkma özelliği taşıyan durum için kullanılır.
—Telekom. Bilgi aktarımının, ancak önceden saptanmış tek bir yönde yapılabildiği bir bağlantı için kullanılır. (ÇİFTYÖNLÜ'nün karşıtıdır.)

TEKYAZIM → MONOGRAFİ.

TEKYE a. (ar. *tekye*). *Esk.* **1.** Tekke: "... *sâdât-ı rufaiyyeye tekye olmak üzere iadeten binasını dahi istirham edip* ..." (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** Bir yere dayanma. **—3.** Güvenme, itimat etme. **—4.** *Tekye etmek,* dayanmak, güvenmek. **—5.** *Tekyegâh,* dayanılacak yer. ‖ *Tekye-zen,* dayanan; güvenen.

TEKYİL a. (ar. *keyl*'den *tekyil*). *Esk.* Kile ile ölçme.

TEKYOLLU sıf. Geom. Parametrik denklemleri oransal kesirlerle tanımlanmış bir eğri için kullanılır.

TEKYÖNAKIŞLI sıf. *Tekyönakışlı buhar makinesi,* girişin silindir uçlarından ve egzosun, alışılagelmiş makinelerde olduğu gibi silindirden değil, buharın her zaman aynı yönde akacağı biçimde, özel pencerelerden yapıldığı buhar makinesi.

TEKYÖNLÜ sıf. Tek bir yönü olan; tek bir yönde etkiyen.
—Bilş., Elekt. ve Telekom. Büyüklüğü 0'dan, gerek pozitif, gerek negatif maksimum bir değere doğru değişen, ama pozitiften negatife ya da negatiften pozitife geçmeyen bir elektrik darbesi için kullanılır.
—Diyet bilg. *Tekyönlü rejim,* her gün değişen, fakat tek tip besine dayanan beslenme rejimi. (Genellikle bir gün protein, bir gün yağ, bir gün karbonhidrat verilir. Bu zayıflama yöntemi artık kullanılmamaktadır.)

TEKYÖNLÜLÜK a. Nörobiyol. Eylem potansiyelini yayan bölüt, bunu bir sonraki bölüte iletmeden önce birkaç milisaniye uyarılamaz kaldığından sinir akısının ancak bir yönde yayılabileceği ilkesi.
—ANSİKL. Tekyönlülükten dolayı eylem potansiyeli hücre gövdesinden aksonun ucuna doğru düpedüz ilerler. Buna karşılık, sinir lifi yapay olarak uyarılırsa eylem potansiyeli başka yollardan da yayılabilir. Ayrıca bu ilkeye göre dendritlerden çıkan sinirsel işaretler hücre gövdesine doğru yayılır. Fakat bazı sinir yapılarında diğer yönde de yayılma gösterilebilmiştir. Hücre gövdesini dışta bırakan bu kısa devrelere *yerel devreler* adı verilir.

TEKYUMURTACIKLI sıf. Bot. Tek yumurtacığı bulunan meyveyapraklara denir (düğünçiçeği, latinçiçeği, sütleğen, maydanozgiller).

TEKYURT (Eyüp), türk halk şairi (Tercan, Erzincan, 1917). Banaz'dan (Sivas) gelerek Erzincan'a yerleşmiş bir ailedendir. Bu ailenin Pir Sultan Abdal soyundan olduğu ileri sürülür. Alevi inancını dile getiren nefesleri, sevgiyi, doğayı konu edinen koşmaları vardır. (→ Kayn.)

TEKYÜZLÜ sıf. Tarônc. Yalnızca bir yüzü yontulmuş.

TEKZİBAT, -tı çoğl. a. (ar. *tekzib*'in çoğl. *tekzibat*). *Esk.* Yalanlamalar.

TEKZİP a. (ar. *kizb*'ten *tekzib*). **1.** Bir sözü, bir haberi vb. yalanlama; bu amaçla söylenen söz ya da yazı: *Gazetede tekzip yayınlatmak.* **—2.** *(Bir haberi) tekzip etmek,* yalan olduğunu söylemek, yalanlamak.
—Basın. Bir kimsenin, dergi ya da gazete gibi süreli bir yayın organında yayımlanmış, kendisiyle ilgili gerçek-dışı bir haberi yalanlaması. (→ CEVAP* HAKKI.)

TEL a. **1.** Genellikle makara ya da bobinlere sarılmış biçimde piyasaya sürülen, herhangi bir maddeden yapılmış düzgün çaplı, ince ve belirsiz uzunluktaki nesne: *Beş metre naylon tel verir misiniz?* **—2.** Değişik işlerde kullanılan, liften, metalden ya da tekstil maddesinden yapılmış ip: *Çelik tel. Elektrik teli. Çamaşırları tele asmak. Telefon teli.* **—3.** Saçı, sakalı vb. oluşturan kıllardan her biri: *Tepesinde kalan birkaç teli nasıl tarayacağını bilmiyordu.* **—4.** *Bir yere tel çekmek,* bir yeri telle çevirmek, oraya tel germek. ‖ *Tel tel,* tel biçiminde ya da her teli ayrı ayrı olarak: *Tütünü tel tel ayırıp, kurumaya bırakırdı.* ‖ *Teller takmak, takınmak,* sevincini çok aşırı biçimde dışa vuranlar için alay yollu söylenir.
—Akust. Sabit iki nokta arasında gerilen ve ya denge halinden uzaklaştırılıp serbest bırakarak (mandolinde mızrapla, arpta parmakla, piyanoda çekiçle) ya da bir yayı uzunluğuna dik olarak sürterek (viyola, keman) enine titreşimler verilen metal ya da bağırsak tel. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Anat. ve Dokubil. LİF'in eşanlamlısı.
—Balıkç. *Çelik tel,* dişleriyle sıradan bir olta ipini kesebilen balıkları avlamak için kullanılan ve olta ipiyle iğne arasına bağlanan, 25-30 cm uzunluğunda, paslanmaz ya da paslanabilir tel.
—Bisikç. *Tekerlek teli,* bir bisiklet ya da

motosiklet tekerleğinin göbeğini janta bağlayan, çapı küçük madeni çubuk.
—Bür. ger. *Zımba teli*, birçok kâğıdı bir arada tutmaya yarayan metal parça.
—Camc. *Tel çekme makinesi*, içinden erimiş camın elyaf biçiminde çekildiği, üzerinde belirli sayıda elyaflama deliği bulunan, ısıya dayanıklı malzemeden (çelik ya da değerli metaller alaşımı) kap. (Elyaflama deliği sayısı, bir ile birkaç yüz arasında değişir. Büyük çoğunlukla, tel çekme makineleri Joule etkisiyle elektriksel olarak ısıtılır ve böylece elyaflanacak camın istenen sıcaklığına erişilir.)
—Denizc. *Tel dikişi*, tel halatlara yapılan halat dikişi.
—El sant. *Tel çevirmek*, bakırcılıkta kazan, bakraç, leğen, tepsi vb. kapların ağız kısımlarına, sağlamlaştırmak için demir çember geçirip üzerini bakırla kapatmak. (*Tel sarmak* da denir.) || *Çiçek teli*, yapma çiçekçilikte kullanılan kolay bükülebilir tel.
—Elektrotekn. ve Telekom. *İletken tel*, elektrik akımını iletmede kullanılan metal tel. (Havai telekomünikasyon hatlarında kullanılan iletken teller, iletkenliği yüksek görece sert bakır, nadir olarak alüminyum ya da çiftmetallidir [bakır-çelik ya da alüminyum-çelik].)
—Ev ekon. *Bulaşık teli*, yemek pişirilen tencere ve kapları temizlemekte kullanılan madeni ya da sentetik elyaflı tel.
—Gökbil. *Mikrometre teli*, bir mikrometre alanından geçen ve bir gökcisminin görünür çapını ölçmeye yarayan hareketli tel.
—Kaynakç. *Tel besleyicisi*, koruyucu gaz altında eriyen tel-elektrotla yapılan yarı-otomatik ve otomatik kaynak yöntemlerinde, gereksinime göre, tel-elektrodu hamlacın ucuna dek iten organ. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kuyumc. *Boncuk tel*, telkâri işlemede kullanılan, küçük topçuklardan oluşan tel. (İç yüzeylerinde yan yana dizilmiş küçük yarım küre biçiminde oyuklar bulunan iki kalıp arasından çekilerek elde edilir.) || *Burma tel*, telkâri işlemede kullanılan, çok ince çekilmiş iki-üç sıra telin birbirine dolanmasıyla elde edilen tel.
—Mak. san. *Tekerlek teli*, göbeği, bir tekerlek jantına radyal olarak bağlayan parçaların her biri.
—Metalürj. Çembersel kesitinin alanı genellikle milimetre kare düzeyinde ya da daha küçük olan silindir biçiminde ince, uzun metal parça. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tel çekme*, bir tel çekme tezgâhında haddeden geçirerek uygulanan ve metal bir telin çapının küçültülmesine dayanan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tel çekme kalıbı* → KALIP. || *Tel çekme tezgâhı*, bir tel besleyicisi, bir ya da birkaç bocurgat-çekme kalıbı taşıyıcısı-sarım makinesi takımından oluşan ve metal bir teli bir ya da birçok kez çekme kalıbından geçirmeye yarayan makine. || *Demir tel*, demirden hazırlanmış tel. || *Piyano teli*, değişik alanlarda (çelik halatlar, yaylar vb.) kullanılan, dayanımı çok yüksek (200 kgf/mm²) çelik tel.
—Müz. *Tel takacağı*, telli çalgılarda, üzerinde telleri bağlamaya yarayan delikler bulunan ve çalgının alt bölümünde yer alan tahta parça. || *Ahenk telleri* → AHENK. || *Boş tel*, parmaklar üzerine bastırılmadan ya da perdelerden dolayı boylu boyunca titreşen tel. (Bazı çalgıların her zaman boşta çalan telleri vardır: arpların telleri, arciliuto ya da lira da braccio'nun sap dışı telleri.)
—Radyotekn. *Parçalı tel*, uçlarından paralel bağlı, birbirinden yalıtılmış ve ardışık olarak geçtiği dik kesitlerde, bütün konumları alabilecek biçimde kablolanmış birçok katı olan iletken. (Kimi kez yanlış olarak *Litz teli* olarak da adlandırılan bu tel, yitimleri özellikle sarımların deri etkisi ve uç etkisinden kaynaklanan yitimleri azaltmak amacıyla bobinaj teli olarak kullanılır ve yaklaşık 500 kHz'ten düşük frekanslar için elverişlidir.)
—Taşoc. *Sarmal testere teli*, sarmal olarak bükülmüş üç kat sert çelikten oluşan ve taş kesmeye yarayan 4-6 mm çapında kablo. (Sarmal testere teli, taşı aşındıran öğütülmüş kumtaşı ve su karışımını taşıma işlevi görür. Testere telini sürekli biçimde devindirici bir makara harekete geçirir; yönlendirme makaraları teli taşırken hareketli bir şaryo da gerer. Kütlenin biçilmesinde [kimi zaman yüzlerce metre uzunlukta olabilir] ya da yontma şantiyesinde blokların kesilmesinde sarmal testere teli kullanılır.)

◆ sıf. **1.** Telden yapılmış şey için kullanılır: *Tel kafes.* **—2.** *Tel dolap* → TELDOLAP. || *Tel örgü* → TELÖRGÜ.
—Ask. *Tel engel*, düşmanın yaya personeli ile yeterince derinlik verildiğinde tekerlekli ve paletli araçlarının hareketini sınırlayan, dikenli telden yapılmış, yapay engel.
—Bür. ger. *Tel raptiye*, küçük bir metal parçasının yardımıyla birçok kâğıt yaprağını bir araya getirmeyi sağlayan araç.
—Denizc. *Tel halat*, çelik, nikel, bronz ya da bakır gibi metal tellerin bir arada bükülmesiyle elde edilen halat. (Bitkisel ve sentetik halatlara göre çekme güçleri çok yüksek, ancak esneklik oranları çok düşüktür. Sabit armalarda kullanılan çelik tel halatların merkezlerinde çelik tel fitil, esnek donanımlarda kullanılanların merkezinde ise bitkisel fitil bulunur.) || *Tel izbiro*, ağır cisimleri kaldırmak için, bir tel halatı birkaç kat dolaştırıp üzerine ligadora sararak yapılan izbiro. || *Tel sapan*, bir halata koşulacak palanganın kancasını takmak için, halat üzerine vurulan, telden yapılmış sapan.
—Kuyumc. *Tel kakma* → ŞAM* KAKMASI, TELKÂRİ.
—Mutf. *Tel kadayıf* → KADAYIF. || *Tel şehriye* → ŞEHRİYE.
—ANSİKL. Akust. *Titreşen teller.* Müzik aletlerinde kullanılan tellerin enine titreşimleri, Pythagoras tarafından tasarlanan ve XVII. yy.'ın başında deneysel olarak Mersenne, daha sonra ise kuramsal olarak Taylor, Johann ve Daniel Bernoulli, d'Alembert, Euler ve Lagrange tarafından ortaya konulan yasalara bağlıdır.

Bir tel herhangi bir yolla titreştirildiğinde, tel, uçları telin sabit noktaları olan bir iğ halinde titreşir. Bu durumda tel, *temel ses* ya da *birinci kısmi* adı verilen ve N frekansı (birim zamandaki titreşim sayısı)

$$N = \frac{1}{2L}\sqrt{\frac{T}{m}}$$

formülüyle verilen bir ses yayımlar.

Bu formülde L telin uzunluğunu, T gerilimini, m birim uzunluk başına kütlesini gösterir. Görüldüğü gibi titreşen bir telin temel sesinin frekansı, uzunluğuyla ters (piyanonun bas telleri en uzun olanlardır), geriliminin kare köküyle doğru (bir çalgı akort edilirken sesin yüksekliğini artırmak için teller daha çok gerilir) ve birim uzunluk başına kütlesinin kare köküyle ters orantılıdır (bas teller en kalın olanlarıdır). Ancak, titreşimleri uygun bir biçimde başlatılırsa bir tel daha başka şekillerde de titreştirilebilir. Örneğin telin ortasına parmakla basılır ve telin uzunluğunun dörtte birine yay sürtülürse, tel, ortasında bir düğüm bulunan iki özdeş iğ oluşturarak titreşir. Bu titreşim başladıktan sonra parmak ve yay geri çekilse bile titreşim aynı şekilde devam eder. Bu durumda tel, *ikinci kısmi* denilen ve birinci kısmiden hemen hemen bir oktav daha tiz olan bir ses yayımlar. O halde ikinci kısminin frekansı, temel sesin frekansının iki katıdır, yani 2N'dir. Aynı şekilde tel üç, dört, ... iğ halinde titreştirilebilir ve bu durumda tel, frekansları 3N, 4N vb. olan üçüncü, dördüncü vb. kısmiler yayımlar. Böylece tel, temel sesin armonikleri olan bir dizi kısmi verebilir. Bu kısmilerden müzikte, kemancıların *armonik* çalışlarında yararlanılır.

Bununla birlikte, titreşen tellerin kısmileri ancak yaklaşık olarak armonik bir diziye girebilir. Tel ne kadar ince, uzun ve gergin olursa, yukarıda söz edilen yasa da o kadar geçerli olur. Çok gergin olmayan kalın ve kısa tellerin kısmileri temel sesin armonikler dizisinden iyice uzaklaşabilir. Herhangi bir sıranın kısmisi, temel sesin aynı sıradaki armoniğinden her zaman daha tizdir ve kısminin sırası yükseldikçe aralarındaki uzaklık da artar. Bu uzaklığın çok büyük olmasını önlemek için çalgıların bas telleri genellikle *sarma* tellerden yapılır. Bu teller üzerlerine sarmal biçiminde sarılmış ikinci bir malzemeyle sağlamlaştırılmıştır.
—Kaynakç. Tel besleyicisinin rolü özellikle önemlidir, çünkü kaynakların düzenliliği ve niteliği her şeyden önce hamlacın ucuna sabit bir hızda sürekli olarak ve zayıf bir eğiklikle gelen tele bağlıdır. Dolayısıyla telin tahriki pozitif ve sevk makaraları düzeyinde kaymasız olmalı ve ani olarak durdurulabilmelidir. Klasik tip bir tel besleyicisi şu organlardan oluşur: bobin taşıyıcı ve freni, basit hız değişimli ya da elektronik hız değişimli ve ayarlı motor, tel düzeltici makaralar, tel besleme makaraları.
—Metalürj. *Tel.* Metal tel hazırlayabilmek için sürekli döküm yöntemi ya da sıcakta haddeleme yoluyla üretilen metal çubuk ya da kütüklerin çapı, tel hadde dizisi üzerinde sıcakta haddelenerek küçültülür. Böylece çapları 5-15 mm arasında değişen *filmaşin*'ler elde edilir; filmaşinlerin çapı yüzey temizleme işleminin ardından uygulanan soğukta tel çekme yöntemiyle kullanım boyutuna dek indirilir. Bir telin en önemli kullanım özelliklerinden biri, çekmeye karşı kopma yükü ile sünekliğidir; süneklik genellikle burma durumunda, kopma olmadan burulma sayısıyla tanımlanır. Tel çekme işlemi, soğukta kalıcı biçim değiştirme yoluyla uygulandığında malzemenin kopma yükünü aşırı ölçüde artırırken, sünekliğini azaltır; buna karşın sıcaklığın yükseltilmesi ters bir etki yapar.

Uygun şekilde ayarlanmış ısıtma ve tel çekme işlemleriyle, az ya da çok sertleştirilmiş veya az ya da çok tavlanmış teller elde edilir. Belirli tesisatlar ile havai hatların elektrik iletkenlerinde ilke olarak yalnızca sert teller kullanılır. Yalıtılmış iletkenler, genellikle tavlanmış tellerden hazırlanır.

Bu iki istisna dışında (sertleştirilmiş ve tavlanmış), çok iyi belirlenmiş kimi özel hallerde, *yarı-sert* ve *çeyrek-sert* olarak nitelenen kodlanmış ara alaşımlar kullanılır. Bu alaşımlardan bakır için perçin çivileri, sızdırmazlık contaları vb. gibi parçaların yapımında yararlanılır. Kodlanmış yarı-sert alaşımlar ise alüminyum için yalıtılmış elektrik iletkenlerinin yapımında işe yarar. Elektrik hatlarındaki kullanımları bakımından metal tellerde aranan temel özellikler yoğunluk, özgül direnç, kopma yükü ve esneklik sınırı, esneklik modülü, ısıl genleşme katsayısı ve özgül ısısıdır.

Metal bir tel, ya tek başına ya da başka tellerle helis biçiminde bükülmüş (sarılmış) olarak kullanılır; helis biçiminde bir ya da daha çok katman biçiminde sarılan tellerden kablolar elde edilir. Değişik metallerin telleri birlikte sarıldığında, *bileşik kablo* denen kablolar hazırlanır; ancak elektrolitik bir çift meydana getiren ve korozyona yol açabilen metallerin, birbiriyle temasını önlemek gerekir. Bu tür bileşik kabloların özellikleri, bileşen tellerin özelliklerinden çok farklıdır. Kopma yükünün kestirimi de karmaşık bir sorun oluşturur, çünkü bileşik kabloya uygulanan toplam kuvvetin teller arasındaki dağılımı, pek çok etkene bağlıdır.

Çelik teller sanayide kaldırma aygıtlarının, asansörlerin, yük asansörlerinin, gemi ve römorkörlerde çekme halatlarının yapımında kullanılır. Ayrıca ızgara, kafes, biz ve çivilerin, şiş ve iğnelerin, elektrik arkı ya da oksiasetilenle kaynak yapmakta kullanılan elektrotların, müzik aletleri tellerinin, yayların, eleklerin, küçük transformatörler için manyetik çekirdekler vb.'nin yapımında işe yarar. Radyal karkaslı otomobil lastikleri karbon oranı yüksek, pirinçle kaplanmış yüksek dirençli çelik tellerle güçlendirilir; yüzeydeki pirinç katmanı, telin kauçuk ana evreye (matris) daha iyi yapışmasını sağlar.

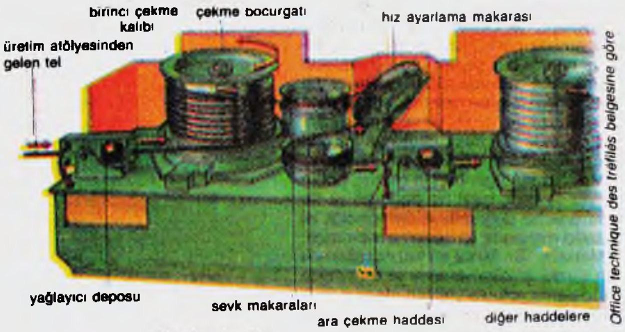
Platin teller laboratuvar aygıtları ile ısılelektrik çiftlerin yapımında ve kuyumculukta kullanılır.

Gümüş ve altın teller şeritçilikte, mücevhercilikte ve kuyumculukta işe yarar. Elektrik sigortalarının eriyebilen elemanları, genellikle gümüş tellerden yapılır. Tungsten teller, akkor lamba filamanlarının yapımında kullanılır.

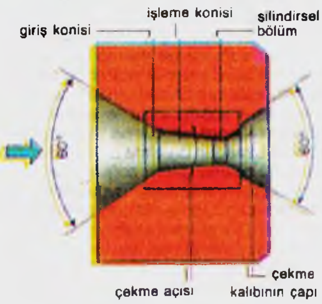
Magnezyum tellerinden kimi fotoğraf lambalarında ve alüminotermi yöntemiyle uygulanan kaynak yapma işleminde yararlanılır.

Bakır teller temel olarak elektrik akımının iletilmesinde kullanılır.

Office technique des tréfilés belgesine göre

tel çekme tezgâhı

bir tel çekme haddesinin kesiti

• *Tel çekme.* Tel çekme işlemi, sıcakta haddeleme yoluyla hazırlanan ve çapları 5-15 mm arasında değişen filmaşinlerden metal tellerin elde edilmesini sağlar; bu tellerin çapı genellikle 0,1-5 mm arasında bulunur. Bu amaçla çokpasolu üç tip tel çekme tezgâhı kullanılır: pasolar arasında biriktirmeli makineler (karbonlu çelikler); metal debisi her pasoda aynı olan doğrudan girişli makineler (paslanmaz çelikler, alüminyum vb.); dalma ilkesine göre çalışan kaymalı makineler (bakır; çapları milimetreden daha küçük olan teller). Yağlayıcı olarak kalın tellerde sabun tozu (kalsiyum stearat, sodyum stearat vb.), dalmalı makinelerde yağlar ya da emülsiyonlar kullanılır. Çokpasolu her tel çekme işleminden önce tele, sünekliğini yeniden kazandırmak üzere ya tel halinde çekilirken ya da kangal durumundayken tavlama işlemi uygulanır; demir alaşımlarında tavlamanın ardından ayrıca yüzey temizleme ve kaplama işlemi yapılır (fosfatlama, oksalatlama vb.). Kullanımdan ya da daha sonra uygulanacak biçimlendirmeden önce tellere, bir ısıl normalleştirme işlemi ile kimi zaman metal bir katman (soğukta biçimlendirmek için telleri bakırla kaplama, taşıt lastiklerinin tellerini pirinçle kaplama, korozyona karşı korumak için çinkoyla kaplama) ya da bir polimer filmiyle (elektrik ya da telefon tellerini plastikle kaplama gibi) kaplama işlemi uygulanır. Tel çekme fabrikası genellikle kablo fabrikasıyla yan yana kurulur.

Altın, gümüş, platin gibi değerli metallere uygulanan çekme işlemine "tel çekme" ya da "haddeleme" denir. Bu metaller tel halinde çekilmek istendiğinde belirli bir çaptan sonra bir başka metalle kaplanır (altın üzerine gümüş, gümüş üzerine bakır, platin üzerine iridyum); daha sonra telin çapı istenen kalınlığa indirildiğinde asitle yüzey temizleme işlemiyle bu kaplamalar sökülür.

TEL a. **1.** Telgraf sözcüğünün kısaltılmışı. **—2.** *Tel çekmek,* telgraf çekmek. ‖ *Tel yazısı,* telgrafla gönderilen ya da bildirilen yazı.

TEL, -lli a. (ar. *tell*). *Esk.* **1.** Tepe, doruk. **—2.** Yığın, küme. **—3.** *Tell-i cebel,* dağ tepesi. ‖ *Tell-i refi,* yüksek tepe.
—Arkeol. Ortadoğu'da, eski bir yerleşmenin üst üste gelen kalıntı katmanlarının oluşturduğu yapay tepe. (Mezopotamya, Suriye, Filistin ya da Mısır'daki birçok arkeolojik yerin adında bulunur: *tel Halef, tel Açana, tel el-Amarna* vb. Anadolu'da, buna karşılık tepe ya da höyük kullanılır: *Arslantepe, Çatalhöyük* vb.)

TEL (E)-, fr. *tél(é);* yun. *tele.* uzak, uzakta'dan, birçok sözcüğün bileşimine girer.

TEL ya da **TELL,** Kuzey Afrika'da kuru tahıl tarımı yapılabilen bölge. *Tel* terimi, hem bozkırı hem de çölü belirten sahra ("verimsiz topraklar") teriminin karşıtıdır. Ancak bu karşıtlık Batı Fas'ta görülmez. Doğal coğrafi bölge olarak "Tel" kavramı bir fiziksel, özellikle iklimsel ve biyolojik etkiler (300 ya da 400 mm'yi aşan yıllık yağış miktarı, nemli Akdeniz ormanının önemi) bütününü içerir. Tel, genişliği değişmekle birlikte Akdeniz kıyısı boyunca uzanır; G.'inde platoları kaplayan bozkırlar ya da yüksek ovalar yer alır. Batı Oran bölgesinde hemen hiç görülmeyen Tel, Doğu Cezayir'de Konstantin'in G.'ine kadar ilerler.

TEL (ET-), Kudüs'ün kuzey kesiminde sit, burada Mısır egemenliğinin merkezi (2900 - 2500'e doğr.) olan büyük bir kent ve uzun bir terk edilme döneminden sonra II. binyıl'ın sonlarında küçük bir köy vardı.

TEL (Mesut Cemil) → MESUT CEMİL.

TEL EL-KEBİR, Mısır'da kent, Aşağı Mısır'da (Şarkiye ili), Arabi Paşa burada İngilizler'e teslim oldu (1882).

TEL ATLASLARI, Cezayir'de dağlık bütün, Akdeniz kıyısında Fas sınırından Tunus sınırına kadar uzanır; K.'den G.'e derinliği 70-150 km.

Tel Atlasları'nın oluşturduğu son derece dağınık bütün, özellikle kıyı ya da kıyıya yakın ovaları (Mitica, Annaba ovası), iç ovaları (Şelif ve Summam'ın orta vadileri), yaşlı kütleleri (Büyük Kabiliye, El-Kull kütlesi, Edug), kireçtaşlı yapılı (Uarsenis, Dahra, Küçük Kabiliye) ve yer yer sıralar halinde yükselen (Curcura) kütleleri kapsar. Yüzey şekli tiplerinin konumu ve iklim koşulları batıdan doğuya doğru değişir. Oran bölgesinde, kurak bir ortamda ovalar ve kütleler, belli bir yönde gelişmeksizin almaşık sıralanır. Cezayir kenti bölgesinde ovaların ve dağların, kuzeyden güneye doğru oldukça düzenli biçimde birbirlerini izledikleri gözlenir. Konstantin bölgesinde yüzey şekillerinin büyük bölümü, yağışlı ve ormanlık büyük kütlelerden oluşur.

Tel Atlasları bölgeleri çok uzun süredir Cezayir'in can damarıdır. Modern tarım etkinlikleri ve kentler, ovalarda toplanır. Dağlarda, geleneksel yöntemlerle çobanlık, orman işletmeciliği, ağaç yetiştiriciliği yapılır.

TEL ATLASLARI *(Yüksek),* Kuzey Tunus'ta dağlık bölge, K.'deki Mecerda vadisiyle Tunus sırtı arasında. Yüksek Tel Atlasları, tepelere ve Mecerda'nın kollarını birbirine bağlayan eski göl çanakları olan ve basamak basamak sıralanan alüvyonlu ovalara egemen, tek tek dağlardan oluşan bir dizidir. Yarı göçebe hayvancılık gerilemekte, yalnızca en çorak kesim olan Güney'de önemini korumaktadır. Kuru tarım ve yerleşik düzene geçme süreci ovaların çoğunda hızlanmaktadır. Yeraltından demir ve özellikle fosfat çıkarılır.

Tel Quel, 1960'ta Paris'te kurulan fransız edebiyat dergisi. Philippe Sollers'ın yönettiği dergi, sistemli bir biçimde edebiyat uygulamasını kuramsal düşünceyle birleştirme kaygısı güden bir grup yazarı bir araya getirdi. 1983'te yayımı sona erdi.

TELA a. (ital. *tela*). Terz. Dik durması için giysinin kumaşıyla astarı arasına yerleştirilen, çok aprelenmiş pamuklu ya da keten bez.
—Ciltç. Dikişten sonra kitabın sırtına, ipliklerin ya da şeritlerin arasına yapıştırılan ve cildin sağlamlığını artırmak için kapakların içi üzerine doğru uzanan bez ya da deri şerit.
—Tekst. *Kıl tela,* çeşitli biçimlerde, özellikle kadın giysilerinde kullanılan kıl kumaş.

TELA, Honduras'ın kuzey kesiminde kent, Antiller denizi kıyısı yakınında; 19 000 nüf. Bir portakal ve greyfurt işletmeleri bölgesinin merkezi.

TELAFFUZ a. (ar. *telaffuz*). **1.** Söyleniş: *Bir harfin telaffuzu. Telaffuzu aynı, anlamları farklı iki sözcük.* **—2.** Bir kişinin, bir dildeki sesleri çıkarma, söyleme biçimi; söyleyiş: *Telaffuz güçlükleri. Güzel bir telaffuzu var.* **—3.** *Telaffuz etmek,* sesleri çıkarmak; dile getirmek, söylemek.

TELAFFUZAT, -tı çoğl. a. (ar. *telaffuz*'un çoğl. *telaffuzat*). *Esk.* Söyleşiler.

TELAFİ a. (ar. *lefven*'den *telâfi*). **1.** Bir tersliği, kötü bir etkiyi, olumsuz bir durumu, bir zararı başka bir etkiyle ortadan kaldırma, karşılama, dengeleme, yerini doldurma: *Kaybımızın telafisi mümkün değil.* **—2.** *Bir şeyi telafi etmek,* bir tersliği, bir zararı, yerine başka bir şey koyarak karşılamak, bir etkiyi başka bir etkiyle dengelemek: *Sizi taşraya gönderiyoruz, ama bunu telafi etmek için ücretinizi de yükseltiyoruz. İyi niyeti ve çalışkanlığıyla tüm kusurlarını telafi ediyor.*
—*Esk. Telafi-i mafat,* kaybedilenin yerine bir başka şey kazanma: "... *hattâ israfı, sefaheti yolunda ifasına mecbur olduğu izaf-ı muzâafiyle telafi-i mâ-fât ettiğinden...*" (Ebüzziya Tevfik).
—Kamu mal. *Verginin telafi etkisi,* yükümlünün bir vergi artışı karşısında yaşam biçimini sürdürmek ve bu vergi artışının gelirinde ortaya çıkardığı azalma etkisini telafi etmek için gösterdiği tepki. (Örneğin, eski gelir düzeyini korumak için kişinin daha fazla çalışması gibi.)
—Uluslarar. ikt. *Telafi edici parasal miktarlar,* Avrupa topluluğu ülkelerinin paraları arasında ortaya çıkan kambiyo farklarına bağlı olarak ulusal piyasalar arasında beliren tarım ürünleri fiyat farklarını gidermek amacıyla topluluk içi tarım ürünleri değişimlerine uygulanan vergi ya da sübvansiyonlar sistemi. ‖ *Telafi edici vergi,* Avrupa Ekonomik topluluğu üyesi ülkelerin, yabancı piyasalarda uygulanan fiyatlarla ulusal piyasada uygulanan fiyat arasında görülen eşitsizlikleri gidermek amacıyla, dışalım malları (özellikle tarım ürünleri) almak hakkına sahip oldukları fark giderici vergi.

TELAFİF çoğl. a. (ar. *telfif*'in çoğl. *telâfîf*). Esk. anat. Kıvrılma, bükülme yerleri.

TELAG, Cezayir'de (Sidi Bel Abbas vilayeti) kent; 14 400 nüf.

TELAGON a. Malezya bölgesinde yaşayan porsuk. (Anal bezleri çok pis bir koku yayar. Bil. a. *Nydaus javanensis;* sansargiller familyası.)

TELAHHUM a. (ar. *lahm*'dan *telahhum*). *Esk.* **1.** Yaranın iyileşmesi, etle kaplanması. **—2.** Semirme, semizleşme, etlenme.

TELAHUK, -ku a. (ar. *lühûk*'tan *telâhuk*). *Esk.* **1.** Birbirine eklenme, art arda gelme: "... *insanın kâffe-i âsârı telâhuk-ı efkâr ve taavün-i say ile hâsıl olduğu için...*" (Ebüzziya Tevfik). **—2.** *Telahuk etmek,* arka arkaya eklenmek, peş peşe sıralanmak: "*Bilahire esbab-ı sâire de telâhuk eylemiştir*" (Ali Fuat).
—Huk. *Hakların telahuku,* bir istemin birden çok hakka dayanması. (Örneğin bir kimse, mal sahibi sıfatıyla zilyete karşı istihkak davası açabileceği gibi, yine aynı sıfatla kiracısına karşı kiralanan eşyanın kendisine verilmesini dava edebilir.)

TELAKİ a. (ar. *likâ*'dan *telâkî*). *Esk.* **1.** Birleşme, birbirine kavuşma: "*Yariyle mevid-i telakisini geçirmiş âşık gibi-şiddetle-süratle etrafı dolaştı*" (Namık Kemal, XIX. yy.). **—2.** *Telaki etmek,* birleşmek, kavuşmak. **—3.** *Telakigâh,* buluşma yeri.

TELAKKİ a. (ar. *lıķā*'dan *telakki*). **1.** Bir kimsenin kendi anlayışı, görüşü. **—2.** Alma, kabul etme. **—3.** *Telakki etmek,* herhangi bir biçimde anlamak, öyle saymak, öyle kabul etmek: *Bu durumu nasıl telakki edersiniz?*
—*Esk. Telakkı bi-l-kabul,* kabullenerek.
—İsl. huk. *Telakki-i mülk,* bir kimseden bir mülk satın alma.

TELAKKİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *telakki*'nin çoğl. *telakkiyyāt*). *Esk.* Anlayışlar, algılayışlar, görüşler.

TELAKKUB a. (ar. *lakab*'dan *telakkub*). *Esk.* Bir lakap alma, kendine lakap seçme.

TELAMİZ çoğl. a. (ar. *tilmiz*'in çoğl. *telāmiz*). *Esk.* Öğrenciler.

TELAMON a. (yun. *telamon*). **1.** Arkeol. Akhalar döneminde kılıç ve kalkanın asıldığı, altın ya da gümüş işlemeli deri omuz kayışı. **—2.** Mim. ATLANT'ın eşanlamlısı.

TELAMON. Tar. coğ. İtalya'da (Etruria) kent, liman ve burun, Tirren denizi kıyısında. Bugünkü *Talamone*'dir.

TELAMON. Yun. mit. Genellikle Aighina kralı Aiakos'un oğlu olarak kabul edilen yunanlı kahraman. Üvey kardeşi Phokos'u öldürdüğü için babası tarafından sürgün edildi, Salamis'e sığındı, kral Kykhreus'un kızıyla evlendi ve kral oldu. Herakles ile birlikte Truva seferine gitti, Kalydon yaban domuzu avına ve Argonautlar seferine katıldı. Aias ve Teukros adında iki oğlu oldu.

TELANAİPURA, Cambi kentinin (Endonezya) eski adı.

TELANDRİA. Tar. coğ. Anadolu'nun G. kıyısında ada ve kent; Kiepert, Fethiye körfezi'nin (antik Glaukos) B.'sındaki Tersane adası olabileceğini öne sürer; Plinius, kendi döneminde bile kentin ortadan kalktığını bildirir. Ada üzerinde bir kule ve oldukça sağlam durumda bir anıtmezar bulunmaktadır.

TELANDROS. Tar. coğ. Anadolu'nun G.'inde, Lykia-Karia bölgeleri sınırında yerleşme; yeri kesin değildir, ancak Kargı çayı kıyısında bulunduğu sanılmaktadır. Attike-Delos deniz birliği vergi listelerinde adına rastlandı.

TELANGUTLAR → TELENGİTLER.

TELANJİYEKTAZİ a. (fr. *télangiectasie*'den; yun. *tel* [e]-, *aggeion,* damar, ve *ektaris,* genişleme'den). Patol. Kılcal damar ağının çoğalma, yapı anomalisi ve genişleme gibi değişikliklere uğraması. (Telanjiyektaziler doğuştan olabileceği gibi [örneğin Rendu-Osler ailevi kanamalı anjiyomatoz*u] edinsel de olabilir [sık görülen akne rozasenin belirtilerinden biridir].)

TELANSEFAL a. (fr. *télencéphale*). Nöroanot. Ansefalin, embriyondaki uç beyin keseciğinin gelişen bölümü. (Erişkinde, beynin iki yarımküresidir.)

TELARO a. (ital. *telaio;* geç lat. *telarium*'dan). İnş. Pencerelerde, açıt şevine tespit edilmiş sabit bölüm. (KASA da denir.)
—İnş. Duvarları hizalamak ve kalınlıklarını ayarlamak üzere gerilen iplere kılavuzluk etmek için, bu iplerin uçlarına tespit edilen yarık tahtalardan her biri.

TELASUK, -ku a. (ar. *lüşūk*'tan *telaşūk*). *Esk.* Bitişme, yapışma.
—Esk. tıp. Bir organın başka bir organa bitişmesi, yapışması.

TELAŞ a. (ar. *telāş*). **1.** Bir şey yapmakta gösterilen acelecilik: *Telaşa gerek yok, ağır ağır yapın. Bu ne telaş, nereye yetişmek istiyorsun? Evden telaşla çıkmak.* **—2.** Tasanın, kaygının, kuşkunun yol açtığı ruhsal durum; endişe, huzursuzluk: *Son günlerde garip bir telaş içinde. Eve geciktiği günler annesi telaştan deliye dönerdi. Bu telaş da niye, her şey iyi gidiyor.* **—3.** Çabuk davranmak, acele etme zorunluluğundan kaynaklanan karışıklık, kargaşa, gürültü, patırtı: *Onların bugünlerde telaşı var. Ev taşıma telaşı.* **—4.** *Bir kimseyi, bir yeri telaş almak,* heyecanlı, telaşlı bir hava içine girmek. ‖ *Telaş etmek,* endişelenip sabırsızlık göstermek; acele etmek. ‖ *Telaş göstermek,* telaşını belli edecek davranışlarda bulunmak. ‖ *Telaşa düşmek,* telaşlanmak. ‖ *Telaşa gelmek,* acele bir biçimde, telaş içinde yapılmak, gerekli özen gösterilmemek. ‖ *Telaşa vermek,* söz ve davranışlarıyla çevresindekileri heyecanlandırıp sıkıntıya sokmak: *Durup dururken hepimizi telaşa vermenin ne anlamı var?*

TELAŞE a. (ar. *telaş*'tan). **1.** *Tkz.* Telaş. **—2.** *Telaşe müdürü, telaşe nazırı,* aşırı ölçüde telaşlı olan ya da çevresindekileri telaşa veren kimseler için alay yollu söylenir.

TELAŞİ a. (ar. *telāşi*). *Esk.* **1.** Önemini kaybetme, önemsizleşme. **—2.** Telaşlanma.

TELAŞLANDIRMAK → TELAŞLANMAK.

TELAŞLANMA a. Telaşlanmak eylemi.

TELAŞLANMAK gçz. f. **1.** Herhangi bir nedenden dolayı kaygı, endişe duymak, telaşa düşmek: *Oğlunu evde bulamayınca telaşlandı. Telaşlanacak bir şey yok, sakin olun.* **—2.** Acele etmek, sabırsızlık göstermek: *Haberi arkadaşına bir an önce iletebilmek için telaşlanıyordu.*

◆ **telaşlandırmak** ettirg. f. *Bir kimseyi telaşlandırmak,* onun telaşa düşmesine, kaygılanıp endişelenmesine yol açmak: *Telefon edip gelemeyeceğini bildirseydin, onları da telaşlandırmazdım.*

TELAŞLI sıf. **1.** Telaşa düşmüş, telaş içinde olan kimse için kullanılır: *Bakıyorum bugün çok telaşlısın.* **—2.** Genellikle ivecenlik, sabırsızlık gösteren, çabuk telaşa kapılan bir kimse için kullanılır: *Ona bir şey söylemeyin, çok telaşlı bir insandır, şimdi gelir ortalığı velveleye verir.* **—3.** İvecenlik, sabırsızlık belirten bir şey için kullanılır: *Telaşlı bir ses.* **—4.** *Telaşlı telaşlı,* telaşlı bir biçimde, telaşla: *Telaşlı telaşlı bir oraya bir buraya koşuşturuyordu.*

TELAŞLILIK a. Telaşlı olma durumu.

TELAŞSIZ sıf. Telaşa düşmeyen, telaş etmeyen kimse, bu kimsenin tutumu ve davranışı için kullanılır; soğukkanlı: *Sakin ve telaşsız bir hali vardı.*

◆ be. Telaş göstermeksizin, soğukkanlılıkla.

TELAŞSIZLIK a. Telaşsız olan kimsenin durumu.

TELATİN a. (slavca *telyatina,* dana eti ya da derisi'nden). Esk. deric. Kalın dana ya da öküz derisi. (Hurç, seccade, sofra altı yapımında yararlanılırdı.)

TELATTUF a. (ar. *telaṭṭuf*). *Esk.* Kibar ve nazik bir biçimde davranma.

TELATTUFKÂR sıf. (ar. *telaṭṭuf* ve fars. *-kār*'dan *telaṭṭufkār*). *Esk.* Nazik, kibar davranışlı.

TELATTUFKÂRANE be. (ar. *telaṭṭuf,* fars. *-kār* ve *-āne*'den *telaṭṭufkārāne*). *Esk.* Kibar olana yakışır biçimde.

TELATUF a. (ar. *telāṭuf*). *Esk.* İncelikle davranma, kibar olma.

TELATUFAT, -tı çoğl. a. (ar. *telāṭuf*'un çoğl. *telāṭufāt*). *Esk.* Nazik davranışlar.

TELATUM a. (ar. *laṭm*'dan *telāṭum*). *Esk.* **1.** Denizin dalgalı olması: *"...gökyüzü ummana hâkimdir, orada istediği telatumu ika edebilir"* (Cenap Şahabettin). **—2.** Dalgalanma: *"...kalemlerinin ucunda yüz binlerce liranın telatumunu gören..."* (H. Z. Uşaklıgil). **—3.** *Telatumgeh,* dalgalı, dalgası çok olan yer.

TEL-AVİV-YAFA, İsrail'in başlıca kenti, Akdeniz kıyısında; 339 400 nüf. (1990); yerleşme alanında 1 032 000 nüf. (1989). 1909'dan başlayarak arap kenti Yafa'nın K.-D.'sunda bir konut semti olarak gelişen kent, küçük bir koyun kenarında yükselen, sağlamlaşmış bir Dördüncü Zaman kumul kumtaşları kayacına kadar uzanır. Filistin kıyısında, Karmel ile Sina yarımadası arasında bulunan tek limandır. Tel-Aviv'in 1921'deki nüfusu 3 600'dü. Karışıklıklardan sonra Yafa'daki Yahudiler'in yeni semte göç etmeleri nedeniyle nüfusu 10 000'in üstüne çıkan kent, ingiliz himayesi döneminde yahudi kenti statüsüne kavuştu. Bunun üzerine nüfus, Yafa'nın (Yafa'daki Araplar savaş sırasında kentten ayrılmışlardı) kente katılmasından sonra çok hızlı arttı (1939'da 170 000 nüf., 1950'de 335 000 nüf.). İsrail devletinin başkenti resmen Kudüs'e taşındıysa da Tel-Aviv-Yafa ülkenin başlıca ekonomik merkezi olarak kaldı (ayrıca elçilikler de buradadır) ve K.-D.'daki küçük kıyı ırmağı Yarkon'un ötesine kadar yayıldı. Çok çeşitli bir sanayiyi içine alan (İsrail sanayisinin yarıdan fazlası) güçlü bir iş ve büyük bir kültür (üniversite, birçok müze, vb.) merkezidir. Tel-Aviv-Yafa'nın önemli bir liman olmaması tuhaftır. Her zaman önemsiz olan liman etkinlikleri, yeni Aşdod* yapay limanının yapılmasından (1965) sonra iyice durmuştur.

Tel Başir, Halep'in K.'inde kale. Arap yazarların Haçlı seferlerinden önce adından

A. Betry-F. Kohler

Tel-Aviv-Yafa

söz etmedikleri kale, 1095/1096'da Suriye (Halep) selçuklu sultanı Rıdvan bin Tutuş'un eline geçti; ancak bir yıl sonra Baudouin tarafından Edessa (Urfa) kontluğu'na bağlandı. 1111'de selçuklu sultanı Muhammet, Musul emiri Mevdud komutasındaki ordusuyla kaleyi kuşattıysa da alamadı, bunu 1120'de İlgazi'nin sonuçsuz kalan kuşatması izledi. 1151'de Nurettin Mahmut kaleyi ele geçirdi; Hasan burasını yeniden tahkim ettirdi. Daha sora kale Selahattin Eyyubi'nin egemenliğine girdi (1176). Bir ara Anadolu selçuklu sultanı İzzettin Keykavus kaleyi ele geçirdiyse de (1218/1219), aynı yıl Melik ül-Eşref tarafından geri alındı ve Halep atabeyi Selahattin Tuğrul'a verildi. Bundan sonra birkaç kez el değiştiren Tel Başir, Baybars tarafından yıktırıldı.

TELBİS a. (ar. *libas*'tan *telbis*). *Esk.* **1.** Bir şeyin ayıbını, kusurunu gizleme: *"Muharriri onları o kadar âli buldu ki tezyinat-ı lafziye ile telbisinden hicap etti"* (H. Z. Uşaklıgil). **—2.** Hile ile aldatma, hile yapma; hile.

TELBİSAT, -tı çoğl. a. (ar. *telbis*'in çoğl. *telbisât*). *Esk.* Aldatmalar, kusurunu, ayıbını gizlemeler.

TELBİYE a. (ar. *lebbeyk*'ten *telbiye*). İsl. Hacıların, ihramlı bulundukları süre içinde sık sık yineledikleri "Lebbeyk" diye başlayan dua. (Hacıların bir ağızdan yüksek sözle söyledikleri bu dua şöyledir: *"Lebbeyk, Allahümme lebbeyk. La şerike leke lebbeyk. İnel-hamde ven-nimete leke vel-mülke, la şerike lek:* Buyruğuna uydum Tanrım, buyruğuna uydum. Senin eşin benzerin yoktur. Buyruğuna uydum. Övgü sanadır; nimet ve mülk senindir. Senin eşin benzerin yoktur Allah'ım.)

TELC, Çek Cumhuriyeti'nde kent, Güney-Moravya'da, Jihlava'nın 30 km G.-G.-B'sında; 6 700 nüf. Kentte olağanüstü ilgi çekici iki bütün vardır: 1377'de yapılan, XV. ve XVI. yy.'da büyütülen şato (iç bezekler; Vfech Fvapych capellası) ve çevresinde rönesans evlerinin sıralandığı uzun meydan.

TEL CEZER → GEZER.

TELCİE a. (ar. *lece*'den *telci*ʿ*e*). İsl. huk. Tarafların önceden anlaşıp, gerçek iradelerini gizleyerek şeklen bir alım satım akdi yapmaları ya da bedeli düşük veya yüksek göstermeleri. (Telcie yapılmışsa, akit geçersizdir.)

TELCİK a. Küçük tel.
—Bot. → İPÇİK.

TELDİKİŞ a. Matbaac. **1.** Basılı bir kitabın vb. parçalarını uçları içeri bükülmüş metal bir tel yardımıyla bir arada tutmak için yapılan işlem. (Teldikiş, kataloglar, fazla kalın olmayan kitaplar için kullanılır.) **—2.** Dokuma ipliğiyle dikilmiş broşürün karşıtı olarak, metal telle dikilmiş kitapçık.

TELDOLAP a. Ev eşy. Yiyecekleri saklamada kullanılan, raflı, ön kapağına hava girmesi için tel geçirilmiş tahta dolap. (Buzdolabının yaygın olmadığı dönemlerde başlıca mutfak eşyalarındandı.)

1. TELE- → TEL(E)-.

2. TELE-, fr. *télé[vision]*, televizyon'dan, birkaç sözcüğün bileşimine girer: *telesine.*

3. TELE-, fr. *télé[phérique]*, teleferik'ten, birkaç sözcüğün bileşimine girer: *telesiyej, teleski.*

TELE a. (fr. *télé*). Topruhbil. J. L. Moreno'nun terminolojisinde, iki insan arasında ortaya çıkan, yalnızca toplumsal açıdan ele alınan ve örneğin sosyometri testiyle saptanabilen karşılıklı bir duygunun temel belirtisi.

TELEALARM a. (fr. *téléalarme*). Telekomünikasyon yoluyla bir alarm merkezine iletilen tehlike ya da istenmeyen olay uyarısı.

TELEAS a. Başka böceklerin yumurtaları içinde gelişen zarkanatlı böcek cinsi. (İlk larvasında, cinse özgü, eğri bir kafa çıkıntısı vardır. *Proctotrypidae* familyası.)

TELEBBÜS a. (ar. *libâs*'tan *telebbüs*). *Esk.* **1.** Giyinme, giyme. **—2.** *Telebbüs etmek*, giymek, giyinmek: *"Ancak alman kumaşlarıyla telebbüs et"* (İsmail Suphi).

TEL-EBYAZ, Kuzey Suriye'de, Türkiye topraklarındaki Akçakale gümrük kapısı karşısında küçük kent. Şanlıurfa'dan Rakka'ya uzanan karayolu üzerinde.

TELECLÜC a. (ar. *lüccet*'ten *teleclüc*). *Esk.* Lafı ağzında geveleme, anlaşılır biçimde söylememe.

TELEDİYAFONİ a. (fr. *télédiaphonie*). Telekom. UZAK UÇ DİYAFONİ*Sİ'nin eşanlamlısı.

TELEDİYASTOLİK sıf. (fr. *télédiastolique*). Fizyol. Kalp diyastolonun son evresinde oluşan olaylara denir.

TELEELEKTROKARDİYOGRAF a. (fr. *télé-électrocardiographe*'dan). Bir elektrokardiyogramı uzağa iletebilen aygıt.

TELEF a. (ar. sözc.). **1.** Yok olma, ölme: *Sel çok sayıda küçükbaş hayvan telefine neden oldu.* **—2.** Bir şeyi boş yere harcama, ziyan etme. **—3.** *Telef etmek*, öldürmek, yok etmek; gereksiz yere harcamak, ziyan etmek. || *Telef olmak*, ölmek, mahvolmak, gereksiz yere harcanmak, ziyan edilmek.
—Tekst. Tekstil maddelerini ipliğe dönüştürmek için uygulanan mekanik işlemler sırasında oluşan döküntü.

TELEFAKS a. (fr. *téléfax*; *télé*, *fac[-similé]*, faksimile ve *télex*, teleks'ten). Standart kopya aygıtlarının ve kamu telefon ağı devrelerinin kullanıldığı abone telefon cihazları arası telekopi servisi.

TELEFAT, -tı çoğl. a. (ar. *telef*'in çoğl. *telefat*). Bir savaşta, bir kazada, bir felakette uğranılan can kaybı.
—Ask. → ZAYİAT.

TELEFERİK a. (fr. *téléphérique*). Ulaş. HAVAİ* HAT'tın eşanlamlısı.

TELEFFÜF a. (ar. *leff*'ten *teleffüf*). *Esk.* Sarılıp sarmalanma, bürünme.

TELEFFÜT a. (ar. *left*'ten *teleffüt*). *Esk.* Etrafına bakınma, çevreyle ilgilenme.

TELEFOLMİNLER, Papua-Yeni Gine'de özellikle Sepik yönetim bölgesinin güney-batı'sına yerleşmiş kavim. Avrupalılar ile ilk ilişkileri 1977'de kuruldu; Telefolminler erkek, kadın ve tören evlerinden oluşan köylerde geleneksel yaşam tarzını az çok korudular. Telefolminler, kabilenin kurucuları olan atalarının dinine bağlıdırlar; dinsel yaşamları insana tapmaya dayanır; ibadetlerini ruhlar tapınağında yaparlar.

TELEFON a. (fr. *téléphone*). **1.** Temel olarak, sözlü bilgi alışverişine yarayan telekomünikasyon biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bunu sağlayan aygıt. **—3.** Telefon numarası: *Bana telefonunu verir misin?* **—4.** *Telefon etmek*, iletişim kurmak, bilgi iletmek için telefondan yararlanmak: *Burada postane olmadığından telefon etmek çok güç.* **—5.** *Bir kimseye telefon etmek, açmak*, onunla telefon aracılığıyla ilişki kurmak, konuşmak. **—6.** *Genel telefon*, kamuya açık genel alanlara (sokaklar, caddeler, meydanlar, otel lobileri, sinema, tiyatro, konser salonları, garlar, iskeleler, benzin istasyonları vb.) yerleştirilen, açıkta ya da özel bir kabin ya da kulübe içinde yer alan ve jeton ya da özel manyetik kartlarla çalışan telefon cihazı. || *Telefon numarası*, abone numarası. || *Telefon rehberi*, telefon abonelerini abecesel bir düzen içinde gösteren kitap. || *Telefon yan teknikleri*, ek hizmetler elde etmek amacıyla, bir telefon cihazı ve buna bağlanan çeşitli aygıtların (telesekreter, fazla konuşma sayacı, otomatik numara çevirici vb.) kullanıldığı tekniklerin tümü.
—Postc. *Tercihli telefon*, gazeteci, doktor ve avukat gibi kimi mesleklerde çalışanlara öncelikle tahsis edilen telefon.
—Telekom. *Telefon santralı*, aynı merkezde bulunan ve trafiğin akışı için, giren talep hatlarını, belli sayıda bağımsız bağlantıyla, istenen çıkış hatlarına bağlamaya olanak veren bağlantı ve komütasyon organlarından oluşmuş bütün. (Bk. *ansikl.* böl.). —Bir şirket, bir kuruluş ya da bir otelde, telefon iletişimini sağlamak, iç ve dış hatlara yanıt vererek bunları yönlendirmekle yükümlü servis. || *Elektromekanik telefon santralı*, elektriksel olarak kumanda edilen mekanik organlardan oluşmuş otomatik telefon santralı. || *Elektronik telefon santralı*, sadece elektronik organlardan oluşmuş otomatik telefon santralı. || *Otomatik telefon santralı*, arayan bir aboneyle aranan bir abone arasında otomatik olarak bir bağlantı kurmaya yarayan ve aranan abonenin telefon numarasının çevrilmesinden kaynaklanan bir işaretle çalışan donanım. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Şehirlerarası telefon santralı*, çeşitli şehirlerarası hatların bağlı olduğu telefon santralı. || *Transit telefon santralı*, yalnızca öbür telefon santrallarının bağlı olduğu telefon santralı. || *Yarı-elektronik telefon santralı*, temel olarak, elektrik rölelerine kumanda eden elektronik organlardan oluşmuş otomatik telefon santralı. || *Yarı-otomatik telefon santralı*, bağlantıların kurulması için bir operatörün müdahalesini gerektiren telefon santralı. || *Yerel telefon santralı*, doğrudan abonelerin bağlı olduğu telefon santralı.

◆ sıf. Sıh. tes. *Telefon duş*, EL DUŞ*U'nun eşanlamlısı.
—ANSİKL. Ses bir akustik enerji türüdür,

telefon: T 83 (Fidelio) telefon cihazı ve fonksiyonları

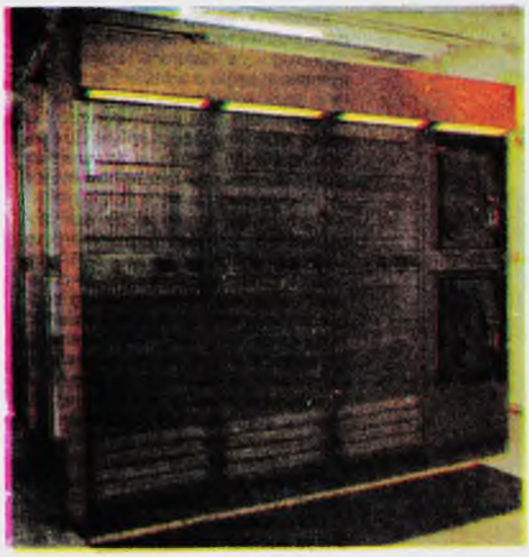

ama titreşimlerin havada hızla zayıflaması nedeniyle, uzağa iletilmeye uygun değildir. Dolayısıyla, uzak noktalara iletebilmek için, akustik enerjiyi bir mikrofon yardımıyla elektrik enerjisine dönüştürmek gerekir. Alım sırasında, bir kulaklık (ya da alıcı) tersi bir işlem gerçekleştirir: yumuşak demirden bir palet üzerine yerleştirilmiş bir bobin, içinden mikrofondan kaynaklanan bir akım (konuşma akımı) geçtiğinde, sürekli bir mıknatısın manyetik alan yeğinliğini değiştirir. Bu ritimde titreşen palet, hareketini yükselterek akustik bir diyaframa iletir. İyi bir nitelikle ve uygun bir uzaklığa (ilk denemeler sırasında 60 m) söz iletimi sağlayan bir aygıtı, ilk kez 1876'da, Alexander Graham Bell gerçekleştirmiştir. Bu aygıtta mikrofon, titreşen bir zarın taşıdığı ve bir pile seri bağlı asitli su içine daldırılmış çok hafif bir metal uçtan oluşuyordu. Kulaklık, bir elektromıknatısın harekete geçirdiği bir titreşen zardı. Bu arada sıvılı mikrofon fazla kullanışlı değildi ve duyarlı ve iyi nitelikli katı karbon kontaklı mikrofonlardan yararlanabilmek için, 1878 ve 1879'da ingiliz David E. Hughes ve amerikalı Francis Blake'ın buluşlarını beklemek gerekti. Bu mikrofonlar da, 1886'da yerini, daha da duyarlı olan karbon zerrecikli mikrofonlara bıraktı. Günümüz telefon cihazlarında, karbon zerrecikli mikrofonlar ve Bell'in geliştirdiğiyle benzer kulaklıklar bulunur. Bell'den bu yana bir telefon cihazı oluşturmak için kullanılan gereçlerde, üretim ayrıntılarında ve mikrofon ile kulaklığa eşlik eden çeşitli bileşenlerde, son derece önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

Bir telefon ağının iki abonesi arasında iletişim, telefon santrallarının komütasyon olanakları ve çeşitli tekniklerin (kablo*lar, Hertz demet*leri, optik lif*ler, uydular) kullanıldığı iletim hatları sayesinde kurulur. Günümüzde, telefon cihazlarında, hoparlörlü denen bir telefonla daha rahat dinlemeye ve hatta, ahizeyi elle tutmadan mikrofonun uzağından konuşmaya olanak veren yarı-iletkenli akım yükselteçleri kullanılmaktadır. Öte yandan, otomatik santralların, ses frekanslı numara çevirme işaretlerini kabul edebilecek düzeye gelmesiyle, darbe vericisi kadranların yerini, kullanımı çok daha kolay ve hızlı olan tuşlu klavyeler almıştır. Son olarak, abone cihazlarına, kullanıcıya kamu telefon ağının sunduğu, telematik hizmetleri gibi ek hizmetlerden yararlanma olanağı veren telefon yan tekniği düzenekleri de bağlanabilir.

İlk kentsel telefon ağı, 1877'de New York'ta kurulmuştur. 1879'da Paris, bir telefon ağına sahip ilk Avrupa kenti olmuştur.

• *Türkiye'de* ilk telefon konuşmaları 1908 Meşrutiyeti'nden sonra İstanbul'da başlamıştır. Balkan savaşı'ndan önce bir ingiliz firmasıyla anlaşan hükümet, Beyoğlu, İstanbul ve Kadıköy'de de ara santrallar kurulmasını sağladı. Daha sonra isveçli Ericson firmasıyla yapılan anlaşma sonucu İzmir'de de santrallar kuruldu. Bunlar elle çalışan, fişli ve merkezi bataryalı ilkel sistemlerdi. Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşları nedeniyle Cumhuriyet'in ilanına değin şebekelerde önemli bir gelişme olmadı. 1926'ya değin kentlerarası acele iletişim telgraf aracılığıyla sağlanmaktaydı. 1926'da yürürlüğe giren 876 sayılı yasayla önce Ankara'da, ardından öbür il merkezlerinde telefon santrallarının kurulmasına başlandı. Bir süre sonra da santrallar aracılığıyla kentlerarası bağlantı gerçekleştirildi. İkinci Dünya savaşı'na değin Türkiye'nin bütün il merkezleriyle belli başlı ilçe merkezlerine yaygınlaştırılan telefon tesisleri, 1980'li yıllarda en son teknolojiye göre yeniden düzenlendi. 1980'lerin ortalarında Türkiye'deki pek çok yerleşim birimi gerek ülke çapında, gerekse uluslararası otomatik sisteme bağlandı, ayrıca büyük kentlerin bazılarında "yangın ihbarı", "fonotel", "polis imdat", "hızır servis" gibi ücretsiz aramaların dışında "çağrı servisi", "masal ve müzik dinleme", "haber servisi" gibi ücretli ek hizmetler de devreye sokuldu.

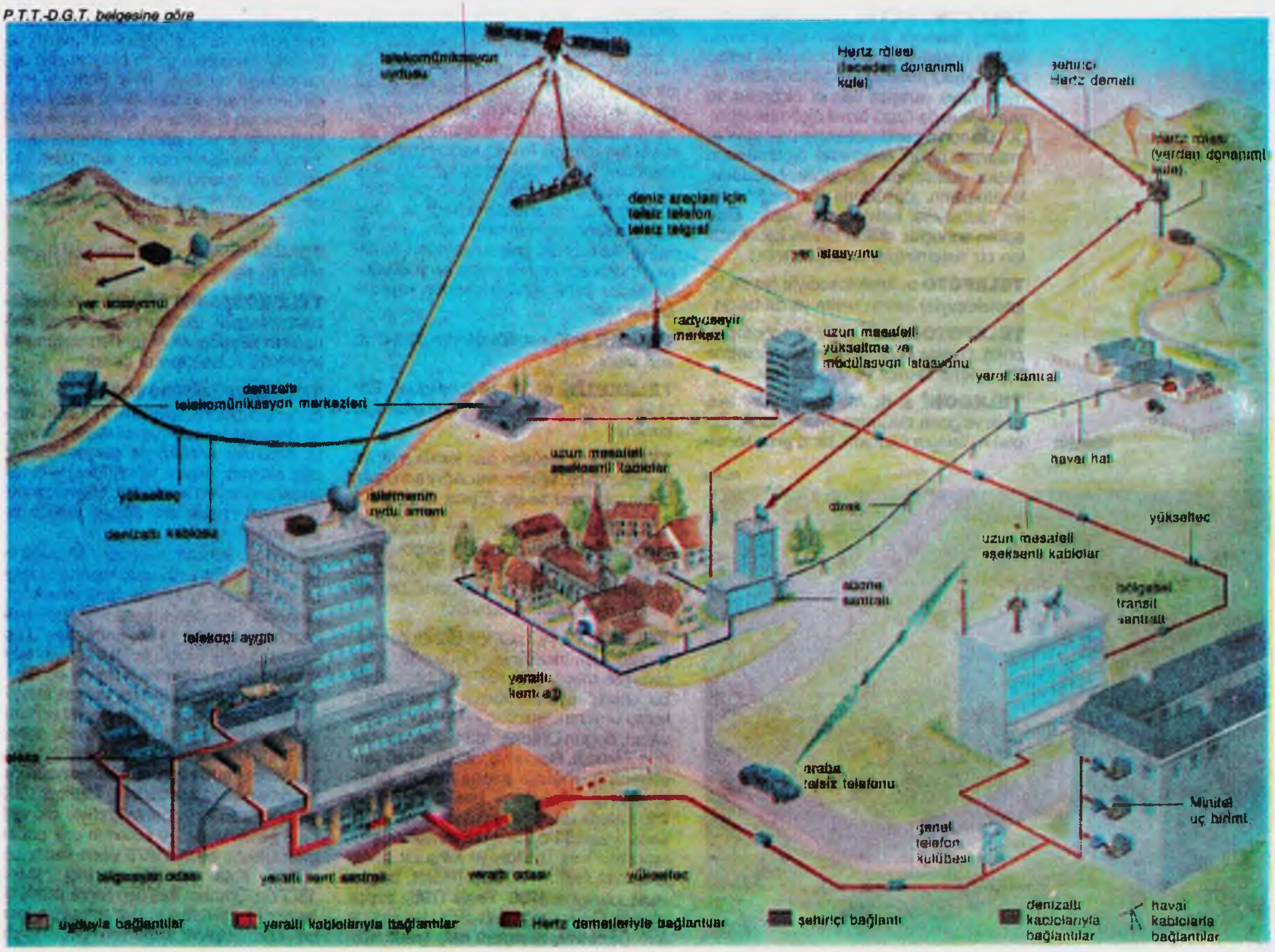
Netaş belgesine göre

otomatik telefon santralı (1989) *Samsun*

—Huk. Telefonla haberleşmenin sağlanması ve telefon tesislerinin kurulması, bir kamu hizmetidir. Türkiye'de telefon hizmetleri, bir devlet kuruluşu olan PTT Genel müdürlüğü tarafından yerine getirilir. Telefon görüşmelerinin gizli olması, özel hayatın gizliliği ve haberleşme özgürlüğünün bir gereğidir (Anayasa md. 20, 22). Telefon araç ve gereçlerine zarar vermek suçtur (Türk cez. k. md. 391).

TELEFON

P.T.T.-D.G.T. belgesine göre

bir telefon ağının şematik gösterimi

—Telekom. • *Telefon santralı.* 80'li yıllarda, dünyadaki telefon santrallarının büyük çoğunluğu yarı-elektronik tiptendi; bu santralların bağlantı noktalarında 60'lı yılların gazlı komütasyon diyotları yerine 1966'dan başlayarak yaygınlaşan çubuklu röleler kullanılmaya başlanmıştır. Bu rölelerin kontrakları, vakum ya da yansız atmosfer altındaki sızdırmaz bir boşlukta yer alır ve dışarıdan, manyetik olarak uyarılır.
• *Otomatik telefon santralı.* En eski otomatik telefon santralları elektromekanik ve başlıca üç sisteme aittir: komütatörlerin, onlarca konum alabilecek şekilde dönebildiği döner sistem (ya da *Rotary*); seçicilerin döner olduğu ve ayrıca eksenleri boyunca bir ötelenme hareketi yapabildiği çift hareketli sistem (ya da *Strowger*); bir düşey devreler kümesiyle bir yatay devreler kümesinin çakışma noktalarına, bir matrisin elemanları gibi yerleştirilmiş ve düşey devrelerden herhangi birini yataylardan herhangi birine bağlayabilen elektrik rölelerinden oluşmuş çapraz çubuklu sistem (ya da *Crossbar*).

Günümüzdeki otomatik telefon santralları ya yarı-elektronik (lojik-elektronik düzeneklerle kumanda edilen elektromekanik röleler) ya da elektroniktir (elektromekanik röleler yerine yarı-iletkenli bileşenler ya da vakum tüpleri).

TELEFONCU a. **1.** Telefon düzeneğini kuran ya da telefon onaran kimse. **—2.** Telefon santralında görevli kimse, santral memuru.
—Al. tak. *Telefoncu pensesi,* genellikle telefoncuların kullandığı eğri uçlu, kesici el takımı.

TELEFONCULUK a. **1.** Telefon düzeneğini kuran ya da onarımını yapan kimsenin işi. **—2.** Telefon santral memurluğu.

TELEFONLAŞMAK gçz. f. Karşılıklı olarak telefonda konuşmak: *Bugün onunla telefonlaştık.*

TELEFONOMETRİ a. (fr. *téléphonométrie*). Telekom. Bir telefon sisteminin niteliğini hesaplamaya ve bir telefon iletişimi için kabul edilebilir işitme koşullarını tanımlamaya yarayan nesnel ölçümler ve ses ve kulağa özgü öznel ölçümler tekniği. (Devrenin çeşitli frekanslardaki zayıflamalarına ilişkin elektriksel ölçümlerden başka, çok sayıda operatörle, hecelerin, logatomların, sözcüklerin ses netliğine ilişkin istatistiksel belirlemeler yapılır. Elde edilen sonuçlar, etalon olarak kabul edilen bir sisteminkilerle karşılaştırılır.)

TELEFOTO a. Telefotokopiyle (ya da fototelekopiyle) iletilen resim ya da belge.

TELEFOTOGRAFİ a. (fr. *téléphotographie*). Uzakta bulunan konuların fotoğrafını çekme tekniği ve uygulaması.

TELEGONİ a. (fr. *télégonie;* yun. *tele,* uzak ve *gone,* doğurma eylemi'nden). Zootekn. *Telegoni kuramı,* bir dişinin kendisini ilk dölleyen erkeğin izini ömrünün sonuna kadar koruyacağını ileri süren eski kuram. Buna göre böyle bir dişi, daha sonraki gebeliklerinde, eşleştiği erkek ne olursa olsun ilk çiftleştiği erkeğe benzer yavrular verecektir. (Özellikle köpek yetiştiricileri arasında yaygın olan bu kuramın herhangi bir biyolojik dayanağı yoktur.)

telekabin

Poma

TELEGONOS. Yun. mit. Odysseus ile Kirke'nin oğlu. Büyüyünce kazayla babasını öldürdü, daha sonra Penelopeia ile evlendi.

TELEĞİMSİ sıf. Teleğe benzeyen, teleği andıran.
—Krist. *Teleğimsi kristaller,* bir tüyün telleri gibi çok ince ve düzenli kristaller.

TELEHHÜB a. (ar. *leheb*'den *telehhüb*). *Esk.* **1.** Tutuşma, yanma. **—2.** Yaranın iltihaplanması.

TELEHHÜF a. (ar. *lehef*'ten *telehhüf*). *Esk.* Mahzunlaşma, keder ve acıyla yanıp yakılma: *"...Hasan Bey'in şu birkaç satırlık telehhüfü, merhum biraderinin sima-yı manevisini bir dereceye kadar göstermeye kifayet eder"* (Süleyman Nazif).

TELEJENİK sıf. (fr. *télégénique*). Televizyonda iyi bir görünüm veren birisi, bir yüz için kullanılır.

TELEK a. **1.** Kuşların vücudunu örten ve hav tüyleri ile ipliksi tüylerinden farklı olan tüy. (Teleğin sert bir rakhisi ve bunun iki yanında, kiremit gibi üst üste binerek bayrak denen düzlemi oluşturan ve telek köküne yakın ve uzak tüyleri kapsayan dirençli sakallar bulunur. Telekler yerlerine ve işlevlerine göre örtü telekleri [gövdenin üzerinde], uçma telekleri [kanatlarda] ve kuyruk telekleri [kuyrukta] gibi çeşitlere ayrılır.) **—2.** *İlk telek,* kuşların kanadında bilek iskeletinden ve el üzerinden doğrudan çıkan telek.

TELEKABİN a. (fr. *télécabine*). Sürekli devinim halinde bir kablo boyunca, eşit aralıklarla gönderilen kabinler yardımıyla insan taşımaya yarayan bir teleferik türü.
—ANSİKL. Telekabin ya tek kablodan, ya bir taşıyıcı ve bir çekici kablodan ya da gene hem taşıyıcı hem de çekici işlevi gören iki kablodan (1983'te ortaya çıkan yeni yöntem) oluşur. Taşıyıcı kablo sürekli hareket halindedir. Kabinler bu kabloya, ataş ya da kıskaç adı verilen takılıp çıkarılabilir çenelerle, eşit aralıklarla bağlıdır. Ataşlar yolcuların inip binmeleri için, varış ve kalkış alanlarında, çekici kablodan kendiliklerinden ayrılırlar ve sonra karşı istasyona kadar gene kendiliklerinden kabloya bağlanırlar.

TELEKE a. Kanat teleklerinin uzunu ve sert olanı.

TELEKELİK sıf. (fr. *téléchélique*). Fiz. Uçları tepkin oligomerler, polimerler için kullanılır.

TELEKIZ a. (*telefon*'dan kısaltılarak *tele* ve *kız*'dan). Telefon aracılığıyla müşteri bulan bağımsız fahişe. (Eşanl. CALL-GİRL.)

TELEKİ a. (öz. a. *Teleki*'den). Macar bitki ıslahçısı Teleki'nin elde ettiği birçok aşıanacına verilen ad. (8 B, 5 BB, SO_4 ve 5 C, iki asmanın [berlandieri ve rigaria] çaprazlama ürünü olan telekilerdir.)

TELEKİ, XV. yy. başında Békés comitatındaki Telek malikânesini elde eden transilvanyalı macar aile. 1697'den başlayarak bu ailenin üyeleri, Kutsal İmparatorluk kontu unvanını taşıdılar. —MİHÁLY (Nagyvárad, bugün Oradea, 1634 - Zernest, bugün Zărneşti, Romanya, 1690), Apafi şansölyesiydi, Thököly ayaklanmasını yönetti, ardından savaşımı bıraktı (1678) ve imparatorla uzlaşmaya çalıştı. Apafi ve Viyana arasında barış imzalanmasını sağladı (1687) ve Thököly'ye karşı bir savaş sırasında öldü. —JÓSZEF (Huszt, bugün Hust, Ukrayna, 1738 - Peşte 1796), birçok eleji ve *Essai sur la faiblesse des esprits forts* (Yerleşmiş inançlara karşı gelen kimselerin güçsüzlüğü üzerine deneme) [1760] adlı fransızca bir inceleme yazdı. —SÁMUEL (1739 - Viyana 1822), Transilvanya şansölyesiydi, Marosvásárhely kitaplığı'nı kurdu. —JÓSZEF (Peşte 1790 - *ay. y.* 1855), Transilvanya valisiydi, Macar akademisi'nin ilk başkanlığını yaptı, Hunyadiler çağı üzerine 9 ciltlik bir yapıt yayımladı (1852-1857). —LÁZSLO (Peşte 1811 - *ay. y.* 1861), öncekinin kardeşiydi, siyasal yergiler yazdı, Magnatlar meclisi'ndeki muhalefeti yönetti ve Paris'te Kossuth hükümetinin temsilciliğini yaptı. Ölüm cezasına çarptırıldı (1852), Dresden'de tutuklandı ve Avusturya'ya teslim edildi (1860). Her türlü siyasal etkinliğe son vermek koşuluyla serbest bırakıldı ve intihar etti. *Kegjenc* (Gözde) [1841] adlı bir dram yazdı. —SÁNDOR (1821-1892), İspanya'da carlistaların savaşımlarına katıldı ve tutuklandıktan sonra hayatını, ancak o sırada Fransa'nın Barcelona başkonsolosluğunu yapan Ferdinand de Lesseps'in müdahalesiyle kurtarabildi. Macar bağımsızlık savaşı'na katıldı ve Világos teslim şartlaşmasından sonra tutuklandı, ancak Arad kalesinden kaçmayı başardı. Türkiye'ye sığındı, ardından Jersey'e göç etti ve burada Victor Hugo ile dostluk kurdu. Macaristan'a ancak 1867 uzlaşmasından sonra döndü. 1879-1882 yılları arasında anılarını yayımladı. —SÁMUEL (Sáromberke, Transilvanya, 1845 - Budapeşte 1916), Doğu Afrika'da Rudolf (bugün Turkana) ve Stefanie göllerini keşfetti (1888) ve bir volkana kendi adını verdi. —PÁL (Budapeşte 1879 - *ay. y.* 1941), Dışişleri bakanıydı (1920), Trianon görüşmelerine katıldı; Konsey başkanlığına getirildi (temmuz 1920), kral Károly IV'ün (Karl I) yeniden tahta geçirilme girişiminden sonra görevinden çekildi. 1938'de Millî eğitim bakanlığına atandı, İmrédy'den sonra hükümetin başına geçti (şubat 1939). Haçlı oklar'a karşı çıkmakla birlikte, yahudidüşmanı yasaların kabul edilmesini de sağladı. Karpatardı Ukrayna*'yı Çekoslovakya'nın elinden almayı kabul etmesine rağmen, Hitler tarafından Polonya'ya karşı savaşa sürüklenmeyi reddetti, ama Romanya'nın elinden alınan (ağustos 1940) Kuzey Transilvanya'nın ilhakına ve Almanya ile ittifaka (kasım) boyun eğmek zorunda kaldı. Yugoslavya ile bir dostluk anlaşması imzaladıktan (aralık) sonra, Almanlar'ın Macaristan'dan geçerek bu ülkeye saldırmaları üzerine intiharı yeğledi.

TELEKİNEZİ a. (fr. *télékinésie*). RUHKİNEZİ'nin eşanlamlısı.

TELEKOBALTOTERAPİ a. (fr. *télécobaltothérapie*). Elektroradyol. Kobalt kaynağının ışınlanacak organdan uzağa yerleştirildiği kobaltoterapi çeşidi.

TELEKOMÜNİKASYON a. (fr. *télécommunication*). Telekom. **1.** Kablo, radyo dalgaları ve optik ya da elektromanyetik sistemler aracılığıyla gerçekleştirilen bilgi aktarımı. (Eşanl. UZİLETİŞİM.) **—2.** *Telekomünikasyon sistemleri,* bilgi aktarımını sağlayan sistemlerin (telgraf, telefon, televizyon vb.) tümü.
—ANSİKL. "Telekomünikasyon" sözcüğü ilk kez 1904'te Estaunié unie tarafından telgraf ve telefonu aynı anda ifade etmek için kullanıldı. Sözcüğün uluslararası düzeyde kabul edilmesi ise 1932 yılında, eski Uluslararası telgraf birliği'nin Uluslararası telekomünikasyon sistemleri birliği'ne dönüştürüldüğü Madrid konferansı'yla gerçekleşti.

1840'tan itibaren Mors* telgraf sisteminin havai hatlar (hatta küçük bir de denizaltı hattı) döşenerek yaygınlaşmasıyla birlikte ilk elektrikli telekomünikasyon sistemleri ortaya çıkmaya başladı. Telekopi 1863 yılında Caselli'nin pantelgrafıyla olanaklı hale geldiyse de bu sistemin çok pahalı olan işletimi ancak 1876 yılına kadar sürebildi. Kısa mesafeli şehiriçi telefon 1877'de, Graham Bell'den sonra pratik bir karbonlu mikrofonun bulunmasıyla gerçekleşti. Telefon sistemleri başlangıçta

telgraf kablolarından farkı olmayan, yani çıplak metal telle yapılmış havai hatlardan yararlanıyorlardı. Ancak bu tellerin kapasitesi fazla yüksek değildi. Çokçiftli yeraltı kablolarının kullanılması kapasitenin artmasını sağladı. Fakat bu kabloların şehirlerarası konuşmalara izin verecek kadar uzak mesafelerde kullanılabilmesinin tek yolu zayıflamanın püpinleme yöntemiyle azaltılmasıydı. Püpinleme yöntemi ise kablo çiftlerinin kapasitelerinin düşmesine neden oluyordu. Bu güçlüklerin üstesinden gelinmesi ancak XX. yy.'ın başlarında vakumlu elektron tüplerin bulunmasıyla mümkün oldu. Bu tüplerin yardımıyla gerçekleştirilen ve tekrarlayıcı adı verilen yükselteçlerin yeraltı kablolarına ara ara bağlanmasıyla, kuramsal olarak sonsuz bir mesafeyle telefon görüşmelerinin yapılması olanaklı hale geldi. Marconi tarafından 1895'te gerçekleştirilen ilk telsiz tegraf bağlantıları hem radyoelektriğin doğmasına, hem de seyyar radyoiletişim servislerinin ortaya çıkmasına yol açtı. Böylece denizde ve havada insan yaşamının güvence altına alınması açısından önemli bir adım atılmış oldu. Radyoiletişimin uzak mesafelerde de sağlanabilmesi Birinci Dünya savaşı'ndan sonra vakum tüplerinin ya da telsiz telgraf lambalarının ticari üretiminin gelişmesiyle olanaklı hale geldi. Bu alanda ilk adım telsiz telgrafta, ikincisi ise telsizlerde atıldı. Radyo yayınlarına Birinci Dünya savaşı'ndan hemen sonra, telsiz telgraf vericilerinin geliştirilmesiyle başlandı.

Görüntü iletimini sağlayacak yöntemler konusunda XIX. yy.'ın ikinci yarısından itibaren çok sayıda çalışma yapıldı. Fakat kolayca kullanılabilecek yeterli nitelikteki aygıtlar ancak 1935'e doğru elektroniğin, vakum tüplerinin, görüntü çözümleyici tüplerin ve katotışınlı tüplerin gelişmesiyle gerçekleştirilebildi. Nihayet yarı-iletken diyot ve tranzistorların ortaya çıkması ve vakumlu elektron tüplerin yerini almasıyla elektronik aygıtların boyutlarının küçültülmesi ve özellikle denizaltı kabloları ile aktarma uydularında kullanılacak daha az enerji tüketen ve daha uzun ömürlü tekrarlayıcı yükselticilerin yapılması olanaklı hale geldi. Yarı-iletkenler bugün çoğullamayla iletim yöntemleri ve elektronik komütasyon açısından oldukça önemli olan kapasite ve hız artırılmasında büyük bir rol oynamaktadır. Yarı-iletkenler, ayrıca, klasik telekomünikasyon sistemlerinin yanı sıra geliştirilen uzaktan bilişim, telematik, uzaktan yönlendirme ve uzaktan güdüm gibi çok sayıda etkinliğin dışında, telefon ve televizyon yanteknikleri̇nin geliştirilmesinde de kullanılmaktadır. Pahalı ve ağır bakır kabloların yerlerini daha ucuz olan, silisten yapılan ve daha yüksek bir kapasiteleri bulunan, daha uzun mesafelere bilgi iletebilen ve dış bozucu etkilerden daha az etkilenen optik lif*lere bırakmaları, yine optikelektronik alanındaki son çalışmaların sonucunda tasarlanan yarıiletkenler sayesinde gerçekleşmektedir.

Türkiye'de telgraf ve telefon sisteminin kurulması ve işletilmesi PTT'nin tekelindedir. Kamu haberleşmesini PTT idaresi yürütür. Her tür telsiz sisteminin kurulması ve işletilmesine izin vermek ve bunları denetlemek devletin yetki ve sorumluluğu altındadır. 5 nisan 1983 tarih ve 2813 sayılı Telsiz k.'na göre, telsiz hizmetleri Telsiz genel müdürlüğü tarafından yürütülür.

Telekomünikasyon birliği *(Uluslararası)*, BM'nin uzman kuruluşu (1947'den bu yana). 1865'te kurulan Uluslararası telgraf birliği ve 1906'da kurulan Uluslararası telsiz telgraf birliği'nin birleşmesiyle, 1932'de Madrid'de kuruldu. 1992'de üye devletlerin sayısı 166 idi. Birliğin düzenlediği konferansa üye devletlerin gönderdiği temsilcilikler, hukuksal metinleri ve uluslararası mevzuatı hazırlar, telekomünikasyon hizmetlerinin idari ve teknik kuralları konusunda birlik sağlarlar. Cenevre'de genel sekreterliği, danışma komiteleri için iki müdürlüğü ve seçimle iş başına gelen sürekli bir komitesi (*International Frequency Registration Board* [İFRB]) vardır. Bu komite, devletler tarafından radyo istasyonlarına verilmesi önerilen frekansları kaydeder ve daha önce kaydedilmiş frekanslarla herhangi bir karışmayı önler.

Uluslararası telekomünikasyon sözleşmesi, hukuksal düzenlemenin temelini oluşturur. Buna üç hukuksal düzenleme daha eklenmiştir Bunların en ayrıntılı olanı *Radyoiletişim yönetmeliği*'dir. Bu düzenlemeler teknik "görüş"lere ve Uluslararası radyoiletişim danışma komitesi'yle Uluslararası telgraf ve telefon danışma komitesi'nin raporlarına göre hazırlanmıştır. Bu komitelerin genel kurulları, teknik normları gözden geçirmek için, her dört yılda bir toplanır.

TELEKONFERANS a. (fr. *téléconférence*). İkiden fazla konuşmacının, iki ya da daha çok ayrı yerde bulunduğu ve aralarında telekomünikasyon olanaklarıyla bağıntı kurulduğu konferans.
—ANSİKL. İşitselkonferansta, konuşmacılar aralarında tartışabilir ve gerektiğinde birbirlerine grafik belgeler gönderebilir; görsel konferansta, katılımcılar ayrıca, bulundukları yerdeki bir televizyon aygıtı aracılığıyla da birbirlerine bağlanabilir.

TELEKONVERTÖR a. (fr. *téléconverteur*). Foto. Objektif odağını iki katına çıkarmak için objektifle kutu arasına monte edilen optik düzenek.

TELEKOPİ a. (fr. *télécopie*). **1.** Grafik bir belgeyi, geometrik olarak orijinale benzer bir biçimde uzağa iletmeye yarayan telekomünikasyon biçimi. (Eşanl. FAKSİMİLE TELGRAF.) **—2.** *Telekopi aygıtı*, telefon hatları aracılığıyla belge göndermeye ve almaya olanak veren aygıt. ‖ *İkideğerli telekopi, kontrastlı telekopi*, röprodüksiyonun yalnızca iki optik yoğunluk düzeyinde, örneğin yalnızca siyah ve beyaz olduğu telekopi.
—ANSİKL. İngiliz fizikçi Bakewell 1847'de, yazıyı, bir silindir üzerine sarılı metni helisel olarak tarayarak uzağa iletmeyi tasarladı, ama alım silindiriyle yayım silindirini eşzamanlamayı başaramadı. 1856'da rahip Giovanni Caselli, pantelegrafı gerçekleştirdi; bu aygıtta orijinal ve röprodüksiyon, elektrik darbeleriyle eşzamanlılığı sağlanan sarkaçların taşıdığı silindir parçalan üzerinde, çember yayları biçiminde taranıyordu. Bu sistem 1863-1870 arası ticari olarak işletildi ve 1871'den sonra, Paris ve Lyon arasında, kişisel borsa siparişlerini iletmede kullanıldı. Ancak işletimi çok pahalıydı.

Günümüzde belgeler ya elektrik darbeleriyle eşzamanlı halde tutulan silindirler üzerinde helisel olarak ya da ardışık doğru çizgiler halinde, düzlemsel olarak taranır. Yayım sırasında belgeyi okumaya ve alımda çizmeye ilişkin ışılelektriksel, elektriksel ya da elektrokimyasal yöntemler çok farklı biçimlerde olabilir.

TELEKS a. (fr. *télex*, amerikanca *telex'ten*). Abonelerine, telemler ve telgraf ağı devreleri aracılığıyla, aralarında doğrudan ve geçici olarak haberleşme olanağı sağlayan telgraf servisi.
—ANSİKL. Teleks servisi, ayırtedici nitelikleri C.C.İ.T.T. tarafından standartlaştırılmış uluslararası bir servistir. Devreler, 2 no.'lu uluslararası telgraf abecesinin karakter işaretleriyle uyarılan otomatik telefon santralları aracılığıyla birbirine bağlanır. Teleks servisi abonelere çok sayıda ek hizmet sunabilir: cevap vermeyen aboneler servisi, alınan mesajların arşivlenmesi, kaydedilmiş mesajla cevap verme, çağrı gönderme, kayıt ve yeniden iletim, çok aboneli iletişim, konferans iletişimi. Teleme çoğu kez bir şerit delici ve bir verici şerit okuyucu bağlıdır; bu aygıtlar mesajları istenildiği zaman ve düşük hızda yazmaya ve kaydetmeye daha sonra ise, izin verilen maksimum hızla yani, saniyede 6 2/3 karakterlik bir hızla iletmeye olanak verir. Kimi aygıtlarda, göndericiden gelen bir mesaj alınırken aynı anda gönderilecek bir mesaj hazırlanabilir ve doğrulanabilir.

Türkiye'de teleks sistemi ilk kez Anadolu ajansı tarafından 1938 yılında kullanılmaya başlandı. Ancak yaygınlaşması 1950'li yılların başlarındadır. Bu tarihlerde özellikle yazılı basın ve bunlara haber sağlayan ajans kuruluşları PTT'den kiraladıkları aygıtlardan yararlanabiliyorlardı. Sistemin başta büyük iller olmak üzere Türkiye düzeyinde geliştirilmesi amacı, 1960'lardan başlayarak beş yıllık planlarda yer aldı. Basın kuruluşlarından sonra kamu kuruluşları, büyük şirketler ve özel firmalar da iç ve dış haberleşmede teleksten yararlanmaya başladılar. Bunun yanı sıra teleteks servisi de hizmete sokuldu. Hafızadan hafızaya bilgi iletimi yapılırken aynı anda lokal çalışma olanağı da sağlayan teletekste mesaj doğrudan doğruya ekran üzerine yazıldığından her türlü düzeltme, değişiklik ve eklemeler de kolayca yapılabilmektedir. Bunun dışında bellibaşlı farklar şunlardır: teleksle karşılıklı haberleşme yapılır, teleteksle haberleşme tek yönlü olur; bir mesaj teleteksle telekse oranla 30 kez daha çabuk ulaştırılır; teleksle haberleşme azami 58 karakterle yapılırken, bu sayı teletekste 108'dir; teleteks aygıtı gerektiğinde daktilo makinesi gibi de kullanılabilirken, telekste buna olanak yoktur.

TELEKSÇİ a. Teleksle bağlantılar kurmakla yükümlü kişi.

D.G.T.-P.T.T.-Thomson C.S.F. Telefax belgesine göre

telekopinin ilkesi
(*Yayım:* röprodüksiyonu yapılacak belge, telefon ağına bağlı telekopi aygıtına yerleştirildikten sonra alıcının telefon numarası çevrilir ve gönderme tuşuna basılır.
Alım: telekopi aygıtı hattı alır, yayımlanan belgenin röprodüksiyonunu yapar, sonra hattı serbest bırakır.)

teleksin ilkesi
Klavye yardımıyla düzenlenen mesaj ekranda görüntülenir; tamamlandıktan ve yeniden okunduktan sonra, teleks ağıyla alıcıya gönderilir.
Alıcı, iletim anında yerindeyse, sorulara doğrudan cevap verebilir, yerinde değilse, mesaj, kâğıt şerit üzerine kaydedilir.

P.T.T.-D.G.T.-Sintra belgesine göre

TELEKSİZ sıf. Kanatları çok küçük ve telekten yoksun kuş için kullanılır.

TELEKÜRİTERAPİ a. (fr. *télécuriethérapie*). Işınlanan organa uzaktan uygulanan küriterapi.

TEL EL-AMARNA → AMARNA.

TEL EL-CAYNA, G. Suriye'de, Ürdün sınırı yakınlarında, Cebel-i Druz adı verilen ve genç bazaltlardan oluşan Cebel-i Havran'ın en yüksek doruğu (1 799 m).

TEL-ELEKTROT a. Bir bobin, bir makara ya da bir jant üzerine sarılı bir tel biçimindeki, kaynak katkı metali. (Özellikle MİG, MAG yöntemlerinde, toz akı ve cüruf altında kullanılır. Tel-elektrot dolu ya da ortası boş olabilir. Bu son durumda, tel -elektrot, elle kaynak elektrotlarındaki kılıfla aynı rolü oynayan [iyonlaştırıcı, temizleyici, bir cüruf ve koruyucu gaz üretici] bir akıyla doludur.)

TEL ES-ŞEYH → ŞEYH (*tel* ES-).

TELELÛ a. (ar. *lü'lü'*'den *tele'lü'*). *Esk.* Parıldayış, parlaklık.

TELEM a. (fr. *téléimprimeur*'den). Temel olarak alfasayısal bir klavye, kumanda tuşlarıyla kumanda edilen bir elektriksel işaret vericisi ve çoğu kez sayfa, kimi kez şerit üzerine baskı yapan bir düzenekten oluşmuş baskı sistemli, ritimsiz telgraf aygıtı.
—ANSİKL. Teleks ağının temelini oluşturan, en yaygın telemlerde 50 baud'luk (20 msn'lik işaret öğeleri) yani, saniyede 6 2/3 karakterlik bir kipleme hızıyla 2 no'lu, uluslararası telgraf abecesi kullanılır. Süreye göre ücretlendirilen iletimden ekonomi sağlamak için, teleme, bir şerit delici ve bir delikli şerit okuyucusu bağlanabilir; bu, mesajı boş bir zamanda yazmaya ve izin verilen maksimum hızda iletmeye olanak sağlar. Öte yandan, alınan mesajlar da şeritlere delinerek kaydedilebilir.
Kamuya açık olmayan telgraf ağlarında, ya 50 baud'luk telemler ya da daha hızlı, örneğin 5 no'lu uluslararası tegraf abecesinin kullanıldığı aygıtlardan yararlanılır.
Gürültülerden ve parazitlerden etkilenen uzun mesafeli iletimler, özellikle telsiz telgraf iletimleri için, eşzamanlı telgraf, ritimsiz telgrafa oranla, hatalara karşı daha az duyarlıdır ve zaman çoğullamasına olanak verir. Bu durumlarda, farklı standartlardaki aygıtların bir arada kullanımını önlemek için, değişmez sürelerde durdurma işaretleri üreten eşzamanlı dağıtıcıların kumanda ettiği telemlerden yararlanılır. Bu yönteme "uyumlu ritimsiz telgraf" adı verilir.

TELEMA a. Doğu Pireneler'deki karanlık mağaralarda yaşayan, kör, küçük bedenli örümcek cinsi. (Akciğerleri yoktur. *Telenidae* familyasının örnek tipi.)

TELEMAKHOS. Yun. mit. Odysseus ile Penelopeia'nın oğlu. Babası Truva savaşı'na gittiğinde Telemakhos daha çocuktu. Odysseus'un arkadaşı olan öğretmeni Mentor, Penelopeia ile evlenmek isteyenleri uzaklaştırdı. Telemakhos ise babasını aramaya çıktı, ama onu bulamadı. İthaki'ye döndüğünde, babasının gizlice geldiğini ve tanınmamak için dilenci kılığında dolaştığını öğrenince, düşmanlarını yok etmesi ve devleti gene ele geçirebilmesi için ona yardım etti. Telemakhos' un serüvenleri, *Odysseia*'nın ilk kitaplarında (bunlara bazen *Telemakheia* adı verilir) anlatılır.

Telemakhos'un başından geçenler *(les Aventures de Télémaque)*, Bourgogne dükünün eğitimi için Fénelon'un yazdığı kitap. Yazarın adı konmadan ve izni olmadan 1699'da yayımlandı. Konusunu *Odysseia*'dan alan bu romanımsı düzyazılı destanda, Mentor, Salentum kralı İdomeneus'un politikasına yönelttiği eleştirilerle Telemakhos'un düşünüş ve anlayışını biçimlendirmeye çalışır. Louis XIV ve zamanın bazı önemli kişileri onu kendileri ve saltanat için bir taşlama saydılar. Kral, yazarı Cambrai piskoposluğuna sürgüne gönderdi.

TELEMANN (Georg Philipp), alman besteci (Magdeburg 1681 - Hamburg 1767). Bir protestan papazının oğluydu, bir ölçüde kendi kendine müzik öğrendi. Kent meclisi kendisinden Sankt Thomas için ayda iki kantat bestelemesini isteyince, 1701'de Leipzig Üniversitesi'nde başladığı hukuk öğrenimini bıraktı. 1702'de, üniversite öğrencilerinden oluşan bir koral olan *Collegium musicum*'u kurdu ve Leipzig operası müdürü oldu. 1704'te Neue Kirche'de orgculuk ve müzik yöneticiliği görevlerini kabul etti. Böylece hareketli bir müzik yaşamına başladı: Sorau'da capella yöneticisi (1705); Eisenach sarayı'nda orkestra yöneticisi (1708); Katharinenkirche capellası'nın yöneticisi ve Frankfurt kentinin müzik yöneticisi (1712) oldu; Eisenach (1717) ve Bayreuth (1723) saraylarının capella yöneticisi sanını aldı. 1721'de Hamburg kentinin müzik yöneticisi, Johanneum kantoru ve kentin en önemli beş kilisesinin capella yöneticisi oldu. 1722'den 1738'e kadar Hamburg operası'nı yönetti. Birçok kez Berlin'e, 1737'de de Paris'e gitti ve büyük bir başarı kazandı. Yaşadığı dönemde arkadaşları J. S. Bach ve Händel'den daha büyük bir üne kavuştu. Telemann üç yaşamöyküsü bıraktı.
Telemann her türde sayısız yapıt verdi: kırk opera, yılın tüm pazarları ve bayramları için on iki kantat dizisi, kırk altı çile, sayısız oratorioların fransız usulü altı yüz uvertürü, düğün, cenaze vb. dolayısıyla bestelenmiş yapıtlar ve oda müziği. Paralı konserler düzenledi, geniş bir dinleyici kitlesine seslenen bir müzik yaptı. Kendi çağının müziğini, alman kontrapuntosunun, İtalyanlar'a özgü melodi ve konçertonun, fransız dansının ve lullyci operanın bir bileşimiyle oldukça başarılı bir biçimde özetledi. Hamburg okulunun tartışılmaz ustası olan Telemann alman klasikçiliğinin habercisidir.

TÉLÉMAQUE (Hervé), haitili ressam (Port-au-Prince 1937). New York'taki Art Student's League'de öğrenim gördü, Paris'e yerleşti (1961), soyut anlatımcılığın, sonra da gerçeküstücülüğün etkisinde kaldı; pop art ve yeni figüratif akıma yakın düşen, ancak gerçeğin karmaşık ve eğretilemeli bir görünümünü sunan bir resim dili geliştirdi: resimler (*Hegel'in tatili*, *Magritte n°1'in devamı*, 1971, Cantini müzesi, Marsilya), çeşitli nesnelerin katıldığı resimler (1966-67), "icat edilmiş nesneler" (1968), kolajlar (1973-74), renkli kâğıtlarla yapılmış kolaj-asamblajlar (1978).

TELEMARK, Norveç'in güney kesiminde yönetim bölgesi *(fylke)*, aynı adlı dağlık kütle üstünde uzanır; 15 315 km^2; 163 066 nüf. (1990). Merkezi *Skien*.

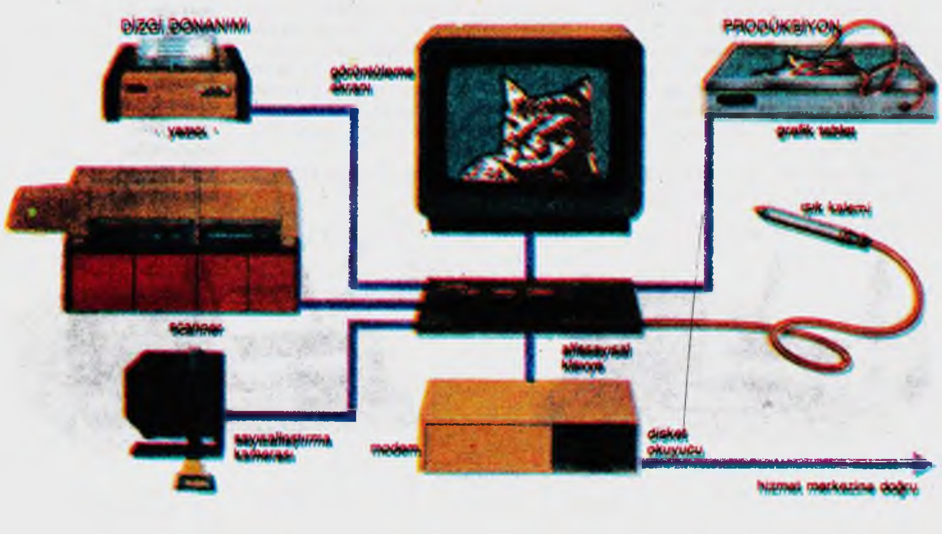
TELEMATİK a. (fr. *télématique*; *té-lé*[*communication*], telekomünikasyon ve [*infor*]*matique*, bilişim'den). Telekomünikasyon ve bilişim hizmetlerini sağlayan teknik ve servislerin tümü.

◆ sıf. Telematiğe ilişkin.
—ANSİKL. Telematik, bireyin iş ve özel yaşamında, eskiden sadece uzmanlara ayrılmış bilgilenme ve iletişim olanaklarını sunarak önemli bir dönüşüme neden olmaktadır. Telematik tarafından sunulan yeni hizmetler, temelde bir telekomünikasyon ağından yararlanmaya dayanır. Hizmet birimleri yani kullanıcıların hizmetine uzman veri bankalarını ve bilişim programlarını (ileti gönderme yazılımı, oyunlar, profesyonel programlar) sunan bilgisayarlar bu telekomünikasyon ağlarına bağlıdır. Kullanıcılar, alfasayısal bir klavye ve bir görüntüleme ekranından (televizyon alıcısı ya da monitör) oluşan uç birimleri yardımıyla bu ağlara ve dolayısıyla hizmet birimlerine erişebilir. Topluma sunulan telematik hizmetlerine şu örnekler verilebilir: elektronik telefon rehberi (abone, dileğini tanımlamaya olanak veren seçenekleri videoteks forma biçiminde görüntüleyen özel bir uç birimi kullanır; uç birimi, bir veri bankasıyla iletişime girdikten sonra, istenen telefon bilgilerini verir); telekopi; uzaktan yazım; teletekst, Teletel*; elektronik ödeme* ve öbür banka hizmetleri. Öte yandan yakın gelecekte bankaların, müşterilerine, evlerindeki özel bir uç birimiyle, klasik banka işlemlerini (hesapların kontrolü, havale işlemleri, son fiyatların ilanından sonra borsa işlemleri vb.) yürütebilme olanağını da sağlaması düşünülmektedir.

TELEME a. **1.** Tam peynir haline gelmemiş kazein pıhtısı, süt pıhtısı. **—2.** *Teleme peyniri gibi*, tombul, şişmanca, beyaz tenli kadın için kullanılır.

TELEMEKANİK a. (fr. *télémécanique*). Siber. Mekanizmaların ve makinelerin uzaktan kumandası.

TELEMETRE a. (fr. *télémètre*'den). **1.** Yerleştirildiği nokta ile uzaktaki bir nokta arasındaki uzaklığı ölçmede kullanılan optik aygıt. (Eşanl. UZAKLIKÖLÇER.) [Bk. *ansikl.* böl. Sil.] **—2.** *Laser telemetresi*, gözlemlenen bir cisme olan uzaklığı büyük bir duyarlıkla ölçmeyi sağlayan elektronik aygıt. (Eşanl. LASER UZAKLIKÖLÇERİ.) [Bk. *ansikl.* böl. Gökbil.]
—ANSİKL. Sil. ve Jeod. Telemetrenin ilkesi, bilinmeyen uzaklığı bir üçgenin bir kenarı olarak almaya dayanır; bu üçgen yeterli sayıda bilinen öğeleri belirleyerek kurulur. A hedefine olan uzaklığı bilmek isteyen O noktasındaki bir gözlemci, OA ile

telematik
bir hizmet birimine ayrılmış bir ürünün gerçekleştirilmesi

Gayard-H.E.A.

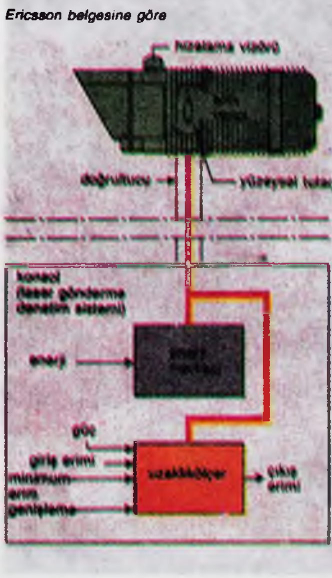
telematik: bir uç biriminde bilgi erişimi

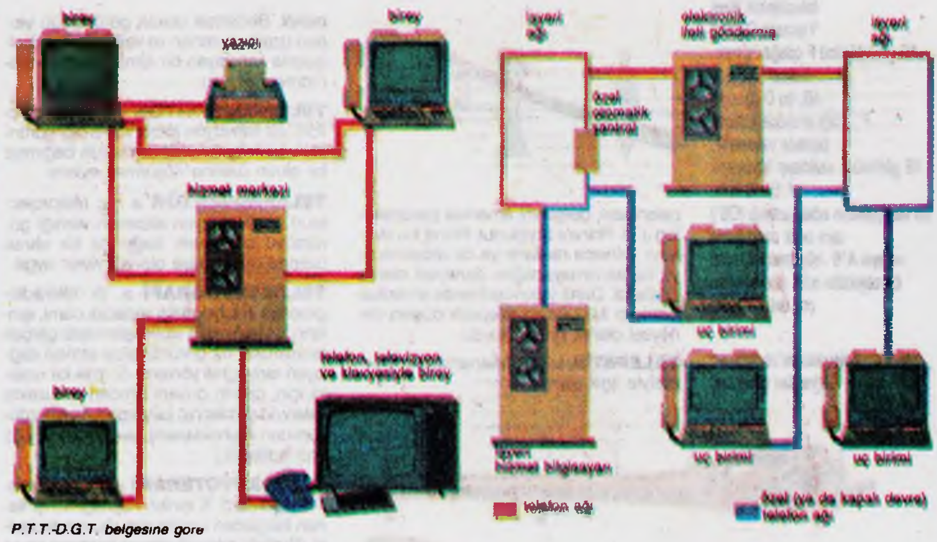
bilinen bir a açısı yapan herhangi bir Ox doğrusu alır. Bu Ox doğrusu üzerine herhangi bir ON uzaklığını işaretler. Sonra Ox'in NA ile yaptığı b açısını ölçer; böylece OAN üçgenini çözmek ve aranan OA uzaklığını hesaplamak için gerekli öğeleri elde eder. ON uzaklığına "taban" ve OA ile AN doğrularının yaptığı p açısına "paralaks" denir. Bununla birlikte, OAN üçgeni O noktasında dikse, hesaplar daha kolaylaşır.

İstenen uzaklığı hemen verecek aygıtları elde etmek için yapılan çeşitli araştırmalar, optik ya da mekanik yollarla (telemetre üçgeni) otomatik olarak çalışan, sabit tabanlı, *çakışmalı telemetre*'nin yapılmasını sağladı. Bu aygıt, cismin uzaklığını iki görüntü yardımıyla saptar. Uzaklığı ölçülecek cisme iki objektifle bakılır. Gözmerceğinde ("okuma gözmerceği" denir), bu cismin ters ve ayrık iki görüntüsü görülür. Bu iki görüntü, birbiriyle çakışıncaya dek bir ayar düğmesiyle kaydırılır. Ölçüm gözmerceğinin içinde, sabit bir işaret önünde yer alan taksimat aranan uzaklığı verir. Ayrıca stereoskopik telemetreler de vardır. Radar ve laserin bulunmasıyla bu aygıtlar gitgide daha az kullanılmaktadır.

—Gökbil. *Laser telemetresi*. 60'lı yılların sonundan itibaren Yer-Ay uzaklığının ölçümleri laser telemetresiyle, yalnız 15 cm'lik bir yaklaşımla gerçekleştirilmiştir. Bu ölçümler, ayrıca Ay'ın kendi çevresinde yaptığı dönme hareketini gitgide artan bir duyarlıkla saptamayı, Ay'ın yörünge hareketiyle ilgili kuramları iyileştirmeyi, Yer-Ay sisteminin dinamiğini daha iyi tanımayı sağlar.

Ericsson belgesine göre

P.T.T.-D.G.T. belgesine göre

telematik: alım ve bir hizmet merkeziyle iletişimler

TELEMETRİ a. (fr. *télémétrie*). **1.** Bir telemetreyle uzaklıkları ölçme. **—2.** Akustik, optik ya da radyoelektrik yöntemlerle elde edilen uzaklık ölçümü.

TELEMMU a. (ar. *leme'an*'dan *telemmu'*). *Esk.* Parıldama, parlayış.

TELEMMÜZ a. (ar. *tilmiz*'den *telemmüz*). *Esk.* **1.** Öğrencilik, çömezlik. **—2.** *Telemmüz etmek*, öğrencilik etmek, bir kimsenin çömezi, öğrencisi olmak.

TELEMOTOR a. (fr. *télémoteur*'den). Denizc. Bir dümen aygıtının servomotoruna uzaktan kumanda etmeyi sağlayan hidrolik aygıt.

TELENGİTLER ya da **TELANGUTLAR**, Hun İmparatorluğu içinde Tölösler* grubundan bir türk boyu. İmparatorluk parçalanmadan (216) önce Uygurlar, Sir-Tarduşlar, Kipiyular, Tupolar, Kuriganlar, Pukular, Bayırkular, Tongralar, Hunlar, Sekieler, Husieler, Hikieler, Atieler ve Pesiler gibi tölös kavimleri topluluğunu oluşturan boylardan biri olarak Telengitler, Altay yamaçlarının doğusunda, Tonglo ırmağı kıyılarında yaşarlardı. Burada otlak peşinde dolaşarak göçerkonar bir yaşam biçimi sürdüren ve hayvancılıkla geçinen Telengitler, Topa devleti ikiye bölünürken (534), Juan-Juanlar'ın (Avarlar*) egemenlik alanı içindeki bölgede kaldılar. Juan-Juanlar'ı ortadan kaldırıp yerini alan Göktürk devletine bağlandılar (552). Daha sonra göktürk yönetimine karşı ayaklanarak öteki 14 tölös boyuyla birlikte çin egemenliğini tanıdılar (646). VIII. yy. başlarında tölös boylarından Hunlar, Tongralar, Sekieler, Husieler, Kipiyular, Bayırkular, Atieler, Pesiler ve Pukular çin boyunduruğundan kurtulmak için aralarında birleşerek Dokuz-Oğuzlar'ı oluştururken (715), Uygurlar, Kuriganlar, Sir-Tarduşlar, Tupolar, Hikieler gibi bu birliğin dışında kalan Telengitler, sonuna kadar Çin İmparatorluğu'nun sadık öğelerinden birini oluşturdular. XIX. yy.'ın ikinci yarısından sonra çeşitli kollara ayrılan Telengitler, bugün Asya bozkırlarında dağınık olarak yaşarlar; tarım ve hayvancılıkla uğraşarak geçinirler.

TELEOBJEKTİF a. (fr. *téléobjectif*). Odak uzaklığı büyük fotoğraf objektifi. (Bu objektifte bulunan ıraksak mercek, optik

Bk. resim sayfa 11382

merkezle film düzlemi arasındaki uzaklığı azaltarak montür hacminin küçülmesini sağlar.)

TELEOLOJİ a. (fr. *téléologie*). Fels. EREKBİLİM'in eşanlamlısı.

TELEOPSİ a. (fr. *téléopsie*). Nöropsikol. Bakılan cisimlerin küçük ve uzakta görüldüğü metamorfopsi.

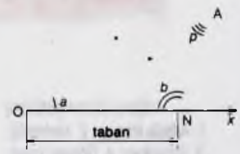
TELEOSAURUS a. Jura devriyle Eosen başı arasındaki topraklarda fosillerine rastlanan, denizde yaşamaya iyice uyarlanmış sürüngen timsah cinsi. (Görünüşü

Bk. resim sayfa 11382

gavial*'e benzer. Kafatası uzun ve narindir. Caen'deki oolitik kireçtaşlarında birçok güzel örneği bulunmuştur. *Mesosuchia* alttakımı.)

TELEOSTEİ a. Zool. KEMİKLİBALIKLAR altsınıfının bilimsel adı.

TELEOSTOMİ a. Zool. TÜKELAĞIZLILAR altsınıfının bilimsel adı.

telemetri ilkesi

çakışmalı optik telemetre Ölçülecek nokta objektiflerde görülür, iki görüntü halinde prizmalar tarafından yansıtılır. Gözlemci, gözmerceğiyle baktığı bu iki görüntüyü düzeltici bir prizma yardımıyla çakıştırır. Taksimatlı bir tambur uzaklıkları verir.

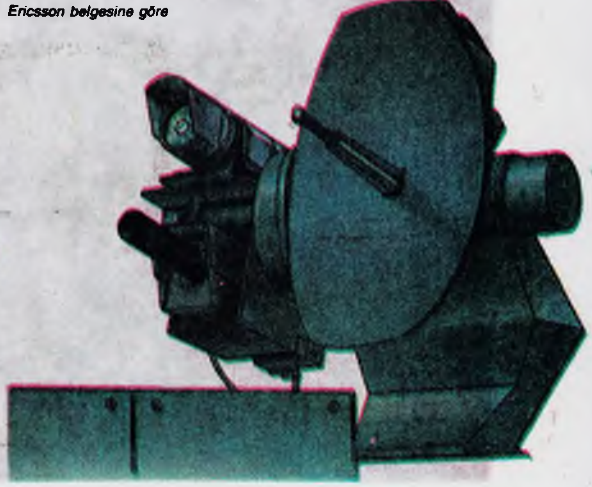
TELEOTURUM a. Radiletiş. ve TV. Birbirlerinden görece uzak yerlerde bulunan ve çeşitli telekomünikasyon olanaklarıyla bir merkez stüdyoya bağlanan katılımcılarla gerçekleştirilen radyo ya da televizyon programı.

TELEPAT sıf. ve a. (fr. *télépathe*). Parapsikol. Telepati uygulayan kimse, medyum.

TELEPATİ a. (fr. *télépathie*, ing. *telepathy*). Parapsikol. Bir kişinin düşünce ya da izlenimlerinin bir başka kişiye bilinen duyu yolları dışında ulaşması.

—ANSİKL. Telepatik görüngülerin Fransa'da özellikle Charles Richet ile başlayan in-

Ericsson belgesine göre

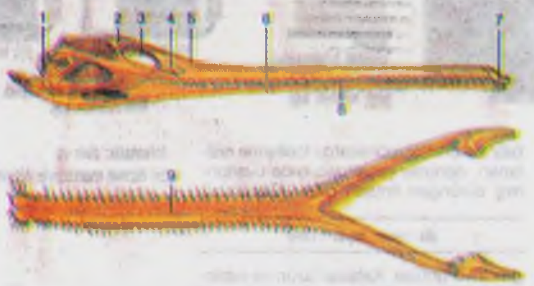

uçaksavar laser telemetresi

teleobjektif ilkesi
Yakınsak C öğesi
AB görüntüsünü F odağında verir.
Iraksak D öğesi,
AB, bu D öğesiyle
F' odağı arasında kalacak
biçimde yerleştirilir.
AB görüntüsü uzaklaşıp büyüyerek
A'B' nü verir.
Bu teleobjektifin odak uzaklığı (OB')
aynı odak uzaklığında
ve aynı A'B' büyütmesini veren
bir objektifin odak uzaklığından
çok daha kısadır.

Teleosaurus'un kafatası
(yandan görünüm)

altçene (üstten görünüm)
1. Artkafa lokması; 2. Alınkemiği;
3. Gözçukuru; 4. Gözyaşı kanalı;
5. Burun; 6. Artçene;
7. Önartçene;
8. ve 9. Dişler.

celenmesi, gelişimini amerikalı parapsikolog J. B. Rhine'e borçludur. Rhine, bu olayların yalnızca rastlantı ya da aldatmacaya bağlanamayacağını deneysel olarak gösterdi. Daha yakın tarihlerde amerikalı psikiyatr M. Ullman telepatik düşleri deneysel olarak ortaya koydu.

TELEPATİK sıf. (fr. *télépathique*). Telepatiyle ilgili olan.

TELEPHİUM a. (öz. a. *Telephos*'dan). Akdeniz bölgesinde ve Avrupa'da taşlık kayalık yerlerde yetişen, sürüngen saplı ve beyaz çiçekli, tüysüz otsu bitki. (Karanfilgiller familyası.)

TELEPHORİDAE a. Örteneği ve hatta elitraları yumuşak kınkanatlılar familyası. (Örnek cinsi *Telephorus*.)

TELEPHORUS a. Esnek ve tüylü elitralı kınkanatlı böcek. (*Telephoridae* familyasının örnek tipi.)

TELEPHOS. Yun. mit. Efsanevi Mysia kralı, Herakles ile Auge'nin oğlu. Doğumundan sonra terk edilince dişi bir geyik tarafından emzirildi. Onu bulan çoban, kendisini Mysia kralı Teuthras'a emanet etti ve Telephos kralın ardılı oldu. Akhilleus onu yaraladı, fakat Akhilleus'un mızrak demirinden alınan pas sayesinde iyileşti.

TELEPLASTİ a. (fr. *téléplastie*). Parapsikol. Bedensel olarak göründüğü yerden uzakta bulunan ve varlığını maddi olgularla kanıtlayan bir kimsenin göze görünmesi olgusu.

TELEPROJEKSİYON a. (fr. *téléprojection*). Bir televizyon alıcısının verdiği görüntüyü, bir teleprojektör yardımıyla bağımsız bir ekran üzerine düşürmek eylemi.

TELEPROJEKTÖR a. (fr. *téléprojecteur*). Bir televizyon alıcısının verdiği görüntüyü büyüterek bağımsız bir ekran üzerine düşürmeye olanak veren aygıt.

TELERADYOGRAFİ a. (fr. *téléradiographie*). Radyografisi alınacak cismi, ışınların kaynağından uzaklaştırmakla gerçek büyüklükte bir görüntü elde etmeyi sağlayan radyografi yöntemi. (2 m'lik bir uzaklık için, cismin duyarlı filmden en uzakta kalan düzlemlerinin büyümesi [konik izdüşümden kaynaklanan], uygulamada göz ardı edilebilir.)

TELERADYOTERAPİ a. (fr. *téléradiothérapie*'den). X ışınları kaynağının ışınlanan bölgeden uzakta olduğu ışın tedavisi. (Pratikte, teleradyoterapi hastanın en az 3 m uzaklıktaki bir X ışını tüpü tarafından tam olarak ışınlanması anlamına gelir [toptan radyoterapi].)

TELERİG, VIII. yy. bulgar hanı. 771'de tahta çıktıktan sonra, Bizans imparatoru Konstantinos V'in saldırısına uğradı ve 772'den sonra ona boyun eğmeye zorlandı. Bununla birlikte Bizanslılar'a karşı direnmesini sürdürdü, ama 777'de Leon IV'ün sarayına geldi, vaftiz oldu, imparator ailesinden bir prensesle evlendi ve "patricius" unvanını aldı.

TELERÜPTÖR a. (fr. *télérupteur*). Elektrotekn. Elektrik darbeleriyle, uzaktan kumanda edilen aygıt. (Bir darbe kimi kontakları açar ya da kapar; bir sonraki darbe tersi bir rol oynar ve olay bu şekilde sürüp gider.)

TELESCOPİUM, Dürbün* takımyıldızının latince adı (kısalt. TEL).

TELESEKRETER a. Telekom. Bir telefon cihazına bağlı olan ve abonenin yerinde olmadığı durumlarda, çağrıları ve mesajları kaydetmeye ve gerektiğinde arayana bir mesaj okumaya olanak veren, bir bellek ve bir kaydediciyle donatılmış aygıt.

TELESİLLA, yunanlı kadın şair ve kahraman (Argos'ta doğdu, İ.Ö. VI. yy.). Sparta kralı Kleomenes I, Argos üzerine yürüdüğü zaman, Telesilla, savaş şarkılarıyla askerleri yüreklendirdi. Şiirlerinin kimi parçaları bugüne ulaşmıştır.

TELESİMEK gçz. f. *Yörs.* **1.** Güçsüz düşmek, yorulmak; aşırı sıcaktan ya da yorgunluktan sık sık solumak, bayılacak duruma gelmek. **—2.** Zayıflamak.

TELESİNE a. (fr. *télécinéma*'dan). Sinema filmi üzerine kaydedilmiş görüntü ve sesleri, elektriksel televizyon işaretlerine dönüştürmeye olanak veren aygıt.

TELESİNYALİZASYON a. (fr. *télésignalisation*). Siber. **1.** Uzaktan sinyalizasyon. **—2.** Operatöre bilgi vermeye ya da anormal işletim koşullarında, alarm düzeneklerini çalıştırmaya yarayan, elektriksel ya da optik kabloyla ya da Hertz dalgalarıyla işaret iletimi.

TELESİO (Bernardino), italyan hümanist ve filozof (Cosenza 1509 - *ay. y.* 1588). Roma ve Padova'da öğrenim gördükten sonra 1565'te Napoli'ye gitti ve orada yazmaya başladığı *De natura rerum juxta propria principia* adlı yapıtını 1586'da Roma'da tamamladı. Çözümleyici ve tümdengelimli yöntemi geliştirdiği bu yapıtta, ancak insan yargısına dayanan bir bilginin olanaklı olduğunu ortaya koydu (G. Bruno, bu yapıttan esinlendi).

TELESİSTOLİK sıf. (fr. *télésystolique*). Fizyol. Sistolun son evresinde gelişen olaylara denir.

TELESİYEJ a. (fr. *télésiège*). Kayakçıları ya da yayaları, oturmuş durumda, sürekli hareket halindeki bir kabloya asılı oturma yerlerinde taşıyan teleferik türü.
—ANSİKL. Telesiyej, direkler üzerine gerili ve sürekli hareket halindeki tek bir sonsuz kablo ile, ataş ya da kıskaç adı verilen çeneler yardımıyla bu kabloya eşit aralıklarla asılmış ve sabitlenmiş oturma yerlerinden oluşur. Ataşlar sabit ya da takılıp çıkarılabilen türden olabilirler. Sabit olduklarında, yolcular, oturma yerleri yavaşlamadan inip binebilirler. İkinci durumda aracın, işleyişi telekabin*inki gibidir.
Türkiye'de 1963'te tamamlanan Uludağ teleferik hattının devamı olarak Sarıalan'dan Bakacak'a kadar ulaşımı sağlar. Ayrıca 1965'ten sonra Kayseri'den Erciyes'e ulaşmak için de telesiyej tesisleri yapılmıştır. Erciyes'in eteklerindeki kayakevinden hareket eden telesiyejler 2 750 metre yükseklikte bulunan Şeytanderesi'ne varırlar.

telesiyej

M. Boehm-S.D.P.

teleski

Poma

TELESKAF a. (tesc. edil. ad. *Téléscaphe*'tan). Saydam pleksiglastan geniş pencereleri ve içlerinde normal hava basıncı bulunan bir dizi çelik kabinden oluşan ve yolcu taşımaya yarayan sualtı teleferiği. (Kabinler, kablolarla taşınır. 1966'da, Marsilya yakınındaki Callelongue koyunda bir teleskaf yapılmıştır.)

TELESKİ a. (fr. *téléski*). Kayakçıları, kayaklarıyla kayar durumda çekerek bir yokuşa çıkarmaya yarayan kablolu aygıt.
—ANSİKL. Teleski, direklerden destek alan ve sürekli devinim durumunda olan çekici bir kablo ile kayakçıların tutundukları donanımlardan oluşur. Bu donanımlar kablo boyunca dağılmış ve kayakçıların tutundukları teleskopik askıları ya da gene kablo boyunca yer alan sarıcılar içine yerleştirilmiş halatları içerir. Donanımların serbest ucunda bir kişilik bir oturma yeri ya da iki kişinin oturabileceği ters T biçiminde bir çengel bulunur.

TELESKOP a. (fr. *télescope;* lat. *telescopium*). Gökbil. ve Opt. Objektifi bir aynadan oluşan ve gökbilimsel gözlemler yapmada kullanılan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Teleskopun gök dürbününden farkı objektifinin bir mercek (ya da mercekler topluluğu) yerine bir aynadan oluşmasıdır. Bu gökbilim aygıtını önce N. Zucchi, sonra Mersenne tasarladı. Daha sonra Gregory, *Optica prombta* adlı yapıtında (1663) bir teleskopun tanımını yaptı, ancak Londra'da bu aygıtı yaptırabilecek yeterince usta bir optikçi bulamadı. İlk teleskopu gerçekleştirenin Newton olduğu söylenebilir (1671). Newton'un yaptığı tipteki teleskoplar, bir ucu açık bir borunun dibine yerleştirilmiş küresel içbükey bir aynadan meydana gelir. Cismin gerçek ve ters görüntüsü odak düzleminde oluşur. 45°'lik bir eğimle ışınların yörüngesi üzerine konulan bir *m* aynası, bu ışınları yanal olarak yansıtır. Bu gerçek görüntü, kaydırılarak ayarlanan bir boruya takılmış bir gözmerceğiyle gözlemlenir; bu gözmerceği bir büyüteç görevi görür.

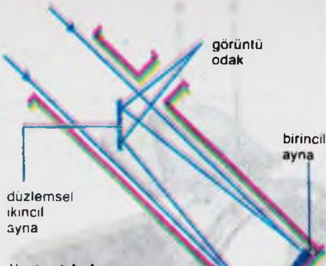
Çok daha büyük bir odak uzaklığı sağlayan *Cassegrain teleskopu*'nda, birincil aynanın ortasında bir delik bulunur ve dışbükey küçük bir ayna, görüntüyü bu açıklığa yansıtır. *Dirsekli teleskop*'ta, objektifin topladığı ışık demeti, bir ayna takımıyla kutupsal eksen boyunca iletilir; bu da, görüntünün, sabit bir mevkiden ve tayfçekerler gibi ağır ve çok yer kaplayan aygıtların bulunduğu ayrı bir laboratuvardan gözlemlenmesini sağlar.

Aynı teleskop çoğunlukla ya bir Newton teleskopu ya bir Cassegrain teleskopu ya da bir dirsekli teleskop olarak kullanılabilir.

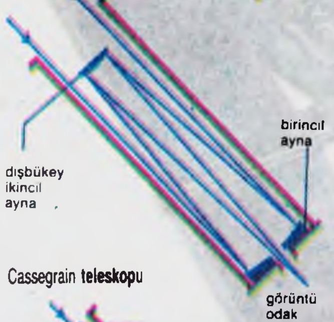
XIX. yy.'ın ilk yarısında William ve John Herschel ünlü teleskoplarını gerçekleştirdiler; bu teleskopların en büyüğü, 1,47 m çapında bir aynadan oluşuyordu ve odak uzaklığı 12 m'ydi. William Parsons (lord Rosse) bu boyutları da aştı.

XIX. yy.'ın ortasında, Foucault küresel metal aynalar yerine gümüş kaplı parabolik cam aynalar kullanarak önemli bir gelişme sağladı. Parabolik ayna, eksene koşut ışınları kendi odak noktasında toplayarak küresel sapıncı önler. Bir teleskopun başlıca ayırtedici özellikleri şunlardır: *açıklık,* yani objektifin D çapı (D ne kadar büyük olursa, teleskop o oranda zayıf gökcisimlerine ulaşmayı sağlar) ve objektifin F odak uzaklığının D çapına eşit olan *bağıl açıklık.* F/D oranı ne kadar küçük olursa, bulutsular gibi yayılım alanı zayıf olan cisimlerin fotoğrafını çekmek için gerekli poz süreleri de o oranda kısa olur.

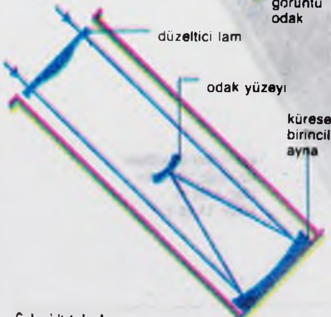
Schmidt teleskopu'nda (ya da Schmidt odası) ayna küreseldir ve küresel sapınç, profili dikkatle hesaplanmış bir lam yardımıyla düzeltilmiştir. Böylece, 12° ile 15° arasında değişen kare biçimindeki geniş

Newton teleskopu

Cassegrain teleskopu

Schmidt teleskopu

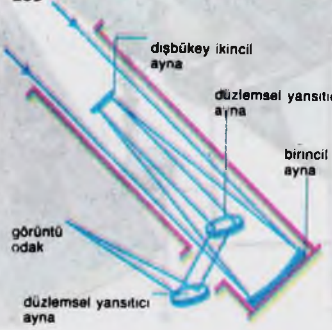
alanların fotoğrafı çekilebilir; oysa bir parabolik aynanın faydalı alanı on dakikayı geçmez.

Işık toplayıcısı olan teleskoplar, profesyonel gökbilimciler tarafından görsel gözlemlerde gitgide daha seyrek olarak kullanılmaktadır. Bu teleskoplara, fotoğraf levhası, elektronik kamera ya da gökcisminden gelen fotonları elektronlara dönüştüren ışılçoğaltıcılar gibi çeşitli alıcılar eklenir. Teleskoplarla birlikte kullanılan çözümleyiciler de çok çeşitlidir: tayfçekerler, ışılelektrik ışıkölçerler, vb.

• *Uzay teleskopları.* Yer atmosferi, gökbilimsel gözlemler için önemli bir engel oluşturur; uzayda ve Yer çevresi yörüngesinde kullanılan teleskoplar yardımıyla bu engel aşılmıştır. (→ UYDU.) Avrupa ülkelerinin % 15 katkısıyla NASA'nın sorumluluğu altında gerçekleştirilen ve bu güne dek yapılanların en büyüğü olan bir uzay teleskopu Evren'in tanınması açısından yeni bir çağ başlatmıştır. Uzunluğu 13 m, yaklaşık kütlesi 11 t olan ve 2,40 m çapında bir birincil ayna taşıyan bu aygıt, uzaya, amerikan Dicovery uzay mekiğinin ambarında taşınmış ve teleskopik bir kol yardımıyla 610 km yüksekliğindeki dairesel yörüngesine 1990 yılı nisan ayında yerleştirilmiştir. Bu teleskop, yeryüzündekilere oranla 1 000 kez daha geniş bir dalga boyu dizisinde, uzak morötesinden uzak kızılaltına dek gözlemler yapmaya olanak verir. Atmosferin olumsuz etkilerinden kurtulmuş olması bu teleskopa, 0,1"lik bir çözme gücü sağlar; bu da, yeryüzündeki en mükemmel aygıtların çözme gücünden 10 kez daha iyidir. Böylece, çapı dünyada kullanılan en büyük teleskoplarınkinden kesinlikle küçük olmasına rağmen bu uzay teleskopu, günümüzde bilinen gökcisimlerinden 50 kez daha sönük ve 7 kez daha uzak gökcisimlerini ortaya çıkararak, bugününkünden 350 kez daha geniş bir Evren hacmini gözlemlemeyi sağlamaktadır. Genellikle yeryüzünden uzaktan kumanda edilen -iletişimler uydu kanalıyla aktarıldığından- bu teleskopa, bakım ve onarım ya da kimi yardımcı aygıtları yenilemek için astronotların gitmesi mümkündür. 15 yıllık bir hizmet için düzenlenen bu aygıtın, her 5 yılda bir uzay mekiğiyle Yer'e getirilmesi ve gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra yeniden yörüngeye oturtulması planlanmıştır.

ESO

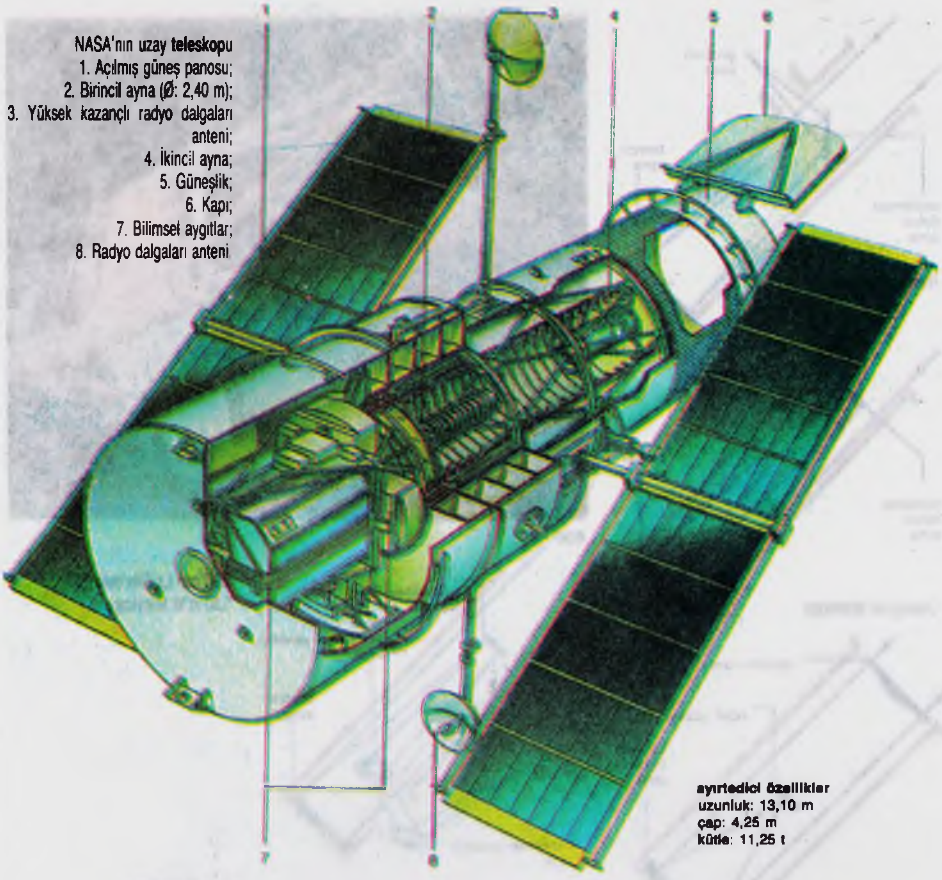
ESO'nun La Silla'daki (Şili) 3,60 m'lik **teleskopu**

dirsekli **teleskop**

S. Kutscumıy-C.N.R.S.-Astrofizik enstitüsü

Zelençukskaya gözlemevi'nin (Rusya) 6 m'lik **teleskop**unun kısmi görünüşü

NASA'nın uzay teleskopu
1. Açılmış güneş panosu;
2. Birincil ayna (Ø: 2,40 m);
3. Yüksek kazançlı radyo dalgaları anteni;
4. İkincil ayna;
5. Güneşlik;
6. Kapı;
7. Bilimsel aygıtlar;
8. Radyo dalgaları anteni.

Dünyanın en büyük teleskopları

rasathanenin adı ve yeri	yükselti (m)	ana ayna çapı (m)	sahibi	hizmete girdiği yıl	adı
Zelençukskaya gözlemevi (Pastuhov dağı, Kuzey Kafkasya, Rusya)	2 070	6,00	Rusya	1976	Bolşoy Teleskop Azimutal'niy (BTA)
Palomar dağı gözlemevi (Kaliforniya, ABD)	1 706	5,08	ABD	1948	Hale
Fred Lawrence Whipple gözlemevi (Arizona, ABD)	2 600	4,60 (6 x 1,8)	Smithsonian Institution	1979	Multiple Mirror Telescope (MMT)
Roque de los Muchachos gözlemevi (La Palma; Kanarya adl. İspanya)	2 300	4,20	B. Britanya	1988	William Herschell
Cerro Tololo amerikan gözlemevi (Şili)	2 400	4,00	ABD	1976	
İngiliz-Avustralya gözlemevi (Siding Spring; Yeni Güney Galler, Avustralya)	1 164	3,89	B. Britanya Avustralya	1975	Anglo-Australian Telescope
Kitt Peak ulusal gözlemevi (Arizona, ABD)	2 064	3,81	ABD	1973	Mayall
Mauna Kea gözlemevi (Hawaii, ABD)	4 194	3,80	B. Britanya	1979	UK Infrared Telescope (UKIRT)
Mauna Kea gözlemevi (Hawaii, ABD)	4 200	3,60	Kanada-Fransa	1979	C.F.H. (Kanada-Fransa-Hawaii)
Güney Avrupa gözlemevi (La Silla; Şili)	2 400	3,57	ESO*	1976	
Calar Alto gözlemevi (İspanya)	2 160	3,50	Almanya	1983	
Güney Avrupa gözlemevi (La Silla; Şili)	2 400	3,50	ESO*	1988	New Technology Telescope (NTT)
Lick gözlemevi (Hamilton dağı, Kaliforniya,ABD)	1 277	3,05	ABD	1959	Shane
Mauna Kea gözlemevi (Hawaii, ABD)	4 208	3,00	ABD (NASA)	1979	IRTF (Infra Red Telescope Facility)
MacDonald gözlemevi (Texas, ABD)	2 070	2,72	Texas Ün. (ABD)	1969	
Kırım gözlemevi (Ukrayna)		2,60	Ukrayna	1961	Şayn
Biyurakan gözlemevi (Aragatz dağı, Ermenistan)	1 500	2,60	Ermenistan	1971	
Roque de los Muchachos gözlemevi (La Palma; Kanarya adl. İspanya)	2 300	2,59	İngiltere	**	Isaac Newton

* European Southern Observatory
** 1967'de Herstmonceux'de (Sussex, İNG) hizmete konmuş, sonra Kanarya adalarına nakledilmiştir

TELESKOPBALIĞI a. Eski Dünya'nın mangrovlarında yaşayan, gözleri ileri çıkıntı yapan ve her yöne dönebilen *Periophthalmus* cinsinden kemiklibalıkların ortak adı. (Teleskopbalığıgiller [*Periophthalmidae*] familyasının örnek tipi; boyu 30 cm'ye kadar.)
—ANSİKL. Teleskopbalıkları kayabalıklarına yakındır. Birçok uyarlanma sonucu yarı yarıya karada yaşayabilecek düzeye gelmişlerdir: su dolu büyük solungaç odaları sayesinde havayı solurlar; çamurda göğüs yüzgeçleri üzerinde hızla yer değiştirebilirler; suyun dışında görmeye uyarlanmış, uyum yapabilen gözleri küçük böcekleri, yengeçleri ve kurtları bulup avlamalarını sağlar. Karın yüzgeçlerinin oluşturduğu çekmenlerle mangrovların gövdesine tırmanırlar.

TELESKOPİK sıf. (fr. *télescopique*). Gökbil. **1.** Teleskop yardımıyla yapılan bir gözlem için kullanılır. **—2.** Çıplak gözle görülmeyen, ancak teleskop yardımıyla gözlemlenebilen çok sönük bir gökcismi için kullanılır.
—Teknol. Öğeleri, kayarak birbirinin içine giren bir düzenek için kullanılır: *Teleskopik ayak, teleskopik anten.*

TELESPHOROS. Mit. Hellenistik ve Roma dönemlerinde Anadolu'nun sağaltıcı tanrısı. Büyük bir kukuleta giymiş küçücük bir kişi olarak gösterilirdi.

TELESTACEAR a. Zool. TELESTALAR takımının bilimsel adı.

TELESTALAR a. Yatay stolonlar üzerinde dik duran uzun sütunlar halinde bulunan polip kolonileri takımı. (Bil. a. *Telestaceae;* derimercanlar altsınıfı, knidliler şubesi.)

TELESTERİON, Eleusis* tapınağı'nın, Demeter kültüne giriş törenlerine ayrılmış bir yapısı.

TELESTES SOUFİA a. Alp kütlesindeki ve yüksek dağlardaki tatlısularda yaşayan kemiklibalık. (Böcekler ve planktonlarla beslenir; boyu yaklş. 20 cm; sazangiller familyası.)

TELESTEZİ a. (fr. *télesthésie;* ing. *telaesthesia*). Parapsikol. DUYUÜSTÜ ALGI*'nın eşanlamlısı.

TELESSÜM a. (ar. *leşm*'den *telessüm*). *Esk.* **1.** Yaşmak bürünme, yaşmak tutunma. **—2.** *Telessüm etmek,* yaşmaklanmak.

TELESÜM a. (ar. *le'seme*'den *tele'süm*). *Esk.* Dili dolaşma, kekeleme, söyleyeceğini şaşırma.

TELETAKİMETRE a. (fr. *télétachymètre*'den). Bir taşıtın hızını uzaktan saptamaya olanak veren düzenek.

TELETE a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Bir tarikata giriş, kabul töreni.

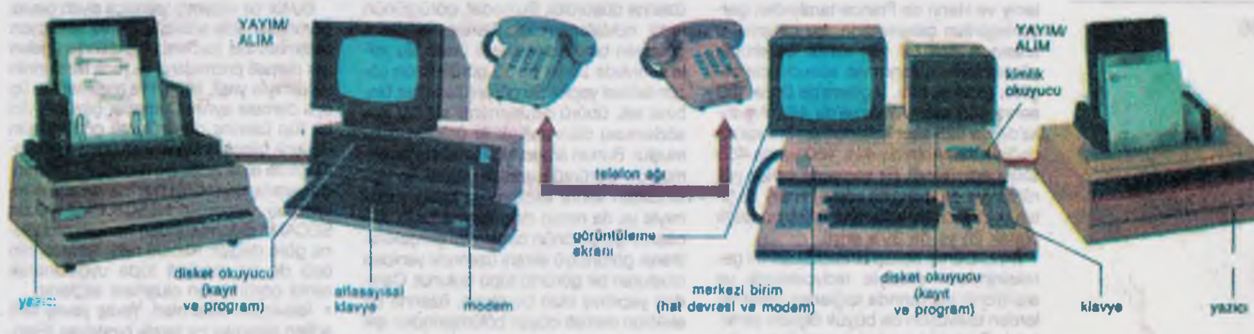
TELETEKS a. (fr. *télétex; télex,* teleks ve *texte,* metin'den). *Teleteks servisi,* metin iletiminde, teleks servisine oranla, yazı makinelerinin öbür fonksiyonları ve uzaktan metin işleme olanakları gibi ek olanaklar sunan telematik servisi.

TELETEKST a. (fr. *télétexte*). Bilgilerin, kamuya ayrılmış televizyon yayın olanakları kullanılarak yayınlandığı ve kullanıcıya, televizyon alıcısına bağlı istenen aygıta sahipse, birtakım mesajlar alabilme ve bunların arasından bir seçim yapabilme olanağı veren videografi. (Bir satırdan öbürüne geri dönüş zamanı sırasındaki işaret kullanılarak mesajlar normal televizyon yayınlarıyla aynı anda yayınlanabilir.)

Télétel (tesc. edil. a.) [*téléphone,* telefon ve *télévision,* televizyon'dan], telefon ağından yararlanan bir aboneye, bilgi edinme ya da kimi işlemlere kumanda etme (örneğin yer ayırtma) ve yanıtları bir televizyon ekranında görebilme olanağı sağlayan fransız videoteks sistemi.

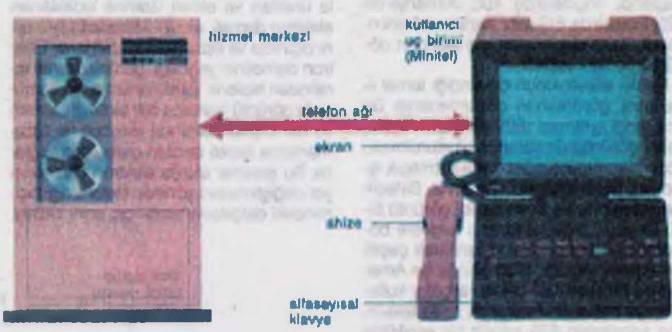
TELETİPSETTER a. (fr. *télétype* ve ing. *setter*'den, dizgici). [tesc. edil. a.] **1.** Uzaktan dizmeyi sağlayan makine. **—2.** Blok -satır makinesinin klavyesini denetleyen ve kâğıt şeridinin delgilerini algılayarak makineyi otomatik olarak çalıştıran delikli şerit okuyucu mekanizma (Kısalt. T.T.S.)

TELETOKSİ a. (fr. *télétoxie*). Biyol. Bazı canlı varlıkların, başka bir canlı tarafından ortama (hava, su ya da toprak) salınan zehirli bir ürünle zehirlenmesi. (Yengeçlerin

D.G.T.- P.T.T. belgesine göre

teleteks servisinin ilkesi
iletilecek mesajın,
klavyeden girilen ve ekran
üzerinde görüntülenebilir
metni bittikten sonra
diskete kaydedilir.
Bunu alıcıya (aynı tip
aygıta sahip) iletmek için
numarasını çevirmek ve
gönderme tuşuna basmak
yeterlidir;
alımda
bu mesaj disket,
yazıcı ve ekran üzerine
kaydedilir.

Télétel belgesine göre

Télétel sisteminin ilke şeması

ahtapot zehiriyle zehirlenmesi, sansargillerden bazı hayvanların saldığı pis koku, latinçiçeği ya da biberiye köklerinin antibiyotik etkisi teletoksi örnekleridir.)

TELETRAFİK a. (fr. *télétrafic*). Telekom. Trafikteki dalgalanmaları olduğu kadar, bunun yeğinliğiyle bu trafiği bir ağda, istenen nitelikle yani örneğin sınırlı bir sonuçsuz çağrı yüzdesiyle sürdürmek için gerekli organların sayısı ve düzeni arasındaki bağıntıları da inceleyen matematiksel kökenli bilim dalı.

TELETROFİK sıf. (fr. *télétrophique*). Böcbil. Herhangi bir meroistik ovaryol tipi için kullanılır.

TELETYPE a. (ing. *teletype*'dan; *teletypewriter*'den kısaltma). Telemlerin tescil edilmiş adı.

TELEÜTLER, Hun İmparatorluğu'nu oluşturan topluluklardan Tölösler*'e çin kaynaklarında verilen ad. Türkolog Deguignes bu adı açıklarken, Tölösler'e çinçe "Te-le" dendiğini, bunlar Altaylar'dan gelip ırmak ve su kenarlarına yerleştikleri için kendilerine su Te-le'si anlamında "Te-le-üt" denildiğini belirtir. Bu türk topluluğu içinde Telengitler* ya da Telangutlar denen bir boy da vardır. Ruslar'ın "Beyaz Kalmuklar" adıyla da andığı ve Akhun devletinin kuruluşuna da katkıda bulunduğu bilinen Teleütler, Altay bölgesinin çeşitli yörelerinde dağınık olarak yaşarlar. Bozkır yaşamına bağlı kalmış boyların büyük çoğunluğu buddhacı ya da şamandır.

■ **TELEVİZYON** a. (fr. *télévision;* ing. *television*). **1.** Hareketli ya da sabit görüntülerin kablo ya da elektromanyetik dalgalar aracılığıyla iletilmesine dayanan telekomünikasyon biçimi; bu görüntüler algılandıkları anda bir ekranda yeniden oluşturulabilecekleri gibi, saklanmak üzere kaydedilebilir. **—2.** Bu yöntemin sesli görsel programların halka iletilmesinde ya da bilim, endüstri, tıp alanlarında kullanılması. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Yayınların, röportajların televizyonla iletimini sağlayan servislerin oluşturduğu bütün. **—4.** Televizyon alıcısı.

—Sine. ve TV. *Televizyon filmi*, özellikle televizyon için hazırlanan film.

—TV. *Kablolu televizyon*, eşeksenli kablolar aracılığıyla kurulmuş bir telekomünikasyon ağına bağlı, anten gerektirmeyen özel televizyon sistemi. || *Kapalı devre televizyon*, görece kısa mesafelere görüntü iletmek amacıyla kullanılan ve genellikle az sayıda kullanıcısı bulunan kablolu televizyon. || *Koşullu erişimli televizyon*, belirli programları izleyebilmek için izleyicinin özel bir ücret ödemek zorunda olduğu televizyon. || *Şifreli televizyon*, görüntünün yalnızca özel kod çözücüleri bulunan televizyon alıcıları tarafından algılanabildiği televizyon sistemi. (Bu tür televizyon sistemleri örneğin uzman hekimlere yönelik ameliyat yayınları gibi özel amaçlı yayınların iletiminde kullanılır.)

—ANSİKL. • *Tarihçe.* Sabit görüntülerin elektrik yardımıyla iletimi *pantelgraf* adlı aygıtla 1860 yılına doğru Caselli tarafından gerçekleştirildi. Bu aygıtta görüntü, eşzamanlılıkları elektrik darbeleriyle sağlanan iki ağır sarkaçla satır satır taranıyordu. Fakat bu yöntem, çözümlemenin yavaş olması nedeniyle yalnızca sabit görüntülere uygulanabiliyordu. Hareketli görüntülerin doğrudan alınarak elektrik işaretleriyle iletiminin tasarlanması, 1873'te selenyumun ışılelektrik özelliklerinin bulunmasıyla gündeme geldi. Bu alandaki ilk önemli adım 1884 yılında, yüksek hızla dönen ve üzerinde sarmal biçimde dizilmiş birbirine eşit uzaklıkta delikler bulunan bir diskten yararlandığı aygıtıyla Nipkow tarafından atıldı. Bu aygıtta diskin arkasına yerleştirilen tek bir ışılelektrik fotosel, deliklerin her birinden geçen ışığı elektrik gerilimine çeviriyordu. Disk dönerken diskteki delikler bir objektiften gelen görüntüyü tarıyordu. Görüntünün yeniden oluşturulması için de yine bu diskle eşzamanlanmış özdeş bir disk ile çözümleme fotoselinden gelen değişken gerilimle kumanda edilen bir neon lambasından yararlanılıyordu. 1889 yılında Lazare Weiller ışık veriminin büyük ölçüde artırılması için Nipkow diskinin yerine aynalı bir çark kullanılmasını önerdi. Ancak, hareketli görüntülerin yeterli duyarlıkla oluşturulabilmesi için gerekli tarama hızı yalnızca elektronik yöntemlerle sağlanabilirdi. Bu yöntemlerin geliştirilebilmesi ise çok önemli üç aygıtın ortaya çıkmasıyla olanaklı hale geldi. Bu aygıtların birincisi XX. yy.'ın başında Lee De Forest'in bulduğu yükselteç triyot tüpü, ikincisi 1897-1905 yılları arasında Karl Braun tarafından geliştirilen ve bir demetle tarama düzeneği bulunan katot tüpü, üçüncüsü ise 1923 yılında Zworykin tarafından patenti alınan görüntü çözümleyici tüptü. 1926'da Baird, Nipkow disklerinden ve ses çarkıyla eşzamanlama yönteminden yararlanarak bir iletim gösterisi düzenledi. 3,8×5 cm boyutlarındaki görüntünün seçikliği 30 satırdı. 1929 yılında İngiltere ve Almanya'da, 1931'de ise Fransa'da Baird yöntemiyle halka yönelik yayınlar gerçekleştirildi.

Elektronik çözümleme 1935 yılında Zworykin'in ikonoskop adlı aygıtının kullanılmasıyla olanaklı hale geldi. Bundan sonra elektronik malzemelerin ve yöntemlerin geliştirilmesi amacıyla çok sayıda çalışma yürütüldü. Fransa'da René Barthé-

bir röportaj arabasının içi

G. Warin-Thomson-C.S.F.

resim kayıt cihazı

S. Bearzotti-Thomson-C.S.F.

lemy ve Henri de France tarafından gerçekleştirilen çalışmaların, bu çalışmalar arasında özel bir yeri vardır. Elektronik yöntemlerin kullanılması sonucunda seçiklik giderek arttı. İngiltere'de önce 180 sonra 405 satır, Almanya'da 441, Amerika'da ise 525 satır kullanılırken Fransa'da değişik zamanlarda 441, 450 ya da 455 satır benimsendi. Bir saniyede iletilen görüntü (ya da örü çifti) sayısı, enerji dağıtım şebekesinde kullanılan frekansa bağlı olarak 25 ya da 30'a erişti.

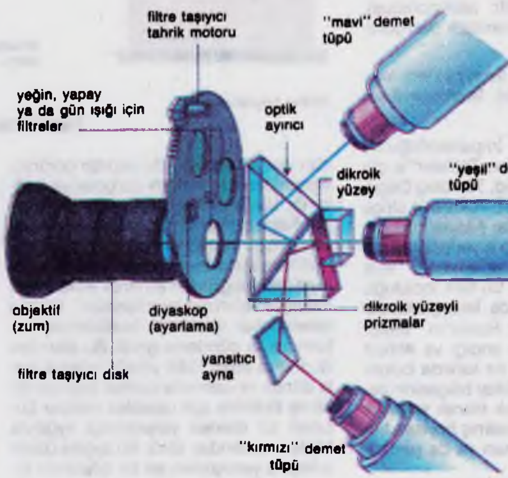
İkinci Dünya savaşı sırasında askeri gereksinimlerin etkisiyle radyoelektrik ve elektronik alanlarında sağlanan gelişmelerden televizyon da büyük ölçüde yararlandı. Görüntü işaretlerinin vericilerden iletilmesinde hertz demetleri kullanılmaya başlandı. İngiltere'de 405, Almanya'da 625, Fransa'da 819 satır standardı benimsendi. Yayın alışverişleri için standart dönüştürücüleri yapıldı.

Renkli televizyonun dayandığı temel ilke, yani görüntünün çözümlenerek üç ana rengi ayrılması 1929 yılında bulundu. Fakat görüntünün yeniden oluşturulması, çözümlenmesine göre daha karmaşık işlemleri gerektiriyordu. Amerika Birleşik Devletleri'nde üç siyah beyaz görüntü tüpü ile yeşil, mavi ve kırmızı renklere bölünmüş bir döner disk kullanılarak çeşitli denemeler yapıldı. 1953 yılında ise Amerika'da maskeli tüp* denen aygıtlar kullanılmaya başlandı. Avrupa'da renkli televizyon şebekeleri 625 satırlık bir seçiklikle 1962 yılından itibaren gelişmeye başladılar. Fakat farklı standratların birleştirilmesi yolundaki çabalar 1966'da başarısızlığa uğradı. Fransa ve İngiltere 405 ve 819 satırlı sistemlerini kademeli bir biçimde terk etmeyi tasarlamaktadır.

• *Temel ilkeler.* Televizyon kamerasında görüntü, objektif tarafından çözümleyici bir tüpte bulunan ışığa duyarlı hedefin üzerine düşürülür. Bu hedef, görüntünün farklı noktalarının ışık karakteristiklerini gösteren bir elektrik işareti üretir. Bu yolla saniyede 25 ya da 30 görüntünün çözümlemesi yapılır. Bu görüntülerin her biri, birisi tek, öbürü çift numaralı satırlar için sözkonusu olan ardışık iki örüden oluşmuştur. Bunun amacı kırpışmaların önlenmesidir. Görüntü işaretleri yükseltilip kiplendikten sonra alıcılara ya kablo yardımıyla ya da radyo dalgalarıyla iletilir. Alıcılarda görüntünün bireşimini gerçekleştirerek görüntüyü ekranı üzerinde yeniden oluşturan bir görüntü tüpü bulunur. Camdan yapılmış olan bu ekran, üzerine bir elektron demeti düşen bölümlerinden ışık yayımlayan elektro-ışıldar bir madde katmanıyla kaplıdır. Bir elektron tabancasıyla üretilen ve ekran üzerine odaklanan elektron demeti, ekranı kameradakiyle aynı biçimde ve eşzamanlı olarak tarar. Elektron demetinin yeğinliği, görüntü işareti tarafından kiplenir. Eşzamanlama ise kamerada görüntü işaretine her tarama satırının ve her örünün başında eklenen ve eşzamanlama işareti denilen darbelerle sağlanır. Bu işaretler alıcıda elektron demetinin yer değiştirmesini yöneten testere dişi biçimindeki dalgaların başlangıç anını belirler.

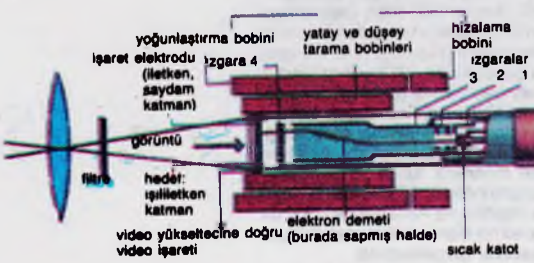
Bu tür bir sistemle yalnızca siyah beyaz görüntüler elde edilebilir. Renkli televizyon sistemlerinde, kamera objektifinden gelen ışık demeti prizmaların ve renk filtrelerinin yardımıyla yeşil, kırmızı ve mavi renkte üç ayrı demete ayrılır. Demetler çözümleyici bir tüp üzerine düşürülerek görüntünün üç renk bileşenini gösteren üç ayrı görüntü işareti elde edilir. Bu işaretlerin iletiminde yararlanılan yöntemler ise kullanılan televizyon sisteminin NTSC*, PAL* ya da SECAM* sistemlerinden hangisi olduğuna göre değişir. Alıcıda renk işaretlerinin üçü de bir maskeli tüpe uygulanarak renkli görüntünün oluşması sağlanır.

• *Televizyon sistemleri.* Yavaş yavaş terk edilen sistemler bir tarafa bırakılırsa (Fransa ve Belçika'nın 819, İngiltere'nin 405 satırlı sistemleri), dünyada iki temel görüntü çözümleme standardı kullanılmaktadır. Bu standartlar, bir görüntüdeki çözümleme satırı ve bir saniyede çözümlenen görüntü sayılarıyla birbirinden ayırt edilir. Amerika'daki ülkelerin çoğunda ve Japonya'da 525 satırlı ve saniyede 30 görüntülü, diğer ülkelerde ise 625 satırlı ve saniyede 25 görüntülü sistemler kullanılmaktadır. Her iki sistemde de görüntünün tamamı iki örü halinde çözümlenir. Görüntü genişliğinin görüntü yüksekliğine oranı 4/3'tür.

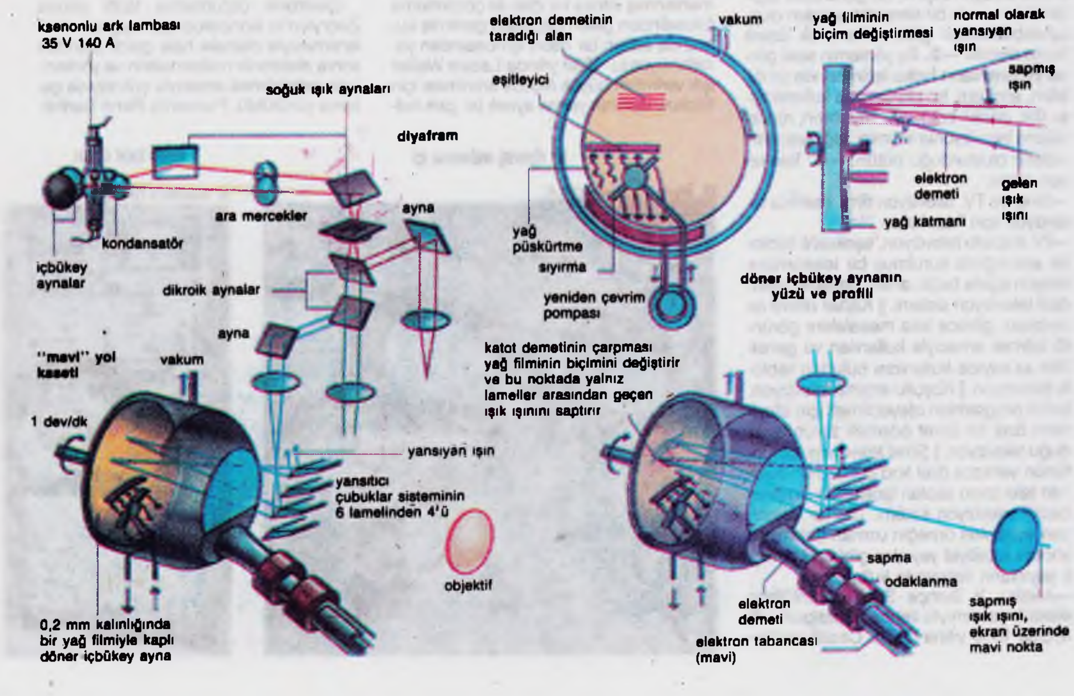

bir televizyon kamerasının optik ayırıcısı (renklerin ayrılma ilkesi)

bir Plumbicon görüntü alma tüpünün şeması

büyük ekran (200 m²) üzerine Eidophor sistemiyle videoprojeksiyon şeması

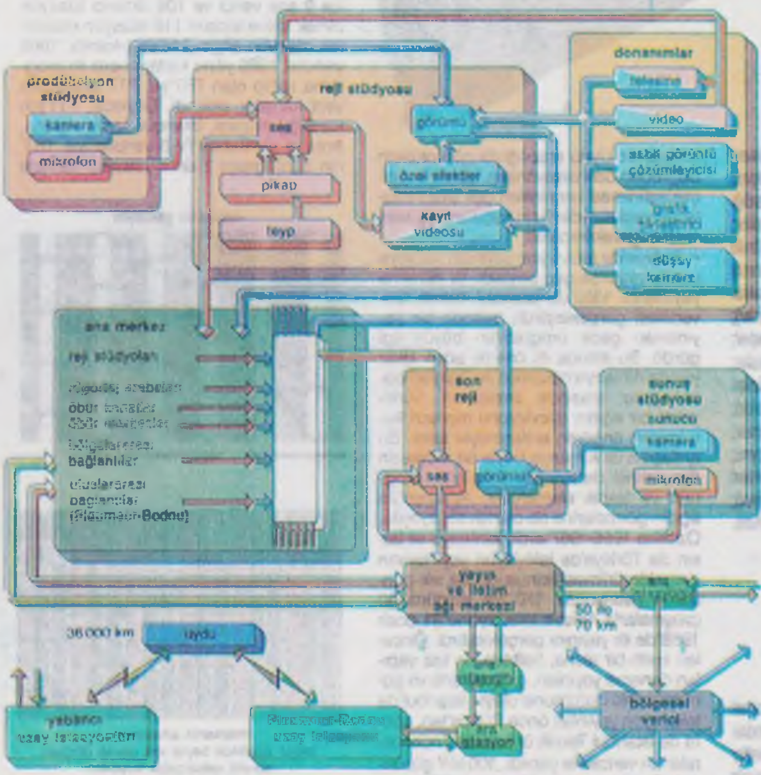
J. Pierre-Thomson-C.S.F.

Thomson-C.S.F.

grafik bireştiricisi

prodüksiyon stüdyosu

Eşzamanlama işaretlerinin biçimlerine, görüntü ve ses işaretlerinin kiplenmesine ve bant genişliğine ilişkin diğer standartlar ülkeden ülkeye değişmektedir. Bunun sonucu olarak bugün kullanılmakta olan farklı sistemlerin sayısı 11'i bulmaktadır. Tek bir sisteme dönüştürülmelerine çalışılan bu sistemlere renkli televizyon tekniğinde kullanılan üç sistemi de eklemek gerekir.

Görüntü işaretlerinin radyo dalgalarıyla iletimi için metre ve desimetre düzeyinde ya da daha küçük dalga boyu olan bir taşıyıcı dalga, artık bant*lı genlik kiplemesi işleminden geçirilir. Taşıyıcı dalga genellikle hertz demetleri halinde ya da uydu aracılığıyla iletilir.

Ses işaretleri, ya genlik kiplemesi (özellikle Fransa'da) ya da frekans kiplemesiyle, görüntü taşıyıcısının yanında yol alan bir taşıyıcı üzerinde iletilir. Görüntü ve ses dalgalarının bant genişliği kullanılan sisteme göre 6 ile 8 MHz arasında değişir.

Görüntü işaretleri, başlangıçtaki örneksemeli durumlarıyla faz bozulmalarından kolaylıkla etkilenir. Bu nedenle uzak mesafelere eşeksenli kablolarla iletilmeleri çok zordur. Bugün görüntü işaretlerinin kıtalararası iletimi yalnızca aktarma uydularıyla sağlanabilmektedir. Kıtalararası ilk görüntü iletimi 1962 yılında Telstar* uydusu aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Okyanusötesi optik lif kabloların döşenmesi tamamlanınca kıtalararası görüntü iletiminde uydulara bağımlı olunması son

TELEVİZYON

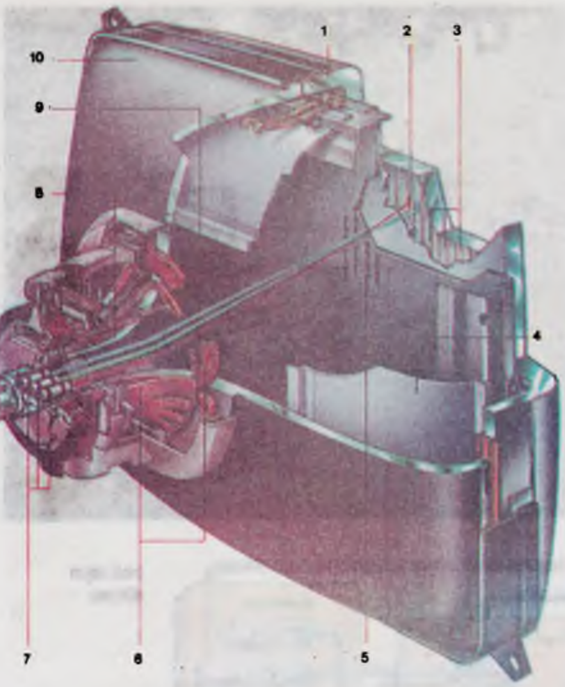
röportaj

J. Adanson-Sygma · TDF

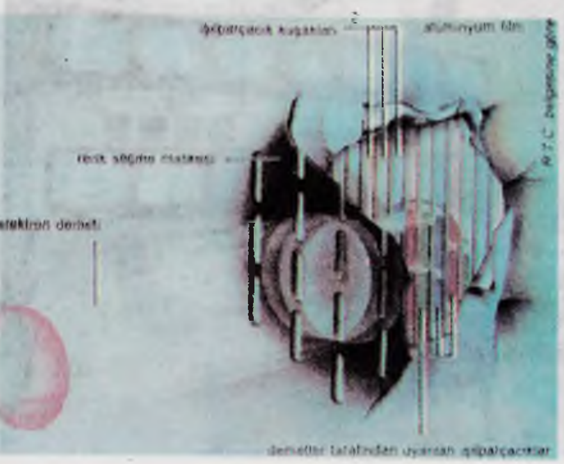

reji

bir görüntü tüpünün çalışması
1. Cam kapak;
2. Elektronların uyardığı ışılparçacıklar;
3. Kapağın iç yüzünde sıralanmış ışıklar kuşaklar (ışılparçacıklar);
4. Metal kaplı çeper;
5. Delikli maske;
6. Saptırma bobinleri (satırlar ve tramlar);
7. Üç elektron tabancası;
8. Tüpün boynu;
9. Elektron demetleri (mavi, yeşil, kırmızı);
10. Koni.

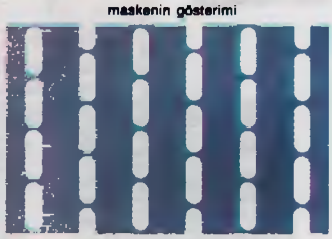
renk seçme maskesi (elektron tabancalarından çıkan demetler maske tarafından ayrılır ve ekran üzerinde sürekli düşey kuşaklar halinde sıralanmış ışılparçacıkları uyarır)

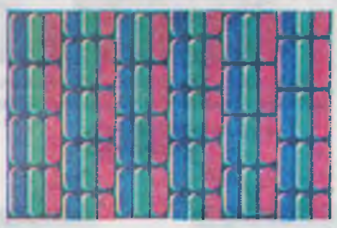
bulacaktır. Uydu aracılığıyla görüntülerin doğrudan özel istasyonlara iletiminin gerçekleştirilmesi ise sayıları çok sınırlı tutulacak yeni standartların uygulamaya konmasını gerektirecektir.

• *Türkiye'de televizyon yayınları* radyoya oranla oldukça geç başladı. İlk deneme yayınlarını 1952'de İstanbul Teknik üniversitesi gerçekleştirdi; haftada bir yayınlanan gece programları büyük ilgi gördü. Bu alanda ilk önemli adım 1963 yılında Almanya hükümeti ile Dışişleri bakanlığımız arasında imzalanan, Türkiye'de bir eğitim televizyonu merkezi kurulmasını öngören antlaşmayla atıldı. Bu antlaşma ile Almanya böyle bir merkezin tüm teknik donanımını karşılıyor, program ve teknik elemanların Almanya'da eğitim görmelerine de olanak sağlıyordu. Özellikle 1966-1967'lerde kamuoyu ve basın da Türkiye'de televizyon yayınlarının gerçekleştirilmesi konusunu sık sık gündeme getiriyordu. TRT'nin sürdürdüğü çalışmalarla Ankara televizyonu 31 ocak 1968'de ilk yayınını gerçekleştirdi. Önceleri kısıtlı bir alana, haftada üç kez yapılan deneme yayınları, giderek arttı ve günümüzdeki durumuna ulaştı. İstanbul'da televizyon yayınları önce Philips'ten, sonra da İstanbul Teknik üniversitesi'nden kiralanan vericilerle yapıldı. 100 kW gücündeki Çamlıca vericisi 30 aralık 1972'de hizmete girdi. İzmir'de önce küçük güçte bir vericiyle 6 aralık 1971'de başlayan yayınlar, 28 ağustos 1973'ten sonra 50 kW'lık bir vericiyle sürdürüldü. 1972'de Eskişehir (5 kW), Edirne (5 kW), Balıkesir (0,7 kW), Elmadağ (0,7 kW) ve İzmit (0,7 kW), 1973'te Erzurum (0,7), Aydın-Söke (0,7), Bolu (0,7), Düzce (0,7), Zonguldak (iki verici, 0,7 kW) vericilerinin kurulmasıyla yayın alanı genişledi. Haftada beş gün olan televizyon yayınları, 1974'te altıya, sonra yediye yükseldi; yayın saatleri haftada 50 saatin üstüne çıktı. 1976'da TRT televizyon ağına Samsun, Gaziantep, Diyarbakır, Trabzon, Kars, Yozgat ve Amasya vericileri eklendi. 1980'lerde pek çok verici ve aktarıcının hizmete girmesiyle yayınlar ülke çapında izlenir oldu. 1982'de renkli yayına geçildi, 1984'te de TV yayınları tümüyle renkli oldu. 6 ekim 1986'da ikinci kanal (TV-2) yayınları başladı. Ancak yapılan araştırmalar TV-1 yayınlarının nüfusun % 25,4'ü, TV-2 yayınlarının da % 52'si tarafından hiç izlenmediğini ya da kötü izlendiğini ortaya çıkardı. Bunun üzerine 1 mart 1989 tarihinden itibaren, bu eksikliği gidermek amacıyla yoğun çalışmalar başlatıldı. TV-1 şebekesine 116 adet yeni aktarıcı istasyon eklenerek istasyon sayısı 856'ya, TV-2 şebekesine ise 9 ana verici ve 109 aktarıcı istasyon olmak üzere toplam 118 istasyon eklenerek istasyon sayısı 246'ya çıkarıldı. 1968 yılından 1989 yılına kadar ancak iki programa sahip olan TRT'ye, PTT tarafından yeni kanallar eklendi. Böylece, PTT'nin kurduğu Ankara, İstanbul, İzmir, Adana, Antalya ve Bursa TV-3 vericileriyle TRT'nin 3. programı 2 ekim 1989'da hizmete girdi. Aynı tarihte "GAP Televizyonu" da yayına geçti. 28 şubat 1990'da, yurtdışına yönelik yayın yapan ve TV-5 diye de adlandırılan TV-İNT yine PTT'nin kurduğu vericilerden yararlanarak yayına başladı. 10 adet 20 kW UHF vericisinin Ankara, İstanbul, İzmir, İzmit, Adana, Antalya, Bursa, Gaziantep, Diyarbakır ve Cizre'de kurulmasıyla, 30 temmuz 1990'da TV-4 yayına geçti. Böylece, beşi yurtiçine ve biri yurtdışına yönelik olmak üzere toplam 6 kanala ulaşan TRT'nin TV yayını, istasyon sayısında büyük artışlar sağlanarak (4 000'e yakın verici), Türkiye genelinde TV-1 için % 97, TV-2 ve TV-3 için % 96, TV-4 içinse % 60 oranında izlenir hale geldi.

maskenin gösterimi

satır tarama doğrultusu

maskenin arkasından ekran üzerinde beyaz ışık olarak görülen sürekli ışılparçacık kuşakları

maskenin ve ışılparçacıkların şematik ayrıntısı

• *Özel televizyonlar.* Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na göre radyo ve televizyon yayınları devletin tekelindeydi. Bu konuda gerekli anayasa değişikliğinin yapılması amacıyla çalışmalar ve partiler arası uzlaşma görüşmeleri sürdürülürken,

Çamlıca televizyon yayın kulesi
İstanbul

1990 yılı başlarında, "Magic Box" adını taşıyan ve merkezi Avrupa'da bulunan bir şirket bir uydu kanalı kiraladı ve 31 mart 1990'da Almanya üzerinden Türkiye'ye deneme yayınına başladı. 7 mayıs 1990'da Magic Box'ın Star 1 kanalı günde beş saat yayına geçti. Eylül 1991'de ise 24 saat aralıksız yayın yapmaya başladı. Sonradan İnter Star adını alan bu TV kanalına 1990 yılından başlayarak birçok özel televizyon kanalı eklendi (Show TV, Tele-On, Kanal 6, HBB TV, Flash TV, TGRT, Satel, vb.). 1993 yılı temmuz ayında anayasanın ilgili 133. maddesinde yapılan değişiklikle, radyo ve televizyon yayınları üzerindeki devlet tekeli kaldırıldı.

• *Kablolu TV.* Kablolu TV anten gerektir-

Pleumeur-Bodou uzay istasyonunun antenlerinden biri

C.N.E.T.

meyen bir özel televizyon yayın sistemidir. Bir programın ya da filmin gösterime sunulduğu TV merkezi ile evlerdeki TV alıcısı arasında özel bir kabloyla bağlantı sağlanması yeterlidir. Önceleri eğitim amacıyla kullanılan bu sistem sonradan genelleşmiştir. Türkiye'de kablolu TV yayını PTT tarafından hizmete sokulmuştur. Uydulardan gelen yabancı yayınları daha ucuz ve daha iyi bir görüntüyle evlere dağıtmak amacıyla 1988 sonunda pilot bölge olarak seçilen Ankara'nın Çankaya semtinde ilk denemeler yapıldı. Uygulama 1989'dan itibaren yaygınlaştırıldı. PTT salt yabancı yayınları evlere iletmekle kalmadı, aynı zamanda TRT kanallarının tüm programlarını da dağıtmaya başladı. 1990 sonunda PTT, TRT'nin 6 kanalından başka, uydu aracılığıyla aldığı birçok yabancı TV kanalını (CNN, BBC, SAT 1, Eurosport, PRO-7, RTL vb.) da kablolu TV ile evlerdeki abonelerine ulaştırıyordu. Bu uygulama için gerekli altyapı çalışmaları hızlandırıldı ve kablolu yayın giderek diğer büyük kentlere de (İstanbul, İzmir, Bursa, Adana, Konya, Kayseri, Antalya, Gaziantep, İzmit, vb.) yayıldı.

TELEVİZYONCU a. **1.** Televizyon alıcısı satan kimse. **—2.** Televizyon onarıcısı. **—3.** Bir televizyon istasyonunda çalışan, televizyon yayınlarında görev alan kimse.

TELEVİZYONCULUK a. **1.** Televizyon yapma, onarma ya da satma işi. **—2.** Televizyon yayıncılığı.

TELEVVÜN a. (ar. *levn*'den *televvün*). *Esk.* **1.** Renk değiştirme, değişik renkler alma: *"... daima televvünde bir nur âlemi hâsıl olur ki tasvirine değil, tasavvuruna bile imkân yoktur"* (Ebüzziya Tevfik). **—2.** Döneklik, sözünde durmayış: *"Hezâr ahbâb olan ehl-i televvünden vefâ gelmez"* (Ragıp Paşa, XIX. yy.). **—3.** *Televvün etmek*, renk değiştirmek; döneklik etmek. **—4.** *Televvünkâr*, dönek: *"Devlet-i Âliye ise Fransalının bu misüllü etvar-ı televvünkârından münselib-ül-emniyye olarak bittabi İngiltereli tarafına temayül etmiş idi"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).
—Tasav. Tanrı yolunda kararsızlık gösterme, temkini elden bırakma.

TELEVVÜNAT, -tı çoğl. a. (ar. *televvün*'ün çoğl. *televvünât*). *Esk.* **1.** Renk değiştirmeler. **—2.** Döneklikler.

TELEVVÜS a. (ar. *levs*'ten *televvüs*). *Esk.* **1.** Kirlenme, pisliğe bulaşma. **—2.** *Televvüs etmek*, kirlenmek: *"... vesair kablara alınırken televvüs etmemesine dikkat etmek lazımdır"* (İsmail Suphi).

TELEYLET ÜL-GASUL → GASUL.

TELEYYÜN a. (ar. *linet*'ten *teleyyün*). *Esk.* Yumuşama.
—Esk. tıp. *Teleyyün-i dimağ* ya da *teleyyün-i dimağî*, beyin sulanması.

TELEZZÜZ a. (ar. *telezzüz*). *Esk.* **1.** Zevk alma, tat alma. **—2.** *Telezzüz etmek*, zevk almak, hoşlanmak: *"İsmail Tayfur' un refâkatinden bir gençlik rayihası alır, bundan telezzüz ederdi"* (H. Z. Uşaklıgil).

TELFAİRİA a. (öz. a. *Telfair*'den). Tropikal Afrika kökenli tırmanıcı ağaççık. (Meyvesi, yenilebilir çok sayıda [200-300] tohum içeren çok büyük bir kabak biçimindedir. *Telfairia pedata*'nın tanelerinden yenecek yağ elde edilir. Kabakgiller familyası.)

TELFİF a. (ar. *leff*'ten *telfif*). *Esk.* Sarma, örtme.

TELFİK, -kı a. (ar. *lafk*'tan *telfik*). *Esk.* **1.** Birleştirme, bir araya toplama: *"Âşıkların perakende âsârını cem telfik için..."* (F. Köprülü). **—2.** Korkma, ekleme. **—3.** *Telfik etmek*, bir araya toplamak: *"Hatırat-ı meşahir'i telfik ederken..."* (Cenap Şahabettin).
—Ed. MÜRAAT'-I NAZİR'in eşanlamlısı.
—İsl. huk. İki ya da daha çok mezhebin bir olaya ilişkin birbirine karşıt görüşünü birleştirme.

TELFORD (Thomas), ingiliz mühendis (Westerkirk yakınında, Dumfries and Galloway, 1757 - Londra 1834). Önceleri duvarcı ustalığı yaptı (Edinburgh'da konutlar, W. Chambers ile ortak çalışma), bazılarını yenigotik üslupta süslenmiş (Severn üzerindeki Tewkesbury köprüsü, 1826) çok sayıda köprü, kanal ve liman yapısı gerçekleştirdi. Daha 1795'te, Shropshire'daki Buildwas Bridge'te metal kullandı. 1818'den 1828'e kadar Menai (zincirli, ana ayaklar arasındaki açıklık 176 m) ve Conway boğazlarındaki asma köprüleri yaptı.

TELGRAF a. (fr. *télégraphe;* yun. *tele*, uzak ve *graphein*, yazmak'tan). **1.** İletilen bilgilerin, iletim yolu sonunda, grafik bir belge biçiminde kaydedildiği telekomünikasyon biçimi. (Bu bilgiler, kimi durumlarda, başka bir biçimde gösterilebilir ya da daha sonraki bir kullanım için belleğe aktarılabilir.) **—2.** Telgraf aracı döşemi ya da kuruluşu (genellikle tamlayan olarak): *Telgraf direkleri.* **—3.** Bu araçla iletilen ve belli bir alıcıya ulaştırılan yazılı haber: *Bir telgraf almak.* **—4.** *Telgraf çekmek*, bir haberi telgrafla bildirmek, göndermek, tellemek.
—Ask. *Topraklı telgraf*, Birinci Dünya savaşı'nda kullanılan telsiz muhabere aracı. (Toprak telgrafı, telsiz telgraf ilkelerinin ilginç bir uygulaması olmuştur; anten yerine bir taban [yere bırakılan ve her iki ucundan topraklanan yalıtılmış kablo] kullanılıyordu. Bu tabana gönderilen bir alternatif akım, topraktaki indükleme yoluyla uygun uzaklıktaki bir başka taban üzerinde toplanabiliyordu. Bu tabanların her biri toprakla, saymaca bir çerçeve oluşturuyordu.)
—Denizc. *Makine telgrafı*, makinelerin devir hızı, yönü vb. komutları, kaptan köprüsünden makine dairesine iletmede, aynı zamanda da bu komutların karşılığını almada kullanılan mekanik ya da elektrikli aygıt.
—Dilbil. *Telgraf üslubu*, telgraf haberleşmelerindekine benzer biçimde, birbirine bağlanmamış sözcüklere indirgenen üslup.
—İletiş. *Telgraf cihazı*, telgraf işaretlerini göndermede ve almada kullanılan düzeneklerin ortak adı: *Chappe telgraf cihazı, Mors telgraf cihazı, Hughes telgraf cihazı, Breguet telgraf cihazı, Baudot telgraf cihazı.* || *Baskı sistemli telgraf*, işaretlerin, otomatik olarak basılı karakterlere dönüştürüldüğü telgraf. || *Eşzamanlı telgraf*, eşsüreli işaretlerin kullanıldığı ve verici ve alıcı organların, gerekliyse, eşzamanlama işaretleriyle eşzamanlı kılındığı baskı sistemli telgraf. || *Frekans yerdeğiştirmeli telgraf*, farklı her belirgin durumun, kurulu rejimde, frekansı belirli bir sinüzoidal işaret öğesiyle gösterildiği telgraf. || *Mozaikli telgraf*, her karakterin, alımda, noktalarının her biri bir işaret öğesine denk düşen bir mozaikle gösterildiği baskı sistemli telgraf. || *Optik telgraf*, karakterleri göstermek için, zaman içinde, Mors koduna göre parçalara ayrılan bir ışık ışınının kullanıldığı telekomünikasyon biçimi. || *Telsiz telgraf*, radyoya verilmiş olan ilk ad.
—Postc. *Telgraf havalesi*, telgraf aracılığıyla yapılan havale; telgrafla para gönderme.
—Telekom. Bir telgraf servisi tarafından iletilmek ve belirli bir alıcıya gönderilmek üzere düzenlenmiş yazılı metin. (Çeşitli telgraf türleri, bunların ücretlendirilme, iletim ve teslim koşulları, Uluslararası telekomünikasyon birliği'nce tanımlanmıştır.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Simültane telgraf sistemi*, bir telgraf devresini, bir telefon devresiyle birlikte, bunu bozmayacak şekilde kullanmaya olanak veren düzenleme ya da montaj; bu durum genellikle, telgraf işaretleri telefon devresinin iki iletkeni üzerinden paralel gönderilerek ve devre toprak üzerinden tamamlanarak sağlanır. || *Telefonla telgraf* ya da *fono telgraf*, telgrafa benzeyen, ancak telgraf merkezine doğrudan telefonla dikte ettirilen yazışma türü; sözkonusu merkez, bu yazışmayı, bilgisayarla ya da başka yollarla dağıtımdan sorumlu büroya aktarır.
—Tic. *Telgraf kodu*, telgrafla bildirilmesi çok masraflı olan uzun cümleleri itibari sözcüklerle kısaca ifade etmek olanağını sağlayan bir tür sözlük.
—ANSİKL. Abecesel mesajları belirli bir uzaklığa ve uygun bir hızla iletebilen ilk telgraf sistemi, 1794'te Paris ve Lille kentleri arasında kurulan, her ara istasyonda dürbünle gözlenebilen devinimli kollar kullanan Chappe telgrafıdır. 1852 yılında fransız telgraf şebekesi, 29 kent arasında 4 800 km'lik bir hat ve 556 istasyondan oluşuyordu. İnsan tarafından icat edilen ateşli ya da ışıklı, sesli işaretlerle yapılan ilkel haberleşme biçimlerinden günümüzde yalnızca, Mors kodunun kullanımıyla yetkinleşmiş optik telgraf sistemi varlığını sürdürmektedir.

Bir pil, elle kullanılan bir anahtar, madeni tel ve elektromekanik bir röle kullanan amerikalı ressam Morse*, 1837 yılında ilk elektrikli telgraf cihazını gerçekleştirdi. Bu cihaz daha da geliştirildikten sonra büyük bir hızla ABD ve Avrupa'da yaygınlaştı. Aşağı yukarı aynı dönemde, Breguet* ve Wheatstone*, çok yavaş senkronize olan, abecesel kadranlı, ancak önceden bir bilgiye gerek olmadan kullanabilen elektrikli telgraf cihazları gerçekleştirdi. Breguet sistemi, fransız demiryollarında garlar arasında uzun süre kullanıldı. Ama trafik gereksinimlerini karşılamak için, iletim hızını artırmak ve baskı sistemli telgraf cihazları gerçekleştirmek gerekiyordu. 1855'ten sonra büyük ölçüde yaygınlaşan ilk telgraf cihazı, belirleyici özelliği işaret öğelerinin uzunluğu olan ve Morse'un telgraf cihazından esinlenen amerikan yapısı Hughes aygıtıdır. Bu aygıt çok iyi yetişmiş operatörler gerektiyordu. İletim hızı ve güvenliğini gerçekleştirmek için alıcı ve verici arasında sabit uzunlukta aynı sayıda öğeyi içeren karakter işaretleriyle eşzamanlılığı sağlamanın ve böylece de aynı devre üzerinde aynı anda 2 ile 9 arasında yol kullanma olanağını elde etmenin (SSCB'de uzun süre 9 yol kullanılmıştır) gerektiğini ilk anlayan fransız Boudot* oldu. Elin 5 parmağına uyan ve her biri bir karakter işareti öğesine denk düşen 5 tuşlu, klavyeli bir Baudot telgraf cihazında, operatörün eğitimi çok uzun ama Hughes telgraf cihazına oranla daha kolaydı. 1874'te kabul edilen bu sistem Fransa'da 70 yıldan fazla bir süre kullanımda kaldı.

Aygıtların, bu işin uzmanı olmayan kişiler ve özellikle daktilolar tarafından kullanılabilmesi için, vericinin abecesel klavyeli olması ve tuşlara herhangi bir hızda vurulabilmesi, yani işaretlerin eşzamanlılığının zorunlu olmaması gerekiyordu. Bu koşullar, telem denilen yazma araçları kullanan ritimsiz* telgraf sisteminin ortaya çıkmasına neden oldu. Bunun müjdecileri alman Hoffmann (1894), amerikalı Morton ve Krum (1908) ve bazılarının ritimsiz telgraf sistemini mal ettikleri sovyet Truseviç'in (1921) sistemleridir. İngiliz Creed sistemi (1928) tüm dünyada yaygınlaşan ilk telemdir. Bunu, İkinci Dünya savaşı'nda sıkça kullanılan International Telephone and Telegraph'ın alman-amerikan yapısı *teletype*'i izledi. Fransız telemi Sagem'in, mekanizmanın büyük bir bölümünün yerini alan elektronik aygıtları ise 1950'lere doğru kullanılmaya başlandı.

İlk telgraf makinesinin Türkiye'ye gelişi, yeniliklere açık bir padişah olan Abdülmecit zamanına değin uzanır. Zaten Abdülmecit padişah olduktan (1839) birkaç yıl

Larousse

Romainville televizyonu ana yayın kulesi

TDF

Eiffel kulesi vericisi

sonra, Washington-Baltimore arasındaki ilk telgraf haberleşmesini gerçekleştiren Samuel F. B. Morse'u icadından dolayı kutlayarak, kendisine bir de murassa nişan göndermişti (1843). Ardından maden okulu kurmak için Türkiye'ye çağrılan amerikalı Prof. J. Lawrence Smith, yanında getirdiği telgraf takımını Beylerbeyi sarayı'nda çalıştırarak Abdülmecit'e gösterdi (1847). Sonuçtan memnun kalan padişah, denemeyi bir de hükümet ileri gelenlerinin huzurunda tekrarlatarak, sistemin ülkesinde yaygınlaştırılmasını buyurdu. Kırım savaşı'nın patlak vermesi üzerine, Osmanlı devleti'nin müttefiki olan İngilizler Sivastopol'dan Balaklava'ya, oradan da Varna ve İstanbul'a bir denizaltı haberleşme kablosu döşediler. Fransızlar da aynı tarihlerde Varna'yı Viyana'ya bağladılar. Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Ali Paşa yine Fransızlar'a Babıâli yakınlarında bir telgraf merkezi kurdurttu, bazı Türkler'in telgrafçılığı öğrenmelerini sağladı. 15 eylül 1855'te İstanbul-Edirne-Şumnu hattının açılışı yapıldı. Bunu kara ve denizden diğer devletlerin hatlarıyla yapılan bağlantılar izledi. Sonra on-on beş yıl içinde başkent İstanbul, Anadolu ve Rumeli'deki belli başlı yerleşim alanlarının yanı sıra Basra, Yemen, Bağdat, Bingazi ve Mısır'ı da kapsayan geniş bir haberleşme ağına kavuştu.

29 mart 1855'te Billurizade Mehmet Bey, Telgraf müdürlüğüne getirildi. 1870 başlarına değin doğrudan Sadaret'e bağlı olarak çalışan bu müdürlük, 1870'te Posta ve telgraf nezareti adı altında Dahiliye nezareti'ne bağlandı. Aynı tarihlerde 143'ü Rumeli'de olmak üzere Osmanlı devleti sınırları içinde 301 telgrafhane bulunmaktaydı.

Telgraf haberleşmesinin yaygınlaşması, bu alanda görev alacak meslek memurlarının yetiştirilmesi sorununu da gündeme getirdi. Önceleri telgraf şebekesini kuran şirketlerin görevlileri bir yandan da Türkler'i eğitiyorlardı. 2 ocak 1861'de, Gülhane parkı karşısında, şimdi Devlet güvenlik mahkemeleri'nin bulunduğu yerde Fünunu telgrafiye mektebi adı verilen meslek okulu açıldı. Bir süre sonra bu okul kapatıldı, Mektebi fünunu makineciyan adlı yeni bir okul açıldı (1864). Burayı bitirenlerin Avrupa'da öğrenim görerek elektrik mühendisi olmaları sağlandı. Dışardan getirtilen aygıtları ve araç-gereçleri üretmek, bunların bakım ve onarımını yapmak amacıyla da 1869'da telgraf fabrikası hizmete girdi. Böylece hem dışa bağımlılık olayı büyük ölçüde ortadan kaldırılmış, hem de döviz tasarrufu sağlanmış oldu. 1870'te ise, Telgraf müdürü İzzettin Efendi, mors abecesini türkçe haberleşmeyi kolaylaştıracak şekilde yeniden düzenledi.

—Telekom. Özel telgraf metinleri, sözcük sayısıyla orantılı olan ücreti azaltmak amacıyla, uzlaşmalı özet dilde yazılabilir. Bu durumda, özet kodu ya da ticari kod, telgraf idaresine teslim edilmelidir. Öte yandan adres, aynı şekilde kaydedilmiş uzlaşmalı bir adres de olabilir. Devlet telgrafları için kullanılan şifre kodlarının teslimi istenemez.

Telgraf mektebi, İstanbul'da telgraf görevlisi yetiştirmek amacıyla açılan okul (1860). *Telgraf memur mülazimi mektebi* adıyla öğretime başladı. Okul, yönetimindeki düzensizlik gerekçesiyle Sadaret makamının bir tezkeresiyle kapatıldı (1868). Telgrafçılıkla ilgili görevlere uzun süre (1868-1909) Darüşşafaka'yı bitirenler getirildi. Bu süre içinde Darüşşafaka'da telgraf ve telgrafçılıkla ilgili dersler verildi. 1909'da Posta ve telgraf nezareti bünyesi içinde *Telgraf mektebi âlisi* adıyla bir okul açıldı. 1923'te kapanan okul bir yıl sonra yeniden öğretime geçti. 1951'e kadar öğretimini sürdürdü. Günümüzde (1989), endüstri meslek liselerinin telekomünikasyon bölümlerinde (Ankara'da Yıldırım Beyazıt endüstri meslek ve İstanbul'da Şişli endüstri meslek liseleri) elektroteknik, telefon santral tekniği, radyolink tekniğinin yanı sıra telgraf tekniği ve uygulaması vb. konularda gerekli olan bilgi ve beceriler kazandırılmakta, PTT ve silahlı kuvvetlerin haberleşme servislerine eleman yetiştirilmektedir.

TELGRAF platosu, Reykjanes sırtının eski adı.

TELGRAF VE TELEFON DANIŞMA KOMİTESİ (*ULUSLARARASI*), Uluslararası* telekomünikasyon birliği'ne bağlı teknik kuruluş.

TELGRAFÇI a. **1.** Telgraf sistemleri teknisyeni. **—2.** Telgraf aygıtlarını işletmekle yükümlü operatör.

TELGRAFÇILIK a. Telgrafçının görevi.

TELGRAFÇİÇEĞİ a. Türe göre sürüngen ya da dik gövdeli, çoğunlukla alt yüzü alacalı ve kırmızı oval yapraklı, talkım halinde ve üçlü tipte mavi, beyaz ya da pembe çiçekli, Amerika kökenli çokyıllık otsu bitki. (Birçok türü bahçelerde ve evlerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. 40 tür; Bil. a. *tradescantia* [hollandalı botanikçi J. *Tradescant*'ın adından]; *commelinaceae* familyası.)

TELGRAFHANE a. (*telgraf* ve fars. *ḫâne*' den *telgraf-ḫâne*). *Esk.* Telgrafla haberleşmeyi sağlayan resmi kuruluş.

TELGÜDÜMLÜ sıf. Sil. Yol aldıkça arkasından çözülen ve nişancının komutlarını güdüm sistemine iletmeye yarayan bir telle atış kumanda merkezine bağlanan, uzaktan güdümlü, özitimli bir füze için kullanılır. (Bu komutlar, ya düşey ve yatay hareket edebilen bir el kumanda aygıtıyla [Entac ve özellikle SS-11 tanksavar füzeleri] ya da nişancının dürbünle saptadığı nişan hattındaki bir otomatik denetim aygıtıyla [Milan ve Hot tanksavar füzeleri] iletilebilir.)

TELH sıf. (fars. *telḫ*). *Esk.* **1.** Acı: *"Telh şerbetlerden ikrah eyleyen bimâr tek"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** *Telh-âb, telh-âbe,* acı su. ‖ *Telh-bar,* acı meyve; acıyla biten iş. ‖ *Telh-güftar,* acı söyleyen, acı konuşan. ‖ *Telh-kâm* → TELHKÂM. ‖ *Telh-mizac,* kötü huylu. ‖ *Telhnâk,* acı; tadı acı olan.

TELHİ a. (fars. *telḫ* ve *-î*'den *telḫî*). *Esk.* **1.** Acılık: *"Bu iftirakı, bunun telhi-yi lezizini siz / Tahayyül etmeye bilmem ki muktedir misiniz?"* (Tevfik Fikret). **—3.** *Telhi -çeşide,* acı çekmiş, acı görmüş.

TELHİD a. (ar. *laḥd*'den *telḥîd*). *Esk.* **1.** Mezarın üstüne lahit yapma. **—2.** Mezar kazma. **—3.** Ölü gömme.

TELHİN a. (ar. *laḥn*'dan *telḥîn*). *Esk.* **1.** Makamla, ezgiyle okuma. **—2.** Okurken harf ya da sözcük değiştirme. **—3.** Yanlışını çıkarma.

TELHİS a. (ar. *laḫṣ*'tan *telḫîṣ*). *Esk.* Özetleme, kısaltma.

—Kur. tar. Osmanlılar'da sadrazamın bir sorun hakkında padişaha bilgi vermek ve nasıl davranılacağı konusunda ondan görüş ve buyruk almak için yazdığı kısa ve özlü yazı, özet. (Bk. *ansikl.* böl.)

TELHİSÇİ a. Kur. tar. Sadrazamın maiyetinde çalışan, telhisleri hazırlayarak padişaha sunulmak üzere saraya götüren görevli. (Eşanl. TELHİSİ.)

TELHİSEN be. (ar. *telḫîṣ*'ten *telḫîṣen*). *Esk.* Özetleyerek, özet olarak.

TELHİSİ a. (ar. *telḫîṣ* ve *-î*'den *telḫîşî*). Kur. tar. TELHİSÇİ'nin eşanlamlısı.

TELHKÂM sıf. (fars. *telḫ* ve *kâm*, damak'tan *telḫ-kâm*, damağı acı). *Esk.* **1.** Kederli, acılı: *"... ömrünün son günlerinde hep bu gafletinin zehirleriyle telh-kâm oldu"* (Mehmet Cemil). **—2.** *Telhkâm etmek,* kederlendirmek: *"On Mısr'a bir Sinan bedel olmazdı ey kazâ / Şevketlü Padişâhı bu hâl etti telhkâm"* (Y. K. Beyatlı).

TELHKÂMİ a. (fars. *telḫ-kâm* ve *-î*'den *telḫ-kâmî*). *Esk.* Kederlilik.

TELİBİNU ya da **TELİPİNU,** Hitit panteonunda hatti kökenli Tarım, Bereket tanrısı. Fırtına tanrısı Teşup'un oğluydu ve onun niteliklerinin bir bölümüne de sahipti. Hititler'in dinsel (Mursilis'in duası) ve yazınsal (Telibinu ya da kaybolan tanrı efsanesi) metinlerinde adına rastlanır. Telibinu efsanesi'nde çok öfkelenen tanrının ortadan kaybolması sonucu yaşanan kıtlık, kötülük anlatılır; tanrının bulunup öfkesinin yatıştırılmasından sonra refahın, bereketin geri gelişi dile getirilir.

TELİBİNU ya da **TELİPİNU,** hitit kralı (yaklş. İ.Ö. 1525-1500). Taht kavgaları arasında başa geçti ve devletin çöküşünü önledi. Krallığı sırasında çıkardığı bir veraset yasası ile (*Telibinu fermanı*), iktidar kargaşasına son verdi. Bu yasaya göre Panku'ya (soylulardan oluşan bir yüksek kurul) taht için cinayet işleyenleri, hatta kralı bile yargılama yetkisi veriliyordu. Bu ferman imparatorluğun sonuna değin (İ.Ö. 1191) geçerliliğini korudu.

TELİF a. (ar. *ülfet*'ten *te*'*lîf*). **1.** Kitap ya da yazı yazma, eser kaleme alma. **—2.** Yazılmış, kaleme alınmış eser. **—3.** *Esk.* Uzlaştırma, barıştırma: *"Moğol hükümdarlarının İran ve Çin medeniyetlerini birbiriyle mezc ve telife çalışmaları ..."* (F. Köprülü). **—4.** *Telif etmek, eylemek,* kitap yazmak; uzlaştırmak: *"ve her şeyi telif eylemek fikrinde bulunurlar"* (H. C. Yalçın).
—*Esk. Telif-kerde,* yazılmış. ‖ *Telif-i beyn,* ara bulma, arasını yapma. ‖ *Telif-i havatır,* güven kazanma. ‖ *Telif-i kulub,* gönül alma, iyi davranma.
—Huk. *Telif hakkı,* fikir ve sanat eserleri üzerinde yaratıcılarının sahip oldukları hak. (→ ESER.)

◆ sıf. Yazılmış, yazılı yapıt için kullanılır: *Telif eser.*

TELİFAT, -tı çoğl. a. (ar. *te*'*lîf*'in çoğl. *te*'*lîfât*). *Esk.* **1.** Yazı, kitap yazmalar. **—2.** Yazılmış eserler. **—3.** Uyuşmalar, uzlaşmalar.

TELİFÇİ sıf. *Esk.* Uzlaştırmaya, uyum sağlamaya çalışan; uzlaştırıcı.

TELİFÇİLİK a. Uzlaştırıcılık.

TELİH a. (ar. *ilâh*'tan *te*'*lîh*). *Esk.* Tanrılaştırma.

TELİN a. (ar. *la*'*net*'ten *tel*'*în*). **1.** Lanetleme, lanet okuma: *Yapılan bir zulmü telin.* **—2.** *Telin etmek,* lanet okumak, lanetlemek: *Burada suçsuz insanlara yapılan bu zulmü telin etmek için toplandık.*

TELİNAT, -tı çoğl. a. (ar. *tel*'*în*'in çoğl. *tel*'*înât*). *Esk.* Lanet okumalar, lanetleyişler.

TELİPİNU → TELİBİNU.

TELİS ya da **TELİZ** a. Özellikle çuval yapımında kullanılan ham iplikten çok kaba ve çok sağlam bez.

TELİTOK sıf. (fr. *thélytoque*). Biyol. Yalnız dişi döl veren döllenmesiz üreme tipine denir.

TELİTOKİ a. (fr. *thélytoquie;* yun. *thelys,* dişi, ve *tokos,* yavrulama'dan). Biyol. Yalnız dişi bireyler veren döllenmesiz üreme. (Bu olay çeşitli ipsilerde, bazı zarkanatlılarda ve thripslerde görülür.) [Karşt. ARENOTOKİ.]

TELKADAYIF → KADAYIF.

TELKÂRİ a. (türkç. *tel,* fars. *kâr* ve *-î*'den *telkârî*). Kuyumc. **1.** Haddeden geçirilip ince tel haline getirilmiş altın ya da gümüşü istenilen motiflere göre biçimlendirip birbirine lehimleme yoluyla işleme tekniği. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Telkâri tekniğiyle yapılmış her türlü kuyumculuk işi, telkâri gerdanlık, fincan zarfı vb.
—Camc. Cam kütlesi içine gömülen ya da damlaya uygulanan, çeşitli şekilde çekilmiş ve birleştirilmiş renkli emaye ya da cam tel süsleme. (Bu süsleme tarzı Antik-

R. Guillemot-Connaissance des arts

altın telkâri
bir viking takısından ayrıntı
Ulusal eski eserler müzesi
Stockholm

telkâri küpe, XIX. yy.
Etnografya müzesi, Ankara

çağ'da, XVI. yy.'dan sonra Venedik'te, sonra Fransa'da uygulandı, XIX. yy.'ın başlangıcında ortadan kalktı ama 1900'lerde yeniden canlandı.)

—Süslem. sant. *Telkâri kakma*, ahşap, demir, çelik ya da bakır bir nesnenin oymaları arasına, ısıtılmadan, çekiçle altın, gümüş ya da bakırdan süsleyici ince teller kakma sanatı ve eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.).

—ANSİKL. Arkeolojik buluntular telkâri tekniğinin İ.Ö. III. binyıl'dan başlayarak Mısır ve Mezopotamya'da, İ.Ö. 2500'lerden sonra da Anadolu'da (Truva, Eskiyapar, Alacahöyük kral mezarları) kullanıldığını gösterir. Yunan, roma ve bizans kuyumculuğunda da bu teknik uygulanmıştır. Erken islam döneminden başlayarak Mısır'da, Yakındoğu'da kullanılan telkâri tekniğiyle hazırlanmış gerdanlık, bilezik, yüzük, küpe ve pandantif gibi takılar dünyanın çeşitli müzelerinde (Kahire müzesi, Harari koleksiyonu, Atina Benaki müzesi, New York Metropolitan müzesi vd.) sergilenmektedir. Ortadoğu'da telkâri işleme özellikle Musul'da gelişmiştir. Horasan'da da telkâri ustaları vardı; buralardan Suriye'ye ve Anadolu'ya geçti. Osmanlı döneminde telkâri işlemenin en güzelleri Prizren ve Saraybosna'da yapılıyordu (çeşitli takılar, fincan zarfı, ayna arkası, kutu, gülabdan, tabak, tepsi, şekerlik, kemer vd.) XIX. yy. sonları - XX. yy. başlarında Türkiye'de bu sanat kolunun uygulama alanı azaldı. Günümüzde G.-D. Anadolu bölgesinde (Mardin, Şanlıurfa, Diyarbakır, Gaziantep, Kahramanmaraş) varlığını sürdüren telkâri işlemeciliği, İstanbul'da Kapalıçarşı'da da özel siparişlerle yapılmaktadır.

—Süslem. sant. Gömme telkâri, tel kakma, Şam kakması, Dimaşki ya da Dımışki gibi adlarla da anılan telkâri kakmada desen, bir kez belirlendikten sonra, süslenecek parçanın üzerinde keskin kenarlarla ve oyuk dibe doğru genişleyecek biçimde kazılır. Dörtgen tel ya da telkâri burması bir kıskaçla bu oyuğun içine sokulur, sonra da oyuğun kenarlarının telin üzerine doğru bükülüp onu kıstırmasını sağlayacak biçimde, tümü çekiçle dövülür. Parça törpülenip, zımparayla parlatılarak tamamlanır. Türlü bakır eşyalara -leğenler, tepsiler, şamdanlar, yazı takımları- uygulanan telkâri kakma, çok eski çağlardan beri, özellikle Doğu kökenli bir sanat olarak tanındı ve Mısır'da, Yunanistan'da, Roma'da görüldü. Galya'da ise, telkâri kakma sanatı burgund ülkesinde doruğuna ulaştı (VII.-VIII. yy.). Ortadoğu'da Musul, XII. yy.'da, bu sanatın başlıca merkezi oldu. Horasan'da da telkâri kakma sanatçıları vardı. Musul sanatı Suriye'ye, sonra da Mısır'a yayıldı (XIII. yy.'ın ilk yarısı). XVI. yy.'da venedikli sanatçılar, Mısır ve Suriye telkâri kakma bakırlarının kusursuz taklitlerini yaptılar. Bu sanat İspanya'da günümüzde de uygulanır.

TELKHİNES. Yun. mit. Poseidon'un çocukluk arkadaşları olan rodoslu cinler. (Hem karada hem suda yaşayabilen bu yaratıklar, foklara benzerlerdi. Becerikli, usta sihirbaz olarak bilinirler ve istedikleri zaman biçim değiştirebilirlerdi.)

TELKİB a. (ar. *lakab*'dan *telkib*). *Esk.* **1.** Lakap takma, lakap verme: *"Merdan diyerek, nedir bu telkib? / Üç çöpçü değil mi ehl-i ta'kib?"* (A. H. Tarhan). **—2.** *Telkib etmek, eylemek*, lakap takmak: *"Fasık deyü telkib eylemiş olduğundan..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—3.** *Telkib olunmak*, bir lakapla adlandırılmak, bir lakabı olmak.

TELKİBAT, -tı çoğl. a. (ar. *telkib*'in çoğl. *telkibāt*). *Esk.* Lakap takmalar.

TELKİH a. (ar. *lukūh*'tan *telkih*). *Esk.* **1.** Aşı yapma. **—2.** *Telkih etmek*, aşılamak: *"Bu fikri kafamıza telkih etmeği programlarının esaslı bir noktası addediyorlar"* (Y. K. Beyatlı).

—Esk. bot. Dişi meyveye erkek meyvenin tozlarını aşılama.

—Esk. tıp. Aşı yapma. || *Telkih-i bakari*, inek memesinden alınan serumla yapılan aşı, çiçek aşısı. || *Telkih-i cederi*, çiçek hastasından alınan serumla yapılan aşı.

—Esk. zool. Erkek hayvanın tohumlarını dişisine aşılama.

Telkihhanei osmani, Osmanlılar döneminde aşı üretmekle görevli kuruluş. 1922'de Bakteriyolojihane, Kimyahane, Daülkelb laboratuvarı ve Sıhhî müze'yle birlikte İstanbul Hıfzıssıhha müessesesi adı altında bireştirildi. 1928'de Merkez hıfzıssıhha müessesesi'ne bağlandı ve bu kuruluşun bir birimi oldu.

TELKİN a. (ar. *lakn*, anlama, kavrama'dan *telkin*). **1.** Bir düşünceyi, bir duyguyu bir kimseye sözle aşılama, onu o kimsenin belleğine yerleştirme. **—2.** *Bir kimseye, bir şeyi telkin etmek*, bir düşünceyi, bir duyguyu bir kimsenin zihnine yerleştirmek, aşılamak: *Çocuklara, bu tür düşünceleri kim telkin ediyor?*

—Eğit. *Telkinle eğitim*, bulgar psikoterapicisi Georgi Lozanof tarafından uygulamaya konulan pedagojik yaklaşım. (Kişinin ruhsal birikimlerini geliştirmek ve bir fizyolojik gevşeme yaratmak için olumlu etkilerin gerektiği gibi uygulanmasını öngörür. Yöntem, özellikle erişkinlere yabancı dil öğretmek amacıyla geliştirilmiştir.)

—İsl. Ölüyü gömdükten sonra birinin mezar başında durarak kabir sorgusunun kolay geçmesi niyetiyle dua okuması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İsl. huk. *Telkin-i rücu*, zina suçu işlendiğini mahkemede açıklayan kimseye hâkimin, bu beyanından vazgeçmesi için üstü kapalı bir biçimde telkinde bulunması.

—Psik. ve Ruhbil. Bir kişinin, bir başkasının duygularını ya da davranışını konuşma yoluyla etkileyebildiği inancına dayanan ruhsal teknik. (Hipnoz telkine dayanır ve tedavi amacıyla kullanıldığında, telkinin hastalık belirtilerini engelleyecek kadar güçlü olmasını bekler.) || *Telkine yatkınlık*, bireyi her türlü telkine kolayca kapılmaya ve uymaya götüren ruhsal eğilim. (Düşünce bulanıklığı, zekâ geriliği ve bunamada görülür.)

—ANSİKL. Ölü gömüldükten sonra mezar başından hemen ayrılmayıp bir süre beklemek, Kuran okuyup ölünün ruhuna bağışlamak ve ölü için Tanrı'dan bağış dilemek Hz. Muhammet'in bir öğüdüdür. Ölü gömüldükten sonra Yasin ve Mülk sureleriyle İhlas, Felak, Nas ve Fatiha sureleri okunur. Daha sonra bir müslüman ayağa kalkar; ölüye adıyla seslenerek telkin sözlerini okur. Bu sözlerde sorgu meleğinin "Tanrın kim? Peygamberin kim? Dinin nedir?" gibi sorularına ölünün vermesi gereken yanıtlar sıralanır.

Hz. Muhammet döneminde böyle bir uygulama yoktu. Bu nedenle bazı din bilginleri böylesi uygulamaya, bidat (sonradan uydurulmuş) olduğunu belirterek karşı çıkmışlardır.

telkâri kemerler
XIX. yy.
Etnografya müzesi, Ankara

TELKİNAT, -tı çoğl. a. (ar. *telkin*'in çoğl. *telkināt*). *Esk.* Aşılamalar, öğretmeler: *"... el altından Paris'te telkinatta bulunması neticesile merkeze alınıp..."* (H. Z. Uşaklıgil).

TELKİNBİLİM a. Telkinlerin sonuçlarını, algılanabilirin sınırında yer alan, ama bu etkinin açık bilincine varılmadan insan edimine yön veren (bu etkiler bilinçli değildir) etkileri inceleyen bilim dalı.

TELKURDU a. Böcbil. Bazen ekintelkurdu*na verilen ad.

TELL → TEL.

TELL (Vasfi ET-), ürdünlü siyaset adamı (İrbid 1920 - Kahire 1971). Arap lejyonu'nda görev yaptıktan sonra ordudan ayrıldı (1949), diplomasiye girmeden önce çeşitli sivil işlerde çalıştı. 1961'de Irak büyükelçisi oldu. Ocak 1962'de Kral Hüseyin tarafından Başbakanlık ve Savunma bakanlığına getirildi, şubat 1965'ten mart 1967'ye ve ekim 1970'ten kasım 1971'e kadar yine aynı görevi üstlendi. 1971 kasımında, Filistin direniş hareketi Ürdün'den çıkarıldığı sırada, Filistin Kara Eylül örgütü üyeleri tarafından öldürüldü.

TELLAK a. (ar. *delk*, ovuşturma'dan *dellāk*). Hamamlarda müşterileri keseleyen, yıkayan erkek.

TELLAKLIK a. Tellağın yaptığı iş.

TELLAL a. (ar. *delālet; dellāl*, yol gösteren'den). **1.** Eskiden bir duyuruyu, bir haberi çarşı, pazar gibi işlek yerlerde yüksek sesle bağırarak halka bildiren kimse. **—2.** Bir satışta aracılık eden kimse. **—3.** *Tellal çağırtmak*, bir haberi ya da isteği tellal aracılığıyla herkese duyurmak.

—Huk. Bir sözleşmenin yapılmasını sağlamak amacıyla taraflar arasında aracılık eden kişi. (Ticari olmayan işlere ilişkin sözleşmelerin yapılması için aracılık eden bu kişilere, Borçlar kanunu'nun tellallıkla ilgili hükümleri uygulanır. Tellal, yaptığı aracılık karşılığında bir ücret alır.) || *Ticaret işleri tellalı*, taraflara bağımlı olmadan ücret karşılığı ticari işlere ilişkin sözleşmelerin yapılmasında aracılık etmeyi meslek edinen kişi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tic. → SİMSAR.

—ANSİKL. Ticaret tellallığına Türk ticaret kanunu hükümleri uygulanır. Ticaret işleri tellalı, taraflardan hiçbirine ticari mümessil, ticari vekil, satış memuru, müstahdem ya da acente gibi bir nitelikle devamlı olarak bağlı olmamalıdır. Ticaret işlerinde aracılık yapan tellal, aracılık işini bir ücret

karşılığında yapar. Ticaret kanunu'na göre tellalın aracılık işini bir meslek haline getirmesi gerekir. Yani ticari işlerde tellallık devamlı yapılmalıdır. Türk ticaret kanunu'na göre tellal, tacirdir. Tellal, aracılık işini yerine getirirken iyi niyetle ve tarafsız davranmak zorundadır. Tellalın ayrıca bordro tanzim etmek, defter tutmak ve numune saklamak gibi yükümlülükleri vardır. Tellallık sözleşmesi, tellalın işi bitirmesiyle sona erer. Tellal, işin sonunda ücret istemeye hak kazanır. Ücretin tutarı sözleşme ve tarifelere, bunlar yoksa o yerdeki ticarî örfe göre belirlenir.

TELLALİYE a. (ar. *dellāl* ve *-iyye*'den *dellāliyye*). *Esk.* Tellallara verilen ücret; satışta tellalın alıcıdan ve satıcıdan aldığı yüzdelik.

TELLALLIK a. **1.** Tellalın yaptığı iş. **—2.** Tellala verilen ücret ya da yüzdelik; tellaliye.

TELLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi tellemek,* ona tel geçirmek, tel takmak; onu tellerle süslemek. **—2.** *Telleyip pullamak,* bir şeyi süsleyip püslemek; onu gereğinden çok överek başka türlü göstermek: *Sorunu telleyip pullayıp farklı bir biçimde anlatın.*

◆ **tellenmek** edilg. f. Çevresi telle çevrilmek, telle süslenmek.

TELLEMEK g. f. (telgraf'ın kısaltılmışı tel'den). Bir kimseye telgraf çekmek.

◆ **tellenmek** edilg. f. Telgraf çekilmek.

TELLENDİRME a. Tellendirmek eylemi.

TELLENDİRMEK g. f. *Sigara, nargile, çubuk vb. tellendirmek,* onu keyifle tüttürerek içmek.

TELLENMEK → TELLEMEK.

TELLER (Edward), macar kökenli amerikalı fizikçi (Budapeşte 1908). George Washington (1935), Chicago (1946), daha sonra da Kaliforniya üniversitesi'nde (1952) fizik profesörlüğü yaptı. Kuramcı olarak, moleküller, çekirdekler, parçacıklarla ilgili kuvantal fiziğe pek çok katkıda bulundu. İkinci Dünya savaşı sırasında, Los Alamos laboratuvarında, ilk A bombalarının hazırlanması çalışmalarında yer aldıktan sonra termonükleer silahlara öncülük edenler arasına katıldı ve R. Oppenheimer'e karşı çıktı; onun davasında yaptığı aleyhte tanıklık, mahkemenin kararında belirleyici oldu. Teller o günden beri, ABD'de, silahların artırılması ve yetkinleştirilmesi için çalışmaktadır.

TÉLLEZ GİRÓN Y GUZMÁN (Pedro DE ALCÁNTARA), **Osuna** dükü, **El Grande** denir, ispanyol siyaset adamı (Osuna 1574 - Madrid 1624). Sicilya genel valisi (1611-1616); orada Türkler ile savaştı ve 17 000 hıristiyan tutsağı serbest bıraktırdı. Napoli genel valisi (1616-1620) oldu; Dalmaçyalılar ile birleşerek Venedikliler'e saldırdı, ama donanması yenilgiye uğradı (1617). Engizisyon'a karşı çıktı, Napoli kralı olmaya kalkışmakla suçlandı; hapiste öldü.

TELLİ sıf. **1.** Telli olan. **—2.** Teller takılmış, telle süslenmiş olan şey için kullanılır. **—3.** *Telli bebek,* aşırı biçimde süslenip püslenmiş, hoppa kimse için söylenir. || *Telli pullu,* bayağıca süslenmiş şey ya da kimse için kullanılır.

—Ask. İletken telle çalışan muharebe araçlarına denir.

—Dokmc. *Telli bez,* dokumasında parlak teller bulunan kumaş. (Osmanlılar döneminde altın, gümüş tellerle dokunanları vardı. Bu tür kumaşların pahalı olması nedeniyle sonraları altın, gümüş taklidi teller kullanıldı.) [*Telli kumaş* da denir.]

—İnş. ve Bayınd. *Titreşen telli dinamometre,* bir telin rezonans frekansının kendisine uygulanan gerilimle değişmesi ilkesine dayanan ve kuvvetleri ve gerilmeleri ölçmeye yarayan aygıt. (Eşanl. SESLİ GÖSTERGE.)

—Müz. → SAZ. || *Telli çalgılar,* vurulan, çekilen ya da tırmıklanan teller aracılığıyla ses çıkaran çalgıları belirten sınıflandırma terimi. (Yapılış biçimlerine göre telliler, müzik yayları, arplar, lirler, lavtalar ve viyeller, kitharalar olarak sınıflandırılır.)

—Telekom. *Dört telli devre,* zıt yönlü iletim yollarından her biri ayrı bir iletken çifti üzerinde oluşturulmuş telekomünikasyon devresi. || *İki telli devre,* özel uç düzenekleri sayesinde, aynı anda, aynı frekans bandında, her yönde bir iletim yolu sağlayan iki iletken tel üzerinde oluşturulmuş telekomünikasyon devresi.

TELLİ dağı, D. Anadolu bölgesinde Pasinler ovasını K.'deki Narman havzasından ayıran dağ kütlesi (2 589 m). Trakit, tüf, aglomera gibi volkanik gereçlerden oluşan kütlenin K. yamaçlarından Oltu çayının kaynak kolları doğar.

TELLİ HASEKİ → HÜMAŞAH SULTAN.

TELLİ SİNARİT a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerin kıyı kesimlerinde 400 m derinliğe kadar inen taşlı ve çakıllı diplerin yakınlarında yaşayan kemiklibalık. (Kışı geçirmek, üremek ve beslenmek için göç eder. Etçil beslenir. Bil. a. *Dentex gibbosus; Sparidae* familyası; boyu 90 cm'ye kadar.)

TELLİ TURNA a. Zool. *Anthropoides* cinsinden kuşların ortak adı.

TELLİÇERİ, Hindistan'da kent, Kerala kıyısında, Kalikût'ün kuzey-kuzey-batısında; 75 561 nüf.

TELLİER (Charles), fransız mühendis (Amiens 1828 - Paris 1913). Baron Haussmann'ın öğüdüyle, sanayide yararlanılan soğutma sistemlerini inceledi ve kullanım alanlarını araştırdı; önceleri amacı, yapay olarak besinsel buz üretmekti. 1868-69 yıllarında çeşitli aygıtlar tasarladı; bunlardan en önemlisi, kolayca bozulan besinleri taze tutmaya yarayan kompresörlü bir soğutma makinesidir. 1876'da *Frigorifique* adını verdiği gemiyi özel bir biçimde düzenleyerek Rouen-Buenos Aires yolunda, kendi soğutma yöntemleriyle korunan etleri ilk kez uzun mesafede taşımayı başardı; bu başarı, Amerika ve Avrupa arasındaki yoğun et taşımacılığının ilk adımı oldu. Tellier ayrıca motorları, özellikle de fakir gazla çalışan motorları inceledi, sıkıştırılmış havanın üretilmesi ve kullanımı, yolların katranlanması ve tedavide oksijen kullanımıyla ilgilendi.

TELLİNA a. (yun. sözc.). Sifonları eşitsiz, örteneğinin kenarlarında dokunaçlar bulunan ikiçenetli yumuşakça cinsi. (Yumurtamsı, uzunca, yassı, bağları dışta bulunan bir kavkı içindedir. Kuma gömülü yaşayan *Tellina*'lar bütün denizlerde bulunur. Kretase devri topraklarından başlayarak fosillerine rastlanır. *Tellinidae* familyasının örnek tipi.)

TELLO, eski sümer kenti Girsu* kalıntılarının bugünkü adı.

TELLUS, Roma'da, *Terra Mater* adı da verilen ve yunan tanrıçası *Gaia* ya da *Ge* ile özdeşleştirilen besleyici Toprak tanrıçası.

TELLÜR a. (fr. *tellure;* modern bilimsel lat. *tellurium;* klasik lat. *tellus, -uris,* yer, toprak'tan). Kükürt ailesinden ametal. (Simgesi Te olan kimyasal element.)

—ANSİKL. Transilvanya'daki altın ocaklarından getirilen cevherlerde 1783'te Müller von Reichenstein tarafından bulunan ve Klaproth tarafından incelenen tellür, atom numarası 52, atom kütlesi Te=127,61 olan kimyasal bir elementtir. Metal görünüşünde, kalay beyazlığında, kristal dokulu bir katıdır. Yoğunluğu 6,2 olan tellür, 449,5 °C'ta ergir, 990 °C'ta kaynar. Isı ve elektriği iletir. Buharının atomluluğu, sıcaklığa bağlı olarak değişir. Bundan başka ayrıca çöktürme yoluyla elde edilen amorf bir tellür daha bilinmektedir.

Tellür kimyasal bakımdan kükürt ve selenyuma çok yakındır. Meydana getirdiği bileşikler bu iki elementin verdiği bileşiklerle izomorftur. Sıcakta hidrojenle tersinir bir tepkimeye göre bileşerek hidrojen tellürürü (H_2Te) verir; fosfor ve arsenikle bileşir, metallerle tellürürleri oluşturur. Havalı bir ortamda ısıtıldığında tutuşur ve mavi bir alevle yanarak beyaz tellür dioksit (TeO_2) dumanları çıkarır; ayrıca halojenlerle temas ettiğinde yanar.

Tellür doğada ya serbest durumda ya da bizmut, kurşun, altın ve gümüşle bileşmiş olarak bulunur. Bakırın elektrolizle arılaştırılması sırasında oluşan anot çamurlarından özütlenir. Çamur, dumanlı sülfürik asitle işlenir; tellür seyreltik çözeltiden çinkoyla çöktürülür.

Tellür, tellür dioksit (TeO_2) ve tellür trioksit (TeO_3) olmak üzere iki oksit oluşturur; tellür dioksit suyla bileştiğinde tellürit asidini (H_2TeO_4) verir. Sülfit ve sülfatlarda olduğu gibi tellürit asidinin tuzuna tellürit, tellürik asidin tuzuna tellürat denir.

Tellür seramikçilikte, bakır ve kurşunun katkı maddesi olarak metalürjide kullanılır. Kimi yarıiletkenlerin bileşiminde bizmutla alaşım halinde bulunur.

TELLÜRAT a. (fr. *tellurate*). Anorg. kim. Tellürik asidin tuzu. || *Tellürat asidi,* TELLÜRİK* ASİT'in eşanlamlısı.

TELLÜRİK sıf. (fr. *tellurique;* lat. *tellus, -uris,* yer, toprak'tan). Jeofiz. **1.** Yer'e ilişkin. **—2.** *Tellürik akımlar,* toprak içinde sürekli olarak dolaşan ve değişimleri, yeryüzü manyetikliğinin "dış" değişimlerine ve yeraltının özgül iletkenliğine bağlı olan elektrik akımları. || *Tellürik arama,* toprak yüzeyinde yüzeysel tortul arazilerin özgül direncini ölçmek için, buradan geçen tellürik akımlardan yararlanılan arama yöntemi. || *Tellürik sarsıntı,* SİSMİK SARSINTI*, DEPREM'in eşanlamlısı.

—Tıp. ve Vet. Toprakta bulunan mikropların neden olduğu enfeksiyona denir. (Bu mikroplar spor halinde çok uzun süre toprakta yaşar ve toprak sürüldüğü ya da suya boğulduğu zaman yahut solucanlarla yüzeye çıkar. Tellürik enfeksiyonlar arasında şunlar sayılabilir: bakterili şarbon, bakteridili şarbon ve tetanos.)

TELLÜRİK sıf. (fr. *tellurique; tellure,* tellür'den). Anorg. kim. *Tellürik asit,* formülü H_2TeO_4 olan ve tellür triokside (TeO_3) denk düşen asit. (Eşanl. TELLÜRAT ASİDİ.)

TELLÜRİT a. (fr. *tellurite*). Anorg. kim. **1.** Tellürit asidinin tuzu. **—2.** *Tellürit asidi,* formülü H_2TeO_3 olan ve tellür diokside (TeO_2) denk düşen asit. (Eşan. TELLÜRÖZ ASİT.)

—Miner. Ortorombik sistemde yer alan (TeO_2) formülündeki tellür oksit. (Macaristan'da tellür ile bir arada bulunur.)

TELLÜRLÜ sıf. Bileşiminde tellür bulunan bir madde, bir cevher, bir alaşım için kullanılır.

TELLÜROMETRE a. (fr. *telluromètre'* den; lat. *tellis, -uris,* yer, toprak ve *metre'* den). Jeod. Birbirini gören iki jeodezi noktası arasındaki uzaklığın bu uzaklığı radyoelektrik bir dalganın katettiği zamanın ölçümüyle elde edilmesini sağlayan aygıt. (Ölçülecek uzaklığın uçlarına yerleştirilmiş olan birer alıcı-vericiden oluşur. Böylece 500 m ile 65 km arasındaki uzaklıklar, 20 cm duyarlıkla ölçülebilir. Bir ana ve iki yardımcı istasyon kullanılarak kenarlar da bir açısal üçgenleme sistemi içinde hızla ölçülebilir.)

TELLÜRÖZ sıf. (fr. *tellureux, tellure,* tellür'den). Anorg. kim. *Tellüröz asit,* TELLÜRİT* ASİDİ'nin eşanlamlısı.

TELLÜRÜR a. (fr. *tellurure; tellure,* tellür' den). Anorg. kim. **1.** Tellürün bir başka elementle oluşturduğu bileşik. **—2.** Hidrotellürik asidin tuzu. || *Hidrojen tellürür,* HİDROTELLÜRİK* ASİT'in eşanlamlısı.

TELMAN, rusça **Telmanskaya Stoyanka,** Kostenkiy* yataklarından birinin adı. Burada 5 m çapında, daire biçiminde bir yontmataş barınağı bulundu. Moustier ve solutré evrelerini birleştiren sa-

nayi Markina Gora ve Kostenki I katmanlarında ortaya çıkarılan sanayiyle benzerlikler taşır; Batı Avrupa'daki gravette sanayisiyle aynı dönemden kaldığı sanılır.

TELMESSOS. Tar. coğ. Anadolu'nun G.kıyısında, Lykia bölgesinde antik kent; Lykia tipi lahitler ve kaya mezarları başlıca kalıntılardır. (Bugün *Fethiye**.)

TELMESSOS. Tar. coğ. Anadolu'nun Karia bölgesinde, Bodrum yarımadasında kent; Mausolos'un Halikarnassos ile birleştirdiği sekiz leleg kentinden biridir. Kimi kaynaklarda adı *Telmissos* olarak da geçen kent, Apollon Telmisseos kehanet merkezi ve burada görev yapan rahip aile ile ün yapmıştı. Kentin yerinin önceleri Belen yöresinde olduğu düşünülüyordu, daha sonra Gürece köyü yakınında olduğu kabul edildi.

TELMİ, -i a. (ar. *leme'ān*'dan *telmī'*). *Esk.* **1.** Parlatma. **—2.** Renklendirilme, renk renk yapma.
—Ed. Divan edebiyatında dizeleri türkçe, farsça, arapça, rumca gibi farklı dillerden olan şiir yazma sanatı. (→ MÜLEMMA.)

TELMİAT, -tı çoğl. a. (ar. *telmī'*'in çoğl. *telmī'āt*). Esk. ed. Dizeleri arapça, farsça ve türkçe sözcüklerden oluşan şiirler.

TELMİH a. (ar. *telmīḥ*). **1.** Bir sözde açıkça belirtilmemiş bir noktayı dinleyenin kavramasını sağlayacak ipucu, ima. **—2.** *Telmihte bulunmak*, bir şeyi üstü kapalı biçimde söylemek.
—Ed. Bir metinde okura bildiği bir olayı, konuyu, kişiyi, sözü, şiiri vb. anımsatma. (Örn. *"Gökyüzünde İsa ile / Turdağı'nda Musa ile / Elimdeki asa ile / Çağırayım Mevla'm seni"* [Yunus Emre]. Burada İsa'nın göğe çekilmesine, Musa'nın Tur dağında Tanrı ile konuşmasına ve asası ile gösterdiği mucizelere telmih vardır.)

TELMİHAT, -tı çoğl. a. (ar. *telmīḥ*'in çoğl. *telmīḥāt*). *Esk.* İmalı sözler, dokundurmalar.

TELMİHEN be. (ar. *telmīḥ*'ten *telmīḥen*). *Esk.* Telmih yoluyla, ima ederek.

TELOBLAST a. (fr. *téloblaste*). Halkalı-solucanların trokofor larvasının tek blastomeri. (Mezoderm kökenli iki şerit verir, bunlar da önce bölütlenir, sonra sölom boşluklu solucan haline gelir.)

TELODENDRİT a. (fr. *télodendrite*). Dokubil. Bir aksonun ucunda bulunan ve başka bir ya da birçok nöronun homolog elemanları ile temasa geçen çok ince sinir dalı.

TELOFAZ a. (fr. *télophase*). Biyol. Mitozun son evresi. (Her kromozom kümesinin çevresinde bir zar oluşur; oğul çekirdekler belirginleşir. Telofaz sırasında sitoplazma kütleşi ikiye bölünür [sitokinez].)

TELOJEN sıf. (fr. *télogène*). Der. hast. Kıl çevriminin üçüncü evresine (dinlenme dönemi) denir.

TELOJEN a. (fr. *télogène*). Org. kim. Parçaları, bir telomerin uç parçaları durumunda bulunan bileşik.

TELOM a. (fr. *télome*). Bot. Az farklılaşmış bir ana ekseni belirtmek için ilk kez Zimmermann tarafından kullanılan terim (1930). Bu eksen, bitkinin büyümesi sırasında kormofitlerde sapı verecek, yan telomlar da yapraklara dönüşecektir.

TELOMER a. (fr. *télomère*). Genet. Bir kromozomun uzun ve kısa kollarının ucu. (Kromozon içindeki düzenlenmelerde [örneğin translokasyon] telemerlerin yerlerinin değişemeyeceği kabul edilmektedir. Bir kromozon öldürücü olabilen köprü -kopma-kaynaşma-köprü döngüsünü başlatır. Bu da öldürücü olabilir. Telomerlerin molekül yapısı karmaşıktır. DNA burada bir palendrom biçimi alır, yani soldan sağa ve sağdan sola aynı düzeni içerir.)
—Org. kim. Bir telojenin iki parçası arasına sıkışmış bir oligomer içeren bileşik. [Örneğin $Cl_3C—(CH_2—CH_2)_n—Cl$'de, $(CH_2—CH_2)_n$ formüllü etilen oligomeri, telojenin (CCl_4) Cl_3C ve Cl parçaları arasına sıkışmıştır.]

TELOMERLEŞME a. Org. kim. Telojen denen bir A—B melokülünün A ve B gibi iki parçası arasına bir C═D molekülüne denk düşen ikideğerli kökleri sokmaya dayanan kimyasal tepkime. [Tepkime sonunda oluşan molekülün, yani telomerin genel formülü $A—(C—D)_n—B$ biçiminde gösterilir.]
—ANSİKL. Telomerleşme, henüz tam gerçekleşmemiş bir polimerleşme tepkimesidir: *n*'nin sayısı çok yüksek olduğunda $A(C—D)_nB$ molekülü, bir C═D polimeri gibi davranır. Bu sayı küçük olduğunda, A ve B parçalarına ilişkin özellikler kolayca belirlenebilir; telomerleşme, CCl_3, CH_2OH vb. gibi işlevsel gruplar taşıyan bileşiklerin elde edilmesini sağlar.

TELOPODİT a. (fr. *télopodite*). Eklembacaklılarda bacağın trokanter, femur, tibia, tarsus ve pençe parçalarını içeren başlıca bölümü. (Bu eklemlerin her biri de kendi içinde parçalara bölünmüş ya da yanındakiyle kaynaşmış olabilir ve telopoditin görünümü öbekten öbeğe önemli değişiklik gösterir.) [PROTOPODİT ile karşıtlaşır.]

TELOPTİL sıf. (fr. *téloptile*). Zool. Neoptil tüylerini (embriyon tüyleri) atıp tüy değiştirdikten sonra erişkin kuşu kaplayan tüyler için kullanılır.

TELOS a. (yun. sözc; çoğl. *tele*). Esk. Yun. **1.** Ücret, vergi. **—2.** Halk oyunlarında verilen ödül.
—ANSİKL. Vergilendirme terimleriyle telos'lar (tele), gümrük, giriş vergisi, pazar resmi, geçiş resmi, metoikosların oturma vergisi vb. gibi olağan dolaylı vergileri adlandırıyordu. Bağışıklığa *ateleia* adı veriliyordu. Bu çeşitli vergiler, ihaleyle teloneslere kiralanıyorlardı.

TELOTAKSİ a. (fr. *télotaxie*). Etol. Uzaktan uyarıcı bir kaynağa (ağırlık, yıldız vb.) doğru yönelme.

TELÖTOSPOR a. (fr. *téleutospore*; yun. *teleute*, son, ve *sporos*, tohum'dan). Pasmantarlarının sporlanma biçimlerinden biri. (Genellikle telötosporlar pasmantarlarının gelişme döneminin sonuna doğru konak bitki üzerinde belirir ve burada kışladıktan sonra ilkbaharda bazit ve bazidyospor vermek üzere çimlenirler.)

TELSİ sıf. Tele benzeyen, tel gibi olan, teli andıran.
—Tekst. *Telsi iplik*, DEVAMLI* İPLİK'in eşanlamlısı.

TELSİK a. (kavuşturmak anlamında ar. sözc.). Uluslarar. huk. Yetkili makam kararıyla vatandaşlığın kazanılması. (→ VATANDAŞLIK).

TELSİLİK a. Telsi olma durumu.

TELSİZ sıf. **1.** Teli olmayan. **—2.** Telsiz telefon ve telsiz telgrafın kısa adı. **—3.** *Telsiz bağlantısı*, telsizle iki kişi ya da alıcı arasında kurulan iletişim: *Kontrol kulesiyle telsiz bağlantısı kuran pilot.*
—Denizc. *Telsiz almak*, herhangi bir telsiz istasyonunun verdiği telsiz mesajını, gemi alıcısını o istasyonun frekansına ayarlayarak almak. ‖ *Telsiz kamarası*, gemilerde telsiz alıcısının, radyo telefon aygıtı ile diğer iletişim aygıtlarının bulunduğu özel kamara. ‖ *Telsiz okumak*, bir telsiz istasyonunun, telsiz vericisiyle mors kodları halinde yaptığı yayını alarak normal abeceye çevirmek.
—Radiletiş. Çoğu kez hareketli ya da taşınabilir, düşük güçlü telsiz iletişim verici ve alıcı bütünü. ‖ *Telsiz iletişim*, radyoelektriksel dalgalarla kurulan ses iletişimi.
—Telekom. *Telsiz telefon*, şebekeye bağlı bir telefon cihazı çevresinde, sınırlı bir uzaklığa dek telli bir bağlantı olmadan kullanılabilen telefon cihazı.

Telmessos
Lykia tipi kaya mezarı

TELSİZCİ a. Telsiz bağlantısı sağlamakla görevli kimse.
—Denizc. ve Havc. Bir gemide ya da hava taşıtında radyoyla iletişim sağlayan zabit.
—Radiletiş. Sabit istasyonlarda, yer istasyonlarında ve hareketli istasyonlarda, radyoiletişim donanımları operatörü.

TELSİZCİLİK a. Telsizcinin görevi.

TELSON a. Zool. PİGİDYUM'un eşanlamlısı.

TELSONKUYRUKLULAR a. Kanatsız, küçük bedenli, gözsüz ve duyargasız böcekler takımı. (Birinci ayak çifti dokunma duyusu organı görevi yapar. Başkalaşma geçirmezler. Toprak altında ve gömülü taşların altında yaşarlar. Bu takım, bütün böceklerin en yalın özellikli türlerini kapsar. Bil. a. *Protura*.) [Eşanl. İLKELBÖCEKLER.]

Telstar 1, ilk telekomünikasyon uydusu. Amerikan firması American Telephone and Telegraph tarafından gerçekleştirilen ve 10 temmuz 1962'de, cape Canaveral'dan fırlatılan Telstar 1, ABD ile Avrupa arasında yaklaşık yirmi dakikalık bağlantılar kurmaya olanak veren ve yereksenel olmayan bir uyduydu. Ekvator üzerine 45° eğik bir yörünge çizerek, 950-5 600 km arası bir yükseltide dolanıyordu. Kütlesi 77 kg'dı. 21 şubat 1963'e dek çalıştı ve Atlantik üzerinden yapılan ilk doğrudan televizyon yayınlarına olanak verdi.

TELTİK sıf. **1.** Karışık, yanlış, dolaşık.

amerikan Telstar 1 telekomünikasyon uydusu

İPS-P. P. P. kol.

—**2.** İvedilikle yapıldığı için yanlış ya da eksik olan iş için kullanılır: *Teltik iş böyle olur.*

TELTİKLİ sıf. Kusurlu, eksiği olan, tam olmayan.

TELTİKSİZ sıf. Kusursuz, eksiksiz.

TELUGU a. Dravid dili; Andhra Pradeş eyaletinde 70 milyonu aşkın (1992) insan tarafından konuşulur.
—ANSİKL. Dilbil. Eyaletin resmi dilidir. Konuşan insan sayısı bakımından, hindiden sonra Hindistan'ın ikinci önemli dilidir. Yerel değişkelerden başka, sözlü dil ile yazılı dil arasında büyük ayrılıklar vardır. Bunların yanı sıra, konuşucunun toplumsal konumuna göre de (brahman, brahman olmayan, dokunulmaz) dilde değişiklikler görülür. Telugu, kannaranınkine benzeyen özel bir abeceyle yazılır.
—Ed. Telugu dili "Doğu'nun italyancası" sayılır, çünkü ses ezgisi ve uyumu bu dilde önemli yer tutar. Güney Hindistan klasik müziği (karnatik müziği) XVI. ve XVIII. yy. arası telugu bestecilerinin dehasına çok şey borçludur. Telugu edebiyatıysa hem müziğe, hem sanskritçeye dayanarak gelişmiştir.
Telugu edebiyatının öncüsü, kral Racaraca Narandra'nın (XI. yy.) şairi ve sanskritçeden çok etkilenmiş telugu dilindeki *Mahabharata*'nın baş bölümünün yazarı olan, kanara soyundan şivacı brahman Nannaya Bhattaraka'dır. Nannaya'nın başladığı ve Yerrapragada'nın bitirdiği *Mahabharata*'nın telugu dilindeki çevirisini tamamlamayı XIII. yy.'da Tikkana başardı. XII. yy.'dan başlayarak *Kumarasambhava*'nın yazarı Nannicoda Palkuriki Somanatha (1200-1240) ve güçlü bir şiva edebiyatı ortaya çıktı. *Ranganatha Ramayana* (1250) ile başlayan yüz kadar şiirsel kompozisyon içeren Ramayana da ona paralel olarak gelişti.
XV. yy.'da, birçok şair ve virtüoz arasından iki büyük adam çıktı; *Naisade*'nin yazarı Srinatha ile *Bhagavata*'nın telugu dilindeki yazarı Potana (1450-1510). XVI. yy., telugu edebiyatının altın çağıdır. Hem sanskrit, telugu ve kanara dillerinde derin bilgili bir sanat koruyucusu olan, hem sekiz şairlik bir topluluğu koruyarak bu üç dilde kendisi de şiirler yazan imparator Vicayanagar Krişnadevaraya sayesinde, telugu edebiyatı *prabandha*'da (manzum ve düzyazılı uzun öykü) sözbilimsel bir gelişmeye kavuştu. Bir telugu şiiri olan *Amuktamalyada* da onun yapıtıdır; bu şiirin konusu tamul memleketinden Alvar (vişnu sofusu) ile, Krişna'ya âşık evlatlık kızı Andal'ın öyküsüdür. Krallığın en büyük şairi Peddana, telugu dilindeki beş büyük şiirden en önemlisi olan *Manucarita*'nın yazarıdır.
Vicayanagar İmparatorluğu'nun çökmesinden ve Dekkan'ın müslümanlar tarafından alınmasından sonra prabandha geleneği Timmakavi ve Vemana gibi şairlerle XVIII. yy.'a kadar devam etti. Aynı zamanda, *Yaksagana* denilen müzikal halk melodramının da geliştiği görülür. XVII. ve XVIII. yy. en büyük iki müzisyenin ortaya çıktığı yüzyıllardır: Ksettrayya (XVII) ve Tyagaraca (XVIII). Syama Sastri ve Muttusami Dikşitar da o dönemin iki büyük şairidir.
Misyonerler XVIII. yy.'dan başlayarak çeşitli metinler, dilbilgisi kitapları ve sözlükler bastılar. Avrupalılar'ın etkisiyle ve Çinnaya Suri, Virasalingam ve G. Appa Rao sayesinde, telugu dili XIX. yy.'da iyice gelişti ve canlı, özgün, modern bir anlatım aracı durumuna geldi. XX. yy.'da R. Subba Rao, G. V. Ramamurti, Adavi Bapi Racu, V. R. Narla ve P. V. Racamannar gibi yazarlar telugu edebiyatının ün kazanmasına özellikle katkıda bulundular.

TELUKBAYUR ya da **TELUKBACUR**, Padang'ın (Endonezya) limanı, Sumatra'nın batı kıyısında. Kahve ve kopra dışsatımı.

TELUK BETUNG, Endonezya'da kent, Sumatra'nın güneyinde. Limandan kauçuk, kınakına kabuğu, kahve ve karabiber dışsatımı yapılır. Bugün Tancung Karang kentiyle birleşmiştir. (→ TANCUNG KARANG-TELUK BETUNG.)

TELVE a. Fincanın dibine çöken kahve tortusu.
—Folk. *Telve falı* → KAHVE* FALI.

TELVİ, -i a. (ar. *lev*'den *telvî*). *Esk.* Dertlenme, dertlendirilme.

TELVİAT, -tı çoğl. a. (ar. *telvî*'in çoğl. *telvi'ât*). *Esk.* Üzülmeler, dertlenmeler.

TELVİH a. (ar. *levḥ*'ten *telvîḥ*). *Esk.* Laf arasında açıklama.
—Ed. Anlamı dolambaçlı yoldan belirten kinaye* türü. (Örn. *"İzar ü çeşmine sorsan henüz bilmezler / Ki reng-i sürme mi siyeh ya gamze al mıdır"* [Gözüne ve yanağına siyah sürmenin, al gamzenin rengi midir diye sorsan, henüz bilmezler] (Nedim). Şair bu beyitle sevgilisinin çok genç yaşta olduğunu belirtmiş oluyor.)
—Esk. öğr. *Telvih medresesi*, Osmanlılar'da hariç ve miftah dereceleri arasında yer alan, üçüncü dereceden medreselere verilen ad. (Bu öğrenim kurumlarında Sadettin Teftezani'nin *Telvih* [Açıklama] adındaki fıkıh yapıtı okutulurdu. Müderrislerine 40 akçe gündelik verildiğinden bu medreselere *kırklı medreseler* de denilirdi.)

TELVİM a. (ar. *levm*'den *telvîm*). *Esk.* Azarlama; çekiştirme.

TELVİN a. (ar. *telvîn*). *Esk.* **1.** Boyama, rengini verme. —**2.** *Telvin etmek*, boyamak, renk vermek.

TELVİNAT, -tı çoğl. a. (ar. *telvîn*'in çoğl. *telvînât*). *Esk.* Boyamalar, boyayışlar.

TELVİS a. (ar. *telvîs*). *Esk.* **1.** Kirletme, pislik bulaştırma. —**2.** Bozma, işi zora sokma. —**3.** *Telvis etmek, eylemek*, kirletmek, bozmak: *"Kibar ahâlinin kızlarını zor ile harem-i hümâyuna aşırıp telvis eylemek derecelerine kadar..."* (Ahmet Mithat, XIX. yy.). —**4.** *Telvis olunmak*, kirletilmek, kirlenmek; bozulmak.

TELVİSAT, -tı çoğl. a. (ar. *telvîs*'in çoğl. *telvîsât*). *Esk.* Kirletmeler, bozmalar.

TELYAZI a. TELGRAF'a karşılık olarak önerilen sözcük.

TELYİN a. (ar. *lînet*'ten *telyîn*). *Esk.* Yumuşatma.
—Esk. tıp. Bağırsakları yumuşatma, kabızlığı giderme.

TELZİZ a. (ar. *lezzet*'ten *telzîz*). *Esk.* Tatlandırma, tat verme.

-TEM → -DAM.

TEMA ya da **TEM** a. (fr. *thème*; lat. ve yun. *thema*, önerilen, ortaya konan'dan). **1.** Bir söylemde, öğretici ya da yazınsal bir yapıtta işlenen ana konu, geliştirilen düşünce: *Bir demecin, bir tartışmanın, bir romanın teması. Aşk temasının işlendiği halk şiirleri.* —**2.** Herhangi bir sanat yapıtında işlenen konu, izlek: *Gerçeküstücü resmin ana temalarından biri düştür. Bir yontunun teması.*
—Ed. *Tema eleştirisi*, bir yazarın ya da yapıtın değişmez temalarını saptayan ve inceleyen eleştiri türü.
—Müz. Bir besteye temel olan melodik, ritmik ya da armonik müziksel düşünce. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Tema dizgesi*, bir parçanın kurgusunun temel gerecini oluşturan temaların tümü.
—ANSİKL. Ed. Anlatı göstergebilimi, folklor incelemelerinin ve anlambilimin etkisiyle kuramsal tema anlayışına yenilik getirdi: buna göre tema gidimli ve değişmeceli bir yolun özelleştirilmiş biçimini tanımlar. Değişmece verilerinin paralellikten ayrıma kadar uzanan çeşitliliği, bunların temeldeki benzerliğini gizlememelidir: sözgelimi bir anlatıda balo ya da ayin, birbirinden ayrı temasal rolleri belirleyen toplu etkinliklerdir. Temanın birliği özelleştirmelerle anlatının tutarlılığını ve karmaşıklığını sağlar, bu birlik temasal bir ağ ve bir tema anakalıbıyla desteklenir. Temayı belirten terime yapıtta rastlanmayabilir; bu durumda temaya çeşitli tematik rollerin anlamsal çözümlemesiyle ulaşılır.
—Müz. Bir parçanın ya da parçanın bir bölümünün çıkış noktasını tema oluşturur. Bir tema, gelişmelerin konusunu oluşturacak belirgin öğeleri kapsamalı ve dinamik, melodik, ritmik, armonik düzeylerde birlik ve tutarlılık göstermelidir. Birçok müziksel biçim, özellikle de sonat ve füg tema kavramı üzerine kurulur. Klasik temalar birçok aşama içerebilir ya da birçok değişik dinamik öğeyi yan yana getirebilir. Ritmik, melodik ve armonik öğelerin en yalın anlatımlarına indirgendikleri tema hücresi kavramı Beethoven tarafından değerlendirildi ve bol bol kullanıldı. Tema bestenin başındaki yerini yavaş yavaş yitirerek yapıt boyunca ilerler ve ona bir birlik kazandırır (çevrimsel biçim). Wagner ve Franck'ın öğrencileri, o güne kadar görülmemiş uzunlukta temalar kullandılar. Onikitoncu okul tema kavramını kaldırmaya çalıştı.

TEMA, Gana'da (Doğu bölgesi) liman kenti; 110 000 nüf. (1988). 1950'li yıllarda kurulan kent bir sanayi merkezidir (çelik, alüminyum metalürjisi, soğutucu gereçleri, kereste işleme, petrol rafinerisi). Balıkçılık. Balık konservesi fabrikası.

TEMADİ a. (ar. *medd*'den *temâdî*). *Esk.* **1.** Devam etme, sürme: *"Bu temadi ve ittisâlin her yerde mevcud olduğu iddia edilebilir"* (H. C. Yalçın). —**2.** *Temadi etmek*, sürmek, sürüp gitmek: *"Ne cemaat kalır, ne de insanlık temâdi ederdi"* (Baha Tevfik).

TEMARUZ a. (ar. *temâruż*). *Esk.* **1.** Kendini hasta gösterme: *"Kendisi temaruz ve azimetten istinkâf etmekle..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). —**2.** *Temaruz etmek*, yalandan hastalanmak.
—Psik. Genel olarak çıkar amacıyla (tazminat alma, iş yapmama) ya da dikkat çekmek için daha önce var olan bir hastalık durumunu büyütme.

TEMARUZAT, -tı çoğl. a. (ar. *temâruż*'un çoğl. *temârużât*). *Esk.* Yalandan hastalanmalar.

TEMAS a. (ar. *mess*'ten *temass*). **1.** Dokunma, değme. —**2.** Deriye değen, dokunan bir şeyin uyandırdığı izlenim; dokunma duyumu: *Kadifenin tatlı teması.* —**3.** Birbiriyle buluşup görüşme, ilişki içinde olma: *İş dünyasıyla sıkı bir temas halindeydi.* —**4.** Bir iletişim ya da ulaşım amacıyla kurulan bağ; bağlantı: *Kar yüzünden kentle teması kesilen köyler.* —**5.** Bir konuya, bir soruna vb. değinme. —**6.** Bir elektrik devresinin iki noktası arasında kurulan bağlantı; elektrik teması: *Temas sağlanamıyor.* —**7.** *Bir şeye temas etmek*, ona değmek, dokunmak: *Kablolar birbirine temas etmiyor.* —**8.** *Bir şeye (soyut) temas etmek*, bir konuya değinmek, ondan kısaca söz etmek. —**9.** *Bir kimseyle, bir şeyle temas halinde*, ilişkide. ‖ *(Bir kimseyle) temas kurmak*, bağlantı, ilişki kurmak. ‖ *(Bir kimseyle) temasa geçmek*, bir görüşme yapabilmek için ilişki kurmak. ‖ *Bir kimseyle temasta bulunmak*, görüşme yapmak, görüşmek; cinsel ilişki kurmak.
—Ask. İki düşman arasında göz ya da ateşle kurulan ilişki. ‖ *Temasa geçme*, düşmanın arazideki durumunu belirlemeye yönelik harekât. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Teması kesmek*, düşmanla kurulan teması bırakmak, geri çekilmek.
—Dilbil. *Dillerin teması*, bir birey ya da öbeğin iki (ya da daha çok) dili (ya da aynı dilin lehçelerini) kullanmaya yöneldiği durum; bundan kaynaklanan dilsel olgular bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Dy. *Temas hattı, temas teli*, katemer askılı elektrikli cer dağıtım tesislerinde, loko-

motifin pantograf arşesinin ya da tramvay trolleyinin sürtündüğü, genellikle saf bakırdan, bazen de alüminyumdan iletken tel. || *Temas rölesi*, bir demiryolunun ekseni üzerine, bir işaretten önce yerleştirilen ve tren geçtiğinde makinisti uyarması için işareti ikaz eden aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Elektrotekn. *Temas elektromotor kuvveti*, iki ortamın temas noktasında ya da farklı iki malzemenin ekleminde ortaya çıkan potansiyel farkı.|| *Temas yüzeyi*, birbirine değen iki iletken parçanın ortak yüzeyi.

—Kim. müh. *Temas kabı*, kimyasal bir tepkimeyi kolaylaştırmak üzere iki ya da daha çok ürünün birbiriyle temas etmesini sağlayan aygıt. (Temas kabı, genellikle karıştırıcı bir düzenekle donatılmış bir hazneden oluşur.) [Eşanl. KONTAKTÖR.]

—Yapış. *Temas yapıştırıcısı*, önceden üzerine sürüldüğü yüzeyleri, kuruduktan sonra basınç altında yapıştırmaya olanak veren yapıştırıcı.

—ANSİKL. Ask. *Temasa geçme.* Düşmanın araştırılması çerçevesinde şu amacı taşır: harekât halindeki bir düşman karşısında taarruz ya da yavaşlatma amacıyla onun ilerleme yönünü ve hareket alanını saptamak; mevzilenmiş bir düşman karşısında, sağlam ve sürekli bir direniş göstermediği yeri saptamak. Bu harekât, bir birliğin silahlarını kullanmaksızın ilerleyemediği zaman başlar ve hareketini sürdürmek için tüm olanaklarını seferber edip, bir üst birliğin imkânlarına gereksinimi olduğu zaman biter. Temas, ateş, hareket ve gözetlemenin bir arada yürütülmesini gerektirir.

—Dilbil. *Dillerin teması.* İki dil arasındaki temas yalın bir coğrafi yakınlık (sınır bölgeleri) ya da genellikle toplulukların tarihsel hareketleri: istilalar, göçler, zorunlu yer değiştirmeler, sömürgeleştirmeler vb. olabilir. Öte yandan, günümüzde yabancı dil eğitimi, uluslararası yolculuklar, iletişim araçları dünyadaki tüm dilleri gücül olarak ilişkiye sokmaktadır.

Tarihsel açıdan temasların, dillerin doğuşu, gelişimi ve ortadan kalkmalarında belirleyici bir işlev üstlendiği ortaya kondu. Temas durumundaki diller, her şeyden önce yoğun bir ikidillilik olgusudur. Bireysel ve toplumsal düzlemlerde üç durum ortaya çıkabilir: özgül kullanım koşullarında varlıklarını sürdüren iki dilin dönüşümlü olarak kullanılması; bir dilin bir başka dil tarafından elenmesi; yeni bir dilin ortaya çıkmasına yol açabilecek iki dilin birbirine karışımı (A dilinin özelliklerinin B diline girmesi).

Bir dilin tarihi, aynı zamanda temaslarının da tarihidir: örneğin ingilizce, germence alt katmanından yola çıkarak gelişti; latince, keltçe, dancadan az ya da çok aktarmalar yaptı (yankatman olguları); norman kuşatması ve bunu izleyen siyasal, toplumsal ve kültürel egemenlik, ingilizceyi özellikle sözlük düzleminde, önemli biçimde etkiledi (üstkatman olguları). Aynı şekilde ural-altay dil ailesi içindeki alt katmandan yola çıkarak gelişen türkçeye arapça ve farsçadan aktarmalar, yankatman olgularıdır. Anadolu ve Balkanlar'daki dillerden, italyancadan, fransızcadan sözlük düzlemindeki aktarmalar ise üstkatman olgularıdır.

—Dy. Şekli bir timsahı andıran temas rölesi, işaretin yaklaşık 50 m önüne, raylar arasına yerleştirilmiş sabit bir kontaktır. Aygıt, bir elektrik kaynağıyla bağlantısı olan, yalıtılmış, uzun bir metal parçasından oluşur. Lokomotifin altında bulunan metal bir fırça, sürtünme yoluyla akımı bu parçadan alır. Akımın kutupluluk derecesi duruma göre yolun açık ya da kapalı olduğunu bildiren sesli bir işareti çalıştırır.

TEMASİL çoğl. a. (ar. *timsāl*'in çoğl. *temāsil*). *Esk.* Örnekler, suretler, resimler: *"Güneş onun lambasıdır, cihan fanusudur, bizler de bu fenerin içinden geçen suver ve temasiliz"* (Hüseyin Daniş).

TEMASÜL a. (ar. *misl*'den *temāsül*). *Esk.* **1.** Benzeyiş, benzeme. **—2.** *Temasül etmek*, benzemek.

—İsl. huk. *Temasül-ü adad*, mirasçı sayısını ve mirastaki payları gösteren iki sayının birbirine eşit olması.

TEMAŞA a. (fars. *temāşa*). *Esk.* **1.** Bakma, seyretme: *"Temâşası derûnu hurrem eyler şubhe yokdur kim"*(Nedim, XVIII. yy.). **—2.** Gezme, dolaşma: *"Elli üç gün ne mehâbetli temaşa idi o!"* (Y. K. Beyatlı). **—3.** Görülecek, gezilecek şey: *"Kim oldı onın şem'ine bu cem'i temâşâ"* (Nevi, XVI. yy.). **—4.** Temsil, piyes: *"Maksim Gorki'nin temâşâ, roman ve hikâyeleri yalnız Rusya'da değil, bütün dünyada takdir ile karşılanmıştır"* (Servet-i fünun'dan). **—5.** *Temaşa etmek, kılmak*, seyretmek, izlemek: *"İkinci defa olarak Ahmet Kerim, Hasip Bey'i hayretle temaşa etti"* (Y. K. Karaosmanoğlu). *"Temâşâ kıl gülün divânına kim hoş-temâşadır"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—6.** *Temaşaya şayan*, görülmeye, izlenmeye değer.

—Din. Yoğunlaşma ve derin düşünme uygulamalarıyla elde edilen sürekli zihinsel durum.(Gerçek anlamıyla temaşa [*bhakti*] hint geleneklerinde özel bir rol oynar. Bu durumda, düşünen kişi, düşündüğü nesneyi gözünün önüne getirir ve ayrıntılarını bir bir ele alır.) || Duygusal bilgi aracılığıyla, Tanrı ile birleşme.

—Sey. oy. Sahnede, alanda ya da gergi üzerinde oynanan, göz ve kulağa hitap eden oyun, dans vb. sanatların tümü.

Temaşa, Seyit Tahir'in sahibi, Süleyman Tevfik'in sorumlu yazı işleri müdürü olduğu aylık gazete. 1918-1920 yılları arasında İstanbul'da yayımlanan gazetenin her sayısında Ahmet Suphi, İ. Galip (Arcan), Muhsin Ertuğrul, Reşat Nuri (Güntekin), Hüseyin Kâzım, Kemal Emin (Bara), Yusuf Ziya (Ortaç) vb. yazarların oyun eleştirileri ve çeşitli konulara ilişkin yazıları bulunuyordu.

TEMAŞAGÂH a. (fars. *temāşā* ve *-gāh*'tan *temāşāgāh*). *Esk.* **1.** Gezinti yeri, mesire. **—2.** Tiyatro.

TEMAŞAGER a. (fars. *temāşā* ve *ger*'den *temāşā-ger*). *Esk.* Seyirci: *"İşte Harzemşah'ın kari'ine ve temaşa-gerine verdiği his ve fikir bundan ibarettir"* (Baha Tevfik).

TEMAŞAHANE a. (fars. *temāşā* ve *ḫāne*'den *temāşā-ḫāne*). *Esk.* **1.** Manzarası güzel olan yer. **—2.** Tiyatro. **—3.** Dünya. **—4.** *Temaşa-hane-i garaib*, garipliklerin izlendiği yer.

Temaşahanei osmani tiyatrosu, Küçük İsmail'in yönetiminde temsiller veren tiyatro topluluğu. 1883'te kurulan toplulukta Büyük İsmail, Todori, Çobanyan, ünlü kantocu Peruz Hanım vb. sanatçılar bulunuyordu. Mısır'a, Trabzon'a, Halep'e turneler düzenlediği bilinmektedir.

Temaşai hüner, operayi osmani tiyatrosu, Dikran Kalemciyan'ın yöneticiliğini, Tomas Fasulyeciyan'ın da rejisörlüğünü yaptığı tiyatro topluluğu. 1860/1861'de kısa bir süre Şehzadebaşı'nda türkçe temsiller verdiği bilinmektedir.

TEMAŞAKÂR sıf. ve a. (fars. *temāşā* ve *kār*'dan *temāşā-kār*). *Esk.* Seyirci.

TEMAŞAKÂRİ a. (fars. *temāşā-kār* ve *-ī*'den *temāşā-kārī*). *Esk.* Seyirci olma, seyircilik.

TEMATİK sıf. (fr. *thématique*; yun. *thematikos, thema*, tema'dan). Bir tema çevresinde düzenlenen şey için kullanılır; izleksel: *Tematik ansiklopedi.*

—Haritc. *Tematik harita*, yalnızca topografik bir harita olmayan, topografik, hidrografik ya da korografik bir işaret tabanı üzerinde, yeri belirlenebilen her tür nitel ve nicel olayları gösteren harita.

—Postc. *Tematik pul*, ünlü kişiler, spor, çiçek vb. konuların resimlerini taşıyan posta pulu.

◆ a. Bir sanatçı, bir yazar, bir okul vb. tarafından geliştirilen bilinçli ya da bilinçsiz temaların oluşturduğu bütün.

TEMAYÜL a. (ar. *meyl*'den *temāyül*). **1.** *Esk.* Bir tarafa eğilme, meyletme. **—2.** Bir kimseye, bir şeye ilgi, sevgi, istek duyma; onlara karşı duyulan ilgi, sevgi; eğilim: *Yazmaya karşı güçlü bir temayülü var. Ona, öteden beri temayülü vardı.*

—Esk. tıp. *Temayüli rahm*, rahim çarpıklığı.

TEMAYÜLAT, -tı çoğl. a. (ar. *temāyül*'ün çoğl. *temāyülāt*). *Esk.* **1.** Eğilmeler, eğimler. **—2.** Eğilimler, yönelimler: *"Çünkü genç kızlarda ne gibi temâyülât ve ihtiyâcât hâsıl olduğunu bize anlatırlar"* (H. C. Yalçın).

TEMAYÜZ a. (ar. *meyz*'den *temāyüz*). *Esk.* **1.** Yükselme, sıvrilme, üstün olma. **—2.** *Temayüz etmek*, sivrilmek, üstün olmak.

TEMBAL a. (fr. *timbale*). Müz. TİMBAL'in eşanlamlısı.

TEMBEL sıf. ve a. (fars. *tenbel*). **1.** Çalışmayı, çaba göstermeyi sevmeyen bir kimse için kullanılır; uyuşuk, üşengen. **—2.** *Tembel tembel*, tembel bir biçimde.

—Geleneks. mim. *Tembel gözü* ya da *tembel deliği*, eski türk evlerinde, ocağın yanlarında yer alan küçük, kapaksız nış.

◆ sıf. **1.** Ed. Ağır hareket eden: *Irmağın tembel sularına kendini bıraktı.* **—2.** Normalden yavaş çalışan bir organ için kullanılır: *Tembel göz. Bağırsakları tembel.*

—Tar. *Tembel krallar*, Merovenjler'in Thierry III'ten (675) başlayarak çok genç olmalarından dolayı, yönetimi saray nazırlarına bırakmak zorunda kalan son krallarını belirten terim.

TEMBELCE sıf. Tembel değilse de ona yakın: *Biraz tembelce.*

◆ be. Üşenerek: *Tembelce yerinden doğruldu.*

TEMBELHANE a. (fars. *tenbel* ve *ḫāne*'den *tenbel-ḫāne*). *Esk.* Tembel kimselerin bir araya gelip oturdukları düşünülen yer.

TEMBELHAYVAN a. Üç parmaklı tembelhayvan ve iki parmaklı tembelhayvan gibi ağaçların üzerinde yaşayan ve çok yavaş hareket eden *Xenarthra* takımından memeli hayvanların ortak adı. (Üçüncü Zaman'da yaşamış ve Pleyistosen devrinde soyu tükenmiş *Megatherium* ya da *Mylodon* cinsi üyeleri gibi tardigrat dev fosil biçimler de tembelhayvan sayılır. Tembelhayvangiller familyası.)

TEMBELHAYVANGİLLER a. Dişsizler takımından memeli hayvanlar familyası. (Bil. a. *Bradypodidae.*)

—ANSİKL. Tembelhayvangiller büyük boylu, yavaş hareketli, minesiz, silindir biçimli dişli, karmaşık mideli, çok uzun soluk borulu hayvanlardır; bu sayede başlarını 180°'den fazla döndürebilirler; boyun omurlarının sayısı da 7'den fazladır; bu da onları diğer memelilerden ayırır. Familyada üç parmaklı tembelhayvan ve iki parmaklı tembelhayvan gibi türler yer alır.

TEMBELLEŞMEK gçz. f. Tembel duruma gelmek.

◆ **tembelleştirmek** ettirg. f. *Bir kimseyi tembelleştirmek*, onun tembelleşmesine yol açmak.

TEMBELLEŞTİRMEK → TEMBELLEŞMEK.

TEMBELLİK a. **1.** Çalışmaktan, çabalamaktan, etkin olmaktan hoşlanmayan bir kimsenin tutumu; boş durmaktan, aylaklıktan zevk alma; uyuşukluk, miskinlik: *Tembellik onun ruhuna işlemiş.* **—2.** Bir işi yapmak için gerekli enerjiden yoksunluk, isteksizlik: *Bu gün bir tembelliğim var, canım hiçbir şey yapmak istemiyor.* **—3.** Hiçbir şey yapmadan boş oturma: *Bu kadar tembellik yeter, herkes işinin başına.* **—4.** Biyolojik işlevlerde aşırı yavaşlık: *Bağırsak tembelliği.* **—5.** *Tembellik etmek*, uyuşukluk içinde vakit geçirmek ya da oyalanmak; boş boş dolaşmak, boş oturmak: *Bu kadar*

tembellik edersen, projeyi zamanında bitiremezsin.

TEMBİH a. (ar. *nebeh*, uyarma'dan *tenbih*). **1.** Organizmada bir uyarım yaratma; bir uyarımı yaratan güç; uyarı, uyarma. **—2.** Bir şeyin belli bir biçimde yapılmasını söyleme; bunu ısrarla anımsatma; bu amaçla söylenen söz; uyarma, uyarı: *Tembihlere kulak asmamak.* **—3.** *Tembih etmek*, bir şeyin yapılmasını ya da yapılmamasını istemek: *Çocuğa, terliyken su içmemesini tembih etmek.*
-Psik. → UYARIM.

TEMBİHAT, -tı çoğl. a. (ar. *tenbih*'in oğl. *tenbihāt*). *Esk.* Uyarılar, ikazlar.

TEMBİHLEME a. Tembihlemek eylemi.

TEMBİHLEMEK g. f. *(Bir kimseye) bir şeyi tembihlemek*, (onu) şu ya da bu biçimde davranması konusunda uyarmak; tembih etmek: *Ona çabuk dönmesini tembihledim.*

◆ **tembihlenmek** edilg. f. Tembih edilmek, tembihte bulunulmak.

TEMBİHLENMEK → TEMBİHLEMEK.

TEMBİHLİ sıf. Kendisine herhangi bir tembihte bulunulmuş kimse için kullanılır: *Hizmetçi tembihliydi, beyin evde olduğunu kimseye söylemeyecekti.*

TEMBİSA, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde kent, Johannesburg yerleşmesinin K.-K.-D.'sunda; 81 900 nüf.

TEMBUL a. (fars. *tenbūl*'dan). **1.** Bağlandığı desteklere ve ağaçlara tutunabilen tırmanıcı bir karabiber ağacının adı *(Piper betle)*. (Tembulun yapraklarında, temel bileşeni betelfenol olan hoş kokulu bir esans bulunur. Karabibergiller familyası.) **—2.** Bu ağacın dişleri temizlemekte kullanılan yaprağı. **—3.** Çeşitli baharatla kokulandırılarak ve kireç tozu ekilerek tembul yaprağına sarılmış felfelek *(Areca catechu)* tohumuyla hazırlanan ve Uzakdoğu'da ya da Hindistan'da çiğnenen sakız. (Bu karışım çiğnendiğinde tükürüğü kırmızıyla boyar ve tükürük salgısını artırır.)

TEMCİDAT, -tı çoğl. a. (ar. *temcid*'in çoğl. *temcidāt*). *Esk.* **1.** Ağırlamalar, ikramda bulunuşlar. **—2.** Recep, şaban ve ramazanda sabah namazından sonra minareden okunan dualar.

TEMCİT ya da **TEMCİD** a. (ar. *mecd*'den *temcid*, ululama). **1.** Üç aylar denilen recep, şaban ve ramazan boyunca sabah ezanının ardından minareden okunan ve Tanrı'nın ululuğunu belirten dua. **—2.** *Temcit namazı*, sabah namazı. ‖ *Temcit pilavı gibi ısıtıp ısıtıp öne sürmek*, aynı konudan usandıracak kadar sık söz etmek. ‖ *Temcit yemeği*, sahur yemeği.

TEMCİT a. Müz. Cami müziği formlarından biri. (Temcit arapça ve kısa güftelidir. Zakiri Hasan Efendi'nin ırak makamında ve durak evferi usulünde bir temcidi vardır.)

TEMDİN a. (ar. *medine*'den *temdin*). *Esk.* **1.** Uygarlaştırma, çağdaşlaştırma. **—2.** *Temdin etmek*, uygarlaştırmak: *"İşgal ettikleri havaliyi, ... çarçabuk temdin edip dümdüz ettikten sonra dar bir müdafaa hattı tutacaklar..."* (Y. K. Beyatlı).

TEMDİT a. (ar. *medd*'den *temdid*). *Esk.* **1.** Çekme, uzatma. **—2.** Sürdürme, devam ettirme, uzatma: *"Dünya biter o yerde ki mağlûb olur hayâl/Temdîd-i ömre kudreti kalmaz tahayyülün"* (Y. K. Beyatlı). **—3.** *Temdit etmek*, uzatmak, sürdürmek: *"Yalnız sabahları bulabildiğim âsude, helecansız bir sıcaklık içinde sabahımı öğleye kadar temdit ediyordum"* (H. E. Adıvar).
—Esk. dilbilg. Bir harfi uzatarak okuma.
—Huk. Bir yükümlüğün yerine getirilmesi ya da bir işlemin yapılması için yasa, yargıç ya da ilgili kişilerce verilmiş bir süreye, yeni bir süre eklenmesi.

TEMEDDÜH a. (ar. *medḥ*'ten *temeddüḥ*). *Esk.* Övünme, böbürlenme: *"... doğrusu bu mahareti sanayi-i nefisenin mübdi ü hâmisi Atena da gösteremez diye temeddüh-i nefse kalkışmış idi"* (Mehmet Tevfik).

TEMEDDÜN a. (ar. *medine*'den *temeddün*). *Esk.* **1.** Uygarlaşma, medeni olma: *"Diğer mekteplerden yetişen ahrâr ekseriyetle..., harsden ziyade temeddüne, Türk hayatından ziyade frenk kitabına kapıldılar"* (Y. K. Beyatlı). **—2.** *Temeddün etmek*, uygarlaşmak.

TEMEK a. *Yörs.* Ahırlarda, gübreyi dışarı atmak ya da ahıra saman almak için kullanılan kapaklı ya da kapaksız delik.

TEMEKKÜN a. (ar. *mekân*'dan *temekkün*). *Esk.* **1.** Yurt edinme, bir yere yerleşme: *"Ancak Kırım hanlarının kuvveti külliyetli hafif suvarilerden ibaret olarak bir yeri vurup geçmeden başka işe yaramadıkları cihetle vurduklarını zabt ile temekküne muktedir olmadıklarından..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** *Temekkün etmek*, yerleşmek, yurt edinmek.

TEMEL a. (yun. *themelios*'tan). **1.** İnş. ve Bayınd. Bir yapının, toprak ya da su altında kalan ve üst katlardan gelen yükleri zemine ileten alt bölümü; bir yapının tabanını oturtmak için kazılan çukur: *Bir binanın temellerini atmak. Çürük temeller. İnşaat henüz temel aşamasında. Bir okulun temelini kazmak. Pek sağlam olmayan temeller. Kazıklı temel.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir şeyin dayandığı esas, ana öğe; bir sistemin dayandığı ilkeler: *Devletin, toplumun temeli. Bir kuramın temellerini açıklamak. Anayasanın temeli. Ahlakın temelleri.* **—3.** Bir şeyin gerçekliğini gösteren, onu doğrulayan sağlam kanıt; kesinlik, gerçeklik: *Bu iddiasının hiçbir temeli yok. Temelden yoksun bir söylenti.* **—4.** Bir şeyin içeriğini, özünü ilgilendiren şey; kök: *Sistemin temelindeki anlamsızlık.* **—5.** *Temel atmak*, bir yapının toprak içinde kalan bölümlerini yapmaya başlamak; bir girişimin gelişmesini, büyüyüp genişlemesini sağlayacak ilk işi yapmak. ‖ *Temel direği*, büyük, sağlam, kalın direk; bir şeyin güç kaynağı olan, ona destek sağlayan en önemli öğe, nesne ya da kişi: *Evin temel direğidir o.* ‖ *(Bir yere) temel kakmak*, bir yerden ayrılacak gibi olmamak; oraya iyice yerleşmek; kazık kakmak. ‖ *Temel taşı*, bir şeyin en güçlü dayanağı olan kişi ya da nesne. ‖ *Temel tutmak*, kalıcı ve varlığını sürdürücü bir durum kazanmak; kökleşmek, yerleşmek.
—Anayas. huk. *Temel haklar ve özgürlükler*, kişiliğe bağlı, dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez hak ve özgürlükler. (Temel hak ve özgürlükler, Anayasa'da öngörülen nedenlerle ve Anayasa'ya uygun olarak yasayla sınırlanabilir. Ancak bu sınırlamalar demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olamaz.) [→ ÖZGÜRLÜK.]
—Arkeol. ve Mim. *Temel adağı*, tanrıların yapıları kötülüklerden korumalarını sağlamak amacıyla, temellere ya da duvarların içine yerleştirilen armağan. (Çeşitli seramiklerin yanı sıra gümüş, altın, değerli taşlar, tohumlar, meyve, zeytinyağı, yağ, bal da temel adağı olarak değerlendirilmiştir. Boğazköy kazılarında bu geleneği anlatan bir metin ele geçmiştir.)
—Bilş. Bir programlama dilinde kullanılan ana komut ya da taban fonksiyonu.
—Fels. Bir sistemdeki postulatların tümü. ‖ Hegel'e göre, insanın, varlığın, şeylerin en son gerçeğinin kurucu belirlenimi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Heidegger'e göre, insan özgürlüğünün en son ve belirleyici koşulu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İstat. Özel bir zaman serisi düzenlenirken gelecek gözlemlerdeki değişimi belirlemek üzere kullanılan gönderme (referans) öğesi. (Oran ya da yüzde hesaplarında temeli payda oluşturur.) ‖ *Bir indeksin temeli*, indeksin 100 olarak alındığı yıl (ya da aylık, haftalık indekslerin ortalaması). ‖ *Örneklem temeli*, kura yoluyla bir örneklemi oluşturmak için kullanılan liste ya da belgelerin tümü.
—Mak. san. *Tezgâh temeli*, bir takım tezgâhı ile zemin arasına yerleştirilen genellikle beton ya da betonarme kütle; bu kütlenin işlevi çevredeki makinelerden gelen titreşimleri ya da çevredeki makinelere gidebilecek titreşimleri engellemektir. (Demircilikte, özellikle, şahmerdan ve düşme çekici sözkonusu olduğunda, tezgâh temelleri çok önemlidir. Bunlar her bir tezgâh için üzerine yerleştirilecekleri zeminin yapısı göz önünde tutularak hesaplanır. Hacimleri 100 ila 1 000 m^3 arasında değişir. Bunlar kimi zaman yaylardan oluşan bir yatak üzerine de yerleştirilir; bu durumda esnek askı donanımlı tezgâh temeli adını alır.)
—Mant. ve Mat. *Metematiklerin temelleri*, metamatik kuramların mantıksal, matematiksel ve felsefi çözümlemesini konu alan bilim dalı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Psik. *Zihinsel temel*, düşüncenin işlemesi için gerekli düşünsel işlemlerin tümü. (Zihinsel temelin bozulması, bunamalardaki temel rahatsızlık olarak kabul edilir.)
—Yerbil. Yeraltının genellikle tortul arazilerle kaplı kristalli kesimine karşılığı olan derin bölümü. ‖ Çoğunlukla başkalaşım ve granitleşme sonucu sertleşmiş, peneplenleştikten sonra üzerinde tortul bir örtünün uygunsuz olarak yerleştiği, yapı bakımından eski, büyük boyutlu jeolojik bütün. (Yerkabuğunun sertleşmiş bölümü olan temelin en belirgin özelliği, engebenin yalnızca faylarla, akarsu şebekesinin gömülmesiyle, daha ender ve daha yerel olarak farklı aşınmayla pürüzlenmiş düzlüklerin egemenliği şeklinde ortaya çıkan genel tekdüzeliğidir.)

◆ sıf. **1.** En önemli, belirleyici olan şey için kullanılır; esas, ana, asıl: *Cümlenin temel öğesi yüklemdir. Anayasa'nın temel ilkesi. Şimdi temel sorun bu değil.* **—2.** Başlangıçta, kaynakta yer alan şey için kullanılır; esas, asıl: *Bir düzeneğin temel işlevi. Bu sözcüğün temel anlamını biliyor musun?* **—3.** Daha karmaşığa, daha özele yönlendiren, öze ilişkin, kökle ilgili olan şey için kullanılır: *Temel kitap. Temel tıp.*
—Akust. ve Müz. *Temel ses*, bir cismin çınlamasıyla yayımlanan armonikler dizisinde algılanan birinci müzikal ses.
—Dilbil. *Temel anlam*, geleneksel sözlükbilimde, önce ortaya çıkan, kökenin anlamına en yakın olan ve sözcüğün belli başlı anlamsal özelliklerini içeren anlam. ‖ *Temel sözlük*, bir doğal dilin, yazılı ya da sözlü bir bütünceden en çok kullanılma özelliği göz önünde tutularak, eğitsel amaçlarla seçilen sözcük dağarcığı altbütünü. ‖ *Temel zaman*, öteki zamanların oluşmasına yarayan fiil zamanı. ‖ *Temel tümce*, kendine bağımlı bir ya da iki tümce bulunan tümce.
—Eğit. *Temel dersler*, öğrencilerin yazılı ve sözlü anlatım becerisini geliştirmeyi amaç edinen okuma, yazma, sözlü yazılı anlatım (komposizyon), dilbilgisi ile aritmetik dersine verilen ad. — Öğrencilere yaşamlarında başarılı olmaları için gerekli olan bilgi, beceri ya da değer biçme ve beğenme duygularını elde etme olanağını sağlayan dersler. ‖ *Temel eğitim* → İLKÖĞRETİM.
—Fiz. Her maddesel cismin bileşimine girdiği düşünülen fiziksel nesneler için kullanılır. (Nitekim atom, yüzyılın başında temel olarak kabul ediliyordu. Günümüzde *temel parçacık**'lar çekirdekaltı düzeyde incelenmektedir.) [Bk. *ansikl.* böl.] (Eşanl. ELEMANTER.) ‖ *Temel düzey*, temel durumun enerji değeri. ‖ *Bir kuvantum sisteminin temel durumu*, sistemin en düşük enerji durumu. (Klasik kurama göre, Coulomb etkileşimi altındaki bir parçacık sisteminin enerji alt sınırı yoktur ve dolayısıyla enerjisi kararsızdır. Atomlar için bir temel düzeyin varlığını kanıtlamak ve böylece kararlılıklarını açıklamak kuvantum kuramının başarılarından biri olmuştur.) [Buna karşıt olarak, üst enerji durumlarına *uya-*

nılmış durumlar adı verilir.]

—Fotogram. *Temel uzaklık,* bir klişenin fotoğraf perspektifinin tepesini, bu klişenin temel noktasından ayıran uzaklık. || *Bir klişenin temel noktası,* fotoğraf perspektifinin tepesinden (ya da bakış noktası) klişe düzlemine indirilen dikeyin ayağı.

—İkt. *Temel etkinlikler kuramı,* kentin temel etkinliklerinin, kentsel büyümenin motor gücünü oluşturduğunu ileri süren kuram. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Temel mallar,* başka malların üretiminde kullanılan işlenmemiş ya da yarı işlenmiş besin maddeleri, tarımsal hammaddeler, madenler gibi ana mallara verilen ad.

—Kim. *Temel madde,* bitkisel ya da hayvansal bir maddeden özütlenen karışım ya da bileşik. (Buna ana madde de denir.)

—Mat. çözlm. *Temel tekil nokta,* holomorf bir fonksiyonun, kutup olmayan yalıtık tekil noktası.

—Opt. *Temel noktalar,* merkezlenmiş bir diyoptri sisteminin iki asal noktası ile iki odak noktasının oluşturduğu bütün. (Bu noktaların bilinmesi sistemin geometrik özelliklerini tam olarak tanımlar; öte yandan gelen bir ışına denk düşen çıkan ışını ve bir cismin görüntüsünü çizmeyi sağlar.) || *Temel renkler,* ANA* RENKLER'in eşanlamlısı.

—Psikan. *Temel çığlık,* ABD'de Arthur Janov tarafından geliştirilen ve nevrozların psikoterapisinde kullanılan ve psikobiyolojik düzeyde büyük bir dramatik şiddetin, fizik ve / ya da ruhsal bir travmanın yeniden yaşanmasına dayanan bir tekniğe (1967) verilen ad. (TEMEL TEDAVİ adı da verilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Sesbil. Hiçbir dilde bulunmayan ve işlevi, çeşitli dillerde gerçekleştirilen sesçil parçaların belirlenmesi, betimlenmesi ve yazımı için gönderge rolü üstlenmek olan söyleyiş (ya da akustik) özellikleriyle donatılan sesçil bir birim için kullanılır.

—Spor. *Temel duruş* → BAŞLAMA DURUŞ*U.

—Topol. *Temel yüzey parçası,* A, $\mathbb{R}^2$ nin yalın bir tıkızı olmak üzere, parametrelenmiş gösterimi (A, *g*) olan Σ yüzeyinin parçası. (Eşanl. ELEMANTER.) || $\mathbb{R}^2$ *nin temel tıkızı,* ayrım gözetmeden, φ_1 ve φ_2, C^1 sınıfından, [*a*, *b*] üzerinde parça parça sürekli fonksiyonlar olmak üzere $a \leq x \leq b$ ve $\varphi_1(x) \leq y \leq \varphi_2(x)$ biçiminde tanımlanan ya da ψ_1 ve ψ_2, C^1 sınıfından, [*c*, *d*] üzerinde parça parça sürekli fonksiyonlar olmak üzere $c \leq y \leq d$ ve $\psi_1(y) \leq x \leq \psi_2(y)$ biçiminde tanımlanan tıkız. (Kapalı çembersel ya da eliptik bir halka, bir tuğla, $\mathbb{R}^2$ nin temel tıkızlarıdır.) || $\mathbb{R}^3$ *ün temel tıkızı,* $\mathbb{R}^3$ ün aşağıdaki biçimde tanımlanan (*x, y, z*) üçlülerinin kümesi:

$$(x,y) \in A_1 \text{ ve } \varphi_1(x,y) \leq z \leq \psi_1(x,y)$$
$$\text{ya da } (y,z) \in A_2 \text{ ve } \varphi_2(y,z) \leq x \leq \psi_2(y,z)$$
$$\text{ya da } (z,x) \in A_3 \text{ ve } \varphi_3(z,x) \leq y \leq \psi_3(z,x),$$

burada A_i ler $\mathbb{R}^2$ nin yalın tıkızıları, φ_i ve ψ_i ler A_i den $\mathbb{R}$ içine, $\varphi_i \leq \psi_i$ $(1 \leq i \leq 3)$ eşitsizliklerini gerçekleyen C^1 sınıfından uygulamaları göstermektedir.

—Uluslarar. ikt. *Temel kur,* Avrupa para sisteminde, bu sistem içindeki ülkelerden her birinin parasının Avrupa hesap birimi'yle (ecu) eşdeğerlilik oranı. || *Temel oran,* Avrupa para sistemine üye ülkeler paralarının temel kurları bakımından birbirlerine oranı. (Temel kurlar birbirleriyle karşılaştırıldığında bir dizi ikiyanlı temel oran ortaya çıkar, çünkü sözkonusu ülkelerin paraları, temel oranın % 2,25 altında ya da üstünde olabilir [İtalya için bir istisna yapılarak bu sapma % 6 olarak kabul edilmiştir].)

—Zool. *Temel kabartı,* ikiçenetli yumuşakçaların kavkılarında menteşenin üzerindeki bazı dişler ve bölümler.

—ANSİKL. Fels. Hegel'de temel *(Grund),* "bütünsellik olarak konmuş *öz'*ü" belirtir (*Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften* [Felsefi bilimler ansiklopedisi], 121). Demek ki düşünce belirlenimlerinin -özdeşlik, ayrım, çelişme- sonunda, temel, varlığı, varoluş olarak belirleyerek ortaya koyması bakımından, özün kendi dinamizmi içindeki gerçeğini ifade eder.

Heidegger'e göre temel insanın tasarısına, yani özgürlüğüne gönderme yapar. "Bu anlamda temellendirmek, tasarıdan, bir niyetin şekillenmesinden başka bir şey değildir" (*Vom Wesen des Grundes* [Temelin özü üzerine]).

—Fiz. Maddenin temel bileşenleri düşüncesi, maddesel cisimlerin daha basit birimlerin bir araya gelmeleriyle oluştuğunu savunan, maddenin kesikli ve süreksiz bir yapısı olduğu görüşü ile uyuşmaktadır. Ayrıca, bu çözümlemenin, ardışık düzeylerde tekrar edilebilse bile son bulacağı, yani, kendilerine "temel" nitelemesi verilen en son bileşenlerin var olduğu varsayılmaktadır. Temel olma kavramının varlıkbilimsel bir değeri olmadığı ve belirli bir anda mümkün bir çözümlemenin son uç düzeyini belirleyen elverişli tekniklerin ve kuramların yalnızca sınırlarını yansıtacağı düşünülmektedir. Nitekim, bir yüzyıl içinde maddenin temel bileşenlerinin araştırılmasında beş ardışık düzey aşılmıştır:

1. XIX. yy.'ın sonunda her cisim, Mendeleyev'in tablosunda sınıflandırılmış yüz kadar temel "element"ten oluşmuş olarak kabul ediliyordu ve bunların her biri de ayrı atom türüne denk düşüyordu. Dolayısıyla, o dönemde, *atom* temel olarak kabul ediliyordu.

2. 1913 yılına doğru Rutherford atomun, elektronlarla çevrili merkezi bir çekirdekten oluşmuş bir iç yapısı olduğunu ortaya koydu. O zamanlarda elektromanyetik alanın kuvantonları olan fotonlara, elektronlara ve çekirdeklere "temel" parçacıklar gözüyle bakılıyordu.

3. Bundan kısa süre sonra, çekirdeğin de bir iç yapısı olduğu düşüncesi ortaya çıktı ve 1933'e doğru çekirdeğin nötronlar ve protonlardan (nükleonlar) oluştuğu anlaşıldı. Aynı dönemde, "temel parçacıklar" listesine bir de nötrino eklendi.

4. 1948'den başlayarak çekirdekaltı dünyası kuvvetli etkileşim altındaki parçacıklarını ya da hadronları (mezonlar ve baryonlar) son derece büyük bir çeşitlilik ve karmaşıklıkla gözler önüne serdi. Müon ve nötrino, daha yeni olarak "tau" da leptonların en yalın ailesini oluşturan elektron ile elektronun nötrinosu ailesine katıldılar.

5. Son yıllar boyunca hadronlar daha basit ve -daha önemlisi- daha az sayıda cisimden oluşmuş gibi gözüktüler; bunlar, aralarında glüon alışverişiyle bağlanmış kuarklardı; bununla birlikte zayıf etkileşimlerde aracılığı sağlayan ara bozonların varlığı da deneysel olarak ortaya konmuş ve dahası, bu etkileşimlerin elektromanyetik etkileşimlerle aynı kökene sahip oldukları da gösterilmiştir.

Şu halde günümüzde şunlar "temel" olarak sayılabilir:

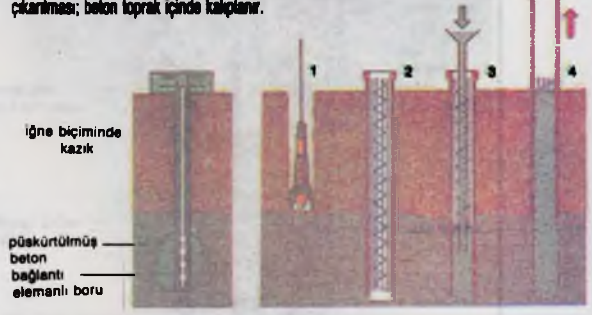
—iki fermion ailesi: kuarklar ve leptonlar;

—temel etkileşimlerde aracılık yapan bozon ailesi: kuvvetli etkileşimler için glüonlar, elektromanyetik etkileşimler için fotonlar ve zayıf etkileşimler için de weakon'lar.

Son olarak, kuram çekimsel etkileşimlerin temel aracısı bir gravitonun varlığını da öngörmektedir, ama çekimin mikroskobik düzeyde son derece zayıf olması nedeniyle bunun varlığı henüz kesinliğe kavuşturulamamıştır.

—İkt. Temel etkinlikler kuramı, özellikle kentsel büyümeyle ilgili bir öngörü aracı olarak kotarılmıştır. Bir kentin iktisadi etkinlikleri, yalnızca o kentte oturanların gereksinimlerini karşılamakla kalmaz, çevre halkının gereksinimlerini de karşılamaya başlarsa, o kentin iktisadi etkinlikleri temel etkinlik niteliği kazanır. Bu etkinlikler, kent dışında oturan halka da mal ve hizmetler götürdüğü, yani açıkça mal ve hizmet satıcısı görünümü aldığı zaman, çarpan etkisi yapmaya başlayarak kentsel büyümede motor rolü oynarlar. Bu bakımdan, kentsel etkinlikler, kente giren ve çıkan mal, hizmet ve sermaye akımlarının önemine ve böylece yaratılan istihdama göre belirlenir. Temel etkinlikler, daha çok kentin iç piyasına dayanan *yardımcı* ya da *tamamlayıcı etkinlikler*'in karşıtıdır.

borulu, delme bir kazığın gerçekleştirilmesi:
1. Delme; 2. Casing ve donatının yerleştirilmesi;
3. Daldırma boruyla beton dökme; 4. Casing borusunun çıkarılması; beton toprak içinde kalıplanır.

Solétanche belgesine göre

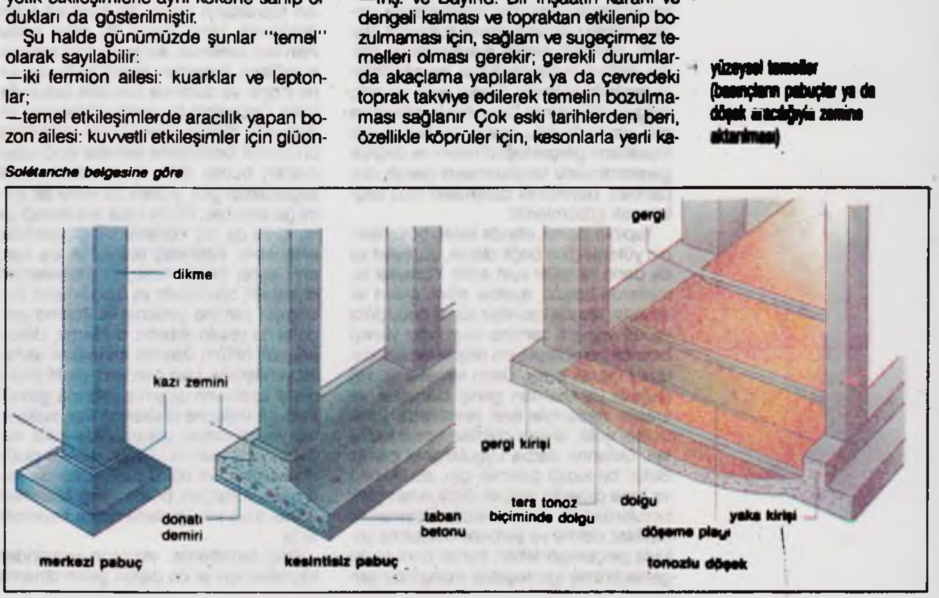
Gerek ABD'de, gerek Fransa'da bu kuram birçok uygulama alanı bulmuş ve özellikle kentsel büyümenin önemini ve yönünü tahmin etmekte kullanılmıştır (ABD'de Tiebout, Hoyt, Alexander, Pfouts'un; Fransa'da Carrère, Cahen ve Ponsard'ın çalışmaları). Ancak, temel etkinlikler kuramı, birçok kusurlarından ötürü eleştirilere uğradı: temel etkinliklerin keyfi bir biçimde tanımlanması; motor etkinliklerin şu ya da bu kentte yerleşmiş bulunmasının nedenlerini bilmekte karşılaşılan güçlükler vb.

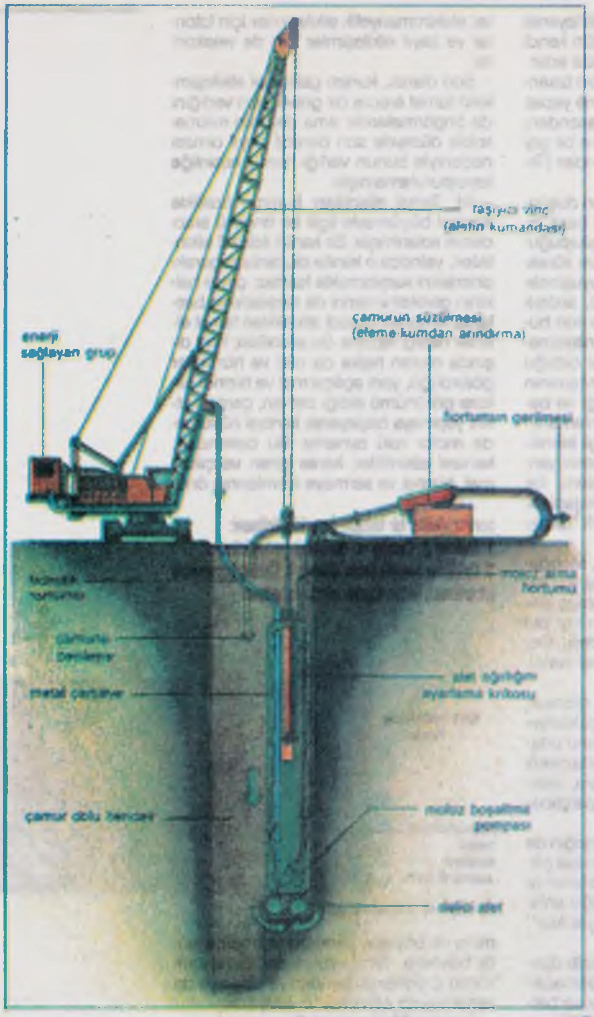
—İnş. ve Bayınd. Bir inşaatın kararlı ve dengeli kalması ve topraktan etkilenip bozulmaması için, sağlam ve sugeçirmez temelleri olması gerekir; gerekli durumlarda akaçlama yapılarak ya da çevredeki toprak takviye edilerek temelin bozulmaması sağlanır. Çok eski tarihlerden beri, özellikle köprüler için, kesonlarla yerli ka-

TEMELLER

yüzeysel temeller (basınçların pabuçlar ya da döşek aracılığıyla zemine aktarılması)

Solétanche belgesine göre

yerinde dökme perdeyle kaplanacak bir kuyunun hidrolik frezeyle açılması

yaca ulaşılamaması durumunda, tokmak yardımıyla gömülen ve başları eşdüzeye getirilen kazıklara başvurulmuştur. Tonozlu yapılar taşıyıcı duvarlara (roma hamamları), sütunlu yapılar ızgaralı altyapılara (gotik katedraller) dayandırılmıştır. Daha sonraları, gevşek ve nemli zeminlerde, kuyular içinde inşa edilen ve ters kemerlerle birleştirilen ayaklar bile yapılmıştır. Geçen yüzyıldan beri, hidrolik bağlayıcıların incelenmesi ve yerbilimcilerce zemin etütleri yapılması yeni çözümlere olanak vermiş, betonu donatılı olarak kullanma olanağı, mekanik delme araçlarının ve arama aletlerinin geliştirilmesi, bu çözümlere yenilerini katmıştır. Bunlar, sulu, gevşek, dolgulu bölgelerde, önceden kurulmuş ve eski ocaklarla dolu kent topraklarında zor inşaatların gerçekleştirilmesini ve değişik gereksinimlerin karşılanmasını (yeraltı otoparkları, bayındırlık çalışmaları vb.) sağlayacak çözümlerdir.

Yapının toprak altında kalan bölümlerinin yüksekliğine bağlı olarak, yüzeysel ya da derin temeller ayırt edilir. Yüzeysel temellerde basınç, ayaklar altına gelen ve duvarlar altında kesintisiz süren pabuçlara ya da yapının zemine oturduğu yüzeyi boydan boya kaplayan döşek temele dolaysız olarak iletilir. Derin temellerse, hiç değilse yararlanılan geniş olanaklar ve araçlar nedeniyle özel temellerdir. Fretli beton, çelik, ahşap olabilen temel kazıkları, üstlerine darbe uygulanarak çakılır. Beton bir kazığı çakmak için, altı tıkanan ve içine çimento şerbeti doldurulan çelik borulardan da yararlanılabilir. Betonarme kazıklar, delme ve şerbetle doldurma yoluyla gerçekleştirilebilir; bunlar basit ya da genleştirilmiş (genleşebilir manşonlar yardımıyla), kesik koni ya da iğne biçiminde öğelerdir. İğne biçiminde olan temeller, çapları küçük olduğu için (0,20 m'den az) eski yapılarda bile her yönde kullanılabilir. Kent alanında gerçekleştirilen temellerde, komşu yapıların duvarlarına bağın vurmak ya da bu duvarları askıya almak; sızdırmazlık sağlamak için perde duvarları yapmak, ayrıca çevreleyen toprağı istinat duvarlarıyla tutmak gerekir. Klasik bir perde, temel çukuru içinde yapılır. Çıkarılan toprakların yerine bir bentonit harcı dökülerek, kimi zaman 30 m'ye kadar inen kazı sırasında dengenin bozulmaması sağlanır. Ardından, iskelet bu harcın içine indirilir ve daldırma borularla beton dökülür. Önüretimli bir perde sözkonusu olduğunda, titreşim uygulanarak sıkıştırılmış önüretimli betonarme levhalar doğrudan indirilir; bunlar daha iyi bir sızdırmazlık sağladıkları gibi, yüzleri de ikinci bir işlemi gerektirmez. Perde basit olabileceği gibi, iç ya da dış bölümlerine payandalar eklenebilir. Kesintisiz olabilir ya da kuru arazilerde, bitişik olmayan dikmelerden oluşabilir; bütünüyle ya da dikmeler aracılığıyla zemine yaslanabilir. Karma perdeler de yapılmaktadır: bunlarda, dökülmüş alt bölüm üzerine önüretimli levhalar yerleştirilir; bazı perdeler de H profilli metal kazıkların uygun aralıklarla gömülmesi ve üstlerine önüretimli iksa plaklarının yerleştirilmesi yoluyla elde edilir. Kazıkların betonarme olduğu ve iksa plağının isteğe göre döküldüğü türler de vardır. Bu yollardan biriyle gerçekleştirilen çevre duvarının içi daha sonra kazılmaktadır.

Bazı temellerde, yapıların kendinden kaynaklanan ya da dıştan gelen dinamik etkiler de göz önüne alınmalıdır: örneğin çeşitli istinat duvarlarının barajların ya da darbe düzenekli makinelerin yer alacağı mekânların temelleri.

—Mant. ve Mat. *Matematiklerin temelleri.* Bu terim her şeyden önce, herhangi bir matematik kuramının geçerliliğinin, daha kesin diye kabul edilen bir kuramın geçerliliğine indirgenebileceğini gösteren bir işlemi belirtir: çözümlemenin aritmetikleştirilmesi, gerçek sayılara ilişkin her önesürmenin, doğal tamsayı kümelerine ilişkin bir önesürmeye "çevrilebileceğini" göstererek gerçek sayılar kuramına bir temel kazandırmıştır. Kronecker'in deyimiyle "Tanrı tamsayıyı, insansa geri kalan her şeyi yaratmıştır." Bunun içindir ki, temellendirici olmak iddiasındaki bir öğretinin, her şeyden önce matematiksel bilginin geçerliliğini kuşkuyla karşılayan görüşlere bir yanıt vermesi gerekir. Gerçekten de, tanımlamalarla tanıtlamaların sonsuza doğru bir geridönüşe yol açtığını vurgulayan bu görüş, birtakım sorularla karşımıza çıkmaktadır: kabul edilebilir tanımlamaların tümü de, daha önceden tanımlanmış sayılan terimlere dayanmıyor mu? Kabul edilebilir tanıtlamaların tümü de, daha önce tanıtlanmış birtakım önermeleri varsaymıyor mu? Bu sonsuza kadar uzanan geriye dönüşü durdurmanın yolu nedir? Matematiklerin temeli sorununa verilecek yanıtlar dört tipe ayrılır:

1) Geleneksel temeller sorunsalı, Eukleides açısından birtakım, nokta, doğru gibi *ilksel terimler* bulunduğunu ve bunların "aşkın bir apaçıklık" (Descartes) içinde olduklarına, yani bu ilksel terimleri her akıllı yaratığın dolaysız olarak anlayabileceğine ve bunları başka terimlerle açık-

lamaya kalkışmanın, bunların anlamını bulandırmaktan başka bir işe yaramayacağına inanır; ayrıca, matematiksel aksiyomların, belitlerin kendiliklerinden anlaşılır önermeler oldukları görüşündedir (örneğin: *bütün, bütünün parçasından daha büyüktür*).

Bu görüşler artık günümüzde terk edilmiştir, çünkü XX. yy.'ın başlarında ortaya çıkan çatışkı*lar (antinomiler) bize göstermiştir ki, en beylik saydığımız birçok kavram, eleştirel bir süzgeçten geçirilmeden kullanıldıkları zaman, bizi üstesinden gelemeyeceğimiz birtakım çelişkilere sürükler.

2) Mantıkçılık temel matematiksel kavramların, yalnızca mantıksal kavramlar terimleriyle ve bunlardan türetilen matematik kuramların da mantıksal gerçeklerle tanımlanabileceğini ve tanımlanması gerektiğini ileri sürer. Mantıkçılara göre kendi öğretileri tutarlı olmakla kalmaz, herkesin sezgilerini de gayet iyi yansıtır. Örneğin onlarca tipler kuramı "sağduyuyla tam bir uyuşum içindedir ve bu sayede de örtük olarak bir olabilirlik kazanmıştır" (Russell). Buna karşılık mantıkçılar, belitsel yöntemin, temeller sorununu gerektiği gibi ele almayı sağlayacak bir çerçeve oluşturamayacağı görüşündedirler; Russell kendi yöntemiyle bu belitsel yöntemi karşılaştırırken "belitsel yöntemi hırsızlığa, kendi yöntemini ise alınteriyle elde edilen kazanca" benzetir. Bunu bir örnekle göstermek için Peano'nun aritmetiği belitsel olarak temellendirmesini ele alalım. Bu belitsel temellendirmenin tüm modelleri eşyapılı olsalardı bile (aslında değillerdir), tamsayı kavramı ancak bir eşyapı uygulaması farkıyla ayırtedici duruma gelir (bütün nesne sistemleri birbirine benzer, yani eşyapılıdır ve Peano'nun belitlerine uygundur, ama bu belitler sistemi, bu aksiyomatik herhangi bir başka aksiyomatik gibi, bu sistemler arasında tamsayılar sisteminin hangisi olduğunu bulmamıza olanak vermez: {0, 1, 2, ...}; {I, II, III, ...}; {a, aa, aaa, ...}; ...).

3) Biçimcilik de (Hilbert okulu), kendi getirdiği kesin çözümle, matematiğin temelleri sorununu "haritadan silmek" (Hilbert) iddiasındadır. Bu çözüm şu şekilde biçimselleştirilmiş bir K kuramını kurmaya dayanır:

a) bir A formülü K'da tanıtlanabiliyorsa, bu, sözkonusu formülün aritmetikte doğru olduğunu gösterir;

b) bir formül aritmetikte doğruysa, K'da tanıtlanabilir demektir. Biçimcilik bu amaçla yeni bir bilim dalı olan üstmatematiği kurmuştur; bu üstmatematiğin konusu, böyle bir K kuramının eksiksizliğini ve özyeterliliğini kurmaktır. Bunu kurmak için de üstmatematik Hilbert'in *sonlayıcı* adını verdiği, devşirimsel türden, mutlak olarak kesin ve apaçık temel akılyürütmelerinden yararlanır. Biçimcilere göre bu program bir kere amacına ulaşınca, kuşkucu eleştirmenler savunmasız kalacaklar ve klasik matematiğin geçerliliği kesinlikle onaylanmış olacaktır. Gödel'in vardığı sonuçlar bu temellendirici öğretinin güçlüklerini ortaya koymuştur: aritmetiği biçimselleştirmek için kullanılan K kuramı ne olursa olsun, K içinde tanıtlanamayacak, doğru aritmetik önermeler kalacaktır, dolayısıyla (b) koşulu gerçekleşemeyecektir *(birinci Gödel kuramı)*; ayrıca, K'nın özyeterliliğini tanıtlamak için, K'nın içinde biçimselleştirilemeyecek akılyürütmelere başvurmak gerekeceğinden, Hilbert'in öngördüğü temel akılyürütmelerle yetinmek olanaksızdır *(ikinci Gödel kuramı)*. Bu yüzden Hilbert'in programı üstmatematik ile, matematiğin temelleri sorununa yanıt arayan dördüncü bir okulun kabul ettiği kimi yöntemleri katarak gelişmek zorunda kalmıştır.

4) Sezgicilik, klasik matematiğe bir temel bulmaya çalışan bir öğreti olmaktan çok, klasik matematiğe yönelik *eleştirel* bir öğretidir; bu durumda sözkonusu olan, matematikte ancak temellendirilebilecek olanı temellendirmekle yetinmek, yani ancak geçerli sayılan kimi zihinsel kurgulara dayanan akılyürütmelerle beslenen öğretilerle yetinmektir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, temellendirme sorunları Hilbert'in istediği gibi haritadan silinmek şöyle dursun, yeni bir özerk araştırma dalına konu olmuş ve giderek teknik bir nitelik kazanan, Kreisel' in de belirttiği gibi, ayrı ama birbirini tamamlayıcı dört yönde gelişmiştir: 1) kurucu matematiklerin kurucu temelleri (örneğin sezgici mantığın, eksiksizliğin ve özyeterliliğin istenen kimi özelliklerine pekâlâ sahip olduğunu doğrulamaya yönelik sezgici tanıtlamalar); 2) bütüncü matematiklerin kurucu temelleri: burada Hilbert'in programına bütünüyle uygun bir biçimde, olabildiğince az gereç kullanarak (yöntemlerin gücünde böyle bir sınırlamaya başvurmak, daha "kaba" yöntemlerle ulaşılandan çok daha ayrıntılı sonuçlar vermektedir); 3) kurucu matematiklerin bütüncü temelleri (örneğin sezgici mantık üzerine anlambilimsel araştırmalar); 4) bütüncü matematiklerin bütüncü temelleri: öncelikle, Tarski'nin yapıtlarından doğmuş ve doğruluk, geçerlilik, uygunluk gibi temel olmayan, yani modeller kuramıyla ilgili kavramlar kullanan anlambilimsel araştırmalar.

—Psikan. Janov'un görüşleri "Humanistic psychology" (insan potansiyeli) denilen amerikan akımı içinde yer alır. Janov'a göre ben, organizmanın gerçek ve temel duygularını ve gereksinimlerini (temel gereksinim) temsil eden *gerçek ben*'le *gerçekdışı ben*'den oluşur. Gerçekdışı ben, bu duyguların örtüsüdür ve gerçek gereksinimleri, nevrotik ya da simgesel denen gereksinimlere, dolayısıyla da gerçek doyumları simgesel doyumlara dönüştürür. Gerçekdışı ben çocuğun gerçek gereksinimlerinin ve duygularının doyurulmadığı *temel* adı verilen sahnelere dayanır. Gereksinim ve duyguların doyurulmaması çocukta dayanılmaz bir acıya yol açar. Bu da, olanları yadsıyan ve bastıran bir benlik savunması sisteminin kurulması sonucunu doğurur. Nevroz, sürekli çatışma durumunda olan ve bireyde sürekli bir gerginlik doğuran bu iki benin bileşimi olarak tanımlanır. "Temel tedavi"nin amacı, hastayı gerçek bir insan yapmak, ona kendi gerçek kişiliğini buldurmak, yani onu her türlü gerilim ve savunmadan uzaklaştırmaktır. Janov'a göre, bunu gerçekleştirmek için sözü geçen travma durumlarının temelinde yer alan genel duyguyu yeniden yaşamak zorunludur. Gerçek gereksinimlerden yoksun bırakılmak acıyı doğurmakta, bu da çığlıkla (temel çığlık) dile gelmektedir. Çığlık, savunma sisteminin yıkılmasının hem nedeni, hem sonucudur, böylece gerçekdışı benin yıkılmasını da sağlar. Janov'a göre, bir nevrozun ortadan kaldırılması güçlü ve şiddetli bir tedaviyi gerektirir. Temel çığlık kürleri, bireysel tedavi ve grup tedavisi seanslarından oluşur.

■ **Temel Reis** *(Popeye)*, ilk kez, 1929'da E. C. Segar'ın (1894-1938) *Thimble Theater* adlı dizisinin kahramanları arasında görünen çizgiroman kahramanı. E. C. Segar, kendisini Herkül gibi kuvvetli yapan ıspanağa, tütüne ve kavgaya meraklı bu denizci aracılığıyla bütün mizah gücünü ortaya koyma olanağını buldu.

TEMELANLAM a. Dilbil. ÖZANLAM'ın eşanlamlısı.

■ **TEMELKEMİĞİ** a. **1.** Memelilerde kafatasının altında bulunan kemik. (Embriyon döneminde sinirsel kafatasındaki kıkırdaksı iki kemikle [temelkalbur ve bazosfenoit], kıkırdaksı iki üstçene kemiğinin [epipterigoitler] ve ilkel damaktaki zarsı iki kemiğin [pterigoitler] birleşip kaynaşmasıyla oluşur.) [Eşanl. SFENOİT.] (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Temelkemiği damak gangliyonu*, kafa sempatiklerine ait Vidius sinirinin alt ucundaki şişkin bölüm. ‖ *Temelkemiği-damak siniri*, üstçene sinirinin gözçukuru, burun boşluklarına, yumuşak damak ve burun-yutağa birçok duysal lif veren dalı. ‖ *Temelkemiği sinüsü*, temelkemiğinin içinde bulunan burun boşluklarına açılan iki boşluğun her biri. ‖ *Temelkemiği-üstçene yarığı*, üstte temelkemiğinin büyük kanadı ve altta üstçene kemiği ile sınırlı yarık. (Gözçukurunun alt-dış açısında bulunur.) ‖ *Temelkemiği yarığı*, temelkemiğinin büyük ve küçük kanatları arasındaki yarık. Gözçukurunun üst-dış açısında bulunur. (İçinden göz oynatıcı siniri, gözyaşı, alın, burun sinirleri [bu son üçü Willis göz sinirinin dallarıdır] ve göz toplardamarı geçer.)

—ANSİKL. Anat. İnsanda temelkemiği, öndeki kalburkemiği ile arkadaki artkafa kemiği arasında bulunur. Bir orta bölüm (gövde) ile büyük ve küçük kanat denen iki yan parçadan oluşur. Üst yüzünde görme sinirleri çaprazının bulunduğu görsel oluk ve hipofizin oturduğu türk eyeri bulunur. Alt yüzü burun çukurları kubbesinin en arka bölgesidir. Temelkemiği gövdesinin ve büyük kanadının altında her iki tarafta pterigoit çıkıntılar bulunur. Temelkemiği kafatası tabanının orta kısmını oluşturur ve burun boşlukları, gözçukuru ve üstçene kemiklerinin pterigoit boşlukları arasında yer alır.

TEMELLENDİRİM a. Fels. Husserl'e göre bir özlüğün bir başka özlüğe varolma olanağı tanımasını sağlayan işlem.

—ANSİKL. Fels. Temellendirim Husserl'in bütün ve parçalar kuramında yer verdiği bir kavramdır; buna göre "bir α özlüğü ancak bir μ özlüğü ile birlikte varolabiliyorsa, böyle bir α özlüğünün bir μx tarafından temellendirilmesi gerektiğini söyleriz" (*Logische Untersuchungen* [Mantık araştırmaları], 3, 14). Örneğin renk ve uzam birbirlerine göre temellendirilir, çünkü biri öbürü olmadan var olamaz.

TEMELLENDİRME a. Bir şeyi (soyut) sağlam bir şey üzerine kurmak eylemi.

—Mant. ve Mat. *Temellendirme beliti*, kümeler kuramının, boş olmayan her M kümesinin bu kümeyle ortak olmayan bir elemanı olacağını ifade eden beliti (simgelerle: $\forall M[M \neq \emptyset \rightarrow \exists x(x \in M \text{ ve } x \cap M = \emptyset)]$).

TEMELLENDİRMEK → TEMELLENMEK.

TEMELLENMEK gçz. f. Bir şeyden (soyut) söz ederken, bir başka şey üzerine kurulmuş olmak, onu temel almak.

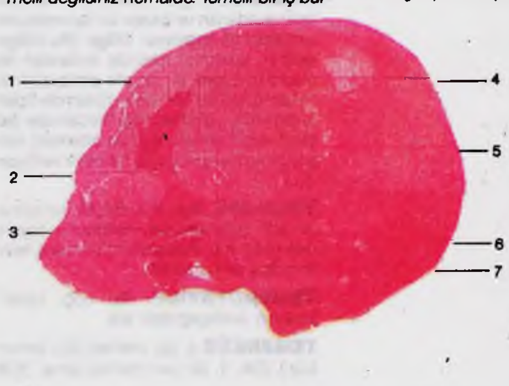
◆ **temellendirmek** ettirg. f. *Bir şeyi (bir şeyle) temellendirmek;* onu sağlam bir şey üzerine kurmak, bir şeye dayandırmak: *İddialarınızı hangi kanıtlarla temellendiriyorsunuz?*

TEMELLEŞMEK gçz. f. Süreklilik, kalıcılık kazanmak.

◆ **temelleştirmek** ettirg. f. *Bir şeyi temelleştirmek*, onun süreklilik, kalıcılık kazanmasını, temelli olmasını sağlamak.

TEMELLEŞTİRMEK → TEMELLEŞMEK.

TEMELLİ sıf. **1.** Temeli, belirtilen bir nitelikte olan şey için kullanılır: *Çürük temelli bir ev. Zayıf temelli bir kuram.* **—2.** Sürekli, kalıcı olan, geçici olmayan: *Siz burada temelli değilsiniz herhalde. Temelli bir iş bul-*

temelkemiği
1. Şakak-elmacık yüzü;
2. Temelkemiği şakak ibiği;
3. Pterigoit çıkıntıların dış kanatları;
4. Oval delik;
5. Küçük yuvarlak delik;
6. Temelkemiği alt ibiği;
7. Pterigoit çıkıntının iç kanadı.

mak. *O buranın temelli elemanlarından biridir.*
—Siyas. *Temelli senatör,* tabii* senatörlere bir kısım basının yakıştırdığı ad.
◆ be. **1.** Sürekli olmak üzere: *Buradan temelli gidecek.* **—2.** Bütünüyle, büsbütün, tamamen: *Bu yeni yapılar, evin manzarasını temelli kapatacak.*

TEMELLİ, Ankara'nın Polatlı ilçesine bağlı bucak; 11 281 nüf. (1990); 19 köy. Merkezi *Temelli,* 2 546 nüf. (1990).

TEMELLUK, -ku a. (ar. *malk*'tan *temelluk*). *Esk.* **1.** Yaltaklanma, yağcılık. **—2.** *Temelluk etmek,* yaltaklanmak.

TEMELLUKAT, -tı çoğl. a. (ar. *temelluk*'un çoğl. *temellukât*). *Esk.* Dalkavukluklar, yaltaklanmalar.

TEMELLÜK, -kü a. (ar. *mülk*'ten *temellük*). *Esk.* **1.** Kendine mal etme; sahip olma, sahiplenme: *"Hele senin vaziyetinde olanlar para ile alınmışlardan daha sağlam surette temellüke mahkûmdurlar"* (R. C. Ulunay). **—2.** *Temellük etmek,* sahiplenmek, ele geçirmek: *İstihsal vasıtalarına camia temellük etmekle işsiz kazanılan gelir ortadan kalkar"* (Şükrü Kaya).

TEMELLÜKÂT, -tı çoğl. a. (ar. *temellük*'ün çoğl. *temellükât*). *Esk.* Sahiplenmeler, mal edinmeler.

TEMELLÜL a. (ar. *melel* ve *millet*'ten *temellül*). *Esk.* Uluslaşma, ulus olma.
—Esk. tıp. Çırpınma.

TEMELSİZ sıf. **1.** Temeli olmayan. **—2.** Gerçekliğini gösteren, doğruluğunu kanıtlayan bir dayanaktan yoksun olan bir şey için kullanılır; dayanaksız, asılsız: *Temelsiz bir iddia. Temelsiz bir haber.*
—İnş. *Temelsiz yapı,* bir temel üzerinde değil de doğrudan doğruya toprak üzerinde yükselen yapı.

TEMELYAPI a. Zool. STOLON'un eşanlamlısı.

TEMENNA a. (ar. *temenna*). *Esk.* **1.** Sağ elin önce dudaklara, sonra alna dokundurulmasıyla verilen selam: *"Kahve ve çubuk temennâsı yasak edilerek âdâb-ı mecâlis hakkında tabı ve neşr olunan nizâmnâmeye selâm bedeli temennâ ile iktifâ olunması tabiri derc edilmiş idi"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** Dilek, istek: *"Zayi olmaz gül temennasile vermek hâre su"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—3.** *Temenna etmek,* selamlamak: *"... o da temenna ederek askeri selâmetlemeğe başlamış"* (Neyzen Tevfik).

TEMENNİ a. (ar. *münye*'den *temenni*). **1.** Bir şeyin gerçekleşmesini gönülden isteme, dileme; dilenen şey; istek, dilek: *Temennimiz odur ki, kısa sürede durumunu düzeltsin. Bu temenninin gerçekleşmesini dilerim.* **—2.** *(Bir şeyi) temenni etmek,* dilemek: *Başarılı olmanızı temenni ederim.*
—Esk. dilbilg. *Temenni sıygası,* dilek kipi.

TEMENNİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *temenni*'nin çoğl. *temenniyyât*). *Esk.* İyi dilekler, istekler.

TEMENOS a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Bir tanrıya adanan ve bazen bir tapınakla eklentilerini de kapsayan bölge. (Bu bölge, gelirleri tapınma ayininde kullanılan bir araziden başka bir şey de olmayabilirdi. Arkaik sitelerde [ve klasik dönemde Sparta'da] krala, yükümlendiği harcamaları [elçileri kabul etmek, kurban adamak] karşılayabilmesi için böyle bir mülk veriliyordu.)

TEMENOS. Yun. mit. Birçok kahramanın adı. İçlerinden biri, Herakles'in soyundan geliyordu, Peloponisos'un olaylı fetihlerinden birine katıldı.

TEMENOTHYRAİ. Tar. coğ. Uşak* kentinin Antikçağ'daki adı.

TEMERKÜZ a. (ar. *merkez*'den *temerküz*.). *Esk.* **1.** Bir yeri merkez alma: *"Kâr nazariyesi, teşebbüslerin uğradığı tahavvüllere, temerküzlerine veya dağılmalarına, ferdî veyahud cem'anî olmalarına ehemmiyet vermez"* (Şükrü Kaya). **—2.** Bir yere toplanma, birikme. **—3.** *Temerküz etmek,* bir yeri merkez almak, bir yerde toplanmak. **—4.** *Temerküz kampı,* toplama kampı.
—İşl. ikt. → MERKEZİLEŞME.

TEMERMÜR a. (ar. *mermere*'den *temermür*). Esk. tıp. Dil ve dudakların sürekli titremesine yol açan hastalık.

TEMERRÜDAT, -tı çoğl. a. (ar. *temerrüd*'ün çoğl. *temerrüdât*). *Esk.* Diklenmeler, dikbaşlılıklar.

TEMERRÜT a. (ar. *mürûd*'dan *temerrüd*). *Esk.* **1.** İnatçılık, dikbaşlılık. **—2.** *Temerrüt etmek,* inat etmek, diklenmek.
—Huk. *Alacaklının temerrüdü;* borçlunun borcunu yerine getirme girişimine karşı alacaklının bunu kabulden kaçınması. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Borçlunun temerrüdü,* borçlunun borcunu zamanında ödememesi. (→ BORÇLU.)
—ANSİKL. Huk. *Alacaklının temerrüdü.* Alacaklı, borçlunun sözleşmeye uygun olarak kendisine sunduğu edimi kabulden kaçınırsa temerrüde düşer. Alacaklının borcu kabulden kaçınması halinde borçlunun yapabileceği şeyler şunlardır: 1. borcun konusu verilecek bir şeyse, zarar ve giderleri alacaklıya ait olmak üzere, onu yatırarak borcundan kurtulabilir; 2. borcun konusu buna elverişli değilse onu satarak parasını yatırabilir; 3. borcun konusu bir işin yapılmasıysa, borçlu sözleşmeyi bozabilir (Borçlar k. md. 91, 92, 94).

TEMESHÜR a. (ar. *masḫara*'dan *temesḫür*). *Esk.* **1.** Maskaralık etme. **—2.** Alay etme, dalga geçme: *"Bütün bu istiskaller muhterem üstadın nazarında cemiyet-i muhitenin şayan-ı temeshür anâsırına karşı kazanılmış birer muzafferiyet kıymetinde idi"* (Cenap Şahabettin).

TEMESHÜRAT, -tı çoğl. a. (ar. *temesḫür*'ün çoğl. *temesḫürât*). *Esk.* Maskaralıklar, alaya almalar.

TEMESSÜK, -kü a. (ar. *mesk*'ten *temessük*). *Esk.* **1.** Tutunma, sarılma. **—2.** Temessük etmek, tutunmak, sarılmak: *"Size iki şey bıraktım ki onlara temessük ettikçe hiç bir vakit dalalette kalmazsınız"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).
—İsl. huk. Borçlu tarafından alacaklıya verilen borç senedi. — Taşınmazın sahibini gösteren kayıtlar, tapu.

TEMESSÜL a. (ar. *misl*'den *temessül*). *Esk.* **1.** Bir biçime girme, cisim halini alma. **—2.** Bir şeye ya da kimseye benzeme, ona uyma, onun biçimini alma: *Milliyetperverlikleri sâyesinde Türkler bir çok defa başkalarına temessül tehlikesinden kurtulmuşlardır"* (F. Köprülü). **—3.** *Temessül etmek,* belli bir biçim almak: *Çoktan, pek çoktan beri bu millet bir oğlunun şahsında böyle temessül etmemişti"* (Y. K. Beyatlı). *"Gûya Zeus, bir aralık koç haline temessül etmiş idi"* (Mehmet Tevfik).
—Esk. biyol. Özümleme.

TEMESSÜLAT, -tı çoğl. a. (ar. *temessül*'ün çoğl. *temessülât*). *Esk.* **1.** Cisimleşmeler, biçim kazanmalar. **—2.** Bir şeye benzemeler, uymalar.

TEMEŞŞUK, -ku a. (ar. *meşk*'ten *temeşşuk*). *Esk.* **1.** Güzel yazı yazma çalışması, meşk: *"Yunanlılar bu suretle Asya -yi garbînin talim-i hattını ahz ü temeşşuk ettilerse de..."* (Mehmet Tevfik). **—2.** Güzel yazı örneği. **—3.** Alıştırma, meşk etme.

TEMEŞVAR ya da **TEMESVÁR** → TIMIŞOARA.

TEMEŞVARLI GAZİ ÂŞIK HASAN, türk halk şairi (XVII. yy.). Orduda hizmet etti. İkinci Viyana kuşatmasından sonra elden çıkan kalelerin acısını dile getiren türküler söyledi. Bektaşi inancına bağlı nefesleri vardır. Mustafa II 1695 yılında onu dinlemiş ve bir saz armağan etmişti. Yaşamının son yıllarını bir köyde karpuz yetiştirerek geçirdi.

TEMEŞVARLI OSMAN AĞA (Temeşvar 1671 - İstanbul 1725'ten sonr.). Temeşvar kalesinde süvari üstçavuşuydu. İkinci Viyana kuşatmasının ardından Lipova'da Avusturyalılar'a esir düştü (1688). Esarette 11 yıl boyunca başından geçen olayları İstanbul'da kaleme aldığı yapıtında (*Gâvurların* esiri,* 1724) dile getirdi. Vidin'de divan çevirmenliği yapmış, Babıâli'de çevirmen olarak çalışmıştır. 1662'ye kadar gelen olayları kapsayan *Nemçe tarihi,* diplomatik yazışmaları kapsayan *Kitab-ı inşa* yapıtları vardır.

TEMETTÜ, -ü a. (ar. *meta*'dan *temettü*). *Esk.* **1.** Kazanç, kâr: *"İstikraz işlerinde bulunan bazı vükelâ ve memurîn dahi bundan temettüe meluf oldu"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** Kazanma, kazanç sağlama. **—3.** *Temettü etmek,* kazanç sağlamak, kazanmak.
—Bors. ve İşl. ikt. *Temettü dağıtmamak,* ortaklara, özellikle yeterince kâr sağlanmamış olduğu zaman, sona eren hesap yılı için kârdan pay vermemek. (Kârdan pay almak ortakların kazanılmış bir hakkı olduğuna ve böyle bir haktan ancak kendi istekleriyle vazgeçebileceklerine göre, temettü dağıtmamak kararı yalnız genel kurul'da alınabilir.) || *Birinci temettü,* anonim ortakların kâr dağıtımında, ana sözleşmeyle kurucu ortaklar ya da bazı ortaklar yararına belirli oranlarda önceden ayrılmış olan kâr payı. (Birinci temettü, öteki hak sahipleriyle paylaşılacak kârın dağıtımından önce yapılır. Öteki hak sahipleriyle birlikte alınan kâr payına ise *ikinci temettü* denir.)
—İkt. tar. *Temettü vergisi,* Osmanlılar döneminde, tüccarlarla esnafın yıllık kazançları üzerinden alınan vergi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İsl. *Hacc-ı temettü,* bir yılın hac aylarından her birinde ayrı ayrı ihrama girerek hac ile umreyi bir arada yapmak.
—Tic. huk. Bir ortaklığın belli dönemleri sonunda elde edilen kârından, her ortağa kendi payı oranında ayrılan kâr payı. (Temettü, özellikle hisse senetli ortaklıklarda kullanılır.)
—ANSİKL. İkt. tar. *Temettü vergisi,* ilk olarak 1845'te, Sultan Mahmut zamanında ihtisap resmi adıyla kondu. Bu resim *şehriyei dekâkin* ve *yevmiyei dekâkin* vergileriyle bütün yiyecek, içecek ve giyeceklerden alınan çeşitli vergileri kapsıyordu. İhtisap resmi 1839'da kaldırıldı. Yerine 1868'de Tahriri umumi nizamnamesi çıkartılarak herkesin emlak, arazi ve yıllık kazançlarına ‰ 30 oranında vergi kondu. Bu vergi 1880'de ‰ 40'a, 1885'te ‰ 50'ye çıkartıldı ve memurlardan da alınmaya başlandı. 1907'de verginin kapsamı genişletilerek vilayet, liva ve kaza merkezlerinde nüfusu 2 000'den fazla olan yerlerdeki tüccar ve esnaflar da yükümlü kılındı. Bu vergi sonradan kazanç vergisine dönüştürüldü.

TEMEVVÜCAT, -tı çoğl. a. (ar. *temevvüc*'ün çoğl. *temevvücât*). *Esk.* Dalgalanmalar.

TEMEVVÜÇ a. (ar. *mevc*'den *temevvüc*). *Esk.* **1.** Çalkalanma, dalgalanma: *"... hafif bir temevvüçle oynaşan sular..."* (H. Z. Uşaklıgil). **—2.** *Temevvüç etmek, eylemek,* dalgalanmak.

TEMEVVÜL a. (ar. *mâl*'den *temevvül*). *Esk.* Zenginleşme, mal edinme.

TEMEVVÜT, -tü a. (ar. *mevt*'ten *temevvüt*). Esk. tıp. Bir organın ya da bedenin bir bölümünün çürüyüp ölü hale gelmesi.

TEMEYYÜ, -ü a. (ar. *mey*'den *temeyyü*). *Esk.* Sulanma.

TEMEYYÜH a. (ar. *ma*'dan *temeyyüh*). Esk. tıp. **1.** Sulanma. **—2.** *Temeyyüh-i dem,* kanın sulanması.

TEMEYYÜZ a. (ar. *meyż*'den *temeyyüz*). *Esk.* **1.** Benzerleri arasından sıyrılma, kendini belli etme, sivrilme. **—2.** *Temeyyüz etmek,* sıvrilmek, belli olmak: *"Farklarını temeyyüz etmeye, ifadelerinden, güzelliklerinden zevk duymağa tedricen alışırlar"* (H. C. Yalçın).

TEMHİD a. (ar. *mehd*'den *temhīd*). *Esk.* **1.** Yayma, döşeme. **—2.** Düzeltme, ıslah etme. **—3.** *Temhid etmek,* yaymak; düzeltmek: *"Biz kitabın bu ikinci kısmında yeni ilm-i iktisadın maruz kaldığı tariz ve tenkitleri bast ve temhid edeceğiz..."* (Ahmet Muammer ve Şükrü Kaya).

TEMHİR a. (ar. *mühr*'den *temhır*). *Esk.* **1.** Mühürleme, mühür basma. **—2.** *Temhir etmek,* mühürlemek.

TEMHİS a. (ar. *maḥṣ*'tan *temḥīṣ*). *Esk.* Sınama, deneme.

Temilav → TEMİRAĞA.

TEMİM BİN MUİZ → ZİRİLER.

TEMİM ÜD-DARİ, sahabe (öl. Filistin 661). Lahm kabilesinin Benud Dâr kolundandır. Tebük seferinden (631) sonra Hz. Muhammet'e başvurarak islam dinini kabul ettiğini bildirdi ve Medine'ye yerleşti. Camilerde geceleri yağ kandillerinin kullanılmasını Hz. Peygamber'e onun önerdiği söylenir. Hz. Muhammet'ten o dönemde Bizanslılar'ın elinde bulunan Filistin'deki anayurdu Halil bölgesinin kendisine ıkta olarak verilmesini istedi ve bu isteği kabul edildi. Filistin müslümanların eline geçince Temim, elindeki belgeye dayanarak Halil bölgesinin sahibi oldu. Hz. Peygamber'in ölümünden (632) sonra köşesine çekildi. Halife Osman ölünce (656), Medine'den ayrılıp Filistin'e döndü ve orada öldü.

TEMİME a. (ar. *temime*). *Esk.* Nazarlık, nazar boncuğu.

TEMİN a. (ar. *emn*'den *te'min*). **1.** Bir kimsenin korkusunu giderme, ona güven verme. **—2.** Bir şeyi sağlama, elde etme; tedarik: *Yiyecek temini. Bir kimsenin istediklerini temine çalışmak.* **—3.** Bir şeyi gerçekleştirme, sağlama: *Huzurun temini için gösterilen çabalar.* **—4.** *Bir kimseyi temin etmek,* onun korkusunu, kaygısını gidermek için ona güvence vermek: *Sizi temin ederim ki böyle bir olay bir daha olmayacak.* **—5.** *Bir şeyi temin etmek,* onu sağlamak, bulmak, tedarik etmek; onu gerçekleştirmek: *İstenilen parayı ben temin ederim. Huzuru, asayişi temin etmek.*

TEMİN (Howard Martin), amerikalı virolog (Philadelphia 1934). Çalışmalarını özellikle Rous sarkomu virüsü üzerinde yoğunlaştırdı. 1970'te, Mizutani ve D. Baltimore'la birlikte, ters transkriptazı yani hücrelerin RAN virüsleri tarafından kanserli hale getirilmesini açıklayan enzimi keşfetti. D. Baltimore ve R. Dulbecco ile birlikte tıp ve fizyoloji dallarında 1975 Nobel ödülü'nü kazandı.

TEMİNAT, tı a. (ar. *te'min*'in çoğl. *temināt*). **1.** Bir şeyin doğru, kesin, gerçek olduğunun kanıtı olan söz ya da belge; güvence, garanti, inanca: *Gerekli teminatı gösteremezseniz satış gerçekleşmez. Sizden teminat isterim.* **—2.** *Teminat almak,* bir şeyin sağlam, güvenilir olduğu konusunda kesin söz almak. || *Teminat istemek,* bir işin sonucunu olumsuz yönde etkileyecek bir durumun ortaya çıkmaması amacıyla para, kefil ya da söz istemek. || *Teminat vermek, göstermek,* inandırıcı ya da güven verici şeyler öne sürmek.
—Bank. *Teminat karşılığı avans,* bankalardan mal, hisse senedi, tahvil, kambiyo senedi, kefalet vb. değerler karşılığında alınan kredi. || *Teminat mektubu,* bir kamu ya da özel kuruluşa ya da bir kişiye karşı bir işin yapılması, bir taahhüdün yerine getirilmesi, bir borcun ödenmesi amacıyla bir bankanın belirli bir para için müteahhit ya da borçlu yararına kefil olduğunu belirten mektup. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Teminat mektupları limiti,* bankaların resmi daire ve kuruluşlarla gerçek ve tüzel kişilere verebilecekleri teminat mektuplarının üst sınırı. (Bankaların, 2490 sayılı yasa kapsamına giren resmi daire ve kuruluşlara verebileceği teminat mektuplarının üst sınırı ödenmiş sermaye ve yedek akçelerini toplamının % 50'sinden fazla olamaz, bu miktar Bakanlar kurulu kararıyla % 75'e çıkartılabilir. Bankalar k.'na göre de bankaların gerçek ya da tüzel bir kişiye verebileceği teminat mektuplarının üst sınırı, ödenmiş ya da Türkiye'ye ayrılmış sermayesiyle yedek akçelerin toplamının % 10'unu geçemez. Bu maddenin istisnaları vardır.) || *Teminat mektupları taahhütnamesi* → KONTRGARANTİ. || *Teminat senetleri,* bankaların müşterilerine ticari senetler karşılığında açtıkları borçlu cari hesap (ya da senet avans hesabı) teminatını oluşturan senetler. (Bankaların müşterilerine açtıkları borçlu cari hesaplar için teminat olarak kabul edebilecekleri senetler emre yazılı senetlerdir [bonolar].)
—Bank. ve Muhs. *Maddi teminat karşılığı kredi hesapları,* karşılığında maddi bir teminat gösterilerek açılan kredileri izlemek üzere muhasebe kayıtlarında açılan hesaplar. Bu hesaplar, gösterilen teminatların türlerine göre adlandırılır ve her biri için ayrı hesap tutulur (altın karşılığı, hazine bonosu karşılığı, senet karşılığı, tahvil karşılığı, vesaik karşılığı, mevduat karşılığı kredi hesapları gibi).
—Huk. Bir borç için alacaklıya verilen güvence. (Bu güvence borçlu tarafından verilebileceği gibi üçüncü kişiler tarafından da verilebilir. Alacaklıya sağlanan güvence çeşitli biçimlerde olabilir: para, kefalet, rehin vb.) || *Ayni teminat,* eşya olarak verilen teminat. (→ REHİN.) || *Nakdi teminat,* para olarak verilen teminat. || *Şahsi teminat,* kişisel olarak verilen teminat. (→ KEFALET.)
—Tic. *Teminat cirosu,* ticari bir senetle doğan hak ve alacağı, bir başkası üzerine rehin etmek amacıyla yapılan ciro. (Teminat cirosunda, rehin hakkının doğabilmesi için senet üzerinde "bedeli teminattır" ya da "bedeli rehindir" sözcüklerinin ya da rehin yapıldığını belirten başka herhangi bir kaydın bulunması ve senedin rehin alana teslim edilmesi gerekir. Ancak, teslim ve ciro ile senet üzerindeki mülkiyet hakkı rehin alana geçmez, ciroyu yapan kişide kalır.) [*Rehin cirosu* da denir.]
—ANSİKL. Bank. Türkiye'de, 2400 sayılı Artırma, eksiltme ve ihale k.'na göre, bu yasa kapsamına giren kamu ve katma bütçeli daire ve kuruluşların alım, satım, yapma, yaptırma, keşfettirme, inşa işlem ve taahhütlerine katılmak için banka teminatı zorunlu tutulmaktadır. Özel ve ticari ilişkilerde de (acentelik ya da bayilik almak vb.) teminat mektubu geniş ölçüde kullanılmaktadır. Teminat mektupları şekil bakımından geçici, kesin, avans ve serbest konulu teminat mektupları; kredi bakımından tek imzalı, çift imzalı, nakit ya da maddi teminat karşılıklı teminat mektupları; süre bakımından da vadeli ve vadesiz teminat mektupları olarak ayrılır. Bankalar teminat mektubu verirken bir kredi satışı ya da borç para verme sözkonusu olmadığından faiz yerine komisyon alırlar.

TEMİNATLI sıf. Güvencesi olan, güvence verilmiş olan; güvenceli.
—Bank. *Teminatlı borç,* teşvik gören yatırım mallarının dışalımında ertelenen KDV (Katma değer vergisi) için verilen teminat. (Türk vergi sisteminde, teşvik mevzuatı, "Katma değer vergisi ertelemesi" başlığı altında düzenlenmiştir.)
—Huk. Özel statüleri gereği, azledilemeyen, cezalandırılamayan ya da yeri değiştirilemeyen kişiler için kullanılır. (Hâkimler ve savcılar azledilemez, kendileri istemedikçe Anayasa'da gösterilen yaştan önce emekliye ayrılamaz; bir mahkemenin veya kadronun kaldırılması nedeniyle de olsa aylık, ödenek ve öteki özlük haklarından yoksun kılınamazlar [Anayasa md. 139].)
—Verg. huk. *Teminatlı beyan,* gümrükte yapılan beyanın bir banka teminatına dayanması.

TEMİNATSIZ sıf. Güvencesi olmayan; güvencesiz.
—Huk. *Teminatsız alacak,* rehin ile güvenceye bağlanmamış alacak, adi alacak.

TEMİNEN be. (ar. *te'min*'den *te'mīnen*). *Esk.* Temin ederek, sağlayarak.

TEMİR a. (ar. *emr*'den *te'mīr*). *Esk.* Vali olarak tayin etme, vali yapma.

Temirağa, D. ve İç Anadolu'da yaygın bar türü bir halk oyunu. Figürlerinin Timur'la ilgili olduğu öne sürülür. Bazı yörelerde halay biçiminde oynanışları vardır. *Timurağası barı, Temilav* adlarıyla da bilinir.

TEMİRTAV, Kazakistan'da, Karaganda havzasında kent; 212 000 nüf. (1989). Demir. Metalürji. Sentetik kauçuk.

TEMİS, Satürn'ün, 1900'de amerikalı gökbilimci W. H. Pickering tarafından fotoğraflar üzerinde keşfedilen ve 1904'te yeniden gözlemlenen, ancak o tarihten bu yana bir daha görülmeyen ve bu nedenle de, varlığından artık kuşku duyulan varsayımsal uydusu.

TEMİŞ → TIMIŞ.

TEMİZ sıf. (ar. *temyiz*'den). **1.** Sağlık gereklerine uygun olan, kirli, lekeli, tozlu olmayan, genellikle de yıkanmış, temizlenmiş bir şey için kullanılır: *Yerden aldığın şeyi yıkamadan kullanma, temiz olmayabilir. Temiz bir gömlek giymek. Ellerin temiz mi?* **—2.** Düzenli olarak temizlenen, bakımlı bir yer için kullanılır: *Temiz bir lokanta.* **—3.** Bedeni, giysileri kirli olmayan bir kimse için kullanılır: *Temiz bir çocuk.* **—4.** Çevresini, nesneleri bakımlı tutan, işlerini özenle yapmaya önem veren, titiz, düzenli kimse için kullanılır: *Çok temiz bir ev kadını.* **—5.** Özenle yapılmış bir şey için kullanılır: *Temiz bir inşaat. Temiz bir çalışma.* **—6.** Ahlaksal bakımdan dürüst, namuslu bir kimse için kullanılır: *Dalavere nedir bilmeyen temiz bir insandır. Temiz bir genç.* **—7.** Ahlaksal açıdan dürüst, yasal bir şey için kullanılır: *Temiz bir iş. Alınteriyle kazanılmış temiz bir para.* **—8.** Biçimi iyice belirgin, pürüzsüz, net bir şey için kullanılır: *Temiz bir el yazısı. Temiz bir sesi var. Görüntü temiz.* **—9.** Az kullanılmış ya da hiç kullanılmamış, özürsüz bir şey için kullanılır: *Satılık temiz otomobil.* **—10.** *Temiz pak,* tertemiz, çok temiz: *O gün temiz pak giyinmişti.* || *Temiz para,* bütün kesintiler yapıldıktan sonra ele geçen para. || *Temiz raporu,* hastalık bulgulanmadığını belirten rapor. || *Temiz temiz,* temiz bir biçimde, temiz olarak.
—Savunm. Patlamadan sonra çok düşük bir radyoaktif kirlenmeye neden olan nükleer silah için kullanılır. (Bu sonuç kaynaşma tepkimeleri, parçalanma tepkimelerine göre daha baskın olduğunda elde edilir.)

◆ be. **1.** Düzenli, tertipli, kirletmeden, dağıtmadan: *Evi temiz tutun. Temiz çalışmak.* **—2.** Tüm kesintilerden sonra: *Eline temiz beş on milyon lira geçer.* **—3.** Bir tutarın, bir ağırlığın kesin, tam olduğunu belirtir: *Bu temiz bir milyon eder. Temiz iki kilo gelir.* **—4.** *Bir temiz,* bir eylemi (alay yollu) pekiştirmek için kullanılır; adamakıllı, iyice, çok: *Ona bir temiz dayak atmışlar.* **—5.** *Temiz giyinmek,* karşısındakiler üzerinde olumlu izlenimler uyandıracak biçimde giyinmek. || *Temiz çıkmak,* hastalıkla ilgili bir bulguya rastlanmamak. || *Bir şeyi temiz tutmak,* onu yıpratmadan kullanmak, temizliğine özen göstermek.

◆ a. **1.** Temiz olan şey. **—2.** Temize çekilmiş olan şey. **—3.** *Arg.* Poker. **—4.** *Temiz çevirmek,* poker oynamak (arg.). || *Temize çekmek,* bir yazının karalamasını silintisiz olarak temiz bir kâğıda geçirmek. || *Temize çıkmak,* suçlu olduğu sanılan bir kimsenin suçsuz olduğu anlaşılmak. || *(Bir kimseyi) temize çıkarmak,* suçsuz olduğu-

nu kanıtlayarak aklanmasını sağlamak. || *Temize havale etmek*, sürünüp duran bir işi bitirmek; bir yiyeceği yiyerek geriye hiçbir şey bırakmamak; bir kimseyi öldürmek (arg.).
—Biyol. Solunum organında karbondioksidi atıp oksijen yüklenerek organlara giden kan.

TEMİZLEME a. **1.** Temizlemek eylemi. **—2.** Bir kumaştaki, bir tekstil ürünündeki yağ lekelerinin, kirlerin giderilmesi işlemi: *Kuru temizleme.*
—Aşındc. Bir şeridin aşındırıcı yüzündeki taneli katmanı, bir ek yeri elde etmek için kaldırma.
—Bayınd. Bir kayaç içinde gerçekleştirilen kazı sırasında çeperlerdeki gevşek blokları kaldırma.
—Bes. san. Elle ya da otomatik olarak, üretim aygıtlarını (borular, pompalar, küvler, tanklar, türlü makineler) pisliklerden arındırma işlemi. (Bunun için deterjanlı ya da deterjansız sıcak su, kaynar su, yahut buhar kullanılır.) || *Sebze temizleme*, pişirmeden ya da konserve yapmadan önce sebzelerin yaramaz kısımlarının (kılçık, sap vb.) çıkarılıp atılması. || *Tavuk temizleme*, tavuğun tüylerinin yolunması ve içinin dışkılık yoluyla çıkarılması işlemi.
—Cerr. Nedbeleşmeyi kolaylaştırmak ya da ilaçların etkisini artırmak için, ölü dokuları ve yabancı cisimleri çıkartarak yarayı paklama.
—Değirmenc. Buğdaya karışmış yabancı unsurları gidermeyi amaçlayan işlemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Denizc. *Taşla temizleme*, tuğla büyüklüğünde düz bir taşla bir geminin ağaç öğelerini (güverteler, masalar, oturaklar) ovarak temizleme.
—Deric. Sepileme ya da mordanlamadan önce, bitkisel sepileme görmüş derinin kısmi olarak sepiden arındırılması. || *Kireç temizleme*, KİREÇ* GİDERME'nin eşanlamlısı.
—Fiz. Herhangi bir kirlenmenin etkilerini ve etkilerini gidermeye ya da azaltmaya yönelik eylem. || *Temizleme oranı*, bir temizleme işleminden önce ve sonra radyoaktif madde derişimlerinin oranı. || *Radyoaktiflik temizleme*, bir ortamı ya da yüzeyi kirletmiş olan radyoaktif maddelerin azaltılması ya da giderilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Isıl mot. *Otomatik temizleme*, benzinli bir motor bojisinin, yüksek sıcaklıkta, benzin-hava karışımının yanması sonucunda yanma odasında meydana gelen karbon tortularının büyük bir kısmını kendiliğinden yok etmesi.
—Kâğ. san. Kâğıt hamurundaki yabancı maddeleri fiziksel yöntemlerle (çekim etkisiyle, merkezkaçlamayla ve elemeyle temizleme) gidermeye dayanan işlem.
—Kim. Bir kirlenme kaynağını etkisizleştirerek ya da kirlenmiş bir ortama çeşitli işlemler uygulayarak kirliliği giderme işi.
—Kozmet. *Cilt temizleme*, cilt yüzeyindeki ölü hücreleri özel bir ürünle giderme.
—Metalürj. *Asitle yüzey temizleme yavaşlatıcısı*, boyanacak ya da galvanizle kaplanacak parçaların temizlenerek hazırlanmasında kullanılan yüzey temizleyici maddelerin etkisini sınırlandırmaya yarayan ürün. (Demirli metallerin yüzeyini temizleme işleminde, asidin metal üzerindeki etkisini sınırlandırmak üzere kullanılan yüzey temizleme yavaşlatıcılarının başlıcaları ya jelatın, asfalt ve katran gibi yanürünler ya da pıridin, kinidin, aldehitler, tiyoaldehitler ve kükürtlü öteki bileşikler gibi sentetik ürünlerdir.) || *Döküm ocağını temizleme*, metalin akmasından sonra bir kupol fırınında ya da bir başka fırında tuğlalara yapışarak kalan izabe cürufunu ve metal kalıntılarını giderme. || *Sac yüzeyi temizleme*, teneke üretmek amacıyla kalaylanacak sacların yüzeyini temizleme. || *Yüzey temizleme*, bir metal yüzeyindeki oksidi, eski boya katmanı vb.'yi gidermek amacıyla uygulanan temizleme işlemi. (Buna *dekapaj* da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Petr. san. Kova yardımıyla bir sondaj kuyusunun dibindeki kesintileri boşaltma işlemi.
—Polim. *Temizleme maddesi*, bir enjeksiyon presinin ısıtma silindirinin içinde kalan maddeleri, farklı bileşimde bir başka madde koymadan önce temizlemeye yarayan granül durumunda madde.
—Su işler. *Izgara temizleme*, bir su ızgarası üzerinde toplanan pislik ve katı artıkları temizleme işlemi. — Kirli su arıtma işleminin, su içinde bulunan en iri maddeleri bir ızgaradan geçirerek gidermeye dayanan ilk evresi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tarım mak. *Temizleme düzeni*, bir biçer-döverde, taneleri temizlemeye ve toplamaya yarayan parçaların tümü (kafesler, vantilatör, kepçeler, tane ve başak toplayıcılar). || *Tohum temizleme düzeni*, taneleri ve tohumları sınıflandırmaya, organik atıklardan, tozlardan ya da içerdikleri yabancı tohumlardan arındırmaya yarayan eleme aygıtı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ted. *Böbrekdışı temizleme*, böbreklerin idrar süzme işlevinin yetersizliği (anürili ya da anürisiz akut böbrek yetersizliği) durumunda, kanın metabolizma artıkların-

TEMİZLEME
Malzemeleri temizlemeye ilişkin birkaç örnek

temizlenecek malzeme	*temizleme yöntemi*	*etki ve teknik*	*sonuçlar*
asfalt	mekanik süpürgeyle sulu temizleme	sulu süpürmeyle aşındırma, sonra suyla ovarak yıkama	kirlenme tolerans düzeyine indirilebilir (asfaltta bir artık kirlenme kalabilir)
beton ya da **tuğla**	kumlama ve vakumla gerikazanım	kirletici malzemelerin kaçmasını önlemek için aygıtın yüzeyde tutulması	kirlenmiş tozun doğrudan alınması, ama donanımın kirlenme tehlikesi
	toz filtresiyle vakumda temizleme	kuru parçacıkların vakumla emilmesi	
tahta	rendeleme ve taşlama-parlatma	yüzeysel bölümün (5 mm) kaldırılması	tam temizleme; toz tehlikesi
metaller	su, kompleks etkenler: oksalatlar, karbonatlar, sitratlar	çözücü ve aşındırıcı etki, 30 dk süreyle ıslak tutulan yüzey üzerine tepken çözeltisi püskürtülmesiyle kirlenmiş malzeme ile çözünür kompleksler oluşumu, sonra ovarak yıkama	% 50'ye indirgenen kirlenme, bu yöntem ancak yatay yüzeylere uygulanabilir; etkinliği hava değişikliklerine uğrayan yüzeylerde sınırlıdır
	anorganik asitler (hidroklorik ya da sülfürik)	metaller üzerinde çözücü etki ve asit çözeltisini 1 ile 4 sa etki ettirerek elde edilen gözenekli çökeller (asit daha sonra zayıf bir alkali ile yansızlaştırılır)	tam ve hızlı bir temizleme, ama zehirli asit buharlarına karşı iyi bir havalandırma gerektirir
boyalar	basınçlı su	çözücü ve aşındırıcı etki (yüzeyler yukarıdan aşağı işlenir)	uzaktan % 50'ye varan kaba temizleme, ama kirlenmiş tozlara karşı korunma gereklidir
	mümkünse deterjanlı buhar	çözücü ve aşındırıcı etki	yaklaşık % 90'a indirilen kirlenme
	organik çözücüler	yağların ve boyaların kaldırılması	dikey yüzeyler için yararlı, süratli etki, ama yangına karşı önlem gerekir
	kostik ürünler (sodyum, kalsiyum ya da potasyum hidroksit)	ürün 2 saat etkimeye bırakılarak yüzey temizleyici etki (su püskürtülerek ya da basınçlı buharla yıkama)	yaklaşık % 100 azaltılan kirlenme; yalnız yatay yüzeylere uygulanabilir, alüminyum ya da magnezyuma uygulanmaz
	ıslak kum püskürtme	aşındırma ve kirlenmiş aşındırıcıyı toplamak için vakumla emme işlemi	kirlenmiş kum riskiyle beraber sözkonusu her türlü kirlenmenin yok edilmesi
zemin	sıyırma ve kazıma	zemin kabuğunu kaldırma	büyük miktarda toprak kaldırıldıktan sonra tam temizleme olanağı

dan temizlenmesini sağlayan teknik. (Uygulanan yöntemler çeşitlidir: periton yoluyla diyaliz yöntemi, hemodiyaliz ya da hemofiltrasyon yapan yapay böbrek.)

—Teknol. *Temizleme teli*, planya ya da tornadan işleme artığı olarak ortaya çıkan ve çeşitli temizleme ve parlatma işlerinde kullanılan az çok ince tel biçiminde metal talaş.

—Tekst. Yünü, sabunlu suyla yıkayarak yağını gidermek eylemi. || İpliklerin üzerindeki yabancı maddeleri ayıklama. || İpek fabrikalarında, iplikleri, bir çile makinesinin palet biçimindeki çerçeveleri arasından geçirerek tüylenmiş bölümlerini gidermeyi amaçlayan işlem. (Benzer düzenekler, pamuk, yün, keten vb. için kullanılan bobin makinelerinde de vardır.) || *Temizleme ağzı*, ipek çile makinelerinin palet biçiminde çerçevesi. (İplikler bobine sarılırken, bu parça üzerinden geçerek temizlenir.) || *Temizleme elemanı*, tarama makinesinin tarağı gibi bir organın üzerindeki artıkları temizlemeye yarayan organ.

—Tic. *Kuru temizleme*, tekstil eşyasının, suyla yıkanmaksızın, çözücü olarak genellikle trikloroetilen kullanılarak temizlenmesi.

—ANSİKL. Değirmenc. Tüm buğdaya uygulanan bir kuru temizleme, bir de gerektiğinde, bu işlemi tamamlayan, yıkayarak temizleme vardır. Kuru temizlemede, önce elekten geçirme işlemi uygulanarak, buğdaydan daha büyük ya da daha küçük yabancı unsurlar ayrılır, bundan sonra, buğdayla aynı boyutlara sahip diğer unsurlar (fiğ, kırhardalı, yulaf, taşlar), kalbur makinesi ya da taş ayıklama makinesiyle ayıklanır. Daha sonra, yapışık olmayan tozlar ve hafif yabancı unsurlar (balya, saman çöpleri), eleme makineleriyle birlikte kullanılan aspiratörler içindeki hava akımıyla uzaklaştırılırlar. Son olarak yapışık tozlar ve tahılın tüyleri tarafından tahıla ve silona yerleşmiş tozlar, tanelerin birbirine göre hareketli iki yüzey arasında fırçalanmasıyla giderilir. Yıkama işlemi ise buğdayı, bir su akımı içinde karıştırmaktan ibarettir. Hafif parçacıklar su yüzüne çıkar ve atılır. Taşlar dibe çöker. İki su akımı arasında sürüklenen buğday, tozların bulunduğu çamurlu suyu dışarı atan bir kurutma makinesine alınır.

—Fiz. • *Canlı varlıkları temizleme.* Radyoaktif serpinti bölgesinde kalmış bir kişi yalnız kirlenmiş değil, aynı zamanda kirleticidir de. Elbiseleri ile saç ve derisi üzerinde radyoaktif toz ya da damlacıklar taşır. Temizlemenin amacı bu kişiyi, taşıdığı radyoaktifliği mekanik olarak gidermeye yönelik yoğun bir yıkamaya sokmaktır, çünkü bu radyoaktifliği gidermenin başka bir yolu bilinmemektedir. Radyoaktif maddenin organizmaya girmemesi için bu temizleme işleminin en kısa zamanda yapılması gerekir. Temizleme, bir dizi özel odalardan oluşan seyyar ya da sabit istasyonlarda, uzmanlaşmış ekipler tarafından yapılır.

Dış kirlenme az alkali bir sabun ya da asitli deterjan preparatları ile fırçalamadan yapılan yıkamalarla giderilmeye çalışılır. Yerel kirlenmelerin dağılmasını önlemek bakımından, çok fazla ovarak yıkamalar tavsiye edilmez. Radyoaktif deri yanıkları (radyodermitler) birinci evrelerinde analjeziklerle, ikinci evrelerinde ise yara kapatıcı pomatlarla (A vitamini, metiyonin vb.) tedavi edilir. İç temizlemenin gerçekleştirilmesi daha nazik bir iştir, çünkü bunun temizleme oranını hesaplamak daha zordur.

Kirlenme solunum yollarıyla olmuşsa, kirletici element çözünmez olduğu durumda (burnun, boğazın yıkanması gibi) yerel bir tedavi etkili olabilir. Eğer çözünür bir elementse, her tedavi sonuçsuzdur.

Genellikle solunumla birlikte olan sindirim yoluyla kirlenme, 100 g suda çözünmüş 10 g magnezyum sülfat içilmesiyle tedavi edilmeye çalışılır. Fakat radyoelementler önceden organlarda tutulmuşsa, bunları kana geçirerek bulundukları yerlerden çıkarmak ve kandan atılmalarını hızlandırmak gerekir.

Linde AG

bir oksiasetilen hamlacıyla bir binanın cephesini temizleme

Uygulanan birçok teknik vardır: radyoaktif bir izotopun kararlı izotopla aynı kimyasal özelliklere sahip olduğu bilinmektedir; nitekim Lugol çözeltisinin alınması, iyot 131'in tiroide yerleşmesini önler ya da daha önce yerleşmişse orada onun yerini alır. Daha sonra kelat yapıcılarla, içinde elementin gizli kaldığı bir kararlı kompleks içine metal iyonu alıkoyulmaya çalışılır. Kurşun zehirlenmesi gibi zehirlenmelerde yaygın olarak kullanılan kelat yapıcılar radyoaktif metalleri de organizmadan çıkarmayı sağlar. Plutonyum için E.D.T.A. (etilen-diamin-tetraasetik asit); nadir toprakların radyoizotopları için D.T.P.A. (dietilen-triamino-pentasetik asit); radyoaktif stronsiyum için B.A.E.T.A. (bis amino-etoksi-tetrasetik asit); polonyum için B.A.L. (British anti-levisit-dimerkapto-2-3-propanol) kullanılır.

• *Cisimleri temizleme.* Radyoaktiflik, zamanla giderek azaldığından, binalar, araçlar ve yaşam için gerekli öbür eşyalar mümkün olduğu kadar uzun süre terk edilir ya da deterjan çözeltilerle yıkanır ve kimyasal ya da mekanik temizleme uygulanır.

—Metalürj. *Yüzey temizleme.* Metallerin yüzeyi oksit, tuz, yağ, organik ya da anorganik çeşitli maddelerle kaplıdır. Bu maddeler biçimlendirme sırasında çeşitli tufallar oluşturdukları ya da parlatma ve perdahlama sırasında mat bir yüzeye yol açtıkları için daha sonra uygulanacak işlemleri güçleştirirler. Hatta tam bir çıplak yüzeye uygulanması gereken kaynak yapma, kalaylama, elektrolizle kaplama, metal kaplama vb. işlemlerin uygulanmasını tümüyle olanaksız hale getirirler. Yüzey temizleme, hem kimyasal, hem de mekanik işlemlerle gerçekleştirilir.

• *Kimyasal yüzey temizleme.* Kimyasal yüzey temizleme çeşitli yöntemlerle yapılır:

1. *asit banyosuna daldırılarak yapılan yüzey temizleme.* Bu yöntemde parça az ya da uzun bir süre ve genellikle soğukta seyreltik bir asit banyosuna daldırılır; sonra bol suyla yıkanır. Bu işlemde demir ve alüminyum için hidroklorik asit, bakır alaşımları için nitrik asit, demir ve bakır alaşımları için özellikle sülfürik asit kullanılır. Asidin derişimi, yüzeyden temizlenecek ürünlerin türüne ve bu ürünlerin kalınlıklarına göre belirlenir. Asidin etkisiyle kimi durumlarda büyük ölçüde hidrojen açığa çıktığından ve bu da metal tarafından soğurulma tehlikesi gösterdiğinden (hidrojenin soğurulması metalde kırılganlığa yol açar), asit banyolarına çeşitli *yavaşlatıcılar*, yani *tepkime yavaşlatıcı ürünler* katılır. Ayrıca işlem sırasında ortama bol miktarda zararlı gazlar yayılacağından uygulama çok iyi havalandırılan bir yerde yapılmalıdır;
2. *alkali yüzey temizleme.* Alkali yüzey temizlemede parça, soğukta bir sodyum hidroksit çözeltisine daldırılır; sonra suyla yıkanır. Bu yöntem özellikle alüminyum ve çinko alaşımlarına uygulanır;
3. *elektrolitik yüzey temizleme.* Bu yöntem çoğunlukla alkali bir çözeltide (sodyum hidroksit, karbonat, siyanür) yağ giderme işlemine dayanır. Parça, anot ya da katot olarak yerleştirilir. Elektrolit olarak ayrıca asitler de (sülfirik asit, hidroklorik asit) kullanılır;
4. *sodyum hidrürle yüzey temizleme.* Parça eriyik halindeki bir sodyum hidrokside daldırılır. İşlem 400 °C'ta uygulanır ve parça banyo içinde birkaç saniye bekletilir; daha sonra oksit katmanının kolayca ayrılabilmesi için soğuk su banyosuna sokulur;
5. *asit buharlarıyla* (hidroklorik asit, hidrofluorik asit) *yüzey temizleme.* Çok özel durumlarda, özellikle demirin yüzeyini temizlemede kullanılır.

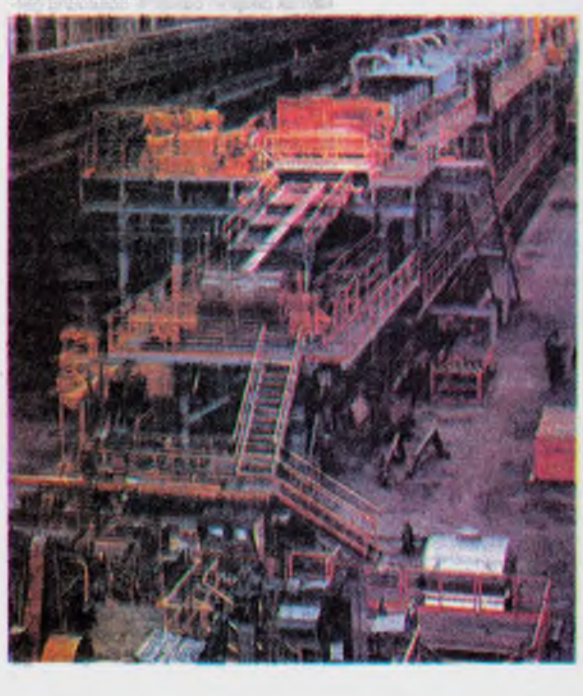
• *Mekanik yüzey temizleme.* Mekanik yüzey temizleme, kazıma, raspalama, bir tel fırçayla kuvvetle fırçalama ya da kum ve saçma gibi sert bir aşındırıcıyı metal yüzeyine püskürtme yoluyla yapılır. Kumlama ve saçma savurmayla temizleme, parçayı bir banyoya daldırma olanağı bulunmadığında, kaplamanın yapışmasını kolaylaştıran taneli bir yüzey elde etmek gerektiğinde ya da önemli miktarda yüzeysel katmanın asitle klasik yüzey temizleme işlemiyle giderilemediği durumlarda uygulanır.

Yüzey temizleme, sağlıksız ve kimi sakıncaları olan bir işlemdir: yüzeysel kabarmaların oluşması, çözünme yoluyla önemli miktarda metal kaybı, gaz tutma sonucunda oluşan kırılganlık. Bu yüzden, yükseltgen olmayan denetimli bir atmosfer altında, örneğin ısıl hazırlama işlemleri uygulayarak yüzey temizleme işleminden kaçınmak gerekir. Yüksek sıcaklıkta uygulanan kaynak yapma, lehimleme işlemleri sırasında metal oksitlerinin hızla oluştuğu gözlenir. Bu oksitler bir eritici (akışkan) kullanılarak giderilir.

—Su işler. En çok kullanılan ızgara temizleme düzeneği, akıntı yönüne dikey olarak yerleştirilmiş, yatayla genellikle 45°'lik bir açı yapan, akış yönüne doğru eğimli bir ızgaradan oluşur. Çubuk aralıkları genellikle 2 cm dolayındadır. Izganın üst bölümünde kimi zaman daha

Solmer çelik fabrikasında (Fransa) saclara son işlemlerin uygulandığı tesis yüzey temizleme işlemi hidroklorik asitle sürekli olarak yapılır

C. G. E. E.-Alsthom

büyük maddelerin toplandığı bir çukur ya da bir baypas bulunabilir. Büyük tesisatlarda, "mekanik ızgaralar" pis maddeleri toprak düzeyine kadar çıkaran hareketli bir kazıyıcıyla temizlenir. Temizleme sonucu açığa çıkan atıklar delikli bir kepçeyle toplanır; bu da yakılmadan ya da atılmadan önce atıkların sularını süzmeye olanak verir.
—Tarım mak. Tohum temizleme düzeninin en önemli parçası, üzerinde tanelerin kaydırıldığı ve aralıkları ya da delikleri tüm taneleri tutacak ve yabancı maddeleri geçirecek ya da aksine taneleri geçirecek ve yabancı maddeleri tutacak boyutta olan bir ızgaradan ya da delikli metal levhadan oluşur. Döner temizleme düzenleri de vardır.

TEMİZLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir yeri temizlemek,* onu, orayı kirleten şeylerden arındırmak, temiz duruma getirmek: *Özel bir temizleyiciyle halıları temizlemek. Evi temizlemek. Bir yarayı temizlemek. Kanı temizlemek.* **—2.** *Tkz. Bir yiyeceği, bir içeceği temizlemek,* onu yiyip tüketmek: *Bir oturuşta bir tepsi böreği temizlemek.* **—3.** *Tkz. Bir işi temizlemek,* yapıp bitirmek, kendi neden olduğu sorunlu, pürüzlü bir işi olumlu bir sonuca bağlamak: *Bir aylık işi bir haftada temizlemek. Bu işi temizlemek zorundasın.* **—4.** *Tkz. Bir yeri, bazı kimselerden, bazı şeylerden temizlemek,* varlığı istenmeyen kişileri, şeyleri oradan uzaklaştırmak, orayı onlardan kurtarmak: *Bölgeyi serserileden temizlemek.* **—5.** *Arg. Bir kimseyi temizlemek,* öldürmek. **—6.** *Arg.* Kumarda öbür oyuncu ya da oyuncuların tüm paralarını almak.
—Cerr. İlaçların etkisini artırmak ve nedbeleşmeyi hızlandırmak amacıyla bir yarayı ya da deri lezyonunu paklamak.
—Güz. sant. *Bir tabloyu temizlemek,* sünger ya da benzeri yumuşak maddeler kullanmak suretiyle bir tablonun üzerindeki tozu ve kiri almak. (Uzman kişiler tarafından ayrıca vernik ve renkler de özel yöntemlerle temizlenip yenilenir.)
—Isıbil. Bir kazanın ocak ızgarasından ya da duman borularından yanmayı önleyen cürufları ve külleri almak.
—İnş. ve Taşoc. Bir kesme taşın yanık, gevşek ve topraklı bölümlerini çıkarmak.
—Kaynakç. Bir kaynak dikişini, yeni bir pasoya başlamadan önce sağlam metali ortaya çıkarmak amacıyla süreksizlikleri, hataları, olası curuf birikmelerini yok eden bir etkiye maruz bırakmak. (Bir kaynak dikişinin altına kaynak yapılacaksa, bu alt bölüm de temizlenebilir; bu o yönteme kaynak dikişinin bakışımlı bölümünü gerçekleştirmeden önce ilk bölümün kök pasosunun gerçekleştirildiği X ağzı açılmış kaynak işlemlerinde başvurulur. Temizleme özel bir keskiyle donatılmış bir pnömatik tabancayla, taşlamayla, alevle [özel bir memeyle donatılmış bir kesme hamlacıyla] ya da bakır kaplanmış bir grafit elektrotla eritilen metalin kesişen iki basınçlı hava huzmesiyle uzaklaştırıldığı ark yöntemiyle gerçekleştirilir.)
—Kuyumc. Cevher halindeki elmasın çevresindeki değersiz maddeleri (gang) almak.
—Metalürj. Dökümcülükte kumu ve maça takviyesini söküp almak. || *Kumu temizlemek,* bir metal parçanın dökümünün yapıldığı kalıbın hazırlanmasında kullanılan kumu almak.
—Ormanc. Bir ağacın, bir tomruğun, kesilmiş bir odunun dal, kabuk ve çürük gibi gereksiz kısımlarını paklamak.
—Seram. Fırınlamadan sonra kasetin dökülme tehlikesi gösteren bölümlerini almak.
—Taşbask. Yeni baskılarda kullanmak üzere taşın ya da planşın üzerinde bir önceki baskıdan kalan izleri gidermek.
—Tekst. Keten ya da kendir elyafını, üzerindeki kabuk kısmını çıkarmak için sıyırmak. || Üzerindeki yabancı maddeleri yok etmek için yünü yıkamak. || İpek elyafı üzerindeki zamkı (serisin) özel bir işlemle gidermek. || Kumaşları şardonlamada kullanılan şardon makinelerinin bitkisel ya da metal şardon tellerini silmek, çalışma sırasında bu teller arasına sıkışmış yabancı maddeleri özel aletlerle çıkarmak. || *İplik temizlemek,* bobine sarma sırasında ipliğin üzerindeki yabancı maddeleri ayıklamak.

◆ **temizlenmek** dönşl. f. **1.** Temiz bir duruma gelmek; arınmak, paklanmak. **—2.** Bir kadın sözkonusuysa, aybaşı durumu sona ermek.

◆ **temizlenmek** edilg. f. **1.** Kirlerinden, pisliklerinden arındırılmak, temiz duruma getirilmek. **—2.** Sakıncaları, pürüzleri giderilmek: *Bu mesele temizlenmeden rahat etmemiz olanaksız.* **—3.** *Arg.* Öldürülmek, yok edilmek. **—4.** Varlığı istenmeyen kimselerden, şeylerden kurtarılmak: *Bölge, sonunda bu insanlardan temizlendi. Çevreyi kirleten fabrikalardan temizlenen yöre.*
—Ekmekç. *Temizlenmiş buğday,* çeşitli yöntemlerle içindeki yabancı maddeler ayıklanmış ve öğütülmeye hazır duruma getirilmiş buğday. (Temizlemede, elekten geçirme, metal parçaları mıknatısla alma, yıkama vb. yöntemler kullanılır.)

◆ **temizletmek** ettirg. f. **1.** Bir şeyi, bir yeri temizletmek, temizlenmesini sağlamak, temizleme işini yaptırmak. **—2.** *Tkz. Bir kimseyi temizletmek,* onu ortadan kaldırtmak, öldürtmek: *Hasmını kiralık katile temizletmek.*

TEMİZLENME a. Temizlenmek eylemi.

TEMİZLENMEK → TEMİZLEMEK.

TEMİZLETMEK → TEMİZLEMEK.

TEMİZLEYİCİ a. **1.** Özellikle giysi ve tekstil ürünlerini temizleme işiyle uğraşan işyeri: *Gömleğini köşedeki temizleyiciye verebilirsin.* **—2.** Temizleme işiyle uğraşan bir işyerinde çalışan kimse. **—3.** Temizleyici ürün.
—Boyac. Eski boya tabakalarını bütünüyle ya da kısmen sökmek ya da yüzeysel temizlemeyi sağlamak için fiziksel ve / ya da kimyasal etkilerinden yararlanılan preparat. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ev eşy. *Öz temizleyici,* işlemesinden ileri gelen döküntüleri ve kirleri kendisi yok eden aygıt. (Mutfakta kullanılan öz temizleyici fırın, kirleri kataliz ya da ısılayrışımla yok eder.)
—Isıbil. Bir ocağı mekanik olarak temizlemeye yarayan düzenek ya da aygıt.
—Kâğ. san. Lifli asıltıları temizlemek için kullanılan aygıt.
—Metalürj. Metal, doğrama, parke vb. gibi nesnelerin yüzeyini kaplayan ürünleri uzaklaştırmakta kullanılan madde. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Nük. müh. Temizleyici madde.
—Su işler. *Izgara temizleyici,* ızgaralar üzerinde biriken pis ve artık maddeleri kaldırmaya yarayan aktarma aygıtı. (Izgara temizleyici, ucunda ızgaralar üzerinde kayan ve çöpleri toplayan bir tür tırmık bulunan mafsallı bir kolla donatılmış hareketli bir portiktir.)
—Tarım mak. *Gübre temizleyici,* ahırda ya da kümeste biriken dışkıları mekanik olarak boşaltmaya yarayan aygıt. (Kanallar içine yerleştirilen ve düz ya da alternatif yavaş bir hareketle dönen bir zincir ile ona bağlı olarak gidip gelen bir sıyırıcıdan oluşur.)
—Tekst. Tekstil ürünlerini temizlemekte kullanılan sabun ya da sentetik deterjan kökenli özel yıkama maddesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || Sert yüzeyleri temizlemekte kullanılan deterjan. || İpek temizleyen işçi. || İpek ipliklerini temizlemede kullanılan çerçeveli çile makinesi.

◆ sıf. Temizlemeye yarayan, temizleme işinde kullanılan bir şey için kullanılır: *Temizleyici maddeler.*
—Isıl mot. *Temizleyici yağ,* bileşimindeki temizleyici katkı maddeleri sayesinde, motorun çalışması sırasında yağ içinde giderek biriken katı ya da yarıkatı maddeleri ince asıltı halinde tutarak motorun kirlenmesini önleyen yağlama yağı.
—Kim. Bir ortamı, bir nesneyi kirinden arındırmaya yarayan bir ürün için kullanılır.
—Metalürj. Metal yüzeylerini temizlemeye yarayan bir ürün için kullanılır. || *Temizleyici pasta,* yüzey etkin maddeler ile yüksek oranda ince aşındırıcılardan hamur, toz ya da sıvı durumunda hazırlanan ve metal ya da emaye yüzeyleri işlemeye yarayan temizleme maddesi.
—Nük. müh. Kirlenmeyle, özellikle radyoaktif kirlenmeyle mücadele eden şey için kullanılır.
—Tekst. Yünün yağını gidermede kullanılan sabun, deterjan vb. madde.
—ANSİKL. Boyac. En yaygın temizleyiciler potasyum hidroksit ya da sodyum hidroksit ya da alkali karbonat çözeltileridir. Bazı sanayi temizleyicilerde metilen klorür gibi çözücüler bulunur. Temizleyicilerin etkisi her boya tipine göre az çok değişir. Kullanılan temizleyici ne olursa olsun, eser miktardaki her türlü kalıntının tamamen giderilmesine (sözgelimi tatlı suyla yıkama) dikkat etmek gerekir.
—Metalürj. Pas çıkarmak amacıyla en çok kullanılan ürünler, seyreltik sülfürik asit, hidroklorik asit ya da ana bileşeni fosforik asit olan maddelerdir. Metal oksitlerini gidermek için eritici olarak genellikle boraks, silisyumlu kum ve öğütülmüş cam kullanılır.
—Tekst. İçinde yüksek oranda kimyasal eczalar bulunan ve çok geniş bir kullanımı olan temizleyiciler, elyafı ya da yıkama metodları ne türlü olursa olsun, çok kirli bir çamaşırı temizleme gücüne sahiptir. Özel temizleyiciler, yıkama tarzına (elde veya makinede), suyun sıcaklık derecesine (beyaz veya renkli çamaşırlar için 60 °C'ın üstünde, sentetik eyaflı çamaşırlar için düşük veya ılık derecede), dokuma elyafının niteliğine (doğal ya da sentetik) göre hazırlanır.
Bir temizleyicinin etkinliği, içerdiği özel unsurlara bağlıdır: gerilimetkin maddeler ya da yüzey temizleyiciler, kirleri kabartan ıslatma gücü ile kirlerin suda askıda kalmasını sağlayan emülsiyon gücünü sağlar; perborat, kimyasal asıllı lekeleri yükseltgeme yoluyla, enzimler de protein asıllı lekeleri (yemek lekeleri veya bedensel lekeler) hidroliz yoluyla yok eder: fosfatlar ise, suyu yumuşatarak gerilimetkin maddelerin etkisinin kireç tarafından nötralize edilmesini önler: nihayet, görsel ağartma etkenleri de, temizlenen çamaşıra ek bir parlaklık verir. (→ DETERJAN.)

TEMİZLİK a. **1.** İstenmeyen öğelerden, pislikten arınmış, kirli olmayan, bir şeyin, bir yerin niteliği, durumu: *Evin temizliği herkese parmak ısırtıyordu.* **—2.** Kendine özen gösteren, eşyalarını, giysilerini temiz kullanan, evini temiz tutan bir kimsenin niteliği: *O kadın her zaman derli toplu, temizliğine de diyecek yok. Anneleri çocuklara küçük yaşta temizliği aşılamış.* **—3.** Bir yerin, bir evin bakımı, silinip süpürülmesi, derlenip toplanmasıyla ilgili işlerin tümü: *Temizlik için gerekli olan gereçler burada bulunur. Büyük bahar temizliği. Evin temizliği beni çok yordu.* **—4.** Kusursuz bir davranışın, bir duygunun ve kusursuz görünen bir kimsenin özelliği: *Ahlak temizliği. Ruh temizliği.* **—5.** Bir yeri, bir kurumu, bir topluluğu, çeşitli yöntemlerle (uzaklaştırma, tutuklama, işten çıkarma, öldürme vb.) istenmeyen, zararlı ya da düşman öğelerden arındırma işi; tasfiye: *Şirkette bir temizlik operasyonu başlatıldı. Polis uyuşturucu mafyasında geniş çaplı bir temizlik gerçekleştirdi. Örgütte temizlik şart.* **—6.** *Temizlik işçisi,* caddeleri, sokakları temizlemekle görevli kimse. || *Temizlik işleri,* kamuya ait mekânların süpürülüp temizlenmesini, çöplerin toplanmasını üstlenen belediye birimi. || *Temizlik yapmak,* ortalığı silip süpürmek, derleyip toplamak; istenmeyen öğeleri yok etmek.

—Ormanc. *Diriörtü temizliği*, bazı ormanlarda ağaçların altında biten ve ormanın işletilmesini güçleştiren bitkilerin (funda, dikenli katırtırnağı, kocayemiş ve diğer çalı çırpı) her yıl kesilip atılması işlemi.
—ANSİKL. İsl. İslam dininde beden, giysi, ev, mabet gibi yerlerin temiz tutulması farz kılınmıştır. Bu nedenle kirli beden ve giysilerle kirli yerlerde ibadet etmek haramdır; bu durumda yapılan ibadetler geçersizdir. Kadın ve erkek her müslümanın beş vakit namaz için aptes almak yoluyla bedeninin en çabuk kirlenen yerlerini her gün sık sık yıkaması, cünüplük durumunda bütün bedenini yıkayıp temizlemesi farz kılınmıştır. Ayrıca her yemekten önce ve sonra el yıkamak, dişleri fırçalamak, en az haftada bir kez cuma günü banyo yapmak Hz. Muammet'in önemini sık sık vurguladığı ve kendisinin de titizlikle uyguladığı sünnetlerindendir.

Kuran'da da temizlik üzerinde önemle durulur; "Giysini temiz tut" (LXXIV, 4); "Allah temiz olanları sever" (IX, 108; II, 222); "Kuran'a ancak temiz olanlar el sürebilir" (LVI, 79); "Pis olanla temiz olan bir değildir" (V, 100) gibi ayetlerle temizliğe verilen önem belirtilir. Hz. Muhammet de "Temizlik imanın yarısıdır"; "Allah temizdir, temizliği sever" gibi sözleriyle temizliğin islam dinindeki önemini sık sık vurgulamıştır.

İslam dininde maddesel temizlik gibi ruh temizliği de büyük önem taşır. Nitekim inkârcılık, münafıklık, yalancılık, öfke, hayasızlık, kötü niyet gibi ahlaksal fenalıkların kalbi kirlettiği ve kararttığı, ruhun bunlardan arındırılarak ahlaksal erdemlerle bezendirilmesi gerektiği pek çok ayet ve hadiste dile getirilmiştir.

TEMİZLİKÇİ a. Temizlik işi yapan kimse.
—Tic. *Temizlikçi firma*, kamusal ya da özel yerleri temizlemekte uzman işçilerin hizmetlerini kiralayan işletme.
◆ sıf. ve a. Zool. Bir hayvanı dışasalaklarından kurtararak bu asalaklarla beslenen hayvan için kullanılır. (Örneğin sığırların sırtına konarak onları asalaklardan temizleyen kuşlar [kurtkıyan] gibi.)

TEMKİN a. (ar. *mekânet*'ten *temkin*). **1.** Bir işin sonucunu düşünerek ölçülü, tedbirli davranma; tedbirlilik, ölçülülük: *Temkinini kaybetmek.* **—2.** Ağırbaşlılık.
—*Esk. Temkin erbabı*, tedbirli; ağırbaşlı.
—Ruhbil. Bulunduğu yeri belirleme.
—Tasav. Kendisini Tanrı yoluna adayan kişinin bu yolda inançlı ve kararlı olması, Tanrı dışındaki her şeyden (masiva) yüz çevirmesi.

TEMKİNLİ sıf. Eylemlerinin sonuçları üzerinde inceden inceye düşünerek kendine zarar verebilecek şeyleri yapmaktan sakınan, tehlikelerden kaçınan bir kimse; bu kimsenin tutumu için kullanılır: *Temkinli bir yatırımcı. Temkinli bir hareket.*
◆ be. Dikkatli, ölçülü, durumunun gerektirdiği biçimde: *Arabayı temkinli kullanmak. Bu kez, daha temkinli davranmalısınız.*

TEMKİNSİZ sıf. Eylemlerinin sonuçları üzerinde düşünmeyen, ölçüsüz davranan, sakınımsız kimse; bu kimsenin tutumu için kullanılır: *Temkinsiz bir genç. Temkinsiz bir davranış.*

TEMKİNSİZLİK a. Temkinsiz bir kimsenin tutumu, davranışı.

TEMLİH a. (ar. *milḥ*'ten *temlîḥ*). *Esk.* **1.** İçine tuz koyma. **—2.** Tuzlama, tuza yatırma.
—Ed. Divan edebiyatında sözü, güzel sayılan deyimlerle süsleme sanatı.

TEMLİHAT, -tı çoğl. a. (ar. *temlîḥ*'in çoğl. *temlîḥât*). *Esk.* Cinaslı, güzel sözler, temlihler.

TEMLİK, -ki (ar. *mülk*'ten *temlîk*). *Esk.* **1.** Birini bir mülke sahip kılma, mülk kazandırma. **—2.** *Temlik etmek*, bir mülkü başkasına vermek, onun mülkü etmek.
—Huk. *Alacağın temliki*, alacak hakkının başka birine devredilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tic. huk. *Temlik cirosu*, senette yazılı olan hakkın devredilmesi amacıyla yapılan ciro*.
—ANSİKL. Huk. Yasa, sözleşme ya da işin niteliğinden kaynaklanan bir engel olmadıkça, alacaklı alacağını başka bir kişiye devredebilir. Bunun için borçlunun onayını almak zorunda değildir. Alacağın temlik edilmesi, bir sözleşmeyle olur; bu sözleşmenin de yazılı olması gerekir (Borçlar k. md. 163). İlke olarak her tür alacak başkasına devredilebilir. Ancak kimi alacakların devredilemeyeceği yasalarda açıkça belirtilmiştir. Bu durumda alacağın temliki olanaksızdır. Örneğin, kiracının, kiralayanın onayı olmadıkça kiralanan şeyin kullanma hakkını devretmesi yasayla yasaklanmıştır. Kimi alacak haklarının temlik edilememesi, bu alacakların niteliğinden kaynaklanır. Örneğin, ölünceye kadar bakma sözleşmesinden doğan bakım alacağı, niteliği gereği, devredilemez. Alacaklı ve borçlu, aralarında yapacakları bir sözleşmeyle, alacağın temlik edilmeyeceğini kararlaştırabilirler. Bu durumda da alacağın temlik edilmesi olanaksızdır.

Alacağın temlikiyle, sözkonusu alacak başka birine geçmiş olur. Temlik edilen asıl alacakla birlikte, ona bağlı yan haklar da alacağı devralana geçer. Birikmiş faizler, asıl alacakla birlikte temlik edilmiş sayılır.

Alacağın temliki borçlunun onayına bağlı değildir. Ancak yasa bu işlemle borçlunun durumunun ağırlaşmasına da izin vermemiştir. Alacağın temlik edildiğini bilmeyen borçlu, borcunu eski alacaklısına öderse borcundan kurtulur (Borçlar k. md. 165). Alacaklısı kesinlikle belirli olmayan bir alacağın borçlusu, ödemeden kaçınabilir ve alacağı mahkemeye yatırarak borçtan kurtulur (Borçlar k. md. 166). Borçlu, önceki alacaklıya karşı ileri sürebileceği itiraz ve defileri, alacağı devralan yeni alacaklıya da ileri sürebilir (Borçlar k. md. 167).

Alacağın temlikiyle alacak hakkı yeni alacaklıya geçtiğinden, temlik işlemi kendisine bildirilen borçlu, borcunu yeni alacaklıya ödemek zorundadır.

TEMLİKEN be. (ar. *temlîk*'ten *temlîken*). *Esk.* Mülk olarak vermek suretiyle.

TEMLİKNAME a. (ar. *temlîk* ve fars. *nâme*'den *temlîk-nâme*). İkt. tar. Miri araziden sağlanan gelirlerin birine verilmesi ya da rakabenin temlikini bildiren belge. (*Temliknamei hümayun, mülkname, mülknamei hümayun* da denirdi.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. İkt. tar. Temlik edilen yerler parasız olarak verildiği gibi mukataadan birkaç yıllık bedeli peşin ya da taksitle ödenmek üzere belirli bir bedel karşılığında da verilirdi. Temlikname ile temlik olunan bu yerlere "Malikâne" denirdi. Tanzimat'tan sonra malikâne verilmesi yöntemi kaldırıldı. Ayrıca, temlikname ile tasarruf olunan yerlerden tımar ve zeametten mukataaya, mukataadan malikâneye çevrilen yerler devletçe bedelleri ödenerek sahiplerinden alındı ve kimse ile ilgisi olmayarak mülk gibi kullanılan yerler için de temlikname karşılığında sahiplerine tapu verildi.

TEMME ya da **TEMMET** a. (ar. *temme, temmet*). *Esk.* Yazı ya da kitapların sonuna yazılan "bitti" anlamındaki sözcük.

TEMMOKU a. Japonlar'ın Song döneminde Çin'de Fucien'de üretilen kalın, koyu renk sırlı, metal yansımalı seramiklere (özellikle çay kâseleri) verdikleri ad.

TEMMUZ a. (ar. ve sür. *temmûz*'dan). Yılın yedinci ayı.

TEMMUZİYE a. (ar. *temmûz* ve *-iyye*'den *temmûziyye*). Ed. Nesip bölümünde temmuz ayının gelişini, yaz mevsiminin sıcaklarını konu edinen kaside. (Örn. Nef'i'nin Nasuh Paşa'ya sunduğu temmuziye: *"Yine erişti temûz oldu cihan pür teb ü tâb / Girdi bir hilkate hep âteş ü bâd ab u türâb"* [Yine temmuz geldi, cihanı sıcaklık sardı. Ateş, rüzgâr, su, toprak (bu dört öğenin tümü) aynı yapıya dönüştü].)

TEMNELER ya da **TİMNELER,** Sierra Leone'de yaşayan batı atlantik grubuna bağlı, yaklaşık 1,2 milyon kişiden oluşan halk. Çiftçilik, balıkçılık ve avcılıkla yaşarlar. Uydu küçük köylerle çevrili büyük köylerde, ayrı mahalleler halinde babasoylu klanlara ayrılmışlardır. Siyasal otorite, bir yaşlılar konseyi desteğinde ve bölgesel düzeyde küçük şeflikler içinde yer alan bir köy şefinin elindedir.

TEMNİYE a.' (ar. *menî*'den *temniye*). Esk. fizyol. Meni akıtma.

TEMNOCEPHALİA a. Üyeleri, kabukluların, karındanbacaklı yumuşakçaların ya da tatlısu kaplumbağalarının örteneklerinde ya da solungaç boşluğunda asalak yaşayan küçük yassısolucanlar sınıfı. (Bu sınıftaki solucanlarda önde bir dokunaç tacı, arkada bir çekmen bulunur; üstderi kütikülamsıdır; gelişme larva evreleri olmaksızın doğrudan gerçekleşir.)

TEMNOS. Tar. coğ. Anadolu'nun B.'sında, 12 aiolis kentinden biri; kalıntıları İzmir'in Menemen ilçesi Emiralem bucağına bağlı Görece köyü yakınında, Kayacak tepesi üzerindedir. Büyük ve güçlü bir kent olmamasına karşılık Persler döneminde bağımsızlığını korudu, ancak galat boyları ile birleşen Attalos I'e boyun eğdi (İ.Ö. 218). Buradaki Apollon tapınağı Bithynia kralı Prusias II tarafından yakıldı, kent yağmalandı (İ.Ö. II. yy. ortaları). Roma imparatoru Tiberius döneminde büyük bir deprem geçirdi (İ.S. 17).

TEMNOSPONDYLA a. (yun. *temnein*, kesmek, yıkmak, ve lat. *spondylus*, omurga'dan). Devon'dan Trias'a kadar çeşitli tabakalarda fosil halde bulunan, anatomi özellikleri bakımından *Osteolepiformes* takımından balıklarla dörtayaklılar arasında yer alan *Labyrinthodonta* öbeğinden amfibyumlar takımı. (Daha su yaşamından kurtulmamış olan bu hayvanlarda kuyruk yüzgeci ve solungaç solunumu vardı. *Temdospondyla* takımı dört alttakıma ayrılır; *İchtyostegalia, Rachitoma, Trematosauria* ve *Stereospondyla*.)

TEMOE-LAVAK a. Köksaplarının tozu kolagog ve koleretik olarak kullanılan Malezya kökenli bitki. (Bil. a. *Curcuma xanthorriza;* zencefilgiller familyası.)

TEMPE vadisi. Tar. coğ. Pinios'un aşağı vadisi; Olympos ve Ossa dağları arasında, otluk ve koruluk, görkemli bir geçittir. Vadi, bazı yerlerde dar bir boğaza dönüşür. Yunanistan ve Makedonya arasında geçiş yolu olarak büyük önem taşıdı ve kral Perseus tarafından tahkim edildi (İ.Ö. 171). Apollon kültüne ayrılmış bir yerdi. Delphoililer buraya oyunların galiplerine verilecek kutsal defne dallarını kesmek üzere bir heyet gönderirlerdi. Serin gölgelikleriyle ünlüydü.

TEMPEL (Ernst Wilhelm), alman gökbilimci (Niederkunersdorf, Lausitz, 1821 - Floransa 1889). Önceleri Almanya, Danimarka ve İtaya'da taşbaskı desinatörlüğü yaptı. Gökbilimle 1854'te Venedik'e yerleştikten sonra ilgilendi. 1860'ta Marsilya gözlemevi'nde çalışmaya başladı. 1870'te Milano'ya sığındı ve Brera gözlemevi'nde Schiaparelli'nin yardımcısı oldu. Son olarak, 1875'te Floransa yakınındaki Arcetri gözlemevi'nde yardımcı gökbilimci oldu. 17 kuyrukluyıldız, 6 küçük gezegen ve çok sayıda bulutsu buldu.

TEMPELHOF, Berlin'in güney kesiminde yer alan yerleşme. Havalimanı.

TEMPERA a. (ital. sözc.). Res. Bağlayıcı olarak çoğunlukla esas maddesi yumurta olan bir emülsiyonun kullanıldığı tutkal boya. (Ortaçağ'da pano üzerine re-

simlerin, kimi zaman da duvar resimlerinin yapımında kullanılan temperanın yerini XV. yy.'dan başlayarak yağlıboya tekniği aldı. Bununla birlikte çoğu kez astarlarda temperadan yararlanılmaya devam edildi.)

TEMPERLEME a. Metalürj. Sert ve kırılgan beyaz dökme demirin siyah temperleme (karbon azaltmayan tavlama) ya da beyaz temperleme (karbon azaltıcı tavlama) yoluyla dövülebilir bir duruma getirilmesini sağlayan ısıl tavlama işlemi. (900 °C'tan başlayarak yaklaşık 60 saatlik uzun süreli bir soğutmayla uygulanan tavlama işlemiyle, demir karbürün yani sementitin demir ile grafite ayrıştırılmasına bağı olarak dökme demire çeliğinkine yakın özellikler kazandırılır.)

TEMPERLEMEK g. f. Metalürj. Temperleme işleminden geçirmek.

TEMPESTA ya da **TEMPESTİ** (Antonio), italyan ressam ve gravürcü (Floransa 1555 - Roma 1630). Santi di Tito ve Stradanus'un öğrencisi oldu; av ve savaş sahneleri, Kutsal Kitap'tan, tarihten ve mitolojiden alınma olayları canlandıran desenler ve ofortlar yaptı. Küçük resimleri ve fresk tekniğinde süslemeleri de (Caprarola' da Farnese sarayı; *Aşk'ın ve Ün'ün zaferi*, Rospigliosi sarayı, Roma) vardır.

TEMPESTA (Pieter MULIER. **Genç, il Cavalier Tempesta** ya da **il** — denir), hollandalı ressam (Haarlem 1637'ye doğr. - Milano 1701). Bir deniz manzarası ressamının oğluydu; 1665'e doğru Itaya'ya gitti ve bu ülkede serüvenli bir yaşam sürdü. Tempesta adı Lorrain, J. Courtois ve S. Rosa'nın bakış açısıyla kuzeylilere özgü çizgileri birleştiren fırtına sahneleri ve fantastik deniz manzaralarında sağladığı başarıdan kaynaklanır.

TEMPİO PAUSANİA, İtalya'da kent. Sardinya'nın (Sassari ili) kuzey kesiminde, Gallura'nın merkezi; 13 500 nüf. Bir mahmuz üstünde kurulan kent Liscia vadisine egemendir. Sayfiye yeri.

TEMPLE (*sir* William), ingiliz diplomat ve yazar (Londra 1628 - Farnham yakınları, Surrey, 1699). Ilımlı kralcı; Fransa'nın isteklerine karşı koymak için protestan Birleşik Eyaletler ile anlaşma yapmak istedi. 1666'da Brüksel'e gönderildi, 1668'de, Birleşik Eyaletler ve Isveç ile Üçlü ittifak'ı sonuçlandırmayı başardı. 1668'den 1671'e kadar Lahey'de büyükelçilik yaptı; 1674'te Westminster barış görüşmelerini yürüttü, yeniden görevine döndü (1674 -1679); prenses Mary Stuart ile William of Nassau'nun evlenmelerini sağladı (1677); Aachen (1668) ve Nijmegen (1676-1679) kongrelerinde İngiltere'yi temsil etti. Birçok deneme yazdı.

TEMPLE (Richard), vikont **Cobham,** ingiliz asker ve siyaset adamı (1669 ?-1749). Eski Marlborough generali. Başlıca üyelerinin genç olmaları nedeniyle, "Yurtseverler" ya da "Yumurcaklar" partisi diye anılan liberal bir grup oluşturdu. Bu grubun içinde yeğenleri Grenvilleler ve kayınbiraderi Pitt de vardı. Programında, özellikle, yozlaşmaya karşı mücadele ve ulusal bir siyasetin benimsenmesi yer alıyordu. Temple, 1744'te Pelham'ın genişletilmiş kabinesine girdi.

TEMPLE *(kont)* → GRENVILLE (Richard).

TEMPLE (Henry), 3. **Palmerston** vikontu → PALMERSTON.

TEMPLEWOOD vikontu → HOARE.

TEMPO a. (ital. *tempo,* zaman'dan). **1.** Müz. Bir yapıtın seslendirilme hızı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir parçanın yazıldığı ya da yorumlandığı değişik tempoların notalaması. **—3.** Bir kimsenin çalışma, etkinlik hızı, bir işin, bir eylemin gelişme hızı; bir işletmenin üretim işlerinin yerine getiriliş ritmi: *Arkadaşlar, tempoyu hızlandırıp işi mayısta bitirmemiz gerek. Oyunun temposu çok ağır. Siparişler, gittikçe hızlanan bir tempoyla birbirini izliyor.* **—4.** *Tempo tutmak,* el çırpma ya da elleri ve/ya da ayakları bir yere vurma yoluyla bir müzik parçasına eşlik etmek.

—Spor. *Tempo alma,* kürek sporunda bir tekne ya da mürettebatın, dümencinin belirlediği kürek çekme ritmine ulaşması.

—ANSİKL. Batı müziğinde, toplu bir harekete birlik kazandırmayı amaçlayan tezgâh başı şarkıları ve bunların durguları, ilk tempo örneklerini oluşturur. XVI. yy.'ın ilk yarısından itibaren tempo, ölçünün zaman birliğine verilen değere bağlandı. Zamanların bölünmesi, insan ritimlerine (adımların ritmi, kalbin ritmi) olduğu gibi hareketi geleneksel olarak bilinen dansların ritimlerine göre ayarlandı. Çok kesin olmayan bu ölçütlerin yerini, XVII. yy.'da, sarkaçtan, ardından kronometreden yararlanılan, daha sonra da duvar saatlerinin zamanına dayandırılan bir zaman birliği hesabı aldı. Metronomun keşfinden sonra, tempoları gösteren işaretler partisyonun üzerine yazıldı. Ancak bunlar, yorumcular tarafından değiştirilebilen, ortalama tempoları belirtirler. Böylece aynı işaretle belirtilen temponun hızı, önemli ölçüde değişiklik gösterebilir. Bundan dolayı, bir müziğin özyapısını belirleyen tempo, yorum sorunlarına yol açar.

TEMPS a. (fr. *temps,* zaman'dan). **1.** Koregr. Yükselme anı. **—2.** Bir adımın ayrıldığı evrelerden her biri. **—3.** Birçok harekete ayrılan adım. **—4.** *Temps levé,* başka bir adıma geçmek için hız almayı sağlayan ve dayanma bacağı üzerinde gerçekleştirilen sıçrama. ‖ *Temps de pointe, de demi-pointe,* gerideki bacağı büküp öndeki bacağı uzattıktan sonra, ön ayağın parmak ucunda ya da yalnızca ön bölümünde dikilerek ve yavaş yavaş yaklaşarak gerçekleştirilen adım. (*Temps de pointe,* uzaklaşarak da gerçekleştirilebilir; bu durumda, arka ayağın parmak ucunda dikilerek, ön bacak başlama pozisyonuna getirilir.)

TEMPSKYA a. Paleobot. Üst Kretase tabakalarında bulunan ve kongövdesi birbirinden ayrı birçok stel içeren eğreltiotu.

Temps modernes *(les),* Jean-Paul Sartre'ın, 1945 yılında, özellikle Raymond Aron, Simone de Beauvoir, Michel Leiris, M. Merleau-Ponty, A. Ollivier, J. Paulhan, Etiemble'in işbirliğiyle kurduğu aylık felsefe, siyaset ve edebiyat dergisi. Komünist olmayan fransız solcu aydınların bir bölümü bu dergide düşüncelerini dile getirdi. Jean-Paul Sartre'ın ölümünden (1980) sonra, derginin yönetimini Simone de Beauvoir üstlendi.

TEMR a. (ar. *temr*). *Esk.* **1.** Hurma. **—2.** *Temr-i hindi,* demirhindi, hinthurması.

TEMREN a. (türkç. sözc.). Esk. sil. **1.** Ok ayağına takılan demirden ya da pirinçten yapılmış sivri uç. (Menzil oklarına takılan kemik uçlara ise soya denir. Temren oka, ok ise soyaya takılır.) [*Peykân* ya da *ok ucu* da denir.] **—2.** Mızrak, harbe gibi delici silahların ucuna takılan metalden yapılmış sivri uç.

—Mim. ve Süslem. sant. Yumurta biçimiyle almaşık olarak kullanılan ok biçiminde süsleme.

TEMRİN a. (ar. *merānet*'ten *temrīn*) *Esk.* Tekrarla alıştırma, egzersiz.

TEMRİYE a. Özellikle kol ve bacak derisi üzerinde çıkan, bazen kaşıntılı kırmızımsı küçük kabarcıklarla belirgin, nedeni belirsiz deri hastalığı.

TEMSİL a. (ar. *mis̱l*'den *temsīl*). **1.** Bir kimsenin, bir kurumun, bir kuruluşun, bir topluluğun adına davranma: *Temsil yetkisi.* **—2.** Bir olguyu, bir şeyi belirgin özelliklerle yansıtma, betimleme, simgeleme. **—3.** Seyirci önünde, özellikle de tiyatroda bir gösteri sunmak eylemi; bu gösteri; oyun: *Güzel bir temsil.* **—4.** *Bir kimseyi, bir topluluğu, bir ortaklığı temsil etmek,* onların adına hareket etmekle, çıkarlarını korumakla görevlendirilmek; onların sözcülüğünü, vekilliğini yapmak: *Sözleşme imzalanırken taraflardan birini temsil etmek. Uluslararası bir toplantıda ülkesini temsil etmek.* **—5.** *Bir şeyi (soyut) temsil etmek,* onun simgesi, somut bir örneği, bir modeli olmak, simgelemek: *Eli tırpanlı iskelet ölümü temsil ediyor. O her zaman, muhafazakârlar karşısında ilerlemeyi temsil etmiştir. Bu kişiler orta sınıfı temsil eder.* **—6.** *Bir olayı, bir durumu temsil etmek,* onu çizgiyle ya da resimle betimlemek, göstermek: *Kaza anını temsil eden bir resim.* **—7.** *Bir gösteriyi temsil etmek,* onu bir seyirci topluluğu önünde oynamak: *Hangi oyunu temsil edeceksiniz?*

—*Esk.* **1.** Benzetme, teşbih. **—2.** Bir şeyin aynısını yapma; kitap, resim vb.'nin nüshalarını çoğaltma.

—Ask. *Düşman ateşinin temsili,* atışlı tatbikat ve manevralar sırasında gerçek mermi kullanma olanağının bulunmadığı durumlarda, düşman tarafın ateşinin gerçeğe uygun biçimde canlandırılması. (Bu amaçla çeşitli renkte işaret ve sis mermileri kullanılabileceği gibi boru, trampet ve flamalardan da yararlanılır.)

—Esk. biyol. Özümleme, asimilasyon.

—Huk. Başkası adına hareket etme olgusu ve eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Yasal temsil,* başkası adına hareket etme yetkisinin yasaya dayandığı temsil. (Örneğin, veli ve vasinin temsil yetkisi yasaya dayanan bir temsil türüdür. Veli ve vasi küçük ya da kısıtlının yasal temsilcisidir.)

—İstat. *İstatistik temsil,* bir istatistik dağılımı niteleyen özellikleri tümüyle kavramayı sağlayan yöntem. (İstatistik dağılımları temsilinde kullanılan iki önemli yöntem, göstergeler ve grafiklerdir.)

—Siyas. bil. *Temsil kuramı,* genel iradenin ancak ulusun temsilcileriyle var olabileceğini ve yalnız onlarla dile getirilebileceğini ileri süren ulusal egemenlik kuramına bağlı kuram. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Huk. Temsil yasaya ya da tarafların iradelerine dayanır. Yasaya dayanan temsilde temsil yetkisi yasayla belirlenir. Tarafların iradelerine dayanan temsilde temsil yetkisi ve taraflar arasındaki ilişkiler başta vekâlet sözleşmesi olmak üzere ortaklık, hizmet vb. sözleşmeyle belirlenir. Başkası adına hukuksal işlem yapan kişiye, "mümessil" denir. Mümessilin yaptığı işlemlerden doğan haklar ve yükümlülükler temsil olunan kişiye geçer. Temsil üçlü bir olgudur; temsile dayanan bir işlemde üç kişi bulunur: 1. temsilci (mümessil), bir işlemi başkası adına yapan kişi; 2. temsil edilen, kendi adına işlem yapılan kişi; 3. temsilciyle karşı karşıya gelen, onunla bir işlem yapan kişi. Kişiye sıkı bir biçimde bağlı olan hakların dışındaki tüm haklara ilişkin işlemler, temsilci aracılığıyla yapılabilir. Her tür alım satım, kira vb. sözleşmeler temsilci aracılığıyla gerçekleştirilebilir; ancak evlenme, evlatlık sözleşmesi, vasiyet vb. temsilci aracılığıyla yapılamaz. Sözleşmeye dayanan temsil yetkisi bir ya da birkaç işlemle sınırlı tutulabileceği gibi her tür işlem için de verilebilir. Özellikle vekâlet sözleşmesiyle belirlenen bu yetki özel vekâlet ve genel vekâlet yoluyla sağlanır. Temsilci, temsil yetkisini temsil belgesiyle kanıtlar. Temsilciye verilecek sulh, bağışlama, dava açma gibi yetkilerin temsil belgesinde açıkça belirtilmesi gerekir. Temsil yetkisi şu nedenlerle sona erer: 1. belirli bir iş için verilen temsil yetkisi bu işin yerine getirilmesiyle; 2. belirli bir süre için verilmiş temsil yetkisi bu sürenin dolmasıyla; 3. temsil edilenin verdiği temsil yetkisini geri alması ya da temsilcinin istifa etmesiyle; 4. temsilcinin ya da temsil edilenin ölümü ya da gaipliğine karar verilmesiyle ya da medeni hakları kullanma ehliyetlerini kaybetmesiyle. Temsilci, temsil yetkisinin sona erdiğini bilmiyorsa, yaptığı hukuksal işlemler temsil edileni bağlar. Temsil yetkisi ilanla üçüncü kişilere bildirilmişse, geri alındığının da bildirilmesi gerekir. Yetkisi olmayan bir temsilcinin yaptığı işlemler temsil edileni bağlamaz. Bu yüzden doğan zarar-

lardan temsilci sorumlu olur. (→ VEKÂLET, VEKİL.)

—Siyas. bil. Temsil kuramına göre ulusun temsilcileri toplumun tümü tarafından seçilmiş sayılırlar. Özgül seçmenler yalnızca birer araçtır. Temsilciler, emredici değil temsil edici bir yetki taşır. 1789'dan başlayarak ılımlı devrimciler tarafından (özellikle Sieyès) savunulan bu kuram, Fransa'da o tarihten sonraki birçok rejimin temeli oldu. Bu kuramın demokrasinin işleyişine getirdiği dolaylı durum oy hakkının genişletilmesi ve referandum gibi kimi doğrudan demokrasi mekanizmalarının benimsenmesiyle giderildi.

TEMSİLCİ a. **1.** Kendisine bir kimse, bir topluluk adına hareket etme, onları temsil etme yetkisi tanınmış olan kimse; mümessil; delege: *Sendika temsilcisi.* **—2.** Bir sınıfın, bir topluluğun belirgin özelliklerini taşıyan, onun örneği olarak alınan kimse: *Orta sınıfın tipik bir temsilcisi.*

—Huk. *Temsilciler meclisi* → KURUCU MECLİS*.

—İş. huk. *İşyeri sendika temsilcisi*, işçilerle işveren arasında iletişim sağlamak ve işyerinde yasa, tüzük ve toplu sözleşme hükümlerinin uygulanmasına yardımcı olmakla görevli işçi temsilcisi. (Toplu iş sözleşmesinin tarafı olan sendika, işyerinde işçi sayısı elliye kadarsa bir, elli birle yüz arasındaysa en çok iki, yüz birle beş yüz arasındaysa en çok üç, iki binden fazlaysa en çok sekiz olmak üzere işyerinde çalışan üyeleri arasından işyeri temsilcisi seçerek on beş gün içinde kimliklerini işverene bildirir [Sendikalar k. md. 34].)

—Küm. kur. *Bir eşdeğerlik sınıfının temsilcisi*, bu sınıfın elemanı.

—Psikan. *Ruhsal temsilci*, bedenin iç uyartılarının ruhsal yaşamdaki anlatımı. (Bu deyim, çoğu kez *temsilci-tasarım* ya da *dürtünün temsilcisi* deyimleriyle eşanlamlıdır. Yine de hafif anlam kaymaları sonucu, kimi kez, affekt de bu terimle nitelenir. Ama bu kullanım doğru değildir, yalnızca temsilci-tasarım bu anlama gelebilir.)

—Siyas. bil. *Halkın temsilcisi*, halk adına hareket etme yetkisi almış temsilci; parlamenter; ABD ve Belçika'da temsilciler meclisi üyesi.

—Tic. Müşteriler nezdinde girişimlerde bulunan, müşteri çevresini genişletmeye ve bağlı bulunduğu kurum için onlardan siparişler elde etmeye çalışan ticaret aracısı. || *Dış temsilci*, bir ticaret ya da sanayi işletmesinin, yabancı ülkedeki şubesi.

—Uluslarar. huk. *Özel temsilci*, özel önemi olan bir konuyu görüşmek ya da resmi bir törene katılmak üzere bir hükümeti temsil eden kişi.

TEMSİLCİLİK a. **1.** Bir kimseyi, bir topluluğu temsil etme işi; bu görevi üstlenmiş bir kimsenin ya da bir grubun çalışma yeri. **—2.** *Yabancı bir ülkede ülkesinin diplomatik temsilciliğini yapmak.* **—3.** Bir ticari kuruluşu temsil eden, belli bir kesimin müşterileri ile bu kuruluş arasında aracılık yapan kimsenin etkinliği: *Bir otomobil şirketinin temsilciliğini almak.*

—Tic. Bir ticari kuruluşu temsil etme, belli bir kesimin müşterilerine o ticari kuruluşun aracılığını yapmak işi: *Bir otomobil firmasının temsilciliğini almak.*

TEMSİLEN be. (ar. *temsīl*'den *temsīlen*). Bir şeyi temsil ederek, onun adına: *Yarışmalara Türkiye'yi temsilen katılan kürek milli takımı.*

TEMSİLİ sıf. (ar. *temsīl* ve *-ī*'den *temsīlī*). Bir şeyi göz önünde canlandıran, bir şeyle ilgili bir genelleme yapılmasına olanak veren şey için kullanılır: *Olayın temsili bir resmi. Temsili bir oylamada oyların dağılımı.*

—Ed. *Temsili istiare* → ALEGORİ.

—Siyas. bil. *Temsili rejim*, ulusal egemenlik ilkesine dayanan ve bu ilke gereği yurttaşların kendi adlarına karar almaları için temsilcilerine vekâlet vermeleriyle gerçekleştirilen iktidarı örgütleme biçimi.

TEMSİYE a. (ar. *mesā*'dan *temsiye*). *Esk.* "Hayırlı akşamlar" deme.

TEMŞİYE ya da **TEMŞİYET** a. (ar. *meşy*'den *temşiyyet, temşiyye*). *Esk.* **1.** Yürütme, ilerletme, ileriye götürme. **—2.** Bir işin olmasını kolaylaştırma. **—3.** *Temşiye etmek*, ilerletmek, yürütmek, oluşmasını sağlamak. **—4.** *Temşiye-i garaz etmek*, birinin işini yürütmek. || *Temşiyet-i umur*, işleri yürütme, ilerletme.

—İda. huk. *Temşiyet tasarrufları*, İdare'nin özel hukuk kişileri gibi, medeni ve özel hukuk usul ve kuralları içinde yaptığı işlemler. (İdare'nin bu tür işlemleri, egemenlik yetkisini kullanarak yaptığı işlemlerden farklı olarak, idari yargının değil, adli yargının denetimine bağlıdır.) [→ İDARE, İDARİ.]

TEMUCO, Güney Şili'de kent, bölgenin ve Cautín ilinin merkezi, Cautín ırmağı kıyısında; 245 757 nüf. (1990). Ticaret. Turizm. Havalimanı. Araukan müzesi. Kent, Araukanlar'la savaşa son veren antlaşmadan sonra 1881'de kuruldu.

TEMÜR OLCAYTU → TİMUR.

TEMVİH a. (ar. *ma'*'dan *temvih*). *Esk.* **1.** Sulandırma, su katma. **—2.** Haksızı, haklı gösterme.

—Ed. Divan edebiyatında edebi sanatlara başvurarak sözü süsleme.

—Esk. kim. Başka madenden yapılmış bir eşyayı, altın ya da gümüş suyuna batırma.

TEMVİHAT, -tı çoğl. a. (ar. *temvīh*'in çoğl. *temvīhāt*). *Esk.* **1.** Sulandırmalar. **—2.** Haksızı haklı gösterme. **—3.** *Temvihat-ı ebleh-firibane*, aptalları aldatan temvihler.

TEMVİL a. (ar. *māl*'dan *temvīl*). *Esk.* Bir kimseyi mal sahibi etme, ona mal verme.

TEMYİ a. (ar. *mey'*'den *temyī'*). *Esk.* Sıvı haline getirme.

—Esk. kim. Gaz halindeki bir maddeyi sıvı hale getirme. || *Temyi-i hava*, havayı basınçla sıvı hale getirme.

TEMYİZ a. (ar. *meyz*'den *temyiz*). *Esk.* **1.** Ayırma, seçme. **—2.** İyiyi kötüden ayırt etme. **—3.** *Temyiz etmek*, ayırmak, seçmek. **—4.** *Temyiz erbabı*, iyi ile kötüyü aklıyla ayırt edebilecek yaşta olan kimse.

—Esk. dilbilg. Sayıları ve belirsiz isimleri belirten sözcük.

—Huk. İlk derece mahkemelerince verilen bir kararın, hukuka aykırı olduğu iddiasıyla, bozulması ya da düzeltilmesi için taraflardan birinin üst mahkemeye yaptığı başvuru. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Temyiz mahkemesi*, ilk derece mahkemelerince verilen kararları hukuka uygunluk yönünden inceleyen üst mahkeme. (Türk hukuk sisteminde temyiz görevi yapan mahkemeler şunlardır: Yargıtay, Danıştay, Askeri yargıtay.)

—Med. huk. *Temyiz yeteneği* ya da *temyiz kudreti*, iyiyi kötüden ayırma yeteneği. (Yaş küçüklüğü, akıl hastalığı veya akıl zayıflığı, sarhoşluk ya da benzer nedenlerden biriyle aklı başında davranış yeteneğinden yoksun olmayan herkes, temyiz yeteneğine sahip sayılır. Temyiz yeteneği olmayan kişi, medeni hakları kullanma ehliyetine sahip olamaz. Bunun sonucu olarak da kendi eylem ve davranışlarıyla hak edinemez, borç altına giremez.)

—ANSİKL. Huk. Adli yargı alanındaki hukuk ve ceza davalarının temyiz incelemesi Yargıtay tarafından yapılır. İdari mahkeme kararlarına karşı yapılacak temyiz başvurusu Danıştay, askeri mahkeme kararlarına karşı yapılacak başvuru da Askeri yargıtay tarafından incelenir.

Temyiz, ilk derece mahkemelerinin vermiş oldukları kararların hukuka uygunluğunun incelenmesidir. Temyiz mahkemesi, ilk derece mahkemesinin hukuk kurallarını doğru uygulayıp uygulamadığına bakar. Temyiz mahkemesinde yeni olaylar ileri sürülmez. Kural olarak, son kararlara karşı temyiz yoluna başvurulur. Ara kararları için temyiz yoluna başvurulmaz. Bu kararlar ancak son kararlarla birlikte temyiz edilebilir.

Temyiz nedenleri yasaca belirlenir. Hukuk davalarına ilişkin temyiz nedenleri şunlardır: 1. yasanın ya da iki taraf arasındaki sözleşmenin yanlış uygulanması; 2. mahkemenin görevsiz olması; 3. bir dava hakkında farklı kararlar verilmesi; 4. yargılama usulüne uyulmaması; 5. maddi olayların değerlendirilmesinde hata yapılması; 6. taraflardan birinin gösterdiği kanıtların yasal neden olmaksızın reddedilmesi. Temyiz yoluna başvurma yetkisi taraflara aittir. Başvurma belirli bir süreye bağlıdır. Asliye hukuk mahkesi kararları için bu süre on beş gün, sulh hukuk mahkemeleri kararları içinse sekiz gündür. Temyiz başvurusu, kararı veren mahkemeye verilen dilekçeyle yapılır. Harç ve posta giderleri temyiz eden tarafından ödenen dosya, kararı veren mahkeme tarafından Yargıtay'a gönderilir. Yargıtay, temyiz incelemesini dosya üzerinde yapar. Ancak yasada öngörülen kimi durumlarda duruşma yapılır (Huk. us. muh. k. md. 438). Ceza mahkemelerince verilen kararlar da temyiz denetimine bağlıdır. Temyiz isteği, kararın bildiriminden başlayarak bir hafta içinde, kararı veren mahkemeye dilekçe verilmesi ya da zabıt kâtibine yapılacak bildirimle olur; bildirim tutanağa geçirilir ve yargıç tarafından onaylanır. Temyiz başvurusu, kararın kesinleşmesini önler. On beş yıl ve ondan yukarı özgürlüğü bağlayıcı cezalarla ölüm cezaları tarafların isteğine bağlı olmaksızın, temyiz incelemesinden geçer. Ağır cezalara ilişkin temyiz incelemesi duruşmalı olarak yapılır. Yargıtay'da yapılan temyiz incelemesi sonucunda şu kararlardan biri verilir: onaylama, bozma, düzeltme. İlk derece mahkemesi Yargıtay'ın bozma kararına karşı iki şekilde davranır: ya bu karara uyar ya da eski kararında direnir. Direnme kararı temyiz edilince inceleme Yargıtay'ın hukuk ya da ceza genel kurulunda yapılır. Genel kurul, direnme kararını yerinde bulursa bunu onaylar, Yargıtay özel dairesinin bozma kararını yerinde bulursa direnme kararını bozar. İlk derece mahkemesi hukuk ya da ceza genel kurulunun verdiği karara uymak zorundadır.

İdare ve vergi mahkemelerinin son kararlarına karşı, tebliğ tarihini izleyen altmış gün içinde temyiz yoluna başvurulabilir. Bu mahkemelerin kararlarına karşı yapılacak temyiz istekleri Danıştay'da incelenir. Danıştay, temyiz incelemesi sonunda görev ve yetkisizlik, hukuk ve usul kurallarına aykırılık nedenleriyle incelenen kararları bozabilir (İdari yargılama usulü k. md. 49).

Askeri mahkemelerin kararları da temyiz incelemesine tabidir. Bu mahkemeler tarafından verilen kararların temyiz incelemesi Askeri yargıtay'da yapılır. Temyiz başvurusu kararın tefhiminden (tefhim sanığın yokluğunda yapılmışsa tebliğinden) başlayarak bir hafta içinde yapılmalıdır (Askeri mahkemeler kuruluşu ve yargılama usulü k. md. 209).

TEMYİZEN be. (ar. *temyīz*'den *temyīzen*). *Esk.* Temyiz ederek, temyiz yoluyla.

TEN a. (fars. *ten*). **1.** İnsan bedeninin dış yüzü: *Fanilayı tenine giymek. Yumuşak bir teni var.* **—2.** Yüzün rengi, tonu, parlaklığı: *Koyu, soluk, mat bir ten.* **—3.** *Esk.* Vücut, beden: *"Ölürse tenler ölür / Canlar ölesi değil* (Yunus Emre, XIII. yy.). **—4.** *Ten fanilası*, doğrudan doğruya vücudun üstüne giyilen fanila. || *Ten rengi*, beyaz insanların teninin rengi; bu renkte olan şey için kullanılır.

—*Esk. Ahenten*, sağlam yapılı, sağlam bünyeli. || *Nerm-ten*, cildi, vücudu yumuşak olan.

TENADİ a. (ar. *nidā*'dan *tenādī*). *Esk.* Bağırarak birbirini çağırma.

TENAFÜR a. (ar. *nefret*'ten *tenāfür*). *Esk.* **1.** Birbirinden nefret etme, birbirinden kaçma. **—2.** Kulağa tırmalayıcı sesler gelmesi.

—Ed. Çıkış yerleri yakın seslerin (*tenafür-i huruf;* örn. ķ, k, ġ, g vb.), bu seslerden oluşmuş sözcüklerin (*tenafür-i kelimat;* örn. *sokak, doğurgan* vb.) edebiyat metninde yan yana gelmesinden doğan anlatım bozukluğu.

TENAHİ a. (ar. *nihayet*'ten *tenahi*). *Esk.* Tükenme, sona erme.

TENAKKUL a. (ar. *naķl*'den *tenaķķul*). *Esk.* Göçme, bir yerden bir yere nakil.

TENAKUS a. (ar. *naķṣ*'tan *tenaķus*). *Esk.* **1.** Eksilme, azalma. **—2.** *Tenakus etmek,* eksilmek, azalmak.

TENAKUZ a. (ar. *naķż*'dan *tenaķuż*). *Esk.* **1.** Anlam aykırılığı, çelişme, çelişki. **—2.** *Tenakuza düşmek,* birbiriyle çelişen sözler söylemek.
—İsl. huk. Birbirinin karşıtı olan iki ifade. (Örneğin, şahit şahadet ederken farklı ifadelerde bulunursa, bu açıklamalar arasında tenakuz olduğu için şahadeti geçersiz sayılır.)

TENAKUZAT, -tı çoğl. a. (ar. *tenaķuż*'un çoğl. *tenaķużat*). *Esk.* Çelişkiler, çelişmeler.

TENAKÜR a. (ar. *nekr*'den *tenākür*). *Esk.* Bilmezlikten, anlamazlıktan gelme.
—Esk. fels. Karşıt duygu, antipati.

TENALİ, Hindistan'da kent, Andhra Prades'te, Vicayavada'nın G.'inde; 103 000 nüf.

TENAMPÚA, Honduras'ta, Comayagua vadisinde arkeolojik yer. Dik yamaçlı bir tepenin üzerine kurulmuş, taş surlarla çevrili bu merkezin, İ.S. 550-950 arasında etkin olduğu ve vadinin siyasal ve dinsel odağı durumuna geldiği sanılmaktadır. Burada, birkaç gruba ayrılmış yüz dolayında yapı ortaya çıkarıldı.

TENAR sıf. (fr. *thénar,* yun. *thenar,* el ayası ve ayak tabanı'ndan). Anat. *Tenar kabartısı,* el ayasının dış kısmında bulunan ve kısa bükücü, kısa uzaklaştırıcı, kısa yaklaştırıcı ve başparmak karşılayıcı kaslarından oluşan çıkıntı.

TENASSERİM, Birmanya'nın güney kesiminde il; 43 328 km^2; 917 247 nüf. Merkezi *Tavoy.* Birmanya-Tayland sıradağların batı yamacındadır. Yer yer kireçtaşlı platolarla kaplı, granitli uzun sırtta birkaç maden (kalay ve tungsten) vardır. İlde ekvator tipi bir iklim görülür. Gür orman açılarak (tekağacı) yerini, Tavoy ve Mergi çevresinde az randımanlı hevea işletmelerine bırakmaktadır. Sulu pirinç tarımı alçak yamaçlarda yapılır. Çok girintili çıkıntılı olan kıyıda ve adalarda, çoğunlukla su üstünde kurulan bambu kulübelerde barınan balıkçı toplulukları yaşar. Tavoy ve kuzey ucundaki Mulmein, pirinç, kauçuk ve tekağacı dışsatımı (Tayland da dahil) önemsiz limanlardır.

TENASSUH a. (ar. *nusḥ*'tan *tenaṣṣuḥ*). *Esk.* Nasihat dinleme, öğüt alma.

TENASSUR a. (ar. *naṣrān*'dan *tenaṣṣur*). *Esk.* Hıristiyan olma, hıristiyan dinini kabul etme.

TENASÜB → TENASÜP.

TENASÜBİ sıf. (ar. *tenāsüb* ve *-ī*'den *tenāsübī*). *Esk.* Birbirine uyma ile ilgili, orantısal.

TENASÜH a. (ar. *nesḫ*'den *tenāsüḫ*). *Esk.* Ruhun insandan hayvana, hayvandan insana ya da bir cisimden başka bir cisme geçtiğine inanma; ruhgöçü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İsl. huk. Ölen bir kimsenin terekesi pay edilmeden, vârislerden bir ya da birkaçının ölmesi halinde terekenin bu ölenlerin vârislerine geçmesi.
—ANSİKL. Hint dinleri başta olmak üzere çoktanrıcı dinlerde bir insanın ölümünden sonra ruhunun başka bir canlıya geçtiğine, ruhgöçü denilen bu olayla yaşamın kesintiye uğramadan sürüp gittiğine inanılırdı. Her ruh, o ruhu taşıyan insanın eylemlerinin iyi ya da kötü olmasına göre yüksek ya da aşağı bir varlığın bedenine girerek, mutlu ya da mutsuz olur. Bu sürekli dönüşüm içinde arınan ruhlar yükselir, kötülük işleyenler düşerler.
Eski Anadolu dinleriyle Mısır, Hint, Yunan ve Mezopotamya dinlerinde yaygın olan bu inanç, müslümanlıkta bazı sufilerce benimsenmişse de ilk dönemlerden başlayarak filozoflar ve özellikle kelam bilginlerinin kesin karşı koyuşları ve eleştirileri karşısında tutunamamıştır.

TENASÜHİ sıf. (ar. *tenāsüḫ* ve *-ī*'den *tenāsüḫī*). *Esk.* **1.** Ruhun bedenden bedene göçtüğüne inanan kişi. **—2.** Ruhgöçüyle ilgili olan.

TENASÜHİYE a. (ar. *tenāsüḫ* ve *-iyye*'den *tenāsüḫiyye*). Esk. fels. Ruhgöçüne inanan dinsel anlayış.

TENASÜHİYÛN çoğl. a. (ar. *tenāsüḫī*'nin çoğl. *tenāssüḫiyyūn*). Esk. fels. Ruhgöçüne inananlar.

TENASÜL a. (ar *nesl*'den *tenāsül*). *Esk.* Üreme, nesli sürdürme.
—Esk. anat. *Alat-ı tenasül,* üreme organları.

TENASÜLİ sıf. (ar. *tenāsül* ve *-ī*'den *tenāsülī*). *Esk.* Üremeye ait, üremeyle ilgili.

TENASÜP a. (ar. *nisbet*'ten *tenāsüb*). *Esk.* **1.** Birbirine yakışma, uyma, uygunluk oranı. **—2.** *Tenasüb-i aza,* bedendeki organların birbirine uygunluğu. ‖ *Tenasüb-i elfaz,* sözcüklerin birbirine uygunluğu.
—Ed. → MÜRAATI NAZİR.
—Esk. mat. Sayılar arasındaki oran.

TENAUM a. (ar. *niʿmet*'ten *tenaʿum*). *Esk.* Nimet, bolluk içinde bulunma; zengin ve rahat bir ömür sürme.

TENAVER sıf. (fars. *ten* ve *āver*'den *ten -aver*). *Esk.* İri vücutlu, etine dolgun, şişmanca.

TENAVERAN çoğl. a. (fars. *ten-āver*'in çoğl. *ten-āverān*). *Esk.* Etine dolgun kimseler, şişmanca insanlar.

TENAVÜL a. (ar. *nevl*'den *tenāvül*). *Esk.* **1.** Yeme içme. **—2.** *Tenavül etmek,* alıp bir şeyler yemek.

TENAYUCA, Mexico vadisinde, aynı adı taşıyan tepenin eteklerinde arkeolojik yer. Vadiye 1244'e doğru gelen ve o zamanlar kral Xolotl tarafından yönetilen Çiçimekler'in kurduğu merkez daha sonra Culhualar ve Tepaneca halkı tarafından işgal edildi, ardından Aztekler'in eline geçti. Piramit, üst üste gelen altı bölümden oluşur; ilk platform XIII. yy.'ın ortalarında, sonuncusu ise 1507'ye doğru yapılmıştır. Kuzey ve güney yüzlerini süsleyen ve tüylü yılanı canlandıran oymalardan, bir zamanlar bu piramidin üzerinde Quetzalcóatl'a adanmış bir tapınak bulunduğu anlaşılmaktadır.

TENAZU a. (ar. *nizāʿ*'dan *tenāzuʿ*). *Esk.* Çekişme, birbiriyle didişme, kavga etme.
—İsl. huk. *Tenazu bi'l-eydi,* birden çok kimsenin bir mala zilyet olması nedeniyle çıkan uyuşmazlık.

TENAZUR a. (ar. *naẓar*'dan *tenāẓur*). *Esk.* Bakışım, simetri.
—Esk. mat. Bakışım. ‖ *Tenazur mihveri,* bakışım ekseni. ‖ *Tenazur müstevisi,* bakışım düzlemi.
—İsl. huk. Bir olay hakkındaki hükümler, kurallar arasında uygunluk olmaması.

TENAZURİ sıf. (ar. *tenāẓur* ve *-ī*'den *tenāẓurī*). *Esk.* Bakışımla ilgili.

TENAZZUR a. (ar. *naẓar*'dan *tenaẓẓur*). *Esk.* Dikkatle bakıp düşünme.

TENBAKÜ → TÖMBEKİ.

TENBEL → TEMBEL.

TENBELHANE → TEMBELHANE.

TENBİH → TEMBİH.

TEN BRİNK (Jan), hollandalı yazar (Appingedam, Groningen, 1834 - Leiden 1901). Denemeler (*Essai historique sur la Révolution française,* fr. çev., [Fransız devrimi üzerine tarih denemesi], 1868), romanlar (*la Famille Muller-Belmonte* [fr. çev.], 1879), öyküler ve Fransa'daki edebiyat yaşamı üzerine eleştirel incelemeler yazdı.

TENBY, Büyük Britanya'da sayfiye yeri, Wales'te (Dyfed). Carmarthen koyu kıyısında; 5 000 nüf. XV. yy.'dan kalma kilise ve evler.

TENCA (Carlo), italyan gazeteci ve siyaset adamı (Milano 1816 - *ay. y.* 1883). Milano'da *Il crepuscolo*'yu (1850-1859) kurdu ve yönetti, burada çağının edebiyatı üzerine yazılar yazdı. Uzun süre İtalyan parlamentosu'nda milletvekilliği yaptı.

TENCALLA (Costantino), XVII. yy.'da yaşamış italyan mimar. Bissoneli (Ticino) yalancı mermer ustası ve mimar bir ailenin oğludur. Varşova'da krallık mimarı olmadan (1633-1645) önce, Roma'da C. Maderna ile çalıştı. Varşova'da, Zygmunt III' ün heykel sütununu yaptı; Wilno'da (bugün Vilnyus), katedralin Swięty Kazimierz capellası'nı gerçekleştirdi ve bir kilisenin yapımına başladı.

TEN CATE (Siebe Johannes), hollandalı ressam (Sneek, Friesland 1858 - Paris 1908). Manzara ressamıydı, kaldığı birçok ülkeyi izlenimciliğe yaklaşan bir üslupla betimledi (*Paris'te kar,* Carnavalet müzesi).

TENCERE a. **1.** Yiyecekleri kaynatmaya, pişirmeye yarayan ve bir kapağı bulunan metalden kap; bu kabın içeriği. **—2.** *Tencere dibin kara, seninki benden kara,* başkasında kusur arayan, ancak kendisinde daha çok kusur bulunan kimse için söylenir. ‖ *Tencere tava, herkeste bir hava,* herkesin dilediği yönde hareket etmesi, düşünce ve davranış birliğinin bulunmaması durumunda söylenir. ‖ *Tencere yuvarlanmış, kapağını bulmuş,* "O değersiz öteki de; birleşmiş, birbirlerine yakışmışlar" anlamında söylenir. ‖ *Tencerede pişirip kapağında yemek,* aşırı ölçüde tutumlu bir yaşam sürmek, olanla yetinip daha fazlasını istememek. ‖ *Tenceresi kaynamak,* iyi kötü geçinebilmek. ‖ *Tenceresi kaynarken, maymunu oynarken,* hali vakti, keyfi yerindeyken.
—Ev eşy. → DÜDÜKLÜ *tencere.*
—Fiz. *Papin tenceresi,* kapağı sıkıca kapanan ve sıvı haldeki suyu yüksek sıcaklıklara çıkarmaya ve böylece yüksek bir basınç elde etmeye yarayan dayanıklı kap.
—Mutf. *Tencere kebabı* → KEBAP ‖ *Kızartma tenceresi,* içinde, kızartılacak sebzenin konduğu ikinci bir tel sepet bulunan ve kızartma yapmaya yarayan bir tür tencere. (Tel sepet çıkartıldıktan sonra içine yağ konan ve kızdırılan tencereye, sepet içindeki sebzeler sarkıtılır. Sepetin yanında tutacağı vardır. Sebzeler kızartıldıktan sonra bu tutacaktan tencere kenarına asılarak fazla yağın tencereye süzülmesi sağlanır.) ‖ *Norveç tenceresi,* bir tencerenin, içindeki malzeme kaynama noktasına geldikten sonra yerleştirildiği ısıgeçirmez kap. (Böylece sıcaklığın çok ağır düşmesi [6 saatte 30°C] yakıtsız bir pişirme sağlamaktaydı.) ‖ *Saplı tencere,* boşaltma ağzı ya da kenarı bulunan silindir biçiminde yassı dipli, düz saplı pişirme kabı. (Kenar yüksekliği genellikle yarıçapına eşittir ve sapı sökülüp takılabilir.)

TENCİN (Claudine Alexandrine GUÉRIN DE), fransız kadın edebiyatçı (Grenoble 1682 - Paris 1749). Rahibe olmaktan vazgeçtikten sonra (1712) Paris'e yerleşti, orada ünlü kişilerle ilişki kurdu (d'Alembert'in annesidir) ve Fontenelle, Marivaux ve Duclos'nun da sık sık uğradıkları bir salon açtı.

TENCİN SAMA → SUGAVARA NO MİÇİZANE.

TENCİS a. (ar. *necaset*'ten *tencis*). *Esk.*

1. Kirletme, pisletme. —2. Büyü için boyna asılan kemik.

TENCTERUSLAR, lat. Tencteri, germen halkı. Süevler tarafından Germanya içlerinden atılınca, Usipetes halkıyla birlikte Ren'in sol kıyısı boyunca yayıldılar (İ.Ö. 56'ya doğr.). Sezar, Tencteruslar'ı büyük bir kırımdan geçirdi. Sağ kalanlar, Ruhr bölgesindeki Sıcambri halkının arasına yerleşti. Roma İmparatorluğu döneminde, lejyonları hırpalayan Barbarlar arasına katıldılar.

TENÇİ TENNO (626-671), Japonya imparatoru (662-671). İmparator Comei' nin oğluydu. Önceleri prens NAKA NO OE adıyla tanındı. Sogalar'ın devrilmesine katkıda bulundu (645) ve Kotoku tenno (645-654) ile imparatoriçe Kogyoku (654 -661) dönemlerinde hükümete yardımcı olarak Taika reformuna katıldı. Hükümdarlığı sırasında bir üniversite kuruldu (668) ve büyük *Omiryo* yasalar derlemesi yayımlandı. Tençi tenno çok acı bir deniz yenilgisinden sonra Mimana'yı (Güney Kore) boşalttı ve İzumo bölgesine yerleşmeye gelen birçok Koreli'yi kabul etti.

Tendai, önemli bir japon buddhacı tarikatı. Öldükten sonra Dengyo Daişi adıyla tanınan Saiço, 806'da bu tarikatı Çin'den getirdi. Bu öğreti Çin'de, Tiantai dağında öğretiliyordu. "Tendai" adı, bu dağdan geldi. Saiço, Tiantai okulunun Lotus sutrası adlı temel metnini yeniden ele aldı. Buddhacılığın bütün öğretilerini bağdaştırmaya girişen bu metin, bu öğretilere zen murakabesini ve içrek uygulamaları katarak, İçi-citsu (Bir Gerçek) ya da Sanno İçi-citsu Şinto'yu veren Şinto ile birleşmeyi de özendiriyordu.

Saiço'nun kendi tarafından kurulan bu tarikatın merkezi Kyoto yakınında, Hiei dağındaki Enryaku-ci'dedir. Bugün Sammon, Cimon ve Şinsei olarak 3 kola ayrılan bu tarikat, japon buddhacılığı üzerinde derin bir etkide bulunmuş ve bugün de bulunmaktadır.

TENDE boğazı, Fransa'da (Alpes-Maritimes) boğaz, Fransa ile İtalya sınırında; 1 871 m. Nice'i ve Roya vadisini Cuneo'ya ve Gesso vadisine bağlar. Nice-Cuneo karayolu, 1 279 m yükseltideki bir tünelle boğazın altından geçer.

TENDEBA. Tar. coğ. Anadolu'nun Karia bölgesinde kent. Eski yazarların sözünü ettiği yerleşme Stratonikeia*'nın yakınlarındaydı.

TENDER a. (ing sözc.). Dy. Bir buharlı lokomotifin hemen arkasına yerleştirilen ve lokomotifin beslenmesi için gerekli yakıt ve suyu taşıyan araç.

—ANSİKL. Dy. Tender bir su deposu ile dingiller ya da bojiler üzerine oturan bir şasiden oluşur. Mafsallı borularla makineye bağlı olan bu depo, ağırlığını tüm dingillere dağılması için genellikle bir at nalı biçimindedir; yakıt ise kömür haznesinde at nalının içinde ateşçinin erişebileceği bir yerdedir. Lokomotifin sıvı yakıt kullanması durumunda tenderde, bir kömür haznesi yerine, içinde buhar dolaşan ısıtıcılarla donatılmış bir sıvı yakıt haznesi bulunur. Kömürle çalışan daha modern lokomotiflerde kazan, stoker denilen bir düzenekle otomatik olarak beslenir.

TENDİNİT a. (fr. *tendinite*). Patol. **1.** Kirişlerin iltihaplanması. (Eşanl. TENOZİT.) **—2.** *İlye orta kası tendiniti,* TROKANTERİT' in eşanlamlısı.

TENDRYAKOV (Vladimir Fyodoroviç), rus yazar (Makarovskaya 1923-Moskova 1984). Başlangıçta kırsal kesim anlatım biçimlerine yakın bir düzyazı kullandı, anlatılarında düşkünlüğü incelemekten ve genellikle köylü dünyasında (*Pas à sa place* [fr. çev.], 1954; *Ornières* [fr. çev.], 1956; *l'Icône miraculeuse* [fr. çev.], 1958; *Jugement* [fr. çev.], 1961; *l'Ephémère* [fr. çev.], 1965; *le Décès* [fr. çev.], 1968), ama aynı zamanda sanat (*Rendez-vous avec Nefertiti* [fr. çev.], 1964) ve okul (*la Nuit du bac* [fr. çev.], 1974) ortamlarında da karşılaşılan zor durumların üstesinden gelmek zorunda olan insanları betimlemekten bıkmayan bir ahlakçı olarak kendini kanıtladı.

TENDÜREK dağı, D. Anadolu bölgesinde, Van gölünün K.-D.'sunda, Doğubayazıt ve Çaldıran ovaları arasında yükselen genç volkan konisi (3 533 m). Van ve Aras havzaları arasında subölümünü oluşturan kütle, bazalt, andezit, tüf gibi gereçlerden yapılmış oldukça basık bir strato-volkan yapısı gösterir. Doruk kesiminde iki krater vardır. Bunlardan D.'daki kraterden sıcak gazlar çıkar. Bu özellik, Tendürek'in, henüz fumarol evresinde bulunan ve faaliyetine çok yakın bir zamanda ara vermiş genç bir volkan olduğunu gösterir. Dördüncü Zaman'da bu volkandan çıkan bir bazalt akıntısı Bendımahi çayı vadisini izleyerek Çaldıran ovasından Muradiye ovasına kadar sokulmuştur.

TENDÜRÜST, -tü sıf. (fars. *ten* ve *dürüst*'ten *ten-dürüst*). *Esk.* Vücudu sağlam, sağlıklı.

TENDÜRÜSTİ a. (fars. *ten-dürüst* ve *-i*'den *ten-dürüsti*). *Esk.* Sağlamlık, sağlık.

TENE (La), İsviçre'de, Neuchâtel gölünün kuzey kıyısında, ikinci Demir* çağına adını veren arkeolojik yer. Burada 1858'den başlayarak yapılan çalışmalar sonucu, bu kelt uygarlığına özgü öğeler, kırsal bir yerleşme ve bir nekropolis ortaya çıkarıldı. Nekropoliste ölüleri yakma ya da bol miktarda mezar armağanıyla birlikte toprağa gömme geleneği uygulanmıştır. İtalya ve Yunanistan'dan getirilmiş eşyalar bulunan önder mezarlarında -bunlara "savaş arabalı mezarlar" adı verilir- ölü, iki tekerlekli savaş arabasının üzerine konmuştur. Fibulaların sayısı ve çeşitliliği, bu eşyaları dönemin en iyi "belirleyici fosili" durumuna getirdi. Ele geçen silahlar arasında, üçgen biçimli küçük hançerler, oldukça kısa kılıçlar, mızraklar, bıçaklar, ortasında eli korumaya yarayan metal bir parça (umbo) bulunan kalkanlar ve bazıları dikkate değer kuyumculuk yapıtları olan zırhlı başlıklar (örneğin Charente bölgesinde Agris'te bulunan başlık) yer alır. İ.Ö. 450'ye doğru başlayan ikinci Demir çağı uygarlığı üç evreye ayrılır: "La Tène I" (İ.Ö. 475'e doğr.-İ.Ö. 300), "La Tène II" (İ.Ö. 300'e doğr.-İ.Ö. 120'ye doğr.) ve yaklaşık Roma fethine kadar süren (Büyük Britanya'da İ.S. I. yy.'a kadar sürmüştür) "La Tène III". Bu uygarlık en geniş yayılma alanına III.-II. yy. arasında ulaştı: Tuna'dan Bretagne'a ve İtalya'nın K.'ine kadar yayıldı. Fransa'da 1980'lerde bulunmuş ve incelenen Gournay-sur-Aronde (Oise) tapınağı'nda, bu dönemin sonundan kalma yüzlerce silahın yanı sıra kurban edilmiş hayvanların kalıntıları ortaya çıkarıldı. Bu silahlar, koşum takımı parçaları, mercan boncuklarla süslü takılar, sikkeler, kelt süsleme motiflerinin özgünlüğünü ortaya koyar. En sık kullanılan motifler arasında girift bezemeler, kıvrımlar ve triskelesler yer alır.

TENEBBÜ, -ü a. (ar. *nebe'ân*'dan *tenebbü'*). *Esk.* Suyun vb.'nin, yerden fışkırması, kaynaması.

TENEBBÜH a. (ar. *nebahat*'tan *tenebbüh*). *Esk.* **1.** Uykudan uyanma. **—2.** Gafletten kurtulma, gözünü açma. **—3.** *Tenebbüh etmek,* uyanmak; gafletten kurtulmak, aklını başına toplamak.

—Esk. ruhbil. Uyarım.

TENEBBÜHAT, -tı çoğl. a. (ar. *tenebbüh*'ün çoğl. *tenebbühat*). *Esk.* Uyanmalar; gafletten kurtulmalar.

TENEBBÜT, -tü a. (ar. *nebat*'tan *tenebbüt*). *Esk.* **1.** Yerden bitme, filizlenme. **—2.** *Tenebbüt etmek, eylemek,* bitmek, yetişmek.

TENEBBÜTAT, -tı çoğl. a. (ar. *tenebbüt*'ün çoğl. *tenebbütat*). *Esk.* Çimlenmeler, yerden bitmeler.

—Esk. tıp. *Tenebbütat-ı lahmiyye,* bedenin bazı yerlerinde üzüm salkımı biçiminde etbenleri belirmesi.

TENEBRİO a. (karanlıkların dostu anlamında lat. sözc.). Böcbil. Unböceği ortak adıyla bilinen böceklerin cins adı.

TENEBRİONİDAE a. Böcbil. KARABÖCEKGİLLER familyasının bilimsel adı.

TENEDDÜB a. (ar. *nedbe*'den *teneddüb*). *Esk.* Yaranın iyileşip kabuk bağlaması.

TENEDOS. Tar. coğ. Bozcaada*'nın Antikçağ'daki adı.

TENEFFU, -u a. (ar. *nefc*'den *teneffu'*). *Esk.* **1.** Faydalanma, fayda sağlama. **—2.** *Teneffu etmek,* faydalanmak.

TENEFFUAT, -tı çoğl. a. (ar. *teneffu'*'un çoğl. *teneffu'at*). *Esk.* Faydalanmalar, yarar sağlayışlar.

TENEFFÜR a. (ar. *nefret*'ten *teneffür*). *Esk.* **1.** Nefret etme, iğrenme. **—2.** *Teneffür etmek,* iğrenmek, nefret etmek.

TENEFFÜS a. (ar. *nefes*'ten *teneffüs*). **1.** Solunum. **—2.** Özellikle okullarda temiz hava almak, dinlenmek için dersler arasında verilen ara: *Teneffüse çıkmak.* **—3.** *Teneffüs etmek,* soluk almak, solumak. **—4.** *Bir şeyi (soyut) teneffüs etmek,* onu yaşamak: *Artık bu kentin kokuşmuş havasını teneffüs etmek istemiyordu.*

—Esk. tıp. *Teneffüs-i safiri,* solunum sırasında havanın nefes borularından geçerken çıkardığı doğal olmayan ses. || *Teneffüs-i sınai,* boğazdan yapay bir delik açarak hastanın soluk almasını sağlama, suni teneffüs.

—Müz. → ES.

TENEFFÜSHANE a. (ar. *teneffüs* ve fars. *hane*'den *teneffüs-hane*). *Esk.* Okullarda ders aralarında dinlenmek için öğrencilerin çıktığı salon ya da bahçe.

TENEKÂR a. (fars. *tenkar*). Kâğıtç. Mukavva yapımında, kabı kurtlanmaktan korumak için kolaya katılan bir madde.

TENEKE a. **1.** Yumuşak çelikten yapılmış, üstü kalayla kaplı ince sac. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bu maddeden yapılan ve yaklaşık yirmi litre oylumundaki kap: *Gaz tenekesi.* **—3.** Değersiz şey. **—4.** *Bir kimsenin arkasından teneke çalmak,* onun bir yerden ayrılmasından duyduğu sevinci belirtmek, ayrılan kişiyi aşağılamak için tenekelere vurarak gürültü çıkarmak. || *Teneke mahallesi,* yoksul kimselerin oturduğu çatıları ve kimi yerleri tenekelerle kaplı evlerden oluşan mahalle.

◆ sıf. **1.** Tenekeden yapılmış şey için kullanılır: *Teneke kutu.* **—2.** *Say. sıf.* + *teneke,* bir şeyin miktarını içinde bulunduğu teneke sayısıyla belirtmek için kullanılır: *Bir teneke zeytinyağı. İki teneke gaz.*

—ANSİKL. Teneke, kimi Avrupa ülkelerinde en az XV. yy.'dan bu yana kullanılmaktadır. Önceleri şamdanların, sandık ya da çekmecelerin metal bölümlerinin yapımında yararlanıldı; günümüzde pek çok nesnenin, özellikle besin konservesi kutularının yapımında kullanılmaktadır.

Kalaylama, ya erimiş durumdaki bir kalay banyosuna daldırma (sıcakta kalaylama) ya da daha yaygın kullanılan bir yöntem olan elektrolizle çökeltme (elektrolitik kalaylama) yoluyla yapılır. Sıcakta kalaylanan teneke, yumuşak çelik bir sacın erimiş bir kalay banyosuna daldırılmasıyla elde edilir; ancak sac, banyoya sokulmadan önce çeşitli işlemlerden geçirilir: 1. sıcak sülfürik asit ortamında, kimyasal yolla ya da seyreltik hidroklorik asit ortamında elektrokimyasal yolla yapılan yüzey temizleme; 2. basınçlı su püskürterek yıkama; 3. içinde, ana bileşenleri erimiş çinko ve amonyum klorürler olan aşındırıcı bir akışkanın (flux) bulunduğu bir kaba daldırma. Çelik sac kalay banyosundan çıkışta, yüzeyini yükseltgenmeye karşı koruyan sıcak palmiye özü yağıyla dolu bir başka kaba daldırılır. Böylece kalaylanan sac, parlak bir görünüm alır.

Elektrolitik teneke, hem dörtdeğerli kalay banyolarında alkali kalaylama (en çok kullanılan yöntem), hem de ikideğerli kalay banyolarında (kalay II tuzları) asitli kalaylama yoluyla elde edilir. Elektrolizle çökeltme işleminden önce parçaya sırasıyla elektrolitik yağ giderme, yıkama, elektrolitik dağlama ve yine yıkama işlemi uygulanır. Böylece elde edilen kalay kaplama parlak değildir; grimsi bir saten görünümü sergiler. Parlak bir görünüm elde etmek için kalaylanmış parçayı yıkama ve kurutmadan sonra Joule etkisi altında ya da indükleme yoluyla kalayın ergime sıcaklığının üzerindeki bir sıcaklığa çıkarmak gerekir. Kaplama eridikten sonra parça su dolu bir kaba daldırılır; bu işlem, henüz parlaklığını yitirmeden kalay kaplamanın katılaşmasını sağlar. Üretim dinginleştirme işlemiyle tamamlanır.

Teneke trampet *(die Blechtrommel)*, Günter Grass'ın romanı (1959). Çocuk görünümüne karşın bir yetişkin olgunluğuna ulaşmış bir cücenin gözüyle Dantzig'in savaş öncesi, savaş ve savaş sonrası yıllarını günü gününe veren pikaresk bir destan niteliği taşır.

TENEKECİ a. Teneke işleri yapan, satan, onaran kimse.
—İnş. Eskiden kurşun, bakır ya da çinko çatıları kaplayan, yağmur borularını, oluklan, dereleri yerleştiren işçi.

TENEKECİLİK a. Tenekeden ya da genel olarak başka ince metal saclardan çeşitli eşya yapma ve onarma ve/ya da satma işi.

TENEKKÜR a. (ar. *nekr*'den *tenekkür*). *Esk.* Tanınmayacak kılığa girme, tebdil gezme.

TENEMMÜL a. (ar. *neml*'den *tenemmül*). *Esk.* Sayıca çok olma.
—Esk tıp. Bedenin herhangi bir kısmının karıncalanması.

TENERANİ (Pietro), italyan heykelci (Torano, Carrara yakınları, 1798 - Roma 1869). Canova ve Thorvaldsen'in öğrencisi oldu, Roma'da San Pietro'da Pius VIII'in mezarını yaptı.

TENERE ya da **TAFASASET TENERESİ,** Ayr ile Nijer'in yüksek kuzey-doğu platoları arasında kumlu ova (Cezayir Sahrası ve özellikle Nijer). Orta kesimi ve Çad gölüne kadar uzanan bölümü, Tafasaset uvedinin eski bir alüvyon ovasının yerinde bulunan bir ergle kaplıdır.

TENERE KÜLTÜRÜ a. Güney-doğu Sahra'da görülen Yenitaş dönemi kültür evresi. (III. binyıl'a doğru daha ılıman bir iklimi olan bu bölge, avcı ve balıkçıların yerleşmesine elverişliydi. İnsanlar tarımla da uğraşıyor, baskı bezekli çömlekler üretiyorlardı.)

Tenerife danteli (İspanya'ya bağlı *Tenerife* adasının adından). El sant. Yapılacak iş büyüklüğünde kesilmiş yuvarlak bir kartonun ortasına ve çevresine, desene göre çivi (topluiğne, raptiye vb.) çakıp buralardan iplik geçirdikten sonra, bu iplikleri birbirine tutturarak yapılan dantel. (İlkin bitkisel liflerden yapılıyordu, daha sonra iplik kullanılmaya başladı. Tenerife adasından G. Amerika'ya göç edenler aracılığıyla burada da tanındı, Brezilya danteli, Bolivya danteli adları verildi. Örtü vb. ev eşyası yapımında ve giyim süslemede kullanılır.) [*Kırk iğne danteli, güneş danteli* de denir.]

TENERİFE adası, Kanarya adalarının en genişi ve en kalabalığı; 1 919 km^2; 625 000 nüf. (1990). Merkezi *Santa Cruz de Tenerife*. Yanardağ kökenli ve çok engebeli olan adanın ortasında, her zaman karlarla örtülü Teide doruğunun yükseldiği (3 718 m) Las Cañadas krateri yer alır. Sulu tarımla dışsatım ürünleri (muz, domates) yetiştirilen adanın K.-B. yamacıyla daha kurak olan G. kıyısı (bağ, tahıl, patates) arasında büyük farklar göze çarpar. Petrol arıtımı ve besin sanayisi başlıca sanayilerdir. Turizm de önemli bir etkinlik olmuştur.

Tenerife köpeği, Kanarya adalarında çok tutulan ve kıvırcık kılları Moğolistan keçilerinin kılına benzeyen fino köpeği çeşidi.

TENES, Cezayir'de (eş-Şelif vilayeti) liman kenti, Dahra kıyısında; 30 100 nüf. Mauretania Caesariensis'te eski bir kartaca ve roma ticaret merkezi *(Cartennae)* olan Tenes'te, 1936'da, Roma döneminden kalma mücevherler bulundu (Cezayir kenti müzesi). Antikçağ'dan kalma yıkıntılar. Besin sanayileri. Balıkçılık. Çinko ve gümüşlü kurşun cevheri dışsatımı.

TENES, Kyknos ya da Apollon'un oğlu; sürgün edildikten sonra geldiği ve kralı olduğu Tenedos'a adını verdi.

TENESSÜM a. (ar. *nesim*'den *tenessüm*). *Esk.* Teneffüs etme, soluk alma.

TENEŞİR a. (fars. *ten* ve *şūy*, yıkayan; *ten-şūy*'dan). **1.** Üzerinde ölü yıkanan kerevet; salacak. **—2.** *Teneşir horozu, teneşir kargası*, çok zayıf, çelimsiz bir kimse için kullanılır. || *Teneşir paklar*, çok kötü ve kirli işlere bulaşmış bir kimseden söz ederken, "ancak ölürse çevresi kirlenmekten kurtulur" anlamında söylenir. || *Teneşire gelesi*, "ölsün" anlamında kullanılan ilenç. || *Teneşire gelmek*, ölmek.

TENEŞİRLİK a. Cami avlusunda teneşir ve tabut konulan yer.
◆ sıf. **1.** *Kaba.* Ölmek üzere olan kimse için kullanılır. **—2.** Kötü huylarını ölümüne dek bırakmayacak olan kimse için kullanılır. **—3.** Teneşir yapmaya elverişli tahta için kullanılır.

TENEVVÜ, -ü a. (ar. *nev'*'den *tenevvü'*). *Esk.* Çeşitlenme, birkaç türlü olma.

TENEVVÜAT, -tı çoğl. a. (ar. *tenevvü'*'ün çoğl. *tenevvü'āt*). *Esk.* Çeşitlenmeler, çeşit çeşit olmalar.

TENEVVÜR a. (ar. *nūr*'dan *tenevvür*). *Esk.* **1.** Parlama, aydınlanma. **—2.** *Tenevvür etmek, eylemek*, aydınlanmak.

TENEZM a. (fr. *ténesme*; yun. *tenesmus*, gezginlik, *teinein*, gezmek'ten). Patol. Büzgenkasların uyarılması ve spazmlı kasılması sonucunda ortaya çıkan ağrılı ve yakıcı gerginlik.

TENEZZÜH a. (ar. *tenezzüh*). *Esk.* **1.** Eğlenmek için dolaşma, gezinti. **—2.** *Tenezzüh etmek*, gezmek, dolaşmak.

TENEZZÜL a. (ar. *nüzūl*'den *tenezzül*). **1.** Kendi düzeyine aykırı düşen bir durumu, bir işi kabul etme; alçalma. **—2.** Alçakgönüllülük gösterme. **—3.** *Esk.* Düşme, inme. **—4.** *Tenezzül etmek*, kendi durumuyla, konumuyla bağdaşmayan bir işi ya da şeyi kabul etmek; bir çıkar için doğruluktan ayrılmak; alçalmak ya da alçakgönüllülük göstermek: *Rüşvete tenezzül edecek bir insan değildir. Sonunda görüşme yapmaya tenezzül etti.*

TENEZZÜLEN be. (ar. *tenezzül*'den *tenezzülen*). *Esk.* Kibirsizce, alçakgönüllülükle.

TENFİL a. (ar. *nefel*'den *tenfil*). *Esk.* **1.** Savaşa teşvik etmek için askerlere ganimet sözü verme, yağmaya izin verme. **—2.** *Tenfil-i âm*, savaşan tüm askerleri içine alan tenfil. || *Tenfil-i has*, savaşan askerlerden yalnız bir kısmı için yapılan tenfil.

TENFİZ a. (ar. *nüfūz tenfīz*). *Esk.* **1.** Hâkim olma, hükmünü yürütme. **—2.** *Tenfiz etmek*, hüküm yürütmek, hâkim olmak.
—Huk. Bir kararı uygulama, yerine getirme. (→ İNFAZ.) || *Tenfiz kararı*, yabancı bir ülke mahkemesinin verdiği kararın Türkiye'de infaz edilebilmesi için türk mahkemesince verilen karar. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İsl. huk. Bir hâkimin kararının bir başka hâkim tarafından incelenerek, onaylanması.
—ANSİKL. Huk. Yabancı mahkemelerden hukuk davalarına ilişkin olarak verilmiş ve o devlet yasalarına göre kesinleşmiş olan kararların Türkiye'de yerine getirilmesi, yetkili türk mahkemesi tarafından tenfiz kararı verilmesine bağlıdır. Tenfiz kararları konusunda görevli mahkeme, asliye mahkemesidir. Bu kararlar, kendisine karşı tenfiz istenen kişinin Türkiye'deki ikametgâhı mahkemesinden, yoksa oturduğu yer mahkemesinden istenir. Bu kişinin Türkiye'de ikametgâhı veya oturma yeri yoksa Ankara, İstanbul ya da İzmir mahkemelerinden birinden istenebilir. Tenfiz istemi, dilekçeyle yapılır. Mahkeme, ilamın bir bölümünün ya da tümünün tenfizine ya da isteğin reddine karar verir. Bu karar yabancı mahkeme ilamının altına yazılır ve hâkim tarafından mühürlenip imzalanır. Tenfizine karar verilmiş yabancı mahkeme kararları, türk mahkemelerinden verilmiş kararlar gibi yerine getirilir.

Kesinleşmiş yabancı hakem kararları da tenfiz edilebilir. Yabancı hakem kararlarının tenfizi, tarafların yazılı olarak kararlaştırdıkları yer asliye mahkemesinden dilekçeyle istenir. Taraflar arasında böyle bir anlaşma yoksa, aleyhine karar verilen tarafın Türkiye'deki ikametgâhı, yoksa oturduğu yer, bu da yoksa icraya konu teşkil edebilecek malların bulunduğu yer mahkemesi yetkili sayılır. Yabancı mahkeme ve hakem kararlarının tenfizine ilişkin kurallar, 20 mayıs 1982 tarih ve 2675 sayılı Milletlerarası özel hukuk ve usul hukuku hakkında kanun'da yer alır.

TENG sıf. (fars. *teng*). *Esk.* **1.** Dar. **—2.** Küçük. **—3.** İnce. **—4.** Sıkı, yapışık. **—5.** Zavallı. **—6.** Yakın. **—7.** Nadir. **—8.** Zor. **—9.** *Teng-âb*, sığ su; sığlık. || *Teng-a-teng*, çok dar, çok ince, çok nadir. || *Teng-bar*, çok zor olan, erişilmez. || *Teng-çeşm*, açgözlü. || *Teng-dehan*, dar ağızlı. || *Teng-dest*, eli dar, yoksul. || *Teng-dil*, sıkıntılı. || *Teng-havsale*, anlayışı kıt. || *Teng-huy*, çabuk kızan, hiddetli. || *Teng-maaş*, zor geçinen. || *Teng-meşreb*, sinirli. || *Teng-nay*, sıkıntılı yer: *Bu mülkün farkı yok bir teng -naydan"* (Yahya Kemal). || *Teng-peygule*, dar köşe. || *Teng-sal*, kuraklık, kıtlık yılı. || *Teng-sar*, dar kafalı, aptal. || *Teng-yab*, bulunması zor, nadir. || *Teng-zarf*, az şey alan. || *Teng-zehre*, üzgün, gamlı.
◆ a. *Esk.* **1.** Bağ, kayış. **—2.** Denk, balya. **—3.** Dar vadi, boğaz.

TENGÂY a. (fars. *tengāy*). *Esk.* Boğaz, vadi.

TENGGER, Cava'nın (Endonezya) doğusunda volkanik kütle, sürekli olarak fümerollerle çevrili olan Bromo ve adanın en yüksek noktası Semeru (3 676 m) bu kütledir. Tengger'in adanın öbür kesimlerinden kopuk olması en eski cava geleneklerinin korunmasına olanak vermiştir.

TENGİ a. (ar. *teng* ve *-i*'den *tengi*). *Esk.* **1.** Darlık. **—2.** İncelik. **—3.** Sıklık. **—4.** Zavallılık. **—5.** Nadirlik, az bulunurluk.

TENGİRŞENK (Yusuf Kemal), türk siyaset adamı (Boyabat 1878-Ankara 1969). Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1904); avukatlık yaptı. Meşrutiyet'te Kastamonu mebusu seçildi (1908). Daha sonra Paris'e giderek doktora çalışmalarına başladıysa da savaşın başlaması üzerine yurda döndü (1914). Adliye nezareti teftiş kurulu başkanlığı, Adliye müsteşarlığı görevlerinde bulundu. 1919'da yeniden Kastamonu mebusu seçildi. Meclisi mebusan'ın kapatılmasından sonra TBMM'ye katıldı. İktisat (1920-1921), Dışişleri (1921-1922) ve Adalet (1930-1933) bakanlıklarını üstlendi. 1920'de Moskova'ya giderek SSCB ile Moskova antlaşması'nı, 1921'de yine SSCB ile Ankara antlaşması'nı, Fransa ile Ankara itilafnamesi'ni imzaladı. Sinop milletvekilliği yaparken (1923-1943, 1946-1950) İstanbul ve Ankara Hukuk fakültelerinde iktisat dersleri verdi (1925-1941). 1948'de kurulan Millet partisi'nin ilk genel yürütme kurulunda yer aldı. 1961'de CKMP'nin temsilcisi olarak katıldığı Kurucu meclis'

te, en yaşlı üye olması nedeniyle, ilk oturuma başkanlık etti. Anılarını yayımladı: *Vatan hizmetinde* (1967).

TENGNA a. (fars. *tengna*). *Esk.* **1.** Darlık, sıkıntı. **—2.** Dar, sıkıntılı yer. **—3.** Mezar.

TENGRİ NOR, Moğollar'ın Namtso'ya verdikleri ad.

TENGTAR a. (fars. *teng* ve *tār*'dan *teng-tar*). *Esk.* Küçük çadır, tente.

TENGU, halk şintoculuğunda kötü niyetli ve doğaüstü varlıkları belirten japonca sözcük. Pervasız ve gururlu kimselerin yeniden cisimleşmiş ruhları olarak kabul edilen Tengular, dağlık bölgelerdeki ağaçlarda gruplar halinde yaşayan, uzun boylu, çok uzun burunlu olan ve kanatlı varlıklar biçiminde canlandırılırlar. Tengular için yapılan birçok tapınağın en ünlüsü, Yokohama yakınlarındaki Oyama tapınağı'dır.

TENHA sıf. (fars. *tenhā*). **1.** Geçici ya da sürekli olarak pek az kimsenin bulunduğu bir yer için kullanılır; ıssız: *Kötü hava nedeniyle caddeler ne kadar tenha. Tenha bir sokak.* **—2.** *Esk.* Yalnız, tek. **—3.** *Tenha kalmak,* yalnız kalmak (esk.).

◆ a. *Tkz.* Issız, tenha yer: *Tenhada buluşmak.*

TENHALAŞMA a. Tenhalaşmak eylemi. —Coğ. Göçlerin doğal artıştan fazla olması sonucu nüfusun azalması.

TENHALAŞMAK gçz. f. **1.** Bir yer sözkonusuysa, ıssızlaşmak, boşalmak: *Karanlığın çökmesiyle birlikte sokaklar tenhalaştı.* **—2.** *Esk.* Bir kimse sözkonusuysa, yalnız kalmak.

TENHALIK a. **1.** Tenha olma durumu. **—2.** Boş ve ıssız yer: *Tenhalığa çekilmek.* **—3.** *Esk.* Yalnızlık.

◆ sıf. Issız, boş bir yer için kullanılır.

TENHANİŞİN sıf. (fars. *tenhā* ve *nişīn*'den *tenhā-nişīn*). *Esk.* Yalnızlığı seven, tek başına oturan.

TENHAREV sıf. (fars. *tenhā* ve *rev*'den *tenhā-rev*). *Esk.* Yalnız giden.

TENHAYİ a. (fars. *tenhā* ve *-ī*'den *tenhāyī*). *Esk.* **1.** Yalnızlık. **—2.** Issızlık, tenhalık.

TENİDE sıf. (fars. *tenīde*). *Esk.* Örülmüş, dokunmuş.

◆ a. **1.** Örgü. **—2.** Örümcek ağı.

TENİENTE (EL), Orta Şili'de yer, Rancagua'nın K.-D.'sunda; 11 000 nüf. Bakır madeni ve dökümevi (Şili bakır üretiminin yaklaşık dörtte biri). —Yakınında, Sewell madencilik kenti.

TENİERS (David I), flaman ressam (Anvers 1582 - *ay. y.* 1649). Tablo ticareti yaptı, İtalya'da kaldı ve büyük bir olasılıkla Elsheimer'in yanında çalıştı. Yapıtları arasında Viyana Kunsthistorisches Museum'da bulunan dört küçük mitolojik sahne, Louvre'daki *Calvarium* sayılabilir. Resimlerinin bir bölümü oğlu David II'nin yapıtlarıyla karıştırılır.

TENİERS (David II) ya da **TENİERS Genç,** flaman ressam (Anvers 1610 - Brüksel 1690), David I Teniers'in oğlu. 1632-33'te ustalığa erişti ve 1637'de ressam Kadife Bruegel'in kızıyla evlendi. 1651'de Anvers'ten ayrılarak Brüksel'e yerleşti, arşidük Léopold-Guillaume'un özel ressamlığına ve sanat koleksiyonlarının yöneticiliğine getirildi, arşidükün ardıllarının da hizmetinde çalıştı. Brüksel yakınlarında küçük bir şato aldı. Olgunluk dönemi tablolarında sık sık yer verdiği bu şatoda ikinci eşiyle birlikte bir soylu yaşamı sürdürdü. Franckenler'in tarzına yakın düşen bir üslupla burjuva yaşamını yansıtan tablolar, daha sonra da halk kesiminden kişileri canlandıran (küçük kahvelerde sigara ve içki içen insanlar) Brouwer'in etkisini taşıyan yapıtlar gerçekleştirdi. Resimlerini soylu ve burjuva kesimine beğendirmek için Brouwer'in motiflerini değiştirerek onları daha pitoresk ve daha çekici kıldı. Kermesler, köy düğünleri, folklorik nitelikli eğlenceler, simya laboratuvarları, büyü ayinleri, tablolarla dolu iç mekânlar gibi temaları ele aldı. Arşidükün koleksiyonundaki başyapıtların gravürcüler için gerçekleştirdiği küçültülmüş kopyaları, sanatçının olağanüstü ustalığını ortaya koyar. Zarif renkleri ve ince fırça vuruşlarıyla Teniers birinci sınıf bir sanatçıdır. Yapıtları dünyanın çeşitli müzelerinde, özellikle Ermitaj, Prado ve Louvre'da sergilenmektedir. —Kardeşleri JULİAEN II (1616-1679) ve ABRAHAM (1629-1670), Anvers'te etkinlik gösterdiler ve ağabeylerinin sanatını taklit ettiler. —Oğlu DAVİD III (1638-1685) Brüksel'de etkinlik gösterdi ve dinsel konularda uzmanlaştı.

Lauros-Giraudon

David II Teniers
Merhametin yedi farzı
Louvre müzesi, Paris

TENİFÜJ sıf. ve a. (fr. *ténifuge*). Tenyaları (şerit) bağırsak çeperinden söküp atabilen solucan düşürücü ilaçlara verilen ad. (Tenifüjlerin çoğu aynı zamanda tenisit [tenya öldüren] etkilidir. Niklozamit bunların en etkilisi ve en çok kullanılanıdır. Diğerleri tek başlarına ya da niklozamit ile birlikte kullanılır.)

TENİL a. (ar. *na*ʿ*l*'den *ten*ʿ*īl*). *Esk.* Nallama, binek hayvanına nal çakma.
—Esk. kim. Demirle başka bir madeni karıştırma.

TENİM a. (ar. *ni*ʿ*met*'ten *ten*ʿ*īm*). *Esk.* **1.** Nimetlendirme, yiyecek içecek verme. **—2.** "Evet" deme.

TENİMBAR → TANİMBAR

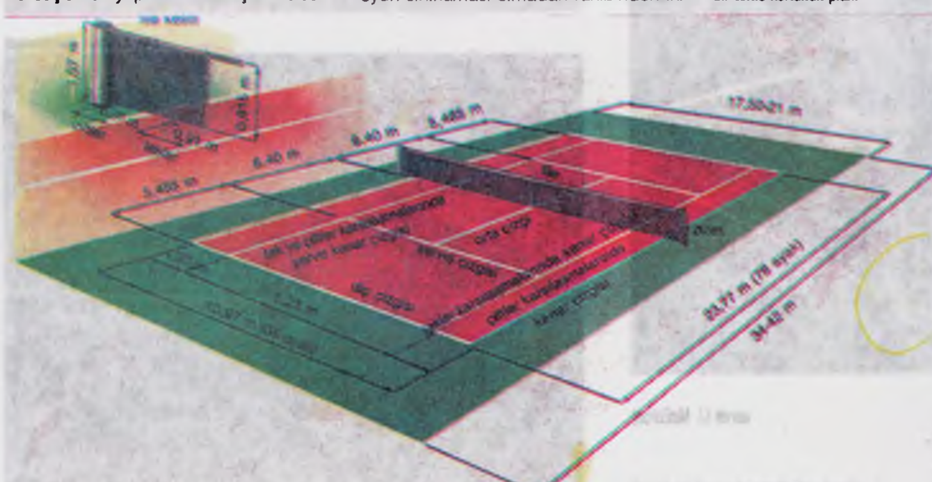
TENİS a. (ing. *tennis*). **1.** İki (tekler) ya da ikişerden dört (çiftler) oyuncu arasında raketlerle oynanan ve topu filenin üzerinden geçirerek karşı oyun alanının sınırları içine göndermeye dayanan spor. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Masa tenisi* → MASATENİSİ.
—Ayakkc. *Tenis ayakkabısı,* tenis oynarken de giyilebilen, kumaş konçlu, esnek tabanlı, ayağı saran bir çeşit sandal.
—ANSİKL. Tenisin atası eski bir fransız oyunu olan "jeu de paume"dur. Tenis W.C. Wingfield adlı bir ingiliz subayı tarafından İngiltere'ye sokuldu ve kurallara bağlandı; oyun çim üstünde oynanmaya başlandığında *lawn-tennis* adını, sonra bugünkü adını aldı. Bugün bu spor açık hava ya da salonlarda değişik zeminler üzerinde uygulanır: sıkıştırılmış toprak (Roland-Garros), çim (Wimbledon), sentetik zemin (Flushing Meadow).

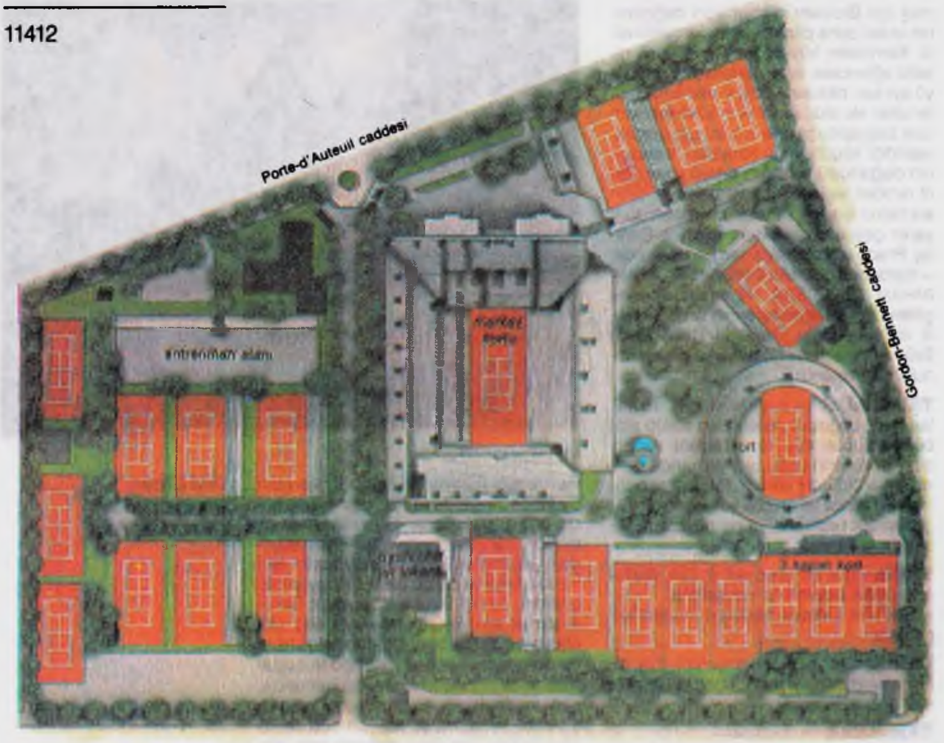
Toplar, kumaşla kaplı kauçuktan yapılır, çapları 6,35 cm'den az, 6,67 cm'den fazla olmamalıdır. Asgari ağırlığı 56,70 g, azami ağırlığı da 58,47 g'dır. Beton bir zemine 2,54 m bir yükseklikten düştüklerinde en az 1,34 m ve en çok 1,47 m bir sıçrama özellikleri olmalıdır. Raketlerin azami boyutları sınırlanmıştır.

Oyuncular rakip iki tarafa ayrılırlar: oyuna başlarken yapılan saha seçimi ve servis önceliği kurayla belirlenir. Servisi atan oyuncunun ayakları arka çizginin arkasında, orta çizgiyle kenar çizgisi arasında olmalıdır. Servis atışında top filenin üstünden geçmeli ve karşı tarafın çapraz servis karesine ya da bu alanı sınırlayan çizgilerden birinin üstüne düşmelidir. Servisi atmak için, oyuncu sırasıyla sağ yarı alanın gerisinde, sonra kortun sol yarısında durmalı ve her oyunda sağdan başlamalıdır. İlk servisi kaçırması durumunda, servis atan aynı koşullarda ikinci kez servis atma hakkını taşır. Her oyunda servis atan değişir. Top, fileye değerek karşı alana geçerse (buna "net" denir) yeni bir atış yapılarak oyuna sokulur. Sayı toplamı tek olan her oyundan sonra fileye göre yer değiştirilir. Servis atan arka arkaya iki servis hatası yaparsa topu karşılayan bir sayı kazanır. Oyuncu şu durumlarda bir sayı kaybeder: topu filenin üstünden karşı alana atmadan önce kendi alanında iki kez zıplatırsa; topu kortun sınırları dışına atarsa; kortun dışında bile olsa yere değmeden gelen topa yanlış vuruş yaparsa; topa raketiyle bir kezden fazla vurursa; kendisi ya da taşıdığı herhangi bir şey fileye değerse; havadan gelen topa fileyi geçmeden vurursa; top kendisine değerse; raketini fırlatarak topa vurursa.

İlk sayısını yapan oyuncu lehine 15 puan, kazanılan ikinci sayı için 30, üçüncü için 40 puan yazılır; dördüncü sayı ise oyundur. Ancak, oyuncuların her biri üçer sayı yapmışsa "berabere" denir, daha sonra yapılan ilk sayı sayıyı yapanın lehine "avantaj" olarak değerlendirilir. Avantajı elde eden oyuncu bir sayı daha alırsa seti kazanmış olur; kaybettiği koşulda durum yeniden berabere olur ve oyun oyunculardan biri arka arkaya iki sayı yapıncaya kadar sürer. Altı oyunu ilk kazanan oyuncu seti alır; rakiplerden her biri beş oyun kazanmışsa, birinin seti alması için oyun sınırlaması olmadan rakibinden iki

bir tenis kortunun planı

Auteuil bulvarı

Roland-Garros'nun planı (Fransa uluslararası karşılaşmaları burada yapılır)

TENİS

oyun daha fazla kazanması gerekir (ancak, bazı partileri kısaltmak için bugün "tie break" oynanır: 6 oyunlu beraberlik).

Dünyada oyuncuların sınıflanması A.T.P. (Profesyonel tenisçiler derneği) tarafından günü gününe tutulur; bu amaçla seçilmiş bir dizi turnuvada (bunlara büyük ödül turnuvaları denir) elde edilen sonuçlar hesaplanır. Bu sınıflamanın birincileri her yıl Masters turnuvası'nda karşılaşırlar. Bunun dışında kimi zaman büyük şilem (grand chelem) turnuvaları da denen büyük turnuvalar uluslararası Fransa (Roland-Garros), Büyük Britanya (Wimbledon), ABD (eskiden Forest Hills, bugün Flushing Meadow) ve bugün daha az önemli olan Avustralya karşılaşmalarıdır. Davis* kupası ulusal ekiplerin katıldığı en büyük karşılaşma özelliğini korumaktadır.

Tenis (bir ölçüde televizyonun yardımıyla) 1960'lı yıllardan beri, amatörler ve profesyoneller arasındaki ayrımı ortadan kaldıran açık turnuvalar düzenlenmesinin de katkısıyla, olağanüstü bir atılım gösterdi. 1988'de yeniden Olimpiyat oyunları'na alınması (1896-1924 arasında programda kalmıştı) tenisin etki alanının daha da genişlemesini sağladı; tenis uzun süre büyük oyuncularla, anglosakson ülkeleriyle (ABD [J. D. Budge ve özellikle W. T. Tilden], Büyük Britanya [F. J. Perry] ve Avustralya [L. Hoad, K. Rosewall ve R. Laver]) ve Fransa'yla (Borotra, Cochet ve Lacoste) sınırlıydı; bununla birlikte, daha sonra özellikle isveçli B. Borg ile, "uluslararası" bir nitelik kazandı.

• *Türkiye'de tenis.* Bu spor dalı İstanbul'a yerleşmiş ingiliz ailelerin kendi aralarında, Kadıköy Küçük Moda semtinde yaptırdıkları kortta, XX. yy.'ın ilk yıllarında ilk kez görüldü. Edward ve Norwill Whitall kardeşler Türkiye'de tenisin öncüleri oldular. Moda'daki korttan esinlenerek sırasıyla Bebek'te, Osmanbey'de ve Taksim Sıraselviler'de açılan yeni kortlar, bu sporun yaygınlaşmasını sağladı. Bu gelişmeler, İzmir'de de görüldü. Kente yerleşmiş İngilizler Bornova'da bir tenis kortu yaptılar.

Türk kulüplerinde tenis etkinlikleri 1915'te Fenerbahçe tarafından başlatıldı. İlk türk futbolcularından Fuat Hüsnü (Kayacan), İngilizler'den öğrendiği tenisi fenerbahçeli arkadaşlarına tanıttı ve sevdirdi. Böylelikle tenis sporunun Türkiye'deki ilk öncüleri kortlarda görünmeye başladı. Bu sporcular, Galip (Kulaksızoğlu), Sait Selahattin (Cihanoğlu), Zeki Rıza (Sporel), Yavuz İsmet (Uluğ) ve Tevfik (Taşçıoğlu) beyler oldular. Aynı dönemde İngilizler bugün (1989) de yapılmakta olan *Çalenç kupası* adı altında bir organizasyon başlattılar. Bu kupada ilk başarı elde eden türk tenisçi, bir ingiliz ile birlikte çift erkeklerde şampiyonluğu kazanan Suat Bey (Subay) oldu (1924). Aynı yıl Türkiye'de Tenis federasyonu kuruldu. Düzenlenen ilk Türkiye Tenis şampiyonası'nı tek erkeklerde Suat (Subay), çift erkeklerde Suat (Subay) - Sedat (Erkoğlu) çifti kazandı (1926). Bu gelişmelerin ardından tenis sporu Türkiye'de bayanlar arasında da yapılmaya başlandı. Adlarını duyuran ilk bayan tenisçiler Vecihe (Taşçı), Mediha (Bayar), Adriel (Sadak) ve Hidayet (Karacan) hanımlar oldular.

1929'da Kavaklıdere Sporting tenis kulübü'nün kurulmasıyla Ankara'da da tenis etkinlikleri başladı.

Türkiye katıldığı ilk uluslararası şampiyona olan 1931'de Atina'daki Balkan Şam-

J.M. Loubat-Vandystadt

forehand vuruş (solak oyuncu için) [J. Connors]

J.M. Loubat-Vandystadt

alçak vole (forehand vuruş) [Y. Noah]

Gamma

servis (J. McEnroe)

J.M. Loubat-Vandystadt

yüksek vole (forhand vuruş) [Y. Noah]

piyonası'na Suat (Subay), Sedat (Erkoğlu) ve Vahram Şirinyan'dan kurulu milli takımla katıldı. Bu şampiyonada çift erkeklerde Sedat (Erkoğlu) - Vahram Şirinyan, tüm rakiplerini yenerek şampiyon oldular. 1940'tan sonra Ankara ve İstanbul'da Tenis-Eskrim-Dağcılık kulüplerinin kurulmasıyla türk tenisinde yeni başarılı adlar ortaya çıktı. Bunlar arasında Fehmi Kızıl, Enes Talay, Behbut Cevanşir, Suzan Gürel, Cihat Özgenel ön sıralarda yer aldılar. Bayanlarda ise Mualla Grodetski, Bahtiye Mursaloğlu ve İfakat Mergen başarılarıyla kendilerini kanıtladılar.

Aralıksız 14 yıl Türkiye şampiyonu olan (1951-1965) Nazmi Bari, tüm zamanların en iyi raketi sayıldı. Bari, uluslararası yarışmalarda da tek erkekler ve çift erkeklerde çeşitli başarılar elde etti (1951 Beyrut turnuvası'nda ikinci, aynı turnuvada Suzan Gürel ile birinci; 1952 Beyrut turnuvası'nda ve 1954 Selanik turnuvasında birinci, 1957 İsrail ve Üsküp turnuvalarında ikinci). Bari'den sonra Remzi Aydın ve Kemal Ambar teniste ön plana geçtiler.

Türkiye, 1959'dan beri katıldığı Davis kupası'nda ilk turu ancak 1973'te geçebildi. Türk tenisçileri 1974 Balkan şampiyonası'nda dördüncülük, 1980'de İzmir'deki İslam oyunları'nda tek bayanlarda, çift bayanlarda ve karışık çiftlerde birincilik, 1989'da Romanya'daki Balkan şampiyonası'nda çift bayanlarda üçüncülük elde ettiler; 1991'de İsveç'in Uppsala kentinde yapılan Dünya gençler kapalı kort tenis şampiyonasında çeyrek finale yükselmeyi başardılar.

TENİS a. (ar. *ünūset*'ten *te*ⁿ*nis*). Esk. dilbilg. Arapça eril bir sözcüğün sonuna tâ -yı tenis getirerek dişil yapma: *tayyib, tayyibe* gibi.

TENİS a. (ar. *üns*'ten *te*ⁿ*nis*). *Esk.* **1.** Alıştırma, evcilleştirme. **—2.** Korkaklığını yok etme.

TENİSÇİ a. Tenis oyuncusu.

Tenis-Eskrim-Dağcılık kulübü, İstanbul ve Ankara'da spor ve sosyal amaçlı kulüp. 1941'de Kerim Bükey ve Vedat Abut'un girişimleriyle, önce İstanbul'da, ardından Ankara'da kuruldu. Kulüp, *İstanbul Enternasyonal tenis turnuvası* adıyla başlattığı (1946) uluslararası tenis karşılaşmalarıyla birçok ünlü tenisçinin Türkiye'de tenis oynamasını sağladı, böylelikle bu sporun gelişmesine katkıda bulundu.

TENİSİT sıf. ve a. (fr. *ténicide*'den). Tenya öldürücü ilaçlara denir.

TENİT a. (fr. *taenite*). Miner. Nikelli demir türü. (Kübik sistemde yer alan tenit göktaşlarında bulunur.)

TENİYA, esk. **Ménerville,** Cezayir'de (Cezayir vilayeti) kent, Mitica ile İsser vadisi arasında, Cezayir ile Kabiliye arasında tek ulaşıma elverişli geçitte; 35 000 nüf. Ticaret merkezi. Aynacılık.

TENİYET EL-HADD ("Pazar günü boğazı"), Cezayir'de (Tihert vilayeti) kent, Uarsenis kütlesinde, sedir ağacı ormanlarının ortasında; 22 500 nüf. Sayfiye yeri. Ticaret merkezi.

TENKÂR a. (fars. *tenkār*). Esk. kim. Boraks, kuyumcu lehimi.

TEN KATE (Lambert), hollandalı dilbilgici (Amsterdam 1674 - *ay. y.* 1731). *Introduction à la connaissance de la langue néerlandaise* (Hollandaca dilbilgisine giriş) [1723, 2 cilt] ile J. Grimm'in öncülerinden biri olmuştur.

TEN KATE (Jan Jacob Lodewijk), hollandalı şair (Lahey 1819-Amsterdam 1889). Lirik şiirler ve beş felsefi şiir yazdı (bunlardan *la Création* [fr. çev.] başyapıtıdır). Ayrıca çevirileri (Dante, Byron) ve Avrupa'nın belli başlı şairlerinin şiirlerinden derlenmiş bir antolojisi vardır.

TENKİDAT, -tı çoğl. a. (ar. *tenkīd*'in çoğl. *tenkīdāt*). *Esk.* **1.** Tenkitler, eleştiriler. **—2.** *Tenkidatta bulunmak,* eleştirmek.

TENKİDİ sıf. (ar. *tenkīd* ve *-ī*'den *tenkīdī*). *Esk.* Eleştirel.

TENKİH a. (ar. *nikāḥ*'tan *tenkīḥ*). *Esk.* **1.** Nikâh kıyma, evlendirme. **—2.** Nikâhı kıyılma, evlendirilme. **—3.** *Tenkih etmek,* nikâh kıymak, nikâhı kıyılmak.

TENKİH a. (ar. *naḳḥ*'tan *tenkīḥ*). *Esk.* **1.** Bir şeyin gereksiz ve kötü kısımlarını çıkarma, ayıklama. **—2.** Tahılı ayıklayıp temizleme. **—3.** Memur aylıklarında indirim yapma. **—4.** *Tenkih etmek,* ayıklamak; tahıl temizlemek; memur aylıklarında indirim yapmak.

TENKİHAT, -tı a. (ar. *tenkīḥ*'in çoğl. *tenkīḥāt*). *Esk.* Bir dairenin, geliriyle gideri birbirine uymadığı zaman memur aylıklarında ya da memur sayısında yapılan kısıntı.

TENKİHNAME a. (ar. *tenkīḥ* ve fars. *nāme*'den *tenkīḥ-nāme*). Bir konunun, bir antlaşmanın tartışmalı yönlerini açıklığa kavuşturan yazı ya da kitap. (Osmanlılar ile Ruslar arasında 21 mart 1779'da Aynalıkavak kasrı'nda hazırlanıp imzalanan antlaşma metnine, 1774 tarihli Küçük Kaynarca antlaşması'ndaki tartışmalı hükümleri açıklığa kavuşturduğu için *Aynalıkavak tenkihnamesi* adı verilmiştir.)

Tenkih üt-tevarih il-mülûk, Hezarfen Hüseyin Efendi'nin (öl.1678) tarih yapıtı. 50'ye yakın islam devleti ile Roma ve Bizans'ın en eski dönemlerden başlayarak tarihini içeren bu yapıt, genel bir tarih niteliğindedir. İçinde, Amerika kıtasının keşfi ile ilgili bilgiler de yer alır. Yapıtın yazma nüshaları İstanbul'da çeşitli kütüphanelerdedir.

TENKİL a. (ar. *nikl*'den *tenkīl*). *Esk.* **1.** Herkese örnek olacak bir ceza verme. **—2.** Düşmanı, zararlı kimseleri topluca ortadan kaldırma; tepeleme. **—3.** Uzaklaştırma, kovma. **—4.** *Tenkil etmek,* şiddetle cezalandırmak, topluca ortadan kaldırmak. || *Tenkil olunmak,* topluca ortadan kaldırılmak, cezalandırılmak.

TENKİLAT, -tı çoğl. a. (ar. *tenkīl*'in çoğl. *tenkīlāt*). *Esk.* **1.** Cezalandırmalar. **—2.** Topluca yok etmeler. **—3.** Uzaklaştırmalar.

TENKİR a. (ar. *nekr*'den *tenkīr*). *Esk.* Tanınmayacak bir hale getirme.
—Esk. dilbilg. Arapça bir kelimeyi harfitarifsiz kullanma.

TENKİS a. (ar. *noḳṣān*'dan *tenkīṣ*). *Esk.* **1.** İndirme, eksiltme, azaltma. **—2.** *Tenkis etmek,* indirmek, azaltmak.
—Huk. Yasaya ya da hakkaniyete uygun olmayan işlem, yükümlülük ve borçların yasal ve adalete uygun bir düzeye indirilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Huk. Tenkisin en geniş biçimde ele alındığı alan, miras hukukudur. Tenkisin sözkonusu olabileceği başka alanlar da vardır (örneğin Borçlar k. md. 44, 161, 249, 409). Ancak, tenkis ya da tenkis davası deyince, her şeyden önce, mirastaki tenkis akla gelir. Miras bırakanın yaptığı işlemler yüzünden saklı paylı (mahfuz hisseli) mirasçılar, paylarının tümünü alamazlarsa, tasarruf nisabını aşan miktarın tenkisini isteyebilirler (Türk Med. k. md. 502). Tenkise (indirime) önce ölüme bağlı tasarruflardan başlanır. Bu yetmezse, en son tarihlisinden başlanarak en önce yapılmış olana doğru geriye gidilmek üzere, ölüme bağlı olmayan işlemler tenkise konu olur. Saklı payına dokunulan her mirasçı, tenkis davası açabileceği gibi, bunların alacaklıları da açabilirler. Bu dava saklı paya zarar veren işlemle hak sahibi olmuş olan, bu işlemden yararlanan kişilere karşı açılır. Tenkis davası, mirasçıların saklı paylarına dokunulduğunu öğrendikleri günden başlayarak bir yıl geçmekle zamanaşımına uğrar. Mirasçıların, bu paylarına dokunulduğunu öğrenememiş olmaları durumunda tenkis davası vasiyetnameler için açılmalarından, öteki işlemler için de miras bırakanın ölümünden başlayarak beş yıl geçmekle zamanaşımına uğrar.

TENKİSAT, -tı çoğl. a. (ar. *tenkīṣ*'in çoğl. *tenkīṣāt*). *Esk.* İndirmeler, eksiltmeler.

TENKİT a. (ar. *naḳd*'den *tenkīd*). **1.** Edebiyat ve sanat yapıtlarını değerlendirme sanatı. (→ ELEŞTİRİ.) **—2.** Bir edebiyat ya da sanat yapıtının değerlendirmesi; eleştiri: *İyi tenkitler alan bir film.* **—3.** Bir gerçeği, bir doğruyu saptamak amacıyla yapılan ayrıntılı inceleme; eleştiri: *Aklın tenkidi.* **—4.** Bir kimseyi, bir şeyi eleştirmek eylemi; eleştirme sonucu ortaya konulan olumsuz, kötüleyici yargı: *Tenkit çok kolaydır. En ufak bir tenkidi bile kaldıramaz.* **—5.** *Bir kimseyi, bir şeyi tenkit etmek,* onun eksiklerini, yanlışlarını, aksayan yönlerini belirtmek, hakkında olumsuz bir yargıya varmak; eleştirmek: *İktidarın siyasi uygulamalarını tenkit etmek. Onu haksız yere tenkit ettiniz.* **—6.** *Bir sanat, bir yazın yapıtını tenkit etmek,* onu her yönüyle, ayrıntılarıyla çözümlemek; eleştirmek.

TENKİT a. (ar. *noḳta*'dan *tenkīṭ*). *Esk.* **1.** Noktalama, nokta koyma. **—2.** *Tenkit etmek,* nokta koymak, beneklemek.
—Esk. dilbilg. Cümle içinde noktalama işareti kullanma.

TENKİTÇİ a. Eleştirmen, münekkit.
◆ sıf. **1.** Sürekli eleştirme, yargılama alışkanlığında olan bir kimse için kullanılır; eleştirici. **—2.** Eleştiri niteliği taşıyan: *Tenkitçi bir tavır.*

TENKİTÇİLİK a. Eleştirmenin işi; eleştirmenlik, eleştiricilik.

TENKİTLİ sıf. *Esk.* Eleştirmeli.
—Filol. *Tenkitli basım,* ELEŞTİRMELİ* BASIM'ın eşanlamlısı.

TENKİYE a. (ar. *naḳv*'den *tenḳıye*). *Esk.* **1.** LAVMAN'ın eşanlamlısı. **—2.** Bu iş için kullanılan alet, ilaç, su. **—3.** Ayıklama, temizleme.

TENKODOGO, Burkina Faso'da kent, Centre-Est yönetim bölgesinin merkezi, Uagadugu'yu Lomé (Togo) limanına bağlayan karayolu üstünde; yaklş. 7 100 nüf.

TENKTÜR a. Folk. Kolay taşınabilen, tek parça kumaştan yapılmış bir tür küçük çadır. (Adının *denk* ve *dür* sözcüklerinden kaynaklandığı öne sürülür.)

TENLİ MASTARLAR, farsça'da sonu "ten"le biten mastarlara verilen ad (*reften, giriften, goften* vb).

TENMİYE a. (ar. *nemā*'dan *tenmiye*). *Esk.* **1.** Artırma, nemalandırma. **—2.** *Tenmiye etmek,* artırmak, nemalandırmak.

TENNANT (Smithson), ingiliz kimyacı (Selby, Yorkshire, 1761-Boulogne 1815). Cambridge'de profesör oldu (1813); osmiyum (1803) ve iridyumu (1804) bulmuştur.

TENNANT (Kylie), avustralyalı kadın romancı (Sydney 1912). Hem röportaj, hem roman niteliği taşıyan -çoğu zaman, aralarında yaşadığı çeşitli toplumsal grupların betimler- gerçekçi yapıtlarında yoksul insanlardan oluşan kişilerini sevecen bir yaklaşımla, ama kötümserliğinden kaynaklanan bir alaycılıkla ele alır, ancak Tennant'ın mizah anlayışı bu alaycılığı hayli yumuşatır (*Tiburon*, 1935; *The Battlers,* 1941; *Tether a Dragon*, 1952; *The Man on the Head Land*, 1971).

TENNANTİT a. (fr. *tennantite;* ingiliz kimyacı S. *Tennant*'ın adından). Miner. Kübik sistemde kristalleşen doğal bakır ve demir arsenosülfür ya da gri renkli arsenikli bakır.

Tenneco, amerikan şirketler grubu. Petrol araştırma ve üretimi, kimya, doğal gaz taşımacılığı, tarım makineleri, gemi yapımcılığı vb. alanında etkinlik göstermektedir.

TENNESSEE, ABD'de ırmak, Ohio'nun kolu (sol kıyıdan); 1 600 km. Tennessee'

nin kışın ve ilkbahardaki yüksek sularının kaynağı, havzasının Apalaş bölümündeki yağmur ve karlardır. New Deal döneminde, *Tennessee Valley Authority* tarafından düzenlenmeden önce, Ohio'nun rejiminin düzensizliğini artırıyordu. Vadi, otuz kadar barajla basamak basamak birbirini izleyen göllere ayrıldı; bu barajları hem 20 TWsa'ten fazla elektrik enerjisi üretilen birer santral hem de Knoxville'e kadar ulaşım olanağı veren (trafiği yaklş. 15 Mt) eklüzler içerir. Sanayide çarpıcı bir gelişme görülmektedir: termik santralların (40 TWsa) yapımını gerektiren elektrometalürji, elektrokimya, kâğıt fabrikaları. Asheville, Knoxville, Chattanooga, Huntsville, Decatur, Florence, akarsu kıyısında yer alan başlıca sanayi merkezleridir.

—Tar. *Tennessee Valley Authority* 1933'te kuruldu. Geniş yetkileri olan bu ajansın amacı, bir ekonomik değerlendirme programı çerçevesinde, sekiz Güney eyaletini yoksulluktan kurtarmaktı. Bu müdahalecilik ABD tarihinde bir kargaşaya yol açtı.

TENNESSEE, ABD'nin orta-doğu kesiminde eyalet; 109 412 km²; 4 877 185 nüf. (1990). Merkezi *Nashville*. Doğudan batıya doğru eyalet, Apalaş doruklarıyla (Great Smoky Mountains, 2 024 m) Cumberland platosunu, Nashville havzasını, Jackson ovasını ve Mississippi vadisinin bir bölümünü içine alır. İklimi bakımından tam bir güney eyaletidir: yumuşak kışlar (Memphis'te ocak ayı ortalaması 4,5 °C), çok sıcak yazlar (Memphis'te temmuz ayı ortalaması 27,5 °C) ve bol yağışlar (1-2 m). Tennessee, pamuk ve tütüne dayalı eski bir ekonomiyi sürdürmesi ve Nashville havzası dışında (ünlü hayvancılık) ilkel tarımıyla bir güney eyaletidir. Eyaletin kömür (8 Mt), fosfat (2 Mt), çinko, bakır, mika madenleri vardır; ayrıca Tennessee ırmağının düzenlenmesi eyaleti önemli bir elektrik üreticisi haline getirmiştir (yaklş. 50 TWsa). Başlıca yerleşme alanları: Memphis, Nashville, Knoxville ve Chattanooga.

—Tar. Bölgedeki ilk yerleşme yerini Hernando de Soto'nun kurduğu sanılmaktadır. 1673'te Marquette ve Joliet, bu bölgeyi dolaştı. 1682'de La Salle, Fort-Prud'homme'u kurdu. XVIII. yy.'da Virginia ve Carolina'dan gelen birçok kolon bölgeye yerleşti ve hatta *Watauga Association* olarak adlandırılan bağımsız bir yönetim bölgesi kurdu. 1776-77'de burayı, Kuzey Carolina ilhak etti. 1790'da bölge *Territory South of the River Ohio* adıyla yeniden örgütlendi. 1 haziran 1796'da Birlik eyaleti durumuna geldi. 1861'de Birlik'ten ayrılan son eyalet ve 1866'da Birlik'e yeniden kabul edilen ilk eyalet, Tennessee eyaletiydi.

TENNESSEE WILLIAMS → WILLIAMS.

TENNİS-ELBOW a. (ing. sözc. *tennis*, tenis ve *elbow*, dirsek'ten). EPİKONDİLİT'in eşanlamlısı.

TENNÔ (*Göğün efendisi* anlamına gelen japonca sözcük), çinceden alınan ve VII. yy.'dan başlayarak daha önce kendilerini *mikoto* diye adlandıran bütün japon imparatorların kullandıkları unvan. (Tahtta olan imparatordan başka bir japon imparatorundan söz etmek için, o imparatoru hüküm sürdüğü dönemin *tenno* sözcüğü eklenen adıyla [*nengo*] adlandırmak, örneğin imparator Mutsuhito'yu "Meici tenno" olarak adlandırmak gerekir.)

TENNUB a. (ar. *tennūb*). *Esk.* **1.** Beyaz köknar, Norveç çamı. **—2.** *Tennub-ı kâzib*, katran ağacı.

TENNUBİYE a. (ar. *tennūb* ve *-iyye*'den *tennūbiyye*). Esk. bot Çamgiller.

TENNUR a. (fars. *tennūr*). *Esk.* **1.** Ocak, fırın, tandır. **—2.** Etüv.

TENNURE a. (ar. *tennūre*). *Esk.* **1.** Mevlevi dervişlerinin sema ayininde giydiği kolsuz, yakasız, yırtmaçlı, beli kırmalı, belden aşağısı geniş, uzun elbise. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Tennure açmak*, sema sırasında tennurenin açılması. || *Tennure çarpmak*, sema sırasında semazenlerden birinin tennuresinin ötekine çarpması. || *Tennure söndürmek*, sema sırasında tennurenin eteklerinin açılmaması. || *Tennureye sala*, mukabele günü dış meydancının, hücreleri dolaşarak, canların tennure giymelerini haber vermesi. || *Hizmet tennuresi*, mevlevi dervişlerinin günlük giyim olarak kullandıkları tennure. (Sema sırasında giyilen tennureden daha kısa olur.)

—ANSİKL. Tennure, biri *elifi nemed*, öteki *destegül* adını alan iki parçadan oluşur. Bir dervişin genellikle iki tennuresi bulunur; bunlardan birini günlük işlerinde, ötekini de sema sırasında giyerdi. Günlük tennurelerin uzunluğu dizkapaklarının üstünde, sema tennurelerininki ise dönerken bacakları örtecek uzunluktaydı. Mevleviler, tarikat törelerini ilk kez öğrendikleri matbahta tennure, hücredeyse yalnızca destegül giyerlerdi. Günlük işlerde kullanılan tennure değişik renklerde, sema sırasında giyilen beyaz olurdu.

TENNYSON (Alfred, *lord*), ingiliz yazar (Somersby, Lincolnshire, 1809-Aldworth, Surrey, 1892). Bir rahibin oğluydu, erkek kardeşlerinden biriyle birlikte yazmaya başladı (*Poems by Two Brothers*, 1827), ancak, sessiz bir umutsuzluğu hem gizleyip hem gösteren ezgisel havadaki *Poems, Chiefly Lyrical* (1830) ve *Poems* (1833) adlı yapıtlarının kazandığı başarıya karşın öğrenimini yarım bırakmak zorunda kaldı. Dostu Arthur Hallam'ın ölümü onu uzun bir yasa boğdu. 1842'de yayımlanan kitabındaki şiirler, *İdylls of the King*'in ilk bölümünü kapsıyordu: *Morte d'Arthur, Locksley Hall, Ulysses, The Battle of the Baltic.* Yapıtlarında, güncel olayları şiirleştirirken "değişmez" romanesk öğelere de yer verdi, birçok kez yaşamın getirdiği bunalıma da değinmelerde bulundu. Tennyson, tarihsel temaları renkli bir biçimde ve tinselci bir anlayışla işledi (*The Princess*, 1847), sonra acılarını dile getirdi (*İn Memoriam*, 1850). Wordsworth'un ölümü üzerine, Gladstone, saray şairliğine getirilmesini sağladı (*Ode on the Death of the Duke of Wellington*, 1852). Tennyson, daha sonra anlatısal melodramlar yazdı (*Maud*, 1855; *İdylls* of the King; Ballads and Other Poems*, 1880; *Tiresias*, 1855; *Demeter*, 1889; *Enoch* Arden*, 1864; *Death of Oenone*, 1892). Tarihsel konulu dramlarında (*Queen Mary*, 1875; *Becket*, 1884), doyurulamamış ulus atılımlarını dile getirdi. Browning'in gür sesi karşısında, neredeyse aynı konuları işleyen Tennyson victoriacılığın tinsel kansızlığını cisimleştirir.

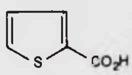
TENO → TANA.

TENOBURSİT a. (fr. *ténobursite*). Tıp. Bir kirişle seroz bir kesenin birlikte iltihaplanması.

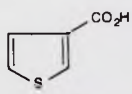
TENOCHTİTLÁN, Aztekler'in eski başkentinin adı, bugünkü Mexico'nun bulunduğu yer.

TENODEZ a. (fr. *ténodèse;* yun. *tenon*, kiriş, kas, ve *desis* bağlama eylemi'nden). Cerr. El ve ayakta bir biçim bozukluğunu düzeltmek amacıyla bir kirişin bağlantı yerini değiştirmek için yapılan ameliyat.

TENOİK sıf. (fr. *thénoïque*). Org.kim. *Tenoik asit*, formülü $C_5H_4O_2S$ olan ve tiyofenden türeyen asit. (α ve β olmak üzere iki izomeri vardır.)

α - tenoik asit

β - tenoik asit

TENOLİZ a. (fr. *ténolyse*). Hareketi nedbelerle sınırlandırılmış olan bir kirişin serbest hale getirilmesi.

Tenon kapsülü, göz küresinin tüm sklera bölümünü kaplayan lifsi zar. Skleradan *Tenon boşluğu* ya da *aralığı* denilen bir aralıkla ayrılır.

TENOPLASTİ a. (fr. *ténoplastie*). Cerr. Bir kirişin yerine bir kiriş grefi ya da protezi konulması.

TENOR a. (fr. *ténor;* ital. *tenore;* lat. *tenor,-oris, tenere*, tutmak'tan). **1.** Tiz erkek sesi; böyle bir sesi olan şarkıcı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Genişliği tenorun sesine denk gelen çalgı.

—ANSİKL. "Tenor" sözcüğü başlangıçta koronun bölümlerinden birini belirtmek için kullanıldı. Romantik kahramanların, jönlerin canlandırılmasında kullanılan bu ses, opera izleyicisinin gözünde tenora ayrıcalıklı bir yer kazandırdı (Caruso, Georges Thill).

TENORAFİ a. (fr. *ténorrhaphie*). Cerr. Bir ya da birkaç kirişin dikilmesi.

TENORİNO a. (ital. *tenorino*, küçük tenor). Müz. Zayıf sesli, hafif tenor.

TENORİT a. (fr. *ténorite*). Miner. MELAKONİT'in eşanlamlısı.

TENOS, Tinos'un başka türlü yazılışı, Kyklades takımadalarında ada.

TENOSİNOVİT a. (fr. *ténosynovite*). Patol. Bir kiriş ve sinovya kılıfının aynı zamanda iltihaplanması.

TEN-O SOTAN, japon ressam (Kyoto 1413 - *ay. y.* 1481). Ustası Tenşo Şubun' dan sonra Şogun akademisi'nin başına geçti ve Kyoto'daki Daitoku-ci'nin Yotoku-in kapılarında görüldüğü gibi ustasının mürekkeple resim üslûbunu geliştirdi.

TENOTOM a. (fr. *ténotome*). Tenotomide kullanılan, kısa ve çok dar bıçaklı küçük neşter.

Zuccarelli

Tennessee'deki tarım alanlarından bir görünüm

TENOTOMİ a. (fr. *ténotomie*). Cerr. Bir kirişin kesilmesi.
—ANSİKL. Vet. Atlarda ve genç sığırlarda, kirişlerin patolojik kısalmasından ileri gelen eğri ve kısa bacaklılığı önlemek amacıyla bükücü kirişlerin kesilmesi işlemi uygulanır.

TENOZİT a. (fr. *ténosite*). TENDİNİT'in eşanlamlısı.

TENÖR a. (fr. *teneur*'den). Mad. oc. Bir cevherdeki mineralin oran olarak miktarı. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. ORAN.]
—Çekird. fiz. ORAN'ın eşanlamlısı.
—ANSİKL. Mad. oc. Bir cevherin tenörü, ya içindeki mineral miktarı (örneğin altın ya da tungsten cevherindeki kuvars tenörü) ya içindeki metal miktarı (örneğin kurşun sülfür ya da galenden oluşan bir mineralin kurşun tenörü) ya da genellikle oksit olan benzer bir elementin miktarı (örneğin potasyum klorür ya da potasyum karbonattan meydana gelen potas cevheri tenörü yani K_2O içeriği) olarak ifade edilir.
Bir damarda karşılaştırma hacmine göre birçok tenör ayrıt edilir:
1. *jeolojik* tenör, işletme yanı üretim ölçütleri dikkate alınmadan, yatağın jeolojik potansiyelini belirler;
2. *bölgesel* tenör, üretime ilişkin kısıtlamaları da göz önünde bulundurarak, yatağın zengin kısımlarını belirleyen, belli bir değerin üzerindeki tenördür;
3. *işletme* tenörü, uygulanan işletme yöntemine ve kullanılan makine donanımına bağlıdır; kaçınılmaz üretim kayıplarını ve mineralleşmiş zonun kazı kesitinden daha küçük olması durumunda, yoz karışmasını da içine alır.

TENPEREST sıf. (fars. *ten* ve *perest*'ten *ten-perest*). *Esk.* **1.** Bedensel arzulara önem veren. **—2.** Çok tembel.

TENPERESTANE be. (ar. *ten-perest* ve *-āne*'den *ten-perestāne*) *Esk.* Kendi vücudunu sevene yakışır biçimde.

TENPERVER sıf. (fars. *ten* ve *perver*'den *ten-perver*). *Esk.* Yalnız kendi boğazını ve rahatını düşünen, yiyip içmekten başka bir düşüncesi olmayan.

TENPERVERANE be. (fars. *ten, perver* ve *-āne*'den *ten-perver-āne*). *Esk.* Tembelcesine, yalnız boğazını ve rahatını düşünür bir biçimde.

TENPERVERİ a. (fars. *ten-perver* ve *-ī*'den *ten-perverī*). *Esk.* Rahatına ve boğazına düşkünlük.

TENRECİDAE a. Zool. TANREKGİLLER familyasının bilimsel adı.

TENRİ, Japonya'da kent, Honşu adasında (Nara ili), Osaka'nın D.'sunda; 65 000 nüf. Aynı adlı şinto tarikatının merkezi. Arkeoloji ve etnoloji müzesi.

Tenri-kyo, şinto olarak sınıflandırılan, japon din tarikatı. XIX. yy.'da kuruldu, öğretilerini hem şintodan, hem konfuçiusçuluktan aldı.

TENSA a. (lat. *tensa*). Esk. Rom. Sirk oyunlarında tanrı heykellerinin ve simgelerinin taşındığı dört atlı, iki tekerlekli savaş arabası.

TENSEL sıf. Duyusal hazlarla, cinsel eylemle ilgili olan şeyler için kullanılır: *Tensel zevkler. Tensel aşk. Tensel birleşme.*

TENSİFT *(uved),* Batı Fas'ta ırmak; 260 km. *Uved Rdat* adıyla Orta Yüksek Atlas'tan doğar. Vadisi, Tizin Tişke boğazıyla Marakeş bölgesini Sus ovasına bağlar. Sulanan Hauz ovasında *Tensift* adını alır (hidroelektrik tesisleri). Aşağı çığırı, Abde ve Şiedma ovaları arasında derin bir yatak oyarak Asfi ile Suvayra arasında Atlas okyanusu'na dökülür.

TENSİK, -kı (ar. *nesak*'tan *tensik*). *Esk.* **1.** Düzenleme, düzeltme, yoluna koyma. **—2.** Sıralama. **—3.** Islah etme. **—4.** *Tensik etmek,* düzeltmek, tanzim etmek, sıralamak, ıslah etmek.
—Ask. *Tensik etme,* bir birliği, her türlü araç ve gereçlerle (teçhizat, cephane, yakıt vb.) yeniden donatma amacı taşıyan işlemlerin tümü.
—Ed. Bir sözde yer verilen öğeleri sıralama. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tensik-i inhitati,* öğeleri büyükten küçüğe, çoktan aza, bütünden parçaya doğru sıralamak. || *Tensik-i irtikai,* öğeleri küçükten büyüğe, azdan çoğa, parçadan bütüne doğru sıralamak.
—Esk. dilbilg. *Tensik-üs-sıfat,* bir ismi niteleyen birkaç sıfatı arka arkaya kullanma.
—ANSİKL. Ed. Namık Kemal'in "Vatan" makalesindeki şu tümcede tensika yer verilmiştir: "*Şirharlar* (süt emen bebekler) *beşiğini, çocuklar eğlendiği yeri, gençler maişetgâhını* (geçimini sağladığı yeri) [...] *ne türlü hissiyat ile severse insan da vatanını o türlü hissiyat ile sever*". Burada *bebek-çocuk-genç-ihtiyar* sözcükleri küçükten büyüğe doğru yükselen düzenli bir sıra içinde anılmıştır (tensik-i irtikai). Sanatlı divan nesrinde (inşa) tensik sık görülür. Namık Kemal, Abdülhak Hamit, Süleyman Nazif, Abdülhak Şinasi Hisar gibi uzun tümceler kuran, bol bol sıfat kullanan, ayrıntılı benzetmeler yapan yazarlarda da örnekleri pek çoktur.

TENSİKAT, -tı çoğl. a. (ar. *tensik*'in çoğl. *tensikat*). *Esk.* **1.** Düzenlemeler. **—2.** Kadro kısıtlanmaları.
—Ask. ve İda. Bazı ekonomik ve siyasi zorunluluklardan dolayı, mevcut asker ve personel sayısında azaltmaya gitme.
—Kur. tar. Osmanlılar'da, İkinci meşrutiyet'ten (1908) sonra devlet görevlileri arasında yapılan düzenleme, yer değiştirme ve görevden almalara verilen ad.

TENSİP a. (ar. *tensib*). *Esk.* **1.** Uygun görme. **—2.** *Tensip etmek,* uygun görmek, uygun bulmak.

TENSİR a. (ar. *nesr*'den *tensir*). *Esk.* Açma, yayma.
—Ed. Şiiri düzyazıya çevirme işlemi.

TENŞİT -ti a. (ar. *neşat*'tan *tenşit*). *Esk.* **1.** Neşe verme, yüreğe sevinç verme. **—2.** *Tenşit etmek,* neşelendirmek, keyif vermek.

TENŞO ŞUBUN, japon ressam (Kyoto XV. yy.'ın ikinci çeyreği). Cosetsu ile birlikte Kyoto'da öğrenim gördü, bu kentin beş büyük zen tapınağından biri olan Şokoku-ci'de keşiş oldu. 1423'te bir yıllığına Kore'ye gitti, sonra heykelci ve profesyonel ressam olarak çalışıp Şogun akademisi'nde öğretmen oldu. Gitgide büyüyen zen etkisiyle, daha sonra Sesşu'nun ölümsüzleştireceği monokrom mürekkeple yapılmış manzaralarıyla çağdaş japon resminin öncüsü oldu. Hiçbir özgün yapıtı günümüze ulaşmadı.

TENTACULİTES a. Küçük uzun külah biçimindeki kavkısına Silures ve Devon tabakalarında çokça rastlanılan gizemli organizma tipi (yumuşakça ya da solucan).

TENTE a. (ital. *tenda,* çadır, perde'den). Güneşten, yağmurdan korunmak için bir yerin üzerine gerilen su geçirmez bezden, naylondan vb. yapılmış siper, örtü.
—Denizc. Gemilerde, güverte mürettebatı ve ambarlardaki yükü güneş ve yağmurdan korumak için güvertelerin üzerine, ambar ağızlarına gerilen yelken bezi, branda ya da plastik malzemeden örtü. || *Tente boncuğu,* vardavela puntellerinin başlarına, tente kulaklarını bağlamak için donatılmış tek dilli boğata. || *Tente gönderi,* tentelerin gergin kalması ve bel vermemesi için tente omurgası boyunca puntellar üzerine oturtulmuş serenlerden her biri. (Bunların yerine genellikle üzeri gırcalayla façuna edilmiş tel halatlar kullanılır.) || *Tente kazayağı,* tentelerin bel verip sarkmaması için, omurgalarını istenilen yükseklikte tutmak üzere yapılmış ve kordelena boğatasından donatılarak oluşturulmuş birkaç kazayağından meydana gelen düzenek. || *Tente kordelenası,* bir çıması, tenteyi kazayaklarından asan kordelena boğatasına bağlı, öteki çıması yüksekteki bir makaradan aşağı alınmış halat. || *Tente kulağı,* tenteleri gererek bağlamak için, köşelerinde bulunan matafyonlara bağlı kamçıların her biri. || *Tente lentiyesi,* filika tentelerini yatay konumda tutmak için, tente tirizlerinin uçlarından alabandalara uzatılan savlo. || *Tente matafyonu,* MATAFYON'un eşanlamlısı. || *Tente omurgası,* orta bölümünün sarkmaması için tentenin ortasına boydan boya uzatılan çubuk. || *Tente punteli,* tente omurgasını iki ucundan destekleyen puntellerden her biri. || *Tente tirnelesi,* tentelerin yan yakalarını vardevela halatlarına bağlamada kullanılan, çımalarından tente matafyonlarına dikilmiş savlo. || *Baş tentesi,* geminin baş üstü güvertesine açılan tente. || *Kasara tentesi,* kasara güverteleri üzerine açılan tente. || *Kıç tentesi,* geminin kıç üstü güvertesine açılan tenti.
—İtfaiyc. *Kurtarma tentesi,* eskiden itfayecilerin pencereden atlayarak kurtulmaya çalışan kişileri tutmak için gerdikleri yuvarlak, geniş tente (ya da file).

TENTE a. (fars. *tente*). *Esk.* Örümcek ağı.

Tenten *(Tintin),* Hergé tarafından 1929'da yaratılan çizgiroman kahramanı. Çevresinde renkli simalar olan ikincil tiplerin (köpeği Fındık, kaptan Haddock, profesör Tournesol ve iki detektif Dupondlar) yer aldığı bu genç muhabir, dünyanın dört bir yanında çeşitli serüvenler yaşar. Geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmasını, çizimlerdeki yalınlık ve açıklığa, senaryoların zekice hazırlanmasına ve durumlardaki mizah havasına borçludur.

Larousse

Tenten, Fındık ve kaptan Haddock
La Licorne'un sırrı adlı albümden kesit
çizimler Hergé'nin
Bibliothèque nationale, Paris

TENTENE a. (fr. *dentelle*'den). *Yörs.* Dantel, dantela.

TENTENELİ sıf. *Yörs.* Dantellı, dantelalı.

TENTHREDİNİDAE a. Böcbil. TESTERELİARIGİLLER familyasının bilimsel adı.

TENTİF a. (ar. *netf*'ten *tentif*). *Esk.* İlaçla kılları dökmek.

TENTİLLUM a. Knidlilerin sifonoforlar öbeği üyelerinde, avlanma ipliğinin ince dalı. (Üzerinde bol yakıcı kapsüllü dalayıcı bir kabartı bulunan bu organlar avlarını felç ederek kıpırdamaz hale getirir. tentillumlar sürekli olarak yenilenirler.)

TENTORYUM a. (lat. *tentorium,* çadır). Zool. Böceklerde başın içiskeleti. (Tentoryum iki ya da üç çift apodemden oluşur; bunlar baş kapsülüne sertlik verir ve bazı kasların bağlanmasına yarar.)

TENTÜR a. (fr. *teinture*). Eczc. Genellikle kurutulmuş bitkisel ya da hayvansal drogların ya da drog karışımlarının, etil alkol ile işlenmesiyle elde edilen alkollü sıvı tıbbi preparat. (Tentürler alkole yatırma ya da alkolle yıkama yoluyla hazırlanır. Alkol derecesi çözünmesi gereken etken maddenin özelliklerine uygun olmalıdır: boğan-

otu için 90°, öküzgözü için 60°. Tentürlerin ağırlığının 1/5'ini genellikle drog oluşturur.)
—Homeopat. *Tentür özü*, homeopatik ilaçların yapımında yoğunluğun gittikçe azaltılmasıyla çeşitli sıvıların hazırlanmasına yarayan bitkisel ya da hayvansal kökenli özüt.
—ANSİKL. Bitkisel özütler, taze bitkileri, durağanlaşmış taze bitkileri ya da daha seyrek olarak kuru bitkileri alkole yatırarak elde edilir. Elde edilen tentür özleri, susuz ecza olarak ağırlıklarının 1/10'una eşittir. Bitkisel tentür özütlerinin denetimden geçirilmesi zorunludur. Sözkonusu denetim, özüt bilindiği takdirde etkin madde dozajı yapılarak, aksi takdirde bilinen özütlerle karşılaştırılarak, hatta özütlerin kararlılığını belirlemek ve doğrulamak amacıyla plak ya da kâğıt üzerinde kromatografi yapılarak gerçekleştirilir.
Hayvansal özütler, hayvan, böcek ya da bunların kısımlarının ya da salgılarının (zehir) çeşitli derecelerde alkole ya da eşit ölçüde su, alkol ve gliserin karışımına yatırılmasıyla elde edilir. Bu tentür özleri işleme giren ilaç ağırlığının 1/20'sine eşittir. Hayvanlar ya da böcekler, taze ya da kurutulmuş olarak işlenir. Yılan zehirleri kristalleştirilerek, arı zehiri taze olarak kullanılır.

TENTÜRDİYOT a. (fr. *teinture d'iode*). Mikrop kapmasın diye yaralara, sıyrıklara sürülen iyotlu tentür.

TENTÜRİER a. (fr. *teinturier*). Bağc. Ucuz kırmızı şarap elde etmek amacıyla Fransa'da üretilen ve kabuğu da eti gibi antosiyanlarla boyalı olan kırmızı üzüm çeşidi.

TENUTO a. (ital. *tenuto, tenere*, tutmak, sürmek'ten). Müz. Seslerin, tam olarak zamanları kadar sürdürülmeleri gerektiğini belirten deyim.

TENVİ, -i a. (ar. *nev*'den *tenvi*). *Esk.* **1.** Çeşitlendirme, türlü türlü yapma. **—2.** *Tenvi etmek*, çeşitlendirmek.

TENVİM a. (ar. *nevm*'den *tenvim*). *Esk.* **1.** Uyutma. **—2.** Dinlendirme, uyuşturma. **—3.** *Tenvim etmek*, uyutmak, dinlendirmek. **—4.** *Tenvim-i ızdırap*, acıyı dindirme.
—Esk. tıp. *Tenvim-i sınai*, bazı ameliyatlarda hastayı geçici olarak ipnotizma etme.

TENVİN a. (ar. *nūn*'dan *tenvin*). Esk. dilbilg. **1.** Arapça bir kelimenin sonunu "en", "in", "un" okutmak için kelimenin son harfine konulan işaretler, bu işaretleri koyma işlemi. **—2.** *Tenvin-i gali*, sonu ünsüzle biten kafiyeye eklenen tenvin. || *Tenvin-i mukabele*, cem-i müzekker-i salimin dişil karşılığı. || *Tenvin-i temekkün*, eklendiği sözcüğün isim olduğunu bildiren tenvin. || *Tenvin-i tenhir*, belirtili isim tamlaması ile belirtisiz isim tamlamasını ayıran tenvin. || *Tenvin-i terennüm*, mısra sonundaki "üstün" tenvininin a okunması hali.
—Sesbilg. NUNLAMA'nın eşanlamlısı.

TENVİR a. (ar. *nūr*'dan *tenvir*). *Esk.* **1.** Işıklandırma. **—2.** Aydınlatıcı bilgi verme. **—3.** *Tenvir etmek*, ışıklandırmak; bilgi sahibi etmek, aydınlatmak.

TENVİRAT, -tı a. (ar. *tenvir*'in çoğl. *tenvirāt*). *Esk.* Işıklandırma, aydınlatma: *Tenvirat ve tenzifat.*
—Verg. huk. *Tenvirat ve tanzifat vergisi*, temizleme ve aydınlatma vergisi. (4 aralık 1985 tarihli ve 3239 sayılı yasa'nın 142. maddesiyle yürürlükten kaldırılmıştır.)

TENVİRİ, TENVİRİYE sıf. (ar. *tenvir* ve *i*'den *tenviri*, dişl. *tenviriyye*). *Esk.* Aydınlanmayla ilgili: *Masarif-i tenviriye* (sokakların aydınlatılmasıyla ilgili harcamalar).

TEN-WHEEL a. (ing. *ten*, on ve *wheel*, tekerlek'ten). Önde iki dingilli bir bojisi ve birbirine bağlı 3 motor-dingili olan buharlı lokomotif tipi.

TENYA a. (fr. *ténia*; lat. *taenia*; yun. *tainia*'dan). **1.** Erişkinken insanın bağırsağında asalak yaşayan sığır tenyası (*Tænia saginata*) ve domuz tenyası (*T. solium*) gibi memelilere özgü asalak türlerinin ortak adı. (Tenyagiller familyası; *Cyclophyllidae* takımı; şeritler sınıfı.) [Eşanl. ŞERİT] **—2.** Eski sınıflandırmalarda ve geniş anlamda, şimdi kendi cins adlarıyla yeniden adlandırılmış olan birtakım şeritlerin ortak adı. (*Echinococcus, Multiceps, Diphyllbothrium* vb.).
—ANSİKL. Sığır tenyası, erişkini yalnız insanların incebağırsağında yaşayan ve dünyanın her tarafında rastlanan bir asalaktır; boyu birkaç metreyi bulur ve her biri 1 000 ile 2 000 yassı halkadan oluşur; halkalar, solucanın ufacık skoleksinin (baş) hemen arkasındaki dar boyun kısmından doğar; başın üzerinde çengelsiz dört tane tutunma çekmeni bulunur ("silahsız" tenya); son halkalar yaklaşık olarak 1×2 cm boyundadır ve birçok yumurta içerir.
Gelişme çevrimi basittir: insanın dışkıyla çıkardığı halkalardan açığa çıkan yumurtalar ya da embriyoforlar toprağa bulaşır; sığırlar otları yerken onlarla birlikte embriyoforları da yerler; bunun kabuğu eriyince içinden çıkan onkosfer embriyon sığırın kaslarına gidip yerleşerek keseli larvaya dönüşür. Oradan da çiğ ya da iyi pişmemiş sığır etini yiyen insana geçer.
Domuz tenyası da her yerde rastlanan bir asalıktır, ama Batı Avrupa'da seyrek görülür. Solucanın boyu 2-8 m'dir ve son konak olarak yalnız insanlarda, arakonak olarak domuzda yaşar (insan ayrıca arakonak da olabilir ve o zaman hastalığa domuzda olduğu gibi sistiserkoz denir). Skoleksin çekmenleri çengellidir ("silahlı" tenya) ve gelişme evrimi sığır tenyasınınkine çok yakındır, ama bunun halkaları teker teker değil, birçoğu birlikte şerit halinde dışkıyla düşer.

TENYALAR a. ŞERİTLER sınıfının eşanlamlısı.

TENYAZİS a. (fr. *téniasis*'ten). Erişkin bir tenyaya bağlı olarak insanda ve bazı memeli hayvanlarda ortaya çıkan asalak hastalığı.
—ANSİKL. *Tænia saginata* ya da *T. solium* dan ileri gelen insan tenyazisi, hiç belirti vermeyebileceği gibi, çeşitli sindirim sistemi belirtileri (oburluktan çok iştahsızlık, karın ağrıları) ve bazen önemsiz genel bozukluklar gösterebilir. Teşhis özellikle tenya halkalarının doğrudan incelenmesiyle ve orta derecede ve kararsız hipereozinofili olup olmadığına bakılarak konur.
—Vet. Etçillerde (köpek) ve geviş getirenlerde (koyun) birçok tenya türüne ve bunların larvalarına ya da keseli larvalarına rastlanır. Bu ikinci durumda, bu hayvanlar, insan da dahil olmak üzere başka canlı türlerinde yaşayan tenyaların arakonağıdırlar.

TENYOLİT a. (fr. *tainiolite*). Miner. Monoklinik sistemde yer alan ve bileşiminde magnezyum, potasyum ve lityum bulunan mika türü.

TENZİH a. (ar. *nüzhet*'ten *tenzih*). *Esk.* **1.** Bütün günahlardan arınma, temizlenme. **—2.** Tanrı'nın bütün kusurlardan uzak olduğuna inanma ve bunu ikrar etme. **—3.** *Tenzih etmek*, bir şeyi kusur ya da kötülükten temizlemek, arıtmak, Tanrı'yı bütün kötülüklerden uzak tutmak.

TENZİL a. (ar. *nüzūl*'den *tenzil*). *Esk.* **1.** Aşağı indirme, aşağılatma. **—2.** Gökten yere vahiy yoluyla indirme. **—3.** *Tenzil etmek*, aşağı indirmek, aşağılatmak. **—4.** *Tenzil-i rütbe*, rütbesini, görev derecesini indirme.
—Tar. *Tenzil-i faiz kararı*, Osmanlı devletinde bütçe açığını kapamak amacıyla Tanzimat döneminde alınan mali önlem (6 ekim 1875). [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Bütçe açığının 5 milyon liranın üstüne çıkması, özellikle Bosna-Hersek ayaklanmasından başlayarak askeri harcamaların büsbütün kabarması üzerine, sadrazam Mahmut Nedim Paşa, bir söylentiye göre rus elçisi İgnatyev'in önerisini benimseyerek, Tenzil-i faiz önlemine başvurdu. Böylece Adliye nazırı Mithat, Serasker Rıza, Hariciye nazırı Saffet, Ticaret nazırı Damat Mahmut, Maliye nazırı Yusuf paşalarla Sadaret müsteşarı Sait Efendi'den oluşan bir encümen oluşturuldu ve elçilerin rızasının alındığı hakkında verilen güvence üzerine bu encümen sadrazamın önlemini onayladı. İlan edilen Tenzil-i faiz kararı gereğince, hükümet, yılda 14 milyon lira tutan "düyunu hariciye ve eshamı umumiye faiziyle resülmal tahsisatı" nın (dış borçlar ve borç senetlerinin faizleriyle anapara ödeneklerinin) yarısını 5 yıl süreyle tenzil etti (aşağı düşürdü). Böylece tasarruf edilen 7 milyonun 5 milyonu bütçe açığına, 2 milyonu da askeri harcamalara karşılık tutuldu. Ancak, devletin durumu yarı faiz ödemeye bile elverişli olmadığından, Babıâli içte ve dışta tüm parasal saygınlığını yitirdi. En önemli dış alacaklılardan İngiltere ve Fransa hükümetleri, bu karar üzerine kendi bankerlerine Osmanlı devletine borç vermek için imzalanacak kredi anlaşmaları konusunda hiçbir sorumluluk kabul etmeyeceklerini bildirdiler.

TENZİLAT, -tı a. (ar. *tenzil*'in çoğl. *tenzilāt*). **1.** Ödenecek bir para tutarında yapılan azaltma; indirim, iskonto: *Büyük tenzilat.* **—2.** *Tenzilat yapmak*, indirim yapmak.

TENZİLATLI sıf. Fiyatı indirilmiş, düşürülmüş; iskontolu, indirimli: *Tenzilatlı satışlar başlıyor.*
—Postc. *Tenzilatlı tarife*, kimi posta gönderilerine (gazete, dergi, kitap vb.) uygulanan indirimli tarife.
◆ be. Fiyatı indirerek; indirimli: *Bir malı tenzilatlı satmak, almak.*

TENZİLATSIZ sıf. İndirimsiz.

TENZİNG NORGAY, nepalli dağcı (Solohumba, Nepal, 1914). Şerpalar'ın en ünlüsüdür. 1936'da Garhval'de E. Shipton tarafından göreve alındı, daha sonra, Avrupalılar'ın Himalayalar'daki büyük seferlerinin çoğuna katıldı: İngilizler'in Everest (1938) ve Nanga Parbat'da (1950), Fransızlar'ın Nanda Devi'de (1951), İsviçreliler'in Everest'te (1952) yaptıkları denemeler. E. Hillary'yle birlikte Everest'in doruğuna ulaştı (1953).

TENZİN GYATSO → DALAI-LAMA

TENZİR a. (ar. *nezāret*'ten *tenzir*). *Esk.* Kötü haber vererek korkutma.

TENZU a. (fars. *tensuh*'tan). Esk. tıp. **1.** Pastil. **—2.** *Tenzu kalıpları*, Osmanlılar'da XVII. yy. ortalarından başlayarak kullanılan pastil kalıpları. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Osmanlılar'da XVII. yy.'dan başlayarak etkili maddelerin kurs (pastil) biçiminde kullanılması önem kazandı. Bunlar arasında tenzu kursları çok tanınmıştı. Bunlar kırk kadar drog içeren preparatlardı. Droglar ince toz haline getirildikten sonra gülsuyuyla yoğuruluyor, elde edilen hamur, üzerinde şekil ya da yazı bulunan kalıplara basılmak suretiyle Tenzu kursları elde ediliyordu.

tenyanın morfolojisi

TENZUYİ a. (türkç. *tenzu*'dan *tenzu-i*). Esk. giy. Nefti renkte kumaş; bu kumaştan yapılmış giysi. (XVIII. yy. sonu ve XIX. yy. başında çok modaydı.)

TEOBROMİN a. (fr. *théobromine; theobroma*'dan). Eczc. Kakao tohumlarında bulunduğu gibi, çay, kahve ve kola cevizinde de bulunan ve idrar söktürücü olarak kullanılan ksantin grubundan $C_7H_8O_2N_4$ formüllü kimyasal ilaç. (Teobromin kakaodan 1842 yılında Voskresenskiy tarafından elde edilmiştir. Günümüzde sentetik yoldan yapılmaktadır. Böbrek dolaşımında damar genişletici etki göstererek klorür atılmasını sağlar. Etkisi güçlü, hızlı, ama kısa sürelidir. Teobromin ve sodyum salisilat karışımı birlikte verilirse daha iyi dayanılır.) [Eşanl. DİMETİLKSANTİN.]

TEOCALLİ, nahuatl dilinde *"Tanrı'nın evi"* anlamına gelen, Aztekler'de bir tapınağı, bir tören merkezini belirten sözcük.

TEODOLİNDA, Lombardlar kraliçesi (öl. 628'e doğr.). Bavyera dükünün kızı ve Lombardlar'ın kralı Authari'nin karısı (589). Authari'nin ölümünden sonra (590), Torino dükü Agilulf ile evlendi ve ikinci kocası kral oldu. Katolikliğin yayılmasını destekledi, oğlu Adaloald'ı vaftiz ettirdi ve Agilulf'un ölümünden sonra (616'ya doğr) iktidarı elinde tuttu.

TEODOLİT a. (fr. *thédolite*). Yatay ve düşey açıları, özellikle de güney açılarını ve yükseklikleri ölçmeye yarayan portatif alet.
—ANSİKL. Teodolit üç ayar vidası üzerine monte edilmiş sabit bir gövdeden oluşur; bu gövdenin üzerinde de yatay bir çember kadran ve düşey bir eksen, yani asal eksen çevresinde dönen hareketli bir alidat bulunur. Alidat dürbünü ve yatay çember kadranı okumaya yarayan aygıtları taşır. Dürbün, alidata bağlı olan ve muylu ekseni denilen yatay bir eksen çevresinde dönebilir; düşey çember kadran ile okuma aygıtları bu eksen üzerinde toplanmıştır. Aygıt belli sayıda nivoyla tamamlanmıştır: asal ekseni düşey olarak ayarlamaya yarayan, alidata bağlı bir nivo; muylu ekseni üzerine yerleştirilen ve muyluların yataylığını denetlemeye yarayan ayaklı nivo; son olarak, düşey çember kadran taksimatını ayarlamaya yarayan, düşey çember kadranın ayar nivosu. Okuma taksimatı verniyerler ya da daha iyisi mikrometreli mikroskoplar ya da koşut yüzlü bir lamı bulunan saptırıcılarla değerlendirilir.

Aletin doğru olarak yerleştirilebilmesi için, asal eksenin tamamen düşey olması ve optik eksenin -optik merkezle kılağ kıllarını birleştiren doğru- düşey bir düzlem çizmesi gerekir. Her teodolitte, "silsile yöntemi"yle ölçüm yapabilen ve istenen taksimatı okumayı sağlayan bir düzenek bulunur.

Yatay düzlem içindeki bir açının ölçümü iki şekilde yapılır: uzay açısının taksimatlı bir çember kadranın düzlemi üzerine izdüşümü ve bu çember kadranın taksimatı yardımıyla izdüşümü yapılan açının ölçülmesi. Bu iki işlemin her birinin, kendine özgü hataları vardır; kimi hatalar, karşılıklıölçümler ya da okumaları sınıflandırma gibi özel yöntemlerle kısmi olarak giderilebilir. Karşılıklıölçüm bir doğrultu hedeflemeye, sonra alidata 200 gradlık bir dönüş vermeye ve aynı doğrultuyu hedeflemek için muylu ekseni çevresinde dürbünü döndürmeye dayanır. Düşey daire, muyluların bulunduğu iki konumdan her birini ayrı ayrı belirlemeyi sağlar: böylece düşey daire sırayla sağda ve solda olmak üzere gözlemlenir.

Düşey düzlemdeki bir açının ölçümü, düşey çember kadran, daire sağ ve sol konumda okunduktan sonra, karşılaştırılarak gerçekleştirilir. Gerçekten, başucu uzaklığı, başucu doğrultusunu, gözlemlenen doğrultuya çevirmek için muylu ekseni etrafında dönen dürbünün yaptığı açıya eşittir, oysa başucu doğrultusu, uzayda somut bir doğrultu değildir.

Duyarlı modern teodolitler, yüzdelik cinsinden yaklaşık iki saniyelik açıları ölçmeyi sağlar.

Topografya çalışmaları için laserli teodolitler vardır; bunlar hizalama işlemlerinde kullanılır. Bir laser kaynağı, laser ışığını bir iletken yardımıyla, önce bir kılağdan, sonra ayırıcı bir prizmadan geçirerek aygıtın dürbününe aktarır. Ayırıcı prizma ışığı dürbünün eksenine gönderir ve laser demeti, gittiği yol boyunca bütün noktalarda haç biçiminde hedef levhalarıyla kesintiye uğrayabilir. Bunun için hedef levhası haçının merkeziyle kılağın kesişme noktasını çakıştırmak yeterlidir.

TEODOR KASAP, rum asıllı türk gazeteci (Kayseri 1835 - İstanbul 1905). Kayseri'de manifaturacılık yapan babasının ölümünden sonra İstanbul'a geldi. Kırım savaşı sırasında bir fransız subayın desteğiyle gittiği (1856) Fransa'dan dönüşünde bir süre öğretmenlik yaptı. Bu arada rumca, ermenice ve fransızca olarak *Diyojen** adlı mizah gazetesini çıkardı. 24 kasım 1870'ten başlayarak türkçe de yayımlanan *Diyojen*, türk dilinde çıkan ilk mizah dergisi olarak basın tarihine geçmiştir. *Diyojen*'in hükümet tarafından kapatılması (10 ocak 1873) üzerine çıkardığı *Çıngıraklı* tatar*'ın da ömrü kısa sürdü. Aynı yıl *Hayal**'i, 1875 ortalarında *İstikbal* adlı günlük gazeteyi yayımladı. *Hayal*'deki bir karikatür yüzünden üç yıl hapis cezasına çarptırıldı. *İstikbal*'in de kapatılmasından sonra, adını Namık Kemal'in koyduğu *Nâşir*'in yayın hazırlıkları sürerken Avrupa'ya kaçtı. 1880'e doğru Abdülhamit II tarafından Türkiye'ye dönmesine izin verildi ve mabeyin kütüphanecisi olarak görevlendirildi. Yaşamının sonuna değin bu görevde kaldı. Gazeteciliğinin yanı sıra edebiyatla da uğraşan Teodor Kasap, özellikle Molière'den yaptığı çok başarılı uyarlamalarıyla (*İşkilli Memo* [Sganarelle ou le Cocu imaginaire], *Pinti Hamit* [l'Avare]) tanındı.

TEODORA (Maria), ikinci osmanlı padişahı Orhan Bey'in kadını (XIV. yy.). Bizans imparatoru İoannes VI Kantakuzenos ile imparatoriçe Eirene'in kızı. Taht mücadelesinde Orhan Bey'den destek gören İoannes VI, bu desteğe karşılık kızını Orhan Bey'e verdi. Düğün, Silivri'de yapıldı (1346). Gelin, bir heyet tarafından Bursa'ya götürüldü. Bu evlenmeden şehzade Halil dünyaya geldi. Teodora'ya hangi müslüman adının verildiği ve kendisinin hangi tarihte, nerede öldüğü belli değildir.

TEODORAKİS (Mikis) → THEODHORAKİS.

TEODOREANU (Ionel), rumen yazar (Yaş 1897 - Bükreş 1954). Çekici ve canlı bir biçimde çocukluk ve delikanlılık dönemlerini anlatan *La Medeleni* (1925 -1927) adında bir üçleme yazdı. Romancılığını, eğretileme bolluğu kimi zaman özentiçiliğe varan şiirsel bir anlatımla sürdürdü (*la Rue de l'enfance* [fr. çev.], 1923; *Arca lui Noe*, 1936; *Retour dans le temps* [fr. çev.], 1941; *la Table des ombres* [fr. çev.], 1946).

TEODORESCU (Emanoil), rumen botanikçi (Botoşani 1866 - Bükreş 1949). Gaston Bonnier'nin etkisiyle, çevrenin, özellikle de ışığın bitkiler üzerindeki etkisini inceledi.

TEODORO I, Korsika kralı → NEUHOF ya da NEUHOFF.

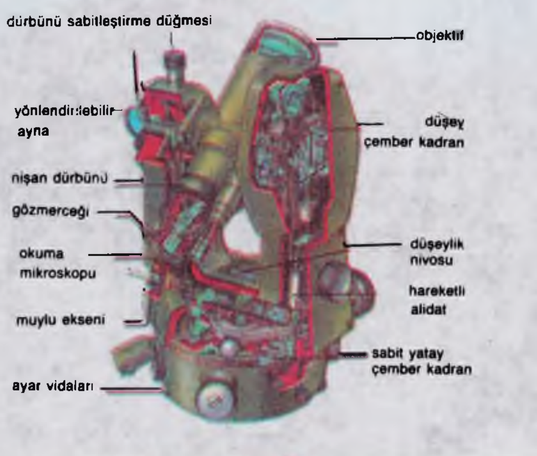
TEODOROV-BALAN (Aleksandır), bulgar dilbilimci (Kulej, Besarabya, 1859 - Sofya 1959). Bulgar dili ve edebiyatı üzerine pek çok yapıt verdi: *Kiril ve Metodiy* (1920), *Bılgarska gramatika zvukoslovi-ye*(Bulgar dilbilgisi, sesbilgisi) [1930], *Nova Bılgarska gramatika za Vsekıgo* (Herkes için bulgar dilbilgisi) [1954].

TEOFİLİN a. (fr. *théophylline;* lat. *thea*, çay ve yun. *phyllon*, yaprak'tan). Eczc. Çay yaprağında bulunan $C_7H_8N_4O_2$ formüllü alkaloit. (Teobrominin izomeridir. İdrar söktürücü, koroner atardamarları ve bronşları genişletici etkileri için kullanıldığı gibi dispne, astım, ağrılı kalp rahatsızlıkları, kalp ve böbrek kaynaklı ödemler de de kullanılır. Bazen baş ağrısı yapar. Alkalilerle ve bazı tuzlarla birleştirilirse suda daha çok çözünen, aminofilin ve teofilin-piperazin gibi türevleri elde edilir. Antihistaminiklerle birlikte taşıt tutmasına karşı kullanılır.)

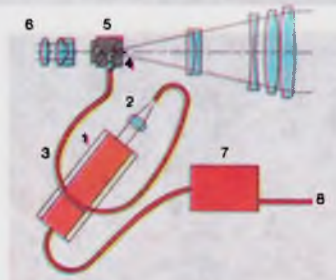
TEÓFİLO OTÔNİ, Brezilya'da kent, Minas Gerais'nin kuzey-doğusunda; 83 108 nüf. Bir tarım (kahve) ve hayvancılık bölgesinin ticaret merkezi. Etleri tüketime hazırlama.

TEOKRASİ a. (fr. *théocratie*). Siyasal iktidarın Tanrı'dan kaynaklandığı, bu iktidarın Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri tarafından kullanıldığı inancına dayanan toplumsal düzen.

Kern belgesine göre

otomatik yönlendirmeli saniyeli teodolit

laserli teodolit (teodolitin dürbününe laser ışığını iletme)
1. Laser ışık kaynağı;
2. Objektif;
3. Işık iletkeni (cam elyafından optik);
4. Kılağ;
5. Ayırıcı prizma;
6. Filtre;
7. Laser besleme kutusu;
8. Akım kaynağı;

TEOKRATİK sıf. (fr. *théocratique;* yun. *theos*, tanrı ve *kratein*, hükmetmek'ten). Teokrasiyle ilgili, teokrasiye dayanan.

TEOLOG a. (alm. *Theologe*, yun. *theos*, tanrı ve *logos*, bilim'den *theologos*'tan). TANRIBİLİMCİ'nin eşanlamlısı.

TEOLOJİ a. (fr. *théologie;* yun. *theos*, tanrı ve *logos*, bilim, lat. *theologia*'dan). TANRIBİLİM'in eşanlamlısı.

TEOLOJİK sıf. (fr. *théologique*). TANRIBİLİMSEL'in eşanlamlısı.
—Fels. *Teolojik durum*, Auguste Comte'a göre, insanlığın evriminde görülen üç durumdan birincisi.

TEOMAN (Üner), türk bayan atlet (İstanbul 1932). Atletizme öğrenim gördüğü Ankara Kız lisesi'nde başladı. Gül kupası yarışmalarında bayanlar 100 m'de net 12 sn'lik derecesiyle hem Türkiye rekoru kırdı ve hem de olimpiyata gidebilme için konulan barajı açtı. Bu nedenle olimpiyatlara katılan ilk türk bayan atleti oldu (Londra, 1948). Öğrenim için gittiği Fransa'da spor yaşamını sürdüremedi.

TEOMAN (Selcan), türk voleybolcu (İstanbul 1953). Voleybola öğrenim gördüğü Alman lisesi'nde başladı. Galatasaray'a girdi (1969) ve bu takımda 1974'e kadar oynadı. Bu tarihte Eczacıbaşı takımına geçti. 91 kez milli formayı giydi. Hem Eczacıbaşı'nın hem Türk milli voleybol takımı'nın kaptanlığını yaptı. Eczacıbaşı'nda on bir kez şampiyonluk yaşadı. Bir jübile ile sporu bıraktı (1984).

TEOREM a. (fr. *théorème;* geç lat. *theorema,* yun. *theorema, theorein,* incelemek). **1.** Tanıtlanabilen bilimsel önerme. **—2.** Bir kuramın belitlerine dayanılarak bu kuramın sonlu bir dizi tümdengelim kuralı uygulanarak elde edilebilen kapalı bir formülü. (Sonsuz sayıca asal sayının varlığı [biçimsel olarak

$$\forall n \exists p (p > n)$$
$$\& \ \forall q \forall r \ (p = qr \rightarrow q = 1 \vee r = 1))]$$

bir aritmetik teoremidir. Bütün öbür kümeleri içeren bir kümenin var olmayışı [biçimsel olarak $\forall x y \neg (x \in x)$]kümeler kuramının[temellendirme beliti olmasa da] bir teoremidir.)

S. Held

Teotihuacán
Ay piramidi
klasik dönemin ilk evresi
(250-650)

J. Bottin

Teotihuacán
tüylü kılkurdu
Atetelco'da ortaya çıkarılan
duvar resmi
klasik dönemin ilk evresi
(250-650)

TEORİ a. (fr. *théorie;* geç latince *theoria;* yun. *theoria,* görmek, gözlemlemek, incelemek eyleminden). KURAM'ın eşanlamlısı.

TEORİK sıf. (fr. *théorique;* geç lat. *theoricus,* yun. *theorikos*'tan). KURAMSAL'ın eşanlamlısı.

TEORİSYEN a. (fr. *théoricien*'den). KURAMCI'nın eşanlamlısı.

TEOS. Tar. coğ. Anadolu'nun B.'sında, İonia bölgesinde kent; İzmir'in 40 km kadar G.-B.'sında, Sığacık körfezinin kıyısında, Sığacık köyünün yerindeydi. Efsanelere göre kent Athamas yönetimindeki minyaslı kolonicilerce kurulmuş, onları Kodros'un oğullarıyla birlikte Atinalılar izlemişti. Antikçağ'da gelişen kent, Panionion'a üye olmuş, Thales elverişli konumu nedeniyle birliğin toplanma merkezi olmasını önermişti. Persler döneminde tiran Harpagos'un yönetimi sırasında Teos halkının bir bölümü Trakya'ya geçmiş ve Abdera kentini kurmuştur (İ.Ö. 545-540). On yedi gemiyle Lade deniz savaşı'na katılan Teos (İ.Ö. 494), Attike-Delos deniz birliği'nce vergiye bağlandı (İ.Ö. 476). Lysimakhos Teos ve Lebedos kentlerinin halklarını yeni Efes kentine aktardı. Kent İ.Ö. III. yy. sonlarında ionialı Dionysos oyuncularının merkezi oldu. Antiokhos III'ün Romalılar'la yaptığı savaşta, Teos kralı roma ve rodos deniz gücü karşısında büyük bir yenilgiye uğradı. Teos İ.Ö. VI. yy.'dan başlayarak Gallienus dönemine değin (İ.Ö. III. yy.'daki bir duraklama dışında) para bastı. Ünlü lirik şair Anakreon (İ.Ö. VI. yy.) ile kütüphaneci Apellikon Teoslu'dur.

—Arkeol. Karaburun yarımadasının kıstağında kurulmuş olan Teos'un K. (bugün Sığacık) ve G.'de (Eskiiskele) iki limanı vardı. Bu iki limana eş uzaklıktaki akropolisin (Külahlıkırtepe, Kabakırtepe) tepesinde çok köşeli taşlardan örülmüş duvar kalıntıları bulunur. Akropolisin G.-B. eteğinde hellenistik tiyatro (İ.Ö. II. yy., Roma döneminde kimi eklemelerle genişletildi), K.-D.'da gymnasion olduğu sanılan bir yapı tiyatronun G.-D.'sunda oldukça sağlam durumda olan odeon (on bir basamağı durmaktadır), K.'de Osmanlı döneminden kale (XV. yy.) başlıca kalıntılardır. Kentin en önemli anıtı ise, Dionysos Setaneios için yapılmış olan tapınaktır (Antikçağ'ın en büyük Dionysos tapınağı). B. duvarının dışında yer alan ion düzenindeki tapınak, 18,5 m×35 m boyutlarında, 6×11 sütunlu peripteros planında bir yapıydı. Vitruvius tapınağın mimarının Hermogenes olduğunu bildirir (yapının ölçüleri ve mimari öğeler arasındaki oranlar da bunu doğrulamaktadır). İ.S. II. yy.'da onarılan Dionysos tapınağı Hadrianus'a adandı (kimi mimari parçalar İzmir Arkeoloji müzesi'nde sergilenmektedir). Yörede ilk araştırmalar XVIII. yy.'da gerçekleşti. 1862'de R. P Pullan, 1924'te Fransızlar, 1962-1966'da da Prof. Yusuf Boysal ve Prof. Bakı Öğün yörede kazılar yaptılar ve temenos alanının önemli bir bölümü ortaya çıkarıldı. Yörede yeni araştırmalar M. Duran Uz (1980-1984) ve J. Clayton Fant (1985-1986) yönetiminde gerçekleştirildi. (→ Kayn.)

■ **TEOS,** mısır dilinde **Ced-Hor,** XXX. Mısır firavunu (İ.Ö. 361-359). Nektanebo I'in oğlu ve altı yıllık ortaklaşa bir naiplikten sonra ardılı. Olağanüstü mali önlemler alarak 11 000 atinalı ve spartalı paralı askeri donattı. Suriye'nin bir bölümünü ele geçirdi, ancak naip olarak bıraktığı kardeşinin ihanetine uğradı ve Sidon'a, ardından da İran'a sığınmak zorunda kaldı.

TEOSİNT a. (fr. *téosinte*). Meksika ve Guatemala'da yetiştirilen, mısıra yakın tahıl. (Buğdaygiller familyasından olan teosint [*Euchlæna mexicana*] bir yem bitkisidir; üretimi uzun kuraklık dönemleri olmayan sıcak ülkelerde yavaş yavaş yaygınlaşmaktadır; bunun besleyici değeri çok yüksektir. Sapları çok gelişebilir. Bu türü biryıllık bir bitkidir, ama çokyıllık bir türü de vardır [*E. perennis*].)

■ **TEOTİHUACÁN,** bugünkü Mexico kentinin 40 km K.-D.'sunda, Kolomböncesi dönemden büyük kent (en parlak döneminde 32 km²'lik bir alana yayılmıştı). Teotihuacán'ın kökeni İ.Ö. IV. yy.'a uzanırsa da kent en parlak çağını klasik dönemin ilk evresinde yaşamıştır (İ.S. 250-650). Tören merkezi, Ölüler yolu'nu oluşturan K.-G. ekseni boyunca uzanır. En önemli yapı, tepesindeki düzlük 63 m yükseklikte bulunan Güneş piramidi'dir (taban düzeyi boyutları 225×222 m); ikinci piramit, 42 m yüksekliğinde ve taban düzeyi boyutları 150×140 m olan Ay piramidi'dir. Bu son yapının karşısında yer alan kalede (Ciudadela) ise Quetzalcóatl tapınağı yükselir. Kentte ayrıca çokrenkli frizlerle süslü oymalı ayakları ile Quetzalpapalotl sarayı gibi saraylar ve işlevi bilinmeyen çok odalı yapılar yer alır. Mimarlığın en belirgin özelliği bir silmeyle çevrelenmiş düşey panoların 45° ya da 50°'lik eğik yüzeylerle almaşık bir düzen içinde sıralanmasına dayanan "talud-tablero" sistemidir. Yapı çekirdeği toprak ve volkanik taşlarla örülmüş bir kütledir, kaplama kireç harcıyla bir araya getirilmiş taşlardan oluşur. Maskeler, sert taştan heykelcikler, yalancı mermer zemin üzerine çokrenkli seramik, el sanatlarının gelişmiş olduğunu gösterir. Teokratik olduğu sanılan güçlü bir devletin yaratımı olan teotihuacán kültürü, Kaminaljuyú* ve Tikal* kalıntılarından da anlaşıldığı gibi, etkisini maya bölgesine kadar duyurmuştur.

TEOZOF a. (fr. *théosophe*). Giz. bil. Teozofi yandaşı.

TEOZOFİ a. (fr. *théosophie;* yun. *theosophia*'dan). Giz. bil. Dış dünyanın her yerinde ve özellikle insanda var olduğu düşünülen tanrısal bilgeliğe özgü kuram ve uygulamaya dayanan öğreti. (Tanrısal bilgelik dış dünyadaki nesneleri etkiler ve insan onun aracılığıyla, aydınlanma yoluyla doğanın kendisine özgü bir biçimde ona ilettiği tanrısal varlığa ulaşabilir.)

TEP a. (fr. *Tonne Équivalent Pétrole*'un [Petrol Eşdeğer Ton] kısa adı). İktisat biliminde, enerji kaynaklarını, ölçü olarak alınan ham petrolle karşılaştırmaya yarayan birim. (Değerlendirmelere göre, bir ton petrol, yaklaşık 1,3-1,4 t kömür, 4-5 linyit, 1 000 m³ doğal gaz ve 11 250 kWsa elektriğe eşdeğerdedir; termik santralların randımanını belirtmek için genellikle 1 tep=1,5 tec=4 500 kWsa yazılır.)

TEPAL a. (fr. *tépale*). Bot. ÇANAKTAÇYAPRAK'ın eşanlamlısı.

TEPE a. **1.** Fazla yüksek olmayan, çoğu zaman tek başına yükselen, yamaçları az eğimli engebe. **—2.** Bir şeyin, en üst bölümü: *Dağın tepesi. Ağacın tepesine çıkmış, inemiyor. Çatının tepesinde ne arıyorsun?* **—3.** *Tkz.* Bir kimsenin yanı başı, başucu: *Tepemde ne diye duruyorsun?* **—4.** *(Birine) tepeden bakmak,* karşısındakini küçümsemek, kendini ondan üstün görmek: *Herkese tepeden bakan bir hava içindeydi.* ‖ *Tepeden inme,* birdenbire gelen ve kaçınılması olanak dışı olan: *O akşam dostlarının tepeden inme bir baskınına uğramıştı;* yüksek bir makamca verilen buyruk: *Atanması tepeden inme yapılmıştı.* ‖ *Tepeden tırnağa,* vücudun tümü, her yanı: *Tepeden tırnağa çamur içindeydi.* ‖ *Tepeden tırnağa süzmek,* bir kimseyi ya da bir şeyi baştan ayağa, bütün

yönleriyle dikkatlice gözden geçirmek. || *Tepesi açılmak,* başın üst bölümündeki saçları dökülmek: *Otuzuna varmadan tepesi açılmıştı.* || *Tepesi aşağı gitmek,* işleri bozularak büyük bir yıkıma, zarara uğramak. || *Tepesi atmak,* birdenbire aşırı ölçüde bir öfkeye kapılmak, kızmak, köpürmek. || *Tepesi üstü,* başı yere gelecek biçimde, tepetaklak: *Tepesi üstü düşmüş, kendini yitirmişti.* || *(Birinin) tepesinde bitmek,* bir kimseye tebelleş olup yanından ayrılmamak, istekleriyle onu rahatsız etmek; beklenmedik bir anda yanına gelmek. || *Tepesinde havan dövmek, tepesinde değirmen çevirmek,* üst katta oturanlar gürültü patırtılarıyla alt kattakileri tedirgin etmek; birinin yaptığı bir işi sürekli olarak onun başına kakmak ya da hep ondan bir şey yapmasını istemek. || *Tepesinden, başından kaynar su(lar) dökülmek,* üzücü bir durumun verdiği sıkıntıyla ter içinde kalmak. || *(Birinin) tepesine binmek, tepesine çıkmak,* sözkonusu güçlü bir kimse ya da şımarık bir çocuksa bir kimseyi bir şey yapmaya zorlamak, onu rahatsız etmek, bunaltmak: *Biz sesimizi çıkarmadıkça o da tepemize binecektir elbet.* || *Tepesine dikilmek,* yanıbaşında durmak. || *Tepesinin tası atmak,* birdenbire çok öfkelenmek, sinirlenmek: *O böyle konuşunca tepemin tası attı.*

—Anat. Eskiden orta beynin tegmentum bölgesine verilen ad. (Silvius kanalının ortasında bulunur, birçok geçiş demetinden başka devimsel görme çekirdeklerini, kırmızı çekirdeği, locus niger'i ve ağsı oluşumu içerir.) || *Kafatası tepesi,* kafatasının üst bölümü. || *Venüs tepesi* → VENÜS TEPESİ.

—Avc. *Tepe boynuzu,* geyiğin boynuzlarında en yukarıda bulunan çatallar.

—Balist. *Tepe noktası,* atış başlangıç noktasından geçen yatay düzlemin üzerindeki mermi yolunun en yüksek noktası.

—Coğ. Bir dağın, ağaçların vb. çoğunlukla sivri olan üst ucu; doruk. || Pek yüksek olmayan, kabaca çember biçimli, yuvarlaklaşmış doruklu düzlükler ortasında yükselen engebe.

—Denizbil. *Basınç tepesi,* bankiz üstünde, sıkıştırma (basınç) etkisiyle oluşmuş tümsek. (İtiş eksenine dikey uzanan bu basınç tepeleri genellikle, basınç çatlaklarıyla birlikte görülür.) || *Dalga tepesi,* dalganın üst düzeyi. || *Derin deniz tepesi,* okyanus havzalarında, yuvarlak ve küçük boyutlu engebe. (Derin deniz tepesi, pelajitlerle kaplı okyanus kabuğunun aşırı yükselmesinin sonucudur.) || *Kumsal, önkumsal* ya da *önkıyı tepesi,* dalga tarafından kıyının genel yönelimine dik ya da paralel olarak oluşturulmuş yükseklik. (Ortalama betimleme parametreleri metre [yükseklik], dekametre [genişlik] ve hektometre [uzunluk] cinsindendir.) || *Tepe katı,* bir okyanus sırtının, en yüksek ve eksen yönünde bölümü. (Atlas okyanusu tipinde sırtlarında, orta bölümde, ıraksak levhaların birbirinden uzaklaşmasıyla açılmış dar bir hendek yer alır.)

—Elekt. ve Elektron. *Tepe değeri,* dönemsel bir büyüklüğün alabildiği en büyük değer.

—Elektroakust. *Tepe değeri,* bir akustik işaret yeğinliğinin ya da ses kaydında, ilişkin elektrik işaretinin, belirli bir zaman aralığındaki maksimum ani değeri. || *Tepe değeri düzeyi,* tepe değerinin bir karşılaştırma değerine oranının 10 tabanına göre logaritmasının on katı. (Bu düzey genellikle desibel cinsinden ifade edilir.)

—Geom. Bir ikizkenar üçgende ya da bir piramitte taban karşısındaki köşe. (Kimi kez *asal köşe* diye kesinleştirilir.) || Bir benzeşiklik ya da perspektifte KUTUP'un eşanlamlısı. || Bir doğru demeti için TABAN* NOKTASI'nın eşanlamlısı. || *Tepe açısı,* köşesi, bir ikizkenar üçgenin, bir piramidin ya da bir koninin tepesinde bulunan açı kesmesi, çokyüzlü kesmesi ya da uzay açı. || *Tepe çizgisi,* bir yüzeyin çeşitli düzey eğrilerinin, bu yüzey eğiliminin bir bağıl minimum kabul ettiği noktalarından oluşmuş eğri. (Eşanl. SU BÖLÜMÜ ÇİZGİSİ.)

—Jeomorfol. *Kalıntı tepe,* dirençsiz kayaçtan oluşmasına karşın, daha önce üzerinde yer alan dirençli bir kayaç tarafından aşınımdan korunduğu için arazide bir kabartı meydana getiren tepe. || *Tanık tepe,* yatay ya da bir yöne eğimli katmanlardan oluşan bir platonun kenarından, aşınım sonucunda ayrılmış tepe.

—Kad. doğ. *Tepeden geliş,* başla geliş biçimlerinden biri. (Dölütün başı öne eğiktir, nirengi noktasını artkafa çıkıntısı oluşturur.)

—Kim. müh. *Tepeden alma,* bir ürünün tepe kesitlerini ayırmaya yarayan damıtma. (Eşanl. TOPPİNG.)

—Mim. *Tepe çiçeği,* bir çiçek demetini betimleyen tepelik. (Gotik sanat.) || *Tepe ışıklığı,* bir kilisede ana sahna ya da triforiuma doğal ışık girmesini sağlayan, aynı düzlem boyunca açılmış pencere ya da açıt dizisi. || *Tepe penceresi,* geleneksel osmanlı evlerinde, duvarların üst bölümünde yer alan revzenli pencere. (*Kafa penceresi* de denilen bu pencereler kapaksız ve perdesizdi.)

—Petr. san. *Tepe ürünü,* bir hidrokarbon karışımının, ayırımlamalı damıtma yoluyla en başta elde edilen en hafif ya da en uçucu kesimi. (Karşt. DİP* ÜRÜNÜ.)

—Şapkac. Şapkanın başa geçen bombeli bölümü. (Isıtılmış lastik kalıplara yerleştirilen şapka kumaşını presleyerek yapılır.)

—Tüt. *Tepe kırma,* büyük ve orta boy yapraklı tütün üretiminde yaprakları büyütmek ve yaprak dokusunu inceltmek amacıyla tütün sapının uçtan kesilmesi. Daha çok puroluk tütünlere uygulanır.

—Uz. havc. *Tepe deliği,* bir deneme yeri ya da fırlatma alanı üzerinde, alev demetini yönlendirmeye ve yanmış gazları boşaltmaya yarayan delik ve saptırıcı düzeneği.

—Yerbil. Tektonik bir yapının en yüksek bölgesi. (Eksen tepesi bir kıvrım ekseninin en yüksek noktasıdır.)

—Zool. Sarmal biçimde kıvrık yumuşakça kavkısının uç bölgesi. || (Bir organda, kuşun gagasında, kalpte vb.) sivri uç kısım. || *Tepe açısı,* eksenden dikey kesitte yumuşakça çenetlerinin uç kısmında oluşan açı. (*Turritella* cinsi üyelerinin tepe açısı 15-18 derece arasında değişir.)

—Zootekn. Bazı memeli hayvanlarda (boynuzlugiller, geyikgiller) kafatası kemiklerinin boynuzları taşıyan kısmı.

TEPE, Konya'nın Derbent ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 118 nüf. (1990). Belediye.

TEPE, Diyarbakır'ın Bismil ilçesine bağlı bucak; 14 591 nüf. (1990); 27 köy. Merkezi *Tepe* (esk. *Behramkı*), 3 830 nüf. (1990).

TEPE GİYAN → GİYAN.

TEPE HİSAR, İran'da, Damgan yakınlarında, Elburz sıradağlarının güneyinde yer. En eski yerleşim IV. binyıl'ın başlarına uzanır. Bu durum İ.Ö. II. binyıl'ın başına kadar sürdü. Tepe Hisar en parlak dönemini, Mezopotamya kentlerinin zenginleşmesi ve İndus uygarlığının gelişmesine bağlı olarak, III. binyıl'ın sonu ile II. binyıl'ın başında yaşadı: bu iki yöreyi birleştiren ticaret yollarından biri üzerinde bulunması kente büyük yarar sağladı.

TEPE YAHYA → YAHYA TEPE.

TEPEALAN, Ordu'nun Korgan ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 218 nüf. (1990). Belediye.

Tepebağları höyüğü, Niğde'ye 3-4 km uzaklıkta, bağlar içinde höyük. Burada Prof. Nimet Özgüç tarafından gerçekleştirilen kurtarma kazılarında (1972-1975), Demir çağı, Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerini yaşamış bir yerleşme saptandı. Hellenistik dönem katmanında sağlam, yüksek taş duvarlı evler ortaya çıkarıldı. İkinci katmanda Kappadokia krallarına ait (İ.Ö. I. yy. ortaları) 26 sikke bulundu (bunlar Kappadokia krallarının ad, portre ve unvanlarını taşımaları açısından önemlidir). En üst katmandaysa Bizans döneminden metal yapıtlar (kaplar, ziller, haçlar, iğneler, bilezikler, silahlar, sikkeler vb.) ele geçti.

Teos
Dionysos tapınağı kalıntıları
İzmir

TEPEBAŞI a. Esk. dokmc. ve giy. Üzerine siyah pullarla kılaptan tutturularak işlenmiş canfes kumaş. || Bu kumaştan yapılmış giysi.

TEPEBAŞI, Konya'nın Başyayla ilçesine bağlı bucak; 7 404 nüf. (1990); 7 köy. Merkezi *Tepebaşı* (esk. *Halimiye*), 1 534 nüf. (1990).

TEPEBAŞI, rumca **Diorlos,** KKTC'de Girne ilçesine bağlı köy.

TEPEBAŞI, İstanbul'un Beyoğlu ilçesine bağlı semt; Meşrutiyet caddesi boyunca uzanır ve bir yandan Haliç'e bakar. Tepebaşı, kıraathaneleri (Kanunuesasi kıraathanesi), otelleri (Bristol, Avrupa, Emperyal, Pera palas [günümüzde de faaliyette]), pastane, lokanta ve meyhaneleri (Tilla, İzmir lokantası, Macar lokantası, Nil, Bacı, Refik, Fişer) tiyatroları (Tepebaşı dram tiyatrosu) ile İstanbul'un en canlı kesimlerindendi ve bohem yaşam süren tiyatro ve sinema sanatçılarının bir bölümü burada otururdu. Haliç'e bakan ünlü Tepebaşı kahvehaneleri ile İstanbul Belediyesi şehir tiyatroları'na bağlı Deneme sahnesi'nin yerine günümüzde TÜYAP yapılmıştır. Sanatçıların uğrak yeri olan meyhanelerin bulunduğu ve adına türk yazınında sıkça rastlanan Asmalımescit sokağı da bu semttedir. Pera palas, Marmara Etap gibi otelleri, Amerikan başkonsolosluğu, Amerikan kültür merkezi, İtalyan kültür merkezi (Casa d'İtalia), Union Française gibi kurumları, Odakule gibi büyük işyerleri, mobilya atölyeleri ve satış mağazaları, çokkatlı apartmanları ile günümüzde de önemini korumaktadır.

Tepebaşı tiyatrosu, Tanzimat döneminde, 6. Daire (Beyoğlu) belediye başkanı Edouard Blacque Bey tarafından Tepebaşı semtinde yaptırılan (1880-1881) tiyatro binası, Tünel kazısından çıkan toprağın eski Mezarlık (şimdiki Meşrutiyet) caddesinin Haliç'e bakan yamacına dökülerek doldurulmasından elde edilen arazi üzerindeydi. Buraya "Kışlık tiyatro" denildi. Cumhuriyet döneminde İstanbul Şehir tiyatrosu'nun dram bölümü olarak kullanıldı. Parteri 268, alt ve üst locaları 182 koltukluydu. 1970 yılı başlarında Şehir tiyatrosu buradan çıktı. Aynı yılın 17 nisanında nedeni bilinmeyen bir yangınla, bir bölümü enkaz haline geldi, 3 kasım 1971'de ikinci bir yangınla geri kalan kısımlar da kül oldu.

Yine Tepebaşı'nda, Kışlık tiyatro'nun bi-

raz ilerisinde, Claudius adlı bir girişimci tarafından yaptırılan binaya da "Yazlık tiyatro" denildi (1889). Bir yıl sonra çıkan bir yangında büyük ölçüde hasar gören yapı, 1905'te kapalı tiyatro haline getirildi. Meşrutiyet yıllarında *Amphi tiyatrosu* ve *Asri sinema* adlarıyla bilinen tiyatro, Cumhuriyet döneminde Şehir tiyatrosu'nun komedi bölümü olarak 1958'e değin hizmet verdi. Bu tarihte belediye tarafından yıktırıldı. Her iki tiyatronun da bulunduğu arazide bugün belediyenin kat otoparkı ve sergi binası bulunmaktadır.

TEPECAMI a. Tavanda ya da tavana yakın yerde bulunan pencere.

TEPECİK a. Küçük tepe.
—Bot. Kapalıtohumlularda, dişi organın üst uç kısmı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Tepecik yumrucuğu*, orkide çiçeklerinde tepecikte bulunan ve üzerinde iki çiçektozu kümesinin yapıştığı küçük bezemsi cisim. (Bu kütle çiçeğe gelen bir sineğe yapışabilir ve böylece çapraz tozlaşmayı sağlayabilir.)
—Yerbil. Doğal ya da yapay küçük tepe, tümsek.
—ANSİKL. Bot. Tepecik, türlere göre, yuvarlak, yarımküre, çatal, dilimli, tüysü vb. olabilir. Çiçektozlarının konmasına yarayan yeri genellikle pürüzlüdür ve yapışkan bir sıvı salgılar; buranın görevi üstüne konan çiçektozlarını tutmak ve çiçektozu borucuğunun oluşmasını kolaylaştırmaktır; bu borucuk yumurtalığın içine girer ve yumurtacığın kapıcığına kadar ulaşır.

TEPECİK, Kütahya'nın Tavşanlı ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 557 nüf. (1990).

TEPECİK, Aydın'ın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 771 nüf. (1990).

TEPECİK, Bursa'nın Mustafakemalpaşa ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 423 nüf. (1990).

TEPECİK, İstanbul'un Büyükçekmece ilçesinde yerleşme; 12 240 nüf. (1990).

Tepecik höyüğü, İznik gölünün K.'inde, Mekece köyü yakınında höyük; Ş. A. Kansu'nun yörede yaptığı yüzey araştırmaları sırasında saptandı. Höyüğün yüzeyinde Geç Bakırtaş ve İlk Tunç çağ buluntuları ele geçti.

Tepecik höyüğü. Arkeol. Elazığ'ın 31 km D.'sunda, Tepecik köyü yakınında höyük. Burada Prof. Ufuk Esin yönetiminde gerçekleştirilen kazılarda (1968-1974), bölgenin en eski ve büyük yerleşmelerinden biri ortaya çıkarıldı. Son Yenitaş dönemi katmanının üzerinde İlk ve Son Bakırtaş dönemlerine tarihlenen katmanlar yer alır. Uruk (Mezopotamya) kültürünün etkilerini yansıtan Son Bakırtaş katmanı, uruk ticaret kolonileri yerleşmelerinden biridir. İlk Tunç çağ yerleşmesi (İ.Ö. III. binyıl) karaz çanak çömleği ile belirlenmiştir. Orta ve Son Tunç çağ katmanları (İ.Ö. II. binyıl) Hitit krallık ve imparatorluk dönemleriyle ilişkilidir. Ele geçen mühürler, çanak çömlekler vb. kentin hem Orta Anadolu (Hititler) hem de Kuzey Suriye (Mitanni halkı) ile yakın ilişkide olduğunu ortaya koymuştur. Yerleşme Demir çağı katmanıyla son bulur. Ortaçağ'da ise burası mezarlık olarak kullanılmıştır.

Tepecikçiftliği höyüğü, Melendiz ovasında (Niğde), Çiftlik bucağının 15 km kadar D.'sunda höyük (Çiftlik-Tepecik höyüğü olarak da anılır); Ian Todd'un İngiliz arkeoloji enstitüsü adına yaptığı araştırmalar sırasında saptandı (1964-1966). Yüzey araştırmalarında höyükte Yenitaş döneminden İlk Tunç çağa uzanan bir yerleşme belirlendi ve çeşitli çanak çömleklerle obsidyen gereçler ele geçti.

TEPECİKÖREN, Adana'nın Kozan ilçesine bağlı bucak; 10 529 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi *Tepecikören*, 1 716 nüf. (1990).

TEPEDELEN, arnavutça **Tepelene**, Arnavutluk'un G. kesiminde, dağlık bir yörede Viyosa ve Dinos ırmaklarının kavşağında küçük kasaba. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Yanya vilayetinin Ergeri sancağına bağlı bir kaza merkezi idi. Yaklaşık 4 000 nüf. ‖ *Tepedelen yönetim birimi*, 817 km^2; 50 117 nüf. (1989).

TEPEDELENLİ ALİ PAŞA, türk vezir (Tepedelen 1744 - Yanya 1822). Tepedelen mütesellimi Veli Paşa'nın oğlu. Babasını küçük yaşta yitirdiğinden, akrabası olan Derbentler başbuğu Kurt Ahmet Paşa'nın yanında yetişti. Daha sonra Delvine mutasarrıfı Kaplan Mustafa Paşa'nın hizmetine girerek damadı oldu. Onun eşkıya tarafından öldürülmesi üzerine mirimiran rütbesiyle Delvine mutasarrıflığına atandı (1784). Bu görevine ek olarak Yanya mutasarrıflığına da getirildi (1785). Ancak, yine aynı yıl her iki görevden de alınarak bunun yerine Tırhala mutasarrıflığı ve Derbentler başbuğluğuna atandı. 1787-1792 Türk-Rus ve 1788-1791 Türk-Avusturya savaşı'na katılarak büyük yararlık gösterdi; bölgesinde Dağlı ve Kırcalı eşkıyasını temizlemede, Pazvantoğlu* ayaklanmasını sindirmede önemli rol oynadı (1797). Napoléon'un Mısır seferi sırasında (1798) büyük bölümü Toska Arnavutları'ndan oluşan ve özel olarak yetiştirdiği ordusuyla Buthrinto'yu (Nevahi-i erbaa) ele geçiren, hazırlattığı güçlü donanmayla Fransızlar'ı Preveze önlerinde yenerek kenti geri alan Ali Paşa, bu başarıları üzerine vezirlikle ödüllendirildi. Daha sonra Yanya yöresinde Ruslar'ın özendirmesiyle ayaklanan dağlı Sulyotlar'ı denetim altına aldı (1800). Rumeli beylerbeyi olarak (1801) yeniden başlayan Pazvantoğlu ayaklanmasını bastırmakla görevlendirilen ordunun serdarlığına getirildi (1802). Ancak, ayaklanmayı bastırmak üzereyken, Rumeli âyânıyla anlaşmazlığa düşünce görevden uzaklaştırıldı (1803), Yanya ve Tırhala mutasarrıflığıyla yetinmek zorunda kaldı. 1806-1812 Türk-Rus savaşı sırasında Karayorgi'nin başlattığı sırp ayaklanmasını bastıran; ikinci kez Preveze'yi, sonra da Vonica'yı ele geçiren ve Fransızlar'ın elindeki Parga'yı kuşatan; oğullarının komutasında rus cephesine asker gönderen Ali Paşa, bu hizmetlerine karşılık büyük oğlu Muhtar Paşa'nın Eğriboz ve Karlıeli mutasarrıflığına, ortanca oğlu Veli Paşa'nın kendi yerine Derbentler başbuğluğu ve Mora valiliğine, küçük oğlu Salih Paşa'nın da İnebahtı (Lepanto) mutasarrıflığına atanmalarını sağlayarak Güney Arnavutluk'la Yunanistan'ı Tepedelenli ailesinin yurtluğu durumuna getirdi (1813). Böylece Arnavutluk'un Toskalık bölgesinde egemenlik kuran Ali Paşa, kuzeyde Kegalık bölgesini yönetimi altında tutan İşkodra mutasarrıfı İbrahim Paşa'nın topraklarına göz dikti. Ona karşı ayaklanmalar düzenleterek Avlonya'ya çekilmek zorunda bıraktığı İbrahim Paşa'yı, koruyucu hısım maskesi altında yanına aldırıp ölene kadar Yanya'da oda hapsinde tutarken, kendi oğlu Muhtar Paşa'yı Babıâli'nin iznine bile gerek görmeden yerine geçirdi; ardından oğlunun durumunu güçlendirmek için Kegalık topraklarına saldırarak ele geçirdiği Draç, Tiran, Ohrid ve Elbasan'ı onun yönetimine bıraktı (1816).

Babıâli, artık Rumeli'de "Yanya sultanı" diye anılan Tepedelenli'nin bölgede kurduğu başına buyruk yönetimden tedirgin olmasına karşın, onun gücünden oradaki ayaklanmaların bastırılmasında ve Mora'da bağımsızlık savaşımına hazırlanan yunan çetelerinin tepelenmesinde yararlandığı için bu keyfi davranışlarına göz yumarak yaşlılıktan ölmesini bekler bir tutum içinde kaldı. Böylece İstanbul'un ses çıkarmamasını fırsat bilen Ali Paşa'nın bölgede nüfuzu giderek arttı; İngiliz ve Fransızlar'dan gördüğü yardımlarla özel ordusunu güçlendirdi; Parga'yı İngilizler'den teslim alıp kendi topraklarına kattı (1819). Ancak, hışmına uğrayan Paşo İsmail Bey' in İstanbul'a kaçması ve orada padişahın en gözde nedimi Halet Efendi'nin korumasına sığındığı halde onu adamlarına öldürtmeye kalkışması yüzünden bozuştuğu Halet Efendi'ye her yıl haraç olarak gönderdiği bin kese altını vermekten vazgeçmesi, bardağı taşıran son damla oldu. Baş düşmanı kesilen Halet Efendi'nin girişimleri sonunda Mahmut II tarafından oğlu Veli Paşa ile birlikte tüm görevlerinden alınan Ali Paşa'ya yalnız Yanya sancağı bırakıldı ve buraya çekilmesi buyruldu (1820). Ancak, Tepedelenli'nin bu buyruğa uymayacağı bilindiğinden, Yanya çevresindeki valilere hazırlıklı olmaları bildirildiği gibi, üzerine serasker Hurşit Ahmet Paşa komutasında bir ordu ve Arnavutluk kıyılarına da Nasuhzade Ali Bey yönetiminde bir donanma gönderildi. Bu durum karşısında bir yandan Babıâli'ye başvurarak af dileyen, bir yandan da Yanya'yı berkiterek savunmaya hazırlanan Ali Paşa, ayrıca Rusya'daki merkezlerinde yunan ayaklanmasının planları üzerinde çalışan Etniki eterya, Etairia ton philikon gibi devrimci örgütlerle işbirliği yapmak için bağlantı kurdu; Mora, Adalar, Sırbistan, Eflak ve Boğdan'da genel bir ayaklanma çıkarmak üzere eylemlere girişti. Bu arada, Yanya'da eteryacılarla yaptığı bir toplantıda Toskalık bölgesi ve Teselya beyliği kendi ailesinde kalmak, Karlıeli sancağıyla Mora'da yine kendi korumasında bir yunan yönetimi kurulması koşuluyla bir güçbirliği antlaşması imzaladı. Bunun İstanbul'da duyulması üzerine tüm rütbeleri geri alınarak Yanya mutasarrıflığından da azledilen Ali Paşa, kendisi gibi rütbeleri kaldırılıp görevden uzaklaştırılan oğulları ve torunlarıyla birlikte Tepedelen'de oturmaya zorunlu tutuldu. Ancak, bu buyruğa da kulak asmadığı için "Hain" sıfatıyla idamına ferman çıktı. Bunun üzerine eskiden tepelediği yunan ve sırp çetelerini, sindirdiği Sulyotlar'ı yeniden düzenleyip örgütleyerek çevresinde toplayan Tepedelenli, osmanlı yönetimine karşı resmen ayaklandı (20 ağustos 1820).

Hemen harekete geçen hükümet kuvvetleri, önce Tepedelenli'nin egemenliği altındaki toprakları işgal etmekle işe başladı; oğulları Veli Paşa Preveze'de, Muhtar ve Salih paşalar Ergiri'de ve torunu Velipaşazade Mehmet Bey de Parga'da ayaklanmayı bastırmakla görevli birliklere teslim oldular. Öte yandan, vezir payesiyle Yanya mutasarrıflığına atanan oğlunun eski kethüdası Paşo İsmail Paşa da Yanya üzerine yürüyerek kenti kuşattı. Ancak, kuşatmadan önce kenti yakan, sonra da 200 topu, yıllarca yetecek erzakla cephanesi, zengin hazinesi ve arnavut, yunan, fransız, sulyot, sırp, italyan, isviçreli askerlerden oluşan 10 bin kişilik ordusuyla Yanya kalesine kapanan Tepedelenli, hükümet kuvvetlerindeki Türkler'le Arnavutlar'ı adamları aracılığıyla birbirine düşürdüğünden ve kale de çok iyi berkitilmiş olduğundan, kuşatma başarılı bir sonuca ulaşmaksızın 16 ayı aşkın bir süre uzayıp gitti. Sonunda taze kuvvetlerle yardıma gelen serasker Hurşit Paşa, iletişim kurarak canına dokunulmayacağına ilişkin güvence verdiği Tepedelenli'nin teslim olmasını sağladı ve İstanbul'dan bu konuda bir ferman gelene kadar onun Yanya gölü üzerindeki Pandeleimon manastırı'na çekilip beklemesinde karar kılındı. Ancak, düşmanının mutlaka cezalandırılmasını isteyen Halet Efendi, seraskerin verdiği güvenceyi tanımayarak gereğinin yapılmasında diretince, sahte bir idam fermanı hazırlamak zorunda kalan Hurşit Paşa, bunu buyruğu yerine getirecek birkaç cellatla manastıra gönderdi. Uyduruk ferman yüzüne karşı okunduktan sonra silahına sarılarak kendisini savunmaya kalkışan Tepedelenli, sıkılan bir kurşunla öldürüldü ve kesik başı İstanbul'a gönderildi. Öte yandan, Kütahya ve Ankara'ya sürülmüş olan oğullarıyla torununun kesik başları da başkente gönderildikten sonra Silivrikapı dışındaki mezar-

lığa gömüldü. Böylece soyu kurutulan Tepedelenli'nin ölüsü ise, Yanya'da Fethiye camisinin avlusunda yatan eşi Ümmügülsüm'ün yanında toprağa verildi.

Atılganlığı, cesareti, parlak zekâsı sayesinde sivrilen ve Babıâli'nin güçsüzlüğünden de yararlanarak Rumeli'nin güneyinde bir devlet kurma çabasında bir bakıma başarılı olan, sonra da osmanlı yönetimine karşı ayaklanıp hükümet güçlerini yaklaşık 2 yıl uğraştıran Tepedelenli, bu son girişimi nedeniyle yunan bağımsızlık hareketinin babası sayıldığı kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünde önemli rol oynayan kişilerden biri olarak da bilinir. (→ Kayn.)

TEPEDELENLİOĞLU (Nizamettin Nazif), türk yazar (Taşoz adası 1901 - İstanbul 1970). Öğrenimini yarıda bırakarak gazeteciliğe başladı; Kurtuluş savaşı'na katıldı. TBMM'de memurluk, bir süre Erivan'da viskonsüllük yaptı. Yaşamını gazetecilikle sürdürdü. Coşkulu bir anlatım taşıyan tarihi romanlarıyla ün kazandı: *Kara Davut* (1928), *Deli deryalı* (1971) vd.

TEPEDÜZÜ a. Coğ. Yüksek ve küçük boyutlu bir yaylanın en yüksek bölümü (örneğin Tabor dağı tepedüzü [İsrail]).

TEPEGÖZ sıf. ve a. **1.** Dar alınlı, gözleri saçlarının bittiği yere çok yakınmış gibi görünen kimse için kullanılır. **—2.** Dikkatsizce yürüyerek sağa sola çarpan kimse için kullanılır.

◆ a. Aynalar ve mercekler yardımıyla, saydam olan ya da olmayan belgeleri, genellikle konferansçının arkasına yerleştirilmiş bir ekran üzerine yansıtmaya yarayan aygıt. (Eşanl. RETROPROJEKTÖR.)
—Yun. mit. → KYKLOPS.

TEPEGÖZGİLLER a. Bazı türleri tatlısuda, bazıları denizde yaşayan kabuklu familyası. (Başlıgöğsü bedenin arka kesiminde belirgin biçimde ayrılır. Bazı türleri solucanlara arakonaklık eder. Bil. a. *Cyclopidae*.)

TEPEHAN, Malatya'nın Pötürge ilçesine bağlı bucak; 15 415 nüf. (1990); 24 köy. Merkezi *Sinan*, 924 nüf. (1990).

TEPELEME sıf. Çok dolu: *Tepeleme bir tabak yemeği mideye indirmek.*
—Mutf. Ölçü birimi olarak kullanılan bardak, kaşık vb.'nin üstte tepe oluşturacak denli dolusu için kullanılır.

◆ be. Bir tepe oluşturduğu izlenimi verecek ya da yanlarından taşacak biçimde: *Tabağı tepeleme doldurmak. Tepeleme yığmak. Tepeleme dolu bir tabak.*

TEPELEME a. Hırpalayarak dövmek, öldürmek eylemi.

TEPELEMEK g. f. (*tepe*'den). Bir şeyi tepe biçiminde yığmak.

TEPELEMEK g. f. (*tepmek*'ten). **1.** *Bir kimseyi tepelemek;* iyice hırpalayarak dövmek; öldürmek. **—2.** *Düşmanı tepelemek,* bozguna uğratmak.

◆ **tepelenmek** edilg. f. **1.** İyice hırpalanarak dövülmek; öldürülmek. **—2.** Bozguna uğratılmak.

◆ **tepeletmek** ettirg. f. *Bir kimseyi tepeletmek,* onu dövdürtmek ya da öldürtmek.

TEPELENMEK → TEPELEMEK.

TEPELETMEK → TEPELEMEK.

TEPELİ sıf. Başında sorguç, hotoz vb. bulunan kuşlar için kullanılır.
—Kuşbil. *Tepeli güvercin,* ibikli güvercinler grubundan güvercin ırkı. (Çoğunlukla güvercinliklerde yetiştirilir. Tepeli güvercinin omuzları ve göğsü geniş, kalçası dar, vücudu köşeli, gagası kuvvetlidir; gözünün etrafında mor bir halka vardır.) || *Soultz tepeli güvercini,* Soultz-sous-Forêts kökenli, büyük boy güvercin ırkı. (Tepeliği birkaç sıra kalkık tüy dizisinden oluşan ve başın arkasında perde gibi yükselen bir kavkı çenetini andırır.)
—Nalbantl. *Tepeli mıh,* başı piramit biçiminde olan, yüksek ve alçak tepeli olmak üzere iki tipte üretilen alafranga mıh.

TEPELİ AKBABA → KONDOR.

TEPELİ DALGIÇKUŞU a. Zool. Eski Dünya'nın büyük bölümünde yaşayan dalgıçkuşu. (Göçmen, yerli, gezici kuştur Sazlı gölleri sever. Su böcekleri ve balıklarla beslenir. Bil. a. *Podiceps cristatus;* yumurtapiçigiller familyası.)

TEPELİ DEVEKUŞU a. Yeni Gine'de, Avustralya'da ve Yeni Britanya'da yaşayan, uçma yeteneği olmayan, göğüskemiğinde hançer çıkıntısı bulunmayan, *Casuarius* cinsinden koşucu büyük kuşların ortak adı. (3 türü vardır; tepelidevekuşugiller familyası.)
—ANSİKL. Tepeli devekuşları siyah tüylüdür; boynu çıplaktır, buralarında gözalıcı renkte etçikler bulunur; başının üstünde "miğfer" ya da "tepelik" denen kemiksi bir çıkıntı vardır. Kanatlar körelmiştir; uçları çıplak bir delme dikeni ile son bulur Ayaklarda üç parmak bulunur. Tepeli devekuşları ormanlarda yaşar, daha çok otçul beslenir, yere yuvalanır ve büyük yeşil yumurtalar yaparlar.

tepeli devekuşu

TEPELİ GUGUKKUŞU a. Yumurtalarını saksağanların ve kuzgunların yuvasına bırakan asalak kuş. (Bil. a. *Clamator glandarius* ya da *Coccytes glandarius;* gugukgiller familyası.)
—ANSİKL. Anadolu'da bulunan göçmen bir kuştur. Böcekler, yumuşakçalar, kertenkeleler ve küçük kemiricilerle beslenir. Gugukkuşunun tersine, yuvaya birden çok yumurta bırakır ve yavruları yuvanın gerçek sahiplerinin yavrularını yuvadan kovmaz. Ne var ki tepeli gugukkuşlarının yavruları çok hızlı büyüdüklerinden, yiyeceklerin büyük bölümünü yerler ve bu yolla yuva sahibinin yavrularının ölmesine yol açarlar.

TEPELİ KÂĞITBALIĞI a. Zool. Genellikle sıcak ve denizlerin kıyıdan uzak kesimlerinde yüzeye yakın ortasularda yaşayan kemiklibalık. (Balıklar, planktonlar ve omurgasızlarla beslenir. Bedeni yanlardan iyice yassıdır. Sırtında siyah, yuvarlak lekeler bulunur. Bil. a. *Zu cristatus;* kâğıtbalığıgiller familyası; boyu 1 m'ye ulaşabilir.)

TEPELİ KARABATAK a. Zool. Avrupa ve K. Amerika'da göl ve ırmak kıyılarında yaşayan, başı sorguçlu karabatak. (Bil. a. *Phalacrocorax aristotelis;* karabatakgiller familyası.)

TEPELİ KÖSTEBEK a. Kuzey Amerika' da yaşayan, burun deliklerinin çevresinde dokunma organı görevi yapan ve 22 dokunaçtan oluşan bir taç bulunan, oldukça uzun kuyruklu köstebek. (Tepeli köstebek bataklık yerlerde yaşar, özellikle su kurtlarıyla ve sülüklerle beslenir; kolaylıkla yüzer. Bil. a. *Condylura cristata;* köstebekgiller familyası.) [Eşanl. YILDIZLI KÖSTEBEK.]

TEPELİ PATKA a. Zool. Batı ve Orta Anadolu'da kışlayan dalıcı ördek. (Erkeğinin başında aşağıya doğru sarkan bir tepelik vardır. Salyangozlar ve su bitkileriyle beslenir. Bil. a. *Nyroca fuligula;* ördekgiller familyası.)

TEPELİ PELİKAN a. Zool. Tepe ve ensesinde kıvırcık tüyler bulunan pelikan. (Bil. a. *Pelecanus crispus.*)

TEPELİ PENGUEN a. Yarıarktik bölgede yaşayan, başının yanlarında uzun sarı tüyler bulunan, sıçrayarak ilerleyen, *Eudyptes* cinsinden küçük penguenlerin ortak adı. (Penguengiller [*Spheniscidae*] familyası.)

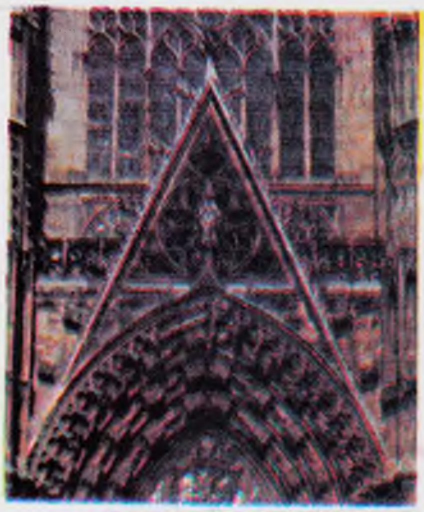
TEPELİ TARLAKUŞU a. Eski Dünya' da yaşayan tarlakuşu. (Tepeliği asıl tarlakuşununkinden uzundur. At dışkıları arasında bulduğu tanelerle beslenir. Yerde yuva yapar. Bil. a. *Galerida cristata;* tarlakuşugiller familyası.) [Eşanl. TEPELİ TOYGAR.]

TEPELİ TAVUK a. Amazon havzasında yaşayan ve civcivken kanatlarının ucunda iki çengel bulunması gibi çok ilkel özellikler taşıyan kuş. (Tepeli tavuk sülün boyunda ve görünümündedir; başının üstünde sert tüylerden oluşan bir tepelik bulunur. Otçuldur, su bitkileriyle beslenir. Yirmi kadar bireyden oluşan topluluklar halinde yaşar ve suyun üstüne doğru sarkan ağaçlarda yuva yapar. Bil. a. *Opisthocomus hoazin;* tepelitavukgiller familyası.)

TEPELİ TOYGAR a. Zool. TEPELİ TARLAKUŞU'nun eşanlamlısı.

TEPELİDEVEKUŞUMSULAR a. Tepelidevekuşlarıyla (tepelidevekuşugiller familyası) koşucudevekuşlarını (koşucudevekuşugiller familyası) kapsayan, çok küçük kanatlı, uçma teleksiz koşarkuşlar takımı. (Bil. a. *Casuariformes.*)

TEPELİK a. Giy. **1.** Anadolu'da kadın baş süslemelerinde kullanılan başlıkların genel adı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Yalnız başın tepesini örtecek biçimde yapılmış küçük takke.
—Bot. Boğanotu, adaçayı ve orkide gibi bitkilerin çiçeklerinde tacın ya da çiçekörtüsünün üstünde bulunan miğfer biçimindeki parça.
—Denizc. Bir geçidi, bir kanalı ya da tehlikeli bir bölgeyi markalayan şamandıra ve seyir işaretlerinin üstlerine yerleştirilen, uluslararası kurallarla belirlenmiş ayırtedici bölüm. (Tepeliğin, her zaman, işaretin türünü belirten, açıkça görünür geometrik bir biçimi vardır.) || Fener gemilerinin direklerinin üzerine yerleştirilen büyük küre.
—El sant. Tespihlerde, imameden sonra yer alan püskül ya da kamçının üzerindeki küçük parçalardan en uçtakine verilen ad. (Tespihçi ustasısının beğenisini yansıtan bu parçanın en üst ucuna çivi* denilen bir parça eklenir. Kordonun ucu çiviye bağlanarak tepeliğe sıkıştırılır.) [Eşanl. HATİME.]
—Esk. sil. Miğferin üst bölümünde yer alan süs öğesi. (Bk. *ansikl.* böl.) [MİĞFER TEPELİĞİ de denir.] || Alın zırhında, hayvanın başının üst bölümünü koruyan parça. (Bunların bir bölümü, parçalı alın zırhına zincir halkalarla eklenmiş küçük, üçgen bir levha [*hareketli tepelik*], bir bölümüyse yekpare ya da parçalı alın zırhının devamı [*sabit tepelik*] biçimindeydi.)
—Folk. Tulumbacı sandıklarının üzerinde bulunan, güneş, hilal, çiçek vb. biçimlerdeki metal süs.
—Gökbil. İçinde bir gözlem aygıtı bulunan gözlemevi kubbesinin yönlendirilebilir kapağı.
—İnş. *Dam tepeliği,* iki eğik mahya arasında bağlantı oluşturan, harç ya da alçıdan fitil.
—Kuşbil. SORGUÇ'un eşanlamlısı.
—Mim. Bir yapının mahyası üstünde yer alan her türlü öğe. (Eşanl. HOTOZ.) || Yükseldikçe daralıp küçülen oyma bezeme (Bir kalkan duvarı üzerindeki tepe tomur-

Hinous-Top

Tours'daki Saint-Gatien katedrali'nin ana taçkapısı üzerindeki açıt **tepeliki** (XV. yy.)

cuğu, bir payanda ayağı üzerindeki ağırlık kulesi birer tepeliktir.) || *Açıt tepeliği,* bazı kemerlerin (örneğin gotik taçkapıların) üst bölümünde yer alan, eğik yanları silmeli, piramit biçiminde dekoratif yüzey ya da aynı biçimli hafif duvar. (Kalkan duvarından ya da kimi alınlıklardan farklı olarak, açıt tepeliği genellikle çatıyla aynı eğimde değildir.)

—Saraç. Başlığın, atın kulaklarının arkasından geçen ve şakaklıkları taşıyan bölümü.

—Seram. Mihrap çinilerinde, palmet ya da üçgen biçiminde sonuçlanan bölüm.

—Uz. havc. Bir uzay fırlatıcısı ya da bir sonda-füzenin üst bölümüne yerleştirilen ve uçuş başlangıcında, fırlatıcı ya da sonda-füze atmosferin yoğun katmanlarından geçeren yararlı yükü koruyan öğe. (Genellikle aerodinamik bir profili olan bu öğe, ağırlık nedenlerinden dolayı, ince bir sac zarftan ya da içerden takviye profillerle pekiştirilmiş karma plastik malzemeden yapılır. Atmosferin yoğun katmanları geçildikten sonra genellikle birçok parça halinde fırlatılır.)

◆ sıf. ve a. Çok sayıda küçük tepelerin bulunduğu yer için kullanılır: *Tepelik bir arazi. Karşıdaki tepeliğe yapılan evler.*

—ANSİKL. Esk. sil. Akkadlar'ın etkisinde kalan Samiler miğferlerini güçlülüğün simgesi olan boynuzlarla süslüyorlardı. Naram-Sin steli'nde (İ.Ö. II. binyıl) zagroslu düşmanlar, tepesinde uzun bir saç örgüsü olan zırh başlıklı olarak gösterilmiştir. Urartu ve asur başlıkları sivri uçluydu. Kargamış kabartmalarındaysa savaşçılar, üzeri tepelikli ya da tolga yeleli zırh başlıklarla resmedilmiştir. Yaya askerlerin donanımlarının ve tepelikli zırh başlıkların değişimi kimi zaman geç hitit etkisine bağlanır.

İslam miğferleri yukarıya doğru incelerek en üstte küresel, oval ya da köşeli bir tepelikle son bulur. İran miğferleri uzun, sivri tepeliklidir. Osmanlı miğferlerinde tepelik XV. yy. sonlarına doğru küçülmüş, kısalmıştır; XVI. yy.'dan sonra da iyice ufalmıştır.

—Giy. Tepelik, başı süslemek ve kabarık durmasını sağlamak amacıyla kullanılır Fes, tas vb. biçimlerde hazırları olduğu gibi yazmayı büküp simit biçimi verilerek ya da hotoz şeklinde yapılmış olanları da vardır. Tek başına kullanılmaz; üzeri krep, yazma vb., alna gelen bölümü oya, altın, deniz kabuğu vb. ile bezenir, üstüne atılan örtüyü tepeliğe tutturmak için değerli taşlardan yapılmış iğnelerin kullanıldığı da olur.

TEPELİSAĞANGİLLER a. Endonezya-Malezya'da ağaçlara tüneyerek yaşayan sağanlar familyası. (Üyeleri pusuya yatarak avlanır. Bil. a. *Hemıprocnidae;* sağanlar takımı.)

TEPEMSİ sıf. Tepe gibi, tepeyi andıran.
—Elektron. ve Telekom. *Tepemsi değer,* bir salınım büyüklüğünün, ancak çok kısa bir zaman süresi boyunca aşılan artı ya da eksi değeri.

TEPELİTAVUKGİLLER a. Tepeli tavuk gibi ilkel özellikli bir kuş türünü kapsayan familya. (Bil. a. *Opisthocomidae.*)

Tepesidelik höyüğü, Ceyhan'ın 10 km kadar K.-D.'sunda, Ceyhan-Günyazı (esk. Veysiye) arasında höyük. 1951'de, Kilikia araştırmaları sırasında saptandı. Yörede İlk Tunç çağ, Hitit ve Roma dönemlerinden buluntulara rastlandı.

TEPESİZ sıf. Tepesi olmayana denir.
—Nalbant. *Tepesiz mıh,* başı düz ve yassı olan ve oluklara tam olarak gömülen alafranga mıh.

TEPETAKLA(K) be. Başı aşağı gelecek biçimde, tepesi üstü: *Tepetakla(k) yuvarlanmak, düşmek.*

TEPEXPÁN, Mexico vadisinin K.'inde arkeolojik sit, 1947'de burada 11 000 yıllık olduğu sanılan ve Amerika halkının tarihinde önemli bir aşamayı simgeleyen bir insan kafatası bulundu.

TEPEYRAN (Ebubekir Hazım), türk yönetici, yazar (Niğde 1854-İstanbul 1947). Rüştiye'yi bitirdikten sonra devlet hizmetine girdi. Çeşitli görevlerde kendini yetiştirdi. 1896'da atandığı Dedeağaç mutasarrıflığında başarılı olunca Musul, Manastır, Bağdat valiliklerini üstlendi. 1903'te Şûrayı devlet üyeliği yaptı. 1908'den sonra Sıvas ve Ankara valiliklerinde bulundu; İstanbul şehremini oldu. Abdühamit II tahttan indirildikten sonra Yıldız sarayı'ndan çıkarılarak Selanik'e gönderilirken, saraydaki kıymetli eşyayı toplayarak Harbiye nezareti'ne teslim eden Yıldız komisyonu'nda görev aldı. Daha sonra Hicaz ve iki kez Beyrut valiliğinde bulundu. İki kez Bursa valiliğine atandı (aralık 1918 -mart 1919, ekim 1919-şubat 1920). Bursa'da güvenliği sağlamada büyük başarı gösterince Balıkesir ve İzmit sancaklarının güvenliklerini sağlama görevini de üstlendi. Daha sonra Ali Rıza Paşa ve Salih Hulusi Paşa hükümetlerinde Dahiliye nazırlığı yaptı (şubat-nisan 1920). Damat Ferit Paşa hükümetinin Divanı harbi örfi'de Yıldız komisyonu'yla sarayı yağmalamak ve Bursa valiliği sırasında Milli mücadele'yi desteklemek suçlarından yargılandı, idama mahkûm edildi. Cezası padişah tarafından yaşam boyu hapse çevrildi. Tevfik Paşa hükümetinin Divanı harbi örfi kararlarının temyiz edilebilmesiyle ilgili kararından sonra yeniden yargılanarak aklandı (kasım 1920). Anadolu'ya geçti. Sıvas (1921) ve Trabzon (1922) valiliklerinde bulundu. Emekli olduktan sonra Niğde milletvekili seçildi (1923-1927, 1939-1946). Siyasal anıları *Zalimane bir idam hükmü* (1946), *Canlı tarihler* (1.-6. fas. 1944-1945), *Belgelerle Kurtuluş savaşı anıları* (1982) kitaplarındadır. Öyküleri *Eski şeyler* (1910) yapıtındadır. Ona asıl ün kazandıran yapıtı ise yoksul bir Orta Anadolu köyünün yaşamını gerçekçi çizgilerle yansıtan *Küçük* Paşa* (1910; kısaltılmış ve sadeleştirilmiş yay. 1947) romanıdır.

TEPHİR a. (ar. *buḫār*'dan *tebḫīr*). *Esk.* **1.** Buharlaştırma. **—2.** Buğulama, buğuya tutma. **—3.** *Tephir-hane* → TEPHİRHANE.

TEPHİRHANE a. (ar. *tebḫīr* ve fars. *ḫāne*'den *tebḫīr-ḫāne*). *Esk.* Mikroplu eşyanın buğu ile temizlendiği yer, buğuevi.

TEPHRİTA a. Zool. Bileşikgillerin kömeçlerinde yaşayan sinek cinsi. (Meyvesineğigiller familyası.)

TEPHRONİA SEPİARİA a. Avrupa'da yaşayan pervane. (Tırtılı likenlerle beslenir.)

TEPHROSİA a. Tropikal ya da yarı tropikal bölgelerde yetişen otsu bitki. (Birçok türü, yeşil gübre, rotenon kaynağı ve balık zehiri olarak kullanılır. Yapraklı küçük dalların suya batırılması, geçici olarak balıkları felç eder, suyun yüzüne çıkan balıklar kolayca avlanır.)

TEPİ a. Psik. → İTKİ.

TEPİC, Meksika'da kent, Nayarit eyaletinin merkezi; 145 741 nüf. Sayfiye yeri. Ticaret merkezi. Besin sanayileri. Üniversite.

TEPİDARİUM a. (lat. *tepidus,* ılık'tan). Antik Rom. Hamamın atmosferi ılık olan bölümü. (Sıcak su banyosunun yapıldığı caldarium'a girmeden önce burada kalınabilirdi.)

TEPİK a. *Tkz.* Tekme.
—El sant. Tepme keçe yapımında, çalışanların keçe üzerine vurdukları ayak darbesi.

TEPİKLEMEK g. f. *Halk. Bir binek hayvanını tepiklemek,* yürütmek için, ona ayakla vurmak, tekmelemek.

TEPİLMEK → TEPMEK.

TEPİNDİRİK a. Saraç. KANAT'ın eşanlamlısı.

TEPİNDİRMEK → TEPİNMEK.

TEPİNMEK gçz. f. **1.** Ayaklarını hızla ve sürekli olarak bastığı yere vurarak zıplamak: *Çocuklar, yatağın üstünde tepinmeyin, somyayı kıracaksınız.* **—2.** Zıplayarak gürültü çıkarmak: *Kim o yan odada tepinenler?* **—3.** Ayakların hızla yere vurup sıçrayarak öfkesini, üzüntüsünü, heyecanını ortaya koymak; isteğinde diretmek: *Ağladı, tepindi, ama yine de annesine istediğini aldıramadı.*

◆ **tepindirmek** ettirg. f. Kızdırmak, öfkelendirmek.

TEPİR a. Tahıldaki taşları ayırmakta kullanılan ağaçtan yapılmış büyük elek.

TEPİRLEMEK g. f. Tahılın taşını elemek, ayırmak.

TEPİŞME a. Tepişmek eylemi.

TEPİŞMEK → TEPMEK.

TEPKİ a. **1.** Fiz. mekan. Biri öbürünün etkisindeki bir cismin buna karşı uyguladığı kuvvet. **—2.** Bir eyleme karşılık olarak yapılan, ona karşı çıkan ve onun etkilerini ortadan kaldırmaya yönelik eylem: *Olay tepkiyle karşılandı. Şiddetli tepkilere yol açan bir tasarı.* **—3.** Bir kimsenin, bir grubun, bir olaya ya da bir başka kimsenin eylemine verdiği karşılık, ona karşı aldığı tutum; reaksiyon: *Bir haber karşısında kamuoyunun tepkisi. İlk tepkisi karşı çıkmak oldu.* **—4.** *Bir şeye tepki göstermek,* bir eylem ya da bir olay karşısında belli bir biçimde davranmak; yanıt vermek: *O bu imalara nasıl tepki gösterdi? Yeni bir haberi hiç tepki göstermeden karşılamak.* || *(Bir şeye) tepki olarak,* ona karşı koymak için; karşı bir eylem olarak.

—Etol. Gerek dış çevredeki herhangi bir öğenin değişmesi (fiziksel, iklimsel ya da yaşamsal etmen), gerek bireyin iç durumundaki bir değişme (enzim dengeleri, hormon durumu vb.) sonucunda ortaya çıkan duruş değişikliği. (Tepkiler, bütünü içinde, basit kas kasılmasından sosyal davranışlara kadar değişebilen karmaşık düzeyde hareket eylemleriyle ya da hareket şemalarıyla ifade edilir.) || *Boşa tepki,* bir etkinliğe özgü her zamanki davranışın dayanağı olmaksızın o nesne varmış gibi gösterilen tepki. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Işığa karşı sırt tepkisi,* balıklarda bedenin ışığa ve ağırlığa karşı aynı anda gösterdiği yönelme tepkisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İnş. ve Bayınd. *Mesnet tepkileri,* bir yapının mesnetlerince geliştirilen ve uygu-

lanan yükleri dengeleyen bağ kuvvetleri. (Hiperstatik bir yapı sözkonusu olduğunda, bu kuvvetlerin belirlenmesi için statiğin ek varsayımlarına, örneğin gereç dayanımına ilişkin varsayımlara başvurulur.)

—Orm. san. *Tepki odunu*, anormal etkilerle karşı karşıya kalan kısımlarda oluşan, anormal yapı odunu. (Bu kusura, egemen rüzgârların etkisinde kalan ya da eğimli yerlerde yetişen ağaçlarda rastlanır. Tepki odunu, kerestecilikte görünmemesi ve kapatılması gereken bir kusur sayılır.)

—Oto. *Tepki çubuğu*, kuvvet çiftini ileten bir organın, dingilin çevresinde dönmesini engelleyen düzenek (ağır taşıtlar, arka dingilden itmeli otomobiller).

—Ruhbil. Sinir sistemi dışında kalan ve uyarı denilen, denk bir olayın yol açtığı her türlü davranış. (Eşanl. YANIT.) ‖ *Tepki zamanı*, elinden geldiğince çabuk yanıt vermesi gereken bireyin yanıta kadar geçirdiği süre.

—ANSİKL. Etol. • *Boşa tepki*. Böyle tepkiler genellikle uzun süre belirli bir etkinlikte (avlanma, çiftleşme gösterisi vb.) bulunmayan bireyde ortaya çıkar. Bu durumda hayvan o etkinliğin yerini tutan uyarılara karşı tepki gösterebilir ya da tepkiyi başlatmak için gerekli olağan hiçbir uyarı olmadığı halde aynı davranışı gösterebilir. Örneğin K. Lorenz, evcilleştirilmiş bir sığırcığın hayali sinekleri kapma hareketi yaptığını saptamıştır. Böyle bir etkinliğin başlamasında uyarıların rolünü belirleme güçlüğü nedeniyle günümüzde, daha çok, "boşa tepki" yerine "etkinlik taşması" deyimi kullanılmaktadır.

• *Işığa karşı sırt tepkisi*. Bu tepkiyi E. van Holst, her zaman sırt yüzü su yüzeyine dönük yüzen bir balık (çırçırbalığı) üzerinde yaptığı gözlemlerle ortaya koydu (1935). Deney sırasında ışık balığın üzerine yandan gönderildiği zaman hayvan gövdesini yana eğerek tepki gösterir, ama alttan gelen ışığa karşı duruşunda değişiklik yapmaz. Buna karşılık denge organlarının çıkarılması balıkta duruş tepkisine yol açar, hayvan ışık hep sırtına dikey gelecek şekilde durum alır. Demek ki, ışık alıcıları ile denge alıcıları arasındaki etkileşmeye bağlı bir yönelme tepkisi sözkonusudur.

TEPKİLİ sıf. Tepki gücüyle çalışan: *Tepkili motor.*

—Havc. *Tepkili motor*, JET* MOTORU'nun eşanlamlısı. ‖ *Tepkili uçak*, JET* UÇAĞI'nın eşanlamlısı.

TEPKİME a. Tepkimek eylemi.

—Bağışıkbil. *Karışık lenfosit tepkimesi*, farklı vericilerden alınan lenfositler karıştırıldığında in vitro ortaya çıkan ve iki lenfosit grubunun lenfoblastik dönüşümü şeklinde gözlenen tepkime.

—Dy. *Koşum takımı tepkimesi*, frenleme sırasında, titreşimlerin koşum takımları boyunca yayılmasıyla meydana gelen sarsıntı.

—Fizs. kim. Bir arada bulunan iki ya da daha çok kimyasal maddenin birbirine etkimesi ya da kimi zaman tek bir kimyasal maddenin dışardan enerji alması (ısı, ışık, elektrik) sonunda meydana gelen, yeni kimsayal maddelerin oluşmasına bağlı olarak başlangıçtaki kimyasal maddelerin yok olması biçiminde ortaya çıkan dönüşüm. (Eşanl. REAKSİYON.) ‖ *Tepkime ısısı*, tepkimenin herhangi bir iş üretiminde kullanılmadığı koşullarda, belli bir sıcaklıkta gerçekleştirilen bir tepkimede açığa çıkan ya da dışardan verilen ısıl enerji miktarı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Tepkime hızı* → HIZ. ‖ *Elektrot tepkimesi*, iyonsal iletken bir ortamdan elektron ileten bir ortama ya da tam tersine elektron ileten bir ortamdan iyonsal iletken bir ortama elektron aktarımını sağlayan elektrokimyasal tepkime. ‖ *Tersinir tepkime*, elektrotun denge geriliminde meydana gelen elektrokimyasal tepkime. ‖ *Tersinmez tepkime*, elektrottaki belirli bir aşırı gerilimde oluşan elektrokimyasal tepkime.

—Kim. *Tepkime mekanizması* → MEKANİZMA.

—Kim. müh. *Tepkime kabı*, kimyasal tepkimelerin gerçekleştirildiği aygıtların genel adı. (Eşanl. REAKTÖR, TEPKİME ODASI.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Mak. san. *Tepkime derecesi*, bir türbin ya da bir türbokompresörde, rotordaki devindirici basınç değişimiyle aktarılan enerjinin, makinenin aktardığı toplam enerjiye oranı. (Rotor girişindeki devindirici basınç, çıkıştakine eşitse, bu durumda σ=0 ve makine etkilidir; basınçlar farklıysa, bu durumda σ=0 ve makine tepkilidir.) [Eşanl. REAKSİYON DERECESİ.]

—Metalürj. *Tepkime kabı*, bir metal elde etmek amacıyla kimyasal tepkimelerin çok yüksek sıcaklıkta gerçekleştirildiği aygıt. (Buna *reaktör* de denir.)

—Nük. fiz. *Nükleer tepkime*, iki çekirdek arasında, bunların karşılıklı yörüngelerinin sapmasına ya da birbirlerinden nükleon alışverişine yol açan çarpışma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Nük. müh. *Tepkime hızı*, belli tipteki çekirdek etkileşimlerinin, birim hacim ve birim zaman başına sayısı.

—Tıp. *Laboratuvar tepkimesi* ya da *biyolojik tepkime*, teşhis amacıyla kullanılan biyokimyasal, kimyasal, fiziksel, hematolojik, serolojik, immünolojik vb. yöntem.

—ANSİKL. Fizs. kim. *Tepkime ısısı*. Sabit hacimdeki tepkime ısısı, tepkime sırasında iç enerji değişimi olan ΔU'ya, sabit basınçtaki tepkime ısısı entalpi değişimi olan ΔH'ye eşittir. Tepkime ısıları, genellikle *ısıölçüm* denen deneysel bir yöntemle saptanır; bu mümkün olmadığı takdirde (sıcaklığın çok yüksek olması, engelleyici yan tepkimelerin ortaya çıkması) serbest enerji ya da entalpi değişmeleri yardımıyla hesaplanır.

—Kim. müh. Tepkime kabı, kimya sanayisinin ana birimidir. Nicel ve nitel olarak belirli bir üretimde kullanılan tepkime kabı, değişik aşamalara göre tanımlanır. Tepkime kabının biçimi, akma rejimi, ısı iletim sistemi, meydana gelecek tepkimelerle ilgili termodinamik ve kinetik verilerin varsayımından yola çıkılarak, kullanılacak tepkime hacmi ile istenen dönüşümün sağlanması amacıyla bu hacmin farklı noktalarındaki tepkime karışımının fiziksel özellikleri belirlenir. Daha sonra malzemelerin dayanıklılığı, karıştırma sorunları, korozyon, ölçüm aygıtları vb. gibi çeşitli düzenek ve etkenlerin sözkonusu olduğu bir önceki aşamayla ilgili varsayımlara uygun donanımlar teknolojik olarak tanımlanır. Uygulanan işlemlerin sürekli ya da süreksiz (kesikli) oluşuna, aynı zamanda tepkimeye giren fazların homojen (gaz ya da sıvı) ya da heterojen (sıvı-gaz, sıvı-sıvı, gaz-katı, sıvı-katı, katı-sıvı-gaz) özellik taşımalarına bağlı olarak değişik tipte pek çok tepkime kabı vardır.

—Nük. fiz. *Nükleer tepkime*. Laboratuvarda incelenen nükleer tepkimelerin çoğu bir hızlandırıcıdan gelen parçacıklar ya da bir reaktörden çıkan nötronlar tarafından başlatılır. Tarihsel olarak, ilk tepkimeleri, XX. yy.'ın başında, radyumdan çıkan α taneciklerini kullanan Rutherford incelemiştir. Nitekim 1919'da şu tepkime gerçekleştirilmiştir:

$$^{14}_{7}N + ^{4}_{2}He \rightarrow ^{17}_{8}O + ^{1}_{1}H.$$

Her nükleer tepkimede olduğu gibi bu tepkimede de yük, enerji ve nükleon sayısı korunumu vardır. Kütledeki küçük değişme, $E=mc^2$ Einstein bağıntısıyla tepkime enerjisine bağlıdır; bu bağıntıda c ışık hızıdır.

Böyle bir tepkimede, yeni bir element çekirdeğinin oluştuğu ve bir elementin bir başka elemente dönüştüğü görülür. Günümüzde elde edilebilen demet yeğinlikleriyle ancak mikroskobik miktarlarda madde başkalaşıma uğratılabilirken, bir nükleer reaktörde, parçacıkların sayısı yeterince büyük olduğundan, başkalaşımla makroskobik miktarda element elde edilebilir. Uranyumdan yola çıkarak plutonyum ve lityumdan yola çıkarak trityum işte bu şekilde üretilir.

Kimi durumlarda, oluşan çekirdek bilinen kararlı bir elementin radyoaktif izotopudur. Bu, aşağıdaki tepkimede görüldüğü gibi, F. ve İ. Joliot-Curie tarafından bulunan yapay radyoaktiflik olayıdır:

$$^{27}_{13}Al + ^{4}_{2}He \rightarrow ^{30}_{15}P + ^{1}_{0}n.$$

$^{30}_{15}P$ çekirdeği β radyoaktiftir.

Tepkime mekanizmasının, yani görece çok büyük bir hızla hareket eden iki çekirdek arasındaki çarpışmanın oluşum biçimlerinin incelenmesi, nükleer maddelere ilişkin en önemli bilgi kaynaklarından birini sağlar. Ayrıca, son derece basit, özellikle hedef çekirdeğin tek bir nükleonunun çarpışmaya katıldığı doğrudan tepkime gibi özel tepkime tipleri, bu nükleonun özelliklerine, yani çekirdeğin iç kuvantal yapısına ilişkin doğrudan bilgi sağlar.

TEPKİMEK gçz. f. Bir şeyden söz ederken, dıştan gelen bir etkiye karşı tepki göstermek.

—Fizs. kim. Tepkimeye girmek.

—Fizs. mekan. Bir cisimden söz ederken, etkisi altında kaldığı bir başka cisme karşı etki göstermek.

TEPKİN sıf. Tepkiyen; tepkimeye ilişkin.

—Biyol. *Tepkin yapı*, özgün tepkimeler veren hücre bileşeni.

—Boyarmad. Molekülünde, boyarmadde ile elyaf arasında ortak değerlikli tersinmez bir bağın oluşmasını sağlayan selüloz hidroksilleriyle tepkimeye girmeye yatkın kimyasal gruplar bulunan ve selüloz elyafını boyamakta işe yarayan boyarmaddeler için kullanılır.

—Elekt. İndüktif ya da kapasitif bir düzenek ya da bir devre için kullanılır. ‖ *Tepkin akım*, gerilimle aralarında 90°'lik bir faz farkı bulunan sinüzoidal bir akımın bileşeni.

—Kim. Kimyasal bir tepkimeye kolayca girebilen bir madde için kullanılır.

TEPKİNLİK a. Tepki gösterme yetisi, anıklığı.

—Biyol. Canlı yapıların, hücre ya da organ düzeyinde, fiziksel ya da kimyasal her uyarıya (sıcaklık değişimi, darbe, asitlik, oksijenlenme vb.), genellikle bu canlı yapının yaşamını sürdürmesine ve gelişmesine elverişli nitelikte tepki ile "cevap" vermesinden ibaret genel özellik. (Eşanl. UYARILGANLIK.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Fizs. kim. Bir kimyasal maddenin tepkimeye girme yatkınlığı.

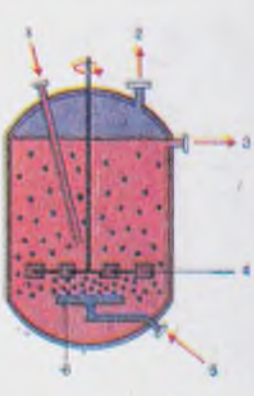
—Nörobiyol. Bir elektroansefalografi ritminin, duysal bir uyarı ya da herhangi bir fizyolojik olgu etkisiyle değişime uğrama yeteneği. ‖ *Kritik tepkinlik*, (başta duysal olmak üzere) çeşitli kökenli uyarıların, beyin sapındaki ağsı oluşumun etkinlik düzeyini yükseltme ve dış koşullara uyan yanıtlar oluşturma olanağı yaratma olgusu. (Ağsı oluşum bağlantılardaki iletişime kumanda eder ve motonöronları uyarır: örneğin uyuyan hayvanda zararlı iç uyaranlara karşı cevapların "önceliği" varken, uyanık hayvanda bu tepki zayıflar ve yerini korteksten yönetilen [istemli yönetim] yanıtlara bırakır.)

—ANSİKL. Biyol. Aynı türden, biri canlı ve diğeri ölü iki bireyin, iki hücrenin vb. aynı uyarı karşısındaki tepkileri karşılaştırılarak, tepkinlik etkilerinin bir maddenin edilgin olarak yarattığı doğrudan basit tepkinlik etkilerinden ayırt edilmesi mümkün olabilir. "Ölü taklidi yapan" böceklerin refleks hareketsizliği bazı temaslarda, ölüde bulunmayan şiddetli tepkilerin var olduğunu gösterir; buna karşılık, hayvan ölü ya da canlı olsun, bir yumuşakçanın kabuğunda bir asit etkisi aynı şekilde karbondioksit gazı kabarcıklarını oluşturacaktır.

TEPKİSEL sıf. **1.** Tepki olarak ortaya çıkan: *Tepkisel bir davranış.* **—2.** Kimyasal, fizyolojik vb. bir tepkiye ilişkin olan.

—Psik. Travma doğurucu bir olaydan hemen sonra ya da belirli bir süre sonra ortaya çıkan her türlü akıl bozukluğu için kul-

Dietrich belgesine göre

karıştırmalı, sıvı-gaz tipi bir kimyasal tepkime kabının şeması
1. Sıvı girişi;
1. Gaz akışı;
3. Sıvı çıkışı;
4. Altı kanatlı türbin;
5. Gaz girişi;
6. Gaz dağıtıcısı.

lanılır. (Burada, travma doğurucu olay, rahatsızlığın ortaya çıkışının ve evriminin tek sorumlusu olarak görülür.)
—Psikan. Tepkisel oluşum, birey tarafından kimi bilinçdışı içeriklere ya da isteklere karşı belirti değeri taşıyan savunma davranışı ya da ruhsal süreç. (Bk. *ansikl.* bö.)
—Ruhbil. Bir tepkiye bağlanan. || *Tepkisel ket vurma,* Hull'un kuramında, bir tepkinin hemen yeniden üretilmesinin engellenmesiyle ortaya çıkan ve çeşitli başarısız öğrenme süreçlerinde rol oynayabilen ket vurma.
—ANSİKL. Psikan. Tepkisel oluşum özellikle çatışmanın savunma yönünü açık biçimde dile getirir. Oysa uzlaşma oluşumunda, "birbirinden ayrılan iki güç belirtide yeniden bir araya gelir. "Tepkisel oluşumda, bastırılmış dürtülerin ortaya çıkışına karşı sistematik karşı koyuşuyla ağır basan bir savunma süreci vardır. Bu anlamda, tepkisel oluşum, özü bakımından üstbenlikten kaynaklanır.

TEPKİSİZ sıf. **1.** Bir şeye karşı tepki göstermeyen, tepki vermeyen: *Tepkisiz bir insan.* **—2.** Tepki gücüyle çalışmayan.
◆ be. Tepki göstermeden: *Bu olaylara daha ne kadar tepkisiz kalabilirdik?*

TEPLİCE, Çek Cumhuriyeti'nde (Kuzey Bohemya bölgesi) kent, Ústi nad Labem'in B.'sında, Krusné Hory'ler boyunca uzanan çukurda; 53 800 nüf. Bölgedeki yanardağ etkinliklerinden kaynaklanan sıcak sular sayesinde bir kaplıca merkezi olmuştur. Makine sanayileri. Tekstil. Cam fabrikası. Seramik. Kereste sanayisi.

TEPME a. **1.** Tepmek eylemi; işi. **—2.** *Yörs.* Tekme.
—Fizyol. *Geri tepme,* biyolojik düzenlenmenin temel işlemlerinden biri. (Örneğin, kanın değişmezlerinden birindeki herhangi bir değişiklik, bu değişmeyi yok edecek bir tepkiye yol açar.) [Geri tepme, yararlı uyum sağlayan bir değişikliği, yok etmeden de sınırlayabilir: çaba sırasında kalp atımlarının hızlanması, fazla ışıkta gözbebeğinin küçülmesi vb. gibi. Bu durum, sinirsel ya da hormonal yolla verilen emirlerin yerine getirilip getirilmediğini denetimin sonucudur.]
—Nörobiyol. *Geri tepme,* ilk eyleme karşı koyan ya da onun süresini kısaltan ters etki. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Sil. *Geri tepme* → GERİTEPME.
—Ted. *Biyolojik geri tepme,* BİO-FEED-BACK'ın eşanlamlısı.
—Tekst. Haşlanmış kozadan çekilen ipek ipliğini çarka sarma işlemi.
◆ sıf. ve a. Suda çiğnenerek keçeleştirilmiş yünden dokunan kumaş, keçe vb. için kullanılır.
—El sant. *Tepme keçe* → KEÇE.
—ANSİKL. Nörobiyol. Sinir sisteminde geri tepme sistemleri çoktur: herhangi bir sinir yapısından çıkan her mesaj, bu mesajı sınırlayan bir tutukluk devresini de birlikte harekete geçirir. En çok tanınan örneklerden biri, Renshaw geri tepme devresidir.

TEPMEK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bir hayvanı tepmek,* bir hayvan (at, katır, eşek) sözkonusuysa, arka ayağıyla vurmak: *Çocuğu eşek tepmiş.* **—2.** *Bir şeyi tepmek,* ayakla üzerine basarak sıkıştırmak: *Yünleri teperek keçe yapmak.* **—3.** *Bir şeyi bir şeye (içine) tepmek,* üzerine basarak, iterek bir şeyin içine doldurmak: *Mindere pamuk tepmek.* **—4.** *Bir olanağı tepmek,* değerini anlamayıp onu geri çevirmek, kabul etmemek: *Bir kısmeti, bir fırsatı tepmek.* **—5.** *Bir yolu tepmek, yol tepmek,* güçlükle ya da uzun süre yürüyerek bir yolu katetmek: *Bütün gün yol teptikten sonra akşam bir düzlükte kamp kurdular.* **—6.** *Bir şeyi, bir kimseyi tepe tepe kullanmak,* bir şeyin eskiyeceğini, yıpranacağını düşünmeden kullanmak, bir kimsenin yorulacağını hesaba katmadan ona çok yüklenmek. || *Teptim keçe oldu, sivrilttim külah,* bir şeyi işine geldiği gibi yapanlar ya da yorumlayanlar için söylenir.
—Seram. Çarka ayakla vurmak.
◆ gçz. f. **1.** Ateşli bir silah sözkonusuysa, tetiğin çekilmesiyle birlikte geri vurmak; geri tepmek. **—2.** Bir dertten, bir hastalıktan vb. söz ederken, yeniden ortaya çıkmak; depreşmek: *Akşam olunca derdi teper, sabaha kadar anlatırdı.*
—İnş. *Geri tepmek,* bir kama, bir kazık sözkonusu olduğunda, uygulanan darbeyle çakılıp gömülmemek.
◆ **tepilmek** edilg. f. **1.** Tepmek eylemine konu olmak. **—2.** Geri çevrilmek, kabul edilmemek: *Böyle bir fırsat tepilir mi? Tepilecek bir kısmet değil.*
◆ **tepişmek** işt. f. **1.** Hayvanlardan söz ederken, birbirlerini tepmek. **—2.** *Kaba.* İtişip kakışmak; çekişmek.

TEPRENMEK gçz. f. Deprenmek.

TEPREŞMEK gçz. f. Depreşmek.

TEPSERMEK gçz. f. *Yörs.* Kurumaya yüz tutmak.

TEPSİ a. Değişik nesneler taşımaya, sunmaya ya da pişirmeye yarayan düz, kimi zaman da kenarlıklı tahta, metal vb. kap; sini: *Kahveyi gümüş bir tepside getirmek. Börek tepsisi.*
◆ sıf. **1.** Tepsi biçiminde olan. **—2.** *Say. sıf. + tepsi,* belirtilen sayıdaki tepsinin alabileceği miktar: *İki tepsi börek pişirmek. Üç tepsi dut toplamak.*
—Balıkç. *Tepsi ağı,* biçimi terazi kefesine benzeyen ve karides (denizde) ya da ıstakoz (tatlısuda) tutmak için kullanılan küçük ağ.
—Mutf. *Tepsi böreği* → BÖREK. || *Fırın tepsisi,* fırında pişirilecek yiyeceklerin konduğu, derinliği az ve ısıya dayanıklı kap.

gümüş tepsi
Korydalla buluntusu
Bizans yapıtı (VI. yy.)
Antalya Bölge müzesi

TEPSİ (Burhanettin), türk tiyatro oyuncusu ve yönetmeni (İstanbul 1882 - *ay. y.* 1947). Mektebi sultani'yi (Galatasaray lisesi) bitirdi. Bir süre Sadaret tercüme kalemi'nde çalıştıktan sonra Paris'e giderek tiyatrocu Eugène Silvain'in derslerini izledi. 1908'de Türkiye'ye döndü; kurduğu Burhanettin* tiyatrosu'yla Abdülhak Hamit'in yapıtlarını sergiledi. Zaman zaman Reşat Rıdvan, Ahmet Fehim, Komik Hasan Efendi'yle birlikte çalıştı. Muhsin Ertuğrul, Afife Jale, sonradan evlendiği Seniye Hanım (Tepsi) vb. sanatçıların ilk kez onun topluluğunda sahneye çıkmaları bu yıllarda oldu. Mütareke'de Avrupa'ya gitti, 1940'ta döndü. Yeniden tiyatro kurup çalışmayı denediyse de, başarı sağlayamadı.

TEPSİCİBAŞI a. Kur. tar. Osmanlılar'da sarayda gümüş ve altın tepsilerin saklanıp korunması ve temizlenmesiyle görevli olanların başı. (Bunlar, kiler koğuşu eskilerindendi; bülbülcübaşından sonra, yemişçibaşından önce gelirlerdi.)

TEQUENDAMA, Kolombiya'da turistik yöre, Bogotá'nın B.'sında. río Bogotá şelaleleri.

TEQUES (Los), Venezuela'da kent, Miranda eyaletinin merkezi; 164 774 nüf. (1990). Caracas'ın uzak banliyölerinden.

TEQUİLA a. (*Tequila,* Meksika'da bir yönetim bölümünün adı). Meksika'da agave meyvelerinin damıtılmasıyla elde edilen damıtık içki.

TER a. **1.** Deriden sızan, renksiz, tuzlu, özel kokulu, su kıvamında sıvı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Yoğun bir çabanın, büyük bir özverinin, güç bir işin simgesi: *Ekmeğine terini, emeğini katmak.* **—3.** *Ter alıştırmak,* teri kuruyuncaya değin beklemek. || *Ter basmak,* sıkıntıdan ter içinde kalmak, çok terlemek. || *Ter dökmek,* çok terlemek; bir işi yapmak, gerçekleştirmek için aşırı ölçüde zahmet çekmek, uğraşmak. || *Tere batmak,* çok terlemek, ter içinde kalmak. || *Terini soğutmak,* serince bir yerde oturarak terinin kurumasını beklemek; dinlenmek.
—Anat. *Ter bezi,* derinin içinde bulunan ve ter salgılayan bez. (Yumak kısmı çekirdekli silindirik hücreli bir epitelyumdan oluşur, bunu çok bol lenf damarlarıyla birlikte bir kılcal damar ağı sarar.)

1. Kıl; 2. Yağ bezi;
3. Kıl dikeltici kas; 4. Üstderi; 5. Altderi;
6. Ter bezi.

—Binc. *Ter bıçağı,* terleyen atları tımar etmeden önce teri almak için kullanılan ve ağzı keskin olmayan madeni araç. (Bıçak gibi uzun ya da avuç içinde tutulacak biçimde yuvarlak olabilir.)
—Kozmet. *Ter önleyici,* terlemeyi durduran ya da cilt yüzeyine çıkan terin fazlasını soğuran bir ürün için kullanılır.
—Patol. *Ter testi,* çocuklarda mukovisidoz teşhisi koymak için kullanılan, terde sodyum klorür miktarı belirlenmesi.
—Ted. *Ter kesici,* ter salgısını azaltan maddeye denir.
—ANSİKL. Fizyol. ve Patol. Derideki ter bezleri tarafından üretilen ter, ancak üstün yapılı hayvanların az bir kısmında bulunur; korunma vücudu soğutma ve zararlı maddeleri vücuttan atma işlevlerinde önemli bir payı vardır. Üretimi kararlıdır (insanda saatte ortalama 40 g), ama bazen farkına varılmayacak biçimde çıkar, bazen de tam bir sıvı atımı biçiminde olur. Havanın nem durumu buharlaşmayı kolaylaştırır ya da engeller ve bu ikinci durumda, derinin soğumasını azaltır. Ter salgısı sıcaklıkla, ve buharlaşma havanın yenilenme hızıyla orantılı olarak artar. Fakat kas etkinliği, akciğerlerden verilen soluk, akciğerlerin sıvı dengesi, kanın sıvı oranı ve idrar atımı da bu bakımdan etkili olur.

Ter alkali bir tepkime verir; yağ asitlerinin fazlalığı yüzünden asitleşebilir; renksizdir ve tuzlu bir tadı vardır; kokusu uçucu yağ asitlerine bağlıdır. 1 000 g suda ortalama 10 g katı madde içerir; bunun 6 g'ı madensel tuzlardan (alkali klorürler ve eser miktarda fosfatlar) ve 4 g'ı organik maddelerden (üre, yağ asitleri) oluşur.

Çeşitli organik ve madensel maddeler (arsenik, cıva, kinin) terle atılır. Pilokarpin gibi maddeler ter üretimini artırır. Atropin buna ters bir etkiye sahiptir. Terleme ateşli hastalıkların çoğunda ve nörovejetatif dengesizliklerde artar. Pis kokulu ter çıkarmaya bromidroz ve renkli ter çıkarmaya kromidroz denir.

TER sıf. (fars. *ter*). *Esk.* **1.** Islak, yaş: *Çeşm-i ter* (ıslak, yaşlı göz). **—2.** Taze, yeni. **—3.** *Ter ü taze* → TERÜTAZE.

-TER, fars. sonek. Bir sıfata eklenerek "çok, pek, fazla" anlamlarında bileşik sözcük yapar: *bala-ter* (çok yüksek), *efzun-ter* ya da *füzun-ter* (daha çok, pek fazla), *hub-ter* (çok güzel), *huş-ter, hoş-ter* (çok hoş), *kem-ter* (→ KEMTER), *müşkil-ter* (pek zor), *nazik-ter* (çok nazik).

TER, İspanya'da kıyı ırmağı, Katalonya'da, Akdeniz'e dökülür; 209 km.

> **TERA-,** yun. *teras,* canavar'dan, önüne geldiği birimi 10^{12}'yle, yani 1 000^4'le çarpan Sİ öneki (sımgesi T).

TERA a. (tapınak anlamında japonca sözc.). Japon buddha tapınağı.

TERA, Bingazi yakınlarındaki Hagfet üt-Tera'da (Libya) bulunan kalıntılara göre tanımlanan yontmataş endüstri evresi. Bir mağarada üç katman saptanmıştır. Bunların en eskisi moustier kültürüne bağlanır; öbür ikisi ise, iber-mağrib evresine yakın olan tera evresini oluşturur. Bu evrede çok sayıda düzeltilmiş dilgiye rastlanmasına karşın kazıma kalemleri ender görülür.

TERABBUS a. (ar. *rabş*'tan *terabbuṣ*). *Esk.* Bekleme.
—İsl. huk. Bir vakfa ait arazide bina yapımına, bına yapılmışsa içinde oturulmasına engel olma.

TERABUST (Elisabetta), italyan kadın dansçı (Varese 1946). Roma operası'na girdi (1966), 1972'de kendini kabul ettirdı; böylece *Fındıkkıran*'da, *Sylphide*'de dans ettı. Roland Petit'yle birlikte çalışmaya başladı. Marsilya baleleri'yle *le Loup'* da (1973), ardından *Carmen*'de (başrol), *Notre-Dame'ın kamburu*'nda rol aldı. London Festival Ballet'te yıldız olarak (1978), *Romeo ve Juliet*'te (Rudolf Nureyev'in versiyonu), *Giselle*'de dans etti. Ayrıca 1980'de Aterbaletto'da (Emilia-Romagna tiyatroları derneği) Gıen Tetley'in *Sphinx*'ini yorumladı.

TERACİM a. (ar. *terceme*'nin çoğl. *terācım*). *Esk.* **1.** Çeviriler, tercümeler. **—2.** *Teracim-ı hal,* biyografiler.

TERAH a. (ar. *teraḥ*). *Esk.* Üzüntü, keder.

TERAHHUM a. (ar. *raḥmet*'ten *teraḥḥum*). *Esk.* **1.** Acıma, merhamet etme. **—2.** Rahmet dileme. **—3.** *Terahhum etmek,* acımak, rahmet dilemek.

TERAHHUMAT, -tı çoğl. a. (ar. *teraḥḥum*'un çoğl. *teraḥḥumāt*). *Esk.* Merhamet etmeler, acımalar.

TERAHHUMEN be. (ar. *teraḥḥum*'dan *teraḥḥumen*). *Esk.* Acıyarak, merhamet ederek.

TERAHİ a. (ar. *raḥvet*'ten *terāḥī*). *Esk.* **1.** Bir işı zamanında yapmama, ihmal etme, gevşetme. **—2.** *Terahi göstermek,* gevşek davranmak, ihmal etmek.

TERAİ a. Coğ. Hındistan'da Ganj bölgesinde ve Güney Nepal'de sıtmanın kol gezdiği, bataklık, balta girmemiş orman; Sivalik dağeteğinde uzanır.

TERAİB çoğl. a. (ar. *teribe*'nin çoğl. *terā'ib*). *Esk.* Göğüs kemikleri.

TERAİNA, esk. **Washington,** Büyük Okyanus'ta (Line İslands) mercan adası, Kiribati'ye bağlıdır.

TERAKİB çoğl. a. (ar. *terkib*'in çoğl. *terākib*). *Esk.* Terkipler, bileşikler.
—Esk. dilbilg. Tamlamalar.

TERAKKİ a. (ar. *raḳy*'dan *teraḳḳī*). *Esk.* **1.** İlerleme, gelişme. **—2.** Yükselme, yukarı çıkma, kalkma. **—3.** Artma, çoğalma. **—4.** *Terakki etmek,* gelişmek, büyümek, yükselmek, ilerlemek, çoğalmak, aşaması ya da güvencesi artmak. **—5.** *Terakki-cu,* terakki isteyen, ilerici. ‖ *Terakki-dar,* ilericilik özelliği olan. ‖ *Terakki-perver,* terakki isteyen, ilerici. ‖ *Terakki-şiken,* terakkiye engel olan, ilerlemeyi önleyen.
—Kur. tar. Kapıkulu askerlerinin ulufelerine yapılan zam. (Genellikle her yeni cülusta yeniçeriler bir, kapıkulu süvarileri iki akçe terakki alırdı. Bundan başka, her ulufe dağıtılışında Yeniçeri ocağı mensuplarına "mukarrer" adıyla otuz ile yarım akçe arasında terakki verilmesi gelenektendi.) —Tımarın kılıç hakkı dışında kalan bölümü.

Terakki, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde yayımlanmış bazı süreli yayınların adı: —Ali Raşit Bey ve Filip Efendi tarafından İstanbul'da çıkarılan (1868-1870) "Menafi-i şarkiye ve umur-ı düveliyeye dair" günlük gazete. Sık sık geçıcı olarak kapatılan gazete, ilk kez kadınlara yönelik haftalık bir ek, yıne Türkiye'nin ilk mızah gazetesi sayılan *Letaifi asar* adlı bır mizah eki de vermiştir; —Mustafa Bey tarafından "Politikaya şamil havadis-i ticariye, letaif ve edebiyat ve mevadd-ı saireden bahseder" altbaşlığıyla İstanbul'da çıkarılan (1873) günlük gazete. 42 sayı çıktıktan sonra kapanmış, aynı yılın ortalarında bu kez "Havadis ve maarife dair yevmi gazete" tanıtımıyla 70 sayı kadar çıkmıştır; —Ömer Nâzım'ın imtiyaz sahibi, Hasan Hüsnü'nün başyazarı olduğu gazete. "Fenni ve edebi musavver osmanlı risalesidir" tanıtımıyla on beş günde bir olmak üzere kısa bir süre İstanbul'da yayımlandı (1877); —Cerrahizade Ali Sacit Bey tarafından "Fenni ve edebi olmak üzere" İzmir'de yayımlanan (1894) haftalık gazete; —K. Faik'in imtiyaz sahıbı, Mehmet Esat Andelip'in başyazarı olduğu haftalık gazete. "Edebi, fenni ve musavver osmanlı gazetesidir" altbaşlığıyla İstanbul'da çıktı (1898); —Teşebbüsi şahsi ve ademi merkeziyet partisi adına bu partinin genel sekreteri Ahmet Fazlı tarafından Fransa'da yayımlanmıştır (1906/1907). Süresi bilinmemektedir.

Terakki vakfı özel Şişli terakki lisesi, İstanbul'da ilk, orta ve lise birimlerini içeren özel öğretim kurumu. 1879'da *Terakki mektebi* adıyla Selanik'te, Halil Vehbi, Emin Lütfi ve Hüsnü efendiler tarafından kuruldu. Lozan antlaşması'na (1923) kadar Selanik'te etkinlik gösteren okul, bu tarihte İstanbul'a taşınarak Nişantaşı'nda Mahmut Celalettin Paşa konağı'nda *Şişli terakki mektebi* adıyla öğretime başladı. İlk, orta ve lise bölümlerini kapsayan bu öğretim kurumu, yatılı ve gündüzlüydü. Birkaç kez bina değiştiren okul, Nişantaşı'ndaki bugünkü binasına 1935'te geçti. 1960'tan sonra yalnız gündüzlü öğrenci almaya başlandı. Terakki vakfı tarafından yönetilen okulun 1975-76 ders yılında Levent'te, yalnız anaokulu ve ilkokul sınıflarını içeren bir bölümü daha açıldı. 1994-95 ders yılında, ortaokul ve lise sınıflarının da Levent'te inşa edilmekte olan yeni binalara taşınması planlanmaktadır.
Karma eğitim uygulayan Terakki vakfı özel Şişli terakki lisesi'nde 1992-93 ders yılında, 1 355'i anasınıfları ve ilkokulda 1 400'ü ortaokul ve lise bölümlerinde olmak üzere 2 755 öğrenci öğrenim gördü.

Terakki ve İttihat cemiyeti, türk siyasal partisi. Paris'te toplanan birinci Osmanlı liberalleri kongresi'nde (1902) Abdülhamit II yönetimine muhalif olanlar ikiye bölününce Ahmet Rıza Bey önderliğindeki grup Terakki ve İttihat cemiyeti'ni kurdu. *Meşveret* gazetesi cemiyetin yayın organı oldu. Cemiyet, 1906'da Selanik'te kurulan Osmanlı hürriyet cemiyeti'yle ilgilendi. Cemiyetin temsilcisi Dr. Nâzım Selanik'e gelerek iki cemiyetin birleşmesiyle sonuçlanan görüşmeleri başlattı. Hürriyetçilerin katılmalarıyla yurtiçinde dinamik, devrimci bir kadro oluşturan cemiyet, Büyük Britanya kralı Edward VII ve rus çarı Nikolay II'nin Reval'de buluşması ertesinde eylemlere başladı. Bu eylemler dizisi Meşrutiyet'in ilanıyla noktalandı (1908). Meşrutiyet gerçekleşince, 1902 kongresi'nde ayrılan iki cemiyet (Terakki ve İttihat cemiyeti ile Teşebbüsi şahsi ve ademimerkeziyet cemiyeti) birleşti; Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyeti adını aldı (ağustos 1908). [→ İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ.]

TERAKKİLU sıf. (ar. *teraḳḳī*'den). Kur. tar. Osmanlılar'da tımar ve zeamet sahiplerine, kılıç haklarının dışında verilen zam.

TERAKKİPERVER sıf. (ar. *teraḳḳī* ve fars. *perver*'den *terakki-perver*). *Esk.* İlerici.

Terakkiperver cumhuriyet fırkası (TCF), türk sıyasal partisi. 1924 yazında bırtakım yolsuzluk ve rüşvet olaylarının basında açıklanması TBMM'de muhalefeti harekete geçirdi. Mart 1924'te hilafetin kaldırılmasına karşı olan tutucu, dinci kesim de muhalefette yer alıyordu. Atatürk, orduya dayanarak bır darbe hazırladıklarından kuşkulandığı generalleri ordudan ayırmak için TBMM üyeliğiyle askerliğin bağdaşamayacağı konusunda bir kanun çıkarttırdı. Refet (Bele), Ali Fuat (Cebesoy), Kâzım Karabekir ve Cafer Tayyar paşalar milletvekilliğini seçerek ordudan ayrıldılar. TBMM'de muhalefet güçlendı. 20 ekim 1924'te Mübadele, imar ve iskân bakanı hakkında verilen soru önergesi gensoru önergesine dönüştü. Yapılan tartışmalar sonunda İsmet Paşa hükümetı güvenoyu aldı (19 milletvekili karşı oy kullandı, 41'i de oylamaya katılmadı) ama ertesi gün Halk fırkası'ndan istifalar başladı. Ayrılan 29 milletvekili 17 kasım 1924'te Terakkiperver cumhuriyet fırkası'nı kurdular. Kâzım Karabekir genel başkan, Dr. Adnan (Adıvar) ve Rauf (Orbay) beyler başkan yardımcısı, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa genel sekreter seçildi. Parti üyeleri ıçinde asker ve sivil bürokrasiden gelenlerin oranı Halk fırkası'ndakilerden fazlaydı. Parti, programında, Halk fırkası'ndan farklı olarak, yerinden yönetime daha çok ağırlık veriyor, iktısadı liberalizmi savunuyordu. Partı üyeleri konuşmalarında diktatörlüğe karşı olduklarını açıkladılar. İstanbul'da yayımlanan *İstiklal, Son telgraf, Tevhidi efkâr* ve *Vatan* gazeteleriyle Adana'da yayımlanan *Toksöz* partiyı desteklediler. Fırka programında, dini fikirler ve inançlara saygılı olunacağının belirtilmesi Halk fırkası üyeleri tarafından tepkiyle karşılandı. Fırkanın açılışından üç gün sonra kurulan (21 kasım) Fethi (Okyar) Bey hükümetine fırka güvenoyu verdi. Şeyh Sait ayaklanması'nın başlaması üzerine yeniden iktidara gelen İsmet Paşa hükümetinin çıkardığı Takriri sükûn kanunu'na dayanan Bakanlar kurulu 3 haziran 1925'te irticayı körüklediğini ileri sürerek, fırkayı kapattı. 1926'da İzmir suikastı'nı inceleyen İstiklal mahkemesi partinin bütün milletvekillerini (Halit Akmansü dışında) tutukladı. Mustafa Kemal Paşa'nın özel isteğiyle bırakılan Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Refet ve Cafer Tayyar paşalar dışındakiler çeşitli cezalara çarptırıldılar. Eskişehir mebusu Arif, İsmail Canbolat, Ahmet Şükrü, Abidin, Halis Turgut beyler ile Rüştü Paşa idam edildiler.

TERAKKİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *teraḳḳī*'nin çoğl. *teraḳḳiyyat*). *Esk.* İlerlemeler, gelişmeler, yükselmeler.

TERAKÜB a. (ar. *rükūb*'dan *terākūb*). *Esk.* Birbirinin üzerine binme, binişme.

TERAKÜM a. (ar. *rükm*'den *terākūm*). *Esk.* Yığılma, birikim, toplanma, çoğalma: *Sermaye terakümü* (sermayenin artırılması).

TERAKÜMAT, -tı çoğl. a. (ar. *terākūm*'ün çoğl. *terākūmāt*). *Esk.* Toplamalar, yığılmalar.

TERALİT a. (fr. *théralite;* öz. a. *Théra*'dan). Bolca plajiyoklaz, feldispatımsı ve alkali feldispat, ogit, amfibol ve biyotit, kimi zaman da olivin içeren mezokrat pluton kayacı.

TERAM KANGRİ, Karakurum'da dağlar bütünü, Siaçen buzulunun K'inde, Pa-

kistan'da (Çin'in hak iddia ettiği bölgede). —Burada birçok doruk 7 000 m'yi aşar: Teram Kangri I (7 463 m) ve Teram Kangri II (7 406 m) japon dağcılar Kobayasi Yasunobu ve Kodaka Kazno tarafından 1975'te fethedildi.

TERAMO, İtalya'da kent, Abruzziler'de il merkezi, Gran Sasso'nun eteğinde; 52 000 nüf. (1989). Roma döneminden kalıntılar. XII. ve XIV. yy.'a ait katedral (XIV. yy.'da yapılmış gümüşten sunak yeri; Jacobello del Fiore'nin çokkanatlısı) ve başka anıtlar. Müze. Kent, en alçak noktadaki eski çekirdekten başlayarak B.'ya doğru gelişti. Tekstil. Mobilya. Seramik. —*Teramo ili,* 1 948 km^2; 281 705 nüf. (1989). Gran Sasso'da ve denize doğru kat kat alçalan tepelerde uzanır.

TERANE a. (fars. *terâne*). **1.** *Esk.* Ezgi, makam. **—2.** Çok yinelendiği ya da duyulduğu için usanç veren söz: *Hep aynı terane.*

***—Esk. Terane-kâr,* öten, ötücü. || *Terane -perdaz,* makamla şarkı söyleyen. || *Terane -perdazan, makamla şarkı söyleyenler.* || *Terane perdazı* makamla şarkı söyleme. || *Terane-saz* öten, ötücü. || *Terane-zar,* şarkı söylenilen yer. || *Terane-zen,* şarkı söyleyen. ||. *Terane-i iyd,* bayram şarkısı. || *Terane-i seher* sabah şarkısı.**

—Ed. — RUBAİ.

—Müz. — NEVBET.

TERAPİ a. (fr. *thérapie*). TEDAVİ'nin eşanlamlısı.

TERAS a. (fr. *terasse*). **1.** Taraça: *Terastan görünen manzara çok güzel.* **—2.** Toprak seki; taraça.

—Coğ. → SEKİ.

—El sant. *Kurutma terasları,* yazmaları kurutmak için üzerine boydan boya ip gerilmiş ya da tahta çubuklardan asma yeri yapılmış teras.

—İnş. *Teras çatı,* DÜZ ÇATI'nın eşanlamlısı. || *Teras döşemesi,* bir düz çatıda, kaba inşaatı kaplayan ve sızdırmazlık öğelerini taşıyan ana bölüm. || *Teras katı,* çok katlı bir yapıda, son kat üzerine yapılan, cepheden geriye çekilmiş kat. (*Çatı katı* ya da *çekme kat* da denir.) || *Kademeli teras,* bir ana terasın biraz aşağısında yer alan teras. || *Ön teras,* başka bir terasın hemen önünde bulunan teras.

TERASLAMA a. Teraslamak eylemi.

TERASLAMAK g. f. Bir yamacı ağaçlamak için setler oluşturmak; sekilemek, taraçalamak.

TERATOGEN ya da **TERATOJEN** sıf. (fr. *tératogène*). Biyol. **1.** Ucube üreten. **—2.** *Teratogen etkenler,* gelişme halindeki yumurta ya da embriyona uygulandığında ucubelerin oluşmasına neden olan mekanik, kimyasal, fiziksel ya da mikropsal etkenler.

TERATOGENEZ ya da **TERATOJENEZ** a. (fr. *tératogenèse*'den). **1.** Biçim bozukluklarının nedenlerini araştırmayı konu edinen teratoloji dalı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Deneysel olarak gelişim anomalileri yaratma.

—ANSİKL. Antikçağ'da, teratogenezle ilgili olarak birbirine aykırı iki eğilim vardı: biri dinsel ve doğaüstü nedenlere dayanıyor, diğeri bozukluğu farklı türler arası melezlemeye bağlıyordu. Bu kuramlar Rönesans'a kadar geçerli sayıldılar. Sonra, XIX. yy.'ın sonuna kadar, biçim bozuklukları dölütteki bazı bölgelerin hastalıklarına, alkol zehirlenmesinin sonuçlarına ve amnios kökenli yapılara ve yapışıklıklara bağlandı. Daha sonra 1912'de Duval ve Mulon biçim bozukluklarıyla sonuçlanan gelişim bozuklukları ile genellikle metabolizma kökenli olan ve tam gelişmiş dölütü etkileyen bozuklukları birbirinden ayırdılar. Biçim bozukluklarının hem genetik, hem sıralıoluş kökenli olabilecekleri sonucuna vardılar.

Teratogenez, döllenmeyle başlayan ve embriyona özgü üç tabakanın oluşmasıyla belirginleşen başlangıç döneminde (embriyon dönemi) etkili nedenleri araştırmaya çalışır; çünkü 3. ayın sonunda tamamen oluşan organ taslaklarını bu üç tabakanın kombinezonları verir. 4. ayın başından doğuma kadar uzanan daha sonraki dönemde (dölüt dönemi) dölütün organizması tam oluşur. Bu ikinci evrede bazı aksaklıklar olsa da, bunlar gerçek anlamda biçim bozuklukları yapmazlar, ancak bazı değişiklikler yapabilirler ki, onların nedenleri teratogenezin konusu dışında kalır.

• *Çifte ucube teratogenezleri.* Bunlar, nedenleri pek bilinmeyen ve tek yumurta ikizliğine bağlı olarak gelişen tam teratolojik örneklerdir. Bunlarda genetik etmenlerin rol oynadığı sanılmamaktadır. Ancak, tek vitellüslü ikiz gebeliklerin sıklığının annenin yaşına orantılı olarak arttığı bilinmektedir: bu etmen, çifte ucube oluşumunda kuşkusuz rol oynamaktadır ve eşit ucubelerin oranı gerçek ikiz (tekyumurta ikizi) doğumlarında 100'de 1 olarak tahmin edilebilir.

• *Basit ucube teratogenezleri.* Döllenmeden önce var olan genetik etmenlerden ve genetik bakımdan normal bir embriyonu, dölyatağındaki yaşamın ilk 3 ayında etkileyebilecek dış etmenlerden doğabilir. Bu dış etmenler arasında, anormal derecede uzun süren bir radyolojik muayene, bir radyoterapı ya da nükleer bir patlama (Nagazakı olgusu) sonucunda embriyonun aldığı iyonlaştırıcı ışınları saymak gerekir. Kızamıkçık virüsü büyüme etkinliğinin en yüksek olduğu sırada, yani gebeliğin 4. ve 7. haftaları arasında embriyon taslaklarına zarar verir. Ayrıca, gebeliğin başlangıcında verilen bazı ilaçlar da teratojen olabilir (talidomit örneği binlerce fokomeli olgusuyla sonuçlanmıştır). Şeker düzeyini düşürücü sülfamitlerle antimitotik ilaçlar da büyük bir olasılıkla biçim bozukluklarına neden olmaktadır. Anneye gebeliğin başlangıcında verilen bazı steroit hormonlar çocukların cinsel organları üzerinde etkili olarak ilaca bağlı bir erdişilik tablosu oluşturabilirler; bunların başlıcaları androjenler ve testosteron türevi bazı erkekleştirici progestatiflerdir. Progesteronun kendisi ve türevleri zararsızdır.

TERATOGENİ ya da **TERATOJENİ** a. (fr. *tératogénie*). Oluşum bozukluğu gösteren yaratıkların embriyolojik evriminin incelenmesi.

TERATOJEN → TERATOGEN.

TERATOJENEZ → TERATOGENEZ.

TERATOJENİ → TERATOGENİ.

TERATOLOG → TERATOLOJİST.

TERATOLOJİ a. (fr. *tératologie*). Ucubeleri inceleyen bilim.

TERATOLOJİST ya da **TERATOLOG** a. (fr. *tératologiste* ya da *tératologue*). Teratoloji uzmanı.

TERATOM a. (fr. *tératome*). Patol. **1.** Görünümleri embriyon gelişiminin çeşitli evrelerini anımsatan dokulardan oluşan iyicil ya da kötücül ur. **—2.** *Tohum teratomu,* EMBRİYOM'un eşanlamlısı.

TERATOPAJ a. (fr. *tératopage;* yun. *teras, -atos,* ucube ve *pageis,* tespit'ten). Embriyol. Birbirine değişik yerlerinden yapışmış ve kaynaşmış iki bireyden oluşan ucube. (Yapışıklığın yerine göre şu çeşitlere ayrılır: alından yapışık olanlar, metopaj; baş ve göğüsten yapışık olanlar, sefalotorakopaj; bunlar da göğüsten yapışık olanlar, sternopaj [sternum, göğüskemiği] ve hançersi çıkıntıdan yapışık olanlar ya da siyamlı ikizler [ksifoit, hançersi çıkıntı] ksifoipaj diye ikiye ayrılır; kabadan yapışık olanlar, piyopajlar.)

TERATOSAURUS a. Almanya'da, Güney Afrika'da Üst Trias dönemi topraklarında fosillerine rastlanan fosil sürüngen cinsi. (Etçillere özgü dişleri, güçlü pençeli kısa önayakları vardı. *Carnosauria* üstfamilyası.)

TERAUÇİ HİSAİÇİ *(kont),* japon mareşal (Tokyo 1879 - Saigon 1946). 1924'te tuğgeneralliğe atandı, ardından Mançurya'daki, sonra Formoza'daki japon kuvvetlerine komuta etti. 1935'te generalliğe, 1936'da Savunma bakanlığına getirildi; 1938'de Kuzey Çin'deki japon istila kuvvetlerini, 1942'de Batı Büyük Okyanus'taki kara kuvvetlerini yönetti. 1943'te mareşaliğe yükseltildi, Manila'daki karargâhından Filipinler'in, Hollanda Hindistanı ve Malezya'nın savunmasını örgütledi. Aralık 1944'te Saigon'a çekilme zorunda kaldı ve ağustos 1945'te Saigon'da imparatordan teslim olma buyruğunu aldı.

TERAVİ ya da **TERAVİH** a. (ar. *terviha'*nın çoğl. *teravih*). İsl. Ramazan ayında yatsı namazıyla vitir namazı arasında kılınan namaz.

—ANSİKL. Yirmi rekâttan oluşur. Sünnet namazlarındandır. Camide ya da evde, cemaatle ve tek başına kılınabilir. Her iki ya da dört rekâtta bir selam verilir. İki rekâtta bir selam verilirse öteki iki rekâtlı namazlar gibi, dört rekâtta bir selam verilerek kılınırsa ikindi ve yatsı namazlarının dört rekâtlı sünnetleri gibi kılınır. İmamın arkasında namaz kılanlar ayaktayken fatiha ve zammı sure okumayıp imamın okuduklarını dinlerler.

TERAZİ a. (fars. *terāzū*'dan). **1.** Büyüklükleri, özellikle kütleleri karşılaştırmaya yarayan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Cambazların bir yere gerilmiş ip üzerinde yürürken dengeyi sağlamak için kullandıkları uzun ve ağır sırık. **—3.** *Teraziye vurmak,* bir durumu, bir olayı olumlu ve olumsuz yanlarını karşılaştırarak düşünmek.

—*Esk. Terazi-i çerh, terazi-i felek,* terazi burcu. || *Terazi-i encüm,* yıldızların yüksekliğini saptamaya yarayan alet. || *Terazi-i kelam,* arka arkaya gelen cümlelerde sözcüklerin uyuşum ve bakışımlılığı. || *Terazi -i kıyamet,* kıyamet gününde insanların sevap ve günahlarının tartılması. || *Terazi-i nazm,* nazım ölçüsü. || *Terazi-i pulad -sencan,* mızrak. || *Terazi-i zer,* güneş.

—Arabac. *Terazi demiri,* at arabalarında arka makası arabaya bağlayan demir çubuk.

—Balıkç. Ortasında ve iki ucunda birer halka bulunan, ortadaki halkasına kurşun, uçtaki halkalarına köstekli olta iğneleri takılmış madeni tel.

—Elekt. *Elektrodinamik terazi,* elektrodinamik etkilerin ağırlıklarla dengelendiği elektrodinamometre.

—İnş. *Terazisinde duvar yatağı,* kâgir bir duvar sırasında tümüyle yatay bir düzlemde yerleştirilmiş üst yatak. || *Teraziye getirmek,* bir inşaatta örgü sıralarını aynı düzleme getirmek.

—Jeofiz. *Manyetik terazi,* Yer manyetik alanının yatay ya da düşey bileşeninin, zamanda ya da uzayda göreli bir ölçümünü yapmaya yarayan alet. (Eşanl. VARYOMETRE.) || *Yerçekimi terazisi,* yerçekiminin yeğinliğini duyarlı bir biçimde ölçmeye yarayan alet.

—Kuyumc. *Duyarlı terazi,* sikkeler, mücevherler vb. için kullanılan küçük terazi.

—Mak. san. *Terazi kol,* merkezinden eklemli bir levyeden oluşan ve eklem düzeyine uygulanan kuvveti iki mekanizma arasında bölüştürmeye ya da bu iki mekanizmanın aynı anda çalışmasını önlemeye yarayan mekanik düzenek.

—Teknol. *Terazi oku,* uçlarına terazi kefeleri asılan, yatay bir eksen çevresinde hareketli ince uzun parça.

—ANSİKL. Basit terazi, cisimlerin ağırlıklarını, dolayısıyla kütlelerini ölçmeye yarayan bir alettir; temelde, *terazi oku* adı verilen rijit bir metal çubuktan oluşur; çubuğun üzerinde, enine yerleştirilmiş, *bıçak* denilen üç çelik prizma bulunur. Okun ortasında bulunan C bıçağının ayrıtı (bk. şe-

kil) düşey bir sütunun üst bölümündeki akik ya da çelikten yatay bir düzleme dayanır; üç ayar vidası bu düzlemi yatay konuma getirmeyi sağlar. Öbür iki bıçak (C_1 ve C_2) okun uçlarına yerleştirilmiştir; bunların ayrıtları üzerine, tartılacak cisimlerin ya da standart ağırlıkların yerleştirildiği iki kefe asılıdır. Oka bağlı uzun bir ibre, sütuna tespit edilmiş bir taksimat önünde hareket eder.

• *Terazi kuramı.* Terazi oku, C bıçağının ayrıtının oluşturduğu yatay eksen çevresinde hareket eder. Bir terazide etkiyen kuvvetler, okun, kefelerin, tartılacak cismin ve standart kütlelerin ağırlıklarıdır. Bu kuvvetler düşey doğrultudadır.

Kefeler çıkarıldığında, ok, G ağırlık merkezi, C ekseninin düşeyi üzerinde bulunacak biçimde belli bir denge konumu alır. Bu durumda ibre, taksimatın sıfır bölümünde durur. Ok dengedeyken her üç bıçağın ayrıtlarının birbirine koşut olduğunu ve bunların aynı yatay düzlemde bulunduğunu varsayalım. Ayrıtların $l_1 = CC_1$ ve $l_2 = CC_2$ uzunlukları okun kol uzunluklarıdır.

Kefeler yerlerine konduğunda, her bir kefe yatay bir eksen çevresinde hareket edebilen katı bir cisim oluşturur; kefeler ancak ağırlık merkezleri sırasıyla C_1 ve C_2 ayrıtlarının düşey düzlemi içinde bulundukları zaman denge halindedir. O halde, konumları ne olursa olsun, kafelere konan cisimlerin ağırlıkları ile kefelerin ağırlıklarının C_1 ve C_2 noktalarına etkidiği düşünülebilir. Hareketli kafelerin yerleştirilme düzeni sayesinde kuvvetler daima aynı kaldıraç koluyla etkir. Okun denge koşullarını belirlemek için oku bir yönde dönmeye zorlayan kuvvetlerin, eksene göre momentleri toplamının, oku ters yönde dönmeye zorlayan kuvvetlerin momentleri toplamına eşit olduğunu belirtmek yeterlidir;

Kefelerin p_1 ve p_2 ağırlıkları, kefeler boş oldukları zaman terazi sıfır konumuna gelecek biçimde ayarlanmıştır. Bunun için,

(1) $p_1 l_1 = p_2 l_2$

eşitliğinin gerçekleşmesi gerekir. P_1 ve P_2 kefelere konan ağırlıkları gösterirse, ibrenin yeniden sıfıra gelmesi için

(2) $(P_1 + p_1) l_1 = (P_2 + p_2) l_2$

olmalıdır; (1) eşitliğiyle karşılaştırıldığında, bu eşitlik

(3) $P_1 l_1 = P_2 l_2$

şeklini alır.

Hassas terazilerde $l_1 = l_2$ eşitliğini gerçekleştirme yoluna gidilir.

Terazi P_1 ve P_2 ağırlıklarının eşit olup olmadığını belirlemeye olanak verir. Bir cismin P ağırlığı ile M kütlesi arasında, g yerçekimi ivmesini göstermek üzere, $P = Mg$ bağıntısının bulunduğunu hatırlayalım. İki ağırlığın eşitliğinden, $M_1 g = M_2 g$ bağıntısıyla kütlelerin eşitliği bulunur; dolayısıyla kütlelerden biri bilinirse öbürünün de değeri belirlenebilir. Ağırlıkların tam olarak ölçülebilmesi için ayrıca deneyin yapıldığı yerdeki yerçekimi ivmesini bilmek de gerekir.

• *Doğruluk koşulları.* Bir terazi, kefelerine konulan eşit kütlelerin etkisiyle boşlukta denge konumunu alıyorsa doğru teraziden söz edilir.

O halde bir terazinin doğru olabilmesi için okun kollarının eşit uzunlukta olması gerekir. Bu koşul yukarıda gerçekleştiğini varsaydığımız koşula (yani yalnız okun dengede olması durumunda üç bıçak ayrıtının aynı yatay düzlemde birbirine koşut olması koşuluna) eklenir. Doğru bir terazide denge, kefelerden birine tartılacak cismi, öbürüne de standart ağırlıkları koyarak sağlanır ve cismin kütlesi bulunur. Bu, "basit tartı" denilen alışılagelmiş yöntemdir. Bir terazinin doğruluğu cisimle standart ağırlıkların yerleri değiştirilerek denetlenir; dengenin bu durumda da korunması gerekir.

Bir terazi hiçbir zaman tam anlamıyla doğru tartamaz; duyarlı bir ölçüm yapmak için çift tartı yöntemi kullanılır. Kefelerden birine P ağırlığındaki tartılacak cisim, öbürüne de, T ağırlığındaki daha ağır bir başka cisim yerleştirilir. Bu "dara"yı oluşturmak için genellikle standart ağırlık birimlerinden yararlanılır. Birinci kefeye P_1 ağırlığı eklenerek denge sağlanır. Sonra tartılacak cisim ve P_1 ağırlığı daraya dokunulmadan alınır ve aynı kefeye standart ağırlıklardan oluşan P_2 ağırlığı yerleştirilerek denge yeniden sağlanır. Bu durumda

$$(P + P_1) l_1 = T l_2$$
$$P_2 l_1 = T l_2$$

eşitlikleri yazılabilir. Buradan da $P = P_2 - P_1$ elde edilir.

• *Bir terazinin değişmezliği.* Aynı tartı birçok kez yapıldığında terazi aynı sonuçları vermelidir; bu, bir terazide bulunması gereken en önemli niteliktir. Bunun için ağırlıkların etkisi kefeler üzerindeki konumlarına bağlı olmamalıdır; bu da okun rijit ve bıçak ayrıtlarının birbirlerine tam olarak koşut olmasını gerektirir.

• *Ölçüm duyarlığı.* Çok duyarlı tartılar yapmak isteniyorsa, kefelerden birine fazladan çok küçük bir yük eklendiğinde dengenin bozulup bozulmadığını anlamak gerekir. Duyarlığı sağlamak için gereken koşullar şunlardır: 1. ibrenin konumu tam olarak belirlenmelidir; 2. belli bir ek yük için terazi daha büyük bir α açısı kadar eğilmelidir.

Hassas terazilerde, ibrenin ucunda büyültme gücü yüksek bir vizörle bakılan mikrometrik bir taksimat bulunur.

Okun, ağırlıkları p_1 ve p_2 olan kefelerin ve kefelere yerleştirilen P_1 ve P_2 ağırlıklarının etkisiyle dengede olduğunu varsayalım. Bu durumda,

(1) $(P_1 + p_1) l_1 = (P_2 + p_2) l_2$

eşitliği elde edilir; p ek yükü kefeye konduğunda ok bir α açısı kadar eğim yaparak dengede kalır. Okun G ağırlık merkezindeki P ağırlığının bu yeni denge konumunda göz önüne alınması gerekir, çünkü eksene göre momenti artık sıfır değildir:

(2) $(P_1 + p_1 + p) CH_1 = P \times CK + (P_2 + p_2) CH_2$

eşitliğinden, (1) bağıntısını da hesaba katarak ve ayrıca

$$CH_1 = l_1 \cos \alpha,\ CH_2 = l_2 \cos \alpha$$
$$\text{ve } CK = d \sin \alpha$$

olduğundan

$$\operatorname{tg} \alpha = p \frac{l}{Pd}$$

bağıntısı çıkarılır.

Aynı p ek yükü için, α açısı $S = \frac{l}{Pd}$ değeri arttıkça büyür; bu değer terazinin *duyarlığı*'nı belirtir. Okun G ağırlık merkezinin C ayrıtına olan d uzaklığı ne kadar küçükse duyarlık da o kadar büyük olur. Hassas terazilerde okun C bıçağı üzerinde, vida açılmış bir çubuk bulunur; bu çubuğun üzerine ağırlık merkezini yükseltmeye ya da alçaltmaya yarayan bir ayar somunu takılır. Ağırlık merkezi dengenin kararlı olabilmesi için C ayrıtının altında kalmalı, terazi en küçük bir yükte dengesini kaybedeceğinden *(kararsız denge)* sıfıra eşit olmamalıdır. Ayrıca, d küçültüldüğünde salınım periyodunun artacağı göz önünde tutulmalıdır; bu da tartı için gereken süreyi uzatır ve amortisör kullanımını zorunlu kılar. Öte yandan P ağırlığı küçük, l kaldıraç kolu büyük olmalıdır, yani iki zıt koşul sözkonusudur; çünkü hafif ve uzun bir ok yeterince rijit olamaz. Bu nedenle, terazi okları genellikle oldukça kısa olarak yapılır ve hafiflik ve rijitlik arasında iyi bir uyum sağlayan bir biçim verilir. α dönme açısının ölçülmesi, sonuçta, tam dengeyi kapsayan iki standart ağırlığın değerleri arasında bir içkestirim yapmaya olanak verir.

• *Çatal düzeni.* Çok hassas terazilerde çok küçük ağırlıkları elle yerleştirmek oldukça zordur; bunun için bir *çatal düzeninden* yararlanılır. Bu çatallar ters V şeklinde ince metal tellerdir. Ok üzerinde eşit aralıklı çentikler bulunur; örneğin çentik sayısı 10 olursa, sıfır C bıçağının ayrıtıyla, onuncu çentikse kefeyi taşıyan bıçakla çakışır; bu koşullarda 1 bölmesinin üzerine yerleştirilen 1 mg'lık bir çatal, kefeye konulan 0,1 mg'lık bir ağırlıkla aynı etkiyi yapar.

• *Sönümleme.* Salınım sayısını azaltmak ve böylece bir tartı için gereken süreyi kısaltmak için, terazilerde bazen havalı ya da yağlı sönümleyiciler de bulunur; kılcallık etkisi nedeniyle yağlı sönümleyiciler duyarlığı olumsuz yönde etkiler.

• *Hassas tartı.* Hassas bir terazi daima cam bir fanus içine yerleştirilir; çatallar dışardan hareket ettirilebilir. Mikrometrik taksimat bir dış vizörle okunur. Bıçakların aşınmasını önlemek için terazi oku ve kefeler yalnız tartı sırasında ayrıtlar üzerine oturur; tartı dışında bunlar dıştan hareket ettirilen bir çatal düzeniyle kaldırılır. Hassas tartılarda, havanın itme etkisini ortadan kaldırmak için bir düzeltme yapmak gerekebilir.

Hassas bir teraziyle ağırlığı 100 g ile yaklaşık 0,1 mg arasında değişen kütleler ölçülebilir; bu da milyonda bir görece duyarlık sağlar.

• *Hidrostatik terazi.* Bu, tartılacak cisimleri kefenin altına asmak ve bir sıvıya daldırmak için yükseltilmiş, hassas bir tartı aletidir. Bu teraziler, katı cisimlerin hacmini ve yoğunluğunu ya da sıvı cisimlerin yoğunluğunu Arkhimedes ilkesine göre ölçmede kullanılır.

• *Roberval terazisi.* Ticarette çok sık kullanılan, açık kefeli bir klasik terazidir.

Üç bıçaklı (AMB) bir oku bulunur; kefeler uçtaki A ve B bıçakları üzerine oturur. Bu kefelerin hareketi N sabit noktası çevresinde hareket eden DNC karşı okuyla birbirine bağlı olan AD ve BC düşey çubuklarıyla kılavuzlanır. Karşı ok dökme demirden bir kaide içinde korunur. AD ve BC çubukları daima düşey konumda kalır, dolayısıyla kefeler yatay konumlarını değiştirmez.

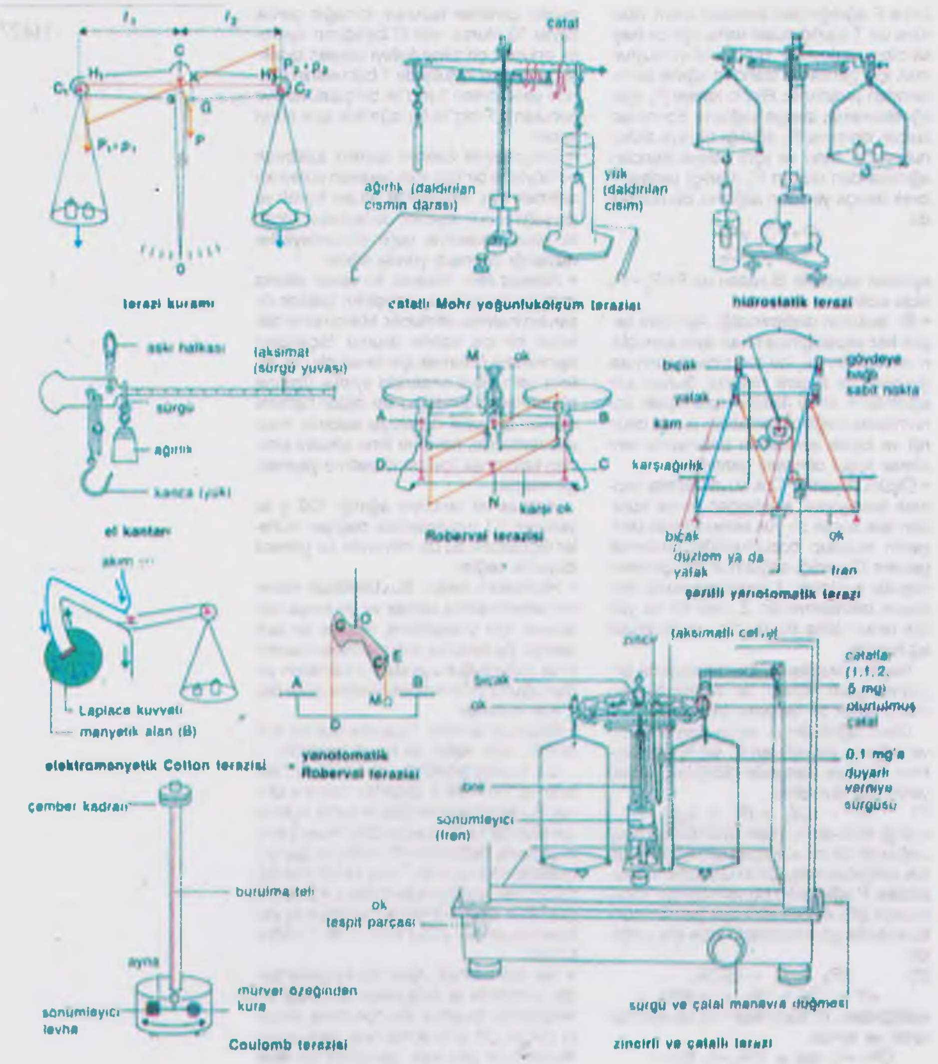
• *Tek kefeli terazi.* Kimi hassas terazilerde, ikinci kefe ve dara yerine oka bağlı bir karşıağırlık bulunur. Bu durumda zorunlu olarak çift tartı yöntemine başvurulur. Yardımcı bir düzenek, genellikle tek kefenin üzerine uygun sayıda standart ağırlık koymaya olanak verir.

• *Mektup terazisi.* Yatay bir eksen çevresinde hareket eden dirsekli bir oktan oluşur. Okun kollarından biri biçim değiştirebilen bir koşutkenarla yatay konumda tutulan bir kefeyi, öbürüyse bir karşıağırlıkla bir kadran önünde hareket eden bir ibreyi ya da sabit bir ibre önünde hareket eden kadranı taşır.

• *Kantar, el kantarı* → KANTAR.

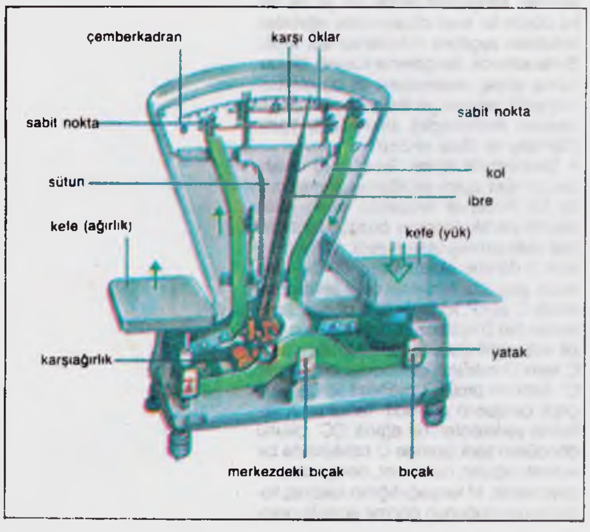
• *Mikroteraziler.* En hassas basit teraziler bile miligramın yüzde birinden daha düşük ağırlıktaki kütleleri tartmaya olanak vermez. Miligramın binde biri ya da daha düşük bir kesri düzeyindeki ağırlıkları tartabilen aygıtlara *mikroterazi* adı verilir. Bu terazilerde, dengeleme kuvveti, bir burulma teliyle, elektrostatik ya da elektromanyetik çekimle ya da içi boş bir cisme havanın Arkhimedes itmesiyle sağlanır *(Ramsay ve Gray terazisi).*

• *Yarıotomatik terazi.* Terazi oku uçlarının çember açanı profilleriyle donatıldığı bir tür Roberval terazisidir; okun yükle orantılı olarak dönmesi düzgün bir taksimat elde etmeye olanak verir. Ağırlık merkezi O dönme ekseni üzerinde bulunan terazi oku, üzerlerine iki çelik şeridin sarıldığı C ve C′ kamlarından oluşur; şeritlerden biri D noktasında terazi okuna tespit edilmiştir, öteki M karşıağırlığını taşır. C kamı O merkezli çembersel bir kamdır. C′ kamının profili O merkezli ve OE yarıçaplı çemberin açanıdır. Terazinin A kefesine yerleştirilen bir ağırlık CC′ okunu döndüren şerit üzerine D noktasında bir kuvvet uygular; bu kuvvet, denge oluşuncaya kadar, M karşıağırlığının kaldıraç kolunun uzunluğunun dönme açısıyla oran-

terazi kuramı ve çeşitli terazi tiplerinin çalışma ilkesi

yarıotomatik Roberval terazisi

tılı olarak artmasına neden olur. 1 kg'ın üzerindeki ağırlıklar için, A'ya yerleştirilmiş tartılacak cismin bir bölümünü dengeleyen bir ağırlık B kefesine konur.

• *Otomatik teraziler.* Bu teraziler tartma işlemini insan katkısı olmadan gerçekleştirir. İlk otomatik teraziler cismin ağırlığını, yalnızca, taksimatlı bir kadran önünde hareket eden ve ok denge konumuna geldiğinde ölçülen ağırlığa denk düşen taksimat çizgisi önünde duran bir ibreyle gösterme amacını güdüyordu. Günümüzde görüntüleme gittikçe elektronik olarak yapılmaktadır.

Daha sonra ölçülen ağırlığı kaydeden ve değerini basan terazi tipleri geiştirildi.

Son otomatik teraziler gitgide daha karmaşık işlevler görecek biçimde tasarlanmaktadır: ardışık olarak seri ölçüm yapan, örneğin bir fabrikaya gönderilen kömür yüklerini tartarak ağırlıklarını kaydeden ve bu ağırlıkların tümünü toplayan otomatik teraziler.

Son olarak bir dizi özdeş paketi otomatik olarak denetleyen, hatta oluşturan teraziler yapıldı. Örneğin belirli bir tip tütün paketlerinin tümünün, belli bir tolerans içinde aynı ağırlıkta olması gerekebilir. Satış koşullarına uygun olan ya da olmayanları ayırmak için bu paketler otomatik bir terazinin kefesine yerleştirilir; terazi aranan koşullara uygun olan paketleri onaylarken, tolerans sınırları dışında kalanları, okun dengesinin bozulması sonucu reddeder.

Otomatik teraziler ya da *basküller, dinamometre* tipinde olabilir; bunlarda yük bir yayla dengelenir; bu teraziler genellikle çember açanlı türdendir.

—ÇEŞİTLİ TERAZİLER. Benzeşim yoluyla, ağırlıktan çok farklı kuvvetleri ölçmede kullanılan aygıtlara da *terazi* adı verilir: *Burulma terazisi* ya da *Coulomb terazisi.* Mıknatısların yarattığı manyetik kaynaklı kuvvetler ile elektrostatik kuvvetleri ölçmek için Coulomb'un gerçekleştirdiği bir aygıttır. Bu aygıt temelde bir telin (gümüş, kuvars vb.) burulmasına, yani uygun bir düzenekle düşey doğrultuda gerilen ve yatay olarak döndürülen bir telin kendi üzerine geri gelmesi için harcadığı kuvvete dayanır.

Eötvös terazisi. Yerçekiminin yeğinliğinde ve doğrultusunda meydana gelen çok küçük yerel değişimleri ölçmek için jeofizikçilerin kullandığı bir aygıttır. Bu aygıt bir burulma terazisidir ve teline iki ucunda birer ağır küre bulunan bir çubuk takılmıştır. Askı telini taşıyan parça farklı doğrultulara çevrilir ve çubuğun taşıyıcı parçaya göre aldığı konum gözlemlenir. Bu aygıt yeraltında yoğunluğun düzensiz dağılımından kaynaklanan sapmaları incelemeye olanak verir.

Elektromanyetik terazi. Belli bir devreye etkiyen Laplace kuvvetlerini ölçmede kullanılan bir alettir. Basit bir terazide olduğu gibi bu alet iki kuvvet arasında, yani verilen *i* akımı üzerinde, B manyetik indükleme alanının etkisiyle yaratılan Laplace kuvveti ile standart ağırlık arasında denge kurar. Alet *i*B çarpımını ölçer, dolayısıyla iki nicelikten biri verilirse öbürünü bulmaya olanak verir. *Cotton terazisi* bu aletler içinde en hassas olanıdır; burada, devrenin faydalı bölümü, üzerine manyetik alanın dik olarak etkidiği, uzunluğu tam olarak bilinen, kısa bir şeride dönüştürülmüştür. Bu terazi özellikle 1 amper düzeyindeki bir yeğinliği on binde bir yaklaşıkla ölçmeyi sağlar.

Elektrodinamometreler* de elektromanyetik teraziler arasında yer alır.

—İda. huk. Ölçüler kanunu'na göre ayarlanıp damgalanan terazilerin doğruluğunun denetlenmesi, belediyelerin görevidir (Belediyeler k. md. 15/15).

—İkonogr. Adalet'in simgesi olan terazi, eski Mısır'da (ruhların tartılışı) olduğu gibi, eski Yunanistan ve Roma'daki sayısız anıtmezarda da yer alır. Buralarda tanrıça Astraia'nın eline verilir. Ortaçağ'da ise, son yargı sahnelerinde Tanrı'nın ya da aziz Mikâil'in ellerinde gösterilmiştir.

TERAZİ a. Astrol. Gregorius takviminde sonbaharın ilk burcu. (Terazi güneş yarıküresinin ilk burcu; üçüncü büyük üçgenin son burcu; erkenci olduğu zamanlarda Venüs'ün gökevi [Sümerler'in savaş tanrıçası İnanna] ve Satürn'ün yükselme yeridir. Diyalektiğe yatkınlığı ve güce, mülkiyete düşkünlüğüyle dikkati çeker.)

TERAZİ, Burçlar kuşağı takımyıldızı. (→ GÖK haritası.)

TERAZİ, rumca **Zygi,** G. Kıbrıs rum kesiminde Larnaka ilçesine bağlı köy.

TERAZİLEMEK g. f. *Bir şeyi terazilemek,* onun ağırlığını elle yoklamak.

◆ gçz. f. Cambazlıkta, kol ya da sırık yardımıyla denge sağlamak.

TERAZU → TERAZİ.

TERBEL → TERVEL.

TERBİ a. (ar. *erba'a*'dan *terbi'*). *Esk.* **1.** Dörtleme, dört kat etme. **—2.** Dörde bölme. **—3.** Dört halifenin Hz. Muhammet' in en meşru halefi olduğunu iddia etme. **—4.** *Terbi etmek,* dörtlemek, dört köşeli yapmak.

—Ed. Gazelin her beytinin başına aynı vezinde iki dize ekleyerek onu murabba* biçimine getirme. (İlk dörtlüğün bütün dizeleri birbiriyle uyaklı, sonraki dörtlüklerde ilk üç dize birbiriyle, son dizeler birinci dörtlükle uyaklıdır: aaaa bbba vd.)

—Esk. gökbil. Dördün. ‖ *Terbi-i ahir,* arap yılında her ayın yirmi birinci günü. ‖ *Terbi-i evvel,* arap yılında her ayın yedinci günü.

—Esk. mat. Dört köşeli yapma. ‖ Bir sayıyı kendisiyle çarpma, bir sayının karesini alma.

—Nalbantl. Nal kolunun sünbükle ökçe arasında kalan bölümü. (Eşanl. MEME.)

TERBİAN be. (ar. *terbi'*'den *terbi'ān*). *Esk.* Dört köşeli olarak.

TERBİN a. (fr. *terbine*). Anorg. kim. TERBİYUM* HİDROKSİT'in eşanlamlısı.

TERBİYE a. (ar. *rübûv,* gelişme, büyü-

me'den *terbiye*). **1.** Eğitim: *Çocuğa ilk terbiye ailesi tarafından verilir. Ses, kulak terbiyesi.* **—2.** Görgünün, nezaketin gerektirdiği davranış biçimi; bu biçimde davranma: *Nezaketi ve terbiyesiyle kendini sevdiren bir insan. Onda terbiye ne gezer, ağzından küfür hiç eksik olmaz.* **—3.** Bir hayvanı herhangi bir işe alıştırma; eğitme: *Bir köpeğin terbiyesi.* **—4.** *Terbiye almak, terbiye görmek,* belirli bir eğitimden geçerek yetişmek. || *Terbiye etmek,* eğitmek. || *Terbiye yapmak,* yemeğin suyunu koyulaştırmak. || *Terbiyesini bozmak,* kaba, incitici, çirkin davranışlarda bulunmak. || *Terbiyesini vermek,* bir kimseye yaptığı terbiyesizliği sert sözlerle anlatmak.

—*Esk. Terbiye ilmi,* pedagoji. || *Terbiye-i bedeniye,* bedeneğitimi. || *Terbiye-kerde* → TERBİYEKERDE.

—Binc. *Terbiye çılbırı,* atın ağız ve ön kısmı ile kalça kısmını kuşatan alıştırma kayışı, kordonu. (Atı yerden yöneten çalıştırıcı onun geri yürümesini, durmasını ya da şahlanmasını önleyebilir. Genellikle yüksek at terbiyesinde kullanılır.) || *Terbiye direği,* manejin özel bir yerine konulan ve arasına bir atın rahatlıkla girebileceği iki direkten her biri. (At bu direklere sağ ve sol çenesinden başlık ve kantarma yolu ile bağlanır. At yerden kamçı ile çalıştırılarak, özellikle yüksek dresaj için gerekli hareketler yaptırılır.)

—Mutf. Yemek ve çorbalara, lezzet vermesi ve suyunun koyulaşması için limon, yumurta sarısı, un vb. malzeme ile yapılan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Saraç. *Terbiye kamçısı,* bir ucuna kısa, düz ya da örgülü deri parçası bağlanan ve atın terbiyesi sırasında kullanılan kırbaç.

—Tekst. *Terbiye etmek,* terbiye işlemini gerçekleştirmek. || *Terbiye işlemi,* niteliklerini artırmak için beyazlatılmamış dokumalara uygulanan işlemlerin tümü (ağartma, boyama, apre, baskı vb.).

—ANSİKL. Mutf. Batı mutfağında yemekler, türüne göre yağda kavrulmuş un, yumurta sarısı, bazı av ve kümes hayvanlarının kanı vb. ile terbiye edilir. Türk mutfağında en çok kullanılan terbiye yöntemi yumurta sarısını limonla çırpıp yemeğin suyuna eklemektir. Terbiyenin yemeğin ya da çorbanın ateşten inmesine yakın yapılması gerekir.

TERBİYECİ sıf. ve a. *Esk.* Eğitimci, pedagog.

◆ a. İşi bir hayvanı terbiye etmek olan kimse.

—Sirk. Sirklerde eğittiği vahşi hayvanla gösteri yapan kişi: *Arslan terbiyecisi.*

TERBİYEKERDE sıf. (ar. *terbiye* ve fars. *kerde*'den *terbiye-kerde*). *Esk.* Eğitilmiş, terbiye edilmiş.

TERBİYELİ sıf. **1.** Görgü kurallarına uyan, nazik bir kimse; bu kimseye özgü tutum ve davranışı için kullanılır: *Terbiyeli bir çocuk. Terbiyeli bir davranış.* **—2.** *Terbiyeli maymun gibi,* kişiliksizliğe varan bir uysallıkla kendisine her söyleneni yerine getiren, buyruk almadan hareket etmeyen bir kimse için kullanılır.

—Mutf. Terbiye edilmiş yemek için kullanılır: *Terbiyeli şehriye çorbası.* || *Terbiyeli köfte,* kıyma, pirinç, soğan, tuz ve baharatla hazırlanmış ve ufak parçalar halinde yuvarlanmış köfteleri kaynar suda haşlayıp yumurta sarısı ve limonla terbiye ederek yapılan yemek.

◆ be. Nazik bir biçimde; edepli: *Terbiyeli konuşmak. Terbiyeli oturmak.*

TERBİYESİZ sıf. ve. a. Görgüsüzlüğü, nezaketsizliği, kabalık boyutlarına varan bir kimse için kullanılır: *Terbiyesiz bir adam.*

◆ sıf. Nezaket kurallarına uymayan, kaba ve ayıp sayılan bir davranış, bir şey için kullanılır: *Bu çok terbiyesiz bir davranış. Bana terbiyesiz sözler söyledi.*

—Mutf. Terbiye yapılmamış.

◆ be. Terbiyesiz, kaba bir biçimde, edepsiz: *Terbiyesiz konuşmak, davranmak.*

TERBİYESİZCE be. Terbiyesiz bir kimseye yakışır bir biçimde; edepsizce: *Terbiyesizce davranmak.*

TERBİYESİZLEŞMEK gçz. f. Terbiyesiz bir biçimde davranmaya başlamak; edepsizleşmek.

TERBİYESİZLİK a. **1.** Terbiyesiz bir kimsenin davranışlarının özelliği. **—2.** Nezaketsiz, kaba davranış: *İşimize karışmakla terbiyesizlik ettiğinizin farkında mısınız? Bu ne terbiyesizlik! Hemen bu evi terk edin.*

TERBİYET, -ti a. (ar. *terbiyyet*). *Esk.* Terbiye → TERBİYEKERDE.

TERBİYEVİ sıf. (ar. *terbiye* ve *-i*'den *terbiyevi*). *Esk.* Eğitsel, eğitici.

TERBİYUM a. (fr. *terbium;* [*Yt*]*terby,* İsveç'te cevherin bulunduğu yerleşim yerinin adından). **1.** Lantanitler grubundan metal. (Simgesi Tb olan kimyasal element.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Terbiyum hidroksit,* formülü $Tb(OH)_3$ olan bileşik. (Eşanl. TERBİN.) || *Terbiyum III oksit,* Tb_2O_3 formülünde oksit.

—ANSİKL. Terbiyum, atom numarası 65, atom kütlesi Tb=158,93 olan bir kimyasal elementtir. Hidroksidi olan terbin, Mosander tarafından 1843'te bulundu; metal olarak Urbain tarafından 1904'te elde edildi. Çok ender bulunan tuzları renksizdir.

elektronik terazi

TERBORCH ya da **TER BORCH** (Gerard), hollandalı ressam (Zwolle 1617 - Deventer 1681). P. Molyn'nin öğrencisi olan Terborch İngiltere'yi, İtalya'yı, sonra Almanya'yı dolaştı; Westfalen antlaşmalarının imzalandığı sırada (1648) Münster'de bulunduğundan başlıca temsilcilerin bir toplu portresini yaptı (National Gallery, Londra); böylece İspanya büyükelçisi tarafından Madrid'e çağrıldı ve Felipe IV'ün resmini yaptı. 1650'de Deventer'e döndü. Özellikle küçük boyutlu portreler ve ipekli kumaşları kusursuz bir biçimde resimleyip ayrıntıları çok yalın bir biçimde yansıtıp, grilerin uzun süre ağır bastığı hoş renkler kullanarak, burjuva yaşamından sahneler ortaya koydu: kendi portreleri (Lahey, Amsterdam), *Anne bakımı* (Lahey), *Mektup* ve *Köpeğinin bitlerini ayıklayan çocuk* (Münih), *Mektup yazdıran subay* (Londra), *Konser* ve *Soylu asker* (Louvre), *Viyolonsel çalan kadın* (Berlin -Dahlem) vb.

TER BRAAK (Menno), hollandalı yazar (Eibergen 1902 - Lahey 1940). *De vrije Bladen* ve *Forum* gazetelerinde yazdı. Romanlar (*Hampton Court,* 1931) ve felsefe denemeleri yazdı: *le Carnaval des bourgeois* (Burjuvaların karnavalı [fr. çev.], 1930).

TERBRUGGHEN ya da **TER BRUGGHEN** (Hendrik), hollandalı ressam (Deventer 1588 - Utrecht 1629). A. Bloemaert'in öğrencisi oldu. İtalya'da kaldığı süre içinde (1604-1614) Caravaggio, Saraceni ve Gentileschi'den etkilendi. Van Honthorst ile birlikte Hollanda'daki caravaggiocu ressamların en güçlüsüydü. Eski ve Yeni Ahit'ten sahneler (*Dört İncil Yazarı,* Deventer; *Hakerete uğrayan İsa,* Ko-

Anders

Gerard Terborch
Bileyicinin ailesi
Staatliche Museen
Preussischer Kulturbesitz
Gemäldegalerie, Berlin-Dahlem

Lauros-Giraudon

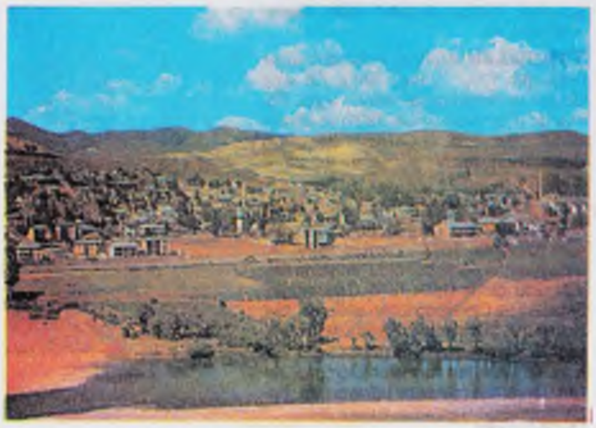

Hendrik Terbrugghen
Flütçü
Staatliche Kunstsammlungen
Kassel

penhag; *Aziz Matta'nın tanrısal yönelimi*, Le Havre ve Utrecht; *Kadınlardan yardım gören aziz Sebastianus*, Oberlin, Ohio) ve çingene kadınların ya da çalgıcıların yarımboy resimlerini yaptı (*Lavta çalan genç Kadın*, Viyana; *Flüt çalan çoban*, Kassel; *Konser*, Ermitaj). Şiirsel sanatını, çok gizemli bir ışık-gölge dağılımı içinde ortaya koyar.

TERCAN, Doğu Anadolu bölgesinde Erzincan iline bağlı ilçe; 37 408 nüf. (1990); 1 592 km²; 72 köy. Merkezi, Erzincan'ın yaklaşık 100 km D.'sunda *Tercan*, 9 151 nüf. (1990). Tahıl, şekerpancarı üretimi. Hayvancılık. Krom yatakları.
—Mim. Saltuklular'dan Mama Hatun için yaptırılan Mamahatun* kümbeti (XIII. yy. başı), Anadolu türbe mimarlığının benzeri bulunmayan örneklerindendir. Türbenin 30 m kadar D.'sundaki Mamahatun kervansarayı (XII. yy. sonu), onarımlarla özgünlüğünü yitirmiştir. Daha çok osmanlı kent hanlarını andıran kervansaray sarımsı renkte, düzgün kesme taştan yapılmıştır. Çevre duvarı, konik çatılı yirmi yuvarlak kule ile güçlendirilmiştir. Girişin yanlarında tonoz örtülü mekânlar (depo) yer alır. Ortadaki açık avlunun K. ve G.'inde uzun mekânlar ve bir dizi oda bulunur.

Tercan barajı ve hidroelektrik santralı, Erzincan ilinde, Tuzla çayı üzerinde yapılarak 1988 yılında hizmete girmiş olan baraj ve hidroelektrik santralı. Sulama ve elektrik enerjisi sağlama amacıyla yapılmış olan barajın gövdesi toprak dolgu tipinde, normal su kotunda (1 463 m) su toplama hacmi 178 milyon m³, göl alanı 8,85 km², sulama alanı 29 725 ha'dır. 15 MW gücündeki hidroelektrik santralı yılda 51 milyon kWsa elektrik enerjisi üretmektedir.

Tercan genel görünüm *Erzincan*

TERCEİRA, Asor adalarının orta kesiminde volkanik ada; 400 km²; 120 400 nüf. Merkezi *Angra do Heroismo*. Hayvancılık (tereyağ ve peynir). Bağlar. Kuzey -doğu kıyısındaki Lajes'te hava üssü. Santa Maria ve São Miguel'den sonra keşfedilen, bu nedenle *Terceira* ("Üçüncü") adı verilen adaya *İsa adası* da denir.

TERCEİRA (António José DE SOUSA, 7. **Vila Flor** *kontu*, 1. — *dükü*), portekizli devlet adamı (Lizbon 1792 - *ay. y.* 1860). Alentejo'da ve Asor adalarında, anayasacılarla birlikte miguelciler'e karşı savaşarak Terceira dükü unvanını kazandı. Başbakanlığa getirildiyse (1836) de ilericiler tarafından görevden uzaklaştırıldı. Cabral'ın Savunma bakanı oldu (1842), ilerici ayaklanma sırasında tutsak düştü (1846), başında Saldanha'nın bulunduğu karşıdevrime katıldı, bir hükümet kurmaya giriştiyse de başaramadı (1851). 1859'da yeniden iktidara geçti.

TERCEME → TERCÜME.

TERCERO, Arjantin'de (Córdoba ili) kent, Córdoba'nın G.'inde. Yakınında, nükleer santral.

TERCİ, -i a. (ar. *rücū'*'dan *terci'*). *Esk.* **1.** Döndürme, geri çevirme. **—2.** Tekrarlama. **—3.** *Terci etmek*, döndürmek, tekrarlamak.
—Ed. Divan şiirinde bentlerden oluşan bir nazım biçimi.
—ANSİKL. Ed. Terci-i bent, terkib-i bende benzer. (→ TERKİB*-İ BENT.) Ondan farkı ilk bendin son beytinin (vasıta beyti ya da bendiye) her bentte yinelenmesidir. Vasıtadan önceki beyitlerden oluşan bölüm (tercihane), terkib-i bentteki terkibhanenin benzeridir.

TERCİAT, -tı çoğl. a. (ar. *terci'*'in çoğl. *terci'āt*). *Esk.* **1.** Geri çevirmeler, döndürmeler. **—2.** Bir divanda terci-i bentlerin bulunduğu bölüm.

TERCİH a. (ar. *rüchan*'dan *tercih*). **1.** Bir kimseyi ya da bir şeyi yeğlemek, onları başka kimse ya da şeylere göre üstün tutmak eylemi: *Bu durumda tercihim, uzlaşarak bir çözüm yolu bulmak olacak. Denizle dağ arasında bir tercih yapabilmem çok güç.* **—2.** *Bir kimseyi, bir şeyi tercih etmek*, o kimse ya da şeyi seçmek, onda karar kılmak; yeğlemek.
—*Esk. Tercih-i bila-müreccah*, nedensiz yere üstün tutma, gereksiz önem verme.
—İkt. *Likidite tercihi*, Keynes'in para talebine verdiği ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tüketici tercihi*, bireyin iki mal arasında kendisine en çok tatmini sağlayandan yana yaptığı yeğlemeyi belirtmek için yeni klasik iktisat okulunun kullandığı terim. (Birey, bu amaçla tatmin edilecek gereksinimlerinin giderek azalan önem sırasına göre bir listesini [buna tercih sıralaması denir] çıkarır ve gelirine göre bu listede az ya da çok aşağıya doğru iner.)
—İsl. huk. *Tercih-i beyyine*, bir meseleyi davacının iddia, davalınınsa reddettiği davalarda, taraflardan birinin ileri sürdüğü beyyineleri öteki tarafınkine üstün tutma.
—Tic. *Tercih hakkı*, satıcıya ya da alıcıya, bir sözleşmede saptanmış olandan daha fazla miktarda malı, sözleşmedeki aynı koşullarla, satmak ya da almak olanağı veren pazarlık biçimi.
—ANSİKL. İkt. Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money* (İstihdam, faiz ve para hakkında genel kuram) adlı kitabında, likidite tercihi saiklerinin bir çözümlemesini yapar. Keynes'e göre, ankes ile yatırım arasındaki seçim, likidite tercihine bağlıdır. Bir iktisadi karar birimi, faiz oranını çekici bularak elinde likit fon bulundurmanın yararlarını üstün tutabilir. Konuya bu görüş açısından bakıldığında, faiz oranı, aslında likiditenin yararlarından vazgeçmenin fiyatı olarak görünür. Keynes, üç tür tercih saiki olduğunu söyler: muamele saiki, ihtiyat saiki, spekülasyon saiki. İlk iki saikle ilgili likidite talebi gelire bağlıdır. Üçüncü saikle ilgili likidite talebi ise, faiz oranına ve iktisadi karar birimlerinin tahmin gücüne bağlıdır.

TERCİHANE a. (ar. *terci'* ve fars. *hāne*'den *terci'hane*). Ed. Terci*-i bendin her bendinde vasıta* beytinden önceki bölümün adı.

TERCİHLİ sıf. Bir kimsenin, bir topluluğun yararına bir ayrıcalık oluşturan, onlara özgülenen şey için kullanılır: *Tercihli oy. Tercihli yol.*
—Anayas. huk. *Tercihli oy*, seçmenin, listede gösterilen adayların sırasını değiştirmesine olanak sağlayan oylama biçimi.
—Antropol. *Tercihli evlenme*, toplumsal grubun akrabalık yapılarına ve özgül evlenme biçimlerine göre kimlerin kimlerle evlenebileceklerini saptayan evlenme kuralı. (Tercihli evlenme, özellikle yakınıyla yatmayı yasaklayan kuraldan farklı, olumlu bir kuraldır.)
—İkt. *Tercihli imparatorluk tarifeleri*, Büyük Britanya'nın, Commonwealth ülkeleri çıkışlı ürünlere tercihli gümrük tarifeleri uygulayarak, karşılığında bu ülkelere sattığı ürünler için gümrük kolaylıkları elde etmesinden oluşan iktisat ve gümrük sistemi.
—Siyas. kur. *Tercihli oy*, seçmenin seçim listesindeki kimi adayları silerek onların yerine başka adaylar koyabilme yetkisi. (Böyle bir sistem seçmene kendi listesini oluşturma olanağı verir. Ama öte yandan da oy sayımında karışıklığa yol açar.)
—Tic. *Tercihli pazarlık*, gerek alıcıya, gerek satıcıya, aralarında yaptıkları sözleşmede belirtilenden daha yüksek miktarda mal alma ya da satabilme (sözleşmedeki aynı koşullarla) hakkı tanıyan pazarlık biçimi.
—Ulaş. *Tercihli yol*, kent içinde, otobüs, troleybüs, tramvay gibi toplu taşıma araçlarına ayrılan ve geniş bir yolun ortasında ya da yanında, ya da bu yolun üstünde ya da altında düzenlenen bağımsız yol. —Günün belli saatlerinde ya da gün boyunca toplu taşıma araçlarına ya da kimi durumlarda taksilere ve acil araçlara (ambülans, itfaiye ve polis araçları vb.) ayrılan karayolu şeridi. (Bu yolu karayolunun öteki bölümlerinden ayırmak için yere işaret çizilebileceği gibi kot yükseltme, bordür taşları yerleştirme gibi yollara da başvurulabilir.)
—Uluslarar. ikt. Tercihli gümrük anlaşması, bazı ülkelerin, birbirlerinden genel gümrük tarifelerinde belirtilenden daha düşük gümrük vergisi almak konusunda vardıkları iki ya da çok yanlı anlaşma. || *Tercihli genel gümrük tarifeleri*, bazı ülkelerin (özellikle gelişmekte olan ülkeler) işlenmiş tarım ve sanayi ürünlerine belli bir kontenjan dahilinde tanınan gümrük vergisi indirimi ya da bağışıklığı.

TERCİM a. (ar. *recm*'den *tercīm*). *Esk.* Suçluyu taşlamak suretiyle öldürme.

Tercio (üçte bir anlamında lat. *tertius*'tan), yüksek nitelikli ispanyol askeri birliği. XV. yy. sonunda, sürekli ispanyol ordusunun ilk piyade birliklerine "Tercio" adı verildi. Taburları üçte bir mızrakçı, üçte bir arkebüzcü ve üçte bir de kılıç ve kalkanla donatılmış askerlerden oluşuyordu. Tercio, yenilmezlik ününü Rocroi'de yitirdi (1643). 1920'de bu terim, Fransız yabancı lejyonu örnek alınarak İspanya'da kurulan "Yabancılar lejyonu"nu *(Tercio extranjeros)* adlandırmak için de kullanıldı.

TERCÜMAN a. (ar. *terceme*'den *tercemān*). **1.** ÇEVİRMEN'in eşanlamlısı. **—2.** Amacı belirtmeye yarayan araç. **—3.** *Bir kimseye, hislerine tercüman olmak*, başkasının duygu ve düşüncesini dile getirmek, anlatmak.
—Esk. giy. *Tercüman kalpağı*, elçiliklerde bulunan tercümanların giydiği, ayı postundan yapılmış uzunca başlık.

Tercüman, İstanbul'da 1955 yılında yayımlanmaya başlayan günlük gazete. Yayın hayatına Cihat Baban'ın yönetiminde başladı. Sahipleri değişti. 1961 yılında Kemal Ilıcak (1932-1993) tarafından satın alındı. Muhafazakâr eğilimli bir gazete olarak 1970'li yıllarda baskı sayısını 400 000'lere kadar çıkardı. Avrupa baskısını başlatan gazete oldu. *Bulvar* gazetesi de aynı ekip tarafından yayımlandı (1982-1988). *Tercüman* gazetesinin yazı kadrosunda başlıca şu yazarlar yer almıştır: Şükrü Baban, Tarık Buğra, Ergun Göze, Ahmet Kabaklı, Nazlı Ilıcak, Yavuz Donat, Osman Kibar, Rauf Tamer, Mukbil Özyörük, Murat Sertoğlu, Fahir Armaoğlu. 1983 yılından başlayarak mali güçlüklerle karşılaşan gazete büyük tiraj kaybına uğradı (1992 yılında 20 000 dolayında); 1993 yılında Kemal Ilıcak'ın ölümünden sonra ailesi, *Tercüman* gazetesini canlandırma çabalarını başlattı.

Tercümanı ahval, İbrahim Şinasi ve Agâh Efendi tarafından 21 ekim 1860'tan başlayarak İstanbul'da yayımlanan siyasi

haber ve yorum gazetesi. Başlığının altında "İşbu gazete dahiliye ve hariciye her türlü havadis, fünun ve sanayiye dair mebahisi şamil olarak çıkar" yazısı bulunan *Tercümanı ahval*, önceleri haftada iki kez, 1861'den sonra daha sık yayımlandı. Resmi nitelikteki *Takvimi vakayi* ve *Ceridei havadis* dışında, türkçe çıkan ilk özel gazetedir. Şinasi'nin bu gazetede tefrika edilen *Şair evlenmesi* adlı piyesi de türk tiyatro edebiyatının ilk telif yapıtıdır. Gazetenin yazarları arasında Ahmet Vefik Paşa, Sarı Tevfik Bey, Mehmet Şerif Bey vb. bulunuyordu. *Tercümanı ahval*, elle diziliyor, pedalle basit bir makinada basılıyor ve yalnız basımevinin altındaki bir tütüncü dükkânında satılıyordu. Ziya Paşa'ya yöneltilen bazı eleştiriler yüzünden mayıs 1861'de iki haftalığına kapatıldı. Bu olay, türk basınında ilk gazete kapatma olayıdır. Şinasi, bir süre sonra gazeteden ayrılınca, sayfa düzeninden, başyazılara değin bütün işlerle Agâh Efendi ilgilendi. Aynı zamanda devlet hizmetinde de çalışan Agâh Efendi, Avrupa'ya kaçmak için hazırlık yaptığından, *Tercümanı ahval* 11 mart 1866'da son kez basıldı.

Tercümanı hakikat, Ahmet Mithat Efendi tarafından İstanbul'da çıkarılan günlük haber ve yorum gazetesi. 25 haziran 1878'de yayın yaşamına giren gazete, yine Ahmet Mithat Efendi'nin daha önce işbirliği yaptığı (*Basiret*, *İbret*, *Ceride-i havadis* vb.) ya da çıkardığı (*Devir*, *Bedir* vb.) öteki gazeteler gibi, öncelikle gericiliğe, tutuculuğa karşı halkı uyarma ve uyandırma görevini yerine getirmeyi amaçlıyordu. Gerek Abdülhamit II'nin baskıcı yönetimine, kendine özgü gazetecilik anlayışıyla karşı koyan, gerekse halkın kolayca anlayabileceği bir dille ekonomiden felsefeye, edebiyattan doğabilime değin her konuda geniş kitlelere yönelmeye önem veren Ahmet Mithat Efendi, 1908'den sonraki dönemde de *Tercümanı hakikat*'in yayınını İttihat ve Terakki'nin izlediği politikaya muhalif bir çizgide sürdürdü. Ahmet Mithat Efendi'nin ölümünden (1912) sonra el değiştire değiştire Cumhuriyet'in ilk yıllarına değin çıkan gazete, Kurtuluş savaşı'na da destek veren yayınlardan biri oldu. Gazetenin yazarları arasında Ahmet Rasim, Hüseyin Cahit (Yalçın), Ahmet İhsan (Tokgöz), Halide Edip (Adıvar) vb. bulunuyordu.

TERCÜMANLIK a. Tercümanın işi; çevirmenlik.

TERCÜME a. (ar. *terceme*'den). **1.** ÇEVİRİ'nin eşanlamlısı: *Bir kitabın tercümesi.* **—2.** Çevrilmiş, tercüme edilmiş eser; çeviri: *Bir kimsenin tercümelerini basmak.* **—3.** *Tercüme etmek*, çevirmek.
—*Esk. Tercüme-i ahval-i rical*, ünlü kişilerin yaşamöyküleri, biyografileri. || *Tercüme-i hal* → TERCÜMEİHAL. || *Harfiyen tercüme*, metnin hiç bir kelimesini atlamadan yapılan çeviri. || *Mealen tercüme*, yalnız anlamı esas alarak yapılan çeviri.
—Kur tar. *Tercüme odası*, Osmanlılar'da Hariciye nezareti'ne bağlı, Babıâli'nin yabancı ülke konsoloslukları ile yaptığı yazışmaları yöneten kalem.
◆ sıf. Tercüme edilmiş, başka bir dilden aktarılmış.

TERCÜMECİ a. Çevirmen.

Tercüme-i Şakaik-i Numaniye, türk alim ve şeyhlerinin biyografilerini içeren *Şakaik-i Numaniye*'nin, Taşköprülüzade tarafından Osman II'ye sunulan çevirisi (XVII. yy.). Yapıtta Ahmet Nakşi'nin 49 minyatürü de yer alır. Bu minyatürlerde ünlü kişiler tek başlarına ya da öğrencileriyle birlikte betimlenmiştir. Sanatçı son minyatüründe kendisini Osman II ile birlikte resimlemiştir.

TERCÜMEİHAL a. (ar. *terceme* ve *ḥāl*'den *terceme-i ḥāl*). *Esk.* Özyaşamöyküsü; bir kimsenin ana çizgileriyle yaşamını anlatan yazı ya da eser.

TERDAMEN sıf. (fars. *ter* ve *dāmen*'den *ter-dāmen*). *Esk.* Namussuz, iffetsiz kadın için kullanılır.

TERDİF a. (ar. *redf*'ten *terdīf*). *Esk.* **1.** İzleme, arkasından gitme. **—2.** Terkiye alma.
—Ed. Bir sözün arkasına onu tamamlayacak sözü getirme. Bir dizenin ardından onu tamamlayan dizeyi söyleme.

TERDİFEN be. (ar. *terdīf*'ten *terdīfen*). —*Esk.* Peşinden giderek, arkasından izleyerek.

TERDİT a. (ar. *redd*'den *terdīd*). *Esk.* **1.** Geri çevirme, reddetme. **—2.** Geriye atma, püskürtme. **—3.** Tekrar tekrar çevirme.
—Ed. Bir sözü beklenmeyen bir biçimde bitirme sanatı: *"Neler yapmadık bu vatan için / Kimimiz öldük / Kimimiz nutuk söyledik"* (O. V. Kanık).

TERDİTLİ sıf. Med. us. huk. *Terditli dava*, davacının kademeli olarak iki ayrı istemde bulunduğu dava. (Bu tür davayla davacı, asıl isteminin yerine getirilmemesi halinde ikinci bir istemde bulunur.)

■**TERE** a. Kuzey yarıküre'de nemli yerlerde yabani olarak yetişen ve tereliklerde de yetiştirilerek çiğ ya da pişmiş olarak yenen otsu bitki. (Bil. a. *Lepidium sativum*; turpgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Mutf. *Tere kebabı*, tere ve kemikli kuzu ya da koyun etiyle yapılan bir tür et yemeği.
—ANSİKL. Tere çok parçalı bol yapraklı, çok hızlı büyüyen biryıllık bir bitkidir. Beyaz ya da kırmızımsı çiçekler açar. Anadolu'da yabani olarak bulunur, sebze bahçelerinde de yetiştirilir. Yaprakları ve körpe sapları salata halinde iştah açıcı olarak kullanılır.

TERE DALIZSİNEĞİ a. Su bitkileri üzerinde yaşayan sikloraf sinek. (Saplarını oyduğu tereotuna zarar verir. [Bil. a. *Hydrellia nasturtii*; yakın türlerden ekin yaprağı dalızsineği [*H. griseola*] arpa ile pirinç üretiminde zararlara yol açar. Kıyısineğigiller familyası.)

TEREBANTİN → TEREBENTİN.

TEREBELLA a. Çokkıllı halkalısolucan cinsi. (Borusu sümüksü ya da zarsıdır. Dallanmış solungaçlarının önünde bir dokunaç demeti bulunur. Yerleşikçokkıllısolucanlar öbeğinin *Terebellidae* familyasının örnek tipi.)

TEREBELLUM a. Hint okyanusu ve Büyük Okyanus'ta yaygın öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Üçüncü Zaman katmanlarında fosillerine rastlanır. *Strombidae* familyası.)

TEREBENEV ya da **TEREBENYOV** (Aleksândr İvanoviç), rus heykelci (Petersburg 1815 - *ay. y.* 1859). Aralarında balmumundan yaptığı ve yazarın birçok portresi için model olarak kullanılan A. Puşkin'inkinin (1837) de yer aldığı bir büst-portreler dizisi gerçekleştirdi (Lenin kitaplığı, Moskova). Ayrıca, Petersburg'daki Yeni Ermitaj müzesi'nin girişinde bulunan 5 metre boyundaki on granit atlant gibi, anıtsal heykeller yaptı (1844-1849).

TEREBENTİN ya da **TEREBANTİN** a. (fr. *térébenthine*; lat. *terebinthina* [*resina*], menengiç reçinesi'nden). **1.** Kozalaklılar ve sakızağacıgiller (*Terebinthaceae*) ailesine özgü ağaçlardan ya kendi kendine ya da çoğu kez ağacın çizilmesiyle sızan oleorezin (yağlı reçine). **—2.** *Terebentin esansı*, terebentinin, buharla sürüklemeli damıtma yoluyla özütlenen uçucu kesimi. (Yağlı maddeleri çözündürmede, vernik, yağlıboya yapımında ve pek çok organik bireşim tepkimesinde kullanılır.) [Eşanl. TEREMENTİ.]
—ANSİKL. Birer oleorezin olarak terebentinler, terpensel esansların, reçine asitlerinin ve molekül ağırlığı yüksek alkollerin karışımından oluşur. Oda sıcaklığında katı durumunda bulunurlar, ancak içine konuldukları kabın biçimini alırlar. Suda çözünmemelerine karşın alkolde ve organik çözücülerin çoğunda çözünürler. En çok kullanılan terebentin türü, ağaç gövdelerinin çizilmesiyle elde edilen çam terebentinidir. Terebentin günümüzde tıpta çok sınırlı bir alanda kulanılmaktadır (şurup, kapsül, hap şeklinde idrar ve solunum yolları antiseptiği) ve ayrıca kan çekici bir özelliği vardır. Ancak sanayide terebentinin hem kendisinden hem de türevlerinden çok değişik alanlarda yararlanılır.

TEREBENTİNLEME a. Eritme ve terebentin esansı katma yoluyla çam sakızını homojen bir duruma getirmeye dayanan işlem.

TEREBENTİNLİ sıf. Eczc. Terebentin ya da terebentin esansını içeren maddelere denir.

TEREBENYOV (Aleksândr İvanoviç) → TEREBENEV.

TEREBİNTHACEAE a. Bot. SAKIZAĞACIGİLLER familyasının bilimsel adı.

TEREBRA a. (oluklu burgu, orman, burgu anlamında lat. sözc.). Gözleri dokunaçlarının ucunda bulunan öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Çok uzun, koni biçiminde, katı ve parlak, çok sayıda sargılı bir kavkısı vardır. Eosen katmanlarından başlayarak fosillerine rastlanır. Günümüzde sıcak denizlerde bulunur.)

TEREBRANTİA a. **1.** BURGULULAR öbeğinin bilimsel adı. **—2.** Kirpikkanatlılar takımında, üyeleri bitki bitleriyle beslenen böcek alttakımı. (Başlıca familyası *Aelothripidae*.)

■**TEREBRATULA** a. Kutup denizlerinde ya da denizlerin çok derin kesimlerinde yaşayan eklemli kolsuayaklı cinsi. (Kısa bir sapla tabana tutunur. Birinci ve İkinci Zaman'da denizlerde yaşayan hayvanların temsilcisidir.)

TERECCİ a. (ar. *recā*'dan *tereccī*). *Esk.* **1.** Rica etme. **—2.** Umma, bir şeye bel bağlama.

TERECHKOVİTCH (Kostia ya da Constantin), 1943'te fransız uyruğuna geçen rus ressam (Meşçerskoye, bugün Moskova'da, 1902 - Monako 1978). 1920'de Paris'e yerleşip ilk önce buruk Montparnasse figürleri ve sarp manzaralar yaptı; 1935'ten sonra anlatımı daha büyük bir incelik ve hafiflik kazandı. Travestilerin ve dansözlerin, biblolarıṅ, yarış atlarının, bu arada aile yaşantısının Bonnard'dan gelen, yarımtonluk hoş armoni motiflerini sundu (*Matisse*'in portresi, 1940, Albi müzesi; *Yataktaki küçük kız*, 1944, Art moderne ulusal müzesi).

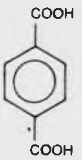
TERECİ a. **1.** Tere yetiştiren ve/ya da satan kimse. **—2.** *Tereciye tere satmak*, bir konuda uzman olan birine o konu üzerine bilgi vermeye çalışmak.

TEREDDİ a. (ar. *redy*'den *tereddī*). *Esk.* **1.** Olumsuz bir değişimle soysuzlaşma, yozlaşma. **—2.** *Tereddi etmek*, soysuzlaşmak, yozlaşmak.

TEREDDİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *tereddī*'nin çoğl. *tereddiyyāt*). *Esk.* Soysuzlaşmalar, yozlaşmalar.

TEREDDÜT a. (ar. *redd*'den *tereddüd*). **1.** Bir eylemi geciktiren kararsızlık, kuşku durumu; duraksama, ikircik, ikircim: *Bir anlık bir tereddütten sonra konuşmaya başladı.* **—2.** Karar vermeyi engelleyen kuşku: *Ona tereddütlerinden, pişmanlıklarından söz ediyordu.* **—3.** *Tereddüt etmek*, herhangi bir davranışta bulunmaya, konuşmaya engel olan kuşku ve kararsızlık dolu bir durumda olmak; duraksamak: *Kabul etmeden önce uzun süre tereddüt ettim. Tereddüt etmeden bir karar almak.* **—4.** *İki şey arasında tereddüt etmek*, bir seçim yapamamak: *Konuşmakla susmak arasında tereddüt et-*

mek. **—5.** *Tereddütle,* duraksayarak: *Sorumu tereddütle yanıtladı.*
—*Esk.* Bir yere gidip gelme.
—Esk. tıp. Sıtma gibi bazı nöbetli hastalıkların belli aralıklarla tekrarlanması.

tereftalik asit

TEREDDÜTLÜ sıf. Tereddüte yol açan, tereddütü gösteren.

TEREDDÜTSÜZ sıf. Tereddütü olmayan; kararsızlığa, tereddüte neden olmayan.
◆ be. Duraksamadan, kararlı bir biçimde: *Bir teklifi tereddütsüz kabul etmek.*

TEREFFÜH a. (ar. *refah*'tan *tereffüh*). *Esk.* Bolluğa kavuşma, refaha erme.

TEREFTALAT a. (fr. *téréphtalate*). Org. kim. Tereftalik asidin tuzu ya da esteri.

TEREFTALİK sıf. (fr. *téréphtalique; té-, re[benthine]*, terebentin ve *phtalique*, ftalik'ten). Org. kim. *Tereftalik asit,* formülü $C_8H_6O_4$ olan benzen-1,4 dikarboksilik asidin yaygın adı; ftalik asidin bir izomeridir, tekstil elyafı olarak kullanılan poliyesterlerin üretiminde işe yarar. (Paraksilenin yükseltgenmesi sonunda hazırlanır.)

TEREK a. Geleneks. mim. Geleneksel türk evlerinde, odaları normal bir insanın ulaşabileceği yükseklikte dolanan raf. (Dükkânlardaki bölmeli raflara da *terek* denirdi.)

TEREK, Rusya'da ırmak, Gürcistan'da Kazbek'in eteğinden doğar, Daryal geçidiyle Kafkaslar'ı aşar. Orta Kafkasya'nın tüm sularını toplar ve birden doğuya yönelir, çok büyük bir delta oluşturarak Hazar denizi'ne dökülür; 623 km (havzası 43 200 km^2). Suları, karların ve buzulların erime döneminde çoğalır.

TEREKÂT çoğl. a. (ar. *tereke*'nin çoğl. *terekat*). *Esk.* Ölmüş bir kimsenin miras olarak bıraktığı mallar.

TEREKE a. (ar. *tereke, terike*). Ölen bir kimsenin bıraktığı mal varlığı. (→ MIRAS.)
—Huk. *Tereke hâkimi,* terekeyle ilgili sorunları karara bağlayarak mirasın tasfiyesini gerçekleştiren yargıç.

TEREKEME a. (ar. *Teräkime,* Türkmenler'den). Folk. **1.** Kars ve çevresinde oynanan türkmen kökenli, halay türü bir halk oyunu. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Askerani* adı verilen halk oyununun öteki adı.
—ANSİKL. Folk. Terekeme, kadın erkek birlikte oynanan ağır devinimli bir oyundur. Oyunun figürleri türkmen erkeklerinin atılganlığını, kadınlarının ağırbaşlılığını ve çekingenliğini simgeler. Oyuna başlamadan önce iki kız oyuncu, ellerine aldıkları mendili başlarına ve göğüslerine götürerek çevreyi selamlarlar. Özellikle Çıldır ve Ardahan yörelerinde yaygın, azeri etkisi de taşıyan bir oyundur.

TEREKKÜBAT, -tı çoğl. a. (ar. *terekküb*'ün çoğl. *terekkübat*). *Esk.* Oluşmalar, birleşmeler, meydana gelmeler.

TEREKKÜN a. (ar. *rükn*'den *terrekkün*). *Esk.* **1.** Hatırı sayılır, büyük bir adam olma. **—2.** Manevi güç kazanma.

TEREKKÜP a. (ar. *terekküb*). *Esk.* **1.** Birleşme, oluşma. **—2.** *Terekküp etmek,* bileşmek, karışmak.
—Esk. fels. Bileşim.
—Esk. kim. Bileşim.

TERELELLİ sıf. *Tkz.* Hafifçe kaçık olduğu düşünülen ya da hoppa, delişmen bulunan kimse için kullanılır.

TERELENMEK gçz. f. El sant. Kalhanede eritilen bakır üzerinde hava kabarcıkları oluşmak.

TEREMENTİ a. TEREBENTİN'in eşanlamlısı.

TERENALAR ya da **GUANÁLAR,** Paraguay Chaco'sunun D.'sundaki ve Brezilya Mato Grosso'sunun G.'indeki topraklara, özellikle Mato Grosso'nun güney-batı'sına yerleşmiş, yaklaşık 6 000 nüfuslu Aravak Kızılderilileri. Geleneksel olarak gezici avcılığa, manyok ve mısır tarımına dayanan geçim ekonomilerinin yapılarını değiştiren atların katılımıyla (XVII. ve XVIII. yy.) komşuları Kaduvöler gibi ispanyol ve portekizli sömürgecilere karşı direndiler.

TERENCÜBİN a. (fars. sözc.). Acem kudrethelvası. (→ KUDRETHELVASI.)

TERENNÜM a. (ar. *renem*'den *terennüm*). *Esk.* **1.** Güzel ve alçak bir sesle şarkı mırıldanma. **—2.** Kuşun şakıması, ötmesi. **—3.** İfade etme, anlatma. **—4.** *Terennüm etmek, eylemek,* hafif ve tatlı bir sesle şarkı mırıldanmak. **—5.** *Terennüm -saz, terennüm-senc,* şarkı söyleyen, terennüm eden.
—Müz. Türk müziğinde kâr, beste, ağırsemai, yürüksemai gibi büyük formda ve sözlü yapıtlarda mülazime ya da nakaratı karşılayan bölüm. (*Ten nen na tene dir ney ya la yele lal le li* gibi anlamı olmayan hecelerden, *canım, mirim, ömrüm, gülüm* gibi tek kelimelik ya da *şuh-ı cihan, serv-i revan, tende canım* gibi iki kelimeden oluşur. Terennümlerde tek bir mısranın da kullanıldığı görülmüştür.)

TERENNÜMAT, -tı çoğl. a. (ar. *terennüm*'ün çoğl. *terennümat*). *Esk.* Kuşların şakımaları, ötmeleri.

TERENTANG a. Tropikal Asya'da ve Okyanusya'da yetişen ve oldukça ince dokulu, çok yumuşak ve çok hafif bir odun veren, odunu marangozlukta, sandık ve silme yapımında kullanılan ağaç. (*Campnosperma* cinsi.)

TERENTAY a. Müz. Türk müziğinde XV. yy.'da kullanılmış telli bir saz.

TERENTİA (doğm. İ.Ö. 98'e doğr.), Cicero'nun (İ.Ö. 77'ye doğr.), sonra da belki Sallustius'un karısı. Otuz yıllık bir evlilikten sonra Cicero genç ve zengin Publilia ile (İ.Ö. 46) evlenmek için onu kovdu.

TERENTİUS (Publius Afer), latın komedi yazarı (Kartaca İ.Ö. 185'e doğr. - İ.Ö. 159). Afrika kökenli bir köleydi. İyi bir eğitim görmesini sağlayan efendisi Terentius Lucanus tarafından azat edildi. Scipiolar'ın ve Aemiliuslar'ın kültürlü çevrelerine girdi ve ilk oyunu *Andria**'yı 19 yaşında yazdı. Öteki beş komedisini (*Hadım*, Özünün* celladı, Formio*, Kaynana** ve *Kardeşler**), 166-160 arasında oynattı ve bir Yunanistan yolculuğu sırasında çok genç yaşta öldü.
Onu aşırmayla suçlayan rakiplerinin saldırıları karşısında kendini komedilerinin ön oyunlarında savundu. Gerçek birer polemik savunma söylevi olan bu ön oyunlarda, edebiyata ilişkin görüşlerini de açıkladı. Menandros'un oyunlarına özenen oyunlarında, bir delikanlının kimin nesi olduğu bilinmeyen bir genç kıza âşık olması, kurnaz bir kölenin çevirdiği dolaplar ve baba oğul ilişkileri gibi, yeni komedinin geleneksel temalarını sergiledi. Bununla birlikte, Plautus'tan farklı olarak, dramatik düğümlerden ve komik sıçramalardan çok, ruhbilimsel çözümlemeye önem verdi. Karakterleri genellikle ikişer ikişer karşı karşıya getirerek, klasik tiyatro repertuvarındaki her tipi en ufak inceliklериyle belirleyip birbirinden ayırdı ve komedilerinin her birinde bir sorunu ele aldı. Örneğin, Molière'in *Kocalar okulu* (l'École des maris) adlı komedisinde esinleneceği *Kardeşler*'de (Adelphae) eğitim sorununu, *Özünün celladı*'nda farklı farklı çözümleri kişilerin kendilerince anlatılan aile ilişkileri sorununu ortaya koydu. Yalın ve ince bir dille yazılan bu ölçü ve denge tiyatrosu, duygusal sahneler ve insanlıklarıyla sevgi uyandıran kişilerle doludur. Plautus'a özgü salt komik etkilerin ve fantezinin yokluğu, yer yer Terentius'un komedilerinin çekicilikten yoksun kalmalarına yol açar ve Roma seyircisince beğenilmemelerini açıklar. Gerçekten de bu ruhbilimsel oyunlar, Terentius'un sık sık girip çıktığı kültürlü çevrelerin dile getirilmesiydi ve hellenik duyarlığa Plautus'un tiyatrosundan daha yakındı.

TERENTİUS SCAURUS (Quintus), Hadrianus döneminde yaşamış latin dilbilgici. Yazım (*De orthographia)* ve dilbilgisi *(Ars grammatica)* üzerine birer inceleme ve Horatius'un *Şiir sanatı* üstüne bir yorum bıraktı.

TERENTUM. Tar. coğ. Roma'da Campo Marzio'nun ucunda yer. Dis pater onuruna yüzyıllarca süren oyunların başlıca törenlerinden biri burada kutlanırdı.

TERES a. *Kaba.* "Pezevenk" anlamında söylenen sövgü sözü.

TERESA (Agnes Gonksha BACAKSHIU, din. **Ana**), arnavut kökenli hintli rahibe (Üsküp 1910). Katolik bir arnavut ailenin kızıydı, 1928'de Kalküta'da irlandalı rahibeler arasına katıldı. Önce öğretmenlik yaptı, çok geçmeden kendini en yoksul Hintliler'in hizmetine adayarak evrensel bir ün kazandı. Uluslararası etkinlik gösteren İyilik misyonerleri örgütü'nü kurdu. (1979 Nobel Barış ödülü.)

TERESA DE CASTİLLA (1080'e doğr. - Galicia'da 1130), kontes, Portekiz kral naibesi (1114-1128). Castillalı Alfonso'nun evlilikdışı kızıydı, Bourgognelu Henrique'le (1092'ye doğr. - 1095) evlendi ve drahoma olarak ona gelecekteki krallığın çekirdeğini oluşturan Portekiz kontluğunu getirdi (1097). Kocasının ölümünden (1114) sonra, ergin olmayan oğulları Afonso Henriques adına Portekiz'i özgürlüğe kavuşturma siyasetini izleyerek kendisini Coimbra'da kuşatan Murabıtlar'ın akınlarını püskürttü (1116). Bir süre León ve Castilla kraliçesi Urruca'nın metbuluğunu kabul etmek (1115) zorunda kaldıysa da sonunda Zamora, Toro ve Salamanca'yı eline geçirdi ve Galicia'ya yerleşti (1120). Galicialı Fernando Peres de Trava ile ilişkileri ve metbu olarak Castillalı Alfonso VII'ye yaptığı çağrı, Afonso Henriques tarafından yönetilen bir hükümet darbesine yol açtı. Guimaraes yakınındaki São Mamede'de Castillalılar'ı yenilgiye uğratan Afonso Henriques iktidarı eline geçirdi (1128).

TERESA DE CEPEDA Y AHUMADA *(azize),* ispanyol rahibe ve mistik, Karmelitler* tarikatı reformcusu ve kilise bilgini (Ávila 1515 - Alba de Tormes 1582). Ávila karmeline girdi (1536), 1554'ten başlayarak ve aziz Juan* de la Cruz'un yardımıyla, ilk kurala bir dönüş yönünde tarikatını yenilemeye girişti. 1562'de Roma tarafından onaylanan bu reform, on beş kadar manastır tarafından benimsendikten sonra, büyük Yalınayak Karmelitler kolu kuruldu.
Eylemci olduğu ölçüde gizemci olduğundan, hıristiyan dini ve castilla edebiyatının büyük ustalarından biri durumuna geldi. Özyaşamöykûsü olan *Libro de su vida* (Yaşam kitabı) [1562-1565 arasında yazıldı] dışındaki büyük yapıtları: *Camino de perfección* (Yetkinleşmenin yolu) [1562 -1564 arasında], *Libro de las fundaciones* (Temellendirimler kitabı) [1573'te başlandı, 1610'da yayımlandı] ve özellikle *Las morados* ya da *Castillo interior* (Barınaklar ya da İç şato) [1577'de yapıldı, 1588'de yayımlandı], 1662'de azizeleştirildi, 1970'te kilise bilgini ilan edildi.
—İkonogr. Bernini*, ünlü *L'estasi di Santa Teresa* (Azize Teresa'nın vecdi) grubunu yaptı.

TERESİNA, esk. **Therezina,** Brezilya'da kent, Piauí eyaletinin merkezi, Parnaíba'nın sağ kıyısında; 339 264 nüf. Ticaret merkezi. Besin sanayileri.

TERESÓPOLİS, esk. **Therezopolis,** Brezilya'da (Rio de Janeiro eyaleti) kent, Rio de Janeiro'nun K.-D.'sunda, serra dos Orgãos'ta, 880 m yükseltide; 53 500 nüf. Yazın Rio de Janeirolular'ın çok rağbet ettikleri turizm merkezi.

TERESPOL, Polonya'da küçük sınır kenti, Varşova-Moskova ekseninin batı

Bug'unu aştığı noktada, Beyaz Rusya'daki Brest kentinin karşısında.

TERESSÜB → TERESSÜP.

TERESSÜBAT çoğl. a. (ar. *teressüb*'ün çoğl. *teressübât*). *Esk.* **1.** Çökmeler, tortulanmalar, çökeltiler. **—2.** Durulmalar.
—Esk. meteorol. *Teressübat-ı havaiye,* yağış.

TERESSÜL a. (ar. *resel*'den *teressül*). *Esk.* Bir işi ağır ağır, acele etmeden yapma.
—Esk. dilbilg. Harflerin çıkış noktalarına ve kısalıp uzamalarına dikkat etme.

TERESSÜM a. (ar. *teressüm*). *Esk.* **1.** Resim gibi canlanma, bir biçim alma. **—2.** *Teressüm etmek,* şekillenmek, biçimlenmek.

TERESSÜMAT, -tı çoğl. a. (ar. *teressüm*'ün çoğl. *teressümât*). *Esk.* Biçim kazanmalar, resim gibi canlanmalar.

TERESSÜP a. (ar. *rüsûb*'dan *teressüb*). *Esk.* **1.** Çökelme, tortulanma; çökelti. **—2.** Durulma. **—3.** *Teressüp etmek,* tortulanmak, tortusu dibe çökmek.

TEREŞKOVA (Valentina Vladimirovna), rus kadın kozmonot (Yaroslavl yakınında 1937). Uzaya gönderilen ilk kadın. 16-19 haziran 1963'te Vostok* 6 uzay gemisiyle 70 sa 41 dk'lık bir uçuş yaparak; Dünya çevresinde 48 kez döndü.

TEREŞŞÜH ya da **TEREŞŞUH** a. (ar. *tereşşuḥ*). *Esk.* **1.** Sızma, sızıntı yapma. **—2.** Terleme. **—3.** *Tereşşüh etmek,* sızıntı yapmak, terlemek.
—Esk. coğ. Sızma, sızıntı.

TEREŞŞÜHAT, -tı çoğl. a. (ar. *tereşşüḥ*'ün çoğl. *tereşşüḥât*). *Esk.* **1.** Sızmalar, sızıntı yapmalar. **—2.** Terlemeler.

TEREŞŞÜT a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze ulaşan örneği yoktur.)

TERETTÜP a. (ar. *rütûb*'dan *terettüb*). *Esk.* **1.** Sıralanma, sıraya dizilme. **—2.** Gerekme, icap etme. **—3.** Üstüne düşme, ait olma. **—4.** *Terettüp etmek,* sıralanmak, gerekmek; ait olmak; üstüne düşmek.

TEREUS. Yun. mit. Trakya kralı, Ares'in oğlu. Baldızı Philomela'nın çekiciliğine dayanamadı ve hüthütkuşuna dönüştürüldü.

■ **TEREYAĞBALIĞI** a. Denizde yaşayan, uzun ve üstten yassı bedenli, yapış yapış derili kemiklibalık (Bil. a. *Pholis* [ya da *Blennius*] *gunnellus;* horozbinagiller familyası.)
—ANSİKL. Sırt yüzgecinin dibinde, açık renk birer halkayla çevrili on kadar göz biçiminde leke bulunur. Kuyrukaltı yüzgeci uzun, karın yüzgeci gelişmemiştir; pulları derisi içine gömülüdür. Etçildir. Yumurtalarını korumak için erkekle dişi sırayla yumurtaların çevresine çöreklenir.

■ **TEREYAĞI,** -nı a. **1.** Sütten elde edilen yağlı besin. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Tereyağı gibi,* bir yiyeceğin (özellikle elma, armut) yumuşaklığını vurgulamak için kullanılır. ‖ *Tereyağından kıl çeker gibi,* çok kolay bir biçimde, kimseye zarar vermeden: *Bu karmaşık işten de tereyağından kıl çeker gibi sıyrıldı.*
—Mutf. *Tereyağı sosu,* sirke ve sarmısak katılmış çiğ tereyağının eritilerek hafifçe kızdırılmasıyla hazırlanan sos. ‖ *Süzme tereyağı,* eritilerek arındırılmış tereyağı. ‖ *Tereyağı ezmesi,* oda sıcaklığındaki tereyağına çiğ ya da pişmiş maddeler (sarmısak, ançüez ezmesi) katılarak hazırlanan, ya da eritildikten sonra bazı deniz ürünlerinin kurutulup dövülerek toz haline getirilmiş kabukları katılarak yeniden dondurulan ezme türünde tereyağı *(ıstakoz tereyağı).* ‖ *Metrdotel usulü tereyağı,* limon suyu ve kıyılmış maydanoz ile hazırlanır (yuvarlak dilimler halinde ızgara etlerin üzerine yerleştirilir). ‖ *Kızdırılmış tereyağı,* kızdırılarak kırmızı biber katılmış tereyağı. ‖ *Yanmış tereyağı,* esmer bir renk alana kadar kızdırıldıktan sonra sirke ve maydanoz katılan tereyağı.

◆ sıf. ve a. *Arg.* Aptal.

—ANSİKL. Tereyağı % 83-84 yağlı madde, % 15,5-16 su ve % 1-2 oranında sütten gelen eriyebilir (ya da erimezleşmiş) öğeler içerir.

Çiftlik, mandıra ya da *köy tereyağı,* köylerde mandıra ve çiftliklerde geleneksel yöntemlerle elde edilir; çeşitli kalitede olan bu yağları acılaşmadan koruma süresi genellikle kısadır.

Süthane tereyağı, genellikle çiğ kremadan yapılır.

Pastörize tereyağı, ancak resmi denetimle üretim kalitesi belirlenmiş olan yetkili fabrikalarda yapılır. Bunun için krema makinesiyle çekilen sütten % 35-40 oranında yağlı madde içeren bir krema çıkarılır. Krema, pastörize sütlerin yapımında kullanılan tipte aygıtlarda 90-95 °C'ta pastörize edilir, sonra koku giderici makinelerle kötü kokulardan arıtılır ve hemen soğutulur. Kremaya laktik mayalar katılır ve krema 12° –16 °C'ta 12-18 saat bekletilerek olgunlaştırılır; olgunlaşma kremaya asitlik ve aroma kazandırır. Olgunlaşan krema, klasik ya da modern yayıklara dökülerek çalkalanır. Bu şiddetli çalkalama sonucunda yavaş yavaş çok ince yağ tanecikleri oluşur, sonra tanecikler irileşir ve ayran denilen sulu fazdan ayrılır; yayığın musluğu açılarak ayran alttan boşaltılır, tereyağı soğuk su dökülerek yıkanır, sonra makinede karıştırılarak homojen hale getirilir ve ayran oranı yasal oran olan % 16'ya yaklaştırılır. Bundan sonra tereyağı, el değdirilmeden otomatik makinelerle paketlenir.

Tereyağı, mevsime ve bölgeye göre (hayvanların beslenme şekline bağlı olarak), az ya da çok renkli ve yumuşak ya da sert olur. Öte yandan, tereyağında bazı tat kusurları bulunabilir: *acılık,* memeden gelen ya da mikrobik kökenli bir lipazın etkisi altında yağlı maddenin hidrolizi sonucu oluşur; *peynir tadı,* tereyağının içinde bulunan kazeinin mikroplar tarafından parçalanması ile meydana gelir; *maya tadı,* maya mantarlarının artmasından ileri gelir; *içyağı tadı,* yağlı maddenin yükseltgenmesinden doğar (ışık, demir, bakır... bunu kolaylaştırır).

• *Tereyağının saklanması.* Tereyağı soğukta, havasız ve ışıksız yerde saklanmalıdır. Kısa bir süre için (2-4 hafta) pozitif bir sıcaklık (0-8°C) uygundur. –15° ya da –20 °C'ta dondurulmuş iyi kaliteli bir pastörize tereyağı birkaç ay saklanabilir. Çiftlik tereyağı çabuk bozulur.

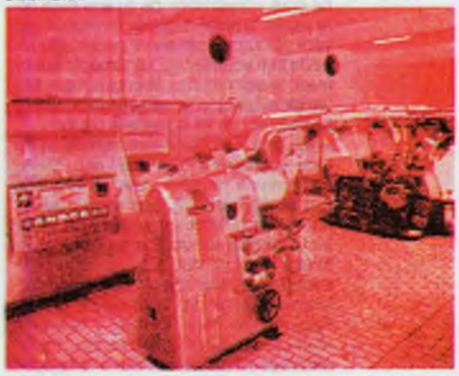
Tereyağının saklanmasına yardımcı olarak izin verilen tek antiseptik madde yemek tuzudur. Bu nedenle eskiden % 5-15 tuz içeren *bol tuzlu tereyağı* yapılırdı; bugün tadı daha güzel olan *yarı tuzlu tereyağı* (genellikle % 1,5 tuz içeren) yapımı yeğlenmektedir.

—Mutf. Tereyağı, kızartmalar dışında, mutfakta kullanılan başlıca malzemelerden biridir. Sade olarak, rengini belirleyen çeşitli derecelerde eritilerek kullanılır, soslarin yapımına girer. Pastacılıkta, hamura katılarak, tereyağlı kremanın temel malzemelerinden birini oluşturur.

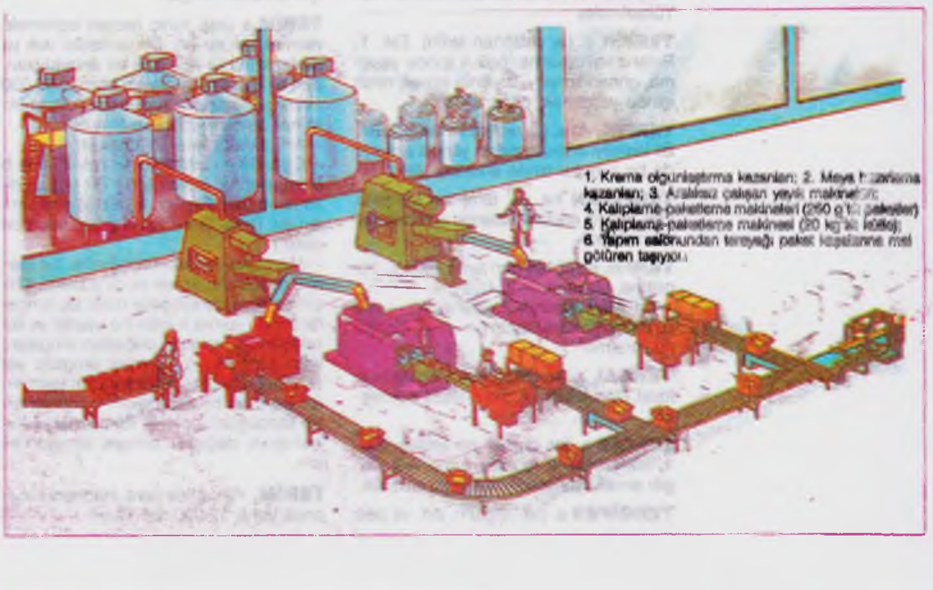
TEREZİN, Çek Cumhuriyeti'nde (Kuzey Bohemya bölgesi) kent, Labe'nin sol kıyısında, Ohre'nin ağzında; 10 000 nüf. 1941-1945 arasında Almanlar buradaki bir gettoda yahudi ileri gelenlerini topladılar; düzenli aralıklarla Terezin'den Auschwitz'e ölüme gönderilenlerin konvoyları hareket ediyordu.

TERFİ, -i a. (ar. *ref'*'den *terfi'*). **1.** Rütbece yükselme ya da bir kimseyi rütbece yükseltme: *Terfiini almak, alamamak. Terfi ayı.* **—2.** *Terfi etmek,* bir görevde bir üst dereceye yükselmek.
—*Esk.* Yukarı kaldırma, yükseltme.
—Ask. Askeri personelin daha çok ehliyet isteyen bir üst rütbeye yükseltilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İda. huk. Memurların derece ve kademeleriyle, bunlara bağlı olarak, maaşlarının yükselmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ask. Subay ve astsubayların her rütbedeki bekleme süreleri, nasıplan, terfi koşulları, Türk silahlı kuvvetleri personel kanunu'nun çeşitli maddelerinde yazılı hükümlere bağlıdır. Terfide temel kural, personelin bir üst rütbenin yetki ve sorumluluğunu yürütebilecek niteliğe sahip olmasıdır; bu da, sicil notu ortalamaları ve değerlendirme kurullarınca verilecek değerlendirme notları toplamı sonucunda elde edilecek yeterlik notuna göre saptanır. Asteğmen, teğmen ve üsteğmenler yeterlik gruplarına ayrılmadıklarından bunların terfileri, sicil yönetmeliğinde belirtilen engel nedenler bulunmadıkça bekleme süreleri sonunda belirli yöntemlere göre yapılır. Bundan başka terfiye hak kazanabilmek için gerekli başka koşullar da var-

Simon S. A.

süt ürünleri fabrikasında tereyağı yapımı
(aralıksız çalışan yayık makinesi ve kalıplama-paketleme makinesi)

SÜT ÜRÜNLERİ FABRİKASINDA TEREYAĞI YAPIMININ ŞEMASI

dır; bunlar, a) bulunulan rütbeye ilişkin bekleme süresini tamamlamış olmak; b) bu rütbeye özgü bekleme süresinin binbaşıya kadar olanlar için (binbaşı dahil) üçte ikisi, yarbay ve albaylar için yarısı oranında yıllık sicili bulunmak; c) teğmen ile yüzbaşılar için yönetmelikte gösterilen kıta hizmetini yapmış olmak; d) terfi için rütbenin gerektirdiği yeterlik grubuna dahil olmak; e) üst rütbede boş kadro bulunmaktır.

Yükselme sırasına giren albay rütbesindeki subayların sicil notu ortalaması, mensup oldukları kuvvet komutanlarıyla Jandarma genel komutanı tarafından saptanır. Buna göre albaylık sicil tam notunun yüzde altmışı ve daha yükseği, binbaşılıktan başlayarak, albaylığın son yılına kadar her yıl aldıkları sicil notları toplamının sicil notu sayısına bölünmesi ile bulunacak ortalama net göz önünde tutularak kendi sınıfları arasında (kurmayların sınıfa bakılmaksızın kendi aralarında, Hava kuvvetleri'nde pilotlar ve hava yer kurmayları ayrı ayrı olmak üzere) sıraya konurlar. Bu biçimde sıralanan albaylardan sicil notları, sicil tam notunun yüzde 70 ve daha üstünde bulunanların dosyaları, Yüksek askeri şûra'da değerlendirilir.

Subayların belli kademe terfi koşullarına göre yükselmeleri de şu koşullara göre yapılır: 1) bulunduğu kademede bir terfi yılını doldurmuş olması ve bulunduğu rütbede terfi edebileceği kademenin bulunması; 2) sicil notunun elverişli olması. Muvazzaf subayların ve astsubayların terfi işlemleri her yıl 30 ağustosta yapılır.

—İda. huk. Terfi, kademe ilerlemesi ve derece yükselmesi biçiminde olur. Devlet memurları k.'na göre kademe ilerlemesi için şu koşulların bulunması gerekir: 1. memurun bulunduğu kademede en az bir yıl çalışmış olması; 2. o yıl içinde olumlu sicil almış olması; 3. bulunduğu derecede ilerleyebileceği bir kademenin bulunması. Kademe ilerlemesine "yatay ilerleme" de denir. Derece yükselmesi, memurun bulunduğu dereceden bir üst dereceye yükselmesidir. Buna "dikey yükselme" de denir. Yasaya göre derece yükselmesinin koşulları şunlardır: 1. üst derecelerden boş bir kadronun bulunması; 2. derecesi içinde en az üç yıl ve bu derecenin üçüncü kademesinde bir yıl bulunmuş olması; 3. kadronun ayrıldığı görev için öngörülen nitelikleri elde etmiş olması; 4. sicil bakımından üst derecelere yükselebilecek nitelikte bulunduğunun saptanmış olması (md. 68).

Derece yükselmesiyle kademe ilerlemesi, atamaya yetkili amirlerce onaylanır.

TERFİAN be. (ar. *terfi'*'den *terfi'an*). *Esk.* Terfi ederek, rütbesi yükseltilerek: *Terfian Muş'a tayin oldu.*

TERFİAT, -tı çoğl. a. (ar. *terfi'*'in çoğl. *terfi'ât*). *Esk.* **1.** Rütbe almalar, terfiler. **—2.** Yükselmeler.

TERFİH a. (ar. *refâh*'tan *terfih*). *Esk.* **1.** Refaha kavuşturma, bolluk içinde yaşatma, gönendirme. **—2.** *Terfih etmek*, refah içinde yaşatmak, gönendirmek.

TERFİK, -kı a. (ar. *refâkat*'tan *terfik*). *Esk.* Bir kimseyi arkadaş olarak yanına alma ya da bir kimseyi birine arkadaş etme.

TERFİKAN be. (ar. *terfik*'ten *terfikan*). *Esk.* Yanına arkadaş katarak, arkadaş olarak katılarak.

TERFİL a. (ar. *refl*'den *terfil*). *Esk.* **1.** Yüceltme, ululama. **—2.** Uzatma.

—Ed. Aruz vezninde *müstef'ilün* (— — . —) cüzünden *müstef'ilatün* (— — . — —) cüzünü türetme.

TERGAL a. Ana maddesi poliglikoltereftalat olan tekstil elyafının tescil edilmiş adı.

TERGİB a. (ar. *rağbet*'ten *tergib*). *Esk.* **1.** İsteklendirme, rağbet ettirme. **—2.** *Tergib etmek*, isteklendirmek, arzu ettirmek.

TERGİPES a. (lat. *tergum*, sırt, ve *pes, pedis*, ayak). Arttansolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Bedeni çıplak ve uzun, üst dokunaçları yalındır; şiş sırt papillaları her iki yanda tek bir sıra oluşturur. Akdeniz'de yaygındır.)

TERGİT a. (fr. *tergite*; lat. *tergum*, sırt' tan). Zool. Eklembacaklıların pek çoğunda bölütleri çepeçevre saran kitin halkanın sırt bölümlerinden her biri. (Bir halkadaki tergitlerin toplamına, bunlar birbirine kaynamış olsun olmasın, *tergum* denir.)

TERGUM a. (sırt anlamında lat. sözc.). Zool. Böceklerde bir halkanın sırt bölümü. (Tergum birçok parçadan oluşursa, parçaların her birine *tergit* denir.)

TERHİB a. (ar. *rehb*'den *terhib*). *Esk.* **1.** Yıldırma, çok korkutma. **—2.** *Terhib etmek*, çok korkutmak.

TERHİBAT, -tı çoğl. a. (ar. *terhib*'in çoğl. *terhibât*). *Esk.* **1.** Korku salmalar; korkutmalar. **—2.** *Terhibat-ı şedide*, şiddetli korkutmalar.

TERHİBEN be. (ar. *terhib*'den *terhiben*). *Esk.* Korkutarak, yıldırmak suretiyle.

TERHİBİ, TERHİBİYE sıf. (ar. *terhib* ve *-i*'den *terhibi*.) *Esk.* Yıldırıcı, korkutucu, korkmayla ilgili: *Mücazat-ı terhibiye* (idam, kürek, sürgün gibi ağır cezalar).

TERHİN a. (ar. *rehn*'den *terhin*). *Esk.* **1.** Rehin bırakma, rehine koyma. **—2.** *Terhin etmek*, rehine koymak, rehin bırakmak.

—İsl. huk. Bir şeyi rehin olarak bırakma.

TERHİS a. (ar. *ruhsat*'tan *terhis*). **1.** Askerlik ödevini bitirenleri salıverme: *Terhisine iki ay kaldı.* **—2.** *Terhis edilmek, terhis olmak*, askerlik görevini bitiren bir kimse sözkonusuysa, salıverilmek, bırakılmak. ‖ *Terhis etmek*, askerlik görevini bitiren bir kimseyi salıvermek. ‖ *Terhis tezkeresi*, terhis edilen askere, askerlik yükümlülüğünü bitirdiğini bildirmek için verilen belge. (*Terhis belgesi* de denilen bu belgede, yükümlünün gördüğü hizmet ile terhis nedeni belirtilir.)

—*Esk.* İzin verme.

TERHİSAT çoğl. a. (ar. *terhis*'in çoğl. *terhisât*). *Esk.* **1.** Askerliğini bitirenleri salıvermeler. **—2.** İzin vermeler, müsaade etmeler.

TERİ → TARI.

TERİKE a. (ar. *terk*'ten *terike*). *Esk.* **1.** Evde kalmış kız. **—2.** İtfaiyecilerin başlarına giydikleri demir başlık.

TERİLEN a. (tesc. edil. a.). Büyük Britanya'da üretilen, sentetik polyester lif ve ipliklerin ticari markası.

◆ sıf. Bu iplikten dokunmuş olan kumaş için kullanılır; tergal.

TERİM a. (esk. türkç. *termek* toplamak, dermek'ten *ter-im*). Bir uzmanlık dalı ya da bir konu ile ilgili özel bir anlamı olan, belli bir kavramı karşılayan sözcük: *50 000 terimlik bir sözlük. Kesin terimi kullanmak. Kimya terimleri. Dilbilim terimleri.*

—Arit. *Birinci terim* → EKSİLEN.

—Ceb. *Bir a+b toplamının terimi*, a ve b elemanlarına verilen ad. ‖ *Bir* $(x_n)_{n\in I}$ *dizisinin n indisli terimi*, x_n elemanına verilen ad. (*n* nci terim ya da genel terim de denir.)

—Mant. Aristoteles mantığında, bir tasımın öncülünün öznesi ya da yüklemi. ‖ Biçimsel bir dilde simgeler dizisi; bu simgeler bilinen kurma kurallarına uyarlar ve kuruluşlarında yalnızca değişken simgeleri, sabit simgeleri ve işlemsel simgeler yer alır. (Değişken ve sabit simgeleri terimdirler. Biçimsel bir dilde terim, gündelik dilde sözcüğün oynadığı rolü oynar.) ‖ *Kapalı terim*, değişken simgesi olmayan terim.

TERİM, Yemen'de kent, Hadramut kıyısında vaha; 12 000 nüf. Tarım.

TERİM (Fatih), türk futbolcu (Adana 1953). Futbola başladığı Adana Demirspor takımında orta sahadaki başarılı oyunuyla adını duyurdu ve ümit milli takımına seçildi. 1973-1985 arası Galatasaray'da oynadı. Milli takımın değişmez elemanı oldu. 50 kez milli formayı giydi. Futbolu bıraktıktan sonra, 1989'da Ankaragücü'nün teknik direktörlüğüne, 1990'da milli takımlar antrenörlüğüne getirildi, 1993'te de milli takım teknik direktörü oldu.

TERİMBİLİM a. Bir bilim dalında kullanılan nesne ve kavramların adlandırılmasını, terimlerin dil içindeki işleyişlerini ve bunlarla ilgili çeviri, sınıflandırma ve belgeleme sorunlarını kuramsal olarak inceleyen bilim dalı. (Eşanl. TERMİNOLOJİ.)

TERİMBİLİMCİ a. Belli bir uzmanlık dalında terimsel gereksinimleri karşılamakla yükümlü terimbilim uzmanı.

TERİMCE a. Bir bilim dalına, bir teknik alana, insan etkinliklerinin özel bir kesimine ilişkin, kesin biçimde tanımlanmış terimler bütünü. (Eşanl. TERMİNOLOJİ.)

TERİMCİ sıf. Terimciliğe ilişkin.

◆ sıf. ve a. Terimciliği savunan.

TERİMCİLİK a. Fels. William of Occam'ın savunduğu adcılık öğretisine verilen ad.

TERİMLEMEK g. f. Belli bir alandaki terimleri belirlemek.

TERİMSEL sıf. **1.** Terimceye ilişkin olan. **—2.** *Terimsel birim*, bir bilimin, bir tekniğin, bir etkinlik alanının özgül terimi.

TERİN KOT, Afganistan'ın orta kesimində kent, Uruzgan ilinin merkezi; 3 400 nüf.

TERİT a. (ar. *şerid*'den fars. *terit*). Esk. mutf. Tirit*.

TERİYE → TERYE.

TERK, -ki a. (ar. sözc.). **1.** Bir kimseyi, bir şeyi, bir yeri bırakma, onlardan ayrılma, uzaklaşma. **—2.** Bir alışkanlıktan vazgeçme. **—3.** Bir kimseyi, bir hayvanı bir yere salma, orada başıboş bırakma, onunla ilgilenmeme. **—4.** *Bir kimseyi, bir şeyi, bir yeri terk etmek*, onları bırakmak, onlardan ayrılmak: *Eşini, ailesini, evini terk etmek. Haber vermeden işyerini terk etmek.* **—5.** *Bir kimseyi, bir hayvanı (bir yere) terk etmek*, bir yerde başıboş bırakmak, onunla artık ilgilenmemek: *Sokaklara terk ettiğimiz çocuklar.* **—6.** *Bir alışkanlığı terk etmek*, ondan vazgeçmek: *Bugün gelenekleri terk ettik. Sabanla yapılan tarımı terk edip traktöre geçmek.*

—*Esk.* **1.** Boşanma. **—2.** *Terk-i diyar*, gurbete çıkmak, memleketi terk etmek. ‖ *Terk-i âlem, terk-i can, terk-i cihan, terk-i dünya, terk-i hayat, terk-i ser*, ölme, ölüm. ‖ *Terk-i vazife*, görevini terk etme.

—Ask. cez. huk. *Görev yerini terk* → FİRAR.

—Cez. huk. *Çocukları ve kendini idare edemeyenleri terk.* (Bk. *ansikl.* böl.)

—Med. huk. *Müşterek evi terk*, karı ve kocadan birinin evliliğin kendisine yüklediği ödevlerden kaçınmak amacıyla evi terk etmesi ya da haklı bir neden olmaksızın müşterek eve dönmemesi. (Terk boşanma* nedenlerinden biridir.)

—Psik. *Terk edilme nevrozu*, derin bir duygusal güvensizlikle belirginleşen ve çocuğun annesi tarafından gerçekten terk edilmesine bağlı olmayan nevroz. (1950' den Germaine Guex ve Charles Odier tarafından betimlendi.)

—Spor. Bir sporcunun ya da bir spor takımının karşılaşmayı bitirmeden bırakması, karşılaşmadan çekilmesi.

—Tasav. İslam inancının saptırılarak tevekkül ilkesinin "hiçbir şey yapmama" biçiminde yorumlanması. ‖ *Terk-i dünya*, dünya nimetlerinden vazgeçerek bir köşeye çekilme. ‖ *Terk-i terk*, her şeyi bırakıp yalnızca Tanrı ile ilgilenme; terk-i dünyayı da geride bırakan tasavvuf aşaması. ‖ *Terk-i ukba*, ahret dahil tüm düşüncelerden sıyrılmak.

—ANSİKL. Cez. huk. *Çocukları ve kendini idare edemeyenleri terk.* Koruması altında bulunan on iki yaşından küçük bir çocuğu ya da hastalık nedeniyle kendini idare edemeyecek birini kasten kendi başına bırakan kişi üç aydan otuz aya kadar hapis cezasıyla cezalandırılır (Türk cez. k. md. 473). Terk edilen yerin ıssız bir yer olması ya da birinin kendi çocuğuna veya evlatlığına karşı bu suçu işlemesi cezayı ağırlaştırır (md. 474).

—Uluslarar. huk. *Arazi terki* geçici ya da sürekli olabilir; bir sözleşmeye dayanabileceği gibi herhangi bir sözleşmeye dayanmadan da yapılabilir. Geçici arazi terki, XIX. yy. sonunda, 99 yıl gibi oldukça uzun süreli bir kira sözleşmesi biçimini aldı (Çin'in batılı devletlere, Rusya'ya ve Japonya'ya arazi terki). Hongkong'u çevreleyen topraklar hariç, bu tür arazı terkleri günümüzde kalkmış ve askeri üsler verilmesi yolu dışında kira sözleşmeleri görülmez olmuştur. Kesin arazi terki ilhak biçimini alabilir -en sık rastlanan durum- ya da belirsiz zamanlı terk biçiminde olabilir (Panama kanalı'nın 1903'ten sonraki durumu). İlhak, normal olarak, bir sözleşmenin sonucunda gerçekleşir; çünkü fetih artık kuramsal olarak egemenliğin devrini sağlayamaz. İlhak, devreden devletin ya da uluslararası bir örgütün tek yanlı kararı sonucu da olabilir (BM genel kurulu kararıyla aralık 1950'de Eritrea, "özerk bir federe birlik" olarak Etyopya'ya bırakıldı).

TERK a. (fars. *terk*, tolga, kavuk dilimi ve tepeliği'nden). Tarikat ehlinin başlığında bulunan kabarık dilimler.

TERKA, Mari'nin kuzey-batı'sında, orta Fırat'ın eski sitesi (III.-II. binyıl). Dagan kültünün merkezi. Bugün *Açara.*

TERKEN HATUN, büyük selçuklu hükümdarı Melikşah'ın eşi (öl. 1093). Veliaht olan üvey oğlu Berkyaruk'un yerine, kendi oğlu 4 yaşındaki Mahmut'un tahta vâris olmasını istediğinden ve bu isteğinin gerçekleşmesine engel olarak da vezir Nizamülmülk'ü gördüğünden, kocasını ona karşı kışkırttı. Nizamülmülk'ün Melikşah'la arası iyice bozulduğu sırada bir batını tarafından öldürülmesinden yararlanan Terken Hatun, onun yerine kendi adamı Tacülmülk'ü vezirliğe getirtmeyi ve Berkyaruk'u veliahtlıktan aldırarak kendi oğlunu veliaht ilan ettirtmeyi başardı (1092). Nizamülmülk'ten bir ay sonra Melikşah'ın da zehirlenerek ölmesi üzerine, oğlu Mahmut'u hükümdar ilan etmesine karşın, Şam'da Tutuş, Isfahan'da Berkyaruk taht üzerinde hak iddia ederek ayaklandılar. Terken Hatun'un küçük hükümdarın naibesi olarak Berkyaruk üzerine gönderdiği ordu yenilgiye uğradı. Kandırarak Berkyaruk'a karşı çıkardığı Melikşah'ın amcası Yakuti'nin oğlu İsmail de yenilip ortadan kalkınca (1093), bu kez de Tutuş'la anlaşma yollarını aramaya girişti. Ancak, bu sırada bir suikast sonucunda öldürüldü.

TERKEŞ a. (fars. *terkeş*). *Esk.* Sırtta taşınan ok çantası, ok kuburu.

TERKİ a. **1.** Eyerin arka bölümü. **—2.** Binek hayvanının sağrısı. **—3.** *(Birini) terkisine almak,* bir kimseyi, bindiği atın sağrısına bindirmek.

TERKİB → TERKİP.

TERKİBİ sıf. (ar. *terkib* ve *-î*'den *terkibî*). *Esk.* Tamlama ile ilgili.
—Esk. dilbilg. *Vasf-ı terkibi* → VASF.

TERKİBİSABA a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Nevruz ile segâh makamlarının birleşmesinden oluşmuştur. Karanı segâh, perdesi koma bemollü si'dir. Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

TERKİN a. (ar. *rakn*'dan *terkin*). *Esk.* **1.** Yazılmış bir şeyi çizerek iptal etme, silme. **—2.** Boyama. **—3.** *Terkin etmek,* çizmek, iptal etmek, silmek, boyamak. **—4.** *Terkin-i kayıt,* kaydı silme.
—Huk. Terkin, bir kaydın ya da belgenin silinerek hukuksal sonuçlarının kaldırılması.

TERKİP a. (ar *rükub*'dan *terkib*). **1.** Birkaç şeyi birleştirerek bir araya getirme. **—2.** Birkaç şeyin birleşmesinden meydana gelen şey; bileşim.
—Esk. dilbilg. **1.** Tamlama. **—2.** *Terkib-i atfi,* bağlaç öbeği. ‖ *Terkib-i isnadi,* bildirme cümlesi. ‖ *Terkib-i izafi,* isim tamlaması. ‖ *Terkib-i kelam,* sözdizimi. ‖ *Terkib-i sakim,* kuralsız tamlama. ‖ *Terkib-i tavsifi,* sıfat tamlaması.
—Ed. *Terkib-i bent,* divan şiirinde bentlerden oluşan bir nazım biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Esk. kim. Bileşim, bireşim.
—Esk. mant. Bireşim.
—Esk. mat. Devşirim.
—Müz. → MAKAM. ‖ *Terkib-i intikal,* peşrev ve sazsemaisinde haneye ya da mülazimeye götüren tekrarlamalı saz parçası. (Mülazime ile bağlı olduğu haneyi birleştirir ya da mülazımenin sonu ile yeni haneyi bağlar.)
—ANSİKL. Ed. Terkib-i bent, 5-10 ya da daha çok beyitli bentlerden oluşur. (Ruhi'nin terkib-i bendi 8'er beyitlik 17 bent; Ziya Paşa'nınki 11'er beyitlik 12 benttir.) Bentlerin son beytine vasıta beyti ya da bendiye, ondan önceki beyitlerin oluşturduğu bölüme terkiphane adı verilir. Terkiphanede bütün dizeler birbiriyle, vasıta beytinin dizeleri de ayrıca birbiriyle uyaklıdır: *aaaaaaaabb ccccccccdd* vb. Bazen terkiphanede uyak düzeni gazelde olduğu gibidir: *aaxaxaxa* vb. Bir terkib-i bentte genellikle bentlerin tümünde beyit sayısı aynıdır. (Baki'nin terkib-i bent biçiminde yazılmış "Kanuni mersiyesi"nde ilk 7 bent 8'er beyitten, 8. bent ise 10 beyitten oluşur.) Terkib-i bent biçiminde felsefi, toplumsal düşünceleri dile getiren, zamanın kötülüklerinden yakınan şiirler, mersiyeler yazılmıştır.

TERKİPHANE a. (ar. *terkib* ve fars. *hane*'den *terkibhāne.*) Ed. Terkib*-i bendin her bendinde vasıta* bendinden önceki bölümün adı.

TERKİS a. (ar. *raks*'tan *terkis*). *Esk.* **1.** Dans ettirme, oynatma, raks ettirme. **—2.** *Terkis etmek,* oynatmak, dans ettirmek.

TERKLİ a. Tarikattan olanların giydiği, üzerinde değişen sayılarda kabarık dilimler bulunan başlık. (Dilimlerin sayısı tarikatlara göre farklıydı. Bektaşiler, üzerinde on iki dilim bulunan terkli giyerlerdi.)

TERKOS gölü, Durusu gölü de denir; antik **Delkos,** Çatalca yarımadasının Karadeniz kıyısında İstanbul'un kuşuçuşu 45 km K.-B.'sında tatlısu gölü; 25 km²; en derin yeri 11 m; beslenme alanı 619 km².

Geçen yüzyılın sonlarından beri İstanbul kentinin su gereksiniminin büyük kısmını (% 70 kadarını) sağlayan bir su deposu olarak yararlanılan göl, denizden genişliği 0,5-2 km arasında değişen, alçak ve üzeri kumullarla kaplı bir eşikle ayrılır. Bu eşik, çoğu kez sanıldığının tersine, denizin yığdığı kumlardan oluşan bir kıyı seti değildir; aslında kumullarla örtülmüş yerli kayadan oluşan alçak bir arazi parçasıdır. Bu eşiğin orta kesiminde menderesler çizen Boğazdere, gölün fazla sularını Karadeniz'e boşaltan doğal gideğenidir. Bu gideğen üzerinde 1888'de kurulan ve 1962'de yükseltilen bir regülatör ile Karadeniz'e boşalma büyük ölçüde önlenmiş, aynı zamanda göl seviyesinin 4,5 m'ye kadar çıkması ve yararlanılan su hacminin artarak yılda 120 milyon m³'e ulaşması sağlanmıştır. Göl suları orta sertlikte ve hafifçe alkalidir (PH 7,4-7,9); organik madde içeriği azdır. Terkos gölü, Eosen oluşukları içine gömülmüş dandritik bir vadi şebekesinin son deniz basması sonucunda sular altında kalmasıyla oluşmuş girintili -çıkıntılı eski bir koydur ve suları bu koya dökülen akarsular sayesinde zamanla tatlılaşmıştır. Gölü besleyen akarsuların en önemlisi K.-B.'daki Istranca deresidir. Göl

Terkos gölü
İstanbul

özellikle Istranca deresi boyunca geniş alanlar su altında kalır. Gölün, Durusu (Terkos) köyüne doğru dar bir körfez gibi uzanan girintisi K.'den G.'e ilerleyen kumulların istilası ile dolma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Kumul ilerleyişini durdurmak için geçen yüzyıldan beri çeşitli önlemler (ağaç ve çit perdeleri) almak gerekmiştir. Çoğu yerde sazlıklarla kaplı kıyılarında birçok yaban kuşunun barındığı göl, ayrıca balık bakımından da zengin bir kara ve su avcılığı alanıdır.

TERKOVA ya da **TERKUVA** a. (ar. *terkuve*). Esk. anat. Köprücük kemiği.

TERLEME a. **1.** Terlemek eylemi. **—2.** Derinin ter çıkarma işlevi.
—Bot. Bitkilerde ham besisuyunun yükselmesini kolaylaştırmak üzere su buharı çıkarılması. (Eşanl. BUHARLAŞMA.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Fizyol. *Aşırı terleme,* anormal derecede fazla ter çıkarma. ‖ *Yağlı aşırı terleme,* özellikle kellerde, saçlı deride ve yüzde seboreyle birlikte görülen ve emülsiyon halinde bol miktarda sıvı yağlı madde içeren bol ter salgılanması biçiminde beliren terleme.
—Ger. day. *Terleme deneyi,* bir malzemenin yüzeyindeki çatlakları ya da gözenekleri algılamaya olanak veren, tahriş edici olmayan yöntem; parça üzerine yüzeysel gerilimi düşük, renkli ya da fluorışıl bir sıvı sürmeye, birkaç dakikalık emdirmeden sonra yüzeyi temizlemeye ve üzerine, sıvının çatlaklardan yüzeye çıkışını gözlemlemek için beyaz bir pudra serpmeye dayanır.
—Hidr. bağl. Döküldükten ve sıkıştırıldıktan sonra bir çimento şerbetinin, harcın ya da betonun yüzeyine su sızması.
—Metalürj. Metal bir alaşımın ısıtılması sırasında geride kalan kütlenin katı halde bulunmasına karşın, sıvı bir fazın kütleden ayrılması olayı. ‖ Ham döküm metal bir parçanın yapısındaki heterojenliğe bağlı olarak, bileşenlerinden birinin yüzeye çıkması. (Terleme özellikle bronzlarda görülür.)
—Patol. *Terleme hastalığı,* bol miktarda ter çıkarmaya verilen ad.
—Sabunc. Sıvı damlacıklarının sabun kalıbı yüzeyine boncuk biçiminde çıkması ve sabun kalıbını ıslatmasıyla beliren üretim kusuru.
—ANSİKL. Terleme yaşatkan sinir sistemi (sempatik ve parasempatik) tarafından yönetilir, bu sistem de soğanilikteki ve arabeyindeki sinir merkezlerine (özellikle ısı düzenleyici merkezler) bağımlıdır. Terlemenin artması fizyolojik olabilir, aşırı çabadan, heyecandan, sıcaklığa karşı mücadeleden vb.'den sonra görülebilir. Özellikle ateşli hastalıklar (tüberküloz, sıtma vb.) ve bazı zehirlenmeler sırasında olduğu gibi patolojik de olabilir.
—Bot. Otların biçildikten sonra kuruması terleme olgusunu açıkça gösterir. Otlar, biçildikten sonra (kesilen yer tıkansa bile), kısa zaman içinde pörsür. Gerçekten bit-

lirli bir süre içindeki bu su kaybı, bitkinin ağırlık kaybıyla ölçülebilir. Atmosfere atılan su, belirli kimyasal ayraçlar kullanılarak saptanabilir. Potometrelerin kullanılması, çıkan su miktarını belirtmeyi de sağlar. Hücrelerin içinde bulunan su, zarları ıslatır ve bitkinin içinde damarlarda dolaşır. Bu su, üstderideki kütiküladan geçerek ve özellikle esas terleme organları olan gözeneklerden çıkarak buharlaşır; mantarlaşmış gövdelerdeyse kovucuklar yoluyla dışarı atılır. Gözeneklerin rolü Garreau deneyi ile gösterilir: bir yaprağın bu parçası, sodyum ve kalsiyum klorür içeren iki cam kapak arasında yalıtılır ve her yüzden atılan su miktarı ölçülür, fazla gözenek bulunan yüzden daha çok su çıkar. Yaprağın bu yüzeyinde hiç gözenek bulunmadığı zaman kütiküla yoluyla terlemenin değeri de ölçülebilir: tüm terlemenin 1/10 ya da 1/20'si (bu yolla terlemenin çok yüksek olduğu genç yapraklar hariç). Bu ölçümler, şiddetli terleme döneminde, nemcil bitkilerde saatte dm² başına 10 g su, mezofitlerde 1 g ve kurakçıl bitkilerde 0,1 g su atıldığını gösterir; 15 m boyunda bir akçaağaç bir yaz gününde saatte 300 litre su kaybedebilir. Bir gram katı madde sentezlemek için 300 g'lık bir su iletiminin gerektiği hesaplanmıştır. Bu değerler, bitkilerin morfolojik ve anatomik özelliklerine (havadaki kısımların yüzeyi, dış koşullara uyum), gözeneklerin sayısına ve konumuna bağlıdır. Öte yandan değişik dış etmenler de önemli rol oynar: havanın nemi, rüzgâr, toprağın yapısı ve nemi, sıcaklık, ışık; ayrıca çok şiddetli ya da çok zayıf ışık, gözeneklerin kapanmasına neden olur; kırmızı, mavi ve mor radyasyonlar terlemeyi artırır; yüksek nem gözeneklerin açılmasına sebep olur.

—Fizyol. Aşırı terleme genelleşebilir ve çeşitli durumlarda (ateşli hastalıklar, şişmanlık, menopozdaki kadınlar, nörovejetatif sistem bozuklukları) gözlenebilir. Yerel aşırı terleme sıklıkla koltukaltlarında (şişkin apselere zemin hazırlar), cinsel organ-kasık kıvrımlarında (intertrigo ve egzamalara zemin hazırlar), ellerde (sıklıkla heyecanlanmaya bağlıdır) ve ayaklarda (mantar hastalıklarının yerleşimini kolaylaştırır) ortaya çıkar. Çocuktaki aşırı burun terlemesine *granulosis rubra nasi* adı verilir. Aşırı terleme, büyük bir olasılıkla organik asitlerin bol miktarda varlığına bağlı kötü bir kokuyla birlikte olursa *bromidroz* sözkonusudur.

TERLEMEK gçz. f. **1.** Isının, harcanan bir gücün, yoğun bir heyecanın ya da yüksek ateşin etkisiyle derisinin gözeneklerinden ter çıkarmak; ter dökmek: *Tepeye tırmanırken terledik. Hasta bu gece çok terledi. Terlemek için buhar banyosu yapmak. Elleri terlemek.* **—2.** Bir şey sözkonusuysa, yüzeyine su sızdırmak: *Sıvası kurumadığı için terleyen duvarlar. Testi terliyor;* üzerinde buhar yoğunlaşmak: *Oda ısınınca camlar terledi.* **—3.** Bıyıktan söz ederken, çıkmaya başlamak. **—4.** Bir işi güçlükle başarmak, çok emek harcamak, çok yorulmak: *Bu yazıyı yazarken bayağı terlemiştim.*

◆ **terletmek** ettirg. f. *Bir kimseyi terletmek,* onun terlemesine, ter çıkarmasına yol açmak; onu yormak, zorlamak: *Sorduğu sorularla bizi terletti.*

TERLETİCİ sıf. **1.** Terlemeye yol açan, terleten bir şey için kullanılır: *Terletici bir ilaç.* **—2.** Sıkıntıya düşüren yorucu bir şey için kullanılır; çetin: *Terletici bir sınav.*

TERLETME a. Terletmek eylemi.
—Tekst. *Terletme odası,* "ısıtmalı" yün yolma yönteminde, koyun postlarının asıldığı oda.

TERLETMEK → TERLEMEK.

TERLİ sıf. **1.** Terlemiş olan. **—2.** *Terli terli,* terliyken: *Terli terli soğuk su içmek, hastalığı davet etmektir.*

TERLİK a. **1.** Evde giyilen hafif ayakkabı. **—2.** Teri çekmesi için içe giyilen bir tür fanila. **—3.** *Yörs.* Beyaz patiskadan ya da yünden yapılan takke, başlık.
—Binc. BELLEME'nin eşanlamlısı.
—Esk. gıy. Külah ya da kavuk altına giyilen ve başlığın terden kirlenmesini önleyen bir tür takke (→ ARAKÇIN.) || *Mercan terlik,* İstanbul'un Mercan semtindeki atölyelerde üretilen; topuksuz, yanları ve arkası açık bir tür terlik. (XV. yy. sonlarından başlayarak Mercan'daki pabuç atölyelerinde üretildi, yapıldığı semtin adını aldı. Erkekler ve kadınlar tarafından giyilebilen, ucuz ve rahat bir terlikti.) || *Yamak terliği,* XIX. yy. başında moda olmuş, yanları ve arkası açık, burnu sivri, çapulaya benzer bir tür terlik. (Selim III'ün tahttan indirilmesinde [1807] etkili olan ve Karadeniz boğazı kaleleri muhafızları denen Karadenizliler'e yamak adı veriliyordu. Bunların 1807'den sonra giymeye başladığı sivri burunlu sokak terliği bir süre moda oldu ve *yamak terliği* adıyla tanındı.)

TERLİKÇİ a. **1.** Terlik yapan ve / ya da satan kimse. **—2.** Terlik satılan dükkân.

TERLİKÇİÇEĞİ a. PANTUFLA'nın eşanlamlısı.

TERLİKÇİLİK a. Terlik yapma ve / ya da satma işi.

TERLİKSİHAYVAN a. Durgun birikinti sularda bol miktarda bulunan tümkirpikli, büyük Protozoa. (Bil. a. *Paramecium caudatum.*)
—ANSİKL. Terliksihayvanın uzunluğu bazen 200 μm'yi bulur ve o zaman çıplak gözle görülebilir. Elips biçiminde ve yassı olan bu hayvanın bir böğründe sürekli bir ağız yer alır; hayvan bununla büyük miktarda bakteri tüketir, hatta kendisinden küçük kirpiklileri de *(Colpoda)* yer. Terliksihayvan üzerinde taktizm *(preferendum* kavramı), yaşlanma, kavuşma, kirpik aygıtı vb. bakımından önemli biyolojik araştırmalar yapılmıştır (Maupas, Jennigs).

TERLİNGUAYİT a. (fr. *terlinguaite;* Texas'taki *Terlingua* yerleşim yerinin adından). Miner. Ortorombik sistemde yer alan doğal cıva oksiklorür.

TERLİZZİ, İtalya'da kent, Puglia'da (Bari ili), Bari'nin B.'sında kıyı ovasının yanında; 24 000 nüf. Rosario kilisesi'nin roman üslubunda taçkapısı (XIII. yy.). Pişmiş topraktan eşyalar. Çiçek yetiştiriciliği.

TERM(O)-, -TERMAL, -TERM, -TERMİ, -TERMİK, yun. *thermos,* sıcak'tan; önek ya da sonek olarak, çok sayıda sözcüğün bileşimine girer: *termometre, epitermal, izoterm, diyatermi, eksotermik.*

TERMAL sıf. (fr. *thermal;* lat. *thermae,* yun. *thermos,* sıcak'tan). **1.** Sıcak maden sularına denir. **—2.** Sularının tedavi edici özelliklerinden yararlanılan kaplıcalara denir. **—3.** Buralarda uygulanan kürlere ve tedavilere denir.

Terman testi, 1916'da L. Terman tarafından A. Binet ve Th. Simon* zekâ ölçeği üzerinde yapılan ve "Stanford Binet intelligence scale" adı altında yayımlanan düzeltme. Bu ölçek de 1937'de Terman ve M. A. Merrill tarafından yeniden gözden geçirildi *(Terman-Merrill testi).*

TERME a. *Yörs.* Yaban turpu.

TERME → KYTHNOS.

TERME, Orta Karadeniz bölümünde Samsun iline bağlı ilçe; 61 287 nüf. (1990); 63 köy. Merkezi, Samsun'un yaklaşık 60 km doğusunda *Terme,* 20 381 nüf. (1990). Tarım (mısır, fındık, tütün üretimi).

TERME çayı, antik **Thermodon,** Orta Karadeniz bölümünde akarsu; yaklaşık 50 km. Canik dağlarının orta kesiminin K. yamaçlarından inen kolların birleşmesi ile oluşur. Dağların eteğinde, Çarşamba ovasının D. kenarına yönelir; Terme kasabasından geçerek Karadeniz'e dökülür. Rejimi sel özelliğindedir. Gözlem süresince kuruyacak kadar cılızlaştığı, bazı yıllarda ise 600 m³ kadar su geçirdiği saptanmıştır. Akıttığı su ortalama olarak martta en çok (19 m³/sn), temmuzda en düşük seviyeye ulaşır (1,2 m³/sn).

Terme müzesi, İtalyan ulusal müzesi. Roma'da kalıntıları Michelangelo tarafından manastıra dönüştürülüp Chartreuse rahiplerine verilen Diocletianus hamamının bulunduğu yerdedir. Bu yapılarda, 1894'ten beri, Ludovisi koleksiyonunun yanı sıra (aralarında, Aphrodite'nin doğuşu ile süslü ünlü "Ludovisi tahtı"nın [İ.Ö. V. yy.] da yer aldığı) birçok heykel, fresk, yalancı mermer ve mozaik vardır. Sallustius bahçelerinde bulunan *Niobe' nin kızı, Kyrene Venüsü* ve la Farnesina yakınlarında ortaya çıkarılan evin süsleri de burada sergilenir.

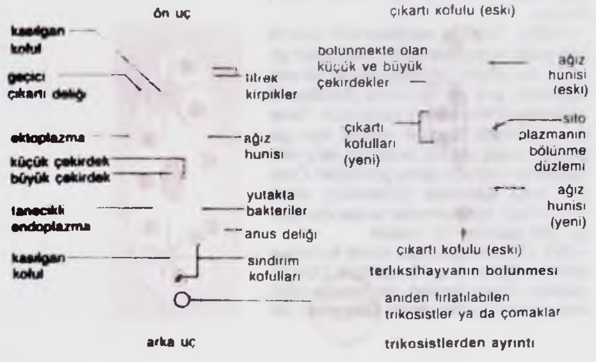
TERMERA. Tar. coğ. Anadolu'nun Karia bölgesinde leleg kenti; Bodrum'un 15 km kadar G.-B.'sında, Çeşmebaşı (Aspat) kalesinin K.'inde, Asarlık diye anılan mevkideydi. Kyndos'un kuruluşuna değin bölgenin en önemli kenti olan Termera, efsanelere göre Termeros tarafından kurulmuştur. Kentin adına İ.Ö. VI. yy. sonları, V. yy. başlarında, Tymnes hanedanları yönetimi sırasında bastırılmış bir para üzerinde rastlanır. İ.Ö. V. yy.'da Attike-Delos deniz birliği'nce vergiye bağlandı. İ.Ö. IV. yy.'da kent halkı, öteki leleg kentleriyle birlikte Halikarnassos'a göçe zorlandı (kalıntılar da bunu kanıtlar). Daha sonra burası tiranlarca (özellikle Hekatomnos) hapishane olarak kullanıldı. Kent, iç kalesi (bir bölümü ayaktadır, içinde sarnıçlar vardır) ve dış surlarıyla (D. kesimi bir ölçüde sağlamdır) tipik bir leleg yerleşmesidir. Yörede çok sayıda ve değişik türde mezar bulunmaktadır. Vadinin G.'indeki mezarlıkta Tunç çağlarına değin inen çanak çömlekler ele geçmiştir.

TERMERİON. Tar. coğ. Bodrum yarımadasının G.-B.'sında burun. Strabon, Halikarnassos (Bodrum) ile Myndos arasında yer alan bu burnun, Myndos kenti sınırları içinde olduğunu bildirir.

TERMEROS, efsanelere göre Termera* kentinin kurucusu sayılan leleg haydut. Daha sonra Kos (İstanköy) adasına gitti. Önüne çıkanları başlarını ezerek öldürdüğünden, Herakles de onun yaşamına aynı biçimde son verdi.

TERMESSOS Büyük. Tar. coğ. Anadolu'nun Pisidia bölgesinde kent; kalıntıları Antalya'nın 34 km K.-B.'sında Güllük ya da Güldere (antik Solymos) dağı üzerindedir. Kentin adındaki iki s (ss) harfi, yerleşmenin tarihinin İ.Ö. III. binyıl'a değin indiğini ve ilk ahalisinin Anadolu'nun en eski kavimlerinden Luviler olduğunu gösterir. Antik yazarların (Homeros, Herodotos, Strabon) verdikleri bilgilere göre kentte daha sonra Solymoslular oturmuştur. Phrygialılar ve Lydialılar dönemlerinde bağımsızlığını koruyan Termessos, Persler döneminde biçimsel de olsa bu durumunu sürdürebilmiştir. Kentin kesin tarih[illegible] İ.Ö.

terliksihayvanın hücre yapısı

334'te Büyük İskender'in Asya seferi ile başlar (Arrhinos Büyük İskender'in Termessos'ta büyük bir direnişle karşılaştığını ve kuşatmayı kaldırarak Sagalassos'a doğru yola çıktığını yazar). Diodoros, İskender'in generallerinden Alketas'ın ölümü ile (İ.Ö. 319) sonuçlanan olaya Termessos'un da karıştığını bildirir. 1964'te yörede ele geçen bir kararnameden (decretum) kentin İ.Ö. 281-280'de Ptolemaioslar'ın elinde olduğu anlaşılmaktadır. İ.Ö. 200'lerde Lykia birliği'ne bağlı kentlerle savaşan Termessos, aynı dönemde Oinoanda yakınında bir koloni kurmuştur (Termessos Minor "Küçük Termessos). İ.Ö. 189'da Manlius Vulso'nun Galatia seferi sırasında Roma'nın yanında yer alan kent bağımsızlığını korumuş ve İ.Ö. 91'de yapılan bir antlaşma ile de yeni haklar elde etmiştir. Mithridates VI Eupator ile yapılan savaşlarda da Roma'nın müttefiki olmuş, Lex Antonia (Antonia yasası) ile (İ.Ö. 71) kentin tam bağımsızlığı onaylanmıştır. İ.Ö. II.-III. yy.'larda pax romana (roma barışı) ile sağlanan ortamda en parlak dönemini yaşayan Termessos, surların dışına taşmış, anıtsal yapılarla donatılmıştır. IV. yy.'da önemini yitiren kent, Bizans döneminde piskoposluk merkezi olmuştur (ancak bugüne değin burada bizans kalıntısına rastlanmamıştır).

—Arkeol. Termessos, kalıntılarının zenginliği ve doğal güzelliği ile XIX. yy.'dan başlayarak gezginlerin ve araştırmacıların ilgisini çekmiştir (1841-1842'de J. A. Schönborn, 1842'de T.A.B. Spratt, doğabilimci E. Forbes ve E. Th. Daniel'den oluşan bir ekip, 1889'da G. Cousin vd.). 1880'lerde K. G. Lanckoronski yönetiminde arkeolog E. Petersen, mimar G. Niemann kalıntıları tanımladılar, yazıtları toplayıp yayımladılar ve yapıların bir bölümünün restitüsyonunu hazırladılar. Kente ilişkin en ayrıntılı çalışmalar ise R. Heberdey tarafından gerçekleştirildi (1899, 1902). Ören yeri 1970'li yılların başında Milli parklar genel müdürlüğü'nce milli park olarak koruma altına alındı; 1986'da Antalya Arkeoloji enstitüsü burada Doç. Dr. Haluk Abbasoğlu yönetiminde geniş kapsamlı araştırmalara başladı.

Termessos'ta yunan tanrılarının pek çoğunun kutsal alanları ve tapınakları vardı (baştanrı Zeus, Artemis, Demeter, Dionysos, Hermes, Roma döneminde imparator kültü vd.); bu tapınaklar agoranın B.'sı ve G.'i ile G.-D.'sundaki teraslar üzerindeydi (bunların yedisi kesin olarak saptanmıştır). Anadolu'daki en önemli roma yapılarından biri Termessos'taki gymnasiondur. Attalos stoası (İ.Ö. II. yy.), 4 200 kişilik tiyatro, buleuterion (kimi yerlerde duvarların yüksekliği 10 m'ye değin ayaktadır), roma evleri, sütunlu yol, Hadrianus propylaionu, çeşitli biçimlerde anıtmezarlar, surlar, çok sayıda yazıt, belirtilebilecek öteki kalıntılardır. (→ Kayn.)

TERMESSOS Küçük. Tar. coğ. Anadolu'nun Lykia bölgesinde kent, Oinoanda yakınlarında, bugün Kemerarası denilen yerdeydi (Korkuteli-Fethiye karayolu kentin kalıntıları arasından geçer). İ.Ö. 200'lerde Pisidia'daki Termessos* (Büyük) tarafından koloni olarak kuruldu (ancak bunun Oinoanda'nın izniyle gerçekleştiği sanılmaktadır ve yörede ele geçen yazıtlardan yerleşmeden Oinoanda Termessosu olarak söz edilmektedir). İki alçak tepe üzerinde yer alan kent surlarla çevrilmemişti. Roma İmparatorluğu döneminde Oinoanda'ya bağlanmakla birlikte özel yasaları vardı ve para basıyordu. Yörede Hadrianus'un Termessos halkına yazdığı bir mektubu içeren uzun bir yazıt ele geçti.

TERMESSOS. Tar. coğ. Boiotia'da (kıta Yunanistanı), Helikon'un sularından oluşan selsuyu, Apollon'a ve Musalar'a adanan suları ozanlara esin kaynağı olmuştu.

TERMEZ, Özbekistan'da kent, Amu Derya kıyısında yer alır; 35 000 nüf. Suyu, Surhan Derya aracılığıyla *Termez vahası*'ndan getirilir. Tuğla fabrikası. Beton demiri. Çeşitli besin sanayileri. Pamuk yetiştiriciliği.

TERMİD a. (ar. *remad*'dan *termid*). *Esk.* Kül durumuna getirme, yakma.
—Esk. kim. Bitkisel maddelerini ayırmak için, organik bir bileşiği yakma.

TERMİER (Pierre), fransız yerbilimci (Lyon 1859 - Grenoble 1930). École Polytechnique'ten mezun oldu, Bilimler akademisi'ne üye seçildi (1909), Fransa Yerbilim haritası bürosu'nun müdürlüğüne atandı (1911). Bu dönemde şu kitapları yazdı: *Étude sur la constitution géologique de la Vanoise* (Vanoise'ın jeolojik oluşumu üzerine inceleme) [1891], *les Montagnes entre Briançon et Vallouise* (Briançon ve Vallouise arasındaki dağlar) [1903] vb. O zamanlar yeni olan sürüklenme örtüleri kuramını hemen benimsedi, aşınmanın bu örtülerde bazen pencereler açtığını ve buralardan substratumun göründüğünü ilk kez gösterdi. Şu yapıtları yayımlandı: *À la gloire de la Terre* (Toprağın zaferine) [1922], *la Joie de connaître* (Bilmek sevinci) [1926], *la Vocation de savant* (Bilginin eğilimi) [1929].

TERMİK a. (fr. *thermique*) ISIBİLİM'in eşanlamlısı.
◆ sıf. Termiğe ilişkin.
—Anal. kim. *Termik çözümleme*, ISIL* ÇÖZÜMLEME'nin eşanlamlısı.
—Ask. *Termik dürbün*, hedeflerin ve çevrelerinin termik ışıldamalarını görülebilir ışığa çeviren termik kızılötesi bir sistemle donatılmış dürbün. (Termik dürbün Milan silah takımının donanımıdır ve geceleyin ya da görüşün iyi olmadığı zamanlarda tanksavar atışına olanak verir.) || *Termik ışıldama*, termik parıldamaya bağlı olarak bir tanktan yayılan ve tankın kolayca tespitini sağlayan ışık zerreciklerinin tümü.
—Elekt. *Termik etki*, ISIL* ETKİ'nin eşanlamlısı.
—Elektrotekn. ISIL'ın eşanlamlısı. || *Termik santral*, ısıl enerji yardımıyla elektrik enerjisi elde edilen santral*. (Isıl enerjinin fosil yakıtların yanmasıyla elde edildiği klasik termik santrallar ve parçalanabilir yakıt kullanılan nükleer santrallar olmak üzere iki tür termik santral vardır.)
—Isıbil. *Termik şok*, ISIL DARBE*'nin eşanlamlısı.
—Nük. müh. *Termik nötron*, bulunduğu ortamın atomlarıyla ısıl dengede olan nötron. (Oda sıcaklığındaki bir ortamda, termik nötronların enerjisi 0,025 eV'a yakındır.) [Eşanl. ISIL NÖTRON.] || *Termik reaktör*, parçalanmaların bir çoğunun termik nötronlarla oluşturulduğu nükleer reaktör.
—Termodin. *Termik sığa*, ISIL* SIĞA'nın eşanlamlısı.

TERMİKLEŞTİRME a. Nük. müh. Termikleştirmek eylemi.

TERMİKLEŞTİRMEK g. f. Nük. müh. Bir parçalanma olayında oluşan yüksek enerjili nötronları termik nötron haline gelebilmeleri için yavaşlatmak.

TERMİLAİ. Tar. Lykialılar'ın eski adı. Herodotos, Termilai halkının (Termiller), Girit'ten, Sarpedon önderliğinde Anadolu'nun G.'indeki Milyas (Lykia) topraklarına göç ettiklerini, komşu halkların onları uzun süre Termilai olarak çağırdıklarını, atinalı Pandion'un oğlu Lykos'un onlara katılmasından sonra Lykialılar adını aldıklarını yazar. Strabon da aynı bilgileri aktarır. Antik yazarlarca yinelenen Termilai adına, yerel dilde yazılmış bir yazıtta da TRMMİLİ olarak rastlanmaktadır (İ.Ö. V.-IV. yy. lykia yazıtları, komşularının yanı sıra Lykialılar'ın da Termilai adını kullandıklarını göstermektedir). Buna karşılık yunanca yazıtlarda bu ada hiç rastlanmamaktadır.

TERMİM a. (ar. *remm*'den *termim*). *Esk.* **1.** Onarma. **—2.** *Termim etmek*, onarmak.
—Esk. tıp. Kırılmış kemiği onarma.

TERMİNAL a. (ing. *terminal*). Otobüs, uçak gibi taşıtların yolcularını ilk aldıkları ya da son bıraktıkları yer.
—Bilş. UÇ* BİRİMİ'nin eşanlamlısı.
■ —Havc. *Havaalanı terminali*, bir havaalanında, uçağa binmeden önce ya da uçaktan indikten sonra yolcuları kabul etmekte kullanılan binaların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Petr. san. Hidrokarbonları toplama ya da dağıtmada kullanılan bir boruhattının ucuna yerleştirilmiş, stok tanklarından, pompalardan ve depolardan oluşan bütün. (Bu tesisler kıyılardan açıkta da yer alabilir.)
—Telekom. Bir telekomünikasyon ağına bağlı olan ve bu ağın sağladığı bir ya da birçok hizmet birimine erişmeye olanak veren donanım.
—ANSİKL. Havc. Havalimanı* anlayışına bağlı olarak havaalanı terminali anlayışında da büyük gelişmeler olmuştur. Teleskopik tünellerden gitgide daha çok yararlanarak, yolcuların, bagajlarıyla birlikte kayıt edildikleri andan uçağa bindikleri ana kadar, geçtikleri yolun en aza indirilmesine çalışılmaktadır; büyük havaalanı terminallerinde genellikle, bilet kontrol ve bagaj kayıt yerlerinden, gümrük ve güvenlik hizmetlerinden başka, kimi kez lüks mağazalar ve dış hat yolcularına ayrılmış

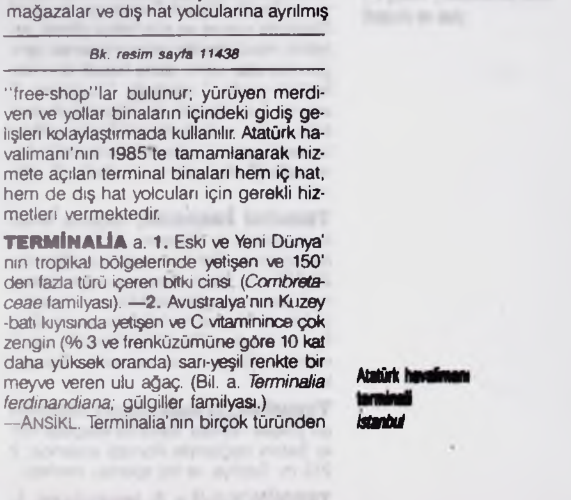
Bk. resim sayfa 11438

"free-shop"lar bulunur; yürüyen merdiven ve yollar binaların içindeki gidiş gelişleri kolaylaştırmada kullanılır. Atatürk havalimanı'nın 1985'te tamamlanarak hizmete açılan terminal binaları hem iç hat, hem de dış hat yolcuları için gerekli hizmetleri vermektedir.

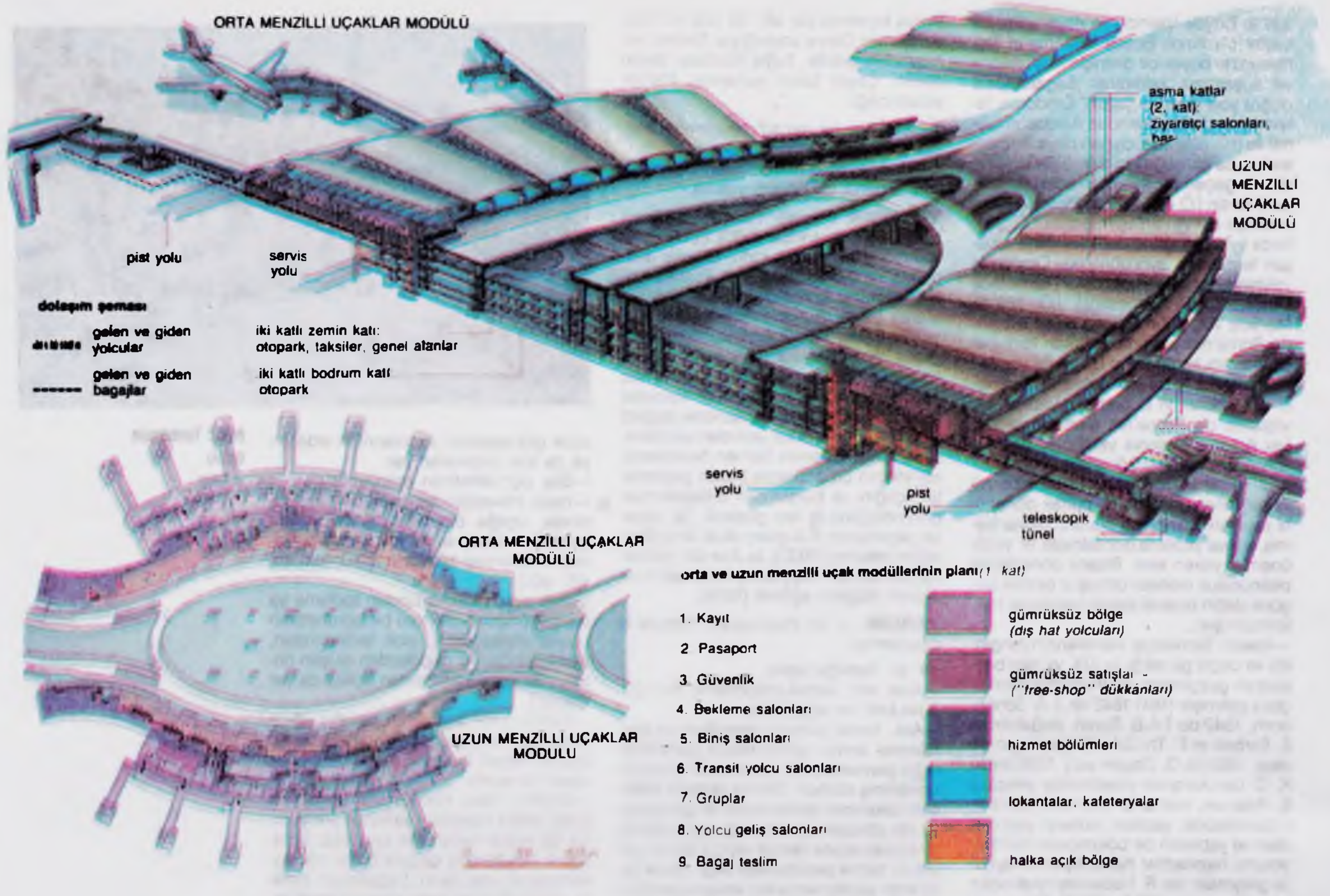
TERMİNALİA a. **1.** Eski ve Yeni Dünya'nın tropikal bölgelerinde yetişen ve 150'den fazla türü içeren bitki cinsi (*Combretaceae* familyası). **—2.** Avustralya'nın Kuzey-batı kıyısında yetişen ve C vitaminince çok zengin (% 3 ve frenküzümüne göre 10 kat daha yüksek oranda) sarı-yeşil renkte bir meyve veren ulu ağaç. (Bil. a. *Terminalia ferdinandiana*; gülgiller familyası.)
—ANSİKL. Terminalia'nın birçok türünden

Büyük Termessos tiyatro *Antalya*

Atatürk havalimanı terminali *İstanbul*

Aéroport de Paris belgesine göre

Roissy-en-France'taki Charles-de-Gaulle havalimanı'nın ikinci terminalinin ("Roissy 2") planı ve ekorşesi

kereste elde edilir: *Terminalia ivorensis* (framire*), *T. superba* (limba*), *T. amazonia*, *T. obovata*, *T. januarensis* vb. Malezya ve Pasifik kökenli *T. catappa*, tropikal ülkelerde meyve ve süs bitkisi olarak yetiştirilir. Hindistan'da yetişen tanence zengin meyveler veren daha birçok terminalia türü vardır: *T. chebula*, *T. belerica*, *T. arjuna*, *T. paniculata* vb. Meyvesi de aynı adla anılan ve halk hekimliğinde kullanılan haliler de birer terminalia türüdür: kara halile *(T. chebula)* ve sarı halile *(T. citrino)*.

TERMİNİ İMERESE, İtalya'da liman kenti, Sicilya'da (Palermo ili), *Termini körfezi* kıyısında, San Leonardo'nun ağzında; 25 500 nüf. Kent, tepelere doğru basamak basamak yükselir. Müzesinde antikçağ kenti *Himera*'nın kalıntıları vardır. Sayfiye ve kaplıca (38 °C'lık klorürlü sular) merkezi. Kimya, besin ve makine sanayileri.

TERMİNİLLO dağı, Reatini dağlarının en yüksek noktası, İtalya'da kireçtaşlı kütle, Sabini dağlarıyla Abruzzi arasında; 2 213 m. Sayfiye ve kış sporları merkezi.

TERMİNOLOJİ a. (fr. *terminologie*). **1.** TERİMCE'nin eşanlamlısı. **—2.** TERİMBİLİM'in eşanlamlısı.

TERMİNOS *(laguna de)*, Meksika kıyısında denizkulağı (Campeche eyaleti). Uzunluğu 70 km, genişliği 40 km kadardır. Balıkçılık.

TERMİNUS a. (lat. *terminus*). Antik. ve Süslem. sant. Tanrı Terminus'un üst kesimi bir büst biçiminde yontulmuş, alt kesimi prizmatik bir sütuna benzeyen heykeli.

—ANSİKL. "Terminus" sözcüğü, tanrı Terminus'a adanmış sınır taşlarını belirtmek için kullanıldı. Antikçağ'da bahçe ve yapıların süslenmesinde de terminuslardan yararlanılıyordu. Rönesans'ta terminuslar süsleme öğeleri olarak yeniden kullanılmaya başlandı ve XVII. yy.'da iyice yaygınlaştı. *Melek* figürlü ya da *kır tanrısı* figürlü terminusların alt bölümü dikdörtgen prizma biçimindedir. *Deniz* tanrılarını canlandıran terminuslarda ise bu bölüm birbirine sarılmış iki balık kuyruğu biçimindedir. *Konsollu* terminus altta bir kıvrımla sona erer ve büst altlığa göre daha öndedir. *Çifte* terminusta sırt sırta yerleştirilmiş iki büst ya da yarım gövdeli iki heykel bulunur. Büst biçimindeki terminus kolsuzdur.

TERMİNUS. Rom. mit. Sınır taşlarını ve tarla sınırlarını koruyan Tanrı. Bir sınır taşıyla, sonra bir hermes ya da terminus*'la (üstünde insan başı bulunan bir kaya kütlesi) canlandırılır, çiftçiler her yıl 23 şubatta O'nun adına şenlikler *(terminalia)* düzenlerlerdi.

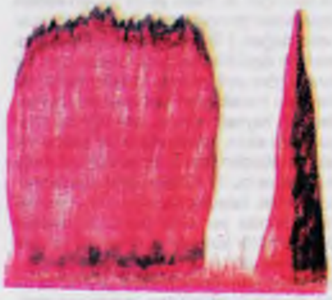
TERMİSTANS a. (fr. *thermistance*). Elektron. ISILDİRENÇ'in eşanlamlısı.

TERMİT a. (fr. *thermite*). Metal oksitlerin çok ince parçacıklar halindeki alüminyum tozuyla oluşturduğu karışım. (Bu karışım yakıldığında, ısıveren bir tepkimeye yol açar. Böylece açığa çıkan ısıdan alüminotermi yöntemiyle kaynak yapmada yararlanılır.)

TERMİT a. (fr. *termite*; lat. *termes, -itis*'ten). **1.** Tropikal bölgelerde, toplu halde yaşayan, kanatlarında enine damar bulunmayan, kanat dibinde, çoğalma evresinde, kanatların kopup düşmesini sağlayan bir dip çizgisi bulunan, ağız parçaları öğütücü, paurometabol, *Blattopteroidea* üsttakımından böcek. (Termitler, eşkanatlılar takımını oluşturur.) [Eşanl. BEYAZ KARINCA, DİVİK.] **—2.** *Sarı boyunlu kuru odun termiti*, çoğunlukla ağaç ve ağaççıkların gövdelerinde dehlizler oyan termit. (Bil. a. *Calotermes flavicollis*; eşkanatlılar takımı.) ‖ *Termit yuvası*, termitlerin yaptığı büyük boyutlu yuva. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Beyaz karınca da denen termitler (termitgiller familyası) sıcak ülkelerde çok yaygındır; insanların oturduğu yerlerde yiyecekleri, giyecekleri, ahşap yapıları tahrip ederek tam bir afet halini alırlar. Ahşap yapıların çatısını ve direklerini içten kemirmeleri için birkaç ay yeter: öyle ki, dıştan hiçbir belirti olmadığı için tehlike sezilemez ve yapı birdenbire çöker. Hindistan'da, limandaki ahşap gemileri tahrip ettikleri görülmüştür; Fransa'da, La Rochelle limanına gemilerin bilmeden getirdiği termitler, valilik binasına girerek çoğalmış ve arşivleri süngersi kırıntılar haline getirmiştir. Sarı boyunlu kuru odun termiti *(Calotermes flavicollis)* asma kütüklerinde, ışıktan kaçan termit *(Reticulitermes lucifugus)* çam kütüklerinde yaşar, ışıktan kaçan termitin bir alttürü Fransa'nın Saintonge bölgesinde birçok evin yıkımına neden olmuştur. Karıncalar gibi termit topluluklarında da kastlar vardır: bunların kimisi eşeyli bireylerden, kimisi nötr ya da kısır bireylerden oluşur. Nötr olanların kanadı yoktur; bunların rengi kırmızımsı ya da beyaz, gövdesi yumuşak, başı kızıl ve boynuzludur; baş ve boynuzlar bazılarında çok iridir, bunlara "asker" denir. Anlaşıldığı kadarıyla askerlerin görevi topluluğu savunmaktır; başı biraz daha ufak olanlar "işçi"dir; bunlar yuvaya bakmak ve yiyecek sağlamakla görevlidir. Eşeyli olanlar kanatlıdır; ama çoğalmadan hemen sonra kanatlarını kaybederler. Erkek normal boyunu koruduğu halde döllenmiş dişi termitin karın kısmı bedenin geri kalan bölümüne göre elli altmış kat, hatta bazen yüzlerce kat iri olur: *Bellicositermes* cinsinden bir ana termit günde 10 000' den fazla yumurta yapabilir.

Termitler selülozlu maddeleri, özellikle odunları ya da kendilerince yetiştirilen mantarları yerler: bu maddeler ortakyaşar kamçılıların yardımıyla ya da termitgillerde bakterilerin, amiplerin yardımıyla sindirilir. Larvalar iki çeşit besin hazırlar: tü-

cepheden görünüş yandan görünüş

termit yuvası
pusula termiti
(Amitermes meridionalis)
[Avustralya]

kürükle hazırlanan stomodeal besin ve anustan çıkartılan proktodeal besin. Bunlarla askerleri ve işçileri beslerler; hayvanlar bu besini birbirlerine dokunarak edinirler (bu bir trofallaksi örneğidir). Termitler açık havada değil, kendi yaptıkları, termit yuvası denen bölmeli barınaklarda yaşarlar.

Karıncalar termitlerin amansız düşmanıdır: Afrika'daki kadavra karıncaları *(Megaponera)*, Güney Amerika'daki *Termitipone*'ler termit yuvalarını talan etmekte uzmandır; *Dorylus dentifrons* ana termiti parçalayıp yer. Arılarda olduğu gibi, bir kolonideki yumurtlayıcıların yok olması halinde, onun yerini dolduracak eşeyli bireyler ortaya çıkar (bunlar erişkin, larva ya da neoteniyle gelişen nemf olabilir). Bununla birlikte, bir ana ve eşi oluşur oluşmaz öteki eşeyli bireyler öldürülür ve bir daha başkaları da ortaya çıkmaz.

Başka böcekler termitlerle bir arada yaşayabilir; bunlara termitsever* böcekler denir (kısakanatlıböcekgiller familyasından bazı kınkanatlılar ile kambursinekgiller familyasından bazı sinekler).

• Termit yuvaları çok çeşitlidir; ya yerin altında, ya yerin üstünde olur, ama nerede olursa olsun, iç ortamlar çok nemlidir ve daima dış ortamdan yalıtılmış, kapalı bir sistem oluşturur. Yerüstündeki termit yuvaları genellikle sertleşmiş topraktan tepecikler biçimindedir; yüksekliği 5-6 metreye, tabanda çapı 25-30 metreye ulaşır. Konik ya da rasgele biçimde olan bu tepeciklerin içinde birçok delik ve kanal bulunur; delik ve kanallar yeraltında bulunan ve yukarıdaki kadar geniş olan bölümle bağlantılıdır; böcekler bu kısımda barınır ve yiyeceklerini biriktirir. Tepecikler, termitlerin yeraltındaki yuvayı yaparken kazıp dışarı attıkları toprakların birikmesinden meydana gelir. Yeraltındaki yuvalar, metrelerce yerin içine gömülüdür; tepecik gi-

***Macrotermes bellicosus*'un yuvası**

bi, bunların da içinde, koloniyi beslemeye yarayan mantar üretme yerleriyle dolu odalar, ana termitle eşinin ve yavruların bulunduğu odacıklar yer alır. Yeraltı yolları tepeciğin doruğuna kadar 10-15 m'ye ulaşır. Termit yuvaları herhangi bir yerde tek başına olabileceği gibi ölü ağaç kütüklerine dayalı da olabilir; bazıları bir dalın çevresine dolanmış kartonumsu bir maddedendir. Pusula termit *(Amitermes meridionalis)* boylamasına ekseni daima kuzey-güney doğrultusunda olan çok katı yuvalar yapar. Devasa barınaklarını kurmak için işçi termitler, önce her biri başlı başına çalışarak, tükürükle yoğrulmuş çeşitli maddelerden (kil, odun) oluşan topakları üst üste yığarlar, sonra, karşılıklı bir uyarıyla (stigmerji) çabalarını birleştirerek eşgüdüm içinde tutarlı bir bütünü meydana getirirler. Güney Avrupa termiti (*Reticulitermes lucifugus* ve *Calotermes flavicollis*) böyle yuvalar kurmaz. Bunlar topluca ağaçların kurt yenikli gövdelerine, çotuklarına ve köklerine yerleşirler.

TERMİTÇİL sıf. **1.** Yuvalarını termitlerin yuvalarının üstüne yapan ve "katil asalaklar" halinde (yani onların yavrularını yuvanın duvarlarından içeri çekip yiyerek) yaşayan (lestobiyoz) karıncalar (*Aeromyrna, Carebara* vb. cinslerin üyeleri) için kullanılır. **—2.** Termit yiyen memelilere denir (karıncayiyen, yerdomuzu vb.)

TERMİTGİLLER a. Termitleri kapsayan familya. (Birçok oymağa ayrılır: *Macrotermitinae, Nasutermitinae, Amitermitinae* vb. Bil. a. *Termitidae.*) [Eşanl. BEYAZKARINCAGİLLER, DİVİKGİLLER.]

TERMİTİDAE a. Böcbil. TERMİTGİLLER familyasının bilimsel adı.

TERMİTLER a. Böcek takımı. (Bil. a. *Isoptera.*) [Eşanl. DİVİKLER, AKKARINCALAR.]

TERMİTOKSENİ a. (fr. *termitoxénie*). Termitlerle konuklarının ilişki durumu.

TERMİTOXENİA a. Eski Dünya'da yaşayan, termit yuvalarında doğup büyüyen ikikanatlı böcek cinsi. (Kambursinekgiller familyası.)

TERMİTSEVER a. Kısakanatlıböcekgiller familyasından bazı kınkanatlılar ve kambursinekgiller familyasından çeşitli böcekler gibi termit yuvalarında kaçak yaşayan böcek.

TERMO- → TERM(O)-

TERMOALJEZİ a. (fr. *thermoalgésie*). Nörol. Isı (sıcak, soğuk) ve ağrı duyumlarının tümü.

TERMOANALİZ a. (fr. *thermoanalyse*). Isıbil. ISILÇÖZÜMLEME'nin eşanlamlısı.

TERMOANALJEZİ a. (fr. *thermoanalgésie*). Nörol. Isı (sıcak ve soğuk) ve ağrı duyumlarının ortadan kalkması.

TERMOANESTEZİ a. (fr. *thermoanesthésie*). Nörol. Isı (sıcak ve soğuk) duyumunun ortadan kalkması.

TERMODİNAMİK a. (fr. *thermodynamique*). Sıcaklık ve ısı kavramlarının sözkonusu olduğu sistemlerin özelliklerini inceleyen fizik dalı.

◆ sıf. Termodinamiğe ilişkin.

—ANSİKL. Klasik termodinamik, maddenin makroskobik özelliklerini, görülmeyen mikroskobik mekanizmaları hesaba katmadan inceler. Çeşitli parametrelerin değerleri arasında bağlar kurar. İstatistiksel termodinamiğin amacı, klasik mekaniğin ya da kuvantum mekaniğinin yasalarını, maddenin temel bileşenlerine (moleküller, atomlar, çekirdekler vb.) uygulayarak sistemlerin termodinamik özelliklerini belirlemektir.

Klasik termodinamik XIX. yy.'dan başlayarak gelişti. O zamana dek ısıölçüm, sıcak cisimden soğuk cisme geçtiği düşünülen ısı ağırlıksız akışkan varsayımına dayanıyordu. 1824'te S. Carnot *Réflexions sur la force motrice du feu* (Ateşin devindirici gücü üzerine düşünceler) adlı yapıtını yayımladı. Carnot bu yapıtında yine yukardaki varsayıma dayanarak ısıl motorların çalışmasını inceledi ve daha sonra termodinamiğin ikinci ilkesi olarak adlandırılan önermeyi buldu.

Joule, 1840'lı yıllarda ısının işe ve işin ısıya dönüştürülebileceğini göstererek, ısının ve işin eşdeğerliği ilkesini ortaya koydu. Bu ilke sıcak cisimden soğuk cisme geçtiği varsayılan akışkan kuramıyla çelişiyordu; nihayet 1850'de Clausius termo-

ana termit

dinamiğin birinci ve ikinci ilkelerini açık bir biçimde ifade etti. Clausius'un çalışmaları klasik termodinamikte gerçek bir gelişme sağladı. Kelvin ise termodinamiğin ikinci ilkesinden hareket ederek mutlak sıcaklık ölçeğini gerçekleştirdi.

• *Sistem, hal, denge.* Fiziksel olayların betimlenmesi sistem kavramı ile sistemin hali kavramına bağlıdır. Sistemler parçacık sayısı değişmeyen "kapalı" sistemler ve parçacık sayısı değişebilen "açık" sistemler olarak sınıflandırılır.

Makroskobik ölçekte, bir sistemin hali birbirinden bağımsız olmayan az sayıda değişkenle (kütle, basınç, hacim, sıcaklık, iç enerji, mıknatıslama vb.) belirtilir. Sistemin büyüklüğüne bağlı olan yaygın değişkenler (hacim, enerji, kütle vb.) ile sistemin büyüklüğünden bağımsız olan yeğin değişkenler (basınç, sıcaklık vb.) ayırt edilir. Belli bir sistemin çeşitli değişkenleri arasında varsayılan bağıntıları sistemin hal denklemleri belirler. Örneğin bir ideal gazın p basıncı, V hacmi ve T sıcaklığı biliniyorsa, R ideal gaz sabitini göstermek üzere, ideal gazlar yasası ($pV=NRT$), sistem içindeki moleküllerin N sayısını bulmaya olanak verir. Bu arada, en azından bir yaygın büyüklüğün değerini vermeden sistemi tanımlamanın olanaksız olduğunu da belirtelim. İstatistiksel mekanik hal denklemlerini kuramsal olarak kurmaya olanak verir.

Bir sistem kendiliğinden ya da diğer sistemlerle etkileşerek hal değiştirebilir. Sistem genellikle bir denge haline ulaşır, yani makroskobik halini niteleyen değişkenleri zamanla sabit kalır.

• *İş, ısı, yalıtılmış sistem; ısıl temas.* Bir sistem çevresiyle etkileşebilir, madde (açık sistem) ve ısı ya da iş biçiminde enerji alabilir. A ve B sistemlerinden her birinin değişimi, diğerinin yerine mekanik bir kuvvet kullanılarak tanımlanabiliyorsa, bu iki sistem arasında bir iş alışverişinden söz edilir. Bu ölçüte uymayan tüm enerji aktarımlarına ısı adı verilir.

Çevresiyle ne madde, ne iş, ne de ısı alışverişinde bulunabilen bir sisteme yalıtılmış sistem denir. Sistem, bir başka sistemle yalnız ısı alışverişinde bulunabiliyorsa bu iki sistem arasında bir ısıl temas vardır.

• *Termodinamiğin ilkeleri.* Termodinamiğin ilkeleri sistemlerin makroskobik değişimlerini ve bunların denge hallerini önceden kestirmeye olanak verir.

Sıfırıncı ilke. Sıcaklığın varlığını ortaya koyan bu ilke şöyle ifade edilir: "Bir üçüncü cisimle ısıl dengede bulunan iki cismin kendi aralarında da ısıl denge vardır."

Birinci ilke. Bu ilke bir sistemin enerjisini tanımlar: bir hal değişimi sırasında değişimi, izlenen yola bağlı olmayan ve yalnız başlangıçtaki hal ile son hale bağlı olan bir U fonksiyonu (hal fonksiyonu da denir) vardır. Kapalı bir sistem için bu değişim

$$\Delta U=W+Q$$

eşitliğiyle verilir; burada W sistemin aldığı iş, Q ise sistemin aldığı ısıdır. W ve Q niceliklerı cebirseldir. (ΔU'nun tersine W ve Q sistemin uğradığı özel dönüşüme bağlıdır).

İstatistiksel fiziğin bakış açısı kabul edilirse, sistemin iç enerjisi, sistemin mikroskobik bileşenlerinin kinetik enerjileri ile etkileşim enerjilerinin toplamı olarak tanımlanır; o halde birinci ilke, yalnızca enerjinin korunduğunu ifade eder.

İkinci ilke (ya da *Carnot ilkesi*). Bu ilke kendiliğinden meydana gelen makroskobik süreçlerin tersinmez olduklarını ifade eder. Sistemlerin kendiliğinden değişmelerine olanak verilirse, bunların dönüşümleri ayrıcalıklı bir yönde gerçekleşir; sistemlerin ters yönde kendiliğinden dönüşüme uğramaları olanaksızdır. İkinci ilkenin görünüşte farklı, gerçekteyse birbirine eşdeğer birçok önermesi vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Q = soğurulan ısı (1, 3 ve 5)
Q_0 = açığa çıkan ısı (2 ve 4)

termoelektrik modül

—*Clausius önermesi*: tek etkisi soğuk bir kaynaktan sıcak bir kaynağa ısı aktarmak olan bir süreç yoktur;

—*Kelvin önermesi*: ısıl bir makine tek bir ısı kaynağından yararlanarak çalışamaz;

—*entropi yardımıyla formülleştirme*: entropi kavramı ikinci ilkeyi nicel olarak belirlemeyi sağlar.

Bir dönüşüm sırasında meydana gelen ΔS entropi değişimi yalnız başlangıç haliyle son hale bağlıdır ve

$$\Delta S = S_2 - S_1 \geq \int_1^2 \frac{\delta Q}{T}$$

bağıntısını doğrular; burada δQ sistemin T sıcaklığında aldığı ısı miktarını gösterir. Değişim tersinir ise bu bağıntı bir eşitliğe dönüşür.

Dolayısıyla yalıtılmış bir sistemin kendiliğinden gerçekleşen hal değişimlerinde, aldığı ısı miktarının sıfıra eşit olması nedeniyle entropisi her zaman artar. Ters yönde gerçekleşen bir değişimde entropi azalacağından, bu değişim her zaman tersinmezdir.

Bir sistemin termodinamik denge hali, dış bağlarla bağdaşan, entropisinin maksimum olduğu haldir.

Örneğin her birinde bir gaz, örneğin helyum ve hidrojen bulunan ve birbirinden bir çeperle ayrılmış iki kaptan oluşan yalıtılmış bir sistemi göz önüne alalım. Aradaki çeperde bir delik açılırsa arada ki bağ kaldırılır ve sistem iki gazın bir karışım oluşturduğu yeni bir denge konumuna doğru değişir. Sistemin entropisi artar ve karışma sonucu meydana gelen bu entropi artışına karışım entropisi adı verilir. Ters yönde bir dönüşüm olanaklı mıdır? İki gaz başlangıçta bulundukları bölmelere geri dönebilir mi? Bir başka deyişle bir "Maxwell şeytanı" helyum ve hidrojen moleküllerini ayırarak her birini kendi bölmelerine yöneltebilir mi? İkinci ilke, yalıtılmış bir sistemin entropisinde azalma ya neden olacağı için bu ayrılmanın dışarıdan bir müdahale olmadan gerçekleşmesine olanak vermez.

Üçüncü ilke (ya da *Nernst ilkesi*). İlk iki ilke bir sistemin U enerjisi ile S entropisini yalnızca bunlarda meydana gelen değişimlerle tanımlar: dolayısıyla iç enerji ve entropi bir değişmez farkıyla tanımlanır. Üçüncü ilke 0K sıcaklığındaki tüm sistemlerin entropilerinin sıfıra eşit olduğunu açıklar.

• *İlk iki ilkenin matematiksel ifadeleri. Termodinamik potansiyeller. Maxwell bağıntıları*. Sonsuz küçük bir dönüşüm için bir sistemin aldığı δW iş ve δQ ısı miktarları

$$\delta Q = T\,dS$$
$$\delta W = -p\,dV$$

eşitlikleriyle verilebilir; burada T sözkonusu dönüşüm sırasındaki sıcaklığı, *p* basıncı, dS entropi değişimini ve dV hacim değişimini göstermektedir. Dolayısıyla dU iç enerji değişimi diferansiyel biçimde

$$dU = T\,dS - p\,dV \qquad \text{(i)}$$

olarak yazılabilir. Parçacık sayısı sabit olmayan bir sistem için

$$dU = T\,dS - p\,dV + \mu dN \qquad \text{(ii)}$$

eşitliğini yazmak uygun olur; burada dN parçacık sayısındaki değişimi, μ ise kimyasal potansiyel*'i gösterir.

dU'nun tam bir diferansiyel olması nedeniyle, (i) ya da (ii) bağıntılarından,

$$\frac{\partial^2 U}{\partial S \cdot \partial V} = \frac{\partial^2 U}{\partial V \cdot \partial S}$$

yani

$$\frac{\partial T(S, V, N)}{\partial V} = \frac{\partial p(S, V, N)}{\partial S} \qquad \text{(iii)}$$

eşitlikleri elde edilebilir; burada T ve P, S, V, N'nin fonksiyonları olarak göz önüne alınmış ve türevler, diğerleri değişmez parametreler olarak göz önüne alındığından yalnız tek bir değişkene göre hesaplanmıştır.

(iii) ifadesi Maxwell bağıntılarından biridir. Sistemin hali özellikle diğer değişken çiftleriyle belirtilmişse, öbür hal fonksiyonlarını termodinamik potansiyel olarak göz önüne almak ilginç olabilir. Bunların en çok kullanılanları H entalpi*si, F serbest enerjisi, G serbest entalpi*sidir. dH, dF, dG'nin tam diferansiyel olduğu yazılarak diğer Maxwell bağıntıları elde edilir. Bunlar, çeşitli değişkenler arasındaki bağıntıları verir ve dolayısıyla termodinamik sistemlerin davranışlarını önceden kestirmeyi sağlar.

Termodinamik, olayların mekanizmalarını bilmeye gerek duymadan, sonuçları elde etmeyi sağlayan ve fiziğin tüm alanlarına uygulanan güçlü bir araçtır.

TERMODİNAMİKÇİ a. Termodinamik uzmanı.

TERMOELASTİK sıf. (fr. *thermoélastique*). Termodin. ISILESNEK'in eşanlamlısı.

TERMOELEKTRİK a. (fr. *thermoélectrique*). Elekt. **1.** Termik bir olayla elektriksel bir olayın etkileşimi. **—2.** Termik enerjiden üretilen elektrik.

◆ sıf. Elekt. **1.** Termoelektriğe ilişkin. (Eşan. ISILELEKTRİK.) **—2.** *Termoelektrik etki*, Peltier, Seebeck ve Thomson etkilerinin genel adı. ‖ *Termoelektrik güç*, kaynak noktaları arasındaki 1 °C lık bir sıcaklık farkı için, iki metal ya da iki yarı-iletken arasındaki termoelektrik elektromotor kuvvetin değeri. ‖ *Termoelektrik ölçek*, termoelektrik özelliklerine bağlı olarak belli bir sıraya göre yerleştirilmiş metaller listesi; bu listedeki metallerden ikisi birbirine kaynaklanırsa, kaynak noktası ısıtıldığında ortaya çıkan akım, listede daha üst sırada yer alan metalden, daha alt sıradakine doğru akar ve bu iki metale ilişkin elektromotor kuvvet, listedeki konumu bu ilk iki metal arasında yer alan başka iki metalin elektromotor kuvvetinden her zaman daha büyüktür.

—Elektrotekn. *Termoelektrik çevirici* ya da *pil*. Seebeck etkisinden yararlanan elektrik enerjisi çeviricisi. (Eşanl. TERMOPİL.)

—Soğut. san. *Termoelektrik modül*, Peltier etkisiyle soğutma yapan, küçük boyutlu, düşük güçlü aygıt. (N ve P tipi iki yarı-iletken içinde biçimlendirilen, bakır levhalarla seri halinde birleştirilmiş çubuklardan oluşur, bir doğru akımın geçirilmesi, Peltier etkisiyle, kimi levhaların düzeyinde ısının soğurulmasına, kimilerinin düzeyindeyse ısının açığa çıkmasına yol açar.)

TERMOELEKTRONİK sıf. (fr. *thermoélectronique*). Elektron. *Termoelektronik etki*, ISILİYONSAL* ETKİ'nin eşanlamlısı.

TERMOFİKSAJ a. (fr. *thermofixage*'dan). Tekst. Biçim değişikliklerini önlemek, boyayı fikse etmek ve belirgin bir boyut kararlılığı sağlamak için sentetik ya da sentetik elyaf karışımlı yün ve pamuklu dokumalara, genellikle germeli kurutucular üzerinde uygulanan ısıl işlem.

TERMOFOBİ a. (fr. *thermophobie*). Nörol. Örneğin Basedow hastalığında olduğu gibi bazı hastaların duyduğu sıcak korkusu.

TERMOFON a. (fr. *thermophone*). Elektroakust. Bir iletken yakınında, bu iletkenden geçen akımdaki değişimlerin etkisiyle oluşan sıcaklık değişimleriyle akustik dalgalar üreten elektroakustik türdönüştürücü.

TERMOFONİK sıf. (fr. *thermophonique*). Elektroakust. Isı etkisiyle ses üreten bir aygıt için kullanılır.

TERMOFOR a. (ital. *termoforo*'dan). BUYOT'un eşanlamlısı.

TERMOGENEZ a. (fr. *thermogenèse*'den). ISIOLUŞ'un eşanlamlısı.

TERMOGRAF a. (fr. *thermographe*). Sıcaklığı kronolojik olarak kaydeden bir düzenekle donatılmış termometre.

TERMOGRAFİ a. (fr. *thermographie*). Cisimlerin kızılaltı bölgedeki yayım gücünü görüntülemeye yarayan yöntemlerin tümü. (Çok sayıda teknik, kızılaltı ışımadan yararlanarak görüntü elde etmeye olanak verir: fotoğraf, röprografi, radar, video vb.) [Bk. *ansikl.* böl. Teknol.]

—Matbaac. Yeni basılmış mürekkep üzerine reçine sürüp daha sonra fırında pişirilerek kabartma baskı elde edilmesini sağlayan teknik.

—Tıp. Vücut sıcaklığındaki değişiklikleri, vücudun yaydığı kızılötesi ışınımın kaydedilmesiyle kesin olarak değerlendirmeye yarayan yöntem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Teknol. Termografi, binaların yalıtımını kontrol etmek ve sınai teknik aygıtları (kazanlar, yüksekfırınlar, fırınlar, kimyasal tepkime kapları vb.) gözetim altında tutmak için kullanılır.

—Tıp. İlk kez 1800'de Sir William Herschel kızılötesi ışınların ısıl etkisini incelemiş ve 1840'ta, oğlu John bu ışınları isle karartılmış bir kâğıt üzerinde görünür hale getirmeyi başarmıştır. İkinci Dünya savaşı sırasında termografide büyük ilerlemeler gerçekleştirilmiş ve uzay havacılığının gelişmesiyle bu ilerlemeler daha sonra da devam etmiştir. Tıptaki ilk uygulamalar, 1957'de Lawson'un, Montréal'de, meme kanseri üzerindeki çalışmalarıyla başlamıştır.

Termografi, vücuttan yayılan kızılötesi

Dr. Huber-C.N.R.I.

termografi (beden[illegible] kısımlardaki [illegible] görüntüsü)

ışınları yakalayabilen ve elektrik akımına dönüştürebilen aygıtlarla yapılır; aygıt bu akımı yükselterek bir tüpe gönderir, o da duyarlı bir yüzeyde görüntü yaratır. 0,1 °C'lik sıcaklık farklarını bile değerlendirebilen birçok aygıt tipi vardır. Derindeki sıcak odaklar, ısının dokularla iletilebilmesi nedeniyle etki gösterdiğinden termografi yüzeysel sıcaklık dağılımını haritamsı bir görüntü haline getirebilir. Görüntüdeki beyaz alanlar sıcak bölgeleri, siyah alanlar soğuk bölgeleri gösterir.

Bu tekniğin birkaç endikasyonu vardır: çok damarlı urlar, kızılötesi ışınlar yayan ve bu nedenle filmde net olarak görülen sıcak noktalar olarak belirir. Termografi urların erken teşhisinde kullanılmakla birlikte, günümüzdeki yararı çok tartışmalıdır. Yöntem yumuşak doku hastalıklarında da kullanılmaktadır.

TERMOGRAM a. (fr. *thermogramme*). Tıp. Termografi ile elde edilen haritamsı görüntü.

TERMOGRAVİMETRİ a. (fr. *thermogravimétrie*). Anal. kim. ISILAĞIRLIKÖLÇÜM'ün eşanlamlısı.

TERMOHALİN sıf. (fr. *thermohalin*). Denizbil. Hem sıcaklık hem de tuzlulukla ilgili olan.

TERMOKİMYA a. ISILKİMYA'nın eşanlamlısı.

TERMOKİMYASAL → ISILKİMYASAL.

TERMOKLİN a. (fr. *thermocline*). Denizbil. Deniz ve göl sularının derinliğe bağlı sıcaklık dağılımında, düşey ısı gradyanı yüksek tabaka. (Termoklin, bölgelere, mevsimlere ve akıntılara göre değişen bir derinlikte bulunur. Gel-gitin, dalgaların ya da soğuk su yükselmesinin yol açtığı karışmalar termoklini hafifletir ya da ortadan kaldırır [homotermi].)

TERMOKOAGÜLASYON a. (fr. *thermocoagulation*). Nörol. Hareket ve dokunma duyusuyla ilgili lifleri ayırarak, deri aracılığıyla, yalnız ağrı duyusunu ileten sinir yollarını tahrip etmeye yarayan nöroşirürji yöntemi. (Gasser gangliyonunun termokoagülasyonu, üçüz sinir nevraljisinin tedaviye dirençli biçimlerinde kullanılır.)

TERMOKOMPRESÖR a. (fr. *thermocompresseur*). Isıbil. Yüksek basınçtaki bir buharın enerjisini kullanarak, ardışık iki lüle yardımıyla alçak basınçtaki buharı sıkıştıran aygıt.

TERMOKONVEKSİYON a. (fr. *thermoconvection*). Meteorol. Havanın ısıl gradyanlarıyla belirlenen düşey hareketlerin tümü.

TERMOKOPİ a. (fr. *thermocopie*). Koyu renkli maddelerin, açık renklilere oranla ısıyı daha kolay emme özelliği üzerine temellenen ve 80°C'ta siyaha dönüşen ısılduyarlı kuşe kâğıtların kullanıldığı röprografi yöntemi. (Baskı işlemi kuru olarak yapılır.)

TERMOKOTER a. (fr. *thermocautère*). İspirto yakılarak sıcak hava akımıyla sürekli olarak akkor halinde tutulan platin koter.

TERMOKROMİ a. (fr. *thermochromie*). Fizs. kim. ISILRENKLİLİK'in eşanlamlısı.

TERMOKUPL a. (fr. *thermocouple*). Elekt. ISILÇİFT'in eşanlamlısı.

TERMOKUPLLÜ sıf. Ölçbil. *Termokupllü komparatör* ISILÇİFTLİ* KOMPARATÖR'ün eşanlamlısı.

TERMOLABİL sıf. (fr. *thermolabile*). ISILKARARSIZ'ın eşanlamlısı.

TERMOLAMA a. (fr. sözc.). Tekst. İran'da dokunan ipek kaşmir.

TERMOLİZ a. (fr. *thermolyse*). Biyol. Organizma ile çevre arasındaki ısı iletimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fizs. kim. ISILAYRIŞMA'nın eşanlamlısı.
—ANSİKL. Biyol. Çevre sıcaklığı genellikle vücut sıcaklığından düşüktür. Vücut ısıyı esas olarak ısıltaşınma, ışıma ve buharlaşma yollarıyla yitirir; doğrudan doğruya ısı aktarımı çok önemsizdir. Vücudun iç sıcaklığını sabit tutmak için termolizi termogenezle dengelemek gerekir. Bu düzenlenme hipotalamus tarafından, çeşitli mekanizmalarla gerçekleştirilir:
1. dolaşım değişiklikleri: yüzeysel kan dolaşımının artması deriyi ısıtır, ışıma ve ısıltaşınmayla olan kaybı artırır; deri ısıtıldığında kızarıklık görülmesi bundan ötürüdür;
2. terleme değişiklikleri: terlemenin artması, buharlaşma yoluyla sıcaklığa karşı etkili bir yanıttır (1 g terin buharlaşması organizmadan 580 kalori götürür);
3. solunum değişiklikleri: solunumun hızlanması vücudun su buharı kaybetmesine, dolayısıyla da ısı kaybına neden olur. Fakat bu tip termoliz sadece bazı türlerde gelişmiştir (köpekte sık soluma).

TERMOLÜKS a. (tesc. edil. a.). Aralarına ince bir cam elyafı katmanı yerleştirilmiş iki cam levhadan oluşan yalıtım malzemesi.

TERMOLÜMİNESANS a. (fr. *thermoluminescence*). ISILIŞILDAMA'nın eşanlamlısı.

TERMOMANOMETRE a. (fr. *thermomanomètre*'den). Fiz. Sıcaklığı ölçmek için, bir sıvının doymuş buhar basıncının sıcaklığa göre değişiminden yararlanan termometre. (Çoğu kez sıvı ve buharı metalik bir manometrenin biçim değiştirebilir borusuna doğrudan hapsedilir.)

TERMOMANYETOMETRİ a. (fr. *thermomagnétométrie*'den). Metalürj. Bir mıknatıs ve bir fırın aracılığıyla alaşımların Curie noktasının belirlenmesini sağlayan deney yöntemi.

TERMOMEKANİK sıf. (fr. *thermomécanique*). Fiz. ISILMEKANİK'in eşanlamlısı.
—Kâğ. san. *Termomekanik hamur*, ISILMEKANİK* HAMUR'un eşanlamlısı.

TERMOMETAMORFİZMA a. (fr. *thermométamorphisme*'den). Yerbil. Bir ısı kaynağının başlattığı başkalaşım. (Bu olay, basınç gradyanında bir değişiklik olmaksızın jeotermik gradyanın değişmesini gerektirir.) [Eşanl. ISILBAŞKALAŞIM.]

TERMOMETRE a. (fr. *thermomètre*'den). Sıcaklığı ölçmede kullanılan aygıt.
—ANSİKL. Termometreyi ilk Galilei keşfetti ve 1597'den önce bu aletlerden birini yaptı.
• *Sıvılı termometreler.* Bu tip aletlerde belirli bir sıvı kütlesinin sıcaklığa bağlı olarak genleşmesi gözlenir. Günümüzdeki termometreler üst bölümünde ince bir cam tüp bulunan bir hazneden oluşur; tümünün içi kısmen bir sıvıyla (cıva, alkol vb.) doldurulmuştur. Genellikle "Celsius" taksimatı adı verilen taksimat kullanılır; bu taksimatta erimekte olan buzun sıcaklığı 0 °C'a, kaynamakta olan suyun sıcaklığıysa 100 °C'a denk düşer; bu iki karşılaştırma noktası arasındaki uzaklık "Celsius derecesi" adı verilen 100 eşit bölüme ayrılmıştır. Fahrenheit ölçeğinde, 0 °C'a 32 °F, 100 °C'a 212 °F denk düşer. Fahrenheit derecesi cinsinden ifade edilen f sıcaklığına denk düşen t sıcaklığı, $t = (5/9)(f - 32)$ bağıntısıyla elde edilir.

Termometrelerin doldurulmasında çeşitli sıvılar kullanılır; donma noktaları ve kaynama sıcaklıkları bu sıvıların kullanılabilme sınırlarını belirler. −38,8 °C'ta katılaşan ve 357 °C'ta kaynayan cıvanın, bu bakımdan, çok geniş bir kullanım alanı vardır. Bununla birlikte sıcaklığın oldukça düşük olduğu kimi bölgelerde alkol kullanmak yararlıdır. Çok düşük sıcaklıklar için, sıvı hava sıcaklığında donmayan, toluen ya da kimi petrol eterleri kullanılır.
• ***Maksimum ve minimumlu termometreler.*** Bunlar aşağıya doğru yönlendirilmiş sıvı sütununun, bir cıva sütununu "U biçimde" bir tüp içine ittiği alkollü termometrelerdir. Tüp içinde, cıva yüzeylerinin her biri üzerinde, küçük hafif bir gösterge bulunur, cıvayla birlikte yükselen gösterge cıva düzeyi düştüğünde ulaştığı yükseklikte sabit kalır. Genellikle üstü camla kaplı manyetik bir metal parçasından oluşan göstergenin, bir mıknatıs yardımıyla yeniden cıvayla teması sağlanır.
• *Tıbbi termometre.* Bu, 32 ile 44 °C arasında bir taksimatı bulunan bir termometredir; her derecesi eşit parçaya bölünmüştür. Bu termometreler vücut sıcaklığını ölçmede kullanılır. En çok kullanılanları cıvalı ve maksimumludur; soğuma sırasında cıva sütunu alt bölümünden ayrılır ve tepesi istenilen sıcaklığı göstermeye devam eder. Sıcaklığın okunmasından sonra eski konumuna getirmek için alet yukarıdan aşağıya doğru sallanır.
• *Buhar basınçlı termometre, çift metal şeritli termometre* (→ TERMOMANOMETRE, ÇİFT* METALLİ ŞERİT). Pek duyarlı olmamakla birlikte sağlam olan bu iki tip termometre, elektrik kontağını çalıştırmak için kaydedici termometrelerde ya da termostatlarda yaygın olarak kullanılır.
• *Gazlı termometreler.* En duyarlı sıcaklık ölçümlerinde termometrik büyüklük olarak hacmi sabit tutulan bir gaz kütlesinin basıncı ölçülür. Aygıt, cıvalı bir manometreye bağlı olan, içi gaz dolu bir hazneden oluşur. Hazne, hem suyun 273,16K'e eşit olan T_3 üçlü nokta sıcaklığına, hem de ölçülecek T sıcaklığına getirilir. Bu sıcaklıkların her biri için, sabit hacimde tutulan gazın P_3 ve P basınçları manometreyle ölçülür. Bilinmeyen sıcaklık, birinci yaklaşıklıkla $T = 273{,}16\ K \times P/P_3$ bağıntısıyla hesaplanır. Ancak, bu sıcaklığı hesaplarken, termometrede kullanılan gazın özelliklerinden kaynaklanan hataları da gazın eşsıcaklık eğrilerinden yararlanarak düzeltmek gerekir. Bu aletlerde kullanılan gazlar hidrojen, helyum ve azottur. Gazlı termometreler daha çok termodinamik sıcaklıkların belirlenmesi konusunda uzmanlaşmış özel laboratuvarlarda kullanılır. Bunlar sıcaklık ölçümünde temel aletlerdir. Bu termometreler, hidrojenin üçlü noktasından (−259,34 °C) altının ergime noktasına kadar (1 064, 43 °C) bir sıcaklıklar listesi hazırlamaya olanak verdi ve Uluslararası pratik sıcaklık* ölçeğinin temelini oluşturdu.

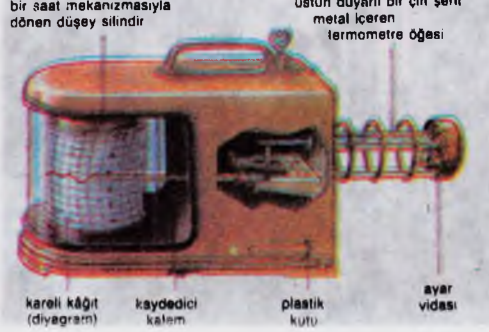

Celsius / Fahrenheit termometresi

kaydedici termometre

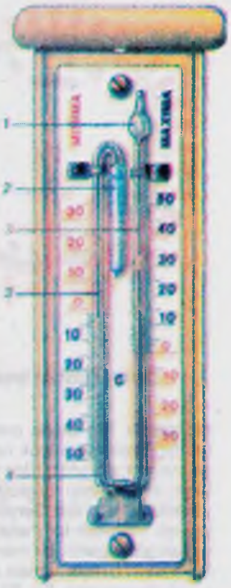
Richard ve Pékly belgesine göre

Richard ve Pékly belgesine göre

ısılçiftli sondalı **termometre**
1. Beş kutuplu, sökülüp takılabilir kablo fişi;
2. Sayısal okuma;
3. Sürekli ve anında ölçümler için çift konumlu anahtar;
4. Darbeönleyici bölme;
5. Denkleştirici esnek kablo;
6. Tutamak;
7. Değiştirilebilir sonda.

maksimum ve minimumlu **termometre**
1. Vakum;
2. Alkol;
3. Metal gösterge;
4. Cıva.

Kimi sıcaklık bölgelerinde bir gazın sıcaklığı gerek sesin gaz içindeki yayılma hızı (akustik termometre) gerek dielektrik sabiti ya da kırılma indisi ölçülerek belirlenir.

• *Duyarlı pratik termometreler.* Uluslararası pratik sıcaklık ölçeği kullanışlı ve duyarlı aletleri ayarlamaya olanak verir: *platin dirençli termometre,* – 180 ile 600 °C arasında kullanılır; bu termometre, platin bir telin, elektrik direncinin sıcaklığına göre değişimine dayanır; *platin-radyumlu platin ısılçifti,* 600 ile 1 100 °C arasında kullanılır; *monokromatik optik pirometre,* kara cismin ışıma yasalarını kullanarak altının ergime noktasının ötesinde ölçeğin dışdeğerbiçimine olanak verir.

Daha duyarlı, daha ucuz ya da diğer sıcaklık alanlarında kullanılabilir dirençli termometreler yapmak için başka malzemelerden yararlanılır. Örneğin termistanslar sıcaklık katsayıları platininkinden çok daha büyük olan dirençlerdir Bununla yapılan termometreler, genellikle, yukarıdakiler kadar doğru sonuç vermez; termometreler tek tek ve sık aralıklarla ayarlanmalıdır.

• *Çok düşük sıcaklıkların ölçülmesi,* 15 K'in (yani – 285 °C'ın) altındaki sıcaklıkları ölçmek için çeşitli olaylardan yararlanılır: sıvı helyumun doymuş buhar basıncı, saf metal dirençler, ısıl gürültü, paramanyetik maddelerin manyetik mıknatıslanırlıkları, nükleer manyetik rezonans, helyum 3'ün katılaşma basıncı. Böylece 0,001 K'e kadar olan, hatta daha düşük sıcaklıklar ölçülebilir.

• *Diferansiyel termometre.* Leslie'nin tasarladığı bu aygıt çok duyarlıdır. İçinde renkli bir sıvı bulunan küçük çaplı bir boruyla alt bölümünden birleştirilmiş, içi hava dolu iki cam küreden oluşur. İki küre arasındaki en küçük sıcaklık farkı sıvının yer değiştirmesine yol açar. Termoelektrik çiftler de diferansiyel termometrelerdir.

TERMONASTİ a. (fr. *thermonastie*). Bot. Sıcaklık değişikliğinin etkisiyle bitkisel bir organda meydana gelen hareket. (Örneğin sıcaklıkta 3 °C'lık bir düşme lalenin yapraklarında kapanmaya, 1-2 °C'lık bir yükselme ise açılmaya neden olur.)

TERMONATRİT a. (fr. *thermonatrite*). Miner. Ortorombik sistemde yer alan, Na_2CO_3, H_2O formülündeki hidratlı doğal sodyum karbonat; keskin kokulu, alkali bir maddedir.

TERMONDE → DENDERMONDE.

TERMONÜKLEER sıf. (fr. *thermonucléaire*). **1.** Termonükleer tepkime sonucu açığa çıkan enerji için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.) —**2.** *Termonükleer tepkime,* çok yüksek sıcaklığa çıkarılmış hafif atom çekirdeklerinin nükleer kaynaşma tepkimesi.

—Savunm. *Termonükleer silah,* termonükleer enerji oluşturan nükleer bomba. (Termonükleer silahların gücü megaton birimiyle belirtilir.) [HİDROJENLİ SİLAH da denir.]

—ANSİKL. Nük. müh. İki hafif çekirdeğin, örneğin iki hidrojen çekirdeğinin kaynaşması, bir ağır çekirdeğin parçalanması ile birlikte enerji üretmek için kullanılabilen iki nükleer tepkime türünden biridir. Bu enerji, hidrojen bombalarında (ya da H bombaları) kullanılmış, ama 1950'lere doğru başlayan yoğun araştırmalar belirli ülkelerde sürdürülmüş olsa da, henüz hiçbir sanayi uygulaması geliştirilememiştir. Başlıca araştırma programları Avrupa Atom enerjisi topluluğu (Euratom) ülkeleri ile, ABD, Japonya ve Rusya tarafından yürütülmektedir. Önceleri çeşitli ülkelerde gizlice sürdürülen çalışmalar ikinci Cenevre konferansı'ndan (1958) sonra giderek daha açık yürütülmeye başlanmış ve günümüzde etkin bir uluslararası işbirliğine konu olmuştur. Bununla birlikte bu araştırmalar son derece pahalıya mal olmaktadır, ayrıca kaynaşma enerjisine egemen olmak için çok büyük zorlukların üstesinden gelinmesi gerekmektedir. Tasarlanan yöntemler arasında yalnızca birkaçının başarı şansı bulunmaktadır. Bunlar yıldızlarda ve özellikle Güneş'teki enerji oluşum süreçlerinden esinlenen yöntemlerdir; yıldızlarda oluşan kaynaşma tepkimeleri ise 10 milyon derecenin üzerindeki sıcaklıklarda oluşmaktadır. Nitekim, her ikisi de pozitif yüklü iki atom çekirdeğinin kaynaşmasını sağlamak için, aynı işaretli yükler arasındaki elektrostatik itme kuvvetinin üstesinden gelmek gerekir. Bu itme kuvvetinin yenilebilmesi için çekirdeklerin birbirlerine doğru yeterince yüksek bir hızla fırlatılmaları gerekir. Bu koşul, çekirdeklerin ısıl çalkalanmasını, dolayısıyla kinetik enerjilerini artıran bir sıcaklık artışıyla sağlanabilir.

Yıldızlarda oluşan nükleer tepkimeler çok yavaş oldukları için bu tür tepkimeleri büyük ölçekli enerji üretiminde kullanmak mümkün olmamaktadır. Bu nedenle başka tepkime türlerinden yararlanmak gerekmektedir. Bu tepkimeler içinde istenen sonucu sağlamakta en umut verici olanlar hidrojenin döteryum (^2_1H ya da D) ve trityum (^3_1H ya da T) izotoplarının kullanıldığı tepkimelerdir; bu izotoplardan trityum 12 yıl yarıömürlü ve β ışınları yayıcısıdır. Tepkimeler şunlardır:

$$(1)\ ^2_1H + ^2_1H \rightarrow \begin{cases} \text{ya } ^3_2He + n + 3{,}3\ MeV \\ \text{ya } ^3_1He + p + 4\ MeV \end{cases}$$

$$(2)\ ^2_1H + ^3_1H \rightarrow ^4_2He + n + 17{,}6\ MeV.$$

(1) deki her iki tepkime de olasıdır. (2) tepkimesi ise birkaç milyon derece gibi görece daha düşük bir sıcaklıkta gerçekleşme üstünlüğünü sağlar; oysa (1) tepkimesi 100 milyon derecenin üstünde bir sıcaklık gerektirir. Bu bakımdan, hiç olmazsa birinci adımda döteryum-trityum tepkimesinin gelecekteki nükleer kaynaşma reaktörlerinde kullanılacağı öngörülebilir. Döteryum suda bulunduğu için doğada da çok yaygındır; özellikle okyanus sularının 1/7 000'i döteryumdan oluşur. İzotop ayırma yöntemiyle döteryum, bulunduğu kaynaktan elde edilebilir. Trityum ise, yerkabuğunda lityum 6 (^6_3Li) ve lityum 7 (^7_3Li) adlı iki izotopun karışımı halinde bol bol bulunan doğal lityumun nötronlarla bombardıman edilmesi sonucu oluşturulabilir. Burada şu tepkimeler sözkonusu olur:

$$^6_3Li + n \rightarrow ^3_1H + ^4_2He + 4{,}8\ MeV$$

$$^7_3Li + n \rightarrow ^3_1H + ^4_2He + n - 2{,}5\ MeV$$

Bu tepkimeler trityum ve helyum verir. (2) tepkimesine göre çalışan ve enerji verirken nötronlarını kendisine gerekli trityumu üretmekte kullanan bir kaynaşma reaktörü tasarlanabilir. Böyle bir reaktör yalnızca döteryum ve lityum tüketecektir.

Kaynaşma reaktörlerini çalıştırmak için gerekli hammaddeler neredeyse sınırsız miktarlarda bulunabildikleri için böyle reaktörlerin gerçekleştirilmesi insanlığa yararlanabileceği tükenmez bir enerji kaynağı sunacaktır. Böylece yapılan araştırmalara harcanan paranın önemi ortaya çıkmaktadır.

Kaynaşmanın gerçekleşmesi için gerekli olan çok yüksek sıcaklıklarda atomlar tamamen iyonlaşırlar, yani elektronlarından ayrılırlar. Bu durumda ortam yalnızca negatif elektronlardan ve pozitif döteryum ile trityum çekirdeklerinden oluşur. Pozitif ve negatif yükler bütünüyle birbirlerini dengelerler ve ortam elektriksel olarak yansız olur. *Plazma** adı verilen bu tür ortamların bütünüyle kendine özgü fiziksel özellikleri vardır.

Doğal olarak, enerji üretiminde kullanılacak bir kaynaşma reaktörünün sağlaması gereken en önemli koşul tükettiğinden daha fazla enerji üretmesidir; bu reaktörde açığa çıkan enerji atomları ısıtmak, iyonlaştırmak ve (örneğin ışıma yoluyla gerçekleşebilecek) kayıpları karşılamak için tüketilmesi gereken enerjiden daha büyük olmalıdır. Bu koşulun yerine gelmesi için tepkime süresi (saniye birimiyle) ile plazma yoğunluğunun (santimetre küp başına çekirdek sayısı) çarpımının, tepkime türüne ve iyonların sıcaklığına bağlı belirli bir kritik değerden daha büyük olması gerekir (Lawson kriteri). 50 milyon derecede döteryum-trityum tepkimesi için sözkonusu kritik değer 10^{15}'tir. 100 milyon dereceye doğru bu değer 10^{14} olur. Bu durumda Lawson kriterine uymak için iki yol ortaya çıkar: ya düşük yoğunluklu bir plazmada görece uzun bir tepkime süresi (örneğin yoğunluğu 10^{15} iyon/cm^3 olan bir plazmada 1 saniyelik bir tepkime süresi) elde etmek ya da çok yoğun bir plazmada çok kısa (örneğin 10^{26} iyon/cm^3'lük bir plazmada 10^{-11} saniye kadar süren) bir tepkime gerçekleştirmek.

Birinci yol *yavaş* kaynaşma ya da *manyetik hapisli* kaynaşmadır; ikinci yol ise *hızlı* kaynaşma ya da eylemsizlik hapisli kaynaşma yoludur.

Yavaş kaynaşma'nın temel problemi saniye düzeyindeki bir zaman aralığı içinde yeterince yoğun bir plazmayı elde etmek

Fontenay-aux-Roses (Hauts-de-Seine) Nükleer araştırma merkezi'nde, kontrollü **termonükleer** kaynaşmasıyla enerji üretimi için deneysel düzenek (Tokamak)

Doisneau-Rapho

ısıtmak ve korumaktır. Ancak plazmanın, içinde tutulduğu bölmenin çeperleriyle temas etmemesi gerekir, yoksa çeperlere çarpan iyonlar enerjilerini kaybeder. Üstelik hiçbir çeper plazmanın sıcaklığına dayanamaz. Bu problemi çözmek son derece zordur. Tasarlanan aygıtlarda plazmanın oluşturulması ve ısıtılması ilke olarak döteryum-trityum karışımının içine yoğun bir elektrik akımı gönderilmesiyle sağlanır. Plazmanın yoğunlaştırılması ve çeperlerden yalıtılması (plazmanın hapsi) için yoğun manyetik alanlar kullanılır; bu yöntemin en gelişmiş biçimi, plazmanın, manyetik alanın çizgileri etrafında sarmal yörüngeler çizen yüklü parçacıklardan (iyonlar ve elektronlar) oluşturulmasına dayanır.

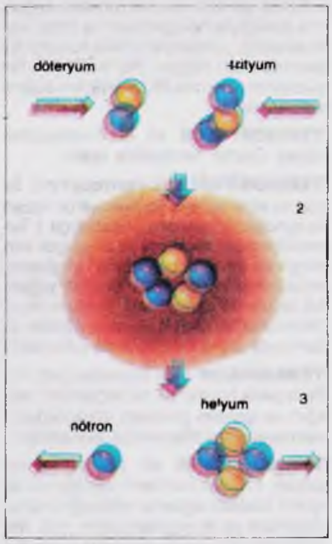
Günümüzde yürütülmekte olan deneylerde iki farklı makine grubu kullanılmaktadır. Bunlardan birincisini *doğrusal makineler* ya da özellikle ABD, Japonya ve Rusya da geliştirilen *manyetik aynalı makineler* oluşturur. İkinci grupta ise *toroidal makineler* yer alır. Toroidal makinelerin en önemli örnekleri önce Rusya'da sonra da Fransa, Büyük Britanya ve ABD gibi başka ülkelerde geliştirilen Tokamaklar, Almanya'nın geliştirmeye çalıştığı Stellaratorlar ve İtalya'da gerçekleştirilmesi tasarlanan *alan tersinmesi aracılığıyla plazma daraltıcı makineler*'dir.

Bu düzenekler arasında manyetik aynalı makineler ile Tokamaklar* en umut verici makineler olarak görünmektedir.

Aynalı doğrusal makineler, uçlarında aşırı plazma kaybetmeleri nedeniyle 70'li yılların başında hemen hemen terk edilmişti. Fakat, 1976'da Rusya'daki Novosibirsk ve ABD'deki Livermore laboratuvarları birbirlerinden tamamen bağımsız olarak tandem aynalı makineleri tasarladılar; bunlar belli sayıda silindir biçimindeki merkezi bir odayla birbirine bağlı aynalı makine çiftlerinden oluşuyordu, böylece aynalı doğrusal makinelere yeni ufuklar açılmış oldu. Bu makinelerin yararı Livermore'daki Lawrence laboratuvarı'nda TMX makinesi üzerinde 1983'te elde edilen sonuçlarla da doğrulandı; günümüzde ABD, Rusya ve Japonya'da tandem aynalı makinelerin geliştirilmesi için büyük bir çaba harcanmaktadır.

Hızlı kaynaşma'yı incelemek için genellikle döteryum ve trityum karışımından oluşan küçük küreler bir laserden çıkan fotonlarla ışınlanır. Örneğin Lawrence Livermore Laboratory'de (ABD) gerçekleştirilen makinede, çapları milimetrenin 1/50'si kadar olan döteryum ve trityum küreleri ışınlayan 20 laser bulunmaktadır. Laserler tarafından sağlanan darbelerin süresi 1 nanosaniyedir (10^{-9} sn). Her kürenin minyatür bir hidrojen bombası gibi davranması istenmektedir: laserler tarafından iletilen enerji kürenin dış katmanı tarafından soğurulduğunda bu katmanın parçacıklarında şiddetli bir fırlama oluşturur, böylece kürenin merkezinde meydana gelen yoğun sıkışma buradaki basınç ve sıcaklığı çok büyük miktarda artırır. Kaynaşma tepkimesi merkezde başlar ve kürenin dışına doğru yayılır. Bu tepkime yaklaşık 20 pikosaniye (20.10^{-12} sn) sürer.

Laserle kaynaşma üzerindeki araştırmalar değişik ülkelerdeki laboratuvarlarda sürdürülmektedir. En önemli tesisler arasında ABD, B. Britanya, Japonya ve Rusya'dakiler sayılabilir. Gelecekte, hızlı kaynaşmayı gerçekleştirmek için kullanılacak olan enerji kaynakları büyük bir olasılıkla laserler yerine yüklü tanecikler, elektronlar ya da iyon hızlandırıcıları olacaktır. Şimdilik hızlı kaynaşmayı gerçekleştirmek için yenilmesi gereken zorlukların yavaş kaynaşmanın ortaya çıkardığı güçlüklere göre çok daha büyük olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, kimi araştırma grupları şimdiden ilk kaynaşma reaktörünün ortaya koyacağı problemleri çözmek için çalışmaktadır.

döteryum-trityum tepkimesi

Reaktör tipi ne olursa olsun çözülmesi gereken teknolojik problemlerin arasında çok yüksek enerjili nötronlara dayanabilecek ve malzemeleri mümkün olduğu kadar az etkinleşecek bileşiklerin bulunması gelmektedir.

Son yıllarda, termonükleer kaynaşmayı gerçekleştirmek üzere yapılan araştırma -geliştirme etkinliklerine bazı ülkeler (ve bu arada Türkiye de) yepyeni bir kavramla katılmışlardır. Bu, plazmanın termonükleer sıcaklıklarda oluşmasını sağlayan ve küresel bir plazma ortamı temin ettiği için de adına *sferomak* denilen yeni bir deney düzeneğidir. Türkiye'de Prof. Dr. Sadrettin Sinman ile Doç. Dr. Ayten Sinman'ın Türkiye Atom enerjisi kurumu'nda gerçekleştirmiş oldukları sferomakın ABD, Almanya ve Japonya'daki benzerlerinden hem özgün ateşleme mekanizması (C-topu) ve hem de bu mekanizmanın sağladığı optimal parametreler (plazmanın çok yüksek kararlılık süresi, yüksek verim ve sıcaklık, düşük kayıplar) bakımından üstün olduğu kanıtlanmıştır. Prof. Dr. Sadrettin Sinman 1988'de, bu konudaki çalışmalarından ötürü uluslararası bir ödül olan Einstein liyakat diploması'yla ödüllendirilmiştir.

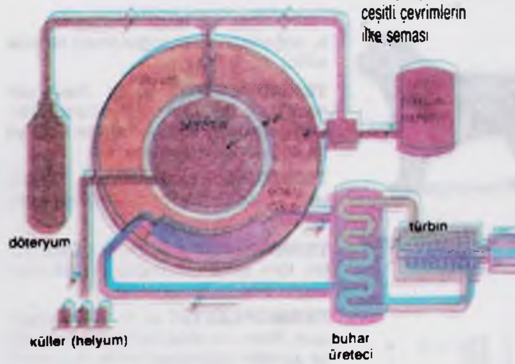
TERMOPERİYODİZM a. (fr. *thermopériodisme*'den). Bot. Sıcaklığın periyodik değişmelerine karşı duyarlılık. (Bitkiler, yıllık ya da günlük ritmik değişmeye karşı duyarlıdır. Nitekim gece serinliğinin büyüme üzerinde yararlı bir etkisi olduğu söylenebilir [domates]. Bazı çiçek tomurcuklarında [lale] uyku halinin ortadan kalkma-

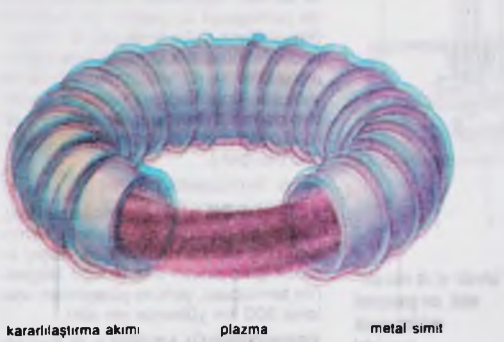
Bir parçalanma silahıyla bir tekmonükleer silahın karşılaştırmalı etkileri

sıfır noktasından uzaklık (km)	*etkilerin türü*
1. *20 kilotonluk parçalanma bombası*	
0,750	tam yıkım
1,250	binaların yıkımı
1,600	betonlarda çatlama
3,300	çatıların uçması
12,000	hafif hasarlar sınırı
2. *20 megatonluk termonükleer bomba* (tahmin)	
8	betonarme dışında her şey tahrip olur
8-16	yapıların yeniden inşası gerekir
16-24	yapıların büyük onarımlardan geçmesi gerekir
24-32	uçmuş pencereler ve çatılar, çatlak duvarlar
32-120	hâlâ oturulabilir yapılar, kırık camlar, uçmuş kiremitler

TERMONÜKLEER ENERJİ

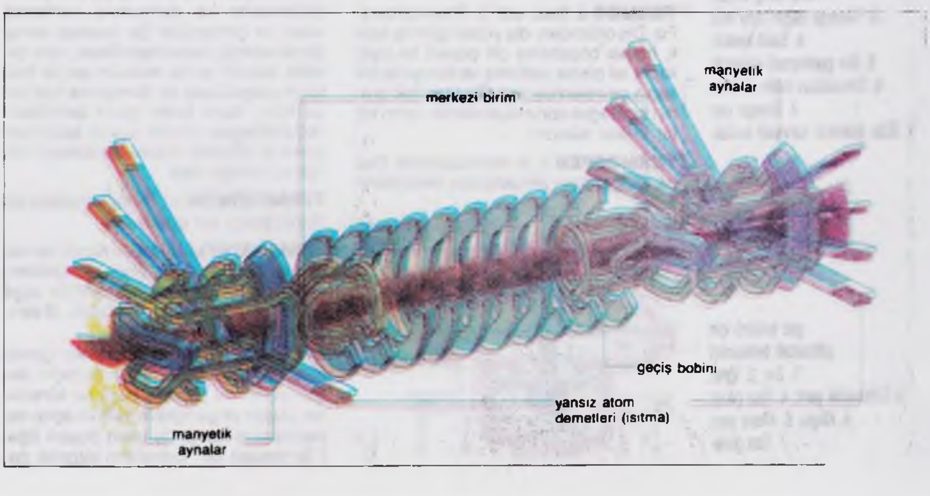
bir kaynaşma reaktöründeki çeşitli çevrimlerin ilke şeması

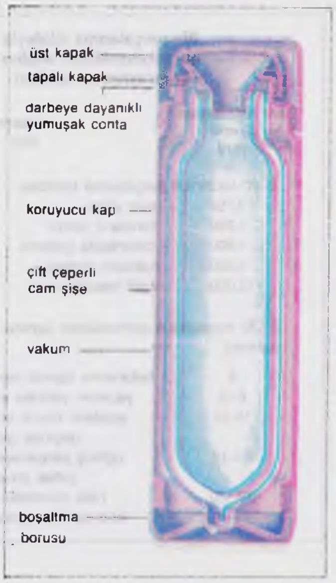

toroidal makine (manyetik alanın koruma etkisi)

tandem manyetik aynalı makine

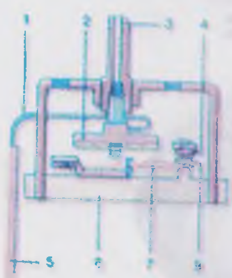

bir termosun kesiti

ternöv

"artı-sıfır ya da eksi-sıfır" etkili, sıvı genleşmeli elektromekanik termostat (sıvı ortamlardaki sıcaklığın ayarlanması ve gözetimi)
1. Kılcal boru; 2. Zar; 3. Yönerge değeri ayar mili; 4. Sabit kontak; 5. Sıvı genleşmeli kabarcık; 6. Seramikten taban levhası; 7. Omega yay; 8. Büte üzerinde hareketli kontak

sı, soğanların nispi soğutulması ile elde edilir.)

TERMOPERİYOT a. (fr. *thermopériode*'dan). Bot. Termoperiyodizmle bitkilerin gelişmesini etkileyen ardışık sıcak ya da soğuk dönemlerin her biri.

TERMOPİL a. (fr. *thermopile*). Elektrotekn. TERMOELEKTRİK* ÇEVİRİCİ'nin eşanlamlısı.

TERMOPLAST a. (fr. *thermoplaste*). Polim. Kimi zaman termoplastik maddeleri belirtmekte kullanılan terim.

TERMOPLASTİK sıf. (fr. *thermoplastique*). Polim. Isı etkisi altında eriyen ya da en azından biçimlendirilebilecek derecede yumuşayan bir polimer için kullanılır. (Poliamitlerin çoğu termoplastik maddelerdir. Termoplastik bir maddede makromoleküller kendi aralarında birbirlerine yalnızca ikincil bağlarla bağlanır. Genellikle doğrusal olan bu polimerler, kimi zaman dallanmalar da gösterebilir.) [Eşanl. ISILYUMUŞAR.]

◆ a. Termoplastik polimer.

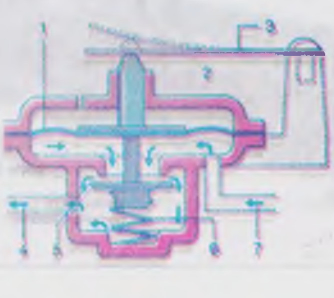
TERMOPOZ a. (fr. *thermopause*'dan). Gezbil. Bir gezegen atmosferinin, termosferin üst sınırına denk düşen, düşey sıcaklık gradyanının sıfır olduğu bölgesi. (Yer termopozu, yerküre yüzeyinden ortalama 600 km yüksekte yer alır.)

TERMOREGÜLASYON a. (fr. *thermorégulation*). ISILDÜZENLEME'nin eşanlamlısı.

TERMOREZİSTANS a. (fr. *thermorésistance*). Biyokim. ISILDİRENÇ'in eşanlamlısı.

TERMOS a. (tesc. edil. a. *Thermos*'dan). Fiz. Dış ortamdan, dış yüzeyi gümüş kaplı, havası boşaltılmış çift çeperli bir cam kapla ısıl olarak yalıtılmış ve koruyucu bir kapla çevrelenmiş şişe. (Bu, içindeki sıvının sıcaklığını korumaya olanak veren bir tür Dewar kabıdır.)

TERMOSFER a. (fr. *thermosphère*). Gezbil. Bir gezegen atmosferinin, mezosferin üstünde yer alan, Güneş ışımasını soğurma özelliğiyle belirginleşen ve dolayısıyla sıcaklığı, yükseltiyle birlikte kuvvetli bir biçimde artan bölgesi. (Yer termosferi, Yer yüzeyinin üzerinde 85 ile 600 km arasında yer alır.)

gaz brülörü için çiftmetalli termostat
1. Zar; 2. İğne; 3. Çiftmetalli şerit; 4. Gaz çıkışı; 5. Klape; 6. Klape yayı; 7. Gaz girişi

TERMOSFERİK sıf. (fr. *thermosphérique*). Gezbil. Termosfere ilişkin.

TERMOSİFON a. (fr. *thermosiphon*). Sıcak su elde etmeye yarayan ve bir kazan ile içindeki borulardan oluşan aygıt. || *Termosifon olayı*, bir kapta ya da az çok karmaşık bir devrede bulunan bir akışkanın, sıcaklık farklarından kaynaklanan yoğunluk farklarına bağlı olarak dolaşımı olayı. (Termosifonla dolaşım eskiden, özellikle sıcak suyla ısıtma sistemlerinde kullanılırdı.)

TERMOSKOP a. (fr. *thermoscope*). Fiz. Bir sıcaklık farkının ya da değişiminin varlığını ve işaretini gösteren, ama değerini vermeyen ilkel diferansiyel termometre.

TERMOSKOPİK sıf. (fr. *thermoscopique*). **1.** Sıcak cisimlerin yaydığı kızılaltı ışınımı uzaktan algılama yeteneğine sahip organlara ya da aygıtlara denir. —**2.** *Termoskopik göz*, çeşitli yılanlarda başta bulunan ve ısıl ışınımları algılayarak onun sıcakkanlı avları (kuşlar, memeliler) karanlıkta bulmasını sağlayan organ.

TERMOSTABİL sıf. (fr. *thermostabile*). ISILKARARLI'nın eşanlamlısı.

TERMOSTARTER a. (fr. *thermostarter*'den). Oto. ISI* GÖSTERGESİ'nin eşanlamlısı.

TERMOSTAT a. (fr. *thermostat*'dan). Siber. Kapalı bir kaptaki sıcaklığı, ısı debisine etkiyerek, önceden belirlenmiş iki değer arasında tutmaya olanak veren ayarlayıcı düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Isıt. havld. *Diferansiyel termostat*, iki sıcaklık arasındaki farkı ölçen ve ayarlayan termostat.

—Ölçbil. *Su termostatı*, bir suyun sıcaklığını, özellikle bir ısıtma devresi girişindeki suyun sıcaklığını otomatik olarak ayarlamaya yarayan termostat. (Eşanl. AKUASTAT.)

—Termodin. Aldığı ve verdiği ısı miktarı ne olursa olsun sıcaklığı sabit kalan sistem. (Uygulamada, ısıl sığası, temasta bulunduğu cisminkinden daha büyük olan bir cisim bir termostat oluşturur.)

—ANSİKL. Siber. Bütün ayarlayıcılar gibi, termostat da sıcaklık sapmalarını algılayan bir organ ve ısı debisine etkiyen bir etkileyiciden oluşur. İstenen duyarlığa göre, algılayıcı basit bir çiftmetalli şerit ya da gerçek bir sıvı ya da gaz genleşmeli termometreden oluşur. Etkileyici elektriksel, elektromekanik, pnömatik ya da hidrolik olabilir ve artı-sıfır ya da eksi-sıfır etkiyle ya da örneksemeli biçimde çalışabilir.

Bir otomobil motorunda termostat doğrudan soğutma akışkanı debisini ayarlayan çiftmetalli bir yay üzerine monte edilmiş bir supaptan oluşur. Bir soğutucuda termostat, bir röle aracılığıyla pompanın çalışmasına ve durmasına kumanda eden bir çiftmetaldir. Bir merkezi ısıtma donanımında, kazan termostatı, aynı şekilde, artı-sıfır ya da eksi-sıfır etkiyle brülörün çalışmasına ve durmasına kumanda eder; buna karşın çevre termostatı, radyatörlerden dönen suyun kazandan gelen su içindeki oranını düzenleyen karıştırıcı vanaya etkir.

TERMOSTATİK sıf. (fr. *thermostatique*). TERMOSTATLI'nın eşanlamlısı.

TERMOSTATLI sıf. Siber. Kapalı bir hacim içindeki sıcaklığı, önceden belirlenmiş değerler arasında tutabilen bir aygıt ya da bir düzenek için kullanılır. (Eşanl. TERMOSTATİK.)

—Soğut. san. *Termostatlı donanım*, genellikle metal bir çift şeritten ya da biçim değiştirebilen bir kapsüle bağlı bir kürecikten oluşan ve genişleme valfının açılıp kapanmasına kumanda eden duyarlı öğe. || *Termostatlı valf*, buharların kızgınlık derecesini kompresör girişinde dar sınırlar içinde tutabilmek için, bir soğutma makinesi buharlaştırıcısına giren soğutucu akışkan debisini otomatik olarak ayarlayan valf.

TERMOTAKTİZM a. (fr. *thermotactisme*). Bot. Isının etkisiyle bir organizmanın tümünün yer değiştirmesi. (Cıvıkmantarların plazmotları 30 - 35 °C'ın altında pozitif bir termotaktizm [ısı kaynağına doğru yönelme] ve bu sıcaklığın üstünde negatif bir termotaktizm [organizmanın ısı kaynağından uzaklaşması] gösterir.)

TERMOTERAPİ a. (fr. *thermothérapie*). Isının tedavi amacıyla kullanılması.

TERMOTROP sıf. (fr. *thermotrope*). Isıtma yoluyla elde edilebilen sıvı kristaller için kullanılır.

TERNATE, Endonezya'da ada, Kuzey Molük takımadalarında; 106 km²; 36 000 nüf. Bir müslüman sultanlığının başkenti olan Ternate, baharat üretilen adaların en ünlülerinden biriydi. Her zaman dumanlarla çevrili etkin bir yanardağ (1 715 m) içermesine ve depremlerin sıklığına karşın adada 500 m yükseltiye kadar yoğun biçimde tarım (mısır, baharat, muz ve hindistancevizi) yapılır. —*Ternate* limanından kopra ve küçük hindistancevizi dışsatımı gerçekleştirilir.

TERNEUZEN, Hollanda'da (Zeeland) liman kenti, Escaut ırmağı halicinin güney kıyısında; 33 700 nüf. *Gent-Terneuzen kanalı*'nın girişinde. Elektrikli gereçler yapımı. Kimya.

TERNİ, İtalya'da kent, Umbria'da il merkezi, Nera kıyısında; 110 020 nüf. (1990). Kat kat yükselen tepeler ve dağlarda yer alan kent, bir demiryolu kavşağıdır. Dökümevi. Çelik fabrikası. Kimya. Tekstil. Besin sanayisi. Antikçağ'da, *Interamna Nahars* diye anılırdı. —*Terni ili*, 2 122 km²; 225 719 nüf. (1989).

TERNİFİN, Muaskar'ın (Cezayir) 20 km doğusunda kum ocağı. 1954 ve 1955'te bu ocakta, Orta Pleyistosen döneminden kalma fosil insan kemikleri bulundu. İlkin *atlanthropus* olarak adlandırılan bu insanlar, günümüzde *Homo erectus* türünün örnekleri olarak görülür.

TERNOPOL, Ukrayna'da kent, bereketli Volinya platosunda, Lvov'un doğusunda; 205 000 nüf. (1989). Besin sanayileri (et, şeker, bira). Kâğıt. Sentetik deri. Tarım makineleri. Elektronik.

TERNÖV a. (fr. *terre-neuve*). Büyük boylu (omuz başında yükseklik 70 cm), yağlanmış izlenimi veren uzun, düz, sık kıllı, kara kehribar renkli kurtarma köpeği. (Kimisinin göğsünde beyaz bir leke bulunur. Boğulmakta olanları kurtarmak için en çetin durumlarda bile suya atlamasını sağlayan bir kurtarma içgüdüsü vardır. Eşsiz karakterde sadık bir hayvandır.)

TEROFİT a. (fr. *thérophyte*). Bot. Raunkiaer'in sınıflandırdığı biyolojik tiplerde BİRYILLIK BİTKİ*'nin eşanlamlısı.

TER-OVANESYAN (İgor), ermeni atlet (Kiev 1938). Uzun atlamacıydı; üç kez Avrupa şampiyonu (1958, 1962 ve 1969) oldu. 1967 yılında dünya rekorunu (8,35 m) yeniledi.

TERÖR a. (fr. *terreur*; lat. *terror, terrere*, korkutmak'tan). Bir gücü, bir iktidarı zorla kabul ettirmek amacıyla sistemli bir biçimde şiddet kullanma, yıldırma; tedhiş: *Teröre başvurarak ayakta durabilen bir diktatör.*

Terör *(Birinci)*. Fransız devrimi'nin, Robespierre'in öncülüğündeki isyancı Paris komünü'nün yönetimine denk düşen dönemi (10 ağustos-20 eylül 1782); komün var olan otoriteleri etkisizleştirdi, Kilise'ye yönelik tutuklamalara ve önlemlere başvurdu ve üstünkörü bir yargı düzeni getirdi. Prusya istilası ve "aristokrat komp-

losu" olasılığının yarattığı korku Eylül* katliamlarına zemin hazırladı.

Terör *(İkinci)*, Fransız devrimi'nin dönemlerinden biri (eylül 1793-27 temmuz 1794). Girondinler'in düşüşünden sonra, Montagnardlar'ın egemenliğinde Terör, dış düşmanlara (birinci koalisyon) ve iç düşmanlara (Vendée ayaklanması, federalistlerin ve kralcıların ayaklanmaları) karşı ulusal savunmayı amaçladı. Kuşkulu görülenler gözetlemeye alındı, mahkûmiyetler arttı, Marie-Antoinette, Philippe Égalité ve pek çok Girondin idam edildi. 1794'ün başlarında, Robespierre'in yönetiminde görevli temsilciler aracılığıyla tüm Fransa'ya yayılan Terör, sıkı bir iktisadi denetimin yanı sıra, hıristiyanlıktan sıyrılma siyaseti de güttü. Kuşkulu kişilerin mallarına elkonularak yoksullara dağıtıldı (şubat-mart 1794 kararları). Hebertçiler ve Kilise yanlıları bertaraf edildi. 10 haziran 1794 tarihli yasayla başlayan ve sanıkların yargılanma güvencesini kaldıran *Büyük Terör*, 9-Thermidor*'da (27 temmuz 1794) son buldu. Terör döneminin bilançosu 500 000 tutuklama ve 42 000 idam olarak tahmin edilmektedir.

Terör *(Beyaz)*, Fransa'da, kralcıların hasımlarına karşı başlattıkları karşı devrimci hareketlere verilen ad.

• *Birinci Beyaz Terör* (mayıs-haziran 1795), Robespierre'in diktatörlüğünü desteklemiş olanlara karşı yürütülen kanlı misillеme hareketleridir. Bunlar yerleşik otoritelerden çok, kralcılık yanlısı serüvencilerin işiydi. Şiddet hareketleri özellikle Güney-doğu'da (Lyon hapishanelerinde 86 kışı katledildi) ve Güney'de şiddetlendi.

• *İkinci Beyaz Terör*, 1815 yazında, Waterloo savaşı'nın ertesinde, bonapartçılar ve eski devrimcilere, hatta Devrim'i ve İmparatorluk'u genellikle desteklemiş olan protestanlara karşı yürütüldü. Marsilya, Avignon, Toulouse ve Nîmes'de bazı infazlar görüldü. Bulunmaz meclis'in seçilmesinden (ağustos 1815) sonra Terör yasal bir biçim kazandı: olağanüstü mahkemelerin kurulması, Yüz Gün döneminde Napoléon'u desteklemiş olan subayların (Ney) idamı, sürgün cezaları. Kral Bulunmaz meclis'i feshederek bu aşırılıklara son verdi.

TERÖRİST sıf. (fr. *terroriste*'ten). Terörizmle ilgili, terör yaratan.

◆ sıf. ve a. Terörizm yanlısı, terör eylemlerine katılan; tedhişçi.

TERÖRİZM a. (fr. *terrorisme*). Bireylerin ya da azınlıkların şiddete dayanan ve kişilere, mallara ya da kurumlara yönelik siyasal eylemi; bu şiddet eylemlerinin tümü. (Bireysel ya da ortaklaşa terörizmin çeşitli biçimleri [cinayet, rehine alma, patlayıcı yerleştirme, sabotaj vb.] olabildiği gibi, çeşitli erekleri [ülkenin bağımsızlığı, bir siyasal rejimin devrilmesi, devlet siyasetinin bazı yönlerine itiraz vb.] de olabilir.)

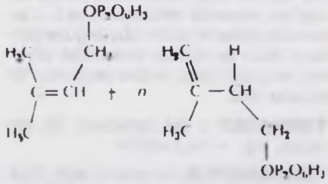
Terörle mücadele kanunu, terörü önlemek amacıyla çıkarılan 12 nisan 1991 gün ve 3713 sayılı yasa. Anayasal düzeni değiştirmeye ve ülke bütünlüğünü bozmaya yönelik her türlü örgütlü eylemi terör sayan yasa TCK'nın 125, 131, 146, 147, 148, 149, 156, 168, 171 ve 172. maddelerindeki suçları doğrudan, 145, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157 ve 169. maddelerindeki suçları dolaylı olarak terör suçu sayar. Bu yasa kapsamına giren suç davalarına DGM'de bakılır. Öte yandan, yıllardan beri marksist, ırkçı ve dinci eylem ve düşünceleri ceza kapsamına alan TCK'nın 141, 142 ve 163. maddeleri ile 2932 sayılı Türkçeden başka dillerle yapılacak yayınlar hakkındaki yasa Terörle mücadele kanunuyla yürürlükten kaldırılmıştır.

TERPANDROS, yunanlı kitharoidos (Antissa, Midilli, İ.Ö. 710'a doğr.). Sparta'ya yerleşip kithara eşliğinde yapılan şan okulunu kurdu ve 676'da *Karneia*, sonra dört kez art arda *Pythia* yarışmalarında birincilik ödülü kazandı. Öbür buluşları arasında, ilişik yeditellinin ayrık sekiztelli olarak geliştirilmesi, 7 telli lir, kithara eşliğindeki nomoslar ve *skholionlar* (sofra şarkıları) sayılabilir.

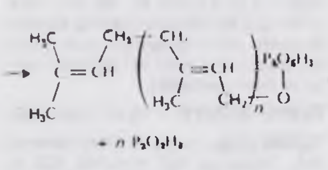
TERPEN a. (fr. *terpène*, alm. *Terpene*, *Terpentin*, terebentin'den). Org. kim. **1.** MONOTERPEN'in eşanlamlısı. **—2.** Biçimsel olarak pek çok izopren molekülünden yoğuşma tepkimesi sonunda oluşan ve genel formülü $(C_5H_8)_n$ olan bileşikler ile bunların türevlerine verilen genel ad.

—Parf. *Terpen giderme*, bölümsel damıtma yoluyla bir esanstan terpensel hidrokarbonların bir kısmını uzaklaştırmaya dayanan işlem.

—ANSİKL. Terpenler, doğal organik bileşiklerin çok önemli bir sınıfını oluşturur. Terpenlerin, XX. yy.'ın başında Wallach'ın sandığı gibi pek çok izopren molekülünün yoğuşma tepkimesi sonunda değil, F. Lynen'in kanıtladığı gibi dimetilalil pirofosfatın izopentenil pirofosfatla gerektiğinde birçok kez yinelenen yoğuşma tepkimesine girmesiyle oluştuğu bugün artık bilinmektedir:

dimetilalil pirofosfat — izopentenil pirofosfat

İzopentenil pirofosfat, asetik asit metabolizmasının bir ürünü olan mevalonik asit pirofosfatının ayrışması sonunda meydana gelir.

Terpenler, monoterpenler yani $C_{10}H_{16}$ genel formülündeki bir ilkörneğin türevleri, seskiterpenler yani $C_{15}H_{24}$'ün türevleri, diterpenler, yani $C_{20}H_{32}$'nin türevleri, triterpenler, yani $C_{30}H_{48}$'in türevleri ve tetraterpenler, yani $C_{40}H_{64}$'ün türevleri vb. olarak çeşitli gruplara ayrılır. Kauçuk ve gutta-perka ise, *n*'in çok yüksek bir sayıya ulaştığı politerpenlerdir $[(C_5H_8)_n]$. Terpenler başta parfüm sanayisi, boyarmadde yapımı, ilaç sanayisi, hormon üretimi vb. olmak üzere çok değişik alanlarda kullanılır.

TERPENİK sıf. (fr. *terpénique*). Org. kim. Terpenler ile ilgili, terpenlere değgin.

—Polim. *Terpenik reçine*, çoğulyoğuşturma ya da polimerleştirme gibi çeşitli işlemlerle terpenlerden ya da türevlerinden elde edilen sentetik reçine. (Terpenik reçinelerin en önemlileri abietomaleik, abietoformik, abietoformofenolik ve abietogliseroftalik reçinelerdir.)

TERPENOİT a. (fr. *terpénoïde*). Org. kim. Terpen türevlerine, özellikle de hidrokarbon olmayan terpen türevlerine verilen genel ad.

TER-PETROSYAN (Simon Arşakoviç) → KAMO.

TERPİGOREV (Sergey Nikolayeviç) → ATAVA.

TERPİN a. (fr. *terpine*). Org. kim. Formülü $C_{10}H_{20}O_2$ olan monoterpensel dialkol; terebentin esansının asitli ortamda hidratlanması sonunda elde edilir ve balgam söktürücü olarak kullanılır. (Eşanl. TERPİNOL.)

TERPİNEN a. (fr. *terpinène*). Org. kim. Formülleri $C_{10}H_{16}$ olan monoterpensel üç hidrokarbona verilen genel ad.

—ANSİKL. α, β ve γ olmak üzere üç çeşit terpinen vardır. α ve γ terpinenler pek çok esansta karışım halinde bulunur ve 180 °C'a doğru kaynayan limon kokusundaki doğal terpinenleri oluşturur; 173 °C'ta kaynayan β-terpinense yalnız kimyasal yolla elde edilir.

TERPİNEOL a. (fr. *terpinéol*). Org. kim. Terpinden kısmen su giderilerek elde edilen $C_{10}H_{18}O$ formülünde monoterpensel alkol.

TERPİNOL a. (fr. *terpinol*). Org. kim. TERPİN'in eşanlamlısı.

TERPİNOLEN a. (fr. *terpinolène*). Org. kim. Terpin, terpineol ya da ökaliptolden su giderilerek elde edilen $C_{10}H_{16}$ formülünde monoterpensel hidrokarbon.

TERPOLİMER a. (fr. *terpolymère*). Polim. Üç değişik tipte birim monomerden oluşan eşpolimer.

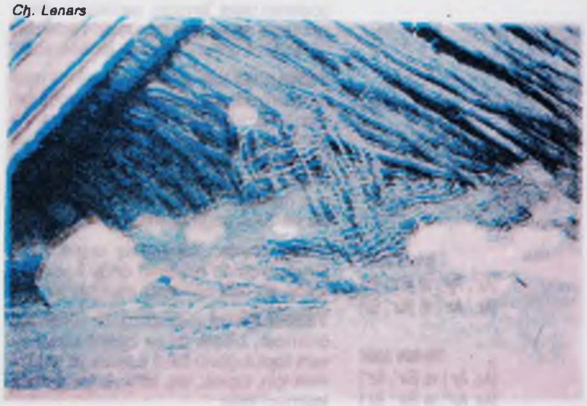
TERPSİKHORA, Dans'ın, dramatik Koro'ların ve lirik Şiir'in esin perisi. Simgesi lirdir. Kimi zaman sirenlerin anası olarak kabul edilir.

TERRA AMATA, Fransa'da, Nice'te, Boron dağı eteğinde tarihöncesi buluntu yeri. 1950'den başlayarak burada, acheul kültürünün birbirini izleyen 26 yerleşim katmanında kazı yapıldı. En eski katmanlara, bugünkü deniz kıyısından yaklaşık yirmi metre yüksekte yer alan eski kıyının kumları üzerinde rastlandı. Öbür yerleşimler bugünkü kıyı boyunca ve onun gerisindeki kumullar üzerinde kurulmuştu. Bunlar mevsimlik avcıların konaklama yerleridir (yapılan incelemelerde süpürgeçalısı çiçektozlarına rastlanmıştır). İri kayalarla yere tutturulmuş ve kazıklarla desteklenmiş (bunların izlerine rastlanmıştır) dallardan oluşan kulübeler her zaman oval planlıdır. Eski yerleşimlerde kurulu ocak düzeni görülmezken (buna karşılık bol miktarda kül ve odun kömürüne rastlanmıştır), kumuldaki kulübelerin merkezinde, küçük bir taş duvarla korunmuş birer ocak yer alır. Bunlar Fransa'da ve dünyada bilinen en eski ocaklardır (ancak, Afrika'da insanların ateşi çok daha eski tarihlerde kullanmaya başladıkları sanılmaktadır). Öte yandan, taş endüstrisinin gelişme evreleri de izlenir: chopperlar, sivri aletler, son olarak, levallois tekniğinin bilinmediği yongalı bir taş endüstrisi. Bu buluntu yerinin yaklaşık 380 000 yıl öncesine uzandığı sanılır. Çevre koruma altına alınarak müzeye dönüştürülmüştür.

TERRA COTTA ya da **TERRACOTTA** sıf. ve a. (İtal. *terra cotta*, pişmiş toprak). Pişmiş topraktan yapılmış, düşük ısıda pişirilmiş, sırsız her türlü yapıtın (seramik, heykelcik, kandil vb.) genel adı.

TERRACİNA, İtalya'da liman kenti ve sayfiye yeri, Lazio'da (Latina ili). Lepini dağlarının güney eteğinde, Gaeta körfezi kıyısında; 36 800 nüf. Alçak yamaçlardaki eski kent, büyük bölümü XI.-XIII. yy.'dan kalma katedraliyle (yer döşemeleri ve mer

Ch. Lenars

Terra Amata acheul kültüründen yeniden kurulmuş bir avcı kulübesi

mer ambon) Ortaçağ özelliklerini korur; katedral, roma döneminden kalma yapıların üstünde inşa edilmiştir. Modern kent denize kadar via Appia boyunca uzanır. Sant'Angelo dağında İupiter Anxur tapınağı'nın kalıntıları. Şarapçılık ve sebze yetiştiriciliği merkezi. Balıkçılık. Besin sanayileri. Elektrik gereçleri.

—Tar. Terracina, *Anxur* adı altında, Volsci halkının başkenti oldu. İ.Ö. 406'da Romalılar tarafından ele geçirildi. İ.Ö. 329'da koloni oldu. Via Appia üzerinde yer alması ve bir limanı bulunması nedeniyle Roma aristokrasısının gözde tatil yerlerinden biri durumuna geldi. Augustus, Galba, Domitianus ve Traianus tarafından güzelleştirildi. Liman, Antoninus Pius tarafından yaptırıldı. Theodorich burada bir saray yaptırttı.

TERRACİNİ (Umberto Elia), italyan siyaset adamı (Cenova 1895-Roma 1983). 1916'da Sosyalist parti'ye girdi, savaşa karşı çıkması nedeniyle tutuklandı. 1919 başına kadar silah altında tutuldu, 1919'da Torino'da Gramsci, Tasca ve Togliatti ile birlikte *Ordine nuovo*'nun kurucuları arasında yer aldı. 1920'de İtalyan sosyalist partisi'nin (PSİ) yönetim kurulu, ardından Livorno kongresi'nde (ocak 1921) PSİ'nin bölünmesinden sonra İtalyan komünist partisi (PCİ) merkez komite üyeliğine getirildi, aynı yıl Rusya'ya giderek Komünist enternasyonal yöneticilerinden biri oldu. Dört yıl Moskova'da kaldıktan sonra İtalya'ya dönünce, ağustos 1926'da faşist polis tarafından tutuklanıncaya kadar Milano'da *L'Unità* gazetesini yönetti. Hapse mahkûm oldu, 1937'de bağışlandı, Ponza adasına, ardından Ventotene adasına sürüldü. Müttefik çıkarmasından sonra ağustos 1943'te serbest bırakılınca Direniş'e katıldı. Ocak 1946'da PCİ'nin yönetimine seçildi ve 1966'ya kadar yönetimde kaldı. 1946-1948 arasında milletvekilliği, 1948'den başlayarak senatörlük, 1947'de Parlamento başkanlığı yaptı.

TERRACOTTA → TERRA COTTA.

TERRAFERMA DEVLETİ, ital. *Stati di terraferma*, İtalya yarımadasında, Venedik devleti başkentinin kurulduğu adalara ve denizkulaklarına karşıt olarak Venedik Cumhuriyeti'ndeki illere verilen ad.

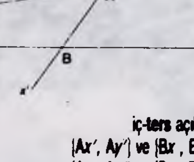
TERRA FUSCA a. (ital. sözc.). Yerbil. Ilıman bölgelerde kireçli yaylaların killi kahverengi toprağı.

TERRAGNİ (Giuseppe), italyan mimar ve gazeteci (Meda, Milano yakınında, 1904 - Como 1943). Öğrenimini Milano'da tamamladı, Gruppo 7*'ye katıldı ve akademik geleneğe karşı mücadelede yer aldı. Como'da yaptığı konut binası *Novocomum*'dan (1927) başlayarak, daha çok yüzeysel birleştirmelere önem veren uluslararası üsluptan farklılaşan bir plastik arayışına yöneldi. Como'daki *Casa del fascio*'da (1932-1936, bugün Halkevi), genel hacmin katılığına karşın, villalarında da görülen bir canlılık isteği dikkati çeker. Büsbütün kopamamakla birlikte, uluslararası modernizmin dışında kalmaya özen gösteren faşist Terragni, sanatçıların Birinci Dünya savaşı'nın sonuçları nedeniyle uğradıkları tinsel bunalıma tanıklık eder.

TERRAMARA a. (*terra*, toprak ve *marna*, marn'dan bozularak oluşturulmuş ital. sözc.). Kazıklar üzerinde, ama karada, çoğunlukla göl kıyısında (palafitta) kurulmuş tarihöncesi yerleşme. (Kuzey İtalya'da ve Fransa'nın güneyinde terramaraların izlerine rastlanır. Buralarda Yenitaş döneminde ve Tunç çağında oturulmuştur.)

Terra Nova, Kanada'da ulusal park, Newfoundland adasının doğu kıyısında; yaklş. 40 000 ha'lık bir alan kaplar.

TERRARİUM a. (fr. sözc.). Bir sürüngen, örümcek, böcek ya da başka kara hayvanı topluluğunu canlı tutmak ve yetiştirmek için, toprak, taş, bitki vb.'yle gerçekleştirilen tesis.

iç-ters açılar
{Ax', Ay'} ve {Bx, Bz}
{Ay, Ax'} ve {Bz', Bx}

dış-ters açılar
{Ax, Ay} ve {Bx', Bz'}
{Ax, Ay'} ve {Bx', Bz}

TERRA-ROSSA a. (ital. *terra-rossa*, kırmızı toprak). Yerbil. Kirecin çözünmesiyle oluşan, artık kilin karstik kökenli çukurlar içinde derişmesine neden olan ve Akdeniz ikliminde sıkça rastlanan kırmızı kil.

TERRASSA → TARRASA.

TERRAY (Joseph Marie), fransız kilise ve devlet adamı (Boën 1715-Paris 1778). Paris parlamentosu'nda danışman papazdı (1736), Louis XV tarafından Maliye genel denetmenliğine (aralık 1769) ve Devlet bakanlığına (1770) getirildi. 1770'te 60 milyon olduğu düşünülen açığı kapatmak için kısa süreli çarelere başvurdu ve reformlara girişti. İktisadı alanda düzenleme yanlısıydı; tahıl dışsatımını (1770) ve krallık içinde tahıl ticaretini (1771) yasaklayarak buğday stokları oluşturmaya girişmesi, kral yararına tahıl ticareti tekeli kurmak istemekle suçlanmasına yol açtı. Halkın gözünden iyice düşmesi üzerine Louis XVI kendisini görevden uzaklaştırarak (24 ağustos 1774) yerine Turgot'yu getirdi.

TERRAY (Lionel), fransız dağcı (Grenoble 1921-Vercors 1965). İkinci Dünya savaşı'nın ertesinde rehber oldu ve L. Lachenal ile Alpler'in bütün büyük güzergâhlarını rekor bir sürede tırmanarak dönemin en güçlü dağcı ekibini oluşturdu. Bir kazada öldü.

TERRAZZO a. (lat. *terracium*, ital. *terrazzo*). İnş. → PALLADYEN.

TERREBONNE, Kanada'da kent, Québec'te, Montréal'in K.'inde; 11 200 nüf.

TERRE HAUTE, ABD'de (İndiana) kent, Wabash ırmağı kıyısında, İndianapolis'in B.-G.-B.'sında; 61 100 nüf. İndiana kömürü ve petrolüne yakınlığı sayesinde kentte sanayı gelişmiştir: yapı gereçleri, silah, motor, tekstil ve hazırgıyim, kimya ve besin sanayileri.

TERRE-NEUVE → NEWFOUNDLAND.

TERRİ dağı, İsviçre'de (Bern kantonu) dağ, Doubs'un sağ kıyısında; 807 m. 1789 Fransız devrimi sırasında *mont Terrible* olarak değiştirilen adı, merkezi Porrentruy olan bir fransız *département*'ına verildi.

TERRİCOLA a. Toprakta yaşayan halkalısolucanlar takımı.

TERRİSS (William Charles James LEWIN, **William** — denir), ingiliz oyuncu (Londra 1847 - ay. y. 1897), XIX. yy. sonu ingiliz sahnesinin en saygın yıldızlarından biridir (**Breezy Bill** de denir). Romeo'ya ve Nicholas Nickleby'ye getirdiği yorumlar örnek olarak gösterilir. Büyük başarılar sağladığı Adelphi Theatre'dan çıkarken bir deli tarafından öldürüldü.

TERRY (Ellen), ingiliz kadın oyuncu (Coventry 1847-Small Hythe, Kent, 1928). Kendisini tiyatroya adamış bir ailenin kızıydı. Sahne sanatlarının her türünde çok başarılı oldu: yönetim, sahneye koyma, yorum. *Biz yaz gecesi rüyası* (Ophelia) [1878], *Othello* (Desdemona) [1881], *Romeo ve Juliet* (1882) ve *Kral Lear*'deki (Cordelia) [1892] yorumları tiyatro yaşamına damgasını vurdu. Oğlu Edward Gordon Craig de tiyatro yönetmeni oldu.

TERRY (Charles Sanford), ingiliz müzik yazarı (Newport Pagnell 1864-Westerton of Pitfodels, Aberdeen yakınları, 1936). Aberdeen üniversitesi'nde tarih profesörü oldu, kendisini J. S. Bach'ı incelemeye adadı, 1915 yılından ölümüne dek bu konuda ona yakın yapıt ortaya koyup, Spitta'dan sonra J. S. Bach'ın yapıtlarının tanıtılmasına katkıda bulundu.

TERRY (Walter), amerikan dans eleştirmeni ve yazar (New York 1913 - ay. y. 1982). Meslek yaşamına *Boston Herald*'da başladı (1936-1939). 1939'dan 1966'ya kadar *New York Herald Tribune*'ün dans eleştirmeni ve yazı işleri müdürü oldu, sonra *World Journal Tribune*'e, daha sonra da *Saturday Review*'e (1967-1981) geçti. *Dance Encyclopaedia*'nın yazımına katıldı ve dans üstüne çok sayıda yapıt verdi: *Ballet in Action* (1954), *Miss Ruth* (Ruth Saint Denis'in yaşamöyküsü, 1969), *Ballet: A Pictorial History* (1971), *Father of Modern Dance* (Ted Shawn'ın yaşamöyküsü, 1973).

TERS sıf. **1.** Bakılan, kullanılan tarafa karşıt olan: *Sigarayı ters tarafından yakmak. Kumaşın ters yüzü.* **—2.** Uygun olmayan; aksi: *Ters bir iş. Ters bir zamanda gelmek.* **—3.** Yanlış, gidilmesi gerekene karşıt olan: *Ters yol. Ters yönden gitmek.* **—4.** Birbirine, bir başkasına karşıt olan; zıt, aksi: *Birbirine ters görüşler ileri sürmek.* **—5.** Kırıcı, geçimsiz, aksi kimse; onun bu özelliğini belirten bir şey için kullanılır: *Ters bir insandır, ne yapacağı hiç belli olmaz. Ters suratlı bir adam. Ters bir yanıt.* **—6.** *Ters tarafından kalkmak*, aksiliği, huysuzluğu üzerinde olmak.

—Arit., Ceb., Küm. kur., Geom. EVRİK'in eşanlamlısı.

—Ceb. *Bir a elemanının ters işaretlisi, a* ile a' ün birbirinin tersi olduğu a' elemanına, varsa, verilen ad. [a nın ters işaretlisi genellikle ($-a$) ile gösterilir] ‖ *Toplama ile gösterilen ve bir e etkisiz elemanı bulunan bir iç işlemle donatılmış bir* E *kümesinin ters elemanları*, E nin $a + a' = a' + a = e$ eşitliklerini gerçekleyen a ve a' elemanları. (a ve a' toplama için bakışımlıdır.)

—Dağc. *Ters balkon*, dik kaya üzerindeki büyük çıkıntı. Ters balkon ancak yapay tırmanmayla aşılabilir.

—Dilbil. *Ters çevirme*, bir cümlenin ya da tümcenin sözcüklerini alışılmış, beklenen, olağan sayılan sıradan başka bir sıraya sokan yapı. (Örn. *Güzeldi bu kız*'da, anlatımsallık arayışından kaynaklanan, isteğe bağlı bir ters çevirme vardır.)

—Foto. *Ters ışık*, bakış açısına ters açıdan gelen ışık. (Eşanl. KONTRJUR.) ‖ *Ters aydınlatma*, ışığı arkadan ya da elverişsiz bir koşulda verme.

—Fotogram. *Ters paralaks*, sağ resmin sol göze, sol resmin sağ göze aynı anda gösterilmesi halinde, resimler üzerindeki karşılıklı noktaların doğadaki gerçek derinliklerini ters yönde oluşturan (çukurlukların tepe, tepelerin çukurluk olarak görülmesi) paralaks.

—Geom. *Ters yerdeğiştirim*, DOĞRUDAN OLMAYAN İZOMETRİ* nin eşanlamlısı. ‖ *Dış-ters açılar*, {Ax} ve {Bx'}, (AB) doğrusunda bulunan ayrık (yabancı) yarıdoğrular olmak ve [Ay) ile [Bz') ün her biri de (AB) nin belirlediği yarıdüzlemlerin birinde bulunmak üzere {Ax, Ay} ve {Bx', Bz'} yarıdoğru çiftleri. ([Ay) ve [Bz') ün taşıyıcıları koşutsa, {Ax, Ay} ve {Bx', Bz'} aynı bir geometrik açının temsilcileridir, dolayısıyla ortak ölçüleri aynıdır.) ‖ *İç-ters açılar*, {Ax'} ve [Bx), (AB) doğrusunda bulunan yarıdoğrular ve arakesitleri AB doğru parçası olmak ve [Ay') ile [Bz) nin her biri (AB) nin belirlediği yarıdüzlemlerin birinde bulunmak üzere {Ax', Ay'} ve {Bx, Bz} yarıdoğru çiftleri. ([Ay') ve [Bz) nin taşıyıcıları koşutsa {Ay', Ax'} ve {Bz, Bx} aynı bir geometrik açının temsilcileridir ve dolayısıyla ortak ölçüleri aynıdır.)

—Havc. *Ters uçuş*, uçağı ters döndürerek yapılan uçuş.

—Hidrol. *Ters akıntı*, ana akıntıya ters yönde ilerleyen akıntı.

—Jeomorfol. *Ters engebe*, TERSELME* ENGEBESİ'nin eşanlamlısı.

—Kardiyol. *Büyük damarların ters yerleşimi*, aortun sağ karıncıktan ve akciğer atardamarının sol karıncıktan çıkması biçiminde görülen doğuştan dolaşım anomalisi. (Doğumdan hemen sonra şiddetli bir morartıya ve kısa zamanda ölümcül bir kalp yetmezliğine neden olur. Ameliyatla düzeltilebilir.)

—Küm. kur. A *dan* B *üzerine birebir bir* f *uygulamasının ters uygulaması*, B den A üzerine, B nin her elemanının f ile elde edilen görüntüsü kendi aslı olan (f^{-1} ile gösterilen) g uygulaması. ‖ *Ters bağıntı*, bir R ikili bağıntısı için:

$(x, y) \in R \leftrightarrow (y, x) \in S$
biçiminde de tanımlanan S ikili bağıntısı.
—Mat. çözlm. *Bir f fonksiyonunun ters fonksiyonu*, *f* nin kendi tanım bölgesiyle kısıtlaması birebir olduğunda, gerçekten bir fonksiyon olan (f^{-1} ile gösterilir), *f* ters bağıntısı.
—Oto. *Ters dönme*, kayma sonucu, bir taşıtın bulunduğu doğrultuya ters yönde kendi ekseni çevresinde aniden dönmesi.
—Patol. *Ters yerleşim*, bazı organların değişik yerde olması. (Özellikle içorganlarda görülür ve sözkonusu organ normalde bulunması gereken yerin karşı tarafında bulunur.)
—Spor. *Ters vuruş*, teniste ve masatenisinde sağ elle oynayanın sola, sol elle oynayanın sağa yaptığı vuruş.
—Tekst. *Ters örgü*, ipliklerin normal büküm yönüne ters doğrultuda yapılan armür.
—Topogr. *Ters semt açısı*, bir gözlem doğrultusuyla Lambert kuzeyi arasında kalan, saat akrep ve yelkovanı devініminin ters yönünde ölçülen açı. (Bir doğrultunun ters semt açısı ve semt açısı, birbirlerini 400 grad ya da 360 dereceye tamamlar.)
—Yerbil. Eğimi, etkilediği oluşumların eğiminin ters yönünde olan bir kırık için kullanılır. || *Ters kırık*, üst bölümü, bindirdiği alt bölüme göre daha yüksekte olan eğik fay. (NORMAL* KIRIK'ın karşıtıdır) || *Ters kanat*, devrik ya da yatık bir kıvrımda, en eski katmanların, en yeni katmanların üstünde yer alarak bir ters dizi oluşturduğu kanat.
—Yumş. bil. Genel kuralın tersine, sargısı sola doğru sarılan yumuşakça kavkısı için kullanılır. (Yani hayali bir yumuşakça ele alındığında, hayvan kavkının içinde tepeden ağza doğru dolanarak inerken kavkı ekseni [kolumela] hep onun solunda kalacak demektir. Ters sargılı bireylere, sarmallığı normalde sağa doğru olan birçok türde rastlanır; öte yandan, bazı ender cinslerin [*Physe*, *Clausilia*] bütün bireyleri ters sargılı olur.)

◆ a. **1.** Bir şeyin bakılan, kullanılan yüzüne karşıt olan yüzü: *Kumaşın, kâğıdın tersi. Halının tersi.* **—2.** Kesici bir aygıtın kesmeyen yanı: *Bıçağın, çakının tersi.* **—3.** Bir şeyin karşıtı durumunda olan şey: *Tersi kanıtlanmadıkça söylenenleri doğru kabul etmeliyiz.* **—4.** *Tersi dönmek*, gideceği yönü ve bulunduğu yeri şaşırmak. || *Tersinden okumak*, yanlış okumak. || *(Bir şeyin) tersine*, karşıt bir biçimde, aksine: *Beklediğimin tersine kolay bir sınavdı.* || *(Bir şeyi) tersine çevirmek*, içini dışına çevirmek; olumsuz duruma sokmak. || *Tersine dönmek*, bir iş ya da durum sözkonusuysa, beklendiği, umulduğu gibi gerçekleşmemek, umulanın aksi olmak: *Sen gidince her şey tersine döndü.* || *Tersine gitmek*, bir iş ya da durum tasarlandığı, düşünüldüğü gibi gerçekleşmemek; bir durumdan hoşlanmamak, aykırı gelmek: *Kızların satıcılık yapması önceleri benim de tersime giderdi.* || *Elin tersi*, avuç içinin karşıt yüzü.
—Mat. çözlm. *Bir S tam serisinin tersi*, $T(0) = 0$ ve $S \circ T = I$ olan T tam serisi; bu seri ancak ve ancak $S(0) = 0$ ve $S'(0) \neq 0$ ise vardır ve bir tanedir. (S nin yakınsaklık yarıçapı sıfır değilse T ninki de sıfır değildir.)
—Nörol. *Tersine iletim*, bir maddenin bir aksonda sinir akısının gidiş yönüne aykırı, yani uç dallardan dendritlere doğru iletilmesi.

◆ be. **1.** Normal olana karşıt yönde; dışı içe gelecek biçimde; üstü aşağıya ya da önü arkaya dönük olarak: *Ayakkabılarını ters giymek. Çorabının birini ters giymişsin. Ters asılmış bir tablo. Gazeteyi ters tutmak.* **—2.** Doğru olmayan bir biçimde; yanlış: *Bu fikir bana çok ters geliyor. Sözlerim ters anlaşıldı.* **—3.** Umulanın aksine, aksi: *Bugünlerde her işim ters gidiyor.* **—4.** Kırıcı, sert bir biçimde; aksi: *Bir kimseyle ters konuşmak. Bir kimseye ters davranmak, ters bakmak.* || *Ters düşmek*, aykırı durumda olmak, karşıt olmak: *Bu konuda size ters düşmek istemezdim.* || *Ters pers*, düzelemeyecek ölçüde ters bir konumda olan: *İşlerim öylesine ters pers ki, anlatamam.* || *Ters pürs olmak*, yüzükoyun yere kapaklanmak; düzelmesi olanaksız bir duruma düşmek. || *Ters ters*, aksi aksi: *Ters ters yanıtlar vermeye başladı.* || *Ters ters bakmak*, kızgın, öfkeli bir biçimde bakmak: *Niye öyle ters ters bakıyorsun?* || *Ters türs*, özensizce, düzgün olamayan biçimde: *Üzerlerinden çıkardıklarını sağa sola ters türs atmışlar;* doğru dürüst gitmeyen, iyi ve düzgün işlemeyen: *Bu ters türs yönetimle iyi bir sonuç alınmaz.*
—Teknol. *Ters çevirmek*, bir devingenin hareketine, bir akışkanın akışına, bir elektrik akımına vb.'ye, başlangıçtakine zıt bir yön vermek.

TERS a. Hayvan pisliği.

TERS a. (fars. *ters*). *Esk.* **1.** Korku. **—2.** *Ters-engiz*, korkutan, korku verici.

> **TERS-** önek. Karşıtlığı ya da karşıt eylemi belirtmek için birçok sözcüğün bileşiminde yer alır.

TERSA a. (fars. *tersa*). *Esk.* **1.** Hıristiyan. **—2.** *Tersa-beçe* → TERSABEÇE.

TERSABEÇE a. (fars. *tersa* ve *beçe*'den *tersa-beçe*). *Esk.* Hıristiyan çocuğu.
—Tasav. Manevi âlemde en yüksek derecede olan kişi, mürşid-i kâmil (olgun önder).

TERSAKAN çayı, Orta Karadeniz bölümünün iç kesiminde, akarsu; yaklaşık 90 km. Yeşilırmak'a kavuşmak için çizdiği ilginç yay ile ünlü. Lâdik'in G.-D.'sunda, yükseltisi 1 500 m'yi aşan Karaömer dağından inen kolların beslediği Lâdik gölünden, menderesler çizen gömük bir vadiyi izleyerek çıkar; tektonik bir çukur boyunca bir süre B.'ya doğru aktıktan sonra Havza'dan geçerek G.'ye döner; Suluova'da Solhan çayı ile birleşerek D.'ya yönelir ve Amasya yakınında dar bir boğazı aşarak Yeşilırmak'a kavuşur. Yağmur ve kar suları ile beslenir. 18 yıllık gözlemlere göre ortalama akımı 3,9 m^3/sn; en çok martta (ort. 14,7 m^3/sn), en az ağustosta (1,2 m^3/sn) su geçirir.

TERSAKAN gölü → TERSİSHAN gölü.

TERSAKINTI a. Denizbil. Ana akıntıya komşu ve ters yönde olan deniz akıntısı. (Tersakıntı, bir alt akıntı konumunda da olabilir. Sözgelimi ekvator tersakıntısı.) || akıntının bir engele çarpıp geri dönmesiyle oluşan deniz akıntısı.

TERSALİZE a. Alize rüzgârlarıyla aynı yerlerde ama ters yönde ilerleyen hava akımı.

TERSAN sıf. (fars. *tersān*). *Esk.* **1.** Korkak, korkan. **—2.** *Tersan tersan*, çekinerek, korka korka.

TERSANE a. (ital. *darsena*; ar. *dār us-şınāa*'dan). Ticaret ve savaş gemilerinin inşa edildiği, bakım ve onarımlarının yapıldığı, yüzer ve/ya da kuru havuzlar, inşa ve indirme kızakları ve gemi için gerekli donanımlar yapan fabrikalar içeren, geniş bir alana kurulmuş tesis.
—Ask. denizc. *Tersane nöbetçisi*, bir tersanenin giriş-çıkış yerleri ile kimi bölümlerinde gözcülük yapan yeminli askeri memur.
—İkt. tar. *Tersane bedeliyesi*, Osmanlılar döneminde. Tanzimat'tan önce gemilerde kürek çeken, yelken açıp toplayanların ücretlerini karşılamak üzere halktan toplanan vergiye verilen ad.|| *Tersane sergisi*, tersanede çalışanların ücretlerine ilişkin hesapların tutulduğu cetvellere verilen ad. || *Tersane âmire hazinesi*, tersanenin para işlerinin düzenlendiği vezne.
—Kur. tar. Denizcilik işlerinin yönetildiği yer. || *Tersane ağası*, Osmanlılar'da, tersanenin en büyük memuru, kaptanpaşanın tersanedeki vekili. || *Tersane ambar nazırı*, tersane ambarına giren çıkan malzemeyi deftere işleyen görevli. || *Tersane ambarlar emini*, tersane malzemelerinin bulunduğu ambarların hesaplarını tutan ve denetleyen görevli. || *Tersane başçavuşu*, tersanenin güvenliğini ve disiplinini sağlayan kimse. (Emrinde divanhane çavuşları denilen çavuşlar bulunurdu.) || *Tersane başmimarı*, Osmanlılar'da, tersanede inşa edilen gemilerin planlarını hazırlayan ve yapımlarını denetleyen mimar. (Emrinde dört yüz marangoz, on mimar bulunur; görevinin simgesi olarak elinde gümüş başlı bir baston taşırdı.) || *Tersane defter emini*, Kaptanpaşa eyaletindeki sancakların tımarlı sipahilerinin defterlerini tutmakla yükümlü görevli. (Tersane reisine bağlıydılar. Maiyetindeki defter kethüdası ve kâtipleri günlük işlemleri yaparlar ve tevcihleri [tımar ve zeametlerin dağıtımı] Divanı hümayun rüus kalemine bildirirlerdi.) || *Tersane halkı*, Osmanlılar'da, savaş gemilerinde çalışan kaptanlar, reisler, kalafatçılar, dümenciler, humbaracılar, yelkenciler ve diğer görevliler için kullanılan deyim. || *Tersane kâtipleri*, tersanedeki kereste mahzenindeki kerestelerin ve öteki araç gereçlerin hesabını tutmakla yükümlü görevli. || *Tersane kethüdası*, tersanenin kaptanpaşadan sonra gelen en büyük amiri. (Azapreisi vardiyanbaşı olduktan sonra sırasıyla kaptanlığa, baştarde kaptanlığına ve tersane kethüdalığına yükselirdi. Tersane kethüdası altı çifte kayığa biner, görevinin simgesi olarak elinde hint kamışından yapılmış mavi bir asa taşır, padişahın boğaz gezintilerinde baştardenin dümenini tutardı. XVII. yy.'dan sonra derya* beyleri arasından da tersane kethüdası seçilmeye başlandı.) || *Tersane muhafızları*, tersanede kızağa çekilmiş, onarım için yatan gemileri korumakla yükümlü görevliler. (*Mandacı* da denilen bu görevliler, sabaha kadar tersane rıhtımında kol gezerlerdi.) || *Tersane müdürü*, tersanede parasal işleri yönetmekle yükümlü görevli. (İmparatorluğun son dönemlerinde tersane defter eminlerine de tersane müdürü denildi.) || *Tersane reisi*, tersanedeki üst düzey görevlilerinden biri. (Tersanenin tımar ve zeametleri ile ilgili iş ve işlemleri izleyip denetler, defter kethüdası ile defter emini onun buyruğunda çalışırlardı.) || *Tersane ricali*, kaptanpaşadan sonra gelen ve tersane emini, tersane kethüdası, tersane ağası, liman reisi, tersane kâtibi, tersane reisi ve tersane defter emininden oluşan üst düzey görevlilerine verilen ortak ad. || *Tersane ruznamçecisi*, tersanenin günlük gelir ve giderlerini tutmakla yükümlü görevli. || *Tersane tımar sipahisi*, Kaptanpaşa eyaleti'ndeki tımar sahiplerine verilen ad. (Bunlar, tımarlarının gelirlerine karşılık donanmada hizmet verirlerdi.) || *Tersanei âmire*, İstanbul'u aldıktan sonra Fatih Sultan Mehmet'in Haliç'te Aynalıkavak'ta yaptırdığı tersane. || *Tersanei âmire emini*, tersanenin parasal işlerini yönetmekle yükümlü görevli. (Bunlar *tersane emini* adıyla da anılır, yapımı tamamlanan gemileri mühimmatlarıyla birlikte kaptanına teslim eder, liman defterine kayıt işlerini yapar, kayıt işleminin bir suretini kaptanpaşaya, bir suretini de defterdara verirlerdi.)
—Ölçbil. *Tersane zirası*, eskiden tersanelerde kullanılan bir ölçü birimi. (Bir tersane zirası yirmi yedi parmak uzunluğundayken, bir mimarı zirası [zira-ı mimari] yirmi dört parmaktı.)
—ANSİKL. Türkiye'de kurulu tersaneler kamu ve özel kesime ait olmak üzere ikiye ayrılır: kamu tersaneleri, Ulaştırma bakanlığı'nın bir kuruluşu olan Gemi sanayii aş'

tersane
Haliç-İstanbul

ye bağlı olarak çalışan Alaybey*, Camialtı*, Haliç*, ve Pendik* tersaneleri ile Deniz kuvvetleri komutanlığı'na bağlı olarak çalışan Gölcük* ve Taşkızak* tersaneleridir. 1993 yılı haziran ayı itibariyle, Türkiye'de, 6'sı kamu kesiminde (Pendik tersanesi 1981 yılında işletmeye açıldı), 29'u özel kesimde çalışan toplam 35 tersane faaliyet göstermektedir. Kamu kesiminde yaklaşık 4 000 ücretli çalışmaktadır. Çelik işleme kapasitesi kamu kesiminde 42 000 ton/yıl, özel kesimde ise 480 000 ton/yıl'dır. (→ GEMİ* YAPIM VE ONARIM SANAYİSİ.)

—Tar. Anadolu selçuklu sultanı Alaettin Keykubat I Alanya*'yı ele geçirdikten (1221) sonra selçuklu sultanları kenti kışlık başkent, donanma üssü ve tersane olarak kullandılar. Osmanlılar'ın ilk dönemlerinde İzmit, Karamürsel ve Edincik'te küçük gemi yapım ve bakım yerleri vardı. İlk osmanlı tersanesi Yıldırım Bayezit döneminde (1389-1402) Saruca Paşa'nın denetim ve gözetiminde Gelibolu'da yapıldı. Burada, gemi yapımı dışında donanma levazımı için depolar, peksimet fırınları, cebehane ve donanma için gerekli her şey vardı. Gelibolu tersanesine osmanlı donanmasının yerleşmesi, Bizans'ın Akdeniz ile olan bağlantısını kestiği gibi Çanakkale boğazı'nda türk egemenliği de güçlendi ve böylece İstanbul'un kuşatılması, Bizans'a denizden gelebilecek bir yardım için güvence altına alınmış oldu. Fatih döneminde Gelibolu tersanesinin önemi daha da arttı. Fatih, ayrıca İstanbul'u aldıktan (1453) sonra Haliç'te Aynalıkavak semtinde birkaç gözden oluşan ufak bir tersane yaptırdı. Yavuz Sultan Selim, Mısır seferinden İstanbul'a döndükten (1518) sonra, papa Leo X'un Osmanlılar'a karşı bir haçlı ittifakı hazırlığında bulunduğunu öğrenince, güçlü bir donanmayla Akdeniz'de üstünlüğü elde etmeyi gerekli görüp Haliç'teki büyük tersaneyi kurdu. Tersane, Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) daha da genişletildi ve kızak sayısı 200'e çıkarıldı. XVII. yy.'ın sonuyla XVIII. yy'dan başlayarak Haliç tersanesi'nde daha çok yelkenli gemilerden üç ambarlı kalyon ile öteki kalyonlar yapıldı. XVIII. yy.'ın son yarısında, gemi inşaatının Avrupa'daki gibi ileri tekniğe uygun bir biçimde yapılması amacıyla bir okul açıldı ve Avrupa'dan gemi inşa mühendisleri getirtildi.

tersdönüş

Gelibolu ve Haliç tersanelerinden başka Osmanlılar Mısır'a ve Kızıldeniz kıyılarına egemen olduktan sonra portekiz saldırılarını önlemek için Süveyş ve Mısır kaptanlığı adıyla bağımsız bir kaptanlık oluşturdular. Süveyş'e bir tersane kurdular. Ayrıca, Macaristan osmanlı egemenliğine girince Tuna nehrinde de bir donanma (ince donanma) yapıldı ve Tuna kaptanlığı kuruldu. Tuna kaptanlığı, biri Vidin'e kadar, öteki Vidin'den Budin eyaletine kadar uzanan iki bölgeyi içeriyordu. Osmanlılar XVI. yy.'ın ikinci yarısında Basra ve çevresini korumak amacıyla Birecik'te bir tersane kurarak nehir gemileri inşa ettiler. XVIII. yy. ortalarına doğru aynı tersanede Fırat nehri için hafif bir filo kurdular. (→ Kayn.)

TERSANE adası, antik **Telandria,** G.-B. Anadolu kıyılarında, Fethiye körfezinin B.'sında G.-B.-K.-D. doğrultusunda sıralanarak Sarsalik koyunu asıl körfezden ayıran adalar dizisinin ortasında yer alan ada; 13,6 km². Biçimi kabaca bir üçgene benzeyen bu engebeli ve yüksek kıyılarla çevrili ada, İkinci Zaman - Üçüncü Zaman yaşlı dirençli kayaçlardan oluşmuştur.

Tersane camisi → PIYALEPAŞA CAMİSİ.

Tersane konferansı → İSTANBUL KONFERANSI.

TERSÁNSZKY (Józsi Jenő), macar yazar (Budapeşte 1888 - *ay. y.* 1969). Edebiyata *Nyugat* (Batı) dergisi çevresinde toplanan genç yazarlar arasında başladı. *Viszontlátásra drága* (1916) ile macar düzyazısının ilk barışçı örneğini verdi, ama özellikle bir serserinin serüvenlerini dile getiren romanı *Kaluk Marci* (1942) ile tanındı. *A céda és a szüz* (1924) ve *le Chant de la marguerite* (fr. çev.) [1929] adında iki kitabı daha vardır.

TERSASAL sıf. Opt. *Merkezlenmiş optik bir sistemin tersasal düzlemleri*, −1 doğrusal büyütmeli iki eşlenik düzlem için kullanılır. (İnce bir mercek için, bu düzlemler bu merceğe göre bakışımlıdır ve odak uzaklığının iki katı uzaklıkta bulunurlar.)

TERSAYAN çoğl. a. (fars. *tersā*'nın çoğl. *tersāyan*). *Esk.* Hıristiyanlar.

TERSBAKIŞIM a. Küm. kur. Tersbakışımlı bir yasanın niteliği.

TERSBAKIŞIMLI sıf. Küm. kur. Bir kümenin elemanları arasında hem (a, b) ikilisi için hem de (b, a) ikilisi için gerçeklenen, a ile b nin özdeş olduğu bir ikili bağıntı için kullanılır. (Geniş anlamda alınmış, a, b den önce gelir bağıntısı [gösterilişi "$a \leq b$"] tersbakışımlıdır.)

—Ceb. *Tersbakışımlı determinant*, elemanları, tersbakışımlı bir matrisin elemanlarıyla aynı yasaya uygun determinant. ‖ *Tersbakışımlı doğrusal ikili biçim*, her (x, y) ikilisi için $f(x, y) = -f(y, x)$ bağıntısını gerçekleyen biçim. ‖ *Tersbakışımlı içyapı uygulaması*, kendisine eşit ve zıt işaretli ek bir içyapı uygulaması bulunan içyapı uygulaması. ‖ *Tersbakışımlı uygulama*, E^n den F toplama grubu içine

$$f(x_{p(1)}, x_{p(2)}, \ldots, x_{p(n)}) = \varepsilon(p) f(x_1, x_2, \ldots, x_n)$$

gerçeklenecek biçimde tanımlanan f uygulaması, burada p, [1, n] aralığının bir dizilimi, $\varepsilon(p)$ de bunun işaretidir.

TERSBAKIŞTIRIMLI a. *Bir f, n-doğrusal biçiminin tersbakıştırımlısı*,

$$g(x_1, x_2, \ldots, x_n) = \sum_{p \in S_n} \varepsilon(p) f(x_{p(1)}, x_{p(2)}, \ldots, x_{p(n)})$$

olarak tanımlanan n-doğrusal biçimi, burada S_n, [1, n] aralığının dizilimlerinin kümesi, $\varepsilon(p)$ de p dizilimininin belirtisini göstermektedir.

TERSCHELLİNG, Kuzey denizi'nde Hollanda'ya bağlı ada (Kuzey Hollanda), Batı Friesland takımadalarında; 108 km²; 4 500 nüf. Bu adanın büyük bölümü, kısmen ağaçlıklı kumullardan oluşur. Sayfiye ve turizm merkezleri (Midsland). Kuş rezervleri. Süt hayvanı yetiştiriciliği.

TERSÇALIŞMA a. Mak. san. *Bir pompanın tersçalışması*, normal yöne göre ters yönde çalışma. (Elektriksel olarak kumanda edilen merkezkaç bir pompada, elektrik akımı kesildiğinde tersçalışma oluşabilir. Bu durumda, ortaya çıkan bir koç darbesi ve su akımının evirtimi, pompanın belli bir süre merkezcil türbin olarak çalışmasına yol açar.)

TERSDEĞİŞİM a. Fizs. kim. Başlangıçta aynı yükseltgenme derecesinde bulunan özdeş iki atomdan birinin daha yüksek bir yükseltgenme derecesine erişmesi, diğerininse daha düşük bir yükseltgenme derecesine inmesi biçiminde gerçekleşen kimyasal tepkime. (Eşanl. DISMUTASYON.)

—ANSİKL. Tersdeğişim tepkimelerine hem organik, hem de anorganik kimyada çokça rastlanır. Örneğin Javel suyunun oluşumu, klorun bir tersdeğişim tepkimesidir:

$$Cl_2 + 2NaOH \rightarrow NaCl + NaOCl + H_2O.$$

Bu tepkimede klor, sıfır yükseltgenme derecesinden (Cl_2), −1 ($NaCl$) ve +1 ($NaOCl$) yükseltgenme derecelerine geçer. Aynı şekilde Cannizzaro tepkimesi de karbon için bir tersdeğişim tepkimesidir:

$$2C_6H_5{-}CH{=}O + NaOH \rightarrow C_6H_5{-}CH_2{-}OH + C_6H_5{-}CO_2Na$$

Bu tepkimede karbon, +1 (—CHO) yükseltgenme derecesinden −1 (—CH_2OH) ve +3(—CO_2Na) yükseltgenme derecelerine geçer.

TERSDEVİNİM sıf. Astrol. Yörüngenin dönme yönüne karşıt doğrultuda gerçekleşen bir gezegen hareketine denir.

TERSDÖNÜŞ a. Havc. 180°'lik bir doğrultu değişikliğiyle yapılan hava akrobası figürü. (Tersdönüş, düşey bir düzlem içinde gerçekleştirilir: uçak yükselirken yarım burguyla yörüngesinin en yüksek noktasında ters döner, sonra pike yapar ve yatay uçuş çizgisine dönmek için başlangıç doğrultusuna 180°'lik bir sapmayla döner.)

TERSDÖNÜŞLÜ sıf. Havc. Ters yönde dönen pervaneler için kullanılır.

TERS-EĞİM a. **1.** Başka bir eğime ters eğim. **—2.** Bir dağın en sarp yamacı.

TERSELME a. Yerbil. Yer manyetik alanında manyetik K kutbu, manyetik G kutbunun yerini aldığında (ya da tersi durumda) meydana gelen anomali. (Uzun süreli terselmeler [devirler] otuz milyon yıl kadar, kısa terselmeler de [olaylar] bir milyon yıldan az sürer. Manyetik terselmeler jeolojik oluşuklarda korunur ve bu bakımdan kronolojik çalışmalarda kullanılabilir.)

kıvrımlı yapıda terselme engebesi

—İklimbil. *Sıcaklık terselmesi* ya da *ısı terselmesi*, yükseldikçe sıcaklığın artması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Jeomorfol. *Terselme engebesi*, topografik görünümü yapısal düzene ters olan yapısal biçim. (Eşanl. TERS ENGEBE.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. İklimbil. Bir sıcaklık terselmesi, yükseldikçe sıcaklığı normal olarak düşen atmosferde (hiç değilse troposferde normal durum budur) anormal olarak sıcak

bir hava tabakasının varlığını gösterir. Terselmenin ölçüsü bu tabakanın kalınlığına bağlıdır. Troposfer ile stratosfer arasında tropopavzın bulunuşundan kaynaklanan terselme bir yana bırakılırsa, sıcaklık terselmesi ya hemen zemin üzerindeki hava tabakasında (alçak terselme ya da zemin terselmesi) ya da belli bir yükseltide (yüksek terselme) meydana gelebilir. Oluşum bakımından üç tip sıcaklık terselmesi ayırt edilebilir: *Cephesel terselmeler* (sıcak hava kütlesinin soğuk hava kütlesi üzerine çıkması durumunda), *alçalma terselmeleri* (antisiklonlarda, özellikle antisiklonların doğu kenarlarında), *ısınma terselmeleri* (örneğin orta enlemlerde, kış antisiklonu ortamında zeminin çok soğuduğu durumlarda alt hava tabakalarının da soğuması sonucunda meydana gelen terselmeler). Terselmenin gerçek nedenini ve tipini saptamak kimi zaman güç olabilir (örneğin, alizeler kuşağındaki terselmeler sıcak havanın belli bir yükseltiye gelmesinden ya da antisiklonal alçalma hareketinden ileri gelebilir). Terselmeler atmosferin kararlılığını, dolayısıyla yağışsızlığı gösterir. Bununla birlikte, bulutlarla birlikte görülür. Bu tür bulutlar terselmeye özgün katmanbulut tipindeki (zemin ışınmasına bağlı terselmelerde sisler; öteki terselme tiplerinde stratus ya da strato-kümülüsler).

—Jeomorfol. *Terselme engebesi*. Bu tip engebe, örneğin Bauges ve Chartreuse'ün önalp sıradağlarında ortaya çıkar; burada, engebenin yüksek noktaları senklinal yapılarla çakışırken, antiklinallerin ekseninde dirençsiz kayaçlarda içi boşalmış çukurlar görülür. Tünemiş vadilerle kombları birleştiren böyle bir engebe tipinin ortaya çıkması için üç koşul gereklidir: dirençli bir katmanın altında dirençsiz katmanlardan oluşan kalın bir dizinin bulunması; kıvrımların genliğinin büyük olması; yapının doğrultusuna dik büyük vadilerin (ya da klüzler) oluşturduğu taban düzeyine göre, dirençli kayaçtaki senklinal eksenlerin yüksek bir konumda bulunması. Aynı olay kırıklı yapıda da geçerlidir: gençleşmiş bir ters fay çizgisi dikliğinin eteğinde, yapısal olarak yüksek blok üzerinde topoğrafik bir çukur oluşur. Bu durumda terselme engebesinin ortaya çıkması, ilksel dikliğin aşınımla düzleştirilmiş, daha sonra da farklı aşınımla yükselmiş blokun dirençsiz kayaçlarının alçaltılmış olması gerekir. Bazı mesalar da vadileri ya da dirençsiz kayaçlardan oluşan çukurlarda yerleşmiş akışkan ve dirençli lav akıntılarının zamanla yüksekte kalması sonucunda oluşmuş terselme engebelerini meydana getirirler.

TERSEVİRME a. Mant. A, B'yi gerektirir (simgelerle A→B) ve B-değil, A-değil'i gerektirir (simgelerle ˥B→˥A) demenin eşdeğer olduğuna ilişkin mantık yasası.

TERSİ → TARSI.

TERSİ a. Zool. TİRSİ'nin eşanlamlısı.

TERSİB a (ar. *rüsûb*'dan *tersîb*). *Esk.* **1.** Durultma, tortusunu dibe çöktürme. **—2.** *Tersib etmek*, duru hale getirmek, tortusunu dibe çöktürmek.

TERSİBAT, **-tı** çoğl. a. (ar. *tersîb*'in çoğl. *tersîbât*). *Esk.* Tortuyu dibe çöktürmeler.

TERSİL a (ar. *resl*'den *tersîl*). *Esk.* Yazıda ya da konuşmada ağırbaşlı olma.

TERSİM a (ar. *resm*'den *tersîm*). *Esk.* **1.** Resmini yapma, şeklini çıkartma. **—2.** *Tersim etmek*, resmini yapmak. **—3.** *Tersim olunmak*, resmi çizilmek, resmedilmek. **—4.** *Tersim-bi-z-ziya, tersim biş-şems*, fotoğraf. ‖ *Tersim-i harita*, haritasını çizme.

TERSİMAT, **-tı** çoğl. a. (ar. *tersîm*'in çoğl. *tersîmât*). *Esk.* Şeklini çizmeler, resmini yapmalar.

TERSİMİ sıf. (ar *tersim* ve *-î*'den *tersîmî*). *Esk.* Çizmekle ilgili, resmini yapmakla ilgili.
—Esk. fels. Çizgeli.
—Esk. mat. *Tersimi hendese*, uzay geometri.

TERSİNİR sıf. Fiz. Tam olarak ters dönüşümü gerçekleştirilebilen bir dönüşüm için kullanılır. Böyle bir dönüşümde bütün parametreler (dış parametreler olduğu kadar göz önüne alınan sistemin parametreleri de) dönüşüm hangi yönde olursa olsun her aşamada aynı değerleri taşır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dy. *Tersinir katar*, lokomotif ve vagonlardan oluşan ve her iki ucunda da birer kumanda kabini bulunan katar.

—Fizs. kim. *Tersinir tepkime*, aynı sıcaklık ve basınç koşulları altında aynı anda her iki yönde meydana gelen kimyasal tepkime. (Tersinir tepkime,

$$\alpha A + \beta B \rightleftharpoons \gamma C + \delta D$$

gibi stokiyometrik bir denklemle gösterilir; bu denklemde A,B,C,D modelleri; α, β, γ, δ sayısal katsayıları gösterir. Bu tür tepkimeler kısa ya da uzun bir sürede kimyasal bir dengeye erişir.) [Buna iki yönlü tepkime de denir.]

—Havc. *Tersinir adımlı pervane*, palaları, eksenleri çevresinde uygun bir biçimde döndürülerek adımı negatif yapılabilen pervane. (Pervanenin normal olarak uyguladığı "çekme" kuvveti, bu durumda yön değiştirir ve uçağın etkili bir biçimde fren yapması sağlanır.)

—ANSİKL. Fiz. Hiçbir gerçek dönüşüm tam olarak tersinir değildir: bununla birlikte, tersinir dönüşüm kavramı termodinamikte önemli bir rol oynar. Ters bir dönüşümü tanımlayabilmek için sistemin durumu her an belirli olmalıdır: ters dönüşümde aynı durumlar ters sırada birbirini izler. Dolayısıyla tersinir bir dönüşüm göz önüne alınan sistem ve dış ortam için kaçınılmaz olarak sankistatik olmalıdır, ama bu da yeterli değildir: ayrıca sürtünmesiz ve Joule etkisi olmayacak şekilde oluşmalıdır, çünkü bu etkiler, hareketin ya da elektrik akımının yönü ne olursa olsun pozitif bir ısınmaya neden olur. Tersinir tek ısı alışverişleri, aynı sıcaklıktaki iki cisim arasında olanlardır. Aynı şekilde, bir pistonun hareketi, ancak, her iki taraftaki basınçlar eşitse tersinir olabilir.

Yalıtılmış bir sistemin tersinir dönüşümü sırasında, sistemin entropi değişimi sıfırdır, ama ayrı ayrı göz önüne alınan bölümler için bu durum her zaman geçerli değildir.

TERSİNİRLİK a. Fiz. Tersinir bir olayın niteliği.

—Dy. Her iki yönde de hareket edebilen bir lokomotif ya da trenin ayırtedici özelliği.

—Fotogram. Havadan alınmış resmi aynı kamerada arkasından aydınlatarak, ışıklama anında cisim alanından gelen ışınların yeniden elde edilmesi özelliği.

—Mak. san. Giriş ve çıkış öğelerinin rolleri değiştirildiğinde de çalışabilen bir hareket iletiminin özelliği.

TERSİNME a. Tersinmek eylemi.

—Camc. Erime bölmesinin sıcaklığını homojenleştirmek ve rejeneratörlerin çalışmasını sağlamak için bir fırında alev dolaşımının yönünün değişmesi. (Bu işlem 20 ya da 30 dk'lık aralıklarla dönemli olarak yapılır.)

TERSİNMEK gçz. f. **1.** Geri dönmek, rücu etmek. **—2.** Ters davranmak, aksilenmek.

TERSİNMEZ sıf. Termodin. Tersinir olmayan süreçler için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fizs. kim. *Tersinmez tepkime*, ters tepkimeyle engellenmeden, tepkimeye giren maddelerin birinin tümüyle yok olmasına dek süren tepkime. (Buna *tek yönlü tepkime* de denir.)

—ANSİKL. Termodin. Gerçek dönüşümlerin büyük bir bölümü tersinmezdir. Bir mürekkep damlası suda yayılırken çekilen bir film ters yönde gösterilirse gerçekte hiçbir zaman rastlanamayacak bir olayı gözlemleriz. Sistemlerin büyük bir bölümü kendiliğinden ve tersinmez olarak denge konumlarına doğru hal değiştirir. Bu değişim sırasında birbirine etkiyen tüm cisimlerin toplam enerjisi artar. Termodinamiğin ikinci ilkesi, evrenin toplam entropisinde azalmaya yol açacak ters yöndeki bir hal değişiminin olanaksızlığını açıklar.

Tersinmez olayları incelemek, tersinir süreçleri incelemekten çok daha karmaşıktır. Bununla birlikte denge konumuna yakın sistemler için dengeyi sağlamaya çalışan "termodinamik" kuvvetlere verilen karşılıklar bu kuvvetlerin doğrusal fonksiyonu olarak değerlendirilebilir. Bu durumda tersinmez dönüşümler, olaylarda belli bir bakışımı zorunlu kılan Onsager bağıntılarına uyarlar. Örneğin, bir elektrik iletkenini göz önüne alalım: iki nokta arasındaki sıcaklık farkı bir ısı akısına ve aynı zamanda bir elektrik akımının geçmesine (Seebeck* olayı) neden olur. Aynı şekilde, uygulanan bir elektrik gerilimi, bir elektrik akımı ve Joule etkisinden farklı bir ısı akısı oluşturur (Peltier* olayı). Onsager bağıntıları, orantılılık katsayıları (ısı akışı/elektrik gerilimi ve elektrik akımı/sıcaklık farkı) arasındaki ilişkiyi verir.

Kimi sistemler kendiliğinden ve tersinmez olarak makroskobik denge halleri olmayan hallere doğru değişim gösterir. (→ YITIMLI *yapı*.)

Fizik denklemleri makroskobik düzeyde tersinirdir. Bu tersinirliğin makroskobik ölçekte nasıl tersinmezliğe yol açtığını anlamak fiziğin henüz çözülmemiş temel problemlerinden biridir.

TERSİNMEZLEŞME a. Fizs. kim. Çözünebilen kimi maddelerin dış etkenlerin etkisiyle çözünmeyen maddelere dönüşmesi olayı. (Eşanl. PEKTİZASYON.)

—ANSİKL. Tersinmezleşme terimi özellikle belirli bir ortamda ya yalnızca zamana bağlı olarak ya da ısı veya kimyasal kimi etkenlerin etkisi altında tersinmez bir duruma geçen kolloidal maddelerle sınırlı olarak kullanılır. Örneğin tersinir bir kolloit olan albümin, ısı etkisi altında tersinmezleşir; aynı şekilde jelatin, formaldehitin katılması sonunda tersinmez bir özellik kazanır, vb.

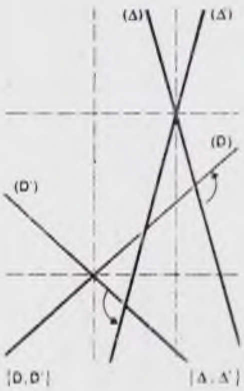
TERSİNMEZLİK a. Fizs. kim. ve Termodin. Tersinmez kimyasal bir tepkimenin ya da termodinamik bir dönüşümün ayırtedici özelliği.

—Biyol. *Tersinmezlik yasası*, 1893'te belçikalı paleontolog Louis Dollo (1857-1931) tarafından açıklanan en genel evrim yasası: "Bir organ körelmeye başlayınca artık geriye dönemez ve kaybettiğini bir daha bulamaz." (İnsanın beş parmağı vardır; atalarının bütün dizisinde hep beş parmak vardı; soyunda beşten az parmağı olan hiçbir dörtayaklı bulunmaz.) [Eşanl. DOLLO YASASI.]

—Mak. san. Bir organdan öbürüne, ikincisı birincisini hareket ettiremeyecek biçimde bir hareket ileten bir mekanizmanın özelliği.

TERSİSHAN gölü, bazı eski haritalarda **Gez gölü,** yeni haritalarda **Tersakan gölü,** İç Anadolu bölgesinde Tuz gölünün B. kıyılarından 10 km uzaklıkta, Cihanbeyli'nin G.-D.'sunda, alanı mevsimlere bağlı olarak değişen sığ ve tuzlu göl. Tuz gölünün, Dördüncü Zaman'daki nemli dönemde bugünkünden daha geniş olan eski tabanının bir çukurluğunda suların birikmesiyle oluşmuştur. Yaklaşık 60 km^2.

Tersiye tümülüsü. Arkeol. Adapazarı'nın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı Küçükesence (esk. Küçüktersiye) köyü yakınında, Tepecik yöresinde tümülüs. 1958'de Nezih Fıratlı tarafından yapılan kazılarda tonoz örtülü, dikdörtgen planlı bir mezar odası ile dromos ortaya çıkarılmıştır. Mezar odasında taştan bir ölü yatağı (kline) ve çeşitli ölü armağanları (kandiller, koku şişeleri, mersin yaprağı biçi-

[D,D'], [Δ,Δ'] **e terskoşuttur**

terskoşut doğrular

kare tabanlı terspirizma

minde altın taç, gümüş vazo ve kupalar) bulunmuştur. Tümülüs mimarisi ve buluntularıyla İ.Ö. I. yy.'a tarihlendirilmiştir. (Bu tümülüsün bir benzeri de Akyazı ilçesinde ortaya çıkarılmıştır.)

TERSİYER sıf. (fr. *tertiaire;* lat. *tertiarius; tertius,* üçüncü'den). Org. kim. **1.** ÜÇÜNCÜL'ün eşanlamlısı. **—2.** *Tersiyer amil alkol,* formülü $(CH_3)_2—C(OH)—C_2H_5$ olan alkol. (Eşanl. DİMETİLETİLKARBİNOL.) || *Tersiyer butanol,* $(CH_3)_3C—OH$ formülü metil -2 propanol -2'nin, yani tersiyer butil alkolün yaygın adı. (25 °C'ta eriyen, 82 °C'ta kaynayan ve suyla her oranda karışabilen tersiyer butanol, izobutilenin hidratlanması sonunda elde edilen kâfur kokusunda, renksiz bir katıdır. Alkali metallerle tepkimeye girdiğinde tersiyer butilatlar denen tuzları verir. Yüzdürme, leke çıkarma, parfüm ve aroma etkenlerinin hazırlanmasında kullanılır.) || *Tersiyer butil,* formülü $(CH_3)_3C—$ olan birdeğerli kök. || *Tersiyer butilat,* tersiyer butil alkolün tuzu.
—Yerbil. → ÜÇÜNCÜ ZAMAN

TERSKARMA sıf. Elektrotekn. **1.** Ana indükleyicinin ürettiği manyetik akıya göre zıt işaretli bir manyetik akı üreten seri bağlı bir indükleyici sargıya sahip bir doğru akım makinesi için kullanılır. **—2.** Bu indükleyici sargı için kullanılır.

TERSKEY Alatau → GÜNEY Alatau.

TERSKOŞUT sıf. Geom. İki doğru çifti, aynı terskoşutluk eşdeğerlik sınıfında bulunduklarında, bu çiftlerden birinin öbürüne göre niteliği.
—Fiz. Modülleri eşit, doğrultuları koşut, ancak yönleri zıt iki vektör için kullanılır. (Atom fiziğinde yaygın olarak, eşlenik elektronların terskoşut spinleri olduğu söylenir.) (Eşanl. ANTİPARALEL.)

TERSKOŞUTLUK a. Geom. Düzlemin doğru ikililerin kümesi üzerinde, ancak ve ancak (D,Δ) nın, (D',Δ') e karşılıklı durumda olduğunda [D,D'], [Δ,Δ'] e terskoşuttur koşuluyla tanımlı eşdeğerlik bağıntısı. (Böyle çiftlerin açıortaylarının doğrultusu aynıdır.)

TERSKUMANDA a. Havc. Kumandaların, uçağa, istenilen manevraların tersini yaptırdığı uçuş koşullarının tümü. (Böylece, sesyakını rejime geçiş sırasında meydana gelen şok dalgaları, veter* dümenin geçici olarak ters tepki vermesine yol açar. Bu durumda, normal kumandanın tersine, pilot kolu ittiğinde uçak yükselir ve çektiğinde alçalır.)

TERSLEMEK g. f. *Bir kimseyi terslemek,* bir kimsenin bir davranışına ya da bir sözüne sert, kırıcı bir karşılık vermek; azarlamak: *O yüzsüzü defalarca tersledim, hâlâ peşimde dolaşıyor. Onu terslediğim için üzgünüm, iyi niyetini geç fark ettim.*

◆ **terslenmek** dönşl. f. Aksilik, huysuzluk etmek.

◆ **terslenmek** edilg. f. Bir kimse tarafından, sert, kırıcı bir karşılık görmek; azarlanmak.

TERSLEMEK gçz. f. Hayvan sözkonusuysa, pislemek.

TERSLENME a. Terslenmek eylemi.

TERSLENMEK → TERSLEMEK.

TERSLEŞMEK gçz. f. Ters davranmaya başlamak; aksileşmek: *Tersleştiği anlarda yanına yaklaşılmaz.*

TERSLİK a. **1.** Beklenmeyen, istenmeyen, ters durum; aksilik: *Bir terslik çıkmazsa, işi iki gün sonra teslim edeceğiz. Bu ilişkide bir terslik var.* **—2.** Huysuzluk, geçimsizlik, aksilik: *Yine tersliği üzerinde, kimseyle konuşmuyor.*

TERSNAK sıf. (fars. *ters* ve *-nāk*'tan *tersnāk*). *Esk.* Korkan, korkak, korkulu.

TERSO ünl. *Arg.* Sus, dur, yeter vb. anlamında kullanılır.

◆ sıf. Parasız, züğürt.

TERSOPTİK a. Sterkim. ENANTİYOMER' in eşanlamlısı.

TERSPRİZMA a. Geom. Koşut iki düzlemde bulunan, birinin her bir köşesi, öbürünün iki köşesinden eşit uzaklıkta olmak üzere, aynı biçim ve boyutlardaki iki düzgün çokgenden oluşmuş katı cisim. (Yan yüzler üçgenlerden oluşur.)

TERSSARILIM a. Mat. çözlm. ve Siber. Bir başka fonksiyonla kıvrılım çarpımı bilinen bir fonksiyonu bulmaktan oluşan işlem. (Bu işleme işaretin değerlendirilmesinde sık rastlanır ve bir süzgecin etkisini bir ters süzgeçle ortadan kaldırmaya dönüşür.)

TERSYÖNLÜ sıf. Havc. Bir pervanenin ya da bir jet saptırıcısının, uçağın hareketine karşıt bir kuvvet uygulayan konumu için kullanılır.
—Ceb. *Boyutu sonlu olan bir gerçek E vektör uzayının tersyönlü tabanı,* E yi yönlendirmek için seçilen tabanla aynı yönlü olmayan taban. (Eşanl. NEGATİF TABAN.)
—Geom. Doğru yönlü olmayan bir açı ya da bir helis için kullanılır. (Eşanl. SOLA YÖNLÜ.)

TERSYÜZ a. **1.** *Bir şeyi tersyüz etmek,* içini dışına, altını üstüne getirmek; bir giysinin içini dışına getirerek yeniden dikmek. **—2.** *Tersyüzüne çevirmek,* kabul etmemek, geri döndürmek. || *Tersyüzüne dönmek,* geri dönüp gitmek.

◆ **tersyüz** ya da **tersyüzü** be. **1.** Gerisingeriye. **—2.** *Tersyüz, tersyüzü geri dönmek,* belirli bir istekle gittiği bir yerden istediğini elde edemeyerek hemen geri dönmek.
—Nörol. *Tersyüz olmak,* omurgalıların (*Actinopterygii* hariç) beyin yarımkürelerinden söz ederken, yan çeperleri sırt sırta birbirine yakın ve dar bir koroit ağıyla kaplı olmak.
—Terz. *Tersyüz etmek,* bir giysiyi, bir minderi vb. kumaşın aşınmış üst yüzünü alta getirerek yenilemek.

◆ sıf. Der. hast. *Tersyüz sedef hastalığı,* özellikle kol ve bacakların bükülme yüzünde, yani kıvrım yerlerinde ortaya çıkan sedef hastalığı.

TERŞİF a. (ar. *reşf*'ten *terşīf*). *Esk.* Yudum yudum, azar azar içme, yudumlama.

TERŞİH a. (ar. *reşḥ*'ten *terşīḥ*). *Esk.* **1.** Damla damla sızdırma, süzme. **—2.** Besleme, terbiye etme.
—Esk. ed. Sanatlı söz söyleme.

TERTEMİZ sıf. (*temiz*'den pekiştirilerek). **1.** Bir şeyin, bir yerin çok temiz olduğunu vurgular: *Tertemiz çarşaflar. Tertemiz bir lokanta.* **—2.** Son derece dürüst, iyi, kötülükten uzak bir kimse; dürüstlüğü, saflığı gösteren bir şey için kullanılır: *Tertemiz bir genç. Tertemiz bir yüz. Tertemiz bakışlar.*

TER TER be. *Ter ter tepinmek;* direnmek, istememekte inat etmek; kızmak.

TERTERLER, Kuman soyundan bulgar hanedanlığı. Georgi I Terter tarafından kuruldu ve 1280'den 1323'e kadar hüküm sürdü.

TERTİBAT, **-tı** a. (ar. *tertīb*'in çoğl. *tertībat*). **1.** Düzen, düzenleniş biçimi: *Bir evin tertibatını değiştirmek.* **—2.** Düzenek: *Elektrik, havagazı tertibatı.* **—3.** Ön hazırlıklar. **—4.** *Tertibat almak,* olabilecek sakıncalı bir durum, olay için hazırlıklı bulunmak.

TERTİL a. (ar. *retl*'den *tertīl*). *Esk.* **1.** Kuran'ı tecvit kurallarına göre okuma. **—2.** *Tertil etmek, eylemek,* Kuran'ı güzel ve tecvit kurallarına uygun okumak.

TERTİP a. (ar. *rütūb*'dan *tertīb*). **1.** Düzene, sıraya koyma; düzenleme: *Bir evin tertibi.* **—2.** Sıralanış, düzenleniş biçimi: *Cümlede kelimelerin tertibi değişebilir.* **—3.** Hazırlama, düzenleme: *Balonun tertibiyle görevli olanlar.* **—4.** Hile, düzen. **—5.** *Tertip etmek,* hazırlamak; düzenlemek.
—*Esk.* **1.** Usul, tarz. **—2.** Reçete. **—3.** *Tertib-kerde,* düzenlenmiş. || *Tertib-saz,* düzenleyen, düzenleyici.
—Ask. *Tertip edilmiş ihtiyatlar birliği,* muvazzaf bir birlik tarafından silah altına alınan, ihtiyatlardan oluşma birlik.
—Ask. tar. Mahmut II'nin girişimi ile kurulan Asakiri mansurei Muhammediye ordusundaki başlıca birliklere verilen ad. || Alay aşamasında askeri birlik. || *Tertibi evvel,* askerlik hizmeti için kura çeken askerlerden öncelikle askere alınacaklara verilen ad. (Kurada, tertibi evvel olarak çıkanlar, hemen askere alınırdı. İkinci meşrutiyet' ten sonra bu usul kaldırıldı.) || *Tertibi sani,* kura çekimi sonucu gerektiği zaman askere alınmak üzere aday olarak ayrılanlara verilen ad.
—Esk. mat. Ordinat.

TERTİPÇİ sıf. ve a. Bir amaca ulaşmak için kötü bir eylem düzenleyen kimse için kullanılır: *Yangının tertipçileri bulunamadı.*

TERTİPLEME a. Tertiplemek eylemi.

TERTİPLEMEK g. f. **1.** *Bir yeri, şeyleri tertiplemek,* orayı, onları düzenlemek, düzene sokmak: *Odaları, balkonu tertiplemek. Kitapları tertiplemek.* **—2.** *Bir şey (etkinlik) tertiplemek,* onu tasarlayıp gerçekleştirmek; organize etmek, düzenlemek: *Bir balo tertiplemek. Bir gezi tertiplemek.*

◆ **tertiplenmek** edilg. f. **1.** Bir yerden, şeylerden söz ederken, bir düzene sokulmak; düzenlenmek, tanzim edilmek. **—2.** Bir etkinlikten söz ederken, organize edilmek, düzenlenmek.

TERTİPLENMEK → TERTİPLEMEK.

TERTİPLEYİCİ a. Bir etkinliği, bir eylemi düzenleyen kimse.

TERTİPLİ sıf. **1.** Öğeleri yerli yerinde olan, düzenli bir yer için kullanılır: *Tertipli bir ev.* **—2.** Bir şeyi düzenlemeyi bilen, dağınıklıktan hoşlanmayan bir kimse için kullanılır: *Tertipli bir ev kadını.*
—Dilbil. *Tertipli cümle* → SIRALI* CÜMLE.

TERTİPLİLİK a. Tertipli olma durumu; tertipli bir kimsenin niteliği.

TERTİPSİZ sıf. **1.** Düzenlemeyi bilmeyen, dağınık bir kimse için kullanılır; düzensiz. **—2.** Düzeni olmayan, dağınık, düzensiz bir yer için kullanılır.

TERTİPSİZLİK a. **1.** Düzen yokluğu. **—2.** Tertipsiz kimsenin niteliği.

TERTULLİANUS (Quintus Septimius Florens), Batı Kilisesi'nin kurucularından ve latince yazan hıristiyan yazarların ilki (Kartaca 155'e doğr. - *ay. y.* 222'ye doğr.). Pagan doğdu, 195'e doğru hıristiyanlığı benimseyerek sağlam retorik ve hukuk bilgisini bu dinin hizmetinde kullandı. Kuzey Afrika'da gerçek bir doktrin öğreticisi oldu. Yapıtları hem paganlığın bir eleştirisi *(Ad nationes),* hem hıristiyanlığın bir savunusu (başyapıtı *Apologeticum*), hem de hıristiyan inancın hasımlarına karşı bir polemik niteliğini taşıyordu. En ünlü polemik yapıtı *Adversus Marcionem,* markionculuğun incelenmesi bakımından tarihçilerin en önemli kaynağıdır. Gitgide daha uzlaşmaz bir bağnazlığa doğru gelişen çileciliği (*De spectaculis, De cultu feminarum, De pudicitia* vb.), montanusçuluğa yönelmesine yol açtı. Sonra montanusçuluktan koparak din kurallarına daha sıkı bir bağlılık yönünde bir akım başlattı. Aziz Augustinus, akımın son üyelerini katolik imana getirdi. Tertullianus, Kartacalı Cyprianus'la birlikte, latin tanrıbilimini kurdu. Yazılarıyla yeni felsefe ve yeni tanrıbilime çok yatkın ve canlı bir latincenin hıristiyan latincesinin oluşumuna katkıda bulundu.

TERUEL, İspanya'da kent, Aragón'da, il merkezi, montes Universales'in eteğinde; 25 900 nüf. Yönetim ve ticaret mer-

kezi. —*Teruel ili*, 14 785 km²; 148 198 nüf. (1990).

—Tar. İberler tarafından kurulan *Turba*, Annibal'in Saguntum'u yıkmasına karşılık olarak Romalılar tarafından yerle bir edildi. Araplar, stratejik konumundan yararlanmak için kenti yeniden inşa ettiler. Aragón kralı Alfonso II'nin 1171'de aldığı kent, 1365'te kesin olarak hıristiyanların eline geçti. İç savaşta (1936-1939) şiddetli çarpışmalara neden olan Teruel'in büyük bölümü yıkıldı.

—Güz. sant. Kent, mücear sanatının önemli bir merkezi oldu. Katedralin yalınlığı, İspanya'nın en güzel oymalı ve resimli tavanlarından biri olan tavanını daha da çarpıcı kılar (XIV. yy.'ın I. çeyreği); Zaragoza'dakinden örnek alınarak 1538'de yapılmış olan cimborio, yapımına 1536'da fransız kökenli heykelci Gabriel Joly tarafından başlanan ana sunakarkalığını aydınlatır. Katedralin mücear üslubundaki çan kulesi, S. Salvador ve S. Martín kiliselerinin sırlı tuğla üzerine girift kemerlemelerle süslenmiş kuleleriyle çok iyi uyuşur.

Teruel Âşıkları *(Los amantes de Teruel)*, Boccaccio'nun bir öyküsünden türemiş düzmece ispanyol efsanesi. Diego Marsilla ile İsabel de Segura'nın mutsuz aşklarını anlatır. Aynı konu Rey de Artieda'nın bir trajedisinde (1581), daha sonra Tirso de Molina, Pérez de Montalbán ve J. E. Hartzenbusch'un (1837) oyunlarında da ortaya çıkar.

TERÜELİT a. (fr. *téruélite*). Miner. Siyah dolomi türü.

TERÜTAZE sıf. (fars. *ter* ve *täze*'den *ter ü taze*). Çok taze, körpe.

TERVEL ya da **TERBEL** (690'a doğr. ?-718). Bulgar hanı (702-718). Asparuh'un ardılı. Bizans imparatoru Iustinianos II'yi yeniden tahta çıkardı (705), Trakya'yı istila etti ve Doğu Rumeli'yi de alarak (716) devletini genişletti.

TERVİCEN be. (ar. *tervic*'den *tervicen*). *Esk.* **1.** Önem vererek, itibar ederek. **—2.** Revaçta olmasını sağlayarak. **—3.** Destekleyerek.

TERVİÇ a. (ar. *revāc*'dan *tervic*). *Esk.* **1.** Bir şeyin değerini artırma, revaçta olmasını sağlama. **—2.** Yaptırma, yürütme. **—3.** Destekleme, beğenme. **—4.** *Terviç etmek*, itibarını artırmak, değer vermek, yürütmek, desteklemek, tutmak.

—Ed. Artık kullanılmayan bir sözcüğü yeniden kullanmaya koyulma. || Yeni bir anlama gelmek üzere eski bir sözcüğü kullanmaya başlama.

TERVİH a. (ar. *rāyiḥa*'dan *terviḥ*). *Esk.* **1.** Güzel koku verme, güzel kokmasını sağlama. **—2.** Rahat ettirme. **—3.** *Tervih etmek*, güzel kokutmak.

—İsl. *Yevm-i tervih* → YEVM ÜT - TERVİYE*.

TERVİHA a. (ar. *revḥen* ya da *revaḥen*' den *terviḥa*, sevinmek, geceleyin gitmek, genişlemek).

—İsl. Teravih namazında her selamdan sonra verilen kısa dinlenme aralıkları.

TERVİYE a. (ar *riyyen* ya da *reyyān*, suya kanmaktan *terviye*). İsl. *Yevm üt-terviye* ya da *yevm-i tervih*, kurban bayramı arifesinden bir önceki gün. (Eskiden hacılar zilhicce ayının sekizinci günü olan bu günde susuz bir çölü geçmeye hazırlanmak üzere yanlarına bol su aldıkları için bu güne *terviye* [yedek su] *günü* denilmiştir.)

TERVUEREN a. (öz. a. *Tervuren*'den). Uzun, kulamsı tüylü belçika çobanköpeği çeşidi.

TERVUREN, Belçika'da (Brabant) komün, Brüksel'in D.'sunda, Soignes ormanının kenarında; 19 000 nüf. Konut ve turizm merkezi. Bahçe tarımı.

TERYE ya da **TERİYE** a. (fr. *terrier*'den). İnde yaşayan havyanları avlamak için alıştırılmış köpek.

—ANSİKL. Teryeler yeraltında yuva yapan hayvanları (tilki, porsuk, tavşan) avlamak için kullanılır, ama yerüstü avcılığına da elverişlidir; sıçanlara karşı da kullanılabilir, ayrıca süs köpeği olarak kulanılan ırkları da vardır. Çoğu İngiltere kökenli olmak üzere pek çok terye ırkı sayılabilir: teryelerin en büyüğü olan sert kıllı *airedale -teryesi;* sert kıllı ya da parlak kısa kıllı, tilki avcısı *foxterye; irish-terye;* ev köpeği olarak çok tutulan *welsh-terye;* buldog ve terye melezi olan *bull-terye; bedlington teryesi;* tilki avında çok mahir olan ve süs köpeği olarak çok tutulan *border teryesi; lakeland teryesi, manchester teryesi;* ufak boy teryelere bazen "ingiliz basesi" denir: *scottish teryesi, west-highland teryesi, skye teryesi, norfolk teryesi, norwich teryesi.* Ayrıca oldukça büyük olan alman teryesi, tavşan avı için yetiştirilen Avustralya teryesi, Bohemya teryesi gibi ırkları vardır.

TERZAGHİ (Karl), Avusturya kökenli amerikalı mühendis (Prag 1883 - Winchester, Massachusetts, 1963). İstanbul'da (1916-1925), Boston'da (1926-1929) ve Viyana'da (1929-1938) ders verdi. Anschluss'tan sonra, bir süre Fransa'da yaşadı, ardından ABD'ye yerleşti. Harvard'da profesörlük, çok sayıda baraj, liman, havalimanı, köprü eklüz projesinde danışman mühendislik yaptı. Zemin mekaniğinin yaratıcısıdır. Bu tekniğin gerçek bir bilim olmasını sağlayan aygıtların ve deney yöntemlerinin çoğunu Terzaghi bumuştur.

TERZAKİS (Angelos), yunanlı yazar (Nafplion 1907 - Atina 1979). 1930 kuşağının en önemli romancısı olarak kabul edilir. Yapıtları toplumsal roman (*I Parakmi ton Skliron*, 1934) ile tarihsel fresk (*I Prinkipes sa Izabo*, 1945) arasında yer alır. Eleştiriler ve tiyatro oyunları da bıraktı.

TERZA RİMA a. (ital. *terza rima*, üçlü uyak). Ed. **1.** İtalyan nazım tekniğinde,her grupta iki dize birbiriyle, üçüncü dize ise bir sonraki grubun üçüncü dizesiyle uyak oluşturan üçer dizelik gruplara verilen ad. **—2.** İtalya'dan başka ülkelere de yayılan ve üçer dizelik parçalardan oluşan şiir. (Pléiade tarafından kullanılan ve XVIII. yy.'da bırakılan terza rima XIX. yy.'da Vigny, Gautier, Leconte de Lisle, Heredia' da yeniden ortaya çıktı. Türk şiirinde ilk kez Tevfik Fikret tarafından kullanıldı [Şehrayin, 1899]. Milli edebiyat döneminde zaman zaman uygulandı, ancak yaygınlaşmadı.) [Eşanl. TERZİNA.]

TERZEBAN sıf. (fars. *ter* ve *zebān*'dan *ter-zeban*, yaş dilli). *Esk.* **1.** Hazırcevap. **—2.** Kalem.

TERZEBANİ a. (fars. *ter-zebān* ve *-ī*' den *ter-zebānī*). *Esk.* Hazırcevaplık.

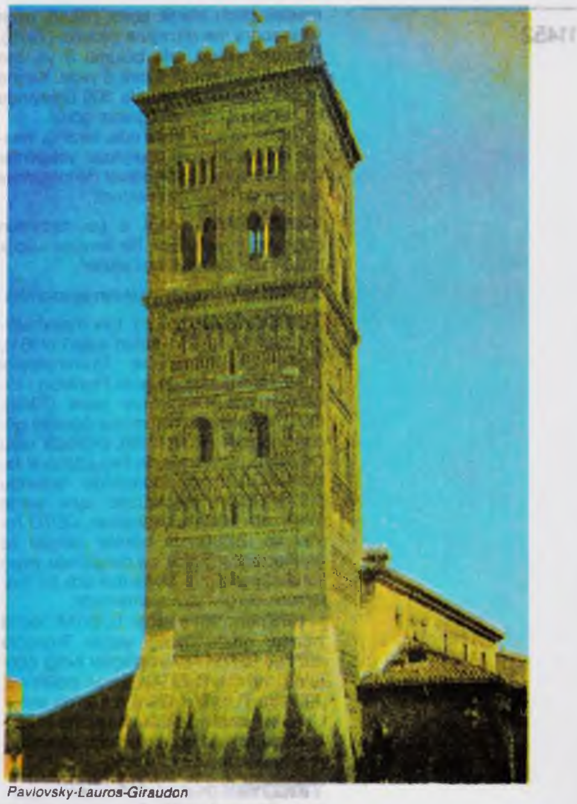
TERZETTO a. (ital. *terzetto, terzo*, üçüncü'den). Müz. Üç ses ya da üç çalgı için küçük beste.

TERZİ a. **1.** Ismarlama giysi diken kimse: *Kadın terzisi. Erkek terzisi.* **—2.** Giysi dikilen yer: *Terziye gidip, ısmarladığım eteği almam gerek.*

—Terz. *Terzi malzemesi*, terzilerin, dikilecek kumaşın yanı sıra, kullandıkları aksesuarlar (iplik, düğme, şerit vb.).

TERZİ (Filippo), italyan mimar ve askeri mühendis (Bologna 1520'ye doğr. - Lizbon 1597). İtalya'da, kaleler ve Fossombrone komünü sarayını inşa etti (1564). Portekiz'e çağrıldı (1577) ve kıyı kalelerinin (Setúbal) yapımıyla görevlendirildi, Tomar manastırı'nı besleyen sukemerini yaptı (bu manastırın avlusunu tamamladı); Lizbon'da, eski krallık sarayında çalıştı; sonradan İspanya'da ve Brezilya'da benzerleri yapılan S. Vicente de Fora kilisesi'nin planlarını çizdi.

TERZİ (Mehmet), türk atlet (Kurtköy, Bilecik, 1955). Atletizme Şükrü Saban'ın yönlendirmesiyle başladı, uzun mesafe koşularında ve özellikle maratonda çok başarılı oldu. 19 Mayıs gençlik ve spor akademisi'ni bitirmiş (1980) olan Mehmet Terzi'nin, Türkiye'deki yarışlar ve dünyanın çeşitli köşelerinde yapılan uluslararası yarışmalarda aldığı sonuçlar şunlardır: Paris maratonu ikincisi (1978); Split Akdeniz oyunları maraton üçüncüsü, 19 Mayıs maratonu birincisi (1979); 19 mayıs ve İslam oyunları maratonu birincisi (1980); 19 Mayıs maratonu birincisi (1981); Berlin yol koşusu birincisi, Frankfurt maratonu altıncısı (1982); Frankfurt maratonu ikincisi, Balkan oyunları maraton şampiyonu, Casablanca'da Akdeniz oyunları maraton birincisi (1983); Los Angeles Olimpiyat oyunları'nda maraton on altıncısı, New York maratonu on ikincisi (1984); Frankfurt maratonu altıncısı, Almanya'da Trier yarı maratonu ikincisi, Offenbach yarı maratonu ikincisi, 2.12.50' lik derecesiyle Avrasya maratonu birincisi, Ankara Atatürk koşusu birincisi (1985); Türkiye Kros şampiyonası üçüncüsü, Londra maratonu beşincisi, Berlin maratonu onuncusu, Balkan maraton şampiyonu (1986); Londra maratonu altıncısı, Almanya'da Offenbach koşusu birincisi, 2.14.07'lik dereceyle San Francisco maratonu birincisi (1987).

Pavlovsky-Lauros-Giraudon

Teruel
San Martín kilisesi'nin mücear üslubundaki çan kulesi (XIII. yy. sonu)

TERZİHANE a. (fars. *derzi* ve *ḫāne*'den *derzi-ḫāne*). Ismarlama giysi dikilen yer; terzi dükkânı.

TERZİKASI a. Kabaetin bütün ön yüzünü verevine kaplayan yüzeysel uzun kas.

TERZİKUŞU a. Karada nemli yerlerde yaşayan, sırtı ve kanatları esmer-kahverengi, karnı sarı ötücükuş. (Avrupa, Asya ve Afrika'daki sazlıklarda yaşar. Bil. a. *Cisticola cisticola;* ötleğengiller familyası.

TERZİL a. (ar. *reẕālet*'ten *terzil*). *Esk.* **1.** Küçük düşürme, rezil etme. **—2.** *Terzil etmek*, küçük düşürmek, rezil etmek.

TERZİLİHAMAM → BASİLİKA THERMA.

TERZİLİK a. Giysi biçip dikme işi, terzinin mesleği: *Terzilik sabır gerektiren bir iştir.*

Terzilik meslek lisesi *(Beyoğlu)*, İstanbul'da terzilik mesleği için eleman yetiştiren ve programında genel bilgi dersleri yanında geniş ölçüde meslek bilgisi derslerine yer veren öğretim kurumu. *Orta terzilik okulu* adıyla ortaokul düzeyinde bir

meslek okulu olarak açıldı (1929), uzun yıllar sonra lise düzeyine çıkarıldı (1979). Öğrenim süresi orta bölümü 3 yıl, lise bölümü 3 yıl olmak üzere 6 yıldır. Karma eğitim uygulanan okulda 300 dolayında kız ve erkek öğrenci öğretim görür.

Terzilik meslek lisesi'nde, terziliği meslek olarak seçmiş okuryazar yetişkinler için 2 ay süreli *Pratik sanat derinleştirme kursları* da düzenlenmektedir.

TERZİLİYAT çoğl. a. (ar. *terzil*'den çoğl. *terziliyyat*). *Esk.* Bir kimseyi küçük düşürmek için söylenen sözler.

TERZİNA a. TERZA RIMA'nın eşanlamlısı.

TERZİOĞLU (Tosun), türk matematikçi (İstanbul 1942). Robert kolej'i (1961), İngiltere'de Newcastle Üniversitesi'ni (1965) bitirdi. Almanya'da Frankfurt Üniversitesi'nde doktorasını yaptı (1968). ODTÜ Matematik bölümü'ne öğretim görevlisi olarak girdi (1968), profesör oldu (1977); bu üniversitenin Fen-edebiyat fakültesi dekanlığı görevinde bulundu (1978-1982). Günümüzde aynı yerde Matematik bölümü başkanıdır. *ODTÜ Temel ve uygulamalı bilimler dergisi* ile *Mathematica Balkanica* dergisinde yayın kurulu üyesidir ve *Doğa-türk* adlı bir matematik dergisi yayımlamaktadır.

1978'den 1981'e kadar TUBITAK Temel bilimler grubu üyeliği yapan Terzioğlu 1971'de Balkan Matematikçiler birliği ödülü'nü, 1974'te TÜBİTAK Teşvik ödülü'nü, 1986'da TÜBİTAK Bilim ödülü'nü aldı.

Fonksiyonel çözümleme üstüne iki kitabıyla yurtiçinde ve yurtdışında yayımlanmış birçok makalesi vardır.

TERZİYAN (Nubar), türk sinema oyuncusu (İstanbul 1909). Gerçek adı Nubar Alyanak'tır. Sanat yaşamına Gençler temaşa heyeti'nde başladı (1940). *Efsuncu baba* filmiyle sinemaya geçti (1948). İyi kalpli, sevecen baba tiplerinin değişmez oyuncusu oldu. Başlıca filmleri: *Kanun namına* (1952), *Dolandırıcılar şahı* (1961), *Bodrum hâkimi* (1976), *Ümmiye* (1981), *Beyaz ölüm* (1983).

TESADDUK → TASADDUK.

TESADÜF a. (ar. *teṣādüf*). **1.** Yalnızca olasılıklara bağlı olduğu düşünülen olayların görece nedeni: *Tesadüf, karşıma onu bulmama yardımcı olacak birini çıkardı.* **—2.** Denk gelme, rastlantı: *Bu ne güzel tesadüf. Bir tesadüf sonucu karşılaştık.* **—3.** *Bir kimseye (bir yerde) tesadüf etmek*, onunla karşılaşmak; rastlamak: *Yolda kızına tesadüf ettim, başka eve taşınmışlar.* ‖ *Bir şeye tesadüf etmek*, bir eylem sırasında o şeyle karşılaşmak; bir şey sözkonusuysa, o şeyle aynı hizaya, aynı zamana denk gelmek; rastlamak: *Bir yazarda sıkça tesadüf ettiğimiz sözcükler. Ayın sonuna tesadüf eden pazar günü buluşmak.*

—Fels. RASTLANTI'nın eşanlamlısı.

TESADÜFAT, -tı çoğl. a. (ar. *teṣādüf*'ün çoğl. *teṣādüfāt*). *Esk.* Rastlamalar, rastlantılar.

TESADÜFEN be. (ar. *teṣādüf*'ten *teṣādüfen*). Bir rastlantı sonucunda: *Tesadüfen ben de oradaydım, olayı gördüm. Tesadüfen karşılaşmak.*

TESADÜFİ sıf. (ar. *teṣādüf* ve *-i*'den *teṣādüfi*). Tesadüf sonucu olan; rastlantısal.

—İstat. → RASTLANTISAL.

TESADÜM a. (ar. *ṣadme*'den *teṣādüm*). *Esk.* **1.** Çarpışma, birbirine çarpma. **—2.** *Tesadüm etmek*, birbirine çarpmak, tokuşmak.

TESAHHUN a. (ar. *suḫūnet*'ten *tesaḫḫun*). *Esk.* Sıcaklığı artma, kızma.

TESAHHUR a. (ar. *saḥūr*'dan *tesaḥḥur*). *Esk.* Ramazanda sahur yemeği yeme.

TESAHUB a. (ar. *ṣohbet*'ten *teṣāḥub*). *Esk.* **1.** Sahip çıkma, benimseme. **—2.** Arkadaşlık etme. **—3.** Koruma, gözetme. **—4.** *Tesahub etmek*, sahip çıkmak; benimsemek; arkadaşlık etmek.

TESAHUBAT, -tı çoğl. a. (ar. *teṣāḥüb*' un çoğl. *teṣāḥübat*). *Esk.* **1.** Sahip çıkmalar. **—2.** Arkadaş olmalar. **—3.** Gözetmeler, korumalar.

TESALÜB a. (ar. *ṣalib*'den *teṣalüb*). *Esk.* İki şeyin birbiri üzerine çapraz binmesi.

—Esk. tıp. Sinir ve damarların birbiri üzerine geçmesi.

—Esk. zool. Irk karışması.

TESALYA, Kıta Yunanistanı'nda bölge, K.'deki ve B.'daki Olympos ile Pindos kütleleriyle G.'deki Othrys dağları arasında. Kardhitsa, Larissa, Tırhala ve Maghnisia nomoslarını içerir; 13 929 km², 695 654 nüf. Tahıl (buğday) ekiminin ağır bastığı bir tarım ovasıdır. Bağlar (sofra üzümü). Meyve ağaçları.

—Tar. İlkin Pelasgoslar'ın yaşadığı Tesalya, efsaneye göre Akhalar'ın, ardından Dorlar'ın istilasına uğradı. Epeiros'tan gelen Dorlar (Thesprotialılar), buranın eski halkları olan ve genellikle Sparta'nın heilosların benzetilen penestesleri serfleştirdiler. İ.Ö. VI. yy.'da Aleuas, aristokratik kurumlarla donatılmış bir konfederasyon çerçevesinde, ülkeyi dört tetrarşi biçiminde örgütledi ve her şeyden önce kırsal bir nitelik taşıyan bu ülkedeki iktidar, dört tetrarkhes arasında paylaşıldı. Dış savaş sırasında bu dört tetrakhes, tüm yetkilerini bir *tagosa* bırakıyorlardı. Büyük rakip ailelerin (Pheraili Aleuadai, Farsalalı Ekhekratides, Krannonlu Skopades aileleri) aralarında durmadan çekişmeleri, her büyük ailenin bir siteyi kendi himayesi altına almasına yol açtığı için, V. yy.'da siyasal uygarlığın gelişmesini engellemedi. İ.Ö. IV. yy. başında, Pherai tiranları (Iason ve Aleksandros) Tesalya'yı kendi yararlarına birleştirmeye çalıştılarsa da başaramadılar. Makedonyalı Philippos, güçten düşen ülkeyi kendi topraklarına kattı. Antik Tesalya, verimliliği (buğday, üzüm bağı ve ormanlar), at yetiştiriciliği ve süvarilerinin yiğitliğiyle ünlüydü. Doğu imparatorluklarına ve Sırbistan'a katıldıktan (1349) sonra, türk egemenliğine girdi (1396). Berlin antlaşması (1878) hükümleri uyarınca Yunanistan'a katıldı (1881).

TESALYA B KÜLTÜRÜ → DİMİNİ KÜLTÜRÜ.

TESALYA LEHÇESİ a. Antikçağ'da Tesalya'da konuşulan aiolis lehçesi. (Siyasal birlikten yoksun geniş bir bölgede konuşulan tesalya lehçesi bir edebiyat oluşturamadı, yalnız yazıtlarda ve yorumlarda kullanıldı. Dor etkisinde kaldığı gözlemlenir.)

TESAMU, -u a. (ar. *sem*ʿ'den *tesamu*ʿ). *Esk.* Duyma, işitme.

TESAMUH a. (ar. *semāḥat*'tan *tesamuḥ*). *Esk.* **1.** Hoş görme. **—2.** Karşılıklı birbirinin kusuruna bakmama, müsamaha gösterme. **—3.** Kayıtsızca davranma, aldırış etmeme.

TESANÜDİYE a. (ar. *tesanüd* ve *-iyye*'den *tesānüdiyye*). Esk. topbil. Dayanışmacılık.

TESANÜT a. (ar *sened*'den *tesānüd*). *Esk.* Dayanışma, birbirine destek olma.

Tesanüt grubu, Birinci TBMM'de oluşan siyasi grup. 13 eylül 1920'de Mustafa Kemal Paşa, daha sonra 1921 Anayasası'na esas olacak programı TBMM'ye sunduğu zaman, bu programa karşı olanlar gruplaştılar. TBMM'de zamanla daha kapsamlı Müdafaai hukuk grubu (Birinci grup) ve İkinci grup oluşunca Tesanüt grubu dağıldı.

TESARİF çoğl. a. (ar. *taṣrif*'in çoğl. *teṣarif*). *Esk.* Tanrı'nın tasarrufta bulunması, istediği gibi hükmetmesi.

—Esk. dilbilg. Tasrifler, çekimler

TESAUD a. (ar. *ṣuʿud*'dan *teṣāʿud*). *Esk.* Yükselme, yukarı çıkma.

—Esk. kim. Süblimleşme.

TESAURO (Emanuele), italyan yazar (Torino 1592 - ay. y. 1675). Cizvit retorikçi, barok eleştirinin anıtsal yapıtlarından biri olan *Il Cannocchiale aristotelico* (1670) adlı eğretileme incelemesinin yazarı. Seneca'dan esinlenen trajediler (*Hippolito*, 1661), ahlak üstüne yapıtlar (*Filosofia morale*, 1670) ve *Panegirici sacri* (1633) de yazdı.

TESAUT (*uved*), Batı Fas'ta ırmak, Um er-Rebia'nın kolu; yaklş. 180 km. Yüksek Atlas'ın orta kesiminden doğar, Hauz ovasına açılır, küçük Cebilet sıradağlarından ve Tadla ovasından geçer. Sulama ve elektrik üretim tesisleri.

Tesaül suresi → NEBE SURESİ.

TESAVİ a. (ar. *seviyye*'dan *tesāvi*). *Esk.* Eşit olma, eşitlik.

—Esk. fiz. *Tesavi-i kuva*, kuvvetlerin eşitliği.

—Esk. gökbil. *Tesavi-i leyl ü nehar*, gece gündüz eşitliği.

—Esk. kim. *Tesavi-i şekl*, eşbiçimlik. ‖ *Tesavi-i terkib*, izomeri.

—Esk. mant. *Tesavi-i nakızeyn*, çatışkı.

TESAVİR çoğl. a. (ar. *taṣvir*'in çoğl. *teṣāvir*). *Esk.* Resimler, tasvirler.

TESBİ, -i a. (ar. *sebʿ*'den *tesbiʿ*). *Esk.* Yediye çıkarma, yedi yapma.

—Ed. Divan edebiyatında bir şiirin her beytine 5'er dize ekleyerek yedişer bentli yeni bir şiir (müsebba) meydana getirme.

TESBİAN be. (ar. *tesbiʿ*'den *tesbiʿan*). *Esk.* Yediye ayırarak.

TESBİH → TESPİH.

TESBİL a. (ar. *sebil*'den *tesbil*). *Esk.* **1.** Bir şeyi Tanrı yoluna verme, Tanrı'ya bağışlama. **—2.** Yolcu etme.

TESCHEN → CIESZYN.

Teschen antlaşması, Fransa ve Rusya'nın güvencesi altında Prusya ile Avusturya arasında imzalanan (13 mayıs 1779) ve Bavyera Veraset savaşı'na son veren antlaşma.

TESCİ, -i a. (ar. *secʿ*'den *tesciʿ*). Ed. Divan edebiyatında seci'li düzyazı yazma.

TESCİL a. (ar. *sicl*'den *tescil*). **1.** Bir şeyi resmileşmesi için bir sicile, bir kütüğe geçirme: *Bir rekorun tescili.* **—2.** *Tescil etmek*, bir şeyi kütüğe geçirmek, kaydetmek.

—Denizc. *Tescil limanı*, bir ticaret gemisinin bağlı olduğu ve tüm kayıtlarının tutulduğu liman. ‖ *Tescil numarası*, bir ticaret gemisine tescil limanının verdiği kayıt numarası.

—Huk. Kimi hakların ve hukuksal durumların sicile yazılması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İsl. huk. *Tescil-i istibdal*, bir vakfın bir mülkle değiştirilmesi halinde geriye dönülmemesini sağlamak için değiştirmenin gerekli olduğunun mahkemece karar altına alınması. ‖ *Tescil-i vakıf*, yetkili bir hâkimin vakfın gerekliliğine karar vermesi.

—Spor. Bir sonucun bir birlik ya da bir federasyon tarafından gene bu birlik ya da bu federasyonun ölçütlerine uygun olarak tanınması.

—Verg. huk. Dışalımda, dışalım eşyasıyla ilgili bilgileri kapsayan beyannamenin, tescil memuru tarafından, beyanname tescil defterine kaydedilmesi. ‖ *Tescil tarihi*, dışalım gümrüklerinde, tescil memurunun, beyannameyi manifestosu ile karşılaştırıp uygun bulduğu takdirde, tescil defterine kaydettiği günün tarihi. (Tescil ile gümrük vergisi ödeme yükümlülüğü başlar.)

—ANSİKL. Huk. Başta tapu sicili olmak üzere resmi sicillere yapılan kayıtların önemli hukuksal sonuçları vardır. Kurulması için yasaya göre tapuya tescil edilmesi gereken her hak, bu tescil yapılmadıkça ayni hak olarak varlık kazanamaz (Türk med. k. md. 929). Taşınmazlar üzerindeki mülkiyet ve öteki ayni haklar, tescil işlemiyle doğar. Tapu kütüğüne tescil edilmesi gereken haklar şunlardır: 1. mülkiyet; 2. irtifak hakları ve taşınmaz yükümlülüğü; 3. rehin hakkı (Türk med. k. md. 918). Tescilin önemli bir hukuksal sonuç

doğurduğu alan da, ticaret sicilidir. Ticaret ortaklıklarının tümünün kuruluşu bunların ticaret siciline tescil edilmeleriyle tamamlanır. Ticaret ortaklıkları ticaret siciline tescille tüzel kişilik kazanır. Ticaret gemileri de bu gemilerin bağlama limanının tabi olduğu sicil dairesine tescil olunur (Türk tic. k. md. 841).

TESCİLAT, -tı çoğl. a. (ar. *tescil*'in çoğl. *tescîlât*). *Esk.* Herhangi bir şeye resmiyet kazandırmak için kaydetmeler.

TESCİLLİ sıf. Tescil edilmiş, kayda geçirilmiş.

TESCİLSİZ sıf. Tescil edilmemiş, kayda geçirilmemiş.

TESDİS a. (ar. *sitte*'den *tesdîs*). *Esk.* **1.** Altılama, sayısını altıya çıkarma ya da altıya bölme. **—2.** Bir şekli altı köşeli yapma.
—Ed. Bir gazelin beyitleri üstüne dörder dize ekleyerek onu müseddes* biçimine getirme.

TESEBBÜB a. (ar. *sebeb*'den *tesebbüb*). *Esk.* Yol açma, neden olma, sebep olma.

TESEBBÜBEN be. (ar. *tesebbüb*'den *tesebbüben*). *Esk.* Sebep olarak.
—İsl. huk. *Tesebbüben cerh*, bir kimsenin yaralanmasına neden olma. || *Tesebbüben katl*, bir kimsenin ölümüne neden olma.

TESECCÜD a. (ar. *secde*'den *teseccüd*). *Esk.* Secde etme, secdeye kapanıp Tanrı'ya yakarma.

TESEHHÜR a. (ar. *sehr*'den *tesehhür*). *Esk.* Sabahlama, bütün gece uyumama, uyanık kalma.

TESEKKÜN a. (ar. *sükun*'dan *tesekkün*). *Esk.* **1.** Sükûnete erme, sakinleşme, yatışma. **—2.** *Tesekkün-i derya*, denizin sakinleşmesi. || *Tesekkün-i niza*, kavganın yatışması.

TESEKKÜR a. (ar. *sekr*'den *tesekkür*). *Esk.* Sarhoş olma.

TESEKKÜR a. (ar. *sükker*'den *tesekkür*). *Esk.* Şekerlenme.
—Esk. tıp. Şeker hastalığına tutulma.

TESELLA a. (ar. *tesellâ*). *Esk.* Teselli, avuntu.

TESELLİ a. (ar. *sülu*'dan *teselli*). **1.** Bir kimsenin acısını dindirme, üzüntüsünü hafifletme; avutma: *Acılı bir dosta bir teselli mektubu yollamak.* **—2.** Bir kimseyi avutan şey ya da kimse; avunç: *Tek tesellisi, yakınlarının onu affetmiş olmalarıydı. Kocası ölünce teselliyi çocuklarında buldu.* **—3.** *Teselli bulmak*, avunmak. || *(Birini) teselli etmek, (birine) teselli vermek*, avutmak. || *Teselli mükâfatı*, yarışma ya da benzeri bir etkinlikte kazanamayanları yüreklendirmek için verilen ufak ödül; Millî piyango'da büyük ikramiyeyi bir rakam değişikliğiyle kaçıran kimseye verilen belli ve az miktardaki para.
—*Esk.* *Teselli-âmiz, teselli-bahş*, avutan, teselli veren. || *Teselli-napezir*, avutma kabul etmeyen, avunmasız. || *Teselli-pezir*, avutulabilir. || *Teselli-yab*, avunan, teselli edilen.

TESELLİSİZ sıf. Teselli edilmesi olanaksız, çok acı veren.

TESELLİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *teselli*'nin çoğl. *tesellîyyât*). *Esk.* Teselli etmeler, avutmalar.

TESELLÜM a. (ar. *selm*'den *tesellüm*). *Esk.* **1.** Teslim edilen şeyi alıp kabul etme ve aldığını bildirme. **—2.** *Tesellüm etmek*, teslim almak.
—Ask. *Tesellüm heyeti*, birlik sefere çıktığında, birliğin kışlanın güvenliğini sağlamakla görevli garnizonda kalan bölümü.
—Tic. *Malları tesellüm etmek*, malları teslim almak ve alım sırasında durumlarını denetimden geçirmek.

TESELSÜL a. (ar. *teselsül*). *Esk.* **1.** Birbirine eklenip gitme, zincirleme gitme. **—2.** *Teselsül etmek*, zincirleme gitmek.
—Huk. Birden çok borçlunun alacaklıya karşı aynı borcun tümünden sorumlu olmasını ya da birden çok alacaklının bir borcu isteme hakkı olmasını gerektiren durum. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Huk. Bir alacak-borç ilişkisinde birden çok borçlu varsa ve borçlulardan her biri borcun tümünden sorumluysa, borçlular arasında teselsül var demektir. Bu durumdaki borçlulara "müteselsil borçlular" denir. Alacaklı, müteselsil borçluların içinden istediğine karşı borcun tümü için takipte bulunabilir. Alacaklının borçlulardan birinden alacağını istemesi, öteki borçluları sorumluluktan kurtarmaz. Alacaklı, takip ettiği borçludan alacağını alamazsa öteki borçlulara dönebilir. Borcun tümü ödeninceye kadar borçlulardan her birinin sorumluluğu sürer. Teselsül, alacaklılar arasında da olabilir. Eğer aynı borçluya karşı birden çok alacaklı borcun tümünü yerine getirmesini ayrı ayrı isteyebiliyorsa ve borçlu bu alacaklılardan istediğine borcun tümünü ödeyerek borcundan kurtulabiliyorsa, alacaklılar arasında teselsül var demektir. Bu durumdaki alacaklılara da "müteselsil alacaklılar" denir.

TESELSÜLAT, -tı çoğl. a. (ar. *teselsül*'ün çoğl. *teselsülât*). *Esk.* Zincirlemeler, zincirleme gitmeler.

TESERRİ a. (ar. *sery*'den *teserri*). *Esk.* Cariye edinme, odalık alma.

TESETTÜR a. (ar. *setr*'den *tesettür*). *Esk.* **1.** Kadın için, örtünme, erkeğe gözükmeme. **—2.** *Tesettür etmek*, örtünmek. **—3.** *Tesettür-i nisvan*, kadınların örtünmesi.
—İsl. → ÖRTÜNME.

TESEYYÜP a. (ar. *seyb*'den *teseyyüb*). *Esk.* Tembellik, özensizlik, kayıtsızlık, başıboşluk.

TESFİR a. (ar. *sefer*'den *tesfir*). *Esk.* Yola çıkarma, sefere gönderme.

TESHİL a. (ar. *sehl*'den *teshil*). *Esk.* **1.** Kolaylaştırma, kolay kılma. **—2.** *Teshil etmek, eylemek*, kolaylaştırmak.

TESHİLAT, -tı çoğl. a. (ar. *teshil*'in çoğl. *teshilât*). *Esk.* Kolaylıklar.

TESHİLEN be. (ar. *teshil*'den *teshilen*). *Esk.* Kolaylaştırarak, kolaylaştırmak amacıyla.

TESHİN a. (ar. *sühunet*'ten *teshin*). *Esk.* **1.** Kızdırma, sıcaklığını artırma, ısıtma. **—2.** *Teshin etmek*, ısıtmak; kızdırmak.

TESHİR a. (ar. *sihr*'den *teshir*). *Esk.* **1.** İstila etme, ele geçirme. **—2.** *Teshir etmek*, emri altına almak, zapt etmek.

TESHİR a. (ar. *sihr*'den *teshir*). *Esk.* **1.** Sihir yapma, büyüleme. **—2.** Kendine bağlama, aldatma, tutsak etme. **—2.** *Teshir etmek*, büyülemek; kendine bağlamak.

TESHİRAT, -tı çoğl. a. (ar. *teshir*'in çoğl. *teshirât*). *Esk.* Ele geçirmeler, emri altında tutmalar.

TESİM a. (ar. *ism*'den *te'sim*). *Esk.* Bir kimse için günahkâr deme, onu günahkâr sayma.

TESİR a. (ar. *te'sir*). **1.** Herhangi bir etkenin bir kimse ya da şey üzerinde yaptığı eylem; etki: *Ani hava değişimlerinin bitkilere tesiri. Kirli havanın insan sağlığı üzerindeki tesiri.* **—2.** Bir kimsenin başka bir kimsenin tutum ve davranışlarını etkileme gücü; etki: *Onun kimin tesiriyle böyle bir karar aldığını biliyorum.* **—3.** Bir etkenin, bir nedenin beklenen sonucu; etki: *İlaç tesirini beş dakika içinde gösterdi.* **—4.** Bir şeyin ya da bir kimsenin bir kimse üzerinde bıraktığı izlenim; etki: *Olumlu, olumsuz bir tesir bırakmak. Olayın tesirinden kendimi kurtaramıyorum.* **—5.** *Tesir etmek*, etkilemek; etkisini göstermek.
—Ask. *Tesir atışı*, hedefin görülemediği zaman bile atış yapabilecek biçimde, önceden nişangâh tanzimi yapılmış ve yeri belirlenmiş bir hedefe doğrudan yapılan atış.
—Ger. day. *Tesir çizgisi*, ETKİ* ÇİZGİSİ'nin eşanlamlısı.

TESİR a. (ar. *sa'r*'dan *tes'ir*). *Esk.* **1.** Değer biçme. **—2.** Ateş yakma, yanmış ateşi harlandırma.

TESİRAT, -tı çoğl. a. (ar. *te'sir*'in çoğl. *te'sirat*). *Esk.* **1.** Etkiler. **—2.** *Tesirat-ı hasene*, iyi etkiler.

TESİRLİ sıf. Beklenen etkiyi yaratan; etkili: *Tesirli bir ilaç.*
—Fiz. *Tesirli kesit*, ETKİLİ* KESİT'in eşanlamlısı.

TESİRSİZ sıf. **1.** Etkili olmayan, etkisiz. **—2.** *Bir kimseyi, bir şeyi tesirsiz hale getirmek*, etkisini yok etmek, etkisiz kılmak.

TESİS a. (ar. *üss*'ten *te'sis*). **1.** Yapma, kurma, temelini atma: *Bir kurumu, kuruluşu tesise çalışmak. Bir fabrikanın tesisine karar vermek.* **—2.** Kurum, kuruluş: *Modern bir tesis. Bir tesis kurmak. Devlet turizm tesislerine kredi veriyor.* **—3.** *Tesis etmek*, bir şeyi kurmak, yapmak, oluşturmak. || *Tesis olunmak*, yapılmak, kurulmak, oluşturulmak.
—*Esk.* *Tesis-i ilahi*, Tanrı yapısı.
—Ed. Divan şiirinde uyağı oluşturan temel harf (revi) ile arasında harekeli bir harf bulunan elif. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Huk. Belirli bir amaca tahsis edilmiş, kendine özgü bağımsız bir varlık kazanmış mal. (→ VAKIF.)
—İşl. ikt. İşletmenin bir bölümünü oluşturan ya da onunla bütünleşmiş durumda olan, özel donanıma ve personele sahip teknik üretim birimi. (Bir işletme, kendilerine özgü tüzel kişiliği bulunmayan ve yalnızca işletme tarafından piyasaya arz edilen mal ve hizmetlerin üretiminin bir düzenleniş biçimini temsil eden birbirinden ayrı birçok tesisten oluşmuş olabilir.)
—Nük. müh. NÜKLEER KURULUŞ*'un eşanlamlısı.
—San. Sınai bir kuruluşun, bir arada bulunan fabrika ve atölyeler topluluğu.

◆ **tesisler** çoğl. a. Muhs. Bir kuruluşun yönetimindeki taşınır ve taşınmaz malların organik bütünü. (Tesisler ikiye ayrılır: teknik tesisler. Özellikle uzmanlaşmış karmaşık tesislerden oluşan bu tesisler nitelikleri bakımından birbirlerinden ayrılsalar bile, işleyebilmeleri için birbirlerine bağlı yapıların -donanımlar ve bölümler- tümünden oluşur; İşletme tesislerine ek genel tesisler. Her iki tür tesis de bilançonun aktifinde sabit değerler arasında gösterilir.)
—ANSİKL. Ed. Uyaktan önce ya da sonra gelen çeşitli harflerle farklı uyak biçimleri oluşur. Tesis bunlardan biridir. Örn. "*Beni zikr etmez el efsane-i Mecnun'a maildir / Ne benzer ol bana derdi anın takrire kabildir*" (Halk benden söz etmez, Mecnun'un efsanesiyle ilgilenir. Oysa o bana benzemez; onun derdi anlatılabilen, dermanı bulunabilen bir derttir.) [Fuzuli]. Burada "*mail*" (arap abecesiyle: "mim -elif-hemze-lam" ve "*kabil*" (kaf-elif-be -lam) sözcüklerindeki "*a*" harfleri (elif) tesistir. Böyle sözcükler arasındaki uyağa kafiye-yi müssese (tesisli uyak) denir.

TESİSAT a. (ar. *te'sis*'in çoğl. *te'sisât*). Belli bir biçimde kullanılmaları için çeşitli araç ve aygıtları bir yere yerleştirme eylemi ya da biçimi; yerleştirilen nesnelerin, aygıtların, öğelerin tümü; donanım, döşem: *Isınma tesisatı iyi yapılmamış. Elektrik tesisatı.*
—Elektrotekn. *Elektrik tesisatı*, ELEKTRİK DONANIMI*'nın eşanlamlısı.
—Siber. *Ayarlı tesisat*, AYARLI DONANIM*'ın eşanlamlısı.

TESİSATÇI a. Bir tesisatı (sıhhi tesisat, ısınma tesisatı, televizyon vb.) yerleştiren, döşeyen usta: *Elektrik, su tesisatçısı.*

TESİSATÇILIK a. Tesisat döşeme işi; döşemecilik.

Tesisatı askeriye iane madalyası, Abdülhamit II döneminde askeri kurumlara yardımda bulunanlara verilmek üzere çıkarılan madalya (1896). Altın ve gü-

müşten bastırılan bu madalyaların bir yüzünde sultanın tuğralı arması, öteki yüzündeyse "nişane-i hamiyyet-i vataniyye" yazısı yer alıyordu. Altından olanlarının elli, gümüşten olanlarının ise on kuruş berat harcı vardı. Sahibinin ölümü halinde, takılmamak koşuluyla vârislere geçebiliyordu.

TESİSEN be. (ar. *teʾsis*'ten *teʾsisen*). *Esk.* Tesis ederek, kurarak.

TESİT a. (ar. *saʿd*'den *tesʿid*). *Esk.* **1.** Kutlama. **—2.** *Tesit etmek,* kutlamak.

TESKERE a. (fars. *deskere*'den). **1.** *Esk.* Sedye. **—2.** Şantiyede harç ve ağır yükler taşımada kullanılan, ahşap lataların birleştirilmesiyle oluşmuş, iki yandan tutulmak üzere uzun kolları bulunan tekne. **—3.** *Omuz teskeresi,* sırtta harç taşımada kullanılan bir tür teskere.

TESKERECİ a. Eskiden sedye taşımakla görevli kimseye verilen ad.
—Ask. Muharebe alanındaki hasta ve yaralıları, ilkyardım merkezlerine taşıyan askeri görevliler. (Sıhhiye birliklerinde bağlı olarak görev yaparlar.)

TESKİB a. (ar. *sakb*'den *teskib*). *Esk.* Delme, delik açma.

TESKİF a. (ar. *sakf*'tan *teskif*). *Esk.* **1.** Yapıya tavan koyma. **—2.** Bir hıristiyanın papaz olması.

TESKİN a. (ar. *sükûn*'dan *teskin*). **1.** Bir acıyı, bir heyecanı yatıştırmaya, dindirmeye çalışma. **—2.** *Bir kimseyi, bir duygusunu, heyecanını teskin etmek,* bir kimsenin acısını, heyecanını dindirmek, yatıştırmak: *Hastayı ilaç vererek teskin etmek. Bir kimsenin öfkesini teskin etmek.* **—3.** *Teskin olmak,* yatışmak.
—Eczc. *Teskin edici,* ANKSİOLİTİK'in (zayıf teskin edici) ve NÖROLEPTİK'in (güçlü teskin edici) eşanlamlısı.
—Esk. dilbilg. Bir harfi ünsüz okuma.

TESKİYE a. (ar. *saky*'den *teskiye*). *Esk.* **1.** Su içirme, su verme. **—2.** Sulama.

TESLA a. (öz. a. N. *Tesla*'dan). SI'de, 1 m^2'lik bir yüzeyden dik olarak geçerken, toplam 1 weber'lik bir manyetik akı oluşturan düzgün manyetik indüklemeye eşdeğer, manyetik indükleme birimi (simge T).

TESLA (Nikola), hırvat elektrik mühendisi ve mucit (Smiljan, Hırvatistan, 1856 - New York 1943). Önceleri Budapeşte'de elektrik mühendisi olarak çalıştı, New York'a yerleşti ve burada alternatör üreten bir şirket kurdu (1887). İlk döner alanlı asenkron motoru gerçekleştirdi; çokfazlı akımları, kömütatörleri, yıldız bağlamayı icat etti. 1889 yılında yüksek frekanslı akımları incelemeye başladı. Karşılıklı indüklemeyle iki devrenin eşlenmesini tasarladı; bu düşüncesinden, Hertz dalgalarıyla çalışan ilk sanayi üreteçlerinin yapımında yararlanıldı.

Tesla montajı. Radyotekn. Bir radyo alıcısının girişinde, önseçimi sağlamak için kullanılan, birincil ve ikincil sargısı ayarlı bir transformatörün eski adı.

TESLİH a. (ar. *silâh*'tan *teslih*). *Esk.* **1.** Silahlandırma, silah verme. **—2.** *Teslih etmek,* silahlandırmak.

TESLİHAT, -tı çoğl. a. (ar. *teslih*'in çoğl. *teslihât*). *Esk.* **1.** Silah vermeler, silahlandırmalar. **—2.** *Teslihat-ı askeriye,* askerin silahlandırılması.

TESLİM a. (ar. *selm*'den *teslim*). **1.** Gönderilen bir malı alıcısına, ilgili ya da yetkili bir kimseye eksiksiz olarak verme, iletme: *Paketlerin teslimini geciktirmesin. Teslim işini konutta yapıyoruz.* **—2.** Yeni alınan bir malı alıcısına verme, onun mülkiyetine geçirme: *Binanın teslimi bir yıl gecikebilir. Parasını yatırdık ama arabanın teslim süresini uzattılar.* **—3.** Dayanma, direnme gücünü yitirerek karşı tarafın egemenliğine girme, bırakılma, devredilme: *Bir ülkenin, bir kentin teslimi. Teslime yanaşmaktansa ölmeyi seçen kahramanlar.* **—4.** Bir şeyin doğruluğunu, gerçekliğini kabul etme. **—5.** *Esk.* Kendini Allah'ın iradesine terk etme: *Teslim ve tevekkül.* **—6.** *Bir şeyi (bir kimseye) teslim etmek,* bir şeyi sahibine, alıcısına eksiksiz olarak vermek: *Koliyi ilgili memura teslim etti;* kullanım, bakım ya da mükiyet yönünden bir şeyi başka birine bırakmak: *Evi kiracıya eksiksiz olarak teslim etti.* **—7.** *Bir kimsenin bir şeyini (soyut) teslim etmek,* doğru bulmak, kabul etmek: *Haklı olduğunu, bizim gibi onlar da teslim ettiler.* **—8.** *Kendini bir kimseye teslim etmek,* bir kadından söz ederken, kendini bir erkeğe vermek. **—9.** *Teslim olmak,* kendinden üstün bir güç karşısında direnmeyi, karşı koymayı bırakarak yenilgiyi benimsemek, boyun eğmek; kendini bir erkeğe teslim etmek: *Teslim olmaktan başka çaremiz kalmamıştı.* **—10.** *Teslim!,* "teslim ol, yoksa vururum" ya da "ateş etme, teslim oluyorum" yerine söylenen eksitili cümle. || *Teslim almak,* teslim edilen ya da hakkı olan bir şeyi almak; tutsak almak. || *Teslim bayrağını çekmek,* yenilgiyi benimsediğini göstermek; bunu açıkça belirtmek; direnmekten vazgeçerek karşısındakinin isteğini yerine getirmeye hazır olduğunu bildirmek. || *Teslim taşı,* bektaşilerin simge olarak kullandıkları on iki köşeli yassı taş. || *Teslim ve tesellüm,* verme ve alma (esk.).
—*Esk.* **1.** Koruma, tehlikeden kurtarma. **—2.** "Esselamun aleyküm" sözüyle selamlama. **—3.** *Teslim-i ruh, teslim-i can etmek,* ölmek.
—Ask. *Teslim olma,* muharebede oluşacak taktik bir durum ya da üst makamlardan alınacak emir gereğince, düşmanla yapılacak anlaşmadaki koşullara göre direnişe son verilerek silah bırakma. (Çoğu kez kuşatılmış ve hiçbir kurtuluş olanağı kalmayan birlik, kurum ya da bölgenin elinde bulundurduğu silahları bırakmasıyla uygulanır.)
—Bors. Bir borsa acentasının, başka bir borsa acentasından bazı kıymetleri nakit karşılığında alması ya da vermesi.
—Deniz huk. Taşıyanın ya da onun adına hareket eden kaptanın, yükü gönderilene veya onun adına hareket eden kişiye devretmesi.
—Denizc. Bir ticaret gemisinin, donatan tarafından gemi kiracısının hizmetine verilmesi. || Yükün, mal sahibinin ya da alıcısının istediği limana boşaltılması. || *Teslim denemeleri,* bir gemiyi tersaneden teslim almadan önce yapılan denemeler. || *Bordadan teslim,* yükün gemi bordasından, malı teslim alan tüccar ya da komisyoncunun tekne ya da teknelerine boşaltılması. (Yükün sorumluluğu, mal tekneye boşaltıldığı andan itibaren alıcıya aittir.)
—Etol. *Teslim davranışı,* bir türdeşiyle giriştiği saldırgan ilişkide yenilen hayvanın takındığı duruş. (Genellikle saldırgan ilişkiyi sona erdiren bu davranış, ayinleştirilmiş bir eylemdir ve davranışı gösteren hayvanın toplumsal aşama sırasında aşağı dereceyi kabul ettiği anlamına gelir: köpekgillerde yenik düşen hayvan, boğazını hasmının dişlerine açık bırakır.)
—Huk. Taşınır bir malın zilyetliğinin devredilmesi. (Taşınırlarda mülkiyetin geçmesi için teslim gereklidir. Bir kimse taşınır bir eşyayı iyi niyetle ve sahip olmak üzere teslim alınca, onun sahibi olur [Türk med. k. md. 687].)
—Müz. Saz eserlerinde haneler ile mülazimeyi birbirine bağlamak için hanelerin sonlarında kullanılan nağmeler. (Bu nağmeler çok kısa olup her hane sonunda tekrar edilir, fakat mülazimeye katılmaz. Eskiden *terkib-i intikal* denirdi.)
—Tic. *Teslim memuru,* malları teslim almakla görevli kişi.
—Uluslarar. huk. *Teslim sözleşmesi,* savaş alanının ve askeri güçlerin tesliminin koşullarını düzenleyen sözleşme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Uluslarar. huk. Yenilen devletin koşulsuz olarak teslimi, yenen devletleri, yenilen devlete karşı tüm yükümlülüklerden kurtarır ve bir antlaşmayı görüşmek yerine, yenilen devlete antlaşma koşullarını zorla kabul ettirme olanağı verir.

TESLİM ABDAL, türk halk şairi (XVI. yy.). Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. Süleyman I'in Bağdat'ı almasıyla ilgili bir şiirine dayanılarak yaşadığı dönem belirlenmiştir. Denizli'de adını taşıyan bir makam vardır. Alevi-bektaşi inancına bağlı nefesleri usta bir şair olduğunu göstermektedir.

TESLİMAT, -tı çoğl. a. (ar. *teslim*'in çoğl. *teslimât*). *Esk.* **1.** Parça parça ödenen paralar ya da ödemeler. **—2.** Teslim edilen eşya.
—Tic. *Teslimat listesi,* bir teslimle birlikte verilen ve teslim edilen malları ayrıntılı bir biçimde belirten belge.

TESLİMİYET, -ti a. (ar. *teslim* ve *-iyyet*'ten *teslimiyyet*). **1.** Kendini bir başkasının isteklerine bırakma; boyun eğme: *Acının verdiği teslimiyet içinde her isteneni yapıyordu.* **—2.** *Teslimiyet göstermek,* birinin isteğine boyun eğmek.

TESLİMİYETÇİ sıf. Boyun eğme eğiliminde olan: *Teslimiyetçi bir siyaset.*

TESLİS a. (ar. *selâse*'dan *teslis*). *Esk.* **1.** Üçe çıkarma, üçleme. **—2.** Şarabı üçte biri buharlaşıncaya kadar kaynatma.
—Esk. mat. *Teslis-i zevaya,* bir açıyı üç eşit parçaya bölme.
—Hırist. Hıristiyan tanrıbiliminde, Tanrı'nın tek ve bölünmez bir doğada, ayrı, eşit ve tek özlü üç kişi (Baba, Oğul ve Ruhülkudüs) olarak tanımlanması. Teslis dogmasının belirlenmesi Kilise'nin ilk yüzyıllarında uzun ve zorlu tartışmalara yol açtı. (Bk. *ansikl.* böl.) || Bu dogma anısına kutlanan yortu. (Kutsal Teslis yortusu, Hamsin'i izleyen ilk pazara rastlar. Roma'nın kararsızlığına karşın manastırlarda [Cluny, XI. yy.; Cîteaux, XIII. yy.] kutlanmaya başlandı. Johannes XXII, 1334'te latin kilisesi tarafından kutlanmasını zorunlu kıldı.
—İsl. Gerçek halifelerin Ebubekir, Ömer ve Osman olduğunu kabul etme. || *Erbabı teslis* ya da *eshabı teslis* ya da *teslis ehli,* hıristiyanlar, Tanrı, Oğul ve Ruhülkudüs'e inananlar. || *Kutsal teslis tarikatı,* üyeleri "teslisçiler" diye anılan tarikat.
—ANSİKL. İkonogr. Teslis, eşkenar bir üçgen (klasik dönemin duvarcı loncaları bu üçgenin ortasına tek bir göz yerleştirdiler; bu motif daha sonra masonlar tarafından benimsendi), iç içe üç çember, yunan abecesinin harfleri (alfa ve omega ile birlikte delta; upsilon), haç işareti ve genellikle her türlü üçlü motif (yonca, üç açıtlı pencere, üç başlı aslan...) ile simgelendi. Doğu'da bizans sanatında, bu üç kişi çoğu zaman üç meleğin İbrahim'e gelişi sahnesiyle canlandırıldı (Ravenna'daki S. Vitale mozaikleri). Batılı sanatçılar insan figürlü şemalardan yararlandılar: üç başlı

Lauros-Giraudon

Kutsal Teslis (üç kişiyle gösterilmiştir) *Dünya'nın Yaratılışı*'ndan ayrıntı Brüksel'de yapılmış duvar halısı (1500 dolayları) *Arkeoloji müzesi, Narbonne*

Tanrı (roman sütun başlıkları), aynı tahta oturmuş birbirine benzeyen üç kişi (*Augustinusçular'ın ayin kitabı*, Toulouse; Fouquet'nin süslediği *Étienne Chevalier'nin dua kitabı*). XV. yy.'da genel olarak kişileri birbirinden farklılaştırma eğilimi baş gösterdi: kimi zaman Baba ile Oğul birbirine benzer figürlerle, Ruhülkudüs de bir güvercinle (*Meryem'in taç giyişi*, E. Quarton) simgelendi, kimi zaman da Ruhülkudüs genç bir delikanlı olarak canlandırıldı (Troyes'daki St-Urbain kilisesi'nden gelen ağaç heykel grubu). XII. yy.'dan başlayarak Fransa'da, daha sağlam bir yapıda ve Ortaçağ'da iyice yaygınlaşacak olan başka bir tema gelişmişti: bu, pietà şemasına göre oluşturulmuş "hidayet tahtı"dır; çoğunlukla Baba, papalık simgelerini kuşanmış yaşlı bir adam olarak tahtta oturur ve kucağında Oğul'un çarmıha gerilmiş ya da çarmıhtan indirilmiş vücudunu tutar; güvercin ise ikisinin başı arasında uçmaktadır (*Perpignan evangeliariumu*'nu süsleyen minyatür; Malouel'e mal edilen yuvarlak *Pietà* (Louvre); Flémallelı Usta [Frankfurt], Raffaello [*Disputa del Sacramento*, Vatikan salonları], Dürer [Viyana], el Greco [Prado], Ribera [*ay. y.*] ya da Rubens'in [Anvers] resimleri).

TESLİYET ya da **TESLİYE** a. (ar. *selâ*'dan *tesliyet, tesliye*). *Esk.* **1.** Teselli etme, avutma. **—2.** *Tesliyet-bahş, tesliyet-kâr, tesliyet-saz,* avutan, teselli veren. || *Tesliyet-i hatır,* gönlü avutma.

TESMİM a. (ar. *semm*'den *tesmim*). *Esk.* **1.** Zehirleme. **—2.** *Tesmim etmek,* zehirlemek.

TESMİMEN be. (ar. *tesmim*'den *tesmimen*). *Esk.* Zehirlenerek, zehirleyerek.

TESMİYE a. (ar. *ism*'den *tesmiye*). *Esk.* **1.** Ad koyma, adlandırma, belli bir adla çağırma. **—2.** Besmele çekme, bismillah deme. **—3.** *Tesmiye etmek,* adlandırmak, besmele çekmek. **—4.** *Tesmiye olunmak,* ad konulmak, adlandırılmak, bir adla çağrılmak.

TESNIÈRE (Lucien), fransız dilbilimci (Mont-Saint-Aignan 1893 - Montpellier 1954). Strasbourg üniversitesi'nde (1924), sonra Montpellier üniversitesi'nde (1937) ders verdi, slav dillerinin dilbilgisi üstüne çalışmalar yaptı, ama özellikle bir taslağı 1953'te *Esquisse d'une syntaxe structurale* (Bir yapısal sözdizim taslağı) adıyla çıkan, ölümünden sonra yayımlanan *Éléments de syntaxe structurale* (Yapısal sözdizim öğeleri) [1959] ile tanınır. Kitabında, cümle yapılarına ilişkin biçimsel bir model önerir, yepyeni bir dilbilgisi terimcesi oluşturulmasını gerektiren, hem eğitsel (dallara ayrılmış, kökenlerini belirten şemalar halindeki cümlelerin yapısını göstererek öğretilen dilbilgisi), hem kuramsal bir amaç güder.

TESNİM a. (ar. *tesnim*). *Esk.* Cennetteki ırmaklardan birine verilen ad: *Ma-yı tesnim* (cennet suyu).

TESNİYE a. (ar. *isneyn*'den *tesniye*). Esk. dilbilg. Arap gramerinde bir kelimeyi ikil yapma.

TESOLAR ya da **İTESOLAR,** Kenya'nın kuzey-batısında ve Uganda'da yaşayan ve yaklaşık 1,4 milyon kişiden oluşan karamocong grubundan halk. Hem çiftçilik, hem de yarı göçebe çobanlık yaparlar (özellikle sığırgiller). Evlenirken verilmesi gereken başlıkların temelini sürü hayvanları oluşturur. Kurak mevsimde geçici nitelikte babayerli kamplarda yaşar, özellikle süt ve etle beslenirler. Babasoylu soyzincirine dayanan bölünümsel bir soysoplaşma modeline göre yapılanmış köy düzeyini aşmayan ve fazla karmaşık olmayan eşitlikçi bir siyasal örgütlenme geliştirmişlerdir. Bununla birlikte bir dereceye kadar karmaşık bir nitelik taşıyan doğrusal bir yaş aşamaları düzeni tüm erkek bireylerin toplumsal bütünleşmesini sağlar.

TESPİH a. (ar. *sübhan*'dan *tesbih*). **1.** Bazı dinsel sözlerin sayısının anlaşılması için ya da oyalanmak amacıyla parmaklar arasında kaydırılan otuz üç ya da doksan dokuz boncuktan oluşan nesne. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Tespih çekmek,* başparmakla işaret parmağı arasından tespihin tanelerini birer birer geçirmek. || *(Diline) tespih etmek,* bir sözü, bir adı ya da bir olayı sürekli olarak yinelemek.

—İsl. Allah'ı eksiklik ve kötülük bildiren niteliklerden ırak tutma (tenzih etme) ve şanını yüceltme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mim. ve Süslem. sant. *Tespih silme,* genellikle yarım kabartılı olarak yontulmuş bir dizi küçük boncuktan oluşan silme süsü.

—ANSİKL. *Müslüman tespihi.* Allah'ın adını tespih ederek anma, namaz içinde ve dışında olmak üzere çeşitli biçimlerde olur. Namaz içinde, özellikle başlangıçta okunan "Sübhaneke..." bir tespih duasıdır. Ayrıca rükûda üç kez okunan "Süphane rabbiye'l-azim" ve secdelerde yine üçer kez okunan "Süphane rabbiye'l-âlâ" sözleri de birer tespihtir. Namazın bitiminden sonra 33'er kez okunan "süphanallah", "elhamdülillah" ve "allahüekber" sözlerine de tespih denir. Bunların dışında ibadet amacıyla istenildiği zaman bu sözlerden biriyle Allah'ı tespih etme, özellikle tasavvuf ve tarikatlarda yaygın bir zikir biçimidir.

Brahman tespihi. Hindistan'da tespih (*mala* [tac] ve *capa-mala* [dua tacı]), Batı'da tanınmasından çok daha önce kullanılır, çilecilerin uzun tanrısal ad okumalarında ya da kutsal Güneş yakarmasını durup dinlenmeden yinelemelerinde şaşırmalarını önlerdi. Tespih kullanımı, günümüze kadar korundu.

Buddha tespihi. Buddhacılık tespihi brahmanlıktan aldı; buddhacılıkta taneler, simgesel bir anlam taşır.

Katolik tespihinde, her biri on küçük taneden oluşan beş dizi bulunur. Diziler birer büyük taneyle birbirinden ayrılmıştır. Zincir bölümündeyse sırasıyla bir büyük, üç küçük, bir büyük tane ve bir haç yer alır.

—El. sant. Tespihçiliğin türk el sanatları içinde önemli bir yeri vardır. Osmanlı sanatında tespihçilikle ilgili bilgiler XVII. yy.'dan başlayarak elde edilebilmektedir. Bu sanat XVII.-XVIII. yy.'larda gelişerek sürmüş, XIX. yy.'da doruğuna ulaşmıştır. Özellikle İstanbul'da çok güzel tespihler yapılıyor, bunlar hac mevsiminde Kâbe'ye gönderiliyordu (Anadolu'nun dışında Semerkand, Buhara ve İran'da da tespih işçiliği gelişmişti). XIX. yy. sonlarında Kapalıçarşı çevresinde üç yüzden fazla tespih tezgâhı bulunuyordu. Dönemin ünlü ustaları arasında Tophaneli Sadık Usta, Mevlanakapılı Mahmut Usta, Yamalı Nuri Usta, Balatlı Nuri Usta, Eyüplü Deli Tahir Usta, Horozun Salih Usta, Kalafatçı Hasan Usta, Sağır Rıfat Usta ile öğrencisi Topuzon Halil Usta, Tophaneli İsmet Usta belirtilebilir. 1920'lerde bu sanat gerilemeye başladı ve ancak birkaç usta tarafından sürdürüldü (Hilmi Efendi, Edirnekapılı Galip Efendi, Akgerdan Mehmet Cemil Bey). Günümüzdeyse Niyazi Sayın, kendi yaptığı elektrikli tespihçi tezgâhını kullanan Prof. Bedii Gorbon anılabilir.

Klasik bir tespih 99 taneden oluşur, ancak tekke, dergâh gibi yerlerde çekilen çok iri taneli, 500 ya da 1 000'lik tespihler de vardır. Ayrıca otuz üç taneli tespihler çokça kullanılmaktadır (bunlar özellikle ibadet dışında yeğlenmektedir). 99 taneli tespihlerde her 33 taneden sonra durak ya da nişane denilen parça bulunur (33'lük tespihlerdeyse yalnızca pul denilen, küçük, yassı parça vardır). Bu tane, durak ve pullar sağlam bir ibrişime dizilerek uçları imameden geçirilir. Klasik tespihlerde imameden sonra ipekten örülmüş bir püskül ya da altın ya da gümüşten örülmüş bir kordon (kamçı) bulunur. Bu kordonun üzerine dizili küçük parçaların en ucunda tepelik (hatime), bunun da ucunda çivi vardır. Tanelerin aynı boyutlarda ve çok düzgün olmasına özel bir özen gösterilir. Tezhipçilikte kullanılan tezgâh 60×100 cm boyutlarında, ağaçtan yapılmış bir tornadır. Bu tezgâhın yanlarda "tay" denilen iki ayağını tutan bölüme "alt ağaç", ortasında ayar delikleri bulunan ağaç parçaya "delikli peşme", dönen yuvarlak bölüme "kubbe", kubbeyi tutan parçaya "kelebek", tezhipçinin çalışırken ayağını dayadığı ağaç parçaya da "tezgâh takozu" denir.

tespihler

Türk sanatçıları çok çeşitli maddelerden tespihler yapmışlardır. Osmanlı padişahları, sadrazamları ve devlet önde gelenleri çok değerli taşlardan yapılmış (elmas, zümrüt, yakut, inci, zebercet, firuze vd.) murassa ve mücevher tespihler kullanıyorlardı (Selim III'ün zümrüt ve incilerden yapılmış tespihi ile, Sokullu Mehmet Paşa'nın tümü elmaslardan dizilmiş tespihi ünlüydü). Bunların yanı sıra tespih yapımında sert ağaçlar, taşlar, bitkiler ve hayvanların çeşitli parçaları da kullanılmıştır. Sandal ağacı, öd ağacı gibi ağaçlardan, amberden yapılan tespihler güzel kokuludur. Bunların yanı sıra kehribar, mercan, fildişi, lüle taşı, boynuzdan yapılmış çok değerli örnekler vardır. Bir tür palmiyenin meyvesinden gerçekleştirilen kuka ve narcıl tespihler de değerlidir. Olgunlaşmış hindistan cevizinden yapılanlara ise tom denir. Türkiye'de Topkapı sarayı müzesi'nde ve öteki etnografya müzelerinde türk tespih sanatının güzel örnekleri sergilenmektedir.

TESPİH a. Müz. Dini türk müziğinde, hem de cami ve tekke müziklerinde kullanılan bir form.

TESPİHAĞACI a. Tohumundan ya da çekirdeğinden tespih yapılan ağaçlara verilen ad.

—ANSİKL. Tespihağacı adı genellikle iki bitki için kullanılır. Tohumları tespih yapımında kullanılan *Abrus precatorius* (kelebekçiçekligiller familyası) ve meyve çekirdekleri tespih yapımında kullanılan *Melia azedarach*. Bu ikincisi Akdeniz ülkelerinde süs bitkisi olarak yetiştirilir ve Çin leylağı adıyla da bilinir.

TESPİHAĞACIGİLLER a. Ekvatoral bölgelerde yetişen ve değerli bir odun veren ağaçlar familyası. (Bil. a. *meliaceae*)

—ANSİKL. Tespihağacıgiller, çiçekleri ayrıtaçyapraklı ve üstyumurtalıklı olan ikiçenekli bitkilerdir. Bu ağaçların yaprakları, almaşık ve çiçekleri yaprakların koltuğunda tek tek ya da başak ve salkım halinde topludur. Erkekorgan ipçikleri birleşerek bir boru halini almıştır. Çoğu ekvatoral bölgede yetişen elli kadar cinsi *(swietenia, melia, cedrela, trichilia, khaya, turaea)* ve yedi yüz kadar türü bilinmektedir. Pek çoğu tıpta, diğerleri de ince marangozlukta (çeşitli maun ağaçları) kullanılmaktadır.

TESPİHBÖCEĞİ a. Böcbil. Tespihböceğigiller familyasından böceklere verilen ortak ad. (İkinci duyarga kamçıları 2-3 eklemlidir. Başlıca cinsleri: *Oniscus, Porcellio, Armadillo, Armadillidium, Platyarthrus, Metoponorthus;* tespihböceğigiller familyası.)

TESPİHBÖCEĞİGİLLER a. Bocbil. Eşayaklılar takımından böcek familyası. (İkinci duyarga parçaları 2-3 eklemlidir. Uropodlarının dış kolları mızrak biçimindedir. Bil. a. *Oniscidae*.)

TESPİHÇALISI a. Kışın dökülen kulakçıklı yapraklı, 5'li tipte beyaz dik ya da sarkık çiçekli ağaççık. (Bil. a. *Staphylea*; *Staphyleaceae* familyası.) [Bazı türleri Avrupa'da süs bitkisi olarak yetiştirilir. Türkiye'de doğal olarak yetişen *Staphylea pinnata* türüne yalancı menengiç, *S. colchia* türüne kafkas yalancı menengici denir.]

TESPİHÇİ a. Tespih yapan ve / ya da satan kimse.

TESPİHÇİÇEĞİ a. Kana *(canna)* cinsinden birçenekli otsu bitki. Tropikal Amerika ve Asya kökenli otuza yakın türü vardır. (*Cannaceae* familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. Anavatanları olan bölgelerde bazı türlerin *(Canna edulis, C. discolor, C. coccicinaea)* köksapları nişasta bakımından zengin unlu besi olarak kullanılır. Başka türleri (örneğin *C. annaei*) yapraklarının ve çiçeklerinin güzelliği için çiçek yetiştiriciliğinde yaygın biçimde üretilir.

TESPİHÇİLİK a. Tespih yapma işi.

TESPİHLENME a. Zool. Kıvrılarak top gibi yuvarlak duruma giren hayvanların savunma tepkisi. (Karada yaşayan armadillo ya da suda yaşayan bazı eşayaklı kabuklular, bazı kırkayaklar [*Glomeris*], bazı memeliler [kirpi] vb. bu çeşit tepki gösterir. Tespihlenme bir kapanma* biçimidir.)

TESPİHLİ sıf. Elinde tespih bulunan, sürekli tespih taşıyan.

TESPİT, -ti a. (ar. *şebt* ten *teşbit*). **1.** Bir şeyi yerinden oynamaz duruma getirme, sağlamca yerleştirme. **—2.** Bir şeyi, bir durumu kesin bir biçimde belirleme; saptama: *Hasar tespit çalışmaları*. **—3.** *Bir şeyi bir yere tespit etmek*, onu oraya, yerinden oynamayacak biçimde sağlamca yerleştirmek. || *Bir şeyi tespit etmek*, bir durumu, kuşkuya yol açmayacak biçimde bütün yönleriyle açık seçik belirleyip göstermek, saptamak: *Onun yalan söylediğini tespit ettik*. || *Bir sesi, bir sözü, bir görüntüyü vb. tespit etmek*, tekrarlanabilecek bir duruma getirmek; kaydetmek: *Söylediklerini aynen tespit edin.*
—Ask. Düşmanı her türlü yayılma ya da manevradan alıkoyma amacıyla, onun üzerinde yeterli bir ateş baskısı kurmak, onu kıpırdayamaz duruma getirmek. || Bir uçağın, denizaltının, mayının vb. konumunu saptamayı sağlayan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Düşman topçusunun yerinin tespiti*, teknik yöntemlerle (ses, ışık ölçme, yer ölçme, radar vb.) bu topçunun mevziini harita ya da planda kesin olarak saptamak.
—Esk. sil. *Tespit levhası*, eski ateşli silahlarda, ateşleme düzeneğinin oturduğu, demirden yapılmış parça.
—Foto. Işıklanmamış ve fototipin izharından sonra kalan maddeleri, ışığa karşı duyarsızlaştırma işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tespit banyosu*, tespit işlemi için kullanılan banyo. || *Tespit etmek*, bir fotoğraf duyarkatını tespit banyosunda işlemek.
—Havc. *Tespit açısı*, bir kanat ya da kuyruk takımı düzlemini, gövdeye göre yerleştirme açısı. (Tespit açısı, uçağın yapımı sırasında saptanan sabit bir açıdır. Bu açıyı, hava ipçiklerinin yönlendirmesine ve dolayısıyla da uçuş halindeki uçağın konumuna bağlı olan hücum açısıyla karıştırmamak gerekir.)
—İc. ifl. huk. *Menfi tespit davası* → MENFİ.
—İşlem. *Tespit kolu*, bir parçanın, montaj sırasında kolayca kilitlenmesine olanak veren eklemli düzenek.
—Mak. san. *Tespit pensi*, SIKMA PENS'i'nin eşanlamlısı. || *Tespit yuvası*, bir takım tezgâhında, üzerine işlenecek parçayı, ince kenarından sarma yoluyla bağlamak için tabla üzerine sıkıştırılmış metal parça.
—Med. us. huk. *Tespit davası*, bir hukuksal ilişkinin saptanması için açılan dava. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Delil tespiti* → KANIT'LARIN SAPTANMASI.
—Nörol. *Göz tespiti* ya da *bir nesneye sabit bakma*, görüntünün net olarak sarı benek üzerine düşmesini sağlayacak şekilde bakışın bir cisme yönelmesi. (Göz tespiti organizmanın karmaşık ve otomatik bir işlevidir. Çevre retinasının uyarılmasıyla ortaya çıkan bir dizi otomatik görme ve hareket tepkilerini başlatır: tespit hareketleri, takip hareketleri, optosinetik nistagmus; bunlar nesnelerin görüntüsünü sarı beneğin üzerine yöneltir.) || *Göz* ya da *bakış tespiti felci*, istemli göz hareketleriyle göz refleksleri kaybolmadığı halde görme -hareket tepkilerinin kaybolması. (Bu felç türü, iki taraflı artkafa-yankafa lezyonlarında görülür [Brodmann 18 ve 19 alanları]. Özellikle Holmes tarafından dikkatle incelenmiştir [1918]. Balint sendromu üzerinde yapılan çalışmalar [1909] gözlenen semiyolojiyi açıklama bakımından tespit felcinin oynadığı önemli rolü ortaya koymuştur.) || *Gözün tespit hareketleri*, çevre retina üzerine düşen görüntüyü sarı beneğe yönelten göz hareketi. || *Spazmodik bakış tespiti*, istemli göz hareketleri felcinde rastlanan otomatik bakış tespiti, aşırılığı. (Yani, bu durumda, otomatik tespit, yetersiz kalan istemli kontrol tarafından tutulmadığı için, göz bakılan cisme "takılı" kalır.)
—Tıp. Kırık bir kemiği kıpırdamaz hale getirmek için kullanılan yöntem. (Bk. *ansikl.* böl.) || Huzursuz, çırpınan bir akıl hastasını hareketsiz halde tutmak.
—Verg. huk. Gelir vergisi k'nun sair kazançlar ve iratlarla ilgili bölümünde, yoklama yapmak amacıyla yükümlüleri ve yükümlülükle ilgili konuları araştırmak ve kaydını yaparak saptamak.
—ANSİKL. Ask. • *Uçakların tespiti*. Gözetlemenin dışında düşman uçaklarının tespiti için hava savunması tarafından kullanılan ilk yöntemler, uçak motorlarınca yayılan ses kaynaklarının varlığını ve yönünü saptayabilen ve istenilen yöne çevrilebilir ses artırıcı güçlü kepçeleri olan akustik aygıtlara dayanıyordu.

Bununla birlikte tespit işlemi, milimetreden dekametreye kadar dalga boyları kullanan radarın bulunmasıyla en önemli gelişmeyi kaydetti. Bu biçimde, desimetrelik dalga boylarıyla (kara gözleme radarları alanında en çok kullanılan bunlardır), yükseklik menzili, en güçlü donanımlarda 250-300 km'ye ulaşır. Fakat yayılma düz bir hat biçiminde olur ve engebelerin perdelemesiyle engellenir. Ayrıca, topraktan sürekli gelen sesleri, ortadan kaldırmaya olanak veren özel aygıtlara karşın, engelleme zorluğu vardır. Son olarak da, yeryüzünün yuvarlaklığı, optik ufuğun altında radarın görev yapmasına engel olur. Toprağa yakın (50 m) hareket eden araçlar üzerinde menzili azaltan bu sakıncalar nedeniyle, askeri uçaklar alçaktan sızmaya önem vermişlerdir. Bu duruma çözüm bulmak amacıyla hava savunma sistemleri için, alçaktan tespit kara radarları (fransız hava ordusunda *Aladin*) ve yüzeydeki eğriliklerden etkilenmeyen havadan taşınan tespit aygıtları (Boeing E-3A ile AWACS; ingiliz Nimrod AEW ve rus MOSS) geliştirildi. Gemi ya da uçak üzerinde bulunan radarlarda, kullanılan güce göre menzil daha büyüktür. Yüzeyden gelen sesler, radar toprağa yöneldiğinde, tespit işlemini etkiler. *Pulse-doppler* gibi özel yayın sistemleri bu hataları az da olsa ortadan kaldırır.

Radarın yetersizlikleri ve sınırlı yetenekleri (elektronik karşı önlemlerin ortaya çıkışı ve gelişimi bu durumu daha da kötüleştirmiştir), kızılötesi, akustik, laser ya da sismik düzeneklerden yararlanan ve *sansör* denilen teknik donanımların bulunmasıyla sonuçlandı. Elektronik ve optiğin birleşimi olan optronik, tespit tekniklerinin daha da gelişmesini sağladı.

• *Denizaltıların tespiti*. Savaş gemilerinde hava gözetlemesi, 200-300 km yarıçap içinde bir dizi gemi radarı ve radomla donatılmış uçaklarla sağlanır. Buna karşın, denizaltının tespiti son derece zordur. Birinci Dünya savaşı sırasında denizaltı tespiti, ancak pervane gürültüsüne duyarlı hidroplanlarla yapılabiliyordu. İki dünya savaşı arasında İngilizler, Amerikalılar'ın sonar* ismini verdikleri, fakat en iyi koşullarda bile menzili 1 500-2 000 m'yi aşmayan ASDİC adlı ultrasonla tespit sistemini geliştirdiler.

1960 yılından beri, 400 m'ye dalabilen ve 30-40 deniz mili hız yapabilen nükleer denizaltılarının ortaya çıkışıyla, tüm büyük donanmalar tespit konusuna önemli bir yer verdiler. Düşük frekansta çeşitli sonarlar denendi, yüzey kanalında *gövde sonarı, çekilen sonar, dipte yansımalı sonar, yakınsama alanlı sonar*. Kuramsal menziller, 15 ile 30 km arasında değişir, ama yoğunluk, tuzluluk ve özellikle ısı gibi barimetrik koşulların değişimine bağlı olarak farklılıklar görülür. Tespit çalışmalarında, suya atılan ses şamandıraları ya da manometre ilkesine dayanan, gösterdiği manyetik kitleden düşman denizaltısının yerini saptamaya olanak veren MAD gibi (Magnetic Aromaly Detection), manyetik sapmaları izleyen sistemlerle donatılmış uçak ve helikopterlere başvuruldu. Tespit çalışmalarında ayrıca, deniz devriye uçaklarınca dinlenen şamandıraları kullanan daha gelişmiş sistemleri ve kıta sahanlığının üzerine salınmış ve kara istasyonlarına bağlanmış hidroplanlardan oluşan amerikan yapısı "sosus" gibi sabit yapılardan yararlanılır.

• *Mayınların tespiti*. En basit, en emin, fakat en tehlikeli yöntem, bir süngü ya da sert bir çubukla elle yapılan taramadır. Elektromanyetik aygıtlarla yapılan tespit, yalnızca madeni bir parça taşıyan mayınlarda uygulanır, tespitedilmez denilen (plastik ya da cam mayınlar) ve madeni parçası olmayan mayınlara uygulanamaz.
—Foto. Gümüş tuzlarının kullanıldığı fotoğrafçılık tekniğinde tespit işlemi, izhardan sonra duyarkatta kalan gümüş halojenürlerini, atılabilir çözünür tuzlara dönüştürerek ışığa karşı duyarsızlaştırmaya dayanır. Fotoğraf plakaları, filmleri ve kâğıtlarının tespiti, genellikle % 20'lik bir sodyum hiposülfit çözeltisiyle gerçekleştirilir. Gümüş tuzlarının kullanılmadığı fotoğrafçılık tekniğinde ise, her yöntem için ayrı bir işlemden yararlanılır. Eskiden kolodyumlu klişeler, potasyum ya sodyum siyanürle tespit edilirdi.
—Med. us. huk. Tespit davaları bir hukuksal ilişkinin var olup olmadığını saptamaya yarar. Bundan daha ileri giderek, bu ilişkinin yarattığı yükümlülüğün yerine getirilmesi tespit davalarıyla istenemez. Bunun için edim davası açmak gerekir. Tespit davası, edim davasının öncüsü sayılır. Bu tür bir dava, sonradan açılacak edim davasını sağlam dayanaklara dayandırma amacı taşır. Hukuksal durumu konusunda kuşkuları olan davacı önceden açacağı tespit davasıyla durumunu kesinliğe kavuşturur ve ondan sonra edim davası açarak davalıyı bir şey yapmaya ya da yapmamaya ya da kendisine bir şey vermeye zorlar.
—Tıp. Kırık bir kemiğin parçalarını yerinde tutmak, çıkmış bir eklemin iki ucunu oynamayacak hale getirmek için dıştan kullanılan bandaj, alçı, sürekli çekme (traksiyon) aygıtı gibi aygıtlar kullanılır. Bazı olgularda tespit, ancak vida, çivi, plak gibi ameliyatla konan protezlerle gerçekleştirilebilir. (→ OSTEOSENTEZ.)

TESRİ a. (ar. *sür'at*'ten *tesrî*). *Esk.* **1.** Hız verme, çabuklaştırma. **—2.** *Tesrî etmek*, hızlandırmak.

TESRİAN be. (ar. *tesrî*'den *tesrî'an*). *Esk.* Çabuklaştırarak, hız vererek.

TESRİAT, -tı çoğl. a. (ar. *tesrî*'in çoğl. *tesrî'ât*). *Esk.* Hızlandırmalar, çabuklaştırmalar.

TESRİH a. (ar. *serhen*, "bir şeyi serbest bırakmak, salmak" mastarından). Tar. *Tesrih-i lihye*, Osmanlı devletinde padişa-

hın sakal koyvermesi. (Tahta çıkan padişah son kez tıraş olur, sonra da "sakal duası" denen bir törenle sakal bırakırdı. Küçük yaşta padişah olanlarsa, büyüyünce bu geleneğe uyarlardı.)

TESRİK a. (ar. *sirkat*'ten *tesrik*). *Esk.* Birini hırsızlıkla suçlama.

TESRİR a. (ar. *sürür*'dan *tesrir*). *Esk.* **1.** Sevindirme. **—2.** *Tesrir etmek*, sevindirmek.

TESSA (Delio), italyan yazar (Milano 1886 - *ay. y.* 1939). Yerel dille şiir yazdı, Milano halk şiiri geleneğine bir duyarlılık ve, fransız simgeciliğinden alınma temalar getirdi (*L'è el dì di Mort, alegher!*, 1932).

TESSAİ, japon ressam ve aydın (Kyoto 1836 - *ay. y.* 1924). Birçok şinto tapınağını onarmaya çağrıldıktan sonra resim yapmaya başladı ve yapıtlarını hiç sergilememiş olması, ülkesinde ön planda yer alan sanatçılardan biri sayılmasını engellemedi. Mürekkep tekniğine ve çin aydın resminin (*nan-ga*) temalarına bağlı kalarak tam anlamıyla Japonlar'a özgü bir karikatür coşkusu yanında çağdaş bir fırça ve renk özgürlüğü ortaya koydu. Hattatlar onun tomarlarına şiirler yazdılar.

TESSALA dağları, Batı Cezayir'de dağ. Tel Atlasları'na bağlıdır ve Oran Sebhası ile Sidi Bel Abbas ovalarına egemendir.

TESSÉ (René DE FROULAY, *—kontu*), Fransa mareşali ve diplomat (Le Mans 1651 - Grosbois, Doubs, 1725). Fransa mareşaliydi (1703), Cebelitarık karşısında karaya oturdu (1705), daha sonra prens Eugène tarafından kuşatılan Toulon'un başarılı savunmasına katıldı (1707). Roma elçiliği yaptı (1708), orada italyan devletlerini imparatora karşı birleştirmeye çalıştıysa da başaramadı, 1712'de kadırgalar generalliğine getirildi, daha sonra 1723'te elçi olarak İspanya'ya gönderildi. *Mémoires* (Anılar) adlı yapıtı, 1806'da yayımlandı.

TESSELLA a. (lat. *tessella*). Bir duvar ya da döşeme mozaiğinin ana gereci olan küçük mermer, taş, cam hamuru ya da seramik parçası. (Tessellalar genellikle küp biçimindedir.)

TESSERA a. (lat. *tessera*; yun. *tessares*, dört'ten [bazı jetonlar dörtköşeliydi]). Esk. Rom. Metal ya da fildişi jeton.

—ANSİKL. Tesseralar giriş bileti, bono, makbuz vb. yerine geçer, yargıçlar tarafından oylamada kullanılırdı. *Buğday* tesseraları, buğdayın dağıtıldığı yerin imini taşır ve bir tayınlık hak sağlardı. *Çağrı* tesseraları resmi şölenler için davetiye yerine geçiyordu. *Tiyatro* tesseraları, oyunun adını, tarihini ve sahibine ayrılan yeri belirtiyordu. Tesseralar, imparatorun başresmini ya da konsülün adını taşır ya da bir maske ile süslü olurdu.

TESSIER (Alexandre Henri), fransız tarım uzmanı (Angerville 1741 - Paris 1837). Doğa bilimleriyle, hayvancılıkla ve merinos koyunlarının Fransa'ya uyarlanmasıyla uğraştı. 1795'te Bilimler akademisi üyeliğine seçildi. Onun çalışmaları sayesinde ispanyol merinos ırkının ıslahıyla elde edilen fransız merinos koyunu ideal bir yün koyunu prototipi oldu, hem fransız koyunlarının, hem de otuzdan fazla ülkeye ihraç edildiği için bu ülke koyunlarının ıslahında önemli rol oynadı. Tessier bu konuda, çalışma arkadaşlarıyla birlikte bir de kitap yazdı: *Histoire de l'introduction et de la propagation du mérinos en France* (Merinosun Fransa'ya girişinin ve yayılmasının öyküsü) [1838].

TESSİN Büyük ya da **Yaşlı** (Nicodemus), isveçli mimar (Stralsund 1615 - Stockholm 1681). 1636'da o zamanlar İsveç topraklarında olan Pomeranya'dan geldi. Simon de La Vallée'nin yanında yetişti (La Vallée'nin oğlu Jean ile birlikte dış ülkelere birçok yolculuk yaptı), hollanda, fransız, italyan etkilerinde kaldı, sonuçta baroka yaklaşan kişisel bir üslup geliştirdi. Şehir ve kır evlerinden başka Drottningholm kraliık şatosu'nu (1662'de başlandı, 1700'e doğru oğlu tarafından tamamlandı), Kalmar katedrali'ni (1660), Stockholm'de Riddarholm kilisesi'nin krallık mozolesini (1671) yaptı.

TESSİN Küçük (Nicodemus), isveçli mimar ve devlet adamı (Nyköping 1654 - Stockholm 1728), Büyük Tessin'in oğlu. Sık sık Fransa'ya ve İtalya'ya gitti, bu ülkelerde Mansartlar'ın ve Bernini'nin etkisinde kaldı. En önemli yapıtı, yapımına 1697'de başlanan ve görkemli bir bütün olan Stockholm krallık sarayıdır. Karlskrona'daki Trefaldighets kilisesi de anılmaya değer bir yapıdır. Kralın danışmanlığını yapan Küçük Tessin, siyaset ve kamu sorunlarıyla da uğraştı.

TESSİN (Carl Gustav, *kont*), isveçli devlet adamı ve koleksiyoncu (Stockholm 1695 - Åkerö 1770), öncekinin oğlu. Viyana'da büyükelçilik yaptı (1725-1734), Şapkalar fraksiyonunun önderlerinden biri durumuna gelerek Takkeler fraksiyonunu devirdi (1738) ve rus etkisine karşı fransız etkisini savundu. Paris büyükelçiliğine (1739-1742), krallık sansürcülüğüne ve şansölyelik başkanlığına (1747-1752) getirildi, daha sonra gelecekteki Gustaf III'ün eğitimiyle görevlendirildi ve onun için kitaplar yazdı. 1728-1741 arasında genel yönetim görevlisi olarak Stockholm Krallık sarayı'nı tamamlama çalışmalarını yönetti (sarayın iç dekorasyonu için fransız rokokosunu seçti). Chardin ve Boucher'ye verdiği siparişler ve Crozat koleksiyonunun satışından aldığı İtalyan rönesansı desenleriyle parlak bir koleksiyoncu durumuna geldi.

TESSİTURA a. (ital. *tessitura*, örgü, doku, yapı'dan). Müz. **1.** Belli bir sese en çok uyan müzik ıskalasındaki seslerin tümü. **—2.** Bir müzik parçasında en sık yinelenen ve bu parçanın yazıldığı sesalanının bir tür ortalamasını oluşturan seslerin tümü.

TEST, -ti a. (ing. *test*, sınav'dan). **1.** Kesin olarak belirlenmiş koşullarda, tüm katılanların aynı işi yapmalarını gerektiren ve başarı derecelerini belirlemek için kesin bir ölçme ve değerlendirme yöntemi olan psikoteknik yoklama. (Bk. *ansikl.* böl. Ruhbil.) **—2.** Bir aygıtın iyi işleyip işlemediğini denetleme işlemi. **—3.** Bir ürünün ne ölçüde etkili olduğunu ve / ya da ne gibi etkileri olduğunu anlamak için yapılan deneme.

—Dy. *Test aygıtı*, bir ivmeölçer ile elektronik bir sayaçtan oluşan ve yüksek hızda seyreden kimi demiryolu taşıtlarında görülen olağandışı davranışları saptamaya yarayan düzenek.

—Eğitbil. Kesin bir ölçme ve değerlendirmeye olanak veren sınav türü; bu tür bir sınavda verilen soruların tümü.

—İstat. *İstatistik test* ya da *varsayım testi*, bir kütleden oluşturulan bir ya da birkaç örneklemeye ilişkin verilerin bir fonksiyonuna dayanarak, ana kütleye ya da bu kütleyi temsil etmek üzere seçilen olasılık dağılımına yönelik bir varsayımın, belli bir yanılgı payıyla kabul ya da reddine olanak veren yöntem. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İstatistik testin gücü*, karşıt varsayım doğru olduğunda, sıfır varsayımının reddi olasılığı. (Bir istatistik test, bir varsayımın hangi ölçüde akla yatkın olduğunu söylemeyi sağlayan, olasılığa dayalı bir tür mantık mekanizması olarak düşünülebilir. Bu ölçü içinde, istatistik testte şunlar bulunur: 1. model, başka deyişle doğru olduğu varsayılan şey; 2. doğruluğu denetlenecek istatistik varsayım ya da *sıfır varsayımı;* 3. sıfır varsayımından ayrı karşıt varsayımlar. Bunlar, açık ya da kapalı bir biçimde, her zaman bir testin parçasıdırlar.)

—Petr. san. Sondaj sırasında bir tester yardımıyla yapılan üretim denemesi.

—Reklamc. *Ertesi gün testi*, bir reklamın yarattığı etkinin, yayımından 24 saat sonra ölçülmesi.

—Teknol. İyi çalışıp çalışmadığını sınamak için bir aygıta uygulanan deneme. || Etki[illegible] ni ve / ya da oluşan tepkimeleri [illegible] için bir ürüne uygulanan deney.

—Tıp. Teşhis amacıyla başvurulan biyolojik, serolojik ya da kimyasal deney, tepkime. || *Performans testi*, BİREYSEL DENETİM*'in eşanlamlısı.

—TV. *Test görüntüsü*, bir televizyon aygıtı ya da iletiminin niteliğini değerlendirmek üzere tasarlanmış çoğu kez renkli standart görüntü. (Televizyon test görüntüleri, kullanıcı ve teknisyenlerin, alıcıları gerektiği gibi ayarlayabilmeleri için yayınlanır.) || *Test görüntüsü üreteci*, çözümleme düzeneği olmadan, basit ve iyi tanımlanmış bir test görüntüsü olarak kullanılabilecek elektrik işaretleri üreten aygıt.

—Zootekn. *Döl testi*, döllerine bakarak damızlıkları değerlendirme yöntemi. (Eşanl. DÖL DENETİMİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. İstat. *İstatistik testleri*. Bunlar üçe ayrılırlar: uyarlama* testleri, parametrik* olan ve olmayan testler. Bu testler, Laplace-Gauss dağılımından türeyen kuramsal dağılım özellikleri üzerine kurulmuşlardır. Küçük örneklemlere ilişkin ortalamaları karşılaştırmayı sağlayan Student-Fisher gibi ve Pearson testi gibi, daha özel testler de vardır. Bu sonuncu test yardımıyla, ortalama ya da sıklık oranı gibi deneysel bir nitteleyici değer, belli bir kuramsal değerle karşılaştırılabilir; ya da iki örneklemden elde edilen deneysel değerler, aralarında karşılaştırılabilir.

—Ruhbil. Testlerin kökeni biyolojik ve ruhsal özelliklerin kalıtımla geçtiğini ileri süren Ch. Darwin'in evrim kuramına bağlanabilir. Darwin'in yeğeni F. Galton, üstün kişilerin anababalarının da genellikle üstün kişiler olduklarını tanıtlamaya çalışmış (1869) ve bir bireyin deha göstergesini, belli bir topluluk içinde, ondan daha üstün kişilerin sayımını yaparak ölçmeyi önermişti. Testlerin ayarlanması ilkesinden başka bir şey olmayan bu öneri nedeniyle, Galton ruhbilime istatistik yöntemi getiren kişi sayıldı. Gerçekten de bu yöntem gözlemlenen olguların sistemli özelliklerini ortaya çıkartarak gözlem ya da deney verilerini özetlemede kolay bir araç sağladı. Test yöntemi, genel bir öğretimi izlemeye elverişsiz çocukları özel bir öğretime yöneltmek zorunluluğundan başlayarak büyük bir gelişme gösterdi. 1911'de Fransa'dan A. Binet ve Th. Simon, metrik zekâ ölçeğini bu zorunluluğa bağlı olarak önerdiler. (→ BINET-SIMON.) F. Galton'un istatistik yöntemlerini kullanan A. Binet ve Th. Simon, bireyleri birbirinden ayırmanın en iyi yolunun, onları yüksek işlevleri (zekâ) bakımından değerlendirmek olduğunu ileri sürdüler. Binet ve Simon testi, farklılık ruhbiliminin gelişmesine yol açtı. Birinci Dünya savaşı sırasında ABD'de farklılık ruhbilimi, amerikan birliklerindeki askerleri yönlendirmek ve ayıklamak zorunluluğuyla büyük bir gelişme gösterdi. Test yönteminin ilk büyük uygulamasından, iki savaş arası dönemde eğitim, yönlendirme ve mesleki ayıklama alanlarında yararlanıldı. 1925'ten başlayarak yansıtmalı testler ortaya çıktı.

—Zootekn. Güçlükleri göz önüne alınırsa (kontrol edilecek döllerin çok az olması) döl testi ancak erkek damızlıklara uygulanabilir. Burada ilke şudur: erkek damızlık dölleyecek hale gelir gelmez bu damızlığın ileride de aşabileceği dişiler arasından gelişi güzel seçilmiş belirli sayıda dişi ile çiftleştirilir. Döller arasından rasgele alınan yeterli sayıda hayvan üzerinde, aranılan zooteknik niteliklerin durumu incelenir ve damızlığın üretken olduğu sürece ne gibi döller verebileceği hakkında bir çeşit örnek elde edilmiş olur. Bu ilk denemelerden sonra, testin sonuçları belli oluncaya kadar damızlık üretimden çekilir.

Test, erkek damızlıkların seçiminde, kendileri üzerinde doğrudan doğruya saptanması olanaksız karakterlerin ortaya çıkarılması bakımından yardımcı olur: süt verimi, üretkenlik, karkas özellikleri vb. Yeterli sayıda dölün kontrolü yapıldığında (niteliğe göre 10-100) kesin değerler elde edilebileceğine göre, bu yöntemin uygulanması, geniş çaplı çalışmalar için, örneğin yapay

tonumlamada ya da ıslah konusu sürülerde çok elverişli olmaktadır. Bununla beraber, pratikte testin uygulanması, hem güç ve masraflı olmakta, hem de test uygulanan damızlıkların genetik değerlendirme sonuçları oldukça geç alınmaktadır.

Test Act, 1673'te ingiliz parlamentosu tarafından kabul edilen, kamu görevi yapacakların anglikan mezhebinden olmalarını ve katolikliği reddetmelerini zorunlu kılan yasa. Yasa, Charles II'nin Hoşgörü bildirgesi'ne (1672) karşı anglikanların bir tepkisiydi. Test bill adıyla tanınan bu yasa 1828-1829 yıllarında yürürlükten kaldırıldı.

TESTA a. (lat. *testa*, kabuk). Bot. Tohumda, yumurtacığın birinci zarından doğan sert dış kabuk.

TESTA (Pietro), **il Lucchesino** denir, italyan ressam ve gravürcü (Lucca 1611 - Roma 1650). Roma'ya erken gidip Domenichino, Pietro da Cortona ile çalıştı, Cassiano del Pozzo'nun aracılığıyla Poussin ile tanıştı, antik türde resimler yaptı. Caravaggio'dan da etkilenen yapıtlarında, bir yandan klasiklik eğilimi, öbür yandan tedirgin ve melankolik yaradılışından kaynaklanan şiddet, kızgınlık belirtileri, garipliker görülür (*Masumların kıyımı*, Spada galerisi, Roma). Yayımlanmamış bir *Trattato di pittura* yazmıştır.

TESTA (Alberto), italyan koregraf ve dans yazarı (Torino 1922). Belli başlı italyan tiyatrolarında, özellikle de Leonide Massine'in, Aurel Milloss'un yönettikleri balelerde ve ülkesi dışında dans etti. Gösteri düzenleyicisi olarak, Spoleto'daki Due mondi festivali'nde "Dans konserleri"ni hazırladı (1967-1969) ve Scala di Milano ile Venedik'teki La Fenice'de sunulan Diaghilev gösterilerini üstlendi. L. Visconti'nin *Leopar*'ında (1962) [il Gattopardo] ve Zeffirelli'nin *Romeo ve Juliet*'inde (1968) [Romeo e Giulietta] rol aldı. 1963'te Roma'daki Ulusal dans akademisi'nde öğretmenlik yapmaya başladı ve *Discorso sulla danza e sul balletto* (1970) [Dans ve bale üzerine konuşma], *Ricordo di Serge de Diaghilev* (1972) [Serge de Diaghilev'in anısı], *Strawinsky e la danza* (1974) [Stravinski ve dans] adlı yapıtları yayımladı.

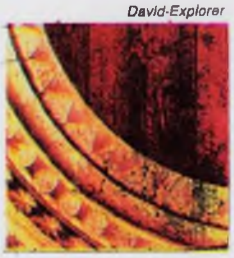
TESTACELLA a. Humus içinde yaşayan küçük bedenli sümüklüböcek cinsi. (Bedenlerinin arka kesimini örten küçük kavkıyla asıl sümüklüböceklerden ayrılırlar. Daha çok gecedir: gündüzlerini yeraltı dehlizlerinde geçirir. Yersolucanlarıyla beslenir. *Testacellidae* familyasının örnek tipi.)

TESTBİLİM a. Ruhbil. Yalnızca psikometriye dayanan ruhbilimsel araştırma.

TESTÇİ a. **1.** Ruhbilimsel bir testi uygulayan kişi. **—2.** Bir aygıtı, bir ürünü testten geçiren kişi.

TESTER a. (ing. sözc.). Petr. san. Sondaj sırasında, matkap önceden belirlenmiş katmanı geçtiğinde, bir üretim denemesi yapılmasını sağlayan aygıt.

David-Explorer

testere dişleri (Surgères'de [Charente-Maritime] Notre-Dame kilisesi'nin [XII. yy.] taçkapı kemerinden ayrıntı)

Ch. Sappa

kesici zincirli portatif testere ile ağaç kesimi

TESTERE a. (fars. *dest* ve *erre*, bıçkı; *dest-erre*'den). **1.** Bir sap ile ya da bir (gerekirse iki) tutak ile ona bağlı kesici dişli bir lamadan oluşan ve vargel hareketiyle ağaç, metal, taş, kemik gibi nesneleri kesmeye yarayan el aleti. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir motor sayesinde dairesel dönüşle ya da vargel hareketiyle çalışan ve yukarıda yazılı amaçlarla kullanılan, bir (ya da birçok) kesici organ (dişli şerit lama [şerit testere ya da sadece şerit] ve tepsi testere) bulunan sabit ya da portatif makine. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Al. tak. *Demir testeresi*, suverilmiş çelikten, ince dişli bir testere lamasından ve arasına bu lamanın gerildiği saplı bir testere kolundan oluşan ve metalleri kesmede kullanılan testere.

—İnş. *Testere dişi çatı*, ŞET* ÇATI'nın eşanlamlısı.

—Kasapl. *Kasap testeresi*, kemikleri kesmek için kasaplar tarafından kullanılan el testeresi.

—Mim. *Testere dişi*, özellikle roman mimarlığında yaygın olarak kullanılan ve bir testerenin dişlerini andıran bezeme.

—Müz. *Müzik testeresi*, bir yay ya da keçeli tokmakla çalındığında, çınlayan bir çelik ağızdan oluşan ve tınısı gerginlik derecesine göre değişen çalgı.

—Taşoc. *Elmas diskli testere*, fışkıran su altında hızla dönen sanayi elmasıyla donatılmış bir diskten oluşan mermer kesme makinesi. || *Taş testeresi*, taş kesmede kullanılan ve dişleri taşın sertliğine göre küçük ya da büyük olan el aleti.

—Zootekn. *Boynuz testeresi*, sığırların boynuzlarının ucunu kesmeye yarayan mekanik kıl testere.

—ANSİKL. *Ağaç testereleri*. Portatif (el testereleri, makineli testereler) ve sabit (şaryolu ya da tablalı) olmak üzere iki sınıfa ayrılır. El testereleri, yapılacak işe göre çeşitli tipte olur: kol testeresi, kaptırma testeresi, zıvana testeresi, zemin testeresi, çekme testere, alıştırma testeresi, kanal testeresi, kıl testere, sigaço, fare kuyruğu testere, pala testere vb. Bunların kimisi bir ucu bir sapa gömülü değişik biçimlerde lamalar halindedir, kimisi ağaç bir çerçevenin bir kenarını oluşturacak ince bir lama halindedir. Hızar denen ve eskiden tomrukları ya da ormandaki dikili ağaçları kesmek için iki kişi tarafından karşılıklı çekilerek kullanılan büyük testerelerin yerini şimdi kesici zincirli portatif ya da arabalı testere makineleri almıştır. Elektrikle çalışan portatif testere makineleri genellikle tepsi biçiminde bir lama, nadiren vargel hareketli düz bir lama ile iş görür.

Kol testereleri, şekil olarak birbirine benzer; fakat lama boyu ile genişliği ve diş şekilleri bakımından farklıdır. Bir kol testeresi bir kenarını kesici dişler açılmış kesme işlemi yapan lama, lamanın iki ucuna perçinlenmiş maşalar, maşanın iki ucunda bir pimle tutturulan saplar, iki ağaç kol, kolların ortasında kinişli olarak geçen köprü, iki kolu germede kullanılan gergi ipi ya da gergi teli, ipi döndürmeye yarayan gergi kaması ya da gergi kelebeğinden meydana gelir. Bu testereler üç türe ayrılır: *kaptırma testeresi*'nin boyu 80-100 cm, lama genişliği 4 cm'dir, 5 cm aralıkla açılmış dişleri dik ve büyüktür; *zıvana testeresi*'nin lama boyu 60-80 cm, genişliği 2-3 cm'dir ve 2-3 mm'de bir geniş açılı dişleri vardır; *zemin testeresi*'nin lama boyu 60-80 cm, genişliği 1 cm'dir ve yuvarlak tabla ya da eğimli işlerin kesiminde kullanılır.

El testereleri, kullanıldığı yer ve lamalarının biçimine göre çok çeşitlidir. *Sırtlı testere*'nin, lama boyu 30-40 cm, genişliği 10-15 cm, dişleri küçük, çaprazı azdır ve lamanın üst kısmına demirden bir sırt geçirilmiştir; iterken keser, özel bir sapı vardır. Küçük parçaların boylarını ve kontrplak kesmede, kapak düşürme, zıvana, diş ve kanal açmada kullanılır. *Alıştırma testeresi*'nin boyu 20-30 cm, genişliği 6-8 cm'dir, ince dişli ve çaprazı azdır. Daha çok alıştırma işlerinde, kapak düşürmede kullanılır. *Çekme testere*'nin, lama boyu 30-40 cm, genişliği 6-8 cm ve lama kalınlığı az olduğu için çekerken keser. İyi kesme yapması için çaprazı fazla, dişleri büyük tutulmuştur. *Fare kuyruğu testere*'nin, laması uca doğru daralır, dişleri küçük, çaprazı azdır ve itme ile keser. Anahtar deliğinin açılmasında, eğmeçli işlerin kesilmesinde, oyma yapımında kullanılır. *Kaplama testeresi*'nde lama boyu 7-8 cm, genişliği 5-6 cm'dir, iki tarafına ince dişler açılmış ve dişli kenarları kavislidir. Hem iterken hem de çekerken kesen özel bir testeredir.

Kıl testeresi, çok ince bir lama "U" biçiminde gövdeye kelebek vida ile sıkıştırılarak gerdirildikten sonra kesme yapar. Çok ince kavisli parçaları, kontrplak ve kaplama gibi malzemeleri biçmeye yarar. *Pala testeresi*, el testerelerinin en büyüğüdür; boyu 40-60 cm'dir, lama uca doğru daralır ve iterken keser.

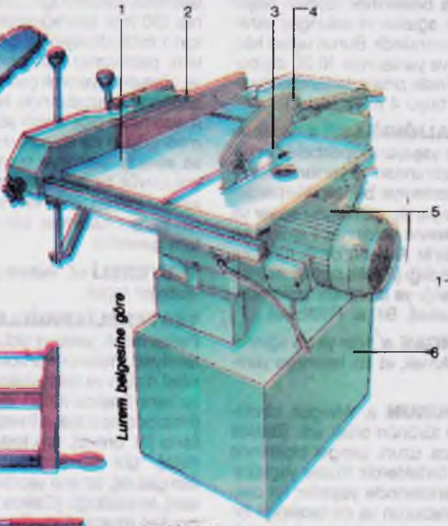
Testere dişleri, genel olarak üçgen şeklindedir; fakat testerenin kullanılacağı yere göre değişebilir. Açılarına göre dörde ayrılır. Dik açılı dişlerde diş dibi doğrultusu ile diş önü doğrultusunun meydana getirdiği açı 90°'dir. İterken kesen kol testereleri, fare kuyruğu, pala, sırtlı testerelerde ve sert ağaç kesen şerit testere makinesinde bu tür dişler kullanılır. Geniş açılı dişler elyafa dik yönde kesme yapan testerelerde görülür. Kesme açısı 90°'den büyüktür. Dar açılı dişler dalıcıdır ve kaptırma kol testereleri, çekme testereleriyle yumuşak ağaç kesen şerit testerelerinde rastlanır. Kesme açısı 75° - 85°, diş dipleri yuvarlak, dişler seyrektir. Eşkenar üçgen dişler, alıştırma, kanal ve kaplama testerelerinde görülür, iterek ve çekerek kesme yapmaya elverişlidir ve kesme açısı 120°'dir. Bunların dışında tepsi testere makinesine takılan lamaya, kesilecek parçaya göre dişler açılır. Elyaf yönünde kesimler için seyrek ve dalıcı dişli, baş kesme için sık ve üçgen dişli, kiniş ya da boşaltmalar için kurtağzı dişli testereler kullanılır.

• *Testerelere çapraz verme*. Testere lamasının rahat çalışması zorunludur. Kesim yaparken testere derinlere indikçe sürtünme yüzünden sıkışma yapar. Kestiği kanal içinde özellikle yaş ağaçlarda sıkışarak işlemez hale gelebilir. Bu sıkışma gerekli çapraz verilerek önlenir. Normal çapraz, lama kalınlığının 1/3'ü kadar, dişler, sağa ve sola eğilerek elde edilir. Yaş ve yumuşak ağaç için bu oran 1/2 olabilir. Çapraz verme aletleri değişiktir. Üzerinde çeşitli çapta delikler bulunan bir lama, değişik tipteki çapraz pensleri kullanılabilir. Ayrıca otomatik olarak çapraz veren makineler de vardır. Çaprazda dikkat edilecek nokta dişlerin aynı eğimde olmalarıdır.

• *Biçme testere makinesi*, çeşitli kalınlıktaki plaka ya da tabla üzerine açık ve kapalı kavisler kesmeye ve oymaya yarar. Kalınlığı ve boyu pek büyük olmayan testerenin iki ucu kovanlara sıkıştırılır ve bir motor yardımıyla düşey doğrultuda alternatif hareket yaparak keser. Lamanın hızı dakikada 650 -1 750 arasında değişir. Dalıcı, beşik kollu ve magnetik gibi çeşitli tipleri vardır. Dalıcı ve beşik kollu makinelerde hareket, volan ve mil esasına dayanır. Kayışla dönen kasnağın diğer ucundaki kam düzeneği ve eksantrik milin ucuna bağlı bir piston dairesel hareketi doğrusal harekete çevirir; her dönüşte lamanın takıldığı alt kovan yukarı aşağı hareketle kesme işlemini sağlar. Manyetik biçme testeresinde alt kovanın hareketi bir elektromıknatıs yardımıyla olur. Kovan kursun alt sınırına gelince akım kesilir, gergi kolundaki bir yay lamayı tekrar üst sınır noktasına çeker. Başlıca parçaları, gövde, bir tezgâh ya da sehpa üzerine bağlanır. Gövdenin üst ucuna baskı ayağı ve kılavuz düzeneği yerleştirilir. Tabla, dökme demirden yapılmıştır. Yatay düzleme göre 45° sağa sola eğilebilir. Çelik gergi kolu, içinde testere lamasını gergin tutan bir yay bulunur. Boğaz plakası, tablanın ortasında içinden testere laması geçen,

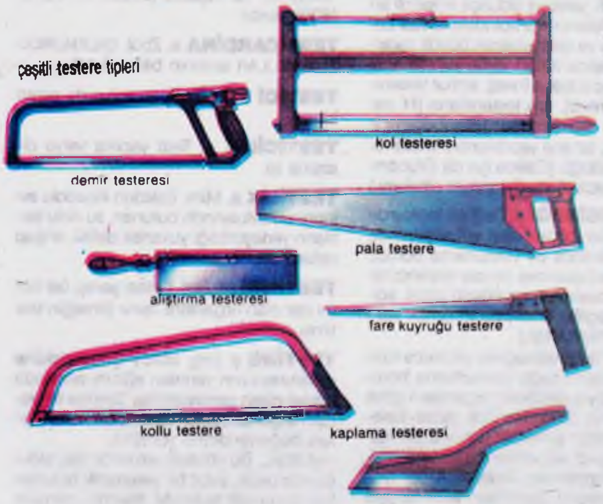
kesici zincirli portatif testere

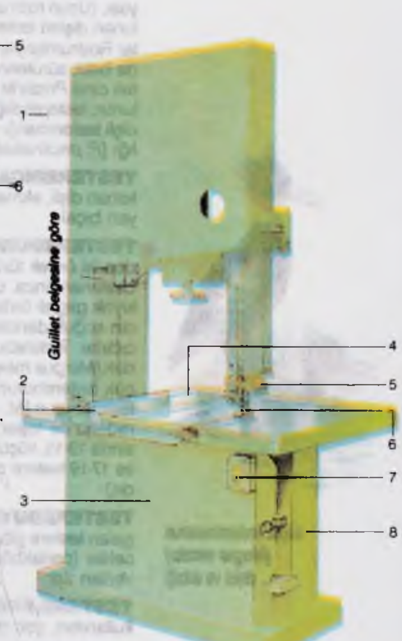

tepsi testere
1. Tabla; 2. Kılavuz; 3. Daire lama (tepsi);
4. Lama taşıyıcısı; 5. Elektrik motoru; 6. Şasi.

çeşitli testere tipleri

şerit testere
1. Üst volan kutusu; 2. Kılavuz;
3. Alt volan ve elektrik motoru kutusu;
4. Tabla; 5. Lama kılavuzu; 6. Şerit lama;
7. Anahtar; 8. Şasi.

ağaç ya da alüminyumdan yapılmış yuvarlak bir parçadır ve destek görevi yapar. Alt ve üst kovanlar, testereyi uçlarından bir vida ile sıkıştırır. Üst kovan gergi yayı ile lamayı gerer. Kılavuz çubuğunda, testere makinelerinde lama kalınlığını artırarak, esnek olmayan kılıç testereler takılarak çeşitli kavisler çıkarmak mümkündür. Bu testereler yalnız alt kovana bağlanır. Üst kovan ve kılavuz düzeneği söküldüp alınır. Ayrıca kuyumcu eğesi takılarak eğeleme ve zımpara takılarak zımparalama yapmak mümkündür.

• *Portatif biçme testere makinesi*, elde taşınan, yüksek devirli elektrik motoruyla çalışan ve dönme hareketini doğrusal harekete çeviren bir düzenekle kesme işlemi yapan makinedir. Ucundaki kovana 7,5 cm ile 30 cm uzunluğunda kılıç testere bağlanır. Makinenin "D" şeklinde madeni ya da bakalit bir sapı ve sap içinde makinenin kumanda tetiği bulunur. Motorun devri dakikada 800-2 000, bazı makinelerde daha yüksek olabilir. Oyma, boy kesme, baş kesme ve gönye-burun kesmede kullanılır.

• *Tepsi testere makinesi*'nde, yatay bir mile takılmış ve çevresinde diş açılmış daire şeklindeki lama, bir motor yardımıyla döner. Ağaç parçaların genişlik ve kalınlıklarını çıkarmada, yardımcı takımlarla seri halinde boy kesme, lamba ve kiniş açma, zıvana kesme, kapak düşürme gibi işlerde kullanılır. Tepsi testere makinelerinin alttan ve üstten kesen tipleri vardır. En çok kullanılan ve alttan kesme yapan tepsi testere makinelerinin başlıca parçaları gövde, tabla, siper kaldırma ve eğme kolları, testere, mil ve motordur. Dökümden yapılan gövde, dört cıvata ile yere tutturulur. Diğer bütün parçalar gövdeye bağlanır. Tablanın ortasında testerenin yüzeye çıkabilmesi için bir yarık, gönye siperinin bağlanması için delikler bulunur. Bir ayarlama vidası ileri geri hareket edebilen gönye siperi, parçaların gönyesinde ve tehlikesizce kesilmesini sağlayan yardımcı bir parçadır.

• *Portatif tepsi testere makinesi*, bir elektrik motoru, motor miline takılan bir daire lama, kesme derinlik ve açısını ayarlayan taban tablası, motor mahfazası, bir siper ve sap içine yerleştirilmiş kumanda tetiğinden meydana gelir. Dakikada 4 600 devir yapan motoruyla kontrplak, sunta, düralit kesmede geniş ölçüde kullanılır.

• *Şerit testere makinesi*, ağaç işlerinde en çok kullanılan makinelerden biridir ve başlıca parçaları şunlardır: gövde, dökme demirden, içi boş, deve boynu biçimindedir ve cıvatalarla yere bağlanır. Bütün öbür parçalar gövde üzerine monte edilir. Gövdeye yatay konumda bağlanan tabla kare ya da dikdörtgen biçiminde dökme demirden yapılır. Tek ya da iki parçalı olabilir. İki parçalı olanlar eklemlidir ve değişik açılarda, eğik kesim yapmaya yarar. Tablanın ortasında kare şeklinde, şeridin geçtiği bir delik vardır. Buraya sert ağaçtan bir takoz yerleştirilir. Orta kısmı şerit kalınlığı kadar yarılır. Takozdan tabla önüne kadar uzanan kırlangıç kuyruğu bir kanal bulunur. Testere takıldıktan sonra bu kanal madeni bir kazıkla kapatılır. Gönye siperi, tablaya cıvatalarla gerektiğinde sıkıca bağlanıp sökülebilmektedir. Siper, parçaların paralel ve aynı genişlikte kesilmesini sağlar. Kasnaklar, alt ve üst kasnak olmak üzere iki tanedir; gövde üzerindeki bilyeli yataklara oturtulmuştur ve şeridin dönmesini sağlarlar. Alt kasnak sabit, üst kasnak şeridin çıkarılıp takılması ve ayarlanması için öne arkaya eğilebildiği gibi aşağı yukarı da hareket edebilir. Şerit testereler 30 ila 100 cm arasında değişen kasnak çaplarına göre adlandırılır. Çap 80 cm ise 80'lik şerit, 40 cm ise 40'lık şerit denir. Kasnakların dönme hızları dakikada 1 000-1 150 devir arasında değişir ve çap büyüdükçe bu hız küçülür. Ayar kolları iki tanedir; biri şeridi germeye, öbürü ise üst kasnağın ayarlanmasına yarar. Şeritler 50 m'lik toplar halinde satılır: kalınlıkları 0,4-0,71 mm, genişlikleri 4-50 mm arasında değişir. Kasnak çapına göre kesildikten sonra uçları kaynakla birleştirilerek bilenir. Koruma kapakları dört tanedir ve gereğinde sökülebilir; sactan yapılan ikisi kasnakları örter, ağaçtan olan öbürleri açıkta çalışan şeritten korunmaya yarar. Sevk düzeneği şeridin çalışırken arkaya kaçmasını, sağa sola bükülmesini önler. Bunlar silindir biçimindedir ve bilyeli yataklarda hareket eder. Ağırlık kolu ısınma yüzünden genleşen şeridin çıkmasını önlemek için üst kasnağı sürekli şekilde gergin tutmaya yarar. Motor doğrudan doğruya kasnak miline ya da kayışla alt kasnağı döndüren bir düzeneğe bağlıdır. Şerit testere makinesinde parçanın ilerleme hızı, parça kalınlığına göre 2,5-12 m arasında değişir.

Arabalı şerit testere makineleri tomruk biçmede ya da tomrukların kenarlarından kapak almada kullanılır. Tomruk ray üzerinde otomatik olarak yürüyen arabalara kancalarla bağlanır. Her kesişte araba tekrar geriye alınır, kalınlık ayarı verildikten sonra şeride doğru yürüyerek tomruğu şeride verir. Bu tip şeritlerde alt kasnak yer seviyesinden aşağıya olacak şekilde kurulur. Şerit kalınlıkları 1-1,5 mm, kasnak çapları 120 cm'dir.

—Cerr. En çok kullanılan cerrahi testereler lamalı el testeresi ile makineli döner testeredir. Gigli testeresi derinden yüzeye doğru kesen bir çelik teldir (tel testere, kıl testere). Salınımlı testerelerse alçıları kesmek için kullanılır.

TESTEREBALIĞI a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerin 100 m'ye kadar inen diplerine yakın yerlerde yaşayan köpekbalığı. (Yanları dişli gagalarıyla dibi eşeleyerek bul-

testerebalığı

dukları avlarla beslenirler. Gözleri başın üst kesiminde, ağızları ve solungaç yarıklarıysa alt kesimindedir. Burun uçları kılıç gibi uzundur ve yanlarında 16-20 diş bulunur. Bil. a. *Pristis pristis;* testerebalığıgiller familyası; boyu 4 m'ye kadar.)

TESTEREBALIĞIGİLLER a. Sıcak ve ılık denizlerde yaşayan köpekbalığı familyası. (Uzun rostrumları ve yanlarında bulunan dişleri testereye benzer. Vivipardırlar. Rostrumlarıyla dip çamurunu eşeler ya da balık sürülerine saldırırlar. Familyanın tek cinsi *Pristis*'tir. Akdeniz'de iki türü bulunur: testerebalığı [*Pristis pristis*] ve ince dişli testerebalığı ya da taraklı testerebalığı [*P. pectinatus*]. Bil. a. *Pristidae*).

TESTEREBIÇAK a. Ağzı ya da ağzının kenarı dişli, ekmek, et vb. kesmeye yarayan bıçak.

küçük testereburunun (*Mergus serrator*) dişisi ve erkeği

TESTEREBURUN a. *Mergus* cinsinden iki ördek türünün ortak adı. (Balıkla beslenen, ince, uzun, çengel biçiminde kıvrık gagalı ördeklerdir. Kuzey yarıküre'nin soğuk denizlerinde yaşarlar. İyi dalıcıdırlar. Testereburun ya da tarakdişli ördek [*Mergus merganser*] Anadolu'da, küçük testereburun ya da kırmızı göğüslü testereburun [*M. serrator*] Akdeniz ve Karadeniz'de kışlar. Testereburunun gagasında 13-15, küçük testereburununkindeyse 17-19 testere dişine benzer çıkıntı vardır.)

TESTEREDUYARGALILAR a. Duyargaları testere gibi dişli olan kınkanatlı böcekler (parlakböcek) bölümüne eskiden verilen ad.

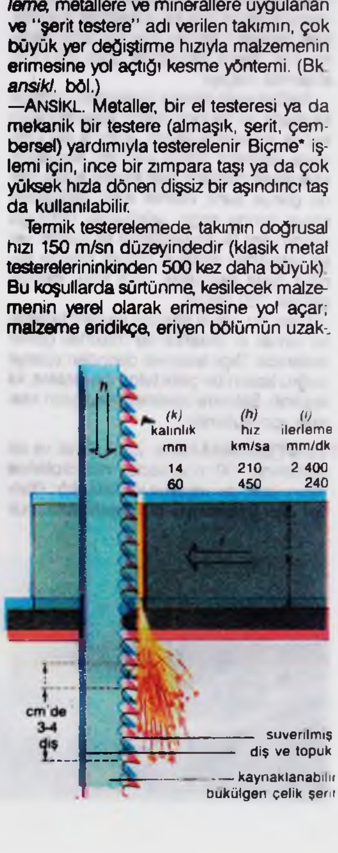
TESTERE-FREZE a. İşlem. Biçmede kullanılan, çok dar üç eğe dişli freze.

TESTEREKÖPEKBALIĞIGİLLER a. Güney yarıküre'nin ılık denizlerinde yaşayan, burnu testerebalığınınkine benzeyen köpekbalığı familyası. (Vivipardırlar. 5 ya da 6 solungaç yarıkları vardır. Ağızlarının önünde uzun bıyıklar bulunur. Yalnızca iki cins kapsar: *Pliotrema* ve *Pristiophorus* Bil. a. *Pristiophoridae; Pleurotrema* üsttakımı.)

TESTERELEME a. Mak. san. **1.** Testerelemek eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.) —**2.** *Termik testereleme* ya da *eritmeyle testereleme*, metallere ve minerallere uygulanan ve "şerit testere" adı verilen takımın, çok büyük yer değiştirme hızıyla malzemenin erimesine yol açtığı kesme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Metaller, bir el testeresi ya da mekanik bir testere (almaşık, şerit, çembersel) yardımıyla testerelenir. Biçme* işlemi için, ince bir zımpara taşı ya da çok yüksek hızla dönen dişsiz bir aşındırıcı taş da kullanılabilir.

Termik testerelemede, takımın doğrusal hızı 150 m/sn düzeyindedir (klasik metal testerelerininkinden 500 kez daha büyük). Bu koşullarda sürtünme, kesilecek malzemenin yerel olarak erimesine yol açar; malzeme eridikçe, eriyen bölümün uzaklaştırılma zorunluluğu, büyük bir ilerleme hızı (20 mm kalınlığındaki kalın levhalar için 1 m/dk düzeyinde) gerektirir. Bu yöntem, paslanmaz çelikler, ateşe dayanıklı ve yüksek dayanımlı çelikler, cam, granit, sürtünme parçalarında kullanılan karma malzemeler gibi, klasik yöntemlerle kesilmesi güç ya da olanaksız malzemeleri kısa sürede kesmeye olanak verir ancak çok büyük bir güç kullanımını (küçük makineler için en az 15 kW) ve kesme şeridinin gergin tutulması için hidrolik bir sistem gerektirir.

termik testereleme (18/8'lik paslanmaz çelik sac)

TESTERELİ sıf. Testere gibi dişleri olan: *Testereli bıçak.*

TESTERELİARIGİLLER a. Böcbil. Parlak renkli, yassı ve oldukça iri karınlı arı familyası. (Yalancı tırtıl tipindeki larvası bitkileri dıştan ve içten yiyerek büyük zararlar verir. Başlıca türleri: elma testereliarısı [*Hoplocampa testudinea*], armut testereliarısı [*H. brevis*], erik testereliarısı [*H. minuta*], gül filizburgusu [*Blennocampa elongatula*], lahana yaprakarısı [*Athalia rosae*], kirazsülüğü [*Caliroa* (ya da *Eriocampoides*) *limacina*] vb. *Symphyta* alttakımı.)

TESTERESİNEĞİ a. Değişik renklerde zarkanatlı bir böcek olan ve erişkininde testere biçiminde bir yumurtama borusu bulunan, solucanımsı larvası (yalancı tırtıl) bitkicil beslenen sineklerin ortak adı. (Yaprakarısıgiller familyasının örnek tipi.) [Eşanl. YAPRAKARISI.]

—ANSİKL. Testeresineğinin yüzlerce türü vardır. Bunların çoğu yumurtlama boruları aracılığıyla deldikleri organların içine yumurtalarını bırakırlar. Çok zararlı türlerinden bazıları şunlardır: bayırturpu testeresineği *(Athalia colileri);* gül testeresineği (*Blennocampa, Ardis* ve *Arges* cinsinden sinekler) yapışkan, kara larvası yaprakların üst yüzündeki üstderiyi kemiren, kirazsülüğü adıyla da bilinen sümüklüböcek testeresineği *(Caliroa limacina)* meyvenin ortasına kadar delikler açan elma, armut ve erik testeresinekleri; ladin testeresineği *(Pristophora abietina);* söğüt ve kavak testeresineği *(Frichicampus viminalis);* çam testeresineği *(Diprion pini).*

TESTİ a. (fars. *desti*'den). **1.** İçine su ya da başka yiyecekler doldurulan kulplu, dar boğazlı, şişkin gövdeli, emzikli ya da emziksiz toprak kap (gözeneklerden yavaş yavaş dışarı sızan suyun buharlaşmasıyla içindekini serin tutar. Testinin serin tutması, buharlaşmanın ısı emme ilkesine dayanır): *Testiyle çeşmeden su taşıyan köylü kadınlar.* (Bk. *ansikl.* böl.) —**2.** *Testi gibi*, büyük ve sarkık meme için kullanılır. ‖ *Testisini doldurmak*, para kazanmak, zengin olmak.

—İçit san. *İspanyol testisi*, 3 kulplu, dar boyunlu, ağzı yan tarafında, gözenekli topraktan yapıldığı için içkiyi, buharlaşma nedeniyle serin tutan ve doğrudan lıkır lıkır içmeye yarayan testi.

—Mutf. *Testi kebabı*, içine koyun ya da kuzu eti, soğan, domates ve az su konduktan sonra ağzı hamurla örtülmüş testiyi küllü ateşe gömerek ya da hafif odun ateşi üzerine oturtarak pişirilen yemek.

◆ sıf. Bir testinin alabileceği miktarı belirtir: *Bir testi şarap içip sarhoş oldu.*

—ANSİKL. Türk testileri çoğunlukla bir ya da iki kulplu, dar ağızlı, ince, uzunca boyunlu, yuvarlağımsı karınlıdır. Toprak testilerin en önemli özelliği, alçak ısıda fırınlandıklarından, bir ölçüde gözenekli kalmaları ve hafifçe su sızdırarak (terleme) içlerine konan suyu serin tutmalarıdır. Bu yüzden bu tür testiler günümüzde bile kırsal kesimde yaygın olarak kullanılmaktadır. Toprak testilerin yanı sıra çini ve porselenden, ormanlık bölgelerdeyse ağaçtan yapılmış testiler (boduç) vardır. Osmanlı döneminde en iyi testiler Eyüp'te üretiliyordu. Evliya Çelebi eyüp toprağı denilen, macunumsu bir topraktan yapılan bu testilerin suya güzel bir koku verdiklerini yazar. Eyüp testiciliği uzun süre varlığını sürdürmüştür. Kâğıthane sırtlarından elde edilen bir topraktan da güzel koku veren testiler yapılıyordu. Göksu testileri daha kırmızı renkli olmalarıyla ayırt edilirdi. Anadolu'da Çanakkale yöresi testileri Antikçağ'dan beri ünlüdür. Bunların bir bölümü sırlanmış, üzerleri çeşitli renklerde motifler ve küçük aynalarla süslenmiştir. Kütahya, Enez, Menemen, Avanos, Gümüşhane, Bayburt da testi yapımının geliştiği yörelerdir.

TESTİ (Fulvio, *kont*), italyan yazar (Ferrara 1593 - Modena 1646). İlk şiirlerindeki (*Rime*, 1613, 1617) marinoculuktan koparak G. Chiabrera'nın etkisiyle biçimlerini ve temalarını Horatius'tan alan bir klasisizme yöneldi (*Poesie liriche*, 1627, 1644, 1648). Bir de trajedisi (*L'Isola di Alcina*, 1636) vardır.

TESTİCARDİNA a. Zool. EKLEMLİKOLSUAYAKLILAR sınıfının bilimsel adı.

TESTİCİ a. Testi yapan ve/ya da satan kimse.

TESTİCİLİK a. Testi yapma ve/ya da satma işi.

TESTİLİK a. Mim. Eskiden Anadolu evlerinin iç avlularında bulunan, su dolu testilerin yerleştirildiği yuvarlak delikli, ahşap raflara verilen ad.

TESTİMSİ sıf. Bot. Ortası geniş, üst kısmı dar olan organlara denir (örneğin testimsi çanak).

TESTİNG a. (ing. sözc.). Çocuk felcine yakalananların yeniden eğitimi sırasında ortaya çıkan gereksinimler üzerine ilk olarak Anglosaksonlar tarafından kullanılan kas değerlendirme yöntemi.

—ANSİKL. Bu yöntem yalnız bir felç olduğunda değil, sabit bir yetersizlik bulunan her durumda kullanılır: travma, romatizmal hastalıklar. Bu yöntem genellikle teşhisi kesinleştirmeye, hastalığın gidişini denetlemeye, kiriş aktarma ameliyatı olasılıklarını yönlendirmeye, hatta prognozu belirlemeye olanak verir.

Uygulanan sayısal ölçek, National Foundation of İnfantile Paralysis (Ulusal çocuk vakfı) tarafından kabul edilendir: 0 (sıfır) tam kas felci; 1 (kalıntı) kas kasılması kesin, ama etkisiz; 2 (zayıf) yerçekimi ortadan kaldırılırsa hareket tam olarak yapılabilir; 3 (orta) yerçekimine karşı tam hareket; 4 (iyi) ılımlı bir direnci yenebilen hareket; 5 (normal) normal kas.

TESTİR a. (ar. *setr*'den *testir*). Esk. Saklama, örtme.

TESTİS a. ERBEZİ'nin eşanlamlısı.

TESTLENEBİLİR sıf. Testten geçirilebilir, denetlenebilir kişi ya da şey için kullanılır.

—Ruhbil. Testten geçirilebilir bir özne ya da testle ölçülebilir bir yetenek için kullanılır.

TESTLENEBİLİRLİK a. Ruhbil. Testlenebilir olanın (özne ya da yetenek) özelliği.

TESTONE a. (ital. *testone*, *testa*, baş tan). Rönesans'ta üzerinde hükümdarın baş resmi bulunan birçok gümüş paranın adı. (Testone, önce Milano dukaları tarafından XV. yy. ortasında bastırıldı. İngiliz parası üzerinde kral portresi 1504'te görüldü. Fransa'da, Louis XII'nin testonesi 1514'te basıldı.)

TESTONİ (Alfredo), italyan yazar (Bologna 1856 - *ay. y.* 1931). Emiliano lehçesiyle (*Scuffiareini*, 1900) ve italyanca (*Il Cardinale Lambertini*, 1905) şiirler ve güldürüler yazdı.

TESTORİ (Giovanni), italyan yazar (Novate Milanese 1923 - Milano 1993). Sanat tarihçisi, şair ve oyun yazarı (*L'Arialda*, 1961, *L'Ambleto*, 1972. *Edipus*, 1977). Ayrıca, barok ve zorlama bir anlatımcılıkla yazılmış romanları (*La Gilda del Mac Mahon*, 1959, *Passio Laetitiae et Felicitatis*, 1975) verdi.

TESTOSTERON a. (fr. *testostérone*). Biyokim. $C_{19}H_{28}O_2$ formülünde başlıca erkeklik hormonu; esas olarak erbezi hücreleri (Leydig hücresi) tarafından bir hipofiz stimülininin (LH) etkisiyle salgılanır, yumurtalık ve böbreküstü bezi tarafından da salgılanır, ama çok az miktarda. (Testosteron, sperma oluşumunu, üreme organlarının gelişmesini, ikincil cinsiyet karakterlerinin belirlenmesini denetler. Metabolizma açısından özellikle kemik ve kas dokusundaki protein anabolizmasını harekete geçirir. Radyoimmünolojik yöntemle kandaki miktarının belirlenmesi, idrarda 17-ketosteroit miktarının belirlemesine göre erkeklik işlevini daha iyi ortaya koyar.)

TESTOSTERONEMİ a. (fr. *testostéronémie*). Tıp. Plazmada bulunan testosteron miktarı.

TESTUDİNARİA a. Güney Afrika'da yetişen, sürüngen saplı, almaşık ve değirmi yapraklı soğanlı bitki. (Çiçekleri yaprakların koltuğunda salkım halinde toplu ya da tek tek bulunur. *Testudinaria elephantipes* ya da "fil ayağı" türünün hemen hemen yarımküre biçiminde bir çotuğu vardır, sapı yerden yukarı yükselebilir ve çapı 1 m'yi bulabilir. *Dioscoreaceae* familyası.)

TESTUDİNİDAE a. Zool. KARAKAPLUMBAĞASIGİLLER familyasının bilimsel adı.

TESTUM a. (toprak kap, testi anlamında lat. sözc.). Denizkestaneleri gibi bazı hayvanların örteneğindeki katı bölüm.

TESVİDAT, -tı çoğl. a. (ar. *tesvid*'in çoğl. *tesvidāt*). *Esk.* **1.** Müsveddeler, karalamalar, yazı taslakları. **—2.** Müsvedde yapmalar.

TESVİLAT, -tı çoğl. a. (ar. *tesvil*'in çoğl. *tesvilāt*). *Esk.* Yalanlar, hileler.

TESVİT a. (ar. *sevād*'dan *tesvid*). *Esk.* **1.** Karalama, siyaha boyama. **—2.** *Tesvit etmek*, siyaha boyamak; bir yazının müsveddesini yapmak.

TESVİYE a. (ar. *seviyye*'den *tesviye*). **1.** Bir yerle aynı düzeye getirme, aynı düzeyde kılma. **—2.** Düz hale getirme, düzeltme. **—3.** Borcu kapatma, ödeme. **—4.** Bir işi halletme, sonuçlandırma. **—5.** Hükümet tarafından bir yere gönderilen erlere verilen ve bilet yerine geçen kâğıt. **—6.** *Tesviye etmek*, bir şeyi istenilen düzeye getirmek; düzeltmek; ödemek.
—*Esk.* *Tesviye-i deyn*, borcu ödeme. ‖ *Tesviye-i turuk*, yol yapma. ‖ *Tesviye-i türabiye*, demiryolu güzergâhını düzeltme. ‖ *Tesviye-i umur*, işlerin yoluna konup bir sonuç alınması.
—Bayınd. *Tesviye etme*, bir karayolu yüzeyine düzgün bir profil verme. ‖ *Isıtarak tesviye etme*, yeni bir kaplama eklemeden ya da olan gereçleri yerinden kaldırmadan, bitümlü bir karayolunu ısıtarak katmanlarına ayırmaya ve biçimlendirdikten sonra yeniden sıkıştırmaya dayanan işlem.
—Esk. jeomorfol. İç etkenlerle oluşan yüzey şekillerinin dış etkenlerle aşındırılarak düzleştirilmesi. ‖ *Tesviye sathı*, aşınım yüzeyi.
—Kuyumc. Mıhlanmış bir kuyumculuk parçasında yapım izlerini yok etmek için yapılan temizleme; bu işlem yüzvurmadan önce uygulanır.

TESVİYECİ a. **1.** Bir takım tezgâhında yapılamayacak çeşitli işlemleri, el aletleriyle gerçekleştiren işçi. **—2.** *Hassas tesviyeci*, yüksek duyarlıklı (0,01 ile 0,001 mm arasında toleranslar) birleştirmeler alanında uzmanlaşmış tesviyeci. ‖ *Kalıp tesviyecisi*, mastarların, kalıpların, takımların ve üretim montajlarının ayarlanması konusunda uzmanlaşmış tesviyeci. ‖ *Mekanik tesviyeci*, bir plandan yola çıkarak, kaba ya da yarı bitmiş bir parçadan, bitmiş bir parça elde etmeye olanak verecek çizimi ve çeşitli kalıplama işlemlerini yapabilen işçi.

TESVİYECİLİK a. Tesviyecinin zanaatı.

TESYİL a. (ar. *seyl*'den *tesyil*). *Esk.* Sel gibi akıtma.
—Esk. kim. Sert bir cismi akışkan hale getirme.

-TEŞ → -DAŞ

TEŞABÜH a. (ar. *şibh*'ten *teşābüh*). *Esk.* Benzeşme, birbirine benzeme.
—Esk. ed. *Teşabüh-i etraf* (iki tarafın benzerliği), bir ifadede başta ve sonda yer alan sözler arasındaki anlam ilişkisi. (Örn. *"Bir milletin olunca mukadder saadeti / Bir âdile müfevvez eder Hak hükümeti"* [Bir milletin kaderi saadet olunca Tanrı hükümet görevini adalet sahibi birine verir] [Ziya Paşa]. Burada "millet" ve "hükümet" sözcükleri arasında teşabüh-i etraf denilen ilişki vardır.)
—Esk. fels. Benzerlik.
—Esk. mat. Homoloji.

TEŞABÜHAT a. (ar. *teşābuh*'tan, *teşabuhat*, benzeşmek). İsl. Kuran'da bazı ayetlerin mecazi ya da kapalı anlamlar taşıması. (Bu tür ayetlere *müteşabihat* denir.)

TEŞAHHUS a. (ar. *teşaḫḫuṣ*). *Esk.* **1.** Kişileşme, insan özellikleri alma, cisimlenme. **—2.** Kendini belli etme, ayrılarak belirme. **—3.** Birine benzeme, onun şahsını hatırlatma. **—4.** *Teşahhus etmek*, ortaya çıkmak, cisimlenmek, belirmek.

TEŞAŞU a. (ar. *şa'şa'a*'dan *teşa'şu'*). *Esk.* Parıldama, parlak bir biçimde görünme.

TEŞAUB a. (ar. *teşā'ub*). *Esk.* Dallara, kollara ayrılma, çatallanma.
—Esk. topol. Dallanma. ‖ *Noktai teşaub*, dallanma noktası.

TEŞAUR ya da **TEŞAÜR** a. (ar. *şi'r*'den *teşā'ur*). *Esk.* Şairlik taslama, kendini şair gibi gösterme.

TEŞAUR a. (ar. *şa'r*'dan *teşā'ur*). *Esk.* **1.** Kıllanma. **—2.** *Teşaur etmek*, kıllanmak.

TEŞBİB a. (ar. *teşbib*). Ed. Kaside*nin giriş bölümü.
—ANSİKL. Arap kasidelerinde giriş bölümü mevsimleri, doğayı vb. konu ediniyorsa teşbib; bu bölüm aşktan söz eden bir gazel halindeyse nesip diye adlandırılıyordu. Divan şiiriyle ilgili incelemelerde iki terim eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. (→ NESİP.)

TEŞBİH a. (ar. *şibh*'ten *teşbih*). **1.** Benzetme, benzeti. **—2.** *Teşbihte hata olmaz*, kaba bir benzetmeye başvurulduğunda, bunun maksadı anlatmanın bir zorunluluğu olarak söylendiğini, bu nedenle saygısızlık sayılmaması gerektiğini belirtmek için söylenir.
—Ed. → BENZETME.
—Esk. dilbilg. *Edat-ı teşbih*, benzetme edatı, benzetmelerde benzetmenin derecesini gösteren sözcük ya da söz öbeği.

TEŞCİR a. (ar. *şecer*'dan *teşcir*). *Esk.* Ağaç dikme, bir yeri ağaçlandırma.

TEŞÇİ a. (ar. *şecā'at*'tan *teşci'*). *Esk.* **1.** Cesaretlendirme, gayrete getirme. **—2.** *Teşçi etmek*, cesaret vermek, gayrete getirmek.

TEŞDİT a. (ar. *şiddet*'ten *teşdid*). *Esk.* **1.** Kuvvet verme, şiddetini artırma. **—2.** Sağlamlaştırma. **—3.** *Teşdit etmek*, şiddetlendirmek, kuvvetlendirmek, sağlamlaştırmak.
—Esk. dilbilg. Arapçada bir harfi çift okuma, şeddeleme. ‖ Şedde.

TEŞEBBÜK, -kü a. (ar. *şebeke*'den *teşebbük*). *Esk.* **1.** Ağ gibi olma, birbirinin içine girme. **—2.** *Teşebbük-i agsan-ı eşcar*, ağaç dallarının birbirine geçmesi.

TEŞEBBÜS a. (ar. *şebs*'ten *teşebbüs*). **1.** Bir işi yapmaya girişme, girişim: *Bazı yeni teşebbüslerde bulunmak. Faydalı bir teşebbüs.* **—2.** Girişkenlik: *Teşebbüs sahibi bir kimse.* **—3.** Karşısındakinden daha önce davranma: *Teşebbüsü kimseye bırakmamak.* **—4.** *Teşebbüs etmek*, girişmek, girişimde bulunmak. ‖ *Teşebbüse geçmek*, bir işi yapmaya girişmek. ‖ *Teşebbüsü ele almak*, öne geçip bir işi yönetmeye başlamak.
—*Esk.* *Teşebbüs-i şahsi*, özel teşebbüs.
—Cez. huk. *Suça teşebbüs* → SUÇ.
—İsl. huk. *Teşebbüs-i cürm*, bir kimsenin suç sayılan bir işe başlaması, ancak elinde olmayan nedenlerle fiilini tamamlayamaması.

Teşebbüsi şahsi ve ademimerkeziyet cemiyeti, türk siyasal partisi. 1902'de toplanan Birinci osmanlı liberalleri (Jön Türkler) kongresi'ne katılan Abdülhamit II yönetimi muhalifleri tartışmalar sonunda ikiye bölündüler. Prens Sabahattin'in Mesleki içtimai görüşünü savunan, özel girişimi, yerinden yönetimi toplumsal kalkınmanın temeli kabul edenler Prens Sabahattin'in başkanlığında cemiyeti kurdular. Cemiyetin yöneticileri arasında Ahmet Fazıl (genel sekreter), İsmail Kemal, Dr. Nihat Reşat (Belger), Dr. Rıfat, Dr Sabri, Hüseyin Tosun, şair Hüseyin Siyret yer alıyordu. Yayın organı *Terakki* gazetesiydi. Merkezi Paris'te olan cemiyet Erzurum, Trabzon, İzmir, Alaiye (Alanya) ve Şam'da şubeler açtı. İstanbul şubesini Cemiyeti inkılabiye üyeleri kurdular. Erzurum şubesi aşar ve ağnam vergilerine karşı bir direniş hareketi başlattı. Direniş Trabzon, Sıvas, Kayseri yörelerine de yayılınca hükümet bu bölgelerde ağnam vergisi toplanmasını durdurdu. 1908) Meşrutiyet'in ilk günlerinde (ağustos 1908) cemiyet Terakki ve İttihat cemiyeti'yle birleşti ve Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyeti oluştu. Cemiyetin görüşlerini bilimsel ve kültürel alanda sürdürmek, yaymak isteyenler Nesli cedit kulübü'nü kurdular.

TEŞEDDÜD a. (ar. *şiddet*'ten *teşeddüd*). *Esk.* **1.** Şiddetlenme, daha kuvvetli olma. **—2.** Keskinleşme. **—3.** *Teşeddüd etmek*, şiddetlenmek.

TEŞEHHÜD a. (ar. *şehādet*'ten *teşehhüd*). İsl. **1.** Kelime-i şahadet okuma. **—2.** Namazın her rekâtının sonunda "et Tahiyat" duasını okuma. (Namazın vaciplerindendir.)

TEŞEKKİ a. (ar. *şikāyet*'ten *teşekki*). *Esk.* **1.** Sızlanma, şikâyet etme. **—2.** *Teşekkı etmek*, şikâyet etmek, sızlanmak.

TEŞEKKÜL a. (ar. *şekl*'den *teşekkül*). **1.** Bir varlık, bir biçim kazanma, oluşma: *Yeryüzünün teşekkülü.* **—2.** Kurulma, ortaya çıkma: *Bu cemiyetlerin teşekkülü sırasında görülen aksaklıklar.* **—3.** Kuruluş, müessese: *İktisadi devlet teşekkülleri.* **—4.** *Teşekkül etmek*, oluşmak: *Henüz teşekkül etmemiş bir cenin;* kurulmak: *Hükümet teşekkül edince basına açıklanacaktır.*
—Esk. fels. Oluşum, yoğurum.
—Esk. yerbil. Oluş.

TEŞEKKÜR a. (ar. *şükr*'den *teşekkür*). **1.** Gönül borcunu anlatma: *Teşekkür mektubu.* **—2.** Duyulan minneti belirten söz ya da sözler: *Teşekkürlerimi kabul edin. Tüm yaptıklarınız için teşekkürler.* **—3.** *Bir kimseye (bir şey için) teşekkür etmek*, yaptığı şeyden duyulan minneti dile getirmek: *Bana teşekkür etmeyin, önemli bir şey yapmadım. Mektupla teşekkür etmek. Çağrımıza karşılık verdiğiniz için çok teşekkür ederiz.* **—4.** *Teşekkür ederim*, bir yadsımayı belirtir: *Çok teşekkür ederim, oraya da sen git.*
—Eğit. Orta dereceli okullarda davranışları ve derslerdeki başarıları ile dikkat çeken öğrencilere okul yönetimlerince dönem sonlarında verilen ve öğrencilerin bu durumlarını belirten belge. (Bir disiplin suçu işlememiş ve okudukları derslerin hiçbirinden 5'ten [5'li not düzeninde 2'den] aşağı not almamış, dönem notlarının ortalaması 7 ile 8,40 [5'li not düzeni uygulayan okullarda 3,50 ile 4] arasında olan öğrenciler teşekküre hak kazanırlar.) ‖ *Teşekkür almak*, okul yönetiminden teşekkür belgesi almak. (*Teşekküre geçmek* de denir.)

levhalardan ayrıntı

denizkestanesinde testum anus kutbundan görünüm

TEŞEMMÜ a. (ar. *şem*ʿ'den *teşemmü*ʿ). *Esk.* **1.** Mum gibi yapma, mum haline getirme. **—2.** Üzerini mumla kaplama.
—Esk. tıp. *Teşemmü-i kebed*, karaciğerin mumlaşması, siroz.

TEŞEMMÜM a. (ar. *şemm*'den *teşemmüm*). *Esk.* Koku alma, koklama.

TEŞEMMÜS a. (ar. *şems*'ten *teşemmüs*). *Esk.* **1.** Güneş çarpması. **—2.** Güneşlenme, güneşe çıkma.

TEŞENNÜC a. (ar. *şenc*'den *teşennüc*). *Esk.* **1.** Buruşma. **—2.** Gerilme, kasılma. **—3.** *Teşennüc etmek*, buruşmak, kasılmak, gerilmek.
—Esk. tıp. *Teşennüc-i mizmar*, gırtlağın büzülüp kapanması.

TEŞERRÜF a. (ar. *şeref*'ten *teşerrüf*). **1.** *Esk.* Onur kazanma, onurlanma. **—2.** *(Bir kimseyle) teşerrüf etmek*, biriyle tanışmaktan onur duymak (nezaket kalıbı): *Kiminle teşerrüf ediyorum?*

TEŞETTÜT, -tü a. (ar. *şett*'ten *teşettüt*). *Esk.* Dağınıklık, dağılma.

TEŞEÜM a. (ar. *şe'āmet*'ten *teşe'üm*). *Esk.* **1.** Uğurlu görmeme, uğursuz sayma. **—2.** *Teşeüm etmek*, kötüye yormak, uğursuz saymak.

TEŞEVVÜŞ a. (ar. *şevāş*'tan *teşevvüş*). *Esk.* Karmakarışık olma, karışma, karışıklık.
—Esk. ruhbil. *Teşevvüş-i kelimat*, kelime karışıklığı. ‖ *Teşevvüş-i tahattur*, bellek karışıklığı. ‖ *Teşevvüş-i teheyyüci*, heyecan çarpısı. ‖ *Teşevvüş-i zihni*, zihin karışıklığı, aklın bulanması.

TEŞHİR a. (ar. *şöhret*'ten *teşhir*). **1.** Bir şeyi başkalarına gösterme, onu görmelerini sağlama: *Zenginliğini teşhirden zevk almak.* **—2.** Sergileme: *Teşhir salonu.* **—3.** Herkese duyurma, dile düşürme: *Suçluların teşhirine karar verildi.* **—4.** *Bir şeyi teşhir etmek*, onu göstermek; sergilemek. **—5.** *Bir kimseyi teşhir etmek*, onu dillere düşürmek; suçlu bir kimseyi ceza olsun diye halka göstermek.
—Cez. huk. *Teşhir cezası*, suçlunun, bağlı olarak, bir meydanda halka gösterilmesi biçiminde infaz edilen eski bir ceza türü. (Teşhir cezası bu biçimiyle uygulamadan kaldırılmıştır. Ancak günümüzde, işyerlerinin kapatılmasıyla ilgili mahkûmiyet kararlarının gazetelerde ilan edilmesi [Türk cez. k. md. 402] bir tür teşhir cezası sayılabilir.)
—İsl. huk. Suçluyu yüzünü karalayarak ya da bir eşeğe ters bindirerek şehir içinde dolaştırma cezası. ‖ *Teşhir-i silah*, bir kimseye öldürmek ya da yaralamak kastıyla silah gösterme.

TEŞHİRCİ sıf. Teşhircilikle ilgili.
◆ sıf. ve a. **1.** Teşhircilik yapan birine denir. **—2.** Düşüncelerini, duygularını ve özel yaşamını sergilemekten zevk alan kişi için kullanılır.

TEŞHİRCİLİK a. **1.** Psik. Herkesin içinde, mastürbasyon eşliğinde, penisin teşhirine dayanan, başka herhangi bir cinsel ilişkiye dönüşmeyen ve çiftleşmeyle sonuçlanmayan cinsel sapma. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Duygularını, düşüncelerini, kişisel yaşamında gizli kalması gereken yanları utanç duymadan başkalarına açma eylemi.
—ANSİKL. Psik. Teşhirci davranışlara, utanç duygusunun kaybolmasına yol açan bazı ruhsal hastalıklarda da rastlanmakla birlikte, gerçek anlamıyla teşhircilikte bu davranışlar tek davranış bozukluğunu oluşturur ve önceden tasarlanmış olarak ortaya çıkar. Teşhircilik özellikle erkeklere özgüdür; kadın teşhirciliği şikâyete pek yol açmaz. Bir paltonun önünü açarak erkeklik organını gizlice teşhir eden ve genellikle bir kadın ya da bir genç kız olan kurbanını şaşkınlığa uğratan teşhirci, bu isteksiz seyirciye yaklaşmaz ve çoğu kez onu tehdit de etmez. Teşhirle birlikte, cinsel ilişkiye bir çağrı anlamına gelen hareketler görülmez; teşhirciliği şehvet düşkünlüğünden ayıran da budur.
Edime geçiş her ne kadar uzun bir hazırlığı izler ve yakalanmamak için birçok önlem alınmasını gerektirirse de aynı öznede son derece kalıplaşmış bir nitelik taşır ve onun biricik orgazma erişme biçimini oluşturur. Teşhircilik genellikle cinsel sapıklıklar arasında sayılır. Bununla birlikte Lasègue, görece az karşılaşılan ve salt nevrotik bir anlam taşıyan bir teşhircilik tipi betimlemiştir. Bu tip teşhircilik, edime geçişten önceki sıkıntılı savaşım ve eylemden sonra gelen suçlulukla karışık rahatlama gibi, saplantıya özgü bütün özellikleri taşır.
Türkiye'de teşhircilik, genel adaba karşı işlenmiş ve altı aydan bir yıla kadar hapis ve ağır para cezasıyla cezalandırılan bir suçtur (Türk cez. k. md. 419). Bu tıbbi ve yasal sonuç, teşhirciliği zorlayıcı bir özcezalandırım aracı durumuna getirir. Çözümleyicilere göre teşhircilik, kısmi bir dürtü olan röntgenciliğin sürüp gitmesidir. Röntgencilikteki ana ve babanın cinsel organlarına ilişkin çocukluk merakı, erkek çocukta başından çıkarmak için kendini göstermek gereksinimiyle birlikte gider. Öyle ki röntgencilik ve teşhircilik, genellikle bir arada görülür.

TEŞHİS a. (ar. *teşhis*). **1.** Kim ve ne olduğunu saptamak, kim ve ne olduğunu söyleyebilmek: *Bir katilin teşhisi.* **—2.** Karşılaşılan hastalığın ne olduğunu belirlemeye ve adını koymaya yarayan tıbbi eylem. (Eşanl. TANI.) [Bk. *ansikl.* böl. Tıp.] **—3.** *Tkz.* Bir durumun, bir sıkıntının vb. ne olduğunu, nedenini, kimi belirtilerden yola çıkarak saptama, anlatma; tanı: *Olaya koyduğunuz teşhis hiç de doğru görünmüyor.* **—4.** *Bir kimseyi teşhis etmek*, onun kimliğini saptamak, belirlemek, kim olduğunu öğrenmek: *Morgda bir cesedi teşhis etmek.* ‖ *Bir şeyi teşhis etmek*, onun yapısını, türünü, kategorisini belirlemek, ne olduğunu söyleyebilmek: *Bir kayayı, bir bitkiyi, bir böceği teşhis etmek.* ‖ *Bir hastalığı teşhis etmek*, onun nedenini, türünü anlamak; tanılamak. ‖ *Teşhis koymak*, belirtilerine bakarak bir hastalığın ne olduğunu saptamak.
—Ask. Saptanan bir unsurun türünü ve özelliğini belirleme işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ed. Bir yapıtta cansız varlıkları, bitkileri, hayvanları vb. insan kimliğinde canlandırma. (Örn. *"Gül hasretinle yollara tutsun kulağını / Nergis gibi kıyamete dek çeksin intizar* [yolunu gözleme]" [Baki]. Gül insan gibi özlem duymakta, yoldan gelecek sesleri dinlemekte, nergis sevgilinin yolunu gözlemektedir.)
—Esk. tıp. *Teşhis-i tefrihi*, benzer iki hastalığı birbirinden ayırma, tanı koyma.
—Tarım. *Yaprakla teşhis*, tarım bitkilerinde yaprakların mineral bileşiminin incelenmesine dayanan ve bir ya da birçok elementin eksiklik belirtilerini ortaya çıkarmaya yarayan teknik. (Gerektiğinde, mineral ya da organik gübreleme başta olmak üzere, özel tedavi yöntemlerine başvurmayı sağlayan bu teknik 1931'de Lagatu ve Maume tarafından özellikle asmalara, şekerkamışına ve meyve ağaçlarına vb. uygulanır.)
—ANSİKL. Ask. Kara taşıtları daha çok siluetlerinin tanınmasıyla teşhis edilirler. Uçaklar İFF *(Identification Friend or Foe)* araçlarıyla donatılmışlardır. Gözlem radarının antenine bağlı bir izleyici sayesinde, bu kullanıma ayrılmış bir frekansta, hareket eden cisimler sürekli olarak izlenir. Bu cisimler de zamanla değişen belirli bir koda göre yanıt vermelidir.
—Tıp. Teşhis, yaşamsal ya da işlevsel açıdan hastalığın gidişini değerlendirmeyi ve en uygun tedaviyi saptama olanağı verdiğinden çok büyük önem taşır ve başlıca şu aşamalardan geçer: esas teşhis (eskiden *müspet teşhis* de denirdi) ya da klinik teşhis, ayırımcı teşhis ve etiyolojik teşhis.
Klinik teşhis, hastanın eskiden geçirdiği hastalıklar hakkında verdiği bilgilerle hastanın muayenesiyle elde edilen bilgilerin incelenmesine dayanır. Klinik belirtilerin saptanması için, hastanın dış görünüşüne, benzine, tavrına, soluğunun kokusuna, dilinin durumuna, deri ve mukozalardaki anormal renklere, idrarın görünüşüne ve bağırsakların çalışma durumuna bakılır. Nabzın, tansiyonun, vücut sıcaklığının ve günlük idrar miktarının eğrileri çizilir. Hastanın şikâyet ettiği bozukluklar ne olursa olsun, muayenenin tam olması için tepki şeritçikleri kullanılarak idrarda şeker, aseton, kan ve albümin aranması gerekir. İşlevsel belirtiler, yani ağrılar ya da şikâyetler hekimi hasta olan sisteme yöneltir, buna elle yoklamayla, perküsyonla, dinlemeyle, yani bütün organların ve aygıtların tam muayenesiyle edinilen veriler eklenir. Bu klinik inceleme sırasında, bazen hastalığın teşhisinde hiç bir kuşkuya yer bırakmayan *ayırtıcı belirtiler*'den de söz edilebilir.
Laboratuvar araştırmaları, klinik teşhisin kesinleşmesinde önemli bir destek sağlar.
Farklı tekniklere dayanan araştırmalar birçok yönde gelişmektedir. Bir yandan *endoskopi, radyoloji, elektrokardiyografi, radyoaktif izotopların* organizmadaki dağılımının incelenmesi, *ekotomografi, skanografi*, öte yandan vücut sıvılarının (kan, idrar, beyin-omurilik sıvısı vb.) *fiziksel ve kimyasal analizi*, kanın, idrar tortularının, irinin, salgıların, dışkının, harap olmuş dokuların *mikroskopla incelenmesi*, biyolojik fizik ve kimyadaki ilerlemelerin sonucudur. Asıl biyolojik yöntemler ise şunlardır: irinli salgıların, kan ve benzerlerinin alınması ve kültürleri, hastalığa neden olan mikrop türlerinin saptanması ve antibiyotiklere duyarlılıklarının belirlenmesi (antibiyogram), serum tepkimeleri vb.
Bilgisayara dayanan teşhis, klinik, biyolojik ve özellikle elektriksel verilerden bir program hazırlanmasını gerektirir. Özellikle kalp hastalarında yararlıdır.
Klinik ve biyolojik teşhisle ilgili tüm bu bilgi öğelerinin toplanması, *ayırımcı teşhis*'in tartışılmasına, yani kuşkulanılan hastalıkla ortak bazı belirtileri olan diğer hastalıkların ayırt edilmesine olanak verir.
Etiyolojik teşhis, düşünmenin mantıksal sonucudur: gözlenen hastalığın nedenini ya da nedenlerini öğrenmeyi hedef alır.
Özgül bir tedavi saptamaya ve prognozu kestirmeye yarar. Ancak etiyolojik teşhisin kesin bir sonuç vermediği olgular da vardır.

TEŞİ a. *Yörs.* Bir tür iplik bükme aracı. (Daha çok yün eğirmede kullanılır.)

TEŞİGAHARA HİROŞİ, japon film yönetmeni ve heykelci (Tokyo, 1927). Teşigahara Sofu'nun oğluydu. Resim öğrenimi gördü, sonra atom bombasını konu alan bir dizi belgesel filmin çekiminde belgesel film yapımcısı Kamei Fumio'nun asistanlığını yaptı. Babasının yardımıyla ilk filmi *Otoşiana*'yı gerçekleştirdi (1961). Daha sonra gerçeküstücü Seiki no kai grubuna katıldı, bundan sonra bütün filmlerinin senaryolarını yazacak olan Abe Kobo ile dost oldu: *Suna no onna* (1964), *Tanin no kao* (1966), *Moetsukita çizu* (1968). 1971'de *Summer Soldiers*'ı gerçekleştirdi. Öte yandan seramikçi de olan Hiroşi, Sogetsu ikebana enstitüsü'nün de yöneticisi oldu.

TEŞİGAHARA SOFU, japon ikebana ustası, heykelci, ressam ve hattat (Tokyo 1900 - *ay. y.* 1979). İkebananın yenileşmesine ve çağdaşlaşmasına öncülük etti (1927'de kendi okulu olan Sogetsu enstitüsü'nü kurdu). İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, yontulara (tahta, bakır, tunç, taş) ve geleneklerden, doğadan esinlenerek çizdiği, mürekkep resimlere yöneldi.

TEŞİKTAŞ, Güney Özbekistan'da, Baysuntav dağlarındaki mağara. 1938'de bu mağarada, litik moustier endüstrisi (Orta Yontmataş) düzeyinde, 8-9 yaşlarında bir çocuğun ceset kalıntısı bulundu. Ceset, keçi boynuzlarından oluşturulmuş bir daire ortasına gömülmüştü. İskeletin neandertalyen gruptan olduğunu göstermekteydi.

TEŞİS a. (ar. *teş*ʿ*is*, misvağın ucunu ezip kullanacak duruma getirmek). Ed. Aruz

vezninde fâilâtün (— ⏑ — —) cüzünden mef'ülün (— — —) kalıbını elde etmek.

TEŞKİL a. (ar. *şekl*'den *teşkil*). **1.** Bir şeyi oluşturma, ortaya çıkarma. **—2.** Örgütleme: *Bir ordunun, bir meclisin teşkili.* **—3.** Oluşum. **—4.** *Teşkil etmek*, oluşturmak, örgütlemek.
—*Esk.* Şekil verme.
—Esk. dilbilg. *Teşkil lahikası*, yapım eki.

TEŞKİLAT, -tı a. (ar. *teşkil*'in çoğl. *teşkilât*). Belli bir amaçla oluşturulan topluluk, örgüt: *Parti teşkilatı. Polis teşkilatı.*
—*Esk. Teşkilat-ı adliye*, adliye teşkilatı. ‖ *Teşkilat-ı esasiye kanunu*, anayasa.

TEŞKİLATÇI sıf. ve a. Örgütleme çalışmaları yapan; bu konuda becerikli; örgütçü.

TEŞKİLATÇILIK a. Örgütleme işi; örgütçülük.

Teşkilatı mahsusa, yarı resmi türk gizli örgütü. Babıâli baskını'ndan kısa bir süre sonra doğrudan Harbiye nazırı Enver Paşa'ya bağlı olarak kurulan örgütün başında Süleyman Askeri Bey bulunuyordu. Genel müfettiş Kuşçubaşı Eşref'ti. Örgüt üyeleri arasında Kuşçubaşı Hacı Sami, Çerkez Reşit (Çerkez Ethem'in ağabeyi), Yakup Cemil, Sapancalı Hakkı, Ömer Naci, Hasan Tahsin, Abdülkadir, Hüsamettin (Ertürk), Rusuhi (Savaşçı, sonradan Atatürk'ün başyaveri) beyler yer alıyordu. Örgüt, Balkan savaşı sonrasında, yapılan antlaşma gereği ordu hareketsiz kaldığı için, Süleyman Askeri Bey yönetiminde, ani bir harekâtla B. Trakya'yı Mesta Karasu vadisine kadar ele geçirdi. Süleyman Askeri Bey Ortaköy, Kırcaali, Dedeağaç ve Gümülcine sancaklarını içeren ve merkezi Gümülcine olan geçici Batı Trakya hükümetini kurdu. Birinci Dünya savaşı başlayınca İtilaf devletleri'nin sömürgelerinde, Kafkasya'da, Kuzey Afrika'da ulusçuluk hareketleri, ulusçu önderler desteklendi. İslam dünyası İngiliz, Rus, Fransız ve İtalyanlar'a karşı ayaklanmaya çağrıldı. Mısır'da Abdülaziz Çaviş, Sait ve Faik beyler, Tunus'ta Şeyh Salih eş-Şerif, Cezayir'de Abdülkadir'in oğulları, Sahra'da Senusiler örgütle işbirliği yaptılar. Savaşın başında örgüt üyesi Hasan Tahsin (Osman Nevres) Balkan devletlerini Osmanlılar'a karşı kışkırtmaya çalışan ingiliz diplomatları Baxiston kardeşlere Bükreş'te bir suikast düzenledi. Süleyman Askeri Bey İngilizler'i Irak'tan kovmak için yerli halktan çeteler kurdu. Sayıları 20 000'e ulaşan bu güçle İngilizler'e karşı savaştıysa da başarılı olamadı; intihar etti. Kuşçubaşı Eşref Sina çölünü geçti. Emrindeki 600 kişiyle Süveyş kanalını bir baskınla kesmek isterken İngilizler'e tutsak düştü. Kardeşi Kuşçubaşı Hacı Sami beş arkadaşıyla Türkistan'a geçti; çarlık yönetimine karşı ayaklanmalar düzenledi. Enver Paşa'nın amcası Halil (Paşa), örgütün desteğiyle Kafkasya'yı ayaklandırmaya çalıştı. Ömer Naci Tebriz'i işgal etti. Dağıstan'da, Türkistan'da Ruslar'a, İran, Hindistan ve Afganistan'da İngilizler'e karşı hareketler düzenlendi. Çoğu gerçekçi olmayan bu girişimler başarıya ulaşamadı. Savaş sonunda örgüt dağıtıldı. Onun yerine, "Umum âlemi islam ihtilal teşkilatı" adıyla, yine ittihatçılar tarafından, merkezi Berlin'de bir örgüt kuruldu. Örgütün İstanbul şubesi başkanlığına Hüsamettin Bey (Ertürk) getirildi. Örgütün üyeleri Kuvayı milliye'nin oluşmasına deneyimleri, becerileriyle katkıda bulundular. Yunan işgaline ilk kurşunu atan Hasan Tahsin oldu.

TEŞKİLATLANDIRILMAK → TEŞKİLATLANMAK.

TEŞKİLATLANDIRMAK → TEŞKİLATLANMAK.

TEŞKİLATLANMAK gçz. f. Örgüt durumuna gelmek; örgütlenmek.
◆ **teşkilatlandırmak** ettirg. f. Örgüt kurmak, örgütlendirmek.
◆ **teşkilatlandırılmak** ettirg. f. Örgüt durumuna getirilmek; örgütlendirilmek.

TEŞKİLATLI sıf. Örgütlendirilmiş, örgütlü.

TEŞKİLATSIZ sıf. Örgütlendirilmemiş, örgütsüz.

TEŞMİL a. (ar. *şümûl*'den *teşmil*). **1.** Kapsamına aldırma, yayma, genişletme. **—2.** Kapsamını genişletme, daha geniş bir anlam verme. **—3.** *Teşmil etmek*, yaymak, kapsamına almak, kapsamını genişletmek.
—İş. huk. Bir toplu iş sözleşmesinin uygulama alanının genişletilmesi. (Toplu iş sözleşmesi hükümleri, Bakanlar kurulu kararıyla, o iş kolunun toplu iş sözleşmesi bulunmayan öteki işyerlerinin tümüne ya da bir bölümüne de uygulanabilir.)

TEŞMİYET a. (ar. *teşmit*'ten). Hapşıran birine iyi dilekte bulunmak. (Hapşıranın "elhamdülillah" demesi, bunu duyanın "yerhamükallah" [Allah sana merhamet etsin], hapşıranın da yanıt olarak "yehdina ve yehdiküm Allah" [Allah, sizi de bizi de doğru yoldan ayırmasın] demesi sünnettir.)

TEŞNE a. (fars. sözc.). **1.** *Esk.* Susamış. **—2.** *Bir şeye teşne*, ona büyük bir istek, heves duyan. **—3.** *Teşne olmak*, pek istekli görünmek.
—*Esk. Teşne-çeşm*, aç gözlü. ‖ *Teşne-dil*, çok hevesli, gönülden istekli. ‖ *Teşne-didar*, güzel yüze susamış, sevgilisini özlemiş. ‖ *Teşne-leb*, çok susuz, dudağı kurumuş.

TEŞNEGÂN çoğl. a. (fars. *teşne*'nin çoğl. *teşnegân*). *Esk.* **1.** Susamışlar: *"Teşnegâna kıl nazar bir katra su bulmuş mudur"*. **—2.** İstekliler.

TEŞNİ, -i a. (ar. *şenâ'at*'ten *teşni'*). *Esk.* Ayıplama, çirkin görme: *"Halkın bu kadın hakkındaki lisan-ı teşnii adeta büyük bir reklam yerine geçmişti"* (H. R. Gürpınar).

TEŞNİAT, -tı çoğl. a. (ar. *teşni'*'nin çoğl. *teşni'ât*). *Esk.* Kötülemeler, ayıplamalar: *"Bu manasız teşniat devam etti"* (H. R. Gürpınar).

TEŞRİ, -i a. (ar. *şer'*'den *teşri'*). *Esk.* **1.** Kanun yapma kuvveti ve görevi; yasama. **—2.** Hz. Muhammet'in şeriate dair buyrukları: *"Din mümessilleri tarafından icra olunduğu için hükümdar teşri hakkından mahrum olup"* (F. Köprülü).

TEŞRİF a. (ar. *şeref*'ten *teşrif*). **1.** *Esk.* Bir yeri onurlandırma, şereflendirme. **—2.** Gelmesiyle bir yeri onurlandırma; gelme: *Teşrifiniz bizi ziyadesiyle mutlu etti.* **—3.** *Teşrif etmek*, bir yere, bir kimseye şeref kazandırmak; onurlandırmak: *Bizim fakirhaneye teşrif eder miydiniz?*
—Kur. tar. İslam ülkelerinde halifelerin sultan unvanını vermek istedikleri hükümdarlara gönderdikleri kılıç, kavuk ve kuşaktan oluşan sultanlık simgeleri. (Yıldırım Bayezit, Kahire'deki halife Mütevekkil Alalah'ın bir elçi ile Bursa'ya gönderdiği teşrifi giyip kuşanarak "sultan" unvanını aldı.) ‖ Osmanlılar'da sancakbeyliğine atanan şehzadelere verilen kılıç, kavuk ve kuşaktan oluşan beylik simgesi. (Osmanlı şehzadelerinden ilk teşrifatı alan, 1481'de Manisa sancakbeyliğinde görevlendirilen şehzade Korkut oldu.)

TEŞRİFAT, -tı a. (ar. *teşrif*'in çoğl. *teşrifât*). **1.** Resmi törenlerde, davetlerde devlet büyüklerinin mevki sıralamasına göre kabulü; protokol: *Teşrifata uymak.* **—2.** Kurallar gereğince davranma; nezaket kurallarına sıkı sıkıya bağlılık; resmiyet, protokol: *Şöyle yanıma gel de otur, teşrifata hacet yok.*
—*Esk. Teşrifat-ı mülukâne*, birini onurlandırmak için padişah tarafından gönderilen hediyeler.
—Kur. tar. *Teşrifat dairesi*, Osmanlılar'da XIX. yy.'da teşrifat işleriyle uğraşan devlet dairesine verilen ad. (Dairenin amiri, teşrifat nazırı idi. Daire tarafından teşrifatta yer alanlara resmi gün ve törenlerde devlet tezkiresi yazılırdı. Ayrıca, bir irade ile kendilerine görev verilenler teşrifat dairesinden resmi bir tezkire alırlardı.) ‖ *Teşrifat defteri*, teşrifatçının tuttuğu, sarayda düzenlenen törenlerin sırasını, kabul gün ve saatlerini, törene kimlerin katılacaklarını gösteren deftere verilen ad. (Padişahın, sadrazamın, şeyhülislamın ve öteki devlet önde gelenlerinin ayrı teşrifat defterleri vardı.) ‖ *Teşrifat harcı*, nazırlık, müsteşarlık; nezaret, emanet, devair reisliği gibi yüksek düzeydeki görevler; bâlâ ve ulâ gibi yüksek rütbeler tevcihinde Divan kalemi'nden yazılan fermanlar için alınan harç. (Bu harçlardan sağlanan gelir, Divan dairesi çalışanlarınındı. Harç, belli bir tarifeye göre Teşrifat dairesinden yazılan resmi bir pusula ile istenirdi.) ‖ *Teşrifat nazırı*, teşrifat dairesinin amiri. (Törenlerde teşrifat işlerini yönetir, Babıâli'de önde gelen görevliler arasında yer alırdı.) [→ Kayn.]

TEŞRİFATÇI a. **1.** Resmi törenlerde, davetlerde davetlileri kurallara göre karşılamak ve ağırlamakla görevli kimse; protokol görevlisi. **—2.** Sinema, tiyatro vb. yerlerde yer gösteren kimse.
—Kur. tar. Osmanlılar'da devlet törenlerinde düzenleme işlerini yürütüp yöneten görevliye verilen ad. (*Teşrifati* ya da *Teşrifatii Divanı hümayun* da denirdi.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Divanı hümayun'da önemli görevlerden olan teşrifatçılık, Kanuni Sultan Süleyman tarafından kuruldu ve imparatorluğun son dönemine kadar önemini korudu. Teşrifatçı, saraydaki tüm törenlerin nasıl yapılacağını ayrıntılarıyla bilir; sarayda, Divanı hümayun'da ve Paşakapısı'ndaki törenlerde elindeki deftere göre protokolü uygulardı. Başlıca görevleri şunlardı: Divanı hümayun'da kapıkulu askerlerine maaş verilmesi; ziyafetler, elçilerin gelişleri; hükümdarın cep harçlığı olan Mısır hazinesinin gelişi; padişahın cülusunda ya da bayramlarda yapılan muayede ve tebrikler; donanmanın denize açılması; bir geminin denize indirilmesi; hükümdara hilat giydirilmesi ve peşkeş çekilmesi; sadrazam dairesindeki törenler sırasında belirli kuralları uygulamak, uygulatmak; beylerbeyi ve devlet erkânının rüsum ve harçlarının defterini tutmak. Teşrifatçılık, başlangıçta, Divanı hümayun'a bağlıyken Ahmet III döneminde (1595 -1603) sadaret kethüdalığına bağlandı ve görev yeri Paşakapısı'na taşındı. Teşrifat kalemi, teşrifatçının buyruğundaydı; maiyetinde teşrifat kesedarı, teşrifat halifesi, kaftancıbaşı ve teşrifat kesedarı yamağı görev yaparlardı. Teşrifat kaleminde yevmi, mufassal ve müteferrik adıyla anılan çeşitli defterler vardı. Bunlardan yevmi defterlerde padişaha tanıtılacak kişilerin adları, giydikleri hilatların çeşitleri, şölenlerde yapılan giderler, elçilerin kabulleri sırasında yapılan harcamalar vb. belirtilirdi.

TEŞRİFATÇILIK a. **1.** Teşrifatçının görevi. **—2.** Teşrifata, resmiyete önem verme.

Teşrifat-ı kadime, vakanüvis Esat Efendi'nin yapıtı (1870). Yapıt, imparatorluktaki resmi teşrifatı, çeşitli törenleri, saray ve hükümet üst düzey görevlilerinin teşrifattaki yerlerini, teşrifat yöntemlerini örneklemelerle anlatan bir kaynaktır.

TEŞRİFATİ a. (ar. *teşrifât* ve *-î*'den *teşrifâtî*). *Esk.* Protokol memuru, teşrifatla ilgili kimse.

TEŞRİFATLI sıf. Kimi kurallara bağlı; resmi: *Teşrifatlı bir tören, bir davet.*

TEŞRİH a. (ar. *şerh*'ten *teşrih*). *Esk.* **1.** Bir konuyu ayrıntılı olarak inceleme, açma, ortaya çıkarma. **—2.** Kesme, parçalara ayırma. **—3.** İskelet. **—4.** *Teşrih etmek*, açmak, izah etmek: *"Sine-i devleti tarih ile ettik teşrih"* (Neyzen Tevfik). **—5.** *Teşrih masasına yatırmak*, bir sorunu bütün yönleriyle incelemek için ortaya çıkarmak.
—Esk. anat. Anatomi bilimi. ‖ *Teşrih-i hayvani*, hayvan anatomisi. ‖ *Teşrih-i tatbiki*,

hayvan ve bitki dokularını karşılaştıran anatomi dalı; karşılaştırmalı anatomi.
—Esk. bot. *Teşrih-i nebati*, bitkisel anatomi.
—Esk. patol. *Teşrih-i beşeri*, insan anatomisi. || *Teşrih-i marazi*, patolojik anatomi.

TEŞRİHAT, -tı çoğl. a. (ar. *teşriḥ*'in çoğl. *teşrihat*). *Esk.* Açmalar, açıklamalar, izahlar.

TEŞRİHHANE a. (ar. *teşriḥ* ve fars. *ḫane*'den *teşriḥ-ḫāne*). *Esk.* **1.** Otopsi yapılan salon. **—2.** Tıp fakültelerinde anatomi dersinin yapıldığı salon.

Teşrih-i tıba, İzornikli Cihadi'nin manzum arapça-türkçe sözlüğü (1591). 340 beyit tutan 34 bentten oluşmaktadır. Her bent ayrı bir vezinle yazılmıştır. Yapıtın adı ebcet hesabıyla, yazılış yılını (hicri 1000) gösterir. Tek yazması İstanbul Üniversitesi kütüphanesi'ndedir (no. 3511).

TEŞRİİ sıf. (ar. *teşrīᶜ* ve -*ī*'den *teşrīᶜī*). Kanun yapmayla ilgili.

◆ a. Anayas. huk. YASAMA'nın eşanlamlısı. || *Teşrii masuniyet* → YASAMA DOKUNULMAZLIĞI*. || *Teşrii selahiyet* → YASAMA* YETKİSİ'nin eşanlamlısı.

TEŞRİİYE sıf. ve a. (ar. *teşrīᶜī*'nin dişil. *teşrīᶜiyye*). Kanun yapmayla, yasamayla ilgili: *Kuvve-i teşriiye* (yasama, kanun yapma kuvveti).

TEŞRİK, -ki a. (ar. *şirk*'ten *teşrīk*). *Esk.* **1.** Yapılacak ya da yapılmakta olan bir işe birini ortak etme, beraber çalışma. **—2.** Tanrı'ya ortak koşma. **—3.** *Teşrik etmek*, ortak etmek, bir işte birleştirmek. **—4.** *Teşrik-i mesai* → TEŞRİKİMESAİ

TEŞRİK, -kı a. (ar. *şarḳ*'tan *teşrīḳ*). *Esk.* **1.** Pastırmanın güneşe bırakılarak kurutulması. **—2.** *Eyyam-üt-teşrik*, çölde Bedeviler'in kurban etlerini kuruttukları zilhicce ayının on, on bir, on iki ve on üçüncü günleri.
—İsl. *Teşrik tekbirleri*, kurban bayramı arefesinin sabah namazının ardından başlayıp dördüncü günü ikindi namazının sonuna kadar her vakit namazının sonunda okunan tekbir. (Şöyledir: *"Allahü ekber, Allahü ekber. La ilahe illallahü vallahü ekber. Allahü ekber ve li'llahilhamd."* Bu tekbirleri her müslümanın okuması vaciptir. Namazlardan biri kılınmayıp kaza edilirse ardından yine teşrik tekbiri okunması gerekir.)

TEŞRİKİMESAİ a. (ar. *teşrīk* ve *mesāᶜī*'den *teşrīk-i mesāᶜī*). *Esk.* **1.** İşbirliği. **—2.** *Teşrikimesai etmek, eylemek*, işbirliği etmek: *"Trakya-Paşaeli Cemiyeti ile tevhidi amal ve teşrikimesai eyleyerek..."* (M. K. Atatürk).

TEŞRİN a. (süryaniceden ar. *teşrīn*). *Esk.* Rumi aylardan onuncu ve on birincisine verilen ortak ad: *"Teşrinlerin bu hüznü geçer ta iliklere"* (Y. K. Beyatlı).

TEŞRİNİEVVEL a. (ar. *teşrīn* ve *evvel*'den *teşrīn-i evvel*). *Esk.* İlkteşrin, ekim ayı.

TEŞRİNİSANİ a. (ar. *teşrīn* ve *sānī*'den *teşrīn-i sānī*). *Esk.* Sonteşrin, kasım ayı.

TEŞT a. (fars. *teşt*, leğen, tabak'tan). *Yörs.* Büyük leğen.

TEŞUP ya da **TEŞUB,** hitit panteonunda hurri kökenli Fırtına tanrısı; Toroslar'da, G.-D. Anadolu'da, K. Suriye'de ve Halpa'da (Halep) kutsanıyordu. Kutsal hayvanı boğadır ve arabası Şeri (gün) ve Hurri (gece) adını taşıyan iki boğa tarafından çekilir. Anadolu'daki kabartmalarında elinde topuzla gösterilir (Yazılıkaya). Geç Hitit krallıkları döneminindeyse bir elinde balta, öteki elinde yıldırım demeti tutar (Gaziantep müzesi).

TEŞVİK, -ki a. (ar. *şevḳ*'ten *teşvīḳ*). **1.** Bir kimseyi, bir şey yapması, bir şeyi başarması için yüreklendirmek, isteklendirmek eylemi; özendirme: *Teşvik sözleri. Ailesinin teşvikiyle lisans eğitimine başlamak. Sanatın ve araştırmaların teşviki için harcanan para.* **—2.** Yüreklendiren, isteklendiren, özendiren eylem, söz. *Teşvike ihtiyacı olmak.* **—3.** Bir kimseyi kışkırtma, ayartma: *Birinin teşvikiyle zimmetine para geçirmek.* **—4.** *Bir kimseyi, bir şeye, bir şey yapmaya teşvik etmek*, bir şeyi yapması, başarması için onu yüreklendirmek, isteklendirmek, belli bir biçimde davranmaya itmek; özendirmek. *Arkadaşlarım beni teşvik etmeselerdi bu işe girişemezdim. Çocukları resim yapmaya teşvik etmek*; kınanacak bir eylemi yapması için kışkırtmak, bu eyleme itmek. *Bu tür yazılarla insanları hırsızlığa teşvik ediyorsunuz.*
—İda. huk. *Teşvik tedbiri*, hükümetin izlediği ekonomik ve sosyal politika uyarınca, kimi iş ve yatırım alanlarına tanıdığı mali, iktisadi ve idari kolaylık ve ayrıcalık.
—İşl. *İşçiyi teşvik*, işçilerin çalışma sonuçlarına ve işletmenin kârlılık derecesine göre ücretlerinin dışında bir bedelle ya da terfi ettirilerek ödüllendirilmesi. (Uygulamada en olumlu sonuç, çalışanlara satışlardan ya da kârdan bir prim [teşvik primi] vermekle elde edilir. Böylece, bir yandan verim artışı sağlanır, bir yandan da işçiye gelirini artırmak olanağı verilir.)

TEŞVİKAT, -tı çoğl. a. (ar. *teşvīḳ*'in çoğl. *teşvīkāt*). *Esk.* Kışkırtmalar, isteklendirmeler.

TEŞVİKÇİ sıf. ve a. **1.** İsteklendiren, yüreklendiren, özendiren. **—2.** Kışkırtan, ayartan.

TEŞVİKKÂR sıf. (ar. *teşvīḳ* ve fars. *kār*'dan *teşvīḳ-kār*). *Esk.* Kışkırtan, isteklendiren.

TEŞVİŞ a. (ar. *şeveş*'ten *teşvīş*). *Esk.* **1.** Karışıklık, karıştırma: *"Ana girerse bir kişi gider gönlünden teşvişi"* (Niyazı, XVII. yy.). **—2.** *Teşviş etmek*, bulandırmak, karıştırmak.

TEŞYİ a. (ar. *şiyāᶜ*'dan *teşyīᶜ*). *Esk.* **1.** Giden bir kimseyi uğurlama, yolcu etme. **—2.** *Teşyi etmek*, bir kimseyi uğurlamak, geçirmek: *"Garda teşyi eden arkadaşlarım müteessirdiler bense ızdırabdan sersemdim"* (Y. K. Beyatlı).
—İsl. Cenazeyi kabrine kadar götürerek uğurlama, bir cenaze töreninde baştan sona bulunma.

Têt (Vietnam *Têt Nguyên Dau* [yılın ilk günü] bayramının kısaltması), Vietnam'da, çin kökenli ay takvimine göre yılın ilk gününün kutlanması. Gregorius takvimine göre, bu gün 20 ocak ve 19 şubat arasına rastlar. Bu bayramda, atalar tapması tabletlerinin sıralanması, tüketilmeden önce şenliklere katıldıkları kabul edilen ataların sunağı üzerinde sergilenen yemek ve pastaların hazırlanması, kestane fişekleri atılması vb. gibi geleneksel ayin ve şenlikler düzenlenir.

TÊT, Fransa'da (Pyrénées Orientales) ırmak, Bleu gölcüğünden çıkar, Carlitte'in eteğindeki bataklık platoyu akaçlar, Bouillouses gölünü aşar, Mont-Louis'den geçer, sonra dar boğazlardan akarak (Conflent bölgesi) kuzey-doğu'ya kadar ilerler; 120 km. Têt, Ville-franche-de-Conflent'den, vadisinin genişliği Prades ve İlle'dan, en son olarak da Perpignan'dan geçer. Akdeniz tipinde plüvyonival (yağmur-kar) rejimi nedeniyle, sonbahar ve kış aylarında suları yükselir.

TETABBUB a. (ar. *ṭıbb*'dan *teṭabbub*). *Esk.* **1.** Hekimlik yapma, tıpla meşgul olma. **—2.** Hekimlik taslama, kendini hekim gibi gösterme.

TETABU a. (ar. *tebaᶜ*'dan *tetābuᶜ*). *Esk.* Birbirini takip etme, birbiri ardından gelme.
—Esk. dilbilg. ve Ed. *Tetabu-i izafat*, zincirleme ad tamlaması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Divan edebiyatında özellikle düzyazıda arapça ve farsça sözcüklerle, bu dillerin kurallarına göre oluşturulmuş uzayıp giden tamlamaların metnin anlaşılmasını alabildiğine güçleştiriyordu. Bu yoldaki kullanılışlar Tanzimat yazarlarınca sert biçimde eleştirildi; yazıda sadelik yolunun izlenmesi sonucu olarak da bütünüyle ortadan kalktı.

TETABUK, -ku a. (ar. *ṭıbḳ*'tan *teṭābuḳ*). *Esk.* **1.** Uygun gelme, birbirine uyma: *"Terbiye neticesi olmayıp bir 'tetabuk' sayesinde bilaniyet yapılan amele, sevkitabii denir"* (M. Rahmi). **—2.** *Tetabuk etmek*, uygun gelmek, uymak.

TETANİ a. (fr. *tétanie*; yun. *tetanos*'tan). Nörol. El ve ayakların bakışımlı kasılma nöbetleriyle (ebe eli), kramp ve parestezilerle belirgin aşırı sinir-kas uyarılganlığı sendromu. (Nöbetler arasında bir Chvostek ve bir Trousseau belirtisi ile kendini belli eden bir spazmofili görülür. Tetani kanda kalsiyum eksikliğine ya da alkaloza bağlı olabilir, ama çoğunlukla organik hiçbir neden ortaya çıkarılamaz.)
—Vet. *Buzağı tetanisi*, sırf sütle beslenen birkaç aylık buzağılarda rastlanan kasılma nöbetlerine verilen ad. || *Otlak tetanisi*, özellikle inekte, bazen de dişi koyunlarda, otlağa salındıktan sonraki birkaç gün içinde görülen, magnezyum eksikliğiyle birlikte ihtilaç nöbetleriyle belirgin besinsel hastalık. (İlk birkaç saat içinde ölüm çok görülmüştür. Hastalık, özellikle potasyumlu ve azotlu gübre atılan çayırlarda otlayan ve bol süt veren inekleri tutar; otlardaki aşırı azot, hastalığın nedeni sayılmaktadır. Tedavi için kalsiyum ve magnezyum tuzları verilir.) || *Taşınma* ya da *yolculuk tetanisi*, genellikle, uzun zaman merada kaldıktan sonra, uzun bir yolculuğa çıkarılan gebe ya da buzağılamış inekte, bazen de dişi koyun ve kısrakta görülür. (Tedavisi otlak tetanisi ile aynıdır.)

TETANİK sıf. (fr. *tétanique*, yun. *tetanikos*, tetanosa yakalanmış'tan). **1.** Tetanosla ilgili. **—2.** *Tetanik basil*, NICOLAIER BASİLİ'nin eşanlamlısı.

◆ sıf. ve a. Tetanosa yakalanmış.

TETANOS a. (fr. *tétanos*; yun. *tetanos*, ihtilaçlı gerilim). Nicolaier basilinden (*Clostridium tetani*) ileri gelen ve kasların kasılmasıyla belirginleşen enfeksiyon zehirlenmesi. (Eşanl. KAZIKLIHUMMA.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Nörobiyol. *Deneysel tetanos*, bir kas lifinin sürekli ve düzenli kasılma durumu. Kasılmaların birbiriyle kaynaşmasına yeterli sıklıkta olur ve kası hareket ettiren sinirin art arda uyarılmasıyla sağlanır.
—ANSİKL. Tetanos, Nicolaier basilinin yaralara bulaşmasından ileri gelir: basil giriş noktasında ürer ve bütün organizmaya yayılan toksinler çıkarır; toksinler hastalığın klinik tablosunu meydana getirir. Giriş noktaları büyük yaralar olabileceği gibi, kirli küçük travmalar da olabilir: çivi ve diken batması, hayvan tırmalaması. Ameliyat sonrasında ya da yenidoğanda görülen tetanos, gelişmiş ülkelerin çoğunda olduğu gibi Türkiye'de de hemen hemen ortadan kalkmıştır. Buna karşılık, sağlık koşullarının yeterli olmadığı hallerde yapılan şırıngalar yüzünden, özellikle uyuşturucu kullananlarda tetanos görülür olmuştur.

Hastalığın klinik tablosu çoğu zaman trismus* (çene kilitlenmesi) ile başlar. Kendi haline bırakıldığı zaman hastalık sürekli ağrılı kasılmalar halinde çok şiddetli krizlerle devam eder ve ölümle sonuçlanır. Reanimasyon ortamında, belirtileri ortadan kaldırmak için yapılan tedavi, kasılmaları ve şiddetli krizleri önler; bunun için yüksek dozda uyuşturucu verilerek bir tedavi koması elde edilir, ayrıca trakeotomi ve yapay havalandırma yoluyla solunum reanimasyonu sağlanmaya çalışılır. Ölüm oranı hâlâ azımsanmayacak kadar yüksektir. Akla yatkın tek tedavi yolu gene de koruyucu önlemler almaktır. Kısa süre içindeki koruyucu önlem, olanak varsa insan kökenli serumla yapılan serum tedavisidir. Uzun süreli koruyucu önlem ise aşı yapılmasıdır: 2 ya da 3 tetanos anatoksini şırıngası, bir yıl sonra rapel ve her beş yılda bir yineleme.
—Vet. Toynaklılar tetanosa özellikle duyar-

lıdır, sığır, koyun ve keçiler oldukça duyarlıdır; domuz ve köpek çok dayanıklıdır; kuşlar çok dirençlidir. Hasta hayvanda, özellikle boynu, üyeleri, kuyruğu tutan bir kas sertliği görülür; yürümede ve hareketlerde sıkıntı, çiğnemede güçlük belirir. Ölüm oranı % 75 dolayındadır.

• *Tetanos serumu.* Bağışıklık kazandırıldıktan sonra, tetanos anatoksini ya da toksini zerk edilmiş sığır ya da atlardan elde edilir. Bütün hayvan türlerinde, özellikle atlarda cerrahi girişimlerden sonra, koruyucu olarak kullanılır.

• *Tetanos aşısı.* Tetanos anatoksini, bir aylık arayla iki kez zerk edilir. Gebe hayvanda, gebeliğin son aylarında uygulanırsa, anayı ve dölütü doğum tetanosundan ve göbek bağından gelebilecek tetanostan korur.

TETANOTOKSİN a. (fr. *tétanotoxine*). Bakteriyol. Nicolaier basili *(Clostridium tetani)* tarafından salgılanan ve tetanosun öldürücü spazmlarına neden olan toksin. (En şiddetli bakteriyel toksinlerden biri olarak özellikle sinir sistemini tutar [*nörotrop* toksin]. İki birimden oluşur, biri zara tutunmayı sağlar, öteki zarı tahrip eder. Toksinin *anatoksin*'e çevrilmesiyle çok iyi bir aşı elde edilmiştir [yüksek bağışıklık].)

TETARİ a. Zool. İRİBAŞ'ın eşanlamlısı.

TETARTOEDR sıf. (fr. *tétartoèdre*'den). Krist. Tetartoedri özelliği gösteren bir kristal için kullanılır.

TETARTOEDRİ a. (fr. *tétartoédrie*; yun. *tetartos*, dördüncü ve *hedra*, taban'dan). Krist. Bakışım derecesi, kristal kafesininkinden dört kez daha küçük olan kristallerin özelliği.

TETAVÜL a. (ar. *tūl*'den *tetāvül*). *Esk.* **1.** Uzama, uzun olma. **—2.** Zulm etme. **—3.** *Tetavül-i leyl*, gecenin uzaması.
—Est. mat. Uzanım.
—Est. tıp. Bir organın anormal bir biçimde uzaması. || Ağrı dindirmek için sinirleri uzatma işi.

TETAVVU a. (ar. *ṭavʿ*'dan *teṭavvūʿ*). *Esk.* Farz olmadığı halde yapılan ibadet.

TETAYYÜR a. (ar. *ṭayr*'dan *teṭayyür*). *Esk.* **1.** Uçma, uçuşma. **—2.** Uçuşup dağılma.
—Esk. kim. Bazı sıvıların sıcaklıkla gaz haline gelmesi.

TET-BEŞ a. Pulc. Birbirine ters olarak basılmış iki pula verilen ad. (Bunlar, baş başa ters, yan yana ters ya da ayak ayağa ters basılmış olabilir. Posta ücretlerinin ödenmesinde bu tür pullar teker teker de kullanılabilir. Türkiye'de XXV. Milletlerarası antialkolizm kongresi anısına basılan pullar bunlara bir örnektir.)

TETE, Mozambik'te kent, yönetim bölgesi merkezi, Zambezi kıyısında; 56 178 nüf. (1986). Bir maden bölgesinin merkezi (altın, uranyum, kömür). —Yakınında Cabora Bassa barajı. —*Tete yönetim bölümü*, 107 808 km², 1 052 175 nüf. (1989).

TETEBBU, -u a. (ar. *tebaʿ*'dan *tetebbuʿ*). *Esk.* **1.** Bir konuyu, en ince noktalarına kadar inceleme, araştırma: *"Bir takım tezatlara rastgelinir ki bunlar ancak terkibi bir tetebbu tarikiyle giderilebilir"* (Ragıp Hulusi). **—2.** *Tetebbu etmek*, incelemek, araştırmak: *"Bunun üzerine mütemadiyen bunları tetebbu ederek tamamıyla tasrif edince..."* (M. F. Köprülü).

TETEBBUAT, -tı çoğl. a. (ar. *tetebbuʿ* un çoğl. *tetebbuʿāt*). *Esk.* Araştırmalar, incelemeler: ... *bu tetkikat ve tetebbuât iki nokta-i nazardan teemmül edilmeğe muhtaçtır"* (H. C. Yalçın).

TETELALAR ya da **BATETELALAR,** Zaire'nin yaklaşık 500 000 kişiden oluşan bantu halkı. Tropikal ormanlarda yaşar, çiftçilik yapar (manyok) ve dar bir yol boyunca uzanan köylerde oturur; birkaç köy bir topluluk oluşturur. Köyler ve köycükler, babayerli ve babasoylu klanlar ve soysoplara karşılık düşer. Yerel düzeyde yetke, bir şefin elindedir. Bu yetkeyi bir soysop yaşlıları meclisinin yardımıyla kullanan şefin üzerinde, yüksek düzeyde önemli ayin işlevlerine sahip reislikler yer alır.

TETEVVÜC a. (ar. *tāc*'dan *tetevvüc*). *Esk.* **1.** Taç giyme, hükümdar olma. **—2.** *Tetevvüc etmek, eylemek*, taç giymek.

TETHYS. Yun. mit. Denizin verimliliğini simgeleyen Titanlar'ın en gencı, Uranos ve Gaia'nın kızı. Hesperisler'in ülkesinin ötesinde oturuyordu. Okeanos'la evlenerek tüm ırmak ve Okeanidaları doğurdu.

TETHYS, Satürn'ün, 1684'te J. D. Cassini tarafından keşfedilen üçüncü uydusu. Çap: 1 050 km. Ortalama yoğunluk: 1,2. Yörüngesinin yarı büyük ekseni: 294 670 km. Yıldız dolanım süresi: 1 g 21 sa 19 dk. Amerikan Voyager sondaları tarafından 1980 ile 1981'de açığa çıkarılan yüzeyi, özellikle buzlarla kaplı gibidir. Bölgelere göre düzensiz olarak dağılmış göktaşı kraterleriyle delik deşik olan yüzey, uydunun, ilk dönemlerde iç süreçlerin etkisiyle yüzeysel bir biçim değişikliğine uğradığı izlenimini verir. Engebesindeki en önemli oluşum, yaklaşık 750 km uzunluğunda ve 60 km genişliğindeki büyük kırıktır.

TETİ, VI. Mısır hanedanının ilk firavunu (İ.Ö. 2423'e doğru). Uzun süren hükümdarlık dönemi fazla bilinmez. Piramidi Sakkare'dedir.

TETİK a. **1.** Ateşli bir silahın mekanizmasında, nişancı tarafından basıldığında tetik tulumbası üzerine etki yapan ve silahı ateşleyen parça. (Bk. *ansikl.* böl. Sil.) **—2.** *Tetiğe basmak, tetiğe dokunmak, tetiği çekmek*, ateş etmek: *Soluğunu kesip tetiğe bastı.*
—Saatç. Zil düzeneğini harekete geçiren parça. (Bu parça susturucu tarafından itilir.)
—Sil. *Tetik düşürmek*, tetiğe basarak, ateşleme iğnesi yayını gevşetmek. (Silah boş olmalıdır.) || *Tetik korkuluğu*, tüfek, tabanca vb. bir silahta, tetiği koruyan yarım daire biçiminde, kıvrık metal parça. || *Tetik tulumbası*, ateşleme iğnesini hareketsiz tutan ve tetiğe basıldığında düşerek ateşli bir silahı ateşleyen çelik parça. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tetik üzerinde parmak hareketi*, acemi askerleri, tetiğin, 2 istinat çenesine denk düşen 2 zamanlı hareketine alıştırmayı amaçlayan nişan eğitiminin temel evresi. || *Otomatik tetik tulumbası*, otomatik bir silahta, saniyeden daha az bir süre için otomatik atış mekanizmasını durdurarak yoğun ateşin hızını yavaşlatan aygıt.
—Teknol. Bir makinenin iki parçası arasındaki bağlantıyı, belli bir anda ortadan kaldırmaya yarayan mekanizma. || *Tetik sesi*, bu mekanizmanın çalışmasıyla oluşan gürültü.
—Tem. parç. Bir deney sırasında olay tiplerini seçmeye yarayan başlatma düzeneği. (Tetik, oluşan olaylar arasından belli bir tiptekini tanımaya olanak veren elektronik devrelere bağlı bir hızlı algılayıcılar sisteminden oluşur. Daha yavaş ama daha kesin algılayıcıları duyarlı hale getirebilir ya da algılayıcıların sağladığı verilerin kaydedilmesini sağlayabilir.)
—ANSİKL. Sil. Elde taşınabilen silahlarda dirsekli bir levye biçiminde olan tetik, tetik tulumbası üzerine etki yapar. Silah kurulu olduğunda, horoz ile ateşleme iğnesini (tüfek) ya da piston ile ateşleme iğnesini (makineli tüfek) geride tutan tetik, tetik tulumbası başını düşürerek, ateşleme iğnesini ileri fırlatan ve fişeğin dip tablasındaki yemleme barutuna çarparak ateşlemeyi sağlayan ateşleme yayını serbest bırakır. (Tetik, çoğunlukla tetik tulumbasıyla karıştırılır.)

• *Tetik tulumbası.* Tetiğe bağlı olan tetik tulumbası, *tetik tulumbası başı* denilen bir uzantıyla mekanizma kutusu içinde bir çıkıntı yapar; bu uzantı, ateşleme iğnesine bağlı vurucu ağırlığa (silindir, piston) karşılık gelen bir çıkıntıya dayanır. Bu durumda, ateşleme iğnesi namlunun gerisinde kalır. Tetiğin etkisiyle düşen tulumba başı, bir yayla ileri fırlayan ve silahı ateşleyen iğneyi serbest bırakır. Tetik tulumbası, tulumba yayı denilen bir yayla otomatik olarak ilk konumuna gelir.

F. N. Herstal belgesine göre
otomatik bir silahın (makineli tüfek) tetiki

TETİK sıf. **1.** Çabuk davranan, çevik, dikkatli bir kimse için kullanılır: *Tetik bir nöbetçi. Yaşına karşın hâlâ çok tetik bir avcı.* **—2.** Dikkat ve özen gerektiren, nazik: *Tetik iş.*
—Nörol. *Tetik bölge*, çok hafif uyarılınca bile paroksistik belirti yaratan deri ya da mukoza bölgesi. (Örneğin yüzdeki bir deri bölgesine dokunulunca, üçüz sinir nevraljisi olan kişilerde ağrı krizi başlar.)

◆ be. **1.** Hazır, dikkatli. **—2.** *Tetik bulunmak, tetik durmak*, dikkatli, hazır ve uyanık olmak: *Belli olmaz, sen tetik bulun.* || *Tetik davranmak*, hemen, anında, çok çabuk hareket etmek.

◆ a. **1.** Dikkatli, uyanık ve hazır olma. **—2.** *Tetiğini bozmamak*, telaş ve heyecana kapılmamak; soğukkanlılığını yitirmemek. || *Tetik üstünde beklemek, tetikte bulunmak, beklemek, durmak, olmak*, her an uyanık ve hazır bir durumda beklemek.

TETİKLEŞMEK gçz. f. Hazır, tetik duruma gelmek: *Ayak seslerini duyunca tetikleşti, etrafı dinlemeye başladı.*

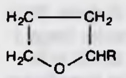
TETİKLEYİCİ a. Aydınlt. Deşarj lambalarını ateşlemeye yarayan, genellikle elektronik düzenek.

TETİKLİK a. Tetik olma durumu; tetik bir kimsenin davranışının özelliği.

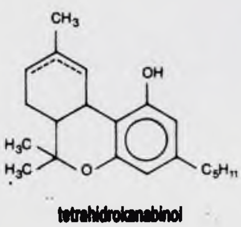
TETİMME a. (ar. *temām*'dan *tetimme*). *Esk.* **1.** Bir şeyin eksiğini gideren ya da eksiğini gidermek için eklenen şey. **—2.** Bir şeyin tam olması için gerekli olan şey.
—Esk. eğit. *Tetimme medreseleri*, Osmanlılar'da medreselerin tamamlayıcı nitelikte olan bölümüne verilen ad. (Fatih, kendi adıyla anılan medreseleri yaptırdık

NASA

Tethys'in 25 ağustos 1981'de amerikan sondası Voyager 2 tarafından 594 000 km'lik bir uzaklıktan alınmış fotoğrafı

tetrahidrofuran R=H
tetrahidrofurfuril alkol $R{=}CH_2OH$

tetrahidrokanabinol

tan sonra, bunlara ek olarak sekiz *tetimme medresesi* yaptırdı. Her tetimme, sekiz hücreden oluşurdu. Öğrenciler bu hücrelerde yatıp kalkar, günlük yiyeceklerini de kendileri pişirirlerdi.)
—İsl. huk. *Tetimme-i sükna.* köylerde, kasabalarda ev yapmak için ayrılan arsa.

TETİR a. *Yörs.* **1.** Cevizin yeşil kabuğu ve yaprağı. **—2.** Narın, yeşil ceviz kabuğunun vb. bıraktığı kalıcı leke.

TETİS a. (fr. *Téthys*). Yerbil. MEZOJE'nin eşanlamlısı.

TETKİK, -ki a. (ar. *dikkat*'ten *tedkīk*). **1.** İnceleme: *Belgelerin tetkiki. Tetkik gezisi. Bir şeyi tetkike çalışmak.* **—2.** *Bir şeyi tetkik etmek,* incelemek.
—*Esk.* Bir şeyi inceltme, ufaltma, ezme.
—Huk. *Tetkik hâkimi,* Yargıtay'da kurul ve daire başkanlarının kendilerine verecekleri dosya ve evrakı inceleyerek, kararlara ve yapılacak işlere ilişkin düşüncelerini bir rapor düzenleyerek bildirmekle görevli yargıç. (Tetkik hâkimleri beş yıl yargıçlık ya da savcılık yapmış kişiler arasından atanır.)
—İc. ifl. huk. *Tetkik mercii* → İCRA* TETKİK MERCİİ.

TETKİKAT, -tı çoğl. a. (ar. *tedkīk*'in çoğl. *tedkīkāt*). *Esk.* **1.** İncelemeler **—2.** Eni konu yapılan araştırma.

TETKİKNAME a. (ar. *tedkīk* ve fars. *nāme*'den *tedkīk-nāme*). *Esk.* Bir konunun incelemesinden çıkan sonuçları saptayan eser, araştırma.

TETLEY (Glen), amerikalı dansçı ve koregraf (Cleveland, Ohio, 1926). Sayısız topluluğa katıldı, birçok rolü kusursuz bir biçimde yeniden yorumladı *(The Moor's Pavane, Clytemnestra, Pillar of Fire, The Cage)* ve birçoğunu da ilk kez canlandırdı *(Events)*. İlk koregrafisini 1948'de düzenledi *(Richard Cory)*, sonra dramatik ya da psikolojik balelerde sivrildi: *Birds of Sorrow* (1962), *Pierrot lunaire* (1962), *Anatomi dersi* (la Leçon d'anatomie) [1964], *The Game of Noah* (1965), *The Mythical Hunters* (1965), *Ricercare* (1966). Konuk koregraf olarak New Ballet Rambert için, *Freefall* ve *Ziggurat'ı* (1967), *Embrace Tiger and Return to Mountain* (1968), *Rag -Dances* (1971) adlı yapıtları verdi. 1970'te Nederlands Dans Theater'ın sanat yönetmeni oldu. Van Manen ile birlikte çalışıp *Mutations'ı* (müz: Stockhausen, 1970) sahneye koydu, sonra *Circles* (müz: Berio, 1968), *Arena* (müz: M. Subotnik, 1969), *İmaginary Film* (müz: Schönberg, 1970), *Small Parades* (müz: Varese, 1972), *Threshold* (1972) adlı yapıtlara imzasını attı. Royal Ballet için *Laborintus'u* (müz: Berio) düzenledi, ilk kez 1973'te Sydney'de, Australian Ballet'in yorumladığı *Gemini'yi* (müz: Hans Werner Henze) yarattı. John Cranko'dan sonra Stuttgart balesi'nin yönetimini üstlenerek (1973) bu bale için *Voluntaries'i* (1973), *Alegrias'ı* (1975) verdi. *Bahar ayini* (Sacre du printemps) [1975], *The Tempest* (1979), *Sphinx* (1980) adlı yapıtlarından versiyonlar hazırladı.

TETMAJER PRZERWA (Kazimierz), polonyalı yazar (Ludźmierz, Galiçya, 1865 - Varşova 1940). Dekadan şair, doğayı ve kırsal kesim insanlarının erdemlerini yüceltti. *Poezje* (3 cilt, 1894-1910) adlı yapıtıyla Genç-Polonya edebiyat akımının ilk temsilcileri arasında yer aldı. Ayrıca yetenekli bir romancıydı, dağlık kesimlerde yaşayan insanların çetin ve ilginç yaşamlarını, nükteli alaylarını ve folklorunu kimi zaman tarihsel bir yaklaşımla anlattı (*Na Skalnem Podhalu,* 1903-1910; *Legenda Tatr,* 1910; *Janosik Nędza-Litmanowski,* 1911).

TETMİM a. (ar. *temām*'dan *tetmīm*). *Esk.* **1.** Tamamlama, bitirme. **—2.** *Tetmim etmek,* bitirmek, tamamlamak.
—Ed. Ayrıntıları belirtmek için anlamlı bir tümceye eklemeler yapma. (Örn. *"Gözümle gördüm, beyefendi misafirini en ziyade sevdiği ata bindirdi"* [*Belagat-i osmaniye,* Ahmet Cevdet Paşa] tümcesindeki *"gözümle gördüm", "en ziyade sevdiği"* sözleri gibi.)

TETMİMAT, -tı çoğl. a. (ar. *tetmīm*'in çoğl. *tetmīmāt*). *Esk.* Tamamlamalar, bitirmeler.

TETONLAR ya da **TETON-DAKOTALAR,** eskiden Kuzey Amerika ovalarında ve özellikle Güney Dakota ve Nebraska topraklarının batısında yaşayan Sioux Kızılderilileri; bugün de gerek bu bölgede, gerekse Kuzey Dakota ve Kanada'da kendilerine tahsis edilmiş kapalı alanlarda varlıklarını sürdürmektedirler. Tetonlar, tipik bizon çağı Kızılderilileri'dir, başlıca etkinlikleri avcılıktı, deri çadırlardan oluşan (işlenmiş deri tekniği) daire biçimindeki kamplarda oturuyorlardı. Yalnız erkeklerin katıldığı dernekleri (hiyerarşik savaşçı birlikleri) vardı. Seçimle başa geçen şeflerin yönetiminde 7 bağımsız gruba ayrılan toplumları, dıştanevli ve babasoylu klanlar halinde örgütlenmişti. Klanlarda, zenginliğe bağlı olarak çokeşlilik ve baldızalma biçiminde çokkarılılık âdetleri uygulanıyordu. Şamanlık inançlarından kaynaklanan "kadın-beyaz bizon" imajına bağlı birçok dinsel törenleri vardı. Tetonlar, Wounded Knee soykırımlarına uğradılar. 1963'te kurulan ABD Sioux kızılderili kabileleri vakfı'na katıldılar.

TETOVO, Makedonya'da kent, Polog'da, Üsküp'ün batısında; 36 000 nüf. Camiler ve güzel evler. Tarım pazarı. Alüminyum ürünler. Tekstil (yün) sanayisi. Tütün imalatı.

> **TETRA-** (fr. *tétra-;* yun. *tettara,* dört' ten). Kım. Bir işlevin dört kez yinelendiğini gösteren bileşikleri adlandırmakta kullanılan önek.

TETRA a. Afrika'da özellikle de Tropikal Amerika'daki tatlısularda yaşayan, küçük bedenli kemiklibalık cinsi. (Birçok türü vardır. Akvaryumlarda beslenir. *Characidae* familyası.)

TETRAAMMİNBAKIR II a. Anorg. kim. İkideğerli bakır tuzlarının amonyaklı çözeltilerinde bulunan ve bu çözeltilerin koyu mavi bir renge boyanmasına neden olan $[Cu(NH_3)_4]^{2+}$ formüllü karmaşık iyon.

TETRABORAT a. (fr. *tétraborate*). Anorg. kim. Tetraborik asidin ($H_2B_4O_7$) tuzu. (Tetraborik asidin tuzlarından en önemlisi sodyumla verdiği boraks, yani sodyum tetraborattır [$Na_2B_4O_7$, $10H_2O$].) [→ BORAKS.]

TETRABORİK sıf. (fr. *tétraborique*). Anorg. kim. *Tetraborik asit,* PİROBORİK* ASİT'in eşanlamlısı.

TETRABROMOETAN a. (fr. *tétrabromêthane*'dan). Org. kim. Formülü $C_2H_2Br_4$ olan bileşik. (Tetrabromoetanın yalnız Br_2—CH—$CHBr_2$ formülündeki 1, 1, 2, 2 izomeri önemlidir; bromun asetilen üzerine etkimesi sonunda oluştuğundan buna *asetilen tetrabromür** de denir. Yoğunluğunun çok yüksek [2, 97], uçuculuğunun da düşük olması nedeniyle minerallerin ayrılmasında yoğun sıvı [ağır ortam] olarak kullanılır.)

TETRABROMOAURAT III a. Anorg. kim. Formülü $M[AuBr_4]$ olan karmaşık tuzların genel adı; bu formülde M, birdeğerli bir metali gösterir.

TETRABROMOMETAN a. (fr. *tétrabromométhane*). Org. kim. Formülü CBr_4 olan, iyot bromürün karbon sülfür üzerine etkimesi sonunda oluşan ve 92 °C'ta eriyen bileşik. (Eşanl. KARBON TETRABROMÜR.)

TETRABROMÜR a. (fr. *tétrabromure*). Kim. **1.** Molekülünde dört brom atomu bulunan bileşik. (Titan tetrabromürün formülü $TiBr_4$'tür). **—2.** *Asetilen tetrabromür,* TETRABROMOETAN'ın eşanlamlısı. ‖ *Karbon tetrabromür,* TETRABROMOMETAN'ın eşanlamlısı.

TETRACİDARİS a. (yun. *tettara,* dört, ve *kidaris,* hükümdar tacı'ndan). Paleont. Neocomun tabakalarında fosillerine rastlanan, fosil, düzenli denizkestanesi cinsi. (Ambulakrumlararası alanların her birinde bulunan iri kabarcıklı dört sıra levhayla dikkati çeker. *Diplocidaridae* familyası.)

TETRACLİNİS a. Zarif serviye (Callitris) ve Wellingtonia'ya yakın kozalaklı ağaç. (*Tetraclinis articulata* [Cezayir, Fas, Güney İspanya, Malta] yassı kısasürgünlü olup kozalaklar sadece dört puldan oluşur. Bu ağaçtan yararlı bir odun ve bir reçine [sandarak] elde edilir. Servigiller familyası.)

TETRACORALLİA a. Bölmelerinde dört ana septumu olan ve genellikle bir başına bulunan fosil polipöbekleri takımı. (Birinci Zaman'da yaşamış olan bu takımdaki polipöbekleri *Hexacorallia* takımından türemiş olabilir.)

TETRACTİNELLİDA a. Dört eksenli megasklerlerden oluşan silis iskeletli süngerler *(Demospongiae)* takımı. (Bu iskelet *Oscarella* gibi kabuklu sünger cinslerinde olmayabilir.) [Eşanl. TETRAXONİA.]

TETRADİMİT a. (fr. *tétradymite*). Miner. Heksagonal sistemde yer alan, Bi_2Te_2S formülündeki doğal bizmut sülfotellürür.

TETRADİNAM sıf. (fr. *tétradyname*). Bot. Turpgillerde olduğu gibi dördü öteklilerden daha uzun olan altılı erkekorgana denir.

TETRADRAKHMON a. (lat. *tetradrachmum;* yun. *tetradrakhmon*). Esk. Yun. Uluslararası alışverişlerde kullanılan, dört drahmi değerindeki gümüş para. (Attike ağırlığında olan tetradrakhmon [17,2 g] İskender ve ardılları tarafından bir tür imparatorluk parası durumuna getirildi. Ptolemaioslar, Fenike ayarına göre [13,5 g] tetradrakhmonlar basmayı yeğlediler. Attaloslar, ülkelerini yabancı para sürümüne kapatarak basma ve değişim kazancını ellerinde tütmak istediklerinden, kendilerine özgü bir sistem yarattılar [12,65 g'lık bir tetradrakhmon].)

TETRAEDRİT a. (fr. *tetraédrite;* yun. *tetraedron,* dört yüzlü şekil, piramit'ten). Miner $(CuFe)_{12}Sb_4S_{13}$ formülündeki doğal bakır antimon sülfür.
—ANSİKL. Tetraedrit kübik sistemde yer alır ve düzgün dörtyüzlüler biçiminde kristalleşir. Yoğunluğu kimyasal bileşimine bağlı olarak 4,4 ile 5,1 arasında değişir. Hamlaçta erir. Genellikle bileşimindeki bakırı elde etmek için çıkarılır.

TETRAETİLAMONYUM a. (fr. *tétraéthylammonium*'dan). Org. kim. Formülü $(C_2H_5)_4N^+$ olan katyon. (Nöronların içine şırınga edildiğinde iyon kanallarını seçimsel olarak potasyuma tıkadığından nöropsikolojide kullanılır.)

TETRAFLUORÜR a. (fr. *tétrafluorure*' den). Anorg. kim. Her molekülünde dört fluor atomu bulunan bileşik.

TETRAGNATHA a. Dere kenarlarında, genellikle nemli yerlerde bulunan, kızıl sarı renkli, uzunca bedenli örümcek cinsi. (*Tetragnatha extensa* türüne Batı Avrupa' da rastlanır. *Tetragnathidae* familyasının örnek tipi.)

TETRAGONİA a. Ispanak gibi yetiştirilen ve kullanılan, Yeni-Zelanda yaz ıspanağının bilimsel cins adı. (Makasotugiller familyası.)

TETRAGONOLOBUS a. Sarı ya da firfiri renkte çiçekli, az ya da çok yatık otsu bitki. (Kahve bezelyesi denilen bir türü [*Tetragonolobus purpureus*] bazı yerlerde yetiştirilmektedir. Kelebekçiçekligiller familyası.)

TETRAGRAM a. (fr. *tétragramme*). Helenistik yahudilikten başlayarak, Sina dağı'nda Musa'ya bildirilen İsrail tanrısının adını oluşturan dört ibrani harf grubunu (Y. H. V. H.) adlandırır (*Çıkış,* III, 13-16).
—ANSİKL. Kutsal olarak kabul edilen bu adın hiçbir zaman söylenmemesi gerekiyordu. Herkese açık sinagog okumasında kullanılan metinlerde bu ad, Y. H. V.

H.'nin yerine geçirilen terim olan *Adonay* teriminin ünlüleriyle *a, o, a* biçiminde ünlüleştiriliyordu. Bu durum, hıristiyan dönemde *Yehova* teriminin yanlış okunmasına yol açtı. Hıristiyanlara yönelik Kutsal kitaplar'da genel olarak kullanılan *Yehova* çevriyazısı ne denli yaygın olursa olsun, filoloji bakımından ancak varsayımsal bir nitelik taşımaktadır.

TETRAHİDROFURAN a. (fr. *tétrahydrofuranne*'dan). Org. kim. Furanın, formülü C_4H_8O olan, butandiol-1,4'ten su giderilerek elde edilen hidrojenli türevi. (Tetrahidrofuran 66 °C'ta kaynayan, özellikle organometal bileşikleri ile metal hidrürlerin tepkimelerinde çözücü olarak yaygın biçimde kullanılan bir sıvıdır.)

TETRAHİDROFURFURİL sıf. (fr. *tétrahydrofurfurylique*'ten). Org. kim. *Tetrahidrofurfuril alkol*, formülü $C_5H_{10}O_2$ olan, furfuralın hidrojenlenmesi sonunda elde edilen, 178 °C'ta kaynayan ve çözücü olarak kulanılan alkol.

TETRAHİDROKANABİNOL a. (fr. *tétrahydrocannabinol*). Org. kim. Formülü $C_{21}H_{30}O_2$ olan bileşik. (Haşhaş ve marihuananın etkin bileşenleri olan iki izomeri vardır.)

TETRAHİDROKUPRAT II a. Anorg. kim. İkideğerli bakır tuzlarının sulu çözeltierinde bulunan ve bu çözeltilerin mavi bir renge boyanmasına neden olan $[Cu(H_2O)_4]^{2+}$ formüllü karmaşık iyon.

TETRAHİDRONAFTALEN a. (fr. *tétrahydronaphtalène*). Org. kim. TETRALİN' in eşanlamlısı.

TETRAHİDROPİRAN a. (fr. *tétrahydropyranne*). Org. kim. Formülü $C_5H_{10}O$ olan, 88 °C'ta kaynayan ve kimi zaman çözücü olarak kullanılan ayrıkhalkalı bileşik. (Eşanl. OKSAN.)

TETRAHİDROURUŞİOL a. (fr. *tétrahydro-urushiol*'den). Org. kim. PENTADESİLPİROKATEKOL'un eşanlamlısı.

TETRAİYODOAURAT III a. Anorg. kim. Formülü $M[AuI_4]$ olan karmaşık tuzların genel adı; bu formülde M, birdeğerli bir metali gösterir.

TETRAJEN a. (fr. *tétragène*). Bakteriyol. İki doğrultuda bölünerek üreyen ve böylece oluşan dört parçası da birbirine az ya da çok yapışık kalan mikrokok. (Eşanl. TETRAKOK.)

TETRAKAİN a. (fr. *tétracaïne*). Her türlü yerel anestezide klorhidrat halinde kullanılan anestezi maddesi. (Damar genişletici etkisini önlemek için çoğu zaman adrenalin eklenir.)

TETRAKLOROAURAT III a. Anorg. kim. Formülü $M[AuCl_4]$ olan karmaşık tuzların genel adı; bu formülde M, birdeğerli bir metali gösterir.

TETRAKLORODİBENZODİOKSİN a. (fr. *tétrachlorodibenzodioxinne*). Org. kim. Formülü $C_{12}H_4Cl_4O_2$ olan ayrıkhalkalı bileşik. (2, 3, 6, 7 izomeri ya da dioksin çok zehirli bir maddedir.) [→ DİBENZODİOKSİN.]

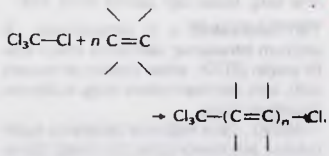
TETRAKLOROETAN a. (fr. *tétrachloréthane*'dan). Org. kim. Formülü $C_2H_2Cl_4$ olan bileşik. (Yalnızca $Cl_2CH—CHCl_2$ formüllü 1, 1, 2, 2 izomeri önemlidir; klorun asetilen üzerine etkimesi sonunda oluştuğundan buna *asetilen tetraklorür** de denir. 147 °C'ta kaynayan tutuşmaz bir sıvıdır. Özellikle uçak brandalarının geçirimsizleştirilmesine yarar; ayrıca selüloz asetatların çözücüsü, trikloroetilenin öncüsü olarak kullanılır.)

TETRAKLOROETİLEN a. (fr. *tétrachloréthylène*'den). Org. kim. Formülü $Cl_2C{=}CCl_2$ olan bileşik. (Tetrakloroetanın katalitik yükseltgenmesi ya da asetilenin katalitik olarak klorlanması yoluyla elde edilir. 121 °C'ta kaynayan tutuşmaz bir sıvıdır; kuru temizleme işleminde çözücü olarak ve metal parçaların yağını gidermede yaygın şekilde kullanılır; ayrıca antihelmintik [bağırsak kurdu düşürücü] özellikler taşır.)

TETRAKLOROMETAN a. (fr. *tétrachlorométhane*). Org. kim. Formülü CCl_4 olan bileşik. (Eşanl. KARBON TETRAKLORÜR.)

—ANSİKL. Tetraklorometan, klorun metan üzerine yavaş yavaş etkimesi sonunda elde edilmesine karşın, sanayide kızıl dereceye dek ısıtılmış karbon üzerine klorun etkimesi ya da klorun karbon sülfürle tepkimeye sokulması sonunda hazırlanır. 79 °C'ta kaynayan tutuşmaz bir sıvıdır; karaciğer için zehirleyici özellikler gösterdiğinden çözücü ve yangın söndürücü olarak çok sınırlı bir kullanımı vardır.

Kimyasal bakımdan ortokarbonik asidin bir türevidir; alkali hidroksitlerle karbonata, alkolatlarla ortokarbonik asit esterlerine dönüşür. Aromatik bileşiklerle tepkimeye sokulduğunda ya karboksilik asit esterlerini (fenoller) ya da trifenilmetan türevlerini (arenler) verir. Bu nükleofil tepkimelerin dışında ayrıca telomerleşme* olsun ya da olmasın bir alkenin çift bağı üzerine Cl_3C ve Cl parçalarının katılmasını sağlayan köksel zincirleme tepkimelerine de girer:

TETRAKLORÜR a. (fr. *tétrachlorure*). Kim. **1.** Her molekülünde dört klor atomu bulunan bileşik. **—2.** *Asetilen tetraklorür,* TETRAKLOROETAN'ın eşanlamlısı. || *Karbon tetraklorür,* TETRAKLOROMETAN'ın eşanlamlısı.

TETRAKOK a. (fr. *tétracoque*). Bakteriyol. TETRAJEN'in eşanlamlısı.

TETRAKORİK sıf. (fr *tétrachorique*). İstat. *Tetrakorik katsayı,* DÖRT* DÜZEYLİ KATSAYI'nın eşanlamlısı.

TETRAKORT a. (fr. *tétracorde;* lat. *tetrachordon;* yun. *tetrakhordon, tetrakhordos,* dört telli'den). Eski yunan müziğinde, dörtlü uyumuna dayanan dört seslik düzen. (Tetrakortun uç sesleri değişmez kalır, ortadaki iki sesi değişirdi.)

TETRAKOZANOİK sıf. (fr. *tétracosanoïque*). Org. kim. *Tetrakozanoik asit,* LİGNOSERİK* ASİT'in eşanlamlısı.

TETRALİN a. (fr. *tétraline*). Org. kim. Formülü $C_{10}H_{12}$ olan, naftalenin yavaş yavaş katalitik olarak yükseltgenmesi sonunda elde edilen hidrokarbon. (Tetralin 207 °C'ta kaynayan bir sıvıdır; hem çözücü, hem de patlamalı motorlarda yakıt olarak kullanılır.) [Eşanl. TETRAHİDRONAFTALEN.]

TETRALOJİ a. (fr. *tétralogie*). Ed. DÖRDÜZLEME'nin eşanlamlısı.

TETRAMER sıf. (fr. *tétramère*). Zool. DÖRTEKLEMLİ'nin eşanlamlısı.

TETRAMETİLEN a. (fr. *tétraméthylène*). Org. kim. Formülü $—(CH_2)_4—$ olan ikideğerli kök.

TETRAMETİLENDİAMİN a. (fr. *tétraméthylènediamine*). Kim. PUTRESİN'in eşanlamlısı.

TETRAMETİLENSÜLFON a. (fr. *tétraméthylènesulfone*). Org. kim. SÜLFOLAN' ın eşanlamlısı.

TETRAMETİLÜRE a. (fr. *tétraméthylurée*). Org. kim. Ürenin, formülü $(CH_3)_2N—CO—N(CH_3)_2$ olan tetrametilli türevi; 177 °C'ta kaynar ve −1 °C'ta erir; suyla karışabilir ve çözücü olarak kullanılır.

TETRAMORİUM CÆSPİTUM a. Ilıman bölgelerde çok yaygın, gececi ve hepçil, küçük bedenli karınca. (Karıncagiller familyası.)

TETRANEUNA ULMİ a. Karaağaçların yapraklarında bakla iriliğinde bir mazı oluşturan yaprakbiti. (Mazının içinde birçok böcek bulunur. Yaprakbitigiller familyası.)

TETRANEURA sıf. Bazı ilkel halkalısolucanların sinir zinciri için kullanılır. (Sinir zincirinin çeşitli bölüt gangliyonları iki çift bağla [orta-karın ve yan-karın] birbirine bağlanır.)

TETRANİTRATOAURAT III a. Anorg. kim. Formülü $M[Au(NO_3)_4]$ olan karmaşık tuzların genel adı; bu formülde M, birdeğerli bir metali gösterir.

TETRANİTROANİLİN ya da **TETRANİTRANİLİN** a. (fr. *tétranitraniline*'den). Org. kim. Anilinin, formülü $C_6H_3N_5O_8$ olan dört kez nitrolanmış bir türevi; 1911' de patlayıcı madde olarak kullanılması önerildi.

TETRANİTROMETAN a. (fr. *tétranitrométhane*). Org. kim. Metanın, formülü $C(NO_2)_4$ olan dört kez nitrolanmış bir türevi; 13 °C'ta erir, 126 °C'ta kaynar; alkenlerle verdiği komplekslerin özgün rengi yardımıyla bu bileşiklerin çifte bağlarının tanınmasını sağlar.

TETRANİTROMETİLANİLİN a. (fr. *tétranitrométhylaniline*). Org. kim. N-metilanilinin, formülü $C_7H_5N_5O_8$ olan dört kez nitrolanmış bir türevi; *tetril** adı altında patlayıcı madde olarak kullanılır. (Eşanl. TRİNİTROFENİLMETİLNİTRAMİN.)

TETRANTHERA a. LİTSEA'nın eşanlamlısı.

TETRANYCHUS a. (yun. *tettara,* dört, ve *onyks, -ykhos,* tırnak, pençe'den). Ekilen bitkilere büyük zarar veren, keneler takımından kene cinsi. (Yaprakların alt yüzünü sokar, dokuları bozarak içini havayla doldurur. Örümcekgiller familyası.)

TETRAODONTİDAE a. Zool. BALONBALIĞIGİLLER familyasının bilimsel adı.

TETRAODONTİFORMES a. Üyelerinin iskeleti az kemikleşmiş, yüzgeçleri yumuşak ışınlı, karın yüzgeci bulunmayan kemiklibalık takımı. (Derileri dikenler ya da kemik levhalarla örtülüdür. Midelerindeki bir divertikül sayesinde hava ya da su yutarak hacimlerini büyütebilirler. 5 alttakımı vardır; *Balistoidea* (çütrebalığı); *Triodontoidea* (Triodon), *Tetraodontoidea* (balonbalıkları); *Ostracionoidea* (sandıkbalığı); *Moloidea* (aybalığı).

TETRAOGALLUS a. (yun. *tetraon, -onos,* sülün ve lat. *gallus,* horoz). Kafkasya ile Çin arasındaki yüksek dağlarda yaşayan, donuk renkli ve siyah çizgili tüylü, iri bedenli kuş cinsi. (Sülüngiller familyası.)

TETRAONİDAE a. Zool. ORMANTAVUĞUGİLLER familyasının bilimsel adı.

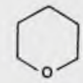
TETRAPHYLLİDEA a. Kıkırdaklıbalıklarda asalak yaşayan şeritler takımı. (Skoleksinde 4 tutunma organı vardır.)

TETRAPİRROL a. (fr. *tétrapyrrole*). Org. kim. PORFİN'in eşanlamlısı.

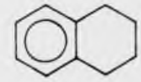
TETRAPİRROLLÜ sıf. Org. kim. Yapısında dört pirrol halkası bulunan bileşikler için kullanılır. (Tetrapirrollü doğal bileşikler, P—C—P—C—P—C—P—C zincirlenmesine göre bir karbon atomuyla ayrılan ikideğerli dört P [pirrol] kökü içerir. Bu zincirlenme, safra pigmentlerinde olduğu gibi doğrusal, ya da porfirinlerden [klorofil, hem] ya da kobalaminden [B_{12} vitamini] türeyen pigmentlerde olduğu gibi halkalı olabilir.)

TETRAPLOİT sıf. ve a. (fr. *tétraploïde*' den; yun. *tetraploos,* dört kat'tan). Biyol. Hücrelerinde 4N kromozom bulunan bireye denir; oysa 2N diploit sayı normal sayıdır.

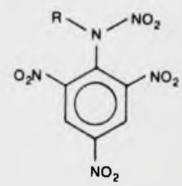
—ANSİKL. Çiçekç. Tetraploit bitkiler, özellikle çiçekli tetraploit bitkiler normalden çok iri olurlar. Diploitlere göre bunların çiçekleri daha büyük, sapları da daha kuvvetlidir. Özellikle frezya, aslanağzı, cinya

tetrahidropiran

tetralin

tetranitroanilin R=H
tetranitrometilanilin R=CH_3

tetraodontiformes

balonbalığı

sandıkbalığı

gibi tetraploit çeşitler süs için yetiştirilir. Tetraploitlik, bitkilerin tepelerindeki büyüme dokusuna kolşisin verilerek sağlanır.

TETRAPLOİTLİK a. Biyol. Tetraploit bir organizmanın ya da hücrenin durumu. —ANSİKL. Tetraploitlik bitki dünyasında oldukça yaygındır (çilek, domates, gül, üçgül); hayvanlarda daha enderdir (yaprakayaklı kabuklulardan *artemia*, kelebeklerden *solenobia*, düzkanatlılardan *saga*; vb.) ve üstün yapılı organizmalarda çoğunlukla ölüme yol açar. İnsan türünde, ilk üç ay içinde kendiliğinden düşüklerden sorumludur. Canlı doğmakla birlikte ağır biçimde bozukluklar taşıyan ve kısa zamanda ölen çok ender birkaç tetraploit çocuk olayı bilinmektedir. Tetraploitlik bazı durumlarda kanserli hücrelerin kromozom evriminin en son evresi olarak kabul edilmektedir.

TETRAPOLİS a. (yun. *tetrapolis*). Esk. Yun. Dört kent ya da ülkeden oluşan siyasal birlik. —ANSİKL. En tanınmış tetrapolis Attike'de Oinoe, Marathon, Probalinthos ve Trikorinthos kasabalarını birleştireniydi. Klasik dönemde, Kleisthenes'in yerel özerklikleri kaldırmasına karşın Delphoi'ye kendi hesabına büyükelçiler göndermeyi sürdürdü. Hellenistik çağda, *Lykia tetrapolis*'i bir sympoliteia idi; ancak eski coğrafyacıların bazen *Suriye tetrapolisi* adını verdikleri (Antiokheia [Antakya], Apameia, Laodikeia, Seleukeia'dan oluşan) topluluk siyasal bir gerçeklik taşımaz.

TETRAPOT a. (fr. *tétrapode*, tesc. edil. a.) Bayınd. Düzgün bir dörtyüzlünün yükseklikleri gibi merkezden tepelere doğru yönelen kesik koni biçiminde dört taşkın bölümden oluşan özel biçimli beton blok. (Tetrapotlar sedde, dalgakıran, batardo ve küçük baraj yapımında kullanılır. Tetrapotların özel biçimleri, dalgalardan pek etkilenmeyen bir yapı elde etmek için birbirleriyle iç içe geçirilmelerini sağlar.)

TETRAPYLON a. Arkeol. Yüzlerinden her biri tek kemerli bir zafer takı görünümünde olan ve genellikle roma kentlerinin merkez kavşağına yerleştirilen kare planlı anıt. (Augustus zamanında yapılan Cavaillon, Marcus Aurelius dönemine uzanan Trablus ve Septimius Severus döneminde yapılan Leptis Magna tetrapylonları bu tür anıtların en ünlüleridir.)

TETRARHYNCHİDEA a. Üyelerinin skoleksinde 4 serbest yalancıbotridyum bulunan şeritler takımı. (Az ya da çok saplı ve hareketlidirler. Kıkırdaklıbalıklarda asalak yaşarlar.)

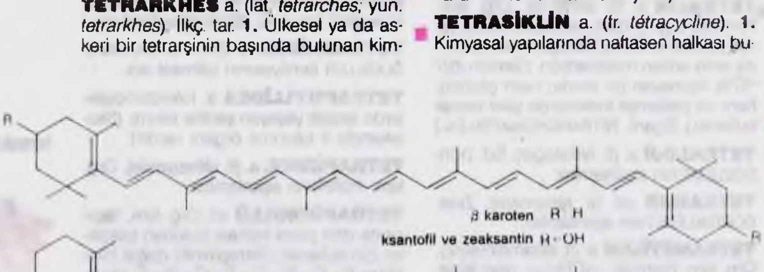
TETRARKHES a. (lat. *tetrarches*; yun. *tetrarkhes*). İlkç. tar. **1.** Ülkesel ya da askeri bir tetrarşinin başında bulunan kimse. —**2.** Daha dar anlamda, Ortadoğu'da Hellenistik çağda ve Roma döneminde, küçük bir derebeylik ülkesinin, önemi kral unvanı taşımasına yetmeyen hükümdarına verilen san. (Tetrakhes sanı Tesalya'da Makedonya kralı Philippos tarafından ortaya atıldı. Yeni Ahit'te Herodes Antipas, Celile ve Peraia tetrarkhesi, Lysanias Abilene tetrarkhesi ve Büyük Herodes'in oğlu Herodes Philippus İturaia ve Trakhonitis tetrarkhesi olarak anılır.)

TETRARŞİ a. (fr. *tetrarchie*; lat. *tetrarchia*; yun. *tetrakhia*'dan). Antik. **1.** Dört bölükten oluşan yunan süvari birliği. —**2.** Bir yunan yönetim bölgesinin dört hükümetinden her biri. —**3.** Krallık denemeyecek kadar küçük bir yönetim birimine Romalılar'ın verdiği ad. —**4.** Diocletianus tarafından gerçekleştirilen hükümet ve yönetim kurumları düzeni. (Bk. *ansikl.* böl.) —**5.** Bir tetrarkhesin görevi. —ANSİKL. Diocletianus*'un 286-293 arasında yavaş yavaş yerine oturtulan tetrarşisi, imparatorların düzenli bir biçimde birbirlerinin yerine geçmelerini ve Roma İmparatorluğu'nun ortak yönetimini gerçekleştirmeyi amaçlıyordu. İmparatorluğun dört prensi vardı. Bunlar Nikomedeia'daki Diocletianus ile Milano'daki Maximianus* adlı iki augustus ve Sirmium'daki Galerius* ile Trier'deki Constantius* Chlorus adlı iki sezardı. Böylece, Diocletianus bir tek imparator için fazla genişlemiş bir imparatorluğun yol açtığı idari ve askeri sorunlara çözüm bulmayı umuyordu. Gerçekte bu düzen yalnızca Diocletianus'un güçlü kişiliğiyle yürütülebildi. 305'te tahttan el çekmesinden sonra, durum kısa zamanda bozuldu. Bundan kaynaklanan iktidar çatışmaları ve iç savaşlar ancak Constantinus'un 324'te rakiplerine karşı kazandığı zaferle sona erdi.

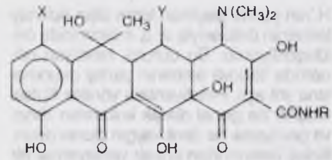
TETRASEMAT a. (fr. *tétracémate*). *Disodyum tetrasemat*, kelatlama etkeni edetik asidin (EDTA; etilen diamin tetraasetik asit), kimi zehirlenmelere karşı kullanılan disodyum tuzu. —ANSİKL. Tıbbi tedavide kelatlama tepkimesini, zehirleyici yalnız bir metali (örneğin cıva ya da kurşun) bağlayacak biçimde yönlendirmek mümkün olmadığından, vücutta fizyolojik temel bir işlevi olan iyonlaşmış kalsiyum da böyle bir kelatlama tepkimesine girmekten kurtulamaz. Bu olay kimi durumlarda çok tehlikeli olabilir ve kandaki kalsiyum miktarının azalmasına *(hipokalsemi*)* yol açar. Bu bakımdan kalsiyum fazlasını atmak gibi bir durum sözkonusu değilse, önceden kalsiyumla birleştirilmiş disodyum kalsiyum tetrasemat kullanılır; böylece kandaki kalsiyum miktarının azalmasından da endişe edilmez. Disodyum kalsiyum tetrasemat öncelikle kurşun zehirlenmelerine karşı kullanılır; kurşun zehirlenmesinde, disodyum kalsiyum tetrasemat, kurşunun idrarla dışarı atılmasına neden olur ve böylece kandaki kurşun miktarını düşürür.

TETRASERA a. Koçan halinde toplu beyaz ya da sarı çiçekli tırmanıcı bitki. (Meyvesi bir kapsüldür. Otuz kadar türü vardır. *Dilleniaceae* familyası.)

TETRASİKLİN a. (fr. *tétracycline*). **1.** Kimyasal yapılarında naftasen halkası bulunan antibiyotik sınıfına verilen ad. (Hepsi sindirim sistemi mukozasından emilebilir, organizmaya dağılabilir ve bakteri sitoplazmasına geçebilme bakımından geniş etki spektrumludur. Tekrasiklinler bakteriyostatik etkilidir, bakterisit etkileri azdır. Dişlerde sarı lekelerin oluşmasına neden olabileceği için gebe kadınlarda ve çocuklarda kullanılmamalıdır. Kullanma süreleri dolmuş tetrasiklinler böbrek hasarına yol açabilirler.) —**2.** *Tetrasiklin hidroklorür*, kimyasal yoldan hazırlanan ve hızla kana

tetraterpenler

tetrasiklin X=H, Y=H, R=H
klortetrasiklin X=Cl, Y=H, R=H
rolitetrasiklin X=H, Y=H, $R=CH_2N(CH_2)_4$
oksitetrasiklin X=H, Y=OH, R=H

geçip yüksek bir orana ulaşarak uzun süre etki gösteren antibiyotik. (Akciğer, kulak, burun, boğaz, ürojenital organ ve deri enfeksiyonlarında kullanılır.) ‖ *Tetrasiklin baz*, bazı koşullarda *Streptomyces aureofaciens*'ten ya da *S. viridifaciens*, *S. alboniger* ve *S. texasi* gibi çeşitli streptomyces kültürlerinden elde edilen antibiyotik. (Gram pozitif ve Gram negatif çok sayıda mikroorganizma, riketsiya ve spiroket üzerine etkilidir. Çeşitli tuzlar halinde kullanılır.) ‖ *Tekrasiklin fosfat*, sodyum metafosfatın tetrasiklin üzerine etkisiyle elde edilen ve etken maddenin kanda yüksek yoğunluğa ulaşmasını sağlayan cisim.

TETRASİLİSİK sıf. (fr. *tétrasilicique*). Anorg. kim. Yapısında dört molekül silis (SiO_2) bulunan çeşitli silisik asitler için kullanılır.

TETRASİYANOAURAT III a. Anorg. kim. Formülü $M[Au(CN)_4]$ olan karmaşık tuzların genel adı, bu formülde M, birdeğerli bir metali gösterir.

TETRASPOR a. (fr. *tétraspore*). Bot. Kromozom indirgemesi, yani meyoz bölünme sonucunda oluşan özdeş dört spordan her biri. Bunların çimlenmesiyle bir ya da iki eşeyli bir gametofit (önçim) oluşur.

TETRASPORANJ a. (fr. *tétrasporange*). Bot. İçinde sporların dörderli gruplar halinde oluştuğu sporkesesi. (Sporların doğrudan doğruya meyozdan oluşması halinde meydana gelir ve bu sporlara "tetraspor" denir.)

TETRASTEMMA a. Denizde yaşayan, küçük boylu (1,5 cm) nemertin cinsi.

TETRASTEMON sıf. (fr. *tétrastémone*). Bot. Dört erkekorganı olan.

TETRASTİCHUS CRASSİNERVİS a. (yun. *tetrastikhos*, dört sıra halinde dizilmiş'ten). *Hyponomeuta*'larda asalak yaşayan zarkanatlı. (Bronzarıgiller familyası.)

TETRASTYLOS sıf. ve a. (lat. *tetrastylus*; yun. dört sütunla taşınan anlamında *tetrastylos*). Cephesinde dört sütun bulunan bir yapı için kullanılır.

TETRASÜLFÜR a. (fr. *tétrasulfure*). Anorg. kim. Her molekülünde dört kükürt atomu bulunan sülfür.

TETRATERPEN a. (fr. *tétraterpène*). Org. kim. **1.** Bileşiminde, izopren*deki C_5H_8 motifinden sekiz tane bulunan, dolayısıyla genel formülü $C_{40}H_{64}$ olan hidrokarbonların genel adı. —**2.** Bu hidrokarbonlardan indirgenme, yükseltgenme ya da halkalaşma yoluyla türeyen bileşik. —ANSİKL. Tetraterpenler, geranilgeraniol pirofosfatının ($R—CH_2—OP_2O_6H_3$), bir ikilenme hidrokarbonuna ($R—CH_2—CH_2—R$) dönüşmesiyle oluşur. Tetraterpenlerin en önemlileri, hidrojen giderme ya da koşullara göre halkalaşma yoluyla bu ikilenme hidrokarbonlarından türer; bunlar, çok yaygın doğal pigmentler olan karotenoitlerdir.

TETRATİYONAT a. Anorg. kim. **1.** Tetratiyonik asidin tuzu. —**2.** *Tetratiyonat asidi*, TETRATİYONİK ASİT'in eşanlamlısı.

TETRATİYONİK sıf. (fr. *tétrathionique*'ten). Anorg. kim. *Tetratiyonik asit*, formülü $H_2S_4O_6$ olan asit. (Eşanl. TETRATİYONAT ASİDİ.)

TETRATONİK sıf. (fr. *tétratonique*). Müz. Beşliler çevriminden doğan ve dört ses-

lik yarımtonsuz bir ıskala için kullanılır. (Dünyanın hemen her yerinde, ilkel ve eski ezgilerde sık görülür.)

TETRAXONİA a. Zool. TETRACTİNELLİDA takımının eşanlamlısı.

TETRAZAN a. (fr. *tétrazanne*). Kim. $NH_2—NH—NH—NH_2$ formülünde varsayımsal bir madde olan doymuş azot hidrürden türeyen bir bileşik grubu.

TETRAZEN a. (fr. *tétrazène*). Org. kim. Dört azot atomlu, varsayımsal doymamış bir bileşikten ($NH_2—N{=}N—NH_2$) türeyen bileşiklerin genel adı.
—Fişekç. Formülü
$NO—NH—NH—C({=}NH)$
$—N{=}N—NH—NH—C(NH_2){=}NH$
olan, kimi amorsların yapımında kullanılan guanilnitrozoaminoguanil-tetrazen'in teknik adı.

TETRAZEPAM a. (fr. *tétrazépam*). Org. kim. Benzodiazepinin, formülü $C_{16}H_{17}ClN_2O$ olan, sakinleştirici ve kas gevşetici olarak kullanılan bir türevi.

TETRAZİN a. (fr. *tétrazine*). Org. kim. Formülü $C_2H_2N_4$ olan, benzendeki dört CH grubunun yerine azot atomlarının geçmesi sonunda meydana gelen ayrıkhalkalı bileşik. (İzomerlerinden en önemlisi, bir katı olan ve 99 °C'ta süblimleşen 1,2,4,5 izomeridir.)

TETRAZOL a. (fr. *tétrazole*). Org. kim. **1.** Formülü CH_2N_4 olan, hidrosiyanik asidin azotür asidi üzerine etkimesi sonunda oluşan, 156 °C'ta eriyen, kimi türevleri ilaç ya da boyarmadde olarak kullanılan ayrıkhalkalı bileşik. **—2.** Bu bileşikten elde edilen türevlerin genel adı.

TETRAZOMİ a. (fr. *tétrasomie*). Genet. Herhangi bir kromozomdan normal sayı olan iki yerine dört tane bulunan organizmanın ya da hücrenin durumu. (Tetrazomi meyoz bölünme sonucu olabilir ve o zaman organizmanın bütün hücrelerinde görülür. Memelilerde enderdir. İnsan patolojisinde bazı örnekler vardır (özellikle kromozom 9'un kısa kolu). İlkel organizmalarda ve bitkilerde daha çok rastlanır. Mitoz kökenli tetrazomi kanserli hücrelere özgüdür.

TETRİCUS (Caius Pius Esuvius) [öl. 275'e doğr.], Galya'nın romalı imparatoru (270-273 ya da 274). Aquitania senatörü ve *praesides*'iydi. 270'te Victorinus'un ardılı olarak purpura oldu ve sezar unvanıyla oğlunu kendine ortak etti. Châlons-sur-Marne'da Aurelianus'a kendi yenildi (273 ya da 274), imparatora görkemli bir kente giriş töreni hazırladı, yeniden senatörlük görevine döndü.

TETRİL a. (fr. *tétryl*). Fişekç. Patlayıcı olarak kullanılan tetranitrometilanilinin adı.

TETRİTOL a. (fr. *tétrytol*). Fişekç. Tetril ve tolit karışımından oluşan patlayıcı.

TETRİX a. (fr. *tétrix*, yun. *tetriks*, bir çeşit kuş'tan). Göğsü arkaya doğru epeyce uzamış, gri ya da kahverengi, küçük bedenli çekirge cinsi. (*Tetrigidae* familyasının örnek tipi.)

TETROBOLOS a. (yun. sözc.). Dört obolos değerindeki eski yunan parası.

TETRODOTOKSİN a. (fr. *tétrodotoxine*). Org. kim. Formülü $C_{11}H_{17}N_3O_8$ olan, japon citharinusu tetraodontiformes*ten çıkarılan toksin. (Bilinen en kuvvetli zehirlerden biridir. Etkimesi sırasında normal olarak açılan iyon kanallarını seçimsel olarak potasyuma tıkadığından nöropsikolojide kullanılır.)

TETROKSİT a. (fr. *tétroxyde*). Kim. Her molekülünde dört oksijen atomu bulunan oksit. (Tetraoksit biçiminde de yazılır.)

TETROL a. (fr. *tétrol*). Org. kim. İşlevsel dört OH alkol grubu içeren bileşiklerin genel adı. (Buna tetralkol de denir.)

TETRONAL a. (fr. *tétronal*). Org. kim. Formülü
$(C_2H_5)_2C(SO_2C_2H_5)_2$
olan, uyuşturucu özellikleri nedeniyle eskiden sülfonal gibi kullanılan bileşik.

TETROT a. (fr. *tétrode; tétr[a]*, dört ve *[électr]ode*, elektrot'tan). Elektron. Biri katot, ikisi ızgara ve biri anot olmak üzere dört elektrotu olan elektron tüpü.
—ANSİKL. İki tip tetrot vardır. Birinde, iki ızgara, kumanda elektrotları gibi çalışabilir; bu, 1928'e doğru, süperheterodinlerde frekans değiştiricisi olarak kullanılan "çift ızgaralı" lambadır. Öbür modelde, birinci ızgara kumanda elektrotu görevi yapar; ikincisi ise, kumanda ızgarasını anottan ayıran ve böylece bu iki elektrot arasındaki sığa etkilerini zayıflatan elektrostatik bir ekran oluşturur.

TETROZ a. (fr. *tétrose*). Org. kim. Butandan türeyen $C_4H_8O_4$ formüllü ozların genel adı.

TETTİGİA ORNİ a. Ağustosböceği türü. (Ağustosböceğigiller familyası.)

TETTİGOMETRA a. Üyeleri fulgorlara benzeyen böcek cinsi. (Bazılarını karıncalar yuvalarında besler. *Tettigometridae* familyasının örnek tipi.)

TETTİGONİA a. (lat. ve yun. *tettigonia;* küçük ağustosböceği). Büyük yeşil çekirgenin cins adı.
—ANSİKL. Yaklaşık 35 mm boyunda, kahverengi lekeli, yeşil bedenli büyük yeşil çekirge *(Tettigonia viridissima)* ağaçlarda yaşar. Burada avladığı böceklerle (sinekler, keneler, tırtıllar, kelebekler) beslenir. Sebzelere ve meyve ağaçlarına zarar verir. La Fontaine'in masallarındaki *T. cantans* dağlık bölgelerde bulunur. *Tettigonia*, yeşilçekirgegiller familyasının örnek tipidir.

TETTİGONİİDAE a. Böcbil. YEŞİLÇEKİRGEGİLLER familyasının bilimsel adı.

TETUAN, ar. **Titvan,** Fas'ta kent, il merkezi, İspanyol bölgesinin eski merkezi; 461 000 nüf. (1988). Tanca'ya Fondak çöküntüsüyle bağlanan Tetuan, rio Martin'in Rif sıradağlarını aştığı noktada, eski kartaca ticaret kenti *Tamuda*'nın yerinde kuruldu. Birçok kez ispanyol akınlarından zarar gördü. XV. yy.'da Endülüslüler tarafından yeniden yapıldı. XVII. yy.'da İspanya'dan kovulan Mağribliler, kentin sanayi ve ticaret etkinliklerine yeni bir canlılık kazandırdılar. Ticaret merkezi. Kâğıt ve çimento sanayisi. Arkeoloji müzesi. —*Tetuan ili*, Rif'in batı ucunda uzanır; 6 025 km²; 837 000 nüf. (1989).

TETUAN (— *dükü*) → O'DONNELL (Leopoldo).

TETZEL (Johannes), alman dominiken rahibi (Pirna 1465'e doğr. - Leipzig 1519). 1514'te başpiskopos Brandenburglu Albrecht tarafından Roma'daki San Pietro bazilikası'nın yeniden yapılmasına katkıda bulunanlara günahlarından bağışlanma beratları vermekle görevlendirildi. Tetzel'in aşırılıkları, özelikle Luther*'in öfkelenmesine ve ruhsal varlıkların bir satışı olarak kabul edilebilecek bu etkinliğe karşı çıkmasına neden oldu. Reform'un başlangıcını oluşturan 95 Wittenberg tezi'nin (1517) hareket noktası bu olaydır.

TEUBER (Hans Lukas), alman kökenli amerikalı nöropsikolog (Berlin 1916 - Karayibler denizi 1977). Harvard Üniversitesi'nde (MİT), K. Lashley'in yanında doktora yaptı. 1947-1961 arasında New York'ta Bellevue hastanesi psikofizyoloji laboratuarını yönetti, sonra MİT'te profesör oldu. İlk çalışmaları, beyin lezyonundan sonra görsel algılamanın uzamsal düzeniyle ilgiliydi. Daha sonra, bir dizi hasta üzerinde yaptığı incelemelerde lezyon yeriyle işlev bozukluğu arasında olabildiğince kesin ilişkiler kurmaya çalıştı. Böylece, nöropsikolojinin temel ilkesi olan, "çift ayrışma" ilkesini ortaya koydu. Buna göre, belli bir lezyon belli bir bozukluğun karşılığıdır; başka bir bozukluk ancak ilk bozukluğa yol açmayan başka bir lezyonun sonucudur.

Teubner (*B.G.*), alman yayınevi; Benedictus Gotthelf *Teubner*'in (1784-1856), 1824'te Leipzig'de daha önce 1811'de açılmış bir matbaayı yayınevine dönüştürmesiyle kuruldu. Bilimsel kitaplar, uzmanlık kitapları, başvuru kitapları ve güzel sanatlara ilişkin yapıtlar yayımlar. 1952'de Stuttgart'a taşındı. Bilimsel yapıtlar yayımlayan Teubner B. G. Verlagsgesellschaft ise Leipzig'dedir.

TEUDİS (öl. Sevilla 548), Vizigotlar'ın Ostrogot kökenli kralı (531-548). Barcelona valisiyken, Büyük Theodorich'ten Amalarich'in naipliğini elde etti, daha sonra onun yerine geçti. Barcelona'yı başkent yaptı. Franklar'ı püskürttü ve Bizanslılar'la karşı karşıya geldi. Suikast sonucunda öldürüldü.

TEUDİSELO (öl. Sevilla 549), Vizigotlar'ın kralı (548-549). Kral Teudis'in generaliydi, onun yerine geçti ve onun gibi öldürüldü.

TEUKROS. Yun. mit. Kahraman, ırmak-tanrı Skamandros ile bir İda dağı perisinin oğlu ve Truva kralı. —Salamis'in yunan kahramanı, kral Telamon'un oğlu ve Aias'ın üvey kardeşi. Ünlü bir okçuydu, Truva'da savaştı. Telamon kardeşi Aias'ın öcünü almadığı için onu bağışlamadı ve kovdu. Teukros, Kıbrıs'ta Salamis'i kurdu.

TEULADA burnu, Sardinya adasının güney ucunu oluşturan burun. Teulada burnu açıklarında 27 kasım 1940'ta bir deniz savaşı oldu: Cebelitarık ingiliz filosu (Somerville) Napoli italyan filosunu kaçmak zorunda bıraktı ve İskenderiye filosuyla (Cunningham) birleşti.

TEUTA, İllyria kraliçesi (İ.Ö. 230-228), Agron'un dul karısı, Pharoslu Demetrios'un müttefiki. Epeiros'ta Phoenike'yi (230) ve Kerkyra'yı (229) işgal etti, ancak Roma kendisini Epeiros'tan çekilmek zorunda bıraktı (228 barışı).

TEUTHOİDEA a. (yun. *teuthis, -idos*, kalamar, mürekkepbalığı). Kalamar vb. gibi onayaklı kafadanbacaklı yumuşakçaları kapsayan takım. (Kimi fosil [özellikle Birinci Zaman'da], kimi yaşayan [*Ommatostrephes, Architeuthis* vb.] çeşitli familyalar dan oluşur.)

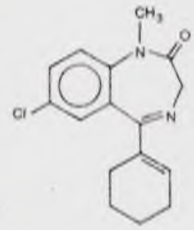
TEUTHRAS. Yun. mit. Bir av sırasında, bir tapınağa sığınan insan sesli bir yaban domuzunu vuran Mysia kralı. Bir süre aklını yitirdi.

TEUTOBURGER WALD, Weser dağları (Almanya) sistemine bağlı tepeler, 120 km boyunca uzanan tepelerin en yüksek doruğu 468 m'dir. Varus lejyonlarının, Germanya'daki *Teutoburg ormanı*'nda (lat. *Teutoburgiensis saltus*), Hannover ve Westfalen sınırları yakınında imha edildiği sanılır (İ.S. 9).

TEVA a. (ar. *tevâ*). İsl. huk. Havale edilen borcu, havaleyi ödeyecek kimseden almanın imkânsızlaşması. (Bu durumda borcu, havale eden taraf öder.)

TEVABİ çoğl. a.(ar. *tâbi*''nin çoğl. *tevabi*'). *Esk.* **1.** Bir kimsenin ardından gidenler, ona tabi olanlar; maiyet. **—2.** Bir kimsenin fikrini benimseyenler. **—3.** Uşaklar, yardımcılar. **—4.** Bir merkeze bağlı olan yerler.
—Esk. dilbilg. Bir önceki kelimeye göre harekelenenler.
—Esk. gökbil. Peykler, uydular.
—Esk. mat. Fonksiyonlar. || *Tevabi-i kaime*, dikgen fonksiyonlar. || *Tevabi-i müsellesatiye*, trigonometrik fonksiyonlar.
—İsl. huk. *Tevabi-i muttasıla-i müstakirre*, gömme dolap ve raf gibi evden ayrılamayan eşya. || *Tevabi-i sükna*, kiler, mutfak gibi evi tamamlayan bölümler.

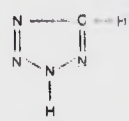
TEVACÜD a. (ar. *vecd*'den *tevâcüd*). *Esk.* Tarikata giren bir kimsenin bu yolda, derin bir coşkuya kapılmaya çalışması,

tetrazepam

1,2,4,5-tetrazin

tetrazol

vecd içinde olmak için çaba göstermesi.

TEVAFUK, -ku a. (ar. *vefk*'ten *tevâfuk*). *Esk.* **1.** Uygun gelme, birbirine uyma. **—2.** *Tevafuk etmek, eylemek*, uymak, uygun gelmek.
—Esk. mat. *Tevafuk-ı adat*, birbiriyle tam bölünemeyen iki sayının üçüncü bir ortak bölenle bölünmesi.

TEVAGGUL a. (ar. *vaġl*'dan *tevaġġul*). *Esk.* **1.** Bir işle devamlı ve yakından uğraşma. **—2.** *Tavaggul etmek, eylemek*, bir işle devamlı uğraşmak.

TEVAHHUŞ a. (ar. *vahşet*'ten *tevahhuş*). *Esk.* **1.** Korkma, ürkeklik içinde bulunma. **—2.** Yalnız kalmaktan korkma. **—3.** *Tevahhuş etmek*, korkmak, ürkmek: *"Kölemen askerine itibar etmediğinden anlar dahi bundan tevahhuş ederek anı katl ile..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

TEVAKİ çoğl. a. (ar. *tevḳi*ᶜ'nin çoğl. *tevâḳi*ᶜ). *Esk.* **1.** Fermanlar. **—2.** Fermanlara çekilen nişanlar, tuğralar.

TEVAKKİ a. (ar. *viḳaye*'den *tevakkı*). *Esk.* **1.** Korunma, çekinme, sakınma. **—2.** *Tevakki etmek, eylemek*, sakınmak, çekinmek: *"Hatayı bilmekten hiç bir menfaat olmasa bile bir hatayı bilmenin istikbalde o hatadan tevakki etmek gibi salim bir tembihi haiz olması kâfi bir faydadır"* (Ahmet Muammer ve Şükrü Kaya).

TEVAKKU, -u a. (ar. *vuḳu*ᶜ'dan *tevakku*ᶜ). *Esk.* **1.** Bekleme, arzu etme, umma. **—2.** *Tevakku etmek*, beklemek, ummak.

TEVAKKUF a. (ar. *vuḳūf*'tan *tevakkuf*). *Esk.* **1.** Bekleme, duraklama, durma: *"Bu tevakkuf, kendisine vapurun sallantısını daha fazla hissettirdi"* (E. E. Talu). **—2.** Bağlı olma, ilgili bulunma. **—3.** *Tevakkuf etmek*, durmak, duraklamak: *"Bu akşam ayrıldıktan sonra genç adam tavakkuf etti"* (H. Z. Uşaklıgil). **—4.** *Tevakkuf mahalli*, durak.

TEVALİ a. (ar. *veyl*'den *tevâlî*). *Esk.* **1.** Ara vermeden devam etme. **—2.** Bitmeme, arkası gelme. **—3.** *Tevali etmek*, arka arkaya sıralanmak: *"Bu uzun facianın sürekli sahneleri tevali ettikçe bu hal-i vaki bize değil fakat ağyara adeta vaki olmuş gibi görünüyor"* (Y. K. Beyatlı).

TEVAN → TÜVAN.

Tevaram, şiva metinlerinin en ünlüsü ve tamul ülkesinde en çok söylenen ilahi. X. yy.'ın başında büyük "Şiva üçlüsü" Appar, Campantar ve Cuntarar tarafından bestelenen bu ilahileri Nampi Antar Nampi derledi. Appar ve Campantar VII. yy.'da yaşadılar, tamul ülkesinde caynacılığa karşı savaştılar ve ilahilerinde Şiva'yı yücelttiler. Cuntarar (VIII. yy.), daha içten ve aşk coşkusuna daha yakın besteler yaptı.

Tevarih-i âl-i Osman, Edirneli Ruhi Fazıl Çelebi'nin tarih yapıtı. "Mebadi" ve "metalib" adı ile iki ana bölümden oluşan bu yapıt, başlangıçtan 1511'e kadar, Osmanlılar'la ilgili olayları içerir. Mebadi adı verilen birinci ana bölüm, giriş niteliğindeki genel konuları, metalib adı verilen ikinci ana bölüm ise, her biri bir hükümdarla ilgili olmak üzere sekiz bölümü içerir. Ruhi Çelebi'nin, 1422'ye kadarki olayları yazarken, başka yazarların da başvurduğu yazarı bilinmeyen bir yapıttan yararlandığı anlaşılmaktadır. Ruhi Çelebi'nin yapıtından Lütfi Paşa, Gelibolulu Âli ve Müneccimbaşı gibi yazarlar yararlanmışlardır.

Tevarih-i âl-i Osman, *"Bihişti"* mahlasıyla tanınan türk tarihçi ve şair Sinan Çelebi'nin (1450-1520) yapıtı. Zamanın kroniklerinden, özellikle Mehmet Neşri'nin kitabından tam anlamıyla ayrılan yapıt, sanatsal bir üslupla yazılmış ilk osmanlı tarihi sayılır. Yapıtta, yazarın şairlik yeteneğine uygun olarak, ayrıntılara ilişkin olayların anlatımı kısa tutulurken, meydan savaşları şiirsel bir dille ve ayrıntılı bir biçimde verilir. Bayezit II döneminde bitirildiği sanılan yapıtın ele geçen ve son bölümü eksik olan tek yazma nüshası, Yıldırım Bayezit'in tahta çıkmasıyla (1389) başlamakta ve Fatih Sultan Mehmet'in ölümünden hemen sonra sadrazam Karamani Mehmet Paşa'nın öldürülmesine (1481) kadar gelmektedir.

Tevarih-i âl-i Osman, Edirne'de divan kâtipliği yapmış olan Oruç bin Adil'in osmanlı tarihi (yaklş. 1493; bas. 1925, 1972). Sade türkçeyle yazılmış, olaylar kısa ve kesin bir anlatımla verilmiştir. Murat II ve Mehmet II ile ilgili bölümleri bu dönem tarihinin ana kaynaklarından sayılır.

Tevarih-i âli Osman, "İbni Kemal" lakabıyla da anılan şeyhülislam Kemalpaşazade Şemsettin Ahmet Çelebi'nin (1468-1534) tarih yapıtı. Çelebi, Bayezit II' nin buyruğuyla, Osmanlı devletinin kuruluşundan bu padişahın saltanatının sonuna kadar getirdiği yapıtını, daha sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın isteği üzerine Mohaç meydan savaşı'na (1526) kadarki olayları da kapsayacak biçimde uzattı. On defterden (kitap) oluşan ve her padişahın dönemi bir defterde anlatılan yapıtın son defteri sadece Mohaç seferiyle sonuçlarına ayrılmıştır. Kuruluş dönemine ilişkin I. defter ile (1970) Fatih Sultan Mehmet dönemini içeren VII. defter, Prof. Dr. Şerafettin Turan tarafından yayına hazırlanarak Türk tarih kurumu'nca basıldı (1967, 1970).

Tevarih-i âl-i Osman ya da **Rüstem Paşa tarihi,** Kanuni'nin damadı olan sadrazam Rüstem Paşa'nın tarih yapıtı. Osmanlı devletinin kuruluşundan 1560'a kadar geçen dönemi anlatan yapıtta, öncesi olaylara ilişkin bölümler anonim *Tevarih-i âl-i Osman*'larla Muhittin Mehmet ve Neşri'nin kaynaklarına dayanır. Kanuni'nin tahta çıkışından başlayarak yapıt, oldukça bağımsız bir üslup kazanır. Yapıtın Cambridge Üniversitesi kütüphanesi'nde bulunan bir yazma nüshası 1548'de sona erer.

Tevarih-i âl-i Osman, Lutfi Paşa'nın (öl. 1563) tarih yapıtı. Osmanlı devletinin başlangıcından 1553 yılına kadar gelen olayları konu edinir. Yazarın kendi dönemini anlatan bölüm ayrıntılı ve özgün bilgiler dolayısıyla önem taşır.

Tevârih-i âl-i Osman, reisülküttap Ahmet Hasan Beyzade'nin (1579-1636) iki bölümlük tarih yapıtı (1623). Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıkışından (1520) Murat III döneminin sonuna (1595) kadar gelen yapıtın ilk bölümü, Hoca Sadettin Efendi'nin *Tac üt-tevarih*'inin özetidir. Mehmet III'ün cülusundan (1595) Mustafa I'in ikinci kez tahta çıkışına (1622) kadar olan ikinci bölümün son kısımları, yazarın tanık olduğu olaylara dayandığından Peçevi, Solakzade, Naima gibi tarihçiler için değerli bir kaynak oluşturdu. Beyzade'nin tamamladıktan sonra Murat IV'e adayarak sunduğu yapıtının (1625) yazma nüshası Paris'te Bibliothèque nationale' de bulunmaktadır.

Tevarih-i âl-i Selçuk, Selçukname ya da **Oğuzname** de denir. Yazıcızade Ali' nin tarih yapıtı (1436?). Murat II'nin isteği üzerine yazıldı. Kaynakları arasında *Rahat üs-sudur* (Ravendi), *el-Evamir ül-Alaiye* (İbn Bibi), *Cami üt-tevarih* (Reşidettin) gibi kitaplar yer alır. Osmanlılar'la ilgili bölümleri ise ilk elden bilgilere dayanır. Oğuzlar ve Oğuz boylarıyla ilgili özgün bilgiler bakımından ayrıca değer taşır. Dili ve anlatımı bakımından sade nesrin ustalıklı ürünlerindendir.

TEVARÜS a. (ar. *veraset*'ten *tevarüs*). *Esk.* **1.** Bir kimseden miras kalma, mirasa konma. **—2.** Miras yoluyla bir kimseden başka birine geçme. **—3.** *Tevarüs etmek*, miras almak, kalıtım yoluyla bir başkasına geçmek: *"Validelerinden, büyük validelerinden tevarüs ettikleri o esaslı namuskârlık hissi bir kadının kalbinden hiç bir zaman tamamiyle zail olmayan analık hissine inzimam ederek onları tahlis etmiştir"* (H. C. Yalçın).

TEVARÜT a. (ar. *vürūd*'dan *tevarüd*). *Esk.* **1.** Birikme, birbirinin arkasından gelme: *"Adeta tevarüt kabilinden olarak..."* (Ahmet Rasim). **—2.** *Tevarüt etmek*, birbiri arkasından gelmek.
—Ed. Divan edebiyatında iki şairin birbirinden habersiz aynı dizeleri, beyitleri söylemesi.

TEVARYA → TABERİYE.

TEVASUL a. (ar. *vaṣl*'dan *tevaṣul*). *Esk.* Birbirine ulaşma, kavuşma.

TEVATÜR a. (ar. *vitr*'den *tevatür*). **1.** Bir haberin ağızdan ağıza yayılması, söylenti. **—2.** Asılsız haber. **—3.** *Tevatür etmek*, söylenti haline gelmek, ağızdan ağıza yayılmak.
—İsl. Bir hadisi, yalan söylemelerini aklın kabul edemeyeceği kadar çok sayıda insanın rivayet etmesi. (Bu şekilde rivayet edilen hadise *mütevatir* denir.)

TEVATÜREN be. (ar. *tevātür*'den *tevatüren*). *Esk.* **1.** Ağızdan ağıza yayılarak: *"Fahreddin Razi'nin olduğu tevatüren mervi olan şu rubai..."* (Hüseyin Danış). **—2.** *Tevatüren sabit*, "herkes bilir" anlamına kullanılan bir söz.

TEVAZU a. (ar. *tevazu*ᶜ). **1.** Alçakgönüllülük. **—2.** Gösterişsizlik. **—3.** *Tevazu göstermek*, olumlu ve üstün niteliklerini ortaya koymaktan kaçınma, övünmeme.
—*Esk. Tevazu-kâr*, alçakgönüllü.

TEVAZUEN be. (ar. *tevāzu*ᶜ'dan *tevaẓu*ᶜ*en*). *Esk.* Alçakgönüllükle, alçakgönüllüce.

TEVAZÜN a. (ar. *vezn*'den *tevāzün*). *Esk.* **1.** Dengede olma, ağırlık bakımından birbirine eşit olma: *"... Şark'ın milliyetleri şimdiden sonra olsa olsa menfaatleri arasında bir tevazün hâsıl etmekle yaşıyabilirler"* (Y. K. Beyatlı). **—2.** *Tevazün etmek*, dengede olmak, eşit olmak.

TEVAZÜNİYET, -ti a. (ar. *tevāzün* ve *-iyyet*'ten *tevāzüniyyet*). Esk. fiz. Statik.

TEVAZZU → TAVAZZU.

TEVAZZUH → TAVAZZUH.

TEVBE → TÖVBE.

Tevbe suresi, Kuran'ın 9. suresi. 129 ayettir. Medine'de inmiştir. Adı, 104. ayette, başka bir adı olan *Berae* sözcüğü ise ilk ayette geçer.

Sure, müşriklere karşı son uyarı niteliğindeki ayetlerle başlar. Bu nedenle Allah'ın "Rahman" ve "Rahim" olduğunu belirten Besmele'nin başında yer almadığı tek suredir. Kendinden bir önceki Enfal suresi ile çok yakın bir içerik taşır. Bu yüzden bazı tefsircilere göre surenin başında Besmele bulunmamasının nedeni, Enfal suresinin devamı olmasından kaynaklanır.

Sure, artık Allah'a ortak koşanların sonlarının geldiğini, müşriklerin Allah ile ilgilerinin kesildiğini, bundan böyle onların Kâbe'ye yaklaştırılmamalarını, dört ay içinde ıslam dinini kabul etmemeleri durumunda kendilerine karşı savaş açılacağını bildirir. Allah'a ve ahiret gününe inanan, ibadet görevlerini yerine getiren, Allah yolunda cihat ve göç edenlerin Allah katındaki yüksek dereceleri ve ödülleri anlatılır. 38-99. ayetlerde Tebük savaşı'ndan söz edilir ve münafıkların hainlikleri açıklanır. 40. ayette, adı geçmemekle birlikte halife Ebubekir övülür ve Hz. Muhammet'e candan bağlılığı anlatılır, 60. ayette kimlere zekât verilebileceği, 84. ayette münafıkların cenaze namazlarının kılınamayacağı, 100. ve 107. ayetlerde muhacirin (Mekke'den Medine'ye göç eden müslümanlar) ve ensar (Medineli müslümanlar) topluluğunun erdemlerinden söz edilir. Sure, Hz. Muhammet'in ümmetine düşkünlüğünü ve sevgisini, Allah'ın birliğini ve inananların yanında olduğunu anımsatan ayetlerle son bulur.

TEVBİH a. (ar. *vebḫa*'dan *tevbiḫ*). *Esk.* **1.** Azarlama, paylama. **—2.** *Tevbih et-*

mek, azarlamak: *"Aynı feylesof bu hazzın suiistimalini şiddetle tevbih ediyor"* (H. C. Yalçın).
—Huk. → KINAMA* CEZASI. ‖ *Adli tevbih* → ADLİ.

TEVBİHAN be. (ar. *tevbīḫ*'ten *tevbīḫan*). *Esk.* Azarlayarak.

TEVBİHAT, -tı çoğl. a. (ar. *tevbīḫ*'in çoğl. *tevbīḫāt*). *Esk.* Azarlayışlar, azarlar: *Tevbihat-ı şedide* (şiddetli, ağır azarlar).

TEVCİH a. (ar. *vech*'ten *tevcīh*). *Esk.* **1.** Bir yere ya da yöne döndürme, çevirme. **—2.** Bir kimseye bakma ya da söz atma. **—3.** Bir davranışı ya da sözü yorumlama, ona anlam verme. **—4.** Bir kimseyi terfi ettirme, makam ya da rütbe ile onurlandırma: *"Böyle bir tevcihe mazhar olmak için ne yaptım?"* (Y. K. Karaosmanoğlu). **—5.** *Tevcih etmek*, bir yere döndürmek: *Bakışlarını üstüne tevcih etti;* bir kimseye hitap etmek, sözü ona yöneltmek: *"Çocuklara tevcih edilen azarlara, verilen cezalara gelince..."* (H. C. Yalçın); söze ya da davranışa bir anlam yüklemek: *"Ferdi Efendi parasından sonra kızını sordu, fakat bu muhabbeti o paranın varisesine muhabbet suretiyle tevcih etmek daha..."* (H. Z. Uşaklıgil); aşama, rütbe ya da makam vermek. **—6.** *Tevcih olunmak*, bir yere döndürülmek, çevrilmek; bir kimseye söylenmek; yorumlanmak, anlam verilmek; rütbe, makam verilmek. **—7.** *Tevcih-i inan*, dizgini bir yana çevirme, yöneltme. ‖ *Tevcih-i vecih*, güzel ve doğru anlam verme, yorma.
—Ask. Bir topu ya da ağır silahı, atışta isabet sağlayabilmek için çeşitli optik ve elektronik araçlarla hedefe yöneltme işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Tevcih açısı*, görmeyerek yapılan atışta, topu tevcih için kullanılan ve atış hattı ile tevcih hattı arasında ölçülen açı. ‖ *Tevcih hattı*, görmeyerek yapılacak atışa göre hazırlanmış bir topun, mevziden geçen, istikamet açısı bilinen ve topun tevcihine yardımcı hat olarak kullanılan doğrultu. (Bu hattın devamı kule, işaret flaması ya da kazık gibi görünebilen bir noktaya göre saptanır.)
—Ed. Sözü iyi ve kötü iki anlama da gelecek biçimde kullanma sanatı. (Örn. *"Tek gözüyle bunu yazmış hattat / Kâşki ikisi bir olsaydı".* Tek gözlü bir hattatın yazdığı yazı dolayısıyla söylenmiş olan "Keşke iki gözü de aynı olsaydı" sözü iki anlamda kullanılmıştır. Bu söz, yazı beğenilmişse dua, beğenilmemişse beddua anlamına gelir.)
—Esk. ida. *Tevcih fermanı*, vezir, beylerbeyi ve sancakbeylerinin başka bir göreve atanmalarında kendilerine verilen ferman. (Eski görevlerinde bırakılanlara verilen fermana ise, "ibka fermanı" denirdi.) ‖ *Tevcihi cihet*, bir kimseye vakıf mütevelliliği, imamlık, hatiplik, vaizlik, müderrislik gibi hayır işlerine ve dine ilişkin bir görevin verilmesi. (Bu görevin verildiği kimselere *hademei hayır* ya da *hademei hayrat* da denirdi.)
—Sil. Merminin hedefi bulması için, bir silaha ya da bir topa istenen istikameti (istikamet tevcihi) ve eğimi (yükseliş tevcihi) verme işlemi. ‖ *Tevcih aleti*, bir silah ya da topu, tevcihini gerçekleştirecek biçimde yerleştirmeyi sağlayan alet. (Gez-arpacık sistemi, nişan dürbünü, düzeç, gonyometre vb. tevcih aletleridir.) ‖ *Tevcih düzlemi*, bir silahın namlu ekseninden ya da bir fırlatma rampasının ekseninden geçen düşey düzlem. (Atış hattı ve mermi yolunu içerir.) ‖ *Tevcih noktası*, hedefle sapma açısı bilinen işaret noktası. ‖ *Tevcih vidası*, bir topun kamasını tutan ve yükseliş tevcihini gerçekleştirmeye olanak veren vida. ‖ *Görerek tevcih*, görünen hedefe tevcih. ‖ *Görmeyerek tevcih*, görünmeyen hedefe tevcih.
—ANSİKL. Ask. Tevcih işlemi genellikle "görerek tevcih" ve "görmeyerek tevcih" olmak üzere iki türlü uygulanır. Görerek tevcih, topun ya da ağır silahın kendi dürbünü ile hedefe doğrultulmasıyla yapılır. Görmeyerek tevcihte ise silahın hedefi görme olanağının bulunmadığı durumlarda çeşitli araç, gereç (nişan noktası, harita, plan, istikamet açısı) ve sistemler (matematik, geometri) kullanılarak hedefe yöneltilmesiyle yapılır. Bu iki uygulamadan "görmeyerek tevcih" muharebe alanında en çok başvurulan tevcih yöntemidir.
—Sil. Piyade ve zırhlı araçlarca uygulanan *görerek tevcih*'te, istikamet ve yükseklik tevcihi, ya gez arpacık sistemi ya da bir tevcih dürbünüyle belirlenen ve hedef uzaklığına denk düşen nişan çizgisini hedeften geçirerek aynı anda gerçekleştirilir.
Daha çok toplarda kullanılan *görmeyerek tevcih*'te iki işlem açıkça ayrılır. İstikamet tevcihi, bir gonyometre ve bir güney göstergesiyle, yükseliş tevcihi ise, yükseliş tevcih aygıtı ya da *tevcih düzeci* ile gerçekleştirilir. İlk önce istikamet tevcihi yapılır: gonyometre ile sapma işaretlendikten sonra, istikamet tevcih çarkı yardımıyla eksen çizgisi tevcih noktasının üzerine getirilir; gonyometrenin düşeyliği, kabarcığın ayar noktaları arasına getirilmesiyle sağlanır. Yükseliş tevcihi daha sonra yapılır; yükseliş tevcih çarkıyla namlunun eğimi değiştirilerek aygıtın düzeç kabarcığı ayar işaretleri arasına getirilir.
Karşılıklı tevcih, önceki yöntemle tanzim topunun tevcih edilmesinden sonra diğer topların tevcih edilmesini içerir: 1. tanzim topunu diğer topların her birinin tevcih aygıtı kolonu üzerine saptayarak; 2. bu topların her birini, tanzim topu tevcih aygıtı kolonundan belirlenen sapmayla tevcih ederek gerçekleştirilir. Batarya toplarının atış planlarında bu işlemden yararlanılır. Kundak üzerine saptanan bir *tevcih aynası* ve gonyometreden yararlanan *aynalı tevcih* işlemi, eskiden sabit kundaklı topların tevcihini korumak için kullanılırdı.

TEVCİHAT, -tı çoğl. a. (ar. *tevcīh*'in çoğl. *tevcīhāt*). *Esk.* Rütbe verişler; rütbeler.
—Kur. tar. Osmanlılar'da, Tanzimat'tan (1839) önce devlet görevlerine atama karşılığında kullanılan deyim. (Atamalar ilk dönemlerde şevval ayında yapılırken, Fatih Sultan Mehmet döneminden [1451-1481] başlayarak şaban ayında yapıldı. İlmiye sınıfı dışındaki tüm atamalar için sadrazamın arz ve buyruğu gerekliydi. İlmiye sınıfı görevlilerinin atamalarını şeyhülislam arz, sadrazam kabul ederdi.) ‖ *Tevcihatı mutade*, Osmanlılar'da, Fatih döneminden önce, devlet görevlileri arasında yılda bir kez, şevval ayının ilk haftası içinde yapılan atamalara verilen ad. ‖ *Tevcihatı umumiye*, devlet görevlilerinin atamalarıyla ilgili kararlar.

TEVCİHLİ sıf. (ar. *tevcīh*'ten). *Esk.* Yöneltilmiş, yönelik.

TEVDİ, -i a. (ar. *vedᶜ*'den *tevdīᶜ*). *Esk.* **1.** Bırakma, teslim etme, verme. **—2.** Vedalaşma, veda etme. **—3.** *Tevdi etmek*, bırakmak, teslim etmek: *Korkak bir fısıltı ile son arzusunu bana tevdi etti"* (H. E. Adıvar). **—4.** *Tevdi olunmak*, bırakılmak, teslim edilmek: *"Binaenaleyh, böyle kadınlara tevdi olunan genç kızlar onlardan her şeyi gizlice muhabere etmeyi...* (H. C. Yalçın).
—Huk. → VEDİA

TEVDİAN be. (ar. *tevdīᶜ*'den *tevdīᶜan*). *Esk.* Emanet edilerek; teslim edilerek.

TEVDİAT, -tı a. (ar *tevdīᶜ*'in çoğl. *tevdīᶜāt*, emanetler). **1.** Banka vb. yerlere para, senet yatırma. **—2.** Birine ya da bir yere teslim etme: *"Eğer valide tarafından vuku bulan bu tevdiat iyi yapılacak olursa..."* (H. C. Yalçın). **—3.** *Tevdiatta bulunmak*, para yatırmak.

TEVECCÜH a. (ar. *vech*'ten *teveccüh*). *Esk.* **1.** Bir yöne dönme, yönelme. **—2.** Birine yakınlık duyma, onu beğenme. **—3.** Güleryüz gösterme, hoşlanma. **—4.** *Teveccüh etmek*, yönelmek; güleryüz göstermek: *"Ara sıra garbe teveccüh eden başlarımızda resânet-i vicdânı temin edecek kuvvet menbaları bulamıyordu"* (Cenap Şahabettin). *"Böyle menkûb olup da aleyhinde bulunduğu bir zata tekrar ikbal teveccüh ederse, o zaman onu göklere çıkarmak için..."* (R. H. Karay). **—5.** *Teveccühünüz*, övülen, iltifat edilen bir kimsenin kendisini öven kişiye teşekkür anlamında kullandığı alçakgönüllülük belirten söz.
—Esk. bot. *Teveccüh ale-z-ziya*, ışığayönelim. ‖ *Teveccüh ale-z-ziya-iş-şems*, güneşeyönelim.

TEVECCÜHAT, -tı çoğl. a. (ar. *teveccüh*'ün çoğl. *teveccühāt*). *Esk.* **1.** Yönelişler, yönelimler. **—2.** Sevgiler, yakınlıklar: *Teveccühat-ı kalbiye* (gönülden yakınlıklar, içten gelen yakınlıklar).

TEVEDDÜD a. (ar. *vidād*'dan *teveddüd*). *Esk.* Karşılıklı dostluk ve sevgi.

TEVEHHÜM a. (ar. *vehm*'den *tevehhüm*). *Esk.* **1.** Kuruntuya kapılma, evhamlanma. **—2.** *Tevehhüm etmek*, kuruntuya kapılmak, evhamlanmak; öyle olduğunu sanmak: *"Her türlü yalan dolan ve iftiraların mahşeri diye tevehhüm edilen bu muhitin habis ruhunu..."* (H. Z. Uşaklıgil).
—İsl. huk. Hiçbir belge ve kanıta dayanmayan bir olasılığı varsayma. (İslam hukukunda tevehhüme önem verilmez.)

TEVEHHÜMAT, -tı çoğl. a. (ar. *tevehhüm*'ün çoğl. *tevehhümāt*). *Esk.* Kuruntular, evhamlanmalar.

TEVEK a. Asma, kavun, karpuz vb. bitkilerin sürgünü ya da dalı.

TEVEKKEL sıf. (ar. *tevekkül*'den). *Tkz.* Her şeyi oluruna bırakan kimse için kullanılır.

TEVEKKELİ be. (ar. *tevekkül*'den). **1.** Boşuna, boş yere, bir nedeni olmadan (olumsuz fiillerle kullanılır): *Tevekkeli o adama deli dememişler. Demek bize darılmış, tevekkeli günlerdir aramıyor.* **—2.** *Tevekkeli değil*, boşuna, nedensiz değil.

TEVEKKÜL a. (ar. *vekl*'den *tevekkül*). **1.** Tanrı iradesine boyun eğme, işin sonunu Tanrı'ya bırakma, Tanrı'ya dayanıp güvenme. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Tevekkül etmek*, Tanrı'ya, kadere boyun eğmek.
—ANSİKL. İslam inancına göre, ilke olarak evrendeki her şey gibi insan ve insanın kaderi, işleri ve eylemleri de Tanrı'nın mutlak iradesine bağlıdır. Tanrı, bu mutlak iradesinin bir sonucu olarak insanı da iradeli ve bir ölçüde güçlü bir varlık olarak yaratmıştır. Bu irade ve gücü Allah'ın buyurduğu yasalar uyarınca kullanması insanın sorumlulukları arasında yer alır. Kuran ayetleri, Hz. Muhammet'in söz ve uygulamalarıyla Kuran ve Hz. Peygamber'in eğitiminde yetişen sahabenin yaşamı bir bütünlük içinde değerlendirilirse, tevekkülün "iş ve eylemi bırakmak" biçimindeki yorumunun islam dininin genel ilkeleriyle bağdaşamayacağı kolaylıkla anlaşılır. Bununla birlikte, islam dışı çeşitli din ve kültürlerin etkisiyle önce tasavvuf çevreleri, daha sonra öteki bazı müslüman kesimler arasında müslümanlığın tevekkül ilkesinin yanlış anlaşılmasının sonucu *tevekkül* anlayışı *terk* anlayışına dönüştürülmüş ve bu anlayış islam dünyasında gözlenen gerilemenin ana nedenlerinden birini oluşturmuştur.
—Tasav. Tevekkül, tasavvufta, Tanrı'ya doğru manevi yolculukta aşılması gereken konaklardan biridir. Bu konakta bulunan kişi, Tanrı'dan başka hiçbir şey ve kişiye güvenmez. Bu tür tevekkül, halkın (avam) ve Tanrı seçkinlerinin (haslar) tevekkülü olarak ikiye ayrılır: halkın tevekkülü, insanın, her şeyde Tanrı'nın etken olduğunu, onun dışında bu nitelikte hiçbir şeyin bulunmadığını benimseyip Tanrı'ya güvenmesidir. Nitekim bu tür tevekkülde, yemeğin, ancak Tanrı'nın emri ile insanı doyurduğu, suyun ancak Tanrı'nın emri ile insanı kandırdığı kabul edilmek suretiyle insanın sadece Tanrı'ya güvenmesi sözkonusudur. Halka ait olan bu tevekkülde

aranan nedenler, kulla Tanrı arasında perde oluşturur. Hastanın tevekkülü ise, kulun, "Tanrı'nın yazdığından başka hiçbir şeyin insana nasip olamayacağını, her türlü kuşkudan uzak olarak bilmek suretiyle, kendisi ile ilgili her türlü önlemi terk etmesi, her türlü güçten yoksun olarak, ölü yıkayıcının elleri arasındaki ölü gibi kendisini Tanrı'nın ellerine bırakmasıdır. Kulun, her türlü davranış, hareket ve iş sahibinin Tanrı olduğunu bilerek onun vekilliğini tam olarak kabul etmesi gerekir.

TEVELLİ ya da **TEVELLA** a. (ar. *vely*'den *tevelli, tevellā*). *Esk.* **1.** Biriyle dostluk kurma, ona yanaşma. **—2.** Akrabalık.
—Tasav. "Geri dönmek", "terk etmek", "sürdürmek", "birine yardım etmek", "birini sevmek" ve "işi üzerine almak" anlamlarına gelen bu sözcük, tasavvufta kulun kendinden yok olmak (fenâ) suretiyle Tanrı ile var olması sırasında, onun bütün işlerini Tanrı'nın üstlenmesi anlamında kullanılır. Alevilerde, Ali ve onun soyundan gelenleri sevmeye tevelli denir.

TEVELLÜDAT, -tı çoğl. a. (ar. *tevellüd* ün çoğl. *tevellüdât*). *Esk.* **1.** Doğumlar, doğmalar. **—2.** Nüfus yoğunluğu.
—Esk. topbil. Doğarlık.

TEVELLÜT a. (ar. *vilâdet*'ten *tevellüd*). *Esk.* **1.** Doğum, dünyaya gelme: *"Bu bir hastalıktır ki sebebi cılız tevellüdümüze fena terbiyemize, inkişâfât-ı maddiye ve zihniyemiz esnâsında bize infaz edilen..."* (Baha Tevfik). **—2.** Oluşma, meydana gelme: *"...efkâr-ı âmmenin tevellüdüne meydan vermiştir"* (F. Köprülü). **—3.** Doğum tarihi: *Tevellüdünüz kaç?* **—4.** *Tevellüt etmek, eylemek,* doğmak; meydana gelmek: *"O bir cenîn kı bugünden tevellüd eyleyemez"* (Tevfik Fikret). *"...bunlardan tevellüd eden zevk, intizam-ı faaliyet gibi..."* (H. C. Yalçın).

TEVELLÜTLÜ sıf. (ar. *tevellüd*'den). *Esk.* *...tevellütlü,* belirtilen tarihte doğmuş; doğumlu: *1908 tevellütlü.*

TEVEM sıf. (ar. *tev'em*). *Esk.* **1.** İkiz. **—2.** Birbirinin eşi; birbiri için yaratılmış olan, tıpatıp benzeri: *"Bu tevem manzaranın hangisi hayal, hangisi hakikat idi acaba?"* (A. H. Tarhan). *"Tevem yaratılmış iki gönül niçin birbirinden ayrı yaşamağa mecbur olsun?"* (Namık Kemal, XIX. yy.).
—Esk. bot. *Tevem-i müsenna,* çiçeklerin sap üzerinde ikişerli dizilmesi.
—Esk. gökbil. *Tevem-i muahhar,* Cevza burcunda en parlak yıldız. || *Tevem-i mukaddem,* Cevza burcunda ikinci parlak yıldız.

TEVEMAN çoğl. a. (ar. *tev'em*'in çoğl. *tev'emân*). *Esk.* İkizler.
—Hal. Aynalı* ya da müsenna* yazıya verilen ad.

TEVEMİ ya da **TEVEMİYET** a. (ar. *tev'em*'den *tev'emi, tev'emiyyet*). *Esk.* **1.** İkiz olma, ikizlik. **—2.** Benzeyiş, benzerlik.

TEVERE, İtalya yarımadasının başlıca ırmağı, Po'dan sonra ülkenin ikinci büyük ırmağıdır. Toscana Apenninler'indeki Fumaiolo dağından (1 268 m) doğar, 396 km yol alarak Toscana, Umbria ve Lazio'dan (ve Roma) geçtikten sonra Ostia'da Tirren denizi'ne dökülür. Havzası 17 160 km²'lik bir alana yayılır. Değişken olan çığrı yer yer daralır ve ırmağın çok sayıda büklüm çizmesine olanak veren geniş havzalarda ilerler. Başlıca kolları, sağ kıyıdan Puglia, sol kıyıda Nera ve Aniene'dir; karstlı kaynaklarla beslenen Nera, Tevere'ye bol su getirir. Irmağın debisi Roma'da ortalama 228 m³/sn, minimum 100 m³/sn ve maksimum 2 000 m³/sn'dir. Oldukça düzensiz olan rejiminde bir yaz çekilmesi ve bir ilkbahar yükselmesi gözlenir; taşkınları felakete yol açabilir (1598, 1660, 1870'te olduğu gibi).
—Rom. tar. Oldukça düzenli bir rejimi olan Tevere (curatorların denetiminde yapılan önemli çalışmalar sonucu akışı düzene sokulmuştu), nehir, deniz ve kara ulaşım yollarının kavşağında önemli bir köprü konumunda olan Roma'nın gelişmesinde büyük rol oynadı. Latium (Lazio), Etruria (adı etrüskçedir) ve Sabina arasında sınır oluşturan Tevere, bu bölgeler arasında ulaşımı sağlıyordu. Bir tanrı (Tiberinus) olarak görülüyor ve taşkınları göğün uyarıları olarak yorumlanıyordu.
—İkonogr. Tevere, geleneksel olarak, sularının aktığı bir küpe dayanıp uzanmış, sakallı bir ihtiyar olarak betimlenirdi; yanında Romulus ile Remus'u emziren dişi kurt bulunurdu. Simgeleri kürek ve bolluk boynuzuydu. Louvre müzesi'nde, Nil'in hellenistik bir betimlemesinden esinlenerek yapılmış, Roma döneminden eski bir grup sergilenir (XVII. yy.'dan bir kopya Tuileries bahçesindedir).

TEVERONE, Aniene'in aşağı çığırının adı. (Tivoli'nin aşağısına düşer.)

TEVERRÜM a. (ar. *verem*'den *teverrüm,* şişmek'ten). *Esk.* **1.** Verem olma. **—2.** *Teverrüm etmek,* verem hastalığına tutulmak.

TEVESSÜ, -ü a. (ar. *vüs'at*'ten *tevessü'*). *Esk.* **1.** Yayılma, genişleme. **—2.** *Tevessü etmek,* yayılmak, genişlemek: *"Kalbimizdeki hisler, yine bizden gördükleri müsaade üzerine hâsıl olmuşlar, vücut bulmuşlar, tevessü etmişlerdir"* (H. Z. Uşaklıgil).
—Esk. tıp. *Tevessü-i kalb,* kalp büyümesi. || *Tevessü-i mide,* mide genişlemesi.

TEVESSÜL a. (ar. *vesile*'den *tevessül*). *Esk.* **1.** Bir şeyi vesile, bahane sayıp ona sarılma; ona inanma: *"Doktorlar çocuğun acısını unutması eshabına tevessülü tavsiye ederler"* (H. R. Gürpınar). **—2.** Bir şeye başlama, girişme. **—3.** *Bir şeye tevessül etmek,* girişmek, başlamak, başvurmak: *İçki ve kumara tevessül etmeyiniz.*

TEVESYA a. (öz. a. A. *Thevet*'den). Amerika'nın ve tropikal Asya'nın sıcak bölgelerinde yetişen küçük ağaç. (Tevesyalar, sapların ucunda bulunan talkım biçimindeki bileşik büyük sarı çiçekleri ile çok süslü bitkilerdir, drupa biçimindeki meyveleri zehirlidir. Kabuğundaki zehirler Kızılderililer'in ok zehrinin bileşimine girer. Bil. a. *Thevetia;* zakkumgiller familyası.)

TEVETİN a. (fr. *thévétine*). Güney Amerika'da yetişen bir çalının (*Thevetia neriifolia;* zakkumgiller familyası) tohumlarından elde edilen glikozit. (Strofantine benzer kardiyotonik etkisi vardır. Çok zehirli olmadığı için, kalp yetmezliği tedavisinde uzun süreli kürler halinde kullanılmaya elverişlidir.)

TEVETOĞLU (Fethi), türk siyaset adamı ve yazar (İstanbul 1916 - Ankara 1989). Askeri tıbbiye'yi bitirdi (1941). 1944'te ırkçılık-turancılık sanığı olarak yargılandı, aklandı. ABD'de Sahra sağlık hizmetleri okulu'nda eğitim gördü (1949). Daha sonra Texas Üniversitesi çocuk hastalıkları kliniği'nde ve Driscoll vakfı çocuk hastanesi'nde çalıştı (1952-1957). Binbaşı iken ordudan ayrılarak serbest hekimlik yapmaya başladı. AP'den Samsun senatörü oldu (1961-1964). Bazı yapıtları: *Büyük türkçü Ahmet Hikmet Müftüoğlu* (1951), *Türkiye'de sosyalist ve komünist akımlar* (1967), *Atatürk'le Samsun'a çıkanlar* (1971), *Ömer Naci* (1973).

TEVETTÜR a. (ar. *vitr*'den *tevettür*). *Esk.* Gerilme, gerginleşme.
—Esk. fiz. Gerilim, gerilme. || *Tevettür-i sathi,* yüzeysel gerilim.
—Esk. tıp. *Tevettür-i asab,* sinir gerginliği.

TEVFİK, -kı (ar. *vefk*'ten *tevfik*). *Esk.* **1.** Uygun hale getirme, uydurma. **—2.** Tanrı yardımı. **—3.** *Tevfik etmek,* uygunlaştırmak, uydurmak: *"...aza-yı vücudiyyemizi okuduğumuz parçanın manasına tevfik etmek lâzımdır"* (Baha Tevfik). **—4.** *Tevfik-i hareket,* hareketi uygun hale getirme. || *Tevfik-i iman,* imanı, inancı uygunlaştırma, belli bir düşünce ya da inancı biçimine uydurma.
—Esk. tıp. Kırılan kemik parçalarını birbirine uydurma.
◆ sıf. Uygun: *"Yalnız nısfı bu tavsiyeye tevfik hareket etmiş"* (Baha Tevfik).

TEVFİK a. (ar. *fevk*'ten *tevfîk*). *Esk.* Okçulukta, yayın sol el ile yukarıya kaldırılması.
—Ed. → MÜRAAT-I NAZİR.

TEVFİK BEY (Mehmet), türk yönetici (öl. 1880). Öğrenimini tamamladıktan sonra Sadaret mektubi kalemi'nde görev aldı; tezkireci, amedi hülefası oldu. Abdülmecit döneminde Mabeyin başkâtipliğine atandı (1839). Tophane nazırlığı, Bahriye müsteşarlığı, Gümrük eminliği, Masarifatı askeriye nazırlığı, Meclisi vâlâ azalığı yaptı. Kısa süre Deavi nazırlığı (Adalet bakanlığı) görevinde bulundu. Birinci meşrutiyet'in ilanından (1876) sonra Âyan üyeliğine getirildi.

TEVFİK BEY (Mehmet), türk hattat (Manastır 1868 - İstanbul 1924). Manastır'da rüştiyeyi bitirdikten sonra İstanbul'a geldi ve Fatih medresesi'nde din eğitimi gördü; Hafız Şakir Efendi'den diploma aldı. Yazısının güzelliğiyle dikkati çekerek sadrazam Cevat Paşa tarafından Divanı hümayun mühimme odasına memur olarak atandı. Buradaki görevi sırasında nişan ve madalyalarla ödüllendirildi. Bir ara Matbaa-i osmaniye'de yazı yazdı. *Urve-i vesika* ve *İntâk-ı hak* adlı yapıtların yazarı olan sanatçı, aklâm-ı sittede Hafız Osman okuluna bağlı kaldı. Yapıtlarının bir bölümü İstanbul Üniversitesi kitaplığı, İbnülemin Mahmut Kemal İnal bölümü'ndedir.

TEVFİK EFENDİ Hafız (Mustafa), türk hattat (Isparta ?, 1847 - *ay. y.* ?, 1917). Yüzyıllar boyunca hafız ve hattat yetiştiren bir aileden gelen Ispartalı Şefikzade Hafız Ömerüccehdi Efendi'nin oğludur. Babasından ve Isparta'da reis ül-hattatin olarak tanınan Kara Hafızzade Mehmet Efendi'den aklâm-ı sitte meşk etti. Yazdığı 305 Kuran'dan sonuncusunu Mehmet V'e (Reşat) armağan etti. 306'ncı Kuran'ını bitiremeden öldü. Aklâm-ı sittede Hafız Osman okuluna bağlı kaldı.

TEVFİK EFENDİ (İbrahim), osmanlı şehzade (İstanbul 1874 - Nice 1931). Şehzade Mehmet Burhanettin Efendi'nin oğlu. Öğrenim ve yetişmesiyle Abdülhamit II yakından ilgilendi. Ferik rütbesine yükseltildi. Osmanlı hanedanıyla birlikte Türkiye'den yurtdışına çıkarıldı (1924).

TEVFİK EFENDİ (Mustafa), türk kazasker ve hattat (XIX. yy.). Yaşamıyla ilgili fazla bilgi yoktur. Medrese öğrenimi gördükten sonra uzun süre meşihat mektupçuluğu ve Anadolu kazaskerliği görevlerinde bulundu. Talik yazıda ustaydı.

TEVFİK FİKRET, asıl adı **Mehmet Tevfik,** türk şair (İstanbul 1867 - *ay. y.* 1915). Babası İstibdat döneminde İstanbul'dan uzaklaştırılan, mutasarrıflık göreviyle bulunduğu Gaziantep'te ölen Hüseyin Efendi'dir. Hac yolculuğu sırasında koleradan ölen annesi Refia Hanım işe küçük yaşta yetim kalan ve İstanbul'a getirilerek müslüman inancıyla yetiştirilen sakızlı rum kökenli bir anne ile babanın çocuğudur. Galatasaray sultanisi'ni birincilikle bitirdi (1888). Bir süre Babıâli istişare odası'nda memurluk yaptı. Yüksek ticaret okulu'nda fransızca, yazı dersleri verdi. Dayısı Trabzon valisi Mustafa Bey'in kızı Nâzime Hanım'la evlendirildi; bu evlilikten oğlu Haluk doğdu (1895). 1896 yılında Robert kolej'de öğretmenliğe başladı. 1896-1901 yıllarında *Servet-i fünun* dergisinin yönetiminde bulundu; bu dönemde özellikle fransız edebiyatını örnek alan, genellikle bireysel konuları işleyen, yabancı sözcükler ve dil kurallarına geniş yer veren, daha çok aydın okurlara seslenen yeni bir edebiyat akımının (→ EDEBİYAT-I CEDİDE) önde gelen temsilcisi olarak tanındı (bu dönemdeki yenilikçi şiirlerini

Rübab-ı şikeste [1900] kitabında topladı). Hüseyin Cahit Yalçın'ın bir çevirisinde geçen Fransız devrimi'yle ilgili sözler *Servet-i fünun*'un kapatılmasına yol açmış (1901), bundan kısa bir süre önce de arkadaşlarıyla arası açılan Tevfik Fikret dergiden ayrılmıştı. Edebiyat-ı cedide topluluğunun dağıldığı, Abdülhamit II'nin baskısının yoğunlaştığı bu dönemde Robert kolej'in yakınında planını kendi çizerek yaptırdığı ve Aşiyan adını verdiği (1905) evde yaşıyor, düşünce ve siyasette özgürlüğü savunan şiirleri (Tarih-i kadim, Bir lahza-i taahhur, Millet şarkısı vd.) gizlice elden ele dolaşıyordu. İkinci meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra toplumsal, siyasal konularla çok yakından ilgilendi. Bazı eski arkadaşlarıyla (H. C. Yalçın, Hüseyin Kâzım Kadri) yeniden bir araya gelerek *Tanin* gazetesini çıkarmaya başladı. Bu dönemde İttihat ve Terakki yönetimince Galatasaray lisesi müdürlüğüne getirildi (1909); okulun yeni binasını yaptırarak çağdaş öğretim yöntemlerini uygulamaya başladı. Maarif nazırı Emrullah Efendi'yle aralarındaki anlaşmazlık yüzünden görevi bıraktıktan (1910) sonra Robert kolej'de ölümüne dek ders vermeyi sürdürdü. Yaşamının bu son döneminde İttihat ve Terakki yönetiminin geçmişi anımsatan baskıları (Doksan beşe doğru), yolsuzlukları (Han-ı yağma), yanlış bir siyasal kararla Birinci Dünya savaşı'na girilmiş olması (Sancak-ı şerif huzurunda) onun sert eleştirilerle dolu toplumsal şiirler yazmasına yol açtı. Çağın bilimsel ve teknik gelişmelerine ayak uydurulması, dinsel ve toplumsal baskılara son verilerek laik ahlakın benimsenmesi, bütün insanların bir ve eşit sayılması gibi düşünceler, oğlu Haluk'a seslenen bir dizi şiirini besledi (*Haluk'un defteri*, 1911). Yaşamının son yıllarında eğitimci Satı Bey'in isteği üzerine çocuk şiirleri kaleme aldı (*Şermin*, 1914). O zamana dek aruz vezniyle yazdığı halde bunlarda hece veznini kullandı. Servet-i fünun dönemindeki bireysel şiirlerinde, hatta daha sonraki dönemin toplumsal ürünlerinde uyguladığı bazen çok zor anlaşılan dili ve anlatımı bir yana bırakarak çocuk şiirlerinde sade türkçeyi, konuşma dilini kullandı. Öğrencisi olduğu Recaizade Ekrem'in şiirle ilgili görüşlerinden, özellikle *Talim-i edebiyat*'taki (1872) değerlendirmelerinden yer yer etkilenmişti. *Servet-i fünun* dergisinin yönetimine onun tavsiyesiyle getirilmiş, bu dergide Cenap Şahabettin, Halit Ziya Uşaklıgil, Mehmet Rauf, H. C. Yalçın gibi yazarlarla birlikte yeni bir edebiyat anlayışını geliştirmişti. Bu dönemde Tanzimat şiirinden türlü yönleriyle ayrılan örnekler ortaya koydu: bir grup şiirinde François Coppée'nin de etkisiyle ezilen insanlara, çocuklara, kadınlara, yoksullara acıma duygusunu dile getirdi (Hasta çocuk, Balıkçılar, Verin zavallılara). İçinde yaşanan dünyanın düzensizliklerine, getirdiği mutsuzluklara karşı okurlarını doğaya ve düşsel bir dünyaya çağırdı (Ömr-ı muhayyel). Resim sanatıyla yakından ilgiliydi, kendisi de çok iyi resim yapardı. Birçok şiirinde doğayı ayrıntılarıyla sergiledi; doğa görüntüleri ve insan portreleri canlandırdı (Aveng-i şuhur, Aveng-i tesavir). Aruz veznini ustalıkla kullandı. Karşılıklı konuşmalara yer verdiği şiirlerinde veznin zorlamalarını azalttı, doğal söyleyişe yaklaştı (Hasta çocuk, Balıkçılar). Bir şiir boyunca farklı kalıpları kullanarak (müstezat) aruz vezninde yeni ses düzenleri oluşturdu. Farklı konuların farklı vezinlerle anlatılabileceğini ileri sürerek bu yolda denemeler yaptı (Yağmur). *Şermin* kitabında çocuklar için yazdığı şiirlere gelinceye değin şiirin kendine özgü, ayrı bir dili olması gerektiğine inanıyor, bu yüzden dilin sadeleştirilmesine karşı çıkıyordu. Arapça, farsça sözcükler, yabancı kurallara göre kurulmuş tamlamalarla dolu dili, sanat oyunlarıyla beslenen istiareli, mecazlı anlatımı onun şiirini büyük okur topluluğunun anlamasını gitgide daha çok zorlaştırdı. *Servet-i fünun* dergisinde arkadaşlarıyla birlikte savunduğu ve uyguladığı yenilik anlayışı Ahmet Mithat, Ahmet Rasim gibi yazarlarca eleştirilmiş, halka uzak görülen bu şiirler, dolayısıyla Edebiyat-ı cedide şairleri dekadan diye suçlanmışlardı. İkinci meşrutiyet'ten sonraki dönemde Tevfik Fikret'e din, tarih, uygarlık, insancılık gibi konulardaki görüşleri dolayısıyla daha ağır suçlamalar da yöneltildi. İçeriğindeki yeniliğe, çağdaşlığa karşın dili hızla eskimiş olan bu şiiri günümüz türkçesine uyarlama yolunda denemeler yapıldı (*Bugünün diliyle Tevfik Fikret* [A. Kadır, 1967], *Kırık saz* [A. M. Dıranas, 1975]). [→ Kayn.]

Tevfik Fikret lisesi *(Özel)*, Ankara'da fransızca ağırlıklı öğretim yapan özel lise. Ankara Öğretim derneği tarafından *Özel Ankara ortaokulu* adıyla kuruldu (1964). 1967-1968 öğretim yılında lise bölümünün açılmasıyla *Tevfik Fikret lisesi* adını aldı. 1972-1973 ders yılında hazırlık sınıfı oluşturulan okula sınavla öğrenci alınmaya başlandı. 1977-1978 ders yılında Anadolu liseleri kapsamına alınan okulda öğrenim süresi bir yılı hazırlık olmak üzere yedi yıldır. 1980-1981 öğretim yılından bu yana hazırlık sınıfına sınavla öğrenci alınmaktadır. Okulun kurucusu olan Ankara Öğretim derneği, 1984'te kendi yapısı içerisinde Ankara Öğretim derneği Tevfik Fikret eğitim vakfı'nı kurarak okulun yönetimini vakfa bıraktı. Okula kolejlere giriş sınavlarında alınan puanlara göre öğrenci kabul edilir.

TEVFİK NEVZAT, türk gazeteci (İzmir 1865 - Adana ya da Payas 1906). Hukuk mektebi'ni bitirdikten sonra avukatlık yaptı. Halit Ziya (Uşaklıgil), Bıçakçızade Hakkı ve başka arkadaşlarıyla birlikte İzmir'in ilk türkçe dergisi olan *Nevruz*'u (1884), yine İzmir'in ilk özel gazetesi sayılan *Hizmet*'i (1886) kurdu ve başyazılarını yazdı. 1892'de bazı arkadaşlarıyla birlikte gittiği Paris'te *Hizmet*'i yayımlamayı sürdürdü. Affa uğrayarak Türkiye'ye döndüyse de, bir jurnal nedeniyle Bitlis'e sürüldü. Sekiz ay sonra özgürlüğüne kavuşup İzmir'e döndü, çok geçmeden hükümeti devirme hazırlıklarında bulunduğu suçlamasıyla Adana'da kalebentliğe hüküm giydi. Adana'da ya da Payas kalesinde öldürüldüğü ya da intihar ettiği sanılmaktadır.

TEVFİK PAŞA Vidinli, türk asker ve matematikçi (Vidin 1832 - İstanbul 1901). Erkânıharp yüzbaşı rütbesiyle Harbiye'yi bitirdikten (1859) sonra Paris ataşemiliterliğine atandı. Paris'te türk öğrencilere fransızca öğretimi veren Mektebi osmani'de müdür yardımcılığı da yaptı. Türkiye'ye döndükten sonra bir süre askeri okullarda matematik dersleri verdi. Alınan yeni silahları getirmek üzere ABD'ye gönderildi. Türkiye'ye dönüşünde ferik rütbesine yükseldi. Tophane meclisi reisi ve Nafıa nazırı oldu. Bir süre ABD'de ortaelçi olarak görev yaptı. Dönüşünde Ticaret ve nafıa nazırlığına atandı ve müşir rütbesine yükseldi (1892). Cebir konusundaki başlıca yapıtları: *Zeyl-i usul-ü cebir, Cebr-i âlâ, Cebr-i hattı*.

TEVFİK PAŞA (Mehmet), türk yönetici (İstanbul 1840 - ay. y. 1917). Öğrenimini Darulmuallim'de tamamladıktan sonra Babıâli kalemi'nde görev aldı. Âli Paşa ile birlikte Girit'te bulundu. Abdulaziz döneminde (1861-1876) mabeyin kâtipliği yaptı. Abdülhamit II döneminde sadaret mektupçuluğuna getirildi (1890), rütbesi vezirliğe yükseldi (1893). İkinci meşrutiyet'in (1908) ilanının ardından Orman ve maadin nazırlığı, Şûrayı devlet reisliği ve Âyan meclisi üyeliği görevlerini üstlendi.

TEVFİK PAŞA (Ahmet), türk sadrazam (İstanbul 1845 - ay. y. 1936). Kırım Türklerinden ferik İsmail Hakkı Paşa'nın oğlu. Davutpaşa 2. Süvari alayı'nda mülazımı sani (asteğmen) olarak görev yaparken, sağlık durumunun elverişsizliği nedeniyle askerlikten ayrılıp Babıâli tercüme kalemi'ne girdi (1865). Roma (1872), Viyana (1872), Berlin (1873) büyükelçilikleri kâtipliği; Atina (1875), Petersburg (1876) büyükelçilikleri başkâtipliği yaptı. Petersburg maslahatgüzarlığına atandığı yıl (1877) Doksanüç harbi (1877-1878 Türk-Rus savaşı) çıkınca, İstanbul'a döndü. Çeşitli dış görevlerde bulunduktan sonra Atina (1883) ve Berlin (1885) büyükelçisi oldu. İstanbul'a çağrılarak Mehmet Sait Paşa hükümetinde vezir payesiyle Hariciye nazırlığına (1895), İkinci meşrutiyet'ten (1908) sonra da Âyan meclisi üyeliğine getirildi. 31 Mart* vakası (1909) üzerine istifa etmek zorunda kalan Hüseyin Hilmi Paşa'nın yerine sadrazam oldu. 21 gün süren bu sadrazamlığı sırasında 31 Mart vakası'nı çıkaranları cezalandırarak ortalığı yatıştırmaya çalıştıysa da İstanbul'a giren Hareket ordusu Abdülhamit II'yi tahttan indirip yerine Mehmet V'i (Reşat) padişahlığa getirince, Londra büyükelçiliğiyle Sadaretten uzaklaştırıldı. Birinci Dünya* savaşı başlayınca (1914) yurda döndü ve Âyan meclisi üyesi olarak görev aldı. Mondros* mütarekesi'nden (1918) sonra Ahmet İzzet Paşa'nın istifası üzerine Mehmet VI (Vahdettin) tarafından ikinci kez sadrazamlığa getirildi. Osmanlı devletinin en bunalımlı evresine rastlayan bu 61 günlük sadrazamlığı sırasında İtilaf devletleri'nin filoları İstanbul'a geldi, yurdun işgaline başlandı ve padişah, ittihatçılardan oluşan Meclisi mebusan'ı dağıttı. Bunun üzerine istifa eden Tevfik Paşa (12 ocak 1919), ertesi gün üçüncü kez sadrazamlığa atandı. Vahdettin'in kararına uyarak ittihatçıları tutuklatmaya başlayan paşa, Rumeli'deki itilaf kuvvetlerinin fransız başkomutanı general Franchet d'Esperey'nin bir fatih gibi parlak bir zafer alayıyla İstanbul'a girişi üzerine ateşkesin bozulduğunu ileri sürerek 49 günlük üçüncü sadrazamlığından da istifa edip yerini Damat Ferit Paşa'ya bıraktı (3 mart 1919). 71 gün sonra Damat Ferit Paşa görevden ayrılınca, yeni kabineyi kurmak bir kez daha Tevfik Paşa'ya önerildiyse de kabul etmedi, ferik Ali Rıza Paşa sadrazam oldu. Paris* barış konferansı'nda (10 mayıs 1920) Osmanlı devletini Dahiliye nazırı Reşit (Rey) Bey, Maarif nazırı Fahrettin (Rumbeyoğlu) Bey ve Nafıa nazırı operatör Cemil (Topuzlu) Paşa'dan oluşan heyetin başkanı olarak temsil eden Tevfik Paşa, kendilerine bildirilen barış antlaşmasının önkoşullarını çok ağır bularak hafifletilmesini istedi; bu isteğinin kabul edilmemesi üzerine koşulları reddedip heyetle birlikte İstanbul'a döndü (11 temmuz 1920). Ancak, yaklaşık aynı hükümleri içeren bir barış belgesi, Sevr* antlaşması olarak Hadi Paşa, Rıza Tevfik (Bölükbaşı) ve Reşit Halis Bey'den oluşan bir heyet tarafından Osmanlı devleti adına imzalandıktan (10 ağustos 1920) sonra istifa eden Damat Ferit Paşa'nın yerine dördüncü kez sadrazamlığa getirildi (21 ekim 1920). Son osmanlı sadrazamı olarak 2 yıl 14 gün süren bu görevi sırasında Ankara hükümeti ile ilişki kurmak ve görüşmek için çeşitli girişimlerde bulundu; Doğu sorunu'nu çözümlemek üzere toplanan Londra* konferansı'na (21 şubat 1921) kendisi İstanbul hükümeti heyetinin başkanı sıfatıyla katılırken, Ankara hükümeti adına Hariciye vekili Bekir Sami Bey de Ankara heyetinin başkanı olarak konferansta yer aldı. Kurtuluş* savaşı'nın zafere ulaşacağını sezinleyen sadrazam, konferansta ulusal birlik adına sözü Ankara hükümetine bıraktı. Ancak bu konferansta bir anlaşma sağlanamadı. Konferanstan tek olumlu sonuç olarak Ankara hükümetinin 4 büyükler-ce (İngiltere, Fransa, İtalya, ABD) tanınmasına yol açmış biri sıfatıyla İstanbul'a döndükten (12 mart 1921) sonra Hariciye nazırlığı görevini de üstlenen (3 mart 1922) sadrazam Tevfik Paşa, Mudanya* mütarekesi'nin imzalandığı Mudanya konferansı sırasında (11 ekim 1922) ortak bir tutum benimsenmesi için Mustafa Kemal'e (Atatürk) haber göndermesine karşın, bu önerisi reddedildi. TBMM çıkardığı bir yasayla

Tevfik Fikret
büst
(Mustafa Nusret Suman)

saltanatın kaldırıldığını ilan ettikten (1 kasım 1922) üç gün sonra padişaha istifasını vererek köşesine çekildi (4 kasım 1922). Cumhuriyet'in ilanından (29 ekim 1923) sonra İstanbul'da yaşayan ve bundan böyle resmi bir görevde bulunmayan Tevfik Paşa, Okday soyadını aldı (1934). Ölünce, Beşiktaş'ta Yahya Efendi mezarlığına gömüldü. (→ Kayn.)

TEVFİK PAŞA (Muhammet), Mısır hıdivi (Kahire 1852 - Hulvan 1892). Babası Hıdiv İsmail Paşa döneminde Meclis ül-hususi (Devlet konseyi) başkanlığı ve başnazırlık görevlerinde bulundu. Babası görevden azledilince, veraset yasası uyarınca hıdiv oldu (1879). Göreve başladıktan sonra Fransa ve İngiltere'nin Mısır üzerindeki denetim ve baskıları özellikle parasal yönden arttı. Bu durum Mısır'daki avrupalı düşmanlığının yoğunlaşmasına yol açtı. Vatan partisi'nin önderi Arabi Paşa ulusal çıkarları korumak amacıyla Avrupalılar'a karşı harekete geçince, ingiliz filosu İskenderiye'yi topa tuttu (13 temmuz 1882), aynı yıl Arabi Paşa kuvvetleri Tell ül-Kebir savaşı'nda yenildi ve Kahire'den ayrılmak zorunda kalan Tevfik Paşa İngilizler'in korumasında başkente döndü (13 eylül 1882). Tevfik Paşa, tahtından olmamak için İngilizler'in bütün istediklerini yaptı, onların yararına yasalar çıkarttığı gibi, milliyetçi subayları ordudan attı. Ardından, Osmanlılar İngilizler'in Mısır'a yerleşmesini kabul etti (1885). Tevfik Paşa, Mehdi'nin Sudan'da çıkarttığı ayaklanmayı bastıramadı ve Mehdi, Hartum'u ele geçirmeyi başardı (1885). Mısır, 1890'dan sonra bir barış dönemine girdi; Tevfik Paşa, çekildiği Hulvan'daki sarayında ölünce, yerine hıdivliğe oğlu Abbas Hilmi Paşa getirildi.

TEVFİK PAŞA, türk asker. (İstanbul 1855 - ay. y. 1915). Topçu subayı olarak Harbiye'yi bitirdikten sonra Paris, Londra ve Brüksel ataşemiliterliklerinde bulundu. Türkiye'ye dönüşünde Harbiye'de ders nazırı oldu (1897). *Vatan tehlikede* adlı bir risalesi nedeniyle Abdülhamit II yönetimince kovuşturmaya uğrayınca Avrupa'ya kaçtı. İkinci meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra Terbiye ve tedrisatı askeriye müfettişliğine atandı.

TEVFİK Selanikli, türk yazar (Selanik 1860 - Viyana 1910). İstanbul'da, memur yetiştiren Mahrec-i aklâm'da öğrenim gördü. Uzun yıllar çeşitli okullarda tarih okuttu, Hukuk mektebi'nde ders verdi. Victor Hugo (*Obur Klot,* 1886), Xavier de Montepin (*Paris faciaları,* 1889), Jules Verne (*Üç rus ve üç ingilizin Afrika'da seyahati,* 1889; *Elmaspare,* 1890) gibi fransız romancılarından çeviriler yayımladı. Yapıtları: *Mirat-ı vukuat-ı harbiye* (1895), *Bir şehidin vasiyeti* (Abdülezel Paşa hakkında, 1897), *Yadigâr-ı seyahat* (Vilhelm II'nin İstanbul'a seyahati hakkında, 1898), *Musavver Hindistan seyahatnamesi* (1900), *Bir kelime...müthiş felaket* (oyun, 1909).

TEVFİKAN be. (ar. *tevfik*'ten *tevfikan*). *Esk.* Uyarak, uydurularak, ...e göre: *Arzusuna tevfikan hareket etmek.*

TEVHİDHANE a. (ar. *tevhid* ve fars. *hane*'den *tevhid-hāne*). Tasav. Bazı mevlevi tekkelerinde sema ayininin yapıldığı yer. (→ SEMAHANE.)

Tevhidi düyun kararnamesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında yabancı ülkelerden aldığı borçların birleştirilmesi amacıyla çıkartılan kararname.

Osmanlı yönetimi, dış borçlarının konsolidasyonu amacıyla çıkarttığı Muharrem kararnamesi'nden sonra 1886-1903 yılları arasında dokuz tertip daha borçlandı. 1903'te, bu borçların birleştirilmesine (tevhidi düyun) karar verildi ve muharrem kararnamesine ek olarak Tevhidi düyun kararnamesi adıyla bir kararname çıkarıldı. (→ DIŞ* BORÇLAR, DÜYUNU* UMUMİYE, MUHARREM KARARNAMESİ.)

Tevhid-i tedrisat kanunu, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki bütün bilim, öğretim ve eğitim kurumlarını laikleştirerek Milli eğitim bakanlığı'na bağlayan yasa (3 mart 1924).

Mustafa Kemal Atatürk, 1 mart 1924'te TBMM'yi açış konuşmasında Türkiye'de eğitim ve öğretimin tüm anlamı ile ulusal nitelikte olacağını bildirdi; çift yönlü (iki türlü) [okul-medrese] eğitimin sakıncalarına değindi. TBMM'nin 3 mart 1924'teki toplantısında Saruhan (Manisa) mebusu Vasıf Bey (Çınar) ve 57 arkadaşının imzasını taşıyan bir önerge üzerine Tevhid-i tedrisat kanunu (Öğretim birliği yasası) kabul edildi. 7 maddeden oluşan bu yasanın 1. maddesi Türkiye'deki bütün bilim ve öğretim kurumlarının Milli eğitim bakanlığı'na bağlandığını, 2. maddesi Şeriye ve efkaf vekâleti ya da özel vakıflarca yönetilen bütün medrese ve okulların Milli eğitim bakanlığı'na devredildiğini hükme bağladı. Yasanın 4. maddesi ile Milli eğitim bakanlığı'na din uzmanları yetiştirmek amacıyla Darülfünun'da bir İlahiyat fakültesi kurma ve imamlık ve hitabet gibi din hizmetlerinin görülmesini sağlamak için de ayrı okullar (imam hatip okulları) açma görevi verildi. Yasada ek bir maddeyle ilkokullarda öğretimin türkçe yapılması da zorunlu kılındı. Böylece okul-medrese ikiliği ortadan kaldırıldı ve medreseler kapatılmış oldu. Yasanın devrim yasalarından olduğu 1961 Anayasası'nda belirlendi. 1982 Anayasası Tevhid-i tedrisat kanunu'nu korumaya alırken, 24. maddesi ile "din ve ahlak eğitimi ve öğretimi devletin gözetimi ve denetimi altında yapılır" kuralını getirdi. Aynı madde uyarınca din kültürü ve ahlak öğretimi, ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu kılındı. 1982 Anayasası'nın 130. maddesi ise vakıflara üniversite kurma olanak ve yetkisini tanıdı.

TEVHİŞ a. (ar. *vahşet*'ten *tevhiş*). *Esk.* **1.** Korkutma, ürkütme: *"İngiltereli ibtida Prusya devletini tahvif ve tevhiş ile tedarikat-ı ihtiyatiyeye mecbur ettikten sonra..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** *Tevhiş etmek,* korkutmak.

TEVHİT a. (ar. *ahed*'den *tevhid*). *Esk.* **1.** Bir araya getirme, birleştirme: *Tevhid-i kuva* (kuvvetleri birleştirme). *Tevhid-i mesai* (çalışmaları birleştirme). **—2.** Bir sayma, bir olarak kabul etme. **—3.** Allah'ın birliğine inanma, tektanrıcılık. **—4.** "La ilahe illallah" sözünü tekrarlama. **—5.** *Tevhit etmek,* birleştirmek; bir saymak, Tanrı'nın tek olduğunu söylemek.

—Ed. Divan edebiyatında Tanrı'nın zat, sıfat ve fiillerini vb. konu edinen şiir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. *Tevhid-i içtihat,* içtihadı birleştirme. || *Tevhidi içtihat kararı* → İÇTİHADI* BİRLEŞTİRME KARARI.

—İsl. *Kelimei tevhit,* "La ilahe illallah" sözü. || *Mezheb-i tevhit,* tektanrıcılık. (*İlm-i tevhit* ya da *tevhit ilmi* de denir.)

—ANSİKL. Ed. Tevhitte Tanrı'nın ululuğu, adları, sıfatları, kuvvet ve kudretinin sonsuzluğu, zatının tasvir ve hayal edilen şeylerden ayrılığı, hiçbir şeyin ona eş ve benzer olmayışı, evrende ondan başka müessir bulunmaması, bütün kudret ve ilimlerin ona ait olduğu vb., sanatlı bir üslupla anlatılır. Zahiri şeriata uygun (Nabi) tevhitler olduğu gibi yer yer tasavvuf görüşlerine yer veren (Fuzuli) ya da bütünüyle tasavvuf görüşünü yansıtan (Niyazi-i Mısri) tevhitler bulunmaktadır. Genellikle kaside biçiminde yazılır (bu kasidelerde nesip, tegazzül, fahriye gibi bölümler bulunmaz). Terkib-i bent, terci-i bent, gazel vb. gibi biçimlerde tevhitler de vardır. Bazı mesnevilerin başındaki tevhitler ise mesnevi biçimindedir. (→ Kayn.)

TEVİL a. (ar. *te'vil*). **1.** Söylediği bir söz ya da yaptığı bir davranışı sonradan farklı bir biçimde yorumlama, sözünü çevirme. **—2.** *Tevil etmek,* söylediği bir söze ya da yaptığı bir davranışa farklı bir anlam yüklemeye, onları başka türlü göstermeye çalışmak. **—3.** *Tevil götürmemek,* bir söz ya da davranış için, farklı bir anlam yükleme olanağı vermemek: *Zırva tevil götürmez. Tevil götürmez bir haksızlık.*

—*Esk. Tevil-i Kuran,* Kuran ayetlerini farklı yorumlama.

—İsl. huk. *Tevil-i akd ile istimal,* bir malı sözleşmeye dayanarak kullanma. || *Tevil-i mülk ile istimal,* bir kimsenin ortak olduğu bir malı öteki ortaklardan izinsiz kullanması.

TEVİLAT, -tı çoğl. a. (ar. *te'vil*'in çoğl. *te'vilāt*). *Esk.* Sözü döndürüp dolaştırmalar, farklı anlam vermeye çalışmalar.

TEVİOT, Büyük Britanya'da ırmak, İskoçya'nın güneyinde; 60 km. Cheviot dağlarından doğar, sağ kıyısından Tweed'e kavuşur.

TEVKİ, -İ a. (ar. *vuku'*'dan *tevki'*). *Esk.* **1.** Berat ve fermanlardaki padişah imgesi. (→ TUĞRA.)

—Hat. Aklâm-ı sitte denilen altı tür yazıdan biri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Hat. Tevki yazı, sülüs yazıya göre biraz daha uzun ve küçüktür. Bu yazıda, birleşmeyen harflerin birbirine bağlanması da kural gereğidir. Aklâm-ı sitte grubuna bağlı öteki yazılar gibi, tevki yazı da Emeviler'in son dönemlerinde kûfi yazının değişikliğe uğramasıyla ortaya çıkmıştır. Abbasiler döneminde, İbni Mukle'nin (X. yy.) elinde kuralları belirlenen tevki, İbni Bevvab'ın (öl. 1022) ve XIII. yy.'da da Yakut-ı Mustasimi'nin (öl. 1298) çabalarıyla olgunlaştı. Tevki yazı türk hattatlarından Şeyh Hamdullah'ın ve Hafız Osman'ın kalemlerinde güzelliğinin zirvesine ulaştı. Eskiden halife ve vezirlerin mektuplarının yazımında kullanılan tevki, Osmanlı döneminde kimi zaman vakıf kayıtlarında da görülmektedir. Padişah buyruklarının üstüne çekilen tuğraya da tevki denir.

TEVKİCİ sıf. ve a. (ar. *tevki'*'den). *Esk.* Berat ve fermanlara padişahın tuğrasını çizen sanatçı; tuğrakeş.

TEVKİF a. (ar. *vakf*'tan *tevkif*). **1.** Bir suçtan dolayı bir kimseyi tutuklama: *Sanığın tevkifine karar verildi.* **—2.** *Tevkif etmek,* tutuklamak. || *Tevkif olunmak,* tutuklanmak.

—*Esk.* **1.** Bir kimseyi durdurma, bekletme. **—2.** Bir şeyi alıkoyma. **—3.** *Tevkif etmek,* durdurmak; alıkoymak.

—Ask. ve Sil. *Tevkif ateşi* → ATEŞ. || *Tevkif baraj ateşi,* tevkif ateşine katılan silahların ateşleriyle kapatamadıkları bölgeleri kapatmak için top ve havanlarla yapılan ve tevkif ateşinin bir parçası olan ateş engeli.

—Cez. us. huk. TUTUKLAMA'nın eşanlamlısı.

—Su işler. *Tevkif vanası,* bir boruhattının tümünü ya da bir bölümünü kapamaya yarayan musluk ya da vana.

TEVKİFAT, -tı çoğl. a. (ar. *tevkif*'in çoğl. *tevkifāt*). *Esk.* **1.** Tutuklamalar **—2.** Durdurmalar. **—3.** Paraya uygulanan kesintiler.

TEVKİFEVİ a. TUTUKEVİ'nin eşanlamlısı.

TEVKİFHANE a. (ar. *tevkif* ve fars. *hāne*'den *tevkif-hāne*). *Esk.* Tutukevi.

TEVKİİ a. (ar. *tevki'* ve *-i*'den *tevki'i*). *Esk.* Tevkici, tuğrakeş.

TEVKİL a. (ar. *vekālet*'ten *tevkil*). *Esk.* **1.** Birini vekil etme. **—2.** *Tevkil etmek,* vekil tayin etmek: *"...vekilin tevkil ettiği kimse müvekkilin vekili olur"* (*Mecelle-i ahkâm-ı adliye*'den).

—Huk. → VEKÂLET.

TEVKİR a. (ar. *vakar*'dan *tevkir*). *Esk.* **1.** Saygı gösterme, ağırlama, ululama: *"Siz ne büyükleri lüzumundan ziyade tevkire, ne de küçükleri tahfif ve tahkire tenezzül etmezsiniz"* (A. H. Tarhan). **—2.** *Tevkir etmek,* ululamak, ağırlamak: *"Lâyık mı, edip kaviyi tevkir, / Bî-kudret olan mülûku tahkir"* (A. H. Tarhan).

TEVLİT a. (ar. *viladet*'dan *tevlid*). *Esk.* **1.** Dünyaya getirme, doğurma. **—2.** Bir şeyin oluşmasına, ortaya çıkmasına neden olma. **—3.** Doğuma yardımcı olma, doğurtma. **—4.** *Tevlit etmek*, doğurmak; doğurtmak; meydana getirmek; neden olmak: *"Bu makaleleri tevlid eden fikirler şairane olduğu için..."* (H. Z. Uşaklıgil).

TEVLİYET ya da **TEVLİYE** a. (ar. *velayet*'ten *tevliyet, tevliye*). *Esk.* **1.** Vakıf mallarına bakma görevi. **—2.** *Tevliyet beratı*, mütevellilere verilen berat.
—İsl. huk. *Tevliye tarikiyle bey* → BEY'İ TEVLİYE.

TEVON *(prens)* [1821-1898], Kore naibi (1864-1873), Li hanedanının en önemli kişisi. Yabancıların yarımadaya müdahalesine şiddetle karşı çıkan, ateşli bir milliyetçiydi; misyonerleri baskı altına aldı ve fransız (1866) ve amerikan (1872) gemilerine ateş açtırdı. Bu davranışları ağır misillemelere ve sonunda Kore'nin Batı'ya açılmasına neden oldu. Siyasal çevrelerde korkulan bir kişi olarak, iktidardan çekilmesinden sonra bile etkisi sürdü.

Tevrat, Kutsal Kitap'ın başında yer alan beş kitap. Yahudi geleneğinde bunlara *Torah* denir. Yunanca konuşan Yahudiler, Kutsal Kitap'ın bu bölümünü "Pentateukhos" ya da "beş ciltlik" kitap olarak adlandırdılar. (→ EBDOMEKONTA.) Hıristiyan gelenek, yunanca konuşan Yahudiler'in verdiği bu adı benimsedi. Bu bölünmeye (Tekvin*, Çıkış*, Levililer*, Sayılar* ve Tesniye*), halka yönelik okuma zorunlulukları yol açtı. Gerçekte bu beş kitap, dünyanın yaratılışından İbraniler'in Vaat edilmiş toprağa girişine kadar uzanan din tarihini kapsayan bir bütün oluşturur. Yahudi ve hıristiyan gelenek, Tevrat'ın yazılışını uzun süre Musa'ya atfetti. Eleştirel bir inceleme bu bütünün, İ.Ö. IX. yy.'dan IV. yy.'a kadar süren ortaklaşa bir çalışmanın ürünü olduğunu ortaya koydu. Tevrat'ta şu dört temel gelenek kaynaşmıştır: 1. *yehovacı gelenek*. Tanrısal Yehova adının sürekli olarak geçmesi, bu geleneğe yehovacı adının verilmesine yol açtı. Antik sözlü söylentileri yineleyen bu kitap, İ.Ö. X.-IX. yy.'a doğru Güney krallığı'nda yazıldı; 2. *elohimci gelenek* (İ.Ö. VIII. yy.). Kuzey krallığı'ndan yayılan bu gelenekte, Sina'da Musa'ya inen vahye kadar Tanrı'yı adlandırmak için Elohim terimi kullanılıyordu. IX. yy.'ın kâhince düşüncesinden etkilenen bu gelenek, Ezehyas dönemine (716-687) doğru yehovacı gelenekle az çok kaynaştı. Samiriye'nin düşüşü (722), Kuzey krallığı'ndan birçok göçmenin Yahuda krallığı'na gitmesine yol açtı; 3. *tesniyeci gelenek*. Bu geleneğin düşüncesi, gerçekte Yoşiya'nın 622'de yaptığı din reformuna karşılık düşen Tesniye'de içkindir; 4. *papazcı gelenek*. Bu gelenek Musa dininin, Babil esareti (587-538) çerçevesine yerleştirilmesine yol açtı. Tevrat'ın Ezra döneminde (İ.Ö. IV. yy. başı) tamamlanan son yazılışı, daha önceki dört büyük yapıtı uyumlu ve bütünleşmiş bir duruma getirmeye çalışan redaktörler tarafından gerçekleştirildi.

• Kuran'da, Tevrat, İbrahim ve Yakub dönemlerinde vahyedilip, sonra da İsa tarafından Tanrı'nın kutsal hükmü içine alındığı doğrulanan kutsal kitap olarak gözükür. Bu kutsal kitaba inananlar cennete gitmekle ödüllendirilmişlerdir. Bu düşünce Tevrat (*Çıkış*, XXI, 24 vb.) ile tam bir koşutluk gösterir. Kuran'da *Ahd-i atik*'in ilk beş kitabından alınan birçok hikâye vardır. Bunlar genellikle yahudi din kitaplarının yorumlanması biçimindedir. Peygamber, Tevrat yanında bir de Zebur'u bilmektedir. Bununla birlikte Yahudiler'in bazen *Torah* dedikleri bütün kutsal kitaplar hakkında da bilgi sahibi olmalıdır.

Tevrat hadislerde de çok sık geçer. Bunlara göre, Tevrat'ın hükümlerini gözetenlerin başında Musa gelmektedir. Bu arada Yahudiler'in Tevrat'la övünmelerinin yeri olmadığı, zira onun Kuran'ınkine denk hiçbir şey içermediği de ileri sürülür. Kuran'dakilerle Tevrat'taki bilgilerin araştırılmasının iyi bir sonuç vermeyeceğini düşünen Peygamber, müslümanlara kitap ehli olanların bilgilerinin doğru ya da yanlış olmalarına bakmamalarını, Tanrı'ya ve onun vahyettiklerine inanmalarını salık verir. Hatta bir hadiste (Buhari, Şehâdet, bak 29), mümin olmayanların Kuran'ın, müslümanların da onların kutsal kitaplarının içeriklerini sormamalarını ifade eder. Bununla birlikte, müslümanlar arasında Tevrat'ı inceleyenler çıktığı gibi, Tevrat da arapçaya çevrilmiştir.

Peygamber'in geleceği ile ilgili haber ise daha çok *Eski ahit*'in ilk beş kitabından Tekvin, XVI, 9-12; XVII, 20; XXI, 21; Tesniye, XVIII, 18; XXX III, 2, 12 ayetlerine dayanmaktadır.

TEVRİS a. (ar. *verāşet*'ten *tevris*). *Esk.* **1.** Birini kendine mirasçı olarak tayin etme. **—2.** Miras bırakma.
—İsl. huk. Bir kimsenin ölmüş bir kişiye mirasçı olduğunu belirleme.

TEVRİYE a. (ar. *verā*'dan *tevriye*). *Esk.* Amacını, isteğini gizleme.
—Ed. → İHAM.
—Takvim. *Tevriye günü*, hicri takvimde zilhicce ayının sekizinci gününe verilen ad.

TEVS (Sevinç), türk kadın caz şarkıcısı (Ankara 1930 - İstanbul 1976). Ankara Devlet konservatuvarı şan bölümü'nü bitirerek kardeşi Sevim Tevs'le birlikte Ankara radyosu caz müziği programlarında söyledi. Daha sonra İngiltere'ye gitti ve BBC radyosunda çalıştı. New York festivali'ne katılarak Arif Mardin'in *For You* adlı bestesiyle birincilik ödülü kazanan sanatçı, ayrıca çeşitli ülkelerde konserler verdi. Yunanistan'da yapılan Apollonia müzik festivali'nde de finale kaldı.

TEVSİ, -i a. (ar. *vüs'at*'ten *tevsi'*). *Esk.* **1.** Genişletme, yayma: *"Bu hükümeti her ne kadar Türkler teşkil etmiş ise de, tevsi ve terakkisi için bütün bu memleketteki kavimlerin..."* (Ömer Seyfettin). **—2.** *Tevsi etmek*, genişletmek, yaymak: *"İşte ulum ve maarifin açtığı zihinler, tevsi ettiği fikirler, kuvvetlendirdiği muhakemeler sayesindedir ki..."* (A. Yusuf). **—3.** *Tevs-i hudud*, sınırların genişletme.
—Huk. *Tevsii tahkikat*, soruşturmanın genişletilmesi, kimi iddiaların yeniden araştırılması. (→ SORUŞTURMA.)

TEVSİK, -ki a. (ar. *vüsuk*'tan *tevsık*). *Esk.* **1.** Sağlamlaştırma. **—2.** Bir şeyin doğruluğunu belgeleme, belge ile kanıtlama. **—3.** *Tevsik etmek*, sağlamlaştırmak; bir şeyi belgeyle kanıtlamak: *"Kudret-i âmme (yani devlet) pek çok sonra -madeni para her tarafa yayıldıktan sonra- ancak sikkenin siklet ve âyarını bir damga ile tevsik etmek için işe müdahale etmiştir"* (Ahmet Muammer ve Şükrü Kaya).

TEVSİM a. (ar. *vesm*'den *tevsim*). *Esk.* **1.** Deriyi dağlama, dağlayarak işaret koyma. **—2.** Adlandırma, ad verme. **—3.** Hacıların hac zamanı toplanması. **—4.** *Tevsim etmek*, dağlayarak deriye işaret koymak; adlandırmak; hac zamanı toplanmak.

TEVŞİH a. (ar. *vişah*, kuşak'tan *tevşih*). *Esk.* Süsleme.
—Esk. ed. Bir yapıtın başında yer verilen ve sunulduğu kişinin adı dolayısıyla yapıtın değerini yükselttiği kabul edilen sunuş yazısı. —Mukayyet kafiye (*nefer-zafer, elest-mest* örneklerindeki gibi ikişer ünsüzün aynı olduğu uyak) ile yazılmış şiir.
—İsl. Mevlit bahirleri (bölümleri) arasında dinsel ve tasavvufi kasideler okuma.

TEVŞİH a. Müz. Dini türk müziği formlarından biri. (Güftesi arapça ya da farsça olabilir. Tevşih durak evferi, devrikebir, çenber, zengir gibi büyük usullerde bestelenmiştir.)

TEVVABİN a. Şiiliğin Süleyman bin Darülhüzai tarafından kurulan bir kolu.
—ANSİKL. Bu fırkaya bağlananlar 684'te halife Ali'nin oğlu Hüseyin'in Kerbela'daki mezarı başına gelerek onun yardımına koşamamış olmaktan duydukları üzüntü ve pişmanlıklarını aşırı davranışlarıyla belirttiler ve bu nedenle kendilerine "pişmanlık duyanlar" anlamına *tevvabin* denildi. Tevvabin mensuplarının Hüseyin'in mezarı başında vücutlarını zincirlerle dövüp ağlamaları davranışı giderek şiiler arasında yaygınlık kazandı ve bu durum günümüzde de sürdürülen on muharrem yas törenlerinin doğmasına yol açtı.

TEVZİ, -i a [illegible] *vez'*'den *tevzi'*). **1.** Dağıtma, pavla[illegible]: *Kömür tevzii.* **—2.** *Tevzi etmek*, [illegible]ak, paylaştırmak. **—3.** *Tevzi ol*[illegible]ağıtılmak, paylaştırılmak.
—İkt. ta[illegible] *defteri*, Osmanlı devletinde, eyaletlerdeki halkın ödemekle yükümlü olduğu örfi vergilerin yazıldığı defter. (Tevzi defterleri vali, mütesellim ve voyvodalar gibi eyaletin ileri gelenleriyle kadının huzurunda düzenlenir, hazırlanan defter o yörenin şeriye mahkemesinin siciline kaydedildikten sonra İstanbul'a gönderilirdi. Bu defterler yılda iki kez [kasım ve hıdrellez] hazırlanır; vergiler de buna uygun olarak iki taksitle toplanırdı.)

TEVZİAT, -tı a. (ar. *tevzi'*'nin çoğl. *tevzi'at*). **1.** *Esk.* Dağıtmalar, paylaştırmalar. **—2.** Dağıtım: *"Tedbirler gayet basitti; Sırrı bey bir arkadaşı ile beraber tevziatı bizzat kendisi yapacaktı"* (Y. K. Karaosmanoğlu).
—İkt. tar. Osmanlılar döneminde, toplanacak olan vergi miktarının halka bildirilmesi. (Tevziat, bir yıl içinde kasım ve hıdrellezi de içine alan mayıs ayında olmak üzere iki kez yapılırdı.)

TEVZİN a. (ar. *vezn*'den). *Esk.* **1.** Denkleştirme. **—2.** Tartma. **—3.** *Tevzin etmek*, denkleştirmek, tartmak.

TEWALAR, özellikle Yeni Meksika eyaletinde, rio Grande kıyılarındakı 7 köyde yaşayan Pueblo Kızılderilileri. "Yazlıkçılar" ve "kışlıkçılar" olmak üzere, iki ortak yarı biçiminde örgütlenmişlerdi. Bu iki yandan her birinin, yılın dönemine göre sırayla köyü yöneten ve birçok derneğe (hekimlik derneği, avcılık derneği, kadınlar derneği) göz kulak olan bir reisi vardı. Temel toplumsal birimi simgeleyen babasoylu soyzincirli iki yanlı geniş aile. özellikle tarım ürünleriyle besleniyordu Tewalar atalarına tapar, ayinlerini kıvaiarda yaparlardı.

TE WİNKEL (Lammert Allard), hollandalı dilbilimci (Arnhem 1806 - Leiden 1868). *Woordenboek der Nederlandse Tual* (Hollanda dilinin büyük sözlüğü) için Matthias de Vries ile birlikte çalıştı, aynı zamanda hollandaca dilbilgisi üstüne çalışmalar yayımladı. —Oğlu JAN (Winkel 1847 - Amsterdam 1927), Amsterdam'da profesör oldu, hollandacanın tarihi ve lehçebilimi üzerine çok sayıda inceleme yazdı; ayrıca hollanda edebiyatının gelişimi üstüne anıtsal bir yapıtı vardır (1908-1927, 4 cilt).

TEWKESBURY, Büyük Britanya'da (Gloucestershire) kent, Avon ve Severn ırmaklarının birleştiği yerde; 8 700 nüf. İngiltere'nin en zengin benedikten manastırlarından birinin çevresinde gelişen kentte XII. yy. başından kalma St Mary kilisesi vardır (XIV. yy.'dan kalma kemerler ve koroyeri; vitraylar; ölü anıtları). İki Gül savaşı (3 mayıs 1471) sırasında, kent yakınında *(Bloody Meadow)* yapılan büyük bir çarpışmada Lancaster tarafları kesin bir yenilgiye uğradılar.

TEX → TEKS.

Texaco İnc., ağustos 1926'da, Delaware'da, The Texas Corp. adıyla kurulmuş amerikan petrol firması. 1941'de Delaware'daki The Texas Co.'nun (1902'de kurulmuş ve aynı adı taşıyan bir texas şirketi ile The Texas Co. adlı bir kaliforniya şirketini devraldı) tüm aktiflerini ele geçirdi

Sevinç Tevs

ve 1959'da bugünkü firma unvanıyla kuruldu.

Texaco Inc. ve filyalleri dikey olarak örgütlenmiş ve petrol araştırması, doğal gaz, petrokimya, petrol ürünleri dağıtıcılığı, araştırma (kirlilik, ikame enerjileri, kömürün gazlaştırılması vb.) elektronik, bilgisayar, telekomünikasyon, biyoteknoloji, petrol taşımacılığı alanlarında iştirakleri olan bir petrol şirketleri grubunu oluşturur. Texaco, Exxon*'dan sonra ABD'nin ikinci büyük petrol firmasıdır.

TEXAS, ABD'nin güney kesiminde eyalet; 692 403 km²; 16 986 510 nüf. (1990). Merkezi *Austin*.

• COĞRAFYA. ABD'nin en büyük eyaletidir (Alaska dışında). [Jeomorfoloji ve iklim bakımından Amerika kıtasının farklı birkaç bölgesinde uzanan bu topraklar 1845'te ABD'ye katılırken dörde bölünmesi düşünülmüştü]. Batı, basamak basamak sıralanmış platolardan (Llano Estacado, Edwards platosu, Comanche platosu) oluşan Great Plains içinde kalır. Doğu, kıyı ovasının bir bölümünü kapsar: cephesi kuzey-batı'ya dönük cuestalar monoklinal ovaları ayırır (Grand Prairie, Black Prairie). İç içe geçmiş deltalar kıyı şeritleriyle kapanmış denizkulaklarıyla çevrili bataklık bir ova oluşturur.

Batı bölümü, ABD'nin çorak batı kesiminde, doğu bölümüyse yağışlı yarıtropikal doğu kesiminde yer alır: El Paso yılda yalnızca 200 mm, Port Arthur ise 1 400 mm yağış alır. Batıda akarsular zaman zaman kuruduğundan tarım için sulama zorunludur; bozkır ya da pırnallıklar doğal bitki örtüsünü oluşturur. Çayırlar, orta kesimdeki ovaları kaplar. Güney-doğu'da meşe ve çam ormanları bulunur. Eyaletin doğusu genellikle tayfunlardan ve su baskınlarından zarar görür. Texas, bağımsızlığını elde ettiğinden beri göç alan bir bölgedir. XX. yy'da, çarpıcı bir ekonomik gelişmenin hem nedeni hem sonucu olarak Texas'a yönelik kesintisiz bir meksikalı (yasal ve gizli) ve anglosakson amerikalı akını nüfus artışına yol açmıştır: 1920'de 4 663 000 nüf.; 1950'de 7 111 000 nüf.; 1980'de 14 milyondan fazla nüf. (böylece Texas, nüfus bakımından ülkenin üçüncü eyaleti oldu). Ekonomiye gelince, ülkedeki en önemli etkinlik olan hayvancılık, özellikle Batı'da hâlâ önemini korumaktadır; Texas, sığır (14 M) ve davar (2,4 M) sayısı bakımından ilk sıradadır. Aynı zamanda, pamuk (orta kesimdeki çayırlarda ve sulama sayesinde batıda) üretiminde de ilk sırayı alır. Eyalette ayrıca kocadarı (1. sırada), mısır, buğday, soya, yerfıstığı ve kıyıda pirinç (2. sırada) üretilmektedir. Güney ucunda (Winter Garden) portakal, greyfurt ve sebze yetiştirilmektedir. Toprak aşınması, tarım için en büyük felaketlerden biridir; bu felaket, çeşitli derecelerde de olsa Texas'ın üçte birinden fazlasını etkilemektedir.

Bugün Texas, büyük sanayi eyaletlerinden biridir. Yarısı petrolden, yarısı doğal gazdan sağlanan enerji kaynakları bakımından ülkenin en büyük üreticisi ve tüketicisidir. Orta kesimdeki ovalarda, kıyı bölgelerinde ve kıta platformunda 160 Mt petrol ve 250 Gm³ gaz üretilir. Ayrıca kimya sanayisi de kıyı şeridinde büyük bir gelişme göstermiştir (Houston çevresinde her tür "spaghetti bowl" boruları): sentetik kauçuk, plastik maddeler, tuz, kükürt ve magnezyum işleme. Savaş, yeni sanayi kollarının, özellikle hava taşıtları yapımı (Dallas) ve demir-çelik (Houston) sanayisiyle alüminyum (Corpus Christi) ve bakır (El Paso) metalürjisinin kurulmasını hızlandırmıştır. Besin sanayisi yerel ve ulusal iç pazarın büyümesinden yararlanmaktadır: et işleme ve tüketime hazırlama, süt tesisleri, meyve ve sebze ile deniz ürünleri (Texas, balık ve deniz kabuklularında miktar bakımından 11. ve değer bakımından ise 4. sıradadır) konserveciliği.

Başlıca yerleşmeler iki dizi halinde sıralanır; birincisi kıyı ovasıyla Batı platolarının birleştiği yerde (Dallas-Fort Worth, Austin ve San Antonio); öbürü, kıyıda (Houston ve Corpus Christi); nihayet en batıda El Paso yer alır. Texas, yavaş yavaş

TEXAS

iki büyük merkezin Dallas-Forth Worth ile Houston çevresinde örgütlenmektedir; bu iki kent, sayıları giderek artan fabrikaların, amerikan ve uluslararası şirket merkezlerinin toplandığı sanayi ve ticaret odakları haline gelmiştir; aynı zamanda bunlar hava taşımacılığında da çok önemli kavşaklardır. Öte yandan Houston, en büyük amerikan limanlarından biridir.

• TARİH. 1519'da ispanyol Piñeda bölgeyi gezdi. İlk yerleşme yeri 1682'de Ysleta'da kuruldu. 1685'te Cavelier de La Salle, Matagorda körfezi yakınında bir kale yaptırdı. İlk kent San Antonio 1730'da kuruldu. Bölge 1821'e kadar Yeni İspanya'nın ispanyol genel valiliğine bağlı kaldı; daha sonra Meksika Federal Cumhuriyeti'nin bir eyaleti durumuna gelirken, bölgeye 30 000 Amerikalı yerleşti. López de Santa Anna'nın diktatörlüğü sırasında, bu Amerikalılar meksikalı liberallere bağlı olduklarını ilan ettiler; bütün amerikalı savunucuların öldükleri Alamo kuşatması (6 mart 1836) ve Santa Anna'nın San Jacinto'da ele geçirilmesi (21 nisan), savaşımın en önemli olayları arasında yer aldı. 1836'da gerçekte bağımsız bir cumhuriyet durumuna gelen Texas, 1845'te ABD'ye katıldıysa da Başkan Folk, Meksika'yı Texas üzerindeki haklarından vazgeçmek zorunda bırakmak için bir savaş açtı (mayıs 1846) ve bu savaş Taylor'ın Buena Vista zaferi (22 şubat 1847) ve Mexico'nun ele geçirilmesiyle sonuçlandı. Meksika Guadalupe Hidalgo antlaşması'yla (2 şubat 1848) rio Grande'nin kuzeyinde kalan tüm toprakları bıraktı. Amerikan iç savaşı sırasında Texas, Güneyliler'in yanında yer aldı.

TEXAS CİTY, ABD'de (Texas) liman kenti, Galveston denizkulağı kıyısında; 41 400 nüf. Petrol rafinerisi. Kimyasal gübre.

Texas güvercini, amerikan king ve monden güvercinlerinin çiftleştirilmesiyle elde edilen süs güvercini ırkı.

TEXCOCO, Meksika'da kent, Mexico yerleşim alanının doğusunda, 2 278 m yükseltide; 65 600 nüf. 1300'e doğru kurulan Texcoco 1418'de, Aztekler'e de saldıran komşu Azcapotzalco krallığı tarafından fethedildi. Texcoco halkı gibi Aztekler de ayaklandılar ve Azcapotzalco'nun 1428'de devrilmesine yol açtılar. Her iki galip taraf ve küçük Tlacopan kenti bir birlik oluşturdular: üçlü ittifak. Nezahualcóyotl ve Nezahualpilli'nin hükümdarlıkları sırasında Texcoco, nahua dünyasının sanat merkezi oldu.

TEXEİRA ya da **TEİXEİRA** (Pedro), portekizli gezgin. XVI. yy.'ın ikinci yarısında doğdu. 1601'de tamamlanan ilk gezisi sırasında Malezya, Endonezya, Filipinler, Meksika ve Antiller'i gezdi, daha sonra Hindistan, İran, Mezopotamya ve Suriye'ye gitti (1602-1605). Gezilerini anlatan bir kitap yayımladı (1610).

TEXEİRA ya da **TEİXEİRA** (José), portekizli dominiken (Lizbon 1543 - Paris 1601). İnfante António'nun özel günah çıkarıcısıydı. Sebastião I'in (1578) ölümünden sonra, António'yu Felipe II'ye karşı destekledi. Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı ve burada Henri III ve Henri IV'ün özel günah çıkarıcısı oldu. Portekiz tarihi üzerine latince bir kitap yazdı (1582).

TEXEL, Kuzey denizi'nde (Kuzey Hollanda) hollanda adası, Helder burnundan 3 km genişliğinde bir deniz koluyla ayrılır; 183,5 km²; 12 800 nüf. Başlıca kenti *Den Burg.* Kumullarla çevrili alçak bir arazidir. Koyun yetiştiriciliği. Kuş ve doğa rezervleri. Balıkçılık.
—Tar. Ruyter, ağustos 1673'te adanın açığında İngilizler'e yenildi. Hollanda'nın Pichegru tarafından istilası sırasında, komutan Lahure'nin emrindeki bir piyade ve süvari birliği, buzullar arasında sıkışıp kalan on dört hollanda savaş gemisini esir aldı (1795).

N. Thibaut

Texas
Fort Davis National Historic Site
(1854'e doğru kurulmuş
eski sınır karakolunun kalıntıları)

Texel ırkı, anayurdu aynı adı taşıyan Hollanda koyun ırkı. Büyük boylu, çok doğurgan, iklim değişikliklerine dayanıklı bir ırktır. Batılı ülkelerde gittikçe yaygınlaşmaktadır. Geniş çapta melezlemeler için erkekleri de damızlık olarak yetiştirilir.

TEXİER (Charles), fransız arkeolog ve gezgin (Versailles 1802 - Paris 1871). Paris École des Beaux-Arts'da öğrenim gördü. 1833 ve 1843'te Anadolu ve İran'da fransız hükümeti adına araştırmalar yapmakla görevlendirildi. Bu geziler sırasında Orta Anadolu'da saptadığı görkemli kalenin, sonradan Hititler'in başkenti Hattuşaş (Boğazköy) olduğu anlaşıldı. Batı Anadolu'da Magnesia e epi Maiandroi' de (Söke yakınlarında) gerçekleştirdiği kazılar sırasında ortaya çıkan Artemis tapınağı ile ilgili Amazonlar frizini ve Assos (Behramkale) buluntularını Louvre müzesi'ne gönderdi. Anadolu'daki çeşitli antik kentlerin planlarını hazırladı, ayrıntılı resimlerini çizdi (Aizanoi, Midas'ın mezarı). En önemli yapıtı *Description de l'Asie Mineure*'dür (Küçük Asya'nın betimi) [1839 -1848].

TEYAKKUZ a. (ar. *teyakkuẓ*). **1.** Bir tehlikeye karşı gerekli önlemleri alarak hazır durumda bekleme: *Ordu teyakkuz durumunda. Teyakkuza geçmek.* **—2.** *Esk.* Uyanma, uykudan kalkma. **—3.** *Esk.* Gözünü açma, gerçekleri görme; uyanıklık. **—4.** *Teyakkuz etmek,* uyanmak; gerçekleri görmek (esk.).

TEYEL a. **1.** Seyrek ve eğreti yapılan geçici dikiş. **—2.** *Teyel ipliği,* teyel yapmada kullanılan iplik. (Dikiş ipliğinden daha kaba ve dayanıksız olur.) ‖ *Teyel yapmak, teyel atmak,* dikilecek parçaları birbirine teyelle tutturmak; dikilecek yerleri kumaşın üzerinde teyelle göstermek; teyellemek. ‖ *Bol teyel,* üst üste konmuş iki kumaş parçasına da aynı biçimi çıkarmak için araya bol iplik bırakılarak yapılan ve daha sonra iki kumaşın arasındaki ip kesilerek yapılan teyel. ‖ *Hıristo teyeli,* birbiriyle kesişen yatık çizgiler biçimindeki teyel. (Etek baskısı, duble yapma vb. yanında giyim süslemede de kullanılır.)
—Cerr. *Teyel dikişi,* yaranın bir ucundan ötekine kadar aynı ipliği kullanma.
—Saraç. *Teyel dikiş,* kendir ipinin mumlanmasıyla elde edilen iple at başlığı ve paldıma uygulanan dikiş türü.
—Terz. *Teyel sökmek,* teyellenmiş kumaşın teyel ipliklerini çıkarmak.

TEYELLEME a. Teyellemek eylemi.

TEYELLEMEK g. f. Asıl dikişten önce, iki kumaş parçasını ya da bir giysinin çeşitli bölümlerini seyrek bir dikişle tutturmak.

◆ **teyellenmek** edilg. f. Teyelle tutturulmak, üzerine teyel yapılmak.

TEYELLENMEK → TEYELLEMEK.

TEYELLİ sıf. Üzerine teyel atılmış ya da parçaları teyelle birbirine tutturulmuş.

TEYEMMÜM a. (ar. *yemām*'dan *teyemmüm*). İsl. Su bulunamadığında ya da su bulunsa bile kullanılmasının sakıncalı olduğunda toprak vb. maddelerle aptes alınarak temiz olmama (hades) durumunun, simgesel olarak giderilmesi.
—ANSİKL. Kuran'da (IV, 43) ve fıkıh kitaplarında hangi durumlarda teyemmüme başvurulacağı belirtilir. Aptes alması ya da gusletmesi gereken bir kişi, su bulamaması ya da türlü nedenlerle suyu kullanma olanağını sağlayamaması durumunda aptes ya da gusül yerine teyemmüm eder. Bunun için, niyet ettikten sonra avuç içlerini temiz toprağa bir kez sürüp bununla yüzünü sıvazlar; ikinci kez avuç içlerini toprağa sürerek bununla da dirseklere kadar kollarını sıvazlar ve böylece teyemmüm etmiş olur. Gusüllü ve aptesli olarak yapılabilecek her ibadet teyemmümle yerine getirilebilir. Sakınca ortadan kalktığında teyemmüm de kendiliğinden bozulur. Bunun dışında, aptes ve guslü bozan her şey teyemmümü de bozar.

TEYEMMÜN a. (ar. *yümn*'den *teyemmün*). *Esk.* **1.** Uğurlu sayma. **—2.** *Teyemmün etmek,* uğurlu saymak.

TEYİT a. (ar. *eyd*'den *te'yid*). *Esk.* **1.** Sağlamlaştırma, sağlam hale gelme. **—2.** Doğrulama, doğruluğunu kanıtlama: *"Teyid-i Huda'dır işi ne hile vü ne dek"* (Nedim, XVIII. yy.). **—3.** *Teyit etmek,* sağlamlaştırmak; doğrulamak, desteklemek, gerçeklemek: *"...Bedrettin hakkında vermiş oldukları bilgilerin birbirini teyit ettiği görüşüne bağlamıştır"* (N. Kurdakul).
—Tic. huk. *Teyit mektubu,* tarafların sözlü olarak ya da telgraf veya telefonla yaptıkları bir sözleşmenin içeriğini gösteren yazı. (Teyit mektubu, genellikle tacirler arasında kullanılır. Teyit mektubunu alan taraf, aldığı tarihten başlayarak sekiz gün içinde bir itirazda bulunmazsa, teyit mektubunun daha önce sözlü olarak yapılmış beyanlara uygun olduğunu kabul etmiş sayılır [Türk. Tic. k. md. 23].)

TEYİTLİ sıf. Teyidi olan.
—Postc. *Teyitli çek,* karşılığı bloke edilmiş ve bu durum çekin uygun bir yerine posta çek merkezinin koyduğu bir açıklamayla teyit edilmiş sağlam çek.

TEYLER (Johannes), hollandalı gravürcü ve matematikçi (Nijmegen 1648 - *ay. y.* 1712 ?). 1688'de, kendi bulduğu bir teknikle tek geçişte renkli gravür basmayı başardı. Bu baskı tekniğini bilimsel bitki ve hayvan planşlarının basımında, portre ve manzara resimlerinde (Amsterdam baskı koleksiyonu) kullandı.

TEYMUR (Muhammet), mısırlı yazar (1891-1921). *Ce que voient les yeux* (fr. çev.) [1917] adlı kitabıyla arap öykü türü-

Texel ırkı koç

nün kurucularındandır. Fransız gerçekçi akımından etkilenerek verdiği yapıtlarla da arap tiyatrosunun öncüleri arasında yer alır. —Kardeşi MAHMUT (doğm. 1894), toplumsal içerikli uzun öykülerinde, klasik dille lehçeyi kaynaştırdı (*Eş-Şeyhu Cum'a ve hikâyet ü uhrâ*, 1925).

TEYNET *(tel)* ya da **TAİNAT** *(tel)*. Arkeol. Anadolu'nun G.-D.'sunda, Amik ovasında, Asi nehrinin D.'sunda İlk Tunç çağ yerleşmesi; tüm İ.Ö. III. binyıl boyunca iskân edildikten sonra İ.Ö. II. bin'e doğru terk edilmiş, halkı tel Açana*'ya (Alalah) yerleşmiştir. İ.Ö. XII. yy.'da tel Açana'nın çökmesinden sonra yeniden yerleşim alanı oldu. Geç hitit devletlerinden Hattina krallığı'na bağlandı (bu döneme ilişkin olarak yalnızca asur kaynaklarından bilgi edinilmektedir). Daha sonra bir Arami devletinin başkenti olarak önem kazandı. İ.Ö. 739'da Tiglatpileser III tarafından ele geçirildi.

C. W. McEwan ve R. J. Braidwood tarafından araştırılan ve kazılan höyükte (1932-1936) İ.Ö. VIII. yy.'a tarihlendirilen iki yapı özellikle dikkati çeker: bunlardan biri K. Suriye'ye özgü hilani tipinde büyük bir saraydır. Bu saray üç sütunlu giriş sundurması ve ortostatsız duvarlarıyla Tel Açana'daki saraydan ayrılır. Sarayın bitişiğindeki, önü iki sütunlu giriş sundurmalı, 12 m genişliğinde, 25,5 m uzunluğundaki tapınak ise megaron planlı yunan tapınaklarına benzer. Girişteki iki sütun asur üslubunda, Çifter aslanlı altlıklara oturur (Antakya Arkeoloji müzesi).

TEYP a. (ing. *tape*'den). Sesleri bir manyetik bant üzerine kaydetmeye ya da manyetik bir banda kaydedilmiş sesleri okumaya yarayan aygıt. (Eşanl. KASETÇALAR.)
—ANSİKL. 1898'de danimarkalı mühendis Poulsen'in gerçekleştirdiği ilk teyplerde kayıt ortamı olarak çelik bir tel ya da şerit kullanılıyordu. Bu kayıt ortamları günümüzde yerlerini ferro-manyetik bir toz katmanıyla kaplanmış plastik şeritlere bırakmıştır. Bir teypte, kayıt ortamı, elektromıknatıslardan oluşan ardışık üç manyetik kafanın (silme kafası, kayıt kafası ve okuma kafası) önünden geçer. İçinden bir salınım üreteci tarafından sağlanan yüksek frekanslı bir almaşık akım geçen silme kafası, kayıt ortamı üzerindeki daha önce kaydedilmiş bütün işaretleri (eğer varsa) siler. Kayıt kafasından, kaydedilecek sesler tarafından kiplenen akım geçer. Bu akım, "kutuplanma akımı" denen ve bozulmaları önlemeye yarayan yüksek frekanslı bir akımla üst üste bindirilmiştir. Kutuplama akımı, silme kafasına yüksek frekanslı akım gönderen salınım üretecinden sağlanır. Kayıt kafası ses işaretlerini kayıt ortamına kalıcı bir şekilde manyetik olarak kaydeder. Okuma kafası ise kaydı okumaya ya da kontrol etmeye yarar. Ayrıca silme, kayıt ve okuma işlevlerinden en az ikisini yerine getiren birleşik ya da karma kafalar da vardır. En çok kullanılan manyetik şerit hızları 4,75; 9,5; 19 ve 38 cm /sn'dir. Şerit hızı ne kadar yüksekse kaydedilebilen ya da okunabilen ses frekansları da o kadar yüksek olur. 38 cm/sn'lik hızda, bütün duyulabilir ses frekansları kaydedilebilir. Radyo yayın kurumlarındaki yüksek sadakatli teyplerde 19 ve 38 cm/sn'lik hızlar kullanılır. Kasetli teyplerin hızı genellikle 4,75 cm/sn'dir.

TEYS a. (ar. *teys*). *Esk.* **1.** Teke, erkek keçi. **—2.** *Teys-ül-lihye*, keçi sakallı.

TEYSSEDRE (Bernard), fransız filozof ve estetikçi (doğm. 1930). Estetik enstitüsü'nün yöneticisi oldu, kuramsal yapıtlar yazdı, ayrıca sanat ve roman eleştirileri kaleme aldı. Sanat üzerine düşünceler ve duygular tarihinden Louis XIV devrinin proje ve uygulamalarının çözümlemesine kadar değişik konulara uzanan ilk çalışmaları estetik ile genel tarih arasındaki ilişkileri aydınlatır. Daha sonra, genelleştirilmiş ikonoloji olarak düşündüğü ve Panofsky'ninki gibi görüntülerle sınırlı kalmayan bir estetiğe yöneldi. Başlıca yapıtları: *Romans éclairs*, 1961; *Histoire de l'art vue du Grand Siècle* (Büyük yüzyılın bakış açısından sanat tarihi), 1965; *Roger de Piles et les débats sur le coloris au siècle de Louis XIV* (Roger de Piles ve Louis XIV devrinde renk sanatı üzerine tartışmalar), 1967; *Foi de fol*, 1968.

TEYUGİLLER a. Amerika'da yaşayan, hareketli gözkapaklı kertenkeleler familyası. (Dişleri çeşitlenmiştir. Daha çok etçil beslenirler. Tropikal ormanların içinde yaşamalarına karşın ağaca pek çıkmazlar. 200'ü aşkın türü vardır. Bil. a. *Teiidae*.)

TEYYAR a. (ar. *teyyār*). *Esk.* Dalga.

TEYZE a. **1.** Çocuğa göre annenin kız kardeşi: *Teyzem annemin ikizidir.* **—2.** Yaşça büyük kadınlar için söylenen seslenme sözcüğü (genellikle adla birlikte): *Teyze, oğlunuz evde mi? Ayşe teyzeye uğradım, size selamı var.*

TEYZEZADE a. (türkç. *teyze* ve fars. *zāde*'den). *Esk.* Bir kimseye göre teyzenin çocukları.

TEZ be. (fars. *tīz*'den). **1.** Göreceli olarak kısa bir sürede; çabuk, acele: *Kızgınlığı tez geçer. Bir işi tez bitirmek. Tez gel, sana ihtiyacım var.* **—2.** *Tez beri*, kolayca, çabucak, hemencecik: *Gittiği yerden tez beri gelmez.*

◆ sıf. **1.** Hızlı, çabuk: *Tez adımlarla yürümek.* **—2.** *Tez canlı*, bir işin hemen yapılmasını ister yaradılışta olan, bekleme ye dayanamayan. ‖ *Tez canlılık*, sabırsızlık. ‖ *Tez elden*, çarçabuk: Mektubuma tez elden cevap ver. ‖ *Tez vakitte, tez zamanda*, en kısa süre içinde.

TEZ a. (fr. *thèse*; lat. ve yun. *thesis*, öne sürmek eylemi, önerme, doğrulama'dan). **1.** Doğruluğu, gerçekliği kanıtlanmaya çalışılan kuramsal öneri, düşünce, kanı; sav: *Bir tezi savunmak, çürütmek.* **—2.** Üniversitelerde ve yüksekokullarda, bir unvan alabilmek amacıyla adayların hazırlayıp kimi zaman bir sınav kurulu önünde savundukları bilimsel yapıt: *Bitirme tezi. Doktora tezi.*
—Fels. SAV'ın eşanlamlısı.

TEZAHÜM a. (ar. *zaḥm*'dan *tezāḥüm*). *Esk.* **1.** Birikme, yığılma: *"Birer cenaha mümasil duran o fıstıklar / Olub tezahüm-i envare cabeca hail. / Kuruldu karşıma bir tak-ı şuledar-ı zafer"* (Tevfik Fikret). **—2.** *Tezahüm etmek*, yığılmak, bir yere toplanmak.

TEZAHÜR a. (ar. *ẓuhūr*'dan *teẓāhür*). *Esk.* **1.** Ortaya çıkma, belirme, görünme: *"Ahmet Kerim bu halet-i ruhiyenin pek canlı ve pek acıklı bir tezahürüne bizzat şahit oldu* (Y. K. Karaosmanoğlu). **—2.** Belirti, iz: *"...tezahür-i dimagî yahut manevî ile başlar"* (Baha Tevfik). **—3.** Yardım etme, arka verme. **—4.** *Tezahür etmek*, ortaya çıkmak, belirmek; yardım etmek, arka çıkmak: *"Her ne de olsa bugün artık İngiliz milletinin hâlet-i ruhiyesi tezahür etmiştir"* (İsmail Suphi).

TEZAHÜRAT, -tı a. (ar. *teẓāhür*'ün çoğl. *teẓāhürāt*). Bir şey ya da bir kimse için yapılan toplu gösteri: *Tezahüratın oyuncular üzerindeki psikolojik etkisi yadsınamaz. Tezahürat yapmak. Coşkun tezahüratla karşılanmak.*
—*Esk.* Belirtiler, özellikle de hastalık belirtileri.

Tezakir, Ahmet Cevdet Paşa'nın (1822 -1895) yapıtı. Yazarın vakanüvisliği sırasında tuttuğu önemli olaylara ilişkin notlardan oluşan yapıt, Tanzimat döneminin toplumsal, siyasal ve ahlaksal yönlerini; devlet ve saray adamlarının özelliklerini; bu kişilerin birbiriyle olan çekişme ve ilişkilerini; Abdülmecit ve Abdülaziz dönemlerinde ekonomik bunalımlara yol açan nedenleri çok canlı, sade ve içten bir dille anlatır. Cevdet Paşa, kendisinden sonra vakanüvis olan Lütfi Efendi'ye, bu notları yararlanması için, tezkireler halinde gönderdiğinden, notlarına "tezkireler" anlamında *Tezakir* adını vermiştir. 40 tezkireden oluşan yapıtın son tezkiresinde yazar kendi yaşamöyküsünü verir. *Tezakir*, Cavit Baysun tarafından yeni türk harfleriyle yayımlandı (4 c, 1953-1967).

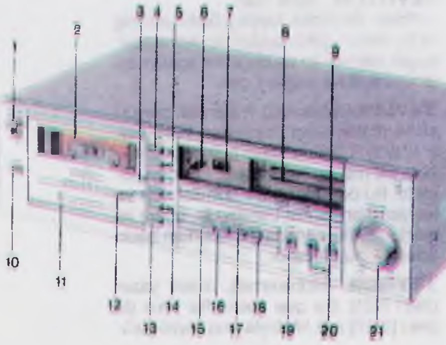
TEZAKKUM a. (ar. *zaḳḳım*'dan *teẓaḳḳum*). *Esk.* Lokmayı güçlükle yutma, zıkkımlanma.

TEZAT, -tı a. (ar. *żıdd*'dan *teżādd*). **1.** Birbiriyle çelişki içinde olan, birbiriyle çatışan şeylerin, kimselerin durumu; karşıtlık: *Fikirleriyle davranışları arasındaki tezat.* **—2.** *Tezata düşmek*, sözleri birbiriyle çelişmek, biri ötekini tutmamak.
—Ed. Anlamca birbirine karşıt sözcüklerin bir arada kullanılması. (Örn. *"Ağlarım hatıra geldikçe gülüştüklerimiz"* [Mahir]. Burada "ağlamak" ve "gülmek" sözcükleri arasında tezat vardır.)

TEZATLI sıf. Birbirinin karşıtı olan, aralarında bir çelişki bulunan; çelişkili.

TEZATSIZ sıf. Aralarında karşıtlık bulunmayan.

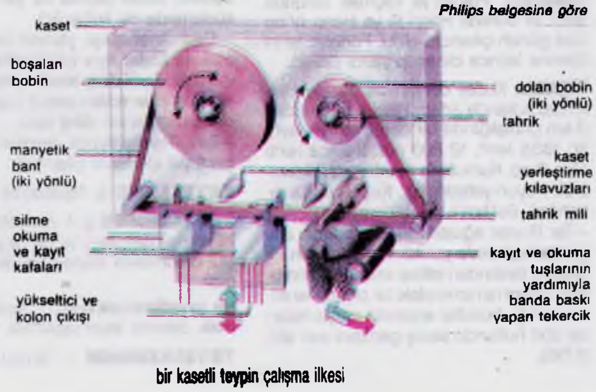
TEZAUF a. (ar. *żi'f*'tan *teżā'uf*). *Esk.* **1.** İki katına çıkma, iki misli artma. **—2.** *Tezauf etmek*, iki misli artmak: *"Zaman geçtikçe istibdat şiddetini, tazyikini tezyid ettikçe Fikret'in ızdırabları da tezauf etti"* (Ali Ekrem).
—Esk. ruhbil. *Tezauf-ı şahsiyet*, benlik ikileşmesi.

Philips belgesine göre

bir kasetli teypin dış görünüşü
1. Kaset yuvasını açma tuşu; 2. Kaset yuvası; 3. Çabuk geri sarma tuşu (rew); 4. Kayıt tuşu (rec); 5. Geçici kayıt durdurma tuşu (pause); 6. Sayaç sıfırlama tuşu 7. Bant sayacı; 8. Kayıt düzeyi göstericisi; 9. Monofonik mikrofon girişi; 10. Açma-kapama tuşu (on-off); 11. Kaset yuvası kapağı; 12. Çabuk ileri sarma tuşu (wind); 13. Bant durdurma tuşu (stop); 14. Bant okuma tuşu (play); 15., 16. ve 17. Bant türü seçimi (metal, CrO_2 ve normal); 18. Kayıt ya da okuma sırasında dip gürültüsünün yok edilmesi (Dolby sistemi); 19. Kulaklık girişi; 20. Stereofonik mikrofon girişi; 21. Kayıt düzeyi ayarlayıcısı.

Philips belgesine göre

bir kasetli teypin çalışma ilkesi

TEZAYÜT a. (ar. *ziyade*'den *tezayüd*). *Esk.* **1.** Çoğalma, artma: *"Rantın sebebi daha çorak olan arazinin işletilmesinin icab ettiği mezahim ve mesayinin tezayüdü ile taayyün eden mahsulat-ı ziraiyenin mesela buğday fiyatının tezayüdüdür demek daha doğru olur"* (Ahmet Muammer ve Şükrü Kaya). **—2.** *Tezayüt etmek*, çoğalmak, artmak: *"Uzaklara saça saça bir suret-i bî-nihayede tezayüd eder gider"* (Baha Tevfik).
—Esk. mat. çözlm. ARTMA'nın eşanlamlısı.

TEZCAN (Ahmet Hamdi) **Hafız** → HAMDİ EFENDİ Hafız Ahmet.

TEZCAN (Şazi), türk futbolcu ve hakem (İstanbul 1907 - *ay. y.* 1962). Futbola kaleci mevkisinde Darüşafaka'da başladı. Kasımpaşa ve Beykoz'un kalelerini de korudu. Futbol hakemliğine geçti (1932) ve gösterdiği başarıdan ötürü FİFA listesine girdi. Güneş kulübü'nün (1934) ve İnönü stadyumu'nun (1947-1960) müdürlüklerini yaptı.

TEZCAN (Semih), türk dil bilgini (Mersin 1943). Dil ve tarih-coğrafya fakültesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1964). Götingen, Georg-August üniversitesi'nde doktorasını verdi (1970); Dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde doçent (1976); profesör oldu (1983). Türk dil kurumu'nda yönetim kurulu üyesi ve kolbaşı olarak görev yaptı (1974-1983). 1984'ten beri çalışmalarını Bamberg Üniversitesi'nde sürdürmektedir. Özellikle uygurca yazmalar konusunda uzmanlığıyla tanınır: *Das Uigurische İnsadı-Sutra (Berliner Turfantexte III)* [1974], *Eski uygurca Hsüan Tsang biyografisi, X. bölüm* (1975) vd.

TEZCATLİPOCA, toltek kökenli Savaş ve Gece tanrısı. Çoğu kez Mixcoatl ya da Camaxtli (Av ve Kuzey tanrısı) gibi başka tanrılarla karıştırılır. Uygarlaştırıcı tanrı Quetzalcóatl ile rekabeti, belki de gündüz ile gece arasındaki kozmik savaşı simgeler. Her yerde kutlu sayılır, özellikle Texcoco' da ululanırdı.

TEZDİŞİ sıf. Bot. Dışıorganı erkekorganından önce olgunlaşan çiçeklere denir.

TEZDİŞİLİK a. Bot. Tezdişi bir bitki türünün durumu. (Eşanl. PROTEROGINI.)

TEZEHHÜR a. (ar. *zehre*'den *tezehhür*). *Esk.* **1.** Çiçeklenme, çiçek açma. **—2.** *Tezahhür etmek*, çiçeklenmek: *"...tenevvür ve tezehhür etmeye çalışıyordu"* (Samipaşazade Sezai, XIX. yy.).
—Esk. kim. Çiçeksime.

TEZEK a. **1.** Yakıt olarak kullanılan kurutulmuş sığır tersi. **—2.** *Yörs.* Sabanın ya da belin kaldırıldığı iri toprak parçası; kesek.

TEZEKKÜR a. (ar. *zikr*'den *tezekkür*). *Esk.* **1.** Bir konu hakkında konuşma: *"Mecalis-i müteaddidede çâresi tezekkür olundukda..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** Hatırlama, anımsama. **—3.** *Tezekkür etmek*, bir konuyu görüşmek; hatırlamak.

TEZEL (Naki), türk yazar (İstanbul 1915 - *ay. y.* 1980). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1940). Kaymakamlık yaptı (1940-1943). Basın yayın genel müdürlüğü'nde, Ticaret bakanlığı'nda çalıştı (1943-1951). İş ve işçi bulma kurumu genel müdürü oldu (1958-1961, 1968-1971). Eminönü Halkevi'nin *Yeni türk, Halk bilgisi haberleri* dergilerini yönetti. Folklorla ilgili araştırmalar yaptı: *Bilmeceler ve maniler* (1941), *Türk halk bilmeceleri* (1969), *Türkiye folklor ve etnografya kılavuzu* (1969). Masalları derleyip işleyerek yayımladı: *Keloğlan masalları* (1936), *İstanbul masalları* (1938; İngiltere'de *Fairy Tales from Turkey* [1946] adıyla basıldı), *Köroğlu masalı* (1939), *Türk masalları* (2 c, 1971).

TEZELLÜL a. (ar. *zillet*'ten *tezellül*). *Esk.* **1.** Hakarete katlanma, horlanma: *"Lâzım mı tezellül ü müdârâ?..."* (A. H. Tarhan). **—2.** *Tezellül etmek*, aşağılanmak.

TEZELZÜL a. (ar. *zelzele*'den *tezelzül*). *Esk.* **1.** Sarsılma, sallanma *"...yapacağı şeyi kararlaştırdıktan sonra bir dereceye kadar teskine muvaffak olduğu tezelzül-i asabıyı..."* (Recaizade Mahmut Ekrem). **—2.** Zelzele, yersarsıntısı. **—3.** *Tezelzül etmek*, sallanmak. **—4.** *Tezelzül-i esnan*, dişlerin sallanması.

TEZELZÜLAT, -tı çoğl. a. (ar. *tezelzül*' ün çoğl. *tezelzülât*). *Esk.* **1.** Sarsılmalar; yersarsıntıları: *"Rabb-ül-evkatde arşın uğradığı tezelzülata maruz kalıyor idi"* (Mehmet Tevfik). **—2.** *Tezelzülat-ı arziye*, depremler, yersarsıntıları.

TEZEMMÜL a. (ar. *zeml*'den *tezemmül*). *Esk.* Bir şeye sarınma, sarınıp sarmalanma.
—İsl. *Tezemmül-i nebi*, Hz. Muhammet' in ilk vahyin sarsıntı ve dehşetinden dolayı titreyerek yattığı sırada bir örtüye bürünmesi, örtünmesi.

TEZENE a. (fars. *täzäne, tazıyäne*, kamçı' dan). Müz. **1.** Bağlama, cura vb. telli çalgıları seslendirmede kullanılan, genellikle kiraz ağacı kabuğundan yapılmış mızrap. **—2.** *Tezeneli çalgılar*, tezeneyle çalınan çalgılar, telli çalgılar.

TEZER sıf. Erkek organları, dişiorgandan önce olgunluğa erişen erdişi çiçeklere denir (Bundan ötürü döllenme ancak ayrı çiçekler arasında olabilir.)

TEZERLİK a. Bot. Tezer bitki türlerinin durumu. (Eşanl. PROTERANDRİ.)

TEZERV a. (fars. *tezerv*). *Esk.* **1.** Sülün: *"Murâdı bâzına vuslat tezervi / Çü sayd oldı kıyama geldi servi"* (Şahidi, XVI. yy.). **—2.** *Tezerv-i zerrin-per*, altın kanatlı sülün; Güneş.

TEZEVVUK, -ku a. (ar. *zevk*'ten *tezevvuk*). *Esk.* **1.** Zevk alma, tat alma. **—2.** *Tezevvuk etmek*, zevk almak.

TEZEVVÜC a. (ar. *zevc*'den *tezevvüc*). *Esk.* **1.** Evlenme, izdivaç: *"Benim sizinle tezevvücümü tasvib eden Melike hazretleri size de bir at hediye etmişler"* (A. H. Tarhan). **—2.** *Tezevvüc etmek*, evlenmek: *"Artık zamanımızda çoban kızlarıyla evlenen krallar olmadığı gibi cihazsız kızlarla tezevvüc eden erkekler de görülmediğinden..."* (H. C. Yalçın).

TEZEYYÜN a. (ar. *zinet*'ten *tezeyyün*). *Esk.* **1.** Süslenme. **—2.** *Tezeyyün etmek, eylemek*, süslenmek: *"Bahar gelince çiçeklerle donanır, yazın yapraklarla tezeyyün eder"* (Samipaşazade Sezai, XIX. yy.). *"Sema da her an bir reng-i digerle tezeyyün eyler"* (Samipaşazade Sezai, XIX. yy.).

TEZGÂH a. (fars. *dest* ve *-gâh*'tan *destgah*). **1.** Üzerinde iş yapılan masa. **—2.** Dükkânlarda satıcıların önündeki uzun masa. **—3.** Meyhanelerde, kahvelerde müşterilere sunulan içeceklerin, yiyeceklerin konduğu yüksekçe, uzun ve ağır masa. **—4.** Teknolojide, takoz kaldırma, birleştirme yoluyla parça, araç üretmeye yarayan sistem: *Torna tezgâhı, Freze tezgâhı.* **—5.** Dokuma (kumaş, kilim, halı vb.) ve iplik üretilen aygıt: *El tezgâhında dokunmuş bir halı, bir kumaş. İplik tezgâhı.* **—6.** *Arg.* Tuzak. **—7.** *Tezgâh başı yapmak*, meyhanede, tezgâha yaslanarak ayakta içki içmek (arg.). ‖ *Tezgâh kurmak*, birine tuzak hazırlamak; biriyle cinsel ilişkide bulunmak (arg.). ‖ *Tezgâhı kurmak*, bir işe başlamak ya da bir işi başlatmak için gerekli araç ve gereci hazırlamak. ‖ *Tezgâhından geçmek*, bir işi bir kimseden öğrenmiş olmak; bir kadın sözkonusuysa, bir kimseyle cinsel ilişkiye girmiş olmak (arg.). ‖ *Tezgâhta ne var?*, ne üzerinde çalışıyorsunuz?
—Al. tak. Çeşitli işlemler, özellikle alıştırma için kullanılan ve üzerine genellikle bir mengene bağlanan çalışma masası.
—Dokmc. *Çukur tezgâh* → ÇUKUR. ‖ *Dik tezgâh* → DİK. ‖ *Istar tezgâhı* → ISTAR. ‖ *Kamçılı tezgâh*, kamçı adı verilen düzenekle mekiğe hareket verilen bir tür dokuma tezgâhı. (Gücüleri tel, tarakları demirdir. Sökülüp takılabilir. Mekiğin elle değil kamçıyla hareket ettirilmesi dokumacıya hız kazandırır.) ‖ *Yüksek tezgâh*, yerden yükseğe kurulan bir tür dokumacı tezgâhı. (Dokumacı, tezgâhın çatısına bağlı düz ve genişçe bir tahta üzerine oturarak çalışır.)
—Ekmekç. *Hamur tezgâhı*, hamurun üzerinde yoğrulup merdaneyle açıldığı kalın kalas ya da mermer masa.
—El sant. Yazmacılıkta, üzerinde baskı yapılan keçe kaplı masa. (Keçenin üzerine muşamba serildikten sonra genellikle yün bir kumaş yayılır.) ‖ *Tezgâh takozu*, tespihçi tezgâhlarında, tespih ustasının çalışırken ayağını dayadığı ahşap parça.
—Fırınc. Salma küreğinin üzerine ekmek hamurları dizilirken konduğu ve pişen ekmeklerin fırından çıkarılıp boşaltıldığı yüksek, üzeri düz ve geniş masa.
—Halıc. *Dik* ya da *yatay tezgâh*, geleneksel el halılarını dokumada kullanılan tezgâh. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Halı tezgâhı*, el (el dokuma tezgâhı) ve makine (mekanik tezgâh) halısı dokumada kullanılan tezgâh. ‖ *Yer tezgâhı*, atkı ve çözgüsü yerde hazırlanan bir tür yatay tezgâh.
—Heykelc. *Tezgâha koymak*, yontulacak taş kütlesini eğerek, bir ucunu tezgâh adı verilen diğer bir taş kütlesinin üzerine bindirmek.
—İnş. KÜRSÜ'nün eşanlamlısı. ‖ *Bükme tezgâhı*, üzerinde kurşun ya da çinko levhalar bükülen, kenarları demirli kalın tezgâh.
—Kasapl. Kasapların üzerinde et parçaladıkları düz yüzey.
—Matbaac. Üzerine sayfa sıralaması yapmak için tipografi dizgilerinin ya da gerekli düzeltmeleri yapmak amacıyla kalıpların konulduğu büyük döküm (eskiden mermer ya da taş) masa. ‖ Kollu presin ya da tipografi baskı makinesinin üzerine basılacak kalıplar konulan metal masası. ‖ *Tezgâhta olmak*, bir yapıt vb.'den söz ederken, yazılmakta, hazırlanmakta olmak.
—Metalürj. *Zincirli çekme tezgâhı*, çubuğun ya da bir telin sonsuz bir zincirin halkalarından birine takılmış bir kıskaç yardımıyla çekildiği tezgâh.
—Saatç. *Saatçi tezgâhı*, saatçilerin takım ve gereçlerini dizmek için kullandıkları, düz ve bölmeli çekmecelerle donatılmış tezgâh.
—Saraçl. *Kesim tezgâhı*, üzerinde deri kesilen, bütün bir deri yayabilecek genişlikte, üzeri çinko kaplı tezgâh.
—Seram. Seramik işçisinin çarktan geçirmeden önce kil topaklarını serdiği ve hazır parçaları üzerine dizdiği masa.
—Teknol. Çok sayıda meslek kolunda kullanılan metal ya da ağaç yapı. ‖ *Transfer tezgâhı*, işlenecek parçaların ardışık ve otomatik olarak aktarıldığı çok sayıda işleme postası olan otomatik takım tezgâhları grubu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tekst. ve Örg. *Çokbaşlı örme tezgâhı*,

musée de l'Homme

Tezcatlipoca'yı gösteren jadeitten yapılmış küçük figür klasiksonrası mikstek ya da aztek sanatı (XIV.-XVI. yy.)
musée de l'Homme, Paris

Black ve Deker belgesine göre

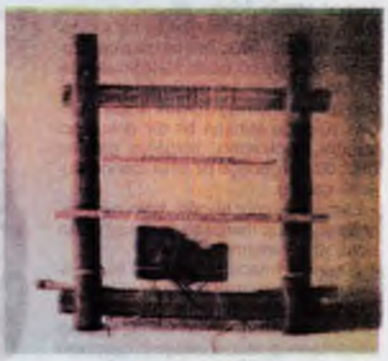

Üniversal **tezgâh**

B. N., Paris.

Goblen dokumada kullanılan dik **tezgâh**
Diderot'nun *Ansiklopedi*'sinden alınmış resim ("dokuma işlemine başlayacak işçinin duruşu")
Bibliothèque nationale Paris

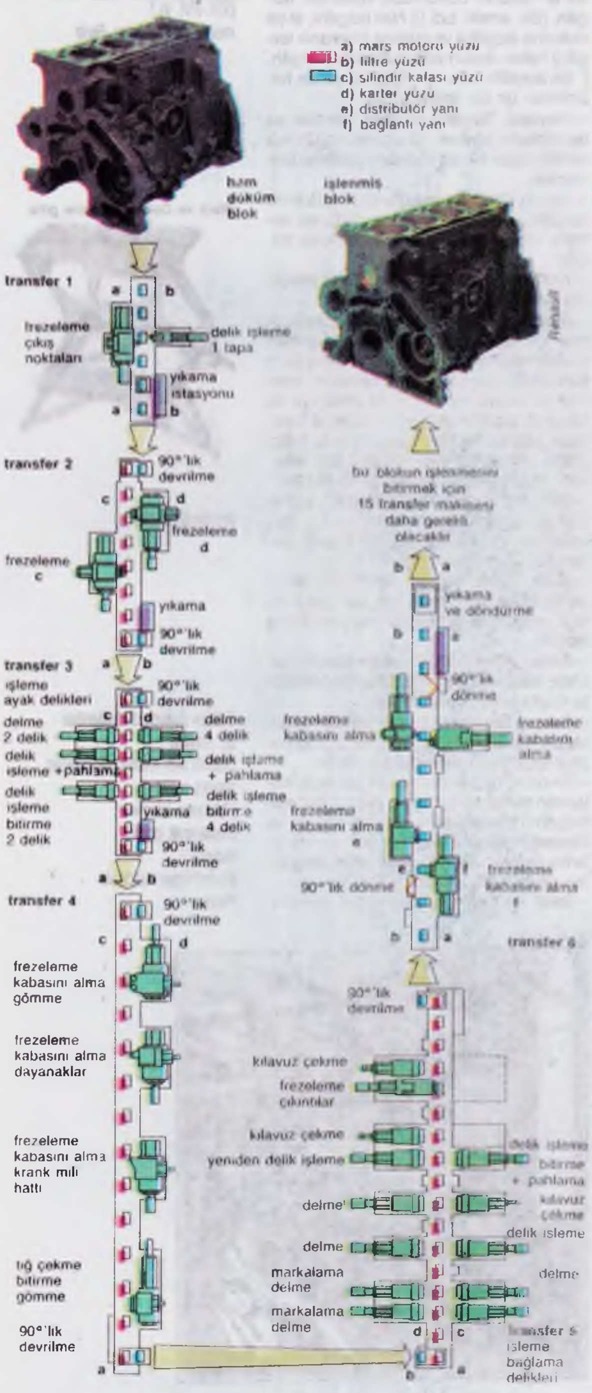
el dokuma tezgâhı

alçak geçitli bir el dokuma tezgâhında çalışan işçi

Larousse

transfer tezgâhı bir otomobil motor blokunun işlenmesi

çok sayıda trikotaj sisteminden oluşan yuvarlak tezgâh. || *Çorap örme tezgâhı*, kısa konçlu çorap üretiminde kullanılan küçük çaplı yuvarlak tezgâh. || *Dokuma tezgâhı*, kumaş dokumada kullanılan makine. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Düz tezgâh*, iki düz yataktan oluşan toplama ılmikli trikotaj makinesi. || *Eksantrikli dokuma tezgâhı*, gücü çerçeveleri eksantriklerle indirilen ve kaldırılan dokuma tezgâhı. || *Mayözlü tezgâh*, bir tablanın çevresine yatay ve radyal olarak yerleştirilmiş gagalı iğnelerden oluşan yuvarlak tezgâh. (Ilmikler "mayöz" denilen organlarla oluşturulur. Jarse dokumalar ile türevlerinin dokunduğu bu tezgâh tipinin verimliliğinin zayıf olması, mayözlü tezgâhların gitgide ortadan kalkmasından kaynaklanır.) || *Yuvarlak çorap örme tezgâhı*, dikişsiz kadın çorapları üretiminde kullanılan tezgâh. || *Yuvarlak dokuma tezgâhı*, bir silindirden (jarse tezgâhı), bir silindir ile bir tabladan (interlok tezgâhı) ya da üst üste iki silindirden (ters ilmikli tezgâh) oluşan tezgâhlara verilen genel ad. || *Zincirli örme tezgâhı*, sökülmez örgülerin üretiminde kullanılan (gagalı iğneler taşıyan) atma ilmikli düz tezgâh.

—ANSİKL. Halıc. Yatay tezgâhlarda (yatay çözgülü) gücüler, ayakçalarla kumanda edilen ve gücü çerçevelerini taşıyan sopalar üzerinde, tek ve çift numaralı çözgü iplikleri halinde iki gruba ayrılır. Dik tezgâhlarda ise (düşey çözgülü), yalnız çözgü ipliklerinin arkasındaki tülbent gücü ağacının üzerine tespit edilmiş gücülerin arasından geçer; dokuma işçisi gücüleri çekerek arkadaki çözgü ipliklerini öne getirir.

—Teknol. *Transfer tezgâhı*. Bir transfer tezgâhında, parçaların her birine bir dizi işlem (frezeleme, delme, kılavuz çekme, delik işleme vb.), kontrol işlemi ya da başka işlemler uygulanır; bu işlemler, bitirilme dereceleri farklı çeşitli parçalar üzerinde aynı anda çalışan, uygun birimlerde gerçekleştirilir. Parçalar ya doğrudan ya da üzerlerine bağlandıkları montajlar aracılığıyla ardışık birimlerin önüne aktarılır; bu birimlerde parçalara, önceden belirlenen bir sıraya göre, her defasında otomatik olarak kabasını alma, sabitleme, işleme, temizleme ve gerektiğinde kontrol işlemleri uygulanır.

Transfer tezgâhları, karmaşık işleme işlemlerini, iyi bir duyarlık, yüksek bir verim ve daha az el emeğiyle gerçekleştirmeye olanak verir. Bununla birlikte, bu tezgâhlar ancak seri üretim parçaları için elverişlidir. Dolayısıyla bunlara daha çok ilk ortaya çıktıkları alan olan otomobil sanayiinde (özellikle motor bloklarının işlenmesi) rastlanır.

—Tekst. Dokuma tezgâhı, başlangıçta, üzerine ya bir dokuma oluşturmak için iplikler (çözgü ve atkı) ya işlenecek kumaş ya da iş işlemek için kanaviçe gerilen bir düzenekti. Günümüzde bir tekstil maddesini kumaşa dönüştürmeyi sağlayan dokuma tezgâhı, elle ya da mekanik (elektrik motoru) olarak kumanda edilen, az ya da çok otomatikleşmiş ve bilgisayarla programlanabilen bir makinedir. Dokuma tezgâhının dışında, ayrıca örme, işleme ve halı tezgâhları da vardır. Dokuma işlemlerinde kullanılan tezgâhlar, mekikli, mekiksiz tezgâhlar, jakar tezgâhı, mekanik armürlü tezgâhlar olarak ayırt edilir. Trikotajda ise temel olarak yuvarlak tezgâh, düz örme tezgâhı, tek ya da çift yataklı tezgâh, jakar tezgâhı kullanılır (→ COTTON *tezgâhı*, JAKAR *tezgâhı*).

TEZGÂHÇI a. *Esk.* **1.** Tezgâhta çalışan dokumacı, çömlekçi vb. **—2.** Ahşaptan tezgâh, dolap, kuyu çıkrığı vb. şeyler yapan usta.

TEZGÂHLAMAK g. f. **1.** *Bir işi tezgâhlamak*, gerekli hazırlıkları yaparak o işi kurmak. **—2.** *Arg.* Bir hile, bir düzen hazırlamak; pek de dürüst olmayan bir işi, hilesi anlaşılmayacak biçimde düzenlemek.

◆ **tezgâhlanmak** edilg. f. Tezgâhlamak eylemine konu olmak.

TEZGÂHLANMAK → TEZGÂHLAMAK.

TEZGÂHTAR a. Dükkânlarda tezgâhta durup satış işleriyle ilgilenen kimse.

TEZGÂHTARLIK a. **1.** Tezgâhtar olma durumu; tezgâhtarın işi. **—2.** *Tezgâhtarlık etmek, yapmak*, tezgâhta satıcılık yapmak; bir şeyi beğendirmek için aşırı ölçüde dil dökmek.

TEZHİP a. (ar. *zeheb*'den *tezhib*). *Esk.* Yaldızlama, yaldızla boyama.

—Esk. tıp. Çürük dişi altınla kaplama.

—Süslem. sant. Bir elyazmasını, bir kitabı süsleme sanatı, eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İslam yazma kitap sanatlarında elyazmalarının, murakkaların, divanların, külliyatların boya ve altınla süslenmesi yaygındı. Bu tür yapıtlara *müzehhep*, tezhip yapan sanatçılara de *müzehhip* deniyordu. Tezhip arapçada altınlama anlamına gelirse de her tür boya ile yapılan ince kitap süslemesini de kapsar. Elyazmalarında zahriyeler, hatimeler, ilk sayfa başları, başlıklar, sayfa kenarları, satır araları, Kuran'larda sure, fasıl ve secde başları (sure gülü, secde gülü, vakıf gülü, hizib gülü, aşır gülü, cüz gülü vb.) tezhipleniyordu. Müzehhep, kalem fırça ile tezhip motiflerinin taslağını çoğunlukla ince bir

kâğıt üzerine çizer, sonra şimşir ya da çinko üzerinde iğne ile delerek ana kalıbı hazırlar (üst kalıp olarak nitelenen ana kalıbın alt kalıp denilen birkaç kopyası çıkarılır, üst kalıp örnek olarak saklanırdı). Bu kalıp tezhiplenecek kâğıdın üstüne yerleştirilir, üzerinden ince kömür tozu ya da tebeşir tozu sürülmüş bir bez hafifçe dolaştırılarak motiflerin deliklerden alttaki kâğıda geçmesi sağlanır. Sonra ince bir fırça ile bu motiflerin üzerinden gidilir, altın yaldız ve boya ile boyanır ve en sonunda mühreleme işlemi uygulanır. Tezhipte kabartma olarak bırakılacak motiflerin üzerine önce yumurta akıyla karıştırılmış beyaz boya sürülür, bunun kuruması beklenir, sonra üstü boya ve yaldızla işlenir.

İslam sanatında tezhip ülkeden ülkeye farklılıklar gösterir. Arap tezhipleri kalın çizgili, az renklidir. XIV.-XV. yy.'larda Mısır Memlukları kendilerine özgü bir üslûp geliştirmişlerdir. Bunlarda laciverde yakın mavi renkli zemin üzerine motifler yaldız, beyaz ve kiremit kırmızısı boya ile işlenmiştir. Ancak tezhip sanatı özellikle iranlı ve türk sanatçılarca geliştirilmiştir. İran'ın Isfahan, Şiraz ve Tebriz tezhip okulları küçük farklılıklarla birbirinden ayrılır. Herat tezhip okulunun ise türk ve iran sanatları üzerine büyük etkisi olmuştur. Özellikle Herat, Şiraz ve Isafahan'da uygulanan bu üslupta şemse motifi yaygındır ve yaldız kullanılmaz.

Türkler'de tezhip sanatı Uygurlar'ın maniciliği benimsemesiyle gelişmeye başlamıştır. Uygur tezhiplerinde mavi zemin üzerine kırmızı, beyaz, altın yaldız, erguvan, açık ve koyu yeşil renkler uygulanıyordu; basitleştirilmiş ağaçlar, çiçekler, yapraklı kıvrıkdallar başlıca motiflerdi. İslamlığın kabulünden sonra stilize çiçek ve bitki motiflerinden oluşan hatayi üslup yaygınlaşmıştır. Tezhip sanatı Selçuklular'la Anadolu'ya ulaşmıştır. Ancak kesin olarak Anadolu selçuklu sanatına bağlanabilen tezhip örneği çok azdır. Bunlarda yazmanın zemini çeşitli biçimlerde süslenmiştir. Başlıklarda altın yaldız, lacivert, beyaz ve kahverengiye çalan bir kırmızı kullanılmıştır. Desenlerde rumiler, kıvrıkdallar, palmetler, geçmeli örgü ve geometrik motifler yaygındır. Karamanoğulları selçuklu üslubunu hemen hemen hiç değiştirmeden sürdürmüşlerdir.

Osmanlı döneminde tezhip sanatı büyük gelişme göstermiş, Edirne'de ve Topkapı sarayı'nda kurulan atölyelerde pek çok kitap tezhiplenmiştir. Erken osmanlı tezhiplerinde hatayi, rumi, kıvrıkdallar, geometrik motifler çok zengin kompozisyonlar halinde değerlendirilmiştir. XV. yy.'ın ilk yarısında Memluk ve Timurlu dönemi Herat ve Şiraz okullarının etkisi sezilirse de, yüzyılın ikinci yarısında, özellikle sonlara doğru özgün bir üslubun yaratıldığı söylenebilir. Dönemin ilk örneklerinden biri Murat II'ye sunulan bir müzik kitabıdır (*Mekâsıd el-Elhân*, Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi). 1434 / 1435 tarihli bu kitap zengin tezhipleriyle dikkati çeker. Sunuş yazısının bulunduğu karşılıklı iki yaprak değişik kompozisyonlarda tezhiplenmiştir. Siyah, mavi, altın yaldızın yanı sıra turuncu, yeşil, beyaz renklerin kullanıldığı ilk yaprağın ortasında rumi bezemeli yuvarlak bir madalyon yer alır. Köşelerde de içleri rumili, tepelik formunda köşebentler vardır. Zemin siyah üzerine altın yaldız çiçek ve dil motiflidir. Rumiler ve çok stilize küçük çiçekler dönemin özelliğidir. Fatih Sultan Mehmet döneminde kitaba ve güzel sanatlara gösterilen önem tezhip sanatının da hızla gelişimini sağlamıştır. Bu dönemde Baba Nakkaş yönetimindeki saray nakkaşhanesinde çok sayıda kitap tezhiplenmiştir. Bunlar yazıyı boğmayan, ince, ölçülü çizgileriyle dikkati çeker. Rumiler, geometrik geçmeler ve küçük çiçekler başlıca motiflerdir. Kanuni Sultan Süleyman dönemi tezhip sanatının ikinci parlak evresini oluşturur. Renk ve motiflerde farklılıklar görülmemekle birlikte, işçilik incelmiş, tezhiplenen zemin artmış, altın daha çok kullanılmıştır. XVI. yy. ünlü tezhipçi Kara Mehmet'in (Kara Memi) yapıtlarıyla simgelenir. XVI. yy. tezhiplerinde halkâr* tekniği yaygınlaşmıştır. XVII. yy. tezhip sanatında fazla yenilik yoktur, işçilik, renk ve motif zenginliği gerilemiştir, ancak altın yaldızın aşırı ölçüde kullanılmasıyla gösterişli yapıtlar üretilmiştir. XVIII. yy.'da klasik üslup bir ölçüde sürdürülürken, Batı etkisinde örnekler çoğalmıştır. Halkârın yanı sıra, başlıklarda ve sayfa kenarlarında barok motifler görülür, klasik bir tezhibin ortasında doğalcı üslupta çiçek demetleriyle karşılaşılır. Ayrıca çiçekler bağımsız olarak minyatür üslubunda da değerlendirilmiştir (Ali Üsküdari ve Abdullah Buhari'nin yapıtları bu türün en güzel örnekleridir). XVIII. yy.'ın ikinci yarısında ve XIX. yy.'da tezhip sanatındaki gerileme sürmüştür; altının çokça kullanıldığı, barok ve rokoko üsluplarındaki tezhipler zeminin çoğu kez tümünü kaplamıştır. Gül tek başına ya da öteki çiçeklerle birlikte en çok kullanılan motiftir. Ayrıca mimari öğeler, sepet, vazo, kenger yaprağı aşırılığa kaçacak ölçüde kullanılmıştır. Klasik tezhipte küçük madalyonlar biçiminde olan hizip gülü, secde gülü gibi motifler, vazodan ya da sepetten fışkıran buketler halini almıştır. (→ Kayn.)

• *Batı'da tezhip.* "Tezhip" sözcüğü Ortaçağ'da elyazmalarındaki figüratif sahneler, süslü baş harfler ya da kenar bezekleri gibi öğeleri belirtmekte de kullanıldı. Bu üç öğe, özel metinleri güzelleştirme ya da eklemleme kaygısıyla çeşitli değişikliklere uğradı. Antikçağ'da resim, Mısırlılar'ın *Ölüler kitabı* gibi papirüs tomarı üzerine yazılmış metinlere eklenen oldukça önemsiz bir görsel tamamlayıcıydı; bu anlayış daha sonra Yunanlılar ve Romalılar tarafından da benimsendi. Hıristiyanlığın ilk yıllarında *kodeks*'in ortaya çıkışıyla birlikte, sayfanın tümünü kaplayan, estetik olduğu kadar pratik bir amaca yönelik resimler görülmeye başlandı. Böylece, erken Ortaçağ'ın dinsel (İnciller*) ve dindışı yapıtlarının ikonografisinde "portre" türü yaygınlaştı; Kutsal Kitap metinlerinde (*Tours Tevratı*, VII. yy., Bibliothèque nationale, Paris) öykülü sahnelere, irlanda İncilleri'nde de (bunlardaki karmaşık girift bezemeler "meleklerin işi" diye anılır) salt süsleme amaçlı sayfalara sıkça rastlanmaya başlandı.

Bezemeli baş harf her biçimiyle (geometrik, bitki, hayvan figürlü ya da belli bir olayı canlandıran baş harfler), erken ortaçağ sanatçılarının zamanla geliştirdikleri bir buluştur. Metnin eklemlenmesi işlevinin ötesinde bu tür baş harfler kutsal sözcükleri yüceltmek (*Kells kitabı*, VIII.-IX., yy., Dublin) ya da Kutsal Kitap sahnelerini görüntülemek (*Drogon ayin duaları kitabı*, IX. yy., Bibliothèque nationale, Paris) biçiminde yaygınlaştı.

Aynı dönemde çerçeveleme konusuna değişik anlayışlar getirildi. Kutsal yasa metinlerine uygun düşen kemerli çerçeveler yavaş yavaş tam sayfa resimlere, başlık sayfalarına ve metin başlangıcına da uyarlandı. Öte yandan, önceleri yalnızca kırmızı boyayla çizilen dikdörtgen çerçeve, süslemelerle kaplı bir alana dönüştü; irlanda sanatında resimlerle iç içe geçti (*Echternach İncilleri*, VIII. yy.); Karolenjler döneminde, zengin bir biçimde süslendi (örneğin, aşıkyolu motifleriyle kaplı bir zemin üzerine takı ve antik kame figürleriyle *Saint-Médard* [Soissons] *İncilleri*, Bibliothèque nationale, Paris). Anglosaksonlar tarafından görkemli akanthos yapraklarının sarktığı kafeslere dönüştürüldü (*Aziz Æthelwold'un kutsama kitabı*, 975-980, British Library, Londra).

Roman döneminde mezamir kitaplarına ve azizlerin yaşamlarını anlatan kitaplara, metinden önce gelen ve bir dizi resim içeren bir bölüm ekleme geleneği yaygınlaştı. Bu resimler metinden ayrı, hatta bağımsız bir sanatsal bütün oluşturuyordu (*Aziz Albanus'un mezamir kitabı*, *Aziz Aubin'in yaşamı* ve *Aziz Audomarus' un yaşamı*). Sonsuz çeşitlilik gösteren baş harfler, manastır elyazmalarında, özellikle dev Kutsal* Kitaplar'da (*Saint-Martial, Souvigny, Manerius, Bury, Winchester Kutsal Kitapları*) çok büyük boyutlara ulaştı.

Gotik dönem ustalarının tezhip sanatına yaptıkları başlıca iki katkı, resimli kitapları -metnin ikincil bir önem taşıdığı ya da hiç bulunmadığı görkemli kitaplar- geliştirmek ve sayfa kenarlarını ya da yazılı olmayan her tür alanı (satır sonları, sütun araları) süslemek oldu. Fransa'da resimli kitaplar, *İbretli Kutsal Kitap*'ın gerçekleştirildiği Saint Louis'in krallık atölyeleri sayesinde büyük gelişme gösterdi. Aynı anda İngiltere ve Fransa'da şahane bir dizi *Mahşer** ortaya çıktı. XII. yy.'ın sonunda baş harflerin uçlarının uzatılması ve metni ayıran çizgilerin estetik bir işlev kazanmasıyla, tezhip sayfa kenarlarına da sıçramış oldu. Kenarlar XIII. yy.'da garip motiflerle ve küçük resimlerle dolduruldu. XIV. ve XV. yy.'larda ise çerçeve süsleri gi-

TEZHİP

B. N., Paris

dük Jean de Berry'nin *Dua kitabı*'ndan (1386'ya doğr.) Beauneveu'nün grizay tekniğinde bir resmiyle (*Kral Davut*) tezhipli bir sayfa *Bibliothèque nationale* *Paris*

Chomon-Perino

Lancelot du Lac Chrétien de Troyes'nın yapıtının bir elyazmasından tezhipli bir sayfa Fransa, 1494 *Ulusal kitaplık, Torino*

B. N., Paris

Echternach İncilleri'nden süslü baş harf
ingiliz-irlanda sanatı, VIII. yy.
Bibliothèque nationale, Paris

derek ağırlaşarak sonunda metni tümüyle kuşattı (özellikle dua kitaplarında).

Bu zarif ve gelişmiş sanatın Ortaçağ'ın sonunda gerilemesinin iki temel nedeni vardır. Matbaanın bulunması ve ksilografinin gelişmesi tezhip sanatına büyük bir darbe vurdu. Öte yandan, İtalya ve Hollanda'da büyük sanatseverlerin, ölçülü, perspektifli mekânlara ve pano üzerine yapılmış resimlere ilgi duymaları, tezhibin karşısında ve onun zararına, daha anıtsal bir resim tarzının gelişmesine yol açtı.

Boyalı süslemelerin yapım biçiminin de (uygulama teknikleri ve koşulları, ağır basan tonlar ve renkler) tezhip sanatı tarihinde kendine özgü bir rolü oldu. X. yy.'da, antikçağ sanatından ayrılan birbirinden farklı üç renk anlayışı görülür: renkli mürekkeple yapılmış diri desenlere yer veren anglosakson üslubu; arı ve canlı renkli, neredeyse soyut mustarip üslup (*San Severino mahşeri*, XI. yy., Bibliothèque nationale, Paris); düşsel bir ikonografiye ve süsleyici kompozisyonlara yer veren, keskin renkli otto üslubu *(Bamberg mahşeri)*. XIII. yy.'da kırmızı ve mavi renkler tüm Avrupa'da ağır bastı; XIV. yy.'da ise gri renkli kamayölere ilgi duyuldu *(Pucelle)*. Erken Ortaçağ'da yalnızca lüks elyazmalarıyla sınırlı kalan altın ve gümüş gibi metallerin kullanımı, gotik dönemde giderek yaygınlaştı. XII. yy.'ın son çeyreğinde, altının kullanış biçiminde önemli bir değişiklik görüldü. Daha önceleri sıvı ya da toz halindeyken bir fırçayla sürülen altın, bu tarihten başlayarak varak biçiminde işlendi ve parlatma kalemiyle perdahlandı.

Lauros-Giraudon

Azizeler İsa'nın mezarında
Robert de Jumièges'in ayin duaları kitabı'nı süsleyen tam sayfa minyatür
Ely ya da Winchester, XI. yy. başı
Belediye kitaplığı, Rouen

Uruç

Drogon ayin duaları kitabı'ndan süslü baş harf, Metz, IX. yy.
Bibliothèque nationale, Paris

B. N., Paris

Giraudon

İsa
İncil'i aziz Luka'ya verirken
San Severino mahşeri'nden
bir minyatür
Güney-Batı Fransa (1028)
(Bibliothèque nationale, Paris)

Scala

Evren'in güçlerine boyun eğen insan bir XIII. yy. latin kodeksini süsleyen minyatür *(Devlet kitaplığı, Lucca)*

Giraudon

Eski Ahit'in bir elyazmasından
süslü baş harf; Fransa,
XI. yy. sonu - XII. yy. başı
Belediye kitaplığı, Reims

TEZHİPÇİ a. Elyazmalarını süsleyen sanatçı. (Eşanl. MÜZEHHİP.)

—ANSİKL. İslam ülkelerinde tezhipçiler de öteki sanatçılar gibi çoğunlukla hükümdarların korunmasında, saray atölyelerinde etkinlik gösterirlerdi. Osmanlı döneminde, sıkı merkeziyetçiliğe bağlı olarak, önce Edirne, daha sonra da İstanbul sarayında örgütlenmiş, çeşitli dallarda etkinlik gösteren sanatçılar vardı. Tezhipçiler de ehli hiref denilen bu örgüte bağlıydı. Edirne sarayına bağlı sanatçıların örgütleri, İstanbul'un başkent olmasından sonra da zaman zaman parlayarak XVII. yy. sonlarına değin varlığını korumuştur. İstanbul'da Sarayı cedit'teki (Yeni saray, bugün Topkapı sarayı) ehli hiref örgütünün nakkaşlar bölüğünde görevli olan tezhipçiler, öteki sanatçılar gibi Haznedarbaşı'nın emrindeydiler; aylıklarını, malzeme ve gereçlerini ondan alırlardı. Ancak bu sanatçıların saray dışındaki atölyelerde de çalıştıkları, kimilerinin kendi dükkânları olduğu da bilinmektedir. En yetkin tezhipçilerin yönetiminde çalışan bu sanatçılar özellikle hattatlarla işbirliği halindeydiler. Dönemin ünlü hattatlarının yazılarını, en yetkin ve ünlü sanatçılar tezhiplerdi; birçok tezhipçi Topkapı sarayı müzesi'ndeki imzalı yapıtlarından bilinmektedir. XV. yy.'da, Fatih Sultan Mehmet döneminin nakkaşbaşı Baba Nakkaş, XVI. yy.'da Kara Mehmet ve Kambur Mehmet Çelebi, XVII. yy.'da Hafız Osman'ın Kuran'larının çoğunu tezhipleyen Hasan Çelebi, XVIII. yy.'da Ali Üsküdari ve Abdullah Buhari'nin yanı sıra, Yusuf Mısrî, Ali Üsküdarî'yi izleyen Çakeri, Ahmet Vehbi, Abdullah bin Mustafa, Haydarpaşalı İbrahim Çelebi, Selim III döneminde Üstad Ahmet Ataullah Hezargradizade ve kardeşi, XIX. yy.'da Mahmut II döneminde Hasan Karamani, Razgradlızade Ahmet, Lalelili Şakir, Abdülmecit ve Abdülaziz dönemlerinde Hacı Hasan Salih, Abdülhamit II döneminde Tevfik Efendi, Nurettin Efendi, Hüseyin Hüsnü Efendi, Bahaettin Efendi ve Hakkı Bey önde gelen osmanlı tezhipçileridir. Günümüzün usta tezhipçileri arasında İsmail Hakkı Altınbezer, Muhsin Demironat, Rıkkat Kunt, Tahsin Aykutalp ve Prof. Dr. Süheyl Ünver sayılabilir.

• *Batı'da tezhipçiler.* Roman döneminin sonuna dek, içlerinde Karolenj ve Otto dönemlerinin gösterişli yapıtlarının da yer aldığı elyazmalarını, genellikle manastırlardaki keşişler resimlemişti. XII. yy.'ın sonuna doğru, Fransa'nın kuzeyinde sayıları gittikçe artan laik tezhipçiler ortaya çıktı; bunlar, özellikle kutsal metinlerde, sanatsal üslupları ve kimi zaman sayfa kenarlarında, ikonografiyi, renkleri ve formadaki baş harf sayısını belirten teknik bilgilerle ayırt edilirler. XIII.-XIV. yy.'larda, kitap süslemeleri çoğunlukla birden fazla uzmanın ortak çalışmalarıydı. Ancak dönemin metinlerinde ayrım yapılmadan "ressam", "tezhipçi" ve "süslemeci" gibi değişik adlarla anılan bu sanatçılar arasındaki işbölümüne ilişkin fazla bilgi yoktur. Bu ayrım XIV. yy. sonunda oluşmaya başladı. İmzalı yapıtlarına rastlanan çok az sayıdaki sanatçılar arasında XIII. yy.'da Matthieu Paris ve William de Brailles, XIV. yy.'da Honoré Usta ve Jean Pucelle, XV. yy.'da Hesdinli Jacquemart, Beauneveu, Limbourg kardeşler, Fouquet ve Bourdichon belirtilebilir.

TEZİN a. (ar. *ezan*'dan *te'zin*). *Esk.* Ezan okuma.

TEZKÂR a. (ar. *zikr*'den *tezkar*). *Esk.* **1.** Hatırlama, anma: "*... büyük bir ehemmiyetle tezkâre şâyândır*" (İsmail Suphi). **—2.** *Tezkâr etmek*, hatırlamak, anmak: "*Meyle Hâfız, neyle Mevlânâ'yı tezkâr eyleyen, Pür terennüm kışver-i Rûm ü Acemler görmüşüz*" (Y. K. Beyatlı).

TEZKERE a. (ar. *tezkire*'den). **1.** Bir şeyi bildirmek ya da hatırlatmak için yazılan kısa not; pusula. **—2.** Herhangi bir konuda izin verildiğini gösteren resmi belge. **—3.** *Tezkere almak*, askerliğini tamamladığını gösteren bir belge almak. ‖ *Tezkere bırakmak*, askerlik görevini bitirdiği halde orduda asker olarak kalmayı istemek. ‖ *Tezkeresini eline vermek*, bir kimsenin işine son vermek, işinden uzaklaştırmak. ‖ *Nüfus tezkeresi* → NÜFUS.

—Ask. *Tezkere bırakmak*, askerlik hizmetlerini tamamlayan asteğmenlerin muvazzaf subay olarak, er ve erbaşların da uzatmalı çavuş olarak göreve devam etmeleri.

—Ed. → TEZKİRE.

TEZKERECİ a. Terhis tezkeresi almaya hak kazanmış ya da askerlik yükümlülüğünü tamamlamış, terhis olmuş kimse.

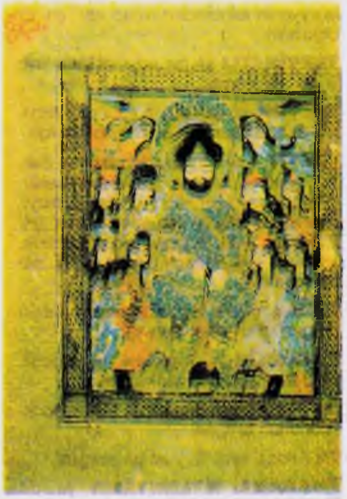
—Kur. tar. → TEZKİRECİ.

TEZKERELİK → TEZKİRELİK.

TEZKİR a. (ar. *zikr*'den *tezkir*). *Esk.* **1.** Hatırlama, anımsama. **—2.** *Tezkir etmek, eylemek*, hatırlamak, akla getirmek: "*Tezkîr eyle maziyi, / -Gel ey hemdem-i dil-ber!*" (Tevfik Fikret).

—Esk. dilbilg. Bir sözcüğü eril biçimde kullanma.

TEZKİRE a. (ar. *tezkire*). *Esk.* **1.** → TEZKERE. **—2.** Aynı şehirdeki resmi kişi ya da kuruluşların birbirleriyle yaptıkları yazışma: *Tezkire-i cevabiye* (cevap yazısı). **—3.**

Ebülferec'in
Kitab ül-agani'sinden
minyatür ve tezhip (1566)
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

Murat II'ye sunulan
Makasid ül-elhan'ın tezhipi (1435)
Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi
İstanbul

İbnülesir'in
en-Nihaye adlı yapıtından
bir tezhip örneği (XV. yy.)
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

Kazvini'nin *Acaib-ül-mahlukat*
yapıtından tezhip
(XVI. yy.)
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

Laleli kütüphanesi'nin
tezhipli fihristi
(XVIII. yy.)
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

Sultan Mahmut II tuğrası
tezhipi (XIX. yy.)
Topkapı sarayı kütüphanesi
İstanbul

Bir şey için izin alındığını gösteren resmi kâğıt: *Esnaf tezkiresi* (patent). *Mürur tezkiresi* (pasaport, geçiş belgesi). *Gümrük tezkiresi* (bir malın gümrük vergisini gösteren belge).

—Ed. Divan edebiyatında şairlerin yaşamöykülerini derleyen, onlarla ilgili değerlendirmelerde bulunan, şiirlerinden örnekler veren yapıt. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kur. tar. *Tezkirei evvel*, Osmanlılar'da Divanı hümayun'da hizmet gören birinci tezkirecilere verilen ad. (Bunlar, yazı işleriyle uğraşır ve ayakta hizmet görürlerdi. *Büyük tezkireci* de denilen tezkirei evvel bulunmadığı zamanlarda görevini reisülküttap yerine getirirdi.) || *Tezkirei hususiye*, mabeyn başkâtibinin hazırladığı padişahın buyrultularını (iradei seniye) bildiren tezkire. (Sadaret makamından mabeyne yazılan ve elçilerle yapılan görüşmelerle ilgili tezkireler de aynı adla anılırdı. Sadrazam, bu tezkireleri mabeyn başkâtibine yazardı.) || *Tezkirei maruza*, padişaha sadrazam tarafından sunulan tezkire. (Tezkirei maruzayı padişaha mabeyn başkâtibi okur, padişahın sözlü buyruğunu aldıktan sonra derkenar olarak sadrazama iletirdi. Tanzimat'tan [1839] önce tezkirei maruzaya *telhis* ya da *takriri âli* denirdi.) || *Tezkirei osmaniye*, Osmanlılar'da nüfus kâğıdı. (İlk tezkire-i osmaniye 1863 nüfus sayımının ardından verildi. Çizgili bir kâğıttı, üzerinde sahibinin, babası ve anasının adları; görünüşü, ikamet ettiği yer, mahalle ve sokak adı, ev numarası, doğum tarihi yazılıydı.) || *Tezkirei samiye*, sadrazamlık makamından sadrazamın imzasıyla yazılan resmi yazı. || *Tezkirei sani*, tezkirecilik görevi ikiye ayrıldıktan sonra tezkirei evvelden sonra gelen tezkireciye verilen ad.

—ANSİKL. Ed. İran edebiyatında şairlerle ilgili tezkirelerin (tezkire-i şuara, tezkiret üş-şuara) bazıları türk tezkirecilerini türlü yönlerden etkilemiş, yapıtlarının düzenlenmesinde, şairlerin değerlendirilmesinde bu örneklerden yararlanılmıştır. İran edebiyatındaki başlıca tezkireler şunlardır: *Tezkiret üş-şuara* (Devletşah [1431 ? -1495 ?]), ona zeyl olarak yazılan *Tuhfe-i Sami* (1550, Sam Mirza), *Heft iklim* (1594, Emin Ahmet Razi), *Tezkire-i Nasrabadi* (1672, Mirza Muhammet Tahir Nasrabadi), *Ateşkede* (yaklş. 1728, Lutf Ali Bey [Azer]), *Mecma ül-fusaha* (Rıza Kuli Han [1800 -1871]). Ali Şir Nevai'nin çağatayca *Mecalis ün nefais*'inde (1491) çağatay şairleriyle ilgili bilgiler yer alır. Osmanlı ülkesinde yazılmış ilk tezkire Sehi Bey'in *Heşt behişt*'idir (1538). Tezkire geleneğinin son ürünü ise *Fatin tezkiresi* diye bilinen *Hatimet ül-eşar*'dır (1852). Bazı tezkireler yazarlarının adıyla anılır: *Latifi tezkiresi* (1546). Bazen şairlerin ayrıldığı gruplar cennet bahçelerine (*Heşt behişt* [Sekiz cennet]), benzetilir; gül bahçesi (*Gülşen-i şuara* [1563], Ahdi), bahçe (*Bahçe-i safaenduz* [Safa veren bahçe, 1835], Esat) benzetmelerine başvurulur. Tezkirecinin özenli ve yerinde seçmeler yaptığı kitabın adıyla belirtilmeye çalışılır: *Zübdet ül-eşar* ([Şiirlerin özü, 1620], Kafzade Faizi), *Nuhbet ül-âsâr* ([Eserlerin özü, 1782], Saffet). Son tezkirenin de adı, yapıtın bu niteliğini belirtecek niteliktedir: *Hatimet ül-eşar* (Şiirlerin sonu). Tezkirelerde şairlerin sıralanışı genellikle arap abecesine göredir. Yapıtlar ayrıca padişah, devlet adamları bilginler, o tarihte ölmüş olanlar gibi tabakalara ayrılır. Âşık Çelebi tezkiresinde ise (*Meşair üş-şuara* [1566]) daha öncekilerden farklı olmak üzere ebcet sırası gözetildiği belirtilmiştir. Tezkirelerde bazen ele alınan kişilerle ilk elden ayrıntılı bilgilere yer verilir *(Meşair üş-şuara)*. Bazen verilen bilgiler sadece ölüm tarihinden ibarettir *(Zübdet üş-şuara)*. Bazı tezkireler birbirine zeyl biçiminde bir öncekinin bıraktığı yerden başlanarak düzenlenmiştir: *Safayi tezkiresi* (1719) - *Salim tezkiresi* (1721) - *Âdâb-ı zürefa* (Ramiz) vd. Bazı tezkireler oldukça sade anlatımla yazılmıştır *(Latifi tezkiresi)*; bazı tezkirelerde ise süslü,

Kuran'dan bir
tezhip örneği (XIX. yy.)
Süleymaniye kütüphanesi
İstanbul

sanatlı nesir yolu izlenmiştir (*Kınalızade Hasan Çelebi tezkiresi* [1585], Salim tezkiresi). Manzum bir tezkire de vardır (Güfti'nin şairleri taşlayan *Teşrifat üş-şuara*'sı [XVII. yy.]). Tezkireler yer yer kalıplaşmış yargılar sıralamalarına karşın divan şiirinin kendi döneminde nasıl değerlendirildiğini göstermesi, şairlerle ilgili özgün bilgiler aktarması ve divan şairlerinin geniş bir dökümünü vermesi dolayısıyla önem taşır. (→ Kayn.)

TEZKİRECİ ya da **TEZKERECİ** Kur. tar. Osmanlılar'da sadrazamların ve vezirlerin özel kalem müdürlerine verilen ad. ‖ *Sadrazam tezkirecisi*, sadaret kaleminin en yüksek derecedeki görevlisi. (Divanı hümayun ve İkindi divanı'nda sadaret makamına sunulmuş dilekçeleri sadrazamın önünde yüksek sesle okur, gereken yerlere gönderilmesini sağlardı. Fatih kanunnamesi'ne göre, kâtip derecesindeydi. Amiri, reisülküttaptı ve maiyetinde birkaç kâtip görev yapardı. İlk zamanlar bir tezkireci varken sonraları bunların sayısı ikiye çıkarıldı.)

TEZKİRELİK ya da **TEZKERELİK** a. Kâğıtç. Osmanlılar'da kullanılan bir tür kâğıt. (Muallim Cevdet'in Topkapı sarayı arşivlerinde yaptığı incelemelere göre 17x22 cm boyutlarındaydı.)

Tezkiret ül-bünyan (yapı tezkiresi), Mustafa Sai'nin, Mimar Sinan'ın yaşamı ve yapılarına ilişkin bilgi içeren eseri (1583-1584). Sinan'la ilgili ana kaynaklardan biri olan bu eserde 944 yapının adı geçer (Ahmet Cevdet, basımı 1897).

Tezkiret ül-ebniye (yapı tezkiresi), Mustafa Sai'nin, çağdaşı Mimar Sinan'ın yaşamı, eserleri ile ilgili bilgiler aktaran yapıtı. Sinan'ın 378 yapısından söz edilen bu eser, ünlü mimarla ilgili ana kaynaklardan biridir.

Tezkiret üş-şuara → TEZKİRE.

TEZKİYE a. (ar. *zekā*'dan *tezkiye*). *Esk.* **1.** Temize çıkarma, aklama. **—2.** Bir kimsenin iyiliğini, dürüstlüğünü başkalarından soruşturma, soruşturarak ortaya çıkarma: *"Dinsizliğim hakkındaki dedikoduları ancak Zâhit Efendi'nin tezkiyesi durdurabilirdi"* (R. N. Güntekin). **—3.** Cenaze kaldırılırken, imamın törende hazır bulunan müslümanlara ölenin iyi bir insan olduğu söylemesi. **—4.** *Tezkiye etmek*, temize çıkarmak; bir kimseyi ya da ölüyü iyi bildiğini söylemek. **—5.** *Tezkiyesi bozuk*, kötü olarak bilinen, dürüstlüğüne güvenilmeyen kimse için söylenir. ‖ *Tezkiyesini düzeltmek*, kötü huy ve davranışlarını bırakıp iyi insan olmak. ‖ *Tezkiye-i meyyit*, imamın cemaate ölenin iyi bir insan olduğunu söyletmesi.
—İsl. huk. Şahitlerin dürüst, güvenilir kişiler olup olmadıklarının belirlenmesi amacıyla, mahkeme tarafından yapılan gizli ya da açık soruşturma. ‖ *Tezkiye varakası*, gizli tezkiye işlemlerinde kullanılan belge.

Tez koop-iş sendikası, 1962'de Sümerbank çalışanlarınca Tez büro-iş adıyla kuruldu. 1963'te Türk-İş'e üye oldu. 1983'te Yeni sendikalar yasası'nın gerektirdiği tüzük değişikliğini yaptıktan sonra, kooperatifçilik işkolunu da kapsamına aldı, adını Tez koop-iş olarak değiştirdi. Uluslararası genel işler sendikası'na (FİET) üye olan Tez koop-iş'in, 1993 yılı itibariyle 19 şube ve 47 800 üyesi vardır.

TEZLEMEK g. f. Bir şeyi çabuklaştırmak, ivedileştirmek.

TEZLEŞME a. Tezleşmek eylemi.

TEZLEŞMEK gçz. f. İvedi bir duruma gelmek; ivedileşmek, çabuklaşmak.

◆ **tezleştirmek** ettirg. f. *Bir şeyi tezleştirmek*, onu ivedileştirmek, çabuklaştırmak.

TEZLEŞTİRME a. Tezleştirmek eylemi.

TEZLEŞTİRMEK → TEZLEŞMEK.

Snark-Edimedia

William Makepeace Thackeray
Frank Stone'un yaptığı
portreden bir ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

TEZLİ sıf. Bir tezi olan, bir tez ileri süren yapıt için kullanılır: *Tezli roman. Tezli tiyatro.*

TEZLİK a. Tez olma durumu.
—Dilbil. *Tezlik fiili*, fiilin, *-ı* (-i, -u, -ü) ile oluşturulan bağfiil biçimiyle *-vermek* fiilinin birleşmesinden oluşan ve çabukluk, birdenbirelik kavramı taşıyan bileşik fiil(gelivermek [gel-i-vermek], koşuvermek [koş-u-vermek], örtüvermek [ört-ü-vermek]).

TEZLİL a. (ar. *zillet*'ten *tezlil*). *Esk.* **1.** Aşağılama, hor görme; *"Bilakis beni tezlil için yakamı bırakmıyorsunuz"* (R. C. Ulunay). **—2.** *Tezlil etmek*, hor görmek: *"Bizi tezlil ve tahkir eden birine kalbimizi açmayız"* (H. C. Yalçın).

TEZOL (Turhan), türk basketbolcu (İzmir 1932). Basketbola doğduğu yerde başladı. Daha sonra, İstanbul'da Modaspor kulübü'ne geçti ve kısa sürede başarılı olarak 71 kez milli formayı giydi. Bir yıl kadar İzmir'de Altınordu'da oynadıktan (1963) sonra basketbolu bıraktı.

TEZONAR (Haluk), türk seramikçi ve heykelci (Çorlu 1942). Devlet tatbiki güzel sanatlar yüksek okulu'nun seramik bölümünü bitirerek (1965) aynı kurumda öğretim üyesi oldu. Öğrenimi sırasında Hakkı Karayiğitoğlu'nun etkisiyle heykele yöneldi. 1969'da ilk sergisini açtı, yabancı ülkelerdeki birçok uluslararası sergiye katıldı. Korsika (1967), İstanbul Operası sanat (1970), Ankara Yapı-kredi bankası (1970), TBMM anıtı (1980) yarışmalarında ödül kazandı. Büst ve soyut yapıtlarının yanı sıra Yalova'daki *Atatürk* (1971), Polatlı'daki *Sakarya şehitleri* (1972), Marmaris'teki *Balıkçı ailesi* (1981), Demre'deki *Noel Baba ve dünya çocukları* (1981), Keşan'daki *Atatürk devrimleri* (1982) vb. anıtları gibi büyük boyda çalışmaları vardır.

TEZVİB a. (ar. *zeveban*'dan *tezvib*). *Esk.* Eritme.
—Esk. kim. *Tezvib bi-t-tahlil*, bir maddeyi külde yıkayarak alkali tuzları ayırma.

TEZVİC a. (ar. *zevc*'den *tezvic*). *Esk.* **1.** Bir kadını evlendirme: *"...Bu kızın tezvici meselesi kâle alınmıyor"* (H. R. Gürpınar). **—2.** *Tezvic etmek*, kocaya vermek, evlendirmek: *"En sonra da Koca Ragıp Paşa'ya tezvic edilmişti"* (A. R. Altınay). **—3.** *Tezvic olunmak*, bir erkekle evlendirilmek.

TEZVİR a. (ar. *zevr*'den *tezvir*). *Esk.* **1.** Yalan söyleme, söze yalan katma. **—2.** Arabozma, kovuculuk.

TEZVİRAT, -tı çoğl. a. (ar. *tezvir*'in çoğl. *tezvirāt*). *Esk.* Yalan söylemeler; ara bozmalar.

TEZYİF a. (ar. *zeyf*'ten *tezyif*). *Esk.* **1.** Bir şeyi değersiz, sahte gösterme, küçültmeye çalışma: *"... Hele ciddi şeylerde bir nevi ilan-ı arz demek olan tezyif ü istihzadan fevkal-gaye nefret eylerdi"* (Ebüzziya Tevfik). **—2.** Alay etme, eğlenme: *"Demincek bana cemileler söylüyordunuz, tezyife mi hamlettim"* (A. H. Tarhan). **—3.** *Tezyif etmek*, hor ve değersiz görmek; alay etmek: *"Koşan sadasına en mutmain tehalükle / Sayıklıyor diye tezyif eden esafildi"* (Tevfik Fikret).

TEZYİL a. (ar. *zeyl*'den *tezyil*). *Esk.* **1.** Ekleme, ilave. **—2.** Bir yazının altına ek koyma, devam etme: *"Tekmil eser on fasıl ile bir tezyil ve bir hatimeden ibarettir"* (A. R. Altınay).

TEZYİN a. (ar. *zīynet*'ten *tezyin*). *Esk.* **1.** Süsleme. **—2.** *Tezyin etmek, eylemek*, bezemek, süslemek: *"Taze sünbüllerle tezyin eylemiş divanını"* (Vasfi, XVI. yy.).

TEZYİNAT, -tı çoğl. a. (ar. *tezyin*'in çoğl. *tezyināt*). *Esk.* **1.** Yapılan süslemeler, bezekler: *"Bu oda, ... her arzuyu ifaya muntazır bir servetle husul bulabilecek tezyinata gark olmuş bir harikadır"* (H. Z. Uşaklıgil). **—2.** *Tezyinat-ı lafziye*, bezekli, donatılı, süslü, abartılı söyleyişler: *"Muharriri onları o kadar âli buldu ki tezyinat-ı lafziyye ile telbisinden hicap etti"* (H. Z. Uşaklıgil).

TEZYİNATLI sıf. (ar. *tezyinat*'tan). *Esk.* Süslü, bezenmiş.

TEZYİNİ sıf. (ar. *tezyin* ve *-i*'den *tezyīnī*). *Esk.* Süslemeyle, süslemecilikle ilgili.

TEZYİT a. (ar. *ziyāde*'den *tezyid*). *Esk.* **1.** Çoğaltma, artırma: *"Saray entrikalarını keskin zekâsile kendi kudretinin tezyîdine medar olacak tarzda kullanırdı"* (H. E. Adıvar). **—2.** *Tezyit etmek*, çoğaltmak, artırmak. **—3.** *Tezyid-i gayret*, isteği, çabayı artırma.

Tg. Mat. çözlm. *Tanjant* fonksiyonunun simgesi. (TAN da kullanılır.)

T. GRUBU a. Topruhbil. ve Ruhbil. TRAINING* GRUBU'nun kısaltması.

th. Mat. çözlm. *Hiperbolik tanjant* fonksiyonunun simgesi.

Th Anorg. kim. *Toryum*'un simgesi.

THABANA NTLENYANA ya da **THABANTSHONYANA dağı,** Drakensberg sıradağlarının en yüksek noktası, Lesotho'nun kuzey-doğu sınırında; 3 482 m.

THABAZİMBİ, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde (Transvaal) madencilik (demir) merkezi, Johannesburg'un K.-B.'sında.

THACH LAM (Nguyên Tuong San, — denir), vietnamlı yazar (Hanoi 1910 - *ay. y.* 1942). Yazar ve siyaset adamı Nhât Linh'in kardeşi. Şiire çok yaklaşan yazılarıyla *Tu* Luc Van Doan* (Kendi gücüyle) adlı edebiyat topluluğunun önde gelen üyelerinden ve Vietnam'ın en iyi öykü yazarlarından biri oldu.

THACKERAY (William Makepeace), ingiliz yazar (Kalküta 1811 - Londra 1863). Hint-ingiliz kökenliydi, 16 yaşında İngiltere'ye gitti. Burada servetini eritti, karikatürcülük ve gazetecilik *(Fraser's Magazine, Punch)* yaptı. *The Book* of Snobs*'ta (1846-47) baştan sona dek, ikiyüzlüleri ve ingiliz toplumunda yaşayan gülünç kişileri eleştirdi. *Barry Lindon*'un (1844) ardından yayımladığı ve başkişisi olmayan *Vanity* fair* (1847-48), Dickens'ın duygusallığına karşı "gerçekçi" bilinçliliği övdü. *The History of Pendennis* (1848-1850) ile bunu izleyen *The History of Henry Esmond Esq.* (1852) adlı yapıtlarındaysa sayıları iyice azalan soyluların alınyazısını işledi. *The Newcomes* (1853-1855) ve *The Virginians* (1857-1859) adlı yapıtlarıyla da Victoria döneminde pikareski yeniden gündeme getirdi. *The English Humorists of the Eighteenth Century* (XVIII. yy. ingiliz mizah yazarları) [1853] ve *The Four Georges* (1860) adlı denemelerinde, mizahın işlevini dizginlenmiş öfke ve her türlü yüzeyselliğe karşı kin olarak tanımladı.

THAER (Albrecht), alman tarımbilimci (Celle 1752 - Gut Möglin, Frankfurt an der Oder'in yönetim bölümü, 1828). Möglin tarım enstitüsü'nü kurdu. Berlin Üniversitesi'nde köy ekonomisi profesörü oldu (1810). Başlıca yapıtları: *Annalen des Ackerbaus* (Tarım yıllıkları) [1805-1810], *Grundsätze der rationellen Landwirtschaft* (Tarımın akılcı ilkeleri) [1810-1812].

THAGASTE → TAGASTE.

THAG-PA, pek çok bodhisattva'nın ve tibetli buddha tanrısının silahı olan kementi ya da ilmikli ipi belirten tibetçe sözcük. Efsaneye göre bu ipi ya dinsel yasayı öğretmek istedikleri varlıkları yakalamak ya da zarar vermelerini önlemek için şeytanları bağlamak amacıyla kullanıyorlardı.

THAİ BİNH, Vietnam'da kent, il merkezi, Sông Koi deltası kıyısında, Hanoi'nin G.-D.'sunda. Damıtımevi. —*Thai Binh ili*, 1 344 km²; 1 632 000 nüf. (1989).

THAİ NGUYÊN, Vietnam'da kent, Sông Câu kıyısında, Bac Thai ilinin merkezi; 126 066 nüf. (1989). Demir-çelik. Kereste işleme. Kimya. Besin sanayileri.

THAİS a. Akdeniz bölgesinde bulunan, tırtılı loğusaotunda yaşayan, sarı bedeni siyah ve biraz da kırmızı menevişli, süslü kanatlı, zarif kelebek cinsi. (*Papilionidae* familyası.)

THAİS, İ.Ö. IV. yy.'da Atina'da yaşamış profesyonel rakkase, fahişe. Komedi yazarı Menandros ona âşık oldu ve oyunlarından birine adını verdi. Thais'in baştan çıkardığı Büyük İskender onu Asya'ya götürdü. İskender'in, bir sefahat âlemi sırasında Thais'ın Persepolis'in yakılması isteğini geri çevirmediği sanılır. Büyük İskender ölünce, yerini Ptolemaios aldı ve Thais'ten iki çocuğu oldu; Mısır satrapı olunca Thais'i de yanında götürdü.

THAİS *(azize)*, tövbekâr (İ.S. IV. yy.). *Legenda aurea*'ya göre, mısırlı bir fahişe olan Thais, bir keşiş tarafından din yoluna döndürüldü. Çileyle geçen uzun yıllardan sonra öldü.

THAKHEK → HAMMUAN.

THAL, İsviçre'de (Sankt Gallen kantonu) komün, Ren ırmağının Konstanz gölüne girdiği yerde; 4 700 nüf. XV. ve XVIII. yy.'dan kalma kilise Eski evler. Kimyasal gübre. Makine sanayileri. Bağlar.

THALA. Tar. coğ. Numidia krallarının hazinelerinin yer aldığı Numidia kenti. Jugurtha, Thala'yı Romalılar'a karşı savunduysa da kentin Metellus'un eline geçmesine engel olamadı (İ.Ö. 107).

THALASSİCOLA a. Denizin yüzey tabakalarında bulunan, iskeletsiz, dev bedenli ışınlı cinsi. (Çapı 5 mm'yi bulabilir.)

THALASSİNA a. Hint okyanusu ve Büyük Okyanus bölgesinde bulunan yürüyücü onayaklı kabuklu cinsi. (Boyu 20 cm'yi aşabilen bu hayvanlar mangrovlarda uzun ve derin yuvalar kazar. *Thalassinidae* familyasının ve *thalassinoidae* üstfamilyasının örnek tipi.)

THALASSOPHRYNUS a. Orta Amerika kıyılarında yaşayan, üyeleri zehirlibalığa çok yakın balık cinsi. (Bir zehir akıtabilen içi boş dikenleri çok tehlikelidir. *Batrachoididae* familyası.)

THALATTOSAURİA a. Trias devrinde Kaliforniya çevresinde denizde yaşayan fosil sürüngenler takımı. (Kalakbaşlılarla akrabadır.)

THALBERG (Sigismund), avusturyalı piyanist ve besteci (Cenevre 1812 - Napoli 1871). Konser turnelerinde Liszt'in rakibi oldu. 1858'de Napoli'ye yerleşti, gözde ezgiler üzerine piyano için fanteziler, kaprisler, divertimentolar, virtüozluk etütleri, bir *mi* bemol konçerto (1830) vb. besteledi ve "Piyanoya uygulanan şan sanatı" adlı bir eğitsel yapıt yazdı.

THALEİA. Yun. mit. Kır kökenli musa; hafif şiire ve komediye öncülük ediyordu. —Zeus'un kızlarından (Kharites) biri. — Nereus kızları'ndan biri.

THALEİCHTHYS PACİFİCUS a. Amerika'nın Büyük Okyanus kıyılarında yaşayan iri kemiklibalık. (Bu balığın eti çok yağlı olduğundan Kızılderililer ondan meşale olarak yararlanırlardı *Osmeridae* familyası.)

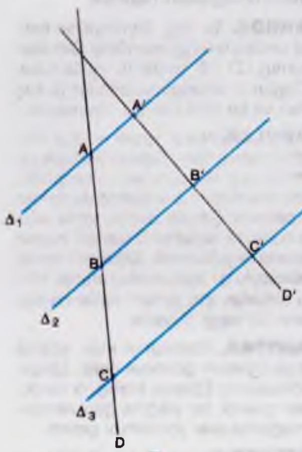
THALENİT a. (fr. *thalénite*; isveçli kimyacı R. *Thalén*'in adından). Miner. Monoklinik sistemde yer alan hidratlı doğal itriyum silikat.

THALES, yunanlı gökbilimci, filozof ve matematikçi (Milet. İ.Ö. 625'e doğr. - İ.Ö. 547'ye doğr.). Büyük bir gezgindi; Babil ve Mısır'dan cebir ve geometrinin öğelerini getirdiği sanılmaktadır. Thales açıları büyüklük olarak değil de, belli bir biçimi olan şekiller olarak ele alıyordu; açıların, ait oldukları üçgenlerle ilişkileri üstüne bazı bilgiler ve ters açıların eşit olduğuna ilişkin açıklama, hatta tanıtlama ona mal edilmektedir. Bir cismin yüksekliğini, gölgesinden yararlanarak belirlediği ve bir geminin, kıyıya uzaklığının nasıl ölçülebileceğini gösterdiği sanılmaktadır. Ününü, büyük olasılıkla 585'teki Güneş tutulmasını önceden haber vermesine borçludur. Lydia bölgesindeki bazı demir minerallerinin demiri çektiğini ilk gözlemleyenlerden biridir. Theophrastos'un kayıp bir yapıtının parçaları, Thales'in felsefe öğretisi üstüne bilgiler içerir. Thales'e göre su, temel öğedir ve diğer öğelere de yaşam verir. Suyun yoğuşması katı cisimleri yaratır; su, buharlaşınca havaya dönüşür, hava da ateşi doğurur. Evrenimizin temelinde ve kökeninde de su vardır. Suyun sonsuz kütlesi, evreni her yandan sarar. Yıldızlar, üst suyun içinde yüzer ve devinimleri düzgün ve görülebilir olduğuna göre, belirli yasalara dayanır. Yer, alt suyun üzerinde yüzer, bu da Yer'in ve atmosferin tüm düzensizliklerini açıklar. Sistemleşmiş bir doğa biliminin taslağını oluşturan bu açıklama Doğu'nun, Sular tanrısının en büyük tanrı sayıldığı eski evrendoğum inanışlarına akılcı bir biçim vermiştir.

Thales teoremi. Geom. Koşut üç Δ_1, Δ_2, Δ_3 doğrusu ile bunları sırayla A,B,C ve A′,B′,C′ noktalarında kesen iki D ve D′ dereceli doğrusu verildiğine göre:

$$\frac{\overline{A'B'}}{\overline{AB}} = \frac{\overline{B'C'}}{\overline{BC}}$$

bağıntısının varlığını ifade eden teorem. Bu teorem H_1,H_2 ve H_3 aşırı düzlemlerine genelleştirilebilir. Teoremin karşıtı da doğrudur ve şu biçimde ifade edilir:

Δ_1 ve Δ_2 gibi ikisi koşut üç Δ_1,Δ_2 ve Δ_3 doğrusu ile bunları sırayla A,B,C ve A′,B′,C′ noktalarında kesen dereceli iki D ve D′ doğrusu verildiğine göre bu durumda:

$$\frac{\overline{A'B'}}{\overline{AB}} = \frac{\overline{B'C'}}{\overline{BC}} \Rightarrow \Delta_3 \parallel \Delta_2$$

dır. Bundan çıkan önemli bir sonuç şudur: bir üçgende bir kenar ortasından geçen bir doğru, ancak ve ancak üçüncü kenarın ortasından geçerse ikinci kenarın taşıyıcısına koşut olur.

THALESTRİS a. Kabuklulardan kürekayaklı cinsi. (*Harpacticidae* familyası.)

THALETAS, yunanlı şair ve müzikçi (Gortys, Girit, İ.Ö. VII. yy.). Sparta'da, *Gymnopaidiai* şenliklerini düzenledi. Paion ve girit ritimlerini bulduğu sanılır. Paianlar yazmıştır.

THALHEİMER (August), alman siyaset adamı (Affaltrach, Heilbronn yakınında, 1884 - Küba 1948). Sosyal demokrat parti'ye girdi, 1909'da sol kanada katıldı. 1914'te silah altına alındı, yaralandı. 1914-1916 arasında sosyalist *Volksfreund* gazetesinin başyazarlığını yaptı ve 1916'dan savaşın sonuna kadar spartakist hareketin yayın organı olan *Spartakusbriefe*'nin gizli yönetimine katıldı. 1917'de Almanya Bağımsız sosyal demokrat partisi'ne (USPD) girdi, aralık 1918'de Alman komünist partisi'nin (KPD) kuruluşunda yer aldı. Bu tarihten nisan 1924'e kadar Komünist parti ulusal komite üyesi olarak kaldı. Günlük parti gazetesi *Rote Fahne*'nin başyazarlığını yaptı. 1921'de devrimci saldırı kuramını savunduysa da bu eylem başarısızlıkla sonuçlandı. H. Brandler partinin siyasal önderliğini yürütürken, Thalheimer de kuramcılığını yürüttü. Başarısız Hamburg ayaklanmasından (ekim 1923) sonra Komintern, bu yönetimi kınadı. Thalheimer, 1924-1928 arasında Komintern yönetiminde ve Marx-Engels enstitüsü'nde çalıştıktan sonra, aralık 1928'de H. Brandler'le birlikte KPD'den çıkarıldı. Hitler'in iktidarı almasından sonra Fransa'ya, ardından haziran 1940'tan sonra Küba'ya gitti.

THALİ a. Lahnda'nın lehçesel biçimlerinden biri.

THALİACEA a. (yun. *thalia*, genç sürgün). Ortasularda yaşayan, almaşık olarak eşeyli ve eşeysiz döller vererek üreyen gömlekliler sınıfı.

THÄLMANN (Ernst), alman siyaset adamı (Hamburg 1886 - Buchenwald 1944). İşçiydi, 1903'te Sosyal demokrat parti'ye, 1904'te sendikal harekete katıldı ve Birinci Dünya savaşı boyunca savaştı. Bırakışmadan sonra Almanya Bağımsız sosyal demokrat parti (USPD) militanı ve bu partinin sol kanat üyesi durumuna geldi. 1920'de bu kanat, Alman komünist partisi'yle (KPD) birleşti. Ekim 1923'te Thälmann, komünist Hamburg ayaklanmasını yönetti ve polisin elinden kurtuldu. Mayıs 1924'te Reichstag'a seçildi ve temmuz 1924'te Komünist enternasyonal'in üç başkan yardımcılığından birine getirildi. Komünist parti adayı olarak katıldığı 29 mart 1925 başkanlık seçimlerinde 1 800 000 oy, 27 nisan'daki ikinci turda 1 900 000 oy topladı. Ekim 1925'te KPD başkanlığına getirildi, 13 mart 1932 Cumhurbaşkanlığı seçimlerine yeniden aday olarak katıldı ve 5 milyon oy (oyların % 13,2'si) aldı. 10 nisan'daki ikinci turdaysa, seçmenlerin ancak % 10,2'sinin desteğini kazandı. Hitler'in iktidara gelmesinden sonra, 3 mart 1933'te tutuklandı; toplama kampında öldü.

THALWEG → TALVEG.

THALWİL, İsviçre'de (Zürich kantonu) komün, Zürich gölünün güney kıyısında; 15 400 nüf. Tekstil (ipek).

THAMARA ANGELOS → ANGELOS.

THAMES, Kanada'da (Ontario) ırmak, Saint Clair gölüne dökülür, Huron ve Erie gölleri arasında; yaklş. 250 km.

THAMES, İngiltere'nin başlıca ırmağı; 338 km. Cotswolds dağlarının arka yamaçlarından doğar. Thames'in rejimi sakin ve düzenlidir. Kollarıyla birlikte Londra havzasının bir bölümünü akaçlar. Oxford'dan sonra Goring geçidinde Chiltern Hills cuestası'nı aşar, Reading ve Windsor'dan geçer. Londra'da genişleyerek gelgitten etkilenen büyük bir haliç oluşturur. Woolwich'te yapılan (Londra'nın doğu banliyösü) ve 1984'te açılan hareketli bir baraj alçak vadiyi, denizden gelebilecek baskınlara karşı korur.

THAMNOPHİS a. (yun. *thamnos*, çalılık, ve *ophis*, yılan'dan). Kuzey Amerika'da Meksika'dan Alaska'ya kadar ovalarda ve dağlarda yaşayan ve yersolucanı, amfibyum yiyerek beslenen, kuluçkalanarak yavru doğuran, zehirsiz yılan cinsi. (Suyılanıgiller familyası boy türlere göre 60 cm-1 m.)

THAMNOTETTİX a. (yun. *thamnos*, çalı, ve *tettiks*, ağustosböceği'nden). Çayırlarda yaşayan, küçük bedenli cüceağustosböceği cinsi. (Cüceağustosböceğigiller familyası.)

Lauros-Giraudon

Thaleia
(sağ elinde *pedum* [çobanların ve satyrosların eğri değneği], sol elinde bir komedi maskesi)
Musalar lahdi'nden ayrıntı
mermer
İ.S. II. yy. ortası
Louvre müzesi, Paris

Keystone

Ernst Thälmann (1932'de)

THAMYRİS ya da **THAMYRAS,** trakyalı efsanevi şair ve müzisyen. Şarkılarının güzelliğiyle ün kazandı, Musalar ile boy ölçüşmeye kalktı ve onlara yenik düştü, kör oldu ve sanatını unuttu. *Parypate**. notasını ve dor tarzı armoniyi bularak saygınlığını yeniden kazandı.

THANA, Hindistan'da kent (Maharaştra), Bombay'ın kuzey-doğusunda; 796 620 nüf. (1991). Konut merkezi.

THANARAT (Sarit), taylandlı siyaset adamı (Bangkok 1908 - *ay. y.* 1963). Pibul Songgram'ın Savunma bakanıydı, mareşalliğe yükseldi (mart 1957), eylül 1957'de Pibul Songgram'ı devirdi, 1958'de fiilen, 1959'da da hukuken onun yerini alarak Başbakan ve silahlı kuvvetler başkomutanı (mareşal) oldu.

THANASİMUS FORMİCARİUS a. Kozalaklıların kabukları altında kabukböceğigilleri avlayan kınkanatlı böcek. (*Cleridae* familyası.)

THANATOS a. Böceklerde, savunma yöntemi olarak kullanılan hipnoz ya da ölü taklidi yapma davranışı.

THANATOS a. (mitol. a. *Thanatos*'tan). Psikan. ÖLÜM* DÜRTÜSÜ'nün eşanlamlısı. (EROS'un karşıtı.)

THANATOS. Yun. mit. Ölüm tanrısı, Gece'nin (Nyks) oğlu, Hypnos'un kardeşi.

THANET, Büyük Britanya'da bölge, Kent'in kuzey-doğu ucunda; Roma çağında bir kanalla karadan ayrıldığından bölgeye *Thanet adası* da denir.

THANET KATI a. Paleosen dizisinin katı. (Eşanl. TANESİYEN.)

THANH HOA, Vietnam'da kent, il merkezi, Sông Ma ırmağı deltasının kollarından birinin kıyısında; 103 981 nüf. (1989). Yönetim merkezi. —*Thanh Hoa ili*, 11 138 km²; 2 991 000 nüf. (1989).
—Arkeol. Thanh Hoa her dönemde tarihsel önemini korumuştur. Orta Yenitaş'tan, özellikle de Tunç çağından başlayarak insanların burada yaşadıklarını ve etkinlik gösterdiklerini gösteren birçok kanıt vardır: Son Tunç çağı yerleşmeleri (*Dông* Son* kültürü ve uzantıları) sayıca fazladır. Lach Truong limanı, yaklaşık İ.S. I. yy.'dan başlayarak deniz yolundan yararlanıldığını ortaya koymuştur. XI.-XII. yy. arasında bu il, önemli bir seramik merkeziydi.

THANT (Sithu *U*), birmanyalı siyaset adamı (Pantanav 1909 - New York 1974). Birleşmiş milletler örgütü'nde Birmanya delegesiydi (1957), kasım 1961'de Örgüt'ün genel sekreterliğine seçildi. 1966'da yeniden seçildi ve kişisel etkisi sayesinde Zaire, Küba, Kıbrıs, Rodezya ve Ortadoğu anlaşmazlıklarında yatıştırıcı bir rol oynamaya çalıştı. İkinci görev döneminin sonunda, genel sekreterlikten çekildi (1971).

THAON Dİ REVEL (Paolo), italyan amiral (Torino 1859 - Roma 1948). 1905-1907 arasında Livorno deniz akademisi komutanlığı yaptı, 1911'de Türk-İtalyan savaşı'nda sivrildi, 1913'te donanma kurmay başkanlığına atandı ve 1917'de deniz kuvvetlerinin başına getirildi. Adriya denizi savunmasını örgütledi ve bu denizdeki müttefik deniz kuvvetleri komutanlığına erişti. 1918'de amiralliğe, 1923'te düklüğe ve 1924'te büyük amiralliğe yükseltildi. Faşizm yanlısıydı, Donanma bakanlığı görevini kabul etti, iki yıl bu görevde kaldı ve 1943'te Kuzey İtalya'da Mussolini'nin kurduğu İtalyan Sosyal Cumhuriyeti'ne katıldı.

THAPSAKOS. Tar. coğ. Antikçağ'da Palmira'da ticaret sitesi, Fırat kıyısında, Koile Syria ile Mezopotamya sınırında. Doğu Roma İmparatorluğu'nun başlangıç döneminde önemini hâlâ koruyordu.

THAPSUS. Tar. coğ. Konsüllük devri öncesi Afrikası'nda kent. Sezar burada kazandığı kesin bir zaferle (İ.Ö. 46) Pompeius'un Afrika'daki yandaşlarını ortadan kaldırdı.

THARAUD (Ernest, **Jérôme** —denir, ve Charles, **Jean** —denir), fransız yazarlar (JÉRÔME [Saint-Junien 1874 - Varengeville-sur-Mer 1953]; JEAN [Saint-Junien 1877 - Paris 1952]. Yapıtlarından çoğu (en önemlilerinden biri *Dingley, l'illustre écrivain*'dir, 1902) Péguy'nin *Cahiers de la quinzaine*'inde yayımlandı. Anı kitapları ve romanların yanı sıra, Yahudiler'in yaşadığı ortamları (*À l'ombre de la Croix*, 1917) ve müslüman dünyasını konu alan kitaplar (*Marrakech ou les Seigneurs de l'Atlas*, 1920) yazdılar. Her ikisi de Fransız akademisi'ne seçildiler (Jérôme 1938'de, Jean 1946'da).

THARGELİA a. Esk. Yun. Apollon ve Artemis onuruna yapılan ionia şenliği.

THARP (Twyla), amerikalı kadın dansçı ve koregraf (Portland, İndiana, 1942). Dansa Paul Taylor Dance Company ile başladı (1963-1965) ve hemen 1965'te kendi topluluğunu kurdu. Yapıtlarını yere, uzama, çevreye ve izleyici topluluğuna da bağlı olarak oluşturdu. Kendi topluluğu Twyla Tharp Dance Company ve Joffrey Ballet, American Ballet Theatre gibi başka topluluklar için *la Fugue* (1970), *Eight Jelly Rolls* (1971), *Deuce Coupe* (1973), *Country Dance* (1976) [M. Barışnikov ile M. Çerkasıy tarafından yorumlandı], *Push comes to shove* (1976), *Baker's Dozen* (1979) gibi yapıtlar ortaya koydu. *Hair* (1978), *Amadeus* (1984), *Rules of the Game* (1989) gibi yapıtların koregrafisini hazırladı.

THARROS. Tar. coğ. Sardinya'nın batısında kartaca kenti (günümüzde *San Marco* burnu), İ.Ö. VIII. ya da VII. yy.'da kuruldu. Özgün el sanatlarıyla ünlüdür. Birkaç tapınak ve bir tofet kalıntısı. Nekropolis.

THARULAR, Nepal Terası ve Uttar Prades (Hindistan) halkı. Sayıları yaklaşık yarım milyondur. Racputana'dan geldikleri, burada ıslamlaştırma sırasında ayrıldıkları sanılmaktadır. Çiftçilik, avcılık, toplamacılık ve balıkçılık yaparlar. Dıştanevli klanlar biçiminde örgütlenerek, babayerli konutlu babasoylu bir toplum oluştururlar. Hinducu oldukları için, orman ruhlarına karşı derin bir saygı duyarlar.

THARYPAS, Moloslar'ın kralı. 429'da Atina'ya öğrenim görmeye geldi. Ülkesine dönüşünde Epeiros krallığı'nı kurdu, yasalar çıkardı, bir yıllığına görevlendirilen magistratuslar yönetimini getirdi.

J. Sutton-Gamma

Margaret Thatcher (1983'te)

THATCHER (Margaret), büyük britanyalı siyaset kadını (Grantham 1925). Muhafazakâr parti üyesiydi, 1959'da Parlamento'ya seçildi. 1961'de Sosyal işler müsteşarlığına getirildi, ancak Eğitim ve bilimsel işler bakanlığı yaptığı (1970-1974), Heat hükümetinde birinci plana çıkabildi. 1974 seçimlerinde muhafazakârların yenilgiye uğramalarından sonra partinin sert kanadının başına geçti ve parti yönetiminde Edward Heath'in yerini aldı (şubat 1975). Yönetimi altındaki muhafazakâr parti, sıkı bir liberalizm ve sıkı bir monetarizme dayanan sert bir program hazırladı. Bu programın "sendikaların iktidarı"na son vermek ve Büyük Britanya'nın Ortak pazar'a katılmasını yeniden görüşmek isteğine dayanan iki yönü, kamuoyunda geniş bir consensusla karşılandı. Mayıs 1979'da muhafazakârlar, seçimleri rahat bir biçimde kazandılar ve Margaret Thatcher, Büyük Britanya'nın ilk kadın Başbakanı durumuna geldi. Büyük Britanya'yı kararlılıkla yönetti (bu nedenle kendisine "Demir Leydi" lakabı verildi). Enflasyon büyük ölçüde düştü, sterling lirası yeniden yüksek bir düzeye çıktı. Ancak sanayi üretiminin düşmesi, işsizliğin büyük ölçüde artması gibi çok ağır bir bedel ödendi. Margaret Thatcher'ın Falkland* çatışmasında gösterdiği kararlılık, ingiliz kamuoyunun geniş bir bölümünü ona bağladı. Haziran 1983 seçimleri sırasında muhafazakârlar, oyların % 42'sini kazanarak 1935'ten bu yana aldıkları en iyi sonuca ulaştılar. Ancak 1984'te M. Thatcher, ciddi toplumsal çatışmalara (özellikle madencilerin grevi) karşı koymak zorunda kaldı. Ekim 1984'te Muhafazakâr parti kongresi sırasında İRA'nın düzenlediği bir suikastı atlattı. Bir yıl süren madenciler grevi de onun zaferiyle sonuçlandı: işçiler koşulları kabul ettiler (1985). Ancak grev konusunda sert tutumu nedeniyle eleştirilere hedef oldu. Kamuoyu yoklamalarına göre Muhafazakâr parti'nin oy desteğinin yükseldiği anlaşılınca haziran 1987'de erken seçimlere gitti ve Avam kamarası'nda yine net bir çoğunluk sağladı. Haziran 1989'da yapılan yerel ve AT Parlamentosu milletvekili seçiminde partisi yenilgiye uğrayınca kabinedeki 21 bakanı değiştirdi. Avrupa topluluğu'ndaki gelişmelere pek sıcak bakmadığı gibi ülkesinde inatla sürdürdüğü liberal ekonomi politikasından da ödün vermeye yanaşmadığından giderek gücünü yitirdi. Kasım 1990'da parti liderliği için yapılan seçimde yeterli çoğunluğu alamayınca başbakanlıktan da çekildi.

THATON, Birmanya'da kent, Mulmein'in K.-B.'sında, Monlar'ın eski başkenti Sudhamma'nın yerinde. 1057'de büyük bölümü Birmanlar tarafından yıkılan kentin en eski arkeolojik ve yazıtbilim yapıtları IV - V. yy.'dan kalmadır. Birkaç anıt kalıntısıyla dikdörtgen biçimli bir sur ve sarayın yıkıntıları vardır. Pagodalar daha yeni görünüşlüdür ama metinlerde bu tapınakların daha eski tarihlerde, hatta bazı metinlere göre İ.Ö.'ki bir dönemde yapılmış olduğundan söz edilir. Buddhaların, jâtaka sahnelerinin; ve brahman tanrılarının tasvir edildiği birkaç stel ve pişmiş toprak levha, Monlar'ın eski dinlerini ortaya koyar.

THAULOW (Frits), norveçli ressam (Christiania, bugün Oslo, 1847 - Volendam, Hollanda, 1906). Danimarka'da, Almanya'da (70'li yılların sonu), Paris'te sanatını geliştirdi, bu son kentte açıkhavacılık ve izlenimcilikten etkilendiği Norveç ve Fransa'da, su, yağmur, kar ya da gece manzaraları yaptı (*Kasım günü*, 1889, Güzel sanatlar müzesi, Bordeaux).

THAUMAS. Yun. mit. Başlıca deniz tanrısı, Pontos ile Gaia'nın oğlu. Su perisi Elektra'yla birleşti.

THAUMASİT a. (fr. *thaumasite*). Miner. Heksagonal sistemde yer alan ve bileşiminde sülfat ve karbonat bulunan hidratlı doğal kalsiyum silikat.

THAUMASTUS a. (şaşırtıcı, çok güzel anlamında yun. sözc.). Güney Amerika'da yaşayan, uzun oval kavkılı sümüklüböcek cinsi. (Kavkısı sert, saydamsız ve genellikle koyu renklidir. *Bulimulidae* familyası.)

THAUMETOPOEA a. Beslenmeyen, yalnızca birkaç gün yaşayan, hortumsuz alaykelebeği cinsi ve tırtılı. (Alaykelebeğigiller [*Thaumetopoeidae*] familyası.)

THEAGENES, Megara tiranı. İ.Ö. VII. yy.'ın ortasında iktidarı ele geçirdi ve karşıtları olan kent aristokratlarının sürülerini boğazlattı.

Theaitetos (*Theaitetos e peri episteme*s) [*Theaitetos* ya da *bilim üzerine*]. Platon'un bilimi konu alan diyaloğu. Diyaloğun kişileri Sokrates, matematikçi Theodoros ve öğrencisi Theaitetos'tur. Bilimin (*episteme*) üç tanımı sırayla ortaya konur ve çürütülür: 1. bilim duyumdur (*aisthesis*); 2. bilim yanlış kanıyı dışlayan doğru kanıdır (*doksa*); 3. bilim doğru kanıyla birleşen akıldır (*logos*). Bu üç tanıma geçmeden önce de maieutike yönteminin bir tanımı verilir. İlk tanım en uzun olanıdır ve üç önermeye dayanır: a) insan her şeyin ölçüsüdür (Protagoras'ın savı); b) hiçbir şey durağan değildir ve her şey oluş ha-

lindedir (Herakleitos'un savı); c) her şey görelidir (Antisthenes'in savı). Aristoteles'e göre bilimin platoncu tanımı Antisthenes' in savlarının çürütülmesine dayanır: Platon logosu (akıl) kusursuz bir söylem olarak değil, temelleri İdeaların, yani akılla kavranır dünyanın bilgisine dayanan doğru bir söylem olarak tasarlar.

THEALES a. Bot. Yalnız çaygiller familyasını içeren takıma verilen ad.

THEANGELA → SYANGELA.

THEANO. Yun. mit. Truva'da Athena rahibesi, Kisseus'un kızı ve Antenor'un karısı. —Pythagoras'ın karısı ve onun gibi filozof (İ.Ö. VI. yy.).

Théâtre-Français → COMÉDIE-FRANÇAISE.

Théâtre-Libre, 1887'de André Antoine tarafından, tiyatroyu gerçekçi bir sahneye koyuşla yenilemek ve Fransa'nın genç natüralist yazarlarının (Zola, Curel, Brieux) ve yabancıların (Ibsen, Strindberg) oyunlarını oynamak amacıyla kurulan tiyatro. 1897'de *Théâtre-Antoine* adını aldı. Antoine, Théâtre-Libre'in işlevini daha ılımlı olarak ve Courteline, H. Bernstein, Sudermann, G. Hauptmann ya da Tolstoy gibi yazarların oyunlarını sergileyerek, 1906'ya kadar sürdürdü.

Théâtre national populaire (T.N.P.), Firmin Gémier'nin öncülüğünde 1920'de devlet tarafından kurulan ve desteklenen fransız tiyatrosu. Yöneticiliğini 1933'e kadar Gémier yaptı. Tiyatronun amacı, dar gelirlilere sanatsal değeri yüksek gösteriler sunmaktı. Etkinliklerini önce Trocadéro'da, daha sonra Chaillot sarayı'nda (1937) sürdüren tiyatro, Jean Vilar'ın yönetiminde (1951-1963) geniş bir seyirci topluluğuna seslendi; daha sonra Vilar' ın yerini Georges Wilson aldı. 1972'de yeniden örgütlenen T.N.P. 1 ocak 1973'ten beri Villeurbanne'da, Roger Planchon, Patrice Chéreau ve Robert Gilbert tarafından yönetilmektedir.

THEBAİ → TEB

THEBAİ, Yunanistan'da kent, Boiotia'da; 16 000 nüf. Pazar. 1853 ve 1893 depremlerinden sonra kent dörtgen bir plana göre yeniden yapıldı. Bir tarım ovasının merkezi. Tekstil ve kimya sanayileri. Porselen. Elektrik gereçleri. Arkeoloji müzesi.
—Tar. Geleneğe göre Thebai, Kadmos tarafından kuruldu. Sonra Labdakoslar tarafından yönetildi. Labdakoslar hanedanı; Layos, Kreon, Oidipus ve Iokaste, düşman kardeşler Eteokles ve Polyneikes, argoslu Yedi Şef'in Thebai'ye karşı giriştikleri talihsiz sefer ve kentin bu Yedi Şef'in oğulları Epigonlar tarafından ele geçirilmesi efsaneleriyle ilişkilidir. Thebai, Fokis yolunun biri Atina, öteki Kıstak yönünde ikiye ayrıldığı noktada bulunması nedeniyle, Boiotialılar'ın başkenti oldu; siyasal açıdan Sparta'ya yaklaştı. Hiçbir zaman bütün Boiotia'ya egemen olamamakla birlikte, bir konfederasyonun (→ BOIOTİA BİRLİĞİ) başına geçmeyi başardı (İ.Ö. VII. yy.). Oligarşik bir cumhuriyet olan Thebai, tüccarların siyasal yaşama katılmalarını yasakladı ve soylu ailelerin sayısını sınırladı.

Thebaililer, Med savaşları döneminde, Atinalılar'a besledikleri kin nedeniyle Persler'le ittifak kurdular: Plataia'da Atinalılar'a yenildilerse de (İ.Ö. 479) daha sonra onları Koroneia'da yendiler (İ.Ö. 447). Antalkidas antlaşması'ndan sonra, Spartalılar' ın boyunduruğu altında yaşadılar. Bu durum, sürgün Pelopidas'ın Atinalılar yardımıyla siteyi ele geçirdiği güne kadar sürdü. Epaminondas, sparta ordusunu Leuktra'da imha etti (İ.Ö. 371), Lakedaimon'a karşı Arkadhia birliğini kurdu, ama Mantineia'da kazandığı zaferden sonra öldü (İ.Ö. 362). Onunla birlikte Thebai hegemonyası da son buldu. Phillipos II'ye Khaironeia'da yenilen (İ.Ö. 338) Thebailer, onun ölümü üzerine ayaklandılar, ama İskender kenti yıktı (İ.Ö. 336): kent halkı köle olarak satıldı. Kassandros'un yeniden inşa ettiği (İ.Ö. 316) kenti, Romalılar bir kez daha yıktılar (Mummius, İ.Ö. 146). Ortaçağ'da, Thebai ipek imalathaneleri nedeniyle önem kazandıysa da Bulgarlar, Sicilya Normanları (XII. yy.), Franklar (1205) ve Katalanlar (XIV. yy.) tarafından işgal edildi. 1460'ta türk egemenliğine girdi. Modern kentin kurulu olduğu yerde kale ya da Kadmeia bulunuyordu. (Antikçağ' da boyutları ve yedi kapısıyla ünlü surların kalıntılarına rastlanır.)

Sanıldığına göre, şimdi Aziz Luka kilisesi'nin bulunduğu yerde Apollon İsmenios tapınağı yer alıyordu.

THEBAİS a. (lat. sözc.). Tar. Mısır'da, birçok hıristiyan çilecinin inzivaya çekildiği ıssız bölge.

THEBAİS. Tar. coğ. Eski Mısır'ın güney bölümü (merkezi Teb'di). Zulümden kaçmak ve kendilerini çileciliğe adamak isteyen ilk hıristiyanların birçoğu kentin D.'su ve B.'sındaki çöllere sığındılar.

Thebais, Statius'un on iki bölümlük destanı (İ.Ö. 90'a doğr.). Eteokles ile Polyneikes arasındaki kardeş kavgasını anlatan bu destan, yer yer aşırı tumturaklı anlatımıyla ağırlaşmış olmakla birlikte çok parlak bölümler içerir.

Thebesius kapakçığı, sağ kulakçık içindeki koronar sinüs deliğinin kapak biçimindeki kıvrımı.

THECAMOEBA a. Zool. KABUKLUAMİPLER takımının bilimsel adı.

THECLA a. Kimi türünün tırtılı karaağaçta, kimininki meşede ya da yabaneriğinde yaşayan kelebek cinsi. (*Thecla betulæ* ve *T. quercus* türleri iyi bilinir. *Lycaenidae* familyası.)

THECODONTİA a. Permi-Trias tabakalarında fosilleri bulunan diyapsitlerden sürüngenler takımı. (İki alttakıma ayrılır: belki de dinozorlar ile kuşların ataları olan, timsah görünüşlü *Pseudosuchia* ve timsahların ataları oldukları tartışmalı olan *Phytosauria*.)

THECOSOMATA a. Ortasularda yaşayan, genellikle hafif ve ince bir kavkı ya da sepetçik taşıyan, ayak loplarını kelebek kanadı gibi çırparak yüzen, arttansolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakçalar takımı ya da üsttakımı. (Birçok türü bulunan bu takımdaki yumuşakçalar üç eşeysel evre geçirir: spermayı alan genç erkek, spermayı veren yaşlı erkek ve onu kullanan dişi.)

THEİLE (Johann), alman besteci (Naumburg 1646 - *ay. y.* 1724). Schütz'ün öğrencisi olan Theile, Stettin ve Lübeck'te öğretmenlik yaptı. Gottorf dükünün, sonra da sırasıyla Wolfenbüttel ve Merseburg capella yöneticisi olduktan sonra Naumburg'a döndü. Buxtehude onun öğrencisiydi. Dinsel, enstrümantal, tiyatro yapıtları ve kontrapunto kitapları yazdı.

Theile sinüsü. Anat. Perikart boşluğunun kanal biçimindeki uzantısı. Kalbin tabanının üstünde bulunur.

THEİLER (Max), güney afrikalı hekim (Pretoria 1899 - New Haven, Connecticut, 1972). Harvard Üniversitesi'nde tropikal tıp profesörlüğü yaptı (1923), 1930'da Rockefeller enstitüsü'ne girdi. 1951'de, sarılık hastalığına karşı hazırladığı bir aşıyla fizyoloji ve tıp dallarında Nobel ödülü'nü kazandı.

THEİLERİOSİS a. Vet. MANDA* HASTALIĞI'nın eşanlamlısı.

THEİSS a. Tisza'nın almanca adı.

THELA, Odoaker'in oğlu; babası tarafından 490'da imparator ilan edildi. Her ikisi, Ravenna'da Theodorich I tarafından katledildiler.

Thélème manastırı, *Gargantua* adlı yapıtında Rabelais'nin tasarladığı laik topluluk. (Keşişlik kurumunun tam karşıtıdır ve bir tek kuralı vardır: "İstediğini yap".)

THELODONTA a. Üst Silures ve Alt Devon dönemi topraklarında fosillerine rastlanan, *Ostracoderma* sınıfından çenesiz küçük balıklar altsınıfı.

THELOMANİA a. "Tatlısu ıstakozu vebasının" etkeni, sporlu protist. (Mikrosporidi grubu.)

THÊ LU (Nguyên thu Lê, denir), vietnamlı yazar (Hanoi 1907). *Tu* Luc Van Doan* ("Kendi öz g[illegible]cüyle") adlı edebiyat topluluğunun üy[illegible] olarak, bu topluluğun dergilerinde [illegible] (*Phong-hoa; Ngay nay*); *Var*[illegible] (Altın ve kan, 1934) gibi değiş[illegible]r ve 1935 ile 1942 arasında, o[illegible] *moi* ("Yeni şiir") akımının öncülerinden biri yapan birçok şiir kitabı yazdı. 1954'ten itibaren kendini tiyatroya verdi.

THELYPHONİDAE a. İpliksi artkarınlı, çene ayakları birer güçlü kıskaçla sona eren örümcekler familyası. (Düşmanlarını uzaklaştırmak için bir asit salgılar. Bu örümcekler, Afrika dışında bütün tropikal bölgelerde bulunur. *Uropygi* takımı.)

THEMA a. (bizans yun.). Tar. Doğu Roma İmparatorluğu'nda askeri ve idari bölüm.

THEMİS. Yun. mit. Titanlar'dan biri, Uranos ve Gaia'nın kızı. Zeus'a öğütleriyle yol gösterdi. Themis Hukuk ve Adalet tanrıçasıdır. Zeus'tan, Parkalar'ı dünyaya getirdi. Apollon'a kehaneti öğreten odur; kendisi de birçok kehanette bulunmuştu.

THEMİSKYRA, bugün **Terme.** Tar. coğ. Anadolu'nun Pontos bölgesinde, kent ve bu kentin bulunduğu yöreye verilen ad; Amisos'un (Samsun) 60 km kadar D.'sundaydı. İris (Yeşilırmak) nehrinin deltasında, Thermodon (Terme) çayının D.'sunda yer alan kent, efsanelere göre Amazonlar'la bağlantılıdır. Bir yunan kolonisi olan Themiskyra Lucullus tarafından ele geçirildi (İ.Ö. 71).

THEMİSONİON. Tar. coğ. Anadolu' nun Phrygia bölgesinde kent; Denizli'nin Acıpayam ilçesi merkez bucağına bağlı Karahöyük köyünün yakınındaydı (günümüzde köyün mezarlığı). Kenti Antiokhos II, gözdesi Themison'un onuruna kurdurmuştu (İ.Ö. III. yy. ortaları). Sürekli galat akınlarına uğrayan Themisonion, Roma İmparatorluğu döneminde para bastıysa da hiçbir zaman önemli bir kent konumuna ulaşmadı.

THEMİSSOS, Anadolu'nun G.-B.'sında, Karia bölgesinde kent; yeri kesin bilinmemektedir. Antik yazarlar Mithridates VI ile Romalılar arasındaki savaştan sonra, Sulla tarafından Stratonikeia kentine bağlandığını bildirir.

THEMİSTİOS, yunanlı sözbilim öğretmeni (Paphlagonia'da 317 - İstanbul 388). Constantius II'nin dikkatini çekti (Ankyra [Ankara] 350), ders vermek üzere İstanbul'a çağrıldı (350), senator (355) ve prokonsül (358-359) oldu. Theodosius onu kent valiliğine atadı ve oğlu Arcadius'un eğitimiyle görevlendirdi. *Paraphrases sur Aristote* (fr. çev.) [Aristoteles üzerine arasözler] adlı bir yapıtıyla yirmisi tarihsel değer taşıyan otuz beş söylevi günümüze kaldı.

■ **THEMİSTOKLES,** atinalı devlet adamı (Atina İ.Ö. 528'e doğr. - Magnesiae epi Maiandroi 462'ye doğr.). Atinalı Neokles ile bir yabancı kadının oğluydu; keskin görüşlü siyasete meraklı ve hırslı bir insan olduğunu daha genç yaşta belli etti. İ.Ö. 493'te arkhon oldu, Marathon savaşı'nda (İ.Ö. 490) parlak bir rol oynadı. Yunanistan'a ihanet eden Ege adalarına, zaferleriyle boyun eğdirdi. Phaleron limanı yerine, tahkim edilmesi ve savunulması çok daha kolay olan Pire (Peiraius) limanının kullanılmasını önerdi. Laurion gümüş madenleri gelirinin iki yüz trieres yapımında

Simion-Ricciarini

Themistokles yunan aslından roma kopyası
Ulusal müze, Napoli

kullanılmasını sağladı (İ.Ö. 483). Kişisel düşmanı Aristeides'i bir ostrakismosla sürgüne gönderttı (İ.Ö. 483-482). İ.Ö. 480'de, Kserkses istilası sırasında, hemen bütün Hellenler'i ortak düşmana karşı birleştirmeyi başardı. Artemision burnunda, filo komutanlığının spartalı Eurybiades'e verilmesini kabul etti. Thermopylai yenilgisinden sonra, Atinalılar'ı kentlerini boşaltmaya razı etti ve yunanlı önderleri Atinalılar'ı Sicilya'dan geri çekmekle tehdit ederek, onların Peloponisos üzerine çekilmeyip savaşmayı kabul etmelerini sağladı. Persler'e bir sahte sığınmacı [illegible]ayarak, onları yunan filosuna saldır[illegible] kışkırttı ve böylece Salamis zaferin[illegible] 4[illegible]0) başlıca mimarı oldu. Harab[illegible] Atina'yı kalkındırdı, surları yen[illegible]aptırttı, Spartalılar'ın entrikalarına ve kıskançlığına karşın Pire'yi tahkim etti. Metoikoslar'dan alınan vergiyi kaldırarak Pire'nin gelişmesini hızlandırdı. Ne var ki, gösterişli yaşayışı ve Ege halkından zorla aldığı adaletsiz vergiler yüzünden Themistokles, halkı kendinden soğuttu, Kimon'la çatışmaya girdi, sonunda bir ostrakismosla Atina'dan sürüldü (İ.Ö. 472-471). Argos'a yerleşti, sonra Sparta kralı Pausanias'la birlikte suçlandı ve kral Molossos'un yanına kaçtı. Sonunda kral Artakserkses I'e sığındı. Artakserkses, Magnesia (Manisa), Lampsakos (Lapseki) ve Myus'u ona verdi (İ.Ö. 465-464).

THENARD (Louis Jacques, *baron*), fransız kimyacı (La Louptière, Nogent-sur-Seine yakınında, 1777 - Paris 1857). Vauquelin'in laboratuvarına girdi ve Collège de France'ta onun yerini aldı. Bilimler akademisi üyesi (1810) ve Fen fakültesi dekanı oldu (1821). Millet meclisi'ne üye seçildi (1827-1832), 1832'de Chambre des pairs üyeliğine ve Üniversite şansölyeliğine atandı. Thenard metallerin, su ve oksijen etkisine karşı direncine göre, pratik bir sınıflamasını yaptı. Alkali metalleri, asetik asidi ve eteri inceledi. 1799'da *Thenard mavisi*'ni hazırladı; 1818'de oksijenli suyu buldu; Gay-Lussac ile birlikte boru keşfetti. *Traité élémentaire de chimie théorique et pratique* (Kuramsal ve pratik kimya incelemesi) [1813] adlı yapıtı okullarda uzun süre kullanıldı.

Larousse

Louis Jacques Thenard
Ambroise Tardieu'nün resim ve gravürü

THENARDİT a. (fr. *thénardite*; öz. a. L. J. *Thenard*'dan). Miner. Ortorombik sistemde yer alan, Na_2SO_4 formülündeki doğal sodyum sülfat.

THEOBALDİA a. Ayakları beyaz halkalı sivrisinek cinsi. (Sivrisinekgiller familyası.)

THEOBROMA a. (lat. *theobroma*, tanrıların yiyeceği). Kakao ağacının bilimsel cins adı.

THEODAT ya da **THEODAHAT** (öl. Ravenna 536), Ostrogotlar'ın kralı (534-536), Büyük Theodorich'in yeğeni. Krallığını, öldürülmesine göz yumduğu (535) Theodorich'in kızı Amalasuntha'ya borçludur. İustinianos bu olayı bahane ederek İtalya'yı yeniden fethetmeye kalktı, Theodat kendi halkı tarafından tahttan düşürüldü, Ravenna'ya sığındı, yakalandı ve öldürüldü.

THEODEBALD ya da **THİBAUD** (öl. 555), Austrasia'nın frank kralı (547/548-555). Krallığını Chlothar I'e bıraktı.

THEODHORAKİS ya da **TEODORAKİS** (Mikis), yunanlı besteci (Sakız adası 1925). Çalgı yapıtları (baleler, oratoryolar), Eluard ve Lorca'nın şiirleri üzerine melodiler, halk cephesi için şarkılar, sahne ve film (*Zorba*, *Z*) müzikleri besteleyerek üne kavuştu. 1967 askeri darbesinden sonra Birleşik Demokratik Sol'un (EDA) üyesi oluşu nedeniyle tutuklandı. 1970'te Fransa'ya yerleşti. 1974'te, askerlerin iktidardan uzaklaşması üzerine döndü. Sol ittifak'ın adayı olarak meclise girdi (1974-1986). 1986'da dostlarıyla birlikte *Türk-Yunan Dostluk derneği'ni kurdu. Zülfü Livaneli'yle birlikte hazırladığı plağın çok sayıda satması üzerine Altın plak ödülü aldı. Türkiye'de, ilgiyle izlenen konserler verdi. 1989 seçimlerinde Yeni Demokrasi partisi'nin (ND) listesinden bağımsız aday olarak meclise girdi. 1990-1992 arası Kültür bakanlığı yaptı. Çeşitli konuşmaları, röportajları ve yaşamöyküsü türkçede *Sanatsal inancım* (1987) ve *Yapayalnız kalacaksın gecenin ortasında* (1990) adlarıyla yayımlandı.

Giraudon

İmparatoriçe Theodora
San Vitale kilisesi'nin (Ravenna) absidasındaki bir mozaikten ayrıntı (VI. yy.)

THEODORA (İstanbul VI. yy. başı - ay. y. 548), Bizans imparatoriçesi (527-548). Bir hipodrom bekçisinin kızıydı, İustinianos'un metresi oldu ve sevgilisi tahta çıkmadan önce onunla evlenmeyi başardı. Hırslı ve zeki bir kadındı, kocası üzerinde büyük bir etki kurdu. 532'de, İustinianos'u İstanbul'da kalıp Nika* ayaklanmasını bastırmaya razı ederek imparatorluğu kurtardı. Fazla etkili ya da fazla parlak bazı devlet adamlarını (Belisarios) gözden düşürmeyi başardı; buna karşılık, kendisine bağlı kalma becerisini gösterenleri yüksek mevkilere çıkardı (Narses'i ordu komutanlığına, Vigilius'u papalığa). Bazı yasaların çıkarılmasına önayak oldu (özellikle kadınlar, evlenme, boşanma, zina vb. ile ilgili yasalar). 530'da, hem kişisel sempatisi nedeniyle, hem siyaset gereği olarak monofizitlere birtakım ödünler verilmesini istedi. Amacı, çok sayıda monofiziti barındıran ve imparatorluğun pers ve arap tehlikesine karşı savunulabilmesi için elde tutulması zorunlu olan geniş eyaletleri (Asya, Suriye, Mısır) hoşnut etmekti. Theodora'nın, İustinianos döneminin görkemine de büyük katkısı oldu. Bu nedenle ithaf yazıtlarında olsun, anıtlarda (Ravenna'daki San Vitale mozaikleri) olsun, Theodora her zaman İustinianos'la bir tutuldu, onunla birlikte anıldı.

THEODORA (öl. 867), oğlu Mikhael III'ün küçüklüğünde naibe olarak hüküm süren Bizans imparatoriçesi. Kocası ikonakırıcılık yanlısı imparator Theophilos'un vasiyetine uymayarak, oğlunun tahtını kurtarmak için bir konsil toplamayı kabul etti; toplanan konsil, ikonalara ibadete yeniden izin verdi (şubat 843). Buna karşılık, Theodora din sapkınlarıyla mücadele etti, Anadolu'daki paulusçuları ezdi. Onun bu politikası, din sapkınlarının ve paulusçuların müslümanlarla ittifak kurmalarına yol açtı ve imparatorluğun savunmasını zayıflattı. İmparatoriçe islamiyetin mevzilerini zayıflatmaya çalıştı, ancak Sicilya'yı kurtaramadı (842-847). Peloponisos Slavları'nın itaat altına alınması ve hıristiyanlaştırılması girişimini başlattı (847'ye doğru). Ama, kardeşi Bardas, Mikhael III'ün de desteğiyle, Theodora'nın danışmanı Theoktistos'u öldürttü (856), kendisini de bir manastıra çekilmek zorunda bıraktı (858).

THEODORA (995 ? - 1056), Bizans imparatoriçesi (1028 ve 1042-1056), imparator Konstantinos VIII'in kızı. Babası ölünce (1028) tahtı kız kardeşi Zoe ile paylaştı, ama kız kardeşi tarafından tahttan uzaklaştırıldı. Mikhael V'in Zoe'ye karşı düzenlediği hükümet darbesinin başarısızlığa uğraması üzerine yeniden iktidara çağrıldı (1042) ve Zoe tarafından imparatorluğa ortak edildi. Ama Zoe'nin üçüncü kocası Konstantinos IX Monomakhos'un saltanat dönemi süresince (1042 - ocak 1055) gerçekte hiçbir yetki kullanamadı. Buna karşılık, Konstantinos'un ölümünden sonra imparatorluğu tek başına yönetti. Makedonya hanedanı, Theodora ile son buldu.

THEODORETOS Kyrrhoslu, yunanlı tanrıbilimci (Antakya 393'e doğru - Kyrrhos, Antakya'nın kuzey-doğu'sunda, 466'ya doğru). Kyrrhos piskoposu, tanrıbilimci ve kutsal metin yorumcusu. Öğretisi, nesturiliğe oldukça yakın, Eutykhes'in düşüncesine karşıttı. Zamanının dinsel tartışmaları içinde yer alan birçok tanrıbilim ve yorum kitabı ile V. yy. hıristiyan yaşamının bilinmesi bakımından önemli bir kaynak oluşturan yazışmalar bıraktı. Tarihçi Kaisareialı Eusebios'un sürdürücüsüydü, 323-428 dönemini anlatan *Ekklesiastike Historia* (Kilisenin tarihi) adıyla dinyanlısı bir tarih yazdı. (449-450).

THEODORİCH I (öl. 451), Vizigotlar'ın kralı (418-451). Roma'dan Aquitania'yı yönetme hakkını aldı. Attila'ya karşı oluşturulan güç birliğine katıldı ve Campi Catalaunici'deki savaşta öldü.

THEODORİCH II (öl. 466), Vizigotlar'ın kralı (453-466), Theodorich I'in oğlu. Ağabeyi Thorismond'u öldürterek tahta çıktı. Arkadaşı Avitus'un desteğiyle imparator olarak tanındı (455). Süevler'in kralı Rechiarius'u Astorga önünde bozguna uğrattı (456 sonu); Galya ve İspanya'ya egemen oldu. Kardeşi Eurik tarafından öldürüldü.

THEODORİCH Büyük *(Strabo)* (öl. 484), Ostrogotlar'ın kralı (473-484). Pannonia'ya yerleşen federe Ostrogotlar'ın başına geçti, Bizans sarayındaki çekişmelere karıştı, kimi kez İmparatorluk tarafından korundu, kimi kez de İmparatorluk'a karşı çıktı. 481'de İstanbul'u ele geçirmeye çalıştı.

THEODORİCH I Amale, Küçük ya da **Büyük** —denir (Pannonia 454'e doğru - Ravenna 526), Ostrogotlar'ın kralı (493-526). Kutsal Amales ailesinden ve Pannonia'da oturan başbuğ Theodorich'in oğluydu, gençliğini rehine olarak İstanbul'da geçirdi (461-471); böylece yunan-roma uygarlığını tanıdı. Halkının Daçya'ya (471'e doğru) sonra Aşağı Moesia ve Skythia'ya (474'ten önce) yaptığı göçe katıldı ve babasının ardından tahta çıktı (474'e doğru). İmparator Zenon'un, rakibi Basiliskos'u yenmesine yardım etti (476) ve onun tarafından evlat edinilerek magister militum ve patricius yapıldı. Halkı en sonunda Moesia ve Daçya'ya yerleşen (484) Theodorich, Zenon'un yönetimini kendisine bıraktığı İtalya'yı Odoaker'in elinden almayı planladı. Önce Kuzey İtalya'nın fethine girişti, sonra Adda Odoaker'i yenerek, onu Ravenna'ya çekilmek zorunda bıraktı. Uzun bir kuşatmadan sonra Ostrogot önderi İtalya'yı paylaşma vaadinde bulunarak rakibine silahlarını bıraktırdı, sonra onu öldürdü (493). İtalya'dan başka Dalmaçya, Pannonia, Noricum ve Rhaetia'yı egemenliği altına alan Theodorich, iktidarını imparator Anastasios'a kabul ettirdi. Bundan sonra bir ostrogot ve roma devleti kurma çabasına girişti. Ravenna'ya girişinde kendisini kral ilan eden halkı, Po nehrinin kuzeyine yerleştirdi ve Romalılar'la hiçbir ilişki kurmadan yaşamaya başladı. Romalılar kendi geleneksel kurumlarını korudular. Böylece Theodorich, 490'dan başlayarak Roma senatosu'nun işbirliğini sağladı. Daha çok Ravenna'da oturdu ve burasını anıtlarla süsledi. Ariusçu olmakla birlikte hoşgörü-

Giraudon

Theodorich I Amale
San Zeno (Verona) kilisesi'nin cephesini süsleyen *Theodorich efsanesi* alçakkabartmalarından ayrıntı
(Niccolo ustanın yapıtı; 1140'a doğru.)

lüydü. Kendisini Roma kilisesi'nin koruyucusu gibi gösterdi ve papaların seçiminde rol oynadı. Doğu'da Iustinos I'in tahta çıkmasından (518) yararlanarak Roma ve Doğu kiliseleri arasında uzlaşma *libellus*'unu kabul ettirdi (519). Batı başkentleri üzerinde etkili olan Theodorich, komşu krallıkları da egemenliği altına almak istedi. Bu amaçla önce hanedanlar arasında evlilik politikasını uyguladı. Sonra, Rhaetia'da Alamanlar'a sığınma olanağı sağlayarak ve torunu Almarich'i (511'de Vizigotlar'ın kralı oldu) koruyarak Franklar'ın ilerlemesini durdurdu ve Provence'ı onların elinden aldı (508-509), sonra damadı burgund kralı Sigismond'un Durance ve Drôme arasındaki bölgeyi ele geçirdi. Fiilen Batı'nın imparatoru olmak için tek eksiği Galya egemenliği olan Theodorich, saltanatının doruğuna ulaştı. Ariusçuluğu yasaklayan (523) İstanbul'un entrikalarından çekindiği için, roma aristokrasisinin ileri gelenlerinden Boetius ile Symmachus'u idam ettirdi (524). Ölümünden sonra imparatorluğu fazla yaşamadı.

THEODORICH I, II, III ve **IV,** frank kralları → THIERRY I, II III ve IV.

THEODOROS, İ.Ö. IV. yy. başında yaşamış Fokis kökenli yunanlı mimar. Delphoi'deki Athena Pronaia tapınağı'nın tholosunu yaptı.

THEODOROS, İ.Ö. IV. yy.'da yaşamış yunanlı mimar. Epidauros'taki Asklepios tapınağı'nı yaptı (380-370'e doğr.). Aynı yapının oymalı dekoruna da katkıda bulundu (doğu alınlığı).

THEODOROS Canterburyli *(aziz)*, yunan kökenli ingiliz rahip (Tarsus, Kilikia, 602 - Canterbury 690). Keşişken papa Vitalianus tarafından Canterbury metropolitliğine getirildi (668). Anglosakson piskoposluğunu yeniden kurdu, manastırları düzeltti, İngiliz kilisesi'ni kıta Avrupası'nın Kilise örgütüne ve ayin usullerine bağlayan Hertford konsili'ni (673) topladı. Manastır okullarını çoğaltmasıyla Batı'da klasik kültürü korumuş oldu.

THEODOROS I LASKARİS (öl. 1222), ilk İznik bizans imparatoru (1204, gerçekte 1208-1222). İstanbul imparatoru seçilmesinden az sonra İstanbul alınınca (nisan 1204), İznik'e yerleşti, ancak Haçlılar Anadolu'nun kuzey-batı'sını onun elinden aldılar. Trabzon imparatoru David Komnenos'u yenerek, onun Nikomedeia'yı (İzmit) işgal etmesini önledikten (1205) sonra, İvan II Kaloyan Asen ile ittifak kurdu ve Kyzikos ile Nikomedeia'yı alarak Doğu latin imparatoru Henri de Flandre et de Hainaut'nun buraları kendisine bırakmasını sağladı (haziran 1207 mütarekesi). Bundan sonra İznik'te imparatorluk tacını giydi (nisan 1208). Theodoros I'in güçlenmesinden kaygılanan Konya sultanı Gıyasettin Keyhüsrev I, ona karşı Latinler'le anlaştı. Bu durumda, Theodoros da Türkler tarafından tehdit edilen Kilikia Ermenileri ile ittifak yaptı. Alaşehir yakınında yapılan savaşta (1211) zafere ulaşan Keyhüsrev I, Theodoros'un ordusunu kovalarken öldürüldü. Theodoros yeni sultan İzzettin Keykâvus I ile var olan sınırlara saygı ilkesine dayalı bir barış antlaşması yaptı. Öte yandan, Mysia'da Latinler'e yenilen (ekim 1211) Theodoros, 1214'te Karadeniz kıyısı boyunca uzanan geniş bir arazi şeridini Trabzon kralı Komnenos'tan alarak kendi topraklarına kattı. İstanbul'u diplomasi yoluyla geri almaya çalıştıysa da başaramadı, imparator Robert de Courtenay ile barış yaptı (1222). Öte yandan, Theodoros II Laskaris, İznik İmparatorluğu'nu Bizans İmparatorluğu'nun tam bir benzeri durumuna getirdi; Sırp kilisesi'ne aziz Sava'nın yönetiminde bağımsızlık tanıdı (1219) ve Kiliselerin birliğini yeniden kurmaya çalıştı (1214-1220).

THEODOROS II DUKAS LASKARİS (1222-1258). İznik bizans imparatoru (1254-1258), İoannes III Dukas Vatatzes'in oğlu. Bilgin Nikephoros Blemmides'in yetenekli öğrencisiydi, birçok bilgini ve kültürlü kişiyi İznik'e çağırdı. Otoriter bir hükümdardı, soylu ve rahip sınıflarına güvenmediği için halkla yakınlık kurmaya çalışarak vergileri ancak bir ulusal ordunun oluşturulması için gerekli zorunlu masrafları karşılayacak biçimde ılımlı miktarlarda artırdı. Bu politikasıyla hem Bulgarlar'la, hem Epeiros despotluğuyla, hem de Türkler'le savaşabildi (1255-56). 1257'de, kızı Eirene'yi, Bulgaristan'ın yeni çarı Konstantin Asen Tih ile evlendirdi; öteki kızı Maria'yı da Epeiros despotu Mikhael II'nin oğlu Nikephoros'a verdi; böylece Mikhael II, Draç, Sırbistan ve Arnavutluk'u Theodoros'a bırakmak zorunda kaldı. Theodoros II, kendisine ihanet ederek Türkler'e sığınan (1258) Mikhael Palaiologos'u bağışladı ve onu Avrupa'da Epeiros despotu Mikhael II'ye karşı savaşan birliklerin başkomutanlığına getirdi; ama Palaiologos, Prilep ve Makedonya'yı (Selanik dışında) geri almak için Sırp ve Arnavutlar'la birleşti. Theodoros, Palaiologos'u tutukladı, ancak genç yaşta öldü.

THEODOROS ANGELOS DUKAS KOMNENOS (öl. 1252'den sonr.), Epeiros despotu (1215'e doğr. - 1230), Selanik bizans imparatoru (1224-1230), Mikhael I Angelos'un kardeşi. Selanik latin kralı Monferratolu Demetrios'un yurtdışında bulunmasından yararlanarak onun krallığını işgal etti, sonra Selanik'i ele geçirerek (1224 sonu) burada taç giydi (1230), böylece İznik imparatoruna rakip oldu. Epeiros, Tesalya ve Makedonya'nın büyük bir bölümüne egemen olan Theodoros Angelos, Venedikliler'den Korfu ve Durazzo'yu (Draç), Latinler'den Ksantheia ve Didymoteikhon'u, İznik Bizanslıları'ndan da İstanbul İmparatorluğu'ndan yeni ele geçirdikleri Edirne'yi (Hadrianopolis) [1225] aldı. İstanbul'u zaptetmek için İoannes III Vatatzes'e yaklaştı ve Bulgarlar'la ittifak kurmaya çalıştı. Ancak Latin İmparatorluğu'nun mirasçısı olmak isteyen Bulgarlar, Theodoros Angelos'u Klokotnitsa'da yenip tutsak aldılar (mart 1230). İvan III Asen tarafından gözleri kör edildikten sonra serbest bırakıldı, kardeşi Manuel'i (1230-1238) tahttan uzaklaştırarak yerine büyük oğlu İoannes III Dukas Komnenos'u (1238-1244) getirdi, kendisi de İznik'e yerleşti. Bunun üzerine, İoannes III Dukas Vatatzes, Theodoros Angelos'u imparatorluk unvanından vazgeçerek despotluk unvanıyla yetinmesini istemek için oğlu İoannes'e aracı gönderdi (1242). Theodoros, Selanik'e dönünce oğulları İoannes ve Demetrios adına ülkeyi yönetmeye başladı, fakat İoannes III Dukas Vatatzes, kenti aldı. Vodhena'ya çekilen (aralık 1246) Theodoros, yeğeni Epeiros despotu Mikhael II'yi, İoannes III Dukas Vatatzes'e saldırmaya kışkırttı (1252). Bu saldarıyı püskürten İoannes III, Theodoros Angelos'un kendisine teslim edilmesini sağladı, hapse atılan Theodoros, orada öldü.

THEODOROS Sisamlı, Rhoikos'la birlikte bronz dökümünü keşfettiği sanılan yunan kuyumcu (İ.Ö. 560'a doğr.). Keyhüsrev'in gümüş çanağı ve Polykrates'in yüzüğü gibi birçok kuyumculuk eseri ona mal edilir.

THEODOROS Kyreneli, Tanrıtanımaz takma adıyla anılır, IV. yy. sonunda yaşamış yunan filozofu. Genç Aristippos'un öğrencisi ve ardılı. Kyrene okulunun savlarını geliştirdi. *Peri Theon* (Tanrılar üzerine) adlı yapıtında tanrıların varlığını yadsıdığı için, kendisine Tanrıtanımaz adı verildi.

THEODOROS Mopsuestialı, yunanlı tanrıbilimci (Antakya 350'ye doğr. - Mopsuestia 428). Mopsuestia (Kilikia) piskoposu oldu (392 ya da 393). Eski Ahit metinlerini alegorik bir biçimde anlayan Origenes ve İskenderiye okuluna karşı, bu metinlerin sözcüğü sözcüğüne anlaşılması gerektiğini ileri süren Antakya tanrıbilim okulunun temsilcilerindendi. Dogmalar, din öğretisi ve Eski Ahit üzerine yazdıkları, ölümünden sonra, bir zamanlar izleyicisi olan Nestorius'un öğretisine uygun sayıldı. Bu yorum hatası, daha çok Nestorius'un kullandığı terimlerin belirsizliğinden kaynaklanıyordu. Nitekim, daha sonra Khalkedon konsili'nden doğan (451) düşünceyle aydınlığa kavuşturuldu.

THEODOROS Studites (İstanbul 759 - Büyükada 826), İstanbul'da Studios manastırı hegumenos'u (başrahip) oldu. Senobitlikte reform yaptı. İkonakırıcılığa karşı direnen bir tanrıbilimci olarak üç kez sürgüne gönderildi. Tasvirlere tapınma üzerine incelemeler, keşişleri için çok etkili din eğitimi kitapları yazdı; yaklaşık altı yüz mektupluk yazışmaları, tarih bakımından değerli bir kaynak oluşturur.

THEODOROS Malatyalı, XIV. yy.'ın ikinci yarısında yaşamış bizanslı yazar. Bir İncil yorumu, bir gökbilim incelemesi ve alegorik bir şiir bıraktı.

THEODOROS (Sarge, Kuara, 1818 - Magdala 1868), Etyopya imparatoru (1855-1868). Amharalı küçük feodal bir aileden gelen babasıyla amcası yavaş yavaş güçlerini artırdılar. Theodoros Kassa adıyla, Amhara ras'ının vesayeti altından çıkarak ülkeyi kendi egemenliği altında birleştirmeye girişti. 1850 ile 1855 arasında, Gondar'dan yola çıkarak Amhara ve Tigre raslarını yendi, Menelik II'nin babasından Çoa'yı aldı ve kendisini Theodoros adıyla negus ilan etti. Ülkenin, en başta da ordusunun modernleştirilmesine girişti. Ne var ki, askeri seferleri, tasarılarının gerçekleşmesini engelledi ve enerjisini tüketti. İngilizler'le ilişkileri 1863'ten sonra bozuldu. İngiliz konsolosunun hapse atılması, sir Robert Napier'in komutasında bir ingiliz askeri birliğinin gönderilmesine yol açtı. Tigre'yi aşan bu birlik Theodoros'u Magdala'daki kalesinde kuşattı. Theodoros yenilince kendini öldürdü.

THEODOROS (Theodhoros PAPADHİMİTRIU — denir), yunanlı heykelci (Aghrinion 1931). İletişim sorunlarına duyarlılıkla eğilmesini sağlayan media *sanatı*, izlediği süreç açısından olduğu kadar, içeriği bakımından da etkisiz buldukça, somut ve kuramsal çalışmalarını daha çok onun üzerinde odaklaştırdı. 1967'de Paris'teki, bir lehimlenmiş çelik yığını olan *Yasak takımlar özel merkezi* sergisi ile, sanat yapıtının temsil ettiği kültürel rahatlığa çattı. 1970'te Atina'da *Halkın katılması için heykelcilik* (Katılmak yasaktır) adlı sergisinde elleyen -izleyicisine sanatın somut maddeselliğini sorgulama fırsatını yaratan cop-fallus'unun da bulunduğu, bir dizi nesne düzenlemesi sergiledi. 1972'de halkı, çağdaş medialarla karşılaştırdığı kendi sanatının bir eleştirisi olan *Bir heykelcilik yapıtı yerine* adlı metnin içerdiği düşüncelere hazırlamak için, onu "koşullanmadan kurtarma"yı amaçlayan bir "parkur" gerçekleştirdi. Daha sonra değişik "İşlemeler"i (Aspen, Colorado, 1973, plağa kaydedilmiş metinle, Bari, 1977 vb.), "Göz alıcılık karşıtı tiyatro"su (Atina, 1976), yazıları ve başka gösterilerle aynı temaları geliştirip, plastik yapıtı görsel yanından "yoksun kılma"ya çalışarak, insanlarla başka iletişim olanakları aradı.

Bk. resim sayfa 11490

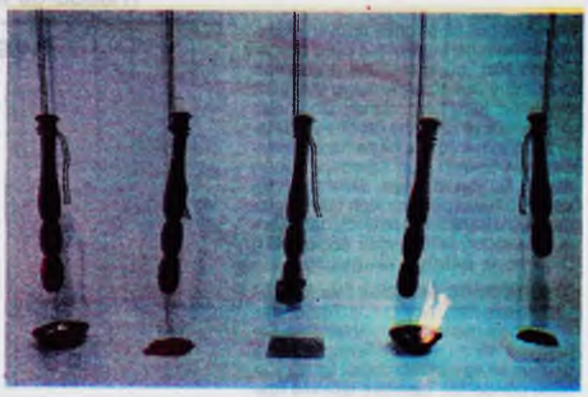
THEODORUS I (Kudüs - öl. Roma 649), papa (642-649). Doğu asıllıdır. Johannes IV'ün yerine geçti. Monotelizmi savunan İstanbul patriği Paulus'la çatıştı, onu azletti, ancak bu karar uygulanmadı.

THEODORUS II (öl. Roma 897), papa (897). Romanus'un yerine geçti, Stephanus VI'nın emriyle Tevere'ye atılan papa Formosus'un cesedini dini törenle gömdürdü.

B. N., Paris

Theodoros II Dukas Laskaris İsa'yla birlikte bir altın skyphos parasının önyüzü
Bibliothèque nationale, Paris

Theodoros

Theodoros
İşlemeler XV
tahta ve türlü gereçler, 1977

Chomon-Perino

Theodosius I
latince elyazması
bir kilise yasaları derlemesindeki
parşömen üzerine desen
IX. yy.'ın ilk yarısı
Kilise kütüphanesi. Vercelli

THEODOSİOPOLİS. Tar. coğ. Erzurum* kentine Theodosios II döneminde verilen ad.

THEODOSİOS II (401-450), Doğu Roma imparatoru (408-450), Arcadius'un oğlu ve ardılı. Bilgili bir hükümdardı, ancak önce kız kardeşi Pulkheria'nın, sonra da karısı Eudoksia'nın etkisinde kaldı. İstanbul'da büyük bir sur yaptırttı ve kültür alanında önemli işler gerçekleştirdi: İstanbul Üniversitesi'nin kurulması (425); Theodosios yasası'nın yazılması (435 -438); Efes konsili'nin toplanması (Theodosios bu konsili Nestorius'u savunmak için topladı; ama toplantı sonunda Nestorius suçlandı ve görevden alındı [431]).

Buna karşılık, "Honorius'un ölümü (423), imparatorluğu kendi egemenliği altında birleştirme fırsatını yaratmasına karşın, Theodosios, Valentinianus III'ün tahta çıkmasına (425) yardım etmekle ve onu kızı Eudoksia (Likinia Eudoksia) ile evlendirmekle (437) yetindi. Dışta, pers tehlikesini başarılı bir seferle savuşturdu (421); bu zafer "Yüz Yıl barışı" (422) ile tamamlandı, ancak barış 441'de bozuldu. Öte yandan, vandal korsanlarını ortadan kaldırmaya çalışan donanması Geiserich'e yenildi (431). Hun istilalarına (441-449) karşı koyamadı, Attila imparatorluk topraklarından çekilmeyi kabul edinceye kadar hun şeflerine gittikçe artan miktarlarda haraç ödemek zorunda kaldı.

THEODOSİOS III (öl. Efes 722). Doğu imparatoru (715-717). Opsikion theması'nın (merkezi İznik [Nikaia]) vergi tahsildarıydı. Bu eyaletin askeri birlikleri tarafından Anastasios II'yi deviren bir ayaklanmanın başına geçmeye zorlandı. İsauriali Leon tarafından tahttan indirildi, Efes'te manastıra çekildi.

THEODOSİOS Bithynialı, İ.Ö. II. yy.'da yaşamış yunanlı gökbilimci ve matematikçi. Üç yapıt bıraktı: *Sphericae*'de kürenin geometrisini ele aldı ve küre üstüne çizilmiş çeşitli çemberlerin en basit özelliklerini açıkladı. *De diebus et noctibus*'ta ve *De habitationibus*'ta da enlem değişikliklerine göre, gökyüzünün görünürlüğündeki değişimleri inceledi.

Theodosios surları, Bizans imparatoru Theodosios II'nin (408-450) emriyle, vali Anthemius tarafından yaptırılan İstanbul kara surları (413). Constantinus I dönemi surlarının 1,5 km kadar B.'sında yer alan ve yaklaşık 7 km uzunluğundaki bu çift duvarlı surlarla sağlam bir savunma düzeni oluşturulmuştu. 7.50 m yüksekliğindeki ön surun ardında. 4.50 m genişliğinde. 15 m yüksekliğinde bir ana sur bulunuyordu. Ön sur ise 15-18 m genişliğinde. 10-12 m derinliğinde bir hendekle korunuyordu. Ana sur belirli aralıklarla. kare ya da çokgen planlı kulelerle güçlendirilmişti. Tuğla ve taş örgülü duvarların içi moloz taş dolguludur. Sur kapıları Hititler' de olduğu gibi çifte kuleler arasında yer alır (bunların en görkemlisi Yedikule surları'ndaki Altın kapı [Khrysai Pyle, Porta Aurea] idi).

Theodosios yasası, vali Antiokhos'un önerisi üzerine Theodosios II'nin emriyle 435-438 arasında yazılan yasa. (İmparator, Constantinus zamanından beri çıkarılmış olan imparatorluk temel yasalarını tek bir kitapta toplatıp sınıflandırdı. İmparatorluğun bütünlüğünü doğrulayan yasa Doğu'da Theodosios II, Batı'da da Valentinianus III adına uygulandı.)

Theodosius tablosu, PEUTİNGER TABLOSU'nun öbür adı.

THEODOSİUS Flavius, romalı general (Galiçya'da - Kartaca 376). Hıristiyan bir ailedendi. Valentinianus I'in emrinde İmparatorluk'un sınırlarını koruyarak adını duyurdu. Akıncı kavimlere karşı Bretagne (368-369) ve Ren'de (369-373) büyük bir zafer kazandı ve *magister equitum* unvanını aldı, Mauretania'da Firmus ayaklanmasını kanlı bir biçimde bastırdı (373-375). Gözden düştü, Gratianus'un emriyle idam edildi.

THEODOSİUS I Flavius, Büyük — denir (Cauca, Galicia'da, 347'ye doğr. - Milano 395), roma imparatoru (379-395), Yaşlı Theodosius'un oğlu. Sarmatlar'a karşı girişilen ve zaferle sonuçlanan bir sefer sırasında birinci Moesia dükü'ydü (374). Babasının idamından (376) sonra, doğum yeri olan İspanya'ya çekildi ve orada Aelia Flacilla ile evlendi; ondan iki oğlu oldu: Arcadius ve Honorius. Edirne yenilgisinden (378) sonra, Gratianus, Theodosius'u *magister militum* olarak atadı, sonra da Sirmium'da augustus ilan ederek (ocak 379) Doğu Roma İmparatorluğu'nu kendisine verdi. Önce Selanik'e (haziran 379), sonra İstanbul'a (kasım 380) yerleşen yeni imparator, Tuna'nın güneyindeki eyaletleri kasıp kavuran Gotlar'a karşı savaşmaya pek hevesli görünmedi; 382 barışıyla Gotlar'ın federasyon üyesi olarak Aşağı Moesia'ya yerleştirilmeleri kötü bir örnek oluşturdu; üstelik, imparator orduya çok sayıda Barbar soktu, çoğu komutanlıkları onlara vermekten de çekinmedi; bu durum romalı generallerde hoşnutsuzluk uyandırdı. Sasani kralı Şapur III' ün Arsakes IV'ü tahttan indirmesine göz yumdu. Ordunun, bürokrasinin ve İstanbul'u güzelleştirme işlerinin yol açtığı masrafları karşılamak için salınan aşırı vergiler, büyük kentlerde ayaklanmalara yol açtı. Ama, Theodosius'un uğraşacağı başka şeyler vardı. İznik konsili'nin koyduğu kuralları benimseyen (28 şubat 380 tarihli ferman) ve ariusçularla manicilere karşı önlemler alan imparator, İstanbul'da ikinci kiliselerarası konsili topladı. Bu konsil, kilise hiyerarşisini sivil kadrolara da soktu (381). Theodosius, bir yandan din sapkınlarına ve döneklere verilen cezaları ağırlaştırırken (381-383), bir yandan da paganlığı yok etmeye uğraştı: kehanetler, kurbanların iç organlarıyla fal bakılması, kurban kesme törenleri ve tapınak ziyaretleri yasaklandı.

Theodosius elinde olmadan Batı'ya müdahale etmek zorunda kaldı. Gratianus ile ilişkileri kötüydü; büyük oğlu Arcadius'u augustus ilan etti (ocak 383), sonra Gratianus'u öldürten zorba Maximus'u tanıdı (ağustos 383); fakat Maximus'un İtalya'dan kovduğu (387) Valentinianus II'nin kız kardeşi Galla ile evlenince, Maximus ile savaşmak zorunda kaldı; Maximus, Aquileia'da teslim oldu ve öldürüldü (ağustos 388). Valentinianus II'yi, Arbogast'ın vesayeti altında Galya'ya gönderen Theodosius, İtalya'yı kendi yönetimine aldı. İki yılı aşkın bir süre Milano'da kaldı. Bu süre içinde, bir ayaklanma (390) nedeniyle Selanik halkının kılıçtan geçirilmesini emrettiği için, aziz Ambrosius tarafından bunun kefaretini ödeyinceye kadar aforoz edildi. Valentinianus II'nin anlaşılmaz bir biçimde ölmesi (mayıs 392) üzerine, Theodosius augustus unvanını ikinci oğlu Honorius'a verdi (ocak 393) ve Arbogast'ın kışkırtmasıyla ortaya çıkan yeni zorba Eugenius'a karşı savaş hazırlığına girişti. Fluvius Frigidus savaşı (5-6 eylül 394) Theodosius'un düşmanlarının ölümüyle sonuçlandı. Böylece, Theodosius, kendi kişiliği çevresinde Roma İmparatorluğu'nun birliğini son bir kez daha kurmuş oldu (eylül 394 - ocak 395). Honorius'u Roma'ya yerleştirdikten sonra Milano'da hastalandı ve Doğu Roma'nın yönetimini Rufinus'un naipliğinde büyük oğlu Arcadius'a, Batı Roma'nın yönetimini de Stilicho'un naipliğinde küçük oğlu Honorius'a bıraktıktan sonra öldü.

THEODOXUS a. Irmaklarda yaşayan öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (*Theodoxus fluviatilis* Avrupa'nın büyük bölümünde yaygındır. *Neritidae* familyası.)

THÉODULF ya da **THÉODULFE,** Orléans piskoposu (Katalonya 750'ye doğr. - Angers ? 821). Charlemagne tarafından Orléans piskoposluğuna atandı (781 ?), aynı zamanda parlak bir dinsel merkez durumuna getirdiği Fleury (Saint-Benoît -sur-Loire) manastırı ile yeniden kalkındırdığı Saint-Mesmin (Orléans yakınında) manastırı baş rahipliğini yaptı. 816'da, piskoposluk atkısını (pallium) papa Stephanus IV'ün elinden kuşandı. İtalya kralı Bernardo'nun ayaklanmasına katıldı, Angers' te hapse atıldı ve burada öldü (ya da hapisten çıktığında zehirlenerek öldürüldü). Théodulf, Karolenj rönesansının parlak temsilcilerinden biridir.

THEOGAMİA a. (tanrıların evlenmesi anlamında yun. sözc.). Antik. Tanrısal birleşme; özellikle Mısır, Atina ve Sisam'da bu birleşmeyi kutlamak için yapılan bayram.

—ANSİKL. Eski Mısır'da, tanrı krallar çoğunlukla tanrıların oğlu olurlardı. Kefren' den sonra kralların unvan sıralamasında beşinci ad *Re'nin oğlu* idi. Bir efsaneye (Westcar* papirusu) göre, V. hanedanın (İ.Ö. 2500'e doğr.) ilk üç kralı, rahiplerinden birinin karısıyla birleşen tanrı Re'nin tensel oğullarıydı; tanrıların yardımcılığıyla, kolları ve bacakları altın kaplı olarak ve başlarında lacivert taşından bir taçla doğmuşlardı (altın ve lacivert taşı, güneşi simgeliyor ve soylarını belirtiyordu). XVIII. hanedan döneminde (İ.Ö. 1520'ye doğr.) theogamia resmiyet kazandı: kraliçe Hatşepsut*, Deyr ül-Bahri'de gömülü olduğu tapınağın duvarlarına oyulmuş metinlerde ve çokrenkli alçakkabartmalarda tanrı Amon'un annesiyle nasıl birleştiğini uzun uzun anlatır. Amenofis III de, Luksor tapınağı'na aynı türden metinler eşliğinde benzer sahneler resmettirmiş ve tanrı Amon'un kendisinin tensel babası olduğunu ileri sürmüştür.

THEOGNİS Megaralı, yunanlı şair (İ.Ö. VI. yy.). Yaşamı konusunda hemen hiç bilgi yoktur. Adı altında 1 400 dolayında dize günümüze ulaşmıştır, ancak bunların en fazla dörtte birinin onun olduğu söylenebilir. *Kyrnos'a elejileri*'i, genel nitelikte öğütleriyle, özdeyiş niteliğindeki şiire iyi bir örnektir.

Theogonia ya da *Tanrıların soykütüğü*, Hesiodos'un (İ.Ö. VIII. yy.) mitolojik şiiri. Bin dizeyi aşkın olan şiir, başlangıçtaki kaos'tan yola çıkarak dünyanın yaratılışını, sonra Uranos, Khronos ve Zeus'un iktidara geçişini anlatır. Yapıtın temel bölümünde, tanrıların uzun soykütükleri yer alır. Biçim açısından çok arkaik olan şiir, ilk tanrıbilimin kimi zaman dağınık öğelerini bir araya getirir.

THEOKRİTOS, yunanlı şair (Siracusa İ.Ö. 300'e doğr. - 250'ye doğr.). Kuşkusuz Philetas'ın öğrencisi oldu, İstanköy'de (Kos) yaşadı, sonra Mısır'a, Ptolemaios Philadelphos'un İskenderiye'deki sarayına gitti. Değişik konulu ve değişik biçimdeki (dramatik ya da lirik mimler, bir övgü, bir mektup, efsanevi anlatılar, bir epitalam, aşk şiirleri, epigramlar) şiirlerini *İdiller** (Fidyllia) genel adı altında topladı. İskenderiye şiirinin bilgiçliğe, yapma-

cığa ya da yavanlığa kaçmayan en iyi temsilcilerinden biri. yerine göre sade ya da coşkun, dram ve anlatıyı birleştirebilen, aşkı ve kırların büyüsünü anlatan bir şair, çağının gelenekleriyle alay eden bir gözlemci ve eski efsanelere yeni bir yaşam kazandırmayı bilen bir anlatıcıdır.

THEON İskenderiyeli, IV. yy.'da yaşamış yunanlı gökbilimci ve matematikçi. Kızı ünlü Hypatia ile birlikte, Ptolemaios'un *Almageste*'sının bir yorumunu ve Eukleides'in *Stoikheia*'sının eleştirel bir yeni basımını yaptı. Ayrıca Eukleides'in *Optika* adlı yapıtını elden geçirdi ve Arkhimedes ile Heron'un yapıtlarından yararlanarak *Katoptrikos*'u yazdı.

THEON Smyrnalı, I S. I. yy.'da yaşamış yunanlı matematikçi ve filozof. *Ta Kata to Mathematikon khresima eis ten Platonos Anagnosin* (Platon'un okunması için yararlı bilgiler) adlı kitabı yenipythagosasçılığın izlerini taşır. Theon ayrıca *Expositio rerum mathematicarum*'u (Matematik incelemesi) yazdı ve burada sayıları "birimden başlayarak katın sonlu bir dizisi ve birimde son bulan bir gerileme" olarak tanımladı.

THEOPHANES, Midilli doğumlu yunanlı tarihçi ve şair (İ.Ö. I. yy.). Pompeius'un vakanüvisliğini yaptı. Pompeius onun hatırı için Midilli'yi özgürlüğüne kavuşturdu. Pompeius'un komutasında Romalılar'ın savaşlarını anlatan ve Strabon ile Plutarhos'un çalışmalarına kaynaklık eden tarih yapıtı kaybolmuştur.

THEOPHANES Günah çıkaran *(aziz),* bizanslı kronikçi (758'e doğr. - Semendirek 818'e doğr.). Georgios Synkellos'un yapıtının devamı olan *Khronographia*'sında 284'ten 813'e kadar uzanan dönemi ele aldı.

THEOPHANES Yunanlı, bizans asıllı rus ressam (1340'a doğr. - 1410'a doğr.). Novgorod'daki Görüntü kilisesi'ndeki fresklerinden sadece, çok iyi belirlenmiş kabartılarıyla yoğun bir mistik yaşamı yansıtan azizlerin figürleri kalmıştır. Moskova Kremlin'indeki Blagoveşçenskiy Sobor'da bulunan büyük ikonalarının bir bölümünü, hocası olduğu sanılan A. Rublev ile birlikte yaptı.

THEOPHANİA çoğl. a. Esk. Yun. Delphoi'de Apollon onuruna yapılan şenlikler. (Şenlikler ilkbaharda yapılır ve kışın kapalı günlerinden sonra Güneş tanrısının dönüşünü simgelerdi. Bu tanrının Hyperboreoi halkının ülkesinden geldiği söylenir ve heykeli halka gösterilirdi.

THEOPHANO ya da **THEOPHANİA,** Bizans imparatoriçesi (X. yy.). Bir meyhanecinin kızıydı, Konstantinos VII'nin oğlu Romanos II ile evlenmeyi başardı (956) ve onunla birlikte tahta çıktı (959); sarayda büyük bir nüfuza sahip oldu. 963'te dul kaldı, ama iktidarı bırakmak istemediğinden Nikephoros II Phokas (963'te imparator oldu) ile evlendi. Daha sonra, İoannes Tzimiskes sevgilisi oldu ve onun Nikephoros II Phokas'ı öldürmesine (969) yardım etti. Ama yeni imparatorla evlenmeyi başaramadı ve sürgüne gönderildi (970). Oğlu Basileios II tahta çıkınca (976) yeniden İstanbul'a döndü.

THEOPHİLOS, bizanslı hukukçu (öl. İstanbul 536'ya doğr.). *Digesta, Codex* ve *İnstitutiones*'in yazılmasında görev aldı.

THEOPHİLOS Adanalı *(aziz)* ya da **Tövbekâr,** rahip (öl. 538'e doğr.). Adana kilisesi mutemediyken, piskopos tarafından görevinden alındı. Buna çok kızan Theophilos, efsaneye göre, ruhunu şeytana sattı, ama daha sonra pişmanlığa kapılarak dualarıyla Meryem'den şeytanla yaptığı anlaşmanın feshini sağladı.
—İkonogr. Theophilos'un efsanesi, Meryem'in mucizelerini konu alan hıristiyan ikonografisinde önemli bir yer tutar: rahip Conrad'ın sabah ayinleri kitabının (Münih) minyatürleri; kraliçe Mary'nin mezmur kitabı (British Museum); Andelys'deki kilise vitrayları; Notre-Dame de Paris ve Souillac'taki heykeller.

THEOPHİLOS (öl. 842), Bizans imparatoru (829-842). Mikhael II'nin oğlu. İkonakırıcı sert bir politika uyguladı (832 fermanı). Amorion'un düşüşünden (838) sonra Bağdat halifeleriyle anlaşarak çarpışmaya ara verdi ve onlarla savaşmak için Hazar Türkleri'ni Pontos'a yerleştirdi.

THEOPHİLUS, XI. yy.'ın sonunda ve XIII. yy.'ın başında yaşamış alman keşiş (bazen kuyumcu Rogerus von Helmershausen ile özdeşleştirilir). Boyaların yapımı, boyama türleri, cam, vitraylar ve kuyumculuk konularını işlediği *Diversarum antium schedula*'yı yazdı.

Théophraste Renaudot ödülü → RENAUDOT ÖDÜLÜ *(Théophraste).*

THEOPHRASTOS, yunan filozof (Eresos, Midilli adasında, İ.Ö. 372'ye doğr. - Atina 287). Atina'da Platon'un, ardından Aristoteles'in derslerini izledi; Aristoteles'in Atina'dan ayrılarak Khalkis'e gitmek zorunda kalması üzerine, 322'de Lykeion'un başına geçti. Demetrios I Poliorketes filozofları sürgün edince, 318'de o da kendi isteğiyle sürgüne gitti. Aristoteles'in yapıtlarını yorumladı, ancak yapıtlarının çoğu, özellikle yasalar üzerine yazdığı yirmi dört kitaplık önemli incelemesi kayboldu. Günümüze dokuz kitaplık *Peri phyton historias* (Bitkiler üzerine araştırmalar) ve altı kitaplık *Peri phyton aition* (Bitkilerin nedenleri) adlı iki bilimsel yapıtı kaldı. Bu son yapıtta Theophrastos, türler arasındaki ayrımları Aristoteles felsefesiyle açıklamaya çalışır. *Kharakteres ethikoi* (Halkların karakterleri) adlı yapıtı, en çok okunan yapıtıdır. Ünlü kitabının adını ve yazma biçimini fransız yazarı La Bruyère bu yapıttan almıştır.

THEOPHYLAKTOS Simokates, VII. yy.'da yaşamış bizanslı tarihçi. İmparator Maurikios döneminin (582-602) tarihini yazdı.

THEOPHYLAKTOS, XI. yy.'ın ikinci yarısında yaşamış bizanslı tanrıbilimci. Ohrid başpiskoposu ve Psellos*'un öğrencisiydi. Döneminin örnek tanrıbilimcilerinden biri olarak kabul edildi. Kutsal Kitap üzerine yaptığı açıklamaları büyük bir ilgi gördü. Yunanlılar'la Latinler'i uzlaştırmaya çalıştı.

THEOPOMPOS, yunanlı tarihçi (Sakız adası İ.Ö. 378 - Mısır 323'ten sonr.). Hatiplik yaparak kent kent dolaştı ve Mausolos'u öven nutuklar söyledi (352). Tutucu ve saldırgan siyasal görüşlerinden ötürü sık sık yurtdışına kaçmak zorunda kaldı. Sakız'da ancak İskender zamanında ve onun korumasıyla oturabildi. Theopompos, Herodotos tarihinin bir özetini yazdı; *Syntaksis Hellenikon* (Hellenler tarihi) adlı yapıtında, Thukydides'in tarihini Knidos savaşı'na (409-394) kadar getirdi; *Philippika*'sında, Makedonya kralını yunan dramının baş kişisi olarak gösterdi. Kişilerin ruh çözümlemesini derinleştirmeye çalıştı ve demokrat Atina'yı eleştirip Sparta emperyalizmini savundu. Bir tarihçiden çok bir hatip olan Theopompos, Trogus Pompeius'a örnek oldu. Söylevleri ve övgüleri kaybolmuştur.

THEOPUS a. Tırtılı Amerika'da kakao ağacı yaprağında yaşayan kelebek cinsi. (Karıncalar, *Theopus* tırtıllarını koruyarak salgılarını emerler. *Riodinidae* familyası.)

THEORİA a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Dini bir görevle yükümlü (bir bayramı ya da bir yarışı bildirmek, törenlerde hazır bulunmak vb.) elçi.

Theoskepastos manastırı, Trabzon'da, Boztepe'nin G. yamacında manastır; *Panagia Theoskepastos* ya da *Kızlar manastırı* olarak da bilinir. Bir kaya capellasının çevresine kurulan manastır, Aleksios III döneminde (1349-1390) yaptırılmıştır. Kaya capellasının narteks duvarlarında yer alan fresklerde Aleksios III, annesi Eirene ve karısı Theodora Kantakuzenos betimlenmiştir. 1843'e değin mağara capellası, rahip odası ve salondan oluşan manastıra, çan kulesi, misafirhane ve başpiskopos Konstantios'un yaptırdığı tek sahınlı, tek absidalı, tonoz örtülü bir kilise eklenmiştir. Kesme taştan, kalın bir duvarla çevrili manastırın en yüksek yerinde başpiskopos Konstantios'un, dört sütuna oturan kubbeyle örtülü mezarı bulunur. Yapılar 1923'te terk edilmiştir.

Theosophical society, din ve sülük derneği; 1875'te New York'ta, Elena Petrovna Blavatskaya ve aralarında H. S. Olcott ile W. Q. Judge'un da bulundukları öteki on altı kişi tarafından kuruldu. Başkanlığına Olcott'tan sonra, A. Besant getirildi. 1909'da Blavatskaya'nın gözde öğrencisi Robert Crosbie, bazılarının Theosophical society'de gördükleri sapmaları düzeltmek amacıyla, Birleşik teozoflar locasını kurdu. 1886'dan başlayarak merkezi Madras yakınındaki Adyar'a taşınan Theosophical society, evrensel kardeşlik, dinlerin karşılaştırılması, doğanın sırlarının incelenmesi ve insanın gizli güçlerinin kullanılması gibi amaçlara yönelir. Tanrının evrenselliği, evrenin öncesiz sonrasızlığı ve her belirtinin çevrimsel doğası ya da yeniden cisimlenme öğretinin üç büyük ilkesini oluşturur. Theosophical society'nin her dalında büyük bir dernek ve gizli öğretinin daha derin bir biçimde öğretildiği içrek bir bölüm bulunur.

THEOTOKAS (Gheorghios), yunanlı yazar (İstanbul 1906 - Atina 1966). *Esprit libre* (fr. çev.) [1929] adlı yapıtı, onu 1930 kuşağının sözcüsü durumuna getirdi. Çok yönlü, duyarlı bir kişiliği olan yazar, romanlar (*Argo,* 1936; *To daimonio,* 1938; *Malades et voyageurs* [fr. çev.] 1964), piyesler yazdı. Yapıtları, Seferis'inkiler gibi, modern yunan kültürünün köklerini çözümlemeye yöneliktir.

THEOTOKİS (Gheorghios), yunan siyaset adamı (Korfu 1844 - Atina 1916). Trikupis yanlısı grubun milletvekiliydi (1878), 1896'da bu grubun başkanı oldu. Dışişleri bakanlığı (1897), sonra da Başbakanlık (1899-1901; 1903-04; 1905-1909) yaptı, Türkiye ile yakınlık kurmak için çalıştı.

THEOTOKOPOULOS (Dhominikos) → GRECO (EL-).

THEOTOKOS, Yunan kilisesi'nde Tanrı'nın annesi.

THERA. Tar. coğ. Anadolu'nun Karia bölgesinde kentçik; Muğla'nın merkez ilçesine bağlı Yerkesik bucağının yerindeydi. Adına yörede bulunan yazıtlarda rastlanan yerleşme, Hekatomnoslar'ın ardılı Orontobates'in elinde tuttuğu güçlü mevkilerden biriydi (İ.Ö. III. yy. ortaları). Adına Ptolemaios ve Bizanslı Stephanos'un piskoposluk listelerinde de rastlanır.

THERAMENES, atinalı devlet adamı (Keos İ.Ö. 450'den önce - Atina 404). Atina yurttaşlığına kabul edildi, Prodikos'tan, sonra da Sokrates'ten ders aldı. Etkili, ama siyasal bakımdan dönek bir hatipti. 411'de, demokrasiyi deviren komploda Peisandros ve Antiphon ile birleşti ve Dörtyüzler'den biri oldu. Daha sonra, Dörtyüzler'in yerini alan hükümetin belli başlı üyeleri arasına girdi. Arginuses'te galip gelen generaller olayında arkadaşlarını şiddetle suçladı ve böylece mahkûm olmaktan kurtuldu. Aigos-Potamos'tan sonra düşmanla elbirliği içinde entrikalar çevirdi. Lysandros ile Atina'nın teslim koşulları görüşmelerine katıldı. Daha sonra,

Kritias ile birlikte "Otuzlar"ın şefleri arasında yer aldı; idealindeki ılımlı oligarşi yönetimini gerçekleştirmeye çalıştı, ama Kritias tarafından ihanetle suçlanarak baldıran zehri içmeye mahkûm edildi.

THERAPHOSA LEBLONDİ a. Guyana'da yaşayan örümcek. (Örümcekler takımının en iri türü [9 cm'den uzun]. *Theraphosidae* familyasının örnek tipi.)

THERAPNE. Tar. coğ. Lakonia'da kent, Eurotas'ın sol kıyısında, Sparta buraya yakın bir yerde kuruldu. Dor öncesi dönemden kalma bir kale olan kent, çok zenginleşti. Dorlar tarafından yakılan kent, tüm vadiyi etkileri altına alan, Amyklai'yi yağmalayan ve işgal eden, Sparta'yı kuran Dorlar'ın merkezi oldu.

THERAPON a. (sadık hizmetçi anlamında yun. sözc.). Hint okyanusu ve Büyük Okyanus'ta, acı sularda ve denize yakın tatlısularda yaşayan kemiklibalık cinsi. (Üyeleri çoğunlukla akvaryumda beslenir; *Theraponidae* familyası.)

THERAPONİDAE a. Zool. Genellikle Hint okyanusu'nun ve Büyük Okyanus'un sıcak kesimlerinde yaşayan kemiklibalık familyası. (Süveyş kanalının açılmasından sonra *Pelates* [ya da *Theradon*] *quadrilineatus* türü Akdeniz'e girdi. Etleri beyaz ve az çok lezzetliyse de Akdeniz'de seyrek bulunmaktadır.)

THERAPSİDA a. (yun. *therion*, yabanıl hayvan ve *apsis, -idos*, düğüm, çember, tekerlek). Güney Afrika'da ve Urallar'da Perm-Trias çökel tabakalarında bulunan, *Synapsida* öbeğinden fosil sürüngenler takımı. (Takımda memelilere özgü yapılar zamanla artar: şakak çukurunun genişlemesi, ikincil damak edinme, dişlerde büyüme, heteroontluk, iki artkafa lokmasının bulunması, bacakların ok doğrultusunda yönelime geçişi. İki alttakıma ayrılır: *Anomodonta* [*Dinocephalia, Dicynodontes*] ve *Theriodonta*.)

THERAVADA, *eskilerin düşüncesi* anlamına gelen ve buddhacılığın, pali kanununa uygun başlıca öğretilerinden birini belirten sanskritçe sözcük.

THERBLİG a. (bulucusu olan amerikalı Gilbreth'in anagramı). İş örgüt. Bir işin yapılışını incelemek için, hareketlerin parçalara bölünmesinde kullanılan davranış öğesi. (Bütün hareketler, on yedi "therblig"lik bir kombinezona indirgenebilir. Her öğe, ayrı bir ideogram ya da bir simgesel renkle çarçabuk belirtilip not edilir. Her bir therblig'e, belirli bir zaman öğesi karşılık gelir.)

THÉRÈSE de l'Enfant Jésus *(azize)* [Thérèse MARTIN], fransız rahibe (Alençon 1873 - Lisieux 1897). Kısa yaşamının en önemli bölümü 1888'de katıldığı, Lisieux'deki karmelit manastırında geçti. Başrahibenin isteği üzerine kaleme aldığı *Histoire d'une âme* (Bir ruhun öyküsü) [1897] adlı yapıtında, ruhunun kurtuluşunu yalın, ama etkili bir üslupla dile getirdi. Lisieux onun sayesinde, katoliklerin önemli hac yerlerinden biri oldu. 1925'te azize ilan edildi.

Thérèse Raquin, Émile Zola'nın romanı (1867). Küçük bir tuhafiyeci dükkânında Mme Raquin, hastalıklı ve silik oğlu Camille ve sıkıntıdan bunalan yeğeni Thérèse kapalı bir yaşam sürmektedir. Mme Raquin onları evlendirir. Sonuç tam bir fiyaskodur. Camille'in bir arkadaşı, Laurent, Thérèse'in sevgilisi olur. Laurent ve Thérèse, bir sandal gezisi sırasında Camille'i suda boğarlar. Pişmanlık peşlerini bırakmaz. Felç geçiren Mme Raquin olayın bilincinde olduğunu belirten delici bakışlarıyla onları ezer. Çift kendini zehirler. Kusursuz bir kurgusu olan roman natüralizmin en yetkin tohumlarını taşır. Zola romanından bir piyes (1873) çıkardı, Feyder (1928) ve M. Carné (1953) de romanı filme aldılar.

THERİA a. Fosil *Panthotheria*'lar, keseliler ve özmemeliler ya da eteneliler gibi evrim geçirmiş memeliler öbeği. (Bazı bilim adamları *Theria*'yı altsınıf, özmemelileri enfrasınıf sayarlar.)

THERİACA → TİRYAK.

THERİDİON a. (küçük yabanıl hayvan anlamında yun. sözc.). Pek büyük olmayan, bedeni az çok küremsi, ince bacaklı örümcek cinsi. (Ağlarını bitkiler üzerinde ya da duvar kovuklarında örer. *Theridiidae* familyasının örnek tipi.)

THERİODONTA a. Güney Afrika'da ve Rusya'da Permi-Trias tabakalarında bulunan ve ikincil damak, heterodontluk ve kare kemikte körelme gibi memeli hayvanlara özgü bazı özellikler taşıyan, etçil beslendiği sanılan, küçük bedenli *Therapsida* fosil sürüngenler takımı. (Şu alttakımlara ayrılır: *Titanosuchia, Gorgonopsia, Cynodonta, Tritylodonta, Therocophalia, Bauriamorphia* ve *İctidosauria*.)

THERİOPLECTES a. Çayırlarda ve korularda yaşayan sığırsineği cinsi. (Sığırsineğigiller familyası.)

THÉRİVE (Roger PUTHOSTE, **André** — denir), fransız yazar (Limoges 1891 - Paris 1967). *Temps* gazetesinde edebiyat eleştirmenliği yaptı, anlatımın düzeltilmesi üzerine denemeler (*le Français langue morte* [Ölü dil fransızca], 1923; *Querelles de langage* [Dil tartışmaları], 1929) ve halka yönelik romanlar (*Noir et Or*, 1930; *Comme un voleur*, 1948; *les Voix du sang*, 1955) yazdı. 1930'da Léon Lemonnier ile birlikte halk ödülünü kurdu.

THERMAİ PHAZEMONİTON. Tar. coğ. Anadolu'nun Pontos bölgesinde kaplıca; Samsun'a bağlı Havza ilçesinin bulunduğu kesimdeydi. Günümüzde de yöre kaplıcalarıyla ünlüdür. Burada II. yy.'daki onarıma ilişkin ve Asklepios ve nymphelere adanmış yazıtlar bulundu.

THERMAİKOS körfezi → SELANİK *körfezi*.

THERMİDOR a. (fr. *thermidor*; yun. *therme*, ısı ve *doron*, bağış'tan). Fransız devrimi döneminde, Cumhuriyet takviminin on birinci ayı (19 ya da 20 temmuzdan, 17 ya da 18 ağustosa).

Thermidor yıl II (**9.** ve **10.** günler) [27-28 temmuz 1794], Fransız devrimi'nin, Robespierre'in iktidardan düşmesine yol açan ve Montagnard konvansiyonu ile Terör'e son veren günleri. Bu durum, Terör'ün aşırılıklarından duyulan yılgınlığın ve Robespierre'in hasımlarına yöneltiği tehdidin sonucuydu. Robespierre'in hasımları olan terörist ve ılımlılar işbirliği yaptılar. 9. gün Robespierre, Saint-Just ve onların dostları Konvansiyon'un oturumu sırasında tutuklandılar. Paris komünü tarafından kurtarılarak Belediye binasına sığındılarsa da yeniden yakalandılar. 10. gün, Robespierre ve 21 yandaşının Révolution meydanında giyotinle başları ucuruldu. Bundan sonra Konvansiyon'da, "Thermidor" adı verilen bir tepki dönemi başladı.

Thermidor yıl II'nin 9. gününü 10. güne bağlayan gece (Konvansiyon kuvvetlerinin yasadışı ilan edilince Belediye binasına sığınan Robespierre, Couthon, Lebas, Saint-Just ve Robespierre'in kardeşini tutuklamaları) J. J. Fr. Tassaert'in, F. J. Harriet'nin bir desenine göre yaptığı gravür *Carnavalet müzesi, Paris*

Giraudon

THERMOPYLAİ ("Sıcak Kapılar"), Yunanistan'da, Fthiotis'te, Lamia körfezinin güney kıyısında, yakınında mineral bakımından zengin bir sıcak su kaynağı bulunan geçit. Antikçağ'da Thermopylai, Tesalya ile Lokris arasında çok dar bir geçiş yolu oluşturuyordu. İ.Ö. 480'de burada, Yunanlılar ile Persler ünlü bir çarpışmada karşı karşıya geldiler. Donanmayla ilişkisini kesmeden kıyı boyunca ilerleyen Kserkses'in ordusu, geçitten geçmek istedi. Sparta kralı Leonidas spartalı 300 hoplites ve birkaç bin yunanlı ile birlikte geçidi kapattı. Persler iki gün boyunca geçidi aşamadılar. Ancak, bir çoban Persler'e ikinci bir geçiş yolu olan Anopaia yolunu gösterdi. Bir pers birliği bu yolu kullanarak üçüncü gün Yunanlılar'ı arkadan çevirdi. Yunan güçlerinin tümü geri çekildi, ancak krallarının yönetiminde Spartalılar en son asker ölünceye kadar geçidi savunmayı sürdürdüler. Bu kahramanca mücadelenin verildiği yere konulan bir yazıta şu sözler kazınmıştı: "Yolcu! Git, Sparta'ya söyle, burada hepimiz onun yasalarına uymak için öldük."

THERMOS. Tar. coğ. Aitolia'da yunan sitesi. Sitedeki Apollon tapınağı Aitolia birliği'nin merkeziydi. İ.Ö. 207'de Makedonyalı Phillippos V kenti yakıp yıktı.

THERMOSBÆNA a. Tunus'taki sıcak su kaynaklarında (45 °C) bulunmuş, birkaç milimetre uzunluğunda, *Malecostraca* öbeğinden kabuklu cinsi. (Bilinen ender türleri yeraltı sularında, bazı türleriyse kumlar arasında yaşar.)

THEROCEPHALİA a. Güney Afrika'daki Üst Permi dönemi katmanlarında fosillerine rastlanan memeli sürüngenler alttakımı. (Üyeleri, yüksek gagamsı çıkıntılı, eksik ikincil damaklı, hâlâ yalın şakak çukurlu hayvanlardı. *Theriodonta* takımı.)

THERON, Agrigento tiranı (öl. İ.Ö. 472), Gela ve Siracusa tiranı Gelon'un kayınpederi. 488'de Agrigento'da iktidarı ele geçirdi. Kartaca'yla çatıştı ve Gelon'un yardımıyla Hamilkar'a karşı Himera zaferini kazandı (İ.Ö. 480). Esirleri çalıştırarak Agrigento'yu imar etti (Zeus tapınağı).

THEROPODA a. Trias devriyle İkinci Zaman'ın sonu arasında yaşamış, zayıf ön bacakları güçlü bir pençe taşıyan, arka bacakları iki ayak üstünde koşmaya elverişli, fosil dinozor sürüngenler alttakımı. (İki üstfamilyaya ayrılır: gagalı, küçük ve çevik havyanlar olan *Cælurosauria*; *Allosaurus*, kandökücü sürüngen gibi yırtıcı hayvanlar olan, ağır ve iri gövdeli *Carnosauria*; *Saurischia* takımı.)

THEROPSİDAE a. Memeli sürüngenleri (fosil) ve memelileri içeren omurgalı öbeği. (SAUROPSİDAE ile karşıtlaşır.)

THERSANDROS. Yun. mit. Thebaili kahraman, Polyneikes'in oğlu. Epigonlar' la birlikte Thebai'ye karşı savaştı. Truva kuşatmasında kahramanlığıyla dikkati çekti ve Telephos tarafından öldürüldü.

THERSİTES. Yun. mit. Truva kuşatmasına katılan aitolialı kahraman. Çirkin, tembel ve gevezeydi, herkese hakaret ederdi. Akhilleus onu bir yumrukta öldürdü. Saygısızlığın ve tembelliğin simgesi olarak efsanelerde kaldı.

THES a. (yun. sözc.). Esk. Yun. **1.** Bir mülk sahibi tarafından geçici olarak çalıştırılan ücretli işçi. —**2.** Atina'da Solon zamanında ortaya çıkan, özgür olmakla birlikte mülk sahibi olmayan ya da 200 ölçü üründen daha az gelir getiren bir toprağı bulunan dördüncü sınıf üyesi yurttaş. (Thesler, magistratos olamıyor, ama mecliste yer alabiliyorlardı. Devlet, gemilerinde onların kol gücünden yararlanıyordu. Nitekim, Salamis zaferi, İ.Ö. V. yy. boyunca, siyaset sahnesinde rol almalarını sağladı. Thesler artık hiçbir hukuki yetersiz-

lik sıkıntısı çekmiyorlardı, çünkü misthos kurumu, onlara kamu görevleri üstlenebilme hakkı tanımaktaydı. IV. yy.'in sonunda, Phaleronlu Demetrios thesleri tam yurttaşlıktan çıkardı.)

THESAURUS a. (lat. *thesaurus*, yun. *thesauros*). Belg. Belgeleri sıralamakta kullanılan standart sözcüklerin abecesel listesi.

Theseion ya da **Theseus tapınağı.** Esk. Yun. Cesedinin kalan parçalarını koymak için Theseus adına yaptırılan atina tapınağı. Bu adı taşıyan, çok iyi korunmuş, İ.Ö. V. yy.'dan kalan bu tapınak asıl Theseion değildir: genellikle Hephaistos tapınağı olduğu sanılır.

THESEUS. Yun. mit. Atina'nın efsanevi kralı, Aigeus ya da Poseidon'un oğlu. Annesi Aithra tarafından Pelops'un soyundan geliyordu. Çocukluğunu Argolis'te Troizen'de geçirdi ve Aigeus'un, altına kılıcını koyduğu kayayı kaldırabilecek duruma gelmedikçe Atina'ya gitmedi. 16 yaşında yola çıktı ve eşkıyaların korku saldığı ülkeleri (Epidauros'ta Periphetes, Korinthos yakınında Sinis, Skeiron, ardından Megara yakınında Prokrustes, Eleusis'te Krekyon) bunlardan temizledi. Atina'da Aigeus, karısı büyücü Medeia'nın etkisi altında yaşıyordu. Theseus, kendisini tahttan uzaklaştırmak için Medeia'nın çevirdiği dolapları açığa çıkardı. Atina'yı Minos'a her yıl yedi kızla yedi erkeği kurban vermekten kurtarmak için Girit'e gitti. Labyrinthos'ta yolunu bulmak üzere kendisine bir iplik yumağı veren Minos'un kızı Ariadne'nin yardımıyla Minotauros'u öldürdü ve Ariadne ile birlikte Girit'ten kaçmayı başardı. Onu Naksos'a bırakıp Atina'ya döndü. Zaferle dönerse gemisine kara yelken yerine beyez yelken çekeceğine babasına söz vermişti. Ancak Theseus verdiği sözü unutunca kara yelkenleri gören Aigeus kendisini denize attı. Atina synoikismos'u ve soylular yasası Theseus'a mal edilir. Theseus ayrıca Panathenaia şenlikleri'ni başlattı ve çeşitli oyunlar düzenledi. Yolculuklarını sürdürdü, Argonautlar'a eşlik etti, Amazonlar'a karşı savaştı (Antiope'nin öyküsü), bir süre Ölüler ülkesinde kaldı. Yokluğunda Atinalılar kendilerine başka bir kral seçtiler. Bu yüzden Theseus Skyros'a sığınmak zorunda kaldı. Kral Lykomedes'in Theseus'u bura da öldürdüğü sanılır. Kemiklerini Kimon buldu ve Atina'ya getirdi (İ.Ö. 475/474).

—İkonogr. Arkaik yunan döneminden, Hellen ve Roma dönemlerine kadar Theseus, özellikle de Minotauros ile mücadelesi ya da Ölüler ülkesine inişi antikçağ sanatında sık sık yansıtıldı. Resimli vazolar arasında, Niobe'nin çocukları ressamının Napoli'de Ulusal müze'deki krateri, yunanlı ressam Onesimos'un Louvre'daki Penthesileia ressamı'nın da Ferrara'daki kupaları sayılabilir. Atina'daki Hephaisteion'un metopelerinde de Theseus canlandırılmıştır (bu yüzden tapınak uzun süre "Theseion" olarak anıldı). Yazılı kaynaklara göre Polygnotos ve Mikon kahramanın serüvenlerini canlandıran resimler gerçekleştirmişlerdir. Herculanum'da ortaya çıkarılan iki duvar resminde Minotauros'u alt eden Theseus görülür.

—Ed. Herakles'ten birtakım çizgiler almış olan Theseus tipi, Minotauros ya da Phaidra gibi birçok efsanede ve başka pek çok yapıtta ortaya çıkar. Euripides *Herakles*'in de Theseus'u, Ölüler ülkesinden dönüşünde (İ.Ö. 424'e doğr.) *Iketides*'inde (İ.Ö. 422'ye doğr.) olduğu gibi bilge ve merhametli bir insan olarak gösterir, oysa *Hippolytos stephanephoros*'unda da (İ.Ö. 428) ruhsal açıdan bu çapta bir insan değildir. Sophokles'in *Oidipus Kolonos*'ta (Oidipus epi Kolono, İ.Ö. 401) adlı yapıtında karşımıza son derece soylu bir kişi olarak çıkar. Boccaccio onu, savaştaki başarılarını göz ardı etmeden (*Teseida delle nozze di Emilia*'sında, 1339-40) şipşevdi bir koca ve vefasız bir sevgili (*De genealogiis deorum gentilium*, 1347-1359) olarak verir, Chaucer da *Legend of good women*'da (1385) aynı şeyi yapar. Fransa'da, Robert Garnier *Hippolyte* (1573) adlı trajedisinde ona gerçek bir büyüklük kazandırır. XVII. yy.'da Corneille, Theseus'u trajedisinde (*Œdipe*, 1659) canlandırır. Racine'in *Phaidra* (1677) adlı yapıtında Theseus'un efsaneden çok uzaklaştığı görülür. Theseus'u XX. yy.'da özellikle Gabriele D'Annunzio (*Fedra*, 1909) ve André Gide (*Thésée*, 1946) yeniden ele alır.

THESİGER (Frederic Augustus), 2. **Chelmsford** baronu, büyük britanyalı general (1827 - Londra 1905). Sipahilere karşı Kırım'da, sonra da Hindistan'da savaştı; Cape sömürge kuvvetlerinin başkomutanı oldu (1878), Zulular'a karşı savaşı yönetti.

THESİGER (Frederic), 1. **Chelmsford** vikontu, ingiliz sömürge yöneticisi (Londra 1868 - Ardington House, Wantage yakınında, Berkshire, 1935), Frederic Augustus Thesiger'in oğlu. 1916-1921 arasında Hindistan genel valiliği yaptı; Montagu ile birlikte, Hindistan yönetimini belirli bir özerklik yönünde değiştirerek iki makamlı bir düzen (diyarşi) getiren 1919 yasası'nı hazırladı. Gandhi önderliğindeki milliyetçi muhalefetle karşılaştı ve bir afgan ordusundan destek gören bir müslüman ayaklanmasını bastırmak zorunda kaldı.

THESİS a. (geç. lat. *thesis*; yun. *thesis* koymak eylemi'nden). Esk. ölçbil. Bir ayağın güçlü zamanı. (Karşt. ARSİS.)

THESİUM a. (yun. *theseion*, Theseus çiçeği'nden). Eski Dünya'da yetişen, çiçek olarak önemsiz, biryıllık ya da çokyıllık otsu bitki. (Bazı türleri komşu bitkilerin köklerinde yarıasalak olarak yaşar. 100 tür; santalgiller familyası.)

THESMOTHETES a. (yun. sözc.). Esk. Yun. **1.** Site'de ciddi siyasal bunalım dönemlerinde yeni bir düzenleme yapmakla görevli kişi (Drakon gibi). **—2.** İ.Ö. VII. yy.'ın ortasında yazılı yasaların yazarı, koruyucusu ve yorumcusu olarak göreve getirilen altı magistratustan biri. (Klasik dönemde sekreterleriyle birlikte *arkhonlar*'ın kurulundaydılar; karar verme yetkileri yoktu, ama adli yaşamı düzenlemekle yükümlüydüler: davaların ilk soruşturmasını yapar ve bunları mahkemeye getirirlerdi.

THESPİAİ ya da **THESPİA.** Tar. coğ. Yunanistan'da kent, Boiotia'da. Dor istilasından sonra Helikon'un eteğinde kuruldu. Komşularına ve Atina'ya bağlı basit bir kasaba olan Thespiai, Med savaşlarında asker verdi.

—Arkeol. Kentten günümüze yalnızca Musalar ve Apollon tapınaklarının temelleri ulaşmıştır. Birkaç kilometre uzaklıkta, Helikon dağının eteğinde Musalar vadisi yer alır. Dört yılda bir Museia yarışmalarının düzenlendiği kutsal bir koru olan bu tapınma alanında, Hellenistik dönemden anıtsal bir sunağın, ion düzeninde uzun bir revağın ve küçük bir tiyatronun kalıntıları bugün de görülebilir. Klasik dönemde bu *Museion*'a adak olarak yerleştirilmiş olan çok sayıda heykel Konstantinos zamanında yağmalanmıştır.

THESPİOS. Yun. mit. Thespios'a adını veren ve Erekhtheus'un oğlu olan kahraman. Herakles'e peşkeş çektiği elli kızı ve birçoğu, İolaos tarafından götürüldükleri Sardinya'ya yerleşen elli oğlu vardı.

THESPİS, yunan trajedi yazarı (Marathon yakınında İ.Ö. VI. yy.). Geleneğe göre, *dithyrambos*'a Dionysos onuruna bir koro tarafından söylenilen bir odu ve art arda birçok kişiliği canlandıran maskeli bir oyuncuyu sokarak trajediyi yarattı. Oyuncu ile koro, Dionysos efsanesinden alınmış oluntular üzerinde karşılıklı olarak söyleşirlerdi.

THESPROTİA, Yunanistan'da *nomos*, Epeiros'ta, Korfu'nun karşısında; 1 514 km²; 40 700 nüf. Merkezi *İghumenitsa*.

Réunion des musées nationaux

Thetis, Vulcanus'un demirci ocağında G. Vasari'nin san aşıboyalı kâğıt üzerine deseni *Louvre müzesi, Paris*

THESSALONİKİ → SELANİK.

THETA a. Yunan abecesinin sekizinci harfi, Fenike göstergesi *thet*'ten türemiştir; dişsil, titreşimsiz soluklu bir kapantılıyı belirtir.

—Bağışıkbil. *Theta antijeni*, farelerde T lenfositlerinin yüzeyinde bulunan ve bunları B lenfositlerinden ayırt etmeye yarayan antijen. (Eşanl. THY 1-2 ANTİJENİ.)

—Nörobiyol. *Theta dalgası*, metabolizma kökenli yaygın beyin hastalığında elektroansefalografide gözlenen (3 ile 6 Hz'lik) anormal dalga.

THETFORD, Büyük Britanya'da (Norfolk) kent, Norwich'in G.-B'sında, Küçük Ouse kıyısında; 13 700 nüf. East Anglia krallığı'nın eski başkenti olan Thetford'da, XII. yy.'dan kalma iki manastır kilisesinin ve iki manastırın yıkıntıları vardır. XV. yy.'dan kalma güvercinlikli bir evde müze.

THETFORD MİNES, Kanada'da (Québec) kent, Québec'in G.'inde; 20 000 nüf. Amyant madenleri. Demir-çelik.

THETİS. Yun. mit. Deniz tanrıçası, Nereus'un kızı. Themis, Thetis'in doğuracağı çocuğun, babasından daha büyük ve daha güçlü olacağını haber vermişti. Tanrılar bundan çekinerek onu bir ölümlüyle, Peleus ile evlendirmeye karar verdiler. Peleus, kentauros Kherion'un yardımıyla aslan, yılan, ateş ve su biçimlerine bürünmesine karşın Thetis'i yakalayıp gönlünü kazanmayı başardı. Pelion'da, Kheiron'un mağarasında yapılan düğün şenliklerine bütün tanrılar katıldı. Thetis, Akhilleus'u doğurdu.

—İkongr. *Thetis'in Peleus tarafından kaçırılışı*, Ksanthos'ta Nereus kızları anıtının alınlığında, *Thetis'in düğünü* ise villa Albani'deki (Roma) taş bir lahit üzerinde canlandırılmıştır. "Thetis" yazımı, örnekseme yoluyla, sanatçılar tarafından Okeanos'un karısı tanrıça *Tethys*'i belirtmek için de kullanıldı. Denizler imparatorluğunu ziyaret eden güneş teması, 1664'te Versailles'da yapılan ünlü *Thetis mağarası*'nda işlendi; bu yapıttan günümüze yalnızca Hubert Robert'in düzenlediği bir korulukta yer alan, Girardon, Regnaudin, Marsy ve Guérin tarafından yapılmış heykel grupları ulaştı.

Scala

Theseus ile minotauros'un mücadelesi kırmızı figürlü bir pelikeden ayrıntı *Etrüsk müzesi, Vatikan*

Thevenard hastalığı, SAKATLAYICI YARALI AKROPATİ'nin eşanlamlısı.

Thévenin teoremi (fransız fizikçi Léon Thévenin'in [Meaux 1857-1926] adından) Elektrotekn. Sinüzoidal rejimde çalışan et

kin bir ikiuçlunun, gerilimi boştaki gerilimine eşit bir ideal kaynak ve buna seri bağlı, değeri, edilgin haldeki iç empedansına eşit bir empedansa eşdeğer olduğunu ifade eden teorem.

THİARA a. Sıcak bölgelerdeki tatlısularda yaşayan, koni ya da kule biçiminde yumurtamsı kavkılı öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (İkinci Zaman sonu katmanlarından başlayarak fosillerine rastlanır.)

THİARD (Pontus DE) → TYARD.

THİASE a. (fr. *thiase;* lat. *thiasus;* yun. *thiasos*'tan). **1.** Dinsel nitelikli halk derneği. **—2.** Dionysos ayin düzenine bağlı dinsel tarikat. (Thiaseler Hellenistik çağda ve Roma döneminde çok yüksek sayıdaydı; düzenledikleri bağdaştırmacı ayinlere birçok gizemci ve coşkun inançlı kişi katılırdı.)

BLOIS

THİBAUD I (908'e doğr. - 976'ya doğr.), Blois, Chartres ve Tours kontu. Dalavereciliği nedeniyle çekinilen bir kimseydi; hayatı komşularıyla (Fransa kralları, Normandiya dükleri ve Reims Kilisesi) savaşmakla geçti.

THİBAUD II (öl. 1004), Blois ve Tours kontu (995-1004), Eudes I ile Berthe de Bourgogne'un oğlu, Thibaud I'in torunu.

THİBAUD III (1010'a doğr. - Épernay 1089'a doğr.), Blois, Tours ve Chartres kontu (1037-1089) ve **Thibaud I** adıyla Troyes ve Meaux kontu (1063-1089'a doğr.). Touraine'i ondan alması için Anjou kontu Geoffroi Martel'e yardım eden Fransa kralı Henri I'e karşı savaştı (1044); Troyes ve Meaux kontluklarını yeğeni Eudes III'ün elinden aldı. Büyük bir manastır koruyucusuydu, manastır reformuna yardım etti.

THİBAUD IV Büyük (1093 - Lagny 1152), Blois ve Chartres kontu (1102-1152); **Thibaud II** adıyla Meaux (1102-1152) ve Troyes (Champagne) [1125-1152] kontu. Gençliğinde Louis VI'ya karşı İle-de-France senyörlerini ve Henry I of England'ı destekledi, onlarla 1111'de krallık-karşıtı geniş bir koalisyon kurdu. Bu koalisyonun temel direği oldu. Ama, Janville'de yenildi (1112); İngiltere tahtının vârisi William Aetheling'in boğularak öldüğü *White Ship* faciasından (1120) sonra, mistiklerin (Abélard, aziz Norbert, aziz Bernard) koruyucusu oldu. 1125'te amcası Hugues'ün mülkü (Troyes, Vitry, Bar-sur-Aube ve Meaux) ona miras kaldı. Kardeşi Stephen'ın İngiltere kralı olmasına yardım etti (1135). Troyes ve Meaux'yu büyük oğlu Henry'ye miras bıraktı. Champagne ise ailenin başta gelen ve en iyi yönetilen toprağı durumuna geldi.

THİBAUD V İyi (öl. Acre 1191), Blois ve Chartres kontu (1152-1191), Thibaud IV' ün ikinci oğlu. Fransa'nın son seneşalı.

TROYES, MEAUX ve CHAMPAGNE

THİBAUD I → THIBAUD III, Blois kontu.

THİBAUD II → THIBAUD IV, Blois kontu.

THİBAUD III (Troyes 1179 - *ay. y.* 1201), Troyes ve Meaux (Champagne) kontu (1197-1201), Henri I'in ikinci oğlu. Ağabeyi Henri II'nin yerine geçti (1197); Dördüncü haçlı seferinin başına geçmek üzereyken öldü.

B. N., Paris

Thibaud IV le Chansonnier bir şarkı kitabının süslemeli ilk harfinden ayrıntı XIII. yy. *Bibliothèque nationale, Paris*

THİBAUD IV le Chansonnier (Troyes 1201 - Pamplona 1253), Troyes ve Meaux (Champagne ve Brie) kontu (1201-1253), Navarra kralı (Teobaldo I) [1234-1253]. Troyes kralı Thibaud III'ün, ölümünden sonra doğan oğlu. Kontluklarını ancak 1222'de elde edebildi; o tarihe kadar bunlar, annesi Navarralı Blanca tarafından yönetildi. Efsaneye göre, Thibaud IV'ün dönek politikasının nedeni, Castillalı Blanca'ya olan aşkıydı. Thibaud, Toulouse kontuna beslediği sempatiden ötürü Louis VIII'i Avignon önünde terk etti (1226) ve naibeye başkaldırdı (1226), ama daha sonra onu destekledi (1227-1230). [Gerçekte, XIII. yy. ince saray şiirinin en güzel örnekleri arasında yer alan ünlü şarkıları, daha çok onun çeşitli aşklarına tanıklık eder.] Amcası Sancho VII ölünce (1234) Navarra kralı olan Thibaud IV, Kutsal Topraklar'a bir Haçlı seferi düzenledi (1239 -40), ama Champagne'ı kralın himayesine bırakmak zorunda kaldı. Öte yandan, fiefinin yönetimini krallığı örnek alarak ıslah etti (genel emirnameler ilanı, azledilebilir görevliler atanması vb.), ama bu yüzden soylular ve piskoposlar kendisine başkaldırdılar.

THİBAUD V (1235 - Trapani, Sicilya, 1270), Troyes ve Meaux kontu, Navarra kralı (1253-1270), Thibaud IV'ün büyük oğlu. Saint Louis'nin kızı İsabelle de France ile evlendi ve Champagne'ı krallık topraklarına kattı.

THİBAUD (Jacques), fransız kemancı (Bordeaux 1880 - Barcelonnette yakınındaki bir uçak kazasında 1953). Paris konservatuvarı'nda Marsick'in öğrencisiydi, Colonne konserlerine solo keman olarak katıldı. Birçok ülkede, bu arada birkaç kez de Türkiye'de resitaller verdi. Üslubu ve tekniği sayesinde dünya çapında ün kazandı. 1905'te, Cortot ve Casals ile birlikte ünlü bir trio oluşturdu. Marguerite Long-Jacques Thibaud yarışmalarının kurucularındandır.

THİBAUD (Jean), fransız fizikçi (Lyon 1901 - *ay. y.* 1960). Lyon'da Atom fiziği enstitüsü'nü kurdu. Holweck ile aynı zamanda, morötesi ışınımlardan X ışınlarına sürekli geçişi deneysel olarak ortaya koydu. Nükleer fizik alanında yaptığı çalışmalardan en önemlileri, çeşitli bozunma ve başkalaşım tepkimeleridir; 1933'te bir platin levhasını pozitonlarla bombardıman ederek foton üreten yokolma tepkimeleri gerçekleştirdi.

THİBAUDET (Albert), fransız edebiyat eleştirmeni (Tournus 1874 - Cenevre 1936). Bergsonculuğun etkisinde, her tür dogmacılıktan arınmış bir yorum eleştirisi getirdi (*la Poésie de Stéphane Mallarmé*, 1912; *Flaubert*, 1922; *Physiologie de la critique*, 1930; *Stendhal*, 1931; *l'Histoire de la littérature française de 1789 à nos jours*, 1936). Ayrıca aydınlarla ilgili toplumbilimsel bir deneme olan *la République des professeurs* (1928) adlı bir yapıt yazdı.

Thibaultlar *(les Thibault)*, R. Martin du Gard'ın romanı (1922-1940). Yapıt, bütün dinsel ve toplumsal kurallara bağlı büyük burjuva Oscar Thibault'nun iki oğlunu (duygulu, başkaldırmış Jacques'la enerjik hekim Antoine'ı) karşı karşıya getiren bir roman dizgisi içinde, XX. yüzyılın ilk yirmi yılında bir fransız ailesinin yaşamını anlattı.

THİBAW ya da **THİBÔ** (Mandalay 1858 - Ratnagiri kalesi, Hindistan 1916), Alompra hanedanından son Birmanya kralı (1878-1885). İngilizler'ce yenilgiye uğratılarak tahttan indirildi. Tutuklanıp Madras'a gönderildi.

THİELAVİOPSİS a. (alm. botanikçi F. von *Thielau*'nun adından). İlkel mantar. (*Thielaviopsis basicola* türü birçok bitkinin köklerinde siyah çürüklüğe neden olur; *T. paradoxa* [*Ceratostomella paradoxa*'nın konidi biçimi] hindistancevizinde "ananas hastalığı"nın etkenidir.)

THİÈLE, alm. **Zihl,** İsviçre'de ırmak, Aar'ın kolu (sol kıyıdan). Talent'la birleşen Orbe'dan oluşur. Neuchâtel gölünü aşar. Aar'ın kavuştuğu Biel gölüne dökülür. Çığırı, yüzyıl kadar önce Aşağı Jura göl çöküntüsünde gerçekleştirilen hidrografya düzenlemesi sırasında iyileştirilip kanal içine alınmıştır.

THİEME (Ulrich), alman sanat tarihçisi (Leipzig 1865 - *ay. y.* 1922). Felix Becker'la birlikte, daha sonra Hans Vollmer tarafından sürdürülen *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*'i (Plastik sanatlar genel sözlüğü, (37 cilt, 1907-1950) çıkarmaya başladı. Bu "Thieme-Becker" ürünü daha önce yayımlanan sanatçı sözlüklerinin en önemlisiydi.

Thieme&Cie, 1795'te Zutphen'de kurulan hollanda yayınevi. Fen kitapları, yabancı dil yöntemlerine ilişkin yapıtlar ve okul kitapları yayımlamaktadır.

THİENE, İtalya'da kent, Veneto'da (Vicenzo ili), Venedik Alpleri'nin eteğinde; 19 300 nüf. XV. yy.'dan kalma şato ve başka anıtlar. Ticaret merkezi. Tekstil sanayisi (yün ve ipek). Dövme demir ve bronz eşyalar.

THİERRY ya da **THİERRİ I** (öl. 533 ya da 534), Reims kralı (511-534'e doğr.), Clovis'in evlilik dışı büyük oğlu. Vouillé'de babasının yanında savaştı (507); daha sonra Albi, Rouergue ve Auvergne'i egemenliği altına alarak Ren kıyısı Frankları'nın (Ribuarii) ülkesini, Moselle vadisini ve gelecekteki Champagne'ı kapsayan kendi miras payına kattı (511). Burgundlar'ın kralı Sigismond'un damadıydı, ona karşı yürüttükleri amansız mücadelede kardeşlerine yardım etmeye yanaşmadı (523), ancak 524'teki sefere katıldı. Chlothar I ile birlikte Thüringen'i egemenlik altına aldı (530-531) ve Germanya Saksonları'nı haraca bağladı.

THİERRY ya da **THİERRİ II** (587 - Metz 613), Bourgogne (595 sonu ya da 596 başı - 613) ve Austrasia kralı (612 -613), Childebert II'nin oğlu ve ardılı. Başlangıçta Austrasia kralı olan ağabeyi Thibert ile Metz'de bulunan büyük annesi Brunhilde'nin naipliği altında Orléans'da hüküm sürdü. Thibert'le birlikte Chlothar II'ye karşı savaştı. Laffaux'da yenildiler (596 ya da 597) ama Dormelles yakınlarında galip geldiler (599 ya da 600). 604'te Étampes'ta, Chlothar II'nin saray nazırı Landry'yi kaçmak zorunda bıraktı; kuşatılmış olan Orléans'ı kurtardı, Paris'i işgal etti, ama Austrasia aristokrasisinin karşı koyması nedeniyle Chlothar II'yi ortadan kaldıramadı (605). 610'da kardeşi Thibert'le savaşa girişti. 612'de onu Toul yakınında yendi, Zülpich'in güneyinde hapsetti ve Austrasia kralı oldu (612-613).

THİERRY ya da **THİERRİ III** (öl. 690 ya da 691), Neustria ve Bourgogne kralı (673 ve 675-690 ya da 691), Chlothar III' ün kardeşi ve ardılı. Ébroïn tarafından iktidara getirildi, kısa bir süre sonra aristokratların ayaklanmasıyla tahttan indirildi; Ébroïn Luxeuil'e sürülürken o da Saint -Denis manastırı'na kapatıldı. Childerich II'nin ölümünden sonra (675) tahta çıktıysa da iktidarı yeniden Clovis III'e, sonra da Dagobert'e devretmek zorunda kaldı. Dagobert'in öldürülmesi (679) saray nazırı Herstallı Pépin'i, Austrasia'nın tek vârisi Thierry III'le savaşmaya sürükledi. 680'de Bois-du-Fays'da galip gelen Thierry III, Tertry'de Herstallı Pépin'e yenildi (687), ancak onun tarafından, birliği ölümüne kadar son kez yeniden kurulan *regnum Francorum*'un tek hükümdarı olarak tanındı.

THİERRY ya da **THİERRİ IV** (öl. 737), Franklar'ın kralı (721-737), Dagobert III' ün oğlu. Chelles'de manastıra kapatılmıştı, sonradan Charles Martel tarafından tahta çıkarıldı, ancak ülkeyi gerçekte Charles Martel yönetti.

THİERRY (Augustin), fransız tarihçi (Blois 1795 - Paris 1856). Saint-Simon'un sekreteriydi, kendini tarih çalışmalarına verdi; bir sahte belgeye dayanmakla birlikte canlı bir üslubu olan *Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands* (İngiltere'nin Normanlar tarafından fethinin tarihi) [4 cilt, 1825] adlı yapıtını yayımladı. Kör olunca çalışmalarını sekreterle-

rinin yardımıyla sürdürdü. *Les Récits des temps mérovingiens* (Merovenjler zamanından öyküler) [2 cilt, 1835-1840] adlı yapıtı sayesinde Orléans dükünün kütüphaneciliğine getirildi. Burjuvazinin yükselişiyle ilgili araştırmalarına dayanarak *Essai sur la formation et les progrès de l'histoire du tiers état*'yı (Tiers état'nın tarihinin oluşumu ve gelişimi üzerine deneme) [1850] yazdı. Thierry modern tarihin yaratıcılarından biridir.

THİERS, Fransa'da *arrondissement* (Puy-de-Dôme) merkezi, Durolle'un yukarısında; 15 407 nüf. (1990). İlginç eski evler kenti çekici kılar. Önroman ve roman kökenli St-Genès ve Moutier kiliseleri. Fransa'nın başlıca bıçak imalatı merkezi. Makine sanayileri. Müze (bıçakçılık, folklor vb.).

■ **THİERS** (Adolphe), fransız siyaset adamı (Marsilya 1797 - Saint-Germain-en-Laye 1877). Aix'de, sonra Paris'te avukatlık yaptı, kısa zamanda gazeteci ve tarihçi olarak tanındı (*Histoire de la Révolution* [Devrimin tarihi], 1823-1827). 1830 devrimi'nin başlamasında önemli bir rol oynadı (*National* gazetesinin kurulması, kararnamelerin protesto edilmesi, Orléans düküne çağrı). İçişleri bakanlığı yaptığı dönemde (ekim 1832 - kasım 1834) Berry düşesinin meşrutiyetçi komplosunu ve Lyon ile Paris'teki cumhuriyetçi ayaklanmaları (nisan 1834) bastırdı. 1836-1840 arasında hükümet başkanı oldu, ancak dış siyaset konusunda kralla anlaşmazlığa düşünce, yerini Guizot'ya bırakmak zorunda kaldı. *Histoire du Consulat et de l'Empire* (Konsüllük ve imparatorluk dönemlerinin tarihi) [1845-1862] adlı yapıtını da bu dönemde yazdı. 1848'de yeniden hükümetin başına getirildi. II. Cumhuriyet döneminde muhafazakâr partiden temsilci seçildi ve bu partinin önderi durumuna geldi. Önce Louis Napoléon'u desteklediyse de, imparatorluğun yeniden kurulmasına karşı olduğu için 2 aralık plebisitinden sonra görevden uzaklaştırıldı ve sürgün edildi, ancak 1852'de Fransa'ya döndü. 1863'te Paris'ten temsilci seçilince imparatorluk siyasetini kınadı. 1870'te askeri kredilere ve savaş ilanına boş yere karşı çıktı. Sedan yenilgisinden sonra bir arabuluculuk umuduyla iki ülkenin başkentleri arasında gidip geldiyse de başarılı olamadı. Ulusal meclis'çe, hükümet başkanlığına getirildi (şubat 1871); bunun üzerine barış çalışmalarını onayladı ve komün ayaklanmasını ezdi. Ağustos 1871'de Cumhurbaşkanı seçilince ülke topraklarının kurtarılmasına hız verdi (1873'te tamamlanacaktır), mali yasalarını meclisten geçirdi ve askerlik hizmetinde reform sağladı. Ancak tutucu bir cumhuriyetçi siyasete yönelmesi meclisteki monarşi yanlısı çoğunluğun tepkisine yol açınca istifa etmek zorunda kaldı (1873). Daha sonra Cumhuriyetçi parti'nin önderi oldu ve Mac-Mahon'un siyasetine karşı mücadele etti. (Fr. Akad., 1833).

THİERSEE, Avusturya'da sayfiye ve kış sporları merkezi (yüksl. 900-2 000 m). Tirol'de, Kufstein'in B.'sında; 2 100 nüf.

THİÈS, Senegal'de kent, bölge merkezi, Dakar-Nijer hattı üzerinde, Dakar'ın D.'sunda; 156 200 nüf. Ticaret merkezi. Çelik ve alüminyum metalürjisi. Otomobil yapımı. Tekstil. —Yakınında fosfat madenleri. —*Thiès bölgesi*, 6 601 km², 948 100 nüf. (1988).

THİEU (Nguyên Van) → NGUYÊN VAN THIÊU.

THİGMOTRİCHA a. Tümkirpiklilerden *Protozoa* takımı. (Üyeleri geçici ya da kesin biçimde tutunarak yaşar. Temel özellikleri, kirpiklerin körelip bir emici organın gelişmesiyle asalak yaşamına uyarlanmalarıdır. Başlıca cinsleri: *Rhynchodea, Hemispeira*.)

THİKA, Kenya'da kent, Yüksek Toprak'lar'da, Nairobi'nin K.-D.'sunda; 18 400 nüf. Kahve ve sisal işletmeleri bölgesinin merkezi. Otomobil yapımı. Kimya. Tütün işleme. Meyve konserveleri.

THİMBU ya da **THİMPHU,** Bhutan'ın başkenti; 60 000 nüf.

■ **THİMONNİER** (Barthélemy), fransız mucit (L'Arbresle 1793 - Amplepuis 1857). 1830'da yalnız zincir dikişi yaptığı için yaygın bir sanayı kullanımı olmayan bir dikiş makinesi icat ederek bir berat aldı.

THİMPHU → THİMBU.

THİNOCORUS a. (yun. *this, thinos*, kum ve *korein*, süpürerek temizlemek' ten). Güney Amerika'da Ekvador'la Falkland adaları arasında yaşayan, sarımsı tüylü, kısa ve güçlü gagalı, zayıf bacaklı yağmurkuşu cinsi. (Kuzey yarıküre'deki kartavuklarınınkine benzer bir yaşam sürer. *Thinocoridae* familyasının örnek tipi; boyu 18 cm.)

THİONVİLLE, Fransa'da *arrondissement* (Moselle) merkezi, Moselle kıyısında; 40 835 nüf. (1992). Lorraine'in kuzeyinde demiryolu ve karayolu kavşağı, aynı zamanda da ırmak limanı olan Thionville, yaklaşık 140 000 nüfuslu yerleşme alanının başlıca kentidir. Buradaki en önemli sanayi olan ağır metalürji günümüzde bunalıma girmiştir.

THİRA a. Antikçağ'da Thira'da konuşulan dor lehçesi.

THİRA, Yunanistan'da kent, Santorini' nin merkezi, adanın batı kıyısında; 1 500 nüf. Arkeoloji müzesi.

THİRA takımadaları → SANTORİNİ.

THİRASİA, Santorini takımadalarında (Kyklades) yunan adası. Bu ada, Santorini'den, İ.Ö. 236'da bir yanardağ patlamasıyla ayrıldı. Tarihöncesi'nden kalma yıkıntılar.

THİRUVOTTİYUR, Hindistan'da kent, Madras'ın büyük kuzey banliyösünde; 83 000 nüf.

THİRY (Léonard), Fontainebleau'da 1536'dan 1550'ye kadar kayıtlarda adı geçen hollandalı ressam (öl. Anvers - 1550' ye doğr.). François I galerisi'nde ve porte Dorée'de çalıştı. Gravür (Boyvin tarafından gerçekleştirildi), minecilik ve vitray için desenler çizdi; bunlardan bazıları E.N.S.B.A.'da (*Akhilleus'un eğitimi*, Ros so'nun yapıtı) ve Leiden üniversitesi'nin desenler bölümünde korunmaktadır.

THİSTED, Danimarka'da liman kenti, Jylland'da, Limfjord kıyısında; 30 000 nüf. Yaklaşık 1500'den kalma gotik üslubunda kilise. Müze. Tekstil. Bira fabrikası.

THİSTLEWOOD (Arthur), ingiliz devrimci (Tupholme, Lincolnshire, 1774 - Londra 1820). Thomas Spence tarafından kurulan *Society of Spencean Philanthropists* (Spenceci insanseverler derneği) adlı devrimci hareketin en etkin yöneticilerinden biriydi. 1816 kasım-aralığında Londra'da Spa Fields halk toplantısını ve 1820'de Cato* Street komplosunu örgütledi; bu sonuncu eylemi nedeniyle tutuklandı, yargılandı ve idama mahkûm edildi.

THİUNTA. Tar. coğ. Anadolu'nun Phrygia bölgesinde Hierapolis (Pamukkale) yakınında yerleşme. Yeri saptanamamakla birlikte, yörede bu kentin adını taşıyan adak yazıtları ele geçti (İ.S. II. yy.'dan kalma yazıtlarda Zeus, Tykhe, Hermes gibi tanrıların betimlemelerinin yanı sıra adağı sunan kişinin portresi de bulunuyordu). Lahit yapımında kullanılan mermerler bu kentin atölyelerinde işleniyordu.

THJODOLF ÓR HVİNİ ya da **ÐJÓDOLFR HVİNVERSKİ,** X. yy.'da, Harald I Hårfager'in sarayında yaşamış norveçli skald. Kimi bölümleri Snorri Sturluson'un ilk isveç krallarını anlatan *Ynglingasaga* adlı yapıtına aktarılmış olan *Ynglingatal* adlı şiir ona mal edilir. Thjodolf mitolojik içerikli bir şiir (*Haustlong*) de bırakmıştır.

THMUİS, Eski Mısır'da kent, Nil deltasının doğu bölümünde, antik Mendes kentinin yakınında; günümüzde *Tel Timey*'dir. İmparator Theodosius ve Valentinianus dönemlerinde önemli bir kentti.

THÔ a. Tayca ailesinden Vietnam'ın kuzeyinde konuşulan dil.

THOENİ (Gustavo), italyan kayakçı (Trafoi, Bolzano eyaleti, 1951). 1972 olimpiyatlarında büyük slalomda birinci geldi, gene aynı yıl kombinede dünya şampiyonluğunu kazandı. 1974'te büyük ve özel slalomda dünya şampiyonu oldu ve dört kez (1971, 1972, 1973 ve 1975) Alp disiplini dünya kupasını kazandı.

THOLİA a. (*tholos*, kubbe'den yun. sözc.). Antik yun. Kadınların güneşten korunmak için taktıkları, örgülü hasırdan, tepesi koni biçiminde, geniş yuvarlak kenarlı şapka.

THOLOS a. (yun. sözc.). **1.** Yuvarlak planlı ve bindirmeli tonozlu tarihöncesi gömüt. —**2.** Antikçağ'da Yunanistan'da, tapınma, cenaze, kimi zaman da din dışı amaçlar için kullanılan monopteros yapı. (Bugüne ulaşan en güzel tholoslardan biri İ.Ö. IV. yy.'dan kalma Delphoi tholosu dur.)

THOM (René), fransız matematikçi (Montbéliard 1923). Diferansiyel topolojiyi inceledi; "eşsınırlılık" kuramıyla Fields madalyasını kazandı (1958): diferansiyellenebilen *n* boyutlu iki katlı uzay, birleştiklerinde *n*+1 boyutlu bir katlı uzayın sınırını oluşturuyorlarsa "eşsınırlı"dırlar. Thom, yıkımlar* kuramıyla bütün dünyada ün kazandı.

THOMA (Hans), alman ressam (Bernau, Kara Orman, 1839 - Karlsruhe 1924). Courbet'nin etkisinde kaldı. Böcklin, Leibl ve Marées'nin dostuydu. Portre dışında, kimi zaman simgeciliği gerçekçi bir esinle birleştiren sağlam kompozisyonlar ve manzaralar gerçekleştirdi. 1899'da Karlsruhe Güzel sanatlar okulu'nda profesör oldu ve bu kentin müzesinin yöneticiliğine getirildi, yapıtlarının önemli bir bölümü de bu kentte korunur.

THOMA (Ludwig), alman yazar (Oberammergau 1867 - Rottach, Tegern gölü kıyısında, 1921). Münih'te *Simplicissimus* adlı gazetenin genel yayın müdürlüğünü yaptı, bu gazetede PETER SCHLEMIHL takma adıyla yazılar yazdı. Güçlü bir hiciv duygusu olan Thoma, ilginç denemeler (*Lausbubengeschichten*, 1905), güldürüler (*Moral*, 1909) ve romanlar (*Der Wittiber*, 1911) da yazdı.

THOMAS (*aziz*), takma adı **Didymos**, İsa'nın havarilerindendir (I. yy.). Halk arasında ancak gördüğüne inanan kişi olarak ün salmıştı (Yuhanna, XX, 24-29). Medler'i, Persler'i ve Parthlar'ı hıristiyanlığa bağladığı, hatta Hindistan'a kadar gittiği söylenir. Malabar hıristiyanlarının öncüsü olduğu sanılır.

■ **THOMAS Aquinus** (*aziz*), italyan tanrıbilimci ve kilise bilgini (Roccasecca şatosu, Aquino, Frosinone eyaleti, 1225 - Fossanova manastırı 1274). Ailesi tarafından önemli bir kültür merkezi olan Cassino Dağı'ndaki benedikten manastırına gönderildiyse de bu manastır çevresinden çıkarak öğrenimini Napoli Üniversitesi'nde sürdürdü. Bu kentte dominikenler tarikatıyla ilişki kurdu. Daha yeni kurulan bu tarikat, manastırların tersine, İncil'i yaymak amacıyla üyelerini dünyaya yöneltiyordu. Ailesinin karşı çıkmasına rağmen 1245'te Paris'e gitti ve Albertus Magnus'tan ders aldı. O sırada yunanca derslerinin öncülüğünü yapan Albertus Magnus, Aristoteles'i "Latinler için anlaşılabilir" bir duruma getirmeye çalışıyordu. Thomas Albertus Magnus'u Köln'de de izledi. İki kez Paris'te (1252-1259, 1269-1272) ve bu arada birçok italyan kentinde sürdürdüğü üniversite hocalığı, Napoli'de tamamlandı (1272-1274). Dersleri, doğaya değer

B.N., Paris

Augustin Thierry
Émile Lassalle'in yaptığı taşbaskıdan ayrıntı
Bibliothèque nationale, Paris

Lauros-Giraudon

Adolphe Thiers
Bonnat'nın çizdiği portreden ayrıntı
(Versailles şatosu)

Sanatlar ve meslekler ulusal konservatuvarı, Paris

Barthélemy Thimonnier

Scala

aziz Thomas Aquinus dizleri üzerinde açık *Summa theologiae*'yı gösterirken bir XIV. yy. resminden (bazen F. Traini'ye atfedilen *Thomas Aquinus'un Triumphus'u*) ayrıntı *S. Caterina kilisesi, Pisa*

ingiliz turizm bürosu

Thomas Becket'in katı Canterbury katedrali'ndeki bir duvar resminden ayrıntı

vermeyen ve aklı kuşkuyla karşılayan bir augustinusçuluktan esinlenen öteki tanrıbilimcilerin şiddetli tartışmalarına yol açtı. Hıristiyan bilgi ve dindışı bilgi olarak iki bilgi tipi arasında bir kopukluğu ne kadar reddediyorsa, tanrıbilimin aşırı vesayetine karşı aklın özerkliği ilkesine o kadar önem veriyordu. Bu sert tartışmanın, insan doğasının keşfi ve insanın aklına, gücüne ve saygınlığına güven gibi, doğa ve aklın bu özerkliği içinde, insanla Tanrı'nın ilişkisi sorununu ortaya koyan önemli bir amacı vardı. Böylece, zaman ve tarih içinde bir yaratılış tanrıbilimi ortaya çıkıyordu. Aziz Thomas Aquinus, uzman olarak çağrıldığı II. Lyon konsili'ne (XIV. kiliseler konsili, 1274) katılmak üzere yolculuktayken öldü.

1277'de yayımlanan ve "zamanımızın yanılgılarına karşı" başlığını taşıyan 119 maddelik uzun bir syllabusla birçok görüşü eleştirilen Thomas Aquinus, ancak 1323'te azizleştirilince saygınlığına kavuştu. 1567'de kilise bilgini ve 1880'de papa Leo XIII tarafından katolik üniversite, akademi, kolej ve okulların koruyucusu ilan edildi. Felsefe, kutsal kitaplar ve tanrıbilimle ilgili birçok yapıtı içinde, pagan felsefelere karşı hıristiyan inancın genel bir sergilenmesi olan *Summa contra gentiles* (Paganlara karşı özetleme kitabı, 1258-1264) ve özellikle *Summa theologiae* (Tanrıbilim özetleme kitabı, 1266'ya doğr. - 1273'e doğr.) adlı ikisi seçkin bir yer tutar. Anıtsal ve ustaca yazılmış bir*inanç açıklaması olan ve değeri bölümlerdeki ayrıntıdan çok genel eklemlenmeden kaynaklanan *Summa theologiae* katolik tanrıbilimin en önemli kitaplarından biridir.

—İkonogr. Sassetta (Vatikan), Fra Carnevale (Poldi Pezzoli müzesi, Milano) ve Gentli Justus (Louvre), azizi betimleyen resimler yaptı. Andrea da Firenze'nin Floransa'daki S. Maria Novella kilisesi'ndeki bir freskinde, Pisa'daki S. Caterina'da bulunan XIV. yy.'dan kalma bir büyük panoda ve XV. yy.'da Gozzoli'nin yaptığı bir başka panoda (Louvre), azizin *Triumphus*'u konu alındı. Fra Angelico, aziz Thomas'ı birçok kez canlandırdı: S. Marco manastırı'nda ve Vatikan'daki Nicolaus V capellası'nda (burada aziz Kilise bilginleri arasında görülür). Ayrıca aziz, Raffaello'nun *Disputa del Sacramento* adlı freskinde de yer alır.

THOMAS BECKET ya da **BECKETT** *(aziz)*, ingiliz din adamı (Londra 1118 - Canterbury 1170). Paris ve Bologna'da öğrenim gördü; Canterbury başpiskoposu Thibaud'nun yakın arkadaşıydı, başdiyakoz oldu (1154). 1155'te krallık şansölyeliğine atandı. Kral Henry II'nin yakın dostu olan Thomas 1162'de Canterbury başpiskoposluğuna getirildi. Siyasetçilikle din adamlığını birlikte yürütmekten vazgeçerek Kilise'nin çıkarlarını savunmaya karar verdi. 1164'te kralın istediği andı içtikten sonra Kilise'nin yargı sistemini krallık yargı sistemine bağlamayı amaçlayan Clarendon yasalarına tek başına da olsa, karşı çıktı. Bunun üzerine Fransa'ya sürgüne gitmek zorunda kaldı ve oradan Henry II'yi ve yandaşlarını aforoz etti.

Bu tehdit karşısında kral Becket'e yeniden primat görevini önerdi. 1170'te İngiltere'ye dönen ve yeniden başpiskopos olan Becket, Henry II'nin oğlunun taç giyme törenine katıldıkları için aforoz edilen piskoposların bağışlanmasına karşı çıkarak mücadeleye devam etti. 29 aralık 1170'te, kralın dört şövalyesi başpiskoposu katedralinde öldürdüler. Thomas Becket 1173'te aziz ilan edildi. Mezarı İngiltere'nin en önemli hac yerlerinden biri haline geldi; Henry II orada halk önünde günah çıkarmak zorunda kaldı (1174).

—Ed. Latince ve fransızca olarak yazılmış birçok yapıta konu olmuştur. Pont-Sainte-Maxenceli Guernes'in *la Vie de saint Thomas le martyr*'i (1175), azizlerin yaşamını anlatan yapıtlara model oluşturan çok güzel bir dinsel ve siyasal şiir niteliği taşır; ve bu "Katedralde cinayet" (T. S. Eliot) olayı Anouilh'a da *Becket ya da Tanrı'nın onuru* (Becket ou l'Honneur de Dieu, 1959) adlı yapıtını esinleyecektir.

THOMAS MORE ya da **MORUS** *(aziz)*, İngiltere şansölyesi (Londra 1478 - *ay. y.* 1535). Soylu bir ailedendi. Canterbury başpiskoposu John Morton'a bağlandı; Oxford'da, sonra Londra'da okudu, hukukçu oldu ve John Colet ve Erasmus'la dostluk kurarak hümanist harekete katıldı. Henri VII'ye muhalif olduğundan bir köşeye çekildi. Henri VIII'in tahta çıkmasıyla (1509) yıldızı parladı, olağanüstü elçi (1515-16), Lancaster düklüğü şansölyesi (1525), arkasından krallık şansölyesi (1529) oldu. Bu göreve getirilen ilk hukukçuydu. Reform hareketinin başlangıcında, Kilise'nin ilk durumuna dönmesini arzulamasına karşın, katolik olarak kaldı. Fakat, Henri VIII'in boşanma işinde kralı kınadı. 1532'de görevinden çekildi, 1535'te hapse atıldı, ihanetle suçlanarak idam edildi. Thomas More, düşsel bir öykü perdesi arkasında, ideal bir yönetim sistemini cesaretle anlatan *Ütopya* (Utopia) [1516] adlı önemli bir yapıt bıraktı. Bu yapıtın çok büyük etkileri oldu. Thomas More, 1935'te azizler arasına alındı.

THOMAS A KEMPİS (Thomas HEMERKEN, —denir), alman yazar (Kempen, Rheinland, 1379 ya da 1380 - Sint Agnietenberg manastırı, Zwolle yakınında, 1471). Kırk dolayında tinsel yazı bıraktı, bunlar genellikle esinini tanrıbilimsel soyutlamalardan ve soyut bir gizemcilikten kaçınan duygusal bir dindarlıktan alan gizemli özdeyiş derlemeleridir. Thomas a Kempis, ayırtedici özelliği İncil'deki tinsel yaşamla ilgili kaynaklara yöneliş olan "Devotio moderna"nın (gizemli ve çileci akım) önemli temsilcilerinden biri sayılır.

THOMAS İngilterelı, XII. yy.'da yaşamış anglonorman halk şairi. Fransızca olarak yazdığı *Tristan* adlı yapıtı, Strasbourglu Gottfried'in Tristan ile Iseut'ün aşklarının kaçınılmaz sonunu anlatan aynı adlı yapıtına esin kaynağı olmuştur.

THOMAS BRADWARDİNE ya da **BREDWARDYN,** ingiliz tanrıbilimci (Chichester 1290'a doğr. - Londra 1349). Meslek yaşamı hemen tümüyle Merton College'de (Oxford) geçti. Saint Paul şansölyesi oldu (1337), kral Edward III'ün özel rahipliğini yaptı (1338). Canterbury kutsal başpiskoposu olduğu sırada vebadan öldü. Matematikçi, şair ve tanrıbilimci olan Thomas Bradwardine, *De causa Dei* adlı kitabında, çetin bir sorun olan insanın irade özgürlüğü ile Tanrı'nın mutlak kudretini uzlaştırma sorununu özgün bir biçimde ele aldı. Aşırı augustinusçuluğuyla Wycliffe ve Luther'e zemin hazırladı.

THOMAS (Ambroise), fransız besteci (Metz 1811 - Paris 1896). Paris konservatuvarı'nda özellikle Le Sueur'ün öğrencisi oldu (1828-1832). *Herman ve Ketty* (1832) adlı kantatıyla Roma büyük ödülü'nü kazandı. İtalya'da, sonra da 1836'ya kadar Viyana'da kaldı. Paris konservatuvarı'nda kompozisyon profesörü oldu (1856), daha sonra da bu kurumun müdürlüğüne getirildi (1871). Opera ve opera-komik türlerinde yirmi üç yapıtı sahnelendi: en başarılı iki yapıtı *Mignon* (1866) ve *Hamlet* (opera, 1868) ile *Françoise de Rimini* (1882), *la Tempête* (fantastik bale, 1889), vb. Ayrıca, missalar, bir *Requiem*, romanslar, motetler, piyano parçaları vb. besteledi.

THOMAS (Sidney Gilchrist), ingiliz mucit (Londra 1850 - Paris 1885). Büro memurluğu yaptı. 1875 yılında, fosforlu madenlerden elde edilen dökümü fosforsuzlaştırmak için bir yöntem buldu ve bu işlemi % 99,9 oranında gerçekleştirdi. Kuzenlerinden birine, kimyacı Percy Carlyle Gilchrist'e buluşunun denemesini yaptırtıp tam bir başarıya ulaştıktan sonra, yönteminin, Bolckow, Vaughan ve Co. fabrikaları tarafından kabul edilmesini sağladı. Bu yöntem için 1877 yılında berat aldı.

Thomas yöntemi, fosforlu cevherlerden elde edilen dökme demiri, bazik tuğlalarla örülü bir konverterde kimi zaman alttan oksijen bakımından zengin hava üfleyerek dönüştürme yöntemi. (Bu yöntem başlangıçta Lorraine ya da İsveç'te, fosforlu cevherlerin çıkarıldığı [bu cevherler yaklaşık eş değerdedir] bölgelerde, özellikle de Meuse, Moselle ve Ren havzalarında geniş ölçüde uygulandı; ancak Thomas çeliği yüksek oranda azot ve fosfor içerdiğinden bu yöntem yerini zamanla arı oksijenle yapılan dönüştürme yöntemlerine bıraktı. Çünkü Thomas çeliğinin düzensiz olan yapısı, artık kabul edilebilir bir özellik değildir.) [→ ÇELİK'İN ELDE EDİLİŞİ.]

THOMAS (William İsaac), amerikalı toplumruhbilimci (Russell County, Virginia, 1863 - Berkeley 1947). Toplumsal tutumların incelenmesinde en önemli yeri biyolojik ve sosyokültürel nitelikteki etkenlerin ilişki ve etkileşimleriyle ilgili sorunlara verdi. F. Znaniecki'nin *The Polish Peasant in Europe and America* (Avrupa ve Amerika'da Polonya köylüsü) [1918-1921] adlı yapıtına katkıda bulundu. Başlıca yapıtları: *Sex and Society* (Cinsellik ve toplum) [1907] ve *Primitive Behavior: An İntroduction to the Social Sciences* (İlkel davranım: Toplumsal bilimlere bir giriş) [1937].

THOMAS (Dylan Marlais), ingiliz şair (Swansea 1914 - New York 1953). *Portrait of the Artist as a Young Dog*'da (1940) edebiyat deneyimlerini ve gençlik yıllarında hayranlık duyduğu düşünürlere (Freud, Hopkins, Joyce) ilişkin anılarını anlattı. *18 Poems*'in (1934) yayımlanmasından sonra birbirini izleyen *25 Poems* (1936), *The Map of Love* (1939) ve *Deaths and Entrances* (1946) adlı yapıtlarında alışılmışın dışındaki ritimleri tamamen şiirsel bir sözdizimine göre sıralanan dilinin yeniliğiyle şaşırtıcı bir etki yarattı. Bohem ve bağımsız bir yaşam sürmesine rağmen sanatında ustalığını kabul ettiren Thomas, denemeler, uzun öyküler ve bir radyo oyunu (*Under Milk Wood*, 1953) yazdı ve şurda burda dağınık halde bulunan şiirlerini *Collected Poems* (1952) adı altında topladı. Yarım kalmış bir romanı (*Adventures in the Skin-Trade*, 1955) ve iki öykü kitabı (*Quite Early One Morning*, 1954; *A Prospect of the Sea*, 1955) ölümünden sonra yayımlandı.

THOMASÇILIK a. **1.** Aziz Thomas Aquinus'un felsefe ve tanrıbilim öğretisi. **—2.** Aziz Thomas Aquinus'tan esinlenen düşünce akımı.

—ANSİKL. Thomasçı tanrıbilim, bir edim olarak varlık metafiziğiyle temellendirilmiştir. Aristotelesçi eleştirel gerçekçilikten yola çıkan bu metafizik, yaratılan her öznedeki öz* ve varlık bileşimiyle (öz ve varoluş* ayrımı da denir) doruk noktasına ulaştı. Aziz Anselmus*'un görüşünün tersine, Tanrı'nın varlığı dolayımsız biçimde apaçık değildir. Thomas Aquinus'un geliştirdiği ünlü "beş yol", yani beş kanıt öğretisi, dünyadaki hareket ya da değişmenin nedeni olan ilk devindirici Tanrı, yaratılan nedenlerin birini izlemesinin bağlı olduğu ilk neden Tanrı, olumsal varlıkların nedeni olan mutlak varlık Tanrı, yaratılan varlıkların doğalarındaki değişik zenginlik ve eşitsizlikle kendisine katıldıkları yetkin varlık Tanrı ve dünyadaki ereklilik devindiricisi olan yönetici Zekâ Tanrı'dan oluşuyordu. Bu beş yol apaçık olmamakla birlikte, zorunlu bir biçimde Tanrı'nın varlığına götürür. Tanrı'nın gerçek doğası, filozoflar için bilinmeyen bir şey olarak kalır. Yeniplatonculuk uzantısında yer alan aziz Thomas, Tanrı üzerine eleştirel bir söylem görüşü önerir. Olumsuzluk dile tanrısal aşkınlığı örnekseme yoluyla, ama yetersiz bir biçimde dile getirmek olanağı sağlar.

Tanrı'nın erişilmez giz yanını ancak vahiy ortadan kaldırır.

Buna göre bu düşünce doğrultusunda tanrıbilim, inancın ussal anlatımı ve vahyin katkısına etkin bir katılım olan bir bilim olarak tasarlanır. Thomasçılık, yeniliği nedeniyle daha aziz Thomas'ın sağlığında birçok itiraza yol açtı. Gelenekselcilik karşısında thomasçılık, kardinal Cajetanus (1468-1534), Francisco de Vitoria (1486-1546), Melchior Cano (1509-1560) ve Domingo Báñez (1528-1604) döneminde altın bir çağ yaşadı. Karşı Reform'un tanrıbilimsel çabaları, portekizli dominiken João'nun (1589-1644), Salamanca* karmellerinin ve Charles Billuart'ın (1685-1757) büyük akademik yorumlarına yol açtı. XIX. yy.'da, Adam Moelher bir yana, thomasçılığa karşı yeni bir ilgi uyanması ve dinsel incelemelere yeniden girişilmesi için *Aeterni Patris* encyclicasını (1879) beklemek gerekti. Almanya'da kardinal Mercier'nin etkisiyle Louvain'de ve Fransa'da, aziz Thomas'ın yapıtının yeni bir okunması amacıyla tarihsel yöntemin uygulanmasına başlandı (yenithomasçılık*). Thomasçı canlanmanın başlıca yazarları arasında, Antoine Gardeil, Jacques Maritain, Étienne Gilson, Marie-Dominique Chenu, Karl Rahmer, E. Schillebeeckx, Henri de Lubac ve Yves Congar'ın adları sayılabilir. Bu yazarların yapıtları çağdaş tanrıbilimi derinden etkiledi ve tanrıbilimin son zamanlardaki canlanmasına katkıda bulundu.

THOMASİUS (Christian THOMAS, — denir), alman hukukçu (Leipzig 1655 - Halle 1728). Leipzig'de ve kendi kurduğu Halle Üniversitesi'nde (1694) doğal hukuk dersleri verdi. Okulun biçimciliğine karşı çok sert tepki gösterdi. Alman gazeteciliğinin kurucularındandır.

THOMİSİDAE a. Çiçekler, otlar ve çalılar üzerinde yaşayan örümcekler familyası. (Yana yönelik bacakları nedeniyle yengeç yürüyüşü denen özel bir yürüyüş biçimi olan bu örümcekler hemen hemen bütün yeryüzüne yayılan kalabalık bir familya oluşturur.)

THOMİSUS a. (lat. *thomisus*; geç lat. *thomix*, yun. *thomigks*, ip, kablo, keten ipliği'nden). Eski Dünya'nın sıcak ve ılıman bölgelerine yayılan örümcek cinsi. (Boyu uzun değil bodurdur; canlı renklerde olur; alçak bitkilerde ya da çiçeklerde yaşar. *Thomisidae* familyasının örnek tipi.)

THOMON (Thomas DE), fransız mimar (Nancy 1754 - Petersburg 1813). Paris'te yetişti ve İtalya yolculuğu sırasında Paestum tapınaklarının görkemi ve Piranesi'nin Antıkçağ'a bakışı (Leningrad'da, Ermitaj'da korunan desen albümleri) karşısında derinden etkilendi. Fransa'ya dönünce Artois kontunun mimarı oldu, onunla birlikte Viyana'ya göçtü. Sonunda, 1799'a doğru Petersburg'a yerleşti. 1800'de Akademi'ye kabul edildi, 1802'de Saray mimarlığına atandı. Başlıca yapıtları, başkentte, dor üslubunda peripteros bir yapı olan Deniz borsası (1804-1816) ve Salnı rıhtımı antrepoları, Pavlovsk'ta Pavel I anısına küçük bir tapınak (1808), Odessa'da hastanedir (1805).

THOMOND, gaelce **Tualdh-Muln,** Brian Boru'nun soyundan gelen O'Brienler tarafından yönetilen Munster'in bölünmesinden doğan eski irlanda krallığı. O'Brienler'den biri, Murrough O'Brien (öl. 1551), prensliğini 1543'te Henry VIII'e bıraktı ve karşılığında Thomond earl'ü oldu.

THOMPSON, Kanada'da (İngiliz Kolombiyası) ırmak, Fraser'in kolu (sol kıyıdan); 280 km.

THOMPSON, Kanada'da (Manitoba) kent, Winnipeg gölünün K.'inde; 14 300 nüf. Nikel çıkarma ve arıtma.

THOMPSON (William), ingiliz iktisatçı (Corcaigh yönetim bölümü, İrlanda, 1785 - Rosscarbery 1833). İrlandalı büyük bir toprak sahibiydi. Düşünce bakımından, Bentham'ın faydacılığı ile Ricardo'nun politik iktisadının etkisinde kaldı. W. Thompson, başlıca yapıtlarında servetlerin dağılımı ile emek ve sermayenin haklarını inceledi: *An İnquiry into the Principles of the Distribution of Wealth Most Conducive to Human Happiness* (Servetlerin insanlığın mutluluğuna en uygun bölüşümünün ilkeleri üzerinde bir araştırma) [1824], *Labour Rewarded. The Claims of Labour and Capital Conciliated* (Ödüllendirilmiş emek. Emekle sermayenin uzlaştırılması istekleri) [1827]. Thompson'a göre, kârın kaynağı, "hammadde üzerinde harcanan emeğin, ona kattığı değerde" aranmalıdır. Thompson, böylece, daha sonra Marx'ın geliştireceği artı-değer teorisini formülleştirmiş oluyordu. Thompson, sosyal eşitsizliklerin giderilmesinin ancak kooperatifçilikle mümkün olabileceğini ve bunun mimarlığının da işçi sendikalarınca yapılması gerektiğini düşünüyordu. Bunun yanı sıra, *An Appeal of One Half of the Human Race* (İnsanlığın yarısından gelen bir çağrı) [1825] adlı eserinde, kadın hakları ve ana ile babaların zulmüne terk edilmiş çocukların durumu ile de ilgilendi ve doğumların sınırlandırılmasını gereğini savundu.

THOMPSON (Charles), 1. **Ritchie** baronu, ingiliz siyaset adamı (Dundee 1838 - Biarritz 1906). Yönetim bölgesi konseylerinin (Local Government Act, 1888) kurucusudur.

THOMPSON (Francis), ingiliz şair (Preston 1859 - Londra 1907). Katolikti, Londra'da büyük bir yoksulluk içinde yaşadı, uyuşturucuya alıştı ve intihara kalkıştı. Yayımcı Meynell elinden tuttu (1888); bundan sonraki döneminde heyecan dolu bir gizemcilik içeren yapıtlar (*The Hound of Heaven*, 1893), çocuk şiirleri (*Sister Songs*, 1895), *Loyola*'nın (1909) ve *Vaftizci Yahya*'nın (1911) yaşamöykülerini ve Shelley üstüne bir deneme (1909) ile bir ilahi (*Health and Holiness*, 1905) yayımladı.

THOMPSON (William Robin), kanadalı böcekbilimci (London, Ontario, 1887 - Ottawa 1972). Tırtılsıneğigiller uzmanı olarak 1919'dan 1928'e kadar Fransa'da Amerika Tarım bakanlığı'nın böcekbilim bürosuna bağlı Avrupa laboratuvarı'nı yönetti. 1943'te *Catalogue of the Parasites and Predators of İnsects Pests*'in (Zararlı böcekleri öldüren asalakların ve avcı böceklerin kataloğu) yayımına başladı. Sınıflandırma ve biyoloji çalışmalarının dışında, böcek yiyen asalak toplulukları ile konakları arasındaki ilişkileri matematiksel formüllere bağladı.

THOMPSON (John Eric Sidney), ingiliz arkeolog (Londra 1898 - Cambridge 1975). Takvim üzerine gerçekleştirdiği çalışmalarla, maya kronolojisinin ve maya dilinin çözülmesinde ilk adımların atılmasını sağladı.

THOMPSON (James Myers THOMPSON, **Jim** —denir), amerikalı yazar (Anadarko, Oklahoma, 1906 - Los Angeles 1977). Üniversite öğrenimini tamamladıktan sonra çeşitli meslekleri denedi ve pulp magazine'ler için öyküler yazdı. 1942-1973 arasında, kötümser, içkarartıcı, acımasız ve dehşet verici 29 roman yazdı; B. Tavernier'nin *Toptan temizlik* (Coup de torchon, 1982) adıyla sinemaya uyarladığı *Pop. 1280* (1964), *A Hell of a woman* (1954) bunlar arasındadır.

THOMPSON (Robert G.), amerikalı komünist lider (Coos Bay, Oregon, 1915 - New York 1965). 1933'te Komünist parti'ye girdi ve İspanya iç savaşı'nda Uluslararası tugaylar'a katıldı. Ulusal düzeyde bir lider olan Thompson 1949'da yıkıcı faaliyetlerle ilgili bir yasa olan Smith Act'a aykırı davranmaktan üç yıl hapse mahkûm oldu ve yeraltı etkinliklerine başladı. 1953'te tutuklandı, yedi yıl hapiste kaldı.

THOMPSON (John G.), ingiliz matematikçi (doğm. 1932). 1963'te Feit ile birlikte tanıtladığı ve abelci olmayan her basit sonlu grubun kesinlikle çift basamaktan olduğunu ortaya koyan teoremle grublar kuramının başında belirtilen bir sanıyı çözdü. En küçük sonlu basit grupları tam olarak belirlediği için, 1970'te Fields madalyasını aldı.

THOMPSON (Daley), ingiliz dekatloncu (Londra 1958). 1980 ve 1984 olimpiyatlarında şampiyon oldu.

THOMSEN (Christian Jürgensen), danimarkalı arkeolog (Kopenhag 1788 - *ay. y.* 1865). Kopenhag Kuzey ülkeleri eski eserleri müzesi'ni kurdu. Avrupa'nın Tarihöncesi'ni sistemli bir biçimde ele alan ilk yapıt olan ve Taş, Tunç ve Demir çağlarının birbirini izleyişini gözler önüne seren *Ledetraad til nordisk Oldkyndighed* (Kuzey ülkeleri eski eserleri kılavuzu) [1836] adlı yapıtı yazdı.

THOMSEN (Julius), danimarkalı kimyacı (Kopenhag 1826 - *ay. y.* 1909). Kopenhag Teknik kimya okulu'nun müdürü oldu (1883), kimyasal dönüşümlerde enerjinin korunumu ilkesini açıkladı; 3 500'den çok ısı ölçümü yaptı ve çeşitli asitlerin kuvvetini gösteren bir tablo hazırladı.

THOMSEN (Wilhelm Ludvig Peter), danimarkalı dilbilimci, türkolog (Kopenhag 1842 - *ay. y.* 1927). Kopenhag Üniversitesi filoloji fakültesi'ni bitirdi (1867). Germen dillerinin fin-lap dilleri üzerindeki etkisiyle ilgili doktora tezi (1869) ona Berlin Akademisi'nin Bopp ödülü'nü kazandırdı. Dillerin birbirinden sözcük alışının kurallarını saptayan tez, dilbilimin bu konuyla ilgili dalını kurmuş ve düzenlemişti. Kopenhag Üniversitesi'nde doçent (1871), profesör (1875), ordinaryüs profesör (1887) oldu. Danimarka Bilimler akademisi'nin başkanlığına seçildi (1909). Bildiği 16 dille ilgili türlü konular üzerinde özgün araştırmaları (*Roman dillerinin sesbilgisi* [1875], *Ari dillerindeki a ve damak sesleri* [1877], *Hindistan'daki Munta-Santali dilleri* [1892], *Eski Anadolu'daki Lykia dilinin sözdizimi* [1899], *Etrüsk dilinin Kuzey Kafkas dilleriyle akrabalığı* [1899] vb.) vardır. Türkolojiye en önemli katkısı ise göktürk* yazısını çözerek Orhon* yazıtlarını ilk kez okumuş olmasıdır (1893). Bu çalışmasında Fin-Ugur kurumu ve Rus akademisi'nin yayımladıkları tıpkıbasımlardan (1892) yararlandı. Tıpkıbasımlarda Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının üzerindeki kısa çince metinler de yer alıyordu. Thomsen önce 38 harf kullanılmış olduğunu, yazının yukardan aşağı doğru yazıldığını, sözcüklerin üst üste iki noktayla ayrıldığını, sütunların sağdan sola doğru dizildiğini saptadı. Çok yinelenen bir harfin *ı*, *i* sesini verdiğini belirledi; türkçenin yapısına dayanarak öteki seslileri ortaya çıkardı. Sık yinelenen bir sözcüğün "*tṅrı*=tanrı" olduğunu anladı. Çince metinden yararlanarak "*ngiltük*=Kül Tigin" ve "*krüt*=Türk" sözcüklerini söktü. Bu ilk adımlardan sonra tüm yazıtları okumayı başardı. Buluşunu Danimarka Bilimler akademisi'ne sunduğu *Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'Iénissei, notices préliminaire* (Orhon ve Yenisey yazıtlarının çözülmesi, giriş notları, 1893) adlı bildirisiyle bilim dünyasına duyurdu. Daha sonra yayımladığı *İnscriptions de l'Orkhon déchiffrées* (Çözülmüş Orhon yazıtları, 1896) adlı yapıtı çağdaş türkolojinin en önemli adımlarından birini oluşturdu. (→ Kayn.)

Thomsen hastalığı, danimarkalı hekim Asmus Julius Thomas *Thomsen*'in (1815-1896) hem kendisinde, hem ailesinden 64 kişide bulup 1876'da tanımladığı doğuştan miyotoni tipi. Başat otozomal yoldan geçer ve 4 ya da 5 değişik şekli olabilir. Kas hipertrofisiyle birlikte bir miyotoni ile belirgindir.

THOMSENOLİT a. (fr. *thomsenolite*). Miner. Monoklinik sistemde yer alan, hid-

F. G. Mayer

aziz Thomas More
bir portreden ayrıntı
(Genç Holbein'ın yapıtı)
Frick Collection, New York

National Portrait Gallery

Sidney Gilchrist Thomas
National Portrait Gallery, Londra

İngiliz turizm bürosu

Dylan Thomas
Augustus John'un bir portresinden
Wales Ulusal müzesi, Cardiff

Roger Garwood

sir William Thomson
lord Kelvin

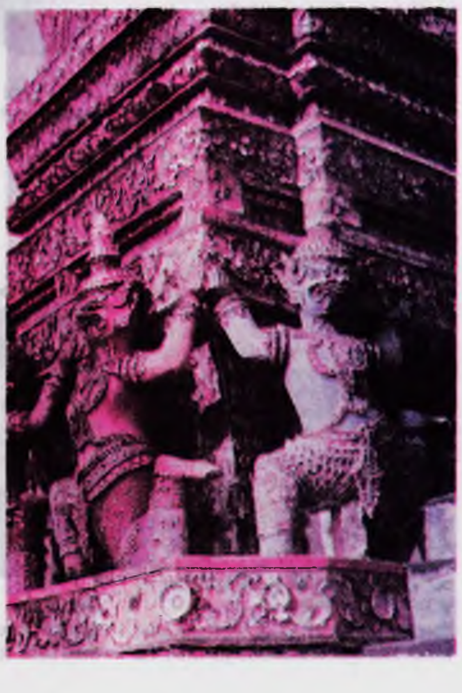
Fleming

sir Joseph John Thomson
René de L'Hôpital'in yaptığı bir portreden ayrıntı
Royal İnstitute of London

Thonburi
Vat Arun
kulesinden ayrıntı
XVIII. yy. sonu.-XIX. yy. başı

Ch. Lénars

ratlı doğal alüminyum, kalsiyum ve sodyum fluorür.

THOMSON (James), iskoç şair (Ednam, Borders, 1700 - Richmond 1748). Doğaya övgü niteliği taşıyan ve Avrupa şiirinde bir yeniden doğuşa damgasını basan *The Saisons**'tan (*Winter*, 1726; *Summer*, 1727; *Spring*, 1728; *Autumn*, 1730) ve soğuk ve tekdüze felsefi şiiri *Liberty*'den (1735-36) sonra, Spenser tarzı stanzalardan oluşan *The Castle of İndolence*'ta (1748) tembelliği yüceltti. Trajediler (*Sophonisbe*, 1729; *Edward and Eleonora*, 1739; *Coriolan*, 1749) de yazan Thomson, David Mallet ile birlikte yazdığı *Alfred, a Masque* (1740) adlı yapıtta ünlü marş *Rule Britannia*'yı verdi. "Şiirsel"lik cilası altında resimsel bir görkemlilik, yapıtlarının ayırıcı özelliğini oluşturur.

THOMSON (Thomas), iskoç kimyacı (Crieff 1773 - Kılmun, Strathclyde, 1852). Glasgow'da, Büyük Britanya'nın ilk araştırma laboratuvarını kurdu. Dalton'un atom kuramını yaygınlaştıran ilk bilim adamlarından biridir; platinin amonyaklı komplekslerini inceledi.

THOMSON (James), ingiliz fizikçi ve mühendis (Belfast 1822 - Glasgow 1892), lord Kelvin'in büyük kardeşi. Belfast'ta inşaat mühendisliği dalında profesör oldu (1851), 1873'te, Glasgow'da Rankine'in yerini aldı. Termodinamikte, basıncın erime noktası üzerindeki etkisini veren formülü geliştirdi ve buna dayanarak, sıkıştırılmış buzun görünür plastikliğini açıkladı; ayrıca karbondioksidin suda çözünmesinin yarattığı ısıl etkiyi inceledi.

■**THOMSON** (*sir* William), *lord* **Kelvin**, ingiliz fizikçi (Belfast 1824 - Netherhall, Strathclyde, 1907). 1846'da, Glasgow'da fizik öğretmenliğine başladı, bir matematik dergisinin yönetimini üstlendi; 1890'da, Londra Krallık kurumu'nun başkanı oldu. Özellikle ısı ve elektrik alanında çalıştı. Buzun erime noktasının basınçla değiştiğini belirledi ve 1852'de gazların genişlemesiyle elde edilen soğumayı buldu (*Joule -Thomson* etkisi*). Termodinamik üstüne çalışmalarıyla, yalnızca belirlenir olmakla kalmayıp ölçülebilir bir büyüklükte olan termodinamik sıcaklığın (ya da mutlak sıcaklık) benimsenmesini sağladı. Elektrostatiğin matematiksel kuramına katkıda bulundu; elektrik görüntüler yöntemini ortaya attı, 1851'de devingen mıknatıslı galvanometreyi, kaydedici sifonu tasarladı, 1853'te salınım devreleri kuramını açıkladı. Jeofizik alanındaki incelemeleri de çok önemlidir: yerkabuğunun gelgitleri, yerkürenin sertliği, gelgitlerin Yer'in dönme devinimi üstündeki yavaşlatma etkisi. Ayrıca Yer'in yaşı ve Güneş'in büzülmesi (1862) üzerine incelemeler yayımladı. 1876'da, diferansiyel denklemlerin mekanik bir çözümüne ulaşmayı sağlayan ilk integrasyon düzeneğini hazırladı. Thomson, benzeşimli hesap makinelerinin yaratıcısı sayılabilir.

Thomson etkisi. Elekt. İçinden bir akım geçen ve bir sıcaklık gradyanının etkisindeki homojen bir iletkende, bir ısı aktarımı oluşturan termoelektrik etki.

Thomson formülü. Elekt. Bir sığa (C), bir öz indüktans (L) ve bir dirençten (R) oluşmuş bir salınım devresinin rezonans frekansını (*f*) hesaplamaya olanak veren formül:

$$f = \frac{1}{2\pi}\sqrt{\frac{1}{LC} - \frac{R^2}{4L^2}}$$

R direnci küçükse -ki genellikle öyledir-, bunun yer aldığı terim gözardı edilebilir ve formül aşağıdaki biçimi alır:

$$f = \frac{1}{2\pi\sqrt{LC}}.$$

THOMSON (James), iskoç şair (Port Glasgow, Strathclyde, 1834 - Londra 1882). Shelley ve Novalis'in izleyicisi. Öğretmenlik yaptığı askeri okuldan disipline uymadığı gerekçesiyle uzaklaştırıldıktan sonra, Ch. Bradlaugh ile birlikte *National Reformer*'da devrimci ve malthusçu bir tanrıtanımazlık yolunda savaşım verdi ve umutsuzluğunu şiirlerine (*The City of Dreadful Night*, 1880; *Insomnia*, 1882) sakladı.

THOMSON (Elihu), amerikalı mucit (Manchester, İngiltere, 1853 - Swampscott, Massachusetts, 1937). Elektriğin sanayiye uygulanmasına ilişkin pek çok icadı ona borçluyuz: özellikle, arkların manyetik üflemesi, direnç yöntemiyle elektrik kaynağı, itimli motorlar (1888), yüksek frekanslı alternatörler, elektrik enerjisi sayaçları vb. Thomson 1883'te, Thomson-Houston Company'nin kurucuları arasında yer aldı.

■**THOMSON** (*sir* Joseph John), ingiliz fizikçi (Cheetham Hill, Manchester yakınında, 1856 - Cambridge 1940). Chambridge'te, Maxwell'in öğrencisiydi, 1884'te bu üniversitede deneysel fizik profesörlüğüne atandı, Cavendish laboratuvarı'na girdi; dünyanın en büyük deneysel fizik merkezlerinden biri olan bu laboratuvarda kırk iki yıl çalıştı ve buraya müdür oldu. Ayrıca Londra'da Royal İnstitute'de profesörlük, 1916'da Royal Society'ye başkanlık yaptı.

J. J. Thomson, fiziğin genel olarak bütün problemleriyle ilgilendi, ancak araştırmalarının temel amacı, maddenin elektriksel özelliklerini bulmaktı. 1881'de yayımlanan ilk incelemesinde elektriğin maddenin temel özelliklerini eylemsizliği ve kütleyi içerdiğini göstererek, elektronik kuramının temelini attı. 1894'te katot ışınımının hızını ölçtü; 1897'de yaptığı ünlü bir deneyle, elektron yüküyle kütlesinin *e/m* oranını belirledi, bir yıl sonra da bu yükün mutlak değerini buldu. Atomların kütlesini ölçmeye yarayan kütle spektrografını icat etti; bu aygıt yardımıyla izotoplar keşfedildi. Elektronları, pozitif bir çekirdek içinde yer alan bir atom modeli tasarladı; bu model daha sonra Rutherford tarafından değiştirildi. (1906 Nobel fizik ödülü.)

THOMSON (Tom), kanadalı ressam (Claremont, Ontario, 1877 - Canoe gölü, Algonquin Provincial Park, 1917). Bir kaza sonucu ölen ve gelecekteki Yediler* grubu üyelerinin arkadaşı olan sanatçı, düz yüzeyler halinde kullandığı güçlü renklerle, kanada manzaralarını ustaca canlandırdı; taslaklarında bir tazelik göze çarpar (Kanada Ulusal galerisi, Ottawa).

THOMSON (*sir* George Paget), ingiliz fizikçi (Cambridge 1892 - *ay. y.* 1975), sir J. J. Thomson'un oğlu. Birinci Dünya savaşı sırasında, Royal Air Force'ta çalıştı ve bazı aerodinamik problemlerini incelemek üzere çok sayıda deneme uçuşu yaptı. Aberdeen Üniversitesi'nde (1922), daha sonra Londra Üniversitesi'nde profesör oldu (1930), 1927'de hızlı elektronların kristallerdeki kırınımını buldu, böylece de Broglie'nin dalga mekaniğinin temel ilkesini doğruladı; bu çalışmalar yeni bir çözümleme yönteminin bulunmasını sağladı. İkinci Dünya savaşı sırasında, atom bombasını incelemek üzere bir araya gelen ingiliz komitesinin başkanlığını yaptı. Ayrıca, 1945'ten başlayarak denetimli termonükleer kaynaşmayla ilgilendi. 1937 Nobel fizik ödülü'nü amerikalı Davisson ile paylaştı.

THOMSON (Roy Herbert), **Thomson of Fleet** 1. baronu, 1963'te ingiliz vatandaşlığına geçen kanadalı gazete sahibi (Toronto 1894 - Londra 1976). Birçok amerikan ve kanada yayınının yanı sıra 1981'e kadar *Times* ve *Sunday Times*'ı da içeren Thomson Organization'ı kurdu ve yönetti. —Oğlu KENNETH ROY, **Thomson of Fleet** 2. baronu (Toronto 1923), Thomson grubuna bağlı çeşitli basın kuruluşlarını yönetti. 1971'den 1981'e kadar da *Times*'ın ortak-başkanlığını yaptı.

THOMSON (Virgil), amerikalı besteci (Kansas City 1896 - New York 1989). Nadia Boulanger'yle çalıştı, *New York Herald Tribune*'de eleştiriler yazdı. Satie'nin etkisinde kaldı. Yeniklasik bir üslupla orkestra müziği (bu arada iki senfoni), org parçaları, operalar (*Four Saints in Three Acts* [Gertrude Stein'in librettosu üzerine], (1934) ve *Lord Byron* (1972) ve R. Flaherty'nin *Louisiana Story*'sinin film müziğini besteledi.

THOMSONİT a. (fr. *thomsonite;* ingiliz mineralog T. *Thomson*'un adından). Miner. Hidratlı doğal kalsiyum ve sodyum alüminosilikat. (Ortorombik sistemde yer alan thomsonit zeolitler grubundandır.)

THON → TON.

■**THONBURİ**, Tayland'da kent, Bangkok'un karşısında; 695 200 nüf. Pirinç işleme. Tekstil. Üniversite. 1767-1782 arasında ülkenin başkentiydi. Çok sayıda ve ilgi çekici buddha tapınağı (XVII.-XIX. yy.'ın ilk yarısı); ünlü Vat Arun tapınağı (1820'den sonra genişletilen Şafak tapınağı). Önemli duvar resmi okulu; bronz döküm-evleri (heykel, çan).

THONET (Michael), alman mobilya tasarımcısı ve sanayicisi (Boppard, Koblenz yakınında, 1796 - Viyana 1871). 1821'de Boppard'da bir atölye kurarak ağacı buharda bükme yöntemini inceledi ve dağlık bölgelerde uygulanan bu eski tekniği, vidalı ya da yapıştırma yoluyla birleştirilen elemanlardan oluşan, sandalye, koltuk vb. yapımına uyguladı. Koblenz'de, oğullarıyla yerleştiği Viyana'da, Londra sergisi'nde (1851) ürünlerini tanıttı. 1860'lı yıllarda, seri üretime geçerek ucuza mal olan ürünler gerçekleştirdi, bunlar bol bol dışarıya satıldı ve taklit edildi. Viyana'daki Ayrılık hareketi, sonra A. Loos ve Bauhaus okulu, ağacın yerine, uluslararası mobilyacılığın vazgeçilmez bir malzemesi durumuna gelen çelik boruları kullanarak, yarı bitmiş gereçlere dayanan bir sanayiye ağırlık verdiler. Thonet firması da bu tür mobilyalar üretti ve piyasaya çıkardı.

THONGALAR → TSONGALAR.

THONON-LES-BAINS, Fransa'da (Haute-Savoie) *arrondissement* merkezi, Leman gölünün güney kıyısının yukarısında; 30 667 nüf. (1992). Chablais'in eski merkezi olan Thonon, bugün bir sayfiye ve boşaltım sistemi ve metabolizma hastalıkları için kaplıca merkezidir.

THOR ya da **TOR,** iskandinav tanrısı, Odin ile Iord'un oğlu. Gökgürültüsü, Şim-

şekler ve Bereketli Yağmurlar tanrısı. Halkın çok benimsediği dev görünüşlü, yıyip içmeyi seven kalender bir tanrıdır. Tanrıları ve insanları canavarlara karşı korur. Tüm tanrılar gibi *Ragnarök*'te yaşamı son bulur, ancak önce yılanı ezerek kahramanca ölür.

Thor, danimarka denizbilim araştırma gemisi. (Bu gemide, 1908-1909'da, J. N. Nielsen yönetiminde, Akdeniz'de önemli hidroloji araştırmaları gerçekleştirildi.)

Thor, 50'li yılların sonunda geliştirilen ve üst katların eklenmesiyle ABD'nin en önemli uzay fırlatıcılarından biri haline gelen, orta menzilli amerikan füzesi. Ana modeli, ilk kez 1960'ta hizmete giren ve yapılan önemli iyileştirmelerden sonra günümüzde de kullanılan Thor-Delta füzesidir. Thor-Delta 3920/PAM füzesi, yereksenli uyduların yörüngesi doğrultusundaki aktarım yörüngesi üzerine 1 250 kg'lık bir yükü yerleştirebilir.

THORACANTHA a. Göğsünün arkasında uzun dikenler bulunan, küçük bedenli zarkanatlı cinsi. (*Eucharidae* familyası.)

THORACİCA a. Sülükayaklı kabuklular takımı. (*Anatifera*'ları, *Balanus*'ları vb. kapsar.)

THORACOSAURUS a. Avrupa ve Güney Amerika Üst Kretase dönemi katmanlarında fosillerine rastlanan, burnu gavyallerinki gibi uzun, sürüngen timsah cinsi. (*Eusuchia* alttakımı.)

THORACOSTRACA a. *Malacostraca* altsınıfından, birçok göğüs bölütü bir örtenekle kaplı başlıgöğüs biçiminde az çok kaynamış olan kabuklular öbeği. (Bu karışık öbeğin taksinomi açısından hiçbir değeri yoktur.)

THORAK (Josef), avusturyalı heykelci (Salzburg 1889 - Hartmannsberg bei Rosenheim, Yukarı Bavyera, 1952). Berlin Güzel sanatlar akademisi'nde Mauzel'in öğrencisi oldu. 1930'dan sonra bir süre Türkiye'de çalıştı. Başlıca yapıtları: Dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nin bahçesindeki granit *Atatürk büstü* ve Anton Hanak'la birlikte yaptığı Ankara'daki *Güven anıtı*.

THORAKS. Tar. coğ. Anadolu'da, Ege bölgesindeki Gümüş* dağının Antikçağ'daki adı.

THORBECKE (Johan Rudolf), hollandalı siyaset adamı (Zwolle 1798 - Lahey 1872). Liberal milletvekili (1840), anayasanın başlıca hazırlayıcılarından biri (1848); 1849'dan 1853'e kadar hükümet başkanı oldu; özerklik yanlılarının istekleri ile merkezi iktidarın gereklerini dengelemeyi başardı, ancak yardım kurumlarını laikleştiremedi, papa Pius IX'un beş katolik piskoposluk kurması üzerine görevden çekildi. Yeniden iktidara geldiğinde (1862-1866) serbest mübadeleyi destekledi. İjmuiden limanında Amsterdam kanalının ve Nieuwe Waterweg'in yapımına girişti. 1871-1872'de son kez hükümet başkanlığı yaptı.

THÓRBJÖRN HORNKLOFİ, Harald I Hårfager'in (IX.-X. yy.) sarayında yaşamış izlandalı skald. Hafrsfjord savaşı'nı ve krallık sarayındaki yaşamı anlatan *Haraldskvaedi*'yi ve *Glymdrápa*'yı yazdı.

THÓRÐARSON (Thórbergur), izlandalı yazar (Sudursveit, 1889 - Reykjavik 1974). Köy kökenliydi, kendi kendini yetiştirdi, teozofiye ve ispiritizmaya ilgi duydu. Daha sonra sosyalizme yöneldi, ama bu arada teozofiyi de yadsımadı. Önceleri dönemindeki halk şiirinin parodisi niteliğinde yergisel şiirler (*Hvitir Hrafnor,* 1922) yazdı, ama ünlenmesi *Bref Til Laro* (1924) adında tuhaf bir yapıtla gerçekleşti. İzlanda kapitalizminin, alaycı bir içebakışın renk kattığı iğneleyici bir eleştirisi niteliğindeki bu yapıtla faşizme savaş açtı ve sosyalizmi savundu. İskandinavya ve SSCB (bu ülkeye sonsuz bir yakınlık duymuştur) gezilerinin ardından *İzlenzkur Adall* (1938) ve *Ofvitinn* (1940) adlı iki ciltlik özyaşamöyküsü ile yaşlı bir papazın anılarını anlatan ve İzlanda'nın kültür değişimlerini yansıtan *Aefisaga Arna Thórarinssonar*'ı (6 cilt, 1945-1950) yayımladı. Son olarak da kendi gençlik anıları (1956-1958) yayımlanmıştır.

THOREAU (Henry David), amerikalı yazar (Concord, Massachusetts 1817 - ay. y. 1862). Önce ilkokul öğretmenliği yaptı, sonra ticareti denedi; desen ve resim çalıştı, sonunda emekliye ayrıldı, yalın ve azla yetinen bir yaşam sürmeye başladı. *A Week on the Concord and Merrimac Rivers* (1849), *Walden* (1854) adlı yapıtlarında bir göl kıyısında geçirdiği insanlardan uzak yaşamını (1845-1847) anlatır; ölümünden sonra yayımlanan (*Excursions,* 1863; *The Maine Woods,* 1864; *A Yankee in Canada,* 1865) yapıtlarında ve günlüklerinde (1905) sürekli biçimde kalıplara karşı çıkar ve amerikan ideolojisinin ayırtedici özelliği olan bireyciliği benimser. Düşünce açısından, deneyüstücülükten ve Emerson'dan esinlenir, sık sık hintli düşünürlere, alman idealizmine göndermelerde bulunur; bu arada, yaşamın küçük ayrıntılarını, halk dilinin tadını, günlük şeylere ilgiyi de unutmaz; bu tutumu "*self-reliance*"ın (özgüven) gücünü doğrulama ve toplumun her türlü aşırı baskısına karşı bireyin haklarının güvence altına alınma yolu olarak görmek gerekir.

THOREZ → TOREZ.

THOREZ (Maurice), fransız siyaset adamı (Noyelles-Godault, Pas-de-Calais, 1900 - Karadeniz'de 1964). 12 yaşında bir maden şirketinin bürosunda çalışmaya başladı. 1914'te alman istilası yüzünden ailesiyle birlikte göç etmek zorunda kaldı. 1920'de askere gidinceye kadar çeşitli mesleklerde çalıştı. 1919'da Sosyalist parti'ye (SFİO) girdi, Tours kongresi'nden sonra Komünist partisi'ni yeğledi, askerliği biter bitmez Pas-de-Calais, daha sonra Kuzey bölgesi komünist federasyonu daimi sekreteri oldu. 1924'te, FKP merkez komitesine, 1925'te politbüroya girdi ve aynı yıl Fas savaşı'na karşı kurulan komiteyi yönetti. 1928'de Komünist enternasyonal'in yürütme komitesi üyesi, nisan 1929'da FKP kolektif sekreterliği üyesi oldu. 1927'de askerleri itaatsizliğe kışkırtmakla suçlanarak hapse atıldı (haziran 1929 - nisan 1930). Temmuz 1930'da ortak sekreterler Barbé ve Célor'u görevden uzaklaştıran Enternasyonal'in desteğiyle FKP'nın genel sekreteri oldu. Nisan 1931'de Enternasyonal'in prezidyumuna girdikten sonra, Henri Barbusse ve Romain Rolland'ın başlattıkları (1932) Amsterdam-Pleyel hareketini destekledi ve Enternasyonal'in Fransa temsilcisi Evgen Fried'ın yardımıyla SFİO ile bir zirve ittifakı (temmuz 1934), arkadan bir "halk cephesi" (bu deyimi ekim 1934'te ortaya attı) kurmaya girişti. 1932'de milletvekili oldu, 1936'da yeniden seçildi, 3 eylül 1939'da silah altına alındı. 4 ekimde Enternasyonal'in emriyle kıtasından ayrılarak SSCB'ye gitti. 25 kasımda firar suçundan hüküm giydi ve şubat 1940'ta fransız vatandaşlığından çıkarıldı. Ekim 1944'te Geçici hükümetçe affedildi, kasımda Fransa'ya döndü. Ekim 1945'te milletvekili seçildi, General de Gaulle'ün hükümetinde (kasım 1945 - ocak 1946) kamu yönetimiyle görevli Devlet bakanı oldu, kamu yönetimi statüsünün hazırlanmasında önemli rol oynadı. Daha sonra Félix Gouin, Georges Bidault ve Paul Ramadier hükümetlerinde Başbakan yardımcılığı (mayıs 1947'de komünist bakanların hükümetten atılmasına kadar) yaptı. Ekim 1950'de bir beyin kanaması geçirdi, tedavi için SSCB'ye gitti, dönüşünde FKP'nin yönetimini yeniden ele aldı. Partinin XVII. Kongresinde (mayıs 1964) genel sekreterlik görevinden ayrılarak parti başkanı oldu. *Fils du peuple* (Halk çocuğu) adıyla özyaşamöyküsünü yayımladı (1. bas. 1937).

THORİKOS. Tar. coğ. Attike'nin doğu kıyısında küçük kasaba, Atina synoikismos'unun öğelerinden biriydi. İ.Ö. 409'da Atinalılar, Laurion madenlerine giden yolu savunmak için burayı tahkim ettiler. Antik kalıntılar iki alana yayılmıştır: her iki limanı koruyan, klasik dönemden uzun surların yer aldığı Aghios Nikolaos yarımadası ve Velaturi. Bu tepenin eteğinde, İ.Ö. V. yy.'da yapılmış, sonra genişletilmiş olan basamaklı tiyatro ile bir Demeter ve Kore tapınağı vardır. Daha yukarıda, sokakları, evleri, metalürji kuruluşlarıyla bir sanayi semtinin kalıntıları ortaya çıkarıldı: maden filizi yıkama havuzları, atölyeler ve maden dehlizleri, Tunç çağı'nın başlangıcında başlayan etkinliğin İ.Ö. IV. yy.'da en parlak dönemine ulaştığını ve Roma çağında ortadan kalktığını göstermektedir. Akropolis'e, Yenitaş dönemi başlarında insanlar yerleşti. Biri İ.Ö. 1500'e doğru yapılmış olan iki büyük kral tholosu, Myken dönemine tarihlenir.

THORİLD (Thomas THORÉN, **Thomas —denir**), isveçli yazar (Svarteborg 1759 - Greifswald 1808). Rousseau'ya ve Fransız devrimi'ne hayrandı, şiirleri (*Passionerna,* 1781) ve polemik türündeki yeteneğiyle (*En critik öfver critiker,* 1791; *De la noblesse naturelle du sexe féminin* [fr. çev.], 1795). İsveç romantizminin doğuşunda derin bir etkisi oldu.

THORİSMOND (öl. 453), Vizigotlar'ın kralı (451-453), Theodorich I'in oğlu ve ardılı. Attila'nın yenildiği campi Catalaunici savaşı'na katıldı. Aetius'un kışkırtması sonucu kardeşi Theodorich II tarafından öldürüldüğü sanılır.

THORN (Gaston), lüksemburglu siyaset adamı (Lüksemburg 1928). Avukatken 1959'da milletvekili seçildi; 1961'de Lüksemburg Demokrat partisi başkanı, Avrupa parlamentosu ve Avrupa konseyi üyesi, Gelişmekte olan ülkeler komisyonu başkanı oldu; 1969'da Dışişleri bakanlığına atandı. 1974 haziranında yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi ve sosyalistlerle merkez sol koalisyonu kurdu. 11 haziran 1979'da istifa etti; Avrupa komisyonu başkanlığı yaptı (ocak 1981 - ocak 1985).

Thorn testi (amerikalı hekim George Widmer *Thorn*'un [doğm. 1906] adından), böbreküstü bezinin, hipofiz hormonlarından kortikostimüline (A.C.T.H.) verdiği yanıtı değerlendirmeye yarayan fizyolojik deney. Test, belirli bir miktar A.C.T.H. şırınga etmeye dayanır; A.C.T.H. normal bir kişide hem 17-ketosteroitlerin ve 11-oksikortikoitlerin artmasına, hem de kanda eozinofil sayısında büyük ölçüde çoğalmaya neden olur.

THORNABY-ON-TEES, Büyük Britanya'da (Cleveland) kent; 22 800 nüf. Demir-çelik. Makine sanayileri.

THORNDİKE (Edward Lee), amerikalı ruhbilimci (Williamsburg, Massachusetts, 1874 - Montrose, New York, 1949). Davranış alanındaki çalışmaları (*Animal Intelligence* [Hayvan zekâsı], 1898-1901) ve öğrenme konusundaki araştırmaları, deneysel ruhbilimin gelişmesine büyük bir katkıda bulundu (*An Introduction to the Theory of Mental and Social Measurement* [Zihinsel ve toplumsal ölçüm kuramına giriş], 1904). New York'taki Columbia Üniversitesi'nde öğretim ruhbilimi profesörlüğü yaptı, amerikan pedagojisi üzerinde belirgin bir etki gösterdi (*Educational Psychology* [Eğitimsel ruhbilim], 1913-14; *Psychology of Wants, Interests and Attitudes* [İstek, ilgi ve davranış ruhbilimi], 1935).

THORNDİKE (Sybil), ingiliz kadın tiyatro oyuncusu (Gainsborough, Lincolnshire 1882 - Londra 1976). Önce Manchester tiyatrosu'nda, daha sonra Old Vic'te ba-

Van Dorp

Johan Rudolf Thorbecke

IPS

Henry D. Thoreau

Keystone

Maurice Thorez (1937'de)

Kröller-Müller müzesi

Johan Thorn Prikker:
Gelin (1893)
Kröller-Müller müzesi, Otterlo

Ricciarini

Thot
bir şauabti ile bezeli
bir sandıktan ayrıntı
yalancı mermerle kaplanmış ve
boyanmış ağaç;
sais dönemi
Louvre müzesi
Paris

şarı kazandı. Bernard Shaw'un oyunlarında aldığı rollerle *Candida, Saint Joan* kendini kabul ettirdi.

THORNHİLL (*sir* James), ingiliz ressam (Melcombe Regis, Dorset, 1675 - Thornhill, Dorset, 1734). Önce Londra'da Highmore'un öğrencisi oldu, sonra öğrenimini Hollanda, Belçika ve Fransa'da tamamladı (1717). Daha çok Verrio ve Laguerre'in geleneğine bağlı, mimari perspektif etkilerinde büyük başarı gösteren bir süsleme ressamı oldu. Londra'daki Saint Paul katedrali'nin kubbesini, *aziz Paulus'un öyküsü*'nü (1715-1719) canlandıran bir freskle süslemesi üzerine kraliçe Anne'ın, George I'in ve kendisine şövalyelik unvanı veren George II'nın birinci tarih ressamı olarak atandı. Birkaç sehpa tablosu ve çok sayıda desenleri de yaptı. Greenwich hastanesi'ndeki resimleri (1708-1727) başyapıtı olarak kabul edilir.

THORN PRİKKER (Johan), hollandalı ressam ve dekoratör (Lahey 1868 - Köln 1932). Belçikalı simgecilerle ilişkiye girdi, H. Van de Velde ile dostluk kurdu; bölmeciliği (*Laleli Madonna*, 1892, Kröller-Müller müzesi, Otterlo), Art nouveau'ya yakın bir süsleme üsluplaştırmasıyla (*Gelin*, 1893, *ay. y.*) bağdaştırdı. 1904'ten sonra sanat yaşamını Almanya'da sürdürdü, çeşitli kentlerde dekoratörlük ve hocalık yaptı (Köln'deki S. Georg kilisesi vitrayları, 1930).

THORNTHWAİTE (Charles Warren), amerikalı iklimbilimci (Bay City 1899 - Bridgeton, New Jersey, 1963). İklimleri sınıflandırma uzmanı olarak, iklim ayrılıklarını belirtmek için toprağa giren su miktarı ile buharlaşma ve bitkilerin terlemesiyle topraktan çıkan su miktarına (buharter) ilişkin sorunlarla özellikle uğraştı.

THORNTON (John), coventryli ingiliz cam ressamı. 1408'de yapımına 1405'te başlanan York katedrali'nin doğu cephesindeki büyük pencereyi yaptı. 23×8 m boyutlarındaki bu pencere, üstteki taş şebekelerin 161 küçük panosu dışında Eski Ahit'ten ve Vahiy'den sahneler canlandıran 117 kare pano içerir.

THORNTON (Henry), ingiliz iktisatçı ve bankacı (Londra 1750 - öl. 1815). "Merchant-banker" ve parlamento üyesiydi. Fransa ile savaşan İngiltere'nin uğradığı iktisadi güçlükleri gördü, enflasyonu inceledi, paranın tedavül hızı kavramını ortaya koydu, banka kaimelerini ve mevduatları yeni bir para biçimine indirgedi ve borçlanma ekonomisinin öncülüğünü yaptı. Bir monetarist olarak, her türlü deflasyon politikasına karşıydı.

THORPE (James, **Jim** —denir), amerikalı atlet (Shawnee, Oklahoma, 1888 - Lormita, Kaliforniya, 1953). Amerikan federasyonu amatörlükle ilgili yönetmelikleri katı bir biçimde uygulayarak Thorpe'un 1912 Stockholm olimpiyatlarında pentatlon ve dekatlonda kazandığı iki madalyayı geri aldı. Sonradan amerikan futbolunun en iyi profesyonellerinden biri oldu.

THORPE (Jeremy), ingiliz siyaset adamı (Londra 1929), Avam kamarası üyesi (1959'dan 1979'a kadar) oldu; 1967'de Liberal parti'nin yönetimini üstlendi ve Avam kamarası'ndaki öteki iki büyük partinin zayıf bir çoğunluk oluşturmasından yararlanarak, partisinin önemli bir rol oynamasını sağladı. 1976'da adı bir skandala karıştırılınca istifa etti ve siyasal yaşamdan çekilmek zorunda kaldı.

THORS (Ólafur), izlandalı siyaset adamı (Borgarnes 1892 - Reykjavik 1964). 1925'te ılımlı bağımsızlık yanlısı partinin başına geçti. Birçok kez Başbakan oldu (1942, 1944-1946, 1949-50, 1953-1956, 1959 -1963).

THORSHAVN, Danimarka'ya bağlı Faerøerne takımadalarının merkezi, Strømø adasının güney doğu kıyısında; 11 000 nüf. Balıkçılık limanı. XVII. ve XVIII. yy.'dan kalma evler. Ulusal müze (halk gelenekleri, arkeoloji, doğa tarihi, modern sanat).

THORSTEİNSSON (Indriði), izlandalı gazeteci ve yazar (Skagafjörður 1926). Romanlarında (*Terre et fils* [fr. çev.], 1963; *Au nord de la guerre* [fr. çev.], 1971) ve uzun öykülerinde (*l'Assamblée* [fr. çev.], 1965) İzlanda kırsal kesimindeki çağdaş yaşamı ve topraklarından kopmuş köylülerin yazgısını anlattı.

THORTVEİTİT a. (fr. *thortveitite;* öz. a. O. *Thortveit*'den). Miner. Monoklinik sistemde yer alan doğal skandiyum silikat ($Sc_2Si_2O_7$).

THORVALDSEN (Bertel), danimarkalı heykelci (Kopenhag 1770 - *ay. y.* 1844). 1797-1819 arasında Roma'da yaşadı; Winckelmann'ın kuramlarına ilgi duydu, Canova'nın yanı sıra yeniklasikçiliğin önde gelen sanatçılarından biri oldu. *İason* (1803), ardından *Aşk ile Psykhe, Hebe* (1816), *Ganymedes ile kartal* (1817) adlı yapıtlarıyla üne kavuştu. 1820'de Kopenhag'a döndü ve ulusal bir kahraman gibi karşılandı. 1821'de yeniden gittiği Roma'da 1838'e kadar kaldı. Thorvaldsen'in, Avrupa'nın çeşitli kentlerinde yapıtları vardır; Varşova'da *Józef Poniatowski*, Mainz'de *Gutenberg* (1833), Stuttgart'ta *Schiller* (1835), Cambridge'de *Byron* konulu yapıtları, Roma'da *Pius VII'nin mezar anıtı* (1824-1831). 1821-1840 arasında, en iddialı yapıtı olan Kopenhag katedrali süslemelerini yaptı (İsa'nın [birçok kopyası vardır] ve havarilerin heykelleri). Yapıtlarının önemli bir bölümü ve kişisel koleksiyonu Kopenhag'daki Thorvaldsen müzesi'nde bir araya getirilmiştir.

THOT, ibis başlı insan ya da köpekbaşlı maymun olarak canlandırılan mısır tanrısı. Özellikle Hermopolis (Hmunu) ve Delta'da tapınılan Ay tanrısı Thot, nesneleri yaratan ve yazıyı bulan bir demiurgos, ruhları tartan bir yargıç ve bir büyücüydü. Yunanlılar tarafından Hermes'le özdeşleştirildi (Hermes Trismegistos).

THOU (Jacques Auguste DE), fransız tarihçi ve yargıç (Paris 1553 - *ay. y.* 1617), Christophe de Thou'nun oğlu, Paris Krallık mahkemesi başkanı (1587). Devlet danışmanı (1588). Henri III ve Navarra kralı arasında arabuluculuk (1589) yaptı. Henri IV'ün seferlerine katıldı (1589-1593). Sully ile Guise dükünün birleşmesini görüştü (1594) ve Nantes fermanı'nın yazılmasına katkıda bulundu (1598). Kralın kitaplığının yöneticiliğini yaptı (1593). 1543-1607 yılları üzerine bir *Histoire universelle* (Dünya tarihi) [1604-1608] yazdı. 1609'da papa tarafından yasaklanan bu yapıt sonraki birçok çalışmaya kaynak oldu.

THOUARS, Fransa'da kanton (Deux-Sèvres) merkezi, Thouet'in yukarısında; 11 338 nüf. (1992). XII.-XIV. yy.'dan kalma surlar. XII.-XV. yy.'a ait iki kilise. Louis XIII (XVI. yy.'in ilk yarısından kalma capella) döneminde yapılmış şato. Müze. Tarım pazarı. Besin ve makine sanayileri.

THOUET, Fransa'nın batı kesiminde ırmak, Loire'ın kolu (sol kıyıdan); 140 km. Parthenay ve Thouars'dan geçer. Saumur'ün aşağısında son bulur.

THOUHE, Thun'un fransızca adı.

THOURET (Nicolaus Friedrich VON), alman mimar ve ressam (Ludwigsburg 1767 - Stuttgart 1845). Roma ve Paris'te öğrenim gördü. 1797'de tanıştığı Goethe'nin yardımlarıyla Weimar şatosu'nun restorasyonu kendisine verildi. 1801'den başlayarak, Stuttgart'ta, önce dük, ardından kral olan ve kendisine soyluluk unvanı veren Württembergli Friedrich için önemli çalışmalar yaptı.

THÖKÖLY (İmre) → TÖKÖLİ.

THÖRNELL (Olof), isveçli general (Trönö 1877 - Uppsala 1977). İsveç kamuoyuna tarafsızlığı savunmanın gerekliliğini kabul ettirdi. Wehrmacht hayranı, ancak nazizmden hoşlanmayan biriydi. Daha 4 nisan 1940'ta Norveç'e yapılacak alman saldırısı konusunda hükümetini uyardı. Genelkurmay başkanı (1936), sonra başkomutan oldu (1939-1944); ülkesindeki üç ordu arasında sıkı bir eşgüdüm sağlayarak bugünkü isveç savunmasının temelini attı.

THRANE (Marcus Møller), norveçli siyaset adamı (Christiania 1817 - Eau Claire, Wisconsin, ABD, 1890). 1849'da, Christiania'da ilk Norveç sendikası'nı kurdu ve bir bülten yayımladı. Bu sendikal hareket bir yılda 30 000 üyeyi birleştirdi ve ülkenin tüm güney-batı'sını kaplayan bir iletişim ağı kurdu. Thrane bu sendikadan sonra, siyasal bir parti kurmak istedi, ancak 1851'de öteki liderlerle birlikte tutuklandı ve 4 yıl hapse mahkûm edildi. *Thrane hareketi* kısa zamanda ilgi çekmez oldu ve Thrane Amerika'ya göç etti.

Thorvaldsen müzesi

Bertel Thorvaldsen
Ganymedes ile kartal
mermer, 1817
Thorvaldsen müzesi, Kopenhag

THRASAMUND (öl. 523), Vandallar'ın kralı (496-523). Bilgili bir prens ve şairdi. Roma dünyasına uyum sağlamayı başardı, ama koyu bir ariusçu olarak kaldı. Büyük Theodorich'in kız kardeşi Amalafride ile evlendi.

THRASEA PAETUS (Lucius ya da

Publius Claudius), romalı senatör (öl. 66). Stoacıydı. Neron'a karşı çıktı ve Senato tarafından ölüme mahkûm edildi. Karısı Arria'nın aynı yazgıyı paylaşmasına karşı çıktı ve damarlarını keserek intihar etti.

THRASYBULOS, atinalı general ve devlet adamı (445'e doğr. - Aspendos İ.Ö. 388). Sisam'da, Dörtyüzler konseyi'ne karşı ayaklanan ordu tarafından komutan seçildi; Alkibiades'in yardımcısı oldu (411). Denizde, Kyzıkos'ta ve Argınuses'te başarılı savaşlar yaptı (406). Otuzlar tarafından sürgün edilince Thebai'ye sığındı, oradan altmış sürgünle geri döndü; Phyle'yi (aralık 403), Munıkhia'yı (403) ve Pire'yi (burada Kritias öldürüldü) ele geçirdi. Otuzlar'ı Eleusis'e sığınmaya zorladı. Atina'ya girdi ve demokrasiyi yeniden kurdu. Sparta'ya düşman, oligarşi yanlılarına karşı ılımlı bir insan olarak bir genel af ilan etti. 395'te Atina'yı Sparta'ya karşı savaşa soktu ve Atina konfederasyonu'nu yeniden kurmak için bir donanmayla İonia kıyıları boyunca zaferler kazanarak ilerledi. Atına'ya savaş vergisi ödemek istemeyen Aspendoslular tarafından öldürüldü.

THRASYMAKHOS Kadıköylü ya da **Korinthoslu,** İ.Ö. V. yy. sonlarında Atina'da etkinlik gösteren yunan sofist. Yapıtları kaybolmuştur.

THRASYMEDES Paroslu, İ.Ö. IV yy.'da yaşamış yunanlı heykelci. Epidauros'ta Asklepios tapınağı'nda, özellikle ince marangoz olarak çalıştı (tavan, kapı, sütunarası levhaları) ve tanrının, kaybolan, ancak Epidauros paralarından bilinen krizelefantin heykelini gerçekleştirdi.

THRAUPİDAE a. Zool. TANAGRAGILLER familyasının bilimsel adı.

Three Miles İsland, nükleer santral → HARRISBURG.

THRENOS a. (geç lat. *threnus*, yun. *threnos*, ağıt). Antik. Yun. Özellikle Homeros döneminde cenaze törenleri sırasında okunan ağıt. (En ünlü threnoslar *İlyada*'da Hektor'un ölümüne ilişkin threnos ile Simonides ve Pindaros'un bazı bölümleriyle bilinen şiirleridir.)

THRESKOİRNİTHİDAE a. Zool. KAŞIKLIBALIKÇILGILLER familyasının bilimsel adı.

THRİLLER a. (ing. sözc.). Heyecan yaratan gerilim filmi ya da romanı (polisiye ya da korku).

THRİPİDAE a. Kırpıkkanatlı familyası.
—ANSIKL. *Thripidae* familyasının birçok türü sebzelere, çiçeklere ve meyve ağaçlarına büyük zarar verir. Armut kirpikkanatlısı (*Tæniothrips inconsequens*) ve *T. meridionalis* meyve ağaçlarının tehlikeli düşmanıdır; glayöl kırpıkkanatlısı (*T. simplex*) ve tütün tripsi (*Thrips tabaci*) birçok bodur bitkide gelişir. *Limothrips cerealium* ve birçok başka tür tahıllara ve buğdaygillere büyük zarar verir. Tütün tripsi ve bağ tripsi (*Thrips longicornis*) Türkiye'de büyük zararlara yol açan türlerdir.

THROMBİCULİDAE a. *Actinotricha* takımının *Actinedidea* alttakımından akarlar familyası.
—ANSIKL. *Erythreidae*, *Trombidiidae* ve *Hydrachnellidae* familyasındaki akarların larvaları gibi bu familyadaki akarların da larvaları asalaktır. Bu familyadaki akarlar karada yaşar ve zehir çengelleri *Trombidiidae* familyası üyelerininkine benzer, ama larvaları daha çok memelilere ve çok ender olarak eklembacaklılara saldırır. Tropikal ülkelerde bunlar ciddi hastalıklara (çuçuganuşi) neden olan patojen etkenlerin taşıyıcılarıdır. Batı Avrupa'da görülen kırmızıkurt bir *Thrombiculidae* türüdür (*Thrombicula autumnalis*), çok yaygın, ama tehlikesiz bir deri hastalığı yapar.

THRONOİ. Tar. coğ. Kıbrıs adasında kentçik, kalıntıları Larnaka körfezinin D. kıyısında, Pila burnu üzerindedir. Strabon ve Ptolemaios un sözünü ettiği kentten günümüze ulaşan kalıntılar (surlar, kayalara oyulmuş yeraltı odaları, bir tapınaktan kalan taş heykel parçaları vb.) Hellenistik ve Roma dönemlerindendir.

THUÂN HAİ, Vietnam'da il, Hô Chi Minh-Ville'in K.-D.'sunda; 11 450 km^2; 1 170 000 nüf. (1989). Merkezi *Phan Thiêt*.

THU DAU MÔT, Vietnam'da kent, Song Be ilinin merkezi, Saigon ırmağı kıyısında, Hô Chi Minh-Ville'in K.'inde.

THUE (Axel), norveçli matematikçi (Tønsberg 1863 - Oslo 1922). Daha çok soyut ve spekülatif araştırmaya yöneldi. Çalışmalarında, özellikle sayılar kuramını ele aldı. Gerçek sayılarla ilgili yeni bir yaklaştırım yönteminden yola çıkarak (Siegel ve Roth bu yöntemi belirginleştirdi) $P(x, y)$ nin iki değişkenli, tam katsayılı ve 2 nci dereceden büyük homojen bir polinom olduğu

$$P(x, y) = m$$

denkleminin, tamsayı olan (x, y) çözümlerinin ancak sonlu sayıda olabileceğini tanıtladı.

THUERİS, eski Mısır'ın iyilik tanrıçası. Suaygırı bedenli, timsah başlı, aslan ayaklı ve insan kollu bir tanrı biçiminde canlandırılırdı. Kötü ruhları ve düşman güçleri uzaklaştırırdı; özellikle hamile kadınların koruyucusuydu.

THUG a. Hindistan'da insan öldürme törenine yer veren bir tarikatın (XII.-XIX. yy.'lar) üyesi.
—ANSIKL. Thuglar, yaradılışın yok etme ilkesini temsil eden brahman tanrıçası Kali'nin müritleriydi. Kan akıtmamaları gerektiği için kurbanlarını bir atkıyla boğarlardı. Görevleri kazanç sağlamak için öldürmek olduğundan, kurbanlarını daha çok zengin yolculardan seçerlerdi. Eski Hindistan'da meslekleri resmen tanınan ve kazançları karşılığında vergi ödemekle yükümlü olan thuglar yaptıklarının onurlu bir iş olduğuna inanırlardı (1835'te İngilizler bunlardan 1 500 kadarını tutukladılar).

THUGCULUK a. Tar. Hindistan thugları konfederasyonu ve bu mezhebin öğretilerinin tümü.

THUGUT (Franz DE PAULA, *baron* VON), avusturyalı siyaset adamı (Linz 1736 - Viyana 1818). Osmanlı devletinde elçi oldu (1769). Bukovina'nın devrini sağladı (1775). Prusya'da, Bavyera veraset görüşmelerini yürüttü (1778); Eflak-Boğdan valisi oldu (1788), Sistova (Ziştovi) barış görüşmelerine katıldı (1790). Dışişleri bakanıyken (mart 1793) Prusya'ya düşmanca davranarak Fransa'ya karşı ittifak karşılığında ödünler istedi ve Rusya'yla yakınlaştı. Campoformio antlaşması'yla (1797) gözden düştü ve Hohenlinden'in ardından, yerini Cobenzl'e bırakmak zorunda kaldı (1801).

THUKYDİDES, kayınbabası Kimon'un ölümünden sonra soylular partisinin etkin önderi olan Atinalı (İ.Ö. 449). Perikles'in mali politikasına karşı çıktı, ancak Atinalılar kendisini 445'e doğru sürgüne gönderdiler.

THUKYDİDES, yunanlı tarihçi (Atina İ.Ö. 460'a doğr. - öl. 395'e doğr.). Büyük bir ailedendi. 424'te Trakya kıyılarını savunmakla görevli strategos oldu, ancak Spartalı Brasidas'ın Amphipolis'i almasını önleyemedi ve bu yüzden sürgün cezasına çarptırıldı. Peloponisos savaşı tarihini anlatan yapıtı (bitmemiştir), iktidarın niteliği üzerine derin bir siyasi düşünce ürünüdür. V. kitabın sonunda yer alan Atinalılar'la Miloslular arasındaki görüşme, hırslarını ahlakı söylevlerle maskelemeye gerek duymadıkları zaman insanla insan, devletle devlet arasındaki gerçek ilişkilerin niteliğini bütün çıplaklığıyla gösterir. Thukydides, insan doğası hakkında hayale kapılmaz, gerçeğe saygı gösterir ve rastlantıların gerisinde olayların derin nedenlerini bulmaya çalışır. Anlatıyla konuşmaları uyum içinde kullanan yazarlık sanatı, sofistlerin öğretisine çok şey borçludur, ancak anlatımının yalınlığını yapıtının çarpıcılığını azaltmaz.

THULE. Tar. coğ. Atlas okyanusu'nda ada, Britanya adalarının K.'inde. Adanın varlığından ilk olarak söz eden marsilyalı denizci Pytheas, burasının Bretagne'ın K.'inden altı günlük mesafede olduğunu söylüyordu. O tarihlerde yeryüzünün son noktası (*ultima Thule*) olduğu sanılan Thule, efsanevi bir toprak olarak görüldü.
—Gız. bil. Gizli bilimler literatüründe, Rusya'dan Latin Amerika'ya kadar uzanan çok çeşitli coğrafi mevkilerde varlığı ileri sürülen yüce ruhsal merkezin simgesel adı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSIKL. Özellikle iki Thule olduğu kabul edilir: Atlanta Thulesi (Atlantis miti) ve Hyperboreoi Thulesi. Hyperboreoi Thulesi, Gelenek'in asıl merkezini oluşturduğu ileri sürülür. Gelenek, yani esasa ilişkin her şey, Thule'den (hiç değişmeyen beyaz ada) gelir ve herkes Thule'yi bir barış tapınağı olarak görüp ona ulaşmaya çalışmalıdır. Öğretileri nazi ideolojisinin oluşmasına katkıda bulunan bazı gizli dernekler çoğu kez uzakkuzey simgeciliğine sahip çıktılar. (1918'de kurulan ve 1923'te jeopolitikçi Karl Haushofer'in de katıldığı *Thulegesellschaft* bunlardan biridir.)

THULE, 1910'da Grönland'da, Wolstenholme Fjord'un güney kıyısında, Baffin körfezinin kuzeyinde, Knud Rasmussen tarafından kurulan kutup üssü; yaklaşık 10 000 kadar insan yaşar. Bir ticaret merkezi ve 1912-1924 yılları arasında Knud Rasmussen ve 1950-1951 yılları arasında J. Malaurie tarafından Grönland'ın içlerine düzenlenen seferlerin çıkış noktası oldu. ABD 1945'ten sonra Danimarka'yla anlaşarak burada önemli bir hava üssü kurdu; 1951'de stratejik bir üs durumuna getirildi. 3 500 m'lik pistlerle 1952'de stratejik bombardıman uçaklarının inişine elverişli duruma geldi. Thule 1960'tan başlayarak BMEWS* sisteminin üç füze sahasından biri oldu.

THULİN (İngrid), isveçli kadın sinema ve tiyatro oyuncusu (Sollefteå 1929). İngmar Bergman'ın *Yaban çilekleri* (Smultronstallet) [1957] ve sonra çevirdiği iki filmle (*Nära livet* ve *Ansiklet*, 1958) ünlendi. Tiyatroyu bırakmadan (1960'tan beri Stockholm Belediye tiyatrosu kadrosundadır) beyazperdede uluslararası başarı elde etti: *Domaren* (A. Sjöberg, 1960), *Mahşerin dört atlısı* (The Four Horsemen of the Apocalypse) [V. Minnelli, 1962], *Nattvardsgästerna* (1962) ve *Sessizlik* (Tystnaden) [İ. Bergman, 1963], *La guerre est finie* (A. Resnais, 1966), *Vagtimmen* (1967) ve *Riten* (İ. Bergman, 1968), *Lanetliler* (The Damned) [L. Visconti, 1969], *Viskningar och Rop* (İ. Bergman, 1972), *Kafes* (la Cage) [P. Granier-Deferre, 1975], *En och en* (1978), *Brusten himmsel* (1982) ve *After the Rehearsal* (İ. Bergman, 1984) gibi filmler gerçekleştirdi.

THULLEN (Peter), alman matematikçi (Trier 1907). Münster'de H. Behnke ve Paris'te G. Julia ve H. Cartan ile birlikte, çok sayıda karmaşık değişkenli analitik fonksiyonlar kuramı üzerine yoğun araştırmalar yaptı. Özellikle, bu fonksiyonların holomorfi bölgelerini inceledi ve belirgin özelliklerinin holomorf dışbükeylik olduğunu ortaya koydu. Bu kurama dayanılarak analitik uzaylar geliştirildi. Behnke-Thullen'in *Theorie der Funktionen mehrerer komplexer Veränderlichen* (Çok sayıda karmaşık değişkenli fonksiyonlar kuramı) [1934] adlı kitabı bu kuramın ilk sistemli açıklamasıdır.

THUMB, XVII. ve XVIII. yy.'larda etkinlik göstermiş mimarlarıyla ünlü germen aile.

Barbara Malter

Thukydides
antik büst
musei Capitolini, Roma

—MICHAEL (1640'a doğr. - Bezau, Bregenz yakınında, 1690) ve CHRISTIAN (1645'e doğr. - Au, Vorarlberg, 1726) Württemberg'de birçok kilise gerçekleştirdiler ve 1682'de Schönenberg'de (Ellwangen yakınında hac tapınağı), Vorarlberg kiliselerinin ilkörneğini tasarladılar. —PETER (Bezau 1681 - Konstanz 1766) Michael'in oğlu, Franz Beer'in damadı ve öğrencisi. Alsace'daki Ebersmunster manastırı (XVIII. yy.'ın ilk otuz yılı içinde) gibi denemelerden sonra, geç barok üslubun başta gelen temsilcilerinden biri oldu: Konstanz gölü yakınında Birnau hac kilisesi (1746 -1750); Sankt Gallen'de (İsviçre) manastır ve kitaplığın tamamlanması (1758 -1766).

THUMB (Albert), alman hellenistik çağ uzmanı (Freiburg im Breisgau 1865 - *ay. y.* 1915). Çağdaş yunanca ve yunan lehçeleri üzerine yaptığı çalışmalarla yunancanın Antikçağ'dan günümüze kadar gelen sistemli bir tarihini temellendirdi. Yapıtları: *Handbuch der neugriechischen Volkssprache* (Yeniyunan halk dili üzerine el kitabı) [1895], *Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus* (Hellenizm çağında yunanca) [1901], *Handbuch der griechischen Dialekte* (Yunan lehçeleri el kitabı) [2 cilt, 1909].

THUN, fr. **Thoune,** İsviçre'de kent (Bern kantonu), Aar kıyısında, ırmağın *Thun gölü*'nden çıktığı yerde; 38 124 nüf. (1990). Çeşitli anıtların bulunduğu turizm merkezi: ilgi çekici kiliseler, XVI.-XVII. yy.'a ait bir belediye konağı; içinde bir Tarih müzesi bulunan ve XV. yy.'da yapılmış yeni bir şatoyla çevrili XII. yy.'dan kalma şato. Askeri okul. Besin sanayileri. Saat. Makine sanayileri. Seramik.

THUN gölü, İsviçre'de göl, Önalpler'de, Aar tekne vadisini kaplayan buzulun aşırı ölçüde oyulmasıyla oluşmuştur; 48 km²; derinliği 217 m. Lütschine ırmağının ağzında deltamsı bir ovanın oluşması sonucunda Brienz gölünden ayrılmıştır.

THUNDER BAY, Kanada'da liman kenti, Ontario'da, Superior gölü kıyısında, Fort William ve Port Arthur'un (1970'te) birleşmesiyle oluştu; 112 272 nüf. Ulaşım yolları kavşağı. Tahıl ambarları; tersaneler; otomobil ve hava taşıtları; kereste sanayisi; besin sanayileri.

THUNNİDAE a. Zool. TONBALIĞIGİLLER familyasının bilimsel adı.

THUR, İsviçre'de ırmak, sol kıyısından katıldığı Ren'in kolu; 131 km (havzası 1 734 km²). Säntis'in eteğinden doğar, Toggenburg'u akaçlar ve Schaffhausen'in aşağısında Ren'e kavuşur.

THURA (Laurids), **Lawrids de Thurah** denir, danimarkalı mimar (Arhus 1706 - Kopenhag 1759). Saray mimarı oldu (1733), özellikle Kopenhag yakınındaki küçük Ermitaj şatosu'yla başarı kazandı (1734). Başkentte Jesu kilisesi'nin çan kulesindeki garip spiralin ve Eigtved ile birlikte Frederiks Hospital'in (1752-1757, bugün Dekoratif sanatlar müzesi) de mimarıdır. *Danske Vitruvius* adlı bir kitap yayımladı (1746-1749).

THUREAU-DANGİN (François), fransız asurbilimci (Paris 1872 - *ay. y.* 1944) Paul Thureau-Dangin'in oğlu. Arslantaş (1927) ve Til Barsip (1929-1931) kazılarını yönetti. Çivi yazısının okunması ve sümer metinleri üzerine birçok yapıt yazdı: *Recherches sur l'origine de l'écriture cunéiforme* (Çivi yazısının kökeni üzerine araştırmalar) [1899], *Recueil de tablettes chaldéennes* (Kalde tabletleri derlemesi) [1903], *les Cylindres de Goudéa* (Gudea sütunları) [1905], *les İnscriptions de Sumer et d'Akkad* (Sümer ve akkad yazıtları) [1905], *Rituels akkadiens* (Akkad ayinleri) [1921].

THURET (Gustave Adolphe), fransız botanikçi (Paris 1817 - Nice 1875). Fukuslarda (kahverengi suyosunu) hayvanlarınkine benzeyen bir döllenme biçimini bulmakla ün kazandı. Ayrıca kırmızı suyosunlarındaki döllenme biçimini de inceledi. Suyosunlarının zoosporlarını ve anteridiumlarını betimledi ve Antibes'deki villasında birçok egzotik bitki yetiştirdi.

THURGAU, İsviçre konfederasyonu'nda kanton, Konstanz gölü kıyısında; 1 013 km²; 205 281 nüf. (1990). Merkezi *Frauenfeld.* İsviçre Mittellandı'nın doğu ucundadır. Yüzey şekilleri biraz vadiyi andırır: tepeler, hatta güneydeki molaslı Önalpler, pek yüksek olmayan (Hörnli: 1 135 m), geniş vadilerle kesilen topraklardır ve yöre, çoğunlukla, buzul ya da ırmak buzul çökelleriyle kaplıdır.

Konstanz gölünün etkisiyle iklimin yumuşaması çeşitli tarım üretimini (elma ve armut, sebze, tahıl, yakın bir tarihte de şekerpancarı), sığır ve domuz yetiştiriciliğini kolaylaştırmaktadır. Uzun süre bir tarım bölgesi olarak kalan kanton, yakın bir tarihte, başta Sankt Gallen (Thur vadisinde tekstil), ardından Konstanz (Kreuzlingen' de ayakkabı), daha sonra da göl bölgesi (Arbon'da kamyon) ve Frauenfeld (besin sanayisi) gibi komşularının etkisiyle sanayileşmiştir.

—Tar. Göl döneminden beri yerleşim yeri olan Thurgau bölgesi, başlangıçta kantondan çok daha genişti. Alamanlar tarafından yakılıp yıkılan bölge daha sonra Frank İmparatorluğu'na katıldı ve VII. yy.' da aziz Columban tarafından hıristiyanlaştırıldı. 1094-1264 yılları arasında Kyburg kontlarının, sonra 1460'a kadar Habsburglar'ın olan bölge o tarihte İsviçre konfederasyonu birlikleri tarafından fethedildi ve 1798'e kadar bir yönetim bölümü olarak yönetildi. 1803'te de Konfederasyon üyesi bağımsız bir kanton oldu.

THURİUM ya da **THURİİ.** Tar. coğ. İtalya yarımadasında Lucania kenti. Bruttium sınırında, Sybaris yıkıntıları yakınında. Kenti bir yunan birliği sitesi yapmak isteyen Perikles'in emriyle Lampon, Milet'li Hippodamos ve Herodotos tarafından kurulan (İ.Ö. 444) Thurium, başlangıçta çok zenginleşti, sonra geleneksel düşmanları Lucanialılar'ın egemenliğine girdi ve Roma tarafından 282'de kurtarıldı.

THURLES, İrlanda Cumhuriyeti'nde (Munster ili) kent, Suir kıyısında; 6 800 nüf. Ticaret ve tarım merkezi. Şeker rafinerisi. —Yakınlarında Holy Cross Abbey'in güzel kalıntıları (XII. yy.).

THURN UND TAXİS, alman prens ailesi; geleneğe göre, Bergamolu Taxisler'le Milanolu Della Torreler'den geliyordu. 1624'te İmparatorluk kontu, 1695'te prens oldular. Kutsal İmparatorluk'ta posta hizmetlerinin tekelini alan aile, XIX. yy.'da Germen konfederasyonu sınırları içinde de aynı tekeli bir ölçüde korudu.

THURNEYSEN (Rudolf), İsviçre kökenli alman dilbilimci (Basel 1857 - Bonn 1940). Hint-avrupa dilleri karşılaştırmalı dilbilgisi uzmanı. Özellikle Keltler üstüne yaptığı dilbilim (*Handbuch der Altirischen* [Eski irlanda dilinde elkitabı], 2 cilt, 1909) filoloji (*Die irische Helden-und Königssage bis zum XVII^ten Jahrhundert* [XVII. yy.'a değin İrlanda kahraman ve kral masalları] 1921), kültür (*Das keltische Recht* [Kelt hukuku], 1935) çalışmalarıyla tanındı.

THURNWALD (Richard), avusturyalı antropolog ve toplumbilimci (Viyana 1869 - Berlin 1954). 1906-1909 arasında Bismarck takımadaları ve Solomon adalarında (*Forschungen auf den Salomo-Inseln und dem Bismarck-Archipel* [Solomon adaları ve Bismarck takımadaları üzerine araştırmalar], 1912), ardından Alman Yeni Ginesi'nde (1912-1915) birçok özel görev yaptı. 1930-31'de Doğu Afrika'ya, sonra 1933'te gene Solomon adalarına gitti. İşlevselciliğin kuramcısıydı, iktisadi antropolojinin öncülerinden biri oldu (*Economics in Primitive Communities* [İlkel topluluklarda iktisat], 1932).

THURROCK, Büyük Britanya'da (Essex) kent, Thames ırmağı halicinin kuzey kıyısında; 126 000 nüf. Londra'nın doğu banliyösünün sanayi merkezi (sabun fabrikası, margarin, çimento, kereste).

THURSO, Büyük Britanya'da kent, İskoçya'nın kuzey ucunda; 9 000 nüf. Doğa tarihi müzesi ve halk gelenekleri müzesi. Turizm merkezi. —Orkney adalarına gidecek yolcular *Scrabster*'den gemiye binerler.

THURSTONE (Louis Leon), amerikalı ruhbilimci (Chicago 1887 - Chapel Hill, Kuzey Carolina, 1955). Yatkınlıkların yapısını açıklamak için, görece birbirine yakın ve öteki sınama gruplarından görece bağımsız sınama grupları arasındaki bağıntıları göz önüne alan bir etkenler dizisine yöneldi. Ona göre sınırlı bir sayıda birincil zihinsel yetenek vardır, bunlar sonunda basit bir yapıya ulaşan dönüş teknikleriyle ortaya konulabilir. Başlıca yapıtları: *The Vectors of the Mind* (Aklın taşıyıcıları), 1935; *Primary Mental Abilities* (Başlıca zihinsel yetenekler), 1938; *Factorial Studies of Intelligence* (Zekânın etkensel çalışmaları), 1941; *A Factorial Study of Perception* (Algılamanın etkensel bir incelemesi), 1944 ve *Multiple Factor Analysis* (Çok yönlü etken çözümlemesi), 1947.

THURY (József), macar türkolog (Makad köyü, Csepel adası, 1861 - Szabadka, Halas, 1906). Budapeşte Üniversitesi felsefe fakültesi'ni bitirdi (1884). İstanbul'a giderek incelemeler yaptı; dönerken getirdiği yazmayı değerlendirerek Anadolu ağızlarıyla ilgili bir inceleme yayımladı: *A Kasztamuni-i török nyelvjaras* (Kastamonu ağzı, 1885). Budapeşte Ticaret akademisi'nde türk dili okuttu (1884-1887). Halas'ta macarca ve latince öğretmenliği yaptı (1887-1900). Yaşamının son yılları hastalıklarla geçti; Budapeşte Üniversitesi'nde boşalan Doğu filolojisi kürsüsü'ne profesör olarak çağrıldı, ancak göreve başlayamadan öldü. Gençliğinde Macaristan'da türkolojinin kurucusu A. Vámbéry ile birlikte çalışarak macarcanın türkçeyle akrabalığı üzerinde geniş biçimde durmuştu. Daha sonraki yıllarda osmanlı vakanüvislerinin yapıtlarında Macaristan' la ilgili olayları inceledi. Macaristan'ın eski tarihi üzerinde durdu: *XIV. asır sonlarına kadar türk dili yadigârları, Milli tetebbular mecmuası,* II, 81-133, 1913 (Török nyelvemlekek a XIV. szazadad vegeig, 1913) adlı incelemesi dolayısıyla Macar akademisi'ne haberleşme üyesi (1903), aynı yıl akademi üyesi seçildi. Türk dili ve (*A XIV. szazadbeli oszman-török nyelv* [XIV. yy. osmanlı türk dili, 1906], *Orta Asya türkçesi üzerine tetkikler, Milli tetebbular mecmuası,* II, 207-232, 1913 [A közep azsiai török nyelev ismertesei, 1906], türk tiyatrosu (*A török dramairodalom* [Türk sahne edebiyatı, 1908]) konularında incelemeleri vardır. (→ Kayn.)

THUSNELDA, Cherusci halkının başkanlarından Segestes'in kızı, Arminius'un karısı. Bu evlilik iki başkanın rekabetini kızıştırdı. Thusnelda kocasının acı yazgısını paylaştı. Roma sanatında, silahlı olarak, çocuklarını savunurken gösterilir.

THÜNEN (Johann Heinrich VON), alman iktisatçı (Wangerland, bugün Hohenkirchen, Aşağı Saksonya, 1783 - Teterow, Neubrandenburg yönetim bölümü, 1850).

Klasik iktisat akımına mensup olmakla birlikte, marjinalizme öncülük etti. *Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie* (Tarım ve ulusal ekonomi bakımından infiratçı devlet) [1826 ve 1863] adlı bir yapıt yazdı. Thünen, ekonometrinin kurucularından ve iktisadi alan incelemesinin yaratıcılarından biridir.

THÜRİNGEN, Almanya'nın orta kesiminde eyalet (Land); 16 251 km²; 2 683 877 nüf. (1990). Merkezi *Erfurt.* Thüringer Wald ("Thüringen ormanı") ve Thüringen havzasını kapsar.

—Tar. Hermunduri halkı ile akraba ya da onların soyundan gelme güçlü bir germen halkı olan Thüringenliler, ancak İ.Ö. V. yy.'dan bu yana tanınırlar. Attila'nın ardından Galya'ya kadar gittiler (451), Noricum'a saldırdılar (V. yy.'ın sonu), Passau'yu işgal ettiler, doğuda Mulde ve Elbe, kuzeyde Aller, batıda ve güneyde Werra ve Thüringer Wald arasında kalan bölgeye yerleştiler. Unstrut kıyılarında Thierry I ve Chlothar I'in kuvvetlerine yenilen (531) hükümdarları Hermanfried, tutsak edilip öldürüldü (531) ve Thüringen Frank krallığı'na bağlandı. VI. yy.'ın sonunda Austrasia'ya katılan ve Avarlar'ın yağmasına uğrayan Thüringen, Brunhilde tarafından kurtarıldı. İkili slav ve sakson tehdidi karşısında Dagobert I, Thüringen'in savunmasını dük Radulf'a verdi (634). Charles Martel bölgede frank otoritesini güçlendirirken, aziz Bonifacius da burayı hıristiyanlaştırma görevini üstlendi (719). Birçok piskoposluk (Würzburg, Erfurt) ve manastır (Fulda, çok yakındaki Hessen'de) kuruldu. Carloman'a verilen Thüringen'i (741-747) sakson akınlarına karşı Kısa Pepin savundu (735 ve 758), ama bu akınlara son veren Charlemagne oldu. 804'te Slavlar'a karşı markalık haline getirilen Thüringen'i Lothar, Germen Ludwig'e verdi (833). Dindar Louis tarafından geri alındı (838), onun ölümüne kadar (840) Germanya krallığı sınırları içinde kaldıktan sonra IX. yy.'ın ortasında yeniden düklük durumuna getirildi. 908'de Macarlar tarafından yakılıp yıkıldı, Saksonya Otto düklerine, sonra da Kuşçu Heinrich I'e (912-936) verildi. XI. yy.'da, Bärtingenli Ludwig'in (öl. 1056) kurmuş olduğu Ludowinger ailesine geçti; bu aileden gelen Ludwig I, imparator Lothar von Supplinburg'dan Thüringen landgraflığı unvanını aldı (1130) ve evlilik yoluyla Hessen'in bir kısmını ele geçirdi (1137); torunu Ludwig III, Aslan Heinrich'i yenerek Saksonya pfalzını elde etti (1180). Ailenin son üyesi olan ve Konrad von Hohenstaufen'e karşı imparator seçilmiş (1246) bulunan Heinrich Raspe'nin (1227-1247) ölmesi üzerine patlak veren veraset kavgası sonunda varılan anlaşmaya göre Thüringen, Meissenli Heinrich III'ün payına düştü. Bundan sonra Thüringen'in (1392'de Erfurt'ta bir üniversite kuruldu) tarihi, Meissen'in tarihiyle bütünleşti ve buranın markgrafları 1423'te Saksonya Seçicisi unvanını aldılar. 1485 paylaşımında, Thüringen, Seçici Ernst'e geçti, daha sonra da küçük prensliklere bölündü. (→ SAKSONYA.)

1918'de birer cumhuriyet olan bu prenslikler, 1920'de tek bir Thüringen devleti halinde birleşti. Bu devlet, 1933-1934'te Almanya'nın Thüringen landı oldu, 1945'te Amerikalılar tarafından işgal edildi, sonra rus işgal bölgesine, aralık 1946'da da Alman Demokratik Cumhuriyeti topraklarına katıldı. 1952'de land kaldırıldı. 1990'da iki Almanya birleşince, Thüringen eyaleti tekrar oluşturuldu.

THÜRİNGEN KATI a. Yerbil. Perm devrinin katı. (Eşanl. TÜRENJİYEN.)

THÜRİNGEN havzası, Almanya'nın Thüringen eyaleti sınırları içinde jeolojik bölge, Erzgebirge dağları, Harz ve Thüringer Wald ("Thüringen Ormanı") arasında yer alır. Thüringen havzası, Perm devrinden başlayarak oluştu. İkinci Zaman tortulaşması, kıyıların ve platoların oluşmasında belirleyici oldu (kumtaşı, kireçtaşı, marn ve kil). Önemli tuz ve potas yatakları Zechstein'da (Perm) [Thüringer Wald'ın yükselmesine katkıda bulunan yerinden oynama hareketleri tuz ve potas katmanlarının yüzeye yaklaşmasını kolaylaştırmıştır (diyapir)] toplanmıştır. Burası zengin bir tarım bölgesidir (tahıl, çapalamayla elde edilen ürünler [şekerpancarı], meyvecilik, üzüm bağları, hayvancılık). Sanayi daha çok Gotha, Erfurt, Weimar gibi büyük kentlerde gelişmiştir. Thüringen havzasının kuzeyinde linyit ve potas çıkarılır.

THÜRİNGER WALD ("Thüringen Ormanı"), Almanya'nın Thüringen eyaletinde yaşlı kütle. Thüringen ve Schwaben-Franken havzaları arasında yer alan, Üçüncü Zaman aşınma yüzeyinin yonttuğu bir Birinci Zaman şistleri dolgusudur. Tarım ekonomisi ormancılığa dayalı bir turizm bölgesidir. Porselen fabrikaları, cam fabrikası, oyuncak ve silah yapımı başlıca sanayi etkinlikleridir. Ünlü Wartburg* şatosu, bu kütlede, çam ormanlarının ortasında yer alır.

Thy Bağışıkbil. *Thy 1-2 antijeni,* THETA* ANTİJENİ'nin eşanlamlısı.

THYAMİS ya da **KALAMAS,** Batı Yunanistan'da (Epeiros) kıyı ırmağı, İon denizi'ne dökülür, 120 km.

THYATEİRA, bugün **Akhisar.** Tar. coğ. Batı Anadolu'da kent. Adından bir Lydia yerleşmesi olduğu anlaşılmaktadır. Önceleri *Pelopia* olarak anılan kent, İ.Ö. III.-II. yy.'larda Bergama krallığı'nın egemenliği altına girdi. Roma döneminde, özellikle Caracalla'nın buraya gelmesiyle en parlak günlerini yaşadı (İ.S. 215). Apollon ve Artemis betimli para basan Thyateira'dan günümüze ancak kimi yazıtlar ve yapı öğeleri (sütun başlıkları, sütun parçaları ve kaideleri) ulaştı (Manisa müzesi).

THYBARNA. Tar. coğ. Anadolu'nun Lydia bölgesinde, Sardeis yakınında kent, yeri saptanamadı.

THYESTES. Yun. mit. Pelops ile Hippodameia'nın oğlu, Atreus'un ikiz kardeşi. Atreus'un karısı Aerope'yi baştan çıkardı. Atreus öç almak için Thyestes'in oğullarını öldürtüp bir şölende babalarına yedirdi. Thyestes de oğlu Aigisthos'u, Atreus'u öldürmesi için kışkırttı. *Thyestes'in şöleni* efsaneleşti ve Seneca bunu *Thyestes* trajedisine konu olarak aldı.

THYİAS. Yun. mit. Apollon'un sevdiği peri. Delphoi'ye adını veren yiğit Delphos'u doğurdu. Dionysos törenlerini ilk kez o kutladı. Dionysos rahibelerinin (mainas) şenliklerini (orgia) başlattı.

THYLOGALE a. (yun. *thylas,* çanta, kese, ve *-gale* ya da *galeos,* gelincik, kokarca). Avustralya, Tasmanya ve Yeni Gine'de çalılıklarda ve orman altlarında yaşayan, kolonların kıtaya soktukları ada tavşanlarıyla rekabet eden, otçul beslenen, küçük bedenli kanguru cinsi. (Kangurugiller familyası; boy 1,20 m 75 cm'si kuyruk.)

THYMBRA ya da **THYMBRE.** Tar. coğ. Anadolu'nun K.-B.'sında, Troas bölgesinde kent, aynı adı taşıyan derenin (Kemerdere olduğu sanılıyor) kıyısındaydı (Aşkıdil Akarca Çanakkale-İzmir ana yolunun B.'sında, Araplar boğazının K.-D.'sunda, Küçük Fığlı tepesi ya da Dedetepe denilen yerde olduğunu bildirir). Truva yakınlarında yer alan kent, Apollon Thymbraios tapınımı ile ünlüydü. (Efsaneye göre Paris Akhilleus'u buradaki Apollon tapınağı'nda öldürdü.)

THYMBRARA. Tar. coğ. Anadolu'nun Lydia bölgesinde, Sardeis yakınında kent, Paktolos (Sart) çayının kıyısındaydı. Keyhüsrev II, Lydia kralı Karun'u yendikten sonra (İ.Ö. 547), bu kenti de ele geçirdi ve kent bundan sonra pers ordularının toplanma merkezi oldu.

THYMBRE → THYMBRA.

THYMBRİA. Tar. coğ. Anadolu'nun Karia bölgesinde kent. Strabon Myus* kentinden 4 stadia uzaklıkta olduğunu bildirir ve yakınında zehirli gazlar çıkaran Kharion (kutsal Aornos) mağarası olduğunu belirtir.

THYMBRİ[illegible]NASSOS → TYMBRİANASSOS.

THYM[illegible] Tar. coğ. Anadolu'nun Phrygi[illegible]de kent; Akşehir gölünün G.-B. [illegible] Saray köyünün (Akşehir) kapladığı yerdeydi. D.'sunda Tyriaeion (Ilgın) kenti bulunuyordu. Genç Keyhüsrev Artakserkses II'ye karşı düzenlediği seferde burada konakladı (İ.Ö. 401).

THYMELE a. (geç lat. *thymele;* yun. *thymele, thyein,* kurban etmek'ten). Antik Yun. **1.** Kurban yeri; sunak. **—2.** Yunan tiyatrolarında, orkestranın ortasında, üzerinde koro başının yer aldığı Dionysos sunağı.

THYNİA ya da **THYNİAS.** Tar. coğ. Trakya'nın Karadeniz kıyısında burun; günümüzde İğneada burnu ve yöresi. Apollonia (Sozopol) ile Salmydessos (Kıyıköy) arasındaydı. Burada Thynoi halkı oturuyordu.

THYNNE (Thomas), 1. **Bath** markisi, ingiliz siyaset adamı (Londra 1734 - *ay. y.* 1796). 1765'te 2 ay süreyle İrlanda genel valiliği ve İçişleri bakanlığı yaptı (1768-1770, 1775-1779), John Wilkes'a karşı sert tutumu nedeniyle halkın gözünden düştü.

THYRSOS a. (yun. sözc.). Antik Yun. Dionysos'un ve hizmetindeki kişilerin simgesi. (Ucunda bir çam kozalağı bulunan esnek bir saptan ve asma yapraklarından bir demet ya da sarmaşık demetinden oluşurdu. Bacchus'un bir niteliği olması yanında, bir yaşam ve bereket simgesiydi.)

THYS ya da **TYSSENS** (Pieter), flaman ressam (Anvers 1624 - *ay. y.* 1677). Kiliseler için Rubens ve Van Dyck üslubunda birçok tablo portre gerçekleştirdi.

THYSANİA AGRİPPİNA a. Bilinen en büyük (kanat açıklığı 30 cm) kelebek. (Guyana'ya özgü bu cins kukumavpervanegiller familyasına girer. Bazı bilim adamlarıysa *Thysania* cinsini *erebus* cinsine sokarlar.)

THYSANOPTERA ya da **THYSANOPTEROİDEA** a. Böcbil. KİRPİKKANATLILAR takımının bilimsel adı.

THYSANURA a. Böcbil. PÜSKÜLKUYRUKLULAR takımının bilimsel adı.

THYSDRUS, Byzacium'da (Tunus), *el-Cem** köyünün bugün bulunduğu yerde eski kent. Önceleri burada, pönleşmiş Libyalılar yaşıyordu. Hıristiyanlığın ortaya çıkışından hemen önce bunlara romalı iş adamları da katıldı. Sezar döneminde Thysdrus, daha geçimini tahıl üretiminden sağlayan önemsiz bir kasabaydı. Zeytinciliğin gelişmesi sonucu, II.-III. yy.'larda Afrika'nın en önemli kentlerinden biri durumuna geldi. Kentin gelişim süreci art arda yapılan üç amfitiyatro ile izlenebilir: bunlardan ilki I. yy.'ın sonunda kumtaşından yontulmuştur; ikincisi, ilkine, taştan örülmüş duvarlar eklenerek oluşturulmuştur; 64 kemerli gerçek bir Colosseum görünümünde olan üçüncüsü ise bugün hâlâ modern kasabanın merkezinde yükselir. III. yy.'dan kalma bu anıtın yanı sıra, Thysdrus'ta çok güzel zemin mozaikleriyle

A. Held-Ziolo

Thysdrus "Kostümlü şölen" diye adlandırılan mozaik roma sanatı, İ.S. III. yy. *Bardo müzesi, Tunus*

süslü birçok ev ortaya çıkarılmıştır. Bunların en ilginci, barbarların amfitiyatroda leoparlara atılmasını canlandıran bir mozaiğin yer aldığı *domus Sollertiana*'dır. Bu evin 238'de, zeytinyağına vergi konulması üzerine girişilen bir darbenin bastırılması sırasında yıkıldığı sanılır. Ancak bu olay kentin önemini azaltmamış, vahşi hayvan avcıları ve amatörleri bir araya getiren sodalitiumlar amfitiyatroda çeşitli gösteriler düzenlemeyi sürdürmüşlerdir. İmparatorluk kültüne ayrılmış olduğu sanılan bir yapının yanında bulunan dev boyutlu bir sütun başlığı forumun bulunduğu yeri gösterir. IV. yy.'da kent, iyi belirlenemeyen nedenlerle gerilemeye başlamıştır (yerini Sbeitla'ya bırakmıştır), çünkü zeytincilik ve El-Evce denen baskı bezekli seramiğin (sigillatum) üretimi hep sürmüştür.

THYSSANUS, Tar. coğ. Anadolu'nun Karia bölgesinde kent, Bozburun yarımadasının G.-B. kesiminde. Kaygıseki köyünün yakınındaydı. Rodos Peraiası'na bağlı olan yerleşmeden günümüze çokköşeli taş örgülü akropolis duvarları ile çeşitli yazıtlar ulaştı.

ط

tı

THYSSEN (August), alman sanayici (Eschweiler 1842 - Landsberg şatosu, Kettwig yakınında, Westfalen, 1926). Duisburg'da bir metalürji fabrikası (1867) ve Mülheim'da (Ruhr) Thyssen & Co. KG'yi kurdu (1871); bu şirket, daha sonra August Thyssen-Hütte AG'ye dönüştü ve 1926'da Birleşik çelikhaneler grubu'na (Vereinigte Stahlwerke AG) katıldı.

Thyssen AG, kökeni, 1867'de August Thyssen tarafından kurulan ve Mülheim an der Ruhr'da Thyssen grubu'nun doğmasını sağlayacak hadde fabrikasına dayanan alman sanayi topluluğu. Topluluk 1914'te önemli bir çelik üreticisi durumuna geldi, birçok alman demir-çelik ve maden şirketinin çıkarlarının çakışması sonucu 1926'da oluşturulan güçlü sanayi grubu Vereinigte Stahlwerke AG'nin kurucuları arasında yer aldı. Günümüzdeki şirket bu konzernin İkinci Dünya savaşı'ndan sonra dağılması üzerine etkinliğinin bir bölümünü sürdürmek amacıyla 1953'te yeniden kuruldu. Pek çok şirketin kendisine katılması sonucu sanayi sektörünün önemli bir bölümünü denetlemektedir. Demir-çelik sanayisinin bütün kollarında, çimento sanayisinde, kömür ve petrol ürünleri ticaretinde faaliyet göstermektedir.

Thyssen-Bornemisza koleksiyonu, Lugano yakınında, Castagnola'daki villa Favorita'da korunan ve baron Heinrich Thyssen-Bornemisza (1875-1947, August Thyssen'in oğlu) ile oğlu Hans Heinrich tarafından oluşturulan sanat koleksiyonu. Koleksiyonda Batı resim sanatının XIV. yy.'dan bu yana genel bir görünümünü sunan (İtalyan, flaman, ispanyol, fransız okulları) ve XX. yy.'ın önemli akımlarını (fovizm anlatımcılık, kübizm, soyutlama, gerçeküstücülük vb.) temsil eden yapıtlar yer alır.

THYSVİLLE → MBANZA-NGUNGU.

Tİ a. (ar. *ṭī*). Osmanlı abecesinin on dokuzuncu, arap abecesinin on beşinci harfi. Ebcet hesabında 9 sayısının karşılığıdır.

> **-TI [-Tİ, -TU, -TÜ].** Yapım eki. **1.** Yansıma nitelikli sözcüklerden ad türünde sözcükler türetir: *Gıcırtı* (gıcır-tı), *tıkırtı* (tıkır-tı), *gürültü* (gürül-tü), *cıvıltı* (cıvıl-tı), *çatırtı* (çatır-tı). **—2.** Renk adlarından türemiş fiillere getirilerek renk kavramı içeren adlar yapar: *Karartı* (karar-tı), *morartı* (morar-tı), *ağartı* (ağar-tı).

> **-TI** → -DI.

TIB → TIP.

TIBAA ya da **TIBAAT** a. (ar. *ṭıbāʿa, ṭıbāʿat*). *Esk.* **1.** Kitap vb. şeyleri basma işi, matbaacılık. **—2.** Kılıç yapma sanatı.

TIBAHAT → TABAHAT.

TIBAK, -kı a. (ar. *ṭıbḳ*'tan *ṭıbāḳ*). *Esk.* **1.** Uyma, birbirine uygunluk. **—2.** Tabaka, kat.

—Esk. Ed. Aralarında aykırılık ve uygunluk bulunan öğeleri anlamca birbirini güçlendirecek biçimde yan yana kullanma sanatı. (*"Dilde safa-yı aşkın, dide gamınla pürnem / Bir evde ıyş ü şadi, bir evde ye's ü matem"* [Gönülde aşkının safası var, göz ise gamınla yaşlı. Bir evde eğlence ve şenlik bir evde yas ve keder var.] Burada "ıyş" ile "şadi" "ye's" ile "matem" arasında uygunluk vardır, iki grup arasında ise aykırılık görülmektedir.)

TIBBEN be. (ar. *ṭıbb*'dan *ṭıbben*). Tıpla ilgili olarak, tıp bakımından: *Hasta için tıbben her şey denendi. Tıbben mümkün değil.*

TIBBİ sıf. **1.** Tıpla, tıbbın uygulanmasıyla ilgili olan şey için kullanılır: *Tıbbi eğitim. Tıbbi aletler. Tıbbi çalışma.* **—2.** Cerrahinin ve psikoterapinin dışında kalan genel muayene ve genel tedaviye ilişkin: *Tıbbi muayene. Tıbbi tedavi.*

—Eczc. *Tıbbi reçeteler* (*materia medica*), tedavide ilaç olarak kullanılan maddelerin tümü; ilaçların kökenlerini, bileşimlerini, hazırlanışlarını ve tedavide nasıl kullanılacaklarını gösteren derleme. (Bazı hekimler Dioskurides geleneğini sürdürerek tıbbi reçeteler terimini yalnız bitkisel kökenli ilaçlar için ve ondan sonra ancak ekleriyle olarak hayvansal kökenli ilaçlar için kullandılar.)

—Homeopat. *Tıbbi reçeteler,* Hahnemann tipi ilaçlarla yapılan deneylerde sağlam ve duyarlı kişilerin çoğunluğunda görülen belirtilerle, duyuların kaydedildiği deney raporlarının toplandığı yapıt. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Homeopat. *Tıbbi reçeteler,* Hahnemann tipi ilaçlarla yapılan deneyler, homeopatik patojenezileri zehirlenmelerden, yani zehirli ilaçlar yüksek, hatta öldürücü dozda alındığında ortaya çıkan belirtilerden kesin biçimde ayırır. Örneğin, arsenikle zehirlenmede görülen belirtilerle *Arsenicum album*'un (beyaz arsenik) yarattığı patojenezi arasında elbette benzerlikler vardır, ama pek çok aykırılık da vardır (sinirsel-ruhsal belirtiler, genel belirtiler, özel belirtiler vb.). İkincisinde patojenezin belirti zenginliği çok daha yüksektir ve betimlemeleri daha bir incelik gerektirir. S. Hahnemann, öğrencilerinin yardımıyla bu konuda 114 ilaç denemiştir. Ölümünden sonra da deneyler kendisinin dikkatle kodladığı çerçeve içinde gerçekleştirilmiş ve sürdürülmüştür.

Büyük hekimlerin birçoğu deneyimlerinin ve denemelerinin sonuçlarını bir "tıbbi reçeteler" kitabında toplamışlardır. Bu gibi kitap yazarları arasında şunları sayabiliriz: C. Hering, T. F. Allen, J. T. Kent, W. Boericke, J. A. Lathoud, H. Duprat, Léon Vannier ve Jean Poirier.

TIBBİYE a. (ar. *ṭıbb* ve *-iyye*'den *ṭıbbiyye*). Hekim yetiştiren yüksekokul, tıp fakültesi.

TIBBİYELİ sıf. ve a. Tıp fakültesi öğrencisi.

TIBK a. (ar. *ṭıbḳ*). *Esk.* Benzer, aynı, eş.

TIBKAN be. (ar. *ṭıbḳ*'tan *ṭıbḳan*). *Esk.* Aynen, eşi olarak.

TIFIL, -flı a. (ar. *ṭıfl*). **1.** *Tkz.* Çocuk. **—2.** Yaşça, bedence ya da ruhça çocuksu olan kimse.

—*Esk.* **1.** Küçük çocuk: *"Sor tıfl iken o şûhu dahi namın almadan"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** Hayvan yavrusu. **—3.** *Tıfl-ı bidar,* uyumayan çocuk. || *Tıfl-ı bihaber,* hiçbir şeyden haberi olmayan çocuk. || *Tıfl-ı can-rüba,* gönül kapan çocuk. || *Tıfl-ı çihilruze,* Âdem peygamber. || *Tıfl-ı hindi,* göz bebeği. || *Tıfl-ı mahrum,* yoksul çocuk. || *Tıfl-ı masum,* saf, günahsız çocuk. || *Tıfl-ı melek-çehre,* melek yüzlü çocuk. || *Tıfl-ı meşime,* şarap tulumu. || *Tıfl-ı muhabbet,* sevgi çocuğu. || *Tıfl-ı natüvan,* zayıf çocuk. || *Tıfl-ı nevzad,* yeni doğmuş çocuk. || *Tıfl-ı şirhare,* süt emen çocuk, süt çocuğu. || *Tıfl-ı uryan,* çıplak çocuk. || *Tıfl-ı zâr,* ağlayan çocuk. || *Tıfl-ı zebândan,* konuşan, akıllı çocuk.

TIFLİ, asıl adı **Ahmet,** türk şair ve meddah (Trabzon ? - İstanbul 1660). Tıfli mahlasını çocuk denecek yaşta şiire başladığı için aldı; boyunun uzunluğundan ötürü Leylek Tıfli de denirdi. Melami şeyhi İdrisi Muhtefi'nin müritlerindendi. Gümrükte ve vakıflarda çalıştı. Murat IV'ün nedimleri arasına girdi. Padişahın huzurunda *Şehname* okur, bazıları kendi başından geçmiş olayları süsleyerek anlatırdı. Tıfli kimin tarafından yazıldığı bilinmeyen, konuları Murat IV döneminde İstanbul'da geçen yer yer gerçekçi bazı meddah hikâyelerinin (Sansar Mustafa, Hançerli Hanım, Tıfli ile Kanlı Bektaş vd.) kahramanlarından biridir. Bu hikâyelerde Tıfli'nin yardımı ve padişahın buyruğuyla sorunlar çözülür, haksızlıklar ortadan kaldırılır. Tıfli'nin *Divan*'ı bir sakiname, 22 kaside, 191 gazelden oluşur (Atıf Efendi ktp. no. 2085).

TIFLİ Ordulu, türk halk şairi (Ordu 1849 - ? 1905). Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. Sevgiliyi öven, ona yer yer sitem eden, güzelliğin geçici olduğunu belirten koşmaları günümüze ulaştı.

TIFLİYET a. (ar. *ṭıfl* ve *-iyyet*'ten *ṭıfliyyet*). Esk. ruhbil. Çocuklara cinsel ilgi duyma şeklinde görülen sapıklık.

TIGALA a. SIĞLA ya da SIĞALA'nın eşanlamlısı.

TIĞ a. (fars. *tig*, kılıç'tan). **1.** Yün ya da iplik örmeye yarayan, bir ucu kıvrık, kısa şiş. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Tığ gibi*, ince uzun ve çevik bir kimse için kullanılır: *Tığ gibi bir genç sofradakilere hizmet ediyor.* || *Tığ işi*, tığla yapılmış olan oya, dantel, örgü vb.

—Al. tak. *Tesviyeci el tığı*, tesviyecilerin, özel biçimlerdeki delikleri bitirmek için kullandıkları el aleti.

—Ayakkc. BİZ'in eşanlamlısı.

—El sant. *Tığ danteli* → DANTEL || *Tunus tığı*, bildiğimiz tığa benzeyen, ancak ucu bir topla biten alet. (Tunus tığıyla örgü örerken alınan ilmikler tığ üzerinde bekletilir, bir sonraki sırada serbest bırakılır.)

—Mak. san. Silindirsel bir deliği mastarlamaya ya da içine kanallar açmaya yarayan takım. (Eşanl. BROŞ.) [Bk. *ansikl.* böl.] || Mastar olarak kullanılan çelik çubuk || *Tığ çekme*, özel biçimli delikleri ya da dış profilleri, *tığ* adı verilen doğrusal bir freze bıçağıyla işlemek ya da mastarlamak için kullanılan metal işleme yöntemi. (Eşanl. BROŞLAMA.) [Bk. *ansikl.* böl.]. — Birleştirilecek parçalara açılmış delikleri, bir tığ yardımıyla karşı karşıya getirmeye dayanan işlem. || *Tığ çekme tezgâhı* ya da *makinesi*, tığ çekme işlemlerinde kullanılan tezgâh ya da makine. (Eşanl. BROŞLAMA TEZGÂHI ya da MAKİNESİ.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Tığ çekmek*, silindirsel bir delikten yola çıkarak, bir tığ yardımıyla, bir iç ya da kimi kez dış işleme gerçekleştirmek.

—Marangl. Bir rendenin kesici bölümünü oluşturan çelik lama.

—Saraçl. Saraçların kullandığı kalın iğne, biz. || *Gergi tığı*, dikilecek maddeyi germek ve dikişin patlamasını önlemek için tellemekte kullanılan, birbirine enlemesine bir sapla bağlı biri kertikli, öteki düz iki uçtan oluşan alet. (Düz uçta kanat biçiminde bir somun bulunur, ikişer ikişer kullanılır.)

—Süslem. sant. Tezhipte, motiflerin dışa doğru uzanan sivri uçlarına verilen ad.

—Teknol. *Tığ kapağı*, ağaç gövdeli kimi takımlarda (rende vb.) ağacın liflere ayrılmasını önlemek, iyi bir yontma ve talaş boşaltımı sağlamak için kesici demir bölümün üzerine sıkıştırılan ya da takılan metal parça.

—Tekst. Kimi tezgâhlarda mekik yerine kullanılan ve atkı ipliğini tezgâhın bir kenarından diğer kenarına taşıyan, bir ucu pensli çubuk. (Genellikle, çözgünün her iki yanında, kumaş eninin ortasında pensler arası iplik değişimini sağlayan birer tığ vardır. Tığlar teleskopik olabilir, bu da makinenin genişliğini azaltır.) || *Tığ tablası*, iğne ya da tığların yerleştirildiği oluklu tabla. || *Tığa alma*, düz dokuma tezgâhları ve trikotaj makinesinde, daha önce örülmüş sırayı elle iğne çengellerine geçirme.

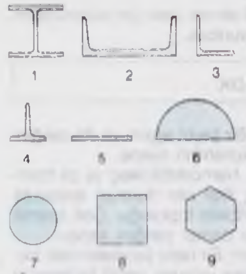
—ANSİKL. El sant. Tığlar yapılacak işe göre çeşitli incelikte, uzun ya da kısa olur. Tığ işinde işin niteliğine göre ibrişim, pamuk ipliği, yün, naylon iplik, rafya, sim vb. kullanılır. Başlıca işleme birimi zincirdir. Tırabzan, dolgu, sık iğne motif yapımında kullanılan öğelerdir. Tığ işlerinin Anadolu el sanatları içinde önemli bir yeri vardır.

—Mak. san. Tığ, silindirsel bir gövde boyunca, ardışık olarak çalışacak biçimde sıralanmış birçok kesici ağız taşıyan bir takımdır. Boyuna kesiti hafif konik olan bu takım, dik kesiti her noktada çembersel se, ancak bir deliğe bitirme işlemi uygulamada kullanılabilir, ama bu dik kesit giderek çokgen bir biçim alıyorsa, deliğe, başka yöntemlerle elde edilmesi olanaksız bir biçim verilebilir. Bir tığ, itilerek (bu ancak kısa bir takım için sözkonusudur, çünkü tersi durumda sözkonusu takım eğilebilir ve çalışma sırasında merkezden çıkabilir) ya da çekilerek kullanılabilir ve bu son durumda *tığ çekme makinesi* adı verilen özel bir çekme makinesi kullanılır. Bu işleme *tığ çekme* adı verilir.

Bir tığ genellikle hızlı takım çeliğinden yapılır ve yürütülecek işe göre kalıplanır. Pahalı ve titiz bir bakım gerektiren bir takım olan tığ, hızlı ve duyarlı bir işlemeye olanak verir ve özellikle seri üretimlerde (otomobil yapımı) kullanılır.

• *Tığ çekme.* Tığ çekme, bir deliğin çeperlerini, çok sayıda diş taşıyan ve doğrusal bir ötelenme hareketi yapan, *tığ* adı verilen bir takımla planyalamaya dayanır. Bu işlem, uzunluğu takımın diş sayısına ve bunların adımına bağlı olarak değişen tek bir pasoda gerçekleştirilir. Bunun için bir tığ çekme tezgâhı kullanılır. Kaldırılacak metal derinliği çok büyükse, kesitleri kademeli olarak artan ve ardışık olarak kullanılan bir tığ takımından yararlanılır. Çoğu kez planyalamanın ve hatta kimi kez delik işlemenin yerine geçen tığ çekme tüm kanallı iç işlemeleri, kama kanallarını vb.'yi gerçekleştirmeye olanak verir. Özel olarak tasarlanmış makineler ve tığlar kullanarak, helisel kanallara bile tığ çekilebilir. Öte yandan tığ çekme tekniği dış profilleri işlemede de kullanılır.

• *Tığ çekme tezgâhı* ya da *makinesi*. Tığ çekme tezgâhı, yatay ya da düşey, döküm ya da kalıplanmış çelikten uzun bir gövde ve buna bağlı mekanik ya da hidrolik bir tığ çekme mekanizmasından oluşur. Tığ çekilecek parça, tezgâh gövdesinin sabit bir bölümüne yerleştirilir. Takımın ucu, kabası alınmış delikten geçirilir; tığın bağlama başına tutturularak tezgâh çalıştırılır. Çekme kuvvetiyle, takım parçanın içinden geçer; daha sonra parça sökülerek çıkarılır. Hızlı bir geridönüş, bu aradaki ölü zamanı azaltır. Bu ölü zamanı ortadan kaldırmak için, dış tığ çekmede, zincirli tığ çekme makineleri kullanılır; bu makinelerde tığ sabittir ve parçalar üzerine dizildikleri zincir aracılığıyla tığların önünden geçerek sırayla işlenir.

tığlar (profiller)
1. Çift T biçiminde;
2. U biçiminde;
3. Eşit kenarlı köşebent;
4. Eşit kenarlı, köşeleri yuvarlak ters te;
5. Düz; 6. Yarıyuvarlak;
7. Yuvarlak; 8. Kare; 9. Altıgen.

1a. Rende tığı ve kapağı (profilden görünüş);
1b. Rende tığı (önden görünüş);
2. Düztaban tığı;
3. Silme tığı.

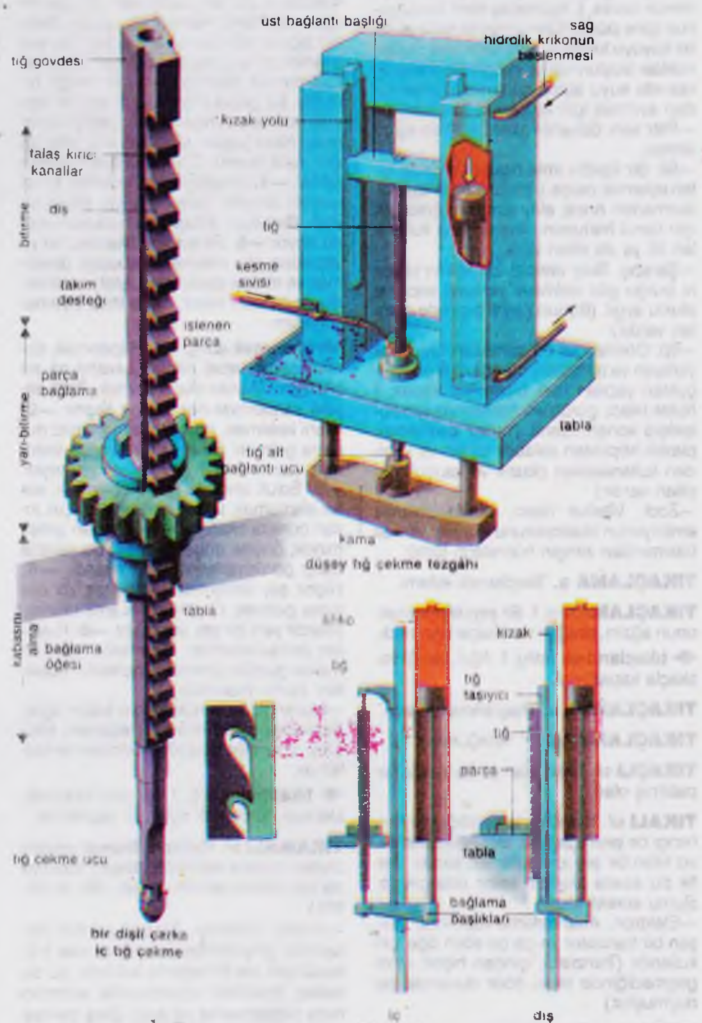
TIĞLAMAK gçz. f. *Yörs.* Yara sözkonusuysa, çok ağrı vermek, çok ağrımak.

TIĞLIK a. *Esk.* İçine tığ konulan çubuk biçiminde ağaçtan kutu.

TIĞMAK gçz. f. *Yörs.* Bir yerden, gizlice ve çabucak uzaklaşmak.

TIHAL a. (ar. *ṭıḥāl*). *Esk.* Dalak.

TIK a. (yansıma sözc.). **1.** İnce ve küçük bir şeyle sert bir yere vurulduğunda çıkan ses: *Cama tık diye bir taş çarptı.* **—2.** *Tık tık*, tık sesi çıkararak.

TIĞ ÇEKME

tığ çekmeyle işlenen parçalar
a, iç; b, dış

tesviyeci el tığı
(bir kare deliğin bitirilmesi)

—Balıkç. *Tık etmek,* balık için kullanıldığında, oltaya vurmak.

-TIK → -DIK.

TIKAÇ a. Bir şeyin ağzını ya da deliğini tıkamakta kullanılan nesne.
—Hematol. *Hemostatik tıkaç* ya da *trombosit tıkacı,* ilkel kan durması sırasında oluşan trombosit topluluğu. Çok önemli olmayan bir damar yarığını kapatır.
—Hidr. pnöm. Bir boru şebekesindeki borulari tıkamaya yarayan, çeşitli biçimlerde parça.
—İnş. Bir lavabonun, bir küvetin deliğini tıkamaya yarayan tapa.
—Jeomorfol. *Volkan tıkacı,* bir volkan yapısındaki dirençsiz malzemenin farklı aşınımla uzaklaştırılması sonucunda volkan bacasını dolduran sert lavların ve öbür dirençli malzemenin ortaya çıkmasıyla oluşan dik yamaçlı tepe. (Örneğin, Afyonkarahisar kalesinin bulunduğu tepe ile çevresindeki bazı tepeler tamamen aşınmış eski volkanların tıkacıdır.)
—Karş. anat. *Beyincik tıkacı,* kemiklibalıkların beyinciğinde, görsel kubbenin derinliğine gömülen ve yan çizgiden getirici sinirler alan bölüm. || *Sarmal tıkaç,* balıkların bağırsak mukozasında, sarmal biçimde yer alan ve kilüsün ilerlemesini yavaşlatan uzunlamasına kıvrım. (Sarmal tıkaç köpekbalıklarında çok gelişmiştir, kıkırdaklıbalıklarda [mersinbalığı], çok gelişmemiştir ve ilkel olanlar dışında, kemiklibalıklarda yoktur.)
—Kuyuc. Çapı, kuyunun çapından daha küçük olan ve kuyunun içinde, birbirinden ayrılmak istenen iki kuşak arasında sızdırmazlığı sağlayan kauçuktan silindir biçiminde conta. || Açılmakta olan bir kuyunun içine püskürtülen çimento sütü ya da bir kuyuyu tıkamak, kimi takımlara destek noktası oluşturmak ya da çimentolama sırasında kuyu açma çamurunu çimentodan ayırmak için kullanılan sert parça.
—Petr. san. *Güvenlik tıkacı,* BOP'un eşanlamlısı.
—Sil. Bir fişeğin imla hakkını yerinde tutan eylemsiz parça. || Isıtılan bir gülleyi doldurmadan önce, alev almasını önlemek için barut hartucunu kapatmada kullanılan kil ya da ottan tapa.
—Şarapç. *Tıkaç delicisi,* bir fıçının tıkacını burgu gibi delmeye yarayan saplı ve oluklu aygıt. (Bunun çeşitli biçimde olanları vardır.)
—Tıp. Drenleri ya da sondaları tıkamaya yarayan ve tahtadan, camdan ya da kauçuktan yapılan koni biçiminde kapak. || *Kulak tıkacı,* gürültüyü hafifletmek için kulaklara konan nesne. (Yapay pamuktan, plastik köpükten atılabilir türleri ve yeniden kullanılabilen plastik ve kauçuk çeşitleri vardır.)
—Zool. *Vitellus tıkacı,* amfibyumlarda embriyonun blastoporunu tıkayan, vitellus bakımından zengin hücrelerin tümü.

TIKAÇLAMA a. Tıkaçlamak eylemi.

TIKAÇLAMAK g. f. *Bir şeyi tıkaçlamak,* onun ağzını, deliğini vb. tıkaçla kapamak.
◆ **tıkaçlanmak** edilg. f. Ağzı, deliği vb. tıkaçla kapatılmak.

TIKAÇLANMA a. Tıkaçlanmak eylemi.

TIKAÇLANMAK → TIKAÇLAMAK.

TIKAÇLI sıf. Tıkacı olan ya da tıkaçla kapatılmış olan.

TIKALI sıf. Tıkandığı, kapandığı için herhangi bir şeyin geçişini, akışını vb. olanaksız kılan bir şey için kullanılır; kapalı: *Trafik bu saatte tıkalıdır, sakın yola çıkma. Burnu sürekli tıkalı.*
—Elektron. Anahtarlama rejiminde çalışan bir tranzistor ya da bir etkin öğe için kullanılır. (Tranzistor, içinden hiçbir akım geçmediğinde tıkalı, öbür durumda ise doymuştur.)

TIKAMA a. Tıkamak eylemi.
—Elektron. Bir ya da birçok elektron tüpü ya da tranzistordan oluşan ve kumanda elektrodu uygun biçimde kutuplandığında, içinden geçen akım ya da işaret sıfırlanan bir devrenin durumu.
—Elektrotekn. *Tıkama kondansatörü,* bir devreye bağlandığında, doğru akımların geçişini engelleyen ve yalnızca alternatif akımları ileten kondansatör.
—Hidrol. ve Denizbil. *Buz tıkaması,* yüzen buzların anormal biçimde birikerek bir akarsu yatağını, bir boğazı doldurması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Jeomorfol. Akarsuların malzemeyi biriktirmesi. (Bu terim, büyük çoğunluğu arıtmayla çöken ince malzeme için kullanılır, oysa *alüvyonlanma* daha genel bir terimdir.)
—Kuyuc. Bir kuyuyu çimento tıkacıyla doldurarak kapatma.
—Radyotekn. *Tıkama devresi,* ayarlı olduğu belirli bir frekanstaki akımların geçişini engellemeye yarayan paralel rezonans devresi.
—ANSİKL. Hidrol. ve Denizbil. Tıkız buz seddeleri oluşturan buz tıkamalarına sert geçen kış mevsimlerinde rastlanır. Taşınan küçük buz parçaları önce yüzeysel bir buz katmanı oluşturur; başka buz parçaları bunlarla birleşir ve derinlere doğru yayılarak bir duvar meydana getirir. Yeterince güçlü bir taşkın bu bütünleşmiş buz örtüsünü yerinden oynatırsa buz kütlesi yavaş yavaş ilerler, bir engelle karşılaşınca durur ve kimi zaman köprülere, mahsur kalmış gemilere ve akarsu yapılarına büyük zararlar verebilir.

TIKAMAK g. f. **1.** *Bir deliği, bir geçidi (bir şeyle) tıkamak,* üzerine konan bir nesneyle ya da üstüne sürülen, yapıştırılan bir maddeyle vb. onu kapamak: *Bir şişenin ağzını mantarla tıkamak. Duvardaki delikleri alçıyla tıkamak.* **—2.** *Bir şeye bir şey tıkamak,* onu o şeyle kapatmak: *Kulaklarına pamuk tıkamak.* **—3.** *Bir deliği, bir oluğu, bir geçişi tıkamak,* bir şeyden söz ederken, akışa engel olmak, geçişi kapatmak: *Kaza yapan arabalar yolu tıkadığı için trafik durdu. Damarı tıkayan bir kan pıhtısı.* **—4.** *Bir şeyi (soyut) tıkamak,* onun olağan akışına, gelişimine vb. engel olmak: *Bu tutum, anlaşma umudunun önünü tıkıyor.* **—5.** *Bir kimseyi tıkamak,* bir yiyecekten söz ederken, çabucak doyurmak ve mideyi doldurmak, iştahı kesmek: *Bu pasta beni tıkadı, daha fazla yiyemeyeceğim.*
◆ **tıkanmak** edilg. f. **1.** Kapanmak, sürekli olarak kapalı olmak: *Lavabo sık sık tıkanıyor. Tıkanan oluğu açmak. Trafik akşam saatlerinde her zaman tıkanır.* **—2.** İştahı kesilmek, artık bir şey yiyemez duruma gelmek: *Bu akşam nedense tıkandım, canım hiçbir şey yemek istemiyor.* **—3.** Soluk almakta güçlük çekmek, soluk alamamak: *Lütfen pencereleri açın, insan burada tıkanıyor.* **—4.** Olağan gelişiminde, önüne engel çıkmak: *Bu kararla barış görüşmelerinin önü tıkandı.* **—5.** Hiçbir şey üretemez, yaratamaz vb. duruma gelmek: *O yönetmen artık tıkandı, yıllardır yeni bir şey yapmıyor.* **—6.** *Kulakları, burnu tıkanmak,* duymakta, nefes almakta güçlük çekmek: *Nezleden kulakları, burnu tıkanmak.*
—Marangl. Bir rendeden ve bütün ağaç biçme makinelerinden söz ederken, kötü çıkış yüzünden talaşları biriktirmek ve toplamak.
◆ **tıkatmak** ettirg. f. *Bir şeyi tıkatmak,* tıkamak, kapamak eylemini yaptırmak.

TIKAMALI sıf. Elektron. *Tıkamalı salınım üreteci,* tıkama rejiminde çalışan, tüplü ya da tranzistorlu salınım üreteci. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Elektron. *Tıkamalı* salınım üretecinde, giriş devresiyle çıkış devresi arasında çok sıkı bir eşleme kullanılır, bu da toplaç (tranzistor durumunda) akımının hızla değişmesine yol açar. Çıkış devresi bir kondansatörle ayarlanıyorsa, bu kondansatör şiddetle boşalır ve uçlarında gevşeme salınımları ortaya çıkar. Eşleme, geniş bantlı bir transformatörle sağlanır. Tıkamalı salınım üreteci, televizyon alıcılarında ve radar tekniğinde çoğu kez tarama gerilimi üreteci olarak kullanılır.

TIKANIK sıf. Tıkanmış, kapanmış olan şey için kullanılır: *Tıkanık boruları açmak. Tıkanık bir damar.*

TIKANIKLIK a. **1.** Tıkanmış, kapanmış bir şeyin durumu: *Bir borudaki tıkanıklığı açmak. Borunun bu bölümünde bir tıkanıklık var. Kurallara uyulmaması trafikte tıkanıklığa yol açıyor. Kadrolardaki tıkanıklık.* **—2.** Soluğun kesilir gibi olması: *Merdivenleri çıkarken herhangi bir tıkanıklık hissediyor musunuz?*
—Cerr. *Tıkanıklık açma,* BOŞALTMA'nın eşanlamlısı.
—Patol. *Solukborusu-bronş tıkanıklığı,* akut bronş-akciğer hastalıkları, özellikle süreğen bronşit yüzünden solunum yollarının sümüksü maddelerle ve kan sızıntılarıyla tıkanması. (Hastanın öksüremediği durumlarda tıkanıklık daha fazladır [süreğen solunum yetmezliği ve nedeni ne olursa olsun, koma].)

TIKANMA a. Tıkanmak eylemi.
—Hidr. pnöm. İçinden geçen sıvıların bıraktığı çökeltilerin etkisiyle, boruların, filtrelerin vb. gittikçe geçirimsiz duruma gelmesi.
—Kim. müh. Evrelerin mekanik sürüklenmesine denk düşen hidrodinamik koşulların tümü. || *Tıkanma sınırı,* kimya mühendisliğinde bir birimin (ünite) çalışma sınırı; evreler arasındaki dengelerin kurulmasında gerekli olan koşulların sağlanması, bu sınırın ötesinde mümkün değildir.
—Kuyuc. Geçirimli bir oluşumun tamamen kapanması.
—Nörobiyol. Sinirsel bir mesaj iletiminin sinapsöncesi bir öğenin tutukluk göstermesi yüzünden sinapssonrası düzeyinde duraklaması.
—Patol. Doğal kanallarda, damarlarda oluşan ve sıvıların geçişini durduran dolgunluk (bronş, safra, burun, gözyaşı kanalı vb. tıkanması). || *Bağırsak tıkanması,* maddelerin ve gazların bağırsağın herhangi bir bölümünde ilerlemesinin durması. (Bk. *ansikl.* böl. Patol. ve Vet.)
—Sterkim. *Sterik tıkanma,* işlevsel oylumlu grupların bir tepkime merkezinin çevresinde toplanarak başka grupların bu merkeze girmesini zorlaştırması. (Örneğin dimetil -2,6 benzoik asidin durumu, sterik tıkanmaya iyi bir örnektir: $—CO_2H$ grubunun çevresindeki boşluk, iki metil grubuyla [$—CH_3$] doldurulduğundan CO_2H grubunun etkimesi güçleşir ve dolayısıyla yavaşlar.)
—ANSİKL. Patol. *Bağırsak tıkanması.* Bağırsaktaki iletimin ani ya da yavaş yavaş durmasına göre, *akut* ya da *yarı akut* tıkanma sözkonusudur.

Tipik akut olgularda, klinik tabloda dört ana belirti ortaya çıkar: ağrı (yeri ve şiddeti değişik olabilir); kusma (basit bulantıyla başlayıp önce besinler, sonra safra ve dışkısal maddeler çıkar, bol ya da az olabilir); er ya da geç madde ve gaz geçişinin duraklaması; karnın şişmesi (şişkinlik) yerel ya da yaygın, hareketsiz ya da sığamsal hareketli olabilir. Genel durum az ya da çok önemli ölçüde bozulur. Tıkanma yerinin belirlenmesi tedavi açısından çok önemlidir: yukarıda tıkanma (incebağırsak) ya da aşağıda tıkanma (kalınbağırsak). Tıkanmalar nedenlerine göre ikiye ayrılır: *mekanik tıkanma* ve *işlevsel tıkanma.* Mekanik tıkanma bir engelden (bağırsak urları, yabancı cisim, safra ileusu, kıvrımların kümelenmesi) ya da bağırsak dolanmasından ileri gelir (yapışıklık, bağırsağın kendi etrafında dönmesi, boğulmuş fıtık, bağırsak kıvrımlarının birbiri içine girmesi) ve her zaman cerrahi müdahaleye gerek gösterir, işlevsel tıkanmalar çeşitli etkenlerle bağırsağın hareketiyle ilgili sinir sisteminin düzeninin bozul-

masına bağlıdır ve bağırsak felci ya da kasılması şeklinde ortaya çıkabilir. *Bağırsak felcine bağlı tıkanmalar* karın ameliyatlarından sonraki 2 ila 5 gün içinde sık görülür ve tehlikesizdir ve bazı patolojik durumlara (böbrek kolikleri) ya da metabolizma bozukluklarına (hipokaliemi) bağlı olabilir ve özellikle yaşlı kimselerde görülür.

• *Tedavi.* Tedavinin ilk evresini yeniden canlandırma (reanimasyon) oluşturur; elektrolit bozukluklarının düzeltilmesi işlevsel tıkanmalarda tedaviyi de sağlar ve mekanik tıkanmalarda iyi koşullarda bir ameliyata gidilebilmesine olanak verir. Cerrahi girişimde, tıkanmanın nedenini ya da nedenlerini bulmak için karın boşluğu tam olarak araştırılır. Cerrahi girişimin hedefi lezyonun yapısına bağlıdır: bir yapışıklığın yalnızca kesilmesi, ölmüş bir incebağırsak bölümünün kesilmesi. Kalınbağırsakta ise, genellikle önce lezyonun berisinde bağırsak akımının yönü değiştirilir (kolostomi); daha sonra, lezyonun çıkartılması ve normal bağırsak iletiminin yeniden sağlanması mümkün olacaktır.

—Vet. *Bağırsak tıkanması.* Hayvanlarda bağırsak tıkanmasının başlıca nedenleri bağırsak boğulması, bağırsak düğümlenmesi ve bağırsakların iç içe girmesidir. Karın ağrısı çok şiddetlidir ve hayvan şok durumuna girer. Dışkı çıkaramaz, dışkı yerine kan ya da mukus çıkar. Acil cerrahi müdahale gereklidir.

TIKANMAK → TIKAMAK.

TIKATMAK → TIKAMAK.

TIKAYICI a. Hidr. pnöm. Bir açıp kapama aygıtının (valf, klape), bir akışkanın akmasını sağlamaya ya da önlemeye yarayan organı. (Eşanl. OBTURATÖR.)

◆ sıf. Patol. Vücuttaki doğal kanallarda (bronş, damar vb.) tıkanmaya neden olan hastalığa denir.

—Ruhbil. Tıkayan, durduran, ruhbilimsel bir tıkanmaya yol açan şey için kullanılır.

—Yerbil. Kayaç boşluklarını doldurabilecek canlılar ya da maddeler için kullanılır.

TIKILMAK → TIKMAK.

TIKIM a. *Yörs.* Ağzın alabileceği büyüklükte yiyecek parçası; lokma.

TIKINMA a. Tıkınmak eylemi.

TIKINMAK gçz. f. *Tkz.* **1.** Eline geçen her yiyeceği büyük bir iştahla oburca yemek: *Sürekli tıkınır.* **—2.** Yemek yenmek.

TIKIR sıf. (yansıma sözc.). **1.** Birbirine vuran, çarpan şeylerin çıkardığı tıkırtı sesi. **—2.** *Arg.* Para. **—3.** *Tıkır tıkır,* çok düzgün olarak, düzenli biçimde, kesintisiz olarak: *Soruları duraksamadan tıkır tıkır yanıtladı.* ‖ *Tıkırı yolunda,* ekonomik durumu iyi, geçimi yerinde (tkz.). ‖ *Tıkırı yolunda gitmek,* geçim koşulları iyi olmak (arg.). ‖ *İşini tıkırına koymak,* işini yoluna koymak (tkz.). ‖ *Tıkırında,* iyi durumda (tkz.). ‖ *İşi tıkırında gitmek,* iyi, yolunda olmak (tkz.). ‖ *Tıkırını yoluna koymak,* geçim koşullarını iyi bir biçimde düzeltmek (arg.).

TIKIRDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Tıkırtı çıkarmak: *Dolabın üstünde tıkırdayan bir şey var.*

◆ **tıkırdatmak** ettirg. f. *Bir şeyi tıkırdatmak,* tıkırdamasına yol açmak ya da bunu sağlamak.

TIKIRDATMAK → TIKIRDAMAK.

TIKIRTI a. Hareket eden bir şeyin çıkardığı hafif ve kuru gürültü; tıkırdama sesi.

TIKIŞIK sıf. Tıkışmış, birikip sıkışmış.

TIKIŞIKLIK a. **1.** Tıkışmış olan şeyin durumu. **—2.** Bir yerde aşırı kalabalıktan doğan sıkışıklık, izdiham: *Konser salonunun kapısında inanılmaz bir tıkışıklık vardı.*

TIKIŞMAK → TIKMAK.

TIKIŞTIRMAK g. f. **1.** *Bir şeyi, şeyleri, bir şeye, bir yere (içine) tıkıştırmak,* onu, o şeye, oraya, boş yer kalmayacak biçimde, düzensiz olarak koymak, sokmak: *Kitapları, şu küçücük sandığa tıkıştırmış.* **—2.** *Bir yemeği tıkıştırmak,* bir yiyeceği aceleyle, çiğnemeden yemek ya da aynı biçimde bir kimseye yedirmeye çalışmak: *Birkaç lokma tıkıştırıp randevuma yetişmeliyim. Muhallebiyi kaşık kaşık çocuğun ağzına tıkıştırıyordu.*

TIKIZ sıf. (*tıkmak*'tan). **1.** Çok sıkı doldurulmuş, iyice sıkışmış bir şey için kullanılır; sıkı: *Tıkız bir yatak.* **—2.** Yoğunluğu çok, katı: *Tıkız hamur.* **—3.** Dolgun ve kısa boylu; tıknaz.

—Astrofiz. Yüzeysel parlaklığı çok yüksek olan bir gökada için kullanılır. (Eşanl. KOMPAKT.)

—Elektrotekn. *Tıkız bobin,* yassı bobinlerle uzun bobinler arasında yer alan ve bütün boyutlarda kalın bir bobinaj oluşturmak için sıkıştırılmış çok sayıda sarım taşıyan sargı.

—Mant. K *tıkız modeller sınıfı,* Σ formüllü her sınıfın, Σ'nın sonlu her altkümesinin K içinde tam tamına bir modeli bulunduğunda, K içinde bir modeli olan sınıf.

—Topol. Hem tıkız hem de ayrık olan bir topolojik uzay için kullanılır. (Eşanl. KOMPAKT.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ Bir E topolojik uzayının, E nin topolojisinin A üzerinde yaptırdığı topoloji için tıkız olan bir A parçası için kullanılır. ‖ *Bağıl tıkız küme,* bir E topolojik uzayının, E nin bir B tıkız parçasında bulunan A parçası. ‖ *Yerel tıkız uzay,* her elemanın bir tıkız dolayının bulunduğu ayrık topolojik uzay.

◆ a. Topol. Tıkız küme ya da altküme.

—ANSİKL. Topol. Bir noktaya indirgenmiş bir küme tıkızdır. Tıkız kümelerin sonlu birleşimi yine tıkızdır, bunun gibi tıkızların kesişimi, anakümenin yine de ayrık olması koşuluyla tıkızdır.

Önemli birkaç özellik söyleyelim: tıkız bir kümenin bir parçası ancak ve ancak kapalı ise tıkızdır; bir metrik uzayın tıkız bir parçası sınırlı kapalı bir kümedir; $\mathbb{R}$ ya da $\mathbb{C}$ üzerinde düzgünlenmiş bir vektör uzayının ($\mathbb{R}^n$ ya da $\mathbb{C}^n$ gibi) bir parçası, ancak ve ancak sınırlı kapalı bir küme ise (örneğin doğru parçaları ve tuğlalar gibi) tıkızdır.

TIKIZIMSI sıf. Topol. Borel-Lebesgue belitinin gerçeklendiği bir E topolojik uzayı için kullanılır. (Bu tıkızımsı uzayların iki ayırtedici özelliği vardır: 1. E üzerindeki her süzgecin en az bir yapışma noktası bulunur; 2. kesişimi boş olmayan kapalılardan oluşmuş her aileden, kesişimi yine boş olmayan parçalardan oluşmuş sonlu bir altaile çıkartılabilir.)

TIKIZLAŞMA a. Tıkızlaşmak eylemi.

—ANSİKL. Tarım. İşlenmiş bir toprağın tıkızlaşması, özellikle suyun etkisiyle kendiliğinden meydana gelir ve gözenekliliği azaltır. Tıkızlaşma, çeşitli aletlerin (merdaneler, "croskill"ler), traktörlerin, taşıtların ve makinelerin geçmesiyle de meydana gelebilir ya da artabilir. Tıkızlaşma çok fazla ise, toprağın yapısı az ya da çok bozulur ve kökler için elverişsiz hale gelir. Toprağın yüzeyi tıkızlaşmaya daha elverişlidir. Kuruyunca üzerinde sert bir kabuk meydana gelebilir ("kaymak bağlama").

TIKIZLAŞMAK gçz. f. Tıkız bir duruma gelmek.

TIKIZLAŞTIRMA a. Metalürj. Toz metalürjisinde, ince toz durumundaki metalleri sıkıştırma ya da sıcakta izostatik presleme gibi ısılmekanik bir işlemle yoğunlaştırma.

—Topol. Verilen bir kümeyi içeren en küçük tıkızın belirlenmesi. ‖ *Aleksandrov tıkızlaştırması* → ALEKSANDROV TIKIZLAŞTIRMASI.

TIKIZLIK a. Tıkız olma durumu, niteliği.

—Hidr. bağl. *Betonun tıkızlığı,* bir betonun katı öğelerinin mutlak hacminin toplam görünür hacme oranı.

—Krist. Bir kristal gözündeki atomların ya da iyonların toplam hacmi ile bu göz arasındaki oran. (Tıkız geçmeli yapıların maksimum bir tıkızlığı vardır.)

—Mant. *Tıkızlık teoremi,* matematiksel mantığın Gödel (1930) ve A. İ. Maltsev (1936) tarafından ortaya konulan temel teoremi. Bu teoreme göre bir Σ formüller kümesinin ancak ve ancak her Σ sonlu altkümesinin bir modeli bulunduğu zaman bir modeli vardır.

—Metalogr. Çatlaklık ve gözeneklilik gibi bir ara kesikliği göstermeyen yarı işlenmiş ya da hiç işlem görmemiş metal bir parçanın niteliği.

—Tarım. Az gözenekli ya da hiç gözeneksiz toprağın ya da toprak keseğinin özelliği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Topol. Tıkız olma özelliği. (Örnek $\mathbb{R}^{n+1}$ içinde S^n birim kümesinin tıkızlığı.)

—ANSİKL. Tarım. Toprağın ya da toprak keseğinin tıkızlığı gözenekliliğinin ölçülmesiyle ya da görünümünün incelenmesiyle değerlendirilir: görünür çatlak, boşluk ya da gözenek yokluğu. Kuru iken tıkız bir kesek aynı zamanda sıkıca yapışıktır, yani toprak işleme aletleriyle güçlükle parçalanır; nemli olduğu zaman yapışıklığı azalır. Makinelerin ya da toprak işleme aletlerinin kuvvetli basınç yüzünden toprakta oluşan tıkız tabaka, suyun dolanımını ve köklerin gelişimini engeller. Kilin varlığı tıkızlığı artırır.

TIKLATMAK g. f. *Bir şeyi tıklatmak,* tıkırtı çıkartacak biçimde vurmak: *Kapıyı tıklat, bakalım evdeler mi?*

TIKLIM TIKLIM be. (*tıkılmak*'tan *tık-ıl-ım, tıklım*). Hiç boş yeri kalmayacak biçimde; tıka basa: *Koskoca salon tıklım tıklım dolmuştu. Tıklım tıklım eşya dolu bir ev.*

◆ sıf. Bir yerin, aşırı ölçüde dolu, kalabalık olduğunu belirtmek için kullanılır: *Şenlik nedeniyle caddeler tıklım tıklımdı.*

TIKMA a. Tıkmak eylemi.

—İnş. DOLDURMA'nın eşanlamlısı.

TIKMAK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir şeye, bir yere (içine) tıkmak,* zorla bastırarak ya da aceleyle sokmak: *Çocuğun ağzına koca bir parça et tıktı. Bütün ıvır zıvırını bu dolaba tıkmış.* **—2.** *Tkz. Bir kimseyi (bir yere) tıkmak,* onu oraya kapatmak, hapsetmek: *Kadıncağızı tımarhaneye tıkmışlar. Suçluyu hapse tıkmak.* **—3.** *Tıka basa,* hiçbir boşluk kalmayacak biçimde, iyice dolmuş, sıkışmış olarak: *Karnı tıka basa doymuştu. Otobüs tıka basa doluydu.* ‖ *Tıka basa doldurmak,* bir şeyi çok bastırıp sıkıştırarak doldurmak. ‖ *Tıka basa yemek,* sıkıntı duyacak ölçüde; mideyi gereğinden çok doldurmak.

◆ **tıkılmak** dönşl. f. Sıkıcı, dar bir yerde bulunmak, kendini oraya kapamak: *Niçin buraya tıkıldık anlamıyorum, pekâlâ salonda çalışabiliriz.*

◆ **tıkılmak** edilg. f. **1.** Bir şeye, bir şeyin içine zorla, aceleyle, düzensiz biçimde bastırılarak sokulmak. **—2.** Bir yere kapatılmak, hapsedilmek: *Akıl hastanesine, hapisaneye vb. tıkılmak.*

◆ **tıkışmak** işt. f. Dar bir yere birçok kişi aynı anda girmek: *Küçücük odaya yirmi kişi tıkıştık.*

TIKNAZ sıf. Kısa boylu ve şişmanca bir kimse için kullanılır.

TIKNAZLIK a. Başlıca nedeni yağ birikimi olan tartı fazlalığı; biraz yağlı olan kişinin durumu; tombulluk.

—ANSİKL. Tıknazlık, organizmanın yağ yedeklerinin hafif çoğalması ile belirgindir; derialtı yağ tabakasının artması ile kendini belli eder. Belirli bir sınırdan sonra tıknazlık şişmanlığa dönüşür.

TIKNEFES sıf. Rahat solunum yapamayan, güçlükle, kesik kesik nefes alan kimse için kullanılır.

—Atç. Soluğan hastalığı olan, zor nefes alan at için kullanılır.

—Pnömol. *Tıknefes olmak,* nefesi tıkanmak, nefesi daralmış olmak, nefes nefese kalmak; kesik kesik ve zorla soluk almak. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Şahinc. Nefes darlığına tutulmuş olan ya da sadece boğaz, böbrek ya da erbezi iltihabı olan avcı kuşlar için kullanılır.
—ANSİKL. Pnömol. Tıknefes olmak, bir çaba harcandığında, organizmanın daha çok oksijen gereksinmesi duymasından ötürü solunum güçlüğü ile kendini belli eder. Akciğerin hava alma yeteneği isteneni sağlayamamaktadır, yetersizdir. Solunum hızı yavaş yavaş artar ve çabanın durdurulmasına kadar sürer. Sınıra varıldığında kişi her şeye rağmen çabasını sürdürmekte inat ederse, kendisini iyi hissetmemeye başlar, hatta senkopa girebilir. Tıknefes olmak, çok uzun, çok hızlı ya da iyi ayarlanmamış bedeni bir çabaya bağlı olabilir. İklim koşulları (sıcak, yükseklik), fizyolojik koşullar da tıknefes olmaya neden olabilir: antrenman yokluğu, yetersiz hazırlanma, kötü genel durum (hastalık ya da yorgunluk, bitkinlik).

TIKSIRIK a. Tıksırma sırasında aniden ve şiddetle gelen havanın engellenmesi sonucunda çıkarılan ses.

TIKSIRIKLI sıf. **1.** Sık sık tıksıran kimse için kullanılır. **—2.** Rahatsız.

TIKSIRMA a. Tıksırmak eylemi.

TIKSIRMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Ağzı kapalı olarak, hafifçe aksırmak.

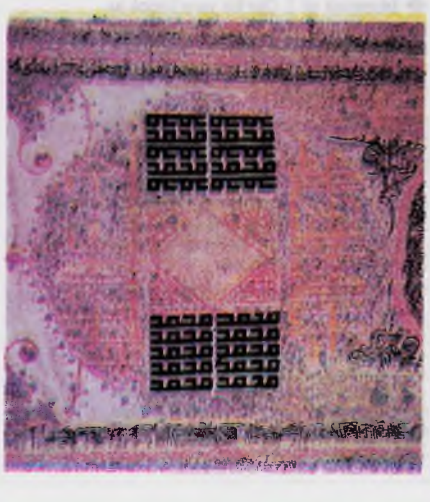
TILA a. (ar. *ṭilā'*). *Esk.* **1.** Sürülecek nesne. **—2.** Altın yaldız. **—3.** Merhem. **—4.** Cila yapan boya. **—5.** Sırma. **—6.** Altın yaldızla süsleme yapma, yazı yazma. **—7.** Saf altın. **—8.** Altın yapan. **—9.** *Tıla -dûz,* yaldızla süsleme yapan sanatkâr. || *Tıla-kâr,* yaldızcı, sırmakeş.
—Hat. Eskiden hattatların aharlı kâğıtların üzerine sürdükleri bir eriyik. (Şap ve yumurta akından oluşan bu eriyik kâğıda parlaklık sağlar ve kamış kalemin kâğıt üzerindeki hareketini kolaylaştırırdı. Bu eriyiğin içine gülsuyu, incir sütü, Edirne tutkalı gibi maddeler de katılırdı.)

Tılan höyük. Arkeol. Adana'da, Ceyhan-Kozan yolunun D.'sunda, Gökçeyol (esk. Tılan) köyü yakınında höyük. Yörede yapılan araştırmalarda, teraslarda Tarihöncesi'nden başlayarak Demir çağlarına ilişkin çeşitli buluntular, boyalı çanak çömlek parçaları ele geçti.

TILAVET, -ti a. (ar. *ṭılavet*). *Esk.* Güzellik, sevimlilik.

TILSIM a. (ar. *tılesm*'den). **1.** Doğaüstü bir gücü olduğuna, birtakım gizler sakladığına inanılan şey: *Piramitlerin çözülemeyen tılsımı. Her kapıyı tılsımla açmak. Tılsımı bozuldu.* **—2.** Büyü yapılmış şey, muska. **—3.** Gizemli bir etkileme gücü, gizemli bir çekicilik, güç: *Güzelliğinde beni kendine bağlayan bir tılsım vardı. Elimizde tılsım yok, her şeyi bir anda çözümleyemeyiz.* **—4.** Malzemesi ve biçimi belli bir ayin çerçevesinde, simgesel ilişkiler yasasına uygun olarak hazırlanan ve sahibi üzerinde belli bir büyülü etki yapması beklenilen nesne, resim vb.
—Giy. Anadolu'da kadınların başlarına taktıkları metal süs eşyası. (Baş süslemelerinde kullanılan tılsımın, takanı nazardan, iftiradan, kötü ruhlardan vb. koruduğuna inanılır. Tılsım, gümüş, altın vb. değerli metallerden, bunların taklitlerinden, mücevherden deniz kabuklarından vb. olabilir.)
—ANSİKL. Folk. Anadolu folklorunda tılsım, büyünün etkisini sağlayan araçları (dua sözleri, işaretler vb.) ifade eder. Bir başka anlamdaysa define vb. gizli şeyleri bulmayı, kapalı yerleri (saray, mağara vb.) açmayı sağlayan, yalnız ehlinin bildiği sözleri ya da araçları kapsar. Define bulmak ve çıkarmak için gerekli, çoğu kez çapraşık ve güç işlemlere bu ad verilir. Bu anlamıyla tılsım, masallarda çok rastlanan bir öğedir.

TILSIMLI sıf. **1.** Doğaüstü bir gücü olduğuna, birtakım gizler sakladığına inanılan şey için kullanılır; büyülü, sihirli: *Tılsımlı kutu. Tılsımlı değnek.* **—2.** Gizemli bir çekiciliği, etkileyiciliği olan şey için kullanılır: *Tılsımlı güzellik. Tılsımlı bir görünüm.*
—Tar. *Tılsımlı gömlek,* Osmanlılar'da zırhın altına giyilen,dualar ve ayetler yazılı olan pamuk ya da ipek gömlek.

tılsımlı gömlek
XVI. yy. başı
Topkapı sarayı müzesi
İstanbul

Tılsımlı deri *(Peau de Chagrin),* H. de Balzac'ın romanı (1831) [Études philosophiques] (*Felsefe incelemeleri* dizisinden). Genç Balzac'ın neredeyse ikizi olan ve yoksulluk nedeniyle tutkuların gerçekleştiremeyen Raphaël de Valentin intiharın eşiğindeyken, ekim 1830'da ona tılsımlı bir deri veren garip bir ihtiyarla karşılaşır. Derinin sayesinde delikanlının her isteği karşılanacak, ancak her seferinde deri küçülecek ve yok olduğunda Raphaël ölecektir. Raphaël anlaşmayı kabul eder, ancak uğursuz derinin hızla küçüldüğünü görünce dehşete kapılır. Artık hiçbir arzu duymamaya çalışır, ama kendini tutamaz, ilk aşkı Pauline ile öpüştükten sonra ölür.

TIMAR a. (fars. *timār*). **1.** Binek hayvanlarının derisini, tüylerini, kıllarını özel bir araçla temizleme. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Bir binek hayvanını tımar etmek,* onun derisini, kıllarını kaşağı ile temizlemek.
—*Esk.* **1.** Hastaya ya da yaralıya bakma. **—2.** Yarayı temizleme, iyileştirme. **—3.** Cariye, halayık vb. saray görevlilerinin hava değişimi için saraydan başka bir yere gönderilmeleri. **—4.** Ağacı, tarlayı, bağı işleme, bunların bakımını yapma. **—5.** *Tımar etmek,* hastaya bakmak, tedavi etmek; bir yarayı iyileştirmek, temizlemek, ağaca, toprağa bakmak, onu ıslah etmek.
—Binc. *Tımar takımı,* atı tımar etmekte kullanılan sünger, ince fırça, kalın fırça, kuyruk fırçası, kaşağı, ter bıçağı, gebre vb. araçların tümü.
—ANSİKL. Tımarın amacı, hayvanların derisini ve kıllarını yapışkan kirlerden ve tozlardan temizlemektir. Tımar, fırça, kaşağı, tarak, gebre, sünger, tırnak bıçağı ve makasla yapılır.

TIMAR ya da **TİMAR** a. Tar. Osmanlı İmparatorluğu'nda has ve zeametlerin dışında kalan küçük dirliklere verilen ad.
—ANSİKL. Osmanlı toprak düzeninin temelini oluşturan tımarın tarihsel kökleri, selçuklu "ikta"sında ve bizans *pronoia*'sında aranmalıdır. Osmanlılar, tımar sistemini tarımsal artığa el koymanın ve mükemmel bir süvari gücüne sahip olmanın, etkili bir aracı olarak egemen toprak düzeni durumuna getirdiler. Tımar sahibi (sipahi, sahib-i arz, sahib-i raiyet), kendisine tımar olarak verilen toprağın mülkiyetine sahip olmayıp, öngörülen yükümlülükleri yerine getirmek koşuluyla tasarruf etmek ve bazı vergilerinden faydalanmak hakkına sahipti.
Tımar arazisinin "kılıç", "kılıç yeri", "hassa yeri", "hassa çiftlik" adlarıyla anılan ve tımarın çekirdeğini oluşturan sipahiye tahsis edilmiş bölümü dışında kalanı, reaya çiftliklerine ayrılmıştı. Sipahi, hassa çiftliğini kendisi işletebileceği gibi, kiraya da verebilirdi. Reaya çiftliklerini ise tapu resmi karşılığında reayaya kiraya verir, tımarının cinsine göre reayanın ödemek zorunda olduğu rüsum-ı örfiyeyi (çift resmi, bennak resmi, ispence, arus resmi, cürum ve cinayet resmi, ağnam resmi vb) ile rüsüm-ı şeriyeyi (öşür vb.) tasarruf ederdi. Reayanın topraktan ayrılması için çiftbozan resmi ödemesi gerekirdi. Bu vergiyi ödemeden toprağını terk eden reaya, on yıl içinde yakalanırsa tımarına geri yollanırdı.
Tımarların büyük çoğunluğu, sefere bizzat katılmak ve tımarının gelirine göre belirlenen sayıda atlı asker (cebeli) götürmek ve teçhizat sağlamakla yükümlü olan topraklı ya da tımarlı sipahilere verilmişti. Bu yolla Osmanlı İmparatorluğu, savaş durumunda sayıları 70-80 bin kişiyi bulan bir süvari kuvvetine sahip oluyordu. Tımarlı sipahiler dışında, kale komutanları (dizdar) ile buradaki garnizonlarda görev yapan askerlere, denizle ilgili görevleri olan kimselere de tımar tevcih edilmekteydi. Tımar, esas itibariyle askeri hizmet karşılığında verilmekle birlikte, sivil hizmetler karşılığında verilenine de rastlanmaktadır.
Tımarını terk ederek hizmetini ihmal eden ya da sefere katılmayan sipahilerin tımarları geri alınırdı. Kimi durumlarda, hiçbir neden gösterilmeksizin bir tımarlının yerine başkası getirilebilirdi. Cinayet, dine saygısızlık, isyan, sarhoşluk, zina, reayaya kötü muamele gibi suçların işlenmesi de tımarın kaybedilmesine neden olurdu. Ölüm ve emeklilik durumlarında da tımar boşalırdı. Herhangi bir nedenle boşalan tımarların (mevkuf) gelirleri, yeni bir tevcih yapılana kadar, bir mevkufçu (ya da mevkufatçı) tarafından toplanırdı.
Tımarlar, merkezi yönetim tarafından bir beratla verilirdi. Tahta çıkan bir padişahın, bu beratları yenilemesi gerekirdi. Devletin sipahi ve tımarı üzerindeki denetim ve müdahaleleri, tımarların sık sık el değiştirmesi, sipahilerin bir toplumsal güç olarak ortaya çıkmasını engellemiştir. Devlet cizye, avarız gibi vergileri kendi tahsildarları aracılığı ile topladığı gibi, tımar toprakları içindeki yargı işlerine de merkezi yönetimin atadığı kadılar bakmaktaydı. Merkezi yönetimin tımar toprağı ve tımarlar üzerindeki denetimi, tımarın feodal bir kurum olmadığını göstermektedir.
Tımarın çeşitli türleri vardı. "Serbest" adı verilen tımar türünün sahibine, serbest olmayan tımarlara göre daha fazla hak sağladığı görülmektedir. Bunların sahiplerine bırakılan gelir daha fazla olduğu gibi, bazı idari yetkiler de tanınmıştı. Birden fazla kişinin üzerinde bulunan tımara "münavebe tımarı" ya da "benevbet tımar" denirdi. Bunların sahipleri sırayla sefere gitmekle yükümlüydüler. Daha çok Anadolu'da görülen mülk tımarlar sahiplerine mülkiyete yakın bir tasarruf hakkı sağlardı. Bir kaleyi korumakla sorumlu olanların tımarlarına "müstahfız tımar" denirdi.
Belgeler, bir kurum olarak tımarın, Osmanlı devletinin başlangıcından beri var olduğunu ortaya koymaktadır. XVI. yy. ortalarına gelindiğinde tımar düzeni imparatorluğun çok büyük bir bölümünde yürürlükteydi. Tımar düzeninin yürürlükte olduğu yerlerde, tüm mal ve insan kaynaklarının yazımı yapılır, sonra bu kaynaklar yıllık gelirlerine göre "dirlik" denilen irili ufaklı birimlere ayrılırdı. Bunlardan padişaha ve maaşlarına karşılık olarak yüksek devlet görevlilerine ayrılan has ve zeametlerin dışında kalan ve dirliklerin ezici çoğunluğunu oluşturan tımarlar sipahilere dağıtılırdı.
XVI. yy.'ın sonlarından başlayarak Avrupa'da değişen savaş teknolojisi karşısında sipahi ordusu ve onun maddi temelini oluşturan tımar düzeni, devletin askeri gereksinmelerine cevap veremez duruma geldi. Bu, merkez ordusunun güçlendirilmesini, dolayısıyla tımar düzeninin merkezi hazineye daha çok nakit sağlayacak biçime dönüştürülmesini gerektirdi. Bir yandan tımar arazileri giderek daha çok

iltizama verilirken, bır yandan da devletin olağanüstü durumlarda talep ettiği olağanüstü vergilerin (avarız-ı divaniye) sık sık istenir olması ve doğrudan devlet tarafından toplanması üzerine tımar düzeni çözülmeye başladı. Yoksullaşan sipahiler orduya katılmamaya ya da asker göndermemeye başladılar. XVII. ve XVIII. yy.'larda tımar sisteminin yerini, iltizam ve malikâne usulü aldı; tımar toprakları gittikçe daraldı. Sonunda Mahmut II, tımarlara elkoyarak kalan sipahileri emekli etti (1831). [→ Kayn.]

TIMARCI a. **1.** Bir binek hayvanını tımar eden kimse. **—2.** *Esk.* Pansumancı.

TIMARHANE a. (fars. *timar* ve *hane'* den *timar-hane*) **1.** Akıl hastanesi. (Bu eski sözcük, bugün daha çok küçültücü bir anlamda kullanılır.) **—2.** Kimin ne yaptığı belli olmayan, bır kargaşanın egemen olduğu yer: *Ev değil tımarhane.* **—3.** *Tımarhane kaçkını,* delice ve dengesizce işler yapan. || *Tımarhane kaçkını gibi,* üstü başı perişan, çok kılıksız gezen.

—ANSİKL. Tar. İslam ülkelerinde, *bimaristan, marıstan, bimarhane, darüşşifa, darussıhha* vb. adlar alan sağlık kuruluşlarında, akıl hastalıkları da tedavi ediliyordu. Selçuklular döneminde, büyük kentlerde yeni tedavi metotları uygulayan akıl hastaneleri kuruldu. Gıyasettin Keyhüsrev I tarafından Kayseri'de, kardeşi Gevher Nesibe Hatun'un vasiyetiyle kurulan (1206) Şifaiye'de akıl hastalıkları tedavi edildi ve müzikle tedavi uygulandı. Melik ül-Mansuri tarafından Kahire'de kurulan (1283) *Bimaristan ül-Mansuri*'de öteki hastalıkların yanı sıra Anadolu ve Ortadoğu'dan gelen akıl hastaları da tedavi ediliyordu. Osmanlılar döneminde bimaristan ve darüşşifaları, *Bimaristan ül-Mansuri*'den gelen, özellikle burada eğitim gören türk hekimleri yönetiyordu. Bayezit I'in Bursa'nın Yıldırım semtinde yaptırdığı (1399-1400) darüşşifa, bunların en eskilerindendi. Burada da müzikle tedavi yöntemi uygulanıyordu. Edirne'de kurulan (1484) Bayezit II darüşşifası'nın vakfiyesinde, akıl hastalıklarında müzikle tedavinin uygulandığı yazılıdır. İstanbul'da büyük selatin külliyelerinin yanına da birer darüşşifa yapılmıştır. Bunların ilki Mehmet II (Fatih) tarafından Fatih külliyesi yanında yaptırılandır (1470). Burada, akıl hastaları bir hocanın nezaretinde eğitim ve öğrenim yoluyla iyileştiriliyordu.

İstanbul'da yaptırılan en eski tımarhane, Kanuni döneminde Aksaray semtinde açılan (1539) Haseki Hürrem Sultan külliyesi'ne bağlı Bimarhanei Haseki Sultan, ikincisi Süleymaniye külliyesi'ne bağlı Bimarhanei Sultan Süleyman'dır (1556). 1583'te Üsküdar'da açılan Bimarhanei Valide Atik, Murat III'ün annesi Nurbanu Sultan tarafından yaptırıldı. Toptaşı tımarhanesi adıyla da tanınan bu hastane, Selim III döneminde süvari kışlası oldu. Cumhuriyet döneminden sonra Prof. Mazhar Osman Uzman'ın çalışmalarıyla tımarhaneler ıslah edildi ve Bakırköy'de batılı anlayışa uygun bir akıl hastanesi kuruldu. (→ BAKIRKÖY RUH VE SİNİR HASTALIKLARI HASTANESİ.) Elazığ ve Manisa'da da birer akıl hastanesi vardır.

Tımarhane, bır karagöz oyunu. Oyunun konusunu, Karagöz'ün delilerle karşılaşıp onları yakalamak istemesi oluşturur. Hacivat'la birlikte delileri yakalamak için kendisi de deliymiş gibi davranan Karagöz, tımarhaneye düşer. Başından geçen çeşitli güldürücü olaylardan sonra Hacivat onu tımarhaneden çıkartır.

Kârı kadim karagöz oyunlarından olan *Tımarhane*'nin *Karagöz'ün divaneliği, Karagöz deli. Karagöz'ün tımarhane oyunu* vb. çeşitlemeleri vardır.

TIMARHANELİK sıf. Akıl hastanesine yatırılmayı gerektirecek kadar hasta olan ya da öyle olduğu düşünülen kimse için kullanılır: *Bu adam tımarhanelik, zavallı çocuklara çok kötü davranıyor.*

TIMARLAMAK g. f. *Bir binek hayvanını tımarlamak,* onu tımar etmek.

TIMARLI sıf. **1.** Derisi, kılları temizlenmiş, tımar edilmiş binek hayvanı için kullanılır. **—2.** *Esk.* Bakımı yapılmış yara için kullanılır. **—3.** *Esk.* Gerekli bakımı yapılmış ağaç, işlenmiş toprak için kullanılır.

TIMARLI a. Kur. tar. Osmanlılar'da yeterli sayıda sipahi besleyerek tımar sahibi olan bey.

TIMIŞKI a. **1.** Şapkac. Şapkacıların şapkanın tepesini tutturmak için kullandıkları ince sicim. **—2.** Şapkanın tepesi.

TIMIŞVAR → TİMİŞOARA.

TIN a. (yansıma sözc.). **1.** Metal ve içi boş bir şeye vurulduğunda çıkan tınlama sesi. **—2.** *Tın tın,* tınlama sesi; bir kimsenin bilgisizliğini, kafasının boşluğunu belirtmek için kullanılır: *Tın tın bir adam. Kafası tın tın. Tın tın ötmek.*

TINAZ a. **1.** Yığın. **—2.** Taneleri samandan ayırmak için rüzgârda savrulmak üzere hazırlanan dövülmüş tahıl yığını. (Tınazlar üçgen kesitli uzun bir prizma biçiminde ve bölgedeki olağan rüzgârın doğrultusuna dikey olarak yığılır. Bir uçtan başlayıp öbür uca doğru ilerleyen kişi ve/ya da kişilerce çatal tahta küreklerle rüzgârda savrulur.)

TINAZ (Naci), türk asker, siyaset adamı (Serfice 1882 - Ankara 1964). Harbiye'yi (1904), Harp akademisi'ni (1907) bitirdi. Çeşitli kıta ve karargâh görevlerinde bulundu. Kurtuluş savaşı yıllarında Anadolu'ya geçerek yarbay rütbesiyle Batı cephesi kurmay başkanlığı, 1922'de albaylığa yükseltilerek tümen komutanlığı, savaş sonrasında VI. Kolordu komutanlığı (1925-1927) yaptı. 1926'da mirliva, 1930'da ferik oldu. Jandarma genel komutanlığından (1935-1938) emekliye ayrıldıktan sonra 1950'ye değin Bursa ve Ankara milletvekili olarak TBMM'de yer aldı; Celal Bayar ve Refik Saydam hükümetlerinde Milli savunma bakanlığı görevini üstlendi (1938-1940).

TINAZ (Ali Rıza Avni), türk besteci (İzmir 1931). Küçük yaşta müziğe ilgi duydu. Hayri Yenigün, Fehmi Tokay, Nuri Halil Poyraz'dan müzik dersleri aldı. 1950'de besteciliğe başladı. Bestelerinin çoğunun sözlerini kendi yazdı. Uzun yıllar İzmir radyosu'nda yönetici olarak çalıştı. 150'ye yakın bestesi vardır. Başlıca yapıtları: *Neva mevlevi ayini, Deldi bağrım bülbül-i bîçâre nâlânın senin* (neva ilahi, düyek).

TINAZTEPE, esk. **Senir,** Afyonkarahisar'ın Sincanlı ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 423 nüf. (1990).

TINAZTEPE (Asım), türk asker (Üsküp 1892 - İstanbul 1951). Harbiye'yi (1911), Harp akademisi'ni (1924) bitirdi. Balkan ve Birinci Dünya savaşlarına katıldı. Kurtuluş savaşı yıllarında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde birlik komutanlığı yaptı. Büyük taarruz'da Tınaztepe'de yaralandı. 1933'te albay, 1939'da tuğgeneral, 1949'da orgeneral oldu. 1945-1948 arasında İstanbul sıkıyönetim komutanlığı, daha sonra Yüksek askeri şûra üyeliği, 1. Ordu komutanlığı yaptı.

Tınaztepe savaşı, Kurtuluş* savaşı'nda Büyük taarruz sırasında Tınaztepe'yi ele geçirmek için türk kuvvetlerince yapılan askeri harekât (26-27 ağustos 1922). Büyük taarruz öncesinde türk I. Kolordusu'nun 15. Tümeni, Büyüksincanlı ovasına egemen konumda bulunan ve Yunanlılar'ca iki kat halinde dikenli teller ve lağımlarla berkitilmiş olan Tınaztepe'nin alınmasıyla görevlendirildi. Böylece tümenin piyade alayları gece karanlığında Savran suyu yönünden yürüyüşe geçerek Yunanlılar'ın tel engellerine kadar yanaşıp taarruz düzenine girdiler (25 ağustos). Büyük taarruz günü (26 ağustos) sabah saat 5.30'da türk hatlarından açılan bir dizi düzenli ve etkili top atışını 15. Tümen'e bağlı piyade alaylarının taarruzu izledi. Yunan kuvvetleri kısa bir direnişin ardından tepenin Büyüksincanlı ovasına bakan yamaçlarına çekilirken, 56. Alay tepenin sağ yüzündeki Kepli istinadını, 38. Alay da Tınaztepe'nin en yüksek noktasındaki savunma mevzilerini ele geçirdi. Yunan birliklerinin, yitirdikleri savunma noktalarını geri almak için öğleden sonra 4 piyade taburuyla takviye edilmiş kuvvetlerle girişdikleri şiddetli karşı saldırı, türk alaylarınca püskürtüldü. 56. Alay komutanı yarbay Fehmi Bey, gece yarısından sonra askerini süngü hücumuna kaldırdı, yunan kuvvetleri daha geride hatlara çekilmek zorunda kaldılar. Ertesi sabah (27 ağustos) erkenden her iki alayın birlikte yeniden giriştiği şiddetli taarruz sonucunda Tınaztepe'nin tümünü ele geçiren türk kuvvetleri, direniş gücü kırılan yunan birliklerini Büyüksincanlı ovasına doğru sürdüler.

TINGADAK be. (yansıma sözc.). Metal bir nesnenin ansızın düşmesiyle birlikte çıkan sesi belirtir.

TINGILDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Tıngırdamak.

◆ **tıngıldatmak** ettirg. f. *Bir şeyi tıngıldatmak,* onun tıngıldamasına yol açmak.

TINGILDATMAK → TINGILDAMAK.

TINGILTI a. (yansıma sözc.) Tıngıldama sesi.

TINGIR a. (yansıma sözc.). **1.** Metal bir nesnenin sert bir yüzeye çarpması ya da düşmesi sonucunda çıkan ses. **—2.** *Arg.* Para. **—3.** *Tıngır mıngır,* yavaş ve düzenli bir biçimde: *Araba bozuk yolda tıngır mıngır ilerliyordu.* || *Tıngır tıngır,* birbirine çarpan madeni eşyaların çıkardığı sesin sürekliliğini betimler; bir yerde hiçbir şey bulunmadığını bomboş olduğunu belirtmek için kullanılır. || *Tıngırı yolunda,* gelir durumu iyi anlamında söylenir. (arg.)

◆ sıf. **1.** *Arg.* Parasız, züğürt. **—2.** Bütünüyle boş olan bir şey için kullanılır. **—3.** *Tıngır elek, tıngır tas,* bomboş, hiçbir eşya yok anlamında kullanılır.

TINGIRDAMA a. Tıngırdamak eylemi, tıngırtı.

TINGIRDAMAK gçz. f. **1.** Metal, cam vb. nesnelerden söz ederken, çarpma ya da düşme sonucu kuru ve çınlamalı, madeni bir ses çıkarmak. **—2.** *Arg.* Ölmek.

◆ **tıngırdatmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi tıngırdatmak,* onun tıngırdamasına yol açmak ya da bunu sağlamak. **—2.** *(Bir çalgıyı) tıngırdatmak,* telli bir çalgıyı, genellikle büyük bir ustalık göstermeksizin çalmak.

TINGIRDATMAK → TINGIRDAMAK.

TINGIRTI a. Tıngırdayan bir şeyin çıkardığı ses; tıngırdama sesi.

TINI a. Bir sesin, yüksekliği ya da yeğinliğinden bağımsız olarak, o sesi çıkaran insan hançeresine ya da çalgıya özgü niteliği: *Çeşitli çalgıların tınısını ayırt edebilmek.*

—Elektroakust. Bir ses işaretine dönüşecek bir elektrik işareti alan aygıtlar üzerinde, uygun ayarlamalarla güçlendirilebilen ya da zayıflatılabilen, pes ya da tiz frekanslar bölgesi.

—ANSİKL. Akust. ve Müz. Bütün müzikal sesler (yani, N frekanslı dönemli bir titreşim hareketinin doğurduğu sesler), N, 2N, 3N, 4N frekanslı temel armonik seslerin üst üste gelmesi olarak değerlendirilebilir. Müzikal sesin tınısı, kendisini oluşturan farklı temel armonik seslerin göreli yeğinliklerine bağlıdır. Tam olarak dönemli olmayan titreşim hareketinin oluşumu sırasında (bazen sözdedönemli denir) armonik bileşenlere, ses yayımı süresince tınının değişmesine yol açan, armonik olmayan bileşenler de eklenir.

TINLAMA a. Tınlamak eylemi.

—Patol. *Ses tınlaması,* gırtlağı, boynu ya da göğsü dinlerken duyulan ses.
—Tıp. *Geçiş tınlaması,* muayene sırasında parmakla vururken ötümlü bir bölgeden ötümsüz bir bölgeye geçildiği anda kulağa ulaşan ses değişikliği. Çoğu zaman bir organın sınırlarını belirlemeyi sağlar.

TINLAMAK gçz. f. (*tın*'dan). Süreğen bir tın sesi çıkarmak; yankılanmak, çınlamak.

◆ **tınlatmak** ettirg. f. *Bir şeyi tınlatmak,* onun tınlamasını sağlamak ya da buna yol açmak.
—Ger. day. Bir parçaya tınlatma uygulamak.

TINLATICI a. Sesbil. Ses oluğunda, biçimi ve hacmi gırtlaküstü eklemleyicilerin konumuyla belirlenen ve konuşmadaki değişik ses kaynaklarına (ses kaynağı ve çeşitli gürültü kaynakları) özgü kimi frekansları büyütme ya da süzme işlevi gören boşluk. (Ağız, gırtlak ve geniz boşlukları birlikte, konuşmadaki seslerin doğuşunda bu işlevi üstlenen gırtlaküstü boşluklarını oluşturur.)

TINLATMA a. Tınlatmak eylemi.
—Ger. day. Bir parça içindeki çatlağı ya da iki parça arasındaki kohezyon hatasını ortaya çıkarmak için bir çekiç yardımıyla gerçekleştirilen ses deneyi.

TINLATMAK → TINLAMAK.

TINMAK g. f. *Tkz.* **1.** Bir şeye, bir kimseye önem vermek, tepki vermek, aldırmak (olumsuz cümlelerde): *Ne söylesen tınmıyor. O kadar konuştum, hiç tınmadı, kitabını okumayı sürdürdü.* **—2.** *Tınmaz melaike,* kendi halinde, sessiz sedasız kimseler için şaka yollu söylenir.

TINNET, -ti a. (ar. *ṭınnet*). *Esk.* Çınlama.
—Esk. fiz. Tını.

TINNETLİ sıf. (ar. *ṭınnet*'ten). *Esk.* Tınlayan, çınlayan.

TIP a. **1.** Hastalıkları, yaraları ve sakatlıkları önlemek, iyileştirmek ve yatıştırmak için başvurulan her türlü teknik bilgi ve yöntemin tümü. (Eşanl. HEKİMLİK, TABABET.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Hekimin mesleği. **—3.** Tıp fakültesi. **—4.** *Tıp öğrenimi,* tıp mesleğine girecek olanlara tıp fakültelerinde verilen öğrenim. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İsl. *Tıbb-ı nebevi,* Hz. Muhammet'in sağlık konularına ilişkin söz ve uygulamaları. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Mezopotamya'da tıp, görgüye bağlı, geniş farmakolojik bilgiye dayanıyordu, ama hastalığı, işlenmiş bir günahın cezası sayıyordu. Mısır tıbbı (özellikle Ebers Smith papirüsünden elde edilen bilgilere göre) mumyalamadaki ileri tekniğine karşın, anatomi konusunda çok basit bilgilere sahip görünmektedir. Bunların ikisi de aşırı derecede büyücülüğe ve dine dayalı idi. İbrani tıbbı, Tevrat ve Talmud'ta ilk yasal sağlık kurallarını (dezenfeksiyon-koruma) ortaya atmıştır. Çin tıbbı, biri olumlu (yang) biri olumsuz (yin) iki temel kavrama dayalıydı; akupunktur ve fitoterapi gibi doğal yöntemlerle doğal ve koruyucu bir tedavi salık veriyordu. Hindistan'da da, Vedalar'ın tümünde oldukça belirgin tıp bilgilerine rastlanır (*Ayurveda,* ya da "uzun yaşam bilgisi").

Eski Yunan'da tıp, büyük bir adın egemenliği altındadır: Hippokrates. Onun öğretisi altmışa yakın ders kitabında toplanmıştır (Hippokrates koleksiyonu). Hippokrates zamanında İstanköy tıp okulu, soruşturmaya, klinik bilgilere, insan deontolojisine ve insancıl deontolojiye dayalı bir araştırma protokolu oluşturmuştur. Romalılar'da Hippokrates'ten kalma gelenekler sürdürülmüş ve Galenos klinik düşünceyi ve teşhisin bilimsel yöntemle konması gereğini ekleyerek bu öğretiyi geliştirmiştir.

Ortaçağ Avrupa tıbbı, Eski Yunan öğretilerini, arap dilinde yazılı tıbbın aracılığıyla kendisine mal etmiştir. Ama bu tıp gözetim altında tutulmuştur. İlk tıp okulları (Córdoba, Montpellier) bu devrede üne kavuşmuşlardır.

Rönesans, anatominin ve deneysel bilginin geliştiği dönemdir. Vesalius, diseksiyon ile yaptığı incelemelerle anıtsal bir yapıt ortaya koydu. Paracelsus, Frascator, koreyi, cüzamı, çiçeği en ince noktalarına kadar tanımladılar. Ambroise Paré modern cerrahinin ilk kilometre taşlarını yerleştirdi. Harvey tarafından dolaşımın keşfi, ardından Malpighi, Pecquet, Winslow ve Hunter'in çalışmaları, anatomide yapılan keşiflerin cerrahi sonuçlarını belirledi. Bununla beraber, XVII. yy.'da genel tıp, cerrahinin gerisinde kaldığı için Molière'in alaylarına konu olacaktır. Öte yandan A. van Leeuwenhoek mikroskopla incelemeyi başlatarak gelecek yıllarda yapılacak büyük keşiflere zemin hazırladı. XVIII. yy.'da Bichat doku ve organların yapısını tanımlayarak dokubilimin temelini atmış oldu. Jenner çiçek aşısını buldu. Pinel delileri zincirden kurtardı ve ondan sonra bütün deliler hasta sayıldı.

XIX. yy.'ın ilk yarısını Laennec, Trousseau ve Bretonneau'nun çalışmaları belirledi; cerrahlık Corvisart, Dupuytren, Lisfranc, Velpeau'nun gayretleriyle ilerledi; Horace Wells, Morton ve Simpson'un anesteziyi keşfinden sonra tıp ve cerrahi büyük olanaklara kavuştu. XIX. yy.'ın ikinci yarısında, birçok hastalıkları mikropların bulaştığını bulan, kuduz aşısını geliştiren, antisepsi ile yaraların ve ameliyatların septik ihtilatlarını önleyen Pasteur'ün çalışmalarıyla tıp ve cerrahi bugünkü çağdaş evreye ulaştı. Lœffler, Roux, Yersin, Nicolle ve öğrencileri Pasteur'ün buluşlarını sürdürüp geliştirirken, Koch verem basilini buldu. Aynı tarihlerde Charcot çok iyi bir klinik izlenimle ortaya çıkardığı belirtileri sinir sisteminde uygun lezyonlara bağlayarak nörolojiyi tümüyle değiştirdi. Öte yandan Saint-Louis hastanesi deri hastalıklarının tedavisi konusunda uzmanlaştı.

XX. yy.'ın birinci yarısı, fizik, kimya ve biyoloji teknik ve yöntemlerinin gittikçe daha çok kullanılmasına ve bu yolla teşhis, araştırma ve tedavi yöntemlerinin önemli ölçüde genişleyip yayılmasına tanık oldu. Öte yandan tıpta "uzmanlık dalları" ortaya çıktı. Nöroloji ve deri hastalıklarından, psikiyatri, oftalmoloji, kulak-burun-boğaz hastalıkları, daha sonra radyoloji, pnömoloji, ftizyoloji, kardiyoloji, içsalgı, romatoloji vb. ayrı ayrı uzmanlık dalları haline geldiler.

• *Hastalıkların tanınması. Enfeksiyon ve asalak hastalıkları.* Pasteur ve Koch'un çalışmalarından sonra sırasıyla veba mikrobunu Yersin, tifo mikrobunu Eberth, belsoğukluğu diplokokunu Neisser, boğmaca kokobasilini Bordet ve Gengou vb. buldular. Virüslerin neden olduğu hastalıklarda etkenlerin saptanması, ileri süzme teknikleriyle yalıtılmaları ve yapısal olarak incelenmeleri elektronik mikroskop sayesinde gerçekleşti.

Asalak hastalıklarında, hastalık nedeni asalağın biyolojisi, yaşam tarzı, taşıyıcıları (böcekler, kemirgenler vb.), arakonakları ve etkileyici tedavi yöntemleri araştırma konusu oldu.

Meçnikov tarafından ilk kez keşfedilen bağışıklık mekanizmaları daha sonra Ch. Richet ve Portier'nin anafilaksiyi bulmasına ve C. von Pirquet'nin alerjiyi incelemesine yol açtı.

• *Organ ve sistem hastalıkları.* Claude Bernard'ın fizyoloji alanındaki çalışmaları, içorgan işlevlerinin incelenmesine neden oldu. Sindirim, dolaşım, solunum, salgılar üstüne sayısız çalışmalar yapıldı ve bunların fiziksel mekanizmaları ortaya çıkarıldığı gibi organizmada olup biten biyokimyasal tepkimelerin mekanizmaları da belirlendi. Bu bilgiler, Pavlov ve onu izleyen araştırmacıların büyük bir ustalıkla ortaya çıkardıkları, sinir sisteminin organlar ve işlevleri üzerindeki etkisine ilişkin bilinmlanmış olan (Basedow, Addison hastalıkları) içsalgı bezi hastalıklarının hemen hemen hepsi incelendi ve mekanizmaları hormonların bulunmasıyla anlaşılabildi. Kan hastalıkları tanımlandı ve birçoğunun nedeni ortaya çıkarıldı. Kan gruplarının Landsteiner tarafından keşfi ve bunların kalıtımla geçiş yollarının belirlenmesi, sayısız patolojik durumu açıklığa kavuşturdu, özellikle kan nakillerinin büyük çapta artmasını kolaylaştırdı. Boşluklu organlar, endoskop aracılığıyla doğrudan doğruya doğal yoldan gözle görülerek incelenir oldu. Bazı organların yaydığı elektrik akımlarının incelenmesi, elektrokardiyografi, elektroansefalografi, elektromiyelografi gibi dikkate değer teşhis araçlarının gelişmesine yol açtı. Radyoloji, X ışınlarına karşı saydamsızlığı komşu dokularınkinden değişik olan organların biçimlerini inceleme olanağı sağladı. Ondan sonra, kontrast maddelerin kullanımı, hemen hemen bütün organların radyoskopi ya da radyografi ile araştırılması olanağını verdi. Skaner (tomodansitometre) radyolojik teşhiste büyük bir ilerleme sağladı.

• *Hastalıkların tedavisi.* XIX. yy.'ın sonu ve XX. yy., anestezinin keşfiyle ve Pasteur'ün keşiflerinin ürünü olan asepsi kurallarının uygulanmasıyla cerrahide büyük ilerlemelere tanık oldu. Açık kalp ameliyatları günlük girişimler haline geldi. Pasteur'ün buluşu, mikroplara karşı çok etkili ve organizmaca daha kolay dayanılır ilaçların bulunmasıyla başarının doruğuna ulaştı. Birinci Dünya savaşı'ndan önce frengiye karşı arsenobenzenler kullanılırken, savaştan sonra bizmut tuzları devreye girdi, iki dünya savaşı arasında sülfamitler ortaya çıktı, İkinci Dünya savaşı sonunda da mantarlardan elde edilen antibiyotikler (penisilin) uygulama alanına girdi. O tarihten sonra antibiyotiklerin sayısı hızla arttı ve hemen hemen tüm mikropları kapsar hale geldi.

Ensülinli, sonra hipoglisemiyan maddelerle diyabet tedavisi yüz binlerce diyabetliye normal bir yaşam sürme olanağı sağladı; salgı bezi yetersizliklerinin doğal ya da sentetik hormonlarla tedavisiyle bu tip ikame ilaçlarının pek çok örneği ortaya çıktı. Bu hormonlar, bazı niteliklerinden ötürü, kendilerinden beklenen ilk rolün dışında başka amaçlı tedavilerde de kullanılır oldu. Örneğin, kortizon türevleri iltihap giderici etkileri için romatizmalarda, astımda ve bazı kan hastalıklarında vb. kullanılmaktadır. Urlara karşı kemoterapinin ilerlemesi, radyoterapinin gelişmesi, radyoaktif izotopların değer kazanması birçok kanserlerin iyileştirilebilmesine olanak sağladı.

İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, psikiyatri ve tüm tıp, birçok akut ve süreğen duruma karşı koyacak psikotrop maddelerle donatıldı. Zamanla deliliğe dönüşebilen ve sıkıntılı durumların, belirtileri ortadan kaldırılarak kişilerin etkin, normal sosyal yaşantıya dönüşü sağlanabildi.

• *Tıp öğrenimi.* Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de 6 yıllık tıp öğreniminin 1. yılı genel temel bilimlerin biyoloji, fizik, hücre kimyası gibi dallarına, istatistik, tıbbi psikoloji, tıp tarihi ve deontoloji derslerine ayrılmıştır. 2. ve 3. yıllarda teorik ve pratik olarak temel tıp bilimleri (2. yıl anatomi, fizyoloji, biyofizik, biyokimya, histoloji -embriyoloji) okutulur. 3. yıl mikrobiyoloji, parazitoloji ve patolojinin yanı sıra klinik derslerine başlanır, kliniklerde hasta başında uygulamalı dersler yapılır. 4. ve 5. sınıflar, klinikli anabilim dallarında ders ve uygulamaların, seminerlerin yoğun olarak yapıldığı dönemdir, tüm anabilim dallarında belli bir süre bulunularak uygulanır (küçük gruplar halinde). 6. sınıf tüm ders devamlarını ve sınavlarını vermiş olan öğrencilerin kliniklerde sorumlu olarak çalıştığı stajyerlik dönemidir. Bu dönemde artık sınav yoktur, öğrencinin başarı durumu sorumlu öğretim üyesi tarafından dekanlığa bildirilir. Bu dönemde 4 ana klinik-

zorunlu staj ve küçük branşlarda da seçmeli olarak staj yapılır. Diplomasını alan öğrenci 2 yıllık mecburi hizmet görevine adaydır. Sağlık bakanlığı kura çekimi ile adayın gideceği bölgeyi belirler. İki yıllık çalışma sonrasında doktor pratisyen olarak serbest ya da bir kurumda çalışabileceği gibi SSYB'nın açtığı merkezi uzmanlık sınavına (TUS: tıpta uzmanlık sınavı) katılarak uzmanlık öğrenimi için aday da olabilir. Uzmanlık öğreniminin sonunda yeniden 2 yıl uzman olarak mecburi hizmeti vardır.

—İsl. Hz. Muhammet, din konularının dışında öteki tüm toplumsal konular gibi ümmetinin sağlık sorunlarıyla da yakından ilgilendi. İslam dünyasında başta en güvenilir hadis kaynakları olan Buhari ve Müslim'in yapıtları olmak üzere, bütün hadis yapıtlarında "kitab üt-tıbb" ya da "et-Tıbb ün-nebevi" başlıklarıyla Hz. Muhammet'in sağlık sorunlarına ilişkin söz ve uygulamalarını içeren özel bölümler ayrıldı; daha sonraları da genellikle *et-Tıbb ün-nebevi* adını taşıyan çok sayıda kitap yazıldı.

Hz. Muhammet'in tıp konusundaki hadisleri genellikle "koruyucu hekimlik" ve "tedavi yöntemleri"ne ilişkindir. Hz. Muhammet, ilke olarak beden ve ruh sağlığını insanlar için en büyük nimet sayar. Bir hadisinde "Allah dünyada insanlara doğru bilgi (yakin) ve sağlıktan daha değerli bir şey vermemiştir" der; başka bir hadisinde de insanların çoğunlukla iki nimetin, sağlık ve boş zamanın değerini yeterince bilemediklerinden yakınır. Hz. Muhammet, koruyucu hekimlik alanında en büyük ağırlığı temizliğe verir ve bu konuda çevresindekileri sabırla eğitirdi. "Temizlik imanın yarısıdır", aptes ve gusül sürekli yerine getirilmesi gereken ve ibadet sayılan temizlik uygulamalarıdır şeklindeki görüşler de Hz. Muhammet'indir. Bundan başka Hz. Peygamber'in diş fırçalama, tırnak kesme, el ve ayakları sık sık yıkama; cinsel organlar, koltuk altları, saç, sakal gibi çabuk kirlenen yerleri temizlemenin önemine ilişkin hadisleri tıbb-ı nebevide önemli bir yer tutar. Ayrıca dengesiz beslenme ve uyuma, şişmanlık ve zayıflık, akraba evliliği, tembellik ve hareketsizlik, içki, kumar, üzüntü, hırs, öfke gibi beden ve ruh sağlığı açısından sakıncalı olan konulara ilişkin birçok hadis vardır.

Hz. Muhammet tedavi konusuna da büyük önem verirdi. Bütün güvenilir kaynaklarda yer alan bir hadisinde "Allah, ilacını vermediği hiçbir hastalık yaratmamıştır" denilir ve mutlaka tedavi olunması gerektiği belirtilir. Hz. Peygamber, dönemin koşulları ve kendi deneyimleri ölçüsünde bazı hastalıklar için tedavi yöntemleri de önerir. Çeşitli hadislerde bal şerbeti, çöreotu, kan aldırma, mikroplu yarayı dağlama, perhiz gibi ilaç ve uygulamaların şifalı olduğu açıklanır; ayrıca yanlış ilaç ya da tedavi konusunda uyarılara da yer verilir.

Hz. Muhammet, bazı sure ya da ayetleri okuyarak Tanrı'dan şifa dilemenin psikolojik bakımdan tedavi için yararlı olacağını kabul etmekle birlikte muska, büyü, efsun gibi batıl uygulamaları kesinlikle yasaklar.

İslam peygamberinin tıp sorunlarıyla böylesine yakından ilgilenmesi, islam dünyasında tıp biliminin en erken başlayan deneysel bilimler arasında yer almasında etkili olmuş; bundan başka *tıbb-ı nebevi* adıyla özel bir yazım alanının doğmasını sağlamıştır. Bu adla kitap yazmış bilginlerden bazıları şunlardır: Ali bin Musa Kâzım (öl. 818), Abdülmelik bin Habip el-Endülüsi (öl. 853), Ebubekir bin es-Sünni (öl. 974), Ebu Nuaym el-Isfahani (öl. 1039), Ebu Cafer el-Müstağfiri (öl. 1041), el-Hamidi (öl. 1095), Ebdullah el-İşbili (öl. 1185), el-Bağdadi (öl. 1227), Ziyaettin el-Makdisi (öl. 1245), Şemsettin el-Bali (öl. 1309), İbni Tarhan (öl. 1320), İbni Cemaa (öl. 1333), ez-Zehebi (öl.1347), es-Süyuti (öl. 1505).

Tıp derneği *(Türk)*, İstanbul'da 1856'da kurulan tıp derneği. Derneğin kuruluş çalışmaları 1854'te başladı. İlkin adı *Dersaadet cemiyeti tıbbiyesi* olarak düşünüldü. Derneğin kuruluş çalışmalarının başlamasından iki yıl sonra, fransız elçiliği hâkimi Dr. Fauvel, tıbbiye hocalarından Karatodori Efendi ve Serviçen Efendi kurucu üyeler arasında yer aldı; bu grup Abdülmecit'e başvurarak kuruluş izni ve padişahtan himaye istedi. İstekleri kabul edildi, derneğe padişah himayesinde olduğundan *Cemiyeti tıbbiyei şahane* adı ve ayda 50 osmanlı lirası verildi. Yazışma dili fransızca olan dernek, *Gazette Medicale d'Orient* adlı bir gazete çıkardı. 1918'de yazışma dili türkçe oldu, 1968'de Nişantaşı'ndaki kendi binasına taşındı. 1973'te "cemiyet" adının kaldırılmasıyla *Türk tıp derneği* adını aldı.

Tıp fakültesi, tıp öğretimi yapan üniversite birimlerine verilen ad.

Türkiye'de tıp fakültelerinin başlangıcını Osmanlı İmparatorluğu döneminde açılan *Cerrahhanei amire* ve *Tıphanei amire* oluşturur (14 mart 1827). Daha sonra bu iki kuruluş birleştirilerek *Mektebi tıbbiyei şahane* (Askeri tıbbiye) adını aldı (1839). 1892'de Haydarpaşa'da yapımına başlanan bina, 1903'te *Askeri tıbbiye* olarak açıldı. 1908'de binanın üst katı klinik haline getirildi. 1909'da *Darülfünun tıp mektebi* de Haydarpaşa'ya taşındı. Askeri ve sivil tıbbiyeler birleştirilerek okula *Tıp fakültesi* adı verildi. Müderrisler meclisi (Profesörler kurulu) fakültenin son iki sınıfının öğretimini İstanbul yakasındaki üç büyük hastanede sürdürmesini kararlaştırdı (1924). Bu karar üzerine öğrenciler Haseki, Cerrahpaşa ve Gureba hastanelerine dağıtıldılar. Bir sömestr sonunda öğrenim yeniden Haydarpaşa'da sürdürülmeye başlandı. 1933'teki üniversite reformunda Darülfünun kaldırılıp İstanbul Üniversitesi oluşturulunca İstanbul Tıp fakültesi yeniden kuruldu. Bazı enstitü ve kürsüler Beyazıt'taki merkez binasına, klinikler çeşitli hastanelere yerleştirildi.

1945'te Ankara'da ikinci bir tıp fakültesi kuruldu. Fakülte, *Ankara Gülhane askeri doktor tatbikat okulu*'nda etkinliğe geçti. Ankara Tıp fakültesi'nin yapısı içine Gülhane'den 1. ve 2. iç hastalıkları, 1. cerrahi, intaniye, kadın-doğum, nöropsikiyatri, ortopedi, üroloji, göz, fizik tedavi, nöroloji, anatomi; Numune hastanesi'nden de 2. cerrahi, çocuk ve daha sonra da kulak-burun-boğaz, nöroloji, adli tıp klinik ve enstitüleri alındı. FKB (fizik-kimya-biyoloji) eğitiminde Fen fakültesi, Gazi eğitim enstitüsü ve Ziraat enstitüsü (sonradan Ziraat fakültesi) olanaklarından yararlanıldı. Ankara Üniversitesi kurulduğunda (1946) fakülte, bu üniversite bünyesinde yer aldı.

İstanbul ve Ankara tıp fakültelerini İzmir Tıp fakültesi (1955), Hacettepe Tıp fakültesi (1963), Erzurum Atatürk üniversitesi tıp fakültesi (1966), Cerrahpaşa tıp fakültesi (1967) ve Diyarbakır Tıp fakültesi'nin (1967) kuruluşları izledi. Türkiye'deki tıp fakültelerinin sayısı 1968'de 7 iken 1970'ten sonra, özellikle Cumhuriyet'in 50. yıldönümü dolayısıyla açılan yeni tıp fakültelerinin etkinliğe geçmesiyle 1974'te 16'yı buldu. Yükseköğretim kurumlarının örgütlenmesine ilişkin 28 mart 1983 tarih ve 2809 sayılı yasayla yapılan düzenleme sonunda tıp fakültelerinin sayısı 22'ye çıktı. 1993'te bu sayı 23'e ulaştı.

Türkiye'nin yeni hekim gereksinimi, bu alanda deneyimli uzman kişilerin belirttiklerine göre yıllık 2 000 - 2 500 dolayındadır. Tıp fakülterinden ise her yıl 5 000 - 6 000 hekim mezun olmaktadır.

Türkiye'deki tıp fakültelerinde klasik tıp öğretiminin yanı sıra, ilk kez 1963'te Hacettepe üniversitesi tıp fakültesi'nde değişik bir öğretim sistemi uygulanmaya başladı. "İntegre sistem" adı verilen bu öğretim sisteminin başlıca özelliği, I. dönem, II. dönem ve III. dönemde derslerin anabilim dallarına göre değil, konulara göre verilmesidir. Bu eğitim düzeyinde belirli bir konu, örneğin "dolaşım sistemi" ele alınmakta ve bu konuya ait anatomi, fizyoloji, biyokimya gibi temel tıp bilimleri, birbirleriyle ilgili ve belirli bir düzen içerisinde verilmektedir. Bütün dersler ve laboratuvar çalışmaları konular açısından birbirleriyle ilgili ve bağlantılıdır.

Türkiye'deki tıp fakültelerinde öğrenim süresi 6 yıldır. Öğretim dili ingilizce olan tıp fakültelerinde öğrenciler bir yıl süreli hazırlık sınıfına alınırlar (hazırlık sınıfı 6 yıllık öğretim süresine dahil değildir).

Tıp fakültelerinde verilen diplomalar şunlardır: 1. temel tıp bilimleri önlisans diploması; 2. temel tıp bilimleri lisans diploması; 3. klinik bilimleri yüksek lisans diploması; 4. tıp doktorluğu diploması.

Tıp tarihi kurumu *(Türk)*, İstanbul'da ocak 1940 tarihinde, tıp tarihinin esaslarını tanıtmak, tıp tarihi ile ilgili araştırmalar, geziler ve bilimsel toplantılar yapmak ve yayın etkinliklerinde bulunmak üzere kuruldu. Akil Muhtar Özden, B. Ömer Akalın, Fuat Kâmil Beksan, H. Hakkı Uzel, Feridun Nafi Uzluk ve Metine Hanım (İlger), kurucu üyeleri arasındaydı. Bugün (1989) Ekrem Kadri Unat başkanlığında etkinliklerini sürdürmektedir. 1988'deki ilk Türk tıp tarihi kongresi, kurumca düzenlenmiştir. Yayın etkinlikleri arasında *Dünyada ve Türkiye'de 1850 yılından sonra tıp dallarındaki ilerlemelerin tarihi* (1988) adlı kitap, konusunda tek ve en güvenili kaynak olması bakımından önemlidir.

Tıp tarihi müzesi *(İstanbul)*, İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp fakültesi deontoloji ana bilim dalı ve tıp tarihi bilim dalı bünyesinde kurulan müze (1933); günümüzde Ord. Prof. A. Süheyl Ünver ve Prof. Dr. Bedii N. Şehsuvaroğlu tıp tarihi müzesi adını aldı. Ayrıca Cerrahpaşa tıp fakültesi'nde de bir tıp tarihi müzesi açılmıştır (1985). Bu müzelerde Yıldız porselen fabrikası'nda, Hamidiye Etfal hastanesi için yaptırılmış ilaç kapları, geçmiş dönemlerde kullanılmış cerrah aletleri, tıpla ilgili fermanlar, nızamlar, diplomalar ve hekim madalyaları vb. sergilenmektedir.

TIPA → TAPA.

TIPALAMA a. Tapalama.

TIPALAMAK g. f. Tapalamak.

◆ **tıpalanmak** edilg. f. Tapalanmak.

TIPALANMA a. Tapalanma.

TIPALANMAK → TIPALAMAK.

TIPALI sıf. Tapalı.

TIPASIZ sıf. Tapasız.

TIPATIP be. Şeyler, kimseler arasında tam bir benzerlik, bir uygunluk olduğunu vurgular; bütünüyle, her bakımdan: *Yanıtları tıpatıp aynıydı. Bu giysi size tıpatıp uydu. Tıpatıp annesine benziyor.*

Tıphanei âmire → CERRAHHANEI AMİRE.

TIPIRDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). **1.** Tıpırtı sesi çıkarmak. **—2.** Yüreği hafif hafif çarpmak.

◆ **tıpırdatmak** ettirg. f. *Bir şeyi tıpırdatmak*, ondan bir tıpırtı sesi çıkmasına yol açmak.

TIPIRDATMAK → TIPIRDAMAK.

TIPIRTI a. (yansıma sözc.). Hafif ve düzenli aralıklarla çıkan ses dizisi.

TIPIR TIPIR be. (yansıma sözc.). Hafif ve düzenli aralıklarla çıkan bir sesi betimler.

TIPIŞLAMAK g. f. Küçük bir çocuğu, özellikle de bir bebeği rahatlatmak, uyutmak ya da susturmak için arkasına yavaş yavaş vurmak; tapıklamak.

TIPI TIPINA be. Aynen, tıpatıp: *Tıpı tıpına ablasına benziyor.*

TIPIŞ TIPIŞ be. (yansıma sözc.). **1.** Kı-

sa adımlarla yapılan hızlı, çabuk yürüyüşü betimler. **—2.** *Tıpış tıpış yürümek*, çocukları andırır biçimde, kısa adımlarla yürümek. ‖ *Tıpış tıpış gitmek (gelmek)*, bir yere istemediği halde zorunluluk duyarak gitmek (gelmek).

TIPKI be. (ar. *ṭıbḳ*, bir şeyin benzeri, aynı'sından). Tam bir benzerlik, eşitlik, özdeşlik belirtir: *Kardeşim tıpkı sen. Tıpkı babası gibi davranıyor.*

◆ a. **1.** Bir şeyin, aynısı, onun tam bir benzeri, eşi: *Bu takımın tıpkısını çok daha ucuza başka bir mağazada gördüm.* **—2.** *Tıpkısı tıpkısına*, tümüyle birbirine benzer durumda, aynen, hiç farksız.

TIPKIBASIM a. Kopya, yeniden basım, bir tablonun, bir resmin, bir yazının tam taklidi. (Eşanl. FAKSİMİLE.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Dilbil. Eski metinleri açıklamasız, yorumsuz olarak veren kitap.
—Kitapçılık. Elyazması bir kitabın basım tekniklerinden yararlanılarak çoğaltılması, bu yoldan elde edilen basım. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bazı tıpkıbasımlar günümüze ulaşmamış yapıtların tek kanıtıdır. Bazıları ise *Codex Sarravianus Colbertinus* (Yeni Ahit'in yunancası) gibi asılları dağılmış, özgünleri Leiden, Leningrad ve Bibliothèque nationale'de (Paris) bulunan metinleri bir araya getirir. XI. yy.'dan başlayarak Jean Mabillon ilk gerçek tıpkıbasımları taramagravür tekniğiyle yaptırdı. Günümüzde tekniğin ilerlemesi (ofset) bu yöntemin yeniden ilgi görmesini sağlamış ve bazı yayınevleri bu alanda uzmanlaşmıştır.
—Kitapçılık. Türk dili ve edebiyatının eski ve önemli pek çok ürününün tıpkıbasımları yapıldı. Bu yayınlar bazen eleştirili metin yayımı ve dilbilgisi ya da edebiyat tarihi incelemelerine gereç oluşturur. Bazen tıpkıbasım bu yolda yapılmış bilimsel incelemeyle aynı cilt içinde yer alır. Türk dil kurumu, Türk tarih kurumu, üniversiteler ya da yabancı türkologların yayımladığı önemli tıpkıbasımlardan bazıları şunlardır: *Kutadgu bilig* (3 yazması, 3 c. 1942-1943), *Atabet ül-hakayık* (R. R. Arat, 1951), *Nehc ül-feradis* (J. Eckmann, 1956), *Behcet ül hadaik fi mevizet il-halaik* (İ. H. Ertaylan, 1960), *Mantık ut-tayr çevirisi* (1957), *Kadı Burhanettin divanı* (1944), *Şeyhi divanı* (1942), *Kitab-ı Dede Korkut* (M. Ergin, 1958), *Meşair üş-şuara* (M.-Owens, 1971), *Kitab-ı bahriye* (1935).

TIP TIP be. (yansıma sözc.). Küçük ve hafif vuruşları betimler: *Yüreği tıp tıp atmak. Tavandan tıp tıp yağmur suyu damlıyor.*

TIR (fr. *Transit International par la Route*'un kısalt.) **1.** 1959'da Cenevre'de imzalanan, 1975'te yenilenen, 11 ülke (Avusturya, Portekiz, İsveç, Bulgaristan, Finlandiya, Fransa, Macaristan, Malta, İsviçre, Tunus ve Yugoslavya) tarafından onaylanan birleşik taşımacılığına (karayolu, denizyolu, demiryolu, havayolu, su yolları) ve konteyner kullanımına izin veren sözleşme. **—2.** Genellikle uluslararası karayolu taşımacılığında kullanılan uzun araç, büyük kamyon. (*Tır kamyonu* da denir.) ‖ *Tır karnesi*, tır sözleşmeleriyle yapılan taşımacılık için gerekli belge. ‖ *Tır plakası*, tır sistemi içinde taşımacılık yapan karayolu taşıtlarının ön ve arka taraflarına konan mavi zemin üzerine beyaz harflerle "TIR" sözcüğü yazılı olan plaka. ‖ *Tır sözleşmesi*, Birleşmiş milletler tır karneleri himayesinde milletlerarası mal ve eşya nakliyatına dair gümrük sözleşmesi ve ekleri adıyla 15 nisan 1959'da yürürlüğe giren gümrük sözleşmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tır sözleşmelerinin uygulama işleriyle, Birleşmiş milletler genel sekreterliği'nce, Milletlerarası karayolu nakliyeciler birliği (International routier transport union [İRU]) görevlendirilmiştir. 1966'da, Türkiye Ticaret odaları, sanayi odaları ve ticaret borsaları birliği İRU'ya üye olmuş ve birliğe bağlı olarak bir Tır müdürlüğü kurulmuştur. Tır müdürlüğünün başlıca görevleri tır sözleşmesinin uygulanmasına ilişkin konular üzerinde çalışmalar yapmak, İRU'nun çeşitli komisyonlarını ilgilendiren konularda raporlar hazırlamak, İRU'dan tır karneleri sağlamak ve dağıtım işlemlerini izlemektir. Türkiye ile İRU arasında yapılan tır sözleşmesine göre Avrupa'dan Türkiye'ye gelen tır araçları için girişler Kapıkule, Dereköy gümrüklerinden, Türkiye'den çıkışlar ise Yayla dağı, Cilvegözü, Gürbulak, Habur gümrüklerinden yapılmaktadır.

TIRABZAN a. **1.** Merdiven kolu boyunca yerleştirilen ve üzerinde küpeşte bulunan korkuluk: *İnerken tırabzanı bırakmak.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Tırabzan babası*, babalık görevlerini gereğince yerine getirmeyenler için kullanılır.
—El sant. Bazı oya ve dantellerin altına yapılan, merdiven tırabzanı görünümlü zincir işi. (Daha çok geometrik desenli işlere uygulanır.)
—İnş. *Tırabzan ayağı*, küpeşteyi taşıyan ve çeşitli formlarda gerçekleştirilmiş dikmelerin her biri. ‖ *Tırabzan babası*, tırabzanın ilk basamağında ya da bitiminde yer alan, kalın ve çeşitli biçimlerde yapılmış dikme.
—ANSİKL. İnş. Kovalı bir merdivende korkuluk yapılması zorunludur. Rönesans'tan önce yapılmış hiçbir merdivende korkuluk yoktur. Tornadan geçirilmiş ya da yontulmuş, ahşap ya da taş, ardından demir tırabzanlar Rönesans'la birlikte ortaya çıkmıştır. XVII. yy.'da, dövülmüş demirle çeşitli biçimler yaratılmış ve XVIII. yy.'ın ortalarına kadar birçok başyapıt üretilmiştir. Bu dönemde en yaygın uygulama yalın kemerlerdir. Bunlara koşut olarak, oymalı ahşap tırabzanlar da yapılmış, bunlar, XIX. yy.'ın dökme demir tırabzanlarına örnek olmuştur.
Osmanlı saray, köşk ve konaklarında da dönemin üslubunu ve beğenisini yansıtan ahşap, mermer ya da taş oymalı tırabzanlar kullanılmıştır (Dolmabahçe sarayı, Beylerbeyi sarayı vd.)

TIRAD a. (ar. *ṭırād*) *Esk.* **1.** İleri atılma, saldırma. **—2.** Vahşi hayvan kovalama, avlama. **—3.** Kısa av mızrağı, harbe.

TIRAK a. (yansıma sözc.). Sert, kuru bir şeyin çarpma ya da kırılma anında çıkardığı sesi betimler: *Kapı tırak diye kapandı. Ayağının altındaki dallar tırak diye kırıldı.*

TIRAKA a. *Arg.* **1.** Korku: *Yaman adamdır, tıraka nedir bilmez.* **—2.** Gösteriş, kabadayılık.
—Denizc. *Tıraka tutmak*, kaldırılan ya da indirilen bir yükü, sallanmasını, halatla birlikte dönmesini önlemek ya da istenilen duruma getirmek için bir kenarına bağlanan ince bir halatla kontrol altında tutmak. —Düz olarak çalışmayan bir ip ya da halata, çaprazlama bir hareket yaptırıp yön değiştirerek çalışmasını sağlamak.

TIRAKALI sıf. *Arg.* Korkak.

TIRAMOLA, TİRAMOLA ya da **TRAMOLA** a. (ital. *tiramolla*). Denizc. **1.** Yelkenli bir teknede, rüzgârı bir bordadan diğer bordaya geçirme. **—2.** *Tıramola etmek*, tıramola işlemini gerçekleştirmek. —Minde* olmuş bir palanganın halatlarını elle sağarak makaraları açmak. ‖ *Tıramola ile yükselmek*, rüzgâr yönü nedeniyle doğrudan ulaşılamayan bir yere, rüzgârı bir sancaktan bir iskeleden alarak varmak. —Yol boyunca arada bir yön değiştirerek ya da zikzaklar yaparak ilerlemek. ‖ *Boca tıramola etmek*, yelkenli bir tekneyle rüzgâr altından dönerek tıramola etmek. ‖ *Orsa tıramola etmek*, yelkenli bir tekneyle rüzgâr üstünden dönerek tıramola etmek.

◆ ünl. *Tıramola mayıstra*, tıramola manevrası yaparken, grandı direğindeki yelkenlerin pırasya edilip rüzgâra uydurulması için verilen komut.

TIRANDİL → TIRHANDİL.

TIRAŞ a. (fars. *teraşīden*, kıl yolmak tan, *teraş, tıraş*). **1.** Bedenin herhangi bir yerindeki kılları dibinden kesme, kazıma: *Saç tıraşı. Sakal tıraşı.* **—2.** Bir erkeğin saçını, belli bir biçim vererek kısaltma, kesme: *Tıraşın iyi olmamış. Asker tıraşı.* **—3.** Kesilme zamanı gelmiş saç ve sakal: *Üç günlük tıraşıyla hasta gibi görünüyor.* **—4.** Bir şeyin üstündeki pürüzleri alma, belli bir biçim vermek için yontma. **—5.** *Arg.* Sözü bıktıracak kadar döndürüp dolaştırma, yalan ve asılsız sözler: *Bırak tıraşı da ne istiyorsan onu söyle.* **—6.** *Bir kimseyi, saçını, sakalını vb. tıraş etmek*, bir kimsenin saçını sakalını kesmek ya da keserek biçim vermek. **—7.** *Bedenin bir bölümünü tıraş etmek*, uzayan kılları kesmek, kazımak. **—8.** *Tıraş olmak*, kendi sakalını kesmek ya da saçını, sakalını kestirmek: *Tıraş olup giyinmek. Üç gündür tıraş olmuyor. Kaç aydır tıraş olmuyorsun?* **—9.** *Tıraş etmek*, usandıracak kadar uzun konuşmak: palavra atmak (arg.). ‖ *Tıraş geçmek*, boş ve gereksiz sözlerle karşısındakinin kafasını şişirmek. ‖ *Bir kimseyi tıraşa tutmak*, onu bıktıracak, onun canını sıkacak kadar uzun konuşarak iş yapmasını engellemek, oyalamak, ona bıkkınlık vermek (arg.). ‖ *Tıraşı gelmek*, saçı sakalı uzamak, tıraş olmasını gerektirecek bir durum almak.
—Ayakkc. Ayakkabıyı oluşturan parçalardaki fazlalıkları düzeltme işlemi. ‖ *Tıraş bıçağı*, ökçe ve taban bitirme işleminde kullanılan iki saplı özel bıçak.
—Berber. *Tıraş bıçağı*, JİLET'in eşanlamlısı. ‖ *Tıraş fırçası*, sakalı sabunlamakta kullanılan ince kıllı fırça. ‖ *Tıraş kremi*, krem kıvamında hazırlanmış tıraş sabunu. ‖ *Tıraş pudrası*, sakal tıraşından sonra yüze sürülen kokulu ince toz. ‖ *Tıraş sabunu*, sakal tıraşı olurken fırçayla köpürtülüp yüze sürülen sabun. ‖ *Tıraş takımı*, tıraş olurken kullanılan (tıraş makinesi, tıraş fırçası vb.) araçlar. ‖ *Tıraş tası*, sakalı sabunlamak için içerisine su konulan kap. ‖ *Saç tıraş makinesi*, iki bıçağın yanlamasına gidiş geliş hareketiyle, saçları kökten kesmeyi sağlayan mekanik ya da elektrikli el aleti.
—Deric. Deriyi yumuşatmak ve inceltmek amacıyla yapılan işlem. ‖ *Tıraş bıçağı*, derileri, et tarafından temizlemeye yarayan iki saplı bıçak. (Bitirme işlemi sırasında kullanılır.) ‖ *Tıraş makinesi*, derileri tıraşlamaya yarayan makine. (Makinenin baş kısmı bir tabla üzerine tespit edilmiş ve ekseni çevresinde dönen silindir biçimli bir bıçakla donatılmıştır. Deri zımparalı bir tekerlekle bıçağın önüne sürülür, basınç pedalı ayarlanarak istenen kalınlık elde edilir ve derinin tümü ya da kenarı tıraş edilir.)
—Elekt. eşy. *Tıraş makinesi*, sakalı tıraş etmeyi sağlayan, elektrikli (*elektrikli tıraş makinesi*) ya da oynar bıçaklı mekanik (*mekanik* ya da *jiletli tıraş makinesi*) alet. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kozmet. *Tıraş losyonu*, tıraştan önce kullanılan, sakalı ve yüzün derisini elektrikli tıraş makinesiyle tıraş etmeye hazır duruma getirmeye yarayan ürün. —Tıraş sonrasında ciltte oluşan gerilme ve rahatsızlık duyumlarını azaltan, hafif tahrişleri dindirerek cilde belli bir rahatlık ve tazelik veren, tıraştan sonra kullanılan büzücü (acıfındık) ve yara kapatıcı kozmetik preparat. (Krem, pelte, losyon ya da stick biçiminde hazırlanabilir.)
—Marokenc. *Tıraş bıçağı*, metal bir kılıf içine oturtulmuş ince bir ağzı olan küçük marokenci falçetesi.
—Matbaac. Basılmış bir kitabı ya da bir cildi kesin boyutlarına getirilmek için giyotinle kesme.
—Müc. Mücevher taşlarına verilen biçim. ‖ *Elmas tıraşı sanatı*, elmasları, değerli taşları yontma, façetalarını oluşturma sanatı. ‖ *Eski tıraş*, değerli taşların, özellikle de pırlantaların, XX. yy.'ın başlarına kadar yapıldığı gibi tıraşlanması. (Eski tıraşın özelliği, taşın façetalarının düzensiz oluşudur.) ‖ *Modern tıraş*, ışığın olabildiğince çok yansımasını sağlamak için façetaları düzenli tutulan tıraş. (Modern tıraşta genellikle 58 façeta vardır.)

—Saraç. *Tıraş makinesi*, deri şeridini inceltmekte kullanılan saraç aleti.
—Seram. Kütahya seramikçiliğinde, dipleme (ayak bölümünün biçimlendirilmesi) sırasında çıkan hamur parçalarına verilen ad.
—Şapkac. *Tıraş makinesi*, fötr üzerindeki havları düzelten makine.
—ANSİKL. Elekt. eşy. 1895'te Amerikan King C. Gillette, "mekanik" denilen jiletli tıraş makinesini keşfetti. Ucuna, yerinden çıkartılabilir standart bir bıçağın takıldığı bir saptan oluşan bu makine çok kısa sürede çelik bıçaklı tıraş makinesinin yerini aldı ve sürekli olarak geliştirildi (çift bıçaklı, "oynar başlıklı" kullanılıp atılan modeller).
1931 yılında amerikalı Schick tarafından keşfedilen elektrikli tıraş makinesi, özellikle İkinci Dünya savaşı'ndan sonra yaygınlaştı. Bu aletin tutamak yerine geçen bir motoru, bir kesme sistemi ve deriyi bıçaklarla temas etmekten koruyarak, kesimi kolaylaştırmak için kılları yönlendiren bir kafesi vardır. Motor, modellere bağlı olarak, ya "oynar başlı" denilen hareketli bir kafes altındaki rotatif bıçakları, ya sabit bir kafes içinde önden arkaya doğru gidip gelen bıçakları ya da bombeli bir kafes içindeki paralel bıçak takımlarını harekete geçirir.

TIRAŞÇI sıf. ve a. *Arg.* Sözü, karşısındakini bıktırıncaya kadar uzatan, yalan ve asılsız sözlerle karşısındakini rahatsız eden kimse için kullanılır.
—Kürkç. Deri tıraşlama makinesinde çalışan işçi.
—Müc. *Elmas tıraşçı*, değerli taşları yontup cilalamayı meslek edinmiş kişi.

TIRAŞLAMA a. Deric. Derinin etli yüzünden ince yongalar alınarak deri kalınlığının eşitlenmesi ve küçültülmesi işlemi. Eskiden bu işlem elde ve tıraş bıçağıyla gerçekleştirilirdi; günümüzde tıraş makineleriyle yapılmaktadır.
—Camc. Hızla döndürülen bileğitaşı ile cam kütlesinin yüzeyinde çeşitli motifler oluşturma. (Bu yöntem, daha çok, kristal gibi tıraşa uygun camlarda uygulanır.)
—Deric. Derinin tüylerini kireçleme yoluyla dökmek yerine keskin bir bıçakla alma işlemi.
—İnş. Cephe onarımı sırasında bir duvarın kalınlığını azaltma ya da üzerindeki taşkın bölümleri, çapakları temizleme.
—Kürkç. Bir kürkün tüylerini belli bir uzunlukta kesme işlemi.
—Mak. san. Makine parçalarına, özellikle dişlilere uygulanan ve çok büyük bir alıştırma duyarlığı gerektiren bitirme işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ormanc. *Tıraşlama kesimi*, bir ağaç topluluğunu toptan kesimiyle belirgin işletme biçimi. (Aşamalı kesimlerle ormanı gençleştirme yönteminin tersi olan ve ancak sahil çamı gibi ışık ağacı türlerinde uygulanabilen bir yöntemdir.)
—Tekst. Kumaşların görünümlerini bozabilecek hav ve eşitsizlikleri temizlemeyi amaçlayan işlem. ‖ *Tıraşlama atölyesi*, keçe üretiminde kullanılan tüylerin kesildiği atölye. —Tıraşlama işleminin yapıldığı yer.
—ANSİKL. Mak. san. Tıraşlama, ısıl işlemden önce uygulanan bir bitirme yöntemidir. Diş açma sırasında, dişleri üzerine, profile koşut ve bütün uzunluğu boyunca küçük çıkıntılar yapılmış dik ya da helisel diş düzenli silindirsel bir çarkla hafif bir bitirme payı almaya dayanır. Çok büyük bir hızla dönen takım, tıraşlanacak çarkı, hiçbir kinematik bağlantı olmadan tahrik eder. Küçük çıkıntılar, bitirilecek çarktan, çok ince talaşlar halinde metal kaldırır. Bu yöntem son derece hızlı ve duyarlıdır.

TIRAŞLAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi tıraşlamak*, onun üzerindeki pürüzleri almak, yontmak. **—2.** Saçı, sakalı kısaltmak, kesmek, kazımak; tıraş etmek. **—3.** *Arg. Bir kimseyi tıraşlamak*, bıktıracak kadar uzun konuşmak; asılsız sözlerle karşısındakini rahatsız etmek.
—Bayınd. Tıkız bir toprak ya da kar katmanını (örneğin onarılacak karayolu yüzeyini) frezeyle aşındırmak.
—Cerr. Bir yaranın sağlıklı olmayan kısımlarını makas ya da bisturi ile kesmek.
—Ciltç. *Kapakları tıraşlamak*, kitabın kapak mukavvalarını, uygun görüldüğü ölçüde, iç taraftan yeniden kesmek.
—Deric. Derilere tıraşlama işlemini uygulamak.
—İnş. Bir taş blokunun, taş bir heykelin silmeli ya da oymalı bölümlerini çekiçle kırmak; bir taş ya da tuğla yüzeyinden ince bir katman soymak.
—Mak. san. Tıraşlama uygulamak.
—Şapkac. Fötr şapka yapımında, fötr üzerinde görüntüyü bozacak değişik yükseklikteki havları keserek düzgün bir yüzey elde etmek. —Şapkayı oluşturacak parçalar üzerindeki fazlalıkları keskin bir bıçakla düzeltmek.

TIRAŞLI sıf. **1.** Tıraş olmuş bir kimse için kullanılır. **—2.** Tıraş edilmiş saç, sakal, bıyık ya da bedenin tıraş edilmiş bölümü için kullanılır. **—3.** Saçı, sakalı iyice uzamış, tıraş zamanı gelmiş kimse için kullanılır. **—4.** Yontulup üzerindeki pürüzler giderilmiş bir şey için kullanılır.

TIRAŞSIZ sıf. **1.** Saçı, sakalı uzamış, tıraşı gelmiş kimse için kullanılır. **—2.** Pürüzler giderilmemiş, yontulmamış sert bir nesne (taş, mermer vb.) için kullanılır.

TIRAZ a. (fars. *ṭıraz*). *Esk.* **1.** Giysilerin yaka, kol, etek ucu ya da ön kenarlarına ipek, sırma vb. ile yapılan işleme. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Tutulan yol. **—3.** Döviz. (XIX. yy.'da fr. *devise* karşılığı olarak kullanılmıştır.)
◆ sıf. *Esk.* "Donatan, süsleyen" anlamlarıyla bileşikler yapar: *bezm-tıraz* (meclisi süsleyen), *şükûfe-tıraz* (çiçek süsleyen), *yave-tıraz* (sözünü yalanla süsleyen) vb.
—ANSİKL. Eski Türkler'de ve öteki islam ülkelerinde, hükümdarların ya da önde gelen kişilerin giysilerinin yakaları, kolları vb., sırma ve işleme ile süslenirdi. Emeviler'den başlayarak, Abbasiler'de ve öteki türk ve islam devletlerinde kullanılan bu tür işaretleri yapmak için *dar üt-tıraz* denilen imalathaneler kurulmuştu. Emeviler' de ve Abbasiler'de tırazlı dokumaların üretimi ve buna bağlı hakların korunmasına önem verilmiş, gösterişe düşkün Fatımiler'deyse bu tür kumaşların üretimi daha da değer kazanmıştı. Selçuklular'ın saraylarında da bu tür imalathaneler vardı.

TIRAZENDE sıf. (fars. *ṭırazenden*'den *ṭırazende*). *Esk.* **1.** Donatan, süsleyen. **—2.** *Tırazende-i arusan*, gelinleri süsleyen.

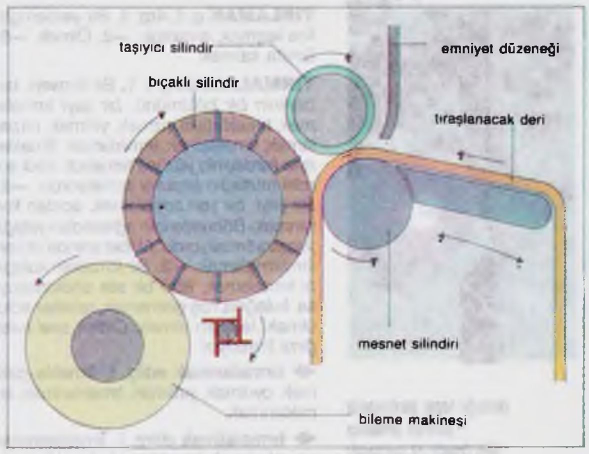
TIRCI a. Tır şoförü, tır kamyonuyla taşımacılık yapan kimse.

TIRCILIK a. Tırla yapılan taşımacılık.

TIRCİHALE a. (ar. *ṭırcihâle*). Esk. anat. Hançerenin üst kısmında bulunan iki kıkırdaktan biri.

TIRGOVİŞTE, Bulgaristan'da kent, yönetim bölümü merkezi, Önbalkan platosunda; 46 512 nüf. (1986). Eski panayırlar. Tarıma dayalı besin sanayileri. —*Tırgovişte yönetim bölümü*, 2 718 km²; 170 207 nüf. (1987).

TIRHALA, yun. **Trikala** ya da **Trikkala,** Yunanistan'da kent, Tesalya'da *nomos* merkezi, Lithaios kıyısında; 45 000 nüf. Antikçağ'da bir Asklepios tapınağının bulunduğu *Trikka*'ydı. Ticaret merkezi. —*Tırhala nomosu*, 3 367 km²; 132 500 nüf.
—Tar. Eski adı "Trikala" olan kent, Yıldırım Bayezit'in Niğbolu* savaşı'ndan (1396) sonra çıktığı Yunan seferi sırasında fethedilerek osmanlı topraklarına katıldı ve Rumeli eyaletine bağlı bir sancak merkezi oldu. XIX. yy. başlarına kadar sakin bir kent olarak gelişimini sürdüren Tırhala, mahmut II döneminde osmanlı yönetimine karşı ayaklanan Tepedelenli* Ali Paşa'nın (1820-1822), Kırım* savaşı sırasında da bir süre Yunan krallığı'nın kışkırtıp desteklediği rum çetelerinin (1854) denetiminde kaldı. Aynı yıl Yanya ve Tırhala ordusu komutanlığına getirilen Keçecizade Fuat Paşa'nın rum çetelerinden temizlediği kent, eyaletten vilayet örgütlenmesine geçildiği sırada (1867) bir mutasarrıflık olarak Tesalya vilayetine bağlandı. Berlin* antlaşması'nın (1878) 24. maddesi gereğince yapılan bir antlaşmayla (1881) Tesalya ile birlikte Yunanistan'a bırakıldı. 1897 Türk-Yunan savaşı'nda türk kuvvetlerince ele geçirilmesine karşın, İstanbul barış antlaşması'yla (1897) Yunanistan'a geri verildi ve osmanlı yönetiminden çıktı. Bugün Tırhala (Trikala), Yunanistan'da Batı Tesalya yönetim biriminin (nomos) merkezidir.

tıraş makinesinde tıraşlama ilkesinin şeması

dişli düzeni tıraşlama

tıraşlama bıçağı dişlerinin ayrıntısı

TIRHALLI sıf. (Yunanistan'daki Tırhala kentinin adından). *Tırhallı hep bir hallı*, aynı koşulları paylaşan kimselerin, aynı durumda olduklarını anlatmak için söylenir.

TIRHANDİL ya da **TIRANDİL** a. (yun. *trekhantiri*'den). Denizc. Ege denizi'nde ve Doğu Akdeniz'de kullanılan, iki direkli ve cıvadralı, latin ya da randa yelkenli, başı kıçı bir gezi teknesi.

TIRIK a. (yansıma sözc.). **1.** Bir şeyin bir şeye iki kez çarpmasından çıkan kuru ve hafif ses. **—2.** *Tırık tırak*, bir şeyin bir şeye çarpmasıyla çıkan kuru ve hafif seslerin sürekliliğini betimler.

TIRIKLAMAK g. f. *Arg.* Çalmak, aşırmak.

TIRIL sıf. *Tkz.* **1.** Çıplak ve zayıf. **—2.** Parasız, züğürt. **—3.** *Tırıl tırıl*, bir kimsenin parasızlığını vurgulamak için söylenir.

TIRILLAMAK gçz. f. *Tkz.* Çıplak ya da parasız kalmak.

TIRILLIK a. *Tkz.* **1.** Çıplaklık. **—2.** Parasızlık, züğürtlük.

TIRINK ya da **TİRİNK** a. (yansıma sözc.). **1.** Sert bir yüzeye çarpan metal para vb. bir madeni nesnenin çıkardığı ses. **—2.** *Tırınk (diye) saymak*, bir şeyi almak için parayı peşin vermek. ‖ *Tırınk tırınk parasını almak*, bir şeyin parasını peşin olarak almak.

TIRIS a. **1.** Binc. SÜRATLİ nin eşanlamlısı. **—2.** *Tırıs gitmek*, hızlı hızlı, koşarcasına yürümek. ‖ *Tırıs tırıs*, hızlıca; utanmış, mahcup bir biçimde: *Bu sözler üzerine tırıs tırıs köşesine çekildi.* ‖ *Tırısa kalkmak*, at sözkonusuysa, tırıs gitmeye başlamak.
—Nalbantl. *Tırıs nalı*, tırıs koşu hayvanlarına çakılan hafif nal; ön nal oluklu, ince ve geniş kolludur; art nala hayvanın öne kaymasını önlemek için mahmuz takılmıştır. Tırnağın sünbüğe denk gelen bölümü uzun bırakılarak adımın uzaması sağlanır.

TIRKAZ a. *Yörs.* Kapı sürgüsü, kapı mandalı.
—İnş. İki kanatlı bir kapıyı kapalı konumda tutmaya yarayan oynak ahşap parça.

TIRKAZLAMAK g. f. *Yörs. Kapıyı tırkazlamak*, kapının tırkazını sürmek; sürgülemek, mandallamak.

F. Tételolle

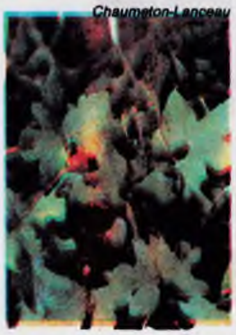
desteğe sapın sarılmasıyla tutunan tırmanıcı bitki örneği: çit sarmaşığı

Nature

desteğe ek kökçüklerin sarılmasıyla tutunan tırmanıcı bitki örneği: orman sarmaşığı

Chaumeton-Lanceau

desteğe sülüklerin asılmasıyla tutunan tırmanıcı bitki örneği: şeytanşalgamı

bahçe tırmaşıkkuşu (*Certhia brachydactyla*)

TIRLAMAK g. f. *Arg.* **1.** Bir yerden gizlice kaçmak, sıvışmak. **—2.** Ölmek. **—3.** Sınıfta kalmak.

TIRMALAMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bedeninin bir bölümünü, bir şeyi tırmalamak,* tırnaklarıyla çizmek, yırtmak, hırpalamak; tırnaklamak, tırmıklamak: *Tırnaklarıyla kardeşinin yüzünü tırmaladı. Kedi sürekli mutfağın kapısını tırmalıyordu.* **—2.** *Bir şeyi, bir yeri tırmalamak,* acıdan kıvranmak: *Böbreklerinin ağrısından yatağı, yorganı tırmalıyordu. Nöbet anında duvarları tırmalamak.* **—3.** *Bir kimsenin kulağını tırmalamak,* kötü bir ses sözkonusuysa, kulağına hoş gelmemek, rahatsız edici olmak, tedirgin etmek: *Cırtlak sesi kulağımı tırmalıyor.*

◆ **tırmalanmak** edilg. f. Tırnakla çizilmek, oyulmak, yırtılmak, tırnaklanmak, tırmıklanmak.

◆ **tırmalatmak** ettirg. f. Tırnaklanmasına yol açmak, tırnaklatmak, tırmıklatmak.

TIRMALANMAK → TIRMALAMAK.

TIRMALATMAK → TIRMALAMAK.

TIRMANANLAR a. Zool. TIRMANICILAR takımının eşanlamlısı.

TIRMANICI sıf. Tırmanma özelliği olan: *Tırmanıcı bitkiler.*

—Bot. Sapı, kendi kendine dik durmak için yeteri kadar sert olmayan, yükselmek için yanındaki bir yüzeyi (duvar, kaya, başka bitki vb.) destek alan bitkiye denir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dağc. Dik kayalara tırmanan dağcı.

—Nörobiyol. *Tırmanıcı lifler,* soğanilik olivasında bulunan ve beyincik korteksinin Purkinje hücrelerinde son bulan ve bunlar üzerinde çok güçlü bir uyarıcı etki yapan sinir lifleri.

—Spor. Özellikle yamaçları ve geçitleri aşmada ustalaşmış bisiklet yarışçısı.

—ANSİKL. Bot. Tırmanıcı bitkilerin ya da tırmanıcı sapın komşu yüzeylere dolanması, ya şerbetçiotu ve sarmaşıkta (sarılgan bitkiler) olduğu gibi desteğin etrafına sarılarak, ya akasmada olduğu gibi yaprağının sapıyla tutunarak, ya sarmaşığın çengellerinde olduğu gibi ek kökçükler yardımıyla, yahut dalların (asma) ya da yaprakların (kelebekçiçekligiller) bu göreve uymak üzere biçim değiştirmesiyle oluşan özel sarılma organlarıyla (sülük) gerçekleşir.

TIRMANICILAR a. Zool. Eski sınıflandırmalarda, iki parmağı öne, iki parmağı arkaya yönelik olduğundan tırmanabilen gugukkuşları, papağanlar vb. gibi kuşları kapsayan takım. (Eşanl. TIRMANANLAR.)

TIRMANIŞ a. Tırmanmak eylemi ya da biçimi.

—Dağc. *Serbest tırmanış,* dağa çıkma ediminin tümü ya da bir bölümü. Bu etkinlik sırasında dağcı az ya da çok dik olan kaya duvarı boyunca ellerini ve ayaklarını kullanarak ilerler. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Dağcı, tutamak ve destekleri kullanarak kendi olanaklarıyla ilerlediği zaman serbest tırmanış sözkonusudur. Tutamak yokluğunda, ilerlemeyi ve güvenliği sağlayan destek noktaları çakılmasına dayanan yapay tırmanışa başvurulur. Tırmanış sırasında baş tarafta bulunan dağcı kendinden mümkün olduğu kadar yükseğe bir sikke ya da bir çatlağın içine bir takoz çakar ve buraya bir karabina halkası aracılığıyla bağlantı ipini ve üstünde yükselebileceği ip merdiveni bağlar; bu işlem tırmanış boyunca tekrarlanır. Böylelikle tutamakları bulunmayan, ancak yüzeyinde çatlaklar bulunan kaya duvarlarına (kuramsal olarak) tırmanılanabilinir. Düz ve kaygan kayaları aşmak için bir tür keskiyle açılan deliklere yerleştirilen genleşmeli sikkeler kullanılır.

Yapay tırmanma gereçlerinin sistematik bir biçimde kullanımına (özellikle de genleşmeli sikkelere) spor ahlakı açısından ve aşırı sikke kullanımının kayalardaki çatlakları bozabileceği endişesiyle karşı çıkılmaktadır. Bununla birlikte yapay tırmanma sayesinde dağcıların karşısına çıkan birçok "sorun" çözülebilmiştir: Dru'nun güney yüzü ve batı ayağı, Yosemite vadisinde el Capitan, Patagonya And sıradağlarında Fitz Roy ve Cerro Torre.

Bir destek noktası olarak değil de, bir güvenlik aracı olarak kullanıldıklarında sikke ve karabina halkalarının yapay tırmanışın değil, serbest tırmanışın araçları sayılmalıdır. Aynı yöntem ve aynı yapay tırmanış teknikleri uygun malzemeyle (buz sikkesi) buzlu zeminde de kullanılır.

TIRMANMA a. **1.** Tırmanmak, el ve ayaklarla tutunarak ve çaba harcayarak yüksek bir yere çıkmak eylemi: *Bir duvara, bir çite tırmanma.* **—2.** Dağcının, kol ve bacaklarını kullanarak ve dik kayalar boyunca ilerleyerek dağa çıkması. **—3.** Güç bir durumun, sorun yaratan bir olgunun hızla büyümesi, güç kazanması, ciddi boyutlara ulaşması: *Şiddet olaylarında bir tırmanma gözleniyor. Faiz oranlarının, fiyatların tırmanması.* **—4.** Bir karşıtlık durumunda, her iki yanın birbirlerine karşı önlem almak amacıyla ve hükümet denetiminde askeri güçlerini nitelik ve nicelik açısından güçlendirmeleri; nükleer silahlanmanın kaçınılmaz yükselişi.

—Ask. *Silahlanmada tırmanma,* bir çatışmada, tarafların birbirine karşı kullandığı askeri gücün, ister iktidarın insiyatifiyle, ister karşı tarafın gücünü artırmasına bir yanıt olarak, siyasal iktidarca nicel ve nitel bakımdan kontrollü bir biçimde artırılması (günümüzde bu artış, nükleer silahların kullanımına kadar varabilecek bir tehlikeyi de beraberinde getirmektedir); en güçsüz bir nükleer silahın taraflardan biri tarafından kullanıldığı andan itibaren, kullanılabilecek durumdaki nükleer silah gücünün, kaçınılmaz bir biçimde artması.

—Dağc. Bir dağcının dağa tırmanmak ve dağdan inmek için gerçekleştirdiği eylemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Yerbil. Volkanik kayaçların püskürerek sivri bir doruk ya da bir koni oluşturması. || Tortul kayaçlarda sert katmanların esnek katmanların içine girmesinden kaynaklanan yapısal uyumsuzluk.

—ANSİKL. Dağc. Tırmanmalar, sürelerine (birkaç saatten bir güne, hatta iki güne kadar), güçlüklerine (altı derece olarak sıralanmışlardır: kolay, az zor, oldukça zor, çok zor, son derece zor), türlerine (kayada, karda, buzda ve karışık tırmanmalar) göre ayırt edilir.

Dağcının başlıca üç tür ana yolu vardır: en kolay yol *normal yol*'dur; daha zor, ama daha güzel ve daha ilginç olduğu için daha çok kullanılan yol *klasik yol*'dur; son yol da çıkışın bir yoldan, inişin başka bir yoldan gerçekleştirildiği *geçiş*'tir.

Bir tırmanmanın güçlüğü, geçitlerin geçmenin teknik zorluklarına, geçitlerin sürekliliğine, çıkışın uzunluğuna, yüksekliğine, aynı zamanda, atmosfer koşulları, yerdeki kar vb. gibi değişken etkenlere bağlıdır. Böylece normal koşullarda az güç (AG) olarak saptanmış bir kaya tırmanması, kayalığın ıslak ya da buzlu olması koşulunda çok güç (ÇG) kategorisine girebilir.

TIRMANMAK gçz. f. **1.** *Bir şeye, bir yere tırmanmak,* el ve ayaklarla tutunarak, asılarak ya da tırnaklarını takarak dik bir yere çıkmak: *Dik kayalara tırmanmak. Kedi ürküp ağaca tırmandı.* **—2.** Bir bitkiden söz ederken, yakınındaki dik bir yüzey boyunca yükselmek: *Duvara tırmanan sarmaşıklar.* **—3.** Bir yoldan söz ederken, yukarı doğru oldukça dik bir eğimi olmak; bir taşıttan söz ederken, böyle bir yolu izlemek: *Dağa tırmanan bir patika. Tepedeki köye güçlükle tırmanan bir araba.* **—4.** Hızla yükselmek, daha yüksek bir düzeye erişmek, güç kazanmak: *Fiyatlar hızla tırmanıyor. Anarşi tırmanıyor.*

—Biyol. Katı bir destekle ara vermeksizin temas ederek, ama yürümek ve sürünmekten farklı olarak dikine yer değiştirmek. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ g. f. *Yokuş, merdiven vb. tırmanmak,* güçlükle çıkmak: *Yokuşu tırmanırken soluk soluğa kalmak.*

—ANSİKL. Gövdeyi geçici olarak taşıyan desteğin (dal, kaya, duvar) sivri cırnaklarla, pençeyle batırma, yakalama, sarma ya da çekmenlerle bastırma ile kavranmasına göre üç tırmanma biçimi görülür.

1. *sarılarak tırmanmak,* bir parmak diğerleriyle karşı karşıya getirilince sağlanabilir: insan eli, maymunların ayağı, tüneyen kuşların pençeleri, bukalemunun ayakları. Bazen yakalayıcı bir organın sarılmasıyla da gerçekleşir: amerika maymunlarının ve bukalemunun kuyruğu, ağaç yılanlarının uzun gövdesi. Sarılma bazı yarasalarda (uçartilki) ve sallanarak kollarının ucuyla tırmanan maymunlarda basit bir asılmaya indirgenir.

2. Sivri pençelerle *tutunarak tırmanmak,* etçil memelilerin (kedi, pars), tırmanıcı kuşların (ağaçkakan), kertenkelelerin, tırmanıcı böceklerin çoğunun vb. tırmanma biçimidir ve çoğunda inmekten çok tırmanmaya daha iyi uyarlanmıştır.

3. *Çekmenlerle tırmanmak,* gekolar, ağaç kurbağaları, sinekler gibi çok değişik hayvanlarda ya da sürünmenin özel bir durumu olarak denizaltı dünyasında ahtapotlar, denizyıldızları, denizkestaneleri ve karındanbacaklılar gibi hayvanlarda görülür. Fakat, tırmanmak için hiçbir özel tertibatı bulunmayan hayvanlar bile pekâlâ tırmanabilir; örneğin keçiler, hatta şaşırtıcı olarak Güney Asya'da yaşayan bir balık (anabas) bunlar arasında sayılabilir. Bu balık solungaç kapaklarındaki dikencikler yardımıyla çalılara tırmanır.

TIRMAŞIKKUŞU a. Esmer benekli, ince ve eğri gagalı, çok sert kuyruk telekli, küçük bedenli, *Certhia* ve *Climacteris* cinsinden ötücükuşların ortak adı. (Kuyruk teleklerinin sertliği sayesinde ağaçkakanlar gibi ağaçların gövdesine dayanarak böcek arayabilirler. Kuzey yarıküre'nin ılıman bölgelerinde yaygın, birbirine çok benzeyen iki yerleşik türü yaşar: orman tırmaşıkkuşu [*Certhia familiaris*] ve bahçe tırmaşıkkuşu ya da kısa pençeli tırmaşıkkuşu [*C. brachydactyla*]; tırmaşıkkuşugiller familyası; boy 12 cm.)

TIRMAŞIKKUŞUGİLLER a. Ağaçkakanlar gibi (duvar tırmaşıkkuşu) ağaççıl kuşları (*Certhia* cinsi) ve Avustralya'nın bazı yerli kuşlarını (*Climacteris* cinsi) kapsayan ötücükuşlar familyası. (Bil. a. *Certhiidae.*)

TIRMAŞMAK g. f. *Esk.* Tırmanmak.

TIRMIK a. **1.** Tırnakla yapılan yüzeysel yırtık: *Kedi ellerimi tırmık içinde bıraktı.* **—2.** Çayırda biçilen otları, tarlada biçilen ekinleri, harmanda ekin saplarını toplamak için kullanılan ve uzun bir sapın ucunda ona dikey bir çubuğa bağlı on kadar dış taşıyan ağaç ya da metal tarım aleti. **—3.** Hayvanla ya da traktörle çekilen ve biçilmiş otları, ekinleri toplamaya ve / ya da aktarmaya yarayan eğri dişli aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.) **—4.** Bellenmiş ya da kazılmış tarla ve bahçeyi düzlemek ve temizlemek için kullanılan kısa saplı ve seyrek tarak dişli el aleti. **—5.** Hayvanla ya da traktörle çekilen ve sürülmüş tarlayı düzlemeye, gübreyi ya da tohumu toprağa gömmeye yarayan demirden bir çatıya bağlı oynamaz ya da esnek demir dişlerinden oluşan tarım aleti. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Balıkç. Balıkçıların balıkları ya da kabuklu hayvanları toplamak için kumu taramakta kullandıkları alet.

—Denizc. Denize düşen bir zinciri taramada, çifte demir atmada, dolaşan demir zincirlerini düzeltmede kullanılan tırnaksız, çok kollu bir tür küçük çapa.

—Der. hast. *Kedi tırmığı,* DOKUNCASIZ ÇİZİK LENFORETİKÜLOZ*U'nun eşanlamlısı.

—Zool. Yuva yapan bazı yer örümceklerinde zehir çengellerinin ucunda bulunan ve örümceğin yuva eşmesine yarayan güçlü diş kümesi.

—ANSİKL. Tarım. Buluş olarak çok basit olmasına rağmen el tırmığı gene de nispeten karmaşık tarımlarda kullanılır. Avrupa'da Romalılar'dan beri bilinmektedir. *Demir dişli el tırmığı,* eskiden kesekleri parçalamak ya da tarlayı otlardan temizlemek için kullanılırdı. XIX. yy.'dan beri sadece bahçe işlerinde kullanılmaktadır. *Tahta dişli tırmak ise,* kuru otun, semanın, başakların vb. toplanmasına yarar. Ot ve ekin toplamakta kullanılan el tırmığının yerini önce koşulu tırmıklar (atla çekilen yarım çember dişli tırmık), sonra çekme ya da asma özdevimli makineler aldı.

Tamburlu-taraklı kurutma tırmığı, esnek dişli dört tarak içerir; taraklar, dişler daima birbirine paralel kalacak şekilde iki döner tamburla eklemlidir. Dönüş yönü tersine çevrilebilir: taşıyıcı tekerleklerin ters yönünde ve orta hızda (80 dev./dak.) tırmıklama yapar; taşıyıcı tekerleklerle aynı yönde ve daha yüksek hızda da (150 dev./dak.) otları aktararak kurutma yapar. *Kollu kurutma tırmığı,* zincir ya da kayışla yana açılabilen esnek metal dişli taraklar içerir; otu yana savurur.

Yıldız çarklı kurutma tırmığı (akrobat tırmık), esnek uzun metal dişleri, ekseni etrafında serbestçe dönen ve eğik bir düzlemde çalışan bir çeşit disk oluşturur.

Döner taraklı kurutma tırmığı, uçlarında esnek metal parmaklar bulunan ve hemen hemen düşey bir eksene monte edilmiş radyal kollardan oluşan taraklar içerir. Taraklar, ikişer ikişer ters yönde döner ve parmaklar, havalandırmak ya da namlu yapmak üzere otları toplayıp yığar.

• Toprak ve tarla işlemede kullanılan tırmıklar, eskiden ağaçtan, günümüzde demirden yapılan ve üzerine civata ile madeni sivri dişler tutturulan bir şasiden oluşur. Tırmık, kültivatörün tersine yerde sürüklenir ve toprak tekerleği bulunmaz. *Ağır tırmıklar* dışında, az derinliklerde (4 -5 cm) çalışır. Dişleri bükülmez, düz, dilsi, dirsekli ya da dikdörtgen kesitli ve bükülgen olabilir ve toprağa girme derinliği tırmığa bağlanma yerinden ayarlanabilir. Birçok tırmık modeli vardır: dişleri dikdörtgen ya da üçgen kesitli olan *oynamaz şasili tırmık*'ın yerini toprağın engebelerine uyabilen hareketli parçalardan oluşmuş *eklemli tırmık* ya da *zikzak tırmık* almıştır. *Ağ tırmık,* aralarında bağlantılı 3 ya da 4 dişli çok miktarda parçadan oluşur. Daha geniş anlamda, sonraları ortaya çıkan değişik yapıdaki birtakım aletlere de tırmık denmiştir. Örneğin *kafesli döner tırmık,* üzerindeki sarmal çubuklara dizili dişler bulunan, gerçek ya da hayali yatay eksenli bir kasnaktan oluşur. *Norveç tırmığı,* merdaneye benzer ve her birinin üzerinde çelikten ya dökme demirden 5 ya da 6 kollu yıldızlar bulunan 2 ya da 3 mil içerir. Bazı tırmıklar, traktör gücüyle çalışır: *almaşık hareketli tırmıklar,* gidiş doğrultusuna dikey 2 tarak taşır ve her tarak dikey almaşık bir hareket yapar (genlik 8-10 cm; frekans saniyede 9 gidiş-geliş); *döner tırmıklar,* ikişer ikişer birbirine ters yönde dönen, eğik dişli, dikey eksenli topaçlardan oluşur. *Çekme tırmıklar* dişleri sürüklenen tırmıklardan daha derin çalışır ve genellikle arkadan, toprağa girişi sınırlamak için, sincap kafesine benzeyen çubuklu merdanelerle donatılmıştır.

TIRMIKLAMA a. Tırmıklamak eylemi.
—Tarım. Sürülmüş bir tarlada toprağın yüzey tabakasının tırmıkla işlenmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tırmıklama, birçok amaçla yapılır: toprak keseklerini parçalamak, ekime hazırlanmış tarlanın yüzeyini düzlemek, tohumların üstünü toprakla örtmek, gübreleri toprağın yüzey tabakasına karıştırmak, bazı tarlalarda zararlı otları yok etmek, çayırlardaki yosunları yolmak ve buğdaylarda kardeşlenmeyi kolaylaştırmak. Tırmıklama, sürme çizgilerine, eğik, paralel ya da dikey olarak yapılır.

TIRMIKLAMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bedenin bir bölümünü tırmıklamak,* tırnakla

Giret

derisini hafifçe yırtmak; tırmalamak, tırnaklamak: *Kedi çocuğun yüzünü tırmıkladı.* **—2.** *Bir yeri (bahçe, tarla vb.) tırmıklamak,* tırmıkla üzerinden geçmek, temizlemek: *Bahçeyi tırmıklamak.*

◆ **tırmıklanmak** edilg. f. **1.** Tırnakla derisi hafifçe yırtılmak; tırmanlanmak, tırnaklanmak. **—2.** Tırmıkla üzerinden geçilmek, temizlenmek.

TIRMIKLANMAK → TIRMIKLAMAK.

TIRMILTEPE. Arkeol. İçel'de, Mersin'in 2 km kadar K.-D.'sunda höyük. Yörede yapılan yüzey araştırmalarında (1951), Bakırtaş döneminden Ortaçağ'a değin uzanan çeşitli küçük buluntular ele geçti. Höyüğün tepesinde bir bizans kalesine ait olduğu sanılan yapı kalıntıları vardır.

TIRNAK a. **1.** İnsanda ve omurgalı hayvanların birçoğunda el ve ayak parmaklarının ucunda ve genellikle üst yüzde bulunan boynuzsu tabaka. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Kimi araçların kıvrık bölümü. **—3.** *Tırnak atmak,* oyunda, hile amacıyla kâğıtlarından bazılarına tırnakla işaret koymak (arg.). || *Tırnak sürtüştürmek,* iki kişi arasındaki anlaşmazlığı körüklemek. || *Tırnak takmak, tırnak iliştirmek,* bir kimseye musallat olmak, ondan ayrılmamak. || *Tırnak yeri,* çakı gibi şeylerin ağzını kolayca açabilmek için tırnağı sokup çekmeye yarayacak kertik. || *(Birinin) tırnağı (bile) olmamak,* bir kimseden değerce çok aşağı olmak: *Sen onun tırnağı bile olamazsın.* || *(Bir kimsenin) tırnağına, attığı tırnağa değmemek,* bir kimseyle değer yönünden karşılaştırılamayacak ölçüde düşük düzeyde olmak. || *Tırnağın varsa başını kaşı,* kendi işini kendin yap, kimseden yardım bekleme anlamında söylenir. || *(Birine) tırnaklarını göstermek,* bir kimseye gözdağı vermek, onu korkutmak. || *Tırnaklarını sökmek,* bir kimseyi her türlü güçten yoksun bırakmak, olanaklarını elinden almak.
—Anat. *Tırnak derisi,* tırnakların etrafındaki ince deri. || *Tırnak kemiği,* tırnağı taşıyan parmak kemiği. || *Tırnak kökü,* tırnağın gömülü olduğu ve büyümeye başladığı oluk. || *Tırnak tablası,* tırnak. || *İlkel tırnak tomurcuğu,* embriyon yaşamının üçüncü ayına doğru beliren tırnak taslağı. Bir üstderi kıvrımı olarak belirir ve ilerde tırnağın kökünü meydana getirir.
—Ask. Ateşli bir silahta, atımdan sonra fişeğin boş kovanını dışarı atmaya yarayan kurma kolu parçası.
—Atç. Atgillerin toynaklarının alt yüzünde, destek kemerleri arasında kalan yumuşak ve esnek bölüm. (*Toynak çatalı* da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Tırnak sandalı,* çakıl taşlı, çamurlu ağır saha ve alanlarda atların ayaklarını korumak için tırnakları da kapsayan ve özel kayışlarla takılan hasır ya da madeni koruma sandalı. || *Tırnak zırhı büyümesi,* at toynağının normal büyümesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Binc. *Tırnak lastiği,* atların, öbür ayaklarının çarpması sonucu yaralanmaması için ön tırnakları üstüne takılan kauçuk koruma lastiği. || *Tırnak ucunda yürümek,* bir atın ayaklarını doğru olarak tamamiyle yere basacağı yerde ayaklarını kaldırarak tırnak ucunda yürümesi.
—Böcbil. Böceklerin ayağında bulunan çengel biçimindeki sivri uzantıların her biri. || Onikoforlarda ve bazı eklembacaklılarda eklentilerin ucunda bulunan kitinli oluşum.
—Cerr. Eklem hareketlerini kısıtlama ya da çıkıkları önleme amacıyla cerrahi girişim sırasında kemikten alınan bir grefle oluşturulan çıkıntı.

Kerguelen takımadasında bulunan en büyük ada üstünde trakitik lav tırmanması

tarlada çalışan eklemli tırmık

FAHR

döner taraklı tırmık

—Denizc. Gemi demirinin dibe tutunmasını sağlayan kollarının ucundaki yassı ve sivri uçlu bölüm. (DEMİR TIRNAK da denir.)
—Dilbil. Bir sözce içinde yer alan bir sözcüğü ya da sözcük öbeğini ayırmak için kullanılan ikili gösterge (" "): *Tırnak açın, kapatın.* (Bk. *ansikl.* böl.)
—Dokmc. *Tırnak düğümü* → SİMKEŞ DÜĞÜM*Ü.
—El sant. *Tırnak iğnesi* → FİSTO* İLMEĞİ. || *Tırnak makası* → DİŞ* MAKASI.
—Hayvc. *Tırnak bezi*, koyunda ve çok seyrek olarak keçide, parmakların arasında bulunan, kendi üzerine katlanmış bir kese biçimindeki yağ bezi.
—İnş. Bir duvar yüzünde çıkıntı yapan taş. || Tonoz taşlarının oluşturduğu çıkıntı. || Bir derzdeki harç çapağı. || *Kiremit tırnağı*, yassı kiremitleri lataya asmak için üzerlerinde bırakılan küçük çıkıntı.
—Kuyumc. Mücevherin üzerindeki yuvalara yerleştirilmiş değerli taşların düşmesini önleyen, metalden yapılmış ince, küçük dişlere verilen ad. (Tırnaklar, değerli taşın üzerine doğru kıvrılarak onu sabitleştirir.) || Yüzük kaşının, taşı çevreleyen ve tutan bölümü.
—Mak. san. Masif bir parçada, büte, kama ya da fırdöndü görevi yapacak bir çıkıntı oluşturan, genellikle silindirsel, küçük parça. || Mandallı bir çarkın dişleri arasına giren ve bunun istenmeyen yönde dönmesini engelleyen, yay itmeli küçük levye. || Mekanik bir organ üzerine, bir başka organı itmek, durdurmak, belli bir konuma getirmek vb. amacıyla tespit edilen küçük parça. || Bir eksen çevresinde dönen ve her dönüşte bir mekanizmayı çalıştıran diş. || *Tırnaktan kurtarmak*, bir saatte, bir sarkaçta, bir vinçte vb. tırnağı, mandallı bir çarkın dişlerinden kurtarmak. || *Kılavuz tırnak*, çoğu kez bir kanal içinde kılavuz görevi yapan, kesiti uzunluğuna göre düşük, uçları yuvarlak prizmasal parça. — Uçlarından birinden, genellikle gömmeyle tespit edilen küçük yassı parça.
—Mim. Bir sütun tabanında genellikle yaprak biçimindeki bezeme öğelerinden her biri. (Özellikle Ortaçağ'da, kaval silmeyi etekliğin köşelerine bağlamak için tırnaklar yapılırdı.)
—Nalbantl. *Tırnak yüzü*, nalın tırnağa değen yüzü. (Eşanl. ÜST YÜZ.)
—Oy. *Tırnak atmak*, iskambil oyunlarında, hile yapmak amacıyla kâğıtlardan biri ya da birkaçı üzerine tırnakla işaret koymak. (Oyuncuya kâğıdı kapalıyken tanıma şansı sağlar.)
—Patol. *Tırnak düşmesi*, özellikle bazı yerel ya da genel ağır enfeksiyonlardan ve bazı zehirlenmelerden sonra tırnakların kopup ayrılması. (Eşanl. ONİKOPTOZ.) || *Tırnak mikozu*, ONİKOMİKOZ'un eşanlamlısı. || *Tırnak yeme*, tırnak kemirme alışkanlığı. (Eşanl. ONİKOFAJI.)
—Saatç. Tulumba göbeğinin ya da tulumbanın, tulumba yayının bir ucuna takılmasını sağlayan, ekli ya da eksiz, çıkıntılı öğesi.
—Saraç. *Tırnak koruyucu*, atın tırnağının üstüne geçirilen kesik koni biçiminde deri parçası.
—Sil. *Tırtıl tırnağı*, tırtıllı araçların palet tabanındaki çıkıntı.
—Süslem. sant. *Tırnak mühresi* → DAMAR* MÜHRESİ.
—Tavukç. *Tırnak kesme*, birbirlerini tırmalamasınlar diye toplu yetiştirilen tavuk ve piliçlerin tırnaklarını kesme işlemi.
—Tekst. İplik makinesinin çekim silindirine basınç aktaran kanca.
—Tüt. *Tırnak vurma*, ipe dizilerek kurutulan tütünleri denklerken dizilerde göze çarpan düşük kaliteli ve çok arızalı yaprakların kabaca ayıklanması.
—Vet. *Tırnak düşmesi*, bir toynak ya da tırnağın kopup ayrılması. (Atlarda ve sığırlarda, arpalama, sığırlarda, küçük gevişgetirenlerde ve domuzlarda şap hastalığının sonucu olabilir.)
—Zool. Gevişgetiren hayvanların ve domuzgillerin parmaklarının ucunu örten ve genellikle toynak adı verilen boynuzlu tabaka. (Sönümleme ve bağ dokularından başka, ikinci parmak kemiğinin alt ucunu, üçüncü parmak kemiğini ve kirişlerin kaymasını sağlayan küçük bir kemiği [küçük susamsı kemik] içerir; hayvanların hareketi sırasında koruyucu ve sönümleyici bir rol oynar.) [Bk. *ansikl.* böl.] || Amniyonlu omurgalılarda parmakların ucunu örten boynuzsu ve sivri kılıf. (Bk. *ansikl.* böl.) || Primatlarda son parmak kemiğini koruyan ve eğri olmayan ya da çok az eğri olan, boynuzsu, yapraksı oluşum. || Köpek, kurt, tilki, porsuk ve tavşan gibi hayvanların tırnağı. || *Tırnak tabanı*, amniyonlu omurgalılarda, tırnağın keratinleşmiş olan, ama yumuşak kalan alt bölümü. (Tırnak tabanının kalınlığı kökten uca doğru düzenli olarak artar ve kalın derili bir bölgeyle [parmak yastığı] arkaya doğru ilerler. Primatlarda [maymunlar] tırnak tabanı körelmiş ya da büsbütün yok olmuştur [insan]; toynaklıların [at] toynağında tırnak tabanı yere basan kısımdır; tırnak yastığıysa tırnak çatalına dönüşmüştür; çiftparmaklılarda [inek] tırnak tabanı körelmiş, tırnağın dibi bütün çatala yayılmıştır.)
—ANSİKL. Tırnak bir fanerdir ve üstderinin keratinleşmesiyle oluşur. İlk taslağı, dölyatağı içi yaşamın üçüncü ayına yakın bir epiderm kıvrımı biçiminde belirir *(ilkel tırnak tomurcuğu)*. Bu tomurcuktan tırnağı doğuracak olan *tırnak kökü* oluşur. Zamanında doğmuş çocukta tırnağın ucu parmak ucunu bulur, hatta geçer. Günde onda bir milimetre büyür ve yenilenmesi için altı ay gerekir.

Tırnak ya da *tırnak tablası*, yarı saydam, esnek, dayanıklı bir tabakadır. Tırnağın görünen parçası, *ayça* (kökün ön bölümüdür, aradan görünür), pembemsi kısmını ve beyazımtırak olan kenarını içerir. Tırnak, tırnak altı ve yan kıvrımlarla çevrelenmiştir. Parmağın sırt kısmında *tırnak yatağı* üzerine oturur. Tırnak keratinine *onikin* denir.
—Atç. At, eşek, katır toynağının alt yüzünün bir parçası olan toynak çatalı oldukça çıkıntılı üçgen bir kama biçimindedir. Bunun bir ucu, bir gövdesi ve iki dalı vardır. Ucu ya da tepesi, toynak tabanının ortasına denk düşer; geniş parçası toynak yumaklarıyla sona erip topukla birleşen dalları oluşturur. Daima yerle temas halinde olan toynak çatalı, toynağa bir dereceye kadar esneklik sağladığından nalbant tarafından olduğu gibi serbest bırakılmalıdır. Boşlukların, yani dalların iki tarafındaki çukurların içinden grimsi bir akıntı sızarsa toynak çatalı kızışmıştır denir. Bu durum bir bıcılgan başlangıcı oluşturabilir. Basit bir kızışma temizlemeyle ve katran pansumanıyla iyileşir.

Toynak çatalı çıbanı, ezilme, çivi ya da başka bir şeyin batması, derin bir yaralanmadan ileri gelen kısmı bir nekrozla belirgindir.
• *Tırnak zırhı*. Tırnak zırhı yukarıdan aşağıya doğru büyür; kendi kendine aşınmasa ya da nallama sırasında yontulmasa ayağın sürekli uzaması gerekirdi. Büyüme çeperin her yerinde aynıdır, ama ırklara ve hayvanın sağlığına bağlı olarak az ya da çok hızlı olabilir. Daha önce oluşan tırnağın uzunluğuna da bağlıdır; tırnağın uzaması, tıpkı kıllarda olduğu gibi uzadıkça yavaşlar. Tırnağın normal büyümesi zor fark edilir. Hastalık (ökçe darlığı, arpalama) halindeyse, tersine, tırnağın üzerinde kabarık çizgiler hemen fark edilir.
—Dilbil. *Tırnak imi*, bir alıntıyı, dolaysız bir söylemi ya da altı çizilmek istenen bir sözcük dizisini metin içine sokmaya yarar. Bu biçimde ayrılmış sözcük ya da sözcük dizisinin kullanmaktan kaçınıldığını, sorumluluğunun üstlenilmediğini de belirtebilir (yeni sözcükler, argo deyişler). Konuşma sırasında, genellikle tırnağın açıldığı yerde başlayan ve kapandığı yerde biten bir ton değişikliği de gözlemlenebilir.
—Patol. Tırnakta, mikropların ya da mantarların neden olduğu iltihaplı lezyonlara (oniksis) ve beslenme bozukluklarına (onikoz*) rastlanır. İyi ya da kötücül urlar görülebilir. Urlar tırnak çevresinde (sığil, botriyomikom vb.) kökünde ya da yatağında (glomlu urlar, sarkomlar vb.) yerleşebilir. Tırnakaltı kötücül melanom tehlikeli bir melanik dolamaya neden olur.
—Zool. Sığırlarda, tırnak uzaması devamlı ve ayda 1 cm dolayındadır. Otlaklarda, yürümenin neden olduğu aşınma bu düzenli büyümeyi dengeler. Uzun zaman ahırda tutulma halinde tırnaklardaki aşırı büyüme, hayvanı ağırlığını arka kısma, yani topuk üzerine vermeye zorlar. Bu da denge bozukluklarına ve hanepte yorgunluğa neden olur. Bu sakıncayı önlemek için tırnak, törpülerle ya da özel taşlarla yontulur.
• Amniyonlu omurgalılarda sivri ve kıvrık tırnakları, parmakların ucunu örten diğer tırnaklardan (normal tırnak ya da toynak) ayırmak gerekir; sivri ve kıvrık tırnaklar bir nesneye tutunmaya ya da bir avı yakalamaya yarar ve kuşlarla sürüngenlerde bulunur; uçtaki parmak kemiğini tamamiyle sarar, üst yüzü sert ve dışbükey, alt yüzü yumuşak ve içbükeydir. Memelilerde tırnağın yalnız dip kısmı büyümeyi sağlar. Sivri tırnaklar, kedigillerde ve miskkedisinde pençenin içine çekilebilir.

TIRNAKA a. *Arg.* Oyunda, kâğıtlara tırnak atarak yapılan hile.

TIRNAKALTI FIRÇALARI a. Örümceklerde tırnağın hemen altında bulunan kıl demeti.

TIRNAKÇI sıf. ve a. *Arg.* **1.** Para alıp verirken, içinden bir ya da birkaçını aşırmayı beceri haline getirmiş yankesici. **—2.** Oyunda, kâğıtlara tırnak atarak hile yapan kimse.

◆ a. Kur. tar. Osmanlılar'da haftanın her perşembe günü padişahların tırnaklarını kesen hasodalılardan saray görevlisi. (Bu görev Abdülhamit I döneminde [1774-1789] kaldırıldı.)

TIRNAKÇIK a. Anat. Göz çukurunun iç yüzünde bulunan dört köşe ince kemik. (Gözyaşı-burun kanalının bir çeperini oluşturur.)

TIRNAKLAMAK g. f. *Bir kimseyi, bir yerini tırnaklamak*, tırnağını batırarak çizmek, yırtmak; tırmalamak, tırmıklamak.

◆ **tırnaklanmak** edilg. f. Tırnaklamak eylemine konu olmak, tırmalanmak.

TIRNAKLANMAK → TIRNAKLAMAK

TIRNAKLI sıf. Tırnağı olan ya da tırnakları belirtilen bir nitelikte olan.
—Mak. san. *Tırnaklı tespit mekanizması*, hareketli bir organı bir yönde tahrik etmeye ve öbür yöne hareketini engellemeye yarayan mekanizma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. *Tırnaklı tespit mekanizması*. Tırnaklı tespit mekanizmaları, ya alternatif bir hareketi çembersel bir harekete dönüştürmek için (planya tezgâhlarının ilerlemesi, kimi el takımlarının döndürülmesi vb.), ya çeşitli sıkıştırma (otomobillerin el freni) ya da kaldırma aygıtlarında (vinçler, krikolar vb.) yükün hareket ettirici hale gelmesini önlemek için, güvenlik organı olarak ya da tersine, depolanmış bir potansiyel enerjiyi geri kazandırmak (zemberekli saatler, ağırlıklı saatler vb.) için bir mil üzerine monte edilir. Tırnaklı tespit mekanizması, mandallı bir çark ve bir tırnak ya da belli bir yönde döndürülmesi, zorlanmayla kilitlenme oluşturan bakışımsız hareketli parçalarla elde edilir.

TIRNAKLIK a. **1.** Kimi kutuların kapağında bulunan ve tırnakla çekerek kapağı açmaya yarayan yanlamasına çentik. **—2.** Bir bıçağın ya da çakının ağzında bulunan ve tırnağı geçirerek bıçağı açmaya yarayan küçük kertik.

TIRNAKLILAR a. Zool. Bazen toynaklılar takımına verilen ad.

TIRNAKSI sıf. Tırnağa benzeyen.
—Anat. *Tırnaksı kemik*, gözyaşı kemiğinin başka adı.

bir otomobil el freni kolunun tırnaklı tespit mekanizması

bir bisiklet serbest tekerleğinin tırnaklı tespit mekanizması

TIRNOVA, VELİKO TIRNOVO ya da **TIRNOVO,** Bulgaristan'da kent, yönetim bölümü merkezi, Önbalkan platosunda; 70 610 nüf. (1987). Carevec tepesinde krallık sarayı kalıntıları (XIII. yy.). Ortaçağ'dan (Kırk-Mıçenitsi kilisesi, Aziz Petır ve Aziz Pavel kilisesi vb.) ve XIX. yy.'dan kalma kiliseler. Üniversite. Bir ticaret ve sanayi merkezidir (bulgar elektronik sanayisinin merkezi, tekstil). Yantra vadisinde amfitiyatro biçiminde basamaklar halinde kurulmuş kent, turizm açısından son derece zengindir. — *Tırnova yönetim bölümü,* 4 681 km^2; 338 073 nüf. (1987).

—Tar. Tırnova, Asenler ve Şişmanlar hanedanları döneminde ikinci bulgar imparatorluğunun başkenti oldu; 1393'te Türkler tarafından fethedildi. 1879'da Ulusal meclis burada toplandı ve "Tırnova Anayasası"nı onayladı (16-25 nisan). Bulgaristan'ın tam bağımsızlığı 1908'de bu kentte ilan edildi.

TIRNOVACIK, bulgarca *Malko Tırnovo,* G.-D. Bulgaristan'da, Yıldız dağları kesiminde küçük kent, Türkiye-Bulgaristan sınırındaki Dereköy kapısı'ndan 5 km kadar uzakta. Balkan savaşı'ndan önce, Edirne vilayetinin Kırkkilise (Kırklareli) sancağına bağlı kaza merkeziydi.

TIRNOVO → TIRNOVA.

TIRPAN a. **1.** İki elle tutulan uzun bir sopaya bağlı hafifçe eğri çelik bir lamdan oluşan ve ot, tahıl vb. biçmeye yarayan kesici alet. (Eşanl. KOSA.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Tırpan atmak,* istemediği kişilerin görevine son vererek onları temizlemek; düşmanları tümüyle yok etmek. ‖ *Tırpandan geçirmek,* tırpanlamak.

—Ed. Ölümün simgelerinden biri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Esk. sil. Delici, dürtücü ve kesici bir tür eski silah. (Arka ucunda bir, kabzaya yakın yerinde de iki mahmuzu vardır ve ayrıca ucunda ay biçiminde kesici bir parça bulunur.)

—Spor. Güreşte rakibin dengesini bozmak için uygulanan oyun. (Sağ ve sol ayak içi ile rakibin bileğine ya da baldırına, iç ya da yan taraftan vurarak dengesini bozma esasına dayanır.)

—ANSİKL. Bilinen ilk tırpan İkinci demir çağından kalmadır (La Tène, İ.Ö. V.-VI. yy.). Bu alet uzun süre yalnız Alp bölgesiyle (İsviçre, Avusturya vb.) sınırlı kalmıştır denebilir. Roma İmparatorluğu'nun başlangıç döneminde, belki de süvari sınıfının ot ihtiyacını karşılamak amacıyla diğer bölgelere (Kuzey-doğu Galya, Büyük Britanya) yayılmıştır. İlkel tırpanlar, modern tırpanlardan çok farklıdır. Modern tırpanlar Ortaçağ'ın sonlarına doğru (X.-XI. yy.) ortaya çıkmış, görüldüğü kadarıyla ondan sonra da çok az değişikliğe uğramıştır. Tırpan, uzun süre, yalnız ot biçmek için kullanılmıştır; tahıl hasadındaki kullanımı bir hayli sonradır (yulaf: XV. y.; öteki tahıllar: Flandres'da XVI. yy., İngiltere ve Holanda'nın bazı yörelerinde XVII. yy., Akdeniz'e uzak Avrupa ülkelerinde XIX. yy.).

Doğu ve Kuzey Avrupa tırpanlarının evrimi Batı Avrupa tırpanlarınınkinden farklı olmuştur. Doğu tırpanlarının en önemli tipi gorbuşa denen ve Finlandiya'dan Sibirya'ya kadar kullanılan tiptir. Gorbuşa kullanım düzleminde sırayla bir sola, bir sağa doğru vurulmak üzere, bakışımlı kullanılır.

Gerçek tırpan, diğer kesici hasat aletlerinden, iki elle kullanılması ve vurarak kesmesiyle ayrılır. Tek elle kullanılan tırpanlar da vardır. İki elle kullanılan tırpan tam anlamıyla bir Avrupa aletidir. Benzeri aletlere, Malezya ve Çin'de bir iki eyalette rastlanmıştır, ama bunların işlevi oldukça kısıtlıdır.

Bugünkü Avrupa tırpanı, ucunda 40 ila 120 cm uzunluğunda kesici bir lam ve üzerinde bir ya da iki tutak bulunan 160 -190 cm uzunluğunda bir saptan oluşur. Aletin kesin biçimi ve boyutları işlevine (ot tırpanı, tahıl tırpanı, çalı tırpanı), kullanacak kişinin büyüklüğüne, yöresel alışkanlıklara göre değişir. Tırpan demiri ya dövme çelikten (Batı Avrupa) ya dökme çeliktendir (ABD, İngiltere). Dövme tırpanların ağzı örs üzerinde dövülerek, dökme olanlarınki zımpara çarkına tutularak bilenir. Her ikisi ondan sonra sık sık masatla kılağılanır. Bazı durumlarda, tırpanın üstüne tahtadan ya da söğütten bir tarak takılır; bu parça kesilen sapların düzenli bir şekilde tırpancının tarafında yığılmasını sağlar.

—Ed. Tırpanın ölüme işaret etmesi Azrail'in onunla yaşam tarlasından ömür ekinini biçmesi biçimindeki hayale dayanır. Bu evrensel imge türk şiirinde de canlandırılmıştır: *"Bu dünyada bir nesneye yanar içim göynür özüm / Yiğit iken ölenlere gök ekini biçmiş gibi"* (Yunus Emre).

TIRPANABALIĞI a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerin en sığ kesimlerinden 100 m derinliğe kadar inen bölümlerine yayılan kıkırdaklıbalık. (Bedenleri sırttan ve karından iyice yassıdır. Gövdesi hafif oval bir disk biçimindedir. Sırtı küçük dikensi pullarla örtülüdür. Kuyruk hemen hemen gövde uzunluğundadır. Kuyruğunun hemen hemen orta kesiminde zehirli, kalın bir diken bulunur. Etçildir. Bil. a. *Taeniura grabata;* dikenliuyuşturanbalığıgiller familyası.)

TIRPANAGİLLER a. Zool. Özkedibalıklarını, yani vatozları kapsayan familya. (Bil. a. *Rajidae.*) [Eşanl. ÖZKEDİBALIĞIGİLLER.]

TIRPANAĞACI a. Bot. Çin ve Japonya'nın sıcak bölgelerinde yetişen kozalaklı ağaç *(Cunninghamia sinensis).* [Güney Çin'de ormanlar oluşturur. Ilıman bölgelerde süs ağacı olarak yetiştirilir. İstanbul' da Dolmabahçe sarayının bahçesinde birkaç örneği vardır.]

TIRPANCI a. Tırpanla ekin biçen işçi.

TIRPANLAMAK g. f. **1.** *Otu, ekini vb. tırpanlamak,* tırpanla biçmek. **—2.** *Tkz. Bir şeyi tırpanlamak,* onu yok etmeye, ortadan kaldırmaya girişmek.

—Su ür. Su ürünleri üretimi yapılan bir gölette, akarsuda, gelişmesi üretimde verimi düşürmesin diye su bitkilerini su içinde biçmek.

◆ **tırpanlanmak** edilg. f. **1.** Ot, ekin vb. sözkonusuysa, tırpanla biçilmek. **—2.** *Tkz.* Yok edilmek, ortadan kaldırılmak.

TIRPANLANMA a. Tırpanlanmak eylemi.

—Yerbil. Eğimi büyük topografik bir yüzey yakınında, kaya parçalanması altyatay doğrultuda gerçekleşen bir arazi diliminde yerçekiminden ileri gelen biçim değişikliği.

TIRPANLANMAK → TIRPANLAMAK.

TIRPANTO a. Denizc. Tel halatlar üzerine vurulacak palanga sapanlarının ya da barbarışkaların sıyrılmaması için, halatların sapan vurulacak bölümlerine sarılan mürnel.

TIRTIK a. **1.** Çentik. **—2.** *Tırtık tırtık,* pürüzlü, çentikli, tırtıklı.

TIRTIKÇI a. *Arg.* Tırnakçı, yankesici.

TIRTIKLAMAK g. f. *Arg.* Yavaş yavaş, azar azar aşırmak, çalmak.

TIRTIKLI sıf. Tırtıkları olan; çentikli.

TIRTIKZIPKIN a. Balıkları zıpkınlamak için kullanılan üç dişli çatal zıpkın.

TIRTIL a. Pulkanatlı böceklerin, genellikle bitkiyle beslenen ve çoğunlukla tarım bitkilerine zarar veren larvası. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Zool. *Kirpi tırtıl,* bedenlerini kaplayan kalkık ve sık kıllarından ötürü çeşitli pervanelerin tırtılına verilen ad.

—ANSIKL. Tırtıllar ince uzun gövdeli larvalardır; bunlarda baş yuvarlak ve ağız parçaları çiğneyici tiptedir; uçları birer tırnakla sona eren üç çift toraks (göğüs) bacağı ve zarsı beş çift karın bacağı ("yalancı bacaklar") vardır (bunların bir çifti anus bölgesindedir). Tırtılların yer değiştirmesi hızlıcadır. Bazı türler bitkisel dokuları delik deşik eder; çoğu üzerine yumurta bıraktıkları bitki türünü kemirir. Kimisinde parlak renklerle donanmış olan gövdenin üzerinde kıllar, değişik boy ve biçimde kabartılar, hatta ısırgan kıllar bulunur. Bazı tırtıllar nemf evresi için koza örer (örneğin ipekböceği).

TIRTIL a. Al. tak. Tırtıl çekme işlemi için ikili olarak kullanılan, su verilmiş çelikten çembersel takım; bu takımın kesici ağzında bulunan yivler, üzerinde yuvarlandığı işlenecek parça üzerine, dönüşü sırasında iz bırakır.

—El sant. İşleme ve giyim süslemede kullanılan, ince sırma tellerin helezon biçiminde bükülmesiyle yapılmış süs ögesi. (Köşeli ya da yuvarlak biçimli, sarı veya gümüş renkli olur. Daha çok gece elbiselerinde pul, boncuk vb. malzemeyle kullanılır.)

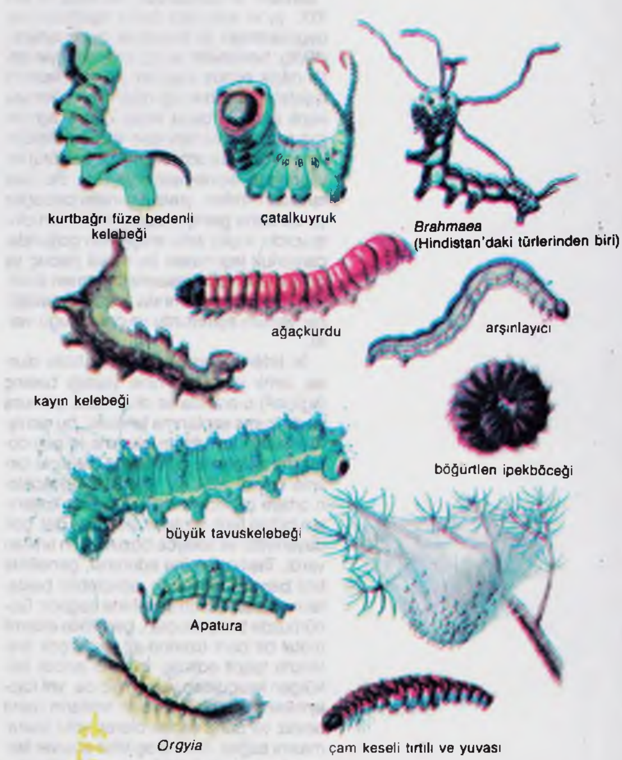
—Mak. san. *Tırtıl çekme,* çoğu kez elle hareket ettirilecek bir parçanın (vida başı, sap vb.), bu hareket sırasında parmakların kaymasını önlemek amacıyla, dönel bir yüzeyi üzerinde ya da sert bir parça içine yerleştirilecek görece daha yumuşak bir parça üzerinde tırtıllar oluşturmaya dayanan işlem. (Tırtıl çekme genellikle torna tezgâhında, su verilmiş çelikten yapılmış ve elde edilmek istenenin tersi biçimde girinti ya da çıkıntılar taşıyan bir çift tırtıl, tırtıl çekilecek parçanın üzerinde, basınç altında yuvarlanarak gerçekleştirilir.) ‖ *Tırtıl çekmek,* bir tırtıl çekme gerçekleştirmek.

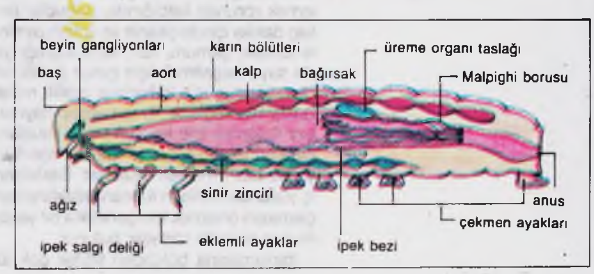
—Polim. *Çekme tırtılı,* plastik boru ve profil üretiminde, bu ürünlerin makine çıkışın-

tırpan

çeşitli türlerin tırtılları ve genel bedensel yapıları

da çekilmesini sağlayan düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Pulc. Bir pulun çevresindeki kertiklere verilen ad. (Bunlar tırtılölçer yardımıyla ölçülür.)

—Sil. ve Oto. Aderans katsayısı zayıf arazilerde çekmeyi sağlamak için, bir taşıtın tekerlekleri ile zemin arasına yerleştirilen ve her iki ucundaki millerle birleştirilen ve eklemlenen metal ya da kauçuk baklalardan oluşmuş esnek sonsuz bant. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tırtıl pabucu*, zırhlı bir araçta, tırtılın eklemli, bükülmez öğesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tırtıl pabucu mili*, iki tırtıl pabucunu eklem oluşturarak birbirine bağlamayı sağlayan mil. (Yağlanmış ya da yağlanmamış millerin yanı sıra esnek bloklu miller de vardır.)

—Şeritç. Bazı saçakların eteklerinde kullanılan, spiral şeklinde bükülerek sıkı bir yay oluşturan tel. || *Tırtıl saçak*, etekleri tırtıldan yapılmış saçak.

—Teknol. *Tırtıl başlığı*, üzerine, metallere tırtıl çekmeye ya da bunları kesmeye yarayan tırtılların takıldığı yarısert çelik gövde. || *Tırtıl izi*, girintili çıkıntılı bir takımın, bir malzeme oluşturduğu çiziklerin tümü.

—ANSİKL. Polim. Çekme tırtılı, üst üste bindirilmiş taşıyıcı iki banttan oluşur; bantların aralığı, çekilecek profillerin boyutlarına göre ayarlanır ve üzerlerine köpük kauçuk yastıklar yerleştirilir; bantların hızı, fışkırtma kalıbının hızına göre ayarlanır. Aygıtta ayrıca uzunluk ölçmeye yarayan bir sayaç ile bir takimetre bulunur.

—Sil. ve Oto. Bant, tekerlekler, tekercikler ya da hidropnömatik sistemle çalışan bojiler, lamalı yaylar, burulma çubuklarına takılı silindirler üzerine yerleştirilmiş bir makarayla gerilen dişli bir çark ya da "barbotin"le döndürülür. Tırtıl ilkesi, ilk kez XIX. yy.'ın sonunda tarım traktörlerinde uygulanmıştır. İlk fransız ve ingiliz tankları (1916), hendekler ve top mermileriyle delik deşik olmuş arazileri ya da tekerlekli taşıtların geçemediği dikenli tel ağlarıyla kaplı arazileri daha kolay olarak aşmak için rulman takımlarından ve tarım traktörlerinin (özellikle amerikan Holt traktörü) tırtıllarından esinlenerek yapıldı. Bu ilkel tankların tırtılları, yuvarlak metal pabuçlar ya da daha geniş metal levhalardan oluşuyordu; ingiliz zırhlı araçlarının çoğunda, çamurluk taşımayan bu metal pabuç ya da levhalar taşıt kasasını tamamen örterken, fransız tanklarında kasa yüksekliğinin yarısını aşmıyordu ve çamurluğu vardı.

İki tırtılın genişliği ne kadar fazla olursa, zırhlı aracın zemine yaptığı basınç (kg/cm²) o oranda az olur. Kara, çamura ya da kuma saplanma tehlikesi, bu genişliğe, kullanılan rulman takımına ve askı donanımı sistemine göre azalır. Bununla birlikte, sovyet T 34, KV 1 ve 2 (1942) tankları ortaya çıkıncaya dek, dünyada kullanılan bütün tank ve zırhlı araçların dar, çok dayanıksız ve kolayca bozulabilen tırtılları vardı. Taşıtın zemine aderansı, genellikle tırtıl bandını oluşturan, sökülebilir baklaların ve pabuçların desenine bağlıdır. Günümüzde tırtıl pabuçları, genellikle eklemli metal bir bant üzerine az ya da çok aralıklarla tespit edilmiş, içi dolu ancak bükülgen kauçuktan yapılır. Bu da, yol kaplamasına zarar vermeden tırtılların daha sessiz ve daha esnek olarak yolu kavramasını sağlar. Zırhlı araç kötü arazide ilerlemek zorunda kaldığında, pabuçlar birkaç dakika içinde çıkarılır ve aracın zeminle teması, çamuru, karı, kuru toprağı ya da suyu boşaltmak için çukur profilli ve desteklemek için kabartma profilli metal baklalarla sağlanır. Ayrıca aracın kaymasını önlemek için kauçuk tırtıl pabuçlarının yerine geçici olarak kar kramponları ya da buz tırnakları takılabilir. Baklaların iç yüzünde, tırtılların rulman yataklarından çıkmasını önlemek için genellikle bir ya da iki sıra halinde kertikler bulunur.

Yanlamasına bükülgen tırtıllar çok az kullanılmıştır. Tamamen kauçuktan yapılmış bant, daha sessiz ve daha esnek olmasına karşın çok dayanıksızdır. Bükülgenlikleri ve kırılganlıkları çok önemli çekiş kayıplarına yol açtığı için, ağırlığı 10 t'dan fazla zırhlı araçlara uygun değildir. Bunlar genellikle yarı-tırtıllı araçlara monte edilir.

Fransız mühendis Kégresse'in yaptığı esnek kauçuk bant sistemi en çok kullanılanlardan biridir. Rulman takımının en orijinal öğesi, barbotin üzerine monte edilmiş, kendi ekseni çevresinde dönen bir askı donanımına bağlı taşıyıcı tekerciklerden oluşmuştur. Bu düzenek, hafif Citroën arabalarına Sahra'yı (1923), Afrika'yı (1925) baştan başa geçme ve büyük Sarı yolculuk (1931-32) gibi uzun aşamalı yarışları gerçekleştirme olanağı verdi. Birçok rus ve fransız zırhlı aracı, tanınmış Citroën ve Berliet marka tırtıllı araçlar, 1914 ve 1939 arasında, günümüzde hemen hemen hiç kullanılmayan Kégresse sistemiyle donatılmıştı.

Tırtıllar, zırhlı taşıtlar dışında, çeşitli dönemlerde (özellikle 1941-1945 arasında Rusya'da), kamyonlar (alman yapısı Opel "Maultier"), yarıtırtıllı (alman yapısı Krauss-Maffei Sdkfz 8) ya da tırtıllı (avusturya yapısı Steyr-Pusch) top çekicileri gibi diğer araçlarda da kullanılmıştır; 1942'de ortaya çıkan amerikan yapısı LVT gibi zırhlı amfibi taşıtlarda, gövdenin tüm çevresini saran kepçe biçimindeki tırtıl baklaları suda ilerlemeyi sağlar. İkinci Dünya savaşı'nda kullanılan 122 mm'lik ağır sovyet topları da tırtıllar üzerine monte edilmiştir.

Taşıtı döndürmek için iki tırtıldan birini yavaşlatırken diğerini hızlandırmak gerektiğinden, tırtıllı bir aracı kullanmak oldukça zordur. Yeni düzenekler, her tırtılın hızını aynı anda, iki yönde değiştirmeyi sağlar.

• *Tırtıl pabucu.* Bir tırtıl pabucu, onu diğer iki pabuca bağlayan bir bağlama öğesinden, tekerciklerin yuvarlanma yolunu oluşturan bir cisimden ve toprağa yapışmasını sağlayan bir tabandan meydana gelir. Bu değişik parçalar, birleştirilebilir ya da tek parça halinde üretilebilir. Tırtıl pabuçları, tırtıl baklaları üzerine takılır ve günümüzde kullanılan tank ve diğer zırhlı araçlara kısa zamanda hızla takılıp çıkarılır. Plastik tırtıl pabuçları, kimi hafif keşif araçlarında denenmiştir. Pabuçlar, gürültüyü ve yolların yıpranmasını önler, ancak engebeli arazilerde tırtılların toprağa yapışma gücünü azaltır.

TIRTILCIL a. Eski Dünya'nın tropikal ormanlarında, ağaçların üzerinde yaşayan, böceklerle beslenen, donuk renkli *Campephaga* cinsinden ötücükuşların ortak adı. (Tırtılyiyengiller familyasının örnek tipi.)

TIRTILLANMAK gçz. f. Ağaçtan söz ederken, üzerine tırtıllar üşüşmek.

TIRTILLI sıf. **1.** Kenarında kertikleri olan: *Tırtıllı para.* **—2.** *Tırtıllı bıçak*, sebzeleri süslü ve kolay kesmek için kullanılan ağzı kertikli mutfak bıçağı.

—Nümism. *Tırtıllı paralar*, kenarları testere dişleri gibi kesilmiş paralar. (Antikçağ'da kullanılan metalin kaliteli olduğunu saptamak için Suriye'de, Makedonya'da ve Kartaca'da bu yönteme başvurulurdu. Roma'da tırtıllama yalnızca gümüş paralara [*nummi serrati*] uygulandı ve bu yöntem İ.Ö. III. yy.'dan Cumhuriyet'in sonuna kadar sürdürüldü.)

—Oto. *Tırtıllı araç*, hareket etmek için, tırtıl pabuçlarından oluşan ve özel arka tekerlekler ile zemin yüzeyi arasına yerleştirilen, geniş sürekli bir bant ya da tırtıldan yararlanan motorlu taşıt.

TIRTILÖLÇER a. Post. Bir posta pulundaki tırtılların sayısını ve cinsini belirlemeye yarayan taksimatlı küçük cetvel. (Eşanl. ODONTOMETRE.)

TIRTILSI sıf. Tırtıla benzeyen.

—Bot. Dişi ya da erkek organları basit pulcuklarla korunan bireşeyli çiçeklerden oluşan genellikle sarkık başak ya da tırtıl biçiminde çiçek durumu. (Fındık ve ceviz ağaçlarının çiçek kurulları tırtılsıdır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Zool. Göğüs bölgesinde eklemli bacaklar ve karın bölgesinde zarsı yalancı bacaklar bulunan böcek larvası için kullanılır.

—ANSİKL. Bot. Erkek tırtılsı, çiçeklenmeden sonra bütün halinde düşecek biçimde dip kısmından eklemlidir. Bu çiçek durumu eskiden tırtılsılılar takımı adı altında toplanan ağaçların belirgin özelliğidir.

Kimi bitkilerde hem dişi, hem erkek çiçekler tırtılsıdır (söğüt, kavak, gürgen), kimisindeyse sadece erkek çiçekler bu durumdadır (meşe, ceviz, fındık).

TIRTILSILILAR a. Çiçekleri tırtılsı biçimde olan bitkiler takımı. (Eskiden kavak, huş, kestane gibi ağaçlar bu takımda toplanırdı. Günümüzde bu bitkiler değişik birçok takımda yer alır ki, başlıcaları söğütler ve kayınlardır.)

TIRTILSİNEĞİGİLLER a. Çok sayıda ve sağlam makroketusları olan, sikloraf sinekler familyası. (Bil. a. *Tachinidae.*)

—ANSİKL. Büyük bir familya olan tırtılsineğigillerin larvaları, hemen hemen bütün öteki böcek takımlarının larvalarında iç asalak olarak yaşar. Üreme ovovivipar ya da vivipardır (larvipar). Ovovivipar türler embiyonlu mikrotip yumurtalar yaparlar (*Carcelia, Gonia, Zenillia, Ernestia* vb.); *Dexia* cinsi üyeleri gezici larvalar doğurur; *Planidia* cinsi üyeleriyse, larvalarını, asalak yaşadıkları yaprakduyargalıgiller larvalarının yanı başına bırakırlar; diğerleri makrotip yumurtalarını ya da larvalarını doğrudan doğruya konaklarının üzerine yumurtlarlar (*Compsilura, Phryxe, Phorocera* vb.).

TIRTILYİYENGİLLER a. Eski Dünya'nın ve Avustralya'nın tropikal bölgelerinde ağaçlar üzerinde yaşayan, tırtıl yiyerek beslenen, kimisi donuk, kimisi gözalıcı renkte ötücükuşlar familyası. (Bil. a. *Campephagidae.*)

TIRTIR a. Böcbil. Uzun gövdeli, uzun duyargalı asalak arı. (Tarım bitkilerine zarar veren böceklerin asalağıdır. Bil. a. *İchneumon piserius; İchneumonidae* familyası.)

TIS a. (yansıma sözc.). **1.** Kedinin, kazın, yılanın vb. düşmanını ürkütmek istediğinde çıkardığı ıslıklı ses. **—2.** *Tıs yok*, ortalıkta hiçbir sesin duyulmadığı, tam bir sessizlik durumunu anlatmak için söylenir.

TISLAMA a. Tıslamak eylemi; bu eylem sırasında çıkan ses.

TISLAMAK gçz. f. Kaz, yılan, kedi vb. sözkonusuysa, ıslığa benzer bir ses çıkarmak.

TIYÇİNA (Pavlo Grigoryeviç), ukraynalı şair (Peski, Çernigov bölgesi, 1891 - Kiev 1967). Yeni yeni ölçüler ve ritimler icat etti (*les Clarinettes solaires* [fr. çev.], 1918), sosyalizmin kuruluşunu yüceltmek için halk şiirinden yararlandı (*Pluh*, 1920; *Le parti nous guide* [fr. çev.], 1934; *Acier et douceur* [fr. çev.], 1941). Heyecan verici bir savaş şairi olan Tıyçina, tümtanrıcı bir duyarlılıkla yurttaşlık temalarının ağırlığını yumuşatmayı bildi (*les Obsèques d'un ami* [fr. çev.], 1943; *I Rasti i Deyrtvovat*, 1949; *Nous sommes la conscience de l'humanité* [fr. çev.], 1957; *les Horizons du communisme* [fr. çev.], 1961).

TIYN a. (ar. *tıyn*). *Esk.* **1.** Balçık, çamur. **—2.** *Tıyn-ı ahmer*, kırmızı aşıboyası. || *Tıyn-ı asfer*, sarı aşıboyası. || *Tıyn-ı ebyaz*, tebeşir. || *Tıyn-ı hadidi*, aşıboyası.

—Hat. *Tıyn-ı hikmet*, hattatlarca tebeşire verilen ad. (Aharlanmış ve tıla sürülmüş kâğıdın aşırı kayganlığı, tebeşir tozu sürülmüş bir çuharın kâğıt üzerinde gezdirilmesiyle giderilirdi.)

TIYNET, -ti a. (ar. *tıynet*). Yaradılış, huy: *Onun tıyneti budur. Tıyneti bozuk.*

TIYNETSİZ sıf. Kötü yaradılışlı.

TIYNİ sıf. (ar. *tıyn* ve *-i*'den *tıynî*). *Esk.* Çamurla ilgili.

TIYNYANOV (Yuriy Nikolayeviç), rus yazar (Rejitsa, bugün Rezekne, Letonya, 1894 - Moskova 1943). Biçimci okula (Opoyaz) bağlı olan Tıynyanov pastiş türünün (*Gogol et Dostoievski* [fr. çev.], 1921), şiire uyguladığı anlambilimin (*Problema stihotvornogo yazıyka*, 1924) ve edebiyatta yenilikçiliğin (*Arhaystıy i novatorıy*, 1929) usta bir kuramcısı ve Puşkin dönemi üzerinde uzmanlaşmış, derin bilgili bir tarihçiydi (*Pouchkine et ses contemporains* [fr. çev.], 1969). Makalelerinde, daha sonra dilbilim veya antropolojide yapısal metodu oluşturacak temellerin taslağını çizdi. Dekabrist hareketiyle olan bağlarını açığa çıkarmaya çalıştığı rus romantizminin önemli yazarlarını konu alan tarihsel romanlar yazdı: Kyuhelbeker (*Dekabrist Kjuhlja*, 1925), Griboyedov (*Smertvazira Muhtara*, 1927-1928), *Puşkin* (tamamlanmadı, 1935-1943).

TIYŞLER (Aleksandr Grigoryeviç), rus ressam ve tiyatro dekoratörü (Melitopol 1898 - Moskova 1980). Kiev'de 1917'den 1919'a kadar A. Exter'in, sonra 1921'de Moskova Vhutemalar'ında gravürcü V. A. Favorskiy'in öğrencisi oldu. Resimlerinde gerçeküstücü şiirsel öğelerle vurgulanmış anlatımcı bir üslup geliştirdi.

Tİ a. (yansıma sözc.). **1.** Askerlikte, bir törenin başladığını, bildirmek için boruyla tiz perdeden verilen işaret. **—2.** *Ti borusu*, ti işareti verilen boru. || *Ti işareti*, borazanla verilen işaret. || *(Bir şeyi ya da birini) tiye almak*, alaya almak, eğlenmek (arg.).

TI Anorg. kim. *Titan*'ın simgesi.

Tİ, V. hanedan (İ.Ö. 2400) döneminde yaşamış mısırlı yüksek görevli. Kral Neferirkare ve Neuserre'nin piramitlerinin ve güneş tapınağı Sahure'nin denetimini üstlendi. Mastabası Sakkare'de iyi korunmuş durumda bulundu; mezar odasının duvarlarını süsleyen alçakkabartmalar tümüyle Eski İmparatorluk üslubuna bağlanır.

-Tİ → -DI.

-Tİ → -TI.

TİABENDAZOL a. (fr. *tiabendazole*). Eczc. Yuvarlak kurtlara (nematodlar) karşı kullanılan solucan ilacı.

TİAGLO a. (rusça sözc). **1.** Rusya'da XV. yy. dan XVIII. yy.'ın başına kadar devletin köy ve kasabalarda oturan kişilerden para ya da mal olarak aldığı vergi. **—2.** XVIII. ve XIX. yy.'da derebeylik vergileri ve adam başına kesilen vergilerin saptanmasında temel birim olarak alınan insan sayısı (2-4 arası).

TİAHUANACO, Bolivya'da, Titicaca gölü'nün G.'inde, 3 900 m yüksekliğinde arkeolojik yer. Kentin kurulmasına birinci ara dönemde (İ.Ö. 200-İ.S. 600) başlandı, orta dönemde (600-1000) devam edildi. Bu tören merkezinde, büyük taş bloklarla (bunlar bazen bronz kenetlerle birbirine bağlanmıştır) yapılmış birçok yapı topluluğu bulunuyordu. Kalasasaya kompleksinde birçok monolit yükselir: bunların en ünlüsü Güneş kapısı'dır. Bir külte bağlı olarak geliştiği sanılan ve kuyumculuk, seramik, dokumacılık alanlarını da kapsayan Tiahuanaco sanatı Güney And sıradağları'na (Arjantin'in K.-B.'sı ve Şili'nin K.'i) doğru yayılmıştır. Bu etki Huari'de de belirgin bir biçimde sezilir. Tiahuanaco kültürü bu merkezden, Peru topraklarının nerdeyse tümüne yayılmıştır.

Tla Juana, Maracaibo gölündeki (Venezuela) petrol yatağı.

TİAL, ing. *total immediate ancestral longevity* deyiminin kısaltması. (Tial kişinin ana ve babası ile iki dedesinin ve iki ninesinin ömürlerinin toplamına eşittir ve bu toplam ne kadar yüksekse kişi o kadar uzun ömürlüdür.)

TİAMA a. Tropikal Afrika'da yetişen ve esmer-kırmızı renkte, yarı kaba dokulu, yumuşak ve hafif bir odun veren ağaç. (Odunu marangozlukta, merdiven, kaplama ve kontrplak yapımında kullanılır. Bil. a. *Entandrophragma angolense.*)

TİAMAT, Mezopotamyalılar'ın Deniz tanrıçası. Babil mitolojisine göre, Apsu ile birleşerek büyük tanrıları doğurdu; Apsu'nun ölümünden sonra ise canavarlar doğurup büyük tanrılara saldırttı. Marduk tarafından öldürüldü.

TİAMFENİKOL a. (fr. *thiamphénicol*). Eczc. Sentetik antibiyotik. (Kloramfenikol türevi olup onun kullanıldığı yerlerde kullanılır.)

TİAN, gökyüzü anlamına gelen, herkesin ve her şeyin boyun eğmek zorunda kaldığı en yüce gücü belirten çince sözcük.

Tian'anmen → TİEN' ANMİN.

TİAN HAN → TİEN HAN

TİANJİN → TİENCİN.

TİANLONGŞAN, Çin'de Şanşi eyaletinde buddha mağaraları. Burada, 560-570'ten başlayarak Orta Asya'dan gelen yunan buddha heykelcilik anlayışının yumuşadığı ve insancıl yönünün vurgulandığı görülür. Buradaki üç boyutluk arayışı, Tanglar döneminde, hacmin ve devinimin ortaya çıkmasıyla sonuçlanacaktır.

TİAN SHAN → TİEN ŞAN.

TİANSHUİ → TİENŞUEİ.

TİARA a. (lat. sözc.; yun. *tiara*'dan). **1.** Eski Doğu'da ve Bizans'ta hükümdarlık simgesi olan tören başlığı. (Bk. *ansikl.* böl. Arkeol.) **—2.** Papaların eskiden giydikleri başlık; tören başlığı. (Papa Paulus VI'dan sonra kullanılmaz oldu.)

—ANSİKL. Arkeol. Tiara, Mezopotamya tanrılarının simgesiydi. Üst üste konmuş 1-4 sıra boğa boynuzuyla süslü olan tiara, tanrı ya da tanrıçanın ululuk derecesini gösterirdi. Heykelciler ve ressamlar, İ.Ö. II. binyıl'ın başına kadar tiarayı profilden başın üzerinde önden gösterdiler. Tanrılaştırılmış kimi krallar da boynuzlu tiara ile gösterilmiştir (örneğin bugün Louvre'da bulunan bir stelin üzerindeki Naram-Sin* tasviri, III. binyıl'ın 2. yarısı). Asur krallarının başında, koni biçiminde sivri uçla biten bir tiara vardır. Hititler'de de tanrıların başlarında boynuzlu, konik başlıklar görülür. Yazılıkaya'daki on iki tanrı kabartmasındaki tanrılarla, Şarruma ile kral Tuthalya IV'ü birlikte betimleyen kabartmalarda, tanrıların başlarında birkaç sıra boynuzlu, konik başlıklar vardır. Altından bir gerdançe biçimindeki tanrı heykelciğinin başında da bu türden bir başlık bulunur. Urartu kabartmalarında ve maden işlerinde de boynuzlarla süslü konik başlıklarla karşılaşılmaktadır. Phrygialılar *frigium* denilen tiara benzeri, koni biçiminde başlıklar kullanıyorlardı.

TİARECHİNUS a. (yun. *tiara*, taç, ve *ekhinos*, denizkestanesi'nden). Alpler'deki Trias devri topraklarında fosillerine rastlanan denizkestanesi cinsi. (İlkel özellikleri nedeniyle küçük bir tomurcukışınlıya benzerler. *Tiarechinidae* familyasının örnek tipi.)

TİARET → TİHERT.

TİARİNİ (Alessandro), italyan ressam (Bologna 1577 - *ay. y.* 1668). Carracciler'in izleyicisi, büyük boyutlu sanat resimlerinde başarılı oldu (*Yatırma*, Bologna pinakoteki); dramatik üslubu ve hitabeti içtenlikten yoksun değildi.

TİAZİNAMİUM a. (fr. *thiazinamium*). Antihistaminik ve antikolinerjik etkili fenotiazin türevi sentetik ilaç.

TİBA a. Armut biçiminde, ipek telli Vietnam lavtası.

TİBALDİ (Pellegrino), **Pellegrino de' Pellegrini** denir, italyan mimar, ressam ve heykelci (Puria in Valsolda 1527 - Millano 1596). Bologna'da, sonra Roma'da manierismocu çevresi içinde yetişti. Bologna üniversitesi sarayı'nı *Storie di Ulisse* (Odysseus'un öykusü) konulu fresklerle süsledi (1554-1556). Bu etkileyici fresklerde, figürler uçar gibi betimlenmiş ve şiddetli rakursilere başvurulmuştur. Milano duomosu'nun baş mühendisi ve mimarı olan Tibaldi, Padova'da Borromeo koleji'ni (1564-1568), Milano'da S. Fedele (1569-1579) ve S. Sebastiano kiliselerini yaptı. Madrid'e çağrıldı ve Krallık sarayı'nın yapımında çalıştı, El Escorial kitaplığı'nı ve manastır avlusunu dekore etti. — Kardeşi DOMENİCO (Bologna 1541 - *ay. y.* 1583) Bologna'da katedral capellalarından birini ve birkaç saray yaptı.

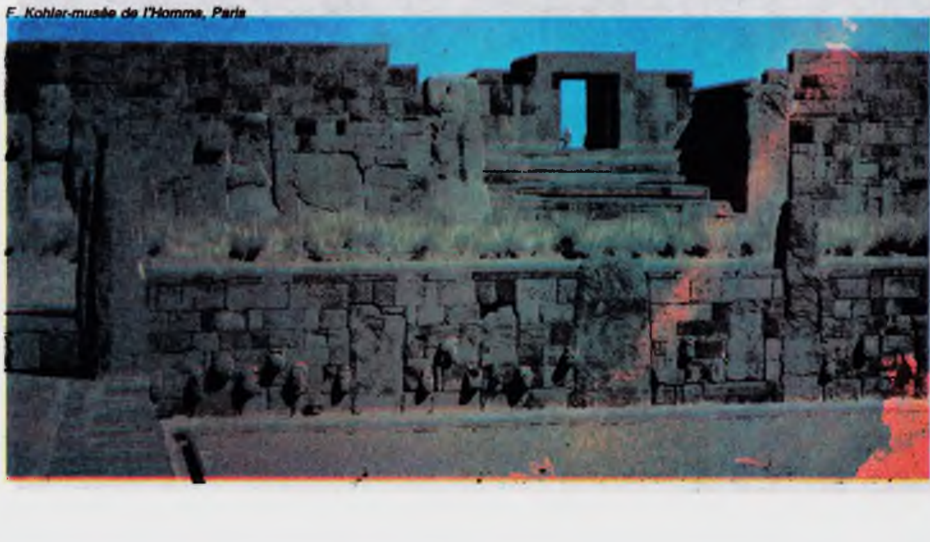
TİBALDİ (Paolo), italyan suikastçı (Piacenza 1825 - Roma 1901). Roma'da Garibaldi'yle birlikte savaştı (1849), sonra Fransa'ya geçti. Napoléon III'e karşı bir suikast hazırladığı duyulunca Cayenne'e sürüldü (1857). Özgürlüğüne kavuşunca (1870) Paris komünü'ne katıldı.

TİBBETT (Lawrence), amerikalı şarkıcı (Bakersfield, Kaliforniya, 1896 - New York 1960). 1925-1950 arasında New York Metropolitan Opera'nın başbaritonuydu, Deems Taylor'ın, *Peter İbbetson* (1930) ve Howard Hanson'un *The Emperor Jones* (1932) ve *Merry Mount* (1933) adlı operalarında rol aldı.

TİBERİNUS, efsanevi Alba Longa kralı. Albula'da boğulmasından sonra ırmak *Tiberis* (Tevere) adını aldı.

TİBERİOPOLİS. Tar. coğ. Anadolu'nun Phrygia bölgesinde kent; adını Roma imparatoru Tiberius'tan alır. Coğrafyacı Hierokles'in Aizanoi, Appia, Kadoi, Ankyra,

F. Kohler-musée de l'Homme, Paris

Tiahuanaco
bir bölümü yeraltında bulunan tapınaktan bir görünüş
(ön planda tapınağın "baş biçiminde" çıkıntılarla süslü duvarları)
[arka planda, Kalasasaya kompleksinin girişi]

Sidera, Synaos gibi kentlerle birlikte söz ettiği yerleşmenin İç-batı Anadolu'da, Eğrigöz çayı havzasında olduğu sanılmaktadır.

TİBERİOS II (öl. İstanbul 582), Bizans imparatoru (578-582). *Excubitores* kontu; İustinos II delirince iktidarı üstlenmesi için imparatoriçe Sophia tarafından seçildi; 574'de Sezar ilan edildi, 578'de İmparatorluğun başına geçti. Taşra yönetiminde çok büyük yetkiler verdiği adamlarına iyi davrandı; vergileri düşürdü, alacak kalıntılarını erteledi. Ama çok savurgan davrandı: bayramları çoğalttı; kendi politikasına çekmek için lombard düklerine (577 ve 579), İtalya'ya müdahale etmeleri için Franklar'a para yardımları yaptı. Melitene'de İustinianos tarafından (575) ve Constantina'da Maurikios tarafından (581) yenilgiye uğratılan Persler'le savaştı. Han avar Bayan ve Slavlar Balkanlar'ı yakıp yıkmak için ondan yaraşlandılar. Tiberios II ölmeden önce kızını, Maurikios ile (sonradan imparator oldu) evlendirdi.

TİBERİOS III (öl. İstanbul 705), drungarios Apsimar, bizans imparatoru olarak (698-705) bu ad altında hüküm sürdü. İmparator Leontios'u saf dışı bıraktı ve Araplar'a karşı savaşa girişti. İustinianos II kendisini devirip idam ettirdi.

Lauros-Giraudon

Tiberius
Béziers (Fransa)
kazılarında bulunan mermer baş
roma sanatı
Saint-Raymond müzesi, Toulouse

TİBERİUS (Julius Caesar) [Roma İ.Ö. 42' ye doğr. - Misena İ.S. 37], Roma imparatoru (İ.S. 14-37). T. Claudius Nero ile Livia'nın oğlu. Annesinin Octavius'la evlenmesiyle (İ.Ö. 38) Octavius ailesine girdi. Augustus' un verdiği görevleri büyük bir ustalıkla başardı: diplomatik misyonlarla Ermenistan'a gitti (İ.Ö. 20 ve 6) ve Roma'nın adayı olan Tigranes III'ü tahta çıkardı; Galya'yı yönetti; Rhaetia (İ.Ö. 15), Pannonia (İ.Ö. 12-9) ve Germanya'ya (İ.Ö. 8-7) seferler yaptı. İ.Ö. 19'da praetor, İ.Ö. 13'te konsül olan Tiberius, İ.Ö. 9'da prokonsül imperium'u, İ.Ö. 6 ve İ.S. 4'te de ilk iki tribunusluk yetkisini aldı. Öte yandan, Augustus, onu evlat edinmeden önce, karısı Vipsania Agrippina'yı boşayarak kendi kızı Julia ile evlenmeye (İ.Ö. 11) zorladı. Yeni karısından hoşnut olmayan ve imparatorun vârisi sayılan torunları Caius ile Lucius Caesar'ı kıskanan Tiberius, İ.Ö. 6'da Rodos'a çekildi. Fakat, bu iki genç prensin ölmesinden sonra, Tiberius'un Roma'ya dönmesine (İ.S. 2) izin veren Augustus, onu ve Agrippa Postumus'u evlat edindi (4) ve Tiberius'u bir oğlu (Genç Drusus) olmasına karşın, yeğeni Germanicus'u evlat edinmeye zorladı. Artık babalığının adını taşıyan geleceğin imparatoru, Germanya (4-5) ve Pannonia-Dalmaçya (6-9) seferlerini yönetti. Varus bozgunundan sonra Ren ordusu başkomutanı olarak, Germanicus'la birlikte (9-10) Germanya seferlerini (11 ve 12) hazırladı. İmparatorunkine eşit bir *imperium majus*'la ve üçüncü kez tribunusluk yetkisiyle (13) donatılan Tiberius, Augustus ölünce (14) kolayca onun yerine geçti ve Agrippa Postumus ile Julia'yı öldürttü. Senato'dan, Augustus'a verilen yetkileri ve cognomen'i aldı ve kayınpederinin olağanüstü magistratusluğunu sürekli bir kurum haline getirdi. Augustus'un siyasetini sürdürmek isteyen Tiberius, Senato'yu kendi iktidarına ortak etmekle yetinmedi: ona magistratusları seçme hakkı (14) ve daha yüksek bir yasama ve yargı rolü de tanıdı. Çok ihtiyatlı olduğundan, Augustus'a verilen bazı onurları geri çevirdi. Devlet giderlerini kıstı (imparator, Roma'da Domus Tiberiana'yı, tanrılaştırılan Augustus'un tapınağını, praetorianus kampı'nı ve Tiberius takını yaptırtmakla yetindi); eyalet valileri denetlendi ve yolsuzlukları cezalandırıldı; yalnızca Galya (Florus'le Sacrovir'in isyanı, 21), Numidia (Tacfarinas savaşı, 17-24) ve yahudi topluluğu bazı kaygılar uyandırıyordu. Dış siyasette ihtiyatlı bir tutum sergiledi: Germanicus'un seferleriyle (14-16) öcü alınan Varus yenilgisinden sonra roma ordusu yeniden Ren'e ulaştı (17). Doğuda Germanicus, Ermenistan'a müdahale etti (18), Kappadokia'yı aldı ve Kommagenos'u Suriye'ye bağladı; 34-37 arasında, roma diplomasisi Parthlar'ın içişlerine karıştı ve Ermenistan üstündeki kontrolünü sürdürdü. Fakat, Tiberius'un kibiri ve sinsiliği senatörleri öfkelendirdi. Senatörler, Germanicus'u Tiberius'a karşı çıkarmaya çalıştılar; kamuoyu imparatoru yeğenini zehirlemekle suçladı (19), Tiberius'sa, Calpurnius Pison'u hiç kanıtsız ölüme mahkûm ettirdi (20). Kimseye güvenmeyen ve insanlardan kaçan imparator, bir memuru Roma'ya vali yaparak (26), bir daha dönmemek üzere kentten ayrılıp (26) Capri adasına çekildi (27); aynı zamanda, işlerin bir bölümünü biricik praetorium praefectus'ü Seianus*'a bıraktı. İ.S. 23'te, Tiberius'un oğlu Drusus'ü zehirleten Seianus, imparatoru Germanicus'un ailesine karşı kışkırttı (Agrippina ile Neron'un [Nero Julius Caesar] sürgüne gönderilmesi, Agrippina'nın oğlu Drusus'ün hapsedilmesi [29]). Fakat, Seianus tam imparatoru devireceği sırada, Tiberius'un baldızı Antonia tarafından maskesi düşürüldü ve öldürüldü (31). Oğlunun Seianus tarafından zehirlendiğini öğrenen Tiberius, büyük bir sarsıntı geçirdi (saltanatının son yıllarındaki acımasızlığı bu sarsıntıyla açıklanabilir).

Eski majeste yasasından *(lex de majestate)* yararlanan, curnalcılığı destekleyen yaşlı imparator, sürgün cezalarını artırdı ve birçok senatörü idam ettirdi; Germanicus'un oğullarından ikisi (Neron [31] ve Drusus [33]) ve dul karısı Agrippina (33) öldürüldü. Fakat, senatörlerin kinini dile getiren Tacitus'la Suetonius'un betimledikleri gibi, Tiberius'un bir sefahat ve zulüm canavarına dönüşmüş olduğu doğru gözükmektedir. Gerçekte, imparatorluğu kararlı bir biçimde yönetmeyi sürdürdü ve tahtının vârisi olarak Germanicus'un oğlu olan küçük yeğeni Gaius'u (Caligula) hazırladı. Avrupa'da yaptığı bir yolculuk sırasında öldü.

Berner-Atlas-Photo

Tibesti'de
tuz çiçeklenmeleri (natron)

TİBESTİ, Sahra'da (Çad) dağlık kütle; *Emi Koussi*'de 3 415 m. Basamak basamak yükselen kumtaşlı plato dizilerinden oluşur; bunların üstünde bazaltlı ve riyolitli başka platolar bulunur. Yanardağ konileri ve dağ sivrileri en yüksek doruklardır. Platoları (*enneri*'ler) yaran vadiler çoğunlukla dar ve derin boğazlardır. Tibesti, güney-batı yamacındaki oldukça cılız otlaklarda hayvancılık yapan Tedalar'ın yurdudur. Vahalar (başlıcası Bardai'dir) kütlenin kuzey ve orta kesimindedir.

TİBET, çince **Şizang,** Çin'deki beş özerk bölgeden biri; 1 221 000 km²; 2 196 000 nüf. (1990). Başkenti *Lasa*.

COĞRAFYA

Çin'in nüfus yoğunluğu en düşük bölgesidir. Topraklarının dörtte üçü 3 500 m yükseltinin üstünde bulunan ve daha da büyük yüksekliklerle çevrili bir yöredir: K'de Kunlun, G.'de Himalayalar, B.'da Pamir ve Karakurum, D.'da Sıçuan Alpleri. Bu geniş bütünde üç bölge yer alır. *Yukarı Tibet* (800 000 km²), çok sayıda gölün yer aldığı vadilerle (4 500 m'de) ayrılmış 5 000 - 6 000 m arasındaki tortul sıradağlardan oluşmuştur; yıllık sıcaklık ortalaması (– 4 °C), uzun kışlar ve kuraklık (yılda 100 mm) burasını yaşamaya elverişsiz bir bölge haline getirir. *Doğu Tibet* (esk. Çamdo), Saluen, Mekong ve Yangzi Ciang platoları ve 5 000 - 6 000 m arasındaki sıradağları birbirinden ayırarak K.'den G.'e uzanan vadilerden oluşur; iklim biraz daha yumuşaktır, daha yağışlıdır, gür ormanların yetişmesine olanak verir. *Güney Tibet*, 3 500 - 4 000 m yükseltide bulunan ve iklimi fevkalade yumuşak (Lasa'da ocak ayı – 1 °C, temmuz 17 °C) olan Zangbo vadisini (Yukarı Brahmaputra) kapsar; yağışlar 500 - 1 500 mm arasında değişir.

Nüfusun dörtte üçü, arpa ve sebze tarımının yapıldığı bu çöküntü alanında yaşar. Daha ılık olan doğu kesiminde bu ürünlere mısır, pirinç ve meyve de eklenir. Yayla hayvancılığı, yaz boyunca yükseklerdeki otlaklarda yapılır ve göçebe hayvancılık Yukarı Tibet'in tek geçim kaynağıdır: koyun ve yak (koşum hayvanı olarak kullanılmasının yanı sıra, derisi ile kılından, eti ve sütünden de yararlanılır). Yağı çaya ve kavrulmuş arpa ununa karıştırılan süt, Tibetliler'in ulusal yemeğidir Çinliler bölgeyi işgal ettikleri sırada (1951), burada bir derebeylik rejimiyle yönetilen Tibetliler yaşıyordu: topraklar dalai-lamanın, manastırların ya da laik ve dini aristokrasinin malıydı; köylü aileleri ya kiracı ya da serftiler. Ciddi bir karşı koymaya rağmen (1959 ayaklanması) serflik kaldırıldı, kiracılık sınırlandı ve 1961-1964'te tüm topraklar yeniden dağıtıldı; köylüler yardımlaşma öbeklerinde, daha sonra kooperatiflerde, nihayet Çin'in geri kalan bölümünde olduğu gibi halk komünlerinde bir araya getirildi. Çevreyle kopukluğu bakımından belki de dünyada bir başka örneği bulunmayan bu bölgeyi, ülkenin öbür kesimlerine bağlamak için büyük karayolları açıldı (1959-1974 arasında 10 000 km); bunların başlıcaları Lasa ya da Çigatse'yi Sıçuan'a, Çinghai'ye ve Şinciang'a bağlamaktadır. Sulama sayesinde 90 000 ha'lık alan daha tarıma elverişli hale getirilmiş ve ürünlerin çeşitlenmesi sağlanmıştır (buğday, şekerpancarı, tütün vb.). Hayvancılık modernleştirilmiş ve hayvan varlığı 1957'den beri iki katına çıkarılmıştır. Enerji, küçük bir kömür havzasıyla çok sayıda hidrolik santraldan sağlanmaktadır. Lasa'da yerel kaynakları kullanan (iplik ve dokuma fabrikaları, sepicilik, süt sanayisi) ya da bunlara tamamlayan (tarım gereçleri, gübre) bir sanayi çekirdeği kurulmuştur.

TARİH

Tibet tarihinin başlangıcı pek bilinmez, eldeki bilgiler de Çin kaynaklarından gelir. Çinliler'ce Çiang adı verilen Tibetliler, sık sık onlarla çatışıyor ve sınırlarından fazla uzakta olmayan çin yerleşim merkezlerini sürekli yağmalıyorlardı.

• *Krallar dönemi (III.-VII. yy.'lar).* İlk hükümdar Gnya-khri, sanıldığına göre kosalalı bir hintliydi. Yedi efsanevi kraldan oluşan bir hanedanı başlattı (yedi Nam-la-khriler). İkinci hanedanın ilk hükümdarı Dri Gum, belki de Tibet'in yerli dini bon-po'nun (→ BUDDHACILIK) öğretilerini destekledi ve yaydı. Legler hanedanı (altı kral), ülkeye demir, bakır ve gümüş metalürjisini getirmiş olabilir. Bu hanedandan sonra yedi kral, bunların ardından da beş hükümdar gelmiş, ancak bunlar iktidarı, bir tür saray yöneticisi olan bakanlara bırakmışlardır.

VI. yy.'ın sonunda, ülke henüz bugünkü Lasa'dan pek uzak olmayan Yar-klungs prensliği çevresinde toplanan 17 fieften oluşan bir topluluktu.

Kral Nam-ri (VII. yy.'ın başı) tibet fieflerini kendi otoritesi altında bir federasyonda birleştirmeye başladı; danışmanı Thon-mi Sambhota'yı, bir yazı sistemi getirmesi için Hindistan'a yolladı. Nam-ri zehirlenerek öldü ve yerine oğlu Srong-btsan Sgam-po geçti. Bu kral, 641'de, her ikisi de buddhacı olan biri çinli, öteki nepalli iki prensesle evlendi ve Lasa kentini kurarak burada, yüz yıl önce yapılmış başka bir sarayın yerinde, büyük bir saray (Potala sarayı) yaptırmaya başladı. Tibetliler'in, Çin ve Hindistan'la olan ilişkileri, Tibet'te yaşamın maddi yanının iyileşmesine olanak sağladı: bira, damıtık içki, çömlekçilik, sulama düzeni (arpa yetiştirmek için), kâğıt, mürekkep hep bu büyük kralın zamanında Tibet'e girdi. Srong-btsan, buddhacılığı benimsedi, Nepal'den geçerek dosdoğru Hindistan'a uzanan ve iki ülke arasındaki alışverişleri kolaylaştıran bir yol açtı.

Srong-btsan'dan sonra, onun torunu Khri-mang Song-mang kral oldu. Khri-mang, büyük babasının başbakanı Gar (mGar) yerinde bıraktı. 659-663 arasında Kuku Nor'u (Çinghai) fetheden mGar, 667'de öldü. Tibetliler 670'te Doğu Türkistan'ı istila ederek Çinliler'i Orta Asya'daki ileri karakollarını terk etmek zorunda bıraktılar; sonra da Yünnan ve Sıçuan'ı işgal ederek buralara garnizonlar yerleştirdiler.

Kimi zaman Nepal'de, kimi zaman Tibet vadilerinde oturan kral Khri-hdus-song (öl. 704), Çinliler'i gene yendi ve sonunda onlarla bir anlaşma yaptı (699). Tibetliler'in sınırdaki çin eyaletlerine düzenledikleri (714) akınlara Çinliler onları kılıçtan geçirerek karşılık verdiler. Tibetliler, Çinliler tarafından iki kez daha bozguna uğratıldı (725 ve 727). 730'da, Çin'le Tibet arasında bir antlaşma imzalandıysa da bu antlaşma Tibetliler'i Çin'e karşı aralıksız bir savaş (özellikle yağma savaşı) sürdürmekten alıkoymadı.

Tibet monarşisi, Khri-srong-İde-btsan'la (755-797) en yüksek düzeyine ulaştı. Tibetliler, çin hanedanı Tanglar'ın başkenti Çang-ngan'ı ele geçirerek (763) imparatoru kaçmak zorunda bıraktılar, ama kenti yağmaladıktan sonra geri çekildiler. Tibetliler'in, kısa bir yay kullanan hareketli süvarileri, Çinliler'in ağır teçhizatlı ve manevra yeteneği daha az olan ordularına karşı onlara büyük bir üstünlük sağlıyordu. Bütün VIII. yy. boyunca, Tibetliler ufak ufak çarpışmalarla imparatorluklarını genişlettiler; 787'de bir çin barış heyetini kılıçtan geçirdiler. Aydın bir buddhacı olan Khri-srong-İde-btsan'ın Hindistan'dan getirttiği buddhacı din bilgini Padma Sambhava, mahayana öğretileriyle bon-po inançlarını birleştirerek Rnying-ma-pa ("Kırmızı takkeliler") tarikatını kurdu. Gene de buddhacılık henüz yalnızca bir saray diniydi; halk eski inanışlarına bağlılığını koruyordu. Buna karşın, VIII. yy.'ın sonunda buddhacılık resmi din ilan edildi. 816'da, "savaşçı krallar"ın sonuncusu olan Ralpa-çan tahta çıktı. 821 ve 822'de Çin'le görüşmelerde bulundu ve Madhyamika ("Orta yol") buddhacılığının yayılmasını sağladı. 842'de, bir keşiş buddhacılığın yayılmasına karşı çıkan kral gLang-dar-ma'yı öldürdü.

Camera Press-Parimage

Yukarı Tibet'ten bir görünüm

• *Tibet İmparatorluğu'nun çöküşü.* Sonraki iki yüzyıl içinde buddhacılarla bon-pocular arasındaki mücadeleler yüzünden zayıf düşen monarşi, ortadan silindi; ülke, dini tarikatların rahip ve liderlerinin eline düştü. Taht gaspları, merkezi iktidarın parçalanması, dini ve siyasi çekişmelerle uğraşan Tibetliler, artık fetihle ilgilenmez oldular ve kendi iç çatışmalarıyla uğraştılar. Fakat, bu politik istikrarsızlık dönemi buddhacılığın yavaş yavaş gelişip serpilmesine olanak sağladı; buddhacılık giderek halk arasında yayıldı ve bon-po dini uygulamalarıyla karışıp bütünleşti. Birçok sanskritçe metin tibetçeye çevrildi, büyük bir edebiyat etkinliği doğdu (Gesar efsaneleri, tiyatro, dilbilgisi kitapları, teknik yapıtlar vb.). 1027'de, yeni buddha vaazcıları, yeni bir çağı, Kalacakra ("Zaman çarkı") çağını başlattılar. Bir çin örneğinden esinlenen tibet takvimi böylece başlamış oldu.

• *Tibet teokrasisi.* 1042'de hintli buddhacı din bilgini Atişa, Lasa'ya geldi. Tibet'in "lama"cı büyük buddha tarikatlarının doğuşu Atişa'nın öğretisinden hız alacaktı. Buddha manastırları benzersiz bir gelişme göstererek büyük toprak aristokrasisiyle rekabet eden merkezler durumuna geldi. Ülke kendi içine kapandı. 1207'de, Tibet Cengiz Han'la bir bağlılık antlaşması yaptı; Kubilay Han 1260'ta, Tibet'in dinsel ve dünyasal yönetimini Sa-skya manastırı başrahibi Phags-pa'ya bıraktı.

Tibet'in yönetimi 1345'te, "beyaz" tarikat lamalarına geçti. Aynı yıl, Phag-mo-gru kral hanedanı iktidara geldi ve geleneksel üç eyalet (Çamdo, Ü ve Tsang) üzerinde egemenlik sürdü.

Tsong-kha-pa, tibet buddhacılığında reform yaptı; 1409'da Dga-İdan manastırı'nı ve "Sarı takkeliler" (Dge-lugs-pa) tarikatını kurdu. Onun ardılları, Ming hanedanı döneminde Çinliler tarafından Tibet'in "başrahip"leri olarak tanındı. Böylece, iktidar Dge-lugs-pa tarikatının eline geçti. 1447'de, Tsang'da Taşilhunpo manastırı kuruldu ve başları pançen-lama adını aldı. Ordolar'ın moğol hükümdarı Altan Han, 1580'e doğru lamacılığı benimsedi ve Lasa'daki sarı takkeliler topluluğunun tinsel önderine dalai-lama unvanını verdi.

1630'a doğru, Tsang'la Lasa hükümeti arasında bir iç savaş çıktı. Moğollar duruma elkoyarak dalai-lama'yı yeniden tahta oturttular (1642). 1643'te, Taşilhunpo'daki "kırmızı" keşişler kovuldu, böylece Lasa'daki dalai-lama Tibet'in tek yöneticisi olarak kaldı: böylece başlayan tibet teokrasisi, 1959'a kadar sürdü. Artık sarı takkeliler tarikatından olan pançen-lamalar, dalai-lama'nın otoritesi altındaydı. Koşot moğolları, dalai-lama'nın koruyucusu rolünü oynadılar.

1717'de, moğol hizipleri arasındaki iç çatışmalar sonucunda Çungar moğolları Tibet'e saldırarak Lasa'yı aldılar. 1720'de Çinliler dalai-lama'yı yeniden tahtına oturttularsa da iki amban'ın ya da çin yüksek komiserinin yönetimi denetleme hakkını da kabul ettirdiler. 1792'de Çinliler, Nepalliler'i yenerek Kuku Nor'u (Çinghai) işgal ettiler ve Tibet üzerindeki süzerenliklerini pekiştirdiler.

O tarihe kadar hintli hacılar ve keşişler tarafından ziyaret edilen, Keşmir ve Bengal'den Pekin'e giden kervanların geçit yeri olan, hatta portekizli cizvit Andrade'nin yolculuğundan (1626) beri Avrupalılar'ca da bilinen Tibet, Pekin'in emriyle yabancılara kapandı ve 1904'e kadar tecrit edilmiş olarak kaldı. 1707'de Lasa'ya yerleşmiş olan cappuccino misyonerleri, 1745'te kentten ayrıldılar. Hindistan'daki ingiliz genel valisi Warren Hastings'in Tibet'i açmak için 1774 ve 1783'te yaptığı girişimler bir sonuç vermedi, ama Hindistan üzerindeki egemenliğini sağlamlaştıran Büyük Britanya, Tibet'in transhimalaya eklentilerine (Nepal, Birmanya, Sıkkım, Ladakh) protektorasını kabul ettirdi.

1903'te, lord Curzon, Tibet'e bir silahlı birlik gönderdi. 1904'te Lasa'ya giren bu birlik (Younghusband görev kolu), Moğolistan'a sığınarak 1909'a kadar orada kalan dalai-lama'nın yokluğunda, dinsel liderlere üç pazar-kent'in açılmasını zorla kabul ettirerek Çumbi vadisini (Sıkkım'la Bhutan arasında) rehine olarak elinde tuttu. İngilizler'le yapılan antlaşma (1906), Çin ve Rusya tarafından da tanındı (1907). 1908'de İngilizler Tibet'i boşalttılar. Bundan sonra, Çinliler Lasa'yı işgal ederek on üçüncü dalai-lama'yı tahttan indirdiler. Dalai-lama Hindistan'a sığındı (1910). Pançen-lama, Çinliler'i tuttu; ama 1912'de, çin devriminden yararlanan Tibetliler, İngilizler'in de yardımıyla, Çinliler'i kovup dalai-lama'yı geri çağırdılar.

Doğu Tibet üzerinde egemenliğini koruyan pançen-lama, 1924'te Nankin'e sığındı. Çin, Tibet'te "özel çıkar" elde eden dalai-lama'yı yeniden tanıdı (1929). İkinci Dünya savaşı sırasında on dördüncü dalai-lama, Guomındang'ın çin birliklerini ülkeden attı. 1950'de, Tibet'i "çin topraklarının ayrılmaz bir parçası" sayan Çin Halk Cumhuriyeti, birliklerini Tibet topraklarına soktu (ekim) ve Pekin antlaşması'yla (23 mayıs 1951) Cumhuriyet sınırları içinde yerel hükümetleri tanıdı ve kendi-

Réunion des musées nationaux

dakini (ikincil tanrıça "boşlukta yürüyen tanrıça"); yaldızlı ve çokrenkli bakır XVIII. yy. sonu - XIX. yy. başı *(Guimet müzesi, Paris)*

lerine özerklik verdi; Dalai-lama, Çin'in her zamanki bağlaşığı olan pançen-lama ile uzlaşmak zorunda kaldı; Çin, Tsang'ı geri aldı. Hindistan sınırına yerleşmiş (aralık 1950) bulunan önder yeniden başkentine döndü (ağustos 1951) ve hemen arkasından da halk ordusu birlikleri geldi (ekim 1951). Çinliler, Tibet'in modernleştirilmesine büyük önem verdiler; çin hükümeti ve Tibet'in ileri gelenleri, ülkenin bölgesel özerkliğini hazırlamak üzere bir komite kurdular (nisan 1956); bu komite, sosyal reformlar (köleliğin kaldırılması) ve Tibet'in birleştirilmesi (Çamdo, Doğu Tibet de ülkeye katılıyordu) üzerinde çalışmalar yaptı.

Pekin'in önayak olmasıyla 1951'de başlatılan sosyal ve ekonomik reformlar, kesin iktisadi ilerlemeler sağlayarak ülkenin sosyalizasyonuna yol açtı: ekili alanlar (+ % 20) ve tarımsal verim (+ % 25) arttı, bir sanayileşme hareketi başladı ve yol yapımlarına girişildi. Bunun yanı sıra bir toprak reformu yapıldı ve büyük toprak sahipleri mülksüzleştirilerek, lamalar rejiminde hâlâ kalabalık bir kitle oluşturan toprak kölelerine özgürlük verildi. Ne var ki, siyasi egemenlik ve askeri işgal, çin vesayetini giderek ağır bir yüke dönüştürdü; vaat edilen özerklik gerçekte hâlâ verilmiş değildi. Hoşnutsuzluk ağır bir krizin doğmasına yol açtı (Doğu Tibet kabilelerinin ayaklanması) ve dalai-lama, hükümetinin önde gelen üyeleriyle birlikte, ülkesinden kaçarak (17 mart 1959) Hindistan'a sığınmak zorunda kaldı. Bu durumda, teokratik hükümetin başı dalai-lama ile Pekin'in tezlerinden yana olan pançen-lama arasındaki uzlaşmazlıktan yararlanan Çin, pançen-lama'nın başkanlığında (o da 31 aralık 1964'te görevinden uzaklaştırılacaktı) bir "özerklik için hazırlık komitesi" kurdu. Komitenin çalışmaları sonucunda, Tibet kendi Halk meclisi bulunan özerk bir bölge oldu (eylül 1965). Fakat, sürgünde (Hindistan, Sıkkım, Nepal ve Bhutan'da) bulunan tibet çevreleri, bağımsızlık simgesini canlı tuttular ve Çin'in yürüttüğü bağımlılaştırma girişimini açığa vurarak onu, Tibetliler'i kitle halinde göçe zorlayıp yerlerine çin kolonları yerleştirmekle suçladılar.

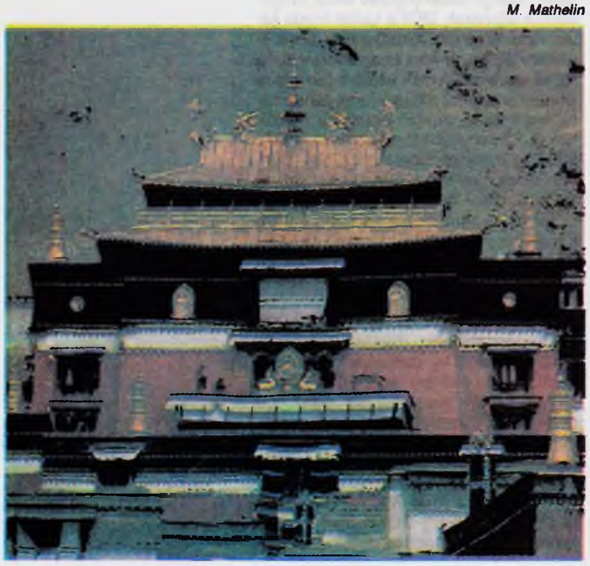
Eylül 1968'de, çin kültür devrimi liderleri, Çin Komünist partisi Merkez komitesi yedek üyelerinden birinin yönetiminde bir Devrim komitesi kurdular. Ayrılıkçı azınlığa ve maoculuk karşıtı öğelerle savaşıma girişen bu komite, aynı zamanda çin yerleşimini ve Birleşik cephe'nin çalışma bölükleri kurmasını destekledi. 1969 yılı boyunca Halk kurtuluş ordusu üretim ve inşaat bölüklerinin gelişi, Tibetliler'in yerine çinli kadroların konulması yoluyla merkezi iktidarın ele geçirilmesi sürecini hızlandırdı. Bununla birlikte, tibet direnişi canlılığını korudu ve toprak reformu bir köylü ayaklanmasına yol açtı (aralık 1970).

Kültür devrimi'nin aşırılıkları geçtikten sonra, çin hükümeti tibet yerelciliğini göz önünde tutacağını ilan etti.

1982'de pançen-lama Tibet'e döndü. 1959'dan 1985'e kadar meydana gelen çatışmalarda dalai-lama'ya göre 1 200 000 kişi, Çin hükümetine göre 87 000 kişi hayatını kaybetti. 1987'de tibetçe yeniden resmi dil oldu. Çin halk meclisi pançen-lama'yı tekrar Tibet yönetiminin başına getirdi. Pançen-lama Dalai-lama'nın, çin egemenliğini kabul etmek şartıyla ülkeye dönebileceğini ilan etti. Sürgündeki Dalai-lama Çin'e, Tibet'e yarı bağımsız bir statü tanınmasını önerdiyse de, sonuç alamadı. 1989 ocağında pançenlama öldü (onun yerini ancak aynı anda doğmuş ve ölen lama'nın ruhu vücuduna girmiş bir bebek alabilir). Başkent Lasa'da ayaklanmaların başlaması üzerine mart 1989'da sıkıyönetim ilan edildi. Dalai-lama Çin'e Tibet'e özerklik verilmesini önerdi. Mayıs 1990'da sıkıyönetim kaldırıldı. Bu arada meydana gelen ayaklanmalarda gene yüzlerce kişi öldü.

TİBET'TE SANAT

M. Mathelin

Taşilhunpo manastırı'nın 1447'de ilk dalai-lama tarafından kurulan esas tapınağı

EDEBİYAT

Bilinen ilk belgeler *(Dunhuang elyazmaları)* yaklaşık olarak yazının icadına tarihlenir (VII. yy.). Bunlarda, daha sonra ortaya çıkacak olan iki akıma rastlanır: biçim açısından olduğu kadar içerik açısından da, daha yazıldıkları dönemden başlayarak tibetçeye çevrilen hint incelemelerinin model olarak kullanıldığı bir buddhacı skolastik akım ve başlangıçta sözlü olan bir edebiyatın mirasçısı yerli esinli akım.

Zamanla türler çeşitlilik gösterirse de bu edebiyatın en belirgin özelliği dinden esinlenmesi ya da dinsel temalardan izler taşımasıdır: yaşamöyküleri din adamlarına aittir; masallar, tiyatro dinsel temalıdır; tarihsel yapıtlar tahta çıkma ve buddhacılığın (ya da bon-po okulu için *bon*'un) gelişimini betimler. Tibet edebiyatının, ikinci bir özelliği de masallar ve destanlar gibi halka özgü biçimlerde bile bir bilgin edebiyatı oluşudur: halk şairleri ve anlatıcılar tarafından kulaktan kulağa aktarılan bu iki tür, sözlü edebiyatta da yer alır.

Teknik edebiyatı da içine alan dinsel ve skolastik edebiyat, çoğu kez edebi niteliklerden yoksun olmakla birlikte en yaygın edebiyat türünü oluşturur. Edebi nitelikler tarihsel yapıtlarda, özellikle yaşamöykülerinde ve tiyatroda, destanda, masallarda ve ezgilerde bulunur.

Yaşamöyküsü *(rnam-thar)* insanı Kurtuluş'a götüren gelişmeleri göstermek zorundadır; bu tür, üslup bakımından çok çeşitlilik gösterir: yöntemlerini hint kavyalarından alan, keskin diyalogların yer aldığı, halka daha yakın ve daha canlı bir dille kaleme alınmış sade ve bilge düzyazı ya da manzum yaşamöyküleri. Bazı yaşamöykülerinin ya da özyaşamöykülerinin arasına kahramanı yaşamının değişik konumlarında anlatan gizemli şarkılar *(mgur)* serpiştirilmiştir: XV.yy.'da yeniden kaleme alınan *Milarepa'nın yaşamöyküsü* (XI.yy.) bu türe model oluşturur. Gizli kalmış ve sonradan keşfedilmiş son derece değerli metinler olan *gter-ma*'lar (büyük bir bölümü tantralar ve ayin metinlerinden bir araya gelmiştir) ayrı bir türe girer. Bu yaşamöyküleri buddhacılığı Tibet'e sokan eski krallara ve Padma Sambhava gibi bu krallar tarafından davet edilmiş hintli ustalara aittir ve Tibet'in *Legenda aurea*'sı niteliğini taşırlar.

Rgal-po Ge-sar dgra'dul gyi rtogs-pa brcod-pa, çeşitli yönlerden saldıran düşmanları bastıran evrensel hükümdar Gesar'ın başarılarını anlatır.

Ro-sgrung (Vampirin masalları) da, hem yazılı, hem sözlü edebiyata girer. Tam olarak özgün Tibet metinleri olan bu masallar hint modelinden yalnızca "zincirleme masallar"ın yapısını korumuştur. Bir de kısa masallardan, aşk, iş ve evlilik şarkılarından oluşan yalnızca sözlü edebiyat vardır.

SANAT

Coğrafi açıdan Çin, Nepal, Hindistan ve Keşmir'in arasında bulunması Tibet'i, İ.S. I. yy. başlarından itibaren, komşuların kültür geleneklerini (çoğunlukla buddhacı etkileri) almaya, korumaya ve kendine özgü dehasıyla değiştirmeye elverişli kıldı. Buddhacılık, çeşitli biçimleriyle -özellikle de mahayana ve tantracılık biçimiyle- büyük ölçüde yaygınlık kazandı ve egemenliğini sanatın tüm alanlarında duyurdu. Bu alanda, VII. yy.'dan önceye tarihlenen kalıntılar oldukça enderdir. Buna karşılık, VIII. yy.'dan itibaren, mimarlık, resim ve heykel alanlarında, olaylara ve dinsel duygulara bağlı olarak değişiklik gösteren eğilimler çerçevesinde çeşitli yapıtlar gerçekleştirilmeye başlandı.

• *Mimarlık.* Yamuk biçiminde bir plana göre taştan ya da güneşte kurutulmuş tuğlalardan inşa edilmiş, bir ya da iki katlı, kütlesel görünümlü, ahşap çerçeveli dikdörtgen pencereli ve düz çatılı transhimalaya evinden başlayarak, tibet mimarlığı özgünlüğüyle dikkati çeker. Bu ev tipi temel modül olarak kullanıldı. Bunun en parlak örneği, 13 katlı ve 1 000 pencereli gerçek anlamda müstahkem bir kent olan Lasa'daki Potala'dır (XVII. yy.). İlk tapınaklar VII. yy.'da yapıldı: Lasa'nın büyük tapınağı ve tibet buddhacılığının kutsal yeri olan Cokhang. Samye* (bSam-yas) ve Toling (Mthoglin) gibi mandala (bir tantra tanrısının sarayını temsil eden plan) biçimli tapınaklar, özgün görünümleriyle dikkati çeker. Büyük manastırlar ise, önemli tarikatların gelişim sürecine göre inşa edildi; sözgelimi, 1056'da Bha-gdams-pa'lar için yapılan Radeng, 1073 tarihli Sa-skya manastırı, 1409-1419 arasında kurulan üç büyük Dge-lugs-pa manastırı (kültür devrimi sırasında yıkılan Gandan ya da Dga -İdan, Bras-Spungs ve Sera), ilk dalai-lama Dge-dun-dub tarafından 1447'de kurulan Taşilhunpo (Bkraşislhunpo). Tibet dinsel mimarlığının en özgün öğesi, kare bir altlığın taşıdığı yarıküresel ya da çan biçiminde bir anıt olan *çörten**'dir (stupa); kutsal emanetleri korumaya yarayan bu anıtların tepesinde huni biçiminde 9 ya da 13 katlı bir ok yükselir. Bu tür anıtların en eski örnekleri, Tibet'in doğusunda Çamdo manastırı'ndaki taştan beş çörten (VII. yy.) ile Samye'deki çörtendir (VIII. yy. sonu). En kutsalları ise, XIV.-XV. yy.'lara tarihlenen Gyangze, Nar thang ve Conang çörtenleridir. Lasa yakınındaki Bras-Spungs manastırı çörteni, üçüncü dalai-lamanın küllerini içerir.

• *Resim.* Beyaz badanalı yalın bir cepheye sahip dinsel yapıların içi, tapınakların, toplantı salonlarının ve kitaplıkların duvarları canlı renklerle süslenmiştir. Tibet sanatında resim önemli bir yere sahiptir. Taşınamayan ve zor ulaşılan duvar resimleri az tanınıyorsa da, üslup ve içerik bakımından, bez, bazen de ipek üzerine mineral ya da bitkisel canlı renklerle boyanmış, taşınabilir bayrakları *(tanka*)* andırır. Ender olarak XVI. yy.'dan önceye tarihlenen, çoğunlukla XVIII. yy.'a ait olan tankalar daha eski örneklere göre yapılmışlardır. Bunlarda görülen tema çeşitliliğine ancak mahayana ve tantra panteonlarında ulaşılır. Gerçekten de hint ikonografisi, animist ve büyüsel *bon-po*'nun kökeninde yer aldığı sanılan yerel inanışlarla, büyük lamalar ve şair Milarepa (XI. yy.) gibi dinsel kişilerin tasvirlerinin iç içe geçtiği yeni biçimlerle zenginleştirilmiştir. Tankanın yapımı çok katı kurallara bağlanmıştır. Yapıldıktan sonra tanka, kutsama törenleriyle gerçek değerini kazanır. Tankaların çoğu, ortada yer alan ve yapıtın "tinsel çekirdek"ini oluşturan büyük boy bir insan figürünün çevresinde, bakışımlı biçimde düzenlenmiştir. Tankaya bakan kişinin

dikkati bu merkez figür üzerinde toplanır. Düşünceye dalan kişi tankanın kılavuzluğunda, mandalalarda olduğu gibi resimden resme geçer ve Buddha idealine, yani "Uyanış"a ulaşmayı amaçlayan bir tinsel yol izler. Çoğunlukla ortadaki figürlerin çevresine, belli bir sıraya göre ikincil nitelikli küçük sahneler yerleştirilmiştir.

• *Heykel.* Dış esinli kutsal bir sanat olan heykelcilikte genellikle panteona bağlı tanrılar ya da çoğunlukla kullanılan gereçle ayırt edilen tarihsel kişiler canlandırıldı. En sık kullanılan gereç bronzdur; çoğu kez altın, gümüş ya da bakırla alaşımlandığından çeşitli renk tonlarına sahiptir. Kayıp balmumu yöntemiyle dökülen bronz heykeller, altın varakla kaplanıyor, boyanıyor ya da değerli taş kakmalarla süsleniyordu: Tsur Lhalung ya da Cokhang *Buddha*'sı ve 5 katlı Taşilhunpo *Maitreya*'sı.

Özellikle XI. yy.'dan başlayarak çeşitli buddhacı tarikatların ortaya çıkması ve tapınak ve manastırların yapım çalışmalarının hız kazanmasıyla birlikte, kil heykeller yaygınlaştı. Nar-thang, Saskya, Radeng, Zhalu gibi bazı manastırlar, özgün bir yöntemle biçimlendirilmiş kil heykelleriyle ünlüdür. İlk ağaç heykeller ise VII. yy.'a, Srong-btsan Sgam-po dönemine tarihlenir. Bu dönemde, Çin ve Nepal'den Buddha heykelleri getirilmiştir. Tibet ağaç heykel sanatının kökeni günümüze kadar ulaşan bu örnekler sayesinde saptanabilmiştir. Yakın bir tarihe kadar Gandan manastırı'nda korunan Tsong-kha-pa'nın *Bütün eserleri*'nden de anlaşıldığı gibi ağaç üzerine gravürlerde ve oyma levhalarda da büyük bir ustalık görülür. Taş oymacılığı, dağ yamaçlarına, kayalara oyulmuş alçakkabartmalarla ve yarlara kazınmış resimlerle temsil edilir. Bu sanat, Tarihöncesi döneminin kabaca işlenmiş tekparça taşlarından başlayarak çok yaygındır. Buddhacı metinlerden ya da tibet operasından esinlenen geçici heykeller yapmakta kullanılan "renkli modlaj yağı" ya da *gTor-ma*'yı da anmak gerekir. Çeşitli boyutlarda olabilen bu heykeller, her dönemde birçok manastırda öğretilen Tibet'e özgü bir yönteme göre üretilmişlerdir.

TİBET (Kartal), türk sinema ve tiyatro oyuncusu, yönetmeni (Ankara 1938). Ankara Devlet konservatuvarı tiyatro bölümü'nden mezun oldu. 1949'da Ankara Radyosu çocuk kulübü'nde, 1950'de Çocuk tiyatrosu'nda çalıştı. Bir süre Devlet tiyatrosu'nda sahneye çıktı. 1961'de Meydan sahnesi'nin kurucuları arasında yer aldı. 1965'te *Karaoğlan* filminde oynayarak sinema oyunculuğuna, 1976'da *Tosun paşa* filmiyle yönetmenliğe başladı. Sinemada çoğunlukla çizgi-roman kahramanlarını canlandırdı ve Kemal Sunal'ın oynadığı komedi filmlerini yönetti. Oyuncu olarak başlıca filmleri: *Sefiller* (1967), *Tarkan* (1969), *Senede bir gün* (1971), *Tarkan altın madalyon* (1972). Yönetmen olarak başlıca filmleri: *Cennetin çocukları* (1977), *Hababam sınıfı dokuz doğuruyor* (1978), *Zübük* (1980), *Şalvar davası* (1983), *Milyarder* (1986), *Arkadaşım ve ben* (1987).

Tibet dogu → DOG.

TİBET sığırı a. Zool. YAK'ın eşanlamlısı.

TİBET-BİRMAN DİLİ a. Çin-Tibet ailesinin güney dalı (tibetçe ve birman dilinden oluşur).

TİBETÇE a. Tibet'te, Bhutan'da, Sıkkım'da, Nepal'de ve Hindistan'ın kuzeyinde Tibetliler tarafından konuşulan tibet-birman dili.
—ANSİKL. Tibetçe, Birman diliyle birlikte, çok eski dönemde büyük ayrılıklar göstermeye başladığı Çin-Tibet bütününün bir alt-öbeğini oluşturur. Tibetçe ilk kez, buddhacılığı "Karlar ülkesine" sokan kral Srong-btsan Sgam-po (620 ? - 649 yıllarında tahtta kalmıştır) döneminde yazılmıştır. Yardımcılarından Thon-mi Sambhota, Keşmir'den sanskritçenin devanagari yazısından esinlenmiş bir abece getirmiştir. Tibetçe, ünsüz harfin üstüne ve altına konan göstergelere yer verir: biçimbirimi içeren hece, bu yolla sayısı birle yedi arasında değişen öğeden oluşur: bir önek, iki sonek, bir alta konan, bir üste konan gösterge, bir ünlü gösterge. Bu bütün, kökteki ünsüzde büyük değişikliğe yol açar. Her ünsüz, hiçbir ünlü gösterge bulunmadığı ve tını değiştirebilecek bir soneke yer verilmediği zaman a ünlüsüyle söylenir. Örneğin *na* ya da *nga* (bir harf) "ben" ve *bsgrubs* (altı harf ve bir ünlü gösterge) "bitmiş" öğelerinde *g* köktür. Baskıda kullanılan ve "dbu-cen" denen (başlı) harfler dışında birçok işlek yazı dizgesi, özellikle de "dbu-med" denen (başsız) dizge vardır.

Yazılı dil başlangıçta yalnızca sanskritçe Buddha metinlerinin çevirisine yarıyordu. Bilinen en eski metinler VIII. yy.'dan kalmadır: bSam-yas yazıtı, Dunhuang mağaralarındaki yazıtlar. Dikilitaşlardaki birçok yazıt, özellikle de 822 Çin-Tibet anlaşması'nın metni, IX. ve X. yy.'lardan kalmadır. Edebiyat dili aşamalı bir biçimde düzene kavuşmuştur: kesin çeviri kuralları IX. yy.'da saptanmıştır. Böylece yazılı dil, yaklaşık on yüzyıl boyunca düzenini korumuştur: Orta Tibet'e özgü dil yazıda daha yaygın biçimde kullanılmıştır.

Birçok lehçeye ayrılan sözlü dil, aydınların dilinden çok uzaklaşmıştır. Kalkış noktası tekheceli bir dizge olan modern dil giderek çokhecelileşmektedir. Tibet'in Çin Halk Cumhuriyeti'ne katılmasından sonra, çince sözcüklerin dildeki oranı da artmıştır. Tibetçenin dilbilgisel yapısı görece bir yalınlık gösterir. Söylemdeki öğelerin çoğu dilbilgisel özelliklerini, cümledeki yerlerinden ve sözcenin çeşitli öğelerini birbirlerine bağlayan ilgeçlere göre alır. Fiil dizgesi de çok yalındır: konuşmanın zamanı fiil kökü yerine genellikle belirteçle anlatılır. Fiil köküyse, yalnızca belirli durumlarda, zamana göre değişir. Dilde eş söyleyişli ünsüzleri anlamsal açıdan ayırmaya yarayan tonlar vardır.

Çin Halk Cumhuriyeti'nde tibetçe yalnız özerk Tibet bölgesinde değil, Çinghai ve Sıçuan'da da konuşulur. Ladakh, Nepal (Şerpalar, Bhotialar) Sıkkım ve Bhutan gibi Tibetliler'in uzun zaman önce yerleştikleri komşu ülkelerde de tibetçe kullanılır. Dalai-lamanın Hindistan'a gitmesinden sonra (1959) başlayan büyük göç, bu dilin Hindistan'daki varlığını daha da güçlendirmiştir.

TİBETLİ sıf. ve a. Tibet halkından olan.

TİBİA ya da **TİBYA** a. (lat. *tibia*). Anat. KAVALKEMİĞİ'nin eşanlamlısı.
—Zool. Eklembacaklılarda, bacağın orta kısmına yakın bulunan, uzun bacak parçası. (Tibia, dipten başlanırsa, böceklerde dördüncü, örümceklerde beşinci parçadır [örümceklerde bir de diz (patella) parçası vardır]; kabuklulardaysa değişik sayıda parçalardan sonra gelir.)

TİBİA a. Mekik biçiminde uzun kavkılı, dar bir kanalla devam eden oval ağızlı, az ya da çok yarık labnumlu ve oval küçük kapakçıklı, öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Kızıldeniz'de, Hint okyanusu'nda ve Çin denizlerinde yaşar. Fosil türleri Üçüncü Zaman tabakalarında bazen pek bol bulunur. *Strombidae* familyası.)

TİBR a. (ar. *tibr*). *Esk.* **1.** Altın tozu. **—2.** Altın külçesi.

TİBULLUS (Albius), latin şairi (İ.Ö.50'ye doğr. - İ.Ö. 19 ya da 18). Praeneste yakınında pedumlu varlıklı ve atlı bir ailedendi. M. Valerius Messala'nın doğuya yaptığı seferlere katıldı ve onun tarafından korundu. Sevdiği üç kadın Delia, Glykera ve Nemesis, *Elegiarum libri* adındaki iki eleji kitabındaki çoğu şiirlere, esin kaynağı oldu. Bu iki kitap, *Corpus Tibullianum*'da, Lygdamus ve Sulpicia'nın yapıtlarının da yer aldığı üçüncü kitap ve Messala'ya bir övgüyle bir araya getirilmişti. İskenderiyeci şairlerden etkilenen Tibullus, doğaya ve kır yaşamına geniş yer vererek eleji türündeki şiirlerine kendi damgasını vurdu. Tibullus Propertius ya da Ovidius gibi geniş bir mitolojik dağarcıktan yararlanmayan, geçmiş özlemini ya da tensel duyguları dile getiren elejileri, şairin hüzünlü düşlerinin akışını izler. Dizelerindeki ses uyumu, üslubunun kimi zaman tekdüzeliğe varan yalınlığı, inceliklerden ve izlenimlerden oluşan bu şiirin özgünlüğünü artırır.

M. Mathelin

Lasa yakınındaki Bras-Spungs manastırı'nın esas tapınağını (XV. yy.) süsleyen bir duvar resminden ayrıntı (Cehennem dizisi)

TİBUR. Tar. coğ. İtalya'da (Lazio) kent. Çok eskiden kurulan Tibur'u İ.Ö. 338'de Romalılar ele geçirdi. Manzarasının güzelliği nedeniyle çağlayanlar çok rağbet edilen bir sayfiye yeri oldu: Maecenas, Varus, Horatius burada konaklar yaptırdı; Hadrianus'un konağı bir kent boyutlarındaydı (Villa Hadriana*). Tibur, Gotlar tarafından yıkıldı. Günümüzde *Tivoli**.

TİBYA → TİBİA.

TİC çoğl. a. (ar. *tâc*'ın çoğl. *tic*). *Esk.* Taçlar.

TİCAN çoğl. a. (ar. *tâc*'ın çoğl. *tic*'den fars. çoğl. *ticān*). *Esk.* Taçlar.

TİCANG CAVİ → CAVALI.

TİCANİ a (ar. *ticānī*). Kuzey Afrika'da kurulmuş bir tarikat; bu tarikattan olan kimse.
◆ sıf. ve a. Yobaz, gerici.

TİCANİLİK a. Halvetilik tarikatının kollarından biri. (Eşanl. TİCANİYE.)
—ANSİKL. Kurucusu Ahmet et-Ticani'nin (öl.1812) adından dolayı ticanilik diye anılan tarikat, ayrıca *ahmediye, muhammediye, ibrahimiye-i hanefiye* gibi adlarla da bilinir. Tarikatta büyük önem verilen zikir sabah namazından kuşluk vaktine, ikindi namazından yatsı namazına kadar geçen süre içinde yapılır. Zikir sırasında 100 kere "estağfirullah" denilir; 100 kez "salavat", 100 kez de "kelime-i tevhit" getirilir.

Ticanilik tarikatına bağlı olanlara *ahbap* denir. Bunların başka tarikatlara girmelerine izin verilmez.

Ticanilik daha çok Kuzey Afrika ve Batı Sudan'da yayılmış, bu tarikatın halifeleri ayrıca Arabistan ve Asya'nın çeşitli yörelerinde kendilerine yandaş bulmuşlardır. Ticaniler hac öncesi tarikat pirinin Fas'taki türbesini ziyaret ederler. Ticanilik akideleri hemen her yerde kadiriye geleneğinin yerini almıştır.

Kartal Tibet

TİCARET a. (ar. *ticaret*). **1.** Türlü hizmet, değer, mal, yiyecek vb. değiştokuşu, alım satım etkinliği; türlü nesneler alıp satan kimsenin mesleği; tecim: *Şarap ticareti. Ticarete atılmak.* **—2.** Tüccarların, ticari mesleklerin tümü: *Ticaret dünyası.* **—3.** (Tamlayan olarak) ticaret etkinliğine ilişkin olanı belirtir: *Ticaret filosu. Ticaret gemisi.* **—4.** *Ticaretle uğraşmak,* tüccarlık yapmak. || *Bir kimseyle, bir ülkeyle ticaret yapmak,* onunla ticari alışverişi olmak.

—Cez. huk. ve Uluslarar. huk. *Beyaz kadın ticareti,* fuhuş yaptırmak için kadın ya da çocuk ayartma ve satma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Coğ. ve İkt. *Ticaret filosu,* yük ve yolcu taşımaya ayrılmış ticaret gemileri ile özellikle iktisadi konjonktüre bağlı olarak bir süre için trafikten çekilmiş ve donanımları sökülmüş gemilerden oluşan filo. (Bununla birlikte, Lloyd's Register of Shipping'in istatistiklerinde, asıl ticaret gemileri dışında, 100 gros tonu aşkın balıkçı gemileri ve ulaşımdan başka amaçlarla kullanılan gemiler de [ikmal gemileri, römorkörler, tarak gemileri, buzkıranlar, araştırma gemileri, kablo gemileri] ticaret filosuna katılmış, yalnızca askeri donanmaya bağlı gemiler ticaret filosunun dışında tutulmuştur.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Denizc. *Ticaret gemisi,* yalnız ticari amaçla kullanılan ve özel kişilere ait olan gemi. || *Ticaret limanı,* ticaret yapan gemilere ayrılmış liman.

—İkt. *Ticaret benzeri,* alışılmış ticari etkinliklere rekabet eden ve özel bazı işletme koşulları, ayrıcalıklar ya da çıkarlar biçiminde kendini gösteren etkinliklerin tümü (kantinler, işletme kooperatifleri, işletme çalışanlarınca kurulan satın alma komiteleri vb.). || *Ticaret kesimi,* malların yalnızca alış ve satışlarına dayanarak kâr amacıyla yapılan etkinliklerin tümünü içeren ekonomik kesim. (Ticaret kesimi, uluslararası standart ekonomik etkinlik kolları sınıflandırmasında ana kesimler içinde altıncı sırada yer alır.) || *Entegre ticaret,* çeşitli satış yerlerinin tek bir yönetime bağlı bulunduğu dağıtım biçimi. (Çok şubeli mağazalar, satış yerleri olan tüketim kooperatifleri bu kavrama girer.) || *İştirak halinde ticaret,* bağımsızlıklarını korumakla birlikte kendi istekleriyle aralarında zincir kuran ya da satın alma grupları oluşturan perakendeciler ve toptancılar topluluğu. || *Pasif ticaret,* bir ülkenin dışsatım mallarının başka ülkelerin gemileriyle taşınması suretiyle yapılan ticaret.

—İsl. *Ticaret mallarının zekâtı* → ZEKÂT.

—Oy. Çeşitli biçimlerde oynanan ve oyunculardan birinin bilinmeyen bir kartının açık artırmaya konmasına dayanan iskambil oyunu. (Oyunun en basit biçiminde, her oyuncu kapalı olarak üç kâğıt alır, yalnız iki kapalı kâğıt alan dağıtıcı üçüncü kâğıdını [ticaret budur] açık artırmaya çıkarır ya da alıcının olmaması durumunda kâğıdını saklar; bu kart kozu belirler: en büyük kozu çıkaran oyuncu ortadaki parayı kazanır.)

—Tar. *Zenci ticareti,* zenci köle ticareti. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tic. *Ticaret payı,* satış fiyatının yüzdesi üzerinden belirtilen etiket oranı.

— Tic. huk. *Ticaret borsası* → BORSA. || *Ticaret hukuku,* tacirlerin statüsünü, ticaret ortaklıklarını ve ticari işletmelerle ilgili işlemleri inceleyen hukuk dalı. || *Ticaret kanunu,* ticari ilişkileri düzenleyen temel yasa. (29 Haziran 1956 tarih ve 6762 sayılı Türk ticaret kanunu'nun düzenlediği başlıca konular şunlardır: ticari işletme, ticaret ortaklıkları, kıymetli evrak, deniz ticareti, sigortacılık.) || *Ticaret mahkemesi,* ticari davalara bakan mahkeme. (İstanbul, Ankara, İzmir ve Mersin'de ayrı asliye ticaret mahkemeleri vardır. Bu mahkemelerde, bir başkan ve iki üye olmak üzere üç yargıç bulunur. Öteki yerlerde ticaret mahkemelerinin görevini asliye hukuk mahkemeleri yerine getirir.) || *Ticaret ortaklığı,* Türk ticaret kanunu hükümlerine göre kurulan, ortaklarının dışında bağımsız bir tüzel kişiliğe sahip olan ortaklık. ("Ticaret şirketleri" de denen bu ortaklıklar şunlardır: kolektif, komandit, limited ve anonim ortaklıklar. 24 nisan 1969 tarih ve 1163 sayılı Kooperatifler k., Türk tic. k.'nun kooperatif ortaklıklarla ilgili maddelerini yürürlükten kaldırmıştır) || *Ticaret sicili,* tacirlerle ilgili bilgilerin yazıldığı resmi kütük. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ticaret unvanı,* tacirin ticari işletmesiyle ilgili işlemleri yaparken ve bu işlemlerle ilgili senet ve öteki belgeleri imzalarken kullandığı ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Uluslarar. tic. *Dış ticaret,* bir ülkede oturanların, dünyanın öteki ülkeleriyle emtia üzerine yaptıkları işlemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Dış ticaret hadleri indeksi,* bir ülkenin ticari ilişki içinde olduğu başka ülkeler karşısındaki dış ticaret durumunu değerlendirmeye yarayan indeks. || *Genel dış ticaret,* ister iç tüketime (özel ticaret) yönelik olsun, ister transit geçişli olsun, gümrüğe gelmiş malların tümü. || *Uluslararası ticaret* → ULUSLARARASI DEĞİŞİMLER*. || *Uluslararası ticaretle ilgili standart tasnif,* mal değişimlerinde uluslararası karşılaştırmaları kolaylaştırmak için, uluslararası kuruluşlarca kullanılan ad listesi.

—ANSİKL. Cez. huk. ve Uluslarar. huk. Beyaz kadın ticaretiyle mücadele amacıyla, XX. yy.'ın başından beri birçok uluslararası sözleşme yapıldı. Bunların başlıcaları 1904, 1910, 1921 ve 1933 tarihli sözleşmelerdir. Bu sözleşmelerle her imzacı devlet, yurtdışına fuhuş amacıyla kadın göndermeyle ilgili bilgileri tek merkezde toplamak için bir büro kurmayı kararlaştırdı. Ayrıca ülkeler bilgi alışverişi için uluslararası haberleşme sağlama; dış ülkelere ve daha çok dış ülkelerden kendi ülkelerine olan göçü denetleme; garları, limanları, seyahat yollarını güvenlik altına alma; fuhuş yapan yabancıların yurda dönüşlerini sağlama konusunda kararlar aldılar.

Birleşmiş milletler genel kurulu, 1949 yılında, daha önce imzalanmış sözleşmelerin yerini almak üzere, beyaz kadın ticareti ve fahişeliği yasaklayan bir anlaşmayı kabul etti. Türkiye 11 mart 1950 tarih ve 5570 sayılı yasa uyarınca, beyaz kadın ticaretinin önlenmesiyle ilgili uluslararası sözleşmeleri ve bunları değiştiren protokol ve eki onayladı.

—Coğ. 1939'da 68,5 grostondan 1960'ta 129,8 grostona yükselen ve 1991'de 402,7 milyon grostona ulaşan dünya ticaret filosu önemli ölçüde gelişmiş, bu gelişmeyi 1974'e dek, dünya ekonomisindeki eşine rastlanmamış bir büyüme desteklemiştir. Özellikle teknik düzeyde köklü değişiklikle birlikte görülen bu gelişme, deniz ulaşımında ikinci bir sanayi devriminin (birincisi, yelkenle ulaşımdan buharlı ulaşıma geçişti) ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Bu teknik değişiklikler, dünya ticaret filosunu oluşturan çeşitli gemi tiplerini, eşit olmayan bir biçimde etkilemiştir. Gemiler, ticari olmayan gemiler dışında, üç büyük kategoriye ayrılabilir; bu kategoriler, başlıca üç taşımacılık tipini içerir: dökme yük taşımacılığı, işlenmiş ürün taşımacılığı ve yolcu taşımacılığı. 1974'ten bu yana gelişen bunalım (deniz taşımacılığında arzın talebe uyarlanmasındaki görece yavaşlık nedeniyle), yavaş bir biçimde de olsa, donanımı sökülmüş gemi tonajının sürekli olarak artması ve filonun yıllık ortalama büyümesinin önemli ölçüde azalması nedeniyle, dünya ticaret filosuna yansımıştır.

dünya ticaret filosu

Dökme yük taşımacılığı, gerek gemilerde, gerek limanların yükleme-boşaltma ve depolama tesislerinde az ya da çok gelişmiş bir uzmanlaşmayı yansıtır. Bu taşıma türünü gerçekleştiren ilk gemiler, gerek sanayi devrimi, gerek ulaşım devrimi döneminde, kömürle çalışan buhar makinesine dayanarak geliştirilen kömür gemileriydi (sözgelimi 1852'deki *Bowes*). İlk özel petrol tankeri *(Glückauf)* 1880'de denize indirildi. İlk cevher gemileri *(Cambria)* 1910'da ortaya çıktı. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra dökme yük taşıyan gemilerin, hızlarında önemli bir artış sağlanamadığı için, özellikle boyutlarının aşırı derecede büyütülmesi yoluna gidildi.

Boyutlarında görülen bu artış, özellikle petrol tankerlerini etkiledi: önce 1956'daki Süveyş kanalı bunalımı, 100 000-125 000 dedveyt tonluk petrol tankerlerinin yapımını gerektirdi. Sonra 1966'da, Süveyş kanalını yüksüz olarak geçebilen ve 1982'de dünya petrol tankerleri filosunun altıda birini oluşturan 200 000-250 000 dedveyt tonluk petrol tankerleri sınıfına geçildi. Son olarak Süveyş kanalının 1967-1975 arasında kapalı kalması Afrika'nın çevresini dolaşmayı gerektirdiğinden, büyük çapta ekonomi sağlayan gemiler hizmete sokuldu. 250 000 dedveyt tonu aşan bu gemiler 1982'de dünya petrol tankerleri filosunun % 40'ını, bu petrol tankerleri de dünya ticaret filosunun yarısına yakınını oluşturuyorlardı. Bununla birlikte, 1977'de *Pierre-Guillaumat*'nın (274 650 ve 554 000 gros tonaj) denize indirilmesiyle sonuçlanan bu boyut büyümesi, günümüzde durmuş gibidir. Dünya petrol tankerleri filosunun aşırı kapasitesi, çok büyük gemilere özgü buhar türbinlerinin Diesel motoru karşısında gerilemesine yol açan yakıt tasarrufu gerekleri ve deniz sigorta ücretlerinin çevre kirlenmesi tehlikesiyle bağlantılı olarak artması, günümüzde bu dev boyutluluk yarışını önlemektedir.

Petrol tankerleri ve petrol-cevher gemileri (1991 rakamlarıyla dünya ticaret filosunun % 35'i) dışında dökme yük taşımacılığı, cevher gemilerini ve dökme yük gemilerini (dünya filosunun % 29'unu oluşturan çok amaçlı dökme "kuru" yük gemilerini [tahıl, çimento, şeker vb.]), karma yük gemilerini (% 5; petrol-dökme yük gemileri), sıvılaştırılmış gaz gemilerini (% 3; sıvılaştırılmış petrol gazı ve etilen gemileri, metan tankerleri) ve sıvı yağ, şarap, melas vb. taşımacılığında kullanılan çeşitli sarnıç gemilerini (% 1) içine alır. 1944'te yapılmaya başlanan, gerek petrol, gerek demir cevheri ya da herhangi bir başka dökme yük taşıyabilen karma yük gemileri, bir yandan yüksüz sefer sayılarını azaltırken, bir yandan da taşıma arzı konjonktürüne ilgi çekici bir esneklik getirmiştir. −160 °C'ta sıvılaştırılmış doğal gaz taşıyan metan tankerleri, uzun bir hazırlık dönemi gerektirmiş ve ticaret evresine ancak 1964'te girebilmiş, bu da, kullanımı o günden bu yana hızla gelişmekte olan doğal gazın dünya çapında alışverişinin yapılmasını sağlamıştır. Dünyadaki metan tankerlerin toplam kapasitesi, 1991 yılı ortalarında 11,5 milyon groston sıvılaştırılmış doğal gazı aşmaktaydı.

Genel olarak iktisadi bunalım, petrol alışverişinin yavaşlaması ve demir-çelik sanayisinin bunalıma girmesi nedeniyle dökme yük gemileri filosunda bir taşıma kapasitesi fazlalığı oluştu; bu da, son yıllarda, gemilerin donanımlarının sökülmesine, kimilerinin hurdaya çıkarılmasına, kimilerininse yüzer depolar olarak kullanılmasına (sarnıç gemileri) neden oldu.

• Dökme yük taşımacılığına oranla, çeşitli biçimlerde işlenmiş ürünlere yönelik *çokamaçlı yük taşımacılığı* (genel yük taşımacılığı denir) tamamen farklı bir evrim geçirmiştir. Başlangıçta bu taşımacılık, 1991'de dünya filosunun % 13'ünü oluşturacak olan klasik yük gemilerince (% 1,5'i yolcu da taşıyan karma yük gemileri) gerçekleştiriliyordu. Bu taşımacılıkta amaçlanan hedef, hızın artırılması (geminin hızını arttırma olanağı veren balb omurganın geliştirilmesi) ve yeni yükleme-boşaltma teknikleri sayesinde limanda geçirilen sürenin azaltılmasıyla, sefer sayısını artırmaktır. Klasik rıhtım vinçleriyle yapılan yükleme-boşaltmanın yerini, roro taşımacılığı (araçların yükleriyle doğrudan gemiye binmeleri) ya da kon-

teyner taşımacılığı aldı. Bu gelişme, konteyner taşımacılığında en uç noktaya varan standartlaşmayla bağlantılı olarak gerçekleşti. Böylece, çok sayıda konteyner taşıyacak biçimde tasarlanmış gemiler yapıldı ve konteyner gemileri ortaya çıktı.

Bununla birlikte, roro gemileri ve kısmi konteyner gemileri dahil klasik yük gemileri, çok daha ucuz ve geniş alanlı liman tesislerinden yararlanma açısından önemlerini korudular: bu durum da sözkonusu filonun büyümesini, hatta tam konteyner gemileri karşısında roro gemilerinin yeniden önem kazanma nedenini açıklar.

Tam konteyner gemileri (1991 rakamlarıyla dünya filosunun % 6,4'ü) ikiye ayrılır: kısa mesafede taşımacılık yapan küçük gemiler; klasik yük gemilerinden çok daha büyük ve hızlı olan okyanusaşırı konteyner gemileri. Yaklaşık 50 000 gros tonaj (ve 30 000 dedveyt ton) ağırlığında olan bu gemiler, 25-30 millik bir hızla 2 000'den çok konteyner taşıyabilir.

Dünya ticaret filosu ayrıca, son derece uzmanlaşmış araç taşıyan gemileri (% 4) ve barç taşıyıcı gemileri (% 0,2) de kapsar. Barç taşıyıcı gemiler, 1969'da, konteynerlerin yerine, ırmak taşımacılığında kullanılabilen (itilen ya da çekilen konvoylar halinde) barçları koymak düşüncesinden (gemi, barçların yüklenip indirilmesini kendi olanaklarıyla gerçekleştirir) doğmuştur. Bu taşımacılığın, özellikle Mississippi ve Ren ırmaklarında, deniz taşımacılığı ile ırmak taşımacılığı arasındaki bağlantıyı geliştireceği öngörülüyordu. Ancak, bu gemiler sınırlı bir gelişme göstermiştir.

• *Deniz yoluyla yolcu taşımacılığı*'na gelince, havayolu rekabeti karşısında, okyanusaşırı büyük yolcu gemileri, hatta daha genel olarak klasik yolcu gemileri ortadan kalktı. Bunların yerini sanayileşmiş ülkelerde yaşama düzeyindeki genel yükselmenin ve turizmin önemli ölçüde gelişmesinin bir sonucu olarak, farklı biçimlerde tasarlanmış ve işletilmesi daha ucuz olan gezi gemileri aldı. Özel taşıtların yaygınlaşmasıyla birlikte görülen bu gelişme, araçları içine alabilen gemilerin (feribotlar vb.) büyük ölçüde önem kazanmasını sağladı (sözkonusu gemiler boğazlarda ve denizlerde hem yolcuları, hem de otomobilleri aynı anda taşır). Bu bağlamda, daha hızlı gidiş-geliş yollarının araştırılması (hız artışı, teknenin suya sürtünme yüzeyinin azaltılmasıyla sağlandı), ayaklı tekne ya da taşıyıcı kanatlı gemilerin, sonra da hava yastıklı gemilerin (hovercraft) ortaya çıkmasına yol açtı. Bunlar, saatte 70 millik bir hızla, 400'e yakın yolcu ve 45'e yakın araç taşıyabilirler; ancak kullanımları, dalganın etkisiyle sınırlıdır.

ticaret filolarının işletilmesi

İşletmeler çerçevesinde. Filoların işletilmesi bir geminin işletilmesi biçimine sıkıca bağlıdır; bu da, deniz taşımacılığında önemli bir yere sahip olan kullanılmış gemi piyasasının varlığına rağmen, her şeyden önce büyük bir yatırım gerektirir. Ortalama olarak, bir geminin 20-30 yılda kendini amorti etmesi gerektiği söylenebilir. Donanımı sökülmüş gemileri de kapsayan genel giderlerin dışında, işletme giderleri, özellikle, yükleme ve boşaltma giderlerinin yanı sıra gemi giderlerini de (özellikle ücretler ve deniz sigortası) kapsar. Bir Uluslararası taşıma işçileri federasyonu ve bir Deniz emekçileri örgütü bulunmasına karşın, işletme giderlerindeki ücret yüklerinin önemi, dünya yaşam düzeylerindeki aşırı farklılıklar göz önünde tutulursa, armalara ve bandıralara göre önemli uyuşmazlıklara ve uluslararası mürettebat sorununa yol açabilir; bu mürettebat çeşitli ülkelerin deniz ticaret filosu personelinin son derece önemli (Yunanistan) ya da tam tersine çok sınırlı (Fransa) olan ayrı bir bölümünü (göstermelik bandıra) oluşturabilir.

Deniz taşımacılığında arzın talebe az ya da çok uygun bir biçimde uyarlanması, Süveyş kanalı bunalımı gibi bunalımlarda çok büyük bir hızla yükselebilen navlun ücretlerinde değişikliklere yol açar. Bu değişiklikler özellikle, gerek tam tramping çerçevesi içinde (gemi ve armatörü sürekli yük arar), gerek zamana (belirli bir rota üzerinde ve sınırlı bir süre içinde) ya da sefere (bir ya da birkaç sefer) göre tramping taşımacılığı denen (genellikle dökme yük taşımacılığının büyük bir bölümünde gözlenir) taşımacılığı ilgilendirir. Ama tramping taşımacılığının karşısında belirli bir güzergâh üzerinde belli bir süre içinde çalışan düzenli hat taşımacılığı vardır. Bu ikinci taşımacılık tipi, yani düzenli hat taşımacılığı ilgili armatörleri, acımasız bir rekabetten kaçınarak, yetkilerini istikrara kavuşturmak amacıyla, uluslararası konferanslarda (ilki 1875'te toplandı) bir araya gelip, aynı deniz yolu için taşıma fiyatlarını belirlemeye yöneltmiştir.

Düzenli hatlarda çalışan armatörler, günümüzden çok önce pool'lar ya da konsorsiyumlar biçiminde birleşme sistemleri uygulamışlardır. Bu durum özellikle, XIX. yy. sonundan itibaren yolcu gemisi şirketlerinde (1893 *Pool continental*'i) görülmüştür. Günümüzdeyse bu alanda, konteyner gemi armatörleri etkinlik göstermektedir.

Sözkonusu denizcilik kuruluşları ya çok çeşitli müşterilere hizmet sunan deniz taşımacılığı şirketleri ya da kendi filoları olan sanayi kuruluşlarıdır. Birincilerin çoğu, kişi ya da aile şirketi durumundadır. Bu bağımsız armatörlerin (özellikle yunan, iskandinavyalı ya da çinli [hongkonglu]) filoları çok büyük boyutlara erişebilir. Ama küçük boyutlu birçok denizcilik şirketi de vardır: birçok kişinin bir gemi satın almak için bir araya gelmesi, bu amaçla bir şirket kurması ve geminin işletmesini daha büyük bir denizcilik şirketine bırakması gibi. Ancak, sanayileşmiş ülkelerin çoğunda, deniz ticaret filoları, genellikle buharlı gemilerin gelişmesiyle ortaya çıkmış denizcilik şirketlerinin malıdır. Bu şirketler sanayi işletmeleri gibi bir merkezileşme dönemi geçirmişlerdir. Avrupa dışında büyük denizcilik şirketleri özellikle ABD ve Japonya'da kurulmuştur.

Özel ya da karma armatörlük şirketlerinin yanı sıra, devletler de deniz ticaret filosu işletmeciliğinde az ya da çok rol oynamışlardır. Gelişmekte olan ülkelerde, başlıca sermaye kaynağı olan devlet, denizcilik şirketlerindeki yabancı hisseleri yavaş yavaş ya da bir anda ele geçirmekte ya da kendi deniz ticaret filosunu kurmaktadır: sözgelimi bu durum, Brezilya'da (1937), Ekvador'da ve Kolombiya'da (1946), Şili'de (1953), Arjantin'de (1960) görülmüştür.

Son olarak sanayi kuruluşları da büyük filoları doğrudan ya da dolaylı yoldan denetimleri altında tutabilirler. Özellikle etkinliklerinde düşey bir birleşmeyi bir hayli önceden gerçekleştirmiş olan çokuluslu büyük petrol şirketleri böyledir. Daha küçük bir ölçekte, çelik şirketleri için de aynı şey sözkonusudur.

• *Devletler çerçevesinde.* Deniz taşımacılığı, bir yandan ulusal ekonomilerin ayrılmaz bir parçasını oluşturan bir iktisadi etkinlik meydana getirir, öte yandan da limanlara kayıtlı gemilere bir bandıra verebilen her ülkeye özgü bir mevzuata göre yürütülür.

Filoları kendi gereksinimlerinin çok üstünde olan göstermelik bandıra ülkelerinin dışında, çeşitli ülkelerin ticaret filoları her şeyden önce, bu ülkelerin deniz yoluyla yaptığı ticaretin hizmetindedir. Kabotaj hakkının hemen her zaman ulusal bandıralara ayrılmış olmasına karşılık, uluslararası değişimlerde, ulusal filoların payı çok değişken, genellikle de dışalımlarda dışsatımlardan yüksektir. Yunan ve ingiliz filoları gibi başka ülkelerin yüklerini taşıyan kimi filolar, ülkelerinin deniz yoluyla yaptıkları ticaretin sağladığı kısmi hoşnutluğa, ödeme bilançolarında oldukça önemli rol oynayan büyük gelirler elde etmenin sağladığı hoşnutluğu da eklemektedir.

Günümüzde gemilerin taşıdığı 160'a yakın bandıra, gerçekte beş büyük filo tipi oluşturur:

1. Göstermelik bandıra diye nitelenen ve 1989'da dünya filosunun % 38,4'ünü karşılayan serbest kayıt haklı bandıraların filoları, önem sırasına göre başlıca Liberya (51,7 milyon groston), Panama (44,2 milyon groston), Kıbrıs (20 milyon groston), Bermuda, Bahama adaları (17,8 milyon groston) filolarından oluşuyordu. 1990 yılında Liberya bandıralı ticaret gemilerinin % 31'i ABD'ye, % 22'si Hong Kong'a, % 15'i Yunanistan'a, % 8,5'i Japonya'ya, % 5'i Norveç'e; Panama bandıralı gemilerin % 21'i Japonya'ya, % 16'sı Hong Kong'a, % 16'sı Yunanistan'a, % 12'si ABD'ye, % 5'i Almanya'ya; Kıbrıs bandıralı gemilerin % 11'i Yunanistan'a aitti. Bu ülkeler armatörlere, idari formalitelerin, denetimlerin, vergi ve liman resimlerinin en alt düzeye indirilmesi, yabancı tayfa bulma olanağı, deniz ulaşımının ulusal gereklerine karşı aşağı yukarı eksiksiz bir bağımsızlık gibi çeşitli kolaylıklar sunarlar. Kendileri de, vergi ve resimlerin azlığına karşın, çok az gider karşılığında önemli bir gelir kaynağı sağlamış olurlar. Sözkonusu göstermelik bandıralar 1922'de ilk kez Panama'da ortaya çıkmıştır. Bu bandıralar uzun süre, gemilerin eksikliğinden ve tayfalarının kalitesizliğinden ötürü güvenilmez sayılmıştır. Ancak günümüzde, büyük bandıralar için, özellikle de bandırası altındaki filonun denetimini geliştiren ve 1976'da Uluslararası denizcilik örgütü'ne üye olan Liberya için böyle birşey sözkonusu değildir.
2. Piyasa ekonomisi gelişmiş ülkelerin özel filoları. Bunlar, kendi ülkelerinin ticaretine deniz yoluyla yaptıkları katkıların yanı sıra, Üçüncü dünya ülkeleri hesabına da önemli bir trafik gerçekleştiren Yunanistan, İngiltere, Norveç ve İsveç gibi ülkelerin filolarıdır. Yunan filosu son yıllarda, göstermelik bandıra altında çalışan gemilerin bir bölümünün kendi bandırasına dönmesiyle, ilgi çekici bir gelişme göstermiştir. Aslında her iki bandıra altındaki filoları göz önünde tutulduğunda yunan filosu, Japonya'nınkinden sonra dünyada ikincidir. Buna karşılık, ulusal bandıra altında çalışan iskandinav filoları, özellikle navlun ücretlerinin artması nedeniyle bir bunalıma girmiştir.
3. Piyasa ekonomisi gelişmiş ülkelerin ulusal filoları. Bu grup, OECD ülkelerinin filoları dışındaki bütün filoları kapsar; bunların başlıcaları, önem sırasına göre, Japonya (% 6), ABD (% 3,7), İtalya (%2), Almanya (% 1,3), Fransa (% 1) ve İspanya (% 0,7) filolarıdır. Bunlara, Güney Afrika Cumhuriyeti ve İsrail filolarını da eklemek gerekir.
4. Planlı ekonomiyle gelişmiş eski Doğu bloku ülkelerinin filoları. Bu ülkelerden eski SSCB (dünya ticaret filosunun % 4,6'sı), Romanya (% 0,8) ve Polonya'nın (% 0,7) filoları, İkinci Dünya savaşından itibaren oldukça önemli bir gelişme göstermiştir.
5. Gelişmekte olan ülkelerin filoları. Payları İkinci Dünya savaşı öncesinden bu yana hızla artmıştır. Gelişmeye başlamış olan ilk filolar Latin Amerika ülkelerinin filoları, en yenileriyse Ortadoğu ve Uzakdoğu'daki petrol dışsatımcısı ülkelerin filolarıdır. Filosunu, özellikle son dönemlerde çok iyi koşullarda satın aldığı kullanılmış gemilerle 1991 yılında 13,5 milyon grostona (deniz ticaret filosunun % 3,3'ü) çıkarmış olan Çin'e ayrı bir yer ayırmak gerekir. Türkiye'nin 1991'de 4,1 groston olan deniz ticaret filosunun hacminin dünya ticaret filosunun hacmi içindeki payı % 1 dolayındadır. Aynı yıl Türkiye, 18 ve daha yukarı grostonilatoluk, 2 996 yük gemisi (2,6 milyon groston), 1 207 yolcu gemisi (0,2 milyon groston) ve

211 tankere (0,9 milyon groston) sahipti. Bunların 3 961 tanesi (2,7 milyon groston) özel sektöre, 853 tanesi ise (1,05 milyon groston) devlete ait gemilerdi.

—Tar. Zenci ticareti tropikal bölgelerdeki plantasyon kolonilerine zenci işgücü sağlamak amacıyla yapılırdı.

Gine körfezi zencileri, Antiller'de, Brezilya'nın kuzey-doğu'sunda daha sonra da Amerika Birleşik Devletleri'nin güneyinde yer alan amerikan plantasyonlarında; kâfiriyyeli ve mozambikli zenciler de Mascareignes adalarında (Bourbon adası, Île de France) [Madagaskarlılar ve başta Pondiçerililer olmak üzere Hintliler'le takviyeli olarak] kullanılıyorlardı.

Bu tür ticaretle ilk ilgilenenler, Portekizliler ve özellikle İspanyollar oldu. Fakat, İspanyollar, Afrika'nın batı kıyısında herhangi bir bağlantı noktasına sahip olmadıklarından, bu ticaretin tekelini *(asiento)* bazı şirketlere kiralamak zorunda kalıyorlardı. Bu şirketler, her yıl, ispanyol sömürgelerine 3 000-4 000 köle teslim etmekle yükümlüydüler. Önce portekiz, sonra hollanda şirketlerine tanınan bu ticaret tekeli, daha sonra Gine Fransız şirketi'ne (1701) ve ingiliz South See Company'ye (1713) verildi. Köle ticareti 1759'da serbest bırakıldı. XVII. yy.'da, Hint okyanusu'nda renkli halklardan köle ticareti tekelini ele geçirmiş olan Doğu Hindistan Fransız şirketi, Mascareignes adaları kolonlarını, bazı vergiler ödemek şartıyla, asyalı ve afrikalı köleler satın almakta serbest bıraktı.

Avrupa limanlarından kalkan değersiz eşya yüklü köleci gemileri, Gorée ve Angola arasında uzanan (3 500 km) Gine kıyılarına doğru yol alıyorlardı. Birçok kesimlere ayrılmış ve üzerinde köle ticarethaneleri kurulmuş bulunan bu kıyılara vardıklarında gemiler, getirdikleri mallar karşılığında, iç savaşlar sırasında tutsak edilip köleleştirilmiş 300-400 zenciyi güvertelerine yüklüyorlardı; gemilerin iki köprüsü arasına yığılan bu insanlar, doğruca Amerika'ya götürülüyordu. Gemilerde sağlık koşulları çok kötü olduğundan bu yolculardan % 10-15'i yolda ölüyordu. Amerika'ya varıldığında zenciler pazarlarda teşhir edilerek latifundia sahiplerine satılıyordu. Satışlar genellikle mal ya da kambiyo mektubu karşılığında yapıldığından, para ancak Avrupa'ya dönüldüğünde tahsil edilmekteydi. Bu ticaret üçgeni, modern çağda sermaye birikiminin ve Peru ve Meksika'dan gelen paraların Avrupa'da dağılımının başlıca araçlarından biri oldu. XVIII. yy.'ın sonuna kadar, bu ticaret, milyonlarca zencinin Yeni Dünya'ya nakline olanak sağladı; aynı zamanda, tropikal ülkeler ekonomisinin Batı'nın ihtiyaçlarına bağlı bir biçimde gelişmesine ve bazı büyük zenci ticaretı limanlarının (özellikle Nantes) XVIII. yy.'da refaha kavuşmasına yol açtı. Zenci ticareti, XIX. yy.'da mahkûm edildi ve yasaklandı (→ KÖLELIK.) Bununla birlikte, Fransa'da (1848'e kadar) ve Portekiz Afrikası kıyılarında (1875'e doğru São Tomé'ye gönderilmek üzere Lopez burnunda her yıl 3 000-4 000 zenci satılıyordu) daha bir süre varlığını sürdürdü.

—Tic. huk. *Ticaret sicili.* Ticaret davalarına bakan her asliye hukuk mahkemesi nezdinde bir ticaret sicili kurulur (Türk tic. k. md. 26). Ticaret sicilinin yönetimi, bağlı olduğu mahkemenin denetimi altında olmak üzere, Adalet bakanlığı tarafından atanan sicil memuruna aittir. Ticaret sicili herkese açıktır. Ticaret sicilinin başlıca işlevi, ticari işletmelerle ilgili bilgileri açıklığa kavuşturmaktır. Ticaret siciline yapılacak kayıt, ya ilgilinin isteği üzerine ya da doğrudan doğruya ve ilgili makamın bildirmesi üzerine yapılır (Türk tic. k. md. 29). Sicile kayıt konusunda ana kural, ilgilinin istekte bulunmasıdır. Kayıt isteği dilekçeyle yapılır. Ticaret sicili memuru, kaydı istenen konunun yasal koşullarının bulunup bulunmadığını, gerçeğe ve kamu düzenine uygun olup olmadığını araştırır. Kayıtla ilgili bir istemi kabul edilmeyen ilgili, sicilin bağlı olduğu mahkemeye, dilekçeyle itirazda bulunabilir.

• *Ticaret unvanı.* Her tacir, ticari işletmenin açıldığı günden başlayarak on beş gün içinde ticari işletmesini ve seçtiği ticaret unvanını, işletme merkezinin bulunduğu yerdeki ticaret siciline kayıt ve ilan ettirmek zorundadır. Gerçek kişi tacirin ticaret unvanı onun ad ve soyadından meydana gelir. Kolektif ortaklığın ticaret unvanı, tüm ortakların ya da en azından ortaklardan birinin adı ve soyadıyla ortaklığı ve türünü gösteren bir açıklamayı içerir. Anonim ve limited ortaklıklarda ticaret unvanı "anonim" ya da "limited" sözcüğünün geçmesi kaydıyla, serbestçe seçilebilir. Ticari işletmeye sahip olan dernek ve öteki tüzel kişilerin ticaret unvanları adlarının aynıdır. Donatma iştirakinin ticaret unvanı, ortak donatanlardan en az birinin ad ve soyadını veya deniz ticaretinde kullanılan geminin adını içerir. Ticaret unvanında, ayrıca, donatma iştirakini gösteren bir açıklama da bulunur (Türk tic. k. md. 46).

Ticaret unvanı, işletmeden ayrı olarak, başkasına devredilemez. Bir işletmenin devri, aksi açıkça kabul edilmiş olmadıkça, unvanın da devrini kapsar (Türk tic. k. md. 51). Ticaret unvanı yasaya aykırı olarak başkası tarafından kullanılan kişi bunun önlenmesini, zarar görmüşse giderilmesini isteyebilir (Türk tic. k. md. 54).

—Uluslarar. İkt. *Dış ticaret.* Mal satışları dışsatımı oluşturur ve karşılık olarak yapılmış ödemelerin yabancı para (döviz) halinde yurda girmesini sağlar. Mal alımları ise dışalımdır ve bedeli de, genellikle, satıcı ülkenin para birimiyle ödenir. Dışsatım tutarı ile dışalım tutarı arasındaki fark (buna ticaret bilançosu bakiyesi denir) sıfır olduğu ya da dışsatım değerleri ile dışalım değerleri arasındaki oran (ya da karşılama oranı) 100'e eşit bulunduğu (emtia giriş ve çıkışlarının aynı esaslara göre hesaplandığı kabul edilmek koşuluyla) takdirde, dış ticaret dengesi gerçekleşmiş demektir.

• *Olguların kaydedilmesi.* Malların dışalımı, sınırdan geçiş sırasında yapılan beyanlara dayanılarak Gümrükler genel müdürlüğü'nce kaydedilir. Dışalımda gümrük bir ayrım yapar: dış menşeli malların tümünü içine alan "genel" dış ticaret ile yalnızca iç tüketime özgü malları kapsayan (yani transit mallarını ya da geçici olarak ülkeye kabul edilen malları içine almayan) "özel" ticareti birbirinden ayırır. Aynı ayrım, dışsatım için de geçerlidir.

İstatistikler, ağırlık ve değer üzerinden yapılır. Değerler, dışalımcılar ve dışsatımcılarca beyan edilen değerlerdir: dışalım için, genellikle, CIF (mal bedeli [alış fiyatı], sigorta, navlun), dışsatım içinse, FOB (malın çıkış noktasındaki değeri). Bu yüzden, gümrük istatistikleri son derece yaklaşık bir değer taşır (kaçakçılık, CIF ya da FOB değerlendirme, göz yumma vb nedenlerle) ve dışarda fiilen ödenen ya da dışardan fiilen gelen tutarları kaydeden kambiyo servislerinin verilerinden belirgin bir biçimde farklıdır.

• *Dış ticaretin çözümlemesi.* İstatistikler dışalım ve dışsatımı, ürünler ve çıkış ve varış ülkeleri itibariyle çok ayrıntılı bir biçimde gösterirler. Dışalım ve dışsatım miktarlarına sabit fiyatlar uygulanarak saptanan hacim göstergeleri de hesaplanır (böylece, fiyat hareketlerinden etkilenmeyen sonuçlar elde edilir). Ayrıca, dışsatım fiyatlarıyla dışalım fiyatlarının birbirlerine olan oranını temsil eden değişim oranları çözümlenir: bir ülke tarafından satılan ürünlerin fiyatları, satın aldığı ürünlerin fiyatlarından daha hızlı yükseliyorsa (ya da daha yavaş düşüyorsa) değişim oranları iyileşiyor demektir; aksi durum, değişim oranlarının kötüleştiğini gösterir (ülke, aynı bir dışalım hacmine ulaşmak için gittikçe daha çok dışsatım yapmak zorunda kalır). Nihayet, bir ülkenin dış ticaretinin önemi hakkında bir fikir edinebilmek için, dışsatım (ya da dışalım) ile gayrı safi milli hâsıla arasındaki orana bakılır. Bu oran, aynı zamanda, sözkonusu ülkenin yabancı ülkelere bağımlılık derecesini de gösterir.

• *Dış ticaret politikası.* Dış ticaretin gelişmesi, 1850 ile 1870 arasında ve özellikle 1958'den sonra ortaya çıkan serbest değişim öğretisinin doğrudan bir sonucudur. Bu açıdan bakıldığında, dışsatımının, bir ülkenin büyümesinde önemli bir etkisi olduğu düşünülür: dışsatım, her şeyden önce, işletmelere pazarlarını genişletmek ve salt iç pazarla yetindikleri zamana göre, belli bir verimlilik eşiğine daha kolayca erişmek olanağını sağlar; sonra, ülkenin dışalımını düzene koymak için gerekli dövizleri elde etmesini, yani kaynaklarının en yüksek miktarını, rekabete elverişli fiyatlar elde edebileceği etkinlik kesimlerine ayırmasını ve buna karşılık, ancak ucuz fiyata üretemediği malları dışardan almasına olanak verir; nihayet, dışsatım, gerçek bir milli gelir çarpanı (yatırım çarpanının benzeri) gibi etki yapar; ancak, bu sınırlı bir etkidir, çünkü dışsatımın bir bölümü dışalıma dönüşür.

Bununla birlikte, serbest değişim "bırakınız geçsinler"e yol açmaz. Mal hareketleri, bir ülkenin iç konjonktürüne çok bağlı olduğu gibi (büyüme temposuna karşı duyarlıdır), uluslararası konjonktüre de çok bağlıdır (her ülkenin iktisadi konjonktürü, öteki ülkelerdeki dalgalanmalardan kolayca etkilenir); onun için, bu hareketler, resmi makamların iktisadi politikaları tarafından sıkı bir düzene sokulur; çünkü bunlar, dış ticaret dengesini (ve kambiyonun bir ülkenin dış ticareti ve ekonomisi üzerindeki etkisi dolayısıyla, paranın değerini) politikalarının asıl amacı olarak görecek yerde, daha çok, zora dayanan bir şey olarak görürler. Önlemler bazen konjonktürel niteliktedir: örneğin, dış ticareti açık veren bir ülke, dışalımı frenleyerek fiili talebi kısmaya çalışacak (gümrük vergileri, resimler, kontenjanlar, idari formalite ve düzenler, parasal önlemler) ve dışsatımı özendirecektir (sübvansiyonlar, vergi avantajları ve bağışıklıkları, damping, parasal önlemler); dış ticareti fazlalık gösteren bir ülke ise, örneğin, sermaye ihracı politikası güdecek ve istenmeyen likiditeleri kısırlaştırma önlemleri alacaktır.

Bazen de yapısal nitelikte önlemler uygulanır: yabancı sanayinin rekabeti sonucu bazı işletmelerin yok olmasından doğan kötü sonuçların giderilmesi, mali ve teknik yardımlarla işletmelerin güçlendirilmesi ve rekabet olanaklarının artırılması ve böylece sanayiye uluslararası rekabet koşullarına uyma kolaylığı sağlanması; sanayinin yeni iktisadi koşullara ve gereksinimlere uydurulması ("sanayinin yeniden örgütlendirilmesi").

Bütün bu durumlarda, dış ticaretin, uluslararası iktisadi (→ DEĞIŞIM) ve mali (→ ULUSLARARASI PARA* sistemi) ilişkiler kavramı içinde -bu daha geniş kavram içinde- yer alması gerekir: gerçekten de, bir ülkenin, yabancı ülkelerle dış ticareti hakkında bir hükme varabilmek için, yalnızca dış ticaret bilançosu gibi dar bir kavrama bağlı kalmamak, daha çok tümüyle ödemeler bilançosunu ele alıp incelemek yerinde olur.

Ticaret bankası aş *(Türk)*, Türkiye'de özel kesimin kurduğu ilk bankalardan biri. 1913'te Adapazarı İslam ticaret bankası adıyla kuruldu. 1924'te, Adapazarı İslam ticaret bankası türk aş; 1928'de, Adapazarı Türk ticaret bankası aş ve 1937'de, Türk ticaret bankası aş adlarını aldı. Kuruluşta Adapazarı'nda olan merkezi 1934'te Ankara'ya, 1952'de İstanbul'a taşındı. Türk ticaret bankası'nın kuruluş sermayesi 13 629 osmanlı lirasıydı. Bu miktar 1924'te 200 000 TL'ye, 1972'de 125 milyon TL'ye, 1989'da 100 milyar TL'ye yükseldi. 1990 sonu itibariyle özkaynaklar toplamı 338 milyar 800 milyon TL, toplam mevduat 3 trilyon 490 milyar 900 milyon TL, bir kısmı kısa vadeli olmak üzere dağıttığı krediler toplamı 1 trilyon

667 milyar 100 milyon TL olan bankanın 412 şubesinde 8 298 kişi çalışmaktaydı.

Ticaret meslek lisesi, öğrencileri genel eğitim ve meslek eğitimiyle iş yaşamına ya da bir yükseköğretim kurumuna hazırlayan, ortaokula dayalı meslek okulu. 1983-84 ders yılında bazı illerde (Ankara, İstanbul, İzmir, Konya) bir kısım derslerin öğretimini yabancı dille yapan Anadolu Ticaret meslek liseleri de açılmıştır. Bu okulların öğretim süresi ortaokul üzerine, birinci yılı hazırlık sınıfı olmak üzere 4 yıldır. 3308 sayılı yasa gereğince, 1986-87 öğretim yılından başlanarak ticaret meslek liselerinde meslek eğitimi uygulamasına geçilmiş ve bu uygulama ertesi yıl bütün illere yaygınlaştırılmıştır.

Ticaret odaları → TİCARET, SANAYİ, DENİZ TİCARET ODALARI VE TİCARET BORSALARI BİRLİĞİ (Türkiye).

Ticaret, sanayi, deniz ticaret odaları ve ticaret borsaları birliği *(Türkiye)*, odalar ve borsalar arasında birlik ve dayanışmayı sağlamak, oda ve borsa üyelerinin mesleki etkinliklerini kolaylaştırmak, çıkarlarını korumak, meslek disiplinini ve ahlakını yerleştirmek amacıyla kurulmuş, tüzel kişiliği olan kamu kurumu niteliğinde mesleki bir üst kuruluş. Birliğin bağlı kuruluşları şunlardır: Ticaret ve sanayi odaları, Ticaret odaları, Sanayi odaları, Deniz ticaret odaları, Ticaret borsaları. Oda ve borsaların organı. Birlik, *Türkiye ticaret sicili gazetesi*'ni ve *Türkiye iktisat gazetesi*'ni yayımlar.

Ticaret ve sanayi odaları, meslek hizmetleri görmek, meslek ahlakını ve dayanışmasını korumak, ticaret ve sanayinin genel yararlarına uygun biçimde gelişmesine çalışmak üzere kurulmuş, tüzel kişiliğe sahip meslek kuruluşu niteliğinde kamu kurumu.

8 Mart 1950 tarih ve 5590 sayılı yasa'yla kurulmuş olan Ticaret ve sanayi odaları'nın organları meslek komiteleri, oda meclisi ve yönetim kuruludur.

Ticaret ve sanayi odaları, oda kurulması istenen yerde yüz tacirden az olmamak üzere kayıtlı tacirlerin yüzde elli birinin yazılı isteği üzerine Sanayi ve ticaret bakanlığı'nın izniyle kurulur.

TİCARETGÂH a. (ar. *ticaret* ve fars. *-gâh*'tan *ticaretgâh*). *Esk.* Ticarethane, işyeri.

TİCARETHANE a. (ar. *ticaret* ve fars. *-hâne*'den *ticaret-hâne*). Ticaret yapılan işyeri; tecimevi.
—Tic. huk. → TİCARİ* İŞLETME.

TİCARİ sıf. (ar. *ticâret*'ten *ticari*). **1.** Ticarete ilişkin, ticarete değgin, ticaretle ilgilenen, tecimsel: *Hükümetin ticari politikası. Ticari bir anlaşma. Ticari etkinlik.* **—2.** Kazanç sağlamak, daha geniş anlamda büyük bir halk kitlesinin beğenisini kazanmak amacıyla yapılmış şey (ürün, yapıt vb.) için kullanılır; tecimsel: *Ticari bir film.*
—Bank. *Ticari krediler* → KREDİ. || *Ticari mevduat*, gerçek ve tüzel kişilere ait ticari işletmelerin, kamu iktisadi teşebbüsleri ile bunların işletme ve kuruluşlarının, kooperatiflerin, genel ve katma bütçeli daire ve kuruluşlarla yerel yönetimlere ait ticari işletmelerin mevduatı.
—Bank. ve Tic. huk. *Ticari evrak* → EVRAK.
—Mil. muhs. *Ticari olmayan*, Kâr ve rekabet yasası'na bağlı olmayan kamusal gereksinimlerin tatminini amaçlayan ve bu nedenle üreticilerin emrine, ilke gereği kollektif nitelikte olan bazı mal ve hizmetleri bedelsiz ya da yarı bedelle sunan iktisadi kesime denir. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Muhs. *Ticari bilanço*, TTK hükümlerine göre düzenlenen bilanço. (Ticari bilanço, vergi yasalarına uygun olarak, vergi matrahına temel olacak kârı saptamayı amaçlayan mali bilançolardan farklı olarak işletme yönetimine bilgi vermek amacıyla düzenlenir.) || *Ticari defterler* → DEFTER.
—Tic. *Ticari ehliyet*, kişilerin ticaret yapabilmeleri, bir ticari işlemi yürütebilmeleri için yasalarca belirtilen nitelikler. (18 yaşını bitirmemiş olanlar; akıl hastası, hükümlü ve sabıkalı olanlar; memur, subay, hâkim gibi meslekleri ticari işlerle uğraşmaya elverişli olmayanlar ticari ehliyet sahibi sayılmazlar.)
—Tic. huk. *Ticari dava*, ticari ilişkilerden doğan ve ticaret mahkemelerinin görev alanına giren dava. || *Ticari defter*, ticari işletmeyle ilgili kayıtların yazıldığı defterler. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ticari işletme*, kazanç sağlamak amacıyla kurulan ticarethane, fabrika ya da ticari şekilde işletilen kurum. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ticari mümessil*, bir ticari işletme sahibi tarafından, işleri yönetme ve işletmeyi temsil etmesi için kendisine temsil yetkisi verilmiş kişi. || *Ticari örf ve âdet*, ticaret alanında sürekli olarak uygulanmayla kendiliğinden oluşan, yazılı olmayan kurallar bütünü. || *Ticari senet*, kambiyo senetlerine (bono, çek, poliçe) verilen ad. (→ SENET.) || *Ticari vekil*, ticari mümessil sıfatını taşımaksızın, işletme sahibi tarafından kurumun tüm ya da kimi işlemleri için temsille görevlendirilmiş kişi.
—ANSİKL. Mil. muhs. Genişletilmiş milli muhasebe sisteminde, ticari olmayan üretim, kamusal ya da özel kuruluşların bedelsiz ya da yarı bedelle sundukları hizmetlerle, aileler (ev hizmetçilerinin işverenleri) çerçevesinde üretilen hizmetleri içerir. Üretim kavramının bu genişletilmiş biçimi özellikle kamu kesiminin sürekli yaygınlaşması sonucudur; ama, kuramsal bir görüş açısına göre, aynı zamanda yenilikçi/beral bir anlayışı belirtir. Nitekim, somut milli muhasebe sistemlerinin, örtük ya da açık bir biçimde başvurdukları üretimle ilgili iki aşırı görüş vardır: 1. üretim kavramının kapsamını daraltan marxçı görüş (bu görüşe göre, üretici emek, maddi ürünlerin yaratılmasını, değişikliğe uğratılmasını ve taşınmasını sağlayan emektir); 2. üretim kavramının kapsamını genişleten yeniklasik görüş (bu görüşe göre, üretim her türlü yararlı yaratışı kapsar).

Genişletilmiş milli muhasebe sisteminde üretim, mal ve hizmetlerin tümünü kapsar ve bu mal ve hizmetlerin üretim etmenlerinin piyasadan elde edilmesi, ticari üretim ile ticari olmayan üretim arasında sistemli bir ayrıma göre olur. Bir iktisadi birimin kaynaklarının yarıdan fazlası hizmet satışından sağlanıyorsa o iktisadi birim *ticari hizmetler* sunuyor demektir. Bunun tersi, sözkonusu iktisadi birimin *ticari olmayan hizmetler* sunduğu anlamına gelir. Bu ikinci durumda, iktisadi birimin başlıca gelir kaynağı vergilerden, sosyal aidatlardan, başka kamu kuruluşlarından yapılan transferlerden ve ailelerin gönüllü katkılarından oluşur.

Ticari olmayan hizmetler ya özel ya da kamusal niteliklidir: kaynaklarının ana bölümü gönüllü katkılardan geliyorsa özel nitelikli; bütün öteki durumlarda (hukuksal statüsü ne olursa olsun) kamusal nitelikli sayılırlar: örneğin, ticari olmayan hizmetler sunan, ama kaynaklarının ana bölümü sübvansiyonlardan oluşan bir özel şirket, "kamusal nitelikte ticari olmayan hizmetler" sınıfına girer (kamu kuruluşu). Ticari olmayan üretimin değerlendirilmesine gelince, bu, sunulan hizmetlerin değerlendirilmesinę ilişkin itibari bir sistemin kabulüne bağlıdır; bu alanda elde bir gösterge (piyasa alım satımları) bulunmadığı için, ticari olmayan hizmetlerin değeri, onların üretim bedellerine indirgenir.
—Tic. huk. • *Ticari defter.* Ticari defterlere işletmenin hesaplarıyla yasada gösterilen öteki işlemler kaydedilir. Bu defterlerin tutulmasındaki amaç ticari işletmenin işlemlerinin denetlenmesi ve devletin vergi hakkının güvenceye bağlanmasıdır. Bunun yanında ticari defterler, işletmenin ticari durumu konusunda bilgi vereceği için, işletme sahibinin kendi durumunu öğrenmesi açısından da bir işleve sahiptir. Ticari defterlerin tutulması tacir olmanın bir sonucudur. Gerçek kişi tacirlerin tutmak zorunda oldukları defterler şunlardır: işletme defteri, yevmiye defteri, envanter defteri ve defteri kebir. Tüzel kişi tacirler bu defterlerin yanında bir de karar defteri tutmak zorundadırlar. Ticari defterler, noter tarafından onaylanır ve tacirin kayıtlı olduğu ticaret siciline bildirilir. Bu defterlerin on yıl boyunca saklanması zorunludur. Ticari defterlerin gereği gibi tutulmamasından doğacak sorumluluk işletme sahibi ya da yönetici organlara aittir. Ticari defterler, ticari davalarda kanıt olarak da kullanılabilir.
• *Ticari işletme.* Türk tic. k. ticari işletme esasına dayanır. Bununla birlikte yasada bu kavramın açık bir tanımı yoktur. Yasa yalnızca ticarethane, fabrika ya da ticari şekilde işletilen öteki kurumların ticari işletme sayılacağını belirtir (md. 11). Ticaret siciliyle ilgili tüzükte de ticari işletmeye ilişkin kimi ilkeler vardır. Tüzüğe göre, gelir sağlamayı amaçlamayan, sürekli olmayan ve esnaf faaliyeti sınırlarını aşmayan faaliyetler ticari işletme sayılamaz. Yasa ve tüzükte yer alan bu düzenlemeler karşısında bir ticari işletmeden söz edebilmek için ticarethane, fabrika ya da ticari şekilde işletilen bir kurumun bulunması gerekir. Bu kurumun ticari işletme sayılabilmesi için gelir sağlamayı amaçlaması, sürekli olması ve esnaf faaliyetleri sınırlarını aşması koşulları da aranır.

TİCHATSCHEK (Josef), bohemyalı çingene şarkıcı (Ober Weckelsdorf, bugün Teplice nad Metují, 1807 - Blasewitz, Dresden, 1886). Mesleğine Rossini ve Meyerbeer'in operalarında tenor rolleriyle başladı. Dresden'de Wagner'in gözde yorumcusu oldu. *Rienzi* ve *Tannhäuser*'i Wagner onun için bestelemişti.

TİCİKCA, Moritanya'da vaha, Tagant bölgesinin merkezi; 6 000 nüf.

TİCİNO, fr. **Tessin,** İsviçre ve İtalya'da ırmak, Po'nun kolu (sol kıyıdan); 248 km. Uzunluğu bakımından Po'nun üçüncü, debi (410 m³/sn, en çok 4 500 m³/sn) açısındansa en büyük koludur. İsviçre'de 2 000 m'yi aşkın yükseltide Novena boğazından (Nufenenpass) doğar, Leventina vadisi buzul yalağına (Biasca'da 305 m, Maggiore gölünde 193 m) selsuyu halinde iner. Sesto Calende'de gölden çıktıktan sonra, alüvyonlu taraçalar arasından Pavia'nın aşağısında Po'yla birleşme noktasına doğru bir ova ırmağı biçiminde yavaş yavaş akar. Kar rejimli bir ırmak olan Ticino'nun suları, özellikle aşağı kesimde, ilkbahar (karların erimesi) ve sonbahar (akdeniz yağmurları) sonunda en yüksek düzeye ulaşır. Dağda, Ticino ve kolları (Maggia, Brenno) birçok hidroelektrik santralı besler; ovada Ticino'nun sularıyla tarım alanları ve çayırlar sulanır.
—Tar. *Ticino savaşı*, İ.Ö. 218'de Annibal'in, nehri geçmesini önlemeye çalışan konsül P. Scipio'ya karşı verdiği savaş. Annibal'in süvari birlikleri, Romalılar'ın birliklerini hızla kuşatarak kolayca bozguna uğrattılar.

TİCİNO kantonu, fr. **Tessin,** İsviçre konfederasyonu'nda kanton, Alpler'in güney yamacında; 2 811 km²; 289 766 nüf. (1990) (hemen hemen tümü italyanca konuşur). Merkezi *Bellinzona.*

Monteceneri boğazı, kantonu Yukarı ve Aşağı Ticino olmak üzere ikiye ayırır. Billurlu kütlenin (Ticino Alpleri) eteklerinde uzanan Yukarı Ticino, sarp ve derin tekne vadilerle (Leventina ve Riviera [Ticino] vadisi, Blenio vadisi, Maggia vadisi) hemen hemen K.-G. doğrultusunda uzanan paralel sırtlarla yarılmıştır. Dördüncü Zaman buzul aşındırmasının sonucu olan bu vadiler eski bir fiyord olan Maggiore gölüne açılır. Aşağı Ticino, Lugano çevresinde bir ovalar, göller ve yükseklikler karmaşasıdır. Günyönüne bakması ve yükselti farklılıkları hem önemli ve şiddetli (1,5-2 m) yağışlara, hem de göllere yaklaşıldıkça,

Viard-Explorer

Ticino kantonu Lugano gölü kıyısındaki Morcote yerleşmesi

yumuşak kışlara ve sıcak yazlara yol açar. Yarı akdeniz yarı karasal özellikler taşıyan bu iklim, vadilerde mısır, sebze, tütün, bağlar, meyve ağaçları *(coltura promiscua)* yetiştirme olanağı verir ve her mevsimde Maggiore ve Lugano göllerine çok sayıda turistin (turistlerin çoğu Sankt Gotthard'dan geçen karayolu ve demiryolu aracılığıyla Alpler'in ötesinden gelirler) akmasını sağlar. Bu önemli turizm etkinliği karşısında, küçük işletmelerin ağır bastığı bir sanayi (yün, hazırgiyim, tütün, saatçilik, kimya) yerel hidroelektrik donanımları sayesinde yavaş yavaş çeşitlenmektedir. Bununla birlikte, insanların yüksek kesimlerden göçmesi, uzun süre güçlü bir yakın ve uzak göçe yol açmış, bu göçün doğurduğu boşluk daha büyük boyutlarda gerçekleşen dışardan gelen göçle (çoğu italyan) giderilmiştir.

—Tar. Ticino kantonu, 1803'te Bellinzona ve Lugano kantonlarının birleşmesiyle oluştu.

TİCİNUM. Tar. coğ. Gallia Cisalpina'da kent, İnsuberler ülkesinde. Büyük bir roma *municipium*'u, sonra Lombardlar'ın bir merkezi oldu. Günümüzde *Pavia.*

TİCKET a. (amerikanca sözc.). Siyas. bil. ABD'de, her iki partiden gösterilen Başkan ve Başkan yardımcısı adaylarından oluşan ikili.

TİCLİO boğazı, Peru'da boğaz, Lima'nın 100 km kadar K.-D.'sunda, 4 781 m yükseltide. Lima-Huancayo demiryolu buradan geçer. Dünyanın en yüksekteki demiryollarından biridir ve 1870'te Henry Meiggs tarafından yapılmıştır.

Tiencin'den bir görünüm

Fiorepress

TİDAL sıf. (ing. *tide,* gelgit'ten). Denizbil. Gelgite ilişkin. (Terim daha çok bileşik halde kullanılır; örneğin, *kotidal,* gelgitin aynı zamanda meydana geldiği yerleri birleştiren eğri; *enfratidal,* denizin en çok çekildiği sırada sulardan çıkan kıyı kesimi; *entertidal,* gelgitarası* kıyı kesimi; *supratidal,* denizin en çok kabardığı sırada sularla örtülen kıyı kesimi. Bazı latin ülkelerinde bu terimin yerine *mareal* [gelgitsel] terimi kullanılması önerilmektedir.)

TİDANU, Mezopotamyalılar'ın Amurrular'a ve ülkelerine verdikleri ad. İ.Ö. I. binyıl'da Arabistan'ın kuzey-batı'sına verilen Dedan* adı bu kökten gelir.

TİDİKELT, Cezayir Sahrası'nda (Tamengest vilayeti) bölge, Tademayt platosunun G.'inde; 25 000 nüf. Başlıca merkezi *İn Salah.* Tidikelt az gelişmiş bir dizi vahayı bir araya getirir.

TİDİRHİN *(Cebel),* Kuzey Fas'ta dağ, Rif sıradağlarının en yüksek noktası; 2 456 m.

TİDORE, Molük adalarında (Endonezya) volkanik ada, ekvatorun K.'inde; 116 km²; 27 700 nüf. Konisi çok düzenli sönmüş bir yanardağın (1 730 m) yükseldiği adanın iç kesimleri ormanlarla kaplıdır. XVI. yy.'dan beri Güney-Doğu Asya takımadalarının en ünlü baharat adalarından biridir. Adada pirinç, mısır, kahve, kopra üretilir.

TİE-BREAK a. (amerikanca sözc.). Spor. Teniste, bir sette, iki oyuncunun (ya da iki çiftin) daha önce altışar oyun kazanması durumunda, seti kazananı belirleyecek oyuna verilen ad.

—ANSİKL. Seti kazanacak oyuncu (ya da çift) en az 2 puan üstünlükle 7 puana ilk ulaşan taraftır (bu puan farkı elde edilene kadar oyun sürdürülür); taraflardan biri ilk puanı alır, daha sonra servis iki puanda bir el değiştirir; oyuncular 6 puanda bir alan değiştirirler.

TİECK (Ludwig), alman yazar (Berlin 1773 - *ay. y.* 1853). *Franz Sternbalds Wanderungen* (1798) gibi bazı ilk yapıtlarında, arkadaşı Wackenroder'in romantizminden etkilendi. 1799'da Jena'ya yerleşti ve Schlegel kardeşler, Novalis gibi birçok genç şairle birlikte "Jena romantikleri" topluluğunu kurdu. Alman romantizmini, yabancı yazarlardan da esinlenerek, fantastik edebiyata, Ortaçağ Almanyası'nın eski efsanelerine doğru yönlendirdi. Fransız Ortaçağı'nı inceledi, *Don Quijote*'yi almancaya çevirdi (1799-1801) ve A. W. von Schlegel'in Shakespeare'i çevirmesine yardım etti. Esininin bu yönü, *Phantasus* (1812-1816) adlı kitapta topladığı *Der blonde Eckbert* (1796), *Der gestiefelte Kater* (1797), *Der getreue Eckart und die Tannhäuser* (1799) gibi dramatik masallarda belirir. Hiçbir zaman oynanmamış olan dramlarına (*Leben und Tod der heiligen Genoveva,* 1799; *Kaiser Octavianus,* 1804; *Fortunat,* 1815-16) romantizmin tiyatro sanatına getirdiği tüm yenilikleri kattı. Tieck, 1812'de Ulrich von Lichtenstein'ın *Frauendienst*'i gibi Ortaçağ yapıtlarının çağdaş almancaya uyarlamalarını yayımladı, XVI. ile XVII. yy.'lara özgü "Alman tiyatrosu" ile ilgili bir kitap yazdı (1817). Avrupa'ya yaptığı birçok yolculuktan sonra Dresden'e yerleşti (1819) ve "şiirsel gerçekçilik" tarzında öyküler yazdı (*Der Aufruhr in den Cevennen,* 1826; *Der Junge Tischlermeister,* 1836). Son yapıtlarında W. Scott ve Manzoni'den etkilendi (*Vittoria Accorombona,* 1840). Prusya kralının çağrısı üzerine 1842'de Berlin'e döndü.

TİEDEMANN (Dietrich), alman filozof (Bremervörde 1748 - Marburg 1803). Kant'a karşı çıktı, Wolff'un ilkelerini savundu ve Locke'un öğretisine yakın bir tavır aldı. Ruhbilimin gelişmesine katkıda bulundu. Başlıca yapıtı: *Untersuchungen über den Menschen* (İnsan üstüne araştırmalar) (1777-78).

TİEİON. Tar. coğ. Anadolu'nun Batı Karadeniz kıyısında, Bithynia ile Paphlagonia bölgelerinin sınırında kent; Zonguldak'ın 23 km kadar K.-D.'sunda, Filyos (antik Billaios) çayının ağzındaydı. Kimi kaynaklarda *Tios, Tion, Teion* olarak da geçen kent, İ.Ö. IV. yy.'da komşusu Herakleia Pontika'ya bağımlıydı. Daha sonra kraliçe Amastris Sesamos, Kyotoros, Tieion ve Kromna'yı birleştirerek kendi adıyla anılan kenti kurdu (İ.Ö. IV. yy. sonu). İ.Ö. 280'de Bithynia kralı Nikomedes'in, İ.Ö. 189'da Bergama kralı Eumenes'in, daha sonra da Pontos kralı Mithridates VI'nın eline geçti. Pompeius kente bir ölçüde özerklik tanıdı. İ.Ö. IV.- İ.S. III. yy.'lar arasında para bastı. Yörede çeşitli dönemlerden yapı kalıntıları bulunmaktadır (ortaçağ surları, iki hellenistik kule, tiyatronun bir bölümü, sukemerleri, absidalı, çokkapılı, peristylonlu bir yapı, lahitler).

TİEL, Hollanda'da (Gelderland) kent, Waal'ın sağ kıyısında; 28 300 nüf. Besin sanayileri (reçel). Konserve kutuları. Kimya. Cam fabrikası. Kereste sanayisi.

TİELKE (Joachim), alman lütiye (Königsberg 1641 - Hamburg 1719). 1662'de Brescia'daydı. 1665'te Hamburg'a yerleşerek ömrünün sonuna kadar burada çalıştı. Çok çeşitli çalgılar yaptı: lavtalar, kemanlar, cepkemanları, viollar, baritonlar; ama günümüzde daha çok gitarlar ve özellikle de viola di gamba yapımında çok verimli olduğu anlaşılmaktadır (yaklaşık 140 çalgısı günümüze kalmıştır). Üslubu çok ince, çalgıları ustalıkla işlenmiştir Burguluklarda kadın ve hayvan başları, perdeliklerde, kuyruklarda, hatta fonlarda nefis marketriler kullanır Tielke barok döneminin belki de en büyük çalgı yapımcılarından biridir.

TİELT, Belçika'da kent, Batı Flandre'da *arrondissement* merkezi, Gent'in G.-B.'sında; 19 100 nüf. Tekstil. Metalürji. Besin sanayileri.

TİEMANNİT a. (öz. a. *Tiemann*'dan). Miner. Kübik sistemde yer alan, HgSe formülündeki doğal cıva selenür.

Tien'anmın ya da **Tian'anmen,** Pekin'de büyük meydanın adı.

TİENCİN ya da **TİANJİN,** Çin'de kent, Kuzey Çin'in başlıca limanı. Hai Hı'nın ağzında; 5 700 000 nüf. (1990). Pekin ve Şanghay gibi, 4 000 km²'lik bir alanı kaplayan, 8 785 000 nüfuslu, doğrudan merkezi hükümete bağlı bir "belediye bölgesi" oluşturur (onun yerine Şiciacuang, Hıbei ilinin merkezi oldu).

Eski çin kenti 1858'de yabancılara açık modern bir kentin eklenmesiyle genişledi; 8 ulusal imtiyaz bölgesine ayrılan yeni kent, kısa sürede büyük bir ticaret ve sanayi merkezi oldu. Korkunç taş-

kınlara yol açan kumların doldurduğu Hai Hı elverişli olmadığı için Japonlar'ın yaptığı Tanggu önlimanını Çinliler 1952-53'te genişlettiler. Tiencin böylece Çin'in ikinci limanı (Şanghay'dan sonra) ve üçüncü imalat merkezi (Şanghay ve Şınyang'dan sonra) oldu. Var olan etkinliklere (tekstil, besin, kimya [deniz tuzu sayesinde]), traktör, ağır araç, Diesel motorlar araç-gereç fabrikalarını besleyen bir demir-çelik kompleksi eklendi.

—Tar. *Tiencin antlaşmaları*'yla (26 ve 27 haziran 1858) İngilizler, Fransızlar, Amerikalılar ve Ruslar, on bir yeni çin limanı açma (Tiencin, Nankin vb.), Yangzi Ciang ırmağında Hankou'ya kadar gemicilik yapma, yargı ayrıcalıkları vb. haklar kazandılar. Bu antlaşmalara uyulmayınca müttefikler 23 ağustos 1860'ta Tiencin'i işgal ettiler. Çin'in Annam ve Tonkin* üstündeki haklarından Fransa yararına vazgeçtiği antlaşmalar da Tiencin'de imzalandı (11 mayıs 1884 ve 9 haziran 1885). Bokserler ayaklanmasından sonra kent uluslararası bir komisyon tarafından yönetildi (1900-1907). Yabancılara verilmiş olan ayrıcalıklar, 1941'de Japonlar tarafından uygulamadan kaldırıldı. Bu ayrıcalıklar ABD ve Büyük Britanya için 1943'te, Fransa için 1946'da, İtalya için de 1947'de yasal olarak sona erdi.

TİENÇİ → ŞIZONG.

TİENEN, Belçika'da (Brabant) kent, Grote Gete (Büyük Gete) kıyısında, Louvain' in D.'sunda; 32 500 nüf. Özellikle gotik dönemden (heykeller, mobilya) kalma kiliseler. Ticaret, turizm ve sanayi (şeker rafinerisi, kimya sanayisi, makine yapımı, tekstil) merkezi.

TİÊN GİANG, Vietnam'da il, Nam Phân'da; 2 364 km²; 1 484 000 nüf. (1989). Merkezi *My Tho.*

TİEN HAN ya da **TİAN HAN,** çinli oyun yazarı (Çangşa 1898 - 1968). *Nanguo* (Güney) dergisinin, sonra 1928'de aynı adlı derneğin yöneticiliğini yaptı. Ülkenin batı kesiminde konuşulan dilde yazılan tiyatronun öncüsüdür. 1920-1940 arasında çok sayıda piyes yazdı (*La Tragédie au bord du lac* [fr. çev.]), 1949'dan sonra tarihsel konulara yöneldi.

TİEN ŞAN ya da **TİAN SHAN,** Orta Asya'da yüksek dağlar, D.'dan B.'ya doğru, Şinciang'ın K.'inde yaklaşık 3 000 km boyunca uzanır (önemli bölümü Kırgızistan topraklarında kalır). Sıradağların Kırgızistan topraklarında uzanan bölümü Han-Tengri dağoluş odağında (Pobyedıy doruğunda 7 439 m) başlar. Kaz ayağı biçiminde Aral-Hazar çöküntüsü yönünde uzanır: Isık-Kul'un K.'inde Zanlıy Alatavı ve Kungey Alatavı, Kırgız sıradağları ve Karatav ile devam eder. Isık-Kul'un K.'inde hâlâ 5 000 m'ye yaklaşan yükselti (Alma-Ata'nın G.'inde 4 951 m) B.'ya doğru yavaş yavaş alçalır. G.'de başka yükseklikler havzayı kaplar.

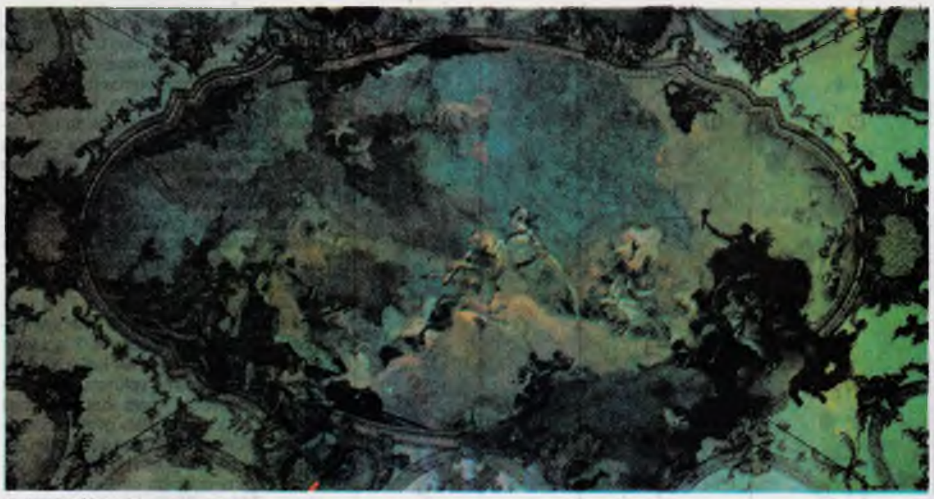
—Dağc. Keşif çalışmalarına 1857'de rus Semenov, 1902'de alman Merzbach girişti. Dağcılık seferleri Yınıylçek buzulu bölgesinin tanınmasıyla ancak 1929'da başladı. Han-Tengri'ye 1931'de, Pobyedıy doruğuna 1956'da tırmanıldı.

TİENŞUEİ ya da **TİANSHUİ,** Çin'de (Gansu) kent, Vei Hı kıyısında; 234 700 nüf. (1990). Irmak sayesinde sulanan havzanın tarım merkezi. Tekstil ve kereste sanayisi.

TİENTA a. (isp. sözc.). Boğa güreşinde üreme için ayrılmış dişi ve aygır boğaların savaşma niteliklerini ölçen sınama.

TİENTO a. İtalyan *ricercare*'sinin karşılığı olan ve kanon taklidine dayanan, XVI. ve XVII. yy.'lara özgü, ispanyol enstrümantal müzik biçimi.

TİEPOLO, XI. yy.'dan beri tanınan venedikli aile. Başlıca temsilcileri şunlardır: GİACOMO (öl. Venedik 1249'a doğr.), Kandiye dükü (1208-1216), İstanbul podestası (1219) ve doge (1229-1249). Yurttaşlık statülerinin yazımını yapan kurula başkanlık etti (1242). Kandiye isyanını bastırdı (1230), Ferrara'yı kuşattı ve Friedrich II' nin kışkırtmasıyla ayaklanan Zara'yı geri aldı (1242). 1249'da yurttaşları tarafından görevinden ayrılmak zorunda bırakıldı. — LORENZO (öl. 1275), öncekinin oğlu, Padova (1264), Fermo (1266), Fano (1268) podestalığı yaptı, doge oldu (1268-1275). —GİACOMO Dİ LORENZO (öl. Venedik 1290'dan sonr.), öncekinin oğlu. Zara kontuyken 1289'da doge seçildi, ama bu göreve Pietro Gradenigo'yu getirmek isteyen Büyük meclis'in muhalefeti karşısında kaçmak zorunda kaldı. —BAİAMONTE (öl. Venedik 1328'e doğr.), öncekinin oğlu. Queriniler'le birlikte komplo kurdu, komplo başarısızlığa uğrayınca kaçtı. Komplocuların girişimi Onlar* meclisi'nin kurulmasına yol açtı.

E. Lessing-Magnum

Giovanni Battista Tiepolo *Apollon'un Bourgognelu Beatrix'i Friedrich Barbarossa'ya tanıştırması* (1750-1753) Residenz'deki (Würzburg) Kaisersaal'in tavanını süsleyen fresk

TİEPOLO (Giovanni Battista ya da Giambattista), italyan ressam ve gravürcü (Venedik 1696 - Madrid 1770). Gregorio Lazzarini ve Piazzetta'nın öğrencisiydi; il Veronese ve S. Ricci'nin etkisinde kaldı. Saydam ve açık renkleri dikkate değer bir biçimde kullanarak, hiç zorlamasız yapıtlar ortaya koyan sanatçı, italyan okullarının son büyük temsilcisi olarak kabul edilir. Gençlik döneminin (1720'ye doğr. - 1728) en önemli yapıtı Udine başpiskoposluk binasını süsleyen fresklerdir (1727 -28); sanatçı, daha o zaman, seyircinin beğenisini kazanan, dolambaçsız ve yalın, çok yeni kompozisyon biçimlerinden yararlanmıştır. Olgunluk döneminde (1729-1760) Tiepolo'ya birçok sipariş verildi. Milano'da üç saray, Venedik'te S. Maria dei Gesuati' nin tavanı (*Aziz Dominicus'un zaferi,* 1737 - 1739), Labia sarayı (1747-1750), Würzburg' da Residenz'in salonu ve büyük şeref merdiveni (*Friedrich Barbarossa'nın yaşamından sahneler; Olympos,* 1750-1753) ya da Vicenza yakınında villa Valmarana (1757). Madrid Krallık sarayı'nın süslemeleri (1762 -1766) sanat yaşamının doruk noktasını oluşturur. İl Veronese geleneğinde büyük boy dinsel ve dindışı sahnelerden oluşan bu dekorasyon çalışmaları, sanatçının, meslek yaşamı boyunca, dinsel tablolar, düşsel figürler ve mitolojik diziler de yapmasını engellememiştir. Tüm bu yapıtlar, bir önceki yüzyılda Rubens'in çalışma yöntemini anımsatan olağanüstü güzellikte taslaklarla hazırlanmıştır. Tiepolo'nun üslubu desen ve tasarım açısından görkemli, renk ve ışık etkileri bakımından da zariftir. Biçimlerin mekân içinde eklemlenmesinin yarattığı hassas sorunları çözmekte görülen ustalık ve çoğu kez konunun alegorik özünün ötesine geçen biçim güzelliği arayışı büyük hayranlık uyandırır. Ustanın grafik yapıtları da bol ve değerlidir (aralarında *10 Scherzi* ve *24 Caprici* dizilerinin de yer aldığı ofortlar ve desenler).

TİEPOLO (Giovan Domenico ya da Giandomenico), italyan ressam ve gravürcü (Venedik 1727 - *ay. y.* 1804), Giovanni Battista Tiepolo'nun oğlu. Genç yaşta onun öğrenci ve yardımcısı oldu. Yapıtı, birçok deseninin konusu olan çağdaş yaşamdan sahneler ile imgelem ürünü konuları işlerken gösterdiği önromantik fantezisiyle babasınınkinden ayrılır (*Menuet, Felçliyi sağıltan İsa* vb., Louvre). —Kardeşi LORENZO (Venedik 1736 - Madrid 1776) ressam ve pastelciydi.

TİERRA DE CAMPOS → CAMPOS.

TİERRADENTRO, Kolombiya'da, San* Agustín bölgesinin K. ve B.'sında, Magdalena ırmağının kaynağı yakınında, İ.S. 500'e doğru ortaya çıkan bir kültüre adını vermiş olan arkeolojik alan. Yumuşak kayanın içine, tavanı kubbe biçiminde, yuvarlak ya da oval planlı büyük mezar odaları oyulmuştur; duvarlara geometrik motifler ya da insan yüzü resimleri yapılmıştır. Burada ayrıca, çeşitli seramikler ve San Agustín'dekilerden daha gerçekçi özellikler taşıyan taş heykeller de vardır.

Tiers état, Fransa'da Ancien Régime döneminde, din adamları ve soylular sınıfına mensup olmayan ve krallığın üçüncü sınıfını oluşturan kişilerin tümü. Krallığın ayrıcalık sahibi ilk iki sınıfı olan din adamları ve soylulardan farklı olarak, tiers état'nın hiçbir ayrıcalığı yoktur. Tiers état hukuki bakımdan bir bütün oluşturduğu halde, uygulanan görevin saygınlığına bağlı olan bir heyerarşiye sahiptir. Böylece, adliye ve maliye memurları, üniversite mezunları, doktorlar, avukatlar, maliyeciler ve iş adamları, tüccarlardan, eczacılardan, işçilerden ve zanaatkârlardan önce gelirler; şehir ve kırlardaki kol işçileri (ya da vasıfsız işçiler), işsizler ve dilenciler sıralamanın en sonunda kalır. Ancien

J.-P. Tihay

Tierradentro duvarları geometrik motiflerle süslü mezar odası

eski abece	bugünkü abece	değer	arapça karşılığı
I	•	ā	ا
⊙ ⊡	ⵀ ⵟ ⵚ ⵛ	b	ب
ı I 1 Λ V	ⵅ ⵋ ⵖ	g	ڨ
⊏ ⊐	Λ ⊓ V ⊔	d	د
IIII	⁞	h	ه
II	:	v	و
Ш	ⵣ ⵣ	z	ز
ⵟ	ⵟ	ṭ	ط
Z Ν ϟ	ⵉ	i, y	ي
ⵒ ⵒ	ⵗ	k	ك
=	II	l	ل
⊓ ɔ	⊐	m	م
—	I	n	ن
ⵚ ⵙ	⊙ ⊡	s	س
III ≡	⁝	ġ	غ
ⵅ ⵖ		ṣ	ص
ⵅ ⵅ	•••	ḳ	ق
O ⊡	O ⊡	r	ر
W M	ⵛ ⵛ	ş	ش
X +	+	t	ت
ⵜ		s	ث
H	ⵞ ⵞ	f	ف
÷ ⵂ	ⵂ ⵂ	c	ج
ⵛ ⵛ	#	ẓ	ظ
	∃	ż	ض
	H I ⵣ ⵣ	ç	ج
	⁚	ḫ	خ

TİFİNAGH ABECESİ

Régime'in sonuna kadar, tiers état mensupları birçok çelişkiyle karşı karşıya kaldılar. Devrim, halk sınıflarının kırlardaki ve şehirlerdeki dayanışmasını, eşraf arasındaki bağları ortaya çıkardı.

Tiers état yalnızca "temsil edildiği" kabul edilen taşra yönetimlerinde ve états généraux'da siyasal bir güce sahipti. Köylü kesimin ve şehirlerin yoksul halkının taşra yönetimlerinde (Pyrénée bölgesi hariç) temsilcileri yoktu; anayasası açıkça aristokratik olan bu meclislerde (Languedoc hariç) genellikle kullanılan, kişi sayısına göre oylama ya da Bretagne'da uygulanan toplumsal tabakalara göre oylama yöntemi, tiers état'yı ayrıcalıklı kesimlerin iradesi karşısında çaresiz bırakıyordu. États généraux'da tiers état temsilcilerinden çoğu, krallık görevlileri ya da hukukçulardı: 1614-15 états généraux'sunda, tiers état, aynı zamanda soylu ya da senyörlük sahibi olan 187 temsilcinin yanı sıra (187 temsilciden 31'i soylu, 72'si senyörlük sahibi), 114 subay, 18 belediye memuru, 30 avukat, 2 tüccar ve 1 işçi temsilciye sahipti; şu halde bir kısmı soylulaşan ya da soylulaşma yolunda olan "bürokrasi burjuvazisi" tiers état'yı "temsil ediyordu". XVI. yy.'ın états généraux'sunda bakış açısının ve siyasal anlayışının üstünlüğüyle dikkati çeken bu burjuvazi, yasama sistemi üstünde etkili oldu: sonuç olarak, Orléans (1561), Moulins (1566) ve Blois'da (1579) çıkarılan önemli kararnamelerle, Orléans (1560-61) ve Blois (1576-77) états généraux'sunda tiers état'nın şikâyetleri kısmen de olsa dikkate alındı. Ayrıca yerel yönetim ve taşra düzeyinde XV. ve XVI. yy.'larda tiers état temsilcileri geleneklerin düzenlenmesinde ve yeniden gözden geçirilmesinde oldukça etkin bir rol oynadılar.

Yüzyıllar boyunca tiers état monarşik sistemi savundu ve özellikle 1614-15 états généraux'sunda din adamları ve soylular sınıfının direnişlerini ve isteklerini bastırmak için krallık yönetimine destek oldu. Fakat 1789 états généraux'sunda tiers état, aralarında yaklaşık 200 avukat, 100 kadar tüccar, sanayici ve bankacı, 3 kilise adamı (Sieyes başpapazı) ve 11 soylunun (Mirabeau gibi) da bulunduğu 578 temsilcisiyle, yeniliklere öncülük etti: "anayasal devrim", ona hâkim olan kanun adamlarının eseri olacaktı.

TİETAR, İspanya'nın orta kesiminde ırmak, Tajo'nun kolu (sağ kıyıdan); 165 km. Sierra de Gredos'un kuzey rüzgârlarından koruduğu vadisi sulanır ve burada çeşitli ürünler yetiştirilir (meyve ağaçları, bağ, pamuk, tütün).

TİETÊ, Brezilya'da ırmak, São Paulo eyaletinde; 1 120 km (havzası 70 990 km²). Eyalet merkezinden geçer Serra do Mar'dan doğar, B.'ya doğru yönelir ve Paraná'ya katılır. Sömürge döneminde Brezilya'nın içlerine ulaşma yolu oluşturan Tietê, çağlayanlar arasında yer yer seyire elverişlidir. Elektrik üretimi için kısmen donatılmıştır.

TİETZE (Andreas), avusturyalı türkolog (Viyana 1914). Viyana Üniversitesi'nde tarih ve doğu dilleri okudu. Doğu Avrupa Tarihi enstitüsü'nde asistan oldu. Türkiye'de araştırmalar yaptı (1935-1936). Viyana Üniversitesi'nde doktorasını verdi (1937). İstanbul Üniversitesi yabancı diller okulu'nda almanca ve ingilizce okutmanı olarak çalıştı. İllinois Üniversitesi'nde türk dili doçenti, Kaliforniya Berkeley üniversitesi'nde profesör oldu. Viyana Üniversitesi'nde, konuk profesör olarak Boğaziçi üniversitesi'nde ders verdi. Başlıca yapıtları: *The Lingua Franca in the Levant* (Yakındoğu'da konuşulan frenk dilleri, Henry ve Renée Kahane ile birlikte, 1958), *Turkish Literary Reader* (Türk edebiyatı okuma kitabı, 1964), *The Koman Riddles and Turkish Folklore* (Kuman bilmeceleri ve türk folkloru, 1966) vd.

Tietze sendromu (alman cerrah Alexander *Tietze*'nin [1864-1927] adından). Göğüskemiğini sağ ya da sol kaburgaya (çoğunlukla ikinci kaburga) bağlayan kıkırdak düzeyinde duyulan ağrılı kaburga kıkırdağı şişmesi. Genel durumda bozukluk yaratmaz. Oldukça sık görülen ve genellikle birkaç ayda iyileşen tehlikesiz bir hastalıktır. Ağrıları azaltmak için bazen yerel olarak iltihap önleyici ilaçlar şırınga etmek yararlı olur.

TİFDRUK a. (alm. *Tiefdruck*). ÇUKURBASKI'nın eşanlamlısı.

TİFFANY (Charles Lewis), amerikalı kuyumcu (Killingly, Connecticut, 1812-New York 1902). 1837'de New York'ta kurduğu firma, gümüş ve fantezi eşya yapımıyla dünyaca tanındı. Mokameya'yı ilk kullananlardan biridir.

TİFFANY (Louis Comfort), amerikalı dekoratör ve cam sanatçısı (New York 1848 - *ay. y.* 1933), Charles Lewis Tiffany'nin oğlu. Önceleri ressamlık yaptı. 1878'de süsleme sanatları ve cam sanatları alanında etkinlik gösteren bir firma kurdu. Yaklaşık 1890'dan başlayarak, Bing ile birlikte, vitrayları, vitraylı abajurları, sedef etkisi yaratan birkaç katmandan oluşan, üfleme yöntemiyle yapılmış bitkisel esinli, filigranlı, cam vazolarıyla Avrupa'daki Art* nouveau üzerinde büyük etkisi oldu. Bu ürünler sanayi üretimine de elverişliydi.

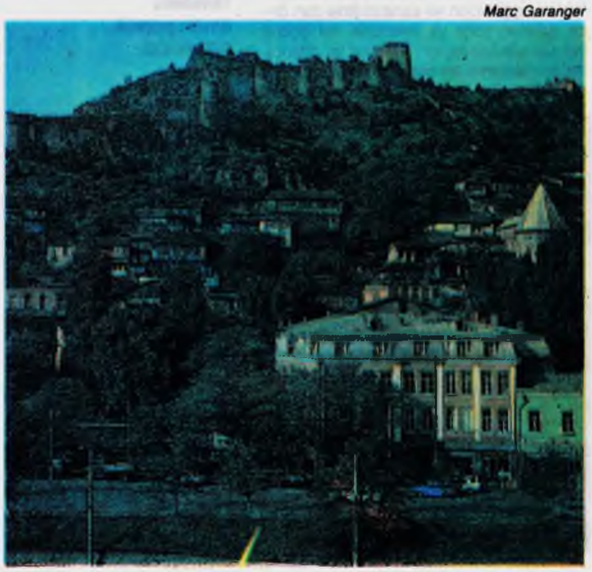
TİFFENEAU (Marc), fransız kimyacı, hekim ve eczacı (Mouy, Oise, 1873 - Paris 1945). Moleküler yer değiştirmeler, stereokimya, asimetrik sentez üzerindeki çalışmaları sayesinde neofedrin, analeptik aminler, mevzii anestezikler gibi önemli tedavi gücüne sahip maddeler keşfetti. *Abrégé de pharmacologie* (Özet farmakoloji) adlı bir yapıt yayımladı. Paris Tıp fakültesi dekanlığı yaptı (1937), Bilimler akademisi üyeliğine seçildi (1939).

TİFİNAGH a. Tuaregler'in kullandığı abece (genellikle, arapçaya öykünülerek sağdan sola yazılır). Tifinagh, İ.S. II. yy.'dan beri Kuzey Afrika'da çeşitli berber lehçelerinde kullanılan bir yazının kalıntısıdır.

TİFLEKTAZİ a. (fr. *typhlectasie*). Patol. Körbağırsağın genişlemesi.

TİFLİS, Gürcistan'ın başkenti; 1 260 000 nüf. (1989). İ.S. IV. yy.'da kurulan kentin adı sıcak kükürtlü sulardan (*tbili*, gürcü dilinde "sıcak" demektir) gelir. Yukarı Kura'nın iki kıyısında yer alan kent, vadiye egemen tepelerle yüksekliklerde uzanır. Kalenin eteğinde kurulmuş eski kentin yanında, daha işlevsel bir kent merkezi düzenlenmiş ve modern kentçilik ilkelerine göre birçok semt kurulmuştur. Kent içi ulaşımını düzenlemek için bir metro yapılmıştır. Tiflis, başkent olarak yüklendiği siyasal yönetimsel işlevleri dışında, aynı zamanda, bir kültür ve bilim merkezidir. Gürcistan'ın başlıca sanayi merkezi olan kentte çeşitli sanayi kolları gelişmiştir (takım tezgâhları, tekstil ve besin fabrikaları).

—Tar. Kentin kökeni İ.S. IV. yy.'a uzanır. VI. yy.'dan başlayarak Kartli'nin merkezi olan kent, Bizans ile Sasaniler arasında birkaç kez el değiştirdikten sonra, VII. yy. ortalarında müslüman Araplar tarafından ele geçirildi. Kurucu David döneminde 1122'den sonra birliği yeniden sağlanan Gürcistan krallığı'nın başkenti oldu, XII.-XIII. yy.'larda iktisadi (ticaret ve el sanatları) ve kültürel gelişme dönemine girdi. 1234'te Moğollar'ın 1396'da Timur'un tahrip ettiği kent, daha sonra Akkoyunlular'ın, 1522/23'te İran'a egemen olan Safeviler'in eline geçti. Osmanlı İmparatorluğu ile İran arasında çekişme konusu oldu, 1578-1603 ve 1723-1734 tarihleri arasında osmanlı egemenliğinde kaldı. 1795'te Ağa Muhammet Şah tarafından yakılıp yıkılan Tiflis, Gürcistan'ın 1801'de Rusya'ya bağlanmasından sonra Gürcistan'ın yönetim merkezi, 1845'te Kafkasya genel valiliğinin merkezi ve rus garnizonlarının bölgede yerleştiği başlıca kent oldu. Demiryolunun bölgeye ulaşmasıyla kentte sanayi gelişti ve nüfusu 1897'de 160 000'e ulaştı. 1890 yıllarından sonra Bakü'nün yanı sıra, Kafkasardı'nda devrimci hareketin başlıca merkezlerinden biri durumuna geldi. Bir süre (mayıs 1918 - şubat 1921) bağımsız Gürcistan'ın başkenti olan kent,

Tiflis
Narikala kalesinin eteğindeki (V.-VI. yy.) eski kent

Marc Garanger

1936'ya kadar neredeyse hiç aralıksız bir biçimde Kafkasardı'nın yönetim merkezi olarak kaldı.
—Arkeol. 490'a doğru eski Merkez Mtsheta'nın yerini alan kent, Vahtang Gorgaslani (452-502) ve ardılı Daçi dönemlerinde birçok anıtla süslendi. Narikala kalesi'nin (Şuri Tsihe) kalıntıları, keşiş aziz David kilisesi, aziz Şuşani'nin (458'de martyr edildi) mezarının üzerine kurulan ve moğol tahribatından sonra XIII. yy.'da onarılan Metehi kilisesi bu dönemdendir. VI.-VII. yy.'larda haçvari bir plana göre yapılan Sion katedrali, birçok kez elden geçirildi. Aşağı kentte ise, Ançishati bazilikası yükselir; bu yapının yalnızca dışı VI. yy.'dan kalma özgün görünümünü korumuş, içi XVII. yy.'da yeniden düzenlenmiştir. Müzeler arasında, Gürcistan sanatları müzesi ile (dinsel sanat koleksiyonları) Gürcistan Djanaşya devlet müzesi (zengin arkeolojik buluntular) sayılabilir.

TİFLOGRAF a. (fr. *typhlographe*). Körlerin yazı yazmasına yarayan araç.

TİFLOKOLİT a. (fr. *typhlocolite*). Patol. Körbağırsak koliti.

TİFLOMEGALİ a. (fr. *typhlomégalie*). Patol. Körbağırsak hipertrofisi.

TİFLOPEKSİ a. (fr. *typhlopexie*). Cerr. Körbağırsağı sabitleştirme ameliyatı.

TİFLOSOLİS a. (fr. *typhlosolis;* yun. *typhlos*, kör, ve *solen*, boru, kanal'dan). Yersolucanlarının bağırsağının sırt ortasında boydan boya uzanan ve epitelyum yüzeyini artırmaya yarayan klorogojen hücrelerle dolu girinti.

TİFLOSTOMİ a. (fr. *typhlostomie*). Cerr. Körbağırsağı deriye ağızlaştırma ameliyatı.

TİFO a. Patol. **1.** *Salmonella typhi* (Eberth basili) ya da *S. paratyphi*'nin (paratifo basili) neden olduğu bulaşıcı hastalık. (Eşanl. KARAHUMMA.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Tifo basili*, EBERTH BASİLİ'nin eşanlamlısı.
—ANSİKL. Bulaşma, ya kirli suların içilmesiyle ya da daha sık görüldüğü gibi mikroplu besinlerin (çiğ meyve ve sebzeler, süt ve kremalar, kabuklu deniz hayvanları) yenilmesiyle olur. Bağırsak çeperi engelini aşan mikroplar, önce bağırsaklardaki lenf oluşumlarına yerleşir, sonra da dolaşan kana karışıp septisemiye yol açarlar. Hastalıkta asıl önemli rolü oynayan etken, mikropların parçalanmasıyla açığa çıkan endotoksinlerdir. 10 ila 15 günlük bir kuluçka süresini izleyen yayılma dönemi sinsidir: baş ağrıları, uykusuzluk, baş dönmeleri, burun kanamaları, sindirim bozuklukları, gitgide yükselen ateş. Bu evrede, teşhis her şeyden önce *salmonella* cinsi mikrobu belirlemeye ve neden olan türü (*Salmonella typhi* ya da *S. paratyphi*) saptayacak olan kan kültürüne dayanır. Hastalık tam olarak yerleştiğinde, 8. günden itibaren, klinik muayene genellikle teşhisi doğrurlar: 40°'lik ateş, dalgınlık, dalak büyümesi, karında pembe lekeler, ishal.
Hastalık ancak lenf sistemine sızabilen antibiyotiklerle (ampisilin ve türevleri, kloramfenikol, sulfatrimetoprim) tedavi edilebilir. Tedavi altında dahi ihtilatlar (bağırsak kanama ve delinmeleri, safra kesesi iltihapları, miyokardit ve perikarditler, ansefalitler) görülebilir.
Teşhis, 2. haftadan itibaren, mikrobun kan ya da dışkı kültüründe belirlenmesiyle konabilir.
Orta derecede etkili olan bir aşısı vardır (tifo aşısı). Ayrıca sağlık koşullarının iyileştirilmesiyle tifonun önlenmesi birinci derecede önem taşır.

TİFOBASİLOZ a. (fr. *typhobacillose*). Genel belirtileri ve klinik görünümü tifoya benzeyen akut verem türü.

TİFOZ a. (fr. *typhose*). Vet. *Kuş tifozu*, *Salmonella pullorum*'a oldukça benzeyen *Salmonella gallinarum* türü bir bakterinin neden olduğu bulaşıcı ve salgın tavuk hastalığı.

TİFTİK a. (ar. *teftik*, yün, pamuk atmak, ditmek'ten). **1.** Ankarakeçisinin ince, uzun, yumuşak ve parlak kılları. (Batılı ülkelerde *moher* denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Kılkeçilerin kaba kıllarının arasında altta bulunan çok ince ve yumuşak kıllar. (Bunların canlı hayvandan tarakla taranarak çıkarılması hayvan için çok eziyetli bir işlemdir, ender uygulanır. Daha çok kesilen keçilerin taze derisinden taranarak elde edilir, kışı şiddetli olan yerlerde başlık, eldiven ve boyun atkısı yapımında (örgü) kullanılır.) **—3.** *Tiftik keçisi*, ankarakeçisi, tiftikkeçi. || *Tiftik tiftik*, telleri birbirinden ayrılmış. || *Tiftik tiftik olmak*, tiftiklenmek.
—Tekst. *Aletalı çengelli tiftik*, çengelli tiftikten daha açık ya da daha koyu tiftiklerin harman edilmesinden elde edilen elyaf. || *Çengelli tiftik*, bej ya da buna yakın renkteki tiftiklerin harmanlanmasıyla elde edilen devetüyü renkli elyaf.
◆ sıf. Tiftikten yapılmış: *Tiftik hırka.*
—ANSİKL. Tiftik, elyaf olarak kıl ile yün arası nitelikler gösterir. Ne kadar ince, uzun ve parlak olursa o kadar makbul sayılır. Kılların inceliği 25-55 mikron arasında değişir (bir yaşında oğlak tiftiği 25 μ, 4 yaşında anaç keçi tiftiği 55 μ). Renk genellikle gümüşi beyazdır. Türkiye'de değişık iklim ve flora bölgelerine göre renkte de değişiklik vardır: Siirt yöresinde siyah ve kahverengi, Konya'nın dağlık yerlerinde sarı, Ankara ve Yozgat yöresinde krem.
Tiftikkeçinin anayurdu ve en eski tiftik üretim yeri Anadolu olduğundan, bu keçinin üstün ekonomik değer kazandığı ülkelerin başında Türkiye gelir. Dünyadaki 12 milyon kadar tiftikkeçinin yaklaşık olarak dörtte biri Türkiye'dedir. Ondan sonra Amerika Birleşik Devletleri ve Güney Afrika Cumhuriyeti gelir. Türkiye'nin tiftik üretimi, dünya tiftik üretiminin artması ve sentetik elyafın rekabeti yüzünden, hayvan sayısına bağlı olarak yıldan yıla azalmaktadır. 1960 yılında 10 000 tona yaklaşan yıllık üretim, 1982 yılında 5 000 tona düşmüş, 1991 yılından sonra 1 370 tonun altına inmiştir. Türkiye'de üretilen tiftiğin yarıya yakını ihraç edilir.

TİFTİKKEÇİ a. ANKARAKEÇİSİ'nin eşanlamlısı.

TİFTİKLENMEK gçz. f. Bir kumaştan söz ederken, iplikleri tel tel ayrılmak, kabarmak; tiftik tiftik olmak.

TİFÜS a. (lat. *typhus;* yun. *typhos*, dalgınlık, uyuşukluk'tan). Riketsiyozlar çerçevesine giren bulaşıcı hastalık: iki türü vardır, *Rickettsia prowazecki*'nin yaptığı döküntülü tifüs ve *R. mooseri*'nin neden olduğu fare tifüsü. (Eşanl. LEKELİHUMMA.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Vet. *Kedi tifüsü*, kedinin enfeksiyona bağlı mide-bağırsak iltihabına ve akyuvar azalmasına verilen ad. || *Köpek tifüsü*, köpeğin hemorajik mide bağırsak iltihabı.
—ANSİKL. Savaş alanlarındaki orduların korkulu rüyası olan döküntülü tifüs, uzun zaman öldürücü olmuştur. Son salgınlar İkinci Dünya savaşı sonlarına rastlar. Hastalık hâlâ dünyanın bazı bölgelerinde etkisini gösterir (Etyopya, Burundi, Güney ve Orta Amerika gibi yerlerde). Hastalığı yapan mikrop, bitin dışkılarından geçer ve organizmaya derideki ve mukozalardaki sıyrıklardan girer. Mikrobun hemen hemen tek deposu insandır. Hastalık genellikle birdenbire, titreme, 40° ateş, şiddetli baş ağrısı, bel ağrıları, konjonktivitle başlar. 2 ila 3 gün içinde dalgınlığın başlıca belirti olduğu ağır enfeksiyon tablosu ortaya çıkar. 4. ila 5. gün genel bir döküntü görülür. Hastalık kendi haline bırakılırsa olguların aşağı yukarı % 30'u ölümle sonuçlanır. Bugün tetrasiklin türü antibiyotikler döküntülü tifüsün gidişini tümüyle değiştirmiştir. Öte yandan, haşere ilaçlarının yaygın biçiminde kullanımı, hastalık taşıyıcı bitleri öldürdüğünden, tam koruyucu olmaktadır.
Fare tifüsü daha çok yarı tropikal bölgelerde olmak üzere her yerde görülen bir tifüstür. Virüsün deposu sıçanlardır, taşıyıcı ajan pire, bulaştırıcı olan da bunların dışkılarıdır. Klinik tablo döküntülü tifüsten pek farklı değildir. Tedavi bunda da tetrasiklin familyasından olan antibiyotiklere dayanır. Döküntülü tifüs olsun, fare tifüsü olsun, bugün Türkiye de dahil, gelişmiş ülkelerde görülmemektedir, şayet görülürse bildirilmesi gereken hastalıklar arasında sayılır.

TİĞ a. (fars. *tiğ*). *Esk.* **1.** Kılıç. **—2.** Dağ zirvesi. **—3.** Işın. **—4.** *Tig-bend*, kılıç kuşanan. || *Tig-dar*, kılıçlı. || *Tig-zeban*, etkili konuşan. || *Tig-zen*, iyi kılıç kullanan. || *Tig-i abdar*, keskin, sivri kılıç. || *Tig-i aftab*, ışık huzmesi, ışın. || *Tig-i âteş-bar*, ateş yağdıran, keskin kılıç. || *Tig-i dudesti*, kuvvetli ışık. || *Tig-i Efrasyab*, Efrasyab'ın kılıcı, şarap bardağının pırıltısı. || *Tig-i güştin*, etten kılıç, dil. || *Tig-i kûh*, dağ zirvesi, doruk. || *Tig-i sitem*, zulüm kılıcı. || *Tig-i zeban*, yaralayıcı söz.
—Ed. Divan şiirinde sevgilinin kaşı, kirpiği, bakışı, sevgilinin cefası, âşığın sevgiliden ayrı kalma acısı için kullanılan benzetme öğesi: *"Leşker-i fitne sana hayl-i hat u hâl yeter / Tiğ lazım değil ol gamze-i kattal sana"* (Yüzündeki tüyler ve benler ayaklanan bir ordunun yerini tutuyor. Sana kılıç gerekmez, can alıcı yan bakışın bu işi görür) [Baki]. Kılıcın parlaklığı ve çeliğine su verilmesi dolayısıyla tiğ ile su arasında da ilişki kurulur: *"Bir âbdır ki aktığı yer lâlezar olur / Tiğın ki gülistan-ı safa cûylândır"* (Öyle bir sudur ki aktığı yer lale bahçesi olur; kılıcın sanki safa gülbahçesinin ırmağıdır) [Baki].
—Esk. sil. *Tig-i bürran* ya da *Tig-i tiz*, keskin kılıç. || *Tig-i hindi*, Hindistan'da demirden yapılan bir tür kılıç.
—Esk. süslem. sant. Kitap süslemelerinde, başlıkların üzerine, kitap kenarlarına çekilen ince çizgi ve motif.

TİG, ing. *Tungsten İnert Gaz*'tan (tungsten eylemsiz gaz) kısaltma; ateşe dayanıklı elektrotla, koruyucu gaz altında yapılan bir ark kaynağı yöntemini belirtir.

TİGAYT ya da **TİGAYD** a. (ing. *to guide*'dan). Denizc. Yelkenli yatlarda yelkenin direğe ya da açıldığı serene bağlanan yakasına yakın aralıklarla takılan ve direk ya da serendeki oluk içinde kayarak yelkenin kolayca açılıp toplanmasını sağlayan "T" biçimindeki küçük kilitleme düzeneği.
—Ask. denizc. Kovandan çıkan torpidonun dönmemesi ve doğrultusunu koruması için, torpido üzerine yerleştirilen "T" biçiminde küçük parça. || *Tigayt yuvası*, torpido kovanı boyunca devam eden ve içinden tigayt geçen ray biçiminde yuva.

TİGELLİNUS (**Ofonius** ya da **Sofonius**), Neron'un gözde danışmanı (Agrigento - Sinuessa İ.S. 69). Ailesi iyi bilinmemektedir. Agrippina'yla ilişkisinden dolayı Caligula tarafından sürüldü (39). İtalya'nın güneyinde toprak satın aldı ve 62'de Neron tarafından praetorium praefectus'u yapıldı. Neron'un yıldızı sönünce ondan uzaklaştı ve praetorianus birliklerini başkaldırmaya kışkırttı. Otho'nun emriyle kendini öldürdü.

TİGEM, TARIM İŞLETMELERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ'nün kısa adı.

TİGENNİF, esk. **Palikao,** Cezayir'de (Muaskar vilayeti) kent, Egrisler ovasında, Beni Şugran dağlarının eteğinde; 37 000 nüf. Ticaret merkezi. Yakınında Ternifin kum ocağında, 1954'te en eski iki yüzlü baltalar sanayisine bağlanan fosil kemikler *(Atlanthropus*)* bulundu.

Tigillum Sororium, Roma'da İunon'a adanmış yer (genç Horatius'un cezasını çekmek için altından geçmek zorunda bırakıldığı kalas buraya yerleştirilmişti).

TİGİN, TEGİN ya da **TEKİN** a. (türkç. *tig-in*, kılıç-lı'dan). Tar. Eski Türkler'de unvan. İlk kez Orhon yazıtlarında rastlanan "tigin" unvanı, Uygurlar, özellikle Karahanlılar döneminde oldukça yaygın bir biçimde kullanıldı. Abbasiler'de hassa ordularında görev yapan türk komutanları-

nın ad ya da lakapları arasında da sıkça rastlanan bu unvan, büyük olasılıkla, Karahanlılar'ın etkisiyle Gazneliler, Selçuklular ve Harizmşahlar'a da geçti.

Kaşgarlı Mahmut'a göre, "tigin" aslında "köle" demektir. Buradan alınarak, rengi gümüş gibi ak pak köleye gümüştigin ya da gümüştekin, yiğit köleye alptigin, uğurlu köleye de kutluğtigin denirdi. Sonradan bu terim, hakan ailesinin çocuklarının unvanı oldu. Gerçekten de Gazneli devletinin kurucuları olarak bilinen Alptigin (Alptekin), Bilgetigin, Sevüktigin gibi hükümdarlar, gulamlıktan (kölelikten) yetişme kişilerdi. Öte yandan, Kaşgarlı'nın, Karahanlılar ve Uygurlar'da hanedan üyelerini tanımlamak için kullanılan bir terim olarak da belirttiği tigin, hakanın küçük oğluna verilen unvandı. Buna göre, eski Türkler'de hükümdarların büyük oğluna "ağa", ortancaya "adsız" ve küçüğe de "tigin" denirdi. Baba öldüğünde topraklar, mülkler, saltanat gibi taşınmaz şeyler "ağa" denen büyük kardeşe; koyun ve at sürüleri, ordu gibi taşınabilir şeyler de "tigin" denen küçük oğula kalırken, "adsız" denen ortancaya bir şey kalmazdı. Böylece mirastan yoksun bırakılan ve adı bile olmayan "adsız" a sadece bir kılıçla bir at verilir, kısmetini araması söylenirdi. Bu nedenle adsızlar, kendi yazgılarını kendileri çizmek zorunda kalırlardı.

TİGLAT a. (fr. *tiglate*). Org. kim. Tiglik asidin tuzu ya da esteri.

TİGLATPİLESER, TEGLATFALASAR ya da **TUKULTİ-APİLEŞARRA**, üç Asur kralının adı: **Tiglatpileser I**, İ.Ö. 1116-1077 arasında krallık etti. Birinci Asur İmparatorluğu'nun son fatihidir. Muşkiler ile Kaskalar'ı Yukarı Dicle'ye sürdü (1115), Nairi krallarını yendi ve Milid'i haraca bağladı (1113). 1111'de Fırat'ı aştı, Fenike ve geç Hitit devletlerinden vergi aldı. Fırat vadisindeki Aramiler'e karşı birçok sefer düzenledi. Fakat bu yağmacılar, sonunda Yukarı Mezopotamya'ya yerleştiler ve XI. yy. başında Babil'i yağmalayan fatihin saltanatı, bir felaketle sonuçlandı; **Tiglatpileser II**, İ.Ö. 967-934 arasında krallık etti; **Tiglatpileser III**, İ.Ö. 745-727 arasında krallık yaptı. Bir ayaklanma sonucu tahta geçti, güttüğü ilhak politikası sayesinde oluşturduğu imparatorluğun inşasına, asur halkının bütün kategorilerini katılmaya zorlayarak krallık otoritesini yeniden kurdu. Asur ülkesini Zagros boyunca genişletti. Tiglatpileser III, Urartu hükümdarı Sarduri II'nin yönettiği müttefik kuvvetlerini Kuzey Suriye'de yendi (743), Sarduri II'yi başkenti Tuşpa'da kuşattı (735). Arpad (740) ve Şam (732) arami krallıklarının yıkılması ve Gazze'ye kadar asur egemenliğinin kurulmasıyla Suriye devletinin direnişi kırıldı. Nihayet, Babylonia'yı sarsan anarşiye müdahale eden Tiglatpileser III, kendisini *Pulu* adıyla Babil kralı ilan etti (728).

TİGLİK sıf. (fr. *tiglique*). Org. kim. *Tiglik asiti*, formülü

```
CH3—C—H
    ||
HOCO—C—CH3
```

olan ve croton tiglium (→ KROTON) esansında bulunan asit. (Metil-2 buten-2 oik asidin Z izomeridir; stereoizomerine angelik ya da anjelik asit denir; buna denk düşen aldehiti, gayak ağacı reçinesinin damıtılması sonunda elde edilir.)

TİGMONASTİ a. (fr. *thigmonastie*). Biyol. Bitkisel bir organın katı bir cismin değmesine ya da çarpmasına karşı gösterdiği tepki. (Yağmur damlalarının ya da başka herhangi bir sıvının darbesi, şiddetli bile olsa hiçbir zaman tigmonasti yaratmaz. Tigmonastinin iki çeşidi vardır: *seismonasti* [sarsıntı, geçici temas] ve *haptonasti* [darbe, sürekli temas].)

TİGMOTROPİZM a. (fr. *thigmotropisme*). HAPTOTROPİZM in eşanlamlısı.

TİGOGENİN ya da **TİGOJENİN** a. (fr. *tigogénine*'den). Org. kim. Spirostandan türeyen $C_{27}H_{44}O_3$ formüllü aglükon; sisalden özütlenir, steroit hormonların hazırlanmasında kullanılır.

TİGRANES II Büyük (İ.Ö. 121'e doğr. - 54'e doğr.), arsaki kralı (İ.Ö. 95-54). Aturpatakan (Azerbaycan) [86'ya doğr.] ve Kuzey ve Batı Mezopotamya'yı, sonra Kilikia çukuru ile Kuzey Suriye'yi (83) fethetti. Kendisine Tigranocerta adıyla bir başkent yaptırttı. Güçlenmesi Romalılar'ı kaygılandırdı ve Licinuis Lucullus onu yendi (68 ve 69). Oğlu Romalılar'ın safına geçti ve Pompeius'u ülkesinin içlerine kadar götürdü (66); Romalılar, Tigranes'i ancak bir vasal kral olarak tanıdılar.

TİGRANOCERTA. Tar. coğ. Ermenistan'da kent, İ.Ö. 78'e doğru Büyük Tigranes II'nin kurduğu kenti Lucullus İ.Ö. 69' da ele geçirdi. Yeri belirsizdir.

TİGRE a. Etyopya öbeğinden, tigrigna'ya yakın sami dili (Eritrea'nın kuzeydoğusundaki ovalarda yaklaşık 2,3 milyon kişi tarafından konuşulur).

TİGRE (EL-), Venezuela'da (Anzoátegui eyaleti) kent, petrol üretim bölgesi yakınında; 50 000 nüf.

TİGRE, Etyopya'nın ve Etyopya kütlesinin kuzeyinde il; 65 900 km^2; 2 861 640 nüf. (1990). Merkezi *Makale*.

—Arkeol. İl, birbirinden ayrı küçük evlerde (günümüze 300 kadarı ulaşmıştır) 1 000 dolayında keşişi barındıran gerçek bir manastır-kent olan Debra Damo yerleşmesiyle tanınır. Burası, kral Gabra Maskual ile birlikte hıristiyanlığı yayan dokuz azizden biri olan Za Mikael tarafından 500'e doğru kuruldu. Debra Damo'daki kült yapıları arasında, kurucu azize adanmış görkemli bazilika (20×9 m) sayılabilir; aksum tekniğine (taşkın ahşap hatıllar arasındaki taş sıralarından oluşan duvarlar) göre yapılmış bu bazilikanın, efsanevi ya da gerçek hayvan figürleriyle süslenmiş tekneli bir tavanı vardır. Bölgede, aralarında Korkor'da kayaya oyulmuş yüz dolayında kilisenin de (keşiş Danyal kilisesi, özellikle de Meryem kilisesi [Enda Meryem Vekro, VII.-XII. yy.]) yer aldığı başka anıtlar da ortaya çıkarıldı. Debra Seyon'da keşiş İbrahim'in Meryem onuruna yaptırdığı kilise (Enda Kidana Mehrat) dikkati çeker; üç sahınlı bir bazilika (100×22 m) olan bu yapı, islam sanatının etkilerini taşıyan resimlerle (XIV. yy.) süslenmiştir.

TİGREL (Zülfü), türk siyaset adamı (Diyarbakır 1877 - *ay. y.* 1942). Zülfüzade Ali Bey'in oğlu. Diyarbakır'da idadiyi bitirdi. Çiftçilik yaptı. İkinci meşrutiyet'ten (1908) sonra Osmanlı meclisi mebusanı'nda Diyarbakır mebusu olarak bulundu. Birinci Dünya savaşı yıllarında Ermeniler'in tehciri ile ilgili görülerek, İngilizler tarafından tutuklandı; Mısır'a götürülerek Polverista kalesi'ne hapsedildi (1917). Malta'da sürgünde kaldı (1918-1920). Serbest bırakıldıktan sonra Diyarbakır milletvekili olarak TBMM'de yer aldı (1920-1927 ve 1931 -1942). Bu süre içinde Lozan görüşmelerinde İsmet Paşa'nın (İnönü) maiyetinde uzmanlık yaptı.

TİGREL (İhsan Hamit), türk siyaset adamı (Diyarbakır 1890 - İstanbul ?). Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1912). 1923'te Ergani milletvekili seçildi, 1925'te kurulan Terakkiperver cumhuriyet fırkası'na katıldı. Bu partinin kapatılması dolayısıyla, milletvekilliği sona erdikten (1927) sonra bir süre siyasetten uzaklaşmak zorunda kaldı. Çok partili dönemde CHP (1946-1950), HP (1954-1957) Diyarbakır milletvekilliği yaptı. YTP'den Cumhuriyet senatosu üyeliğine seçildi (1961-1966), AP'ye geçti (1966).

TİGRİNA a. Etyopya öbeğinden sami dili. (Etyopya'nın kuzeyinde ve Eritrea'nın dağlarında yaklaşık 1 milyon kişi tarafından konuşulur. Doğrudan eski gezceden gelir, tigreye yakındır.)

TİGRİSOMA a. (lat. sözc.; yun. *tigris*, kaplan, ve *soma*, beden'den). Balabankuşuna yakın, keskin çığlıklı, enlemesine koyu çizgili tüylü balıkçıl cinsi. (Balıkçılgiller familyası; Afrika'da, Yeni Gine'de, tropikal Amerika'da 6 tür.)

TİGUİDİT yalıyarları, Ayr dağlarının güney kenarı, Nijer'in orta kesiminde.

TİGURİNİ. Esk. coğ. Helvetia'da halk. İ.Ö. 58'de Trévoux yakınında Sezar karşısında yenilgiye uğradı.

TİGZİRT, Cezayir'de (Tizi Uzu vilayeti) sayfiye yeri, Kabiliye kıyısında; 11 500 nüf. Antikçağ'dan kalma yıkıntılar: tapınak ve kaplıcalar; hıristiyan bazilikası.

TİH a. (ar. *tih*). *Esk.* Çöl.

TİH çölü, Sina yarımadasının ortasında, D.'da Akabe körfezi ve Vadi Araba çukuru, B.'da Süveyş körfezi arasında yer alan taşlık ve kumluk çöl. Yüzeyi, G.'de bir yay şeklinde yükselerek 2 000 metreyi aşan Cebel et-Tih'ten K.'e doğru eğimlidir. Yer yer bazı vahalara rastlanır. Musa'nın önderliğinde Mısır'dan ayrılan Yahudiler'in burada yıllarca dolaştığı efsanesi nedeniyle arap coğrafyacıları Tih çölüne *Beni İsrail çölü* adını vermişlerdi.

TİHAME a. (ar. öz a. *Tihame*). *Esk.* Mekke şehri: *Ar-ı Tihame* (Hicaz toprağı).

TİHAME, Arap yarımadasının G.-B. kesiminde, Kızıldeniz'in D. kıyısı boyunca, birkaç bin metreye ulaşan dağların dik yamaçları önünde yer yer genişleyip daralarak uzanan alçak kıyı şeridine verilen ad. Gerideki dağlara doğru faylar boyunca basamak basamak yükselen bir ova olan Tihame, genellikle yeni tortullardan oluşur; ama yer yer genç volkanik kütlelere de rastlanır. İklim sıcak ve kurak, doğal bitki örtüsü çöl ve çölümsü bozkır görünümündedir. Halkın başlıca geçim kaynağı balıkçılık, inci ve sünger avcılığıyla sınırlı ölçüde tarımdır (darı, susam, şekerkamışı ve hurma üretimi). Kıyı önünde yer alan sayısız mercan kayalıkları gemiler için tehlikelidir. Tihame kıyılarının iç kesimlere iyi yollarla bağlı en önemli limanları K.'de Cidde, G.'de Hudeyde'dir. Bölgenin daha büyük K. kesimi Suudi Arabistan, daha az yer tutan G. kesimi ise Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti sınırları içindedir.

TİHANY, Macaristan'da turizm merkezi, Balaton gölünün kuzey kıyısında, gölün ortasına doğru ilerleyen yüksek bir burnun eteğinde. Eski benedikten manastırı. Biyoloji ve jeofizik araştırmaları enstitüleri.

TİHERT, esk. **Tiaret,** Cezayir'de kent, vilayet merkezi, Uarsenis kütlesinin güney eteğinde; 62 900 nüf. Mina ve Yukarı Şelif (Nehr Vasıl), vadileri arasında, Yüksek Ovalar'ın kenarında yer alan Tihert'in, önemli bir stratejik konumu vardır; kent, eski bir roma karakolunun *(Tingartia)* yeri üzerindedir. VII.-X. yy. arasında önemli bir harici krallığının *(Tahert)* başkenti oldu. 1863'te kurulan modern kent, Sersu bölgesinin ticaret merkezidir (tahıl ve at yetiştiriciliği). Yün kompleksi. Tarım teknoloji enstitüsü. —*Tihert vilayeti*, 23 456 km^2; 620 000 nüf.

TİHOMİROV (Vasiliy), rus dansçı, koregraf ve pedagog (Moskova 1876 - *ay. y.* 1956). Sen-Petersburg İmparatorluk tiyatrosu dans okulu'nda yetişti, Moskova Bolşoy tiyatrosu'na girdi ve burada Natalya Roslavleva'ya eşlik etti. *Raymonda, Korsan* ve *Esmeralda*'da olduğu kadar *Uyuyan güzel* ve *Kırmızı haşhaş*'ta da (Lev Aleksandroviç Laşçilin ve V. Tihomirov'un koregrafisiyle, 1927) büyük bir ustalık ve incelikle dans etti.

TİHOMİROV (Mihail Nikolayeviç), rus tarihçi (Moskova 1893 - *ay. y.* 1965). 1953 yılında Bilimler akademisi üyesi oldu, Akademi'nin tarih bölümünü yönetti, 1956'da Arkeoloji komisyonu başkanlığı-

na getirildi. Bazı yapıtları: *les Sources de l'histoire de l'U.R.S.S.* (jusqu'à la fin du XVIIIe s.) [fr. çev.] (SSCB tarihinin kaynakları, XVIII. yy.'ın sonuna kadar) 1940; yeni baskı 1962, *Etude sur la "Rousskaia Pravda"* (fr. çev.) ["Ruskarya Pravda" üzerine inceleme] 1941, *les Villes de l'ancienne Russie* (fr. çev.) [Eski Rusya'nın kentleri] 1946; yeni baskı 1956, *les Révoltes rurales et urbaines dans la Russie des XIe-XIIIe s.* (fr. çev.) [XI-XIII. yy.'lar Rusyası'nda köy ve kent ayaklanmaları] 1955, *la Russie au XVIe s.* (fr. çev.) [XVI. yy. Rusyası] 1962.

TİHONOV (Nikolay Semenoviç), rus şair (Sen-Petersburg 1896 - Moskova 1979). İç savaşa katıldı, Serapion kardeşler'in edebiyat grubunun etkisinden uzaklaştı ve biçimci eğilimlerini aşarak devrim yıllarının coşkusunu dile getirdi, Lenin'in kişiliğini yüceltti (*Orda*, 1922; *İvresse* [fr. çev.], 1922; *Face à face* [fr. çev.], 1924; *la Quête d'un héros* [fr. çev.], 1927). Dizelerinin ve düzyazı öykülerinin temalarını Asya'da ve Kafkasya'da geçirdiği günlerden aldı. Yurtdışı gezileri ve barışçı etkinlikleri, hümanist bir düşünce geliştirmesinde önemli rol oynadı (*Printemps géorgien* [fr. çev.], 1948; *Deux Torrents* [fr. çev.], 1951; *les Six Colonnes* [fr. çev.], 1968).

TİHONOV (Nikolay Aleksandroviç), ukraynalı siyaset adamı (Harkov 1905). 1966'ta Komünist partisi merkez komitesi üyesi oldu, 1979'da politbüroya girdi. Gosplan başkan yardımcılığı (1963-1965), Bakanlar kurulu başkan yardımcılığı (1965'ten başlayarak) yaptı, 1980'de Bakanlar kurulu başkan yardımcısı oldu. Eylül 1985'te istifa etti.

Tihonov teoremi. Topol. Boş olmayan topolojik uzayların boş olmayan sonsuz bir çarpımının, ancak ve ancak, bu uzayların her biri tıkız ise tıkız olduğunu ifade eden teorem.

Tihonov topolojisi, ÇARPIM* TOPOLOJISI'nin eşanlamlısı.

TİHORETSK, Rusya'da kent, Krasnodar'ın kuzey-doğusunda; 62 000 nüf. Demiryolu kavşağı. Metalürji ve makine yapımı. Kimya sanayileri.

TİHU a. (fars. *tihu*). Esk. zool. Çil kuşu.

TİHVİN, Rusya'da kent, Ladoga gölünün güneyinde, Tihvinka kıyısında; 34 000 nüf. Metalürji. Otomobil yapımı. Kereste sanayisi.

TİJUANA, Meksika'da (Kuzey Aşağı Kaliforniya eyaleti) kent, ABD yakınında; 742 686 nüf. (1990). Turizm ve sanayi (elektronik, televizyon montajı, montaj fabrikaları, deri işleme) merkezi.

TİK a. (fr. *tic*). **1.** Yüzde, boyunda, kol ve bacakta, solunumda ya da yutkunmada ansızın beliren, hızlı, yinelemeli, zorunlu anormal hareket. (Bk. *ansikl.* böl. Nörol. ve Psik.) **—2.** Ayrımına varmadan alışkanlıkla yapılan el, kol, yüz hareketi: *Konuşmacıda dudaklarını yalama tiki vardı.*
—Nörol. *Ağrılı yüz tiki*, nedeni bilinmeyen üçüz sınır nevraljisi. (Özellikle çok ağrılı krizlerde kaslarda titreşimlere neden olur.)
—Vet. Atta görülen birtakım kötü alışkanlıklara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Nörol. ve Psik. Tiklerin ortaya çıkmasında çoğu zaman ruhsal sorunlar önemli rol oynar. Gerçekten de dinlenme sırasında azalır, ruhsal gerilim anlarında sıklaşır ve artar, zihni hesap yaparken kaybolur, istençle denetim altına alınabilir, bu nitelikleriyle kore hareketleri gibi organik anormal hareketlerden ayırt edilir. Tikler hiçbir zaman 6 ya da 7 yaşından önce görülmez ve genellikle sosyal iletişimde rolü olan kasları ya da kas gruplarını ilgilendirir. Genellikle saplantılı bir düşünceye karşı zorlayıcı ve sapkın karakterleri nedeniyle tikler çoğunlukla saplantı belirtileri arasında sayılır.
Gilles de la Tourette (1885) tarafından tanımlanan tık hastalığı, tiklerle birlikte yansılama (ekolali) ve küfürbazlığı da kapsar. Ağır ruhsal bozukluklarla birlikte yavaş yavaş ilerleyen bu hastalığın organik bir kökeni olabilirse de mekanizması henüz iyi bilinmemektedir.
—Vet. Tikler, ya kendiliklerinden ya da aylaklık yahut da öykünme sonucu ortaya çıkar. En sık rastlanan tik, atın hava yutarak ya da yutmadan, baş ve boyun kısmını amaçsızca hareket ettirmesidir. Bu sırada, çenelerini sıkıca kenetleyip oynatması dişlerin anormal derecede aşınmasına neden olabilir. Tiki olan hayvanın hareketlerini mekanik olarak engellemek için birçok alet geliştirilmiştir; bunlar, göğüskemiği-çene kaslarını baskı altına alan ve boğazı sıkıştıran boyunduruklardır.

-**TİK** → -DIK

TİKAĞACI → TEKAĞACI.

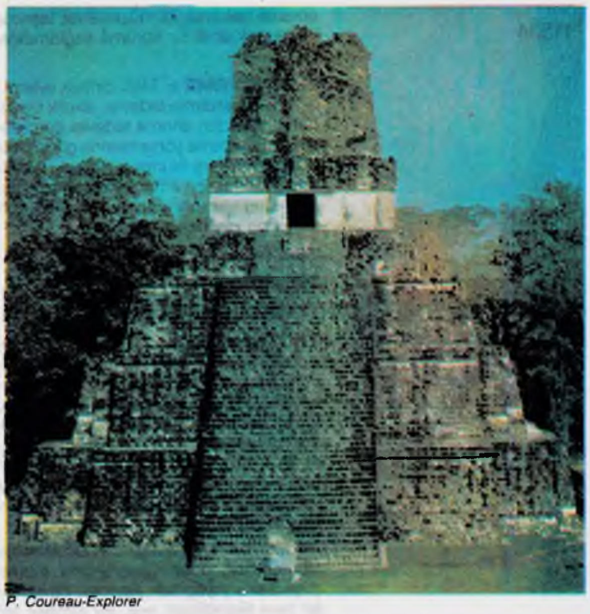
TİKAL, Guatemala'da (Petén) eski maya kenti. Daha İ.Ö. 600'de yerleşilen bu kent, en parlak dönemini klasik dönemde (İ.S. 250-950) yaşadı; 480 ile 830 arasında, en büyük maya yerleşmesiydi (50 000 - 80 000 nüf.). Geniş caddelerle öbür yapı gruplarına bağlanan kent merkezinde, çeşitli dönemlerde yapılmış anıtsal yapılarla çevrili geniş bir meydan bulunuyordu. Bu yapıların bazıları art arda birkaç kez büyütülmüş (K. akropolisindeki kimi tapınaklar), dev boyutlu piramit tapınak I ve II (bunlar yapıldıklarında 40-50 m yüksekliğindeydi) gibi bazılarıysa tek seferde yapılmıştır. Kentte ayrıca top oyunu alanları, sarnıçlar ve konutlara ayrılmış birçok platform vardı. Taş heykelciliği daha çok stellerden oluşur. Bunların en eskisi İ.S. 292, en yenisi de İ.S. 879 tarihini taşır. Kentte ayrıca alçakkabartma tekniğiyle dikkate değer biçimde işlenmiş ağaç lentolar bulunmuştur.

TİKE a. (esk. türkç. sözc.). **1.** Bir bütünü oluşturan parçalardan her biri. **—2.** Et, ekmek, peynir vb. lokması, dilimi. **—3.** *Tike tike*, dilim dilim, lokma lokma.
◆ sıf. Az, azıcık: *Bir tike pirinç aldık.*

TİKEL sıf. Bir tümün bir tek parçasına değgin olan.
—Mant. *Tikel önerme*, "bir"le başlayan önerme. (*Bir hayvan ölümlüdür* önermesi tikel bir önermedir. Tikel önermelerin, "her"le başlayan tümel önermelerden olduğu gibi, öznenin tekil bir terim olduğu tekil önermelerden de [örneğin *Sokrates ölümlüdür* önermesi] ayrılmaları gerekir.) ‖ *Benmerkezci tikel*, Russell'a göre "bu", "ben", "burası", "şimdi" gibi, özanlamı içinde bu sözcüklerin yer aldıkları cümleyi söyleyen kişiye bağlı olan söz. (Benmerkezci bir tikel içeren bir cümlenin doğruluk değeri, değişmeye elverişlidir. Örneğin, "Bugün İstanbul'a yağmur yağıyor" cümlesi, 13 haziran 1989'da doğru, ancak ertesi gün yanlış olabilir.)

TİKELLİK a. Tikel olma durumu.
—Fels. Hegel'de, kavramın, evrensellik ile tekillik arasında yer alan ikinci belirlenimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fels. Hegel'e göre, kavramın üç belirlenimi, yani evrensellik, tekillik, tikellik (alm. *Besonderheit*) kesinlikle birbirlerini dışlamazlar: dolayısıyla "tikel, tözünü oluşturan evrenselliği kapsar [...]. Tikel, ilişkili olduğu öbür tikellerle birlikte tek bir ve aynı evrenselliğe sahiptir. Onların çeşitliliği de, evrenselle özdeş olduğu için, aynı zamanda evrenseldir; tikellerin çeşitliliği bütünselliği meydana getirir" (*Wissenschaft der Logik* [Mantık bilimi], "Kavram", 1, 1). Asıl tekillik, evrenselliğin tikellik içine ve tikellik olarak yayılmasıdır.

TİKİ a. Tanrıça Tiki'yi canlandıran heykel.
—ANSİKL. Taştan yontulan tikiler kimi zaman büyük boyutlarda olabilir. Biçimleri hep aynıdır: şematik kalın ve kısa bir gövde, omuzlar üzerine yerleştirilmiş iri bir baş, yuvarlak ve kocaman gözler, dili görünen yarı açık ağız. Oltalar, davullar, gürzler, ayaklıklar, tabaklar gibi gündelik eşyalarda, bunların etkisini artırmak amacıyla küçük ağaç tikiler bulunur. Tikiyi canlandıran en güzel pandantifler (*hei tiki*) Markiz adalarından gelen ve yeşimtaşından yapılmış olanlardır. Bu yörede tiki ataları simgeler ve süsleme repertuvarının temel temalarından biridir. Bu temaya dövmelerde de rastlanır.

P. Coureau-Explorer

Tikal
piramit tapınak II
klasik maya döneminin son evresi
700'e doğr.

TİKİ, insan şeklinde betimlenen okyanusyalı Yiğitlik ve Bereket tanrısı.

TİKKANEN (Henrik), isveççe yazan finlandiyalı yazar (Helsinki 1924). Ünlü desenci ve gazeteci Tikkanen, fin ve isveç gazetelerinde gülünç portrelerle süslü, resimli, iğneleyici aforizmalar yayımladı. Yergi romanlarında (*11, chemin des Castors, Herttoniemi, tel. 78 035* [fr. çev.], 1976) kendi ailesinin kimi zaman skandallara yol açan serüvenleri aracılığıyla doğduğu kenti anlatır. Ayrıca savaş yergileri (*le Héros oublié* [fr. çev.], 1974; *la Guerre de 30 ans* [fr. çev.], 1977) de yazdı.

TİKKANEN (Marta), isveççe yazan finlandiyalı kadın yazar (Helsinki 1935), Henrik Tikkanen'in karısı. Kocasının acımasız bir portresini çizdiği *l'Histoire d'amour du siècle* (fr. çev.) [1978] adlı şiir kitabıyla büyük bir başarı sağladı. İskandinavya'daki feminist hareketin öncülerinden olan Tikkanen, kadınlık koşulu üzerine birkaç roman (*Maintenant demain* [fr. çev.], 1970; *Les hommes ne peuvent être violés* [fr. çev.], 1975) yazdı, *le Propre Livre de Sophie*'de (fr. çev.) [1982] sıkıntılar içerisinde geçen çocukluğunu anlattı.

TİKRİT ya da **TEKRİT,** K. Irak'ın orta kesiminde, Dicle'nin sağ kıyısında, kuruluşu Antikçağ'a inen kasaba; Bağdat'ın yaklaşık 150 km K.'inde. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Bağdat vilayetinin Samarra kazasına bağlı bir nahiyenin merkezi oldu.

TİKSİ, Rusya'da, Kuzey Buz denizi kıyısında liman kenti, Lena ırmağı deltasının doğusunda. Kuzey deniz yolu üstünde önemli iskele.

TİKSİNDİRİCİ sıf. Tiksinti, mide bulantısı veren bir şey için kullanılır: *Tiksindirici bir görünüm.*
—Zool. Bazı hayvanlarca salgılanan ve saldırganda tiksinti uyandırmaya yarayan maddelere denir; bu maddeleri salgılayan bezler için de kullanılır. (Anus yakınındaki tiksindirici bezler sansargillerden kokarca gibi hayvanlarda bulunur; bazı böcekler de [kalkanlıyarımkanatlıgillerden yaprakbitleri, brachynus cinsinden kınkanatlılar ...] tiksindirici yakıcı salgılar fışkırtırlar;

Ch. Lenars

hei tiki
jadeit-nefrit pandantif
Yeni-Zelanda maori sanatı
özel kol.

etkisine bakılırsa, bu düzenekler, taşıyıcılarına çok etkili bir koruma sağlamaktadır.)

TİKSİNDİRME a. Tiksindirmek eylemi.
—Psik. *Tiksindirme tedavisi,* alkolik bir öznenin zehirden arınma tedavisi çerçevesinde, koşullama yöntemlerine göre, alkol alınmasına karşı olumsuz bir tepki (tiksinme) uyandırmayı amaçlayan tedavi. (Tiksinme tepkisi uyandırmak için, apomorfin ya da disülfiram kullanılır.)

•TİKSİNDİRMEK → TİKSİNMEK

TİKSİNİLMEK → TİKSİNMEK

TİKSİNME a. Tiksinmek eylemi; ikrah.

TİKSİNMEK gçz. f. **1.** *(Bir şeyden) tiksinmek,* ondan iğrenmek, midesi bulanmak: *Bu yemekten tiksindim, çok kötü kokuyor. Böcekten, fareden tiksinmek.* **—2.** *Bir kimseden, bir tutumdan, bir davranıştan, bir şeyden tiksinmek,* onları iğrenç, aşağılık bulmak, onlara karşı yoğun bir nefret duymak: *Bu ikiyüzlü, dedikoducu insanlardan tiksiniyorum. Yalandan, şakşakçılıktan tiksinmek.*

◆ **tiksindirmek** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi tiksindirmek,* onun iğrenmesine, tiksinti duymasına yol açmak: *Bencilce davranışlar beni tiksindiriyor.* **—2.** *Bir kimseyi bir şeyden, bir kimseden tiksindirmek,* onun, o şeyden, o kimseden nefret etmesine yol açmak: *Çocukken başına gelen bu olay, onu bütün hayvanlardan tiksindirdi.*

◆ **tiksinilmek** edilg. f. Tiksintiyle, nefretle karşılanmak.

TİKSİNTİ a. **1.** Tiksindiren bir şeyin yol açtığı mide bulantısı; iğrenme: *Tereyağlı kremayı görünce bir tiksinti duydu.* **—2.** İğrenç sayılan, nefretle karşılanan, hor görülen bir kimsenin, bir şeyin uyandırdığı duygu: *Yaşama ve insanlara karşı duyduğu tiksinti onu intihara sürükledi. Tiksinti uyandıran bir adam. Bu tür uygulamalar, hesaplar bana tiksinti veriyor. Korkaklığını tiksintiyle izliyorum.*

TİKSOTROP sıf. (fr. *thixotrope*). Fizs. kim. CIVIYAN'ın eşanlamlısı.
—Pedol. Tiksotropi gösteren topraklar için kullanılır.
—Yerbil. Tiksotropiye yatkın çökeller için kullanılır.

TİKSOTROPİ a. (fr. *thixotropie*). Fizs. kim. CIVIMA'nın eşanlamlısı.
—Pedol. Bazik volkanik küller üzerinde gelişmiş toprakların (andosollar) ayırtedici özelliği olan, nemliyken dokunulduğunda sabunsu, kuruyken tozsu bir izlenim veren bir toprağın özelliği.
—Yerbil. Gevşek ve suya doymuş bir çökelin parçacıkların asıltı halde suya geçmesine yol açan mekanik bir sarsıntının etkisiyle aniden sıvı hale gelme özelliği. (Hareketli kumda batmaya neden olan olay tiksotropidir.)

TİK TAK a. (yansıma sözc.). Saatin ya da saate benzer biçimde çalışan şeylerin çıkardığı ses.

TİKVEŞ ya da **TEKVEŞ,** Balkan savaşı'ndan önce Osmanlı İmparatorluğu'nun Selanik vilayeti merkez sancağına bağlı ve merkezi Kavadar (günümüzde Kavadarcı) olan kazanın adı. —Bugün Makedonya Cumhuriyeti sınırları içinde kalan ve Vardar nehri vadisi boyunca uzanan yöreye verilen ad. Ülke çapında önemli bir tarım alanı (tahıl, tütün, çeşitli hayvan ürünleri).

Wild World

William Tilden (1930'da)

İPS

Paul Tillich

iki atla çekilen tilbury (Carnavalet müzesi, Paris)

Lauros-Giraudon

TİL a. (fr. *thylle,* yun. *thylas,* torba, kese' den). Bot. Damarların çeperi üzerinde oluşan ve geliştikçe damar kanalını az ya da çok tıkayan kesecik. (Ağaç üzerinde kalmış ölü yaprak saplarında görülür.)

TİLAKA, *susam tanesi* anlamına gelen sanskritçe sözc.; Hintliler'in, bağlı oldukları tarikatı belirtmek için kül ya da renkli tozla alınlarına çizdikleri işaretlere verilen ad. Bu işaretlerin koruyucu bir gücü bulunduğu varsayılır. Kadınlarda kırmızı nokta, onların evli olduklarını gösterir; kırmızı ve beyaz dışındaki renkler, yalnızca süs amaçlıdır.

TİLAKOİT a. (fr. *thylakoïde*'den). Kloroplastlardaki grana elemanı. Klorofil molekülleri bunun içinde bulunur ve dolayısıyla başlıca fotosentez tepkimeleri de burada olur.

TİLAL çoğl. a. (ar. *tell*'in çoğl. *tilāl*). *Esk.* Tepeler.

Tilall höyüğü, Diyarbakır'da, iç kale kesiminde höyük; 1946'da, Kılıç Kökten'in Diyarbakır ve yöresinde yaptığı araştırmalarda, burada İlk Tunç çağa tarihlendirilen taş silahlar bulundu.

TİLAMİZ ya da **TİLAMİZE** çoğl. a. (ar. *tilmiz*'in çoğl. *tilāmiz, tilāmize*). *Esk.* Öğrenciler, çıraklar.

TİLAPİA a. Afrika'nın tropikal bölgelerinde ve Anadolu'daki tatlısularda yaşayan kemiklibalık cinsi. (Bütünüyle bitkicil olduğundan gölcüklerde yetiştirilir. Birçok türün üyeleri döllenmiş yumurtaları ağızda olgunlaştırır. Sihlidgiller familyası.)

TİLASİT a. (fr. *tilasite*). Miner. Monoklinik sistemde yer alan, fluorlu doğal kalsiyum ve magnezyum arsenat.

TİLAVET, -ti a. (ar. *tilāvet*). **1.** Kuran'ı kuralına göre güzel sesle ve müzikle okuma. **—2.** *Tilavet etmek, tilavet eylemek,* Kuran'ı kuralına göre güzel sesle okumak.
—İsl. *Tilavet secdesi,* Kuran'daki secde ayetleri okunduğunda yapılması gereken secde. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tasav. *Tilavet odası,* tekkelerde dervişlerin Kuran okumaları için ayrılmış olan odaya verilen ad.
—ANSİKL. Kuran'daki on dört secde ayeti şu surelerde geçer: Araf 7, 206; Rad 13, 15; Nahl 16, 49; İsra 17, 107; Meryem 19, 58; Hac 22, 18; Furkan 25, 60; Neml 25, 27; Secde 15, 32; Sad 24, 38; Fussılet 37, 41; Necm 53, 62; İnşikak 21, 84; Alak 19, 96. Bu ayetlerden biri okunduğunda hemen ayağa kalkarak kıbleye dönülür; tilavet secdesine niyet edilerek eller kaldırılmadan "Allahü ekber" denir ve secdeye gidilir. Üç kez "Sübhane rabbiye'l-alâ" denildikten sonra ayağa kalkılır; bu arada "Semi'nâ ve eta'nâ gufraneke rabbenâ ve ileyke'l-masir" ayeti okunur.

TİL BARSİP, bir Aram devletinin, Yukarı Suriye'de, Fırat'ın sol yakasında, Kargamış'ın G.'indeki tel Ahmar sitinde bulunan eski başkenti. Asur kralı Salmanasar III İ.Ö. IX. yy.'da burayı ele geçirdi ve ancak İ.Ö. VII. yy.'da tamamlanabilen bir sarayın yapımını başlattı. Asur saraylarındaki kabartmaların yerini duvar resimleri alır. Kral, av ve savaş sahnelerinde betimlenmiştir. Pişmiş topraktan kaplar, silahlar ve tunç eşyalar kapsayan zengin bir hypogeum'un da tanıklık ettiği gibi Til Barsip henüz İ.Ö. XXX. yy.'da bir yerleşim merkeziydi.

TİLBEŞAR ovası, G.-D. Anadolu bölgesinin B. kesiminde, Gaziantep'in G.'inde ortalama 500-600 m yükseklikte, ama üzerinde yer yer 800-1 000 metreye erişen tepelerin de bulunduğu, vadilerle hafifçe yarılmış düzlüklere verilen yerel ad.

TİLBURG, Hollanda'da kent (Kuzey Brabant), Wilhelmina kanalı kıyısında, Belçika sınırı yakınında; 158 846 nüf. (1991). Sanayi merkezi: tekstil, radyolar, makine yapımı, kâğıt-karton, taşıt lastiği. —Yakınında, Beekse Bergen fauna rezervi ve De Efteling eğlence parkı.

■TİLBURY a. (ing. *tilbury, Tilbury,* mucidinin adından). İki tekerlekli, askı donanımlı, körüksüz ve bagajsız hafif at arabası.

TİLBURY, Büyük Britanya'da (Essex) kent, Londra'nın D.'sunda, Thames kıyısında. Kentte, 1886'da düzenlenen, Londra limanının en derin, en büyük dokları vardır. Bu nedenle birçok denizcilik şirketinin hatbaşı oldu. Konteyner ve roro trafiği için tesis. Thames ırmağı altında kazılan Dartford-Purfleet tüneli, karayolu ulaşımını iyileştirdi.

TİLDE a. (isp. *tilde;* lat. *titulus,* yazıt). **1.** İspanyolcada, damaksıllaştırmayı belirtmek için *n* harfinin üstüne konan ayırtedici gösterge (örn. *año,* "yıl"). **—2.** Bir sesçil simgenin üstüne genizsil bir söyleyişi belirtmek için konulan ayırtedici gösterge.

■TİLDEN (William Tatem), amerikalı tenis oyuncusu (Philadelphia 1893 - Hollywood 1953). 1920'lerin dünya çapında bir numaralı tenisçisiydi. Wimbledon (1920, 1921, 1930) ve ABD uluslararası turnuvalarında (1920, 1925, 1929) üçer şampiyonluk kazandı ve 1920'den 1926'ya kadar yapılan Davis kupalarında Amerika'nın başarısında payı sahibi oldu.

TİLDY (Zoltán), macar siyaset adamı (Mosonmagyaróvár 1889 - Budapeşte 1961). Protestan kilisesi rahibiydi, Küçük mülk sahipleri partisi'ne girdi ve bu partiyi Macar parlamentosu'nda temsil etti. Kasım 1945'te, partisinin Parlamento'daki 409 sandalyeden 245'ini kazanması üzerine, bir koalisyon hükümetinin başına geçti. Cumhuriyet ilan edilince, (şubat 1946), Devlet başkanı oldu. Fakat komünistlerin baskısı karşısında 30 haziran 1948'de istifa etmek zorunda kaldı. Ekim 1956 olayları sırasında İmre Nagy hükümetinde Devlet bakanı olarak yer aldı. Tutuklandı, altı yıl hapse mahkûm oldu; 1960'ta şartlı olarak serbest bırakıldı.

TİLGARİMMU. Tar. coğ. Hititler ve Geç Hititler döneminde Gürün'"e (Sıvas) verilen ad. Antikçağ'da *Gaurania* olarak anılmaya başlandı. Gürün ve çevresindeki bölge de, *Tegarama* ya da *Tegaramma* olarak adlandırılıyordu.

TİLGHER (Adriano), italyan yazar (Resina, Napoli, 1887 - Roma 1941). Filozof ve eleştirmendi, özellikle Pirandello'nun oyunlarının ve pirandelloculuk kavramının yayılmasına katkıda bulundu (*Studi sul teatro contemporaneo* [Çağdaş tiyatro üzerine incelemeler], 1923).

TİLLİACEAE a. Bot. IHLAMURGİLLER familyasının bilimsel adı.

TİLİÇO ya da **TİLİTSO PEAK,** Nepal Himalayaları'nda doruk, Annapurna yakınında; 7 132 m. İlk kez, 1978'de, daha önce Chamonix'e çıkmış olan bir yüksek dağcılık ekibi (R. Emin, B. Ravier, E. Schmutz, M. Testut) doruğa tırmandı.

TİLİQUA a. Avustralya'da yaşayan, hepçil, iri hantal bedenli, güçlü çeneli kertenkele cinsi. (Vivipardır. Kobalt mavisi rengindeki dilini göstererek düşmanlarını korkutur; skingiller familyası.)

TİLİTSO PEAK → TİLİÇO

■TİLKİ a. **1.** *Vulpes* cinsinden etçil memelilerin ortak adı. (Köpekgiller familyası.) **—2.** Bu hayvanın kürkü. (Bk. *ansikl.* böl. Kürkç.) **—3.** *Tilki gibi,* çok kurnaz kimse için söylenir. || *Tilki uykusuna yatmak,* uyuyormuş gibi yaparak fırsat kollamak.
—Kürkç. *Gümüş tilki,* türlerin karıştırılmasıyla elde edilen, koyu kestane renkli uzun, ipeksi, beyaz noktalı tüyleri olan kürk. || *Beyaz tilki,* hayvanın kışlık tüyün-

den elde edilen kürk. || *Mavi tilki*, grı-beı renkte olan fakat karda mavı gibi görünen kürk. || *Gri tilki* ya da *Virginia tilkisi*, kızıl fon üzerinde gümüşı renkte kürk. || *Kızıl tilki*, hayvanın geldiği ülkeye göre, kızılın bütün tonlarını taşıyan kürk. (En güzel kürke sahip olanlar Kamçatka'dan sonra Kanada ve Avrupa kızıl tilkisidir.)
—Sey. oy. *Tilki oyunu*, Anadolu'nun birçok yöresınde (Kayseri, Çorum, Adana, Eskışehır, Konya vb.) oynanan bır köy seyirlık oyunu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Spor. *Tilki kuyruğu*, güreşte bir oyun. (Sarma yapan güreşçı kündelemek için yüklendiğinde, rakibın eli hangı yandaysa ters yöne doğru uzatılır, omuzundan ya da çenesınden tutarak yere doğru çekilir.)
—Zool. *Orman tilkisi* → ORMAN TILKISI.

◆ sıf. ve a. Çok kurnaz kimse için kullanılır: *O senden daha tilkiymiş, kuşkulandı ve parasını o ışe yatırmadı.*

◆ sıf. Tilkinın postundan yapılan manto, kaban vb. ıçın kullanılır.
—ANSIKL. Ülkemizde de görülen tilki ya da kızıl tilkı *(Vulpes vulpes)* kızıl sarı postlu, uzun kaba kuyruklu, iri üçgen kulaklı bir hayvandır. Bütün Avrupa'da, Hindistan'a kadar Batı Asya'da ve Kuzey Afrika'da bulunur. Kuyruk dibi bezleri pis kokulu bır madde salgılar. Tilki gece avlanan bir hayvandır; çok sayıda kemirgen yok ederse de böcek ve kuş yemekten de geri kalmaz, kümeslerde bazen yaptığı kıyım yüzünden amansızca avlanmış ve tarım ıçin yararlı olan bu hayvanın sayısı hayli azalmıştır. Kuzey Amerika'da da buna çok yakın bır tür yaşar: *V. fulva*. Kuzey yarıküre'dekı tilkilerle pek az yakınlığı olmasına karşın, Güney Amerika'dakı bazı köpekgillere de "tilki" adı verilmektedir.
—Kürkç. Yetiştirme tilkiler özellikle ıskandinav kökenlidir. Tilki kürkleri süs olarak kullanılır; parçaların birbirine eklenmesiyle yapılan bu kürkler giysiler yapmaya yarar. Gümüş tilki, beyaz tilkı ve mavi tilki en pahalı olanlarıdır.
—Sey. oy. Üzerine çul atılmış, başına külah geçirilip kulak yapılmış ve bacakları arasına değnek bağlanmış bir kişi tilki olur. Kasketlerını ters giymiş iki kişı köpek, bir kişi de köpeklerın sahibi rolündedir. İzleyicilerin oluşturduğu halkanın ortasında birkaç ayakkabı teki bulunur, köpekler bunları korur. Halkaya ansızın tilki sızar, köpekler korkup kaçınca ayakkabıları alır. Köpeklerin sahibı kızıp tilkiye bir oyun hazırlar ve ayakkabıları aldığında kuyruğunu ucundan tutuşturur; tilki izleyicileri korkutup halkayı yararak kaçar. Anadolu'da yaygın olan hayvan taklidı oyunlarındandır.

TİLKİBALIĞI a. Zool. Bazı yerlerde sapanbalığı*na verilen ad.

■**TİLKİKUYRUĞU** a. Nemli çayırlarda yetişen ve çok kaliteli bir hayvan yemi olan çokyıllık otsu bitki. (30 tür; bil. a. *Alopecurus*; buğdaygiller familyası.)

■**TİLKİLER DÜDEN mağarası,** Antalya'nın Manavgat ilçesinin Oymapınar köyünün yaklaşık 4 km K.-B.'sında, kireçli Miyosen konglomeraları içinde oluşmuş mağara. Manavgat çayının sağdan aldığı Düden deresi vadisindeki ağzı Oymapınar barajının yapımı sırasında beton şırınga edilerek kapatılmıştır. Konglomeralar ıçinde açılmış ve içindeki derenin 35 km K.'deki Akpınar mağarasındaki dere ile bağlantılı olması, başlıca özelliğidir.

TİLKİLEŞMEK gçz. f. Kurnazlaşmak.

TİLKİLİK a. Kurnazlık.

Tilkitepe ya da **Şamramaltı höyüğü.** Arkeol. Van'ın Gevaş ilçesinde, Van gölü kıyısında höyük. Burada gerçekleştirilen sondaj nıteliğinde ufak çaplı kazılarda (1899 Belck, 1937 Edward Rilley), Bakırtaş döneminden (İ.Ö. 5000-3000) üç katman saptandı. En alttaki katmanda ele geçen buluntular (tel Halef seramıkleri) Van yöresinin Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya ile olan kültürel ve ticari ilişkilerini aydınlatmaktadır. Tilkitepe'nin, Anadolu ile Kuzey Mezopotamya arasındaki ticaret yolları üzerine kurulmuş bir yerleşme olduğu ve tel Halef kültürü insanlarınca bir ticaret merkezi olarak kullanıldığı sanılmaktadır. Daha üstteki iki katman da bunu doğrulamaktadır.

TİLL a. (ing. *till*). Yerbil. Sertleşmemiş moren birikintisi.

TİLLANDSİA a. (isveçli botanikçi Elias *Tillandz*'ın [1640-1693] adından). Tropikal Amerika'da yetişen, geniş, bütün ve rozet biçiminde yaygın yapraklı, genellikle epifit, çokyıllık otsu bitki. (Beyaz, sarı, mor ya da bal rengindeki çiçekleri tepede başaklar halinde topludur. Gümüşümsü tüylerle kaplı olan *Tillandsia usneoides*, nemli ormanlarda ağaçların dallarında sarkık demetler halinde oluşur ve bu halıyle sakallikenini [*Usnea barbata*] andırır. 400 tür. Ananasgiller familyası.)

Tille höyük. Arkeol. Adıyaman'ın Kâhta ilçesi Geldibuldu (esk. Tille) köyü yakınında höyük; Fırat nehrinin B.'sında, Değirmen deresinin kıyısındadır. Hellenistik (Kommagene) ve Roma dönemlerine ait mezarlar derenin K.'indeki kayalara oyulmuştur. Bu dönemlerın yerleşmelerinin köyün G.'indekı bahçe ve tarlaların altında bulunmasına karşılık, Son Bakırtaş dönemine değin inen yerleşme höyüğün ana sınırları içindedir. Aşağı Fırat kurtarma projesi kapsamında Mehmet Özdoğan (1977) ve Ümit Serdaroğlu (1977) tarafından gerçekleştirilen ilk topografya ve arkeoloji çalışmalarında Son Bakırtaş dönemine değin uzanan buluntulara rastlandı. 1978'de David French yönetiminde kazılara başlandı. Bu kazılarda çeşitli dönemlerden çanak çömlekler, küçük buluntular ele geçtı. Demir çağı ya da Yeniasur döneminden bir çakıltaşı mozaik döşeme özellikle ilgi çekti. Roma döneminden de mühür baskılı çok sayıda tuğla ele geçti, gözetleme kulesi olduğu sanılan küçük yapılar belirlendi (bu dönemde Tille'nin bir roma sınır kasabası olduğu sanılmaktadır). [→ Kayn.]

TİLLETİA a. (fransız botanikçi M. *Tillet*'in adından). Buğday sürmesine neden olan bazitli mantar. (*Tilletiaceae* familyası, *Ustilaginales* takımı.)

Till Eulenspiegel → UİLENSPİEGEL.

Till Eulenspiegel'in neşeli maceraları *(Till Eulenspiegels lustige Streiche)*, Richard Strauss'un senfonik şiiri (1895). Çeşitlemelerle rondo biçiminde yazılmış, halk temalarından ve göz kamaştırıcı bir orkestrasyondan yararlanan, soytarılık ve mizaha geniş yer veren bu yapıtta flandrelı efsane kahramanının serüvenleri anlatılır.

■**TİLLİCH** (Paul), alman asıllı amerikalı protestan tanrıbilimci (Starzeddel, Prusya, 1886 - Chicago 1965). Çeşitli alman üniversitelerinde tanrıbilim profesörlüğü yaptı, 1933'te nazilerce işine son verilince ABD'ye göç etti. Hıristiyan inancının akla uygunluğunu savunan bir tanrıbilimci olan Tillich, bir yandan Tanrı'nın mutlak aşkınlığını korurken, bır yandan da imanla kültür arasında diyalog kurmaya çalıştı. Tanrıbilimsel yapıtlarının en önemlisi olan üç ciltlik *Systematic Theology*'de (Sistematik tanrıbilim) [1951-1966], geleneksel dogmatik formüllerinden ve çağdaş insan için anlaşılmaz hale gelmiş olan simgelerinden arındırılmış bir din önerdi.

TİLLİT a. (fr. *tillite*). Yerbil. Killi-kumlu bir ana kayaca bağlanmış, iyi sınıflanmamış öğelerden oluşan ve bir buzullaşma döneminin varlığını gösteren buzul kökenli konglomera. (Tillitlerin Cambriaöncesi'nden beri oluştuğu bilinmektedir.)

TİLLODONTA a. Kuzey Amerika'daki Eosen topraklarında fosilleri bulunan memeliler takımı. (Beşparmaklı, tırnaklı, kafatası biraz günümüzdeki kemiricilere

benzeyen hayvanlardı.)

■**TİLLY** (Jean T SERCLAES —*kontu*), Kutsal İmparatorluk hizmetinde wallon general (Tilly şatosu, Brabant, 1559 - Ingolstadt 1632). Macarıstan'da Türkler ile savaştıktan sonra, Bavyera ordusunu yeniden örgütledi (1610), daha sonra Katolik birliği ordularına kumanda etti. Ak Dağ'da zafer kazandı (1620), Heidelberg'i, arkadan da Mannheim'i (1621) aldı, Baden markgrafı Wimpfen'i yendi ve Kilise'nin mallarını geri verdi. Lutter'de Danimarkalılar'ı alt etti (1626), Schleswig, Holstein ve

Bk. resim sayfa 11536

Jylland'ı aldı. Wallenstein'dan sonra imparatorluk kuvvetlerinin başına geçti, Magdeburg'u zapt ederek yağmaladı (mayıs 1631). Breitenfeld'de Gustaf-Adolf'a yenildi (17 eylül 1631), Lech geçidini savunurken yaralandı ve öldü (nisan 1631).

TİLLYARD (Robin John), avustralyalı böcekbilimci (Norwich, İngiltere, 1881 - Canberra 1937). Fosil böcekleri ve böceklerın soyoluşunu inceledi. Bu çalışmalarıyla modern sınıflandırmaya öncülük etti.

■**Tilmen höyük.** Arkeol. Gaziantep'te, İslahiye'nin 10 km kadar D.'sunda, Karasu ırmağının kıyısında höyük; yörenin en büyük buluntu yerlerindendir. Höyükte Prof. U. Bahadır Alkım yönetiminde gerçekleştirilen araştırma ve kazılarda (1958-1972) Son Bakırtaş dönemine değin inen önemli bir yerleşme ortaya çıkarıldı. Tepenin en üstünde İslam, Bizans, Roma ve Hellenistik dönemlerden çeşitli küçük buluntular ele geçtı ve Demir çağına ilişkin bir yapı katı (I A) belirlendi. Bunun altında Son Tunç çağ (I B), Orta Tunç çağ (II), İlk Tunç çağ (III) ve Son Bakırtaş (IV) katmanları yer

tilkikuyruğu
(Alopecurus agrestis)

Tilkiler Düden mağarası
Manavgat, Antalya

Tilmen höyük
sarayın batı kesimi
İ.Ö. III. binyıl
İslahiye, Gaziantep

alıyordu. En alttaki dört evreli Son Bakırtaş dönemi bir köy yerleşmesi niteliğindedir, evler taş temelli, kerpiç duvarlıdır. Bu katmanda ayrıca el-Ubeyd türü seramikler ele geçmiştir. Dokuz evreli İlk Tunç çağ katmanında taş temelli, kerpiç duvarlı yapılar ortaya çıkarılmıştır. Dönemin tipik çanak çömleği kırmızımsı turuncu renkli, kimileri perdahlı ve geometrik kazıma bezeklidir (meyvelikler, derin kâseler, çan biçiminde, ayaklı kaplar, fincanlar vb.). İlk Tunç çağ buluntuları arasında mezarlar da önemli bir yer tutar. Orta Tunç çağ'a tarihlendirilen büyük sarayın avlusunda hypogeum (yeraltı mezarı) benzeri bir mezar odası bulunmuştur. Mezarın duvarları orta büyüklükte taşlarla örülmüş, üzeri büyük bazalt taş levhayla kapatılmıştır. Mezar odasında yaklaşık İ.Ö. 2300-2200'lere tarihlendirilen tunç takılar, gaga gagaya vermiş kuşlarla süslü iğneler, meyvelikler, çan biçiminde, uzun ayaklı kaplar vb. ele geçmiştir. Yapı kalıntıları ve buluntuların zenginliği, Tilmen höyük'ün İ.Ö. III. binyıl sonlarında büyük ve önemli bir yerleşme olduğunu, İslahiye ve Amanos bölgesinde bir krallığın merkezi yada önemli bir kenti konumunda bulunduğunu ortaya koymuştur. Üç evreli Orta Tunç çağ yerleşmesinde ortaya çıkarılan ortostatlı, anıtsal saray (65×78 m), kentin Yamhad krallığı'na bağlı küçük krallıklardan birinin merkezi olduğunu kanıtlamaktadır. İ.Ö. 1800-1700'lere tarihlendirilen bu yapı Tel Açana sarayı ile de benzerlikler göstermektedir. Suriye türünde bir silindir mühür baskısı, tunçtan, Suriye üslubunda yassı heykelcik, çivi yazılı bir yazıt bu dönemin buluntuları arasındadır. Büyük saray İ.Ö. XVII. yy. sonlarına doğru büyük bir yangınla yıkılmıştır (bu olayın Hattuşili I'in Yamhad krallığı'na karşı düzenlediği sefer sırasında gerçekleştiği sanılmaktadır). Ancak sarayın İ.Ö. XVI.-XIV. yy.'larda kimi değişiklikler ve eklemelerle kullanılmış olması, burada yerel bir krallığın varlığına işaret etmektedir. Kazılarda Son Tunç çağ katmanında (yaklş. 1200'lerde) büyük bir yangın ve yıkıntı tabakasıyla karşılaşılmıştır. Tilmen höyük buluntuları Gaziantep müzesi'nde sergilenmektedir. (→ Kayn.)

TİLMİZ a. (ar. *tilmiz*). *Esk.* Öğrenci, çırak.

TİLMİZANE be. (ar. *tilmiz* ve fars. *-āne*'den *tilmizāne*). *Esk.* Öğrenciye yakışır biçimde, öğrenci gibi.

TİLMİZİYYET a. (ar. *tilmiz* ve *-iyyet*'ten *tilmiziyyet*). *Esk.* Öğrencilik, çıraklık.

TİLMUN → DİLMUN.

TİLOPTERİDALES a. Ne oosferinde, ne sporlarında kamçı bulunmayan iplikksi esmer suyosunları takımı.

TİLOS ya da **TELOS,** türkç. **İlki,** ital. **Piskopi,** Onikiada'dan biri (Güney Sporadlar), İstanköy ile Rodos arasında; 59 km²; 1 000 nüf.

Blauel

Jean de Tilly
grizay bir portreden ayrıntı
Van Dyck'in yapıtı
Ulusal müze, Münih

TİLSİT esk. **Sovyetsk,** Rusya Federasyonu'nda kent, Kaliningrad bölgesinde, Litvanya sınırı yakınında yer alır; 38 000 nüf. Selüloz-kağıt-karton kompleksi. Hazırgiyim. Gemi yapımı. Çeşitli besin sanayileri.

Tilsit antlaşmaları, Fransa ile Rusya (7 temmuz 1807) ve Fransa ile Prusya (9 temmuz) arasında Tilsit'te (eski Doğu Prusya'da) imzalanan antlaşmalar. 14 haziranda Friedland'da yenilen ve 19 haziranda Nyemen nehrine doğru geri püskürtülen çar Aleksandr I, Polonyalılar'ın ayaklanmasından çekinerek, Napoléon I'le görüşmeyi tercih etti. Görüşme Tilsit önünde, nehrin ortasındaki bir sal üstünde başladı (25 haziran). Uzlaşmaya varan iki imparator, Prusya zararına (nüfusu 10 milyondan 5 milyona indirildi) bir Westfalen krallığı (Elbe'nin batısında yer alan Prusya toprakları üzerinde) ile bir Varşova dükLüğü (Prusya'nın 1772'de ele geçirdiği polonya eyaletleri üzerinde) kurdular. Her ikisi de Ren Konfederasyonu'na katılan bu devletlerin başına sırasıyla Jérôme Bonaparte ve Saksonya kralı getirildi.

Fransa, kendisine bir savaş tazminatı ödeninceye kadar (12 temmuz) Prusya'da ve yeni serbest kent Dantzig'de garnizon bulunduracaktı. Çarın ödünleri hafifti: Cattaro ile İonia takımadalarını Napoléon I'e bıraktı; Boğdan ile Eflak, Rusya ile bir barış antlaşması imzalaması koşuluyla Osmanlı İmparatorluğu'na geri verildi; padişah, barış antlaşmasını imzalamayı kabul etmeyecek olursa, Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki eyaletlerini işgal etmek hakkını kazanacaktı; buna karşılık, çar, Fransa ile İngiltere arasındaki çatışmada arabuluculuk yapacak, bu arabuluculuğun başarısızlığa uğraması durumunda, -gizli bir uzlaşma uyarınca- Fransa tarafını tutarak İngiltere'nin Avrupa kıtasıyla her türlü ticari ilişkisini kesmeyi amaçlayan kıta ablukasına katılacaktı.

TİLT a. (ing. sözc.). Elektrikli bir bilardoda, oyunculardan birinin alete darbe vurması halinde oyunun kesildiğini gösteren tık sesi.

TİM a. (ing. *team*, takım'dan). Özel bir görevi yerine getirmek için sıkı bir işbirliğine giren birkaç kişiden kurulan topluluk; ekip, takım.
—Ask. Özel bir görevi, bağımsız olarak yerine getirmek üzere kurulmuş birlik ya da müfreze. —Piyade mangasını oluşturan iki bölüm. (Bu bölümler, beş kişilik "ateş timi" ile beş kişilik "manevra timi"nden kuruludur. Ayrıca, istihkâm ve muhabere sınıflarında kurulan birkaç kişilik ekiplere de "tim" adı verilir.)
—Ask. havc. *Paraşütlü savaş timi*, yerde birlikte savaşmak için aynı uçaktan atlayan paraşütçülerin oluşturduğu takım. (Paraşütlü savaş timi genellikle 8 ile 15 askerden oluşur.)
—Spor. Takım.

TİMAİA. Tar. coğ. Anadolu'da, Bithynia ile Paphlagonia bölgeleri arasında kent, Krateia'nın (Gerede) yakınındaydı.

Timaios, Platon'un yapıtı. Diyalog tarzında kaleme alınmakla birlikte sistemli ve eğitici bir inceleme olan bu yapıt konulara göre düzenlenmiş bir ansiklopedi biçimindedir ve filozofa, yani devlet adamına hitab eder. Bu diyalog İ.Ö. V. yy.'da Atina'da astronomi, kozmogoni, fizik, hekimlik (fizyoloji ve patoloji) gibi konularda sahip olunan bilginin düzeyini gösterir. İlk önce ideal sitenin ne olabileceğini bilmek sorunu üzerinde durulur. Siracusa'da Yaşlı Dionysios ve Genç Dionysios'un yanında edindiği olumsuz deneyim Platon'u ütopyaya yöneltmiş gibidir (*Kritias*'ta daha ayrıntılı ele alınan Atlantis ütopyası ve Atina'nın kuruluş efsanesi). Bununla birlikte tüm incelemeye, metnin inandırıcılığını güçlendirmeye yönelik mitsel bir biçim verilmiştir. Öyle ki, bir dünyanın son gerçeğini yalnızca Tanrı bilebileceğinden, bilim adamı onu ancak, bilgisizlere hitap eden ve kendisi de pek az şey bilen bir şair olarak tanıtlayabilir.

TİMAİOS, yunanlı tarihçi, Tauromenion tiranının oğlu (öl. Siracusa, İ.Ö. III. yy. ortası). Agathokles tarafından Sicilya'dan kovulunca, daha çok Atina'da yaşadı ve ancak bazı parçaları bize ulaşabilmiş olan *Historian tes İtalias kai Sikelias* (İtalya ve Sicilya tarihi) adlı yapıtını İ.Ö. 264'e doğru orada tamamladı. Özellikle yazıt türünden birçok belge topladı, ama güzel masalları ve öğretici öyküleri de seviyordu. Tarihleri olimpiyat yıllarıyla belirtme geleneğini başlattı. Zamanla kaybolan yapıtları bir süre hayranlık uyandırdıysa da Polybios'un çok sert eleştirilerine hedef oldu.

TİMALAYAKUŞUGİLLER → TİMALYAKUŞUGİLLER.

TİMALİİDAE a. Zool. TİMALYAKUŞUGİLLER familyasının bilimsel adı.

TİMALYA a. Çok güçlü sesli, ötüşü pek ezgili olmayan ötücükuşların ortak adı. (Timalyakuşugiller familyası.)

TİMALYAKUŞUGİLLER ya da **TİMALAYAKUŞUGİLLER** a. Eski Dünya'da, özellikle tropikal Asya'da, ağaçlık sıcak bölgelerde, topluluklar halinde yaşayan, daha çok böcekçil olmakla birlikte hepçil beslenen, kötü uçucu ötücükuşlar familyası. (300 kadar türü kapsar. Bil. a. *Timaliidae* ya da *Paradoxornithidae*.)

TİMAN tepeleri, Rusya Federasyonu'na bağlı Komi Özerk Cumhuriyeti'nde yükseklikler. Kuzey Ural'dan ayrılır ve K.-K.-B.'ya yönelir. Yaklaşık 900 km boyunca uzanır, Peçora havzasını Vıyçegda ve Mezen havzalarından ayırır. Titan, boksit, petrol, değerli taş yatakları.

TİMANTHES, yunanlı ressam, Kyklades adalarından Kythnos'ta doğdu (İ.Ö. 400'e doğr.). Tutkuları şekillendirmede çok usta olduğu anlaşılmaktadır. Sisam'da Parrhasios ile yarışarak *Akhilleus'un silahlarını Odysseus'a açık artırmayla satan şeflere öfkelenen Aias* tablosuyla ödülü kazandı. *İphigeneia'nın kurban edilişi* adlı yapıtı birçok sanatçı tarafından taklit edilmiştir.

TİMAR → TIMAR.

TİMAR, Van'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 22 519 nüf. (1990); 47 köy. Merkezi *Gedikbulak*, 1 490 nüf. (1990).

TİMARCHA TENEBRİCOSA a. Tutulduğunda kırmızı bir sıvı salgılayan kınkanatlı böcek. (Yaprakböceğigiller familyası.)

TİMARKHOS, atinalı siyaset adamı (İ.Ö. IV. yy.). 347'de Philippos'a silah satımını yasaklattı ve Atina surlarını tamir ettirdi. Demosthenes'in etkisiyle, elçilikler davasında (346) Aiskhines'i suçlayanların başında yer aldı. Ama ahlakı zaafları, Aiskhines'e güçlü bir karşı saldırı olanağı sağladı. Hakkında yapılan açıklamaların ağırlığı karşısında Demosthenes onu savunamadı ve Timarkhos'un yurttaşlık hakları elinden alındı (345). Karardan önce intihar ettiği söylenir.

TİMAVO, slovence **Reka,** Slovenya ve İtalya'da ırmak. Panzano körfezine (Adriya denizi) dökülür; 89 km kadar kireçli toprakların altından aktıktan sonra, Trieste yakınında San Giovanni al Timavo'da yeniden yüzeye çıkar.

TİMBAL, TEMBAL ya da **TİMPANİ** a. (fr. *timbale*). Organol. Üzerine, gerginlik derecesi değiştirilerek akortlanabilen bir deri gerilmiş, yarım küre biçimindeki tahta, metal ya da çömlek bir tekneden oluşan zarlı çalgı. (Çift olarak çalınan ve askeri bir kullanımı olan bu çalgı, Batı'da senfonik orkestralarda XVIII. yy.'da görüldü. Arap-islam etkisiyle, Asya ve Afrika üzerinde ekvatorun kuzeyine yayıldı.)

TİMBRİADA → TYMBRİADA.

Time, Henry R. Luce ve Briton Hadden tarafından 1923'te kurulan ve benimsediği ilkeyle (kısa, ancak dünya olaylarını kapsayan yazı ve fotoğraflar) tüm *news magazines*'i etkileyen haftalık amerikan dergisi.

TİMEKTOMİ a. (fr. *thymectomie*). Cerr. Timüsün kesilerek çıkarılması.

TİME OUT a. (ing. sözc.). Spor. HAKEM MOLA*SI'nın eşanlamlısı.

Times *(The)*, 1785'te John Walter tarafından *Daily Universal Register* adıyla kurulan ingiliz günlük gazetesi. Bugünkü adını 1788'de alan ve mali açıdan Pitt tarafından desteklenen gazete siyasal tartışmalara yöneldi. Bu da onun güçlüklerle karşılaşmasına neden oldu. 1965'e kadar sahipleri arasında her zaman kurucusunun ailesinden biri vardı. 1966'da R. H. Thomson, *Times*'ı satın aldı. 1967'de gazete *Sunday Times* ile birlikte *Times Newspapers Limited*'in eline geçti, 1981'de de bu şirketi R. Murdock satın aldı. Ilımlı muhafazakâr bir çizgi izleyen gazete düzenli olarak ekler verir.

Times Literary Supplement *(The)* [*"Times"ın edebiyat eki*], 1902'de Londra'da kurulan ve ingiliz edebiyat eleştirisini yönlendiren imzasız makaleler yayımlayan haftalık dergi. Dergide katolik etkisi ve avrupa edebiyatına açılma her geçen gün biraz daha ağır basmaktadır. *Times*'ın eğitim eki olarak verdiği *Times Educational Supplement* ise 1910'da kuruldu.

TİMESİTHEUS (C. Furius Sabinus Aquila), praetorium praefectusu ve imparator Gordianus III'ün kayınpederi. Damadı adına yönetimi kararlı ve etkin bir biçimde yürüttü. Gotlar'ı ve Sarmatlar'ı püskürttü, Persler'i yendi. Ekim 243'te öldü.

TİMGAD, Cezayir'de (Batna vilayeti) komün, cebel Avras'ın kuzey yamacında. 1 072 m yükseltide: 9 800 nüf.
—Arkeol. Lambese'yi (Tazult) Mascula'ya (Henşla) ve Theveste'ye (Tbessa) bağlayan bir roma yolu üstünde yer alan Timgad *(Thamugadi)*, K.'de cebel Avras'taki geçitlerden birine egemendi. Başlangıçta basit bir roma karakolu, sonra Traianus döneminde bir roma kolonisi olan (İ.S. 100) Thamugadı, IV. yy.'da donatusçuluğun merkezlerinden biri durumuna geldi. VI. yy.'da Mağribliler tarafından yıkılan kenti Bizanslılar yeniden kurdular. Önceleri bir surla çevrili olan yerleşim dik açıyla kesişen *cardo* ve *decumanus*'larla eşit karelerle bölümlenen kusursuz bir roma kenti örneğidir. *Cardo maximus, decumanus maximus* ile kesiştiği noktada son bularak, sivil kamu yapıları, küçük bir tapınak ve bir tiyatroyla çevrili forumun oluşmasına olanak verir. Sade görünümlü evler, büyük ölçüde onarılmıştır. II. yy. sonunda ve III. yy'da yaşanan barış ve refah döneminde kentin çevresine büyük anıtların (capitolium, hamamlar, daha sonra da şiddetli bir çatışma içinde olan katolik ve donatusçu hıristiyan toplulukların kiliseleri) yer aldığı dış mahalleler kuruldu. Kentin 400 m G.'inde yer alan bir kaynak, Severuslar döneminde buraya büyük bir tapınak yapılmasına yol açtı; bu tapınak, Bizanslılar tarafından görkemli bir kaleye dönüştürüldü. Severuslar döneminde gelişen bir mozaik okuluna bağlı olarak, çiçek motifleriyle süslü özgün zemin mozaikleri üretildi.

TİMİDİLİK sıf. (fr. *thymidylique*). Org. kim. *Timidilik asit*, formülü $C_{10}H_{15}N_2O_8P$ olan nükleotit, timinin fosforik asit esteridir ve dezoksiribonükleik asidin (DNA) zincir halkalarından birini oluşturur.

TİMİDİN a. (fr. *thymidine*). Org. kim. Formülü $C_{10}H_{14}N_2O_5$ olan dezoksinükleozit; dezoksiribonükleik asidin (DNA) bileşenlerinden biridir; hidrolizlendiğinde timin ile dezoksiribozu verir.

TİMİMUN, Cezayir Sahrası'nda (Adrar vilayeti) vaha, Gurara'da; 20 500 nüf. Sudan örneğine göre inşa edilen yerleşme. Turizm merkezi. Duvar kaplamaları, halı, maşlah imalatı.

TİMİN a. (fr. *thymine*). Org. kim. Formülü $C_5H_6N_2O_2$ olan pirimidinsel baz; dezoksiribonükleik asitlerin bileşenlerinden biridir.

TİMİRYAZEV (Kliment Arkadyeviç), rus biyolog ve fizyolog (Petersburg 1843 - Moskova 1920). 1878'den 1911'e kadar Moskova Üniversitesi'nde profesör olarak çalıştı; maddeci ve devrimci görüşlerinden dolayı görevinden uzaklaştırıldı, ancak 1917'de kürsüsüne kavuştu. Biyolojide Darwin'in yandaşlarından oldu. Klorofilin ışığı soğurmasını tayf dağılımıyla saptadı.

TİMİSİ (Mustafa), türk siyaset adamı (Divriği 1936). Ankara İktisadi ve ticari ilimler akademisi'ni bitirdikten sonra çeşitli devlet hizmetlerinde bulundu. Bayındırlık bakanlığı müfettişiyken siyasal yaşama atılarak Birlik* partisi'ne girdi ve Sivas'tan milletvekili oldu (1969). Aynı yıl Birlik partisi (BP) genel başkanlığına seçildi. 1973-1977 arası BP'nin tek milletvekili olarak Parlamento'da yer aldı. 1977 seçimlerinde TBMM'ye giremedi. 12 Eylül 1980'de öteki partilerle birlikte genel başkanı olduğu BP de kapatıldı. SHP'ye katıldı (1985) ve bir süre partinin genel sekreterliğini yaptı (1986), İstanbul milletvekili seçildi (1987-1991).

TİMİSKAMİNG gölü, Kanada'da (Québec ve Ontario) göl; 310 km². Ottawa'nın genişlemesiyle oluşmuştur, göle Quinze ırmağının çavlanlarıyla gelen ırmak, gölden Long-Sault ivintileriyle çıkar.

TİMİŞ ya da **TEMİŞ,** Romanya ve Sırbistan'da (Voyvodina özerk bölgesi) ırmak, Tuna'nın kolu (sağ kıyıdan), Banat dağlarından doğar, Caransebeş'ten geçer ve büyük bir yay çizerek ovayı akaçlar; 340 km. Irmağın adı, Romanya'daki bir yönetim bölgesine (8 678 km²; 700 300 nüf. (1992). Merkezi *Timişoara*) verilir.

TİMİŞOARA, macarca **Temesvár,** türkç. **Temeşvar, Tamışvar** ya da **Tımışvar,** Batı Romanya'da kent, Timiş yönetim bölgesinin merkezi, Banat ovasında; 338 920 nüf. (1991). XIV. yy.'a ait şato (Banat müzesi). Barok üslubunda yapılmış kiliseler ve konutlar. Üniversite. Timişoara, makine yapımıyla (motor, metalürji ve elektroteknik sanayileri için araç gereçler) kimyasal ürünlerin (deterjanlar ve plastik maddeler) ağır bastığı eski ve önemli bir sanayi merkezidir; ayrıca besin, tekstil, deri sanayileri de vardır. Bega kanalı kenti Tuna'ya bağlar.
—Tar. Kuruluşu 1242 olarak tarihlenen ve XV. yy.'da Macaristan krallığı'nın türk akınlarına karşı en önemli savunma merkezlerinden biri konumuna gelen kent, Mohaç* meydan savaşı'ndan (1526) sonra bağımsızlığı sona eren Macaristan'ın Osmanlı devletiyle Avusturya arasında bölüşülen topraklarının Avusturya'nın payına düşen kesiminde kaldı. 1551-1562 Türk-Avusturya savaşı sırasında, Macaristan serdarı ikinci vezir Ahmet Paşa tarafından 28 günlük bir kuşatma sonunda fethedilerek osmanlı topraklarına katıldı (1552) ve 6 sancaklı Banat eyaletinin merkezi oldu. 1716-1718 Türk-Avusturya savaşı'nda prens Eugen komutasındaki avusturya ordusunca 44 gün süren bir kuşatmadan sonra alınan kent (1716), Pasarofça* antlaşması'yla (1718) Avusturya'ya bırakıldı. Osmanlılar'ca "Tamışvar" adıyla anılan kent, bugün Romanya'da, Banat bölgesindeki Timiş yönetim bölümünün merkezidir.

L. L.

timbal çifti

TİMİU. Esk. Marmarica'da ve Doğu Sahra'da göçebe halk. İ.Ö. III. binyıl'dan başlayarak mısır metinlerinde sözü edilir. Beyaz tenli, mavi gözlü ve sarı saçlı olan Timiular esmer tenli *Tehenular*'dan belirgin biçimde farklıydılar.

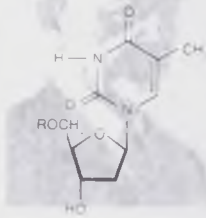
TİMMERMANS (Félix), flamanca yazan belçikalı yazar (Lier 1886 - *ay. y.* 1947). Romanı *Pallieter* (1916) dolayısıyla "flaman öykücülerin prensi" olarak tanımlandı. Öykülerinde Ortaçağ fabliolarının esini yeniden buldu: *Het Kindeken Jezus in Vlaanderen* (1817), *De zeer schoone wen van Juffrouw Symphorosa, Begijntjen* (1918), *Boerengsalm* (1935).

TİMMİNS, Kanada'da (Ontario) kent, Matagami'nin kıyısında; 44 700 nüf. Bir maden bölgesinin (demir, bakır, nikel, çinko, altın) merkezi. Biracılık. Kereste sanayisi.

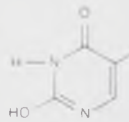
TİMNA, İsrail'de kent, Necef'te, Eilat'ın K.'inde. Bakır yatağı.

TİMNELER → TEMNELER.

TİMODEPANDAN sıf. (fr. *thymodépendant*). Bağışıkbil. Timusa ya da ondan üreyen T lenfositlerine bağımlı olana denir. (Bu terim, T lenfositlerinin katılımını gerektiren bağışıklık tepkimeleri, antijenler ve ar-

timidin R = H
timidilik asit R = PO_3H_2

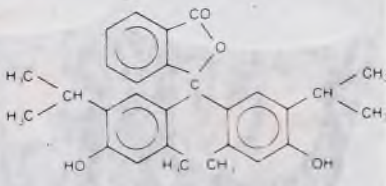

timin

J. L. Nou

Timgad, Traianus'un kurdurduğu (İ.S. 100'e doğr.) kentin kalıntılarından bir görünüm

timolftalein

tikorlar için kullanılır. T lenfositlerini içeren lenf organları bölgelerine de *timodepandan alanlar* denir.)

TİMODEPANDANS a. (fr. *thymodépendance*). Timodepandan olanın durumu.

TİMOENDEPANDAN sıf. (fr. *thymo-indépendant*). Bağışıkbil. T lenfositlerine bağlı olmayan, onların işe karışmasını gerektirmeyen bağışıklık olaylarına denir.

TİMOENDEPANDANS a. (fr. *thymo-indépendance*). Timoendepandan olanın durumu.

Stanford University

Stephan Timoshenko

TİMOFEYEVA (Nina Vladimirovna), rus kadın dansçı (Sen-Petersburg 1935). Sen-Petersburg Koregrafi enstitüsü'nden mezun oldu (1953), Kirov Bale topluluğu'na girdi (1953), daha sonra Bolşoy topluluğu'na geçti (1956) ve burada gerek klasik repertuvarda, gerekse karakter rollerinde kendini kısa sürede kabul ettirdi (*Taş çiçeği, Spartacus, Gayaneh*). *Gecenin yurdu*'nu (*Harika mandaren*'in Leonid Lavrovskiy versiyonu [mü. B. Bartók], 1961], *Asel*'de (Oleg Vinogradov, 1964) Asel'i, *Spartacus*'u (Yuri Grigoroviç, 1968), *Phaidra*'yı (Natalia Ryjenko ve Viktor Smirnov, 1973), *Aşk, aşk içindir*'i (Vera Boccadoro, 1976) yorumladı.

TİMOK, Sırbistan'da ırmak, Tuna'nın kolu (sağ kıyıdan); 167 kilometresi Sırbistan'da olmak üzere 183 km. Çığırının bir bölümü Bulgaristan-Sırbistan sınırını çizer ve Tuna'ya kavuşur.

TİMOKHARİS, yunanlı gökbilimci (İ.Ö. IV.-III. yy.). Pek çok yıldızın konumunu belirlemeye çalıştı; yıldızların konumunu tutulum çemberine bağlamaya, dolayısıyla da enlemlerini ve boylamlarını belirlemeye çalışan öncülerden biri oldu. Gözlemlerinden Ptolemaios da yararlandı.

TİMOKRASİ a. (fr. *timocratie*) → PLUTOKRASİ.

TİMOL a. (fr. *thymol*). Kim. Kapalı formülü $C_{10}H_{14}O$ olan monofenol; karvakrolün bir izomeridir ve ballıbabagillerden pek çok bitkide bulunur. (Doveri'nin kekik ve yaban kekiği esanslarından elde ettiği timol, ayrıca bireşim yoluyla da hazırlanabilir. Suda az çözünmesine karşın [% 1] organik sıvılarda ve alkali çözeltilerde çok çözünür.) [Yapısı bakımından para-izopropil-metakrezol olarak okunur.]

—Biyokim. *Timol tepkimesi*, timol çözeltisine karıştırılan kan serumunun topaklaşması. (Tepkimenin şiddeti hepatit sarılıklarında artar, oysa tıkanma sarılıklarında normaldir.)

—ANSİKL. Eczc. Timol, başta ankilostomlar olmak üzere bağırsak asalaklarına karşı baş ilaç ve mide-bağırsak antiseptiği olarak uzun süre kullanılmıştır. Günümüzde ağız ve solunum yolları hastalıklarında harici antiseptik olarak kullanılmasından başka rolü yoktur. Diş suyu ve macunlarının bileşiminde de bulunur.

TİMOLEON, yunanlı devlet adamı (Korinthos İ.Ö. 410'a doğr. - Siracusa 336). Kardeşi Korinthos tiranı Timophanes'i öldürttü ya da öldürülmesine goz yumdu (365). Siracusa'ya yardım için Sicilya'ya gönderildi. Bir avuç adamla karaya çıktı ve Genç Dionysios'u tahttan çekilmek zorunda bıraktı (344). Sonra Kartaca'ya karşı savaştı (Krimisos muharebesi, 341 ya da 339), Kartaca topraklarını yunan yerleşimine açtı. Bu sırada, Sicilya'da cumhuriyetçi bir hareket, Timoleon'a düşman olan bütün tiranları devirdi. Timoleon, Siracusa'da ılımlı bir demokrasi ve altı yüz üyeli bir meclis kurdu. Kısa süren bir federasyon çerçevesi içinde, toprak dağıtma yoluyla yeni yunan kolonlarının gelmesini sağladı ve bunları Gela ve Akragas (Agrigento) gibi yeniden kurulan kentlerin yakınına yerleştirdi. Görevinin tamamlandığını düşünerek iktidardan çekildi (337-336).

TİMOLFTALEİN a. (fr. *thymolphtaléine*). Org. kim. Formülü $C_{28}H_{30}O_4$ olan ve renkli belirteç (alkali ortamda mavi) olarak kullanılan ftalein.

TİMOLOL a. (fr. *timolol*). Beta engelleyiciler sınıfından sentetik ilaç. Maleat tuzu halinde, nedeni belli olmayan yüksek tansiyonlara karşı ve göz tansiyonunun yükseldiği durumlarda kullanılır.

TİMOM a. (fr. *thymome*). Patol. Timüs hücrelerinden oluşan ur.

TİMON, İ.Ö. V. yy.'da yaşamış yunanlı filozof. Yurdunun uğradığı felaketlerden dolayı, insanlardan tam anlamıyla yüz çevirmiş ve bundan ötürü yergici yazarların diline düştüğü gibi, ahlakçı yazarların da bu tür davranışa örnek gösterdikleri bir kimse haline gelmişti.

TİMON, yunanlı şair ve filozof (Phleius İ.Ö. 320'ye doğr. öl. 230). Önce dansçılık yaptı, Megara'da Stilpon'un, Elis'te Pyrrhon'un derslerini izledi, sonra Atina'ya yerleşti. En önemli yapıtları iki felsefi manzumedir: *İndalmoi* (İmgeler), özellikle de kitaptan oluşan *Silloi* (Hicivler). Bu ikinci yapıtında, filozoflar arasındaki bir savaşı ve Cehennem'e yapılan bir geziyi anlatır; felsefe sistemlerini gözden geçirir, filozofları sahneye çıkarır ve üstadı Pyrrhon dışında hepsiyle alay eder. Timon, ayrıca, komediler, trajediler, hicivler ve felsefe yapıtları da yazdı: *Python, Peri aistheseos* (Duyular üstüne), *Arkesilau prodeipnon* (Arkesilaos'un ölüm şöleni) vb. Yapıtlarından günümüze hemen hiçbir şey kalmamıştır.

TİMONEDA (Juan DE), ispanyol hümanist ve yazar (Valencia 1520'ye doğr. - 1583). On beş kadar oyun yazdı, bunların çoğu JUAN DIAMONTE takma adıyla yayımladığı *Turiana*'da yer aldı. Romancı olarak, bir masal kitabı (*Sobremesa y alivio de caminantes*, 1563), yirmi iki öyküden oluşan bir dizi (*Patrañuelo*, 1567), ayrıca lirik şiirler ve bir romans derlemesi (*Rosa de romances*, 1573) yayımladı.

TİMONİON. Tar. coğ. Anadolu'da, Paphlagonia ile Bithynia bölgeleri sınırında kent; Kastamonu ilinin G.-B.'sında Araç suyunun yukarı havzasındaydı.

TİMOR, Endonezya'da ada, Sunda takımadalarında, Flores ile Sumba'nın D.'sunda; 30 000 km²; 1 600 000 nüf. Merkezi *Kupang*.

• *Coğrafya*. Ada çok dağlıktır (en yüksek doruğu 2 920 m). Aşınmayla yarılmış yumuşak biçimli tepelerin üstünde kireçtaşlı dağ sivrileri yükselir. Ada, Suda'nın "dış yayı" üstünde bulunur. Yer şekilleri Miyosen'de oluşmuştur. Birinci Zaman'da oluşmuş billurlu ve kireçtaşlı şist örtüleri daha kuzeydeki, daha yumuşak flysch'li toprakların üstüne sürüklenmiştir: kırıklı bir tektonik (doğu-batı doğrultusunda çok sayıda fosil), arazi yapısını karmaşıklaştırmıştır; yükselme hareketinin bugün de sürdüğü sanılmaktadır. Sıtmanın kol gezdiği ovalar güney kıyısında daha geniş yer kaplar. 8-10° G. enlemleri arasında yer alan Timor'da kurak tropikal iklim görülür: Kupang, yağmur mevsiminde (aralık-mart) 1 450 mm yağış alır. Tayfunlar, düzenli olarak adada büyük yıkıma yol açar.

Sel sularının, tarla açma eylemlerinin ve yangınların etkisiyle cılız (seyrek) orman ortadan kalkarak yerini savana bırakmıştır. Timor halkı hem Melanezyalılar'a hem Malaylar'a has özellikler taşır. Nüfus oldukça yoğundur: km²'de ortalama 53 kişi (ama güney kıyısında 140 kişiyi aşar). [Bu da kaynakları sınırlı ve toprakları verimsiz bir bölgede gezici bir tarım için çok yüksek bir yoğunluktur.] Yakılarak açılan tarlalarda özellikle mısır, kuru pirinç, kocadarı yetiştirilir. XX. yy. başında uygulamaya konan sığır yetiştiriciliği, yaygın yöntemlerle gerçekleştirilen tarımla birlikte yürütülmektedir ve hiçbir ilerleme kaydedilememiştir. Timor'un tanınmasını sağlayan santal ağacı kerestesi üretimi ortadan kalkmıştır.

• *Tarih*. 1520'de Portekizliler tarafından keşfedilen adanın bir bölümü (batı ucu) Hollandalılar tarafından işgal edildi (1613-1618). Portekizliler'le büyük ölçüde karışıp melezleşmiş bir nüfusun varlığı (zenci Portekizliler) adanın geri kalan bölümünün Portekiz'de kalmasını sağladı. XVIII. yy.'da Portekizliler'le Hollandalılar ve yerliler arasındaki uzun mücadelelerden sonra, sınır 1859, 1893 ve 1904 antlaşmalarıyla saptandı. Timor, 1942'de Japonlar tarafından işgal edildi. Endonezya Cumhuriyeti, adanın hollanda bölümünü topraklarına kattı. 1975'te Portekiz'de rejim değişikliğinden yararlanan endonezya birlikleri, bu kez de doğu kesimini (Portekiz'e ait) işgal ettiler, ama Fretilin'in (Doğu Timor'un bağımsızlığı için devrimci cephe) direnişiyle karşılaştılar. Uzun ve kanlı bir savaştan sonra Doğu Timor, aralık 1979'da Endonezya topraklarına katıldı, ama Fretilin'in direnişi sona ermedi.

TİMOR denizi, Hint okyanusu'nun ekvator kesiminde, Timor adası ile Avustralya kıyısı arasında kalan deniz, 125° ve 130° D. boylamları arasında. Yüzölçümünün % 80'i, geniş bir kıta sahanlığıyla ve Avustralya levhasının Endonezya yayının doğu ucu altına girmesi sonucu oluşan okyanus çukuruyla (3 108 m) kaplıdır. Sıcak sular (yazın 29 °C; kışın 26 °C) muson rüzgârlarının yön değiştirmesi nedeniyle almaşık olarak B.'ya (güney kışı) ve

Equipe A. de la Porte-Atlas-Photo

Timor
adanın kuzey-doğu'sundaki pirinç tarlalarından bir görünüm

D.'ya (yaz) doğru yönelen Cava akıntısının etkisiyle çalkalanır ve yer değiştirir.

Timor midillisi, Endonezya'da Timor adasında yetiştirilen küçük midilli ırkı.

TİMORLAUT → TANIMBAR

TİMOSHENKO (Stephen), rusça **Stepan Prokofiyeviç Timoşenko,** rus kökenli amerikalı mühendis (Kiev yakınında 1878 - Wuppertal 1972). Kiev'de (1907-1911), Sen-Petersburg'da (1912-1918) Zagreb'e göçünce, Politeknik okulu'nda (1920-1922) ders verdi. 1922'de ABD'ye yerleşti, Westinghouse şirketi'nin danışmanı oldu (1923-1927), 1927' de amerikan vatandaşlığına geçti. Michigan (1927-1936), daha sonra da Kaliforniya Stanford üniversitesi'nde (1936-1944) mekanik kürsüsünün başkanlığını yaptı. Gereç dayanımı alanında üretken bir mucit ve seçkin bir kuramcı olan Timoshenko, esneklik konusunun en ünlü uzmanıdır.

TİMOSİT a. (fr. *thymocyte*). Dokubil. T lenfositinin öncüsü olan timüs lenfositi. Bağışıklık sisteminin gelişmesiyle ve korunmasıyla bağıntılıdır.

TİMOŞENKO (Stepan Prokofiyeviç) → TİMOSHENKO (Stephen).

TİMOŞENKO (Semen Konstantinoviç), rus mareşal (Furmanka, Besarabya, 1895 - Moskova 1970) ukrayna asıllıydı. 1915'te imparatorluk ordusunda astsubay oldu. Devrime katıldı ve 1918-1920 arası Budenniy'in komutasındaki 1. orduda bir süvari tümenine komuta etti, Tsaritsin (bugün Volgograd) bölgesinde Stalin'le Voroşilov'un yanında Vrangel kıtalarına karşı savaştı. Komünist partisi'ne girdi (1919), Stalin'le dostluk kurdu ve partinin Merkez komitesi'ne alındı. Bir süvari kolordusuna, Kafkasya bölgesi kuvvetlerine komuta etti, sonra Uzakdoğu'ya gönderildi. 1939'da Doğu Polonya'nın işgalini yönetti, Savunma komiserliğine atandı ve mareşalliğe yükseldi (1940). Temmuz 1941'de, cephenin orta kesimine komuta etti ve Almanlar'ı Smolensk önünde yenilgiye uğrattı. Sonra güney cephesi komutanlığına getirildi, Rostov'da başarıyla savaştı ve kasımda kenti Almanlar'dan geri aldı, ama mayıs 1942'de Harkov'da ağır bir yenilgiye uğrayınca yerine Jukov getirildi. 1943 ve 1944'te, Kırım'ı ve Ukrayna'yı kurtardıktan sonra Romanya ve Macaristan'ı ele geçiren Malinovskiy ve Tolbuhin kuvvetleri arasında eşgüdüm sağlamakla görevlendirildi. 1945-1947 arasında Çin'e gönderildi ve orada Mao Zıdong' un birliklerinin yeniden örgütlenmesiyle uğraştı. 1955-1960 arasında Minsk bölgesi komutanlığını yaptı.

TİMOTHEOS Miletli, yunanlı şair (İ.Ö. 447'e doğr. - 360'a doğr.). İlahilerini, odlarını ve dithyramboslarını söylemek için yunan kentlerini dolaşarak oldukça büyük bir ün kazandı. Salamis zaferi üzerine yazdığı, lirik nomoslarından biri olan *Persai* den günümüze yalnızca birtakım bölümler kalmıştır.

TİMOTHEOS, atinalı strategos (öl. Khalkıs İ.Ö. 354). Konon'un oğlu. İsokrates'in en iyi öğrencisiydi, yaklaşık yirmi yıl süreyle Atina'nın politik yaşamında önemli bir rol oynadı. Strategosluğu sırasında Atina filosunun Sakız adası açıklarında bozguna uğraması (356) üzerine, meslektaşlarından biri tarafından mahkemeye verildi ve 100 talantonluk çok ağır bir para cezasına mahkûm oldu. Atina'dan ayrılıp Khalkis'e gitti (354) ve orada öldü.

TİMOTHEOS, İ.Ö. IV. yy.'da yaşamış yunanlı heykelci. İ.Ö. 375'e doğru Epidauros' ta Asklepios tapınağı'nda çalıştı; iç saçaklığın oymalı metopelerini, batı alınlığı üzerindeki akroterleri yaptı. Kopyalarından bilinen Nemesis-Leda ve Troizen'deki Hippolytos heykelleri ona mal edilir. 350'ye doğru Halikarnassos mausoleionu'nun süslemelerini gerçekleştiren heykelcilerdendi.

TİMOTHEOS Herakleialı, herakleialı bir tiranın oğlu. İ.Ö. 346/345'ten başlayarak kentte hüküm sürdü. İsokrates ona bir mektup yazmıştır.

TİMOTHEOS (*aziz*), aziz Paulus'un izleyicisiydi (I. yy.). Onun, hıristiyanlığı yaymak için çıktığı ikinci ve üçüncü yolculuğa katıldı. Hajiyografik geleneğe göre, 97'de (?) Efes kilisesi'nin ilk piskoposu oldu ve burada din yolunda öldü. Timotheos'un kutsal kalıntıları, 356'da İstanbul'a taşındı.

TİMPAN a. (fr. *tympan*). KULAKDAVULU' nun eşanlamlısı.

TİMPANİ a. (ital. *timpano*'dan). Müz. TIMBAL'in eşanlamlısı.

TİMPANİST a. (ing. *timpanist*). Vurmalı çalgıları çalan kişi.

TİMPANİT a. (fr. *tympanite*). KULAKDAVULU' İLTİHABI'nın eşanlamlısı.

TİMPANİZM a. (fr. *tympanisme*). Patol. **1.** Göğüs ya da karın ötümlülüğünün artması. Bu bölgelere vurulduğunda fark edilir. **—2.** Bağırsaklarda aşırı gaz birikmesi yüzünden karnın aldığı gergin durum.

TİMPANOMETRİ a. (fr. *tympanométrie*). Tıp. Kulaktaki zar-kemikçikler sisteminin sağlamlığını ölçme muayenesi. (Sonuç empedans biçiminde ifade edilir.)
—ANSİKL. Bir yandan kulakdavulunda hava basıncı değiştirilerek ortaya çıkan empedans değişiklikleri kaydedilir, öte yandan ağrılı işitme eşiğine yakın bir ses uyarısı ile sistemin empedansında değişiklik yapılır (üzengikemiği reflekslerinin araştırılması). Timpanometri orta ve içkulak patolojisi konusunda esaslı bilgi sağlar.

TİMPANOPLASTİ a. (fr. *tympanoplastie*). Cerr. Sesleri kulakzarından üzengikemiğinin tabanına, yani içkulağa ileten zar-kemikçikler sisteminin bir ya da birkaç elemanını onarmak amacıyla yapılan ameliyat.
—ANSİKL. Timpanoplasti yöntemlerinde greflere başvurulur. Kulakzarını onarmak için, ya kas aponevrozundan (çoğunlukla şakak kasından) ya perikondriumdan ya da deriden alınan grefler kullanılabilir. Kemikçikler zincirini onarmak içinse hastanın kendi kemikleri kullanılabildiği gibi (kendinden nakil) protezlere de (teflon, seramik vb.) başvurulabilir. Böylelikle kulakzarı ile üzengikemiğinin tabanı arasında bir devamlılık sağlanmış olur.

TİMPANOSKLEROZ a. (fr. *tympanosclérose*). Patol. Süreğen kulak iltihabı komplikasyonu. (Kulakzarında ya da ortakulaktaki kemikçikler üzerinde kireç görünümünde camsı bir dokunun birikmesi biçiminde ortaya çıkar. Kemikçiklerin esnekliğini azaltarak iletim sağırlığına neden olur.)

TİMRAŞ obruğu, Konya-Kâzımkarabekir arasındaki karayolunun yakınında, Çumra'nın 15 km kadar G.-D.'sunda, çok az eğimli Neojen göl kireçtaşları içinde erime ve çökme ile oluşmuş, dik yamaçlı, dairesel karst kuyusu. Çapı yaklaşık 200 m; içinde, derinliği 25 m kadar olan bir tatlısu gölü vardır.

TİMSAH a. Yarı sucul iri sürüngen. (Timsahlar takımının örnek tipi.)
—ANSİKL. Timsahlar takımındaki bütün sürüngenlere "timsah" adını verenler varsa da bu adı yalnız timsahgiller familyasından olanlara vermek ve onları hem gaviyallerden (uzun ve dar burunlu), hem aligator ve kaymanlardan ayırmak daha doğru olur (kaymanlarda 4'üncü alt diş üstçenedeki bir diş yuvasına girdiği için dıştan görülmez; timsahlarda bu diş yukardaki bir kertiğe denk gelir ve hayvan ağzını kapadığı zaman bile görülür).
Timsahın bedeni iri ve yassı, kuyruğu güçlü ve yassı, bacakları kısa ve "yatay" dır (uyluk ve kol kemikleri yere paralel ve bedenin bakışım düzlemine dikeydir); hayvan, bedenini topraktan yukarı kaldırabilmek için büyük bir çaba harcamak zorundadır; su ortamına düşkünlüğü ya da büyük ırmakların kıyısındaki kumsallarda yatıp dinlenme alışkanlığı bedensel özelliğiyle açıklanabilir. Timsahlar genellikle hem çok iri gövdelidir, hem de gövdeleri boynuzsu pullarla, dışderi kökenli levhalardan oluşan kalın bir zırhla kaplıdır; bu nedenle insandan başka pek düşmanı yoktur. Ama timsahların boyu sanıldığı kadar da büyük değildir: çoğunlukla 2-4 m boyunda olurlar (7-8 m olanlar çok enderdir). Timsahlar leşle ve değişik avlarla beslenir: balıklar, böcekler ya da su içmeye gelen kara hayvanları. Timsah ani bir hamle ile avını yakalar, suda boğduktan sonra parçalayıp yer. Timsahlar ovipardır: kumda eşilmiş bir çukura yirmi kadar yumurta yumurtlar ve orada öylece bırakır. Yumurtalarının düşmanları çoktur: kuşlar, varanlar, mangustlar. Timsah sayısının genellikle az olması kısmen bununla, bir de derileri için avlanmalarıyla açıklanabilir; timsah derisi lüks deri eşya yapımında kullanılır ve günümüzde "timsah çiftlikleri"nde yapılan üretim bu pazarı beslemeye yetmektedir.
13 timsah türü vardır; bunların 11'i *Crocodylus* cinsindendir, diğer 2'si cüce timsahtır. Batı Afrika cüce timsahı *(Osteolaemus tetraspis)* tropikal Afrika'da ve Schlegel gaviyali *(Tomistoma schlegeli)* Malezya'da bulunur. Timsah genellikle bir Afrika hayvanı sayılır: oysa 11 türün sadece 2'si orada yaşar: Nil timsahı *(C. niloticus)* ve bataklık timsahı *(C. cataphractus)*. Bu sonuncu salt balıkla beslenirken, Nil timsahı her ortama uyarlanmıştır, memeli büyük hayvanlara ve insana saldırmaktan bile çekinmez. Timsahların dört türü Amerika'da (en yaygını Amerika timsahıdır [*C. acutus*]), diğer beş türü de Asya'da ya da Avustralya'da yaşar. Hepsi denize de açılır, özellikle deniz timsahı *(C. porosus)* Avustralya'yı ve Okyanusya adalarını istila etmiştir. Nil timsahı Madagaskar'a, Komorlar'a ve Seychelles'lere Amerika timsahıysa Antiller'e yayılmıştır.

TİMSAH, Mısır'da göl, Aşağı Mısır'da, Süveyş kıstağında, Süveyş ile Port-Said'e eşit uzaklıkta. Süveyş kanalının aştığı gölün kuzey kıyısında İsmailiye kenti vardır. Yüzölçümü 15 km².

TİMSAHBEKÇİSİ a. Zool. Tropikal Afrika'da ırmakların ve göllerin kıyısında yaşayan böcekçil kuş. (Timsahların sırtındaki asalakları yediği için bu adla anılır. Bil. a. *Pluvianus ægyptius; Glareolidae* familyası.)

TİMSAHGİLLER a. Timsah türlerini içeren familya. (Avrupa ve Amerika'da Üst Kretase tabakalarında pek çok fosili bulunur. Bil. a. *Crocodilidae.*)

TİMSAHİYE a. (ar. *timsaḥ* ve *-iyye*'den *timsâhıyye*). *Esk.* Timsahlar familyası.

TİMSAHLAR a. Geniş anlamda, bütün

Tass

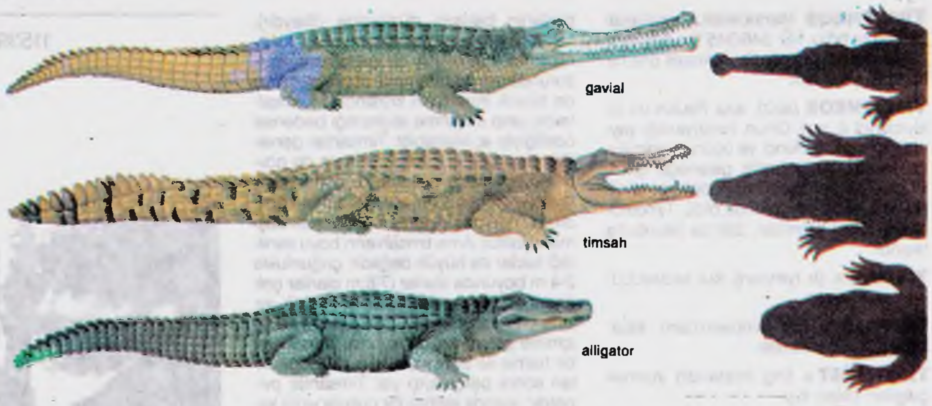
mareşal Timoşenko (1943'te)

timsahbekçisi *(Pluvianus ægyptius)*

Timraş obruğu *Çumra, Konya*

başlıca timsahlar ve karşılaştırmalı anatomileri

timsahlarda kafatası türleri

timsah türlerini kapsayan takım. (Üç familyaya ayrılır: timsahgiller, alligatorgiller ve gavialgiller. Bil. a. *Crocodilia.)*
—ANSİKL. Timsahlar tam gırtlak hizasındaki burun iç deliklerine kadar uzayan çok yaygın ikincil damaklı, diyapsit sürüngenlerdir. Dişler çenelerdeki diş yuvalarına gömülür; dışkulak yangı uzunlamasınadır ve tek sayıda penis ya da klitoris içerir (kertenkelelerle yılanlarda 2 hemipenis ve 2 hemiklitoris bulunur). Kalp dört gözlüdür; 2 kulakçık ve tam ayrılmış 2 karıncık; ama 2 aort yayı bunlarda da vardır ve kanın ayrılması bu yüzden zayıf ve oksijenlenme tam değildir. Bir yalancı diyafram göğsü karın boşluğundan ayırır. Karın boşluğunun alt çeperi karın kaburgalarıyla *(gastralia)* desteklidir. Bugünkü timsahlardan önce yaşamış karakteristik fosil türler vardır; bunların en eskileri olan *Protosuchia* öbeği Alt Jura dönemine kadar uzanır. Denizlerde yaşamış olan *Mesosuchia* öbeği üyeleriyse çok iri (boyları 15 m'ye varıyordu) hayvanlardı ve bütün Jura devri boyunca var olduktan sonra bir yandan Güney Amerika'daki *Sebecosuchia* öbeğinin, öte yandan timsahların ortaya çıkmasına yol açtı.

TİMSAHOTU a. Kısa yapraklı, ince saplı biryıllık otsu bitki. (Bil. a. *Aira* ya da *Deschampsia;* buğdaygiller familyası.) [Ondan fazla timsahotu türü vardır. Bir kısmı pek de kaliteli sayılmayan yembitkileridir. Çayır timsahotu *(Aira [Deschampsia] caespitosa)* Arktika ve Antarktika tundralarında, orman timsahotu *(A. [Deschampsia] flexuosa)* meşe ormanlarında yaygındır.]

TİMSAL, -li a. (ar. *misl*'den *timsāl*). Simge: *Ahlak, iyilik timsali bir kadın.*
—*Esk.* **1.** Resim, suret, tasvir. **—2.** *Timsalger,* ressam. ‖ *Timsal-i cehalet,* cahillik sembolü. ‖ *Timsal-i mücessem,* heykel, örnek.

TİMUÇİN → CENGİZ HAN.

TİMUÇİN (Afşar), türk şair, yazar (Akhisar 1939). İÜ Edebiyat fakültesi fransız dili ve edebiyatı bölümü'nde başlayan yükseköğrenimini Kanada'da, felsefe dalında tamamladı (1964-1967). Döndükten sonra felsefe doktoru (1972) ve doçenti (1982) oldu. Atatürk üniversitesi'nde ve Marmara Üniversitesi devlet konservatuvarı'nda öğretim üyesi olarak çalıştı. Şiir (*Çöl* [1968], *Böyle söylenmeli bizim türkümüz* [1974], *Savaşçı türküler* [1980]), roman (*Yarına başlamak* [1975], *Gece gelen eski dost* [1980], *Kıyılar durunca* [1983]), öykü (*Denizli pencere* [1980], *Neden bazı akşamlar* [1985]), deneme (*Yaşamak ne güzel şeydir* [1991]) dallarında ürünler verdi; A. Kadir'le birlikte şiir çevirileri yaptı: *Vietnam şiiri* (1973), *Filistin şiiri* (1974). *Nâzım Hikmet'in şiiri* (1978) yapıtıyla TDK eleştiri ödülü'nü aldı. Felsefe tarihi ve akımlarıyla ilgili araştırmaları vardır: *Niçin yapısalcılık değil* (1983), *Gerçekçi düşüncenin kaynakları* (1984).

TİMUR ya da **TEMÜR OLCAYTU,** Yuan hanedanı imparatoru (1294-1307), Kubilay Han'ın torunu ve ardılı.

TİMUR (Keş, Semerkand yakınında, 1336 - Otrar, Sir Derya üzerinde, 1405) Maveraünnehir emiri, Timurlular hanedanının kurucusu ve ilk hükümdarı (1370 -1405). Barlas oymağının Gürkan obası başbuğlarından Emir Taragay ile çağatay emirlerinden Cenkçi Noyan'ın kızı Tekine Hatun'un oğlu. Gürkan ailesinin Cengiz Han soyundan geldiği ileri sürülürse de, Timur aslında islamlığı bir savaş aracı olarak kabul etmiş ve moğol boylarının desteğini sağlamak için de kendisine Cengiz Han'dan indiğini gösterir bir soyağacı uydurmuş olan bir türk emiridir. Ancak, Timur'u türk olarak kabul eden tüm yabancı kaynaklar, Timur soyundan inen Babur' un Hindistan'da kurduğu imparatorluğu "Moğol" diye nitelendirmekle çelişkiye düşerler.

Timur'un çocukluk çağı Semerkand otlaklarında yaşayan Barlas oymağındaki iç kavgalar ve Çağatay Hanlığı'nda çıkan karışıklıklar arasında geçti. Gençlik yıllarında başıboş bir yaşam süren Timur, bir baskın sırasında yaralanan ayağı yaşam boyu sakat kaldığından türk, iran ve batı kaynaklarında "Aksak Timur", "Timurlenk", "Tamerlane" gibi lakaplarla anıldı.

Barlas oymağının başı olan amcası Hacı Barlas tarafından Çağataylar'ın Semerkand emiri Kazgan Han'ın buyruğuna verilen Timur, burada emirin gözüne girerek ordusunda subaylığa yükseldi (1356); Kazgan Han'ın torunu Olcay Türkân'la evlendi (1358). Çağatay hanı Bayan Kuli Han ölünce (1358) emirler arasında çıkan taht kavgaları sırasında Kazgan Han öldürüldü (1359). Timur, onun yerini alan oğlu ve kendisinin de kayınpederi olan yeni hanla anlaşmazlığa düştü ve Herat emiri olan kayınbiraderi Hüseyin'in yanına gitti. Bu karışıklıklardan yararlanmak isteyen Doğu Türkistan hükümdarı Tuğluk Timur' un ansızın Maveraünnehir'e girmesi üzerine (1360), Tuğluk'un hizmetine girdi ve Maveraünnehir'in yönetimi kendisine verildi. Amcasının Horasan'da eşkıyalarca öldürülmesinden (1361) sonra Barlas oymağının da başına geçen Timur, Tuğluk Timur'un Maveraünnehir'in yönetimini kendisinden alıp oğlu İlyas Hoca'ya vermesi üzerine Semerkand'dan ayrılarak Kuzey Afganistan'da Belh kentine çekilmiş olan kayınbiraderi Emir Hüseyin'e katıldı. Hüseyin'le birlikte Afganistan'da, Harizm' de, Buhara'da, Hindistan'da çeşitli savaşlara katılan Timur, 1 000 atlıdan oluşan gözü pek bir vurucu birliğin komutanı olarak ün kazandı.

Tuğluk Timur öldükten (1364) sonra yerine geçen oğlu İlyas Hoca'nın üzerine yürüyen Hüseyin'le Timur, onu savaş alanından kaçırdılar ve Semerkand'a girdiler. Ancak, ertesi yıl daha güçlü bir orduyla Maveraünnehir'e dönen İlyas Hoca ile yaptıkları Lay savaşı'nı yitirince, Emir Hüseyin Hindistan'a, Timur da Belh yöresine çekildi (1365). Savaş dönüşü, İlyas Hoca'nın Duglat emiri Kamerettin tarafından öldürülmesi üzerine Semerkand'a geri dönen Hüseyin'le Timur, yeni kurdukları devleti düzene sokma çabası sırasında anlaşmazlığa düştüler. Hüseyin'in karşısında zayıf kalan Timur, kaçıp önce Buhara'ya, sonra da Horasan'a sığındı (1366). Eşinin arabuluculuğuyla kayınbiraderiyle barışan Timur, Keş'e döndüyse de (1368) onun kendisine yaptıklarını asla unutamadı. Gizlice Hüseyin'in emirleriyle anlaşarak onları kendi çevresinde toplayan Timur, iyice güçlendikten sonra kayınbiraderinin üzerine yürüdü. Kunduz savaşı'nda yenerek tutsak aldığı Hüseyin'i öldürttü (1369). Belh'te toplanan kurultayda kendisine "Sahip Kıran" ve "Ulus Beyi" unvanları verildi; ayrıca, çağatay eski hanlarından Kazan Han'ın kızıyla da evlenerek "han damadı" anlamına gelen ve ölümüne kadar kullanacağı "Küregen" lakabını aldı; Keş'i, kurduğu Timurlu devletinin merkezi seçerek bağımsızlığını ilan etti (1370). Ülkesinde Cengiz yasasını uygulayarak sağlam bir devlet örgütü ve disiplinli bir ordu kurmayı başaran Timur, Harizm emiri Hüseyin Sofi'ye bir elçi gönderip Çağatay Hanlığı'na ait olan Kat ve Hive kentlerinin kendisine verilmesini istedi. Bu isteği reddedilince, Harizm seferine çıktı (1371). Meydan savaşında öldürdüğü Hüseyin Sofi'nin yerine geçen oğlu Yusuf Sofi, Kat ve Hive'yi vermeyi kabul ederek Timur'dan barış istedi. Ancak, Yusuf Sofi daha sonra bu iki kenti yeniden işgal edince, Timur ikinci Harizm seferine çıktı (1373) ve özür dileyen Yusuf Sofi ile barış yeniledi. Ertesi yıl Timur, İlyas Hoca'yı öldürerek Çağatay Hanlığı'nın başına geçen Duglat emiri Kamerettin'in üzerine yürüdü ve Talas'a kadar ilerlediği halde Kamerettin'in karşısına çıkmaktan çekinmesi sonucu geri döndü. Çağatay seferini tazeleyen Timur, bu kez de savaşı kabul etmeyen Kamerettin geri çekildiğinden, kış yaklaşırken Semerkand'a döndü (1375). Ancak, kendi çekildikten sonra geri dönen Kamerettin'in Fergana'yı ele geçirmesi üzerine üçüncü Çağatay seferine çıktı ve Tanrıdağı savaşı'nda yenilen Kamerettin kaçarak canını güç kurtardı (1376). Dördüncü Çağatay seferinde Timur, bozguna uğrattığı Kamerettin kuvvetlerini Kaçkar'a kadar kovaladı ve Çağatay Hanlığı'nı yıllık vergiyle kendisine bağladıktan sonra barış yaparak geri döndü (1377). Semerkand'da bulunduğu sırada Altınordu emirlerinden Toktamış kendisini ziyarete gelerek Akordu (Beyaz* Ordu) hükümdarı Urus Han'a karşı yardım istedi. Cengiz soyundan birisinin kendisine başvurmasından büyük kıvanç duyan Timur, buyruğuna bir ordu verdiği Toktamış'ı Urus Han' ın üzerine gönderdi. Ancak, Urus Han'a yenilen Toktamış, yeniden Timur'a sığındı. Urus Han, Toktamış'ın kendisine teslimini isteyince, ordusunun başına geçen Timur, Akordu hükümdarının üzerine yürüdü; yapılan savaşta yenilerek yaralanan Urus Han öldükten sonra da Toktamış'ı Akordu hanı ilan etti (1378). Akordu'nun başına geçen Toktamış, bu kez de Altınordu tahtını elde etme uğraşına girerken, Timur da ülkesinde ayaklanan Kıpçaklar' ın üzerine yürüdü. Bu arada, Timur'un Kıpçaklar'la uğraşmasını fırsat bilen Yusuf Sofi, Buhara'ya saldırarak kenti yıkıp yağmaladı. Bunun üzerine bir kez daha Harizm seferine çıkan Timur, Yusuf Sofi' yi yakalatıp öldürttü; tüm Harizm ülkesini ele geçirerek kendi topraklarına kattı (1379).

İlhanlı devleti parçalandıktan sonra toprakları Celayirliler, Muzafferiler, Horasan Serbedarileri, Herat Kertleri gibi yerel hanedanlar arasında bölüşülmüştü. Oğlu Miranşah'ı Kirman üzerine gönderip kendisi de Herat'a yürüyen Timur, böylece büyük Horasan seferini başlattı (1380). Ele geçirdiği Herat'ta çıkan ayaklanmayı şiddetle bastırırken, tüm Kertler'i öldürterek

bu hanedana son verdi (1381). Ertesi yıl Serbedariler'in üzerine yürüyüp başkentleri Sebzvar'ı ele geçirdi (1382). Daha sonra Sistan'a geçerek Kandehar'ı aldı ve kendisine karşı olan tüm emirleri ortadan kaldırdı (1383). Cürcan'a girip emir Veli'yi yenilgiye uğrattı; Esferain ve Esterabad'ı fethederek tüm Cürcan ülkesini topraklarına kattı (1384). Böylece Doğu İran'ı ele geçiren Timur, ardından Batı İran'a yönelerek Irak-ı acem'e girdi ve Celayirliler'in ülkesini egemenliği altına aldı. Ancak, Kamerettin'in kendisine karşı savaşa hazırlandığını öğrenince, Batı İran seferini yarıda kesip Çağatay Hanlığı üzerine yürümek zorunda kaldı. Kamerettin'i yeniden denetim altına aldıktan (1385) sonra ikinci kez Batı İran topraklarına giren Timur, Tebriz'i işgal etti; Nahçıvan üzerinden Gürcistan'a geçip Kars'ı, ardından da Tiflis'i ele geçirerek Azerbaycan'ın fethini tamamladı (1386).

Öte yandan, Kalka savaşı'nda (1380) Emir Mamay'ı kesin bir yenilgiye uğratarak Altınordu Hanlığı'nı elde eden, böylece Altınordu ile Akordu'yu birleştirip Seyhun'dan Turla'ya (Dniestr), Signak ve Otrar'dan Kiev'e kadar uzanan büyük bir imparatorluğun başına geçen Toktamış, Timur'un kendisine yaptığı tüm iyilikleri unuttuğu gibi, onu bir bakıma küçümsemeye de başlamıştı. Toktamış, ani bir kararla Timur'un öncü kuvvetlerini bozduktan sonra Derbent üzerinden Azerbaycan'a girdiyse de, hemen arkadan yetişen Timur, Toktamış'ı önüne katarak Derbent' in kuzeyine kadar kovaladı ve pek çok tutsak aldı (1387). Önceki savaşlarında aldığı tüm tutsakları öldürtüp kesik başlarından piramitler kurduran Timur, bu kez yaptıklarının tam tersine tutsakların hepsini geri göndererek Toktamış'a sadece öğüt vermekle yetindi. Daha sonra yine batıya yönelerek Doğubayazıt'ı, Erzurum'u ele geçirdi; Erzincan emiri Mutahharten'e egemenliğini kabul ettirdi; denetimi altına girmek istemeyen Karakoyunlu Kara Mehmet'in üzerine oğlu Miranşah'ı gönderdi; ardından Muş ovasına indi; Ahlat kalesini, Adilcevaz'ı ve Van'ı fethettikten sonra İran'a dönüp Fars eyaletinde hüküm süren Muzafferiler'i denetimi altına aldı. Yokluğundan yararlanan Toktamış'ın, bu kez de Seyhun sınırını aşıp Çabran'ı kuşattığını, ikinci oğlu Ömer Şeyh'i yenerek Maveraünnehir'i istilaya giriştiğini öğrenince hemen Maveraünnehir'e döndü; yeni başkenti Semerkand'a geldiğinde ise, Toktamış kuvvetlerinin tüm bölgeyi yağmaladıktan sonra çekilip gitmiş olduklarını gördü (1388). Ertesi yıl Kamerettin'i de yanına katan Toktamış, yeniden Maveraünnehir'e saldırınca, hemen harekete geçen Timur, kendisinin yaklaştığını duyarak kaçan iki düşmanını kovalayıp Çağatay Hanlığı'na bağlı tüm bölgeleri taramasına karşın, Kamerettin'le Toktamış'ı bulamadan geri döndü (1389). Kendisi işini bitirmeye karar verdiği Toktamış'a karşı Semerkand'da sefer hazırlıklarını tamamlarken, oğlu Miranşah komutasında çağatay ülkesine bir ordu gönderen Timur, bu kuvvetlerin önünden kaçan Kamerettin'in ortadan kaybolması üzerine çağatay emirlerinden Hudaydat'la işbirliği yaparak Hızır Hoca'nın çağatay tahtına çıkmasını sağladı (1390). Daha sonra Taşkent'ten Altınordu seferine çıkan Timur, Kunduzca savaşı'nda Toktamış'ı kesin bir yenilgiye uğrattıysa da, elinden kaçırdı. Bunun üzerine Saray ve Astrahan kentlerini yakıp yıkarak yağmaladıktan ve halkını kılıçtan geçirdikten sonra, yeniden bayındırıp güzelleştirdiği Semerkand'a döndü (1391). Hemen ardından "5 yıllık sefer" diye anılan batı seferine çıktı. Önce Hazar denizi'nin güneyi ile Mazenderan bölgesinde hüküm süren şii beyliklerini ortadan kaldırarak topraklarını ülkesine kattı (1392); sonra da Muzafferiler'in üzerine yürüdü; yapılan savaşta yendiği hükümdarları Mansur Şah'ı yakalatıp öldürterek tüm Şiraz ve Kirman bölgesini egemenliği altına aldı; ani bir baskınla Bağdat'ı, ardından da Erbil, Musul ve Cizre'yi ele geçirdi; Urfa'yı da işgal edince, Irak-ı arap'ın fethini tamamlamış oldu (1393). Ertesi yıl Mardin ve Diyarbakır üzerine yürüyen Timur, Toktamış'ın Şirvan'a bir baskın yaptığını haber alınca, Gürcistan'a çıkarak Tiflis'e geldi. Ancak, geldiğini duyan Toktamış'ın hemen çekilmiş olduğunu öğrendiğinden kışı Derbent'te geçirdi (1394). Baharda Derbent geçidinden Kafkasya'ya giren Timur, Terek savaşı'nda (1395) ağır yenilgiye uğrattığı Toktamış'ın Kazan yöresine kaçması üzerine Ukrayna ve Kiev üzerine yürüdü; Özi havzasındaki tüm kaleleri yıktırdı; Kırım'la Azak çevresindeki ceneviz ve venedik kolonilerini ele geçirdi; Kuzey Kafkasya hıristiyanlarını kılıçtan geçirerek cezalandırdı; Moskova yakınlarına kadar ilerlemişken, kışın yaklaşması üzerine Kuzey Kafkasya'ya döndü; kendisine bağlılığını bildiren emir Timur Kutluk'u altınordu hanı ilan ettikten sonra Derbent üzerinden İran'a indi ve oradan da Semerkand'a geldi (1396). Çağatay hanı Hızır Hoca'nın kızıyla evlenerek hanlık toprakları üzerinde hak sahibi olan (1397) Timur, zenginliklerine göz diktiği Hindistan'a torunu Pir Muhammet'i bir orduyla öncü olarak gönderdi. Pir Muhammet, uzun bir kuşatmanın ardından Multan'ı ele geçirdikten sonra Hindistan seferine çıkan Timur, İndüs ırmağını geçti; Cevan savaşı'nda Delhi sultanının ordusunu bozguna uğratarak Delhi'ye girdi (1398). Müslüman mahallesi dışında her yanı yağmalatıp büyük bir katliam yaptıran Timur, tam bir kargaşa içinde bıraktığı Hindistan'dan bol ganimetle Semerkand'a döndü (1399). Aynı yıl kayınpederi Hızır Hoca ölünce, torunu Mirza İskender komutasında gönderdiği bir orduyla Kaşgar, Yarkent ve Aksu başta olmak üzere tüm çağatay ülkesinin kendi devletinin topraklarına katılmasını sağladı. Bunun hemen ardından yine batı seferine çıkan Timur, kışı Azerbaycan'da geçirdikten (1399) sonra Gürcistan'ı bu kez kesin olarak egemenlik sınırı içine aldı; Ardahan ve Kars üzerinden Bingöl'e geçip Sıvas ve Malatya'yı ele geçirdi; güneye yönelerek sırasıyla Hama, Humus, Baalbek ve Şam'ı alıp tüm Suriye'yi fethetti (1400). Bağdat'ı ele geçiren Ahmet Celayir'in üzerine yürüyerek kenti geri aldı ve oradan da kışı geçirmek için Tebriz'e döndü (1401).

Öte yandan, osmanlı padişahı Yıldırım Bayezit'in Sıvas ve Erzincan'ı geri alması; ayrıca, toprakları Timur tarafından işgal edilen Karakoyunlu Kara Yusuf ile Ahmet Çelayir'in kaçıp padişahın yanına sığınması; bu ikisinin kendisine teslimini isteyen Timur'a ret yanıtı verilmesi, bu davranışları düşmanca bir tutum sayan Timur' la Yıldırım Bayezit'in arasını açtı. Taraflar arasında hakaret dolu mektuplar gidip geldikten sonra, Timur, büyük çoğunluğu atlı birliklerden oluşan ordusuyla Erzurum-Kayseri üzerinden Ankara'ya gelerek kaleyi kuşattı. Bunu haber alan Bayezit de Ankara üzerine yürüdü. İki türk ordusu Çubuk ovasında karşılaştı. Ankara* savaşı (20 temmuz 1402) diye anılan bu meydan savaşında Timur, yenilgiye uğrattığı Yıldırım Bayezit'i tutsak aldı. Bu parlak zaferden sonra tüm Anadolu'yu ele geçiren Timur, İzmir ve Foça'yı da hıristiyanlardan temizledi; Osmanlılar tarafından ortadan kaldırılmış olan Anadolu beyliklerini yeniden canlandırdı; Anadolu'daki durumla başkaca ilgilenemeden, ancak buraya önceden gelmiş bulunan tüm "tatar" boylarını da yanına katarak Gürcistan üzerinden Semerkand'a döndü (1404).

Bu kez de Çin seferine karar veren yaşlı Timur, hastalandığı için kendisini bu kararından caydırmaya çalışan hekimlerinin ve kurultay üyelerinin sözlerini dinlemeyerek hazırlıklarını tamamladıktan sonra Otrar'a geldi (1405). Burada hastalığının iyice ağırlaşması yüzünden yatağa düşünce, hemen bir kurultay toplayıp torunu Pir Muhammet'i veliahtlığa atadı ve kısa süre sonra da öldü. Mumyalanarak Semerkand'a götürülen cenazesi, sonradan "Gûriemir" adıyla anılan anıtmezara gömüldü.

Cengiz Han'ın imparatorluğunu yeniden kurmayı aklına koyan Timur, askerî güce, teröre ve moğol kanunu (yasa) ile şeriatı birleştiren hukuki-dini bir sisteme dayalı, uçsuz bucaksız ama geçici bir türk imparatorluğu kurdu. Kendisi de koyu müslüman olmakla birlikte, Mısır Memlukları dışında dönemin bütün müslüman devletlerini yıktı. Saltanat dönemi durmadan yenilenen tutarsız savaşlarla geçti, çünkü fethettiği yerleri örgütlemek gereğini duymuyor, yalnızca yıkmakla yetiniyordu. Türkistan tarihinde kişiliği kutsallaştırılmış bir önder ve fatih sayılırken, istila ettiği ülkelerde hiç de iyi anılar bırakmadı.

Timur, saltanatının sonunda Semerkand'ı, Maveraünnehir, Harizm, Irak ve Pencab'ı kapsayan imparatorluğunun başkenti yaptı. Bazıları fethedilen kentlerden getirilen birçok edebiyatçı, bilgin, sanatçı ve zanaatçıyı çevresinde topladı ve bunların Semerkand'ı büyük bir düşünce ve sanat merkezine dönüştürmelerini sağladı. (→ Kayn.)

TİMUR ŞAH (Meşhed 1746-1793), Dürrani hanedanından Afganistan hükümdarı (1773-1793). Ahmet Şah'ın oğlu ve ardılı. Sihlerin, Sind'in ve Keşmir'in başkaldırılarına rağmen, hint eyaletleri üstünde hükümranlığını sürdürebildi. Başkenti Kandehar'dan Kâbil'e taşıdı ve burada kendisine büyük bir anıt mezar yapıldı.

Timurağası barı → TEMİRAĞA.

TİMURLENK → TİMUR.

■ **TİMURLENK** (Sermet), türk atlet (Ankara 1956). Atletizme lise çağlarında başladı (1973). Kısa sürede 800, 1 000, 1 500 m gibi orta mesafe koşularında Türkiye' nin en iyi atletleri arasında yer aldı. Balkan Gençler şampiyonası'nda 800 ve 1 500 m'de ikinci geldi (1975). Aynı mesafelerde Balkan Büyükler şampiyonası'nda yine ikincilik elde etti (1977). Finlandiya ve Düsseldorf'taki uluslararası yarışmalarda 1 500 m'de birinci oldu. Uluslararası alanda birçok kez adını duyuran türk atletlerinden biridir.

TİMURLİ a. Nümism. Osmanlı döneminde Belgorod-Dniestrovski (Akkerman) yöresinde dolaşımda bulunan paralardan birinin adı. (Başvekâlet arşivi'ndeki bir belgeye göre bir kile tuz, yirmi timurli değerindeydi.)

TİMURLULAR, Timur*'un soyundan gelen ve XV. yy.'da Orta Asya ve İran'da hüküm süren hanedan üyeleri (1405-1507). Timur hastalığı sırasında torunu Pir Muhammet'i veliahtlığa atamakla birlikte, eski türk gelenekleri gereğince ülkesini önceden oğulları ve onların çocukları arasında paylaştırdığından, öldüğünde devlet toprakları zaten kendiliğinden şu biçimde parçalandı: Timur'un ölmüş olan büyük oğlu Cihangir'in veliaht seçilen oğlu Pir Muhammet'e, ayrıca Doğu Afganistan emiri olarak da Belh, Kâbil ve Kandehar yöreleri kalmaktaydı; yine Timur'dan önce ölen ikinci oğlu Ömer Şeyh'e ait Fars ve Irak-ı acem de onun oğulları Muhammet Mirza, İskender, Baykara ve Rüstem arasında bölüşülmüştü; geçirdiği bir kaza sonucunda akıl dengesini oldukça yitirmiş bulunan Timur'un üçüncü oğlu Miranşah'a kalan Mogan, Azerbaycan ve Irak-ı arap bölgelerini onun adına oğlu Ömer yönetmekteydi; Miranşah'ın Ebubekir, Halil ve Sultan Muhammet adlı 3 oğlu daha vardı; Timur'un veliahtlığa değer bulmadığı dördüncü oğlu Şahruh'un payına da 5 oğlu İbrahim, Uluğ Bey, Siyurgatmış, Baysungur ve Muhammet Cugi ile birlikte Horasan bölgesi düşmüştü.

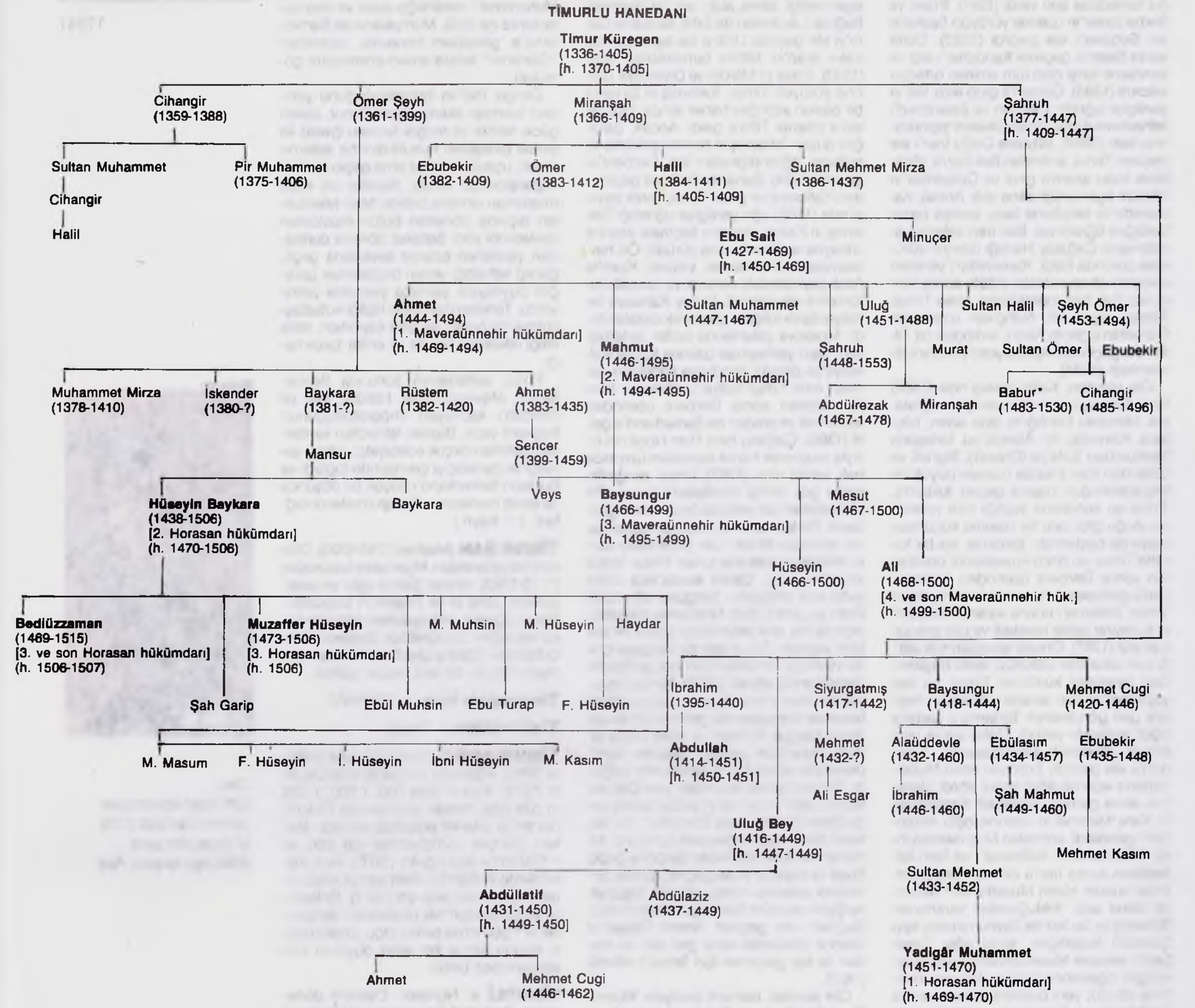
Giraudon

Timur
Delhi Moğol imparatorlarının portreleri kitabı'ndaki (1774) bir minyatürden ayrıntı
Bibliothèque nationale, Paris

Sermet Timurlenk (1975'te)

Timurlu hanedanının soyağacı çizelgesinde "h" hanedan üyelerinin hükümdarlık dönemlerini belirtir. Timurlu tarihinde önemli rolü olmayanların doğum ve ölüm tarihleri verilmemiştir. (Kayn: ***Baburname*****)**

Timur öldüğünda Kandehar'da bulunan veliaht Pir Muhammet, Semerkand'a doğru yola çıkmadan önce, Miranşah'ın Taşkent'teki oğlu Halil, bazı güçlü emirleri kendi yanına çekmeyi başararak hükümdarlığını ilan etti ve Semerkand'da tahta oturdu (1405). Hakkı olan tahtı kurtarmak için harekete geçen Pir Muhammet'in kuvvetlerini Maveraünnehir'de yenen ve ardından da onu para vererek kandırdığı vezirine öldürten (1406) Halil, özellikle devlet hazinelerini har vurup harman savurması üzerine kendisine karşı birleşen emirler tarafından tahttan indirildi (1409). Hemen ordusunun başında harekete geçen ve hiçbir karşı koymaya rastlamadan Semerkand'a girerek tahtı ele geçiren Şahruh, böylece Maveraünnehir ile Horasan'ı birleştirmiş oldu (1409). Tahttan indirilen yeğeni Halil'i Rey valiliğine atadı; kendi oğlu Uluğ Bey'i de Semerkand'da Maveraünnehir genel valisi olarak bıraktıktan sonra ülkeyi başkent seçtiği Herat'tan yönetmeye başladı. Cürcan ve Mazenderan'ı ele geçiren Şahruh, daha önce kendisine bağlılığını bildiren Ömer Şeyh'in oğullarından Baykara başkaldırınca (1414), Fars üzerine yürüyerek onu cezalandırdı; Isfahan'a girip yönetime karşı ayaklanan İskender'i görevden uzaklaştırdı ve yerine Rüstem'i emirliğe getirdi (1415). Bir süre sonra da Irak-ı arap (Mezopotamya) ve Azerbaycan dışında babasının egemen olduğu tüm ülkeleri kendi denetimi altında birleştirmeyi başardı (1420). Öte yandan, Şahruh'un etki alanı dışında kalan Irak-ı arap ve Azerbaycan'da Miranşah'ın iki oğlu Ebubekir'le Ömer arasındaki sürekli savaşımdan yararlanmak için harekete geçen bu toprakların eski sahibi Ahmet Celayir, Karakoyunlu Kara Yusuf ile birleşerek Miranşah'ın da öldüğü Tebriz savaşı'nda kazandığı zaferden sonra bu ülkesine yeniden egemen oldu. Ancak, daha sonra bozuştuğu Kara Yusuf tarafından ortadan kaldırılması üzerine toprakları Karakoyunlular'ın yönetimine geçti. Azerbaycan ile Irak-ı arap'ı yeniden ele geçirmek isteyen Şahruh, Karakoyunlular üzerine yaptığı üç sefer sonunda Kara Yusuf'u etkisiz duruma getirdi ve bu toprakların yönetimini, koruması altına giren Karakoyunlu Cihanşah'a bıraktı (1435). Daha sonra torunu Mehmet in Save'de kendisine karşı başlattığı ayaklanmayı bastıran (1446) Şahruh, Rey kentinde öldü (1447). Onun oğlu ve ardılı olan Uluğ Bey, tahtı ele geçirmek için üzerine yürüyen yeğenlerinden önce Ebubekir'i (1447), sonra da Alaüddevle'yi (1448) saf dışı bırakmayı başardıysa da devleti üçe bölünmekten kurtaramadı. Kendisi Maveraünnehir'de hüküm sürerken, Güneydoğu Afganistan Alaüddevle'nin, Fars bölgesi de öteki yeğeni Sultan Mehmet'in egemenliği altına girdi. Öte yandan, Batı İran'ı yöneten karakoyunlu Cihanşah, burada bağımsızlığını ilan ederek Timurlular'ın denetiminden çıktı. Bu arada, Uluğ Bey'in Herat'ta bulunan oğlu Abdüllatif babasına karşı ayaklandı (1449). Baba -oğul savaşını kazanan Abdüllatif, tutsak aldığı babasını öldürterek tahta çıktı (1449). Ancak, emirlerin düzenledikleri bir suikastta öldürülünce (1450) bu kez de Şahruh'un bir başka torunu olanAbdullah Mirza tahta çıkarıldı. Abdullah'a karşı Alaüddevle ayaklandığı gibi, Buhara'daki

emirler de onun hükümdarlığını tanımayarak Miranşah'ın torunu Ebu Sait'i hükümdar ilan ettiler Semerkand üzerine yürüyen Ebu Sait, yenilgiye uğratıp tutsak aldığı Abdullah'ı öldürterek tahta oturdu (1451). Öte yandan, Abdüllatif öldürüldükten sonra Horasan'a Baysungur'un oğullarından Ebülkasım egemen olmuştu. Öldürttüğü kardeşi Sultan Mehmet'e ait ülkeleri kendi topraklarına katmak amacıyla Şiraz üzerine yürüyen Ebülkasım, Karakoyunlular'a yenilerek geri dönmek zorunda kaldı. Böylece Timuroğulları Isfahan, Fars ve Kırman'ı yitirdiler (1452). Bu arada, Ebu Sait Belh'i ele geçirince, Ebülkasım da Semerkand üzerine yürüyüp kenti kuşattı. Ancak, kenti alamayan Ebülkasım'la Ebu Sait arasında barış yapıldı. Ebülkasım öldükten (1457) sonra Herat'a giren Ebu Sait, Horasan'ı kendi topraklarına kattı. Ebu Sait doğuda Çağatay Hanlığı'yla uğraşırken, batıda karakoyunlu hükümdarı Cihanşah, Horasan üzerine yürüyerek Herat'ı aldı (1458). Aynı yıl Cihanşah'ın oğlu Pir Budak'ı yenilgiye uğratan Ebu Sait, Herat'ı kurtarmayı başardı ve Karakoyunlular'la yapılan barışta Damagan ve Rey arasındaki Semnan kenti sınır olarak kabul edildi (1458). Kendisine karşı birleşerek ayaklanan Alaüddevle, onun oğlu İbrahim ve Ömer Şeyh'in torunu Sencer'i Sarahs savaşı'nda yenen Ebu Sait, tutsak aldığı Sencer'i idam ettirdi; kaçan İbrahim'le babası da hemen ardından ölünce, durumunu güçlendirerek Mazenderan ve Sistan'ı egemenliği altına aldı (1459). Ardından Horasan'da kendisine karşı ayaklanan Baykara'nın torunu Hüseyin Baykara'yı yenerek Harizm'e kaçırtan Ebu Sait (1461), ertesi yıl da Abdüllatif'in oğlu Mehmet Cugi'nin başlattığı ayaklanmayı bastırmayı başardı (1462). Ancak, akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a karşı karakoyunlu hükümdarı Hasan Ali'ye yardım etmek ve bir süre önce yitirilen batı topraklarını yeniden ele geçirmek için çıktığı Azerbaycan seferi sırasında (1468) baskınına uğradığı Uzun Hasan tarafından yenilerek tutsak alınan Ebu Sait, daha önce kendisine başkaldırıp Akkoyunlular'a sığınmış olan Sultan Mehmet' in oğlu Yadigâr Muhammet'in isteği üzerine öldürülünce (1469), Horasan'ın batısında kalan tüm timurlu toprakları Akkoyunlular'ın eline geçtiği gibi, ülkenin geriye kalan bölümü de birisi Maveraünnehir'de Ebu Sait'in oğlu Ahmet'in, öteki de Horasan'da Uzun Hasan'ın korumasındaki Yadigâr Muhammet'in yönetiminde olmak üzere ikiye ayrıldı.

Başkenti Semerkand olan Maveraünnehir Timurlu devletinde Ahmet han, yaşamının sonuna kadar kardeşi ve Fergana emiri Ömer Şeyh, onun ölümünden (1493) sonra da yeğeni Babur'la uğraşmak zorunda kaldı. Ölümü üzerine (1494) Maveraünnehir tahtını elde eden kardeşi Mahmut, yeğeni Baysungur ve öteki kardeşlerine karşı konumunu korumak için savaşıma girişti. Bu taht kavgasından yararlanarak Maveraünnehir'e girip Semerkand'ı alan Özbekler, ellerine geçirdikleri tüm Timurlular'ı öldürerek Maveraünnehir Timurlu devletine son verdiler (1500).

Öte yandan, Herat'ı ele geçirdikten sonra Yadigâr Muhammet'in üzerine yürüyerek yenilgiye uğratan ve yakalatıp idam ettiren Hüseyin Baykara, böylece Horasan Timurlu devletinin başına geçti (1470). Oğullarının kendisine karşı çıkardıkları ayaklanmalarla uğraşırken, Maveraünnehir'e egemen olan Özbekler, Ceyhun'u geçerek Horasan'a akınlar yapmaya başladılar. Bunun üzerine Özbekler'e karşı sefere hazırlanan Hüseyin Baykara, bu kararını gerçekleştiremeden öldü (1506). Hüseyin Baykara'nın oğullarından Bediüzzaman ile Muzaffer Hüseyin, Herat'ta toplanan kurultay tarafından ortak hükümdar ilan edildiler. Bunlardan Muzaffer Hüseyin aynı yıl ölünce, Bediüzzaman Horasan tahtında yalnız kaldı. Ancak, Herat'a giren özbek hanı Muhammet Şeybani'den kaçan Bediüzzaman'ın İran şahı İsmail'e sığınması üzerine (1507) Horasan Timurlu devleti de ortadan kalktı. Böylece her iki timurlu devletinin de sona ermesiyle, Timurlular'dan bir tek Fergana ve Semerkand'daki mülklerinden kovulduktan sonra Kâbil yöresinde tutunan ve daha sonra Hint-Türk İmparatorluğu'nu kuran Babur ayakta kaldı.

—Güz. sant. Timur ve ardılları büyük sanat koruyucularıydı. Dönemin önde gelen sanatçıları ve bilim adamları timurlu sarayında toplanmıştı. Timur rönesansı diye anılan bu dönemde, önce Herat, 1510'dan sonra da Tebriz parladı.

Timur, yönetim merkezi Semerkand'ı değerli, anıtsal yapılarla donatmıştır. Bunlar selçuklu geleneğini sürdüren ilhanlı mimarlığının devamıdır. Meşhed kentindeki Gevherşad camisi (1418), iki katlı revakla çevrili avlunun yanlarında yer alan eyvanları, taçkapısı, ana mekânı örten büyük kubbesi ve yan sahınlarıyla Veramin Mescidi camisi'nin planını yineler. 1375-1442 tarihli Yezd Mescidi camisi de aynı tiptedir. Timurlu dönemi mimarlığına bağlanan Gökmescit* (Tebriz) firuze rengi zengin çini bezemeleri, mukarnaslı tonoz bingilere oturan yarım kubbeyle örtülü taçkapısı ve minareleriyle anıtsal bir yapıydı.

Selçuklu medrese geleneğini sürdüren timurlu medreseleri çok yıkıktır (1445 tarihli Hargird medresesi, Semerkand Uluğ Bey medresesi [1417-1420]).

Timurlu mimarlığında türbeler de önemli bir yer tutar (Semerkand Şah Zinde türbeleri, Gur*-Emir). Dönemin sivil mimarlığına ilişkin örnekler çok azdır, yalnızca Semerkand'ın G.'indeki Keş kentinde, Timur'un yaptırdığı sarayın kalıntıları vardır. Timurlu mimarlığının süslemelerinde yenilik görülmez; mukarnaslar yaygın biçimde kullanılmıştır. Çini mozaik süslemeler çok zengindir (Gökmescit). Yazı (kûfi hat), stilize bitkisel ve geometrik motifler başlıca bezeme öğeleridir.

Timurlu sanatı Moğol döneminin açtığı yolda, özellikle de Herat ve Şiraz minyatür okullarıyla çok gelişmiştir (ustası Bihzad*'dır). Timurlu egemenliğinin sona ermesiyle sanatçıların bir bölümü Tebriz' de safevi sarayında, bir bölümü de Özbekler'in merkezi Buhara'da etkinliklerini sürdürmüştür. Timurlu minyatür okullarının etkisi İran'dan, Osmanlılar'a değin yayılmıştır.

TİMURÖZÜ mağarası. Arkeol. Ankara'nın G.-B.'sında, Timurözü vadisinde mağara. İ. Kılıç Kökten'in mağaranın ağzında yaptığı sondaj kazılarında (1945) insan bacağı ve hayvan çenesine ait kemikler, mağaranın içinde de su sarnıçları ve latince bir yazıt bulundu.

TİMURTAŞ (Faruk Kadri), türk edebiyat tarihçisi, dilbilimci (Kilis 1925 - İstanbul 1982). İstanbul Üniversitesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1946); bu fakültede görev alarak Yeni türk dili kürsüsü'nde profesörlüğe yükseldi (1967). Eski Anadolu türkçesiyle ilgili incelemeleriyle (*Şeyhi'nin Hüsrev ü Şirin'i*, 1963; *Şeyhi, hayatı ve eserlerinden seçmeler*, 1968; *Eski Türkiye türkçesi, XV. yy.*, 1977 vb.) tanınır. Osmanlıca öğretiminde kullanılan yapıtları (*Osmanlıca grameri*, 1964 vb.) vardır. Dil devriminde TDK'nin çalışmalarına ve yeni türk edebiyatının gösterdiği gelişmelere karşı çıkan yazıları *Türkçemiz ve uydurmacılık* (1977) kitabındadır. (→ Kayn.)

Timurtaş ayaklanması, İlhanlılar'ın Anadolu genel valisinin, kendi adıyla anılan başkaldırı hareketi (1322). Selçuklu hükümdarlarının denetimleri zayıfladıktan, özellikle ülkenin yönetimi tam anlamıyla ilhanlı valilerin eline geçtikten sonra Anadolu'daki uç beylikleri arasında bağımsızlık hareketleri güç kazanmaya başladı. Olcayto Han ölünce (1317), bu hareketler daha da genişleyip yayıldı, ayaklanmalar birbirini izler duruma geldi. Bu ayaklanmaları bastırmak için Emir Çoban komutasında bir kuvvet Anadolu'ya gönderildi. Ayaklanmaları kısa sürede bastıran Emir Çoban, yanında getirmiş olduğu oğlu Timurtaş'ın Anadolu genel valiliğine atanmasını sağladıktan sonra geri döndü. Genel valiliği sırasında önceleri buradaki tüm ayaklanmaları başarıyla bastıran ve ilhanlı denetimini kesin olarak egemen kılan Timurtaş, daha sonra eski ayaklanmacı beyleri çevresine topladı ve İlhanlılar' la ilişkisini kesip bağımsızlığını ilan etti (1322). Bunun üzerine büyük bir orduyla Anadolu'ya yürüyen baba, yenilgiye uğratarak tutsak aldığı asi oğlu, Tebriz'e götürdü. İlhanlı hükümdarı Ebu Sait, değerli veziri Emir Çoban'ın hatırını kırmamak için Timurtaş'ı bağışlayarak yeniden Anadolu genel valiliğine gönderdi.

TİMURTAŞ PAŞA Sarı, türk komutan (XIV.-XV. yy.). Uzun yıllar Kütahya (Germiyan) ve Ankara yörelerinde beylerbeyliği görevinde bulundu. Fetret döneminde (1402-1413) osmanlı şehzadelerinden İsa Çelebi'nin yanında yer aldı. Mehmet Çelebi, Ulubat muharebesinde İsa Çelebi' yi yenince, Timurtaş Paşa'yı öldürttü. Bursa'da, Balıkpazarı semtinde gömülüdür.

TİMURTAŞ PAŞA Kara, türk komutan (öl. 1404). Osmanlılar'ın ilk dönemlerindeki akıncı beylerinden Kara Ali Bey'in oğlu. Yaşamının bir bölümü kendisiyle ilgili efsaneleştirilmiş söylentilere dayanır. Lala Şahin Paşa Rumeli'nin fethi sırasında ölünce, onun yerine Rumeli beylerbeyi oldu. Bu görevdeyken İslimye, Yanbolu, İstip, Manastır ve Pirlepe'yi osmanlı topraklarına kattı. Arnavutluk'a düzenlediği baskında çok sayıda tutsak ele geçirdi (1383). Zeamet uygulamasının onun tarafından kurulduğu söylenir. Karamanoğulları'na karşı Murat I tarafından girişilen savaşa katıldı. Yıldırım Bayezit döneminde Anadolu beylerbeyliğine getirildi (1390). Karamanoğlu Ali Bey'e ani bir baskın sonunda tutsak olduysa da, Yıldırım, Karamanoğulları'nın üzerine yürüyünce serbest bırakıldı.

■ **TİMÜS** a. (fr. *thymus;* yun. *thymos*, etli ur). Anat. Mediastinin ön tarafında göğüskemiğinin arkasında bulunan salgı bezi yapısında organ. (Eşanl. ÖZDEN.)

—ANSİKL. Anat. ve Fizyol. İnsan türünde, timüs, çocuk doğduğu zaman büyük bir bezdir, çocukta öylece kalır, sonra erginlikten başlayarak yavaş yavaş küçülüp erişkinde bir artık haline gelir. Ön mediastinin üst tarafında, göğüskemiğinin arkasında, kalbin üst ve ön tarafında bulunur. Embriyonun gelişmesi sırasında 3. ve 4. yutak taslaklarından türer. Başlangıçta epitelyum hücreleriyle mezanşim hücrelerinden oluşmuş bir bez iken sonradan ilikten gelip yerleşen ve T lenfositlerine dönüşen lenfositlerle dolar. Timüs bezinin epitelyumu T lenfositlerinin farklılaşmasında rol alan hormonları salgılar. Timüsün doğumdan hemen sonra çıkarılması ya da doğuştan yok oluşu (insanda Di George sendromu ya da farede Nude [tüy

timüsün bulunduğu yer

çocukta — erişkinde

yokluğu] değişimi) ağır bir bağışıklık eksikliğine neden olur. Hücre yoluyla bağışıklık tepkimeleri bozulur (greflere bağışıklık, gecikme tipinde aşırı duyarlılık, bazı mikroplara ve enfeksiyonlara direnç) ve timüse bağlı antijenlere karşı antikor üretimi durur. Bir timüs nakli (grefi) bu işlevleri yeniden başlatır.
—Eczc. *Dana ve koyun timüsü,* eskiden kurutulmuş toz ve kuru özüt halinde, bedensel ve zihinsel gelişmeyi hızlandırmak amacıyla, fosforlu ilaç olarak kullanılırdı.
—Karş. anat. Timüs, omurgalılarda (yuvarlakağızlılar dışında) yutaktan türeme bir bezdir, her solungaç kesesinin sert kısmında taslak halinde belirir. Bölütlü örgüsü köpekbalıklarında ve ayaksız amfibyumlarda da görülür. Öteki öbeklerde, bazı taslaklar yozlaşır ve organın kesin biçimi embriyonsal oluşumların değişik sayıdaki miktarının evrimiyle ortaya çıkar. Memelilerde timüs, spirakulumun arkasında bulunan solungaç keselerinin 3'üncü çift -ya da 3'üncü ve 4'üncü çift- taslaklarından oluşur.
Hayvanların timüsüne, özellikle dana ve kuzu timüsüne kasaplıkta *özden* adı verilir.

TİN a. (ar. *tin*). *Esk.* İncir.

TİN a. İnsan varlığının, bedene, maddeye karşıt olarak, cisimsel olmayan bölümü. (Eşanl. RUH, MANEVİYAT.)
—ANSİKL. Fels. Platon, Aristoteles ve yunan geleneğinde tin *(nus),* gerçek bir düşünsel etkinliğe karşılıktır; bu etkinliğin ürünü olan düşünce de *(noesis)* gene aynı kökten gelir. Tinin işlevi, görünür maddesel gerçekliğe karşıt, tek hakiki gerçeklik olan tanrısal düzeni gerçekleştirmektir. Tin ile madde arasındaki bu karşıtlık, hiç değilse XIX. yy.'a kadar, felsefi tartışmaların başlıca konusuydu. Maddeyle karşıtlaştırılan tin, düşünen gerçeklik olarak, tasarımın nesnesinin karşısına konulan, tasarımın öznesi olarak belirleniyordu. Sözgelimi Descartes şöyle yazar: "Öyleyse gördüğüm her şeyin yanlış olduğunu varsayıyorum, yalanlarla dolu belleğimin bana sunduğu her şeyin gerçekdışı olduğuna inanıyorum, hiçbir duyuma sahip olmadığımı düşünüyorum, beden, şekil, uzam, hareket ve yerin yalnızca zihnimin yapıntıları olduğuna inanıyorum" (*Metafizik düşünceler* [Méditations métaphysiques]). Dolayısıyla tin dışında hiçbir şey gerçek değildir: "Bundan böyle zorunlu biçimde gerçek olmayan hiçbir şeyi kabul etmiyorum; öyleyse ben [...] yalnızca düşünen bir şeyim, yani bir tinim" *(ay. ypt.).* Son olarak, Descartes'a göre tin, bir şeyi düşünmemizi sağlayan şeydir. "Ruh sözcüğünün bilgisiz kişilerce kullanıldığından iki ayrı anlama geldiğini ve bu ilk edim ya da insanın bu temel biçimi olarak alındığında, yalnızca düşünmemizi sağlayan ilke olarak anlaşılması gerektiğini söyledim: bu ikianlamlılık ve belirsizlikten kurtulmak için de onu genellikle tin diye adlandırdım. Çünkü ruhun bir bölümüne değil, bir bütün olarak tüm bu düşünen ruha tin diyorum" (*Réponse aux cinquièmes objections contre les "Méditations"* ["Metafizik düşünceler" üzerine beşinci eleştiriye yanıt]). Tin, düşüncenin ve insanın bilinçli etkinliğinin ilkesidir ve hep metafiziğin sınırları içinde kalmak koşuluyla, maddeye karşıttır. Tin bilgi edinme yeteneğine sahip oluşunun yanı sıra, Leibniz'in belirttiği gibi, bilginin kaynağıdır da. Leibniz'e göre tinler de ruhlar da hiç kuşkusuz yaratılmış tözlerdir, ama ruhlar Tanrı'nın bir usta gibi harekete geçirdiği işlenmemiş monadlar oldukları halde (*Monadoloji* [Monadologie], 84), tinler Tanrı'nın kendilerine karşı bir hükümdar ya da bir baba gibi davrandığı zeki monadlardır ve hep birlikte *Tanrı ülkesi*'ni meydana getirirler. Gerçekte, tüm monadlar algıya ve iştaha sahip olsalar da, "zeki tözler (tinler) ile zeki olmayanlar (ruhlar) arasındaki fark, bir ayna ile gören kişi arasındaki kadar büyüktür" (*Metafizik üzerine konuşma* [Discours de métaphysique], 25), çünkü ancak zeki tözler "eylemlerinin bilincindedir" *(ay. ypt.,* 12). Ruhlara özgü tek bir yaşam ilkesi bulunduğu halde, tinler bunun yanı sıra düşünme yetisine de sahiptirler. Leibniz şunu da öne sürer: "Tin fikirleri bilmekle kalmaz, onları kendinden bulabilir de. [...] Zorunlu gerçeklerin kaynağı olan, zihne ilişkin fikirler duyumlardan gelmez, sizin de bildiğiniz gibi, bazı fikirler tinin kendi üzerinde düşünmesinden doğarlar" (*Théodicée* denemeleri* [Essai de Théodicée], 1, 1, 11).
XVIII. yy. filozoflarının çoğu tinin bu biçimde ele alınmasına maddeci bir yaklaşımla karşı çıkacaklardır. Sözgelimi Helvétius'a göre tin şeyleri tanıma ve kavrama yetisidir, ama bu yetinin kaynağı da fiziksel duyarlılığımızdır. Helvétius şöyle yazar: "Doğayı ele alalım. Doğa bize nesneler sunar; bu nesnelerin hem bizimle hem de kendi aralarında bağlantıları vardır; bu bağlantıların bilgisi *tin* denilen şeyi meydana getirir. Bu alandaki bilgimizin az ya da çok oluşuna göre tin de az ya da çok büyüktür. insan tini bu bağlantıların bilgisine kadar yükselir; ama bunlar hiçbir zaman aşamadığı sınırlardır" (*De l'esprit* [Tin üzerine], 1, 1).
Hegel idealistler ile maddeciler arasındaki tartışmayı aşmaya ve doğa/tin karşıtlığını yadsımaya çalışacaktır. Hegel'de tin *(Geist),* başlangıçta dolaysız olsa da, "tinsel içeriğinin gene kendisi tarafından yaratılmış olması bakımından" kendinde ve kendi için olsa da (*Tinin görüngübilimi* [Phänomenologie des Geistes], 1, "Önsöz"), henüz "tinin tinle bilinmesi" *(ay. ypt.)* aşamasına varmamıştır; tin henüz bu bilgiye sahip değildir, çünkü "tinin bilgisi, en yüksek aşamadan hareket ettiği için en somut ve ulaşılması en zor bilgidir" (*Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften Grundrisse* [Felsefi bilimler ansiklopedisi], 377). Kendinin bilinci, bu gerçeğe, "bağımsız nesnenin, kendisi için hiçbir zaman yabancı bir şey olmadığını kesinlikle öğrendiğinde ulaşır: "O zaman kendisiyle birlik içinde bulunduğundan emin olan tin haline gelir: tin bu kesinliğe, kendinin bilincinin ikileşmesi ve iki ayrı kendinin bilincinin birbirinden bağımsız olması sayesinde ulaşmıştır" (*Tinin görüngübilimi* [Phänomenologie des Geistes], "Akıl"). Bu "keşif"in gerçekleşmesiyle de Mutlak tinin yükselişi başlar: iki kendinin bilinci arasında geçen "evet" sözü, aslında "kendilerini arı bilgi olarak gören bu iki bilincin ortasında beliren Tanrı'dır *(ay. ypt.* "Tin"). Böylece Sistemin tepesinde yer alan Tin (öznel, nesnel, mutlak), en sonunda insanın ve Tanrı'nın birliği olarak tarihte kendini gösterir; felsefe de bu birliğe tanıklık eder ve onu somut bir biçimde ortaya koyar.
Marx tin kavramını Hegel'e yönelttiği eleştiri çerçevesinde inceler. Şöyle der: "Felsefi tin yabancılaşmış dünyanın tininden başka bir şey değildir; bu tin de kendine yabancılaşmışlığından kurtulmaksızın kendini zihinsel olarak, yani soyut bir biçimde kavrar" (*1844 elyazmaları* [Ökonomischphilosophische Manuskripte], üçüncü elyazması).
Lenin felsefi bir kategori olarak tinden, genellikle felsefi idealizmle bağını, dolayısıyla da maddeci felsefeyle karşıtlığını vurgulamak için söz eder. Şöyle yazar: "Mach'ın izleyicilerinin ne kadar büyük bir saçmalığa sürüklendiklerini anlamak için sorunu aydınlık bir biçimde ortaya koymak yeter: Mach'ın izleyicileri, maddecilerden, madde, doğa, varlık ve fiziğin temel veri olduğunu yinelemekle yetinmeyen bir madde tanımı istiyorlardı, oysa tin, bilinç, duyumlar, ruhsallık ikincil unsurlardır" (*Materyalizm ve ampiriyokritisizm* [Materializm i empiriokritisizm], 1, 3). "[...] Buna karşılık Engels'de, tinin değil de doğanın önce geldiğinin kabulü, maddeciliğin en önemli ayırt edici özelliğidir" *(ay. ypt.).*
Buna göre marxçı kuram açısından tin, insanın bilincini, onun düşünsel etkinliklerini vb. belirtir. Tin en yüksek düzeyde gelişmiş ve yapılaşmış madde olan insan beyninin ve maddi dünyanın bu beyindeki yansımasının ürünü ve işlevidir. Daha yakın bir zamanda kaleme alınmış, ama aynı çizgiyi benimseyen bir metinde Mao Zidong da, tinin, yansıtma gibi edilgin bir etkinlikle sınırlı olmadığını, maddi dünyanın gelişimi üzerinde önemli bir rol oynadığını söyleyecektir. "Tarihsel gelişmenin genel akışı içinde maddi olanın manevi olanı belirlediğini kabul etmekle birlikte, [...] manevi olanın da, yansımalı olarak, maddi olanı etkilediğini kabul ediyoruz ve etmek zorundayız" *(Çelişki üzerine).*
Nietzsche'ye göre, geleneksel metafiziğin en büyük yanlışlarından biri, tine fazlaca önem vermiş, buna karşılık bedenle yeterince ilgilenmemiş olmasıdır: "Bir araya gelmekte belli bir birliğin sağlandığı her alanda, bu uyumun tinden kaynaklandığı varsayılmıştır. Oysa böyle olması için hiçbir neden yok" (*Der Wille zur Macht* [Güçlülük istenci]). "Genellikle tine atfedilen şeyin organik hayatın özünü meydana getirdiğine inanıyorum; tinin en yüksek işlevlerinde, yüceltilmiş organik işlevlerden başka bir şey görmüyorum" *(ay. ypt.).*

Tin suresi, Kuran'ın 95. suresi. 8 ayettir. Mekke'de inmiştir. Adı, ilk ayette geçer.
Meali şöyledir: "(Tanrı'nın nimetleri olan) incir ve zeytine, Turi sina'ya ve şu güvenli kente (Mekke'ye) ant olsun ki biz insanı en güzel bir durumda yarattık; sonra onu kötülükleri yüzünden aşağıların da aşağısına çevirdik. Yalnız inanıp iyi işler yapanlar hariçtir. Onlar için tükenmeyen bir ödül vardır. (Ey Muhammet) artık hesap ve ceza hakkında kim seni yalanlayabilir! Allah hâkimler hâkimi değil midir?"

TİNAMİFORMES a. Zool. TINAMULAR takımının bilimsel adı.

TİNAMU a. (karayib dilinde sözc.). Tropikal Amerika'da yerde yaşayan, taneyle beslenen ve pek iyi uçamayan kuş. (Tinamugiller familyası, tinamular takımı.)
—ANSİKL. Tinamuların, keklik görünümünde, küçük ince gagalı, donuk esmer gri tüylü elli kadar türü bilinmektedir. Göğüskemiğinin hançer çıkıntısı iyi gelişmiş olmakla birlikte kalplerinin ufak oluşu yüzünden uzun uçuşlar yapamaz. Üreme zamanı gelince erkek tinamu yere üstünkörü yapılmış bir yuvada yumurtaların üstünde kuluçkaya yatar. Bazı türleri Amazon ormanlarında, bazıları And sıradağlarındaki yüksek platolarda yaşar. Tinamular çok makbul av kuşlarıdır.

TİNAMULAR a. Tavukgillerin görünümünde olmakla birlikte anatomi bakımından koşucukuşlara (örneğin nandu) daha yakın olan ve tropikal Amerika'da bulunan ilkel kuşlar takımı. (Takımın tek familyası tinamugiller ve familyanın örnek tipi tinamudur. Bil. a. *Tinamiformes*)

TİNBERGEN (Jan), hollandalı iktisatçı ve istatistikçi (Lahey 1903). 1936'ya kadar, sonra da 1938-1945 arasında Lahey Merkez istatistik bürosu'nda çalıştı. Hollanda Merkez planlama bürosu'nu kurdu ve 1955'e kadar yönetti. Ayrıca, 1933'ten itibaren Rotterdam Üniversitesi'nde ders verdi. 1969'da, ekonometrinin gelişmesine katkıda bulunan çalışmalarından dolayı, Ragnar Frisch ile birlikte, Nobel iktisat ödülü'nü kazandı. Başlıca yapıtları: *Statistical Testing of Business-Cycle Theories* (İktisadi konjonktür devreleri kuramlarının istatistiksel kontrolü) [1939]; *Shaping the World Economy* (Dünya ekonomisinin biçimlenişi) [1962]; *Development Planning* (Kalkınmanın planlanması) [1968].

TİNBERGEN (Nikolaas), hollandalı etolojist (Lahey 1907 - Oxford, İngiltere, 1988). Leiden üniversitesi deneysel zooloji kürsüsü başkanıydı, 1949'da bir etoloji çalışmaları merkezi kurdu. Oxford üniversitesi'ne geçerek, meslek yaşamının

sonuna kadar zooloji kürsüsünü yönetti. Hayvanların doğal ortamları içindeki davranışlarını dikkatli bir biçimde gözlemledi, ilgisini motor etkinliklerin temelindeki mekanizmalar üzerinde yoğunlaştırdı. Bu konuda bir hiyerarşik içgüdüler kuramı ortaya koydu. K. Lorenz ile birlikte, nesnelci etoloji okulunun önderlerinden biridir (bu okul, Avrupa'da hayvan davranışlarının etolojik incelenmesinin gelişmesine büyük katkıda bulundu). Çalışmalarıyla fizyoloji dalında 1973 yılı Nobel ödülü'nü kazandı (K. Lorenz ve K. von Frisch ile birlikte). Başlıca yapıtları: *The Study of instinct* (İçgüdü üzerine inceleme) [1951], *Social Behaviour in Animals* (Hayvanlarda toplumsal davranışlar) [1953], *l'Univers du goéland argenté* (Gümüşi martının evreni [fr. çev.], 1954).

TİNBHEAR MÓR, ing. **Arklow,** İrlanda Cumhuriyeti'nde liman, İrlanda denizi kıyısında, Cill Mhantáin'in G.'inde. Sayfiye yeri. Tersaneler.

TINCTORIS (Johannes), brabantlı kuramcı ve besteci (Nivelles yakınında 1435'e doğr. - öl. 1511). Brabant kökenliydi, sanıldığına göre Orléans'da öğrenim gördü ve orada kilise şarkıcılığı yaptı. Daha sonra Chartres'da, Cambrai'de ve belki Brugge'de bulundu. 1472'de, kral Aragónlu Fernando'nun yanında İtalya'daki meslek yaşamına başladı. 1492'de, papa Alexander Borgia'nın maiyetinde yer aldığı görüldü. Zamanının müzik kuramının anlaşılması bakımından son derece önemli olan on iki kitabını Napoli'de kaleme aldı. *Liber de arte contrapuncti* (Kontrapunto sanatı) adlı yapıtı, Busnois, Ockeghem, Dufay vb. bestecilerin bazı parçalarıyla "l'Homme armé" missasının notalarını içerir. Tinctoris'in *Terminorum musicae diffinitorium*'u ilk müzik terimleri sözlüğüdür (1495). *De inventione et usu musicae* (1487'ye doğr.) adlı kitabı, çalgılar üzerine bilgileri içerir. Tinctoris'in ayrıca 2, 3 ve 4 sesli 9 şarkısı ve 3 ve 4 sesli 5 missası (bunlardan biri "l'Homme armé"nin teması üzerinedir) vardır.

TİNDALİZASYON a. (fr. *tyndallisation*; öz. a. *Tyndall*'dan). Eczc. 1882'de Tyndall tarafından geliştirilen ve nemli ortamda aralıklı ısıtma şeklinde uygulanan sterilizasyon yöntemi.
—ANSİKL. Tindalizasyonda, 24 saat ara ile 3 gün 60'ar dakika süreyle 70 °C'ta, protein içeren preparatlarda ise 60 °C'ta 5 ısıtma yapılır. Bu türlü sterilizasyonun esası, bakterilerin ve bakteri sporlarının birinci ısıtma ile değişikliğe uğratılması, daha sonra, üst üste ısıtma işlemleriyle tahrip edilmesidir. Bu teknik, 100 °C'ta parçalanan ya da pıhtılaşan maddelerin sterilizasyonu için de kullanılmıştır.

TİNDUF, Cezayir Sahrası'nda (Beşar vilayeti) vaha, Fas sınırı yakınında yer alır; 16 428 nüf. (1987).

TİNEA CAPİTİS a. (lat. sözc.). Der. hast. SAÇKIRAN'ın eşanlamlısı.

TİNEA FLAVA a. (lat. *tinea*, saçkıran, ve *flavus*, sarı'dan). Yüz ve boyunda derinin renk yitirmesiyle belirgin mantar hastalığı. Pitiriyazis versikoloru andırır. Japonya ve Madagaskar'da görülür. Nedeni mikroskobik bir mantar olan *Hormodendrum fontoynonti*'dir. (Eşanl. HODİ-POTSİ.)

TİNEA İMBRİCATA a. (lat. *tinea*, saçkıran, ve *imbricatus*, çukur bir tuğla biçiminde olan). Güney ve Orta Amerika'da, Asya'da ve Pasifik adalarında deride görülen mantar hastalığı. *Trichophyton concentricum* türü bir mantardan ileri gelen ve bütün vücuda yayılabilen, özekteş pullu kabuklar biçiminde lezyonlarla belirgindir. (Eşanl. TOKELAU.)

TİNEA NİGRA PALMARİS a. (lat. *tinea*, saçkıran, *niger*, siyah, ve *palmaris*, *palma*, el ayası). Zenci Afrika'da, tropikal ve yarıtropikal bölgelerde (Güney Amerika, Hindistan) deride görülen mantar hastalığı. El ayalarında (ve daha nadir olarak tabanlarda) esmer, düz leke biçimli bir lezyonla belirgindir. Nedeni *Cladosporium wernecki* türü bir mantardır.

TİNEİDAE a. Böcbil. GÜVEGİLLER familyasının bilimsel adı.

TİNER a. (ing. *thinner*'den). Boyac. Boya, vernik, zamk vb. gibi maddelerin istenilen kıvama getirilmesinde inceltici olarak kullanılan sıvı. (→ İNCELTİCİ.)

TİNG (Samuel Chao Chung), Çin kökenli amerikalı fizikçi (Ann Arbor, Michigan, 1936). Burton Richter ile aynı zamanda ve ondan bağımsız olarak, 1974'te bir parçacık (J ya da ψ) buldu; bu parçacığın göreli olarak uzun yaşam süresinin açıklanabilmesi için, büyülü bir kuark-karşıtkuark çiftinin bağlı bir hali olarak gösterilmesi gerektiğini belirledi. Bu buluşla büyü kavramı, ilk kez deneysel olarak ortaya kondu. Burton, Richter ve Ting, 1976 Nobel fizik ödülü'nü paylaştılar.

TİNGİ ya da **TİNGİS.** Tar. coğ. Roma eyaleti Mauretania Tingitana'nın merkezi. Günümüzdeki *Tanca*'dır.

TİNGİDAE a. Böcbil. DANTELLİYARIMKANATLIGİLLER familyasının bilimsel adı.

TİNGİTANA → MORİTANYA.

TİNGO MARİA, Peru'da (Huánuco yönetim bölgesi) kent, Huánuco'nun K.-K.-D.'sunda, Huallaga kıyısında; 20 300 nüf. Tarımsal yerleşme merkezi (çay, kahve, palmiye yağı, hevea). Havalimanı.

TINGUELY (Jean), isviçreli heykelci (Fribourg 1925 - Bern 1991). İlk metal heykel denemelerinden başlayarak yapıtlarına hareket öğesini kattı ("metamekanik" kabartmalar, 1954-1955); saçmalığa kadar varan (kendi kendini tahrip eden "happening makinesi") bir oyun anlayışı sergileyen karmaşık ve çılgın mekanizmalara ("Metamatics", sesli boyama ve çizim makineleri, 1955-1959) yöneldi. Yenigerçekçiler topluluğuna katıldı (1961); artık ve toplanmış gereçlerle taşkın asamblajlar ("Baloûbas" dizisi, 1962) yaptığı bir dönemden sonra, siyaha boyanmış metalden (*Eureka* [1964], *Chaos* [1973-1975]) büyük boy makineler gerçekleştirdi; gel git hareketi yapan "birleşme" ya da "istimna" makineleri (1965), seyirciyi eyleme katılmaya çağıran oyun nitelikli yapımlar ("Rotozazas", 1967-1969) ya da gerçek anlamda yerleştirmeler (1977'de Paris'teki G.-Pompidou sanat merkezi için tasarlanmış *Krokodrome*). Tinguely'nin ayrıca, başka sanatçılarla (Amsterdam'daki Stedelijk Museum'a 1962'de takılan "dinamik labirent" *Dylaby*), özellikle de N. de Saint-Phalle ile (*Hon*, 1966, Stockholm'daki Moderna Museet'te [bu yapıta Per Olof Ultvedt de katkıda bulunmuştur]; *Stravinski çeşmesi*, 1983, G.-Pompidou sanat merkezi yakınında) birlikte gerçekleştirdiği çalışmaları vardır.

TİNİA, Etrüskler'in İupiter'e benzeyen büyük gök tanrısı.

Tinin görüngübilimi (*Die Phänomenologie des Geistes*), Hegel'in 1807'de yayımlanan yapıtı. Bu yapıt, Schelling'den kopuşun belgesidir. Hegel, bilgi aşkı ile felsefenin özdeşliği yerine bir başka özdeşliği, yani felsefe ile "somut olarak gerçek bilgi"nin özdeşliğini koymaya yönelir ve Schelling'in akıldışıcılığına karşı çıkar. Oluş ve değişmenin, akılsallığın koşulu olduğunu söyler. Görüngübilim, diyalektiğe dayanan felsefeye yaklaşma ve giriştir; duyusal kesinlikten Mutlak Bilme'ye ulaşan benin tarihini ve Bilinç, Kendinin Bilinci, Akıl, Tin ve Din gibi ara evreleri açıklar. Hegel bu yapıtı, ortaya koymayı çok istediği "bilimin sistemi"nin ilk bölümü olarak görür. Mantıktaki varlıkbilimi kavramaya girişmeden önce, Görüngübilim'deki antropolojiyi öğrenmek gerekir.

TİNİS → TİS.

TİNKAL a. (fr. *tincal*). Miner. Hidratlı doğal sodyum borat. (Tinkal bir boraksttır.)

TİNKİSO, Gine'de ırmak, Nijer'in kolu (sol kıyıdan). Üzerinde barajlar ve hidroelektrik santralları vardır.

TİNMEL ya da **TİNMAL,** Fas'ta (Marakeş ili) köy, Batı Yüksek Atlas'ta, uved Nfis çanağında. Muvahhitler'in fetih seferlerinin hareket noktası. XII. yy.'dan kalma bir caminin yıkıntıları; sur duvarları.

TİNNEVELLY → TIRUNELVELİ.

TİNNİN a. (ar. *tinnīn*). *Esk.* Ejderha, büyük yılan.
—Esk. gökbil. Ejderha burcu. || Samanyolu.

TİNOCO, portekizli mimarlar ailesi. En ünlü iki üyesinden, PEDRO NUNES (öl. 1641'den önce), B. Álvares'in ölümü (1624) üzerine kralın mimarlığına atandı, Lizbon'da çalıştı. Günümüze kalan tek yapısı Coimbra'daki S. Cruz manastırı'nın sacristi-asıdır (1622-1624). —Oğullarından JOÃO NUNES (öl. 1690), kalelerde, augustinusçu manastırlarda, Santarem cizvitler kilisesi'nde çalıştı. Lizbon'un en eski kent planını (1650) o yapmıştır.

TİNÓDİ (Sebestyén), macar şair (Tinód 1510'a doğr. - Sárvár 1556). Türkler'e karşı savaştı, şato şato dolaşıp, bestelediği manzum öykülerini lavta eşliğinde söyledi. Çağdaş Erdel tarihi, Buda'nın Türkler tarafından alınışı, Temeşvar, Eğri kalelerinin kuşatılması gibi olayları anlattı. Önemli bir tarihsel kaynak niteliği taşıyan bu öyküleri Kolozsvár'da bastırdı *Chronika* (1554) adlı kitabında derledi.

TİNO Dİ CAMAİNO, italyan heykelci (Siena 1280'e doğr. - Napoli 1337). Giovanni Pisano'nun tilmizi olduğu düşünülür. İmparator Heinrich VII'nin Pisa'daki mezarı olan ilk yapıtı (1315-1317) geniş çapta işlenmiştir. Daha sonra, Siena'da olduğu gibi (kardinal Petroni'nin katedraldeki mezarı, 1318) Floransa'da kaldığı süre içinde de (piskopos Antonio Orso'nun mezarı, 1321-1323), sanatı daha büyük bir esneklik kazanarak gelişmiştir. 1323 ya da 1324'te Anjou sarayınca çağrıldığı zaman yaptığı Napoli'deki kral mezarları, tekrarlardan kaynaklanan bir tekdüzelik içindedir.

TİNOS, türkç. **İstendil,** Kyklades takımadalarının kuzey kesiminde yunan adası; 195 km²; 10 000 nüf. Merkezi *Tinos*, güney kıyısındadır. Mermer çıkarılır. Ada, Atina konfederasyonunun üyesiydi. Antik kenti kuşatan surların bir bölümü ayaktadır. Biraz K.-B.'da, *Kionia* denilen yerde ve

Lauros-Giraudon

Jean Tinguely ve Larry Rivers
***Turning Friendship of America and France* (1961)**
Reinhard Onnasch kol., Berlin

Scala

Tino di Camaino: kardinal Petroni'nin Siena katedrali'ndeki mezarı (1318)

antik bir dalgakıran yakınında Hellenistik dönemde yapılmış Poseidon ve Amphitrite tapınağı bulundu; yazıtların yanı sıra, deniz canavarlarının tasvir edildiği tapınak alınlıklarının parçaları ortaya çıkarıldı.

TİNSEL sıf. **1.** Maddeden ayrı bir gerçek olarak görülen tinin niteliğinde olana denir; ruhsal. **—2.** Maddeyle ilgili olmayan, duyularla algılanamayan, ruha, zekâya, düşünceye ilişkin bir şey için kullanılır; manevi: *İki yazar arasındaki tinsel yakınlık.*

TİNSEL a. (ing. sözc.). Balıkç. Yapay yemleri sarmada kullanılan madensel tel.

TİNSELCİ sıf. ve a. Tinselcilik yanlısı.

TİNSELCİLİK a. Fels. Tin'in (ruhun) varlığının, maddeden daha üstün ve ondan daha önce var olan bir gerçeklik olduğunu ileri süren öğreti.

TİNTAGEL, Büyük Britanya'da yer, Cornwall'ın K.-B. kıyısında; 1 400 nüf. — Yakınlarında, *Tintagel burnu*'nda, efsaneye göre kral Arthur'un doğduğu yer olan bir şatonun yerinde kurulduğu sanılan XII. yy.'dan kalma şato.

TİN TİN be. Sessizce ve parmak uçlarına basarak: *Tin tin yürüyerek merdivenleri çıktı.*

TİNTİNNİDAE a. (lat. *tintinnus,* çıngırak, zil ve yun. *eidos,* görünüm'den). Deniz planktonları arasında yer alan (ender olarak tatlısuda da bulunurlar) solucanlar öbeğinden kirpikli protist familyası ya da alttakımı. (Üyeleri bir vazo ya da çana benzeyen bir kavkı içinde bulunur: bu kavkı sayesinde fosilleri günümüze ulaşmıştır. Başlıca cinsi *Calpionella.*)

TİNTO *(rio),* İspanya'da kıyı ırmağı, Andalucía'da, Atlas okyanusu'na dökülür; 80 km. Sierra de Albarderos'un eteğinden, adı Tinto'dan gelen madencilik (bakırlı demir) bölgesinin ortasından doğar. Andalucía ovasına ulaşır ve birden genişleyip halicini Odiel'in haliciyle birleştirerek 1492'de Kristof Kolomb'un yola çıktığı koyu oluşturur.

TİNTON a. El sant. Göç sırasında hataba takılan çan.

TİNTORETTO (İacopo ROBUSTİ, **il** —denir), italyan ressam (Venedik 1518 - *ay. y.* 1594). Tiziano ve P. Bordone'nin öğrencisi oldu; ancak, Pordenone'nin hareketli sanatından ve Schiavone'deki gerçek dışı öğelerden de esinlendi. Michelangelo'nun ve manierismocuların sanatını tanıdıktan sonra, kesinlikle dramatik anlatıma ve büyük ışık etkilerine yöneldi.

Sanat yaşamının tümünü, *Son yemek* (1547, S. Marcuola) ve *Köle mucizesi* (1548, Accademia) gibi ilk başyapıtlarını verdiği Venedik'te geçirdi. Şaşırtıcı bir ustalığı olan il Tintoretto, kimi zaman Tiziano'ya (*Tekvin,* Scuola della Trinità; *Âdem ile Havva,* Accademia), kimi zaman da il Veronese'ye (*Suzan yıkanırken,* 1560'a doğr., Viyana) yaklaşır. *Suzan yıkanırken*' de yarı saydam gibi görünen çıplak vücutla bahçenin mat zemini karşıtlık içindedir. İl Tintoretto, manierismoculuğun bütün kaynaklarından yararlanır, dolambaçlı ve hareketli figürlerden ve zıt ışık etkilerinden hoşlanır, kompozisyonlarını alabildiğince uzanmış duygusunu uyandıracak biçimde büyük köşegenlere göre düzenler (*Vebalıları iyileştiren aziz Augustinus,* Vicenza).

La Scuola di S. Marco için, başyapıtlarından sayılan *Aziz Markos'un mucizeleri* (1562-1566) konulu üç tablo yaptı (Brera ve Accademia [Venedik]). La Scuola di S. Rocco için, 1564-1587 arasında, elli altı kompozisyondan oluşan dev bir dizi gerçekleştirdi: aziz Roch'un yaşamından birkaç sahne ve üslubunun dramatik gücünü parlak bir biçimde yansıtan Yeni Ahit' in tüm çevrimi (1580 yıllarında atölyesindekilerin de katkısı oldu). Gizemli bir hava yansıtan *Çobanların tapınması*'nı, *Mısır'a kaçış, Azize Meryem ve Mısırlı azize Maria*'daki manzaraları, *İsa'nın vaftizi*'ni, *Son yemek*'i ve trajik Çile sahnelerini de (örneğin dev boyutlu *Çarmıha geriliş*) saymak gerekir.

Başyapıtlarının bir bölümü de Dukalar sarayı'nda bulunur: Kolej salonu, Senato salonu (tavanda, *Denizler kraliçesi Venedik,* 1581) ve Büyük Konsey salonu'nun süslemeleri. Bu son salon için, eşmerkezli geniş çemberlere göre gökyüzüne yerleştirilmiş seçilmişleri betimleyen dev boyutlu bir *Cennet* kompozisyonu (1588, Louvre'da bir taslağı bulunmaktadır) gerçekleştirdi. Anticollegio'da, konusunu mitolojiden alan birkaç tablo yer alır *(Bacchus ile Ariadne, Vulcanus ile Kyklopslar).* İl Tintoretto ayrıca birçok portre gerçekleştirmiştir: *Alvise Barbaro* (Floransa, Pitti sarayı), *Jacopo Soranzo* (Milano), *Battista Morosini* (Floransa, Accademia). Bu portrelerin en belirgin özelliği, yüz ile zemin arasında renk bakımından güçlü bir değer karşıtlığının bulunmasıdır. Sınırlı ve katı desenleri, büyük tuvallerini yapmak için şiddetli bir biçimde aydınlatılmış küçük modellerden yararlandığını ortaya koyar. XVI. yy.'ın ikinci yarısında, avrupa manierismoculuğunun gelişmesinde ve özellikle El Greco'nun yetişmesinde il Tintoretto'nun etkisi büyük olmuştur.

TİNTORETTO (Domenico), italyan ressam (Venedik 1560 - *ay. y.* 1635), İacopo Robusti Tintoretto'nun oğlu. Dukalar sarayı'nın dekorasyonunda, özellikle *Cennet*'te, babasıyla birlikte çalıştı. Ayrıca portreler de yaptı.

TİOALANİN a. (fr. *thioalanine*). SİSTEİN' in eşanlamlısı.

TİOBRAİD ÁRANN, ing. **Tipperary,** İrlanda Cumhuriyeti'nde (Munster ili) kent, zengin *Tiobraid ovası*'nın *(Golden Vale)* ortasında; 5 000 nüf. Pazar.

TİOLÔKOBAKTERİ a. (fr. *thioleucobactérie*). Havalanmış kükürtlü sularda bulunan ve oradaki sülfürleri yükseltgeyen kemotrof, renksiz, aerobi bakteri. (*Tiobakteriales* takımı.)

TİORBA a. (ital. *tiòrba;* belki de türkç. *torba*'dan). Lavta ailesinden, chitarrone' ye benzeyen, ancak boyutları daha büyük ve daha pes olan çalgı. XVII. yy.'ın başından itibaren (özellikle basso continuo için) eşlik çalgısı olarak kullanılmaya başlandı. 14 ya da 16 teli vardı.

TİOSEMİKARBAZON a. (fr. *thiosemicarbazone*). Eczc. Mikrobakteryum grubundan çeşitli mikroplara, özellikle Koch basili ile Hansen basiline etkili olan, sülfatiazol türevi ilaçlara verilen ad. (Tiosemikarbazonlar tüberküloz ve cüzam tedavisinde bir süre kullanıldıktan sonra kullanımları terk edilmiştir.)

TİOSİNAMİN a. (fr. *thiosinamine*). Yanık ameliyatlarından sonra nedbeli dokunun yumuşatılması için eskiden kullanılmış olan kimyasal ilaç.

TİOTEPA a. (fr. *thiotépa*). Eczc. Fosforamit yapısında kükürtlü ilaç. (Hücre çoğalmasını önleyici etkisi vardır. Kanser kemoterapisinde kullanılır.)

TİP a. (fr. *type;* lat. *typus,* yun. *typos,* kalıp, model, örnek'ten). **1.** Bir türün temel özelliklerini kendinde toplayan kalıplaşmış örnek: *Cimri tipi. Bu romancı çok başarılı bir aydın tipi çizmiş.* **—2.** Varlıkları ya da nesneleri sınıflandırmada, benzer varlıklardan ya da nesnelerden ayırmakta ölçüt olarak kullanılan kategori, tür, cins, çeşit: *Üç tip cümle ayırt etmek. Bu tip erkekleri sevmem. Daha önce de bu tip bir film görmüştüm. Eski tip bir araba.* **—3.** İnsan gruplarını ayırt eden ya da ayırt ettiği düşünülen fiziksel ve karakter özelliklerinin tümü: *Slav tipi. Akdeniz tipi.* **—4.** Dış görünüş: *Karakterini bilmem ama kızın tipi bir harika.* **—5.** *Tkz.* Kişi, insan: *Hoş bir tip. Anlaşılması güç bir tip.*

—Biyol. Sistematik bir birimdeki (tür, cins vb.) değişimlerin pek de uzaklaşamadığı, bu birimlere özgü değişmez özelliklerden oluşturulan genel biçim. (Eşanl. TİPİK BİÇİM.) || Taksinomide, bir sınıflandırma biriminin (tür, cins vb.) tanımında temel alınan ve uluslararası alanda da esas tutulan özgün gereç (örnek, çizim ya da kimi zaman tanım). [Pek çok hayvan, bitki ve kaya tipi birkaç büyük bilimsel kuruluşta saklanmaktadır: İngiltere'de British Museum ve Kew herbariumu, Fransa'da Muséum national d'histoire naturelle vb.] (Bk. *ansikl.* böl.) || Bir tür ya da çeşide özgü karakterleri en yüksek oranda taşıyan hayvan ya da bitki.

—Bot. *Biyolojik tip,* bitkileri duruşlarına ya da genel yapılarına, özellikle elverişsiz mevsim boyunca canlı kalmalarını sağlayan organların ve tomurcukların yerine ve konumuna bakarak sınıflandırmayı sağlayan karakterlerin tümü. (Biyolojik tip kavramını Christen Raunkiaer ortaya atmıştır. Fanerofit*ler tropikal bölgelerde yaygındır; terofitler ve geofitler karşıt iklimli bölgelerde önemlidir; kamefitler ve hemikriptofitler soğuk bölgelerde ve yüksek dağlarda çok olur.) || *Çiçek tipi,* çiçeklerin parça sayılarıyla bağlantılı olan genel düzenlenme planı. (Birçeneklilerin çiçekleri genellikle üçlü tiptedir [üç çanakyaprak, üç taçyaprak, üç ya da altı erkekorgan, üç meyveyaprak].)

—Dilbil. *Cümle tipi,* cümlenin (bildirme, soru, emir ve ünlem cümleleri ve olumsuz

M. Garanger

il Tintoretto *Köle mucizesi* **(bir köleyi işkenceden kurtaran aziz Markos) [1548]** *Accademia, Venedik*

ve tumturaklı biçimlerin karışımı) alabileceği biçimlerden her biri.

—Dy. Bir lokomotifin sınıflandırma kategorisi (Bu sınıflandırma, dingillerin sayısına ve dağılımına dayanır: taşıyıcı ön dingiller, devindirici dingiller, taşıyıcı arka dingiller.)

—Ed. Kimliği ve kendine özgü kişisel nitelikleri yerine sadece benzerleriyle ortak olan özellikleri canlandırılmış roman, öykü vb. kişisi (Örn. Ahmet Mithat'ın *Felatun Bey ile Rakım Efendi* romanında batı uygarlığını dış görünüşüyle taklit eden züppe tipi Felatun Bey.)

—Mant. Russell'a göre, imlem alanı (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Birkaç değişken tipli diller,* örneğin skalerler ve vektörlerle karşılaşılan vektör uzayları kuramı ve öğelerle altkümelerin eşzamanlı olarak incelendikleri topolojik uzaylar kuramı gibi birkaç tür nesnenin yer aldığı bir kuramı biçimselleştirmek istendiği zaman yönelmek zorunda kalınan biçimsel diller. ‖ *Tipleri atlama teoremi,* tıkızlık teoreminin tip olarak adlandırılan bazı yüklem sınıflarına yaygınlaştırılması. ‖ *Tipler kuramları,* yalın (belitsel olmayan) Cantor kümeleri kuramının gelişiminde ortaya çıkan çatışkıları ortadan kaldırmak amacıyla Russell (mantıksal tipler kuramı) ve Zermola (tiplerin birikimli kademeleri kuramı) tarafından birbirlerinden bağımsız olarak ortaya konan kuramlar (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ruhbil. Aralarında belli bir uygunluk gösteren bedensel ve / ya da ruhbilimsel özellikler toplamı. (Bağıntıları tipleme*ler aracılığıyla kurulur.)

—Topbil. *İdeal tip,* toplumsal bir olayın betimsel olarak zihinsel kuruluşu. (İdeal tip, kendi deneysel gerçekliği içinde ele alınan toplumsal olayın tek, belirgin ve tutarlı bir model biçiminde eklemlenen bazı belirtici öğelerine dayanarak kurulur. Max Weber'in ortaya koyduğu toplumbilimsel bir çözümleme yönteminin temelindeki ideal tip, deneysel gerçekliğin bir yansıması değildir; daha çok çeşitli deneysel belirtileriyle ele alınan toplumsal olayın incelenmesi için başvuru noktası ve tarihsel olayların nedensel açıklamasına yönelik varsayımlar hazırlanması için kaynak olarak kullanılır.)

◆ sıf. ve a. Farklı, ilginç ya da tuhaf bir kimse için kullanılır: *Ne tip adam. Tipe bak, nasıl giyinmiş!*

◆ sıf. Muhs. *Tip bilançolar,* tekdüze olarak belirli bir tipe göre hazırlanan bilançolar (Banka ve sigorta şirketlerinin bilançoları gibi tip bilançolar da ilgili bakanlıklarca hazırlanarak tebliğ edilir.)

—ANSİKL. Biyol. Tanım, tek, yetişkin ve bireşeyli bir örneğe göre yapılmışsa buna *tam tip;* bu takdirde karşıt cinsiyetle tanımlanmış ilk örneğe *karşıt tip,* aynı serinin, tamamlaması ilk yapılan örneklere ve aynı yerden gelen ve birincilere bakılarak tanımlanan bütün diğer tiplere *benzer tip,* tanımı özellikle herhangi bir örnek belirtilmeden, bütün topluluğa göre yapılan her örneğe *ortak tip* denir.

—Mant. Russellcı tipler kuramı 1908'de ortaya kondu (Russell'ın "tipler kuramına dayalı olarak matematik mantık" başlıklı yazısı) ve *Principia mathematica*'da sistemli bir biçimde geliştirildi. Russell'a göre tip, bir imlem alanı olarak, yanı belli bir önerme fonksiyonuna bir değer kazandıran kanıtlar obeği olarak tanımlanabilir. Önerme fonksiyonlarının kendileri de kanıt olarak kabul ettikleri nesnelere göre tipler halinde sınıflandırılabilirler. Böylece insanlar tip 0'dan birer bireydir; bilgelik (ya da "x bilgedir" önerme fonksiyonu) tip 1'den (çünkü "Sokrates bilgedir" önermesinin bir doğruluk değeri vardır), erdem (ya da "x bir erdemdir" önermesi) tip 2'dendir (çünkü "bilgelik bir erdemdir" önermesinin bir doğruluk değeri vardır) vb. Yüklemler, anlamlı bir önermede kendilerine bu nitelikler yüklenen kendilikler den daha yüksek bir mantık tipini simgelerler. Bu kuram, Cantor çatışkısı olanağını ortadan kaldırır: çünkü $x \notin x$ fonksiyonu tipler teorisine uymaz (Russell bir sınıfın, bir fonksiyonun yayılmasından başka bir şey olmadığını ileri sürerek ve ikinciler yararına birincileri ortadan kaldırarak, *no-class-theory* kuramını ortaya koyar). Berry paradoksu ya da yalancı paradoksu gibi öteki paradoksları (anlambilimsel paradokslar) ortadan kaldırmak amacıyla, Russell tipler içindeki basamakları ayırarak kuramı karmaşık bir duruma getirir (dallanmış tipler kuramı). Örneğin tip 1'den bir fonksiyon (yanı bireyleri kanıt olarak alan bir önerme fonksiyonu), eğer bireylerin tipinden üstün bir tipin değişkenlerine göre nicelemesiz tanımlanabilirse, bu fonksiyonun basamak 1'den olduğu söylenecektir. Böylece "x Sokrates'i seviyor", "x herkesi (yanı tüm insan bireyleri) seviyor" fonksiyonlarının birinci basamaktan fonksiyonlar olmalarına karşın, bireyin niteliklerine göre, dolayısıyla tip 2'nin değişkenlerine göre bir nicelemeye yönelen "x büyük bir generalin tüm niteliklerine sahiptir" fonksiyonu birinci basamaktan bir fonksiyon değildir. Buna göre bir F_1 fonksiyonuna, eğer kanıtlarının tipiyle bağdaşan minimal basamaktan bir fonksiyonsa, *yüklemsel* fonksiyon denir ve $F!x$ olarak yazılır. Bu dallanmış kuram, yalın kuramda varlıklarını sürdüren paradoksları ortadan kaldırma olanağını sağlamakla birlikte, matematik dile çok katı sınırlamalar getirir (çözümlemenin büyük bir bölümü bu çerçeve içinde betimlenemez). Bundan ötürü Russell, indirgenebilirlik belitine yönelir. Bu belite göre her fonksiyon için, birinciyle kaplamdaş yüklemsel bir fonksiyon vardır (biçimsel olarak $(f)(\exists g)(x)(fx \equiv g!x)$).

Ancak bu belit bir artefakt gibi görünür ve her ne olursa olsun, matematiğin lojisist bir yeniden kuruluşu çerçevesinde haklı olarak beklenebileceği gibi, sezgisel bir doğruluk da taşımaz. Dallanmış tipler kuramı, 1925'te Ramsey'nin önemli bir yazısından sonra bırakıldı ve yalın ("ramseyleştirilmiş") kuram benimsendi. Ramsey bu yazısında mantık ve matematik açısından gerçekten kaygı verici olan paradoksları çözmek için yalın kuramın yeterli olduğunu ortaya koyuyordu (bir bakıma, Ramsey'nin "anlambilimsel" paradokslar olarak adlandırdığı öteki paradoksların ancak Tarski'nin anlambilimiyle gerçekten çözülebildikleri söylenebilir). Zermelo'nun kuramıysa, belitsel Zermelo-Fraenkel kümeler kuramına yol açtı.

TİP, Türkiye İşçi partisi'nin kısa yazılışı (→ İŞÇİ PARTİSİ [TÜRKİYE].)

TİPASA ya da **TİPAZA,** Cezayir'de (el Buleyde vilayeti) kent, kıyıda, cebel Şenua'nın eteğinde. 18 100 nüf.

—Arkeol. Tipasa Antikçağ'da, Moritanya numidia krallığı, sonra roma eyaleti Mauretania Caesariensis döneminde önemli bir kentti. Kazılar sonucu birçok anıt ortaya çıkarıldı: geniş bir alanı çeviren surlar, forum, sivil bazilika, birçok tapınak, evler, büyük bir katedral ve yerel martyrlere (azize Salsa) adanmış kiliseleri olan mezarlıklar. Kent yakınlarında, bir numidia kralının olduğu sanılan, "Hıristiyan kadının mezarı" olarak anılan anıtmezar. Bugün kentte güzel müze vardır (Cezayir kenti müzesinde de Tipasa'dan gelen birçok belge bulunur).

TİPHİA a. (yun. *tophe,* sokarsınek'ten). Kınkanatlıların yaprakduyargalıgiller familyasından larvalarda asalak yaşayan yabanarısı cinsi. (Japonya kökenli *Tiphia popilliavora,* japon mayısböceğiyle [*Popillia japonica*] mucadele için 1920'de ABD'ye sokuldu. *Tiphiidae* familyasının örnek tipi.)

TİPHYS. Yun. mit. Boiotialı kahraman *Argo* gemisinin kaptanı. Yolculuk sırasında hastalıktan öldü.

TİPİ a. Kar fırtınası: *Tipi başlamadan bir yere sığınalım.*

© C. Perret Atlas Photo

Tipasa
arkeolojik sitten bir görünüm

TİPİ a. (amerikanca *tepee;* sioux dilinde bir sozcükten). Kuzey Amerika ovalarında yaşayan Kızılderililer'in geleneksel konutu olan uç uca dikilmiş derilerden oluşmuş bir, iki ya da üç direkli, koni biçiminde çadır.

TİPİFİKASYON a. (fr. *typification*). Biyol. Bir taksonun (tür, cins vb.) özgün tanımının dayandığı örnek ya da tipin resmi adlandırılması.

TİPİK sıf. (fr. *typique*). **1.** Bir şeyi tam olarak belirleyen, onun temel özelliği olan şey için kullanılır: *Tipik bir saplantı durumu. Belli bir dünya görüşünü yansıtan tipik bir cevap.* **—2.** Kalıplaşmış bir tipin, bir kategorinin tüm özelliklerini taşıyan, onun somut bir örneğini oluşturan kimse ya da şey için kullanılır: *Tipik bir aydın. Tipik bir akdenizli.* **—3.** Son derece düzgün olan şeyler için kullanılır: *Balzac'ın yarattığı en tipik roman kişilerinden biri.*

—Biyol. Yalnız bir hayvan ya da bitki grubuna (tür, familya, sınıf vb.) özgü karaktere denir. (Örneğin, omurgasızlarda kanatlar böceklerin tipik organıdır.) ‖ Sistematik bir biçimde, mukabil tipin karakterlerine çok benzeyen, hayvansal ya da bitkisel bireyine denir (örneğin tipik bir fosil, bir memeli, tipik bir kuşotu). ‖ *Tipik biçim,* TİP'in eşanlamlısı.

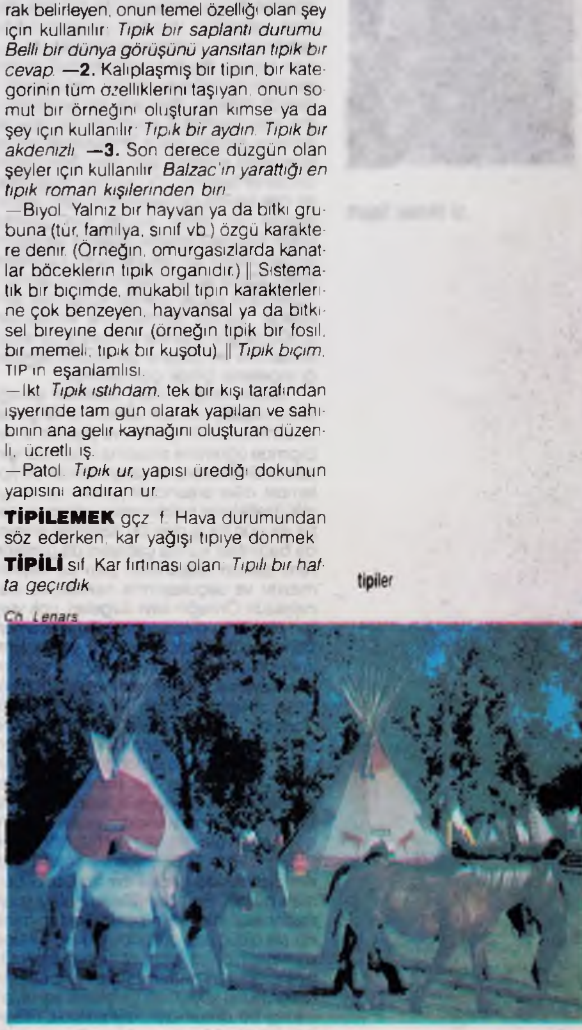
—İkt. *Tipik istihdam,* tek bir kişi tarafından işyerinde tam gün olarak yapılan ve sahibinin ana gelir kaynağını oluşturan düzenli, ücretli iş.

—Patol. *Tipik ur,* yapısı ürediği dokunun yapısını andıran ur.

TİPİLEMEK gçz. f. Hava durumundan söz ederken, kar yağışı tipiye dönmek.

TİPİLİ sıf. Kar fırtınası olan: *Tipili bir hafta geçirdik.*

Ch. Lenars

tipiler

Mike Evans

sir Michael Tippett

TİPİTAKA → TRIPITAKA.

TİPLEME a. Bir tiyatro oyunu, bir film, bir radyo ya da televizyon yayını için en uygun oyuncu ya da figüranların seçimi.
—Bağışıkbil. Antijen özelliklerine göre bakterileri sınıflandırma yöntemi.
—Dilbil. Dillerin, eşzamanlı incelemeyle ortaya çıkarılan iç özelliklerini karşılaştırarak yapılan sınıflandırması. (Tipleme, türsel sınıflandırmanın dil aileleri ya da coğrafi yakınlık gibi Amerindler'in dilleri, toplumların evrim derecesi gibi dildışı ölçütler kullanılarak yapılan sınıflandırmaların karşıtıdır.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Ruhbil. Bireyleri bedensel ve / ya da ruhbilimsel tipler olarak sınıflama sistemi. Bedensel tiplerin ruhbilimsel tipleri önceden belirledikleri varsayılan bu sistemde, genellikle bedensel tipler ve ruhbilimsel tipler arasında uygunluk kurulur. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Siyas. bil. *Siyasal tipleme,* siyasal kurum ya da olayların bir ya da birkaç ölçüte göre sınıflandırılması. (Çağdaş liberal demokrasilerde parlamenter rejim, başkanlık rejimi ve meclis rejimi arasındaki ayrım en çok kullanılan tiplemelerden biri olarak kalır.)
—Topbil. Toplumsal bir olaya ilişkin ve farklı tipler biçimindeki bir deneysel veriler topluluğunu sınıflama sistemi. (Tiplemeden genellikle toplumsal yaşamın çeşitli örgütlenme biçimleri arasında ayrım yapmak için yararlanılmış, bunun için de bir tipten ötekine doğrusal bir evrim varsayımına dayanılmıştır.)
—ANSİKL. Dilbil. Coğrafi alan dilbilimi, tiplemenin dillere uygulanan özel bir durumudur. Bu açıdan en iyi biçimde incelenmiş bölge olan Balkanlar ele alınırsa, rumencede (roman dili) ve bulgarcada (slav dili) tanımlığın sözcük sonunda olduğu görülür. Gene Balkanlar'da gelecek zaman, genellikle istemek yardımcı fiiliyle yapılır, ancak ingilizce ve çincede de durum aynıdır. Bu son gözlem, balkancılık kavramının darlığını gösterir. Avrupa sınırlarında kalarak, dancada da bir tanımlığın, adın belirliliğini anlatmak için, sözcük sonuna geldiği bilinir: balkancılık genel tiplemede kolayca iflas eder. Gerçekten de genel tipleme, XX. yy.'daki araştırmalar çok sayıda olmadığından yeni sayılabilecek bir daldır. Ancak son yıllarda önem kazanan tipleme, istatistik yaklaşımlardan başka bir şey olmayan tümellere ilişkin sözde araştırmaların yerini almıştır. Tiplemede yüzde oranları kullanmak tehlikelidir, çünkü yeryüzünde konuşulan 5 000 dil göz önünde tutulunca bir araştırmacının tek başına denetleyemeyeceği inceleme örnek çok sınırlıdır.
Tipleme araştırmaları, özellikleri gereği tümü kapsayıcılıktan uzaktır; ama genel dilbilimin, dillerin işlevleri ve yapısını en iyi biçimde öğrenme amacına ulaşması için sürdürülmesi zorunlu çalışmalardır. Dil tiplemesi, diller arasındaki yakınlık ya da ayrılık özelliklerini belirlemekle yetinmez, daha da güç bir iş olan bu özellikler arasında bağıntılar kurma çabasını da gösterir. Kimi zaman rastlantının payı da kaçınılmazdır ve usçullaştırma neredeyse olanaksızdır. Örneğin sayı dizgeleri: çok yaygın olan onlu dizge, yirmili dizge (kısmen fransızcadaki gibi 80=4×20 ya da kimi Yeni Kaledonya dillerinde "insan"ın eller+ayaklar yirmi anlamına geldiği gibi), beşe eklemeli dizge (khmercede, altı "beş-bir", yedi "beş-iki" vb. biçiminde söylenir), ondan çıkartmalı dizge (sümercede ya da aynuda olduğu gibi altı "on -dört", yedi "on-üç" vb. biçiminde söylenir), tibetçenin (tümüyle açıklanmamış) ya da bir ünlü almaşmasının ikiyle çarpımı gösterdiği (*i/u* ve *ola hilhu* çiftlerinde "1/2"i, *milmu* "3/6" *yolya* "4/8" japoncanın dizgelerine geçerli bir açıklama bulmak güçtür. Burada, dillerin gelişiminde rastlantısal etkenlerin sanıldığından daha da sık olduğunu düşündüren hiç bir tipe uymayan bir durum sözkonusudur. Dil göstergesinin nedensizliğine olan inanç (doğrusunu söylemek gerekirse yanlış bir inanç) bu durumdan kaynaklanır. Filojenez (soyoluş) [ve biyolojideki türselleşme], yeni bir türün ortaya çıkma nedeni genellikle bir yanlışlık sonucu da olsa, belli kurallara uyar. Ayrıca, araştırma varsayımı olarak, dillerin gelişimi, eşzamanlı ya da artzamanlı tiplemenin kanıtlayacağı kimi yasalara göre gerçekleşir denebilir.
—Ruhbil. Günümüzde en çok kullanılan tiplemeler, E. Kretschmer'in tiplemesiyle G. Heymans ve E. Wiersma'nın tiplemesidir (1909). Kretschmer tiplemesinde (1921) şu bedensel tipler sıralanır: atletik*, piknik*, leptozom* ve displastik*. Leptozom tip ve şizotimik mizaçlı tip arasında olduğu gibi, piknik tip ve siklotimik* mizaçlı tip arasında da bir bağıntı olduğu ileri sürülür. G. Heymans ve E. Wiersma tiplemesi daha çok bir karakteroloji* niteliği taşır; çünkü özellikle ruhbilimsel tiplerin belirlenmesine dayanır. Üç karakter* özelliğinden (heyecanlılık, etkinlik ve yankılanma) yola çıkılarak, sırasıyla şu sekiz karakter tipi tanımlanır: heyecanlı-etkin -birincil (öfkeli); heyecanlı-etkin-ikincil (ihtiraslı); heyecanlı-etkinliksiz-birincil (sinirli); heyecanlı-etkinliksiz-ikincil (duygusal); heyecansız-etkin-birincil (canlı); heyecansız-etkin-ikincil (ağırkanlı); heyecansız-etkinliksiz-birincil (amorf); heyecansız-etkinliksiz -ikincil (duygusuz).
Tiplemelerle ortaya konan biçimruhbilimsel araştırma sistemlerine çok az güvenilebilir. Bunun nedeni, hem bu tiplemelere temel olan belirleyicilerin, hem de kurdukları bedensel-ruhsal bağıntıların son derece saymaca ve sistemli niteliğidir. Öte yandan bu tiplemeler, kesin olarak organcı bir kişilik belirlenimciliğini varsayarlar. Oysa bunu hiçbir gözlem ya da deneyim olgusu, hatta E. Kretschmer tiplemesinde kurulan bazı bağıntıların düşündürtebilecekleri gibi psikopatolojik etioloji alanında bile, doğrulamaya gerçekten yetenekli değildir. (→ SİKLOTİMİK.)

TİPLEŞTİRME a. Roman, öykü, oyun gibi yazınsal türlerde bir tipe özgü belirleyici özellikleri en iyi temsil edecek biçimde bir kişide toplayarak canlandırma.

TİPO a. Tipografinin kısa yazımı.

TİPOCU a. Basımevlerinde tipo baskıyla uğraşan usta.

TİPOGRAFİ a. (fr. *typographie*). **1.** Kabartma kalıplar (tek tek karakterler, gravürler, klişeler) üzerinde dizgi ve baskı yöntemi. **—2.** Bir matbaada, dizgi ve sayfa düzenlemesi işleminin yapıldığı bölüm. (Kısalt. TİPO.)
—ANSİKL. Tipografi tekniğinde baskı kalıpları metin ve resimlerden oluşur. Metinler çoğu kez elle ya da mekanik olarak dizilir, resimlerse fotogravür yöntemiyle elde edilir. Sayfa düzeni, metin satırlarının, gerektiğinde klişe ve başlıkların bir araya getirilmesi, gerekli boşlukların yerleştirilmesi, sayfaların numaralanması vb. işlemlerini kapsar; daha sonra sayfalar, sayfa sıralaması kurallarına uygun olarak bir şasi üzerinde bir araya getirilir. Baskı işlemi doğrudan dizgi (el dizgisi) ve fotogravür klişeler üzerinden gerçekleştirilebilir. Kalıp çıkarma yöntemleriyle elde edilmiş kalıplar (stereotipi, galvanotipi, plastotipi) yardımıyla da baskı yapılabilir. Bu arada düzeltmeler için provalar çekilir: ilk prova, basıla provası, son prova. Sayfa sıralaması yapılan kalıp, baskı tezgâhı üzerinde takozlanır. Daha sonra da baskıya hazırlık işi başlar. Bu iş tüm baskı elemanlarının aynı düzeyde olmasını sağlamak için yapılır. Kalıbın makine üzerine takozlanması işleminden önce de gerçekleştirilebilen bu işlemden sonra mürekkep ayarı ile birkaç sayfalık bir deneme baskısının ardından baskı işlemine geçilir. Kâğıt, basınç altında, merdaneyle, mürekkeplenmiş kalıp arasından geçerken mürekkep alır. (→ PRES.)
Ofset ve helyogravür tekniklerinin rekabetine rağmen, kalitesinin eşsizliği nedeniyle, afiş, el ilanı ve meraklılar için özel olarak hazırlanan kitapların basımında, baskısı doğrudan kâğıt üzerine uygulanan tipografi tekniği tercih edilir.

TİPOMETRE a. Dizgicilerin kullandığı taksimatlı cetvel. (Üzerinde iki ayrı taksimatı bulunan düz bir cetveldir, bunların birinde metre sisteminin ondalık bölümleri [santimetre ve milimetre], ötekindeyse on iki eşit parçaya bölünen ve birimi tipo puntosu olan tipografi sistemi yer alır.)

TİPPERARY → TIOBRAİD ÁRANN.

TİPPETT (*sir* Michael), ingiliz besteci (Londra 1905). 1951'e kadar Morley College'in müdürlüğünü yaptı, iki yaylı sazlar orkestrası için konçertosu (1939) ve nazi aleyhtarı oratoryosuyla (*A Child of our Time,* 1941) kendini tanıttı. Birinci piyano sonatı (1937), birinci senfonisi (1945) ve yaylı çalgılar için dikkate değer üç kuarteti (1935, gözden geçirilmiş biçimiyle 1942, 1943, 1946) ve nihayet yalnız yaylı çalgılar için *Corelli'nin bir teması üzerine fantezi konçertante*'ı (1953) hep bu ilk yaratıcılık dönemine ait yapıtlardır. 1952'de ilk operası *The Midsummer Marriage*'ı tamamladı; 1955'te bestelediği piyano konçertosu da bu yapıtın yörüngesinde yer alır. Daha sonra, ikinci senfonisi (1957), *King Priam* adlı operası (1962), ikinci piyano sonatı (1962), *Orkestra için konçerto*'su (1963) ve *The Vision of St Augustine* (1965) adlı kantatıyla yine çok karmaşık ritimli, ama eskisine oranla daha dinamik bir üslup geliştirdi. Üçüncü operası *The Knot Garden*'dan (1965-1969) sonra bir üçüncü senfoni (1972) ve bir üçüncü piyano sonatı (1973), dördüncü operası *The Ice Break*'tan (1973-1976) sonra da bir dördüncü senfoni (1977), yaylı çalgılar için bir dördüncü kuartet (1978) ve keman, alto ve viyolonsel için bir üçlü konçerto (1983) besteledi. Tippett; Milton ve Shelley'in metinleri üzerinden 4 solist, koro ve orkestra için bestelediği *The Mask of Time* (1983) adlı yapıtını mesleğinin doruk noktası olarak görür. İnsancıl görüşleri olan barışçı Britten (savaş sırasında savaşmayı reddettiği için hapse atıldı) tarafından uzun süre gölgede bırakılan Tippett Avrupa'da kendi kuşağının en büyük bestecilerinden biridir.

TİPPU SAHİB, Bahadır denir, Maysor sultanı (Devanhalli 1749'a doğr. - Seringapatam 1799). Karnatik'e (1767), Marathalar'a (1775-1779) ve İngilizler'e (1782) karşı savaşlarda kendisini gösterdi. Babası Haydar Ali'nin yerine geçince, Fransızlar'ın yardımıyla İngilizler'i Maysor'dan çıkardı (1783). Sultan unvanını aldı (1784), Louis XVI ile ittifak yapmayı başaramadı (1788), ama İngilizler'in desteklediği Travankor racasına saldırdı (1789). İngilizler'in Nizam'ın ve Marathalar'ın Cornwallis komutasındaki birleşik kuvvetleri tarafından yenilgiye uğratılıp Seringapatam'da kuşatılınca, devletlerinin yarısını elden çıkarmak zorunda kaldı (mart 1792). İle de France (Mauritius adası) valisi general Malartic'in yardımını sağladı ve Bonaparte'tan yardım umarak savaşa yeniden başladı (1798). Seringapatam yakınında yenildi (mart 1799), bu kenti savunurken öldürüldü (mayıs).

TİPPU TİP (Ahmet bin Muhammet, — denir), afrikalı lider (Zanzibar 1830'a doğr. - *ay. y.* 1905). Melezdi, deniz kıyısıyla Katanga arasında kervan ticareti yapıyordu, daha sonra Utetera sultanı olarak Lualaba vadisindeki Kasongo'ya yerleşti (1870'ten az önce). Yirmi yıl süreyle şimdiki Zaire'nin doğu bölgesinin en güçlü kişisi oldu. 1877'de, Stanley'e Stanley Falls yolculuğunda eşlik etti. 1883-1886 arasında, Orta Afrika Arapları'nı Zanzibar sultanının yönetimi altında birleştirmeye çalıştı; bu birleşmenin Avrupalılar'ca da tanınacağını umuyordu, ama umudu boşa çıktı. 1877 -1892 arasında, Léopold II'nin Stanley Falls temsilciliği gibi paradoksal bir rol oynadıktan sonra, kesin olarak Zanzibar'a çekildi.

TİP-TEDAVİ a. Psikanaliz öğretisinin ki-

mi standartlarına uygun düştüğü varsayılan psikanaliz tedavisi. (En çok benimsenmiş olanı değiştirimi çözümleme zorunluluğudur.)

TİPTERLER ya da **TEPTERLER,** Başkırtlar'a bağlı bir türk boyu. Bugün büyük çoğunluğu Başkırdistan Özerk Cumhuriyeti'nde yaşar. Dilleri başkırtçanın tipter ağzıdır.

TİPTOLOJİ a. (fr. *typtologie*). Ruhbil. Ruhların ispritizma masaları, nesneler ya da duvarlardan gelen vuruş sesleri aracılığıyla kurdukları görünür iletişim.

TİPTON, Büyük Britanya'da (West Midlands) kent, Birmingham yerleşmesinin batısında; 38 100 nüf. Metalürji. Makine yapımı. Elektrik donanımı. Kimya.

TİPUANİ, Bolivya'da kent, La Paz'ın K.'inde, río Beni'nin kolu Kaka'nın kıyısında. Altın madeni.

TİPULA a. (lat. *tippula*, su örümceği'nden). Üyelerinin ince ve narin bacaklarının olağanüstü uzun olmasıyla dikkati çeken sivrisinek cinsi. (Avrupa'nın en iri ikikanatlılarıdır: *Tipula brodigiana* türünde kanat açıklığı 10 cm'yi bulabilir. Bazı türlerin larvaları ilkbaharda bitkilerin diplerine saldırdığından çayırlara ya da sebzelere zarar verir. İkikanatlılar takımı; uzunduyargalılar [*Nematocera*] alttakımı, bostansineğigiller familyası.)

TİQUİSATE, Guatemala'da kent, Mazatenango'nun G.-G.-D.'sunda; 71 700 nüf. Bir muz üretim bölgesinin merkezi.

TİR a. (fars. *tîr*). *Esk.* **1.** Ok. **—2.** Sevgilinin kirpiği. **—3.** *Tir ü keman*, ok ve yay; sevgilinin kirpiği ve kaşı. || *Tir-i kaza*, kaza oku; kaza ve kader. || *Tir-i mah*, haziran.
—Spor. *Tir geçimi*, atış sırasında okun dayandığı üst kabza boğazına verilen ad.

TİR a. (fas arapçası *tîr*). Pedol. Fas'ta alçak ovalarda ve çanaklarda bulunan siyah renkte killi toprak. (Tirler sulu ve yoğun tarımla değerlendirilen verimli topraklardır.)

TİR ya da **TYRUS,** bugün **Sur** (Lübnan). Tar. coğ. Bir kenan, sonra Fenike krallığı'nın merkeziydi. Önemi, limanın canlılığından ve bir adacıkta (karaya 600 m uzaklıkta) bulunmasından kaynaklanıyordu. İ.Ö. XV.-XIII. yy. arasında Mısır'a bağlı olan Tir, Deniz halklarının geçişinden sonra bağımsızlığını kazandı. Daha Hiram I döneminde (İ.Ö. 969-935'e doğr.) tirli zanaatçıların ve denizcilerin ünü, Süleyman'ı, gemi yapımı ve deniz seferleri için onlardan yararlanmaya yöneltti. İthobaal I (İ.Ö. 887'ye doğr. - 855), İsrail'le ittifak kurmaya çalıştı (kızı Yezavel*, Ahab ile evlendi), ama Tirliler denize yönelmeyi daha yararlı buldular. Geleneğe göre en çok fenike kolonisini, özellikle de Kartaca'yı (İ.Ö. 814'e doğr.) onların kurduğu söylenir. Kara tarafında yabancı egemenlikler birbirini izledi. Tir, Asurlular'a, özellikle İ.Ö. 738'den başlayarak haraç verdi; buna karşılık, Mısır ile ilişkilerini korudu ve asur krallarına karşı dönem dönem ayaklandı: Salmanasar V (İ.Ö. 727-722/721), Asarhaddon (İ.Ö. 680-669) ve Asurbanipal'ın (İ.Ö. 669-629'a doğr.) yanı sıra, İ.Ö. 585-572 arasında Tir'i abluka altına aldığı sanılan Babil kralı Nabukodonosor da Tir krallarıyla görüşmek zorunda kaldılar. Pers egemenliği dönemini oldukça sorunsuz geçiren Tir, kente gelen İskender'in adaya geçmek istemesi üzerine ayaklandı. Yedi aylık bir kuşatmadan sonra alınan (İ.Ö. 332) ve şiddetle cezalandırılan kent, bir makedonya garnizonuna bırakıldı, ama yerli bir kral tarafından yönetildi ve kısa sürede eski canlılığına ve önemine kavuştu. Adayı hellenleştirme süreci ilerledi ve krallığın yerini bir yargıçlar kurulu aldı (İ.Ö. 275). Lagoslar'a (İ.Ö. 287'de), sonra Selefkiler'e (İ.Ö. 200'den sonra) bağlanan Tir, sonunda İ.Ö. 64'te Suriye'de kurulan bir roma eyaletinin parçası oldu. İ.S. 638'de Araplar, 1089'da Selçuklular tarafından işgal edildi. Haçlılar, 1124-1291 arasında Tir'i eski zenginliğine kavuşturdular. Memluklar döneminde bir kasaba düzeyine indi.

TİRABOSCHİ (Girolamo), italyan yazar (Bergamo 1731 - Modena 1794). Bilim ve sanatın gelişimiyle bağıntılı olarak, başlangıcından XVIII. yy.'ın başına kadar uzanan geniş bir italyan edebiyat tarihi (*Storia della letteratura italiana* [İtalyan edebiyatı tarihi], 9 cilt, 1772-1781 ve 1787-1793) kaleme aldı.

TİRAD a. (fr. *tirade*). Tiyatroda, bir oyuncunun sözü kesilmeden bir çırpıda söylediği sözler.

TİRADENTES (José Joaquim DA SILVA XAVIER, — denir), brezilyalı yurtsever (Pombal, Minas Gerais, 1746 - Rio de Janeiro 1792). Minas Gerais maden bölgesinde hekimlik, tüccarlık ve dişçilik (adı buradan gelir) yaptı, çok genç yaşta Aydınlanma çağı fikirlerini benimsedi ve Brezilya'nın bağımsızlığını ve köleliğin kaldırılmasını savunmaya başladı. Portekizliler'e karşı *İnconfidência mineira* adıyla tanınan ve nedeni daha çok vergilere dayanan en büyük ayaklanmayı düzenledi. 1789'da yakalanarak ölüm cezasına çarptırıldı ve idam edildi. Brezilya'nın ulusal kahramanı sayılır.

TİRAJ a. (fr. *tirage*). Bir kitabın, derginin, gazetenin bir kerede çıkan baskı sayısı.
—Elektroakust. Kaydedilmiş bir plağın, aynı orijinalden elde edilen kopyalarının tümü.
—Patol. Soluk alma bronşlardaki bir tıkanıklık yüzünden engellendiği zaman (özellikle difteride) göğüs kafesinin yumuşak kısımlarının (göğüskemiğinin üst ve alt bölgeleri, kaburgalararası kısımlar) içe doğru çökmesi.
—Postc. Pul ve değerli kâğıtların basıldığı sayı.

TİRAJE a. (fars. *tiraje*). Gökkuşağı.

TİRAJE → DİKMEN (Tiraje).

TİRALİ (Naim), türk öykücü, gazeteci (Giresun 1925). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1950). Yenilik basımevi'ni kurarak *Yenilik* dergisini çıkardı (1952-1957); çağdaş türk yazarlarının (Ataç, S. K. Yetkin, S. F. Abasıyanık vd.) kitaplarını yayımladı. Ortak olduğu *Vatan* gazetesini, bütün hisselerini satın alarak Ankara'da çıkardı (1962-1975); daha sonra *İktisat ve ticaret* gazetesini yayımladı (1977-1982). DP yönetiminin son döneminde amerikalı gazeteci Pulliam'ın Türkiye ile ilgili bir yazısı yüzünden 16 ay hapse mahkûm oldu; 27 Mayıs devrimi'yle özgürlüğüne kavuştu. 1961-1965 döneminde Giresun milletvekiliydi. Öykülerinde büyük kentte yaşanan sıradan olayları içtenlikli, yalın bir anlatımla konu edindi. Yapıtları: *Park* (1947), *Yirmi beş kuruşa Amerika* (1949), *Aşka kitakse* (1953; *Aşk dediğin* adıyla ve eklerle 1989), *Piraziz nere Berlin nere* (1982), *Yirmibeş kuruşa Amerika* (1989), *İki Şalom arasından* (1992).

TİRAM a. Birçok bitki hastalığıyla savaşmak için kullanılan, ditiyokarbamat grubundan, orta derecede zehirli fungisit.

TİRAMANA a. Hindistan'ın kutsal dansında yer alan bir figür.

TİRAMİN a. Org. kim. ve Eczc. HO—C_6H_4—CH_2—CH_2—NH_2 formüllü para hidroksi-2 etilaminin yaygın adı. (Bazı bitkilerde yer alır ve oralarda tirozinin karboksil kaybetmesiyle oluşur; iskeletine pek çok alkaloitte rastlanır. Bazı böbreküstü bezi urlarının teşhisi için bir farmakodinamik testte kullanılır.)

TİRAMOLA → TIRAMOLA.

TİRAN a. (fr. *tyran;* lat. *tyrannus;* yun. *tyrannos*). **1.** Esk. Yun. Zora başvurarak ele geçirdiği iktidarı mutlak bir biçimde kullanan kişi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Adil olmayan, acımasız hükümdar, despot. **—3.** Gücünü kötüye kullanan, gaddar olan kimse, diktatör: *O pısırık görünümlü adam evinde bir tiran oluverdi.*
—ANSİKL. Yunanistan'ın arkaik döneminde, tiran, silahlı bir hizbin ya da yabancı paralı askerlerin yardımıyla yasal olmayan yoldan iktidarı ele geçiren bir kimseydi (iktidarı ender olarak çocuklarına bırakabilirdi). Tiran, sitenin kurumsal yapısını ya baştan başa değiştirir (Korinthoslu Kypseloslar, Sikyonlu Kleisthenes), ya da onun işleyişini sıkıca kontrol etmekle yetinirdi. Öyle ya da böyle, bir tiranın iktidara gelişi genellikle önemli bir toplumsal evrim karşılığı olurdu (örneğin Peisistratos, kendilerine sürekli bir refah sağladığı küçük köylülere dayanıyordu). Klasik Yunan döneminde ve Hellenistik dönemde tiranlar, fiili otoritelerini yerleştirmek için siyasi gerginliklerden yararlanan otokratlardı (özellikle Sicilya'da, Dionysios ve oğullarının hüküm sürdüğü Siracusa'da). Bazı tiranlarsa sapık hükümdarlar gözüyle bakılan kişilerdi (Spartalı Nabis gibi).
—Fels. Aristoteles'e göre tiran kötü bir kraldır: "Tiran kendi çıkarından başka bir şey düşünmediği için krallığa ters düşer". Platon, tiranı, gözü kendinden başka kimseyi görmeyen, mizacı ya da çevresindeki kurumlar ya da her ikisi yüzünden kişiliği abartılan, sevgiden yoksun ve zorba bir insan olarak betimler (*Devlet* [he Politeia e peri tes dikes], 9). XVI. yy.'da Fransa'da Bodin gibi yazarlar, çeşitli tiran türlerinin sınıflamasını yaparak, bunları değişik hükümdar tiplerine uyguladılar. Sözgelimi La Boétie, Machiavelli'yi izleyerek, diğer siyaset kuramcılarının tersine, tiranlığı monarşiden farklı bir yönetim türü saymaz. La Boétie şöyle der: "Üç tür tiran vardır. Acımasız hükümdarlardan söz ediyorum. Bunlardan bazıları halk tarafından seçilerek, bazıları silah zoruyla, bazıları da veraset yoluyla kral olmuşlardır. Savaş yoluyla başa geçenler öyle davranırlar ki, insan onların fethettikleri bir ülkeyi yönetmekte olduklarını kolayca anlar. Kral olarak doğanlar da genellikle daha iyi değildir; böyle doğdukları ve tiranlığın kanıyla beslendikleri için, daha emdikleri sütle birlikte tiranlık içlerine işler ve egemenlikleri altındaki halklara karşı, miras aldıkları serflermiş gibi davranırlar; ve mizaçlarına uygun olarak, yani cimri ya da müsrif oluşlarına göre krallığı kendi mallarıymış gibi yönetirler. Devleti kendisine halkın teslim ettiği tiransa en katlanılır olandır, ya da bana kalırsa öyledir; yeter ki bu kişi başkalarını aşarak bu yere yükseldiğini görünce, büyüklük denilen ne olduğu belirsiz şeyle pohpohlanınca, bulunduğu yerden kıpırdamamaya karar vermesin" (*Gönüllü kulluk üzerine söylev* [Discours sur la servitude volontaire]).
XVIII. yy.'dan itibaren, tiranın meşruluğu sorunu artık hükümranlık hakkı kuramlarına başvurarak değil, doğal hukuk sorunsalına bağlı olarak ele alındı: Rousseau'nun "kamunun çıkarı için bir tiran da başa geçebilir" demesi bundandır. Bu durumda sorun, halkın hukuken ya da fiilen bir hükümdarı azledip edemeyeceğini bilmek sorununa dönüşür.
Tocqueville de bu düşünce çizgisini benimser: "Her şeyi yapabilme hakkının ve gücünün 'halk', 'kral', 'demokrasi' ya da 'aristokrasi' denilen herhangi bir güce devredildiğini gördüğümde, bu ister bir monarşide, ister bir cumhuriyet yönetiminde olsun, tiranlığın tohumu işte burada diyorum" (*De la démocratie en Amérique* [Amerika'da demokrasi üzerine], 6, 4).

TİRAN a. Amerika'da Alaska ile Ateş Ülkesi arasında yaşayan 400 kadar kuş türünün ortak adı. (Tirangiller familyası.)
—ANSİKL. Kuşç. Orta irilikte ya da küçük bedenli kuşlardır. Sinekkapanlar gibi uçarken yakaladıkları böceklerle beslenir. Bölgelerine giren başka kuşları hırpaladıkları için bu adla anılırlar.

TİRAN ya da **TİRANA,** Arnavutluk'un başkenti; 239 400 nüf. (1989). Arkeoloji ve etnografya müzesi. Güzel sanatlar galerisi. Kentin büyümesi, başkentin 1920'de Draç'dan Tiran'a taşınmasıyla başladı.

Tipula

Naim Tirali

Michel Setboun

Tiran, İskender Bey meydanı

Geniş bir tarım havzasında (Tiran'ın gereksinimlerini karşılamasına yardımcı olur) yer alan merkezi bir konumdadır ve ülkenin başlıca kentleriyle bağlantısı vardır. Dolambaçlı dar sokaklarıyla eski semtler hemen hemen bütünüyle yeniden düzenlenmiştir. Üniversitenin bulunduğu ticari ve idari kesimlerin çevresinde sanayi semtleri (tekstil, besin, makine yapımı, termik santral) uzanır. Kent, daha çok sanayi işlevlerinin artmasıyla hızlanan kırsal göç sayesinde genişlemektedir. Bununla birlikte, başkentin nüfusu ülke toplam nüfusunun % 8'den daha azını oluşturur ve nüfus yoğunluğu da, diğer Balkan devletlerine göre oldukça düşüktür. Kaldı ki, kentleşme hızı, elden geldiğince sınırlanmıştır.

TİRAN boğazı, Kızıldeniz'den başlayarak, Akabe körfezinin güney girişini kontrol eden adaların ve boğazın adı. Şarm eş-Şeyh üssünün (mayıs 1967), Birleşmiş milletler'in birlikleri tarafından boşaltılmasından hemen sonra mısır kuvvetlerinin bu boğazı İsrail gemilerine kapatması, Üçüncü İsrail-Arap savaşı'nın (haziran 1967) nedeni oldu.

TİRANA → TİRAN.

TİRANLIK a. (*tiran*'dan). **1.** Eski Yunan'da tiranın sahip olduğu siyasal erk. **—2.** Zorbalıkla ele geçirilmiş siyasal erk, diktatörlük, despotluk. **—3.** Bir topluluğun, bir kimsenin baskı ve şiddet dolu yetkesi: *Bir babanın çocuklarına uyguladığı tiranlık.*

TİRANO, İtalya'da kent, Lombardia'da (Sondrio ili), Valtelina'da Poschiavina vadisi kavşağında; 8 800 nüf. Karayolu ve demiryolu kavşağı. Ticaret merkezi.

Tire yöresi mimari örneklerinden Harbi Hotan'ın bir suluboya resmi

TİRAS a. (fr. *tirasse*). Müz. Bir orgun konsolunda ayakla dokunulan her tür mekanizma. (Eski aletlerde, elle çalınan esas klavyenin pes tuşlarını çeken tahta burguya "tiras" denirdi; daha sonra tiras, pedalın perdelikleri aracılığıyla el klavyelerini çalmayı sağlayan bir demir pedala dönüştü. Çağdaş yapımlarda, demir pedalın yerini bir düğme-pedal alabilir)

TİRASPOL, Moldova'da kent, Aşağı Dniestr kıyısında; 182 000 nüf. (1989). Bir tarım merkezinin ticaret merkezi (sebze, meyve). Kimyasal gübre. Camcılık. Elektrikli gereçler yapımı. Takım tezgâhları. Kereste sanayisi. Kâğıt. Tekstil.

TİRAŞ a. (fars. *tiraş*). *Esk.* **1.** Tıraş. **—2.** Üstten, yüzeysel olarak yontma.

◆ sıf. Yontma işi yapan: *büt-tiraş* (put yontan), *kalem-tiraş* (kalem yontan), *seng-tiraş* (taş yontan), *ser-tiraş* (başı tıraş eden, berber).

TİRATRON a. (fr. *thyratron;* yun. *thyra,* kapı ve [*élec*]*tron,* elektron'dan). Elektron. Sıcak katotlu gazlı tüp. Tiratronlarda, görevleri bir boşalma akımının başlatılması olan bir ya da birkaç kumanda elektrodu bulunur; bu elektrotlar, belirli çalışma koşulları dışında, sözkonusu boşalmanın hızına etkiyemez. (Fransız P. Toulon'un geliştirdiği tiratron, doğrultucu, ayarlayıcı ya da gevşeme salınımları üreteci olarak kullanılır.)

TİRBUŞON a. (fr. *tire-bouchon; tirer,* çekmek ve *bouchon,* tıpa'dan). Şişelerin ağzındaki mantar tıpaları çekip çıkarmaya yarayan ve kulplu ince, metal bir burgudan oluşan araç.

TİRDAN a. (fars. *tir* ve *-dan*'dan *tirdan*). Esk. sil. İçine ok konan ve omuzda taşınan özel torba, kutu, tirkeş. (Tahtadan kutu biçimindeki tirdanların en değerlileri İstanbul ve Edirne'de yapılırdı. Bunların bir bölümü fildişi, bağa, sedef kakmalı ya da işlemeliydi. Değerli taşlarla süslü olanları da vardı.)

TİRE a. Dikişte kullanılan pamuk ipliği.

◆ sıf. *Esk.* Pamuk ipliğinden yapılmış: *Tire çorap.*

TİRE a. (fr. *tiret*'den). Dilbil. ÇIZGI'nin eşanlamlısı.

TİRE sıf. (fars. *tire*). *Esk.* **1.** Karanlık, kara. **—2.** Bulanık. **—3.** *Tire-baht,* bahtı kara, kötü talihli. ‖ *Tire-batn,* içi kara, üzüntülü. ‖ *Tire-dil,* kötü yürekli. ‖ *Tire-gûn,* rengi bulanık. ‖ *Tire-hal,* ümitsiz. ‖ *Tire-mağz,* aptal. ‖ *Tire-rey,* düşüncesiz. ‖ *Tire-şeb,* karanlık gece. ‖ *Tire-zamir,* ruhu karanlık.

—Foto. Hiçbir yumuşak tonu olmayan ve yalnızca iki uç yoğunluğu bulunan fotoğraf.

—Matbaac. *Tire klişesi* ya da *filmi,* yalnızca düz beyazları ve siyahları olan bir belgeden hareketle elde edilmiş baskı kalıbı parçası. (TRAMLAMA'nın karşıtı olarak.)

TİRE, Ege bölgesinde İzmir iline bağlı ilçe; 77 314 nüf. (1990); 802 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak, 64 köy. Merkezi, İzmir'in yaklaşık 84 km G.-D.'sunda, Aydın dağlarının K. eteklerinde *Tire* (antik. *Tyrha*); 37 855 nüf. (1990). Tahıl, tütün, pamuk, incir üretimi.

—Tar. Tarih açısından kültür çağlarını sinesinde toplayan kent, Hititler'den sonra Phrygialılar, Lydialılar, Kimmerler, Persler ve Persler'i yenilgiye uğratan Büyük İskender'in yönetiminde kaldı. İskender'in ölümünden (İ.Ö. 323) sonra, onun komutanlarından Lysimakhos'a bırakıldı ve ardından da Bergama krallığı'nın topraklarına katıldı. Son Bergama kralının ölümü üzerine, roma yönetimine bağlanan Tire (İ.Ö. 133), bu imparatorluk ikiye bölününce (İ.S. 395), payına düştüğü Bizans devletinin (Doğu Roma İmparatorluğu) egemenlik sınırı içinde kaldı. Kenti Bizanslılar'ın elinden alan Aydınoğulları (1308), burasını kısa sürede büyük bir bilim ve ticaret merkezi durumuna getirdiler. Aydınoğulları beyliğini ortadan kaldıran Yıldırım Bayezit'in İsa Bey'e bıraktığı Tire (1390), onun aynı yıl ölümü üzerine doğrudan osmanlı topraklarına katıldı. Ankara savaşı'ndan (1402) sonra Aydınoğulları beyliğini yeniden canlandıran Timur tarafından İsa Bey'in oğulları Musa ile Umur'a bırakıldı. Fetret* devri'nde (1402-1413) İzmiroğlu Cüneyt Bey'in eline geçen kent, Murat II döneminde Halil Yahşi Bey komutasındaki kuvvetlerce geri alınarak yeniden osmanlı yönetimine geçti ve İzmir sancağına bağlı bir kaza merkezi oldu (1426). Fatih döneminde (1451-1481) yeniden bayındırılarak cami, han, hamam, kervansaray gibi birçok yapıtla süslenen Tire, Batı Anadolu'nun önemli kentlerinden biri durumuna geldi. Birinci Dünya savaşı'na son veren Mondros ateşkesi sırasında yunan istilasına uğradı (1919) ve Yunanlılar'ı İzmir'de denize döken türk birliklerince kurtarıldı (1922). Bugün İzmir iline bağlı bir ilçe merkezidir.

—Mim. Tire'de Beylikler ve Osmanlı dönemlerinden camiler, medrese, bedesten, han, hamam gibi anıtlar bulunmaktadır. Eğimli bir alan üzerinde yer alan Tire camilerinin çoğu yoldan yüksektedir ve altlarında dükkânlar vardır. Aydınoğlu Mehmet Bey'in yaptırdığı Aydınoğlumehmetbey camisi (1333/1334) küçük, kübik bir örnektir. Kare planlı ana mekânı tek kubbeli, son cemaat yeri iki kubbelidir. B.'daki minare renkli tuğla örgülü, kilim desenli motifleriyle dikkati çeker. Aydınoğlu Cüneyt Bey döneminden olduğu sanılan Ulu cami, Tire camilerinin en geniş mekânlısıdır. 1667 ve 1932'de onarılan yapının son cemaat yerine altı basamakla çıkılır. Minaresinin gövdesi zencirek motiflidir. Aydınoğlu Mehmet Bey'in oğullarına öğretmenlik yapan Abdüllatif bin Melek'in adıyla anılan medresenin yanındaki İbnimelek türbesi 1956'da onarılmıştır. Medresenin bahçesindeki Süleymanşah türbesi 1349 tarihlidir. Mermer ve taş karışımı, kare planlı yapı sekiz köşeli kasnağa oturan kubbeyle örtülüdür. 1442 tarihli Kazganoğlu camisi'nin duvarları tuğla hatıllı, taş örgülüdür. Kare planlı ana mekân kurşun kaplı kubbeyle örtülüdür. Son cemaat yeri beş kubbelidir. Mermer minberi ince işçiliğiyle dikkati çeker. Sadrazam Lütfi Paşa'nın XVI. yy. başlarında, Aydın sancakbeyi olduğu sırada yaptırdığı Paşa camisi hanları, medresesi, imarethanesi, şadırvanı ve çeşmesi ile büyük bir külliye idi. Ortası şadırvanlı avludan üç basamakla çıkılan son cemaat yeri beş bölümlüdür. Kare planlı ana mekânı örten kubbeye geçiş tonoz bingiler ve mukarnaslarla sağlanmıştır. Minber ahşap oymalıdır. Behram Paşa'nın yaptırdığı (1589) Yeni cami aslında medresesi, darüşşifası, şadırvanı ve dükkânlarıyla bir külliye oluşturuyordu (medrese ve darüşşifa 1914'te yandı). 1665, 1887 ve 1961'de onarılan cami, Ulu cami'den sonra Tire'nin en büyük mekânlı dinsel yapısıdır. Kare planlı ana mekân kurşun kaplı kubbeyle örtülüdür; önünde üç kubbeli son cemaat yeri vardır. Mihrap ve minber mermerdendir.

Geleneksel Tire evleri, türk sivil mimarlığının ilginç örneklerindendir.

Tire müzesi, İzmir'in Tire ilçesinde müze; 1935'te Yeşilimaret (Yahşibey) camisi'nde açıldı, 1971'de yeni yapısına taşındı. Dört salondan oluşan müzede arkeolojik (Roma döneminden heykeller, lahit, mermer hermaphrodite, Kybele kabartması, aslan heykelleri, gözyaşı şişeleri, cam ve seramik eşyalar vb.), etnografik (çeşitli tekke eşyaları, elyazmaları, yerel giysiler, çini, seramik, madeni ve ahşap eserler, yazıtlı mezar ve çeşme taşları vd.) yapıtların yanı sıra roma, bizans ve islam sikkelerinden meydana gelen bir koleksiyon sergilenmektedir.

TİREBAHTİ a. Esk. denizc. Her çeşit teknenin, özellikle de bir yelkenlinin baştan demirleyerek ya da şamandıraya bağlanarak, kıçtan da palamarlanarak yatması.

TİREBAZ a. Denizc. Römorkörlerin yedekleme işleminde kullanılan halatların, güverte üzerindeki malzemelere takılmaması için kıç tarafta alabandadan alabandaya uzatılan ve üzerinde yedek halatı kayan kavisli kemere.

TİREBOLU, Doğu Karadeniz bölümünde Giresun iline bağlı ilçe; 33 458 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 1 bucak, 40 köy. Merkezi, Giresun'un 40 km doğusunda *Tirebolu,* 13 144 nüf. (1990). Fındık ve mısır üretimi.

TİREGİ a. (fars. *tire* ve *-î*'den *tiregî*). *Esk.* **1.** Karanlık. **—2.** Bulanıklık.

TİREK a. (fars. *tir* ve *-k* küçültme ekinden *tirek*). **1.** Küçük ok. **—2.** Tüfeğin, kılıcın vb. açtığı yaranın verdiği sızı.

Tireli, bir ortaoyunu faslı. Oyunun konusu, kayıp kızını arayan Tireli Aslan Bey, Aslan Bey'in uşağı Kavuklu ve Pişekâr'ın yardımıyla mahalleye yerleşen Aslan Bey' in kızı çevresinde gelişir. Kızı olduğunu bilmeden Kavuklu'nun aracılığıyla zennenin borçlarını ödeyen Aslan Bey, yanlış anlamlara ve suçlamalara hedef olur. Sonunda zennenin onun kızı olduğu anlaşılır ve Kavuklu'yla kız evlendirilir.

TİRENDAZ sıf. (fars. *tir* ve *endâz*'dan *tirendâz*). *Esk.* **1.** Hamarat, elinden iş gelen. **—2.** Güzel görünüşlü, iyi giyinmiş. **—3.** Ok atan.

Tirendazlar tekkesi → OKÇULAR TEKKESİ.

TİRENDÂZİ a. (fars. *tir-endâz* ve *-î*'den *tir-endâzî*). *Esk.* Okçuluk.

TİRENTİ a. (ital. *tirante*'den). Denizc. **1.** Bir palanga sisteminde, yükü kaldırmak için üzerine kuvvet uygulanan halatın ucu. **—2.** Bir yere sürekli bağlı olmayan, çekilip uzatılabilen ve yeri değiştirilebilen yelken ve arma ipi.

TİREOPRİV sıf. (fr. *thyréoprive*). Tiroit bezinin doğuştan yokluğuyla ya da işlevinin ortadan kalkmasıyla ilgili olan.

TİREOPTOZ a. (fr. *thyréoptose*). Endokrinol. Tiroit bezinin aşağıya, göğüs kafesinin üst bölgesine doğru yer değiştirmesi; tiroit düşüklüğü.

TİREOSTİMÜLİN a. (fr. *thyréostimuline*). Endokrinol. Tiroit bezinde tiroksin oluşumunu düzenleyen hipofiz hormonu. (Miktarının saptanması miksödemin erken teşhisini sağlar.) [Kısalt. TSH, ing. *thyroid stimulating hormone*'dan.]

TİREOTOKSİK sıf. (fr. *thyréotoxique*). Tireotoksikozla ilgili olan.

TİREOTOKSİKOZ a. (fr. *thyréotoxicose*). Endokrinol. Basedow hastalığının ağır biçimlerinde tiroit hormonlarının aşırı miktarda salgılanmasından ileri gelen bozuklukların tümü. (Aşırı derecede zayıflama ve taşikardinin neden olduğu kalp yetmezliği başlıca belirtileridir.)

TİREOTROP sıf. (r. *thyréotrope*). Endokrinol. Tiroit salgısı üzerinde uyarıcı etki yapan maddeye denir. (Hipofiz ön lobunun salgıladığı tireotrop hormon tiroit bezinin çalışmasını düzenler.)

TİRESİAS. Yun. mit. Thebai çevrimi efsanelerinde adı geçen thebaili kâhin. Kör olduğu ve çok uzun yaşadığı için kâhin tipinin kusursuz örneği sayıldı. Sfenksi yenecek kişiye Thebai tahtının sunulacağını ve onun İokaste ile evleneceğini bildirdi ve Oidipus'a, doğumundaki gizi öğrenmesi için yardımcı oldu. Mezarı, sık ziyaret edilen bir kehanet merkeziydi.

TİRFİL a. (lat. *trifolium;* yun. *triphyllon,* yonca, üçgül, *triphyllos,* üç yapraklı'dan). Bazı yörelerde üçgül, yabani yonca ya da korunga gibi yembitkilerine verilen ad.
—Denizc. Filika ve küçük tekneleri karaya çekmeyi, ağır yükleri bir yerden bir yere taşımayı kolaylaştırmak için altlarına sürülen yuvarlak ağaç kütüklerden her biri. || *Tirfil palangası,* hafif yükleri kaldırmada kullanılan, biri sabit ve kamçılı, diğeri hareketli ve kancalı iki tornadan oluşan orta boy palanga.
—İnş. Sıva perdahlamada kullanılan duvarcı aleti.
—Süslem. sant. Hat sanatında, harflerin üzerine yapılan, uçları kıvrık "V" biçiminde motif.

TİRFİLLENMEK gçz. f. Bir kumaştan, bir giysiden söz ederken, havı dökülmek.

TİRFON a. (fr. *tirefond*). Dy. Rayı traverse doğrudan ya da bir yatak yardımıyla tespit etmek için kullanılan, kare başlı bir tür kalın cıvata.
—İnş. Büyük ahşap vidası.

TİRFONÖZ a. (fr. *tirefonneuse*). Dy. Yol döşeme işçilerinin tirfonları takmak ya da sökmek için kullandığı makine.

TİRGER a. (ar. *tir* ve *ger*'den *tir-ger*). *Esk.* Ok yapan usta.

TİRGERAN çoğl. a. (fars. *tir-ger*'in çoğl. *tir-gerân*). Güz. sant. Saray için süslü ok yapan ustalara verilen ad. (Saraydaki işliklerde çalışan tirgeran, padişahların, saray önde gelenlerinin kullanacakları, ayrıca yabancı hükümdarlara armağan edilecek okları yaparlardı. Yeniçerilerin okları saray dışındaki işliklerde hazırlanırdı.)

TİRGERİ a. (fars. *tir-ger* ve *-î*'den *tir-gerî*). *Esk.* Ok yapma işi, okçuluk.

TİRGOVİŞTE, Romanya'da kent, Muntenia'da, Dîmboviţa yönetim bölümünün merkezi, Transilvanya Alpleri'nin kenarında, İalomiţa kıyısında; 75 500 nüf. Eski roma kolonisi, sonra XV.-XVII. yy.'lar arasında Eflak prensliği'nin merkezi olan kentte, geçmişte yapılmış çok sayıda anıt vardır. XVI.-XVII. yy.'dan kalma, bizans üslubunda prenslik kilisesi (duvar resimleri, ikonalı kutsama bölmeleri, mezar taşları). Arkeoloji müzesi. Basımevi ve eski romen kitapları müzesi. Sanayi (makine ve elektrikli gereçler yapımı, petrol rafinerisi) merkezi. —Yakınlarında Dealu manastırı (XV.-XVI. yy.).

TİRGU-JİU, Romanya'da kent, Eflak'ta (Oltenia), Gorj yönetim bölümü merkezi, Craiova'nın K.-B.'sında; 72 700 nüf. Deri ve kereste işleme. Tütün imalatı. Brancusi'nin anıtsal yapıtları. Tarih ve etnografya müzesi.

TİRGU-MUREŞ, mac. **Marosvásárhely,** Romanya'da kent, Transilvanya'da (ya da Erdel'de), Mureş yönetim bölümünün merkezi, Mureş kıyısında; 164 781 nüf. (1989). Kültür merkezi (enstitü, kütüphaneler, tiyatrolar, müzeler). XVIII. yy.'dan kalma barok üslubunda yapılar. Sanayi merkezi (makine yapımı, kimyasal gübre, yapı gereçleri, tekstil, besin sanayileri, deri işleme).

TİRGÜVERTE a. Denizc. **1.** Üç ambarlı bir tekne tipi. **—2.** Denize indirilecek bir geminin geçici tayfası. **—3.** Eskiden yelkenli gemilerin ağır donanım işlerini yapan armador.

TİRHUTİA a. Dilbil. MAITHİLİ'nin eşanlamlısı.

TİRİÇ MİR, Hindu Kuş dağlarında kütle, Pakistan'ın (Çitral) kuzey kesiminde, afgan sınırı yakınında. Tiriç Mir'de birkaç doruk öbeği vardır. Ortadaki esas Tiriç Mir'e (7 708 m), norveçli P Kvernberg tırmandı (1950); Doğu Tiriç Mir'e (7 692 m) ilk defa A. Naess yönetimindeki norveçli bir dağcılık ekibi ulaştı (1964). Batı öbeği, l'den IV'e doğru sıralanan ve hepsi de tırmanılması güç dört doruk içerir: Batı Tiriç I'i (7 487 m) V. Sedivy yönetimindeki çek dağcılık ekibi (1967'de); Batı Tiriç II'yi (7 500 m) G. Machetto yönetimindeki italyan ekibi (1974'te); Batı Tiriç IV'ü (7 338 m) K. Diemberger yönetimindeki avusturya ekibi (1967'de) fethetti. Nihayet, ortadaki doruktan Aşağı Tiriç buzuluyla ayrılan Kuzey Tiriç Mir'e K. Diemberger yönetimindeki avusturyalı ekip tırmanmayı başardı (1965).

TİRİDATES, Parthlar'ın kralı (İ.Ö. I. yy.), Arsakiler ailesindendi. Roma'nın desteğiyle 32'de kral ilan edildi. Phraates IV' ün kovulmasından sonra tahtını kaybetti, sonra yeniden ele geçirdi, kovuldu ve Augustus'un yanına sığındı.

TİRİLDEMEK gçz. f. Titremek.

TİRİL TİRİL be. **1.** Tir tir: *Tiril tiril titremek.* **—2.** Tertemiz, özenli: *Tiril tiril giyinmek.*
◆ sıf. Çok ince kumaştan ve yeni olduğu için dalgalanan giysi için kullanılır: *Tiril tiril bir gömlek.*

TİRİLYE → ZEYTİNBAĞI.

TİRİM a. (ing. *trim*'den). Denizc. **1.** Bir geminin baş ve kıç taraflarında çektiği sular arasındaki fark. (Kıçtan çektiği su fazla ise gemiye *kıçlı;* baştan çektiği su fazla ise *başlı* denir; çektiği sular arasında fark yoksa gemi *tirimsiz*'dir. Tirim, gemilerin, özellikle de yelkenli gemilerin iyi yol almasında önemli bir rol oynar.) **—2.** *Tirim tutturmak,* yük yerleştirme planına uygun olarak bir gemiyi istenilen tirimde yüklemek. || *Tirim yapmak,* dökme katı yükleri (tahıl, maden cevheri vb.) ambar içinde yayarak geminin baş ve kıç tirimleri arasındaki farkı düzeltmek.

TİRİMLİ sıf. Denizc. *Tirimli gemi,* baş ve kıç taraftan çektiği sular arasında fark olan gemi. || *Başa tirimli,* baştan çektiği su kıçtan çektiği sudan fazla olan bir gemi için kullanılır. || *Kıça tirimli,* kıçtan çektiği su baştan çektiği sudan fazla olan bir gemi için kullanılır. (Gemiler genellikle kıça tirimli ya da tirimsiz olarak yüklenir.)

TİRİMSİZ sıf. Denizc. *Tirimsiz gemi,* başta ve kıçta çektiği sular eşit olan gemi.

TİRİMÜJGÂN KADIN, Abdülmecit' in ikinci kadını, Abdülhamit II'nin annesi (öl. İstanbul 1852). Şapsih çerkez kabilesindendi; çocukluğunda getirilip saraya yerleştirildi. Kalfa iken Abdülmecit'in kadınları arasına girdi, ikinci kadın efendi payesine kadar yükseldi. Abdülhamit II'den başka, ikisi de çok küçükken ölen Naime Sultan ve şehzade Mehmet Abit Efendi' yi dünyaya getirdi.

TİRİNGA ya da **TRİNGA** a. (ital. *trinca*'dan). Denizc. **1.** Yelkenli gemilerde cıvadra cundasını alttan talimara bağlayan halat ya da zincir. **—2.** *Tiringa kamçısı,* tiringa zincirini bir ucundan zincir sargılarına, öteki ucundan palangaya ya da ırgata bağlayarak çekip germede kullanılan halat. || *Tiringa payı,* cıvadranın, tiringa sarılan bölümü.

TİRİNGO → TRİNGO.

TİRİNK → TIRINK.

TİRİNKET a. (fr. *trinquet;* ital. *trinchetto,* üçgen yelken'den). **1.** Yelkenli gemilerde, pruva direğinin en alt sereni. **—2.** Latin donanımlı yelkenlilerde, genellikle hafifçe öne doğru eğik olan pruva direği. **—3.** Kabasorta donanımlı yelkenlilerde üzerine tirinket yelkeni açılan seren. **—4.** *Tirinket bastonu,* tirinket sereninin cundasından sürülen baston. (Hafif havalarda bu baston üzerine yelken açılarak, tirinket yelkeninin yüzeyi büyütülür.) || *Tirinket yelkeni,* tirinket sereni üzerine açılan yelken.

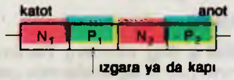
tirinket

TİRİNKETİNE a. (ital. *trinchettina*, küçük flok'tan). Denizc. *Tirinketine flok*, pruva direğinin gabya istralyası üzerine açılan flok.

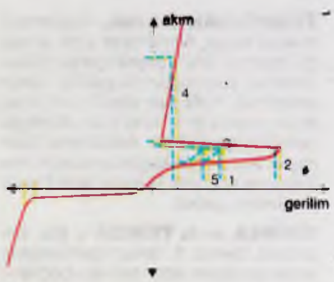
■**TİRİSTOR** a. (ing. *thyristor; thyr[atron]*, tiratron ve [*trans*]*istor*, tranzistor'dan). Elektron. İçinde üç yarıiletken eklem ve akım geçişini başlatmayı sağlayan bir kumanda elektrodu bulunan tekyönlü iletim öğesi.

—ANSİKL. Tiristorlar, art arda üç eklem oluşturacak şekilde bir araya gelmiş dört N ve P katmanından oluşan yapılarıyla ayırt edilir. İletim yönü, anottan katoda

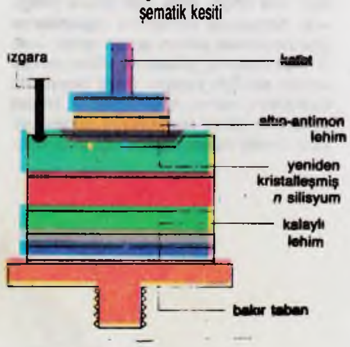
doğrudur. Kumanda elektrodu ızgara ya da kapı olarak adlandırılır.

• *Çalışma ilkesi*. Anot katoda göre pozitif olduğu zaman, PN eklemleri düz yönde, merkezdeki NP eklemi ise ters yönde kutuplanır. Bu durumda PN eklemleri iletken hale gelirken NP eklemi akımı iletmez. Böylece ızgaraya, katoda göre pozitif bir darbe uygulayarak NP eklemi iletken hale getirilebilir. Akım geçişi, kumanda darbesinin uygulanma anıyla belirlenir. Anot katoda göre negatif olduğu zaman PN eklemleri ters yönde, NP merkez eklemi düz yönde kutuplanır. Bu durumda NP eklemi iletken hale gelir. Anottaki PN eklemi, katottaki PN ekleminin tersine, delinme gerilimi yüksek olacak şekilde yapılmıştır. Tiristorun ters yöndeki gerilimlere dayanma gücünü bu eklemin delinme geriliminin yüksekliği belirler. Tiristor, yalnızca bir kumanda uygulandığında düz yönde akım ileten, ters yöndeki akımları ise iletmeyen bir doğrultucu öğe görevi yapar.

tiristorun karakteristikleri
1. Yüksek empedanslı bölge ve tıkanma koşulu;
2. Düz gerilim artırılarak merkezi fonksiyonun çığ gerilimine ulaşılır;
3. Negatif karakteristikli bölge;
4. Düşük empedanslı bölge (doğrudan kumanda bölgesi);
5. Izgaraya bir kumanda akımı uygulandığında kesme gerilimi *Vd* sola doğru kayar.

katot ızgaralı bir tiristorun şematik kesiti

TİRİS-ÜL GARBİYYE, Moritanya'nın kasım 1975 - ağustos 1979 arasında bir bölümünü topraklarına kattığı Río de Oro' nun günümüzdeki adı.

Tirişin yaylası kaya resimleri, Van-Hakkâri sınırı yakınlarında, Tirişin-Çatak yaylasında bulunan kaya resimleri. 1967-1969'da, Muzaffer Uyanık'ın yörede yaptığı araştırmalarda saptanan bu resimler (av sahneleri; dağ keçisi, boğa, ceylan, bizon, at, köpek gibi hayvan resimleri) tel Halef seramikleri üzerindeki hayvan betimlerini andırır. Kesin olarak tarihlendirilemeyen bu resimlerin, Üst Yontmataş dönemi ile İlk Tunç çağ arasında çeşitli zamanlarda yapıldığı sanılmaktadır. Bu tür kaya resimlerine Yedisalkım köyündeki Kızların mağarası'nda, Hakkâri'de Gevaruk* vadisinde de rastlanmıştır.

TİRİT a. (ar. *terit, terid*'den). **1.** Kızartılmış ekmeği et suyuyla haşlayarak yapılan yemek. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Tkz.* Çok yaşlı ve zayıf kimse. **—3.** *Tirit gibi*, aşırı ölçüde yaşlanmış, yerinden kımıldayamayacak duruma düşmüş kimse için kullanılır. || *Tiridi çıkmak*, çok yaşlanmak, zayıflamak, mecalsiz kalmak.

—Mutf. Kızarmış ekmeğe meyve suyu ya da şurup döküp üzerine haşlanmış meyve konularak yapılan bir tür tatlı. (Vişne, kayısı, kızılcık, erik, ayva vb.'den yapılabilir.)

—ANSİKL. Mutf. Tirit, et suyu yerine paça, balık ya da tavuk suyundan biri kullanılarak da yapılır. Ekmekler yumuşadıktan sonra üzerine didilmiş et ya da tavuk, kıyma vb. konur ya da sarmısaklı yoğurt dökülür. Soğanlı, peynirli, ciğerli, kıymalı, yoğurtlu vb. türleri vardır. Terbiyelisi de yapılabilir.

TİRİTLENMEK gçz. f. Tiritleşmek.

TİRİTLEŞMEK gçz. f. İyice yaşlanıp güçten düşmek.

TİRİZ a. (fars. *tiriz*). **1.** *Esk.* Biçim verme, kalıba koyma. **—2.** İnce tahta parçası, çıta.

—Denizc. Çarpma ve sürtünmelerden korumak için güvertesiz teknelerin, direklerin ve dubaların dış kenarlarına takılan yarım yuvarlak ya da dikdörtgen kesitli ince tahta. || *Tiriz tahtası*, ambarlarda ve palavra güvertelerinde, gemi kaburgaları arasına 25-30 cm aralıklarla enlemesine ve boylamasına yerleştirilen tahta. (Yükün borda kaplamasıyla temasını önler.) || *Branda tirizi*, ambar kapakları kapatıldıktan sonra, ambar brandasını ya da muşambasını ambar mezarnasına sıkıştırmada kullanılan ince tahta. || *Seren tirizi*, ana serenleri yerlerine kaldırıp indirirken, direk çemberlerinin serenleri zedelememesi için ön tarafına vurulan tiriz.

—Esk. mim. Küresel bingi.

—Terz. Giyeceklerin etek ya da yırtmaç kenarına eklenen ince kumaş parçası. —Kumaşın çapraz dikişi.

TİRKEŞ a. (fars. *tir* ve *keş*'ten *tir-keş*). *Esk.* Okçu, ok atan.

—Esk. sil. SADAK'ın eşanlamlısı.

TİRLE a. (fr. *tire-lait; tirer*, çekmek ve *lait*, süt'ten). Meme başına yerleştirilen cam bir vantuzla, elle ya da elektrikle çalışan bir pompadan oluşan ve sütün alınmasını sağlayan araç. (Memede çatlak ya da anormallik olduğu durumlarda bebeğin emzirilmesini kolaylaştırmak için kullanılır.)

TİRLİN a. (fr. *tire-ligne*, çizgi çizer'den). Tek. res. Çizimcilerin kullandığı ve ucunda, aralarına mürekkep konan iki esnek lam bulunan alet. Bu iki lam, aletin, malzeme üzerinde (kâğıt, kopya vb.) hareketi sırasında, çizilen çizginin kalınlığını ayarlayacak biçimde, bir vida aracılığıyla az ya da çok sıkılır.

TİRLİNLİ sıf. Tek. res. *Tirlinli pergel*, üzerine tirlin takılmış pergel.

TİRMEN, rumca **Tripimeni,** KKTC'de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy.

TİRMİZİ (Ebu Abdullah Muhammet Hakim **ET-**), arap kelam bilgini, sofi (Tirmiz, Horasan, 859 - *ay. y.* yaklş. 932). Doğduğu kentte akli ve nakli bilimleri öğrendi. Hac yolculuğu sırasında uğradığı Irak'ta pek çok hadis derledi (880). Döndükten sonra kendisini tasavvufa verdi. Aşırı davranışları ve düşünceleri yüzünden uzun süre Tirmiz'den ayrılmak zorunda kaldı. Belh'e, bir ara Nişapur'a gitti; birçok öğrenci yetiştirdi. Hadis (*Nevâdir ül-usûl fî ma'rifeti ahbâr ir-Resûl* [bas. 1876]), tefsir (*Kitâb ül-emsâl min el-kitâb ve's-ünne*), fıkıh (*Arş ül-muvahhidîn, Kitâb ül-hacc, Kitâb ül-menhiyât* vd.), tasavvuf (*Ed-dürer ül-meknun fî es'ile mâ-kâne ve mâ-yekûn, Kitabü hatm il-eviyâ* [bas. 1960] vd.) konularında yapıtlar yazdı. Yaşamöyküsü *Budüvvü şa'n* kitabındadır.

TİRMİZİ (Ebu İsa Muhammet **ET-**), arap hadis derleyicisi (Tirmiz, Belh ? - *ay. y.* 883 ya da 892). Yaşamıyla ilgili bilgi azdır. Doğuştan ya da sonradan olma kördü. Horasan, Irak, Hicaz'da yolculuklar yaparak derlediği, doğruluğuna güvenilir hadisler *Cami üs-sahih* (bas. 1866, 1875) kitabındadır. Hz. Muhammet'in kişisel özelliklerini konu edinen bir *Şemail* (bas. 1888) kitabı vardır.

TİRNAVA, macarca **Küküllő,** Romanya'da ırmak, Mureş'in kolu (sol kıyıdan) Blaj'da iki ana kolun (Tirnava-Mica ve Tirnava-Mare) birleşmesiyle oluşmuştur, 245 km.

TİRNELE a. Denizc. Tente ve vardasilo yakalarını vardavela zincirine ya da nalatına bağlamada kullanılan, birer çımaları yakalar üzerindeki matafyonlara dikilmiş, tel ve mürnelden örülmüş kısa kamçı.

TİRNERF a. (fr. *tire-nerf*). Dişç. Cerr. Kök kanalından dişözünü çekip çıkarmaya yarayan çeşitli kalınlıkta tırtıklı iğne.

TİRO (Marcus **Tullius**) → TULLİUS TİRO.

TİRO İŞARETLERİ a. Paleogr. Cicero' nun azatlı kölesi Tullius* Tiro tarafından icat edilen (ya da öyle bilinen) hızlı yazı sistemi.

—ANSİKL. Bu hızlı yazı sisteminde her sözcük, latin abecesinden alınmış öğelerden oluşan bir işaretle (kesilmiş, değişikliğe uğratılmış ya da birbirine bağlanmış harfler) gösterilir. Bir tiro işareti iki öğeden oluşur; kökü belirten bir temel işaret ve soneki belirten bir yardımcı işaret. Bu haliyle süslü bir harfi andırır.

Bu işaretler Antikçağ'da ve Ortaçağ'da on iki yüzyıldan fazla bir süre kullanıldı. Bununla birlikte, eldeki ilk belgeler VII. yy.'dan kalmadır. Tiro işaretleriyle yazılmış 175 kadar elyazması bilinir. Bu işaretler Karolenjler döneminde düzenlenmiştir.

TİROGLOBÜLİN a. (fr. *thyroglobuline*). Endokrinol. Tiroit keseciklerinde bulunan ve tiroit iyonunun birikim birimini oluşturan iyotlu protein. (Trioglobülinin hidrolizi iyotlu aminoasitleri [mono ve di-iyodotirozin] verir. Tiroit bezi bunlardan yararlanarak tiroit hormonlarının sentezini gerçekleştirir.)

TİROİDEKTOMİ a. (fr. *thyroïdectomie*). Cerr. Tiroit bezinin çıkarılması.

TİROİDİT a. (fr. *thyroïdite*). TİROİT* İLTİHABI'nın eşanlamlısı.

TİROİDİZM a. (fr. *thyroïdisme*). Tiroitle zehirlenme. (Çoğunlukla aşırı miktarda tiroit özütü almaktan ileri gelir.)

■**TİROİT** a. (fr. *thyroïde*'den, yun. *thyroeides, thyreos*, kalkan, yular, ve *eidos*, biçim, görünüm). Anat. **1.** Boynun ön ve alt kısmında solukborusunun ilk halkaları önünde, gırtlağa yapışık bulunan içsalgı bezi. (30 g ağırlığında küçük ve tek bir bezdir; ortada Lalouette piramidi ile uzantılı bir kıstakla birbirine bağlı iki loptan oluşur. Paratiroitler dört tanedir ve tiroit yan loplarının arka yüzüne yapışıktır.) [Bk. *ansikl.* böl.] (Eşanl. KALKANBEZİ.) **—2.** *Tiroit-dil-yüz toplardamarı*, yüz, dil ve üst triot toplardamarlarının birleşmesinden oluşan kalın toplardamar. || *Tiroit kıkırdağı*, gırtlakta, halka kıkırdağın üstünde ve dil kemiğinin altında orta çizgi üzerinde bulunan

tek kıkırdak. (Erkekte gırtlak çıkıntısını [âdemelması] meydana getirir.) || *Tiroit -köprücük-kürek atardamarı*, köprücükaltı atardamarının dört kola ayrılan, kısa, kalın dalı.

—Eczc. *Tiroit bezi tozu*, tedavide, içerdiği tri-iyodotironin (T3) ve tiroksin (T4) gibi iyotlu hormonların ve kalsitoninin varlığı nedeniyle kullanılmıştır.

—Endokrinol. *Tiroit hormonları*, tiroit bezinin sentezlediği hormonlar. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tiroit iltihabı*, ağrı, şişlik ve ateşle belirgin tiroit bezi iltihabı. (Eşanl. TİROİDİT.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Anat. Tiroit salt bir içsalgı bezidir. Koloit bir madde ile dolu kesecikler den oluşur. Fizyolojik bakımdan büyük bir önem taşır. Kemiklerin gelişmesinde, kişinin büyümesinde, cinsel organların gelişmesinde, deri örtüsü ile kılların davranışında ve genel metabolizmada çok belirgin etkisi vardır. Öteki içsalgı bezleri ile bağıntılı olarak etkinlik gösterir; özellikle hipofiz kökenli tireotrop bir stimülinin etkisi altında çalışır. Bez çok salgı çıkarabildiği gibi (hipertiroidi) az salgı da çıkarabilir (hipotiroidi). İçsalgı bozuklukları göstermeden büyüyüp şişebilir (basit guatr) ve iltihaplı lezyonlarla zarara uğrayabilir (tiroit iltihabı). İçinde kist, adenom ya da kanser oluşabilir.

—Eczc. *Tiroit özütü*, sığır, at, koyun ya da domuz tiroit bezinin 105 °C'ta kurutulması ya da liyofilizasyonu ile elde edilir. Organik iyot miktarı en az % 0,20 olmalıdır. Bazal metabolizmayı uyarır. Tiroit bezi salgısının azaldığı ya da tamamen yok olduğu durumlarda meydana gelen patolojik hallerin tedavisinde kullanılır.

—Endokrinol. Tiroit hormonları iyotlu iki aminoasitten (mono ve di-iyodotirozin) yararlanılarak sentezlenir. Bu moleküllerin çeşitli kombinezonlarından, birinin öbürüyle ya da ikişerli birleşmelerinden dört tiroit hormonu oluşur; di-i-yodo-tironin, 3-3'-5' ve 3-5-3' tri-iyodotironinler ve tetra-iyodotironin. Tetra-iyodotironin, taze bez içinde serbest olarak çok yüksek oranda bulunduğundan uzun süre tek tiroit hormonu sayılan tiroksinden başka bir şey değildir. Oysa, etkisi tiroksine oranla on kat fazla olan 3-5-3' tri-iyodotironin, oluştuğu anda kana geçtiğinden, bez içinde çok küçük miktarlarda bulunur. Hormonların taşınması proteinler aracılığı ile olmaktadır. Elektroforez, kullanılan proteinin α_1- ve α_2-globülinleri arasında bulunan bir globülin olduğunu göstermiştir. Tiroit hormonları hücrelerin içine girdikten sonra metabolizmanın artmasına neden olurlar.

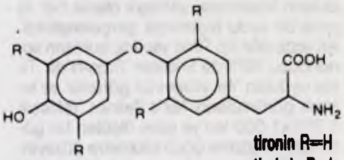
• 1. *akut enfeksiyonlu tiroit iltihabı*, çok ender görülür. Tiroidin çalışmasında ne klinik ne de biyolojik bakımdan bozukluk belirtisi yoktur;
2. *asalaklı tiroit iltihabı*, Chagas* hastalığında görülür. Brezilya'da özellikle çocuklarda rastlanır ve ölüm oranı çok yüksektir;
3. *Riedel odunsu tiroit iltihabı*, oldukça seyrek görülür. Yaygın bir sertleşmeyle belirgindir; çevrede baskılara yol açabilir ve tiroit kanserini düşündürebilir;
4. *De Quervain subakut tiroit iltihabı*, virüs kökenli olabilir. Hastalığın ilk haftalarında çok zaman, termofobi, sinirlilik, çarpıntı gibi hipertiroidi belirtileri görülür. Olguların % 75'inde, bir HLA Bw35 antijenine rastlanır;
5. *süreğen özbağışık tiroit iltihabı* (Hashimoto hastalığı), bir kadın hastalığıdır. Tiroit bezine lenfoplazmositlerin doluşması ve tiroit parankimasının harap olmasıyla birlikte yaygın bir guatr ve tiroit yetersizliği ile belirgindir.

Yüksek miktarda antitiroit antikorların varlığı değişmez bir olaydır. HLA DRw5 (hipertrofili şekil) ile HLA DRw3 (atrofili şekil) antijenleri ile sıkı bir ilinti vardır. Hashimoto hastalığı özbağışık başka hastalıklarla birlikte de görülebilir: Biermer anemisi, nedeni belli olmayan Addison hastalığı, romatizmamsı artrit, ensüline bağımlı diyabet.

—Karş. anat. Tiroit, ilkelkordalılardaki endostilin (yutak alt oluğu) ve bazı yuvarlakağızlı larvalarının homoloğudur. (Çeneliağızlılarda yutak tabanının, boşluklu ya da dolu olarak içeri çökmesinden doğar; sonra, yutaktan ayrılır ve kapalı bir folikül biçiminde gelişir. Tek ya da çift bez halinde oluşur; amniyonlularda organlaşma sırasında kaşın arkasına doğru göçer ve boyun bölgesinde yerleşir.

TİROKALSİTONİN a. (fr. *thyrocalcitonine*). Kalsitonin'in eski adı.

TİROKSİN a. (fr. *thyroxine*). Endokrinol. Tiroit hormonlarının birincisi. Kimyasal adı tetra-iyodotironin'dir. (1915'te Kendall tarafından keşfedilmiştir.)

tironin R=H
tiroksin R=I

—ANSİKL. Eczc. L-tiroksin (tiroksin levojir) ağırlığının % 65'i kadar iyot içerir. Oksijenin dokularda kullanımını artırır, bazal metabolizmayı ve kalp atımını hızlandırır. Tiroksinin dekstrojir izomeri olan D-tiroksin lipitlerin kandaki oranını düşürür.

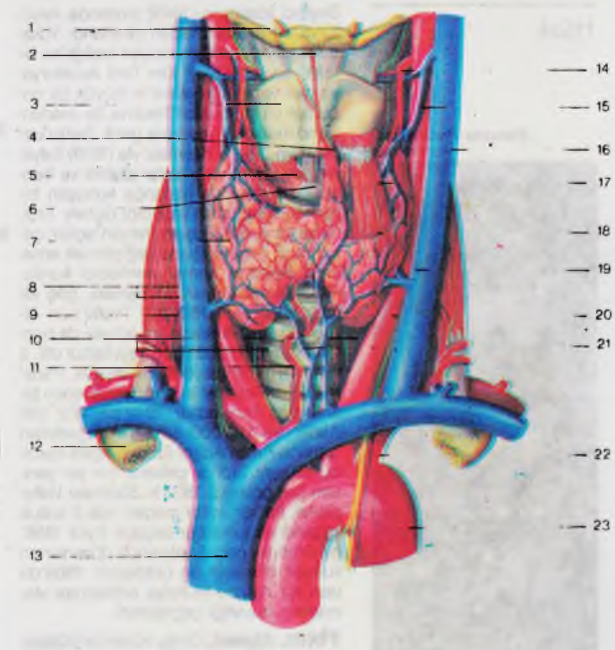
TİROL a. (öz. a. *Tirol*'den). Dağc. *Tirol tekniği*, iki komşu noktayı ayıran boş alanı gergin bir ip yardımıyla aşmayı sağlayan teknik.

—İnş. *Tirol sıvası*, SERPME SIVA*'SI'nın eşanlamlısı.

TİROL, Avusturya İmparatorluğu'nda eski il, 1919'da Saint-Germain-en-Laye antlaşması'yla Avusturya ile İtalya arasında paylaşıldı. Avusturya, İnn'in suladığı bölümü (esas Tirol) ve Drava'nın suladığı bölümün bir parçasını (Doğu Tirol), İtalya'ysa Adige'nin suladığı bölümü aldı. Avusturya Tirolü yüzölçümü 12 649 km² ve nüfusu 630 358 (1991) olan bir il oluşturur. Merkezi *İnnsbruck*.

• COĞRAFYA. Bir Alp bölgesi olan Tirol'ün ekseni İnn vadisidir. Bu vadinin G.'inde, Brenner otoyoluyla aynı adlı geçide açılan, bir dağ otlakları ve buzullar bölgesi olan billurlu Orta Alpler (Ötztal, Stubai, Zillertal kütleleri) yükselir. İnn'in K.'inde yer alan kireçtaşlı şistli Önalpler (Nordtiroler Kalkalpen, Schieferalpen) tarım ve turizm bölgesidir. Tirol, Kuzey ve Güney Avrupa arasında büyük bir geçiş bölgesidir (Almanya ve İtalya'yla 726 km uzunluğunda sınırı vardır). Sanayi ve tarım etkinliklerinin çoğu İnn vadisinde toplanır. Bununla birlikte sanayi (makine ve elektrikli gereçler yapımı, tekstil, besin, kereste) ildeki işgücünün yalnızca % 29'unu istihdam eder. İlin başlıca geçim kaynağı üçüncü kesim etkinlikleri ve özellikle de turizmdir. Tirol, dünyanın en büyük turizm (kış ve yaz) bölgelerinden biridir; 350 000 yatakla (kişi başına 0,6 yatak) Avusturya'nın ağırlama kapasitesinin üçte birini elinde tutar. Aynı zamanda, % 90'ı yabancı (% 57'si Almanlar) olan toplam turist sayısının üçte birini ağırlayan Tirol önemli bir döviz girdisi kaynağı oluşturur. İnnsbruck, tartışmasız bir sanayi, turizm, üniversite, olimpiyat merkezidir. Geçim kaynağı tarım ve turizm olan Doğu Tirol (Lienz'e doğru), Güney Tirol'ün koptuğu tarihten (1919) beri bugünkü ilden ayrılmıştır ve doğuya, Drava vadisine doğru uzanır.

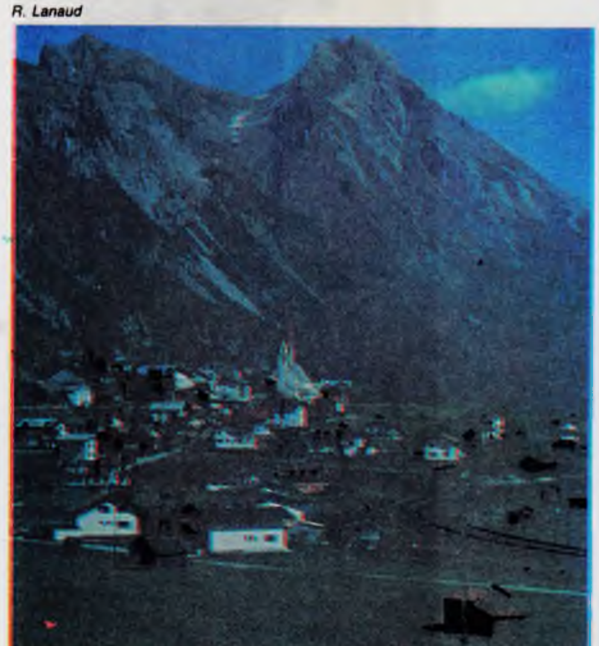
• TARİH. İlkin Rhaetialılar'ın yaşadıkları, İ.Ö. 15'ten başlayarak romalılaştırılan Tirol, VI. yy.'dan başlayarak Alamanlar ve özellikle Bavyeralılar tarafından sömürgeleştirildi. Bunlar ladin lehçesiyle temsil edilen latin dillerini güneye doğru gerilettiler. Germanya kralları, Brenner'i daha iyi denetleyebilmek amacıyla, XI. yy.'da bölgeyi Bavyera'dan ayırarak Trento ve Bressanone piskoposlarına verdiler. XII. yy.'da bu piskoposlar, yönetimi kendi temsilcileri olan ve adlarını Merano'ya yakın bir şatodan alan Tirol kontlarına bıraktılar. Görz ailesi (1253), ardından Habsburglar (1363), bölge içindeki ya da komşu durumundaki senyörlükleri yavaş yavaş kendilerine kattılar. Alpler üzerinden yapılan ticaret, XIII. yy.'da Sankt Gotthard'ın açılması üzerine rekabetle karşı karşıya kaldı, ancak bölge, madenleri (tuz, gümüş, bakır) ve silah üretimiyle zenginleşti. Dağlarıyla korunan Tirollüler, özgürlüklerine bağlı kaldılar, Reform'u da olumlu karşıladılar, ancak ülke köylüler ayaklanmasının (1525) bastırılmasından sonra yeniden gelenekçi bir katolikliğe döndü. Pressburg barışı'yla (1805) Tirol Bavyera'ya bırakıldıysa da Bavyera'nın aydın despotluğu bir halk ayaklanmasına (Andreas Hofer) yol açtı.

tiroit: 1. Dil kemiği; 2. Dil-tiroit bağı; 3. Tiroit kıkırdağı; 4. Lalouette piramidi; 5. Halka kıkırdak kası; 6. Halka kıkırdak; 7. Sağ tiroit lobu; 8. Skalenus kasları; 9. Tiroit alt atardamarı; 10. Rekürrens sinirler; 11. Solukborusu; 12. Birinci kaburga; 13. Üst ana toplardamar; 14. Sol tiroit üst atardamarı; 15. Sol tiroit üst toplardamarı; 16. Sol iç jugular toplardamar; 17. Sterno-tiroit kası; 18. Sol tiroit lobu; 19. Trioit orta toplardamarı; 20. Sol karotis; 21. Tiroit orta atardamarı; 22. Akciğer-mide siniri (vagus); 23. Aort yayı.

Tirol
Sankt Anton am Arlberg yakınlarından bir görünüm (Avusturya)

R. Lanaud

Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz

amiral von Tirpitz (1890'a doğr.)

Beşinci koalisyon (1809) sırasında Avusturya, bu ayaklanmadan yararlandı. Yukarı Adige'yi Napoléon, İtalyan krallığı'na bıraktı, sonra 1814'te tüm Tirol Avusturya'ya geri verildi. İtalyanlar'ın büyük bir çoğunluk oluşturdukları Trentino, bir irredentismo merkezi durumuna geldi. Saint-Germain-en-Laye antlaşması'yla (1919) İtalya'nın sınırı Brenner'e kadar uzatıldı ve Trento'nun kuzeyinde almanca konuşan bir halk topluluğunun yaşadığı Güney Tirol, İtalya'ya verildi. Faşizm İtalyan işçileri çekerek dil çoğunluğunu değiştirmek amacıyla Bolzano sanayi merkezini kurdu. 1939 Alman-İtalyan antlaşması, göç etmek koşuluyla, 186 000 Tirollü'nün Almanya'yı yeğlemesine yol açtıysa da bunların yalnız 70 000'i göçmeyi kabul etti. 5 eylül 1946'da İtalya ve Avusturya, Paris'te Güney Tirollüler'e özerklik vaat eden bir antlaşma imzaladılar. 1948'de, 222 000 Alman ve 110 000 İtalyan'ın yaşadıkları Trentino-Yukarı Adige özerk bölgesi kuruldu. Güney Tirol'de çalkantı, yer yer yeniden baş gösterdi. 1953'te *Südtiroler Volkspartei*, İtalyan millet meclisi'nde 3 koltuk kazandı ve suikastler başladı. Eylül 1966'da Brenner geçidi yakınında düzenlenen suikast, bunların en ciddisiydi. 1969'da yeni bir Avusturya-İtalya antlaşması'yla, eyaletin özerkliği genişletildi.

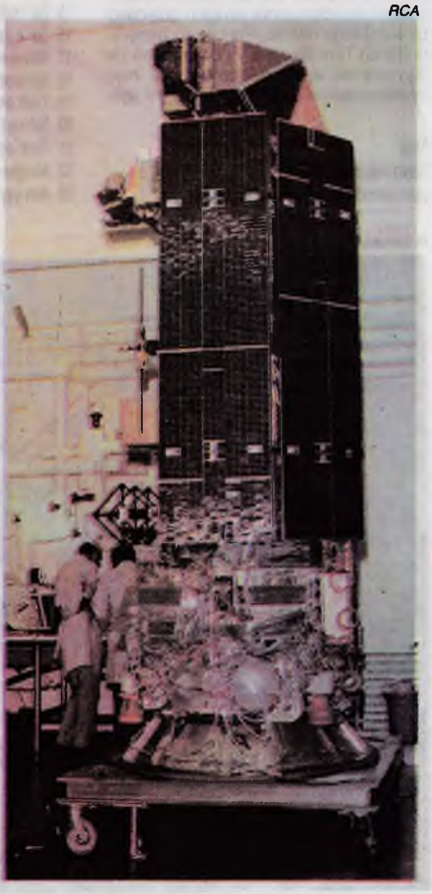
TİROL Alpleri, Doğu Alpler'de kütleler, Avusturya Tirolü topraklarında uzanır. İnn'in G.'inde Ötztal, Stubaital ve Zillertal kütlelerinden ve K.'de de Lechtal Önalpleri'nden, Wettersteingebirge ve Karwendel kütlelerinden oluşur.

TİROLİT a. (fr. *tyrolite*). Miner. Ortorombik sistemde yer alan hidratlı doğal bakır arsenat.

TİROLİTES a. Alpler'de, Trias devri katmanlarında fosillerine rastlanan ammonit cinsi. (Yalın eklem çizgili, kavkısı iyice göbekli ve kabartılarla bezelidir. *Ceratites* öbeği.)

TİROLYEN a. (fr. *tyrolienne*'den). Müz. Tirol Alpleri'ne özgü, genellikle üç zamanlı halk ezgisi. (Çabucak kafa sesinden göğüs sesine geçilerek, büyük aralarla söylenir. Bu etkiyi yaratabilmesi için yorumcunun bir yodler söylemesi gerekir.)

RCA

amerikan meteoroloji uydusu Tiros-N'in özel odada birleştirilmesi

TİRONİN a. (fr. *thyronine*). Org. kim. Formülü $C_{15}H_{15}NO_4$ olan para-(para-hidroksifenoksi) fenilalanin'in yaygın adı; iskeletine tiroit hormonlarında rastlanır. (*Şekil için bk.* TİROKSİN.)

Tiros (*Television and İnfra Red Observation Satellite,* televizyonla ve kızılaltında gözlem uydusu'nun kısaltması), amerikan meteorolojisi uyduları ailesi. İlk meteoroloji uydusu olan Tiros I, 1 nisan 1960'ta fırlatıldı. Bu uyduyu 1979'a kadar, aynı aileden 27 uydu izledi ve bu seriye ait uyduların fırlatılması, yaklaşık olarak her iki yılda bir uydu biçiminde gerçekleştirildi. Art arda dört tip Tiros yapıldı; bunların sonuncusu 1978'de fırlatılan Tiros-N'dir. Tiros uyduları Yer yüzeyinin görünür ve kızılaltı görüntülerini Yer'e iletirler. Yaklaşık 1 000×1 000 km'ye göre ölçülen bu görüntülerin çözme gücü kilometre düzeyindedir. Tiroslar, aşağı yukarı 1 000 km'lik bir yükseltide, kutup yörüngeleri üzerinde dolanırlar. Yerkürenin bulut katmanının günde iki kez görüntüsünü elde etmek için iki uydu aynı anda çalışmalıdır. Bu uydular, yereksenli GOES meteoroloji uydularıyla birlikte, Uluslararası meteoroloji örgütü sisteminde yer alan, amerikan uzay meteorolojisinin çalışma sistemini oluşturur.

TİROSİDİN a. (fr. *tyrocidine*). Tirotrisinin % 80'ini oluşturan, mirkop kökenli antibiyotik.

TİROTOMİ a. (fr. *thyrotomie*). Cerr. Tiroit kıkırdağı dikine kesilerek gırtlağın açılması.

TİROTRİSİN a. (fr. *tyrothricine*). Eczc. Bir bakterideki metabolizma sırasında meydana gelen ve diğer bakteriler için antibiyotik etki gösteren ve % 80 tirosidin, % 20 gramisidin içeren polipeptit yapılı moleküllerin karışımı. (*Bacillus brevis* kültürlerinden 1939'da Dubos tarafından elde edilen tirotrisin, yüzeysel uygulamada kullanılır. Hemoliz yapıcı etkisi ve sindirim kanalında hızla parçalanması, kullanımını farenjitte dezenfektan ve lokal antibiyotik olarak sınırlandırır. Etkisini seçimli olarak Gram pozitif bakteriler üzerinde gösterir.)

TİROZİN a. (fr. *tyrosine*). Biyokim. ve Org. kim. $HO—C_6H_4—CH_2—CH(NH_2)—CO_2H$ formüllü, parahidroksifenil amino -2 propanoik asidin yaygın adı. (Bunun ışığı sola döndüren antipodu, S ya da L-tirozin, proteinlerin temel bileşenlerinden biridir. Biyolojik olarak tirozin melanin oluşumunda, adrenalin oluşumunda ve iyotlu tiroit hormonlarının yapımında önemli rol oynar.) [Simgesi Tyr.]

TİROZİNAZ a. (fr. *tyrosinase*). Biyokim. Tirozini, melanin denen siyah bir pigmente yükseltgeme özelliğine sahip oksidazlar grubundan enzim. (İnsanda, albinizm kalıtımsal tirozinaz eksikliğinden ileri gelir.)

TİRPİDİN a. Ufak bahçe çapası. (TİRPİT, TİRPİTİL de denir.)

TİRPİTZ (Alfred VON), alman amiral (Küstrin 1849 - Ebenhausen, Bavyera, 1930). Deniz harp okulu öğrencisi (1865), kurmay başkanı (1892), bahriye nazırı (1898) oldu. İmparatorluk donanmasının babası sayılır. (→ ALMANYA, Ask. tar.) Wilhelm II ona soyluluk unvanı verdi ve kendisini büyük amiral yaptı, ama Home Fleet'e meydan okumasına izin vermedi (1914) ve denizaltı savaş planını reddetti (1916). Tirpitz istifa etti ve bir pangermanist parti kurdu. Reichstag'a seçildi (1924), Hindenburg'u cumhurbaşkanlığına oynamaya ikna etti (1925). Yapıtları: *Erinnerungen* (Anılar) [1919] ve *Politische Dokumente* (Siyasi belgeler) [iki cilt, 1924 ve 1926].

Tirpitz (*Admiral von*), 1939'da denize indirilen ve zorlu bir takip sonunda ingiliz kraliyet hava kuvvetleri (RAF) tarafından Norveç'te batırılan (kasım 1944) 45 000 t'luk alman zırhlısı. Tirpitz ile birlikte Kriegsmarine'in son büyük suüstü gemisi de yok olmuş ve bu son, savaş hattı gemilerinin güçsüzlüğünü doğrulamıştır.

TİRREN denizi, Batı Akdeniz'in "Korsika-Sardinya" eşiği, Sicilya ve İtalya yarımadası arasında kalan bölümü. "Korsika kanalı"yla Liguria denizi'ne, Messina boğazıyla İon denizi'ne, "Sicilya-Sardinya boğazı"yla (genişliği 300 km; en derin yeri 2 000 m) Cezayir havzasına bağlanır. Deniz, Miyosen'den sonra gerçekleşen bir çökme sonucu oluşmuştur. Eşmerkezli aylalar halinde sıralanan diplerde şu hatlara rastlanır: kıyı ve Toscana takımadaları dışında, dar bir kıta sahanlığı; "Tirrençevresi" dağları ve havzalarıyla engebelenen yukarı kıta şevi (1 000 m'ye kadar); denizaltı kanyonlarıyla parçalanmış aşağı kıta şevi (3 000 m'ye kadar); engebeli dibi "Orta Tirren" dağlarıyla parçalanan orta ova (en çok 3 400 m). Dağlar, volkanik yapılıdır. Kıyılar kimi yerde kayalık ve yüksek, bazen volkanik (güneydeki gibi), kimi yerde de alüvyonlu, alçak ve bataklıktır (kuzeyde). Sular ılıktır (kışın 14 °C; yazın 25 °C), komşu denizlere oranla hafifçe daha az tuzludur. Yüzey suyu, Sicilya'nın B.'sındaki giriş akıntısından başlayarak, ikili bir dönme hareketi gerçekleştirir; G.-D.'da, denizin üçte birlik bölümünde, Calabria ve Sicilya koylarındaki karşı akıntılarla tamamlanan saat yelkovanı yönünde dönme; geri kalan bölümünde, saat yelkovanıyla ters yönde birbirini izleyen dönme hareketleri (böylece sular K.'den Korsika kanalı ve özellikle G.-B.'dan Sardinya kıyıları boyunca çıkarlar.) Pek önemli olmayan balıkçılık kıta sahanlığıyla sınırlıdır. Ticari etkinlikler ve kabotaj, yarımada sularında canlıdır.

TİRSİ → ABDÜRRAHİM TİRSİ.

TİRSİBALIĞI a. Zool. Sardalyagiller familyasının *Alosa* cinsine giren türlerinin ortak adı. (Bu kemiklikbalıklar, ringaların ve sardalyaların tersine, beslenmek için denize, üremek için tatlısulara göç ederler. Bazı yerleşik tatlısu topluluklarına da rastlanır.) [Eşanl. TERSİBALIĞI.]

—ANSİKL. Tirsibalıkları, çizgilikapakçıklarıyla ringa ve çaçabalıklarından ve daha önde duran karın yüzgeçleriyle de sardalyalardan ayrılır. Asıl tirsibalığı (*Alosa alosa*) daha çok Atlas okyanusu'nda bulunan, 70 cm uzunluğa, 3 kg ağırlığa ulaşabilen bir balıktır. Türkiye'de iki türü vardır: Karadeniz tirsibalığı (*A. bulgarica;* boyu 25 cm'ye kadar), benekli tirsibalığı (*A. fallax nilotica;* boyu 50 cm'yi bulabilir). Atlas okyanusu'nun Amerika kıyılarında iki yakın tür bulunur: *A. sapidissima* ve *Pomolobus pseudoharengus.* Bütün bu türler mikrofaj beslenirken otçul bir tirsibalığı türü de vardır: *Dorosoma cepedianum.* Su kirlenmesinden çok etkilenen bu balıkların sayısı hızla azalmaktadır.

—Balıkç. Tirsibalığı daha çok ağla avlanırsa da tatlısularda oltayla, parlak madensel kaşıkla da yakalanabilir. Haliçlerde, göç ettiği sırada, ucuna yem olarak bir çamurkurdu ya da karides takılmış yüzer oltayla da tirsibalığı avlanabilir.

TİRSO, Sardinya'nın başlıca ırmağı; 150 km. Granitli dağlardan doğar, adayı K.-D.'dan G.-B.'ya doğru Oristano'ya kadar aşar. Orta çığırında, sulamada ve elektrik üretiminde kullanılan biriktirme barajı.

TİRSO DE MOLİNA (*Fray* Gabriel TÉLLEZ, — denir), ispanyol oyun yazarı (Madrid 1583'e doğr. - Soria 1648), 1601'de Merced tarikatına girdi, döneminin edebiyat polemiklerine katıldı ve gongoracılığa şiddetle karşı çıktı. Oyunlarının oynanış tarihleri iyi bilinmemektedir. Yapıtı, çoğu 1621-1635 arasında yayımlanmış üç yüzü aşkın oyundan oluşur. Entrika üzeri-

ne kurulu komediler *(Marta la piadosa; Don Gil de las calzas verdes, La Villana de Vallecas)*, tarihsel dramlar *(La Prudencia en la mujer)* ya da *los amantes de Teruel* gibi romansı dramlar yazdı, ancak gerçek ününü çok tutulan Don Juan tipini ilk kez çizen *El burlador de Sevilla* (1630'da yayımlandı) ile dinsel bir drama *(El condenado par desconfiado)* borçludur. Tirso de Molina iki cilt de *Misceláneas* yazdı; bunlardan biri, *los Cigarrales de Toledo* (1621), italyan tarzında öykülerden ve aralarında *El vegonzoso en Palacio* da bulunan komedilerden oluşur; öbürü *Deleitar aprovechando* (1635), eğitici öyküleri kapsar. Bu titiz bir gözlemci, acımasız hicivci ve yetkin bir üsluplu yazar, Lope de Vega'dan sonra ispanyol oyun yazarlarının en ustasıdır.

TİRSULİ, Garhval Himalayaları'nda doruk; 7 074 m. İlk kez 1966'da hintli bir dağcılık ekibi doruğa tırmandı.

TİRŞE a. (fars. *teraşe*, kazınmış, yonga). **1.** Eskiden üzerine yazı yazmak için hazırlanan deri; parşömen. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Yeşil ile mavi arasındaki renk; camgöbeği.
—Deric. *Tirşe deri*, tüyleri yolunmuş, etlenmiş ve hiçbir sepileme yapılmaksızın kurutulmuş sığır derisi.
—Güz. sant. Altını varak haline getirmekte kullanılan deri.
◆ sıf. Bu renkte olan.
—ANSİKL. En iyi tirşe genç dana derisinden, daha az nitelikllileri koyun ve keçi derisinden elde edilir. *Akderi* de denilen tirşe parşömen* gibi hazırlanır. Beyaz, sarı ya da kırmızı renkte olan tirşelerde yazı bir yüze yazılır. XIII. yy.'dan başlayarak lüks elyazmaları tirşeler üzerine yazılıyordu; bu uygulama XV. yy.'a değin sürdü. Günümüzde de ciltçilikte ve lüks baskılarda hâlâ tirşe kullanılmaktadır.

TİRŞELEŞMEK gçz. f. Rengi tirşeye dönüşmek.

TİRŞEMSİ sıf. Tirşeye benzeyen, tirşeye çalan.

TİRTHA, *ırmak geçidi* anlamına gelen sanskritçe sözcük. Hinduculukta iki anlama gelir: 1. ziyaret edilecek kutsal hac yerleri (başlangıçta muhtemelen su geçitleri sözkonusuydu, ama günümüzde tirtha, bir nehir ya da akarsu kıyısı, bir gölcük, bir tepecik, bir ağaç ya da tanrılar ve azizlerle ilişkisi olan ve hacıların zaman zaman gelip toplandıkları başka herhangi bir yer olabilir. Hindular, bir tirtha'nın suyunu kullanmayı ve özellikle böyle bir suda ölmeyi -hele bu, Ganj nehrinin suyu olursa- çok değerli sayarlar); 2. elin kutsal sayılan bazı kısımları.

TİRTHANKARA, *ırmak geçidini geçen kişi* anlamına gelen sanskritçe sözc. Caynacılıkta yeniden doğuşlar okyanusunu aşmayı başaran ve başka insanlara yol gösteren kişiye denir. Caynacılığa göre, her kozmik çağ 24 *tirthankara* ya da *cina*'dan (galipler) oluşan bir grup meydana getirir. Mahavira (İ.Ö. VI. yy.), kendi döneminin sonucu tirthankara'sı idi. Gelecek başka bir kurtarıcı yoktur, ama bundan sonraki dönem de kendi 24 *cina*'lık sürecini gerçekleştirecektir.

TİR TİR be. *Tir tir titremek*, çok korkmak; çok üşümek.

TİRUANANTAPURAM → TRİVANDRUM.

TİRUÇİRAPALLİ, esk. **Trichinopoly,** Hindistan'da (Tamil Nadu) kent, Kaviri deltasının başında; 386 628 nüf. (1991). Kent, XVIII. yy.'da Fransızlar'la İngilizler arasında çekişme konusu olan Kaviri geçidini koruyan bir kale çevresinde gelişti. Bir demiryolu ve karayolu kavşağı olan Tiruçirapalli, sanayi (demiryolu ve elektrikli gereçler yapımı, tütün imalatı, yapay elmas), elsanatları (oyuncak, ipek, işlemecilik, gümüş ve altın telkâri) ve üniversite merkezidir. —Her yıl çok sayıda hacı, kalenin 3 km K.'inde Kaviri adasındaki Srirangam*'ı ziyaret etmektedir.

Tirukkural, Tamullar tarafından evrensel Veda olarak kabul edilen 1 330 beyitlik metin. Yapıt üç bölümden oluşur: ilk iki bölümü, erdem ve zenginlik konularını, üçüncü bölümse aşk konusunu işler, hıristiyanlığın başlangıç dönemlerinde yaşamış olan yazarı Tiruvalluvar'ın yaşamı hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Birçok dile çevrilen bu tamulca metin fransızcaya 1761'de *Bhagavad-Gita*'dan hemen önce çevrilmiştir.

TİRUNELVELİ, esk. **Tinnevelly,** Hindistan'da (Tamil Nadu) kent; 128 850 nüf. Puro imalatı. Mücevhercilik. Elektrikli gereçler yapımı.

TİRUPATİ, Hindistan'da (Andhra Pradeş) kent, Doğu Gatlar'da Madras'ın K.-B.'sında; 174 393 nüf. (1991). Tüm Hindistan'ın ünlü hac yeri. Üniversite.

Tiruppukal, Murukan'ı ya da tamul ülkesinin dinsel yaşamında çok önemli yeri olan bir başka büyük *bhakti* tanrısı Skanda'yı yücelten, binin üstünde şiirden oluşan yapıt. Bu şiirler müritler tarafından her gün ezgili olarak okunur. Yazarı Arunakirinatar (XIV. yy.) büyük bir gizemciydi. Olağanüstü bir armoni duygusuyla, tamulca ve sanskritçe sözcükler arasında kusursuz bir uyum kurması onu *kirtana* adı verilen dinsel halk ezgisinin öncüsü yapar.

TİRUPPUR, Hindistan'da (Tamil Nadu) kent, Koimbatur'un D.-K.-D.'sunda; 235 076 nüf. (1991). Ticaret merkezi. Pamuk işleme. Hac yeri.

Tiruvacakam, şivacı felsefe okulu "Şaiva Siddhanta"nın kurucularından biri olan Manikkavacakar'ın (IX. yy.) yazdığı ve 650 dua ilahisinden oluşan şivacı felsefe metni.

TİRUVANNAMALAİ, Hindistan'da kent, Tamil Nadu'da, Pondiçeri'nin B.-K.-B.'sında; 61 000 nüf.

TİRUVAR a. (fr. *tiroir*). Dy. *Tiruvar yolu*, bir katar oluşturmak ya da bu katarı ayırmak için yapılan manevralarda kullanılan yardımcı kör yol.

TİRYAK, -kı a. (yun. *theriake*'den). **1.** Eskiden birçok hastalığın tedavisinde ve zehirli hayvan sokmalarına karşı panzehir olarak ağızdan alınarak ya da dıştan uygulanarak kullanılan macun kıvamında ilaç. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Panzehir: *"Çıkarın zehri ona tiryâk oldu..."* (Eşrefoğlu Rumi, XV. yy.) **—3.** Afyon. **—4.** *Tiryak-ı farsi*, panzehir taşı. ‖ *Tiryak-ı faruk, tiryak-ı faruki*, panzehir. ‖ *Tiryak-ı rustaiyan*, sarmısak. ‖ *Tiryak-ı türki*, maden zifti.
—ANSİKL. Pontos kralı Mithridates'in (İ.Ö. 132-63) adını taşıyan ve 48 drogdan oluşan panzehir sonradan romalı hekimlerce, bileşiminde değişiklikler yapılarak yeni formüllere bağlanmıştır. Bu formüllerden biri theriaca (tiryak) adıyla ün salmıştır. Çoğu bitkisel olan 100'e yakın maddeden yapılan bu ilacın içerdiği droglar XX. yy.'ın başında 56'ya kadar düşmüştür. Drogların toplanıp hazırlanmasındaki zorluk yüzünden üreticiler XV. yy.'dan itibaren tek bir formülde birleşmişler ve dağıtımın bir elden yapılmasına karar vermişlerdir. Venedik üreticileri uzun zaman tiryak hazırlama yetkisini ellerinde bulundurmuşlar ve "Theriaca Veneta" adı altında ihraç etmişlerdir. İlk zamanlar panzehir olarak özellikle zehirli hayvan sokmalarına karşı kullanılan tiryak, zamanla her derde deva bir ilaç diye ün kazanmıştır.
Türkiye'de tiryak Mısır çarşısı aktarlarında ve ordu eczahanelerinde XIX. yy.'ın ortalarına kadar bulunurdu ve Avrupa'dan getirtilirdi.
Tiryak macununun başlıca etkili maddesi afyondur. Bitkisel ve hayvansal 50 ile 70 kadar madde, özel bir yöntemle bala karıştırılarak hazırlanırdı. Osmanlı İmparatorluğu döneminde tiryak macunu 4 g' da 0,05 g afyon içerir ve günde 1-4 g alınırdı.

TİRYAKİ a. (fars. *tiryâk* ve *i*'den *tiryakî*). **1.** Tütün ve keyif verici maddeler içmeye alışmış ve bunlara düşkün olan kimse: *Sigara tiryakisi. Nargile tiryakisi.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir şeyi çok seven, ona çok düşkün olan kimse için kullanılır: *Sinema tiryakisi. Tavla tiryakisi.* **—3.** *(Bir şeyin) tiryakisi olmak*, bir şeye vazgeçemeyecek ölçüde bağımlı olmak: *Bu işin tiryakisi olmuştu, bırakamıyordu.* ‖ *Pasif tiryaki*, kendisi tütün içmediği halde başkasının çıkardığı tütün dumanını soluyan kimse.
—Folk. *Tiryaki fincanı*, daha çok kahve tiryakilerinin kullandığı büyükçe, ağzı geniş ve kulpsuz fincan. (*Kallavi fincan* da denir.)
—Sey. oy. Bir karagöz oyunu tiplemesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tütün dumanının solunması, bronşlarda ve akciğerlerde bozukluklara neden olur; günde beş sigaradan fazla içilirse akciğer kanseri sayısında önemli artışlar görülür.
Pasif tiryaki, esas tiryakinin aldığı nikotinin ancak birini alır; bununla beraber bu çok küçük miktar bile, tütün dumanına karşı solunum alerjisi olan kimsede yine de zararlı sayılır.
—Sey. oy. Afyon tiryakisi, eğlenceye düşkün bir kişiliği simgeler. İstanbul ağzıyla konuşur, konuşmasının en can alıcı yerinde kendinden geçer. Kaynaklara göre gölge oyununun en eski tiplemelerindendir. Nadiri'nin (öl. 1636) bir yapıtından öğrenildiğine göre XVI. ya da XVII. yy.'da perdeye çıkmıştır. Şair Kâni'nin (XVIII. yy.) *Hezeliyat* adlı yapıtında da Tiryaki tiplemesinden söz edilmektedir.

Tiryaki çarşısı, İstanbul'da, Mimar Sinan'ın yapıtı olan Süleymaniye* külliyesi' ne bağlı çarşı (1550-1557). Evvel ve Sani medreseleriyle, darüttıbbın altında, camiye bakan yönde yer alan bir dizi dükkândan meydana gelen çarşının bir bölümü günümüzde dispanser olarak değerlendirilmektedir.

TİRYAKİ HASAN PAŞA, türk vezir (Arnavutluk 1530 - İstanbul 1611). Enderun'da yetişti. Afyon düşkünlüğü nedeniyle "Tiryaki" lakabıyla anıldı. Çeşitli saray hizmetlerinden sonra 1593-1606 Türk-Avusturya savaşı sırasında, İstolni-Belgrad (Székesfehérvár) muhafızlığına atandı (1593). Ertesi yıl Budin beylerbeyi oldu (1594). Azledilerek Peçuy (Pécs) kentinde oturmaya zorunlu tutuldu (1598). Komutasındaki askerlerle birlikte Kanije seferine katılması buyruldu (1600). Aynı yıl kale teslim alındıktan sonra Kanije muhafızlığına getirildi. Avusturya orduları başkomutanı arşidük Ferdinand'a karşı komutasındaki az sayıda askerle başardığı 69 günlük Kanije* savunması'yla (1601) dünya askerlik tarihine şanlı bir destan yazdı. Onun bu parlak zaferini İstanbul'da şenlikler yapılmasını buyurarak kutlatan Mehmet III, yaşlı kahramanı da vezirlik payesiyle ödüllendirdi. Rumeli beylerbeyi

Algar

Tirso de Molina
ressamı bilinmeyen bir resimden ayrıntı
Ulusal kütüphane, Madrid

Tiryaki çarşısı
Süleymaniye külliyesi
İstanbul

Gaston Tissandier (elektrikle çalışan güdümlü balonunun sepeti içinde [1883])

Pirou

Félix Tisserand

(1603) olarak Estergon kalesinin sadrazam ve serdarıekrem Lala Mehmet Paşa tarafından fethedildiği (1605) seferde de önemli rol oynayan Tiryaki Hasan Paşa, ardından Avusturya üzerine yapılan büyük akına katılıp Bespirem (Weszprim) ve Palota kalelerini ele geçirdi. Lala Mehmet Paşa çağrıldığı için İstanbul'a dönünce (1606), serdar kaymakamı (başkomutan vekili) sıfatıyla ordunun başına geçti. Anadolu'daki Celali* ayaklanmaları'nı bastırmakla görevlendirilen yeni sadrazam Kuyucu Murat Paşa ile birlikte katıldığı Oruçovası savaşı'nda (1607) büyük yararlık göstererek Canbulatoğlu'na karşı zaferin kazanılmasında etkili oldu. Halep kalesi asilerden teslim alındıktan (1608) sonra kubbealtı vezirliğine yükseltilen Tiryaki Hasan Paşa, çağrıldığı İstanbul'a geldi ve bu görevi sırasında öldü.

TİRYAKİ MEHMET PAŞA → MEHMET PAŞA Tiryaki.

TİRYAKİLİK a. Tiryaki olma durumu; tutkunluk, iptila: *Uyuşturucu tiryakiliği.*

TİRYNS. Esk. coğ. Yunan sitesi, Argolis'te, bugünkü Nafplion yakınında. III. binyıl'dan başlayarak insanların oturduğu bu tepenin doruğunda daire biçiminde bir saray yükseliyordu. Orta hellas döneminde (İ.Ö. 2000-1600), site çepeçevre tahkim edildi. Harç kullanılmadan yığma taşla örülen büyük surlar, Tiryns'in en parlak çağını yaşadığı Mykenai döneminden kalmadır. Bu surlara, 1350-1250 arasında, gerektiğinde sığınmak amacıyla bir iç sur eklendi ve sarayı koruyabilmek için akropolis kazematlarla tahkim edildi. Bugün yalnızca temelleri kalmış olan sarayın ortasında fresklerle süslü bir megaron yer alıyordu. İ.Ö. 479'da Plataia savaşı'na katılan Tiryns, İ.Ö. 468'de ona her zaman düşmanlık beslemiş olan Argos tarafından yıkıldı.

TIS ya da **TİNİS,** Yukarı Mısır'da eski kent, Antikçağ'daki Abydos'un yakınında, ilk iki mısır firavunlar sülalesinin başkenti. Bir nomos merkezi olan Tis'te tanrı Onuris'e tapılıyordu. Kentin yıkıntıları bulunamadı.

Tıs dönemi, eski Mısır tarihinin (Eski İmparatorluk'tan önce), ilk iki hanedanı oluşturan hükümdarların saltanatına rastlayan ve Tis kentinin yönetim merkezi olduğu ilk büyük dönemi (yaklş. İ.Ö. 3200 -2780).

Tıs dönemi hükümdarları, yeni krallıklarının merkez ve taşra yönetimini sağlam ve sürekli temeller üzerine kurdular. Geleneksel tarımı (buğday, arpa, özellikle bağcılık) kolaylaştıran önemli bir sulama kanalları ağı oluşturarak ekonomiyi geliştirdiler. İktidarlarını pekiştirdiler ve Nübye'ye (2. çavlana kadar) ekonomik amaçlı seferler düzenlediler. Krallık erkini tanrılara sıkıca bağlayarak, bu erki, başka tanrıların yanı sıra, şahin Horus'un da koruyuculuğuna vererek (I. hanedanın üçüncü hükümdarı olan kral Cet'in steli, Louvre müzesi) yeni krallığın ideolojik temellerini attılar; tapınaklar kurdular, dinsel törenler yaptılar (Palermo* taşı üzerine kazınmış *Palermo yıllıkları* bu konuda bilgi verir). Firavunların ilki olan Hierakonpolis (Yukarı Mısır) kökenli kral Narmer (belki de efsanevi kral Menes), Yukarı ve Aşağı Mısır'ın birleştiği noktada, Delta'nın ucunda kurulacak bir kentin siyasal ve stratejik yararını sezinleyerek Memfis'i kurdu. Heykelciler, ressamlar ve kuyumcular sanatlarında ustalaştı. Bu, "Mısır mucizesi"nin şafağıdır. Abydos yakınındaki nekropoliste bu kralların adına yapılmış boş mezarlar yer alır. Kralların ve nedimlerinin gerçek mezarlarıysa Sakkare'de (Memfis yakınında) ortaya çıkarılmıştır.

Tiryns sarayı'nda bulunmuş bir fresk parçası (eksikleri tamamlanmış olarak) İ.Ö. XIII. yy. *Ulusal müze, Atina*

F. E. K.-Atlas Photo

TİSA sıf. (ar. *tis'a*). *Esk.* **1.** Dokuz. **—2.** *Tisa-imi'e,* dokuz yüz.

—Esk. gökbil. *Aba-yı tisa, eflak-i tisa,* Güneş sistemini oluşturan gezegenler ile Ay.

TİSA. Coğ. Tisza'nın çekçe adı.

TİSAMENOS. Yun. mit. Sparta kralı, Orestes ve Hermione'nin oğlu. Herakles-oğulları'nın saldırısına uğradı, kovuldu, bir çarpışmada öldü ve oğullarının ele geçirdiği Akhaia toprağının yakınında, Attike'de gömüldü.

TİSCHBEİN, XVIII. ve XIX. yy.'larda yaşamış alman ressamlar ailesi. Ailenin en ünlü üyeleri şunlardır: —JOHANN HEINRICH, **Yaşlı Tischbein** ya da **Kasselli Tischbein** denir (Haina, Hessen, 1722 - Kassel 1789). Kassel, Paris, Venedik ve Roma'da yetişti; Hessen saray çevresinde çok tanınan bir portre ressamıydı. —JOHANN FRIEDRICH AUGUST, **Leipzigli Tischbein** denir (Maastricht 1750 - Heidelberg 1812), Johann Heinrich'in yeğeni, Paris ve Roma'da yetişti. Fransız ve ingiliz tarzlarının etkisinde kaldı, kibar çevrelerin portre ressamı oldu; Kassel yakınında Arlosen'de, Dessau, Amsterdam, Leipzig (bu kentte 1800'de Akademi'nin yöneticiliğine getirildi) ve Petersburg'da çalıştı. —JOHANN HEINRICH WILHELM, **Wilhelm Tischbein** ya da **Goethe'nin Tischbein'ı** denir (Haina 1751 - Eutin, Holstein, 1829), Johann Heinrich'in yeğeni, Kassel, Hollanda ve İtalya'da yetişti. Portreler, manzaralar ve tarihsel resimler yaptı. *Goethe Roma kırlarında* (1786-87, Städel enstitüsü, Frankfurt) adlı yapıtıyla tanınır. 1789'da, Napoli akademisi'nin yöneticiliğine atandı. 1800'de Hamburg'a yerleşti, 1808'de Eutin'de Oldenburg dükünün hizmetine girdi. Antik vazolardan esinlenen bir gravür derlemesi yayımladı, çeşitli kuramsal metinler yazdı.

TİSE (Eduvard Kazimirov), rus sinemasının görüntü yönetmeni (Liyepaya, Litvanya, 1897 - Moskova 1961). Birinci Dünya savaşı sırasında haber film yönetmeni olarak çalıştı, Ayzenştayn'a rastladı, onun ayrılmaz bir çalışma arkadaşı oldu. Etkili ve gerçekçi üslubu (*Grev* [Staçka], *Potemkin zırhlısı* [Bronenosets Potemkin]), çerçeveleme ve görüntü düzenlemesindeki ustalığı onu en ünlü rus görüntü yönetmeni yaptı. A. Dovjenko ile *Aerograd*'ı (1935), G. Aleksandrov ile *Vstreça na El'be* (1949) ve *Glinka*'yı (1952), Z. Agranenko ile yönetmenliğini paylaştığı *Ölüm garnizonu*'nu (1956) yaptı.

TİSELİUS (Arne Wilhelm Kaurin), isveçli biyokimyacı (Stockholm 1902 - Uppsala 1971). 1930'da Uppsala'da, biyokimya profesörü oldu, elektroforezle kan ve sütteki birçok proteini ayırdı ve tanımladı, yüzde tutmayla çeşitli aminoasitleri ayırdı. 1948'de Nobel kimya ödülü'nü aldı.

TİSİ (Benvenuto) → GAROFALO *(il).*

TİSİN sıf. (ar. *tis'in*). *Esk.* Doksan.

TİSNE (Antoine), fransız besteci (Lourdes 1932). 1962'de Roma'da ikincilik ödülünü aldı, 1968'de Kültür bakanlığı baş müzik müfettişi oldu. Piyano için üç, flüt, viyolonsel ve keman için birer konçerto, iki senfoni (1960 ve 1963) ve birçok oda müziği yapıtıyla senfonik yapıtlar (*Cosmogonies* 1968; *Dolmen,* 1978; *Reflets irradiants de New York,* 1980) besteledi.

TİSO (Jozef), slovak kilise ve siyaset adamı (Velká Bytča 1887 - Bratislava 1947). Rahip (1910), halkçı milletvekili (1925), Sağlık bakanı (1927-1929). Çekler'e karşı Slovaklar'ın isteklerini destekledi. Ekim 1938'de, Slovak özerk hükümetinin başkanı oldu, Hitler'in baskısıyla, 14 mart 1939'da Slovak Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etti. Ekim 1939'dan nisan 1945'e kadar slovak devletinin başkanlığını yaptı, 1947'de ölüm cezasına çarptırıldı, idam edildi.

TİSOVEC, Slovakya'da kent, Banská Bystrica'nın doğusunda yer alır; 4 800 nüf. Makine sanayileri. Önemli tekstil sanayisi.

TİSSANDİER (Gaston), fransız bilgin ve havacı (Paris 1843 - *ay. y.* 1899). Önce kimya ile ilgilendi, 1868'den sonra özellikle yükseklerde meteorolojik gözlemler yapabilmek amacıyla, kendini balonculuğa verdi. 15 nisan 1875'te Joseph Eustache Crocé-Spinelli ve Henri Sivel ile birlikte, *Zénith* adlı balonla 8 600 m yüksekliğe ulaştı, fakat iki arkadaşı oksijen yetersizliği yüzünden öldüler. 1883'te, kendisi gibi havacı olan kardeşi Albert ile birlikte, pervanesi pilli bir elektrik motoruyla çalışan güdümlü bir balonu başarıyla deneyerek hava yolculuğunda ilk kez elektriği kullandı. Pek çok kitap yazan Gaston Tissandier, 1873'te *la Nature* dergisini kurdu.

TİSSAPHERNES (öl. Kolossai İ.Ö. 395). Sardeis'in pers satrapı. 412'den başlayarak Atinalılar'a karşı Spartalılar'ı destekledi. Artakserkses'in hükümdarlığı sırasında Genç Keyhüsrev'in entrikalarını bozdu, Onbinler'i kovaladı, ama başarılı olamadı. Anadolu'daki askeri kuvvetlerin başına getirildi (400). Spartalılar'a karşı başarısızlıkları sonucunda idam edildi.

TİSSERAND (Félix), fransız gökbilimci (Nuits-Saint-Georges 1845 - Paris 1896). École normale'i bitirdikten sonra 1866'da Paris gözlemevi'ne girdi. 1878'de Bilimler akademisi'ne seçildi ve Paris Bilimler fakültesi'ne profesör olarak atandı. Başlıca çalışmaları gök mekaniği alanındadır: Ay kuramı, gezegen tedirginlikleri kuramı vb. Tisserand *Traité de mécanique céleste* (Gök mekaniği incelemesi) [1889-1896] ile Laplace'ın yaptığı çalışmaları başarılı bir biçimde gün ışığına çıkardı; bu kitap kendi alanında yazılmış en eksiksiz yapıtlarından biri sayılır.

TİSSOTİA a. Kretase devrinde yaşamış ammonit cinsi. (Kavkısı ve kavkı bölmeleri Trias devrinde yaşamış *Ceratites*'e benzediğinden *tebeşir Ceratites*'i adıyla da anılırlar.)

TİSTA, Hindistan'da ve Bangladeş'te ırmak; yaklş. 400 km. Sıkkım'da Himalayalar'dan doğar, G.'e doğru yönelir. Darciling'in G.'inde Ganj ovasına ulaşır, Bangladeş'e girer ve Rangpur'un G.-D.'sunda Brahmaputra'yla birleşir. Himalayalar'daki karların erimesi, felaketlere neden olan ilkbahar taşkınlarına yol açar. Hidroelektrik tesisleri.

TİSZA, çekçe **Tisa,** alm. **Theiss,** Orta

Avrupa'da ırmak, Tuna'nın kolu (sol kıyıdan); uzunluğu 966 km; beş devlete ait toplam 150 000 km^2'lik bir havzayı akaçlar.

Yablonitski (Jablonica) boğazı yakınında, Ukrayna'da yer alan Çernagora dağlarından doğar, Karpatlar'ın arasından geçerek batı ve kuzeye yönelir. Pannonia çöküntüsünde aktıktan sonra, macar slovak sınırında birden G.-B.'ya, sonra G.'e döner, Tokaj, Tiszapalkonya, Szolnok ve Szeged'den geçer, Belgrad'ın 40 km yukarısında sırp topraklarında Banat'ta Tuna'ya kavuşur. Sağ kıyısından pek beslenemeyen (Bodrog, Sajó) Tizsa, sol kıyısında, Romanya Transilvanyası'nın hemen tüm sularını, Someş'i, Crişler (Körös) su ağını, Mureş'i alır. Eğimsiz (km'de 0,06 m), tam bir ova ırmağı olan ve Tuna'yı deltasına kadar bulandıran sarımsı mille yüklü (yılda 10-11 Mt) Tisza, doğal durumda büklümler çizerek ve küçük yalancı kollar meydana getirerek, bataklıklar ve söğütlükler şeklinde yayılır. Doğduğu yerin dağlık (karların erimesi) olması ve karasal iklim özellikleriyle (yaz fırtınaları) belirlenen rejimi (820 m^3/sn), olumsuzlukları artırır; sıcak mevsim başında sular çoğu kez şiddetli olmak üzere yükselirken (Szolnok'ta 4 000 m^3/sn, 11 m'yi bulan kabarmalar) yaz sonunda belirgin biçimde çekilir (70 m^3/sn). Geçen yüzyılda başlatılan ıslah çalışmalarıyla 120 büklüm yok edilerek çığırı üçte bir oranda (453 km) kısaltılmıştır, bu arada toplam 3 555 km uzunluğundaki bentlerin yapılması, 2,6 milyon hektarlık alanı su baskınlarından korumaktadır. Tiszalök ve Kisköre barajları yükselen suları toplamakta ve 350 000 ha alanın sulanmasını sağlamaktadır; Someş ve Crişler üzerinde başka barajlar da kurulmuş, Csongrád ve Bečej'de iki baraj daha yapılması tasarlanmıştır.

TİSZA (Kálmán), macar siyaset adamı (Geszt 1830 - Budapeşte 1902). Merkez kanat milletvekiliydi. Liberal parti'yi kurmak için (1875) partisiyle birlikte Deák'in merkeziyetçilerine katıldı. 1875'ten 1890'a kadar hükümet başkanlığı görevinde bulundu, ikili monarşi çerçevesinde Macaristan'ın konumunu güçlendirdi.

TİSZA (István, *kont*—), macar siyaset adamı (Budapeşte 1861 - *ay. y.* 1918), Kálmán Tisza'nın oğlu. Liberal milletvekili (1886), 1903-1905 arasında Başbakan. Azınlıklara karşı Macarlar'ın üstünlüğünü savunduğu için iktidardan uzaklaştırıldı. Eski Liberal parti'yi, "Ulusal emek partisi" adı altında yeniden kurdu ve 1913'ten 1917'ye kadar iktidarda kaldı. Tam anlamıyla bir diktatördü, azınlıkların isteklerine karşı çıktı. Kendisini savaştan sorumlu tutan askerler tarafından öldürüldü (31 ekim 1918).

TİSZA KÜLTÜRÜ a. Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya ve Polonya'da görülen Yenitaş ve Bakırtaş kültür evresi. Starcevo-Körös kültüründen kaynaklanan ve Lengyel ve Jordanów, kültürlerinden daha eski olan bu evre, İ.Ö. III. binyıl'ın ortalarında gelişti.

TİSZALÖK, Macaristan'da (Szabolcs-Szatmár yönetim bölgesi), Tisza kıyısında, Nyíregyháza'nın B.'sında; 6 100 nüf. Tisza üstündeki bir baraj bir hidroelektrik santralını ve Hortobágy bölgesinde 120 000 ha alanı sulama olanağı veren bir su dağıtım şebekesini besler.

TİSZAÖTESİ, macarca, **Tiszántúl,** Macaristan'da bölge, Tisza ile Romanya sınırı arasında. İklimi oldukça kurak, toprakları daha az verimli kuzey kesimi dışında, Tiszaötesi, elverişli bir tarım bölgesidir. Lösler burada çok kalın bir örtü oluşturur ve verimli bir buğday, mısır, sebze (özellikle paprika) tarımına olanak verir. Bölgede, aynı zamanda, şekerpancarı da üretilir ve bol miktarda sığır yetiştirilir.

TİSZAPALKONYA, esk. **Leninváros,** Macaristan'da kent (Borsod-Abaúj-Zemplén yönetim bölgesi), Tisza ve Sajó ırmaklarının kavşağında, Miskolc'un güney-doğusunda; 19 800 nüf. Termik santral. Kimya kombinası.

TİŞE a. (fars. *tişe*). *Esk.* **1.** Keser, kazma, külünk. **—2.** Balta, nacak. **—3.** *Tişe-i Ferhad,* Ferhat'ın dağı delmek için kullandığı kazma.

TİŞÖRT a. (ing. *T-shirt* ya da *Tee-shirt,* T biçimindeki gömlek). Düz bir yere yatırıldığı zaman T biçimini anımsatan, genellikle kısa kollu, pamuklu gömlek.

TİTAN a. (fr. *titane;* modern bilimsel lat. *titanium;* yun. *titanos,* kireç, alçıtaşı'ndan). Özellikleri bakımından silisyum ile kalaya benzeyen, bileşiklerinde genellikle dörtdeğerli olarak bulunan metal. (Simgesi Ti olan kimyasal element.)

Atom numarası : 22
Atom kütlesi : 47,90
Ergime derecesi : 1 660 °C
Kaynama derecesi : 3 287 °C
Özgül kütlesi : 4,54 g/cm^3
Yükseltgenme dereceleri: +2, +3, +4
Elektron biçimlenmesi: [2, 8, 8] $3d^2$ $4s^2$
İzotopları (kütle sayısı): 41-52
Doğal izotopları:
^{46}Ti(% 7,95), ^{47}Ti(% 7,75)
^{48}Ti(% 73, 45), ^{49}Ti (% 5,51),
^{50}Ti (% 5,34)

◆ sıf. Anorg. kim. *Titan III,* üçdeğerli titan bileşikleri için kullanılır (örneğin titan III klorür [$TiCl_3$]). ‖ *Titan IV,* dörtdeğerli titan bileşiklerine denir (örneğin titan IV klorür [$TiCl_4$]).

—ANSİKL. 1791'de W. Gregor'un varlığını belirlediği titan, 1831'de rutil'den Liebig tarafından elde edildi, Klaproth ile Marignac tarafından incelendi. Titan, geçiş metalleri grubuna özgü bir metaldir.

Titan tıkız durumdayken çok sert, parlak beyaz bir metaldir. Özellikleri bakımından silisyumu andırır. Soğukta yüzeysel olarak yükseltgenir: sıcakta azot ve halojenlerle bileşir, hidroklorik asit ve nitrik asitten etkilenir.

Rutilin ana bileşeni olan titan dioksit (TiO_2), yanı *titanik asit anhidriti,* ısıtıldığında sararan beyaz bir katıdır. Suda çözünmez; 1 600 °C'a doğru ergir. Alkalilerle bileşerek K_2TiO_3 gibi silikatlara benzeyen titanatları verir. "Titan beyazı" adı altında kaynak elektrotlarında kaplama maddesi, ateşe dayanıklı seramiklerde bileşen, yer kaplama maddesi, özellikle de pigment olarak kullanılır vb.

Titan ve fluor elementlerinin bileşmesi sonunda oluşan titan fluorür (TiF_4), beyaz bir katıdır; alkali fluorürlerle birleşerek H_2TiF_6 asidinin tuzları olan fluorotitanatları verir.

• *Cevherleri.* Titan element olarak doğada bol miktarda bulunur (yerkabuğunun % 0,6'sı), ancak özütlenmesi çok güçtür. Cevherlerinden en önemlileri ilmenit ($FeTiO_3$) ile tetragonal sistemde yer alan rutildir (TiO_2).

Titan, göktaşları ile Güneş'te de bulunur. Apollo 17'nin Ay'dan getirdiği taşlarda % 12'ye dek titan dioksidin (TiO_2) bulunduğu saptanmıştır.

• *Üretimi.* Sesüstü uçaklarda çok hafif, sert ve korozyona karşı dayanıklı alaşımların kullanılması, titanın önemini büyük ölçüde artırmıştır. Titan dioksidin (TiO_2) karbonla indirgenmesi sırasında çeşitli sorunlarla karşılaşılır. Bu bakımdan titanın ticari amaçla üretimi, titan tetraklorürün magnezyumla ısıl indirgenmesi yoluyla yapılır; buna Kroll yöntemi denir. Bu yöntemde, karbon yanında yaklaşık 800 °C'a dek ısıtılmış ilmenit ya da rutil üzerinden klor akımı geçirilir. Böylece elde edilen klorür daha sonra yoğuşturulur:

$$TiO_2 + 2C + 2Cl_2 \rightarrow TiCl_4 + 2CO.$$

Sıvı durumundaki $TiCl_4$ bölümsel damıtma yoluyla arılaştırılır. Daha sonra tetraklorür, atmosfer basıncında 800 °C'ta vakum ya da eylemsiz gaz altında erimiş magnezyumla indirgenir:

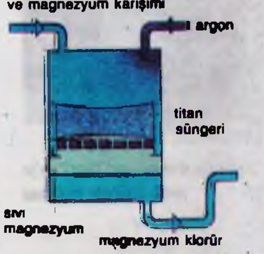
$$TiCl_4 + 2Mg \rightarrow Ti + 2MgCl_2.$$

Ayrıca erimiş sodyumla indirgeme yönteminden de geniş ölçüde yararlanılır (Hunter yöntemi). Öte yandan henüz inceleme aşamasında olan bir başka üretim biçimi, titan tetraklorürün erimiş tuz banyosunda elektrolizine dayanır. Elde edilen metal, sünger biçimindedir; tükenen ya da tükenmeyen elektrotlu bir elektrik fırınında vakum ya da eylemsiz atmosfer altında yeniden ergitilir.

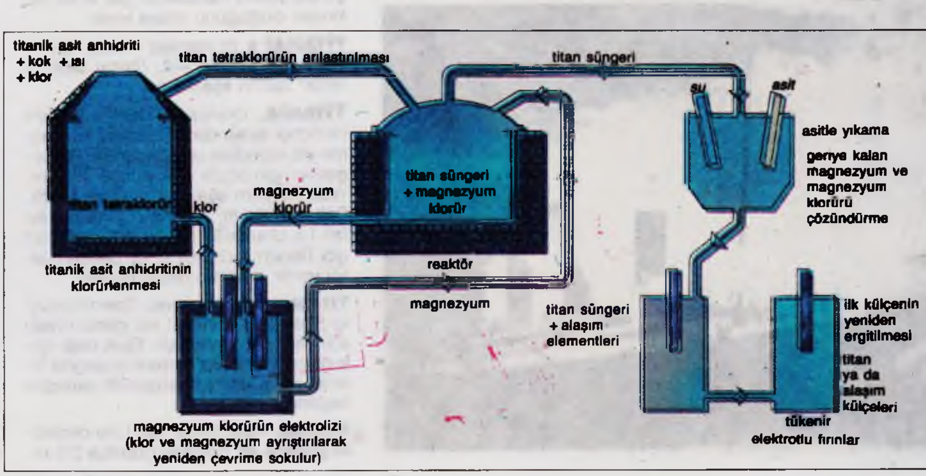
• *Kullanım alanları.* Özgül kütlesinin çok düşük olması, alaşımlarının yüksek mekanik özellikler taşıması ve alaşım yapmamış metalinin korozyona karşı kusursuz bir direnç göstermesi nedeniyle titan, sanayide giderek daha yaygın biçimde kullanılan bir malzeme haline gelmiştir. Bu gelişmeden en çok yararlanan sanayi dalları uçak ve uzay araçları yapımı (Avrupa'da tüketilen miktarın % 50'si) ile kimya sanayisidir.

Uçak ve uzay araçları yapımında kopma yükü/özgül kütle oranının yüksekliğinden yararlanılarak sesüstü uçak gövdelerinin yapı elemanlarının, reaktör organlarının, helikopter parçalarının, füze kat kılıflarının, kriyojenik kapların, uzay kapsüllerinin hazırlanmasında kullanılır.

Kimya sanayisinde, korozyona karşı gösterdiği yüksek dirençten yararlanılarak özellikle klor ve klorlu ürünlerin üretiminde (sodyum klorür elektrolizinde kullanılan anotların yapımı), bireşim kimyasında (asetaldehit, ftalik anhidrit, propilen oksit vb.'nin bireşiminde kullanılan kaplar), sıcak ve derişik arı nitrik asidin konulduğu kaplarda, klor dioksitle yapılan ağartma tesislerinde faydalanılır. Deniz suyu ve deniz ortamına karşı iyi bir direnç gösterdiğinden gemi inşasında, denizaltı araştırmalarında, ısıl değiştiricilerin ya da deniz kıyısında kurulan nükleer santral yoğuş-

Kroll yöntemine göre titan üretim şeması

titan tetraklorürün elektroliziyle titan üretim şeması

turucularının ve tuz giderme (deniz suyunu arıtma) tesislerinin yapımında kullanılır. üstün mekanik direnci ve hafifliğinden dolayı ayrıca, otomobil yapımında ve silah sanayısinde yararlanılır. Titan, biyolojik bağışıklığı nedeniyle kemik protezi için uygun bir metaldir.

Titan, adı çeliklerde (oksit giderici), paslanmaz çeliklerde (karbür kararlılaştırıcısı), dökme demirlerde (grafitleştirici), ateşe dayanıklı alaşımlarda (akmaya karşı davranışı geliştirme), bakır alaşımlarında (oksit giderme ve tane küçültme), alüminyum alaşımlarında (arılaştırma ve tane küçültme) katkı elementi olarak kullanılır. Demirde olduğu gibi allotropik dönüşümü nedeniyle, ayrıca suverme ve menevişleme işlemine elverişli pek çok alaşım meydana getirebilir. Mekanik özellikleri bakımından son derece ilginç olan bu alaşımlar manganez, krom, vanadyum ve alüminyumla hazırlanır. Ama çok pahalı olmaları yüzünden sınırlı bir alanda kullanılırlar. Titan karbür türbin kanatçıkları ya da kesme takımlarının yapımında kullanılan ateşe dayanıklı çeşitli alaşımların en etkin elementidir. Bu alaşımlar arı durumdaki ya da kimi zaman tungsten karbürle karışım halinde bulunan titan karbürün kobalt ya da nikelden oluşan bir bağlayıcıyla sinterlenmesi sonunda hazırlanır. (→ SERMET.) Bu alaşımlardan çok sert ve darbelere karşı dayanıklı olmaları nedeniyle hadde kalıplarının, kalıp öğelerinin ya da çeşitli takımların yapımında yararlanılır.

İPS

amerikan stratejik füzesi Titan II'nin bir yeraltı üssünden fırlatılması

Titan, amerikan hava kuvvetleri tarafından kullanılan karadan karaya stratejik balistik füzelerin iki türüne verilen ad.

1956'da, amerikan hava kuvvetleri, o dönemde tam anlamıyla geliştirilmiş olan Atlas füzesinden daha güçlü bir füze üzerinde çalışıyordu. Bu iki füze arasındaki en önemli farklar, füzeyi daha iyi duruma getirmek amacıyla iki itici katın eklenmesi, füzeye tam bir özerklik veren, eylemsizlik ilkesiyle çalışan bir güdüm sisteminin donatılması ve füzenin dikey olarak bir yeraltı üssüne yerleştirilmesiydi. Titan I füzesi, 1962 yılında ABD topraklarında gerçekleştirilen harekâtlarda kullanıldı. Erimi 13 000 km ve nükleer başlık gücü 4 Mt' dur.

Sıvı oksijen kullanıldığı için depolar atıştan önce doldurulmalıdır; bu da, Titan I'in seri bir biçimde fırlatılmasına engel olur. Bu önemli sakıncaya çare bulmak amacıyla Pentagon, 1963'ten itibaren depoları sürekli olarak istiflenebilir propergolle* (azot tetraoksit ve UDMH [bakışımsız dimetil-hidrazin]) dolu olan Titan II adlı yeni bir füzeyi hizmete soktu. Bu füzenin erimi 15 000 km ve nükleer başlık gücü 9 Mt'dur. Titan II, ABD'nin sıvı propergollü stratejik füzelerinin sonuncusudur ve 1985'lere doğru kullanımdan kaldırılmıştır.

Titan III füzeleri özellikle, amerikan hava kuvvetleri tarafından dünya yörüngesine askeri keşif, uyarı, telekomünikasyon uyduları yerleştirmek ve NASA tarafından gezegenlerarası gözlem aracı göndermek amacıyla kullanıldı. Titan III ailesinin ilk üyesi olan Titan III A, 1960 yıllarının başında, Titan II balistik füzesinden sonra yapıldı. Titan III füzelerinin en yenisi olan Titan 34 D, günümüzde dünya çevresinde alçak yörüngeye 15 t'luk bir yük oturtabilecek yetenektedir. Titan 34 D, amerikan sılahlarının en ağır klasik fırlatıcısıdır.

Titanic

Télescope

TİTAN, Satürn'ün, 1655'te, Huygens tarafından ilk keşfedilen en büyük uydusu. Yörüngesinin yarı büyük ekseni: 1 222 000 km. Yıldız dolanım süresi: 15,95 g. Çap: 5 150 km. Görünümü birçok bakımdan yersel gezegenlere benzer. Büyüklüğü, Merkür ile Mars arasındadır ve Güneş sistemi'ne ait tüm uydular arasında, Titan ilk kez 1944'de tayfgözlem yoluyla ortaya çıkarılan gaz atmosferine sahip tek uydudur. Bu konuda bildiklerimizin hemen hemen tümü, 12 kasım 1980'de Titan'ın yüzeyine 5 000 km'den az bir uzaklıktan geçen amerikan sondası Voyager 1 ile elde edilmiştir. Atmosferi, Yer atmosferi gibi, temel olarak moleküler azottan oluşmuştur. Buna karşılık oksijen içermez. Metan, neden olduğu fotokimya olayıyla, atmosferde önemli bir rol oynar. Güneş'in morötesi ışımasının etkisiyle, metanın ve azotun ışılayrışması çeşitli hidrokarbonların (etan, etilen, asetilen ...) ve her halde Yer üzerindeki yaşamın ortaya çıkışının öncüsü olan temel organik kimya maddelerinden biri olan hidrosiyanik asidin oluşmasına yol açar. Bu şekilde oluşan moleküller, ağır ağır aşağı düşen mikroskobik aerosol parçacıkları halinde, 200 km yükseltinin altında yoğuşurlar ve yüzeyi tamamen örten, turuncu renkli, kalın ve düzgün bir sis katmanı oluştururlar. Kızılaltı tayfölçüm yöntemiyle ölçülen yüzey sıcaklığı −178 °C'tır. Bu sıcaklık, yüzeyde sıvı metandan bir örtünün bulunduğu anlamına gelir. Öte yandan, atmosfer içinde, metan bulutları ve buna bağlı olarak da metan yağmurlarının varlığı olası göründüğünden, nasıl Yer üzerinde büyük miktarda sıvı suyun bulunması meteoroloji olaylarının temelini oluşturuyorsa Titan'da da bir metan meteorolojisinin varlığı sözkonusu olabilir.

1,92'lik bir ortalama yoğunlukta, Titan kayalar ile su, metan ve belki de amonyak buzlarının oluşturduğu bir karışım olarak değerlendirilir. Gökcisminin merkezinde, toplam kütlenin % 55'ini oluşturan, silikatlı kayaçlardan meydana gelmiş, 1 700 km çapında bir çekirdek bulunduğu sanılmaktadır. Sonra, içeriden dışarıya doğru, ardışık klatrat katmanları, daha sonra su buzu parçaları içeren sıvı bir $NH_3 \cdot H_2O$ ve $CH_4 \cdot H_2O$ hidrat katmanı ve son olarak, yüzeyde, geniş sıvı metan okyanusları vardır.

Titan'ın yörünge hareketinin ayırtedici özellikleri, bu uydunun, Satürn ile aynı zamanda ve büyük bir olasılıkla da Güneş çevresindeki gezegenlere benzer bir biçimde, dönme halindeki bir gaz ve toz diskinden oluştuğunu ortaya koyar.

TİTANAT a. (fr. *titanate*). Anorg. kim. **1.** Titanık asidin tuzu. **—2.** *Titanat asidi,* TİTANİK* ASİT'in eşanlamlısı.

TİTANİA, Uranüs'ün 1787'de William Herschel tarafından Oberon'la aynı zamanda keşfedilen üçüncü uydusu. Yörüngesinin yarı büyük ekseni: 438 000 km. Yıldız dolanım süresi: 8 g 16 sa 56 dk. Çap: 1 600 km. Yoğunluk: yaklaşık olarak 1,3. Uranüs'ün bilinen diğer uyduları gibi Titania'nın da geri yönde dönme özelliği vardır. Yüzeyi buzlarla kaplıdır.

Titania, periler kraliçesi, Oberon'un eşi ve Shakespeare'in *Bir* yaz gecisi rüyası* adlı yapıtının kahramanı. Eşek başlı dokumacı Bottom'un büyülenmiş sevgilisi Titania, aşkın insanı alçakgönüllü yaptığını keşfeder.

Titanic, ingiliz White Star Line denizcilik şirketine ait, boyutları (uzunluk 271 m, deplasman 60 000 t) ve lüks donanımıyla dikkati çeken okyanusaşırı yolcu gemisi. İlk seferi sırasında, 1912'de 14 nisanı 15 nisana bağlayan gece, gemi New Foundland'ın G.'inde bir buzdağına çarptı ve battı. Bu deniz kazasında 1 500'den fazla insan öldü.

TİTANİK sıf. (fr. *titanique; titan*'dan). Anorg. kim. *Titanik asit,* formülü H_2TiO_3 olan asit; suda çözünmeyen beyaz bir toz biçiminde bulunur, boyamacılıkta mordan olarak kullanılır. (Buna metatitanik asit de denir.) [Eşanl. TİTANAT ASİDİ.]

TİTANİL a. (fr. *titanyle*). Anorg. kim. Formülü =TiO olan ikideğerli kök.

TİTANİT a. (fr. *titanite*). Anorg. kim. Titanit asidinin (H_3TiO_3), formülü $M_3[TiO_3]$ olan karmaşık tuzu; bu formülde M, birdeğerli bir metali gösterir.
—Miner. SFEN'in eşanlamlısı.

TİTANLANMA a. Bir cisim üzerine titan ya da bir titan bileşiğinin etkisi.
—ANSİKL. Camc. Cam yüzeyinde çok ince ve yapışkan bir titan oksit (TiO_2) tabakası biçiminde ortaya çıkan titanlanma, yaklaşık 500 °C dolayına getirilmiş bu yüzeye genellikle organo-metal bir bileşiğin, sözgelimi izopropiltitanatın püskürtülmesiyle elde edilir. Camın titanlanması, kalıp sökülmesinden sonra ve yeniden pişirmeden önce, şişeleri, içinde izopropiltitanat aeorosolü bulunan bir bölmeden geçirerek yapılır. Titanlanmış şişeler, üzerine kalay oksit kaplanmış şişelerle benzer özelliklere sahip olurlar, yani cam üzerine cam sürtünme katsayısı azalır ve mekanik direnç artar.

TİTANLAR. Yun. mit. Olymposlular'dan önceki tanrılar. Uranos ile Gaia'dan doğan Titanlar altısı erkek, altısı kadın, on iki tanrıydı. En gençleri Kronos'tu. Uranos'a başkaldırmaları sonunda iktidar Kronos'a geçti. Sonra, onlara başkaldıran Zeus ile çatıştılar ve Titanlar savaşı'nda iktidarı yitirdiler.

TİTANLI sıf. Bileşiminde titan bulunan bir alaşım, bir cevher ya da bir bileşik için kullanılır.

TİTANOMAKHİA a. Yun. mit. Başkaldıran Zeus'e karşı Titanlar'ın sürdürdüğü savaş. (Sanatta, Titanlar'ın savaşı, Devlerin savaşıyla özdeşleştirilir.)

TİTANOMANYETİT a. (fr. *titanomagnétite*'ten). Miner. Titan bakımından zengin manyetit türü.

TİTANOSAURUS a. Bütün dünyada Kretase devri topraklarında fosillerine rastlanan, *Sauropoda* öbeğinden sürüngen cinsi. (İri bedenli, az sayıda dişli hayvanlardı.)

TİTANOSUCHUS a. (yun. *titan,* dev, ve *sukhos,* timsah'tan). Perm-Trias tabakalarında bulunan, çok ilkel özellikli (ikinci damak yoktur, dişler az gelişmiştir ve tek artkafa lokması vardır), terapsit, fosil sürüngen cinsi. (*Theriodonta* alttakımı.)

TİTANOTHERİUM a. Kuzey Amerika ve Avrasya'da Eosen ve Oligosen tabakalarında bulunan, toynaklı fosil memeli hayvan cinsi. (Dişleri hipsodont, ayakları üçparmaklıdır; burnunun üstünde kemikten bir çatal boynuz vardır. Bu soy, iri bir köpek büyüklüğündeki koşucu *Eotitanops*'tan, yüksekliği cıdağıda 2,30 m'yi bulan 4 m uzunluğundaki *Brontotherium*'a kadar uzanır.)

TİTANUS GİGANTEUS a. Böcbil. Guyana'daki yaşlı ağaçlarda yaşayan, kınkanatlıların en iri (uzunluğu 15 cm) türü. (Tekeböceğigiller familyası.)

TİTARİSSOS. Tar. coğ. Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde kent. Ptolemaios'un sözünü ettiği yerleşmenin, Melitene (Eskimalatya) yakınında olduğu sanılmaktadır.

TİTCHENER (Edward Bradford), ingiliz kökenli amerikalı ruhbilimci (Chichester

1867 - İthaca, New York, 1927). Wundt'un öğrencisi oldu; İthaca'daki Cornell üniversitesi'nde profesörlük yaptı ve deneysel ruhbilimin ABD'deki başlıca temsilcisi durumuna geldi (*Experimental Psychology* [Deneysel ruhbilim], 1901-1905; *A Textbook of Psychology* [Ruhbilim ders kitabı], 1910). Duyum, dikkat ve algı üzerine incelemelerinde (*Feeling and Attention* [Duyma ve dikkat], 1908; *Thought Process* [Düşünce oluşumu], 1909) bilincin fizyolojik dayanaklarını araştırdı.

TİTELOUZE (Jehan), fransız besteci ve orgcu (Saint-Omer 1563 ? - Rouen 1633). Rouen katedrali'nin orgcusuydu; org yapımı ve müzik kuramıyla ilgilendi, yapıtlarıyla fransız org okulunun kurulmasına katkıda bulundu.

TİTHE a. (ing. sözc.). Ortaçağ'da İngiltere'de, Kilise'ye verilen toprak ve hayvan ürünlerinin onda birlik bölümü.

TİTHİNG a. (ing. sözc.). Tar. İngiltere'de, bir kamu sorumluluğunu, genellikle de düzeni sağlama görevini üstlenen ve yaklaşık on kişiden oluşan taşralı toprak sahipleri topluluğu.

TİTHONOS. Yun. mit. Laomedon'un oğlu olan truvalı kahraman. Şafak tanrıçası Eos onunla evlendi. Zeus ölümsüz kıldığı halde, Eos'un onun için sürekli gençliği bağışlamasını dilemeyi unuttuğundan, Tithonos yaşlılıktan giderek ufalınca, umutsuzluğa kapılan karısı onu çekirgeye dönüştürdü.

TİTİ a. *Callicebus* cinsinden küçük maymunların ortak adı. (Amazon bölgesi ormanlarındaki ağaç dallarında aileler halinde yaşayan, tıkız uzun kuyruklu maymunlardır. Yenidünyamaymunugiller familyası; boyu, yarısı kuyruk olmak üzere, 80 cm.)

TİTİCACA gölü, dünyanın en büyük dağ göllerinden biri (8 340 km², 3 812 m yükseltide), Peru ve Bolivya sınırında. En derin noktası 230 m'dir. Altiplano'yu kaplayan bir Dördüncü Zaman denizkulağının kalıntısıdır. Eski bir uygarlıklar (Tiahuanaco) ülkesi ve İnkalar'ın efsanevi beşiğidir; göl üstündeki adalarda yaşamış Uruslar, sazdan evleri ve gemileriyle Güney Amerika'nın en eski halkıdır. Gölün kıyılarında, nüfus yoğunluğu fazladır (çoğu yerde km²'ye 100 kişi), tarlalar (patates, arpa, kazayağı) küçük parçalara bölünmüştür; balıkçılık önemlidir (Chucuito). Karayolu bağlantıları ve Peru ile La Paz arasındaki feribot seferi sayesinde ticaret oldukça canlıdır; Büyük Okyanus'a açılan kapılardan biri olan La Paz buradadır. Puno, Juliaca, Yunguyo ve Copacabana'da hareketli fuarlar vardır. Güzel manzaraları, sömürge döneminden kalma kiliseleri (Juli, Pomata) ve çok zengin el sanatları sayesinde turizm gelişmektedir.

TİTİENSES → TATIENSES.

TİTİSEE, Almanya'da göl, Karaorman'da, bir buzulyalağında; 1,3 km². Önemli turizm merkezi.

Titius-Bode yasası. Gökbil. Güneş sistemindeki temel gezegenlerin Güneş'e olan ortalama göreli uzaklıklarını yaklaşık olarak veren deneysel bağıntı. 1741'de alman gökbilimci Wolf tarafından ortaya çıkarılan bu bağıntı, 1766'da vatandaşı Johann Daniel Titius (1729-1796) tarafından yeniden keşfedildi ve özellikle, Berlin gözlemevi müdürlüğünü yaparken bu yasayı yayımlayan (1772) Johann Elert Bode (1747-1826) sayesinde tanındı. Bu yasaya göre, gezegenlerin Güneş'e olan ortalama uzaklıkları (Yer'in uzaklığı birim olarak alınır), 0 3 6 12 24 48 96 ... serisi göz önüne alınarak (seride, üçüncüden başlayarak, her sayı bir öncekinin iki katıdır), terimlerin her birine 4 ekleyerek ve böylece elde edilen her sayı 10'a bölünerek bulunur. Matematiksel olarak bu bağıntı, geometrik bir sonlu diziyle ifade edilir: $U=0{,}4+0{,}3 \cdot 2^n$; burada n, Merkür için $-\infty$'a, Venüs için 0'a, Yer için 1'e, Mars için 2'ye eşittir vb. U ise, göz önüne alınan gezegenin uzaklığını belirtir (gökbilim* birimleriyle gösterilen). Titius-Bode yasası, Uranüs'e kadar hemen hemen doğrulanmıştır, ama Neptün ve Plüton için geçerli değildir. Bu yasa, küçük gezegenlerin* keşfinde önemli bir rol oynadı: Yer'in Güneş'e olan uzaklığının 2,8 katı uzaklıkta ($n=3$) bir boşluk vardı, bu da gökbilimcileri yeni bir gezegen aramaya yöneltti ve Mars ile Jüpiter arasında yer alan bir küçük gezegenler halkasının ortaya çıkarılmasına yol açtı. Bu yasa, hiç kuşkusuz, gezegenlerin oluşumuna yön veren fiziksel süreçlerin bir sonucudur. Ayrıca, Jüpiter'in Galilei uyduları da aynı tipte bir yasaya bağlıdır.

S. Held

Titicaca gölü

TİTİZ sıf. **1.** Yaptığı her şeye çok dikkat ve özen gösteren, en küçük ayrıntılara önem veren ve başkalarından da bu biçimde davranmalarını isteyen kimse için kullanılır: *İşinde çok titiz bir memur. Titiz bir müdür.* **—2.** Kolay beğenmeyen, kolayca hoşnut edilemeyen, müşkülpesent kimse için kullanılır: *Arkadaş seçiminde son derece titizdir. Titiz bir sinema eleştirmeni.* **—3.** Temizliğe düşkünlüğü hastalık derecesine varan kimse için kullanılır. **—4.** Huysuz, geçimsiz: *Babamı hoşgörün, yaşlandıkça daha titiz, daha çekilmez oldu.*

TİTİZCE sıf., be. Titizlik yapan, titiz bir biçimde: *Titizce bir kadın. Titizce davranmak.*

TİTİZLENMEK gçz. f. **1.** Bir konuda çok dikkatle ve özenle davranmak; böyle davranılmasını istemek ya da müşkülpesentçe davranmak; titizlik göstermek: *Raporun son kontrolünde çok titizlendi. Titizlenmeyi bırak da seç şu yemekleri, açlıktan ölmek üzereyim.* **—2.** Huysuzlanmak, söylenmek: *Zamanında yetişemeyecek diye titizlendi. Onun ağırkanlı davranışlarını gördükçe titizleniyor.*

TİTİZLEŞMEK gçz. f. Titiz bir kimseye yakışır biçimde davranmaya başlamak: *Son günlerde iyice titizleşti, sabahtan akşama kadar ellerini yıkıyor.*

TİTİZLİK a. **1.** Titiz olma durumu; titiz bir kimsenin, davranışlarının özelliği. **—2.** *Titizlikle,* kılı kırk yararak; dikkat ve özenle: *Bir konuyu titizlikle incelemek, araştırmak. Büyük bir titizlikle çalışmak.*

TİTLİS, İsviçre'nin orta kesiminde doruk, buzullarla çevrilidir; 3 239 m.

TİTO (Josip BROZ—denir), hırvat kökenli yugoslav devlet adamı (Kumrovec, Hırvatistan, 1892 - Ljubljana 1980). Bir köylü ailesindendi, avusturya-macaristan ordusunda hizmet etti; Birinci Dünya savaşı sırasında Ruslar'a tutsak düştü (1915), sonra kaçtı ve 1917-1920 arasında bolşeviklerle birlikte savaştı. Yugoslav Komünist partisi'nin kurucuları arasında yer aldı, birçok kez tutuklandı ve özellikle 1928'de altı yıl hapis cezasına mahkûm edildi. Salıverildikten sonra Tito adını aldı ve Moskova'ya gitti (1934). 1936'da, Paris'te enternasyonal tugayların İspanya'ya geçişini düzenledi. Yugoslav Komünist partisi genel sekreteri oldu, yeniden ülkesine döndü (1937). İkinci Dünya savaşı sırasında Užice'de bir kurtuluş komitesi kurarak işgal kuvvetlerine ve onlarla işbirliği yapan *ustaşalar*'a karşı sürekli bir gerilla savaşı verdi. Bu arada Yugoslavya'nın bir federasyon biçiminde örgütlenmesi gereğini savundu. Churchill tarafından da desteklenen Tito, rakibi Mihailović'i saf dışı ederek partizanlardan oluşan gerçek bir ordu kurdu ve bir devrim hükümetinin başına geçti. Bundan sonra, kral Petar II'nin sürgündeki hükümetine karşı çıktı. Ekim 1944'te Kızıl ordu'yla birlikte Belgrad'a girdi. 29 kasım 1945'te cumhuriyet ilan edildi; önceden Savunma bakanı ve mareşal (1943) olan Tito, hükümet başkanlığına ve başkomutanlığa getirildi (7 mart 1945). Tito'nun partisi (Halk cephesi), kasım 1945 seçimlerinden zaferle çıktı. Tito, öteki halk demokrasileriyle dostluk antlaşmaları imzaladı (1946 ve 1947). 1946'da, Atina hükümetine karşı yunan komünistlerini destekledi, ama 1948'de Kominform'un emirlerine boyun eğmeyi reddetti ve devlet yönetiminde milliyetçi olduğu kadar komünist bir yol izlemekle birlikte SSCB ve halk demokrasileri karşısında bağımsız bir tutumu benimsedi. Böylece batılı devletlere ve ABD'ye yaklaştı ve onlardan iktisadi ve mali yardım sağladı (14 kasım 1951 anlaşması); Türkiye ve Yunanistan ile Ankara (1953) ve Bled (1954) anlaşmalarını imzaladı. Bununla birlikte, atlantik ve sovyet bloklarından tümüyle bağımsız bir dış politika izledi: 1955'te SSCB ile yeniden uzlaştıysa da batılı devletlerle ilişkilerini sürdürdü ve bağlantısız devletleri bir araya getirmeye çalıştı. Ekonomik alanda, özyönetime dayalı özgün ve açık bir politika uyguladı. 1953'ten başlayarak sürekli olarak Cumhurbaşkanı seçilen, 1953-1966 arasında Yugoslavya Komünist partisi genel sekreterliğini yapan, daha sonra da Yugoslavya Komünistler birliği başkanı olan (1966-1980) Tito, 16 mart 1974'te, istisnai olarak yaşamboyu Cumhurbaşkanlığına getirildi.

Vioujard-Gamma

mareşal Tito (1975'te)

TİTOCU sıf. Titoculuğa ilişkin.

◆ a. Titoculuk yandaşı.

TİTOCULUK a. Tito yönetiminde Yugoslavya'da uygulanan sosyalizm biçimi.

TİTOGRAD, Karadağ'ın başkenti, Moraca kıyısında yer alır; 152 242 nüf. (1991). Kent, 1945'ten sonra, bombardımanlarla

yıkılan eski Podgorica'nın yakınında gelişti. Bugün Karadağ'ın, hem yönetimsel hem iktisadi merkezidir (otomobil yapımı, alüminyum, tütün işleme tesisleri, tekstil).

TITONIK a. (fr. *tithonique*). Yerbil. Jura'nın üst bölümünde yer alan ve belirgin bir kesinti olmaksızın Kretase'nin alt bölümüne geçen ortasu kireçtaşı.

TITOTALIZM a. (ing. *teetotalisme*). Her türlü alkollü içkinin içilmesini yasaklayan sistem. Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde, içki aleyhtarı derneklerin kurulmasına neden olmuştur.

TİTOVA MİTROVİCA, esk. **Kosovska Mitrovica,** Sırbistan'da (Kosova özerk bölgesi) kent, İbar kıyısında; 53 000 nüf. Kurşun ve çinko madenleri ve metalürjisi, Zvecan kalesinin (XII. yy.) yıkıntıları.

TİTOVO UZİCE, esk. **Uzice,** Sırbistan'da kent, Djetinja ırmağı kıyısında; 35 000 nüf. Besicilik ve meyve üretimi. Demir dışı madenler (bakır, alüminyum) metalürjisi. Makine sanayileri.

TİTOV VELES, türkç. **Köprülü,** Makedonya'da, Vardar vadisinde kent; 36 000 nüf. Üsküp'ün yaklaşık 45 km G.-D.'sunda. Osmanlı İmparatorluğu döneminde kent Selanik vilayeti merkez sancağına bağlı kaza merkeziydi. Tütün, besin sanayisi, porselen yapımı.

TİTOV VRBAS, esk. **Vrbas,** Sırbistan'da (Voyvodina özerk bölgesi) kent; 22 000 nüf. Tarıma dayalı besin sanayisi.

TİTRE a. (fr. *titre;* lat. *titulus*'dan). Anal. kim. **1.** Bir çözelti içinde çözünmüş olarak bulunan bir maddenin titre etme yoluyla bulunan derişimi (miktarı). **—2.** *Titre etme,* hacmi ya da kütlesi bilinen bir çözeltiye, belli bir tepkimenin tam olarak gerçekleştirilmesi yoluyla önceden ayarlanmış gerekli miktarda ayraç katarak çözeltinin bileşenlerini belirlemeye dayanan işlem. (Örneğin asitlik ve bazlığı titre etme, yükseltgeyici ve indirgeyiciyi titre etme.) [Buna TİTRELEME de denir.] ‖ *Bir çözeltiyi titre etmek,* bir çözeltinin normluluğunu kesin olarak belirlemek, yani derişimi bilinmeyen bir çözeltiye bürette derişimi bilinen bir çözelti katarak sözkonusu çözeltinin tanımlanmasını sağlayan sayısal değeri bulmak. (Bu tür bir çözeltiden çözümleme işlemlerinde yararlanılır [titre edilmiş sıvı].) ‖ *Homojen bir örneğin belirli bir madde bakımından titresi,* bu maddeyle ilgili belirli bir büyüklüğün (kütle, hacim, madde miktarı) ölçülen değerinin, aynı büyüklüğün maddenin tümüne ilişkin değerine oranı. (Titre sözcüğü *kütlesel, hacimsel* ya da *molar* gibi bir niteleme sıfatıyla birlikte kullanılmalıdır; niteleme sıfatı olmadan kullanıldığında "titre" teriminden genellikle "kütlesel titre" anlaşılır. Titre genellikle milyem [binde bir] cinsinden boyutsuz bir sayıyla ifade edilir. Kimyasal çözümlemelerde asitlik-bazlık ya da özellikle yükseltgeyici-indirgeyici oranlarının belirlenmesinde, çözeltilerin bileşimi, hesaplamaları kolaylaştırmak için normluluk olarak ifade edilir. Bu bakımdan *normal, onda bir normal* ya da *yüzde bir normal* olarak nitelenen çözeltiler kullanılır.)

TİTREGÜÇ a. Sarık ya da kavukların önüne takılan bir tür sorguç. (Altın, gümüş gibi değerli metallerden yapılan titregüç, hareket ettikçe titrediğinden bu adla anılır.)

TİTREK sıf. **1.** Titreyen, kesik kesik hareket eden: *Bir mumun titrek ışığı.* **—2.** Titreyen bir elle yapılmış: *Titrek bir çizgi. Titrek bir yazı.* **—3.** Titreyen, alçalıp yükselen: *Titrek bir sesle hatırını sordu.*

—Akust. *Titrek sesler,* yeğinlikleri hızla değişen sesler.

—Biyol. *Titrek tüycük,* nöromastlarda ve içkulakta bulunan duyu hücrelerindeki hareketli tüycük.

—Dokubil. Kendi kendine titreyen. ‖ *Titrek hücre,* titrek kirpikleri ya da kamçıları ile sıvı ortamda hareket eden serbest hücre (örneğin haşlamlılar); metazoa doku hücreleri, özellikle örtenek ya da epitelyum (en başta solukborusu-bronş epitelyumu) hücreleri. ‖ *Titrek hareket,* bazı epitelyumlarda görülen titrek kirpiklerin hareketleri.

—Patol. Hastaya sinirleri titriyormuş gibi gelen ağrıya denir.

—Sesbil. Söylenmesi, ciğerden gelen havanın, dil ucunun dişyuvarlarına (r'nin gerçekleştirilmesindeki gibi) ya da küçük dilin dil sırtına vuruşları nedeniyle zaman zaman kesilmesiyle gerçekleşen ünsüzler için kullanılır.

◆ a. Giy. Kadın baş süslemelerinde kullanılan, helezon biçimli bir tel üzerine tutturulmuş kıymetli taşlardan yapılmış iğne. (Özellikle hotozlara iliştirilirdi. İğnenin başı, saplanacak kısma helezon biçimli bir telle tutturulur, iğne başı takıldığı yerde sürekli titrerdi. Gelin başı süslemesinde de kullanılırdı. Özellikle Rumeli Türkleri arasında yaygındı. Anadolu'nun bazı yörelerinde bugün de kullanılmaktadır.)

TİTREK KAVAK a. Batı Avrupa'da ve Türkiye'de yaygın olarak yetişen, boyu 20-25 m'yi geçmeyen ve nadiren 80 yıldan fazla yaşayan kavak türü. (Bil. a. *Populus tremula;* söğütgiller familyası.)

—ANSİKL. Titrek kavağın yaprakları en ufak bir esintide kıpırdar (adını bundan alır). Ovada ve dağda yetişen iki ırkı vardır. Önceleri düz olan dış kabukta yaşlandıkça derin çatlaklar oluşur. Kışın dökülen, almaşık ve kenarları tırtıklı yaprakları yassı ve uzun bir yaprak sapının ucundadır. Çiçekler erkek ve dişi tırtılsılar halindedir; meyveler tüylü tohumlar saçan oval bir kapsül biçimindedir.

Titrek kavak öncü bir türdür; çoğu zaman yozlaşmış ormanlarda dağınık bir halde bulunur. Soğuğa dayanıklıdır, çok ışık ister ve nemli, killimilli toprakları sever.

Beyaz ve yumuşak olan odunu marangozlukta ve kibrit üretiminde kullanılır; ayrıca kaliteli bir kâğıt hamuru verebilir.

titrek kavak
(Populus tremula)

TİTREKLİK a. Titrek olma durumu.

TİTREKSİNEKGİLLER a. Suların yakınındaki nemli yerlerde sürü halinde uçuşan, üyeleri sivrisineğe benzeyen, ince ve uzun sinekler familyası. (Işık titreksinekleri çeker. İkikanatlılar takımı, uzunduyargalılar [*Nematocera*] alttakımı.)

TİTRELEME a. Anal. kim. → TİTRE* ETME.

TİTREM a. Sesbil. → TON.

TİTREME a. Titremek eylemi.

—Fizyol. *Ürpermeli titreme,* soğuktan ileri gelen ya da bir soğuk duygusuyla birlikte olan geçici titreme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Foto. Çekim sırasında, fotoğraf makinesinin istem dışı hareketi (bu durumda görüntü az ya da çok bulanık çıkar).

—Hematol. *Yüksek ateşli ürpermeli titreme sendromu,* genellikle kan ya da kan bileşenlerinden birinin nakli sonucunda ortaya çıkan nadir tepkime. (Titreme ve yüksek ateşle [38,5 - 39 C°] belirgindir. 1-2 saat sürer, tehlikesiz olmakla beraber, nedeni daima araştırılmalıdır; mekanizması iyi bilinmemektedir, çoğu zaman başta H.L.A. sisteminde olmak üzere, alyuvar kan grubu sisteminde de bağışıklık çatışması biçiminde ortaya çıkar.)

—Vet. *Titreme hastalığı,* birkaç haftadan üç yıla kadar değişen bir kuluçka döneminden sonra, kaşıntılı ya da ihtilaçlı biçimde ortaya çıkan ve bir virüsten ileri gelen ölümcül bulaşıcı koyun hastalığı. (Günümüzde, en etkili korunma yöntemi, hasta hayvanların yok edilmesidir.)

—ANSİKL. Fizyol. Ürpermeli titreme, neden olduğu kas kasılmalarından ötürü, soğuğa karşı bir korunma aracıdır. Normalde özellikle çevre ısısındaki ani bir düşüşle karşılaştırıldığı zaman ortaya çıkar; o zaman nedeni çevreseldir. Ateşli hastalıkların başlangıcında görüldüğünde marazi bir anlam taşır ve iç kaynaklıdır; özellikle enfeksiyonlarda, pnömoni, grip, sıtma nöbeti vb. gibi durumlarda organizmanın mikrop toksinlerine karşı gösterdiği tepkinin alametidir.

—Nörol. Titreme, normalde istemli hareketlerde eşzamanı olmayan hareket birimlerinin, eşzamanlı etkinlik göstermeleri sonucu ortaya çıkar. Ortaya çıkış koşullarına göre üç tip titreme vardır:

1. *Dinlenme titremesi,* kaslar gevşediği zaman görülür; düzenli olarak saniyede 4-5 devir gösteren Parkinson titremesi bu türdendir;
2. *Duruş titremesi,* bir duruşu sürdürme çabası sırasında ortaya çıkar; nedeni bilinmeyen bu titreme en sık görülen titreme olup ailevi bir karakteri de vardır, hızı yüksek, saniyede 18 ila 12 devirlidir. Özellikle erişkin çağda görülürse de çocuklarda, yeniyetmelerde ve yaşlılarda da ortaya çıkabilir (ihtiyarlık titremesi). Duruş titremesine lityum ya da psikoanaleptikler-le yapılan tedavi sırasında ve bazı sinir hastalıklarında da (Charcot-Marie, Déjérine ve Sottas hastalıkları) rastlanabilir;
3. *Eylem titremesi,* istemli hareketlerde ortaya çıkar ve beyincik sendromunun belirgin işaretidir.

TİTREMEK gçz. f. **1.** Bir kimse, bedeni ya da bedenin bir bölümü sözkonusuysa, kasların kesik kesik, hızlı, istemdışı küçük kasılımlarıyla aralıksız olarak sarsılmak: *Ateşten, korkudan, öfkeden titremek. Elleri titremek. Soğuktan titremek.* **—2.** Bir şeyden söz ederken, yinelenen kesik kesik hareketlerle kımıldamak, sallanmak: *Ağaçların yaprakları, hafif esen meltemle titriyor.* **—3.** Sesten söz ederken, sık sık alçalıp yükselmek, kesik kesik çıkmak: *Yaşlı adam titreyen bir sesle başına gelenleri anlatmaya başladı.* **—4.** Işıktan söz ederken, gücü sık sık azalıp çoğalmak: *Lambanın titrek ışığı altında yüzü çok solgun görünüyor.* **—5.** Büyük bir korku, aşırı bir heyecan duymak, bir şeyden, birinden çekinmek; korkuya kapılmak: *Onun karşısında hepimiz titrerdik.* **—6.** Çok şiddetli bir duygunun yarattığı bir heyecana kapılmak: *Arzudan, zevkten titremek.* **—7.** *(Bir kimse için) içi, yüreği titremek,* (onun adına) kaygılanmak, endişelenmek: *Onu düşündükçe içim titrerdi.* **—8.** *Titreye titreye,* titreyerek: *Yatağın içinde titreye titreye sabahı zor ettik.*

◆ **titreşmek** dönşl. f. Titreşim durumunda olmak; ihtizaz etmek.

◆ **titreşmek** işt. f. Hep birlikte titremek: *Titreşen dalgalar. Titreşen yapraklar, rüzgârı müjdeliyor. Küllenmiş ocağın önünde sabaha kadar titreşerek bekledik. Korkudan titreşen çocuklar artık yalnız kalmak istemiyorlardı.*

◆ **titreştirmek** ettirg. f. **1.** Şeylerin ya da kimselerin titremelerine neden olmak. **—2.** Titreşim durumuna getirmek.

—İnş. Bir betonu sıkıştırmak için titreşim uygulamak.

◆ **titretmek** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi titretmek,* onun titremesine yol açmak: *Her yanını zangır zangır titreten bir öfkeyle adamın üzerine yürüdü. Ölüm düşüncesi onu korkudan titretiyordu.* **—2.** *Bir şeyi titretmek,* hafifçe salınmasına, kımıldamasına yol açmak: *Yaprakları hafifçe titreten bir meltem çıktı.* **—3.** *Bir kimseyi, kimseleri titretmek,* onları korkutmak: *Bakışlarıyla hepimizi titretiyordu;* çok şiddetli bir heyecanın etkisinde bırakmak: *Onunla bir an yalnız kalma düşüncesi bile beni titretiyordu.* **—4.** *Titrete titrete,* titreterek: *Göbeğini titrete titrete gülmek.*

TİTREMLEME a. Sesbil. → TONLAMA.

TİTREŞİM a. **1.** Hızlı salınım hareketi: *Bir telin titreşimleri.* **—2.** Hızlı bir ritimde tekrarlanan sarsıntı: *Bir motorun titreşimleri.* **—3.** Bir sesin, bir tınının modülasyonu.

—Aktar. Bir kablonun destekleri arasındaki bölümlerde meydana gelen ve bu kab-

loyla kumanda edilen mekanizmaların hareketini bozmaya ve tehlikeli kılmaya elverişli ani çekme dengesizliklerine yol açan, çok hızlı yanal salınım hareketi.
—Akust. *Akustik* ya da *mekanik titreşimler,* esnek bir ortam parçacıklarının bir denge konumunun her iki yanına doğru yaptığı hareket. || *Bir sistemin serbest* ya da *doğal titreşimi,* bir sistemin, kendisine etkiyen dış kuvvetler sıfır ya da değişmez olduğu zamanki titreşimi. || *Bir sistemin zorlamalı titreşimi,* bir sistemin kendisine uygulanan dönemsel bir kuvvetin frekansıyla eşit frekanstaki titreşimi.
—Bayınd. *Titreşimle oturtma,* üzerlerine eşzamanlı bir titreşim hareketi uygulanan metal kazıklar çakarak toprağı çöktürmeye dayanan ve kumlu zeminlerde uygulanan temel atma yöntemi. (Kumların taşıma gücü bu çökme sonucunda büyük ölçüde artar.)
—Denizc. *Titreşim etkisi,* almaşık olarak dalga sırtlarından ve çukurlarından geçen bir geminin, ıskarmozları ile ön borda kaplamasında, suyun tekne üzerine yaptığı değişik basınç farkları nedeniyle oluşan titreşim hareketi.
—Fiz. *Titreşim önleyici,* burulma ya da dönme titreşimlerini sönümlemeye yarayan aygıt. (Kullanılan başlıca titreşim önleyiciler friksiyonlu ya da sürtünmelidir.) || *Titreşim yutucu,* yolu üzerine yerleştirildiği maddesel titreşimlerin genliğini, bunların frekanslarına bağlı olarak oldukça azaltan sistem ya da malzeme.
—Fotogram. *Kamera titreşimi,* uçak hızı, hava ve rüzgâr direnci, uçak motorlarının çalışması vb. etkilerle, fotoğraf alımı sırasında hava kamerasında oluşan titreşim. (Kamera titreşimi; hava fotoğraflarının netliğini, ayırma gücünü olumsuz yönde etkiler. Kamera titreşimini en az düzeyde tutabilmek için kamerayı; ağırlık merkezinde sürtünmesiz yataylandırmak ve sünger, lastik ve yaydan oluşan bir kombinezon içinde üç nokta üzerine oturtarak uçak gövdesine sönümlü bir düzenle bağlamak gerekir.)
—Güz. sant. İzlenimci ressamların genellikle kesik fırça vuruşlarıyla yarattıkları ışık etkisi.
—Mak. san. *Salgı titreşimi,* bir milin ya da döner bir parçanın, desteksiz ya da iyi dengelenmemiş bölümünün yaptığı hareket.
—Mak. san. ve Oto. *Silkeleme titreşimi,* bir kavramanın ya da transmisyonun kesintili çalışması. — Kesici bir takımla işlenen bir parçanın yaptığı titreşim. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Patol. *Yerel titreşim,* elle muayene sırasında yoklanan yerden avuç içine gelen hafif titreme duyumu. (Böyle bir titreşime, kalbin tepesinde mitral darlığında [*kedi mırıltısı titreşimi*] ve karaciğer bölgesinde hidatik kist olduğunda [*hidatik titreşim*] rastlanır.)
—Siber. Kararlılığı yeterli olmayan etkin bir sistemin ayırtedici nitelikteki özsalınım rejimi. (Bir sistemin titreşimi, kararlılığı iyileştirilerek ve özellikle yalnız giderilecek sapmayı değil, bu sapmanın ardışık türevlerini de hesaba katan ayrıntılı bir etki yaratan, düzeltici ağlarla donatılarak ortadan kaldırılabilir.)
—Tıp. *Ses* ya da *göğüs kafesi titreşimi,* hasta konuştuğu zaman, göğüs üzerine konan el ayasıyla algılanan titreşim.
—Zool. *Titreşim duyusu,* insanın ve hayvanların sesaltı frekanstaki titreşimleri algılaması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Akust. Esnek bir cisim, örneğin bir ucu bir mengeneye sıkıştırılmış ince uzun bir metal levha, denge konumundan uzaklaştırılırsa, kendisine uygulanan kuvvet ortadan kalkar kalkmaz yine denge konumuna dönmeye çalışır ve kazandığı hızla denge konumunun her iki yanında bir dizi gel-git hareketi yapar. Cismin her titreşimi bir gidiş ve dönüş hareketinden oluşur. Bu hareketi sürdürecek bir düzenek yoksa titreşimin genliği, bir titreşimden diğerine geçtikçe azalır. Bu durumda sönümlü hareketten söz edilir. Ancak, genellikle bu hareketi sürdürmek, yani titreşen cisme yeterince vurum vererek genlik kayıplarını her an gidermek mümkündür; böylece her titreşim kendinden öncekiyle özdeş olabilir (salıncak, sürekli titreşen diyapazon). Bu durumda hareket dönemseldir, yani bütün titreşimleri özdeştir; buna göre bir titreşimin süresine de *dönem* adı verilir. Hareketin frekansı zaman birimi başına titreşim sayısını verir ve hertz (kısaltması Hz) cinsinden ifade edilir. Dönem ile frekans birbirinin tersi olan iki sayıyla ölçülür. Örneğin normal *la* sesini veren bir diyapazonun hareketinin dönemi 1/440 saniye, buna denk düşen frekansıysa 440 Hz'dir.

Ne kadar karmaşık olursa olsun ayırtedici özelliklerinden birisi (uzanım, hız, ivme) zamanın fonksiyonu olarak tanımlanan her dönemsel hareket, bir sinüzoidal fonksiyonla betimlenmiş basit hareketlerin üst üste gelmesi olarak ele alınabilir. Her bileşen hareket, göz önüne alınan hareketin frekansının bir tam katı olan bir frekansta oluşur. Titreşimin çözümlenmesi denilen bu ayrıştırmayı Joseph Fourier kanıtlamıştı. Fourier çözümlemesi adı verilen bu ayrıştırma, ölçme aygıtlarıyla hızlı bir biçimde gerçekleştirilebilir. Titreşimler çeşitli biçimlerde, genellikle de mekanik salınımları farklı tiplerde türdönüştürücülerle (algılayıcılar, ivmeölçerler ya da elektromanyetik, elektrodinamik, elektrostatik, piezoelektrik mikrofonlar vb.) elektrik salınımlarına dönüştürerek ölçülür. Titreşen cisim bir stroboskop ile gözlemlenir; bu stroboskop, gözlemlenen hareketin frekansına yakın frekansta şimşeklerle titreşen cismi aydınlatır. Bu durumda cisim yavaşça biçim değiştiriyormuş gibi görünür ve hareketi rahatlıkla izlenir. Bu inceleme genellikle bir osiloskop yardımıyla yapılır ve bu durumda osiloskop ekranında Lissajous şekilleri ortaya çıkar.

Titreşimler, özellikle de sesötesi titreşimler, sanayinin birçok alanında kullanılır: plak sanayisi, çalgılar, mikrofonlar, hoparlörler, sesli uyarıcılar, sismik algılayıcılar vb. Titreşime karşı yalıtım sağlamak amacıyla birçok ürün imal edilmektedir (yaylar, sönümleyiciler, çeşitli esnek ürünler vb.)
—Mak. san. ve Oto. • *Silkeleme titreşimi.* Tartaklama titreşimi, makinenin tahrik mekanizmasındaki darbelerden (dengelemenin iyi olmamasından, dişlilerin ya da rulmanların aşınmış olmasından vb.'den kaynaklanan) kaynaklanabileceği gibi, parçanın ya da takımın esnek biçim değiştirmesiyle oluşan titreşimlerden ya da işlenen malzemenin dayanımının dönemsel olarak değişmesinden de kaynaklanabilir. Tartaklama titreşimi, işlenen yüzeyin pek düzgün olmamasına neden olur ve takımın takılarak kırılmasına yol açabilir. Bu olayın meydana gelmemesi için açıları doğru bilenmiş bir takım kullanılmalı ve bu takım, tezgâha olabildiğince sağlam biçimde monte edilmelidir. Son olarak tartaklama titreşimi, takımın yaptığı çok küçük titreşimlerle makinenin titreşimleri arasındaki rezonanstan kaynaklanabilir; bu rezonans kesme hızı değiştirilerek giderilebilir.
—Zool. Pek çok sayıda çeşitli mekanik algılayıcılar, "ses" sayılmayacak kadar düşük frekanslı titreşimleri algılayabilir. Gerçekten suda yaşayan hayvanlarda, çoğunlukla, salt dokunsal mekanik algılayıcılardan (kirpikler, çeşitli duyu kılları) titreşim algılayıcılarına ve işitsel algılayıcılara sürekli bir geçiş görülür. Balıklarda yanal çizgideki nöromastlar (hayvanın böğründe boylu boyunca yer alan ve su akıntılarına duyarlı olan mekanik algılayıcılar) aynı zamanda hem titreşim algılayıcıları, hem de işitsel algılayıcılardır (600 - 800 Hz'den aşağı ses frekansları için); ayrıca, nöromastlardaki duyu hücreleriyle içkulaktaki duyu hücreleri tamamıyla birbirine benzer ve iletim tarzları da aynıdır. Karada yaşayan hayvanlarda da aynı duyusal ikilik görülür (titreşim ve işitme duyumu); böceklerdeki bazı duyu organları (Johnston duyarga organı gibi) hava akımlarına duyarlıdır, seslerin yerini belirler ya da dizaltı organı gibi hem işitseldir hem de nesnelerden yayılan titreşimlere duyarlıdır. Omurgalılarda titreşimlere duyarlı duyu organları, memelilerdeki Pacini cisimcikleri ve kuşlardaki Herbst ya da Grandry cisimcikleri ya da üstderideki dokunma diskleri gibi kapsülleri sinir uçlu olabilir. Pacini cisimcikleri yalnız altderide bulunmaz ve primatlarda parmak uçları ya da digitigrat hayvanlarda taban yastıkları gibi özel bölgelerde, ayrıca eklem kapsüllerinde ve mezenter gibi bazı içorgan bölgelerinde de çokça bulunur.

TİTREŞİMLİ sıf. Titreşim yapan; titreşim oluşturan.
—Fiz. ted. *Titreşimli masaj aleti,* çeşitli biçimlerdeki kauçuk parçalarının titreşimleri bir elektrik motoru aracılığı ile sağlanan ve vücudun değişik yerlerine masaj yapma amacıyla gezdirilen aygıt. (Eşanl. VİBROMASÖR.)
—Sesbil. Ses tellerinin zaman zaman titretilmesiyle söylenen sesbirimler için kullanılır. (Eşanl. ÖTUMLU.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Titreşim özelliği tümü titreşimli olan ünlülerde yinelenen bir özelliktir. Ünsüzler içinse titreşim ayırıcı bir özelliktir; ünsüzler birbirlerinden titreşimli / titreşimsiz karşıtlığıyla ayırt edilir. Bu ayırıcı karşıtlık, sözde dinleyiciye özelliği belirleme olanağı veren ve böylelikle sesbirimin tanınmasına katkıda bulunan ve bir ayırıcı özellikler demeti olarak tanımlanan bir dizi akustik belirtiyle gerçekleştirilir. Titreşim belirtileri arasında: alçak frekanslı bir uyarı (titreşimlilerde görülür) ünsüz duralamasının süresi (titreşimlilerde daha kısa), bir önceki ünlünün süresi (titreşimlilerde daha kısa), ünsüzün gevşemesiyle sonraki ünlünün söylenmesi arasında geçen zaman (titreşimlilerde daha kısa) ve gürültülerin yeğinliği (titreşimlilerde daha zayıf) sayılabilir. Aynı özelliği ortaya çıkaran değişik belirtilerin önemi, ele alınan dile ve büyük ölçüde sesbirimin söz zincirindeki yerine göre değişir.

TİTREŞİMLİLEŞME a. Titreşimsiz bir ünsüzün titreşimliye geçmesi. (Eşanl. ÖTÜMLÜLEŞME.)

TİTREŞİMLİLİK a. Sesbil. Titreşimli ya da ötümlü sesbirimlerin özelliği. (Eşanl. ÖTUMLULUK.)

TİTREŞİMSİZ sıf. Titreşim yapmayan; titreşim oluşturmayan.
—Sesbil. Ses telleri titreşmeden çıkarılan sesler için kullanılır (örn. [p]). [Eşanl. ÖTÜMSUZ.]

TİTREŞKEN a. Bir elektromıknatıs ve birtakım kontaklar taşıyabilen, titreşimli bir armatürden oluşan ve akustik frekanslı bir devreyi kesmeye ya da akustik uyarıcı olarak kullanılmaya yarayan elektromekanik düzenek.

TİTREŞME a. Titreşmek eylemi.
—Fiz. Bir olay ya da bir aygıtın, şiddet, hız, frekans ya da başka bir ayırtedici niteliğinde oluşan hızlı dalgalanma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Güz. sant. Resimde ya da heykelde, düzlemlerin fazla bölünmesi sonucu ışığın dağılma etkisi.
—ANSİKL. Fiz. Doğada ya da çeşitli aygıt ve donanımlarda görülen çok sayıda titreşme örneği vardır: yıldız gibi bir kaynaktan gelen ışığın titreşmesi; bir ses ya da görüntü iletim aygıtının hızında görülen dalgalanmalar; bir salınım üreteci ya da bir radyo vericisinde, rastlantısal nitelikte çok sayıda mekanik ya da elektronik bozucu etkiden kaynaklanan frekans titreşmeleri.

TİTREŞMEK → TİTREMEK.

TİTREŞTİRİCİ a. Kim. müh. Laboratuvarlarda üst üste yerleştirilmiş bir elek grubunu sarsmaya yarayan aygıt.

TİTREŞTİRME a. Titreştirmek eylemi.
—Hidr. bağl. Bir beton kütlesinin daha iyi

sıkışmasını sağlamak, yoğunluk ve tıkızlığını yükseltmek, dolayısıyla su / çimento katsayısını düşürerek mekanik dayanımını artırıp ömrünü uzatmak amacıyla bu kütleye titreşim verme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Titreştirme, elektrik ya da basınçlı havayla çalıştırılan vibratörlerle sağlanır. Üç tip vibratör vardır: 1. beton kalıplarına bağlanarak doğrudan betonla temas halindeki titreşimli mambran işlevi gören aygıtlar (fazla kalın olmayan ya da içinde fazla miktarda demir iskelet bulunan betonlara uygulanır); 2. beton içine sokulan çubuklar ya da titreştirilecek karışım içine daldırılan iç vibratörler; 3. doğrudan betona dayanan titreşimli tablalar, patenler, tokmaklar (hazır beton parçaları üretimi).

Titreştirme yöntemiyle, içinde hava kabarcıkları bulunmayan tıkız bir beton elde edilir. Titreştirme işleminden geçirilen bir beton kütlesinin hem dayanımı artar, hem de armatürlere kusursuz bir biçimde yapışması sağlanır. Bileşiminde fazla miktarda su bulunan bir betona uygulanan aşırı titreştirme işlemi, betonda ayrışmaya yol açar.

TİTREŞTİRMEK → TİTREMEK.

TİTRETMEK → TİTREMEK.

TİTRİMETRİ a. (fr. *titrimétrie; titre,* titre ve *-métrie,* yun. *metron,* ölçüm'den). Anal. kim. Ayarlanmış çözeltiler kullanarak kimyasal çözeltilerin normalitesinin (normluk) ölçümü.

TİTTERİ dağları, Tel Atlasları'nın B.'daki Matmata dağları ve Şelif vadisiyle, D.'daki Biban sıradağları arasında kalan bölümü. K.'deki Beni Slimaneler (cebel Dira' da 1 810 m) ovasının yanı başında yükselir. Tahıl tarımı ve koyun yetiştiriciliği. Titteri dağları, Cezayir'de, merkezi *Médéa* (günümüzde *Lemdiya*) olan bir türk beyliğiydi.

TİTTONİ (Tommaso), italyan siyaset adamı (Roma 1855 - *ay y.* 1933). Milletvekilliği (1886-1897), valilik, senatörlük (1903) yaptı, birkaç kez büyükelçi ve Dışişleri bakanı (1903-1905, 1906-1909, 1919 -20) oldu. Paris'te büyükelçi olarak bulunduğu sırada (1910-1916) İtalya'nın Müttefikler yanında savaşa girmesine taraftar görünmedi. İtalya'nın Milletler cemiyeti delegasyonu başkanlığını yaptı (1919), kısa bir süre yeniden bakanlık ettikten sonra, Senato başkanı oldu (1920-1929).

Louvre-Giraudon

Titus
roma sanatı
Louvre müzesi, Paris

TİTULESCU (Nicolae), romanyalı siyaset adamı (Craiova 1882 - Cannes 1941). 1912'de muhafazakâr-demokrat milletvekili seçildi, Maliye bakanlığı yaptı (1917 ve 1920-1926), gelir vergisi ve tarım yasalarının çıkmasını sağladı. Milletler cemiyeti'nde delege (1922), Dışişleri bakanı (1927 -28) oldu, antlaşmalara uyulmasını sağlamakta ve Küçük Antant'ı sağlamlaştırmakta çok kararlı davrandı. MC meclisi başkanı oldu (1930-31), barış için mücadele etti. Yeniden Dışişleri bakanlığına getirildi (1932-36), Balkan antantı'nı destekledi, fakat fazla SSCB yanlısı olduğu gerekçesiyle Tătărescu tarafından görevinden uzaklaştırıldı. Fransa'ya çekildi.

TİTUMNİA. Tar coğ. Van gölünün K.'inde urartu kenti; bugünkü Erciş ilçesinin yakınındaydı. Argisti II, kenti kurdururken (İ.Ö. VIII. yy. sonu - VII. yy. başı) yanına yapay bir göl ve kanal da yaptırmıştı. Erciş ilçesindeki Zernakıtepe* kalıntılarının bu kentle ilişkili olup olmadığı kesinlik kazanamadı.

TİTUS (Titus Flavius Vespasianus) [Roma İ.S. 39 - Aquae Cutiliae, Sabina, 81), Roma imparatoru (79-81). Vespasianus' un oğlu, Neron'un sarayında yetişti, Germanya'da, Bretagne'da yararlık gösterdi. 67'de, babasıyla Yahudiye'ye gitti, Vespasianus imparator olunca, Kudüs'ü kuşatmakla görevlendirildi ve 70'te kenti aldı. Roma'ya dönünce iktidarı babasıyla paylaştı, onunla birlikte censor (73-74), yedi kez konsül (71-79 arasında), sonra da praetorium praefectusu oldu; 79'da, babasının yerine tahta çıktı. Titus'u sefih ve acımasız olarak değerlendiren kamuoyu, onun kişiliğinde "yeni bir Neron" bulmaktan korkuyordu. Yahudi kraliçe Berenike' ye tutkusundan dolayı eleştirildi ve kendisine Doğu'da bağımsız bir imparatorluk kurmayı tasarlamakla suçlandı. Gerçekte, Titus liberal bir davranış gösterdi, ölümle cezalandırma yetkisini kullanmadı. Kısa hükümdarlığı döneminde hanedan politikasını sürdürmekle birlikte senatörlerin *dignitas*'ına saygı gösterdi. Babasının başlattığı inşaatları (Colosseum, saray, tak) sürdürdü. Ancak ünlü Vezüv püskürmesi (79), Roma'yı kasıp kavuran yangın (80), son olarak da bir veba salgını gibi büyük doğal afetler imparatorluğu güç durumda bıraktı.

Titus Andronicus, Shakespeare'in dramı (1593). Büyüleyici bir dehşet ortamında (ırza tecavüz, sakatlama, cinayet, yamyamlık) aykırılığa övgü niteliği taşıyan yapıt bir tür dehşet tiyatrosu örneğidir.

TİTUS-CARMEL (Gérard), fransız desinatör (Paris 1942). Çeşitli tekniklerle çalıştı (kurşunkalem, mürekkepli kalem, suluboya, kolaj, gravür vb.). Kesin ve ince nitelikli yapıtını, model-kopya ve gerçek -sahte ilişkilerini öne çıkaran bir nesne gösterimi üzerine kurar. Zihinsel ve plastik çalışma sürecini ortaya koyan diziler ve değişkelerde, nesne *Cryptiques* (1972), *The Pocket Size Tlingit Coffin* (1975-76), *Éclats* (1982) gibi grafik diziler üretmekten başka bir amaç güdülmeden, tüm öğeleriyle yeniden yaratılır (ağaç, kumaş, kürk, ip ve çeşitli gereçlerle yapılan düşsel asamblajlar: *Olası 7 oluşum,* 1970 tarihli ofortlar) ya da biçim değiştirir ve bozulur (*Yıpranma düşüncesi üstüne 20 değişke,* 1971).

TİTUS LİVİUS romalı tarihçi (Padova, İ.Ö. 59 - Roma İ.S. 17). Uzun zaman, Padova'da oturdu ve siyasal yaşama karışmadı. Retorik ve felsefe ile ilgilendi; ama temel yapıtı, İ.Ö. 27'de yazmaya başladığı 142 kitaplık *Roma tarihi*'dir. İ.Ö. 9 yılında duran kitap tamamlanmamıştır ve ancak küçük bir bölümü bugün elimizde bulunmaktadır. 10 kitaplık *Ab* urbe condita libru*'nun da yalnızca birinci, üçüncü ve dördüncü kitaplarıyla beşinci kitabın bir bölümü (İ.Ö. 167'ye kadar) bize ulaşmıştır. Antikçağ'da okullarda okutulmak üzere yapıtın özetleri *(periochae)* çıkarılmıştı. Yapıt, tam anlamıyla ulusal bir tarihti, çünkü yazar saldırgan bir cumhuriyetçiliğe ya da imparatorluk rejimi övgücülüğüne düşmeden oldukça tarafsız bir tarih yazmayı başarmıştı. Roma'nın ilk zamanları ve onun erdemleri hakkında çizdiği görkemli tablo, Augustus'un politikasına tam zamanında verilmiş bir destek gibiydi. Titus Livius, hızlı bir biçimde çalışarak sık sık eski tarihçilerden derlemeler yaptı. Arşivlerden elde ettiği belgeleri kullandı, ama bunlara dayanarak Roma'nın ilk zamanlarının gerçek tarihini ortaya koyamadı, çünkü yıllıklar çoğu kez yeniden düzenlenip eski aileleri yüceltici bir biçime sokulmuştu. Titus Livius'un üslubu çok canlı olmakla birlikte, belagatçılığın olumsuz etkilerini taşır. Tarihi atmosfer halk kitlelerinin tepkilerini gösteren betimlemelerle ustaca sunulmuştur; bu da anlatıma bir sıcaklık ve dramatik bir eda verir.

TİTUSVİLLE, ABD'de kent, Pennsylvania'nın K.-B.'sında, Allegheny'nin kolu Oil Creek ırmağının kıyısında; 6 900 nüf. Yakınında, Drake ilk petrol kuyusunu açtı (1859).

TİTYOS. Yun. mit. Dev, Zeus ve Elara'nın oğlu. Homeros'a göre yere uzandığında dokuz dönümlük bir alanı kaplıyordu. Pytho'ya gitmekte olan Leto'ya saldırıda bulunmak istedi. Apollon ve Artemis onu oklarıyla öldürüp Tartaros'a attılar. Orada iki akbaba ara vermeden karaciğerini parçaladılar.

TİURATAM, Kazakistan'da kent, Aral gölünün kuzey-doğusunda. —Yakınında, Baykonur* adıyla tanınan ünlü kozmodrom yer alır.

TİVAOUANE, Senegal'de (Thiès bölgesi) kent, Saint-Louis demiryolunun kenarında. Yerfıstığı işleme tesisi. Mango üretimi.

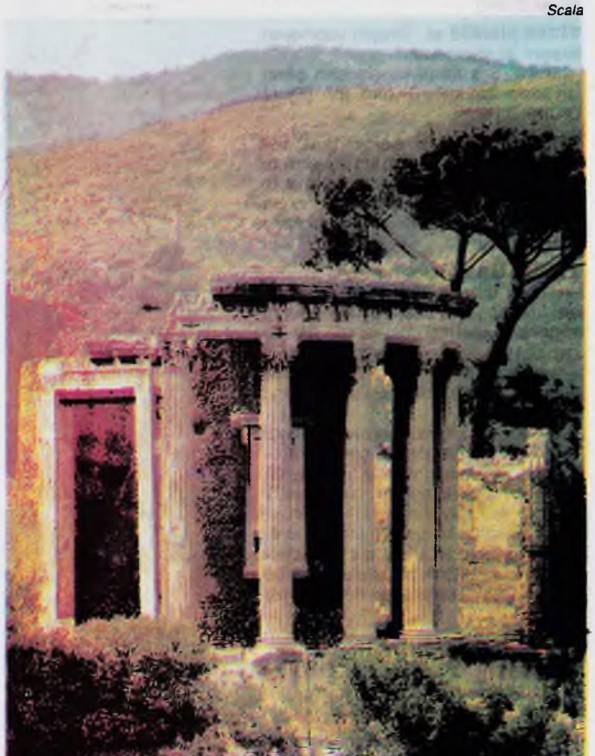
TİVERTON, Büyük Britanya'da (Devon) kent, Exe kıyısında, Exeter'in yukarısında; 15 550 nüf. XII. yy. başından kalma bir şatonun kalıntıları. XV. yy.'dan kalma kilise; XVI. yy.'da yapılmış capella. Folklor müzesi.

TİVLER, Orta Nijerya'da yaşayan yaklaşık 2 milyon nüfuslu (1992) bantu halkı. Tivler, tarımcılık, bir ölçüde de hayvancılık yaparlar. Babasoylu ve babayerli aileler biçiminde yapılanmış bir toplum düzeni bulunan Tivler, dağınık mezralarda yaşarlar; siyasi otorite, bir ihtiyarlar meclisinin yardımıyla iş gören bir şefin elindedir. Tivler, devletsiz bir toplum oluştururlar. Toplumlarının temel dokusunu soylararası ilişkiler oluşturur.

TİVOLİ, İtalya'da kent, Lazio'da (Roma ili), Prenestini dağlarının yamacında, Agro Romano'nun yukarısında; 51 000 nüf. Aniene çağlayanlarında hidroelektrik tesisi. Kâğıt. Taşıt lastiği. Antikçağ'da, via Tiburtina'yla Roma'ya bağlanan Tivoli (esk. *Tibur*), Romalılar'ın bir sayfiye yeriydi. Kentte, Cumhuriyet dönemi sonundan kalma iki küçük tapınak vardır (daire biçimli "Vesta" tapınağı, çevresi ve çağlayanlarıyla ressamlara büyük esin kaynağı olmuştur). Ovada, Tivoli'nin aşağısında, Hadrianus, *Villa Hadriana**'yı yaptırdı. 1550'den sonra *Este* villası* ve bahçeleri düzenlendi. Vahşi ve dik yamaçlar arasında kalan *Villa Gregoriana*'da, Catillo dağını geçen tünelin çıkışında Aniene'nin oluşturduğu büyük çağlayan (yüksekliği 108 m) yer alır. Eski küçük çağlayanlar kaybolmuştur. Kiliseler (örneğin roman üslubunda San Silvestro kilisesi) ve XVII. yy.'da yenileştirilen katedral (roman üslubunda çan kulesi).

Tivoli
daire biçimli "Vesta" tapınağı
İ.Ö. I. yy.'ın ilk yarısı

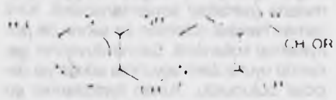
Scala

TİY, iki Mısır kraliçesinin adı. İlki, kral Amenofis III'ün karısıydı (İ.Ö. 1408 - 1372); kökeni tartışmalıdır: asyalı (fenikeli ?) ya da mısırlı olabilir (ama aristokrat sınıftan değildi). Hep kralla birlikte, onun yanında gösterilen bu kraliçenin, kral üstünde büyük bir etkisi vardı. Daha sonra, oğlu genç Amenofis IV tahta geçinceye kadar, dört yıl süreyle ona naibelik yaptı. — İkincisi, Tutankhamon'dan sonra birkaç yıl (İ.Ö. 1340'a doğr.) hükümdarlık eden kral Ay'ın karısıdır.

TİYAL a. (fr. *thial*'den). Org. kim. TİYOALDEHİT'in eşanlamlısı.

TİYAMİN a. (fr. *thiamine*'den). **1.** B1 VİTAMİN'i'nin eşanlamlısı. **—2.** *Tiyamin pirolosfat*, glusitlerin lipitlere dönüşmesi sırasında pirüvik asidin, asetik aside dönüşmesinde temel rol oynayan koenzim (kokarboksilaz).

tiyamin R=H
tiyamin pirolosfat $R{=}OPO_3H_2$

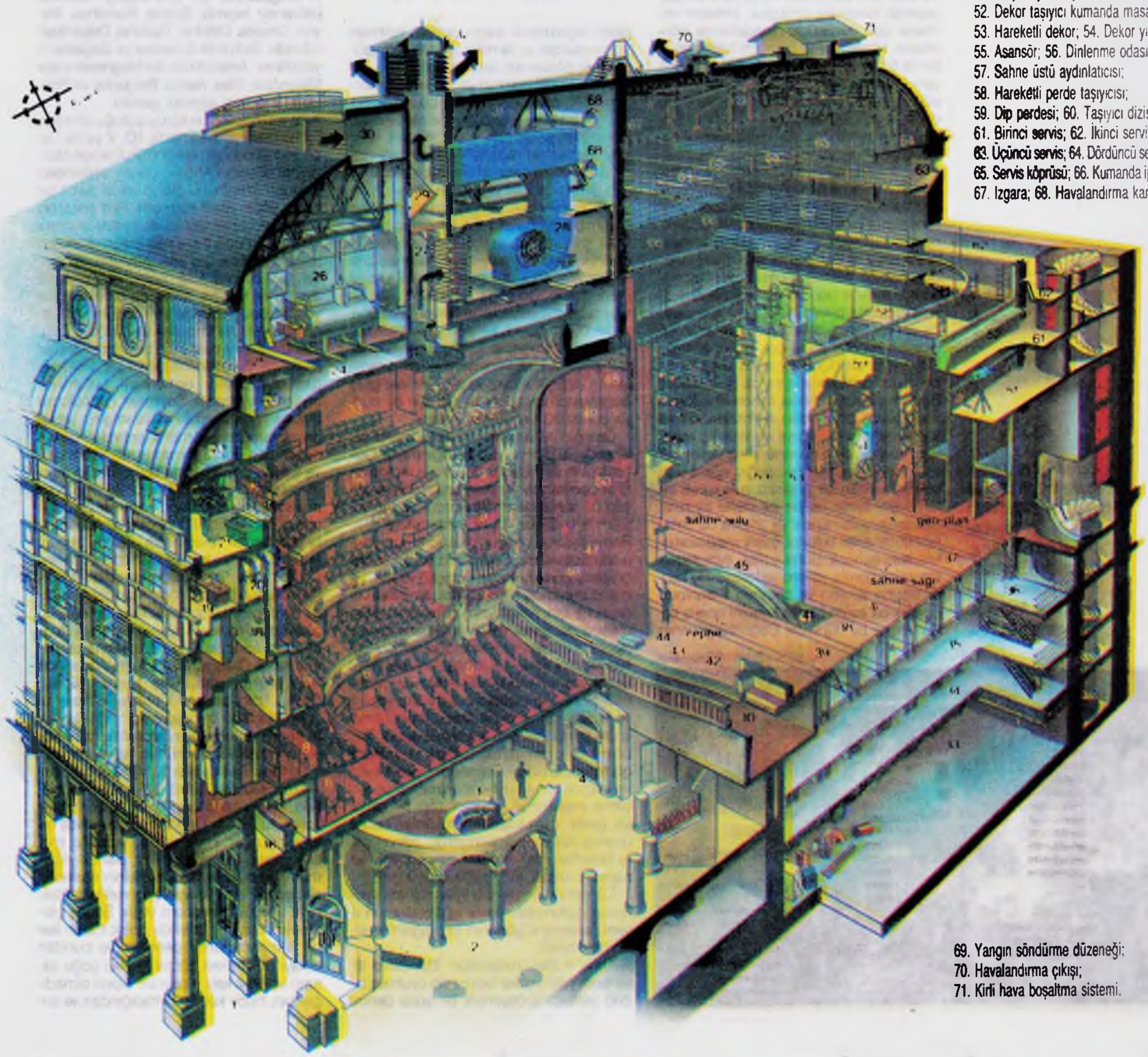
TİYATRO a. (ital. *teatro;* lat. *theatrum,* yun. *theatron*'dan). **1.** Trajedi, komedi, dram, vodvil vb. gibi sanatsal ve yazınsal türlerin ortak adı ve bu tür yapıtları yazma ya da sahnede oynama sanatı: *Tiyatro yazarlığı. Tiyatroyu sinemadan daha çok sevmek. Kendini tiyatroya adamak.* **—2.** Bu tür oyunların, temsillerin izleyiciler önünde oynandığı yapı; bu yapıda oyuncuların sunduğu oyunun, temsilin kendisi: *Tiyatro çok kalabalıktı. Bu akşam tiyatroya gidiyoruz. Tiyatro bileti almak.* **—3.** Tiyatro oyunları, temsiller düzenleyen kurum: *Özel tiyatrolar. Ödenekli tiyatro.* **—4.** Bir ülkeye ya da bir döneme özgü tiyatro yapıtlarının tümü: *Türk tiyatrosu. Tanzimat tiyatrosu.*

—Müz. *Müzikal tiyatro,* müzik, yazın ve hareket öğelerini birleştiren sanat türü.

—Tiyat. *Oda tiyatrosu,* oda müziği örnek alınarak, küçük salonlarda, az sayıda oyuncuyla oynanmak üzere kaleme alınmış piyesler. || *Sokak tiyatrosu,* estetik bakımdan geleneksel tiyatro yapılarının dışındaki mekânlarda oynanmaya uygun, bazen de sosyal ve siyasal amaçları olan tiyatro türü. || *Tiyatro içinde tiyatro,* içinde bir başka tiyatro oyununun temsili bulunan, bazen de tiyatro üzerinde bir görüşü sahneye koyan oyun. || *Toplu tiyatro,* bütün duyulara seslenmek amacıyla her türlü sanatsal anlatıma (müzik, şarkı, dans vb.) başvuran temsil. || *Yuvarlak tiyatro,* seyircilerin sirkte ya da arenadaki gibi, oyun alanının çevresinde halka halinde oturduğu tiyatro.

—ANSİKL. • *Tiyatro sanatının özgüllüğü.* Aristoteles'in *Poetika*'sından bu yana tiyatronun bir *mimesis* sanatı, yani gerçeği taklit eden bir sanat olduğunu biliyoruz. Bununla birlikte, Aristoteles, tiyatroyu şiir, trajedi ve destandan ayırır; tiyatro insan eylemlerini taklit eder ve böylece genellikle hikâye diye adlandırılan şeye bağlı olarak seyirciye bir dizi olay sunar. Çağdaş bir tipoloji açısından tiyatronun özel durumu, hem müzik ve dans gibi bir eylem sanatı olması, hem de resim, sinema gibi, bir benzerini yansıtma sanatı olmasından gelir. Tiyatro da bir konser müziği ya da dans gibi seyirciler karşısında insanlar tarafından canlandırılan bir sanattır. Bunun yanı sıra resim ve sinema gibi insanın yokluğuna, bir hayale dayanır, çünkü tiyatroda yer alan kişiler hayali kişilerdir. Demek ki tiyatro bu iki kategorinin buluştuğu noktada yer alır. Her tiyatro temsili bir yanıyla gerçektir, çünkü gerçek seyirciler önünde, onlarla aynı zaman diliminde yaşayan gerçek kişiler tarafından sürdürülür. Bununla birlikte bu gerçek başka bir gerçekliği, dünyanın gerçekliğini örnek alan bir hayal, bir gölge oyunu niteliğindedir. Bu çelişkili işlevi bakımından tiyatroyu "bize işaret eden bir gerçek" (Anne Ubersfeld) olarak tanımlayabiliriz. Yani tiyatro kendini hem kendi olarak, hem başka bir şey olarak ortaya koyan, hem oluşum halinde bir oyun, hem de kendini temsil büyüsüyle hayali bir gerçek olarak kabul ettiren bir kurgudur. De-

Comédie-Française tiyatrosu
Giriş ve salon: 1. Revak; 2. Giriş salonu; 3. Kontrol; 4. Bilet gişesi; 5. Parter; 6. Parter locası; 7. Alt balkon; 8. Şeref locası; 9. Sahne önü locası; 10. Orkestra çukuru; 11. Birinci balkon; 12. İkinci balkon; 13. Galeri; 14. Teknik oda; 15. İzleyici projektör; 16. Bar; 17. Ünlüler galerisi; 18. Otomatik bar; 19. Reji odası; 20. Havalandırma kanalı; 21. Ses odası; 22. Rezervler; 23. Sahte kubbe; 25. Kubbe; 26. Klima düzeneği; 27. Reküperatör; 28. Havalandırma kapağı; 30. Temiz hava kanalı; 31. Çatı arası; 32. Havalandırma bacası.
Sahne: 33. Dördüncü sahne altı; 34. Üçüncü sahne altı; 35. İkinci sahne altı; 36. Birinci sahne altı; 37. Sahne döşemesi; 38. Sahne; 39. Ön sahne boşluğu; 40. Dekor boşlukları ve kapakçıkları; 41. Görünme kapağı; 42. Rampa; 43. Ön sahne; 44. Suflör deliği; 45. Döner sahne; 46. Perde; 47. Ön sahne perdesi; 48. Hareketli perde; 49. Büzgülü perde; 50. Demir perde; 51. Projeksiyon köprüsü; 52. Dekor taşıyıcı kumanda masası; 53. Hareketli dekor; 54. Dekor yığını; 55. Asansör; 56. Dinlenme odası; 57. Sahne üstü aydınlatıcısı; 58. Hareketli perde taşıyıcısı; 59. Dip perdesi; 60. Taşıyıcı dizisi; 61. Birinci servis; 62. İkinci servis; 63. Üçüncü servis; 64. Dördüncü servis; 65. Servis köprüsü; 66. Kumanda ipleri; 67. Izgara; 68. Havalandırma kanalı;

69. Yangın söndürme düzeneği; 70. Havalandırma çıkışı; 71. Kirli hava boşaltma sistemi.

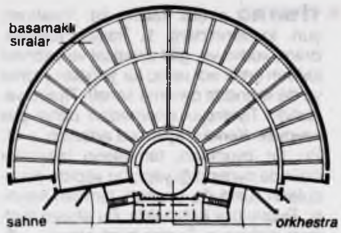
mek ki tiyatro sanatı iki yüzlü bir evren yaratır. Sahne evreni somuttur ve fiziksel olarak onunla ilişki kurulabilir. Sahne evreninin dayandığı, yansıttığı gerçek evren ise seyircinin sürekli olarak kurduğu bir hayal evrenidir. Tiyatro diye işte bu iki evrenin, seyircilerin gözü önünde sürdürdükleri alışverişe diyoruz. Tiyatronun yüzyıllar boyunca geçirdiği evrimler, çağdaş dönemlerde tiyatro alanında yapılan bütün yenilikler ve araştırmalar, tiyatronun bu iki sınırı arasında birtakım gidip gelmeler ve tercihlerdir. Kimi zaman tiyatro, temsilin işaretleri ile gerçekliği, sahnedeki dünya ile dış dünyayı birbiriyle çakıştırmaya çalışır. Bu durumda tiyatronun natüralizme ya da aşırı gerçekliğe kaydığını söyleriz. Ne var ki bu alandaki bütün girişimler her uygulamada yeniden bizi eski noktaya getirir. Çünkü tiyatroya aktarılan gerçeklik, sahnenin yapay evrenine girdiği anda, bütünüyle değişikliğe uğrar. Kimi zaman da tiyatro, tam tersine, hayata öykünmeyi bir yana bırakarak, ileriye doğru bir sıçrama yaparak kendini yaşamın kendisi olarak kabul ettirmeye çalışır. Bu durumda bir hayali temsil etmek sözkonusu değildir; amaç temsil *an*'ının, *burada*'nın ve *şimdi*'nin mutlak önceliğidir. Bu anlayışın en uç uygulamalarını *happening*'lerde ya da *performance*'larda görürüz.

• *Tiyatro mimarisinin evrimi.* Tiyatro deyince seyircilerin çoğunun aklına, batı dünyasında Rönesans'tan bu yana yerleşen "italyan tipi" tiyatro binası modeli gelir. Bu binanın yapısını değiştirmek, geliştirmek ya da bozmak, bu yapıya karşıt yeni binalar yapmak isteyenler olmuştur; birtakım mimarlar eski yunan latin modellerine dönmüşler, kimileri de Ortaçağ'ın halk tiyatrolarına özenmişlerdir. Bu çalışmaların ortak yanı tiyatroyu tiyatrolardan çıkarma çabasıdır. Fakat şunu unutmamak gerekir ki bu denemelerin tümünde, italyan tiyatrosu ana öğedir ve her mimar yeni tasarladığı binayı yaparken italyan tiyatrosuyla hesaplaşmak, ondan yana ya da ona karşı olmak zorunluluğunu duymuştur. Şu noktayı özellikle belirtelim: sahne binalarının tasarımı ve sahne düzenlemeleri sosyal dokunun birer parçası oldukları ve değişik estetik anlayışlarına dayandıkları için, bunların tarihini incelemek bir bakıma tiyatro tarihini incelemek anlamına gelir. Perspektif üzerine ilk araştırmalarla birlikte İtalya'da ortaya çıkan italyan tipi tiyatro binası yüzyıllar boyunca giderek kendini daha çok kabul ettirmiş, XIX. yy.'da en olgun biçimine ulaşmış ve bu mirası gelecek yüzyıla da devretmiştir. Bu mimarinin temelinde, sahne ile salonun kesin olarak birbirinden ayrılmaları ve mekân temsilin gerçekliğine inanmamızı kolaylaştıracak biçimde düzenlenmesi ilkeleri yer alır. Yüksekte ve hafif öne doğru eğimli olan sahne, halktan bir orkestra çukuru ve bir rampayla ayrılır ve bir perdeyle kapanır. Sahnenin yukarısında ve altında da birtakım düzenekler bulunur, çeşitli gereksinmeleri karşılayacak donanımlar, aydınlatma sistemleri gerekli yerlere yerleştirilir. Bu kendi başına işleyen ve salonun ekseninde gerçek bir evren olarak kendini ortaya koyan kapalı bir dünyadır. Çoğunlukla yarım

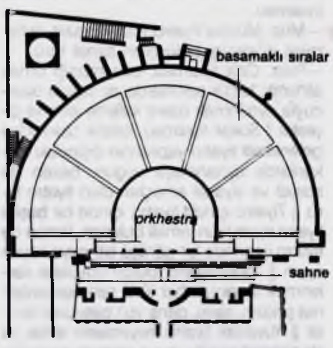
müzikal **tiyatro** gösterisi
H. Pousseur ile M. Butor'un
Procès du jeune chien'inden
bir sahne
(sahneye koyan P. Barrat;
müzik H. Pousseur;
müzik yönetimi Y. Prin)
[Théâtre des Amandiers,
Nanterre, mart 1978]

Bernand

bir yunan **tiyatrosunun** planı (Epidauros)

bir roma **tiyatrosunun** planı (Pompei)

daire biçimindeki salon, sosyal ayrımları vurgulayacak ve kendini göstermek, görmek ve görünmek isteyen halkın, bu gereksinimini karşılayacak biçimde düzenlenmiştir. Mimarlar ve yaratıcılar bu temel modeli ya en kusursuz biçimine ulaştırmaya çalışmışlar ya da sahne çerçevesini, rampayı kaldırarak, sahneyi iki yanından uzatarak ya da salonun ortasına bir mahmuz gibi giren uzantılar ekleyerek italyan tipi tiyatro binasında da değişiklikler yapmaya çalışmışlardır. Fakat nasıl bir amaç güdülürse güdülsün, batı tiyatro anlayışının temelinde hep bu geleneksel sahne/salon ayrımı vardır. Bu sahnelere örnek olarak Fransızlar'ın Comédie-Française'i ya da Opera binası, İtalyanlar'ın *Fenice*'si ve dünyanın bütün büyük kentlerindeki belediye tiyatroları gösterilebilir. Tiyatro binalarının tarihi gelişmesi incelenirse, bu tiyatro binalarının değişik sosyal ve dini verilere göre düzenlendiklerini, her birinin ayrı bir dünya görüşünü yansıttığını anlarız.

Örneğin yunan tiyatrosu bir tapınakta yer alıyordu ve dini bir yapı niteliğindeydi. Çok basit olan ilk tiyatrolar dövülmüş bir toprak alan çevresinde yer alan sıralardan ve ahşap bir sahneden oluşuyordu. Taştan yapılan ilk tiyatrolar İ.Ö. IV. yy.'da ortaya çıktı. Roma tiyatrosu çoğunlukla forumun yakınında bulunurdu. Seyircilerin yerleri sosyal gruplara göre ayrılmıştı. Ortaçağ ve XVI. yy. batı dünyasında sürekli tiyatro temsilleri verilmediği için, kalıcı tiyatro binalarının yapılmasına da gerek yoktu. Kiliselerin içi dini ayinlerin düzenlenmesine önceleri elverişliydi. Kutsal Kitap'taki hikâyelerin sahneye konulması ise yeni bir düzenlemeyi gerektirdi. Bunun için tahtadan sahneler yapıldı ve birkaç sahnenin bir arada izlenebilmesi için bunlar birtakım bölmelere ayrıldı. Her bölme olay için gerekli değişik bir mekânı gösteriyordu (saray, cehennem, cennet vb.) ve coğrafi bir tutarlılık aranmadan ve seyirciyi inandırmak için herhangi bir çabaya gerek duyulmadan mekânlar sahne üzerine yan yana sıralanıyordu. Yalnız tiyatro temsilleri için yapılan tiyatro binaları Avrupa'da ancak XVI. yy.'da ortaya çıktı.

Dünyanın her yerinde tiyatro binası, tiyatronun toplumdaki yerini ve o toplumun tiyatro anlayışını gösteren en sağlam belirtilerden biridir.

—Antik. • *Eski Yunanistan.* Genellikle arka tarafı yarım daire biçiminde oyulmuş bir dağ yamacına dayanan, ön yüzü denize ya da dağlara dönük olan yunan tiyatrosu üç bölümden oluşur: enlemesine dairesel yollarla, boylamasına da merdivenlerle bölümlenmiş basamaklı sıralardan oluşan seyirci bölümü *(koilon);* en alt sırayla sahne arasında yer alan, kimi kez taş döşeli, daire biçiminde bir alan olan orkhestra (bu alanın tam ortasında, çevresinde koronun dolaştığı Dionysos sunağı [*thymele*] bulunur); seyirciye bakan yanı süslü bir duvarla sınırlanmış, 1-2 m yüksekliğinde bir platform olan sahne. Sahnenin, oyuncuların yer aldığı ön kısmına *proskenion* ya da *logeion*, sahneyi sağ ve sol yanlardan sınırlayan duvarlara *paraskenia*, orkhestraya giriş koridoruna *parodos*, sahne duvarının yüksek bölümlerine ve galerilere *episkenia* denilirdi. *Proskenion*'un gerisinde, üzerinde kapılar bulunan sahne duvar *(skene)* yükselirdi. Bu duvar, saray, tapınak, evler, ordugâh, ırmak kıyısı, kutsal orman gibi değişmez bir dekoru canlandırırdı. Dekor, kendi ekseninin çevresinde dönerek yer değişikliği yapmayı sağlayan üçgen prizmalarla *(periakte)* tamamlanabilirdi. Kimi zaman hareket edebilen bir sahne de *(ekkyklema)* kullanılırdı. Sahne duvarının gerisinde oyuncuların soyunma odalarıyla depolar bulunurdu. Yunan tiyatrolarının en güzel örnekleri, Atina'daki 17 000 kişilik Dionysos tiyatrosu, tam bir çember biçimindeki orkhestrasıyla bu yapı türünün en kusursuzu olan 20 000 kişilik Epidauros tiyatrosu, Pire, Eretria (sahnesinin değişik konumu), Aitolia'daki Oiniadai, Arkadhia'daki Megalopolis (21 000 kişilik), Thorikos (düzensiz biçimli), Sparta, Korinthos, Sikyon, Oropos, Delphoi, Dodone, Delos tiyatrolarıdır. Sicilya'da Siracusa ve Segesta tiyatrolarını, Anadolu'da da Magnesia e epi Maiandroi, Efes, Assos, Bergama ve Priene tiyatrolarını saymak gerekir.

• *Roma.* Apollon'un koruyuculuğu altındaki tiyatro gösterileri Roma'da, İ.Ö. V. yy.'da Capitolium tepesi'nin eteğindeki Campo Marzio'da başladı. Ancak, yunan etkisinden çekinen Senato, İ.Ö. 56'ya kadar sabit bir tiyatro yapılmasına karşı çıktı. Pompeius bu yasağı bozarak taştan ilk tiyatro yapısını yaptırdı. Önemli bir anıtsal bütün oluşturan roma tiyatrosu, üst üste yerleştirilmiş ışınsal galerilerin taşıdığı basamaklı sıralarla ayırt edilir. Gerçek anlamda bir *orkhestra* yoktur (onun yerinde senatörlere ve magistratuslara ayrılmış sandalyeler bulunur). Tümü *cavea*'yı oluşturan basamaklı sıralar *(gradus)*, duvarlar *(baltei)* ve sahanlıklarla *(praecinctiones)*, eşmerkezli bölümlere *(moenia)* ayrılmıştır. Seyirciler, cephelerde bulunan çok sayıdaki kapıdan girer, yerlerini almak üzere iç merdivenlerden ve koridorlardan, sonra *vomitoria* adlı kapılardan ve sıraları boylamasına kesen başka merdivenlerden geçerdi. Bu tür iki merdiven arasında kalan sıraların köşemsi parçalarına *cunei* denirdi. En tepede, altında ayakta durulan bir revak vardı. Zemini ahşap, taş ya da mozaikle kaplı olan sahne, *cavea*'dan bir duvarla *(pulpitum)* ayrılırdı. Yunan tiyatrosunun tersine, roma tiyatrosunun sabit bir dekoru vardır: nişlerle ve üst üste üç sütun dizisiyle süslü yüksek bir duvar biçimindeki *frons scaenae.* Bu sahne duvarı Fransa'da Orange, Anadolu'da Aspendos tiyatrolarında günümüze kadar ulaşmış, Trablus bölgesindeki Sabratha ile İspanya'daki Mérida'da da restore edilmiştir. Gerçekte Augustus tarafından yaptırılmış olan Roma Marcellus tiyatrosunun yarım çember biçimindeki dış cephe günümüze kalmıştır.

—Müz. *Müzikal tiyatro,* 60'lı yıllarda, özellikle, oyunların çoğunun ilk kez sahneye konduğu Avignon festivali çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Hareketlere, yazınsal metine, sese (sunduğu tüm olanaklardan mümkün olduğu ölçüde metnin seslendirilmesinde yararlanılarak), görsel-işitsel tekniğe aynı ölçüde önem verilir. Sahne çerçevesini aşan bir uzamda gelişir, bazen ileri bir teknik donanım gerektirir ve bundan dolayı geleneksel gösteri yerleri çoğu zaman yetersiz kalır. Kesin bir biçimi olmadığından, hiçbir kurala uymadığından ve an-

latım özgürlüğü sayesinde, çok değişik esin kaynaklarından yola çıkarak türlü konular işler (güncel olaylar, romanlar, egzotik efsaneler, dramalar, mitoloji vb.). Tüm yazı yöntemleri, tüm sahne etkileri geçerlidir: değişik metinlerden belli bir entrikayı izlemeyen kolajlar (S. Bussotti'nin *la Passion selon Sade*'i, 1965); oyuncuların eşitliği (G. Arrigo'nun *Orden*'i, 1969); ses ve çalgılar yoluyla ruhbilimsel incelemeler (C. Prey'in *Tehlikeli ilişkiler*'i, 1973); izleyicinin katılımına çağrı (H. Pousseur ve M. Butor'un *Sizin Faust*'u, 1969); tam gösteri (B. Jolas'ın *le Pavillon au bord de la rivière*'i, 1975); büyük sesli ve dramatik fresk (L. Berio'nun *Laborintus*'u, 1965); anlatısal monolog (H. Werner Henze'nin *El Cimarrón*'u, 1969); operanın parodisi (M. Kagel'in *Staatstheater*'i, 1971); klasik kuralların kalkması (G. Aperghis'in *Pandaemonium*'u, 1973); bir bestecinin simgesel yaşamöyküsü (H. Pousseur ve M. Butor'un *Procès du jeune chien*'i, 1978).

Tiyatro, Agop Baronyan tarafından İstanbul'da yayımlanan resimli gazete. 1874-1875 arası 87 sayı çıktığı bilinen gazetenin karikatürlerini Berberyan çiziyordu.

Tiyatro ve televizyon yazarları derneği, 1966 yılında Cevat Fehmi Başkut, Ahmet Kutsi Tecer, Recep Bilginer, Haldun Taner ve Refik Erduran tarafından *Türk tiyatro yazarları derneği* adıyla İstanbul'da kurulan derneğin 1987'den sonraki adı. 1993 yılında üye sayısı 60'ı aştı.

TİYATROCU a. **1.** Tiyatro işleten kimse. **—2.** Tiyatro oyuncusu.

TİYATROCULUK a. **1.** Tiyatro işletme işi. **—2.** Tiyatro oyunculuğu.

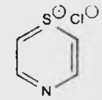
TİYATROHANE a. *Esk.* Tiyatro binası.

TİYATROSALLIK a. Ed. Temsilde ya da oyun metninde, özü, özgüllüğü bakımından tiyatronun gereklerine uygun düşen, dolayısıyla yalnız sözle, sözcüklerle anlatılamayan, şey.

TİYATROSEVER a. Kendisi tiyatrocu olmayan ama tiyatroya düşkünlük gösteren kimse.

Tiyatroyi osmani → OSMANLI TİYATROSU.

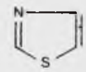
TİYAZİN a. (*thiazine*'den). Org. kim. **1.** Formülü $C_4H_4NS^+Cl^-$ olan ayrıkhalkalı bileşik. **—2.** Yapısında bu ayrıkhalkanın bulunduğu ve özellikle metilen mavisini de içeren boyarmaddelerin genel adı.

tiyazin

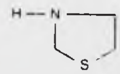
TİYAZİTLİ sıf. (fr. *thiazidique*'ten). Tıp. İdrarla yüksek miktarda potasyum ve sodyum atılmasını sağlayan idrar söktürücü ilaç grubuna denir.

TİYAZOL a. (fr. *thiazole*'den). Org. kim. **1.** Formülü C_3H_3NS olan ayrıkhalkalı bileşik. **—2.** Bu bileşiğin türevlerine verilen genel ad. || *Tiyazol boyarmaddeleri*, fenilbenzotiyazolden türeyen ve en önemlileri primulin ile tiyoflavin olan sarı boyarmaddelerin genel adı.

tiyazol

TİYAZOLİDİN a. (fr. *thiazolidine*'den). Org. kim. Formülü C_3H_7NS olan ve tiyozolden türeyen doymuş ayrıkhalkalı bileşik.

tiyazolidin

TİYAZOLİN a. (fr. *thiazoline*'den). Org. kim. Formülü C_3H_5NS olan, tiyazolden türeyen ayrıkhalkalı doymuş bileşik.

TİYAZON a. (fr. *thiazone*'dan). Org. kim. Tiyodifenilaminin fenol türevleri olan boyarmaddelerin yaygın adı.

TİYİL a. Org. kim. Formülü RS. olan birdeğerli kök.

> **TİYO-** (fr. *thio-*, yun. *theion*, kükürt' ten). Kimi sözcüklerin bileşimine girer. (Kimyada, her zaman olmamakla birlikte genellikle bir molekülde bir oksijen atomuyla yer değiştirmiş bir kükürt atomunun bulunduğunu gösterir. [Örneğin *tiyoüre*.])

TİYO ya da **TÜYO** a. (fr. *tuyau*'dan). Gizlice verilen önemli haber, ipucu.
—Oy. *Tiyo vermek*, bazı oyun ve yarışlarda, sonucu etkileyebilecek gizli bir haberi duyurmak. —Eşli oyunlarda eşine, elini belli edecek gizli bir işaret yapmak ya da söz söylemek.

TİYOALDEHİT a. (fr. *thioaldéhyde*'den). Org. kim. Genel formülü R—CH=S olan bileşiklerin genel adı. (Kendiliğinden trimerlere dönüşürler.) [Eşanl. TİYAL.]

TİYOAMİT a. (fr. *thioamide*'den). Org. kim. Genel formülü R—CS—NR_2' olan bileşiklerin genel adı.

TİYOANTİMONİT a. Anorg. kim. Antimonatlardaki oksijenin yerine bir kükürt atomunun geçmesiyle türeyen bileşiklerin genel adı.

TİYOARSENAT a. Anorg. kim. *Tiyoarsenat asidi*, formülü H_3AsS_4 olan, oksijen yerine kükürdün geçmesi sonunda arsenik asitten türeyen asit.

TİYOARSENİT a. Anorg. kim. Arsenitlerdeki oksijenin yerine kükürt atomunun geçmesiyle oluşan bileşiklerin genel adı.

TİYOASETAL a. (fr. *thioacétal*'den). Org. kim. MERKAPTAL'ın eşanlamlısı.

TİYOASETAMİT a. (fr. *thioacétamide*'den). Org. kim. Tiyoasetik asidin, formülü CH_3—$CSNH_2$ olan amidi. (Amonyum asetatın alüminyum sülfürle ısıtılması sonunda elde edilen tiyoasetamit, 113 °C'ta eriyen renksiz ve hemen hemen kokusuz bir katıdır; laboratuvarda, zehirleyici ve kötü bir kokusu olan hidrojensülfür gazı yerine kullanılır.)

TİYOASETAT a. (fr. *thioacétate*'tan). Org. kim. Tiyoasetik asidin tuzu ya da esteri.

TİYOASETİK sıf. (fr. *thioacétique*'ten). Org. kim. *Tiyoasetik asit*, formülü CH_3—COSH olan asit; 93 °C'ta kaynayan keskin kokulu, sarı renkli bir sıvıdır.

TİYOASİT a. (fr. *thioacide*'den). Org. kim. Genel formülü RCOSH olan asitlerin genel adı; bu formülde R, karbonlu bir kökü gösterir.

TİYOBAKTERİLER a. (fr. *thiobactérie*'den). SÜLFOBAKTERİLER'in eşanlamlısı.

TİYOBENZOİK sıf. (fr. *thiobenzoïque*'ten). Org. kim. *Tiyobenzoik asit*, formülü C_6H_5COSH olan asit.

TİYODİFENİLAMİN a. (fr. *thiodiphénylamine*'den). Org. kim. Formülü $C_{12}H_9NS$ olan dibenzotiyazinin yaygın adı; iskeletine tiyazin grubundan pek çok boyarmaddede (metilen mavisi) rastlanır.

TİYODİGLİKOLİK sıf. (fr. *thiodiglycolique*'ten). Org. kim. *Tiyodiglikolik asit*, formülü S(—CH_2—$CO_2H)_2$ olan, kimyasal çözümlemelerde ayraç olarak kullanılan asit.

TİYOENOL a. (fr. *thioénol*'den). Org. kim. Genel formülü R_2C=CR—SH olan bileşiklerin genel adı; tiyoketonlar ile tiyoaldehitlerin kararlı tautomerleridir.

TİYOETER a. (fr. *thioéther*'den). Org. kim. Genel formülü R—S—R′ olan bileşiklerin genel adı; eterlerin (ROR′) kükürtlü benzerleridir. (Tiyoeterler, merkaptitlerin alkil halojenürleri ya da tiyollerin alkenler ya da alkoller üzerine etkimesi sonunda oluşur. Genellikle kötü bir kokuları vardır; sülfoksitler ile sülfonlara yükseltgenebilirler. Organik bireşimde ve doğal gazı kokulandırmakta kullanılırlar.) [Eşanl. ALKİL SÜLFÜR.]

TİYOFEN a. (fr. *thiofène*). Org. kim. **1.** Formülü C_4H_4S olan ayrıkhalkalı bileşik. **—2.** Bu bileşiğin türevlerine verilen genel ad.
—ANSİKL. Tiyofen, taşkömürü katranında benzenle birlikte bulunur ve katrandan cıva II sülfatla birleştirilerek özütlenir. 83 °C'ta kaynayan bir sıvıdır; aromatik bileşiklere benzer kimyasal tepkimeler verir; buna karşın benzenden daha tepkindir, 2 ya da α konumunda kolayca elektroncul ornatma tepkimelerine girebilir. İzatinle, sülfürik asitli ortamda özgün mavi bir renk verir.

TİYOFENOL a. (fr. *thiophénol*'den). Org. kim. FENİLMERKAPTAN'ın eşanlamlısı.

TİYOFLAVİN a. (fr. *thioflavine*'den). Org. kim. Dihidrotoluidinin otoklavda metil alkol ve hidroklorik asitle ısıtılması sonunda elde edilen tiyazol grubundan boyarmadde. (Yünü, tanenle mordanlanmış pamuğu yeşilimsi sarıya boyar.)

TİYOFOSGEN a. (fr. *thiophosgène*'den). Org. kim. Formülü S=CCl_2 olan bileşik; 73 °C'ta kaynayan kırmızı renkli bir sıvıdır; klorun, karbon sülfür üzerine denetimli olarak etki ettirilmesi sonunda oluşur.

TİYOGLİKOLAT a. (fr. *thioglycolate*'tan). Org. kim. Tiyoglikolik asidin tuzu ya da esteri.

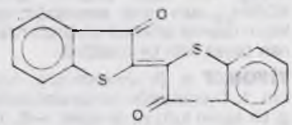
TİYOGLİKOLİK sıf. (fr. *thioglycolique*'ten). Org. kim. *Tiyoglikolik asit*, formülü

HS—CH_2—CO_2H

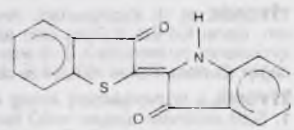
olan asit. (Amonyum ve sodyum tuzları, soğukta saçlara uygulanan perma işleminde, kalsiyum tuzu ise kıl dökücü etken olarak kullanılır.) [Merkaptoasetik asit de denir.]

TİYOGOM a. (tesc. edil. a. *Thiogomme*'dan). Polim. Tiyokol A ile büyük benzerlikleri olan bir etilen polisülfürün ticari adı.

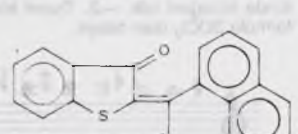
TİYOİNDİGO a. (fr. *thio-indigo*'dan). Org. kim. İndigonun kükürtlü benzerlerine verilen genel ad. (Tiyoindigo B kırmızısı, mavi indigonun tam bir benzeridir; ancak tiyoindigo B kırmızısındaki kükürt atomları, NH gruplarıyla yer değiştirmiştir. Tiyoindigo R kırmızısı ile Ciba kırmızısında yalnız bir kükürt atomu bulunur.)

tiyoindigo B kırmızısı

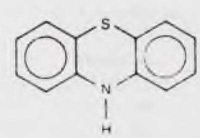
tiyoindigo R kırmızısı

Ciba kırmızısı

TİYOKARBAMİT a. (fr. *thiocarbamide*'den). Kim. TİYOÜRE'nin eşanlamlısı.

TİYOKARBOKSİLİK sıf. (fr. *thiocarboxylique*'ten). Org. kim. Genel formülü R—CO—SH olan organik asitler için kullanılır.

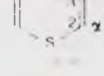

tiyodifenilamin

TİYOKARBONAT a. (fr. *thiocarbonate*'tan). Org. kim. Tiyokarbonik asidin tuzu ya da esteri.

TİYOKARBONİK sıf. (fr. *thiocarbonique*'ten). Org. kim. *Tiyokarbonik asit*, formülü S=C$(OH)_2$ olan asit; serbest durumda elde edilemez, ancak S=C$(OC_2H_5)_2$ gibi esterleri hazırlanabilir.

TİYOKARBONİL a. (fr *thiocarbonyle*). Kim. formülü S=C olan ikideğerli kök; tiyokarbonil klorür (S=CCl_2) gibi kimi bileşikler ile kimi metal komplekslerinde bulunur.

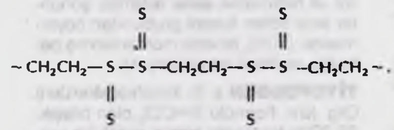

tiyofen

TİYOKETON a. (fr. *thiocétone*'dan). Org. kim. Genel formülü R_2C=S olan bileşiklerin genel adı. (Tiyoketonlar kendiliğinden tautomerleri olan tiyoenollere dönüşürler.) [Eşanl. TİYON.]

TİYOKOL a. (Tesc. edil. a. *thiokol*'den).

—Polim.Bileşiminde kükürt atomları bulunan ve elastomer özellikleri taşıyan belli sayıda polimerin ticari adı.
—ANSİKL. Bu polimerlerden tiyokol A, sodyum polisülfürün dikloro-1, 2 etanla yaklaşık 70-80 °C'ta verdiği çoğulyoğuşma tepkimesi sonunda elde edilir. Bu tepkime sonunda oluşan polimerin yapısı şöyledir:

Çinko oksitle yaklaşık 140 °C'ta ısıtıldığında özelliklerinin iyileşmesini sağlayan bir ağlaşma tepkimesine uğrar. Organik çözücülere, yağlara, benzine, ayrıca oksijen ve ozonun etkisine karşı yüksek bir direnç gösterir Genellikle karbon siyahıyla karıştırılarak daha çok metallerde koruyucu kaplama maddesi olarak kullanılır.

TİYOKREZOL a. (fr. *thiocrésol*'den). Org. kim. Formülü $CH_3—C_6H_4—SH$ olan merkaptan.

TİYOKTİK sıf. (fr. *thioctique*'ten). Org. kim. *Tiyoktik asit,* LİPOİK* ASİT'in eşanlamlısı.

TİYOL a. (fr. *thiol*'den). Org. kim. MERKAPTAN'ın eşanlamlısı.

TİYOLAKTİK sıf. (fr. *thiolactique*'ten). Org. kim. *Tiyolaktik asit,* formülü
$$CH_3—CH(SH)—CO_2H$$
olan merkapto-2 propiyonik asidin yaygın adı; kıl dökme ilaçları ile uzun süre dalgalı, kıvrımlı kalması için saçlara uygulanan perma ilaçlarının hazırlanmasında kullanılır.

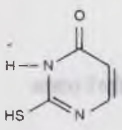
TİYON a. (fr. *thione*'dan). Org. kim. TİYOKETON'un eşanlamlısı.

TİYONAMİT a. (fr. *thionamide*'den). Anorg. kim. Sülfit asidinin, formülü $SO(NH_2)_2$ olan amidi; amonyağın tiyonil klorür üzerine etkimesi sonunda hazırlanan beyaz, katı bir maddedir.

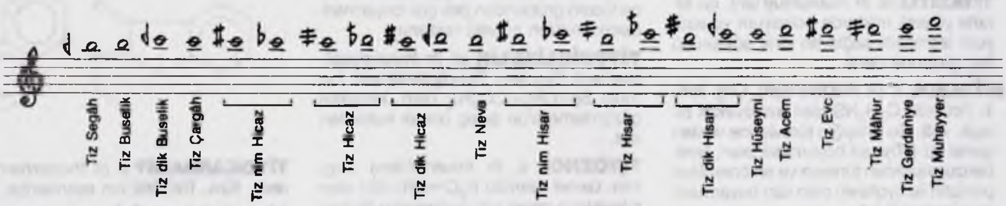
TİYONAT a. (fr. *thionate*'tan). Anorg. kim. **1.** Tiyonik asitler serisinden herhangi bir asidin tuzu ya da esteri. **—2.** *Tiyonat asidi,* TİYONİK* ASİT'in eşanlamlısı.

TİYONİK sıf. (fr. *thionique*'ten). Anorg. kim. Genel formülü $S_nO_6H_2$ olan asitler için kullanılır; bu formülde *n,* 2 - 6 arasında değişir. (Bunlara TİYONAT ASİTLERİ de denir.)

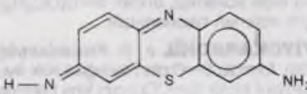
TİYONİL a. (fr. *thionyle*'den). Anorg. kim. **1.** Sülfit asidinden türeyen =SO formülünde ikideğerli kök. **—2.** *Tiyonil klorür,* formülü $SOCl_2$ olan bileşik.

tiyourasil

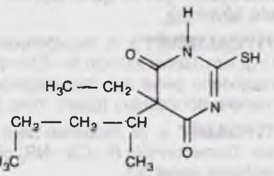

TİYONİN a. (fr. *thionine*'den). Org. kim. Dibenzotiyazinin, formülü $C_{12}H_9N_3S$ olan, metilen mavisi gibi pek çok boyarmaddede bulunan diaminli türevi. (Tiyazin grubundan mavi bir boyarmadde olan tiyonin, tiyazinler serisinin 1876'da Lauth tarafından bulunan ilk boyarmaddesidir. Hidrojen sülfürle [H_2S] doyurulmuş çözelti halindeki parafenilendiaminden, demir III klorürle yükseltgenerek elde edilir.)

TİYONO- (fr. *thiono-*'dan). Kim. Bir bileşikte ikideğerli bir kükürt atomunun bulunduğunu gösteren önek.

TİYOPENTAL a. (fr. *thiopental*'den). Org. kim. (Pentil-2')-5 etil-5 barbiturik asidin, formülü $C_{11}H_{18}N_2O_2S$ olan ve sodyum tuzu kısa süreli *anestezik** olarak kullanılan kükürtlü türevi. (Pentiyobarbital de denir.)

TİYORODOBAKTERİ a. (fr. *thiorhodobactérie*'den). Aydınlık kükürtlü sularda yaşayan ve sülfürleri yükseltgeyerek kükürt birikimine neden olabilen, kırmızı pigmentli, klorofilli, anaerobi, kendibeslek bakteri. (Tiyobakteriales takımı.)

TİYOSALİSİLİK sıf. (fr. *thiosalicylique*'ten). Org. kim. *Tiyosalisilik asit,* formülü $HS—C_6H_4—CO_2H$ olan asit-tiyol; salisilik asidin kükürtlü bir benzeridir, tiyoindigo üretiminde hammadde olarak kullanılır.

TİYOSİYANAT a. (fr. *thiocyanate*'tan). Org. kim. Tiyosiyanik asidin tuzu ya da esteri. (Eşanl. RODANAT, RODANÜR, SÜLFOSİYANAT, SÜLFOSİYANÜR.)

TİYOSİYANİK sıf. (fr. *thiocyanique*'ten). Org. kim. H—S—C≡N ve S=C=N—H formüllerinde iki tautomer biçimi olan asit. (Eşanl. RODANİK ASİT, SÜLFOSİYANİK ASİT.)
—ANSİKL. Sülfürik asidin potasyum tiyosiyanat üzerine etkimesi sonunda oluşan tiyosiyanik asit, yoğuşması sırasında polimerleşen bir gazdır. Suda çok çözünen kuvvetli bir asittir; tuzları, siyanürlerin kükürtle birlikte eritilmesi yoluyla kolayca elde edilir. Amonyum tuzu, yaklaşık 180 °C'ta tiyoüreye dönüşür. Koyu kırmızı bir rengi olan demir III tuzu, demir III tuzlarının belirteci olarak kullanılır. Esterlerine, tiyosiyanatlar (R—S—C≡N) [ya da rodanatlar] ve izotiyosiyanatlar (S=C=N—R) [ya da senevoller] denir.

TİYOSİYANOJEN ya da **TİYOSİYANOGEN** a. (fr. *thiocyanogène*'den). Org. kim. Formülü N≡C—S—S—C≡N olan, kimyasal özellikleri bakımından halojenlere benzeyen bileşik. (Eşanl. RODAN, SÜLFOSİYANOJEN.)

TİYOSÜLFAT a. (fr. *thiosulfate*'tan). Anorg. kim. Formülü $M_2S_2O_3$ olan tuzlar ile esterlerin genel adı; bu formülde M, birdeğerli bir metali gösterir. (Eşanl. HİPOSÜLFİT.)
—ANSİKL. Tiyosülfatlardan daha çok alkali, toprak alkali tiyosülfatlar ile özellikle hidratlı güzel kristaller biçiminde bulunan $Na_2S_2O_3$, $5H_2O$ formüllü sodyum tuzu bilinmektedir. Tiyosülfürik asidin tersine soğukta kararlı olan bu tuzlar, ısıtıldıklarında sülfürler ile sülfatlara bozunurlar. Klor gibi yükseltgen maddelerle sülfatlara dönüşürler; bu nedenle ağartma işlemlerinde klor giderici olarak sodyum tiyosülfat kullanılır. İyotla, tetratiyonat oluşumuna yol açan daha az şiddetli bir yükseltgenme tepkimesi verir. Bu tepkimeden iyotölçümde yararlanılır. Sodyum tiyosülfat, gümüş halojenürleri çözündürdüğünden fotoğrafçılıkta izhar banyosu olarak kullanılır.
Sodyum tiyosülfat, kaynar durumdaki derişik sülfit ya da sodyum hidroksit çözeltisi üzerine kükürt etki ettirilerek elde edilir.

TİYOSÜLFÜRİK sıf. (fr. *thiosulfurique*'ten). Kim. *Tiyosülfürik asit,* formülü $H_2S_2O_3$ olan ve yalnızca çözelti halinde bulunan asit. (Hiposülfit asidi de denir.)

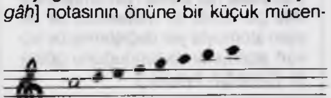
TİYOURASİL a. (fr. *thio-uracile*'den). Org. kim. Urasilin, formülü $C_4H_4N_2OS$ olan ve bayırturpu tohumlarında bulunan kükürtlü bir benzeri; türevleri *hipertiroidi** tedavisinde kullanılır.

TİYOÜRE a. (fr. *thio-urée*'den). Org. kim. Tiyokarbonik asidin, formülü $H_2N—CS—NH_2$ olan ve amonyum tiyosiyanitin ısıtılması sonunda elde edilen bir türevi. (Tiyoüre 172 °C'ta eriyen bir katıdır; su ve alkolde çözünür, genellikle hidrojensülfürün kokusuz ornatanı olarak kullanılır. Tiyoüre grubundan olan kimyasal bileşikler, özellikle tiyourasil ile türevleri, tiroit hormonunun bireşimini engellerler.) [Eşanl. TİYOKARBAMİT.]

TİYURAM a. (fr. *thiurame*'dan). Org. Kim. *Tiyuram sülfür,* formülü
$$H_2N—CS—S=S—CS—NH_2$$
olan ve kükürtleme hızlandırıcısı olarak kullanılan bileşik.

TİYÜYAMÜNİT a. (fr. *tyuyamunite*). Miner. Ortorombik sistemde yer alan, hidratlı doğal kalsiyum ve uranil vanadat; rengi sarıya çalar.

TİZ sıf. (fars. *tiz*). İnce, keskin ses için kullanılır: *Tiz bir ses duydum.*
—*Esk.* **1.** Keskin, sivri. **—2.** Tez, çabuk. **—3.** Öfkeli alıngan. **—4.** *Tiz-bin,* keskin bakışlı, delici bakışı olan. || *Tiz-çeşm,* keskin gözlü. || *Tez-dest,* eli çabuk. || *Tiz-desti,* çabuk iş görme, el çabukluğu. || *Tiz-fehm,* çabuk kavrayışlı. || *Tiz-intikal,* çabuk kavrayan, akıllı. || *Tiz-meşreb, tiz-mizac,* sabırsız. || *Tiz-pa,* ayağına çabuk. || *Tiz-per, tiz -pervaz,* hızlı uçan. || *Tiz-reftar, tiz-rev,* çabuk yürüyen, hızlı giden. || *Tiz-tab,* tez canlı, aceleci, sabırsız. || *Tiz-vir,* kurnaz, zeki, hızlı, seri. || *Tiz-zeban,* çabuk ve güzel konuşan.
—Akust. Yüksek frekanslı (yaklaşık 5 000 Hz'in üzerinde) bir ses için kullanılır.
—Elektroakust. *Tiz hoparlör,* TWEETER'ın eşanlamlısı.
—Müz. *Tiz ses,* müzik ıskalasındaki yüksek ses. || Türk müziğinde tiz segâh perdesinden başlayarak diğer perdelerin adları önüne gelen terim. (Herhangı bir müzik topluluğunda bir sazın öteki sazlardan farklı bir yükseklikte olan akordu da tiz olarak adlandırılır. O zaman o sazın akordunu pesleştirerek öteki sazlarla ortak akorda uydurmak gerekir.) [Karşt. PES] || *Tiz acem,* en tiz sekizlinin 10. perdesi. (Portenin üstündeki ek çizgisinin üstüne yazılır. Saz ve söz eserlerinde ender olarak kullanılmıştır.) || *Tiz bayati,* bugün kullanılan *tiz nim hisar* perdesinin eski nazariyat kitaplarındaki adı. || *Tiz buselik,* tız sekizlinin 23. perdesi. (Portenin üstündeki birinci ek çizgisinin üstündeki aralığa yazılır.) || *Tiz çargâh,* en tiz sekizlinin ilk perdesi. (Portenin üstündeki ikinci ek çizgisinin üstündeki notadır.) || *Tiz dik hisar,* en tiz sekizlinin sekizinci sesi. (Çok ender olarak kullanılır. Eski nazariyat kitaplarında *tiz uzzal* olarak geçmektedir.) || *Tiz evc,* en tiz sekizlinin on ikinci perdesi. (Portenin üstündeki üçüncü ek çizgisinin üstündeki fa [*tiz acem*] notasının önüne bir bakiye diyezi konularak gösterilir.) || *Tiz gerdaniye,* en tiz sekizlinin on beşinci perdesi. (Portenin üstündeki ek çizgisinin üzerine yazılır.) || *Tiz hicaz,* en tiz sekizlinin üçüncü perdesi. (Portenin üstündeki ikinci ek çizgisinin üstüne yazılan re [*tiz neva*] notasının önüne bir bakiye bemolü ya da ikinci ek çizgisinin üzerine yazılan do [*tiz çargâh*] notasının önüne bir küçük mücen-

nep diyezi konularak gösterilir.) || *Tiz hisar*, en tiz sekizlinin yedinci perdesi. (Portenin üstündeki ikinci ek çizgisinin üstündeki aralığa yazılan re [*tiz neva*] notasının önüne bir küçük mücennep diyezi ya da ondan sonra yazılan mi [*tiz hüseyni*] notasının önüne bir bakiye bemolü konularak gösterilir.) || *Tiz hüseyni*, en tiz sekizlinin dokuzuncu perdesi. (Portenin üstündeki üçüncü ek çizgisinin üzerine yazılan *mi* notasıdır.) || *Tiz mahur*, en tiz sekizlinin on üçüncü perdesi. (Portenin üstündeki üçüncü ek çizgisinin üzerine yazılan fa [*tiz acem*] notasının önüne konulan bir küçük mücennep diyezi ile gösterilir.) || *Tiz muhayyer*, en tiz sekizlinin on dokuzuncu perdesi. (Portenin üstündeki dördüncü ek çizgisinin üzerindeki boşluğa yazılan *la* notasıdır.) || *Tiz neva*, en tiz sekizlinin beşinci perdesi. (Portenin üstündeki ikinci ek çizgisinden sonra yazılan *re* notasıdır.) || *Tiz nim hicaz*, en tiz sekizlinin ikinci perdesi. (Eski nazariyat kitaplarında *tiz saba* olarak geçmektedir.) || *Tiz nim hisar*, en tiz sekizlinin altıncı perdesi. (Portenin üstündeki üçüncü ek çizgisinin üzerine yazılan *mi* notasının önüne bir küçük mücennep bemolü ya da ikinci ek çizgisinden sonra yazılan *re* notasının önüne bir bakiye diyezi konularak gösterilir. Eski nazariyat kitaplarında *tiz şuri* olarak geçmektedir.) || *Tiz segâh*, tiz sekizlinin yirmi ikinci perdesi. (Portenin üstündeki birinci ek çizgisinin üstüne yazılan si *(tiz buselik)* notasının önüne bir koma bemolü konularak gösterilir.) || *Tiz sekizli*, türk müziğinde kullanılan dört sekizliden üçüncüsüne verilen ad. (Do [*çargâh*] ile do [*tiz çargâh*] arasında bulunan yirmi beş perdeyi kapsar.) —Sesbil. Akustik özellikler kuramında, tayfına yüksek frekansların egemen olduğu sesbirimler için kullanılır: oluşturucular (örn. [i], [e] ünlüleri) ve gürültüler (örn. [t], [s] ünsüzleri). [Karşt. anl. PES.]

Lauros-Giraudon

Süslenen genç kadın (1512'ye doğr. - 1515) *Louvre müzesi, Paris*

TİZAB a. (fars. *tiz* ve *ab*'dan *tiz-āb*). *Esk.* Kezzap.

TİZCEK be. *Esk.* Çabucak, aceleyle.

TİZE a. (ital. *teso*, germek'ten). Denizc. *Tize etmek*, bir yere bağlı halatı iyice germek. || *Tize tizeye*, bir halatın bir yere ucu ucuna yetişmesi.

TİZİ a. (fars. *tizî*). *Esk.* **1.** Keskinlik, incelik. **—2.** Hızlılık, çabukluk.

TİZİANO (Tiziano VECELLIO, —denir), italyan ressam (Pieve di Cadore 1489'a doğr. ? - Venedik 1576). Uzun meslek yaşamı boyunca, etkisi tüm Kuzey İtalya'ya ve İtalya dışına yayılan venedik sanatına egemen oldu. Esteli Alfonso ve Federico Gonzaga, Paulus III Farnese, François I ve Karl V (Tiziano'yu saray kontu yapmıştı) sanatçıya büyük siparişler verdiler.

Çok genç yaşta Venedik'e gelen Tiziano özellikle Gentile, sonra da Giovanni Bellini'nin öğrencisi oldu. İlk yapıtlarından biri olan *Aziz Petrus'a takdim edilen Jacopo Pesaro*'da (Anvers) Gentile'nin etkisi görülür. Tiziano daha sonra Giorgione'den etkilendi ve 1508'de, Fondaco dei Tedeschi'nin cephesini süsleyen fresklerin yapımında onunla birlikte çalıştı. Ancak, Giorgione'nin tondan tona geçişlerinin yerine, dengeli kütleler, yaygın ritimler ve yeni bir figür anlayışı getirerek, kısa zamanda kişiliğini buldu. Gerçekçilikle görkemi bağdaştırdı, Yaratılış'ın güzelliğini ve ruhun atılganlığını yüceltti: Padova'daki Scuola del Santo freskleri (1511), özellikle de *Kutsal* Aşk ve Dindışı Aşk* (1515-16'ya doğr., Borghese galerisi), *Flora** (Uffizi) ve *Eldivenli adam* (Louvre) ya da *Malta şövalyesi*'nin (Uffizi) beyazlı grili ciddi figürleri.

Bu yapıtların ardından dinsel konulu bir dizi başyapıt gerçekleştirdi: *Yükseliş* (1518, Frari kilisesi, Venedik), *Aziz Francesco ve aziz Alvisa'ya görünen İsa* (1520, Anco-

Lauros-Giraudon

Mezara konuş (1523'e doğr. - 1525) [*Louvre, Paris*]

TİZİANO

Lauros-Giraudon

Aşk'ın gözlerini bağlayan Venüs (1560-1562) [*Borghese galerisi, Roma*]

Kunsthistorisches Museum

Peri ile çoban (1570'e doğr. - 1576) *Kunsthistorisches Museum, Viyana*

na), *Mezara konuş* (1523'e doğr. - 1525, Louvre), *Madonna di Ca'Pesaro* (1526, Frari), *Meryem'in Tapınak'a takdimi* (1534 - 1538, Accademia, Venedik). Bunlara koşut olarak Ferrara dükü için konusunu mitolojiden alan bir dizi yaptı: *Venüs'e sunu, Bacchanalia* (Prado), *Bacchus ile Ariadne* (1538, Uffizi) ile *Vicenzo Mosti, İppolito Rinaldi, la Bella Aretino*'nun (1545) portreleri (dördü de Pitti sarayı'nda) aynı döneme aittir.

Dikenli taç giymiş İsa'dan da (Louvre) anlaşıldığı gibi, manierismoculuk kaygısına, kuvvetli renkler ve ince uzun biçimler tutkusuna Tiziano, 1540-1545'e doğru Roma'dayken kapıldı. Ancak sanatçı, kısa bir süre sonra yeniden içe dönük coşkunluğa yöneldi. Bu değişim, tablolarındaki kişilerin giydikleri süslemeli elbiselerin titizlikle ölgünleştirilmiş renklerinde de hissedilir: Roma'ya geldiğinde sanatçıyı kabul eden *Paulus III Farnese* (Napoli), *Oturan Karl V* (Münih) ya da *Mühlberg galibi at üstünde Karl V* (Prado), koleksiyoncu *Jacopo Strada* (1567, Viyana). *Muştulama* (1566'ya doğr., S. Salvatore kilisesi, Venedik), *Aziz Laurentius'un martyri* (1570'e doğr., Cizvitler kilisesi), *Lucretia* (Accademia), *Dikenli taç* (Münih) ve son yapıtı (Genç Palma tarafından tamamlandı) dramatik nitelikli *Pietà* (Accademia), daha ciddi bir hava yansıtır. Ustanın kendi mezarı için yapmaya başladığı *Pietà*'da geri plandaki güçlü mimari bezemeler, yapıta, zamanın akışından etkilenmeyecek gibi görünen, dingin bir sağlamlık kazandırır.

Tiziano'nun, özellikle Yaşlı Palma, il Veronese ve Paris Bordone gibi çağdaşı ressamlar, bir sonraki yüzyılda da Rubens, Rembrandt, Poussin, Velázquez, yani modern resim üzerinde büyük etkisi olmuştur.

Moineau-Explorer

Tlaloc
Teotihuacán'da ele geçen bir alçakkabartmadan ayrıntı (çokrenkli boya izleri görülür) [in situ]

TİZİ UZU, Cezayir'de kent, vilayet merkezi, Büyük Kabiliye'de, Sebau vadisinde; 100 749 nüf. Ticaret ve sanayi (elektrikli ev aletleri, tekstil, kereste fabrikası, tuğla fabrikası). —*Tizi Uzu vilayeti,* 3 756 km²; 936 948 nüf. (1987).

TİZLEŞMEK gçz. f. Sesten söz ederken, tiz bir durum almak.
—Müz. İnsan ya da bir saz sesi sözkonusu olduğunda, bulunduğu akorttan ya da perdeden daha da incelemek, dikleşmek.

TİZLİK a. Sesin, tiz olma niteliği; incelik ve keskinlik: *Bir sesin tizliği.*

TİZNİT, Güney Fas'ta kent, il merkezi, Anti-Atlas'ın batı kenarında; 11 400 nüf. Ticaret merkezi. Elsanatları. 1882'de Hasan I'in kurdurduğu eski kasaba. —*Tiznit ili,* 9 585 km²; 362 000 nüf. (1988).

TJÄLE a. (isveççe *tjäle,* derinlemesine donmuş toprak). Jeomorfol. Toprağın ve toprakaltının kışın donan bölümü.

TJALK a. (hollandaca sözc.). Denizc. Hollanda kıyılarında kullanılan, 10 ile 50 tonilatoluk, yelkenli ya da motorlu tekne.

TJONGER, Hollanda'da (Friesland) küçük ırmak. Kuzey-Batı Avrupa Üst Yontmataş kültürünü izleyen döneme ait bir sanayi evresine bu ırmağın adı verilmiştir. Madeleine kültüründen türeyen bu kültürün, temel özelliği "Tjonger uçları" denilen kenarı yuvarlatılmış bakışımsız sivri uçlu aletlerdir (İ.Ö. IX. binyıl).

TI Anorg. kim. *Talyum*'un simgesi.

TLACOLULA, Meksika'da (Oaxaca eyaleti) kent, Güney Sierra Madre'de, Oaxaca'nın G.-D.'sunda; 9 000 nüf. XVI. yy.'dan kalma kilise.

TLALOC, kolomböncesi Meksika'sının panteonunda Yağmur ve Bitki tanrısı. Boğularak, yıldırım çarparak ya da vücutları su toplayarak ölenlerin cehennemi olan *Tlalocan*'a başkanlık ediyordu. Gözlük şeklinde yılanlarla çevrelenmiş gözlerle ve kazma dişleri olan bir ağızla betimlenirdi. Ölmek kökenli olduğu sanılan bu eski tanrı Mayalar'da Chac adıyla bilinirdi; Aztekler'de çok güçlü bir tanrı durumuna geldi ve Tenochtitlán'ın iki eş tapınağından biri ona adandı.

TLALOQUE, kolomböncesi Meksika'sının panteonunda Tlaloc*'a yardım eden Yağmur ve Fırtına tanrılarına verilen ad.

TLALPAN ya da **TLALPAM,** Mexico' nun güney banliyösünde konut yerleşmesi (Meksika). Ajusco yanardağının (2 294 m) yamaçlarında yer alan eski bir aztek sitesidir. XVI. yy.'dan kalma kilise. Konut merkezi.

TLAS (Mustafa), suriyeli general ve siyaset adamı (Restan, Humus bölgesi, 1932). Sünni mezhepten Baas militanı bir subaydı, bir hükümet darbesi girişimine katıldığı için tutuklandı (1962). Baas'ın iktidara geçmesinden (mart 1963) sonra serbest bırakıldı ve yeniden orduya alındı, çeşitli komutanlıklara getirildi. Şubat 1966 hükümet darbesine karıştı, tümgeneralliğe yükseltildi, savunma bakan yardımcılığı ve kurmay başkanlığına getirildi (şubat 1968). Hafız el-Esad'ın iktidara geçmesine yol açan hükümet darbesinde önemli bir rol oynadı (kasım 1970). Mart 1972'de Savunma bakanlığına getirildi.

TLATELOLCO, Tenochtitlán*'ın ikiz kenti, Aztekler'in dinsel merkezi. Aztek kökenli bir öbeğin kurduğu kent, başlangıçta Tenochtitlán'ın rakibiydi, sonra büyük anakentin uydukenti oldu. 25 000 ya da 30 000 kişinin toplanabildiği büyük bir pazar burada kuruluyordu; Aztek İmparatorluğu'nda uzak bölgelerle ticaret yapmakla görevlendirilen tüccarlar sınıfı (*pochteca*' lar) bu şekilde oluştu.

Tlatelolco ya da **Tlatelulco antlaşması,** Latin Amerika ülkelerini nükleer silahlardan arındırmayı amaçlayan 14 şubat 1967 tarihli antlaşma. Bu antlaşma Yengeç dönencesinin güneyindeki Amerikan devletlerinin nükleer silah üretmesini ya da bulundurmasını yasaklıyordu. Buna karşılık askeri nükleer gücü bulunan devletlerden, bu tür silahlara sahip olmayı reddeden latin Amerika devletlerine karşı nükleer silah kullanmamalarını ya da kullanma tehtidinde bulunmamalarını istiyordu. Antlaşmayı imzalayan başlıca devletler: Bolivya, Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, El Salvador, Guatemala, Haiti, Honduras, Kolombiya, Kosta Rika, Meksika, Nikaragua, Panamá, Paraguay, Peru, Uruguay, Venezuela. Arjantin, Brezilya ve Şili antlaşmanın uygulanması konusunda savsaklayıcı bir tavır aldılar. Guyana ile Küba antlaşmayı imzalamadı. Antlaşma, 1969'da Büyük Britanya 1971'de ABD ve 1973'te Fransa tarafından imzalandı. SSCB ve Çin de antlaşmaya uymayı kabul ettiler.

TLATİLCO, Mexico vadisinde, İ.Ö. 800'e tarihlenen arkeolojik yer. Burada eski bir köy ve 340'tan fazla mezar ortaya çıkarıldı. Mezarlarda zengin ölü armağanları, özellikle de gerçekçi bir üslupta yapılmış birçok heykelcik ele geçirildi. Heykelciklerin yanı sıra kaplarla da temsil edilen Tlatilco seramik sanatı, olmek seramikleriyle benzerlik gösterir.

TLAXCALA, Meksika'nın en küçük eyaleti, Mexico'nun B.'sında; 3 914 km²; 763 683 nüf. (1990). Merkezi *Tlaxcala* (21 000 nüf.). Dağlık bir bölgede uzanan bir hayvancılık ve tahıl tarımı bölgesidir. Kolomböncesi dönemde küçük, zengin bir devletti; Tepeticpac, Ocotelulco, Quiahuiztlan ve Tizatlán senyörlüklerinin XIV. yy.'da, cumhuriyetçi tipte siyasal bir örgütlenme biçimleri vardı. Tizatlán senyörlüğünün bir tepede bulunan merkezi, en iyi bilinen sittir. Burada duvar, sütun ve boyanmış sunak kalıntıları bulunmaktadır. XV.-XVI. yy.'a ait resimler, codex Borgia'nın desenleriyle benzerlikler gösterir.

TLAZOLTEOTL, cinsel zevkleri temsil eden Huastecler'den gelen tanrıça. Aztekler onu yaratma ve toprak tanrıçası olarak kabul ederlerdi.

TLEMSEN, Batı Cezayir'de kent, vilayet merkezi; 126 882 nüf. (1987). Tafna, İsser ve kollarının geçtiği çanağa egemendir. Bir roma kasabasıyken XI. yy.'da büyüyen Tlemsen, Fas'tan Cezayir ovalarına ve Sahra'dan Akdeniz'e ulaşan karayolları kavşağında yer alması nedeniyle bir ticaret merkezi, XIII.-XVI. yy.'lar arasında Orta Mağrip'in ve Abdülvadiler sülalesinin başkenti oldu.

Tlemsen, müslüman özelliğini ve Fas ile Endülüs'ün büyük kentleriyle benzerlikler gösteren bir geçmişin izlerini en iyi korumuş Cezayir kentidir. Bir el sanatları (halı) ve sanayi (sentetik tekstil, telefon gereçleri, besin) merkezidir. —*Tlemsen vilayeti,* 9 284 km²; 714 862 nüf. (1987).

—Güz. sant. Cezayir'in en önemli sanat kenti olan Tlemsen, büyük ölçüde Fas'ın etkisinde kaldı. Kentte yüksek nitelikli çok sayıda anıt vardır. Murabıtlar döneminden kalma Tlemsen* camisi (Cami ül-kebir), XII. yy.'a ait güzel endülüs süslemelerine sahiptir. Sidi Bel Hasan (1296; bugün müze) [kentin en güzel yapısıdır], Sidi Ebu Medyen ve Sidi el-Halvi camileri ile kentin G.-D.'sundaki Sidi el-Ubbad camisi, XIII.-XIV. yy.'lardan kalmadır. Kentin K.-D.'sunda, antik Pomaria'nın yerinde yapılan Agadir'in kalıntıları yer alır; G.-B.'da ise eski Mansure* kentinin yıkıntıları yükselir.

Tlemsen camisi, Cezayir'in Tlemsen kentinde, Murabıtlar döneminden cami (1135); Ali bin Yusuf tarafından yaptırılmıştır ve *Cami ül-kebir* olarak da bilinir. 60×50 m boyutlarındaki yapı çok sütunlu ve avlulu planıyla Kayrevan ve Kurtuba (Córdoba) camilerinin geleneğini sürdürür. Ana mekân mihrap duvarına dikey uzanan on iki sıra ayakla on üç sahne bölünmüş, D. ve B.'daki üçer sahın avlu boyunca da sürmüştür; ayaklar G.'den K.'e doğru at nalı, D.'dan B.'ya doğru da yuvarlak kemerlerle bağlanmıştır. Orta sahın ötekilerden daha geniştir ve biri mihrap önünde olmak üzere iki küçük kubbeyle diğer bölümler kiremit kaplı çatı ile örtülüdür. Caminin en zengin süslemeli bölümü mihrap önü kubbesi ve mihraptır; damarlı mihrap önü kubbesi bitkisel motifler ve mukarnaslarla bezenmiştir. Sekiz köşeli bir kasnağa oturan kubbeyle örtülü mihrap at nalı biçiminde kemerli bir nişten oluşur. Niş kemeri iki küçük mermer sütuna oturur. Bu kemer de oymalı, kıvrıkdallarla bezeli ikinci bir kemerle çevrelenmiştir. Kûfi yazılı üç kuşak, kenger yapraklarından meydana gelen bir friz de görünümü zenginleştirmektedir.

Caminin B. yönünün, avlunun bulunduğu kesimde kesik olması, burada bir başka yapının (belki de saray) bulunduğunu düşündürmektedir. D.'da dört kapı bulun-

Tlemsen camisi
(XII. yy.; minare XIII. yy.'a aittir)

Hoa Qui

masına karşılık, bu yönde hiç kapı bulunmaması bu savı güçlendirmektedir. Böylece planı bozulan camide kare avlu biraz D.'ya kaydırılmıştır.

TLEMSEN dağları, Batı Cezayir'de dağlık bölge, Tlemsen ovasının G.'inde. Kurşun ve demir yatakları.

TLEPOLEMOS. Yun. mit. Herakles ve Astyokhe'nin oğlu. Büyük amcası Likymnios'u öldürdükten sonra Rodos'a kaçtı; orada Lindos, İalysos ve Kameiros'u kurdu. Truva önünde Sarpedon tarafından öldürüldü.

TLESON, İ.Ö. VI. yy.'da yaşamış attikeli çömlekçi; Nearkhos'un oğlu. Siyah figürlü kupalar gerçekleştiren attikeli küçük ustaların en önemlisidir. Tleson'un yaptığı altmıştan çok kupa bilinmektedir. Bu kupalar, dış kenara ya da çerçeve içine yerleştirilmiş çoğunlukla küçük bir hayvan (teke, aslan, sfenks, horoz, kuğu), ender olarak da bir insan (*Avcının dönüşü* kupası, British Museum) figürüyle yalın bir biçimde süslenmiştir.

TLİNGİTLER, Büyük Okyanus'un kuzey kıyısında, özellikle Kraliçe Charlotte adalarında (Kanada) yaşayan Kızılderililer. Çeşitli doğal zenginliklerden (deniz memelileri avı [balina, fok], ırmak balıkçılığı [sombalığı], sedir tahtası işçiliği vb.) yararlanan Tlingitler, köy toplulukları biçiminde bir araya gelir, dayıyerli bir geniş aileye bağlı çekirdek aileyi barındıran "ev", akrabaları, dostları ve köleleri bir araya getiren toplumsal birimi simgelerdi. Tlingitler, dıştanevliliğin sıkı kurallarına göre yönetilen fratriler içinde toplanan klanlar biçiminde örgütlenirlerdi. Potlaç uygulaması, soylu sınıf bireylerinin simgesel olarak ortaya çıkmasını sağlardı. Zenginlik ve saygınlık amblemleri olarak diktikleri totem direkleri, ölülerin kemik kalıntılarını korumaya yarardı.

TLİPSANSEFAL a. (fr. *thlipsencéphale*; yun. *thlipsis*, baskı, ve *egkephalos*, beyin, beyincik'ten). Biyol. Kafatası basık ve yassı olan ucube.

TLON a. Vietnam'da Biên Hoa bölgesinde yetişen ve gövdesinden, ışıkta kararan ve tıpta kullanılan bol bir zamk sızan büyük ağaç *(Sterculia hypochra)*.

TLOS. Tar. coğ. Anadolu'nun Lykia bölgesinde kent; Ksanthos (Kınık) kentinin 24 km K.'inde, Ksanthos (Eşen) çayının kıyısındaydı. Kentin kalıntıları Muğla'nın Fethiye ilçesi Kemer bucağına bağlı Düğer köyünün yakınındadır. Lykia birliği'nde üç oya sahip altı kentten biri olan Tlos'un adına lykia yazıtlarında *Tlava* ya da *Tlave* olarak rastlanmaktadır. İ.Ö. 168'den sonra ve Gordianus III döneminde para bastı. Kentten günümüze ulaşan en önemli kalıntılar Roma döneminden tiyatro ile çeşitli formlarda (kaya mezarları, ev ya da tapınak biçiminde anıtmezarlar) mezar yapılarıdır. Tapınak biçimindeki anıtmezarlardan biri üzerinde Bellerophontes'i atı Pegasos ile birlikte betimleyen bir kabartma vardır.

Tm Anorg. kim. *Tulyum*'un simgesi.

TMESİPTERİS a. *Psilotales* takımından çok basit yapılı, damarlı bitki.

TMOLOS → BOZDAĞLAR.

TMOLOS. Yun. mit. Efsanevi Lydia kralı, Ares'in oğlu. Nymphe Arripe'ye tecavüz ettiği için Artemis onu bir boğaya öldürterek cezalandırdı. *Tmolos dağı*'na (bugün *Bozdağlar*) gömüldü.

TMOLOS molozları, Ege bölgesinde Menderesler masifini, K.'deki Bozdağlar ile G.'indeki Aydın dağlarının dış etekleri boyunca bir şerit gibi kuşatan, Pliyosen -Pleistosen yaşlı kırıntılı genç ve kalın çökellere A. Philippson tarafından, Bozdağlar'ın antik adından (Tmolos dağları) ötürü verilen ad. Menderesler masifinin Pliyosen sonlarında kubbeleşerek yükselmesi ile başlayan yeni bir aşınım döneminde akarsuların sürüklediği ve masifin çevresinde birikinti konileri ve yelpazeleri halinde yığdıkları bu çökeller daha sonra, masifi graben ve horstlar halinde parçalayan tektonik hareketlerden etkilenmişler, dolgu yüzeyleri faylarla sınırlanan eğimli basamaklara dönüşmüş, aynı zamanda masif ile dokanaklarında yerleşen akarsular buralarda bazı sübsekant vadilerin oluşmasına yol açmıştır.

TMUTRAKAN. Tar. coğ. Günümüzdeki Taman*'ın yerinde kurulmuş rus kenti (X.-XII. yy.).

Tn Anorg. kim. *Toron*'un simgesi.

T.N.T., TRİNİTROTOLUEN'in kısaltması.

TO a. (yunan abecesinin ondokuzuncu harfi *tau*'dan). Arit. Sağa konmuş üst vurguyla (τ,) 300 değerinde, sola konmuş alt vurguyla (͵τ) 300 000 değerinde olan Yunan sayı işareti.
—Çekird. fiz. ve Tem. parç. τ ortalama ömrü belirtilir.
—Elekt. Bir devrenin zaman değişmezini belirtir.

TOALA KÜLTÜRÜ a. Endonezya'nın Sulavesi adasının G.-B.'sında görülen tarihöncesi kültür evresi. Adını Sulavesi adasında yaşayan *Toala* kavminden alan bu kültüre bağlı üç katman (en eskisi III. binyıl dolaylarına tarihlenir) ortaya çıkarıldı. (Bu katmanlarda yongalı bir taş endüstrisine, mikrolitlere, kemik aletlere ve seramiğe rastlandı.) [Eşanl. TOALYEN.]

TOALYEN sıf. ve a. (fr. *toalien*). Tar. önc. TOALA KÜLTÜRÜ'nün eşanlamlısı.

TOAMASİNA, esk. **Tamatave,** Madagaskar'da liman, D. kıyısında il merkezi; 145 431 nüf. (1990). Bir muz ve kahve üretim bölgesinin ticaret merkezi. Petrol rafinerisi. Kromit dışsatımı. —*Toamasina ili*, 71 911 km²; 1 663 000 nüf. (1990).

TOARCİUM KATI a. Jura sisteminin katı. (Eşanl. TOARSİYEN.) [→ KATMANBİLİM.]

TOARSİYEN a. (fr. *toarcien; Toarcium, Thourars*'ın lat. a. dan). TOARCIUM KATI'nın eşanlamlısı.

TOBA gölü, Endonezya'da göl, Sumatra adasının K.-B.'sında; 1 240 km². İçinde Samosir adası (760 km²) bulunur.

TOBAGO, Küçük Antiller'de ada, Trinidad'a bağlıdır, Trinidad'ın kuzey-doğusunda yer alır; 301 km²; 45 000 nüf. (1990). Merkezi *Scarborough* (→ TRİNİDAD VE TOBAGO.)
—Tar. 1498'de Kolomb tarafından keşfedildi. İspanya, Hollanda, Fransa ve İngiltere arasında sürekli çekişme konusu olan adaya, İngiltere 1721'de kesin olarak yerleşti. 1763 Paris antlaşması'ndan sonra İngiliz sömürgeciler adada köleci bir şeker plantasyonu sistemi kurdu. 1898'de Tirinidad'a bağlanan Tobago, bu adayla birlikte, 1962'de Trinidad ve Tobago adlı Commonwealth üyesi bir devlet oluşturdu.

TOBA-GUAZULAR → PİLAGALAR.

TOBALAR, Arjantin, Bolivya ve Paraguay Chaco'sunda yaşayan Guaykuru Kızılderilileri. Özellikle Aşağı Pilcomayo ve Bermejo (Arjantin'in kuzey-doğu'su) arasındaki topraklarda oturan Tobalar, bir reisin yönettiği gruplara bölünen çok hareketli bir topluluk oluştururlardı. Yarı göçebe bir yaşam sürer ve gezici avcılık ve gezici balıkçılıkla, tarım ürünleriyle geçinir, bazen yer değiştirmeler sırasında ağaç dallarından yaptıkları kulübelerde, bazen de sürekli köylerde otururlardı. Mokoviler gibi Tobalar da beyazların sömürgeleştirme ve din değiştirme girişimlerine karşı direndiler. Günümüzde çoğunlukla sömürgeci nüfus arasına karışıp onlarla bütünleşmişlerdir.

TOBA-PİLAGALAR → PİLAGALAR.

Tobar öğretisi (1907'de Ekvador Dışişleri bakanı olan C. R. *Tobar*'ın [1854-1920] adından). Uluslarar. huk. Ayaklanma ya da hükümet darbesiyle iş başına gelen bir hükümetin tanınmasını, onun seçimle oluşturulmuş bir meclis tarafından anayasal olarak yasallaşması koşuluna bağlayan öğreti.

TOBA SOCO, japon ressam (Kyoto 1053 - *ay. y.* 1140), Takakuni'nin oğlu. Tendai mezhebinin önde gelen kişilerindendi; serbest karikatürleriyle olduğu kadar özenli desenleriyle de tanındı. Başyapıtı olan *Çocu giga*'da hayvanları işledi.

TOBATA, Japonya'da kent, Kyuşu adasında (Fukuoka ili), Japon denizi kıyısında, Kita-kyuşu bitişikkentinin doğu kesiminde; 80 800 nüf. Demir-çelik.

To be or not to be, that is the question *(Olmak ya da olmamak, işte mesele bu)*, Shakespeare'in kahramanlarından Hamlet'in monoloğunun ilk dizesi (*Hamlet* III, I).

TOBERMORİT a. (fr *tobermorite*; İskoçya'daki *Tobermory* yerleşim biriminin adından). Hidr. bağl. ve Miner. Sertleştirilmiş çimento hamurunun en önemli bileşenini oluşturan kalsiyum silikat; sertleşme sırasında bikalsiyum ve trikalsiyum silikatların sulu ortamda tepkimeye girmesiyle oluşan çok küçük kristaller biçiminde bulunur. (İskoçya'da, Tobermory'de çıkarılan tobermorit, çimentoya, dolayısıyla harç ve betona dayanım kazandıran en önemli bileşiktir.)

TOBEY (Mark), amerikalı ressam (Center-ville, Wisconsin, 1890 - Basel 1976). 1918'de evrenselci doğu dini bahailiğe katıldı, sonra 30'lu yıllarda uzakdoğu sanatıyla ilgilenmeye başladı (lavi ve hat) ve bir süre için bir japon zen manastırına kapandı. İlk "beyaz yazılar"dan başlayarak (*Broadway Norm*, 1935, özel kol.) figüratif olmayan ve aynı zamanda doğal biçimlerle az çok belirgin bir benzerlik gösteren resmi, gergin bir uzam (*"Meditative Series"*, 1954) ortaya koyan ve iç dünyayla evren arasındaki algılanabilir ilişkileri dile getiren (*Sagittarious Red*, 1963, Basel müzesi) çizgi ve gösterge karışımından oluşur.

TOBİN (James), amerikalı iktisatçı (Champaign, Illinois, 1918). Keynesçi akıma bağlı olan J. Tobin, Harvard (1946 -1950) ve 1950'den sonra da Yale üniversitelerinde profesörlük yaptı. Başkan Kennedy'nin iktisadi danışmanı oldu. Para teorisine yenilik getiren çalışmalarında, makroekonomik düzenleme konusunda makul ölçüde bir devlet müdahalesinden ve özellikle, bir gelir ve fiyat politikasından yana olduğunu gösterdi. Başlıca yapıtları: *National Economic Policy* (Milli iktisat kuramı) [1966], *Essays in Economics* (İk-

Mark Tobey
Nature untouched (1965)
kâğıt üzerine tempera
Pauli galerisi, Lozan

A. Held-Ziolo

tisat denemeleri) [1972-1975], *Asset Accumulation and Economic Activity* (Varlık birikimi ve iktisadi faaliyet) [1980]. Özellikle, mali ve gerçek varlıklar konusunda bir genel denge kuramı yönünde genişletilebilen portföy tercihleri kuramından ötürü, 1981'de Nobel iktisat ödülü'nü kazandı.

TOBİNO (Mario), italyan yazar (Viareggio 1910). Gerçekçi ve heyecan verici bir anlatımla psikiyatri evrenindeki hekimlik deneyimlerinden yararlandığı romanlar (*Le libere donne di Magliano*, 1953; *Per le antiche scale*, 1972) yazdı.

TOBİYA ve **TOBİT,** Tobiya'nın kitabı'nda yer alan baş kişiler. Tobiya'nın babası Tobit, Asur'a sürgüne gönderilmiş bir Yahudi'dir (İ.Ö. VIII. yy. sonu). Kaza sonucu kör olan Tobit, Raguel adında bir dostuna ödünç verdiği parayı geri istesin diye oğlunu Media'ya yollar. Yanına, yol arkadaşı olarak da Azarias adlı birini verir. Öykünün sonunda bu Azarias'ın aslında baş melek Rafael olduğu anlaşılır. Birçok serüvenden sonra Tobiya, yanında parayla, yeni karısıyla (bu arada Raguel'in kızı Sara ile evlenmiştir) ve ihtiyar Tobit'in gözlerini iyileştirecek olan mucizevi bir ilaçla babasının evine geri döner.

—İkonogr. Tobiya'nın öyküsünden sahneler, Souvigny Kutsal Kitabı'nın (Moulins) minyatürlerinde, Chartres katedrali çaprazsahnının kuzey bölümündeki kabartmalarda, Van Orley'in bir duvar halısı dizisinde (Viyana), Verrocchio okuluna bağlı bir tabloda (National Gallery, Londra), Pollaiolo, Cima da Conegliano, Botticelli, il Perugino, Raffaello, G. F. Caroto (Verona'da S. Eufemia freskleri), M. De Vos, Elsheimer, Vignon, Lesueur, Bourdon, le Lorrain, Rembrandt, Steen, Murillo, P. Parrocel (Marsilya Güzel sanatlar müzesi'ndeki dizi) ve Guardiler'in (Angelo Raffaello kilisesi, Venedik) yapıtlarında yer alır.

Tobiya'nın kitabı, Eski Ahit kitaplarından biri. Öğretici bir anlatı, folklor ve olağanüstü olaylarla süslenen ve doğu bilgeliği üzerindeki halk söylentilerine dayanan küçük bir roman olan bu kitap, Eski Ahit'in sınamadan geçirilen doğru adam (bk. Eyüp'ün kitabı), duanın gücü, tanrı inayeti, aile ve toplum erdemlerinin yüceltilmesi gibi büyük dinsel temalarıyla doludur. Öğreti bakımından çok zengin olan bu yapıt, uzun süre sadece yunanca çevirisiyle biliniyordu. Ancak 1952'den başlayarak Lut gölü yakınında, Kumran mağaralarında aramice ve ibranice parçalar bulundu. Kitabın İ.Ö. 200'e doğru, büyük bir olasılıkla aramica yazıldığı sanılır.

TOBLER (Adolf), isviçreli roman dilleri uzmanı (Hirzel, Zürich kantonu, 1835 - Berlin 1910). Berlin'de ders verdi, ölçübilim, sözdizimi ve eski fransızca sözlüğü üzerine çalışmalar yaptı. Eski fransızca sözlüğü için topladığı malzemeler, ölümünden sonra E. Lommatzsch tarafından yayımlandı: *Altfranzösisches Wörterbuch* (1915 ve sonra).

TOBOGGAN a. (ing. *toboggan*). Aktar. Dik, eğik ya da helisel yollu bir oluktan oluşan ve ürünleri bir düzeyden diğerine aktarmada kullanılan indirme düzeneği.

—Bayınd. (tesc. edil. a.). Bir kavşağı aşmaya olanak veren, viyadük biçiminde kısa karayolu.

TOBOL, Orta Asya'da ırmak; 1 591 km (havzası 426 000 km²). Kazakistan'da Ural sert tabanının kenarında doğar, Tugay bozkırını aşar. Kustanay ile Kurgan arasında Rusya'ya girer, Batı Sibirya'nın büyük tarım bölgesini akaçlar ve Tobolsk'da İrtiş'e kavuşur.

TOBOLSK, Rusya'da kent, Batı Sibirya'da, İrtiş ile Tobol ırmaklarının kavşağında; 66 000 nüf. Gemi yapımı ve onarımı. Kereste sanayisi. Halı.

—Tar. 1587'de Kaşlıyk'a birkaç kilometre uzaklıkta kurulan, Sibirya Hanlığı'nın eski merkezi olan kent, Sibirya'nın yönetimsel ve askeri merkezi haline geldiyse de, yeni ulaşım yolları ve Transsibirya hattının uzağında kaldığından XIX. yy. sonlarında geriledi.

TOBRUK, ar. **Tubruk,** ital. **Tobruch,** Libya'da liman kenti, Sirenayka'nın doğu kıyısında; 59 000 nüf. Deniz suyu arıtımı. Petrol rafinerisi.

—Ask. tar. Libya* seferi sırasında Tobruk, ocak 1941'de Avustralyalılar'ın eline geçti. Nisanda Mihver kuvvetleri tarafından kuşatıldı; 1941'de kuşatmadan kurtulan kent, haziran 1942'de Almanlar tarafından alındı. 13 kasım 1942'de Montgomery tarafından kurtarıldı.

TOCA a. Denizc. Bir halat ya da zincirin dolaşıp kör düğüm olması.

TOCANTİNS, Brezilya'da ırmak, Goiás eyaleti platolarından doğar ve Amazon ırmağı halicine dökülür; 2 700 km. Başlıca kolu Araguaia'dır (sol kıyıdan).

TOCCATA a. (ital. *toccata*, *toccare*, dokunmak'tan). Müz. Genellikle klavyeli çalgılar için hazırlanmış parça.

—ANSİKL. Bir trompet toccatasından söz eden 1494'e ait bir belge bazı müzik yazarlarını toccatayı üflemelerin estetiğine (bando boruları, arpeji akortlar, vurgulu ritim) bağlamaya yöneltti. 1607'deki Monteverdi'nin Orfeo uvertür toccatası da bunun bir başka kanıtıdır. Doğaçlama özelliğinden dolayı bu terim klavyede çalınan prelüdler (*toccare*, tuşlara dokunmak) ve çizgisel öğelerinden dolayı *ricercare* için kullanıldı. XVI. yy.'dan başlayarak toccata neredeyse yalnızca klavyeli çalgılara (org, virginal, klavikord ve klavsen) uygulandı. Gabrieli, Merulo ve Sweelinck'in toccatalarındaki gamlar ve çizgiler, plake akordlar ve füg parçalarıyla almaşır. Frescobaldi, Froberger ya da Kerll'de kimi kez doğaçlama özelliği taşıyan kontrapuntonun recitativo ya da eşlikli melodiye karşıt olduğu lirik yapıtlara rastlanır. Toccata sonat ya da rapsodiye de yaklaşabilir. Bach bu tüm öğelerin bireşimini yapmıştır: klavsen toccataları bir bölümlü serbest sonatı anımsatır, org için besteledikleri fantezistir ya da sürekli bir ritim çerçevesinde düzenlenmiştir. Bu son anlayışın Clementi, Mendelssohn, Schumann, Boely, Debussy, Ravel, Prokofyev'in piyano toccatalarında ve Reger, Gigout, Vierne, Dupre'nin org toccatalarında yeniden ele alındığını görürüz.

TOCE, İtalya'da ırmak, Piemonte'de, 83 km. İsviçre sınırından doğar, val Formazza'yı, sonra val Ossola'yı akaçlar ve Maggiore gölüne dökülür; alüvyonlarıyla Mergozzo gölünü Maggiore'den ayırır. Hidroelektrik tesisleri.

TOCH (Ernst), amerikan yurttaşlığına geçmiş avusturyalı besteci ve pedagog (Viyana 1887 - Santa Monica, Kaliforniya, 1964). Almanya'da ders verdi, ardından kısa bir süre İngiltere'de kaldıktan sonra ABD'ye yerleşti (1934) ve New York'ta, daha sonra Kaliforniya Üniversitesi'nde ders vermeye başladı (1936). Yedi senfoni, senfonik fanteziler (Westminster çan çalgısı motifi üzerine *Big Ben*), nefesli çalgılar için bir *Sinfonietta*, iki oda senfoni-kantatı (*Çin flütü*, 1921; *Das Wasser*, 1930), üç piyano konçertosu, piyano ezgi ve parçaları, üç de opera besteledi: *Die Prinzessin auf der Erbse*, 1927; *Der Fächer*, 1930 ve *The Last Tale*, 1962.

To-ci, buddha tarikatı Şingon'un 823'te Kyoto'da kurulan ve yönetimi Kobo Daişi'ye verilen tapınağı. XVII. yy. başında yeniden yapılan bina, Momoyama mimarlığının en güzel örneklerinden biridir. Pagodası, Japonya'daki en yüksek pagodadır (61 m). Kondo ve kodo (vaiz odası) heykellerle süslüdür.

TOCKUS a. Afrika ve Hindistan ormanlarında yaşayan, gagası boynuzsuz, hepçil, küçük bedenli kalao cinsi. (Boynuzlugagalıgiller familyası; boy 40-60 cm.)

TOCO HİDEKİ, japon general (Tokyo 1884 - ay. y. 1948). 1937'de Guandong ordusu kurmay başkanı oldu, askeri havacılığı yönetti. Savaş bakanlığına getirildi (1940), prens Konoe'nin düşmesini sağlayarak (ekim 1941) onun yerine hükümet başkanlığına geldi. Pearl Harbor baskını (7 aralık 1941) kararını aldı. Yenilgiden sonra istifa etti (temmuz 1944). Amerikalılar tarafından savaş suçlusu olarak idam edildi.

TOCOPİLLA, Kuzey Şili'de liman kenti; 22 000 nüf. Güherçile dışsatımı. Termik santral. Bakır dökümevi.

TOCQUÉ (Louis), fransız ressam (Paris 1969 - ay. y. 1772). Kızıyla evlendiği Nattier'nin öğrencisiydi. Yalnızca portre yaptı. 1756'da Rusya'ya gitti, sonra Danimarka'yı ve başlıca kuzey devletlerini dolaştı. En önemli portrelerinin bazıları Louvre'dadır: *Louis Galloche ve Jean-louis Lemoyne* (Akademi'nin kabul töreninden parçalar, 1734), *le Dauphin Louis de France* (1739), *Marie Leszczyńska* (1740), *Madame Dangé* (1753).

TOCQUEVİLLE (Charles Alexis Henri CLEREL DE), fransız siyaset adamı ve tarihçi (Paris 1805 - Cannes 1859). Versailles'da yargıçtı (1827), 1831'de ABD'de ceza sistemini incelemekle görevlendirildi ve *Système pénitentiaire aux* États-Unis (ABD'de ceza sistemi) [1832] adlı yapıtını kaleme aldı; daha sonra araştırma alanını genişleterek tüm liberal amerikan kurumlarını inceledi ve *Amerika'da demokrasi üzerine*'yi (De la démocratie en Amérique) [1835 1840] yazdı; bu yapıtı sayesinde üne kavuştu ve Montesquieu ile karşılaştırıldı. 1839'da Meclis'e seçildikten sonra Guizot'ya muhalefet etti. II. Cumhuriyet döneminde Dışişleri bakanlığı yaptı (1849). Daha sonra kendini tümüyle *l'Ancien Régime et la Révolution* (Ancien Régime ve Devrim) [1856] adlı yapıtını yazmaya adadı, bu yapıtında iki dönemin idari bakımdan gösterdiği benzerlikler üzerinde durdu. Tocqueville zihniyetler tarihinin kurucularından biridir.

Tocumen, Panama'da uluslararası havalimanı, Panama kentinin D'sunda.

TOCUYO (EL), Venezuela'da (Lara eyaleti) kent, Barquisimeto'nun B-G.-B.'sında, 19 300 nüf. Eski sömürge başkenti.

Toçigi, Japonya'da kent, Honşu adasında, Toçigi ilinin eski merkezi; 85 600 nüf. —*Toçigi ili*, 6 414 km²; 1 947 000 nüf. (1991). Merkezi *Utsunomiya*.

TOD. Tar. coğ. Luksor'un yaklaşık 20 km G.'inde, Nil'in sağ kıyısında kent; eskiden Teb'in savunma sistemi içinde yer alıyordu. Tanrısı Montu'ydu. Ptolemaios ve Ro-

Lauros-Giraudon

Charles Alexis de Tocqueville
Chassériau'nun yaptığı
portreden ayrıntı
Versailles şatosu

National Gallery

Tobiya ile melek
Verrocchio okulu
National Gallery, Londra

ma dönemlerine ait tapınağın kalıntıları, 1934'ten itibaren temizlendi. Tapınakta, V. hanedan ve Orta İmparatorluk'tan kalma mimari öğeler, asya kökenli değerli eşyalar içeren dört bronz sandık (bu sandıklar, Amenemhat II tarafından temellere yerleştirilmişti) ve ara dönemlere ait yapı kalıntıları ortaya çıkarıldı.

TODA a. Güney dravid dili, Todalar tarafından konuşulur.

TODA, Japonya'da (Honşu) kent, Tokyo'nun kuzey banliyösünde; 78 300 nüf. Sanayi ve konut merkezi.

Todai-ci, japon imparatoru Şomu'nun 743'te "ülkenin korunması ve ulusun dirliği" için Nara'da kurduğu Büyük Buddha tapınağı *kokubun-ci* diye anılan taşra tapınakları içinde en önemlisidir. XII. yy.'da bir yangından sonra yeniden yapılan ve birçok kez restore edilen ana yapı ya da *kondo*, dünyanın en büyük ahşap binasıdır. Geniş manastır kompleksinin çok sayıdaki yapısından yalnız Nandaimon (Büyük Güney Kapısı, 1195) ilk boyutlarını korumaktadır ve Unkei* ile Kaikei adlı iki ünlü sanatçının yapıtı olan bekçi heykellerini barındırmaktadır. Güzelliğinden çok boyutlarıyla ün kazanan Büyük Buddha (25 m yüksekliğinde), 1180'de ve 1567'de iki kez yeniden dökülmüştür. Todai-ci'de ayrıca, imparatorluk hazinelerinin "resmi depo"su olan ünlü Şosoin* de bulunmaktadır.

TODALAR, Hindistan'ın güneyindeki Nilgiri dağlarında yaşayan Tamil Nadu kabile halkı. Ortadan kalkma yolunda olan bu çoban halkın gözünde, manda sürüleri kutsal bir nitelik taşır ve her kırsal etkinlik bir ayine yol açtığı için, hiyerarşik biçimde örgütlenen çobanların bir rahiplik görevleri vardır. Todalar, iki içtenevli fratriye ayrılır ve bu fratriler içinde dıştanevli klanlar yer alır.

TODD (*sir* Alexander Robertus), büyük britanyalı kimyacı (Glasgow 1907). E ve B1 vitaminlerinin bireşimini gerçekleştirdi, 1955'te, B12 vitamininin bileşimini açıkladı. Ayrıca, enzimleri, özellikle de nükleotitleri inceledi ve bu çalışmalarıyla 1957 Nobel kimya ödülü'nü kazandı.

Todd posyonu, hoş lezzetli uyarıcı ilaç. Eskiden yetişkinlerin akut akciğer hastalıklarında çok kullanılırdı.

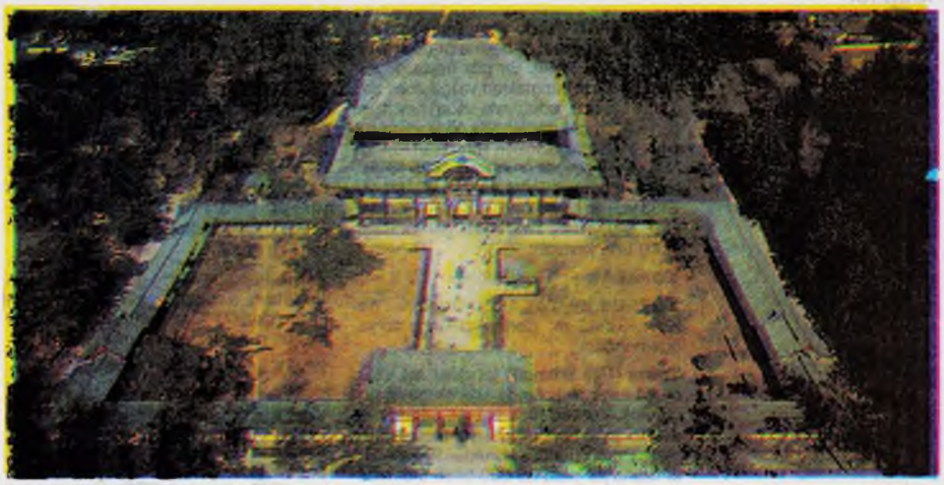
TODD AO a. (yöntemin yaratıcısı Michael *Todd* ile yöntemi uygulayan amerikan şirketi *A[merican] O[ptical]*'dan). 70 mm'lik filmin öncüsü olan, geniş film üzerine çekim yöntemi.

TODDY a. (ing. *toddy;* hindi dilinde *tadi*'den). Hindistan'da çeşitli palmiyelerin (phœnix, borassus, cocos, arenga ve özellikle *Caryota urens* ya da *toddy palmiyesi*) özsularından yapılan mayalı içki. (İçkinin bileşimi ve alkol oranı, hasat yöntemlerine ve mayalanma derecesine bağlıdır.) [Eşanl. TUBA.]

TODEA a. Güney yanküre'nin ılıman bölgelerinde yetişen dik kongövdeli, güzel eğrelti. (Çifttüysü bileşik yaprakları 1,50 m yüksekliğe erişebilir; 5 tür; *Osmondaceae* familyası.)

TODİ, İtalya'da kent, Umbria'da (Perugia ili), Naia ile Tevere'nin kavşağında; 20 000 nüf. Ticaret ve tarım merkezi. Döşemecilik. Elektrikli gereçler. Etrüskler'in eski *Tutere* kenti ve Romalılar'ın *Colonia Julia Tuderi*'dir. Kent, Ortaçağ görünümünü korumaktadır. Roman ve gotik üslubunda katedral. Priori, Popolo ve Capitano (müze) sarayları. XIII.-XV. yy.'dan kalma San Fortunato kilisesi. —Yerleşmenin dışında, yunan haçı planına göre yapılmış, Bramante üslubunda Santa Maria della Consolazione kilisesi (XVI. yy.).

TODİTES a. Jura tabakalarında bulunan ve şimdiki *todea* cinsine (*Osmondaceae* familyası) benzeyen fosil bitki.

Şogakukan-Zioło

Todai-ci
Daibutsu-den'in genel görünümü (VIII. yy.'da kurulmuş, birkaç kez yeniden yapılmıştır)

TODLEBEN (Eduard) → TOTLEBEN (Eduard İvanoviç).

TODOR SVETOSLAV (öl. 1322), bulgar çarı (1295, gerçekte 1300-1321), Georgi I Terter'in oğlu. Sayısız istilalarla yakılıp yıkılmış olan ülkenin birliğini yeniden kurdu ve istila etmek için Bizans İmparatorluğu'nun güçlüklerinden yararlanmasını bildi (1305), Mesembria ve Ankhialos'a boyun eğdirdi (Karadeniz'de), ama 1308'de fetihlerinden vazgeçmek zorunda kaldı. Bizans ile uzlaştı ve 1320'de, Andronikos II'nin torunu Theodora ile evlendi.

TODOROV (Stanko), bulgar devlet adamı (Klenovik, Sofya yakınında, 1920). Direniş'e katıldı ve genç komünistlerin yöneticisi oldu (1944-1950). Tarım bakanı (1952-1957), Merkez komitesi üyesi (1954), Politbüro asil üyesi (1961) ve Başbakan yardımcısı (1959-1966), Comecon konseyi'nde ülkesinin sürekli temsilcisi (1962-1966) oldu. 1966'da Komünist partisi sekreteri olarak Jivkov'un yerini aldı. 1971'de yine Jivkov'un yerine Başbakan oldu. 1981'de görevlerinden alındı ve Millet meclisi başkanlığına seçildi. 1990'dan beri Bulgaristan Sosyalist partisi yüksek konsey başkanlık divanı üyesidir.

TODOROV (Tzvetan), fransız denemeci (Sofya 1939). *Théorie de la littérature*'ü (Edebiyat kuramları) [1965] yayımlayarak biçimci rus yazarlarının tanınmasına katkıda bulundu. *Littérature et signification* (Edebiyat ve anlam) [1967], *İntroduction à la littérature fantastique* (Düşsel edebiyata giriş) [1970], *Poétique de la prose* (Düzyazının şiirbilimi) [1971] adlı yapıtlarında yapısal çözümleme yöntemlerini belirledi. *Théorie du symbole* (Simge kuramı) [1977], *Symbolisme et interprétation* (Simgecilik ve yorum) [1978] ve *les Genres du discours*'daysa (Söylemin türleri) [1978] gösterge ve anlatıbilimi inceler.

TODOS OS SANTOS *(Baía de)* ["Tüm Azizler Koyu"], Brezilya kıyısında koy. Bahia eyaletinin merkezi Salvador buradadır.

TODT (Fritz), alman teknisyen ve bakan (Pforzheim 1891 - Rastenburg 1942). Havacı (1916), mühendis; 1922'den sonra nazi militanı; SA* kurmayında (1931), daha sonra Hess'in yanında çalıştı. Hitler, kendisini karayolları müfettişliğine atadı (1933) ve ulusal yol, köprü, tünel vb., işlerinin yapımıyla görevlendirdi. Göring, dört yıllık plan için kendi temsilciliğine getirdi ve general olarak atadı. Todt Donatım ve levazım bakanı oldu (1940), Rusya'daki geri kuvvetlerin donatımını da üstlendi (1941). Bir uçak kazasında ölünce, yerine Speer geçti.

Todt örgütü, Almanya'da, iktisadi ve stratejik amaçlarla işsizlerin işgücünden yararlanmak için 1938'de kurulan, nasyonal-sosyalist paramiliter örgüt. Fritz Todt yönetiminde Siegfried hattını inşa etti (1938-1940). Todt'un ölümünden sonra Speer tarafından yönetildi ve yabancı işçilerin zorunlu yardımlarıyla, işgal edilmiş topraklar üzerinde, çok sayıda tahkimat işlerini, özellikle Atlantik duvarı, Gustav hattı ve V1 fırlatma üslerini yaptı. Bunun dışında, özellikle Polonya ve Rusya'da cephe gerilerinin altyapı işlerini (karayolları, demiryolları, havaalanları) gerçekleştirdi. 1944'te, kadrosunda, çoğunluğu yabancı olan (tutsak, sürgün, yükümlü) 2 milyonun üzerinde işçi vardı.

TODUS a. (küçük kuş anlamında lat. sözc.). Antiller'de yaşayan, küçük bedenli, uzun, geniş ve yassı gagalı, çokrenkli (yeşil ağır basar) *Todus* cinsinden kuşların ortak adı. (Uçarken yakaladığı böceklerle beslenir. Yeraltı dehlizinde yuva yapar. 5 türü vardır; boyu 11 cm. Todusgiller familyası.)

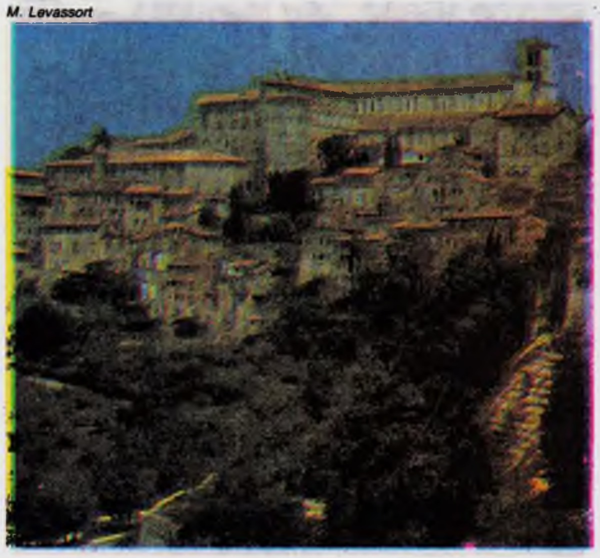
Todus
(Todus todus)

TOENİOCAMPA GOTHİCA a. Tırtılı erik, meşe, ıhlamur vb. üzerinde yaşayan kelebek. (Kukumavpervanegiller familyası.)

TOEPFFER (Wolfgang Adam), isviçreli ressam ve desinatör (Cenevre 1766 - Morillon, Cenevre yakını, 1847). Franken'den Cenevre'ye göçen bir terzinin oğluydu; gravür sanatını öğrendi, Paris'te Suvée'nin atölyesinde çalıştı, daha sonra Cenevre'de resim öğretimine başladı. Duyarlı bir manzara ressamı olarak, büyük bir coşkuyla kır görünümleri ve Cenevre bölgesinin yaşam biçimleriyle ilgili resimler yaptı. Taslak, desen ve karikatürleri, gerçekçi nitelikleri ve nükteli yanlarıyla dikkati çeker.

Todi'den genel görünüm

M. Levassort

Ahmet Zeki Velidi Togan

Kartaca (Tunus) tofetinde steller (İ.Ö. VI.-V. yy.)

S. Held

TOEPFFER (Rodolphe), fransızca yazan isviçreli yazar ve desinatör (Cenevre 1799 - *ay. y.* 1846). Bir göz hastalığı yüzünden resim yapmaktan vazgeçmek zorunda kalınca, edebiyata ve eğitimciliğe yöneldi. İsviçre dağlarında öğrencileriyle birlikte yaptığı gezintileri konu alan resimli hikâyeler (*Voyages en zigzag*, 1825-1843), komik albümler (*Histoire de M. Jabot*, 1833 vb.) ve hayali öyküleriyle (*le Presbytère*, 1839-1846; *Nouvelles genevoises*, 1841) üne kavuştu.

TOFALAR → TOPALAR.

TOFANE İtalya'da, Doğu Dolomitler'de kütle; 3 243 m. Cortina d'Ampezzo'ya egemendir.

Tofaş (Türk otomobil fabrikası aş), otomobil sanayisi kolunda etkinlik gösteren kuruluş. 2 mayıs 1968 tarih ve 6/9910 sayılı Bakanlar kurulu kararıyla üretim yapmak üzere Bursa'da kuruldu. 1971'de Fiat lisansıyla yılda 35 000 birim otomobil üretebilecek kapasiteyle işletmeye açıldı ve 7 835 otomobil imal etti. Tofaş'ın üretimi her yıl artarak 1975'te 29 725'e çıktı. 1976'dan itibaren ise düşmeye başlayarak 1981'de 12 247'ye indi. Bu tarihten sonra Türkiye otomotiv sanayisindeki gelişmeye koşut olarak yükselmeye başlayan üretim, 1991'de 107 381'e ulaştı. Tofaş'ın Türkiye toplam otomobil üretim hacmindeki payı da sürekli artarak 1980'de % 42,2 iken 1991'de % 57'ye çıktı. Kuruluşundan başlayarak Murat 124 ve 131, Şahin, Kartal, Doğan, Serçe, Tempra adlarıyla ve Fiat lisansı altında çeşitli tipte otomobiller imal eden kuruluşun başlıca ortakları ve ortaklık payları şöyledir: İtalyan Fiat şirketi % 42,5, Makine ve kimya endüstrisi kurumu % 15, Koç holding % 34,22, Kamu ortaklığı idaresi % 8,13.

TOFET a. Arkeol. Fenikeliler'in insanları kurban ettikleri kutsal alan. (Afrika, Sardinya ve Sicilya'daki pön kutsal alanlarına, özellikle de Kartaca'da ticari limanın yakınlarında bulunan kutsal alana bu ad verilir. İ.Ö. VIII. yy. ile İ.Ö. 146 arasında tofetlere, yanmış çocuk kemikleri içeren urnalar konuluyordu. İ.Ö. VI.-V. yy.'larda urnaların üzerine mısır ibadet yapılarını andıran taşlar dikilmeye başlandı; daha sonraları bunların yerini çeşitli dinsel simgelerin yanı sıra, yalnız Baal Hammon'a ya da Tanit ve Baal Hammon'a bir ithaf yazısı taşıyan dikilitaş biçiminde steller aldı.)

TOFOLİPOM a. (fr. *topholipome*). Patol. Gutlu hastalarda görülen ve içinde tofuslar bulunan lipom.

TOFU a. (japonca sözc.). Mutf. Soya peynirinin japonca adı.

TOFUS a. (lat. *tofus*; yun. *tophos*, tüften). Patol. Gutlu hastalarda dokulardaki ürik asit birikiminin göstergesi olan taşlar. —ANSİKL. Ortaya çıkışı değişik zamanlarda, çoğunlukla geç olursa da, bazen hastalığın birinci yılında da görülen tofuslar, özellikle kulaklarda, dirseklerde, ayaklarda, ellerde, daha ender olarak da dizlerde yerleşir. Büyüklüğü değişiktir, ellerde biçim bozukluklarına neden olabilir. Özel yerleşim yerlerinden biri Aşil kirişidir. Çıkarılıp incelendiğinde ürik asit kristalleri içerdiği görülür.

T.O.G. (*toplam oksijen gereksinimi*'nin kısaltılması), su arıtma işleminde bir örneği, fırında 900 °C'ta kavururken tüketilen oksijen miktarı için kullanılır.

TOGA a. (lat. sözc.). Tar. İHRAM'ın eşanlamlısı.

TOGAN → UNKOKU TOGAN.

TOGAN (Ahmet Zeki Velidi), türk tarihçi, siyaset adamı (Sterlitamak, Başkırdistan, 1890 - İstanbul 1970). Ötek medresesi, Gayri rus muallim mektebi, Kazan Üniversitesi'nde okudu. Kazan'da Kasımiye, Ufa'da Osmaniye medreselerinde arap edebiyatı, türk tarihi dersleri okuttu. Çuvaş kökenli Prof. Nikolay Aşmarin (1870 -1933), sagay türkü Prof. Nikolay Katanov'dan (1862-1922) yararlandı. Katanov'un bugün Türkiyat enstitüsü'nde bulunan kitaplığının satın alınarak Türkiye'ye getirilmesini sağladı. Kazan Üniversitesi tarih, coğrafya, etnografya derneği adına Taşkent, Fergana, Buhara'da tarih, edebiyat, etnografya araştırmalarında bulundu. Bu sırada *Kutadgu bilig*'in yeni bir yazmasını ele geçirdi. Ufa müslümanlarının temsilcisi olarak Çarlık döneminde Duma'ya seçildi (1916). İhtilalden sonra Başkırdistan Devlet başkanı oldu (1920). Sovyet yönetimiyle anlaşmazlığa düşerek savaşımını Türkistan'da sürdürdü; bu hareket başarısızlığa uğrayınca Paris'e, daha sonra Berlin'e gitti. (Yaşamının bu dönemine kadar geçen olayları *Hatıralar* [1969] yapıtında konu edindi.) İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde umumi türk tarihi müderrisliğine getirildi (1927). Resmi tarih tezine aykırı görüşü yüzünden görevinden uzaklaştırılınca (1932) Viyana'ya gitti ve *İbn Fadlans reiserbericht* (İbni Fadlan'ın seyahatnamesi, basılışı 1939) teziyle doktorasını verdi. Bonn ve Göttingen üniversitelerinde islam bilimleri dersi okuttu (1935-1939). İstanbul Üniversitesi'nde yeniden görev aldı. Turancılık ülküsüne bağlı bir devlet kurma amacını taşıdığı ileri sürülen hareket dolayısıyla yargılanıp aklandıktan (1944-1947) sonra üniversitedeki çalışmasını sürdürdü; İslam tetkikleri enstitüsü'nü kurdu. Türk tarihi, islam uygarlığı konularında yapıtlar verdi: *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve yakın tarihi* (1942), *Umumi türk tarihine giriş I* (1946), *Tarihte usul* (1950), *Horezmce tercümeli Mukaddemet ül-edep (Khorezmien Glossary of the Muqadimat al-Adab"*, 1951), *Türklüğün mukadderatı üzerine* (1970), *Oğuz destanı* (*"Reşidettin Oğuznamesi'nin tercüme ve tahlili"*, 1972). [→ Kayn.]

TOGAN ARSLAN, Dilmaçoğulları beyi (öl. Bitlis 1137). Beyliğin kurucusu olan Dilmaçoğlu Mehmet Bey'in oğlu. Babasının ölümü üzerine (1104), beyliğin başına geçerek önce Anadolu selçuklu hükümdarı Kılıç Arslan I'e, onun ölümünden (1107) sonra da Ahlat'ta hüküm süren Ermenşahlar'a bağlandı. Artuklular'ın bölgede giderek güç kazanması üzerine Ermenşahlar'dan yüz çevirip Artukoğlu İlgazi'nin egemenliğini tanıdı (1119); onunla birlikte Haçlılar'a ve Gürcüler'e karşı savaştı. Irak Selçukluları arasındaki taht kavgasında Mesut'u destekledi ve tahtı elde etmesinden (1134) sonra da ona bağlılığını bildirdi. Başkentinde hastalanarak ölünce, oğlu Hüsamettin Kurti onun yerine geçti.

TOGAN TEMÜR → ŞUNDİ ya da SHUNDİ.

TOGGENBURG, İsviçre'de bölge, Sankt Gallen kantonunda; 68 800 nüf. Ren'in sol kolu Thur'un yukarı vadisini kapsar. Hayvancılık. XVIII. yy.'da Zürich' in etkisiyle kırsal tekstil sanayisine yönelen ilk İsviçre bölgelerinden biriydi.

Toggenburg ırkı, Toggenburg vadisi kökenli İsviçre keçisi ırkı. Alp keçisi büyüklüğünde, kırçıl esmer renkli, uzun kıllı, boynuzsuz bir keçidir. Birçok ülkede, özellikle Büyük Britanya'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yetiştirilir.

TOGİAN, Endonezya'da takımada, Tomini körfezinde, Sulavesi adasının doğu ucundaki iki yarımada arasında.

TOGLİATTİ → TOLİATTİ.

TOGLİATTİ (Palmiro), italyan devlet adamı (Cenova 1893 - Yalta 1946). 1914'te Sosyalist parti'ye girdi. 1915'te silah altına alındı, daha sonra çürüğe çıkarıldı, partisiyle birlikte savaşa karşı cephe aldı. 1919'da *Avanti!* gazetesinin başyazarı, İtalyan sosyalist partisi'nin, Komünist enternasyonal'e girmesinden yana oldu. 1919' da Torino'da, *L'Ordine nuovo*'nun kurucuları arasında yer aldı. 1921'de kurulur kurulmaz, İtalyan komünist partisi'ne girdi. 1922'de merkez komitesinde, 1923'te yönetim kurulunda yer aldı. 1922'den sonra, Roma'da yayımlanan *Il comunista*'nın başyazarlığını yaptı. 1924'te, Moskova'da, Komünist enternasyonal başkanlığına seçildi. İtalya'ya dönüşünde, 1925 nisanında tutuklandı; dört ay tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakıldı. 1926 ocağında, Lyon'da, İtalyan komünist partisi'nin III. kongresine katıldı. Aynı yıl, yeniden Enternasyonal başkanlığına seçildi ve sekretaryaya girdi. 1927'de, o günden sonra Fransa ve İsviçre'den yönettiği (1926'dan beri İtalya'da yasaklanmış olan) partinin genel sekreteri oldu. Ama 1928'den sonra 1937' ye kadar, daha çok Moskova'da kaldı. 1939 martında Fransa'ya geçti, 1939 eylülünde tutuklandı, daha sonra, 1940 şubatında serbest bırakıldı. Belçika üzerinden Rusya'ya geçti, burada 1941 haziranında nazi saldırısından sonra Moskova radyosundan İtalyanlar'a seslendi. Müttefikler'in çıkarmasından ve Mussolini'nin düşmesinden sonra, 1944 martında İtalya'ya döndü ve Badoglio hükümetine girdi. 1946'ya kadar değişik hükümetlerin üyesi oldu. 14 temmuz 1948'de ciddi bir suikasta uğradı, bununla birlikte, kısa bir süre sonra yeniden çalışmalarını sürdürdü. Katıldığı SSCB komünist partisi'nin XX. kongresinden sonra, İtalyan komünist partisi'ni stalincilikten arındırma yoluna soktu. Komünist partilerin eşitliğini ve çokmerkezciliği savundu.

TOGNAZZİ (Ugo), italyan film yönetmeni ve oyuncusu (Cremona 1922 - Roma 1990). Başlangıçta tiyatro ve müzikhollerde göründü, savaş sonrasında ise komik revülerin öncülüğünü yaptı ve aynı zamanda oyuncu olarak çalıştı, daha sonra italyan televizyonunun en popüler kişilerinden biri oldu. İlk filmini 1950'de çevirdi, ancak M. Ferreri'nin *L'ape regina* (1963) adlı filmi kendisine uluslararası ününü sağladı. Bazı filmleri: *I monstri* (D. Risi, 1963), *Il padre di famiglia* (N. Loy, 1968), *Straziami ma di baci saziami* (D. Risi, 1968), *L'udienza* (M. Ferreri, 1971), *Majstori Margarita* (A. Petrovic, 1972), *La grande abbuffata* (M. Ferreri, 1973), *Amici miei* (M. Monicelli, 1976), *Prima amore* (D. Risi, 1978), *Çılgınlar kulübü* (la Cage aux folles) [E. Molinaro, 1978], *Tragedia di un uomo ridicolo* (B. Bertolucci, 1981), *Bertoldo, Bertoldino e Cacasenno* (M. Monicelli, 1984), *Le Bon Roi Dagobert* (D. Risi, 1984).

TOGNİ (Camillo), italyan besteci (Gussago, Brescia, 1922). 1940'tan başlayarak dizisel tekniği benimsedi. 1951-1957 arasında Darmstadt Müzik enstitüsü'nün derslerine devam etti. Parma konservatuvarı'nda ders verdi. Yapıtları Viyana oku-

luna olan ilgisini dile getirmekle birlikte (özellikle Trakl'ın metinleri üzerine bestelenmiş olanlar), aynı zamanda yeniklasik bir eğilim taşır (yaylı çalgılar için *Fantasia concertante*, 1957). Başka bazı yapıtları: *Helian di Trakl*, soprano ve oda orkestrası için (1961), *Prelüdler ve Rondolar* (1964) ve *Rondo per 10* (1963) [Charles d'Orléans'ın şiirleri üstüne], *Yaylı çalgılar triosu* (1978), *Tre duetti*, soprano ve flüt için (1977-1980).

TOGO, Afrika'da devlet, kuzeyinde Burkina Faso, (11 °K) güneyinde Gine körfezi (5 °K) olan Gana ile Benin arasında yer alan Togo (56 000 km^2), ortalama genişliği yüz kilometreye yakın, uzunluğu 600 km olan bir koridor görünümündedir; 3 764 000 nüf. (1990). Başkenti *Lomé*. Resmi dili *fransızca*.

COĞRAFYA

• *Doğal çevre.* Ülkeyi yandan kuşatan bir sıradağın her iki yanında yer alan platolar ve alüvyonlu geniş ovalar, ülkenin başlıca yer biçimleridir. Atakora sıradağları, G.-B.'dan K.-D.'ya doğru uzanan, ortalama yükseltisi 800 m'yi bulan kuvarsitli dizileri içine alır. Doğu ovası, Mono ırmağı havzalarıyla, Anécho denizkulağıyla bağlantılı Togo gölüne dökülen küçük Haho ve Sio ırmaklarının havzalarından oluşur. Bu ova, Lama çöküntüsüyle yarılmış, kumlu -killi plato aracılığıyla denizkulağı ve kıyı bölgesinden ayrılır. K.'den Dapango platosuyla kuşatılan Oti taşkın ovası, Volta ırmağı havzası içinde kalır.

İklim, sıcak ve kuru bir tropikal karasal hava akımı olan kuzey alizesiyle (harmattan; kışın kuzey-doğu'dan gelerek Togo'yu etkisi altına alır), yazın ülkenin iç kesimine az çok derinlemesine giren ve G.-B.'dan K.-D.'ya doğru ilerleyen nemli güney alizesinin (muson) karşılaşmasının yarattığı koşulların etkisindedir. İki iklim rejimi görülür: G.'de, birbirini izleyen dört mevsimli bir yarıekvator iklimi (uzun bir yağışlı mevsimle [kış; nisan-haziran] bir kurak mevsim [aralık-mart] kapsar); K.'de, çok farklı iki mevsimli tropikal iklim. Bununla birlikte iki sapma göze çarpar: yağışlı Atakora sırtı (1 500 mm) ve Lomé'de (800 mm) baobab ağaçlarının yetişmesine yol açan kıyıdaki olumsuz sapma.

Bitki örtüsü, yağış rejimine bağlı olarak değişir; Atakora kütlesi tropikal ormanla kaplıdır. Mono havzası Gine savanıyla örtülüdür; Oti ovasıysa Sudan savanıyla kaplıdır.

• *Nüfus ve ekonomi.* Nüfus, çok genç oluşu ve eşitsiz dağılımıyla ayırt edilir. Yoğunluk, Güney'de çoğunlukla km^2'de 200 kişiyi aşar. Savane ilindeyse ortalama km^2'de 50 kişiden azdır. Togolular'ın yaklaşık % 85'i tarımla geçinir. Hint patatesi, manyok, mısır ve darı başlıca besin kaynaklarını oluşturur; kakao, kahve, pamuk ve palmiye yağı dört büyük dışsatım ürünüdür. En büyük zenginlik, Kpémé zenginleştirme fabrikasına demiryoluyla taşınan fosfattır (3,5 Mt 1988). Bu fabrikada üretilen % 79-81 oranında trikalsiyum fosfat bulunan konsantre aynı kentteki yük iskelesinden gönderilir. İmalat sanayisi hemen hiç yoktur, tek gerçek kent olan Lomé'de toplanmış birkaç tüketim sanayisi koluyla sınırlıdır. Fosfat satışları (kakao ve kahveyi çok gerilerde bırakan başlıca dışsatım ürünüdür), donanım malları ve işlenmiş madde dışalımını karşılamaya yetmez, bu nedenle ticaret dengesi her zaman büyük açık verir.

TOGO

TARIH

Sömürge paylaşımına kadar Togo'nun, komşularının tarihinden ayrılması güç bir tarihi vardı. Aşanti ya da Dahomey'e benzer hiçbir krallık, ülkeye damgasını vuramadı. Kuzey'de Dapangolar, Bassarililer ve Tambermalar (Atakora), Orta Togo'da Kabreler ve Akpossolar gibi yerli bir temel üzerinde, Dahomey'in güneyindeki Eveler ve Yorubalar, Kouandé'deki Baribalar, Fildişi Kıyısı'ndaki Tyokossiler, Gana'daki Fantiler ve Guinler, Burkina Faso'daki Kotokoliler, göçler dolayısıyla birçok yerde birbirleriyle karşılaşarak, duruma göre ya özerk kaldılar ya da yerlilerle kaynaştılar (Bassarililer). Ketu'dan yola çıkan Eveler'in tarihi, özellikle XVII. yy. sonunda onları ülkenin tüm güneyine ve Gana'nın güney -doğu'suna yayan diaspora daha iyi biliniyor. Çağdaş dönemde (1923'ten başlayarak), güneye doğru bir kabre ve losso göçü de görüldü.

XV. yy.'da, tüm Gine körfezi kıyısı gibi Togo kıyısı da Portekizliler, ardından Danimarkalılar tarafından ziyaret edildi. XVI. yy.'da portekizli misyonerler ortaya çıktılarsa da, Danimarkalılar tarafından gerçek bir protektora uygulandı. Aşağı Togo ve daha düşük bir ölçüde Orta Togo ovaları geniş bir insan deposu durumunda oldukları için köle ticareti, erkenden gelişmeye başladı. 1800'de, gelecekteki Uidah chachası Francisco da Souza tüccar olarak Anécho'ya yerleştiyse de, köle ticaretinin yerini alan avrupa hurma yağı ticareti gerçekten ancak XIX. yy.'ın ikinci yarısında iyice oturdu. 1870'e doğru ilk avrupalı (fransız, alman ve ingiliz) ticaret acenteleri kuruldu.

Temmuz 1884'te alman kâşif Nachtigal, Anécho yakınında karaya çıktı ve Lomé, Anécho ve Porto Seguro reisleriyle protektora antlaşmaları imzaladı. Küçük bir kıyı köyünün adını vererek ülkeyi "Togo" olarak adlandırdı. Daha 1885'e Almanlar, Fransa ile çatışmaya başladı. Berlin konferansı Almanya'ya, istediği gibi davranmak olanağını sağladı; 1885 ve 1886'da Fransızlar ve İngilizler ile imzalanan antlaşmalar, Almanlar'a Nijer'e serbestçe girmek hakkı veriyordu. Fransa ile rekabet 1897'de, Dahomey sınırını saptayan Paris antlaşmasıyla son buldu. Büyük Britanya ile Orta Togo düzeyinde tarafsız bir bölgenin yazgısı, 1899 Samoa antlaşması'na kadar askıda kaldı. 1897'de başkent, Lomé'ye taşındı ve iç kesimde, 1896'da Sansanné-Mango, 1898'de Atakpame ve Sokodé karakolları kuruldu.

Tam "barışlandırma", özellikle Kuzey kesimde (Konkomba bölgesindeki 1897 -98 ayaklanması) güç sağlandı. İktisadi gelişme, özellikle genel vali kont Zech'in sağladığı atılımla hemen başladı. Plantasyonlar azaltılmakla birlikte, topraksaltının araştırılmasına girişildi, kakao ağacı, pamuk ve tekağacı ekimine başlandı, Lomé'de bir iskele kuruldu, üç demiryolu hattı döşendi, hurma yağı ve palmiye ihraç edilirken, pamuklu bez ve kumaşlar ithal edildi. Bununla birlikte Kuzey, bu geniş değerlendirme planının dışında kaldı.

Yalnızca yerli bir güvenlik örgütünün savunduğu Togo, daha ağustos 1914'te Müttefikler'in harekât merkezi durumuna geldi ve 26 ağustosta bu harekât, koşulsuz bir teslimle sonuçlandı. Fransızlar ve İngilizler, ülkeyi paylaştı. 10 temmuz 1919 ant-

Riboud-Magnum

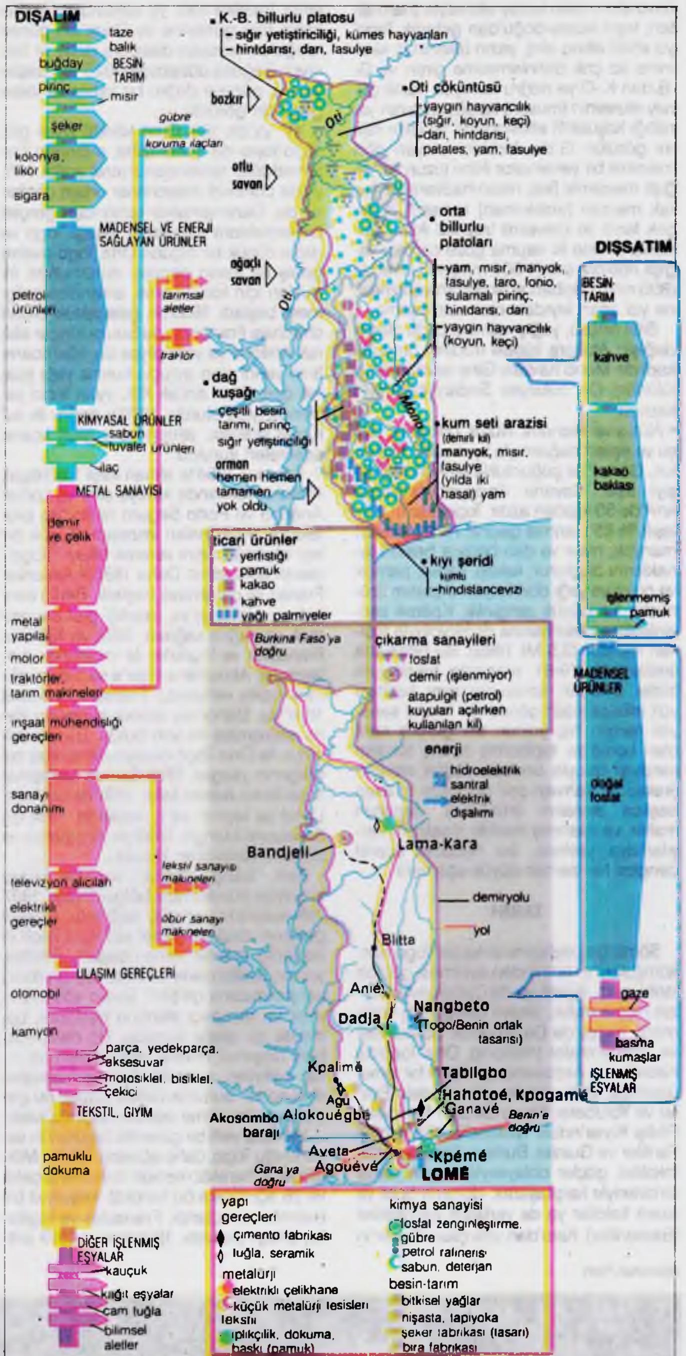
Palmiro **Togliatti** (1963'te)

Blanchet-Pitch

Togo'nun kuzeyindeki tahkimli kulübeler

EKONOMİ

laşması'yla ülkenin üçte ikisini, tüm deniz kıyısını ve Lomé'yi Fransa alırken, Büyük Britanya da Batı'daki zengin toprakları elde ediyordu. 1922'de her iki ülkeye de Milletler cemiyeti (MC) mandaları verildi.

İlkin 1934'e kadar Sömürgeler bakanlığı'nın doğrudan yönetimine giren Fransız Togosu, ardından Dahomey ile bir tür kişisel birlik kurdu (ortak vali ve hizmet başkanları) ve son olarak 1936'da resmen Fransız Batı Afrikası'na (FBA) katıldı.

13 aralık 1946'da, halkın yavaş yavaş kendi kendini yönetme olanağına doğru gelişmesini öngören San Francisco antlaşması'nın 73. maddesine göre, Birleşmiş milletler vesayet rejimi yürürlüğe kondu. Togo, Fransız birliği'nin ayrılmaz bir parçası olarak kalmakla birlikte, fransız yönetimi bir vesayet konseyinin denetimine girdi.

Bunun üzerine siyasal yaşamın başlıca olaylarını, partilerin kurulması ve Eveler sorunu oluşturdu. Sylvanus Olympio önculüğünde Togo Birlik komitesi (CUT, Comité d'unité togolaise), Nicolas Grunitzky yönetiminde Togo İlerleme partisi (PTP, parti togolais du progrès), Kuzeyli reislerin ve halkların birliği (UCPN, Union des chefs et des populations du Nord) gibi partiler kuruldu. Eveler'in toprağıysa Gold Coast sınırıyla ikiye bölünmüştü. Gold Coast'tan başlatılan bir hareket (All Ewe Conference), Eveler ülkesinin İngiltere vesayeti altında birleştirilmesini istedi. Birleşmiş milletler'e gönderilen bir fransız-ingiliz muhtırasının ardından, Birleşmiş milletler bir Togo sorunları komisyonu kurdu. Ancak Eveler her iki ülkede de ancak bir azınlık oluşturduklarından, bu komisyon başarılı bir sonuca varamadı.

1951 seçimlerini N. Grunitzky kazandı. 1955'ten sonra bir hükümet konseyi kuruldu. 9 mayıs 1956'da yapılan bir plebisitte, İngiltere Togosu'nun kuzey bölgeleri yoğun bir biçimde Gana'ya katılmadan yana oy kullanarak Eveler sorununu kesin bir çözüme bağladı. 30 ağustosta Togo Özerk Cumhuriyeti ilan edildi ve Grunitzky Başbakanlığa getirildi. Yetkiler yavaş yavaş Togolular'ın eline geçti. 27 nisan 1958'de Birleşmiş milletler denetiminde yapılan seçimler sonucunda PTP (Togo İlerleme partisi) yenilgiye uğradı. Başbakanlığa bu kez Sylvanus Olympio getirildi ve 27 nisan 1960'ta da bağımsızlık ilan edildi.

9 nisan 1961 seçimlerinde, partisinin listelerinin kazanmasıyla Olympio'nun durumu güçlendi. Bunun üzerine Olympio, başkanlık tipinde bir Anayasa yardımıyla kişisel bir siyaset izlemeye başlayarak her türlü muhalefet biçimini önledi, mali bir kemer sıkma rejimi kurdu, Brazzaville ya da Casablanca gruplarına karşı bir bağlantısızlık siyaseti izleyerek ülkeyi dışarda yalnız bıraktı. Ülkeyi, özellikle de ülkenin kuzey bölgesini, büyük bir hoşnutsuzluk sardı. Kuzey'deki halklar, Güney'in tuttuğu yer bakımından olduğu kadar, kakao ağacı ekicileri, hıristiyan seçkin ve kentlileşmiş gençlik tarafından da haksızlığa uğratıldıklarını düşünüyorlardı. 13 ocak 1963'te Olympio öldürüldü; iktidarı bir askeri ayaklanma komitesi ele alarak N. Grunitzky'ye ve kuzey kökenli A. Méatchi'ye çağrıda bulundu. Aynı yılın 5 mayısında seçimler yapıldı ve oyların çoğunluğuyla yeni bir Anayasa kabul edildi. Yalnızlık siyaseti sona erdi. Togo OCAM'a (Afrika ve Mauritius ortak örgütü), ardından 1966'da Antant konseyi'ne katıldı. Liberal bir siyaset uygulayan Grunitzky, kendi partisinin yanında Togo halklarının demokratik birliği (UDPT, l'Union démocratique des populations du Togo) gibi öteki partilerin varlığını da hoşgörüyle karşıladı.

1966'da bir hükümet darbesi girişimi başarısızlığa uğratıldıysa da ordu, 1967' de iktidarı ele geçirerek Anayasa'yı askıya aldı, yarbay Eyadéma Cumhurbaşkanlığına getirildi. Siyasal partiler kapatıldı, iktisadi gelişmeye öncelik verildi. Eski başkanların, yani Olympio ve Grunitzky'nin (öl. 1969) yandaşlarını bertaraf etmek için Eyadéma, geleneksel reislerin, Togo halkının birliği adlı bir tek partinin kuruluşunu onaylamalarını sağladı ve bu partinin başkanlığına seçildi. 1972'de düzenlenen halkoylamasında togolu seçmenler, oylarını Eyadéma'dan yana kullandı. 1979'da halkoylamasıyla yeni bir Anayasa kabul edildi, Eyadéma, III. Togo Cumhuriyeti'nin ilk başkanlığına getirildi.

1990'lara gelindiğinde, Doğu bloku ve diğer Batı Afrika ülkelerindeki gelişmeler, ülkede demokrasi tartışmalarını gündeme getirdi. 1990'da birkaç bağımsız aday parlamentoya girdi. Ancak iki muhalefet liderinin tutuklanıp mahkûm edilmesi üzerine, gittikçe şiddetlenen protesto eylemleri başgösterdi. Nisan 1991'de muhalefet partileri yasallaştırıldı. Temmuzda toplanan Ulusal konferans, anayasayı yürürlükten kaldırdı; Joseph Kokou Koffigoh'u başbakan seçti. 1992'de yapılması planlanan çokpartili serbest seçimlere dek ülkeyi yönetmek üzere bir Yüksek cumhuriyet konseyi kuruldu. Eyadéma devlet başkanlığında kaldı, ancak yetkileri elinden alındı. Ona bağlı askerler aralık 1991'de Koffigoh'a gözdağı vermek için hükümet sarayını kuşatınca, Koffigoh güç dağılımı konusunda Eyadéma'yla anlaşmak zorunda kaldı. Ancak demokratikleşme süreci 1992'de donduruldu, seçimler belirsiz bir tarihe ertelendi. Ocak 1993'te başkan Eyadéma'ya karşı başlatılan grev ve gösteriler şiddet kullanılarak bastırıldı. Binlerce Togo'lu Benin ve Gana'ya sığındı. Mart başında bir darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlandı.

TOĞA ya da **TOĞKA** a. *Yörs.* Mutf. Yoğurtlu bulgur çorbası. (Sulandırılmış yoğurt kaynatılıp içine iri taneli bulgur atılarak yapılır. Piştikten sonra üzerine eritilmiş yağ gezdirilir ve sumak serpilir. Anadolu'nun birçok yöresinde yaygın bir çorba türüdür.)

TOĞRUL a. Zool. Bazen çakırkuşuna verilen ad.

TOHARCA a. Hint-avrupa dili, V. ve X. yy.'lar arasında Çin Türkistanı'nın kuzeyinde konuşulurdu.
—ANSİKL. Yunanca *tokharoi*'den aktarılan "toharca" terimi, komşuları Uygurlar'ın bu halka verdikleri *Tokrılar*'ın adıyla bir karıştırmadan kaynaklanır. Toharlar kendilerine, büyük bir olasılıkla sanskritçe *arya*'dan aktarma bir terimle *arçi* derdi. Toharca metinleri içeren elyazmaları 1900'de bulunmuştur. Brahmi yazısının kullanıldığı bu belgeler, özellikle sanskritçe buddha edebiyatının çevirilerinden oluşmaktadır. İki lehçe belgelenmiştir: doğuda Turfan bölgesinde toharca A ve özellikle batıda Kuça bölgesinden kaynaklanan toharca B. A lehçesinin, daha V. yy.'da ölü bir dil olduğu ve buddha manastırlarında dinsel tören dili olarak kullanıldığı sanılmaktadır. Coğrafi konumuna karşın toharcanın hint-ari ya da iran dilleriyle akrabalığı yoktur; tersine hititçeye ve batı dillerine (yunanca, italik ve kelt dilleri) daha yakındır. Orta edilgen eylemlerdeki *-r* bitimi gibi kimi arkaik özellikler içeren toharca bazı dilbilimcilere göre hititçeyle bir dönem birlikte yaşamıştır. Buna karşın, çok değişmiş olan sesçil durumu hititçeden ayrıdır: kapantılıları ötümlü, ötümsüz ve soluklu diye ayırmaz. Toharcanın, yüzyıllar boyunca tek başına evrim geçirdiği, ancak ortak dilsel varlığın izlerini koruduğu sanılır. Bu dil, X. yy.'a doğru, Çin baskısı ve türk-moğol göçleri sonunda ortadan kalkmıştır.

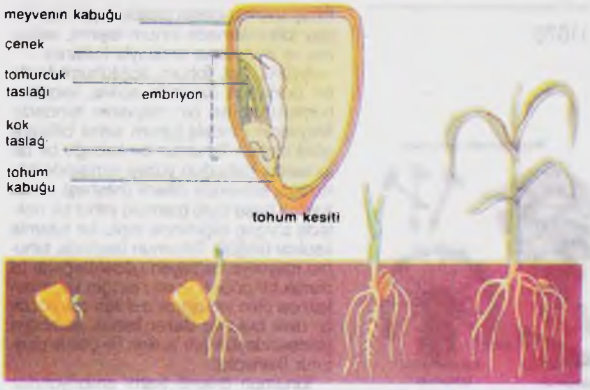
TOHARİSTAN. Tar. coğ. Amu Derya'nın yukarı çığırında bölge; Belh'e bağlı bulunan tüm dağlık bölgeleri kapsıyordu. Arap coğrafyacı Yakut-ı Hemevi Yukarı ve Aşağı olmak üzere iki Toharistan bulunduğunu yazar. Başkent Telekan ya da Tayekan dışında, önemli kentleri Enderabe ile Vervaliz idi. Yerli beyler, Sasaniler ve Türkler'le yapılan savaşlardan sonra 740'a doğru Araplar'ın eline geçti. Daha sonra Guriler'in egemenliğine girdi. XIII. yy.'dan sonra da bu ad kullanılmaz oldu.

TOHMA çayı, Fırat nehrinin B.'dan aldığı önemli akarsu; 255 km. Günümüzde, Malatya havzasının B.'sında Karakaya barajına dökülür. İki esas kolun birleşmesinden oluşur, bunlardan biri Tahtalı dağlarından inen ve esas Tohma çayı sayılan ırmak, öteki de Uzunyayla'nın K.-D. kesiminden gelen ve Balıklıtohma çayı adı verilen akarsudur. Bu iki kol, Darende ovasında birleştikten sonra dar bir boğazdan geçerek Karakaya baraj gölüne kavuşur. Ortalama akımı 9 m^3/sn olan Tohma çayı, özellikle kar suları ile beslendiğinden nisan ve mayısta kabarır (nisan ayı ort. akımı 29 m^3/sn), beslenme alanındaki don nedeniyle ocak ve şubatta su düzeyi alçalır (şubatta ort. akım 6 m^3/sn).

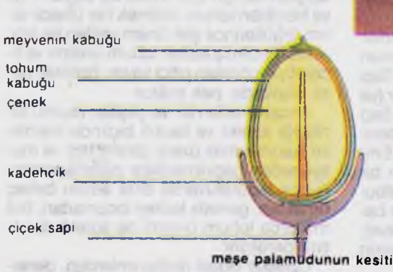
TÔ HOÂİ (Nguyên Sen, — denir), vietnamlı yazar (Hanoi 1920). Doğduğu köy Nghia Dô'nun geleneklerini ve törelerini tanımlamadaki yeteneğiyle tanındı; 1945'ten sonra, vatandaşlarının bağımsızlık mücadelesi ve marxçı rejimin kurulmasıyla ilgili röportajları yayımlandı.

TOHOKU, Japonlar'ın Honşu adasının kuzey bölümüne verdikleri ad. Fukuşima, Yamagata, Miyagi, İvate, Akita ve Aomori illerini içine alan Tohoku'nun yüzölçümü 67 000 km^2 ve nüfusu 10 milyondur. Uzun kışlar, dağlarının önemi ve ağır sanayisinin yokluğu, burayı Hokkaido'dan sonra ülkenin nüfus yoğunluğu en düşük (km^2'ye 150 kişi) bölgesi haline getirmiştir. Başlıca kentler: Sendai, Akita, Morioka, Aomori, Yamagata, Fukuşima, Koriyama ve İvaki.

TOHUM a. (fars. *tuḫm*'dan). **1.** Bitkilerde, döllenme ve yumurtacığın gelişmesi sonucunda oluşan, filizlenmeden sonra yeni bir bitkinin oluşmasını sağlayan organ. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Soy sop, sülale: *O çocuğun tohumu bozuk.* **—3.** Gelecekte birtakım durumlara, eylemlere, sonuçlara yol açacak olan, onları hazırlayan tutum, eylem vb.: *Topluma anarşi tohumları ekmek. Bugün ekilen tohumlar yarın sonuçlarını verecektir.* **—4.** Meni. **—5.** *Tohuma kaçmak,* bir bitkiden söz ederken, tohum üretme zamanına gelmek, kartlaşmak; bir kimseden söz ederken, (şaka yollu) yaşlanmak, kartlaşmak. ‖ *Tohumu dökülmek,* aşırı ölçüde korkma yüzünden çocuk yapma gücünü yitirmiş olmak. ‖ *Kötü tohum,* kötü yola düşeceği düşünülen çocuk, genç.
—Bahç. *Tohum ovmak,* maydanozgillerin tohumlarını (maydanoz, havuç), dikenlerini köreltmek ve ekilmelerini kolaylaştırmak için elle ya da makineyle birbirine sürterek ovalamak.
—Bot. *Tohum iç zarı,* iki zarlı (kabuklu) tohumların içteki zarı. Yumurtacıktaki ikinci zarın gelişmesiyle oluşur ve albumeni dıştan sarar. ‖ *Tohum taslağı,* YUMURTACIK'ın eşanlamlısı. ‖ *Tohum yaprağı,* ÇENEK'in eşanlamlısı. *Tohum zarı,* tohumu dıştan sararak onunla bütünleşen kılıf. (Kapalıtohumluların yumurtacığı genellikle döllenmeden sonra tohum zarı haline gelen iki zarla [birinci zar, ikinci zar] kaplıdır. Birincizar sıvılaşabilir [keneotu], helmece zenginleşebilir ve nemçeker hale gelebilir [keten]; pamukta yüzeysel hücreler uzayarak sayısız tüy halini alır. İç zar [ikinci zar] ise çoğu zaman kısa sürede niteliğini kaybeder.)
—Böcbil. İpekböceğinin *(Bomyx mori)* yumurtası. (Tohumun ağırlığı 0,5 ile 1 mg arasında değişir.) ‖ *Sıçrayıcı tohum,* Amerika ve Afrika'da yetişen sütleğengillerden bazı bitkilerin, içinde Carpocapsa saltiltans tırtılı bulunan tohum. (İçerdeki tırtılın kıpırdanışı bu tohumlara bazı ani hareketler yaptırabilir. Sıçrayıcı tohumların en iyi bilineni "sıçrayıcı bezelye"dir.) ‖ *Tohum belirleyici, Terebrantia* öbeğinden zarkanatlılarda, döllenmiş yumurtanın çekirdeğini çevreleyen ve çokembriyonluluk halinde, bütün embriyon taslaklarına dağılarak onların erişkin hale geçmelerini sağlayan sitoplazma organitlerinin tümü. (Tohum belirleyicinin rolü, *Ageniaspis* ve *Litomastix* cinslerinde özellikle incelenmiştir.)
—El sant. *Tohum iğnesi,* kumaşa batırılıp yüze alınan iğneyi, üzerine birkaç kez iplik doladıktan sonra çekerek yapılan işleme. (Her türlü işleme iğnesiyle birlikte uygulanabilir. Daha çok, desen içlerini doldurmada kullanılır.) [*Fransız düğümü* de denir.]
—Ormanc. *Tohum ağacı,* kesilinceye kadar alıkonan, tohum elde etmeye yarayan seçkin ağaç. ‖ *Tohum ağaçlığı,* yeni bir orman oluşturmak amacıyla tohum elde etmek için seçilmiş ağaçlardan meydana gelen özel ağaçlık. ‖ *Tohum kurutma yeri,* orman ağaçlarından elde edilen tohumların kabuklarından çıkarılmasına ve saklanmak üzere kurutulmasına ayrılmış yapı.
—Tarım. *Tohum bitkisi,* tohum elde edilmek üzere tam olgunlaşıncaya kadar tarlada tutulan tarım bitkisi.
—Tarım. mak. *Tohum ekme makinesi* → EKİM* MAKİNESİ.
—Zootekn. Erkek hayvandan çıkan sperma. ‖ *Tohum tüpü,* iki ucu kapalı 11 cm uzunluğunda bir boru biçiminde olan ve çapına göre 1, 0,5 ya da 0,25 ml sulandı-

mısır (üstte) ve meşe (aşağıda solda) tohumlarının çimlenmesi

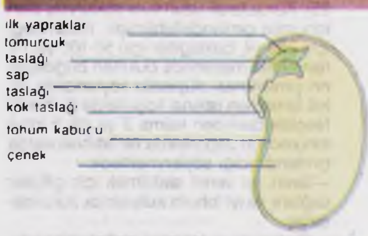

üstte kokulu tohumlar (baharat)

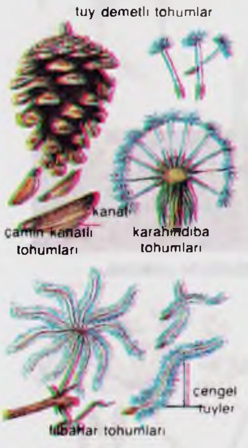
hurma (altta) ve fasulye (aşağıda) tohumlarının çimlenmesi

tohumların dağılışı

kavrulacak tohumlar

yağlı tohumlar

rılmış sperma içeren plastik küçük tüp. Yapay tohumlamada tohum taşıma, saklama ve depolama amacıyla kullanılır.

—ANSİKL. Bot. Tohum, açıktohumlularda bir pulcuğun üzerinde açıkta, kapalıtohumlularda ise bir meyvenin içindedir. Meyvenin içindeki tohum sayısı bitkilere göre değişir. Tohumun bir *kabuğu* bir de *içi* vardır. Kabuğun yüzeyi kimisinde pürüzsüz, kimisinde dikenli (haşhaş) ya da baştan başa tüylü (pamuk) yahut bir noktada sorguç biçiminde toplu bir tutamla kaplıdır (söğüt). Tohumun üzerinde, tohumu meyveye bağlayan göbekbağının izi olarak bir *göbek*, yumurtacığın kapısının kalıntısı olan ve *kapıcık* denilen çok küçük bir delik bulunur. Bazen kabuk, kapıcığın çevresinde *ibik* adı verilen bir çıkıntı oluşturur (keneotu).

Tohumun önemli kısmı embriyondur. Embriyonda bir *kök taslağı* ve bunun uzantısı olan bir *sap taslağı* bulunur. Sap taslağının üzerinde iki yanda *çenekler* (ya da birçeneklilerde tek çenek) yer alır. Sap taslağının ucunda *tomurcuk taslağı* denilen bir embriyon tomurcuğu bulunur. Embriyon çoğunlukla, *albumen* denilen bir yedek besin dokusunun içindedir (albumenli tohumlar). Albumensiz denilen bazı tohumlarda albumen yoktur (fasulye); bu gibi tohumlarda yedek besinler şişkin ve etli olan çeneklerde birikir.

Bazı tohumlarda (nilüfer, karabiber), yedek besinler az gelişmiş bir albumenin ve *perisperma* denilen sürekli bir evinin içinde yer alır. Tohumlar rüzgârla (kanatlı ya da sorguçlu küçük tohumlar), memelilerle, kuşlarla ya da böceklerle (yenen bir meyve içindeki tohumlar, çengel tüylü ya da yapışkan tohumlar), suyla (yüzer tohumlar) ya da onları çok uzaklara fırlatan karmaşık mekanizmalarla (eşek hıyarı) etrafa dağılır. Bazı tohumlar kısa zamanda (kahve), hatta ana bitki üzerinde (*avicennia* gibi vivipar bitkiler) çimlenmeye hazırdır. Fakat tohumların çoğu az ya da çok süren canlı bir uyuşukluk (uyku* dönemi) geçirir ve çimlenmek için elverişli zamanın gelmesini bekler. Canlılık (çimlenme gücü), türlere göre birkaç günden birkaç yıla kadar sürebilir.

Bazı tohumlar besin olarak kullanılır (buğday, fasulye, pirinç, kocadarı, mısır vb. gibi unlu tohumlar); bazı tohumlar, çeneklerde ya da albumende depolanmış sıvı yağlar verir (kolza, haşhaş, ayçiçeği, yerfıstığı, ceviz, hindistancevizi vb.); bazıları baharat olarak kullanılır (biber, kimyon vb.); kahve, kakao gibileriyse kavrularak tüketilir.

Fosil tohumlar pek çoktur (iz halinde ya da silisleşmiş olarak).

Bir tohumun bulunması o bitkinin tohumlu bitkiler şubesinden sayılması için yeterlidir.

• *Tohumların ömrü.* Yabani bitkilerin çimlenme gücü tarım bitkilerininkine (tahıllarda 10 yıldan az) göre daha uzun sürer (20-30 yıl). Bazı bitkiler çimlenme gücünü sadece birkaç hafta koruyabilir (kahve ağacı, kavak, huş). Genellikle 2-3 yıl bekledikten sonraki çimlenme yüzdesi çoğu zaman ilk yıla göre daha fazladır (mor üçgül: hasatta % 14, 3. yılda % 63), fakat 5. yıldan sonra azalır (aynı üçgül için % 25). Kurutularak uzun süre saklanmış ola tohumlar çimlendirilebilmiştir: nilzambağı için 250 yıl, baklagiller için 50-100 yıl. Firavunların mezarında bulunan buğdayların çimlenmesi düpedüz söylencedir, fakat tamamen istisnai koşullarda (turbalık) Neolitik devirden kalma 2 ya da 3 lotus tohumunun Japonya'da bir laboratuvarda çimlendirildiği söylenmektedir.

—Tarım. İyi verim alabilmek için çiftçiler sağlam ve iyi tohum kullanmak zorundadırlar.

Bir tohumun tarımsal değeri laboratuvar deneyleriyle belirlenip denetlenir. Bu deneyler türün saflık derecesini (bir kilogram tohumdaki yabancı maddelerin miktarı ve niteliği) ve tohumun çimlenme gücünü (100 saf tohumdan kaç tanesinin çimlendiği) ortaya çıkarır.

Ekilmeden önce tohumlar asalak hastalığı mikroplarını yok etmek ya da asalak hayvanlardan, özellikle zararlı böceklerden korumak için işlemden geçirilip ilaçlanabilir.

Tohum dezenfeksiyonu yöntemleri asalakların kullanılan fiziksel ya da kimyasal etkenlere karşı duyarlığına bağlı olduğu gibi mikropların tohumda bulunabileceği yere de bağlıdır.

Tohumlar ayrıca ekimi kolaylaştırmaya yarayan (tohumun eylemsiz bir kılıfla kaplanması) ya da çimlenmeyi çabuklaştıran (pancar tohumunun geç ekim için suya daldırılması, patates yumrularında dinlenme döneminin aradan çıkarılması...) işlemlerden de geçirilebilir.

Daima verimi artırma kaygısı taşıyan ekicilerin gittikçe artan tohum isteklerini karşılamak için çok miktarda sağlam, iyi ve homojen tohum üretmek her ülkede tarım örgütlerince çok önem verilen bir iştir.

Islah edilmiş kaliteli tohum üretimi ve ticaretiyle uğraşan çiftçi sayısı, özellikle batılı ülkelerde, pek çoktur.

Ancak üretilen tür ve çeşitler, olumlu bir niteliği sürekli ve kararlı biçimde taşıdıkları kanıtlanmak üzere gerekli test ve muayeneden geçirilmedikçe pazarlanamaz. Ayrıca laboratuvarda elde edilen birkaç örnekten, genetik kaliteyi bozmadan, bol miktarda tohum üretimi de sürekli denetimi gerektirir.

Özellikle doğal değişinimlerden, denetlenemeyecek melezleşmelerden, çeşitli yozlaşmalardan sakınmak için, her tohum kuşağı ilk genetik çekirdekle karşılaştırılmak ve şüpheli görülenler ayıklanıp atılmak ister. Bundan başka, yabancı çiçektozlarıyla döllenme tehlikesini azaltmak için alogam bitkiler çevreden az çok yalıtılarak yetiştirilmek gerekir.

Hepsi bir saf çeşitler ancak otogam, yani kendidöllek bitkilerde olur: buğday, kolza, çeltik, yulaf, keten, tütün, bezelye, fasulye vb. Dolayısıyla bu bitkiler çeşit saflığını epey zaman koruyabilir ve ekiciler kendi tarlalarından elde ettikleri tohumu ertesi yıl ekimde kullanabilirler.

Tohum, Necip Fazıl Kısakürek'in üç perdelik oyunu (1935). Kurtuluş savaşı'nın başlangıç dönemlerinde ve Fransızlar'ın Kahramanmaraş'ı işgali tarihlerinde, direniş hareketinin öncülerinden Ferhat Bey'in yaptıkları anlatılır. Çeteciler, Ferhat Bey'in kardeşi Osman'ı tuzağa düşürüp öldürmüş, karısını da kaçırmışlardır. Ferhat Bey de çetecilerin başını kaçırıp kadının kurtulmasını sağlar. Çok geçmeden fransız birlikleri de kentten ayrılırlar. Ferhat, kardeşinin karısını bir yolcunun eşliğinde İstanbul'a gönderir. İlk kez, 29 ekim 1935'te İstanbul Şehir tiyatrosu'nda sahnelenen yapıt, o tarihlerde büyük ilgi toplayan ve üstünde en fazla durulan oyunlardan biri olmuştur.

TOHUMCU a. Tohum yetiştiren ve / ya da satan kimse.

TOHUMCULUK a. Tohum yetiştirme işi.

TOHUMLAMA a. Tohumlamak eylemi.
—Biyol. DÖLLEME'nin eşanlamlısı.
—Kad. doğ. ve Zootekn. *Yapay tohumlama*, YAPAY DÖLLEME*'nin eşanlamlısı.
—Ormanc. *Tohumlama kesimi*, yenilenmeyi hızlandırmak ve ağaçlara yeterli ışığı sağlayabilmek amacıyla belli sayıdaki yaşlı ağacın kesilmesi. (Tedrici kesim yönteminde, bu işlem yenilenme kesiminin birincisidir.)

TOHUMLAMAK g. f. Döllemek.
—Zootekn. *Bir ineği, bir koyunu, bir dişiyi tohumlamak*, onlarda yapay tohumlama (dölleme) yapmak.

◆ **tohumlanmak** dönşl. f. Tohumlu duruma gelmek.

◆ **tohumlanmak** edilg. f. Döllenmek eylemine konu olmak.

TOHUMLANMA a. Tohumlanmak eylemi.

TOHUMLANMAK → TOHUMLAMAK.

TOHUMLU sıf. **1.** Tohumu olan. **—2.** Tohumla üreyen.

TOHUMLUBİTKİ a. Tohum yapan bitki. (Tohumlubitkiler çok büyük bir şube oluşturur.) [Eşanl. SPERMATOFİT; esk. eşanl. FANEROGAM.]
—ANSİKL. Tohumlubitkiler yeryüzü florasının en kalabalık, en mükemmel, en büyük "üstün yapılı bitki"leridir; bazı türlerine sulu ortamlarda, hatta deniz ortamında rastlanırsa da, hiçbiri açık denizlerde bulunmaz. Bir tohum* bulunması bunları tanımlamaya yeterlidir. Karbon çağında açıktohumlular (tohumu açıkta olan ya da hiç bulunmayan bitkiler) ortaya çıktıktan sonra, evrim sonucunda bunlardan daha üstün yapılı olan, kapalı tohumlu, çift döllenmeli ve tipik çiçekli (üreme organı kolayca görünen bitki anlamındaki "fanerogam" adı buradan gelir) türler (kapalıtohumlular) gelişerek ortaya çıktı. Günümüzde yaşayan ya da fosil olarak bulunan yaklaşık 400 000 tohumlu bitki türü sayılabilir.

TOHUMLUK sıf. **1.** Tohum olarak kullanılmaya elverişli, tohum olarak ayrılıp saklanan. **—2.** *Tkz.* Ayrılan, kayırılan kimse. **—3.** *Arg.* Yaşı iyice ilerlemiş kimse için kullanılır, yaşlı, geçkin, kart.

◆ sıf. ve a. Tarım. ve Bahç. Bir bitkiden doğan ve toprağa verildiğinde o bitkiye benzer bir bitki verebilen organ ya da organ parçası: *Tohumluk patates.* (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ağ. yet. *Tohumluk ağaç*, çeşidi ve sağlamlığı iyi bilinen ve aşı çeliği ya da aşı gözü almak için kullanılan ağaç.
—Tarım. *Tohumluk bitki*, taneleri tohum olarak kullanılacağı için yetiştiği yerde tam olgunlaşmaya kadar bırakılan bitki.

◆ a. **1.** Tohum olma niteliğini taşıyan, tohum olarak kullanılan organ. **—2.** Ekim için ayrılmış tohumların saklanıp konulduğu yer.
—Tarım. *Tohumluk ayırma*, aynı bitkinin ekildiği birbirine yakın birçok parsel arasından birini tohum elde etmek üzere diğerlerinden ayırma. (Ayırma çapraz döllenmeyle çoğalan pancar, mısır gibi türler için çok önemlidir. Beklenmedik genetik sorunlardan kaçınmak için, ayrılan parselin uzaklığı, çiçektozunun ulaşabileceğinden daha fazla olmalıdır.)
—ANSİKL. Tarım. ve Bahç. "Tohumluk" terimi, ister tahıllarınki gibi tane olsun, ister patates parçası ya da sarmısak dişi gibi parça olsun, yeni bir bitki vermek üzere toprağa ekilecek olan bitkisel nesneye denir. Tahıllar sözkonusu olduğunda tohum ile aynı anlama gelir.
• *Tohumluğun fizyolojik özellikleri.* Embriyonun ya da tohumun yaşayabilir bir bitkiye dönüşebilmesi için tohumluğun normal ve canlı olması gereklidir. Örnek bir miktar tohumluğun "üreme yeteneği" uygun koşullarda filizlenme denemeleriyle değerlendirilir. Yani belirli bir miktarda tohumluğun sağladığı normal bitki yüzdesi hesap edilir. Tohumluğun gücünü, yani yedek kaynaklardan beslenme derecesini saptamak için daha katı koşullarda deneylere başvurulur ve tohumluğun "çimlenme enerjisi" belirlenir.
• *Sağlık özellikleri.* Birçok tarım zararlısı tohumluğa bulaşmış olabilir: zararlı otların tohumları, böcekler (ergin, yumurta ya da larva), mantarlar, tohum zarının ya da dokularının içinde ya da üzerinde asalak bakteri ya da virüsler bulunabilir. Bu zararlılar gözlemlerle, analizlerle ve uygun koşullarda yapılan ekim çalışmalarıyla ortaya çıkarılır.
• *Saflık özellikleri.*
1. *mekanik saflık* ya da temizlik, tohumlukta yabancı maddelerin (tozlar, artıklar, bitki parçaları vb.) olup olmadığını belirtir. Genel olarak bunlar eleme yoluyla ayıklanabilir. Kırık ya da bozuk taneler işe yaramaz;
2. *özgül saflık*, incelenen türün tohumluk yüzdesini gösterir; yabancı tohumların varlığı zorluklar yaratır. Tohumla aynı boyda olan yabancı taneleri tohumluktan ayırma olanağı yoktur (örneğin buğdaydaki arpa ya da fiğ tohumu ya da bunun tersi.);
3. *genetik saflık* (ya da çeşit saflığı), belirli kültivarın (çeşit, melez, topluluk ya da klon) tam özellikleri taşıyan bitkiler oluş-

turacak tohumluğun niteliklerini belirler. Tam bir genetik saflık sağlamak için ekilen bitkinin birçok kuşak boyunca kontrolü ve ıslahı gereklidir.

TOHUMSUZ sıf. Tohumu olmayan.
—Bot. Tohum vermeyen meyveye ya da bitkiye denir. (Döllenmesiz meyveler tohumsuzdur.)

TÔ HUU (Nguyên Kim Thanh, — denir), vietnamlı şair (Huê 1920). Gençlik yıllarından beri ülkesindeki Komünist parti'nin militanıydı, Vietnam'daki marxçı yönetimin resmi şairi oldu, 1937'den başlayarak devrimci patlamayı anlatan çok sayıda şiir kitabı (*Mau lua*, 1937-1939; *Ra trân*, 1972) yayımladı.

TOİRAS (Jean DU CAYLAR DE SAİNT-BONNET, — *markisi*), Fransa mareşali (Saint-Jean-du-Gard 1585 - Fontanella, Bergamo yakınında, 1636). Ré (1625), Aunis ve Oléron (1626) valisi, Buckingham'a karşı Ré'yi başarıyla savundu (1627), sonra La Rochelle kuşatmasına katıldı (1627-28). Casale Monferrato valisi (1629) ve Fransa mareşali (1630) oldu; Cherasco antlaşması görüşmelerine katıldı (1631). Richelieu'nün kışkırtmasıyla 1633'te gözden düşürüldü, Savoia kralı Vittorio Amedeo'nun hizmetine girdi (1636) ve İspanyollar'a karşı savaşırken öldü.

TOJOLABALLAR, maya grubundan Kızılderililer. Sayıları 40 000 dolayındadır, Chiapas eyaletinin (Meksika) çeşitli yerlerine dağılmışlardır. Babasoylu çekirdek aileleri bir araya getiren, sivil ve geleneksel yönetimlerin (konseyler sistemi) yetkisi altındaki dağınık köylerde otururlar. Özellikle yanmış orman yerlerinde yaptıkları tarımla (mısır, fasulye, kahve), biraz da hayvancılıkla geçinirler. Hısımlık, önemli bir toplumsal olay olarak varlığını sürdürür. Meksikalılar'la büyük ölçüde kaynaşan ve melezleşen Tojolaballar, günümüzde katolikliği benimsemişlerdir.

TOK, -ku sıf. **1.** Açlığını gidermiş, doymuş kimse için kullanılır: *Tokum, yemek istemiyorum.* **—2.** Sık ve kalın dokunmuş kumaş için kullanılır. **—3.** Kalın, güçlü ses için kullanılır: *Adamın tok bir sesi vardı.* **—4.** *Tok evin aç kedisi*, evde yemediği, istemediği, gereksinim duymadığı şeyleri başka yerde isteyen çocuk için kullanılır. || *Tok gözlü* → TOKGÖZLÜ. || *Tok karnına*, tokken, karnı tok olduğu halde. || *Tok sözlü* → TOKSÖZLÜ. || *Tok tutmak*, bir yiyecekten söz ederken, uzun süre açlık duyurmamak, doyurucu özelliği olmak.
—Güz. sant. *Tok hacim* → HACİM.

◆ a. Doymuş, açlığı giderilmiş kimse: *Tok açın halinden anlamaz* (atasözü).
—Tüt. Nikotin oranı % 1-2 arasında olup, yanma yeteneğinin yüksekliği nedeniyle dumanı fazla çıkan tütünlerin içim özelliği.

TOK a. (fr. *toque*). Binc. Binicilerin bir çarpma ya da düşme anında başlarını korumak için giydikleri özel şapka.

T.O.K. Su işler. TOPLAM ORGANİK KARBON*'un kısaltması.

TOKA a. (ar. *ṭavḳ*, halka, gerdanlık; tasma'dan). **1.** Kemer, kayış vb.'nin iki ucunu tutturmaya yarayan ve arasından ince, metal bir dil geçen halka. **—2.** Kadınların saçlarını tutturmaya yarayan, kimi zaman da süs olarak kullanılan nesne.
—Kuşç. Çığırtkan olarak kullanılan ördeklerin ayağına takılan kösele ya da pirinçten yapılmış bilezik.
—Teknol. *Toka dili*, bir tokanın ortasına yerleştirilen ve bir kayış ya da bir kemerin deliklerinden birine girerek tokalanmayı sağlayan eklemli metal uç.
—ANSİKL. Tar. Yunanlılar ve Romalılar kemer tokaları kullanıyorlardı. Özellikle Tötonlar'da, tokalar silahların ayrılmaz bir parçası haline geldi ve metal işçiliğinin ince işlemeli öğelerinden biri oldu. İskit-sarmat hayvan motiflerini benimseyen germen savaşçıları, kemer ve tokalarında, ölesiye bir mücadeleye girmiş hayvan betimleri kullanıyorlardı. Frank ve burgund mezarlarında, kabartmalarla süslü, kakma ya da oyma tekniğinde işlenmiş, gümüş ya da tunç kemer tokaları bulundu. Ortaçağ boyunca tokalar özellikle süs öğesi olarak önem kazandı, bunlar XIV. yy.'ın ikinci yarısında, şövalyelerin giyimlerinde en yüksek düzeyine ulaştı, ancak XV. yy.'dan başlayarak önemini yitirdi.

Ayakkabı tokaları da önemli bir süs öğesiydi. Louis XIV. döneminde değerli ya da yalancı taşlarla süslü tokalar kullanılıyordu. XVIII. yy. Avrupası'nda ayakkabı tokaları süs açısından daha da zenginleşti. 1770'lerin züppeleri altın, gümüş vb. değerli metallerden yapılmış, değerli ya da yalancı taşlarla süslü, büyük tokalı ayakkabılar giyiyorlardı. XX. yy. kadın modasında zengin bezemeli, ancak değerli taşların çok seyrek kullanıldığı tokalar beğeni kazandı.

• *Türkler'de toka.* Hun mezarlarında ele geçen tokaların halkaları genellikle daire biçimindedir; biraz kalınca olan bu tokaların kesiti de yuvarlaktı. Tokanın kayışa tutturulduğu yer genellikle kaşlıydı. Bu türden tokalara Sirmium ve Transilvanya bölgelerinde çokça rastlanmıştır. Kayışa bağlanan yeri düz olan avar tokaları hayvan (at gövdeli, kuş başlı efsanevi yaratıklar, griffonlar, aslan vb.) ve bitki motifleriyle süslenmiştir. Kurganlarda ele geçen ve taş nineler (balbal) üzerinde görülen kemer tokaları göktürk örneklerinin aydınlanmasını sağladı. Taş ninelerin tokaları birbirine geçmeli halkalardan oluşur. Bu dönemden kalma tunçtan, yeşim taşından tokalar da vardır. Nihavend'de ortaya çıkarılan selçuklu buluntuları arasında, XI. yy. sonu - XII. yy. başlarına tarihlendirilen gümüş tokalar da vardır, bunlar savatlama ve eğri kesim tekniklerinde bezenmiştir (British Museum). Anadolu'da maden işçiliğinin çok gelişmiş olduğu artuklu yöresinden gümüş tokalar (XIII. yy.) ajur ve yaldızlama tekniklerinde süslenmiştir (British Museum). Bu tokaların üzerinde birbirine bağlanmış üç madalyon bulunur. Ortadaki madalyonda çift başlı kartal, yandakilerdeyse sırt sırta duran çifte sfenks ve griffon motifleri yer alır. Tokanın öteki parçasında üç yatay friz halinde birbirini kovalayan hayvan motifleri vardır. Osmanlı döneminde değerli metallerden yapılıp değerli taşlarla bezeli kemerlerin tokaları da o ölçüde gösterişlidir. Topkapı sarayı müzesi'nde bulunan örneklerin yanı sıra Nakkaş Osman, Nigâri ve Levni gibi minyatürcülerin yapıtları da osmanlı kemerleri ve tokalarına ilişkin bilgi edinmemizi sağlamaktadır.

TOKA a. (ital. *toccare*, dokunmak, *tocca* dokun'dan). **1.** El sıkışma. **—2.** İçki içerken bir kimsenin şerefine, sağlığına kadeh tokuşturma. **—3.** *(Bir kimseyle) toka etmek*, onunla el sıkışmak; kadehlerini birbirine vurmak; kadeh tokuşturmak. **—4.** *Arg. (Bir kimseye) belli bir miktar para toka etmek;* vermek: *On binliği toka edince, bülbül gibi konuştu.*
—Denizc. *Toka etmek*, herhangi bir arma donanımını olabildiğince yukarı çekmek. || *Toka olmak*, herhangi bir arma donanımından söz ederken tamamen yukarı çekilmiş durumda olmak. || *Bayrak toka etmek*, gemilerde, her sabah yerel saat ile 08.00'de ulusal bayrağı kıç göndere çekmek. || *Fors toka etmek*, komodor, filo komutanı gibi taktik komutanların bulunduğu savaş gemilerinin grandi direklerine bu komutanların forslarını çekmek. (Komutan gemi değiştirdiğinde, fors ayrıldığı gemiden gece yarısı arya edilir, geçtiği gemiye yine gece yarısı toka edilir.)
—Dokmc. *Yörs.* Dokuma tezgâhındaki iplik makarası.

◆ ünl. Denizc. *Toka sancak!* sancağın, direğin tepesine kadar çekilmesi için verilen komut.

TOKAÇ a. Çamaşır yıkamakta kullanılan tahtadan, yassı tokmak.

kemer tokası
kemik
İ.Ö. VI. yy. ilk yarısı
Anadolu medeniyetleri müzesi
Ankara

—Nalbantl. TOP'un eşanlamlısı.
—Sıh. tes. Kurşun boruları, çinko ve kurşun yaprakları düzeltmeye ve işlemeye yarayan, sert ağaçtan alet.
—Tarım. Birbirine kayışla bağlı bir sopa ile bir döveçten oluşan, tahıl dövme aleti. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tokaç Avrupa'nın ılıman bölgelerinde Ortaçağ'ın başlangıcından XIX. yy.'ın sonlarında buharlı harman makinesinin icadına kadar kullanılmıştır. Tokaçlarla dövme işlemi ya kış aylarında samanlıklarda ya da hemen hasattan sonra açık havada yapılırdı. Avrupa'nın dışında tokaç yalnız Çin'de ve Japonya'da kullanılıyordu.

TOKAÇİ, Japonya'da (Hokkaido) ırmak. Adadaki merkezi kütleden doğar, G.-D.'ya doğru akar ve Otsu'da Büyük Okyanus'a dökülür; yaklş. 195 km.

TOKAÇLAMA a. Tokaçlamak eylemi.
—Tekst. *Tokaçlama makinesi*, yünlü kumaşları tokaçlamada kullanılan makine.

TOKAÇLAMAK g. f. *Bir şeyi tokaçlamak*, tokaçla dövmek, döverek yıkamak: *Derenin kıyısında köylü kadınlar halıları tokaçlıyorlardı.*

◆ **tokaçlanmak** edilg. f. Tokaçla dövülmek.

TOKAÇLANMAK → TOKAÇLAMAK.

TOKAD (Yılmaz), türk mühendis (İstanbul 1928). İstanbul Teknik üniversitesi elektrik fakültesi'ni bitirdi (1952). Doktorasını ABD'de yaptıktan sonra Michigan Üniversitesi'nde (1960-1969), Ortadoğu teknik üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı, aynı zamanda TÜBİTAK'a bağlı Elektronik araştırma ünitesi'ni kurdu ve yönetti. 1974 yılında İTÜ elektrik elektronik fakültesi devreler ve sistemler anabilim dalı başkanı olan Tokad, 1991'de emekli oldu. 1982 TÜBİTAK bilim ödülü'nün sahibidir.

Juergen Hasenkoph-S. A. M.

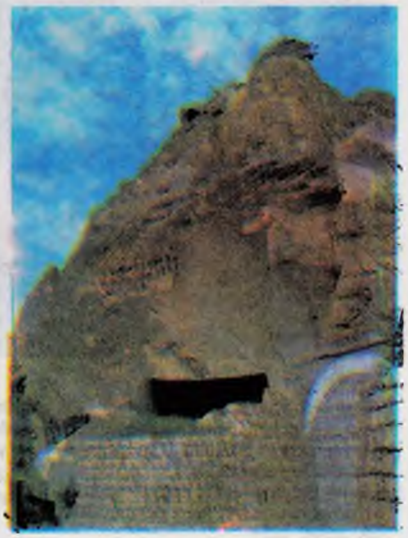

süvari toku

TOKADİZADE ŞEKİP → ŞEKİP Tokadizade.

TOKAİ, Japonya'da bölge, Büyük Okyanus'ta kıyısı vardır. Tokyo ile İse koyu arasında.

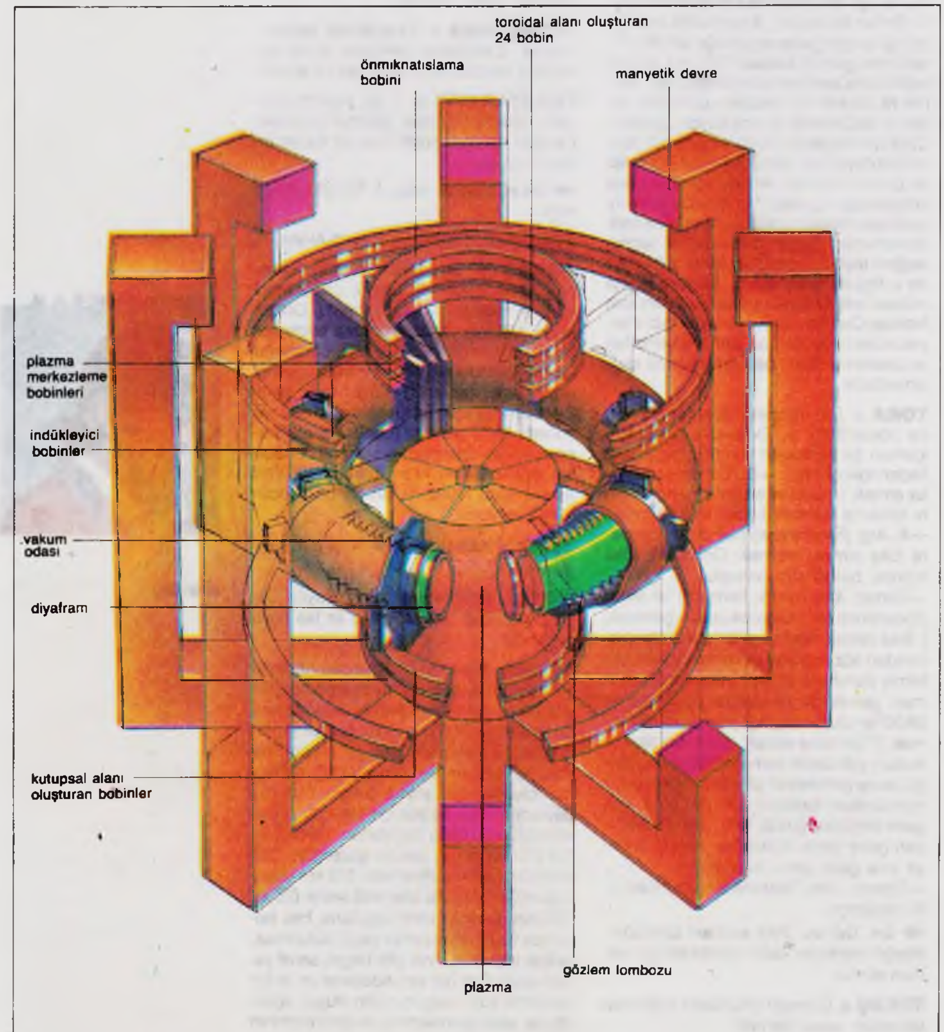
Tokaido, Kyoto ve Nagoya'dan geçerek Tokyo'yu Osaka'ya bağlayan japon demiryoluna adını veren, derebeylik döneminde yapılmış eski demiryolu; bu yol, japon ressam ve gravürcü Hiroşige*'nin ünlü bir estamp dizisine de esin kaynağı olmuştu. Tokaido hattı yalnız yüksek hızlarda seyreden yolcu trenleri için tasarlandı. Günümüzde bu hatta uygulanan maksimum hız 210 km/sa'tır; ancak güzergâhı 250 km/sa'e göre hazırlanmıştır. 515 km uzunluğundaki bu hatta alternatif akımlı (25 kV /60 Hz) elektrikli cerr uygulanır. Hat boyunca hiçbir hemzemin geçit bulunmaz, ancak köprü ve tünel gibi birçok sanat yapısı vardır. Her dizi tam aderanslı on iki özdevinimli yolcu vagonundan oluşur; uçlarda yer alan karinalanmış iki devindiricinin

Tokalı kilise
Göreme-Nevşehir

her birinde bir kumanda kabini bulunur. Tüm vagonlar basınç altındadır ve hepsinde klima aygıtları vardır. Güvenlik, trenin hızını otomatik olarak denetleyen bir düzenekle donatılmış bir kabin işaretleme sistemiyle sağlanır. Hattın ve ara istasyonların Tokyo'da bulunan merkez kumanda postası, tüm hattı kontrol eder. Tokaido hattı, Sanyo* hattıyla uzatılmıştır.

TOKAİ MURA, Japonya'da yer, Honşu adasında (İbaraki ili), Büyük Okyanus kıyısında, Hitaçi'nin yirmi kilometre kadar G.'inde. Nükleer santral. Nükleer enerji üstünde araştırma enstitüsü.

bir tokamakın (TFR) şeması

TOKAJ a. (öz. a. *Tokaj*'dan). Macaristan'da üretilen altın sarısı renginde likör şarabı. (Eşanl. TOKAY.)
—ANSİKL. Tokaj, tescilli ve kontrollü ünlü bir macar şarabıdır. Furmint ya da başka üzüm çeşitlerinden elde edilir. Üzümler hemen hemen kuruyuncaya kadar (kısmi kurutma) asmanın üzerinde bırakılır. Tokaj şarabının iki ayrı kalitesi vardır: birincisi üzümler hiç sıkılmadan ya da pek az sıkılarak alınan şıradan yapılır; ikincisinde üzümler kuvvetli sıkılır. Birincisi koyu kıvamda ve bal rengindedir. Esas tokaj budur ve buna *troken beeren* denir. İkincisinde, şıra, kurutulmamış üzüm şırasıyla karıştırılır ve karıştırılan şıranın miktarına göre şarap *maszlas* ya da *ausbruch* adını alır.

TOKAJ ya da **TOKAY,** Macaristan'da (Borsod-Abaúj-Zemplén yönetim bölümü) kent; Bodrog kıyısında, Hegyalja'nın bağlarla kaplı (beyaz şarap) G. yamacının (volkan bacaları ve lös) eteğinde; 5 000 nüf. Kentte bağcılığın geçmişi XII. yy.'a kadar uzanır. Şarap mahzenleri. Müze.

TOKALAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi tokalamak,* onun tokasını kapamak, onun iki ucunu tokayla birbirine bağlamak: *Kemeri tokalamak.* **—2.** *Arg. Belli miktar parayı tokalamak,* vermek.

TOKALAŞMA a. Tokalaşmak eylemi.

TOKALAŞMAK gçz. f. Tanışma ya da selamlaşma sırasında birbirinin elini sıkmak; el sıkışmak.

TOKALI sıf. Tokası olan; tokayla bağlanan şey için kullanılır.
—Esk. sil. *Tokalı kolan,* okçulukta, sol elin başparmağından geçip siper*i sıkı biçimde bağlamakta kullanılan parça. (İstenilen ölçüde sıkılabilmesi için ucunda toka bulunduğundan ve kolan gibi kullanıldığından bu adla anılırdı.)

■ **Tokalı kilise,** Bizans dönemi Kappadokia kilisesi; Göreme'de (Nevşehir), Göreme-Avcılar yolu yakınındadır. Tokalı I ve Tokalı II olmak üzere iki kaya kilisesinden meydana gelen bir yapılar topluluğudur. Bu kiliseler, adlarını sahın tonozundaki madalyon biçiminde motiften alırlar. Aynı eksen üzerinde olup D.'da yer alanı, daha geç tarihlidir. Bir ölçüde yıkılmış olan Tokalı I'in sahın bölümünü örten beşik tonoz, İsa'nın yaşamından sahnelerin işlendiği fresklerle süslüdür. X. yy.'a tarihlendirilen bu freskler, üst üste altı dizi biçiminde düzenlenmiştir. Daha büyük boyutlarda olan Tokalı II, 950-960 arasına tarihlendirilen ve İsa'nın yaşamını canlandıran (özellikle *Mucizeler* ve *Aziz Basileios'un yaşamı* sahneleri ilgi çeker), çok ayrıntılı bir dizi freskle bezenmiştir. Temizlendikten sonra ortaya çıkan bu üstün nitelikli ve çokrenkli freskler, Orta Bizans dönemi Kappadokia okulunun önemli ürünleri arasındadır.

■ **TOKAMAK** a. (rusça TO*roydalnaya* KA*mera s* MAG*nitnıym polem,* manyetik alanlı toroidal oda sözcüklerinden kısaltma). Rus fizikçilerin, termonükleer enerji araştırmaları için tasarlamış oldukları bir makine türü.
—ANSİKL. 60'lı yıllarda Rusya'da tasarlanan bu makineler, 1968'den itibaren çeşitli ülkelerde kuruldu ve deneylendi. Bu makinelerin temel öğeleri şunlardır: içine hidrojen gönderilen toroidal bir vakum odası; hidrojen içinde, güçlü bir elektrik boşalması oluşturmaya ve dolayısıyla hidrojeni iyonlaştırıp ısıtmaya olanak veren bir manyetik devre; böylece elde edilmiş plazmanın korunmasını ve kararlılığını sağlayan bir manyetik alan. Bu manyetik alan iki alanın bileşiminden kaynaklanır: plazma içinde akan yeğin alanın oluşturduğu kutupsal alan ve simiti çevreleyen bir bobinajdan geçen akımın oluşturduğu toroidal alan.
En büyük üç tokamak şunlardır: İsviçre ve İsveç'in de katılımlarıyla, Euratom üyesi on ülkenin ortak çabasıyla Culham'da (Büyük Britanya) gerçekleştirilen ve haziran 1983'te çalışmaya başlayan JET (Joint European Torus); ABD'de, Princeton Üniversitesi'nde, 1982 sonunda hizmete giren TFTR (Tokamak Fusion Test Reactor); 1985'te hizmete giren japon JT 60.

TOKARİS → AKINCILAR.

TOKAT a. **1.** El içiyle bir kimsenin yüzüne, ensesine vb. vurulan darbe: *Yüzümde kıpkırmızı bir tokat izi vardı. Bir tokat indirmek.* **—2.** *Esk.* El içi, el ayası. **—3.** *Arg.* Bir kimseyi dolandırma. **—4.** *Tokat atmak, tokat aşk etmek, tokat patlatmak,* hızlı biçimde el içiyle vurmak: *Suratına iki tokat atmış, boğazına sarılmıştı.* ‖ *Tokat yemek,* kendine tokatla vurulmak. ‖ *Tokadı patlatmak, tokadı indirmek,* hızla vurmak, tokatlamak.

TOKAT a. *Yörs.* Hayvan sürülerini geceletmek için kullanılan, etrafı tepelerle çevrili çukurca yer, üzeri açık hayvan ağılı.

TOKAT a. *Yörs.* Etrafı çitle ya da duvarla çevrili bahçe ya da avluların girişine takılan, yatay ve dikey sırık ya da tahtalardan yapılmış ilkel kapı. (Tüm çatısı ağaçtan olduğu gibi açıp kapama mandalı dahi ağaçtandır.)

TOKAT a. Tokat sigara fabrikasında yapılan ve 1985 yılında piyasaya sunulan 80 mm boyunda, 8 mm çapında, yuvarlak kesitli tatlı içimli, hafif natürel kokulu, filtreli türk sigarası.

TOKAT (60), büyük kesimi Orta Karadeniz bölümünün iç kesiminde kalan il; 719 251 nüf. (1990); 9 958 km^2. Merkez ilçe dışında 11 ilçe, 11 bucak, 677 köy. Merkezi *Tokat*, 83 058 nüf. (1990).

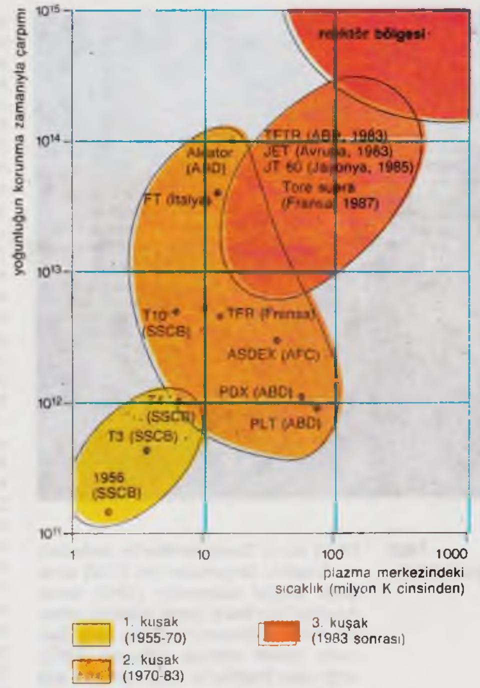
Orta Karadeniz bölümünün kıyı kesimi ile iç kesimi üzerinde yayılan il topraklarının jeomorfoloji bakımından göze çarpan başlıca özelliği çok engebeli ve parçalanmış olmasıdır. İlin K. kesiminde Canik dağlarının yer yer 1 500 metreyi aşan dorukları yükselir (Kocaçal tepesi 1 808 m, Yellice tepesi 1 467 m, Bakırpınarı tepesi 1 276 m). Pontid adı verilen tektonik birimin bir parçası olan ve G.-D.'dan K.-B.'ya doğru uzanan bu engebenin yapısında Üst Kretase yaşlı ve yer yer volkanik oluşuklarla ara tabakalı olan çökeller başlıca yeri tutar. Bu dağların dik G. yamaçları önünde K. Anadolu fay sistemi boyunca sıralanmış ovalardan oluşan (Niksar, Erbaa, Taşova ovaları) bir depresyonlar zinciri aynı doğrultuda uzanır. Her biri önemli tarım alanı olan, tabanları alüvyonla kaplı bu ovaları izleyen Kelkit ırmağı, K.-B.'da Yeşilırmak'a kavuşur. K. Anadolu fayı ile parçalanmış olan bu çukur alan birinci derecede bir deprem bölgesidir ve yakın geçmişte de (örneğin 1939 ve 1942) çok kuvvetli depremlerle sarsılmıştır. Bu jeomorfolojik birimin G.'inde yer şekilleri ve jeolojik yapı değişir. Billurlu kayaçların ve andezit kütlelerinin en geniş yeri kapladığı bu bölümde yer yer 2 000 metreyi aşan ve genelde G.-B. doğrultusunda İç Anadolu'ya doğru uzanan dağlar (G.'de Deveci dağları 1 916 m, Toraç dağı 2 129 m, ortada Buzluk dağı, K.'de Sakarat ve Köse dağları ile Akdağ 2 061 m) yükselir. Bu engebeler birbirinden bazı çukur ovalarla (Zile ovası, Turhal ovası gibi) ayrılır. Yeşilırmak, Çekerek ve kolları bu tektonik kökenli ovaları izler ve dar boğazlarla dağ sıralarını aşarlar. İl toprakları, Orta Karadeniz ikliminden İç Anadolu iklimine geçilen bir alanda yer alır ve Karadeniz kıyılarına göre, daha karasal ve daha az yağışlı olması ile ayrılır. Kışlar oldukça soğuktur (Tokat ocak ort. 2,7 °C); sıcaklık özellikle ilin G. kesiminde – 15 °C'ın altına düşebilir (Tokat en düşük sıcaklık – 19,3 °C). Buna karşılık ilin K. kesimindeki çukur ovalar biraz daha sıcaktır (Niksar ocak ort. 5,3 °C; ölçülen en düşük sıcaklık – 13 °C). Yaz aylarında sıcaklık, 20 °C'ın üzerindedir (temmuz ort. Tokat'ta 22,0 °C, Niksar'da 23,7 °C). İl fazla yağışlı değildir; yıllık yağış tutarları 450-500 mm arasında değişir (Tokat 455 mm; Niksar 475 mm, Zile 456 mm). Karasallığın etkisiyle en yağışlı mevsim ilkbahardır. Bitki örtüsü, bu iklim şartlarının ve yükseltinin etkilerini yansıtır. Genellikle yüksek dağlık alanlara bağlı olan ormanlarda en yaygın olan ağaç türleri kayın, daha az yağışlı ve daha soğuk olan G.-D. kesiminde ise karaçam ve sarıçamdır. Çukur alanlarda, özellikle başlıca tarım ve yerleşme alanları olan ova tabanlarında doğal bitki örtüsü ortadan kalkmış durumdadır; bu kesimlerde çalı ve hatta bozkır toplulukları yaygındır.

İl düzeyinde nüfus sıklığı km^2'ye 72 kişi ile Türkiye ortalaması düzeyindedir. Ama bu bakımdan kalabalık ovalarla, çok engebeli ve tenha dağlık kesimler arasında büyük farklar vardır. 1985-1990 döneminde il düzeyinde nüfus artışı (‰ 11,33) Türkiye ortalamasının çok altında kalmıştır. Aynı durum, gene 1985-1990 döneminde bazı ilçelerin nüfus kaybetmesi (Başçiftlik - ‰ 15,04) ya da artışın ortalamadan daha az olması (Erbaa, Niksar, Artova) şeklinde de ortaya çıkmaktadır. İl genelinde halkın ancak % 42,86'sı kentsel yerleşmelerde yaşar; bu nüfusunun yarıya yakını da (% 49,12) iki büyük merkez olan Tokat ve Turhal'da toplanmış durumdadır. Büyük kısmı engebeli olan il topraklarının ancak % 25 kadarı tarıma ayrılmıştır. Bunun en büyük kısmını (% 70), başta buğday, arpa ve mısır olmak üzere tahıllar kaplar. Ekili toprakların % 26 kadarı hemen hemen yarı yarıya baklagiller (özellikle mercimek ve nohut) ve endüstri bitkilerine ayrılmıştır. Endüstri bitkilerinin başında Kelkit boyunca uzanan ovaların (Erbaa, Niksar ve Taşova) geleneksel ticari ürünü olan tütün ile, 1934'te Turhal şeker fabrikası'nın kurulmasından sonra gelişen şekerpancarı gelir. Bunların dışında çeşitli meyveler de yetiştirilir. Hayvancılık kırsal kesimde halkın önemli bir gelir kaynağıdır. En çok koyun ve sığır beslenir. Tokat, maden kaynakları bakımından pek zengin değildir; başlıcaları Artova ve Zile yörelerindeki linyitler ile antimon yataklarıdır. Sanayi fazla gelişmemiştir. Başlıca sanayi kuruluşları Turhal'daki şeker ve Tokat'taki sigara fabrikalarıdır. Geleneksel bakır işlemeciliği ile besin maddelerini değerlendiren bazı fabrikalar diğer sanayi etkinliklerini oluşturur. Yeşilırmak üzerinde 1966 yılında bitirilerek hizmete giren Almus barajından elektrik enerjisi üretimi ve sulama bakımından yararlanılır. Yurdun diğer bölgelerini Samsun'a bağlayan demiryolu il topraklarının B.'sından geçer. İl merkezi, 45 km'lik bir karayolu ile Turhal istasyonunda demiryoluna bağlıdır. Tokat ilinde değişik yöreler arasındaki ulaşımı, ilin çok engebeli olmasına rağmen oldukça gelişmiş bir karayolu ağı sağlar.

TOKAT, Orta Karadeniz bölümünün iç kesiminde kent; aynı addaki ilin merkezi. 83 058 nüf. (1990). Karayolu ile, Ankara'dan 398 km, Samsun'dan 231 km uzaklıkta.

• COĞRAFYA. Deveci dağlarının orta kesiminin K. yamaçlarından doğarak soldan Yeşilırmak'a kavuşan bir akarsu vadisinin yamaçlarında kurulmuş olan kent, çok engebeli bir bölgede Orta Karadeniz kıyılarını İç ve Doğu Anadolu'ya bağlayan önemli yolların kavşağında eski bir yerleşmedir. 11 km kadar K.'inde antik Pontos Komana'sının kalıntıları vardır. Kentin eski çekirdeği, üzerinde yolları denetleyen görkemli bir kalenin bulunduğu Hisar tepenin eteklerine doğru tırmanır. Tokat deresi ya da Behzat deresi kenti ikiye ayırır. Çeşitli tarihi eserler (birçok cami, medrese, han, hamam ve şifahane) eski mahalleleri süsler. Yeni mahalleler, vadi boyunca K.'e, Yeşilırmak'a doğru gelişmiştir. Eskiden beri önemli bir zanaat (özellikle bakırcılık, bakır izabesi, dericilik, içki üretimi) ve yerel ticaret merkezi olan Tokat, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında Sıvas vilayetine bağlı 30 000 nüfuslu bir sancak merkeziydi. Birinci Dünya savaşı sırasında nüfus kaybına uğradı. Cumhuriyet döneminin başlarında ancak küçük bir kent görünümündeydi (1927'de 22 390 nüfus); hatta bunu izleyen yıllarda nüfusu daha da azaldı (1945'te 20 078 nüf.). Ama 1955'ten başlayarak, özellikle önemli yollar üzerindeki konumu ve yeni sanayi kuruluşları (sigara fabrikası) sayesinde hızla büyümeye başladı ve 1955'te 26 661 olan nüfusu 1970'te 44 110'a; 1980'de 60 855'e, 1985'te 73 000'e ve 1990'da 83 000'e ulaştı.

• TARİH. İlkçağlarda Togayıtlar'ca kurulduğuna inanılan ve adını "Sur-kent" (Tok-kat) anlamında buradan aldığı sanılan (Hüseyin Hüsamettin'in *Amasya tarihi*) şehir, Hititler'in, Asurlular'ın, Hurriler ve Kimmerler'in egemenliğinde kaldıktan sonra sırasıyla Persler'in, Büyük İskender döneminde Makedonyalılar'ın, onun ölümü üzerine Kappadokia krallığı'nın ve buraya "Comana Pontica" adını veren Pontos krallığı'nın yönetimine geçti. Romalılar tarafından alındı (İ.Ö. 65) ve bu imparatorluğun ikiye bölünmesinden (İ.S. 395) sonra payına düştüğü Bizans devletinin (Doğu Roma İmparatorluğu) egemenlik sınırı içine girdi. Bizans- Sasani ve Bizans-Arap savaşlarında (395-1000) önemli rol oynayan Tokat kalesi Malazgirt zaferinden

başlıca tokamakların yetkinlikleri

Tokat genel görünüm

(1071) sonra Danişmentliler'in, ardından da Anadolu Selçukluları'nın (1150) eline geçti. Moğol istilasından (1243) sonra Anadolu'nun ilhanlı genel valilerinin yönetim merkezi durumuna gelen kent, Selçuklu devleti ortadan kalkınca (1307), doğrudan İlhanlılar'a bağlandı; ardı sıra da Eretna (1335) ve Kadı Burhanettin (1381) beyliğinin egemenliğine geçti. Kadı Burhanettin öldürülünce (1398) Osmanlılar tarafından işgal edildi. Ankara* savaşı'ndan (1402) sonra başlayan Fetret* devri'nde (1402-1413) Amasya ve Çorum sancaklarıyla birlikte Anadolu'da tek osmanlı toprağı olarak şehzade Çelebi Mehmet'in (sonradan Mehmet I) yönetiminde kaldı. Mehmet I döneminde (1413-1421) Tokat ve kalesi öteki şehzade (İsa, Musa, Süleyman çelebiler) yanlılarının gönderilip zındana tıkıldığı bir sürgün yerine dönüştü. Murat II döneminde (1421-1451) sancak beyliği merkezi olan kent, Mehmet II döneminde Otlukbeli* savaşı'ndan (1473) önce bir süre akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın işgalinde kaldı. Daha sonra eyalet merkeziyken, osmanlı yönetimine karşı ayaklanan alevilerin saldırısına uğrayarak yıkılıp yağmalandı (1512). Kanuni dönemindeki Anadolu ayaklanmaları sırasında (1527) Baba* Zünnun kuvvetlerinin eline geçtiyse de sonuçta ayaklanmacıları bozguna uğratan Sıvas beylerbeyi Hüseyin Paşa tarafından kurtarılarak bir beylerbeylik merkezi durumuna getirildi (1538). Kanuni'nin Nahçıvan seferi sırasında (1553-1555) ordunun yığınak merkezi ve hareket üssü, daha sonra da valide sultanlar hası oldu. XVII. yy. başlarında Anadolu'da ayaklanan celaliler tarafından kuşatıldıysa da (1602) kalesinin direnişi kırılamadığından alınamadı. Ancak, bu arada ve Abaza Mehmet Paşa ayaklanması sırasında (1622-1628) büyük hasar gören kent, önemini yitirdi. Tokat kalesine sığınan eski sadrazam Hüsrev Paşa, Murat IV'ün buyruğuyla burada idam edildikten (1632) sonra İran seferine çıkan yeni sadrazam ve serdarıekrem Bayram Paşa tarafından Sıvas'la birlikte ordu merkezine dönüştürüldü (1637). XIX. yy.'da önce Sıvas vilayetine bağlı bir kaza merkezi (1863), daha sonra da bağımsız mutasarrıflık (1880) oldu. Bölgede çıkarılan ermeni ayaklanmaları (1886) Abdülhamit II'nın Erzincan'daki 4. Ordu müşiri Zeki Paşa aracılığıyla oluşturduğu Hamidiye alaylarınca bastırıldıktan (1895) sonra Tokat yeniden vilayet merkezi durumuna getirildi. Mondros* ateşkesi döneminde (1918-1920) yine bağımsız mutasarrıflık olarak yönetilen kent, bugün kendi adını taşıyan ilin merkezidir. (→ Kayn.)

Tokat Gökmedrese (1275)

• GÜZEL SANATLAR. Tokat'ın 29 km G.'indeki Bolus*-Aktepe höyüğü'nde yapılan kazılarda İlk Tunç çağdan Bizans dönemine uzanan bir yerleşme belirlenmiştir. Sarp kayalar üzerindeki Tokat* kalesi'nin yapım tarihi kesin değildir. Kentin en eski anıtı olan Garipler camisi vakfiyesine göre Danişment Gazi (öl. 1104) dönemindendir. Günümüzde yıkılmış bulunan 1251 tarihli Seferpaşa mescidi'ni Lokman bin Ebubekir yaptırmıştı. Yanındaki piramit çatılı, kesme taştan Seferpaşa ya da Gömleklibaba türbesi mezar odası ve altındaki mumyalıktan olusur. 1301 tarihli Alaca mescit, 1505'te yenilenmiştir. Yapının Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden iki yazıtı vardır. Tuğla bezemeli minaresi selçuklu üslubundadır. Kubbeli bir ana mekân ile tonozlu, ocaklı odacıklardan meydana gelen yan bölümlerden oluşan Hamzabey camisi (1412) kiremit kaplı çatı ile örtülüdür. Bayezit II'nin annesi Gülbahar Hatun adına yaptırılan (1485) Meydan camisi, 1939 ve 1943 depremlerinden büyük zarar görmüş ve onarılmıştır. Yapı tek kubbeli bir ana mekân ile beş kubbeli son cemaat yerinden oluşur. Yanındaki Hatuniye medresesi oldukça yıkıktır. Hoca Behzat'ın yaptırdığı (1535) Behzat camisi kare planlı küçük bir örnektir; Abdülhamit II döneminde kimi eklemeler yapılmış, 1939 depreminden sonra onarılmıştır. Hoca Behzat'ın türbesi caminin yanındadır. Kare planlı ana mekân ile, yedi kubbeli son cemaat yerinden meydana gelen Alipaşa camisi (XVI. yy.) kesme taştandır; zengin mukarnas süslemeli, mihrabiyeli taçkapıyla dikkati çeker. Üç yandan kadınlar mahfiliyle çevrili ana mekânı örten, sekizgen kasnaklı kubbe, XVI. yy. kalem işleriyle süslüdür. Mihrap ve minber taştandır. Avluda Ali Paşa ile oğlu Mustafa Bey'in türbesi vardır. 1679 tarihli Ulu cami, dikdörtgen planlı, ahşap çatılı yalın bir yapıdır.

Ebulkasım bin el-Tusi'nin yaptırdığı (1234), Ebulkasım türbesi, içten tonoz bingili kubbe, dıştan piramit çatıyla örtülüdür. Ön cephesindeki, sivri kemer biçiminde alınlıklı pencerelerin mor, firuze, lacivert renkli, kûfi yazılı ve geometrik geçmeli çinileri Selçuklu döneminin güzel örneklerindendir. Sümbülbaba zaviyesi ve türbesi, mescit, tekke, türbeden oluşur (1292). Mukarnaslı taçkapısı selçuklu geleneğini yansıtır. Halefsultan türbesi (1292) oldukça bakımsızdır. 1314 tarihli Nurettin bin Sentimur'un türbesi kesme taştan, kare planlı gövde ile, tuğla örgülü piramit biçimi çatıdan oluşur. Cadde yönündeki penceresi palmet ve rumi bordürlüdür. Abdülmuttalip türbesi (1317) mescit, zaviye ve türbeden meydana gelen yalın bir yapıdır.

Çukur medrese olarak anılan Yağıbasan* medresesi (XII. yy. ortaları) ilk dönem örneklerinden olması açısından, önemlidir. Selçuklu veziri Muinettin Pervane'nin yaptırdığı (1275) Gökmedrese, Pervane darüşşifası olarak da bilinir (1926'da müze oldu). İki katlı, iki eyvanlı, revaklı avlulu yapıda, revakların ardından odalar yer alır. Ana eyvan, türbe ve revak kemerlerinin firuze çinileri ünlüdür. Darüşşifa ile aynı yılda yaptırıldığı sanılan Pervane hamamı, çifte hamam planındadır. Vakfiyesine göre yapımı Selçuklu dönemine değin inen Mustafa hamamı da planı ile Pervane hamamı'na benzer.

İşlevini günümüzde de sürdüren Taşhan (1631), iki katlı açık avluludur; alt katta içte 37, dışta 25 dükkân vardır. Yörgüçpaşa hamamı (1430), 1946'da onarılmıştır. Çifte hamam planındaki Alipaşa hamamı (1572), onarıldıktan sonra işletmeye açılmıştır (1966). Hamamın sıcaklık bölümleri haç biçimi dört eyvanlı, köşe hücreli planıyla klasik şemadadır.

Yeşilırmak üzerindeki Tokat köprüsü (Kemer köprü), 151 m uzunluğunda, kesme taştan, beş gözlü bir yapıdır (1250). Saat kulesi Abdülhamit II'nin tahta çıkışının 25. yıldönümünde yaptırılmıştır (1901).

Atatürk'ü asker giysileri içinde gösteren tunç heykel Nusret Suman'ın yapıtıdır (1935).

TOKAT a. (öz. a. *Tokat*'tan). [Tamlayan olarak] Tokat iline ilişkin.

—El sant. *Tokat beşlisi* ya da *tokat beşdallısı*, Tokat ve çevresinde üretilen, üzerinde aynı kalıbı beşli gruplar halinde basarak elde edilmiş desenler bulunan yazma. ‖ *Tokat elmalısı*, Tokat ve çevresinde üretilen ve üzerinde koyu renk fon üzerine basılmış elma desenleri bulunan yazma. (Yalnızca "elmalı" adıyla da bilinen bu tür yazmalarda, fon koyu renk [daha çok siyah], desenler kırmızı ve tonları rengindedir. Bordürde çizgiler ve küçük boyutlu elma desenleri yer alır.) ‖ *Tokat yazmaları*, Tokat ve çevresinde üretilen kalıp işi yazmalar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mutf. *Tokat kebabı*, koyun ya da kuzu eti, patlıcan, patates, domates, soğan ve sarmısakla hazırlanıp özel fırında pişirilen bir tür kebap. (Etler terbiye edildikten sonra fırının ortasındaki demire (şiş) et, patlıcan, patates, soğan ve bütün halinde sarmısak dizilir, domatesler ise ayrı bir şişe geçirilir ve tümünün altına sactan bir oluk ya da tava yerleştirilir. Pişince alttaki suyla ıslatılmış ve yağlanmış pidenin arasına konur.)

—ANSİKL. El sant. Tokat'ta yazmacılığın eski bir geçmişi vardır. Burada üretilen yazmalar, teknik açıdan kalıp işi yazmalardır. Tokat'ta karakalem* ve elvan* olmak üzere iki tip yazma basılır. Hürriyet, kayseri, çengelköy, kirazlı, şebeke, elmalı, beyaz karakalem vb. Tokat'a özgü yazma desenlerinden bırkaçıdır. Yazma desenlerinde doğadan esinlenildiği görülür. Bugün geleneksel desenlerin yanı sıra, yeni geliştirilmiş desenler de kullanılmaktadır.

Tokat kalesi, Tokat kentinin güneybatısında, 750 metre yüksekliğindeki Hisartepe üzerinde yer alan kale; Tokat kentinin eski kesimi, bu kalenin eteklerinde yayılır. Kalenin yapımına ilişkin kesin bilgiler yoktur; Profesör W. Ramsay, Dazimon olarak anılan kaleye, yöredeki pagan ayinlerinden kaçan ilk hıristiyanların sığınmış olduğunu yazar. Evliya Çelebi ise Tokat kalesinin, Amasya kalesi ile aynı tarihlerde yaptırıldığını bildirir. Bizans'ın komşularıyla savaşlarında önemini koruyan kale, Selçuklu devleti ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde onarım görerek, savunma amacıyla kullanılmıştır. Osmanlılar'ın kaleyi bir süre hapishane olarak da kullandıkları bilinmektedir. Toplam çevresi 1 500 metre uzunluğunda ve beş köşeli olan kalenin duvarları yirmi sekiz burçla güçlendirilmişti ve

B.'ya açılan bir kapısı vardı. Kale içinde cephanelik, ambar, sarnıç, dizdarhane ve askeri barınaklar bulunuyordu.

Tokat müzesi, Tokat'ta, Gökmedrese' de açılan müze (1926). Müzede çeşitli dönemlerden heykeller (Kybele, savaşçı, aslan, at), lahitler, kabartmalar, seramikler, mozaikler, yapı öğeleri, Tokat yöresinden derlenmiş tekke eşyası (tebek, tef, ney, alem, sancak), etnografik yapıtlar (giysiler, cepkenler, peşkirler, şallar, tütün ve para keseleri vb.), mezar taşları, yazıtlar sergilenmektedir. Ayrıca zengin bir sikke koleksiyonu, şeriye sicilleri, fetva ve beratlarla Bizans dönemine ilişkin dinsel belgeleri içeren bir arşiv bulunmaktadır.

TOKAT suyu, Orta Karadeniz bölümünün iç kesiminde, Yeşilırmak'ın yukarı çığırını oluşturan Tozanlı ırmağının, soldan aldığı kol; yaklaşık 70 km. Dumanlıdağ' ın K. yamaçlarından doğar ve Asmalı dağın eteklerini izleyerek Almus barajının yaklaşık 10 km D.'sunda Tozanlı ırmağına kavuşur.

TOKATÇI a. *Arg.* Dolandırıcı.

TOKATÇILIK a. *Arg.* Dolandırıcılık.

TOKATLAMA a. Tokatlamak eylemi.

TOKATLAMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi, yüzünü tokatlamak,* tokat atmak. **—2.** *Arg.* Bir kimseyi dolandırmak, parasını çarpmak.

◆ **tokatlanmak** edilg. f. Tokatlamak eylemine konu olmak.

TOKATLANMAK → TOKATLAMAK.

TOKATLI GEDAYİ → GEDAYİ Tokatlı.

TOKAY a. TOKAJ'ın eşanlamlısı.

TOKAY a. Zool. GEKO'nun eşanlamlısı.

TOKAY → TOKAJ.

TOKAY (Mehmet Fehmi), türk besteci (İstanbul 1889 - *ay. y.* 1959). İlk müzik derslerini kanun çalan babası Hüsnü Bey'den aldı. Hadi Bey ve Rauf Yekta Bey'den meşk etti. 1907'de Mühendishanei berrii hümayun'a girdi. Araya giren savaş yılları nedeniyle diplomasını ancak 1920'de aldı. Çeşitli illerde bayındırlık müdürlüğü yaptı. 1941'de besteciliğe başladı. Bugün elde 110 bestesi bulunmaktadır. Nota öğrenmemiştir. Şarkılarını Cüneyt Orhon, Alaettin Yavaşça ve Dr. Nevzat Atlığ notaya alıyorlardı. Başlıca besteleri: *Aşkı seninle tattı hicranla yandı gönül* (hicaz hümayun şarkı, düyek), *Gelmedin bir kerreden mâadâ neden* (uşşak şarkı, müsemmen), *aman cânâ beni şâd et, terahhum eyle insâf et* (buselik şarkı, müsemmen).

TOKE, Güney Norveç'te (Telemark) iki ırmağın adı. Hidroelektrik tesisler.

TOKELAU a. TİNEA İMBRİCATA'nın eşanlamlısı.

TOKELAU ya da **UNİON,** Polinezya' da küçük takımada, üç mercan adasından (Atafu, Fakaofo, Nukunono) oluşur, 10 km²; 1 700 nüf.

TOKER (Ahmet Burhanettin), türk hekim (Van 1890-İstanbul 1951). Şam'da başladığı tıp öğrenimini İstanbul'da tamamladı (1910). Tıp fakültesi'nde ilkin iç hastalıkları, daha sonra kadın doğum asistanı olarak çalıştı. Kolera mücadele hekimliği, Balkan savaşı yıllarında Hilali ahmer (Kızılay) komisyonu üyeliği yaptı. 1913'te cerrahi ihtisası yapmak üzere Almanya'ya gönderildi; Berlin ve Hamburg tıp fakülteleri cerrahi ve röntgen kliniklerinde çalıştı, cerrah oldu. Cerrahideki başarısı nedeniyle Eppindorf hastanesi cerrahi servislerinden birini yönetmekle görevlendirildi. Yurda dönüşte (1921), Cerrahpaşa hastanesi'ne operatör olarak atandı. Kısa sürede bu hastanede bir cerrahi servisi ve röntgen laboratuvarı kurdu. Doçent oldu (1932), Tıp fakültesi cerrahi kliniği'nde öğretim üyeliği yaptı. Üniversite reformundan sonra (1933) profesör, ordinaryüs profesör (1943) ve klinik direktörü oldu. Türkiye'de ilk kez midenin bir bölümünü alma ameliyatını ve kan naklini gerçekleştiren Toker, altçene ankilozu için de özel bir tedavi yöntemi buldu. Cerrahinin her alanında çok sayıda araştırması ve incelemesi vardır. Başlıca yapıtları: *Akciğer apseleri* (1938), *Bandaj bilgisi ve tekniği* (1942), *Kırık ve çıkıklar* (1943).

TOKER (Metin), türk gazeteci, yazar (İstanbul 1924). Ortaöğrenimini Galatasaray'da (1942), yükseköğrenimini İstanbul Edebiyat fakültesi fransız dili ve edebiyatı bölümü'nde (1948) tamamladı, ayrıca Paris'te Siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdi (1953). Aynı tarihlerde *Cumhuriyet*'in Paris muhabirliğini yaptı. 1954'te *Akis* dergisini kurdu ve 1967'ye değin yönettiği derginin başyazılarını yazdı. O yılların siyasal iktidarlarına yönelttiği sert eleştiriler nedeniyle sık sık yargılandı, bazılarında hapse girdi. *Akis* dergisi kapandıktan sonra çeşitli gazetelerde köşe yazarlığı yaptı. 1977-1980 arasında Cumhuriyet senatosu Cumhurbaşkanlığı kontenjan üyeliği yaptı. *Milliyet* gazetesinde yazmaktadır (1993). İsmet İnönü'nün damadı olan Toker'in yayımlanmış başlıca yapıtları: *Bir diktatörün iktidar yolu* (1961), *İsmet Paşa'yla on yıl* (1965-1967), *Şeyh Sait ve isyanı* (1968), *Dört buhranlı yıl* (1969), *Sağda ve solda vuruşanlar* (1971), *NATO 25 yaşında, tamam mı devam mı?* (1974), *Metin Toker'in not defterinden* (1981), *Tek partiden çok partiye* (1990), *DP'nin altın yılları* (1990), *DP yokuş aşağı* (1991), *Demokrasiden darbeye* (1991).

TOKGÖZ (Ahmet İhsan), türk yazar, yayıncı ve siyaset adamı (Erzurum 1866 - Değirmendere, İzmit, 1942). 1886 yılında Mülkiye mektebi'ni bitirdi. Bir süre Dışişleri bakanlığı tercüme kalemi'nde görev yaptı. 1890 yılında Alem basımevini kurdu ve Edebiyat-ı cedide akımının yayın organı olan *Servet-i fünun** dergisini yayımlamaya başladı (1891). İkinci meşrutiyet'ten Birinci Dünya savaşı sonlarına değin Yüksek ticaret mektebi'nde coğrafya öğretmenliği yaptı. 1919'da Avrupa'ya giderek Heyeti temsiliye'nin amaç ve fikirlerini batı kamuoyuna duyurmaya çalıştı. Lozan barış konferansı sırasında da türk basın bürosunun yöneticiliğini yaptı. 1931'de Ordu milletvekili olarak girdiği TBMM'de yasama görevini ölümüne değin sürdürdü. Başlıca yapıtları: *Avrupa' da ne gördüm?* (1891), *Altı hafta Nil'de seyahat* (1896), *Tuna'da bir hafta* (1911), *Tirol cephesinde ateş hattında* (1917), *Matbuat hatıralarım* (2 cilt, 1930-1931). Ayrıca Jules Verne'in romanlarını türkçeye ilk çeviren de odur.

TOKGÖZ (Server Kâmil), türk hekim (İstanbul 1881-Ankara 1943). Mektebi tıbbiyei şahane'yi bitirdi (1902). Askeri tıbbiye bakteriyoloji muallim muavinliği ve çeşitli illerde askeri hastane bakteriyoloji uzmanlığı görevlerinde bulundu. 1908'de Paris'e gönderildi, iki yıl Pasteur enstitüsü'nde çalıştı. Dönüşte (1910) bakteriyolog ve ordu sağlık danışmanı olarak görev aldı. Tıp fakültesi genel sekreteri, Eczacı ve Dişçi mektebi bakteriyoloji öğretmeni oldu (1914). Savaş sırasında askeri hastane başhekimiydi; savaş bittikten sonra 1933'e değin hıfzıssıhha profesörlüğü yaptı. Ankara Refik Saydam merkez hıfzıssıhha enstitüsü'nde ikinci müdür (1935), müdür oldu (1941). Denizli milletvekili seçildikten (1943) bir süre sonra öldü. Bakteriyoloji alanında çok sayıda inceleme ve araştırması vardır.

TOKGÖZLÜ sıf. Para, mal, mülk hırsı olmayan, kendisine gerekenden fazlasını istemeyen kimse için kullanılır; gözü tok: *Son derece tokgözlü bir insandır, isteseydi çok zengin olabilirdi.*

TOKGÖZLÜLÜK a. Tokgözlü olma durumu, tokgözlü kimsenin niteliği.

TOKİMUNE (1251-1284), Kamakura Hoco'nun altıncı ve en ünlü *şikken*'i (naip) [1256-1284]. Vasallık kurallarına saygı gösterilmesini isteyen moğol elçisini kovdu (1268). İlk istila girişimi 1274'te oldu ve Moğollar'ın aleyhine döndü. Moğollar 1276'da yeni elçiler gönderdi, Tokimune, bu kez, elçilerin boynunu vurdurdu. İstilacılar 1281'de karaya çıktılar, ama binlerce gemilerine ve silahlarına karşın güçlü bir direnmeyle karşılaştılar. Umulmadık bir fırtına *(kamikaze)* Moğollar'ı bozguna uğrattı. Tokimune, kıyılarını tahkim işlemini tamamladı.

TOKLAR, Kayseri'nin Tomarza ilçesine bağlı bucak; 12 520 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi *Toklar*, 570 nüf. (1990).

TOKLAŞTIRICI a. Terz. **1.** Bir tayyör ceketin ya da mantonun dublesini oluşturan ve giysinin alt kısmına kadar uzanan kumaş. **—2.** Bir kostümün yaka ya da kol kapaklarını duble etmek ve onlara sertlik kazandırmak için terziler tarafından kullanılan bez.

TOKLU a. Altı aylıkla iki yaş arasındaki genç koyun.

TOKLU, esk. **Kalciye,** Trabzon'un merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 6 556 nüf. (1990).

TOKLU dağı ya da **TOKLUTEPE,** Ankara'nın yaklaşık 60 km B.'sında, Ayaş' ın G.-B.'sında, Abdüsselam dağının Mezozoyik ve Paleozoyik oluşuklarının yüzeylediği B. kesimine eski haritalarda verilen ad.

TOKLU sivrisi, İçbatı Anadolu'da Afyonkarahisar'ın B.'sında, Sincanlı ovasını G.'den çeviren Ahırdağ kütlesinin B. kesiminde dik yamaçlı tepe. Büyük taarruz sırasında 26 ağustos 1922'de burada kanlı savaşlar yapıldı.

TOKLUK a. **1.** Tok, doymuş bir kimsenin durumu. **—2.** Sık dokunmuş bir kumaşın niteliği: *Kumaşın tokluğu.* **—3.** Kalın, güçlü bir sisin niteliği.

—Ger. day. Hem kopmaya karşı büyük bir direnç gösteren hem de çatlakların yayılmasına elverişsiz bir yapıda olan bir malzemenin özelliği. (Basit bir çekme deneyinde, tokluk, kopma sırasında soğurulan biçim değiştirme enerjisi miktarıyla değerlendirilir. Tokluk, malzeme içinde önceden var olan hatalar ya da kırık yüzeylerden etkilenebilir; bu durumda metalürji uzmanları, gerilmelerin çatlak yakınındaki durumunu niteleyen ve gerilme yeğinlik çarpanı adı verilen bir parametre kullanırlar.)

—Nörobiyol. *Tokluk merkezi,* hipotalamusun orta alt çekirdeği içinde bulunan ve açlık merkezi üzerinde tutukluk yaptırabilen sinirsel yapı.

TOKLUTEPE → TOKLU dağı.

TOKMACIK, Isparta'nın Yalvaç ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 306 nüf. (1990). Belediye.

TOKMAK a. **1.** Sert ağaçtan, parşömen deriden, kauçuktan yapılan ve marangozlar, taş üzerinde çalışan heykeltıraşlar, fıçıcılar vb. tarafından kullanılan, iki başlı büyük çekiç. **—2.** Bir kapıyı çalmak için kanadına asılı duran ağırca oynak metal parça. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Dibeğin dövme, ezme işi için kullanılan ağaç eli. **—4.** *Tokmak gibi,* etleri sıkı bir kimse, özellikle de çocuk için kullanılır: *Tokmak gibi bir çocuk.* || *Tokmak tokmak,* etlice, kalın.

—Bayınd. Yapı temellerini taşıyacak kazık ve palplanşları darbeyle zemine çakma-

Metin Toker

Delmag

kazık ya da palplanşları çakmada kullanılan **tokmak**

çeşitli **tokmak** tipleri

Giraudon

dövülmüş demirden **tokmak** XV.-XVI. yy. *Calvet müzesi, Avignon*

da kullanılan düzenek || *Titreşimli tokmak*, zemine titreşim uygulayan ve dolgu toprakta yüzeysel olarak kullanılan aygıt.
—Eldivc. *Eldivenci tokmağı*, işlemelerin, iliklerin vb. dövülmesi için kulanılan tahta ya da plastik kütük.
—Heykc. *Heykelci tokmağı*, ağaç üzerine heykel yapanların kullandığı başı kesik koni biçiminde bir tür tahta çekiç.
—İnş. *Tuğlacı tokmağı*, tuğlaları, toprak karoları dövmeye, kerpiç toprağını kalıplar içinde sıkıştırmaya yarayan, sert ahşaptan alet.
—Metalürj. *Kalıpçı tokmağı*, kalıpçının döküm kumunu sıkıştırmak amacıyla kullandığı geniş ve dairesel bir tabanı olan tahtadan küçük çekiç. || *Pik kırma tokmağı*, bir halat yardımıyla yukarı kaldırılıp bırakılarak metal artıklarını kırmakta kullanılan ağır demir kütle.
—Müz. Bir çanın içine ya da dışına yerleştirilmiş ve çana vurarak çalmasını sağlayan metal parça. || Ksilofon, metalofon, litofon, kristallofon, gong, çan, oyma davul gibi idyofonlar sınıfından; davul, trampet gibi deriliiler sınıfından; cymbalum, santur gibi kordofonlar sınıfından çalgılardan ses almayı sağlayan araç. (Değneğin boyutları, biçimi, maddesi, ucuna sarılan ya da takılan nesne, çalgıdan elde edilmesi istenilen tınıya göre değişir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Nalbantl. Perçin ve tırnak bıçaklarına vurmak için kullanılan sert ağaçtan, saplı alet.
—Oy. Kroket oynamaya yarayan, bir tarafı bombeli, öteki tarafı yassı, iki başlı bir çekiçten oluşan uzun kollu tahta alet.
—Saatç. *Saat tokmağı*, saat tarafından hareket ettirilen ve bir zil üzerinde saatleri vuran, bir çubuğun ucuna tespit edilmiş metal kütle.
—Seram. Kalıplama sırasında, seramik hamurunun konmasından sonra bir kalıbın çeşitli kısımlarını sıkıştırmakta kullanılan tahta çekiç.
—Sıh. tes. *Tenekeci tokmağı*, tenekeci ve lehimcilerin kullandığı tahta çekiç.
—Teknol. Dövmeye, sıkıştırmaya vb. yarayan çeşitli araçlara verilen ad. Karo döşeyicisi tokmağı ile karolar sıkıştırılır ve düzeylenir; duvarcı tokmağı harcı sıkıştırmaya ya da perdahlamaya yarar.)
—Tekst. *Keten tokmağı*, keten ya da keneviri dövmede kullanılan alet. (Bir kenarı keskin tahta bir plakadan oluşan bu aletle, çürütülmüş keten ya da kenevir sapları, dövme tahtası üzerinde uzunlamasına dövülür.)
—ANSİKL. *Odysseia*'da tokmaktan söz edilir; Pompei'de, bir evin kapısının üzerinde, kapıya vurmaya yarayan, halka biçiminde, oynar bir tokmak örneği bulunmuştur. Ortaçağ'da tokmak genellikle oymalı bir figürün (aslan yüzü, denizkızı, maskaron, deniz kabuklusu vb.) üzerine takılan ve alt kısmıyla bir çivinin başına vurulan, demirden ya da bronzdan büyük bir halka biçimindeydi.
• *Anadolu* türk mimarlığında kullanılan metal öğelerin en güzel örnekleri arasında kapı tokmakları da vardır. Cizre Ulu camisi'nin karşılıklı iki ejder ve aralarında bir aslan başı bulunan kapı tokmağı artuklu bölgesi maden sanatının en başarılı örneklerindendir (XIII. yy. başı). İstanbul Türk ve islam eserleri müzesi'nde sergilenen bu yapıt dökme tekniğinde hazırlanmış, kazıma tekniğinde bezenmiştir. Bu tokmağın çok benzer bir örneği de Berlin müzesi'ndedir.

Osmanlı döneminde hem dinsel hem de sivil mimarlıkta, kapı tokmaklarının çeşitli formlarıyla karşılaşılmaktadır; özellikle İstanbul değişik dönemlerin üsluplarını yansıtan örneklerle doludur. En eski kapı tokmaklarına kale ve han kapılarında rastlanır (Anadoluhisarı, Rumelihisarı); bunlar yalın, sağlam ama gösterişlidir. Mimar Sinan dönemi ve sonrası örnekleri klasik üsluptadır; Ayasofya'nın hünkâr mahfili ile Üsküdar Selimiye camisi'nin kapı tokmakları yazı ile kaynaştırılmış zarif formlarıyla dikkati çeker. Daha geç dönem örnekleri barok, rokoko ve empire üsluptadır (kartal, aslan ya da kadın başı, el, üzüm salkımı vb.). Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında etkili olan Birinci ulusal mimarlık akımı (yeniklasik) yapılarında, klasik osmanlı üslubunu yansıtan kapı tokmakları kullanılmıştır; bunlar rozet, palmet, lotus süslemelidir (İstanbul Dördüncü vakıf hanı). İstanbul saray, konak ve köşklerinin yanı sıra Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin, Safranbolu, Kütahya vd. kentlerdeki geleneksel mimaride konutlarda da kapı tokmaklarının değişik örnekleri bulunmaktadır.
—Müz. Eski türkçede *balaban* da denen tokmak, davul, trampet, ksilafon, santur, timbal vb. çalgıların vazgeçilmez öğesidir. Davul tokmağının en büyüğüne "topuz" denir. Bunun üzeri deri kaplıdır. Trampet, timbal vb. çalgıların tokmakları daha ince ve küçük olur ve bunlara *çubuk* ya da *baget* de denir.

Tokmak, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde yayımlanmış bazı gazetelerin ortak adı. — Jön Türkler adına Tunalı Hilmi'nin parasal desteğiyle Ali Fahri Bey'in yönetiminde Cenevre'de çıkan mizah gazetesi (1901). On beş günde bir basılan ve gizlice Türkiye'ye gönderilen gazetenin ne zaman kapandığı bilinmiyor. — Şahabettin Hasip tarafından İstanbul'da çıkarılan haftalık resimli gazete (1910/1911). Kısa bir süre çıkmıştır. — Mehmet Emin Bey'in sahibi ve sorumlu müdürü olduğu haftalık gazete. Başlığı altında "siyasi, hezeli, musavver osmanlı gazetesidir" yazısı bulunan gazete, İzmir'de yayımlandı (1910).

TOKMAK, Kırgızistan'da kent, Bişkek' in doğusunda yer alır; 52 000 nüf. Besin sanayisi. Yün ipliği.

TOKMAK adaları, antik **Leucae,** Ege denizi'nde Midilli adasının K.-D. kıyısı önünde, Tokmak burnunun G.'indeki dört adacığa verilen ad. Yunanistan'a ait olan adalar, kıyıdan 2 km kadar uzakta bir küme oluştururlar. Türkiye'ye ait Alibey adalarından yaklaşık 8 km genişlikteki Midilli boğazı ile ayrılırlar.

TOKMAK burnu, aynı adı taşıyan bir burun ile bir çıkıntı. Midilli adasının K.-D. kıyısında burun, K.'de Yeniliman ve G.'de Eskiliman koyları arasında; — İstanbul boğazının orta kesiminde, Rumeli kıyısında İstinye koyunu G.'den sınırlayan çıkıntı (antik Kyparodes).

TOKMAKBAŞ a. **1.** AZMANKAYA'nın eşanlamlısı. **—2.** Çamuka*'ya bazı yörelerde verilen ad.

TOKMAKBÖCEKGİLLER a. Böcbil. KISAKANATLIBÖCEKGİLLER familyasının eşanlamlısı.

TOKMAKÇI a. *Arg.* Jigolo.

TOKMAKÇIK a. Küçük tokmak.
—Bayınd. Betonu, asfaltı vb. sıkıştırmada kullanılan küçük tokmak.

TOKMAKLAMA a. Tokmaklamak eylemi.

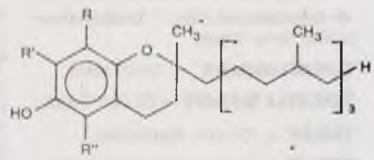
TOKMAKLAMAK g. f. Bir şeye tokmakla vurmak.
—Bayınd. Bir tokmak ya da makine yardımıyla düzgün bir biçimde dövmek, gömmek.
—Karb. kim. Kok fırınlarına yüklemeden önce kömürü sıkıştırmak, tıkızlamak.

TOKO a. Tropikal bölgede yaşayan küçük kalao. (İki boynuzlu kalao adıyla da bilinir. Bil. a. *Tockus camurus;* boynuzlugagalıgiller familyası.)

TOKOFEROL a. (fr. *tocophérol; toco-, toko-*, ve yun. *pherein*, taşımak'tan). Org. kim. En önemlisi α-tokoferol, yani E vitamini olan doğal yükseltgenme önleyicilerinin genel adı.
—ANSİKL. Yağ. mad. Tokoferoller yağlı maddelerde bulunur ve bu maddelerin her 100 gramında 100-500 mg tokoferol vardır. Yeryüzünde en yaygın olarak bulunan tokoferol, α-tokoferol [trimetiltokol 5 -7-8] yani E vitaminidir. Ayrıca β- ve γ -tokoferoller [dimetiltokol-5-8 ve 7-8] ile δ -tokoferole de rastlanır; δ-tokoferol, belirgin yükseltgenme önleyici özellikleri olan bir maddedir.

TOKOGRAFİ a. (fr. *tocographie*). Dölyatağı kasılmalarının grafik kaydı. (İki türlü yapılır: karnın üstüne yerleştirilen alıcılarla yapılan dış tokografi ve amnios boşluğuna yerleştirilen manometrik alıcılarla yapılan iç tokografi. Tokografi, dölüt gözetiminin parametrelerinden biridir [dölüt kalp tokografisi].)

TOKOL a. (fr. *tocol*). Org. kim. Formülü $C_{26}H_{44}O_2$ olan yükseltgenme önleyicisi; hidrokinolün fitolle yoğuşma tepkimesi sonunda elde edilir; metilli türevlerine tokoferoller denir.

tokol	R=R'=R"=H
α-tokoferol	R=R'=R"=CH_3
β-tokoferol	R'=H; R=R"=CH_3
γ-tokoferol	R"=H; R=R'=CH_3

TOKOLİTİK sıf. (fr. *tocolystique*). Tıp. Dölyatağı kasılmalarını yavaşlatabilen maddeye denir (alkol, betamimetikler).
◆ a. Tokolitik madde.

TOKOLİZ a. (fr. *tocolyse*). Kad. doğ. Dölyatağı kasılmalarını durdurma. (Bu durdurma, dinlenme ile birlikte, erken doğum tehlikesine karşı tedavinin temelidir.)

TOKONOMA a. (japonca sözc.). Geleneksel japon evinde, üzerinde bir resmin (genellikle *kakemono*) ve bir çiçek düzenlemesinin *(ikebana)* sergilendiği, duvara oyulmuş önü sekili niş.

TOKOPHRYA a. *Acinetia* öbeğinden kirpikli protist cinsi. (Çoğunlukla *Epistylis* cinsinden başka bir kirpikliye tutunur. Çamurlu sularda yaygındır.)

TOKOROZAVA, Japonya'da (Honşu) kent, Tokyo'nun batı-kuzey-batı banliyösünde; 303 047 nüf. (1990). Tekstil sanayileri. Havacılık araştırmaları merkezi.

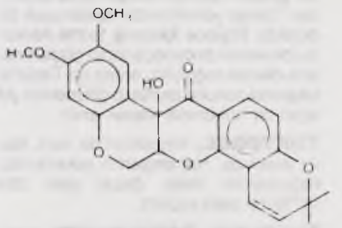
TOKSAFEN a. (tesc. edil. a. *Toxaphène*' den). Org. kim. Kamfenin aşırı klorlanması sonunda elde edilen ve bileşiminde yaklaşık % 68 klor bulunan böcek öldürücü.

TOKSALBÜMİN a. (fr *toxalbumine*). Biyokim. Protit cinsinden toksin. (Toksalbümine hem hayvanlar âleminde [hayvan zehiri], hem bitkiler âleminde [keneotu] rastlanır. Mikrop toksinleri genellikle toksalbümindir. Toksalbümin ağızdan alınırsa zararlı değildir; ancak doğrudan kana karıştığı zaman [yara, ısırık, şırınga vb.] tehlikeli olur.)

TOKSİDERMİ a. (fr. *toxidermie*). Bir ilaç alındıktan (ya da daha ender olarak bir yiyeceğin içindeki kimyasal bir madde sindirildikten) sonra ortaya çıkan yapay deri hastalığı.

TOKSİENFEKSİYON a. (fr. *toxi-infection*). Patol. Patojen mikropların, özellikle salgıladıkları zehirlerle etkili oldukları enfeksiyon.
—ANSİKL. Toksienfeksiyonlarda mikrop odağı sınırlı olabilir; zehirlenme belirtileri, mikropların salgıladıkları toksinlerin kan yolu ile uzak bölgelere ulaşmasından ileri gelir. Bunların en belirgin örnekleri difteri ile tetanostur. Besinlerden ileri gelen toksienfeksiyonlarda bazen mikrop bulunmayabilir: görülen belirtilerden sorumlu etken, yenen besinlerin içindeki toksinlerdir. Botülizm ya da stafilokoklardan ileri gelen beslenme zehirlenmeleri buna örnek gösterilebilir.

TOKSİKAROL a. (fr. *toxicarol*). Org. kim. Formülü $C_{23}H_{22}O_7$ olan bileşik; çeşitli tropikal baklagillerden (tephrosia, derris) çıkarılır ve rotenona benzer; rotenon gibi balıklar, kabuklular ve böcekler için zehirleyici bir etkisi vardır, ancak insanda aynı etkiyi göstermez.

TOKSİKOLOG a. (fr. *toxicologue*). Toksikoloji uzmanı.

TOKSİKOLOJİ a. (fr. *toxicologie*). Tıp. Zehirlerle, zehirlerin tanımlanmasıyla ve organizma üzerindeki etkileriyle uğraşan bilim dalı.
—ANSİKL. Zehirlerin incelenmesini, madensel ya da organik zehirli maddelerin en küçük miktarlarını ortaya çıkarabilecek ve bunların neden oldukları belirtileri deneysel olarak yinelemeyi sağlayacak bilimsel yöntemler geliştirerek Orfila hızlandırmıştır. Analitik kimya yöntemlerine fiziksel yöntemler (spektroskopi) ve hayvanlarda yapılan kıyaslamalı deneylere dayalı fizikolojik yöntemler eklenmiştir.

TOKSİKOMANİ a. (fr. *toxicomanie*). Psik. Bedensel ve / ya da ruhsal bir bağımlılık durumuna yol açmaya elverişli bir ya da birkaç psikotrop (uyuşturucu) madde kullanma alışkanlığı.
—ANSİKL. Toksikomaninin özelliği, bir (monotoksikomani) ya da birkaç (politoksikomani) psikotrop kara maddeyi kullanmak yolunda duyulan zorlayıcı ve yineleyici gereksinimdir. Toksikomanide ayrıca, aynı etkiyi elde etmek için dozların artırılması yolunda bir eğilim de saptanır (bağımlılık durumu). Bazı kara maddeler ("sert" denilen uyuşturucular), kullanımlarının birdenbire kesilmesi durumunda bir kesilme sendromuna yol açarlar (bedensel bağımlılık).
1970'li yıllardan başlayarak toksikomani, birçok ülkede toplumsal bir afet olarak gösterildi. Bu dönemde gençlik arasında beklenmedik bir yaygınlık kazanan toksikomani, iletişim araçlarında büyük bir yankı uyandıran bir yığın olayı durumuna geldi. Bu dönemde ortaya çıkan genç uyuşturucu tutkunu, XIX. yy. sonu toksikomanından farklıydı. XIX. yy. sonundaki afyonkeş, morfinman ya da kokainoman, genellikle sanat ve tıp çevrelerinde yer alıyor ve klasik olarak toksikomaniye, "mutsuzluk kapısından, şehvet kapısından ve üzüntü kapısından" giriyordu. Thomas De Quincey'nin *Confessions of an English Opium-Eater* (Bir ingiliz afyonkeşin itirafları) [1821] adlı yapıtında, yöntemli ve düşünülüp taşınılmış, zevke yeniden kavuşmak için uzun sakınma dönemleriyle ara verilmiş bir uyuşturucu kullanımı anlatılıyordu. Burada ölçülü, kendi köşesinde yaşanan ve çok belirgin bir suçluluğa rağmen, ne bir toplumsal sınıfa ilişkinlik duygusunu, ne de aile yaşamını belirli bir biçimde sarsmayan bir toksikomani sözkonusuydu. Bütün sapıkların ve bütün marjinallerin paradigması olan genç uyuşturucunun güncel kişiliği, bundan çok farklıdır. Toksikomanlar, kendileri üzerine konuşmadıkları için, dışardan ve onları akıl sağlığı hekimlerine ve sosyal hizmet uzmanlarına yeni tedavi nesneleri olarak gösteren iletişim araçları tarafından tanımlandılar. Gerçekte güncel toksikomani çeşitli durumları kapsar ve özellikle rastlantısal bir esrar çekicisiyle damarlarına sert uyuşturucular şırınga eden bir toksikoman arasında ortak bir şey yoktur. Barbitürikler günümüzde hekim reçetesiyle elde edilebilen kara maddeler olmalarına rağmen, yasak kara maddeler olan kanabis (hint keneviri) ve türevlerinin toksikomanojen gücünden daha tehlikeli bir toksikomanojen güçleri vardır. Yasaya aykırı davranma kavramının, toksikomani konusunda çok önemli bir boyut olduğu eleştirisiyle bu durumun hafifletilmesi gerekir. Uyuşturucu tüketimi, kuşaklar arasındaki bölünmeyi artıran bir moda olayına da bağlıdır. Belli bir esrar (ve şimdi kokain) tüketme tipi, insan ilişkilerinde büyük bir olasılıkla alkol ve tütünün daha önceki kuşaklarda oynadığı rolün tıpkısını oynamaktadır.
Klasik toksikoman kendi gizli alışkanlığını çarpık bir zevk, bir düşkünlük ve benimsemeyi sürdürdüğü toplumsal konvansiyonlara karşı bir ihanet olarak yaşıyordu. Çağdaş genç toksikoman kendi "dalga"sını, etiği yetişkin insanların kültür ve ahlak değerlerinin toptan bir reddine dayanan grubun içinde yaşar. Eğreti kimliğini eroinci toksikoman (junky), yalnızca bu redde dayandırıyor ve bu davranış, düşkünlüğün imgesel uzayını toplumsal uzay yerine geçirmesine yol açıyordu.
Bununla birlikte düşkünlük, toksikomanın kendini kendi bedeni içinde yaşamaya mahkûm ettiği bir "eksiklik"in de belirtisidir. Çağdaş toplum bunalımının iktisadi olmayan bir görünümünü oluşturan bu eksiklik, insan ilişkilerini etkiler ve kendini, antropologların "simgesel değiştokuş" olarak adlandırdıkları şeyin bir güçsüzleşmesi, hatta bir yok olmasıyla gösterir. Antropologların "simgesel değiş tokuş" dedikleri şeyse, bir toplumun kendi farklılıklarını özgül kurumsal uygulamalarla düzenleme biçimi olarak tanımlanabilir.
60'lı ve 70'li yıllardaki junkylerin serüveninden yeni toksikomanlar kuşağına, düşkünlüğün kendi şiddetinden başka bir şey kalmamış gibi görünüyor. Bir karşı kültür, yani geniş bir kültür bağdaşımı umudu, son "underground" temsilcilerinin de ortadan kalkmasıyla birlikte yitip gitti. Bu yeni toksikomanlar kuşağı, düşkünlüğün erekliği üzerindeki her türlü yanılsamadan vazgeçerek radikalleşti. Toplumbilimsel düzeyde bu durum, toksikomaninin hiçbir toplumsal sınıfı esirgemediğinin saptanmasıyla kendini gösterdi.
Toksikomani olayının tehlikesi, tamamen nesnel bir biçimde değerlendirilemez. Çünkü, bir yandan toksikomaniyi tanımlama ölçütleri, bu olayı ele almak için durulan yere bağlıdır (polis istatistikleri, tedavi merkezlerinin istatistiklerinden farklıdır), öte yandan güncel toksikomani ergenleri, yani yetişkinlerin gözünde kaygısızlık ve yaşama sevincinin somut örneği olmak ve toplumun kültür sürekliliğini sağlamakla görevli özneleri kapsar ve bu ereklikleri engellediği düşünülür.
Daha 1968'de C. Olievenstein şöyle yazıyordu: "Bugün toksikomani belirtisi, çeşitli günlük saldırılara karşı, günümüzde özel sosyokültürel koşullarla kamçılanan patolojik bir tepki biçimidir." Bu özel sosyokültürel koşullar arasında, şiddetin manipülasyonu ve iletişim araçları aracılığıyla şiddete karşı koyacağı varsayılan önlemlerin genişletilmesi, küçümsenemeyecek bir rol oynar. Gerçekten de, uyuşturucunun gizli piyasadaki fiyatı dolayısıyla toksikomani, zorunlu olarak adi suçlulukla birleşir. Uyuşturucu tutkunu kişiliğin yaratılmasında, her kuşaktan ergenlerin iyi bilinen başkaldırısının kristalleşmesini kolaylaştıran kültürel bir koşul da düşünülebilir. Aslında psikiyatrların çalışmalarından, toksikomaninin her türlü kişilik yapısında ortaya çıkabilen bir belirti olduğu ve yalnızca bireysel akıl patolojisi terimleriyle kavranamayacağı sonucu çıkmaktadır.
Toksikomani, alkolizm ve intihar gibi olayların tedavisine benzemeyen özel bir tedavi konusudur. Bu tedavi çoğu ülkelerde parasızdır ve gizli de tutulabilir. Yasalar, genellikle, kullanıcı ve satıcı arasında bir ayrım yapmaz. Çünkü toksikomani alanında kullanıcı, zehrini sağlamayı sürdürebilmek için kendini toksikomaniyi yaymaya vermek ve bir süre sonra da "dealer" (satıcı) durumuna gelmek zorundadır. Bu tedavinin son derece özel bir statüsü vardır, çünkü bir ilk suçun sözkonusu olduğu durumlarda, adli kovuşturma askıya alınır. Toksikomanyak olayın yeni biçimine daha iyi karşılık vermek amacıyla ortaya konan bu yasa, toplumun toksikoman karşısındaki ikiyanlılığını yansıtır. Çünkü bu yasa metninde toksikoman hem bir suçlu, hem de tedavi edilecek biri olarak kabul edilmektedir.
Toksikomaniye karşı önleyici ya da tedavi edici savaşım alanı, büyük bir gelişme gösteren bir toplumsal kesimdir. Uyuşturucuya karşı bir tedavinin başarı ölçütleri henüz açıkça saptanamadığı için tedavi düzeyinde henüz tamamen el yordamıyla ilerlenmesine rağmen, bu kesimdeki kuramsal ve uygulamalı yenilikler (ara yapılar, hastaları aralarına kabul eden aileler vb.) oldukça önemlidir.

TOKSİKOZ a. (fr. *toxicose*). Patol. Çeşitli nedenlerden ileri gelen ve meme çocuklarında görülen ağır hastalık. Sindirim bozukluklarının ön planda olduğu bir su kaybı ile belirgindir. (Klinik tablo birdenbire yerleşir, dalgınlık, yüksek ateş, hücre dışı su kaybı belirtileri, kollaps, çoğunlukla ishal ve bazen çırpınmalar görülür. Belirtileri ortadan kaldırmak için her şeyden önce su ve elektrolitlerdeki bozukluklar düzeltilmelidir.)

TOKSİN a. (fr. *toxine*). **1.** Bazı canlı organizmalarda bulunan zehir. **—2.** Bakteriler tarafından üretilen zehirli çözünür madde. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bitki patol. *Özgül toksin*, bir asalak tarafından salgılanan ve bu asalağın yaşayabildiği konak bitkilerin hepsini etkileyebilen fitotoksin.
—Fizyol. *Yorgunluk toksini*, KENOTOKSİN'in eşanlamlısı.
—ANSİKL. Bakteriyol. Bakteri toksinleri, bir organizmanın içinde, bir kültür ortamında, ya da besin maddelerinin içinde yaşayan bakterilerin metabolizma ürünü olarak ortaya çıkar. Pasteur 1880 yılında bu zehirliliği bazı mikrop kültürlerinin (tavuk kolerası) süzme sıvılarında saptamış, birkaç yıl sonra, 1887'de de Roux ve Yersin, difteri basili kültürlerinin süzüntülerinde zehir ve aşı özelliklerini incelemişlerdir.
İki çeşit toksin vardır: Gram negatif bakterilerin bünyesel bileşenlerinden olan ve ancak bakterilerin parçalanması ve ölümü halinde serbest hale geçen *endotoksinler* ve bakterilerin in vivo ya da invitro salgıladıkları zehirler olan *eksotoksinler*. Endotoksinler suda çözünür ve ısılkararlıdır bazıları 100 °C'ta bile bozulmaz). Formol ile tahrip olmazlar. Bunlar genellikle, glusit -lipit-polipeptit yapısındaki O antijeni ile özdeştirler.
Eksotoksinler daha çok zehirlidir; bakteri metabolizmasının ürünü olarak ortamın bileşimine bağlı olarak üretilirler. Eksotoksinler ısılkararsızdır (toksinine göre, 60 °C ile 80 °C arasında bozulurlar). Bakteri ne olursa olsun, benzer tepkiler uyandıran (endotoksin şoku) endotoksinlerin tersine, eksotoksinler özgüldür ve hayva-

na şırınga edildiği takdirde hastalık belirtilerini (örneğin tetanos, botülizm, difteri) ortaya çıkarır. Aşı özelliği taşır, yani hayvana yavaş yavaş şırınga edildiğinde, ona özgül bir bağışıklık kazandırır. Formol ile etkinliğini kaybeder; bir ayıracın küçük dozlarda katılması bunları anatoksine çevirir. Eksotoksinler büyük çoğunlukla protein yapısındadır.

TOKSOİT a. (fr. *toxoïde*'den). Bakteriyol. Fiziksel yöntemlerle (ısıtma) ve kimyasal işlemlerle (formol etkisi, enzimsel sindirim vb.) zayıflatılmış toksin. (Anatoksin bir toksoittir.)

TOKSOKAROZ a. (fr. *toxocarose*). Bir asalağın köpekte (*Toxocara canis*) ve kedide (*T. cati*) neden olduğu asalak hastalığı. (Aynı hastalık insanda içorganlarda larva migrans biçiminde belirir.)

—ANSİKL. *Toxocara canis* (ve belki *T. cati*), insanda içorgan larva migrans sendromuna (asalak çıkmazı) neden olabilir. Asalağın 2. evredeki larvaları, insan vücudunda, değişim ya da büyüme göstermeksizin yıllarca kalabilir. Nispeten yakın zamanda keşfedilmiş olan bu hastalık (Beaver, 1952, ABD), genellikle iyicil ve çok belirtilidir (larvalar bütün içorganlara yerleşebilir); sokaklarda toprakla oynadıktan sonra, ellerini yıkamamaları ve embriyonlu yumurtaları ağız yoluyla almaları yüzünden bu hastalığa çocuklarda daha sık rastlanır. En sık görülen belirtiler ateş, karaciğer büyümesi ve sıradan öksürüktür. Hastalık sinir sistemini sararsa önemli ölçüde ağırlık kazanır.

Teşhis, kanda belirgin bir hiper eozinofili ve seroimmünolojik testlerle konur. Nadiren, teşhisi kesinleştirmek için biyopsiye başvurulur. Tedavide, dietilkarbamazin, tiabendazol ve flubendazol kullanılır.

TOKSOPLAZMA a. (lat. *toxoplasma*'dan; yun. *toksikon*, zehir, ve *plasma*, biçimlendirme eylemi). Asalbil. Çeşitli hayvanlarda rastlanan hücre içi asalağı. (*Toxoplasma gondii* türü insan toksoplazmozunun etkenidir.)

TOKSOPLAZMOZ a. (fr. *toxoplasmose*). **1.** *Toxoplasma gondii*'nin neden olduğu asalak hastalığı. **—2.** *Göz toksoplazmozu*, toksoplazmoz asalağının göze bulaşması.

—ANSİKL. İnsanda toksoplazmoz başlıca 3 biçimde görülür:

1. *Edinsel adi toksoplazmoz*, çocuklarda ve yeniyetmelerde görülen bir hastalıktır. Tamamen sessiz kalabileceği gibi deri döküntüsü ve ileri derecede halsizlikle birlikte adenopati biçiminde de görülebilir.

2. *Doğuştan toksoplazmoz*, bağışıklığı olmayan gebe kadının asalağa yakalanması ile meydana çıkar. Hastalığın bütün ağırlığı dölütle ilgilidir, çünkü çocukta ağır sakatlıklara yol açabilir. Bazı olgularda, hastalık yenidoğanda ancak birkaç hafta sonra meydana çıkar.

3. *Bağışıksızlık toksoplazmozu*, özellikle ağır beyin ve beyin zar bozuklukları biçiminde ortaya çıkar. Bu gibi belirtilere edinsel bağışıklık eksikliği sendromunda (AİDS) çok sık rastlanmıştır.

Bütün bu klinik biçimlerinde hastalığın teşhisi serolojik yöntemlerle gerçekleştirilir, toksoplazmanın bulunup ortaya çıkarılması olanağı çok nadirdir. Serolojik muayenenin iki amacı vardır: birincisi, çarpıcı belirtiler karşısında nedenin toksoplazma olduğunu saptamak; ikincisi sistemli muayeneler sırasında, özellikle bir gebelikten önce, kişinin toksoplazma ile temas edip etmediğini saptamak. Testler menfi ise, kadın, toksoplazmozu gebeliği süresinde almış ve dölüte bulaştırmış olabilir. Bundan ötürü, tüm gebelik süresince kadını serolojik gözetim altında tutmak gereklidir.

Toksoplazmozun tedavisi için sülfadoksin-pirimetamin karışımına başvurulur. Bununla beraber, bu karışım gebelik sırasında kullanılamayacağından, serolojik testi pozitif hale dönüşen gebe kadın spiramisin ile tedavi edilecektir.

• *Göz toksoplazmozu*. Klinik olarak, hem retina hem koroidin hastalanmasıyla kendini belli eder (retino-koroidit). İlk bulaşma çoğunlukla doğuştandır ve gebelik sırasında anneden geçmiştir: doğumda görünmeyebilir, buna karşılık bazen genel ya da göz biçim bozukluklarına eşlik eden bir makula lezyonu ile belirginleşebilir. En sık görülen türü, devreli olanıdır, özellikle gençlerde, erinlik çağında retina içine yerleşmiş asalak kistlerinin patlamasına bağlı olarak ortaya çıkar. Teşhis laboratuvar muayenesine dayanır: hem kan serumuna, hem gözdeki ön odadan alınan sulu sıvıya day-test uygulamak. Gözdeki ve kandaki bağışıklık gücünün bileşimi göz toksoplazmozu teşhisini doğrulamaya yarar: sulu sıvıdaki antikor oranı serumdakine oranla daha yüksektir.

—Vet. Toksoplazmoz, koyunlarda düşüğe ve ölü doğuma; diğer hayvanlarda sinirliliğe, akciğer hastalıklarına, yenidoğan ölümlerine neden olan bir zoonozdur.

TOKSÖZLÜ sıf. Kırıcı da olsa sözlerini, düşüncelerini açıklamaktan, söylemekten çekinmeyen, hatır gönül dinlemeden konuşan kimse için kullanılır.

TOKSÖZLÜLÜK a. Toksözlü olma durumu; toksözlü kimsenin özelliği.

TOKTAĞAN sıf. Sürekli olarak kalan, daimi.

—Coğ. *Toktağan kar sınırı* → SÜREKLİ KAR* SINIRI.

TOKTAMIŞ (Talay), türk sahne tasarımcısı (İzmir 1939). İzmir Devlet konservatuvarı tiyatro bölümü'nde okudu (1959-1961), Düsseldorf Güzel sanatlar akademisi sahne mimarisi, dekoru ve tekniği profesörü Teo Otto'nun öğrencisi oldu (1964-1970). Bochum Devlet tiyatrosu'nda, Würzburg Devlet opera ve balesi'nde sahne ve giysi tasarımları hazırladı. 1975'ten itibaren çalışmalarını İzmir televizyonu dekor yapımcısı olarak sürdürdü. Ege Üniversitesi güzel sanatlar fakültesi'nde öğretim üyeliği ve Dokuz eylül üniversitesi tiyatro ana sanat dalı sahne tasarımı bölümü başkanlığı yaptı. İzmir devlet tiyatrosunda sahne tasarımcısı olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

TOKTAMIŞ HAN (1342-1408), Altınordu hükümdarı (1380-1397). Cuci soyundan Tuy Hoca'nın oğlu. Akordu hükümdarı Urus Han babasını öldürünce (1375), ona karşı yaptığı savaşımı yitirerek yanına sığındığı Timur'un yardımıyla önce Akordu (1377), sonra da Kalka savaşı'nda Mamay Han'ı yenilgiye uğratıp Altınordu (1380) Hanlığı'nı ele geçirmeyi başardı. Böylece Cuci ulusunun Özbekler dışında Akordu ve Altınordu kollarını kendi yönetimi altında yeniden birleştiren Toktamış, her biri bağımsızlık peşinde koşan emirleri denetimine aldı; kendisine başkaldıran rus prenslikleriyle Litvanyalılar'ı ağır yenilgiye uğratarak egemenliğini kabul ettirdi (1382) ve Altınordu Hanlığı'nı eski güçlü durumuna getirerek Seyhun'dan Turla'ya (Dniestr), Signag ve Otrar'dan Kiev'e uzanan büyük bir imparatorluğun hükümdarı oldu. Bu konuma yükselince, Timur'un kendisine yapmış olduğu tüm yardımları unuttuğu gibi, onu bir bakıma da küçümseyerek başladığı için yağma amacıyla Timurlu devletinin egemenlik sınırı içindeki Azerbaycan'a girmekten çekinmedi (1387); ardından aynı yıl Timur' un batı seferinde bulunmasından yararlanarak onun oğlu Ömer Şeyh'i yenip tüm Maveraünnehir'i acımasızca yağmaladı. Ancak, hazırlıklarını tamamlayıp üzerine yürüyen Timur'a Kunduzca savaşı'nda (1391) yenilince bu kez kendi ülkesi düşman kuvvetlerince yağmalandı ve yıkıma uğradı. Bunun öcünü almak için Timur' un Mardin ve Diyarbakır bölgesinde bulunduğu bir sırada Derbent üzerinden Şirvan'a bir baskın yaparak tüm halkını kılıçtan geçirdi; kenti yağmaladıktan, yakıp yıktıktan (1394) sonra, kendisini kesin olarak ortadan kaldırmak amacıyla Altınordu seferine çıkan Timur'la yaptığı Terek savaşı'nda (1395) tam bir bozguna uğradığından, Kazan'a kaçıp canını güçlükle kurtardı. Altınordu'nun başkenti Saray'ı işgal eden Timur, kaçan Toktamış'ın yerine kendisine bağlı emirlerden Timur Kutluk'u hanlığa getirerek ülkesine döndü. Timur çekilince Toktamış tahtını yeniden ele geçirdiyse de güçlü nogay emirlerinden Edige Mirza'nın desteğini kazanan Timur Kutluk'a karşı yaptığı meydan savaşında yenilmesi üzerine tahtı rakibine bırakarak Litvanya prensi Vytautas'a sığınmak zorunda kaldı (1397). Buyruğuna verilen litvanya ordusunun desteğinde Timur Kutluk ve Edige Mirza'ya karşı yaptığı ikinci savaşı da yitirince (1399) kaçtığı Batı Sibirya'da, dost bildiği bazı kıpçak emirlerinin yanında bir sığıntı olarak yaşamaya başladı. Timur Kutluk öldükten (1401) sonra yeniden savaşıma hazırlandığı Altınordu Hanlığı' nın gerçek egemeni Edige Mirza tarafından Tümen yakınlarında yakalanarak öldürüldü. Böylece Toktamış, tarihte Altınordu devletinin önce toparlanıp güçlenmesine olanak sağlayan, sonra da Timur'la takışması sonucu zayıflayıp çökmesine yol açan bir hükümdar olarak anılır.

TOKTOGUL, Kırgızistan'da kent, Narin kıyısında, Namangan'ın yukarısında. Hidroelektrik tesisi (baraj gölü 284 km^2'lik bir alanı kaplar).

TOKTOGUL SATIYLGANOV, kırgız şair (Kuşçusu, bugün, Toktogul bölgesi, 1864-Sasıyk-Cide, Toktogul bölgesi, 1933). Genç yaşta, doğaçtan, yönetici sınıfı karalayan lirik ve taşlamalı şarkılar (*les Cinq Sangliers* [fr. çev.]; *l'Usurier Tchakyrbaï* [fr. çev.]), söylemeye başladı. Sibirya'da on iki yıl sürgünde kaldı. 1917'den sonra Lenin'i (*la Mère d'un tel fils* [fr. çev.]) ve devrimi yüceltti ve tilmizleriyle (A. Usenbayev) birlikte yeni ulusal edebiyatı etkiledi.

TOKUDA ŞUSEİ, japon yazar (Kanazava 1871-Tokyo 1943). Ozaki Koyo'nun tilmizıydi, *Şincotai* (1908) ve *Kabi* (1911) adlı yapıtlarını yayımladıktan sonra, japon natüralist hareketinin en özgün temsilcilerinden biri oldu. Bir yandan halk romanı türünde ürünler verirken, öte yandan çok sayıda kısa öykü yazarak kendi iç dünyasını betimlemeye yöneldi, *Kaso cimbutsu* (1935-1938) ile yarım kalan ve 1946'da yayımlanan romanı *Şukuzu*'da bu betimleme en yetkin anlatımını buldu.

TOKUGAVA, Minamotolar'a dayanan japon soylu ailesi. Üçüncü ve en önemli şogun hanedanlığını kurdu (1603-1867). 1600'de rakip aileleri yenen İeyasu, Japonya'nın yönetim birliğini sağladı, 1603'te şogunluğunu ilan etti ve Edo'da hükümetini kurdu. O dönemden başlayarak, daimyôlar, her türlü ayaklanmanın yolunu tıkayan ve hepsini şoguna bağımlı kılan bir örgütlenme içinde bütünleştiler. Öte yandan Japonya yabancılardan soyutlandı (İspanyollar'ın ve Portekizliler'in kovulması, katoliklere işkence yapılması, Japonya'dan çıkışın yasaklanması). XIX. yy.'da, bu politikanın uygulanmasında güçlükler ortaya çıktı; barış döneminden yararlanarak, XVII. ve XVIII. yy.'da Japonya'nın kültürel gelişimine katkıda bulunan Tokugavalar, köylü ayaklanmalarıyla karşı karşıya kaldılar; Batılılar'ın baskısı giderek arttı. 1867'de son Tokugava olan Yoşinobu, yetkilerini imparator Mutsuhito'ya bıraktı.

15 Tokugava şogunu vardır: İeyasu (1603-1605); Hidetada (1605-1623); İemitsu (1623-1651); İetsuna (1651-1680); Tsunayoşi (1680-1709); İenobu (1709-1712); İetsugu (1712-1716); Yoşimune (1716-1745); İeşige (1745-1760); İeharu (1760-1786); İenari (1786-1837); İeyoşi (1837-1853); İesada (1853-1858); İemoçi (1858-1866); Yoşinobu (1866-67).

TOKUGAVA İEMİTSU (1604-1651), 3. Tokugava şogunu (1623-1651). Şogun iktidarının sürekliliğini güvenceye aldı ve Japonya'yı dış ilişkilerden soyutladı (ticaret gemilerinin tonajının sınırlandırılması, portekizli tüccarların ülkeden atılması, Hollandalılar'ın Deşima adasında yarı yarıya hapsedilmesi); hıristiyanlara karşı acımasız işkencelere girişti (Şimabara ayaklanmasının bastırılması, 1637-38); daimyoları zararsız duruma getirdi, buddhacılığı ve konfuçiusçuluğu korudu.

TOKUGAVA İEMOÇİ (1846-1866), 14. Tokugava şogunu (1858-1866). Yönetimi sırasında, batılı ülkelerin Japonya üzerindeki baskılarının yol açtığı ve aşırı milliyetçi daimyoların kışkırttığı birçok karışıklık çıktı (1862'de ingiliz Richardson'un öldürülmesi, 1863'te amerikan gemisi *Pembroke*'ın bombalanması, 1864'te Çoşu daimyosunun başkaldırması).

TOKUGAVA İESADA (1824-1858), 13. Tokugava şogunu (1853-1858). Batılı devletlerin baskısının şogun rejimini güç bir duruma soktuğu bir sırada iktidara geldi. ABD'nin askeri müdahale tehdidi karşısında, Kyoto imparatorluk sarayının karşı çıkmasına rağmen, 29 temmuz 1858'de, Edo'da, on kadar limanı amerikan ticaretine açan bir antlaşma imzaladı.

TOKUGAVA İEYASU (1542-1616), Tokugavalar şogun hanedanının kurucusu (1603-1605). 1598'de, Hideyoşi'nin oğlu genç Hideyori'nin vasisi seçilen İeyasu, kendisini vesayeti altındaki çocuğun yerini almakla suçlayan büyük daimyoların şiddetli eleştirilerine karşın, ülkeyi tam yetkiyle yönetmeye başladı. XVII. yy.'ın başında Japonya iki kampa bölünmüş durumdaydı: Hideyoşi'ye bağlı olanlar ve İeyasu taraftarları. Savaşlar 1600'ün ağustosunda başladı ve İeyasu'nun kesin zaferiyle sonuçlandı (Sekigahara savaşı, 21 ekim 1600). 1603'te İeyasu, kendini, yetkileri babadan oğla geçen şogun olarak ilan etti; daimyolar için, onların kendisine ya da Hideyoşi'ye bağlı olacak biçimde yeni bir statü kurdu. Daimyoların gücünü parçalayarak, hıristiyanları ezerek ve Japonya'yı yavaş yavaş yabancı her etkiye kapatarak, 1867'ye kadar Tokugava ailesinin siyaseti olacak olan siyaseti belirledi. 1605'te görevden çekilerek yerini oğlu Hidetada'ya bıraktı, ama 1616'da ölünceye kadar iktidarını korudu.

TOKUGAVA YOŞİNOBU (1837-Tokyo 1913), Tokugava'nın 15. ve Japonya'nın son şogunu (1866-1867). 1867'nin sonunda, büyük Güney daimyolarından tehdit mektupları alınca, imparatora istifasını sundu; daimyolarla uzun görüşmelerden sonra, imparator istifasını kabul etti. Bu, şogun rejiminin sonu oldu. Yoşinobu, Tokyo'ya döndüğü tarih olan 1897'ye kadar kendi isteğiyle emekli hayatı yaşadı; 1902'de dük unvanını aldı.

TOKUMENLİ ÂŞIK SAİT → İLHAMİ.

TOKURCUN → DOKURCUN.

TOKURDAMA a. Tokurdamak eylemi.

TOKURDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Sıvı içinden hava kabarcıkları çıkarken tok bir ses çıkarmak.

◆ **tokurdatmak** ettirg. f. Tokurdamak eylemi yaptırmak.

TOKURDATMAK → TOKURDAMAK.

TOKURTU a. (yansıma sözc.). Tokurdayan bir sıvıdan gelen tok ses.

TOKUŞ → DEĞİŞTOKUŞ.

TOKUŞİMA, Japonya'da liman kenti, Şikoku adasında, il merkezi, Yoşino ırmağının ağzında, Kii boğazı kıyısında; 263 336 nüf. (1990). XVI. yy.'dan kalma bir şatonun yıkıntıları arasında Momoyama üslubunda düzenlenmiş bahçesiyle eski bir feodal site. Kent canlı bir sanayi merkezidir (kimya, tekstil [pamuk], besin, kereste). Başlıca liman, kente 7 km uzaklıkta, Komatsuşima'dadır. —*Tokuşima ili*, 4 145 km^2; 830 000 nüf. (1991).

TOKUŞMAK gçz. f. **1.** Karşılıklı olarak birbirlerine çarpmak; çarpışmak: *İki otomobil feci halde tokuşmuşlar.* **—2.** Kafa kafaya vuruşmak: *Keçiler tokuşuyor.*

◆ **tokuşturmak** ettirg. f. İki şeyi birbirine dokundurmak, vurmak: *Kadeh tokuşturmak. Yumurta tokuşturmak.*

TOKUŞTURMAK → TOKUŞMAK.

TOKUYAMA, Japonya'da liman kenti, Honşu adasında (Yamaguçi ili), İç deniz kıyısında; 110 900 nüf. (1990). Sanayi merkezi (petrokimya, granit çıkarımı, makine sanayileri).

TOKUZ sıf. Sık dokunmuş kalınca kumaş için kullanılır.

TOKUZ OĞUZ → DOKUZ OĞUZ.

TOKUZ UYGUR → DOKUZ UYGUR.

TOKUZOTU → BOĞADİKENİ.

TOKYO a. (*Tokyo* kentinin adından). Genellikle plastikten yapılma, atkılı terlik.

TOKYO ("Doğu'nun Başkenti"), Japonya'nın başkenti, Honşu adasında, Büyük Okyanus kıyısında, Tokyo körfezinin K.-B.'sında. Orta kesimdeki 23 yönetim bölümü 577 km^2'lik bir alan kaplar ve nüfusu 8 154 404'tür (1991). Anakent yönetim bölümü bu sayıları 2 156 km^2'ye ve 11 887 000 kişiye (1991) ulaştırır. Nihayet Tokyo anakent bölgesi, kendisine eklenen komşu Saitama, Kanagava (Yokohama) ve Çiba illeriyle birlikte bu sayıları 13 495 km^2'ye ve yaklaşık 32 milyon kişiye yükseltir. Dört japondan biri, belki de Mexico'yla birlikte dünyanın en geniş ve en kalabalık kentsel yerleşmesi olan Tokyo'nun yörüngesinde yaşar.

• COĞRAFYA ve TARİH. Tokyo'nun takımadanın kuzey ve batı uçlarının tam ortasındaki konumu, ancak geç bir tarihte, Tokugava şogunlarının yönetim merkezlerini buraya taşıyınca değerlendirilebildi. Belgelerde ilk kez XII. yy. sonlarında adı (Edo "Haliç kapısı") geçen kentte 1457'de bir şato kuruldu ve bu şato, sitenin merkezi olarak kaldı; 1868'de imparator da burada oturmaya başladı. Tokugava İeyasu, siteyi çok genişletti ve daimyoların konutlarını site yakınında yapmaya mecbur bıraktı. Şogunluk merkezi olarak kalan Edo, 1868'e kadar düzenli biçimde büyüdü ve nüfusu 1787'de 1,3 milyona ulaştı. Su baskınına uğrayan bir kıyı ovasında bulunan kentin yeri, elverişsizliği nedeniyle, XVII. yy.'dan itibaren düzenlenmeye başlandı; böylece körfez kıyıları günümüze kadar yavaş yavaş gerilerken, ovayı akaçlayan kanallar alışveriş etkinliklerini kolaylaştırdı. 1868'de Meici devrimi'yle Tokugavalar kovuldu ve Kyoto'yu terk eden imparator, adı Tokyo'ya dönüştürülen Edo şatosu'nda oturmaya başladı. Şatonun D.'sundaki aşağı mahalleler (Şitamaçi), ticaret merkezi ve halkın yaşadığı yerler olarak kalırken, batıdaki tepeler ve taraçalarda (Yamanote) daha çok varlıklı kesimlerin oturduğu mahalleler kuruldu. 500 000 evin yıkılmasına yol açan 1923'teki büyük depremden sonra kent, İkinci Dünya savaşı sonrasına kadar Tokyo'nun tarihine damgasını vuran her tür kentçilik ilkesine boş veren bir anlayışla yeniden kuruldu. 1944-1945'te bombardımanlar kent nüfusunun 11 milyondan 5 milyona düşmesine ve 700 000 evin yıkılmasına yol açtı; ama 1956'dan sonra kent yeniden savaş öncesi nüfusuna kavuştu ve o tarihten beri Tokyo'nun gelişmesi, ülkenin gelişmesine paralel bir yol izledi. Geçmişten geriye yalnızca feodal dönemden kalma birkaç bahçe, birkaç tapınak ve özellikle şatonun (duvarları ve hendekleri, yerleşmenin tam ortasında, 2 km^2'lik bir koruluğu ve hükümdarın sarayını [1945'ten sonra yeniden yapıldı] kapsayan bahçeleri çevrelemektedir) dev yapısı kaldı.

Yerine getirdiği işlevler nedeniyle Tokyo, tüm japon yaşamının itici gücü olmuştur (belki yalnızca iktisadi alan dışında; bu alanda Osaka ve daha sonra da Nagoya, takımadanın batı ve orta kesimlerinde Tokyo'dan daha önemli rol oynar). Yönetimsel başkent Tokyo, aynı zamanda ülkedeki tüm okul ve üniversitelerin üçte birini bünyesinde toplayan başlıca kültür merkezidir. Aynı zamanda dev bir ticaret merkezi olan Tokyo, tüm japon işletmelerin % 30'unu, mağazaların % 12'sini, ticaret alanında çalışanların % 17'sini kapsar ve yıllık toplam iç satışların % 30'u Tokyo'da gerçekleştirilir. Ülke çapındaki büyük mağaza zincirleri (Mitsukoşi, Takaşimaya, Seibu, Hankyu, Isetan vb.), başlıca tesislerini (bazen birkaçını) Tokyo'da kurmuşlardır. Bu etkinlik özellikle merkezde (Ginza-Nihonbaşi) ve her biri büyük mağazaları, butikleri, bankaları, otelleri ve sayısız eğlence yerlerini bir araya getiren çevresel merkezlerde (Asakusa, Ueno, İkebukuro, Şincuku, Şibuya) toplanmıştır. Tokyo limanından yapılan dış ticaret, komşu Çiba (koy kıyısında), Funabaşi ve Yokohama limanıyla devam eden Kavasaki limanlarından gerçekleştirilen dış ticaretten hiç de önemsiz değildir: 1982'de yalnızca Tokyo limanına, kent halkı ve sanayisi için gerekli hammaddeler ve enerji ürünleri başta olmak üzere 80 Mt mal boşaltılmıştır. Özellikle 1950'li yıllarda başlayan sanayi, ülke işçilerinin % 13'ünün ve dönüştürme sanayilerinin % 14'ünün Tokyo'da toplanmasını sağlamıştır. İster eski tipte küçük yan sanayiler, ister ileri teknoloji gerektiren sanayiler (araştırmalar, duyarlı aletler), isterse dev işletmeler sözkonusu olsun, Tokyo, Osaka ve Nagoya'yı geride bırakarak ülkenin en büyük imalat sanayisi bölgesi haline gelmiştir. Bu sanayi kompleksinin (termik santrallar, petrokimya, demir-çelik, tersaneler, otomobil fabrikaları vb.) büyük bölümü, körfez kıyısı boyunca denizden kazanılan topraklar üzerinde kurulmuştur; petrol tankerleri

Laurence Vidal

Tokyo
Şincuku semti

Sakamoto-Ziolo

Tokyo
"kar yağdıktan sonra Nihonbaşi'den görünüm" Hiroşige'nin baskı resmi *Edo'nun ünlü yerleri* dizisinden

Fotohronika Tass

mareşal **Tolbuhin** (1942'de generalken)

ve maden yüklü şilepler Tokyo körfezine petrol, kömür ve maden cevheri getirir ve koydan çelik, ağır ya da mamul metalürji ürünleri ve kimya ürünleri yüklerler. Tokyo, ayrıca, japon ulaşım yollarının odağı, otoyolların ve "Şinkansen" adı verilen hızlı üç demiryolunun (kuzeye, batıya ve Japon denizi'ne doğru), denizyolu hatlarının, iç (Haneda havalimanı) ve dış (daha yakın bir tarihte açılan Narita havalimanı sayesinde) havayolu hatlarının başlangıç noktasıdır. Kent içi bağlantılar, tüm ticaret merkezlerini birbirine bağlayan bir çevre hattıyla, kamuya ait ya da özel sayısız hatla ve on hattı birden Ginza-Nihonbaşi'nin merkezinde kesişen bir metroyla sağlanır. Ayrıca, asıl bir otoyol ağı 1960'tan sonra yapıldı.

Kentte çeşitli görünümlere rastlanır; bu durum Tokyo'ya belli bir sevimlilik kazandırır: XVII. yy.'dan sonra körfez kıyısında kurulan, kanalları ve alçak evleriyle, Saray'ın doğusunda kalan (Şitamaçi) dama planlı semtlerle, Saray'ın batısında yer alan, eğimli, hatta merdivenli yollarıyla birçok bahçesiyle daha bol yokuşlu kesimler (Yamanote) birbiriyle karşıtlaşır. Bu iki bütün arasında Saray'ın hemen D.'sunda, K.'den G.'e doğru şu mahalleler sıralanır: Kanda üniversite semti; Ginza perakende ticaret merkezi ve Marunuçi iş merkezi: Parlamento'yla bakanlıkların bulunduğu politika semti Kasumigaseki. Yer yer Japonlar'a özgü müstakil evlerin yerini az ya da çok lüks yüksek apartmanlar almaktadır; hatta birkaç gökdelen (yaklş. 200 m yüksekliğinde on yapı) 1970'ten sonra Şincuku ve İkebukuro çevre merkezlerinde kuruldu. 1970'li yıllardan başlayarak gerçekleştirilen düzenli ilerlemelere karşın Tokyo'da, kentsel yaşamın getirdiği olumsuzluklar ve sıkıntılar ağırlığını korumaktadır.

• GÜZEL SANATLAR. Tokyo'nun (esk. Edo) imparatorluk başkenti olarak (1868'den beri) tarihi çok kısadır. Buna karşılık kent, japon Yenitaş döneminin comon* evresine ait ilk deniz kabuğu yığınının *(kaizuka)* 1877'de ortaya çıkarıldığı Musaşi ovasında yer almaktadır. Tokyo'nun Yayoi* semti, Japonya'daki ikinci Yenitaş dönemine ait bir vazonun burada bulunmasından dolayı, bu kültüre adını vermiştir. Daha sonra Yamato ve maiyetinin, başkentin dış semtlerinde yer alan büyük mezarların da *(kofun*)* kanıtladığı gibi, yöreye egemen oldukları sanılmaktadır. 1590'a doğru şogun Tokugava İeyasu ile birlikte, kırmızı boyalı taçkapısı günümüze kadar ulaşan Zoco-ci (1596) gibi ilk tapınaklar kurulmaya başlandı. Şogunluk sarayı 1592-1614 arasında bugünkü imparatorluk sarayının bulunduğu alanda inşa edildi; bu güzel ve geniş konut 19 köşe kulesiyle berkitilmişti ve yüksekte yer alan şogunun malikânesindeki odalar Kano Mitsunobu ve Kano Takanobu'nun resimleri ile süslüydü. Fakat Edo, yeni bir kent olduğu için o dönemde bir kültür geleneğine sahip değildi. Kente XVII. yy.'da yerleşen ilk sanat dalı, Tannyu, Naonobu ve Yasunobu'nun yönetimindeki Kano* okuluyla geleneksel resim sanatı oldu. Bu ustalar yeni Edo şogunluğunun resmi Akademi'sinin başına geçtiler ve gerçek bir tekel kurdular. Bu da *ukiyo-e*'ye (→ ESTAMP) bir başlangıç oluşturdu. Edo'ya özgü bir sanat varsa bu kesinlikle, XVI. yy.'da gündelik yaşamı konu alan resim sanatından doğan "dalgalanan dünyanın resmi" *ukiyo-e* olmalıdır. Önceleri toplumun yüksek sınıflarına yönelik olan bu tarz giderek yeni kentli sınıfının zevklerine kendini uydurdu; bu kentlilerin en az zengin olanları gündelik yaşamı konu alan boyanmış ya da basılmış ucuz estamplarla yetindiler. Siyasi istikrar Edo'nun yavaş yavaş kendine özgü dünyasını, geleneklerini, kültürünü yaratmasını sağladı; zengin tüccarlar *kabuki** tiyatrosuna gidip gelmeye ve esin peşinde koşan birçok sanatçıyı çeken eğlence semti Yoşivara'da çılgınca para harcamaya başladılar. Edo ve Yoşivara'nın resimli kılavuzları yayımlandı; kitap resimlemesiyle uğraşan ressamların çokça görüldüğü bu ortamda, dönemin burjuva çevrelerinin hayat anlayışını iyi yansıtan ilk estamp ustaları (Moronobu*, İtço* Hanabusa ve Kaigetsudo* Ando) ortaya çıktı. XVIII. yy.'ın ikinci yarısında Kyoto'dan gelen tüm uygulamalı sanatlarla birlikte (metal, laka, fildişi işçiliği, kumaşlar), resimli küçük kitaplar halinde basılan halk romanlarının da geliştiği görüldü. Estamp sanatı, Torii* Kiyonaga, Şaraku*, hayat kadınlarını ve eğlence semtinin küçük insanlarını canlandıran Utamaro* ve Edo kökenli Hokusai*, *Edo'dan yüz görünüm, Edo'nun ünlü yerleri, Edo çevresinden sekiz görünüm* dizilerini gerçekleştirerek şogunluk başkentinde meydana gelen değişmeleri dile getiren Hiroşige* gibi ustalarla altın çağını yaşadı. 1868'den başlayarak kentin sanat yaşamında etkili olan batı modaları Edo'nun görüntüsünü değiştirdiyse de, 1923 depremi kenti yerle bir etti. Eski ahşap evlerin yanında, çok geçmeden Tokyo'yu günümüzün karşıtlıklar kenti durumuna getiren büyük beton yapılar yükseldi. Kentte, olimpiyat oyunları binaları ve mimar Tange* Kenzo'nun katedrali gibi olağanüstü güzellikteki beton anıtların yanı sıra geçmişin kalıntılarının varlıklarını sürdürdüğü eski mahalleler de yer alır. Tokyo'da, aralarında ünlü Ulusal müze'nin de yer aldığı birçok müze bulunmaktadır.

• ASKERİ TARİH. İkinci Dünya savaşı sırasında Tokyo, ilk kez olarak 18 nisan 1942'de, *Hornet* uçak gemisinden havalanan Doolittle bombardımın uçakları tarafından bombalandı. Ama büyük akınlar ancak 1945'in başında Mariana adalarından hareketle başladı. 9-10 mart gecesi 329 bombardıman uçağı, 40 km²'lik bir bölgeyi yerle bir ederek 83 700 kişinin ölmesine, 100 000'den çok kişinin yaralanmasına yol açtı.

Tokyo Round, 1973-1979 arasında GATT* çerçevesi içinde yürütülen çokyanlı ticari görüşmeler. Kennedy Round'un devamı niteliğindeki bu görüşmelerin amacı: bir yandan gümrük tarifelerinin indirilmesini sürdürürken, öte yandan ülkeler ve iktisadi kesimler arasında daha iyi bir uyum kurulmasının yollarını araştırmak ve ilk kez olarak, tarife dışı engeller sorununu çözmeye çalışmaktı.

TOL a. *Yörs.* **1.** Taş kemer ya da taş kemerlerle yapılmış ev, oda, kapı vb. **—2.** Duvar. **—3.** Yayla ya da bahçe kulübesi. **—4.** Samanlık.

Tol medrese, Ermenek'te (Karaman), Karamanoğulları döneminden medrese. Emir Musa Bey'in yaptırdığı (1339) ve döneminin önde gelen eğitim kurumlarından olan bu medrese tek katlı, üç yanı revaklarla çevrili açık avlulu, iki eyvanlı planıyla klasik şemadadır. Yanlara, revakların ardına medrese odaları yerleştirilmiştir. Giriş eyvanının eksenindeki ana eyvanın yanlarında kubbeli odalar bulunur (soldaki odada çini kakmalı alçı lahitler vardır). Kalıntılardan, ana eyvanın çini ile kaplı olduğu anlaşılmıştır. Giriş eyvanının içine alınan mukarnas dolgulu, yazıtlı, kare pencereli, çok yüksek taçkapı, selçuklu üslubundan ayrılır. Bu kapı alçak bir kemerle içe açılır. Karamanoğulları döneminin en güzel anıtlarından olan yapı, Vakıflar genel müdürlüğü'nce onartılmıştır.

TOLA a. Tropikal Afrika'da yetişen ve pembemsi esmer saman renginde, ince dokulu ve karabiber kokusunda, hafif ve yarı gevrek, yarı sert bir odun veren ağaç. (Odunu marangozlukta kaplama ve silme işlerinde, kontrplak ve plaka yapımında kullanılır. Bil. a. *Gossweilerodendron balsamiferum.*)

TOLA a. Deric. Irmak çalışmasıyla sepileme için hazırlanmış deri. (Tola beyaz, yumuşak, yapışkan, içi su dolu [yaklş. % 70] bir maddedir. Üstderi ve kılların yanı sıra derialtı dokusundan arındırılan deri, bir altderi durumuna indirgenmiştir.)

TOLAİLER ya da **GUNANTUNALAR** ya da **KUANUALAR,** Papua kökenli ve malaya-polinezya dili konuşan, özellikle Yeni Britanya'nın doğu bölgesinde, Gazelle yarımadasında yaşayan halk. Sayıları yaklaşık 68 000 olduğu sanılan Tolailer, günümüzde batılılaşmış bir halk durumuna gelmişlerdir. Toplumsal örgütlenmeleri, kocayerli konutlu anasoylu yarıların varlığına dayanır, toplumsal mülklerin (toprak) ayrı bölgeler halinde siyasal ve topraksal bir bölünmeye göre dağılmasına karşın, bunlar üzerindeki haklar anasoyluluk tarafından kullanılırdı. Geçinme iktisatları bahçeyetiştirme ürünleriyle, hindistancevizi ve kakao ağacı plantasyonlarına dayanır. Hayvan kabuklarına dayanan geleneksel bir değiş-tokuş sistemleri vardı (çeyizler ve cenaze ayinleri). Şimdi ellerinde önemli ticaret merkezleri vardır.

TOLAMİT a. (fr. *tolamite*). Fişekç. Bir tür plastik dinamit.

TOLAN a. (fr. *tolane*). Org. kim. formülü $C_6H_5—C{\equiv}C—C_6H_5$ olan difenilasetilenin yaygın adı.

TOLAND (John), ingilizce yazan irlandalı filozof (Redcastle, Londonderry, 1670 - Putney 1722). Katolik bir anne babanın çocuğuydu, daha sonra presbiteryenliği benimsedi, bir süre Oxford'da yaşadı (1694-1696) ve *Christianity not Mysterious*'u (Gizemsiz hıristiyanlık) [1696] yayımladı: yaradancı felesefeyi açıklayan bu yapıt bir skandala neden oldu. Takibe uğrayan Toland kaçmak zorunda kaldı. Bundan sonra whiglerin liberal fikirlerini benimsedi. Spinoza'yı inceledi, felsefesini eleştirmekle birlikte bu filozofun tanınmasına da katkıda bulundu; Spinoza'nın felsefesi için "tümtanrıcılık" terimini kullanan da odur (1705). Spinoza'ya dayanarak tümtanrıcı bir maddecilik olan kendi felsefesini ortaya koydu. 1701'de Hannover'e gitti ve *Anglia libera* adlı yapıtını Seçici prenses Sophia'ya ithaf etti. Ayrıca *An Account of the Courts of Prussia and Hanover*'i (Prusya ve Hannover sarayları üzerine bir değerlendirme) [1705] ve hıristiyanlığı eleştiren pek çok yazı kaleme aldı: *Letters to Serena*, 1704; *Pantheisticon*, 1720. Aydınlanma hareketi, özellikle de Diderot üzerinde önemli etkisi oldu.

TOLBERT (William Richard), liberyalı devlet adamı (Bensonville 1913 - Monrovia 1980). 1943'te Temsilciler meclisi'ne seçildi. 1951'de Başkan yardımcısı oldu ve bu görevini, düzenli olarak 1955, 1959, 1963, 1967 ve 1971 seçimlerinde de sürdürdü. 1971'de, hukuken, Başkan Tubman'ın yerine geçti; 1975'te 8 yıl için yeniden Başkan seçildi. Amerikan-Liberya lobisine ayrıcalıklar tanıyarak Tuban'ın siyasetini sürdürdü. 1979'da çok şiddetli ayaklanmalar sonunda, reformları, özellikle de bir muhalefet partisi kurulmasını kabul etti. 12 nisan 1980'de, Başkan Tolbert bir askeri hükümet darbesi sırasında öldürüldü.

Lauros-Giraudon

Toledo katedrali'nin batı cephesi (XV. yy. - XVI. yy. başı)
[solda, 1380-1440 arasında yapılan büyük kule]

V. Levassort

Toledo'da, eski Santa Maria la Blanca sinagogu'ndan (XIII. yy.'da yeniden yapıldı) bir görünüm

TOLBİAC, Galya'da, Ren'in orta bölümünde, akarsu boyunda bulunan kasaba. (496'da Ripuarius Frankları burada Alamanlar'ı yenilgiye uğrattılar. Bu yerin güneyinde, Bourgogne kralı Thierry II, Austrasia kralı Thibert II'yi yendi (612). Bugünkü adı *Zülpich,* Euskirchen yakınında.

TOLBUHİN, türkç. **Hacıoğlu, Pazarcık,** Bulgaristan'da kent, yönetim bölümü merkezi, Dobruca'da; 112 582 nüf. (1989). Kent, sanayi sayesinde gelişti (un fabrikaları, yün, pamuk, metalürji). 1991'de ismi tekrar, İkinci Dünya savaşı ertesine kadar olduğu gibi **Dobriç** oldu.

TOLBUHİN (Fyodor İvanoviç), rus mareşal (Androniki, Yaroslavl yakınları, 1894 - Moskova 1949). 1917'de çar ordusunda piyade yüzbaşısı oldu. Devrim'e katıldı, içsavaşa girdi, Frunze askeri akademisi'nin derslerini izledi ve süvari sınıfı konusunda uzmanlaştı; 1939'da, Orenburg'da (Ural) bir süvari tümenine komuta etti. 1942'de üçüncü Ukrayna cephesinde komutanlık yaptı, Stalingrad savaşı'nda kendini gösterdi. Ertesi yıl, on iki süvari tümeninin başında, Almanlar'ın gerilerine, Stalino yönünde cesurca saldırdı ve böylece alman ordularının Dniepr üzerine geri çekilmelerini sağladı. Saldırısını Karadeniz kıyıları boyunca sürdürerek Besarabya'yı işgal etti, 1944 yılının ağustosunda Bükreş'e ve eylülünde Sofya'ya girdi ve bulgar hükümetini ateşkes yapmaya zorladı. Kısa bir süre sonra mareşalliğe yükseldi; yürüyüşünü Sırbistan'a doğru sürdürdü ve ekimde Belgrad'ı kurtardı. Daha sonra kuzeye doğru çıkan Tolbuhin, Malinovskiy ile birlikte Macaristan ve Avusturya'nın fethedilmesine yardımcı oldu, nisan 1945'te Avusturya'da amerikan kuvvetleriyle birleşti. Daha sonra Avusturya'daki işgal birliklerine komuta etti.

TOLBUTAMİT a. (fr. *tolbutamide*'den). **1.** Eczc. Kan şekerini düşürücü etki gösteren N-paratoluen sülfonil N'-butilüre'nin günlük dildeki adı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Damar içi tolbutamit testi,* glukoz metabolizması anomalilerinin anlaşılması amacıyla deneysel olarak hipoglisemi yaratma deneyi.

—ANSİKL. Eczc. Tolbutamit pankreasın Langerhans adacıklarındaki beta hücrelerini uyararak ensülin salıverilmesini hızlandırır ve artırır. Yetersiz de olsa henüz ensülin yapımı devam eden ve ketoazidozu bulunmayan orta yaşlı hastaların tedavisinde kullanılır.

TOLEARA ya da **TOLİARA,** esk. **Tulear,** Madagaskar'ın güney-batısında liman kenti, il merkezi, Mozambik kanalı kıyısında; 49 000 nüf. Ticaret ve yönetim merkezi. Tekstil. Besin. —*Toleara ili,* adanın güney-batısı ile güneyinde uzanır; 161 405 km²; 1 740 000 nüf. (1990).

■**TOLEDO,** İspanya'da kent, Castilla La Mancha'da il merkezi, Tajo'nun sol kıyısında; 54 300 nüf. Piyade akademisi, ünlü kesici silahlar. Turizm. —*Toledo ili,* 15 368 km²; 494 727 nüf. (1990). Castilla La Mancha'da oldukça az engebeli, Tajo ırmağının D.'dan B.'ya doğru aştığı geniş bir alanda uzanır. D.'ya doğru Mancha'nın bir bölümünü kaplar.

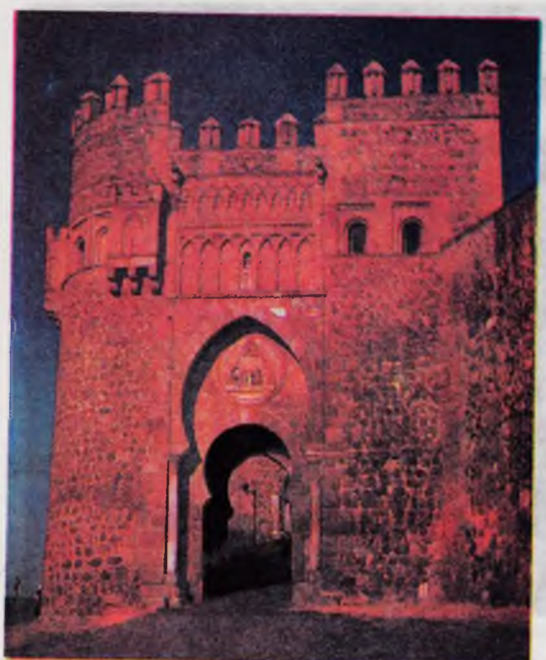
—Tar. Yunan ya da fenike kökenli olan Toledo, İ.Ö. 192'de romalılaştı. Athanagild buraya yerleşince (554'e doğr.), Vizigotlar'ın gerçek tinsel başkenti durumuna geldi ve 18 Toledo konsili burada toplandı. Üçüncü Toledo konsili (589), ariusçu kral Recaredo ve birçok ariusçu piskoposun din değiştirmeleriyle önem kazandı. 711'de Araplar'ın eline geçen kent, ayrıcalıklarını Córdoba'ya kaptırdı. Çok geçmeden, islama karşı bir direniş ve ulusal bağımsızlık merkezi durumuna geldi ve bu durum kanlı bastırmalara, özellikle 797 bastırmasına yol açtı. X. yy. başında, yaklaşık elli yıl boyunca özerk bir arap devletine merkezlik etti. Ülkeye egemen olan Emeviler, belediyecilik, kültür ve iktisat alanında (Toledo deri ve çelikleri) kentin gelişmesine katkıda bulundular. XI. yy. başında, Córdoba halifesi güçsüzlüğünü belli edince, bir Toledo krallığı kurulduysa da daha 1085'te León ve Castilla kralı Alfonso VI Toledo'ya girerek burayı kendi başkenti ve bir Reconquista kalesi durumuna dönüştürdü. Kent dört yüzyıl boyunca, İber yarımadasının kültür ve din merkezi işlevini sürdürdü.

Özellikle kentin çevirmenler okulu, arap bilim ve felsefesiyle yunan felsefesinin bir bölümünün Avrupa'da tanıtılmasını sağladı. XVI. yy.'da comunero* ayaklanmaları ve bu ayaklanmaları bastırmak için ya-

Scala

Toledo
mimar Juan Guas'ın 1477-1496 arasında yaptığı San Juan de los Reyes kilisesi

J. Bottin

Puerta del Sol mücear sanatı, XIV. yy. başı

pılanlar kenti güçten düşürdü ve 1561'de Felipe II Toledo'yu bırakarak Madrid'e gitti.

Bunun üzerine ve *imperial y coronada* kenti unvanına karşın, Toledo artık bir sanat kenti ve hayvancılıkla ipek üretimine yönelik geniş bir bölgenin merkezi olmaktan öteye gidemedi. 1803-1813 arasında Fransızlar tarafından işgal edildi. Alcázar de Toledo savunması (22 temmuz - 28 eylül 1936), ispanyol iç savaşının çarpıcı olgularından biridir.

TOLEDO'DA SANAT

—Güz. sant. Toledo, Madrid'in kurulmasından sonra etkinliği giderek azalan bir müze-kenttir. Anıtsal tarihi islam döneminde, sur duvarının çeşitli öğeleri (Puerta Vieja de Bisagra), damarlı kubbecikleriyle ünlü küçük Bab ül-Merdum camisi (980; Reconquista'dan sonra Cristo de la Luz kilisesi'ne dönüştürüldü) ve calle de las Tornerías'taki ibadet yapısıyla başlar.

İslam tekniklerinin mimarlıkta ve duvar süslemelerindeki etkisi, çoğu zaman at nalı biçiminde olan sıra kemerlerle, zengin bir biçimde işlenmiş yalancı mermer kaplamalarla ve oymalı, boyalı tavanlarla belirginleşen toledo mücear okulunun üretimi aracılığıyla, XVI. yy.'a kadar devam etti. Bu okul canlılığını dinsel mimarlıkta (küçük bir vizigot müzesinin yer aldığı S. Román ve Santiago del Arrabal) olduğu kadar askeri yapılarda (Puerta del Sol) ve sivil mimarlıkta da (Casa de Mesa ve Taller del Moro) sürdürdü. En zarif ürünleri arasında iki eski sinagog bulunmaktadır: XIII. yy.'da yeniden yapılan S. María la Blanca ve 1357 tarihli El Tránsito.

Lauros-Giraudon

eski Bab ül-Merdum camisi (980; bugün Cristo de la Luz kilisesi)

1226'da katedralin yapımına başlanmasıyla gotik sanat kente girdi. Katedralin Martın usta adındaki mimarı, Bourges katedrali'nin genel plan şemasını kopya etmekle birlikte, yapım aşamasında Bourges örneğinde hissedilen düşey yükseliş hareketini göz önünde tutmadı. İspanya'daki geç gotik yapıların en kusursuz örneklerinden biri olan fransisken kilisesi S. Juan de los Reyes de Toledo'dadır. Mimar J. Guas'ın da yapım çalışmalarına katıldığı bu kilise, başlangıçta Katolik Krallar'ın mezarlarını içermek için yapılmıştı. Kilisenin avlusu çok süslüdür.

Yüksek gelirli başpiskoposlar her dönemde sanat etkinliklerini desteklediler; katedralin içini süsleme çalışmalarını sürdürdüler, rahipler kurulu salonunu yaptırdılar (1504-1512) ve görkemli hazineyi durmadan zenginleştirdiler. Kentte yer alan iki güzel hastane de onların yapıtıdır; kardinal Mendoza'nın bağışlarıyla yaptırılan haçvari planlı Santa Cruz hastanesi (mimarı E. Egas, 1504-1514; bugün İl müzesi) ve genellikle kurucusu kardinal Tavera'nın adıyla anılan S. Juan Bautista hastanesi (mimarı B. Bustamante; 1541-1548; bugün müze). Bu yapılar ilk ispanyol rönesansı'nın plateresco akımına tanıklık eder. Bunun ardından, alcázar*'ın yeniden yapılmasıyla (bu çalışmaları yöneten mimarlar sırasıyla A. de Covarrubias ile J. de Herrera oldu) klasikçiliğe doğru ilk adım atılmış oldu.

1577'de Toledo'ya yerleşen El Greco, burada dehasına uygun bir tinsel ortam buldu. Başyapıtlarından birkaçı ABD'ye götürülmüş olsa da, ressamın gelişim sürecinin izlenmesine olanak veren yüksek nitelikli bir dizi yapıtı kentte kalmıştır: katedraldeki *l'Espolio* (1577-1579), S. Tomé'deki *Orgaz kontunun cenaze töreni* (1586), S. José capellası'ndaki *Aziz Yusuf ile Çocuk İsa* (1599), Santa Cruz müzesi'ndeki *Göğe yükseliş* (1607-1613) ve "Casa del Greco" ile Tavera hastanesi'ndeki yapıtlar.

TOLEDO, ABD'de (Ohio) liman kenti, Maumee ırmağının ağzında, Erie gölünün güney-batı ucunda; 332 940 nüf. (1990). Deniz suları altında kalan Maumee halici, çok güzel bir doğal bölgedir, en az derinlik 7,50 m'dir. Limanın çok çeşitlenmiş ticari etkinliklerinin başında kömür gelir. Toledo, aynı zamanda bir sanayi (camcılık, makine ve otomobil yapımı, plastik maddeler, petrol rafinerişi) ve kültür (üniversite, müze) merkezidir.

TOLEDO, Filipinler'de kent, Cebu'nun batı kıyısında; 120 000 nüf. (1990). Ticaret, tarım ve madencilik (bakır) merkezi. —Yakınında, kömür madenleri.

TOLEDO *(montes de),* Orta İspanya'da küçük sıradağlar, G.'de Orta Tajo vadisinin yanı başında yükselir.

TOLEDO (Pedro DE), **Villafranca** markisi (Alba de Tormes 1484-1553), 2. Alba dükünün oğlu. 1532'de Karl V tarafından Napoli valiliğine atandı. Napoli'de önemli belediye hizmetleri yaptı, ama ıspanyol engizisyonunu getirmek isteyince bir başkaldırıyla karşılaştı.

TOLEDO (Fernando ÁLVAREZ DE) → ALBA (Fernando ÁLVAREZ DE TOLEDO).

TOLEDO (Juan Bautista DE), ispanyol mimar ve heykelci (öl. Madrid ? 1567). Roma'da öğrenim gördü; bir süre Napoli kral naibinin hizmetinde çalıştıktan sonra, 1559'da Felipe II tarafından İspanya'ya geri çağrıldı. Madrid alcázarı'nda, Aranjuez şatosu'nda çalıştı, özellikle el Escorial*'ın ilk planlarını çizdi (1563); bu binanın yalın güney cephesini ve Sangallo'nun Farnese sarayı'ndan esinlenerek Los Evangelistas avlusunu inşa etti.

TOLEDO (Francisco DE), **Oropesa** kontu (öl. 1581'den sonr.). 1569'dan 1581'e kadar Peru'da ispanyol genel valiliği yaptı, ülkeyi dolaştı, yönetimi düzenledi ve birçok kararname çıkardı. İnka şefi Túpac Amaru'nun başını vurdurdu (1572).

TOLEİT a. (fr. *tholéite* ya da *tholéiite*). Yerbil. **1.** Başlangıçta, plajiyoklaz (% 50 anortit), ojit ve metal oksitleri fenokristalle kuvars ve alkali feldispat arabüyümeleri gösteren camsı mezostazlı bazalt. **—2.** Bugün, okyanus sırtları ve bazı ada yayları düzeyinde ortaya çıkan ilksel bir magmanın göstergesi sayılan, silis bakımından aşırıdoymuş, demir bakımından zengin ve farklılaşması silisçe zengin katmanların oluşmasına neden olan bazalt.

TOLEİTİK sıf. (fr. *tholéitique* ya da *tholéiitique*). Yerbil. Toleit bileşimli bir magmadan türemiş bir magma birleşimi için kullanılır.

TOLENTİNO, İtalya'da komün, Marche'de (Macerata ili), Chienti kıyısında; 17 900 nüf. XIII. yy.'dan kalma San Nicola bazilikası. Deri sanayisi. Mobilya. Kâğıt. Kiremit fabrikası.

Tolentino antlaşması, Bonaparte ile papa Pius VI'nın temsilcisi kardinal Mattei arasında imzalanan antlaşma (19 şubat 1797). Papa, Bologna, Ferrara ve Romagna'yı Fransa'ya bıraktı, genel barışa kadar Ancona'nın işgal edilmesine razı oldu, tazminat ödedi ve sanat eserlerini teslim etti.

TOLENTİNO DE ALMEİDA (Nicolau), portekizli şair (Lizbon 1740 - *ay. y.* 1811). Yergilerinde küçük burjuva kesimini eleştirdi. Üç cilt halinde toplanan yapıtlarında (1801-1828) bilinçli bir alayla, sade bir üslup içerisinde çevresindeki niteliksizliği ve bayağılığı betimledi. Özgünlüğü, tarzının ve anlatımının kesinliği onun, döneminin edebiyatında özel bir yer yapmasını sağlamıştır.

TOLERANS a. (fr. *tolérance*). Başkalarının, kendisinden farklı düşünme ve yaşama biçimleri olmasını kabul eden kimsenin tutumu; hoşgörü, müsamaha: *Siz, farklı düşüncelere, hayat tarzlarına tolerans göstermeyi öğrenmelisiniz.*

—Bağışıkbil. Bir antijenle ilk temasın yarattığı bağışıklık felcinden ileri gelen ve bazı antijenlere karşı bağışıklık tepkisi yokluğu biçiminde beliren tepkisizlik. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Parac. Gerçek ağırlık ve ayarlarla, yasal ağırlık ve ayarlar arasında, kabul edilebilecek fazla ya da eksik en yüksek fark. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tarım. Bir gübrenin, içerdiği bir elementin beyan edilen miktarıyla, analiz sonucu bulunan miktarı arasındaki kabul edilebilir fark.

—Teknol. Ölçülen bir değerin doğru sayılabilmesi için içinde bulunması gerektiği, kuramsal bir büyüklüğe göre tanımlanmış aralık. (Bk. *ansikl.* böl. Mak. san.) || *Tolerans vermek,* bir kotun toleransını ya da bir parçanın toleranslarını belirlemek.

—ANSİKL. Bağışıkbil. Tolerans olgusu, 1953'te Billingham, Brent ve Medawar tarafından deneysel olarak ispatlanmıştır. Doğumdan hemen sonra başka farelerin *alojenik* hücreleri şırınga edilen alıcı farelerin, verici farelerden alınan grefleri atamaz, red edemez duruma geldikleri görülmüştür. Bir bağışıklık toleransı durumunun indüklenmesi, antijenin yapısına, yoğunluğuna, organizmaya sokulma yoluna ve konağın genetik karakterlerine bağlıdır. Bağışıklık toleransı, dolaşımda antikor üretiminin yokluğu ile kendini gösterebildiği gibi, hücre aracılığı ile gelişen bağışıklık tepkimesinin yokluğu ile de belire-

bilir. Bugün kabul edilen varsayım, bazı immünokompetan hücre klonlarının engellenmesi ya da tahribi olasılığıdır.

—Mak. san. Aynı nominal kota sahip iki parçanın birleştirilmesi bir geçme oluşturur. Bu kotların toleranslarının karşılıklı durumlarına göre geçme, *boşluklu*, *sıkı* ya da *belirsiz*, yani kimi zaman boşluklu, kimi zaman da sıkı olabilir.

Tolerans standartları, parçaların çeşitli boyutları için, işlevlerine ve istenen işleme duyarlığına bağlı olarak, işleme sırasında nominal ölçü üzerinde kabul edilebilecek hataların değerlerini belirtir. Bu boyutlar 20 °C sıcaklık için geçerlidir. Tolerans bir parçanın boyutunun içinde bulunması gerektiği iki sınır arasındaki fark olduğundan, bu boyutun tanımlanabilmesi için, nominal ölçüye göre bu sınırların belirlenmesi yeterlidir. Tüm toleranslar mikrometre cinsinden ifade edilir. Her biri ayrı bir duyarlık kalitesine denk düşen 16 tolerans öngörülmüştür.

Nominal kot ile maksimum (ya da minimum) sınır arasındaki cebirsel farka *sapma* adı verilir. Sıfır sapma çizgisi ya da sıfır çizgisi, nominal kota denk düşen çizgidir.

Tolerans bölgesinin sıfır çizgisine göre konumu, nominal kota bağlı olarak, sapmalardan birinin değerini ve işaretini niteleyen bir harfle (delikler için A'dan Z'ye, miller için *a*'dan *z*'ye) belirtilir. Uzlaşma gereği, delikler için H'nın nominal kotla minimum sınır arasında sıfır sapmaya (yani *normal delikli* denen sisteme) ve miller için *h*'nın nominal kotla maksimum sınır arasında sıfır sapmaya (yani *normal milli* denen sisteme) denk düşmesi kabul edilmiştir.

Parça, nominal kotu, bunu izleyen bir harf ve bir *kalite** numarasıyla tam olarak tanımlanır.

Nitekim, 100 H7, kotu 100 mm, simgesi H, kalitesi 7 olan bir deliği belirtir. 100 mm kotuna ve 7 kalitesine denk düşen tolerans 35 μm dir. Öte yandan bir H deliğinin minimum sınırı, nominal kottur. Dolayısıyla delik, 100 mm + 35 μm ve 100 mm − 0 μm arasında, yani 100,035 mm ve 100 mm arasında değişen bir çapa sahip olabilir; bu da 100^{+35}_{+0} ile gösterilir.

Aynı şekilde 100*g*6 milinin toleransı 22 μm dir. Standartlara göre, 100*g*6'ya denk düşen tolerans sapmaları −12 μm ve −34 μm dir. Dolayısıyla mil 100 mm −12 μm ve 100 mm −34μm arasında, yani 99,988 mm ile 99,966 mm arasında kalan bir çapa sahip olabilir, bu da 100^{-12}_{-34} ile gösterilir.

Böylece 100 H7*g*6 geçmesi 35+34 μm ve 0+12 μm arasında kalan, yani 69 ve 12 μm arasında değişen bir boşluk içerebilir. Bu çok kullanılan ve *kayar* geçme* adı verilen bir geçme türüdür.

—Parac. Ayar toleransı, mutlak değer ya da yasal ayarın kesri olarak ifade edilir. Ayar toleransı, ayarın kendisi gibi, yani alaşım miktarının kesri olarak tespit edilir. Böylece, örneğin gümüş alaşımlı yasal ayarı 900 milyem ve yasal ağırlığı 25 g olan bir para, 5 milyem fazla ya da eksik bir ayar toleransı, 10 milyem fazla ya da eksik bir ağırlık toleransı ile, 895 ve 905 milyem arasında bir ayara; 24,75 ve 25,25 g arasında bir ağırlığa sahip olacaktır. Bu değişiklik sınırları ötesinde paralar makbul sayılmaz, çünkü ya ağırlıklarının ya da ayarlarının yüksek ya da düşük olması nedeniyle tolerans dışı kalırlar.

TOLERANSLI sıf. Kendisinden çok farklı düşünme, yaşama, inanç biçimlerine hoşgörü gösteren bir kimse için kullanılır; hoşgörülü, müsamahalı.

TOLERANSSIZ sıf. Hoşgörüsüz: *Ne toleranssız bir insan.*

TOLERANSSIZLIK a. Hoşgörüden yoksunluk; hoşgörüsüz bir kimsenin tutumu; hoşgörüsüzlük, müsamahasızlık.

TOLFA dağları, İtalya'da tepeler öbeği, Lazio'da, Civitavecchia'nın K.-D.'sunda; yüksl. 616 m. Bunlar, trakitten oluşan, aşınma sonucu çok güzel görünümler vererek parçalanmış yanardağlardır. Maden (alünit) yatakları.

TOLGA a. Esk. sil. **1.** Savaşçıların başlarını korumak için giydikleri metal başlık. (→ MİĞFER.) **—2.** Ortaçağ'da savaşçılar tarafından kullanılan, başın ve yüzün tümünü saran, büyük çelik miğfer.

TOLGA (Yalın), türk tiyatro oyuncusu, yönetmen (İstanbul 1928 - Bursa 1989). Ankara Devlet konservatuvarı tiyatro bölümü'nü bitirdi (1952); Devlet tiyatrosu'nda görev aldı. Buradan ayrılarak Mithatpaşa tiyatrosu'nda oyuncu ve yönetmen olarak çalıştı (1967-1972). Yeniden Devlet tiyatrosu'na girdi. Bursa Ahmet Vefik Paşa tiyatrosu müdürlüğünü yaptı (1980-1987). Birçok oyunun başrolünde sahneye çıktı. *Paydos, Babaevinde hayat, Ayakta durmak istiyorum, Yıldırım Bayezit* vb. oyunları yönetti.

TOLGALI sıf. Başında tolga bulunan kimse için kullanılır.

TOLİARA → TOLEARA.

TOLİATTİ ya da **TOGLİATTİ,** esk. **Stavropol,** Rusya'da kent, Volga kıyısında; 654 700 nüf. (1991). Otomobil yapımı. Kimya ve makine sanayileri.

TOLİDİN a. (fr. *tolidine*). Org. kim. Benzidinin dimetilli türevlerine verilen genel ad. (Ortonitrotoluenden elde edilen ortotolidin, boyarmadde üretiminde kullanılır.)

TOLİL- (fr. *tolyl-*). Org. kim. Bir molekülde tolil kökünün bulunduğunu gösteren önek.

TOLİL a. (fr. *tolyle*). Org. kim. Formülü CH_3—C_6H_4— olan birdeğerli kök.

TOLİMA *(Nevado del),* Andlar'da yanardağ, Kolombiya'da, orta Cordillera'da; 5 215 m. Ulusal park. —Adı bir yönetim bölgesine verilmiştir; 23 562 km^2; 1 193 450 nüf. (1992).

TOLİT a. (fr. *tolite*). Patlayıcı olarak kullanılan bakışımlı trinitrotoluene verilen ad.

—ANSİKL. Tolit, sülfonitrik karışımlar yardımıyla toluenin nitrolanmasıyla elde edilir. Saf tolit, 80,8 °C'ta ergiyen ve yaklaşık 1904'ten beri patlayıcı sanayisinde kullanılan soluk sarı renkli bir maddedir. Patlayıcı cephanelerin ergimiş halde doldurulmalarına elverişlidir ve değişik patlayıcı karışımların bileşimine girer.

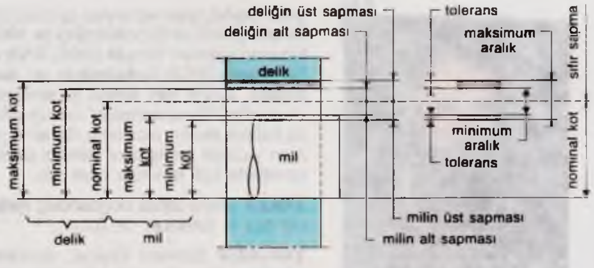
TOLİTA *(La),* Ekvador'un K. kıyısında, río Santiago halicindeki bir adada bulunan arkeolojik yer; G.'de río Esmeraldas'a, K.'de de bugünkü Kolombiya sınırının ötesine kadar yayılan bir kolomböncesi uygarlığa (İ.Ö. 500'e doğr.-İ.S. 500'e doğr.) adını vermiştir. Çok gelişmiş bir madenciliğe sahip olan bu uygarlıkta baskı bezekli, çokrenkli ve yüksek nitelikli seramikler üretilmiştir. Belli bir şehircilik anlayışına göre yerleştirilmiş olan konutlar ve ibadet yapıları, platformlar üzerinde yükselir.

Tolkappiyam *(Eski şiir),* tamulca dilbilgisi incelemesi (yaklş. V. yy.); üç bölümden oluşur: sesbilim, biçimbilim ve tema. Sangam'ın temabilimini, dönemin tamul diline yeni bir bakışla kurallara bağlar.

TOLKİEN (John Ronald Reuel), ingiliz yazar (Bloemfontein, Güney Afrika, 1892 - Bournemouth 1973). Oxford'da ortaçağ edebiyatı uzmanıydı, dünya çapında ilgi gören *The Hobbit* (1937) ve *The Lord* of the Rings* (1954-55) adlı yapıtlarıyla alegorinin yeniden doğuşuna katıldı.

TOLKİ-VOLKİ a. (ing. *talkie-walkie; to talk,* konuşmak ve *to walk,* yürümek'ten). Taşınabilir telsiz telefon.

TOLL (Johan Christoffer), isveçli mareşal (Mölleröd 1743 - Bäckaskog 1817). Kristianstad'ı zapt ederek (1772) Gustaf III'ün hükümet darbesine katıldı, Tarafsızlar birliği anlaşması'nı sağladı (1800), ingiliz ittifakını görüştü (1804) ve Stralsund geri çekilmesini yönetti (1807). Sonra mareşalliğe yükseltildi ve Skane valisi oldu.

tolerans standartları (İSO sistemi)

TOLLAN → TULA.

TOLLENS (Hendrik), hollandalı şair (Rotterdam 1780 - Ryswick 1856). Aşk şiirleri ve betimlemeye dayalı şiirler, yurtsever şarkılar yazdı, Willem I döneminde, vatanını ve aile mutluluğunu yüceltti.

TOLLER (Ernst), alman oyun yazarı (Samotschin, bugün Szamocin, Poznań, 1893 - New York 1939). Barışçı ve komünistti, 1918-19'daki Bavyera devrimi'nde etkin bir rol oynadı. Anlatımcı oyunlarında (*Der Masse-Mensch,* 1921; *Hinkemann,* 1923; *Hoppla, wir leben,* 1927) siyasal ve toplumsal görüşlerini yansıttı. Şiirlerinden bazılarında (*Gedichte der Gefangenen. Ein Sonettenkreis,* 1921) trajik bir yazgı ve ölüm duygusundan izlere rastlanır. 1933'te Toller, New York'a sığınmak zorunda kaldı, daha sonra bir özyaşamöykusüyle (*Eine Jugend in Deutschland,* 1934) bir dram (*Pastor Hall,* 1939) bırakarak orada intihar etti.

BBC-Hulton Picture Library

John Ronald Reuel Tolkien

TOLLU (Cemal), türk ressam (İstanbul 1899 - *ay. y.* 1968). 1919'da girdiği Sanayi nefise mektebi'ni Kurtuluş savaşı'na katılması nedeniyle Cumhuriyet döneminde bitirdi. Eğitimini Münih'te Hans Hoffmann'ın, Paris'te André Lhote, Marcel Gromaire ve Fernand Léger'nin atölyelerinde sürdürdü, ayrıca Charles Despiau ile heykel çalıştı (1929-1932). Türkiye'ye döndükten sonra, bir süre ortaöğretim kurumlarında resim öğretmenliği, Ankara Arkeoloji müzesi müdürlüğü, Güzel sanatlar akademisi'nde Léopold Lévy'nin baş yardımcılığını yaptı. Aynı kurumun resim bölümü başkanlığından emekli oldu (1962).

"D grubu"nun kurucularından (1933) ve önde gelen adlarından biri olan Tollu, Avrupa'da benimsediği yapısalcı üsluplaştırma ve kübist anlayışın geometrik şematizminden çabuk sıyrılarak hitit sanatının kunt, geniş kütleli tekniğini seçti; hitit alçakkabartmalarında ve heykellerinde gözlemlenen üslup özelliğini inceleyerek resme aktardı. *Hatay'da portakal bahçesi, Köylüler, Kurban* gibi düzenlemelerinde, özellikle desen ve renk ustalığı akılcı bir biçim arayışlarıyla bütünleşir, özentilerden uzak yalın ve içten bir duyarlık ön plana

Cemal Tollu
Düzenleme (1961)

B.S.İ.

Lev Tolstoy
İ. N. Kramskoy'un yaptığı portreden ayrıntı
Tretyakov galerisi, Moskova

B.S.İ.

Aleksey N. Tolstoy'un bir portresinden ayrıntı

TOLTEKLER SANATI

Moineau-Explorer

kırkurdunun ağzından çıkan sakallı erkek başı Tula'da bulunan (900-1200) sedef mozaik kaplı pişmiş toprak
Ulusal antropoloji müzesi Mexico

Giraudon

"4 yivli" denilen taş orta amerika takvim sistemi
Ulusal antropoloji müzesi Mexico

çıkar. Devlet resim ve heykel sergilerinde ikincilik (1940) ve birincilik (1940 ve 1960) kazanan, yapıtları Venedik (1956, 1958) ve São Paolo (1963) bienallerinde yer alan sanatçı, ayrıca *Yeni sabah* gazetesinde uzun yıllar "Sanat bahisleri" başlığı altında haftalık eleştiri, inceleme, deneme yazıları yazarak geniş okur kitlesini plastik sanatlarla ilgili konulara ortak etti.

TOLLY (*prens* Mihail Bogdanoviç BARCLAY DE) → BARCLAY DE TOLLY.

TOLMAN (Edward Chace), amerikalı ruhbilimci (West Newton, Massachusetts, 1886 - Berkeley 1959). *Purposive Behavior in Animals and Men* (İnsanlar ve hayvanlarda amaçlı davranış) [1932] adlı temel yapıtında amaç kavramından insanda olduğu kadar hayvanda da vazgeçilemeyeceği düşüncesini savundu. Davranışı etkileyen önemli sayıda değişken betimledi. Bunlar arasında bazıları gözlemlenebilir, örneğin fizyolojik kökenli dürtüler, kalıtım, olgunluk ve önceki uygulamanın sonucu gibi bazıları da gözlemlenebilir verilerden yola çıkılarak ruhbilimci tarafından çıkarsanan *ara* değişkenlerdi. Böylece Tolman, ara değişkenlere ya da koşullu kavramlara ("hypothetical constructs") verilen rolü önemsiz bir rol olarak gören behaviorculara karşı çıktı ve bilişçiliğin habercisi oldu.

TOLNA, Macaristan'da yönetim bölgesi, Tunaötesi'nde Tuna'yla sınırlanır; 3 703 km²; 266 000 nüf. Merkezi *Szekszárd.*

TOLNAFAT a. (fr. *tolnafate*). Der. hast. Dermatofitlerin neden olduğu mantar hastalıklarında dıştan sürülerek kullanılan mantar öldürücü ilaç.

TOLOMEİ (Claudio), italyan yazar (Siena 1492 - Roma 1556). Döneminin siyasal yaşamına etkin biçimde katıldı. Hümanist ve şair niteliğiyle latin prozodisini örnek alarak italyan veznini yeniden oluşturmaya çalıştı (1539). Diyaloglarında (*Il Polito*, 1525; *Il Cesano*, 1555), toscana lehçesinin edebiyat dili olarak kullanılmasını önerdi.

TOLOSA, İspanya'da kent, Bask ülkesinde (Guipúzcoa ili), Oria kıyısında; 9 700 nüf. Kâğıt fabrikası. Metalürji. Hazırgiyim.

TOLPİS a. (yun. *tolype*, yumak'tan). Akdeniz yöresinde yetişen biryıllık ya da çokyıllık otsu güzel bitki. (Erdişi ve sarı olan çiçekleri dilsiçiçekli kömeçler halinde topludur. Yaprakların hemen hepsi kökten sürer. Bil. a. *Tolpis barbata;* bileşikgiller familyası.)

TOLSTOY (Pyotr Andreyeviç, *kont*), rus siyaset adamı (1645 - Solovets manastırı 1729). Senatörlüğü atandı (1714); 1716-17 yıllarındaki Avrupa yolculuğunda Büyük Petro'ya eşlik etti. Çareviç Aleksey Petroviç davasının soruşturmasıyla görevlendirildi (1718), gizli şansölyeliği yönetti (1718 -1726); 1724'te kont oldu. Yekaterina I'in tahta geçmesini savundu, onun gizli Yüksek konsey'i üyesi oldu (1726). Menşikov ile bozuşmasından sonra tutuklandı ve sürüldü (1727).

TOLSTOY (Aleksey Konstantinoviç, *kont*), rus yazar (Petersburg 1817 - Krasnıy Rog yurtluğu, Briansk bölgesi, 1875). Lev Tolstoy'un uzaktan kuzeni. *Smert İvana graznago* (1866), *Zar Fyodor İvanoviç* (1868), *Zar Boris* (1870) adlarındaki oyunlarının oluşturduğu üçlemeyle ve lirik ve hiciv niteliği taşıyan şiirleriyle tanındı. Fransız yazar H. Monnier'nin ünlü tipi, burjuva ahmaklığının temsilcisi Monsieur Prudhomme'un, Rusya'daki temsilcisi Kosma Prutkov'un yaratılmasına katkıda bulundu.

TOLSTOY (Dimitriy Andreyeviç, *kont*), rus siyaset adamı (Moskova 1823 - Petersburg 1889). Kutsal sinod savcısı (1865 -1880), 1866'dan sonra Milli eğitim bakanı. Materyalizme karşı savaşmak için liseleri yeniden klasik eğitim sistemine getirdi (1871). Aleksandr III tarafından İçişleri bakanlığına getirildi (1882); Aleksandr II reformlarıyla sağlanan yasal eşitlik ve özgürlükleri sınırlamak için kısıtlayıcı önlemler aldı.

TOLSTOY (Lev Nikolayeviç, *kont* — denir), rus yazar (Yasnaya Polyana, Tula ili, 1828 - Astapovo, Ryazan ili, 1910). Zengin bir toprak sahibinin oğluydu, küçük yaşta öksüz kaldı, çocukluğu ailesinin malikânesinde geçti. Kazan ve Petersburg'da pek parlak olmayan bir eğitim görmekle birlikte -daha çok oyuna ve eğlenceye düşkündü-, çok okudu (Pascal, Platon, Dickens) ve "bir yaşama felsefesi" belirlemeye karar verdi. Bir sığınak olarak gördüğü Yasnaya Polyana'ya döndükten sonra köylülerin yazgısını değiştirmeye çalıştı, daha sonra, düzensiz yaşamına bir yön vermek amacıyla orduya yazıldı. Topçu teğmeni çıktı, Kırım'da kahramanca savaştı (1854-55), çocukluk anılarını yazdı ve Sivastopol kuşatmasında gördüklerini kaleme aldı. 1856'da ordudan istifa ettiğinde *Çocukluk* (Detstvo) [1852] ile, bunları tamamlayan ve daha sonra *Epoki razvitija* başlığıyla bir araya getirilecek olan *İlk gençlik* (Otrçestvo) [1854] ve *Gençlik*'i (Yunost) [1857]; ayrıca *Tipi* (Metel), *İki süvari subayı* (Dva gusara), *Toprak ağasının sabahı*'nı (Utro pomeşçika) [1856] yayımlamış bulunuyordu. Bu ilk başarılardan sonra kendini edebiyata adamaya karar verdi.

İsviçre, Fransa ve Almanya'yı (1857) kapsayan bir yolculuğun ardından Rusya'ya döndü; bu sırada çar köleliği kaldıran kararnameyi çıkartmıştı; yeni anlayışa yatkın ve görevlerinin bilincinde olan Tolstoy, köylüler için örnek bir okul kurdu ve bölge yargıçlığı yaptı. 1862'de komşu çiftlikten genç bir kızla, Sofya Andreyevna Bers ile evlendi ve ondan 13 çocuğu oldu; yazdığı askerlik anılarından esinlenerek *Kazaklar* (Kazaki) [1863], *Sivastopol hikâyeleri* (Sevastopolskiye razskazıy) [1868], özellikle de *Savaş* ve barış* (Voyna i mir) [1865-1869] bu en mutlu dönemine aittir; Napoléon savaşları dönemi Rusya'sının görkemli bir freskini çizen ve Tolstoy'un ilk başyapıtı olan *Savaş ve barış,* okuyucuları fethetmekle birlikte, eleştirmenlerden yeterince ilgi görmedi.

Ancak aile hayatının sevinçleri Tolstoy'u huzura kavuşturmaya yetmiyordu. Arzamas kasabasının bir hanında kaldığı bir gece yaşamın anlamsızlığı karşısında büyük bir ruhsal bunalıma düştü; daha sonra bu yaşantısından esinlenerek kısa bir öykü yazdı (*Notes d'un fou*) [fr. çev.]. Toplumsal aldatmacayı ve aşkın yanıltıcılığını dile getiren *Anna* Karenina* (1875 -1877), yıldan yıla artacak olan bu bunalımın başlangıcına işaret eder: bu dönemde Tolstoy, sanatsal etkinliği, kendisini toplumsal görevlerinden uzaklaştıran, kınanacak bir oyalanma olarak görmeye başladı. 1881'de, daha sonra *İspoved*'de (1882) anlatacağı manevi bir bunalım geçiren Tolstoy, evini terk ederek Optina Pustıyn manastırı'na çekildi, ancak bir süre sonra orada kalmaktan vazgeçti ve gerçek imanın ancak eylemle kanıtlanabileceğini savunarak Kilise'yle ilişkilerini sert bir biçimde kesti. Bir mujik gibi giyinerek işçiliğe başladı ve mülklerinin yönetimini karısına bıraktı (1891). Roman ve öyküleri karamsar bir havaya büründü ve tutumundaki sertleşme bunlara da yansıdı. *İvan İlyiç'in ölümü* (Smert İvana İlyiça) [1886], evliliği bir cehennem olarak niteleyen *Kreutzer* sonat* (Kreytserova Sonata) [1890], *Hacı Murat* (Hadji-Murat) [1896 -1904], Tolstoy'un tüm kurumlardan, öncelikle de Kilise'den kopuşunu dile getiren *Diriliş** (Voskreseniy), *Ötek Sergiy* (1890 -1898, yayımlanışı 1911). Tolstoy bu dönemde oyunlar da yazdı: *Karanlığın kudreti* (Vlast Tmi) [1886], *İ Svet vo Tme Svetit* (1900), *Yaşayan ölü* (Jivoy Trup) [1900]. *V Cyom Moya Vera* (1884), *Tsartsvo bojiye vnutri vas* (1893), *Çto takoye iskustvo* (1898) adlı denemelerinde de aynı manevi arayış içinde olduğunu, ahlaksızlıkla suçladığı sanatı ve dogmalar ve mucizeler üreten Kilise'yi aynı biçimde yadsıdığını görürüz. 1901'de Kutsal Sinod'ca aforoz edilen Tolstoy aydın gençler arasında giderek daha çok tanınmaya başladı ve Yasnaya Polyana sık sık ziyaret edilen bir yer haline geldi. Ünlü bir kişi olmaktan bıkan, yalnızlığa ve yoksulluğa büyük bir özlem duyan Tolstoy, herkesten uzakta yaşamaya karar verdi; 10 kasım 1910'da gizlice malikânesini terk etti, trene bindi, ancak hastalığı yüzünden bitkin düşerek Astapovo istasyonunda öldü.

Tolstoy'un yapıtı düşten çok yaşanmış duygularla beslenen, her türlü estetik yapmacıktan ve söz oyunundan arınmış uzun bir itiraf biçimindedir ve Tolstoy bu yoldan yaşamın anlamını aydınlatmak ister. Aşırı bir duyumsallık ile mutlak tutkusu arasında bölünmüş olan ve yetkinliği özleyen Tolstoy'da, kendini aklamak ihtiyacı bir saplantı haline gelmiştir; şiddete karşı ve mülkiyetin kaldırılmasından yana olan, ödünsüz ve akılcı yeni bir ahlakın savunuculuğunu üstlenen Tolstoy, hayatıyla düşüncesini uzlaştıramamanın dramını yaşadı, bu da onu aşkı, aileyi, sanatı yadsımaya yöneltti. Ancak roman ve öyküleri bu çelişkilerden hiçbir zarar görmedi, yaşamın en yalın görüntülerini bile aktarmaya, en basit ayrıntılar, en küçük belirtiler ve özellikler üzerinde bile durmaya çalışarak canlı kişilikler yaratmayı ve her türlü yapmacıktan uzak tarihsel ya da toplumsal freskler çizmeyi başardı.

TOLSTOY (Aleksey Nikolayeviç), rus yazar (Nikolayevsk 1883 - Moskova 1945). Soylu bir ailedendi. 1907'de "dekadan" esinli *Vers lyriques*'i (fr. çev.) yayımladı, ama onu asıl ünlendiren Gogol'e özgü bir esinle taşra aristokrasisinin ortadan kalkışını anlattığı töre komedileri ve hikâyeleridir (*Outre-Volga* [fr. çev.], 1910; *Hromay barin,* 1912). Devrime karşı olduğu için göç etti, bir özyaşamöyküsü (*Detstvo Nikitıy,* 1922) kaleme aldı, sonra *Sestrıy*'da (1922-1925), seçilen yola ilişkin ilk kuşkularını dile getirdi. Rusya'ya dönüşünde (1923), kimi zaman bilimkurgu (*Aelita,* 1923; *Gıperboloyd inzenera Garina,* 1927), Rusya'nın düşmanları (*İbikus,* 1924; *Emigrantıy,* 1931-1940) gibi konular çerçevesinde yeni toplumun çatışkılarını betimledi (*la Vipère* [fr. çev.] 1928). Artık anıtsal gerçeklik yanlısı olan Tolstoy *Hleb* (1937) adlı romanıyla *Hozdeniye po mukam* (1920-1941) adlı üçlemesinde, kendi kuşağının aydınlarının izlediği yolu gözler önüne serdi, tarihsel fresklerindeyse (*Pyotr I,* 1929-1945; *Kokunç İvan* [İvan Groznıy, 1942-1943]) merkezi devletin ve rus ulusunun kökenleri üzerine düşüncelerini anlattı.

TOLTEKLER, uto-aztek grubundan meksikalı kabile; klasiksonrası dönemde (İ.S. 950-1500) bugünkü Mexico kentinin kuzeyine yerleşen bu kabile, Kuzey'den gelen öğeler ve belki de Teotihuacán kentinden gelen yerleşik gruplar tarafından oluşturuluyordu. İ.S. X. yy.'da, Toltekler'in kralı Topiltzin* Quetzalcóatl, başkentini Hidalgo eyaletindeki Tula*'da kurdu. Efsaneye göre daha sonra Kan ve Savaş tanrısı Tezcatlipoca* tarafından yenildi ve sürgün edildi. Tezcatlipoca savaşçı bir fetih siyaseti izledi ve Toltek İmparatorluğu genişleyerek Atlas okyanusu'ndan Büyük Okyanus'a kadar tüm Orta Meksika'yı egemenliği altına aldı. O dönemden kalma yıllıklarda, Tula'nın olağanüstü zenginlikleri anlatılır. Toltek uygarlığı öylesine parlaktı ki, sonradan hiçbir meksikalı hükümdar bu efsanevi halktan geldiğini söylemekten geri kalmadı. Tula'nın sürgün kralı Topiltzin Quetzalcóatl'ın sığındığı Yucatán yarımadasındaki Mayalar, Chicnen* İtzá kentinin de gösterdiği gibi, özellikle mimarlık ve heykelcilik konusunda çok güçlü bir toltek etkisi altında kaldılar.

Tolu balsamı → BALSAM.

TOLUALDEHİT a. (fr. *tolualdéhyde*'den). Org. kim. Benzaldehitin formülü $CH_3—C_6H_4—CH=O$ olan monometilli türevlerinin yaygın adı.

TOLUAY → TOLUN.

TOLUCA ya da **TOLUCA DE LERDO,** Meksika'da kent, Mexico eyaletinin merkezi, Mexico'nun B.'sında, *Nevado de Toluca*'nın eteğinde; 199 778 nüf. Ticaret, el sanatları ve sanayi (otomobil yapımı, sentetik tekstil, besin sanayileri) merkezi. Arkeoloji müzesi.

TOLUEN a. (fr. *toluène; Tolu*, tolu balsamı'ndan). Org. kim. Formülü $C_6H_5—CH_3$ olan metilbenzenin yaygın adı.
—ANSIKL. Önceleri p- toluik asitten karboksil giderilerek elde edilen toluen, taşkömürü katranında bulunur, ama daha çok petrolün hafif kesimlerinden aromatikleştirici hidrojen giderme (katalitik reforming) yoluyla elde edilir. Toluen, −95 °C'ta eriyen, 111 °C'ta kaynayan benzen kokusunda bir sıvıdır; bu bakımdan termometrelerde kullanılır. Suda çözünmez, organik bileşikler için iyi bir çözücüdür; zehirleyici etkisinin zayıf olması nedeniyle benzen yerine kullanılır. Benzaldehitin, benzoik asidin, sakarinin, toluidinlerin, tolit ya da T.N.T.'nin (trinitrotoluen) ve toluendiizosiyanatın hazırlanmasında işe yarar; ayrıca çözücü ve oktan indisinin yüksek olması nedeniyle yakıt olarak kullanılır.

TOLUENDİİZOSİYANAT a. (fr. *toluène-diisocyanate*'tan). Org. kim. Formülü $C_9H_6N_2O_2$ olan, dinitro-2-4 toluenden elde edilen ve poliüretanların hazırlanmasında kullanılan diizosiyanil-2, 4 toluenin yaygın adı.

TOLUENSÜLFONAT a. (fr. *toluènesulfonate*'tan). Org. kim. Toluensülfonik asidin tuzu ya da esteri.

TOLUENSÜLFONİK sıf. (fr. *toluènesulfonique*'ten). Org. kim. *Toluensülfonik asit*, formülü $CH_3—C_6H_4—SO_3H$ olan sülfonik asit. (Toluensülfonik asidin yalnızca orto ve para izomerleri önemlidir; bunların karışımı, toluenin sülfonlanması sonunda elde edilir. Orto izomeri sakarinin bireşiminde, para izomeri boyarmaddeler ile *diyabet** tedavisinde kullanılan sülfamitlerin üretiminde işe yarar.)

TOLUENSÜLFONİL- (fr. *toluènesulfonyl-*'den). Org. kim. Bir molekülde toluensülfonil kökünün bulunduğunu gösteren önek.

TOLUENSÜLFONİL a. (fr. *toluènesulfonyle*'den). Formülü $CH_3—C_6H_4—SO_2$ olan birdeğerli kök. (Toluensülfonil klorürler, fosfor pentaklorürün toluensülfonik asitler üzerine etkimesi sonunda hazırlanır ve organik bireşimde kullanılırlar.)

TOLUİDİN a. (fr. *toluidine*'den). Org. kim. Formülü $CH_3—C_6H_4—NH_2$ olan ve toluenden türeyen aromatik amin. (Üç toluidinin özellikleri, zehirlilik de dahil olmak üzere anilininkine çok yakındır ve daha çok boyarmadde üretiminde kullanılırlar. Orto ve para izomerleri, bunlara denk düşen nitrotoluenlerin indirgenmesi, meta izomeri hidroksilamonyum tuzlarının alüminyum klorür yanında toluen üzerine etki ettirilmesi yoluyla elde edilir.)

TOLUİK sıf. (fr. *toluique; Tolu*, Tolu balsamı'ndan). Org. kim. *Toluik asit*, formülü $CH_3—C_6H_4—CO_2H$ olan üç aromatik asidin genel adı; para izomeri ilk kez Tolu balsamından elde edildi. (Ksilenlerin yükseltgenmesi sonunda hazırlanırlar, karboksil giderme işlemine uğratıldıklarında tolueni verirler.)

TOLUİL- (fr. *toluyl-*'den). Org. kim. Bir molekülde toluil kökünün bulunduğunu gösteren önek.

TOLUİL a. (fr. *toluyle*'den). Org. kim. Formülü $CH_3—C_6H_4—CO—$ olan, toluik asitlerin yapısında bulunan birdeğerli kök.

TOLUİLENDİİZOSİYANAT a. (fr. *toluylène-diisocyanate*'tan). Org. kim. Formülü

$$CH_3(OCN)_2C_6H_3$$

olan diizosiyanatotoluen'in yaygın adı; 1, 2, 4-izomeri poliüretanların elde edilmesinde monomer olarak kullanılır.

TOLUN ya da **TOLUAY** a. Dolunay.

TOLUN (Abdülaziz Mecdi), türk siyaset adamı, şair (Balıkesir 1865 - İstanbul 1941). Rüştiyeyi bitirdi; dayısı Yahya Nefi Efendi'den medrese derslerini ve farsçayı öğrenerek sınavla öğretmen oldu. Balıkesir idadisi'nde, Girit'te Mekteb-i kebir-i islami'de edebiyat öğretmenliği yaptı, Girit'in elden çıkmasından sonra bir süre ticaretle uğraştı. İkinci meşrutiyet'te Karesi mebusu seçildi. Son Osmanlı meclis-i mebusanı'nda ikinci başkan yardımcısıydı. İstanbul'da Türkiye Zürra fırkası'nın kurucuları arasında da yer aldı. Ankara'ya giderek Şeriye vekâleti kaldırılıncaya kadar bu bakanlıkta müsteşarlık yaptı. Çoğunluğu tasavvufla ilgili şiirleri *Abdülaziz Mecdi divanı* (1945) adlı yapıtta derlendi. (→ Kayn.)

TOLUN (Raşit), türk bilim adamı (İstanbul 1921). Balıkesir lisesi'ni bitirdi (1938); yükseköğrenimini Maden tetkik ve arama enstitüsü bursuyla Cenevre Üniversitesi'nde yaptı. Yüksek kimya mühendisi olarak aynı kurumda göreve başladı (1946). 1955'te doçent, 1960'ta Ortadoğu teknik üniversitesi'ne öğretim üyesi, 1962'de profesör oldu. TÜBİTAK'a bağlı Marmara bilimsel ve endüstriyel araştırma enstitüsü'nün başkanlığına atandı (1973) ve öğretim üyeliği görevini İstanbul Teknik üniversitesi kimya fakültesi'nde sürdürdü. Sudkostik (sodyum hidroksit) elde etme işlemi sırasında klor gazı çıkmasını önlemeye yönelik tinkal çözeltisi kullanımına ilişkin buluşuyla Sedat Simavi vakfı fen bilimleri ödülü'nü alan (1981) Tolun'un yabancı dillerde birçok yapıtı ve bilimsel bildirisi yayımlanmıştır.

TOLUNİTRİL a. (fr. *tolunitrile*'den). Org. kim. Formülü $CH_3—C_6H_4—C≡N$ olan aromatik nitril.

Tolunoğlu camisi, Ahmet bin Tolun'un Fustat'ta yaptırdığı (879) cami; el-Katai tepesinde yükselen yapı, planı ve süslemeleriyle Samerra sanatının etkilerini yansıtır (el-Mütevekkil ve Ebu Dulef camileri). Caminin yalın planı, üç yanı çifte revaklarla çevrili kare bir avlu ile, mihrap duvarına koşut uzanan beş sahınlı ana mekândan oluşur. Yapının kıble yönü dışındaki üç yanı da ziyadelerle çevrilidir. Avlu revaklarında ve sahınlarda tahta kirişleri taşıyan sivri ve hafifçe taşkın kemerler, köşelerinde gömme ince sütunlar bulunan ayaklara oturur. (Samerra camilerinde de bu gömme sütunlara rastlanır). Sütun başlıkları stilize asma yaprakları biçimindedir. Ağırlığı azaltmak üzere ayakların üst bölümüne, kemerler arasındaki köşeliklere pencereler açılmıştır. Pencere boşluklarının çevresi, kemerlerin iç yüzleri, duvarların üst bölümü oymalı yalancı mermer süslemelidir. Avluda, kemer araları iri gülçelerle bezenmiştir. Yapının tümüyle tuğladan oluşu da Samerra etkilerini yansıtır. Minare de Melviye*'nin bir örneğidir (Memluklar döneminde taş olarak yenilendi [1296]). Altı mihraptan yalnızca biri eskidir. Sivri kemerli, yarım daire planlı, derin bir niş biçimindeki bu mihrabın mozaik ve mermer kaplamaları yenidir; mihrap önündeki ahşap kubbe de daha sonra yapılmıştır.

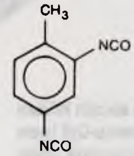
TOLUNOĞULLARI, Mısır ve Suriye'de hüküm süren türk sülale (868-905). Sülalenin kurucusu olan Ahmet'in babası Tolun, IX. yy. başlarında köle olarak Buhara'dan Bağdat'a getirildikten sonra abbasi halifelerinin hizmetine girdi. Oğlu Ahmet bin Tolun, halife ordusunda memluk (köle) bir türk askeri olarak zamanla komutanlığa kadar yükseldi ve vali vekili sıfatıyla Mısır'a gönderildi. Kısa sürede valiliği elde ederek etki alanını Filistin ve Suriye'ye kadar genişleten Ahmet bin Tolun, abbasi halifesi el-Mutez Billah ile onun kardeşi el-Muvaffak arasındaki taht kavgasından yararlanıp bağımsızlığını ilan etti (868). Çoğunluğu türk, rum, siyahi nübyeli köle askerlerin oluşturduğu güçlü ve disiplinli bir ordu kurdu; üzerine yürüyen el-Muvaffak kuvvetlerini bu orduyla durdurup halife el-Mutez'i desteklediğini bildirerek egemenliğini korumayı başardı; yönetimdeki bozukluklara son verdi; Mısır halkı üzerindeki vergi yükünü hafifleterek bunların sevgisini kazandı; Suriye'nin deniz gücüyle elde tutulabileceğini görüp büyük bir donanma yaptırdı; başkenti Fustat'ı (eski Kahire) yeni baştan bayındırarak güzelleştirdi; askeri bir bölge olan el-Katai'yi kurdurmakla ordu mensuplarının halkı tedirgin etmesini önledi; ünlü Ulu cami'yi yaptırdı ve böylece onun döneminde Mısır altın çağını yaşadı. Ölünce (884), yerine geçen oğlu Humareveyh de önceleri babasının yolunda yürüdü. Mısır ve Suriye'yi geri almak için harekete geçen abbasi kuvvetlerini güçlü ordusu sayesinde yenip püskürtmesi üzerine halife el-Mutezit, Mısır ile Suriye'yi ve Musul dışında tüm el-Cezire'yi yıllık 300 bin dinar haraç karşılığında Tolunoğulları'na bırakmak zorunda kaldı. Ancak, sonraları Humareveyh'in aşırı savurgan davranışları yüzünden yönetimde bozukluk ve orduda disiplinsizlik belirtileri baş gösterdi. Onun ölümü üzerine (896) ardılı olan oğlu Ceyş, aynı yıl tahtı ele geçiren kardeşi Harun tarafından öldürüldü. Böylece iç karışıklıklar nedeniyle sarsılan ve zayıflayan devlet yapısında Harun'un ölümünden (904) sonra parçalanmalar oldu. Son Tolunoğulları hükümdarı Şeyban, Suriye'de karmatilerin yönetime karşı başlattıkları ayaklanmayı bastıramayınca, halk abbasi halifesi el-Muktefi'yi yardıma çağırdı. Halifenin Muhammet bin Süleyman komutasında gönderdiği ordu Suriye'yi işgal edip burada dirlik ve düzeni sağladıktan sonra Mısır üzerine yürüyerek Dimyat'a girince, Şeyban kendisine karşı birleşen öteki kardeşlerince öldürüldü (905). Öte yandan, başkent Fustat'ı ele geçirerek Tolunoğulları egemenliğine son veren Muhammet bin Süleyman, sülalenin geriye kalan bireylerini yakalatıp Bağdat'a götürdü.
—Güz. sant. Tolunoğulları sanatı büyük ölçüde Mezopotamya sanatının etkisini yansıtır; bunda Ahmet bin Tolun'un Samerra'da yetişmiş olması önemli rol oynamıştır. Ahmet bin Tolun Samerra'da gördüğü görkemi Mısır'da uygulamak istemiş, Mısır'ın çeşitli kentleri gösterişli, anıtsal yapılarla donanmıştır, ancak bunların çok azı günümüze ulaşabilmiştir. Tolunoğlu* camisi Samerra'daki el-Mütevekkil* ya da Mütevekkiliye (Samerra Cami ül-Kebiri olarak da bilinir) camisi ile büyük benzerlikler gösterir. Ahşap, yalancı mermer ve taş üzerine uygulanan eğri kesim tekniğine, tolunoğlu sanatında camilerde ve sivil mimarlıkta da rastlanır.

TOLUOL a. (fr. *toluol*'den). Org. kim. Arı olmayan toluenin ticari adı.

TOM a. Olgun hindistancevizinden yapılan bir tür tespih.

TOM, Rusya'da ırmak, Sibirya'da, Altay dağlarından doğar, G.'den K.'e doğru akar, Tomsk'un aşağısında Obi'ye kavuşur; 827 km (havzası 62 000 km^2). Kuznetsk sanayi bölgesini aşar; Ossinniki, Novokuznetsk ve Kemerovo'dan geçer.

TOMAHAWK a. (ing. sözc.; algonkin dilinde *tamahacan*'dan). **1.** Kuzey Amerika Kızılderilileri'nin kullandığı savaş baltası. **—2.** Amerikan yapısı Cruise güdümlü füzelerinin SLCM (Sea Launched Cruise Missile) tipine verilen ad.

toluendiizosiyanat

Réunion des musées nationaux

Tolunoğulları sanatı stilize bir kuş figürüyle süslü ahşap pano, IX. yy.
Louvre müzesi, Paris

Lauros-Giraudon

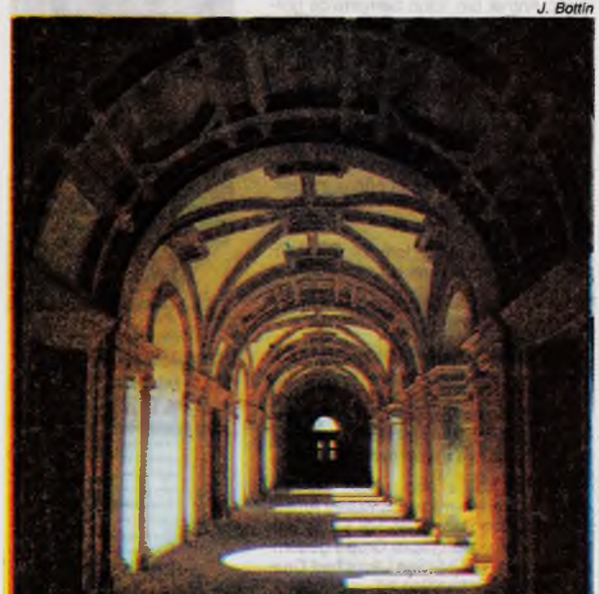
Tom amcanın kulübesi Montereau-Creil fayans imalathanesinde yapılan ve Tom amcanın ölümünü gösteren baskı bezekli tabak *Fransız-amerikan işbirliği ulusal müzesi, Blérancourt (Fransa)*

TOMAK a. **1.** Ağaçtan yapılmış top. **—2.** Ağaçtan gürz.
—Esk. giy. Bir tür çizme. (Kısa konçlu, yandan kopçalı ve ökçesiz olurdu. Altı köseleden yapılanına *mest,* sınırdaki askerlerin giydiği uzun konçlusuna *serhatlık** denirdi. Sünbüli dervişleri de devran sırasında tomak giyerlerdi. Bu tarikattan olanlara, tören ve tekbirle tomak giydirilirdi.)
—Esk. sey. oy. İçi keçe, üstü meşin kaplı, saç örgüsü gibi örülmüş yuvarlak ve uzunca oyun aleti. (Tutulacak kısmı uzunca, vurulan ucu yassı olurdu.) || Tomak adı verilen aletle oynanan bir takım oyunu. (*Tomak oyunu* da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Esk. sey. oy. Tomak, altı kişilik iki takım halinde oynanırdı. Her takımın bir tomağı olur, bununla rakip oyuncuları sıkıştırarak sırtına vurma amacı güdülürdü. Karşı takımın oyuncularına pes dedirten takım, oyunu kazanırdı. Çabukluk ve ustalık isteyen bir oyundu.
Tomak sarayda da oynanır, silahtarın başçavuşa verdiği işaretle başlar, çavuşbaşının "çek" sözüyle sona ererdi. Oyundan sonra oyunculara para ya da armağan verilirdi.

TOMAKA a. *Yörs.* Kadın baş süslemelerinde kullanılan, çene altından ve yanakların üzerinden yukarı doğru geçirilerek baş örtüsüne kancalanan, genellikle gümüşten yapılmış takı. (Türkmen kadın giyiminin ana öğelerinden olan tomaka, genellikle çiçek, yaprak, damla vb. biçimlerdeki bir kancaya takılmış değişik boylardaki zincirler ve bunların üzerindeki pullardan oluşur. Kancaya tutturulan pullarla bezeli alın süsü de tomakanın tamamlayıcısıdır. Bazı yörelerde tomakayı yalnız evli kadınlar takar. Takanı kötü etkilerden koruyacağına ilişkin inanç, oldukça yaygındır.)

Tomar D. de Torralva'nın 1557-1562 arasında İsa manastırı'nda yaptığı "Felipe avlusu"nun revaklarından biri

J. Bottin

TOMAKÇI a. Esk. sey. oy. Tomak oynayanlara verilen ad. (Tomak, çabukluk ve ustalık isteyen bir oyun olduğundan eli çabuk saray çalışanlarına övgü olarak *tomakçı* denirdi.)

TOMAKOMAİ, Japonya'da (Hokkaido) liman kenti, Büyük Okyanus kıyısında, Sapporo'nun G.'inde; 160 116 nüf. (1990). Kâğıtçılık ve kereste sanayileri. Alüminyum metalürjisi.

■ **Tom amcanın kulübesi** *(Uncle Tom's Cabin),* Harriet Beecher-Stowe'un romanı (1852). Tirajı milyonu aşan ilk amerikan romanı olan yapıtta, bedelini ödeyip tutsaklıktan kurtulmak ya da kaçmaktan başka çıkış yolu bulunmayan, defalarca satılan zenci kölelerin yaşamı anlatılır. Kitabın geniş yankılar uyandırması köleliğin kaldırılmasına hizmet etmiştir.

TOMAN a. *Yörs.* → TUMAN.

TOMAN (Antonín BERNAŠEK, **Karel** — denir), çek şair (Kokovice, Slaný yakınında, Prag 1946). *Torso Zivota* (1902), *Melanecholicka* (1906), *Mesice* (1918) ve *Hlas Ticha* (1923) adlı yapıtlarında, başta Provence ve Paris olmak üzere birçok yeri dolaşan, sonunda ülkesine dönen ve insanların kardeşliğini, adaleti ve özgürlüğü düşleyen bir adamın başından geçenleri anlatır. Toman, Neruda ile Sládek'in lirik çizgilerinde yer alır ve Seifert'in habercisidir.

TOMANBAY ya da **TUMANBAY** (Halep 1473 - Kahire 1517), Mısır Memluklarının son hükümdarı (1516-1517). Sultan Kansu Gavri'nin yeğeni. 1516-1517 Türk -Mısır savaşı başlayınca Osmanlılar'la çarpışmak için ordusunun başında Suriye'ye giden amcasının yerine Kahire'de saltanat vekili olarak kaldı. Kansu Gavri'nin Mercidabık* savaşı'nda (1516) ölmesi üzerine "Meliküleşref" unvanıyla memluk hükümdarı ilan edildi. Mısır'ı savunmak için gerekli önlemleri almaya başlayan Tomanbay, 10 bin kişilik bir kuvveti Canberdi Gazali komutasında Gazze üzerine gönderdi. Ancak, mısır ordusunu buyruğundaki Hanyunus denen yerde karşılayan Hadım Sinan Paşa, onları burada büyük bir bozguna uğrattı (1517). Daha sonra Sina çölünü geçen Yavuz Sultan Selim yönetimindeki türk ordusunun üzerine yürüyen Tomanbay, yapılan Ridaniye* savaşı'nı (22 ocak 1517) yitirerek kaçtı. Ancak, bir süre sonra çevresine topladığı 10 bin kişiyle osmanlı egemenliğine giren Kahire'yi bir gece baskını sonunda ele geçirmeyi başardıysa da bunun üzerine yapılan şiddetli sokak savaşlarıyla kent yeniden Türkler'ce teslim alındı; kaçan Tomanbay yakalandı ve Kahire meydanında idam edildi. Böylece 267 yıllık memluk sultanlığı sona ererken, tüm Suriye ve Mısır da osmanlı topraklarına katıldı.

TOMAR a. (yun. *tomos* ve *tomarios,* kitap cildi, parça ya da ar. *tūmar*'dan). **1.** Dürülerek boru biçimi verilmiş deri, kâğıt vb.: *Kâğıt tomarı.* **—2.** *Bir tomar, tomarla,* kâğıt, para vb. için kullanıldığında çok: *Bir tomar, tomarla para harcamak.*
—Sil. Top namlularının içini temizlemede ve yağlamada kullanılan, bir ucunda silindir biçiminde bir fırça taşıyan çubuk.
—Süslem. sant. Dekoratif resimlemede, üzerinde yazıtlar bulunan uçları kıvrılmış şerit.

◆ sıf. *Say. sıf.* + *tomar,* belirtilen sayıda tomar içeren: *İki tomar kâğıt almak.*
—Hematol. *Tomar alyuvarlar,* "tabak destesi" biçiminde birbirine yapışık olan ve çoğu zaman hücre topaklarını andıran, bu yüzden ne cinsten olduklarını anlamak için mikroskopla incelenmeyi gerektiren alyuvarlar. (Bu olgu, bazı hastalıklarda hastanın serumu önemli miktarda, yüksek molekül ağırlıklı proteinler içerdiği zaman görülür [örneğin Waldenström makroglobulinemisi].)

■ **TOMAR,** Portekiz'de Estremadura'da (Santarém yönetim bölümü) kent; 12 400 nüf. Tarihi, Templier tarikatının tarihine sıkı sıkıya bağlıdır; Templierler kentte, Kudüs'teki Kutsal kabir rotondasından esinlenen merkezi planlı bir capellası (XII. yy. sonu - XIII. yy.) olan bir kale yaptırdılar. Templier tarikatının kaldırılmasından sonra Tomar, 1320'de kurulan İsa tarikatının (Ordem de Cristo) merkezi oldu. 1510 -1514 arasında D. de Arruda, Templierler' in eski capellasına, kemerli geniş bir sahın ekledi; sahnın öbür ucunda, bir sacristianın üzerine inşa edilmiş bir *coro alto* bulunuyordu. Bu bölüm, manuel sanatının başyapıtlarından biri sayılır. 1529'da kral João III İsa tarikatını bir manastır tarikatına dönüştürdü. Mimar J. de Castilho birçok manastır avlusunun çevresine yeni yapılar inşa etti. Bunların en büyüğü, D. de Torralva'nın 1557-1562 arasında klasik üslupta tamamladığı "Felipe avlusu"dur.

TOMARA ya da **TOMARİS.** Tar. coğ. Anadolu'nun Lydia bölgesinde kent; Thyateira ile Agroeira (Attaleia) yakınlarında olduğu sanılmaktadır. Kimi araştırmacılar, kentin Akhisar'ın Göcek köyünün yerinde olduğunu öne sürerler. Kentin adı, bir nehir betimli sikkeleri üzerinde "Timarenon" diye geçer. Tomara'nın adı, bizans piskoposluk listelerinde de yer alır.

Tomar-ı turuk-ı aliye, M. Sadık Vicdani Kayıkçıoğlu'nun, bazı tarikatlar ve tasavvuf konusunda yayımladığı dört ciltlik yapıtın ana başlığı. Melami, kadiri, halveti tarikatlarının kuruluşları, ayinleri, kolları, şeyhleri ile tasavvufun da yer aldığı kitapların adları şunlardır: *Tomar-ı turuk-ı aliyeden melamilik* (1922), *Kadiriye silsilenamesi* (1922), *Halvetiye silsilenamesi* (1922), *Sofi ve tasavvuf* (1924).

TOMARİS → TOMARA.

TOMARZA, İç Anadolu bölgesinde Kayseri iline bağlı ilçe; 42 669 nüf (1990); 1 500 km², merkez bucağı dışında 1 bucak, 50 köy. Merkezi, Kayseri'nin 58 km G.-D.'sunda *Tomarza,* 11 337 nüf (1990). Tahıl üretimi ve hayvancılık.

TOMÁS (Américo), portekizli amiral ve devlet adamı (Lizbon 1894 - *ay.y.* 1987) 1958 haziranında Cumhurbaşkanı oldu temmuz 1965 ve temmuz 1972'de yeniden seçildi; karanfiller devriminden sonra (nisan 1974) bir süre sürgünde kaldı.

TOMÁŠ ze Štítného, çek filozof ve tanrıbilimci (Štítné, Žirovnice yakınında, 1333'e doğr. - Prag 1405'e doğr.). Küçük soylu bir ailenin çocuğuydu; Prag Üniversitesi'nde okudu, Avrupa'da tanrıbilim sorunlarını ulusal dilde (düzyazıda ilk klasiği olduğu eski çekçe) incelemeye cesaret eden ilk laiklerden biri durumuna geldi. Başlıca yapıtları: *Six Livres sur les choses chrétiennes* (Hıristiyanlık sorunları üzerine altı kitap) [fr. çev.], 1376; *Dialogues du père et des enfants* (Baba ve çocukların karşılıklı konuşmaları) [fr. çev.], 1385 ve *Discours pour fêtes et dimanches* (Bayramlarla pazar günleri için söylevler) [fr. çev.], 1392. Daha geniş bir çevrenin okuması için, bu yapıtların üç değişik metnini yayımladı.

TÓMAS DE VİLLANUEVA *(aziz),* ispanyol rahip (Fuenllana, Villanueva de los Infantes yakını, Castilla, 1487'ye doğr. - Valencia 1555). 1518'de, Salamanca'da Aziz Augustinus keşişlerinin arasına katıldı, sonra Valencia'da oturmayı kabul etmek zorunda kaldı; iyilikseverliği, yoksulluğu ve sadeliğiyle saygı kazandı. 1658'de kilise tarafından azizler arasına alındı.

Tomaselli hastalığı (italyan hekim Salvatore *Tomaselli*'nin [1834-1906] adından).

Bazı sıtmalılarda görülen kininle zehirlenme. Hemoglobinürili, safralı* hummayı andırır.

TOMASİ Dİ LAMPEDUSA (Giuseppe), italyan yazar (Palermo 1896 - Roma 1957). Ölümünden hemen sonra G. Bassani tarafından yayımlanan, sonra L. Visconti tarafından sinemaya aktarılan Risorgimento döneminde yaşamış bir sicilyalı ailenin tarihini anlatan *Leopar** (*Il gattopardo*, 1958) adlı romanı halk tarafından çok büyük bir ilgiyle karşılandı, ama gerçekçilikle dekadan estetik anlayışı bir arada verdiği için eleştirilere uğradı. Ayrıca *Racconti* (1961) adında bir hikâye kitabıyla, Stendhal'i ve Rönesans dönemi fransız edebiyatını ele alan denemeleri vardır.

TOMASO da Modena → TOMMASO.

TOMASPİS a. Larvasının zehirli sokuşu nedeniyle Küba ve Brezilya'da şekerkamışına zarar veren eşkanatlı böcek cinsi. (Şekerkamışı yapraklarında ve köklerinde yer yer ölü kesimler meydana getirir.)

TÓMASSON (Helgi), izlandalı dansçı (Reykjavík 1942). İlk adımlarını Kopenhag'daki Tivoli-Ballet'de attı (1958), Robert Joffrey Ballet'ye (1961), ardından Harkness Ballet'ye girdi (1964) ve New York City Ballet'de solistlik yaptı (1970). 1967'de *Night Song* (Norman Walker), *Landscape for Lovers* ve *A Season in Hell* (John Butler), ardından *Stages and Reflections* (John Neumeier, 1968), *la Favorita* (Benjamin Harkarvy, 1969), *The Goldberg Variations* (Jerome Robbins, 1974) balelerini yorumladı. *Baggage* (1970) ile ilk koregrafik denemesini yaptı. *Tema ve çeşitlemeler, Polonez opus 65* (müzik Mauro Giuliani; 1982) ve *Isoline*'in (müzik André Messager; 1983) koregrafilerini yazdı.

TOMASZEWSKİ (Henryk), polonyalı dansçı, mimar ve koregraf (Poznań 1924). Varşova operası'nda dansçılık yaptıktan sonra, Wrocław Polonya pantomim topluluğu'na girdi, başına geçtiği bu topluluk 1956'da Wrocław Pantomim tiyatrosu adını aldı. 1962'den başlayarak özellikle Almanya'da olmak üzere birçok avrupa sahnesinde kendini gösterdi ve koregrafiyle mim arası yapıtlar olan "koreogramlar"ını sahneledi (*Labirent, Gılgamış, Klątwa, Odejście Fausta, Toro, Menażeria Cesarzowej Filissy*). Koregraf olarak Kraków operası'yla (*Francesca da Rimini*) ve Wrocław operası'yla (*Petruşka* ve *Daphnis et Chloé*) çalıştı. İsveç'te *Peer Gynt*'ü (müzik Grieg; 1970) yorumladı. 1973'te Het Nationale Ballet'de (Amsterdam), Federico García Lorca'dan esinlenen *Beş yıl geçince* adlı yapıtı düzenledi.

TOMASZÓW MAZOWİECKİ, Polonya'nın orta kesiminde kent, Pilica kıyısında, Łódź'un G.-D.'sunda; 63 000 nüf. Tekstil merkezi (yün sanayisi, sentetik iplik, hazırgiyim). Besin sanayileri. Demiryolu kavşağı.

TOMAŞEVSKİY (Boris Viktoroviç), rus edebiyat eleştirmeni (Sen-Petersburg 1890 - Yalta açıklarında 1957). Biçimci okula (Opoyaz) bağlıydı, edebiyat kuramları (*Teoriya literaturıy*, 1925), ölçübilim (*Ostihe*, 1929) ve metinbilim (*l'Ecrivain et le livre* [fr. çev.], 1928) üzerine çalışmalar yaptı, *Puşkin* ile ilgili incelemelerinde (1956-1961) metinbilimin bilimsel ilkelerini örneklendirmeye çalıştı.

TOMATİDİN a. (fr. *tomatidine*). Org. kim. Domatesten elde edilen ve spirostandan türeyen $C_{27}H_{45}NO_2$ formülünde alkaloit.

TOMB ya da **TONB** (Büyük ve Küçük), Hürmüz boğazında adalar, Basra körfezinde. Res ül-Hayma emirliğine bağlı olan bu adalar 30 kasım 1971'de iran silahlı kuvvetlerince işgal edildi.

TOMBA dağı, İtalya'da (Veneto) tepe, Piave'nin sağ kıyısında, Treviso'nun K.-B.'sında; 868 m. İtalyanlar'ın Caporetto'dan sonra kaybettikleri Tomba dağı, 30 aralık 1917'de fransız dağcı birliklerce geri alındı.

TOMBAK a. (fr. *tombac*; tayca *tambac*'tan). Metalürj. **1.** Bileşiminde % 80-83 bakır, % 17-20 çinko bulunan, mücevhercilikte genellikle şerit ya da tel biçiminde kullanılan pirinç. **—2.** Altın-cıva amalgamıyla sıvandıktan sonra cıvanın ısıl yöntemlerle uzaklaştırılması sonucu açığa çıkan altınla kaplanmış malzeme.
—ANSİKL. Osmanlı döneminde tombak, altın yaldızla kaplanarak çok çeşitli eşya yapımında kullanılmıştır: leğen-ibrik takımları, leğenler, tepsi ve siniler, ibrikler, kapaklı sahanlar, fenerler, buhurdanlar, gülabdanlar, güğümler, kahve ibrikleri ve fincan zarfları vb. (Topkapı sarayı müzesi).

TOMBAKBALIĞI a. Zool. Genellikle sıcak ve ılık denizlerin ortasularında yaşayan kemiklibalık. (Süveyş kanalının açılmasından sonra Akdeniz'e girdi. Kalabalık sürüler halinde mevsimlik göçler yapar. Etçildir. Sırtı koyu mavi, yanları ve karnı gümüşi beyazdır. Bil. a. *Somberomorus commerson*; palamutgiller familyası; boyu 1 m'ye kadar.)

TOMBAKOĞLU SEFİL ALİ, türk halk şairi (Özbek köyü, Şabanözü, Çankırı, 1884 - *ay. y.* 1954'ten sonr.). Anadolu'ya göç etmiş Özbekler'dendir. Yaşamını köyünde geçirdi. Koşmalarında gençken sevdiği ve yoksulluk yüzünden kavuşamadığı Servi adlı kıza aşkını, günlük yaşamı, 60 yaşındayken yaşlılığın güçlüklerini vb., içli bir anlatım ve sade bir dille konu edindi.

TOMBALA a. (ital. *tombala*'dan). Oy. **1.** Üzerinde 1'den 90'a değin rakamlar bulunan, 24 kart ve 90 küçük taşla oynanan bir oyun. **—2.** Tombala kartındaki tüm numaraların doldurulmasıyla kazanılan büyük ödül. **—3.** *Tombala çekmek*, tombala oynamak.
◆ ünl. Tombala kartındaki tüm sayıları dolduran kimsece söylenen söz.
—ANSİKL. Tombalayı kart sayısı kadar kişi oynayabilir. Oyuncular istedikleri sayıda kart aldıktan sonra bir kişi kapalı bir torbadan üzerinde rakam bulunan küçük taşları birer birer çekmeye başlar, çektiği rakamı okur. Oyuncuların ellerindeki kartta alt alta üç sıra, her sırada beş rakam vardır. Çekilen numara bu sıralardan birinde varsa onun üzerine kapatılır. Yan yana beş rakamı kapatan *birinci çinko*, iki sıradaki rakamları kapatan *ikinci çinko*, tümünü öteki oyunculardan önce kapatan da *tombala* der ve oyunu bitirir.

TOMBALACI a. Sokaklarda, tombala çektirerek para kazanan kimse.

TOMBALACILIK a. Tombalacının yaptığı iş.

TOMBALAK sıf. Kısa boylu ve şişman bir kimse için kullanılır.

TOMBALBAYE (François Ngarta), çadlı devlet adamı (Besaba 1918 - N'Camena 1975). İlkokul öğretmeni, Orta Şari bölge danışmanı (1952-1958), Fransız Ekvatoral Afrikası Büyük Konseyi başkan yardımcısı (1957-1959), Demokratik Afrika birliği'nin yerel bölümü ve ilerici Çad partisi yöneticisi. Balkan kurulu başkanı olarak Gabriel Lisette'in yerine geçti (mart 1959). 31 mayıs 1959 seçimlerinde ilerici partinin başarısından sonra, Ulusal meclis tarafından yetki verildi (17 haziran 1959) ve birlik hükümetini kurdu. Bağımsızlık ilan edilince, Çad'ın ilk Cumhurbaşkanı oldu (12 ağustos 1960); aynı zamanda hükümet başkanlığı sorumluluklarını üstlenerek bu göreve 1962'de yeniden seçildi. 1966'dan itibaren çeşitli bakanlık sorumluluklarını da yüklendi. Kuzey ve doğu bölgelerindeki ayaklanma üzerine 1968 ağustosunda, Fransa'dan askeri yardım istedi. 15 haziran 1969'da yeniden Cumhurbaşkanı seçildi, her türlü yetkiyle donatılan Tombalbaye, başkaldırıları bastırmak için büyük Çad'ı kendi etrafında toplamaya çalıştı. Libya'da albay Kaddafi'nin iktidarı alması Kuzey'deki durumu ağırlaştırdı. 1971 ağustosunda Tombalbaye'yi devirmeyi amaçlayan girişim başarısızlıkla sonuçlandı, 13 nisan 1975'te, general Malloum'un askeri hükümet darbesi sırasında öldürüldü.

Ch. Lenars

Tombuktu'dan bir görünüm

TOMBAZ a. **1.** Nehirlerde çalışan, altı düz, güvertesiz bir kayık türü. (Bu kayıklar, istihkâmcılıkta, yan yana bağlanarak ve üzerine döşeme tahtaları yerleştirilerek geçici köprü kurmada da kullanılır.) **—2.** Fıçı biçiminde, yuvarlak küçük duba. **—3.** Altı düz borda kayığı.

TOMBEAU a. (fr. sözc.). Müz. XVI. yy.'dan beri ünlü kişilerin anısına yazılan vokal ya da çalgısal parça (L. Couperin'in yazdığı *M. Blancrocher'nin tombeau'su*; M. Ravel'in yazdığı, *Couperin'in tombeau'su*). Tombeau tek bir yazarın yapıtı ya da kolektif bir sungu derlemesi olabilir. Çoğu kez bir ağıt görünümündedir.

TOMBİGBEE, ABD'de (Mississippi ve Alabama) ırmak, Doğu Fork ve Batı Fork'tan oluşur, Colombus'un K.'inde G.'e doğru akar ve Albama'yla birleşerek Mobile'yi oluşturur; 618 km (havzası 50 500 km²).

TOMBİL a. Zool. GOBENE'nin eşanlamlısı.

TOMBOLO a. (ital. *tombolo*; lat. *tumulus*, yükseklik, tümsek'ten). Denizbil. İçinde denizkulakları bulunan bir kıstak oluşturan, basit, ikili ya da üçlü kıyı oku.

TOMBOUCTOU → TOMBUKTU.

TOMBSTONE a. (*mezar taşı* anlamına gelen ing. sözc.). Uluslarar. İkt. Bir uluslararası istikrazın özelliklerini belirten belge. (Tombstone, istikrazda bulunanın adını, istikraz işleminin tipini, ikraz işlemine öncülük eden kurumun ve bu işlemi garanti eden kurumların adını içerir.)

tombak ibrik
I. Gündağ Kayaoğlu kol.

TOMBUKTU, Mali'de kent, bölge merkezi, Nijer büklümünün yukarısında, ırmağın sol kıyısında (yaklş. 10 km uzaklıkta); 31 962 nüf. (1987). Ortaçağ'dan XIX. yy.'a kadar Tombuktu, Akdeniz ürünlerinin altın ve Sudan'dan getirilen köleler karşılığında değiştirildiği büyük bir ticaret yeriydi. Batı Afrika kıyılarının keşfi bu trafiği yok etti. Bununla birlikte kent, görkemli geçmişinden kalan bazı anıtları korumaktadır; Cingereber camisi (XIV. yy.) vb. Günümüzde Tombuktu, hâlâ göçebe hayvan yetiştiricilerinin tuz, tahıl ve kumaş gereksinimlerini karşılamak için uğradıkları bir pazardır. — *Tombuktu bölgesi*, 451 000 nüf. (1992).
—Tar. 1100'e doğru Tuaregler tarafından kurulduğu söylenen kent, 1275'ten önce Mali egemenliğine girdi ve 1324-25'te, gelişmeye başladığı dönemde Mansa Mu-

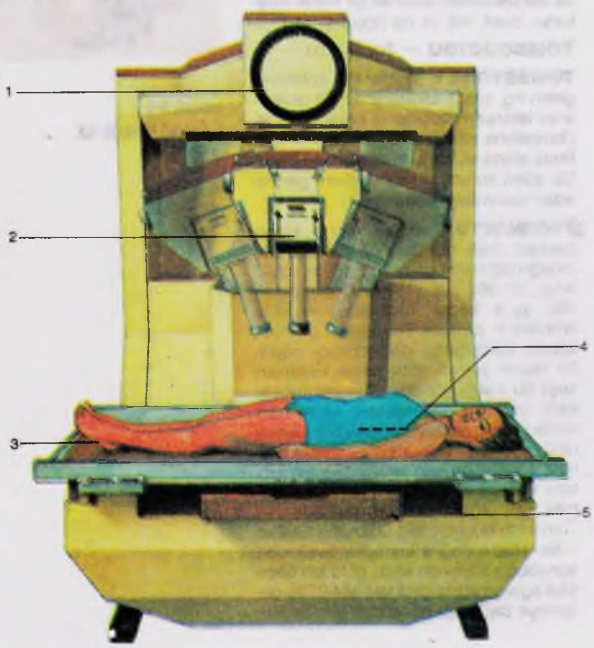
Salmer-C. E. D. R. İ.

Narciso Tomé
Toledo katedrali'nde
Transparente (1721-1732)

sa tarafından ziyaret edildi. Gelişmesi Nijer kıyısında (Kabara limanıyla), Büyük sahra'yı boydan boya geçen başlıca tuz yolunun ve Cenne* mavnacılığının yararlandığı nehir yolunun kavşak noktasında yer almasına bağlıydı. 1433'te Tuaregler' in eline geçti, 1469'da Songhay kralı Sonni Ali tarafından ilhak edildi. Mağribli tüccarların uğrak yeri durumuna gelmesi, tüm Sudan bölgesi üzerinde dinsel ve düşünsel bir etki kazanmasına yol açtı. Bu dönemde (XV.-XVI. yy.) kentte, yaklaşık 25 000 kişi yaşıyordu. 1591'de, Tondibi'de Songhaylar'ı yenen Faslılar'ın işgaline uğradı ve 1660'a kadar onların başkenti olarak kaldı. İktidar, Faslılar'ın soyundan gelen melezleşmiş Armalar'ın elinde kaldı. Tuaregler'in sık sık yağma ettikleri Tombuktu, zaman zaman Segu'daki Bambaralar'ın ve Masina'daki Pöller'in ellerine geçtikten sonra, 1894'te Fransızlar tarafından alındı.

Tombuktu'yu ziyaret eden ilk avrupalı, Benedetto Dei'ydi (1470). Binbaşı Laing buraya 1826'da geldi. René Caillié, 20 nisan - 4 mayıs 1828 arasında bu kentte kaldı.

TOMOGRAFİDE KULLANILAN AYGITLAR
1. Gonyometre; 2. Hareketli X ışınları tüpü; 3. Hasta; 4. Kesit düzlemi (akciğer); 5. Hareketli film kaseti.

TOMBUL sıf. (esk. türkç. *tom*, yumru, toparlak şey'den). **1.** Toplu, dolgun, şişmanca bir kimse; bedenin bir bölümü için kullanılır: *Kısa boylu tombul bir kadın. Tombul yanaklar.* **—2.** *Tkz.* Dolgun, etli bir sebze için kullanılır: *Tombul bamya.*

Tombul teyze, Ramiz Gökçe*'nin karikatür tiplerinden. Çeşitli mizah ve karikatür dergilerinde uzun yıllar yer alan Tombul teyze ve sıska kocası arasındaki ilişkiler, aynı zamanda toplumsal çelişkileri de karikatürün fantezi diliyle yansıtır.

TOMBULCA sıf. Biraz ya da oldukça tombul kimse için kullanılır.

TOMBULGÜVEGİLLER a. Çoğu türü meyve ağaçlarına ve ormanlara zarar veren gecekelebekleri familyası. (Başlıca cinsleri: *Orgyia, Dasychira, Porthesia, Euproctis, Lymantria.* Bil. a. *Lymantriidae.*) —ANSİKL. Tombulgüvegillerin dişileri, karınlarının ucunda bulunan kıllarla yumurtalarını örter. *Porthesia similis*, küçük beyaz bedenli, meyve ağaçlarına çok zarar veren bir türdür. Kırtırtılı *(Lymantria dispar)* meyve ağaçlarının ve ormanların düşmanıdır. Tırtılı hepçil beslenen, ama daha çok ovalardaki reçineli ağaçlara saldıran *Lymantria monacha. Stilnoptia salicis*, söğüde ve kavağa zarar verir.

TOMBULLAŞMAK gçz. f. Tombul duruma gelmek; şişmanlamak.

TOMBULLUK a. Tombul olma durumu, niteliği.

TOMÉ (Narciso), ispanyol heykelci ve mimar (öl. 1742); heykelci bir ailenin oğluydu. Valladolid üniversitesi'nin cephesinde çalıştı (1715) ve mermer, tunç ve daha iyisi yapılmamış aşırı barok üslubunda resimlerden oluşan ve Toledo katedrali'nde bir San Sacramento bölümüne hemen hemen doğaüstü bir aydınlık sağlayan ünlü *Transparente*'sini yaptı (1721-1732).

TOMELLOSO, İspanya'da kent, Mancha'da, Manzanares'in K.-D.'sunda; 27 000 nüf. İçki pazarlama.

Tomes lifleri (ing. dış hekimi sir John *Tomes*'in [1815-1895] adından). Dişç. Dişözünün bir uzantısı olarak, dentin ya da fildişi içindeki kanalcıklar boyunca ilerleyen organik lifler. Sayıları mm^2'de yaklaşık 30 000'dir. Dentin dokusunu meydana getirir ve herhangi bir dentin lezyonu (çürük) olduğu zaman, tedavi edilen dokunun yeniden oluşmasını sağlar.

TOMİ. Tar. coğ. Aşağı Mesia'da kent, Karadeniz kıyısında, İster (Tuna) ırmağı ağızlarının G.'inde. Her zaman bağımsız değildi (İskitler'in uydusu oldu, sonra Mithridates'e ve Romalılar'a boyun eğdi), ama oldukça barbar bir site görünümünü hep korudu. Ovidius'un sürgün yeri. Geç İmparatorluk döneminde *Constantia* adını aldı. Günümüzde *Köstence* (Romanya).

TOMİN (Julius), çek filozof (Prag 1938). Hıristiyanlar ile marxçıların yakınlaşmaları üzerinde durdu. 1969'da ABD'ye davet edildi. Ülkesine döndüğünde görevinden ayrılarak fabrikada çalışmak zorunda kaldı. 77 Şartı'nı ilk imzalayanlardan biridir. 1979'dan başlayarak evinde felsefe dersleri verdi. 1980'de Büyük Britanya'ya göç etmek zorunda kaldı. Yapıtları: *Je pense donc je suis, introduction à la philosophie de René Descartes* (fr. çev.) [Düşünüyorum öyleyse varım, René Descartes'ın felsefesine giriş], 1976; *Spectacle* (fr. çev.) [1979].

TOMİSLAV (öl. 928), Hırvatistan dükü (910-925'e doğr.), Hırvatistan kralı (925-928). 926'da, bulgar çarı Simeon tarafından gönderilen bir orduyu yendi ve Bulgarlar'a karşı Bizans ile anlaştı.

TOMİSLAV II, Hırvatistan kralı olduğunda Spoleto dükü Savoia-Aostalı Aimone'nin aldığı unvan (1941-1943).

tomitsu, içrek ve mistik buddhacı akım. IX. yy.'da Japonya'da doğan bu akım özgürlüğüne kavuşma arayışı içinde iki düşünme (tefekkür) halkası *(mandalalar)* kullanır: *vacradhatu* ve *maharunagarbha.*

TOMİZZA (Fulvio), italyan yazar (Materada, İstria, 1935). Doğduğu yöre olan İstria'nın geleneksel insani ve kültürel çelişkileri üstüne temellenen romanlar (*La città di Miriam*, 1972; *la Miglior vita*, 1977) yazdı.

Tom Jones *(The History of Tom Jones, a Foundling)*, H. Fielding'in romanı (1749). İyi yürekli bir adamın himayesine aldığı Tom, bu adamın öz oğlunun kıskançlık duygularının kabarmasına yol açar. Gelgelelim rakibi, bırtakım olaylara rağmen delikanlıyı nişanlısından ayırmayı başaramaz. Tom Jones'un, kendisini evlat edinen adamın gerçekte yeğeni olduğu ortaya çıkar. Yasadışı çocuk ve gönül yüceliği temaları üzerine bir değişke olan bu yapıt bir canlılık ve neşe ortamında gelişir. Bu romandan François-André Danican Philidor, B. Davesne ile A. A. Poinsinet'nin librettolarından yola çıkarak üç perdelik bir opera komik yazmıştır (Comédie-İtalienne, Paris, 1765). 1963'te de Tony Richardson yapıtı sinemaya uyarladı.

TOMKİNS (Thomas), ingiliz besteci (Saint David's, Pembrokeshire, 1752 - Martin Hussingtree, Worcester yakınında, 1656). Önemli bir müzisyenler ailesindendi. Saint David's katedrali koro ustasının oğlu, Byrd'in öğrencisiydi. Worcester katedrali orgcusu oldu ve bu görevini Krallık capellası orgculuğuyla (1621) birlikte yürüttü. 1622'de, şarkılar, madrigaller ve baleler yayımladı. Tomkins'in kilise müziğinin bir bölümü (ayinler ve anthemler) ölümünden sonra *Musica Deo sacra*'da yayımlandı. Tomkins'in, ayrıca, viola için besteleri ve çok sayıda klavye yapıtları (fanteziler, *In nomine*) vardır.

TOMLİNSON (Charles), ingiliz yazar (Londra 1808 - *ay. y.* 1897). Öksüz büyüdü; kendini şiire vermeden önce başarılı bir bilim adamıydı. Dante ve Goethe'yi dikkatli bir biçimde eleştirdi, pratik sanatlarla ilgili bir ansiklopedi yayımladı (1852-1854).

TOMMASEO, (Niccolo), italyan yazar (Šibenik, Dalmaçya, 1802 - Floransa 1874). Katolik eğilimli halk romanları (*Fede e bellezza*, 1840) ve şiirler yazdı, başyapıtı *Canti popolari toscani, corsi, illirici, greci* (1841) adında, italyancaya çevrilmiş ya da uyarlanmış bir halk şarkıları antolojisidir. *Dizionario dei sinonimi* (Eşanlamlılar sözlüğü) [1830] ve *Dizionario della lingua italiana* (İtalyan dili sözlüğü) [1858-1879] adlı yapıtları italyan sözlükçülüğünün başyapıtlarıdır.

TOMMASO ya da **TOMASO da Modena,** italyan ressam ve minyatürcü (Modena 1325'e doğr. - *ay. y.* 1379). Vitale da Bologna'nın öğrencisi oldu; Emilia ve Venezia'da çalıştı. Giotto'nun etkisinde kaldı. Biçimlerin güzelliğiyle güçlü bir gerçekçiliği birleştirdi (*Ünlü dominikenlerin portreleri*, Treviso'daki S. Niccolo manastırı freskleri, 1352'ye doğr.; *aziz Venceslav' la aziz Palmatius arasındaki Meryem* üçkanatlısı, Karlštejn şatosu [Bohemya], 1360'a doğru.).

TOMMASO da Celano (Celano 1190'a doğr. - L'Aquila yakınları 1260'a doğr.). Aziz Francesco d'Assisi'nin ilk tilmizlerinden biriydi, onun ilk yaşamöyküsünü yazdı. *Azize Chiara'nın yaşamı* adlı yapıtla aralarında *Dies* irae*'nin de bulunduğu değişik dinsel ilahiler ona mal edilir.

L. L.-özel kol.

akciğer radyografisi
(normal görünüm, lezyonlar görünmemektedir)

L. L.-özel kol.

akciğer tomografisi (aynı kişi; normal radyografi tekniği ile çekilmiş önceki filmde görünmeyen poliklinik görüntüler)

TOMMASOCULUK → THOMASÇILIK

TOMOCERUS a. Yosunlar altında yaşayan sıçrarkuyruklu cinsı. (*Entomobryidae* familyası.)

TOMOGRAFİ a. (fr. *tomographie*) **1.** Bir organın ya da organizmanın bir kesit düzleminin görüntüsünü, öteki tabakalar silik kalmak üzere elde etmeye yarayan radyoloji tekniği. **—2.** Bu şekilde yapılan radyografi. **—3.** *Bilgisayarlı tomografi*, SKANOGRAFİ'nin eşanlamlısı.

—ANSİKL. Tomografi, X ışınları üreten tüp ile röntgen filmi, radyografisi yapılacak organın karşısında yürütülerek elde edilir. Yürütme hareketi öyle ayar edilir ki, sadece bu hareketin ekseninde bulunan düzlemdeki görüntüler okunabilir. Bu düzlemin dışındaki görüntüler ister önde, arkada, üstte ya da altta olsun, bir süpürmeye uğrar ve pratikte görünmez hale gelir, yani silinir; geriye silinti çizikleri ya da izleri kalır. Tomografi böylelikle bir organın (örneğin akciğer) 1 ila 2 cm kalınlığında ince dilimlerinin görüntülerini verir ve bu yolla peş peşe önden arkaya, yukardan aşağıya ya da yatay düzlemde organın incelenebilmesini sağlar.

Tomografi 1915'te fransız hekim Boccage tarafından keşfedilmişse de Almanya'da Chaoul, İtalya'da Vallebona'nın ilk tomografi klişelerini gerçekleştirmeleri için 1930'ları beklemek gerekmiştir. Kullanılagelen teknik yöntemlere göre, tomografinin genel ilkesinin değişik uygulamaları vardır. Verici tüp ile film taşıyıcı kasetin hareketleri kesit düzlemine paralel olarak ters yöndedir: buna *planigrafi* denir. Hareketler kesit düzlemine dikey olarak gerçekleşiyorsa sahıcı *tomografi* adını alır. Benzer tekniklerin tümüne ad olan bu yöntemde tüpün yer değiştirmesi düşey bir hareketle oluşur. *Statigrafi*'de (Vallebona, Bozetti) ise verici tüp sabittir: hasta ve film normal ışınlara dikey iki paralel eksen etrafında belirli bir açıda (20 ile 30°) döner. *Simültane tomografi* de (süredeş tomografi) belirli aralıklarla aynı kaset içine yerleştirilmiş filmleri, tüp, tek bir süpürüş hareketiyle hep birlikte etkiler.

TOMONAGA ŞİNİÇİRO, japon fizikçi (Kyoto 1906 - Tokyo 1979). 1945'te, alanlar kuramının görelci bir formülleştirmesini önerdi; amerikalı Feynman ve Schwinger, elektromanyetik alanla foton arasındaki etkileşimlerin incelenmesinde bundan yararlandılar. Tomonaga Şiniçiro, bu iki bilim adamıyla 1965 Nobel fizik ödülü'nü paylaştı.

TOMOPTERİS a. Planktonlar arasında yer alan, yapraksı ve saydam bedenli çok kıllı halkalısolucan cinsi.

TOMOSİNTİGRAFİ a. (fr. *tomoscintigraphie*). Organizmaya radyoaktif iz yapabilen bir madde sokularak ve parıltı algılayıcı bir aygıtla muayene edilen organın belli bir kesitindeki radyoaktivite dağılımını incelemeye dayanan teşhis yöntemi.

TOMPA (Mihály), macar şair (Rimaszombat 1817 - Hanva 1868). Protestan papaz ve 1848-49 bağımsızlık savaşı'nda din adamıydı. Petőfi ve Arany ile birlikte macar halk şiirinin en önemli temsilcileri arasında yer aldı. Şiirlerinde, 1848 devrimi'nin başarısızlığa uğramasından sonra yurtseverlerin yıkımını alegorik bir biçimde anlattı (*A Golyahoz; l'Oiseau à ses fils* [fr. çev.], *À la puszta* [fr. çev.]).

TOMPİON (Thomas), ingiliz saatçi (Northhill, Bedfordshire, 1639'a doğr. - Londra 1713). "İngiliz saatçiliğinin babası" sayılır; İngiltere kralı Charles II'nin saatçisi oldu. Hooke ve Barlow'un icatlarından yararlanarak 1675'te iki balanslı bir cep saati yaptı ve saatçiliğin öncülerinden biri olarak cep saati eşapmanlarına sarmal zemberek uyguladı. 1695'te, Booth ve Houghton'la birlikte, silindirli eşapmanlar için patent aldı. Aynı zamanda, dolaplı yer saatleri de yaptı ve Londra'daki St Paul katedrali'nin astronomik göstergeli saatini onardı. Yerini yeğeni George Graham* aldı.

TOMRİS ya da **TOMYRİS,** Massagetai halkının kraliçesi. Yunan efsanesine göre Keyhüsrev'i yendi ve öldürdü.

—İkonogr. Kraliçenin Keyhüsrev'in başının kan dolu bir çanağa batırılmasını buyurduğu sahne, Luca Ferrari (Modena), M. Preti (Malta) ve özellikle bu temayı iki kez işleyen Rubens'e (Louvre ve Boston) esin kaynağı oldu.

TOMRUK a. (esk. türkç. *tomurmak*, ağacı keserek tomruk haline getirmek'ten *tomur-uk>tomruk*). **1.** Kesimden sonra, belli bir uzunluktan sonra tepesi ve bütün dalları kesilip atılmış olan kabuklu ya da kabuksuz ağaç gövdesi, kütük: *Burada tomruklar nehir aracılığıyla taşınıyor.* **—2.** Taşoc. Dik koşutyüzlü biçiminde işlenmiş, yüzleri kabaca yontulmuş ve gerekli yerleri pahlanmış taş parçası: *Mermer tomruğu.* **—3.** *Esk.* Tomurcuk. **—4.** *Esk.* Tutukevi. **—5.** *Tomruğa atmak*, tutukevine koymak (esk.). || *Tomruğa vermek*, suçlunun ayaklarına işkence aracını geçirmek (esk.).

—Aktar. *Tomruk asansörü*, tomrukları kaldırmak ya da indirmek için kullanılan düzenek; altta ve üstte bulunan, biri devindirici iki kasnak ya da tekerlek arasına gerilmiş düşey sonsuz zincirler üzerine monte edilen özel biçimli yataklardan oluşur.

—Esk. metalürj. Erimiş metalin taş ya da kilden yapılmış yuvarlak kalıplara dökülmesiyle elde edilen parçalara verilen ad (Tomruklar daha sonra ağır çekiçlerle dövülüp levha haline getirilir ve çeşitli eşya yapımında kullanılırdı.)

—İnş. *Baca tomruğu*, BACA KÜRSÜ*SÜ'nün eşanlamlısı.

—Kur. tar. Daha çok doğu ülkelerinde kullanılan bir işkence aygıtı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tomruk ağası*, Osmanlılar'da tevkifhane müdürüne verilen ad. || *Tomruk dairesi*, Osmanlılar'da tevkifhaneye verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tekst. *Tomruk kancası* ya da *tırnağı*, jakar tezgâhlarında bulunan silindirin dönme hareketine kumanda etmeye yarayan parça. || *Tomruk yayı*, el dokuma tezgâhlarında, dörtte bir tur gerçekleştirdiğinde silindiri durduran yaylı düzenek.

—ANSİKL. Kur. tar. Tomruk, büyük bir ağaç kütüğünün içinin oyulması yoluyla yapılırdı. Ortadan ikiye bölünen 4-5 m uzunluğunda 40-50 cm çapındaki bir kütük ikiye bölünür, insan baldırının geçebileceği genişlikte karşılıklı olarak oyulurdu. Cezaya çarptırılanın iki ayağı bu oyuklara yerleştirildikten sonra kütüğün iki parçası birbiri üstüne kapatılarak kilitlenirdi. Tomrukların bazılarında oyuk, bir insan bedeninin gireceği büyüklükte olur ve tomruğa vurulanın yalnızca başı dışarıda kalırdı. Tomruğa vurulmak cezası hükümet konaklarının önünde yerine getirilirdi.

• *Tomruk dairesi*, Osmanlılar döneminde, İstanbul'daki bazı tutukevleri ve hapishanelere *tomruk*, bazılarına da *zindan* denirdi. Buraları önceleri *tomruk ağası* denilen çavuşbaşı rütbesindeki bir görevli tarafından yönetilirdi. Bu görev ve tomruk dairesi Tanzimat'ın ilanından (1839) sonra kaldırıldı.

TOMRUKLAMA a. Ormanc. Kesilmiş ağaçları tomruk haline getirmek için parçalara bölme.

—ANSİKL. Tomruklama ağaç gövdesinin belirli uzunlukta enine kesilmesidir. Çam, göknar, ladin, sedir, meşe, kayın gibi ağaçların kabukları kesimden hemen sonra, tomruklamadan önce soyulur. Tomrukların boyları kullanım amaçlarına göre belirlenir (çoğunlukla 4 m). Tomruklama ya hızarla ya da motorlu bıçkılarla yapılır.

TOMRUKLAMAK g. f. *Bir ağacı tomruklamak*, onu dallarını kesip çıkıntılarını düzleştirerek tomruk duruma getirmek.

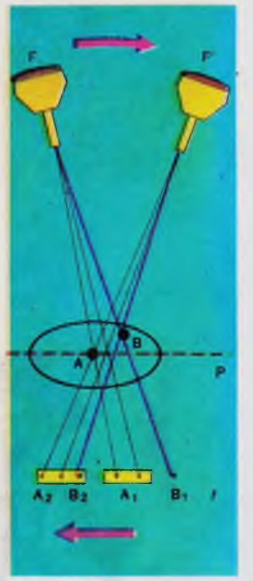
◆ **tomruklanmak** dönşl. f. *Esk.* Tomurcuklanmak.

◆ **tomruklanmak** edilg. f. Tomruk duruma getirilmek.

TOMRUKLANMAK → TOMRUKLAMAK

TOMSK, Rusya'da kent, Batı Sibirya'da, *Tom ırmağı*'nın Obi'yle birleştiği yerin yukarısında; 506 600 nüf. (1991). 1604'te kuruldu. Bölgedeki altın madenlerinin işletilmeye başlamasıyla 1830'dan sonra gelişmeye başladı ve önemli bir ticaret ve kültür (1888'de açılan üniversite) merkezi oldu. Transsibirya boruhattının uzağında olduğu için bir süre gölgede kalan kent, bu hatta bağlandıktan sonra Obi ırmağının orta çığırı kıyısında yer alan petrol yataklarının işletilmesiy-

TOMOGRAFİ İLKESİNİN ŞEMASI

f filmine paralel P düzleminde ("kesit düzlemi") bulunan hastanın muayene edilecek yeri A olsun; tüpün odağı F olsun; A noktasının *f* filmi üzerindeki yansıması A_1 olsun. F odağı, F' e kaydırılınca, kesit düzleminde bulunan tüm noktalar film üzerinde net görüntü verir. Nedeni odak yer değiştirdiği an filmin aksi yönde yer değiştirmesidir. Bunun aksine, kesit düzlemi içinde olmayan bir nokta, örneğin B noktası, B_1 ve B_2 uçlarında görüntü verir; bu durumda B'nin görüntüsü silik bir çizgi olur.

Radio Times-Hulton Pictures

Thomas Tompion
Joseph Kneller'e göre John Smith'in yaptığı gravürden ayrıntı

bazı **tomurcuk** tipleri

Archives photo, des Monuments historiques

Paris Notre-Dame katedrali'nin yan capellaları üstündeki korkuluğu süsleyen tepe **tomurcuku** (XIX. yy.)

le (petrokimya) hızlı bir gelişme gösterdi.

TOMSKİY (Mihail Pavloviç YEFREMOV, —denır), rus siyaset adamı ve sendikacı (Petersburg 1880 - ? 1936). Maden işçisi, 1904'ten sonra sosyal demokrat parti üyesi; Reval'de (bugünkü Tallin) 1905 grevlerini örgütleyenlerden biridir. Sibirya'ya sürüldü. (1906), oradan kaçtı ve takma adını aldığı Tomsk kentine geldi. Petersburg'a döndü, sendikasını yönetti ve 1907'de RSDİP'in Londra kongresi'nde delege oldu. Bolşevik fraksiyonuna katıldı, 1909'da tutuklandı ve İrkutsk hükümetine sürgün edildiği tarih olan 1916'ya kadar hapiste kaldı; ancak 1917 martından sonra kurtulabildi. 1918'de Sendikalar merkez konseyi başkanı, 1920'de Profintern genel sekreteri, 1919'da Komünist parti merkez komitesi üyesi, 1922'de politbüroya seçildi. 1929'da politbürodan çıkarıldı. Merkez komitesi üyesi olmasına karşın, 1936'da ilk siyasal davaya adı karıştı, bunun üzerine intihar etti.

TOMSKİY (Aleksandr Romanoviç), rus dansçı, sahneye koyucu ve dans topluluğu yöneticisi (doğm. 1905 - Legnano 1970). 1954'e kadar Bolşoy kadrosunda yer aldı, sonra çeşitli lirik tiyatrolarda çalıştı. 1929-1941 arasında, *Kırmızı haşhaş, Korsan* gibi, halk tarafından çok sevilen baleleri yeniden sahneye koydu. 1954'ten sonra kendini sahneye koyuculuğa verdi ve Prag'da *Bahçesaray çeşmesi*'ni (1954) ve *Kuğu gölü*'nü (1955), Bratislava'da (1958) ve Varşova'da (1961) *Taş çiçeği*'ni sahneledi. 1962-1964 arasında Moskova'da Stanislavskiy ve Nemiroviç-Dançenko tiyatrolarının ortak yöneticiliğini yaptı. 1964'ten ölümüne kadar Bolşoy balesi'nin turnelerini yönetti.

TOMŞUK a. Zool. TUMŞUK'un eşanlamlısı.

TOMURCUK a. Bot. Genç yapraklarla sarılmış bir sürgünün büyüme noktasından oluşan organ. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ağ. yet. *Tomurcuk alma*, bir bitkinin yararsız olacağı kabul edilen tomurcuklarının genellikle elle koparılıp atılması.
—Bağc. *Kısır tomurcuk*, asma kütüğünde en altta bulunan ve meyve vermeyen tomurcuk.
—Bot. *Tomurcuk iç düzeni*, çiçeğin çeşitli bölümlerinin tomurcuk içindeki durumu. (Tomurcuk iç düzeni çeşitlidir: helezoni, çenetli, buruşuk, kiremit dizisi, salyangoz, yumağımsı vb.) || *Tomurcuk içi yaprak düzeni*, yaprak taslaklarının tomurcuk içindeki konumu. (Tomurcuk yaprakları yaygınsa tomurcuk *düz;* orta damar boyunca katlanmışsa *katmerli*; yelpaze şeklinde kıvrılmışsa [huş ağacındaki gibi] *kıvrık*, tepeden dibe doğru yuvarlanıp sarılmışsa [eğreltilerdeki gibi] *halkamsı*'dır.) || *Tomurcuk pulu*, ağaç ve ağaççıklarda uyur yaprak tomurcuklarını koruyan kabuksu kılıf. || *Tomurcuk taslağı*, çiçekli bir bitkinin embriyonunda eksenin en üst bölümü. (Tomurcuk taslağı tam bir tomurcuk sayılır ve tohum uykuya yatmazdan önce oluşur.) || *Çiçek tomurcuğu*, tek çiçek verecek olan tomurcuk. || *Erkenci tomurcuk*, kış uykusuna yatmadan önce, erken gelişen tomurcuk.
—Mim. Kıvrıkdalların, yaprakların ucuna yerleştirilen ve küçük goncalara benzeyen bezeme motifi.
—Mim. ve Süslem. sant. *Tepe tomurcuğu*, bir tepeliğin, bir kalkan duvarının üst bölümünü süsleyen, üsluplaştırılmış çiçek biçiminde ayrık bezeme; aynı bezemenin iç dekorasyonda, kuyumculukta vb. kullanılan biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Zool. ve Anat. Tam bir organın ya da bireyin taslağını içeren her çeşit embriyon oluşumu. || *Kuyruk tomurcuğu*, omurgalılarda nörulayı izleyen embriyon gelişim evresi. || *Tat* ya da *tatma tomurcuğu*, suda yaşayan omurgalılarda beden yüzeyinin hemen hemen her tarafında, karada yaşayan omurgalılarda ağız ve yutak boşluklarının içinde ve özellikle dil üzerinde bir portakalın dilimleri gibi dizili bulunan tatma duyusu hücreleriyle destekli hücrelerin tümü. (İnsanda dilin üstündeki kat papillaları bölgesi tat tomurcuğunu karşılar.)
—ANSİKL. Bot. Tomurcuklar bulundukları yerlere göre adlar alır: sapın ucunda bulunanlara *tepe tomurcuğu*, yanlarından çıkanlara *yan tomurcuğu* denir; yan tomurcuklar genellikle yaprakla dalın birleşme yerinde (yaprakların koltuğunda) bulunur. Yaşlı dalların, kökierin ve yaprakların herhangi bir yerinde gelişen tomurcuğa *gizli tomurcuk* denir.
Tomurcuklar yapılarına göre de çeşitlere ayrılır: yapraklı sürgünün çok az korunduğu tomurcuklara (otsu bitkiler ya da sürekli gelişen odunsu bitkiler) *çıplak tomurcuk* ve yaprak taslaklarıyla sarılı sürgünün, kalın pul biçiminde yapraklarla korunduğu tomurcuklara (sürekli büyüyemeyen odunsu bitkiler) *pullu tomurcuk* denir; koruma olayı genellikle bu pulların salgıladığı reçine ya da zamkla (kozalaklılar, kestane, kavak) ve hatta genç yaprakların arasındaki tüylerle daha da pekiştirilir (kestane); pullu tomurcuklar kışın uyurlar ve oluştukları yılın ertesi baharında açılırlar. Tomurcuklar oluşturdukları organlara göre de değişik adlar alır: sadece yaprak ve dal verenler (bunlar genellikle dar ve sivridir) *dal* ya da *yaprak tomurcuğu;* az sayıda çiçek, fakat çok meyve verenler (bunlar tombul ve kısadır) *çiçek* ya da *meyve tomurcuğu;* aynı sayıda yaprak ve çiçek verenler *karma tomurcuk* (asma: bu türde sadece bir çeşit tomurcuk vardır) adını alır. Bahçecilikte özsuyu belli bir yere çekebilmek için geçici olarak bırakılan tomurcuğa *çağrı tomurcuğu* denir.
—Mim. Ortaçağ ustaları ve sanatçıları, tepe tomurcuklarını yaygın olarak kullanmış, XII. yy.'dan başlayarak, köşeli ve taşkın tüm bölümleri bu öğelerle süslemişlerdir. Tepe tomurcukları, çiçekleri, iç içe girmiş ya da açık yaprakları canlandırır. XIII. yy.'da sapları, kare ya da sekizgen kesitlidir ve aynı düzeyde yer alan dört yaprak ve üstünde bir tomurcuktan ya da iki sıra düzenlenmiş dört yapraktan oluşur. Son durumda, ikinci sıranın yaprakları, birinci sıranın yapraklarıyla almaşık bir düzendedir. Tepe tomurcukları Rönesans'tan başlayarak demir işlerinde de yaygın olarak kullanılmıştır.

TOMURCUKIŞINLILAR a. Paleozoyik tabakalarda bulunan fosil derisidikenliler sınıfı. (Bil. a. *Blastoidea*.)
—ANSİKL. Tomurcukışınlıların sapsız ya da kısa saplı çanağı çiçek tomurcuğu biçimindedir. Avrupa'da çok seyrek rastlanan bu fosillere Amerika'da Karbon devri tabakalarında çok sık rastlanır. (Başlıca cinsler: *Pentremites, Blastoidocrinus, Orbitremites* vb.)

TOMURCUKLANMA a. Bitkilerde tomurcuk oluşumu.
—Biyol. Maya mantarlarına özgü çoğalma yöntemi. (Maya mantarı üzerinde bir noktada küçük bir çıkıntı oluşur, büyür ve bölünüp ayrılarak birincisine benzer bir hücre haline geçer.)
—Zool. Çokhücreli hayvanlarda, çıkıntı yapan küçük bir hücre öbeğinden (tomurcuk) başlayan eşeysiz çoğalma biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kozalaksı tomurcuklanma*, STROBİLASYON'un eşanlamlısı. || *Stolonlu tomurcuklanma*, üzerinde zoitlerin uç verdiği stolonlarla çoğalma biçimi.
—ANSİKL. Zool. Tomurcuklanma, bir organizmadan, kendisiyle özdeş ve bir organizma verecek bir taslağın oluşmasıdır. Tomurcuklanmanın çeşitli tipleri vardır. Organ oluşumunu tamamladıktan sonra ana organizmadan ayrılan hareketli tomurcuklar serbest bir yaşam sürer; bu tip tomurcuklanma kirpiklilerde, selenterelerde (tatlısu hidrası, bazı medüzler), süngerlerde, çokkıllı halkalısolucanlarda (Syllis) görülür. Geliştikten sonra, ana organizmadan ayrılmayarak ona bağlı kalan hareketli tomurcuklar selentere (hidralar, mercanlar), yosunhayvanı ve tulumlu kolonilerini oluştururlar. Hareketli tomurcuklar ana organizmadan ayrılır ayrılmaz başlı başına ayrı bir canlı da oluşturabilirler (selentereler, süngerler).
Koloni halinde yaşayan bazı türler (süngerler, yosunhayvanları, tulumlular), elverişsiz yaşama koşullarıyla karşılaştıklarında, yedek besin yüklü farklılaşmamış hücrelerden oluşan ve dayanıklı bir kabukla kaplanan uyur tomurcuklar oluştururlar (süngerlerin gemulaları, yosunhayvanlarının ve gömleklilerin statoblastları). Koşullar yeniden elverişli duruma gelince gemula ve statoblastlar gelişmeye koyulurlar. Embriyon halindeyken tomurcuklanma bir hidrada (Polpodium) görülür; larva tomurcuklanması da ender değildir (büyük medüzlerin skifistomaları, şeritlerin keseli larvaları).
Tomurcuklanma (gemmiparlık) ile bölünerek üreme (sisiparlık) arasında önemli bir fark yoktur ve eşeysiz üreme (eşlemesiz) terimi her ikisinin de yerini tutabilir. Tomurcuklanma eşeyli üremeyi ortadan kaldırmaz; iki üreme biçimi almaşık olarak gerçekleşebilir.

TOMURCUKLANMAK gçz. f. Bir bitki sözkonusuysa, tomurcukları oluşmak: *Havalar ısınınca ağaçlar hemen tomurcuklandı.*

TOMURCUKLU sıf. Tomurcuğu olana denir.
—Ağ. yet. *Tomurcuklu dal*, ucunda tomurcuğu bulunan ince dal.

TOMURMAK gçz. f. **1.** *Esk.* Bir şeyden söz ederken, şişip kabarmak: *"Döndü Tuğrul geldi, Rey'de ol zaman / Burnu tomurdu olur kanı revan"* (Düsturname-i Enveri, XV. yy.). **—2.** *Yörs.* Ağaç ve asmalarda filiz vermek üzere gözler kabarmak, tomurcuklanmak. **—3.** *Yörs.* Ağacı dibinden kesmek.

TOMYRİS → TOMRIS.

TON a. (fr. *tonne;* geç. lat. *tonna*'dan). **1.** 1 000 kg'a eşdeğer kütle ölçüsü birimi (simgesi t). [METRİK TON da denir.] **—2.** *Bir ton, tonla*, pek çok.
—Ölçbil. 2 240 pound'a eşit olan, yaklaşık 1 016 kg değerindeki anglosakson kütle birimi. (İNGİLİZ TONU ve ABD'de, LONG TON da denir.) || *Amerikan tonu*, SHORT TON'un eşanlamlısı.

TON a. (fr. *ton;* lat. *tonus;* yun. *tonos*, gerilim'den). **1.** Bir sesin yüksekliği, tınısı, yoğunluğu vb. ile ilgili olan titreşim niteliği: *Ses tonunu değiştirmek, yükseltmek. Bir metni tekdüze bir tonda okumak.* **—2.** Ruhsal bir durumu, bir duyguyu belirten konuşma biçimi: *Sorulara sert bir tonda yanıt vermek. Konuşma tonunuzu değiştirseniz iyi olur. Söylemek istediklerini sakin bir tonda dile getirmek.*
—Güz. sant. Bir resmin, bir tablonun egemen rengi, renk düzeni. || Resimde, doyma ya da ışık yoğunluğu derecesi açısından en açıktan en koyuya kadar algılanan renk. (Birbirleriyle olan ilişkilerinde tonlar, değerleri belirler.) || *Sıcak tonlar*, güneş tayfında turuncuya yakın renkler. || *Soğuk tonlar*, maviye yakın renkler.
—Müz. Pythagoras kuramının birleştirici aralığı. (Batı müziğinde, kuramsal hesapların temeli olarak XVI. yy.'a kadar kullanıldı.) || Eski yunan müziğinde ıskalanın salt yüksekliğini belirlemek için kullanılan yöntem. || Ortaçağ cantus planus'larında MAKAM'ın eşanlamlısı. || Klasik dönemde, gamın salt yüksekliğinin durakla belirlenmesi (majör ya da minör makamların gösterilmesi, genellikle tonla ilgili verilen bilgiyi de tamamlar). || EKSENLİLİK'in eşanlamlısı. || XVIII. yy.'a kadar, diyapazonun değişken olduğu dönemlerde çalgıların akort yapıldığı yükseklik *(oda tonu, capella tonu).* || İki yanaşık nota arasındaki yüksekliklerin, ikinci majör aralığına denk gelen ilişkisi. (Biri diyatonik, diğeri kromatik olmak üzere iki yarımtondan oluşur.)

—Opt. Bır rengın koyuluk ya da açıklığını gösteren ışıldama derecesi. (Ton, fiziksel büyüklük "ışıltı"nın yaklaşık psikoduyumsal özel niteliğidir.)

—Sesbıl. Bir heceye özgü olan ve kimi dillerde (çince, vietnamca, isveççe, sırp-hırvat dili) sesbiriminkine benzer ayırıcı bir işlev üstlenen prozodi birimlerini oluşturan yükseklik düzeyi (yüksek, orta, alçak ton) ya da ezgisel değişim (yükselen, alçalan ton). [Eşanl. TİTREM.]

TON ya da **THON** (Konstantin Andreyeviç), alman kökenli rus mimar (Petersburg 1794 - *ay. y.* 1881). Roma'da Antikçağ anıtlarını incelemiş olmasına karşın klasikçilikten vazgeçerek "eski rus" ya da "rus-bizans" üslubunun öncülerinden biri oldu. Nikolay I'in gözde mimarı olarak Moskova'da, Kremlin'de Büyük saray'ı (1838-1849) ve Urujeymaya Palata'yı (1849-1851) yaptı. Petersburg akademisi'nde profesör, sonra rektör oldu.

TONA a. Havc. BURGU'nun eşanlamlısı.

TONACATECUHTLİ İLE TONACACİHUATL, kolomböncesi panteonda diğer tanrıları doğurduğuna inanılan ilk tanrı çifti. (Bu çift, Citlatonac ile Citlalicue ya da Ometecuhtli ile Omecihuatl olarak da anılır. Sonraları, aztek panteonuna usa daha yatkın bir düzen verildiğinde bunlar temel öğeler olarak kabul edildi.)

TONADİLLA a. (*tonada*, şarkı'nın küçültmesi anlamında isp. *tonadilla*). Eski ispanyol edebiyatında, müziklendirilmiş ezgiler ve şarkılarla çeşnilendirilmiş küçük piyes.

TONAJ a. (fr. *tonnage*). Denizc. **1.** Bir ticaret gemisinin iç hacimlerinin, belli kurallara göre hesaplanan kısmı ya da toplam kapasitesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Tonaj belgesi*, hizmete giren bir ticaret ya da yolcu gemisinin, resmi liman makamlarınca yapılan tonaj ölçümleri sonunda elde edilen değerlerini onaylayan belge. (Bu belgeyle geminin gros ve net tonajları uluslararası geçerliliğe kavuşur.) || *Tonaj güvertesi*, bir geminin tonaj hesaplarını sınırlayan en üstteki devamlı güverte. (Bir geminin gros tonajı, tonaj güvertesi altında kalan tüm kapalı hacmin ölçümüdür.) || *Tonaj kuyusu ağzı*, barınak güverteli gemilerde, su sızdırmazlık niteliği bulunmayan ambar ağzı. (Tonaj kuyusu ağzı genellikle barınak güvertenin arka tarafında, sondaki ambar ağzının gerisindedir. Tonaj kuyusu ağzının uzunluğu 1,22 m'yi geçmez ve kenarları çok alçaktır.) || *Tonaj markası*, FRİBORD* MARKASI'nın eşanlamlısı. || *Tonaj rüsumu*, liman idaresi tarafından, gemilerin net tonajları üzerinden alınan vergi. || *Gros tonaj*, bir geminin toplam kapasitesinden açık alanları (mutfak, aydınlık vb.) çıkartarak elde edilen tonaj değeri. (8 nisan 1966 tarihli, 12260 sayılı *Resmi gazete*'ye göre, gros tonaj, tonilato güvertesi altındaki hacmin, tonilato güvertesi üzerindeki güverteler arasındaki hacmin, üst güvertede bulunan, yük ve malzeme koymaya ya da yolcu ve mürettebatın yatmasına ya da oturmasına elverişli sabit kapalı alanların hacimlerinin ve ambar eşiği fazlalıklarının toplamına denir.) || *Net tonaj*, bir geminin gros tonajından, ambarlar, mürettebat yerleri, portuç, safra ve tatlısu tankları, tankerlerde pompa dairesi, donkı ve kazan dairesi gibi hacimler çıkarıldıktan sonra elde edilen tonaj değeri; diğer bir deyişle, geminin kazanç sağlamada kullanılan kapalı yerlerinin hacmi. (Liman vergileri, kılavuzluk ücretleri net tonaj üzerinden alınır.)

—ANSİKL. Denizc. Bir geminin tonajı, 1855'te George Moorsom tarafından ortaya atılan yöntemden çıkarılan ölçüm kurallarına göre hesaplanır. Bu kurallar, ilk ortaya çıkışlarından bu yana gemi inşaatındaki gelişmeler göz önüne alınarak değiştirilmiştir. Bir geminin hacmi, gros tonaj ile net tonajı hesaplamayı sağlayan çeşitli alanlara ayrılır. Tonaj birimi, 100 ingiliz ayak küplük tona, yani hacim tonilatosuna eşittir ve 2,83 m^3 değerindedir. Bir geminin tonajından söz edildiğinde, tersi öne sürülmedikçe her zaman gros tonaj anlaşılır. Gemilerin birbirleriyle karşılaştırılmalarında ölçü gros tonajdır, çünkü bir geminin boyutu üzerine en kesin fikri gros tonaj verir.

23 haziran 1969'da Londra'da imzalanan ve 1982 temmuzundan bu yana yürürlükte olan uluslararası bir anlaşma tonaj hesabına yeni kurallar getirmiştir.

TONAL sıf. (fr. *tonal*). Müz. **1.** Tonaliteye değgin. **—2.** *Tonal müzik*, diyalektiği tonalite ilkelerine bağlanan müzik tekniğinin tümü. (MODAL'in karşıtı.)

—Sesbil. Tonlara ilişkin, bir dilde tonların işlevine ilişkin.

TONALE boğazı, İtalya'da boğaz, Trentino'da, Ortler ile Adamello arasında, Val Camonica'yı Val di Sole'ye bağlar; 1 884 m. Bergamo-Bolzano karayolu buradan geçer. Sayfiye ve kış sporları merkezi.

TONALİT a. (fr. *tonalite*). Petrogr. Biotitli ve amfibollü kuvarslı diyorit.

TONALİTE sıf. (fr. *tonalité*). Müz. EKSENLİLİK'in eşanlamlısı.

TONALİTİK sıf. (fr. *tonalitique*'ten). Petrogr. **1.** Kimyasal-minerolojik özellikleri tonalitlere benzeyen plütonik bir kayaç için kullanılır. **—2.** *Tonalitik çizgi*, tonalitlerin, kalkalkalen bir magmatizma özelliği gösteren ve vaktinden önce gelişmiş bir dalma-batma alnı yansıtan doğrusal coğrafi dağılımı.

TONATİUH, kolomböncesi meksika panteonunun, insan kanı istemek için dilini çıkarırken canlandırılan güneş tanrısı. (XVIII. yy.'da Mexico katedrali'nin temellerinde bulunan aztek güneş takvimi "Güneş taşı"nın ortasında, bu tanrının tasviri yer alır.)

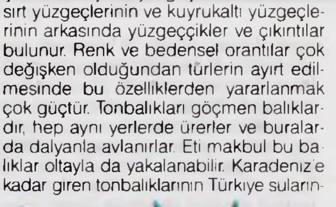
TONAYRIMI a. Haritc. Ararenkli bir fotoğraf kopyası elde ederken (genellikle hava fotoğrafı) tram kullanma gereğini ortadan kaldıran ve klişeyi ton değişim çizgilerine dönüştürmeye dayanan işlem.

TONB → TOMB

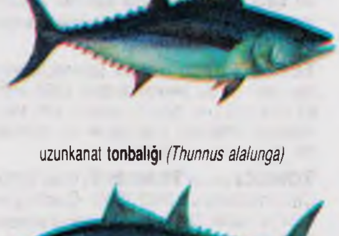
TONBALIĞI a. **1.** Tonbalığıgiller familyasına giren balıkların ortak adı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Sıcak, ılık ve oldukça serin denizlerin kıyılardan uzak üstsularında ve ortasularında yaşayan kemiklibalık. (Bil. a. *Thunnus thynnus*; tonbalığıgiller familyası; boyu 3 m'ye kadar.) [Eşanl. ORKİNOZ.]

—Balıkç. *Tonbalığı ağı*, Akdeniz'de tonbalığı avlamak için kullanılan büyük ağ.

—ANSİKL. Tonların dayanıklı ve mekiksi gövdeleri, ince bir kuyruk sapları, orak biçiminde kuyruk yüzgeçleri vardır. İkinci sırt yüzgeçlerinin ve kuyrukaltı yüzgeçlerinin arkasında yüzgeççikler ve çıkıntılar bulunur. Renk ve bedensel orantılar çok değişken olduğundan türlerin ayırt edilmesinde bu özelliklerden yararlanmak çok güçtür. Tonbalıkları göçmen balıklardır, hep aynı yerlerde ürerler ve buralarda dalyanla avlanırlar. Eti makbul bu balıklar oltayla da yakalanabilir. Karadeniz'e kadar giren tonbalıklarının Türkiye sularında 6 türüne rastlanır: benekli tonbalığı ya da yazılı orkinoz (*Euthynus quadripunctatus*), çizgili* ton ya da çizgili orkinoz (*E. pelamis*), uzunkanat* tonbalığı ya da ak orkinoz (*Thunnus alalunga*), sarıkanat* ton ya da sarıkanat orkinoz (*T. albacores*), tonbalığı ya da orkinoz (*T. thynnus*), irigöz* ton ya da irigöz orkinoz (*T. obesus*). Tonbalığının eti taze, tuzlu, yağa yatırılarak ve konserve olarak tüketilir.

uzunkanat **tonbalığı** *(Thunnus alalunga)*

tonbalığı ya da orkinoz *(Thunnus tynnus)*

TONBALIĞIGİLLER a. Çok iyi yüzen, üstsularda ve ortasularda yaşayan, tonbalıklarını ve gobeneyi kapsayan kemiklibalık familyası. (Bazı bilim adamları tonbalığıgillerle uskumrugilleri birleştirirler. Bil. a. *Thunnidae*).

TONBİLİM a. Sesbil. Tonlu dillerde tonların bilimsel incelemesi.

TONBİRİM a. Sesbil. İki anlamlı birimi karşılaştırmaya yarayan bir ton sınıfı oluşturan prozodi öğesi. (Tonbirim-ton ilişkisi sesbirim-ses ilişkisi gibidir.)

TONBRİDGE, Büyük Britanya'da (Kent) kent, Weald çöküntüsünde, Medway kıyısında; 31 000 nüf. Bir norman şatosunun yıkıntıları. Kısmen XII. yy.'dan kalma kilise. Eski evler.

Ton cups, yelken sporunda, *One* ton cup*'dan doğan yarışmalar dizisi.

TONÇ a. Esk. sil. **1.** Yay kirişinin (çile) iki ucuna verilen ad. **—2.** *Tonç kertiği*, yay başlarının dış kenarlarında, kiriş ilmeklerinin takılacağı oyuklara verilen ad.

TONDABAYAŞİ, Japonya'da (Honşu) kent, Osaka'nın G.-G.-D.'sunda; 110 444 nüf. (1990).

TØNDER, Danimarka'da kent, Jylland'ın güneyinde, Almanya sınırı yakınında; 7 500 nüf. Besin sanayileri. Eski evler. Müzeler.

TÔN DUC THANG, vietnamlı devlet adamı (Long Xuyên eyaleti 1888 - Hanoi 1980). Gönüllü olarak fransız deniz kuvvetlerine girdi (1912) ve Karadeniz donanmasının Sivastopol ayaklanmalarına katıldı (1918). 1920'de yeniden Çinhindi'ne döndü, orada Vietnam Devrimci gençlik derneği içinde mücadele yürüttü (bu dernekle, Hô Chi Minh, 1930'da Çinhindi Komünist partisi'ni kurdu). Fransız yetkililerince Poulo Condor zindanına hapsedildi (1929); ancak 1945'te serbest bırakıldı. Vietminh'e katıldı; 1960'ta Vietnam Demokratik Cumhuriyeti'nde çeşitli bakanlık görevlerinde bulundu, Başkan yardımcısı oldu; 24 eylül 1969'da Vietnam Demokratik Cumhuriyeti Başkanı seçildi; 1976'da iki Vietnam'ın birleşmesinden sonra da Başkan olarak kaldı.

TONE (Theobald Wolfe), irlandalı yurtsever (Dublin 1763 - *ay. y.* 1798). Değişik mezheplerdeki İrlandalılar'ı birleştirmek için, United Irishmen derneği'ni kurdu (1791). Fransa ile görüşmeler yaptı; ABD'ye kaçmak zorunda kaldı (1795). Fransa'ya döndü, Hoche'un Irlanda seferini sağladı, onun yardımcılığını yaptı (1796). Bu seferin başarısızlığa uğramasından sonra, adaya akınlar düzenledi; tutsak düştü, ölüme mahkûm oldu, intihar etti.

TONE, Honşu adasının (Japonya) orta kesiminde ırmak. Büyük Okyanus'a dökülür; 360 km. Kanto ovasından geçer. Hidroelektrik tesisler.

TONEGAVA (Susumu), japon bilim adamı (Nagoya 1939). Kyoto Üniversitesi kimya (1963). Kaliforniya Üniversitesi biyoloji (1969) bölümlerini bitirdi. 1971'de İsviçre'de Basel Bağışıklık enstitüsü'nde çalışmaya başladı. 1981'de ABD'ye dönerek Massachusetts Institute of Technology'de görev aldı. Antikorların çoğalmalarını açıklayan araştırmaları nedeniyle, 1987 Nobel fizyoloji ve tıp ödülü'nü kazandı.

TONER a. (ing. sozc.) Boyac. Çoğunlukla mineral pigmentlerle karışık olarak kullanılan organik pigment. (Organik pig-

ment, boyaya renklendirme gücü ve canlılık katar; örtücülüğünü sağlayan mineral pigmentlerin gerektiğinde rengini değiştirir.)

TONGA a. *Arg.* **1.** Hile, düzen, tuzak. **—2.** *Tongaya basmak, tongaya düşmek,* tuzağa düşmek.

TONGA a. Yeni Kaledonya'da pian'a verilen ad.

İsmail Hakkı **Tonguç**

TONGA, esk. **Iles des Amis,** ing. **Friendly Islands,** Büyük Okyanus'un güney bölümünde takımadalar, 15 ve 23° G. enlemleri arasında K.-K.-D.'dan G.-G.-B.'ya doğru sıralanan 150'den fazla ada ve adacıktan oluşur; toplam yüzölçümü yaklaşık 700 km²'dir. Adaların bazıları volkaniktir (Niuafoo, 1946'da bir püskürmeden sonra boşaltıldı), geri kalanlarsa yükselmiş mercan kayalıklarından oluşur (Vavau, Tongatapu); merkezi kesiminde çok sayıda atol ve mercan kayası vardır (Haapai adaları).

Başlıca dışsatım ürünü hindistan cevizidir (yıllık üretim 65 000 t); bununla birlikte besin maddeleri tarımı canlılığını korur (yam, taro, muz), % 80'i polinezyalı protestan olan nüfus hızla artmaktadır (90 485 kişi). Bazı adalar aşırı kalabalıktır ve nüfusun bir bölümü en büyük ada Tongatapu (yönetim merkezi Nukualofa buradadır) ya da Yeni-Zelanda'ya (Tonga, bu ülkeyle sıkı ilişkiler içindedir) doğru göçmektedir. Turizm az gelişmiştir.

—Tar. Hollandalı J. LeMaire (1616), ardından Tasman (1643), son olarak da kaptan Cook (1773 ve 1777) bu takımadaya vardıkları zaman, burada çok eski bir krallık hüküm sürüyordu. London Missionary Society, kendini kabul ettirmek başarısını gösteremedi (1797). 1826'da metodistler, kral George Tupou I'i hıristiyanlaştırmayı başardılar. Yetkisini tüm adalara kabul ettiren kral, burada "anglosakson tipte bir ortaçağ teokrasisi" niteliği taşıyan anayasal bir krallık kurdu (1862). Mali güçlükler sonucu, 1900'de bir ingiliz protektorası kuruldu ve 1959'da genişletildi. Kraliçe Salote Tupou III'ün (1918-1965) yerine oğlu Tupou IV geçti. 1970'te Tonga adaları, Commonwealth içinde bağımsızlık kazandı. Kralın çevresinde bir konsey ve belli bir vergi ödeyenlerin oylarıyla seçilen bir meclis kuruldu.

K. Muller-C. E. D. R. I.

Tonga adaları Vavau adalar öbeğinden bir görünüm

TONGA-KERMADEK çukuru, Büyük Okyanus'un güneyinde iki okyanus çukuru, dünyanın en derin çukurları arasında (Tonga 10 882 m; Kermadek 10 047 m). Bu çukurlar, Okyanus levhasının Avustralya levhası altına girmesi sonucu oluşmuştur.

TONGA-KERMADEK yayı, Büyük Okyanus'un, güney-batı'sında iki denizaltı ada yayı, Samoa takımadaları ile Yeni -Zelanda arasında 2 400 km boyunca uzanır. K.'de Tonga yayı, en engebeli ve en geniş olanıdır. Yayın su üstünde kalan büyük bölümü, mercan kökenlidir ve üstleri masa gibi düzleşmiştir. Her iki yay da, Avustralya levhasının, Büyük Okyanus levhasının altına dalması nedeniyle yükselen okyanustaki bir bölümünden oluşur. Bölgede sık sık depremler olur.

TONGALAR, BATONGALAR ya da **PLATO TONGALARI,** Zambiya'nın bantu halkı. Avcılık, toplayıcılık, balıkçılık, çiftçilik (mısır, kocadarı) ve hayvancılık yapan Tongalar, dıştanevli anasoyluluklara ayrılırlar. Hayvan ağılını kendisine merkez olarak alan ve çokkarılı ailelere bölünen sıkışık küçük köylerde yaşarlar. Eskiden anayerli ve dayıyerli olan konut, bugün babayerlidir. Karmaşık bir siyasal örgütlenmeleri yoktur; başlarındaki şeflerin yalnızca saymaca bir yetkileri olan özerk yerel topluluklar ötesinde gerçek yetki, anasoyluluklarin kendi içinde kullanılır.

TONGANCA a. Tonga'da Tonganlar tarafından konuşulan Polinezya dili.

TONGANLAR, Tonga adalarında yaşayan Samoa adaları kökenli halk. Temel birimleri "hane halkı"dır. Geniş bir aileden meydana gelen hane halkları, kıyı köyleri biçiminde bir araya gelirler. Bu babayerli konut biçimi, baldızalma ile pekiştirilen babasoylu bir soyzincirine karşılık düşer. Bölgesel ve dinsel bir özerklikle donatılmış alt soysoplardan oluşan 13 babasoylu soysop biçiminde bir bölünmeye göre örgütlenen Tonganlar arasında büyük bir hiyerarşi vardır. Sınıfsal katmanlaşmaları, tüm zenginlikleri ellerinde tutan soyluluk (reisler), reislerin yardımcıları (geçici yetkililer) ve halk biçimindedir. Tüm bu topluluk, Tui Tonga denilen bir reisin hemen hemen tanrısal yönetimi altındadır. Dinsel inançlar, birçok tanrı onuruna törenler düzenlenmesine yol açar ve en önemli tanrılardan biri de, tanrı Tangaloa'dır.

TONGATAPU, Tonga takımadalarından biri ile bu takımadadaki (260 km², 63 614 nüf.) en büyük adanın adı; takımadanın merkezi Nukualofa bu adadadır. Kopra ve muz üretimi.

TONGCI ya da **TONGZHİ** (1856-1875), Çin imparatoru (1862-1874), Şienfıng'ın oğlu ve ardılı. Devleti onun adına annesi Tsişi yönetti.

TONGEREN, fr. **Tongres,** Belçika'da (Limbourg) kent, *arrondissement* merkezi, Geer kıyısında, Campine'de; 29 800 nüf.

—Tar. Romalılar zamanında, Bavay ve Köln arasında konak yeri olan Tongeren önemli bir rol oynadı. Franklar (IV. yy.), Normanlar (881) tarafından yıkıldı. Brabantlılar (1212) ve Fransızlar (1677) tarafından da yağmalandı.

TONGGU, Kuzey Kore'de, Mançurya'nın güneyinde arkeolojik yer; 427'ye kadar Koguryo krallığı'nın yönetim merkezi. Aynı dönemin çin mezarlarını anımsatan hareket dolu resimlerle (tören alayları, av sahneleri, dansçılar vb.) süslü eski mezarlarıyla tanınır.

TONGHAK a. 1859'da Çoe Çe-u'nun kurduğu bağdaştırmacı kore dini.

—ANSİKL. Bu dindeki tüm öğretiler, dört yerel dinden (şamanlık, [*şinkyo*], konfuçyusçuluk, buddhacılık ve hıristiyanlık) alındı; tapma törenleriyse katoliklikten esinlendi. 1864'te din kurucusu idam edildi ve grubun başındaki ardılları da, japon düşmanı etkinlikleri nedeniyle ya asıldı ya da tutuklandı. 1905'te akım, çon dogyo (Göğün yolu derneği) adını aldı ve japon işgal birliklerine karşı terorist bir eyleme girişti. Bu eylem, korkunç misillemelere yol açtı. Tonghak dinine bağlı olanların sayısı, yaklaşık 2 milyon olarak tahmin edilmektedir.

TONGHUA, Çin'in kuzey-doğu kesiminde kent, Cilin'in D.'sunda; 312 400 nüf. (1990). Demir-çelik. Kâğıt. Elektrikli gereçler yapımı.

TONGUÇ (İsmail Hakkı), türk eğitimci ve köy enstitülerinin kurucusu (Silistre, Bulgaristan, 1897 - Ankara 1960). İstanbul Erkek öğretmen okulu'nu bitirdikten (1918) sonra Almanya'da Ettlingen Öğretmen okulu'na girdi. Savaş nedeniyle yarıda kalan öğrenimini savaştan sonra yeniden Almanya'ya giderek tamamladı. 1919-1926 arası Eskişehir, Konya, Ankara, Adana Öğretmen okullarında ve Ankara Orta öğretmen okulu'nda resim-iş öğretmenliği yaptı. Milli eğitim bakanlığı Pedagoji müzesi müdürü (1926-1935), İlköğretim genel müdürü (1936-1946) olarak çalıştı. Son görevindeyken köy* enstitülerinin kurulmasına öncülük etti (1940). Talim terbiye heyeti üyeliği (1947), Ankara Atatürk lisesi resim öğretmenliği (1949) yaptı ve bu görevinden emekliye ayrıldı (1954). Başlıca yapıtları: *Mürebbinin ruhu ve muallim yetiştirme meselesi* (1931), *İş ve meslek terbiyesi* (1933), *Almanya maarifi* (1934), *Köyde eğitim* (1938), *Canlandırılan köy* (1938), *İlköğretim kavramı* (1946), *Eğitim yoluyla canlandırılacak köy* (1947), *İş eğitimi ilkelerine göre hazırlanmış öğretmen ansiklopedisi* (1949), *Öğretmen ansiklopedisi ve pedagoji sözlüğü* (1953), *Pestalozzi çocuklar köyü* (1960). [→ Kayn.]

TONGUÇ, soyadı **Yaşar,** türk karikatürcü (İstanbul 1932). 1952'den başlayarak karikatürlerini *Akbaba, Dolmuş, Tef* gibi dergilerde, *Yön, Vatan, Yeni ortam* gibi gazetelerde yayımladı. Knokke-Heist (Belçika) Spor karikatürleri yarışması büyük ödülü'nü (1972), Nasrettin Hoca uluslararası karikatür yarışması başarı ve özel ödüllerini (1979) kazandı. Çizgifilm türüne de ilgi duyan sanatçının, *Amentü gemisi nasıl yürüdü* (Sezer Tansuğ ile, 1970), *Yaşa Don Kişot* (1972) vb. çalışmaları çeşitli ödüllere değer görüldü. *Sülüname* (1969) ve *Tonguç* (1983) adlı karikatür albümleri basıldı.

TONGURAK a. El sant. At arabalarında eğri ağaca, develerin kuyruğuna, davar ya da köpeklerin boynuna takılan küre biçiminde çan.

TONGZHİ → TONGCI.

Toni-Debré-Fanconi sendromu, raşitizm, cücelik ve böbrekteki kıvrımlı borucukların lezyonundan ileri gelen poliüri, glukozüri ve aşırı fosfatürinin bir arada bulunduğu çekinik karakterde, soydan geçme hastalık.

TONİFİKASYON a. (fr. *tonification*).

Akupunk.GÜÇLENDİRME'nin eşanlamlısı.

TONİK a. (ing. *tonic water,* tonik su'yun kısa adı). Acı portakal esansı ve kınakına özütü içeren soda tipi.

TONİK sıf. (fr. *tonique*). Ted. GÜÇLENDİRİCİ'nin eşanlamlısı.
—Kozmet. *Tonik losyon,* yüz ve boyun bakımında cildi güçlendirmek amacıyla kullanılan hafifçe büzücü losyon.
—Nörobiyol. Kas tonusuna ilişkin olan. || Etkinliği sürekli olan ya da uyarı devam ettiği sürece düzenli olarak süren olguya ya da anatomik yapıya denir. (Bk. *ansikl.* böl.)
◆ a. **1.** Güçlendirici ilaç. **—2.** Güçlendirici losyon.
—ANSİKL. Nörobiyol. Duyular bakımından alıcılar ikiye ayrılır: yalnız uyarı değişikliklerini algılayan fazlı alıcılar, bir de bunlara karşıt olan ve elektrik etkinliği duyu uyarısı boyunca hep aynı kalan alıcılar (tonik alıcılar). Sinir sisteminde tonik nöronların düzenli ve sürekli bir elektrik etkinliği vardır, buna karşılık fazlı nöronların etkinliği kısa dalgalar halinde olur. Düzenlilikleri ve süreklilikleri ile belirgin bazı işlevlere de "tonik" denir: hareket karşıtı olarak bir duruşun sürdürülmesi, aynen korunması, tonik bir etkinliktir.

TONİK a. (fr. *tonique*). Müz. DURAK'ın eşanlamlısı.

TONİKARDİYAK a. (fr. *tonicardiaque*'tan). KARDİYOTONİK'in eşanlamlısı.

TONİLATO a. (ital. *tonnellata*'dan). Denizc. **1.** Bir geminin alabileceği yükü belirtmede kullanılan, 1 tona eşit birim. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Güverte altı tonilatosu,* gemilerin tonaj güvertesi altındaki kapalı bölümlerin 100 ayak küp hesabıyla belirlenen hacim tonu. || *Hacim tonilatosu,* gemilerin hacmini ölçmede kullanılan, 100 ayak küpe, yani 2,83 m³'e eşit uluslararası hacim birimi. || *Navlun tonilatosu,* belirli bir yükün ağırlık ya da hacmini gösteren miktar. (Elde edilen miktarın, malın gideceği ülkeye göre değişen navlun ücretiyle çarpımı, taşıma ücretini verir.)
—ANSİKL. Denizc. Tonilato bir hacim ölçüsüdür. Eskiden gemilerin sığası taşıyabildikleri varil sayısına göre belirleniyordu; bu nedenle de tonilatonun kökeni varillere yerleştirilmiş yükleri (şarap, sıvı yağ, ringa balığı vb.) taşıyan gemilerin sığasını hesaplamaya dayanır.
Türkiye'de, navlun tonilatosu, yükün 1 tonluk bölümü 1 m³'ten daha büyükse, ağırlık yerine hacim üzerinden hesaplanır. Yükün 1 tonu 1,4 m³ geliyorsa, navlun ücreti yükün hacim olarak ölçülen rakamıyla çarpılır. Aynı yükün navlun tonilatosunun değeri, bir ülkeden diğerine ve genellikle, aynı ülke içinde, seyir rotasına ve limanlara göre değişir.

TONİLATOLUK Say. sıf. Denizc. Bir geminin tonilato kapasitesini belirtmek için kullanılır: *1 000 tonilatoluk gemi.*

TONİNÁ, Ocosingo (Meksika) vadisinde maya arkeolojik yeri. İlk klasik dönemden (İ.S. 250-650) başlayarak iskân edilen yerleşme, en parlak çağını tüm vadiye egemen olduğu son klasik dönemde (650-950) yaşadı. Tören merkezinin en önemli yapıları, yedi teras halinde düzenlenmiş akropoliste bulunur. Bu bütünün önündeki meydanın çevresinde, dağınık biçimde başka yapılar yükselir. Toniná yakınlarında özellikle konutların bulunduğu düzlükler ortaya çıkarılmıştır.

TONKA a. (guyana dilinde sözc.). Az ya da çok damarlı, oldukça ince dokulu, sarı renkte, sert ve çok ağır bir odun veren ve odunu kakmacılıkta, torna ve kaplama işlerinde kullanılan tropikal Amerika ağacı. (*Dipteryx* cinsi.)
◆ a. Tonka tanesi. (Tonka, içerdiği kumarin nedeniyle vanilya ya da yeni biçilmiş ot kokusu verir. Enfiye tütününe koku vermede ve parfümcülükte kullanılır.) [Buna TONKA BAKLASI da denir.]

TON-KİLOMETRE a. (fr. *tonne-kilomètre*'den). Dy. Bir tonluk bir yükü, bir kilometrelik bir uzaklığa taşımaya denk düşen işletme ölçüsü birimi.

TONKİN, Vietnam'ın kuzey kesiminde bölge. Tonkin, Sông Koi (Kızıl ırmak) ve ırmağı çevreleyen dağları içine alır. Sınırları, Vietnamlılar'ın Sông Koi deltasında başlayan tarihsel yayılma alanlarıyla çakışır.

COĞRAFYA

Irmağın K.'indeki orta yükseklikte dağlar, K.'den G.'e doğru uzanan vadilerle parçalanır. Sông Lô (Duru Dere) ve kolları, Çin'e ulaşma olanağı veren yollardır. Delta yakınında Along koyundaki kireçtaşları, dünyada bir başka benzerine rastlanmayan karstlı bir yer biçimi sergiler.

G.'de, dağlar daha yüksektir ve daha az geçit verir. Sông Koi ile Sông Da (Kara ırmak) arasında K.-B.'dan G.-D.'ya doğru uzanan granitli uzun sırtta, Vietnam'ın en yüksek doruğu Fan Si Pan (3 142 m) bulunur. Diên Biên Phu çanağı, tek önemli çöküntüdür.

Bol muson yağışı alan bu dağlar, karışık bitki örtüleri ve yozlaşmış çam ormanlarıyla kaplıdır. Buralarda vietnamlı olmayan halklar yaşar: 800 m yükseltiye kadar Manlar, 1 800 m'ye kadar Miaolar (birbirine karışmayan yarı göçebe halklardır). Manlar ve Miaolar, yakılarak açılan tarlalarda "ray" (pirinç, mısır, manyok) tarım yaparlar, manda, sığır ve domuz yetiştirirler ve ormanın gerilemesine yol açarlar. Yerleşik olan Taylar, vadilerin tabanında sulu pirinç tarlaları açmışlardır ve yılda iki kez ürün kaldırırlar. Nüfus yoğunluğu, ender olarak km²'de 10 kişiyi aşar.

Sông Koi ovası, toprakla dolmuş bir çöküntü havzasıdır. Alçak (denizden 500 km uzaklıkta 80 m) olan bu ova, ırmağın yol açtığı düzensiz ve şiddetli taşkınların tehdidi altındadır. Debisi, ağustosta ya da eylülde 30 000 m³/sn'ye (nisanda saniyede 700 m³'e iner) çıkabilir ve su seviyesi bir günde 11 m yükselebilir. Tropikal bataklık orman, hemen hemen yok olmuştur.

Nüfusun büyük bölümü ovada toplanır. 160 000 km²'lik bir alan kaplayan deltada nüfus yoğunlukları km²'de 600 kişiyi aşar ve ırmağın ağzına yaklaşıldıkça daha da artar. Burası, İ.Ö. III. yy.'dan beri yalnızca Vietnamlılar'ın yaşadığı bir alandır. Yapımına X. yy.'da başlanan 2 000 km'lik bir bent ağı, en şiddetli taşkınlara karşı görece bir korunma sağlar. Bu ağ, zahmetli bir sulu pirinç tarımına da olanak verir. 300 000 hektarlık bir alansa fransız himaye döneminde sulama olanağına kavuşmuştur. Demokratik cumhuriyet hükümeti elektrik pompalarının sayısını artırmıştır. Pirinç tarlaları, ova yüzölçümünün üçte ikisini kaplar; büyük bölümünde yılda iki kez ürün kaldırılır: "5. ay pirinci" ve "10. ay pirinci". Ama; gübre kullanılmaması nedeniyle verim oldukça düşüktür (hektarda 23 kental). Sanayi ve kentsel etkinlikler Nam Dinh, Haiphong ve özellikle de Hanoi çevresinde toplanmaktadır.

TARİH

Daha Yontmataş çağının sonunda, bölgeye insan yerleşti. Ardından burada, Vietnam halkı oluştu. Çok sonradan Yünnan'dan inen dağlılar (Taylar, Manlar ve Miaolar) artülkeye yerleşirlerken Vietnamlılar, çeltik ekimi yaptıkları deltayla yetindiler. İ.Ö. III. yy.'dan başlayarak Tonkin'de çin uygarlığı yayıldı ve İ.Ö. 208'e doğru çinli general Cao Tuo (annam dilinde Triêu Da), *Nam Việt* krallığı'nı kurdu. Her iki Guang'ı (Guangşi ve Guangdong), Kızıl ırmak deltası ya da Tonkin'i ve Kuzey Annam'ı kapsayan bu krallık, İ.Ö. 111'de Çin'e katıldı. Ülkenin güney sınırında geleneklerini benimseten Çinliler, burayı *An Nan* ("Barışlandırılmış Güney") olarak adlandırdılar. 968'de *Dai Co Việt* adıyla (1054'te Dai Việt oldu) Çin tarafından bağımsızlığı tanınan Tonkin-Kuzey Annam topluluğu, Çampa ve Khmer İmparatorluğu'nu istila eden Vietnam halkının hareket üssü durumuna geldi. Ancak 1545'ten sonra Dai Việt'in kıyı boyunca yayılması, krallığın trinh senyörlerinin egemenliğindeki Kuzey (Tonkin ve Kuzey Annam) ve Nguyễn ailesinin yönettiği Güney (Orta ve Güney Annam, Koşinşin) arasında bölünmesine yol açtı. 1677'de zafer kazanan Nguyễn ailesi, kesin bağımsızlığını sağladı.

XVII. yy.'da Hung Yên'de, daha sonra Hanoi'de yerleşen portekiz, hollandalı ve ingiliz tüccarların gidip geldikleri Tonkin, cizvit Alexandre de Rhodes (1624-1645), ardından (1666'dan başlayarak) Yabancı misyonlar derneği'nin papazları tarafından hıristiyanlaştırıldı. XVIII. yy.'da artan zulümlere rağmen, sağlam hıristiyan topluluklar kuruldu. Güney'den gelen Tây Son asilerinin zaferi, naip Trinh Khoi'nin intiharına (1786) ve Lêler hanedanının devrilmesine (1789) yol açarken, ayaklanma önderlerinin en genci olan Nguyễn Huê, Pekin'in verdiği Annam kralı unvanıyla Kuzey'de iyice yerleşti. Güney naipleri ailesinden Nguyễn Anh, Hanoi ve Tonkin'i işgal etti, Vietnam ulusunu yeniden birleştirdi (1802) ve imparator Gia Long adını alarak, Pekin tarafından Vietnam hükümdarı olarak tanındı. Fransızlar'ın Koşinşin'e girmelerine karşı koymak durumunda kalan üçüncü ardılı Tu Duc'un (1848-1883) karşılaştığı güçlüklerden yararlanan Lê hanedanı yandaşları Tonkin'de ayaklandılar (1861). Bu durum Tu Duc'u Fransızlar ile görüşmelere girişmek zorunda bıraktı. Doudart de Lagrée ve Francis Garnier'nin yolculuğu fransız hükümetine, Kızıl ırmak vadisinin Güney Çin'e en iyi giriş yolu olduğunu gösterdi (1866-1868). Ancak o sırada Tonkin, Çin'den kovulan Karabayraklılar ve Sarıbayraklılar'ın (eski Taiping asker ve partizanları) yakıp yıkmaları ve hıristiyan inançları ya da Lêler'e karşı bağlılıkları yüzünden Huê mandarinlerinin yetkisini kabul etmeyen yerlilerin takındıkları tavır dolayısıyla karışıklık içindeydi. Çin Yünnan ordusunun silah gereksinimini karşılamak için Kızıl ırmak'tan yararlanan (1871) silah kaçakçısı Jean Dupuis, karşısında bu annamlı yöneticileri buldu ve bu yöneticiler, Koşinşin amiral valisinin hakemliğini istediler. Bu sorunla görevlendirilen Francis Garnier, mandarinlerin düşmanlığıyla karşılaştı ve Hanoi'yi ele geçirdi (20 kasım 1873), ancak Huê hizmetine geçen Karabayraklılar tarafından öldürüldü (21 aralık 1873). Fransızlar Hanoi, Haiphong ve Qui Nhon'u ticaretlerine açan 1874 antlaşması'yla yetindilerse de, annamlı yöneticilerin kötü niyeti, ye-

Tonkin, Hoa Binh bölgesinde bir köy

Bourjan - A.A.A.

ni bir müdahaleye yol açtı. Deniz albayı Rivière, Hanoi'yi ele geçirdi (25 nisan 1882) ve Karabayraklılar ile savaşırken öldü (19 mayıs 1883). Huê sarayı, fransız protektorasını tanıdı (ağustos 1883) ve Tonkin için özel bir yönetim kabul etti (haziran 1884). Buna göre Tonkin eyaletleri, fransız sömürge valileri tarafından yönetileceklerdi. Ancak 15 ağustos 1883'te deltanın işgaline başlayan general Bouët'nin sefer birliği, Karabayraklılar'a karşı savaşmaları sırasında, Annam imparatorunun izniyle Yukarı Tonkin'i istila eden Çinliler'le karşılaştı. Çin birlikleri geri püskürtüldü ve Pekin onları geri çekmeye söz verirken (Birinci Tiencin antlaşması, 11 mayıs 1884), İkinci Huê antlaşması'yla Fransızlar'a her eyalete bir sömürge valisi yerleştirmek izni verildi (6 haziran 1884). Ancak fransız ve çin orduları Bac Lê'de karşılaştı ve savaş yeniden başladı. Lang Son'daki başarısına rağmen Çin, sonunda fransız protektorasını kabul etmek zorunda kaldı (İkinci Tiencin antlaşması, 9 haziran 1885). Bununla birlikte, Gallieni ve Lyautey gibi usta yöneticiler bile, Yukarı Tonkin'i ancak uzun yıllar sonra barışa kavuşturabildiler.

Annam ve Tonkin genel valisi Paul Bert (1886), Tonkin için annamca kinh luoc denilen bir kral naipliği makamı kurdurdu. Sonradan bu makamı kaldıran Paul Doumer (1897), aynı zamanda eyalet düzeyinde doğrudan yönetime doğru bir gelişmeyi de destekledi. 1887'den başlayarak Çinhindi birliği'nin ayrılmaz bir parçası durumuna gelen Tonkin, Fransızlar'ın teknik yardımlarından yararlandı. Hanoi'de bentleri sağlamlaştıran, Doumer köprüsünü kuran Fransızlar, Yünnan demiryolunun döşenmesine giriştiler, çeltik tarlalarını genişlettiler, maden ocaklarını (Hon Gai kömür madeni) ve sanayiyi geliştirdiler. Ancak bağımsızlık yanlısı aydınlar, ayaklanma girişimleri için onca zaman karışıklık içinde yaşayan bu ülkeyi seçerek 1908 (Dê Tham'ın desteğiyle tüm Tonkin'e yayılan ayaklanma) ve 1930 (devrimci eğilimli Vietnam Ulusal partisi'nin öncülük ettiği Yên Bai ayaklanması) ayaklanmalarına yol açtılar. İkinci Dünya savaşı'na kadar düzen, sert bir bastırmayla sağlandı. 22 eylül 1940'ta Japonlar tarafından işgal edilen ve üslerine elkonan Tonkin, 10 mart 1945'te bağımsızlığı ilan edilen Vietnam'a katıldı. Çinliler tarafından işgal edildi (eylül 1945 - mart/nisan 1946), general Leclerc tarafından geri alındı. Kasım-aralık 1946'da Vietnam Demokratik Cumhuriyeti'yle bozuşmadan sonra Tonkin, Fransa'ya karşı savaşımın merkezi durumuna geldi. 21 temmuz 1954 bırakışmasından Vietnam'ın yeniden birleşmesine kadar, Kuzey Vietnam'ın en önemli bölgesini oluşturdu. (→ ÇİNHİNDİ, VİETNAM.)

TONKİN körfezi, Güney Çin denizi'nde körfez, Tonkin kıyılarıyla Annam (Vietnam), Leicou yarımadası ve Hainan adası (Çin) arasında; girişte genişliği 240 km; uzunluğu 400 km; derinliği 100 m. *Along koyu,* körfezin girintisinde, Haiphong'un K.'indedir. Başlıca limanlar: *Haiphong* (Vietnam) ve *Beihai* (Çin).

TONLAMA a. Sesbil. **1.** Cümlede ve sözcede temel frekans ve melodinin değişimlerinin anlamlı işleyişi. **—2.** Ünlülerin yükseklik değişimleriyle nitelenen ve ses tellerinin titreşim ritmindeki değişimlerinden kaynaklanan gırtlaksı tondaki temel frekansın değişiklikleriyle belirlenen cümlenin müzikal devinimi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** *Tonlama özellikleri,* akustik özellikler kuramında *pes ≠ tiz, bemolleşmiş ≠ bemolleşmemiş* ve *diyezleşmiş ≠ diyezleşmemiş* karşıtlıklarını oluşturan özellikler.

—ANSİKL. Sesbil. Sözün tonlarını ve melodisini nitelemek için tonlama kavramının kullanılmaya başlanılması XVIII. yy.'ın sonlarına rastlar. Günümüzde, tonlama, sesbirimlerle birlikte, anlatım biçiminin incelenmesinden kaynaklanan ve çeşitli dilsel işlevlerinin sesbirimlerle sözcüklerin üstündeki birimlerde ortaya çıktığı soyut, nedensiz ve ayrık birimlerden oluşan bir prozodi dizgesini belirtir. Tonlamanın sözdizimsel ve anlamsal işlevleri üstüne yapılan yeni çözümlemeler, bu olguyu bir anlatım biçimiyle bir içerik biçimini birleştiren bir gösterge gibi ele alma olanağı vermiştir. Tonlama artık dilbilim incelemelerinden dışlanan bir olgu gibi ele alınmamaktadır.

Soyut bağıntılar dizgesi olan tonlama, fiziksel olarak temel frekansın (Hz ile ölçülür) zamansal değişimleriyle gerçekleşir. Bu değişimler, gırtlaktaki kasların etkinliğiyle ve hançere altı basının evrimiyle denetlenen ses tellerinin titreşim ritmine bağlıdır. Örneğin fransızca *il neige?* "kar yağıyor mu?" soru tonlamabirimi somut olarak cümle bitiminde temel frekansın hızlı artışıyla gerçekleşir, oysa *il neige*'de "kar yağıyor" olumluluk tonlamabirimi yukardakinin tersi bir süreçle gerçekleşir. Temel frekans, tonlamanın tek akustik parametresini oluşturmaz. Tonlama incelemesinde, süre, yeğinlik ve duraklar da göz önünde tutulmalıdır. Çünkü tonlamanın fiziksel tözü birçok parametreyi işe karıştırır. Deneysel sesbilgisinde, temel frekans ve yeğinlik çözümlemeleri, bu parametrelerin örneksemeli ya da sayısal görünümlerini elde etmeye yarayan elektronik aygıtlarla yapılır. Temel frekansın değişimleri kulak tarafından, tonlamanın işitsel tözünü oluşturan yükseklik ve ezgi değişimleri olarak algılanır.

TONLAMABİLİM a. Sesbilgisinin, tonlamanın özelliklerini ve işlevlerini inceleyen bölümü.

TONLAMABİRİM a. Sesbil. En küçük tonlama birimi; birbirlerine bağlı prozodi özellikleri bütününün birleştirilmesiyle tanımlanır (± yüksek; ± yükselen, ± uzun vb.).

TONLE SAP ("büyük göl" anlamında khmer dilinde sözc.), Kampuçya'da göl, K.'deki Dangrek dağlarıyla G.'deki Cardamom dağları arasındaki çanakta; 2 700 - 10 000 km². Kasım-haziran arasında 1-3 m derinliğindeki gölün suları, 112 km uzunluğunda, aynı adlı bir boşaltma kanalıyla Mekong'a doğru akar. Göl, en büyük yüzölçümüne ve derinliğe (10-16 m) yazın, yağmur mevsiminde ulaşır. Bu dönemde akıntının yönü ters döner: suları yükselen Mekong'un sularının bir bölümü Tonle Sap'a akar; bu sırada balıkçılık çok canlıdır.

TONLU sıf. **1.** Sesbil. Vurguyu taşıyan ünlü ya da hece için kullanılır. **—2.** *Tonlu vurgu,* hem yükseklik, hem de yeğinlik vurgusunu ya da dinamik vurguyu belirten deyim.

TONLUK sıf. Say. sıf. + *tonluk,* belirtilen ton oylumunda olan: *Dört tonluk bir kamyon.*

TONLULUK a. Opt. *Kromatik tonluluk,* çeşitli renkleri (mavi, yeşil, sarı vb.) ayırt etmeyi sağlayan ve "baskın dalga boyu" fiziksel büyüklüğünün yaklaşık psikodu-yumsal karşılığı olan görsel duyum niteliği.

TONNA a. Yumş. bil. Sıcak denizlerde yaşayan, ince ve iri kavkılı karındanbacaklı yumuşakça. (Parlak renkli kavkısı geniş ağızlı, kısa sargılıdır. Kretase topraklarından başlayarak fosillerine rastlanır. *Doliidae* familyasının örnek tipi.)

TONOFİBRİL a. (fr. *tonofibrille*). Dokubil. Hücre iskeletinde yer alan ve bazı hücre içi bağlantıların yapısına giren çok ince sitoplazma lifçiği.

TONOGRAF a. (fr. *tonographe*). Oftalmol. Kornea üzerine konulan ve bir grafik kayıt sistemine bağlı bir sonda yardımıyla birkaç dakika süreyle göz içi basıncını anında ölçmeye yarayan aygıt. (Böylece göz ön odasındaki sulu sıvının akmadaki direnç derecesi anlaşılabilir.)

TONOGRAFİ a. (fr. *tonographie*). Oftalmol. Göz içi basıncının tonografla kaydedilmesi.

TONOLİZ a. (fr. *tonolyse*). Biyol. Ortamdaki geçişme (osmoz) gerilimi değişimlerinin neden olduğu hücre bozulması. (Hipertonik bir çözeltide alyuvarın suyu boşalır ve alyuvar plazmoliz nedeniyle buruşur; kuvvetli bir hipotonik çözeltide su alarak şişer, genişler ve sonunda çatlar; buna hemoliz denir.)

TONOMETRE a. (fr. *tonomètre*'den). Oftalmol. Göz içi basıncını ölçmeye yarayan aygıt.

—Anal. kim. Molar kütleleri tonometri yöntemiyle belirlemeye yarayan aygıt.

TONOMETRİ a. (fr. *tonométrie*). Oftalmol. Tonometre aracılığıyla göz içi basıncının ölçülmesi.

—Termodin. Doymuş buhar basınçlarını ölçerek çözeltilerin incelenmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Termodin. Sabit sıcaklıkta içine uçucu olmayan bir madde katıldığında bir çözücünün doymuş buhar basıncı azalır; buharın maksimum basıncındaki $\Delta p/p$ göreli azalması, çözülenin τ kütlesel titresiyle doğru, M molar kütlesiyle ters orantılıdır: $\Delta p/p = k \cdot \tau/M$ (Raoult yasası). K katsayısı, yani tonometrik katsayı çözücüye bağlıdır ve onun molar kütlesinden çok az farklıdır. Bu yasa, yalnız elektrolit olmayan seyreltik çözeltiler için geçerlidir. Tonometri molar kütlelerin belirlenmesinde kullanılır, ancak bu alanda daha çok kaynamaölçüm ve donmabilimden yararlanılır.

TONOPLAST a. (fr. *tonoplaste*). Canlı hücrede kofulu sınırlayan çok ince sitoplazma çeperi.

TONOTOPİ a. (fr. *tonotopie*). Nörobiyol. Sinir sisteminin çeşitli işitsel aktarma noktalarından geçen sesin tonal yüksekliğinin ifadesi. (Kokleanın her bölgesi belirli bir tonaliteye yanıt verir; bu nedenle, koklea sinirinin her bir lifi kokleanın ayrı bir yerinde bulunduğundan tonotopisel bilgiler iletir. Bu tonotopiye, başta alt dördüz çıkıntılar ve şakak işitsel korteksi olmak üzere, çeşitli işitsel aktarma yerlerinde rastlanır.)

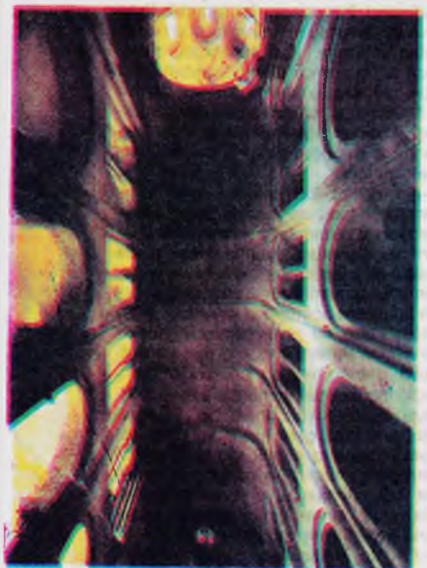
TONOZ a. (yun. *tholos,* kubbe'den). Mim. ve İnş. **1.** Çeşitli öğeleri örerek (taş, tuğla), uygun birleştirmelerle bir araya getirerek (ahşap, metal) ya da betonu kalıplayarak oluşturulan ve inşa edilmiş bir mekânı örten kemerli yapı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Tonoz geçmesi,* daha yüksek bir tonozu dik ya da eğik kesecek biçimde konumlandırılmış yatay ya da abanık beşik tonoz. ‖ *Beşik tonoz,* birbirine koşut iki duvara oturan tek eğrilikli tonoz. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Bindirmeli tonoz,* iskele kurulmadan ve kalıp yerleştirilmeden, alçı dolgulu tuğlalarla inşa edilen tonoz. ‖ *Kendini taşıyan tonoz,* hiçbir gergi kemeri olmadan, yalnız biçiminin rijitliğiyle kararlı bir yapıya kavuşan, betonarme, metal ya da plastik tonoz. (Tek silindir ya da koni biçiminde ya da çift eğrilikli küre, konoit, paraboloit, hiperbolik, elipsoit, hiperboloit olabilir.) ‖ *Manastır tonozu,* yamuk ya da eğrisel üçgenler biçiminde beşik tonoz parçalarından oluşan ve kare, dikdörtgen ya da çokgen bir tabana oturan tonoz.

—Balıkç. Birbirine eklenerek uzatılan büyük ağın her bir parçası. (Tonoz genişçe bir alana yayılmış balıkları avlayabilmek amacıyla kullanılır.) ‖ *Tonoz şamandırası,* bir yüzer ağın konumunu gösteren şamandıra.

—Denizc. *Tonoz atmak,* gemiyi istenilen yönde tutmak ya da baştan karaya yanaştırmak için kıçtan tonoz demiri atmak. ‖ *Tonoz demiri,* tel halata bağlı olarak geminin kıç tarafından atılan ve göz demiriyle birlikte gemiyi istenilen yönde tutmaya yarayan demir. ‖ *Tonoz üzerinde saldırmak,* manevra sahası dar alan mevkilerde kıçtan demir atarak geminin pruvasını istenilen yöne çevirmek.

bindirmeli yalancı kubbe

J. D. Sudres-Scope

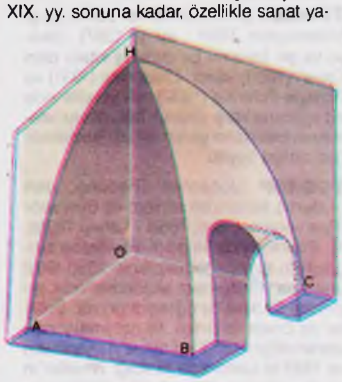
takviye kemerleriyle güçlendirilmiş beşik tonoz (Conques'ta Sainte-Foy kilisesi, XI. yy.)

—ANSİKL. Mim. ve İnş. Bir taşocağının ya da tünelin üst kütlelerine destek olmak gibi uç bir uygulama bir yana bırakılırsa, bir tonozun ana işlevi bir mekânı örtmektir. Bir köprü gözünde ya da tonozlu bir döşemede bile, taşınan yükler, kemerde olduğunun tersine, tonozun ağırlığından azdır. Demek ki, taşıyıcı olan art aylamaları ve örgü düzenleri bakımından tonozlara daha çok benzeyen küresel ve tonoz bingileri birer kemer gibi düşünmek gerekir. Ahşap olarak yapıldıklarındaysa, eğrisel strüktürler gerçek kemerler ve tonozlardır.

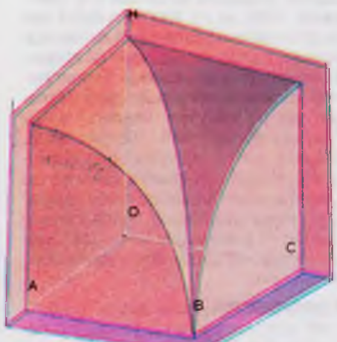
Kemer taşlarıyla örülen, hatta bindirmeli olarak yapılan her türlü tonoz, uygun bir profil içine alınması gereken itme kuvvetleri uygular. Kütleyi hafifleterek, karma biçimlere başvurarak ya da donatılar kullanarak bu kuvvetleri azaltmak gerekir. Sınır durumda tonoz, tuğla ya da betonarme ince bir kabuğa dönüşecektir. Demek ki, tonozları sınıflandırırken, hem biçimsel özelliklerini, hem de yükleri aktarma ve taşıma durumlarını göz önüne almak gerekir.

Biçimleri açısından bakıldığında tek ya da çift (örneğin halka tonoz) eğrilikli basit tonozlar ve merkezi (manastır tonozundan kubbe*lere kadar) ya da tersine, bir eksene göre yönlendirilmiş, haçvari (çeşitli çapraz tonozlar, yelpaze tonozlar) bileşik tonozlar ayırt edilir. Beşik ya da sivri, kalkık, parabolik, zincir eğrisi biçiminde, at nalı gibi basık olan profil, duruma göre, düz, eğri ya da abanık bir beşik tonoz, bir kubbe vb. yaratacaktır.

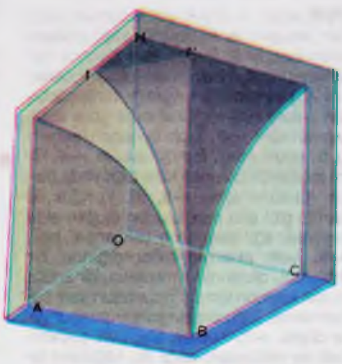
Bu biçimlerin hepsi, uygun nitelikli gereçlerin geliştirilip kullanılmasıyla gerçekleştirilebilmiştir. Başlangıçta tonozlar, çiğ tuğlalarla ve kalıp kurulmadan örülürdü (beşik tonozlar ya da kubbeler). Alçılı pişmiş tuğla kabukların kaburgalarla bütünleştirilerek kullanılması, Romalılar'ın kalın tonozlar yapmasını sağladı; oysa, aynı dönemde, Akdeniz dünyası yalnızca kuru taşlarla örülen bindirmeli kubbeyi tanıyordu (örneğin, mykenai mezarlarının yalancı kubbeleri). Tonozun kemer taşlarıyla örülmeye başlaması, ahşap bir kalıp yapımını gerektirdi (roman üslubundaki kiliseler, hiç değilse yan sahınlarında kâgir çapraz tonoz kullanımını yaygınlaştırdılar). XII. yy.'da Fransa'da, düz ya da döner çapraz tonoz yapımında sivri kemer çaprazlarının kullanılması, hem kalıptan, hem de taş yontma işçiliğinden tasarruf sağlıyordu; bu tonoz biçimi, benzersiz esneklikte kafesli çözümler geliştirilmesine yol açtı. Buna karşılık, XVI. yy.'dan başlayarak taş yontma ve işleme sanatının (stereotomi) gelişmesi ve dökme demir donatıların bol bol kullanılması, tonoz biçimlerine büyük çeşitlilik katarken, bu dönemde denenen çözümler yüksek bedellere mal oldu. Yeniklasıklerle birlikte stereotomi eski önemini bir ölçüde yitirdi. XIX. yy. sonuna kadar, özellikle sanat yapılarında başyapıtlar mühendislerce yaratıldı; mimarlarsa, seramik ya da lifli alçı levhadan perde tonozlarla yetindiler. XX. yy.'a gelindiğinde betonarme, kemerli bir kalıp içinde biçimlendirilen kabuk ve tonozların atılım yapmasına olanak verdi ve biçimler çeşitlenip zenginleşti.

manastır tonozu (BH, iki yarım beşik tonoz olan AH ile CH'nın kesiştiği yerde, girintili bir yarım köşedir)

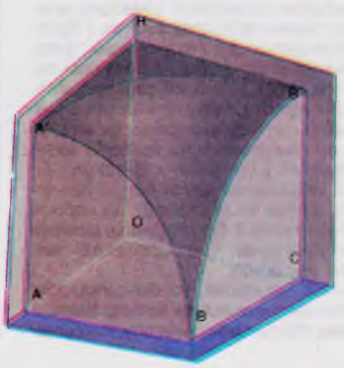

çapraz tonoz (BH, eşit iki beşik tonoz geçmesiyle oluşan, çapraz bir koldur)

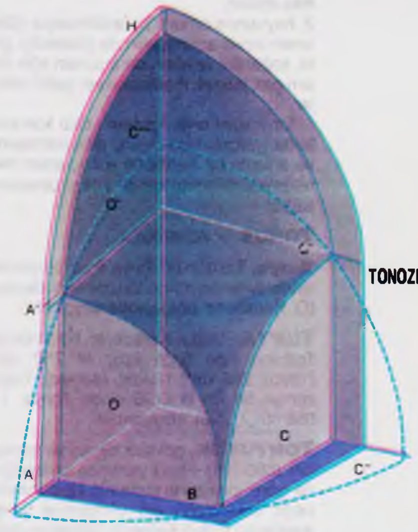

çift köşeli çapraz tonoz (*t* H *t'* tavan oluşturur)

yelpaze tonoz (A'HB' tavan oluşturur)

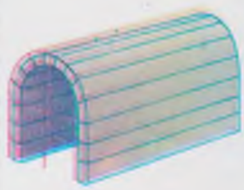

TONOZLAR

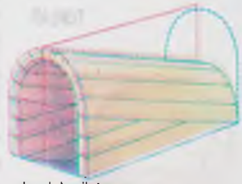

küresel bingi üzerinde kubbe (tek başına kubbenin yarıçapı O'C' = O'H' dir) ve küresel bingili kubbe (yarıçap örtüsü OB = OC" = OC' = OC''' BA'C' küresel bingisini kapsar)

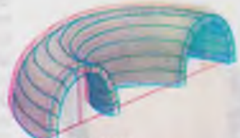
• *Beşik tonoz.* Bir beşik tonozun ekseni başlangıç düzlemine dikse, bu tonoz düz, değilse eğridir; bu eksen yatay değilse, beşik tonoz abanık ya da rampa tonoz, eğriselse, halka ya da döner tonoz adını alır. Eksen hem abanık, hem de dönerse, tonoz heliseldir. Aynı alçaklıkta iki beşik tonozun birbirine saplanması durumunda köşeli beşik tonoz elde edilir (bu durumda, sırt bölümünde kesişme çizgisi manastır tonozunda olduğu gibi çukur, karın bölümündeyse, çapraz tonozda olduğu gibi çıkıntılıdır).

düz beşik tonoz

abanık beşik tonoz

döner beşik tonoz

helisel beşik tonoz

TONOZLAMAK g. f. Denizc. Bir gemiyi, bir demir yerinden bir başka demir yerine getirmek için, tonoz demirini istenilen yöne atıp gemiyi lava ederek ilerlemek.

TØNSBERG, Norveç'in güney kesiminde liman kenti, Vestfold'un merkezi, *Tønsberg fiyordu* kıyısında, Oslo fiyordu yakınında; 9 100 nüf. Ticaret merkezi. Deri işleme. Bira fabrikası.

TONSTEİN a. (alm. *Tonstein, Ton,* kil ve *Stein,* taş'tan). Kırığı kavkı biçiminde açık renkte, göl kıyılarında biriken ve maden kömürü dizilerinde işaret düzeyleri oluşturan katılaşmış killi tortul kayaç.

TONSUZ sıf. Sesbil. Vurgusuz bir hece ya da ünlü için kullanılır.

TONTİN a. (fr. *tontine,* bulucusu italyan Lorenzo *Tonti*'nin adından). Tic. huk. Ortakların ödedikleri aidat tutarının, belirli bir tarihte bu ortaklardan sağ kalanlara ödenmesi esasına dayanan sigorta sözleşmesi. (Türk tic. k.'na göre bu tür sigorta sözleşmeleri geçersizdir [md. 1333].)

TONTON sıf. *Tkz.* Çok şirin, sevimli, tatlı bir kimse için kullanılır: *Çok tonton bir çocuk. Tonton bir ihtiyar.*

TONUS a. (lat. *tonus,* yun. *tonos,* germe eylemi, gerilim). **1.** Nörobiyol. Dinlenme anında her iskelet kasının içinde bulunduğu gerginlik durumu. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Dinamizm, canlılık, enerji, gerilim.

—ANSİKL. Nörobiyol. Kas tonusu kasın edilgin bir çekilmeye karşı gösterdiği direnç demektir. Deney hayvanında hareket siniri kesilince direnç kaybolur. Bu direnci, etkinliği tonik olan motonöronların kumanda ettiği bazı kas liflerinin sürekli kasılma etkinliği sağlar.

Motonöronların tonik-boşalımının sürmesini sağlayan etmenler şunlardır:

1. başta gama halkası alıcıları olmak üzere, vestibulum ve deri alıcılarını da kap-

sayan duysal yollardan kaynaklanan refleks etkiler;
2. hayvanda omuriliğin kesilmesiyle gözlenen tonus azalmasının da gösterdiği gibi, soğanilik ve köprüde bulunan ağsı cisim gibi yüksek merkezlerden gelen etkiler.

Tonik işlev organizmanın bazı konumlarda (yerçekimine direnç gibi) kalmasını ve anlamlı bir hareketle sonuçlanan hareket etkinliklerine kasların hazır olmasını sağlar.

TONUS → ALTINYAYLA.

Tonya, Trabzon'un Tonya ilçesi ve çevresinde oynanan horon türü bir halk oyunu. (D. Karadeniz bölgesinde yaygındır.)

TONYA, Doğu Karadeniz bölümünde Trabzon iline bağlı ilçe; 14 752 nüf. (1990); 265 km²; 16 köy. Merkezi, Trabzon'un 56 km B.-G.-B.'sında Tonya, 11 058 nüf. (1990). Hayvancılık.

TONYUKUK, göktürk bilgesi ve komutanı (660-725). Kendi yazıtında anlatıldığına göre, çevresine topladığı savaşçılarla bağlı bulunduğu çin yönetimine karşı ayaklanan Kutluğ Kağan'ın hizmetine girdi (680) ve Doğu Göktürk devletinin yeniden canlanıp bağımsızlığını kazanmasında (682) önemli bir rol oynadı, bunun sonucu olarak da Kutluğ'un danışmanlığına ve ordunun başkomutanlığına getirildi. Ordunun başında, önce Türkler'ce kutsal sayılan Ötüken üzerine yürüdü ve burasını ellerinde tutan Oğuzlar'ı yenerek denetim altına aldı (683); daha sonra Çin seferine çıktı; onlarla yaptığı 9 savaş sonunda Pekin'in K.-B.'sına kadar olan tüm bölgeleri topraklarına kattı (687). Kutluğ Kağan ölünce (691), yerine geçen kardeşi Kapağan tarafından veliaht Bögü ve Bilge ile birlikte, ordu komutanı olarak Maveraünnehir'i ele geçirmekle görevlendirildi. Sağdaklar kendiliğinden göktürk yönetimine girdikten (702) sonra çok zengin ganimetle başkent Ötügen'e döndü. Çinliler'le yapılan Mingşa savaşı'nda (706) uyguladığı yöntemlerle büyük bir çin ordusunun yok edilmesini sağladı. Kırgızlar'la anlaşarak Göktürkler'e başkaldıran Çikler ve Azlar'ı denetim altına aldı (709); üzerine yürüdüğü Kırgızlar'ı yenerek topraklarını ellerinden aldı (710). Ancak, ikinci Az ayaklanmasını bastıramadığından görevden alındı (715). Kapağan'ın oğlu ve ardılı olan Bögü öldürüldükten (716) sonra tahta çıkan Bilge tarafından baş danışman olarak yeniden göreve getirilen Tonyukuk, Uygurlar'ın Çinliler ve Basmiller'le birleşerek bunların Göktürkler'e saldırmalarını büyük bir ustalıkla engelledi (719); üzerlerine gönderdiği güçlü bir orduyla bozguna uğratılan Çinliler'le 10 yıllık bir barış antlaşması yaptı (725) ve bağımsızlık istemiyle ayaklanan Onoklar'la uğraşmaya girişeceği sırada öldü.

TONZOS. Tar. coğ. Tunca nehrinin Antikçağ'daki adı.

TOOKE (John HORNE), ingiliz siyaset adamı ve filolog (Londra 1736 - Wimbledon 1812). Radikal siyasetçi; Wilkes'in yanında Parlamento reformu ve muhalefetin hakları için mücadele etti. Amerikan sömürgeleri davasını da destekledi, bu yüzden 1778'de bir yıl hapse mahkûm oldu. *Diversions of Purley* (Purley eğlenceleri) [1786-1806] adlı filoloji yapıtında dili, donmuş bir biçim olmaktan çok tarihsel gelişmenin bir ürünü olarak ele aldı.

TOPLAR

voleybol topu

rugby topu

hentbol topu

futbol topu

basketbol topu

TOOKE (Thomas), ingiliz tüccar, iktisatçı ve tarihçi (Petersburg 1774 - Londra 1858). Serbest mübadele taraftarıydı. Başlıca yapıtı: *History of Prices and of the State of the Circulation During the Years 1793-1856* (1793-1856 yılları arasında fiyatların ve dolaşım durumunun tarihi) [1838-1857].

TOOMER (Jean), amerikalı zenci yazar (Washington 1894 - *ay. y.* 1967). Hikâye ve şiir karışımı bir özdeyiş kitabı olan *Cane*'i (1923) yazdı. *Essentials* (1931) ve *Portage Potential* (1932) adlı yapıtlarında ırk ayrımına karşı çıkarak bölünmeyi istemeyen insanların yazarı olmayı hedeflediğini ortaya koydu.

TOOROP (Johannes Theodoor, **Jan** — denir), hollandalı ressam ve desinatör (Poervoreco, Cava, 1858 - Lahey 1928). 1874'te Hollanda'ya geldi. Bu ülkede simgeciliğin başlıca temsilcisidir. 1880-1882 arasında Amsterdam akademisi'nde, ardından Brüksel'de öğrenim gördü. Brüksel'de Ensor ile tanıştı. İlk çalışmalarında izlenimciliğin (1883'te Fransa'yı ziyaret etti) ve 1885'te Londra'da tanıdığı Whistler'in araştırmalarının etkisi görülür. 1886'da yeniizlenimciliği benimsedi (*Baştan çıkarma*, Kröller-Müller müzesi, Otterlo); daha sonra, Redon ve Rops'un etkisiyle simgeciliğe yöneldi. Simgeciliği modern style'ın çizgisel anlayışıyla yorumladı (*Üç gelin*, pastel, 1893, *ay. y.*). 1900'den sonra Van Gogh'un etkisiyle daha çeşitli renkler kullanmaya başladı. Kübizmden de etkilendi. Yaşamının son yıllarında hemen hemen yalnızca dinsel konuları işledi (Nijmegen'deki bir kilise için vitraylar). — Kızı CHARLEY (Katwijk 1891 - Bergen 1955), Bergen'e yerleşti, 1930'a doğru, Almanya'daki Neue Sachlichkeit'a yakın bir üslup benimsedi. Anıtsal bir nitelik taşımalarına karşın yapıtlarında, figürlerin ayrıntıları titiz bir gerçekçilikle işlenmiştir (*Dostlar yemeği*, 1932-33, Boymans müzesi, Rotterdam).

TOOWOOMBA, Avustralya'da (Queensland) kent, Avustralya cordillerası'nın batı yamacında; 64 000 nüf. Ticaret ve turizm (yakınlarında ulusal park) merkezi. Demiryolu onarımı. Besin sanayileri.

TOP, -pu a. **1.** Oyun için kullanılan, üstü deri, kauçuk ya da plastikle kaplı zıplayabilen küre. **—2.** Birçok spor dalında kullanılan (tenis, masa tenisi, futbol, basketbol vb.) ve boyutları, ağırlığı, türü, nitelikleri o spor dalının kurallarına göre değişebilen küre. **—3.** Topla oynanan herhangi bir oyun: *Hadi, top oynayalım.* **—4.** Kimi aygıtlarda bulunan küre biçiminde parça: *Kantarın topu.* **—5.** Sil. Kundak ve namlu gibi ana parçalardan oluşan elde taşınmaz ağır ateşli silah. (Bk. *ansikl.* böl.) **—6.** İyelik ekleriyle kullanıldığında, bir topluluğu oluşturan kimselerin, bir arada duran şeylerin tümü: *Topunuzun canı cehenneme. Topu birden şangır şungur yere düştü.* **—7.** Kumaş, kâğıt vb. şeylerin belli bir miktardaki bağı: *Bu kâğıtların topu ne kadar?* **—8.** *Top atmak, topu atmak*, iflas etmek. || *Top atsan duymaz*, iyice sağır; uykusu çok ağır. || *Top gibi gürlemek*, gür ve gürültülü bir sesle konuşmak, seslenmek. || *Top gibi patlamak*, bir haberden söz ederken, birdenbire, şaşırtıcı, beklenmedik anda duymak. || *Top birinde (olmak)*, topu ilk atma hakkı, öncelik hakkı onda (olmak). || *Top top*, öbek halinde; birçok. || *Top tüfek*, çeşit çeşit silah. || *(Bir yeri, bir kimseyi) topa tutmak*, bir yere topla art arda ateş etmek; bir kimseye kızıp öfkelenerek kırıcı ve incitici sözler söylemek. || *Top yekûn* → TOPYEKÛN. || *Topu atmak*, sınıfta kalmak (arg.). || *Topu topu*, az olan bir şeyin tümü: *Topu topu iki metre kalmış.* || *Topun ağzında*, tehlikeye en yakın yerde: *Topun ağzında olan sensin, sen düşün.*
—Ask. *Top arabası*, eskiden sahra toplarının üzerine oturtularak taşındığı tekerlekli araç. (Günümüzde devlet büyüklerinin cenaze törenlerinde, naaşın taşınmasında kullanılır.) *Top çavuşu*, bir topun kullanımından sorumlu rütbeli asker, top mürettebat komutanı. || *Top mürettebatı*, bir topun ya da ağır bir silahın kullanımından sorumlu askerlerden oluşan küçük birlik. || *Tanzim topu*, tanzim atışlarının gerçekleştirilmesinde esas alınan ve diğer topların da ona göre dizildiği, mevzilenmiş batarya topu.
—Ask. denizc. *Top komutanı*, savaş gemilerinde bir top bataryasında görevli askerlere komuta eden, bataryanın bakım, onarım vb. işlerinden sorumlu subay ya da astsubay. || *Top lombarı*, eski savaş gemilerinde, top namlularının çıkması için gemi bordasına açılmış dört köşe delik. || *Top mesafe aleti*, bir savaş gemisinin yüksek bir yerine yerleştirilmiş, top mesafe aleti kulesi denilen bir atış merkezinden gemi toplarına uzaktan kumanda etmeyi sağlayan düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Baş* ya da *pruva topu*, gemi ekseni yönünde ileriye doğru ateş etmek için bir geminin pruvasına yerleştirilmiş top. || *Kıç* ya da *pupa topu*, dümen suyu yönünde, geriye doğru ateş etmek için bir geminin pupasına yerleştirilmiş top.
—Ask. tar. *Top arabacıları*, Kapıkulu topçu ocağı'na bağlı olan ve büyük topları muharebe alanına taşımakla görevli askerlerle bunların bağlı bulunduğu ocağa verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ekmekç. *Top deliği*, odun yakılan ekmek fırınlarında, fırının önünde bulunan ve dumanın çıkmasını sağlayan baca. (Bu baca, yakıtın alev ve dumanının fırın çevresini dolaştıktan sonra fırın ağzından çıkmasını sağlayacak biçimde düzenlenmiştir.)
—El sant. *Çiçek topu*, yapma çiçekçilikte, hazırlanıp bir araya getirilmiş taç yapraklarına verilen ad.
—Nalbantl. Perçinden sonra pürüzlü tırnak kenarlarını törpülemek için kullanılan 15 cm yüksekliğinde, 7-8 cm çapında silindir ağaç parçası (kimi yörelerde *baba* ve *sivri kütük* de denir). [Eşanl. TOKAÇ, TAKOZ.]
—Oy. Bilardo ve rulet gibi oyunlarda kullanılan fildişi top.
—Sil. *Top gövdesi*, topun ağızdan (fem) kuyruk bölümüne kadar olan parçası. || *Top kama kılıfı*, bir topun kamasını çamur ve tozdan koruyan kılıf. || *Top kundağı*, muylular yardımı ile namluyu çeşitli yönlere çevirmeye ve hedefe yöneltmeye yarayan ahşap ya da metal destek. || *Top kuyruğu*, top namlusunun dip bölümündeki oval ya da küre biçiminde parça. || *Top mermisi*, topla atılan, genellikle sivri uçlu silindir biçiminde, çapı 20 mm'ye eşit ya da daha büyük mermi. (Eşanl. OBÜS.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Otomatik* ya da *makineli top*, bir kundak, bir araç ya da bir havataşıtı üzerine monte edilmiş, çapı 20 mm'ye eşit ya da daha büyük otomatik bir silaha 1970'ten sonra verilen ad. || *Uçak topu*, seri atışlı, çapı en az 20 mm olan ve hava kuvvetlerinin ikinci derecede bir saldırı silahını oluşturan makineli top. (Bk. *ansikl.* böl. Ask. havc.) || *Dik ateşli top*, ilk hızı az, namlusu kısa ya da orta uzunlukta, birkaç mermi yolu bulunan ve birkaç barut hakkı olan top. || *Kaval topu*, mücefi (namlu içi) yivsiz, yuvarlak gülle atabilen, kale kuşatmalarında ve savaş gemilerinde kullanılan ağızdan dolma bir tür top. || *Sürat topu*, altı kişi tarafından kullanılan, tekerlekleri öteki toplardan büyük olan toplara verilen ad. || *Şayka topu*, şayka adlı savaş gemilerinde kullanılan, küçük orta ya da büyük olmak üzere üç boyda yapılan, mermer gülle atan bir tür top. || *Zemberekli* ya da *zemberekli top*, hayvan sırtında taşınan, ateşleme düzeneği zemberekli bir tür küçük top. (XV. yy. sonuna değin osmanlı ordusunda kullanılan toplardandır.)
—Sil. ve Savunm. *Ateş topu*, nükleer bir patlamayla birlikte atmosferde görülen ışık olayı. (Çok küçük bir hacim içinde açığa çıkan büyük enerji kısmen ışımalıdır,

bu ışımayı soğuran hava akkor hale gelir. Saniyenin milyonda birkaçı kadar bir süre içinde, çapı, saniyeden daha az bir zamanda birkaç yüz metreye ulaşan bir ışık küresi oluşur. Hacim öyle bir duruma gelir ki, basınç ve sıcaklık oldukça azalır ve ateş topu yok olur. Yalnız bir şok dalgası varlığını sürdürür ve gitgide etkisini yitirerek havada yayılmaya devam eder. Patlama yere yakın ya da çok yüksekte gerçekleşirse, ateş topu küresel biçimini yitirir.

—Spor. *Top kapmak*, kimi takım sporlarında (futbol, basketbol, rugby vb.), karşı takımdan oyuncular aralarında paslaşırlarken topu ele geçirmek, topa sahip olmak. || *Top sürmek*, futbol, basketbol ve hentbolde oyuncunun top kontrolünü kaybetmeden ve topa art arda küçük darbeler vurarak topla birlikte ilerlemesi. (DRİPLİNG de denir.) || *Top sürücü*, top süren ya da iyi top süren oyuncu. || *Top tekniği*, futbolda oyuncunun topla oynama, topa hakim olma, topu istediği gibi kullanabilme becerisi.

—Tekst. İstenilen boyda kesilmek üzere özel bir kartona ya da tahtaya sarılmış kumaş. || *Top başı*, kumaş topunun başı ve sonu. (Top başlarına, başka renk ya da cins iplikle 5-6 cm genişliğinde özel bir işaret konularak, kumaşın cinsi, uzunluğu, genişliği ve markası belirtilir.)

◆ sıf. **1.** Biçimi yuvarlak olan şey için kullanılır: *Top sakal. Top kandil.* **—2.** *Say. sıf.* + *top*, kumaş, kâğıt vb. bir şeyin miktarını top sayısıyla belirtir: *İki top kadife. Üç top kâğıt.*

—Ağ. yet. *Top ağaç*, gövdesi belli bir yükseklikte kesilerek dallandırılan ağaç. (Kesik yerin çevresinde çıkan sürgünlerden sık sık faydalanmak amacıyla yapılır: söğüt ve karaağaç top ağaç şeklinde bulunur.)

—ANSİKL. Ask. denizc. *Top mesafe aleti*. Gemilerde, İkinci Dünya savaşı'na kadar kullanılan bu düzenek, topların yakınına yerleştirilen ve biri atış hattını, öteki hedefin doğrultusunu belirten iki alıcıya atış öğelerini iletirdi. Batarya topçuları da nişan kulesinden gelen komutları uygulardı. Günümüzde bu sistemin yerini, top bataryalarına doğrudan kumanda eden bir uzaktan kumanda* sistemi almıştır.

—Ask. havc. Bir uçağa top yerleştirme düşüncesi Birinci Dünya savaşı'ndan önceki yıllara dayanır (Voisin uçağına 37 mm'lik bir topun takılması). Savaş sırasında, komutan Faure'un toplu uçakları önermesine karşın, o dönemin uçaklarının yapısal dayanıksızlığı bu tasarının gerçekleşmesini geciktirdi, 1916'da Breguet'nin yaptığı toplu uçak başarısızlığa uğradı. Guynemer'in çabalarıyla toplu SPAD'ın (pervane şaftına yerleştirilmiş 37 mm'lik top) ortaya çıkması için 1917'yi beklemek gerekiyordu.

İki savaş arasında, toplarla donatılmış av uçaklarının yerini makineli tüfeklerle silahlandırılmış çok kişilik uçaklar aldı. Ancak uçak hızlarının artışı, metal uçak yapımının yaygınlaşması ve küçük çaplı silahların kötü balistiği, daha etkili imha gücüne sahip daha ağır silahlar gerektirdi. Bu nedenle de, çapı 20 mm'ye eşit ya da daha büyük toplar yeğlendi (20 mm'lik Oerlikon ya da Hispano-Suiza, 23 mm'lik Madsen). Böylece savaş öncesi İngilizler, Fransızlar ve Almanlar toplarla donatılmış av uçak filoları kurdular.

İkinci Dünya savaşı bu süreci, bir yandan av uçaklarıyla ağır bombardıman uçaklarına karşı daha etkili olarak savaşmak, öte yandan tanklara karşı savaşta hava araçlarını geliştirmek amacıyla hızlandırdı. Almanlar, av önleme uçaklarına, müttefiklerin dörtmotorlu uçaklarına karşı çok etkili olan büyük çaplı silahlar (20 mm'lik MG 151/20, 30 mm'lik MK 103 ve MK 108) yerleştirdiler. Zırhlılara karşı kullanılan silahların çapları da büyüdü (37 mm'lik toplarla silahlandırılmış Junkers 87, 40 mm'lik toplarla donatılmış Hurricane, 75 mm'lik top taşıyan Henschel 129).

Havadan havaya güdümlü mermilerin ortaya çıkışı, özellikle hız konusunda kaydedilen gelişmeler uçak toplarının sonunu hazırladı. Bununla birlikte, 1967 ve 1973 İsrail-Arap çarpışmalarında toplarla donatılmış av uçakları kullanıldı.

Günümüzde, kısa erimli havadan havaya güdümlü mermilerin ulaştığı gelişme düzeyi bu tür düelloları git gide az kullanılır hale getirmektedir. Toplarla donatılmış av uçaklarının çoğu, diğer savaş araçları tükendiğinde başvurulacak en son araçtır. Fransızlar 30 mm, İngilizler ve Amerikalılar 20 mm, Ruslar ise 23 mm çapındaki topları kullanırlar. 30 mm'lik fransız topu DEFA, ilk bakışta çok zayıf olarak kabul edilen 7 sn'lik bir atış süresine sahiptir. Ancak, her şeye rağmen hava çarpışmalarındaki atış olanağının birkaç saniyeyi aşmadığı göz önüne alınmalıdır; bu da günümüzde kullanılan topların yüksek atış hızını açıklar: 30 mm'lik DEFA için dakikada 1 200 atış, amerikan yapısı Vulcan için dakikada 6 000 atış. Uçak topu, her zaman tanksavar savaşının vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu nedenle de, taktik destek uçağı Fairchild A-10'un 30 mm'lik GAU-A 8 topu dakikada 2 000 - 4 000 atış yapabilecek şekilde geliştirilmiştir.

Bugün, Türk hava kuvvetleri'nin elinde bulunan uçaklar 20 ve 30 mm'lik toplara sahiptir. 20 mm'lik toplar F-5, F-100 ve F-104 uçaklarında bulunur ve dakikada 1 800 - 3 000 atış yapabilir. F-4 uçakları ise 30 mm'lik çoknamlulu toplara sahiptir ve dakikada 3 000'den fazla atış yapar.

—Sil. *Top mermisi*. Başlangıçta "top mermisi" sözcüğü, içi dolu "gülle"lerin tersine, içi boş (çukur) mermiler için kullanılırdı. Çukur mermiler ilk olarak XV. yy.'ın başında ortaya çıktı; birbirine yapışık iki yarımküreden oluşan bu mermiler kimi kez namlu içinde patlardı. 1510'da, tek parça halinde dökülmüş top mermileri yapıldı.

Obüs denilen özel bir topla atılan bu merminin, namlu içine yerleştirilmesini ve ateşlenmesini kolaylaştıran bir taşıyıcısı vardı. Fransa'da, Louis XIV döneminde denenen misketli top mermileri, ingiliz generali Shrapnel (1761-1842) tarafından yapıldı. XIX. yy.'ın ortasında yivli topların benimsenmesi, sivri uçlu silindir biçiminde mermilerin kullanılmasına yol açtı ve bunların tümüne "top mermisi" adı verildi.

Top mermisi, çelikten ya da çelikli dökme demirden bir zar ile içindeki imla hakkından oluşur, yalnız zırh delici top mermilerinin içi, eski gülleler gibi doludur. Mermilerin bir ya da birkaç metal çemberi vardır; bunlar mermiye dönüş hareketi verir, gaz kaçmasını önlemek için gerekli zorlamayı sağlar, merminin merkezini belirtir ve doldurma sırasında mermiyi sabit tutar.

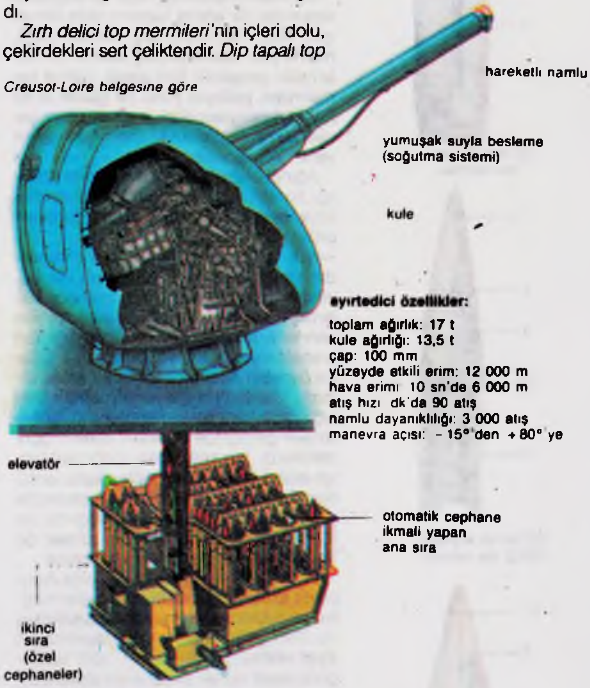
Tahrip top mermileri, patlama sırasında kopan parçalarla etkili olur. Tahrip top mermisi, bir dip tablası ile atış sırasındaki fiziksel koşullara dayanacak kadar kalın çeperli bir gövdeden oluşur; top mermisinin başlığında, merminin hedefe çarpar çarpmaz ihtiraklı ya da gecikmeli olarak patlamasını sağlayan bir tapanın vidalandığı bir yuva bulunur. Başlangıçta dökme demirden yapılan top mermileri, kalıplama ve tornalama yoluyla çelikli dökme demirden, dövme ya da kalıpta dövme yoluyla çelikten elde edilebilmiştir. Günümüzde, doğrudan işlenebilir metal patlayıcılar denenmektedir. *Misketli top mermileri*, başlangıçta, çok kalın dökme demirden yapılmış bir gövdeden oluşuyordu; bu gövdenin içinde de, erimiş kükürtle karıştırılmış küre biçiminde kurşun misketler vardı. Parça tesirli top mermisinden sonra (1880), çelik misketli top mermisi ortaya çıktı (1891); bu merminin imla hakkı arkadaydı, atış sırasında oluşan patlamayla misketler yeni bir itim kazanıyor ve böylece, mermi gövdesi küçük bir namlu görevi yapıyordu. Tahrip top mermisi ve misketli top mermisi, özellikle açık arazide bulunan düşmana karşı kullanılıyordu. 1885'te, kara barut yerine melinitin kullanılması, tahrip top mermilerinin çeper kalınlığının azaltılmasını, imla hakkının ve böylece de gücünün artırılmasını sağladı.

Zırh delici top mermileri'nin içleri dolu, çekirdekleri sert çeliktendir. *Dip tapalı top mermileri*'nin başlıkları doludur ve çeperleri kalındır; barut hazneleri küçük hacimli olan bu mermilerin gecikmeli bir dip tapası vardır. Zırh delici ve dip tapalı top mermileri, genellikle yumuşak çelikten yalancı bir başlık taşır. Atışın izlenmesini kolaylaştırmak için de, bir iz düzeneğiyle donatılabilir ya da renkli kimyasal bir bileşim taşıyabilirler. Bu iki top mermisi tipi, zırhlara, tahkimatlara ve siperdeki düşmana karşı kullanılır.

Sis top mermileri, temel maddesi, çeşitli boyarmaddeler eklenmiş ya da eklenmemiş fosfor olan bir bileşimle doludur; bu bileşim mermilere yangın çıkarıcı ve sis oluşturucu bir etki sağlar. Bu mermiler, düşman gözetleme yerlerini körletmek, işaret vermek, hedef göstermek ya da dost kıta hareketini gizlemek için kullanılır. *Aydınlatıcı top mermileri*, merminin patlamasıyla serbest kalan ve yanan paraşütlü tapalardan oluşur. Özel top mermileri -ya da özel imla haklı top mermileri- kimyasal ya da bakteriyolojik imla haklı top mermilerine karşılık gelir. *Zehirli gaz içeren top mermileri*, patlamayla birlikte çevreye, solunumu zorlaştıran, deride kabarcıklar oluşturan, sinirleri bozan vb. savaş gazları yayar. 1916'dan 1935'e kadar (Etyopya seferi) gözde olan bu top mermileri, İkinci Dünya savaşı'nda kullanılmamıştır. *Nükleer imla haklı top mermileri*, 1953'te, ABD tarafından, kundağı motorlu 280 mm'lik bir obüsle denenmiştir. Günümüzde bu top mermileri 203 mm'lik cephaneler arasında yer alır.

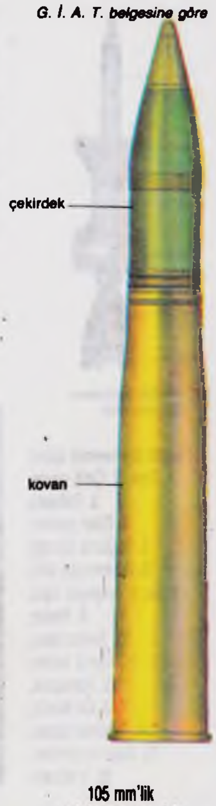
İlk modeli içi dolu zırh delici top mermisi olan *tanksavar top mermileri* türünde, delme gücünü iyileştirmek için çeşitli çözümler ileri sürülmüştür. İkinci Dünya savaşı'nın sonunda ortaya çıkan düşük çaplı top mermisi, kendisini namluya yerleştiren etek ve taşıyıcılarla fırlatılabilir. Düşük çaplı top mermisinin son modeli, 105 mm'lik (AMX 30 tankı) ya da 90 mm'lik (AML Panhard ailesinden zırhlı araçlar) toplarda kullanılan tanksavar mermisidir. Ayrıca, merminin dönme hareketinden, bilyalı rulmanlar sayesinde imla hakkı zarar görmeyen ve etkisini sürdüren *çukur imla haklı mermiler* de vardır. Bu dönme hareketi, yivleri fazla eğimli olmayan namluların kullanılmasıyla azaltılabilir. Atışta iyi

Creusot-Loire belgesine göre

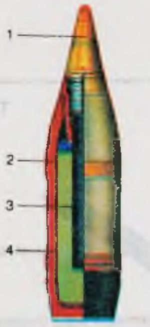

100 MM'LİK BİR GEMİ TOPUNUN EKORŞESİ

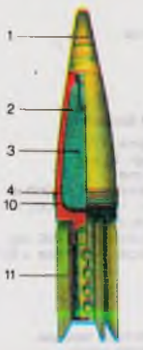
G. İ. A. T. belgesine göre

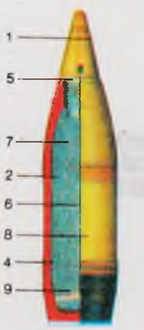
105 mm'lik tahrip top mermisi

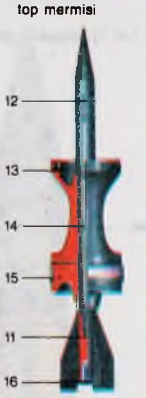
105 mm'lik tahrip top mermisi

90 mm'lik kuyruklu tahrip top mermisi

105 mm'lik sis top mermisi

105 mm'lik tanksavar top mermisi

çeşitli top mermisi tipleri: 1. Tapa; 2. Çelik gövde; 3. Patlayıcı; 4. Bakır çember; 5. Bağlama bileziği; 6. Sızdırmazlık kılıfı; 7. Su; 8. Ateşleyici tüpü; 9. Fosfor; 10. Naylon tıkaç; 11. Kuyruk takımı; 12. Namlucuk; 13. Ön bilezik; 14. Fırlatma takozu; 15. Kaydırıcı çember; 16. İz düzeni.

bir duyarlılık sağlamak için top mermisine bir kuyruk takımı eklenir; bu takım, top mermisini mermi yolu üzerinde kararlı hale getirir. Ayrıca, plastik imla haklı tanksavar top mermileri de vardır: bu mermiler patlamadan önce zırh üzerinde ezilir.

Verimlerini artırmak, top ve cephane açısından bir ağırlık kazancı elde etmek için, kimi mermilere atış anında değil, mermi yolu üzerinde ateş alan ek bir imla hakkı yerleştirilir. Son olarak, *özitimli top mermileri*, patlayıcı yüklü bir gövde ile bir füzeatar rampasından ya da düz atım yataklı bir namludan çıkan mermiye hareket veren itici tapadan oluşur.

Ağırlığın azaltılması ve kullanım kolaylığı konusunda, günümüzde özyanmalı kovanlarla kusursuz atışlar amaçlanmaktadır.

—Ask. tar. Başlangıçta, osmanlı ordusunda, topları istenilen yere taşımak için büyükbaş hayvanlarla çekilen arabalar kullanılır, askerler de halatlarla arabaya yön verirlerdi. Bu görevlilerin bağlandığı Top arabaları ocağı XV. yy.'da kuruldu. Ocağa önceleri Acemi ocağı'ndan asker alınırdı. İstanbul'un Şehremini semtindeki kışlalarda barınan top arabacıları, görev süreleri geldiğinde taşradaki kalelere gönderilirlerdi. Top arabacıları ocağı mensupları araba yapıcılar ve bunları kullananlar olarak ikiye ayrılırdı. Arabalar Tophane'de yapılır, koşum hayvanları Ahırkapı'da yetiştirilirdi. Top arabacılarının en yüksek rütbeli komutanına arabacıbaşı denirdi.

—Sil. • *Tarihçe.* XVI. ve XVII. yy.'da Avrupa'da toplara genellikle avcı kuşların adları veriliyordu: çavlı, kerkenez, bozdoğan vb. XVIII. yy.'ın başında, elde taşınmayan ateşli silahları belirtmek için "top" sözcüğünü kesin olarak ilk kullanan Vallière'dir. Uzunlukları 20 kalibreden fazla olanlara *uzun top*; 10 ile 20 kalibre arasında olanlara *kısa top*; 6 ile 8 kalibre arasında olanlara da *havan* deniyordu. Uygulamada, yatık mermi yollu atış yapanlara top, hem yatık mermi yollu, hem de dik mermi yollu atış yapanlara *havantopu* denir. Ayrıca, yalnızca çapı 20 mm ya da daha fazla olanlara "top" adı verilir.

XV. yy.'a kadar toplar, birbirine kaynakla birleştirilen ve demir bileziklerle tutturulan madeni çubuklardan oluşuyordu. Taş gülleler atan bu toplar, ilk hızı saniyede 100 m kadar olan 10 atış yaptıktan sonra parçalanıyordu. Namlu içi düz ve kaygan olan döküm topların, daha sonra da dökme tunç topların imal edildiği XV. yy.'da büyük bir aşama yapıldı. Merminin ilk hızı 300 m/sn'ye yükseldi; bu toplar parçalanmadan önce yüz kadar atış yapabiliyor ve erimleri birkaç yüz metreye ulaşıyordu. Topun bir ucu kapalıydı ve bir kama düğmesiyle sona eriyordu; ateş, kamaya yakın bir yerde açılan falya deliği kanalıyla silaha ulaşıyor; tevcih, kundak ve muylularla, buna dayanan namlu arasına bir takoz koyarak, bir gez ve arpacık yardımıyla gerçekleştiriliyordu. XVII. yy.'da Gustaf Adolf, dövülmüş demirden, namlusu katranlı bir iple sarılarak güçlendirilmiş olan ve tümü deriyle kaplı, *isveç* tipi denilen hafif bir top kullandı.

XVIII. yy.'da Vallière, top uzunluğunu 25 kalibre, yükü ise güllenin yarı ağırlığı olarak saptadı. Gribeauval, bronz maden sanayisinin gelişimi sayesinde topların uzunluğunu ve direncini artırdı. Fakat XIX. yy.'ın ortalarına kadar, topların erimleri artmadığı gibi (1 000 m), atışlar da pek isabetli değildi. 1858 yılında La Hitte, silindir biçiminde sivri mermiler kullanarak, topların isabet ve erimini (2 000 m) artırdı. Kurşun kanatçıklar, ağızdan doldurulan mermiye yivler boyunca yön veriyordu. Kamadan dolan çelik toplarıyla prusya topçuları, 1870'te fransız topçularını geride bıraktı. 1876'da Fransa'da çelik kullanılarak, bu tipten Lahittolle'ün 95 model (1875'ten itibaren) ve 1877'den itibaren 90'dan 220 modele kadar Bange sistemi toplar imal edildi. Namluyu arkadan destekleyen demir çemberler, namludaki basıncın ve böylece erimin artmasını sağlıyordu.

75 modelden sonra alman ordusunda yaygınlaşan 97 modeli seri atışlı ilk top, 1914-1918 yılları arasında büyük bir gelişim gösterdi. 400 ve 520 mm gibi en büyük çaplara ulaştı, hatta demiryollarının üzerine oturtuldu. İki dünya savaşı arasında, olası bir seferberlik düşünülerek toplar daha da geliştirildi. Yüksek nitelikli çeliklerin kullanımı, çemberlerden vazgeçilmesine ve tek parça namluların gerçekleştirilmesine olanak verdi. Her ne kadar Amerikalılar hâlâ 175 ve 203 mm'lik top kullanmaya devam ediyorsa da (Ruslar da aynı çapları kullanır), Fransa'da özellikle 25 km azami erimleriyle 155 mm'lik toplar tutulur. Tank üzerine monte edilmiş, çapları 90 ile 120 mm arasında değişen toplar da yaygınlaşmıştır. Uçaksavar savunması için de yalnızca küçük çaplı toplar kullanılır: 20 mm'lik F1 salkımatan top (çok maksatlı) ve AMX 13 kasa üzerinde, çapları 30 mm ile 57 mm arasında değişen çiftnamlulu top (bazı ülkelerde çoknamlulu).

Tanksavar savaşı için, koni biçimli ve (çok çabuk yıpranan) Gerlich topundan sonra Almanya ve diğer ülkelerde 1939 -1945 yıllarında 82 mm'lik ağır tanksavar topları kullanıldı: fakat günümüzde yalnızca, genellikle jeep üzerine monte edilen geri tepmesiz 106'lık top kullanılmaktadır.

Geri tepmesiz toplar 1942 yılında ortaya çıktı: namlu arkaya doğru geniş bir boruyla açılır, gazların büyük bir bölümü, kovanın dibindeki plastik rondelanın parçalanmasından sonra ya da kovanda açılan deliklerden çıkarak bu borudan geçit bulurlar. Zaten kama da bu amaca uygun olarak düzenlenmiştir. Bu tepki, gazların merminin dip tablasına yaptığı baskıyı giderir, geri tepme ortadan kalkar, fakat topun gerisinde tehlikeli bir alan ve güçlü bir ışıma meydana gelir. Havanlar ise hâlâ piyade ağır silahı olarak kullanılmaktadır.

280 mm'lik *atom topu* (1953), yalnızca 2-20 kt'luk nükleer başlıklı mermiler atmak üzere ABD'de tasarlandı. Kasası iç lastikli tekerleklerle donanmış çift dingilli iki şaryo üzerine bindirilerek taşınır. Nükleer yüklerin küçültülmesi sayesinde artık böyle mermiler 203 mm'lik havan topu ve 155 mm'lik toplardan atılabildiği için bu top kullanılmaz oldu. Güdümlü ya da telgüdümlü mermilerin isabetinin artırılması da, karada kullanılan uçaksavar ve tanksavar topları gibi büyük çaplı topların ortadan kalkmasına yol açtı.

1960'tan beri balistik laboratuvarlarında gerçekleştirilen *hafif gazlı top*, birbirine içeriden bağlı iki namludan oluşur. Orta çaplı birinci namluda, plastik bir pistonu iten barut ateşlenir. Bu piston, barutu sıkıştırarak, küçük çaplı ikinci namluya 10 000 m/sn'lik bir hıza ulaşan küçük bir mermiyi süren hidrojen ve helyum kitlesini iter. Yüksek bir hızla hareket eden bir merminin devinimінden doğan olaylar, mermilerin gerilerinde bıraktıkları maddenin iyonlaşması, uzay araçlarının göktaşlarına karşı korunması gibi benzer durumlarla birlikte incelenebilir.

• *Teknoloji.* Bir top dört ana bölümden meydana gelir.

—Mermiyi fırlatmaya yarayan *namlu:* namlunun arka bölümü, devingen bir parçanın etkisiyle atış sırasında ezilen plastik bir tıkaç ya da bir duy sayesinde su geçirmez olan vidalı menşuri bir kamayla kapalıdır. Kamanın emniyet ve ateşleme tertibatları vardır. Merminin arka haznesinde bulunan barut, ateşleme sırasında tutuşup patlar ve namlu içinde çembereyle güdülen ve genellikle eğik yivler yoluyla dönerek itilen mermiyi devinime geçirir. Namlu, kalın bir arka bölüm ve gittikçe incelen bir ön bölümden oluşur: ön bölümde ağız freni olabilir.

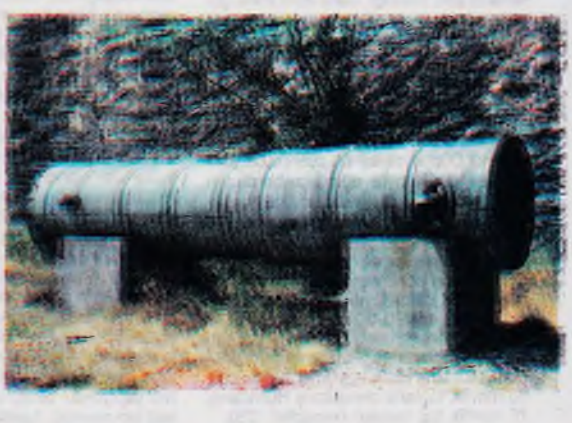
—*Kundak,* tekerlekler, bir ya da birkaç ok ya da tırtıllı bir kasa yoluyla yere dayanır. (Zırhlı araçlarda bunun yerini kule alır.) Çokoklu topta, küçük bir döner kundak bulunur. Kundak (küçük kundak ya da kule), namluyu, namlunun içinde geri teptiği beşik ya da bileziği ve oynak bağlantı parçasından oluşan salınımlı kitlenin muylularını taşır.

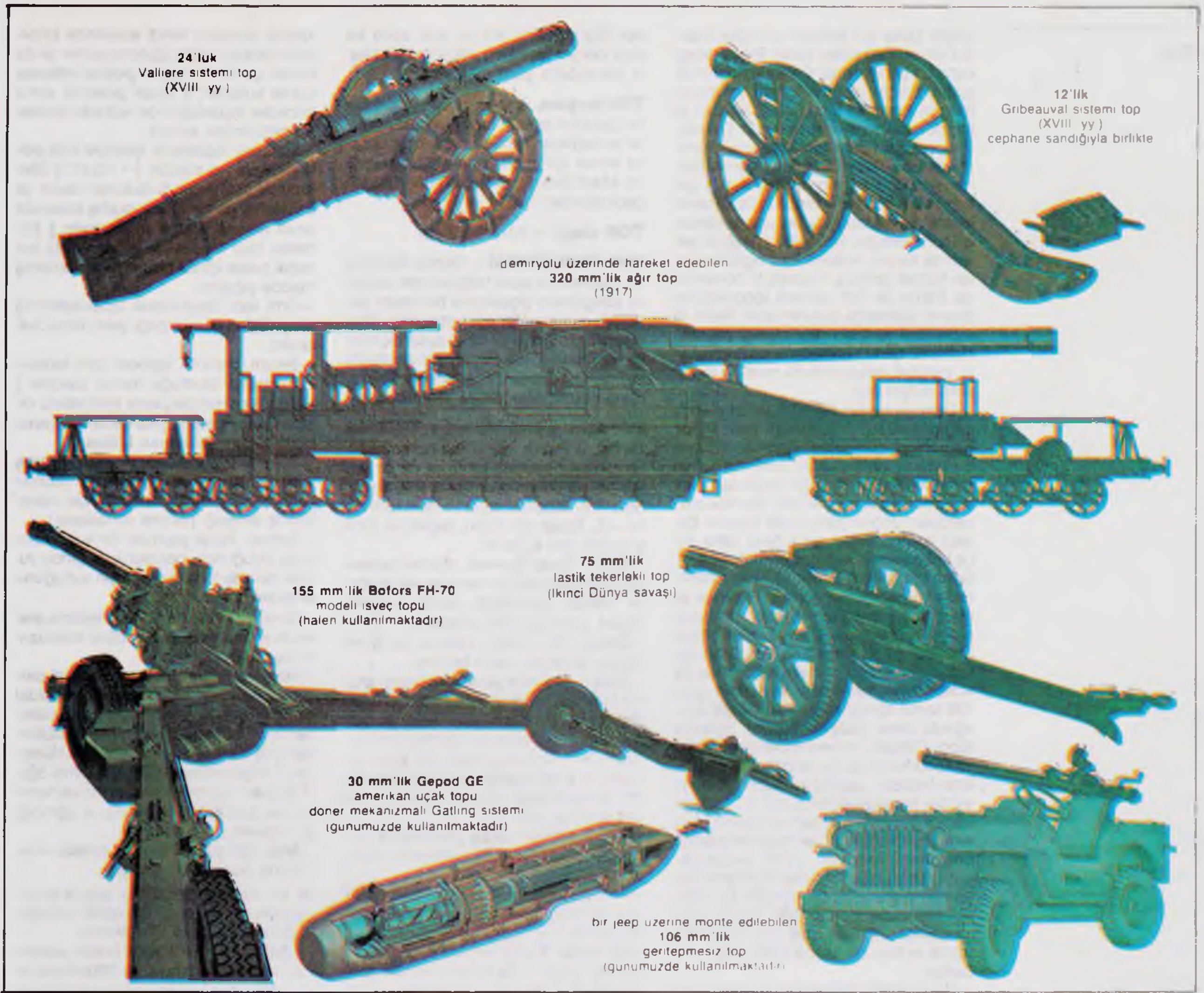
—*Oynar bağlantı kısmı,* geri tepme gücünü sınırlayarak atışta dengeyi sağlar. Hidrolik bir freni (salkımatan toplar için sürtünmeli) ve sıkışmış gazlı ya da yaylı bir toplayıcıyı içerir. Bir yandan geri tepen kısmını oluşturduğu namluya, diğer yandan kundağın oturduğu beşiğe bağlanır. Oy-

Çanakkale savaşları'nda kullanılan "Kahraman nefer Seyyid" adlı **top** (Krupp, 1889)
Askeri müze, İstanbul

darbzen şahi **top**
osmanlı yapısı (XV. yy.)
Rumelihisarı, İstanbul

XVIII. YY.'DAN BU YANA TOPUN GELİŞİMİ

nar bağlantı kısmı geri tepme gücünü soğurur ve yavaş yavaş kundağa iletir; geri tepen bölüm, geri tepmeden sonra durur ve ilk durumuna döner; bu hareket hidrolik (ya da sürtünmeli) bir fren ve namlunun geri hareketi sırasında darbe vurmasını önlemeye yönelik bir amortisörle yavaşlatılır. Frenin geri tepmesi değişkendir: silahın yerinden oynamamasını sağlamak üzere, yatay konumda en fazla; atış açısının büyüdüğü durumlarda, kamanın zemine ya da şasiye vurmasını önlemek üzere en azdır. Muyluları aynı amaçla beşiğin gerisine getirince, salınan kütleyle kundak arasına bir dengeleyici (pnömatik ya da yaylı, zırhlı araçlardaysa hidrolik) eklemek gerekir.

—*Nişan düzeneği* ya da *tevcih aleti*, namlunun optik bir gonyometreyle tevcihini sağlar; bu gonyometrenin üzerinde, topun konumu ne olursa olsun, dikey ekseni tutturmaya yarayan bir yön düzeltme aleti vardır; tanksavar atışları için de gonyometreye taksimatlı bir dürbün eklenir. Tevcih aletinin bir işlevi de namlunun eğim açısını saptamaktır; bu işlem dereceli bir silindir ve bir seviye aleti yardımıyla, salınan kütleye tespit edilmiş gözetleme aletinin yuvasına geçen bir dişli hareket ettirilerek yapılır.

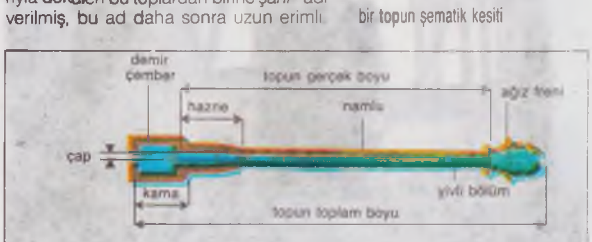
• *Osmanlılar*'da topun ilk kez ne zaman kullanıldığı kesin olarak bilinmemektedir; ancak Kemalpaşazade, *Tevarih-i âl-i osman* adlı yapıtında, bir başka kaynağa dayanarak, osmanlı ordusunda topun ilk kez Rumeli'nin fethinde kullanıldığını belirtmektedir. XIV. yy.'da ateşli silahlarda barutun kullanılmaya başlamasıyla toplar büyük önem kazanmıştır. Topçu ocağı'nın Murat I döneminde kurulduğu, Kosova savaşı'nda (1389) top kullanıldığı, Murat I, Bayezit I (Yıldırım) ve Murat II'nin seferlerinde seyyar dökümhaneler kurulup, kale önlerinde top döküldüğü kaynaklarda belirtilmektedir. Mehmet II'nin (Fatih) İstanbul kuşatması sırasında, Edirne'de döktürülmüş değişik çaplarda birçok ağır top kullanılmıştır. Saruca Sekban, Muslihittin Usta ve macar usta Urban'ın çalışmalarıyla dökülen bu toplardan birine *şahi** adı verilmiş, bu ad daha sonra uzun erimli

TOP

şahi top
osmanlı yapısı (XV. yy.)
Dolmabahçe, İstanbul

bir topun şematik kesiti

büyük toplar için kullanılır olmuştur. İstanbul'un alınmasından sonra Topçu ocağı daha da genişletilmiş, Galata surlarının dışında, Kılıçalipaşa camisi'nin yakınında (bugün Tophane) Topçu ocağı kışlaları ve top dökümhaneleri kurulmuştur. Osmanlı topçuluğu Süleyman I (Kanuni) döneminde en yüksek düzeyine ulaşmış, tophane yenilenmiş, top döküm tekniği geliştirilmiştir. Osmanlı ordusunda yabancı ustalardan ve topçulardan yararlanılması da süregelmiştir: Murat IV'ün Bağdat seferinde italyan, hollandalı ve ingiliz topçuları hizmet görmüş, Mustafa III döneminde Baron de Tott osmanlı topçuluğuna önemli katkılarda bulunmuştur. Selim III tophaneyi yeniden düzenlemiş, Mühendishanei berrii hümayun'u kurdurmasıyla, osmanlı ordusunda ilk modern topçu sınıfı oluşmuştur.

Osmanlı topları XIV.-XIX. yy. ortalarına değin kaval topu da denilen yivsiz toplar türündendi. *Balyemez**, *bacaluşka** ya da *badaluşka*, *ejderdehan**, *kolonborna** ya da *kolonborno* gibi ağır toplardan çok, daha hareketli, hafif ve orta ağırlıkta olan *darbzen** yeğleniyordu (hafif topların Bayezit II döneminde ya da biraz daha önce kullanılmaya başlandığı sanılmaktadır). Selim I'in (Yavuz) Suriye ve Mısır seferlerinde kullandığı darbzenlerin Rıdaniye ve Mercidabık savaşlarının kazanılmasında çok etkili olduğunu arap yazarlar bildirir. *Çakaloz** ya da *şakaloz* da hafif türden bir toptu. Osmanlılar'ın Malta kuşatmasında kullandıkları bacaluşka, söylentiye göre 180 kental ağırlığındaydı ve bir kental ağırlığında demir gülleler atıyordu. İspanyol topçu Collado, osmanlı toplarının ölçüsüz ve kusurlu olduğunu, ancak yüksek nitelikte metalden yapıldığını belirtmiştir. XVII. yy.'dan başlayarak Avrupa'da top döküm tekniği gelişmiş, meydan savaşlarında ve kale kuşatmalarında sahra tahkimatlarına önem verilmiştir. XVIII. yy.'da Avrupa topçuluğunda gözlenen sistemli gelişme karşısında osmanlı topçuluğu geri kalmıştır. Avrupalı yazarlar, 1683-1699 Türk-Avusturya savaşı sırasında hâlâ çok farklı çap, ağırlık ve boyutlarda top kullanıldığını bildirirler.

Günümüzde Türk silahlı kuvvetleri'nde kullanılan toplar ağırlıklarına göre *hafif* (115 mm'den küçük çaplı), *orta* (115 mm'den büyük çaplı), *ağır* (210 mm'den büyük çaplı) gibi türlere ayrılır.

TOP (Refik Osman), türk futbolcu ve spor yazarı (Beşiktaş, İstanbul, 1897 - *ay. y.* 1957). Futbola Beşiktaş Valideçeşme takımında başladı. Kaleci olarak kurtarışları, yer tutuşlarıyla döneminin en iyi kalecisi olarak kendisini kabul ettirdi. Uzun yıllar Beşiktaş'ta oynadıktan sonra İttihatspor, Altınordu, İstanbulspor, Galatasaray ve Fenerbahçe takımlarının kalesini korudu; yeniden Beşiktaş'ta yer aldı. 1 kez milli formayı giydi. Futbol yaşamını sürdürürken Türkiye'de devletin spor politikasını eleştiren bir yazısı nedeniyle süresiz boykotla cezalandırıldı. Futbolla ilgisinden dolayı *Top* soyadını aldı ve aynı adda bir spor dergisi yayımladı. Bir süre Beşiktaş'ta antrenörlük yaptı (1940-1945).

topakev
Türk ve islam eserleri müzesi İstanbul

TOP boğazı, Amanoslar üzerindeki Belen geçidini aşarak İskenderun'u Antakya'ya bağlayan karayolunun, Amik ovasına inmek için izlediği dar vadideki kesimi. Mısırlı İbrahim Paşa toplarını buradan geçirdiğinden bu ad verilmiştir.

TOP dağı → KARTAVİN dağı.

TOP EBEGÜMECİ a. Güney Afrika'da ve Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişen ve ebegümeci çiçeklerine benzeyen genellikle mor çiçekler açan otsu bitki. (Yaprakları mızrağımsı ya da el ayası biçiminde ve uzun saplıdır. Birçok türü seralarda ya da limonluklarda yetiştirilir.) [Bil. a. *Sphaeralcea;* ebegümecigiller familyası.]

TOPAÇ a. (*top*'tan *top-aç*). **1.** Oy. Armut biçimli, ucu sivri, genellikle üzerine sarılıp ansızın boşaltılan bir ip ya da bir yay yardımıyla dönen oyun aracı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Toparlak sepet ya da küçük küfe. **—3.** *Topaç gibi,* toplu, sağlıklı ve canlı çocuklar için kullanılır.

—Balist. *Topaç hareketi,* dönme hareketiyle dengelenmiş bir merminin kendi ağırlık merkezi çevresinde yaptığı hareket. (Eşanl. CAYROSKOPİK HAREKET.)

—Denizc. Bir küreğin, tutamaç ile kürek boğazı arasında kalan bölümü.

—Seram. İri silindir ya da dikdörtgen prizma biçiminde hamur kütlesi. (Kullanılmadan önce yoğrulup dövülür ve küçük parçalara [topak] ayrılarak biçimlendirilir.)

—Sıh. tes. *Tenekeci topacı,* bir yuva açmak için, kurşun ya da bakır boruların ağzını genişletmeye yarayan, bakır ya da sert ağaçtan alet.

—Sirk. Akrobatın, düşey olarak kendi çevresinde dönerek yaptığı akrobatik sıçrayış.

—ANSİKL. Topaç genellikle ağaçtan yapılır ve üzeri boyanır. Plastikten olanları da vardır. Sivri ucuna geçirilmiş metal pim üzerinde döner. Topacı en uzun çevirme, çizilen bir çizgi ya da dairenin içinde döndürme vb.'ye dayanan çeşitli topaç oyunları vardır.

TOPAK a. **1.** Yufka açmak için avuç içinde yuvarlanarak biçim verilen hamur parçası. **—2.** Bu biçimdeki şey: *Kömür topağı. Yağ topağı.* **—3.** *Yörs.* Şişe ya da kadeh.

—Biyol. *Solunum topağı,* mitokondrilerin iç zarının herhangi bir noktasında toplanmış olan solunum enzimleri zinciri. (Karaciğer hücrelerinde, mitokondri başına bu topaklardan 5 000 - 15 000 tane sayılmıştır.)

—Cerr. Başta fıtık sargıları olmak üzere, vücudun bir kısmını sıkıştırmaya yarayan yastık. (Topak, bir aygıt aracılığıyla yerinde tutulur.)

—Cev. hazl. *Cevher topağı,* genellikle ergitme *(sinterleme)* başlangıcında elde edilen, ince taneli demir cevheri yığışımı. (Toz halindeki manganez cevheri için de aynı terim kullanılır.)

—Ekmekç. Hamurda ya da ekmekte bulunan pıhtılaşmış un.

—Fizs. kim. Topaklaşma işlemine uğratılmış bir asıltı içinde Van der Waals kuvvetlerinin etkisine bağlı olarak birbirlerine gevşek şekilde yapışmış parçacıklardan oluşan yığışım. (Buna yumak da denir.)

—Kâğ. san. Üretim sırasında kâğıt yaprağının kopmasına yol açabilen ve özellikle ince kâğıtlarda, ışığa tutulduğu zaman görülebilen aşırı bir kalınlık meydana getiren lif yığışımı. || Kâğıt hamurunun hazırlanışı sırasında, yetersiz parçalanma sonucu hamur ya da kâğıt üzerinde görülen iri lif parçaları. (Eşanl. LOKMA.)

—Kim. *Topak giderici,* topaklaşmayı gidermeye yarayan etken madde. (İncelenen kolloit taneleri üzerinde yükler oluşturarak tanelerin kendi aralarında birbirlerini itmesini sağladığından asitler ya da bazlar genellikle topak giderici etkenler olarak kullanılır.) || *Topak giderme,* daha önceden topaklaşan bir kolloidin tanelerini birbirinden ayırma.

—Metalürj. Topaklama işlemiyle elde edilen küresel katı madde. (→ PELET.) || Bileşiminde arıtma cürufu bulunan demir ya da dökme demir kütlesi; pudlaj sırasında sıcak dövme yoluyla uzaklaştırılır. || Erimekte olan bir cevher içinde ya da sıvı metal potası içinde oluşan iyice erimemiş madde yığışımı.

—Orm san. Sıkıştırılarak topaklaştırılmış talaş. (Odun talaşı topağı yakıt olarak kullanılır.)

—Seram. Seramik işçisinin çark tablasının ortasına oturttuğu hamur parçası. || Hamur topunun parçalara ayrılmasıyla ortaya çıkan, taslağı çıkarılacak parçanın büyüklüğündeki hamur kütlesi.

—Sütç. *Tereyağı topağı,* perakende satış için hazırlanmış tereyağı parçası. (Bunun yerini şimdi giderek kalıp halinde paketlenmiş tereyağı parçası almaktadır.)

—Şahinc. *Topak yapmak,* bir kuş sözkonusu olduğunda, besinler kursağında yumak halinde topaklandığı için yuttuğunu sindirememek.

—Şarapç. *Topak kırma,* iki presleme arasında şırahanede biriken cibre topaklarını parçalama işlemi.

—Tarım ve Pedol. Toprağın mineral parçacıklarıyla (kumlar ve limonlar) kolloidal çimentoların (killer, humuslu malzemeler, demir ve alüminyum hidroksitler) bütünleşmesiyle oluşan ve makroskopik düzeyde toprağın yapısını belirleyen temel öğe. (Topakların biçimi ve boyutu malzemenin türüne, içerdiği nem oranına ve uğradığı gerilmelere göre değişir.)

—Tekst. Yanlış işlem sonucu, taraklama sırasında oluşan yün yumağı.

◆ sıf. Yuvarlanarak topak biçime sokulmuş şey için kullanılır: *Bir topak tereyağı.*

—Etnogr. *Topak ev* → TOPAKEV.

—Mad. oc. *Topak kömür,* üretim sırasında meydana gelen ya da öğütmeyle elde edilen ince kömür tozlarını yakmak ya da koklaştırmak amacıyla kullanmak için topak haline getirilmiş kömür. (Topaklaştırma işlemi, kömürün niteliğine göre bir katkı maddesi [örneğin kömür katranı, küspe vb.] kullanarak ya da hiç katkı maddesi kullanmadan, sıcakta ve basınç etkisiyle gerçekleştirilir.)

TOPAKÇIK a. Yerbil. Çoğunlukla dışkı kökenli, görünür yapısı olmayan 0,2 mm'den küçük kireçli topak.

■**TOPAKEV** a. Etnogr. Orta Asya, Türkistan, Afganistan, Türkmenistan ve Kazakistan'daki kimi göçebe türk boylarının yaşadığı, tepesi kubbe görünümlü yuvarlak çadır. (*Yurt* da denir.)

—ANSİKL. Topakev, biri çevre duvarları, öteki tavan olmak üzere iki parçadan oluşur. Çevre duvarları, katlanabilen, birbirlerine ince kayışlarla bağlanmış çubuklardan oluşur ve gerilince çapraz bir kafes biçimini alır. Bunların altı ya da yedisi bir araya geldiğinde 5-6 m çapında bir mekân oluşturur. Çadırın tepesinde yaklaşık 2 m çapında yuvarlak bir açıklık bulunur. Tünlük adı verilen bu açıklık havalandırmayı sağlar, kötü havalarda keçeyle örtülür. Deliğin etrafında, tepeyi oluşturan yuvarlak çerçeveye *çangarak** denir. Çangarak ve yan duvarlar kilim, keçe vb. ile örtülüp kolanlarla bağlanır. Çadıra *eşik* denilen kapıdan girilir. Kapının karşısında, heybe, çuval, bohça vb.'nin konduğu yere *tör* adı verilir.

TOPAKLAMA a. Topaklamak eylemi.

—Cev. hazl. Cevherleri katı, birbirine yapışık ve taşınabilir hale getirecek pişirme işleminden önce, öğütülmüş cevheri, ıslak, plastik topaklar ya da "işlenmemiş

topaklar'' biçiminde hazırlamaya dayanan teknik.

TOPAKLAMAK g. f. *Bir şeyi topaklamak*, toz ya da küçük parçalar durumundaki şeyleri topak biçiminde birleştirmek.

◆ **topaklanmak** edilg. f. ve dönşl. f. Topak durumuna gelmek ya da getirilmek.
—Patol. Seröz, kanlı vb. bir sıvı sözkonusu olduğunda, damarlardan çıkarak boşluklarda ya da dokularda birikmek.
—Tekst. Bir dokumadan ya da örmeden söz ederken, yüzeyinde, mekanik ya da elektrostatik kaynaklı küçük hav topakları oluşmak.

TOPAKLANMA a. Topaklanmak eylemi.
—Bes. san. Toz halinde depolanmış bir ürünün depodan akarak düzenli çıkışını önleyen topak oluşumu.
—Boyac. Kısmen ya da tamamen donması sonucu bir ürünün (boya, vernik) kullanılmaz duruma glemesi.
—Hematol. *Trombosit topaklanması*, trombositlerin birbirlerini etkileyerek yığın oluşturmaları olgusu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Sil. *Barut topaklanması*, barut tanelerinin topaklaşması. (Barutun kimyasal tepkimeye girmesi sonucu, kovanın metal bölümü üzerinde topaklanmaların oluşmasını engellemek için fişek kovanlarının içi cilalanır.)
—Tekst. Yün ya da sentetik kimi dokuma ve örmelerin yüzeyinde, giyerken meydana gelen sürtünme sonucu küçük elyaf topaklarının oluşması.
—ANSİKL. Hematol. Trombosit topaklanması, in vivo, damar yırtıkları üzerinde trombosit çivisi ya da beyaz tıkaç oluşmasını sağlayarak yırtıkların kapanmasına yarar. Bu olgu iki evrede gerçekleşir: birinci evrede, bir indükleyicinin, özellikle kollagenin etkisiyle geçirgen bir tıkaç oluşur (trombositler yeniden dolaşıma dönebileceği için bu evreye geri dönüşlü evre adı verilir); ikinci evrede, trombositlerin içerdiği ADP açığa çıkar ve tıkaç kapanır (geri dönüşsüz evre). Trombosit topaklanması, in vitro, çeşitli topaklaştırıcılar katıldıktan sonra agregometri ile incelenir.

TOPAKLANMAK → TOPAKLAMAK.

TOPAKLAŞMA a. Fizs. kim. Bileşen parçacıklarının bir araya toplanması sonucu kolloidal asıltıların uğradığı dönüşüm. (Eşanl. YUMAKLAŞMA.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Karb. kim. *Topaklaşma gücü*, BAĞLANMA* GÜCÜ'nün eşanlamlısı.
—Tıp. *Topaklaşma tepkimeleri*, bazı plazma globülinlerinin, uygun ayıraçlarla topaklaşmasını sağlamaya yarayan ve çeşitli hastalıkların tanımlanmasında kullanılan tepkimeler. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fizs. kim. Topaklaşma, pıhtılaşmadan önceki evreyi oluşturur ve kolloidal asıltıdaki parçacıkların kendi aralarında herhangi bir kaynaşma olmaksızın meydana getirdiği bir kümelenme, bir yığışmadan ibarettir. Bu parçacıklar yine ayrı ayrı bulunurlar, ancak birbirlerine göre yer değiştiremezler. Topaklaşma genellikle çıplak gözle izlenebilir: sistemin bulanık bir görünümü vardır. Topaklaşma, ayrıca *tersinir* bir olaydır, çünkü uygun kimyasal bir işlemle parçacıklar birbirinden uzaklaştırılarak saydam sıvı yeniden elde edilebilir.
—Tıp. *Topaklaşma tepkimeleri*. Kullanılan ayıraçlara göre değişir. Özellikle karaciğer hastalıklarında (karaciğer iltihapları, sirozlar), tüberkülozda ve çok sayıda iltihap kökenli hastalıklarda kullanılır. Frenginin serolojik teşhisi, frengili kişinin kanındaki antikorların (reajin) bir ayıraçla (antijen) çökeltilmesi tepkimeleridir. Az çok deneysel yollarla hazırlanmış olan antijene ve kullanılan yönteme göre değişiklik gösterir. Hastalığın gidişini izlemeye yarayacak kadar nitel ya da nicel olabilir. Frenginin teşhisinde kullanılan başlıca topaklaşma tepkimeleri şunlardır: Kahn, Kline, Meinicke, Vernes, Rein-Bossak, V.D.R.L., V.D.R.L. karbon tepkimeleri. Bu tepkimeler bağışıklık ve hemoliz tepkimelerine göre daha az özgüldürler.

TOPAKLAŞMAK gçz. f. Fizs. kim. Bir madde sözkonusuysa, topaklaşmaya uğramak.

TOPAKLAŞTIRICI a. Metalürj. Isıl ya da kimyasal bir etkimeyle bir döküm kumuna yapışma gücü kazandıran bağlayıcı.

TOPAKLAŞTIRMA a. Cev. hazl. Cevherleri konsantrasyon aygıtlarında işlemeyi kolaylaştırmak için uygulanan hazırlama yöntemi.
—ANSİKL. Cevherleri hazırlama sırasında uygulanan çeşitli yöntemler (kırma, öğütme, eleme, ayıklama, yüzdürme) içinde topaklaştırma, genellikle metalürjik konsantrasyon aygıtlarında gerçekleştirilen işlemlerden önceki son evreyi oluşturur. Bu işlemin birçok yararı vardır: ince ürünleri (cevher tozları, yani, gazlı konsantrasyon aygıtlarında oluşan tozlar) gerikazanma, yüklere iyi bir homojenlik verme, zararlı elementlere (su, sülfür, karbondioksit) uygulanan bir ilk elemeyle cevheri zenginleştirme. Topaklaştırma işlemi sırasında, topaklaştırılacak ürünlerin cinsine ve daha sonra uygulanacak metalürjik işlemin (yüksekfırında işlenen demir cevherleri, bakır ve nikel cevherleri) niteliğine göre birçok yöntemden yararlanılır.
• *Izgara üzerinde topaklaştırma.* Bu yöntemde, cevher, yanıcı madde (toz katılmış ürün) ve gerektiğinde, bağlayıcı işlevi gören eriyici madde karışımı halinde ızgara üzerine yerleştirilir ve yakılır. Bunların tümü, birkaç santimetre kalınlığında bir katman halinde, ızgaralar tarafından emilen kuvvetli hava akımının dolaşım etkisiyle çok yüksek bir sıcaklıkta (demir cevherleri için 1 000 °C) kavrulur. Bu işlem sırasında, aynı anda birçok değişik tepkime (kuruma, yanma, yükseltgenme, sinterleme) meydana gelir. Topaklaştırma işleminde başlıca iki tip aygıt kullanılır: sürekli bir zincirden oluşan Dwight-Lloyd ızgarası ve kesikli işlemede kullanılan, iner kalkar plaka-kutulu, Greenawalt aygıtı.
• *Döner fırında topaklaştırma.* Dışarıdan gazla ısıtılan, 90 cm uzunluğundaki döner Smidth fırınında ürünler yakıt katkısı olmadan, sürekli topaklaştırma işleminden geçirilir.
• *Briketleme.* Bu yöntemde, gerek basınçla, gerek döner tamburlarda üretilen briketler ya da topaklar, 80 m uzunluğundaki tünel fırınlarda pişirilerek, istenilen kohezyon kıvamına getirilir; dıştan ısıtma yanıcı gazların ters akımıyla sağlanır. (→ PELETLEME.)
• *Seçici topaklaştırma.* Yüzdürme yöntemine benzeyen bu yöntem, kimi minerallerin nispeten iri parçacıklarını konsantre etmede kullanılır. Bu parçacıklar, elverişli bir tepkenin seçici etkisiyle, yüzebilmek için çok yoğun olan, ancak içerdikleri ganglardan gravimetri yoluyla ayrılabilen oldukça hafif susevmez agregalar oluşturur.

TOPAKLAŞTIRMAK g. f. Cev. hazl. Bir cevherin en küçük öğelerini birbirlerine yapışık parçalar haline getirmek.

TOPAKLI, Nevşehir'in Avanos ilçesine bağlı bucak; 12 985 nüf. (1990); 5 köy. Merkezi *Topaklı*, 2 061 nüf. (1990).

TOPAKLI höyük. Arkeol. Nevşehir'in Avanos ilçesi Topaklı bucağında höyük. Höyük'te 1966-1967'de Prof. Pierro Merigg, 1968-1976'da da Prof. Luigi Polacco yönetiminde gerçekleştirilen kazılarda, erken Bizans döneminden İlk Tunç çağ'a uzanan yerleşim katmanları saptandı, 24 yapı katı ortaya çıkarıldı. Höyüğün en üst katında VI.-VII. yy.'lardan bir mezarlık ile yunan haçı planında bir kilise kalıntısı bulundu. Mezarlarda cam boncuklardan gerdanlıklar, altın, gümüş ve tunç küpeler, dinsel nitelikli gerdanlıklar, cam eşyalar ele geçti. Bizans katmanının altında düzenli dizilmiş yapılardan oluşan bir yerleşme belirlendi, seramikler, ağırşaklar, tezgâh ağırlıkları vb. ele geçti (İ.Ö. I. - İ.S. I. yy.'lar). Dört yapı katından oluşan Helenistik dönem katmanında, hemen hemen tüm yerleşmelerde yangın ve deprem izlerine rastlandı (bu afetlerden korunmaya çalışan insan iskeletleri bulundu), çeşitli ev eşyaları, seramikler ortaya çıkarıldı. VIII. kattan sonra megaron planlı evler belirlendi. XVI. katta kerpiçten sur duvarları, XVII. kattaysa destek duvarlarıyla güçlendirilmiş oldukça büyük bir surla karşılaşıldı. Yaklaşık İ.Ö. 600-500'e tarihlendirilen bu evrede geometrik motifli, parlak kırmızı renkli seramikler de vardır. XIX.-XXIV. katlar Hitit ve İlk Tunç çağ dönemlerini kapsar (hitit üslubunda kaplar, surlar).

TOPAL sıf. ve a. Bacağındaki bir sakatlık nedeniyle topallayan bir kimse, bir hayvan için kullanılır.
—Sey. oy. *Topal oyunu*, İç Anadolu bölgesinde, özellikle Sıvas, Ankara, Çankırı ve çevresinde yaygın bir köy seyirlik oyunu. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. **1.** Topallayan, sakat olan bacak için kullanılır: *Topal bacağını sürükleyerek yürümek.* **—2.** Ayaklarından biri daha kısa olan şey için kullanılır: *Topal masa. Topal sandalye.* **—3.** *Topal eşekle kervana karışmak, katılmak*, olanaklarının sınırlı ve yetersiz olmasına karşın büyük işler yapanların arasında yer almaya yeltenmek.
—ANSİKL. Sey. oy. Oyuncular, gelin, damat, sağdıç, topal ve köyün hatırlı bir kişisi olmak üzere beş kişidir. Topalın elinde kaşıklar vardır, oynaması istenince ayağının sakat olduğunu söyler. Gelin bacağına üfleyince iyileşir, birlikte oynamaya başlarlar. Damat, gelini kıskanır ve sağdıçla birlikte onu kaçırır. Topal yere düşer, yattığı yerde, izleyiciler para attıkça oynar. Sıvas'ın Suşehri ilçesi ve çevresinde kına geceleri ve düğünlerde kadınlar tarafından oynanan başlıca seyirlik oyunlardandır ve birçok çeşitlemesi vardır.
—Tar. telm. *Dünyayı bir körle bir topal yönetiyor*, Ankara* savaşı'ndan (1402) sonra Timur, tutsak alınarak karşısına getirilen Yıldırım Bayezit'e bakıp gülmeye başlar. Padişah, ona tutsak düşmüş bir hükümdar karşısında gülmeyi yakıştıramadığını söyleyerek bunun nedenini sorunca, Timur da şu yanıtı verir: ''İnan ki tutsaklığına değil, dünyanın yönetimini senin gibi bir körle benim gibi bir topala bırakan Allah'ın akıl almaz işine gülüyorum.'' Bu söz, halk arasında yayılarak, bedence sakatlığı olduğu halde önemli görevlerde bulunan devlet adamları için telmih yollu kullanılagelmiştir.

TOPAL a. Müz. Türk halk müziğinde serbest ritimli ve resitatif nitelikteki söz bölümü bittikten sonra, melodisi oyun havasına geçen koşma.

TOPAL İZZET PAŞA → İZZET MEHMET PAŞA Darendeli, Topal.

TOPAL MEHMET PAŞA → MEHMET PAŞA Topal.

Topal Osman

TOPAL OSMAN, Osman Ağa da denir, türk milis komutanı (Giresun 1883 - Ankara 1923). Giresunlu Hacı Mehmet Efendi'nin oğlu. Gönüllü olarak katıldığı Balkan savaşı'nda Çatalca cephesindeki çarpışmalarda on beş yerinden yaralanarak sağ bacağından sakat kaldı (1912) ve bu nedenle *Topal* lakabıyla anıldı. Birinci Dünya savaşı'nda kendisine bağlı 100 kadar adamıyla gönüllü olarak Kafkas cephesindeki muharebelere de katıldı. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden (15 mayıs 1919) sonra Karadeniz bölgesinde oluşturduğu gönüllülerle Pontos çetelerine karşı çatışmalara girişti. Erzu-

Urallar'dan (Rusya) çıkarılan **topaz** (boy: 7 cm)

topçu neferi

rum kongresi'nden sonra belediye başkanlığı yaptığı Giresun'da Ulusal kurtuluş savaşı'nı desteklemek amacıyla buyruğunda 5 000 kişilik bir silahlı güç topladı. Mustafa Kemal'in muhafız birliğinin başına getirildi (11 kasım 1920). Koçgiri* ayaklanması'nın bastırılmasında (6 mart - 17 haziran 1921) önemli rol oynadığı gibi komutasındaki 47. Alay'la Sakarya meydan savaşı'na (23 ağustos - 12 eylül 1921) katıldı ve yararlık gösterdi. Mustafa Kemal'i aşırı biçimde eleştiren Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'i tuzağa düşürerek boğdurdu (27 mayıs 1923). TBMM'de geniş yankılar uyandıran olaydan sonra teslim olmamakta direnen Topal Osman, hükümet kuvvetlerince sıkıştırıldığı Ayrancı bağlarındaki evinde silahlı çatışma sonucu öldürüldü.

TOPAL OSMAN PAŞA → OSMAN PAŞA Topal.

TOPALAK → KARATOPALAK.

TOPALAR ya da **TOFALAR,** çin kaynaklarında Tabgaçlar'a verilen ad. (→ TABGAÇ DEVLETİ.)

TOPALLAMA a. Patol. **1.** Topallamak eylemi. (Topallama birçok nedene bağlı olabilir: kötü kemik kaynaması, bacağın doğuştan ya da edinsel kısalığı, doğuştan kalça çıkığı vb.) [Eşanl. AKSAKLIK.] **—2.** Yürüyüşün bazı işlevsel değişikliklerine verilen ad. **—3.** *Aralıklı topallama,* birçok adım yürüdükten sonra ortaya çıkan, durunca dinen ve yürümeye başlandığında yeniden gelen ağrılara bağlı topallama. (Dolaşım yetersizliğine bağlı bir iskemik durumun sonucunda gelişir ve atardamar iltihaplarında görülür.) ‖ *Omurilik kökenli aralıklı topallama,* herhangi bir ağrı duyulmaksızın, bir süre yürüdükten sonra ortaya çıkan ve dinlenince geçen, bir ya da iki bacağın ani gevşemesi ya da hareket yetersizliği. (Bu belirti genellikle baskı yapan bir omurilik lezyonunun alametidir.)

TOPALLAMAK gçz. f. **1.** Bir kimse ya da bir hayvan sözkonusuysa, bacağındaki sakatlık ya da bir rahatsızlık nedeniyle vücudunu bir yana doğru, diğer yerden daha çok eğerek yürümek: *Sağ ayağı topallıyor. Bu hayvan neden topallıyor? Hafif topallamak.* **—2.** Bir iş sözkonusuysa, yolunda gitmemek, aksamak.

TOPALLAYIŞ a. Topallamak eylemi ya da biçimi.

TOPALLIK a. Yürümedeki aksama.

TOPALOĞLU (Ahmet), türk siyaset adamı (Kadirli 1914 - ? 1981). Siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdikten (1940) sonra çeşitli ilçelerde kaymakamlık ve İstanbul Emniyet müdür yardımcılığı görevlerinde bulundu (1952-1954). DP Adana milletvekili olarak TBMM'de yer aldı (1954-1957). Hatay valiliği yaptı (1957-1960). AP'den Adana milletvekili seçildi (1961-1980). Bu süre içinde İsmet İnönü kabinesinde İçişleri (1961-1962), Suat Hayri Ürgüplü kabinesinde Gümrük ve tekel (1965), Süleyman Demirel kabinesinde Milli savunma bakanı (1965-1971) olarak görev aldı.

TOPALOĞLU (İhsan), türk mühendis ve siyaset adamı (Kilis 1915). Yüksek öğrenimini İsviçre'de Zürich Federal teknik üniversitesi'nde yaptı (1944). Türkiye'ye döndükten sonra uzun yıllar devlet hizmetinde çalıştı. Türkiye Petrolleri anonim ortaklığı genel müdürlüğü görevindeyken siyasete atıldı (1966). 1975'e değin CHP Giresun senatörlüğünde bulundu. Birinci Erim hükümetinde Enerji ve tabii kaynaklar bakanı olarak yer aldı (1971).

TOPALTI a. Eskiden bir kentin kale toplarının koruması altında olan yerlerine verilen ad; bir kentin yakın çevresi.

TOPAN a. Zool. KEFAL'in eşanlamlısı.

TOPARAK BALIKÇIL a. Yazın Batı Avrupa'da yuva yapıp yavru çıkaran ve kışı Afrika'da geçiren küçük balıkçıl. (Bil. a. *Ardeola ralloides;* balıkçılgiller familyası.)

TOPARKHOS a. (yun. sözc.). Antik. Bir toparkkhia'nın yöneticisi.

TOPARKKHİA a. (yun. *toparkkhia,* to*pos,* yer ve *arkhe,* komutanlık'tan). Antik. Hellenistik dönemde Mısır'da nomos'un alt bölümü.

TOPARLACIK sıf. **1.** Çok yuvarlak, yusyuvarlacık. **—2.** Kısa boylu ve şişman bir kimse için kullanılır: *Toparlacık bir kadın.*

TOPARLAK sıf. **1.** Top biçiminde olan, yuvarlak şeyler için kullanılır: *Toparlak yüzlü bir adam.* **—2.** *Toparlak hesap* → YUVARLAK* HESAP. ‖ *Toparlak sayı, rakam* → YUVARLAK* SAYI, RAKAM.

TOPARLAKÇA sıf. Oldukça ya da biraz toparlak.

TOPARLAMA a. Toparlamak eylemi.

TOPARLAMAK g. f. **1.** *Şeyleri toparlamak,* onları bir araya getirmek; toplamak: *Masanın üstündeki kâğıtları toparlar mısın? Eşyaları toparlamak.* **—2.** *Bir yeri toparlamak,* oradaki dağınıklığı gidermek, orayı düzenlemek; toplamak: *Evi toparlamak.* **—3.** *Dikkatini, ilgisini vb. toparlamak,* bir noktada yoğunlaştırmak: *Bir türlü dikkatini toparlayamıyor.* **—4.** *Düşünceleri toparlamak,* dağınık haldeki düşüncelerini belli bir noktada birleştirmek, belli bir düzene sokmak. **—5.** *Kafasını toparlamak,* düşünebilir duruma gelmek: *Biraz bekle, kahve içemeden kafasını toparlayamıyor.* **—6.** *(Kendini) toparlamak,* iyileşmek, sağlığına kavuşmak; bir şaşkınlığın bir üzüntünün etkisinden kendini kurtarmak: *Hastamız artık kendini toparladı. Bu olaydan sonra bir türlü kendini toparlayamadı.* **—7.** Sözü bir sonuca bağlayıp bitirmek: *Süremiz az kaldı, söyleyeceklerinizi toparlayın.*

◆ **toparlanmak** dönşl. f. **1.** Kendine gelmek, kendine çekidüzen vermek: *Onun ölümünden sonra bir türlü toparlanamadı. Artık toparlan, kendine bak biraz. Hadi toparlan da gezmeye gidelim.* **—2.** Sağlığı düzelmek: *Günden güne toparlanıyor.* **—3.** *Toparlanıp gitmek,* ölmek: *Adam üç günün içinde toparlanıp gitti* (tkz.).

◆ **toparlanmak** edilg. f. Bir araya getirilmek, düzenli, toplu bir duruma sokulmak: *Eşyalar toparlanmış, demek yakında taşınıyorlar.*

TOPARLANIŞ a. Toparlanmak eylemi ya da biçimi.

TOPARLANMA a. Toparlanmak eylemi.
—Ask. *Yeniden toparlanma,* dağılan birliklerin ve askerlerin belirli bir yerde tekrar bir araya gelmeleri: *Düşman saldırısından sonra birliklerin yeniden toparlanmaları kolay olmadı.*
—Metalürj. KENDİNE GELME* nin eşanlamlısı.

TOPARLANMAK → TOPARLAMAK.

TOPATAN a. Kabuğu genellikle sarı, eti gevşek dokulu, turuncu renkli ve kokulu olan uzun biçimli, erkenci bir kavun türü. (Marmara, Batı ve Güney Anadolu bölgelerinde yetiştirilir. Pek dayanıklı olmadığından uzağa taşımaya elverişli değildir, yakın çevrede tüketilir.)

TOPAZ a. (fr. *topaze;* yun. *topadzos*'dan). Miner. Formülü $Al_2SiO_4F_2$ olan fluorlu alüminyum silikat; ortorombik sistemde kristalleşen kahverengi soluk sarı renkte değerli, sert bir taştır. (Çok kolay dilinir; zümrüt, beril, grena [süleymantaşı] ve kuvarsı çizer. Ticarette en değerli olanları Brezilya topazlarıdır.)
—Kuşbil. Tüylerindeki bakır parıltılarından dolayı bazı Amazon ormanı kolibrilerine verilen ad.

TOPAZOLİT a. (fr. *topazolite*). Miner. Açık sarı ya da yeşil renkte andradit grena türü.

TOPBAŞ a. Tokat yöresinde yetiştirilen açık rekli, orta boy yapraklı, yavan ve tatlı içimli tütün çeşidi.

TOPBAŞBALIK a. KEFAL'in eşanlamlısı.

TOPBIÇAK a. Mak. san. ve Marangl. Bir kenarı, kesici bir yarığı bulunan, çembersel halka biçiminde çelik takım. (Topbıçaklar, *topbıçak aynaları* denen yuvarlak aynalar üzerine bağlanır. Takımın bilenme biçimi ve ayna üzerindeki konumu hücum açısını belirler. Bu takıma bileme sırasında değişmez bir profil verilir. Zıvana dili uçan makinelerde, çoğu kez topbıçak aynaları kullanılır.)

TOPÇAM, Ordu'nun Mesudiye ilçesine bağlı bucak; 5 712 nüf. (1990); 13 köy. Merkezi *Topçam* (esk. *Gebeme*), 2 298 nüf. (1990).

Topçam barajı, Aydın ilinde Madran suyu üzerinde kurulu baraj. 1984'te işletmeye açıldı. Sulama ve taşkından koruma amacıyla yapılan barajın gövdesi toprak dolgu tipinde; su toplama hacmi 80,5 milyon m^3, göl alanı 4,20 km^2, sulama alanı 4 980 ha'dır.

TOPÇU a. **1.** Topları, cephanelerini ve topların taşınmalarını ya da çekilmelerini sağlayan taşıtları kullanmakla, muharebe meydanında da piyade ve zırhlı birlikleri ateşleriyle desteklemekle görevli askeri sınıf. **—2.** Topçu sınıfında görev yapan asker. **—3.** *Arg.* İflas eden ya da iflas edeceği düşünülen kimse. **—4.** *Arg.* Sınıfta kalmış öğrenci: *O bu yıl da topçu.*
—Ask. *Topçu irtibat subayı,* savaşta piyadeye destek sağlayacak olan topçu birliği ile iletişimi kurmak üzere, piyade birliğinde görevlendirilen topçu subayı. (Gönderildiği birliğin karargâhında topçu komutanının temsilcisi ve topçulukla ilgili danışmandır.) ‖ *Ağır topçu,* eskiden büyük çaplı (120 mm ve yivli toplar için daha fazla) toplara sahip topçu kuvveti. ‖ *Dağ topçusu,* eskiden topları katır sırtında taşınabilecek şekilde parçalara ayrılabilen topçu kuvveti. ‖ *Deniz topçusu,* savaş gemilerine yerleştirilen tüm top gereçlerini kullanmakla sorumlu topçu kuvveti. ‖ *Hava topçusu,* hava ordusuna ait üslerin hava savunmasını yapmakla görevli topçu kuvveti. ‖ *Sahra topçusu,* eskiden sahra birliklerine destek sağlamakla görevli topçu kuvveti.
—Ask. havc. *Hava savunma topçusu,* günümüzde uçaksavar topçusuna verilen ad.
—Ask. tar. *Topçu ocağı,* osmanlı ordusunda Kapıkulu ocağı'na bağlı olan ve top yapımı, topun savaşta kullanılmasıyla görevli ocak. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ask. tar. • *XIV.-XVII. yy.* Batı'da top sözcüğü XIV. yy.'a kadar mancınık (ok ve gülle mancınığı vb.) anlamına geliyordu. İlk toplar (XIV. yy.'ın kısa ve uzun mancınıkları) isabetsiz ve kısa erimli (50 -100 m), baklava biçiminde temrenli *oklar ve gülleler* atıyordu. XV. yy.'da silahın eğim açısını değiştirerek erimi artırmaya olanak veren kundaklar ortaya çıktı. Önceleri taş gülleler, 1450'lere doğru kurşun gülleler, daha sonra da dövme demir fırlatan çeşitli mancınıklar yapıldı. XVI. yy.'da bomba ve havantopu icat edildi ve toplar tek bir çapta birleştirildi. Topçu sınıfı ancak XVII. yy.'ın sonunda askeri bir birlik durumuna geldi.

1732'de Vallière, çapların sayısını 5 olarak sınırlandırdı (24, 16, 12, 8 ve 4'lük). Gribeauval, topları hafifletip kısalttı ve daha devingen ve kullanışlı bir duruma getirdi. Onun sisteminde, sahra topları (12, 8 ve 4'lük toplar; 6 pusluk havan topları) ve muhasara ve kale topları (24 ve 16'lık toplar) vardır. Bu topların atım hızı dakikada 2-5 atış, erimleri ise birkaç yüz metredir. Gribeauval, hartuç, yükseliş tamburası, çeşitli arazilerde hareketi kolaylaştıran top arabalarını ve cephane arabalarını icat etti. Vallière'in eski sistemini savunanlarla, taktik planda topçunun devingenliğini savunan yenilikçi Guibert ve Gribeauval okulunu savunanlar arasında büyük bir tartışma başladı.

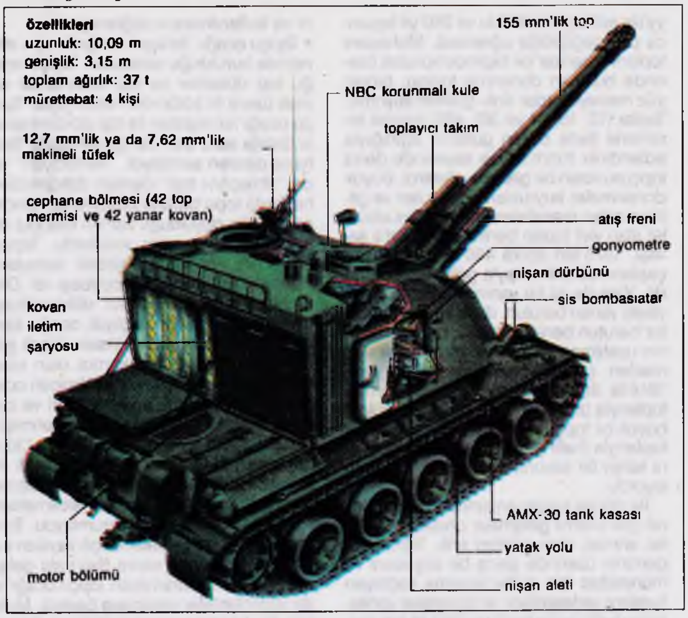
1829 yılında Valée'nin geliştirdiği sistemde, üzerine topçu erlerinin bindiği ve top ya da mühimmat arabasının (iki teker-

lekli) bağlandığı bir ön kısım vardır; bağdaşık ve manevraya elverişli bir birlik olan topçu bataryası bundan böyle sürücülerden ve topu kullanmaktan sorumlu erlerden oluştu; bakım taşıtları da (döküm ve malzeme arabaları) aynı şekilde hareketliydi. Yiv ancak 1858 yılında topa uygulandı. Turpin tarafından melinitin bulunuşu, 1885'ten itibaren karabarut doldurulan obüslerden çok daha güçlü infilak edici obüslerin yapılmasını sağladı. 1887'de dumansız B barutunun bulunmasıyla seri atış yapma olanağı doğdu.

Deport, sonra da Sainte-Claire Deville' in topa uzun geri tepme ilkesini uygulayarak hidropnömatik fren denilen toplayıcı fren takımını gerçekleştirmesiyle 1897'de modern toplar ortaya çıktı. 1914 -1939 arasında ağır toplar, özellikle de yüksek güçte ağır toplar yapıldı. Bu topları çekmek için çekiciler ve çapları 400 -520 mm'ye varan demiryolu üzerinde ilerleyebilen ağır toplar imal edildi.

Siper savaşı, havanların doğmasına, uçakların ortaya çıkışı da uçaksavar toplarının doğmasına yol açtı. Toplar artık birlikte kullanılmaya ve hektar başına düşen ton miktarı hesap edilmeye başlandı. Mühimmat taşıyan katarların ilerleyişindeki gecikmeler, büyük saldırıların düzenlen-

GİAT belgesine göre

155 mm'lik fransız AU F1 topu
GCT motorlu
(atış hızı yüksek)
hizmete girişi: 1981
azami erimi: 23,5 km

TOPÇU SINIFI SİLAHLARI

Ministry of Defense (MOD)

Hohne atış alanında (Almanya) atışa hazır durumda 105 mm'lik ingiliz sahra topları

Breda Meccanica S. p. A.

italyan donanmasına ait 70 modeli Breda Bofors uçaksavar topunun (kulede otomatik çift namlu) atışı (çap: 70 mm, azami erim: 3 500-4 000 m)

mesi için elverişli bir zemin hazırlıyordu. Topçunun piyadeyle irtibatı o dönemde üzerinde en çok durulan konulardan biriydi. Gene o dönemde atış tanzimi için gözetleme uçaklarından yararlanıldı. Açık kuyruklu kundaklar da iki dünya savaşı arasında yaygınlaştı. 105'lik topların (1935 ve 1936 modeller) yatay atış alanı 60°'ye ulaştı. Fakat en büyük gelişme topların hareket gücünün artması oldu.

• *1939-1960.* İkinci Dünya savaşı'nda her iki taraf da topçu sınıfından büyük ölçüde yararlandı. Otomatik topun ortaya çıkışı, topçu birliklerin savaşta tank birliklerini izlemesine, özitimli mermilerin kullanımı da, yoğun atışların yapılmasına olanak verdi. Telsiz irtibatının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması, her taburda irtibat ve gözetleme kolunun, daha sonra da hafif gözetleme uçaklarının (1954'ten sonra gerçekleştirilecektir) kullanılması, topçuya, desteklediği birliklerin gereksinimine göre ateş gücünü o anda uyarlama olanağı sağladı.

Savaştan sonra küçük (40 mm) ve orta çaplı (90, bazen 120 mm) uçaksavar topları kullanılmaya devam edildi; fakat güdümlü karadan havaya füzelerin gelişimi, bunların sonlarının pek uzak olmadığını göstermektedir.

Aynı şekilde, delici ve çukur imla haklı obüslerde gerçekleştirilen gelişmelere karşın, İkinci Dünya savaşı'nda ortaya çıkan birçok tanksavar topunun (88 PAK' lar gibi) arkası gelmedi. Günümüzde tanksavar savunması, gelişimi 60'lı yıllarda hızlanan güdümlü füzelerle sağlanmaktadır.

1953'te ortaya çıkan ve Ruslar'ın da benzerini yaptığı 280 mm'lik amerikan nükleer topu*, bir süre Honest John füzeleriyle rekabet etti.

• *1960'tan sonra.* Seri halde atılan roketlerin isabetinin artması, 20 km'ye kadar doyurma atışları gerçekleştirmekte (tüketilen cephanenin fazlalığı nedeniyle çok masraflıdır) topçuya yeni olanaklar sağladı. Fakat nükleer yüklerin küçültülmesi, klasik toplarla atılan 203, 175 ve 155 mm' lik obüslerin bu yüklerle donatılması mümkün olduğu halde, güdümlü füzelerin isabetinin çok büyük bir artış göstermesi, büyük çaplı topların kullanımından kesin olarak vazgeçilmesine neden oldu. Tespit araçlarının gelişimi, topların, atış yaptıkları anda yerlerini ve varlıklarını ortaya çıkardığı için, topların yer değiştirme zorunluluğu vardır. Hareketli silahların yararı burada kendini gösterir.

Örneğin fransız taktik nükleer silah sistemi Pluton, AMX 30 dizisinden bir fırlatma kasası üzerinde tek bir mermi taşıyan bir füzeatardır; 20 kt'luk güdümlü mermiyi 100 km'ye atabilir (her türlü nükleer silahın kullanım kısıtlamalarıyla). Amerikan Lance, sovyet Frog ve Scud füzeatarları (bazıları istendiği kadar nükleer ya da kimyasal mermi atabilir) Pluton kadar, bazen de daha fazla erime sahiptir.

Topçu sınıfı atış*ın hazırlanmasını ve idaresini kolaylaştıran gelişmiş araçlara kavuşmuştur.

• *Deniz topçusu.* Baş ve kıç kasaraları donatan hafif toplar biçiminde XIV. yy.' da ortaya çıkan deniz topçusu, XVII.

AMX 30 kasası üzerinde fransız Pluton taktik nükleer füzesi (azami erimi 120 km; nükleer gücü 10-25 kt)

Aérospatiale

topçubaşı

Cengiz Topel

The Bonnier Group, Stockholm

Zacharias Topelius
J. A. Acke'nin
bir portresinden ayrıntı

yy.'da asıl biçimini buldu ve 250 yıl boyunca pek değişikliğe uğramadı. Muhasara toplarına benzer bir biçimde kundak üzerinde bulunan donanma topları, birkaç yüz metreye kadar dolu gülleler atıyordu. Toplar (12, 18, 24 ve 36), 485 gramlık birimlerle ifade edilen güllenin ağırlığıyla adlandırılır. Kırım savaşı sayesinde deniz topçusu kesin bir gelişme gösterdi. Büyük donanmalar, kuyruktan doldurulan ve gittikçe artan mesafelere infilak edici obüsler atan yivli topları benimsediler. Zırhlı savaşı, 1875'ten sonra 450 mm'ye ulaşan çapların sürekli artışıyla gelişimini sürdürdü. Yine de, iyi bir yanma sağlamak için, yavaş yanan barutun, daha sonra dumansız barutun benimsenmesi, topların ağzının uzatılması, isabet ve erime zarar vermeden çapların azaltılmasını sağladı. 1914'te deniz topçusu, 280-380 mm'lik toplarıyla (zırhlı gemilere karşı düşünülen) büyük bir topçu birliğini ve 160-164 mm'lik toplarıyla (hafif gemilere ve torpidobotlara karşı) bir savunma topçu birliğini kapsıyordu.

İki dünya savaşı arasında bu topçu sınıfı çok önemli gelişmeler gösterdi. İlk hızlar, erimler, atım adetleri arttı. Toplar her geminin üzerinde geniş bir atış alanı ve mürettebat için iyi bir koruma sağlayan kulelere yerleştiriliyor ve güverteye yerleştirilen hafif toplar basit bir örtüyle korunuyordu. Fakat en önemli gelişimler atış idaresinde kaydedildi. Percy Scott tarafından bulunan ve 1913'ten 1916'ya kadar Royal Navy'de yaygınlaştırılan uzaktan tevcih sistemi, yerini, yan ve yükseliş komutlarının doğrudan kule ve toplara iletildiği uzaktan komuta sistemine bıraktı.

İkinci Dünya savaşı'nda çaplar yarışı, 406'lık amerikan ve özellikle 1 380 kg'lık mermileri 40 000 m'ye atan 457'lik japon toplarının ortaya çıkışıyla devam etti. Fakat en çarpıcı olay, 1941-42 yıllarında müttefik gemilerinde yaygınlaşan atış idare radarının işin içine girmesidir. Radar, geceleri ya da sisli havalarda atışa ve topların sürekli olarak hedef üzerine tevcihine olanak verir.

En önemli değişiklikler topların kullanımında oldu. Uçak gemilerinin ana gemi *(capital ship)* olarak kullanılmaya başlanmasıyla birlikler arasında topçu çatışması azaldı. Büyük Okyanus ya da Avrupa'daki ortak harekâtlarda, yüksek infilak gücü olan obüsler atan deniz topçusu, kıyı savunma taarruzu ve köprü başı savunmasında büyük başarı gösterdi. Ama deniz topçusu, asıl 1943'ten sonra hava savunma alanında belirleyici bir rol oynadı. Savaşın başlangıcında etkisiz gibi görünen deniz topçusu, 20, 40 ve 127 mm'lik toplarla kendini gösterdi. Bu toplar, 1944'ten sonra yakın erim toplarıyla donanmış mermiler atmak için kullanıldı. Bu önemli uçaksavar savunması ancak bu şekilde, Japonlar'ın gemilere yaptığı saldırıları ve kamikaze akınlarını kırmayı başardı.

Gene de topçu sınıfının durumu savaşın sonunda pek belirgin değildi. Büyük toplardaki gelişmeye karşın, nakliye gemisinden artık vazgeçilmiştir ve o da ağır kruvazörlerin çoğu gibi kullanımdan kalkmak üzeredir. Uçaksavar topçu sınıfı ise, 57 ya da 76 mm'lik yeni topların ortaya çıkmasına karşın, ilk kez Almanlar'ın 1943'te kullandığı ve uçaklar tarafından menzilleri dışından atılan güdümlü havadan denize füzelere karşı karşıya kaldı. Tümüyle ortadan kalmasa da deniz topçusunun artık denizden denize ya da denizden havaya füzelerle donanmış gemilerde önemli bir işlevi yoktur. Karaya yapılan atışlarda amerikan donanması, uçaksavar topçusunun son çaresi olarak kruvazörlerde 203 ya da 152 mm'lik büyük topları ve 127 ya da 76 mm'lik topları bulundurmaktadır. Aynı eğilim 100, 76, 45, 37 mm'lik seri atışlı otomatik toplarla diğer tüm donanmalardan gözlenir. Yine de Styx ya da Exocet türü denizden denize güdümlü mermilerin ortaya çıkışı, radarlara ve küçük bir bilgisayara bağlı yüksek atım hızı olan (dakikada 3 000 atım) çoknamlulu hafif topların yeniden gündeme gelmesini ve kullanılmasını sağlamıştır.

• *Topçu ocağı.* Yeniçeri ocağı ile aynı dönemde kurulduğu varsayılan Topçu ocağı, top dökenler ve top kullananlar olmak üzere iki bölümden oluşmuştu. Topçu ocağı'nın kışlaları ile top dökümhanesi Galata suru dışında, günümüzde Tophane denilen semtteydi. "Rihteciyan" ya da "rihtegân-ı top" denilen dökümcüler, her türlü topu burada dökerlerdi. Ayrıca, gereksinim duyulduğu zaman İstanbul dışında da tophaneler kurulurdu. Topçu ocağı'nın en yüksek rütbeli komutanı "sertopi" de denilen topçubaşı idi. Dökümhanelerin amiri olan dökmecibaşı (serrihtegân) da ona bağlıydı, ocağın topçubaşıdan sonraki en yüksek rütbeli görevlisiydi. Bayrağı sarı-kırmızı olan ocağın top kullanan bölümü ise Yeniçeri ocağı'nda olduğu gibi, ağa bölükleri ve cemaat ortaları biçiminde, örgütlenmişti. Ocağın askeri görevlilerinden başka "tophane nazırı" ve "tophane emini" adlı iki sivil görevlisi de vardı. Bunlardan tophane nazırı, buradaki imalat ve harcamalarla ilgili olarak devlete karşı sorumluydu. Tophane emini, harcamalarla ilgili kayıtları tutardı. XVII. yy.'dan sonra Batı'daki gelişmelere ayak uyduramayan Topçu ocağı'nda düzenlemeler yapılmaya başladı. Mustafa III, fransız uzman getirterek Topçu ocağı'nın yanında bir de Sürat* topçuları örgütü kurdu (1774). Mahmut II ise, 1826'da Yeniçeri ocağı ile birlikte Topçu ocağı'nı kapatarak yerine Tophane örgütünü kurdu.

TOPÇU (Osman Fevzi), türk din ve siyaset adamı, nakşibendi şeyhi (Erzincan 1862 - ? 1939). Medrese öğrenimi gördü, müdderislik, müftülük yaptı. Birinci dönem İkinci meşrutiyet meclisi'nde Erzincan milletvekiliydi (1908-1912). Kurtuluş savaşı'nı destekledi, Erzurum kongresi'ne Erzincan delegesi olarak katıldı ve Heyeti temsiliye üyeliğine seçildi. Birinci meclis'te Erzincan milletvekilliği yaptı (1920-1923).

■ **TOPÇUBAŞI** a. Ask. tar. Topçu ocağı'nın en yüksek rütbeli komutanı.
—ANSİKL. Topçu ocağı'na bağlı top yapımcılarının ve her tür topu kullanan topçuların komutanı olan topçubaşına "sertopi" de denirdi. Bozuk topların onarılması, topların sefere hazırlanması, bunların geçeceği yolların onarımı, topçuların yetiştirilmesi, top ambarları ile cephaneliklerinin yönetimi başlıca görevleriydi. Zaman zaman top arabacılarının da amirliğini yapan topçubaşı, İstanbul'un Galata, Tophane ve Beyoğlu gibi semtlerinin güvenliğinden de sorumluydu. 1832'den sonra görevini Tophane müşirliğine devreden topçubaşılar, içi kürk kaplı kırmızı çuha kaftan, sarı çizme giyerler, yeşil cuhadan kalafat takarlardı.

TOPÇUÇİÇEĞİ a. Dünyanın sıcak bölgelerinde yetişen karşıt yapraklı, bireşeyli çiçekli otsu bitki. (200 tür; bil. a. *Pilea;* ısırgangiller familyası.)
—ANSİKL. Havai fişek otu denen bir topçuçiçeği türüne *(Pilea muscosa)* seralarda rastlanır; bunun çiçekleri açılma sırasında ansızın çiçektozlarını fırlatır. Çinhindi kökenli bir başka türü daha *(P. cadieri)* güzel bir süs bitkisi olarak bahçelerde yetiştirilir.

TOPÇUKÖY, rumca **Aghios Andronikos,** KKTC'de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy.

TOPÇULAR, İstanbul'da, Haliç kıyısında semt; Eyüp Düğmeciler ile Demirkapı-Rami arasında yer alır. Kentin, özellikle dokuma sanayisinin yoğun olduğu kesimlerindendir.

TOPÇULUK a. Ask. Top kullanma işi ve sanatı.

TOPEKA, ABD'de kent, Kansas'ın merkezi, Kansas kıyısında; 119 880 nüf. (1990). Yönetim ve ticaret merkezi. Taşıt lastiği. Çelik. Besin sanayileri.

TOPEKTOMİ a. (fr. *topectomie*). Nörol. Psikoşirürjide kullanılan ve korteksin bazı alanlarının (ön-alın, corpus callosum çevresi) çıkarılmasını öngören ameliyat.

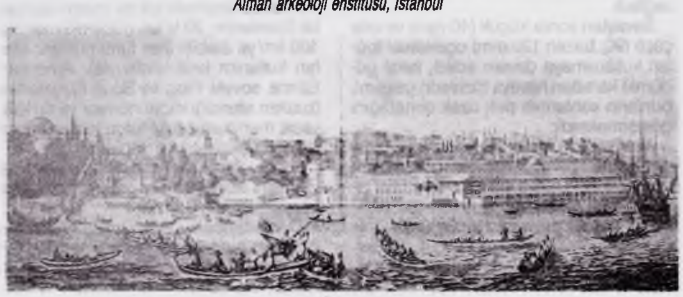
■ **TOPEL** (Cengiz), türk asker (İzmit 1934 - Lefkoşa 1964). Harp okulu'nu piyade teğmeni olarak bitirdi (1955). Hava sınıfına ayrılarak Kanada'ya havacılık eğitimine gönderildi (1956-1957). Merzifon, sonra Eskişehir Ana jet üssü'nde görevlendirildi; rütbesi yüzbaşılığa yükseldi (1963). EOKA'nın türk köylerine karşı giriştiği toplu kıyımı önlemek için düzenlenen caydırma harekâtında, bir uçuş grubunun komutanı olarak gittiği Kıbrıs üzerinde uçağı düşürüldü. Paraşütle atlayıp yaralı olarak kurtulduysa da, tutsak eden Rumlar'ca ertesi gün hastanede öldüğü açıklandı. Cenazesi Türkiye'ye getirildi. Anısını yaşatmak için Türkiye'nin çeşitli kentlerinde kimi alan, cadde ve okullara adı verildi. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk havacı savaş şehididir.

■ **TOPELİUS** (Zacharias), isveççe yazan finlandiyalı yazar (Kuddnäs 1818 - Sipoo 1898). *Helsingfors Tidningor*'un editörü (1842-1860) olan bu romantik yazarın değişik türdeki yapıtları arasında ona büyük ün kazandıran *Fleurs de la lande* (fr. çev.) [3 cilt, 1845, 1850, 1853] gibi birçok lirik şiir kitabı yer alır. Avrupa'daki çocuk edebiyatı geleneğini kuzeye kaydıran geniş bir masallar dizisi (*Läsning för barn,* 8 cilt, 1865-1896) ve uzun süre Finlandiya okullarında okutulan gözde okuma kitabı *Notre pays*'yi (fr. çev.) [1875] yazdı. Yurtseverliği ve hıristiyan idealizmi birçok kuşağı etkiledi. Finlandiya ve isveç tarihinden esinlenerek yazdığı *Fältskärns berättelser* (4 cilt, 1853-1867) adlı romanesk bir yapıtı vardır.

TOPHANE a. Ask. Bronz ve döküm topların yapıldığı atölye.
—Kur. tar. *Tophane müşiri,* Osmanlılar'da Tophane'nin en büyük amiri. (Bu görev 1832'de meydana getirildi. Galata ve Beyoğlu semtlerinin güvenliğinden de Tophane müşiri sorumluydu; Zaptiye nezareti kurulduktan sonra bu görev kendisinden alındı. Tophane müşiri, Meclisi vükela'nın doğal üyesiydi.)

TOPHANE, İstanbul'da, Boğaziçi'nin Avrupa yakasında semt, Karaköy ile Salıpazarı arasındadır; adını daha Mehmet II (Fatih) döneminde burada kurulan, Süley-

Tophane
Melling'in gravürü (XIX. yy.)
Alman arkeoloji enstitüsü, İstanbul

man I (Kanuni) ve Selim III dönemlerinde geliştirilen ünlü tophaneden alır. Osmanlı döneminde Tophane Galata'dan başlayarak, Fındıklı'ya değin uzanan kıyı kesimini kapsıyordu. Evliya Çelebi burada bağlık, bahçelik saray ve yalılarla (Sadrettinzade, Melek Ahmet Paşa, Ebu Sait yalıları), tekkeler ve mesire yerleri bulunduğunu yazar. Murat III döneminde Mimar Sinan'a Kılıçalipaşa* külliyesi yaptırıldı (1580). Siyavuş Paşa bir çeşme (1632), Mustafa Paşa da bir çeşme ile sebil (1636) inşa ettirdi. Tophane* ya da Mahmut I çeşmesi, Nusretiye* camisi ve sebili (1823-1826) de bu kesimdedir. Kıyıda tophaneye gerekli gereçlerin getirilmesi ve topların taşınması için iki iskele kurulmuştu.

Günümüzde Tophane'ye rıhtım ve antrepolar yaptırıldı. Semt oturma yeri özelliğini yitirerek büyük iş hanlarının yer aldığı önemli bir iş merkezine dönüştü.

Tophane ya da **Tophane-i amire,** Osmanlılar döneminde İstanbul'da topların döküldüğü ve saklandığı yer. Günümüzde de Tophane* diye anılan semtte Fatih Sultan Mehmet tarafından kuruldu (1453). Daha önceleri burada bir Apollon tapınağı ile bir manastır bulunduğu söylenir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566), denize yakın bir alandaki Topçular kışlası ile birlikte Tophane de yıktırılarak yeniden yaptırıldı. Tophane'nin amiri, topçubaşıydı. XIX. yy.'a kadar Tophane, zaman zaman onarım gördü, yenilendi. En önemli onarımlar Selim III (1789-1807) ve Mahmut II (1808-1839) dönemlerinde yapıldı. Tophane, Osmanlılar'ın son zamanlarında *Tophanei amire idadi sanayi alayları* adı altında etkinliğini sürdürdü. Günümüze ulaşan Fatih ve Kanuni dönemlerinden kalma iki dökümhane, Askeri müze'nin deposu olarak kullanılmaktadır.

Tophane çeşmesi ya da **Mahmut I çeşmesi,** İstanbul'da Tophane semtinde meydan çeşmesi; Mahmut I döneminde mimar Mehmet Ağa'ya yaptırıldı (1732). Mermer işlemeleriyle dikkati çeken dört cepheli çeşmenin her cephesinde geniş bir mihrap içinde musluk ve yalak, bunların yanlarında da mihrabiyeler yer alır. Aralara vazolar içinde kabartma çiçekler işlenmiştir. Çeşmeyi dönemin ünlü şairlerinin beyitlerinden oluşan yazı frizleri dolanır. Küçük kubbecikli on altı kuleyle çevrili merkezi kubbe ve oymalı geniş saçaklar günümüzde onarılmıştır.

Tophane iskelesi, Osmanlılar döneminde İstanbul'da Tophane'ye araç-gereç ve top taşımak amacıyla aynı adla anılan rıhtıma kurulan iskele. Seferden dönen donanma, genellikle bu iskele açıklarında demirler, kente gelen elçiler ve yabancı üst düzey görevlileri bu iskeleden karşılanıp uğurlanırlardı. XVIII. yy.'ın sonlarında büyük kayıkçı teknelerinin yararlanmaları için rıhtıma ikinci bir iskele daha kuruldu. Günümüze iki iskeleden de iz kalmamıştır.

Tophane kasrı, İstanbul'un Tophane semtinde kasır. Kasrın yerinde önceleri Tophane-i amire ocaklarının su gereksinimini karşılayan bir sarnıç bulunuyordu. Ahmet III döneminde sarnıcın üzerine bir kasır kurduruldu. Zamanla ortadan kalkan bu yapının yerine Selim III Topçubaşı ile kalemi için küçük bir bina inşa ettirdi; Mahmut II döneminde bu yapı yenilendi. *Talimhane* ya da *Nusretiye kasrı* olarak da anılan bu yapı 1867'de yandıktan sonra *Müşiriyet yalısı* adıyla yeniden inşa edildi. Osmanlı-Yunan savaşı'na son veren İstanbul* konferansı burada toplandı (1897). Islahat-ı maliye komisyonu bu yapıda çalışmalarını sürdürdü (1901). Lozan antlaşması'ndan sonra kasır, Boğazlar komisyonu'nun çalışmalarına ayrıldı. Uzun süre Malul gaziler yurdu olarak değerlendirilen yapı, 1980'lerden sonra Mimar Sinan üniversitesi'ne bağlandı.

Tophane tabyaları, Selim III döneminde (1789-1807) İstanbul'da Tophane semtinde kurulan tabyalar. Bu tabyalardan atılan toplarla padişahın gezileri, şehzadelerin doğumları, elçilerin İstanbul'a geliş ve ayrılışları, bayram günlerinin başlangıç ve bitişleri halka duyurulurdu. Tabyalardan günümüze iz kalmamıştır.

Tophanei âliye ve cerrahhanei mamure → CERRAHHANEİ AMİRE.

TOPİ a. Amerika'da yaşayan, kahverengi-kızıl renkli, mavimsi parıltılı antilop. (Bil. a. *Damaliscus korrigum;* boynuzlugiller familyası, *Hippotraginae* oymağı.)

TOPİK a. (fr. *topique*). Dilbil. Sözcenin, üstüne bir şeyler söylenen, tema olarak verilen bölümü; YORUM'un karşıtı. (Hint-avrupa dillerinde, topik özneyle, yorum da yüklemle karışır.)
—Eczc. Haricen kullanılan ve koruyucu (talk), yumuşatıcı (lapa), pekiştirici (formol) ya da yapıştırıcı (kolodyon) olabilen ilaç. (Dıştan kullanılan veteriner topikleri, sıvı ya da yumuşak kıvamlı olup, deri üzerine uygulanan kan çekici ilaçlardır.)
—Mant. ve Bel. Aristotelesçi gelenekte, ortak değer*ler'in öteki adı.
—Psikan. Uzaysal bir düzeni olan bir aygıt olarak ruhsal işleyişin kuramsal tasarım biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Psikan. Freud, ruhsallığı öğelerin genellikle çok çatışmalı dinamik bir etkileşimi olarak tasarlamak zorunluluğu karşısında, bu öğeleri uzayda yer alan ruhsal bir aygıt* olarak tasarlamayı önerdi ve 1900'de öğeleri bilinçdışı, algı-bilinç, önbilinç ve sansür olan bir ilk topik oluşturdu. 1920'de S. Freud, ikinci bir topikte o, üstben, ben ve gerçeklik öğelerini de ekleyerek birinci topiği düzeltti. Bu iki topik, birbiriyle tam olarak örtüşmez.

TOPİK a. Mutf. Nohut, patates, tahin ve soğanla yapılan bir tür meze. (Patates ve nohut haşlandıktan sonra kabukları çıkartılıp ezilir ve tahinle yoğurulur. Zeytinyağıyla yumuşatıldıktan sonra parçalara ayrılıp yassıltılır ve ortasına soğan, karabiber, kimyon ve çamfıstığı karışımı konarak beze sarılır ve kısa bir süre haşlanır. Bir ermeni yemeğidir.)

Topika, Aristoteles'in *Organon*'unda, ortak değerler kuramının incelendiği bölüm.

TOPİKLEŞTİRME a. (*topik*'ten). Dilbil. Bir cümle kurucusunu topik yapma işlemi; cümlenin kalan bölümü yorumdur. (*Gördüğüm Oktay*'dı cümlesinde "Oktay" topikleştirilmiştir.)

TOPİLTZİN QUETZALCÓATL, Tula'nın rahip-kralı (doğm. 947); Mixcoatl'ın oğlu, Toltekler'in başı. Çoğu kez koruyucusu Quetzalcóatl ile karıştırılır, tarihsel ve mitolojik rolleri iç içe girmiştir. Tezcatlipoca-savaş tanrısına adanmış rahipler sınıfının olasılıkla en yüce rahibi-tarafından yenildi ve sürgün edildi. Birçok efsaneye göre, Kukulcán adı altında Yucatán'a gidip yerleşti; maya-toltek uygarlığının gelişmesine katkıda bulundu. "Bir kamış" adı verilen bir takvim yılında doğu tarafından geleceğini bildirdi. Daha sonra, İspanyollar "Bir kamış" denilen yılda doğudan geldiler: bu rastlantının zaferlerine katkısı kuşkusuz çok büyük oldu.

TOPKANDİL a. Camilerde, merkezi kubbeye asılan büyük kandil.

TOPKAPI, İstanbul'da Fatih ilçesine bağlı semt, adını buradaki bizans kara surlarının büyük kapısından alır. Bizans döneminde *Hagios Romanos* olarak anılan bu kapı Mevlanakapısı (Mevlevihane) ile Sulukule kapısı arasındadır. Murat II'nin İstanbul kuşatmasında, ağırlık merkezi Topkapı kesimiydi (1422). Fatih Sultan Mehmet de 5 nisan 1453'te otağını Topkapı'nın karşısına kurdurmuştu. Takkeci-ibrahimağa camisi (1591), Karaahmetpaşa külliyesi (1558) bu kesimdedir. Topkapı günümüzde yoğun bir sanayi bölgesidir; Avrupa ve Anadolu yönündeki karayolu ulaşımının başlangıç noktasını oluşturan otogar buradadır.

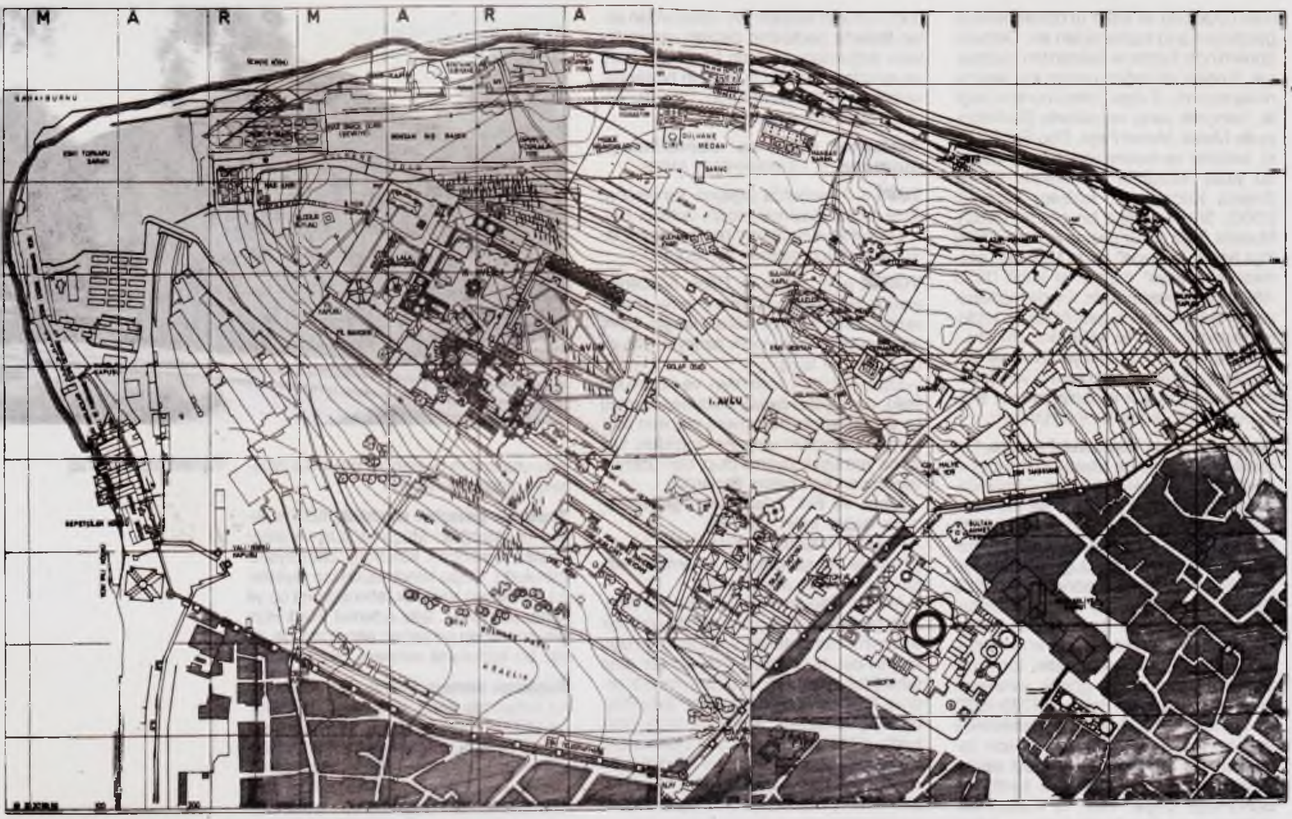

Tophane çeşmesi (1732)

Topkapı gençler mahfili, 1925'te Bican (Bağcıoğlu), Müçteba (Or) ve arkadaşları tarafından kurulmuş olan tiyatro topluluğu. Çoğu kendi yazdıkları piyesleri sahneleyen topluluk, etkinliklerini üç yıl kadar sürdürdü. Talat Artemel, Hadi Hün gibi sonradan ün yapan sanatçılar da, ilk kez bu toplulukta sahneye çıkmışlardır.

Topkapı sarayı, İstanbul'da Sarayburnu sırtlarında saray kompleksi. İstanbul'un 1453'te fethinden sonra ilk osmanlı sarayı Beyazıt'ta, bugünkü İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu yerde yaptırılmıştı (Saray-ı atik, Eski saray). Kısa bir süre sonra kaynaklarda Saray-ı cedid-i amire olarak geçen ve hem Marmara'ya, hem de Boğaziçi'ne hâkim bir konumda yer alan Yeni saray, bugünkü adıyla Topkapı sarayı inşa edildi (1475-1478, *Hammer tarihi*'ne göre 1468). Yaklaşık 400 yıl Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim merkezi olan Topkapı sarayı, 1853'ten sonra bu işlevini Dolmabahçe sarayı'na bırakmış, burada yalnızca eski padişahların aileleri oturmuştur. Birun, Enderun ve Harem olmak üzere üç ana bölümden ve art arda dört avluyu çevreleyen köşkler, kasırlar, camiler, divanlar, devlet daireleri, kütüphaneler, koğuşlar, mutfaklar, çeşmeler ve bahçelerden oluşan, çeşitli dönemlerde gerçekleştirilen eklemelerle günümüzdeki durumuna ulaşan bu saray dış yapılarıyla birlikte yaklaşık 700 000 m^2'lik bir alanı kaplar. Bu alanda daha önce Byzantion kentinin akropolisi, roma-bizans kentinin kalıntıları, deniz yönünde saray ve kiliseler vardı. Geç Bizans döneminde zeytinlik haline getirilen bu kesimin deniz yönündeki bizans surlarına, Fatih Sultan Mehmet döneminde 1 400 m uzunluğunda, 28 kule ile berkitilmiş Sur-ı sultani eklendi. Bu surların dördü kara tarafında (Otlukkapı ya da Ahırkapı, Demirkapı, Soğukçeşme kapısı, Babıhümayun), üçü deniz yönünde (Topkapı ya da Toplukapı, Değirmen kapısı, Balıkhane kapısı) olmak üzere yedi büyük kapısı vardı; bunların aralarında da ayrıca küçük kapılar bulunuyordu. Sur-ı sultani üzerindeki Alay* köşkü Gülhane parkının köşesindeki burçlardan biri üzerine yapılmıştı. Bu köşk 1810'da empire (ampir) üslupta yenilenmiştir.

Ayasofya yanındaki Babıhümayun adlı anıtsal taçkapıdan (1478) Topkapı sarayı'nın birinci avlusuna (Alay meydanı, Birinci mahal, birinci yer) girilir. İç içe iki kapı ile küresel bingili bir kubbeden oluşan bu taçkapının üstünde Fatih Sultan Mehmet döneminde bir köşk vardı. Birinci avluda önceleri sarayın dış hizmetlerini gören oduncular ve odun depoları, hasırcılar ve koğuşları yer alıyordu. Girişin sağında büyük bir hastane, fodla fırınları, denize doğru limonluklar, cebehane depoları ve cebehane meydanı, Otlukkapı'dan başlayarak Sirkeci'ye doğru kıyıda çeşitli dönemlerde yaptırılmış köşkler ve kasırlar yer alı-

Topkapı sarayı planı
S. H. Eldem-F. Akozan'ın
Topkapı sarayı kitabından (1982)

TOPKAPI SARAYI

yordu. Bu yapılar arasında tarihsel bir sıra ile Çinili köşk, İshakpaşa köşkü, Bayezit II köşkü ya da Yalı köşkü, İncili köşk ya da Sinanpaşa köşkü, Mermer köşk, Sepetçiler köşkü, Bostancıbaşı köşkü, Gülhane kasrı, Şevkiye köşkü ya da Yeni köşk, Hasanpaşa köşkü ve son olarak Abdülmecit döneminde eklenen Mecidiye köşkü belirtilebilir.

Babıhümayun'un solunda Ayairini kilisesi, darphane vardır. Darphane'nin yanındaki yokuşun başında Koz bekçileri kapısı bulunur. Daha ilerde Gülhane parkı ve İstanbul arkeoloji müzeleri yer alır. Bu kesimdeki Çinili* köşk (Sırça köşk, Sırça saray) Fatih dönemi üslubunu yansıtan en eski ve önemli anıtlardandır (1473). XV. yy. çinilerinin en güzel örnekleriyle süslü olan bu yapı ortası kubbeli, haç biçimi dört eyvanlı geleneksel planıyla da ilgi çeker.

Babıhümayun'dan dar bir yolla Topkapı sarayı'nın ana girişi sayılan Babüsselam'a varılır (Ortakapı). Yanlarında sekizgen kulelerin bulunduğu bu kapının 1524'te Kanuni Sultan Süleyman döneminde İsa Mehmet tarafından yapıldığını gösteren yazıtı vardır. Kapının iki yanında Mahmut II ve Mustafa III'ün tuğralarının bulunduğu onarım yazıtları yer alır. Bu kapının dışında idam edilenlerin başlarının ibret için teşhir edildiği bir taş (seng-i ibret) ve bunun yanında da Cellat çeşmesi bulunmaktadır. Babüsselam'dan Birun'a (Divan meydanı, dış avlu, ikinci mahal, ikinci yer) geçilir. Birun'un sağ yanında Dolap ocağı, revakların ardından yirmi kubbeyle örtülü saray mutfakları yer alır (kaynaklara göre bu mutfaklarda on beş bin kişiye yemek hazırlanabiliyordu). Selam II döneminde büyük bir yangın geçiren mutfaklar 1574'te Mimar Sinan tarafından yenilenmişti. Bunların sağında Aşçılar camisi, Aşçılar koğuşu, solundaysa Helvahane bulunur. Birun'un solunda, yokuşlu bir yoldan sarayın Raht hazinesi'ne inilir. Beşirağa camisi bu çukur alandadır. Ayrıca Zülüflü baltacılar koğuşu, Hasahırlar kapısı, revakların sağında Harem dairesi'nin Arabalar kapısı bu kesimdedir (Harem'in ayrıca Kuşhane kapısı ve Gülhane parkı yönünde Şal kapısı denilen iki girişi daha vardır). Arabalar kapısı'nın yuvarlak kemeri üzerinde Murat III döneminden 1588 tarihli yazıt yer alır.

Meydanın solunda, Arabalar kapısı'nın yanındaki Kubbealtı* (Divanı hümayun) önü geniş revaklı, üç kubbeli bir yapıdır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaptırıldığı sanılan bu binanın iç ve dış bezemeleri Ahmet III dönemindendir. Haftanın belirli günlerinde vüzera burada toplanır ve devlet işlerini görüşürdü, padişah da sadrazamın oturduğu yerin üstündeki kafesli bölümden toplantıları izlerdi. Ayrıca halkın istekleri, başvuruları da burada dinlenirdi. Kubbealtı'nın ardında 31,5 m yüksekliğinde, kare planlı, iki katlı, sivri külahlı bir gözetleme kulesi vardır. Bu kulenin taş konsollara kadar olan alt bölümü XVI. yy.'da, sütunlarla süslü üst bölümü ise 1819/1820'de Mahmut II döneminde yaptırılmıştır. Kubbealtı'nın bitişiğindeki İç hazine (bugün müzenin silah bölümü) *Tarih-i Ata*'ya göre XV. yy.'dandır (sekiz kubbeli İç hazine'nin altındaki demir kapaklı bölümlerde paralar saklanıyordu).

Kubbealtı'nın ardında Kızlarağası dairesi, Şehzadeler mektebi, Musahiban ve Hazinedar daireleri, Haremağaları dairesi, Karaağalar camisi, şadırvan, Dolaplı kubbe (Harem taşlığı), Harem muhafızları Baltacılar koğuşu, en arkada da Cariyeler hastanesi yer alır. Haremağaları ve Kızlarağası dairelerini geçtikten sonra varılan büyük tunç kapı Harem'in asıl girişi-

Babüssaade
T. Allom'un gravürü (XIX. yy.)
Alman arkeoloji enstitüsü, İstanbul

Bayram Dalay

genel görünüm

dir. Yaklaşık 150 m uzunluğunda, 75 ila 85 m genişliğinde olan bu bölüm, dört yanı duvarlarla çevrili, kendi içinde çok sayıda avlulu, belli bir plana bağlı kalınmaksızın yapılmış çok girift bir mekândır. K.-B., yani Haliç tarafında yüksek sur gibi duvarlar, K.'de "Fil bahçesi" ve "İncirlik"e dayanan duvarlar, K.-D.'da Enderun duvarları ve silahhane ile divan yeri, G.'de Baltacılar koğuşu yönündeki meşkhane bu bölgenin sınırlarını oluşturuyordu. Divan ve Enderun meydanlarını birbirinden ayıran duvarın yönü boyunca Harem ikiye ayrılıyordu. Burada farklı işlevlere ayrılan yerler zamanla yer değiştirmiş, Harem'in büyümesiyle mabeyn de büyümüş ve G.'e kaymıştır. Harem dairesi'nin yapım tarihi kesinlik kazanmamıştır, ancak Fatih Sultan Mehmet döneminde kimi basit bölümlerin tasarlandığı düşünülmektedir (Valide taşlığı çevresindeki yapıların Harem'in en eski bölümü olduğu sanılmaktadır). Murat III döneminde Mimar Sinan Harem'e büyük eklemeler yapmış, yer kazanmak amacıyla yeni binalar var olan set ve terasların önüne eklenen ayaklar üzerine oturtulmuştur. Bu tarihlerde Murat III köşkü'nün içine ve önüne büyük havuzlar eklenmiştir. Mehmet IV döneminde Harem kâgir olarak yeniden inşa edilmiştir (1666). Ahmet III, Mahmut I, Osman III, Abdülhamit I ve Selim III dönemlerindeki eklemeler genellikle konsol ve furuşlara oturtulan mekânlardır (Osman III taşlığı asma bahçe biçimindedir). İç mekânlar harem halkının artmasıyla gittikçe bölünmüş, asma ve ara katlarla yer kazanılmış, böylece yapının özgün biçimi tümüyle yok olmuştur.

R. ve S. Michaud-Rapho

ikinci avludan bir köşe

Babüsselam'ın karşısındaki üçüncü kapı çok çeşitli adlarla anılır: Babüssaade, Akağalar kapısı, Enderun kapısı vb. Önünde bir sundurma ve sağlı sollu revaklar bulunan bu kapının yanlarında XVIII. yy.'dan duvar resimleri vardır. Ayrıca kapı Abdülhamit I döneminde bir talik yazıt ve Mahmut II'nin kendi eseri olan bir besmele ile süslüdür. Üçüncü avluya (Enderun avlusu, üçüncü mahal, üçüncü yer) geçiş bu kapıyla sağlanır. Babüssaade'nin tam karşısındaki Arzodası* Fatih Sultan Mehmet dönemindendir. Geniş saçaklı, çevresi revaklı yapı, günümüzdeki biçimini 1856 yangınından sonra geçirdiği onarımlarla almıştır. Osmanlı padişahları Arzodası'ndaki kubbeli, gösterişli tahta oturur (1595'te Mehmet III yaptırdı), yabancı elçileri kabul ederlerdi.

Arzodası'nın hemen arkasında, XVIII. yy. osmanlı mimarlığının güzel örneklerinden biri olan Ahmet* III kütüphanesi ya da Enderun kütüphanesi yer alır.

Babüssaade ya da Akağalar kapısı'nın sağında Seferli koğuşu vardır. Dikdörtgen planlı, tonozlu ve düz çatılı iki büyük mekândan oluşan bu koğuşun önünde, yeşil somaki sütunlu bir revak bulunur. Yapı günümüzdeki biçimini Ahmet III döneminde almıştır (1719). Seferli koğuşu'ndan birkaç basamakla Hazinei hümayun'un revakına inilir. Devşirme sekiz kalın sütunun taşıdığı, yuvarlak kemerli, düz bir çatıyla örtülü olan revakın ardında dört büyük oda ve büyük bir hayat yer alır. Birinci oda Selim II döneminde Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Tayyarzade Ata Bey'in *Tarih-ı Ata* adlı yapıtına göre öteki üç oda ve hayat Fatih Sultan Mehmet döneminde Enderun hazinesi ya da Hazinei hümayun olarak inşa edilmiştir. Fatih köşkü olarak da anılan bu odalar anıtsal taçkapılarıyla dikkati çekerler. Sağ tarafta ayrıca Enderun mektebi ve meşkhane yer alır. Hazinei hümayun'un yanında kiler (günümüzde onarılarak müdüriyet haline getirildi) ve Hasodalar koğuşu bulunmaktadır. Bu bölümler onarımlar ve kimi değişikliklerle özgün biçimini yitirmiştir. Enderun avlusunun sol köşesinde, Hazinei hümayun'un (Fatih köşkü) karşısındaki Hasoda'nın (Hırkai saadet dairesi) yapım tarihi tartışmalıdır: kimi sanat tarihçiler burasının Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi'nden getirdiği Kutsal emanetler için yaptırıldığını öne sürerken, kimileri de yapının bir bölümünün Fatih Sultan Mehmet döneminde var olduğu görüşündedir. Kare planlı, iki katlı yapı, birer kubbeyle örtülü dört mekândan oluşur. Alt kat ise tonoz örtülüdür. Hasoda'nın Haliç'e bakan cepheleri on bir kubbeli revakla çevrilidir.

Ahmet III kütüphanesi'nin solunda Ağalar camisi, bunun ardında da Harem yapılarının devamı yer alır (Altın yol, Valide taşlığı, Validesultan odası, Valide hamamı, Abdülhamit I'in yatak odası, Selim III'ün odası, Osman III köşkü, Havuzlu asma bahçe, Hünkâr hamamı, Hünkâr sofası, Ahmet I kütüphanesi, Ahmet III'ün yatak odası, Veliaht dairesi, Çeşmeli sofa, Ocaklı sofa, Başkadın ve Kadınlar dairesi, Taht kasrı vd.). Valide ve İkballer taşlıkları arasındaki Murat* III köşkü (1578), Sultan Murat'ın yatak odası olarak da bilinir. Mimar Sinan'ın yapıtı olan ve sarayın en ilginç bölümlerinden birini meydana getiren bu köşkün alt katı yazlık, üst katı kışlıktır.

Enderun avlusunun ardında, Sarayburnu yönünde, Dördüncü avlu (Dördüncü mahal, dördüncü yer) bulunur. Bahçeli köşklerin yer aldığı bu bölüme eskiden Ki-

Revan köşkü (1636)

ikinci avlu
Melling'in gravürü (1819)
Alman arkeoloji enstitüsü, İstanbul

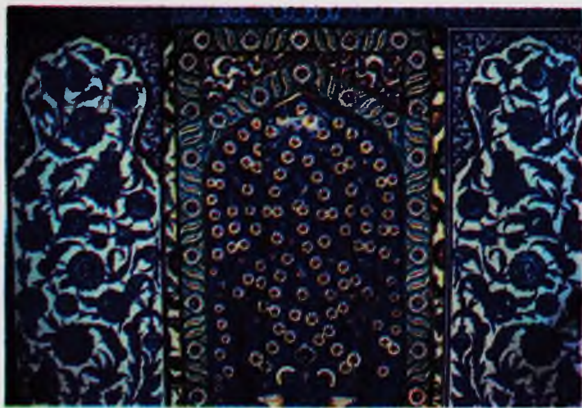

üçüncü avlu (Enderun)
Levni'nin minyatürü (XVIII. yy.)
Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi, İstanbul

Enderun: Arzodası
Ahmet III kütüphanesi
W. H. Barlett'in gravürü (1839)
Alman arkeoloji enstitüsü, İstanbul

sünnet odasının çini dış duvar panolarından biri

ler koğuşunun altındaki merdivenli geçitten ulaşılıyordu. Avlunun sağında Esvap odası, daha aşağıda Sofa camisi (1808, onarım 1858), barok ve empire (ampir) üslupta Mecidiye köşkü (daha önce yerinde Çadır köşkü vardı), ortada Hekimbaşı kulesi (Lale kulesi), barok üsluptaki Karamustafapaşa köşkü (Sofa köşkü) vardır. Murat IV'ün Bağdat ve Revan seferlerinden sonra yaptırdığı Bağdat* (1639) ve Revan* (1636) köşkleri de bu avludadır. Her iki yapı da mimarileri ve zengin süslemeleriyle XVII. yy. osmanlı sanatının seçkin örneklerindendir. Bağdat köşkü'nün terasının yanındaki dört ince metal sütuna oturan kubbeyle örtülü İftariye kameriyesi 1640'ta Sultan İbrahim tarafından yaptırılmıştır. Biraz daha solda, 1641 tarihli Sünnet odası yer alır. Şehzadelerin sünnet edildiği bu küçük yapı duvarlarını kaplayan tek parça XVI. yy. çini levhaları, küçük çeşmeleri ve pencerelerini dolanan uzun kasidesiyle ilgi çeker.

Topkapı sarayı'na bağlı yapılar Atatürk'ün buyruğu ile onarılarak müzeye dönüştürülmüş ve halka açılmıştır. (→ Kayn.)

zümrüt kabzalı hançer (XVII. yy.)

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ

Topkapı sarayı müzesi, İstanbul'da Topkapı sarayı yapılar kompleksinde açılan müze (3 nisan 1924). Sarayı oluşturan çeşitli yapıların onarımından sonra gerçekleştirilen yeni bir düzenlemeyle sergilenen yapıtların zenginliğiyle, dünyanın sayılı birkaç müzesinden biridir. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi boyunca fetihler sonucu elde edilen, yabancı ülkelerce armağan olarak gönderilen ya da sarayın Ehli hiref örgütü'nce gerçekleştirilen çok değerli yapıtlar imparatorluğun son dönemlerinde Hazinei hümayun'da kısıtlı ölçüde sergilenmiş, ancak iradei seniye (padişah izni) ile gezilebilmişti. Müzenin zengin koleksiyonları ayrı bölümler halinde düzenlenmiştir. Saray mutfaklarında sergilenen binlerce çin ve japon porseleni dönemlerine göre sıralanmıştır; bunlar Song (960-1279), Yüen (1280-1368) ve Ming (1368-1644) dönemlerini kapsar. Gümüş yeşili ve ateş kırmızısı sırlı seladonların en ince ve gösterişli örnekleri Ming dönemindendir. Japon porselenleri ise çoğunlukla XVII.-XVIII. yy.'lardandır. Mutfakların beşinci ve altıncı salonlarında sergilenen avrupa porselenleri XVIII.-XIX. yy. fransız, rus, alman ve avusturya yapıtlarından oluşur. Bu bölümde ayrıca XVII.-XIX. yy. venedik, bohemya ve irlanda kristalleri bulunmaktadır. Yedinci salonda türk ve avrupa işi gümüşler, Abdülhamit II'nin tahta çıkışının 25. yılında gönderilen armağanlar ve tombak mutfak eşyaları yer alır. Helvahane'de XVI.-XIX. yy.'lardan çok çeşitli mutfak eşyası sergilenmektedir.

karlık çeşmibülbül (XVIII. yy.)

Seferli koğuşu padişah giysilerine ayrılmıştır. Osmanlı döneminde, ölen her padişahın giysileri bohçalanıp etiketleniyor ve Hazinei hümayun'un bir bölümünde saklanıyordu. Günümüzde sergilenen bu giysiler arasında Fatih Sultan Mehmet'in, Genç Osman'ın, Abdülaziz'in kaftanları da vardır. Bu bölümün arkasında ipek saray seccadeleri ve şehzadelere ait giysiler bulunmaktadır.

Kubbealtı

Müzenin en ilgi çeken bölümlerinden biri Hazine'dir. Dört ayrı salonda sergilenen hazine eşyaları paha biçilemeyecek değerdedir. Bunlar çoğunlukla altından yapılmış, elmas, yakut, zümrüt, inci vb. ile süslenmiştir. Ancak imparatorluğun gerileme döneminde hazine eşyasının bir bölümü sikke darbında kullanılmış, bir bölümü ise satılmıştır. Sergilenen altı bin kadar yapıt arasında padişah sorguçları, kılıçlar, kalkanlar, ok-yay torbaları, tahtalar, yeşim taşından kaplar, yazı takımları, murassa hançerler, oyun takımları, zümrüt askılar, asalar, bastonlar, kandiller, nargileler vb. bulunmaktadır. Bunlar arasında her yıl Surre alayı ile Kâbe'ye gönderilen 46 kilo ağırlığında som altından yapılmış ve binlerce pırlanta ile süslü iki şamdan dikkati çeker. Binlerce zümrüt, yakut ve inci ile bezenmiş Nadirşah* tahtı, 86 kırat değerinde elmas ve 49 pırlanta ile süslü Kaşıkçı* elması, kabzasında üç iri zümrüt bulunan Topkapı hançeri, ceviz üzerine altınla kaplı ve 1 475 elmas, 1 210 yakut, 520 zümrütle bezenmiş Altın* beşik, altın kaplamalı ve 954 topazla süslü Tören* tahtı ya da Bayram tahtı bu bölümün en seçkin örneklerindendir. Hazine bölümünü zenginleştiren bu yapıtların önemli bir kesimi Selim I'in (Yavuz) İran seferinden dönüşünde ganimet olarak getirilmişti. Tayyarzade Ata Bey'in *Tarih-i Ata* (Ata tarihi) adlı yapıtında, Selim I'in getirdiği bu hazinelerle Enderun ve Harem hazinelerinin dolduğu, Selim I'in buyruğuyla bunların onun adıyla mühürlendiği yazılıdır. Günümüzde de Hazine bölümünün kapıları törenle açılıp kapanmakta, müzenin

mavi-beyaz porselen tabak
Van-li dönemi (1573-1619)

Ahmet I tahtı (XVII. yy.)

özel mührüyle mühürlenmektedir.

Müdüriyet yapısının solundaki Padişah portreleri bölümünde Osman I'den başlayarak tüm padişahların portreleri sergilenmektedir. Bu tabloların kimileri dönemlerinde, bir bölümüyse belgelerdeki tanımlara göre sonradan yapılmıştır. Bu salonun alt katında geçici sergiler düzenlenmektedir. Padişah portrelerinin yanındaki Saatler bölümünde XVII.-XIX. yy.'lardan çeşitli osmanlı saatleri sergilenmektedir. Değişik formları ve teknik özellikleri ile ilgi çeken bu saatlerin bir bölümü ustalarının imzasını taşımaktadır. Sergilenen saatler arasında XIX. yy.'dan iskelet saatler, altın üzerine mine işlemeli, değerli taşlarla süslü cep saatleri, duvar saatleri ve biblo saatler vardır.

Müzenin en önemli bölümlerinden biri Kutsal emanetler'in (Emanat-ı mukaddese) bulunduğu Hasoda ya da Hırkai saadet dairesi'dir. Bu bölümde Hz. Muhammet ve dört halife ile ilgili kutsal eşyalar sergilenmektedir (Hz. Muhammet'in yayı, halife Osman ve Ömer, Ebubekir ve Ali'nin kılıçları, Osman'ın ceylan derisi üzerine yazılmış Kuran'ı, som altından Haceri esvet mahfazası vd.). Hasoda içinde ayrı bir odada altın bir sandıkta, yedi kat deri içinde Hz. Muhammet'in hırkası korunmaktadır. Selim I (Yavuz) döneminde getirilen Kutsal emanetler arasında ayrı bir odada sergilenen Hz. Muhammet'in bir mektubu, mührü, kılıçları da yer alır.

Ağalar camisi Osmanlı döneminden kalan değerli elyazmalarına ayrılmıştır (yaklaşık 24 500 elyazması). Bunlar çeşitli dönemlerden minyatürleri ve ünlü osmanlı

mücevher kakmalı miğfer
(XVII. yy.)

Selim II'nin kaftanı
(XVI. yy.)

hattatlarının yazılarını içermektedir. Tüm bu elyazmaları Yeni kitaplık adı altında bilimsel araştırma yapanlara açık bulunmaktadır.

Kubbealtı yanındaki İç hazine günümüzde müzenin silah bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde VII.-XX. yy.'lar arasında kullanılmış arap, iran, memluk ve özellikle türk silahlarından zengin bir koleksiyon sergilenmektedir. (Bayezit II, Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman'ın kılıçları, türk, iran, kafkas miğferleri, Mahmut II döneminden tüfekler, sedef ve mercan kakmalı tabancalar, iran, türk alemleri, tuğları, XVIII. yy.'dan çakmaklı türk tüfekleri, çeşitli avrupa kılıçları, japon zırhı ve kılıcı vd.).

Sarayın Has ahır bölümü saltanat arabalarına ayrılmıştır. Osmanlı dönemindeki büyük yangınlar yüzünden altın, gümüş ve değerli taşlarla süslü saltanat arabalarından günümüze ulaşan çok az örnek bulunmaktadır. Sergilenenler XVIII. yy. sonu ve XIX. yy.'dan kalanlardır (Abdülhamit II'nin saltanat arabası, Pertevniyal Sultan'ın arabası, eyerler, gemler, kamçılar, üzengiler vb. koşum takımları).

Topkapı sarayı müzesi enderun kütüphanesi → AHMET III KÜTÜPHANESİ.

Topkapı şişe sanayii aş, sınai cam kap üretiminde uzmanlaşmış, Türkiye Şişe ve cam fabrikaları aş'ye bağlı sanayi kuruluşu. 1969'da İstanbul'da işletmeye açıldı. Ana ürünü olan sınai cam kap üretiminin yanında çeşitli tiplerde kavanozlar da üretmektedir. Sermayesi 149 milyar TL, toplam varlıkları 717 milyar TL'dir. 1992 sonunda toplam üretimi 170 000 ton olan kuruluşun satışları 528 milyon TL, dışsatımı 11 739 328 dolar olarak gerçekleşmiştir. Kuruluşta 1992' de 1 026 kişi çalışmaktaydı.

TOPKARIN ARDIÇKUŞU a. Zool. BOZBAKKAL'ın eşanlamlısı.

TOPKÖMÜR a. Karb. kim. Konutlarda kullanılan, sıkıştırılarak yumurta biçiminde topaklaştırılmış kömür. (Topkömürler, daha çok antrasit ya da gevrek taşkömürünün ince parçaları ile tozlarından elde edilir.) [Eşanl. BRİKET.]

TOPLA a. Üç parmaklı diren.

TOPLAÇ a. Elektron. Yarı-iletken bir tekkristalin (germanyum ya da silisyum) uygun biçimde katkılanmasıyla oluşturulmuş bir tranzistorun en uçtaki bölgesi. (Toplaç ve taban, normal olarak tıkalı olan bir eklem oluşturur. Bu eklem, taban-verici eklеminden bir akım geçtiğinde iletken hale gelir; bu durumda toplaç akımı, taban-verici akımından onlarca kez daha yeğindir: buna "tranzistor etkisi" adı verilir.) [Eşanl. KOLEKTÖR.]

TOPLAM a. Bir toplamanın sonucu: *iki sayının toplamı.*
—Arit. a *ve* b *gibi iki doğal* (aynı biçimde sırasıyla *iki bağıl, iki oransal, iki gerçek, iki karmaşık*) *sayının toplamı,* $\mathbb{N}$ nin (sırasıyla $\mathbb{Z}$ nin, $\mathbb{D}$ nin, $\mathbb{Q}$ nün, $\mathbb{R}$ ya da $\mathbb{C}$ nin), toplama işlemiyle elde edilen (a, b) nin görüntüsüne eşit elemanı. (10 dan küçük doğal sayılar için, çeşitli toplamlar ilkokulda öğrenilir ve toplama işleminin tekniği herhangi iki doğal sayının toplamını hesaplamaya olanak verir, genişletme ile de $\mathbb{Z}$, $\mathbb{D}$, $\mathbb{Q}$, $\mathbb{R}$ ya da $\mathbb{C}$ nin elemanlarının toplamı hesaplanır.)
—Ceb. *Değişmeli bir* K *cismi üzerindeki bir* E *vektör uzayının* E_1 ve E_2 *gibi iki altuzayının toplamı* ya da *toplam uzayı,* $E_1 \cup E_2$ nin doğurduğu vektör altuzayı yani, $x_1 \in E_1$ ve $x_2 \in E_2$ olmak üzere E nin $x_1 + x_2$ biçiminde yazılabilen elemanlarının kümesi. (Bu kavram E nin altuzaylarından oluşan bir aileye genelleştirilir.)
—İstat. *Toplam değişimin ayrışımı,* y ile gösterilebilecek gözlem değerlerinin, ortalamadan sapmalarının karelerinin toplamının ($\sum [y - \bar{y}]^2$), "modelden dolayı değişim" ve "kalıntı" adı verilen iki bileşene ayrılması: Toplam değişim = Modelden dolayı değişim + Kalıntı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Küm. kur. *Toplama denen bir işlemle donatılmış bir kümenin iki* a *ve* b *elemanının toplamı,* (a, b) ikilisinin toplama ile elde edilmiş $a + b$ ile gösterilen görüntüsü. (Cebirde iki uygulamanın, iki kümenin, iki matrisin, iki polinomun vb. toplamı tanımlanır.)
—Mant. *Mantıksal toplam,* iki ya da daha çok kavramın tüm kaplamı. ‖ *İki formülün mantıksal toplamı,* bu iki formülün ayrıklık eklemi.
—Mat. *Toplam alma.* Birçok niceliğin toplamının yapıldığı işlem.
—Mat. çözlm. Yakınsak bir (u_n) serisi için,

$$S_n = u_1 + \ldots + u_n$$

ile tanımlı (S_n) serisinin yaklaştığı S sayısı. ‖ *Toplam fonksiyon,* değerlerini bir toplama ile donatılmış bir uzaydan alan iki f ve g fonksiyonu için:

$$f + g : x \mapsto f(x) + g(x)$$

ile tanımlanan fonksiyon. [Herhangi sayıdaki fonksiyona genelleştirilebilir. f_n fonksiyonları $\mathbb{C}$ nin bir D açığı üzerinde holomorfsa ve (f_n) serisi D nin her tıkızı üzerinde düzgünce yakınsaksa, bu durumda toplamı D içinde holomorftur.] ‖ *Toplam* (ya da *integral*) işareti, integralin ya da ilkellerin $\int$ simgesi. ($\int_a^b$ simgesi "a dan b ye kadar toplam [ya da integral]" diye okunur.) ‖ *İki* (u_n) *ve* (v_n) *serisinin toplamı,* $\forall n$, $w_n = u_n + v_n$ olan (w_n) serisi.
—Topol. $(x_i)_{i \in I}$ nin toplamı alınabilir bir aile olduğunu doğrulamaya olanak veren biricik S elemanı. (Çoğu kez bu $\sum_{i \in I} x_i$ ile gösterilir.) ‖ *Bir* $(E_i)_{i \in I}$ *ailesinin toplamı,* ($E_i \times \{i\}$) ailesinin birleşimi. [E_i ler ikişer ikişer ayrıksalar, bu toplam, bu ailenin birleşimi ile eşkuvvettedir.]

◆ sıf. Bir araya getirilmiş şeylerin tümü için kullanılır: *Toplam nüfus.*
—ANSİKL. İstat. Toplam değişimin ayrışımı genellikle, bağlanım (regresyon) çözümlemesinde, bir ya da birkaç bağımsız değişkenin, geniş anlamda değişke çözümlemesinde (varyans analizi), bir ya da birkaç etmenin, bağımlı değişken y üzerindeki etkisini aramak üzere kullanılır. Modelden dolayı değişim, olasılık modelinin zorunlu ya da belirleyici bölümünü; kalıntı, açıklanamayan ya da rastlantıyla dile getirilen bölümünü oluşturur.

TOPLAMA a. Toplamak eylemi.
—Arit. İki ya da daha çok sayının toplamını bulmaya yarayan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ask. Bir harekât sırasında, arazide, çeşitli nedenlerle birbirinden ayrı düşmüş silah, personel ve araçları belirli bir düzen içinde, saptanmış bölgelerde bir araya getirme. ‖ *Toplama birliği,* havadan atılan teçhizat ve malzemeyi toplayarak kullanıma hazır duruma getirmekle görevli birlik. ‖ *Toplama bölükleri,* muharebe alanındaki hasta ve yaralıların geriye gönderilmesi için, onları toplanma yerlerine getirmekle görevli motorlu sıhhiye bölüğü. ‖ *Toplama kampı,* ya düşman milliyetten sivil halkların, ya etnik veya dinsel azınlıkların ya da adi mahkûm veya siyasal tutukluların ordu ya da polis gözetiminde toplandıkları kamp. (Bk. *ansikl.* böl. Tar.) ‖ *Tahliye için toplama,* arazide bulunan yaralıların kaldırılmasını, ilkyardım istasyonuna taşınmasını ve ayırmadan sorumlu sıhhiye birliğine götürülmesini içeren işlem.
—Bors. *Hisse senedi toplama,* bir şirketin denetimini ele geçirmek için o şirkete ait hisse senetlerini kıymetler borsasında -ya da anlaşarak- sistemli bir biçimde satın alma işlemi.
—Dilbil. Bir sözlükte, yalın terimle türevlerini, türevlerin anlamsal açıdan yalın terime bağlı olduğu ölçüde, bir araya getirmeye dayalı sunuş biçimi.
—El sant. Tek parça bakır kap yapımında, dipten başlayıp ağıza doğru çıkarak kabı oluşturma.
—İstat. → DERNEŞTİRME.
—K.b.b. Bir sesin, asgari işitme eşiğine oranla anormal derecede şiddetli olarak algılandığı patolojik olgu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Koregr. Bir zincirlemenin son adımı ya da *battu* adıma hazırlık zamanı. (Uygulama: bir bacağı havada olan dansçı sıçrayıp iki ayağını birleştirerek yere iner. Toplamanın birçok değişik türü ve değişkesi vardır: ikincide, dördüncüde, önde ve arkada ayak değiştirerek ya da değiştirmeden.) ‖ Kolların ya da bacakların ve bedenin ilk baştaki pozisyonlarına getirildiği basit hareket.
—Mat. *Toplama grubu,* bileşim yasası toplamayla gösterilen grup. ‖ *Toplama gösterilişi,* elemanlarının türü ve işlemin türü ne olursa olsun bir iç bileşim yasasını (toplama yasası) göstermek için + işaretinin kullanılması. (Bu gösteriliş genellikle değişmeli işlemlere ayrılmıştır. Benzetmeyle, etkisiz eleman çoğu kez sıfır ile gösterilir.)
—Nörobiyol. *Toplama yanıt,* bir elektrokortikogramda, yavaş ritimle yineleyen bir uyarıyla talamus ya da boz çekirdeklerde oluşturulan yanıt; bir elektroensefalogramda, korteks hücrelerinin etkinliğinin eşzamanlılığını gösteren ve özellikle uykuda, önce artan sonra azalan genlikte görülebilir iğler meydana getiren ve negatif dalgalardan oluşan etkinlik tipi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Opt. *Toplama gücü,* bir maddenin dağıtma gücünün tersi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Patol. Dokular içinde irin ya da başka hastalık ürünlerinin birikmesi. ‖ *Kan* ya da *irin toplama,* dokuların ya da vücut boşluklarının kan ya da irin biriktirmesi.
—Petr. san. Belli sayıda petrol ya da doğal gaz kuyusu işletmesini bir araya getirmeye dayanan işlem. ‖ *Toplama ağı,* bir işletmenin her kuyusundan çıkarak toplama merkezine ulaşan küçük boruhatlarının tümü. ‖ *Toplama merkezi,* kontrol ve uzaktan kumanda araçlarının bulunduğu ve dağıtımın, boruhattıyla ya da petrol tankerlerine yüklemeyle gerçekleştirildiği, petrol işletme yeri. ‖ *Toplama tankı,* damıtmayla elde edilen bir ürünün toplandığı ve kontrol edildiği tank.
—Postc. Mektupları, ulaşacakları yere göndermek için, toplandıkları posta kutusundan çıkarma.
—Su işler. *Toplama odası,* suların daha sonra borularla dağıtılmak üzere toplandığı havuz.
—Uz. havc. Bir sistemi oluşturan değişik bölümleri bir araya getirmeye ve bunların bağdaşıklığını ve tüm sistemin çalışmasını sağlamaya dayanan işlem. ‖ *Toplama modeli,* eksiksiz bir uzay aracı için, SAPTAMA* MODELİ'nin eşanlamlısı.
—ANSİKL. Arit. $\mathbb{N}$ üzerinde iki a ve b tamsayılarının toplamı $a + b$ = card. (A∪B) ile tanımlanır, A ve B, kardinalleri a ve b olan iki ayrık kümeyi göstermektedir. n

tamsayının toplamı ise $x_1 + x_2 + \ldots + x_n = \sum_{i=1}^{n} x_i$ ve $\sum_{i=1}^{n} x_i = \text{card}\left(\bigcup_{i=1}^{n} X_i\right)$ dir, X_i, kardinalı x_i olan kümeyi göstermektedir, X_i ler ikişer ikişer ayrıktır. Toplama daha sonra, bağıl tamsayılar (→ ℤ), ondalıklar (→ 𝔻), bölümler (→ ℚ), gerçek sayılar (→ ℝ) ve karmaşık sayılar (→ ℂ) üzerine uzatılır.

—Ed. Suçsuz insanların belli bir yere sürülüp orada insanlıkdışı muamele görmeleri Antikçağ'dan günümüze kadar tarihte ve edebiyatta rastlanan bir olaydır.

Örneğin Eski Ahit'te (Çıkış, V) Yahudiler'in tutsak edilerek zorla çalıştırılmalarından söz edilir. Sicilyalı Diodoros, kölelerin madenlerde ölesiye çalıştırıldıklarını anlatır (*Bibliotheke historike*, III. kitap); Plutarkhos da *Hayatlar*'ın (Bioi paralleloi) VII. kitabında Nikias ile Crassus'un paralel yaşamlarını anlatırken olayı doğrular.

İngiliz Thomas More, hümanist açıkyüreklilïğiyle, geleceğin toplumsal gerçeklerine ters düşmeyecek bir sistem kurmayı düşlerken (*Ütopya*, 1516), Bartolomé de Las Casas, *Yerlilerin imhası üzerine çok kısa bir açıklama* (1552) adlı yapıtında soykırıma uğratılan bir halk için şefaatte bulunmaya çalıştı: gerçi olay o dönemde gündemdeydi, ama kurbanlar tanıklık edecek durumda değildiler. Oysa, rahip Jean-François Bion, Louis XIV'ün kalyonlarda kürek çekmeye yolladığı protestanların ıstırabına tanıklık edebildi (*Relation des tourments soufferts par les forçats protestants* [Protestan forsaların çektiği eziyetlerin hikâyesi], 1708). Bu yazı, André Chamson'un *Superbe* adlı romanına (1967) esin kaynağı oldu.

XIX. yy.'da, tutuklular artık kendi seslerini duyurmaya başladılar. Rusya'da bunu ilk kez, on yıl için Sibirya'ya sürgün edilen Dostoyevskiy yaptı (*Ölüler evinden anılar* [Zapiski iz mertvogo doma], 1861). Piotrovskiy'in 1861'de yazdığı Sibirya anılarını, Ségur kontesi *Général Dourakine* (1866) adlı yapıtında değişik bir tarzda yeniden işledi. Çehov, *Ostrov Sahalin* (Sahalin adası) [1893] adlı kitabında kürek mahkûmlarının yaşamını belki daha kuru bir üslupla, ama daha duygulandırıcı bir biçimde anlattı.

XX. yy.'ın başında, Boerler'in enterne edilmesi Avrupa'yı heyecana verdi. G. B. Beak'ın *The Aftermath of War*'ı (Savaşın acı sonu) gibi duyarlılıktan uzak ingiliz yayınlarına karşılık, Almanya'da (Stefan Schroeder'in *England und die Buren*'i [İngiltere ve Boerler]) ve Fransa'da (Albert Jounet'nin *les Camps de concentration* [Toplama kampları], 1902; Philippe Deschamps'ın *les Horreurs de la guerre transvaalienne*'i [Transvaal savaşı'nın dehşetleri], 1902) ağır eleştiriler içeren yapıtlar yayımlandı. Bunları, Birinci Dünya savaşı'nın esir kamplarını anlatan yazılar izledi: Ruslar'a esir düşen (1915-1918 arasında) Alman Edwin Erich Dwinger, Sibirya'da geçirdiği esaret günlerini yazdı. Buna karşılık, aynı dönemde bir alman esir kampında tutsak kalan rus Korsak, oradaki savaş esirleri üstüne bir kitap yazdı, fransız Eugène Blanchet *En représailles* (Misilleme) [1918] adlı bir kitap yayımladı.

Mart 1933: Dachau. Nazi sindirme hareketi başlamaktadır. Serbest bırakılan Walter Langhoff adındaki bir Alman, Fransa'da *Soldats des marais* (Bataklık askerleri) [1933] başlıklı bir kitap çıkardı. Fakat, toplama kampı edebiyatının yeni bir boyut kazanması, asıl 1945'ten sonra oldu. Önce, David Rousset'nin *l'Univers concentrationnaire*'i (Toplama kampları dünyası) [1946] ve *Jours de notre mort*'u (Ölüm günümüz) [1947] çevresinde kronikler, mektuplar, arşiv parçaları, alman kamplarından sağ çıkabilmiş insanların sağladıkları işlenmemiş belgeler yayımlandı: Eugen Kogon'un *l'Enfer organisé*'si (Örgütlenmiş cehennem) [1947], Léon Wells'in *Pour que la terre se souvienne*'i (Toprak hatırlasın diye) [1965], Charlotte Delbo'nun *Aucun de nous ne reviendra*'sı (Hiçbirimiz geri dönmeyecek) [1965]. Bazı tanıklıklarsa daha uzaktandı: Léon Poliakov'un *Bréviaire de la Haine*'i (Kinin dua kitabı) [1951], Joseph Weinberg'in *Les morts ne versent pas de larmes*'ı (Ölüler gözyaşı dökmez) [1964], Jorge Semprun'ün *Ölüme yolculuk*'u (le Grand Voyage) [1963] gibi. Jean Cayrol (*Poèmes de la nuit et du brouillard* [Gece ve sis şiirleri], 1945) ve Pierre Gascar (*le Temps des morts* [Ölülerin vakti], 1956) gibi bazı yazarlarsa, yaşanan acı dolu deneyleri belirgin bir estetik amaçla dile getirdiler. Toplama kampı edebiyatı, katlanılması olanaksız şey karşısında koparılan protesto çığlığı (İzak Katzenelson'un *Dos lid fun oysgeşontenem folk* [Katledilen halkın türküsü], 1945) ile normal bir evrenle uzlaşı içinde yaşamak arzusu gibi daha çok ahlaki bir görüş açısı (Elie Wiesel, Andre Schwartz-Bart, İmre Keszi [*Elysium*], 1959; Joseph Bor) arasında gidip gelir; hatta bazen bu ahlaki görüş açısı, yerini kuşkucu ve alaycı bir bakışa bırakır (Piotr Rawicz ve Tadeusz Borowski). Tarih de bu alaycı bakışa yardımcı olur: örneğin, Franco'nun kamplarından kurtulanlar (A. Ferres'in *Los vencidos*'u [Yenilenler], 1964; A. Lopez Salinas), Rusya'da başka türlü bir kamp rejimiyle karşılaştılar (J. Hernandez); nazi kamplarından kurtulan Yahudiler, ingiliz kamplarına götürüldü (Leon Uris'in *Exodus*'u, 1958; Jacques Derogy'nin *Cent Mille Juifs à la mer* [Denizde yüz bin yahudi]). Evgenya Ginzburg ve Varlam Şalamov, Kolima kamplarının korkunç dünyasını açığa vurdular. Aleksandr Soljenitsin, bütün çalışmalarını, *Gulag takımadaları*'nın (Arhipelag Gulag) [1974-1976] teşhir ve telin edilmesine adadı. "Marjinal" ve "konvansiyonel" savaşlarla ve hepsi de halkların "kurtuluşu"nu hedef aldığını ileri süren ideolojilerin çatışmalarıyla beslenen çağımızın bu kaygı verici toplama kampı olayı, yunan kamplarından (Vassilikos'un *Z*'si [1967]) filistin kamplarına (R. Bucedra'nın *Journal Palestinien*'i [Filistin günlüğü], 1972), Vietnam'dan (Doan Van Toi) İrlanda'ya, Şili'den Çin'e (J. Pasqualini'nin *Prissonnier de Mao*'su [Mao'nun tutsağı], 1975) kadar birçok yerde hâlâ yazarlara esin kaynağı olmaya devam etmektedir.

Türk yazar Cengiz Dağcı'nın *Korkunç yıllar* (1956) romanında kendisi gibi Kırım'da yetişmiş kahramanı Sadık Turan'ın İkinci Dünya savaşı'nda alman ordusunca gönderildiği toplama kampındaki yaşamı anlatılır. Henri Charrier'in yaşamöyküsel romanı *Kelebek*, Hasan İzzettin Dinamo'nun benzer bir serüveni anlattığı *Türk kelebeği* (1981) yapıtına esin kaynağı olmuştur. Bulgaristan Türkleri'nin sürüldükleri Belene adasındaki yaşamları, senaryo yazarı Avni Özgürel'in *Belene* adlı televizyon filminde anlatılmıştır (1988).

—K.b.b. Toplama bazı algılama tipi işitme kayıplarında gözlenir ve büyük bir olasılıkla duyu organında bozukluk olduğunu gösterir. E. P Fowler 1928'de 90 dB'lik bir seste iki kulak arasında ses algılama yönünden bir fark bulunmadığını, oysa 60 dB'de böyle bir farkın ortaya çıktığını göstererek bu olguyu kanıtlamıştır. Başka bir deyişle hasta tarafta fark eşiği azalmıştır. İşitmede toplama odiyometrik testlerle (Fowler testi, odiyometrik refleks) nesnel olarak ortaya konabilir. Bu olguya denge sisteminde de rastlanır.

—Küm. kur. İki x ve y elemanının toplamayla elde edilen bileşkesi $x + y$ biçiminde gösterilir ve x terimi ile y teriminin toplamı adını alır. Cebirde matrislerin, uygulamaların, altuzayların vb. toplamasıyla karşılaşılır. Bir E kümesi üzerinde tanımlı toplama bir etkisiz eleman kabul ederse (genellikle bu sıfır ile gösterilir) ve her x elemanının bir bakışımlısı varsa (genellikle bu $-x$ ile gösterilir), bu durumda (E; +) ya "toplama grubu" denir. Toplama grubu yapısından, halka, cisim, vektör uzayı, modül ve cebir yapılarında yararlanılır.

—Nörobiyol. Beyin kabuğu düzeyinde, elektrokortikogram negatif bir yüzey potansiyelinden ve yüksek voltajdan oluşan bir dizi korteks dalgası gösterir. İlk yanıtların genliği düzenli olarak artar, bu da talamus-korteks nöronlarının tedrici bir toplama yaptığı anlamına gelir. Yapay olarak yaratılan bu yanıtlar uyuklama dönemine özgü grafi dikenlerine çok benzer. Talamusun içinde, uyarılan bölgeden uzakta, etkinliği uyarıyla son derece eşzamanlı olan ve talamus nöronlarının art arda uyarılma ve tutukluk hallerinden oluşan yerel bir toplama yanıtı gözlenir. Bu veriler, sinirsel uyarının sürekli olarak dolaştığı ve giderek talamus korteks arasındaki çeşitli bağlantıları eşzamanlı hale getirdiği talamus-korteks yansımalı devrelerin bulunduğunu düşündürür. Bunlar uykuda gözlenen korteks etkinliği yavaşlamasında da rol oynayabilir.

—Opt. Toplama gücü $\nu = \dfrac{n_D - 1}{n_F - n_C}$ oranıyla ifade edilir; burada n_D, n_F ve n_C sırasıyla, sodyumun D çizgisi ve hidrojenin F ve C çizgileri için maddenin kırılma indislerini gösterir. Toplama gücü crownlarda yaklaşık 60, daha dağıtıcı olan flintlerde ise 40 değerindedir.

—Tar. *Toplama kampı*. Toplama kampları bir İkinci Dünya savaşı icadı değildir. Güney Afrika'da İngilizler, ayaklanan Boerler'in ailelerini göz altında tutmak için kamplar kurmuşlardı.

Çarlık rejiminden miras kalan Sibirya'ya sürgün, 1917 devrimi'nden sonra Rusya'da sistemli bir duruma getirildi ve stalinci rejime muhalefet edenler için birçok kamp kuruldu. (→ GULAG.) Savaş, özellikle Almanlar ile işbirliği yaptığından şüphelenilen ya da böyle bir işbirliği yaptığı bilinen azınlıklara karşı, bastırma önlemlerinde bir şiddetlenmeye yol açtı.

İkinci Dünya savaşı, öteki hükümetleri de, hatta demokratik hükümetleri bile, ya savaşa karşı çıkan veya düşman ülke kökenli olan yurttaşlarını ya da ülkeye yerleşmiş düşman uyrukluları göz altında tutmak amacıyla kamplar kurmaya yöneltti. Örneğin Fransa, başlangıçta cumhuriyetçi ıspanyol ordusundan sağ kalanları, ardından kapatılan komünist parti üyelerini, en sonra da Vichy döneminde yabancı Yahudiler'i göz altında tutmak üzere Gurs kampını kurdu. 1942-1945 arasında ABD'de, Japon ya da japon kökenli amerikalı yaklaşık 110 000 kişi, ordu gözetimindeki kamplara yerleştirildi.

nazi kampları

• *Başlangıç ve amaçlar.* Nazi partisi iktidara gelir gelmez, mart 1933'te Dachau kampı, ardından Oranienburg kampı kuruldu. 1939'da, aralarında Buchenwald ve Mauthausen kamplarının da olduğu 6 kamp vardı. Bu kamplar, adi suçlardan hüküm giyenleri, ancak özellikle nazi karşıtı komünist, sosyal demokrat, yahudi, katolik, protestan Almanlar'ı yeniden eğitmek için kurulmuşlardı. Çok geçmeden bu kampların gözetimi SS'lere bırakıldı ve 1938'den başlayarak tutuklamaları kararlaştırma yetkisi yalnız Gestapo'ya verildi.

Savaş ve Avrupa'nın bir bölümünün Wehrmacht işgaline girmesiyle birlikte, nazi toplama kampı sistemi uluslararası nitelik kazandı. Polonyalılar'ın, Rusya'nın imzalamadığı Cenevre Konvansiyonu tarafından korunmayan rus savaş tutsaklarının ve işgal altındaki tüm uluslardan "Nacht und Nebel" (Gece ve sis) kararnamesinin uygulanmasıyla sürülen direnişçilerin tıklım tıklım doldurduğu kampların amacı, yalnızca düşmanı göz altında tutmak değil, özellikle alman ekonomisi yararına tepe tepe ve tükenene kadar kullanılmaya elverişli, köleleştirilmiş iş gücü sağlamaktı. Bu "çalıştırarak kökünü kazıma" yöntemine, "aşağı ırklar" olarak adlandırılan insan gruplarının sistemli bir biçimde yok edilmeleri eklenerek

"kesin çözüm" cezasına çarptırılan Çingeneler ve özellikle Yahudiler, gaz odalarına ve ölü yakma fırınlarına gönderildi.

Toplama kamplarına gönderilen insanlar, ayrıca SS hekimlerinin, örneğin tifüs, kısırlaştırma ve düşük ısılara dayanıklılık üzerindeki tıbbi deneylerine kobay hizmeti de gördüler.

• *Kamplar.* Çoğu Polonya (Majdanek, Auschwitz, Birkenau, Stutthof) ve Almanya'ya (Dachau, Buchenwald, Oranienburg-Sachsenhausen, Flossenbürg, Bergen-Belsen, Ravensbrück, Dora, Neu Bremm, Neuengamme), ayrıca Avusturya (Mauthausen), Bohemya (Theresienstadt), Alsace (Natzwiller-Struthof) ve baltık ülkelerine (Kaunas, Riga) de dağıtılmış olan yirmi kadar büyük kamp, her boydan yüzlerce geçici çalışma grubunu yöneterek göz altına almada ve işte yararlanmada büyük bir bölümlenmeye olanak sağlıyordu.

Kapalı dünyalar oluşturmaları gereken kamplar, çoğu tahtadan ve yaklaşık 50 m kadar uzunlukta, 7-10 m genişlikte, elektrik verilmiş dikenli tellerle çevrili, gözetleme kuleleriyle gözetim altında tutulan, bazen anıtsal kapılarla süslenmiş bir bloklar topluluğu olarak düzenlendi. Sabah yoklamaları, genel infazlar, geniş bir toplanma alanında yapılıyor, çalışma grupları bu meydandan hareket ediyorlardı. Çevrede kilometrelerce uzanan bir alanda, SS'lerin aileleriyle birlikte oturdukları villalar yer alıyordu.

• *Kampların yönetimi.* Kampların en büyük yöneticisi, SS'lerin başı olan Himmler'di. Kampların genel denetmeni Pohl gibi Himmler de, kampları sık sık ziyaret ediyordu. Denetimleri altındaki her kampta bir Kommandantur, tutukluların dosyalarının korunduğu bir siyasal bölüm, iktisadi servisler, bir *Revier* (revir), bazen bir kadınlar evi ve bir de zindan vardı. Tutuklulardan doğrudan doğruya sorumlu olan SS'lerin sayısı (kadın kampları ya da kadın blokları için kadın SS'ler vardı), göreli olarak azdı. On binlerce tutukluya, birkaç yüz SS düşüyordu. Ancak kampların ast yönetimi, bazen genellikle komünist Almanlar'dan oluşan en eski tutuklulara, çoğunlukla da adi mahkûmlara olmak üzere, kamptaki tutukluların kendilerine bırakılıyordu.

Aslında yalnız tutukluları bölerek daha iyi yönetmek değil, ayrıca insanlık döküntülerinin boyunduruğu altına konan siyasal hasmı kendine ilişkin her türlü değer bilincinden yoksunlaştırmak da amaçlanıyordu. Kampın iç yönetiminin başında, SS'lere karşı tutuklu kütleden sorumlu olan bir kıdemli bulunuyordu. Sekreterlik fişlikler, yoklama listeleri ve bloklar içindeki görevlerle uğraşıyor, blokların her biri bir *Blockältester* tarafından yönetiliyor, gözetimciler ve *kapolar* bu yöneticiye yardım ediyorlardı.

• *Kamplardaki tutukluların yaşamı.* İş, yazın saat 4-5, kışın 6-7 arasında başlıyor ve kışın 17, yazın 20'ye kadar sürüyordu.

Kapoların zorbalığı, ancak SS'lerin zorbalığıyla sınırlanıyordu: en sık verilen cezalar şunlardı: aç bırakma, yoklama alanında ayakta tutma, dayak ya da kırbaçlama, ağaca ya da direğe asılma, zindana kapatılma, sabah soğuğunda aç açına beden eğitimi. Genel infazlar, kaçma girişimi gibi ağır bir suç için dayak ya da asma cezaları akşam vakti uygulanıyordu.

• *Toplama kampı dünyası.* Bazılarında aynı anda 70 000 kadar tutuklu yaşayan ve gerçek kentler oluşturan kamplarda uluslar, halklar, toplumsal sınıflar, mezhepler birbirine karışıyordu. Her kategori, giysilerine dikilmiş bir tanınma işareti, yani bir numara (Auschwitz'de numara kola dövülüyordu) ve renkli bir üçgen taşımak zorundaydı. "Siyasiler"in üçgeni kırmızı, adi suçluların üçgeni yeşil, inancı dolayısıyla askerlik yapmayı reddedenlerin üçgeni mor, topluma uymayanların üçgeni siyah, eşcinsellerin üçgeni pembe renkteydi. Yahudiler'in birinci üçgeni altında, Davut yıldızını meydana getirecek bir biçimde konulmuş ikinci bir sarı üçgen vardı. Alman olmayanların kol işaretlerine, kendi ülkelerinin baş harfi basılıyordu. "Nacht und Nebel" (Gece ve sis) tutuklularıysa, iki kara N harfiyle işaretleniyorlardı.

Tutuklular arasında milliyet ya da siyasal partilere göre topluluklar kurulabiliyordu. Ancak kampın yönetimi için "siyasiler" ve adi suçlular arasında genellikle kıyasıya bir savaşım veriliyordu. Buchenwald ve Sachsenhausen kampları uzun zaman, komünistlerin ağır bastıkları "uluslararası komiteler" tarafından yönetildi. Gruplar arasında rekabete, yaygın güvensizliğe, gitgide insanlıktan çıkarılmaya ve sert yaşama savaşımına rağmen, kamp içinde böylece dayanışma ve haberlerin yayılmasından gizli siyasal toplantılara ve silahlı kurtuluş grupları kurma girişimlerine kadar giden bir tür direniş örgütlenebiliyordu.

• *Sistem ve sonuçları.* Nazi toplama kampları, totaliter bir ideolojiye dayanan ırkçı ve siyasal bir görüşe bağlı bir sistemin en korkunç ve insanlık dışı uygulamasını ortaya koydu. Bu sistem milyonlarca tutuklunun bedensel tükenme, tifüs salgını ya da işkence, idam ve gaz odası yoluyla ortadan kaldırılarak yok edilmesine yol açtı.

NAZİ TOPLAMA KAMPLARI (1933-1945)

TOPLAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi* (*çoğl. ad* ya da *topluluk adı*) *toplamak,* dağınık haldeki şeyleri tek tek almak; alıp bir araya getirmek, (bir öbek halinde) birleştirmek: *Dağılan incileri toplamak. Saçını ensesinde toplamak.* **—2.** *Bir şeyi* (*çoğl. ad* ya da *topluluk adı*), *insanları (bir yerde) toplamak,* onları çeşitli yerlerden alarak aynı yerde bir araya getirmek, derlemek, biriktirmek: *Mağazalardan parça kumaş toplamak. Çiftliklerden süt toplamak. Çöpleri haftada iki gün topluyorlar. Öğrencileri toplayan servis arabası. Antika toplamak.* **—3.** *Meyve, çiçek, sebze* vb. *toplamak,* sapından, dalından koparak ya da kökünden ayırarak almak, devşirmek: *Papatya, mantar toplamak. Patates toplamak.* **—4.** *Bir yeri, bir şeyi (üstünü), şeyleri toplamak,* dağınıklığa yol açan şeyleri kaldırmak, kaldırarak oraya, ona bir çekidüzen vermek, onu düzgün hale getirmek: *Masanın üstündeki kitapları toplamak. Sofrayı toplamak. Evi toplamak. Yatağını toplamak.* **—5.** *Bir şeyi toplamak,* öğelerini bir araya getirmek; katlayıp kaldırmak: *Sudan geçerken eteklerini toplamak. Masa örtüsünü toplamak. Yatağı gece serer, gündüz toplardı.* **—6.** *Bir şeyi bir şeyle toplamak, sayıları, nicelikleri, sayılabilir şeyleri toplamak,* onları birbirlerine katarak tek bir sayıda birleştirmek, bir toplama işlemi yaparak toplamını hesaplamak: *Bir sütundaki sayıları diğer bir sütundakilerle toplamak. Aylık harcamalarını not edip toplamak. Bir testteki evet ve hayır cevaplarını ayrı ayrı toplamak.* **—7.** *İnsanları toplamak,* onları belli bir amaçla ya da ortak görüşteki kimseleri ortak bir eyleme katılmaları için bir araya getirmek: *Akşam yemeği için birkaç dostu toplamak. Bilgi vermek için kurum çalışanlarını toplamak. Asker toplamak. Grev için sendika başkanlarını toplamak.* **—8.** *Bir kurulu, bir komisyonu* vb. *toplamak,* üyelerini bir araya getirmek. **—9.** *Bir şeyleri toplamak,* bir bütün oluşturmaları için bir araya getirmek: *Bir başvuruda bulunmak için gerekli belgeleri toplamak. Delil toplamak.* **—10.** *Bağış, vergi* vb. *toplamak,* vermek isteyenlerden ya da vermeye yükümlü olanlardan onu almak: *Felaketzedeler için bağış toplamak.* **—11.** *Şeyleri (bir yerde, bir şeyde) toplamak,* belli bir amaçla dağınık halde bulunan şeyleri bir bütün içinde bir araya getirmek, birleştirmek: *Şiirlerini, yazılarını bir kitapta toplamak.* **—12.** *Bir şeyi (soyut)* [*bir şeyde, bir şey halinde*] *toplamak,* onu kısaltılmış biçimde sunmak, fazlalığını atarak ona bir yoğunluk kazandırmak; özetlemek: *Öyküyü iki sayfada toplamak. Düşüncelerini kısa ve çarpıcı bir özet halinde toplamak.* **—13.** *Bir yetiyi, bir niteliği toplamak,* bir şeyi başarmak için onu bir noktada yoğunlaştırmak: *Tüm dikkatini, gücünü toplamak. Enerji toplamak.* **—14.** *İlgi, sevgi* vb. *toplamak,* onu elde etmek, kazanmak: *Son filmi büyük ilgi topladı.* **—15.** *Bir miktar para toplamak,* biriktirmek ya da bulup buluşturmak: *Üç beş kuruş toplayıp bir ev satın almak.* **—16.** Tkz. *Bir kimseyi (bir yerden) toplamak,* onu bulunduğu yerden alıp götürmek: *Onu sürekli barlardan, meyhanelerden toplarlardı. Polis dün gece bütün serserileri topladı.* **—17.** *Yağmur, kar toplamak,* hava durumundan söz ederken, yağışa hazırlandığı izlenimini vermek (nesnesiz de kullanılır): *Güneş kar topluyor.* **—18.** *Kendini toplamak,* kendine çekidüzen vermek; bir acının, bir yıkımın etkisinden kendini kurtarmak; toparlanmak. **—19.** *Bir özelliği, bir niteliği kendinde toplamak,* çeşitli öğeleri kendinde birleştirmek; onları kendinde taşımak: *Bü-*

tün güzellikleri kendinde toplayan bir insan.
—Ask. *Ateşleri hedef üzerine toplamak,* etkisiz hale getirmek ya da tahrip etmek amacıyla atışları aynı hedef üzerinde birleştirmek.
—Balıkç. *Balığı toplamak,* genellikle yem serperek balığı av alanına çekmek.
—Binc. Bir biniciden söz ederken, istediklerini yaptırabilmek için bir atı ele, dizgine almak.
—El sant. Yapma çiçekçilikte, çiçeğin ayrı ayrı hazırlanan parçalarını birleştirmek.
—Mat. Toplamını yapmak.
—Matbaac. Dizgici için, düzeltmenin provalar üzerinde işaretler yardımıyla belirttiği düzeltme, yer değiştirme, ekleme, çıkarma gibi işlemleri uygulamak. ‖ *Sayfa toplamak,* bir sayfayı oluşturan öğeleri bir araya getirmek.
—Oto. *Direksiyonu toplamak,* sağa ya da sola kırılmış olan direksiyonu düz duruma getirmek (nesnesiz de kullanılır). ‖ *Arabayı toplamak,* gerekli onarımı yaparak iyi çalışır hale getirmek.
—Oy. Oyun masasına sürülmüş tüm parayı kazanmak. ‖ *Kâğıtları toplamak,* masadaki kâğıtları, yeniden dağıtmak üzere düzenlemek için yerden almak. ‖ *Topu toplamak,* bilardoda, topa ötekilerin yanına geri gelmesini sağlayacak biçimde vurmak.
—Saraç. Yapılan işin tamamlanması için, çeşitli bölümlerini bir araya getirmek. —Bir parçanın kenarlarını kıvırıp yapıştırmak.
—Zool. *Besin toplamak,* bazı böcekler, özellikle işçi arılar sözkonusu olduğunda, çiçek çiçek dolaşarak çiçektozu ve balözü almak.

◆ gçz. f. **1.** Kilo almak, şişmanlamak: *Son gördüğümden bu yana biraz toplamışsın.* **—2.** Çıban, yara vb. sözkonusuysa, irinlenmek, iltihaplanmak.

◆ **toplanmak** dönşl. f. **1.** Bir yerde bir araya gelmek, bir topluluk oluşturmak: *Yönetim kurulu haftada bir toplanır. Burada merhumu anmak için toplanmış bulunuyoruz. Eski arkadaşlar her yıl aynı günde bu restoranda toplanırız.* **—2.** Bir yerde birikmek, bir yere yığılmak: *Saçaklardan akan su bu çukurda toplanır.* **—3.** Öğeleri bir araya gelmek, sıkışmak, büzüşmek. **—4.** Kendine çekidüzen vermek; toparlanmak: *Müdür odaya girince hemen toplandı.* **—5.** Taşınmak, gitmek üzere eşyalarını toplamak; hazırlanmak: *Toplandık, yarın taşınıyoruz.* **—6.** Sağlığına, eski gücüne kavuşmak: *Bir hafta ateşler içinde yattı, çok zayıfladı. — Üzülme, birkaç gün içinde toplanır.*
—Binc. *Toplanmış at,* doğru olarak dizgine dayanmış, baş ve boynu yükselmiş, art kısımları ileri doğru sürülmüş at.

◆ **toplanılmak** edilg. f. Kişilerden söz ederken, bir araya gelinmek: *Geniş bir salonda toplanıldı.*

◆ **toplanmak** edilg. f. **1.** Tek tek alınmak; bir araya getirilmek, biriktirilmek; birleştirilmek: *Toplanan çamaşırları katlayıp kaldırmak. Çöpler uzun zamandır toplanmadı. Delillerin toplanması uzun sürdü.* **—2.** Çiçek, meyve, sebze vb. sözkonusuysa, devşirilmek: *Kirazlar henüz toplanmadı.* **—3.** Düzgün, derli toplu hale getirilmek; katlanmak; kaldırılmak: *Sofra toplandı mı? Ev toplandı.* **—4.** Sayılardan, niceliklerden söz ederken, birbirine eklenerek toplamı bulunmak: *Toplanabilen birimler.* **—5.** Bağış, vergi vb. alınmak: *Toplanan vergilerin kullanımı. Felaketzedeler için yardım toplanacak.* **—6.** Bir noktada yoğunlaştırılmak: *Bütün dikkatler onun üzerinde toplandı.*

◆ **toplaşmak** işt. f. **1.** Bir araya gelmek; üşüşmek: *Hastanın başına toplaşmayın.* **—2.** Öğeleri bir araya gelmek, büzüşmek, sıkışmak.

◆ **toplatmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi (bir kimseye) toplatmak,* onların toplanmasını, kaldırılmasını sağlamak: *Çöpleri toplatmak. Ceza olarak öğrencilere yerdeki kâğıtları toplatmak.* **—2.** *Meyve, sebze çiçek vb. toplatmak,* onların toplanmasını, devşirilmesini sağlamak. **—3.** *Bir yeri, bir şeyi (bir kimseye) toplatmak,* orayı düzenletmek, dağınıklığını gidertmek: *Odayı çocuklara toplatmak.* **—4.** *Bağış, yardım toplatmak,* onun alınmasını sağlamak. **—5.** *Gazete, kitap, dergi, plak vb. toplatmak,* onun bütün nüshalarını, kopyalarını vb. herhangi bir biçimde piyasadan almak.

◆ **toplatılmak** edilg. f. Toplatmak eylemine konu olmak.

TOPLAMALI sıf. Küm. kur. Toplama ile gösterilen, toplama gösterilişini kullanan.

TOPLANABİLİR sıf. Mat. çözlm. Kimi kez, $(x_n)_{n\in\mathbb{N}}$ ailesinin toplanabildiği bir (u_n) serisi için kullanılır. (Bu durum daha çok, serinin *yakınsak* olduğunu söylemekle ifade edilir.)
—Topol. *Toplanabilir aile,* bir G birleşmeli ayrık topoloji grubunun $(x_i)_{i\in I}$ eleman ailesi, öyle ki, G nin aşağıdaki özelliği bulunan bir S elemanı vardır: 0 ın ∀V dolayı, EJ_0 (sonlu) $\subset I/J_0$ ı içeren I nin ∀J parçası,

$$\left(S-\sum_{i\in I}x_i\right)\in V$$

dır. ‖ *Düzgüce toplanabilir aile,* $(\|x_i\|)_{i\in I}$ toplamlanabilir olmak üzere $(x_i)_{i\in I}$ vektörlerinin ailesi.

TOPLANIK sıf. Toplanmış durumda bulunan.

TOPLANILMAK → TOPLAMAK.

TOPLANIRLIK a. Toplama ve çıkarmaya elverişli bir büyüklüğün değerlerinin özelliği. (Böyle büyüklüklere *ölçülebilir* denir.)
—Mat. çözlm. *Tam toplanırlık teoremi,* $\mathbb{R}^m$nin sınırlı bir parçasında bulunan, ikişer ikişer ayrık, $m(A_n)$ ölçülü A_n Borel kümelerinin, sayılabilir birleşimi olan A kümesinin ölçüsünün $m(A)=\Sigma_n m(A_n)$ olduğunu ifade eden teorem.

TOPLANIŞ a. Toplanmak eylemi ya da biçimi.

TOPLANMA a. Toplanmak eylemi.
—Ask. *Toplanma borusu,* dururken ya da yürürken, askerlerin belirli bir yerde toplanmalarını sağlamak amacıyla çalınan boru. ‖ *Ordugâhın toplanması,* bir birliğin bulunduğu kamp ve ordugâhtan ayrılması.
—Cez. huk. *Cezaların toplanmaması,* yasada öngörülen kural uyarınca, kimi suçlarla ilgili cezaların birbirine eklenememesi.
—İstat. Bir niceliğin, bir istatistik kütlenin bazı birimleri ya da bireyleri arasında, zaman ve mekân içinde, dağılış oranı.
—İstihk. ve Ask. *Toplanma bölgesi,* bir müstahkem mevkiyi savunan kişilerin toplandığı yer. —Ele geçirilen silahların bırakıldığı ve birliklerin geçit töreni için kullandıkları geniş alan.
—Nörobiyol. *Belirsiz toplanma,* zaman içinde birbirine yeterince yakın olan sinir lifi eşik altı uyarılarının, uzağa yayılan bir eylem potansiyeline dönüşen eşik üstü bir uyarı yaratmak üzere birbirine eklenmesi olgusu.
—Patol. Doğal bir boşlukta patolojik birikim. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ruhbil. Birçok öğe ya da birçok etkenin bir birey üzerindeki etkilerini birleştirmelerine yol açan olay. ‖ Dikkatin tek bir nesne ya da tek bir erek üzerinde veya hiç değilse çok sınırlı sayıdaki nesneler ya da erekler üzerinde toplandığı etkinlik. ‖ *Uyarma toplanması,* Pavlov'un tasarladığı süreç; Pavlov, iki uyartının yavaş yavaş farklılaşmasını, bu varsayımsal süreçle açıklıyordu.
—Siyas. bil. *Yetkilerin toplanması,* otoritenin bir insan ya da kurum elinde toplanması süreci ya da durumu.
—Tekst. Dokuma sırasında çok sayıda ipliğin kazara bir araya gelmesiyle oluşan kumaş hatası.
—ANSİKL. Patol. Toplanma değişik biçimlerde olabilir: gazlı (pnömotoraks, pnömoperiton), kanlı (hematosel, hematokolpos), kilüslü (kilüslü plörezi), irinli (plöreziler, perikarditler), ya da genellikle olduğu gibi seröz sıvılı (hidrotoraks, assit, hidrartroz ["sinoviya toplanması"]). Seröz sıvı toplanmaları ikiye ayrılır: anazarka sırasında görülen az albüminli sızıntılar; yerel bir iltihap sürecine bağlı olan pek çok albüminli sızıntılar. (→ RİVALTA TEPKİMESİ.)

TOPLANMAK → TOPLAMAK.

TOPLANTI a. **1.** Belli bir amaçla bir yerde bir araya gelme: *Bu akşam bizim evde küçük bir toplantı yapacağız.* **—2.** Kimi kararlar almak üzere görüş alışverişinde bulunan kimselerin katılımıyla gerçekleşen birleşim, oturum: *Bir sendika toplantısına katılmak. Bu akşamki toplantıda önemli kararlar alınacak.*
—Anayas. huk. *Toplantı dönemi,* yasama meclisinin iki tatil arasındaki çalışma dönemi.
—İc. ifl. huk. *Alacaklılar toplantısı,* iflas alacaklılarının, iflas masasının idare ve tasfiyesi için gerekli kararları vermek amacıyla yaptıkları toplantı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Masonl. *Büyük loca toplantısı* → KONVAN.
—ANSİKL. Huk. *Toplantı hak ve özgürlükleri.* Dernek kurma özgürlüğüyle toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkını kapsar (Anayasa md. 33, 34). Anayasa' ya göre herkes izin almaksızın dernek kurmak, silahsız ve saldırısız toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlemek hakkına sahiptir. Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlemek hakkının kullanılmasında uygulanacak usul ve koşullar Anayasa'da öngörüldüğü gibi, 6 ekim 1983 tarih ve 2911 sayılı "Toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanunu"nda düzenlenmiştir. Ancak siyasi partilerin, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, vakıfların, derneklerin, ticari ortaklıkların ve öteki tüzel kişilerin özel yasalarına ve tüzüklerine göre yapacakları kapalı yer toplantıları, yasa, gelenek ve göreneklere göre yapılacak tören, eğlence, karşılama, uğurlama vb. gösterilerle spor faaliyetlerine, ticari, iktisadi ve bilimsel amaçlarla yapılan toplantılara bu yasa hükümleri uygulanmaz. Toplantı ve gösteri yürüyüşü yapılabilmesi için en az yetmiş iki saat önce ve çalışma saatleri içinde toplantı ya da yürüyüşün yapılacağı yerin bağlı bulunduğu valilik ya da kaymakamlığa bildirimde bulunulması gerekir. Bu bildirimde toplantı ya da yürüyüşün amacı, yapılacağı yer, gün, başlayış ve bitiş saatleri gösterilir. Bu bildirim karşılığında yetkili idari merci, alındı belgesi vermek zorundadır. Yetkili merci, kamu düzenini ve ulusal güvenliği bozmak, Cumhuriyet'i ortadan kaldırmak amacını güden fiillerin işlenmesinin büyük olasılık olduğu durumlarda ya da devletin bütünlüğünün, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacıyla belirli bir toplantıyı ya da yürüyüşü yasaklayabilir ya da iki ayı aşmamak üzere erteleyebilir. Genel yollarla parklar, mabetler, kamu hizmeti gören bina ve tesislerde, TBMM'ye bir km uzaklıktaki alan içinde toplantı yapılamaz; şehirlerarası yollarda gösteri yürüyüşü düzenlenemez. Toplantı ve yürüyüşlere güneş doğmadan başlanamaz. Açık yerlerdeki toplantılar, yürüyüşler güneşin batışından bir saat öncesine; kapalı yerdeki toplantılar saat yirmi üçe kadar sürebilir. Yasaya uygun olarak başlayan bir toplantı ya da gösteri yürüyüşü daha sonra, yasaya aykırı bir durumun ortaya çıkması nedeniyle, en büyük mülki amirin yazılı ya da acele hallerde sözlü emriyle yerel güvenlik kuvvetlerince dağıtılabilir. Toplantı ya da yürüyüşlere ilişkin çağrı ya da propaganda araç ve ilanlarında, halkı suç işlemeye özendiren, kışkırtan yazı, resim vb. bulunması yasaktır. Yasaya aykırı toplantı

ve gösteri yürüyüşleri düzenleyen ya da yönetenler, bu hareketlere katılanlar çeşitli hapis ve ağır para cezasıyla cezalandırılırlar. Yasaya aykırı toplantı ve yürüyüşün dağılması için verilen emirlere uymayanlara, toplantı ve yürüyüşün yapılmasına engel olanlara, bu hareketlere silah taşıyarak katılanlara çeşitli cezalar verilir.
—İc. ifl. huk. Alacaklılar toplantısı, iflasın tasfiyesiyle ilgili kararları alan bir organdır. Alacaklılar toplantısının kararları, tüm iflas alacaklıları için bağlayıcıdır. Bu toplantı iki çeşittir: birinci alacaklılar toplantısı; İkinci alacaklılar toplantısı. Adi tasfiye ilanında bildirilen yer, gün ve saatte birinci alacaklılar toplantısı yapılır. Bu toplantıya iflas memuru veya yardımcısı başkanlık eder. Birinci alacaklılar toplantısı yapılamazsa durum bir tutanakla saptanır. Bu durumda iflas dairesi ikinci alacaklılar toplantısına kadar iflas masasını idare eder ve tasfiye başlar (İc. ifl. k. md. 222). İflas idaresi alacaklıların araştırmasını yaptıktan sonra, alacaklılara, ikinci alacaklılar toplantısı için çağrıda bulunur. Bu toplantıya, alacakları iflas idaresi tarafından tümüyle ya da kısmen kabul edilmiş olan iflas alacaklıları çağrılır (İc. ifl. k. md. 237). İkinci alacaklılar toplantısına alacaklı oldukları kesinlikle saptanmış alacaklılar katılırlar. Bu nedenle yetkileri daha geniştir. İkinci alacaklılar toplantısı, iflas masası için yararlı göreceği tüm kararları alabilir. (→ İFLAS.)

TOPLARDAMAR a. Atardamarın tersine, kanı organlardan kalbe götüren damar. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Anat. *Toplardamar kanı*, büyük dolaşımdaki toplardamarların kalbe getirdiği kan.
—Anat. ve Dokubil. *Büyük lenf toplardamarı*, sağda iç jugular toplardamar ve köprücükaltı toplardamarı kavşağına varan ve bazen bulunmayabilen lenf damarı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Anat. ve Dokubil. Toplardamarlar üç tabakadan oluşur: endotelyum tabakası, kas tabakası ve bağdoku tabakası; anatomik açıdan, üzerinde aralıklı olarak yer alan ve kanın geri akmasını önleyen kapakçıklar bulunur. Kanın toplardamarlarda ilerlemesi kılcak damarlardan sürekli olarak kan gelmesiyle ve kanı kalbe doğru akmaya zorlayan kas kasılmalarının yarattığı basınçla gerçekleşir. Toplardamarlardaki kanın hepsi *üst ana toplardamar* ile *alt ana toplardamar*'a dökülür; ayrıca, karındaki organlardan kirli* kanı alan bir *kapı toplardamarı* ve akciğerlerden oksijenlenmiş *temiz* kanı alan bir *akciğer toplardamarı* vardır.
• *Lenf toplardamarı*. Bu büyük lenf damarı 1 ila 2 cm uzunluğundadır, başın, boynun, göğsün, akciğerlerin, diyaframın sağ yarısından ve sağ koldan gelen lenfi alır ve boynun dibinde, iç jugular toplardamar ile köprücükaltı toplardamarı arasında son bulur.
Kan ya da lenf toplardamarlarının, sağlam olduklarında kanın kılcal damarlara doğru geri kaçışını önleyen kapakçıkları vardır, bunlar yerçekimi etkisinin fazla olduğu vücut bölgelerinde süreğen bir basınç artışı altında kalır ve genişlerler (bacaklardaki varisler).
—Patol. En tehlikeli toplardamar hastalığı, akciğer ambolisine neden olabilen flebitlerdir.
Varis çok sık rastlanan ve çok can sıkıcı, hatta işlevsel açıdan sakatlayıcı bile olabilen bir hastalıktır.
Gaz ambolileri, toplardamar dolaşımına bir rastlantı sonucu (toplardamar yaralanması, vücut-dışı dolaşım) bir hava kabarcığının kaçması ve bunun akciğerlere gitmesine bağlıdır.
Toplardamar yaralanmaları, bu nadir görülen gaz ambolileri dışında nadiren tehlikelidir: alçak basınçlı bu alandaki kanamalar kural olarak kolayca kontrol altına alınabilir.
Ana toplardamar hastalıkları, akaçladıkları alanların büyüklüğü dolayısıyla, ancak ağırlık bakımından öteki toplardamar bozukluklarından farklıdırlar. Üst ana toplardamar flebiti genellikle mediastinin iltihabi lezyonlarına bağlıdır; alt ana toplardamar iltihabı ise çok nadirdir, ve oluştuğu zaman, vücudun alt kısım toplardamarlarından kaynaklanan bir iltihabın yayılımını gösterir. Ana toplardamar hastalıkları ayrıca göğüs ya da karın içindeki bir hastalığın komşuluk yoluyla yayılmasından da ileri gelebilir.

TOPLAŞMA a. Toplaşmak eylemi.
—Çevrebil. Sınırlı bir bölgede aynı türden bireylerin bir araya gelmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Çevrebil. Bitki sosyolojisinde bir türün toplumculuk derecesini gösteren toplaşma olgusuna hayvanlar âleminde de rastlanır. Karınca yuvaları, termit yuvaları ve bu gibi bütün koloniler, kalıcı olsun olmasın, ekolojik toplaşmalar sayılabilir. Toplaşmanın nedenleri değişik ve çeşitlidir. Bitkilerde, tohumsuz, yani sürgünle çoğalma en önemli nedendir. Yangın ya da sel gibi biyotik etmenler, bireyleri sınırlı bölgelerde toplaşmaya itebilir. Çevre etmenlerinin dağılımındaki kesiklikler, bazı türlerin geniş alanlara yayılmasını engeller ve onları koşulların daha elverişli olduğu yerlerde toplaşmaya zorlayabilir. Diasporların elverişli yerlerde birikmesini kolaylaştıran rüzgâr, planktonları ve onlarla beslenen türleri bazı tuzak bölgelerine iten deniz akıntıları, boş bir alanın kolonileştirilmesi de güçlü toplaşma etmenleri olabilir. Kırlangıçların göç etmeden önce aynı yerde toplanması ya da kızgınlık zamanında geyiklerin bir araya gelmesi gibi bazı hayvan türlerini belirli mevsimlerde, belirli bir yerde bir araya getiren etolojik çekimler de toplaşma nedenlerinden biridir.
Toplaşma genellikle, kolektif yardımlaşma eylemleriyle (savunma, yavruların gözetilmesi ya da avlanma) yahut rüzgârın güçlü darbelerini hafifletmek için ağaçların birbirini koruması gibi uygun mikroklimatik koşulların yaratılmasıyla bireylerin yaşam şansını artırır. Fakat, çok önemli bir toplaşma, bireyler arasında aynı kaynak (besin, alan, ışık,...) için çekişme yaratır ve olumsuz toplumsal sonuçlar doğurabilir. Allee ilkesi adı verilen bu iki aykırı özellik toplaşmanın fazlasının da azı kadar, sınırlayıcı ekolojik etmenler olabileceğini göstermektedir.

TOPLAŞMAK → TOPLAMAK

TOPLATILMA a. Toplatılmak eylemi.

TOPLATILMAK → TOPLAMAK.

TOPLATMA a. Toplatmak eylemi.
—Huk. Mahkeme kararıyla ya da yetkili makamın emriyle süreli ya da süresiz yayınlara elkonması. (Bk. *ansikl.* böl.) || Belirli bir markayla üretilen malların ya da sanat yapıtlarının taklitlerinin piyasaya sürülmesi durumunda, hak sahiplerinin başvurusu ve mahkeme kararıyla bunlara elkonarak piyasadan çekilmesi.
—ANSİKL. Süreli ya da süresiz yayınlar, yasanın gösterdiği suçların soruşma ya da kovuşturmasına geçilmiş olması durumlarında yargıç kararıyla; kamu düzeni ve genel ahlakın korunması ve suçların önlenmesi bakımından gecikmesinde sakınca bulunan durumlarda ise yasanın açıkça yetkili kıldığı makamın emriyle toplatılabilir. Toplatma kararı veren yetkili makam, bu kararını en geç yirmi dört saat içinde yetkili yargıca bildirir; yargıç bu kararı en geç kırk sekiz saat içinde onaylamazsa, toplatma kararı geçersiz sayılır (Anayasa md. 28).

TOPLATMAK → TOPLAMAK.

TOPLAYICI a. Toplama işi yapan kişi ya da aygıt.
—Bilş. İki ikili sayıyı toplamaya olanak veren fonksiyonları gerçekleştiren elektronik devre.
—Cev. hazl. Bir mineral çamuruna katıldığında, hava kabarcıklarıyla katı parçacıkların birbirine yapışmasını sağlayan gerilimetkin kimyasal ürün. (Toplayıcılar mineral tanelerinin üzerlerini kaplayarak bunları ıslanmaz hale getirir ya da ıslanmazlıklarını artırır. Ayrıca yüzdürme banyosu içinde bu tanelerin hava kabarcıklarına yapışarak yükselmesini ve banyo yüzeyinin köpük halinde toplanarak özütlenmesini sağlar.)
—Kâğ. san. *Hamur toplayıcı*, kâğıt fabrikasının elek altı sularında asıltı halinde bulunan lifleri ve diğer maddeleri geri kazanmaya yarayan aygıt. (Eşanl. TEKSİF EDİCİ.)
—Matbaac. Bir baskı atölyesinde, dizgi provaları üzerinde yazar ya da düzeltmen tarafından belirtilen düzeltmeleri uygulamakla görevli işçi.
—Meyvc. *Meyve toplayıcı*, uzun bir sapın ucunda bağlanmış bir makasla bir sepetten oluşan bahçe aleti. (Makasla daldan koparılan meyve sepetin içine düşer.)
—Radyol. *Teleskopik toplayıcı* ya da *ışıklı toplayıcı*, radyodiagnostik ve radyoterapide X ışınları demetini gerekli bölgeye yönelterek orada toplamak için kullanılan aygıt.
—Tarım. Kırsal kesimde dolaşarak satışa elverişli bazı tarım ürünlerini parayla satın alıp toplayan kişi, aracı. || Tarım işletmelerinde bazı ürünleri, özellikle meyveleri ve sebzeleri ağaçtan ya da tarladan toplayan kişi.
—Tarım mak. Çeşitli ürün devşirme makinelerinin devşirme organı. (Bk. *ansikl.* böl.)
◆ sıf. Toplama işlevi gören, toplama işi yapana denir.
—Kim. *Toplayıcı tüp*, bir kimyasal tepkimede çıkan gazların toplandığı tüp. (Buna gaz toplama tüpü ya da gaz pipeti de denir.)
—Muhs. *Toplayıcı hesaplar*, aynı türden olan, ancak, nitelikleri bakımından farklılıklar gösteren değerleri bir hesap altında toplayan ana hesaplar. Mevduat ve cari hesaplar, senetler cüzdanı, hisse senedi ve tahviller hesabı gibi. (Ana hesap ya da kolektif hesap adı da verilen toplayıcı hesaplar, aynı türden olmakla birlikte ayrı ayrı nitelikte olan birtakım yardımcı (tali) hesaplara bölünür. Gerek toplayıcı hesaplar, gerekse yardımcı hesaplar konuların özelliğine göre saptanır. Örneğin, bir senetler cüzdanı toplayıcı hesabının içine yalnızca senetlerle ilgili hesaplar girebilir.)
—Tarım mak. *Toplayıcı başlık*, mısır hasat makinelerinde koçanı saptan ayırmaya yarayan ve bölücülerden, taşıma zincirlerinden ve toplama merdanelerinden oluşan organların tümü (2, 3, 4, ya da 6 sıralı olan toplayıcı başlıklar, mısır hasadında biçerdöverin kesme kirişinin yerini tutar.)
—Topbil. Sanayileşmemiş uygarlıklarda, iktisatları özellikle toplamaya dayanan halklar, etniler vb. için kullanılır.
—Zool. Çiçekleri dolaşarak besin (çiçektozu, balözü) toplayan.
—ANSİKL. Tarım mak. Toplayıcı genellikle zincirlere ya da tamburlara takılı bulunan ve yere değerek dönen, sonra saç bir silindirin üzerindeki oyuklardan geçerek eğik düzlemle üzerinde kayan tekercikler sayesinde silindirin altına giren az ya da çok esnek metal parmaklardan oluşur. Toplayıcı özellikle silaj makinesinin devşirici parçasıdır.

TOPLAYICILIK a. Antropol. Yabani bitkiler, böcekler, yavaş hareket eden hayvanlar vb. toplamaya dayanan etkinlik. Bu etkinlik, tarım yapmayan bazı sanayileşmemiş toplumların başlıca geçim biçimini oluşturur *(toplama iktisadı)*.

TOPLAYIŞ a. Toplamak eylemi ya da biçimi.

TOPLESS sıf. (amerikanca sözc.). ÜSTSÜZ'ün eşanlamlısı.

TOPLU sıf. **1.** Üzerinde top biçiminde yuvarlak bir parçası bulunan; topu olan: *Toplu tabanca. Toplu kantar.* **—2.** Düzenе konmuş bir yer için kullanılır: *Toplu, bakımlı bir ev.* **—3.** Bütünlüğü içinde ele alınan bir şey ya da bir şeyin tümünü bir bü-

tün olarak ele alan şey için kullanılır: *Duruma toplu bir bakış. Bir yazarın toplu şiirleri.* **—4.** Birçok kişinin ürünü olan, birçok kişi tarafından yapılan bir şey için kullanılır: *Toplu çalışma. Toplu dilekçe.* **—5.** Bir topluluğa yöneltilen bir şey için kullanılır: *Toplu ders.* **—6.** Belli bir topluluğun tüm üyelerini ilgilendiren bir şey için kullanılır: *Toplu ceza.* **—7.** Küçümsenmeyecek miktardaki bir para için kullanılır: *Bu satıştan eline toplu bir para geçti.* **—8.** Hafif dolgun bir kimse ya da bedenin bir bölümü için kullanılır: *Toplu bir çocuk. Ne toplu yanakları var.* **—9.** *Toplu halde,* birlikte. ‖ *Toplu taşımacılık,* kent içi ve günlük ulaşımda kamuya ait taşıtların (otobüs, troleybüs, tramvay, metro, tren vb.) kullanılması.

—Ask. *Toplu takdim,* denetlemeden geçirmek amacıyla askeri birliklerin toplanması.

—Bilş. *Toplu işlem,* yürütülmesi gereken programların geliş sırasına göre depolandığı, sonra önceliklerine göre dönemsel olarak art arda yürütüldüğü bilgisayar işletim biçimi. (Kimi kez HARMAN İŞLEM de denir.) ‖ *Uzaktan toplu işlem,* kullanılan giriş-çıkış birimlerinin bilgisayara erişimi, bir veri bağlantısıyla sağlanan toplu işlem.

—Coğ. *Toplu yerleşme,* köy evleri ile eklerinin birbirine bitişik ya da çok yakın bir doku oluşturduğu kırsal yerleşme biçimine beşeri coğrafyada verilen ad. (Karşt. DAĞINIK YERLEŞME.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Eğit. *Toplu yöntem.* O. Decroly'nin ortaya koyduğu ve sözcük, cümle ya da deyimin görsel tanınmasından sonra, sözcükleri harflere ve hecelere ayrıştırmaya dayanan okuma öğrenme yöntemi. (Bu analitik ve görsel düşünsel yöntemin, dilin anlam birimlerine onların biçimsel bileşimleri zararına ruhbilimsel bir öncelik kazandırarak, yazımın öğrenilmesini daha da güçleştireceği ileri sürülmektedir.)

—İnş. ve Şehirc. *Toplu konut,* çeşitli konut birimlerini birbirine eş yapılar grubunda bir araya getiren yerleşme biçimi.

—İş huk. *Toplu iş sözleşmesi,* hizmet sözleşmesinin yapılması, kapsamı ve sona ermesiyle ilgili konuları düzenlemek üzere yasada gösterilen işçi kuruluşları ile işveren kuruluşları ya da işverenler arasında yapılan anlaşma. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Toplu iş uyuşmazlığı,* işveren ya da işveren sendikasıyla işçi sendikası arasında çıkan uyuşmazlık. (Toplu iş uyuşmazlığı, toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında çıkarsa işçiler, iktisadi ve sosyal durumlarıyla çalışma koşullarını korumak ya da düzeltmek amacıyla grev yapabilirler [Anayasa md. 54, Toplu iş sözleşmesi, grev ve lokavt k. md. 25].)

—Müz. Dram müziğinde (opera, oratoryo vb.), birçok kişinin seslendirdiği ve seslerin birleşerek en az bir trio ya da dörtlü oluşturduğu geçiş. ‖ *Toplu müzik yapmak,* çoksesli ya da çalgılı bir yapıtın seslendirmesinde yer almak (örn. piyano ve keman sonatı, üçlü, dörtlü). [Bu açıdan düşünüldüğünde, toplu müzik oda müziği repertuvarını içerir.]

—Sesbil. Akustik özellikler kuramında, enerjisi (ünlüler için oluşturucular ve ünsüzler için gürültüler) tayfın dar ve merkezi bir bölgesinde yoğunlaşan bir sesbirim için kullanılır. (örn. [ɑ] ve [a] ünlüleri ve [ʃ] ve [k] ünsüzleri). [Karşt. DAĞINIK.]

—ANSİKL. Coğ. Toplu yerleşmenin doğal, sosyal, tarihi ya da ekonomik, çeşitli nedenlere bağlı olarak meydana gelmiş birçok alt tipi vardır (örneğin, evlerin sık ya da gevşek bir yığın oluşturduğu *sık* ya da *gevşek kümeköy,* bir yol boyunca sıralandığı *yolboyu köyü,* merkezdeki bir alanın çevresini çevirdiği *dairesel köy,* daha yoğun bir çekirdek kesiminden ayrılan yollar boyunca yer yer uzandığı *ışınsal köy,* mahalleler halinde adeta bir yerleşme salkımı oluşturan *divan*'lar gibi). Kurak iklim, özellikle su kaynaklarının ancak belirli yerlerde bulunması, asayiş bozukluğu, savunma gereksinimi toplu yerleşmeye yol açan başlıca nedenler arasındadır. Türkiye'de kırsal yerleşmelerin büyük çoğunluğu toplu köy düzenindedir.

—İş huk. *Toplu iş sözleşmesi,* işçilerle işverenlerin karşılıklı olarak ekonomik ve sosyal durumlarını, çalışma koşullarını düzenlemek amacıyla yapılır (Anayasa md. 53). 5 mayıs 1983 tarih ve 2822 sayılı Toplu iş sözleşmesi grev ve lokavt kanunu'nda toplu iş sözleşmesinin yapılması, uygulanması ve sona ermesiyle ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Bu yasaya göre toplu iş sözleşmesi yapma yetkisi işçi ve işveren sendikalarıyla, bir işveren sendikasına üye olmayan işverene tanınmıştır. Örgütlenmemiş işçilerin, sendikalar dışındaki kuruluşların toplu iş sözleşmesi yapma yetkisi yoktur. Bir toplu iş sözleşmesi yapmak isteyen işçi sendikasının yetkili olabilmesi için şu koşulların bulunması gerekir: 1. işçi sendikasının kurulu bulunduğu işkolunda çalışan işçilerin en az yüzde onunu üyeliğe kaydetmiş olmalıdır (tarım, ormancılık, avcılık ve balıkçılık işkollarında bu koşul aranmaz); 2. işçi sendikasının toplu iş sözleşmesi yapmak istediği işyeri ya da işyerlerinin her birinde çalışan işçilerin yarıdan fazlası kendi üyesi olmalıdır. Yetkili sendikaya Çalışma bakanlığı'nca bir yetki belgesi verilir. Yetki belgesi alan işçi sendikası, işveren sendikası ya da işveren on beş gün içinde karşı tarafı toplu görüşmeye çağırır. Bu süre içinde çağrı yapılmazsa yetki belgesinin hükmü kalmaz. Çağrı üzerine belirlenen yer ve günde toplu görüşmeye başlar. Çağrıyı yapan taraf otuz gün içinde toplu görüşmeyi başlatmaz ya da toplantıya gelmezse yetkisi düşer. Toplu görüşmenin başladığı tarihten altmış gün geçmesine karşın anlaşma sağlanamamışsa, resmi arabulucuk için başvurulur. Toplu görüşme ya da arabuluculuk aşamasında taraflar anlaşmaya varırlarsa, toplu sözleşme yapılmış olur. Sözleşme metni işyerinde, işçilerin görebileceği bir yere asılarak ilan edilir. Toplu iş sözleşmeleri sözleşme metninde belirtilen yürürlük süresi içinde geçerli olur. Ancak yasaya göre bir yıldan az ve üç yıldan fazla süreli toplu iş sözleşmesi yapılamaz. Taraflar toplu iş sözleşmesine uymak ve sözleşmeyi uygulamakla yükümlüdürler. Sözleşme imzalandığı sırada, taraf işçi sendikasına üye olmayanlar, bu sözleşmeden dayanışma aidatı ödeyerek yararlanırlar. Bakanlar kurulu, bir toplu iş sözleşmesini o işkolunun toplu iş sözleşmesi bulunmayan öteki iş yerlerinin tümüne ya da bir bölümüne teşmil edebilir. Bunun için toplu iş sözleşmesini o işkolunda en çok üyeye sahip sendikanın yapmış olması gerekir.

Toplu konut fonu, konut gereksiniminin karşılanması, ülke koşullarına uygun inşaat teknikleri ile araç ve gereçlerin geliştirilmesi amaçlarıyla 17 mart 1985'te yürürlüğe sokulan 2985 sayılı Toplu konut kanunu gereğince TC Merkez bankası'nda kurulan fon.

Toplu konut fonu bireysel ve toplu konut kredisi, konut kredisi faiz sübvansiyonu, toplu konut alanlarına arsa sağlanması, turizm altyapıları, konut altyapıları, okul, karakol, cami, sağlık tesisleri, spor tesisleri, çocuk parkları, postane, inşaat sanayisini özendirmek için yatırım ve işletme kredisi ile esnaf ve sanatkârlara ait işyerleri, küçük sanayi girişimlerinin kredi yoluyla desteklenmesi ve afet hizmetlerinin karşılanması alanlarında kullanılır. Fon'un nasıl kullanılacağı Toplu konut ve kamu ortaklığı kurulu'nun hazırlayacağı öneriler de göz önüne alınarak, Bakanlar kurulu' nun düzenleyeceği tüzükle saptanır.

Toplu konut fonu'na bütçe dışı kaynaklardan sağlanan önemli gelir kaynakları ayrılmıştır. Bu kaynaklar alkollü ve alkolsüz içkilerle bunların üretiminde kullanılan özütlerin ve tütün ürünlerinin istihsal vergisine esas olan matrahları üzerinden en çok % 15 oranında hesaplanarak istihsal vergisinden ayrılacak miktardan; yurtiçinde üretilen ya da dışalım yoluyla sağlanan akaryakıtlarda benzinde satış fiyatının % 15'ini, motorin, gazyağı fueloil'de satış fiyatının % 7'sini geçmeyecek miktardan; yurtdışına çıkışlarda çıkış başına alınacak en çok 100 dolar karşılığı türk lirası ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti için çıkış başına en az bunun yarısı kadar alınacak paradan; Fon'un verdiği krediden yararlanan hak sahiplerinin yapacakları geri ödemelerden; Fon'a kaynak sağlamak amacıyla çıkarılacak Hazine kefaletli döviz ya da türk lirası esaslı tahvillerin satışından sağlanacak gelirlerden Fon'a yapılacak bağış ve yardımlardan; Hazine arsaları üzerine yapılan konut ve işyerlerinin arsa maliyet bedellerinin en çok % 25'ine kadar alınacak katılım payından; Tekel'in dışalım yoluyla getirdiği maddelerden alınan fonlardan; tüketilen elektrik enerjisinin satış bedeli üzerinden en çok % 10 oranında hesaplanacak miktardan oluşur.

Toplu konut idaresi başkanlığı *(Başbakanlık),* tasarrufları desteklemek ve kamu yatırımlarını hızlandırmak amacıyla 29 şubat 1984 tarih ve 2983 sayılı yasayla kurulmuş, Başbakanlık'a bağlı Toplu konut ve kamu ortaklığı kurulu'nun, 1990'dan sonraki adı. Kamu tüzelkişiliği olan bir kuruluştur. Görevleri arasında toplu konut yerleşim alanlarında kadastro çalışmalarının yapılması ve imar planının hazırlanması ile ilgili esasları saptamak; devlet garantili ya da garantisiz iç ve dış tahviller ile menkul kıymetler çıkarmak; yurtiçinden ve yurtdışından, toplu konut fonunun kullanılma alanlarında yararlanmak üzere kredi almaya karar vermek; kalkınmada öncelikli yörelerde kurulan konut yapımıyla ilgili şirketlere katılmak; memurlar, işçiler ve emeklilere konut edindirme yardımı yapılması hakkında 3320 sayılı kanunu uygulamak, vb. Ana hizmet birimleri; Konut kredileri dairesi, Toplu konut proje ve araştırma dairesi, Uygulama dairesi ve Finansman dairesi başkanlıklarıdır.

TOPLUCA be. Toplu olarak, hep birlikte: *Topluca sinemaya gitmek.*

◆ sıf. Dolgun vücutlu bir kimse için kullanılır: *Topluca bir adam.*

TOPLUÇALIŞMA a. SEMİNER'in eşanlamlısı.

TOPLUDURUM a. Fels. Marxçılara göre, sınıf mücadelesinin yaşanmakta olan anı.

—ANSİKL. Her siyasal topludurum bir çelişkiler sistemi oluşturur. Bir topludurumu belirleyen çelişkiler sistemindeki her değişiklik, aynı zamanda, yaşanan anda, siyasal topludurumda da bir değişiklik meydana getirir. Bir marxçı için yalnızca yaşanmakta olan anın çözümlenmesi, mücadele için uygun sloganların saptanmasını ve dogmacılıktan kurtulmayı sağlar. Mao Zıdong şöyle yazar: "Rusya'da Şubat devrimi'yle çözülen çelişkiler ile Ekim devrimi'yle çözülen çelişkiler birbirinden bütünüyle farklıydı. Farklı çelişkileri farklı yöntemlerle çözmek marxçı-lenincilerin kesinlikle uymak zorunda oldukları bir ilkedir. Dogmacılar bu ilkeye uymazlar; [...] onlar her zaman, değişmez bir formül olduğuna inandıkları şeyi uygularlar, [...] bu da devrimin karşısında güçlükler çıkarmaktan ya da başarıya ulaşabilecek bir şeyi baltalamaktan başka bir sonuç getirmez" *(Çelişki üzerine).*

TOPLUGÖRÜŞME a. PANEL'e karşılık olarak önerilen sözcük.

TOPLUİĞNE a. Tutturmaya, birleştirmeye vb. yarayan bir ucu başlı (toplu) öbür ucu sivri küçük ve ince madeni çubuk.

—ANSİKL. Topluiğneler, bir tarafından madeni tel demetleri alan ve öbür tarafından onları tamamlanmış topluiğneler olarak çıkaran makinelerde yapılır. Topluiğne yapımında ham madde olarak, büro topluiğneleri için yumuşak çelik, terzi topluiğneleri için suverilmiş sert çelik, gömlek,

dantel, kurdelelerde vb. kullanılan bazı topluiğneler için de pirinç kullanılır.

Teller haddeden geçirilerek istenilen çapa getirilir. 30-50 kg'lık silindirsel tel demetleri, tek bir parça halinde makineye (Bohin sistemi) verilir. Bilyeli çeneler, teli rotatif bir düzeltici arasından çekip gererek onu tamamen düz hale getirir. İğnenin başı genellikle arka arkaya, üç vuruşla meydana getirilir. Böylece şekillendirildikten sonra, iğnenin ucu sivriltilir. Başından asılan iğne, büyük bir hızla dönen bir bileği çarkına kadar indirilir. Bilemeden sonra, ucun parlatılması işlemi gelir. Geriye topluiğnelerin her türlü paslanmaya karşı korunması kalmıştır. Yumuşak çelikten ve pirinçten yapılan iğneler elektroliz işlemiyle nikel kaplanır; çelik iğnelerse su verilerek sertleştirilir, yeniden ısıtılarak esnekleştirilir ve parlak ve çok kaygan bir yüzey kazanmaları için cilalanır.

TOPLULUK a. **1.** Ortak bir etkinlik, ortak çıkarlar nedeniyle; görüş ya da karakter birliğiyle bir araya gelmiş insanların tümü: *Dinsel, etnik topluluklar. Bir tiyatro topluluğu. Onu topluluğumuza kabul edemeyiz.* **—2.** Bir yerde toplanmış olan, hazır bulunan insan grubu; dinleyici, seyirci: *Konuşmacı, topluluğu selamlayarak konuşmasına başladı.* **—3.** Aynı türden hayvanların, bitkilerin vb. oluşturduğu küme: *Bu adada değişik bir bitki topluluğu vardır.* **—4.** *Uluslararası topluluk,* özellikle BM çerçevesi içinde yer alan uluslar topluluğu.

—Bank. *Topluluk bankası,* sermayesi hiç olmazsa kısmen bir grubun elinde bulunan ve bu grubun işleri yönünde etkinlikte bulunan banka. (Genellikle bu bankanın kaynaklarının önemli bir bölümü, grup içindeki şirketlerce sağlanır.)

—Bot. ve Zool. Bulundukları ortamda dengeli biçimde yaşayan yerleşik bitki ve hayvan türlerinin öbekleşmesi ve genellikle belirli ortak nitelikler taşıyan birkaç türle temsil edilmesi. (Bk. *ansikl.* böl. Bot. ve Zool.)

—Dilbil. *Topluluk adı,* tekil durumda bir varlık ya da nesne bütününü gösteren ad. (Kalabalık, ordu, sürü, kovan, yığın, orman topluluk adlarıdır.) || *Dilsel topluluk,* belli bir dönemde aynı dili ya da aynı lehçeyi kullanan ve aralarında bildirişim kurabilen insanlar bütünü.

—Fels. Kant'ta, özellikle tözleri kapsayan bağıntı kategorisi. Hegel'de, tinin varlık tarzı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fels. ve Topbil. Klasik alman toplumbiliminde, Tönnies'in "toplumsal içgüdü" adını verdiği şeye, yani bir yaşama alışkanlığına, gruba mensup herkesin paylaştığı duygusal eğilimlere dayanan gruplaşma. || Proudhon'a göre, bir grubun yapısında eşitsizliğe dayanan güç ilişkisi. || *İlkel topluluk,* marxçılara göre, kendine yeterli bir yaşam tarzıyla belirginleşen ilk örgütlenme biçimi. (İLKEL KOMÜNİZM de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Huk. *Seçmen topluluğu,* bir seçimde oylamaya katılan seçmenlerin oluşturdukları topluluk.

—Nük. müh. *Yakıt topluluğu,* YAKIT DEMET*'i'nin eşanlamlısı.

—Ormanc. *Ağaç topluluğu.* Ağaç topluluğu kendiliğinden yetişmişse *doğal,* insan eliyle yetiştirilmişse *yapay;* bir ağaç türünden oluşuyorsa *saf,* birçok değişik türden oluşuyorsa *karma* sayılır. Ağaçların dalları birbirine girmişse topluluğa *sık,* ağaç tepeleri birbirine girmeden dokunuyorlarsa *yanaşık,* dallar birbirine dokunuyorsa *seyrek,* arada biraz boşluk kalıyorsa *aralıklı,* çok boşluk kalıyorsa *çok aralıklı* denir.

—Psik. *Tedavi topluluğu,* psikiyatrik bir hastane yapısı içinde tedavi edenler ve tedavi edilenler arasındaki etkileşimleri başlıca tedavi aracı olarak kabul eden ve bu etkileşimlerden yararlanmaya çalışan tedavi tekniği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ruhbil. Bir değişkenin ortak etkenlere atfedilebilen değişke payı. (Bazı etken çözümleme modellerinde, çeşitli değişkenli ortak etkenler ve her değişkene özgü tek etkenler arasında bir ayrım yapılır.) [Bk. *ansikl.* böl. Ruhbil. ve Topbil.]

—Ruhbil. ve Topbil. Çekirdek ailenin oluşturduğu ailesel, toplumsal ve siyasal modelden ve alışılagelmiş üretim süreçlerinden uzaklaşmayı amaçlayan bireylerin meydana getirdiği kendiliğinden gruplaşma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tic. *Satın alma topluluğu,* satıcılardan daha elverişli koşullarla mal alabilmek için, alımlarını ortaklaşa yapan tüccar, üretici ya da tüketiciler grubu.

—Yerbil. Çeşitli mineral türlerin ya da oluşum bakımından birbirine bağlı çeşitli kayaçların tümü. || *Jeokimyasal topluluk,* kayaçlarda, magmalarda ya da doğal sularda özel bir ana öğeyle birleşmiş öğelerin tümü. (Üç tip jeokimyasal topluluk vardır: kalkofil, litofil ve siderofil.)

—Zool. *Hayvan topluluğu,* aynı biyotoptaki birçok hayvan türünün, asalaklık sözkonusu olmadan sürekli birlikteliği (ortakyaşam, ortakçılık, ortak barınma, koruma, iletim, hatta mimetizm benzerleşmedeki gibi saklanma ilişkileri).

—ANSİKL. Bot. Kendiliğinden oluşan bitki topluluklarının varlığı gözleme dayanan bir olgudur. "Bitki topluluğu" deyimi, geniş anlamda, benzer ekolojik isterleri olan, sürekli bir flora bileşimi sunan, mekânda (yüzey, yükseklik) ve zamanda kesin biçimde örgütlenmiş bir yapı anlamına gelir. Bu topluluk ortamı etkiler, onda değişiklik yapar (örneğin bitki kalıntılarının birikmesi); bu da mevcut türlerde değişikliğe (bitki örtüsünün dinamizmi denir) ve buna bağlı olarak bitki gruplarının değişimine yol açar. Daha dar anlamda bitki topluluğu, egemen bir türün adıyla anılan ve belli bir sürede, belli bir ortama özgü nitelik taşıyan, örnek bir grup anlamına gelir ve bitki gruplarının isterlerini inceleyen bilimin, yani fitososyolojinin yaptığı sınıflandırmalara temel oluşturur. Topluluklar bağdaşık öbeklere, öbekler takımlara, takımlar da sınıflara ayrılır. Ayrıca alttopluluklar da tanımlanmıştır. Bitki topluluklarının bilinmesi özellikle bitki haritalarının hazırlanmasına yarar.

—Fels. Kant, topluluğu *(Gemeinschaft),* "başka bir töz tarafından belirlenen ve kendisi de o tözü belirleyen bir tözün nedenselliği" olarak tanımlar (*Kritik der Reinen Vernunft* [Salt aklın eleştirisi], 1, 1, 1). Bu tanımın uygulama alanı çok geniştir: "Aynı zamanda varolan tözlerin tümü, evrensel bir topluluk içinde (yani bir karşılıklı etkileşim içinde) yer alırlar" (*ay. ypt.,* 1, 1, 2).

Hegel'e göre iki çeşit topluluk vardır: "Topluluk (Gemeinwesen), bireylerin karşılıklı düşüncesinde bulunması bakımından, *kendisi için* tin'dir; bireyleri kendi içinde bulundurması bakımından da, *kendinde* tin ya da tözdür" (*Tinin görüngübilimi* [Phänomenologie des Geistes], "tin"). Her türlü toplumsal ve siyasal varlığın birliğini oluşturan bu gerçeklik, özellikle "evrensel kendilik bilinci" demek olan dinsel toplulukta *(Gemeinde)* kendini gösterir. Bu evrensel bilinç, mutlak tine özgüdür. Fakat, bir tasarım olarak, yani eksik bir biçimde, dindarlar topluluğunun bilinci de olabilir. Buysa ancak "tanrı insanın ya da insan tanrının ölümü" aracılığıyla; bu ölümün, "kendi öz topluluğu içinde yaşayan, her gün orada yeniden ölüp yeniden dirilen tin'in *evrenselliği'*ne dönüştürülmesi" aracılığıyla mümkündür (*Tinin görüngübilimi* [Phänomenologie des Geistes], "din").

—Fels. ve Topbil. Bazı XIX. yy. düşünürlerinin amacı, J.-J. Rousseau'nun savlarına karşıt olarak, *toplumsal ilişki'*nin yapısını tanımlamaktı. Ütopyacı fransız sosyalistleri ve alman toplumbilimcileri bunu bir çatışkıya başvurarak çözmeye çalıştılar Proudhon da bu amaçla, toplumsal ilişkiyi topluluk / mülkiyet çatışkısıyla tanımlamıştı. Proudhon şöyle der: "Topluluk eşitsizlik demektir, ama mülkiyetin tersi bir anlamda. Mülkiyet zayıfın güçlü tarafından sömürülmesi, topluluk ise güçlünün zayıf tarafından sömürülmesidir. Mülkiyette, koşulların eşitsizliği, hangi adla örtülmeye çalışılırsa çalışılsın, güçten doğar: fiziksel ya da düşünsel güçten; olayların, rastlantının ya da talihin gücünden; sahip olunan mülkiyetin vb.'nin gücünden. Buna karşılık toplulukta eşitsizlik, güçle eşit düzeye yükseltilen yeteneğin ve emeğin azlığından kaynaklanır" (*Mülkiyet nedir?* [Qu'est-ce que la propriété?], 5).

Alman toplumbilimci Tönnies'in (1855-1936) toplumsal ilişkiyi tanımlamak için seçtiği çatışkı, kişisel ve duygusal seçimlerle, iktisadi ve kurumsal seçimler arasındaki karşıtlıkla belirginleşen, topluluk *(Gemeinschaft)* ile toplum *(Gesellschaft)* arasında bulduğu çatışkıdır.

• *İlkel topluluk.* Karl Marx şöyle der: "İzleri en eski zamanlara kadar takip edilebilen ve hâlâ kısmen varolan küçük yerli toplulukları, ortak toprak mülkiyetine, tarım ile zanaat arasındaki sıkı birliğe ve yeni topluluklar kurulduğunda da düzeni ve örneği aynen korunan, değişmez bir işbölümüne dayanır. 100 ile birkaç 1 000 *acre* arasında bir araziye yayılan bu topluluklar, kendine yeterli eksiksiz üretim bütünleridir. Ürünün en büyük bölümü topluluğun günlük tüketimine ayrılmıştır; [...] En basit biçiminde topluluk, toprağı birlikte işler ve ürünleri üyeleri arasında bölüştürürken, her aile de kendi evinde, eğirme, dokuma vb. işlerle uğraşır" (*Kapital,* 1, 4, 14). Marxçı düşünceye göre ilkel toplulukta insanın insan tarafından sömürülmesi, dolayısıyla da devlet yoktur. Marxçıların varsayımı, Morgan'ın evrimci savına dayanır: pek çok antropolog bu varsayıma karşı oldukları için, sanayileşmemiş toplumlarda düşünsel yapıların süreklilik gösterdiğini öne sürerek ilkel topluluk savından uzaklaşmışlardır (Claude Lévi-Strauss, Marshall Sahlins). Ancak insanlığın ilk üretim tarzları, özellikle de asya* tipi üretim tarzı üzerine tartışmaların da gösterdiği gibi, ilkel topluluk varsayımının tamamen terk edildiği söylenemez.

—Psik. *Tedavi topluluğu.* Bu teknik, İkinci Dünya savaşı sırasında Büyük Britanya'da doğdu. Başlıca öncüsü olarak kabul edilen Maxwell Jones, tedavi edenler ve tedavi edilenler arasındaki ayrım çizgisinin silinmesini ve tedavi edenler topluluğu içindeki hiyerarşik ilişkilerin ortadan kaldırılmasını önerdi (1952). Bir psikiyatri kurumu içindeki geleneksel ilişkilerdeki bu değişiklik, özellikle küçük yaşam birimleri oluşturarak bireylerarası bağıntıların yoğunlaştırılmasına, kurumun işleyişinde toplantılara verilen öneme ve hastaların temel değişim süreci olarak kabul edilen toplumsal öğrenme dönemlerini kolaylaştırmak amacıyla, onların etkin katılımına dayanıyordu. Bununla birlikte, tedavi topluluğu adı oldukça farklı yerel uygulamaları kapsıyordu. 1970'li yıllardan başlayarak, yalnız belirli bir hasta kategorisine (eski toksikomanlar -ABD'de C. Dederich tarafından kurulan ve bu türlü ilk topluluk olan Synanon gibi-, eski alkolikler) yönelik kabul merkezlerine tedavi merkezleri adı verildi. Son derece hiyerarşik bir yapıları olan bu topluluklarda değişiklik, grup baskısına başvurularak hemen hemen otoriter bir biçimde kabul ettirildi.

—Ruhbil. ve Topbil. 1967-68 yıllarına doğru hem Kuzey'den (İsveç, Danimarka), hem de ABD'den (özellikle San Francisco) geldiği sanılan topluluk modeli, 1970-1974 yıllarında Fransa'da doruk noktasına varmıştır.

Topluluklar, iki tipe ayrılabilir. Birinci tip topluluklara katılanlar, çocukların korunması, eğitimi ve çiftin sorunları düzeyinde "ruhbilimsel" yardımlaşma ve mali yardımlaşma (bir ev, bir araba vb. satın alınması) yoluyla iş rekabetindeki rollerini daha iyi oynayabilmek için bir tür minitoplum oluşturmaya çalışırlar. Grup, çevrebilim normlarına göre oluşturulabilir: Fransa'da kıra yerleşme ve zanaat ve tarım et-

kinliklerine dönüş, egemen toplumsal modelin zorunlu olarak büyük bır tartışma konusu yapılması anlamına gelmeksizin (etkinlik ürünlerinin pazarda satılması, ticaret akımına yeniden katılmayı gerektirir) genellikle gençlik topluluklarının kurulmasının itici gücünü oluşturur.

1970'li yıllarda ikinci tip, özellikle kuramlardan çok şu ya da bu ölçüde yoğun uyuşturucu ve müzik alışkanlığının, "skatter" evleri, genel parklar, plaj vb. gibı bazen tamamen toplum dışı bölgelerde ortaklaşa yaşamaya götürdüğü gençlik grupları olan beatnik, hippi, "freak" vb. toplulukları tarafından simgelendi. Bu yoğun yaşam yerlerınde grubun, hem dışardan -yarı yasadışılık yüzünden-, hem de ıçeriden -bağıntıların sürekli parçalanması yüzünden- tehdit edildiği için, kararsız bir dengesi vardı. Geleneksel toplumsal yapıların parçalanması, özellikle temel duygunluk düzeyinde (kadın erkek ilişkilerinde, aşk ardında koşmada, eşcinsellikte) aranıyordu.

—Zool. Doğadaki hayvanlar arasında, ortakçılık, asalaklık ve ortakyaşamın dışında daha başka topluluk ilişkileri de vardır: bir hayvanın bır başka hayvan tarafından taşınması; karınca ve termit yuvalarında barınan önemli fauna, aynı yuvanın (toprakaltı ve üstü) bırçok hayvan türünün üyelerınce paylaşılması; besin ya da su kaynaklarının ortaklaşa aranması vb.

TOPLUM a. **1.** Örgütlenmiş gruplar halinde yaşayan insan topluluğu: *İnsanlar bir toplum içinde yaşarlar.* **—2.** Bir sıfatla kullanıldığında örgütlenmiş insan topluluğu: *Feodal toplum. İlkel toplumlar.* **—3.** İnsanların içinde yaşadıkları ve kurumları, yasaları, kuralları olan ortam: *Bireyle toplum arasındaki çatışma. Toplumu değiştirmek. Daha adil bir toplum için.* (Bk. *ansikl.* böl. Topbil.) **—4.** *Toplum polisi,* gösteri, yürüyüş ya da kitlesel hareketleri gerektiğinde bastırmak ya da düzen altına sokmak için kurulmuş polis örgütü.

—Bot. *Bitki toplumu,* aynı yerde yaşayan ve türlerin dağılım oranı ve konumu bakımından nispi bir süreklilik gösteren bitkilerin tümü.

—Cez. huk. *Topluma kazandırma,* salıverildikleri zaman dışarıdaki hayata uyum sağlamalarını kolaylaştırmak için, cezaevindeki hükümlülere uygulanan eğitım vb. iyileştirici önlemler bütünü.

—Etol. *Hayvan toplumu,* tek türden oluşan ve kendine özgü bır toplumsal yapı gösteren topluluk. (Bk. *ansıkl.* böl.)

—Fels. Aralarında düzenlı ve tanımlanabilir ilişkiler bulunan kışilerin oluşturduğu bütün. || J.-J. Rousseau'ya göre, toplumsal sözleşme denilen ve yazılı olmamakla birlikte, gerçek bır bağla bırleşmiş kişilerin oluşturduğu bütün. || Hegel'e göre, ınsanların ortak yaşamını düzenleyen bütün; insanı, ailenin oluşturduğu doğal topluluk içindeki dolaysız ilişkilerin ötesinde kabul eden bu bütün, aileyle aynı yapıda olmasına karşın daha karmaşıktır. || Marx'a göre, insanların ortaklaşa yaşadıkları, yaşamlarının belli bir iktisadi ve siyasi sisteme göre düzenlendiği ve tarihi "sınıf mücadelelerinin tarihi"yle belirgin olan ortam. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İktisadi toplum,* Hegel'e göre, bireylerin tekillikleri ve farklılıklarının düzenine bağlı olarak karşı karşıya geldikleri gereksinmeler dünyası. || *Sivil toplum,* toplumsal bır sözleşmeye dayanan ve karşılıklı ilişkilerinden iktisadi ve sıyasal bir düzenin doğduğu bıreyler topluluğu; XVIII. yy. siyasal felsefesinde, latince *civitas* sözcüğünü çevirmek için, eşanlamlısı olan devlet terimiyle bırlikte kullanılan terim. || *Siyasal toplum,* Hegel'e göre, insanın kendine içkin evrensellik boyutunu soyut olarak dile getirebildiği yeri oluşturan anayasa ile yönetilen devlet alanı. (Tüm hegelci tanımlarda, almanca *Gesellschaft* ya da "toplum" terimi, "topluluk" *(Gemeinschaft)* terimine karşıttır. Hegel bu terimleri *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (Hukuk felsefesinin ilkeleri) adlı yapıtında kullanılmıştır.

—Psik. *Topluma karşı davranışlar,* ortak özellikleri, örneğin serserilik, kaçma, maddi varlıklara zarar verme, intihar girişimleri, törelere saldırı, iğfal ve tecavüz gibi, ahlak normlarına aykırılık olan çeşitli davranışların tümü için kullanılır. (Topluma karşı tutum kavramı, suçluluk kavramından daha geniş bir nitelik taşır ve patolojik özelliğinin saptanması da kolay bir şey değildir. Amerikan nozografisi, özellikle K. Friedlander'in etkisiyle, güncel fransız nozografisindeki psikopat karakter yapısıyla eşdeğerli bir *topluma karşı kışilik* karakter yapısı kabul etti.)

—ANSİKL. Etol. *Hayvan toplumları.* Hemen hemen bütün hayvan öbeklerinde vardır. Bir toplumun temel özelliği hem yapısı, hem de yaşama süresidir: toplumsal öbeğin yaşama süresi genellikle üyelerinin her birininkinden uzundur: ölen ya da toplumdan elenen bireylerin yeri ya üreme yoluyla (kapalı toplumlar) ya da yeni üyeler edinilerek (açık toplumlar) doldurulur.

Böcek toplumları, öbeğin yaşaması için gerekli işlerdeki katı işbölümü bakımından çok ilginç özellikler taşır. Bu yüzden böcek toplumlarında kastlar oluşur, yani bireyler morfoloji, fizyoloji ve etoloji açısından özgülleşir; bu nedenle bireyin toplum dışında yaşaması olanaksızdır. Böcek toplumlarının bütünlüğü ve düzenı, danslara, trofalaksıs ilişkilerine, feromon çıkarmaya dayalı bilgi iletişimiyle sağlanır. Kuruluş biçimine göre böcek toplumları iki çeşittir: tek dişinin kurduğu anaerkil toplumlar (karıncalar, arılar) ve sürekli bir çiftin kurduğu toplumlar (termitler). Karınca ve arı toplumları uzun ömürlüdür (anaarı bırkaç yıl yaşar ve ölünce yerini yenisi alır); yabanarısı toplumlarıysa çoğunlukla bir yıllıktır (yalnız birkaç tane döllenmiş dişi kışı ölmeden atlatmayı başarır).

Omurgalı hayvan toplumlarında toplumsal bir hiyerarşi vardır. Bunların en karmaşık olanı primatlarınkidir: şebekelerde bireyler yaşa ve cinsiyete göre sınıflara ayrılır; her sınıfın kendi içinde de bır hiyerarşisi vardır; hatta sınıflar arası ilişkiler bile hiyerarşiye bağlıdır.

—Fels. Engels şöyle der: "Toplum, ayrıcalıklı sınıflar ve ayrıcalıksız sınıflar, sömüren ve sömürülen, yöneten ve yönetilen sınıflar olarak bölünmüştür" *(Anti-Dühring).* Daha sonra şunları ekler: "Sınıf karşıtlıkları içinde gelişen daha önceki toplum devlete, yani her durumda kendi dış üretim koşullarını sürdürebilmek ve özellikle sömürülen sınıfı varolan üretim bıçımı tarafından yol açılan baskı koşulları (kölelik, serflik, ücretli çalışma) içinde zorla tutabilmek için bir sömürücü sınıf örgütüne gereksinim duyuyordu" *(ay. ypt.).* Engels'e göre, komünist toplumla birlikte bu durum ortadan kalkar: "İnsanı kuşatan ve şimdiye kadar ona egemen olan yaşama koşulları çemberi, komünist toplumda insanların egemenlik ve denetimi altına geçen ve insanlar ilk kez olarak, toplum içinde kendi öz yaşamlarının efendileri oldukları için, doğanın gerçek ve bilinçli efendileri durumuna gelirler" *(ay. ypt.).*

—Topbil. Grup yalnızca, kişiliğini saptamaya yetenekli tek kişi olan bir dış gözlemci bakımından vardır. Nitekim her toplum, kendi örgütlenmesi ve üyelerının, o topluluğu çevreleyen öteki topluluklardan farklı ayrı bir topluluğa ilişkinlik duygusu gibi, ilkin o toplumun özünde bulunan özelliklere dayanarak betimlenir. Aynı toplum daha sonra ve özellikle, daha büyük ya da daha küçük bir özerklik gıbı, dışa bağlı özellikleriyle tanımlanır. Kendi örgütlenmesini ve üyelerinin ilişkınlik ve bağlılık duygusunu, çevresini kuşatan gruplar karşısındaki gerçek ya da yaşanan özerkliğini topluma bu özellikler kazandırır.

Toplum sözleşmesi *(Du contrat social ou Principes du droit politique),* J.-J. Rousseau'nun yapıtı. Tamamlanmamış kapsamlı bir yapıtın bir parçası olan bu inceleme, yazarın toplumsal sözleşme kuramını açıklar. Yapıt dört bölümden oluşmuştur: 1) özgürlük ile eşitliği bağdaştıracak olan devlet adına doğal haklarımızdan vazgeçelim; 2) hükümran halk, bir yasa koyucu sayesinde çıkar gruplaşmalarına karşı toplumun esenliğini korur; 3) küçük devletler sözkonusu olduğunda öbür yönetim biçimlerine yeğlenmesi gereken demokrasi, kendi gücü yüzünden aşırılığa eğilim gösterse de, temsili meclisler aracılığıyla dürüstlüğü korur; 4) olası aksaklıklara karşı Roma İmparatorluğu'ndan esinlenelim (tribunusluk, diktatörlük, censorluk) ve bir devlet dini yaratalım.

TOPLUMBİLİM a. **1.** İnsan toplumlarına ve toplumsal olgulara ilişkin bilimsel inceleme. (Eşanl. SOSYOLOJİ.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bir iş yapan (örneğin *köylü toplumbilimi*), bir inancı savunan, bir inanış gösteren (örneğin *din toplumbilimi*), bir kültür ya da sanat olayıyla ilgilenen (örneğin *edebiyat toplumbilimi*) insan gruplarına ilişkin sistemli inceleme.

—Bot. *Bitki toplumbilimi,* FITOSOSYOLOJI' nin eşanlamlısı.

—ANSIKL. Toplumbilim, bireylerin toplumsal gruplar içine katılma model ve kıplıklerini, grupların örgütlenme biçimlerini, gruplar arasında kurulan bağıntı tiplerini ve grupların bireysel davranışlar üzerindeki etkilerini inceler. Kurucuları tarafından toplumbilim, toplumların genel bir bilimi olarak tasarlandı. 1836'da bu bilime toplumbilim adını veren Auguste Comte, onu genel toplumsal gerçekliğin bilimi durumuna getirmek istiyordu. Bilimsel olduğunu ileri süren bütün bilgi kolları gibi toplumbilim de, günümüzde deneysel, analitik ve niceliksel bir özellik kazandı. Kamuoyu yoklamalarıyla yapılan soruşturmalarla birlikte istatistiklerin kullanılmaya başlanması ve genellikle matematık modellerden alınan özgül bır yöntemın gelişimi, XIX. yy.'ın bireşim ve kehanete pek düşkün büyük toplumbilim sistemlerine hiçbir şey (ya da büyük bır şey) borçlu değildi. Bütünsel toplumsal gerçekliği kavramak şöyle dursun toplumbilim, deneysel gözlem kaygısıyla analitik bir nitelik kazanmaya yöneldi ve birçok inceleme alanına bölündü.

Toplumun incelenmesine yönelik düşünce biçimi olarak toplumbilim, köklerını felsefe geleneğinin derinliklerinden aldı. Ön sıradaki öncüleri arasında Platon, Aristoteles, aziz Augustinus, aziz Thomas, İbni Haldun ve bize daha yakın olarak Machiavelli, Hobbes, Locke, Bossuet, Rousseau, Condorcet ve Montesquieu sayılabilir. İster sıyasal yazar ya da filozof, ister tanrıbilimci ya da hükümdar danışmanı olsun, düşünce nesnesi olarak bunların hepsi toplumu, toplumun ne olduğu kadar ne olması gerektiğini, toplumun dönüşüm mekanizmalarıyla birlikte yeniden üretim mekanizmalarını ele aldı.

Auguste Comte toplumbilimi, tam da ona adını koyduğu anda bir bilim durumuna getirmek yeteneğini gösterdi. Ona göre toplumbilim, "toplumsal olaylara özgü tüm temel yasaların olgucu bir incelemesi"ne dayanıyordu. Aynı ereği izleyen Karl Marx, ondan biraz daha sonra, her şeyden önce iktisadi bir nitelik taşıyan altyapı ve çeşitli üstyapı öğeleri, özellikle ıdeolojiler dünyası arasındaki karşılıklı bağımlılığı ortaya koydu. Sınıflar savaşımını tarihin itici gücü, toplumların evriminin başta gelen etkeni durumuna getirerek "toplumsal bütün, parçaların toplamından başka bir şeydir" koyutunu ileri sürdü.

Toplumbilimin kurucuları arasında, toplumbilim ya da çağdaş siyaset biliminin babası Alexis de Tocqueville ve her şeyden önce betimleyici bir bilim olarak tasarlanan bir toplumbilime öncülük eden Frédéric Le Play'ye de yer vermek gerekir. Ne var ki, çeşitli toplumsal olguların gerçekten bilimsel bir incelemesine ilk yol açanın Émile Durkheim olduğundan da

hiçbir kuşku yoktur. Toplumbilim yönteminin kuralları bugün de, yeni bilimden yana bir tür bildirge gibi görünmektedir. *Toplumbilimsel yöntemin kuralları* (Règles de la méthode sociologique) [1894] adlı yapıtında Durkheim, toplumbilimde nedenlerin araştırılmasının önemini ortaya koydu. Ayrıca, nesnellik istekleriyle birlikte, tipleme yönteminin çeşitli yönleri üzerinde de önemle durdu. Çeşitli yorumlara yol açmakla birlikte bu yapıt, bilimsel bir toplumbilimin, "toplumsal olguların nesneler gibi ele alınmaları gerekir" ilkesini ileri sürdü.

İntihar konusundaki incelemesi (*İntihar* [Le Suicide], 1897), Durkheim'ın toplumbilime karşı beslediği tutkuyu gösterdi. Toplumbilimci bu yapıtta, toplumsal olguların incelenmesine yasa kavramını, *İçtimai taksimi amal* (De la division du travail social) [1893] adlı yapıtta uyguladığından daha çok uyguladı. İstatistiklere dayanarak, değişimlerini ölçtüğü bazı etkenlere göre, zaman ve mekân içinde saptanan intihar oranı değişikliklerini açıklamaya çalıştı. Durkheim çevresinde toplanan bir araştırmacılar ekibi, yükselişi *l'Année sociologique* (Toplumbilim yılı) dergisi tarafından sağlanan bir fransız okulunun üstünlüğünü gösterdi.

Durkheim'dan sonra toplumbilim, alanının genişlemesi ve kuramsal çerçevelerinin artan çokluğuyla belirginleşti.

İş toplumbilimi, toplumsal sınıflar toplumbilimi, din toplumbilimi, bilgi toplumbilimi, hukuk toplumbilimi vb. gibi büyük geleneksel alanlarının yanında toplumbilim sanat, edebiyat, yığın kültürü, moda, şehircilik, dinlenme, bürokrasi, kırsal çevre, kitle iletişim araçları, iktisat, gelişme, uluslararası ilişkiler vb. alanlara da uygulandı. Özel ve kamusal araştırma merkez ve ekipleri gitgide toplumbilimin, bütünsel bir incelenmesinden daha çok özel bir dalının sorumluluğunu yüklenmeye başladılar. Araştırma yöntem ve teknikleri alanında çağdaş dönemde, matematik ve istatistik araçların genel bir yaygınlık kazandığı, bazı sosyometri kavramlarının geliştiği, sorudizisi ve test tiplerinin çoğaldığı, etnografi yöntem ve betimlemelerinin yetkinleştiği, dilbilim modellerinden gitgide daha çok yararlanıldığı saptandı. Yöntemler ve teknikler arasındaki birlik yetersizliği, kısmen bunların kuramsal temellerini genellikle toplumbilimden başka bilim kollarına (ruhbilim, matematik, iktisat, dilbilim vb.) dayandırmalarına, kısmen de aynı zamanda hem somut toplumsal olayların incelenmesini temellendirmeye, hem de bu incelemeyi daha geniş açıklamalarla bütünleştirmeye yetenekli, birleşik bir toplumbilim kuramının yokluğuna bağlıdır. Bununla birlikte, J. Piaget tarafından harekete geçirilen ve toplumbilimcileri, ruhbilimcileri, tarihçileri, coğrafyacıları, nüfusbilimcileri, antropologları, iktisatçıları vb. bir araya getiren karşılaştırmalı ve çokdallı incelemelerin gelişmesi, daha sonraki araştırmaları büyük ölçüde verimli kılabilecek niteliktedir.

• *1970'ten sonra toplumbilim.* 70'li yılların dönüm noktasında toplumbilimde, çağdaş toplum konusundaki tartışma başladı. Bundan sonra toplumbilim, toplumların kendileri üzerine kendiliğinden edindikleri tasarımın tamamlayıcısı durumuna geldi. 60'lı yılların sonundaki öğrenci ayaklanmaları, toplumbilimin hem sözvarlığına, hem de bazı tanılarına, en az toplumbilimcilerin kitabevi başarıları kadar yaygınlık kazandırdı.

XIX. yy.'daki öncülerinin etkisini taşıyan fransız toplumbilimi, günümüzde yaklaşımların, gözlem tiplerinin ve doğrulama yöntemlerinin çokluğu yüzünden donup kalmış gibi göründü. Hiçbir genel kuram ve hiçbir paradigma, özel ve sınırlanmış bir uygulama alanı içinde de olsa, kendini tartışma götürmez bir biçimde kabul ettiremedi. Yol açtığı hayranlıkların, hatta yöntemlerinin çeşitliliği ve kuramlarındaki ayrılıkların ötesinde toplumbilim, belli bir bilgi bakımından zengin düşünce biçimiyle özgül ve insan etkinliklerinin incelenmesini bu etkinlikleri belirleyen ve onlara kaynak hizmeti gören toplumsal çerçeveye bağlamasıyla tekil bir bilim niteliği taşır.

• *Türkiye'de toplumbilim.* İkinci meşrutiyet döneminde siyasal değişime koşut olarak, toplumsal yapının da yeniden düzenlenmesi gerektiği düşüncesiyle kendini göstermeye başladı. 1895-1908 yılları arasında Batı Avrupa'da sürgünde bulunan türk aydınları arasında Abdülhamit II'ye karşı gelişen muhalefet, özellikle A. Comte ve E. Demolins'in toplumbilimsel yaklaşımından etkilenmişti. A. Comte'un toplumbilimsel yaklaşımı, Türkiye'de ilk kez sistemli olarak Salih Zeki Bey tarafından tanıtıldı. Salih Zeki Bey, *Ulumu iktisadiye ve içtimaiye* dergisindeki çeviri ve telif yazılarıyla A. Comte'un olgucu felsefesini ve siyasetini savundu. İkinci meşrutiyet'in ilanı yıllarında yayımlanan bu dergi, ilk kapsamlı ve ciddi sosyal bilim yayınlarındandı ve kurucuları arasında Ahmet Şuayip, Rıza Tevfik, M. Cavit gibi yazarlar bulunuyordu. Dergi, ilkin olgucu, daha sonra Spencer' in yaklaşımına yönelik bir toplumbilim anlayışını benimsedi. Spencer'in doğacı-organizmacı evrim kuramının önde gelen savunucusu Ahmet Şuayip'ti ve bu görüş Cumhuriyet dönemi öncesinde en çok ilgi gören toplumbilimsel yaklaşım oldu. Dergi yazarlarından Bedi Nuri ise organizmacı toplumbilimin kuramcısı René Worms'un etkisini taşıyan makaleleriyle, toplum yapısını ampirik olarak çözümlemeye yönelik ilk adımları atanlardan sayıldı. Bu dönemde toplum kurallarına ilişkin ilk temel çeviri ve telif yapıtlar da birbirini izlemeye başladı.

Türkiye'de toplumbilimsel düşünce konusunda yerleşik kanıya göre, en ağırlıklı kutuplaşmanın Prens Sabahattin'in bağlandığı "ilmi içtima" görüşüyle Ziya Gökalp'in bağlı olduğu "içtimaiyat" görüşleri arasındadır. Le Play'in etkilerini taşıyan toplumbilimsel yaklaşımında Prens Sabahattin, ağırlıklı olarak tarım ve eğitimin (bireysel girişkenliliğin geliştirilmesine yönelik) yeniden düzenlenmesini savundu. Ona göre, sınıf ve zemin olarak burjuvazinin ve burjuvanın gelişmesi zorunluydu ve elitler, toplumda örgütleyici bir işlevi yerine getirmek durumundaydılar. Devlet yapısının federatif bir örgütlenmeyle merkeziyetçilikten uzaklaşması gerekiyordu. Prens Sabahattin'in bu görüşleri, modern liberal anlayışın ülkemizdeki önemli bir aşaması olarak değerlendirilir. Prens Sabahattin'in toplumbilimsel görüşünün yaygınlaşması ve bu doğrultuda yayın faaliyetine geçilmesi, esas olarak, Mehmet Ali Şevki'nin öncülüğünde Mesleki içtimai cemiyeti ilmiyesi adlı derneğin kurulması ve derneğin 1919'dan başlayarak *Mesleki içtimai* dergisini yayımlamasıyla gerçekleşti.

Şerif Mardin*, Türkiye'de toplumbilimin gelişme çizgisini açıklarken, kurduğu model çerçevesinde iki toplumbilimsel eğilim ile osmanlı toplum yapısı ve siyasi yapı arasında bağlantı olduğunu öne sürer. Osmanlı toplumundaki temel siyasi bölünme ve merkezi çatışma, "merkez"le "çevre" arasındadır. Comte-Durkheim çizgisi "merkez"; Demolins-Le Play çizgisi "çevre" geleneğine denk düşer. Merkeze denk düşen Ziya Gökalp yaklaşımı ulus bilincini, modern ulusal kültür kurma yolunda ulusal idealizmi canlandırmaya yöneliktir. Gökalp' ın düşünce sisteminde en etkili kuram, Durkheim'ın toplumbilimi olmuştur. Gökalp, yazıları ve İstanbul Üniversitesi'nde 1915' ten başlayarak verdiği ders ve konferanslarla durkheimcı toplumbilimi ülkemizde tanıttı. Aynı dönemde İçtimaiyat dar ül-mesaisi'nin kurulması gündeme geldi ve *İçtimaiyat* dergisi (1917-1924) yayımlanmaya başladı. Gökalp'in görüşü bir yandan Cumhuriyet ideolojisi üzerinde etkili olurken, öte yandan 1924'te lise düzeyinde başlayan toplumbilim eğitiminin de belirleyici etkenlerinden birini oluşturdu. Ziya Gökalp'in anlayışını benimseyen Mehmet İzzet, felsefe ile toplumbilimsel düşünceyi bir araya getirmeye çalışmış ilk toplumbilimcilerdendir. *Felsefe ve içtimaiyat* dergisinin çıkartıldığı ve Türk felsefe derneği'nin kurulduğu bu dönemde felsefi arayış ve yaklaşımla toplumbilimin ilgi odaklarının birbiriyle örtüştüğü görülür.

1933'teki üniversite reformuyla İstanbul Üniversitesi'ndeki sosyal bilim eğitiminde, Türkiye'de sürgün yaşayan alman profesörler etkili oldu. 1933-1934'te İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'nde İktisat ve içtimaiyat enstitüsü kuruldu. Bu dönemde toplumbilim eğitiminde iktisadi toplumbilim anlayışı ağırlık kazandı; 1934'te yayımlanmaya başlayan *İş* dergisiyle de bu görüşün akademik dış çevreye tanıtılması sağlandı. İstanbul Üniversitesi'nde Prof. Z. F. Fındıkoğlu, Orhan Tuna gibi bilim adamlarıyla temelleri atılan kooperasyon toplumbilimi, 1960'ların sonlarına değin ağırlığını sürdürdü.

1930'lu yılların başında toplumbilim eğitimi Ankara Gazi terbiye enstitüsü'nün de programına girdi. Amerikan toplumbilimi yaklaşımının ilk kalıcı etkileri bu kurum aracılığıyla varlığını duyurdu.

Gerçek anlamda toplumbilim araştırma girişimleri ilk kez 1940'larda Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde Niyazi Berkes, Behice Boran ve Muzaffer Şerif Başoğlu'nun da bulunduğu bir araştırmacılar grubu ile başladı. Birden çok tekniği kullanan ve saha araştırmalarına yönelen bu çalışmalar, Türkiye'de birer ilk örnek oldu. 1940 kuşağı sosyalbilimcilerin özellikle Behice Boran ve Niyazi Berkes'in yaklaşımları, bütünleşmeye dayalı bir toplum modelinden, çatışmaya dayalı bir toplum modeline yönelmişti.

1950-1960 arası, sosyal bilimler açısından bir durgunluk dönemi olarak kabul edilir. Bu dönemde İstanbul Üniversitesi'nde Hilmi Ziya Ülken, eklektik bir toplumbilim anlayışını geliştirmektedir.

1960'ların ortalarından sonra kapsamlı saha araştırmalarının verilerini esas alan ve sosyal değişmenin yönünü, boyutlarını, mekanizmasını çözümlemeyi temel alan toplumbilimcilerin etkinliği görülmeye başladı. Ortadoğu teknik üniversitesi'nde toplumbilim ve kentleşme eğitim ve araştırmacılığının temellerini atan Mübeccel Kıray*'ın sosyal değişmenin ara mekanizmaları, süreçleri ve "tampon kurumları"nı çözümlemeye yönelik yaklaşımı, İbrahim Yasa, İsmail Beşikçi gibi bir dizi araştırmacıya yol gösterici oldu. 1960'ların ortalarında kurulan Türk sosyal bilimler derneği, sosyal bilimlerde ülkedeki ilk kapsamlı ekip çalışmasını başlattı. Aynı yıllarda Türkiye'deki toplumbilim çalışmalarında odak noktası, siyaset toplumbilimi ve tarih toplumbilimi olan yeni bir bakış açısı gelişti. Bu alanın öncüsü olan Şerif Mardin, 1970'lerin başında, Boğaziçi üniversitesi'nde toplumbilim ve sosyal bilimler eğitiminin yerleşmesine de öncülük etti.

Adı anılanlar dışında Nurettin Şazi Kösemihal, Cavit Orhan Tütengil, Cahit Tanyol, toplumbilimin Türkiye'de gelişmesine katkıda bulunmuş bazı toplumbilimcilerdir. 1993 yılı itibariyle Türkiye'de Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi, Atatürk üniversitesi, Boğaziçi üniversitesi, Cumhuriyet üniversitesi, Ege üniversitesi, Fırat üniversitesi, Hacettepe üniversitesi, İnönü üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Koç üniversitesi, Mimar Sinan üniversitesi, Ortadoğu teknik üniversitesi, Selçuk üniversitesi ve Uludağ üniversitesi'nde toplumbilim eğitimi verilmektedir.

TOPLUMBİLİMCİ a. Toplumbilim uzmanı. (Eşanl. SOSYOLOG.)

TOPLUMBİLİMCİLİK a. Topbil. Toplumsal olayların ve toplumbilimin bilgikuramsal önceliğini savunan görüş. (Eşanl. SOSYOLOJİZM.)

TOPLUMBİLİMSEL sıf. Toplumbilimle, toplumbilimin incelediği olaylarla ilgili. (Eşanl. SOSYOLOJİK.)

—Çağ. sant. *Toplumbilimsel sanat*, 70'li yılların başında ortaya çıkan ve toplumla sanat arasındaki ilişkilerin çözümlenmesine dayanan sanat akımı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Çağ. sant. Sanata daha açık bir görünüm ve eleştirel bir yaklaşım getiren Hervé Fischer (doğm. 1941), Fred Forest (doğm. 1933) ve Jean-Paul Thénot ile (doğm. 1943) ortaya çıkan toplumbilimsel sanat, iletişim sorunlarına ağırlık verir ve yazılı belgeler, fotoğraflar ve video biçiminde yayımlanan olay-yapıtları (örneğin çeşitli toplumsal ortamlarda gerçekleştirilen etkinlikler, anketler, kamuoyu araştırmaları ve görüşmeler) yeğler.

TOPLUMCU sıf. ve a. **1.** Çalışan sınıfların durumunun iyileştirilmesinden yana olan kimse için kullanılır. **—2.** SOSYALİST'in eşanlamlısı.

◆ sıf. **1.** Çalışan sınıfların durumunun iyileştirilmesinden yana olan: *Toplumcu düşünce.* **—2.** SOSYALİST'in eşanlamlısı.

TOPLUMCUL sıf. Toplu halde yaşamaya eğilimi olan.

—Zool. *Toplumcul türler*, koloni oluşturan ve bir arada yaşayan türler.

TOPLUMCULLUK a. **1.** Topruhbil. ve Topbil. Belirli bir toplumsal grup içindeki kişiler arasındaki ilişkilerin özelliği. (Eşanl. SOSYABİLİTE.) **—2.** Kişinin toplumsal bir gruba uyarlanması.

TOPLUMCULUK a. **1.** Çalışan sınıfların durumunun iyileştirilmesinden yana olma. **—2.** SOSYALİZM'in eşanlamlısı.

TOPLUMDAŞ a. Aynı topluma bağlı bireylerin her biri.

TOPLUMDIŞI sıf. Toplumun dışında kalan kimse için kullanılır; marjinal.

TOPLUMDİLBİLİM a. Dildeki ve dili konuşan insanların kullanımlarındaki ayrılıkların hangi toplumsal etkenlerden kaynaklandığını araştıran dilbilim dalı. (Eşanl. SOSYOLENGÜİSTİK.)

—ANSİKL. Toplumdilbilimin son yıllardaki gelişimi, dil sorunlarını toplumsal çevreleriyle ele almaya önem veren bir eğilimin göstergesidir. Toplumdilbilimin ilk alanı, dille toplum bağıntılarını birleştiren bir sorudan kaynaklanmıştır: E. Sapir ile B. L. Whorf'un yaptığı gibi, bir insan topluluğunun dili, o topluluğun deneyimlerini düzenleyip dünya görüşünü ve toplumsal gerçekliğini koşullandırabilir mi, yoksa dili, üretim biçimi değişince değişebilen bir üstyapı gibi ele alan sovyet dilbilimci N. İ. Marr'ın yaptığı gibi toplumsal yapılar mı dili (özellikle de dilin evrimini) koşullandırır? Bu doğrultuda, dilbilgisi kuramlarının evrimiyle tarihsel ve toplumsal bağlamlara (örneğin Vaugelas'nın yapıtı, döneminin sosyoekonomik koşullarıyla bağlantılı olarak yerine getirdiği işleve göre değerlendirilebilir) göre dile ilişkin yargıları inceleyen çalışmalar da yer alabilir.

Toplumdilbilim araştırmalarının bir başka doğrultusu da, değişim incelemelerine ilişkindir. Gerçekten de, tüm dillerin her dönemde, konuşanların coğrafi ve toplumsal kökenleri, yaşları, cinsiyetleri vb. gibi çeşitli etkenlerden kaynaklanan değişimler gösterdiği gözlemlenebilir. Toplumdilbilim, dilsel değişimlerle toplumsal değişimleri, bu olgulardan birine öncelik vermeksizin ele alan koşut bir incelemenin olanaklarını araştırır: bir eşdeğişirlik mi sözkonusudur? Eğer yanıt evet'se, neden -sonuç bağıntıları belirlenebilir mi?

Toplumdilbilimin bu yönü son yıllarda ele alınmaya başlanmıştır; çünkü, Saussure'ün dil ve söz kavramlarının tanımlanış biçimi bu alandaki incelemelerin gelişmesini engellemiştir. Konuşan bireyin toplumsal ve tarihsel çerçevedeki özellikleri dilbilim alanının dışında bırakılmıştır. N. Chomsky'nin çalışmalarıyla da sorunun ele alınış biçimi değişmemiştir; çünkü, *dil / söz* ikili karşıtlığının *edinç / edim* karşıtlığıyla anlatılmasında da, dilbilimin en önemli inceleme konusu, tümüyle türdeş bir dilsel toplulukta yaşayan ideal bir konuşucu-dinleyicidir. Bu durumda, toplumdilbilim açısından bir dizi soru ortaya çıkmaktadır: ideal bir konuşucu-dinleyici nedir? Toplumda yeri belli olmayan bir konuşucu yoktur. Türdeş bir topluluk nedir? Aralarında çok belirgin ayrımlar bulunduğuna göre, halkın dili mi, aydınların dili mi, yazılı dil mi, sözlü dil mi toplumun dili olarak kabul edilecektir? Tüm bu sorular, edinç kavramını tartışmalı bir kavram durumuna sokmaktadır.

ABD'li dilbilimci W. Labov, bu olguları özgür değişim kavramıyla ele alan dizgeli bir inceleme denemiştir. Labov, bireysel düzlemde kimi olguların açıklanamaz görünmesine karşın, toplumsal düzlemde durumun böyle olmadığını ortaya koymuştur; değişimlere toplumsal bir anlam verilebilir, çünkü bu değişimler kesin kurallara bağlıdır. Bu yöntemle Labov ses yapısına ilişkin değişimleri birçok değişkeye göre incelemiştir: konuşucunun sosyoekonomik durumu (mesleği ve öğrenim düzeyi), yaşı (çeşitli yaş sınıfları arasında karşılaştırma), sesbilimsel birimin kullanım bağlamı. Ardından Labov toplumdilbilimi genel dil kuramı içine yerleştirir ve edinç kavramının yeniden gözden geçirilmesini önerir. Türdeş (ve topluluğun tüm bireyleri için aynı) olarak tanımlanmak yerine edinç karmaşık nitelikli olarak tasarlanır. Bu durumda edinç, her konuşucunun, aynı şeyi söylemek için çeşitli seçenekler sonun birçok dil düzeyini etken ya da edilgen biçimde bilme olgusunu açıklar. Edinç kavramının bu yeni tanımı, değişim incelemesine ilişkin olarak, özellikle sözdizimde yeni yollar açmıştır.

Kuramsal işlevinin yanı sıra, toplumdilbilimin pratik erekleri de olabilir: toplumdilbilim, toplumların dilsel güçlüklerini görmelerine ve bunlara çözümler bulmalarına da yarayabilir. Özellikle, gelişmekte olan ülkelerde, ya normalleşmiş değişkeleri belirlemek ya da o dili bilmeyenlerin öğrenmesini kolaylaştırmak için, standartlaştırma düzleminde de toplumdilbilim devreye girebilir. Dil planlaması, yazı ya da dilbilgisi dizgelerinin oluşturulması, her tür metin üretimi de bu uygulamalı toplumdilbilime bağlanır.

TOPLUMDİLBİLİMCİ a. Toplumdilbilimde uzmanlaşmış dilbilimci.

TOPLUMELEŞTİRİ a. Üretime ve tüketime ilişkin toplumsal, kültürel mekanizmaların tuttuğu yeri belirlemek amacıyla, edebi metinde ideolojinin payını ortaya çıkarmaya çalışan araştırma alanı.

—ANSİKL. Toplumeleştiri, edebiyat toplumbiliminden farklı olarak, edebi söylevin bir çözümlemesini gerektirir; bu çözümleme "söylenmemiş olan"ı göz önüne alır. Bu şu anlama gelir; yazı kısmidir, ideolojiden türemiştir ve onun polemik bir yanını temsil eder. Dolayısıyla toplumeleştiri, öncelikle etkin bir okumadır: yapıtı kendisi olarak ele alıp, dil aracılığıyla dolaylı duruma getirilmiş dış belirlenimleri ortaya çıkarır. Edebiyat pratiğinde, bu belirlenimlerin ayırtedici özelliği bir takım kurumlarda (basım, kitapçılar, akademiler, salonlar) yoğunlaşmış olmalarıdır; kendileri de özgün ve özerk olan bu kurumlar, hiç değilse bir ölçüde, kısmi bir çözümlemeye konu olabilirler.

TOPLUMLARARASI a. Tek ya da daha çok toplum arasında geçen, birçok toplumu ilgilendiren.

TOPLUMLAŞMA a. Toplumlaşmak eylemi.

TOPLUMLAŞMAK gçz. f. Toplum durumuna gelmek.

◆ **toplumlaştırmak** ettirg. f. Toplum duruma getirmek.

TOPLUMLAŞTIRMAK → TOPLUMLAŞMAK.

TOPLUMÖLÇER → SOSYOMETRİ.

TOPLUMPSİKANALİZ a. Psikan. Toplumsal olayları psikanaliz kuramı ve kavramları yardımıyla incelemeye çalışan ortak toplumbilim ve psikanaliz akımı. (Eşanl. SOSYOPSİKANALİZ.)

—ANSİKL. 1968'de psikanalizci Gérard Mendel, toplumpsikanalize bir giriş olarak, *la Révolte contre le père* (Babaya karşı başkaldırı) adlı yapıtını yayımladı. Bu yapıt sanayi uygarlığının, tarihsel gelişimi içinde, ortak bilinçdışında bir "ruhsal baba"nın yavaş yavaş oluşmasıyla örtüştüğü varsayımına dayanıyordu. Sözkonusu "ruhsal baba", yenitaş öncesinin ana imagolarından kopan baba imagosuydu. Akliliğin ve ilerlemenin dayanağı olan bu "ruhsal baba", Tektanrıcı Tanrı, Bilgin-Kral ve Diktatör gibi üç dinsel "oluşum" biçiminde ortaya çıkıyordu. Ancak güncel uygarlık bunalımı, "toplumsal erki simgeleyen dış baba imgesi üzerine bastırılmış saldırgan analığın" bir geri dönüş belirtisiydi. Bu yüzden çağdaş erkek, "bu birbirine karışmış ana baba" imagoları karşısında kendini güçsüz olarak yaşayacak ve "baba anayla karıştığı" için yetişkin özgürlüğe erişemeyecekti. Bu öğretisel başvuru noktasından yola çıkan toplumpsikanaliz, "ortak ruhun bilinçdışı çalışmaları"nın "sosyokültürel kurumlar düzeyinde" incelenmesiyle, her toplumun temel "çatışma"sının "ortaya konması"yla uğraşacaktı.

TOPLUMSAL sıf. **1.** Toplum içinde yaşayan bir kimse için kullanılır; sosyal: *İnsan toplumsal bir hayvandır.* **—2.** Bir topluma, kendine özgü bir varlık olarak görülen bir insan topluluğuna ilişkin olan şey için kullanılır; sosyal: *Toplumsal olaylar. Toplumsal evrim.* **—3.** Toplumun üyeleri arasındaki ilişkilerle ya da bu üyelerin gruplar, sınıflar halinde örgütlenmesiyle ilgili bir şey için kullanılır; sosyal: *Toplumsal hiyerarşi. Toplumsal eşitsizlikler. Toplumsal adalet.* **—4.** Toplumu oluşturan çeşitli sınıflar ve gruplar arasındaki ilişkilerle ilgili olan şey için kullanılır; sosyal: *Toplumsal barış. Toplumsal çatışma.*

—Böcbil. *Toplumsal böcekler*, ancak örgütlü toplum halinde bulundukları zaman çoğalıp yaşayabilen böcek türleri (karıncalar, arılar gibi). Yalnız başına yaşayan türlerin karşıtı olarak kullanılır.

—Çal. ekon. *Toplumsal anlaşma*, kamu kuruluşlarında yönetim ile sendikalar arasında imzalanan ve ücretlerin ekonomik değişkenlere bağlı olarak sürekli iyileştirilmesi koşulu karşılığında sendikaların anlaşmazlık çıkarmamayı ve belirli bazı ödünler vermeyi kabul ettikleri sözleşme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Etol. *Toplumsal davranış*, bazı hayvan türlerinde, bireyler arasında sağlanan bir iletişim sistemi sayesinde gerçekleşen etkinliklerin ve ilişkilerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Topbil. *Toplumsal bilimler*, insanı toplum ve kültürle ilişkileri bakımından incelemeyi amaçlayan bilim kolları. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Çal. ekon. Türkiye, 1978'de, ağır ekonomik ve sosyal bunalımlar içinde iken, Ecevit hükümetiyle Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) arasında, konfederasyona bağlı kamu işyerlerinde çalışan işçi sendikalarını kapsayan bir toplumsal anlaşma yapıldı. Yoğun grevlerin yaşandığı, art arda işçi eylemlerinin yapıldığı bu dönemde hazırlanan bu anlaşmada hükümetle DİSK yasadışı eylemlerin ve barış ve huzuru bozucu davranışların karşısında olduklarını; çalışma barışını sağlamak amacıyla dayanışma ve işbirliğine giderek toplum barışına da katkıda bulunacaklarını açıkladılar. 20 temmuz 1978'de imzalanan Toplumsal anlaşma ile başlıca şu konularda görüş birliğine varıldı. ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum göz önünde tutularak, kamu kesimiyle yapılan toplu iş sözleşmelerinde toplam ücret zamları, işçinin satın alma gücünü geriye götürmemek koşuluyla, 1976 toplam işçi gelir dü-

zeyi ile toplusözleşme yürürlük süresindeki fiyat artışları ve kuruluşlardaki istihdam artışı da dikkate alınarak bulunacak gelir düzeyinde tutulacak, toplu pazarlıklarda ücretler, sosyal yardımlar vb. konular bu kurala göre saptanacaktır; DİSK fiyat artışlarının kısılması çabalarında hükümete yardımcı olacaktır; ekonomik ve toplumsal yardımların asgari normlarını saptamak için hükümetle sendika üst kuruluşlarının yetkili uzmanlarından oluşacak bir teknik komite kurulacaktır; kamu kesiminde işçilerin üretim, yatırım ve yönetim kararlarına katılmalarını öngören bir model hazırlanacaktır; kamu kuruluşlarında üretim artışını ve yöneticilerin yönetimdeki etkinliğini engelleyici nitelikteki maddeler toplusözleşmelere konulmayacak, daha önce toplusözleşmelere konulmuş bu nitelikteki maddelerse işletilmeyecektir; kamu kesimindeki kuruluşlar toplusözleşmelerini bağlamada karşılaştıkları sorunları çözmeye yönelik ortak bir birim kuracaklar ve bu amaçla daha önceden ilişki kurdukları özel kuruluşlarla ilişkilerini keseceklerdir vb. İşçi eylemlerini disiplin altına almak, işçilerin ücret artışları konusundaki isteklerini belli bir düzeyde tutabilmek vb. amaçlarla hazırlanan Toplumsal anlaşma, 1979'da Ecevit hükümetinin düşmesinin de etkisiyle uygulamaya konulamadı.

—Etol. *Toplumsal davranış.* Toplumsal davranışlar, türe özgüdür ve göçücü türlerde sürekli olarak görülürken, bireyleri tek başına yaşayan türlerde ancak geçici olarak ortaya çıkar. Bireylerin bir arada bulunuşu çoğu zaman toplumsal düzenle sağlanır. Görülen karşılıklı etkileşim karşılıklı saldırganlığı ve yaşama için gerekli bireyler arasındaki uzaklıkları azaltır. Toplumsal etkinliklerin düzenlenmesi, her türe özgü duyu organlarına uygun iletişim sistemlerinin kullanılmasını gerektirir. Yakınlık, akraba davranışları, yatıştırma tepkileri, boyun eğme tepkileri en az toplumsal davranışların çeşitliliği kadar boldur. Toplumsal etkinlikler bireyoluş sırasında yavaş yavaş belirir ve yerleşir. Memelilerde bu davranışlar çoğunlukla yavrunun oyun etkinlikleri sırasında deneme, sınama yoluyla yerleşir.

—Topbil. *Toplumsal bilimler.* Toplum halindeki insanın, onun bu toplum içindeki etkinliğinin, onu benzerleriyle bir araya getiren bağların ve nesneler dünyasıyla ilişkilerinin incelenmesi, ancak XVIII. yy.'da ortaya çıkan düşünce akımları sayesinde bilimsel bir nitelik kazandı.

XVIII. yy.'da bilimsel yöntem, ilkin iktisat olayının incelenmesine uygulanarak politik iktisada yol açtı. Antropoloji, siyaset bilimi ve toplumbilim gibi öteki bilim kolları XIX. yy.'da ortaya çıktı. Aynı zamanda, toplum ve toplumun evrimi üzerine Comte, Marx ve Spencer tarafından ortaya konulan genel kuramlar, toplumsal bilimlerin gelişmesi üzerinde derin bir etkide bulundu.

XX. yy.'da toplumsal bilimler, insanın toplumsal davranışlarını incelemek için araştırma aracı olarak soruşturma ve istatistikten yararlandılar. Toplumsal bilimlerin temel gözlem aracı olan yoklama yoluyla soruşturmaya, belgesel gözlem, içerik çözümlemesi, görüşme, testler vb. eklendi. Böylece nicel yöntemler sayesinde gerek toplum, gerekse toplumsal etken olan insanın davranışı üzerindeki genel kuramlara koşut olarak deneysel incelemeler de gelişme gösterdi. Toplumsal bilimler günümüzde, toplumbilim, toplumsal ruhbilim, kültür antropolojisi, etnoloji, politik iktisat gibi bilim kollarını ve insan coğrafyasının bazı yönlerini kapsar. Hukuk, tarih, felsefe bilimlerini bazıları, bu bilimlerin kesinlik kaygılarını göz önünde bulundurarak, toplumsal bilimlere eklerlerken başkaları, bu bilimleri "pozitif" denilen bilimlerin, yani araştırmalarını olanla sınırlandırdıkları kabul edilen bilimlerin listesinden çıkararak, yol gösterici bilimler, yani olması gerekeni söyleyen bilimler arasına sokarlar.

TOPLUMSALLAŞMA a. Ruhbil. ve Topbil. Bireyin ve özellikle çocuğun, toplumsal yaşama uyumunu ve onunla bütünleşmesini sağlamak ve kolaylaştırmak amacıyla, çevredeki çeşitli kültür öğelerini (değerler, normlar, simgesel kodlar ve davranış kuralları) kişiliğine katarak öğrenmesine ve içselleştirmesine yol açan süreç. (Eşanl. SOSYALLEŞME.)

—ANSİKL. R. Spitz'in hastane hastalığı konusundaki çalışmaları (1945), payandalanma* kavramının bir yandan kısmi dürtüler ve nesnelerin seçimi, öte yandan bazı dirimsel işlevlerin doyumu arasındaki bağı dile getirebilmesine rağmen, yalnızca organik gereksinimlerin doyurumuyla çocukta toplumsal ilişkiler isteğinin gelişmediğini ortaya koydu. Başkasıyla (anne) ilk bağ olarak kabul edilen bağlılık*'ın kökeni üzerindeki tartışmayla, toplumsallaşmanın kökeni üzerinde de karşılaşıldı. Toplumsallaşma sürecinde dil, temel bir rol oynuyordu; öyle ki dilin öğrenilmesi ve toplumsallaşma, bazı yazarlara göre aynı şeydi. M.-J. Chombart de Lauwe ayrıca, iletişim araçlarının ve toplumsallaşma sürecinin dinamizmi içinde çocuğun birçok toplumsal gruba ilişkinliğin yol açtığı çatışmaların rolleri üzerinde de durdu.

TOPLUMSALLAŞMAK gçz. f. Bir birey sözkonusuysa, toplumsal çevreye uyar, toplumla bütünleşir, değer yargılarını benimser duruma gelmek. (Eşanl. SOSYALLEŞMEK.)

◆ **toplumsallaştırmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi toplumsallaştırmak,* toplumsal çevreyle uyumlu duruma gelmesini, toplumla bütünleşip toplumun değer yargılarını benimsemesini sağlamak. (Eşanl. SOSYALLEŞTİRMEK.) **—2.** Üretim ve değişim araçlarını, enerji kaynaklarını, kredileri vb. kolektifleştirmek. (Eşanl. SOSYALLEŞTİRMEK.)

TOPLUMSALLAŞMAZLIK a. Grubun normlarını kabul etmeyen öznelerin davranışı; üretim devrelerinin dışında yer alan kişilerin konumu; topluma uymayan kişinin durumu.

TOPLUMSALLAŞTIRMA a. **1.** Üretim ve değişim araçlarının, enerji kaynaklarının, kredinin vb. kolektifleştirilmesi. (Eşanl. SOSYALİZASYON, SOSYALLEŞTİRME.) **—2.** Bireyi, toplumun değer yargılarına uyar duruma getirme. (Eşanl. SOSYALLEŞTİRME.)

—Psik. Bir akıl hastasını topluma yeniden kazandırmak için uygulanan tedavilerin tümü.

TOPLUMSALLAŞTIRMAK → TOPLUMSALLAŞMAK.

TOPLUMSALLIK a. Toplumsal yaşama yatkınlık.

—Fels. İnsanları, bir dizi ortak yaşam kuralıyla aralarında barışı sağlayacak biçimde birlikte yaşamaya iten ortak eğilim. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Grotius'a göre, toplumsallık bir "topluma duyulan istek"tir; bu istek benzerleriyle yaşamaya belli bir eğilim duymak anlamına gelmekle birlikte, bu rasgele bir eğilim değil, barış içinde, iç aydınlanışın insanda uyandırdıklarına benzeyen, iyi düzenlenmiş bir yaşam ortaklığı içinde yaşama eğilimidir" (*De jure belli ac pacis* [Savaş ve barış hakkı üzerine], "Giriş konuşması", 6).

Klasik siyaset felsefecileri, toplumsallık sorununu çoğu zaman oldukça esnek bir biçimde ele almışlardır; bazıları Pufendorf gibi, toplumsallığın özgeci özelliğini kuşkuyla karşılarken ("Doğa bizi toplumsal olmaya yöneltmekle birlikte, bizden kendi kendimizi unutmamızı da taleb etmez. Toplumsallığın amacı, tersine, herkesin karşılıklı birbirinin yardımına koşarak ve birbirine hizmet ederek kendi çıkarlarını daha iyi gözetmesini sağlamaktır" (*De jura naturae et gentium* [Doğanın ve kişilerin hukuku], 2, 3, 18), bazıları da, Rousseau ile birlikte, toplumsallığın doğal özelliğini yadsırlar (Rousseau'ya göre, toplumsallık, doğuştan bir yatkınlık olsa da, doğa durumundaki insanda ancak gücül olarak vardır, çünkü onun her yönüyle gelişmesi, doğa durumunda bir araya gelmesi çok güç koşullara bağlıdır).

TOPLUMSEVER sıf. Topruhbil. Bir bireyin bir başka bireyden yana ve onun yararına toplumsal bakımdan olumlu bir eyleme giriştiği zaman gösterdiği özgeci davranış için kullanılır.

—ANSİKL. Böyle bir eylemde bulunan kişi, başkasının duyduğu acıyla kurduğu özdeşleyim yüzünden, bundan ruhbilimsel bir kazanç sağlamak için böyle davranır ve kendini kurbana ne kadar yakın hisseder, maddi olarak ne kadar onun çekimine kapılır ve onun yardımına koşma olanaklarına ne kadar sahip olduğu izlenimini edinirse, bu işi o kadar kolay yapar.

TOPLUSÖZLEŞME a. İş huk. → TOPLU* İŞ SÖZLEŞMESİ.

TOPLUTARTIŞMA a. FORUM'a karşılık olarak önerilen sözcük.

TOPOGRAF a. (fr. *topographe*). Topografya uzmanı.

TOPOGRAFİK sıf. (fr. *topographique*). Topografyaya ilişkin.

—Bilş. Kimi bilgisayarların, bir sayfalama sisteminde, bir programın hangi gizil sayfalarına, merkezi belleğin gerçek sayfalarının atandığını kaydeden özel bir belleği için kullanılır.

TOPOGRAFYA a. (fr. *topographie*'den, aş. lat. *topographia;* yun. *topographia,* bir yerin betimlemesi'nden). **1.** Arazi biçimlerini, doğal ya da yapay öğelerinin ayrıntılarıyla birlikte, bir plan üzerinde gösterme tekniği. **—2.** Bir yerin görünümü, engebeleri: *Dağlık bir topografya.*

—Arkeol. *Tarihsel topografya,* tarihsel yerlerin ve sınırlarının saptanmasında kullanılan yöntemlerin (topografya, yeradıbilim, arkeoloji, tarih ve edebiyat) tümü.

—Haritc. *Topografya rehberi,* gezginler için hazırlanmış ve içinde belli bir yola ilişkin çok ayrıntılı haritalar ya da tanıtıcı bir metin bulunan rehber.

—Oftalmol. *Kornea topografyası,* korneanın bütün yüzeyindeki çeşitli eğrilik yarıçaplarının ölçümü.

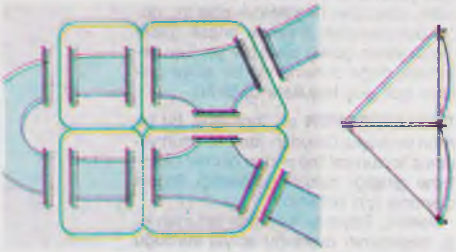
TOPOKİMYASAL sıf. Fizs. kim. Belirli oranlar yasasına göre (Proust yasası) gerçekleşmeyen tepkimeler için kullanılır.

—Polim. Bir polimerde, makromoleküller üzerinde rasgele dağılmış gibi görünen yerlerde meydana gelmesiyle ayırt edilen bir tepkime için kullanılır.

—Yerbil. Kayacın ilk kimyasal bileşimini değiştirmeyen mineral bir tepkime için kullanılır.

TOPOLOJİ a. (fr. *topologie*). **1.** Başlangıçta *analysis situs* (konum çözümlemesi) denen, Riemann'a göre sürekli karşılıklı birebir dönüşümlerin etkisinde değişmez özellikleri inceleyen, daha sonra tümüyle özerk olan matematik dalı. **—2.** Bir E kümesinin parçalarından oluşmuş -bu parçalara $\mathfrak{T}$ nin açıkları denir- aşağıdaki üç özelliği bulanan $\mathfrak{T}$ kümesi:1. $\varnothing \in \mathfrak{T}$ ve $E \in \mathfrak{T}$;2. $\mathfrak{T}$ nin sonlu sayıdaki elemanlarının kesişimi yine $\mathfrak{T}$ nin bir elemanıdır; 3. $\mathfrak{T}$ nin herhangi sayıdaki elemanlarının birleşimi yine $\mathfrak{T}$ nin bir elemanıdır. (Herhangi bir E kümesi için besbelli daima iki topoloji vardır: biricik açıkları $\varnothing$ ve E olan kaba topoloji ile, açıklar kümesi E nin $\mathfrak{P}(E)$ parçalar kümesi olan ince ya da ayrışmış topoloji). **—3.** *Bir topolojinin bir* f *uygulamasıyla elde edilen görüntüsü, f* nin varış uzayının en ince topolojisi: $(E, \mathfrak{T}) \to F$, *f* yı sürekli duruma getirir ($f(\mathfrak{T})$ biçiminde gösterilen bu topolojiye, $\mathfrak{T}$ nin *f* ile elde edilen görüntü topolojisi denir.)

—ANSİKL. Çok geniş bir anlamda alınan topoloji, geometrik şekillerin, dolayları dolaylara dönüştürüp, karşılıklı birebir eşlemeyle, yani eşyapı uygulamasıyla değişmeyen özelliklerini inceler. İlkönce sezgi-

topoloji Königsberg köprüler problemi

sel olan, dolay kavramı ile limit ve süreklilik bağımlı kavramlarını kesin matematiksel bir temele oturtmak *genel topoloji*'nin konusudur. Bu kavramlar, Abel, Cauchy ve Bolzano'nun, bir serinin limitini ve bir fonksiyonun sürekliliğini tanımlamak gerekliliğinin bilincine vardıkları XIX. yy. başına kadar kavram haline getirilmeden kullanıldı. O zamandan beri, limit kavramının tarihini kapayan süzgeçlerin, 1940'ta H. Cartan tarafından tanımına kadar bu kavramların genelleştirilmeleri sürdürüldü. Bu gelişmeler topolojiyi ayırt eden bir soyutlama eğilimine tanık oldular. XIX. yy. ortasında B. Riemann, *Geometriye temel oluşturan varsayımlar* adlı ünlü muhtırasında, fonksiyon kümelerini, örneğin bir Eukleides uzayının noktaları kümesiyle aynı nitelikte uzaylar olarak göz önüne almanın olanaklı oluşunu sezdi. Ama Riemann'ın "görüş"ü ancak, gerçek doğrunun (daha sonra düzlemin ve uzayın) altkümelerin özelliklerinin incelenmesinden sonra (G. Cantor tarafından) gerçekleşmeye ilk adımı atabildi. Riemann'ın çalışmalarında Cantor'unkilerde olduğu gibi, topolojik düşünceler, temelde çözümlemenin, özellikle gerçek değişkenli fonksiyonlar kuramının koymuş olduğu problemlere verilen yanıtlardan oluşmuştur. İlk önemli genelleştirmeyi Maurice Frechet'ye borçluyuz. Uzaklık kavramı üzerinde düşünerek metrik* uzaylar kavramını o getirdi. Bu uzaylar içinde, örneğin Eukleides düzleminde, bir P noktasının dolayları -kendi limit ve süreklilik kavramlarını belitleme girişiminde D. Hilbert tarafından getirilmiş kavram- P ye ε dan daha küçük bir uzaklıkta bulunan bütün noktalar göz önüne alınarak, ama aynı zamanda kimi nokta altkümeleri (metrikten yararlanmadan) özellikle belirtilerek tanımlanabilmiştir. Bu durumda o uzayların topolojik yapıyla donatıldığından söz edilir. Felix Hausdorff (1914) bunları, hemen hemen bugün kullanılanlara özdeş belitlerle tanımladı. O tarihten sonra genel topolojinin konusu açık, kapalı, tıkız vb. temel kavramlarını tanımlamak ve topolojik uzaylar, metriklenebilir uzaylar vb. arasındaki bağları incelemek olacaktır.

Geometrik şekilleri en küçük eleman katıçmaçları olarak göz önüne alan (cebirsel) *devşirim topolojisi*'nin kökeninin, Leibniz (1679) tarafından pek belirsiz dille ifade edilmiş, *analysis situs*'ta bulunduğuna ilişkin bir düşünce vardır: "Bize cebirin, *magnitudinem*'i (büyüklüğü) ifade ettiği gibi doğrudan *situm*'u (konumu) ifade eden, tümüyle geometrik ya da doğrusal olan bir başka çözümleme de gerekli olduğuna, inanıyorum." Şimdi, Grassman'ın (1846'da) gösterdiği gibi, Leibniz'in düşünceleri topolojiden çok vektör hesabına varmaktadır. Euler, tasarıyı daha bilinçli bir biçimde ele alıyor ve (1735'te Petersburg'da *Königsberg köprüleri problemi*'ni bir konum geometrisi (geometrinin, yalnızca konum belirlemekle ve bu konumdan çıkan özellikleri araştırmakla uğraşan bölümü) örneği olarak ortaya atıyor. Görünüm şekildeki gibi olduğuna göre, sorulan soru şöyleydi: bir kişi her köprüden bir kez, ama yalnızca bir kez geçebilir mi? Euler, problemlemin çözümü olmadığını gösteriyor. 1750'de Berlin Bilimler akademisi'ne Euler, ifadesi belirsiz olmakla birlikte *konum çözümlemesi*'ne varan bir teorem sunuyor; bu ünlü K+Y=A+2 bağıntısıdır, burada K bir çokyüzlünün köşe açılarının sayısını, A ayrıtların sayısını, F de yüzlerin sayısını göstermektedir. Euler çokyüzlüleri sınıflamak için bu sayılardan yararlanmıştır. XIX. yy. ortasına kadar, topolojinin tarihi, pratik bakımdan Euler teoreminin tarihiyle, onun art arda yaptığı açıklamalarıyla ve çok sayıda tanıtlamalarıyla iç içe girer. İlk kez "topoloji" sözcüğüne J. B. Listing*'de rastlanır (1836). O topoloji "geometrik yer bağıntılarının nitel yasalarının incelenmesi" olarak göstermiştir. F. Möbius* şekilleri oluşturan elemanlar arasında bir eşleme kurarak onları karşılaştırır. O tarihten sonra topoloji, birbiri içinde biçim değiştirebilmesi (fizik bakımından) zorunlu olmayan soyut kümelere uygulanabiliyor. Möbius "temel bağımlama" adıyla eşyapı uygulaması getirdi ve çizgiler ile yüzeylerin (iki yanlı) bundan çıkan sınıflamasını inceledi.

XIX. yy.'ın ortasına doğru, yakın zamana kadar matematikçilerin uğraşmayı bırakmadıkları bir problem ortaya çıktı; bu Francis Guthrie'nin De Morgan'a sorduğu dört renk problemidir: bunda, düzlem üzerinde (ya da küre üzerinde) çizilmiş gelişigüzel alınan bir haritayı, iki komşu ülke aynı renkten olmama koşuluyla boyamak için, dört rengin yeterli olduğunu tanıtlamak sözkonusudur. (1976'da amerikalı iki araştırıcı, bilgisayar kullanarak bu sanıyı ortaya koymayı başardılar. [→ RENKLENDIRME.]) Riemann'ın çalışmaları, XIX. yy.'ın topolojideki araştırmalarına kuvvetli bir itme verdi. Bir yüzeyi iki farklı parçaya ayırmak için gerekli kapalı eğri sayısı $2p+1$ olduğuna göre, yüzeyin p türünden yararlanarak o, kapalı yüzeyleri sınıfladı. Riemann için, topolojik bakımdan eşdeğer iki yüzeyin (kapalı) türleri besbelli aynıdır. E. Betti, bağlantılılığı bütün genelliğiyle ayırt etmeye çalışarak, her boyut için, Betti sayısı denen (boyut olarak $2p+1$ e eşit) bir bağlantılılık sayısı getirdi. XIX. yy. sonuna doğru, gerçekten incelenen yüzeyler, yalnızca kapalı yüzeyler idi. Genel ve sistemli bir ilk kuramın yazarı Henri Poincaré, atılımını XX. yy. başlarında yapan, o tarihten beri gelişmesi etkin olarak sona ermemiş cebirsel topolojinin gerçek kurucusu olarak düşünülebilir. Topolojinin bugünkü başlıca uzantıları (denklemler kuramında çok sayıda uygulamaları bulunan cebirsel ya da devşirimsel topoloji) ve diferansiyel topolojidir.

TOPOLOJİK sıf. (fr. *topologique*). Topol. **1.** Topolojiye ya da bir topolojiye ilişkin. **—2.** Üzerinde bir topolojinin tanımlandığı bir uzay için kullanılır. **—3.** *Topolojik alt uzay*, bir E topolojik uzayının, kendi topolojisi tarafından yaptırılmış topolojiyle donatılmış P parçası. ‖ *Topolojik doğurucu vektör ailesi*, bir E topolojik vektör uzayının, doğurduğu vektör altuzayının tüm E ye eşit olduğu vektör ailesi. (E={$\vec{0}$} ise, ∅ nin doğurucu olduğunu söylemek uygun olur. Bir aile doğurucu ise, topolojik doğurucudur. Karşıtının doğru olması için, ailenin sonlu olması gerektir.) ‖ *Topolojik grup*, bir grup yapısı, bir de aşağıdaki çifte koşulu gerçekleyen bir topolojiyle donatılmış G kümesi:

$$G\times G\rightarrow G$$
$$(x,\ y)\mapsto xy$$

uygulaması ve

$$G\rightarrow G$$
$$x\mapsto x^{-1}$$

uygulaması süreklidir. (Benzer biçimde topolojik halkadan söz edilir.) ‖ *Topolojik serbest vektör ailesi*, bir E topolojik vektör uzayının $(e_i)_{i\in I}$ vektör ailesi, öyle ki $\forall i\in I$, e_i, $(e_j)_{j\in I-\{i\}}$ ailesinin doğurduğu E nin vektör altuzayının yapışmasına ait değildir. (Bir aile topolojik serbestse, bu aile serbesttir. Karşıtının doğru olması için, ailenin sonlu olması gerektir.) ‖ *Topolojik taban*, topolojik bir vektör uzayının, topolojik serbest ve topolojik doğurucu vektör ailesi. (Sonlu boyutlu, ayrılır bir Banach uzayı için topolojik taban kavramının taban kavramıyla ilişkisi yoktur.) ‖ *Topolojik vektör uzayı*, ℝ ya da ℂ üzerinde bir vektör uzayı yapısıyla, ayrıca da aşağıdaki çifte koşulu gerçekleyen bir topolojiyle donatılmış E kümesi:

$$E\times E\rightarrow E$$
$$(x,\ y)\mapsto x+y$$

uygulaması ve

$$\mathbb{R}\times E\ (\text{ya da } \mathbb{C}\times E)\rightarrow E$$
$$(a,\ x)\mapsto a\cdot x$$

uygulaması süreklidir.

—Ruhbil. *Topolojik bellek eğitme yöntemi*, akılda tutulacak anıları daha iyi koruyabilmek için onları iyi bilinen ve iyi yapılanmış yerlerdeki anılarla birleştirmeye dayanan yöntem.

TOPOLOVGRAD, türkç. **Kavaklı,** G.-D. Bulgaristan'da küçük kent. Sakar kütlesinin K. eteklerinde, Türkiye sınırından yaklaşık 30 km uzaklıkta.

TOPOMETRİ a. (fr. *topométrie*). Bir harita öğelerinin ölçüm yoluyla belirlenmesi amacıyla, özellikle arazide yapılan işlemlerin tümü. (Eşanl. YERÖLÇÜM.)

—ANSİKL. Topometri işlemleri arazide, yatay ve düşey açıların ölçülerek uzaklıkların bulunmasını, büroda ise, topografik ya da fotogrametrik kanavalarda kullanılan birçok noktanın koordinatlarının ve yükseltilerinin hesaplanmasını kapsar. Doğrudan uzunluk ölçümlerinde bir uzunluk etalonu kullanılır: dekametre ya da ışık dalga boyu (jeodimetre), elektromanyetik dalga boyu (tellürometre). Ölçülen tüm eğik uzunlukların yataya ve karşılaştırma yüzeyine indirgenmesi gerekir. Gösterim sistemi ayrıca bir doğrusal bozulma getirir. Dolaylı ölçümler telemetre ya da bir üçgenin öğelerinden yararlanılarak ve eğim düzeltmesi, paralaktik yöntem uygulanarak yapılır. Yatay düşey açıların ölçümü bir takeometre ya da teodolitin yatay ya da düşey dairesi üzerinden gerçekleştirilir. Planimetride kullanılan başlıca yöntemler ileri kestirme, geriden kestirme, kutupsal yöntem ve poligon geçkisidir.

TOPONİM a. (fr. *toponyme*). Dilbil. YER ADI'nın eşanlamlısı.

TOPOR (Roland), Polonya asıllı fransız desinatör ve yazar (Paris 1938). 1962'de Panique grubunu kurdu; edebiyat ve çizim yönlerinin birbirine girdiği çalışmalarında, saçma, ama şiirsel bir kara mizah geliştirdi: romanlar ve tiyatro oyunları, resim albümleri ve resimli metinler (*Panic* [1965], *la Vérité sur Max Lampin* [Max Lampin hakkındaki gerçek, 1968], *Topor R. toxicologie* [Topor R. toksikoloji, 1971], *Rêves de jour* [Gündüz düşleri, 1975], *Toporland* [1977]), René Laloux ile birlikte yaptığı çizgifilmler (*Planète sauvage* [Vahşi gezegen, 1968-1973]).

TOPOZERO gölü, Rusya'ya bağlı Karelya Özerk Cumhuriyeti'nde göl, fazla sularını Pongoma aracılığıyla Onega körfezine boşaltır; 986 km². Balıklavalar.

Armorial Films-J.-L. Passek kol.

Roland **Topor** *Planète sauvage*'dan (Vahşi gezegen) görüntü (1968-1973) sanatçının René Laloux ile birlikte yaptığı çizgifilm

TOPPİNG a. (ing. *topping; top,* doruk, tepe'den). Kim. müh. TEPE*DEN ALMA'nın eşanlamlısı.
—Petr. san. Ham petrole uygulanan birincil damıtma ya da atmosfer damıtması.

TOPRAK a. **1.** Tellürik bir gezegenin kabuğundaki yüzeysel tabaka: *Ay toprağı.* **—2.** Yerkabuğunun, yapısına ya da bitki üretici niteliklerine göre değerlendirilen yüzey tabakası: *Kalkerli toprak, verimli toprak.* (Bk. *ansikl.* böl. Tarım.) **—3.** Bir kimseye ait olan, sınırları belirlenmiş alan; arazi: *Toprak sahibi olmak. Toprak satın almak.* **—4.** Tarımsal nitelikleri açısından ele alınan ekilen biçilen alanlar: *Verimli topraklar.* **—5.** Kırsal yaşam ve etkinlikler; bu etkinliklerin temel öğesi olarak ele alınan yerler: *Toprak ürünleri. Toprağın değerlendirilmesi.* **—6.** Denizin ve gökyüzünün karşıtı olarak kara: *Toprağa ayak basmak.* **—7.** Yerkürenin, coğrafi, ulusal, bölgesel vb. açıdan ele alınan kara yüzeyinin kapladığı alan: *Vatan toprağı. Doğduğu topraklara geri dönmek.* **—8.** *Arg.* Bozuk eroin, esrar, afyon vb. **—9.** *Toprak doyursun gözünü* → GÖZ*ÜNÜ TOPRAK DOYURSUN. ‖ *Toprak bile kabul etmez,* çok kötü ve günahkâr olarak bilinen kimseler için söylenir. ‖ *Toprak olmak,* gömüldükten sonra çürüyüp toprağa karışmak; ölmek. ‖ *Toprak paklar,* aşırı ölçüde kötü olduğu, kötülüklerinin ancak ölümüyle son bulabileceği düşünülen bir kimse için söylenir. ‖ *Toprak rengi,* sarıya ya da yeşile bakan kahverengi; bu renkte olan şey için kullanılır; haki. ‖ *Toprağa bakmak,* bir kimseden söz ederken, ölümü yakın görünmek. ‖ *Toprağa girmek,* ölmek, gömülmüş olmak. ‖ *(Bir kimseyi) toprağa vermek,* ölen bir kimseyi gömmek. ‖ *Toprağı bol olsun,* müslüman olmayan bir ölüden söz ederken, "ruhu sükûnet içinde olsun" anlamında söylenir. ‖ *Toprağı çekmek,* sürekli oturduğu bir yerden ayrılarak kısa bir süre kalmak amacıyla gittiği yerde ölmek: *Köydeki annesini görmeye gitmişti, orada öldü, demek toprağı çekmiş.* ‖ *Toprağına ağır gelmesin,* ölmüş bir kimsenin kötü yönlerinden söz edileceği zaman kullanılır. ‖ *Kâbe toprağı,* halk arasında İstanbul'a göre Üsküdar ve ötesi için kullanılır.
—Balist. *Toprak açısı,* toprak hattıyla yatay düzlemin oluşturduğu açı.
—Bayınd. *Toprak betonu,* kille birbirine bağlanan ince çakıl ve kumlardan oluşan beton. ‖ *Stabilize toprak,* granülometrisini değiştirme, donatı ekleme, kurutma, sıkıştırma, bağlayıcı ya da çöktürücü bir ürün katma yoluyla nitelikleri iyileştirilmiş alan.
—Büyüc. *Toprak falı* → REMİL.
—Der. hast. *Toprak rengi deri iltihabı,* bacakların iç tarafında noktalar halinde purpuralar ile kendini belli eden deri hastalığı. Renklendirmenin nedeni hemosiderinin birikimidir. (Çok zaman bu hastalığa süreğen bir toplardamar yetersizliği ya da bir bacak ülseri eşlik eder.)
—Din tar. *Vaat edilmiş toprak* (Arz-ı mev' ut), Mısır'daki tutsaklıkta İbraniler'e vaat edilen ataların toprağı; Filistin. ‖ *Kutsal toprak* (Arz-ı mukaddes), İsa'nın doğumu, yaşamı ve ölümüyle kutsallık kazanan bölge.
—Elektrotekn. Potansiyeli referans olarak alınan iletken gövde. (Eşanl. ŞASİ.) ‖ Her noktadaki elektrik potansiyeli, uzlaşma gereği sıfıra eşit alınan iletken zemin. ‖ Toprağa bağlı, düşük empedanslı iletken (kimi kez toprak bağlantısı da denir). ‖ *Toprak akımı,* bir iletkenle toprak arasındaki kaçak akımların ve kapasitif akımların tümü. ‖ *Toprak devresi,* zemin potansiyelinde olması gereken noktaları, aralarında ve topraklama noktalarına birleştiren iletkenler kümesi. ‖ *Toprak hattı,* toprakla bir bağlantı kurmaya yarayan, toprağa gömülü iletken ya da iletkenler kümesi. (Toprak hatları kişileri elektrik kaçaklarına karşı güvenceye almak, hatları ve donanımları korumak amacıyla kurulur; korumanın etkinliği, topraklama hatlarının direncine bağlıdır; daima küçük olması gereken bu direncin kabul edilebilir en büyük değeri, donanımının nötr hattının, toprağa doğrudan bağlı olmasına ya da olmamasına göre değişir.)
—Giz. bil. Verimliliğin, dişilliğin simgesi; eril ve bilinçli çatışmaların simgesel yeri olan göğün karşıtı.
—Hırist. *Serpme toprak,* kilise tarafından aforoz edilenlere karşı uygulanan ve cesetlerini kutsanmış bir toprak olan mezarlığın dışında, kır ortasında toprak ya da taşlarla örtmeye dayanan gömme biçimi.
—Huk. *Toprak hukuku,* toprak üzerindeki mülkiyet rejimini, toprağın işletilmesiyle ilgili usulleri (ortakçılık, yarıcılık, kiracılık vb.) düzenleyen hukuk dalı.
—İnş. ve Bayınd. *Toprak işleri,* toprakları yerinden oynatma, kazma, yığma gibi işlemlere verilen genel ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İsl. huk. *Toprak kadısı* ya da *toprak naibi,* araziye ilişkin davaları yerinde çözümleyip, arazi sınırlarını belirleyen kadı ya da naip.
—Kim. *Nadir topraklar,* lantanitlere ve bunların oksitlerine verilen genel ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kim. müh. Yüzde tutma yoluyla arıtma işlemlerinde kullanılan ya da katalizör olarak yararlanılan kil, lekeci kili boksit ya da bir başka doğal toprak. ‖ *Etkinleştirilmiş toprak,* sülfürik asitle işleme ya da kalsine etme yoluyla yüzde tutma özellikleri geliştirilmiş toprak. (Genel olarak montmorillonit sınıfı killerden [bentonit] elde edilir ve etkin kil olarak bilinir.)
—Metalürj. *Kalıp toprağı,* toprak, kil ya da kil bakımından çok zengin silisli-killi kum, çok ince kıyılmış saman, taşkömürü ya da kok tozundan oluşan, dökümcülükte, döndürmeli kalıplama işlemlerinde ya da büyük boyutlu kalıpların yapımında kullanılan karışım.
—Miner. ve Kim. Eskiden birer element olarak kabul edilen itriya, alümin, silis gibi kuru, tatsız, kokusuz, kararlı ve suda çözünmeyen metal oksitlere verilen ad. ‖ *Alkali topraklar,* baryum hidroksit, kireç, magnezya, stronisya. ‖ *Çömlekçi toprağı,* su katmadan işlenebilen beyaz ya da renkli yumuşak kil. ‖ *Kahverenkli Köln toprağı,* boyacılıkta kullanılan linyitli kil. ‖ *Kerpiç toprağı,* kerpiç yapımında kullanılan sarı renkli balçık. ‖ *Kırmızı toprak,* kalkerli toprakların yüzeysel bozunmaları sonunda oluşan kırmızı kil. ‖ *Kizelgur toprağı* → KİZELGUR, TRİPOLİ. ‖ *Magnezyumlu toprak* → MAGNEZYA. ‖ *Nocera* ya da *Umbria toprağı,* Umbria'dan çıkarılan (adını buradan alır) hidratlı doğal demir III oksit. (Boyacılıkta kullanılan kızıl kahverenkli bir aşı boyasıdır.) ‖ *Porselen toprağı,* yıkandığında kaoleni veren taneli kil. ‖ *Siena toprağı,* bileşimindeki demir ve manganez oksitlerden dolayı kahverengimsi kırmızı-sarı bir rengi olan kil. ‖ *Yeşil topraklar,* pıroksenler ile kimi killerin bozunması sonunda oluşan bileşikler; bu bileşikler gerçekte bileşimlerinde demir bulunan magnezyum, kalsiyum, alüminyum, potasyum ve sodyum silikatlardır. Bazik boyarmaddeleri bağladıklarından boyacılıkta kullanılırlar.
—Nalbantl. *Toprak yüzü,* nalın toprağa değen yüzü.
—Pedol. Alttaki anakayacın, atmosferin ve canlı varlıkların etkisiyle, fiziksel, kimyasal ve biyolojik süreçler sonunda değişikliğe uğramasıyla oluşan gevşek ve çeşitli kalınlıkta yüzeysel doğal oluşuk. (Toprağın yüzeyi, tarım uzmanlarının ekenek olarak adlandırdıkları bölümdür ve çoğunlukla, insan eylemiyle derin biçimde etkilenmiştir.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Toprak iklimi,* mevsimsel sıcaklık, hidromorfi, havalanma, kısmi CO_2 basıncı (atmosferdeki kısmi basıncın yüz katına erişebilir) koşullarıyla ayırt edilen toprak içi iklim. (Toprak iklimi büyük toprak tiplerini belirler ve açıklar, belli bir toprağı tarımsal ve belli bir bitkiye göre özelliklerini değerlendirmeye yarar.) ‖ *Milli toprak* → LİMON.
—Seram. *Kundukviran* ya da *Kundukören toprağı,* Kütahya'nın Kundukviran yöresinde bulunan ve seramik yapımında kullanılan bir tür kaolen. (Aynı yöreden elde edilen kuma da Kundukviran kumu denilir.)
—Tar. *İşlenmemiş topraklar* (rusçada *Tselinnıye zemli*), eski SSCB'de yoğun bir "tarıma açma" kampanyasına konu olan topraklar (1954-1960). [Hruşçev'in başlattığı bu işlem, Kazakistan, Povoljiye, Ural ve Sibirya'daki 42 milyon hektar işlenmemiş ya da boş bırakılmış toprağın değerlendirilmesiyle sonuçlandı.]
—Tarım. *Toprağı kabartmak,* genç bitkilerin ekim ve büyüme koşullarını iyileştirmek amacıyla toprağı parçalamak. ‖ *Açık tarla toprağı,* açıkta işlenen toprak (kapalı yer, örtü altı, sera toprağı karşıtı olarak). ‖ *Çürük toprağı,* toprakla ya da eylemsiz maddeler ile mayalanmış ya da mayalanmaya elverişli organik maddelerin karışımı. (Çürük toprağı, meyve ve çiçek bahçelerinde kullanılır.) ‖ *Funda toprağı* → FUNDA. ‖ *İnce toprak,* 2 mm'lik elekten geçebilen toprak. ‖ *Kara toprak,* çernozyom. ‖ *Kireçle toprak ıslahı,* toprağın asitliliğini düzeltmek ya da önlemek amacıyla kullanılan iyileştirme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Oyuklu toprak,* köklere zararlı, tohumların çimlenmesine engel olan büyük boşluklarla dolu toprak. (Bu toprak tıkızlaşsın diye merdanelenir.) ‖ *Tarım toprağı,* ekime elverişli toprak.
—Tarıms. ikt. *Toprak reformu,* toprağın kullanımı ve mülkiyeti konusunda sosyal gruplar arasında var olan ilişkilerde yapılan hızlı değişiklik. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Toprakların parçalanması,* bir arazinin, bir bölgenin çok sayıda parsellere bölünmesi.
—Uluslarar. huk. *Toprak esası,* bir devlet vatandaşlığının kazanılmasında, doğum yerini esas alan ilke. (Toprak esası türk hukukunda istisna olarak, kimi koşullarla kabul edilmiştir. Konuyla ilgili Vatandaşlık k.'nun 4. maddesi şöyledir: Türkiye'de doğan ve vatandaşlığını ana ve babasından doğumla kazanamayan çocuklar doğumlarından başlayarak türk vatandaşıdırlar.)
—Yağ. mad. *Toprakla işleme,* rengini açmak üzere bir yağa renk giderici toprak katma. ‖ *Kullanılmış toprak,* yağ ve renk giderici maddeleri soğurmuş ve bu maddeler bakımından doymuş toprak. ‖ *Renk giderici toprak,* yağ üretiminde ham yağların rengini açmakta kullanılan toprak. (Buna ağartma toprağı da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

◆ sıf. Topraktan yapılmış: *Toprak testi. Toprak dam. Toprak çanak.*
—Bayınd. *Toprak yol,* hiç yabancı gereç katılmadan ya da çok az katılarak gerçekleştirilen trafik yolu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bayınd. Toprak yol, doğal toprağın kuru olarak ya da ıslatıldıktan sonra sıkıştırılmasıyla elde edilir. Lastikli taşıtların yol üzerinde gidip gelmesi, yolun kendiliğinden sıkışmasını sağlayabilir, ancak, bu durumda, çoğu kez, süspansiyonların rezonansına bağlı olarak kaplama yüzeyinde dalgalanmalar biçiminde kendini gösteren bir aşınma ortaya çıkar.
—İnş. ve Bayınd. İster toprak, ister taş olsun, bir arazinin doğal engebesini değiştiren tüm işlemlere toprak işleri denir. Sıradan uygulamalarda mekanik kürekler, kazıcılar, yükleyiciler, buldozerler, skreyperler, greyderler, sıkıştırıcılar ve toprağı taşımak için damperli kamyonlar kullanılır. Çok önemli toprak işleri sözkonusu olduğunda, çekme kepçeli, kovalı ya da tekerlekli ekskavatörlerden yararlanılır.
—Kim. *Nadir topraklar.* Elementlerin dönemli sınıflandırılmasında, 57'den 71 numaraya dek ardışık olarak sıralanan 15 elemente "nadir toprak metalleri" adı verilir. Bunlar lantan, seryum, praseodimyum, neodimyum, prometyum, samaryum, europiyum, gadolinyum, terbiyum, disprosyum, holmiyum, erbiyum, tulyum, itterbiyum ve lutesyumdur. Çok yakın özellikler taşıdığından skandiyum ile itriyum da genellikle bu gruba sokulur.

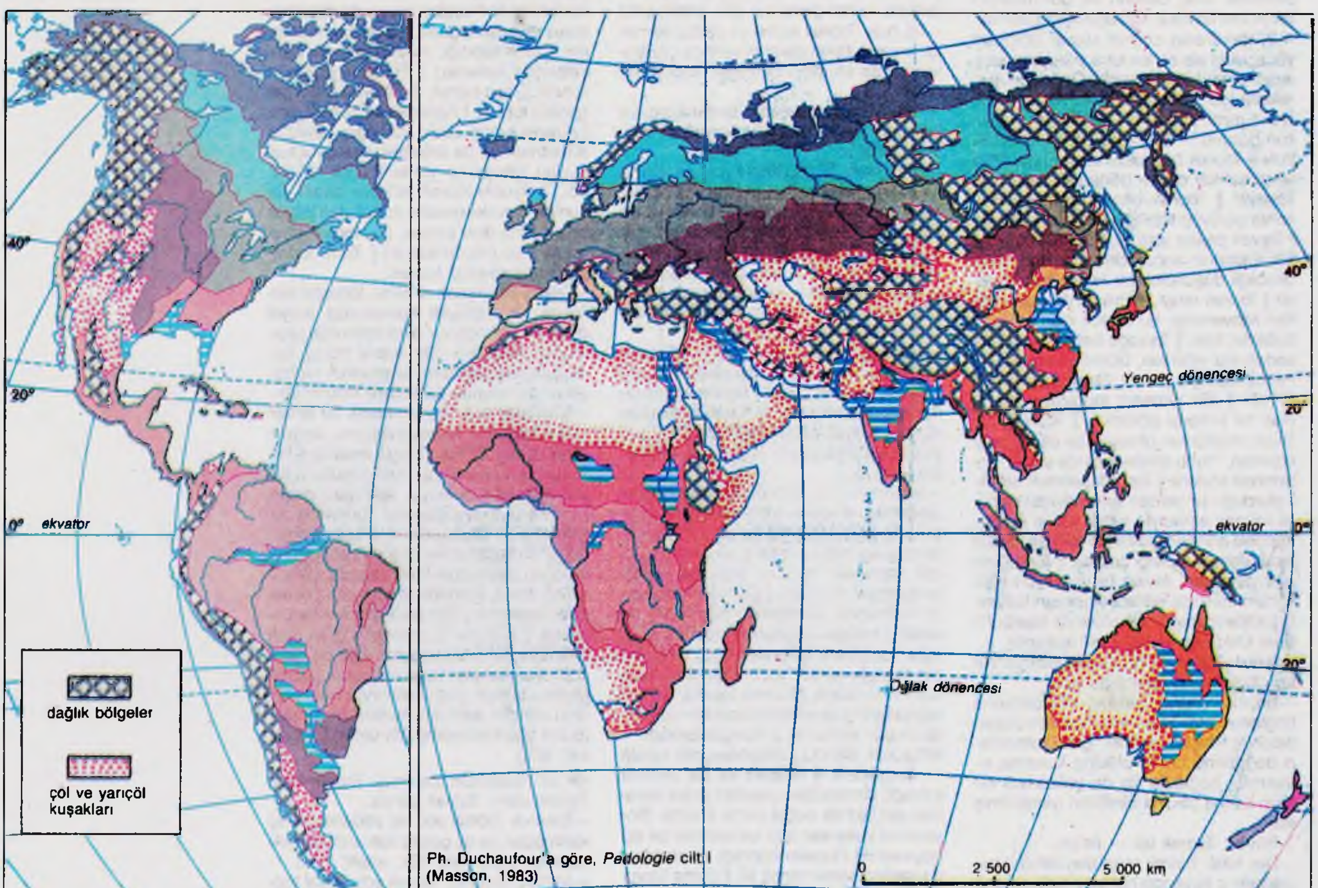
Bu metaller, cevherlerinde çoğu kez bir arada bulunur. Bunları arı durumda ayrı olarak elde etmek çok zordur. Bununla birlikte oksalatlarının asit ortamda çok az çözünmesi nedeniyle öteki elementlerden toplu olarak ayırmak kolaydır.

Nadir toprak metallerinin en önemli cevherleri monazit, bastnaezit ve ksenotimdir; elde edildikleri kaynaklara ve tuzlarının çözünürlük derecelerine göre iki ana gruba ayrılırlar; ilki lantan, seryum, praseodimyum, neodimyum, prometyum ve samaryumu kapsayan *seryumlu* topraklar;* ikincisi terbiyum (europiyum, gadolinyum, terbiyum) ve erbiyum grubu (disprosyum, holmiyum, erbiyum, tulyum) ile itterbiyum ve lutesyumdan oluşan *itriyum*lu topraklar*'dır.

Bu elementlerin tümü çok zayıf elektronegatif, metalleri ise güçlü indirgenlerdir. İyonlarının normal yükseltgenme derecesi III'tür; ancak kimilerinin daha yüksek (seryum: IV) kimilerinin de daha düşük (europiyum, itterbiyum, samaryum: II) bir yükseltgenme derecesi vardır. Bu metallerin tuzları ile oksitleri, tek başlarına ayrılmalarında yararlanılan çok değişik önemli kimyasal özellikler gösterirler.

• *Elde edilişi.* Gravimetri, yüzdürme, manyetik ayırma vb. gibi yöntemlerle zenginleştirilen nadir toprak cevherleri, daha sonra öğütülerek kimyasal topkimelere sokulur; monazit genellikle sıcakta sodyumla, bastnaezit kavurma işleminden önce ya da sonra hidroklorik asitle işlenir. Cevherleri yüksek sıcaklıkta klorürleştirici kavurma işlemine uğratıldığında mişmetal üretiminde kullanılan susuz bir klorür verir. Birbirinden değişik, çok çeşitli ayırma yöntemleri vardır; ancak en etkili olanları, iki evreye aynı anda uygulananlardır: sıvı-katı evre (bölümsel çöktürme ve kristallendirme ya da iyon değiştirme); sıvı-sıvı evre (çözücüyle özütleme). Nadir toprak metalleri, ergime sıcaklıklarının çok yüksek olması ve güçlü indirgen özellikler taşıması nedeniyle çok zor elde edilirler. Üretimlerinde, ya eriyik halindeki tuzlarının elektrolizinden ya da metalotermi yönteminden (özellikle kalsiyumla indirgeme) yararlanılır.

BİYOKLİMATİK KUŞAKLAR VE KUŞAKSAL TOPRAKLAR

Ph. Duchaufour'a göre, *Pedologie* cilt I (Masson, 1983)

I. BİYOKLİMATİK KUŞAKLAR VE KUŞAKSAL TOPRAKLAR

bitki örtüsü	toprak	katları oluşturan etkenler ve katların oluşum tarzı		
soğuk çöller ve tundra	mineralli kaba topraklar ve turbalar	asitli H_2O ± don	YÜKSELTGEME-İNDİRGEME	
reçineli kuzey ormanı (tayga)	podzollar	H_2O + çok asitli humus (mor)	ÇÖZÜNME + GÖÇLER	külrengi A_2 ve aliotli B katları
ılıman ve yarıkarasal bölgelerde yapraklı ağaç ormanı	kahverengi ve/ya da yıkanmış topraklar	H_2O + az asitli ya da yansız humus (mull)	MİNERAL AYRIŞMASI (MİKALI SONURÜN KİLLERİ)	katlar A_1: killi -humuslu topraklar, B: demir ve kilin oksihidroksit birliği
kıtasal ve tropikal yarıkurak bozkır	eşhumuslu topraklar (çernozyom ve akrabaları)	H_2O + kireçli kalın humus (pH 7 ya da daha çok)	KÖKKÜREDE ZAYIF AYRIŞMA	derinlerde karbonat çökelmesi
Akdeniz ormanları ve yarı tropikal ormanlar	fersialitik topraklar	$H_2O + HCO_3^-$ ve ortalama sıcaklık: 15 °C' tan az	YANSIZ YA DA AZ ASİTLİ KUVVETLİ AYRIŞMA. KIZARMA (KİLLER + DEMİR OKSİTLER)	killi B katı (montmorillonit) sık sık kireçli kabuk
tropikal kuru ormanlar ve savanlar	demirli topraklar	$H_2O + HCO_3^-$ ve ortalama sıcaklık: 15 °C' tan çok yağış: 1 000 mm'den az	YOĞUN AYRIŞMA	B katı: killer (kaolinit) + demir oksit
ekvator ormanları ve nemli tropikal savanlar	lateritli topraklar	$H_2O + HCO_3^-$ ve ortalama sıcaklık: 20 °C'tan çok kısa kurak mevsim	MİNERALLERİN TAM HİDROLİZİ	oksitli B katı (alüminyum ve demir oksitleri) ± kaolinit

II. YEREL KOŞULLAR VE KUŞAKİÇİ TOPRAKLAR

özel bitki örtüsü	tuzlu topraklar hidromorf topraklar siyah tropikal killer (vertisoller)	sodyum iyonu YÜKSELTGEME-İNDİRGEME montmorillonit kili

• *Kullanım alanları.* Cam ve seramik sanayısı, nadir toprakların en önemli kullanım alanlarından biridir. Seryum oksit, camın perdahlanmasında ve tıbbi optikte (düzeltici camlar) kullanılır, çünkü yüksek enerjili ışınımlara dayanıklı (X ya da γ -ışınları) çok parlak camların üretilmesini sağlar. Ayrıca nadir toprak metallerinin oksitleri, iyonlarının erguvan kırmızısı renginden dolayı dekoratif cam yapımında kullanılır. Lantanit oksitler emay sanayisinde de büyük miktarda tüketilir; bu oksitlerden ya donuklaştırıcı olarak ya da çeşitli pigmentlerin elde edilmesinde hammadde olarak yararlanılır, ancak bunların özellikle seramik sanayısında büyük bir önemi vardır: emaylar ve ateşe dayanıklı kaplamalar, ateşleme bujileri, dielektrik seramikler vb. Ayrıca yüksek sıcaklıkta iletkenliğini koruyan ve yükseltgenlere karşı iyi bir dayanım gösteren ısıtıcı elemanların bileşimine girerler.

Aydınlatma sanayısı, lantanitlerin özgül tayf özellikleri nedeniyle nadir toprak metallerinin kullanımında önemli bir pazar oluşturur. Lantanitlerin oksitleri ile bunların fluorürleri, uzun yıllardan beri projektörlerde yeğin elektrik arkı veren kömürlerin üretiminde kullanılmaktadır (sinema sanayisi). Lantanitlerin (özellikle europiyum), aydınlatma lambalarında ışılparçacıklar olarak kullanımını da özellikle belirtmek gerekir. Europiyumla etkinleştirilmiş itriyum vanadatın, renkli televizyon ekranı yapımında katodik ışıldama malzemesi olarak kullanılması, 60'lı yıllarda nadir toprakların işletilmesinde önemli bir atılım başlattı. Günümüzde başka taşıyıcı malzemelerle birlikte kullanılan europiyum, az bulunur tayf özellikleri gösterir. Aynı özelliklerden kimi laserlerde neodimyumla yoğun ışık elde etmekte yararlanılır.

Katalizör sanayısı, lantanitlere, özellikle petrol krakingi alanında yadsınamayacak yeni bir pazar açmıştır. Nadir toprak metallerinden hazırlanan katalizörler, polimerleştirme, hidrojenleme vb. gibi pek çok tepkimede kullanılır. Bunlardan ayrıca otomobillerde egzos gazlarının zararını azaltmayı sağlayan *artyanma** işlemlerinde yararlanılır (egzos gazlarını temizleme).

Metalürjistler, lantanit metallerini, kimi özelliklerini iyileştirmek için demirdışı diğer metallerle alaşım halinde kullanırlar. Bir lantan-seryum-neodimyum alaşımı olan mişmetal, oksijen ve kükürde büyük ilgi gösterdiğinden dökme demir ve çeliklerin arılaştırılmasında işe yarar. Kobaltın lantanitlerle oluşturduğu alaşımların manyetik özelliklerinden yararlanılarak, kalıcı ve güçlü mıknatıslar elde edilir. İtriyum-demir ya da itriyum-alüminyum grenaları, yüksek frekanslı dalgaların işlenmesinde kullanılır. İnce dilimler halinde doğranmış galyum ve gadolinyum tekkristallerinden ferrimanyetik nadir toprak filminin (birkaç μm kalınlığında) epitaksisinde taban tabaka olarak yararlanılır; çünkü ferrimanyetik nadir topraklar, bilgisayar belleği olarak kullanılmalarını sağlayan manyetik kabarcıklanma olayı gösterirler.

—Pedol. • *Evrim ilkeleri.* Toprak, kayaç minerallerinin, ortam etkenlerinin etkisiyle yavaş yavaş değişimlere uğraması sonucu ortaya çıkan katmanlardan ya da katlardan oluşur. Toprak, yüzlerce ya da binlerce yılla, yüzlerce binyıl arasında süren birçok aşamada doğar ve gelişir. Bir toprağın tarihi, atmosferle temas halindeki kayacın fiziksel çözülmesiyle başlar (I. evre) ve mineral maddeye uygun bitki örtüsünün yavaş yavaş yerleşmesiyle sürer (II. evre). Böylece ilksel toprağın C ve A katları aynı anda oluşur: C, çözülme maddesi, ya da toprağın anakayacı; A, bitki köklerinin yerleştiği ve kökkürenin biyolojik etkinliğinin görüldüğü organo-mineral kat. Zamanla, toprak profili derinleşir, ayrışma ve C ve A katlarından malzeme göçü sonucu B katları farklılaşır. Toprak yavaş yavaş olgunluk evresine ve bitki-humus -toprak ekosisteminin kararlılığı (III. evre) evresine denk düşen denge profiline ya da klimaksa doğru evrimleşir. Bu evrim, genel etkenlere (biyoklima ve bitki örtüsü) ve/ya da yerel koşullara (anakayaç ve topografya) bağlıdır. İnsan da toprağın tarihinde önemli bir etken olabilir (bozulma).

Toprağın bu oluşum evreleri ya da toprakoluşum süreci sırasında toprağın bileşenleri ve belirgin özellikleri farklılaşır: kil mineralleri, ya da killer, hidroksitler, demir ve alüminyum oksitler, çözelti haldeki ya da değiştokuş edilebilen iyonlar, son olarak da bitki artıklarından ve canlı organizmalardan kalan organik madde (mikrop ya da fauna kökenli biyokütle).

Toprağın bileşenleri, ya da koloitleri, anakayadaki birincil minerallerin zararına gelişir; bunların ayrışmaya karşı en dirençli bölümü toprağın kaba öğelerinde ya da iskeletinde bulunur. Böylece, yoğunluğu 2,65'e yakın, genellikle kütlesel bir kayaç olan ayrışmamış ilksel malzeme, görünür yoğunluğu 1,8 ile (C katı) 0,7 (organomineral katlar) sınır değerleri arasında değişen, gözenekli bir ortam olan toprağı yaratır. Toprağın temel fizikokimyasal özellikleri bu evrime doğrudan bağlıdır: yapı (ya da topaklar halinde birleşme tarzı); hava ve su kapasitesi; mineral elementlerin değiştokuş kapasitesi; biyolojik etkinlik.

Bitki göz önüne alındığında bu özellikler toprağın verimini koşullandırır; toprak hem fiziksel bir dayanak, hem de besleyici elementlerin kaynağıdır; besleyici elementler, toprak koloitleriyle (kil-humus kompleksi) toprak çözeltisi arasında değiştokuş edilerek kökler tarafından özümlenebilecek bir biçim alır.

• *Toprakların incelenmesi. Analitik belirleme ve harita envanteri.* Pedoloji, toprakları fiziksel ve kimyasal çözümlemelerle belirler; böylece toprağı, evrim derecesine göre (sınıflama) tanımlar ve onun organomineral verimini saptar. (→ PEDOLOJİ, DOKU, YAPI, ASİTLİK ve SOĞURUCU* KOMPLEKS.) Toprakların küçük ölçekli harita envanteri, yeryüzündeki büyük toprak tiplerinin, biyoklima kuşaklarına ve ortamın genel etkenlerine göre sıralanışını gösterir. En büyük ölçekli toprak haritalarının (1/100 000 ile 1/5 000) daha çok uygulamaya yönelik işlevleri olabilir: toprak zenginliklerinin değerlendirilmesi, kırsal alanların bölgesel ve yerel düzenleme planları (arazi elverişliliği) gibi.

• *Dünyadaki başlıca toprak tipleri: kuşaksal ve kuşakıçı topraklar.* Yerkürenin büyük biyoklimatik kuşaklarındaki topraklar, iklim ve bitki örtüsüyle denge halindedir: bunlar iklim klimaksları, ya da kuşak topraklarıdır. Özel yerel koşullar (topografya, kayaç) daha küçük alanlarda kuşakiçi toprakları, ya da yerel klimaksları belirler.

• *Toprakların insanın hizmetinde kullanılması. 1. Topraklar ve tarım. Toprakların elverişliliği, değerlendirilmesi ve korunması.* Binlerce yıldan beri insan tarafından işlenen topraklar, her toprağın elverişliliğine uygun ve akıllıca seçilmiş değerlendirme tekniklerinden yararlanılarak koruna bilen hatta iyileştirilebilen bir verimlilik potansiyeli gösterir. Tarım arazileri ve tarım -orman-kırsal bölge dengeleri genellikle insanoğlunun fiziksel ölçütlere (derinlik ve doku), arazinin topografik konumuna göre, toprağın elverişliliği ve kullanımı konusunda öteden beri yaptığı yeğlemeyi yansıtır. Tarım pedolojiden önce gelmiştir, toprağın değerlendirilmesinde yapılan kimi hatalar bununla açıklanabilir, çünkü pek çok toprak bozulmuş, daha sonra da iklimin etkisiyle (sellenme ve rüzgârla aşınım) yok olmuştur. Günümüzde ise, toprağın elverişliliğini ve değerini daha doğru saptamaya yarayan pedoloji yardımıyla akılcı düzenleme planları yapılmakta ve böylece yoğun tarım ve koruma alanlarıyla üretim ormanları ve koruma alanları (ormanlık ya da ormansız) arasındaki temel ayrım ortaya konmaktadır. Kırsal bölgelerin bu biçimde düzenlenmesine dayanan politikalar sonucu, tarım sistemleri en iyi düzeye ulaşmakta ve toprak zenginlikleri korunabilmektedir.

2. Topraklar ve doğal ortamların dengesi. Biyokütle yaratan bitkilerden, insan tarafından kullanılmayan biyokütle artıklarını dönüştüren canlı hayvan organizmalarıyla mikroorganizmalardan oluşan karasal ekosistemler, toprakta biyolojik döngüleri için gerekli besleyici öğeleri, suyu ve mineral elementleri bulurlar. Yani toprak yaşamın dayanağıdır; yeryüzündeki yaşamın sürekliliğini ve insan çevresinin niteliğini belirler. Bitki örtüsüyle toprak arasındaki büyük doğal dengelerin bozulması, su kaynakları, arazilerin kararlılığı ve atmosferin niteliği gibi çevre koşullarını ciddi biçimde bozar. Ayrıca, fiziksel, kimyasal ve biyolojik özellikleriyle toprak, insanın yol açtığı kirlenmelerde (konut ve özellikle sanayi artıkları) arıtıcı filtre olarak çok önemli bir rol oynar.

2. Pedoloji ve maden kaynakları. Yatakbilim ya da yararlı metallerin derişiminin incelenmesi, pedolojik mekanizmaların önemini ortaya koyar; jeolojik zamanlar boyunca bu mekanizmalar, bazı maden yataklarının oluşumunu sağlayabilmiştir. Kimi demir, alüminyum (boksitler) ve öbür metaller (Yeni Kaledonya'daki nikel, Gabon'da manganez) yatakları bu yolla gelişmiştir.

4. Daha önceki iklimlerin ve geçmiş uygarlıkların tanığı olarak toprak. Yeni jeolojik birikintiler altında gömülmüş olan ya da fosil topraklar, paleoklimaların izlerini taşır. Fosilleşmeyle az çok değişmiş toprak kalıntıları bulunabilir: bu kalıntılar tarihlendirildiğinde çok eski dönemlere ait oldukları (örn. senozoyik) ya da buzullaşmaarası ve Tarihöncesi gibi daha yeni dönemlerden günümüze ulaştıkları anlaşılmıştır.

—Tarım. Tarım topraklarında, toprağı sürme, "ekenek" denilen işlenmiş toprak parçasının homojenleşmesini sağlar. Bitkisel artıklarla ve gübre ile zenginleşen bu tabaka, fazla humus yüklü olduğu için daha siyahtır. Bu tabaka canlı bir ortamdır. Ekilebilir tabakanın altında az ya da çok kalın bir toprak, daha altta ise ana kaya bulunur. Toprağın fiziksel, kimyasal ve biyolojik özellikleri, üzerinde yetişen ürünler açısından çok büyük önem taşır.

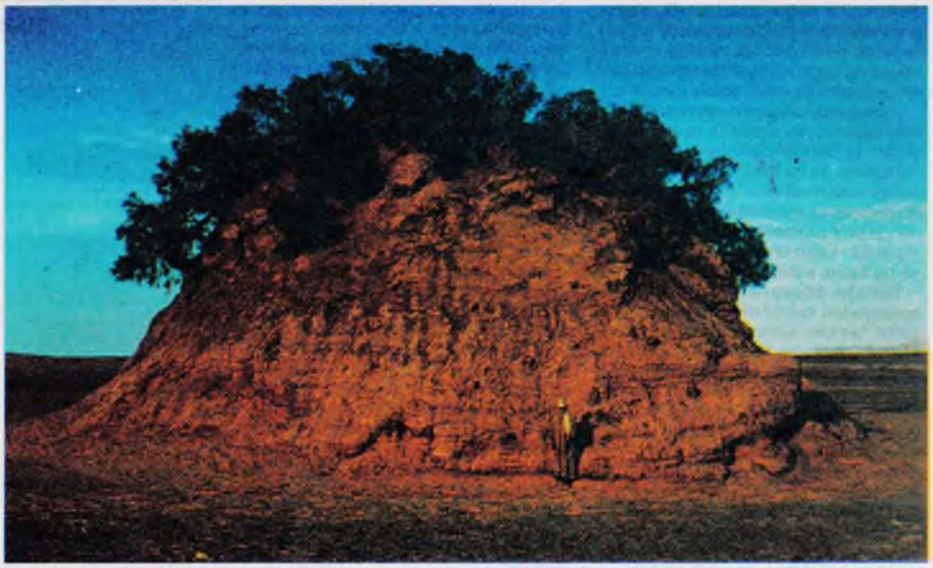
• *Gözeneklilik.* İşlenmiş topraktaki katı tanecikler arasında kalan boşluklar, toplam hacmin aşağı yukarı yarısını kaplar. En büyük gözeneklerde su, yerçekiminin etkisinde kalır ve süzülerek yukarıdan aşağı ya iner. Büyük gözeneklerin toplamı makrogözenekliliği oluşturur. Büyük gözenekler suyla dolu değilse toprağın içindeki havayla doludur. Makrogözenekliliği oluşturan daha ince gözeneklerde (30 μm'den aşağı) su, buharlaşınca ya da kökler tarafından emilinceye kadar kılcallıkla tutulur. Gözeneklilik, toprağın sıkışıklığına ve yapısına göre değişir.

• *Fiziksel bileşim ya da doku.* Toprağın katı bölümü % 1,5 ila % 5 oranında organik madde ve % 95 ila 99 oranında mineral madde içerir; tanecikler ya da topaklar halindeki bu nesne parmakların arasında ufalanıp ayrılabilir. Tanecik ölçümüyle bütün mineral temel tanecikler belirlenebilir. 2 mm'den büyük kum ve çakıl toprağın etkinliğine tam katılmaz. Bütün analizler için, yalnız 2 mm'lik elekten geçebilen "ince toprak" kullanılır. Tanecikler uluslararası bir ölçeğe göre sınıflandırılır (Bk. sayfa 11630'daki tablo).

Taneciklerin dağılımı topraklara göre çok değişir ve her toprağın fiziksel analizle anlaşılabilen dokusunu meydana getirir. Bu doku, toprağın bütün özelliklerinde kendini gösterir: örneğin, kil ile kaba kumun tamamen birbirine karşıt özellikler taşıdığı herkesçe bilinir.

Bir toprak üstün olan öğesine ya da öğelerine göre adlandırılır: killi toprak, killi -kumlu toprak, çakıllı toprak, kumlu -humuslu toprak.

• *Yapı.* Bir toprağın dokusu, içerdiği kalker ve organik maddeler, yapıyı oluşturan topacıkların oluşumunu ve düzenlenme-

P. Dutil-I. N. R. A. Châlons

çöl kenarında eski **toprak** kalıntısı (rüzgâr aşınımı) [sıcak çöl iklimi bölgeleri]

sini (biçim, büyüklük ve konum) belirler. Mil ve kum taneciklerinin birbirine yapışarak topacıklar oluşturmasında ve bu topacıkların kesek halinde birleşmesinde esas rolü koloit denen çok ince parçacıklar, kil ve humus parçacıkları oynar. Ancak kalsiyum bulunduğu takdirde yumaklaşan bu koloitler bir araya gelerek bir kil-humus kompleksi oluştururlar.

Bu nedenle, toprağın iyileştirilmesine yarayan kalker ve humus tarlanın yıllarca nadasa bırakılmasıyla birlikte, toprağın yapısını iyileştiren ve özellikle hep bir kararda kalmasını sağlayan en etkili maddelerdir (hep bir kararda kalması demek onun yağmurun etkisine karşı direnci demektir; yağmur topraktaki topacıkları ufalayarak dağıtır ve toprağı yüzeyde sıkıştırır: tıkızlık olgusu).

• *Su.* Toprağa düşen su üç yol izleyebilir:
1. bir kısmı toprağa işler, mikrogözeneklerde kılcallıkla tutulur ve topraktaki su rezervini oluşturur;
2. bir kısmı, toprağı geçerek sürükleyebildiği maddelerle, özellikle mineral tuzlarla, (nitratlar, sülfatlar, kireç, magnezyum vb.) birlikte derinlerdeki su tabakalarına ulaşır;
3. toprak geçirgenliğinin soğurmaya olanak vermediği su fazlası yüzeyde kalır ve eğimi izleyerek akar: erozyona neden olan sel suları.

Yerçekimiyle toprağa sızan ya da buharlaşarak uçan sudan arta kalan su, yani tarlanın tutabildiği su miktarı, toprağın yapısına ve dokusuna göre değişir: 100 g ince toprak için 8 ila 30 g. Bu suyun bir kısmı, bitkilerce kullanılabilir, buna "kullanılabilir rezerv" denir; kalan kısmı toprağa sıkıca yapışmış olduğundan kullanılamaz. Bu iki kısım arasındaki sınır bitkilerin, "sürekli solma noktası" olarak tanımlanır.

• *pH.* Bu ölçüt, topraktaki kalsiyum miktarına bağlı olarak toprağın muhtaç olduğu kireç miktarını hesaplamaya yarayan ve onun asit, baz ya da nötr karakterini gösteren bir ölçüttür. Kalsiyum oranı toprağın yapısı bakımından olduğu kadar, kimyasal nitelikleri üzerinde de etkili olduğundan toprağa yeterli bir kalsiyum düzeyi sağlanması gereklidir. Bunun için toprak, ortama göre 6 ila 7,5 arasında olan bir nötralite sınırında tutulmaya çalışılır.

Doğal olarak, sularla yıkanma yüzünden durmadan kireç kaybettiği için toprağa zaman zaman (örneğin her üç ya da altı yılda bir) kireçli maddeler (kireç, öğütülmüş kireçtaşı ve eriyebilir kalsiyum karbonat içeren diğer maddeler) ve kireçli gübreler vermek gerekir.

• *Kil-humus bileşiminin emici gücü.* Bu bileşimin negatif elektrik yüklü koloitleri pozitif iyonları, yani katyonları (H^+, Ca^{2+}, Mg^{2+}, NH_4, K^+ vb.) ve kalsiyum köprülerinin yardımıyla fosforlu anyonları (PO_4^{3-}) tutar.

Böylece, topraktaki çözelti ile sözkonusu bileşim arasında sürekli bir alış-veriş kurulur; bu iki faz arasında dolaşan iyonların tümüne özümlenebilir maddeler denir, çünkü bunlar bitkilerin kökleriyle her zaman alınabilir. Böylece, toprak mineral elemanları (örneğin, gübre ile gelenleri) tutabilir ve bitkilerin hiç değilse kısmen kullanabilmesi için koruyabilir.

• *Organik maddeler.* Özellikle bitkisel artıklardan (kök, sap, gübre, yaprak ve toprağa gömülen ya da yüzeyde kalan diğer artıklar) kaynaklanır. "Serbest organik madde" denen onda birlik bir kısım, evrim halindeki, yani henüz tam değişime uğramamış artıklardan meydana gelir. Geri kalanı, çok değişik kökenli, çürümüş maddelerin bir karışımı olan "bağlı organik madde", yani humustur. Böylece, humustaki C/N (karbon/azot) oranı, ekilen topraklarda 10, saplarda 50 dolayındadır. Bu demektir ki, mikroorganizmaların bitkisel artıklara saldırısı sırasında, bu maddelerdeki karbonun % 80'i CO_2 olarak açığa çıkmaktadır. Değişikliğe uğrayan bu organik maddeye "bağlı" denir, çünkü topraktaki mineral koloitlerle (kil) karmaşık bir bileşim oluşturur. Buna, toprak mikroplarına karşı gösterdiği büyük direnç nedeniyle "kararlı humus" adı verilir: gerçekten de bu humus her yıl % 1 oranında (% 0,5 ila 2 arası) mineralleşir ve bileşenlerini, özellikle azotu mineral tuzlar halinde salıverir.

• *Biyolojik etkinlik.* Toprak, bitkiler için birçok canlı organizmanın yaşadığı bir "yetişme ortamı"dır.

Ekilen ya da yabani bitki tohumları orada çimlenir ve kök salar. Kökler toprağın özelliklerine sıkı sıkıya bağlı olmakla birlikte onlar da toprak üzerinde güçlü bir etki yaratır. Birçok bitkinin kökleri, özgül bakterilerle (baklagillerin nodozitelerindeki *rhizobium*) ortakyaşama (simbiyoz) girişir, bir kısmı da topraktaki bazı mantarlarla mikoriz denen ortaklıklar kurar.

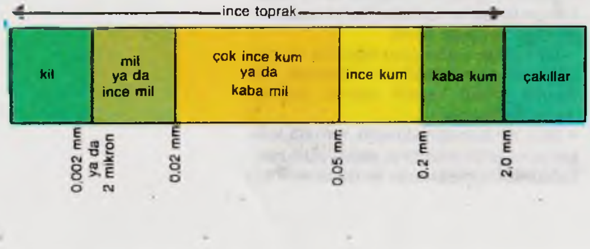
Toprağın mikroflorası yüzeydeki suyosunlarını, mantarları, aktinomisetleri ve bakterileri kapsar. Bunların çoğu, organik maddelerin humuslaşma ve mineralleşme döngüsünde rol alır. Çoğalmaları taze maddelerin (sap, gübre, çeşitli organik artıklar ve katkılar) gelişiyle önemli ölçüde artar.

Bitkilerin köklerinin yanıbaşındaki flora köklerden gelen değişik maddelerin de katkısıyla çok boldur; bu bölgeye "rizosfer" denir.

Topraktaki fauna çok çeşitlidir, ama bunlar arasında en önemli rolü yersolucanları oynar; solucanlar toprağın geçirgenliğini ve yapısını iyileştirir. Bir hektar toprakta bunlardan bir tona kadar bulunabilir.

Bir çayırın toprağındaki fauna (birhücreliler, solucanlar, eklembacaklılar, kemirgenler) oradaki canlılar âleminin % 20'si dolayındadır; geri kalan da yarı yarıya bir yandan mantarlarla suyosunlarından, öte yandan bakterilerle aktinomisetlerden oluşur. Topraktaki canlıların tümüne birden "edafon" denir. Edafondaki eklembacaklılar küçük, ince, uzun yapılı türlerdir; bunlarda eklentiler yüzeydeki türlere göre az gelişmiştir; gözleri küçülmüş ya da körelmiş, vücut pigmentsizleşmiştir. Solunum organları az gelişmiştir ya da yoktur, solunum için gaz alışverişi bütün vücut yüzeyiyle sağlanır.

• Kireçle toprak ıslahı için, kalsiyumlu

yıkanmış fersiyalitli **toprak** (kireçtaşı birikimli) [Akdeniz ve subtropikal iklim bölgeleri]

Ph. Duchaufour-université de Nancy-I

M. Gury-université de Nancy-I

yüzeyi doymuş hidromorf **toprak** (tünemiş yeraltı suyu): psödogley (Atlas okyanusu kıyısında ılıman iklim bölgeleri)

Souchier-C.N.R.S., Nancy

donla parçalanmış sert kireçtaşı üstünde kalsimagnezyumlu toprak: humuslu rendzina (Sénanque manastırı yakınında [Fransa]) [Atlas okyanusu kıyısındaki ılıman iklim bölgeleri]

maddeler kullanılır: kalsiyum karbonat (kireçleme), kalsiyum oksit ya da hidroksit (sönmüş ya da sönmemiş kireç vb.) ya da dolomi gibi üç bileşenli bir karışım. Magnezyumlu kalkerler de, magnezyum ve kalsiyum karbonat gibi temel ıslah maddeleri içeren bileşenlerdir.

—Tarıms. ikt. *Toprak reformu*'nun en belirgin görünümü, genellikle, bazı gruplara (büyük toprak sahipleri) ait toprakların başka gruplara (toprağı olmayan köylüler ya da tarım işçileri) devridir. Fakat, 1789 devrimi sırasında Fransa'da feodal ayrıcalıkların ve toprak köleliğinin kaldırılması yönünde alınan kararlara benzer kararlar da, tarımsal emeğin yarattığı zenginliklerin dağılım mekanizmalarını kökünden etkilediği ölçüde, bir toprak reformu sayılır. Köylülerin sosyal adalet isteklerini karşılamayı amaçlayan bu tür kararlar, varlığını sürdürmekte direnmekle ekonominin gelişmesini engelleyen derebeylik sisteminin ortadan kaldırılmasına hizmet etti. Buna benzer kararlar, örneğin yüzyılımızın başında Meksika'da, Birinci Dünya savaşı'ndan sonra Doğu Avrupa'da ve 1960'a doğru İran'da da uygulamaya konuldu.

Bu tür önlemlerde ve genel olarak bütün toprak reformlarında asıl görev Devlet'e düşer; kırsal yörelerde hızlı ve köklü değişikliklere elverişli politik ve sosyal güçlerden destek alan Devlet, tarımsal yapıların değişimini hızlandıran maddi ve kanuni düzenlemeler yapar. Devlet, bu konuda, çoğu kez, yaşam koşullarına katlanamayan köylülerin baskısı altında hareket eder. Nitekim bunun bir örneği yakın geçmişte Bolivya'da görüldü. Bazı durumlarda toprak reformu, "Yukarıdan aşağıya doğru" olur; ilerici bir rejim büyük toprak sahiplerinin zararına ve fakir köylünün yararına olarak, kansız bir devrim yapmak kararı alır (1969'dan sonra Peru'da olduğu gibi).

Bir toprak reformu sırasında topraklara elkonulması ve bunların başkalarına devri, yeni üretim birimleri kurulmasıyla olur. Bu üretim birimleri, üç tipte olabilir: aile işletmeleri, kooperatifler, devlet çiftlikleri. Birincisinde, büyük mülkler bireysel parçalara bölünür; kapitalist ekonomili ülkelerde en çok görülen tip budur, çünkü birçok küçük işletme sahibinin ortaya çıkması iktisadi gelişme için zorunlu iç piyasa genişlemesini gerçekleştirir ve kırsal bölgelerde siyasi istikrarın korunmasına katkıda bulunmak gibi bir avantaj sağlar. İkinci durumda, latifundialar parçalanmayarak, olduğu gibi, emekçilerin toplu halde yönettikleri kooperatiflere devredilir. Üretim araçlarının daha iyi kullanılmasını ve işin rasyonelleştirilmesini sağlayan bu formül, giderek daha sık uygulanmakta (Peru'da olduğu gibi) ya da doğrudan doğruya emekçiler tarafından istenip hayata geçirilmektedir (1974 devrimi'nden sonra Portekiz'de olduğu gibi). Nihayet, en seyrek rastlanan üçüncü bir çözüm yolu da, bazı tarımsal üretim sektörlerinin doğrudan doğruya devlet tarafından üstlenilmesidir; böylece devlet, toprakların ve sermayenin sahibi olur ve içinde ücretli işçilerin çalıştığı üretim birimleri kurar. Bu farklı toprak reformu türleri kapitalist ekonomili ülkelerde uygulandığında sistemin temellerini etkilemez. Önemli değişikliklerin sözkonusu olmasına rağmen, bunlar tarımla ve toplumun tarım kesimiyle sınırlı kalan değişikliklerdir. Bu değişikliklerin başlıca iki işlevi vardır: birincisi, bir azınlık olan büyük mülk sahiplerinin tekelindeki topraklarda yaşayan ve sayısı gittikçe artan yoksul bir nüfusun baskısı sonucu ortaya çıkan sosyal gerginlikleri azaltmak; ikincisi de, gelişmeyi hızlandırmak için üretim güçlerine serbestlik sağlamaktır. Demek ki, her toprak reformu sosyal adalet amacıyla ekonomik gelişme amacını bağdaştırma yönünde yapılan bir girişimdir.

Sosyalist rejimlerde toprak reformlarıyla ilgili hükümler, bütün ekonomiyi kapsayan planlanmış bir kararlar cümlesinin parçasını oluşturduğundan, kapitalist ülkelerde gerçekleştirilen reformlara karşıt bir "sosyalist toprak reformu"ndan söz edilebilir; çünkü kapitalist ülkelerde yapılan toprak reformları piyasa mekanizmalarının hâkim olduğu bir ekonomi çerçevesi içinde gerçekleştiğinden, tarım sektöründe sosyalist üretim ilişkilerinin kurulması, bu mekanizmalarca engellenir.

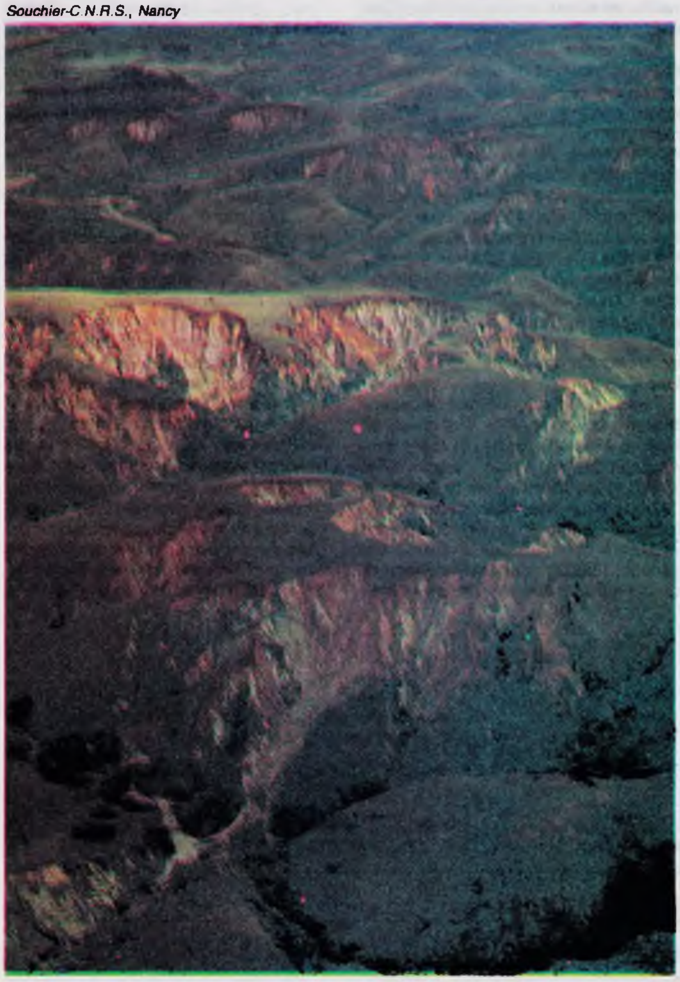
Bir toprak reformunun gerçekleştirilmesi sırasında Devletler genellikle iki büyük sorunla karşılaşırlar. Bu sorunlardan birincisi, eski büyük toprak sahiplerine tazmi-

J. Gsell-P.U.K.

lateritli topraklar: Queensland'da boksitli kat (Avustralya'nın kuzey-doğu'su)

Souchier-C.N.R.S., Nancy

Madagaskar'da lateritli toprakların aşınımı [nemli ekvatoral ve tropikal iklim bölgeleri]

J.C. Vedy-C.N.R.S., Nancy

karbonatlı kayaçlar üstünde kalsimagnezyumlu toprak: Champagne (Fransa) yakınında tebeşirli arazi (Atlas okyanusu kıyısında ılıman iklim bölgeleri)

nat ödenmesi; ikincisi de yeni toprak sahiplerinin araçlarla donatılmasıdır. Tazminat sorunu çeşitli yollardan çözümlenebilir ve büyük ölçüde toprak sahiplerinin Devlet cihazı içindeki güçlerine bağlıdır. Olağanüstü durumlarda, herhangi bir tazminat ödenmeden zoralım yoluna da gidilebilir. Tazminat ödeme durumunda ise -genellikle böyle yapılır-, Devlet bu tazminatın yalnız köylülerce değil de ulusça karşılanmasını isteyebileceği gibi, köylüleri aldıkları toprağın bedelini taksit taksit ödemekle yükümlü de tutabilir. Benimsenecek çözüm yolu köylü sınıfının politik ağırlığına bağlıdır. Mülksüzleştirilen toprak sahiplerine ödenecek tazminat tutarı çok yüksek ise, bunun bütçeye getireceği yük nedeniyle toprak reformu tehlikeye düşebilir.

İkinci soruna, yani araçlar sorununa gelince, bu, toprak reformunun başarısında temel rol oynar, çünkü zorunlu olarak halkın en yoksun katmanlarından gelen toprağın yeni sahiplerinin ya da yeni kullanıcılarının emek etkinliğini geliştirecek düzenlemelerle birlikte gitmediği takdirde, toprakların devri, tek başına, yetersiz kalmaya mahkûm bir önlemdir. Bu nedenle, toprakla ilgili önlemlerle birlikte daima üretim araçları ve üretim faktörleri edinmeyi kolaylaştırıcı, köylülerin eğitimini geliştirici ve teknik yardım sağlayıcı programlar da uygulamaya konur. Buradan anlaşılacağı gibi, toprak reformları kırsal kesimin geliştirilmesini amaçlayan genel politikalarla giderek daha çok bütünleşmektedir.

Türkiye'de toprak mülkiyeti ve tasarruf biçimleriyle ilgili sorunlar Osmanlılar dönemine kadar uzanır. Devlet mülkiyetine dayanan Osmanlı toprak düzeni XVII. ve XVIII. yy.'da bozulmaya başlamış ve 1826'da tımar sisteminin kaldırılmasıyla topraklar üzerindeki devlet mülkiyeti yerini giderek özel mülkiyete bırakmıştı. Öte yandan, 1858'de çıkartılan Arazi kararnamesi'yle özel mülkiyet ve miras sınırlarının genişletilmesi, mültezimlerin uyguladıkları ağır vergi yükümlülükleri ve yaygın bir tefecilik gibi nedenlerle küçük çiftçilerin satmak zorunda kaldıkları topraklar âyan denilen büyük toprak sahiplerinin ellerinde yoğunlaşmaya başlamıştı. 1912-1913 kısmi tarım sayımı bu dönemdeki toprak dağılımı konusunda kabaca da olsa bir fikir vermektedir: devlet ve vilayet salnamelerine dayandırılarak yapılan bu sayıma göre, Osmanlılar döneminde, köylü ailelerinin % 1'ini oluşturan kesim, toprakların % 39'unu işleyen büyük toprak sahipleriydi. Toprakların % 26'sını işleyen orta ve zengin köylü aileleri ise toplam köylü ailelerinin % 4'ü iken, ailelerin % 87'sinin toplam topraklarda % 35 payı vardı; topraksız köylü aileleri de (80 000 aile) toplam köylü ailelerinin % 8'ini oluşturmaktaydı. Öte yandan, Osmanlılar döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da tımar sistemi uygulanmamış ve bu bölgelerdeki beylere ve aşiret reislerine içişlerinde özerklik verildiği için bunların topraklar üzerindeki hakları yasallaşmıştı. Nitekim bu bölgeler, Cumhuriyet döneminde de büyük toprak mülkiyetinin en güçlü olduğu yöreler olmuştur. Cumhuriyet'in ilanından sonra, 1926'da, kabul edilen Medeni kanun'la tarım toprakları için ayrı bir statü getirilmemiş ve genel olarak taşınmaz mallara uygulanan hükümler tarım toprakları için de geçerli sayılmıştır. Cumhuriyet döneminde toprak sorunu ilk kez 1924'te hazırlanan Bütçe kanunu'nda devlet arazilerinin topraksız köylülere 10 yıllık taksitlerle satılabilmesi yolundaki uygulamayla gündeme gelmiştir. Bunu, 1929'da Doğu'dan sürgün edilen büyük toprak sahiplerinin arazilerinin kamulaştırılarak topraksız ailelere ve göçerlere dağıtılması, 1934'te çıkartılan 2510 sayılı İskân kanunu uyarınca yapılan toprak dağıtımı izlemiş, ancak, bunlar dar kapsamlı birer girişim olarak kalmışlardı. Toprak dağıtımıyla ilgili iki önemli yasa 1945'te çıkartılan "Çiftçiyi topraklandırma kanunu" (ÇTK) olmuştur. TBMM'de büyük tartışmalarla çıkartılan bu yasayla kamu hizmetinde kullanılmayan devlet topraklarının, vakıflara, özel idare ve belediyelere ait topraklar ile geniş tarım toprakları olan yerlerde özel mülklerin 5 000 da'dan, dar topraklı yerlerde ise 2 000 da'dan fazla olan bölümlerinin, ortakçı, kiracı ve tarım işçilerince işletilen topraklarda da daha alt sınırlara kadar olan toprakların kamulaştırılması hükmü getirilmiştir. ÇTK, 1973'e değin 26 yıl süreyle uygulamada kalmış, bu süre içinde 153 588 da'ı kamulaştırılan alan (% 35,3'ü özel kişilerin, % 52,7'si vakıfların, % 12'si özel idare ve belediyelerin) olmak üzere 432 117 aileye 22 297 000 da toprak dağıtılmıştır. Bu dağıtımda ortalama olarak her aileye 51,6 da toprak düşmekle birlikte, bu büyüklük bölgeler arasında önemli farklılıklar göstermiştir. Öte yandan, ÇTK, dağıtılacak toprakların bir çiftçi ailesine yeterli işletme genişliğinde verilmesini öngördüğü halde, uygulamada "kısmi topraklandırma" adıyla bu ölçünün altında toprak dağıtılmış, ayrıca bu miktar da yasanın yürürlükte kaldığı süre içinde giderek küçülmüştür. Bu yasayla toprak dağılımı yapılan köy sayısı Türkiye'deki toplam köylerin % 15'i dolayında (5 326 köy) olmuştur. ÇTK gereğince yapılan toprak dağıtımı uygulama süresi içinde ilki 21 nisan 1961'de 63 sayılı genelge ile 1966'ya kadar; ikincisi ise 13 eylül 1972'de 4726/29234 sayılı genelge ile iki kez durdurulmuş, 1973'te ise tümüyle yürürlükten kaldırılmıştır. Bu ilk toprak reformu denemesinin gerek 26 yıl gibi uzun bir süreye yayılmış olması, gerek iktidarların bu yasanın uygulamasını önemli ölçüde savsaklaması zaten yetersiz olarak çıkartılan yasanın giderek yozlaşmasına ve uygulamasının başarısız olmasına neden olmuştur. 27 mayıs 1960'tan sonra yeniden gündeme gelen toprak reformu konusu Milli birlik komitesi ve Kurucu meclis'te ele alınmış, 1960-1971 yılları arasında bu konuda birçok ta-

Souchier-C. N. R. S., Nancy

ılıman bölgelerde yapraklı ağaç ormanı (Sarthe'da [Fransa] Bercé meşe ormanı)

bir toprağın evrimi

	I. evre	*II. evre*	*III. evre*
Etkenler	atmosfer (yağmur, sıcaklık, rüzgâr)	yerleşen bitki örtüsü (kökküre)	klimaks bitki örtüsü (döküntü + kökküre)
Mekanizmalar	fiziksel çözülme	ilksel biyokimyasal ayrışma	biyokimyasal ayrışma + madde göçü
Profiller ve katlar	kayaç → C katı	katlar: A – C → A(B)C	A-B-C katları
Toprak	KABA MİNERAL TOPRAK	GENÇ TOPRAK	KLİMAKS TOPRAK

İLERLEYEN DİZİ
(biyostazi)

GERİLEYEN DİZİ
(aşınaşınım: jeolojik ve / ya da insanın neden olduğu aşınım)

Souchier-C. N. R. S., Nancy

kahverengi orman toprağı (Atlas okyanusu kıyısındaki ılıman iklim bölgelerinin toprağı ve bitki örtüsü)

sarı hazırlanmıştır. Tasarılardan ilk üçü dönemin Tarım bakanı Osman Tosun başkanlığında bir komisyon tarafından, ötekiler ise 1962'de Cavit Oral, 1963'te Mehmet İzmen, 1964-1965'te Turan Şahin, 1965'te Turhan Kapanlı, 1966'da TİP milletvekillerinden bir grup, 1968'de Bahri Dağdaş ve 1970'te İlhami Ertem tarafından hazırlanmıştır. Ancak; bunlardan yalnızca TİP milletvekillerinin hazırladıkları tasarı ile Turan Şahin'in 1965'te hazırladığı tasarı TBMM'ye kadar gelebilmiştir. 12 mart 1971'den sonra, Nihat Erim hükümetince çıkartılması tasarlanan yeni bir toprak reformu yasasına hazırlık olmak üzere Bakanlar kurulu'nca *"Toprak reformunun temel ilkeleri ve stratejisi"* adlı bir broşür yayımlanmış; bunun hemen ardından "Toprak reformu ön tedbirler kanunu tasarısı" Meclis'e sunulmuş, bu arada, Konya milletvekili Bahri Dağdaş "Tarım ve toprak reformu kanun teklifi" adıyla Meclis'e başka bir tasarı getirmiştir. Temmuz 1972'de "Ön tedbirler yasası", haziran 1973'te de 1757 sayılı "Tarım ve toprak reformu yasası" çıkartılmıştır. Bölgesel uygulamanın öngörüldüğü 1757 sayılı yasa, 1973'te TBMM'nin önerisi ve Bakanlar kurulu'nun kararıyla Urfa ilinin toprak ve tarım reformu bölgesi ilan edilmesiyle yalnızca bu ilde uygulanmıştır. Bu yasanın uygulamada kaldığı 5 yıllık süre içinde toprak almak için başvuran 75 700 ailenin istem bildirgelerinden 10 507'si incelenerek 5 404'ü kabul edilmiş; Urfa'da 1 613 aileden 1 616 000 da alan kamulaştırılmış, bunun ise yalnızca 230 000 da'ı dağıtılmış, kalan 1 336 000 da alanın büyük bölümü eski sahiplerine düşük fiyatlarla kiralanmıştır. Toprak ve tarım reformu yasası için 19 ekim 1976'da Anayasa mahkemesi yeni bir yasa hazırlanmadığı takdirde bir yıl sonra yürürlüğe girmesi koşuluyla biçim yönünden iptal kararı vermiştir. 10 mayıs 1977'de *Resmi gazete*'de yayımlanan iptal kararı, yeni bir yasa hazırlanmadığı için 10 mayıs 1978'de yürürlüğe girmiştir. Bu tarihten sonra ise toprak reformu konusunda önemli bir girişim olmamıştır.

Souchier-C. N. R. S., Nancy

kahverengi orman toprağı

—Yağ. mad. *Renk giderici topraklar.* Bunlar, anorganik kuvvetli bir asitle işlenen ya da 400 °C'ın altındaki bir sıcaklıkta kurutularak etkinleştirilen doğal silisler ya da silikatlardır. Rengi açılacak yağların ağırlığına göre bu topraklardan genellikle % 0,5 - 3 oranında kullanılır. Bunların yağ üzerindeki etkileri, eser miktarda da olsa yağlarda bulunan pigmentleri (karotenler), renkli yükseltgenme ürünlerini ve sabunları yüzde tutmakla sınırlı değildir. Etkimeleri sırasında ayrıca peroksitlerin ayrışması, doymamış asitlerin sınırlı eşlenikliği vb. gibi ikincil kimyasal tepkimeler de görülür.

Toprak *(la Terre)*, Émile Zola'nın romanı (1887), *Rougon-Macquart** dizisinin on beşinci cildi. *Toprak*, Jean Macquart'ın kişiliğiyle "aile"nin hikâyesine oldukça yapay bir biçimde bağlanmıştır: konu, Beauce'taki topraklarına alabildiğine bağlı olan ve arazisini genişletmek için işi cinayete kadar vardıran Fouan ailesinin temsil ettiği köylü dünyasıdır. Aşırı cimriliği lirik bir havada veren bu yapıt, tepkiler yaratmış ve Bonnetain, Rosny, P. Margueritte, Lucien Descaves ve G. Guiches tarafından imzalanan "Beşlerin bildirisi"ne yol açmıştı.

TOPRAK (Mehmet Sabri), türk siyaset adamı (Turgutlu 1877 - İstanbul 1938). Hukuk mektebi'ni bitirdi. Osmanlı meclisi'nde (1912, 1914-1918) ve TBMM'de (1923 -1938) Manisa milletvekili olarak bulundu. Üçüncü İsmet İnönü hükümetinde Tarım bakanlığı yaptı (1925-1927).

TOPRAK (Burhan Ümit), türk sanat tarihçisi, yazar (Demirci, Manisa, 1906 - İstanbul 1967). İzmir Erkek lisesi'ni (1924), Sorbonne Üniversitesi felsefe bölümü'nü (1929) bitirdi. Türkiye'ye döndükten sonra Sanayii nefise mektebi'nde (Devlet güzel sanatlar akademisi) sanat tarihi öğretmeni, Namık İsmail'in ölümü (1935) üzerine de aynı kurumda müdür oldu. 1948'e değin süren bu görevi sırasında akademide bölüm şefliğine getirdiği Léopold Lévy, Louis Sue, Rudolf Belling, Bruno Taut gibi yabancı uzmanlar aracılığıyla öğretim-eğitim yöntemlerini yenileştirmeye önem verdi. Akademi yangınından (1948) sonra müdürlükten ayrılmasına karşın, ders vermeyi sürdürdü. André Gide'den (*Dar kapı* [la Porte étroite], 1931), Epiktetos'tan (*Düşünceler ve sohbetler*, 1937), Louis Hourticq'ten (*Sanat şaheserleri*, 1940-1941), Gaston Migeon'dan (*İslam sanatları*, 1943) yaptığı çevirilerin yanı sıra, üç ciltlik *Yunus Emre divanı*'nı yayımladı (1933-1934). Çeşitli yazılarını ve çevirilerini içeren *Ballar balımı buldum* (1940) ve *Sanat tarihi* (1960) adlı kitapları da vardır.

TOPRAK (Ömer Faruk), türk şair (İstanbul 1920 - *ay. y.* 1979). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ndeki öğrenimini yarıda bıraktı. Milli eğitim bakanlığı neşriyat müdürlüğü'nde (1945), daha sonra emekli olana kadar Petrol ofisi'nde (1947-1972) çalıştı. 1940 kuşağının toplumsal gerçekçi şairlerindendi. Savaşsız, sömürüsüz, özgür bir dünya özlemini yansıttı. Halk şiirinin bazı olanaklarından, halk sözlerinden yer yer yararlandı. Şiirleri (*Dağda ateş yakanlar* [1955], *Susan Anadolu* [1968] vd.) ölümünden sonra bir arada yayımlandı (*Tüm şiirleri* [1980]). Anılarını *Duman ve alev* (1968) kitabında anlattı; gözlemleri ve tanık olduğu olaylar *Tuz ve ekmek* (1973) romanına malzeme oluşturdu. 1980'de anısına Toprak şiir ödülü verilmeye başlandı.

TOPRAK (Işık), türk tiyatro oyuncusu ve yönetmeni (İstanbul 1939). Devlet konservatuvarı tiyatro bölümü'nü bitirerek (1962) Devlet tiyatrosu'na katıldı. *Leonce ile Lena*, *Woyzeck*, *Huzur çıkmazı* vb. oyunlarda sahneye çıktı. 1964-1968 arasında ça-

Souchier-C.N.R.S., Nancy

podzol ve reçineli kuzey ormanı (tayga) [kuzey iklim bölgelerinin toprağı ve bitki örtüsü]

Burhan Ümit Toprak

A. Guckert-I.N.P.L.

karasal bozkır toprağı: kestane rengi çernozyom (kara iklimi bölgeleri)

Gine toprakbiti *(Zorotypus guinensis)*

lışmalarını AST'ta sürdürdü; *Godot'yu beklerken, Gizli ordu, Ölü canlar, Küçük burjuvalar* vb. piyeslerde oynadı. Yeniden Devlet tiyatrosu'na döndü. *Arturo Ui'nin önlenebilir yükselişi*'ndeki rolüyle Ankara Sanatsevenler derneği'nin en başarılı erkek oyuncusu ödülünü aldı (1979). *Sevgili doktor, Babayiğit, Müfettiş, Rumuz Goncagül* vb. oyunları sahneye koydu.

Toprak birliği *(Land League)*, XIX. yy.'da İrlanda'da kurulan birlik. 1850'de kurulan bir *Çiftçi hakları birliği*, üç *F* istiyordu: *fair rent* (kabul edilebilir kira koşulları), *fixity of tenure* (kira sözleşmesinin korunması) ve *free sale* (kira hakkını satma özgürlüğü). Michael Davitt'in *Toprak birliği* (1879) tarafından yeniden ele alınan bu program, 1881 *Land Act*'ıyla kısmen gerçekleştirildi.

Toprak mahsulleri ofisi (TMO), tüzelkişiliği olan, çalışmalarında özerk ve sorumluluğu sermayesiyle sınırlı bir İktisadi devlet teşekkülü. İlgili olduğu bakanlık, Tarım orman ve köyişleri bakanlığı'dır. 1938'de kurulan TMO, 8 haziran 1984 tarihli ve 233 sayılı kanun hükmünde kararname ile yeniden düzenlendi. Kuruluş amacı ülkede tahıl fiyatlarının üreticiler açısından normalin altına düşmesini, tüketiciler açısından ise aşırı derecede yükselmesini önlemek; bu ürünlerin piyasasını düzenleyici önlemler almak ve gerektiğinde Bakanlar kurulu kararıyla, tahıl dışında baklagiller ve yağlı tohumlarla ilgili olarak verilecek görevleri yürütmektir. Başlıca görevleri: etkinlik alanına giren ürünlerin, her yıl tür, çeşit ve yerlerine göre saptanacak fiyatlarla alım ve satışlarını yapmak ve gerekli stokları bu ürünlerin piyasalarında istikrar sağlamak; gerekli görülen durumlarda çalışma konusuna giren ürünleri dış piyasalardan satın almak, yurtiçinden satın aldığı ürünlerin gerekirse yurtdışında satışını yapmak; buğdayı sınırlı türlere ayırmak ve ticari amaçlara göre standart tiplere varabilmek için yetiştirilen buğdayları ilgili bulunduğu bakanlığın isteği ve önerisi ve Bakanlar kurulu'nun kararıyla fiyat farkı ile satın almak; satın almış olduğu ürünlerin koruma, kurutma, temizleme, ilaçlama ve ayırma işlemlerini yapabilmek üzere inşa edilmiş ya da edilecek olan silo ve ambarları işletmek vb. TMO'nun Merkez kuruluşu Yönetim kurulu ve Genel müdürlük'ten; Ana hizmet birimleri Alım muhafaza dairesi, İç ticaret dairesi, Dış ticaret dairesi, Mali işler dairesi, Araştırma planlama bilgiişlem dairesi, Personel ve eğitim dairesi, Teknik işler dairesi, Tahıl depolama projesi dairesi, Haşhaş ve alkoloid işleri dairesi ve İdari işler dairesi başkanlıklarından oluşur. Kuruluşun taşra örgütünde 12 bölge müdürlüğü, 73 şube müdürlüğü ve 246 ajans müdürlüğü bulunmaktadır (1993). TMO'nun Güneş sigorta taş, Migros taş, Ankara Halk ekmek fabrikası, Yem sanayii aş vb. kuruluşlarda iştirakleri vardır.

Toprakkale *Osmaniye, Adana*

TOPRAKALTI, -nı sıf. Toprağın altında yer alan, doğal zenginlikler için kullanılır; yeraltı.

TOPRAKBASTI a. Ayakbastı.

TOPRAKBİLİM a. PEDOLOJİ'nin eşanlamlısı.

TOPRAKBİLİMCİ a. PEDOLOG'un eşanlamlısı.

TOPRAKBİTLERİ a. Çok büyük öngöğüslü, çiğneyici ağızlı, paurometabol, çok küçük bedenli (2-3 mm) böcekler takımı. (Kanatlar, varsa, uzundur, sonra düşer. Bu böcekler bitkisel kırıntılar arasında, kabukların altında, termitlerin terk ettikleri deliklerde yaşar. Takımın bir tek cinsi [*Zorotypus*] ve bu cinsin yirmi kadar türü vardır; hepsi Asya, Amerika ve Afrika'nın sıcak bölgelerinde yaşar. Bil. a. *Zoraptera; Blattopteroidea* üsttakımı.)

TOPRAK-BİTÜM a. Bayınd. İnce öğeler içeren, uygun nitelikte bir toprağa stabilizasyon sağlamak için akışkanlaştırılmış bitüm katılarak elde edilen gereç. (Püskürtme ve karma işlemi genellikle toprağın bulunduğu yerde gerçekleştirilir; bunu, ürünü düzleme ve sıkıştırma işlemleri izler. İnce çakıllar içeren bir toprağa bitüm katılmasıyla, genellikle santralda üretilen kaplanmış bir gereç elde edilir.)

TOPRAK-BOYA a. Boyac. Tonları genellikle yapay pigmentlerinkinden daha az canlı olan ve kayaların basitçe fiziksel işlemlerden geçirilmesiyle elde edilen doğal mineral pigmentlerin genel adı; büyük bir kısmı killere yakın mineraller üzerine bağlanmış demir oksitlerden oluşur.

TOPRAKBÖCEĞİGİLLER a. Böcbil. KOŞARKINKANATLIGİLLER familyasının eşanlamlısı.

TOPRAKÇALIK a. El. sant. → HALI* KİLİMİ.

TOPRAKÇIL sıf. Zool. Toprakta yaşayan hayvan türü için kullanılır.

TOPRAK-ÇİMENTO a. İnş. ve Bayınd. Çimento ve su katılarak uygun bir biçimde sıkıştırılmış doğal toprak. (Toprak, yerinde ya da taşınarak işlenebileceği gibi, toprak-çimento santralda da hazırlanabilir.)

Toprakkale. Arkeol. Van'ın 2 km kadar K.-D.'sunda urartu kenti; Rusa II döneminde *Rusahinili* adıyla kurulmuştu (İ.Ö. VII. yy.). Urartular'ın ikinci başkenti olan bu yerleşmede ilk kazılar 1879-1880'de British Museum adına Captain Clayton yönetimindeki bir ingiliz ekibince gerçekleştirildi; anıtsal Haldi tapınağı'nın kimi kalıntıları ortaya çıkarıldı; buluntuların bir bölümü British Museum'a gönderildi. 1898'de C. F. Lehmann-Haupt ve W. Belck yönetimindeki alman arkeoloji grubu yeniden kazılara başladı, Haldi tapınağı'nın temelleri, depo yapıları ortaya çıkarıldı, demir ve tunçtan silahlar, aletler, süs eşyaları ve çeşitli çanak çömlekler ele geçti (bunlar arasında üzeri motifli tunç şamdan ile tahtında oturan tanrıça ve onun önünde ayakta duran kadın figürlü altın madalyon önemlidir). Daha sonra I. A. Orbeli (1911-1912), N. J. Marr (1916), K. Lake (1938) yörede araştırmalar yaptı; Toprakkale kazıları A. Erzen tarafından sonuçlandırıldı (1959-1977).

Dörtgen planlı Haldi tapınağı'nın temelinde ele geçen altın ve gümüş levhalarla, aslan ve boğa kabartmalı, tunçtan adak kalkanları urartu maden sanatının gelişmişliğini yansıtır. Ayrıca Rusa II ve Rusa III'e ait yazıtlar vardır. Bunların yanı sıra en ilgi çeken yapı, içinde pek çok küpün bulunduğu şarap deposudur. Deponun yanındaki ana kayaya oyulmuş sarnıçlar da urartu su mimarlığının önemli örnekleridir. Toprakkale'nin B.'sında Meherkapı* denilen yerde İ.Ö. IX. yy.'dan bir urartu kutsal alanı ile kaya yazıtı saptanmıştır.

TOPRAKKALE, Adana'nın Osmaniye ilçesine bağlı bucak; 13 093 nüf. (1990); 6 köy. Merkezi *Toprakkale*, 7 993 nüf. (1990). Toprakkale kalıntısı.

TOPRAKKAYA, Aksaray'ın merkez ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 2 985 nüf. (1990).

TOPRAKKAZANGİLLER a. Afrika'da yaşayan kemirgenler familyası. (Toprakkazangiller, derin ve yaygın yeraltı dehlizlerinde yaşar, buralardan nadiren ayrılırlar; oralara biriktirdikleri soğanlarla, köklerle beslenirler; Somali ve Rodezya'da yaşayan 5 cins, yirmiye yakın tür. Bil. a. *Bathyergidae.* Oklukirpimsiler alttakımı.)

TOPRAKKURDUGİLLER a. Böcbil. KUKUMAVPERVANEGİLLER familyasının eşanlamlısı.

TOPRAKLAMA a. Topraklamak eylemi.
—Elektrotekn. Bir aygıtın bir bölümünü toprağa bağlama işlemi.
—Tarım. Sürmeye elverişli kalınlığını ve dolayısıyla verimini artırmak için tarlayı ek bir toprak tabakasıyla kaplama.

TOPRAKLAMAK g. f. *Bir yeri topraklamak*, üzerini toprakla doldurmak ya da örtmek.
—Tarım. Bir parsele toprak serperek yaymak.

◆ **topraklanmak** edilg. f. **1.** Üzerine toprak dökülmek; toprakla kirlenmek. **—2.** İşleyip geçimini sağlayabileceği bir toprağa sahip olmak.

◆ **topraklandırmak** ettirg. f. Bir kimseyi, işleyip geçinebileceği kadar toprağa kavuşturmak.

TOPRAKLANDIRMA a. Topraklandırmak eylemi.

TOPRAKLANDIRMAK → TOPRAKLAMAK.

TOPRAKLANMAK → TOPRAKLAMAK.

TOPRAKLI sıf. **1.** İçine toprak karışmış ya da üzerine toprak bulaşmış olan. **—2.** Ekecek toprağı olan kimse için kullanılır.

TOPRAKLI, Adana'nın Karataş ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 170 nüf. (1990). Yakınında Roma döneminden yapı kalıntıları vardır.

TOPRAKOLUŞUM a. Pedol. Toprakların oluşumu ve evrimi.
—ANSİKL. Toprakoluşum, biyosferin etkisindeki karasal mineral ortamda taşküre malzemesinin uğradığı fiziksel, sonra da kimyasal değişimlerin (ya da ayrışmaların) tümünü kapsar.

• *Toprak oluşturucu etkenler.* Toprak oluşturucu etkenler iklim, ana kayaç, bitki örtüsü ve topografyadır (akaçlama ve hidromorfiyle bağıntılı olarak); bu çeşitli etkenler belli bir zaman dilimi (ya da toprağın yaşı) boyunca kendini gösterir, bu bakımdan doğal biyoklimatik ya da insanın neden olduğu değişikliklere (bitki örtüsünün ve buna bağlı olarak toprakların bozulması) uğrayabilir.

• *Toprak-bitki sisteminin işleyiş ilkeleri.* Yüksek bitkiler, beslenmeleri için gerekli olan biyolojik çevrimi sürdürmek için kullandıkları güneş enerjisini aktarıp dönüştürmekte temel derecede önemli bir rol oynarlar: kökle soğurma -canlıyığın üretimi- toprağa geri verme. Toprağa döküntü ve kök halinde geri verilen bitkisel kütle, toprak faunasının vazgeçilmez aracısı olan canlı organizmalar ve özellikle mikroorganizmalar tarafından humusa dönüştürülür. Döküntüleri ve kökleriyle bitkiler, mikroorganizmalar ve humus, kayaçlarda ve topraklarda bulunan mineraller üzerinde özgül bir ayrışma etkisi yapar. Perkolasyon çözeltileri de humuslarda oluşan biyolojik, bitkisel ve mikrobik metabolitleri (mineral, bikarbonik, nitrik asitler ve çok sayıda asit, indirgen ve kompleks yapıcı organik bileşikler) taşıyarak bu ayrışmayı etkiler.

• *Toprağın farklılaşması ve süre.* Toprağın oluşumu C katından başlayarak A katının az çok mineral ortama katılmış organik

maddeler ve kökların etkisiyle giderek farklılaşmaya başlar; daha sonra B mineral katları kil, hidroksit, çözünmeyen organik bileşikler gibi maddelerin önce ayrışması, sonra birikmesiyle farklılaşır. Farklılaşma süreciyle evrim, toprak profilinin tam anlamıyla gelişmesine, biyoklimatik koşullar ve istasyon ortamıyla dengeye ulaşmasına kadar sürer. Demek ki, toprağı belirleyen şey, bitki-mikroorganizma-mineral ortam üçlüsünün karmaşık etkileşimidir; bu etkileşim sonucunda dengeye ve önceden betimlenen olayların bileşkesine ulaşılır.

• *Biyolojik çevrim ve ayrışma.* Bu işleyiş şeması ve bitki örtüsü-humus-toprakoluşum ilişkisi genelleştirilerek büyük biyoiklimsel bölgelere ve bu bölgelerin iklimsel bitki örtülerine göre dünya topraklarının kuşaksal bir dağılımı önerilebilir; bunlar "iklimsel klimakslar" denen kuşaksal topraklardır. Bununla birlikte, bu kuşaksallık yasasının istasyon koşullarına, anakayaca, topografyaya ve akaçlamaya bağlı pek çok istisnası vardır; iklim özelliklerini geri planda bırakan bu koşullar, bu özel ortamda görülen özel bitki örtülerinin, örneğin turbalıklardaki bitkilerin ya da kireçli kayaçlar üstündeki kalsifil bitkilerin ortaya çıkmasına neden olur (bu topraklara, kuşaksal topraklara ya da iklimsel klimakslara karşıt olarak, istasyon klimaksları ya da kuşakiçi topraklar denir). Son olarak, toprağın dengesi, gerek iklimsel değişikliklerden dolayı bitki örtüsünün değişmesi (Erhard'ın biyoaşınaşınım kuramı), gerekse toprakların fizikokimyasal ve biyolojik bakımdan bozulmasına ve buna bağlı olarak mekanik aşınımına neden olan insan etkisi sonucu değişebilir. Nitekim, Atlas okyanusu kıyısındaki ormanın bozulması, orman topraklarının fundalık podzollarına dönüşmesine yol açmıştır; ABD' de rüzgâr aşındırması ve sellenme suları, Amerika'da doğal bitki örtüsü bozulan preri topraklarının tahribine neden olmuştur.

TOPRAKSIZ sıf. **1.** İçinde ya da üzerinde toprak bulunmayan. **—2.** Ekecek toprağı olmayan kimse için kullanılır.
—Çiçekç. *Topraksız fidan,* yerinden çıkarılmış kökleri çıplak bitki.

Topraktepe. Arkeol. Sıvas kalesi'nin bulunduğu tepede höyük; kaleye dikilecek anıtın yerini hazırlama çalışmaları sırasında saptandı. Türk tarih kurumu'nca höyükte yapılan kazılarda, osmanlı ve selçuklu buluntularının altında, hitit katmanı (İ.Ö. II. binyıl ortaları) ortaya çıkarıldı. Bu katmanda Alacahöyük, Boğazköy, Alişar örneklerine benzer çeşitli çanak çömlekler ele geçti. Bu buluntular hitit kültürünün yayılma alanının Sıvas'ı da kapsadığını gösterir.

TOPRAKTEPE, Sultan dağlarının K.-B. ucunda, kütlenin en yüksek doruğu (2 610 m).

Topraktol höyüğü. Arkeol. Isparta'da, Beyşehir gölünün B.'sında höyük. J. Mellaart tarafından saptanan höyük yörenin Son Bakırtaş dönemi yerleşmelerindendir.

TOPSÖĞÜT, Malatya'nın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 836 nüf. (1990).

TOP-SPİN a. (ing. sözc.). Masatenisinde, aşağıdan yukarıya doğru yapılan, topun etki ve hızını artıran vuruş. (TOP da denir.)

TOPTAN be **1.** Hep birlikte, toplu olarak; topluca: *Odayı toptan terk ettiler. Toptan karar vermek.* **—2.** Tümüyle, tamamıyla: *Yaptığı acemice konuşmalarla, seçilme şansını toptan yitirdi.*
◆ sıf. Perakende'ye karşıt olarak, topluca, büyük miktarda yapılan: *Satışlarınız toptan mı? Bir malın toptan fiyatı.*

TOPTAN (Köksal), türk siyasetçi (Rize 1943). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1966). Bir süre Zonguldak'ta serbest avukatlık ve belediye meclisi üyeliği yaptı. AP'ye girdi, il ve ilçe teşkilatlarında çeşitli görevler aldı. 1977' de AP Zonguldak milletvekili seçildi. Devlet bakanlığı yaptı (1979-1980). 1986 ara seçimlerinde ve 1987 genel seçimlerinde DYP Zonguldak milletvekili seçildi. 1991'de DYP Bartın milletvekili olarak meclise girdi ve seçim sonrası kurulan hükümette Milli eğitim bakanlığı görevini üstlendi (1991-1993). 1993 mayısında Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanı olmasıyla boşalan DYP genel başkanlığına aday olduysa da, olağanüstü kongrede gerekli oyu sağlayamadı.

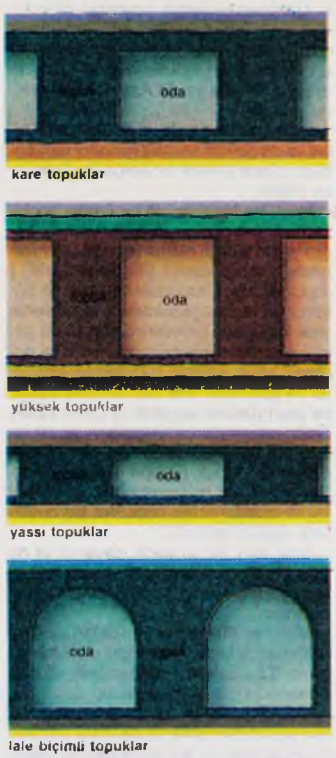
TOPTAN İÇERİ-TOPTAN DIŞARI a. Tavukç. Büyük çapta yumurta tavuğu ya da et pilici üretiminde uygulanan üretim sistemi.
—ANSİKL. Bu sistemin temeli, kuluçkadan aynı zamanda çıkan civcivlerin aynı yerde bakılıp büyütülmeleri ve aynı zamanda hizmete (yumurta) ya da besiye sokulmaları, kimisi hâlâ bol yumurta verse ya da besi tutmamış olsa da hepsinin aynı zamanda kesime verilmesidir. Aynı anda toptan boşalan kümes kolayca temizlenir, dezenfekte edilir. Temiz bir çevrede başlatılan bakım ve yemlemede beraberlik sağlanır, aynı yaşta olan hayvanlarda aşı vb. önlemlerle hastalıklar etkin bir kontrol altına alınır.

TOPTANCI sıf. ve a. PERAKENDECİ'ye karşıt olarak, toptan satış yapan tüccar için kullanılır.
◆ a. Tic. Toptancılık işi yapan tüccar. (Toptancı, malları üretim yerinden ya da fabrikadan alarak depolar ve dağıtımını yapar.) **—2.** *Toptancı fiyatı,* büyük miktarlarda alınıp satılan mallara, özellikle toptancı ticarette yapılan alışverişlere uygulanan fiyat. || *Yarı toptancı,* yarı toptancılık işleri yapan tüccar.

TOPTANCILIK a. Toptan yapılan ticaret.
—Tic. Ürünlerin imalatçıdan büyük miktarlarda satın alınması ve perakendeci tüccarlara büyük miktarlarda satılması. || *Yarı toptancılık,* toptan satıcılıkla perakende satıcılık arasında yer alan ticaret türü.

TOP-U ÇEVGÂN → ÇEVGÂN.

TOPUK a. **1.** İnsan ayağının arka ve alt kısmı. **—2.** Ökçe: *Ayakkabının topuğu kaç santim?* **—3.** Çorabın topuğa gelen bölümü. **—4.** *Topuk çalmak,* ayakların çıkıntılı olan iç kemiklerini yürürken birbirine çarpmak. || *Topuk çatlatmak,* aşırı ölçüde hızlı gitmek. || *Topuk demiri* → TOPUKDEMİRİ. || *Topuğuna basmak,* bir kimsenin ardı sıra gitmek, onu çok yakından izlemek. || *Topuklarına kadar,* aşıkkemiklerine değin: *Topuklarına kadar suya girmişti.*
—Al. tak. Bir kamanın iri ucu.
—Balıkç. Denizin dibinde bulunan bazı arazi kıvrımlarına verilen ad.
—Binc. *Topuk çalmak,* dörtnal ya da süratli yapan bir atın ön ya da art ayaklarını birbirine vurdurması. (Bu durumda ayaklar zedelenir ve yaralanır. Topuk çalmanın başlıca nedenleri genç, yaşlı olmak, yorgunluk, antrenman eksikliği ya da kötü nallamadır.)
—Denizbil. SIĞLIK'ın eşanlamlısı.
—Denizc. Belli bir derinliği olan deniz dibinin, bir tümsek meydana getirecek biçimde aniden yükselmesiyle oluşan sığlık. || Direk, çubuk, seren vb. donanımların alt ucu. || *Topuk atlamak,* bir gemiden ya da tekneden söz ederken, bir sığlığa sürtünerek geçmek. || *Topuk vurma,* bir sığlıktan geçerken omurga topuğunun dibine vurması. || *Dümen topuğu,* metal gemi inşaatında, dümen bodoslamasının, dümen anası oturtulan alt bölümü. || *Matafora topuğu,* mataforaların gemiye bağlandığı bölüm. || *Omurga topuğu,* bir gemi omurgasının, kıç taraftaki ucu.
—Fiz. ted. *Topuk travması,* yere kötü basma sonucunda gelişen topuk zedelenmesi. (Zedelenme kemik lezyonları biçiminde olabilir [topukkemiği kırığı], ama daha çok kiriş lezyonları biçiminde olur [taban aponevrozunun topukkemiğine tutunma düzeyinde altta ya da Aşil kirişi düzeyinde arkada].)
—İnş. Metal bir çatıda, derz örtüsünün altını ya da şeridin serbest kenarını tamamlayan parça. || Metal bir parça üzerinde kısa dirsek.
—Mad. oc. Yeraltındaki bir üretim boşluğu tavanının göçmesini önlemek için, geçici ya da sürekli olarak yerinde bırakılan cevher yatağı kesimi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Topuk inceltme,* topuktaki cevherin bir bölümünün kazıyla çıkarılması. || *Topuk takviyesi,* topukların çevresini dolgu ya da göçük malzemesiyle sağlamlaştırmaya dayanan işlem. (Üstteki arazide bazı kırılmalar ve çökmeler olsa bile takviyeli topuklar arazi yükünü taşıyabilir.) || *Örme topuk,* üretim sırasında çıkan taşların, tavan taban taşı arasındaki boşluğa yığılmasıyla elde edilen topuk. (Eskiden, alçıtaşı, kireçtaşı gibi inşaat malzemelerinin çıkarıldığı yeraltı ocaklarındaki boşluklar, taş duvarlarla tahkim edilirdi.)
—Mak. san. Bir yüzeyde, dayanak ya da büte görevi yapan çoğu kez koşutyüzlü çıkıntı. || *Topuk yatağı,* DÜŞEY* YATAK'ın eşanlamlısı.
—Mım. ve Süslem. sant. Uçları düşeye yaklaşan S biçiminde profili olan bileşik silme. (Düz topuk, üstte dışbükey, altta içbükeydir.) [TERS ARMUDİ SİLME de denir.]
—Organol. Yayda, kıl tutamını değnekten uzak tutan tahta ya da fildişi parçası. || Lütiyecilikte, bir telli çalgı sapının, yanlığa yapışık olan arka bölümü.
—Patol. *Topuk ağrısı,* topukta duyulan ve çoğu zaman yürümeyi engelleyen ağrı. (Eşanl. TALALJİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Spor. *Topuk mekanizması,* kayak sporunda ayakkabının topuğunu kayağa bağlayan emniyet tutturucusunun arka bölümü. || *Topuk pası, vuruşu,* futbolda, topa topukla yapılan vuruş (genellikle bir pas verme biçiminde olur).
—Tar. *Kırmızı topuk,* XVII. yy.'da Fransa saray çevrelerinde giyilen ve bir soyluluk belirtisi olan kırmızı topuklu ayakkabı.
—Tarönc. Çakmaktaşından aletlerin, elle kavranmasını sağlayan yontulmamış dip kısmı. || Bronz baltalarda, sapın takıldığı bölüm.
—Vet. *Topuk çalma* ya da *topuk vurma,* atlarda ve sığırlarda, hayvanın, yürürken bir ayağını yerdeki öteki ayağına çarparak onu yaralaması.
—Zool. Atgillerde ve gevişgetirenlerde bacakların incikle bukağılık arasında kalan ve ana bilek ya da tarakkemiğinin ilk parmakkemiği ve iki büyük susamsı kemikle yaptığı ekleme dayanan bölge. || Amniyonlu omurgalılarda bileğin arka bölümü (iskeleti topukkemiğidir). [Sürüngenlerle kuşlarda aşıkkemiği ile topukkemiği birbiriyle kaynamıştır ve ayakbileği ayakbileği-kaval eklemiyle ayak tarağı arasına eklemlenir; memelilerde, eklemlenme, bir yandan kavalkemiği ile aşıkkemiği arasında, öte yandan kamışkemiği ile topukkemiği arasında olur; topukkemiği tümseği, topuğun dayanağı olarak Achille kirişine yapışır. Topuk insan ve ayı gibi ayak tabanına basarak yürüyen omurgalılarda ancak yere basar.]
—ANSİKL. Mad. oc. Eskiden, cevher kazısı genellikle en kolay kazılan kesimlerde gerçekleştirildiği için, arada kalan cevher topuklarının yatay kesitleri rasgele biçimler alırdı. Cevher kazı oranlarının değişken, genellikle de yüksek olduğu bu düzen; üretim boşluklarının uzun süre kararlı kalmasına olanak vermiyordu. Günümüzde topuklar, daima düzgün geometrik şekiller (kare ya da dikdörtgen) halinde oluşturulmakta ve boyutları, stabilite hesaplarıyla bulunan dayanma sürelerine göre belirlenmektedir.
Düşey kesitte, topuklar kare ya da dikdörtgen ya da bitişik odalar kemerlendiğinde lale biçiminde olabilir. İki üretim

topuklar (maden ocağı)

boşluğunu ayıran yassı topuklara (genişliği yüksekliğinden en az beş kez daha çok) "basık topuk" adı verilir.

Topuklar, yeraltında olduğu gibi bırakılabilir; boyutları, kayacın dayanımına ve bulundukları derinliğe bağlı olarak belirlenen çok kesin koşullara uygun olarak tespit edilmelidir.

Bir cevher yatağından azami verim elde edebilmek için, önceden bırakılmış olan topuklar kısmen ya da tamamen alınabilir. Bu durumda, zayıflamış yapımın stabilitesini sağlamak için ya açılan boşluklar doldurulur ya da arazinin denetimli bir biçimde oturmasını sağlamak için arada kalan topuklar dinamitlenerek göçertilir.

—Patol. Topuk ağrıları genellikle, topukkemiği ile taban arasında bulunan Aşil sistemindeki değişimlere bağlıdır. *Taban-topuk ağrıları*'nda ağrı tabanda duyulur ve üzerine basınca ortaya çıkar. İki nedenden ileri gelir: çoğu zaman yumuşak kısımlarda travmadan doğan *adi taban-topuk ağrısı*; guttan ya da ankilozlu spondilartritten doğan *iltihaplı topuk ağrıları*. *Arka topuk ağrıları* ise Aşil kirişinin ve ekli seröz keselerin lezyonlarına bağlıdır.

Giraudon

zincirli topuz
Ordu müzesi, Paris

TOPUKDEMİRİ a. Kapı menteşelerinin altta kalan erkek parçası.

TOPUKDÖVEN sıf. ve a. **1.** Etekleri topuklara değin uzanan ve yürüdükçe topuklara çarpan giysi için kullanılır. **—2.** Etekleri yere değin uzun kadın entarisi.

TOPUKKEMİĞİ a. Ayağın alt ve arka kısmında bulunan kemik.

—ANSİKL. Topukkemiği topuk çıkıntısını oluşturur ve vücut ağırlığının büyük bir kısmını taşıyarak, taban kubbesine destek sağlar; üst yüzeyle *aşıkkemiği* ile ön yüzüyle *zarkemik* ile eklemleşir. *Aşil kirişi* topukkemiğinin arka-üst bölümüne yapışır ve ayağa arkaya bükülme hareketlerini yaptırır.

TOPUKLAMAK g. f. *Bir hayvanı topuklamak*, onu topukla sertçe dürtmek: *rola koyulmak için atlarını topukladılar.*

TOPUKLU sıf. **1.** Topuğu olan ya da topuğu belirtilen bir nitelikte olan. **—2.** Yüksek ökçeli: *Topuklu ayakkabı, çizme, terlik.*

TOPUKSUZ sıf. Topuğu olmayan ya da ökçe yüksekliği çok az olan: *Topuksuz ayakkabı.*

TOPUKTABANLILAR a. Parmaklara basarak yürüyen ve üstçenede 3 çift kesicidişi bulunan, gevişgetirenlere yakın, çiftparmaklı memeliler alttakımı. (Bu alttakımda yalnız, develerle lamaları kapsayan devegiller familyası bulunur. Bil. a. *Tylopoda.*)

TOPUR a. Kestanenin dikenli olan dış kabuğuna halk arasında verilen ad.

TOPUSKO, Hırvatistan'da ünlü kaplıca merkezi, Glina vadisinde.

TOPUT a. Kim. Kimyasal bir tepkime sonucu çözeltide çözünmediği için katı olarak ayrılan, ağırlık etkisine ve parçacık büyüklüğüne bağlı olarak tortu durumunda dibe çöken katı madde, çökelti.

TOPUZ a. **1.** Bükülerek, tepede, ensenin üstünde ya da altında top biçiminde toplanmış saç. **—2.** Bir şeyin elle kullanmaya yarayan top biçimindeki çıkıntısı: *Kapının, pencerenin topuzu. Bastonun topuzu.* **—3.** *Topuz gibi*, tıknaz, kısa boylu.

—Ağ. yet. Taş çekirdekli meyve ağaçlarında bulunan, genellikle ertesi yıl meyve tomurcuğuna dönüşecek olan ve ağaç budanırken alıkonması gereken kısa, sivri dalcık.

—Denizc. Ulusal bayramlarda, işaret sancaklarıyla birlikte ya da yalnız olarak gemi direklerinin tepesine çekilen ulusal bayrak.

—Esk. sil. Antikçağ'dan başlayarak ateşli silahların bulunuşuna değin yaygın olarak kullanılmış, demir saplı, yuvarlak başlı bir tür silah. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Topuz başı*, topuz ya da gürzde, sapın (gönder) ucunda yer alan, yaralama ve parçalama işlevine sahip, küre biçiminde metal parça.

—Mim. Gömme ayak, kubbe feneri, tırabzan başı gibi öğelerin üst bölümünde yer alan küre. || *Topuz çatı*, kare planlı bir yapının üstünü örten ve bir noktada birleşen dört sağrıdan oluşan çatı.

—Saraç. Eski türk eyerlerinde önkaşın ortasındaki çıkıntı.

—Sil. *Zincirli topuz*, şövalyelerin zırhlarını parçalamaya yarayan ve bir zincirle bir sapa bağlanmış bir kütleden oluşan saldırı silahı. (Topuz kütlesinin üzerinde diken biçiminde sivri uçlar vardır.) [XI.-XVI. yy.]

—Şapkac. Bir şapka ayaklığının ya da bir askı çengelinin, şapkanın konmasına yarayan yuvarlak üst kısmı.

—Zool. Bir organın ucundaki şişkin kısım. (Gündüzkelebeklerinin duyargaları topuz uçludur. Duyarga topuzu değişik sayıda eklemden oluşur.)

—ANSİKL. Esk. sil. Demirden yapılmış, güçlü darbelere sahip arap, iran ve türk topuzları birbirine benzer. Türk topuzları arasında pirinç ve gümüşten yapılmış örneklere de rastlanmaktadır. Süvariler topuzlarını eyerin solunda taşırlardı ve bunlar piyadelerinkine göre daha ağırdı. Türkler'e özgü bir silah olan salık* da bir tür topuz ya da gürzdür. Şeşper de bir topuz türüdür.

TOPUZ (Hıfzı), türk gazeteci (İstanbul 1923). Yükseköğrenimini İstanbul Hukuk fakültesi'nde (1948) tamamladı. Merkezi Strasbourg'da bulunan Uluslararası gazetecilik eğitim merkezi'nden diploma aldı ve doktorasını yaptı. 10 yıla yakın bir süre *Akşam* gazetesinde çalıştıktan sonra UNESCO genel sekreterliğine bağlı haberleşme dairesinde görev aldı (1959), aynı dairenin yöneticiliğine getirildi (1969). TRT genel müdür yardımcılığı yaptı (1975). İÜ Basın yayın yüksek okulu'nda öğretim görevlisi (1991), BRT genel danışmanı (1993) oldu. Yazı ve röportajları *Vatan, Öncü, Cumhuriyet* vb. süreli yayınlarda çıktı. *Kongo'da kurtuluş savaşı* (1965), *Kara Afrika* (1971), *100 soruda türk basın tarihi* (1973), *Televizyon, radyo, basın ve afişle seçim savaşları* (1977), *Cumhuriyet'in beş dönemeci* (1984, Hüsamettin Ünsal'la) *Dumumba* (1987) vb. adlı yapıtları vardır.

TOPUZ (Ali), türk siyaset adamı (Çayeli 1932). İTÜ Mimarlık fakültesi'ni bitirdi. CHP İstanbul il başkanlığı, İstanbul milletvekilliği (1973-1980), İmar iskân (1974), Köyişleri ve kooperatifler (1977, 1978-1979) bakanlıkları yaptı. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra kesintiye uğrayan siyasi hayatı yeniden başlayınca SODEP'te (daha sonra SHP'ye dönüştü) yer aldı. İstanbul milletvekili olarak görev yaptı (1987-1991). CHP yeniden açılınca bu partiye geçti (1992).

Topuz bendi, İstanbul'da Belgrat ormanında, Belgrat çayı üzerinde kurulu bent. Sultan Osman II döneminde tuğla set olarak inşa edildi (1619/1620). Osman II bendi, Karanlık bendi, Kömürlü bendi adlarıyla da anılır. İçme suyu sağlamak amacıyla yapılan bendin temelden yüksekliği 8,60 m, kret uzunluğu 64,50 m, su toplama hacmi 70 000 m^3'tür. İSKİ tarafından işletilmektedir.

TOPUZCUK a. Zool. Değişik biçimde, ama daima yuvarlak olan ve bir organın ya da bir organizmanın yüzeyinde çıkıntı yapan tümsek. (Eşanl. YUMRUCUK.)

TOPUZDUYARGALILAR a. Duyargaları birer topuzla son bulan yassıkabuklukınkanatlıların eski adı.

TOPUZLU sıf. **1.** Saçını topuz yapmış kadın için kullanılır. **—2.** Topuzu olan nesne için kullanılır: *Gümüş topuzlu baston.*

TOPUZLU (Cemil), türk hekim (İstanbul 1866 - *ay. y.* 1958). Askeri tıbbiye'yi çok genç yaşta yüzbaşı rütbesiyle bitirdi (1886); Paris'te cerrahi uzmanı oldu (1887-1890). Haydarpaşa hastanesi'nde operatör, Tıbbiye'de müderris yardımcısı ve müderris olarak görev yaptı. Türk-Yunan savaşı (1897) sırasında yaralanan 2 000'i aşkın askerin ameliyatını büyük bir özveriyle gerçekleştirdiği ve ölüm oranının yüzde üç düzeyinde kalmasını sağladığı için rütbesi ferikliğe (korgeneral) yükseltildi (1898). Abdülhamit II'nin oğluna başarılı bir ameliyat yaptığı için rütbesi padişahça müşirliğe (mareşal) yükseltildi (1905). 1908 meşrutiyeti'ndeki düzenlemede rütbesinin miralaylığa indirilmesi üzerine askerlikten istifa etti, iki yıl sonra da Tıbbiye' deki görevinden emekliye ayrıldı. 1911 yılı ortalarında İstanbul belediye başkanlığına atandı, üç buçuk yıl kaldığı bu görevde kentin yiyecek gereksinimini karşılamak, yolsuzlukları önlemek, Gülhane parkı'nın halka açılması, atlı tramvayın yerine elektrikli tramvayın çalıştırılması, yolların genişletilip ağaçlandırılması, özellikle de Darülbedayi-i osmani adlı konservatuvarın kurulması gibi konulara önem verdiyse de, ittihatçılarla anlaşamayarak görevden ayrıldı (ekim 1914).

İstanbul'un İngilizler'ce işgali sırasında dokuz ay kadar ikinci kez belediye başkanlığı, ayrıca Damat Ferit kabinesinde Nafıa vekilliği yaptı (1920). Paris'te toplanan barış konferansına osmanlı delegasyonu üyesi olarak katıldı, ancak İstanbul'a dönünce hükümetten ayrıldı ve yaşamı boyunca başka resmi görev kabul etmedi.

Türkiye'de çağdaş cerrahinin kurucusu olduğu gibi şehircilik çalışmalarının da öncülerinden olan Cemil Topuzlu'nun başlıca yapıtları: *Seririyatı cerrahiye* (1896), *32 sene evvelki, bugünkü, yarınki İstanbul*

(1944), *80 yıllık hatıralarım* (1951).

Topuzlu bendi → MAHMUT I BENDİ.

TOPUZZAMBAK a. Pasifik ülkeleri kökenli olan sıcak ya da ılık sera bitkisi. (Bazı türlerde 10 m yüksekliğe erişebilir. Çiçekleri beyaz, küçük, tek tek ya da dal ucunda toplu bulunur. Birçok türü süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bil. a. *Cordyline;* zambakgiller familyası.)

TOPYEKÛN sıf., be. (*top* ve ar. *yekûn*'dan). Eksiksiz olarak; tamamen, büsbütün: *Topyekûn savaş. Topyekûn savaşmak. Bir işi topyekûn sona erdirmek.*

TOQUEPALA, Peru'da (Moquegua yönetim bölgesi) madencilik merkezi, Moquegua'nın G.-D.'sunda. Bakır, demiryoluyla İlo'ya taşınır.

TOR sıf. *Yörs.* **1.** Henüz eğitilmemiş yabani hayvan için kullanılır; torlak. **—2.** Toy, acemi bir kimse için kullanılır; torlak. **—3.** Ürkek, çekingen, utangaç.

TOR a. *Yörs.* Sık örgülü balık ağı.

◆ sıf. *Yörs.* Sık örgü, ağ şeklinde örülmüş.

TOR a. (gaelce sözc.). Jeomorfol. Ayrıtları yuvarlaklaşmış, harabe görünümünde ve dekametre boyutunda bloklardan oluşan geometrik yığın. (Granitli kayaçlarda görülen bu olay artık sağlam kayaçları saran alteritlerin dökülmesinden kaynaklanır [sellenme, akma, hatta rüzgâr süpürmesinin etkisiyle].)

TOR a. (fr. *tore*). Ceb. ve Geom. SİMİT'in eşanlamlısı.

TOR a. (fr. sıf. *tors*'dan). Bayınd. *Tor çeliği,* soğukta burularak esneklik sınırı ve dayanımı yükseltilmiş özel beton çeliği. (Çapça karşıt iki helisel nervürü vardır ve helis adımı çapın on katına eşittir. Tor çeliği, düz yuvarlak çeliklere göre betona daha iyi yapışır.) [BURULMUŞ ÇELİK de denir.]

TOR → THOR.

Tora → TORAH.

TORACALAR, özellikle Orta Sulavesi bölgelerinde yerleşen ve bazen dağlarda, bazen vadilerde yaşayan birçok grubu bir araya getiren endonezya halkı. Toplumsal örgütlenmeleri, kazık temeller üzerindeki uzun evlerde oturan ve her biri ayrı bir iktisadi ve törensel birliği simgeleyen geniş aileye dayanır. Köy konfederasyonları, yetkesini halk ve azatlı köleler üzerinde kullanan bir şefler meclisi tarafından yönetiliyordu. Geçimlik ekonomileri, yakılarak açılan ve sulanan tarlalarda yapılan tarıma, balıkçılığa, avcılığa ve manda yetiştiriciliğine (simgesel statü) dayanır. Hollanda işgali büyük kültürel ve özellikle dinsel dönüşümlere yol açtı; şamanlığa, atalara tapmaya ve aşamalandırılmış bir ruhlar tapınağıyla yaratıcı bir tanrıya (Güneş, Bereket) derin bir saygı göstermeye dayanan geleneksel dinlerine, Kuran kuralları ve protestan uygulamalar eklendi.

TORADELF a. (fr. *thoradelphe*). Biyol. Birbirlerine göbekten yukarı kısımlarından yapışık iki gövdeden oluşan ucube.

Torah ya da **Tora** (ibranice *tora,* yasa), İbrani Kutsal Kitabı'nın ilk beş kitabı. Musa'nın yasalarını içerdiği için bu adla anılır. (→ TEVRAT.)

TORAK a. Kömürleştirilecek ağaçla ya da pişirilecek tuğlalarla doldurulan ve dışı çamurla sıvanan kümbet.

TORAKODİDİM a. (fr. *thoracodidyme*). Biyol. Birbirine göğüsten ve gövdenin alt kısmından yapışık çift ucube.

TORAKO-FRENO-LAPAROTOMİ a. (fr. *thoraco-phréno-laparotomie*). Cerr. Karın boşluğunun üst kısmındaki organlara ulaşabilmek amacıyla göğüs çeperinin, diyaframın ve karnın yarılması.

TORAKOMETRİ a. (fr. *thoracométrie*). **1.** Göğüs kafesinin ölçülmesi. **—2.** *Dölüt torakometrisi,* büyümeyi anlamak ve izlemek için, ekografi aracıyla dölütün göğüs kafesinin önden arkaya ve enine çaplarının ölçülmesi.

TORAKOPLASTİ a. (fr. *thoracoplastie*). Cerr. Alttaki bir akciğer kaverninin sönmesini sağlamak amacıyla az ya da çok sayıda kaburganın kesilmesi. (Eskiden akciğer vereminin tedavisinde kullanılan bu yöntem, günümüzde ancak bazı istisnai durumlarda gerekli olmaktadır.)

TORAKOTOMİ a. (fr. *thoracotomie*). Göğüs kafesinin cerrahi olarak açılması.

TORAKS a. (fr. *thorax;* lat. *thorax;* yun. *thoraks*'tan). Böcbil. Böceklerde, baş ile karın arasında kalan, yer değiştirme eklentilerini, ayakları ve kanatları taşıyan, göğüs diye adlandırılan beden bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Zool. Bazı eklembacaklılarda, başın hemen arkasında bulunan ve yer değiştirme ayaklarını taşıyan, göğüs adıyla da bilinen beden bölümü (örneğin kabukluların *pereyon*'u).

—ANSİKL. Böcbil. Böceklerin toraksı, her biri bir çift ayak taşıyan ve önden arkaya doğru sırasıyla *protoraks* (öngöğüs), *mezotoraks* (ortagöğüs) ve *metatoraks* (artgöğüs) adı verilen üç halkadan oluşur. İki çift kanadı bulunan böceklerde, bu kanatların birinci çifti mezotorakstan, ikinci çifti metatorakstan çıkar. Sineklerde, metatoraksta yalnızca dengelikler bulunur. Günümüzde yaşayan böceklerde protoraksta hiç kanat bulunmaz; buna karşılık Birinci Zaman'da yaşamış *Paleodictyoptera*'larda protoraks kanatçıkları vardı.

TORAMAN sıf. ve a. Tombulca ve iri yapılı; genç irisi: *Toraman bir delikanlı.*

TORANA a. (kemer, tonoz anlamında sanskritçe sözc.). Üzerinde çokdilimli bir dekor ya da tonoz bulunan giriş sundurması. (Hint kaynaklı inceleme kitapları, toranaları bezemelerinin türüne göre üç tipe ve kemerin bir kapı, bir duvar ya da ayaklarla ilişkili olmasına göre üç sınıfa ayırır. Torana düzenlemeleri çoğu kez dikkate değer niteliktedir: Şunga sanatında [İ.Ö. I. yy. - İ.S. I. yy.], Sanci'deki *stupa 1* ya da ortaçağ sanatında [IX.-XI. yy.] Bhubanesvar'da, Modhera'da vb.)

TORASENTEZ a. (fr. *thoracentèse*). Plevra boşluğunun göğüs çeperinden geçilerek iğneyle boşaltılması. (Uygulamada buna *plevra ponksiyonu* denir.)

TORBA a. **1.** Türlü maddelerden yapılabilen, değişik boyda ve üstten açılan küçük çuval: *Torbanın dibi delindi. Naylon torba;* ne işe yaradığını gösteren bir tamlayanla kullanılabilir: *Çamaşır torbası. Çöp torbası.* **—2.** Bu torbanın içeriği: *Buranın betonlanması için üç torba yeter* **—3.** *Torba kadro,* yetkililerin gerektiği durumlarda kullanması için saklı tutulan kadroların tümü. || *Torbada keklik* → ÇANTA'DA KEKLİK. || *(Bir şeyi) torbaya koymak,* elde etmek, sağlamak (tkz.).

—Ambal. Besin maddelerinin, ticari ürünlerin ambalajlandığı kâğıt, plastik, dokuma torba. || Esnek bir maddeden (kâğıt, jüt, pamuk, plastik zarlar, örülmüş plastik ipler, çeşitli karma malzeme vb.) yapılmış, hazır ambalajlama aracı. || *Plastik torba presi,* bir rezistansın ısısıyla, bir çift plastik yaprağı kaynaklayarak kapalı plastik ambalajlar yapmaya yarayan elektrikli aygıt.

—Anat. *Erbezi torbası,* apışarasının ön tarafında, kamışın altında bulunan ve erbezlerini içeren kese. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Torba bağı,* erbezini torba derisinin iç yüzüne bağlayan lifsi yapı. || *Torba derisi,* torbanın kendisi ve dış yüzü.

—Ask. *Kum torbası,* sahra istihkâmını kaplamak ya da geçici tahkimat yapmak için kullanılan içi kum dolu torba. || *Malzeme torbası,* bir birlikte yiyecek maddelerini ya da bazı gereçleri taşımak için kullanılan bez torba. (Askerlerin şahsi torbalarına *sırt çantası* denir.)

—Balıkç. Trol ağında küçük kurnaya verilen ad.

—Ciltç. Kitap kapları taslanırken, deriden önce, kapağa iki taraflı yapıştırılan kâğıt. (Körüklü kitaplarda körük buna yapıştırılırdı.)

—Çiçekç. *Plastik torba,* başka yere dikilmek istenen bir fidenin köklerini ve onunla birlikte çıkarılan toprağı taşımak için kullanılan plastik kese.

—Denizc. Yeni açılan bir yelkene rüzgâr dolmasıyla oluşan şişkinlik. || *Loça torbası,* güverte loçalarını tıkamada kullanılan, içi kıtık dolu branda bezinden torba.

—Eğl. ve Spor. *Kampçı torbası,* kamp kurarken yatma takımlarının üzerine konan su geçirmez ve yalıtkan örtü.

—Esk. spor. Çuval ya da abadan yapılan ve içine ok konulan mahfaza.

—Ev eşy. *Toz torbası,* bir emici elektrik süpürgesinin gövdesinin içinde ya da dışında bulunan ve emilen tozların toplandığı sağlam bez ya da kâğıt torba.

—Kur. tar. *Torba oğlanları,* Osmanlılar'da Acemi ocağı'na yazılarak inşaat, taşımacılık ve denizcilikle ilgili işlerde çalıştırılanlara verilen ad.

—Mutf. *Torba yoğurdu* → YOĞURT.

—Spor. *Kum torbası,* boksörlerin çalışmak için vurdukları içi kum dolu, tavana asılı torba.

—Su ür. *Delikli torba,* doğada kendi ortamında yetiştirme tekniğinde, içine istiridye konan ve suyun girip çıkması için üzerinde sayısız delik bulunan plastik torba.

◆ sıf. **1.** Torba biçiminde olan. **—2.** *Say. sıf.* + *torba,* bir torbanın alacağı miktarı belirtir: *Üç torba çimento.*

—Balıkç. *Torba ağ,* uçlarından biri bir çeşit cep biçiminde kapalı olan, 10 ila 12 m uzunluğunda ağ.

—Giy. *Torba elbise,* yakadan başlayıp dümdüz aşağı inen bol ve kesintisiz elbise.

—Marokenc. *Torba çanta,* fermuarlı, bir ya

J.-L. Nou

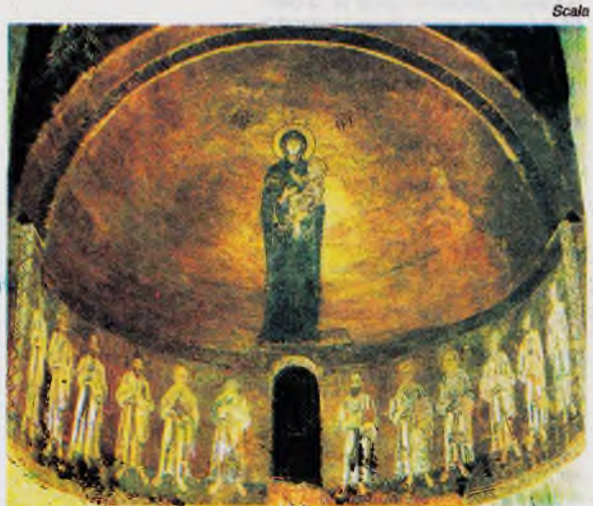
Sanci'deki (Hindistan) stupa 1'in kuzey toranası

Scala

Torcello'dan bir görünüm arka planda katedral (VII.-XI. yy.) ve sağda Santa Fosca kilisesi (XI. yy.)

Torcello Meryem ile İsa (XII. yy. sonu) ve on iki havari (XI. yy. sonu - XII. yy. başı) katedral absidasının mozaikleri

Scala

da iki saplı, şişkin biçimli ve genellikle bir katlama sonucu elde edilen bayan çantası.

—ANSİKL. Anat. Erbezi torbası bir orta çizgiyle iki parçaya bölünmüş olan uzunca sarkık bir kese biçimindedir. Üst üste birçok tabakadan oluşur: 1. deri (en dışta); 2. dartos, ince kırmızı bir kılıftır, derinin iç yüzünü kaplar; iki parçanınki orta çizgide birbiriyle birleşerek ara bölmeyi oluşturur; 3. spermatik fasya, damar ve sinirleri taşır; 4. kas tabakası, sperma kordonun etrafından erbezlerine uzanan liflerden oluşur; 5. spermatik iç fasya; 6. seröz kılıf, torbaların peritondan gelen tabakasıdır.

TORBALAMA a. **1.** Torbalamak eylemi. **—2.** Teknol. *Torbalama makinesi,* toz halinde ya da başka bir halde olan tüm maddeleri torbalara doldurmak için kullanılan makine. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Meyvec. Meyveleri, olgunlaşma dönemlerinde böceklerin, kuşların, mantar hastalıklarının saldırılarından korunmak amacıyla küçük kâğıt keselerle ya da ince kumaşlarla koruma yöntemi.

—ANSİKL. *Torbalama makinesi.* Torbalama makinesi toz halindeki sanayi ürünlerini (örneğin çimento), bir valfla donatılmış olan kapalı torba içine bir lüle yardımıyla havayla karıştırarak döker; istenilen ağırlığa erişildiğinde makine durur. Torba havanın boşalmasını sağlayacak, fakat ürünün geçmesine izin vermeyecek ölçüde gözenekli olmalıdır; kâğıttan, dikilerek ya da yapıştırılarak yapılan torba bu amaç için çok elverişlidir.

TORBALAMAK g. f. *Şeyleri torbalamak,* torbaya koymak; torba haline getirmek.

—Ağ. yet. Bir fidanın kök kısmını toprağı ile birlikte torbaya koymak.

◆ **torbalanmak** dönşl. f. Bir şeyden söz ederken, gevşeyip sarkmak: *Göz altları, gerdanı torbalanmak. Etekliğinin arkası torbalanmış.*

—Denizc. Bir yelkenden söz ederken, iyice gerilmemesi ya da direğe bağlanan rüzgâr üstü yakasının rüzgâr altı yakasından uzun olması nedeniyle rüzgârla şişmek.

◆ **torbalanmak** edilg. f. Torbaya konmak; torba haline getirilmek.

TORBALANMA a. Torbalanmak eylemi.

TORBALANMAK → TORBALAMAK.

TORBALI sıf. Elinde, sırtında torba taşıyan.

TORBALI, Ege bölgesinde İzmir iline bağlı ilçe; 71 172 nüf. (1990); 600 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 39 köy. Merkezi, İzmir'in 53 km G.-D.'sunda *Torbalı,* 21 167 nüf. (1990). Tahıl, pamuk, tütün, zeytin üretimi.

TORBAY, Büyük Britanya'da (Devon) turizm merkezi, Manş denizi kıyısında, bitişiğindeki Torquay, Paighton ve Brixham yerleşmelerinden oluşur; 116 000 nüf.

TORBERG (Friedrich), avusturyalı yazar (Viyana 1908 - *ay. y.* 1979). İsviçre'ye göç etti (1938), Fransa'daki çekoslovak lejyonuna girdi, 1941'de ABD'ye gitti. Viyana'ya dönüşünde (1951), *Forum* dergisini kurdu (1954). Eleştiri denemeleri, lirik şiirler, çağdaş dünya sorunları, özellikle de yahudi halkının yazgısı üzerine romanlar (*Der Schüler Gerber,* 1930; *Hier bin ich, mein Vater,* 1948; *Süsskind von Trimberg,* 1972; *Die Tante Jolesch oder Der Untergang des Abendlandes in Anekdoten,* 1975) yazdı.

■ **TORCELLO,** Venedik denizkulağında ada, yönetim açısından Venedik'e bağlıdır. Birçok kanalın geçtiği adada, 639'da kurulan, IX. ve XI. yy.'da bizans üslubunda değiştirilen, çok güzel mozaiklerle süslü bir katedral vardır (cephenin arka yüzünde XII. yy.'dan kalma *Son yargı*). Daire planlı Santa Fosca kilisesi XI. yy.'dan kalmadır. Küçük müze.

TORCHI (Luigi), italyan besteci ve müzik yazarı (Mondano, Bologna yakını, 1858 - Bologna 1920). *Rivista musicale italiana*'yı yönetti (1894-1904). İtalya'da Wagner'in savunucusuydu. XVI., XVII. ve XVIII. yy. italyan çalgı müziği üzerine araştırmalar yaptı ve *L'Arte musicale in italia (...) dal secolo XIV al XVII*'yı yayımladı (1898-1907).

TORCY (Jean-Baptiste COLBERT, — markisi), fransız devlet adamı ve diplomat (Paris 1665 - *ay. y.* 1746), Charles Colbert' in oğlu. Fransız diplomasisinin yöneticisi, Konsey'de İspanya kralı Carlos II'nin vasiyetinin kabul edilmesinden yana çıktı (1700); İspanya Veraset savaşı sırasında, Louis XIV tarafından, müttefik devletlerle barış görüşmelerini yürütmek için Lahey'e gönderildi (mayıs 1709), müttefikler isteklerini kabul etmedi, daha sonra Londra hazırlık çalışmaları (1711) ve Utrecht ve Rastatt antlaşmalarıyla (1713 -14) sonuçlanan görüşmeleri yürüttü. Kral naipliği konseyi danışmanı oldu (1715); 1721'de Naip tarafından görevden uzaklaştırıldı.

TORDA a. Göçmen ya da yerleşik yaşayan küçük penguen. (Bil. a. *Alca torda;* penguengiller familyası.)

TORDENSKİOLD (Peter WESSEL, **Peter** — denir), danimarkalı amiral (Trondheim 1690 - Hannover 1720). Deniz subayı olarak hizmete girdi; kısa sürede deniz albaylığına yükseldi, Kuzey denizi filo komutanı (1716) oldu; Dynekilen'de isveç donanmasını yok etti (1716), sonra Marstrand'ı ele geçirdi (1719). Düelloda öldürüldü.

TORDESİLLAS, İspanya'da kent, Castilla Leon'da (Valladolid ili), Duero ırmağının yanında; 6 800 nüf. En önemli anıtı mücear üslubunda eski Alfonso XI sarayı (XIV. yy. ortası) olan eski tarihsel kent; bu saray daha sonra Santa Clara manastırı oldu (tipik endülüs üslubunda bezekler). San Antolín kilisesi müzeye dönüştürüldü.

—Tar. 7 haziran 1494'te Katolik Krallar ve Portekiz kralı João arasında imzalanan bir antlaşmayla, iki ülkenin mülkleri arasında, 1493'te papa Alexander VI tarafından saptanan *demarcación* çizgisi, Cabo Verde adalarının 370 fersah B.'sına kaydırılıyordu. Julius II, antlaşmayı onayladı (1506). İspanya ve Portekiz tarafından yapılan keşiflerden doğan sorunlara son vermeyi amaçlayan antlaşma, Doğu ve Hindistan Portekiz'e, Batı (Amerika) da İspanya'ya kalmak üzere, dünyanın bu iki ülke arasında paylaşılması anlamına geliyordu.

TORDYLİUM fr. *tordylium;* yun. *tordylion*'dan). Avrupa'da, Akdeniz havzasında ve Asya'nın ılıman bölgelerinde yetişen biryıllık otsu bitki. (Yapraklar çok parçalıdır; çiçekler beyaz ya da firfiri renkte ve bileşik şemsiye biçiminde topludur. Maydanozgiller familyası.)

TOREADOR a. (isp. *toreador; torear,* boğa güreşi yapmak'tan). Arenada boğa güreşine katılan herkese, bazen de yalnızca matadora verilen ad.

TOREL (William), XIII. yy. sonunda yaşamış ingiliz heykelci. İngiltere'de, doğal büyüklükte tunçtan heykeller döken ilk kişi olduğu sanılmaktadır (Henry III ve Eleanor of Castile'in uzanmış durumdaki heykelleri, Westminster manastırı).

TORELLİ (Pomponio), italyan yazar (Montechiarugolo, Parma, 1539 - Parma 1608). Hikmeti hükûmet temasını işleyen ve Alfieri'nin habercisi olan *Merope* (1589) ile *Tancredi*'nin (1597) de aralarında bulunduğu beş trajedi yazdı.

TORELLİ (Giacomo), italyan mimar ve ressam (Fano, Pesaro, 1608'e doğr. - *ay. y.* 1678). Tiyatrolarda dekor değişimi için mekaniğin olanaklarından yararlanmayı düşünen ilk kişidir. Louis XIV'ün çağrısı üzerine Paris'e gitti, Corneille'in *Andromède* adlı yapıtının Petit-Bourbon'da sahnelenmesinden (1650) sonra, buluşları nedeniyle kendisine "le Grand Sorcier" (Büyük Büyücü) adı takıldı.

TORELLİ (Giuseppe), italyan besteci ve kemancı (Verona 1658 - Bologna 1709). Bologna Filarmoni akademisi'nde eğitim gördü, ardından San Petronio'da viyola-

cılık yaptı, sonra Viyana'ya giderek Brandenburg markrafının hizmetine girdi, daha sonra San Petronio'da kemancılık yapmak üzere Bologna'ya döndü. Bologna okulunun önderi durumuna geldi, *concerto grosso*'ya ilke olarak üç bölümlük italyan uvertürünün çerçevesini benimsetti ve bu türü birçok çalgıyla zenginleştirdi. Bestelediği sekiz telli çalgılar yapıtından günümüze kalan yedisi: *Sonata a tre* (1686); *Concerto da camera* (1686); *Sinfonie* (1687); *Concertino per camera* (1688); *Sinfonie a 3 e concerti a 4 (1692)*; *Concerti musicali* (1698); *Concerti grossi con una Pastorale per il SS Natale* (1709).

TORELLİ (Stefano), italyan ressam ve desinatör (Bologna 1712 - Petersburg 1784). Babası Felice'nin ve Napolili Solimena'nın yanında öğrenim gördü; Bayreuth'te, sonra Dresden'de çalıştı (1740); orada kilise tabloları, freskler, portreler yaptı. Rusya'ya davet edildi, Petersburg akademisi'ne profesör olarak atandı (1762), Yekaterina II'nin ve Saray'ın en beğendiği ressam oldu.

TORELLİ (Achille), italyan yazar (Napoli 1841 - *ay. y.* 1922), italyanca (*I Mariti*, 1867) ve Napoli lehçesiyle (*'E ddoje catene*, 1900) burjuva komedileri yazdı.

TORENİA a. Genellikle tropikal Asya ve Afrika'da yetişen otsu bitki. (Yapraklar karşıt ve tamdır; çiçekler büyük ve salkım halinde toplu, çanak ve taç borumsu, çiçek kılıfı iki dudaklıdır. Sıracagiller familyası.)

TORENO (José María QUEIPO DE LLANO, — *kontu*), ispanyol siyaset adamı ve tarihçi (Oviedo 1786 - Paris 1843). Milletvekili oldu (1811), İngiltere'ye, daha sonra Paris'e göç etti (1814-1820), devrimden sonra Maliye bakanı oldu; ardından göç edip Paris'e yerleşti (1823-1833). Affa uğradı, birkaç ay hükümet başkanı oldu (1835); görevinden ayrılıp Paris'e yerleşmek zorunda kaldı, orada *Historia del levantamiento, guerra y revolución de España 1807-1814* (İspanya savaş ayaklanmasının ve devriminin tarihi 1807-1814) [1835-1838] adlı yapıtını tamamladı.

Tore supra, Cadarache nükleer araştırma merkezi'nde kurulan ve 1988'de çalışmaya başlayan manyetik hapsetme yoluyla termonükleer kaynaşma üzerine araştırma makinesi. Euratom araştırma programı çerçevesinde gerçekleştirilen bu makine tokamak tipindedir. Başlıca üstünlüğü hidrojen iyonlarından ve elektronlardan oluşan çok sıcak bir plazmayı hapseden yeğin manyetik alanı oluşturmak için aşırıiletken bobinlerin kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Aşırıiletkenlik bobinlerdeki ısıl kayıpları, dolayısıyla donanımın elektrik enerjisi tüketimini önemli ölçüde azaltmakta ve deşarj süresinin uzamasını sağlamaktadır. Aşırıiletkenlik bobinlerin 2 kelvinlik, yani – 271 °C'lık, çok düşük sıcaklıkta tutulmasıyla elde edilir. Tore supra aynı zamanda yüksek frekansla ek ısıtma sisteminin incelenmesine de olanak sağlayacaktır. Bu makine ile varılması istenilen hedeflerden biri de 100 milyon derece sıcaklıkta bir plazmanın elde edilmesidir.

Réunion des musées nationaux

Torii Kiyonaga: *Su kenarında çay evi* estamp *(Guimet müzesi, Paris)*

TORERO a. (isp. *torero; toro*, boğa'dan). TOREADOR'un eşanlamlısı.

TOREZ ya da **THOREZ,** Ukrayna'nın **Çistiyakovo** kentinin 1964-1990 arasındaki adı. Donbas'ta, Donetsk'in D.'sunda; 116 000 nüf. Madenkömürü merkezi. Makine ve elektrikli gereçler yapımı. Besin sanayileri.

TORGA (Adolfo CORREİA DA ROCHA, **Miguel** — denir), portekizli yazar (São Martinho de Anta, Trás-os-Montes, 1907). Özellikle öykülerinde (*Contos da Montanha*, 1941; *Pedras Lavradas*, 1951; *Fogo Preso*, 1976) büyük bir dramatik yoğunlukla kırsal kesimdeki yaşamın çetinliğini dile getirdi. Şiirlerinde insanlarla doğa arasındaki köklü bağları güçlü eğretilemeler halinde vermiştir (*Tributo*, 1931; *Odes*, 1946; *Cântico do Homem*, 1950; *Penas do Purgatório*, 1954; *Camara Ardente*, 1962). *Diário*'sundaysa (12 cilt, 1941-1977) derin bir hümanizm ve bir gerçeklik arayışı göze çarpar.

TORGAU, Almanya'nın Saksonya eyaletinde liman kenti, Elbe kıyısında; 22 000 nüf. X. yy.'dan kalma Hartenfels şatosu'nun Rönesans döneminde yapılan bölümü, o dönem alman sanatının bir başyapıtıdır. Düz cam. Sanayi seramiği. Tarım makineleri. Luther ve çömezleri *Augsburg inancası*'nın (1530) temeli olan *Torgau maddeleri*'ni burada kaleme aldılar. Friedrich II Avusturyalılar'ı burada yendi (3 kasım 1760). 25 nisan 1945'te, Hodges komutasındaki 1. Amerikan ordusu, Konyev'in komutasındaki rus birlikleriyle Torgau yakınında birleşti.

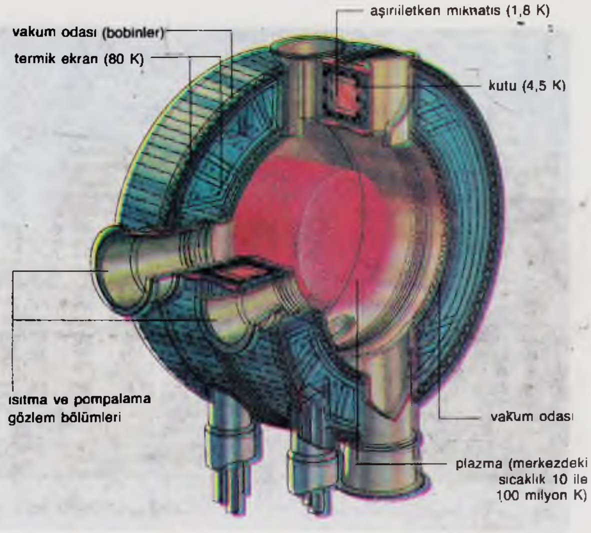
TORİ a. (japonca sözc.). Judoda tekniğini kabul ettiren, karşılaşmayı yönlendiren kişi.

TORİ, çin asıllı japon heykelci (VII. yy.'ın I. yarısı). Japon heykelciliğinin başlangıcındaki bilinen ender adlardan biridir; zamanımıza kadar ulaşan çok değerli iki yapıt ona mal edilir: 605'te imparatoriçe Suiko tarafından ısmarlanan ve Asuka'daki tunçtan Asuka-dera Buddha'sı ve 623'te yapılan, Nara'daki Horyu-ci kondosunun tunçtan üçlüsü.

TORİAİON. Tar. coğ. Anadolu'nun Lykia bölgesinde kent. Kalıntıları Antalya'nın Korkuteli ilçesi Kızılcadağ bucağına bağlı Kozağacı köyünün yakınındadır. Roma döneminde *Toriaeum* olarak bilinen kent, İ.S. II. yy.'da beş köyden oluşan *pentacomia*'nın başıydı. Yazıtlara göre Toriaion Balbura'ya bağlıydı. Kozağacı köyünün ardındaki tepelerde, çoğu Hellenistik dönemden pek çok kaya kabartması bulunmaktadır.

TORİANİT a. (fr. *thorianite; toryum*'dan). Miner. Kübik sistemde yer alan $(Th, U)O_2$ formülündeki doğal uranyum ve toryum oksit. (Siyah kehribar rengindeki torianit Sri Lanka ve Madagaskar'da bulunur.)

TORİD a. Coğ. Türkiye'nin jeolojik yapısında farklı özellikleriyle ayrılan dört tektonik birimden biri.
—ANSİKL. Toros sıradağlar sistemini kapsadığından bu ad verilmiştir. Ülkenin G. kesiminde, K.'de iç bölgeler ve G.'de Akdeniz ve Arap platformu arasında yaylar çizerek uzanır. Yer yer başkalaşmaya uğramış eski kütleler de içermekle birlikte Birinci Zaman'dan Miyosen sonlarına kadar çökelmiş denizsel tortullar en geniş yeri kaplar. En şiddetli dağoluş hareketine Kretase ve Eosen sonlarında uğrayan Toridler'in G.'e doğru atılmış şaryajlı ve karmaşık bir yapıları vardır.

Tore supra'nın bir bölümünün kesiti

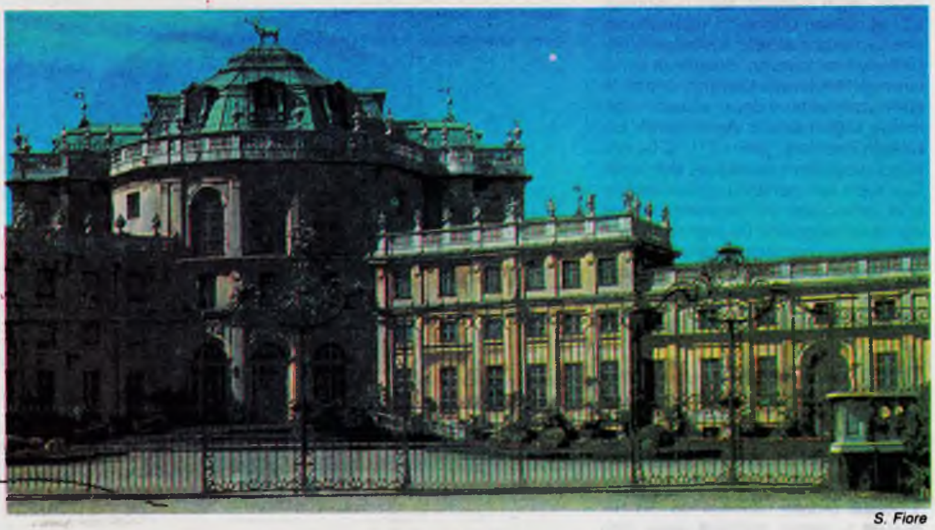
TORİİ a. (japonca sözc.). Japonya'da, şinto tapınaklarının girişinde yer alan, taş ya da ahşap, kimi zaman bronz revak.

TORİİ, Edo'da (Tokyo), XVIII. yy.'da tiyatro afişleri ve oyuncu portreleri konusunda uzmanlaşan ve XX. yy.'a kadar etkinliğini sürdüren estamp ressamları atölyesi. —TORİİ KİYONOBU (Osaka 1664 - Edo 1729), Edo'da Torii okulunu kuran ve *ukiyo-e* alanında uzmanlaşan sanatçı, *kabuki* tiyatrosu afişlerinde (bunların yapımının resmi tekeline sahipti), program resimlemelerinde ve oyuncu portrelerinde Torii ailesine özgü üslubun temelini attı. — TORİİ KİYOMİTSU (Edo 1735 - 1785). Torii'nin üçüncü kuşağının önderi ve verimli bir sanatçı olan Kiyomitsu, afişleri, çok sayıdaki oyuncu portresi ve zarif kadın tipleriyle daha sonraki başyapıtların habercisi oldu. —TORİİ KİYONAGA (Edo 1752 - 1815). Torii okulunun en iyi *ukiyo-e* sanatçılarından biri ve Kiyomitsu'nun tilmizi olan Kiyonaga, genç kadın portreleriyle *(bicin-ga)* yeni bir güzellik ülküsü yarattı. Dingin görkemleri ve kusursuz dengeleriyle klasikçiliğe yaklaşan bu portreler, estamp sanatının doruk noktasını oluşturur.

Miyacima adasındaki (Japonya) büyük İtsukuşima tapınağı'nın büyük torilsi (1875)

Boiteau-Explorer

S. Fiore

Torino 1729-1733 arasında Filippo Juvarra'nın yaptığı Stupinigi şatosu

Kiyonaga bu yapıtlarında Edo'nun semti Yoşivara'nın canlı bir görünümünü vermiştir.

TORİK a. **1.** Palamutbalığı*'nın boyu 40 -45 cm arasında değişen üyelerine verilen ad. **—2.** *Toriğini çalıştırmak, toriğini işletmek,* aklını ustaca kullanmak (arg.). || *Toriğini kasmak,* düşünüp taşınmak (arg.).

TORİK sıf. (fr. *thorique*). Anorg. kim. ThO_2 anhidritinden türeyen kararsız bir asit için kullanılır.

TORİL a. (isp. sözc.). Boğaların kapalı tutuldukları, arenaya bitişik yer.

TORİLİS a. (yun. *toros,* sivri). Sapının üzerinde aşağıya doğru eğik sert kıllar bulunan, beyaz ya da pembe çiçekli otsu bitki. (Genellikle 10-40 cm yüksekliğinde olur, fakat 1,30 m kadar boylanan bir türü de vardır. Çorak yerlerde biter. Maydanozgiller familyası.)

TORİN → TAURİN.

TORİNO, İtalya'da kent, Piemonte bölgesinin merkezi ve il merkezi; 1 002 180 nüf. (1990) [yerleşme alanında 2 279 607 nüf. (1989)].

• COĞRAFYA. Torino, İtalya'nın büyük sanayi kentlerinden biridir. Fiat'ın kurulmasıyla (1899) kazanılan bu özellik, gene de yenidir. Yüzyıllar boyunca kent, öncelikle siyasal ve askeri açıdan önemli görevler yüklendi; bu durum kısmen kentin coğrafi konumundan kaynaklanıyordu: kent, Piemonte ovasının Alp cephesiyle Monferrato çıkıntısı (Torino tepeleri) arasında dar bir koridora (12 km) dönüştüğü bir noktada, Po ve Dora Riparia (val de Susa) ırmakları kavşağının kıyısındadır ve böylece Fransa'ya doğru Alpler'i kolayca geçme (özellikle Mont-Cenis geçidi) olanağı vermektedir.

Kentin bugünkü işlevleri çeşitlidir. Hizmetler kesimi, il ve bölge yönetim merkezi olması, bankalar (İstituto San Paolo di Torino), basın (*La Stampa* gazetesi), üniversite, turizm hareketi sayesinde önemlidir. Ama, Fiat (hem binek otomobiller, hem sanayi için yük taşıma araçları, büyük motorlar, uçaklar üreten dev bir kuruluştur) sayesinde otomobil yapımına dayanan sanayi, açık biçimde ağır basmaktadır. Fiat çevresinde çok sayıda sanayi kuruluşu yer almaktadır (karoseri yapımı, otomobil aksesuarları, elektrikli gereçler, takım-tezgâhları, araba lastiği, plastik maddeler, cila ve boyalar vb.). Bu durum, daha eski etkinliklere de canlılık kazandırmıştır: hazırgiyim, grafik makineleri, matbaa, parfüm, şeker, aperitifler.

Sanayi, kenti değişikliğe uğratmıştır. Roma dönemi castrumu'ndan kalma planıyla ağırbaşlı ve sade bir zarafeti yansıtan tarihsel merkezde, hizmetler kesimi etkinlikleri toplanır. Doğu kesimi (bir villalar semtinin tepelere yayıldığı Po'nun öte yanı) dışında, sanayi (Lingotto, Mirofiori) ve çevre komünlere taşan işçi semtleriyle çevrilidir. Yerleşme alanının nüfusu, büyük bölümü Güney İtalya kökenli çok sayıda işçinin gelişi nedeniyle 30 yılda iki kattan fazla arttı ve bu artış kentsel düzenlemede birçok sorun yarattı. *—Torino ili,* 6 830 km²; 2 324 400 nüf. Fransız sınırından Po'ya kadar topraklarının yarısı dağlarla ve dörtte biri de tepelerle kaplıdır.

• TARİH. *Taurini* halkının başkenti, miladi çağın başlangıcında askeri koloni haline getirildi *(Augusta Taurinorum).* Hıristiyanlığı kabul eden, V. yy.'ın başında bir piskoposluk merkezi, 569'dan sonra bir dükük, Karolenjler'in işgali sırasında da bir kontluk olan Torino, X. yy.'da İtalya kralı Berengario II tarafından markalık yapıldı ve 1048'de İvrea, Pinerolo ve Susa ile birlikte Savoialı Oddone'ye (evlenmesi üzerine) fief olarak verildi. Savoia sülalesinin imparator ve piskoposla çatışmasından yararlanan kent, bir ölçüde özerklik kazandı (1136); bu özerklik, Friedrich I Barbarossa'nın piskoposa tanıdığı yetkiden dolayı kısıntıya uğradıysa da (1159), 1255'te yeniden elde edildi. Kısa bir süre Anjoulu Carlo'nun (1270-1276), ardından da Monferratolu Guglielmo VII'nin (1276 -1280) egemenliği altına giren Torino'yu, Savoialı Tommaso III ele geçirdi. Torino, böylece siyasal bağımsızlığını kaybetmekle birlikte bir komün olarak özerkliğini korudu. Savoia-Akhaia hanedanının küçük kolu lehine kurulan kontluğun merkezi ve bir üniversite (1404) kenti olan Torino, dük Amedeo VIII döneminde Savoia hanedanının büyük kolunun yönetimi altına girdi. 1536'da Fransızlar tarafından işgal edilen, Blois antlaşması (1562) ile dük Emanuele-Filiberto'ya bırakılan Torino'yu, dük, kendi devletlerinin başkenti yaptı.

İspanya Veraset savaşı sırasında (1706) fransız birliklerince kuşatılan Torino, Prens Eugène* tarafından kurtarıldı. XVII. ve XVIII. yy.'da hızlı bir büyüme gösterdi, 1564'te 20 000 olan nüfusu, 1714'te 56 000'e, 1791'de 94 000'e yükseldi. 1790'da göçmenlerin barınağı ve karşı devrimcilerin yuvası olan Torino'yu Fransızlar 1798'de kuşattılar. Kısa bir avusturya işgalinin (1799-1800) ardından Bonaparte, kenti alarak Po yönetim bölgesi'nin merkezi yaptı (1802-1814).

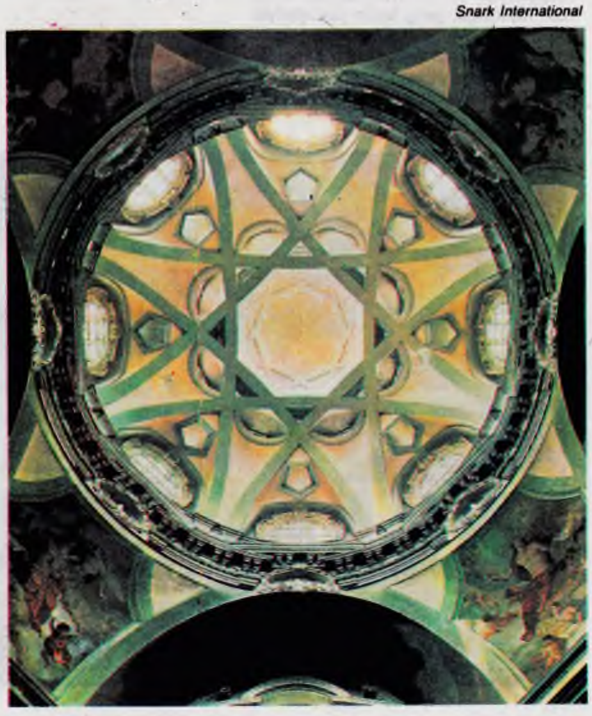
Napoléon işgali sırasında surların yıkılması, kentin genişlemesini önleyecek bir engel bırakmadı; XIX. yy.'daki iktisadi gelişme ve italyan liberal ve ulusal hareketinin merkezi olarak Torino'nun oynadığı siyasal rol, bu genişlemeyi kolaylaştırdı. İlk italyan parlamentosunun (şubat 1861) toplantı yeri, italyan krallığının başkenti (1861) olan Torino, giderek önce Floransa (1864), sonra Roma (1870) lehine siyasal rolünü kaybettiyse de ön planda bir iktisadi rol oynamaya devam etti. Bir endüstri merkezi olduğundan, XIX. yy.'dan başlayarak italyan işçi ve sosyalist hareketinin odaklarından birini oluşturdu.

• GÜZEL SANATLAR. Kentte daha eski yapılar (Madama sarayı'nın XIII. ve XV. yy.'dan kalma bölümleri, XV. yy.'ın sonuna ait katedral ve kent yakınlarındaki roma kalıntıları: bir tiyatro kalıntısıyla Augustus dönemine ait Palatina kapısı [Porta Palatina]) bulunmasına karşın Torino gerçek anlamda ancak XVI. yy.'ın sonunda ve barok dönemde gelişmiştir: birçok kilise de inşa etmiş olan Ascanio Vittozzi'nin (1539 -1615) başlattığı kenti damalı plana göre düzenleme çalışmaları; Amedeo di Castellamonte'nin (1610-1683) XVII. yy. ortalarında yaptığı Dukalık, sonra da Krallık sarayı; Guarini (S. Lorenzo kilisesi [1668 -1680], katedraldeki Santo Sudario capellası, Carignano sarayı [1679-1685] vb.) ve Juvarra'nın (Madama sarayı'nın batı merdiveni ve cephesi [1718-1721]; kent yakınındaki Superga bazilikası ve Stupinigi şatosu) hareket dolu başyapıtları. XVII.-XIX. yy.'lara ait birçok saray. 165 m yüksekliğinde bir oku bulunan, A. Antonelli'nin yapıtı "Mole Antonelliana" (1863-1879).

Başlıca müzeler. Guarini'nin yapıtı eski bir cizvit koleji olan Accademia delle Scienze sarayı'nda Eski eserler müzesi (arkeoloji), bir mısır müzesi (30 000 parça) ve Sabauda galerisi (başlangıçta Savoia sülalesinin koleksiyonlarıyla oluşturulmuş pinakotek: flaman ve holanda tabloları; piemonte, lombardia, cenova, floransa, venedik vb. okulları) yer alır. Madama sarayı'nda Belediye eski sanat müzesi, Carignano sarayı'nda da Risorgimento müzesi kurulmuştur. Accademia Albertina galerisi'nde özellikle XV. ve XVI. yy. piemonte okulu resimleri (Gian Martino Spanzotti, Macrino d'Alba, Gerolamo Giovenone, D. Ferrari, B. Lanino ...) bulunur Armeria Reale (Zırh ve silah müzesi). Modern sanat belediye müzesi (piemonte manzaracılığı [Fontanesi] ve izlenimcilikten günümüze italyan ve uluslararası sanat koleksiyonları). Sinema müzesi.

Torino antlaşması, 26 ve 28 ocak 1859 tarihlerinde Napoléon III ile Vittorio Emanuele II arasında Plombières'de yapılan görüşmeden (21 temmuz 1858) sonra imzalanan ittifak antlaşması. Prens Napoléon ile prenses Clotilde evlendiklerinde, Nice ve Savoia'nın Fransa'ya bırakılmasına karşılık Fransa, Avusturya'nın sal-

Snark International

Torino 1668-1680 arasında Guarino Guarini'nin yaptığı San Lorenzo kilisesi'nin çapraz tonozlu kubbesi

dırması halinde Piemonte'ye yardım etmeyi vaat ediyordu. Antlaşma, Yukarı İtalya'da bir krallığın kurulmasını öngörüyordu, ama İtalya'nın birleşmesi konusunda bir görüş belirtmiyordu.

Torino antlaşması, 24 mart 1860'ta Fransa ile İtalya arasında imzalanan antlaşma; bununla, Vittorio Emanuele II, halklarının bir plebisitle onamaları koşuluyla Nice kontluğu ve Savoia üzerindeki bütün haklarından Fransa lehine vazgeçiyordu. Antlaşma, Garibaldi'nin muhalefetine rağmen, 11 haziran 1860'ta italyan parlamentosu tarafından kabul ve ilan edildi.

Torino papirüsleri, Torino müzesi'nde korunan papirüsler. *Torino krallık papirüsü* adı verilen papirüs ne yazık ki taşınması sırasında büyük ölçüde zedelenmiştir; 300 parçadan oluşur. Ramses II döneminde (İ.Ö. 1290'a doğr.) kaleme alınan bu papirüs, Mısır'da saltanat süren tüm hükümdarların listesini içerir: önce tanrıların, ardından insan hükümdarların oluşturduğu hanedanlar. Yıl, ay ve günlere bölünmüş olan her saltanat döneminin sonunda, toplam süre kırmızı mürekkeple yazılmıştır; önemli tarihsel dönemler yer yer belirtilir. Genelde kral adları tarihçi Manethon*'un verdiği adlara uyar; buna karşılık, listede adı geçen kralların sayısı üzerinde bir uyuşmazlık vardır. Öte yandan, *Torino hukuksal papirüsü* sayesinde (iki başka papirüsle birlikte), Ramses III'ün hükümdarlığının sonunda haremde düzenlenen bir komplonun yol açtığı adli bir olayın içyüzü ortaya çıkarılmıştır.

TORİT a. (fr. *thorite*). Miner. Kuvadratik şistemde yer alan, $ThSiO_4$ formülündeki doğal toryum silikat.

TORJOK, Rusya'da kent, Tver'in B-K.-B.'sında; 49 000 nüf. Demiryolu kavşağı ve sanayi merkezi: demiryolu gereçleri, boyalar, makine sanayileri.

TORLAK sıf. **1.** Toy, acemi bir kimse için kullanılır. **—2.** Henüz evcilleşmemiş hayvan için kullanılır.

◆ a. Tasav. Bektaşilikte tarikata yeni girmiş olan acemi dervişlere verilen ad.

TORLAK KEMAL, Simavnalı Şeyh Bedrettin'in ayaklanmacı müridi (öl. Manisa 1419). Musevi kökenli olduğunu öne sürenler vardır. Manisa ve yöresinde Şeyh Bedrettin'in görüş ve düşüncelerini yaydı. Şeyh Bedrettin adına Börklüce Mustafa ile birlikte bir ayaklanmaya öncülük etti. Osmanlı padişahı Mehmet I'in oğlu şehzade Murat (Murat II) ve Bayezit Paşa komutasındaki kuvvetler bu ayaklanmayı bastırınca Torlak Kemal yakalandı ve Manisa'da asıldı.

TORLAKLAR, batıni nitelikli gezginci tarikatlardan cavlaki ve kalenderilere bağlı bir kol. Daha çok XV. ve XVI. yy.'larda yaygın olan torlaklar, öteki batıni ve kalenderi yaşayışlı dervişler gibi şeriat kurallarına, yaygın töre ve geleneklere değer vermezler; özellikle giyim kuşamlarının garipliği ve gaipten haber verdikleri iddialarıyla abdalları anımsatırlardı. Halk arasında ermiş olduklarına inanıldığı için garip ve topluma ters davranış ve yaşam biçimleri hoş karşılanırdı. Bunlar, XVI. yy.'da yabancı gezginlerin de ilgisini çektiler. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Türkiye'ye gelen Nicolas de Nicolay adlı gezginin gemi işletmeciliği ile ilgili *Les navigations* adlı yapıtında bazı torlak tasvirleri yer alır.

Torlaklar, Anadolu'da batıni tasavvuf anlayışını yayarak büyük ün kazanan ve Yıldırım'ın ölümünden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun fetret devrine girmesinden yararlanarak önemli siyasal sorunlar çıkaran Simavnalı Şeyh Bedrettin'in çevresinde toplandılar. Bunlardan Torlak Kemal, İzmir yöresinde başkaldırdı ve yakalanarak asıldı. Bazı torlaklar ise, halk arasında kendilerine ışık denilen bir kısım bektaşi dervişleriyle birlik olarak Bayezit II'ye suikast düzenledikleri için cezalandırıldılar.

TORLUK a. *Yörs.* Toyluk, acemilik.

TORLUK a. *Yörs.* Odun kömürü elde etmek için ormanda yerin içine yapılan ocak; kömür ocağı.

TORMES, İspanya'da ırmak. Duero'nun kolu (sol kıyıdan); 284 km. Sierra de Gredos'tan doğar. *Alba de Tormes*'ten ve Salamanca'dan geçer.

TORNA a. (ital. *tornare*'den). **1.** Genellikle, bir eksen çevresinde bir dönme hareketi yapan bir parçayı, bu eksenden geçen bir düzlem içinde ya da kimi kez bu eksene koşut bir doğru boyunca yer değiştiren bir kesici takım yardımıyla, malzeme kaldırarak işlemede kullanılan takım tezgâhı. **—2.** *Açık torna,* bankosu olmayan ve büyük çaplı yassı parçaların işlenmesi için tasarlanmış torna. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Düşey torna,* bir dönme hareketi yapan, yatay yuvarlak bir tabla üzerine yerleştirilmiş ağır ve büyük çaplı parçaları işlemeye yarayan torna. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kopya çıkarma tornası,* arabalarından biri, kopyası çıkarılacak profili gösteren bir gabariyi izleyen torna. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Paralel torna,* dış ve iç dönel yüzeyleri, düzlemsel yüzeyleri ve vida kaytanlarını işlemek için kullanılan torna. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Orm. san. *Torna atölyesi,* tornadan çıkma ağaç yapımıyla uğraşan yapımevi.

—Şapkac. Şapka yapılacak kumaşı kesmeye ve düzeltmeye yarayan, yatay bir tezgâh üzerine oturtulmuş alet.

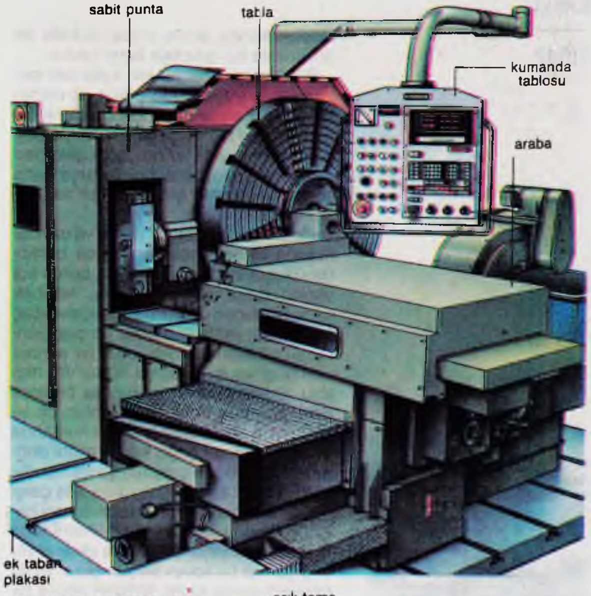
—ANSİKL. İşlem. Büyük çaplı yassı parçaları işlemeye yarayan *açık torna*'da, kızak yolları dönme eksenine diktir.

Büyük boyutlu parçaları (örneğin büyük krank milleri) tornalamaya yarayan soyma tezgâhında parça sabittir ve takımlar, parçayı çevreleyen ve dönme ve ilerleme hareketleri yapan büyük bir halkasal tablanın yüzeyinde yer alır.

Düşey torna, üzerine parçanın bağlandığı bir yatay tabla ve üst bölümlerinden bir gergi çubuğuyla birleştirilmiş ve uzunlukları boyunca bir traversin yer değiştirdiği bir ya da iki dikme taşıyan bir gövdeden oluşur. Takımlar travers ya da dikme üzerindeki arabalara bağlıdır ve bu arabalar, düşey bir yer değiştirmeye olanak veren bir mekanizmayla donatılmıştır. Tabla çapı kimi kez onlarca metreyi geçebilen bu tornalar, ağır ve büyük yer kaplayan parçaları işlemede kullanılır.

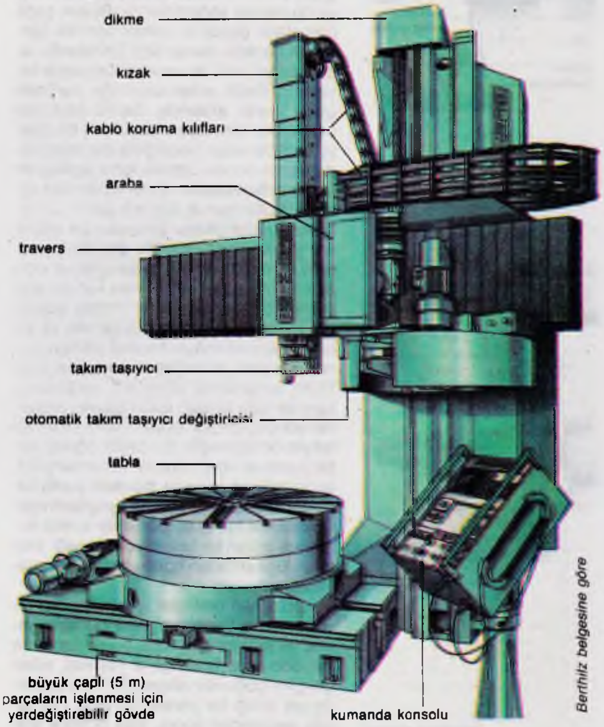
Tornaların birçoğu, çeşitli derecelerde otomatikleştirilebilir: programlanabilir çevrimli tornalar, sayısal kumandalı tornalar, çokmilli tornalar, tornalama merkezleri.

Kopya çıkarma tornası'nda, takım taşıyıcı gövdeye bağlı bir gabari tarafından kılavuzlanır; torna arabasının yer değiştir-

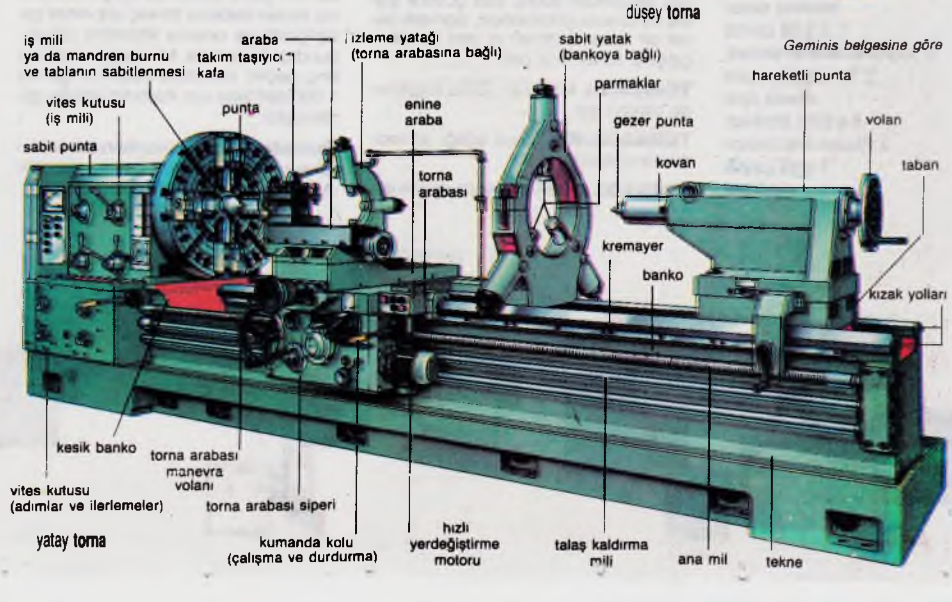
Ravensburg belgesine göre

açık torna

Berthiez belgesine göre

düşey torna

Geminis belgesine göre

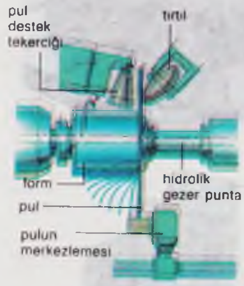
yatay torna

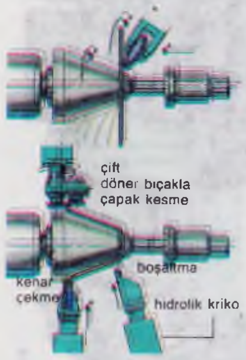
mesi sırasında, enine araba, hidrolik bir düzenekle bu gövdeye karşı tutulur.

Büyük seri üretimler için kullanılan *seri tornalama tezgâhı*'nda parça, iş milinin içinden geçen bir milin ucunda işlenir. Bu durumda bir biçme işlemi, işlenen parçayı keser ve mil, yeni bir parçanın işlenmesi için gerekli uzunlukta ilerler. Parça daha sonra, bir *yeniden işleme tornası*'na gönderilebilir.

Paralel torna sabit bir punta ve uzunlamasına iki kızak yolu taşıyan bir bankodan oluşur. Sabit punta içinde, burun adı verilen ucuna mandren, punta, "kelebek somun" denen üç puntalı ayakçak (ağaç tornalama) ya da işlenecek parçayı döndüren tablanın takıldığı, oyuk bir silindirden oluşmuş iş mili döner. Bir elektrik motoru, dakikada onlarca devir ile binlerce devir arasında hızlar sağlayabilen bir vites kutusu aracılığıyla iş miline kumanda eder. Bu kutuda çoğu kez, iş milini doğrudan (doğrudan çalışma) ya da hız düşürücü bir dizi aracılığıyla (karşılıkta çalışma) tahrik edebilen bir dizi dişli düzeni bulunur. Kızak yolları üzerinde, ekseni sabit puntanın ekseniyle çakışan ve eksenel yer değiştirmeli bir kovan taşıyan gezer ya da hareketli punta kayar; kovanın ucuna bir gezer punta ya da bir takım (matkap, delgi ya da rayba) yerleştirilebilir. Büyük çaplı parçaların geçişine olanak vermek için, kopuk bankolu denen kimi tornalarda, kızak yolları, belli bir uzunluk boyunca kesilmiştir. Kızak yolları üzerinde, puntayla gezer punta arasında, banko boyunca uzanan bir kremayere dayanmış bir dişliye bağlı bir volan aracılığıyla elle, talaş kaldırma mili denen, üzerine kanal açılmış bir döner mille mekanik olarak ya da vida açmada kullanılan ve ana mil denen bir vidayla hareket ettirilen bir araba yer değiştirir. Bu iki organ, iş milini döndüren motorla kumanda edilen ve ilerleme ve vida açma kutusu denen bir vites kutusu aracılığıyla döndürülür. Torna arabası üzerinde, torna eksenine dik olarak, elle ya da talaş kaldırma miliyle hareket ettirilen enine bir araba yer değiştirir; bu araba, üzerinde, kenarlarına takımların bağlandığı kare bir kafa taşıyan takım taşıyıcı arabanın yer değiştirdiği, boylamasına kızak yollarıyla donatılmıştır. Bu çeşitli öğeler, sabit punta ve vites kutularının manevra kolları tornacının solunda, hareketli punta sağında bulunacak şekilde gruplanmıştır. Çok sayıda tornada, genellikle ayakla kumanda edilen bir kavrama düzeneği, motoru durdurmadan hareketleri durdurmaya olanak verir.

Küçük seri üretimler için kullanılan *revolver torna*, takımların gezer puntanın yerine yerleştirilmiş ve kızak yolları üzerinde bir bocurgat aracılığıyla hareket eden çokgen (çoğu kez altıgen) bir kafa üzerinde yer aldığı bir paralel tornadır. Her takım geçişinden sonra, kafa güvenli işleme konumuna götürülürken, otomatik olarak bir kademe döner ve yeni bir takım çalışma konumuna gelir.

sıvama işlemleri

TORNACI a. Mak. san. Torna tezgâhında çalışan işçi.

TORNACILIK a. Torna işçiliği; tornacının zanaatçılığı.

TORNADA a. (esk. provence dilinde *tornada, tornar,* dönmek'ten). Ed. Provence şarkısında, şairin yapıtını kendini himaye eden soyluya ya da kendini adadığı kadına sunduğu ağırlama biçimindeki son dizelere verilen ad.

TORNADO a. (isp. sözc.). Şiddetli, sağanaklı atmosfer olayı.

—ANSİKL. Tornadolar Kuzey Amerika'da, Avrupa, Hindistan, Japonya, Orta Afrika, Batı Afrika, Avustralya'da vb. görülür. Yani oluş biçimleri aynı değildir, çünkü tornadolara hem tropiklerdışı, hem de tropiklerarası enlemlerde rastlanır. Bununla birlikte iklimsel ortam ne olursa olsun tornadolar, havadaki nemin, çok nemli bir taban katmanın üstünde hızla azaldığı konvektif bir kararsızlık olmadan oluşmaz. Kuzey Amerika'ya ilişkin gözlemlere bakıldığında, bir tornadonun patlak vermesi için elverişli koşulların şunlar olduğu görülür: atmosferin alçak katmanlarında sıcak ve nemli hava; orta düzeylerde (850-700 mb arasında) sıcak hava dili; 2 000 m yükseltiye doğru ısıl terselme katmanı (konveksiyon oluşur oluşmaz bu terselme kaybolur). Ama, gerçekte bu koşulların etkileri sınırlıdır. Olayın gerçekten oluşabilmesi için harekete geçirici bir mekanizma gereklidir. Bunu, konvektif atmosfere karışan bir tedirginlik sağlar: tropiklerdışı siklonlar (cephesel alçak basınç), Afrika'nın tropikal enlemlerindeki sağanak hatları, tropikal siklonlar, tropiklerarası konverjans. Başlatma mekanizmasının yapısına göre tornadolar kışın olduğu kadar yazın da meydana gelebilir; bu, özellikle orta enlemler için geçerlidir: ABD'de kış tornadolarının tümü tropiklerdışı siklonlarla birlikte görülür.

Öte yandan tornadolar, ortaya çıktıkları enlemler bakımından bazı ortak noktalara bağlıdır (hava kararsızlığı, harekete geçirici bir etmenin varlığı). Sağanak hatlarına bağlı olan Afrika tornadoları, muson havası içinde meydana gelir ve sağanaklarla birlikte görülür. Bununla birlikte, olayı en belirgin biçimde açıklayan tornadolar ABD'de ortaya çıkmıştır. Amerikan tornadosu, yere kadar inebilen bulutların şiddetli bir dönme hareketiyle birlikte görülen çok küçük yarıçaplı (100 m düzeyinde) bir burgaç hareketidir; dalların kopması, ağaçların sökülmesi ve evlerin yıkılması sonucu oluşan kulakları sağır edici bir gürültüye yol açar. Tornadolarda barometre düşüşü çok çarpıcı olabilir: 20 ağustos 1904'te Minnesota'da görülen bir tornado sırasında basıncın birden 200 mb düştüğü saptanmıştır. ABD tornadoları aslında, iri cumulonimbusların alt kısmında oluşan gerçek hortumlardır. Bu hortumlar, suların üstünde de meydana gelebilir ve geçişleri sırasında geride bir köpük kütlesi bırakır.

Çok büyük zararlara yol açan tornadolar, tam geçiş yerlerinde gerçek bir yıkıma neden olabilirler (birkaç yüz metre genişliğinde ve onlarca kilometre uzunluğunda). Tornadolar, Mississippi ovalarını kırıp geçirir; buralarda bazen bir günde 1 000'den fazla can kaybının olduğu görülmüştür.

Tornado, Olimpiyat oyunlarındaki yelken yarışı programına dahil beş seriden biri olan, çok hızlı, iki kişilik katamaran.

TORNAGİR a. (ing. *turning,* dönme ve *gear,* takım, düzen'den). Denizc. Onarım, ayar ve bakım gibi nedenlerle gemi ana makinesinin liman içinde döndürülmesi gerektiğinde şafta bağlanan, mekanik düzenek, yardımcı buhar makinesi ya da elektrik motoru.

TORNALAMA a. Bir parçayı, bir tornada işleme. (Bk. *ansikl.* böl. Orm. san. ve İşlem.)

—İşlem. *Tornalama merkezi,* üretimin denetimini, takımların değiştirilmesini, parçaların aktarılmasını vb. sağlayan düzeneklerle donatılmış sayısal kumandalı bir tornadan oluşan otomatikleştirilmiş sınai donanım.

—Mak. san. *Seri tornalama,* yarı otomatik ya da otomatik bir paralel tornada, bir metal milden yola çıkarak, doğrudan doğruya, birbiri ardına küçük çaplı değişik parçaların (cıvatalar, bilye yuvaları, tıkaçlar, miller, dönel parçalar vb.) üretilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Metalogr. *Basamaklı tornalama,* bir parçanın çevresini kademeli derinliklere göre işleme; parçanın eksenine koşut olarak uzanan enklüzyonlar bu yöntemle ortaya çıkarılır.

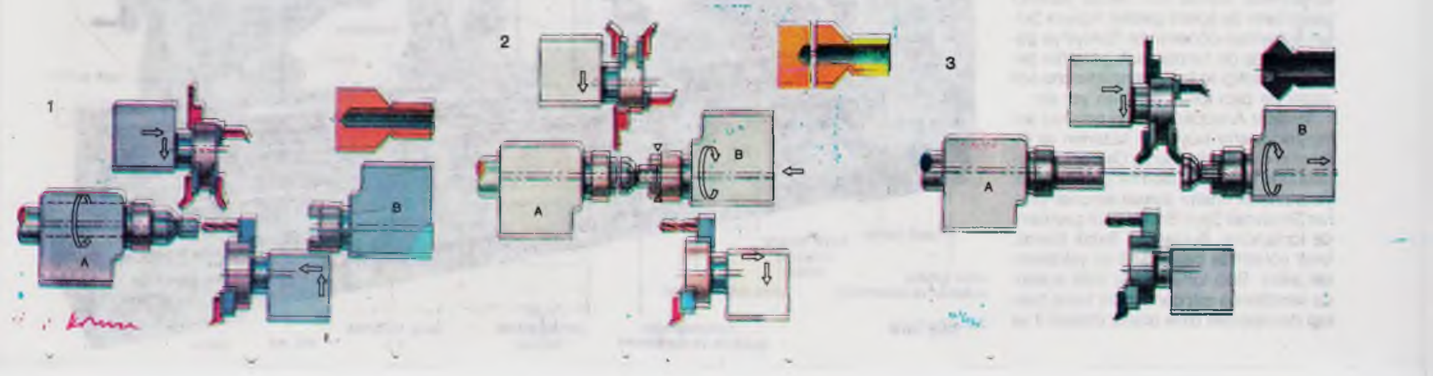
—ANSİKL. İşlem. Tornalama, parçaların işlenmesine yönelik en yaygın işlemlerden biridir. Başlıca temel tornalama işlemleri şunlardır: takımın, mile koşut olarak etkidiği dış ya da iç *talaş* kaldırma;* takımın, mile dik olarak etkidiği *düzeltme;* ancak önceden bağlanmış aynı parça üzerinde yürütülen başka işlemlere hazırlık ya da bunları tamamlama niteliğinde bir işlem sözkonusu olduğunda önem taşıyan *delme;* ana mil tarafından, parçanın dönmesiyle eşzamanlanmış takımın yerdeğiştirmesiyle elde edilen *vida açma.*

Parça, biri sabit öbürü gezer iki punta arasına bağlanabilir; bu puntaların ucu, önceden bir *merkezleme matkabı* yardımıyla parçanın uçlarına eksenel olarak delinmiş deliklere girer; bu durumda dönme hareketi, parçaya bağlı bir *fırdöndü* ve iş milinin tahrik ettiği bir tablaya bağlı bir *fırdöndü parmağı* aracılığıyla gerçekleştirilir. Puntasız bağlamada, parça bir mandrenin çeneleri arasına sıkıştırılır, bir tabla üzerine bağlanır ya da bir pens tarafından tutulur. Karma bağlamada, parçanın uçlarından biri, puntasız bağlamada olduğu gibi sabitlenir ve öbür uç gezer puntaya bağlanır. İşlenecek parça uzun ve bükülgen olduğunda, gerek tezgâh üzerine yerleştirilmiş bir *sabit yatak,* gerek torna arabası üzerine yerleştirilmiş bir *izleme yatağı*'yla ayrıca merkez bölümünden desteklenir.

Konik tornalama, takım taşıyıcı arabaya eğim verilerek ya da açı küçükse, gezer punta kaydırılarak gerçekleştirilir. Küresel tornalama için, özel aygıtların kullanımı gerekir.

Tornalama işlemlerinin birçoğu, metal kesme* kurallarına uyularak, kesici takımlar yardımıyla yapılır; öte yandan, kimileri özel makinelerin kullanımını gerektiren, biçim değiştirmeyle işleme işlemleri de (sıvama, tırtıl çekme, makinetolama vb.) gerçekleştirilebilir.

—Mak. san. *Seri tornalama.* Makine parçaları üretiminin otomatikleşmesi, işlenmeleri daha kolay olan tornalanmış par-

tornalama merkezi
1. A iş mili üzerinde bir parçanın iki kenarının işlenmesi;
2. Yarı işlenmiş parçanın otomatik olarak B iş miline aktarılması;
3. Parçanın ikinci kenarının B iş mili üzerinde işlenmesi.

çalar için, tornalama işlemini yürüten işçiden, yalnızca bir büte tarafından durduruluncaya dek bir kafayı ilerletme ya da döndürme gibi basit işlemler yapmasını isteyecek biçimde donatılmış tornaların (yarı otomatik tornalar) ve kamlarla kumanda edilen otomatik tornaların kullanımına yol açmıştır. Seri tornalama adı verilen bu üretim biçimi genellikle çapı 80 mm'den daha küçük olan miller üzerinde

Bk. resim sayfa 11644

gerçekleştirilir; parçalar işlendikçe milin ucundan kesilir. Uzun süre yalnız küçük parçalar (vidalar, cıvatalar, somunlar, saplamalar, pimler) için kullanılan seri tornalama zamanla, işlenmesi çok daha karmaşık olan ve çok daha fazla sayıda işlem gerektiren parçalara da uygulanmaya başlamıştır.

—Orm. san. Tornalama işleri büyük çoğunlukla bu işte uzman olan işletmelerde yapılır. Bu işletmelerin bir kısmı ailevi ve bölgesel karakterli esnaf atölyeleridir, genellikle otomatik olmayan, hatta elle çalışan çok basit tornalar kullanılır. Diğer bir kısmı ise sanayileşmiş olup yarı otomatik ya da parça değiştiricili ve sayaçlı tam otomatik tornalar kullanılır. Tornalama işlemlerinin çoğu sabit kesici aletlerle yapılır: marangoz kalemleri. Tornalamada en çok kullanılan orman ağaçları şunlardır: gürgen, ceviz, meşe, mahun; alet sapı için: dişbudak, gürgen, kızılcık, çitlembik, üvez; küçük ağaç olarak: akağaç, dut, alıç, şimşir, armut vb. Odunun tornalanması yalnızca döner cisimlerin elde edilmesini değil, oval, çokgen ya da düzgün olmayan çevreli (sabo, tüfek kabzaları vb.) değişik şekillerin de yapılmasını sağlar. Tornalanmış odundan yapılan pek çok eşya vardır; mobilya ayakları, küçük sütunlar, lamba altlığı, alet sapları, merdiven parmaklığı ve küçük eşya (topaç, küre, makara, halka, düğme, satranç taşları, jöton vb.). Odundan yapılan tornalanmış çok büyük parçalar masif değildir, içleri boştur ve sabitleştirilmiş yalancı kamalarla iki ucuna bağlanan elemanlardan oluşur.

TORNALAMAK g. f. *Bir şeyi tornalamak*, tornayla işlemek, tornadan geçirmek.
—İşlem. Torna tezgâhında işlemek.

◆ **tornalanmak** edilg. f. Tornayla işlenmek, tornadan geçirilmek.

TORNALANMAK → TORNALAMAK.

TORNALI sıf. **1.** Tornada işlenmiş, tornadan geçirilmiş. **—2.** Tornadan geçirilmiş parçalardan oluşan: *Tornalı masa, sehpa.*

TORNARİA a. *Balanoglossus*'ların larvası. (Denizyıldızı larvasına çok benzer.)

TORNAVİDA a. (ital. *tornare*, döndürmek ve *vite*, vida'dan). **1.** Ucu sıkılmak ya da gevşetilmek istenen vidanın başındaki yarığa uyan, metal gövdeli ve saplı alet. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Mandallı tornavida*, bir vidayı, döner bir gel-git hareketiyle sıkıştırmaya ya da sökmeye olanak veren tersinir bir mandal mekanizmasıyla donatılmış tornavida.

—ANSİKL. Sap tahta ya da plastikten yapılır; gövde sapa sabit ya da sökülebilir biçimde tespit edilir: bu ikinci halde sap çeşitli tipte gövde takılabilen bir mandren ile donatılmıştır. Gövde, yuvarlak, kare ya da haç biçiminde kesitli (süngü gövde) olabilir. Ucu yarık başlı vidalar için yassı, haç biçiminde iz içeren vidalar için haç biçimindedir. Mandrenli saplar için bir ucu yassı, öbür ucu haç biçiminde olan değiştirilebilir gövdeler vardır. Elektrik gerilimi altında yapılan işlerde sapı yalıtkan olan tornavidalar kullanılır. Elektrik gerilimi olup olmadığını belirten tornavidalar da vardır. Kimi tornavidalar, gövde çalışma yönünün tersi yönde döndürülürken sapla gövdeyi birbirinden, elle ya da bir geri itme yayı aracılığı ile otomatik olarak ayırmaya olanak veren bir mandalla donatılmıştır.

TORNE, fince **Tornionjoki,** Laponya'da ırmak, Kuzey İsveç'in başlıca gölü olan *Torne träsk*'ın ayağı; 510 km. Havzası 40 200 km². Aşağı çığırı İsveç ve Finlandiya sınırını çizer. Botten körfezine dökülür.

TORNEÅ, Tornio'nun isveççe adı.

TORNEDALEN, Torne ırmağı vadisi, İsveç'de. Kuzey enleminde bulunmasına karşın zengin bir tarım bölgesidir.

TORNET a. (ital. *tornare*, dönmek'ten). Küçük bir sandığa takılmış, bilyeli tekerleklerden oluşan basit taşıma aracı.

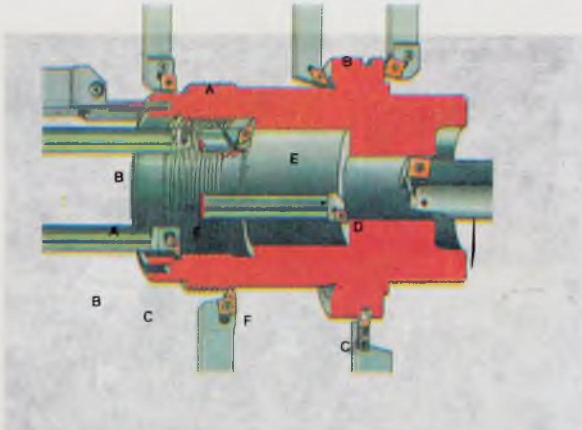
TORNGAT dağları, Labrador'un kuzeyinde dağlar, girintili çıkıntılı doruklarla parçalanmıştır. En yüksek noktası 1 800 m'dir.

TORNİO, isveççe **Torneå,** Finlandiya'da (Laponya ili) kent, 1621'de Torne'deki bir adada kuruldu; 21 000 nüf. Çelik fabrikası. Kereste dışsatımı. *Torneå Laponyası*'nın eski başkenti ve iktisadi merkezi. Ahşap kilise (1684). Müze.

TORNİONJOKİ → TORNE.

TORNİSTAN a. (ing. *turn*, dönmek ve *stern*, geminin kıç tarafı'ndan). **1.** Gemilerin geriye gidiş hareketi. **—2.** Bir giysiyi tersyüz etme. **—3.** *Tkz.* Bir sözden, bir düşünceden geri dönme. **—4.** *Tornistan etmek*, bir giyeceği tersyüz etmek; gemi sözkonusuysa, geri dönmek; bir sözden bir düşünceden geri dönmek. ‖ *Tornistan gitmek*, bir gemiden söz ederken, geriye gitmek. ‖ *Tornistan yapmak*, gemi makinesini ileri yolun tersi yönde çalıştırarak gemiye geri yol kazandırmak.

TORNO a. (ital. *tornare*, döndürmek'ten *torno*). Denizc. **1.** Gemilerde yük kaldırmada kullanılan tek dilli makaralara verilen genel ad. **—2.** *Güdük torno*, yelkenli gemilerin iskotalarında kullanılan, masif ağaçtan yapılmış, tunç dilli ve dilinin çapı diğer makara dillerinden daha küçük olan makara. ‖ *Heybe tornoları*, destemoranın sancak ve iskele taraflarındaki mapalara asılan, üzerlerine gabya ve babafingo gindazoları donatılan tornolar. ‖ *Kamçılı torno*, sapanına sağlam ve yumuşak bir ip bağlanmış palanga makarası ya da tek dilli makara. (Herhangi bir halata bağlanan bu ip, makaranın her yöne hareketini sağlar.) ‖ *Kertenkele tornosu*, eski savaş gemilerinde, filika mataforalarının dik ventolarının donatıldığı çanaklık altlarındaki kamçılı tornolardan her biri.

tornalama işlemleri ve ilişkin takımlar:
A. Vida açma; B. Bir boğazın kesilmesi;
C. Talaş kaldırma ve düzeltme; D. Delik işleme;
E. Havşalama; F. Form işleme

TORO, İspanya'da kent, Castilla Leon'da (Zamora ili), Duero kıyısında; 9 800 nüf. Başlıca anıtı, 1160-1240 arasında kurulan Santa Maria kilisesi'dir. Çaprazsahında, Zamora ve Salamanca cimborio'ları örnek alınarak yapılmış çok güzel bir cimborio vardır. Güney yanında roman üslubunda bir taçkapı Batı Fransa mimarisinden esinlenmiştir; batı taçkapısıysa tam anlamıyla gotik üslubundadır.

TOROGUMİT a. (fr. *thorogummite*'ten). Miner. Kuvadratik sistemde yer alan doğal uranyum, toryum ve seryum silikat; rengi siyah ile sarı-kahverengi arasında değişir.

TOROİDAL sıf. (fr. *toroidal*, simit biçiminde olan). Elektrotekn. *Toroidal sargı*, sarımları bir halka üzerine sarılmış sargı. (Böyle bir sargı, halkanın dışında manyetik alan oluşturmaz.)
—Nük. müh. *Toroidal alan*, plazmayı toroidal bir makinede hapsetmek için kullanılan ve kuvvet çizgileri hemen hemen simitsi odanın biçimini alan manyetik alan. ‖ *Toroidal makine*, manyetik hapsetme yoluyla elde edilen termonükleer kaynaşmaları incelemek için tasarlanmış ve plazmanın, biçimi bir simitinkini andıran bir oda içinde yer aldığı makine.

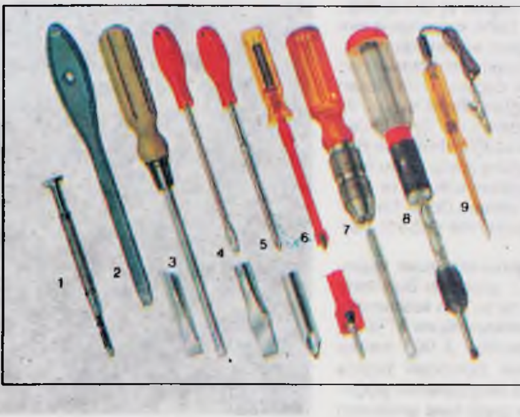
TORON a. (fr. *thoron*). Anorg. kim. Toryumun emanasyonu, yani radonun kütle sayısı 220 olan izotopu. (Simgesi Tn.)

TORON, Haçlılar tarafından Tibnin kentine verilen ad. Toron beyliği, Kudüs krallığı'na bağlı başlıca beyliklerden biriydi. 1105'te iyice tahkim edilen kent, Tir'i güney-batı tarafından koruyordu.

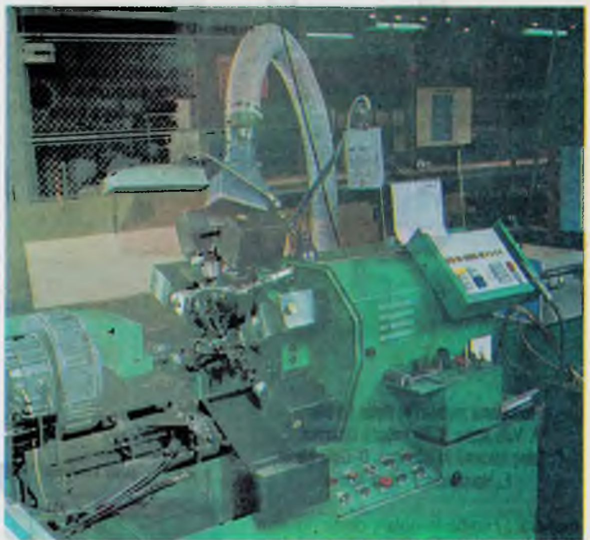
TORONTO, Ontario eyaletinin merkezi ve Kanada'nın başlıca yerleşme alanı. Toronto'nun yer biçimi sadedir: daha geniş bir gölün eski tabanı olan ve Ontario gölüyle buzultaş tepeleri arasında yer alan bir ovadır. Buna karşılık konumu çok elverişlidir. Toronto, önce Georgian Bay'e giden en kısa kara yolunun ve deniz ulaşımının başlangıcıydı; daha sonra Ontario'ya yerleşme olgusunun merkezi ve çok yoğun bir demiryolu ağının başlıca kavşağı oldu. XIX. yy. sonundan beri, teknik olanakları ve sermaye birikimi olan en dinamik bazı amerikan eyaletlerine yakın olmanın üstünlüğünü de taşımaktadır.

tornalama
bir parçaya
bir torna üzerinde uygulanan
işleme işlemlerinin
çeşitli evreleri

tornavida:
1. Mikromekanik;
2. Sökücü;
3. Süngü gövdeli;
4. Yarıklı vida için;
5. Yıldız;
6. Vida taşıyıcı;
7. Mandrenli;
8. Mandallı;
9. Gerilim algılayıcı.

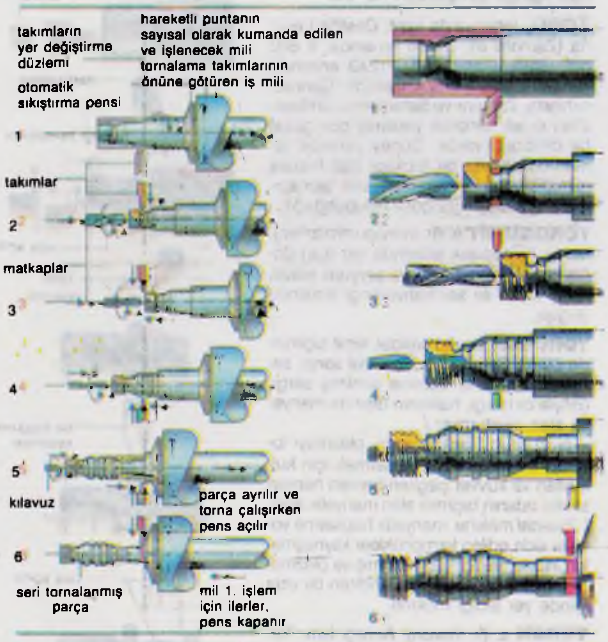
Manurhin

seri **tornalama**da kullanılan puntası hareketli otomatik talaş kaldırma tornası

seri **tornalama**

otomatik bir tornayla gerçekleştirilen işlemlerin tümü
ve gösterilen altı işlemin her biri sırasında parçanın ayrıntısı

Manurhin belgesine göre

bilgisayarlı, sayısal kumandalı otomatik tornanın alından görünüşü

XX. yy.'ın ilk yarısında ve savaş sonrasında sanayi ve ticarette görülen gelişme, Kanada'dan ve ülke dışından gelen önemli bir göçmen akınına yol açtı. 1950'den beri Kuzey Amerika'da nüfusun en çok arttığı yerlerin başında Toronto yer alır: Toronto'nun nüfusu 1951 (1 261 861) ile 1971 (2 628 043) arasında iki katına çıktı. 1991'de anakent alanında 3 893 043 kişi (yalnızca kent merkezinde 612 000) yaşıyordu. Bu yayılma, belediye alanının hızla büyümesine ve komşu yerleşmelerin (North York, Etobicoke, Scarborough) de bu alanın içinde erimesine yol açtı. Kentleşmiş alan, batıda Oakville'e ve doğuda Oshawa'ya kadar kesintisiz sürer ve kuzeyde Simcoe gölüne doğru uzanır.

Ontario'nun merkezi (istihdam sağlayan yönetimsel işlev) olan Toronto, ilin başlıca sanayi merkezi oldu. Geleneksel sanayilere (besin, kereste, tekstil) yeni etkinlikler de (makine, elektrikli gereçler, otomobil [Oshawa ve Oakville'de], hava taşıtları [Toronto ve Malton] eklendi.

1945'ten sonra hizmetler kesimi de gelişti. Toronto, Kanada'nın başlıca mali merkezi, maden şirketlerinin merkezi ve Montréal'le yarışan bir kültür ocağıdır. Kanada'nın Büyük Göller bölgesindeki üçüncü büyük limanı (6 Mt) ve birinci yolcu havalimanıdır (tüm Kanada havalimanları yolcu toplamanın dörtte biri). 1950'ye kadar çekiciliği olmayan bir kentken, bugün, çok güzel bir kentçilik anlayışının gerekleriyle (ve kıtanın en yüksek yapısıyla; 553 m yüksekliğinde bir kule) donatılmış en güzel Kanada kentlerinden biridir. Otuz yıl önce tam bir anglosakson ve protestan kenti olan Toronto, kozmopolit bir nitelik kazanmıştır: burada tüm Avrupa ve Asya halklarından insanlara rastlanır.

—Tar. Toronto bir kızılderili köyüyken, XVIII. yy.'da kürk ticareti merkezi oldu. Fransızlar 1750'de burada Rouille kalesini kurdular ve bu kaleyi İngilizler'in gelmesi üzerine 1759'da yaktılar. *York* adıyla (1796) Yukarı Kanada'nın merkezi olan kent, 1834'te *Toronto* adını aldı. 1867'de Ontario'nun merkezi oldu.

TORORO, Doğu Uganda'da kent, yönetim bölgesi merkezi, Elgon dağının G.-B.'sında, Mombasa demiryolunun kenarında; 16 000 nüf. — Yakınında fosfat yatakları. Kimyasal gübre. Oluklu sac.

TOROS dağları, jeomorfolojik bakımdan Türkiye'nin Akdeniz kıyıları boyunca yaylar çizerek yükselen ve daha ötede Doğu Anadolu'nun içlerine doğru uzanan sıradağlar sisteminin genel adı. Kesim kesim değişik adlar alan Toroslar tektonik bakımdan çoğu yerde Torid, bazı kesimlerinde ise Anatolid ve kenar kıvrımları birimlerinin sınırları içindedir. Bugünkü yükseltilerine, Birinci Zaman'dan beri uzun ve karmaşık bir evrimi geçirdikten ve çoğu yerde aşınımla birkaç kez düzleştirildikten sonra, Miyosen'i izleyen yakın dönemdeki epirojenik hareketlerle erişmişlerdir.

Geniş anlamda Toroslar, biri dış, öteki iç olmak üzere iki sıra meydana getirirler. Dış sırayı Kıbrıs dağları ile, onların uzantısı olan Amanos dağları ve Güneydoğu Toroslar oluşturur. Daha kuzeydeki iç sıra ise Antalya körfezinin iki yanında birbirine yaklaşarak uzanan *Batı Toroslar*'dan (B.'da Teke yöresi dağları, D.'da Sultan dağları, Geyik dağları); Taşeli platosu ile Uzunyayla arasındaki *Orta Toros*'lardan (Bolkar dağları, Aladağlar, Hınzır ve Binboğa dağları) ve daha ötede Doğu Anadolu'nun iç kesimlerine sokulan ve eskiden Anti-toros da denilen *Doğu Toroslar*'dan (Munzur, Karasu-Aras dağları) meydana gelir.

Toros sıradağlarının en yüksek kesimleri, sistemin G.-D. ucundaki Buzuldağı (esk. Cilo, 4 135 m) ile orta kesimindeki Aladağlar'dır (Demirkazık tepesi 3 756 m); ayrıca, birçok dorukları 3 000 metreyi aşar. Jeomorfolojik bakımdan başlıca özellikleri arasında kireçtaşlarının yaygınlığı nedeniyle çok çeşitli karst şekillerinin (polyeler, uvalalar, dolinler, mağaralar, yeraltı akarsuları) büyük ölçüde gelişmiş olması, 2 500 metreden daha yüksek kesimlerinde Dördüncü Zaman buzullaşmasının derin izleri (sirkler, buzultaş setleri, buzul vadileri, periglasiyal şekiller), hatta sistemin bazı kesimlerinde güncel buzulların varlığı (Türkiye'nin en büyük buzullarının bulunduğu Buzul dağı yöresi ile bazı küçük sirk buzullarının yer aldığı Aladağlar) sayılabilir. Sistem iki yerinde yanal atımlı aktif yırtılma fayları ile kesilmiş ve buralarda dağ sıraları ötelenmiştir (Ecemiş koridoru ve Amik çöküntü ovasının devamı olarak Doğu Anadolu'nun içlerine kadar uzanan Doğu Anadolu fayı).

TORPEDİNİDAE a. Zool. ELEKTRİKBALIĞIGİLLER familyasının bilimsel adı.

TORPEDİNİFORMES a. Zool. ELEKTRİKBALIĞIMSILAR takımının bilimsel adı.

TORPİDO a. (ing. *torpedo*'dan). Denizc. **1.** Savaş gemileri, denizaltılar ya da torpido uçaklarından deniz hedeflerine atılan, patlayıcı yüklü, kendinden hareketli su altı silahı. (Eşanl. TORPİL.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Torpido astsubayı,* gemilerde torpido subayının emrinde görev yapan, konusunda uzmanlaşmış astsubay. || *Torpido atölyesi,* bir gemide ya da bir üste, torpidolarla ilgili çalışmaların yürütüldüğü bölüm ya da atölye. || *Torpido dairesi,* torpidoların denize fırlatıldığı bölüm. || *Torpido hücumbotu,* torpidolarla ve ağır makineli tüfeklerle ya da küçük çaplı uçaksavar toplarıyla donatılmış hücumbot. || *Torpido mukabil tedbirleri,* torpidolardan korunmak için başvurulan taktik ya da materyal tedbirler. || *Torpido sakınması,* bir denizaltının, atış kontrol problemini zorlaştırmak ve torpidolardan sakınmak için düzenlediği taktik karşı tedbirler (mekik dokuma, zigzag gidiş, ani dönüşler). || *Torpido subayı,* denizaltı ve torpidobotlarda, torpido atış sistemlerinin çalışması ve işletilmesinden sorumlu uzman subay. || *Torpido tehlike bölgesi,* en dış daireden, yaklaşık 8 000 yarda uzaklığa kadar uzanan bölge. || *Torpido tehlike sahası,* şüpheli bir denizaltıya ya da datuma yaklaşırken, 6 000 yarda uzaklığa kadar uzanan torpido bölgesinin, genişlemekte olan bir daire oluşturduğu saha.

—Oto. Motorlu bir taşıtın ön camının altında, sürücünün tam karşısında yer alan ve taşıtın gösterge tabloları ile hareket kumanda organlarını taşıyan karoseri öğesi. (→ ÖN TABLA.) || *Torpido gözü,* otomobillerde torpidonun üzerinde ya da altında bulunan ve içine çeşitli eşyalar koymaya yarayan, genellikle kapaklı küçük bölme.

—ANSİKL. "Torpido" sözcüğü başlangıçta deniz dibinde patlamaları gerçekleştiren, bütün silahları (mayınlar) belirtiyordu. Torpidolar, XIX. yy.'ın ortasında kullanılmaya başladı. O devirde çok çeşitli torpido-

Toros dağları

lar vardı: sabit torpidolar, basit deniz dibi mayınlarıydı; seyyar torpidolar, izlenen bir geminin kendi dümen suyuna bıraktığı ya da abluka altındaki bir limandan açığa atılan serseri mayınlardı; taşınan torpidolar, bir filika ya da küçük bir gemiyle düşman gemisine kadar götürülür ve ona temas ettiğinde patlardı; bir topla fırlatılan torpidolar, fazla kullanışlı olmadığından kısa sürede terk edildi; son olarak yedekte çekilen torpidolar, özellikle 1914-1918'de denizaltılara karşı kullanıldı. Günümüzde, torpido terimi, yalnız, 1867'de iskoçyalı Whitehead tarafından icat edilen ve 1888'de benimsenen kendinden hareketli torpidolar için kullanılır; başlangıçta bu silah, hava sıkıştırmalı bir motorla itilen, dalışını ayarlamayı sağlayan bir dümenle donatılmış, son derece güçlü bir patlayıcıyla yüklü, otomatik küçük bir denizaltıydı. Patlama, bir ateşleme düzeneği taşıyan torpidonun ön kısmı, düşman teknesine çarptığında gerçekleşir. Cenevre antlaşması'na göre, torpidoların, hedefi bulamadıklarında kendi kendilerini batıracak bir düzenek taşıması zorunludur. Sıkıştırılmış havayla itilen torpidolar arkalarında çok belirgin bir iz bırakırlar; bu da, hedeflenen gemilere vurulmamak için manevra yapma olanağı verir. Patlamanın etkilerini azaltmak için gemilerin, tekneleri üzerine, gemi içinde oluşan gazların genleşmesini önleyen bir tür dış karina kaplaması yerleştirmesi gerekir.

Başlangıçta, çapı 35 cm, ağırlığı 150 kg, taşıdığı patlayıcı yük 10 kg olan ve saatte 11 deniz mili yapan torpidonun çapı, 1945'te, 60 cm'ye ulaştı: ağırlığı 1 t olan, 150 ile 250 kg'lık patlayıcı yük taşıyan bu torpidoların hızı 25 ile 40 deniz miliydi ve 15 000 m'nin üstünde bir erimi vardı. İkinci Dünya savaşı sırasında, özellikle çok tehlikeli torpidolar yapıldı: pervane gürültüsüyle hedeflenen gemiye otomatik olarak yönelen akustik torpidolar; sonarla yönlendirilen "arayıcıbaşlıklı" torpidolar; düşman gemisinin oluşturduğu manyetik alan etkisiyle patlayan manyetik ateşlemeli torpidolar. Elektrikle çalışan bu torpido tiplerinin erimi sıkıştırılmış havayla çalışan torpidolara göre daha azdır, ancak arkalarında hiç iz bırakmazlar.

Çeşitli torpido fırlatma biçimleri vardır. 1940-1945 yılları arasında İtalyanlar tarafından denenen insanlı torpido, biri, silahı yöneten pilotu taşıyan, diğeri, içinde patlayıcı bulunan ve uygun bir anda pilot tarafından fırlatılan üst üste yerleştirilmiş iki torpidodan oluşuyordu. Torpidolar, torpidosalar* kovanlarıyla, torpidobotlarla ya da alçaktan uçan uçaklarla (hava torpidoları) fırlatılabilir; yalnız yüksekten uçabilen bir uçak sözkonusu olduğunda, bu durumda torpidolar küçük paraşütlerle denize bırakılır.

İkinci Dünya savaşı sırasında alman denizaltılarının temel silahı olan torpidolar, Müttefikler'e ait savaş ve ticaret gemileri-ne % 30 ile 60 arasında bir kayıp verdirdi. Özellikle denizaltılara karşı temel bir saldırı ve savunma silahı olan torpido, birçok suüstü gemisinin silah donanımı arasında yer alır ve bütün denizaltıların temel taktik silahıdır.

TORPİDOBOT a. (ing. *torpedo-boat'* tan). Ask. denizc. Ana silahı torpido olan, hızlı, küçük tonajlı savaş gemisi.

—ANSİKL. Ask. denizc. İlk torpidobotlar Amerikan iç savaşı sırasında ortaya çıktı. Bunlar, 27 t ağırlığında, 17 deniz mili hızında, bir göndere takılı tek bir torpido taşıyan teknelerdi. Kendi kendine hareket eden torpidoların* yapılmasıyla, torpidobotlar büyük bir gelişme gösterdi. Torpido, geminin baş bodoslamasında bulunan bir kovanla birkaç yüz metreye fırlatılabiliyordu, daha sonra torpidobota sıkıştırılmış havayla çalışan iki su üstü kovanı eklendi. İngiltere, sayısı her ülkede gitgide artan torpidobotlara karşı koymak için, toplarla donatılmış destroyeri ortaya çıkardı ve kısa zamanda bu savaş gemisi torpidobotlara üstün geldi.

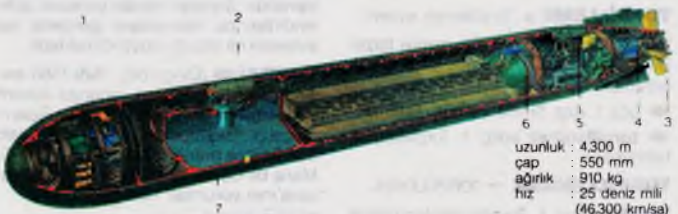
Remy

Toronto'dan genel görünüm

chantiers Augustin Normand

XX. yy.'ın başında fransız donanmasında kullanılan 180 no.'lu **torpidobot**

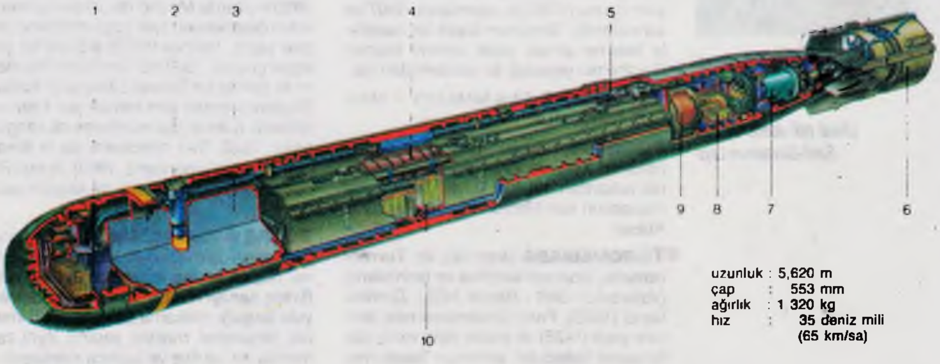

bir C. İ. İ.-Alcatel belgesine göre

akustik **torpido**
1. Akustik özgüdücü;
2. Ateşleyici;
3. Tersdönüşlü pervane;
4. Elektrik motoru;
5. Otomatik pilot;
6. Sıkıştırılmış hava deposu;
7. Patlayıcı yükü (200 kg'lık tolit-alüminyum).

telgüdümlü çokamaçlı F 17 P **torpidosu**

1. Cayroskop; 2. Eylemsizlikle ve amorsajla ateşleme düzeneği; 3. İmla hakkı; 4. Elektrolit deposu (potasyum hidroksit); 5. Güvenlik vanası; 6. Kovan yuvası (tel bobini); 7. İtme motoru; 8. Elektronik kuyruk kofrası; 9. Güdüm teli bobini; 10. Elektrokimyasal öğeler

Birinci Dünya savaşı öncesinde, kıyı torpidobotları terk edildi, yalnız açık deniz torpidobotları kullanıldı. 1914-1918 yılları arasında torpidobotlar, refakat gemisi olarak etkin bir rol oynadı. 1925'ten sonra ise iki savaş gemisi büyük bir gelişme gösterdi: 1 500 t'a ulaşabilen torpidobotlar ve yönetmelik gereği "refakat muhribi" olarak adlandırılan 2 200-2 800 t'luk muhripler. (→ MUHRİP)

İkinci Dünya savaşı sırasında, muhripler ve torpidobotlar, özellikle denizaltılara ve uçaklara karşı savaşacak biçimde düzenlendi; radarın ortaya çıkışı torpidolarla yapılan gece saldırılarına olanak vermiyordu. O tarihten sonra torpidobotlar yerini, su üstü gemilerini uçak ve denizaltı tehlikesine karşı koruyan fırkateynlere ve korvetlere bıraktı. Günümüzde ise yalnız, ana silahı torpido olan torpido hücumbotları kullanılmaktadır.

Scala

Juan de Torquemada 1480-1490'a doğru Roma'daki Santa Maria sopra Minerva kilisesi'nin bir capellasında yapılan bir freskten ayrıntı

TORPİDOCU a. Ask. denizc. Savaş gemilerinde, torpido atölyesi ya da dairesinde görevli uzman deniz eri.

TORPİDOSALAR a. **1.** Bir torpidoyu fırlatmaya yarayan düzenek. **—2.** *Torpidosalar kovanı*, bir uçaktan ya da bir savaş gemisinden torpido fırlatmada kullanılan boru biçiminde metal kovan.

—ANSİKL. Uçaklarda bulunan torpidosalar kovanları, torpidoyu, fırlatılana dek güdümlemek için bir kolla uzatılan, yönlendirilebilir platformlar üzerine monte edilir. Geminin içine yerleştirilen deniz altı torpidosalar kovanları ise denizden yalıtılmış olabilir ve gemiyle birlikte yönlendirilir.

TORPİL a. (fr. *torpille*; ing. *torpedo*'dan). **1.** Ask. denizc. Eskiden, su üstü ve su altı gemilerinin harekât sahalarında kullanılan, su altında patlayarak düşman gemilerine hasar veren, hareketli ya da sabit su altı imha silahlarına verilen genel ad. (→ TORPİDO.) **—2.** XIX. yy. sonunda, kimi dip mayınlarına verilen ad. **—3.** Biçimi, Birinci Dünya savaşı sırasında kullanılan bombaya benzeyen uçak bombası. **—4.** Bir kimseyi kayıran, ona arka çıkan kimse; arka: *Bakanlıktan torpili var, ona bir şey olmaz.* **—5.** *Torpil yapmak, torpil koymak, torpil yaptırmak*, bir kimsenin kayırılmasını sağlamak. || *Torpil patlatmak*, iltimas yaptırmak (arg.).

TORPİLBALIĞI a. **1.** ELEKTRİKBALIĞI'nın eşanlamlısı. **—2.** Bazen lekeli* elektrikbalığına verilen ad.

TORPİLLEME a. Torpillemek eylemi.

TORPİLLEMEK g. f. *Bir gemiyi torpillemek*, ona torpil atmak, onu torpil atarak batırmak.

◆ gçz. f. *Arg.* Sınıfta kalmak; çakmak.

◆ **torpillenmek** edilg. f. Torpillenerek batırılmak.

L. L.

Kervitré'de (Finistère) ele geçen kazılı bezekli **torques** altın, Tunç çağı *Ulusal eski eserler müzesi Saint-Germain-en-Laye*

TORPİLLENMEK → TORPİLLEMEK.

TORPİLLİ sıf. **1.** Torpille silahlandırılmış savaş gemisi için kullanılır. **—2.** Bir arkası, kayıranı bulunan, iltimaslı kimse için kullanılır.

Torquato Tasso, Goethe'nin, italyan şair Tasso'nun Ferrara dükü Alfonso II'nin kız kardeşine olan aşkını konu alan manzum oyunu (1790'da yayımlandı, 1807'de sahnelendi). Tamamen klasik bir sadelikle kaleme alınan yapıt, esinini kısmen Geothe'nin yaşadığı bir serüvenden alır.

TORQUATUS (Titus MANLİUS) → MANLİUS TORQUATUS.

TORQUAY, Torbay* bitişikkentinin bir bölümü. XVII. ve XVIII. yy.'da konut olarak kullanılan, XII.-XIV. yy.'da yapılmış bir manastırın kalıntılarının bulunduğu Torre Abbey.

TORQUEMADA (Juan DE), lat. **Turrecremata**, ispanyol kardinal ve tanrıbilimci (Valladolid 1388 - Roma 1468). Dominikendi (1403), Paris Üniversitesi'nde doktora yaptı (1425) ve orada ders verdi; daha sonra Valladolid, ardından Toledo manastır başrahipliğine getirildi. Eugenius IV tarafından Kutsal saray başkanlığına atandı (1431) ve Basel konsili'ne gönderildi. Basel konsili'nde Jan Hus'un mahkûm edilmesine katkıda bulundu. Floransa konsili'nde, Yunanlılar'ın Roma'yla birleşmesini savundu. Papa tarafından "imanın koruyucusu" ilan edildi ve kardinal yapıldı (1439). Bourges meclisi'nin Eugenius IV'ü tanımasını sağladı (1440). Özellikle polemik bir nitelik taşıyan ve papalık iktidarı savunucularının yararlandıkları *Suma de Ecclesia* adlı yapıtı, tanrıbilimci ününü kazanmasına yol açtı (1448-49).

TORQUEMADA (Tomás DE), ispanyol engizisyoncu (Valladolid 1420 - Avila 1498). Juan de Torquemada'nın yeğeni. Dominikendi, Segovia manastırı'nın başrahipliğini yaptı (1460-1482), iman engizisyoncusu olarak seçildi (1482), ardından tüm İber yarımadasının genel engizisyonculuğuna getirildi (1483). Dört ast mahkeme kurdu (Sevilla, Córdoba, Jaén, Toledo) ve Engizisyon hukukuna temel niteliğinde *İnstrucciones de inquisidores* adlı bir yapıt yayımladı (1484).

TORQUES a. (lat. sözc.; *torquere*, bükmek'ten). Arkeol. Uçları küresel birer yumruyla biten bükülmüş bir metal (bronz ya da altın) çubuktan oluşan Keltler'e özgü gerdanlık.

—ANSİKL. Arkeol. Galya kahramanları ve tanrıları torques takarlardı: Bouray-sur-Juine'de (Essonne) bulunan kahramanla Euffigneix'te (Haute-Marne) ortaya çıkarılan tanrı heykeli (ikisi de bugün Ulusal eski eserler müzesi'ndedir). Galya ve galat savaşçıları yunan-roma sanatında, çoğu zaman çıplak, fakat torques takmış olarak canlandırılmıştır. Torques daha sonra, roma askerlerine verilen bir onur nişanı durumuna geldi.

TORR a. (öz. a. *Torricelli*'den). 1 mm'lik normal cıva yüksekliğine denk düşen basınç.

TORRALBA DEL MORAL, İspanya'da (Castilla León, Soria ili) kent, Medinaceli komününün parçası. Sınırları içinde yer alan iki tarihöncesi buluntu yerinde, İlk Yontmataş dönemi yerleşmelerinin kalıntılarına rastlandı. Bir acheul kültürü endüstrisinin yanı sıra çeşitli hayvanların (fil, geyik, ilkin öküz vb.) kemikleri ele geçirildi. Hayvan kalıntılarıyla aletlerin bulunduğu katmanların yaşı tartışmalıdır: önceleri mindel evresine tarihlendirilen bu katmanların gerçekte riss evresine ait olduğu düşünülmektedir.

TORRALVA (Diogo DE), 1529-1566 arasında etkinlik gösteren, ispanyol kökenli portekizli mimar. Évora, Lizbon ve Belém' de çalıştı. Başyapıtları sayılan Tomar'daki dos Felipes manastır avlusu (1557) ve S. Maria de Conceição kilisesi italyan Rönesans'ının yorumları niteliğindedir.

TORRANCE, ABD'de kent (Kaliforniya). Los Angeles'in banliyösü; 133 110 nüf. (1990). Petrol rafinerisi. Çelik.

TORRE *(Della)* → DELLA TORRE.

TORRE (Guillermo DE), ispanyol yazar (Madrid 1900 - Buenos Aires 1971). 1920'li yıllarda Madrid'de ultraismo hareketini destekleyen belli başlı dergilere yazılar yazdı, *Hélices* (1923) adında bir şiir kitabı çıkardı, 1927'de Giménez Caballero ile birlikte *La Gaceta Literaria*'yı kurdu. Eleştirel yapıtları kimi zaman yan tutar niteliktedir (*Literaturas europeas de vanguardia*, 1925; *Tres conceptos de la literatura hispano-americana*, 1963). Ayrıca Picasso ve kübizm üzerine de kitaplar yazdı.

TORRE ANNUNZİATA, İtalya'da kent, Campania'da (Napoli ili), Vezüv'ün eteğinde, Napoli körfezi kıyısında; 61 000 nüf. Birkaç sanayi kolunun bulunduğu demiryolu kavşağı: makarna sanayisi, silah imalatı, tersaneler, makine yapımı. Aynı zamanda bir sayfiye ve kaplıca merkezidir.

TORRE DEL GRECO, İtalya'da kent, Campania'da (Napoli ili), Vezüv'ün eteğinde, Napoli körfezi kıyısında; 103 577 nüf. (1990). Mercan, sedef, mine işleme.

TORRE İN PİETRA → TORRİMPİETRA.

TORRELAVEGA, İspanya'da kent, Castilla Leon'da (Santander ili); 56 000 nüf. Tarım pazarı. Kimya sanayileri; selüloz ve kâğıt karton.

TORREMOLİNOS, İspanya'da önemli sayfiye merkezi, Andalucía'da, Costa del Sol kıyısında, Málaga'nın G.-B.'sında; 5 000 nüf.

TORRE NİLSSON (Leopoldo), arjantinli film yönetmeni (Buenos Aires 1924 - *ay. y.* 1978). Babası yönetmen Leopoldo Torre Ríos'un asistanı olarak çalıştıktan sonra,1950'de ilk uzun metrajını yaptı. Uluslararası ününü *La Casa del ángel* (1957) adlı filme borçludur. Karısı romancı Beatriz Guido'nun yazdığı senaryoları uyarlayarak, çoğu kez, tamamen kendi içine kapanarak yaşayan zengin bir burjuvazinin gizli tutkularını ve saplantılarını betimlemeye çalıştı: *La Caída* (1959), *Fin de fiesta* (1960), *Un guapo del 1900* (1960), *La Mano en la trampa* (1961), *Homenaje a la hora de la siesta* (1962), *Monday's Child* (1966), *Martín Fierro* (1968), *Boquitas pintadas* (1974), *Piedra libre* (1976).

TORRENS (Robert), ingiliz iktisatçı (Narvey Hill, İrlanda, 1780 - Londra 1864). Fiyat teorisi ve uluslararası ticaret konularında iktisat bilimine katkılarda bulundu: uluslararası mübadelelerde ülkelerin yararlandıkları nispi üstünlüğü Ricardo'dan önce gösterdi. İngiltere bankası'na ayrı bir statü veren 1844 yasası'nın öncülerindendi.

TORRENS gölü, Avustralya'da (Güney Avustralya) tuzlu su örtüsü, Flinders dağlarının batı eteğinde. Uzunluğu yaklaşık 200 km, ortalama genişliği 60 km kadardır.

TORRENTE, İspanya'da kent, Valencia bölgesinde. Valencia'nın G.-D.'sunda; 39 700 nüf.

TORREÓN, Meksika'da kent (Coahuila eyaleti), Laguna yönetim bölgesinde, río Nazas kıyısında; 804 000 nüf. (1990). Demiryolu kavşağı. Tekstil (pamuk) ve kimya sanayileri. Çinko rafinerisi. Çelik fabrikası. Besin sanayileri.

TORRE PELLİCE, İtalya'da sayfiye ve kış sporları merkezi, Piemonte'de (Torino ilinde), *Pellice* ırmağının ovaya girdiği yerde; 4 700 nüf. Valdocu bir cemaatin merkezi (kilise, müze).

TORRES (Luis VÁEZ DE), XVII. yy. ispanyol denizcisi. 1605 yılında, Fernández de Quirós ile birlikte, güney kıyılarını keşfe çıktı, Espirito Santo'yu (Yeni Hebrides) keşfetti, daha sonra arkadaşından ayrıldı. Torres, güney kıyıları boyunca dolaştığı Yeni Gine'nin ucuna ulaştı. Böylece, kendi adını taşıyan boğazı keşfetti (1606); Avustralya'nın kuzey ucundan geçti (York burnu); daha güneyde yer alan topraklarını önemli olabileceğini düşünmedi. O zamanlar güneydeki karalara bağlı olduğu düşünülen Yeni Gine'nin ada olduğunu kanıtladı ve 1607 yılında Manila'ya ulaştı.

TORRES (Camilo), kolombiyalı devlet adamı (Popayán 1776 - Bogotá 1816). Hukukçu; İspanyollar'a karşı sömürgelerde başlayan yakınmaları ilk kez ortaya koydu (kasım 1809), Bogotá devrimci cuntasının liderlerinden biri (1810) ve Yeni Granada hükümet başkanı (1812-1814) oldu. Nariño'nun düşmesinden sonra yeniden seçildi (1815), Yeni Granada Morillo tarafından yeniden ele geçirilince İspanyollar tarafından kurşuna dizildi.

TORRES (Antonio DE), ispanyol lütiye (Almería 1817 - *ay. y.* 1892). Çağdaş gitarın yapımı bakımından belki de en büyük usta olarak anılır. Meslek yaşamı, 1850

-1869 arasında Sevilla'da, 1880-1892 arasında Almería'da olmak üzere iki döneme bölünür. Modelleri, ispanyol gelenek ve yeniliklerini tekrarlamakla birlikte, bunları biçim bakımından da geliştirip yetkinleştirerek, çalgıya erişilmemiş bir güç, zenginlik ve incelik kazandırdı. Genellikle jakarandadan yapılan geniş bir tekne (34-36 cm), ilk yapıcısı olmamakla birlikte verimini artırdığı yelpaze biçiminde bir baraj ve düz bir eşik ortaya koyarak çağdaş gitarın kesin ve temel özelliklerini saptadı. Onun sayesinde Madrid, Avrupa'nın gitar yapım merkezi durumuna geldi.

TORRES (José), ispanyol dansçı (Sevilla 1919 - Paris 1977). Barcelona'daki Liceo'da dansçılık yaptıktan sonra, Paris'e yerleşti (1933). Paris Operası'nda yıldız durumuna geldi (1943), Opéra-Comique'te dans yöneticiliği yaptı (1946). Ancak özellikle bir resital dansçısının meslek yaşamını sürdü ve zarif klasik motiflerle süslediği geleneksel ispanyol dansları repertuvarıyla kendini gösterdi. Bir okul açarak kendini dansçı yetiştirmeye adadı (1967).

TORRES adaları, Vanuatu'nun kuzey kesiminde takımada.

TORRES boğazı. Hint Okyanusu'nu (Arafura denizi) Büyük Okyanus'a (Mercan denizi) bağlayan geçit, G.'de Avustralya ile K.'de Yeni Gine arasında. Boğazın adı, burayı 1606'da keşfeden ispanyol Torres'ten gelir. 170 km genişliğindeyse de mercan kayalıkları geçişi zorlaştırmaktadır.

TORRES BODET (Jaime), meksikalı yazar ve siyaset adamı (Mexico 1902 - ay. y. 1974). Mexico'da fransız edebiyatı profesörü (1924); diplomasiye girdi (1929), Unesco başkanı (1948-1952), daha sonra Meksika'da Milli eğitim bakanı oldu. Başlıca yapıtları; şiirler: *Canciones* (1926), *Sonetos* (1943); romanlar: *Margarita de Niebla* (1927), *Nacimiento de Venus* (1941); ayrıca Rubén Darío (1966) ve Proust (1967) üzerine denemeler, edebiyat incelemeleri ve anılar yazdı. İntihar etti.

TORRES NAHARRO (Bartolomé), ispanyol oyun yazarı (Torre de Miguel Sesmero, Badajoz yakınında, 1475'e doğr. - olasılıkla Roma'da 1531'e doğr.). Tarikata girdikten sonra, mağribli korsanların eline geçti; özgürlüğüne kavuştu ve İtalya'da, Roma'da ve Napoli'de yaşadı. Oyunlarını bir araya getirdiği *Propalladia* 1517'de Napoli'de yayımlandı. İçlerinde en tanınmışı *Tinelaria* olan komedileri, onun başlangıç dönemi ispanyol tiyatrosunda Juan del Encina ve Gil Vicente arasında önemli bir yer edinmesini sağladı.

TORRES QUEVEDO (Leonardo), ispanyol mühendis ve matematikçi (Santa Cruz, Santander yakınında, 1852 - Madrid 1936). Otomatik hesabın gerçek öncüsüdür, her tür cebirsel denklemi çözebilecek makineler ve satranç oynayan bir otomat yaptı. Hareketlere Hertz dalgalarıyla uzaktan kumanda etmeyi başaran ilk bilim adamlarından biri oldu. 1927'de Bilimler akademisi'ne seçildi. Niagara şelalesinin aşağı çığırına 580 m uzunlukta bir kablolu hava aktarıcısı yaptı; bu araçta, kablolardan birinin kopması, öteki kabloların gerilmesini etkilemiyordu.

TORRES RESTREPO (Camilo), kolombiyalı rahip ve devrimci (Bogotá 1929 - San Vincente de Chucurí yöresi, Santander eyaleti, 1966). Oligarşiye mensup bir ailenin çocuğuydu; 1954'te rahip oldu ve Louvain üniversitesi'nde toplumbilim eğitimi gördü. Kolombiya'ya döndüğünde Bogotá Ulusal üniversitesi'nde profesörlüğe ve öğrencilerin rahipliğine getirildi. Tarım reformu enstitüsü'nde çalıştı ve hıristiyan toplum eleştirisini temellendirebilmek için marxçı toplum incelemesine başvurmanın zorunlu olduğu sonucuna vardı. Hazırladığı "halk birliği hareketi platformu" (1965), katolik hiyerarşiyle bozuşmasına yol açtı. Öncülük ettiği yasal "Kolombiya Birleşik halk cephesi" hareketinin başarısızlığa uğraması üzerine Ulusal kurtuluş ordusu gerillalarına katıldı (ekim 1965) ve beş ay sonra, orduyla bir çarpışma sırasında öldürüldü.

TORRES VEDRAS, Portekiz'de kent, Extremadura'nın güney kesiminde (Lizbon yönetim bölümü); 14 800 nüf. Rönesans döneminden kiliseler. Bağcılık merkezi.
—Tar. Üç *Torres Vedras hattı*'ndan oluşan tahkimat sistemi, Wellington tarafından, Lizbon'u korumak için Tajo ile okyanus arasında yaptırıldı; bu hatları aşamayan Masséna, İspanya sınırına çekilmek zorunda kaldı (ekim 1810 - mart 1811).

TORRES VİLLARROEL (Diego DE), ispanyol yazar (Salamanca 1693 - *ay. y.* 1770). Maceralı bir yaşamdan sonra Salamanca Üniversitesi'nde profesör oldu. Quevedo'ya hayranlık duydu, şiirlerinde, düzyazılarında ve özellikle özyaşamöyküsü *Vida de don Diego Torres Villarroel*'de (1743) onun üslubunu taklit etti.

Torrey Canyon, taşıdığı 120 000 t ham petrolle, 18 mart 1967'de Scilly adalarının açıklarında batan, Liberya bandıralı petrol tankeri; denize yayılan yaklaşık 40 000 t'luk ham petrol, İngiltere kıyılarında 250 km, Fransa kıyılarında ise 100 km uzunluğunda bir bölgenin kirlenmesine neden oldu.

TORREYA a. (amerikalı botanikçi *Torrey*'in [1796-1873] adından). Çin, Japonya ve Kuzey Amerika'da yetişen kozalaklı ağaç. (Torreyalar [5 tür] 20 ila 30 m yüksekliğinde büyük ağaçlardır; 2 ile 3 cm uzunluğundaki yaprakları iki sıra üzerine dizilidir, kışın dökülmez. Drupayı andıran oval meyvesi oldukça iri [4 cm uzunluğunda] ve etlidir; içinde ceviz büyüklüğünde bir tohum bulunur. Porsukgiller familyası.)

TORRHEBOS, efsanevi Lydia kralı. Lydialılar'a müziği onun öğrettiğine inanılırdı.

TORRİCELLİ (Evangelista), italyan fizikçi ve matematikçi (Faenza 1608 - Floransa 1647). Ağırlığı olan cisimlerin devinimi üstüne bir çalışması *De motu gravium naturaliter descendentium et projectorum* (1641) Galilei'nin dikkatini çekti; Torricelli bu kitapta maddi bir sistemin ağırlık merkezi bulunabileceği en alçak konumda olduğu zaman dengede olduğunu gösterdi ve, açık bir biçimde söylememekle birlikte, enerjinin korunumu ilkesine değindi. 1643'te kendi adını taşıyan ve basınçölçerin keşfine yol açan ünlü deneyini yaptı: Floransa'daki sucular, suyu 32 ayaktan yukarıya çıkaracak bir emme pompası yerleştirmek istiyorlardı, Galilei'ye başvurdular, ancak bir sonuç alamadılar; işte bu sırada Torricelli cıvalı bir borudan yararlanarak atmosfer basıncının varlığını ortaya koydu. 1644'te *Opera geometrica*'da, çevrim eğrisinin alanını verdi, bu kitap uzun süren ve ölümüne yol açan bir kavgayı başlattı. Torricelli aynı yıl, sıvıların akışıyla ilgili yasayı açıkladı. Hocası Galilei gibi, alet tasarlamakta olduğu kadar yapmakta da çok becerikliydi; pek çok objektif gerçekleştirdi ve bir sıcaklıkölçer icat etti.

TORRİGİANİ (Pietro), italyan heykelci (Floransa 1472 - Sevilla 1528). Michelangelo ile birlikte öğrenim gördü; bir kavgada onun burnunu kırınca Floransa'yı terk etmek zorunda kaldı, Roma'ya gitti ve burada Alexander VI'nın dairesinin yalancı mermer süslerini gerçekleştirdi; Flandre'a, sonra da İngiltere'ye geçti (1511). Henry VIII sanatçıyı Henry VII ile Yorklu Elizabeth'in Westminster'deki mezar anıtlarını gerçekleştirmekle görevlendirdi. Torrigiani 1521'e doğru İspanya'ya gitti ve özellikle Sevilla'da çalıştı, yerel okul üzerinde büyük etkisi oldu (*Aziz Hieronymus*'un çokrenkli pişmiş toprak heykeli, İl müzesi).

TORRİJOS (Omar), panamalı devlet adamı (Santiago de Veraguas 1929 - Panama bölgesi 1981). Ulusal muhafız birliği albayı, 1968 ekimi askeri hükümet darbesinden sonra iktidarı ele geçirdi. Panama'nın, kanal üzerindeki egemenliğini yeniden ele geçirmek için, milliyetçi bir siyaset izledi. Ekim 1977'de ABD ile yapılan çok zor görüşmelerden sonra, 1999'da amerikan egemenliğine son verecek yeni bir antlaşma imzalandı. 1979'da, biçimsel olarak çekilmesine karşın, Torrijos, Panama'nın gerçek yöneticisi olarak kaldı. Bir uçak kazasında öldü.

TORRİMPİETRA ya da **TORRE İN PİETRA,** İtalya'da, Lazio'da (Roma komünü), via Aurelia yakınında köy. Kalınlığı otuz metreye yaklaşan eski göl çökellerinde tarihöncesi katmanlar. Dipte, riss evresinden önce oluştuğu sanılan volkanik kökenli tortulların üstünde acheul kültürüne bağlı bir endüstriye rastlandı. Acheul kültürü katmanının 7 m yukarısında ortaya çıkarılan moustier çakıl endüstrisi eski wurm evresine tarihlendirildi.

TORRİNGTON, ABD'de (Connecticut) kent, Naugatuck kıyısında, Hartford'un B.'sında; 31 000 nüf. Üniversite.

TORRİNGTON *(lord)* → HERBERT (Arthur).

TORRİNGTON (George Byng, *vikont*) → BYNG

TORRİTİ (Iacopo), XIII. yy. sonlarında yaşamış romalı ressam ve mozaikçi. Giotto'nun yetişmesinde önemli bir katkısı olan büyük mozaikçiler ve freskçiler okulunu Cavallini ile birlikte başlattı. 1291'de San Giovanni in Laterano'nun absidasındaki *Pantokrator* mozaiğini, 1295'te de Santa Maria Maggiore'deki *Meryem'in taç giyişi* mozaiğini gerçekleştirdi.

TORROJA (Eduardo), ispanyol inşaat mühendisi (Madrid 1899 - *ay. y.* 1961). Madrid Köprüler ve yollar okulu'nda öğrenim gördü, 1939'da aynı okula profesör olarak atandı. Sonra, "Instituto técnico de la construcción y del cemento"nun yöneticiliğine getirildi. İmge gücüne öncelik vererek, yüzyılın ilk yarısının en önemli betonarme ya da öngerilimli beton yapılarından birkaçını gerçekleştirdi. Yalınlıktan uzaklaşmadan doğanın biçimlerini yinelemeyi denedi (kıvrık, dalgalı ya da tonozlu biçimler) ve zaman zaman gerçek anlamda heykelsi bir mimarlığa ulaştı: Algésiras kapalı çarşısının kabuğu (1933), Madrid'de Zarzuela hipodromu tribünlerinin düşey gergili çıkmaları (1935), Aldoz sukemerinin X biçimindeki taşıyıcıları (1939), Esla üzerinde 190 m açıklıklı köprü (1940). 50'li yıllarda Gaudí'nin anlayışını benimseyerek organik, bakışımsız biçimler geliştirdi (Caracas'ta Táchira Club, 1957) ve modern ispanyol dinsel sanatına yenilik getirdi (Xerralló kilisesi, 1952). *Razón y ser de los tipos estructurales* (Yapısal türlerin mantığı ve özü) [1960] adlı bir yapıtı vardır.

TORS a. (ital. *torso*). Güz. sant. Baş, kollar ve bacaklar dışında kalan insan gövdesinden oluşan heykel.

TORSAT a. (fr. *torsade*'dan). Kardiyol. *Sivri torsat*, çok özel bir elektrokardiyografik görünümü olan karıncık taşikardisi çeşidi.
—ANSİKL. Kardiyol. Klasik karıncık taşikardisinin tersine bu ritim bozukluğu antiaritmik ilaçlarla artar. Ortaya çıktığı durumlar da farklıdır: sivri torsatlar özellikle hipokalyemide, kinidin aşırılığında ve bazı doğuştan hastalıklarda elektrokardiyogramda QT aralığının anormal biçimde uzadığı zaman belirir. Bayılmalara ve öldürücü bir karıncık fibrilasyonuna neden olabilen sivri torsatlar, kalbe sokulan bir sondayla geçici olarak elektrosistol yapılmasını gerektirir.

TORSİYOMETRE a. (fr. *torsiomètre*'den). Ölçbil. BURULMAÖLÇER'in eşanlamlısı.

Leonardo Torres Quevedo

Evangelista Torricelli

TORSİYON a. (fr. *torsion*'dan). Oftalmol. Göz kürelerinin ön-arka eksen çevresinde birlikte dönmesi.
—Oto. *Torsiyon çubuğu*, BURULMA ÇUBUĞU*'nun eşanlamlısı.

TORSOLOM a. (ital. *torsolo*'dan). Denizc. *Torsolom astarı*, torsolom palangasının alt makarasının bağlandığı matafyonu güçlendirmek için bu bölüme dikilen ikinci kat yelken bezi. || *Torsolom palangası*, yelkeni çekip büzerek seren direğine sarmada kullanılan, alt tornosu yelken gradın yakasının ortasında bulunan torsolom patasına, üst tornosu seren cundasına bağlı küçük palanga. || *Torsolom patası*, torsolom palangasının alt tornosunun takılması için yelken gradin yakası üzerine yapılan matafyon.

TORSÖR a. (fr. *torseur*). Ger. day. *Bir kesite ilişkin torsör*, bu kesitin aynı yandaki bir kirişine uygulanan kuvvetler ve kuvvet çiftleri sisteminin, kesit eylemsizlik merkezine indirgenmiş öğelerinden oluşan torsör. Gereç dayanımı, bu torsörden yola çıkarak, kesit içindeki gerilmelerin dağılımını belirlemeye olanak verir.)

TORSTENSSON (Lennart), **Ortala** kontu, isveçli mareşal (Torstena şatosu 1603 - Stockholm 1651). Topçu kuvvetleri komutanıydı, Bohemya istilasını yönetti (1639). Baner'in yerine orduların başına geçti (1641) ve feldmareşalliğe yükseldi. Breitenfeld savaşı'nda galip geldi (1642); Moravya'ya girdi ve Tuna üzerinden Krems'e ulaştı. Danimarka'ya karşı savaşla görevlendirildi (1643), Holstein ve Jylland'ı işgal etti. Almanya'da yeni baştan harekâta girişerek imparatorluk kuvvetlerini Jankowitz'de yenilgiye uğrattı (6 mart 1645); imparatoru Graz'a kadar püskürttü, ama veba yüzünden geri çekilmek zorunda kaldı.

TORTELLİNİ a. (ital. sözc.). İnce kıyılmış aş otu ya da kıyma katılarak, burmalı küçük bir taç biçimi verilmiş hamur işi. (İtalyan mutfağı.)

TORTİ (Giovanni), italyan yazar (Milano 1774 - Cenova 1852), romantik esinli şiirler (*Sulla poesia*, 1818; *La Torre di Capua*, 1829; *Le Cinque giornate di Milano*, 1848) yazdı.

TORTİKOLİS a. (fr. *torticolis*). Patol. BOYUN* TUTULMASI'nın eşanlamlısı.

TORTİLLA a. (isp. sözc.). **1.** Mısır unuyla yapılan tuzlu küçük krep. (Güney Amerika mutfağı.) **—2.** İçi çeşitli malzemelerle doldurularak zeytinyağında pişirilen ve bazen soğuk olarak yenen omlet. (İspanyol mutfağı.)

TORTOLA, Küçük Antiller'de (Leeward İslands) ingiliz adası, Virgin İslands takımadalarının en önemli adası; 54 km²; 9 300 nüf. Takımadaların merkezi *Road Town*, bu adadadır.

TORTONA, İtalya'da kent, Piemonte'de (Alessandria ili), Scrivia kıyısında; 28 800 nüf. XVI. yy. sonundan kalma katedral ve başka anıtlar. Müze. Tarım merkezi. Tekstil. Makine sanayileri.

Tortum
genel görünüm
Erzurum

TORTONA KATI a. Yerbil. Neojen sistemin katı. (Eşanl. TORTONİYEN.)

TORTONİYEN a. (fr. *tortonien*; öz. a. *Tortona*'dan). TORTONA KATI'nın eşanlamlısı.

TORTOP sıf. (*top*'tan pekiştirilerek). **1.** Toplanıp bir araya gelmiş ya da getirilmiş; yusyuvarlak. **—2.** *Bir şeyi tortop etmek*, toparlayarak bir araya getirmek. **—3.** *Tortop olmak*, toparlanmak, yusyuvarlak olmak; bir kimse sözkonusuysa, hareket edemeyecek, kıpırdayamayacak biçimde büzüşmek.

TORTOSA, İspanya'da kent, Katalonya'da (Tarragona ili), Ebro'nun sol kıyısında, deltanın yukarısında; 31 500 nüf. Yapımına 1347'de başlanan gotik üslubunda katedral (oymalı ve boyalı sunakarkalığı) ve başka önemli anıtlar. Eski bir manastırda müze. Ovanın tarım ürünleri (zeytinyağı) pazarı.
—Tar. Tortosa Antikçağ'daki *Dertosa Julia Augusta*'dır. 712'de Abdülaziz bin Musa tarafından alındı. Zengin, küçük bir krallığın merkezi, korsan yuvası ve düşün merkezi oldu. 1148-49'da Barcelona kontu Ramón Berenguer IV tarafından müslümanlardan geri alındı. Çevresindeki orman zenginlikleri sayesinde yüzyıllarca, gemi yapımında canlı bir merkez oldu.

TORTOSA burnu, İspanya kıyısında burun, Katalonya'da Valencia körfezinin kuzey sınırıdır. Ebro deltasının en ileri noktasıdır.

TORTRİCİDAE a. YAPRAKBÜKENGİLLER familyasının bilimsel adı.

TORTU a. **1.** Bira, şarap gibi mayalı içeceklerin dibinde oluşan çökelti. **—2.** Bir şeyin en bayağı, en işe yaramaz bölümü.
—Bilkur. *Tortu yöntemi*, Stuart Mill'in ileri sürdüğü tümevarımlı yöntemlerden biri. Karmaşık bir olayın nedenleri bilinen bileştirenlerini bir yana koymaya dayanan bu yöntemin amacı, ayıklama yoluyla geri kalan bileştirenlerin nedenlerini bulmaktır.
—Fizs. kim. Tortulaşma sırasında oluşan çökelti.
—Hidr. bağl. Sönmüş kireçte bulunan sert ve taşımsı parçacık.
—Isıbil. *Tortu önleyici*, kazanların besleme suyunda bulunan kalsiyum ve magnezyum tuzlarını gidererek, yapışkan tortuların oluşmasını önleyen kimyasal bir madde için kullanılır.
—Isıt. havld. *Tortu giderici*, kazanların ya da ısıl motorlardaki su gömleklerinin tortularını çözündüren ya da çeperlerden çözülmesi sağlayan ya da dışarı atılabilecek çamur haline getiren bir madde için kullanılır.
—Kim. *Tortu giderici*, bileşiminde sodyum hidrojen sülfat bulunan bir toz, ana maddesi hidroklorik asit ya da sülfürik asit olan bir sıvı, ya da tortusu giderilecek çepere yapışabilen ağdalı bir asit çözeltisi durumunda bulunan ve tortuyu çözmeye yarayan asitli ürün. —Çeşitli asitlerden hazırlanarak sert sulardan ileri gelen kireçtaşı çökeltilerini çözündüren ve bu nedenle tuvalet taşlarını temizlemekte kullanılan ürün.
—Kim. müh. Bir asıltının süzülmesi sırasında filtrenin süzücü öğesi üzerine çöken hamursu birikinti. (Eşanl. KÜSPE.)
—Org. kim. *Beyaz tortu*, krem tartar ya da arı potasyum hidrojen tartarat. || *Boratlı tortu* ya da *çözünür tortu*, potasyum-bor tartarat. || *Şarap tortusu*, potasyum hidrojen tartarat (% 60-80) ile kalsiyum tartarattan (% 3-6) meydana gelen, şarap içinde oluşarak şarap kaplarının çeperlerine çöken birikinti. (Eşanl. TARTAR.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Oto. *Yağ tortusu*, segmanları aşınmış ya da kırılmış bir pistonun üst tarafına sızan yağlama yağının yanmasıyla oluşan yağ pisliği. || *Yakıt tortusu*, bir motorun yanma odası içinde yanan yakıtın bıraktığı kömürlü artık.
—Patol. *Katran tortusu hastalığı*, kanser yapıcı hidrokarbürler içeren katran tortusunu elle işlemekten dolayı meydana gelen ve bazen kansere dönüşebilen süreğen deri belirtileriyle belirgin hastalık. (Meslek hastalıklarından sayılır.)
—Petr. san. *Tortu önleyici*, tortu oluşumunu yavaşlatmak için, bir yakıta konan katkı maddesi.
—Şarapç. Bira ve şarap gibi içkilerde, mayalanmadan sonra kabın dibinde oluşan birikinti. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tortu alma*, genellikle beyaz şarapları mayalanmaya bırakmadan önce şırayı kaba tortu maddelerinden (toprak, organik kalıntılar) arındırma işlemi.
—Tıp. Bekletildikten ya da santrifüjlemeden sonra bir sıvıdaki öğelerin kabın dibine çökmesiyle oluşan birikinti. || *İdrar tortusu*, aseptik olarak bir tüpte toplanmış idrarda santrifüjlemeden sonra yapılan mikroskobik ve bakteriyolojik incelemelerde kullanılan tortu. (Normal olarak idrar tortusunda birkaç torba hücresi, parçalanmamış birkaç çokçekirdekli akyuvar ve çok ender alyuvar bulunur; mikrop ve silindir bulunmaz; çok az sayıda olsa bile alyuvar bulunması, çok dakik bir alyuvar -akyuvar sayımı yapılmasını [Addis sayımı] gerektirir.) || *Kan tortusu*, kandan santrifüjlemeyle elde edilen ve bazı kan nakillerinde kullanılan, plazmadan yoksun şekilli öğelerin (alyuvarlar, akyuvarlar ve trombositler) tümü.
—ANSİKL. Org. kim. Şarap tortusu ya da potasyum bitartarat ($C_4H_5O_6K$) eşkenar dörtgen tabanlı eğik prizmalar biçiminde kristalleşen, yakıldığında keskin karamela kokusu veren, asit tadında beyaz bir tuzdur; suda az, eter ve alkolde çok çözünür.

Potasyum bitartarata tüm şaraplarda ve şarap tortularında rastlanır; başta tanen olmak üzere yabancı maddelerle karışık olarak şarap kaplarının çeperlerine yavaş yavaş çökerek yapışır.

Şarap tortusu kaynar suda çözündürülerek işlenir ve bileşimindeki boyarmadde, beyaz kille (ak toprak) çöktürülür; daha sonra ardışık kristallendirme işlemlerinden geçirilir; böylece şarap tortusu kristalleri ya da *krem tartar* da denen ve tartarik asit üretiminde kullanılan potasyum bitartarat elde edilir.
—Şarapç. Sarımsı renkte olan şarap tortusunda genellikle iki tuz (potasyum bitartarat ve kalsiyum tartarat) ve maya mantarları bulunur. Aktarmadan arta kalan tortudan, damıtılarak alkol ve sonra da tartarik asit elde edilir.

TORTUE adası, Haiti Cumhuriyeti'ne bağlı ada, *Tortue kanalı*'yla kuzey kıyısından ayrılır; 13 700 nüf. Muz işletmeleri.
—Tar. Ada, Antiller'deki korsanların en önemli üssüydü. İspanyollar bu üssü ellerine geçirdilerse de (1638), daha yıl sonundan başlayarak flibustierler tarafından desteklenen ve onlarla karışan bu korsanlar, adaya yeniden yerleşerek burasını başlı bir korsan üssü durumuna getirdiler. Sırasıyla İngilizler, Fransızlar ve İspanyollar tarafından işgal edilen ada, 1665'ten sonra Fransa'ya katıldı.

TORTUL sıf. Yerbil. **1.** Çökelme sonucunda oluşmuş ve çökel özelliği gösteren. **—2.** *Tortul kayaç*, karalar üzerinde önceden var olan kayaçların ayrışma ve ufalanmasından sonra dış etkenlerle (su ya da rüzgâr) taşınarak az ya da çok süreklı bir istif halinde çökelmesiyle oluşmuş kayaç. (Bazen DIŞ KÖKENLİ KAYAÇ da denir.) [Eşanl. ÇÖKEL KAYAÇ.]
—ANSİKL. Tortul kayaçlar, yerkabuğu yüzeyinin % 75'ini örter, bununla birlikte toplam hacminin ancak % 5'ini oluşturur. Akarsularla taşıma, asıltı (parçacıklar) ya da çözelti (iyonlar) halinde gerçekleşir. Böylece biriken çökel, taşoluş sürecinden sonra tortul bir kayaca dönüşür. Tortul kayaçlar kökenlerine göre türlere ayrılır: *kı-*

rıntılı (çeşitli artıkların birikmesi: kumlar, kumtaşları), *fizikokimyasal* (iyonların çökelmesi: kireçtaşı, çakmaktaşı), *organik* (canlıların yol açtığı: hidrokarbonlar, kömürler). Bileşimlerine göre türleri de şunlardır: *silisli, karbonatlı, killi, tuzlu, karbonlu, fosfatlı* vb. *tortul kayaçlar.*

TORTULANMAK gçz. f. Bir sıvı sözkonusuysa, dibinde tortu oluşmak.

TORTULAŞMA a. Tortulaşmak eylemi.
—Fizs. kim. Asıltı durumundaki parçacıkların yerçekimi etkisine (kimi zaman merkezkaç kuvvet) bağlı olarak dibe çökmesi olayı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tortulaşma gerilimi,* koloidal parçacıkların yerçekimi etkisiyle çöktüğü bir sıvı içinde oluşan elektrik gerilimi. (Bu, elektroforez olayının tersidir.) || *Tortulaşma sınır hızı,* parçacık ağırlığının, ağdalı sürtünmeden ileri gelen direnç kuvvetleriyle dengelendiği koşullarda, bir akışkan içinde serbestçe düşen katı bir parçacığın eriştiği sabit hız.
—Isıl mot. Kumandalı ateşlemeli bir ısıl motorda, buji elektrotlarının, bir yandan gazların yanmasından, diğer yandan da yağ ve yakıtın yüksek sıcaklıktaki kimyasal dönüşümünden kaynaklanan iletken katı maddelerin birikmesi sonucunda biçim değiştirmesi.
—Kim. müh. *Tortulaşma deneyi,* çok ince dağılmış asıltı halindeki bir maddenin ayrılması ve değerlendirilmesi amacıyla yapılan deney; çapı 0,6 μm ya da daha küçük boyutlu taneciklerden oluşan bir asıltı, değişmez bir sıcaklıkta bir ölçü silindirinin içine bırakıldığında, tanecik büyüklüğüne bağlı olarak değişen, sabit hızla dibe çöker. Tanecikler, bu koşulda uygulanan Stokes yasasına göre değerlendirilir.
—Metalürj. Katılaşma sırasında genellikle sıvıdan daha yoğun olan kristallerin çökelmesi olayı; böylece küresel taneli bir bölge ortaya çıkar ve eksenel bir ayrışma görülür.
—ANSİKL. Fizs. kim. Tortulaşma süreci, küçük parçacıklarda son derece yavaştır. Ancak bu süreç, yerçekimi etkisi yerine daha büyük bir kuvvet özellikle de sıvının hızla döndürülmesiyle elde edilen merkezkaç kuvvet uygulanarak hızlandırılabilir: bir merkezkaçlayıcıyla yerçekimi etkisinden yüz bin kez daha büyük ivmeler elde edilebilir.
Tortulaşma hem bir koloidi tanımlamakta (tane boyunun ölçümü), hem de tortulaşma hızlarının farklılığından yararlanarak değişik bileşenleri ayırmakta kullanılır.
Parçacıklar ortamdan daha hafif olduğunda dibe çökme yerine yüzeye çıkarlar; bu durumda bir yüzme sözkonusudur.

TORTULBİLİM → ÇÖKELBİLİM.

TORTULAŞMAK gçz. f. Tortu haline gelmek.
—Fizs. kim. Asıltı halindeki parçacıklar sözkonusuysa dibe çökmek.

TORTULLAŞMA a. Bir tortulun oluşması.

TORTULLAŞMAK gçz. f. Tortul haline gelmek.

TORTULU sıf. **1.** Tortusu olan bir sıvı ya da bir çözelti için kullanılır. **—2.** Berrak olmayan, bulanık sıvı için kullanılır.

TORTUM, Erzurum'un Karadeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 34 100 nüf. (1990); 1 940 km^2; merkez bucağı dışında 2 bucak, 60 köy. Merkezi, Erzurum'un 53 km K.-K. D.'sunda *Tortum,* 5 349 nüf. (1990). Hayvancılık. Tahıl üretimi.

TORTUM gölü, D. Karadeniz bölümünün iç kesiminde, Tortum'un kuşuçuşu 35 km K.-D.'sunda dar ve derin göl; 8 km^2. Tortum çayı vadisinin orta kesiminde, vadinin uzanışına uygun olarak 8 km boyunca K.-G. doğrultusunda uzanır. Vadinin B.'sında 2 000 metreyi aşan kemerli dağdan kopan ve marn ve kireçtaşlarından oluşan eski bir heyelan kütlesinin vadiyi tıkaması ve bu setin arkasında suların birikmesi ile meydana gelmiştir. Fazla suları, önce biraz D.'daki Tev vadisini izleyen ve sonra tekrar Tortum vadisine yönelen bir gideğen ile boşalır.

Tortum hidroelektrik santralı, Erzurum ilinde, Tortum gölünden beslenen Tortum çayı üzerinde kurulu hidroelektrik santral. 1960'ta işletmeye açıldı. 26,18 MW gücünde olan tesisten yılda 126 milyon kWsa elektrik enerjisi elde edilmektedir.

TORTUM şelalesi, Tortum gölü gideğeninin, gölün K. ucu ile Tev vadisi arasındaki heyelan kütlesini aşarken yaptığı şelale. Gideğenin suları burada yataya yakın dirençli kireçtaşı katmanları üzerinde 50 metrelik görkemli bir düşüş yapar.

Tortum şelalesi

TORTUSUZ sıf. **1.** Dibinde tortu oluşmamış sıvı için kullanılır. **—2.** Berrak, temiz.

TORUL, Doğu Karadeniz bölümündel Gümüşhane iline bağlı ilçe; 13 030 nüf. (1990); 37 köy. Merkezi, Gümüşhane'nin 25 km kuzey-batısında *Torul,* 4 057 nüf. (1990). Hayvancılık ve ormancılık.

TORUM a. *Yörs.* Deve yavrusu; dorum.

TORUMTAY (Necip), türk asker (Vakfıkebir 1926). Harp okulu'nu (1944), Harp akademisi'ni (1954) bitirdi. Tokyo'da askeri ataşe olarak bulundu (1956-1958). Washington'da TMR Kara plan subaylığı görevini üstlendi (1962-1964). 1970'te tuğgeneralliğe yükseldi. Belçika'da SHAPE Harekât plan daire başkanlığı (1972-1974), Kıbrıs Türk barış kuvvetleri komutanlığı (1978-1979), Genelkurmay harekât başkanlığı (1979-1980), Genelkurmay genel plan ve prensipler başkanlığı (1980-1982) yaptı; 1982'de orgeneralliğe yükseldi. Milli güvenlik konseyi genel sekreter yardımcılığı (1982-1983). Genelkurmay II. başkanlığı (1984-1985, 1985-1987), 1. Ordu komutanlığı (1984-1985) görevlerini üstlendi. 1987'de Kara kuvvetleri komutanlığına, aynı yıl Genelkurmay başkanlığı'na atandı. Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan Körfez krizi sırasında hükümetle anlaşmazlığa düşerek, aralık 1990'da Genelkurmay başkanlığı görevinden istifa etti.

Necip Torumtay

TORUN a. **1.** Büyükanne ve büyükbaba olan bir kimseye göre kızının ya da oğlunun çocuğu. **—2.** *Torun torba, torun tosun* sahibi olmak, evlatları, torunları olmak. || *Ebusuut Efendi'nin torunu,* eskiye sıkı sıkıya bağlı olanlar için şaka yollu söylenir.

◆ **torunlar** çoğl. a. Aynı soydan daha sonra gelen ya da gelecek olan kuşaklar: *Torunlarımız bu uygulamalarımız için bizi affetmeyecektir.*

TORUN, Polonya'da kent, voyvodalık merkezi, Aşağı Vistül'ün sağ kıyısında; 200 800 nüf. (1990). Sanayi merkezi: tekstil (yün ve hazırgiyim); kimya (sentetik iplik, gübre); mekanik (makine, elektronik) ve besin. Irmak limanı ve demiryolu kavşağı. —*Torun voyvodalığı* (5 348 km^2; 659 100 nüf. [1991]) Mazurya'nın batı ucunda uzanır. Doğu kenarları (çavdar, patates) dışında buğday ve şekerpancarı tarımı bir arada yapılır; domuz yetiştiriciliği. Makine yapımı. Hafif sanayi. Demir dışı maden çıkarımı.
—Tar. 1233'te Töton şövalyelerinin kurduğu Toruń (alm. *Thorn*), 1280'de Hansa birliğine katıldı. Töton şövalyeleri ve Polonya arasındaki iki barış antlaşması burada imzalandı (1411 ve 1466). Tarikata karşı ayaklanan kent, Kazimierz IV'ün buyruğuna girdiğini ilan etti (1454). Bunun üzerine bir polonya kenti olan Toruń, başlıca Reform merkezlerinden biri durumuna geldi. 1793-1920 arasında Prusya'ya bağlandı; yalnız Varşova grandüklüğü döneminde (1807-1815) Prusya'dan ayrıldı. 1920'de gene Polonya'ya geçti.
—Güz. sant. XIII. -XV. yy.'lar arasında tahkim edilen eski kentin kale duvarının bir bölümü ayaktadır. Rynek Starego Miasta' daki (Eski Pazar meydanı) kısmen gotik belediye sarayında Pomeranya müzesi açılmıştır. XIII. - XV. yy.'lardan kalma kırmızı tuğladan Swięty Jan (freskler, XIV. yy.'dan) ve özellikle XIV. yy.'dan kalma Kościuł Matki Boskiej gotik kiliseleri, genellikle barok bir saray cephesi biçiminde süslemeyle donatılmış birçok gotik ev (bu arada Kopernik'in evi) ve eski buğday ambarları vardır.
Ortaçağ'da birbirinden ayrılan eski kent ve yeni kent arasında Vistül kıyısındaki eski töton şatosunun kalıntıları ve küçük "Burjuvalar şatosu" yer alır. Rynek Nowego Miasta (Yeni Pazar meydanı) yakınında, XIV. yy.'dan kalma Swięty Jaap kilisesi vardır. XIX. yy.'dan kalma eski arsenalde, Etnografya müzesi açılmıştır.

TORUN (Vivianna BÜLOW-HÜBE, —denir), isveçli kadın kuyumcu (Malmö 1927). 1948'de Stockholm Sanat meslekleri akademisi'ni bitirdi, yalnız başına çalışmayı seçerek, kişisel ve yeni üslubuyla 50'li ve 60'lı yılların kuyumculuk sanatını etkileyecek olan mücevherler tasarladı. Altını ve değerli taşların zengin görünümlü feçatalarını bir yana iterek, yalın bir biçimde iş-

G. Sioen-C. E. D. R. I.

Toruń belediye sarayı ve XIV. yy.'da yapılmış kulesi

lediği gümüş, çelik, yaldızlı gümüş ve perdahlı taşlar kullandı. Hiçbir zaman soğuk bir ciddiliğe varmaksızın -değişken pandantifli "Çember" (1948), kıvrılmış "Sekiz" (1955) ve "Sonsuzluk"tan (Möbius halkası) [1960], "Yarım gerdanlıklar" ve saatlere kadar- tasarladığı her mücevher yalınlık arayışını dile getirir. Torun'un yapıtları, Stockholm'daki Ulusal müze ve Antibes'deki Picasso müzesi gibi birçok Avrupa müzesinde sergilenmektedir.

TORUN (Abdullah Azmi) → ABDULLAH AZMİ EFENDİ.

TORUS a. (lat. *torus*, kıvrım, çıkıntı). Antropol. Kaş kemerlerinin çok fazla gelişmesi sonucunda oluşan gözçukuru üstü torusu gibi kafatası yüzeyinde yastık meydana getiren kemiksel birikinti. (Bu çeşit kemiksel oluşumlar, insan soyunun evrimi boyunca ufalmıştır.)

TORY a. (irlandalı haydut anlamında ing. sözc.). Tar. Tory partisi üyesi.
—Siyas. bil. *Tory partisi*, İngiltere'de XVII. yy. sonundan XIX. yy. başına kadar monarşi ve anglikan geleneğini savunan parti.
—ANSİKL. XVII. yy.'da "tory" sözcüğü, yarı haydut, yarı partizan irlandalı katolik bir kanun kaçağını belirtirdi. 1679 ihraç yasasına karşı olanlar ve olmayanlar arasında meydana gelen çekişmede Yorklu James'in ihraç edilmesini savunanlar, rakiplerine bu adı taktılar. Onlar da gazeteler ve siyasal klüpler kurarak, kırmızı rozet olan işaretiyle, ilk Tory partisi'nin temelini attılar. Parti, kendini krallığın ve anglikan kilisesinin ayrıcalıklarını savunmaya adadı. Meşruiyetçi görüşü savunan parti 1688 devrimi'nden sonra meydana gelen hanedan değişikliğinden son derece rahatsız oldu; dinsel hoşgörüye ve yabancı etkilere karşı şiddetle savaştı. 1714'te başa geçen Hannover kökenli hanedana boyun eğdi. Rakibi whig tarafından jacobitelikla suçlandı; bu yüzden hemen hemen tüm XVIII. yy. boyunca iktidardan uzak kaldı. Uzun süre muhalefette kalması, monarşiye karşı yanlış tutumu ve karşı partinin bölünmesi Tory partisi'ni giderek parçaladı. XVIII. yy. sonlarında Fransız devrimi'ndeki gelişmeler ve radikal zorlamalarla yeni bir torycilik görüşü ortaya çıktı. Bu görüş sıkı bir ulusalcılık yanlısı olan Pitt ve Burke gibi iki whig'den esinlendi. Fransa ile ortaya çıkan, devrimin neden olduğu uyuşmazlık toryleri daha da tutucu duruma getirdi. 1807'den beri iktidarı ellerinde tutan toryler sosyal çalkantıları baskıyla karşıladılar; 1815'ten sonra tarım alanındaki gelir düşüşlerine karşı da korumacı bir siyaset güttüler. Ama bu aristokrat ve köylü toryciliği, 1822'den sonra yöneticileri arasına Canning ve Peel gibi ticaret ve sanayi burjuvasının düşünce ve çıkarlarına daha duyarlı kişilerin girmesiyle yok oldu. Reform çağı başladı: 1828-29 yasaları, anglikancılığın ayrıcalıklarını azalttı, 1832 yasası da, torylerin iktidarı kaybetmelerinden iki yıl sonra, orta sınıflara seçim hakkı sağladı. Sir Robert Peel 1846'da serbest mübadeleyle ilgili ilk önlemleri kabul ettirdi. Tory partisi parçalandı ve kalıntıları üzerinde yeni Muhafazakâr* partı kuruldu.

Tosa okulu
Tosa Mitsuyoşi'nin bir resminden
Guimet müzesi, Paris

Lauros-Giraudon

TORYA a. (ing. *thoria*'dan). Anorg. kim. Formülü ThO_2 olan toryum dioksit; suda çözünmemesine karşın sülfürik asitte çözünür; tıpta, seramikçilikte, kimi elektrotların hazırlanmasında kullanılır.

TORYMİDAE a. Dişisinde uzun bir yumurtlama borusu ve çok iri art kalçalar bulunan zarkanatlı familyası. (Üyeleri böceklerde asalak yaşar ya da bazen toplu halde bulunur.)

TORYMUS a. Mazıyabanarısıgillerde asalak yaşayan, canlı madensel renkli zarkanatlı cinsi. (*Torymus bedeguaris, Rhodites rosae*'de asalak yaşar ve saçlımazıya yol açar. *Torymidae* familyasının örnek tipi.)

TORYUM a. (modern bilimsel lat. *thorium*; İskandinavya'da Yıldırım tanrısı'nın adı *Thor*'dan). Aktinitler grubundan, genellikle nadir toprak cevherlerinde bulunan metal. (Simgesi Th olan kimyasal element.)

Atom numarası: 90
Atom kütlesi: 232,038
Özgül kütlesi: 11,7 g/cm^3
Ergime sıcaklığı: 1 750 °C
Kaynama sıcaklığı: 4 790 °C
Yükseltgenme derecesi: +4
Elektron biçimlenmesi:
[2, 8, 18, 32, 18, 8] $6d^2$ $7s^2$
Doğal izotopları: ^{232}Th, α-yayıcısı, yarıömrü 13,9·10^9 yıl
^{228}Th, α-yayıcısı, yarıömrü 1,9 yıl
^{230}Th, α-yayıcısı, yarıömrü 80 000 yıl
^{234}Th, β-yayıcısı, yarıömrü 24,1 gün
^{227}Th, α-yayıcısı, yarıömrü 18,6 gün
^{231}Th, β-yayıcısı, yarıömrü 25,6 sa
Yapay izotopları: kütle sayıları 213-235 arasında değişen 10'dan fazla izotopu vardır.

—ANSİKL. Toryumu 1828'de Berzelius torit içinde buldu; P. ve M. Curie, 1898'de radyoaktifliğini ortaya çıkardı.

Toryum oldukça sünek, beyaz bir metaldir. Akkor derecede yükseltgenir; sıcakta hidrojen, halojenler, kükürt ve azotla birleşir. Hidroklorik asitten etkilenir. Dört değerli olarak bulunduğu en önemli bileşikleri *torya* da denen toryum dioksit (ThO_2), toryum tetraklorür ($ThCl_4$) ve toryum sülfattır [$Th(SO_4)_2$]. *Toryum dioksit*, çok zor ergiyen (3 300 °C) beyaz, ağır bir tozdur; toryum sülfatın kalsinasyonu sonunda elde edilir. *Toryum tetraklorür*, kristalleşmiş beyaz bir tuzdur; klorun torya ve kömür karışımına etkimesi sonunda oluşur. *Toryum sülfat*, torya üzerine sülfürik asit etki ettirilerek elde edilir.

Toryumun en önemli kaynağı monazittir; monazit, seryum fosfat ile bileşiminde % 15'e kadar toryum dioksit (ThO_2) bulunan lantan fosfattan oluşur. Monazit, derişik sülfürik asit içinde çözündürülür ve toryum fosfat magnezyum oksitle çöktürülür. Önce yıkanan ve daha sonra sodyum karbonatlı ortamda kalsine edilen toryum fosfat, ham toryum dioksidi verir; bu da çözünebilen toryum oksalata dönüştürülerek çözünmeyen seryum ve lantan oksalatlardan ayrılır. Oksalat ısıl olarak bozundurulduğunda toryum dioksit elde edilir.

Bir başka ayırma yöntemi, lantanitlerin sülfürik asit ile fosforik asit karışımı içindeki düşük çözünürlüğüne dayanır. Metal olarak toryumu ayırmak için önce klorürü hazırlanır ve daha sonra bu bileşik vakum altında kalsiyumla indirgenir.

Nadir toprak oksitleriyle karıştırılan toryum dioksit lüks lamba gömleklerinin yapımında kullanılır. Ayrıca toryumdan, yayıcı gücünün çok yüksek olması dolayısıyla kimi vakum tüplerindeki tungsten katotların kaplanmasında yararlanılır. Öte yandan toryum dioksit, amonyağın nitrik aside dönüştürülmesinde, petrokimyada kraking işlemlerinde ve sülfürik asit üretiminde katalizör olarak kullanılır.

Kütle sayısı 232 olan izotopu radyoaktiftir. Radyoaktiflik yarıömrü 10^{10} yıldan daha uzun olduğu için Yerküre'nin oluşumundan beri var olan tek radyoaktif izotoptur ve uranyumdan daha bol bulunduğu tahmin edilmektedir. Önce radyumun izotopu olan toryum X'i, sonra radonun izotopu ve toryumun bir emanasyonu olan toronu (Tn) veren radyoaktif bir ailenin başlangıcını oluşturur. Bu seri, kararlı bir izotop olan kurşun 208'le sona erer. Toryum 232 (^{232}Th), ancak yüksek enerjili nötronlarla bölünmeye uğrar, ama toryum 233 ve protaktinyum 233 aracılığıyla bir nötron yakalayarak bölünebilir bir çekirdek olan uranyum 233'ü verir. Bu bakımdan nükleer reaktörlerde verimli bir madde olarak kullanılır.
—Jeokim. Toryumun jeokimyasal davranışı uranyumunkine yakındır. Magmanın kristalleşmesi sırasında artık sıvıda derişir; bu nedenle özellikle granitler gibi farklılaşmış kayaçlarda bol bulunur. $50 \cdot 10^{-6}$ oranına erişebilir. ^{230}Th / ^{238}U radyokronoloji yöntemi, yaklaşık 300 000 yılı aşmayan olayları tarihlemeyi sağlar. (→ JEOKRONOLOJİ.)

TOS a. **1.** Alın ya da boynuzla yapılan vuruş: *Koçun bir tos darbesiyle kendini yerde buldu.* **—2.** *Tos vurmak*, koç, teke, öküz vb.'den söz ederken, alın ya da boynuzla vurmak; süsmek.

TOSA, kökeni XIV. yy.'a kadar uzanan japon resim okulu. Dindışı ulusal resim geleneğini *(yamato-e)* Kyoto imparatorluk sarayında canlı tuttu, ancak Kanolar'ın giderek benimsenmesi karşısında geriledi. Tosa, özellikle japon edebiyatının ve tarihinin klasik temalarından esinlendi, sonradan halk romanlarının kitap resimlemelerinde ortaya çıktı ve böylece *ukiyo-e*'ye kısmen esin kaynağı oldu. —TOSA MİTSUNOBU (1430'a doğr. - 1522), Tosa okulunun gerçek kurucusu sayılır. İmparatorluk sırasında (1469), sonradan şogun döneminde (1518) sarayın resim dairesinin yöneticisi oldu ve japon resmine uzun süre yön verdi. Yeni bir üslup geliştiren Tosa, geleneksel *yamato-e*'nin canlı renklerini mürekkeple yarattığı çeşitli etkilerle bağdaştırarak değişik türde yapıtlar gerçekleştirdi: buddhacılıkla ilgili resimler, öykülemeli panolar, paravanlar, portreler. Kızı, Kano Motonobu'yla evlendi. —TOSA MİTSUYOŞİ (1539-1613) ailenin son temsilcilerinden biridir. Kyoto'dan ayrılmak zorunda kalınca Osaka'nın güneyine yerleşti ve Kano okulu için çalışarak, ona *yamato-e*'nin geleneksel renklendirme tekniğini aktardı. —Diğer bir büyük ressam, TOSA MİTSUOKİ (Sakai 1617 - Kyoto 1691), imparatorluk sarayının resim dairesinin başına getirildi (soyundan gelenler bu unvanı XIX. yy.'a kadar korudular) ve Tosa okulunun resim geleneğini, incelikli bir üslupla (çiçekler ve kuşlar, paravanlar, öykülemeli panolar) sürdürürken, *yamato-e*'nin belirgin özelliklerine Güney Songlar'ın çin etkilerini kattı.

TOSBAĞA a. Kaplumbağaya halk arasında verilen bir ad.
—Nümism. İ.Ö. VI. yy. sonundan IV. yy. sonuna kadar Aighina'da tosbağa biçiminde basılan gümüş stater.

TOSBAĞAMSIKOŞNİLGİLLER a. Böcbil. KABUKLUBİTGİLLER familyasının eşanlamlısı.

Tosca, V. Sardou'nun oyunu (1887). 1800'de, Roma'da ünlü şarkıcı Tosca'nın âşığı ressam Mario Cavaradossi, bir sürgünü saklamak suçundan tutuklanmış ve idam cezasına çarptırılmıştır. Emniyet müdürü Scarpia, Tosca'ya eğer kendisiyle yatarsa Mario'yu kurtaracağına söz verir. Tosca bu öneriyi kabul edermiş gibi görünür, ama Scarpia'yı bıçaklayarak öldürür. Mario kurşuna dizilir, umutsuzluğa kapılan Tosca kendini Tevere ırmağına atar. Sarah Bernhardt için yazılmış olan bu oyun büyük bir başarı kazanmıştır.

Tosca, V. Sardou'nun (Roma, 1900) piyesinden yola çıkarak, librettosunu Giacosa ve İllica'nın yazdığı Puccini'nin 3 sahnelik operası. Şaşırtıcı dramatik özlülüğü, durumların şiddeti (Tosca ve Scarpia arasındaki sahne) ve bestesinin cüretiyle bu opera lirik tiyatro tarihinin en kusursuz operalarından biri olarak kabul edilir.

TOSCANA, Orta İtalya'da bölge; 23 000 km²; 3 599 000 nüf. (1991). Merkezi *Floransa*. Dokuz ile bölünür: Arezzo, Floransa, Grosseto, Livorno, Lucca, Massa e Carrara, Pisa, Pistoia, Siena.

H. Cartier-Bresson-Magnum

Toscana'dan bir görünüm (Siena ile San Gimignano arasında)

COĞRAFYA

Düzensiz güneş alan, akdeniz ikliminin etkisindeki Toscana'nın doğal yapısı çok çeşitli özellikler gösterir. Kuzeyde ve doğuda kumtaşlı-marnlı Apennin dağları, geniş vadilerle (Lunigiana, Garfagnana, Mugello, Casentino) kesilir. Denize daha yakın kesimlerde başka engebeler bulunur: K.'den G.'e doğru, kireçtaşlı Apua Alpleri (1 945 m), Chianti bölgesi tepeleri ve Metallifere tepeleri. Arno'nun vadisi, val di Chiana ve granitli (Elbe) ya da volkanik (Capraia) adaları karşısındaki kıyı ovaları (Versilia, Maremma) dışında ovalara ender rastlanır.

Ekonomik yaşam büyük farklılıklar sergiler. Tarımda, gerileyen geleneksel karma üretim (buğday-bağcılık) sisteminin, yerini belli ürünlere yönelik bir tarım almaktadır: Chianti bağları, Aşağı Arno vadisinin sebzeleri, Pescia'da çiçek yetiştiriciliği. Sanayi hem maden zenginliklerinden (Elbe adasında demir, Carrara'da mermer, Larderello'da jeotermal kaynaklar), hem de küçük kentlere (Empoli, Pontedera, Cascina, Poggibonsi vb.) dağılmış çok sayıda küçük firma (makine, mobilya, cam, hazırgiyim, ayakkabı) yaratan Toscanalılar'ın girişimci eğiliminden yararlanır. Önemli birkaç merkez vardır: Prato (yün), Pisa (cam), Livorno (makine), Rosignano Marittimo (kimya), Piombino (metalürji), Floransa (makine, el sanatları). Ticaret ve özellikle de turizm çok canlıdır; deniz turizmi (Viareggio ve tüm kıyı kesimi) kültür turizmiyle (Floransa, Siena, Pisa, Lucca vb.) desteklenir. Başlıca kentler: Floransa, Livorno, Prato, Pisa. Toscana, İtalya'nın kuzeyi ile güneyi arasında bir geçiş bölgesidir.

TARİH

• *Etruria'dan Toscana markiliği'ne.* Eski Etruria* sınırları içinde kurulmuş olan Toscana, Augustus dönemi İtalyası'nın on dört bölgesinden biriydi. 568 ya da 570 -774 arasında Tuscia lombard dukalığı olan Toscana'yı 774'te Karolenjler işgal ederek burada Lucca kontluğu'nu kurdular. Kontluk, IX. yy.'da Toscana markiliği haline getirildi; markiliğin görevi özellikle Sarazenler'e karşı savaşmaktı. Lucca kontları soyunun son temsilcisi olan kontes Matilde (1076-1115), ölürken mülklerini Kilise devletine bıraktı. Matilde'nin vasiyetinin geçerliliğine itiraz eden imparatorlar, Papalık'la uzun bir çatışmaya girdiler ve bu çatışmadan yararlanan Toscana kentleri (Floransa*, Siena*, Pisa*, Lucca* vb.) bağımsızlıklarını elde ettiler.
• *Toscana büyük dukalığı.* XIII. yy.'ın sonunda, Floransa'nın (Welfeler) komşu kentlere (Ghibellinolar) karşı kazandığı zaferlerden sonra, Mediciler'in XV. yy.'dan başlayarak geniş bir Floransa devleti kurmaları, Toscana'nın siyasal birliğini yeniden elde etmesine yol açtı. Mediciler'in talihinin dönmesi (1494-1512) ve Toscana'nın Charles VIII tarafından işgal edilmesiyle bir ara kesintiye uğrayan bu süreç, Mediciler'in eski kudretlerini yeniden elde etmelerinden ve Alessandro de Medici'nin 1532'de Karl V tarafından Floransa'nın soydan geçme dukası ilan edilmesinden sonra yeniden canlandı. Alessandro'nun ardılı Cosimo I, Siena'yı ilhak ettikten (1555) sonra, papa Pius V'ten Toscana büyük dukası unvanını aldı (1569).

Büyük duka Cosimo I (1569-1574) ile Ferdinando'nun (1587-1609) mutlakıyetçi rejimi altında, özgürlüklerinden yoksun kalan Floransa, iktisadi üstünlüğünü kaybetti. Gerçi büyük dukalar, madenlerin işletilmesini sağlayarak, tarımı (bataklıkların kurutulması), sanayiyi (ipekçilik) ve ticareti (Livorno limanının kurulması) teşvik ederek iktisadi etkinlikleri çeşitlendirdiler, ama devletlerine kazandırdıkları bu gelişme hızı, onun denetimini kısmen rahiplere bırakan ardılları Cosimo II (1609-1621), Ferdinando II (1621-1670) ve Cosimo III (1670 -1723) zamanında kesintiye uğradı.

Mediciler'in sonuncusu olan Gian Gastone (1723-1737) döneminde büyük devletlerin askerleri tarafından işgal edilen Toscana, Maria-Theresia'nın kocası Lorraine dükü Franz'a (Toscana dukası Francesco II) verildi ve böylece Avusturya'nın nüfuz bölgesine geçmiş oldu. Kilise'nin mutlak iktidarını kırmak amacıyla bir dizi önlem alan Francesco II'nin (Franz I) [1738-1765] zamanında düşün yaşamında bir canlanma başladı. Francesco II'nin oğlu Pietro Leopoldo I (Leopold II) [1765-1790], Toscana yönetimini aydın despotluğunun başarılı bir örneği durumuna getirdi. Fizyokrat Neri, hukukçu Beccaria ve piskopos Scipione de Ricci gibi seçkin danışmanları çevresinde toplayan Leopoldo I, bütün alanlarda (iktisat, hukuk, yönetim, din) bir reform politikası güttü. Ne var ki, gerçek bir halk desteğinden yoksun olan Leopoldo I'in bu deneyi, kendisi imparator olup yerine oğlu Ferdinando III (1790-1801; 1814-1824) geçince son buldu. İki kez Fransa'nın işgaline uğrayan (1799 ve 1800) Toscana, Bonaparte tarafından Presidiolar da topraklarına katılmak suretiyle Etruria krallığı durumuna getirildi ve Parma dukası Ludovico'ya verildi (1801). 1807'de Fransa'ya ilhak edilerek 1808'de üç *département* halinde (Arno, Akdeniz, Ombrone) örgütlenen ve Elisa Baciocchi'ye verilen Toscana, fransız reformlarından yararlandı.

1814'te, Ferdinando III yeniden Toscana'nın başına getirildi ve 1815'te ülke Presidiolar, Elbe adası ve Piombino da topraklarına katılarak genişletildi (Viyana kongresi). Grandük ve ardılı Leopoldo II (1824-1859), fransız kurumlarını özünde korudular ve dış politika konusunda Avusturya'ya bağlı kalmakla birlikte içeride ılımlı bir liberal politika güttüler. Bu dönem süresince Toscana gizli derneklerin faaliyetinden fazla etkilenmedi, ama 1848'de ilk karışıklıklarla birlikte Leopoldo II bir Anayasa kabul etti. Bundan sonra, halkın baskısıyla Toscana, Avusturya'ya karşı mücadeleye girişti ve Guerrazzi ile Montanelli'nin yönetiminde kısa ömürlü bir cumhuriyet ilan edildi (şubat 1849). Avusturya'nın galip gelmesi üzerine Leopoldo II yeniden iktidara geldi ve 1852 Anayasası'nı lağvetti.
• *İtalya'ya bağlanış.* 1859'da, büyük duka, Piemonte'nin yanında Avusturya'ya karşı savaşmayı reddettiği için devletinden kovuldu (27 nisan); Toscana, Ricasoli'nin yönetimindeki bir geçici hükümet tarafından yönetilmeye başladı. Bir plebisit (mart 1860) sonucunda grandüklük Vittorio Emanuele'nin krallığına bağlandı ve 1865'ten 1870'e kadar Floransa, yeni İtalya krallığı'nın başkenti oldu; toscana burjuvazisi krallığın siyasal kadrolarına birçok eleman sağladı. XX. yy.'ın başında, sanayileşme işçi örgütlerinin ortaya çıkmasına ve sosyalistlerin bölge belediyelerine yerleşmelerine yol açtı. 1943'te, Toscana italyan direniş odaklarından biri durumuna geldi.

TOSCANA a. (öz. a. *Toscana*'dan) [Tamlayan olarak] Toscana ile ilgili, Toscana'ya ilişkin.
—Mim. *Toscana düzeni*, yalınlığıyla ayırt edilen roma kökenli düzen (bezemesiz saçaklık frizi; çıplak sütun; çoğu kez eteklik üzerinde tek bir kaval silmeden oluşan taban; roma dor düzeninde olduğu gibi, bilezik, boyuncuk, yarım kaval silmeli çanak ve tepeliği üst üste getiren sütun başlığı).

TOSCANA LEHÇESİ a. İtalyancanın lehçesi, Toscana'da konuşulur ve italyanca edebiyat dilinin, standart italyancanın temelini oluşturur. (Toscana lehçesi Elbe adasında da konuşulur ve korsika lehçesiyle Sardinya'nın kuzeyindeki lehçelerden [sassari ve gallura lehçeleri] çok etkilenmiştir.) [Eşanl. FLORANSA LEHÇESİ.]

Lauros-Giraudon

Arturo Toscanini bir portreden ayrıntı (Walther A. Basso'nun yapıtı) *Rossini akademisi, Bologna*

TOSCANİNİ (Arturo), italyan orkestra şefi (Parma 1867 - New York 1957). 1898 -1903 arasında Scala di Milano'nun müdürlüğünü yaptı, bu süre içinde alman ve fransız bestecilerin yeni lirik partisyonlarını tanıttı. İtalya'dan ayrılarak New York'ta Metropolitan Opera'nın başına geçti (1908-1913). Lirik yapıtlar lehinde yürüttüğü kampanyayı sürdürerek, dünyaca ünlü başka yapıtların da (Puccini'nin *La Fanciulla del West*'i, 1910 ve *Madame Sans*

-*Gene*'i, 1915) sahnelenmesini ve özellikle *Ariane et Barbe-Bleue*'nün (1911) ve *Boris Godunov*'un (1913) amerikalı dinleyicilere ilk kez dinletilmesini sağladı. Sonra İtalya'ya, Scala di Milano'daki görevine (1920-1929) döndü ve burada *Turandot*'yu yönetti (1926). Daha sonra, New York Senfoni orkestrası yöneticiliğine atandı (1929-1936). Bayreuth'teki ilk çalışmaları da 1929'a rastlar. Savaş yılları sırasında Almanya ve İtalya'da konser vermeyi reddetti. New York, bu eşsiz lirik orkestra şefinin son 25 yıllık meslek yaşamının etkinlik merkezi olarak kaldı.

TOSELLİ (Enrico), italyan piyanocu ve besteci (Floransa 1883 - *ay. y.* 1926). Ünlü bir *Serenata*'dan başka, birçok piyano parçası, oda müziği ve operetler besteledi.

Martin-Kohler

totem direği (Fort MacLeod [Alberta Kanada] yakınında)

TOSİL- (fr. *tosyl*-'den). Org. kim. Bir molekülde tosil grubunun bulunduğunu gösteren önek.

TOSİL a. (fr. *tosyle*'den). Org. kim. Toluensülfonilin para izomeri.

TOSİLKLOROAMİT a. (fr. *tosylchloramide*'den). Eczc. Sodyum tosilkloroamit, KLOROAMİN'in eşanlamlısı.

TOSKAFAKAVUNU → ADAMOTU

TOSKÇA a. Arnavutçanın lehçesi, Shkumbin ırmağının güneyinde ve Yunanistan ile İtalya'daki arnavut topluluklarında konuşulur. (Gegçeden çok daha türdeşlik gösteren toskça, edebi arnavutçanın temelini oluşturmuştur.)

TOSKÖY, Samsun'un Bafra ilçesine bağlı Boğazkaya bucağının eski adı.

TOSLAK, Antalya'nın Alanya ilçesi merkez bucağında köy; 2 628 nüf. (1990). Antik *Augai* kenti bu köyün yerindeydi.

TOSLAMA a. Toslamak eylemi.

TOSLAMAK gçz. f. *Bir yere toslamak*, sözkonusu bir kimseyse, kafasını; bir araçsa, ön bölümünü, bir kimseye, bir yere, bir şeye hafifçe çarpmak.

◆ g. f. **1.** *Bir kimseyi toslamak*, tos vurmak. **—2.** *Arg.* (*Bir kimseye*) *belli bir miktar para toslamak*, (ona) bir miktar para vermek: *Tosla bakalım elli bin papeli.*

◆ **toslaşmak** işt. f. **1.** İki hayvandan (koç, teke, öküz vb.) söz ederken, birbirine tos vurmak. **—2.** İki şeyden ya da iki kişiden söz ederken, birbirine hafifçe çarpmak.

Toşusai Şaraku

Oyuncu Matsumoto Yonesaburo (kadın rolünde, 1794) estamp (*Guimet müzesi, Paris*)

Réunion des musées nationaux

TOSLAŞMAK → TOSLAMAK

TOST a. (ing. *toast*; esk. fr. *tostee*, kızarmış ekmek dilimi'nden). **1.** Arasına yağ, peynir, sucuk vb. konularak, özel makinesiyle kızartılan, üst üste konmuş iki ekmek dilimi. **—2.** *Tost ekmeği*, tost yapmak için özel bir biçimde hazırlanmış ekmek. || *Tost makinesi*, tost yapmakta kullanılan üst üste kapanan iki bölümden oluşan elektrikli araç.

TOSTÃO a. Portekiz'de 10 centavoluk para (eskiden 100 reilikti).

TOSTOPARLAK sıf. (*toparlak*'tan pekiştirilerek). Tam bir top biçiminde, yusyuvarlak: *Tostoparlak bir kafa, bir yüz.*

TOSUN a. **1.** Bir ile üç yaş arasında bulunan burulmuş erkek sığır. (Bk. *ansikl. böl.*) **—2.** Küçük danalardan elde edilen kaygan ve ince yüzlü deri. **—3.** *Tkz.* Sağlıklı, tıknaz ve gürbüz delikanlı ya da bebek. **—4.** *Tosun gibi*, güçlü kuvvetli, tıknazca ve gürbüz kimseler için kullanılır.

—ANSİKL. Tosun dana ile öküz arası yaştaki burulmuş genç erkek sığırdır. Biraz yaşlanınca öküz olur. Öküzler tosunluk evresindeyken koşuma alıştırılır ve bu evrede en çok dövene koşulur. Günümüzde sanayileşmiş ülkelerde öküz kullanımı hemen hemen ortadan kalktığından tosunlar et üretimi için yetiştirilmektedir. Kasaplık tosunlar mezbahaya gönderilmeden önce en az dört aylık yoğun bir besiye çekilirler. Batılı ülkelerde ortalama kesim ağırlığı 600 kg'dır. Ama hayvanın çok ya da az genç oluşuna göre 350 kg'a kadar iner. Türkiye'de kasaplık genç sığır için tosun adı kullanılmaz. Bunlara "dana", gerçek danaya da "süt danası" denir.

TOSUN (Zeki), türk basketbolcu (Üsküp 1948). İki yıl kadar kaleci olarak futbol oynadıktan sonra İTÜ'de basketbola başladı (1966). Bir süre Beşiktaş, sonra yeniden İTÜ'de yer aldı. 150 kez milli oldu.

TOSUN MEHMET PAŞA → MEHMET PAŞA Tosun.

TOSUNCUK a. Olağandan iri doğan çocuk: *Bir tosuncuk doğurmak.*

TOSUNER (Necati), türk yazar (Ankara 1944). Pertevniyal lisesi'ni bitirdi. Basın ilan kurumu'nda çalıştı; yayıncılık, reklam yazarlığı yaptı. Öykülerinde yalnızlık, bunalım gibi bireysel duyguları yansıtırken, toplumun özürlü insanlar karşısındaki anlayışsızlığını sergiledi (*Çıkmazda* [1969], *Kambur* [1972]). Yerleşmiş değer yargılarına, toplumsal baskılara karşı çıktı (*Sisli* [1977], *Necati Tosuner sokağı* [1983], *Çılgınsı* [1990]). Bir süre bulunduğu Almanya'daki gözlemlerini *Sancı, sancı*'da (1977, TDK ödülü) sergiledi.

TOSUNPINAR, esk. **Camusayna,** Hatay'ın merkez ilçesi Harbiye bucağına bağlı köy; 2 874 nüf. (1990).

TOSUNZADE ABDULLAH EFENDİ, türk besteci (İstanbul ? - *ay. y.* 1715). Ahmet III'e müezzin ve hanende oldu. 200'den çok beste yaptı. Günümüze ancak *saba* makamından iki, *neva* ve *muhayyer, mahur* makamlarından da birer bestesi kaldı.

TOSYA, Batı Karadeniz bölümünde Kastamonu iline bağlı ilçe; 48 055 nüf. (1990); 1 197 km²; 54 köy. Merkezi, Kastamonu'nun 66 km G.-D.'sunda *Tosya*, 22 810 nüf. (1990). Tahıl, şekerpancarı, meyvecilik, pirinç.

TOŞİYORİ a. (japonca *toşiyori*, ihtiyar). Tar. Tokugavalar'ın Japonyası'nda şogunun danışmanı.

TOŞUSAİ ŞARAKU, japon estamp ustası (1794-95'te Edo'da [bugün Tokyo] etkinlik gösterdi). Belki de bir *no* oyuncusu olan bu sanatçı üzerine hiçbir şey bilinmemektedir. Büyük bir bölümü kabuki oyuncularının portrelerinden oluşan 150 kadar çokrenkli estampı vardır. Bu estamplarda tutumlu tekniğine rağmen, kesin çizgilerle insan kişiliğini ve insanın üstlendiği rolün önemini başarıyla yansıttı. Siyahla dengelediği yalın renkleri ustalıkla kullanarak anlatımsal gözüpekliğini güçlendirdi. Taklitçilerinden hiçbiri, onun ruhbilimsel kavrayışına ya da dramatik gücüne erişememiştir.

Totak. Arkeol. Ankara'da, Haymana'nın 24 km kadar G.-D.'sunda buluntu yeri. 1941'de Remzi Oğuz Arık, 1963'te D. H. French'in yaptığı yüzey araştırmalarında Bakırtaş, İlk Tunç çağ, Hitit, Demir çağı ve daha geç dönemlere ilişkin çanak çömlekler de ele geçti.

TOTAL sıf. (fr. *total*; halk lat. *totalis*, klas. lat. *totus*, bütün'den). Tüm bölümlerin toplamı olarak, nicelik açısından bütünü ele alınan bir şey için kullanılır: *Total sayı bir milyona ulaşıyor. Total yüksekliği hesaplamak.*

—Fotogram. Yapay olarak stereoskopik görmede, derinlik ayırma yeteneğini belirten özgül plastik sayısı *(n)* ile gözleme merceğinin (ν) büyültmesi çarpımı.

$$\text{total plastik} = n \cdot \nu = \frac{b}{b'} \cdot \nu$$

$$\left[\, n = \text{özgül plastik} = \frac{\text{alım bazı } (b)}{\text{göz bazı } (b')} \,\right]$$

Total plastiğin sayısal değeri, doğal derinlik netliğini artırmayı sağlayan katsayıdır.

TOTALİTARİZM a. (fr. *totalitarisme*). Siyas. bil. Devletin, bir ideoloji adına tüm kişisel etkinlikleri sıkı bir biçimde denetimi altına aldığı siyasal sistem.

TOTALİTER sıf. (fr. *totalitaire*). Siyas. bil. Totalitarizmi uygulayan bir devlet ya da siyasal rejim için kullanılır.

TOTANUS a. Albacak* ortak adıyla anılan kuşların eski cins adı.

TOTEM a. (ing. *totem*; algonkin dilinde *ototeman*'dan). **1.** Bir topluluğun ya da bir bireyin atası ya da koruyucusu olarak kabul edilen hayvan. **—2.** Bu hayvanın tasviri. **—3.** *Totem direği* ya da *totem kazığı*, Vancouver'dan Alaska'ya kadar Kuzey-batı Büyük Okyanus kıyılarında oturan Kızılderililer'in diktikleri, sedir ağacından yontulmuş ve boyanmış direklere genellikle verilen ad. (Evlerin ön cephesine dikilenler "arma" türündendi ve ailenin efsanevi kökenini temsil ederdi; potlaçlar sırasında dikilenlerse, cenazeyle ilgiliydi ve ölünün ailesine ait simgelerle süslenmiş olurdu.)

TOTEMCİLİK a. Antropol. Bazı toplumlarda, birey ya da bir bireyler grubuyla bir hayvan, bir nesne ya da bir canlılar ya da olaylar kümesi arasında bağlantı bulunduğuna ilişkin inançların ve kültürel uygulamaların tümü. (Eşanl. TOTEMİZM.)

—ANSİKL. Totemciliğin, birbirinden ayrı ve dıştanevlenmeli (aynı totem grubuna bağlı üyeler, aralarında evlenemezler) gruplara dayanan bir toplumsal örgütlenmeye eşlik ettiği, çoğunlukla kabul edilen bir görüştür. Totemleriyle tanımlanan bu grupların, belirli bir ya da birçok varlık ya da nesneyle özel bağlantıları vardır (bu bağlantı, bir soybirliği inancına kadar varabilir). Dolayısıyla, bu bağlantı toteme ilişkin belli birtakım yasaklamalara (yalnızca onu yemenin değil, çoğu kez onu görmenin, ona dokunmanın da yasak olması gibi) yol açar.

Gerçekte, totemcilik denilen olgu, kendini çok farklı biçimlerde gösterebilir: totem, bir hayvan (en sık rastlanan durum budur), bir bitki, hatta doğal (şimşek, yağmur) ya da fizyolojik (kusma) bir olay olabilir. Antropologlar (Frazer, Van Gennep, W.H.R. Rivers), totemciliği bir sistem hali-

ne getirdiler ve hatta bu sisteme birbirini tutmaz birtakım öğeler bile soktular: adlandırmalar ve simgeler, büyüsel-dinsel bağıntılar, çeşitli yasaklamalar, özel bazı toplumsal yapılar, dıştanevlilik vb. İleri sürülen bu kuramlar, bu öğelerin birçoğunu bir araya getirerek bir "totem sistemi" oluşturdu. Birçok bilginin yanılgısı, incelenen öğelerin, her zaman bağdaşık bir bütün oluşturduğuna ve örneğin bir bireyin bir beslenme yasağına uyduğu gözlemlendiğinde, büyük bir totem sisteminin sözkonusu olduğuna inanmalarından ileri geliyordu. Onlara göre, Eskimolar dışında hiçbir toplum bu örgütlenme biçimine yabancı değildi: böylece totemcilik, bu toplumların niteliğini belirleyici ve onları "gelişmiş" denilen toplumlardan ayıran normal bir evre oluşturuyordu.

Totemciliğe ilişkin olgular, ilk olarak 1891'de, algonkın toplumunda, Ojibwalar arasında gözlenip tanımlandı. Ne var ki, birey gruplarına hayvan adları verilmesiyle (kolektif totemler) her bireyin doğaüstü bir koruyucu bekçisi olduğu biçimindeki inançların daha başlangıçtan birbiriyle karıştırıldığı anlaşılıyordu. Nitekim, Ojibwalar'da, klana adını veren totem hayvanıyla insanlar arasında herhangi bir soysop ilişkisi inancına rastlanmıyordu; üstelik, totem olarak alınan hayvan tapınma konusu değildi. Demek ki, birbirinden farklı iki öğe, nedensiz olarak bir araya getirilmişti.

Totemciliğin en geniş biçimde incelendiği toplumlar, Avustralya toplumlarıdır. Bu toplumlarda birçok totem tipi saptanmıştır. Bireysel totemcilik tipinde, belli bir bağlılık, grubun büyüsüyle ona yardım eden hayvan (genellikle bir sürüngen) arasında özel bir bağlılık vardır. Totem-hayvanla birey arasında, hayvanın yenilmesini yasaklayan bir özdeşlik duygusu bulunur. Cinsel totemcilikteyse, aynı gruba bağlı iki farklı cinsten kişilerin totemleri de farklı türdendir. Bu tip totemcilik, anasoylu bir ikiyanlılıkla ilişkili görünmektedir. Klan totemciliğindeyse, her klanın bir ya da birden çok totemi vardır ve klan üyeleri bu totemler için törenler düzenlerler ve bazı yasaklara uyarlar. Totem, anasoyuna ya da babasoyuna bağlılığa, ana rahmine düşüş ya da doğum yerine göre saptanabilir. Anadan geçen bir totem sözkonusu olduğunda, klan üyeleri, kendileriyle totemleri arasında tensel bir bağ olduğunu düşünürler; bu tür özdeşlik çeşitli yasaklara yol açar. Totemin babasoyuna göre saptanması durumundaysa, aynı toteme bağlılık, grubun topraklarına bağlı totem alanlarına göre değişiklik gösterir.

Bu farklı totemcilik türleri, bazı toplumları nitelendirmek için yeterli olan tek sistemli kuramları yalanlamaktadır.

Başka bazı antropologlar da, totemciliği, günlük somut yararların tören diline dökülmesi olarak gördüler. Bunlara göre, filan toplumsal grubun, filan hayvanı ya da falan bitkiyi kendine totem olarak seçmesinin nedeni, bunda özel bir çıkar görmesidir. Bugün, totemciliğin bir şifreye benzediğini düşünmek daha doğru gibi görünüyor. Buna göre, totemler arasındaki ilişkiler, insanlar için taşıyan başka bazı ilişkileri karşıtlıkları, bağlılaşımları, dile getirir. Gerçi, bu durumda da bir totem sisteminden söz edilebilir, ama bu sistem artık gerçekliğin belli bir kavranışının simgesel anlatımından başka bir şey değildir, "hayvansal ve bitkisel evreni topluma uyarlayabilme olanağıdır" (Cl. Lévi-Strauss); böylece insan, salt soy zinciriyle aktarılan bir özelliğin bireyin toplumla ilişkileri bakımından sınıflandırılmasını olanaklı kılan toplumlarda, toplumsal farklılaşmayı daha iyi kavrayabilir ve bir tür sınıflandırma yapabilir. Lévi-Strauss'un bakış açısına göre, totemcilik, doğa-kültür ilişkisinin bir örneğini oluşturur. "Totemcilik" terimi, biri doğal, öteki kültürel iki dizi arasında zihinsel olarak kurulmuş ilişkileri kapsar. Doğal dizi, bir yandan kategorileri, öte yandan bireyleri; kültürel dizi de, grupları ve kişileri içerir. Bütün bu terimler, her dizideki iki tarz varlığı (kolektif ve bireysel) ayırt etmek ve dizileri birbirine karıştırmamak amacıyla keyfi olarak seçilmiştir. Avustralya totemciliğinin "toplumsal" ve "cinsel" denilen biçimleri, bir doğal kategoriyle (hayvan ya da bitki türü ya da nesneler veya olaylar sınıfı) bir kültürel grup (yarım, bölüm, altbölüm, dinsel grup ya da aynı cinsiyetten kişilerin tümü) arasında bir ilişki öngörür. Üç bileşim daha olanaklıdır: kategori-kişi, birey-kişi, birey-grup; Lévi-Strauss, bunların her birine bir ya da birçok etni (amerika, polinezya, afrika vb. etnileri) gözlemlenebilen gerçek bir olgunun denk düştüğünü ileri sürer. Demek ki doğa-kültür ilişkisi, şifre-mesaj modeline göre ortaya çıkmaktadır; doğa, bir şifre verir (hayvan ya da bitki türleri) ve toplum, bu şifreden hareketle kültürü oluşturan bir mesaj (felsefi, totemsel, mitsel ya da dinsel söylem) ortaya koyar.

TOTEMSEL a. Toteme, totemciliğe ilişkin.

TOTES GEBİRGE, Avusturya'da dağlık kütle. Steiermark ile Yukarı Avusturya sınırında; 2 515 m. Kireçtaşlı bu kütlede bitki örtüsü yoktur. Taupitzalm çevresinde kış sporları.

TÓTH (Kálmán), macar şair ve gazeteci (Baja 1831 - Budapeşte 1881). Çok sayıda şarkı ve komedi yazdı, 1848 devrimi'nden sonra kendisini gazeteciliğe adadı ve ilk haftalık mizah dergisi *Bolond Miska*'yla bir edebiyat dergisi (1864-1894) çıkardı.

TÓTH (Árpád), macar şair (Arad 1886 - Budapeşte 1928). Noktacı estetik anlayışıyla kaleme alınmış şiirleri biçim açısından son derece başarılıdır (*Hajnali Szerenad*, 1913; *La joie s'évapore* [fr. çev.], 1922). *Nyugat* (Batı) dergisinde yazılar yayımladı, XX. yy. başında macar şiirinin yeniden doğuşunda önemli bir rol oynadı. Baudelaire'in birçok şiirini ve Wilde'ın *The Ballad of Reading Gaol* adlı yapıtını çevirdi.

TOTİLA ya da **BADUİLA** ("Ölümsüz") [öl. Caprara 552], Ostrogotlar'ın kralı (541-552). Eraric'in yerine geçti ve saldırılarını Cumae ve Napoli'ye kadar sürdürdü, 543'te Napoli'yi aldı. Az baskıcı bir yönetim kurarak halkların saygısını kazandı. Totila, Roma'yı iki kez ele geçirdi, sonra Sicilya, Sardinya ve Korsika üzerinde egemenlik kurdu (550). Narses tarafından Tadinae'de (Gualdo Tadino), Urbino yakınında bozguna uğratıldı (552), kaçarken yaralanıp öldü.

TOTİPOTAN sıf. (fr. *totipotent*, lat. *totus*, bütün, *potentia*, kuvvet'ten). Biyol. Henüz farklılaşmamış olan ve her biri başlı başına gelişerek düzenleme ile tam bir organizma meydana getirebilen embriyon hücrelerine denir. (Denizkestanesinin ilk dört blastomeri totipotandır.)

TOTİUS (Jacob Daniel DU TOIT,— denir), afrikaans diliyle yazan güney afrikalı şair (Paarl 1877 - Pretoria 1953). Afrikaans dilinin resmi dil ve edebiyat dili olarak kabul edilmesi için ateşli bir kampanya sürdüren rahip S. J. Du Toit'nın oğluydu, ülkenin dinsel, siyasal ve edebiyat yaşamında önemli bir rol oynadı.

TOTLEBEN ya da **TODLEBEN** (Eduard İvanoviç), rus general (Mitau, günümüzde Yelgava, 1818 - Bad Soden 1884). İstihkâm subayıydı, Sivastopol* tahkimatını düzenleyerek ün yaptı ve 1855'te kentin savunmasını yönetti. İstihkâm şubesi başkanı oldu. 1877-1878 Türk-Rus savaşı'nda Plevne*'yi kuşatmakla görevlendirildi ve 3 aylık bir kuşatmadan sonra kenti teslim aldı.

TOTMAN a. (alm. sözc.). Dy. Kimi lokomotiflerde bulunan ve makinistin rahatsızlanması durumunda taşıtın durmasını sağlayan güvenlik düzeneği.

TOTNES, Büyük Britanya'da (Devon) kent, Dartmoor ormanının G.-D.'sunda, Dart kıyısında; 5 800 nüf. Bir norman şatosu ile surların kalıntıları. XV. yy.'dan kalma kilise (minber). Eski evler. Müzeler.

TOTNES kontu → CAREW OF CLOPTON (George, *baron*).

TOTO a. Sportotonun kısaltılmışı: *Toto zengini. Toto sonuçları.*

TOTO a. *Tkz.* Kıç, popo.

TOTO (Antonio DE CURTIS GAGLIARDI DUCAS COMNENO Dİ BISANZIO, —denir), italyan sinema, tiyatro ve müzikhol sanatçısı (Napoli 1898 - Roma 1967). Roma'nın bazı çalgılı kahvelerinde, komik kaba güldürü yeteneğiyle kendini çabucak tanıttı ve yarımadanın en çok sevilen komedyenlerinden biri oldu. Sinemaya oldukça geç başladı (G. Zambuto'nun *Fermo con le mani's*, 1937). Bazı filmleri; *Guardie e ladri* (Steno ve M. Monicelli, 1951), *Dov'è la libertà* (R. Rosselini, 1953), *Napoli maceraları* (L'oro di Napoli [V. De Sica, 1954], *Toto gangster* (İ soliti ignoti) [M. Monicelli, 1958], *İyi kuşlar kötü kuşlar* (Uccelacci e uccellini) [P. P. Pasolini, 1966].

TOTOLOJİ a. (fr *tautologie*). Aynı düşünceyi değişik terimlerle tekrarlamaya dayanan üslup kusuru ya da oyunu *(Doğu doğudur batı da batı).*

—Mant. A ∨ A → A (önermeler hesabı totolojisi) ve

$$\forall x P(x) \rightarrow \exists x P(x)$$

(yüklemler hesabı totolojisi) biçiminde ifade edilen evrensel olarak geçerli formül. (Eşanl. ÖZDEŞ ÖNERME.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Mant. Klasik mantıkta, birinci dereceden bir dile ait totolojiler, bu dilde kurulmuş önermeler ya da yüklemeler hesabının teoremlerinden başka bir şey değildir. Tamlık teoreminin (→ MODEL) özel bir halinden ibaret olan bu metateorem, yüklemler ya da önermeler hesabının aksiyom şemaları ve dedüksiyon kuralları sonlu sayıda olduğu zaman özellikle belirgin bir hal alır. Bu, matematikte sonlayıcı görüş yanlılarını -Hilbert gibi- haklı çıkaran ağırlıklı bir kanıttır. Wittgenstein ve Viyana çevresi filozofları, "dünya hakkında bize hiçbir şey söylemeyen" doğru önermeler olan totolojilere büyük önem veriyorlardı.

TOTOLOJİK sıf. (fr. *tautologique*). Totolojiye ilişkin, totoloji niteliğinde olan; apaçık.

—Mant. *Totolojik bilim*, mantıkçı Wittgenstein ve Carnap ile Viyana çevresi filozoflarının mantığa ve matematiğe verdikleri ad.

TOTONACLAR → TOTONAKLAR.

TOTONAK DİLLERİ a. Kızılderili dilleri öbeği; Totonaklar tarafından konuşulur. (Kimi dilbilimciler, bu dillerle mixe ve zokue arasında akrabalık bulunduğunu ileri sürer.)

TOTONAKLAR, eskiden Meksika körfezi bölgesinde oturan, günümüzde Oaxaca bölgesinde ve Veracruz ve Puebla (Meksika) eyaletlerinde yaşamakta olan kızılderili halk. Başkentleri Cempoala*'ydı; El Tajín* tören merkezinin de onlara ait olduğu söylenir. Aztek İmparatorluğu'nun hegemonyası altında yaşayan Totonaklar, ispanyol kolonlarıyla ittifak kurarak Aztekler'i yendiler. Orman yakarak açtıkları tarlalarda yaptıkları tarım günümüzde gereksinimlerini karşılayamadığı için, Totonaklar, ücretli işçi olarak çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Geleneksel olarak babayerli geniş ailelere (bunlar giderek çekirdek aile durumuna gelme eğilimindedir) dayanan totonak toplumu, günümüzde meksika belediye sistemlerince yönetilmektedir. Fakat hısımlık bağları hâlâ önemini korumaktadır. Yarattıkları birçok yapıtla (heykel, seramik) ünlü olan Totonaklar, halen iplik eğirme ve dokuma sanat-

Lauros-Giraudon

Toulouse
Saint-Étienne katedrali'nin roman üslubundaki eski avlusundan gelen heykel sütunlar ve başlıklar (XII. yy.)
Augustins müzesi Toulouse

larını sürdürmekte, ayrıca evlerde kullanılmak üzere kap kacak imal etmektedirler. Eski dinlerinin bazı kalıntılarını hâlâ korumakla birlikte (tarım ayinleri, doğa öğelerinin önemi), katolikliği benimsemişlerdir.

TOTONİCAPÁN, Guatemala'da kent, yönetim bölgesi merkezi; 8 600 nüf. — *Totonicapán yönetim bölgesi,* 1 061 km²; 306 144 nüf. (1992).

TOTT (François, *—baronu*), fransız general (Champigny, Seine-et-Marne, 1733 - Bad Tatzmannsdorf, Macaristan, 1793). Ferenc II Rakoçi ile birlikte Fransa'ya göç eden soylu bir macarın oğluydu. Osmanlı İmparatorluğu'na elçi atanan Vergennes ile birlikte İstanbul'a gitti (1756). Fransa hükümetinin kendisine verdiği görev doğrultusunda türkçe öğrendi, Osmanlı İmparatorluğu hakkında incelemeler yaptı. Bir süre Fransa konsolosu olarak Kırım'da bulundu (1867-1869). İstanbul'a döndükten sonra Mustafa III'ün askeri danışmanlığına getirildi. Çeşme bozgununun ardından tehlikeye giren Çanakkale boğazını tahkim etti (1770). Türk topçu ve istihkâm sınıflarının yenileştirilmesi için çalıştı, dökümhaneyi ve hendesehaneyi yeniden düzenledi. Fransa'ya döndü (1876), görünüşte D. Akdeniz'deki fransız échelle'lerinin denetlenmesiyle, gerçekte Mısır'ın Fransa tarafından işgali için ön hazırlıklar yapmakla görevlendirildi (1877). Tuğgeneralliğe (1781), ardından Douai valiliğine atandı (1787). Macaristan'a göç etti (1790) ve orada öldü. *Türkler ve Tatarlar'a dair hatıralar* (Mémoires sur les Turcs et les Tartares) [1784] adlı yapıtında Türkiye ile ilgili önemli bilgiler vermekle birlikte, Türkler hakkında olumsuz bir dil kullanır.

TOTTAİON → TATAİON.

TOTTENHAM, Londra'nın kuzey-doğu'sunda (Haringey *borough*'u) semt, Lea ırmağı kıyısında.

TOTTORİ, Japonya'da liman kenti, Honşu adasında il merkezi, Japon denizi yakınında; 142 477 nüf. (1990). Halk sanatları müzesi. Bir tarım bölgesinin ticaret merkezi. Makine ve besin sanayileri. Kâğıt. Tekstil. Kereste işleme. —*Tottori ili,* 3 492 km²; 616 000 nüf. (1991).

TOUCH, Fransa'da (Akitanya havzası) ırmak, Garonne'un kolu (sol kıyıdan); 75 km. Gers tepelerinden doğar, Toulouse'un biraz K.'inde, Blagnac'ta, Garonne'a kavuşur.

TOUCOULEURLER → TUKULORLAR.

TOUGUÉ, Gine'de kent, bölge merkezi, Futa-Calon'un doğu yamacında; 4 500 nüf. Yakınında boksit yatağı. — *Tougué bölgesi,* 6 200 km²; 113 272 nüf.

TOUL, Fransa'da *arrondissement* (Meurthe-et-Moselle) merkezi, Moselle kıyısında; 17 702 nüf. (1992). Makine sanayileri. Taşıt lastikleri. Mobilya. Hazırgiyim. Şarap ticareti merkezi. Kökeni Galyalılar'a dayanan kent, Roma döneminden sonra kontluk oldu. Şaraplarıyla ünlü bu merkez 1261'de bağımsızlık yolunda bazı haklar elde etti. Bir süre Fransa ile Germen İmparatorluğu arasında anlaşmazlık konusu olduysa da, Westfalen antlaşması'yla (1648) Fransa'ya bağlanması kesinleşti.

TOULET (Paul-Jean), fransız yazar (Pau 1867 - Guéthary 1920). Kısa bir süre Mauritius adasında kaldıktan sonra Paris'e yerleşti ve *la Vie parisienne* dergisinde çeşitli takma adlarla, romanlarından parçalar ya da öyküler yayımladı (*Mon amie Nane,* 1905; *Comme une fantaisie,* 1918). Edebiyat çevrelerine girerek buralarda belli bir etkisi oldu. Derin umutsuzluğunu dile getiren bir fantezi anlayışıyla kendini özellikle şiir (*Contrerimes,* 1921) çalışmalarına verdi.

Toulouse
kent merkezinden ve Capitole meydanından bir görünüm

La Cigogne-Pix

TOULLİER (Charles Bonaventure Marie), fransız hukukçu (Dol, Bretagne, 1752 - Rennes 1832). Duvergier tarafından tamamlanan *Traité de droit civil français*'nin (1811-1831) ilk yazarıdır.

TOULON, Fransa'da *département* merkezi (Var), Faron dağının eteğinde; 170 167 nüf. (1992). Ste-Marie-Majeure kilisesi, eski katedral (XVII. yy.'da yapılmış olmakla birlikte XII. yy.'dan kalma bölümleri de vardır). Vieux-Toulon müzesi, Sanat ve denizcilik müzeleri. B.'daki Bandol'den D.'daki Hyères'e kadar uzanan yerleşme alanının nüfusu 400 000'i aşar. Kent, hizmetler kesimi (yönetim, ticaret, turizm) merkezidir, ama pek sanayileşmemiştir. Savaş limanı işlevi ağır basar. Toulon limanı önemini korumaktadır.

—Tar. Toulon XVI. yy.'a kadar önemli bir rol oynamadı. Henri IV orada bir silah fabrikası kurdurdu. Kent Vauban'ın çabalarıyla (1679-1701) büyük bir askeri liman haline geldi. 1748-1873 arasında burada kürek mahkûmları için bir hapishane vardı. Karşı devrimci olan belediye yönetimi 27 ağustos 1793'te kenti İngilizler'e teslim ettiyse de, Bonaparte'ın yönettiği bombardıman sonucunda İngilizler kaçmak zorunda kaldılar. İkinci Dünya savaşı sırasında Almanlar, fransız gemilerine (220 000 t) zorla elkoymaya kalkışınca, gemiler kendi kendilerini batırdılar (kasım 1942). Toulon, ağustos 1944'te Lattre'ın ordusu tarafından kurtarıldı.

TOULON körfezi, Akdeniz'de (Fransa) körfez, Provence kıyısında (Var) Saint-Mandrier yarımadası ile Carqueiranne burnu arasında. Kıyısında kentin ve limanın yer aldığı, gemiler için *küçük demirleme yeri* (en derin kesimidir) ve daha açıkta *büyük demirleme yeri*'nden oluşur.

TOULOUSE, Fransa'da bölge (Midi-Pyrénées) ve *département* (Haute-Garonne) merkezi, Garonne'un kıyısında, 365 933 nüf. (1992).

—Coğ. Akademi ve üniversiteler, istinaf mahkemesi, özellikle de yönetim (bölge ve *département*), ticaret ve etkin bir askeri merkez olan Toulouse, çevredeki 550 000 nüfuslu bir yerleşim alanının çekirdeğini oluşturur. Toulouse, Bordeaux ile birlikte Fransa'nın güney-batı kesiminin merkezidir, özellikle Birinci Dünya savaşı'ndan sonra sanayileşmiş (hava taşıtları, kimya, elektrikli gereçler ve tarıma dayalı besin sanayileri) ve günümüzde demiryolu ve karayolu (Deux-Mers otoyolu bölgeden geçer) ve havayolu ulaşımı sayesinde iyice (Blagnac havalimanı) gelişmiştir. (Havacılık okulları; hava üssü.)

—Tar. Toulouse İ.Ö. 120-100'de roma dünyasına katıldı. Vizigot, sonra da Aquitania krallığı'nın başkenti durumuna geldi. Uzun süre gerileyen kent XI. yy.'da gelişmeye başladı ve belediye yöneticilerinin çabalarıyla kontlar karşısında bağımsızlığını elde etmeyi başardı. Albililer'e karşı açılan sefer bu özerkliğe son verdi. Sapkın akımlarla mücadele için kentte 1229'da bir üniversite açıldı, 1420'de de Parlamento kuruldu; Toulouse tebeşir boya ticareti sayesinde XV.-XVI. yy.'larda büyük bir refah dönemi yaşadı. XIX. yy.'da kent yeniden gelişmeye başladı.

—Güz. sant. Heykel (sütun başlıkları; Miègeville kapısı), fresk kalıntısı ve değerli eşya (kripta) bakımından oldukça zengin, Roman dönemi büyük hac kiliselerinin iyi bir örneği olan St-Sernin bazilikası (1096'da kutsanan ışınsal absidiyollu koroyeri; beşik tonozlu ve tribünlü XII. yy.'dan kalma sahın; çaprazsahın karesi üzerinde XII.-XIII. yy.'lardan kalma özgün çan kulesi). Çeşitli dönemlerde yapılmış bölümlerden oluşan katedral (XII.-XV. yy.). Tuğladan yapılmış iki sahınlı Jacobinler kilisesi (XIII.-XIV. yy.; avlu ve ek binalar). Payanda ayakları arasında capellaları bulunan, tek sahınlı, güney gotik üslubunda çeşitli kiliseler (Notre-Dame-du-Taur kilisesi). Rönesans döneminden (N. Bachelier'nin

yaptığı Bagis konağı; klasik üslupta Assézat konağı, 1555'e doğr.) ve XVII.-XVIII. yy.'lardan kalma konaklar. Eski Karmelitler capellası'nda ressam J.-B. Despax'ın gerçekleştirdiği süslemeler. Bir bölümü XVI. yy.'dan kalma bir içavlusu ve XIX. yy.'a ait ilginç süslemeleri bulunan, 1750'de Guillaume Cammas tarafından inşa edilen Capitole (belediye ve müze).

Müzeler: Saint-Raymond (galya ve roma arkeolojisi); Paul-Dupuy (süsleme sanatları); Georges-Labit (Uzakdoğu sanatları) müzeleri. Eski bir rahibeler manastırında kurulmuş zengin bir güzel sanatlar müzesi olan Augustins müzesi (roman ve gotik dönem languedoc heykel sanatı, fransa ve avrupa resim okulları; Tournier, Rivalz, Subleyras gibi toulouse okuluna bağlı ressamlar).

TOULOUSE-LAUTREC (Henri Marie Raymond de TOULOUSE-LAUTREC-MONFA, **Henri de** — denir), fransız ressam ve taşbaskı ustası (Albi 1864 - Malromé şatosu, Gironde, 1901). İzlenimciliğe bağlanmakla birlikte, XIX. yy. sonlarında sözkonusu akımın yandaşlarında görülen sulandırmadan etkilenmedi; hatta bunun aksine, izlenimci harekete anlatımcı bir soluk getirdi. Toulouse kontlarının soyundandı. Ailesinde spora karşı ilgi duyulmakla birlikte sanat da ihmal edilmiyordu. Amcaları resim yapıyor, babasıysa heykelle uğraşıyordu. Kemik zayıflığından mustaripti. İki kez düştükten (1878 ve 1879'da) sonra sağlığı iyice bozulunca resme yöneldi. İlk denemelerinden başlayarak dikkate değer bir ustalık sergiledi; *Uşağı tarafından izlenen amazon* (1879, Albi müzesi), *Mail Coach* (1881, Petit Palais, Paris). İlk resim derslerini babasının dostu René Princeteau'dan aldı.

Güzel sanatlar okulu sınavlarına hazırlanmak üzere 1882'de Paris'te Bonnat'nın serbest atölyesine girdi. Bu atölyenin eylül ayında kapanması üzerine Cormon'un atölyesine geçti ve ağustos 1886'ya kadar orada çalıştı. Anquetin, François Gauzi, E. Bernard ve noktacı bir teknikle portresini yaptığı (1887, Van Gogh müzesi, Amsterdam) Van Gogh ile tanıştı. *Toulouse-Lautrec kontesinin bahçede portresi* (1883, Albi) gibi yapıtlarında izlenimciliğin etkisi hissedilir. Ancak sanatı giderek, arkadaşları Dihaular'ın tanıştırdığı Degas'nınkine yaklaştı (*Sahnede bale*, 1886, Thielska Galleriet, Stockholm). O dönemde dost olduğu Forain ve Raffaëlli gibi Lautrec de, tarama çizgileri, elektrikli renklerden oluşan tekniğini ve natüralizme ilişkin konularını Degas'dan almıştır (*İçki içen kadın* [bu tabloya S. Valadon modellik etmiştir], 1889, Albi).

1886'dan başlayarak, şarkılarından esinlendiği Bruant'ın kabaresi Mirliton'da tablolarını sergiledi: *Montrouge'da, Saint-Lazare'da*. Paris gece hayatının efsanevi kişisi durumuna geldi, Chat noir, Rat mort, Elysée-Montmartre, Moulin-Rouge gibi çeşitli eğlence yerlerinde çevresindeki arkadaş topluluğuyla birlikte görülmeye başlandı. Jane Avril, Valentin le Désossé, la Goulue (*Moulin-Rouge'da, la Goulue'nün sahneye girişi*, Museum of Modern Art, New York; *Jane Avril dans ederken*, 1891-92, Louvre-Orsay müzesi) gibi dansçılara, sirk sanatçılarına (*Palyaço kadın*, 1895, Reinhardt kol., Winterthur), genelevde çalışan kadınlara (*Moulins sokağındaki salonda*, 1894, Albi), kadın şarkıcılara (*May Belfort*, 1895, Cleveland) ilgi duydu. Lautrec, dönemin oyuncularının neredeyse tümünü resimlerinde, desenlerinde ya da gravürlerinde canlandırmıştır: Antoine, Lucien Guitry, Sarah Bernhardt, Jeanne Granier, Yvette Guilbert. Çevre çizgilerini fırçayla çiziyor ve genelde aydınger (düzeltmeler yapmak amacıyla) ve karton üzerinde, benzinle sulandırılmış boyalarla çalışıyor, zaman zaman da guvaşla kimi eklemeler yapıyordu. 1891'den sonra Bonnard'ın öğütlerine göre gerçekleştirdiği taşbaskıları, ilk afişten *(Moulin-Rouge'da la Goulue)* başlayarak büyük başarı kazandı. 1899'a kadar üç yüzden fazla afiş tasarladı (*le Divan japonais* ve *Jane Avril*, 1893; *Yvette Guilbert*, 1894). *La Revue blanche*'ın yabancısı değildi; 1894'ten sonra J. Renard, R. Coolus vb.'nin metinlerini resimledi. 1888'den başlayarak Brüksel'deki Yirmiler salonu'nda, 1889'dan başlayarak Bağımsızlar salonu'nda, 1889-1893 arasında Volney derneği'nde, 1893'ten sonra da Bouteville'deki Le Barc galerisi'nde, Gravürcüler salonu'nda, *la Dépêche de Toulouse*'da, Yüzler salonu'nda, Özgür estetik salonu'nda yapıtlarını sergiledi. 1893'te Boussod ve Valadon'un (Charles Maurin ile birlikte), 1896'da Manzi-Joyant'ın, 1898'de de Londra'da Goupil'in galerilerinde ve Frochot caddesi'ndeki kendi atölyesinde kişisel sergiler açtı. Meslek yaşamı boyunca Londra, Belçika, İspanya (1896) ve Hollanda'ya (1897) birçok seyahat yaptı, Arcachon havzasında ve annesinin 1883'te satın aldığı Malromé şatosu'nda bir süre kaldı. 1899'da içkiyi bırakmak için tedavi gördü (tedavi sırasında *Sirk* dizisini gerçekleştirdi). 1901'de bu şatoda alkolden öldü. Yağlıboya tabloları, gravürleri ve desenlerinden oluşan dikkat çekici bir koleksiyon, annesi tarafından Albi müzesi'ne bağışlanmıştır.

TOUMANOVA (Tamara), rus kökenli dansçı (trende, Şanghay yakınında, 1919). Preobrajenska'nın öğrencisiydi, dansçılığa 1929'da Paris operası'nda, *l'Éventail de Jeanne*'da rol alarak başladı. Onu Monte-Carlo Rus balesi'ne alan Balanchine, *Cotillon* ve *la Concurrence* adlı yapıtları onun için uyarladı. 1933'te Balanchine'ın yeni kurduğu "Ballets 1933"e katıldı, ardından colonel de Basil topluluğu'yla çalıştı ve burada Massine'in birkaç yapıtını yorumladı (*Union Pacific*, 1934; *Jardin public*, 1935; *Symphonie fantastique*, 1936). Daha sonra Ballet Theatre, Paris operası, San Francisco operası ve Scala di Milano'da dans etti. *La Baiser de la fée* ve *la Palais de cristal* (1947), *l'Inconnue* (1950), *les Sept Péchés capitaux* (Janine Charrat) ve *Un cœur de diamant* (1956) balelerini yorumladı. Ayrıca *Giselle*, *Kuğu gölü*, *Don Quijote* ve *Phaidra*'nın (S. Lifar, 1950) dikkate değer yorumlarını da yaptı. Sinemada *Jours de gloire* filminde oynadı, *Dansa davet* (Invitation to the Dance) filmi için G. Kelly'nin *Ring Around the Rosy* balesini yorumladı (1956); ayrıca Hitchcock'un *Esrar perdesi* (Tom Curtain) [1966] ve B. Wilder'ın *Sherlock Holmes'un özel hayatı* (1970) filmlerinde rol aldı.

TOUQUES, Fransa'da (Normandiya) kıyı ırmağı, Lisieux ve Pont-Evêque'ten geçer ve Trouville ile Deauville arasında son bulur; 108 km.

TOURAİNE, Fransa'da eski il, önemli bölümü Loire kıyısında, Anjou, Maine, Orléanais, Berry ve Poitou arasındadır ve hemen hemen İndre-et-Loire *département*'larından oluşur; 6 500 km². Merkezi *Tours*. Tepelerin ve düzlüklerin uzandığı, Loire ve kollarının (Cher, İndre, Vienne) suladığı ilin iktisadı tarıma (tahıllar, şekerpancarı, meyve), hayvancılığa, turizme (doğal güzellikleri, tarihsel ve sanatsal yapıtları turistleri çeker) dayanır.

—Tar. Romalılar tarafından Lyonnaise III bölgesine katılan, Merovenjler döneminde kontluk (X. yy.'da veraset yoluyla el değiştirmeye başladı) olan Turonlar'ın ülkesi Touraine, XI. yy.'da Anjou sülalesine geçti. Philippe Auguste kenti Yurtsuz John'dan geri aldı. Touraine daha sonra yurtluk olarak birçok prense, İyi Jean'a, Atak Philippe'e ve geleceğin Charles VII'sine verildi. Fransa kralları XV. ve XVI. yy.'larda sık sık Touraine'de kaldılar. Sonuncu dük François d'Alençon'un (Henri III'ün kardeşi) ölümünden (1584) sonra kent Fransa tahtına bağlandı.

TOURAİNE (Alain) fransız toplumbilimci (Hermanville-sur-Mer, Calvados, 1925). Albert Touraine'ın oğlu. Yavaş yavaş hazırladığı çalışma toplumbilimi anlayışıyla, geleneksel çerçeveyi aşmak ve her şeyden önce, işletmelerin mülkiyetiyle ücretli iş arasındaki çatışmayı çalışma toplumbiliminin merkezi olmaktan çıkarmak istedi. Gerçekten de, bir yandan emekçiler gittikçe daha değişik ve daha güçlü baskılara (teknolojik, bürokratik, politik vb.) uğrarken; öte yandan iş ilişkileri, sosyal siyasetin de gösterdiği gibi, bütün öteki toplumsal ilişkilerden (konut, taşımacılık, eğlence, eğitim vb.) tecrit edilemez duruma gelmiştir. Bu nedenle, çalışma toplumbilimi, "praksis"i merkez almak zorundadır: "Onun konusu, tutkuları bir yana atmak değil, eylemin anlamını tanımlamaktır; çözümler getirmek değil, sorunları ortaya koymaktır." École des hautes études en sciences sociales'de (Toplumsal bilimler yüksek incelemeler okulu) araştırma bölümü müdürü olan A. Touraine'in bazı yapıtları şunlardır: *Sociologie de l'action* (İş toplumbilimi) [1965], *Pour la sociologie* (Toplumbilim için) [1974], *Vie et mort du Chili populaire. Journal sociologique, juill.*

Lauros-Giraudon

Henri de **Toulouse-Lautrec** *İçki içen kadın* (1889) [bu yapıta S. Valadon modellik etmiştir] mürekkepli uç ve mavi kalem *Toulouse-Lautrec müzesi, Albi*

Lauros-Giraudon

Henri de **Toulouse-Lautrec** A. Bruant'nın *Ambassadeurs* adlı kabaresi için yaptığı afişin maketi (1892) *Toulouse-Lautrec müzesi, Albi*

X

Alain Touraine (1984)

Philippot-Sygma

Michel Tournier (1980'de)

Sékou Touré

Tournai Notre-Dame katedrali (büyük bir bölümü XII.-XIII. yy.) [güneyden görünüş]

Pix-Éd. Arthaud

- *Sept. 1973* (Halkçı Şili'nin yaşamı ve ölümü. Toplumbilim dergisi, temmuz-eylül 1973), *les Sociétés dépendantes. Essai sur l'Amerique latine* (Bağımlı toplumlar. Latin Amerika üzerine deneme) [1976], *Mort d'une gauche* (Bir solun ölümü) [1979], *Après-socialisme* (Sosyalizm sonrası) [1980], *Solidarite* (Dayanışma) [1982], *Le Mouvement Ouvrier* (İşçi hareketi) [Dubet ve Wieviorka ile, 1984], *La Parole et le sang? Politique et societé en Amerique Latine* (Söz ve kan? Latin Amerika'da siyaset ve toplum) [1988].

Touraine sendromu, SİSTEMATİK ELASTOREKSİ*nin eşanlamlısı.

TOURANE → DA NANG.

TOURCOİNG, Fransa'da kanton merkezi (Nord), Lille ve Roubaix'in K.'inde, bu kentleri geniş bir bitişikkent halinde bağlar; 94 425 nüf. (1992). Tekstil merkezi (özellikle yün işleme: hazırgiyim, tuhafiye, halı). Belediye müzesi (resim).

TOUR D'AUVERGNE (La) → LA TOUR D'AUVERGNE.

TOUR DU PİN (La) → LA TOUR DU PIN.

TOURÉ (Sékou), gineli devlet adamı (Faranah 1922 - Cleveland, Ohio, 1984). Malinke halkından ve PTT görevlileri sendikası genel sekreteri Samory'nin torunuydu. 1946'da Afrika Demokratik birliği'nin (ADB) kuruluşuna katıldı. Zenci Afrika Genel iş konfederasyonu'nun (GİF) ve Gine Demokratik partisi'nin (ADB'nin yerel şubesi) genel sekreteri (1952), Zenci Afrika GİF başkanı (1956) oldu. Aynı yıl, Conakry belediye başkanı ve Fransız Ulusal meclisi'ne temsilci seçildi. 1957'de Gine hükümeti bakanlar kurulu başkan yardımcısı oldu. Eylül 1958 anayasa referandumunda "hayır" oyu verilmesi çağrısında bulundu. Bu, Gine'nin Fransız birliği'nden çıkmasına ve Fransa ile ciddi bir bozuşmaya yol açtı. 2 ekim 1958'de, Gine'nin bağımsızlığına kavuşması üzerine Sékou Touré Devlet ve hükümet başkanlığına seçildi. Bundan sonra da, aynı mevkiye sürekli olarak yeniden seçildi (1961, 1968, 1974, 1978, 1982). Marxçı eğitim görmüş olan Sékou Touré, ABD ile bağları koparmadan Doğu ülkeleriyle sıkı ilişkiler kurdu. 1962'den sonra, SSCB ile ilişkileri soğuyunca, Fransa'ya yaklaşmaya çalıştı (1963 anlaşmaları) ve o tarihten sonra fransız-gine ilişkilerini bazen sıcak, bazen soğuk bir biçimde sürdürdü. Gerçek ya da sözde komplolar, hükümet darbesi tehditleri muhaliflerine giderek daha çok baskı yapmasına, böylece bir diktatörlük rejimi kurmasına olanak sağladı. 25 yıl iktidarda kaldıktan sonra 1984'te öldüğünde, rejiminin iktisadi bilançosu bir felaketti.

Tourist Trophy, Man adasında yapılan ünlü ingiliz motosiklet yarışı. Özelliği, tehlikeli oluşudur. (Aynı adı taşıyan ve İngiltere'nin değişik yollarında yapılan, fakat önemini kaybetmiş olan bir otomobil yarışı da vardır.)

TOURNAİ, hollandaca **Doornik,** Belçika'da kent, *arrondissement* (Hainaut) merkezi, Escaut kıyısında; 67 700 nüf. (1991). Makine sanayileri. Çimento fabrikası. Tekstil. Hazırgiyim. Kâğıt. Porselen. Basımevi. —*Tournai arrondissement*'ı, 141 300 nüf.

—Tar. Nervii halkının başkenti (*Turris Nerviorum* ya da *Turnacum*) olan Tournai, V. yy.'da merovenj krallarının başkenti haline geldi. VI. yy.'da kurulan kent piskoposluğu, Noyon piskoposluğuna bağlandı. Ticaret ve kumaş sanayi sayesinde zenginleşen Tournai özerkliğini kazandı ve doğrudan doğruya Fransa krallığı'nın egemenliğine girdi (1187). Troyes antlaşması'ndan (1420) sonra kral Charles VII'ye bağlı kalan kent, XV. yy.'da kaliteli halılar üreten dokuma sanayi sayesinde büyük bir refaha kavuştu. Madrid antlaşması'yla (1526) François I tarafından Karl V'e bırakılan Tournai, 1667'de Louis XIV tarafından geri alındı. Utrecht ve Rastatt antlaşmalarıyla (1713-14) Tournai Avusturya Hollandası'na katıldı. Fransız devrimi döneminde Fransızlar tarafından işgal edilen (1792 ve 1794) kent, önce Hollanda'ya (1815), sonra Belçika'ya (1830) geçti.

—Güz. sant. Roman (XVIII. yy.'da tonozla örtülen, dört katlı XII. yy. sahnı; yarım daire biçiminde uçları olan ve üzerinde beş güçlü kulesi bulunan çaprazsahın) ve gotik (XIII. yy.'ın ortasından kalma koroyeri) üslupta görkemli katedral, Rönesans üslubunda jübe; zengin hazine. Ortaçağ kiliseleri ve evleri; XII. yy.'ın sonunda yapılmış gözetleme kulesi; XVIII. yy.'dan kalma bir manastır yapısında yer alan belediye sarayı; vb. Mimarlık etkinliğinin yanı sıra, heykel (XII. yy.) ve resim (XV. yy.) okulları, önemli duvar halısı (özellikle XV. yy.'da) ve porselen (XVIII. yy.'ın 2. yarısı) üretimi. Zengin Güzel sanatlar müzesi (Van der Weyden ve çevresinden izlenimcilere ve XX. yy. resim sanatına kadar); Arkeoloji, Tarih ve Süsleme sanatları müzesi.

TOURNAİ KATI a. Yerbil. Karbon sisteminin katı. (Eşanl. TURNEZİYEN.)

TOURNEFORT (Joseph PITTON DE), fransız botanikçi (Aix-en-Provence 1656 - Paris 1708). Paris'te, Jardin des Plantes'ta botanik profesörü (1688), Bilimler akademisi üyesi (1691) oldu. *Éléments de botanique ou Méthode pour connaître les plantes* (Botaniğin temel ilkeleri ya da bitkileri tanıma yöntemi) adlı kitabı yayımladı. Bilimsel görevli olarak, baştan başa Küçük Asya'yı ve Avrupa'nın bir bölümünü dolaştı. 1702'de, Collège de France'a tıp profesörü olarak atandı. *Histoire des plantes des environs de Paris* (Paris dolaylarındaki bitkiler); *Relation d'un voyage au Levant* (Levant yolculuğunun öyküsü), *Traité de matière médicale* (Tıbbi ilaçlar kitabı) adlı yapıtları ve çok sayıda inceleme yazdı.

TOURNEFORTİA a. (öz. a. *Tournefort*'dan). Dünyanın sıcak bölgelerinde yetişen, almaşık tam yapraklı, salkım ya da (akrepkuyruğu) talkım halinde pek çoğu bir arada toplu küçük çiçekli ağaç ya da ağaççık. (170 tür; hodangiller familyası.)

TOURNEUR (Cyril), ingiliz yazar (1575'e doğr. - Ceann Sáile, İrlanda, 1626). Asker di, sir Edward Cecil'in sekreterliğini yaptı, Cádiz seferinden dönüşte hastalanıp öldü. Ölüm ve özyıkım üzerine barok düşünceler niteliğindeki *The Revenger's Tragedy* (1607'de basıldı) ve *The Atheist's Tragedy* (1602 ya da 1603, 1611'de basıldı) adlı yapıtlarında Seneca'dan esinlendi.

TOURNİER (Nicolas), fransız ressam (Montbéliard 1590 - Toulouse 1638/39). Manfredi ve Valentin'e yakın bir üslupta çalışmalar yaptığı (*İsa ve çocuklar* [*Sinite Parvulos*], Corsini galerisi, Roma; *Konser*, Bourges müzesi) İtalya'da bir süre kaldıktan (1619'a doğru - 1626) sonra Carcassonne'a (1627), daha sonra Toulouse'a (1632) yerleşti. Sanatı yalın ve dingin bir üsluba, ağırbaşlı bir klasikçiliğe doğru gelişme gösterdi (*Roches-Rouges muharebesi*, musée des Augustins; Narbonne'daki St-Paul-Serge kilisesi'nde ve Louvre'daki *Çarmıha geriliş* tabloları).

TOURNİER (Michel), fransız yazar (Paris 1924). *Vendredi ou les Limbes du Pacifique*'inde (1967) kazazede, çevresini uygarlaştırmayıp doğaya kendisinden daha yakın olan Vendredi'de bir uşak değil de, tam bir benzerini bulur. Gemi geldiğinde de, onun kardeşi, ikizi gibi olduğundan binmeyi reddeder. "Kişisel serüveni olayların akışına karıştıran gizli güç", *Roi des aulnes*'daki (Goncourt ödülü, 1970) barok ve lirik büyüyü de oluşturur. İkizlik kurmı, *Météores* (1975) adlı yapıtına tümüyle egemendir. Dünya, mizah, aşk, (siyasal ve ailevi) kin, yalnızca ikizini yitirmiş olan insanın bu "yokluğu" ile açıklanabilir. Mitleri yeniden keşfetmeye meraklı olan yazar, *Gaspard, Melchior et Balthazar*'da (1980) yaşamöykülerini uydurup şiirsellik, ahlak ve felsefe dolu bir yaklaşımla yarattığı Müneccim krallar'ın öyküsünü yeniden ele aldı; *Gilles et Jeanne* (1983) adlı hajiyografik anlatısı aynı anlayışla gelişir: kutsal ya da tarihsel metinlerle hiç çelişkiye düşmeden onlara tümüyle kişisel bir ışık kazandırdı. *Le Vent Paraclet*'de (1977) düşünsel gelişmesini ve ideal yazarlık anlayışını ortaya koydu. 1978'de, anlatıyla masal arasındaki ayrımı belirlediği ve insanla benzerleri ya da insanla şeyler arasında aykırı ilişkiler yarattığı *le Coq de bruyère* adlı bir öykü kitabı yayımladı. Son yapıtları: *Gilles et Jean* (1983), *Le Vagabond immobile* (1984), *La Goutte d'or* (1985), *La Medianoche amoureux* (1989). [Goncaurt akademisi, 1972.]

TOURNUS, Fransa'da kanton (Saône-et-Loire) merkezi, Saône'un kıyısında; 7 036 nüf. (1992). Çeşitli sanayiler (ev eşyaları, boya ve cam, madensel mobilya vb).

—Güz. sant. 177'de hıristiyanlık yolunda ölen aziz Valerianus'un mezarı üstünde VI. yy.'da bir manastır inşa edildi. Normanlar tarafından Noirmoutier'den kovulan aziz Philibert'in keşişleri 875'te buraya yerleşti. Bu manastırdan geriye, büyük bölümü XI. yy.'da yapılmış, ilk roman sanatının çok iyi bir tapınak örneği olan Saint-Philibert kilisesi kaldı.

TOURS, Fransa'da (Indre-et-Loire) *département* merkezi; 133 403 nüf. (1992). Yerleşme alanında 280 000 nüf. (1992).

—Coğ. Loire ve Cher ırmaklarının kavuştukları ovada yer alan Tours, önemli bir ulaşım (Paris-Bordeaux ve Lyon-Nantes yolları, Saint-Pierre-des-Corps'un triyaj garı) kavşağıdır. Hizmetler kesimi (üniversite, yönetim, başpiskoposluk) merkezi olan Tours, Paris'e oldukça yakın olması nedeniyle sanayileşmiştir (makine ve özellikle elektrikli gereçler sanayileri). Hava üssü.

—Tar. Turonlar'ın başkenti olan Tours, aziz Martinus (371-397) piskoposları ve aziz Grégoire de Tours (573-594) sayesinde büyük bir dinsel merkez oldu ve IX. yy.'da

başpiskoposluk haline getirildi. Kral Charles VI, Charles VII, sonra Louis XI bir süre buraya yerleştiler. Kent XVI. yy.'da Reform'un etkisinde kaldı. XVII. yy.'da ipek sanayısi sayesinde büyük bir refaha kavuştuysa da, Nantes fermanı'nın ilanından sonra gerilemeye başladı.

— Güz. sant. Girişin üstünde yükselen roman üslubundaki XII. yy.'dan kalma çan kulesiyle, XIII. yy.'da yapılmış St-Julien kilisesi. XIII.-XVI. yy.'lara ait katedral (vitraylar). Ortaçağ evleri, Rönesans evleri ve konakları (bugün arkeoloji müzesi olan Gouin konağı). Eski başpiskoposluk sarayında Güzel sanatlar müzesi. Eski St-Julien manastırı'nda Touraine şarapları müzesi. Kent XV.-XVI. yy.'larda resim ve heykel sanatının önemli bir merkeziydi (Fouquet, M. Colombe ve Guillaume Regnault; Juste ailesinden heykelciler).

Tours kongresi, Fransız sosyalist partisi'nin (SFIO) 25-30 aralık 1920 tarihinde yaptığı XVIII. ulusal kongre. Bu kongrede Komünist enternasyonal'e (III. Enternasyonal) katılma konusu oylamaya sunuldu. Cachin ve Frossard tarafından verilen katılma önergesi büyük bir çoğunlukla kabul edildi ve parti Komünist enternasyonal'in Fransa şubesi durumuna geldi; 1922'de de Komünist partisi adını aldı. Azınlıkta kalanlar (L. Blum, M. Sambat) Sosyalist parti (SFIO) adını korudular.

Tours papazı *(le Curé de Tours)*, Honoré de Balzac'ın *Scènes de la vie de province* adlı dizide yer alan romanı (1832). Kendi halinde bir rahip olan Birotteau ya bir arkadaşının ölümü üzerine bir pansiyonda konforlu bir oda miras kalmıştır. Ev sahibesi, kızkurusu yobaz Mlle Gamard ile aynı evde kalan ve sırtını Kongregasyon'a dayamış bulunan rahip Troubert bu mirasa konmak için çeşitli düzenlere girişirler.

TOURVİLLE (Anne Hilarion DE COTENTIN, *—şövalyesi*, sonra *kontu*), Fransa mareşalı (Tourville şatosu, Manche, 1642 - Paris 1701). Malta şövalyelerine hizmet eden Berberiler'i yendi, sonra Duquesne'in yardımcılığına getirilerek Afrika kıyılarında başarıyla çarpıştı (1683-1688). İngiliz-hollanda birliklerini Bévéziers'de yenilgiye uğrattıktan sonra, Barfleur açıklarında ingiliz donanmasına karşı koydu (1692), ama İrlanda ve İngiltere'ye çıkarma yapmak tasarısını gerçekleştiremedi. 1693'te Fransa mareşalliğine yükseltildi.

TOUSSAİNT (François Vincent), fransız yazar (Paris 1715 - Berlin 1772). *Ansiklopedi*'nin (Encyclopédie) ilk iki cildinin hukuk maddelerini hazırladı ve 1748'de PANAGE takma adıyla ihtiyatlı bir hazcılığı salık veren doğal ahlakla ilgili bir inceleme *(les Mœurs)* yayımladı. Halk tarafından çok tutulan bu yapıt, resmen mahkûm edildi ve *Eclaircissements* (1762) ile tamamlandı. Toussaint, yaşamının son bölümünü, onu Soylular akademisi'nde mantık kürsüsünün başına getiren (1764) Friedrich II'nin yanında geçirdi.

TOUSSAİNT LOUVERTURE, haitili siyaset adamı (Saint-Domingue 1743 - Joux kalesi, Pontarlier yakınında, 1803). Köleydi, sonradan kâhya ve kültürlü bir kişi oldu. 1791'den başlayarak adayı karıştıran hareketlere katıldı. Zencileri, köleliği kaldıran (1794) fransız hükümetini desteklemeye çağırdı. İspanya, Basel antlaşması'yla (1795) adanın tümünü Fransa'ya bıraktı. Toussaint, tümgeneral yapılmasına ve kendisine şeref payeleri verilmesine rağmen, fransız tarım işletmecileriyle ve Cumhurbaşkanı temsilcisiyle çatıştı. Bir zenci cumhuriyeti kurma niyetinde olduğunu açıkladı. Adayı İngilizlere ve İspanyollar'a karşı savundu. Bonaparte'ın adayı yeniden ele geçirmek üzere Leclerc'in ko-

Bk. resim sayfa 11658

mutasında gönderdiği askeri birlik karşısında, kahramanca bir savunmadan sonra teslim olmak zorunda kaldı (1802). Tutuklandı, Fransa'ya götürüldü ve Joux kalesi'ne kapatıldı. Haiti'nin bağımsızlığının ilanından (1804) kısa bir süre önce öldü.

TOUSSEUL (Olivier DEGEE, **Jean** — denir), fransızca yazan belçikalı yazar (Landenne-sur-Meuse 1890 - Seilles, Andenne yakınında, 1944). Kendi kendini yetiştirdi, yöresi Meuse vadisinde yaşayan insanları titiz bir biçimde gözlemlediği köy romanları (*la Mort de Petite Blanche*, 1918; *la Maison perdue*, 1925) yazdı. Ayrıca özyaşamöyküsel esinli bir roman çevrimiyle (*Jean Clarembaux*, 1927-1936) denemeleri de vardır.

TOUSSİDE doruğu, Tibesti'deki doruklardan biri, Çad'da, kütlenin batısında; 3 265 m.

TOVADA, Japonya'da göl, Honşu'nun kuzeyinde; 59 km². Derinliği 378 m'yi bulan bir krater gölüdür. *Tovada Haçimantai ulusal parkı*'nın (833 km²) içinde kalır.

TOVARGARHİ → BHADAVRI'nin eşanlamlısı.

TOWER HAMLETS, Londra'da (Büyük Britanya) *borough*, Thames'ın kuzey kıyısında; 143 000 nüf. Londra kulesi buradadır.

TOWİANSKİ (Andrzej), polonyalı mistik (Antoszwińcie, Vilnyus yakını, 1799 - Zürich 1848). Aralarında Mickiewicz ve Słowacki'nin de bulunduğu müritlerine polonya ulusunu ve dünyayı yalnız irade gücü ve manevi erdemle kurtarmaya çalışmalarını öğütledi.

TOWNES (Charles Hard), amerikalı fizikçi (Greenville, Güney Carolina, 1915). 1939'dan 1947'ye dek Bell Telephone Company'nin laboratuvarında araştırmacı olarak çalıştı; burada radarla bombardıman yöntemlerini geliştirdi. Columbia Üniversitesi'nde profesör oldu (1948), 1961'de Massachusetts Teknoloji enstitüsü'nün bilimsel başkanlığına getirildi. Townes, önceleri, çokkısa dalgalar üzerinde tayfölçüm araştırmaları yaptı ve 1955'te, akrabası Schawlow ile birlikte *Microwave*

Bk. resim sayfa 11658

Spectroscopy'yi yayımladı. 1951'den başlayarak, uyarılmış yayım konusunda kuramsal hesaplarla uğraştı. 1954'te, amonyak gazının moleküllerini kullanarak, ilk maser yayımını gerçekleştirdi. Yaptığı aygıt yetkinleştirildi ve frekans standartı olarak ölçübilimde kullanıldı. Townes, sovyet Basov ve Prohorov ile birlikte, 1964 Nobel fizik ödülü'nü paylaştı.

TOWNSEND (*sir* John Sealy Edward), büyük britanyalı fizikçi (Gaillimh, İrlanda, 1868 - Oxford 1957). 1900'de Oxford Üniversitesi'nde profesör oldu. 1897'de, J. J. Thomson ile birlikte elektrik yükünü ölçtü. Daha sonra elektronların gazlar içindeki devinimini, atomlarla çarpışmalarını ve iyonlaşma sonucu enerji yitimini inceledi.

TOWNSHEND (Charles 2. *vikont*), ingiliz siyaset adamı (Raynham, Norfolk, 1674 - *ay. y.* 1738). Whiglerdendi. Birleşik Eyaletler'de büyükelçilik yaptı (1709-1711), barış görüşmeleri sırasında Hollandalılar'ın isteklerini destekleyince geri çağrıldı. Kuzey bölgesi bakanı oldu (1714), jacobite ayaklanmasını ezdi (1715). İmparatorluk ve Fransa ile yakınlık kurma çabalarına katıldı, fakat Hannoverliler'in kayınbiraderi Walpole'e duydukları düşmanlık, Walpole ile birlikte gözden düşmesine neden oldu (1717). Onunla birlikte yeniden iktidara geldi (1721-1730). Carteret'in ayrılmasından sonra diplomasiyı yönetti. Avusturya'ya düşman olduğu için, Fransa ve Prusya ile Hannover antlaşması'nı imzaladı (1725).

TOWNSHEND (Charles), ingiliz siyaset adamı (1725 - Londra 1767). Charles Townshend'in torunu. Whiglerdendi. Amirallık lordu (Donanma bakanı) [1754], Privy council üyesi (1756), Savunma ba-

Lauros-Giraudon

Nicolas Tournier
Çarmıhtan indirilmiş İsa (1632'den sonr.)
musée des Augustins, Toulouse

kanı (1761), Ticaret bürosu başkanı (1763), Pitt kabinesinde Chancellor of exchequer (Maliye bakanı) [1766] oldu ve Pitt'in hastalığı sırasında hükümeti yönetti. Amerika'daki kolonilere askeri birlikler gönderilmesini sağladı ve kolonları çileden çıkaran ağır vergiler koydu (1767).

TOWNSHEND (*sir* Charles VERE FERRARS), ingiliz general (Southwark 1861 - Paris 1924). Sudan'da, G. Afrika savaşı'nda görev yaptı. Birinci Dünya savaşı sırasında Irak cephesinde Kut ül-Amare'yi alan tümeni türk ordusu tarafından kuşatıldı. Girıştiği yarma hareketleri başarılı olamayınca emrindeki 13 309 kişiyle teslim olmak zorunda kaldı (1916). Tutsaklığı sı-

Pix

Tours
Saint-Gatien katedrali
(XIII.-XVI. yy.)

B. N., Paris

Toussaint Louverture
renkli bir gravürden ayrıntı
Bibliothèque nationale, Paris

İPS-P.P.P. kol.

Charles H. Townes

Keystone

Arnold Toynbee
(1975'te)

rasında İstanbul'da Heybeli (ekim 1916) ve Büyükada'da (ekim 1916-1918) oturmasına izin verildi. İzzet Paşa hükümeti mütarekeye karar verince kendisini aracılık yapması için Mondros'a gönderdi (ekim 1918). Mütareke'den sonra bir türk dostu olarak Londra'da Türkler'in haklarını savundu. Kurtuluş savaşı sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısı üzerine, ingiliz hükümetinin olumsuz tavrına rağmen, Anadolu'ya geldi (temmuz 1922), Konya'da Mustafa Kemal Paşa'yla görüştü. Irak savaşı'yla ilgili anılarını yayımladı: *Irak seferim* (My Campaign in Mesopotamia) [1920].

TOWNSVİLLE, Avustralya'da liman kenti (Queensland), Cleveland körfezi kıyısında, Ross Creek ırmağının ağzı yakınında; 114 100 nüf. (1990). Bakır ve nikel rafinerisi. Petrokimya. Besin sanayileri. Bakır dışsatımı.

TOWSON, ABD'de (Maryland) kent, Baltimore'un kuzey banliyösünde; 77 800 nüf. Konut ve sanayi merkezi. Üniversite kolejleri.

TOWTON, Büyük Britanya'da (Yorkshire, West Riding) köy, York'un G.-B.'sında. İki Gül savaşı'nın, Lancaster taraftarlarının yenildiği en kanlı çarpışmalarından biri 29 mart 1461'de bu köy yakınında yapıldı.

TOXASTER a. (yun. *tokson*, yay ve *aster, -eros*, yıldız'dan). Alt ve Orta Kretase'de çok yaygın, bir yarıkta tek sayıda ambulakrumu bulunan, kirişsi testumlu, düzenli denizkestanesi cinsi. (*Toxasteridae* familyasının örnek tipi.)

TOXOCARA a. memelilerde asalak yaşayan, bağırsaksolucanına çok yakın ipsi solucan cinsi. (Bunlardan iki tür çeşitli memelilerde bulunur ve çok yaygındır: köpek bağırsaksolucanı [*Toxocara canis*], kedi bağırsaksolucanı [*T. cati*]. Bu iki tür toksokaroz adı verilen zararsız bir hastalığa yol açar.)

TOXODONTA a. Güney Amerika'da Üçüncü Zaman ve Dördüncü Zaman'ın ilk oluşumlarında fosil olarak bulunan, hipsodont dişli, ayakları çengel tırnaklı beşparmaklı durumdan toynaklı üçparmaklı duruma geçiş halinde olan memeliler alttakımı. (Dördüncü Zaman'da yaşamış olan *Toxodon*, gergedan büyüklüğünde bir hayvandı. *Notongulata* takımı.)

TOXOPNEUSTES a. Sıcak denizlerde yaşayan zehirli denizkestanesi cinsi. (Felçe yol açar. İnsan için tehlikelidir.)

TOXOTES JACULATRİX a. Malezya'da, Endonezya'da acısularda ve mangrovlarda yaşayan kemiklibalık. (Solungaç boşluğundaki suyu üstlerine püskürterek böcekleri yakalayıp yer *Toxotidae* familyası.)

Diathèque C.N.A.C. G.-Pompidou

Toyen
Düş kırıntıları (1967)
gravür
özel kol.

TOXOTİDAE a. (yun. *toksotes*, okçu, ve *eidos*, görünüm'den). Endonezya-Avustralya bölgelerinde tatlısularda ve acısularda yaşayan kemiklibalık familyası. (Başlıca türü *Toxotes jaculatrix*, solungaç boşluğundan püskürttüğü su damlalarıyla suyun üzerinde uçan böcekleri düşürerek yakalar. Levrekbalığımsılar takımı.)

TOY sıf. Gençliği nedeniyle henüz yaşamı tanımayan, acemice ve beceriksizce davranışlarda bulunan kimse için kullanılır; deneyimsiz, acemi: *Toy bir delikanlı. Nasıl davranacağını bilemez, toydur, onu biraz hoşgörün.*

TOY a. **1.** *Esk.* Şölen, yemekli eğlence. **—2.** *Toy etmek, toy düğün etmek*, yemekli düğün yapmak, ziyafet vermek.
—Tar. Yılın belli günlerinde eski türk hükümdarları tarafından devlet önde gelenlerine ve çağrılı halka verilen eğlencelerin de düzenlendiği şölen. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. *Şölen* de denilen toyların bitiminde yemekte kullanılan kaşık, tabak vb.'nin toya çağrılı kişilerce yağmalanması (hânı yağma) gelenekti. Toya çağrılanlar, bulundukları mevkilere göre kendilerine gösterilen yerlere otururlardı. Seçkin çağrılılara özel yiyecek ve içecek sunulurdu. Büyük selçuklu sultanlarından Tuğrul Bey toyları sahralarda verirdi. Osmanlılar'da son toy İstanbul'un alınmasından (1453) sonra Fatih tarafından verildi.

TOY → TOYKUŞU.

TOY (Erol), türk romancı (Alaşehir, Manisa, 1936). Ortaokuldan sonra öğrenimini sürdürmedi. Sigortacılık, banka memurluğu, sendikacılık yaptı. Yazarlar kooperatifi Yazko'nun yönetim kurulu başkanlığında bulundu. Belgesel nitelikli romanlarıyla tanındı. *Azap ortakları* (1973), Şeyh Bedrettin'in yaşamından ve devrimci görüşlerinden kaynaklanıyordu. *Toprak acıkınca* (1968) romanında Kurtuluş savaşı sırasında Ege bölgesinde kırsal kesimin yaşamını konu edindi. *Acı para*'da (1970) toprak sorununu, tefeciliğin yıkıcı etkisini anlattı. İşadamı Vehbi Koç'un yaşamından esinlenen *İmparator*'da Cumhuriyet döneminde özel sektörün oluşma ve gelişmesini ele aldı. *Zor oyunu*'nda (1980) askeri darbeleri gerçekleştiren liderlerin yetişme koşullarını ve darbelerin nasıl oluştuğunu araştırdı. Son romanı *Killitaşı*'dır (1988). Oyunları da vardır: *Pir Sultan Abdal* (1970), *Parti Pehlivan* (1970), *Meddah* (1971) vb.

TOYAKA ya da **TOYKA** a. **1.** *Esk.* Sopa, kalın değnek. **—2.** Bükerek germek için iki kat edilmiş bir ipin ucuna geçirilen tahta parçası.

TOYAMA, Japonya'da kent, Honşu adasında, il merkezi, *Toyama körfezi* (Japon denizi) yakınında; 321 259 nüf. (1990). Ticaret merkezi. Demir-çelik. Alüminyum metalürjisi. —*Toyama ili*, 4 252 km^2; 1 121 000 nüf. (1991).

TOYCA sıf., be. Beceriksizce, tecrübesizce, acemice: *Toyca sözler etmek. Toyca davranmak.*

TOYDAN a. Zool. *Toy**'un iri bir türü.

TOYDEMİR (Cemil Cahit), türk asker ve siyaset adamı (İstanbul 1883 - *ay. y* 1958). Harp okulu'nu bitirdikten (1902) sonra Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşlarına katıldı. Kurtuluş savaşı'nda tümen komutanlığı yaptı. Cumhuriyet döneminde kolordu komutanlığı, Jandarma genel komutanlığı (1939-1940), Askeri yargıtay başkanlığı görevlerinde bulundu, orgeneralliğe yükseldi. 1. Ordu komutanlığı görevindeyken emekliye ayrıldı (1946). CHP'den milletvekili seçilerek TBMM'ye girdi (1946). Sandalyesini 1950'ye kadar korudu. Bu süre içinde Recep Peker hükümetinde Milli savunma bakanı olarak görev yaptı (1946-1947).

TOYEN (Marie ČERMİNOVÁ, — denir), çek kadın ressam (Prag 1902 - Paris 1980). 1922'den başlayarak Štyrský* ile birlikte yaşadı, 1925-1929 arasında Paris'te kaldı, 1947'de Jindřich Heisler ile (şair, fotoğrafçı, "şiir-nesne-kitaplar" yazarı [1914-1953]) birlikte bu kente yerleşti. Önceleri kübizmin etkisinde kaldı, sonra şiirsel ve duyarlı, çoğu kez soyut bir resme yönelerek (1926-1932 yıllarının "yapaycılılık"ı) 1930-1932'de gerçeküstücülüğe ulaştı. Resimleri, kesin biçimlerden (*Uyuyan kadın*, 1937) ya da anlamayı zorlaştıran bir siliklikten (*Minuit, l'heure blasonnée*, 1961) kaynaklanan garip ve düşsel bir havayla belirginleşir. Toyen, desenler ("les Spectres du désert" [1939], "Tir" [1939-40], "Ni ailes, ni pierres: ailes et pierres" [1948-49] dizileri) ve gravürler de yapmıştır.

TOYGAR a. Zool. **1.** TARLAKUŞU'nun eşanlamlısı. **—2.** *Oklağı toygarı* → OKLAĞI TOYGARI.

TOYGİLLER a. Toykuşlarını kapsayan familya. (Bil. a. *Otididae.*) [Eşanl. TOYKUŞUGİLLER.]

TOYHANE a. Divriği'nin geleneksel konutlarında büyük kış odası.

TOYKA → TOYAKA.

TOYKUŞU ya da **TOY** a. Uzun kalın bacaklı, ağır uçuşlu, donuk renkli, iyi koşucu bazı iri kuşların ortak adı. (Toygiller familyası.)
—ANSİKL. Çoğu Afrika'da yaşayan yirmi kadar toykuşu türü bilinmektedir. Bunlar çorak ya da yarı çöl görünümündeki açık arazide, çokeşli sürüler halinde yaşayan ve insandan kaçan kuşlardır. Beslenmeleri hepçildir. Afrika'da yaşayan kori'nin *(Ardeotis kori)* yüksekliği 1,50 m'yi bulabilir. Avustralya toyu *(A. australis)* gagalayıp öldürdüğü yılanlarla beslenir. Büyük toy *(Otis tarda)*, küçük toykuşu *(O. tetrax)* ve kıvırcık toykuşu Türkiye'de bulunur.

TOYKUŞUGİLLER a. Zool. TOYGİLLER familyasının eşanlamlısı.

TOYLUK a. **1.** Toy olma durumu; toy bir kimsenin, davranışının niteliği, tecrübesizlik, cahillik, beceriksizlik. **—2.** *Toyluk etmek*, beceriksizce davranışlarda bulunmak, acemilik etmek.

TOYNAK a. **1.** Atgillerde son parmak kemiğini çepeçevre saran boynuzsu oluşum. **—2.** Gevişgetirenlerin ve domuzgillerin tırnağı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Vet. *Toynak yanağı*, toynaklılarda tırnak ya da toynak çeperinin yan taraflarına verilen ad. ‖ *Toynak yanağı çatlağı*, atlarda bu bölgede olan tırnak çatlağı.
—ANSİKL. Zool. Tekparmaklı memeli hayvanların, özellikle de atın toynağı, boynuzsu bir tırnağın farklılaşmasının sonucudur Uçtaki parmak kemiğini sarar; sert ve lifsi olan üst ve yan kısımlarına *toynak çeperi* denir; bunun arka kenarları merkeze doğru kıvrılır (set); daha yumuşak olan alt kısım, yani *tırnak tabanı* arkadan yarılarak *çatal*'ı kapsar; burası bir deri kalınlaşması olan parmak yastığıdır. Çiftparmakların toynağı daha az karmaşıktır; ayrıca, tırnak tabanı az gelişmiş olduğu için dibinin büyük bölümünü esnek çatal doldurur. Filin ya da devenin "toynağı" hem toynağa, hem tırnağa çok yakındır.

TOYNAKLI sıf. Zool. At gibi, ayağında tek toynak bulunan memeli hayvan için kullanılır.

TOYNAKLILAR a. Parmaklarının ucunda bir toynak bulunan memeli hayvanlar takımı. (Bil. a. *Ungulata.*) [Eşanl. TIRNAKLILAR.]
—ANSİKL. Toynaklılar karışık bir öbektir, eskiden iki takımı kapsardı: parmakları çift sayılı olan çiftparmaklılar (domuzumsular ve gevişgetirenler) ve her ayağında tek sayıda parmak bulunan tekparmaklılar (*Ceratomorpha* ve *Hippomorpha*).

TOYNBEE (Arnold), ingiliz tarihçi (Londra 1889 - York 1975). Oxford Üniversitesi'ni bitirdikten sonra orada Antikçağ ders-

leri verdi (1912). Birinci Dünya savaşı sırasında Dışişleri bakanlığı haberalma örgütünde çalıştı. 1919'da Paris Barış konferansı'ndaki ingiliz heyetinde görev aldı. Londra Üniversitesi'nde Bizans ve çağdaş yunan araştırmaları profesörlüğünü üstlendi. *Manchester Guardian* gazetesinin muhabiri olarak Kurtuluş savaşı'nı izledi (1921-1922). *The Western Question in Grece and Turkey* (Yunanistan ve Türkiye'de batı sorunu) [1922] kitabını yazdı. Londra'da Uluslararası tarih profesörlüğünü sürdürürken Royal İnstitute of İnternational Affairs (Kraliyet uluslararası ilişkiler enstitüsü) araştırma bölümü müdürlüğünü de yürüttü (1925-1955). Bizans tarihi uzmanlığı yanında tarih felsefesine de yöneldi. Özellikle uygarlıkların evrimiyle ilgilendi; çevrimsel bir evrim kuramı ortaya koydu. Çalışmalarında hareket noktası hellenizm oldu: *Greek Historical Thought* (Yunan tarihsel düşüncesi) ve *Greek Civilizaiton and Character* (Yunan uygarlığı ve karakteri) [1924]. Hellen tarihini model alarak uygarlıkların doğuş ve batışlarını açıklamaya yönelik karamsar görüşlerini yansıtan geniş sentezlere ulaştı: *Medeniyet yargılanıyor* (Civilization on Trial) [1948], *Dünya ve Garp* (The World and the West) [1953]. Başyapıtı 12 ciltlik *Study of History*'nin (1934-61) iki ciltlik özeti *Tarih bilinci adıyla* türkçeye çevrildi K. P. Kirkwood ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu anlatan bir kitap da yazdı: *Türkiye, Bir devletin yeniden doğuşu* (Turkey, 1926).

TOYODA SOEMU, japon amiral (Oita yönetim bölümü 1885 - Tokyo 1957). 1940'ta imparatorluk genel kurmayında plan dairesi başkanı oldu; 1944'te savaş filosuna, 1945'te deniz kuvvetlerinin tamamına komuta etti. 1945'ten 1949'a kadar savaş suçlusu olarak tutuklu kaldı.

TOYOHARU → UTAGAVA TOYOHARU.

TOYOHAŞİ, Japonya'da kent, Honşu adasında (Aiçi ili), Atsumi koyunda; 337 988 nüf. (1990). Tekstil. Demir-çelik.

TOYOKAVA, Japonya'da kent, Honşu adasında (Aiçi ili); 111 731 nüf. (1990). Otomobil aksesuarları. Optik aygıtlar. Oyuncaklar. Kereste sanayisi.

TOYOKUNİ → UTAGAVA TOYOKUNİ.

TOYONAKA, Japonya'da kent, Honşu adasında (Osaka ili), Osaka'nın banliyösünde; 409 843 nüf. (1990). Konut ve sanayi (makine, petrol rafinerisi) merkezi.

TOYOTA, Japonya'da kent, Honşu adasında, Nagoya yakınında; 332 336 nüf. (1990). Otomobil yapımı.

Toyota Motor Corporation Limited, 1937'de kurulan japon otomobil yapım firması. 1960'lara kadar avrupa ve amerika otomobil modellerini kopya etmekle yetindi. Bu tarihte "Corona" modelini piyasaya sürerek önemli bir "atılım" yaptı, ondan sonra her yıl % 30'un üstünde bir gelişme gösterdi. 1969'da Volkswagen'i geçti, 1983'te dünya otomobil sanayisinde dördüncü, 1990'lara varıldığında üçüncü sıraya yükseldi. 1990'da 1 346 000'i binek otomobili olmak üzere toplam 4 212 000 araç üretti. Aynı yıl Sabancı Holding'le bir ortaklık anlaşması yapan Toyota, 1994 sonbaharından başlayarak Türkiye'de de "Toyotasa" adıyla üretime geçmeye hazırlanmaktadır.

TOYOTOMİ HİDEYOŞİ, japon general ve devlet adamı (Nakamura 1536 - Fuşimi 1598). Köylü soyundan gelen Hideyoşi, on altı yıl süreyle Japonya'nın askeri diktatörü ve başbakanı oldu (1582-1598). Meslek yaşamına ordularına komuta ettiği büyük organizatör Oda Nobunaga'nın ardından onun görevlerini devralarak başladı (1582), daha sonra Japonya'nın batı eyaletlerine egemen oldu. O zamana kadar ancak aristokratlara verilen Japon İmparatorluğu başbakanlığı görevine getirildi. Osaka'da çok güzel bir şato yaptırdı. Arazi ölçüsünde ağırlık ve

Bk. resim sayfa 11660

ölçüler sisteminde yaptığı bir reformla toprak rejimini iyileştirerek Japonya'da huzur ve birlik sağladı. Daha sonra, asker sınıfının serkeşliklerine bir çare arayarak, ordularını Kore'nin fethine gönderdi (1592 ve 1597). Bu sefer, tümüyle başarısızlığa uğradı. Bu felakete rağmen, iki buçuk yüzyıllık iç savaşların ve eşkıyalığın yıkıma uğrattığı bir ülkede düzeni yeniden kuran Hideyoşi, Japonya'nın en büyük simalarından biri olarak kaldı. 1586'da, imparator ona Toyotomi unvanını verdi.

TOYTERİYE a. (fr. *toy-terrier*'den; ing. *toy-terrier; toy,* oyuncak). Çok ufak süs köpeği. (Kara kızıl teriyenin, aynı renkte parlak kıllı, minyatür bir çeşidi olan toyteriye çok sevimli ve çok ince bir köpektir.)

TOZ a. **1.** Çok küçük ve hafif tanecikler haline dönüşmüş kuru toprak: *Rüzgâr toz kaldırıyor.* **—2.** Ezilen, dövülen, öğütülen katı bir maddenin çok küçük taneciklere bölünmüş durumu: *Kömür tozu. Leblebi tozu;* gündelik yaşamda kullanılan bu biçimdeki ürün: *Sabun tozu. Çamaşır tozu.* **—3.** Nesnelerin üzerinde biriken ve kir oluşturan tanecikler: *Toz almak. Eşyaların üzerinde toz birikiyor.* **—4.** Herhangi bir maddenin çok küçük taneciği: *Gözüme toz kaçtı.* **—5.** *Toz almak,* bir yerin tozunu silmek, temizlemek. || *Toz bezi,* toz alma işlerinde kullanılan bez. || *Toz bulutu,* havayı kaplayan, yoğun toz tabakası. || *Toz duman,* rüzgârın etkisiyle yerden kalkarak havayı kaplayan yoğun toz: *Toz duman içerisindeydi sınıf.* || *Toz etmek,* ezip yıkmak, ortadan kaldırmak, yok etmek. || *Toz kondurmamak,* bir şeye ya da kimseye herhangi bir kusurun yüklenmesini kabul etmemek, onun kusurlu olabileceğine inanmamak: *Oğluna toz kondurmaz, onu göklere çıkarırdı.* || *Toz olmak,* bir kimse sözkonusuysa, ortadan kaybolmak (arg.). || *Tozdan dumandan ferman okunmamak,* kimin ne söylediği, ne anlatıldığı belli olmayacak, anlaşılmayacak ölçüde ortalık karışık ve düzensiz olmak. || *Tozu dumana katmak,* toz kaldırarak hızla kaçıp uzaklaşmak; ortalığı altüst etmek, karmakarışık duruma sokmak. || *(Birinin) tozunu almak, atmak, silkmek,* onu iyice dövmek, hırpalamak (arg.).

—Astrofiz. *Yıldızlararası toz,* yıldızlar, yıldızlararası gaz ve yüksek enerjili parçacıklarla birlikte Gökadamızı oluşturan, son derece küçük boyutlu (0,1 μm düzeyinde) taneler biçimindeki katı bileşen. (Aynı bileşenler diğer gökadalarda da bulunur.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Cev. hazl. *Toz toplama,* çok ince parçacıkları, daha az ince parçalardan ayırmak için kabaca bir taneölçüm sınıflandırması yapmaya dayanan işlem.

—Eczc. Kimyasal, bitkisel ya da hayvansal drogların, homojen hale getirilmek ve alınmalarını kolaylaştırmak amacıyla yeterince ince ve ufak parçalar halinde öğütülmüş hali. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Toz etme,* katı ilaç maddelerinin ince parçacıklar halinde toz kütlesi haline getirilmesi. (Toz ilaçlar maddenin fiziksel ve kimyasal özelliklerine göre, havanda ezme ya da çok ince toz elde edilmesi isteniyorsa porfir havanda ezme gibi, değişik yöntemlerle elde edilir. Bu işlemi genellikle elekten geçirme izler.) || *Demir tozu,* iyotla birleşmek suretiyle demir iyodür şurubunun bileşimine giren toz. (Eskiden lenfatik çocukların tedavisinde kullanılırdı.)

—Foto. *Aydınlatma tozu* ya da *şimşek toz,* magnezyum tozu ve yükseltgen cisimlerin (klorat ya da permanganat) karışımından oluşan metalin anında yanmasını sağlayarak karanlık yerlerde yapılan çekimler için gerekli olan yeğin ve kısa süreli ışığı veren toz. (Aydınlatma tozunun yerini günümüzde flaşlar almıştır.)

—Isıbil. *Toz alıcı,* dumanların tozunu gidermeye yarayan aygıt. (En basit toz alıcılar yön değiştirici perdelerle donatılmış duman kutularıdır; daha gelişmiş tipleriyse siklonlar ve içlerinde, yüksek gerilimli bir elektrik alanının kurumları elektrotlar üzerine çektiği elektrikli süzgeçlerdir. Ayrıca dokuma filtreler ile asit dumanları için elverişli olan su perdelerini de belirtmek gerekir.)

—Kim. müh. *Toz alıcı* ya da *toz giderici,* tozun uçmasını engelleyerek giderilmesini sağlayan ürün; genellikle antistatik balmumu ve silikon emülsiyonlarıyla karıştırılarak kullanıldığından, tozun hızla yeniden çökmesini önler.

—Mad. oc. *Toz taneleri,* ani grizu ya da karbondioksit patlamasıyla çevreye yayılan çok ince toz parçacıkları. || *Kömür tozu patlaması,* ocak havası içinde bulunan ince toz halindeki kömürün yanması sonucunda meydana gelen patlama. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Marangl. *Talaş tozu,* odun talaşının, taşlama taşlarında ya da çekiçli öğütücülerde öğütülmesiyle elde edilen son derece ince toz.

—Metalürj. *Toz metalürjisi,* metal tozlarını sıkıştırarak çeşitli ürünlerin ya da parçaların elde edilmesini sağlayan metalürjik yöntemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Toz tutucu,* gazları tozlarından ayırmaya yarayan mekanik aygıt. || *Toz yöntemi,* DEBYE-SCHERRER* YÖNTEMİ'nin eşanlamlısı.

—Polim. *Kalıplama tozu,* dökme kalıplama yöntemiyle çeşitli eşyalar üretmek için basınç ya da aktarma yoluyla plastik madde dönüştürücüsüne yüklenen toz. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Sağl. kor. Darbe ya da patlama etkisiyle çeşitli maddelerden kopan çok ince tanecikler: *Sanayi tozları.* (Bk. *ansikl.* böl.)

—Seram. *Toz atkını,* Kütahya yöresinde, bisküvi halindeki seramiklerin, kirli ve yağlı yüzeylerinin sır tutmasına verilen ad.

—Teknol. *Toz toplama,* toz toplamak eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tekst. *Toz gidermek,* kimi ipliklerin ya da kumaşların üzerindeki tozları uzaklaştırmak. (Toz, tezgâh üzerindeki çözgü ipliklerini hatalı haşıllamadan ya da bitmiş kumaşlara uygulanan kalitesiz apre işleminden kaynaklanır.)

◆ sıf. Türlü işlemlerden geçirilerek, ezilerek, öğütülerek vb. çok küçük tanecikler haline getirilmiş şey için kullanılır: *Toz biber.*

—Karb. kim. *Toz kömür,* sanayi fırınlarında kullanılmak üzere toz durumuna getirilen kömür.

—Mad. oc. *Toz kömür,* kazı ya da kuru eleme gibi kimi cevher hazırlama işlemleri sırasında meydana gelen çok ince taneli (1 mm'den daha az) kömür. (Toz kömürler, çok büyük termik santral kazanlarında yakıt olarak kullanılır. Antrasit kömürünün tozlarından briket yapımında yararlanılır. Kok kömürü tozları genellikle bir flotasyon işlemiyle temizlenir.)

—Süslem. sant. *Toz varak,* altın tozunun sıkıştırılmasıyla elde edilen ve tezhipte kullanılan varaklara verilen ad.

—ANSİKL. Astrofiz. *Yıldızlararası toz.* Oldukça düşük bir sıcaklıkla ayırt edilir ve gözlemlenebilen üç olayla ortaya çıkar: yıldızların ve gökadaların, toz bölgesinden geçen ışığının soğurulması ve kızarması, ışığın toz taneleriyle yayınması ve son olarak ışığın polarması. Tozlar tarafından soğurulma, ışığın dalga boyuna göre çok değişir; kızılaltına oranla morötesinde soğurulma çok daha fazladır, bu da, bir toz bölgesi içinde gözlemlenen cisimlerin kızarmasını açıklar. Toz tanelerinin yapısını kesin bir biçimde tanıyabilmek için bir sönüm eğrisinin çizilmesi gereklidir. Yıldızlararası tozlar tarafından yayımlanan ışığın polarması incelendiğinde, kimileri soğurucu ve yayıcı, kimileri polarıcı iki tip toz

toykuşu türü olan kori
(Ardeotis kori)

büyük toykuşu
(Otis tarda)
[dişi]

büyük toykuşu
(Otis tarda)
[erkek]

sığır toynakı

alttan görünüm

at toynakı

alttan görünüm

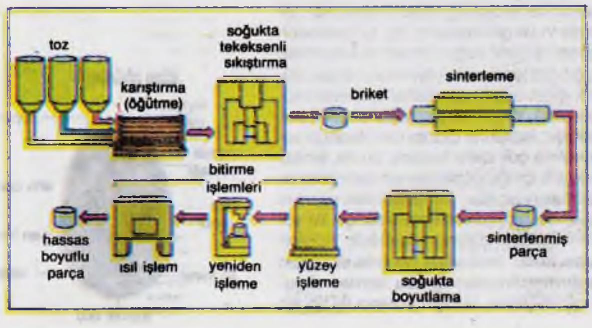

Şogakukan

Toyotomi Hideyoşi
ipek üstüne yağlıboya bir resimden ayrıntı
yapıtın aslı Kodai-ci'deki (Kyoto) bir buddha tapınağındadır
Kodai-ci kol., Kyoto

sanayide klasik toz metalürjisi işlemleri şeması

tanesi bulunduğu anlaşılır. Ancak bugüne kadar hiçbir toz tanesi modeli bütün gözlem olgularını açıklamaya yeterli olmadığından, toz tanelerinin yapısı üstüne araştırmalar halen sürdürülmektedir; en yaygın varsayım, bu toz taneleri buz ve grafit ya da silikat karışımı olarak kabul eder. Tozların hareketi çevre ortama göre değiştiğinden, tanelerin göç süreçlerinin bilinmesi de önem taşır. Tozlar genellikle yıldızlararası gazla birlikte bulunur, bu da kütlelerinin belirlenmesini güçleştirir; toz, gerek Gökadamız, gerek dış gökadalar içinde düzensiz olarak dağılmıştır; yıldızlararası tozlar moleküllerin oluşumunda da rol oynadığından, bu tozların fiziğini bilmek önemlidir; öte yandan, yıldızlararası tozlar, önyıldızlar*ın yıldızlararası ortamda yoğuşma evresine de eşlik eder.

—Eczc. Toz ilaçların elde edilmesi başlıca iki işlemi kapsar: toz halinde getirme ve elekten geçirme. Toz ilaçlar yalın ya da birçok ilacın karışımı halinde olabilir. Ağızdan verilebileceği gibi iğneyle de verilebilir. Bir sıvıda eritilerek ya da kaşe, kapsül yahut komprime şeklinde bölünerek alınır. İğneyle verilen tozlar sterildir ve kullanılacağı zaman uygun bir steril sıvı ile eritileceği ya da süspansiyon haline getirileceği şişelerde bulunur. Deriye sürülecek tozlar pülverizatörle de uygulanabilir.

—Mad. oc. Kömür tozu patlamasının yol açtığı son derece önemli sonuçlar şunlardır: çok büyük hacimde zehirli gaz açığa çıkar; yüksek ısı meydana gelir ve yanma olayını hızlandıran şiddetli bir hava akımı görülür. Kömür tozu patlamalarında genellikle alevler kilometrelerce uzunluğundaki galeriler boyunca yayılır. En çok can kaybına yol açan kömür tozu patlaması 1906'da Fransa'nın Courrières (Pas-de-Calais) bölgesinde meydana gelmiştir. Galeri çeperlerini şistleyerek ve grizuya karşı gereken önlemleri alarak (grizu patlamaları çoğunlukla kömür tozu patlamalarının doğurucusudur) kömür tozu patlamaları tehlikesi azaltılabilir.

—Metalürj. *Toz metalürjisi.* Antikçağ'dan beri özellikle Mezopotamya'da (İ.Ö. 6000) demir cevherinin odun kömürüyle indirgenmesi ve bu yolla hazırlanan topağın dövülmesi biçiminde uygulanan toz metalürjisi, bir sanayi olarak ancak 1930'dan sonra gelişmeye başladı ve İkinci Dünya savaşı yıllarında hammaddeden tasarruf sağlamanın temel bir sorun haline geldiği ülkelerde (Almanya) büyük bir önem kazandı.

• *Uygulanan yöntemler.* Toz metalürjisinde uygulanan başlıca yöntemler şunlardır:

1. *Metal tozlarının hazırlanması.* Üretilecek tozun miktarına, elde edilecek ürünlerin bileşim ve fiziksel özelliklerine bağlı olarak tozların hazırlanmasında şu yöntemlerden yararlanılır:

—*elektrolitik yöntem*, bir metal tuzunun sulu çözeltisi içinde tozların ya da süngerimsi bir kütlenin elektrolitik olarak çöktürülmesine dayanır;

—*atomizasyon* ya da *püskürtme yöntemi*, bu yöntemde ergitilmiş sıvı bir metal ya da bir alaşım çok ince deliklerden geçirilir ve metal sızıntısı, bir sıvı ya da bir gaz jetiyle parçalanır;

—*öğütme*, gevrek ya da salt bu amaçla gevrek duruma getirilmiş metal parçalara uygulanır;

—*kimyasal yöntem*, oksitlerin, cevherlerin ya da tufalların indirgen bir gazla (H_2 ya da CO) indirgenmesine, karbonil bir sıvı ya da bir gazın ayrıştırılmasına (demir, nikel, kobalt) ya da bir hidrürün bozundurulmasına (titan, zirkonyum) dayanır.

Tozlar, kimyasal bir bileşimlerinin dışında görünür özgül kütleleri, tane boyutları ve biçimleri, boyutsal dağılımları, akma yetenekleri, özgül yüzeyleri vb. gibi fiziksel özellikleriyle tanımlanır. Ayrıca kullanımdan önce karıştırma, katı ya da sıvı bir yağlayıcı katma, tavlama, vakum altında gaz giderme vb. gibi çeşitli işlemlerden geçirilir.

2. *Tozların topaklaştırılması.* Tozlar genellikle elde edilecek parçanın biçimine göre önceden hazırlanmış bir kalıp içinde kimi zaman yağlayıcı bir maddeyle karıştırılarak 100 MPa'nın üzerindeki bir basınç altında sıkıştırılır. Böylece elde edilen briket henüz kırılgandır; ancak taneleri, uygulanacak işlemlere dayanabilecek kadar yeterli bir kohezyon gösterir.

3. *Sinterleme.* Topaklaştırılmış tozlar, birbirine yakın tanecikler arasında yayınma yoluyla az ya da çok gözenekli metal bir kütle elde etmek üzere genellikle yansız ya da indirgen bir atmosferde ısıtılır. Ancak ısıtma sıcaklığı her zaman malzemenin tamamının ergime sıcaklığının altında tutulur.

4. *Sonraki işlemler.* Böylece elde edilen metal parça daha sonra çeşitli işlemlerden geçirilir; bunlar, parçaya kesin boyutunu vermek için uygulanan işlemler, elektrolitik kaplama, ısıl işlemler, semantasyon vb.'dir. Son olarak kimi özel durumlarda (örneğin yönlendirilmiş bir yapı elde edilmek istendiğinde) tozlar, ya doğrudan haddeleme ya da kılıf içinde çekme yoluyla topaklaştırılabilir (paslanmaz çelikler, süperalaşımlar). Soğukta çok zor sıkıştırılabilen tozlara (süperalaşımlar), genellikle sıcakta izotaktik presleme işlemi uygulanır.

• *Uygulama alanları.* Kimi ürünler toz metalürjisi yönteminden başka hiçbir yöntemle elde edilemez; bu ürünlerin en önemlileri şunlardır:

—gözeneklerinin boyutları ve sayısı denetlenebilen malzemeler: kendi kendini yağlayabilen yatak yastıkları ve burçlar; bronz, demir ya da paslanmaz çelikten hazırlanan süzücü öğeler ve gözenekli parçalar; metaller, alaşımlar, tuzlar ya da oksitlerden oluşan karma bileşimli parçalar (katalizörler, akümülatör plakaları, elektrotlar);

—işlenmiş (bitmiş) ürünler halinde elde edilen az sünek ve ergime noktası yüksek ateşe dayanıklı malzemeler: akkor lambaların ve elektron tüplerinin elektrotları ile filamanları;

—metal ve metal dışı parçacıklardan oluşan karma yapılı malzemeler: takımlar, taşlama taşları ve ekstrüzyon kalıplarının yapımında kullanılan sert alaşımlar (kobaltlı bir bağlayıcıyla topaklaştırılmış tungsten, krom, titan karbürler; bronz, demir, nikel vb. gibi bir ana evre içinde yer alan elmas parçacıkları); grafitli alaşımlar (motor kolektörleri için bakır ve grafitten fırçalar; bronz ve grafitten kavrama parçaları ve yatak yastıkları); sürtünmeli fren ya da kavrama disklerinin balatalarında kullanılan sürtünme alaşımları (bronz, kurşun, demir, silis, grafit); elektrik kontakları, elektron tüplerinin yayıcı öğelerinde kullanılan metal oksitler ve özellikle erime noktaları birbirinden çok farklı metal alaşımları olan *sermet**ler: tungsten-gümüş, tungsten-bakır (elektrikli kontakları), tungsten-nikel-bakır (dengeleme kütlesi olarak kullanılan ağır alaşımlar), bakır-kurşun, kurşun bakımından zengin bronz, kurşunlu demir ve çelik (yatak yastıkları, burçlar).

Öteki malzemeler eskiden beri klasik yöntemlerle elde edilmektedir; oysa bu malzemelerin de toz metalürjisi yöntemiyle üretilmesi hammadde tasarrufu sağlaması, işleme zorunluluğunu azaltması ve hatta tümüyle ortadan kaldırması, karma yapılı parçaların bile kolayca biçimlendirilebilmesine olanak vermesi, kullanılan alaşımların arılığının korunması (çünkü döküm doğrudan potalarda yapıldığından, metallerin kirlenmesi önlenir) [manyetik malzemeler; zirkonyum, titan, uranyumdan hazırlanan özel alaşımlar], oldukça homojen yapıların elde edilmesine bağlı olarak kimi özelliklerin iyileştirilmesi bakımından belli bir gelişme sağlayacaktır.

Metal tozları ayrıca kaynak elektrotlarının kalıba alınmasında, metalürjide saçma savurmayla temizleme işleminde, cevherlerin zenginleştirilmesinde, boya sanayisinde, cam üretiminde, tepkimeleri geliştirmek amacıyla kimya sanayisinde ve eriyik halindeki banyolarda katkı maddesi olarak kullanılır.

—Polim. *Kalıplama tozu.* Kalıplama tozu tek bir polimerden oluşmaz; bu polimere plastikleştiriciler, boyarmaddeler, pigmentler, yağlayıcılar vb. gibi katkı ürünlerinin yanı sıra çeşitli dolgu maddeleri katılır. Kalıplama tozları kimyasal bileşimlerinden başka tane boyutları, erimiş durumdaki akışkanlıkları, nem kapmaları (nem çekme ciddi kusurlara yol açtığından tozun kullanımdan önce genellikle kurutulması gerekir) ve kalıplama sırasında çekme özellikleriyle tanımlanır.

—Sağl. kor. Çeşitli sanayi dallarında, havada asılı halde kalan (aerosol) ve zehirlilikleri ya da akciğerlerde neden oldukları lezyonlardan ötürü tehlike yaratan çok ince tozlar oluşur. Havada süzgeçle toplanıp incelenebilen (mikroskop, elektronik mikroskop, X ışınlı sondalar) süspansiyon halinde çok sayıda madde vardır. Bunların bazılarının içinde hastalık yapıcı mikroorganizmalar bulunur. Büyük kentlerin tozlarında katran, kanser yapabilecek hidrokarbürler, çeşitli biçim ve bileşimde tanecikler yer alır. Sanayi tozlarını çöktürmek için, tozları çekimle toplayan yüksek gerilimli elektrik iletkenlerinin bulunduğu odalar kullanılır. Sanayi tozları, sanayi dallarına göre, havalandırma, emme ya da nemlendirme ile yok edilmelidir. Bazı durumlarda (özellikle kum işçileri) tozlardan etkilenen işçiler, içinde hava basıncının biraz yüksek tutulduğu, kapalı maskelerle korunmalıdırlar.

Tozlar, çoğu zaman meslek hastalığı sayılan birçok hastalığa neden olabilirler; hastalıklar koniyoz ve pnömokoniyoz genel terimleriyle belirtilirler.

—Teknol. Toz toplama, ev ekonomisinde uygulanan bir işlemdir; aspiratörler bu işleme hem en pratik, hem en hızlı ve hem de en sağlıklı çözümü getirmiştir. Sanayide, uzun süreden bu yana da metalürji-

de gazlara uygulanan toz toplama, ya bir değeri olan tozları gerikazanmayı ya da cowperlerde, kazanlarda ve motorlarda kullanılması gereken yüksekfırın gazlarını arıtmayı sağlar; bu amaçla, depolama odaları, gazların içinden geçirildiği sık dokulu kumaşlardan oluşan torbalı filtreler, yıkayıcılar ya da elektrostatik aygıtlar kullanılır. Toz kömürle ısıtılan ocaklardan çıkan gazları atmosfere vermeden önce de toz toplama işlemi uygulanır. Kül yüklü dumanlar (uçucu küller) depolama odalarından geçer ve burada yerçekiminin etkisiyle içerdikleri katı parçacıkları bırakırlar ya da değişik sistemli aygıtlara (siklonlar, vantilatörler-toz gidericiler) yollanırlar; bu aygıtlar, dumanlara çok hızlı bir dönme hareketi uygulayarak, katı parçacıkları merkezkaç etkisiyle ayıklar. Toz toplama işlemi, diğer sanayi kollarında da gereklidir: metalleri dönüştürme, inşaat malzemeleri (çimento, kireç, alçı, amyant, cam), anorganik kimya (sülfürik asit, gübre), petrol arıtma; kâğıt hamuru, orman sanayisi, tekstil, tarım besinleri sanayisi (tahıl, süt, şeker, hayvan yemi) çöpleri işleme ve yakma.

Elektronik sanayisinde, entegre devrelerin yapımı, toz ve kirlerden maksimum ölçüde arınmış bir atmosfer gerektirir (beyaz oda); bu da, özel havalandırma donanımlarının yapılmasına neden olur.

TOZAK a. **1.** Kimi tohumlanmış bitkilerin uç bölümlerinden çıkarak havada uçuşan pamuğumsu parçacıklara verilen ad. **—2.** Toz gibi ince ve hafif yağan kar.

TOZAMA a. (japonca sözc.) Sekigahara savaşı'ndan (1600) ve Osaka şatosu'nun düşüşünden (1615) sonra, şogun Tokugova Ieyasu'ya boyun eğmeyen daimyolara eski japoncada verilen ad. (Bunlar "fudai" denilen ve Ieyasu'ya sadık kalan daimyolardan daha fazla bağımsızlık taşıyorlardı.)

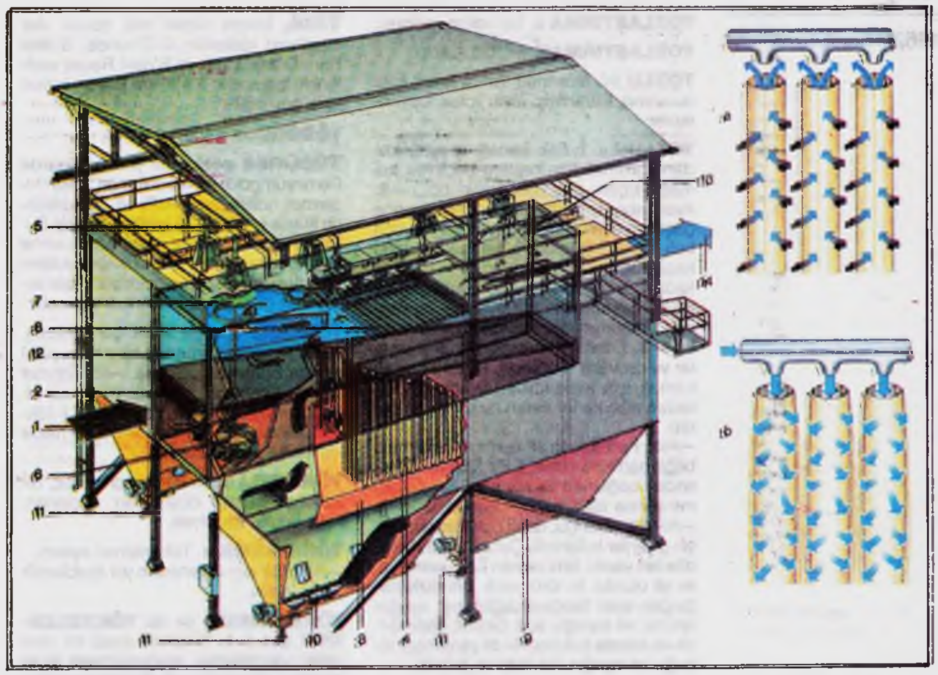
TOZAMAK gçz. f. *Yörs.* Toz bulutu halinde çevreye yayılmak; tozumak.

TOZAN a. **1.** Çok ince toz tanesi. **—2.** Tozlu yer.

TOZAN (Satvet Lûtfi), türk siyaset adamı (Trebine, Bosna-Hersek, 1889 - İstanbul). İstanbul'da Mercan idadisi'nde öğrenciyken Abdülhamit II düzenine karşı oluşturulan Cemiyeti inkılabiye'nin kurucuları arasında yer aldı, bu yüzden ablasıyla birlikte tutuklandı. Ademi merkeziyet yanlısı görüşlerini benimsediği Prens Sabahattin'in sekreterliğini yaptı. İkinci meşrutiyet'ten (1908) sonra, İttihat ve Terakki cemiyeti'ne muhalefet etti, Halaskâr zabitan hareketini destekledi. Tutuklandı, müebbet kürek cezasına çarptırıldı; bir süre sonra Prens Sabahattin ile Cemiyet arasında aracılık yapması için serbest bırakılarak Fransa'ya gönderildi. Birinci Dünya savaşı başlayınca Bursa'da, sonra Ankara'da sürgün hayatı yaşadı. Ankara'dayken Sulh ve selameti osmaniye cemiyeti'ni kurdu. Cumhuriyet'ten sonra siyasetten çekilerek silah ticaretiyle uğraştı.

TOZAN (Salih), türk tiyatro ve sinema oyuncusu (Balıkesir 1914 - İstanbul 1963). Amatör olarak Balıkesir Halkevi tiyatrosu'nda (1935), Muhlis Sabahattin operetti'nde, Raşit Rıza, Muammer Karaca topluluklarında çalıştı. 1950'lerden başlayarak *Yüzbaşı Tahsin, Yıldızlar revüsü, Bulgar Sadık* vb. filmlerde rol aldı. Tiyatroda, özellikle ermeni, yahudi, laz, balkanlı gibi tipleri taklitte, sinemadaysa genellikle iyi yürekli, babacan, yumuşak tipleri canlandırmada ün yaptı.

TOZANLI ırmağı, Yeşilırmak'ın, Almus baraji ile kaynağı arasında kalan yukarı çığırına verilen yerel ad. Kösedağ'ın B., Kızıldağ'ın K. yamaçlarından inen derelerin birleşmesiyle oluşur; B.'ya yönelir ve G.'den Tokat çayını aldıktan sonra Almus barajına dökülür. Uzunluğu yaklaşık 80 km, ortalama akımı 17 m³/sn. Eriyen karlar ve yağmurlarla beslendiği nisan ve mayıs aylarında kabarır (nisan ort. akımı 75 m³/sn), yaz sonunda alçalır (eylülde ort. akımı 3,4 m³/sn).

Fläkt Industries belgesine göre

torbalı filtrelerle gazlara uygulanan toz toplama
1. Tozlu gaz; 2. Giriş ağzı; 3. Saptırıcı; 4. Süzücü torbalar; 5. Klapelere kumanda eden kriko; 6. Giriş ağzı yalıtma klapesi; 7. Çıkış ağzı yalıtma klapesi; 8. Basınçlı hava püskürtme rampası; 9. Tozları toplayan huni; 10. Çalıştırma vidası; 11. Tozları boşaltma; 12. Çıkış ağzı; 13. Kontrol kapısı; 14. Arıtılmış gazların çıkışı.

toz toplama işleminin gerçekleştirilmesi (a)
gazlar süzücü torbalardan geçerken tozlarını bırakırlar

temizleme işleminin gerçekleştirilmesi (b)
tozlarla dolan torbalar basınçlı hava püskürtülerek (yukarıdan aşağıya doğru) temizlenir; basınçlı havayla şişen bu torbalar, havanın kesilmesiyle büzüşünce tozlar aşağıya düşer

TOZARMAK gçz. f. Toz durumuna gelmek; tozlaşmak.

TOZAYIRICI a. Katı cisimleri, parçacıklarının hava ya da başka her tür gaz ortam içindeki yer değiştirme hızları farkından yola çıkarak ayırmaya ve sınıflandırmaya yarayan aygıt. (Eşanl. AEROKLASÖR.)

—ANSİKL. İşlenen ürünlerin türüne göre, ya yoğunluğa ya da hacme bağlı bir sınıflandırma elde edilir. Yoğunluğa göre sınıflandırma, gaz ya da dumanları tozdan arındırmak için kullanılır; bu işlemde, en ince katı bölüm, taşıyıcı akışkandan ayrılır. Hacme göre sınıflandırmada, iki tür sınai aygıt kullanılır. *Yerçekimsel tozayırıcılar*'da sadece, katı parçacıkların bir hava akımı içindeki serbest düşüşünden yararlanılır, oysa *merkezkaç* tipteki hava tozayırıcılarında, parçacıklar, döner bir türbin yardımıyla, şiddetle fırlatılır. Bunlar özellikle, çok ince şekilde öğütülmüş her tür kuru maddeyi sınıflandırmak ve beton için kullanılacak kumları kuru yolla tozdan arındırmak için kullanılır.

TOZBOYA a. Sulandırılarak kullanılan, toz durumundaki boya.

TOZEUR → TUZUR.

TOZKOPARAN sıf. Çok rüzgâr alan yer için kullanılır.

TOZLAMA a. Tarım. Zararlı böceklerle ya da hastalıklarla savaşmak için, bitkilere toz (örneğin kükürt tozu) püskürtülmesi işlemi.

TOZLANMAK gçz. f. Bir yer, bir şey sözkonusuysa, üzerinde toz birikmek, toz konmak.

TOZLAŞMA a. Tozlaşmak eylemi.

—Bot. Çiçektozunun dişiorganın tepeciğine konması. (Tepeciğin yüzeyi pütürlü ve yapışkan olduğundan onu tutar.)

—Kâğ. san. Bir kâğıt yüzeyinde serbest halde bulunan çeşitli maddelerin, kullanım sırasında yüzeyden ayrılması.

—ANSİKL. Bir çiçeğin çiçektozu aynı çiçeğin dişiorganına konarsa tozlaşma *doğrudan* sayılır (öztozlaşma). Doğrudan tozlaşma, erkekorganların sırayla tepeciğin üzerine kadar eğildiği kadıntuzluğunda görülür. Çiçektozu bir başka bitkinin dişiorganlarına taşınıyorsa tozlaşma *dolaylı* ya da *çapraz* sayılır. Çoğu zaman tozlaşma bütün ikievcikli bitkilerde, hatta erdişi çiçeklerde dolaylıdır, çünkü dişiorganlarla erkekorganlar ender olarak aynı zamanda olgunluğa ererler (dikogrami). İlk önce çiçektozu olgunlaşırsa proterandri vardır; tersine, önce dışiorgan olgunlaşırsa

Bk. resim sayfa 11662

proterogini vardır. Çapraz tozlaşma, çok fazla miktarda çiçektozu üreten buğdaygillerde ve ağaçlarda rüzgârla sağlanır (anemofil bitkiler); bol miktarda balözü bulunan, kokulu ve renkli çiçekli entomofil bitkilerde ise böceklerle sağlanır. Akan su, kuşlar vb. de kimi zaman tozlaşmada rol oynar. Bunlardan başka, insanlar da hem ikievcikli türlerde (hurma), hem melez bitki elde etmek amacıyla yapay tozlaşma yapar.

TOZLAŞMAK gçz. f. Toz durumuna gelmek.

◆ **tozlaştırmak** ettirg. f. Toz haline getirmek.

bir çimento fabrikasının fırınından çıkan gazlara uygulanan toz toplama işleminde kullanılan elektrofiltre (süzülen gaz miktarı: 38 000 m³/sa)

KHD Humboldt Wedag AG

P. Starosta

arının yaptığı tozlaşma (entomofil bitki)

TOZLAŞTIRMA a. Toz haline getirme.

TOZLAŞTIRMAK → TOZLAŞMAK.

TOZLU sıf. Üzerinde toz birikmiş, toza bulanmış, tozlanmış: *Tozlu yollar. Tozlu kitaplar.*

TOZLUK a. **1.** *Esk.* Bacağı ve ayağı tozdan korumak için baldıra geçirilen kumaş parçası; getr. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Ayakkabıyı tozdan korumak için üzerine geçirilen deri üstlük. (Dışa gelen yanında bulunan 4-5 düğmeyle iliklenirdi. Koncu kısa olur, ancak incik kemiğinin üzerine kadar çıkardı. XVIII. yy. sonunda yoğunlaşan batı etkisiyle kullanılmaya başlandı. Cumhuriyet döneminde ortadan kalktı.) **—3.** Özellikle dansçıların, alıştırmalar ve provalar sırasında, kaslarını sıcak tutmak için kullandıkları ve bacağı bilekten dize kadar saran bir tür örme çorap.

—Ask. Pantolonun alt kısmının üzerinden bağlanan kısa dizlik. || Bir kayışla diz altından bağlanan ve ata binmek için çizme yerine kullanılabilen deri dizlik.

—ANSİKL. Tozluğu, daha çok kısa diz çakşırı giyenler kullanırdı. Çuhadan ya da kadifeden yapılır, kimi zaman üzeri sırma vb. ile işli olurdu. İki türü vardı. Biri dizkapağından ayak bileğine değin iner, ayağın üstünü ve topuğu açık bırakır; öteki önde ve arkada bulunan iki dil yardımıyla topuğu ve ayağın üst kısmını örterdi.

TOZMAK gçz. f. **1.** *Yörs.* Toz bulutu halinde havalanmak. **—2.** *Gezip tozmak* → GEZMEK.

TOZÖLÇER a. Kim. müh. Havadaki toz miktarını belirlemeye yarayan aygıt. (Toz, üzerine ağdalı bir madde sürülmüş bir plaka yardımıyla tutulur.) [Eşanl. AEROSKOP.]

TOZPEMBE a. **1.** Açık pembe renk. **—2.** *(Dünyayı) tozpembe görmek*, çevresinde ya da özel yaşamında karşılaştığı kötü ve üzücü durumlar karşısında karamsarlığa düşmemek, her şeyi iyi yönleriyle görmeye çalışmak, aşırı ölçüde iyimser olmak.

◆ sıf. Açık pembe renkte olan.

TOZSABUN a. Toz haline getirilmiş sabun.

TOZSU sıf. Miner. Toz kıvamında olan mineral için kullanılır.

TOZŞEKER a. Çok küçük billurlar halinde hazırlanmış şeker.

TOZUMAK gçz. f. Bir yerden çıkan ya da kalkan tozdan söz ederken, çevreye yayılmak.

◆ **tozutmak** ettirg. f. **1.** Toz kaldırmak, çevreye toz yaymak. **—2.** Rüzgârdan, fırtınadan söz ederken, yerdeki karı, savurarak çevreye yaymak. **—3.** *Tkz.* Bir kimseden söz ederken, aklını kaçırmak; saçma sapan konuşmak, davranmak: *Son günlerde iyice tozuttu.*

—Avc. Karada yaşayan av hayvanlarından söz edildiğinde, kaçarken çok toz kaldırmak.

TOZUNTU a. **1.** Havaya kalkan toz bulutu. **—2.** İnce ince çiseleyen yağmur.

TOZUTMAK → TOZUMAK.

TOZZİ (Federigo), italyan yazar (Siena 1883 - Roma 1920). Hayattayken Pirandello tarafından takdir edilmesine rağmen ancak, ölümünden hemen sonra yayımlanan başyapıt niteliğindeki iki romanla (*Tre croci*, 1920; *Il Podere*, 1921) ünlendi. Bu yapıtlarda taşra ve Siena kırsal yaşamının verismocu niteliğinin Dostoyevskiy'e özgü bir psikolojik derinlikte kök saldığı görülür. Tozzi öykülerinde (*L'Immagine e altri racconti*, 1946; *Nuovi racconti*, 1960) verismoculuktan yeni gerçekçiliğe varan üslup değişiminin en güzel örneklerini vermiştir.

TÖBDER → TÜM ÖĞRETMENLER DAYANIŞMA DERNEĞİ.

TÖDİ, İsviçre Alpleri'nde doruk, Aar -Gotthard kütlesinin K.-D.'sunda, G.'deki Ren, D.'daki Linth ve B.'daki Reuss vadilerinin arasında; 3 620 m. Büyük buzullarla çevrilidir.

TÖDÖGE → ÇADIR* SAYVANI.

TÖDÜRGE gölü, bazı yeni haritalarda *Demiryurt gölü*, İç Anadolu'nun Yukarı Kızılırmak bölümünde, Hafik ve Zara arasında küçük (yaklaşık 3,5 km²) ve sığ göl. Suları acı olan göl, jipsli oluşuklarda erime ile meydana gelmiş bir çukurlukta suların birikmesiyle meydana gelmiştir. Fazla sularını bir gideğen ile Kızılırmak'a boşaltır.

TÖHMET, -ti a. (ar. *vehm*'den *töhmet*). **1.** Bir kimseyi işlemediği bir suçun yükü altında bırakma; suçlama. **—2.** *Töhmet altında bırakmak*, bir kimseyi suçsuz olduğu halde suçlu gibi göstermek. || *Töhmet altında kalmak*, suçu olmadığı halde kendisine suç yüklenmek.

TÖHMETLİ sıf. **1.** Herhangi bir suç, bir kabahat işlediği düşünülen; suçlanan. **—2.** Suçlu, kabahatli.

TÖKEZLEME a. Tökezlemek eylemi.

—Binc. Bir atın düşmesine yol açabilecek yanlış adım.

TÖKEZLEMEK ya da **TÖKEZLENMEK** gçz. f. **1.** Yürürken ayağı bir yere takılıp sendelemek, ayağı sürçmek: *At ilk engelde tökezledi.* **—2.** Bir işte kimi güçlüklerle, engellerle karşılaşmak ve bocalamak.

TÖKEZLENMEK → TÖKEZLEMEK.

TÖKEZMEK gçz. f. *Yörs.* Tökezlemek.

TÖKİN (İsmail Hüsrev), türk iktisatçı ve yazar (İstanbul 1908 - *ay. y.* 1993). Alman lisesi'ni bitirdi, Moskova'da iktisat öğrenimi gördü (1921-1925). Devlet demiryolları işletmesi, Ziraat bankası, Sümerbank, Ticaret bakanlığı, Başbakanlık yüksek denetleme kurulu gibi çeşitli kurumlarda çalıştı. 1963'ten sonra İstanbul Ticaret odası genel sekreterliği yaptı. 1973'te bu görevden emekliye ayrıldı. 1984 yılından sonra iktisadi araştırmalar vakfı ve bazı özel şirketlerde yönetim kurulu üyeliği yaptı. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Vedat Nedim Tör ve Şevket Süreyya Aydemir'le birlikte *Kadro* dergisini de kuran ve yayımlayan (1932-1935) Tökin'in *Türkiye'de zırai kooperatif hareketi* (1932), *Türkiye'de köy iktisadiyatı* (1934), *Ekonomik coğrafya* (1940), *İsmet İnönü ve şahsiyeti* (1946), *Türkiye'de sanayi* (1946), *İktisadi durumun tahlili* (1964), *Para değerinin düşürülmesi meselesi* (1968) vb. yapıtları bulunmaktadır.

TÖKÖLİ ya da **THÖKÖLY** (İmre), **Késmárk** kontu, **Macaristan** prensi, macar savaşçı (Késmárk, bugün Kežmarok, 1657 - İzmit 1705). Protestan Kuruczorlar'ın (Hoşnutsuzlar) başına geçerek koyu katolik Avusturya imparatoru Leopold I'e karşı ayaklandı (1676) ve Yukarı Macaristan'ı ele geçirdi (1678); Ferenc Rakoçi'den dul kalan İlona Zrinyi ile evlendi; Avusturya İmparatorluğu'na karşı kendi gücünü yeterli görmediği için sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya başvurarak osmanlı korumasına girdi ve kendisine "Orta Macar kralı" unvanı verildi (1682). Türkler' den aldığı yardımcı kuvvetlerle Orta Macar krallığı'nın merkezi Kaşa'yı (Kaschau) ve birçok avusturya kalesini teslim aldı. 1683-1699 Türk-Avusturya savaşı sırasında İkinci Viyana* kuşatması (1683) bozgunundan sonra önceden aldığı tüm kaleleri yitirdi; ayrıca, düşmanla işbirliği yaptığı kuşkusuna kapılan Türkler'ce de hapse atıldı (1685). Bu arada, Avusturyalılar'a karşı Macaristan'da savaşı onun yerine sürdürmeye çalışan eşi İlona, Mohaç yenilgisinden (1687) sonra Munkaçevo'da (Munkács) Avusturyalılar'a teslim olmak zorunda kalarak Viyana'ya götürüldü. Öte yandan, suçsuz olduğu anlaşılıp serbest bırakılan ve türk ordusunda görev alan Tököli, Tuna üzerinde bulunan Fethülislam (Gladova) ve İrşeve (Orsova) kalelerini fethetti (1689); türk-tatar askerlerinden oluşan bir ordunun başında Erdel'e (Transilvanya) girerek avusturya kuvvetlerini Zernest'te (bugün Zărneşti) kesin bir yenilgiye uğrattı (1690) ve Erdel voyvodası oldu; Serdarıekrem Bozoklu Mustafa Paşa ve Kırım hanı Selim Giray'la birlikte Belgrad'ı düşman kuşatmasından kurtardı (1693); Ancak, türk kuvvetlerini Zenta'da (Sente) ağır bir yenilgiye uğratan (1697) ve Erdel'i istila eden avusturya orduları başkomutanı Savoia-Garignano prensi Eugène karşısında tutunamayarak ülkesinden kaçmak zorunda kaldı. Karlofça* antlaşması'ndan (1699) sonra serbest bırakılan eşi İlona ile birlikte İzmit'te kendisine bağışlanan çiftliğe çekildi. Türk dostu olduğu için mührüne, osmanlıca şu beyti kazdırdığı söylenir: *"Muhibbi âl Osman'ım, itaat üzreyim emre / Krali Orta Macar'ım, ki nâmım Tököli İmre."*

TÖLÖSLER, anayurtları Orhon ırmağı çevresi olan ve Hunlar'dan türemiş bulunan geniş ve yaygın türk boyu. Ölülerini gömme özelliklerinin yanı sıra tüm türk boyları için tipik olan kurt efsanesi inancını da taşıyan topluluk, Çin'deki Tabgaç* devleti döneminde (386-578), başbuğları ve kalıcı yurtları olmaksızın göçerkonar yaşam biçimine uygun olarak sürekli otlak ve sulak peşinde dolaşırlardı. Çok iyi binici ve vurucu olan Tölösler, 15 kola ayrılmışlardı: uygur, sir-tarduş, kipiyu, tupo, kurikan, telangut, puku, bayırku, tongra, hoen, sekie, husie, hikie, atie, pesi. Bunlardan Uygurlar, genelde Selenga ırmağı kıyılarında, Sir-Tarduşlar Altay yamaçlarında, Kipiyular Karaşar'ın K.-B.'sındaki Yıldız vadisinde, Tupolar Kubsugöl kenarında, Kurikanlar Baykal gölünün batı kıyılarında, Telangutlar Tonglo ırmağın çevresinde, Pukular hemen Telangutlar'ın doğusunda, Bayırkular Gobi çölünün kuzeyinde, Tongralar hemen Sir-Tarduşlar'ın kuzeyinde ve Telangutlar'ın doğusunda, Hoenler Orhon ırmağının en güney kesiminde, Sekieler'le Husieler ve Hikieler'le Pesiler bu boyun en göçerkonar kolları olarak belirsiz yerlerde, Atieler de Kansu bölgesinde yaşarlardı. Juan Juanlar'a karşı ayaklanma girişimleri (546), Göktürkler' in başbuğu Bumin tarafından bastırılan Tölösler, daha sonra Göktürk İmparatorluğu içinde yer aldılar.

TÖMBEKİ a. (fars. *tenbâkû*'dan). Nargile ile içilen tütün türü. (Bil. a. *Nicotiana alata* ssp. *persica*.)

—ANSİKL. Tömbeki 1 m kadar boylanabilen bir tütün türüdür. Yaprakları sapsız, kaba kulakçıklı, kalın dokulu, omurgasız, karınlı ve küt uçludur. Kuruyan yapraklarda, açık sarı zemin üzerinde koyu kahverengi lekeler bulunur (kaplan postu görünümü).

Tömbeki en çok İran'da yetişir. Türkiye' de Alanya, Hatay, Hadim, Malatya ve Silvan'da yetiştirilir. Doğrudan doğruya nargilede kullanılır. Bunun için önce ıslatılır, sarı suyu çıkıncaya kadar iyice sıkılır, sonra nargileye konur. Dumanı nargileden geçerken bir miktar nikotini suya geçerse de gene de çok sert içimli ve yüksek nikotinlidir.

TÖMEK → AŞAĞIPINARBAŞI.

TÖMÖRKÉNY (István), macar yazar (Cegléd 1866 - Szeged 1917). Szeged Belediye müzesi'nin müdürlüğünü yaptı. Büyük Macar ovasında yaşayan köylüleri anlattığı öyküler (*Sous les peupliers* [fr. çev.], 1897; *Des gens simples* [fr. çev.], 1914) yazdı.

TÖMÜK, İçel'in Erdemli ilçesine bağlı Elvanlı bucağının merkezi; 9 282 nüf. (1990). Belediye.

TÖMÜKKALE ya da **ELVANLI höyük.** Arkeol. İçel'in Erdemli ilçesi Elvanlı bucağında höyük ve kale kalıntısı. 1963'te D. H. French tarafından yörede yapılan

yüzey araştırmalarında astarlı ve perdahlı İlk Tunç çağ çömlekleri ile hitit seramiklerinden parçalar ele geçti.

TÖNNİES (Ferdinand), alman toplumbilimci (Riep, günümüzde Oldenswort, Schleswig, 1855 - Kiel 1936). Tönnies'e göre, insan topluluklarının varlığı, insanları birbirine bağlayan kuralların ve düzenleyici etkinliğin temelini oluşturan bir arada olma iradesiyle açıklanabilir. Toplumsal yaşamın iki biçimi vardır: bunlardan biri duygusallığa, geleneğe, değerlere bağlılığa dayanan *cemaat;* diğeri de sözleşmeli ilişkilere, yarışma ve rekabete dayanan *toplum*'dur (*Gemeinschaft und Gesellschaft* [Cemaat ve Toplum], 1887). Tönnies'in bu "ideal" şemaları Weber'in çalışmalarını etkiledi.

TÖR a. **1.** Geleneksel Anadolu evlerinde, odada en saygın kişilere ayrılan başköşe. (Osmanlılar'da *makam-ı âli* denirdi.) **—2.** Etnogr. Topakev adı verilen çadırlarda, girişin karşısında bulunan ve heybe, çuval, bohça vb.'nin dizildiği yer. (Önüne halı serilir, hatırlı konuklar buraya oturtulur).

TÖR (Edip Servet), türk asker ve siyaset adamı (Adapazarı 1881-? 1962). Makedonya'da görevliyken daha sonra İttihat ve Terakki'ye dönüşen Osmanlı hürriyet cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı (1906). Mütareke yıllarında, Anadolu'daki ulusal harekete yardım amacıyla İstanbul'da kurulan Karakol cemiyeti'nin merkez yönetiminde görev yaptı. İstanbul (1923-1931), Gümüşhane (1931-1950) milletvekilliklerinde bulundu.

TÖR (Vedat Nedim), türk yazar (İstanbul 1897 - ay. y. 1985). Berlin Üniversitesi'ni bitirerek iktisat doktoru oldu (1921). Berlin'de Türkiye İşçi ve çiftçi sosyalist partisi'ni kuran grupta yer aldı. Yurda döndükten sonra, bir süre gizli Türkiye Komünist partisi'nde genel sekreterlik yaptı; partiden ayrıldı. Milli iktisat ve tasarruf cemiyeti (Türkiye Ekonomi kurumu) müdürü (1929-1933) olarak yerli tarım ve sanayi ürünlerinin ithal mallarıyla rekabetine öncülük etti. Türk Kurtuluş savaşı'nı ve Atatürk devrimi'ni sömürge ve yarı sömürge uluslara örnek siyasal ve ekonomik bir bağımsızlık hareketi olarak değerlendiren, bu hareket için plan ve kadro oluşturmayı amaçlayan *Kadro** dergisinin kurucuları arasındaydı. Matbuat umum müdürlüğü (1933-1937), Turizm müdürlüğü (1938), Ankara radyosu müdürlüğü (1938-1943) görevlerinden sonra 1945'ten başlayarak Yapı ve kredi bankası ile Akbank'ın kültür ve sanat işleri danışmanlığını yaptı. Yayımladığı dergilerde (*Hep bu topraktan* [1943], *Doğan kardeş* çocuk dergisi [1945-1978], *Aile* [1947-1952] vb.), yönettiği sanat ve kültür çalışmalarında (Küçük sahne, Halk oyunlarını yaşatma ve yayma vakfı vb.) bu ilkelere bağlı kaldı. Toplumsal yaşamdan kesitler yansıtan, gelenek ve göreneklerde değişmeleri konu edinen oyunları vardır (*İşsizler,* 1925; *Fevkalasriler,* 1927; *Kör,* 1928 vb.). Anıları *Yıllar böyle geçti* (1976) kitabındadır.

TÖRE a. Bir toplumda benimsenmiş toplumsal alışkanlıklar, uygulamalar bütünü: *Törelerine bağlı bir toplum. Törelere saygı göstermek.*
—Ed. *Töre romanı, komedisi,* bir dönemin törelerini betimleyen yapıt.
—Fels. *Töreler bilimi,* Durkheim ve Lévy-Bruhl'e göre, her toplumun kendine özgü ahlaki inançlarını inceleyen bilim dalı.

TÖRE (Abdülkadir), türk besteci (Kaşgar 1873 - İstanbul 1946). İstanbul'a elçilikle 1873'te gelen ve Doğu Türkistan devletinin Türkiye'ye bağlanması işlemlerini tamamlayan Seyit Yakup Han'ın oğlu. Annesi tarafından İstanbul'a getirildi. Davutpaşa idadisi'ni bitirdi. Mülkiye mektebi'nde iki yıl okudu, bitiremeden ayrıldı. Hariciye nezareti kalemi'nden emekli oldu. Kanuni Halit Bey'den kanun ve müzik dersleri aldı. Tatyos Efendi'den keman, Kirkor Efendi'den de ney çalmasını öğrendi. Darülelhan'ın açılmasına yardımcı oldu. Evinde Gülşeni musiki adlı bir okul açtı. Birçok öğrenci yetiştirdi. 200'den fazla bestesi olduğu söylenir. *Usul-i talim-i keman* adlı bir yapıtı yayımlandı (1913). Tanınmış besteleri: *Bir peri sîmâyı gördüm dilfikâr oldum yine* (hüseyni şarkı, ağır aksak), *Ettiklerinin hangi birini yâd edeyim ben* (şevkefza şarkı, senginsemai).

TÖREBİLİM a. ETİK'in eşanlamlısı.

TÖRECİ sıf. Düşünce ve eylemlerinde törelere bağlı olmaya özen gösteren kimse için kullanılır.

TÖRECİLİK a. AHLAKÇILIK'ın eşanlamlısı.

TÖREDIŞI sıf. Töreye aykırı olan ya da töreyle ilgisi bulunmayan; ahlakdışı.

TÖREDIŞICILIK a. **1.** Töredışı bir kişinin durumu. **—2.** Herhangi bir evrensel törenin yadsınması. **—3.** Hiçbir değer yargısına yer vermeyen ahlak anlayışı.

TÖREL ya da **TÖRESEL** sıf. **1.** Töreye uygun olan. **—2.** Töreye ilişkin.

TÖRELCİLİK a. AHLAKÇILIK'ın eşanlamlısı.

TÖRELİ sıf. Törel.

TÖRELİLİK ya da **TÖRELLİK** a. AHLAKLILIK'ın eşanlamlısı.

TÖRELSİZCİLİK a. TÖRETANIMAZLIK'ın eşanlamlısı.

TÖREN a. **1.** Toplum yaşamında önemli bir yeri bulunan bir olayı, bir günü kutlama, bir kimseyi anıp ona saygı gösterme amacıyla düzenlenen resmi ve görkemli toplantı; bu toplantı sırasında yerine getirilen kurallara uygun eylemler dizisi: *Cumhuriyet Bayramı bütün yurtta törenlerle kutlandı. Atatürk törenlerle anıldı.* **—2.** Evlenme, karşılama, uğurlama, ödüllendirme vb. için düzenlenen toplantı, bu toplantıda gerçekleştirilen kurallara uygun eylemlerin bütünü: *Nikâh töreni. Ödül töreni. Bayrak töreni.*
—Antropol. Gizli bir gücü, belli bir eyleme yöneltmeyi amaçlayan ve tekrarlanarak yapılan büyü işlemi ya da töreni. (Bireysel olarak yapıldığında, varılmak istenen amaca uygun jest, söz ve davranışlardan oluşur. Topluca yapıldığı zamansa şarkılar, danslar ya da karmaşık seremonilerle gerçekleştirilir.) || İnsandışı varlıkların etkinliğine inanmaya dayanan bireysel ve toplumsal yaşamın bazı özel durumlarında uygulanan, sıkı kurallara bağlı eylem, söz ve nesnelerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl. Antropol.)
—Ask. *Tören birliği,* devlet büyükleri ya da büyük birliklere komuta eden komutanların garnizona gelişleri ya da ayrılışları sırasında karşılama ya da uğurlama törenlerine katılmak üzere hazırlanan özel birlik. (Bk. *ansikl* böl.)
—ANSİKL. Antropol. Antropoloji, başlangıcından bu yana, törenlerin doğası, işlevi ve anlamı üzerinde çok durmuştur. (E. Tylor ve özellikle E. Durkheim). Gerçekten de, bütün toplumlarda gerek toplumsal, gerek bireysel yaşamın çok çeşitli anlarında törenlere rastlanması ilginçtir: yaşamın çeşitli evreleri (doğum, erginlik, ölüm gibi), siyasal düzen (kralların tahta çıkışı vb.), ekonomik düzen (ilk ürün, ekin bayramları vb. gibi tarımsal törenler). Herhangi bir günlük olaydan en ayrıcalıklı bir olaya kadar, yaşamın bütün yanları bir tören konusu olabilir: örneğin, günlük en basit tedavi yöntemleri ya da doğal afetlere, salgın hastalıklara, kuraklığa vb. karşı mücadele gibi. Öte yandan, törenler salt bireyin kendisini ilgilendirebileceği gibi (kişi olarak insanın belli bir yanıyla ilgili bireysel törenler), bütün bir topluluğu da ilgilendirebilir. Fakat, öyle ya da böyle, törenlerin ayrıntılarını toplumsal kurallar belirler.

Buradan anlaşılacağı gibi, tören kavramı, ilk etnologların yaptıkları gibi, tümüyle din ve büyü kavramlarına indirgenemez. Bu yüzden, törenlerin doğası, işlevi ve anlamı antropolojide sürüp giden bir tartışma konusudur. Törenin kendine özgü bir içeriği var mıdır, yoksa o özel bir eylemler biçimi midir? Buna bağlı olarak, tören her zaman birtakım etkin doğaüstü varlık tasarımlarına ve inançlarına mı bağlıdır ("simgesellik" yanlıları), yoksa rasyonel düşüncelere mi dayanır ("teknik" yanlıları)? Bunlar, örneğin tedavi törenleri ya da tarımsal törenler sözkonusu olduğunda akla gelen sorulardır. Simgesel boyutuyla tören, her zaman bir yerel etkinlik anlayışına dayanır. Antropolojinin en tanınmış temsilcileri bu tartışmaya katılmışlardır: özellikle V. Turner, E. Leach, J. Beattie, J. Goody (İngiltere'de), C. Lévi-Strauss (Fransa'da). C. Lévi-Strauss'a göre, tören, onun temelini oluşturan mitlere oranla ikinci planda gelir; özellikle V. Turner gibi anglosakson antropologlar ise karşıt görüşü savunurlar.
—Ask. Ulusal bayramlar, özel günler (illerin kurtuluşu, şehitleri anma günleri vb.), ant içme, alaya madalya verilmesi, askeri bina ya da gemilere bayrak çekilmesi vb. önemli olaylar nedeniyle "askeri tören"ler düzenlenir. Törene, birlik, personeli, kıyafet kararnamesi ile belirtilen özel tören giysisiyle katılır.

Bunlardan başka Devlet başkanı, Başbakan, TBMM başkanı vb. yüksek düzeydeki devlet adamlarının (yabancı devlet adamları da dahil) karşılanma ve uğurlanmalarında bir "şeref kıtası" tarafından tören yapılır.

Şeref kıtasının yapacağı törenler, "A tipi" ve "B tipi" olmak üzere iki çeşittir.

Bunlardan A tipi tören için 3 takımlı bir şeref kıtası ve birinci sınıf askeri bando görevlendirilir. A tipi törenler, Cumhurbaşkanı ve yabancı devlet başkanlarına yapılır. "B" tipi askeri tören, bando ve iki takımdan oluşan bir şeref kıtasıyla karşılama ve uğurlama törenleri biçiminde olur. Ancak B tipi törenle uğurlama bu kıtadan çıkarılacak bir mangayla yapılır.

B tipi tören, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve İçişleri bakanının birlik, karargâh, kurum ve kışlaları ziyaretlerinde, yabancı ülke Milli savunma bakanlarının, Milli savunma bakanlığı ve Genelkurmay başkanlarının ziyaretlerinde, NATO başkomutanının garnizonları ziyaretlerinde, yabancı devlet Milli savunma bakanlarının Genelkurmay başkanlığı'nı ziyaretlerinde, hükümetin konuğu olan yabancı kuvvet komutanlarına ve eşiti makamda olan yüksek rütbelilerle NATO komutanlarının ziyaretlerinde, itimatnamesini sunmaya gelen büyükelçilerin karşılanma ve uğurlanmalarında, Genelkurmay başkanı, kuvvet komutanları, Jandarma genel komutanı ve Genelkurmay 2. başkanıyla ordu komutanları, orgeneral ve oramirallerin garnizonları ziyaret ve denetlemelerinde, kolordu komutanlarının göreve katılış ve ayrılışlarında, korgeneral ve koramirallerin bir kolordu (deniz ve havada eşiti) komutanlarını ziyaretlerinde yapılır.
• *İhtiram birliği* de denilen tören birlikleri, kuruluş açısından mangadan tabura kadar çeşitli büyüklüklerde düzenlenebileceği gibi (kara, deniz, hava, jandarma) temsil etmek üzere karma olarak da düzenlenebilir.

Tören tahtı ya da **Bayram tahtı,** Topkapı sarayı müzesi Hazine bölümünde sergilenen osmanlı tahtı; kimi kaynaklarda Damat İbrahim Paşa tarafından Murat III'e armağan edildiği bildirilirken, kimi belgelerde de XVIII. yy.'ın ilk yarısında yapıldığı belirtilmektedir. Dört yüz kilo ağırlığında altın levhalarla kaplı ve 954 topazla süslü olan bu görkemli taht osmanlı padişahlarınca bayram törenlerinde kullanılıyor, tören bitiminde tekrar hazinede saklanıyordu. Topkapı sarayı müzesi'nde sergilenen minyatürlerde Mustafa III, Selim III ve Mustafa IV bu tahtta oturuken gösterilmektedir.

Vedat Nedim Tör

İnterpress

Hansa kenti Elbing'in (günümüzde Elbląg) mührü XIV.-XVI. yy.'lar *Elbląg müzesi (Polonya)*

TÖRENLİ sıf. Görkemli, şatafatlı bir biçimde ve toplu olarak kutlanan bir şey için kullanılır: *Bir serginin törenli açılışı. Törenli bir düğün.*

TÖRENSEL sıf. Törene ilişkin; törene uygun.
—Topbil. ve Antropol. Bir törene ilişkin olan. (Törensel uygulamalara henüz sanayileşmemiş gelenekçi toplumlarda yaşamın önemli evrelerinde rastlanır: doğum, erginliğe geçiş vb.)

TÖRESEL → TÖREL.

TÖRESİZCİ a. TÖRETANIMAZ'ın eşanlamlısı.

TÖRESİZCİLİK a. TÖRETANIMAZLIK'ın eşanlamlısı.

TÖRETANIMAZ sıf. ve a. Töretanımazlık yanlısı kişiye denir. (Eşanl. TÖRESİZCİ.)
◆ sıf. Töretanımazlığa ilişkin.

TÖRETANIMAZLIK a. Her türlü ahlaki yükümlülüğü reddeden öğreti. (Eşanl. TÖRELSİZCİLİK, TÖRESİZCİLİK)

TÖRÖKSZENTMİKLÓS, Macaristan'da (Szolnok yönetim bölgesi) kent, Szolnok'un D.'sunda; 25 500 nüf. Tarım kooperatifleri.

TÖRPÜ a. Al. tak. Yeterince aralıklı iri dişler taşıyan, ağaç malzemeleri ve kurşun, kalay gibi gevrek metalleri düzeltmek için kullanılan eğe.
—Berbl. *Tırnak törpüsü,* tırnak kenarlarının törpülenmesinde kullanılan çizikli metalden ya da zımpara kâğıdından yapılmış küçük eğe.
—Grav. *Kedi dili törpü,* madalyon kazıyıcıların kullandıkları bir tür törpü.
—Nalbantl. Perçin ve tırnak çıkıntılarını düzeltmekte kullanılan bir tür eğe.

TÖRPÜLEMEK g. f. **1.** *Bir nesneyi, bir metali vb. törpülemek,* bir törpüyle inceltmek, yontmak, pürüzlerini gidermek: *Bir anahtarı törpülemek.* **—2.** *Tırnaklarını törpülemek,* törpüyle düzeltip biçim vermek. **—3.** *Bir şeyi (soyut) törpülemek,* bir kimsenin sivri, aşırı yanlarını düzeltmek; duygularını azar azar yok etmek, köreltmek: *İsyankâr yanlarını törpüleyerek kendisinden istenilene uygun filmler yaptı. Zaman insanın bazı duygularını törpülüyor;* bir şeyin göze batan, sorun yaratan yanlarını gidermek: *Bir yönetmeliğin tepkiye yol açan maddelerini törpülemek.* **—4.** *Bir kimsenin ömrünü törpülemek,* onu çok üzmek, üzerek ömrünü kısaltmak: *Bu çocuklar ömrümü törpüledi.*
◆ **törpülenmek** edilg. f. **1.** Somut bir şeyden söz ederken bir törpüyle inceltilmek, yontulmak, pürüzleri giderilmek; (tırnak için) törpüyle düzeltilmek. **—2.** Soyut bir şeyden söz ederken, aşırı sivri, sorunlu yanları düzeltilmek. **—3.** Duygulardan söz ederken, yavaş yavaş yok olmak; köreltilmek.
◆ **törpületmek** ettirg. f. Bir törpüyle törpülenmesini sağlamak.

TÖRPÜLENMEK → TÖRPÜLEMEK.

TÖRPÜLETMEK → TÖRPÜLEMEK.

TÖRPÜLÜ sıf. Törpüyle düzeltilmiş; törpülenmiş.

TÖRÜMKÜNEY (Ferit), türk siyaset adamı (İstanbul 1878-? 1941). Vali vekilliği yaptığı Kastamonu'da Milli mücadele'yi destekledi, Kastamonu ve çevresinde Müdafaai hukuk örgütlerinin kurulmasına ön ayak oldu. Birinci ve ikinci dönem TBMM'de Çorum milletvekilliği yaptı (1920-1927).

TÖS ünl. Hayvanı geri geri yürütmek için söylenen söz.

TÖS → TÜRKİYE ÖĞRETMENLER SENDİKASI.

TÖSKÜRMEK gçz. f. **1.** Bir binek hayvanı sözkonusuysa, geri geri gitmek. **—2.** Düşman sözkonusuysa, geri çekilmek.
◆ **töskürtmek** ettirg. f. **1.** *Bir hayvanı töskürtmek,* onun geri geri gitmesini sağlamak. **—2.** *Düşmanı töskürtmek,* sürmek, püskürtmek.

TÖSKÜRTMEK → TÖSKÜRMEK.

TÖSKÜRÜ be. Binek hayvanı için, gerisin geriye, geri geri: *Hayvanı töskürü yürütmek.*

Töştük destanı, *Manas destanı'*nın sonradan ayrı bir destan haline gelmiş bölümü. Manas'a meydan okuyacak kadar güçlü Er Töştük'ün kahramanlıklarını anlatır. *Manas destanı'*nın aksine efsane ve masal motifleri burada ağır basar: Töştük'ün babası İleman suda yüzen bir ciğer görür, sopayla vurdukça büyüyen ciğerin içinden tek gözlü dev Calmaguz (Tepegöz) çıkar, Töştük kızgın demirle onu kör ederek babasını kurtarır. Kafdağı'ndaki yavrularını ejderden kurtardığı Alp Karakuş'tan yardım görür. Peri kızı Ay Salkı ile evlenir; karısı ondan olan çocuğu bir deveye bağlayarak çocuksuz Han Kökütey'e gönderir vd. Destanı ilk kez Radloff, Manas destanı'nı anlatan Colay'dan derledi. Karalayoğlu Sayakbay'ın anlattığı 13 200 dizelik kırgızca metin kiril harfleriyle Frunze'de basıldı (1956).

TÖTOBODÜS, Aix savaşı'nda (İ.Ö. 102) Marius'un yendiği Tötonlar'ın komutanı. Savaşta ya da savaştan kısa süre sonra öldü.

TÖTON sıf. ve a. (lat. *Teutonus*'tan fr. *teuton*). Eski Germanya ile ilgili.

Töton hansası, XII. yy.'dan XVII. yy.'a kadar varlığını sürdüren baltık ticaret siteleri birliği.
• *Kökenleri.* "Kuzey Almanya tüccarları topluluğu" olan Töton hansası'nın doğuşu, bir yandan Lübeck'in kuruluşuna (1158'e doğr.), öte yandan da Visby'de (Gotland adası) bir transit acentesi kuran "Gotland mevsimlik alman tüccarlar topluluğu"nun meydana gelişine dayanır. Tüccarlar, İskandinavya'da, Baltık denizi'nin doğu kıyıları boyunca ticaretlerini geliştirdiler. Hansacılar, *Esterlins* adı altında, Kuzey denizi'ne girerek Norveç, İngiltere ve daha sonra Hollanda ile ticaret yapmaya başladılar ve XIII. yy.'dan itibaren Novgorod-Reval-Lübeck -Hamburg-Brugge-Londra ekseni boyunca ticareti tekellerine aldılar. 1281'de, Köln hansası üyeleri (1157'den beri Londra'da ayrıcalığa sahiptiler), Hamburg ve Lübeck hansaları üyeleriyle (sırasıyla 1266 ve 1267'den beri özel hansalar kurmuş bulunuyorlardı) birleşerek bir "Alman hansası" (*Hansa Theutonicorum* ya da *Dudesche Hanse*) oluşturdular. Töton hansası, tüccarların bağlı oldukları kentleri 1250-1350 arasında yavaş yavaş bir ortaklık içinde birleştiren bir iktisadi topluluktu; 1356'da, bir kentler hansasına dönüşme sürecini tamamladı. İskandinavya'yı birleştirmek ve Baltık ile Danimarka boğazları üzerinde egemenlik kurmak isteyen Danimarka kralı Valdemar IV'ün (1340-1375) bu tutkusu, bir savunma tepkisi doğurarak federasyonun kesin olarak örgütlenmesine yol açtı. Köln'de 70 kenti bir araya getiren bir birlik, Valdemar IV'ü Stralsund barış antlaşması'nı (1370) imzalamak zorunda bıraktı. Valdemar IV, bu antlaşmayla Hansa'nın varlığını onaylamakta ve ayrıcalıklarını (seyrüsefer özgürlüğü, gümrük vergilerinden bağışıklık) kabul etmekteydi. Töton hansası böylece en parlak dönemini yaşadı.
• *Örgütleniş biçimi.* Antlaşma, gerçi Hansa'ya Danimarka krallığı'nın veraset işlerini denetlemek ve Skåne'yi geçici olarak işgal etmek hakkı tanıyarak onun siyasal gücünü kabul ediyordu, ama federasyon her türlü toprak edinme hırsından uzak durarak yalnızca denizlerde üstünlük sağlamakla yetindi. Hansa'nın, bütün kuzey sitelerinde şubeleri ve ayrıcalıkları vardı; tüccar kolonileri aşağı yukarı özerk durumdaydı ve yerel meclislerde yerli halkla eşit olarak temsil edilmekteydi. Hansa, Baltık'ın kıyı bölgelerine iktisadi tekelini kabul ettirdi, yerel tüccarları kendi aracılığına başvurmaya zorladı ve böylece bu yeni ülkelerin ürettikleri malların değerlendirilmesine olanak sağladı. Novgorod, rus ticaretini (kürk, bal) Baltık yönüne çevirdi. Hansa, İskandinavya'nın ringa balığı avcılığına egemen oldu, bu arada, Vistül (en uç antreposu Kraków'daydı), Elbe ve Oder nehirleri, Orta ve Doğu Avrupa buğdayının ve madenlerinin Hansa limanlarına ulaşmasını sağlıyordu. Birliğin, üç daimi ticaret acentesi vardı: Norveç'te Bergen (kereste, balık, madenler) ve özellikle de Londra ve Brugge. Belediye başkanının yargı yetkisi dışında kalan Londra acentesi (*Steelyard* ya da *Stalhof*) etkinliğini bütün İngiltere'ye yaydı. Fakat, Hansa ticaretinin asıl merkezi Brugge acentesiydi; akdeniz ve atlantik ticaretleriyle Hansa ticareti arasındaki mübadeleler bu uluslararası limanda gerçekleşiyordu. Hansa tüccarları, kuzey ülkelerinden gelen ağır doğal ürünleri ihraç ediyor ve bu ülkelere baharat, ipekli kumaşlar, ingiliz yünlüleri, flaman çuhaları, Bourgneuf tuzu ve fransız şarapları ithal ediyorlardı. Hansa, en parlak çağında, Kuzey Germanya, Baltık kıyıları ve İskandinavya'da yer alan 150'den fazla kenti bünyesinde toplamaktaydı. Fiili başkenti, Baltık ve Kuzey denizi yakınındaki Lübeck'ti; "Hansa meclisleri" *(Hansetag)* burada toplanıyordu. Ne federal yargı yetkisi, ne de düzenli bir yönetimi bulunan Hansa, ağır bir krizle karşılaştığında, birlikler kurarak üyelerini bazı mali ve askeri yükümlülükler altına sokuyordu. Yetkileri, özellikle, ticaret, seyrüsefer, konaklama hakkı, ağırlık ölçüleri ve paralar konusunda birtakım genel yönetmelikler çıkarmaktan öteye gitmiyordu.
• *Çöküşü.* Hansa'nın iktisadi refahı, XV. yy.'ın sonuna doğru azalmaya başladı; Schleswig ve Holstein üzerindeki danimarka egemenliği, Hamburg ve Lübeck'i tehdit ediyor, Polonya ve Töton şövalyeleri Baltık'ta hansa ticaretiyle rekabete girişiyorlardı. Batı devletlerinde (Fransa, İngiltere, Hollanda) hükümdarlar, Hansa'ya verilmiş olan eski ayrıcalıkları geri almaya çalışıyorlardı. İngilizler, karşılıklılık ilkesi uyarınca, Hamburg ve Brugge'de ticaret acenteleri açtılar (XVI. yy.). Buna rağmen, Hansa, o dönemde henüz kral Christian II'nin tahttan indirilmesini ve İskandinav birliği'nin dağıtılmasını kabul ettirebilecek güce sahipti. Fakat İngiltere ve Hollanda'nın egemenliğinde yeni ticaret yollarının açılması ve üstelik, Otuz Yıl savaşı, onun için bir ölüm darbesi oldu. 1630'da, Lübeck, Hamburg ve Bremen arasında fiilen Hansa'nın yerini alan dar çerçeveli bir ittifak kuruldu; 1669'da da son, Hansa diyeti toplandı.

Töton tarikatı, Kutsal topraklar'da kurulan dinsel ve askeri üçüncü tarikat. Kudüs'e yerleşen bir alman hacıları manastırından doğan bu tarikat, ilk önce 1190 kuşatması sırasında Akkâ'ya sığınan bremenli ve lübeckli bir tüccarlar kolonisi tarafından bir hayırseverlik derneği olarak (1199) kuruldu ve sonra da papa İnnocentius III'ün izniyle bazı alman prensleri tarafından bir askeri tarikata dönüştürüldü (1198).

Kısa bir süre içinde yalnızca alman soyluları arasından kendine üyeler devşiren ve geleneksel üç manastır yemininin edilmesini şart koşan tarikat, üyelerine bazı hayırseverlik ve askerlik görevleri yüklüyordu. Merkezi bir yönetimi ve Templierler tarikatından esinlenen kuralları vardı. Üyeleri, zırhlarının üstüne, siyah haç işareti taşıyan beyaz urba giyerlerdi. Heinrich Walpot ve Salzalı Hermann (1209-1239) zamanında Kutsal topraklar'da ve özellikle Akdeniz'de (burada bir yerleşme siyaseti uyguladı) hızla gelişti. Fakat öteki iki tarikatın düşmanlığı ve Macaristan'daki genişleme politikasının başarısızlığa uğraması (macar kralı Andras II, Kumanlar'a karşı Tötonlar'ı çağırdıysa da [1211], bağımsız olmak isteyince onlara yol verdi [1225]), Salzalı Hermann'ı Prusya'ya müdahale önerisini kabul etmeye yöneltti. Salzalı Hermann'ın şövalyeleri Prusya'da hem paganlara karşı yürütülen bir haçlı seferi, hem de Doğu yönünde bir germen yayılışı *(Drang nach Osten)* çerçevesi içinde etkinlikte bulundular.

Polonya dükü Mazovyalı Konrad tarafından, 1224'ten beri ayaklanma halinde bulunan paganlara karşı müdahalede bulunmaya çağrılan Salzalı Hermann, Kulm ülkesinin kendisine verilmesini sağladı (1226), daha sonra da imparator Friedrich II'den gelecekte zapt edeceği ülkeler üzerinde egemenlik hakkı elde etti. Bundan böyle, tarikat, Akdeniz'i terk etmemekle birlikte (tarikat başkanı önce Akkâ'da, sonra Venedik'te oturduktan sonra 1309'da Marienburg'a yerleşti) Prusya'nın fethine kendini verdi. 1230'da sürekli haçlı seferi ilanından destek alan ve bütün Avrupa'dan şövalyeler toplayan tarikat, paganların kökünü kazıdı, kentler kurdu ve bunlara kısa sürede alman kolonları yerleştirdi (Toruń, 1231; Kulm [Chełmo], 1233; Marienwerder [günümüzde Kwidzyń], 1233; Elbing [Elbląg], 1237; Königsberg, 1255). Daha sonra Schwerttrager şövalyelerini ve onların Livonya, Kurzeme ve Semigallia'daki mülklerini de ilhak eden Tötonlar, bu toprakları Prusya'ya bağlamak için Litvanyalılar'ı da kendilerine bağımlı kılmaya çalıştılar. Nihayet, Polonya'dan Pomerelya ile Dantzig'i (1308) alarak İmparatorluk ile temas kurdular. XIV. yy. boyunca, ülkeye kolonlar yerleştirdiler (1490'a kadar 93 kentin kurulması; toprakların tarıma açılması, bataklıkların kurutulması); aynı zamanda, köleleştirilen ya da kırılıp geçirilen yerli ahalinin yanına alman köylü, kentli ve soyluları yerleştirerek ülkeyi germenleştirdiler. Tarikat, böylece müreffeh ve egemen bir devlet kurmayı başardı; Marienburg'da oturan tarikat büyük başkanının sarayından yönetilen yirmi kadar eyaleti bir araya topladı; geleneksel yüksek görevlilerden başka, bir *Landmeister* Livonya'yı, bir *Deutschmeister* de alman mülklerini yönetmekteydi. Kuzey Avrupa'nın üstün güçlü devleti olarak, Hansa'nın safında, İsveç'e ve Danimarka'ya karşı müdahalelerde bulundu, Baltık denizi'ni korsanlardan temizledi ve Estonya'yı ilhak etti (1346).

Fakat, Pomerelya'yı ilhak etmekle Polonya'yı denizle her türlü bağlantıdan yoksun bırakan tarikat, hıristiyanlığı benimseyen Litvanya ile birleşen (1386) bu devletle uzun sürecek bir çatışmaya girdi. Oysa, bu sıralar, disiplin ve törelerin gevşemesi, boyunduruk altında yaşamaktan bıkan kentlilerle soyluların hak istekleri yüzünden zayıf düşmüş durumdaydı. Nitekim, Grunwald (15 temmuz 1410) bozgunu (birinci Toruń antlaşmasıyla [1411] sonuçlandı), arkadan 1453-1466 savaşı'nda uğranılan yenilgi (tarikat, bu savaşta Polonya'ya ve kentlerle soylular arasında 1440'ta kurulan Prusya birliği'ne karşı koymak zorunda kalmıştı) böyle açıklanabilir. İkinci Toruń antlaşması (1466 tarihli sürekli barış antlaşması) ise, tarikatın elinde yalnızca Doğu Prusya'yı bırakarak (Polonya'nın fiefi olarak) onun egemenliğini kesin bir biçimde sona erdirdi.

Bundan sonra, tarikat, 1511'den beri büyük başkan olan ve kendisini Prusya dükü ilan eden markgraf Albrecht von Brandenburg tarafından Prusya'nın laikleştirilmesine (1525) kadar zar zor yaşadı. Bu tarihten sonra, Prusya Hohenzollern hanedanının yönetimine geçti. Hayırseverlik etkinliğiyle yetinmek zorunda kalan Töton tarikatı, Deutschmeister'in yönetimi altında varlığını sürdürdü. 1809'da, Napoléon I tarafından lağvedilen tarikat Utrecht'e (burada protestan oldu) ve Avusturya'ya çekildi. Avusturya'da, katolik ve aristokratik kilise şövalyeliği olarak yeniden canlanmaya çalıştıktan (1840) sonra, 1929'da sakat ve yoksulların bakımı görevini üstlendi. Merkezi Viyana'dadır. 1981'de 86 şövalyesi bulunuyordu. Bunlardan 62'si rahipti ve 45 başrahipliğe dağılmış durumdaydı.

TÖTONLAR, lat. **Teutones** ya da **Teutoni.** Esk. coğ. İ.Ö. II. yy.'da Jylland'a yerleşmiş olan Germanya halkı. Tötonlar, İ.Ö. 113'te Kimberler ile birlikte Romalılar ile çatıştılar ve Bavyera'dan Galya'ya kadar serserice dolaştıktan sonra, İ.Ö. 102'de Marius tarafından Aix-en-Provence'ta yok edildiler.

TÖVBE a. (ar. *tevbe*). **1.** İşlediği bir günah ya da bir suçtan dolayı büyük pişmanlık duyarak bunu bir daha yapmamaya söz verme. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Tövbe bozmak*, bir şeyi yapmayacağına yemin ettiği halde yapmak. || *Tövbe etmek*, işlediği bir günahı ya da suçu bir daha yapmayacağına söz vermek; kötü alışkanlıklarından kurtulmuş olmak: *Tövbe etmiş bir kumarbaz.* || *Tövbe tövbe, tövbe estağfurullah*, günah sayılacağı düşünülen bir şey söylendiği zaman söylenen söz. || *Tövbeler olsun, tövbeler tövbesi*, bir davranıştan ya da işten aşırı ölçüde pişman olan bir kimsece, onu bir daha kesinlikle yapmama kararında bulunduğunu belirtmek için söylenir.

—*Esk.* *Tövbe-güzar*, tövbe eden. || *Tövbe-şiken*, tövbesini bozan. || *Tövbe-i mey*, içki içmeye tövbe etme. || *Tövbe-i nasuh*, bir daha bozmamak üzere edilen tövbe. || *Tövbe-i şikeste*, bozulmuş tövbe.

—İsl. *Tövbe aylan*, müslümanlar arasında cemaziyülevvel (büyük tövbe ayı) ve cemaziyülâhır (küçük tövbe ayı) aylarına verilen ad.

—ANSİKL. Hz. Muhammet, "Eğer sizler günah işlemeseydiniz, Allah, günah işleyip ardından tövbe eden başka insanlar yaratırdı" der. Başka bir hadiste de "Her Âdemoğlu hata eder; hata edenlerin en iyisi ise hatasının ardından tövbe edenlerdir" diyerek günahın kaçınılmazlığını, günahtan vazgeçmenin büyük bir erdem olduğunu belirtir. Bu erdemin önemini ve Allah'ın içtenlikle yapılan tövbeleri kabul edeceğini dile getiren çok sayıda ayet ve hadis vardır. Ancak islam bilginleri tövbenin kabul edilebilmesi için bazı koşulların bulunduğunu belirterek bu koşulları şöyle sıralarlar: 1. Kötülüğü bırakmak; 2. daha önce işlenilen kötülükten ötürü içtenlikle pişmanlık duymak; 3. yaşamın sonuna kadar din bir daha o kötülüğü işlememek.

Bazı din bilginleri bütün günahları bırakmadıkça tövbenin kabul olunmayacağını öne sürmüşlerse de özellikle ehl-i sünnet bilginleri her kötülüğün tövbesinin ayrı olduğunu, bu nedenle başka kötülükleri sürse bile bir kötülükten dolayı tövbe eden kişinin bu tövbesinin geçerli olduğunu belirtirler. Mutezile ve hariciye mezhepleri içki, zina, faizcilik gibi büyük günahlardan tövbe etmeden ölen kişinin dinden çıkmış olacağını öne sürerlerse de ehl-i sünnet mezhebi bu görüşe de karşı çıkar, bunların inançla ilgisi bulunmadığını, bu nedenle bu kötülükleri işleyenlerin günahkâr olsalar bile müslüman sayılmaları gerektiğini belirtirler.

TÖVBEKÂR sıf. (ar. *tevbe* ve fars. *-kar*'dan *tövbe-kar*). **1.** Pişmanlık duyup tövbe eden, doğru yola dönen kimse için kullanılır. **—2.** Kötü bir alışkanlıktan vazgeçmiş olan kimse için kullanılır. **—3.** *Bir kimseyi tövbekâr etmek*, onu kötü bir işten vazgeçirmek. **—4.** *Tövbekâr olmak*, kötü bir işten vazgeçmek, bir daha yapmayacağına söz vermek.

TÖVBELİ sıf. **1.** Pişmanlık duyarak tövbe etmiş olan kimse için kullanılır. **—2.** *(Bir şeye) tövbeli (olmak)*, zararını gördüğü bir şeyi bir daha yapmamaya kendi kendine söz vermiş (olmak).

TÖZ a. *Esk.* Asıl, temel, cevher.

—Dilbil. Görece olarak ayrışmamış ve yapılaşmamış, biçim aracılığıyla ortaya konan fiziksel ve ruhsal gerçeklik. (Hjelmslev, anlatım tözüyle [sesler] içerik tözünü [kavramlar] birbirinden ayırır.)

—Fels. Aristoteles'de, kendisine bağlanabilecek ilinek ya da yüklemlerden bağımsız olarak kendi başına var olan. (Bk. *ansikl.* böl.) || Descartes'da, bir nesnenin, kendisi hakkında sahip olabileceğimiz bilgi bakımından ele aldığımız gerçekliği. (Bk. *ansikl.* böl.) || Spinoza'da, kendinden

L. L.

Töton tarikatı şövalyesi tolgası ve kalkanıyla birlikte *Codex Manesse*'den (Şarkılar kitabı) [XIII. yy.] bir minyatür *Üniversite kütüphanesi Heidelberg*

var olan ve kendinden kavranabilen her şey. (Bk. *ansikl.* böl.) || Leibniz'de, bir şeyin bireyselliği. (Bk. *ansikl.* böl.) || Kant'ta, bir bütüne ilişkin nedenselliğin ve bir belirlenimin sonucu olduğu düşünüldüğü ölçüde, algıladıklarımızın gerçekliğini temellendiren şey. Kant şöyle yazar: "Bütün gerçeğin dayanağı, yani şeylerin varoluşuna ait her şey *töz*'dür; öyle ki, tözün yapısında, varoluşa ait her şey ancak belirlenim olarak düşünülebilir" (*Salt aklın eleştirisi* [Kritik der reinen Vernunft], 1, 1, 2). || Hegel'de, gerçekliğin hem kökeni, hem temeli olan şey. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Fels. Aristoteles'e göre töz (yun. *usia*), "birinci anlamda, maddedir, yani kendinden belirli bir şey olmayandır; ikinci anlamda, maddeyi belirli bir varlık olmaya zorlayan şekil ya da biçimdir; üçüncü anlamda da, madde ile biçimin bileşimidir" (*De Anima* [Ruh üzerine], 2, 1). Bu üçüncü anlam en önemlisidir, öyle ki, "sözcüğün en temel, ilk ve başlıca anlamında töz, ne bir özneye yüklenen, ne de bir öznede bulunandır: örneğin, bireysel insan ya da bireysel at gibi. Ama ilk anlamda alınan tözlerin içerildiği türlere, *ikincil sözler* denir; bu türlere bu türlerin *cins*'lerini de eklemek gerekir: örneğin bireysel insan, insan türüne girer, bu türün cinsi hayvandır. Demek ki, bu tözleri, yani insanı ve hayvanı *ikincil* diye adlandırırız" (*Kategoriler* [Kategoriai], 5).*

Skolastik gelenekte olduğu kadar, Descartes ya da Spinoza'nın felsefesinde de en üstün töz Tanrı'dır. Böylece Descartes, ortaçağ filozoflarıyla birlikte şunu kabul eder: sözcüğün gerçek anlamında var olmak için, kendinden başka bir şeye gerek duymamak yalnızca Tanrı'ya özgüdür: "Doğrusunu söylemek gerekirse bu şekilde var olan yalnızca Tanrı'dır ve onun gücüyle desteklenmeden ve korunmadan, bir an için de olsa, var olabilecek hiçbir yaratılmış şey yoktur. Bu yüzden okulda, töz sözcüğünün Tanrı ve yaratılmışlar bakımından aynı anlama gelmediği belirtilir ki, bu çok yerindedir; yani bu sözcüğün hiçbir anlamı yoktur ki, Tanrı'yı ve yaratılmışları birbirinden ayırarak tasarlamamış olalım" (*Felsefenin ilkeleri* [Principes de la philosophie], 1, 51).

Spinoza şöyle yazar: "Töz deyince kendinden var olan ve kendinden kavranan, yani kavramı başka bir şeyin kavramına gerek duymayan şeyi anlıyorum" (*Etika* 1, tanım 3). Spinoza tüm tözlerin Yaratıcısı fikrini bir yana bırakarak ('bir töz başka bir töz tarafından yaratılamaz" [*Etika* 1, 6]) ve her tözün zorunlu varlığı olduğunu ileri sürerek ("var olmak bir tözün doğasında vardır" [*Etika* 1, 7]), bütün sonuçları, kendinden var olan diye belirlediği tözün ta-

nımından çıkarır. Bu durumda Tanrı da hiç kuşkusuz bir tözdür (her şey demek olan varlığın, kendinden değil de, kendisinden başka bir şey sayesinde var olması ve tasarlanması ve böylelikle töz olmaması olanaksızdır), daha doğrusu sonsuz bir tözdür, yani bu tözün yaratıcı gücünü kendisine saklamayan, ama bu gücü kipleri sayesinde dışlaştıran ve geliştiren sonsuz sayıda öznitelikten oluşmuş bir tözdür.

Leibniz'de töz kavramı hem birlikle hem de teklikle tanımlanabilir: 1) bir töz ancak tek olabilir, çünkü "*tek* bir varlık olmayan, gerçek anlamda bir *varlık* da olamaz"; 2) ayırt edilmezlerin özdeşliği ilkesi gereğince, birbirine özdeş *iki* töz olamaz. Öyleyse tözler içsel bir ayırt etme ilkesine göre bireyleşmiş olmalıdırlar, üstelik bu durum, değişmenin nasıl olanaklı olduğunu kavrayabilmemiz için de gereklidir. Leibniz şöyle der: "Basit tözler arasında nitelik bakımından hiçbir fark bulunmasaydı, şeylerde de hiçbir değişme göremeyecektik; çünkü bileşik olanda bulunan bir şey ona ancak bileşenlerinden gelmiş olabilir; monadlar da nitelikten yoksun olsalardı, birbirlerinden ayırt edilmeyeceklerdi (nicelik bakımından da birbirlerinden farklı değillerdir); dolayısıyla, mekânda doluluk olduğu varsayılınca, herhangi bir yer, hareket sözkonusu olduğunda, daha önce içinde bulunanın eşdeğerlisinden başka bir şeyi içine alamayacak ve herhangi bir durum bir başkasından *ayırt edilemez* olacaktı" (*Monadoloji* [Monadologie], 8). Leibniz böylece geleneksel töz sorununu yeni bir biçimde ortaya koyar (töz hem en çok gerçekliğe sahip olan, hem de tanınması en güç olan şeydir, çünkü dayanağı [yun. *hypokeimenon*] gizli kaldığı için onu ancak ilinekleri aracılığıyla bilebiliriz). Leibniz'in getirdiği çözüm şu anlama gelir: bir bakıma töz bir şey değildir, herhangi bir uzamlılığa sahip değildir ve *gücüyle* tanımlanabilir; töze birliğini veren de, bu güçtür.

Hegel'de "töz" (alm. *Substanz*) terimi "somut öz"ü belirtir (*Tinin görüngübilimi* [Phänomenologie des Geistes], "Akıl"). Demek ki hegelcilik, kendinden önceki felsefelerin tersine, tözü değişmez bir bütünlüğe sahip bir şey olarak değil, kendine kendine hareket edebilen şeyin tinsel ilkesi olarak ele alır: "Canlı töz aslında özne olan varlıktır, ya da (...) somut bir biçimde gerçek olan varlıktır; ama ancak bu töz, *kendi-kendisini-belirleme* hareketi ya da kendi *başkası-oluş*'u ile kendisi arasındaki dolayım olduğu ölçüde doğrudur bu" (*ay. ypt.*, "Önsöz").

TÖZBİRLİĞİ a. Katol. tanrıbil. Teslis'in üç kişisinin tözce bir ve aynı olması.
—ANSİKL. 325'te toplanan İznik konsili Babaları, Kutsal Teslis'te Oğul'un, bir yaratık olması nedeniyle, Baba ile aynı tözden olamayacağını ileri süren Arius'un bu sapkınlığını mahkûm ettiler. Konsil, öğretiyi açıklığa kavuşturmak için, *tözbirliği* anlamına gelen yunanca *homousios** sözcüğünü benimsedi. O tarihten sonra, *Ruhül Kudüs* için bu terim kullanıldı. (→ HOMOUSİOS.)

TÖZCÜ sıf. Tözcülüğe ilişkin olan.
◆ sıf. ve a. Tözcülük yanlısı olan, tözcülüğü savunan kimse.

TÖZCÜLÜK a. Fels. Bir tözün varlığını kabul eden öğreti.

TÖZEL → TÖZSEL.

TÖZEM (Kemal), türk tiyatro oyuncusu, yönetmen ve yazar (İstanbul 1906 - *ay. y.* 1976). Öğretmen okulu'nun son sınıfındayken yedeksubay olarak askere alındı. Daha sonra Milli sahne (1922-1925 ve 1927-1930), Raşit Rıza (1931-1932) vb. topluluklarda sahneye çıktı. 1933'ten başlayarak çalışmalarını İstanbul Şehir tiyatrosu'nda sürdürdü, ayrıca İstanbul radyosu için birçok radyo piyesi ve skeci yazdı. 1973 başlarında emekli oldu.

TÖZSEL sıf. Fels. **1.** Töze ilişkin. (Karşt. İLİNEKSEL.) **—2.** *Tözsel bağlantı*, Leibniz'de, monatlar arasında bir sürekliliğin gerçekleşmesini sağlamak için Tanrı tarafından eklenen varoluşsal bağlantı. Böylece, birçok tözün bileşimi, tözle aynı nitelikte bir gerçeklik edinir.

TÖZSELCE be. Fels. Töze özgü bir biçimde, onu niteleyen ya da belirleyen bir tarzda.

TÖZSELLİK a. Fels. Tözsel olanın ve kendinden var olanın niteliği.

TÖZÜM (İrfan), türk film yönetmeni (Tekman, Erzurum, 1951). Sinemaya lise yıllarında iki filme asistanlık yaparak başladı (1966-1967). Uzun yıllar gazetecilik, fotoroman ve reklam filmleri yönetmenliği gibi işlerde çalıştı. İlk konulu uzun metraj filmi *Çağdaş bir köle*'yi 1986 yılında çekti. 1992 yılında gerçekleştirdiği *Cazibe Hanım'ın gündüz düşleri*, 27. Antalya altın portakal film festivalinde "en iyi film" ödülünü kazandı. Diğer filmleri: *Rumuz Goncagül* (1988), *Melodram* (1989), *Fazilet* (1989), *İkili oyunlar* (1990), *Devlerin ölümü* (1991).

TPAO (Türkiye petrolleri anonim ortaklığı), Petrol yasası'nda tanımlanan petrol işleri ile dağıtım ve pazarlama etkinliklerinde bulunmak, jeotermal enerji üretimini geliştirmek, sermaye birikimi sağlayarak öncelikle petrol arama ve üretiminde yatırım kaynağı yaratmak gibi amaçlarla kurulmuş olan, tüzelkişiliğe sahip, çalışmalarında özerk ve sorumluluğu sermayesiyle sınırlı İktisadi devlet teşekkülü. İlgili olduğu bakanlık, Enerji ve tabii kaynaklar bakanlığıdır. 1954 ve 6327 sayılı yasa'yla kuruldu. Kuruluşunda, MTA tarafından işletilen Batman tecrübe rafinerisi'ni devralan kuruluş, daha sonra, bu rafinerinin yetersiz kalması üzerine yeni bir rafineri kurmaya karar verdi ve 1953'te ihalesi yapılan Batman rafinerisi 1955'te yılda 330 000 ton kapasiteyle çalışmaya başladı. Bu rafinerinin kapasitesi daha sonra artırılarak 1,1 milyon ton/yıl'a çıkarıldı. 1961'de, sermayesinin % 49'u amerikan kökenli Caltex'e, % 51'i TPAO'ya ait olan İpraş rafinerisi yılda 1 milyon tonluk üretim kapasitesiyle işletmeye açıldı. Bu tesisin tümü 1971'de TPAO'nun eline geçti, 1983'te kapasitesi 13 milyon tona çıkarıldı. TPAO tarafından kurulan 3 milyon ton yıllık kapasiteli İzmir Aliağa rafinerisi ise 1972'de üretime geçti. Bu rafinerinin kapasitesi de 1988'de, yılda 10 milyon tona çıkarıldı. 1976'da TPAO'ca kuruluş çalışmalarına başlanan Orta Anadolu rafinerisi, 1986'da, yılda 5 milyon ton kapasiteyle devreye girdi. Bu arada, TPAO'ya bağlı olarak Türkiye Petrol rafinerileri aş (TÜPRAŞ) kuruldu ve tüm devlet rafinerileri bu şirkete devredildi. 1955-1993 yılları arasında toplam 85 milyon tondan fazla olan Türkiye ham petrol üretiminin, üçte birlik bölümünü gerçekleştiren Türkiye petrolleri ao'ya bağlı kuruluşlar şunlardır: Boru hatları ile petrol taşıma aş (BOTAŞ), Deniz işletmeciliği ve tankerciliği aş (DİTAŞ) ve İstanbul Gübre sanayii aş (İGSAŞ). Türkiye'de üretilen ham petrolün deniz yoluyla taşınması için DİTAŞ, boruhatları aracılığıyla taşınması için ise BOTAŞ kurulmuştur. BOTAŞ günümüzde, Kerkük-Yumurtalık boruhattının Türkiye'de kalan bölümü dışında, Batman-Dörtyol boruhattı ve Yumurtalık-Kırıkkale ham petrol boruhattını işletmekte, ayrıca Rusya Federasyonu ile Türkiye arasındaki doğal gaz boruhattının yapımını da üstlenmiş bulunmaktadır. Türkiye'de bugün, Güneydoğu Anadolu bölgesi ile Trakya'da yaklaşık 50 sahada ham petrol üretimi yapılmaktadır. 1990 yılında gerçekleşen günlük ham petrol üretimi 70 000 varile ulaşmıştır.

T.P.H.A. (ing. *treponemal hemaglutination*'ın kısalt.). Frengi teşhisi için kullanılan özgül bir tepkime olan edilgin hemaglütinasyon testi.

TPP (*tiamin pirofosfat*'ın kısalt.). KOKARBOKSİLAZ'ın eşanlamlısı.
Tr Ceb. Bir matrisin izini gösterir.

TRABACCOLO a. (ital. sözc.). Denizc. Adriya denizi kıyılarında kullanılan, iki direkli ve çift piraçire yelkenli, ticaret teknesi.

TRABAK a. (fr. *trabac*; ital. *trabaccolo*'dan). Balıkç. V biçiminde yerleştirilmiş iki sabit ağ örtüşünden oluşan ve büyük bir sepetle son bulan ağ.

TRABANT a. (alm. *Trabant*). Tar. İskandinav ve alman prenslerinin muhafız alaylarında ve isviçre birliklerindeki teberli asker (XV.-XVIII. yy.).

TRABEA a. (lat. *trabea*). Esk. Rom. Renkli şeritlerle süslenmiş tören ihramı.

TRABEKÜL a. (fr. *trabécule*; lat. *trabecula*, demir kiriş'ten). **1.** Anat. Omurgalıların embriyonunda kafatasının tabanında, omurga taslağı kıkırdaklarının önünde bulunan, kıkırdaksı iskelet parçası. (Trabeküller çoğu zaman altçene önündeki bir çift solungaç yayının homoloğu sayılır.) **—2.** Dokubil. Bir çeperden ayrılan ve genellikle komşu trabekküllerle bağlantı kurarak bir boşluğun içinde çıkıntı oluşturan ince uzantı.
—Oftalmol. *Kornea-sklera trabekülü*, kornea ile sklera arasındaki birleşme yerinin derin bölgesi. (Trabekül, birbirine girmiş liflerden oluşan yarı saydam bir dokudur. Burası sulu sıvının göz dışına akma yeridir; trabekülün bozunması glokomların büyük bir kısmının nedenidir.)

TRABEKÜLOPLASTİ a. (fr. *trabéculoplastie*). Oftalmol. Trabekulumun bir kısmını düzenli aralıklı lazer darbeleriyle pıhtılaştırarak, süreğen glokumu tedavi etme yöntemi.

TRABEKÜLEKTOMİ a. (fr. *trabéculectomie*). Oftalmol. Glokom tedavisinde en sık kullanılan ve bir sklera yaprakçığından konjonktivanın altında bir sulu sıvı süzgeci yapmayı öngören ameliyat.

TRABEKÜLOTOMİ a. (fr. *trabéculotomie*). Oftalmol. Glokomu tedavi etmek için yapılan ameliyat. (Özellikle doğuştan glokom olgularında uygulanır.)

TRABLUS, Libya'nın K.-B. bölümü; ülke nüfusunun yaklaşık üçte ikisi burada yaşar.
• COĞRAFYA. Burada dört bölgesel birim ayırt edilir. K.'de, Akdeniz kıyısında, B.'daki Zuvara'dan (berberice konuşulan merkez) D.'daki Misurata'ya kadar hemen hemen kesintisiz uzanan bir vahalar şeridi olan *Trablus sahili*; başlangıçta Kartaca'ya bağlı bir fenike ticaret merkezleri olan bu vahalar, göçebe arap akınlarına ve yağış azlığına (yılda 250-300 mm) rağmen, kuyuları besleyen gür yeraltı su örtüsü sayesinde günümüze kadar varlığını sürdürebildi. Kıyının gerisinde yer alan, Roma döneminde insanların yerleştiği Ceffara ovası, İtalya'nın yöreyi sömürgeleştirmesine kadar bütünüyle bedevi bölgesi oldu: İtalyanlar, yörenin özellikle daha sulak olan doğu kesimini tarıma açtılar. Cebel Nefusa, 800 m yüksekliğe ulaşan bakışımsız yüksek bir dirsektir; burada hâlâ kısmen berberice ve ibadiyye dili konuşulan bir dizi ağaçlıklı köy vardır. Cebelin G. ve D.'sunda yer alan ıssız kireçtaşlı bir plato, Fizan vahalarına kadar uzanır.
• TARİH. Kartacalılar'ın egemenlikleri altına alıp değerlendirdikleri Trablus, daha sonra Numidialılar'a bırakıldı (İ.Ö. 146), ardından Romalılar tarafından işgal edildi (İ.Ö. 106) ve Thapsus'tan sonra *Africa Nova*'ya (İ.Ö. 46) ve son olarak Afrika eyaleti prokonsüllüğüne katıldı. Latinleştirildi ve çok geçmeden hıristiyanlaştırıldı. Leptis Magna kökenli Septimius Severus tarafından korundu, Diocletianus tarafından Prokonsüllük'ten ayrılarak Afrika vicariusuna bağlı bir *praeses Tripolitanae*'nin yönetimine bağlandı. İ.S. IV. yy.'da ordusu, bir

dux Tripolitanae komutasına verildi. Berberiler'in yağmasına uğrayan (364-366) Trablus ve limanları, Vandallar tarafından işgal edildi (V. yy.). VI. yy. başında yeniden Vandallar'ın boşalttıkları Trablus, 534'te Bizanslılar tarafından işgal edilerek Leptis'te oturan bir dük tarafından yönetilen bir eyalet konsüllüğü durumuna getirildi ve 643'teki arap fethine kadar Bizanslılar'ın eline kaldı. Arap fethinden sonra, hıristiyanlığın yerini müslümanlık aldı. Daha sonra Trablus, birkaç arap hanedanının (Aglebiler [IX. yy.], Fatımiler [X. yy.], Muvahhitler [XII.-XIII. yy.] ve Hafsiler [XIII. yy.]) ya da yerel reislerin (Beni Ammar [XIV. yy.]) eline geçti.

Trablusgarp'ın İspanyollar tarafından alınarak (1510) Malta şövalyelerine bırakılması (1530), kentin Turgut Reis tarafından zapt edilerek (1551) bir osmanlı eyalet merkezi durumuna getirilmesiyle sonuçlandı. XVIII. yy. başında kalıtsal ve hemen hemen bağımsız bir duruma gelen Trablusgarp paşalarının, kıyılarında üslenen birçok korsana karşı batılı devletlere himayelerini satmaya başlamaları, ABD ile bir çatışmaya yol açtı (1801-1805). Bir iç savaştan yararlanarak doğrudan etkilerini yeniden kuran Türkler (1835), Fransa Tunus'taki protektorasını kurunca 1881'de bu etkilerini daha da pekiştirdiler. Trablus'ta uzun süreden beri çıkarları olan İtalya, 1911'de bu bölgeye asker çıkararak ekim 1912'de (Uşi-Lozan antlaşması) buradaki egemenliğinin Türkiye tarafından kabul edilmesini sağladı. Kıyıyı ellerine geçiren İtalyanlar, Fizan dahil iç kesimleri de işgal ettiler (ekim 1912 - ağustos 1914 arası). Ancak İtalya'nın Avusturya'ya savaş ilan etmesinin (23 mayıs 1915) ardından, genel bir ayaklanma patlak verdi ve İtalyanlar, Trablusgarp ve Humus dışında, sömürgelerini boşalttılar. Türkler dönünce (1916), Almanlar'ın Misurata'da bir denizaltı üssü kurmalarına izin verdiler. Savaştan sonra İtalyanlar, Trablusgarp ve Misurata arasındaki kıyıyı yeniden işgal ederek Büyük Sirte'nin dibine ulaştılar. Çok geçmeden Libya sömürgesine bağlanan (1 ocak 1934) ve İtalya'ya katılan (9 ocak 1939) Trablus, Rommel komutanlığındaki alman-italyan birlikleri tarafından savunuldu ve Fizan'dan gelen Leclerc komutasındaki fransız birliklerinin yardımcılık ettikleri VIII. ingiliz ordusu tarafından işgal edildi (ocak 1943).

İngilizler'in Trablusgarp'taki geçici yönetimine bağlanan ve Sirenayka ile birleştirilen Trablus, 24 aralık 1951'de bağımsızlığı ilan edilen ve Senusiler hanedanının yönetimine verilen Libya krallığı durumuna geldi.

TRABLUS kontluğu, Ortadoğu Latin devletlerinden biri. Toulouse kontu Raimond de Saint-Gilles 1102'de, Tortosa'yı ele geçirerek Lübnan kıyılarının fethine girişti; ancak Trablus kuşatmasında öldü. Kontluğun toprakları Guillaume Jourdain tarafından genişletildi ve 1109'da Trablus'u ele geçiren Bertrand de Saint-Gilles döneminde son biçimini aldı. Bertrand, Guillaume Jourdain'in katledilmesinden sonra, aynı adı taşıyan kontluğu kurdu. Raimond I de Saint-Gilles, oğlu Bertrand ve torunu Pons (1112-1137), feodal bir prenslik olan kontluğu, Bizans imparatorundan (Laodikeia), 1109'da Kudüs kralından, hatta 1112'de Antakya prensinden yurtluk olarak aldıklarını kabul ettiler. Bu dönemde Trablus kontluğu, kıyı kesimini, Lübnan dağlarını ve Yukarı Asi vadisine kadar olan bölgeyi kapsıyordu. Bununla birlikte, Raphana'nın kaybı (1137), Raimond II devrinde kontluğun müslüman akınlarına karşı korumasız bıraktı (1137-1152). Hayırseverler (Hospitalier şövalyeleri) yararına, Hısnülekrad'ı (Krak de Chevaliers) kapsayan ve sürekli genişleyen bir yurtluk kurmak zorunlu oldu. Templiers şövalyeleri de Sefita (Chastel-Blanc) yakınlarında buna benzer bir yurtluk elde ettiler. Bölgede Languedoclular ve Provencelılar'a ait bir feodal güç oluştu. Latin kilisesi de kontluğa yeni yerleşimler açtı ve XII. yy.'ın sonunda Maruniler'in desteği sağlandı.

Çocuğu olmayan Raimond III (1152-1187), ölümünden sonra kontluğu, Antakya sülalesinden olan, 1201'de Antakya'yı işgal eden ve kontluğu prensliğe katan Bohémond IV'e (1187-1233) bıraktı; onun yerine Bohémond V (1233-1251) geçti. Bohémond VI'nın (1251-1275) Moğollar'la ittifakı Antakya'yı (1268), Hısnülekrad'ı ve Sefita'yı alan (1271) Memluklar'ın öfkesine neden oldu. Bu arada Kont Bohémond VII'nin (1275-1287) mirasçısı Lucia'ya karşı, Trablus'un ayaklanması üzerine, taraflardan biri, Mısır sultanı Kalavun'u çağırdı. Kalavun Trablus'u kuşattı ve 1289'da ele geçirdi. Buna karşılık Templier şövalyeleri Tortosa'yı 1291'e kadar ellerinde tuttular.

Trablus toprağı → TRİPOLİ.

TRABLUSGARP, ar. **Tarabulus ül-Garb,** esk. **Berberistan Trablusgarbı,** Libya'nın başkenti (1987'de başkentin Trablusgarp'tan Cofra'ya taşınması yolunda bir karar alınmıştır), 1 200 000 nüf. (1990). Kent, kayalık bir çıkıntı ve bir eşikler çizgisiyle batı ve kuzey-batı rüzgârlarına karşı korunan çok elverişli bir limanda kurulmuştur. Trablusgarp, oldukça çeşitli bir dizi hafif sanayiisiyle Libya'nın en önemli ekonomik merkezidir.

—Tar. Trablusgarp, eski bir fenike, kartaca, daha sonra roma *(Oea)* kolonisiydi. Oea'dan geriye Marcus Aurelius kemeri kalmıştır. Vandallar, sonra Bizanslılar tarafından ele geçirilen kent 634'te müslüman Araplar'ın eline geçti. Abbasi halifeliğinin siyasal birliğinin çözülmeye başlaması (IX. yy.) üzerine Kuzey Afrika'da kurulan çeşitli arap ve berberi devletlerinin (Ziriler, Hammadiler, Murabıtlar, Muvahhitler, Hafsiler) egemenliğinde kaldı. İspanyollar tarafından alındı (1510) ve Malta şövalyelerinin yönetimine bırakıldı (1530). Hadım Murat Ağa ve özellikle Turgut Reis'in yardımlarıyla kaptanıderya Sinan Paşa tarafından fethedildi (1551) ve Trablus beylerbeyliğinin merkezi olarak osmanlı topraklarına katıldı. İlk Trablus beylerbeyi Hadım Murat Paşa'nın ölümü üzerine (1554) buranın beylerbeyliğine atanan Turgut Reis'in onarımına büyük özen gösterdiği kent, kısa sürede Kuzey Afrika'nın en bayındır şehirlerinden biri oldu. Önceleri merkezden gönderilen beylerbeylerince yönetilen Trablusgarp'ta da, Cezayir ve Tunus'ta olduğu gibi, leventlerle yeniçerilerden oluşan Garp ocakları'nın kurulmasıyla XVII. yy. başlarında burada "dayılar*" egemenliği başladı. Bunlardan biri olan ve osmanlı yönetimine kafa tutan Sefer Dayı, donanmanın Malta seferi sırasında (1614) kaptanıderya Halil Paşa tarafından idam edilerek cezalandırıldı. Dayılar yönetimi, karamanlı Ahmet Paşa sülalesi burada egemenliği ele geçirene (1711) kadar sürdü. Mahmut II döneminde İstanbul'dan gönderilen bir deniz kuvveti, başına buyruk kesilen Karamanlılar'ın egemenliğine son verip Trablusgarp'ı eyalet merkezi olarak doğrudan osmanlı yönetimine bağladı (1835). Tanzimat'tan sonra yapılan yeni yönetsel düzenleme sırasında vilayet merkezi olan kentte ıslahat hareketlerine girişildi (1874). Trablusgarp'ta öteden beri gözü olan İtalyanlar, karaya asker çıkararak kenti işgal ettiler (1911). Trablusgarp* savaşı'na (1911-1912) son veren Uşi* (Ouchy) antlaşması'yla (1912) İtalyanlar'a bırakılan Trablusgarp türk yönetiminden çıktı. Modern bir limanın inşa edilmesiyle yeni bir gelişme dönemine giren kent 1941-1943'te Libya seferi sırasında Mihver devletleri'ne bağlı birliklerin geri üssüydü. Ocak 1943'te, Montgomery'nin komutasındaki 8. Ordu tarafından işgal edildi.

Trablusgarp savaşı, 1911-1912 Türk-İtalyan savaşı'nın, özellikle kara harekâtını içeren evresi. Sadrazamlığa Roma büyükelçiliğinden getirilmiş olan Hakkı Paşa'nın Harbiye nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın da onayını alarak Trablus'taki kuvvetleri Yemen'e kaydırması, Trablusgarp vali ve komutanı müşir İbrahim Paşa'yı azlederek başsız kalan vilayeti tüm savunma olanaklarından yoksun bırakması, Trablusgarp ve Bingazi'ye öteden beri göz dikmiş olan İtalya'yı harekete geçirdi. Babıâli'ye Trablusgarp ve Bingazi'nin boşaltılarak kendilerine teslimini isteyen 24 saatlik bir ültimatom veren İtalyanlar (28 eylül 1911), ertesi gün de Osmanlı devletine savaş ilan ettiler. Önce kıyı boylarını ablukaya alan italyan donanması (1 ekim), şiddetli bir top ateşine tuttuğu Trablusgarp'taki yetersiz türk garnizonu burasını boşaltıp içerlere çekilince, karaya asker çıkartarak kenti işgal etti (5 ekim), sonra da İtalya'dan general Caneva komutasında gönderilen 40 bin kişilik bir orduyla Tobruk (14 ekim), Hums (18 ekim) ve Bingazi (19 ekim) limanları ele geçirildi. Böylece donanmasının desteğiyle kıyı şeridinde tutunmayı başaran İtalyanlar'a karşı Tunus ve Mısır'ı önceden yitirmiş olan Osmanlı devleti buraya karadan, donanması da yetersiz olduğu için denizden yardım kuvveti gönderemedi. Sadece yurtsever subaylar (kolağası Mustafa Kemal, binbaşı Enver ve Fethi [Okyar] beyler, miralay Neşet Bey vb.) gönüllü olarak ve kılık değitirerek gizli yollardan ulaştıkları Trablus'ta bu savaşa katıldılar. İçerlere çekilen bu bölgelerin yerli halkı, özellikle Sünusiler'le güçbirliği yapan bir avuç türk askeri, her tür zorluğa göğüs gererek, Derne'de, üstün italyan ordusuna karşı bir "savunma" cephesi oluşturmayı başardı. Ancak, anayurttan hiç yardım alamayan türk kuvvetleri, sürekli destek gören italyan birliklerini Trablusgarp ve Bingazi'den söküp atamadılar. Öte yandan, Balkan* savaşı'nın çıkması üzerine burada bulunan subaylar yurda geri çağrıldı. İki devlet arasında imzalanan Uşi* (Ouchy) antlaşması'yla (1912) Trablusgarp savaşı son bulurken, İtalyanlar'a bırakılan Trablusgarp ve Bingazi de böylece osmanlı yönetiminden çıktı. (→ Kayn.)

Bright-Rapho

Trablusgarp
Libya'nın başkenti olan kentin kıyı kesiminden bir görünüm

TRABLUSŞAM, ar. **Tarabulus,** Lübnan'da liman kenti, Akdeniz kıyısında; 500 000 nüf. Ticaret ve sanayi merkezi. Trablusşam Levant Eşelleri'nin en gönenç içinde olan kentlerinden biridir.

—Tar. İlkçağlarda Fenikeliler tarafından kurulan kent, İ.Ö. IV. yy.'da Sur, Sayda, Arvad'la birlikte önem kazandı. Roma (İ.Ö. I. yy.) ve imparatorluğun parçalanması üzerine (İ.S. 395), payına düştüğü bizans

(Doğu Roma İmparatorluğu) yönetiminde gelişti. Müslüman Araplar döneminde (640-1109) zenginleşerek bir kültür merkezi durumuna geldi. Birinci haçlı seferi sırasında hıristiyanların eline geçen kent (1109), Trablus* kontluğunun ve Nesturi kilisesi'nin merkezi oldu. Memluk hükümdarı Melikülmansur Kalavun tarafından fethedilerek yıkıldı (1289) ve kıyıdan biraz içerde yeniden kuruldu. Mercidabık* savaşı'ndan (1516) sonra Yavuz Sultan Selim yönetimindeki türk kuvvetlerince alındı ve bir eyalet merkezi olarak osmanlı topraklarına katıldı. Mısır valisi Mehmet Ali Paşa ayaklanması sırasında, İbrahim Paşa komutasındaki mısır ordusunca işgal edilen kent (1832), Türkler'le işbirliği yapıp mısır egemenliğine karşı ayaklanan yerli kuvvetler tarafından geri alındı ve yeniden osmanlı yönetimine geçti (1841), sancak merkezi oldu. Birinci Dünya* savaşı sonlarında Trablusşam limanına girerek karaya asker çıkaran fransız deniz kuvvetlerince işgal edildi (1918) ve türk egemenliğinden çıktı.

TRABZON a. Trabzon, Akçaabat ve Şebinkarahisar'da yetiştirilen büyük yapraklı, ince dokulu ve sert içimli tütün çeşidi.

■ **TRABZON** (61), Doğu Karadeniz bölümünde il; 795 849 nüf. (1990); 4 685 km²; merkez ilçe dışında 17 ilçe, 6 bucak, 573 köy. Merkezi *Trabzon*, 143 941 nüf. (1990).

Alan olarak en küçük, ama nüfus yoğunluğu bakımından başta gelen illerden olan Trabzon, fiziksel ve beşeri bakımdan coğrafi bir bütün oluşturur. İli kuzeyden, doğal limanlardan yoksun kıyılarıyla sınırlayan Karadeniz bu idari ve coğrafi birimin başlıca özelliklerini belirleyen en önemli etkendir. İlin G. sınırını K.'e doğru hafifçe içbükey bir yay çizen D. Karadeniz dağlarının yüksek dorukları meydana getirir. Jeomorfoloji bakımından, il toprakları K.'e, Karadeniz'e doğru meyillenmiş ve vadilerle derin bir şekilde yarılmış asimetrik bir blok manzarası gösterir. En büyük yükseltilere bu blokun G. kenarında erişilir. Burada, ortalama 2 000-2 500 m yükseltideki geniş plato düzlükleri üzerinde Alacadağ (2 169 m), Yaylatepe (2 652 m), Deveboynu tepesi (3 082 m), Vızvız tepe (2 870 m), Soğanlı (2 554 m) ve Haldizen (3 376 m) dağları gibi yer yer Dördüncü Zaman buzullaşma izleri (piramidal tepeler, sirkler, sırk gölleri ve buzultaş setleri) taşıyan doruklar birbirini izler. En büyük akıma karların ve buzların eridiği aylarda erişen sel karakterli birçok kısa akarsu (Değirmendere, Karadere, Solaklı deresi gibi) bu doruklardan doğar ve araziyi derin bir şekilde yararak Karadeniz'e dökülür. Jeolojik yapı bakımından il toprakları Pontid adı verilen tektonik birimin sınırları içinde yer alır. Yapı oldukça sadedir. Temeli oluşturan Birinci Zaman'a ait yaşlı oluşuklar esas olarak G.'deki doruk kesiminde granodiyoritik sokulumlar ve D.'da Çaykara yöresinde kristalin şistler halinde yüzeyler. Bunların üzerinde Kretase'ye ait volkanik gereçlerle ara tabakalı tortullar, kalınlığı 1 000 m'yi bulan bir örtü halinde K.'e doğru yayılır. Kıyı kesiminde ise yer yer Pliyosen oluşukları ile, ilin başlıca tarım topraklarını oluşturan Dördüncü Zaman kıyı taraçaları uzanır. Şiddetli yarılma, kuvvetli eğimler ve su alınca kayganlaşan kayaç türlerinin yaygınlığı, il topraklarında sık sık heyelanların meydana gelmesine yol açar. (Bunların başlıcaları 1929 Of ve Sürmene heyelanı ile 1950'de Trabzon'un B.'sında bir gölün oluşmasına yol açan Sera heyelanı ve 1988'de 64 kişinin ölümüne neden olan ve bir süre Zigana yolunu kapatan Çatak heyelanı.) G.'deki karasal Doğu Anadolu'dan yüksek sıradağlar ile ayrılan il toprakları sürekli bir buharlaşma kaynağı olan ve aynı zamanda sıcaklık rejimini belirleyen Karadeniz sayesinde her zaman nemli ve ılıman subtropikal bir iklimin etkisindedir. Bu olumlu etkiler, özellikle kıyı şeridinde daha belirgindir. Buna karşılık G.'deki yüksek dağlara yaklaştıkça sıcaklık değerlerinde büyük bir düşme görülür. Kıyı kesiminin en belirgin termik özelliği yaz ve kış ayları arasındaki sıcaklık farkının az olmasıdır. Trabzon'da en soğuk ay olan şubatta ort. sıcaklık 7,3 °C, en sıcak ay olan ağustosta 23,1 °C'tır. Ölçülen en düşük sıcaklık −7,4 °C tır. Buna karşılık kıyıdan 20 km daha içerde olan Maçka'da kış biraz daha soğuk (ocak ort. 4,8 °C), yazlar biraz daha serindir (temmuzda ort. sıcaklık 19,9 °C); en düşük sıcaklık da −11 °C'tır Bakı şartları nedeniyle biraz daha az yağış alan Trabzon (yıllık ort. yağış 823 mm) ve Tonya (979 mm) dışında yağışlar kıyı şeridi boyunca yılda 1 000 mm'yı aşar (Vakfıkebir 1 310 mm, Sürmene 1 291 mm). En çok yağış sonbahar ve kış aylarında, en az yağış ilkbaharda düşer. Her zaman nemli subtropikal iklim sayesinde il toprakları, 2 000 m'yi aşan dağlık kesim dışında, doğal orman alanıdır. Ama özellikle kıyı şeridinde bu ormanların çoğu tahrip edilmiş, yerini tarım alanlarına ve çalı formasyonlarına bırakmıştır. Tür bakımından da çok zengin olan doğal bitki toplulukları yükseltiye bağlı olarak değişen katlar halinde üst üste yer alırlar. Ortalama 700 m'ye kadar olan kesimde dişbudak, meşe, karaağaç kestane ve akçaağaçtan oluşan sık ormanlar, 700 - 1 600 m arasında karışık ormanlar, daha yükseklerde ise özellikle ladinlerin yaygın olduğu iğne yapraklı ormanlar yer alır.

Alan bakımından en küçük illerimizden olan Trabzon, en yoğun nüfuslanmış yörelerin başında gelir. 1990 nüfus sayımına göre nüfus yoğunluğu km²'ye 170 kişi ile Türkiye ortalamasının 2 katından fazladır. Halkın % 62'si kırsal kesimde yaşayan bu ilde, bazı ilçelerin nüfus sıklığı km²'de 200'ü aşar (Arsin km²'de 203, Vakfıkebir km²'de 218; Akçaabat km²'de 258). Ekilebilir toprakların çok sınırlı ve doğum oranının yüksek olduğu ilde, aşırı bir nüfuslanma sözkonusudur. Bu olgu, il düzeyinde sayım yılları arasındaki nüfus artış hızının neden düşük olduğunu (1985 1990 döneminde ‰ 2,44) ve birçok ilçelerin (Arsin, Çaykara, Maçka, Yomra gibi) neden iç göçlerle nüfus kaybettiğini açıklar. En önemli kent, kentsel nüfusun % 47'sini toplayan Trabzon'dur. İlçe merkezlerinin hemen hepsi (Akçaabat ve Vakfıkebir dışında), nüfusları 2 000 - 16 000 arasında değişen küçük kasabalardır. Bunların çoğu, Trabzon gibi, iç kesimlerden gelen yolların denize ulaştığı noktalarda kurulmuş yerel ticaret merkezleridir. Kırsal yerleşmelerin özelliğini, tarım topraklarının çok dağınık olmasının yol açtığı dağınık yerleşme düzeni oluşturur. Tarlalar il topraklarının ancak % 15'ini kaplar. Bunun % 66'sı hemen tamamen halkın başlıca besin maddesi olan mısıra, ikinci geniş yer, kıyı şeridinde kırsal kesimin en önemli gelir kaynakları arasında yer alan çaya ayrılmıştır (tarım alanlarının % 18 kadarı). Onu yumrulu bitkiler (özellikle patates) ve tütün izler. İl topraklarında ayrıca çeşitli meyveler, özellikle önemli miktarda fındık yetiştirilir. (Türkiye fındık üretiminin % 12 kadarı.) Başta çay olmak üzere fındık ve tütün ilin başlıca ticari toprak ürünleridir. Trabzon, hayvancılık ve hayvan ürünleri bakımından D. Karadeniz bölümünün en önemli ilidir. Coğrafi koşullar nedeniyle daha çok sığır yetiştiriciliğine yönelinmiş olması (sığır sayısı, koyun sayısının iki katından çoktur), köy ekonomisinde yaylacılıkla birlikte yapılan hayvancılığın çok önemli bir rol oynaması ilin özelliğini oluşturur. Kıyıda balıkçılık gelişmiştir ve bazı yıllarda yarıdan çoğu hamsi olmak üzere avlanan balık miktarı 60 000 tonu geçer. Jeolojik yapısında volkanik olayların önemli rol oynadığı il topraklarında, çeşitli maden yataklarına (kurşun, çinko, demir ve manganez) rastlanır; ama çoğu rezerv bakımından yetersiz ya da ulaşılması zor yerlerdedir. İlkel yöntemlerle işletilen başlıca yataklar kurşun (Arsin) ve manganez (Maçka) yataklarıdır. Sanayi gelişmemiştir; Trabzon'un, Türkiye imalat sanayisindeki payı ancak % 0,4 kadardır. Bu bakımdan en önemli kollar, Trabzon Çimento fabrikası ile, tarım ürünlerini işleyen sanayi kuruluşları (un, balıkunu, balıkyağı, fındık kırma fabrikaları, çay fabrikaları gibi) ile orman ürünlerini işleyen tesisler ve çeşitli dalları kapsayan küçük sanayi kuruluşlarıdır. Yüzyıllar boyunca yurdun diğer bölgeleri ile bağlantısını denizyolu ve Zigana geçidini izleyen karayoluyla sağlayan Trabzon'un bu durumunda, özellikle 50'li yıllardan sonra karayollarının gelişmesine koşut olarak önemli bir değişiklik meydana gelmiş ve ulaşımın ağırlığı karayollarına kaymıştır. Bu arada bütün çabalara karşın (örneğin Köstence ile Trabzon arasında hizmete giren ro-ro seferleri) tarihi İran transit yolu geçmişteki önemini çeşitli nedenlerle kaybetmiş ve bu durum Trabzon'un liman olarak işlevini olumsuz yönde etkilemiştir. İl merkezi, havayoluyla yurdun diğer büyük merkezlerine bağlanır. Doğal güzelliklerinin çekiciliği il merkezindeki birçok tarihi yapı, özellikle Sumela manastırı, Trabzon'da yeterince gelişmemiş olan turizmin, canlanmasına neden olabilecek başlıca potansiyeldir. (→ Kayn.)

TRABZON

■ **TRABZON,** antik **Trapezus,** Doğu Karadeniz bölümünde liman kenti. Aynı addaki ilin merkezi: 143 941 nüf. (1990). Karayolu ile Ankara'dan 764 km, İstanbul'dan 1 079 km uzaklıkta. Havayolu ile yurdun diğer büyük merkezlerine bağlı.

• COĞRAFYA. Trabzon kenti, gerıde dik yamaçlarla birden bire yükselen Boztepe (225 m) ve Soğuksu tepesinin eteğinde, kıyıdan bu tepelerin eteklerine doğru ba-

samak basamak yükselen taraçalar üzerinde yayılır. Bu taraçaları yaran iki dere, kent alanını 3 kesime ayırır. Başlıca iş ve ticaret merkezi, üzerinde bir deniz feneri de bulunan Kale burnunun gerisindedir. Onun hemen D.'sunda liman tesisleri, daha ötede yine birer taraça üzerindeki Karadeniz üniversitesi kampüsü ile havaalanı yer alır. Kent daha çok D.-B. doğrultusunda yayılmakla beraber, bazı mahalleleri geriye, özellikle Zağanos deresi vadisi boyunca G.'ye doğru 100 m yüksekliğe kadar sokulur. Kentin gerisinde, görkemli bir manzaranın gözler önüne serildiği Soğuksu tepesinin üzerinde Atatürk köşkü ve müzesi ile dinlence yerleri vardır. Kıyı boyu ve Boztepe kentin diğer dinlence yerleridir.

D. Karadeniz bölümünün birinci, bütün Karadeniz bölgesinin (Samsun'dan sonra) ikinci büyük kenti olan Trabzon İ.Ö. VII. yy.'da Sinop'a bağlı bir Milet kolonisi olarak Trapezus adıyla kurulmuş ve bu adı, zamanla bir hayli değişmekle beraber, günümüze kadar korumuş, Roma ve Bizans dönemlerini yaşamış, XII. yy.'dan Osmanlı İmparatorluğu'na katıldığı 1461 tarihine kadar geçen 250 yıllık süre boyunca Trabzon Rum İmparatorluğu'na başkentlik etmiş çok eski ve tarihî bir yerleşmedir. Kentin eski çekirdeği D.'da Kopsu burnu ve B.'da Kale burnu arasında, en çok korkulan K.-B. fırtınalarına karşı korunan bir koyun B. kenarında, bu koya dökülen Değirmendere'yi izleyerek, gerideki dağları Zigana geçidi ile aşan ve iç kesimlere sokulan bir yolun kıyıya ulaştığı yerdedir. İ.Ö. IV. yy.'da D. Anadolu'yu aşarak, burada Karadeniz kıyısına inen Onbinler'in de izlediği ve bugün İran transit yolu olarak bilinen bu yol tarih boyunca Trabzon'un, D. Anadolu'yu ve K.-B. İran'ı kapsayan çok geniş bir bölgenin dış ticaretini kanalize eden bir liman olarak gelişmesini sağlamıştır. XIX. yy. sonlarında bu yol boyunca yapılan ticaret, Trabzon limanına, 1,1 milyonu İran transit ticaretinden olmak üzere, 2 milyon osmanlı lirası gibi büyük bir gelir sağlıyor ve kent 8 bini rum ve 6 bini ermeni olmak üzere 35 bin nüfuslu canlı bir ticaret merkezi özelliği taşıyordu. Ama, XIX. yy. sonundaki bazı olaylar (Kars-Ardahan bölgesinin rus işgaline uğraması, Culfa-Batum demiryolunun işletmeye açılması, bu dönemde Erzurum'un savaş ve işgallere sahne olması ve Birinci Dünya savaşı'nda Trabzon'un kısa bir süre rus işgali altına girmesi ve azınlıkların çıkardığı karışıklıklar) ve Cumhuriyet döneminde de Erzurum'un 1939'da demiryolu ağına bağlanması Trabzon hinterlandının daralmasına, liman olarak işlevinin sönükleşmesine ve nüfus kaybetmesine yol açtı. Bu nedenlerle Kurtuluş savaşı sonunda 20 000'e kadar inen nüfus, daha sonra, önce çok yavaş artarak 1927' de 24 587'ye, 1935'te 29 682'ye, 1945'te ise ancak 29 824'e çıktı. Bunu, 1950'li yıllardan sonra, transit yolunun ve bu yolla yapılan ticaretin canlandırılması için sarf edilen çabalar, Karadeniz kıyılarını izleyen mükemmel bir yolun ve yeni liman tesislerinin yapımı, Karadeniz üniversitesi'nin kuruluşu gibi nedenlerle hızlanan bir gelişme izledi; bu sayede nüfus 1960'ta 53 000'i, 1970'te 80 000'i, 1980'de 100 00'i aştı ve 1990'da 150 000'e yaklaştı. Trabzon, bazı sanayi kuruluşları (fındık kırma, un, balıkunu, balıkyağı, lastik ayakkabı fabrikaları ile çimento fabrikası) ve el sanatları (özellikle kuyumculuk), çeşitli düzeydeki öğretim kurumlarıyla (çok eski bir lise, meslek okulları, Karadeniz Teknik üniversitesi) bugün de önemli bir ticaret ve kültür merkezidir. Uzun tarihinin kalıntısı olan birçok yapı, özellikle kentin 35 km kadar G.'inde Karadağ'ın yamacındaki Sumela manastırı, giderek hareketlenen turizmin başlıca hedefleridir.

• TARİH. İ.Ö. 756'da bir milet kolonisi olarak kurulan kente, kayalar üstünde masa biçimindeki görünümü nedeniyle, "sofra" anlamına gelen "Trapezus" adı verildi. Miletliler'den sonra Persler'in (İ.Ö. IV. yy.), Büyük İskender döneminde (İ.Ö. 334 - 323) Makedonyalılar'ın, onun ölümü üzerine de Pontos krallığı'nın yönetiminde kaldı. Pontos devletini ortadan kaldıran Romalılar'ın egemenliği altına girdi (İ.Ö. 63). Roma İmparatorluğu ikiye bölününce (İ.S. 395), payına düştüğü Bizanslılar'ın (Doğu Roma İmparatorluğu) yönetimine geçti. İmparator Iustinianos'un (527-565) İran seferi sırasında bir üs olarak önem kazandı. Dördüncü haçlı seferi sırasında (1202-1204) İstanbul'u işgal eden Latinler, burada bir latin imparatorluğu kurunca, ailesiyle birlikte Trabzon'a kaçan Aleksios Komnenos, Ereğli'den Batum'a kadar uzanan Karadeniz kıyı bölgesinde bağımsız Trabzon* Rum İmparatorluğu'nun kurucusu oldu (1204). Daha sonra bu imparatorluğun merkezi olarak ancak yıllık haraca bağlanmak koşuluyla Anadolu Selçukluları'nın eline geçmekten kurtulan kent, Trabzon Rum İmparatorluğu'nu ortadan kaldıran Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilerek osmanlı topraklarına katıldı (1461). Osmanlı yönetiminde önce bir eyalet merkezi olan Trabzon, bir süre sonra sancak merkezine dönüştürüldü ve Bayezit II'nin oğlu şehzade Selim'in (sonradan Selim I) buraya sancakbeyi olarak atanması (1489) sonucu onun oğlu şehzade Süleyman'ın (sonradan Kanuni Sultan Süleyman) doğum yeri oldu (1495). Kanuni döneminde Erzurum eyaletine bağlı bir sancak merkezi olan kent (1534), Murat III döneminde Trabzon'la Batum (Lazistan) sancakları birleştirilerek oluşturulan eyaletin merkezi yapıldı (1585). 1828 -1829 Türk-Rus savaşı'nda Rumeli yönünde rus başkomutanı general Dibitç'in, Edirne'den sonra İstanbul'u bile tehdit eden bir durum yaratması ve Anadolu'da da Erzurum'u alan general Paskeviç ordusunun Trabzon'a doğru ilerlemesi üzerine hemen barış istemek zorunda kalan Babıâli, Edirne* antlaşması'nın imzalanmasıyla (1829) bazı sancaklarını yitirmesine karşın, özellikle Trabzon kentini kurtarabildi. Abdülaziz döneminde sadrazamlığa getirilen Mahmut Nedim Paşa'nın, karşıtları olarak gördüğü Âli ve Fuat Paşa yetiştirmelerinin görevlerinden alınıp apar topar gönderildikleri bir sürgün yeri olan kent (1871), İkinci meşrutiyet'ten sonra Samsun mutasarrıflığından yoksun bir vilayet merkezine dönüştürüldü. Birinci Dünya* savaşı'nda rus donanmasınca iki kez bombalanan Trabzon, büyük yıkıma uğradı (1914); Sarıkamış bozgunundan sonra da grandük Nikolay komutasındaki rus ordusunca işgal edildi (1916). İşgal kuvvetleri komutanı general Şvartz rusça, rumca ve türkçe bildiriler yayımlayarak kentte rus yasalarının uygulanacağını, bunlara karşı gelenlerin şiddetle cezalandırılacaklarını duyurdu; Türkler tarafından camiye çevrilmiş eski kiliselerde namaz kılınması yasaklandı; Türkler'e ait konutlar Rumlar'a verildi. Bu olaylar üzerine müslüman halk Trabzon'dan Giresun, Ordu ve Samsun yörelerine doğru göçe başladı. Devrimle başa geçen sovyet yönetimiyle yapılan Brest-Litovsk* antlaşması (1918) gereğince Ruslar, boşalttıkları Trabzon'u Türkler'e geri verdiler. Ancak, Mondros* ateşkesi'nden (1918) sonra galip İtilaf devletleri, Trabzon merkez olmak üzere bölgede bir Pontos-Rum devleti kurmak için harekete geçtiler. Özellikle İngilizler'den destek gören pontosçu çeteler, yörede birçok türk köyünü basıp köylüleri öldürdüler. Bunun üzerine Kulaksızzade İbrahim, Ustazade Nazmı, Barutçuzade Faik Ahmet ve arkadaşlarının girişimleriyle Trabzon'da bölgeyi yabancı işgallere karşı savunmak amacıyla Trabzon* Muhafazai hukuku milliye cemiyeti kuruldu (1919).

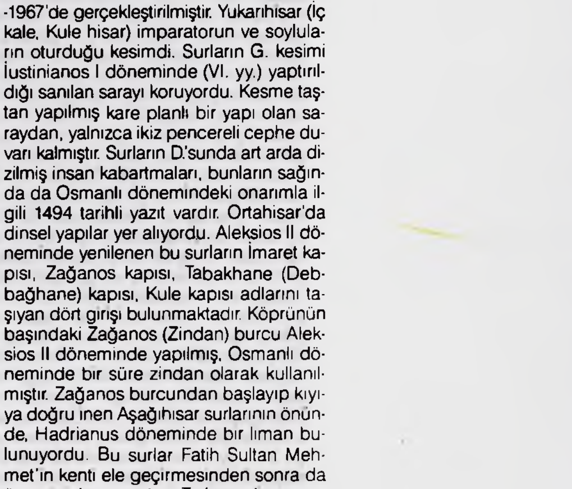
Tarih boyu birçok uygarlığı ve önemli bir kültür birikimini yapısında toplamış olan Trabzon, Kurtuluş savaşı'nın sonunda bakımsız, nüfusu hayli azalmış ve çoğu yerleri yakılıp yıkılmış durumda bulunurken, Cumhuriyet'ten sonra hızla kalkınarak gelişti. Bugün kendi adını taşıyan ilin merkezidir. (→ Kayn.)

Trabzon
genel görünüm

• GÜZEL SANATLAR. Bizans ve Trabzon rum imparatorlukları döneminde önemli bir dinsel merkez olan Trabzon'da pek çok manastır ve kilise bulunmaktadır. Çeşitli kaynaklardan, Osmanlı döneminde padişahların buralara çeşitli armağanlar gönderdikleri ve yardımda bulundukları anlaşılmaktadır. Bu dinsel yapıların dışında Trabzon'un en önemli anıtlarından biri kalesidir. Kıyıdan başlayarak Kuzgun ve İmaret dereleri arasındaki sırt boyunca yükselen bu kale Bizans döneminde daha eski bir yapının temelleri üzerine kurulmuştur. Yukarıhisar, Ortahisar ve Aşağıhisar bölümlerinden oluşan yapının surları çift katlı kulelerle berkitilmiştir. Osmanlılar döneminde de çeşitli onarım ve eklemelerle kullanılan kalede son onarımlar 1966 -1967'de gerçekleştirilmiştir. Yukarıhisar (İç kale, Kule hisar) imparatorun ve soyluların oturduğu kesimdi. Surların G. kesimi İustinianos I döneminde (VI. yy.) yaptırıldığı sanılan sarayı koruyordu. Kesme taştan yapılmış kare planlı bir yapı olan saraydan, yalnızca ikiz pencereli cephe duvarı kalmıştır. Surların D.'sunda art arda dizilmiş insan kabartmaları, bunların sağında da Osmanlı dönemindeki onarımla ilgili 1494 tarihli yazıt vardır. Ortahisar'da dinsel yapılar yer alıyordu. Aleksios II döneminde yenilenen bu surların İmaret kapısı, Zağanos kapısı, Tabakhane (Debbağhane) kapısı, Kule kapısı adlarını taşıyan dört giriş bulunmaktadır. Köprünün başındaki Zağanos (Zindan) burcu Aleksios II döneminde yapılmış, Osmanlı döneminde bir süre zindan olarak kullanılmıştır. Zağanos burcundan başlayıp kıyıya doğru inen Aşağıhisar surlarının önünde, Hadrianus döneminde bir liman bulunuyordu. Bu surlar Fatih Sultan Mehmet'in kenti ele geçirmesinden sonra da önemini korumuştur. Trabzon limanının hemen B.'sındaki Kalepark, denize doğru çıkıntı yapmış bir burun üzerindedir. Bu burcun Trabzon rum imparatoru Aleksios II ile anlaşıp burada bir ticaret kolonisi kuran Cenevizliler'ce yaptırıldığı sanılmaktadır (XIV. yy. başı).

Trabzon
Ayasofya kilisesi (XIII. yy. ortaları)

Trabzon yöresi kiliseleri kimi teknik ve estetik özellikleriyle Bizans üslubundan ayrılır. Bu yapılarda düzgün kesme taş kullanılmış, dış cepheler genellikle süslemesiz bırakılmıştır. Bu kiliselerde Gürcistan -Kafkasya yapılarının ve bezemelerinin etkileri görülür. Boztepe'nin yamacındaki Aghios Savas (Maşatlık) mağara kiliseleri V. yy.'da rahip Savas'ın girişimleriyle, kayaya oyularak inşa edilmiştir. D., B. ve K.'de olmak üzere üç kiliseden meydana gelen yapılar Komnenoslar döneminde hapishane olarak kullanılmıştı. Kalıntılardan kiliselerin duvarlarının fresklerle süslü olduğu anlaşılmaktadır. Aghios Basileios ya da Aghia Anna kilisesi kent içindeki kiliselerin en eskisidir (VI. ya da VII. yy.). G. girişi üzerindeki 884 - 885 tarihli yazıt, Basileios I dönemindeki onarımla ilgilidir. Birer yuvarlak absida ile son bulan üç sahından oluşan yapı içten beşik tonoz, dıştan kiremit kaplı çatı ile örtülüdür. Yan sahınlar üzerinde devşirme sütunlara oturan galeriler vardır. Panaghia Khrysokephalos (altın başlı Meryem) manastır.kilisesi'nin ilk kez IV. yy.'da yapıldığı sanılmaktadır. XIV. yy.'da yakıldıktan sonra Aleksios III Komnenos tarafından yenilenmiş, 1461'de kentin Osmanlılar'ca fethinden sonra camiye dönüştürülmüştür (Fatih ya da Ortahisar camisi). İlk yapı tonoz örtülü bazilika planındayken, ikinci yapı, merkezi kubbeli, yunan haçı planında üç sahınlıdır, ayrıca iç ve dış narteksi vardır. Aghios Eugenios kilisesi (1291) önce bazilika planındaydı; daha sonra ana çizgileri korunarak kimi değişikliklerle yunan haçı planına dönüştürüldü. Kesme taştan yapının ortası dört kalın ayağa oturan yüksek kasnaklı bir kubbeyle örtülüdür. Fatih Sultan Mehmet döneminde kilise Yenicuma camisi adını almıştır. Aghios İoannes (Sotha) kilisesi (1306) planıyla Aghios Eugenios ve Ayasofya kiliselerine benzer; 1856'da metropolit Konstantinos tarafından aslına uygun olarak yenilenmiştir. Kilisenin ana mekânı birer absida ile son bulan üç sahından oluşur; dört kalın ayağa oturan merkezi kubbe yanlardan tonozlorla desteklenmiştir. Boztepe'nin G. yamacındaki Kızlar ya da Rahibeler manastırı (Panaghia Theoskepastos) XIV. yy.'da bir kaya capellasının çevresine kurulmuştur. Geniş bir alana yayılan manastır 1843'te yenilenmiş ve genişletilmiştir. Trabzon rum imparatoru Aleksios III'ün kızı Anna Komnene tarafından yaptırılan (1342) Aghios Philippos kilisesi, Panaghia Khrysokephalos kilisesi'nin camiye dönüştürülmesinden sonra 1665'e değin katedral olarak kullanılmıştır. Gürcistan mimari üslubunu yansıtan çokköşeli kasnaklı kubbesiyle dikkati çeken, tek sahınlı yapı, XVII. yy.'ın ikinci yarısında camiye dönüştürülmüştür (Kudretin camisi). Trabzon'un en önemli yapılarından biri kentin 3 km B.'sındaki Ayasofya kilisesi'dir. XIII. yy. ortalarında Manuel I tarafından yaptırılmış bir manastıra ait iki kiliseden biri olan bu binanın ilginç öğelerinden biri çan kulesidir. Anadolu'da benzeri bulunmayan bu kulenin içi birçok kattan oluşur. Bu katlardan biri dışa çıkıntı yapan küçük bir capella biçimindedir. 1427 tarihli kulenin duvarları 1443-1444'te yapılmış fresklerle süslüdür. Yöresel üslubu yansıtan kilise kapalı yunan haçı planındadır. Kubbesi dört kalın sütunun taşıdığı on iki köşeli kasnağa oturur. Yapının kimi mimari öğeleri Gürcistan-Kafkasya üslubunun etkilerini yansıtırken (K., G. ve B. cephesindeki kapı sundurmaları, çokköşeli kasnağa oturan kubbe), oymalar ve kabartmalar (G. kapısı sundurması) Akdamar kilisesi'ndekilere benzer. Kilisenin içini süsleyen ve 1260'larda yapılmış freskler ise kimi küçük ayrılıklarla bizans üslubundadır. 1957 - 1963 arasında bir ingiliz ekibince temizlenip ortaya çıkarılan bu resimlerde İsa'nın yaşamıyla ilgili dinsel konular (İsa'nın doğumu, vaftiz, Pantokrator İsa [kubbenin ortasında yer alan bu fresk, Kutsal Kitap'tan alınmış bir yazıtla çevrilidir], çarmıha gerilme vb.). Ayasofya kilisesi 1964'te müze olmuştur.

Osmanlı öncesi yapıları arasında, bunların dışında Aghios Andreas kilisesi (Nakip camisi), İmaret deresi sukemeri (VI. yy., onarım XIII. yy.), Kuzgun deresi sukemeri (XIII. yy.), Kavaklı sukemeri (XIII. yy.) belirtilebilir.

Osmanlı dönemi camilerinin en önemlisi Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Hatun adına yaptırılan (1514) Gülbaharhatun, Büyükimaret ya da Hatuniye camisi'dir (aslında türbe, imaret, medrese, hamam ve aşhaneden meydana gelen bir külliye idi). Ters T (zaviyeli) planlı yapı beş kubbeli son cemaat yeri ile kubbeli bir ana mekândan oluşur. Girişin yanlarında kubbeli odalar yer alır. Caminin D.'sundaki Gülbaharhatun türbesi sekizgen planlı ve kubbelidir (1505). İskenderpaşa camisi'nin (1529/1530) kare planlı ana mekânı kubbeyle örtülüdür, önünde kiremit çatılı, camekânlı son cemaat yeri vardır (1882 ve 1973'te onarıldı). Erdoğdubey camisi mescitten camiye çevrilmiştir (1577). 1820'de onarılan Semerciler camisi'nin XVIII. yy.'da yaptırıldığı sanılmaktadır. Bu cami özellikle ince ahşap oymalı minberi ve tavan süslemeleriyle dikkati çeker. Barok -empire üsluptaki Çarşı camisi'ni Trabzon valisi Hazinedarzade Osman Paşa yaptırmıştır (1839). Cenevizliler'ce yaptırıldığı öne sürülen Bedesten Osmanlı döneminde onarılmış, çeşitli eklemelerle genişletilmiştir. Kare planlı yapının ortasındaki dört filayağı orta kubbeyi taşıyordu. İki katlı Vakıf han 1531'de İskender Paşa tarafından yaptırılmıştır. XVIII. yy.'dan Taşhan revaklı bir avlu çevresinde yer alan mekânlardan oluşan iki katlı bir yapıdır. Çifte hamam planındaki Paşa hamamı da İskender Paşa'nın yönetimi dönemindendir (1531). Musapaşa camisi (1668), Tavanlı cami (1874), Konak camisi (1883), empire üsluptaki Abdullahpaşa çeşmesi (1849), Abdulhamit II'nin tuğrasının bulunduğu Abdülhamit çeşmesi (1891), çok yıkık olan Alaca han (XIII. yy.), Sekizdirekli hamam (oba çadırlarına benzer planı ile dikkati çeker ve bir selçuklu yapısı olduğu öne sürülür) anılabilir.

Trabzon geleneksel konut mimarlığı açısından da dikkati çeken kentlerimizdendir (Memişağa konağı, Yarımbıyıkoğlu evi, Kundupoğlu evi, Nemlizade konağı vb.). Bodrum katıyla birlikte dört katlı olan ve cephe mimarisiyle (saçaklar, pencere silmeleri) XIX. yy. üslubunu yansıtan Atatürk köşkü (1903), günümüzde müze olarak ziyarete açılmıştır. Atatürk anıtı Hüseyin Özkan'ın yapıtıdır (1948). [→ Kayn.]

Trabzon Atatürk müzesi, Trabzon'un Soğuksu kesiminde müze. Atatürk'ün Trabzon'u ziyaretlerinde kaldığı köşkte açıldı (1943). Müzede Atatürk'e ait eşyalar, fotoğraflar, Trabzon konuşmasının (1924) metni vb. sergilenmektedir.

TRABZON dağları, D. Karadeniz kıyısı boyunca uzanan dağların, Trabzon G.'indeki kesimine verilen ad. Pontid adı verilen tektonik birimin sınırları içinde yer alırlar; yapılarında, granodiyoritik ve billurlu kayaçlardan oluşan bir temeli örten üst Kretase yaştaki volkanik ara tabakalı marn, kiltaşı ve kumtaşları en geniş yeri kaplar. Doruk kesiminde yükseltisi 3 000 metreye yaklaşan ve hatta aşan dağlar (Yaylatepe 2 652 m, Deveboynu tepesi 3 082, Vızvız dağı 2 870 m), G.'de Harşit vadisine çok dik, K.'de Karadeniz'e doğru daha az bir eğimle inerler. 2 500 metreyi aşan kesimlerinde Dördüncü Zaman'daki buzullaşmanın derin izleri vardır (buzultaş setleri, sirkler, sirk gölleri). Trabzon'u Gümüşhane'ye bağlayan karayolu Trabzon dağlarını Zigana geçidini (2 010 m) izleyerek aşar. Vadilerle derin bir şekilde yarılmış dik yamaçlar, bol yağış ve kütle hareketlerine elverişli kayaçlar nedeniyle bölgede sık sık ulaşımı engelleyen ve bazen can ve mal kaybına yol açan heyelanlar meydana gelir.

Trabzon havaalanı, Trabzon ilinde sivil amaçlarla kullanılan havaalanı. Kent merkezine yaklaşık 7 km uzaklıkta kurulan alan, 1957 yılında hizmete açılmıştır. Tarifesiz dış hat seferleriyle iç hat seferlerine açık olan alanda, 1991 yılında 1 961 uçak iniş-kalkış yapmış, bu uçaklarda toplam 114 528 yolcu ve 1 443 ton yük taşınmıştır.

Trabzon Muhafazai hukuku milliye cemiyeti, türk siyasal derneği. Karadeniz kıyısındaki Trabzon, Rize, Gümüşhane, Giresun, Ordu yöresini yabancı işgallere karşı korumak, müdafaai hukuk ilkelerini gerçekleştirmek amacıyla Trabzon'da kuruldu (12 şubat 1919). Kurucuları şunlardı: Nemlizade Sabri, Eyüpzade İzzet, Abonozzade Hüseyin, Murathanzade Zıya, Eyüpzade Ömer Fevzi, Mehmet Salih, Hacı Ali Hafızzade, Mollabekirzade Mehmet, Müftizade Hacı Mehmet. Yönetim kurulu ise şöyleydi: Nemlizade Şevki, Hafız Mehmet, Çulhazade Hacı Kadir, Subaşızade Münir, Hocazade ibrahim Cudi, Zehirzade Zühtü, Kulaksızzade İbrahim, Ustazade Nazmi ve Barutçuzade Faik Ahmet. Dernek Trabzon, Rize, Gümüşhane, Giresun ve Ordu'da şubeler açtı. 28 mayıs 1919'da toplanan ikinci Trabzon kongresi'nde azınlıkların giriştikleri harekâta karşı silahlı örgüt kurulması ve bunlara silahla karşılık verilmesi kararlaştırılarak bu karar uygulandı. Dernek, daha sonra etkinliğini Şarki Anadolu müdafaai hukuk cemiyeti'nin şubesi olarak sürdürdü. Ardından Anadolu ve Rumeli müdafaai hukuk cemiyeti'ne katılan dernek, özellikle Trabzon ve havalisi ademi merkeziyet cemiyeti ile mücadele etti. Derneğin yayın organı, *İstikbal* gazetesiydi.

Trabzon radyosu, 1968'de Trabzon'da açılan bölge radyosu; 1978'de gücü 300 kW'a çıkarıldı. Günümüzde Radyo-I'e bağlı olarak yayınlarını sürdürmektedir.

TRABZON RUM İMPARATORLUĞU, Latinler'in İstanbul'u ele geçirmeleri üzerine Doğu Karadeniz bölgesinde Komnenos sülalesince kurulan devlet (1204 -1461). Dördüncü haçlı seferi sırasında (1202 - 1204) İstanbul'u işgal eden Latinler, burada Latin* İmparatorluğu'nu kurdular. Bunun üzerine yakınlarıyla birlikte İstanbul'dan kaçan bizans imparatorluk ailesinden Aleksios Komnenos, Ereğli'den Batum'a kadar uzanan kıyı şeridini ele geçirmeyi başararak Trabzon Rum İmparatorluğu'nu kurdu ve başkent seçtiği Trabzon'da Aleksios Komnenos I unvanıyla tahta çıktı (1204). Bu imparatorluğu kendi kurduğu devlete rakip olarak gören İznik* rum imparatoru Theodoros Laskaris I, Anadolu Selçukları'yla anlaşıp Aleksios I'e karşı savaşıma girişti. Amasra ve Ereğli'yi alan Selçuklular, Trabzon'u kuşattılar; Sinop'u savunmaya çalışan Aleksios, kentle birlikte Anadolu selçuklu hükümdarı İzzettin Keykâvus I'in eline geçti (1214). Selçuklular'a her yıl belirli miktarda haraç vermek ve imparatorluğunun sınırlarını Yeşilırmak ile Terme çayı arasında kalacak biçimde daraltmak koşuluyla tutsaklıktan kurtularak özgürlüğüne kavuştu. Ancak, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Selçuklular'a bağlılığı Kösedağ* savaşı'na (1243) kadar sürdü. Anadolu, Moğollar'ın yönetimi altına girince, imparatorluğu bu kez de İlhanlılar haraca bağladılar. Anadolu'da ilhanlı etkisinin gücünü yitirmesi sonucu imparatorluk türkmen beyliklerinin saldırılarına uğradı. İoannes II döneminde (1280 - 1285) Giresun, Ordu ve Ünye yöreleri Türkmenler'in eline geçti. Kız kardeşi Maria'yı akkoyunlu beyi Kara Yülük Osman'la evlendiren Aleksios III (1349-1390), böylece en güçlü türkmen beyliklerinden biri olan Akkoyunlular'la akrabalık kurarak sınırlarını güven altına aldı. Ancak bu kez de Osmanlılar Trabzon sınırına kadar ilerlediler. Murat II döneminde (1421-1451) Trabzon Rum İmparatorluğu Osmanlılar'a yıllık vergi vermeyi kabul etti. İmparator İo-

annes IV, güzelliğiyle ünlü kızı Katerina'yı akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'la evlendirip onun korumasına girerek osmanlı egemenliğine karşı önlem aldı (1456). Onun ölümü üzerine (1458) yerine geçen yeğeni ve son Trabzon rum imparatoru David Komnenos, eniştesi Uzun Hasan'a güvenerek Osmanlı devletine ödediği yıllık vergiyi kestiği gibi, daha önce verilenleri de elçiler aracılığıyla geri istedi; ardından da bizans tahtında hak iddia edip Papalık ve öteki avrupa devletleriyle Osmanlılar'a karşı bir ittifak oluşturmaya çalıştı (1459). Bunun üzerine Trabzon seferine çıkan Fatih Sultan Mehmet, imparatorun kapandığı Trabzon kalesini karadan ve denizden kuşattı. Uzun Hasan'ın tarafsız kaldığını gören ve hiçbir yerden yardım alamayacağını anlayan David Komnenos, sonunda Türkler'e teslim oldu ve böylece 257 yıllık Trabzon Rum İmparatorluğu ortadan kalkarak osmanlı topraklarına katıldı (1461).

Trabzon ve havalisi ademi merkeziyet cemiyeti, türk siyasal derneği. Ulusal Kurtuluş savaşı'na karşı İstanbul'da kuruldu (1919). İttihat ve Terakki cemiyeti'ne karşı çıkmak, Trabzon ve yöresinde bağımsızlık sağlamak amacını taşıyan derneğin kurucuları şunlardı: Şatırzade Hasan Hicabi (başkan), Muhsinpaşazade Ethem, Dervişkaptanzade Necati, Süleyman Sudi, Esat, Kâmil, Mehmet, Besim ve Şükrü beyler. Bir gelişme gösteremeyen dernek, Hürriyet ve İtilaf fırkası'na katılarak kendisini feshetti (26 eylül 1919).

TRABZONBEZİ a. Dokmc. Fretiko*. (Feretiko ya da rizebezi adıyla bilinen dokuma, Trabzon limanından ihraç edildiğinden ve Trabzon'da da bu tür dokuma yapıldığından dış piyasada bu adla tanınıyordu.)

TRABZONHURMASI a. **1.** Sarımsı beyaz çiçekler açan, parlak sarı renkte etli meyveler veren, orta boylu ağaç. (Bil: a. *Diospyros kaki.*) **—2.** Bu ağacın meyvesi. —ANSİKL. Trabzonhurmasının anayurdu Çin ve Japonya'dır; Türkiye (Kuzey Anadolu), Kafkasya, İran, Afganistan ve Hindistan'da da yetişir. 1920'den beri Güney Avrupa'da bahçe bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Meyve olarak trabzonhurması, rengiyle ve biçimiyle portakalı andıran etli bir meyvedir; çapı 3,5 - 7 cm arasındadır. Olgunlaşınca tatlanır ve yenir.

Trabzonspor, türk spor kulübü. Trabzon İdmangücü, Martıspor ve Karadenizgücü kulüplerinin birleşmesiyle kuruldu (21 temmuz 1966). Forma renkleri bordomavidir. 1967'de Türkiye İkinci ligi'ne çıktı. 1973-74 sezonunda Türkiye Birinci ligi'ne yükseldi. Bu ligde 6 Türkiye şampiyonluğu (1975-76, 1976-77, 1978-79, 1979-80, 1980-81, 1982-83 sezonları), 4 Türkiye kupası (1976, 1977, 1983, 1991), 3 Başbakanlık kupası (1976, 1978, 1985), 6 Cumhurbaşkanlığı (1981-1983 arası Devlet başkanlığı) kupası (1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1983) kazandı. Avrupa kupalarında Türkiye'yi temsil etti, milli takıma çok sayıda oyuncu verdi.

TRACHELOMONAS a. Tatlısularda yaşayan öglena cinsi.

TRACHİNİDAE a. Zool. TRAKONYAGİLLER familyasının bilimsel adı.

TRACHİPTERİDAE a. Zool. KÂĞITBALIĞIGİLLER familyasının bilimsel adı.

TRACHONİTİS. Tar. coğ. Koile Syria sınırında kayalık yöre, Ürdün'ün D.'sunda. Cebel Druz'un bir parçasıdır. Burada yağmacı kabileler yaşardı.

TRACHYCERAS a. Trias'ta denizlerde yaşamış ammonit cinsi. (Kavkısında, sarmal sargılar halinde sıralanmış sayısız çıkıntı, kabarcık ya da diken bulunur.)

TRACHYLİDEA a. Üreme çevriminde yalnız medüz evresi bulunan, basık biçimli, çevik ve darbeli yüzmeye elverişli gelişmiş velumlu knidliler takımı. (Şemsiyenin kenarı, her biri bir statosist içeren duyu ropalyumlarıyla dolu olan bu hayvanlar iki alttakıma ayrılır: *Narcomedusa* ve *Trachymedusa.*)

TRACHYLOBİUM a. Bir türünden Madagaskar'da kopal elde edilen ağaç. (Trachylobium, bileşik yapraklı, beyaz çiçekli, pütürlü ve reçineli badıçlı büyük bir ağaçtır. Erguvangiller familyası.)

TRACHYMEDUSA a. Şemsiyesinin kenar dokunaçları dolu olan ve gonatları gastrovasküler sistemin ışınsal kanalları üzerinde bulunan knidliler alttakımı. (Bu medüzlerin gelişimi çok yoğundur ve gastrula, polip evresi geçirmeden küçük bir medüze dönüşür.)

TRACHYMENE a. En çok Avustralya'da yetişen, basit şemsiye durumunda beyaz ya da mavi çiçekli biryıllık ya da çokyıllık otsu bitki. (*Trachymene coerulea* genellikle güzel çiçekleri için bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Maydonozgiller familyası.)

TRACHYS a. Geniş ve kısa bedenli kınkanatlı cinsi. (Larvasının beslendiği bitkilerin üstünde yaşar; söğüt, ebegümeci, nane ya da gündüzsefası. Parlakböcekgiller familyası.)

TRACHYSCELİS a. Kumsallarda çok yaygın, siyah küçük bedenli kınkanatlı cinsi. (Karaböcekgiller familyası.)

Tractatus de intellectus emendatione (*Anlığın yeniden düzenlenmesi üzerine inceleme),* Spinoza'nın, 1661'de yazıldığı sanılan, tamamlanmamış yapıtı (1677'de, ölümünden sonra yayımlanan yapıtları arasında yer aldı). Spinoza'ya göre sonlu iyilikler (şan, zenginlik, isteklerin doyurulması), içlerinde ölümü taşırlar ve bunlara ancak yaşamımızı sürdürmeyi ve başkalarıyla uyum içinde yaşamamızı sağladıkları ölçüde önem vermek gerekir. *Tractatus, Etika*'dan önceki aşamayı oluşturur. Spinoza* ilk kez bu yapıtında dört tür bilgi ayırt eder. Bunlardan dördüncüsü bize "kesinlik ile nesnel özün tek ve aynı bir şey olduğunu" gösterir. Oysa bizde, bizi bu dördüncü tür bilgiyi yeğlemeye yönelten bir fikir, sonsuz yetkin varlık fikri vardır. Bu fikri kavrayacak düzeye varmak için bir yöntemimiz olmalıdır. Bu yöntem bazı yollara başvurmayı gerektirir: gerçek fikirleri öbürlerinden ayırt etmek, ilk fikrin basit olduğunu ya da basit fikirlerden meydana geldiğini bilmek, "sonucun bilgisinin, nedenin daha yetkin bir bilgisinden başka bir şey olmadığını" bilmek, bunlardan bazılarıdır. Bu yapıtın, spinozacı düşüncenin sonraki evreleri üzerinde önemli etkisi olmuştur. Spinoza'ya göre felsefe, Tanrı, yani dünya fikrini aydınlatmayı sağlar.

Tractatus theologico-politicus (*Tanrıbilim-siyaset incelemesi)* Spinoza'nın 1670'te yayımlanan ve yazar adı belirtilmeksizin ve sahte yayımcı ve yayım yeri adlarıyla basıldığı halde Spinoza'nın eleştirilere ve kovuşturmalara uğramasına neden olan yapıtı. Yapıt özellikle hahamları ve calvinci papazları hedef alır. Birinci bölümde kutsal metinler ilk kez eleştirel bir gözle yorumlanmaya çalışılır; bu girişim Richard Simon'u etkilemiş ve onu metin eleştirilerine yöneltmiştir. Spinoza mucizelerin doğadan kaynaklanmadığına inanır ve metinlerin karmaşık yapısına parmak basar. Yeni Ahit'i de ihtiyatlı bir yaklaşımla ele alır. Bununla birlikte gerçek dini, "hak etmediği halde övülen", "bir kazanç kapısı sayılan o günkü dinden ayırır; Spinoza'ya göre "kiliseler birer tiyatroya dönüşmüş"tür. İkinci bölümde, vahiye dayanan tanrıbilim ile akla dayanan felsefe arasındaki spinozacı ayrımı tanımlar; bunların her ikisi de bizi sadeliği ve merhameti seven adaletli Tanrı'ya ulaştırır Spinoza üçüncü bölümde iktidar konusundaki aristotelesçi ayrımları hobbesçu bir yaklaşımla gözden geçirir (→ LEVİATHAN); Spinoza demokratik devlet biçimini benimser, çünkü dinsel özgürlüğü tanıyan yalnızca odur.

TRACY, Kanada'da kent, Québec'te, Montréal'in K.-D.'sunda, Saint Lawrence'in sağ kıyısında: 12 300 nüf. Gemi yapımı. Özel çelik.

TRACY (Spencer), amerikalı sinema oyuncusu (Milwaukee 1900 - Hollywood 1967). Güçlü ve çokyönlü yeteneği sayesinde 1932'den itibaren pek çok filmde oynadı. En önemli filmleri: *Öfke* (Fury) [F. Lang, 1936]; *Korkusuz kaptanlar* (Captan's courageous) [V. Fleming, 1937]; *Kuzeybatı geçidi* (Northwest Passage) [K. Vidor, 1940]; *2 ruhlu adam, Dr. Jekyll ve Mr. Hyde* (V. Fleming, 1941); *Gelinin babası* (Father of the Bride) [V. Minelli, 1950]; *Bad Day at Black Rock* (J. Sturges, 1954); *Davetsiz misafir* (Guess Who's comming to Dinner) [J. Kramer, 1967].

TRADER a. (ing. *trader*). Tic. Bazı uluslararası piyasalarda işlemler yapan kişi.

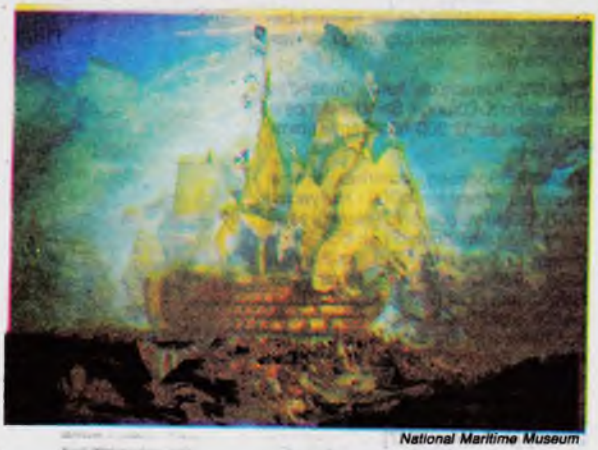
Trades Union Congress (TUC), 1868'de Manchester'da yapılan kongrede iş borsaları, sendika ve yardımlaşma dernekleri federasyonları gibi çeşitli derneklerin bir araya getirilmesiyle kurulan ingiliz sendika konfederasyonu.

Trade-unionlar (*trade*, meslek ve *union*, birlik'ten) XIX. yy.'ın birinci yarısı içinde, yasaklayıcı yasalar yüzünden yardımlaşma dernekleri görünümü altında kuruldu (1799 ve 1800 tarihli *Combination Act'lar*). Bu dönemde kimi eylem adamlarının önemli katkıları oldu; 1818'de John Gast, 1824'te birleşmelerle ilgili yasaların kaldırılmasından sonra, 1829'da John Doherty ve 1834'te Robert Owen. Son ikisinin tüm çabalarına karşın bütün sendikalar bir araya gelemedi. TUC, 1868'de kurulmasından sonra Gladstone'ın liberal partisine yaklaştı; bu partiden iş yasalarının kabul edilmesi gibi, kimi demokratik girişimler bekliyordu. Bu da işçilerle liberaller arasındaki bir işbirliğiydi *Lib-Lab (Liberal - Labourism).* 1880'li yılların sonunda Broadhurst, Burt, Howell, Shipton gibi "eski birlikçilik"in liderlerinin yerini yavaş yavaş dok işçileri sendikasından Ben Tillett ve havagazı sendikasından Will Thorne gibi daha radikal kişiler aldı. Bu liderlerin etkisiyle 1889'daki dok işçileri grevi gibi önemli grevler yapıldı; TUC'un üye sayısı 1888'de 750 000 iken 1892'de 1 600 000'e çıktı. Maden ve dok işçileri TUC içinde makinistlerle, dokuma ve tarım işçileriyle bir araya geldiler. Buna koşut olarak kimi sendikacılar TUC'u liberallerden ayırmaya çalışıyorlardı: 1888'de James Keir Hardie, *Scottish Labour Party'* yi (İskoç işçi partisi) kurdu; Bradford'ta Fred Jowett (1891), Manchester'da Robert Blatchford (1892) benzer girişimlerde bulundular. 1893'te Bradford'ta bu hareketlere Fabian Society ve *Social Democratic Federation*'da katıldı ve böylece 1894'te TUC aracılığıyla üretim ve değişim araçlarını kamulaştırma programını kabul ettiren *İndependent Labour Party* (Bağımsız işçi partisi) doğdu.

TUC kongresi'nin girişimiyle sendikacılar, kooperatifler, İndependent Labour Party (İLP) ve *Social Democratic Federation* (SDF) temsilcileri, 27 ve 28 şubat 1900'de yapılan Londra kongresi'nde emeği temsil edecek bir komite kurmak üzere bir araya geldiler *(Labour Representation Committee).* Labour Representation Committee'nin (LRC) yönetiminde sendikacılar çoğunluktaydı; İLP'den gelen James Ramsay MacDonald sekreterdi. LRC, 14 Şubat 1906'da *Labour Party*'ye (İşçi partisi) dönüştü. Gerek Labour Party' de (LP), gerekse TUC'ta egemen olan ideoloji fabiancı nitelikteydi, yani reformcuydu. Bununla birlikte, Birleşik Krallık, 1910'dan 1914'e kadar Tom Mann, Ben Tillett, Smillie ve Larkin gibi devrimci sendikacıların hazırlayıp yönettiği demiryolu, dok, maden, tramvay, tarım ve inşaat iş-

trabzonhurması (*Diospyros kaki*)

National Maritime Museum

Trafalgar savaşı'ndan (21 ekim 1805) bir sahne Turner'in tablosu *National Maritime Museum Greenwich*

çilerinin katıldığı bir dizi büyük grevlere tanık oldu. TUC'un üye sayısı yüzyılın başında 2 milyonken 1914'te 4 milyona çıktı. Bu savaşım Birinci Dünya savaşı boyunca da sürdü. 1918'de imzalanan mütarekeden sonra hem ekonomik nedenler, hem rus devrimine duyulan büyük sempati nedeniyle ingiliz sendikaları devrimci bir yön tuttular. 1919-1920 yıllarında kamulaştırmalardan yana ve Rusya'ya askeri müdahalede bulunulmasına karşı büyük kampanyalar yapıldı. Ancak 1921'de TUC'un ılımlı eğilimi ağır bastı ve grev eylemleri son buldu. Bununla birlikte eğilimler mücadelesi sürdü: 1925'ten beri TUC'un genel sekreteri olan ılımlı lider Walter Citrine, tabandan gelen baskıyla, maden işçileriyle dayanışma yaparak genel grev ilan etmek zorunda kaldı (mayıs 1926). Grev başarısızlıkla sonuçlandı. Bu başarısızlık, TUC'un 1918'de 6 500 000 olan üye sayısının 1928'de 4 800 000'e düşmesine, dayanışma grevlerini yasaklayan bir yasanın çıkmasına (1927) neden oldu; ama aynı zamanda İşçi partisi'nin siyasal eylemlerinin önem kazanmasına yol açtı. Daha önce 1924'te de iktidara geçmiş olan İşçi partisi (Labour Party) 1929'dan 1931'e kadar iktidarda kaldı. 1930'lu yıllardaki iktisadi bunalım sırasında komünistlerin harekete geçirdiği sendikalar açlık yürüyüşleri düzenledi.

İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, 1945 - 1951 yılları arasında siyasal iktidarı elinde bulunduran İşçi partisi'nin (LP) gelişmesine koşut olarak TUC da etkisini genişletti. Özellikle savaş öncesine oranla çok sayıda büro işçisini (beyaz yakalılar) örgütledi. Üye sayısı 1966'da 10 milyonu, 1978'de ise İngiltere'deki ücretlilerin yarısından daha fazla olan 11 800 000 sayısına ulaştı. Örgütün içinde *shop steward'*lar (sendikaların işyeri temsilcileri) önemli rol oynadı. Kimi federasyonlarında çok etkili komünist militanlar bulunmasına karşın, TUC toplumda bir devrimden yana değil, reformdan yanadır ve bir karar merkezinden çok bir görüşme organıdır. Bu görüşmecilik rolünü özellikle federasyonlar üstlenir. Bu federasyonların günümüzde en önemli olanları taşıma, metalürji ve belediye işçileri federasyonlarıdır. Bu kuruluşlar 1972 ve 1974 yıllarındaki önemli toplu sözleşme ve grevlerde sorumluluk yüklendiler. TUC İşçi partisi'ne her zaman en önemli desteği sağlar. Ancak bu durum onunla anlaşmazlığa düşmesini önlemez.

HAVA TRAFİKİ

bir hava trafiği kontrol merkezinin içi

Thomson-C. S. F.

TRADE-UNİON a. (ing. *trade* meslek, ve *union*, birlik, dernek). Büyük Britanya'da sendika.

TRADE-UNİON'CULUK a. (ing. *trade -unionism*). **1.** Büyük Britanya işçilerini meslek dallarına göre aynı sendikada toplayan hareket. (Trade-union'culuk öteki ülkelerdeki sendika hareketlerine öncülük etti ve kimi özgül gelenekleri korudu.) **—2.** II. Enternasyonal'in kuramcılarına göre, Labour Party milletvekillerinin yalnızca işçi haklarıyla ilgilenmeleri eğilimi.

TRADİTOR a. (*hain* anlamına gelen lat. sözc.). Hırist. tar. Afrika'da Diocletianus'un zulüm döneminde öldürülmekten kurtulmak için kutsal kitapları ve eşyayı resmi makamlara teslim eden hıristiyanlara verilen ad.

—ANSİKL. Afrika'da Diocletianus'un zulüm döneminden sonra Numidia piskoposlarının birçoğu traditorları yeniden Kilise'ye kabul etmeyi reddettiler; bunlar, özellikle, traditorların tevcih ettikleri ruhani rütbelerin geçersiz olduğunu ileri sürüyorlardı. Bu katı tutumun başında Casae Nigrae piskoposu Donatus bulunuyordu. Fakat, Arles konsili (314) suçlu piskoposları sakıt olmuş saymakla birlikte, bunların tevcih ettikleri ruhani rütbeleri geçerli kabul etti. Bu iki karşıt tutum, donatusçu ayrılıkçılığın kaynağını oluşturdu.

TRAETTA (Tommaso), italyan besteci (Bitonto, Bari yakınında, 1727 - Venedik 1779). Napoli'de Porpora ve Durante'nin öğrencisi oldu, burada opera seria türünde bestelerle (*Farnace*, 1751) meslek yaşamına başladı. Sonra Parma sarayı capellaşı müzik ustalığına atandı (1758), burada fransız etkisinde kaldı. Rameau'nun yapıtlarını dinledi ve fransızca asıllarından uyarlanmış şiirler üzerine *Ippolito ed Aricia* (1759) ve *I Tindarini* (1760, Rameau'nun *Kastor ile Polydeukes*'inden) adlı yapıtlarını besteledi. Viyana'da *Armida* (1761) ve *Sofonisba*'yı (1762) yazdı (bu sonraki yapıt, Calzabigi ve Gluck'e esin kaynağı oldu). Daha sonra, Venedik'te Ospedaletto konservatuvarı'nı yönetti (1765-1768) ve Galuppi'nin ardından Petersburg'da Yekaterina II'nin saray bestecisi oldu (1768-1775). Aynı zamanda Londra'da da bulundu (1775-1777). Opera seria'nın büyük temsilcilerinden biri olan Traetta, bu opera türünde Gluck'la aynı ilkeler doğrultusunda reform yaptı.

TRAFALGAR burnu, İspanya kıyısında da burun, Andalucía'da, Cádiz ile Tarifa arasında. Burnun açıklarında, Atlas okyanusu'nda Trafalgar savaşı yapıldı.

Trafalgar savaşı, 21 ekim 1805'te, ingiliz donanmasının (27 savaş hattı gemisi, 4 firkateyn) birleşik fransız ve ispanyol donanmalarına (33 savaş hattı gemisi [15'i ispanyol], 7 firkateyn) karşı kazandığı deniz savaşı. Napoleón I tarafından 18 eylülde ani olarak geri çağrılmasına (amiral Nelson ve yardımcısı amiral Collingwood tarafından Cádiz limanında ablukaya alındığı için) canı sıkılan amiral Villeneuve, Toulon'a dönmesi yolunda ayın 16'sında kendisine verilen talimatı yerine getirmeye karar verdi. Gemilerini iki sütun halinde dizen ve dikey olarak saldırıp fransız-ispanyol savaş hattını ortasından yaran hasmının bu cüretkâr manevrası karşısında gafil avlanan Villeneuve, yenildi ve *Bucentaure* gemisinde esir alındı; bu arada ispanyol amiral öldürüldü ve Nelson, *Victory* gemisinde hayatını kaybetti. İngilizler tarafından ele geçirilen yirmi geminin çoğu fırtınadan battı. Toplam olarak, yenilenler 7 000, yenenlerse 1 541 kişi kaybettiler. İngiliz filosu bundan böyle denizlerin tartışmasız hâkimi durumuna geldi. Ulm ve Austerlitz zaferlerine rağmen, Napoléon I'in akıbeti belli olmuştu.

Trafalgar Square, Londra'nın merkezinde meydan, Charing Cross ile National Gallery binası arasında. Nelson anıtı; 44 m yüksekliğindeki korinthos düzenindeki sütunun üstünde, E. H. Bailey tarafından yapılan (1843) amiralın heykeli yer alır.

TRAFİK a. (fr. *trafic;* ing. *traffic;* ve ital. *traffico*'dan). **1.** Ulaşım yollarında bulunan taşıtların, yayaların vb. gidişgelişi; seyrüsefer: *Trafik kazası. Trafiği düzenleyen polis memuru.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Belirli bir süre içinde (gün, ay, yıl), bir ulaşım yolunda ya da bir bölgedeki yolların tümünde gerçekleşmekte olan mal ve yolcu ulaşımı ya da kara, hava, deniz taşıtlarının gidişgelişi: *Liman trafiği. Demiryolu trafiği.* **—3.** Ulaşım yollarında bulunan taşıt ve yayaların tümü: *Yeni yollar yapılınca, trafiğin akışı hızlandı.* **—4.** Önemli görevlerde bulunan kişilerin bir yere gidişgelişi. **—5.** *Trafik işaretleri,* trafiği düzenlemek amacıyla gerekli yerlere konulan özel imli levhaların tümü. (→ İŞARET.) || *Trafik lambası,* taşıtların ve yayaların kavşaklardan geçişini düzenleyen ışık sistemi.

—Ask. havc. *Trafik subayı,* bir askeri havaalanında uçakların kalkışını ve trafiğini düzenleyen kimse.

—Havc. *Hava trafiği,* havataşıtlarının, hava ve havaalanlarındaki manevra pistlerinde yaptığı hareketlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ulaş. ve Huk. *Trafik cezası,* trafik kurallarına aykırı davrananlara uygulanan ceza. (Kesinleşen trafik cezaları, sürücülerin sicillerine işlenmek üzere mahkemelerce ilgili trafik şubelerine gönderilir.) || *Trafik sigortası,* motorlu araçların kullanılmasından doğan zararları karşılamak üzere Karayolları trafik kanunu hükümlerine göre yapılması zorunlu sigorta. (Zorunlu sigortası bulunmayan araçlar trafikten alıkonur.) || *Trafik zabıtası,* trafik hizmetlerini yürütmek ve denetlemekle görevli zabıta. || *İl trafik komisyonu,* il sınırları içinde trafik düzeni ve güvenliği için çalışan vali ya da yardımcısının başkanlığında emniyet, jandarma, belediye ve karayollarının uzman ve teknik elemanlarından oluşan kurul. || *İlçe trafik komisyonu,* ilçe sınırları içinde trafikle ilgili çalışmalar yapan, kaymakamın başkanlığında, emniyet, jandarma, belediye varsa karayolları uzmanlarının oluşturduğu kurul. (İlçe trafik komisyonunun kararı il trafik komisyonunca incelenip vali tarafından onaylanır ve yürürlüğe girer.) || *Karayolları trafiği,* yayaların, hayvanların ve araçların karayolları üzerindeki hal ve hareketleri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Havc. *Hava trafiği,* hava taşıtlarının hızlı ve düzenli akışını sağlayarak hava seyrüseferi güvenliğine katkıda bulunan devlet kuruluşlarının denetimi altındadır. Hava trafiğini denetlemede amaç, hava taşıtlarının birbiriyle ve olası engellerle çarpışmalarını önlemek, uçuş güvenliğini sağlamak için her uçağın pilotuna bilgi vermek, araştırma ve kurtarma servislerine tehlikedeki bir uçak hakkında gerekli bilgileri iletmektir.

Her kontrol bölgesine ait yerel yönetmelikler dışında, belli kurallar saptanmıştır. Örneğin, yerleşim yerlerinin üzerinde, yer-

den en az 500 m yükseltide uçulması zorunludur; bu yükselti, 10 000 ile 100 000 nüfuslu kentler üzerinde uçan tekmotorlu uçaklar ile 100 000'den fazla nüfuslu kentler üzerinde uçan çokmotorlu uçaklar için 1 000 m'dir. 100 000'den fazla nüfuslu kentler üzerinde, tekmotorlu uçaklar 2 000 m'den daha yüksekte uçmak zorundadır. Geçiş ve karşılaşma durumlarında, önceliğin belirlenmesi konusunda çok sıkı kurallar saptanmıştır.

Hava seyrüseferi kontrolünü kolaylaştırmak için hava sahası, farklı kategoride bölgelere ayrılmıştır:
1. *Havaalanı trafik bölgesi*, yerden 700 m yükseltiye kadar uzanan ve merkezi havaalanı olmak üzere, 9 km yarıçapında bir daireyle sınırlanan bir hava sahasıdır;
2. *Serbest trafik alt katmanı*, yer düzeyi ile 300 m yükselti arasında kalan bir hava sahasıdır. Bu katman, engebelere uyarak bütün arazi üzerinde uzanır; yalnız havaalanı trafik bölgeleri tarafından kesilir ve görerek uçuş yapan turizm uçakları ile ciropleyniler tarafından kullanılır;
3. *Uçuş haberleşme bölgesi*, serbest trafik katmanının üst sınırı (yerden 300 m) ile deniz düzeyinden 3 000 m yükselti arasında kalan hava sahasıdır;
4. *Uçuş haberleşme üst bölgesi*, deniz düzeyinden itibaren 3 000 m'nin üzerinde yer alan ve ilke olarak, *uzunmenzilli** uçaklara ayrılmış hava sahasıdır;
5. *Kontrol bölgesi*, uçuş haberleşme bölgelerine uygulanan ve içindeki hava trafiği özel kurallara bağlı olan, coğrafi bakımdan tanımlanmış bir sahadır. Bu kontrol bölgeleri, hava taşıt trafiğinin çok yoğun olduğu hava sahası bölgelerinden oluşur.

Hava trafiği kuruluşları iki temel hücreden meydana gelir: *bölgesel kontrol merkezi* ve *yerel kontrol merkezi*.

Bölgesel kontrol merkezi'nin görev alanı, belirli bir coğrafi sınırlama içindeki uçuş haberleşme bölgesini kapsar (bölge içine alınabilen havaalanı trafik bölgeleri ile serbest trafik alt katmanı dışında). Kendi yetki sınırları içinde uçan uçaklar için bölgesel kontrol merkezi, trafik koordinatörü görevi yapar ve bütün hava taşıtlarına meteoroloji, altyapı ya da seyrüseferle ilgili her tür bilgiyi verir. Son olarak, bölgesel kontrol merkezi, kendi bölgesi içinde uçan havataşıtlarını koruyan bir güvenlik servisidir.

Bir merkez şefinin yönetimi altında bulunan bölgesel kontrol merkezi şu bölümlerden oluşur: a) havataşıtlarının konumunu kontrol etmeyi sağlayan bütün aygıtların toplandığı *kontrol odası;* b) bölgenin altyapısı, meteorolojisi, yönetmeliği, yöntemlerine ilişkin her türlü belgeyi toplamak ve günü gününe tutmakla görevli bir *havacılık danışma bürosu;* c) uçuş halindeki havataşıtlarıyla ve diğer kontrol, araştırma ya da kurtarma merkezleriyle bağlantı kurmakla görevli bir *telekomünikasyon bürosu;* d) kontrol merkezine havaalanlarını ve tüm kontrol bölgesini ilgilendiren bütün meteoroloji haberlerini sağlamakla görevli *meteoroloji bürosu*.

Yerel kontrol merkezi'nin, havaalanı trafik bölgesi içinde, bölgesel kontrol merkezininkine benzer ayrıcalıkları vardır. Ayrıca, uçakların piste yaklaşma* kontrolünü ve pilotların havaalanı trafik bölgesi içinde uçuş kurallarına titizlikle uymalarını sağlar. Uygunsuz hareketleri saptama ve tutanak tutma yetkisine sahiptir. Yerel kontrol merkezi şu bölümlerden meydana gelir: a) *kontrol kulesi*, havaalanı trafik bölgesi içinde uçan ya da manevra sahasında hareket eden bütün uçaklarla bağlantıyı sağlar, tüm bu bölge içindeki hava trafik kontrol ve güvenliğinin yanı sıra hava koşulları görerek yaklaşma ve iniş manevraları yapmaya elverişli olmadığında yaklaşma kontrolünü temin eder; b) *havacılık danışma bürosu*, havaalanı trafik bölgesi içinde bölgesel kontrol merkeziyle aynı ayrıcalıklara sahiptir; c) *pist bürosu*, havataşıtlarının geliş ve gidiş formalite ve işlemlerinin yanı sıra pilotlar ve hava şirketlerinin işletme ajanlarıyla ilişkilerden sorumludur.

Bir uçak, bir uçuş danışma bölgesinden ayrılarak bir başka danışma bölgesine ya da bir havaalanı trafik bölgesine girdiğinde, bölgesel kontrol merkezi, komşu bölgesel kontrol merkezine ya da gerektiğinde yerel kontrol merkezine bu değişikliği bildirmekle yükümlüdür.

Savaş sırasında, hava trafiği otomatik olarak hava kuvvetlerinin sorumluluğuna geçer, bütün işlemler hava kuvvetlerince sağlanır. Barış zamanında ise hava trafiği sivil servisleri ile benzer askeri servisler arasında çok sıkı ilişkiler kurulur. Hava kuvvetlerinin ya da deniz-hava kuvvetlerinin bir subayı bölgesel kontrol merkezleri ile askeri havaalanlarının yerel kontrol merkezleri arasında ilişki sağlar.

—Ulaş. *Yol trafiği.* Otomobil trafiğinin artması, yolların ve sokakların dokusunu ve izlediği hatları değiştirdiği gibi, kentlerin görünümünü ve yaşam biçimimizi de değiştirdi.

İlkönce ABD'de ortaya çıkan yol trafiği sorunu, kamuya açık yolların güvenlik, rahatlık ve taşıma kolaylığı bakımından düzenlenmesi ve kullanımını konu alan bir "trafik tekniği"nin doğmasına neden oldu.

Uzun zamandır yolların özellikleri bu yolları kullanan taşıtlara uyarlanmıştı; ama taşıtın kullanan tek başına ya da bir başka taşıtla birlikte hareketi göz önünde tutuluyordu. Sürücü yol üzerinde kendini özgür hissediyor, oysa gerçekte "trafik akımı" denilen az çok hızlı bir taşıt dalgasının içinde bulunuyordu: debi, yapı, yoğunluk, hız gibi birtakım karakteristik değişkenleri göz önünde tutarak bu akımın statistik bir çözümlemesi yapılıyordu.

• *Trafikte çözümleme ve tahmin.* Belli bir yol üzerinde akmakta olan taşıt sayısı, geçen taşıt ya da dingil sayısını kaydeden pnömatik ya da elektrikli sayaçlarla donatılmış, "sürekli sayıcı" denilen aygıtlar yardımıyla ölçülür. Görevliler tarafından periyodik olarak yapılan tek tek sayımlarla da, farklı taşıt kategorileri belirlenir.

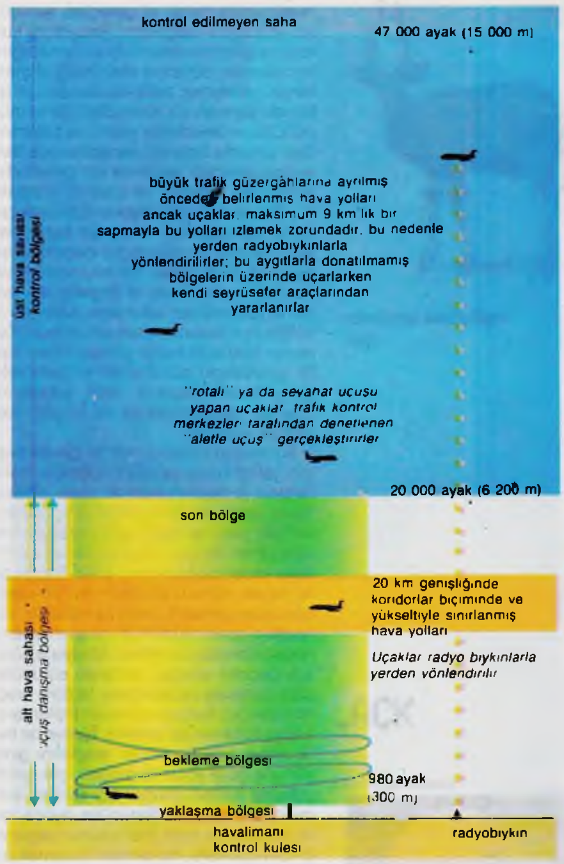
Bir trafik sorununun incelenmesi (örneğin bir yol değiştirme tasarısı), taşıtların çıkış ve varış noktaları, bir yerden bir yere gidiş sebepleri gibi çok kesin verileri gerektirir. Bu bilgiler ya yol üzerinde ya da yolları kullanacağı tahmin edilen kişilerin evlerine gidilerek yapılan anketlerden elde edilir. Bu verilerin çözümlenmesi iki nokta arasındaki tahmini trafiğin yoğunluğunu belirlemeyi sağlar ve kullanıcılara, birçok hat tahsis edilmişse, geçiş süresi ve bedelini esas alan oldukça karmaşık hesaplamalarla, bu hatlar arasındaki trafiğin dağılımını tahmin etmek mümkündür.

Bu şekilde derlenen istatistik öğeler birtakım genel sonuçlar ortaya çıkarır: doygunluk noktasına ulaşmamış bir trafikte taşıtların sıklığı Poisson yasasına uyar. Belli bir yolda trafik, zaman içinde, yolun ekonomik rolünü ortaya koyan düzenli periyodik eğrilere göre (gün, hafta, ay) değişir: böylece "tepeler" ve "boşluklar" belirlenir.

• *Trafik yollarının kapasitesi.* Bir yolun ya da karmaşık bir yapının (örneğin bir kavşağın) olası debisi belli olduğuna göre, "trafik tekniği"nin işlevi bu debiyi, var olan ya da inşa edilecek yapının kapasitesine uyarlamaktır. Bu uyarlama yalnızca geometrik karakteristiklerin uygun bir biçimde seçilmesiyle değil, tek yön belirleme, sola dönüşü yasaklama, durma, nakliye ve mal boşaltmayı sınırlama gibi birtakım düzenleyici önlemlerle de gerçekleştirilir.

Fazla kavşağı olmayan bir yol üzerinde en yüksek debiye karşılık gelen hız aşağı yukarı 50 km/s'dir; ancak, böyle bir trafik akışı pek tatminkâr olmayan bir hizmet düzeyi sağlar. Kentlerde, debiyi belirleyen genellikle kavşakların art arda gelişidir. Önemli kentlerin belli başlı anayollarında bu kavşaklar, ışıkları birbirine uydurmayı amaçlayan özel önlemlerle düzene sokulur; böylelikle birbirini izleyen taşıt gruplarının olabildiğince az duraklayarak ilerlemesi sağlanır. Bu düzenleme tekyönlü (yeşil ışık) yollarda göreli olarak daha kolaydır; çift yönlü yollardaysa, ışıkların düzeni günün saatlerine ya da alıcılarla kaydedilen bilgilerin (debi, trafiğe çıkma oranı vb.) anlık ya da sürekli dalgalanmasına göre değişen bir programa gerçekleştirilir.

hava sahasının bölümleri

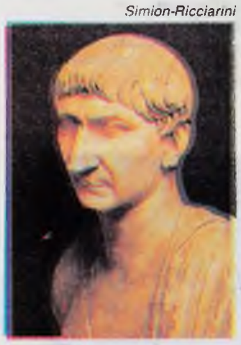

bir hava uçuş kontrolünün çeşitli aşamalarının şeması

Tragelaphinae oymağından nyala

Simion-Ricciarini

İmparator Traianus
Roma sanatı
musei Capitolini, Roma

Toplu taşımalara kolaylık sağlamak amacıyla, bazı geniş yollarda otobüs, ambulans ve taksiler için özel şeritler tahsis edilmiştir.

—Ulaş. ve Huk. Karayolu trafiğiyle ilgili yürürlükteki yasa, Türkiye'de 13 ekim 1983 tarih ve 2918 sayılı Karayolları trafik kanunu'dur. Yasanın amacı, karayollarında can ve mal güvenliği açısından trafik düzenini sağlamaktır. Trafik hizmetleri başta Emniyet genel müdürlüğü olmak üzere, Karayolları genel müdürlüğü, belediyeler ve bazı kamu kurum ve kuruluşlarınca yerine getirilir. Yasayla Emniyet genel müdürlüğüne verilen görevler, bu genel müdürlüğün merkez, bölge, il, ilçe trafik zabıtasınca yürütülür. Genel müdürlüğün görevlerinden bazıları şunlardır: araçlara ve sürücülere ilişkin işlemleri yapmak, plaka ve belgelerini vermek, araçlarda bulundurulması gerekli belge ve gereçleri, sürücüleri ve bunların belgelerini, karayolunu kullanan kişilerin kurallara uyup uymadığını denetlemek, duran ve akan trafiği düzenlemek, yönetmek, trafik kazalarıyla ilgili işlemleri yapmak vb. Karayolları genel müdürlüğü ve belediyeler yapım ve bakımından sorumlu oldukları karayollarında can ve mal güvenliği sağlamak için gerekli düzenlemeler yapmak ve işaretler koymakla yükümlüdürler. Karayolları üzerinde çalışma yapacak kişi, kurum ve kuruluşlar trafik akımını ve güvenliğini bozmayacak biçimde davranmak, zorunlu nedenlerle meydana gelen arıza ve engelleri en kısa zamanda ortadan kaldırarak karayolunu trafiğe açık bulundurmak zorundadır. Karayolu üzerinde trafiği güçleştirmek, trafik işaretlerinin görülmesini engellemek, karayollarının yapısını, trafik işaretlerini bozmak, değiştirmek ya da ortadan kaldırmak yasaktır.

Bir motorlu aracın trafiğe çıkabilmesi için yetkili kuruluşa tescil edilmesi, trafik belgesi ve tescil plakası alınması gerekir. Buna uymayan sürücülerle araç işletenler hafif para ve hafif hapis cezasıyla cezalandırılır. Ayrıca, belgeleri tamamlanıncaya kadar trafikten men edilir. Trafiğe çıkarılacak motorlu araçların teknik koşullara uyup uymadığı belirli zamanlarda Karayolları genel müdürlüğüne ait muayene istasyonlarında denetlenir. Muayene süresini geçiren araçları kullanan sürücüler para cezasıyla cezalandırılır. Motorlu araçların sürücü belgesi olmayan kişiler tarafından kullanılması yasaktır. Türkiye'de trafik sağdandır. Sürücüler araçlarını gidiş yönüne göre yolun sağından, çok şeritli yollarda hızının gerektirdiği şeritten sürmek zorundadırlar. Sürücüler, ayrıca trafik işaretlerine, trafik memurunun yapacağı tüm uyarılara, hız sınırlarına uymak zorundadır. Uyuşturucu ve alkollü içki kullananların araç sürmeleri yasaktır. Sürücüler geçme hakkı, geçme yasağı, öncelikle geçiş hakkı, durma, park etme vb. kurallara uymalıdırlar. Karayolları trafik kanunu sürücülerin olduğu gibi yayaların ve hayvan sürücülerinin de uyması gereken kuralları belirlemiştir.

Karayollarında meydana gelen trafik kazalarında, kazaya neden olan araçların sürücüleri kaza yerinde ilkyardım önlemleri almak, en yakın zabıtaya ya da sağlık kuruluşuna haber vermek zorundadırlar. Bu kurala uymayanlar cezalandırılırlar.

TRAFİKÇİ a. Trafiği düzenleyen görevli.

TRAFO a. (fr. *transfo*'dan): Elektrotekn. TRANSFORMATÖR'ün kısaltması.

TRAGAKANTON a. (yun. *tragakanthon*). Beyaz ya da sarımsı renkte kitre zamkı. Değişik biçimlerde, tane, çubuk ya da ince şerit halinde bulunur. Düşük kaliteli olduğundan ancak sanayide (boya, kumaş vb.) kullanılır.

TRAGALASSOS. Tar. coğ. Anadolu'nun Lykia bölgesinde kent; yeri kesin değildir, ancak Myra (Kale) ile Arneai (Gün çalı) kentleri arasında olduğu sanılmaktadır.

TRAGASAİ. Tar. coğ. Anadolu'da, Troas bölgesinin G.'inde kent; yeri kesin değildir. Strabon yöredeki tuz yataklarından söz ettiğinden, Çanakkale'nin Ayvacık ilçesi Gülpınar bucağına bağlı Tuzla köyünün yerinde ya da yakınında olabileceği sanılmaktadır.

TRAGEDYA → TRAJEDİ.

Tragedyanın doğuşu (*Müziğin özünden*) [*Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik*], Nietzsche'nin yapıtı (1872). Yapıtın kuruluşu iki düzey ayırt edilerek incelenebilir: üst bölüm bilgi piramididir: bu piramidin tepesinde yüce gerçek ve mantık denilen yutturmaca vardır; piramidin tabanındaysa dünyanın üzerine İskender dönemi kültürünün ağını geren Sokrates ve daimonu (*hakikati söylemek*) gizlenmiştir: iyimserlik, sokratesçilerin sözde sükûneti, korku, hakikate bağlılık, kâğıt üzerinde kalan iyimserliğin sonunda iflas etmesi karşısında umutsuzluğa düşüş hep bu sistemin uzantılarıdır. Buna karşılık, alt bölümde, Dionysos'un labirenti gömülüdür; ölçüsüzlük ve kendinden geçmeyle ulaşılan temel birliğin ya da Minotauros'un bizi içinde beklediği tam bir uçurumdur bu labirent. Bu ikisinin arasındaki dünyadaysa, hayalin ve ölçünün yöneticisi olan Apollon'un ülkesi yer alır. Derinlere açılan yol, içimizdeki trajedinin eseridir.

■ **TRAGELAPHİNAE** a. (yun. *tragos*, teke, *elaphos*, geyik'ten). Boğa antilobu, bongo, kudu, gib, nyala, sitatunga ve iri bedenli bazı antiloplar içeren oymak. (Boynuzlugiller familyası.)

TRAGOPAN a. (Etyopya masal kuşu Panbuk'un yun. adı). Nepal'dan Çin'e kadar dağ ormanlarında yaşayan ve ağaçlara yuvalanan, beyaz benekli esmer tüylü, kısa kuyruklu küçük sülün cinsi. (Erkeklerinin boynunda çıplak ve renkli iki deri bölgesi bulunur ve erkek bunu çiftleşme gösterisi sırasında şişirir; ayrıca gözlerin arka kısmında boynuz gibi sertleşip dikleşen ve ancak üreme mevsiminde göze çarpan iki etçik bulunur. Sülüngüller familyası; boy yaklaşık 60 cm.)

TRAGULİDAE a. Zool. CÜCEGEYİKGİLLER familyasının bilimsel adı.

TRAGUS a. (fr. *tragus;* yun *tragos*, teke'den). Anat. Dışkulak yolunun dışında ve ön tarafında bulunan üçgen biçimindeki yassı çıkıntı (çoğu zaman üzeri kıllı olduğundan bu ad verilmiştir).

TRAHOM a. (yun. *trakhoma*'dan; *trakhus*, kaba, pürtüklü). Oftalmol. P.L.T. (psittakoz - lenfogranülomatoz - trahom) mikropları grubundan *chlamydia* cinsinden bir mikroptan (*Chlamydozoon trachomatis*) ileri gelen bulaşıcı göz hastalığı. (Eşanl. TANECİKLİ KONJONKTİVİT.)

—ANSİKL. Trahom, konjonktivayı, korneayı ve gözkapaklarını saran, genellikle süreğen bir hastalıktır; gözde kesecikler ve bir kornea yastıkçığının oluşmasına ve tipik nedbesel lezyonlara neden olur.

Çocukluk çağına ve çok kişinin bir arada yaşadığı yoksul ailelere özgü olan bu hastalık çok eski ve çok yaygın toplumsal bir afettir. Ancak yüksek bir yaşam düzeyine ulaşmış ülke insanları ona tutulma şansına sahiptirler. Dünya sağlık örgütü'nün tahminlerine göre dünyada trahomlu sayısı 500 milyon dolayındadır ve bunların 200 milyonu ya iyi görmemekte ya da bir yahut iki gözden kördür. Dünyada körlüğün en önemli nedeni bu hastalıktır. Başlıca salgın merkezleri Afrika ve Asya'dadır (Mağrib'de hastalık oranı çok yüksektir). Hastalık yavaş yavaş ilerlediği için tedaviye çocukluktan başlanmalıdır (örneğin okul çocuklarına her gün antibiyotikli göz pomadı uygulanması). İlerlemiş ve nedbeleşmiş trahomun ihtilatları cerrahi girişimi gerektirir: trikiyazısın tedavisi, beyaz lekeler için kornea grefleri.

• *Türkiye'de trahom.* Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında hastalık çok yaygın ve etkili olduğundan, 1930 tarihli Umumi hıfzıssıhha kanunu'nda, halkın büyük bir kısmının trahomlu olduğu bölgelerde trahomla savaşacak ve gerekli tedaviyi ücretsiz yapacak kurumların kurulması öngörüldü. Adana, Diyarbakır, Gaziantep, Malatya illerinde kurulan başkanlıklara bağlı 22 ilde trahom savaşı sürdürüldü. Açılan 3 hastane, 40'a yakın trahom dispanseri ve 73 tedavi evi bu amaçla hizmet görmekte, her yıl 400 000 - 450 000 dolayında yurttaş muayeneden geçirilmektedir; tedaviye alınan hasta sayısı 1967'de 170 359 iken 1975'te 22 143'e ve 1990'da 4 273'e düşmüştür.

Trahomlu olduğu Sağlık bakanlığı'nca ilan edilen yerlerde hastalığın ve ihtilatlarının bildirilmesi zorunludur. Trahomlu hastalar, ülkenin neresinde olurlarsa olsunlar, hastalık bulaşıcı olduğu sürece okullara, fabrikalara, resmi ve özel kurumlara devam edemezler. Yasaya göre trahomlu bölgelerde bütün halkın muayeneden geçmesi zorunludur.

TRAHOMLU sıf. Oftalmol. Trahom hastalığı olan.

TRAİANOPOLİS. Tar. coğ. Trakya'da ve Anadolu'da kimi antik kentlerin ortak adı; 1. Trakya'da, Hebros (Meriç) nehrinin ağzının B.'sında kent; piskoposluk listelerinde başpiskoposluk olarak geçer. Üzerinde Apollon, Hermes, Orpheus betimleri bulunan sikke bastı. 2. Anadolu'da Phrygia bölgesinde kent; Uşak ilinin merkezi ilçesine bağlı Çarık köyünün yerinde kurulmuştu. Roma döneminde sikke bastı. —Kilikia bölgesindeki Selinus* kentine, Traianus'un burada ölmesinden sonra verilen ad.

■ **TRAİANUS** (Marcus Ulpius, — **Pater [Baba]** denir), imparator Traianus'un babası. Parlak bir askerlik mesleğinden sonra (Parthlar'a karşı Suriye'yi savundu) 114'te oğlu tarafından tanrılaştırıldı (*Divus Traianus Pater*). Bu sayede onun soyundan gelenler vâris sayılacaklardı.

TRAİANUS (Marcus Ulpius) [İtalica 53 - Selinus, Kilikia 117], Roma imparatoru (98 - 117). İtalya kökenli zengin bir baetıcalı ailedendi. Bütün *cursus honorum* görevlerini tamamladı. Çok üstün bir savaş adamı, birlikleri tarafından çok sevilen bir komutandı. Nerva tarafından evlatlığa alındı ve iktidara ortak edildi (97) [o sırada Yukarı Germanya'da legatus idi]. 98 yılı başında, Nerva'nın yerine geçti. Traianus, senatörlerle iyi geçinme siyaseti güttü ve daima onların desteğinden yararlandı. Pontos-Bithynia valisi olan Genç Plinius'a yazdığı mektuplar, Senato'nun kendisine *Optimus* ("En iyi") unvanını vermesini sağlayan azimli ve becerikli tutumu hakkında bir fikir verir. Aldığı en önemli tedbirler arasında besin maddeleri (*alimenta*) sağlayan kurumların geliştirilmesini ve devlet gelirlerinin kullanımını her yerde denetim altına almasını sayabiliriz. Bununla birlikte, özellikle inşaat alanında, gösteriş adına büyük harcamalara girişmekten geri kalmadı (kendi adını verdiği ve bir pazarı, bir bazilikası ve iki kütüphanesi bulunan forum; Esquilinus tepesindeki hamamlar; Ostia ve Ancona limanlarının genişletilip yeniden düzenlenmesi; karayolları şebekesinin iyileştirilmesi vb.). Fakat, Traianus her şeyden önce bir askerdi ve Roma İmparatorluğu'nu büyütmeyi amaçlayan saldırgan bir politika güttü: Daçyalılar'a karşı girişilen ve Tuna nehri ağzında yeni bir eyalet kurulmasına ve çok sayıda italyan kolonunun yerleştirilmesine olanak sağlayan seferler (101 - 102 ve 105 - 107). Traianus sütunu*, bu iki başarılı seferin anısını hâlâ yaşatır. Daçya ayrıca Traianus'a, masraflarını karşılayabilmesi için gerekli altını da sağladı. Gerçekten de, Traianus, imparatorluk mülkünün bir bölümünü satmak, devletin maden ve taş ocaklarını alabildiğine işletmek ve paraların ayarını düşürmek zorunda kalmıştı.

İkinci önemli savaş, 114'ten başlayarak Parthlar'a karşı yürütüldü. Cornelius Palma daha önce (106) Arabistan'ı roma dünyasına katmıştı. Traianus da giriştiği seferlerle (115 ve 116), Asur ve Mezopotamya eyaletlerini kurmayı başardı. Fakat, Doğu Yahudileri'nin ayaklanması, yeni eyaletlerin savunmasız olduğunu göstermekte gecikmedi (çünkü roma orduları hareket üslerinden çok uzaklaşmışlardı). Traianus, Hadrianus'u Suriye'de bırakarak Batı'ya doğru yola çıktığı sırada ani olarak öldü.

Traianus çarşıları, Roma'da, Traianus forumu'na yer açmak için yarılan Quirinale tepesi yamaçlarının çökmesini önlemek amacıyla Şamlı Apollodoros'un tasarladığı iki katlı geniş yarımdaire. Bu yarımdairenin iki yanında daha küçük birer yarımdaire yer alırdı. Dükkânları ve çarşı yöneticilerine ait olduğu düşünülen başka odaları içeren iki katlı ve tonozlu büyük bir salonun yakınında yer alan via Biberatica, bugün bile antik Roma'nın sokakları konusunda bilgi vermektedir.

TRAİL, Kanada'da (İngiliz Kolombiyası) kent, Yukarı Columbia kıyısında, Amerika sınırı yakınında; 10 000 nüf. Yakınlarda çıkarılan maden cevherlerini (altın, gümüş, bakır, demir, kurşun, çinko, kalay, kadmiyum, antimon) arıtma merkezi. Kimya sanayileri. Kimyasal gübre.

TRAİNİ (Francesco), italyan ressam (1321'den başlayarak Pisa'da etkin olduğunu gösteren belgeler vardır). XIV. yy.'da bu kentte yaşayan en önemli ressamdır. Siena okulundan (S. Martini, L. Memmi) etkilendi. Anlatımcı özellikler taşıyan *Aziz Dominicus çokkanatlısı* (1344-45, Ulusal müze, Pisa) ve benzer üsluptaki *Meryem ile Çocuk İsa* (Schiff kol., Pisa) ile *Aziz Paulus*'u (Nancy müzesi) gerçekleştirdi. Modern eleştirmenler artık, campo santo'daki *Ölümün zaferi* freskinin onun elinden çıktığını kabul etmemektedir.

TRAİNİNG a. (ing. *training, to train,* çalıştırmak, talim ettirmek'ten). Ruhbil. *Otojen training,* psikoterapötik gevşeme yöntemi. J. H. Schultz'un ortaya koyduğu bu yöntemin amacı, gitgide artan bir bedensel gevşeme ve düşüncenin yerçekimi, ısı, vb. gibi bazı senestezik duyumlar üzerinde toplanması yardımıyla, organizmada genel bir yatışma sağlamaktır.

—Spor. EŞOFMAN'ın eşanlamlısı.

—Topruhbil. *Training grup* (kısaltılmışı *T -grup*), katılımcılarının üyesi oldukları grup içinde gözlemlenen, sınanan ve incelenen süreçler sayesinde yeni davranış biçimleri edinmelerini amaçlayan dar grup durumu. (Eşanl. TEMEL GRUP, GRUBA DAYANAN GRUP, TANI GRUBU, GELİŞME GRUBU, EĞİTİM GRUBU ya da DUYGUNLAŞTIRMA GRUBU.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Training grup 1947'de K. Lewin'in izleyicileri tarafından ortaya kondu. Fransa'ya 1955'te giren T-grup, grupların dinamik hareketinin doğuşunda önemli bir kuramsal hareket noktasıydı. İlk T -gruplar açıkça bir öğrenme açısında yer alıyorlardı ve bu öğrenme açısı da bir yanda model kavramı, öte yandan öğrenme aktarımı kavramı olmak üzere, iki ortak kavrama dayanıyordu. Buna göre gözlemlenen ve edinilen şeyin, başka yere aktarılıp uygulanması akla yatkındı. T-grup bir mikrokozmos olarak anlaşıldığı için öğrenme erekleri, katılanların aktörleri durumuna gelecekleri bir toplumsal değişim stratejisine göre saptandı. Lewin'in yönelimi daha çok bilişsel süreçlere ve grup sosyolojisine önem verirken, Carl Rogers (tanışma grubu) ya da Jacob Moreno'nun yönelimi daha çok grupların duygusal süreçleri üzerinde duruyordu. Toplumsal değişim erekleri, kişisel bir değişimin gerçekleşmesine uygun bir biçimde tasarlandı.

Training grupta katılımcılar ve monitörler her zaman aynı odada, seansların (en azından ikişer saatlik on iki seans) aralığına göre günlerce ya da haftalarca süren toplantılar boyunca, bir masa çevresinde oturmuş olarak bir araya gelirler. Katılımcılar birbirlerini ve monitör ya da monitörleri tanımazlar. Bazıları arasında her zaman olabilecek kültür, işlev, statü ve deneyim yakınlığı dışında, henüz ortak bir öyküleri yoktur. Seminerin süresi boyunca birlikte yaşamak ve tartışmak dışında, onlara hiçbir belirgin görev verilmemiştir. İlişkilerinin öyküsünü sanki birlikte kuracak, olup biteni birlikte inceleyecek ve bu incelemeden yararlanarak, gruplarının işleyiş ve bozukluklarının daha iyi bir sezmeye çalışacaklardır. Bu "deneyimsel", bu "burada ve şimdi" nitelikli bilgiden yola çıkarak, genellikle küçük insan gruplarının işleyişine aktarılabilir bir anlayış ve bilgi edineceklerdir.

Bir dereceye kadar ya da tamamen "yönlendirici olmayan" monitör ya da monitörlerin yerine getirecekleri görevler şunlardır:

—grubun yaşamını oluşturan kişisel, kişilerarası ve kolektif tepkileri grup düzeyinde katalize etmek;

—katılımcıların müdahaleler, değerlendirmeler ya da yorumlamalar aracılığıyla, kişisel ve kişilerarası tepkilerle ilgili olduğu kadar görevlere dayanan işlevsel tepkilerle de ilgili olarak, kısacası grup içinde ister bilinçli ister bilinçsiz, ister mantıklı ister mantıksız, ister akılsal ister akıldışı belirtiler sözkonusu olsun, gruplarının işleyiş özelliklerinin bilincine varmalarını sağlamak;

—durum saptaması yapmak;

—katılımcıların "yansıtma"ları (terimin freudcu anlamında) için özel bir dayanak oluşturmak ve bundan dolayı grup üyelerine, bireysel ve hep birlikte, davranışlarının temel yapıları durumuna gelmekle birlikte, kökenleri bakımından olduğu kadar güncel belirtileri bakımından da genellikle bilinç dışında kalan tepkisel mekanizmalarını ortaya koymak olanağını sağlayan bir aktarım nesnesi olmak;

—gruba bir "uzman"ın yapacağı gibi, yani sorunları güçsüz grup yerine kendi başına çözmemekle birlikte, öteki grup üyeleri arasında özel bir işlev, bir danışman uzman işlevi gören bir grup üyesi olarak müdahale ederek yol göstermek.

TRAİSKİRCHEN, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) kent, Viyana'nın G.-G.-B.'sında; 14 100 nüf.

TRAJEDİ a. (fr. *tragédie;* lat. *trageodia;* yun. *tragodia*). **1.** Konusunu genellikle bir efsaneden ya da tarihten alan, ünlü kişileri sahneye koyan ve insan tutkuları ile bu tutkuların kaçınılmaz sonu olan felaketleri gözler önüne sererek seyircilerde acıma ve dehşet duygusunu uyandırmayı amaçlayan tiyatro oyunu. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bu çeşit oyunları kapsayan tiyatro türü. **—3.** Ölümcül, korkunç olay; dram: *Basit bir gösteri, sonunda bir trajediye dönüştü.*

—Fels. Nietzsche'ye göre, kurtuluşun var olmadığı, var olan her şeyin, ölüme topluca boyun eğme içinde çöküp mahvolduğu dünya. (Sokratesçiliğin ve akılcılığın tersine, trajik tutum, "yaşamın ve dünyanın ancak estetik fenomenler olarak kabul edilebileceği"ni öne sürer (*Tragedyanın doğuşu* [Geburt der Tragödie].)

—ANSİKL. "Trajedi yüksek nitelikli, belli bir uzunlukta ve tam bir olayın, çeşitli bölümlerine göre, özel bir biçimde süslü bir dille taklididir; bu taklit bir anlatıyla değil, eylem halindeki kişilerle yapılır ve acıma ve korku uyandırarak bizim bu tür heyecanlardan arınmamızı sağlar." Aristoteles'in *Poetika*'sında (İ.Ö. 330'a doğr.) verdiği bu tanım, trajedi yazarlarının çoğunu etkilemiş ve kuramsal düzeyde birçok tartışmaya yol açmıştır. Bu tanımın özelliği, trajedi yapıtının biçimsel oluşumu, sahneye koyduğu kahramanların niteliği, ayrıca da, anlamı tartışmalara yol açan *katharsis* (tutkulardan arınma) kavramı üzerinde ısrarla durmasıdır. Bu tanımdan hareket eden çağdaş okur için trajedi demek, bir uzaklaşma, araya bir mesafe koyma, anlatıyı günlük gerçeklikten uzaklaştıran ve onu yücelik katlarında tutan az ya da çok karmaşık biçimsel bir kodun oluşturulması demektir. Bu biçimsellik, trajedinin dizeler halinde yazılmasında, olayın gelişimi sırasında araya giren koronun öneminde ve işlevinde, yapıttaki çeşitli bölümlerin kesin kurallara göre ayarlanmasında, olayın önlenemeyecek bir biçimde ilerlemesinde ve bütün anlatılanların, *trajik* diye nitelendirdiğimiz kendine özgü bir havaya bürünmesindedir. Oysa trajedinin trajikliğini saptamak öyle sanıldığı kadar kolay değildir. Her ne kadar, her devirde aynı mitlerle beslenmesi trajediye bütün özelliğine rağmen evrensel bir nitelik verirse de, trajik anlayışının toplumdan topluma değiştiğini, trajiği yansıtan çatışkıların çağdan çağa ayrı bir biçimde değerlendirildiğini unutmamak gerekir. Sözkonusu olan, çoğu kez, bir kişi ile yüksek diye nitelenen ahlaki ya da dini ilkeler arasındaki bir çatışmadır ve bu çatışma kişinin kendi kendiyle ve kendisini aşan şeylerle bir söyleşiye girişmesine vesile olur. Kimi zaman trajik denince, gözümüzün önünde, kurban edilen insanlar, ölümle noktalanan gelişmeler canlanır. Ama temelde hümanist olan trajedi, aynı zamanda evren karşısında dimdik duran, çözümlenmesinde güçlük çektiği bu dünyaya meydan okuyan ya da tanrısal adaletsizliğe kafa tutan, sitenin yasalarına karşı çıkan ve zaman zaman da kendini olduğundan güçlü sanan insanın umudu anlamına gelir.

Antik Yunanistan'da doğan trajedi, bir dionysos kültünden ve yarı dini yarı edebi bir tür olan dithyrambos'tan türemiştir. Denildiğine göre, İ.Ö. VI. yy.'ın ortalarına doğru, atinalı Thespis, ilk oyunlarında bir şarkıcı olan khoryphos'un yerine bir oyuncu getirerek ve bu oyuncuya koro karşısında bir ya da birçok rol yükleyerek trajediyi yaratmıştır. Bu yeni dram türü, site tarafından benimsenmesi, mali sorunlarının karşılanması ve düzenli bir biçimde trajedi yarışmaları açılmasıyla gelişti. Daha sonraları Aiskhylos, Sophokles, Euripides'in yapıtlarıyla trajedi olgunlaştı ve tarihsel anlamını kazandı. Ne var ki, İ.Ö. V. yy.'da tiyatronun ne olduğunu tam olarak bilmemiz olanaksızdır; yapıtlardan çoğu kaybolmuş ve dithyrambos'tan trajediye nasıl geçildiğini belirtecek belgeler günümüze kalmamıştır. Attike trajedisinin özelliği, konuşmalı bölümlerle şarkılı bölümlerin birbirini izlediği güçlü yapısıdır. Oyun *parodos* denilen koronun girişinden önce yer alan bir *prologos*'la başlar. Bundan sonra, olay zinciri, sayıları genellikle üçü aşmayan bölümlerle, oluntularla gelişir. Oluntular arasında koro *stasima*'ları terennüm eder. Koronun son şarkısından sonra, son bölüm olan *eksodos* gelir. Metin *orkhestra*'da yer alan, olayları yorumlayan ve yakınan koro ile sahnede hareket eden oyuncular arasında bölüştürülmüştür.

Trajedinin etkisini yitirmesi İ.Ö. IV. yy.'ın başında başladı. Bunun birçok nedeni olabilir: sahnelemede aşırılığa kaçılması, koronun işlevini yitirerek oyunun drama doğru yönelmesi, yazgı çatışmalarının yerini, insan karakterlerinin çatışmasına bırakması.

Roma trajedisinin başlangıcında, Attike türünün ve yapılarının etkisi görülür. Ama latin tiyatrosu yavaş yavaş örneğinden sıyrılmayı bilmiştir. Ovidius ve latin trajedisinin en ünlü yazarı olan Seneca ile trajedi, yunan trajedisinin halka dönük özelliğinden sıyrılmış ve edebi bir nitelik kazanmıştır.

Yunan-latin geleneğiyle beslenen Avrupa ülkeleri, Ortaçağ'ın hıristiyan tiyatrosu yerine seçkin ve edebi bir tiyatroyu getiren antik kültüre yöneldikleri Rönesans döneminde, kendilerine ilkörnek olarak Yunanlılar'ın halk tiyatrosunu ve Seneca'nın edebi tiyatrosunu almışlardır. İtalya'da, daha 1515'te trajedi, antik yazarların taklit edilmesini öneren Trissino, eskilerin ku-

böcekte trakeler

trakonya
(Trachinus draco)

rallarına uygun Avrupa'daki ilk modern trajedi olan *Sofonisba*'yı yazmıştı. XVI. yy.'dan XVIII. yy.'a kadar trajedilerin çoğu Seneca'yı ya da Yunanlılar'ı örnek alıyordu. Ama italyan trajedisi özgünlüğüne Alfieri'nin yapıtlarıyla ulaştı.

XVI. yy.'ın sonundan XVII. yy.'ın başına kadar etkinlik gösteren fransız yazarları, antik gelenekle bağlarını koparmadan trajediyi fransız halkının beğenisine göre uyarlamayı amaçladılar (Jodelle'in *Cléopâtre captive*'i [1553], Théodore de Bèze'in *Abraham sacrifiant*'ı). Bu iki yüzyıl arasında yapıt veren yazarların çoğu Seneca'nın etkisindeydi. XVII. yy.'ın ilk yarısında bilginlerin etkisiyle bugün klasik diye bildiğimiz trajedi türü kendini kabul ettirdi. Bunun ilk örneğini Mairet'nin 1634'te yazdığı *Sophonisbe* trajedisidir. Yunan mucizesi gibi fransız trajedisinin mucizesi tam bir yüzyıl bile sürmedi ve Corneille ve Racinei ile doruğuna ulaştı. Bu mucizenin nedenlerini o dönemin özel siyasi ortamında ve bugün adları hemen hemen unutulmuş birçok yazarın çabasında aramak gerekir.

Almanya'da trajedi çok daha sonraları ortaya çıktı ve XVII. yy.'da Seneca'nın *Troades* ve Sophokles'in *Antigone* çevirileriyle başladı. İngiltere ve İspanya'da ise trajedi, değişik bir yoldan gelişti. Bunun nedeni her iki ülkede de, antik örneklere uymayan ve kendileri daha çok drama yakın değişik trajedi örnekleri olarak kabul edilen çok güçlü ulusal modellerin (Shakespeare, Calderón ve Lope de Vega) bulunmasıdır.

Günümüzde ve hemen hemen bütün dünyada, birkaç gelişim hesaba katılmazsa, geleneksel modellere uygun hiçbir trajedi yazılmamıştır. Gerçi modern bir trajedi yaratmak için birçok araştırma yapılmış, tanrıların iradesinde belirginleşen yazgının yerini, bireyi ezen toplumsal ya da ruhsal baskılara bıraktığı bir trajedi yaratılmak istenmiş, ama bunların hiçbiri dramın çerçevesini aşamamıştır.

TRAJİK sıf. (fr. *tragique*, lat. *tragicus*, yun. *tragikos*). **1.** Trajedi ile ilgili olan şey için kullanılır: *Trajik bir oyun.* **—2.** Büyük üzüntü uyandıran acıklı, korkunç bir şey için kullanılır; feci, dramatik: *Trajik bir son. Bu trajik olay bütün ülkede üzüntü uyandırdı.* **—3.** Korkuyu, üzüntüyü, kaygıyı belirten bir şey için kullanılır: *Trajik bir ses.*

TRAJİKOMEDİ → ACIKLI-GÜLDÜRÜ.

TRAJİKOMİK sıf. (fr. *tragi-comique*). **1.** Trajikomedi türünden olan. **—2.** Hem acıklı, hem de güldürücü özelliği olan.

TRAK a. (vietnamca sözc.). Tropikal Asya kökenli pelesenk çeşidi.

TRAK DİLİ a. Eski hint-avrupa dili; Traklar tarafından konuşulurdu. (Bu dil özel adlar, yunanca metinlerdeki açıklamalar ve İ.Ö. VI. yy.'dan kalma az sayıdaki yazıt aracılığıyla tanınır. Büyük bir olasılıkla eski phrygia diline bağlıydı.)

TRAKE a. (fr. *trachée*'den). Anat. SOLUKBORUSU'nun eşanlamlısı.
—Bot. Eksikli damar ya da TRAKEİT karşıtı olarak bazen damarlı bitkilerin tam damarlarına verilen ad.
—Böcbil. Eklembacaklılarda, dışderinin az ya da çok karmaşık bir biçimde içeri doğru çökerek torbalanmasıyla oluşarak çoğunlukla sarmal bir kabartı halinde uzanan ve solunuma yarayan, kalınlaşmış kitinsi çeperli, esnek, zarsı boru. (İki yandaki hava delikleriyle [stigmat] dışarıya açılan bu iç borular yer yer hava kesesi oluşturacak biçimde şişkinlikler yapar; bedendeki organların ve eklentilerin içine *trakecik* denen ince dallar halinde yayılarak hücrelere kadar uzanır.) || *Trake kesesi.* Kanatlı böceklerde trakelerdeki kesemsi şişkinliklerin her biri. (Bu organların hacimsel ağırlığı azaltmaya yaradığı, dolayısıyla hayvanın uçmasını kolaylaştırdığı sanılmaktadır.)

TRAKEA a. (lat. *trachea*). SOLUKBORUSU'nun eşanlamlısı.

TRAKECİK a. Böcbil. Karada yaşayan eklembacaklılarda, trakenin devamı olarak dallanarak bütün kasların, dokuların ya da içorganların yüzeyine yayılan, mikroskobik kör kanalcıklar biçimindeki kılcal borucuk. (Hücreler oksijeni bu trakeciklerden alır.) [Eşanl. TRAKEOL.]

TRAKEHNER a. Polonya kökenli olup özellikle bütün alman ülkelerinde yetiştirilen binek atı ırkı. (Trakehner atının başı geniş alınlı, boynu uzun ve kaslı, cıdağısı çıkıntılı, sırtı kalın, bacakları ince ve incikleri kısadır. Gücü ve her türlü hareketiyle binicilik dallarının hepsinde değerli sayılır.)

TRAKEİT a. (fr. *trachéide*'den). Bot. Uç uca gelerek uzayan ve deliksiz eğik bölmelerle birbirine bağlanan hücrelerden oluşan ve ham besisuyu ileten organ. (Çeperlerinde aylalı, kimi zaman delikli noktalar bulunur. Trakeitler açıktohumlularda olur.)

TRAKEİT a. (fr. *trachéite*). Pnömol. Solukborusu iltihabı.
—ANSİKL. Trakeit nadiren başlı başına ortaya çıkar; hemen hemen her zaman nezleye, gırtlaktaki ya da bronşlardaki bir hastalığa bağlıdır. Bir sıkıntı duygusuyla ve karıncalanmalarla kendini belli eder. Çok zaman öksürükle birlikte görülür ve öksürüğün ardından balgam gelir, çoğu zaman spazmlı bir karakter kazanır.

TRAKELHEMATOM a. (fr. *trachelhématome*). Kad. doğ. Yenidoğanda görülen sternokleidomastoit kası hematomu.

TRAKELİ sıf. Trakesi olan.
—Böcbil. *Trakeli solungaç*, bazı su böceklerinde (bir günlük böceklerin larvaları, çeşitli kınkanatlılar) bulunan ve özel solungaçlarla bu böceklerin suda erimiş havayı kullanmasına olanak veren solunum düzeneği. (Bu düzenekte, omurgalıların solungaçlarındaki kılcal kan damarlarına benzeyen bir trake ağı, oksijeni toplayıp bütün bedene iletir ve dağıtır.

TRAKELİLER a. Solungaçla solunum yapan eklembacaklılara (kabuklular) karşıt olarak trake ile solunum yapan kırkayaklar, örümcekler, örümceğimsiler ve böcekler gibi eklembacaklılara verilen öbek adı. (Örümceğimsilerin birçoğunda [akrepler, akarlar, hatta migaller gibi örümcekgillerde] trake bulunmaz, ama örümceğimsiler sınıfından oldukları için bunlar da trakeliler öbeğinden sayılırlar.)

TRAKELORAFİ a. (fr. *trachélorraphie*). Kad. doğ. Doğum sırasında dölyatağı boynunda meydana gelen yırtıkların cerrahi yoldan onarımı.

TRAKEOBRONKOSKOPİ a. (fr. *trachéo-bronchoscopie*). Pnömol. Solukborusu ile bronşların endoskopla muayenesi.

TRAKEOBRONŞİT a. (fr. *trachéo-bronchite*). Pnömol. Trakea ve bronşların aynı anda ihtihaplanması.

TRAKEOFİT a. (fr. *trachéophyte*). DAMARLIBİTKİLER'in eşanlamlısı.

TRAKEOL a. (fr. *trachéole*). Böcbil. TRAKECİK'in eşanlamlısı.

TRAKEOMALASİ a. (fr. *trachéomalacie*). Pnömol. Solukborusu kıkırdaklarının yağlı yozlaşmasından ileri gelen genel solukborusu yumuşaması. Bazı büyük guatrların yol açtığı bir ihtilat olabilir.

TRAKEOMİKOZ a. (fr. *trachéomycose*). Bitki damarlarının asalak mantar miselyumlarıyla istila edilmesiyle belirgin bitki hastalığı. Bu hastalık yüzünden bitki solar ve çoğu zaman hızla ölür. (*Verticillium* ve *fusarium* cinslerinin çeşitli türleri trakeomikoz etkenleridir.)

TRAKEOSEL a. (fr. *trachéocèle*). Solukborusuyla bağlantılı bir cebe hava dolması yüzünden boyunda biriken gazın meydana getirdiği şişlik.

TRAKEOSKOPİ a. (fr. *trachéoscopie*). Tıp. Solukborusunun endoskopla muayenesi.

TRAKEOSTENOZ a. (fr. *trachéosténose*). Pnömol. Solukborusunun daralması.

TRAKEOTOMİ a. (fr. *trachéotomie*). Gırtlakta bir engel bulunması durumunda yeterli solunum sağlamak, destek solunuma ve solukborusu-bronş salgılarının sürekli emilmesine olanak vermek üzere üst solunum yollarından bir kısa devre yaratmak amacıyla solukborusunda delik açmayı öngören cerrahi girişim.
—ANSİKL. Trakeotomi, çoğunlukla gırtlakta ya da glotun tam altındaki bölgede yerleşerek üst solunum yollarını tıkayan bir engel (gırtlak kanseri, glot ödemi, iki taraflı gırtlak felci) soluk alıp vermeyi engellediği zaman yapılır. Genellikle acil olarak uygulanan bu girişimde solukborusundaki deliğin açık kalması, içinden havanın alınıp verildiği bir kanülle sağlanır. Soluk alıp verme kendiliğinden olamıyorsa (koma, gırtlak kaslarının felci vb.), bu kanül yoluyla hastayı yapay bir solunum aygıtına bağlamak olanağı vardır.

Trakhis kadınları *(Trakhiniai)*, Sophokles'in trajedisi (İ.Ö. 445'e doğr.); başlığını, Tesalya'da Trakhis kenti genç kızlarının oluşturduğu koronun adından alır. Bu yapıt, iki acıklı olayın anlatısıdır: birincisi, Herakles'in karısı Deianeira'nın dramıdır; Deianeira, kahramanın sevgisine yeniden kavuşabilmek için ona, kentauros Nessos' un kanına bulanmış bir gömlek armağan eder; ikincisi, Herakles'in tutkusudur. Uğursuz giysinin tutuşturduğu ateşle acılar içinde yanan kahraman, kendini, Oiti dağının tepesine bir odun yığınının üzerine taşıtır. Hiçbir yarar getirmeyen, ancak kahramanların yok olmalarıyla sonuçlanan kehanetleri sergileyen bu karamsar yapıtında Sophokles, trajik bir alaycılıkla (bir ölüm aracı haline gelen bir armağan) bir aşk yarasının (Deianeira'nın kıskançlığı) ıstırabıyla Herakles'in acısını ve kaderciliğini çizmeye çalışmıştır.

TRAKİANDEZİT a. (fr *trachyandésite*). Trakitlerle andezitler arasında yer alan volkanik kayaç.

TRAKİBAZALT a. (fr. *trachybasalte*). Bazaltlarla trakitler arasında yer alan volkanik kayaç.

TRA KİEU, Vietnam'da (Quang Nam -Da Nang ili) köy, 1000 yılına doğru terk edilmiş eski Çampa'da arkeolojik sit. Bugün genellikle, Lin-yi'nin merkezinin burada bulunduğu (II.-VIII. yy.) görüşünden vazgeçilmiştir. VII. yy. başından kalma yazıtlar ve çam sanatının en güzel ve en özgün bazı heykelleri (özellikle X. yy.'dan kalma) burada bulunmuştur (Da Nang müzesi).

TRAKİNG a. (ing. *tracking*). Elektroakust. İZLEME'nin eşanlamlısı.

TRAKİT a. (fr. *trachyte;* yun. *trakhytes*, sertlik'ten). Petrogr. **1.** İçinde plajioklazlara oranla çok miktarda alkali feldispat bulunan, ancak kuvars (kuvarslı trakit) ya da feldispatımsı (feldispatımsı trakit) oranı çok düşük (% 5 ile 10) olan volkanik kayaç. (Alüminyumlu kalkalkalen, alkali ya da hiperalkalen çeşitleri ve sodyumlu ya da potasyumlu tipleri vardır.) **—2.** *Afyon trakitleri*, Afyonkarahisar'ın merkezinde ve güneyinde tepecikler oluşturan porfir yapılı taşlar. Genellikle açık ve koyu gri, bazen de pembemsidir. Cila kabul etmez. Yol kaplamalarında, yapıların temel ve duvarlarında ve köprü yapımında kullanılır.

TRAKL (Georg), avusturyalı şair (Salzburg 1887 - Kraków 1914). Burjuva bir ailedendi, eczacılığa ilgi duydu, uyuşturucu kullanmaya başladı ve babasının ölümüyle (1909) daha da artan kaygılı bir yal-

nızlığa düştü. 1912-1914 arasında çalıştığı *Der Brenner* dergisindeki yazılarıyla tanındı, Hölderlin, Baudelaire ve Rimbaud'dan etkilendi ve sonunda onu yenik düşüren ölüm korkusundan kurtuluşu şiirde aradı (*Die Dichtungen*, 1919). Sağlık görevlisi olarak Galiçya'ya gönderildi (1914), Gródek savaşı'nda bulundu, yaşadığı korkunç olaylar yüzünden intihara kalkıştı. Akıl hastanesine kapatılınca canına kıydı.

TRAKLAR ya da **THRAKLAR**, İ.Ö. II. binyıl'da Tuna, Karadeniz ve Ege denizi arasındaki bölgeye yerleşen ve buraya adını veren hint-avrupa kökenli halk. Yunanlı ve romalı tarihçiler bu halktan güçlü savaşçılar olarak söz ederler (trak askerleri özellikle Makedonya ve Roma ordularının gözde ücretli askerleriydi), ama kazıklar üstüne kurulu basit evlerden oluşan köylerde oturduklarından onları ilkel ve barbar olarak nitelerler. Ancak Traklar'ın özellikle müzik ve şiir alanlarında oldukça gelişmiş bir kültürleri vardı. Siyasal birlikten yoksun kabileler halinde yaşayan bu halk İ.Ö. V. yy.'da Odrysai kabilesinin önderliğinde bir devlet kurabildi; Bergulae (Lüleburgaz), Bizye (Vize), Thinias (İğneada) önemli yerleşim merkezleriydi.

Tarım ve hayvancılıkla uğraşan Traklar, özellikle at yetiştiriciliği alanında ün yapmışlardı; küçük yaştan başlayarak ata binmeyi ve at üzerinde savaşmayı öğreniyorlardı (cenaze törenlerinde de at yarışları düzenliyorlardı). Doğa güçlerine tapan Traklar, Yunanlılar'la ilişkilerinden sonra onların tanrılarını da benimsediler (orpheusçuluk bu kültür karşılaşmasının ilginç bir ürünüdür). Trakya tümülüsleri Traklar'dan günümüze ulaşan anıtmezarlardır.

İ.Ö. 1200'lerde Anadolu'ya göç eden Phrygialılar ve daha sonra Anadolu'ya geçen Bithynialılar da trak halklarındandır.

TRAKONYA ya da **TRAKUNYA** a. Uzun ve yandan yassı bedenli, ilk sırt yüzgecinde 5-7 dikensi ve zehirli ışın bulunan, kapakçık dikenleri de zehirli olan bazı kemiklibalıkların ortak adı. (Trakonyagiller familyası.)

—ANSİKL. Bedeni ince pullarla kaplı olan trakonyalar, en çok 180 m derinliğe inen yumuşak deniz diplerini severler; kendilerini başlarının üst tarafında bulunan gözleri ve zehirli sırt dikenleri dışarıda kalacak biçimde çamura gömerek pusuya yatıp avlanırlar. Tehlikeden kaçmazlar, sırt yüzgeçlerinin dikenlerini dikleştirmekle yetinirler: bu dikenler çok acı veren, kolay iyileşmeyen yaralar açar. Etleri çok lezzetlidir. Türkiye denizlerinde iki türü bulunur: trakonya (*Trachinus draco;* boyu 50 cm) ve kum* trakonyası. Gene aynı familyadan ama türkçede başka adlarla anılan iki balık daha vardır: Varsam* ve çarpanbalığı*.

TRAKONYAGİLLER a. Karın yüzgeçleri, karna yakın, uzun ve yandan yassı bedenli, eğri ağızlı, bazı kapakçık dikenleri ve sırt yüzgeçlerinin dikensi ışınları zehir bezlerine bağlı kemiklibalıklar familyası. (Tek cinsi *Trachinus*'ta yalnızca dört tür bulunur: trakonya*, kum* trakonyası, varsam*, çarpanbalığı*. Bil. a. *Trachinidae;* levrekbalığımsılar takımı.)

TRAKTOTOMİ a. (fr. *tractotomie*). Nörol. **1.** Ağrılı bir sendromu ortadan kaldırma amacıyla beyin sapı içinde omurilik-talamus demetini kesme ameliyatı. **—2.** *Üçüz sinir traktotomisi*, tedaviye dirençli yüz siniri ağrılarını dindirmek için üçüz sinirin inen dalını soğanilik-omurilik yolu üzerinde kesme ameliyatı.

TRAKTÖR a. (fr. *tracteur*). **1.** Motorsuz taşıtları çekmeye yarayan motorlu taşıt. (İki çeşit traktör vardır: yük traktörü ve tarım traktörü.) **—2.** *Tarım traktörü*, ilerlerken her türlü arazide tarım makinelerini çeken ve gerektiğinde bu makinelerin mekanizmalarını çalıştıran motorlu makine. (Bk. *ansikl.* böl. Tarım. mak.) || *Yük traktörü*, tarım arabalarını, daha sıklıkla bir, iki ya da üç dingilli yarı asma tipleri çekmeye yarayan ve tekerlek sayısı değişebilen traktör.

—ANSİKL. Tarım mak. Havalı ya da tırtıllı tekerleklerle donatılmış tarım traktörü, eskiden, çeki hayvanlarının yerini alan tarım aletlerini ya da makinelerini çekmeye yarardı. Günümüzde, makineleri taşımak, itmek, çekmek gibi görevleri olan, gerçek bir hareketli enerji kaynağıdır, mekanik ya da hidrolik güçle çalışır.

Traktör oldukça düşük devirli (2 000-2 500 dev/dk) ve tarım koşullarına iyi uyabilen bir Diesel motorla çalışır (çeşitli tarımsal çalışmaları yüklenebilir). 8 ila 12 ileri ve 2 ila 4 geri vitesi olan bir dişli kutusu bulunur. Düşük güçlü tiplerde (60 beygirgücüne kadar) arka tekerlekler traktörü yürütmeye, daha küçük çaplı olan ön tekerlekler yöneltmeye yarar; orta güçlü tiplerde (60 ile 120 beygirgücü) ön tekerlekler hem yürütmeye, hem yöneltmeye ve daha büyük çaplı olan arka tekerlekler yalnız yürütmeye yarar; çok büyük tiplerde ise tekerleklerin dördü de eşit çaptadır. Çekme için akslara gelen dikey yüklerin büyük önemi vardır. Yalın traktörlerde, beygirgücü başına traktör ağırlığı 40-50 kg olup, bu değer ön ya da arka dingillere eklenen demir kütleleriyle (traktör çekerken önden arkaya yük iletimi olanağı) ya da lastiklere hava yerine su doldurularak (özel donatım) 70 ya da 80 kg'a çıkarılabilir. Traktörler, asma ya da yarı asma aletler için üç nokta askı sistemiyle, tarım arabaları ve sürüklenerek çekilen aletler için çeki kancası ve çeki oklarıyla donatılmıştır. Traktörlerde, aletlerin kaldırılmasını, çalışmalarının denetlenmesini, özellikle tarım arabalarının çekme ve frenleme sistemleri başta olmak üzere değişik şekillerde çalışan yivli krikoların sürüklenmesini sağlayan bir hidrolik devre bulunur.

Dar yollarda çalışabilen özel traktörler bağcılıkta kullanılır (bağ traktörleri). Orman traktörleri gibi bazı büyük traktörlerin dört tekerleği de eşit çekişlidir ve merkezi eklemlemelerle yönlendirilmelidir. Toprağa az baskı yapma ve yapışma üstünlüklerine rağmen, tırtıllı traktörler Türkiye'de fazla kullanılmamaktadır.

TRAKTUS a. (lat. *tractus*, çizgi, şerit, demet). Nörol. Merkez sinir sisteminin iki yapısını birleştiren sinirsel liflerin tümü. ("Görme siniri", aslında, beyinsel kökenli sinirsel bir merkez olan retinayı arka dizsi gangliyona ya da görme alanına bağlayan bir traktustur.)

TRAKUNYA → TRAKONYA.

TRAKYA, Balkan yarımadasının G.-D. kesiminde tarihi ve coğrafi bölge. Antikçağ'da Trakya, K.'de Balkan dağları, B.'da Rodoplar'ı batıdan çeviren Mesta-Karasu vadisi, D.'da Emine burnu ile İstanbul boğazı arasında Karadeniz, G.'de de Marmara ve Ege kıyıları ile sınırlanıyordu. Günümüzde ise coğrafi bir bölge olarak Trakya genellikle Türkiye'nin Avrupa toprakları (23 764 km²; yaklaşık 6 milyon nüfus) ile Yunanistan'ın Meriç (Evros), Rodop, İskeçe (Ksanthi) illeri ile Kavala ve Drama illerinin bir kesimini kapsayan bölge olarak tanımlanır. Trakya'nın siyasal bakımdan parçalanmış bu iki bölümü arasındaki sınırı Meriç nehri oluşturur. Meriç'in doğusunda kalan ve Türkiye'ye ait bölümüne "Doğu Trakya", batısında kalan bölümüne de "Batı Trakya" denir. Ayrıca Bulgarlar, Balkanlar ile Rodoplar arasında kalan, antik Trakya'nın Kuzey kesimini oluşturan ve ortasında Filibe'nin yer aldığı Meriç havzasına da "Trakya havzası" adını verirler. Balkan savaşı sonunda Yunanlılar'ın eline geçen Batı Trakya, toplam sayıları 150 bin dolayında olan ve Lozan antlaşması ile sağlanmış bazı hakları bulunan önemli bir türk topluluğunun anayurdudur ve gerek doğal görünüm, gerek kültür peyzajı bakımından Doğu Trakya'nın bir uzantısıdır.

—Tar. İ.Ö. II. binyıl'da Tuna, Karadeniz ve Ege denizi arasına yerleşmiş bir hint-avrupa halkı olan Traklar, uzun zaman kabile aşamasında kaldılar ve Yunanistan'a köle ya da paralı asker sağladılar. Kereste, altın ve gümüş madenleri (Pangaion) ile ekilebilir toprak bakımından zengin olan ülke Yunanlılar'ın ilgisini çekti ve Yunanlılar İ.Ö. VII. yy.'dan itibaren ülkenin Ege'ye bakan kıyılarını kolonileştirdiler (Khalkidike, Trakya Khersenesos'u, Semendirek adası). Dara I tarafından İ.Ö. 512'den itibaren fethedilen, Kimon tarafından pers garnizonlarından kurtarılan (İ.Ö. 475'e doğr. - 462) Trakya, Atinalılar'ın iktisadi denetimi altına girdi. Ama Makedonya kralları ve trakyalı bir kavim olan Odrysai, kıyı kesimini Atinalılar'dan geri aldı; Atina'nın para taleplerinden yılmış olan müttefikleri, Amphipolis'in kaybedilmesinden sonra (424), Atina'dan koptular. IV. yy.'da Trakya'yı birleştirmeye çalışan Odrysai hanedanı, Makedonyalı Philippos II'nin (352

Tecnoma

traktör (bağ traktörü)

J. Wagnon-C. E. M. E. T.
traktör (kendisi yükleme yapabilen orman traktörü)

-340) egemenliğine girdi. İç bölgeleri denetlemek amacıyla kurulan Makedonya kolonileri (Philippoi, Philippopolis), ülkeyi kent yaşamına alıştırdılar; buna karşılık Philippos (339), ardından İskender (335), Hebros'un K.'indeki Traklar'ı (Getae, Triballoslar) egemenlikleri altına almaya çalıştılar. Trakya'nın önce satrapı, sonra kralı (306/305-281) olan Lysimakhos da, Odrysai halkıyla sürekli mücadele etti. Onun ölümünden sonra Selefkiler, Lagoslar ve Antigonoslar arasında çekişme konusu olan kıyı bölgesi (Avrupa Khersonesos'u, Gelibolu yarımadası) Apameia barışı'yla (188) Romalılar tarafından Attaloslar'a verildi.

Pydna savaşı'ndan (168) sonra protektora haline gelen Odrysai ülkesine ve Makedonya'ya egemen olan Roma, son Bergama kralının ölümünden sonra (133), Trakya kıyılarını elde etti; Roma bu tarihten itibaren topraklarını Scordisci halkına ve Trakyalılar'a karşı savunmaya başladı, ve belli başlı yerel prensleri koruması altına aldı. Roma yalnızca ülkenin, Moesia eyaletini (İ.S. 6'ya doğr.) meydana getiren kuzey kesimini, Tuna üzerindeki daç tehdidi (Burebista, İ.Ö. I. yy.'ın ortaları) üzerine ilhak etti. Son Trakya kralının öldürülmesinden sonra Roma, bir Trakya eyaleti meydana getirdi (46); stratejik yolların geçtiği, pek çok kolonin bulunduğu (bunlar Romalılar'dan çok Yunanlılar'ın yaşadığı küçük yerleşmelerdi) bu eyalet, Diocletianus tarafından oluşturulan bir "Trakya diocesisi"ne katıldı; Rodop, İskit ülkesi ve Aşağı Moesia gibi Avrupa eyaletleri de bu diocesis içinde yer alıyordu; Trakya eyaleti, Tuna sınırı ile İstanbul arasındaki konumundan ötürü IV. yy.'da yeniden önem kazandı. Barbar istilalarıyla yakılıp yıkılan bölgeye, daha sonra Slavlar yerleşti (VII. yy.); bunlar zamanla hellenleştiler. Konstantinos IV, İstanbul'u ülkenin kuzeyini işgal eden Bulgarlar'a karşı korumak üzere bölgeyi Trakya themasına dönüştürdü (VII. yy.). XIV. yy. başlarında Batı Anadolu'da kurulan Aydınoğulları ve Saruhanoğulları gibi türk beylikleri Trakya'ya birçok akın yaptılarsa da Türkler ancak Orhan Gazi döneminde şehzade Süleyman Paşa buyruğundaki kuvvetlerle Rumeli'ye geçtikten (1354) sonra bölgeye yerleşmeye başladılar. Gelibolu'yu (1354) ele geçiren Osmanlılar, daha sonra Bolayır, Eceova, Konurhisar, Tekirdağ, İpsala, Malkara ve Hayrabolu'yu (1358) aldılar. Murat I döneminde Çorlu, Keşan, Dimetoka, Pınarhisar, Babaeski, Lüleburgaz (1361) ve özellikle Edirne (1362) fethedilip Osmanlı devletinin başkenti olduktan (1368) sonra Vize, Kırkkilise (Kırklareli) ve Sizebolu kalelerini de alan Türkler, Trakya'ya iyice yayılıp yerleştiler. Balkan devletlerinin Türkler'i Trakya'dan söküp atma girişimleri (Samaku ve Çirmen [1371], Birinci Kosova [1389], Niğbolu [1396], Yalvaç [1444], İkinci Kosova [1448] savaşları) sonuçsuz kaldığı gibi, Bulgaristan krallığı da osmanlı topraklarına katıldı. Çeşitli sancaklara ayrılan Trakya toprakları, doğrudan Rumeli* eyaletine bağlandı ve Doksanüç harbi'ne (1877-1878 Türk-Rus savaşı) kadar bölgede önemli bir değişiklik olmadı. Berlin* antlaşması'yla (1878) bölgenin kuzeyinde bir Bulgaristan prensliği kurulurken, güney kesimi de Doğu* Rumeli adıyla özerk bir vilayet durumuna getirildi. Makedonya'da başlayan büyük bulgar ayaklanmasının (1903) Doğu Trakya'ya da sıçraması üzerine Kırkkilise (Kırklareli) ve yöresi kanlı olaylara sahne oldu. Bulgar milliyetçilerinin çete hareketleri aylarca sürdükten sonra türk birliklerince güçlükle bastırıldı. Balkan* savaşı'nın (1912-1913) birinci evresinde, neredeyse tüm Trakya'yı istila eden bulgar ordusu, ikinci evresinde yenilgiye uğradığından, Edirne başta olmak üzere bölgenin büyük bölümünü Osmanlı devletiyle eski müttefiki Yunanistan'a geri vermek zorunda kaldı. Ancak, daha sonra İstanbul antlaşması'yla (1913) Batı Trakya'nın Meriç-Nestos (Karasu) arasındaki topraklarından oluşan bölümü Osmanlı devletince yeniden Bulgaristan'a bırakıldı. Birinci Dünya savaşı sırasında İttifak devletlerinin yanında savaşa katılması için Bulgaristan'a Almanya'nın önerisi üzerine Türkiye, bir antlaşmayla Meriç'in sağ kıyısındaki topraklarıyla Karaağaç'ı verdi ve Svilengrad-Dedeağaç demiryolu bütünüyle bulgar sınırı içinde kaldı (1915). Mondros* ateşkesi'nden (1918) sonra İzmir'e asker çıkaran Yunanlılar, ayrıca, Türkiye'nin Trakya topraklarını da işgal altına aldılar (1919). Neuilly antlaşması (kasım 1919) ile Kuzey Trakya Bulgaristan'a bırakılırken, Sevr antlaşması (ağustos 1920) ile de Güney Trakya hemen hemen bütünüyle Yunanistan'a verildi. Türk Kurtuluş* savaşı'nın zaferle sonuçlanması üzerine Mudanya* ateşkesi (1922) gereğince İtilaf devletleri yunan işgalinde bulunan Doğu Trakya'yı Yunanlılar'dan alarak türk birliklerine teslim ettiler. Daha sonra, Lozan* antlaşması'yla (24 temmuz 1923) Türkiye (Doğu Trakya) ve Yunanistan (Batı Trakya) arasında bölüşülen Trakya'nın, sınırı bugünkü biçimini aldı. İkinci Dünya savaşı sırasında Bulgaristan lehine değişen bu sınır durumu, 1945'te fiilen, Paris antlaşmaları (1947) ile de hukuken eski durumuna getirildi.

—Arkeol. Arkeolojik araştırmalar, Karanovo ve Gabarevo kültürleriyle, ama özellikle de IV. binyıl'ın sonuna tarihlendirilen Varna hazinesi gibi hazinelerle (altın takılar, bakır baltalar, çakmaktaşı bıçaklar, seramik veyalar vb.) bölgede Yenitaş döneminden başlayarak bir etkinlik olduğunu ortaya koydu. Bu topluluklar, tıpkı Anadolu'da olduğu gibi, ana tanrıçaya tapıyorlardı.

İlk Tunç çağı (İ.Ö. 2800'e doğr.), önceki kültürlerin yok oluşuna denk düşer. Gerçek anlamda trakya uygarlığı Son Tunç çağında ortaya çıkar. İlk döneme, efsanevi krallar dönemi (İ.Ö. 1600 - 1200) adı verilir. Seramik boldur (vazolar, kadın idoller) ve bronz silahlar arasında sivri kılıçlar, mızrak uçları ve kazılı bezekli uzun ince kılıçlar bulunur. Altın kuyumculuk yapıtlarından oluşan Valçitran hazinesi (Sofya müzesi), trakyalı sanatçıların ustalığına ve İ.Ö. XIII.-XII. yy. önderlerinin içinde yaşadıkları lükse tanıklık eder. Birinci Demir çağında Anadolu etkisi baskındır (tümülüsler altında yer alan birçok megalitik mezar, kayalara oyulmuş mezar odaları). Mezar buluntuları arasında geometrik süslemeli seramikler, silahlar, koşum takımı, parçaları, fibulalar ve aynı çağda geometrik dönem Yunanistan'ında üretilen örnekleri çağrıştıran şemalaştırılmış hayvan heykelcikleri bulunur. Bu tümülüs uygarlığı, büyük krallıklar dönemi (525-280) adı verilen İkinci Demir çağında doruk noktasına ulaşır. Bu zengin site devletler, Yunanlılar'la sürekli ticari ilişki içindedir. Karşılıklı etkileşimler sayesinde zenginlikleri artmaktadır. Duvanli (Bulgaristan'ın güneyinde, Filibe yakınında) tümülüslerinde ele geçen hazineler, İ.Ö. VI.-V. yy. altın takılarının şatafatına tanıklık eder.

Ünlü hazineler (Vrasa, Panagyurişte vb.) IV.-III.yy. sanatına ışık tutar; ancak, hellenistik etki giderek ağır basar. Daha sonraları, Orta Avrupa ve İtalya'daki örnekleri anımsatan mezar eşyalarıyla kelt akınları etkili olur. Roma ise bölgeye dinini, özellikle de şehircilik anlayışını getirir: yeni anıtlar yapılır, kentler kurulur; buna karşılık kuyumculuk alanında eski ustalık düzeyi devam eder ve belirgin bir doğu zevkinin izlerini taşıyan trakya üslubu varlığını sürdürür.

• *Türkiye* Trakyası'nda ilk tarihöncesi araştırmaları 1936'da Türk tarih kurumu adına Prof. Arif Müfit Mansel yönetiminde başlatıldı; bu çalışmalar özellikle Alpullu höyüğü'nde ve Kırklareli'nin kubbeli mezarlarında gerçekleştirildi. 1959'da gene Türk tarih kurumu adına Prof. Şevket Aziz Kansu yönetiminde Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve İstanbul'da araştırmalar yapıldı. Bu araştırmalarda saptanan Çardakaltı* Bakırtaş dönemi yerleşmesi Trakya'nın Balkanlar ve Batı Anadolu kültürleriyle ilişkisini aydınlatması açısından önemlidir. Türkiye Trakya'sının mezar kültürü ile ilgili önemli buluntular ise dolmenler, menhirler ve tümülüslerdir. 1979'da İstanbul Üniversitesi Prehistorya kürsüsü'nce başlatılan Trakya ve Doğu Marmara araştırmalarında bölge tarihinin aydınlatılması açısından önemli bulgular elde edilmiştir: İstanbul çevresinde Yontmataş dönemi (Yarımburgaz mağarası), Trakya'nın iç bölgelerinde, Ergene havzasında Yenitaş ve Bakırtaş dönemi bulgularına rastlanmıştır (Kırklareli Tilkiburnu). İlk Tunç çağda ise Tekirdağ'ın kıyı kesimleri yoğun bir yerleşmeye sahne olmuştur (Toptepe, Şerefli Çiftlik, Menekşe Çatağı, Umurca Çiftlik vd.). [→ Kayn.]

Trakya cam sanayii aş, düz cam üretiminde uzmanlaşmış, Türkiye Şişe ve cam sanayii aş'ye bağlı sanayi kuruluşu. 1981'de Kırklareli'nin Lüleburgaz ilçesinde kurulan işletme, Ortadoğu ve Balkanlar'ın en büyük float üreticisi durumundadır. 1992'de üretimi 379 000 ton olan Trakya cam'ın, gene aynı yıla ait verilere göre sermayesi 468 milyar 384 milyon TL, toplam varlıklarının değeri 1 trilyon 483 milyar 302 milyon TL'dir. Toplam satışları 1 trilyon 208 milyar 596 milyon TL, dışsatımı 70 233 000 dolar olarak gerçekleşen kuruluşta aynı yıl 976 kişi çalışmaktaydı.

Trakya karşılaması, Trakya yöresinde, özellikle Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve çevresinde oynanan, türkülü, karşılama türü bir halk oyunu. İki kişi karşılıklı olarak ya da en az üç çiftle oynanır. *Tekirdağ karşılaması, Kırklareli karşılaması* vb. adlar alan çeşitlemeleri de vardır.

Trakya üniversitesi, Trakya bölgesinde, merkezi Edirne olan yükseköğretim kurumu. 1982-83 ders yılında yükseköğretim kurumlarını düzenleyen 2809 sayılı yasayla Edirne'de kuruldu. Trakya bölgesinin Edirne, Tekirdağ, Kırklareli ve Çanakkale olmak üzere 4 iline yayılmış bulunan üniversite, 4 fakülteyi (fen-edebiyat, Tekirdağ ziraat, tıp, mühendislik-mimarlık), 10 yüksekokulu (Tekirdağ Meslek, Çanakkale Eğitim, Edirne Eğitim, Çanakkale Meslek, Edirne Meslek, Kırklareli Meslek, Sağlık hizmetleri meslek, Çorlu Meslek, Keşan Meslek, Biga Meslek), 3 enstitüyü (Fen bilimleri, Sağlık bilimleri, Sosyal bilimler) ve 4 uygulama ve araştırma merkezini (Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi, Çevre sorunları, Bilgisayar, Balkan) kapsar.

Trakya-Paşaeli müdafaa heyeti osmaniyesi, türk siyasal derneği. Mondros ateşkesi'nden (30 ekim 1918) sonra Trakya'da yaşayan Türkler'in her türlü hakkını korumak ve bir saldırı durumunda silahla karşı koymak için örgütlenmek amacıyla kuruldu (15 aralık 1918). Derneğin kurucuları şunlardı: Şehbender Şükrü Bey (başkan), Yolageldili tüccar Kasım Efendi, Lüleburgazlı Şevket, Ahırköylü Ahmet, Dimetokalı fabrikatör Cemal, matbaacı ve Edirne belediye reisi Şevket Bey. Dernek Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çatalca ve Gelibolu'da örgütlendi; Lüleburgaz'da (nisan 1920) ve Edirne'de (9 mayıs 1920) iki kongre düzenlendi. Bu kongrelerde Trakya'nın silahla savunulması, Ankara ile ilişkinin kesilmemesi, halktan asker toplanması, TBMM'ye bağlı kalınması yolunda kararlar alındı. Dernek, Osmanlı meclisi mebusanı ve TBMM'ye mebuslar seçilip yollanmasında öncülük etti. Anadolu ve Rumeli müdafaai hukuk cemiyeti kurulduktan sonra bu cemiyetin bir şubesi durumuna geldi.

TRÄLLEBORG ya da **TRELLEBORG,** İsveç'te (Malmöhus) liman kenti, Baltık denizi kıyısında; 24 100 nüf. Şeker rafinerisi. Kauçuk sanayileri.

TRALLES. Tar coğ. Anadolu'nun B.'sında, İonia ile Karia bölgeleri sınırında, Bü-

yük Menderes (antik Maiandros) nehri kıyısında kent; kalıntıları Aydın'ın 1 km dışında Topyatağı yöresindedir. Efsanelere göre Argoslular ve trakyalı barbar Tralles tarafından kurulmuştu. Yunan ve Roma dönemlerinin önemli kentlerinden olan Tralles uzun süre Persler'e boyun eğdi. İ.Ö. 400'de Spartalı Thibron'un kenti ele geçirme girişimi sonuçsuz kaldı. Antigonos tarafından zorla ele geçirilen Tralles (İ.Ö. 313), Selefkiler döneminde *Seleukeia* adıyla anıldı. Daha sonra Bergama krallığı'na bağlandı (İ.Ö. 188-133). İ.Ö. 27'de geçirdiği büyük depremden sonra Augustus'un yardımlarıyla hızla yeniden kuruldu ve Roma İmparatorluğu'nun yönetiminde zenginleşti. Gallienus dönemine değin para bastı. Hıristiyanlık döneminde Efes başpiskoposluğu'na bağlı piskoposluk merkezi oldu.

—Arkeol. 1902-1903'te İstanbul Arkeoloji müzesi'nce gerçekleştirilen kazılarda önemli sonuçlar elde edildi. Yüksek bir akropolis çevresinde kurulmuş ve güçlü surla çevrilmiş olan kentten günümüze çok az kalıntı ulaşmıştır: stadion, tiyatro, agora, gymnasion (İ.S. III. yy.). Zafer takı biçimindeki gymnasion kalıntısı yörede Üçgöz olarak anılır. Kentin en önemli tapınağı olan Zeus Larasios'tan kalıntı yoktur. Yunan döneminde önemli bir sanat merkezi olarak gelişen kentin yazıt, heykel vb. buluntuları İstanbul Arkeoloji müzeleri'ndedir. Augustus döneminden, mermer genç atlet heykeli özellikle dikkati çeker. Praksiteles'in yapıtı olan Knidos Aphroditesi'nin Roma dönemi kopyasına ait baş Berlin müzesi'ndedir.

TRAM a. (fr. *trame*). Matbaac. Fotomekanik işlemlerde duyarlı tabaka önüne yerleştirilen kareli ya da ağımsı saydam bir malzemeden (cam ya da film) oluşan elek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Foto. Bir fototiple basılınca görüntünün resme aktarılmasını sağlayan aksesuar (tül, taneli film, koşut çizgiler, noktalı çizgiler vb.). || *Kontakt tram*, giderek küçülen çok sayıda ve çok küçük noktalardan oluşan, oyulmuş tramınkine benzer sonuçlar veren ve saydam bir film üstünde bulunan fototip. || *Oyulmuş tram* ya da *kristal tram*, cam bir lamaya oyulmuş, bir fotoğraf görüntüsünün değişken yüzeyde noktalardan oluşan bir görüntü biçiminde aktarılmasını sağlayan çok küçük gözlerden oluşan dama.

—Haritc. *Alfasayısal tram*, gözleri alfasayısal karakterlerden, yani 10 rakam ve latin alfabesinin 26 harfi ya da matbaacılıkta kullanılan öbür işaretlerden oluşan dönemsel ağ.

—Mim. ve Şehirc. Bir mimarlık ya da şehircilik planını oluşturan ızgara, ağ.

—ANSİKL. Tram, herhangi bir boyuttaki bir orijinalin sürekli degradesinin bir dizi küçük noktalar halinde yorumlanmasını amaçlar, bu noktaların bütünü, görüntünün tramlamalar halinde kopyasının elde edilmesini ve böylece tipo, ofset ya da çukurbaskı tekniklerinde kullanılan baskı kalıplarının oluşturulmasını sağlar.

1882'de Georg Meisenbach tarafından koşut çizgili tramın ve 1885'te Frederick Eugene Ives tarafından *kareli tram*'ın icadı, tramlamanın gelişmesine yol açmıştır. Araya saydam karelerinden her biri küçük bir diyafram görevi üstlenen *kareli tram*'ın konması duyarlı tabakanın üzerine bir dizi ışık demetinin nüfuz etmesini sağlar. Işığın kırınımı sayesinde, negatif üzerinde özgün belgedeki boş yerlere denk gelen, ışığın yoğun olduğu bölgelerdeki noktalar geniştir; özgün belgenin siyah kesimlerine denk gelen bölgelerde oluşan noktalar çok küçüktür, hatta yoktur, ara tonlardaki noktalar ise alınan ışık miktarıyla orantılı olarak büyük ya da küçük yüzeyler oluştururlar. Kimi zaman "kristal tram" adı da verilen ve duyarlı tabakanın birkaç milimetre önüne yerleştirilen, saydam kareleri ayıran opak karelemeli cam üzerine tramlarda, esnek film üzerine yerleştirilen ve bu tabakayla doğrudan temas halinde bulunan *degrade tramlar* eklenmiştir. Kareli tramlar yerine, *grenli tramlar* özel etkiler için kullanılan daha az geometrik nitelikte klişeler elde etmeyi sağlayan bir tür ağlarla örme sistemi sunarlar.

Fotogravür tekniğinde kullanılan skanerler, tramın noktalarını elektronik olarak üreten bir sistemle donatılmış olabilir; bu durumda ışıklama işleminde kullanılan ışık kaynağı bir laser olabilir.

TRAMA a. (örümcek ağı anlamında lat. sözc.). Çeşitli bitkilerin köklerinde, yeraltında yaşayan bitkibitı cinsi. (*Trama radicis* bileşikgillerin yabani hindiba, marul, enginar vb. köklerinde bulunur ve sebze bahçelerinde zarara yol açar; *Lachinidae* familyası.)

TRAMBOLİN a. (ing. *trampoline*). Üzerinde atlayarak ve sıçrayarak çeşitli hareketler yapılan, çelik yaylar üzerine gerilmiş bez; burada yapılan spor.

—ANSİKL. Trambolin uluslararası düzeyde yeni gerçekleştirilen bir spordur (1964'te uluslararası bir federasyonun kuruluşu ve ilk dünya şampiyonluğunun düzenlenmesi). Trambolin, asgari ölçülerle 3,60 m bir boya ve 1,80 m bir ene sahip olan ve yerden 1 m yüksekliğe yerleştirilmiş bir bez üzerinde gerçekleştirilir. Trambolincinin 10 sıçrama hakkı vardır ve değerlendirme zorunlu ve serbest hareketlerin gerçekleştirilmelerine ve zorluklarına göre yapılır.

TRAMETES a. Oldukça büyük ve köşeli gözenekleri ile belirgin, poliporlar grubundan, sert dokulu, oduncul mantar. (Beyazımsı yumru şapkalı *kambur trametes* ile şapkası sarıya çalan kırmızı çizgili *Bulliard trametesi*, yayvan yapraklı ağaçların kök ve gövdelerinde çok görülür.)

TRAMİN (Peter VON), avusturyalı yazar (Viyana 1932). Öyküler, denemeler, romanlar ve özyaşamöyküsel hikâyeler (*Die Herren Söhne*, 1963) yazdı.

TRAMLAMA a. Matbaac. **1.** Sürekli degradeli orijinallerden hareketle tramlanmış klişe ya da film elde etme yöntemi. (Bir belgenin ara tonlarının değişen yüzey noktalarıyla yorumlanmasına ve baskı kalıplarının oluşturulmasına yarayacak klişe ya da filmler tramlama tekniğiyle elde edilir.) **—2.** Bu yöntemle elde edilmiş klişe ya da film.

TRAMLAMAK g.f. Bir fototipi bir tramla basmak ya da büyütmek.

TRAMLI sıf. Tramlanmış tipografi klişesi ya da film için kullanılır.

TRAMOLA → TIRAMOLA.

TRAMONTANA a. (fr. *tramontane;* ital. *tramontana;* kuzey rüzgârı ya da yıldızı; lat. *transmontana*, dağların ötesi'nden). Aşağı Languedoc'ta (Fransa), mistral özellikleri taşıyan kuzey-batı rüzgârı.

TRAMP a. (ing. *tramp*, gezgin'den). Denizc. *Tramp gemisi*, düzenli bir hat üzerinde çalışmayan ve herhangi bir yükün bir yerden bir yere taşınması için kiralanan yük gemisi. (Bu gemiler, genellikle kömür, cevher ve tahıl gibi dökme yüklerin yanı sıra demir-çelik ürünlerini de partı yükler halinde taşır.)

TRAMPA a. (ital. *tramba*'dan). Bir nesnenin bir başka nesneyle değiştokuş edilmesi; takas.

—Huk. Bir hak ya da malın başka bir hak ya da malla değiştirilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İkt. *Trampa ekonomisi*, malların parayla değil de başka mallarla değiş tokuş edildiği ekonomi sistemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Huk. Trampa, satışa benzeyen, onun gibi iki tarafa borç yükleyen bir sözleşmedir. Satıştan farkı para kullanılmaması, onun yerine edim olarak mal ya da hak verilmesidir. Satışla ilgili hukuk kuralları trampada da uygulanır; trampa edenlerden her biri vermeyi yüklendiği şey bakımından satıcı, kendisine verilmesi gereken şey bakımındansa alıcı durumundadır (Borçlar k. md. 232).

—İkt. Trampa ekonomisi, ilkel toplumlarda bir kuraldı. Çağdaş uluslararası ticarette, sıkı bir kambiyo denetimi uygulayan ve/ya da dışalıma kontenjanlar koyan bazı ülkelerle ilişkilerde takas anlaşmaları biçimi altında yeniden ortaya çıktı. Bu son durumda, değişimler döviz ödenmeksizin (ya da kısmen ödenerek) gerçekleştirilir; değiştirilen miktarlar ölçü birimleri üzerinden belirlenir ve kaliteler de bazı kesin normlara göre değerlendirilir. Değişim koşulları, tarafların zihinlerinde oluşturdukları "gölge fiyat"a göre saptanır.

TRAMPET a. Müz. İki yanına deri gerilmiş, silindir biçiminde, iki değnekle çalınan ritim aleti.

—ANSİKL. Müslümanların gelişiyle Avrupa'ya geçen trampet, piyade birliklerinin yürüyüşüne ritim vermek amacıyla kullanıldı. Tüm Ortaçağ boyunca, dans müziğinin ritmini belirledi. Önceleri uzunluğundan ötürü yatay olarak taşınan ve sağdan sola bir değnekle çalınan trampetin ötümlülüğü, XVIII. yy.'da bir anahtarla gerilen bir çift kirişin sağladığı tınıyla güçlendirildi. Deriler (üst deri ya da çalma derisi ile alt deri ya da tını derisi), günümüzde dana derisindendir ve gerginliği ayarlanabilir sicimlerle birbirine bağlanmış iki ahşap çemberle, sarı bakırdan bir gövdeye birleştirilir; yukarıdan aşağıya iki değnek vurularak çalınır.

TRAMPETBALIĞI a. Zool. TAMBURBALIĞI'nın eşanlamlısı.

TRAMPETÇİ a. Trampet çalan kimse.

TRAMPİNG a. (ing. sözc.). Deniz huk. Siparişe göre, sabit bir güzergâhı olmadan yapılan gemicilik.

TRAMPLEN a. (fr. *tremplin;* ital. *trampolino*'dan). **1.** Yüzme sporunda suya daha yüksekten ya da daha uzağa atlamada kullanılan bir ucu sabit, diğer ucu esnek sıçrama tahtası. **—2.** Jimnastikte, özellikle atlama beygirine, paralel barlara vb. sıçramayı kolaylaştıran, 1.20 cm uzunluğunda, 60 cm eninde ve 14 cm yükseklikteki yarı esnek sıçrama tahtası. **—3.** Kayakta, atlama yapan sporcuya gerekli hızı sağlayan, özel olarak düzenlenmiş, üzeri kar kaplı eğik alan. **—4.** Bir atılım yapmak, daha iyi bir duruma yükselmek, bir amaca ulaşmak için kendisinden yararlanılan kişi, olay ya da durum: *Üne ulaşmak için bu televizyon programını tramplen olarak kullandı.*

S.Legrand-Vandvstadt

trambolinde sıçrama

TRAMVAY a. (ing. *tramway, tram,* düz ray ve *way,* yol'dan). **1.** Şehiriçi yolcu taşımacılığında kullanılan ve çıkıntı yapmayacak biçimde döşenmiş raylardan oluşan elektrikli demiryolu. **—2.** Bu yol üzerinde seyreden taşıt. (Kısalt. TRAM.)
—ANSİKL. Atla çekilen arabaların çalıştığı ilk tramvay hatları ABD'de döşendi (New York 1832, New Orleans, 1834). Fransa'da, 1838'de Montrond ve Montbrison arasında yine atlı tramvayların çalıştığı 14 km uzunluğunda bir tramvay hattı inşa edildi. Kimi zaman Fransa'daki ilk tramvay hattı olarak kabul edilen bu hat, iyi kötü ancak on yıl süreyle hizmet görebildi. Rayların yola gömüldüğü ilk şehir tramvay hattı, New York'tan dönen fransız mühendis Loubat tarafından 1855'te Paris-Boulogne arasında gerçekleştirildi; Loubat 1853'te New York'ta, büyük bir olasılıkla ilk kez, aynı tip bir tramvay yolu inşa etti; bu yüzden, o dönemlerde bu yola ve daha sonra inşa edilenlere *"amerikan demiryolu"* adı verildi. Atlı tramvaylar 1860-1880 arasında Avrupa'nın büyük şehirlerinde gelişti. Çok geçmeden makineli cere yönelik çalışmalar başladı: San Francisco'da 1873'ten başlayarak kablolu cer *(cable-cars);* 1875'te Paris'te buharlı lokomotifler; birkaç yıl sonra, birçok fransız yol şebekesinde denenen Francq sistemli ocaksız buharlı lokomotifler; 1879'da, Nantes'da basınçlı havalı otomotrisler. XIX. yy.'ın sonunda gelişen elektrikli cerle birlikte tüm bu makineler daha sonra hizmetten kaldırıldı.

Sirkeci-Cevizlibağ hattında **tramvay** *İstanbul, 1993*

Ticari amaçla işletilen ilk elektrikli tramvay 16 mayıs 1881'de Berlin yakınlarındaki Lichterfelde'de, Siemens tarafından hizmete sokuldu. Bu tramvay, yalıtılmış iki rayla, düşük gerilimle beslenen, tekmotorlu ve kayışlı transmisyonlu küçük arabalardan oluşuyordu. 1881 yazında, Paris Elektrik fuarı nedeniyle, aynı firma, Concorde meydanında, yarıklı iki boru içinde kayan mekikler yardımıyla akım alan bir tramvayı tanıttı. Sonraki yıllarda, Avrupa ve Kuzey Amerika'da, henüz deneysel bir nitelik taşıyan çeşitli hatlar hizmete girdi.

2 şubat 1888'de, Frank J. Sprague, Richmond'da (Virginia, ABD) çok keskin profilli bir hat üzerinde, çeşitli yeniliklerle (havai hattan makaralı boynuzla akım alımı, burundan asılı motorlar, reostalı frenleme vb.) donatılmış elektrikli bir tramvayı hizmete soktu. Sprague'ın başarısı, elektrikli tramvayın önce ABD'de (XIX. yy.'ın sonunda 800'ü aşkın şebeke), sonra Avrupa ve dünyada hızla gelişmesinin başlangıcı oldu.

İlk fransız elektrikli tramvayı 7 ocak 1890'da Clermont-Ferrand'da hizmete girdi. Akümülatörlü tramvaylarla yapılan çeşitli denemelerden sonra, 1898'de Paris'te, havai hattan boynuzla (banliyö) ve akümülatörlerle (şehiriçi) akım alan, karma beslenmeli elektrikli tramvay ortaya çıktı. XIX. yy.'ın sonunda kırk kadar fransız kentinde elektrikli tramvay şebekesi bulunuyordu.

Otobüs ve özel otomobillerin sanayisel gelişiminin henüz başladığı 1920'li yıllarda, elektrikli tramvay oldukça gelişmişti ve büyük kentlerin yanı sıra orta büyüklükteki kentlerde de hemen hemen tek toplu taşıma aracıydı. Bununla birlikte tramvayların kullanım koşulları her zaman aynı tempoyla gelişmedi; birçok durumda olduğu gibi, modası geçmiş yönetmelikler tramvayların işletilmesini önledi. Bu yüzden, on yıl kadar sonra, otobüsün, çok büyük kentlerde de metronun gelişmesi ve özel otomobillerin piyasaya sürülmesiyle birlikte bu yetersiz işletme koşulları kendini daha çok hissettirmeye başladı; böylece, tramvay, yeni seyir koşullarına uyum sağlayamadığı yerlerde ortadan kalktı. Tramvayı bu koşullara uydurmak için, *Electric Railway Presidents' Conference Committee*'de (PCC) toplanan amerikan tramvay şebekelerinin yöneticileri 1929'da, çağdaş, aynı zamanda da güçlü ve hızlı bir tramvay tipini araştırmaya karar verdiler. Bir deneme süresinden sonra, 1936 ile 1951 yılları arasında, ABD ve Kanada'da 5 000 PCC tramvayı hizmete girdi. Günümüzde, PCC tramvayları, Belçika'da (1950'den bu yana) ve özellikle de Çekoslovakya'da (1951'den bu yana), dünyanın en büyük tramvay yapımcısı olan ČKD-Tatra sanayi grubu tarafından üretilmektedir. Öteki ülkelerde, özellikle Almanya'da gittikçe elektroniğe dayanan başka teknikler kullanılarak tramvayın daha da gelişmiş bir taşıt durumuna gelmesi sağlandı. 50'li yıllardan başlayarak, taşıma kapasitesini ve işletmenin verimini artırmak amacıyla, birçok şebekede gittikçe, 3 boji üzerine oturan 2 kasalı ya da 4 boji üzerine oturan 3 kasalı mafsallı arabalar kullanılmaya başladı. Günümüzde, çağdaş bir tramvay arabası, saatte 70 ya da 80 km hızla 200 yolcu taşıyabilmekte ve acil bir durumda 70 m içinde durabilmektedir. Bu gelişmelere koşut olarak, verimi daha da artırmak için, tramvay hatları gittikçe, otomobil trafiğinden ayrılarak tercihli yollara, kimi kent merkezlerindeyse yeraltına alınmaktadır. Böylece, çağdaş tramvay genellikle bir hafif metro*'ya dönüşmektedir.

Kuzey Amerika'da ve Batı Avrupa'nın kimi ülkelerinde birçok tramvay şebekesinin ortadan kalkmasıyla belirginleşen dönemden sonra, özel arabaların kentlerde yarattığı aşırı tıkanıklık ve kent merkezlerine ulaşım olanaklarını koruma gerekliliği nedeniyle tramvayın hafif metro biçiminde yeniden ortaya çıktığı görülür. 1984'te, hizmette olan 300'ü aşkın tramvay şebekesinin üçte ikisi ABD ve eski sovyet cumhuriyetlerinde bulunmaktaydı.

Türkiye'de, kent içi ulaşımda tramvay kullanımı XIX. yy.'ın ikinci yarısında başlamış ve yalnızca İstanbul ve İzmir'de uygulanmıştır. İstanbul'da 1869 tarihli "Dersaadet'te tramvay tesis ve inşasına dair" bir sözleşme ile Konstantin Karopano Efendi adlı bir rumun kurduğu kumpanyaya 40 yıl süreyle atlı tramvay işletme ayrıcalığı verildi. Sözleşmeye ek bir belge ile Azapkapı-Galata-Tophane-Beşiktaş-Ortaköy; Eminönü-Babıâli-Soğukçeşme-Divanyolu-Aksaray; Aksaray-Topkapı arasında olmak üzere belirlendi. Ayrıcalığın verildiği yıl, sözleşme hükümleri uyarınca "Dersaadet tramvay şirketi" adıyla bir anonim şirket kuruldu. Osmanlı bankası'nın da katkıda bulunduğu şirketin sermayesi 20 lira değerinde 20 000 hisseye bölünmüş olan 400 000 osmanlı lirasıydı. 1871'de Azapkapı-Aksaray; Aksaray-Yedikule ve Aksaray-Topkapı hatlarında ilk atlı tramvay seferleri başladı. 1881'de başka bir sözleşmeyle aynı şirkete yeni bazı hatların kurulması ve işletilmesi için 36 yıl 6 ay süreli ayrıcalık tanındı. Yapılması istenen hatlar şunlardı: Voyvoda-Kabristan sokağı-Tepebaşı-Taksim-Pangaltı-Şişli; Eminönü-Balıkpazarı-Odunkapı-Unkapanı-Cibali-Fener-Eyüp; birinci hattın saptanacak bir noktasından Tatavla'ya kadar. 1907'de, Tramvay şirketi'ne yeni bazı hatların yapımı için 75 yıl süreyle ek bir ayrıcalık verildi. 1911'de ise "Dersaadet tramvay şirketi hududunda kudret-i elektrikiye istimaline dair" adlı bir sözleşme daha yapıldı. 1914'te, İstanbul'un tüm tramvay hatları elektrikle işlemeye başladı. 1929'da şirketin mali durumunun bozulması üzerine şirket feshedilerek işletme belediyeye devredildi. İşletmenin, 1939'da 320 tramvayı vardı; o yıl günde 248 sefer yapılmış ve toplam 78 416 158 yolcu taşınmıştı. 1955'te ise İstanbul'da 56 hatta 270 servis ile 14 500 000 km yol katedilerek 108 milyon yolcu taşındı. Otobüs taşımacılığının gelişmesine koşut olarak tramvayın önemini giderek yitirmesi nedeniyle hat sayısı 1960'ta 16'ya indi. Tramvay seferleri 1961'de kentin Avrupa yakasında, 1966'da da Anadolu yakasında seferden kaldırıldı. 1991'de, trafiğe kapatılarak yaya yoluna dönüştürülen İstiklâl caddesi'nde tramvay seferleri başlatıldı (Taksim-Tünel arası). 1992 yılındaysa İstanbul büyükşehir belediyesi, toplu taşıma sorununa çözüm getirmek amacıyla Sirkeci-Aksaray arasında modern bir tramvay hattını işletmeye açtı. Güzergâh 1993 başında Topkapı'yı geçerek Cevizlibağ istasyonu'na kadar uzatıldı.

İzmir'de ise tramvay kullanımı 1884'te Konak-Göztepe hattında başladı. Daha sonra Saray-Kasaba garı arasında hizmete girdi. Kışla önünden başlayan Göztepe tramvay hattı Güzelyalı'ya dek uzatıldı. 1899'da Karşıyaka tramvay hattı yapıldı. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra elektrikli tramvaya geçildi. 1926'da İzmir belediyesi ile Belçika kökenli Traction-Electricité şirketi'nin ortak olarak kurdukları İzmir Tramvay ve elektrik şirketi, 1943'te kamulaştırılarak İzmir belediyesine verildi. İzmir'de tramvay seferleri 1954'te kaldırıldı.

TRÂN, erkek vârisi kalmayan Ly sülalesinden bir prensesle evlenen Trân Canh tarafından Vietnam'da kurulan hanedan. Bu hanedan 1225'ten 1413'e kadar hüküm sürdü, hükümranlığı yalnız kısa bir süre, Hô*'lar'ın hükümdarlığı zorbalıkla ele geçirdikleri 1400 ile 1407 arasında kesintiye uğradı.

TRANÅS, İsveç'te (Jönköping) kent, Sommen gölü yakınında; 16 000 nüf. Turizm ve sayfiye merkezi. Deri işleme.

TRANÇA ya da **TARANÇA** a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerin 400 m derinliğe inen, kayalık, taşlık, çakıllı diplerine yakın ortasularda yaşayan kemiklibalık. (Yanlarından yassı bedeni, uzunca, ovalimsi ve bütünüyle pulludur. Dipte ya da dibe yakın yerlerde bulduğu omurgasızlar, larvalar ve balıklarla beslenir. Bil. a. *Sparus* [ya da *Pagrus*] *ehrenbergi;* boyu 75 cm'ye kadar.)
—ANSİKL. Mutf. Trança balığından ızgara, tava ve şiş yapılır. Haşlanıp üzerine değişik soslar dökülerek de hazırlanır.

TRANDİL a. (ing. *trundle*'dan). Denizc. *Trandil postası,* ağaç gemi inşaatında, pupayı takviye etmek için, kıç yelpazeleri arasına, sancaktan iskeleye doğru yerleştirilen ve orta bölümlerinden kıç bodoslamasının baş tarafına bağlanan ağaç tiriz ya da kemerelerden her biri. (En uzun olanına, *ana trandil* ya da *mastori trandil* denir.)

TRANG, Tayland'da kent, il merkezi, ülkenin güney-batı'sında; 33 000 nüf. Karayolu ve demiryolu kavşağı. *—Trang ili,* 4 918 km²; 400 700 nüf.

TRANG TRİNH → NGUYÊN BİNH KHİÊM.

TRANİ, İtalya'da liman kenti ve sayfiye yeri, Puglia'da (Bari ili), Adriya denizi kıyısında; 45 000 nüf. 1134'te Sicilya kralı Ruggero II'nin yakıp yıktığı, kral Friedrich II'nin yeniden yaptırdığı ve ayrıcalıklar tanıdığı (1215) eski *Traianopolis* kentidir. XI.-XIII. yy.'lar arasında yapılmış roman üslubunda katedral (1175'ten kalma bronz kapılar Barisano da Trani'nin yapıtıdır); XII. yy.'da yapılmış Ognissanti kilisesi; 1233'te

Friedrich II'nin yaptırdığı şato. Sofra üzümü. Mermer çıkarma. Balıkçılık.

TRÂN KHANH DU → KHAI HUNG.

TRANKİLİTİT a. (fr. *tranquillityite*). Miner. Heksagonal sistemde yer alan titanosilikat; Ay'daki bazı kayaçlarda bulunur.

TRÂN NİNH platosu, Laos'da doğal bölge, Şieng Huang ilinde. Şistli tepeler, killi çöküntüler ve çöküntü havzalarıyla (Jarres ovası) engebeli, kumtaşlı aşınmış bir platodur (yüksl. 1 000 - 1 200 m).

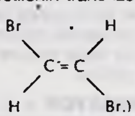
TRÂN PHU, vietnamlı siyaset adamı (1904-1931). Öğretmendi, Moskova'da Komintern'in yönetiminde yetişti (1930). Yeni Çinhindi Komünist partisi'nin kuruluşu sırasında Vietnam'a döndü ve partinin genel sekreteri oldu, Komintern'in politik tezini (sosyalist devrime geçişi hazırlama) kabul ettirdi. Tutuklandı, Cho Lon hapishanesinde gördüğü işkence sonucu öldü. Proletarya diktatörlüğü üstüne bir kitabı vardır (1930).

Tranquille merhemi, 1644-1709 arasında yaşayan ve "Rahip tranquile" ya da "Tranquille" adıyla tanınan fransız doktor ve rahip François-Nicolas Aignan tarafından icat edilmiş olan merhem. (Dıştan sürülerek kullanılan bu merhemin, yatıştırıcı etkisi bileşiminde bulunan çeşitli yapraklardan [patlıcangiller ve haşhaş] ve bunlara katılan çeşitli esanslardan ve yağda çözünen klorofilden ileri gelir Merhem, romatizma ve kulak ağrılarına karşı ovma ilacı olarak kullanılırdı.)

1. TRANS-, ötesinde, öbür yanında, üstünde anlamına gelen lat. sözcük; değişikliği, katetmeyi, öteye ya da bir şeyin arasından geçmeyi belirtmek için, birçok bilimsel terimin yapısında yer alır.

2. TRANS- Kim. Trans bir tepkimeyi belirten önek.

TRANS sıf. (fr. *trans*). Org. kim. **1.** Benzer iki ornatanın birbirinden uzaklaşmış olarak bulunduğu geometrik bir izomer ya da bir diastereo-izomer için kullanılır. **—2.** Bir alttepken molekülü üzerine bağlanan iki parçanın birbirine göre karşıt köşelerde yer aldığı bir tepkime için kullanılır. (Bromun asetilen [HC≡CH] üzerine elektroncul katılımı bir trans katılmadır ve dibromoetilenin trans izomerini verir:

)

TRANS a. (fr. *transe*). Parapsikol. Medyumların ruhlarla temasta bulundukları zaman içine girdikleri değişik bilinç hali.

TRANSADMİTANS a. (fr. *transadmittance*). Siber. ve Telekom. AKTARMA* ADMİTANSI'nın eşanlamlısı.

Transalaska, Alaska'yı K.'den G.'e geçen, Kuzey Buz denizi'ndeki (Beaufort denizi) Prudhoe Bay'ı Büyük Okyanus'taki Valdez'e bağlayan ham petrol boruhattı. Uzunluğu 1 280 km olan bu boruhattının yıllık taşıma kapasitesi 60 Mt'dur.

TRANSALAY, Pamir'in kuzey bölümünde yer alan kütle, Tacikistan'ın en yüksek noktası (Komünizm doruğu; 7 495 m) buradadır.

Transamazónica, Brezilya tarafından 1970'ten beri topraklarının Amazon bölümünde yapılan yollar. 1982'de yol ağı, önce asıl Transamazon yolundan oluşuyordu. Bu yol, İmperatriz civarında Belém -Brasília yolundan başlar ve Marabá, Altamira, İtaituba, Jacareacanga, Humaitá, Rio Branco ve Cruzeiro do Sul kentlerinden geçerek bu sonuncu kentin batısında Peru sınırına ulaşır. Yağmur zamanında geçilmesi zor toprak bir yoldur. "Perimetral norte" denilen yol, çok daha iddialıdır, çünkü Amazon ağzının kuzeyinde Macapá'yı Boa Vista'ya (Roraima) bağlayacak ve o tarihe kadar çok az bilinen Batı ve Kuzey-batı Amazon bölgelerinde ulaşımı sağlayacak, böylece Cruzeiro do Sul'a ulaşacaktır. Bu yolun yapımına Amapá ve Pará sınırında ara verildi ve bir bölümüne Boa Vista'nın güneyinde yeniden başlandı. Bu başarısızlık kısmen yerli topluluklarının direnişinden kaynaklanmaktadır. Enine uzanan iki yol Amazon bölgesini Brezilya' ya bağlama olanağı vermektedir: bir yandan, Manaus'a kadar asfaltlanan Pôrto Velho-Manaus-Boa Vista yolu Venezuela'yla bağlantıyı sağlamaktadır; diğer yandan Amazon kıyısındaki Cuiabá (Mato Grosso) -Santarém yolunun, halen Mato Grosso' nun kuzeyindeki nüfusun önemi dikkate alındığında çok yoğun bir trafiğe aday olacağı sanılmaktadır. Amazon'u aşan bu karayolu programı, brezilyalı askerlerin iktidarı ele geçirdikten (1964) birkaç yıl sonra tasarladıkları geniş kapsamlı ulusal bütünleşme planının parçasıdır.

TRANSAMİNASYON a. (fr. *transamination*). Biyokim. Aminli asit metabolizmasının genel süreci. (Bu süreçte bir aminli asidin aminli grubu bir ketonlu asit üzerine aktarılınca yeni bir aminli asit ve yeni bir ketonlu asit ortaya çıkar.)

TRANSAMİNAZ a. (fr. *transaminase*). Transaminleme tepkimesini özgül olarak katalizleyen enzim.
—ANSİKL. Birçok transaminaz vardır, fakat pratikte yalnız ikisinin miktarı belirlenmiştir. Bunlar *glutaminoksalasetik transaminaz*, G.O.T. (NH_2 kökü, α -setoglutarik asit üzerine geçerken onu glutamik aside çevirip aspartik asidin aminini gidererek oksaloasetik asit verir) ve *glutaminopiruvik transaminaz*, G.T.P. dir (NH_2 kökü yine, α -setoglutarik asit üzerinden geçerken, onu glutamik aside çevirip alaninden amin gidererek piruvik asit verir).

Transaminazlar normal olarak hücrelerde bulunur, fakat kandaki oranı (serum transaminazları) çok düşüktür; bu oran büyük ölçüde hücresel lezyonlarda, özellikle kas ya da karaciğer bozukluklarında artar. Böylece glutaminoksaloasetik transaminaz oranı miyokart enfarktüsünden sonra hızla ve yalnız bu durumda artar, bunun sonucunda bir başka sebeple, başka hiçbir kasın zedelenmemiş olması koşuluyla önemli bir teşhis testi olur Yine, glutaminopiruvik transaminazın yükselmesi karaciğer hücrelerinde bozukluk olduğunu gösterir.

TRANSAMİNAZEMİ a. (fr. *transaminasémie*). Biyokim. Kandaki transaminaz oranı. (Normal oran transaminaz glutamino oksalasetik için 10-40 ünite ve transaminaz glutamino piruvik için 5-30 ünitedir.)

TRANSANDANT a. (fr. *transcendant*). Mat. ÜSTÜN'ün eşanlamlısı.

TRANSANDANTAL sıf. (fr. *transcendantal*). Fels. Bir tasarım haline gelmesini sağlayan koşullara uyduğu ölçüde bir bilgi nesnesi için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ **transandantaller** çoğl. a. Fels. *Unum* (Bir), *Verum* (Gerçek), *Bonum* (İyi) gibi varlığın en genel niteliklerini belirten terimler: "Metafizikçilere göre, her Varlık hiç kimse onu düşünmese de Bir, Gerçek ve İyi'dir (Spinoza, *Cogitata metaphysica* [Metafizik düşünceler] 1, 6). [Spinoza'ya göre, fazlasıyla genel olan bu kavramlar hayali ve belirsizdir.]
—ANSİKL. Fels. Aristoteles nicelik, nitelik gibi kategorilerin üzerinde, bütün varlıklara uygulanabilen (oysa kategoriler bütün varlıklara uygulanmaz) birtakım kavramlar belirlemişti. Skolastikler de, Aristoteles'i latinceye çevirirken transandantal diye niteledikleri üç kavram tanımladılar: *Unum* (Bir), *Verum* (Gerçek), *Bonum* (İyi). Bu üç kavram, en yetkin transandantal kavram olan Varlık'a *(to on)* ilişkin olanı belirtir. (Aziz Thomas, söylediğimiz her şeyin Varlık'ı [*ens*] varsaydığını belirtiyordu.)

Kant bu tanımdan habersiz değildir (*Salt aklın eleştirisi*'nin [Kritik der reinen Vernunft] "Transandantal estetik" başlıklı bölümünde bu tanıma değinir), ancak onun yerine *Salt aklın eleştirisi*'nin "Önsöz'ünde birçok kez ele aldığı bir başka tanım önerir: "Bilgi nesnelerini değil de, *a priori* olabildiği ölçüde bilme yetimizi ele alan her türlü bilgiye, transandantal diyorum"; sonra şunları ekler: "A priori bir kavram sistemine de transandantal felsefe demek gerekecektir". Buna göre transandantal bir felsefe, salt aklı ele alan bir felsefedir.

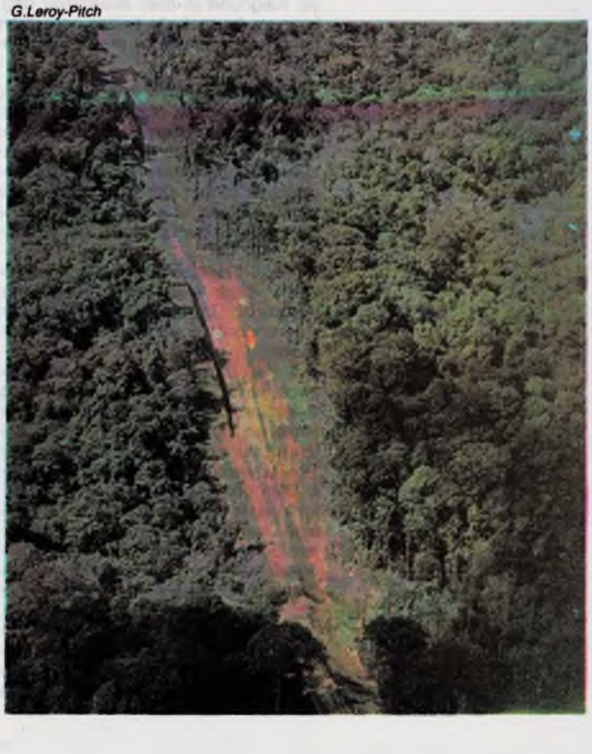
Husserl ise, transandantal bilincin, tüm aşkın nesneleri, yani oluşturulabilecek bütün metafizik ya da fizik nesneleri kuran bilinç olduğunu ileri sürer.

Scala

Trani katedral (XI.-XIII.yy.)

G.Leroy-Pitch

Büyük Brasília-Belém karayoluna ulaşan **Transamazónica**'nın bir bölümü

Bu üç filozofta ortak olan sorunsal şudur: "Oluşturmadığımız bir nesneyle nasıl olur da karşılaşabiliriz?" Aristoteles ile Kant'ın çıkış noktaları, transandantalin, Aristoteles için varlıkbilimsel, Kant için eleştirel bir anlam taşıması bakımından birbirine karşıttır. Husserl'in durumu ise farklıdır. Çünkü Husserl, bilincin, nesnenin oluşturulmasına öncülük ettiği ölçüde transandantal olduğunu ileri sürer. Ancak sorun üçü için de aynıdır: bir nesne benim için bir tasarım haline nasıl gelebilir? Dünyanın bir parçası olan ben, dünyanın bir başka parçasının tasarımını nasıl edinebilirim? Varlıkbilimsel felsefe ile transandantal felsefe arasındaki karşıtlığı yeniden ele alırsak, şaşırtıcı iki sorunsalla karşı karşıya geliriz: Bir, Gerçek ve İyi insanın aristotelesçi anlamda üç yönelimidir. Metafizikte de Kant, şu çok ünlü üç soruyu sormuştu: "Ne bilebilirim? Ne yapmalıyım? Ne ümit edebilirim?" Bunlar hep aynı soruda, insanın ne olduğunu bilmek sorusunda birleşirler. Bununla birlikte, kantçı terimlerle, "sentetik a priori yargı mümkün müdür?" sorusu yeniden ele alındığında, varoluş üzerine salt bir bilimin kurulmasının mümkün olup olmadığı sorusu ortaya atılmış olur. Bu salt bilimin yalnızca şeyden elde ettiğim ve şeyin de doğruladığı bir bilgi olmakla kalmadığını düşünüyorsam, buradan şu sonuca varmak zorundayım: bu bilgiyi oluşturmak, aynı zamanda o şeyin varlık nedenidir de. Kant şöyle der: "Deneyin olabilmesinin koşulları, aynı zamanda deneyin nesnelerinin de olabilmesinin koşullarıdır." Demek ki a priori sentez, kantçı metinleri çözümleyen Heidegger'e göre, varoluşun varlığıdır: varoluşun varlığı, her şeye, ne ise o olma olanağını verendir. Aristoteles ile Kant'ın buluştukları nokta budur. Ama Kant'ta bu gücü elinde bulunduran İdealar değil, insan zihnidir: eleştirel felsefe aynı zamanda hümanist ya da öznelci bir felsefedir (her şeyden sorumlu olan öznedir, oysa idealar tanrısaldır, yani kimseye ait değildir).

TRANSANDANTALİZM a. (fr. *transcendantalisme*). → AŞKINCILIK.

TRANSATLANTİK a. (fr. *transatlantique*, Atlantik'i aşan). Atlantik okyanusu'nu aşarak Avrupa ile Amerika arasında çalışan büyük gemi.

Transavustralya demiryolu, 1917'den beri Port Augusta'yı (Güney Avustralya) Kalgoorlie'ye (Batı Avustralya) bağlayan ve Avustralya'yı baştan başa aşan hattın orta kesimini oluşturan demiryolu.

TRANSDÜKSİYON a. (fr. *transduction;* lat. *trans,* ötesinde, ötesine geçen, ve lat. *ductio, ducere,* iletme, iletmek). Genet. ve Bakteriyol. Bir virüs ya da dış karakterleriyle virüse benzeyen bir taşıyıcı (psödovirion) ile, yahut bakteriler sözkonusuysa bir bakteriyofaj ile bir hücreden ötekine gen geçişinin özel tiplerinden biri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Psik. J. Piaget'ye göre, işlem öncesi döneme özgü önkavramsal usavurma. (Doğrudan örneksemeyle bağlantı kurmayı öngörür ve sezgisel düşüncenin temelidir.)
—ANSİKL. Genet. ve Bakteriyol. Transdüksiyon, kavuşma ve dönüşüm ile birlikte, bakterilerde in vitro gen aktarımında gözlemlenen mekanizmalardan biridir. Lizojeni fajlarının replikasyonu sırasında, fajın DNA'sı konak bakterinin kromozomundaki DNA parçalarına eklenerek onları bütünleyebilir. Bakterinin parçalanması sırasında salıverilen bu fajlar başka bakterilere bulaşabilir ve böylece başlangıçtaki konak bakterinin DNA'sını onlara aktarabilirler. Bu transdüksiyon tipindeki gen aktarımının oranı yüksektir, çünkü fajın taşıdığı genler bakteri kromozomunun genleriymiş gibi davranırlar. *Lizojen dönüşüm* ile gerçekleşen bu transdüksiyonun en iyi bilinen örneği, β fajının bulaşmış olduğu difteri basilinin *(Corynebacterium diphtheriæ)* toksinogenezinin transdüksiyonudur. Diğer durumlarda, transdüksiyon oranı düşüktür ve milyonda 3'ü geçmez; bunun nedeni, fajın, kendi DNA'sıyla bütünleşmemiş bakteri DNA'sı için taşıyıcı rolü oynamasıdır. Kimilerince *genelleşmiş transdüksiyon* da denen bu ikinci transdüksiyon tipi, bazı *Enterobacteriaceae*'de antijen dönüşümü biçiminde ya da antibakteri maddelere karşı direnç kazanma biçiminde deneysel olarak gözlemlenir.

TRANSEMPEDANS a. (fr. *transimpédance*). Siber. ve Telekom. AKTARMA* EMPEDANSI'nın eşanlamlısı.

TRANSEPT a. (ing. *transept*). Mim. ÇAPRAZSAHIN'ın eşanlamlısı.

Trans-Europ-Express (T.E.E.), Avrupa'nın büyük kentlerini birbirine bağlayan, 1. sınıf yüksek hızlı tren; son derece konforlu olan bu tren, yolcularına üstün nitelikte hizmetler sunar. İlk T.E.E. trenleri, 1957'de Avrupa'nın 7 demiryolu şebekesini (Hollanda, Belçika, Lüksemburg, Almanya Federal Cumhuriyeti, İsviçre, Fransa ve İtalya) kapsayan bağlantılarda hizmete girdi. Trans-Europ-Express başlangıçta yalnızca uluslararası bağlantılardan oluşuyordu; daha sonra, 1965 ile 1981 arasında, uzun güzergâhlı*kimi hızlı ulusal trenler de T.E.E. örgütlenmesine katıldı (özellikle Paris-Nice arasında çalışan Mistral treni). 1980'li yılların başlangıcından bu yana, yeterince yolcu toplayamayan kimi T.E.E. trenleri şehirlerarası* trenlere dönüştürüldü.

Trans-Europ-Express-Marchandises (T.E.E.M.), Avrupa demiryolu idareleri tarafından 1961'de kurulan ve yük trafiğinde, yolcu trafiği için Trans-Europ-Express'e benzer bir şebeke oluşturmayı amaçlayan demiryolu bağlantıları. Başlangıçta 34 olan bağlantı sayısı 1984'te 180'e yükselmiştir. T.E.E.M. tarafından gerçekleştirilen en uzun bağlantı 3 290 km'lik Sagunto-Stockholm bağlantısıdır.

TRANSFER a. (fr. *transfert*). **1.** Bir kimseyi, bir şeyi bir yerden başka bir yere taşıma, götürme, geçirme. **—2.** Bir hakkı, yetkeyi vb. gerekli formaliteleri yerine getirerek bir başkasına aktarma. **—3.** Bir işten başka bir işe (genellikle bir ücret artışıyla) geçme.
—Bank. *Transfer işlemi,* bir banka aracılığıyla yurtdışındaki bir kimseye fiilen ödeme yapılmasına olanak veren havale işlemi. (Yurtdışındaki bir alacaklısına para göndermek isteyen kişiler ödeyecekleri parayı kendi ülkelerindeki Merkez bankasına ya da başka bir bankaya ulusal para olarak yatırırlar. Banka, parayı alacak olan kişinin bulunduğu ülkedeki muhabirine bir ödeme emri göndererek bu paranın o bankadaki döviz hesabından alacaklıya ödenmesini sağlar.)
—İkt. *Transfer edilebilme gücü,* bir paranın ·ödemelerin çokyanlı olarak takas edilmesiyle ilgili bazı uluslararası yöntemlerle- başka bazı paralara dönüştürülebilir olma niteliği.
—Kamu mal. *Transfer harcamaları,* devletin iktisadi ya da sosyal bir amaçla müdahalesinden (sübvansiyonlar, yardım ve dayanışma kredileri, sosyal düzenlemelerin finansmanına katılımlar vb. aracılığıyla) doğan harcamalar. Bu harcamalara *karşılıksız ödemeler* de denir. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mil. muhs. Milli gelirin dağılımı sırasında, bir iktisadi karar biriminin başka bir iktisadi karar birimi yararına doğrudan karşılığı bulunmayan dağıtım işlemleri yapması. ‖ *Transfer gelirleri,* bu dağıtım işlemlerinden kaynaklanan gelirler.
—Muhs. Bir parayı ya da sermayeyi bir aktarma yazısıyla bir hesaptan başka bir hesaba geçirme.
—Psikan. AKTARIM'ın eşanlamlısı.
—Spor. Profesyonel bir oyuncunun kulüp değiştirmesi. (Bu durumda eğer oyuncunun bıraktığı kulüple sözleşmesi bitmemişse bu kulübe, sözleşmesi bitmişse transferi yapılan oyuncuya değişen miktarlarda bir para ödenir.)
—Teknol. *Transfer zinciri,* AKTARMA* ZİNCİRİ'nin eşanlamlısı.
—ANSİKL. Kamu mal. Kaynak kullanmayan, gelir aktaran transfer harcamaları iki grupta toplanabilir. İlki, özel ve tüzel kişilere yapılan gelir transferleridir: dul ve yetim aylıkları, işsizlik sigortası ödemeleri vb. İkincisi ise bazı mal ve hizmetlerin üretimini ya da tüketimini özendirmek için üretici ya da tüketiciye verilen sübvansiyonlardır: öğrencilere verilen karşılıksız burslar, dışsatımcıya verilen teşvikler, tarımsal ürünlere uygulanan destek alımları vb. Bu değişik yöntemlerle devletin yaptığı transfer harcamaları gerek sosyal amaçlı transferlerde olduğu gibi gelir dağılımını değiştirerek, gerek ekonomik nitelikteki transfer harcamalarında olduğu gibi maliyetleri etkileyerek ekonomide kaynak dağılımını değiştirirler. Bu olgu devletin kaynak dağılımına müdahalesinin bir örneğini oluşturur.

TRANSFERAZ a. (fr. *transférase*). Köklerin (örneğin metil) ya da kimyasal işlevlerin (asit, keton, aldehit) bir vericiden bir alıcıya doğru aktarımını özgül olarak katalizleyen enzim.

TRANSFERRİN a. (fr. *transferrine*). Hematol. SİDEROFİLİN'in eşanlamlısı.

TRANSFİGURATİO a. (lat. *transfiguratio*). Din. İsa'nın görünme sahnesinin canlandırıldığı, 6 ağustosta kutlanan Doğu ve Batı Kiliselerinin ortak bayramı. (Bu bayram Doğu'da V. yy.'ın sonunda, Batı'da IX. yy.'ın ortalarında ortaya çıktı. Roma takvimine 1457'de alındı.)

TRANSFORM FAY a. Coğ. Okyanus tabanlarını ve kara kütlelerini oluşturan yerkabuğu levhaları arasındaki faylara verilen ad.

Örneğin, okyanus tabanlarını levhalara ayıran kırıklar ya da iki farklı levha arasındaki Kuzey Anadolu fayı birer transform faydır. Bir çeşit doğrultu atımlı fay (ya da yırtılma fayı) olan transform fayları normal yırtılma faylarından ayıran özellik, fay boyunca yer değiştirmenin önemli ölçüde olmasına karşın, hareketin enine bir genişlemeye ya da kenet alanlarında bir sıkışmaya dönüşerek, fayın iki ucunda birden sona ermesi ve fay boyunca hareket yönünün, atım için gerekli yönün tam tersi olmasıdır. Bu tür faylar boyunca kuvvetli depremsellik görülür.

TRANSFORMASYON a. (fr. *transformation;* geç. lat. *transformatio*'dan). Biçim değişimi; dönüşüm.

■**TRANSFORMATÖR** a. (fr. *transformateur*). Elektrotekn. **1.** Bir elektrik enerjisi iletmek amacıyla, bir alternatif gerilimler ve akımlar sistemini, aynı frekansta ama genellikle farklı değerlerde başka bir gerilimler ve akımlar sistemine dönüştürmeye yarayan, iki ya da daha çok sargıdan oluşmuş elektromanyetik indüklemeli statik aygıt. (Kısalt. TRAFO.) [Eşanl. DÖNÜŞTÜRÜCÜ.] (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Değişmez akımlı transformatör,* ikincil devrenin empedans değişimleri ya da birincil sargıya uygulanan gerilimdeki değişimler ne olursa olsun, belirli çalışma sınırları içinde hemen hemen değişmez bir ikincil akım sağlayacak biçimde tasarlanmış transformatör. ‖ *Döner alanlı transformatör,* sargıları, içlerinden uygun akımlar geçtiğinde döner manyetik alanlar üretecek biçimde yerleştirilmiş çokfazlı transformatör. ‖ *Emici transformatör,* birincil ve ikincil sargıları, zemin aracılığıyla oluşacak dağılmayı azaltmak amacıyla, sırasıyla yalıtılmış iletkene ve bir cer hattının toprağa dönüş iletkenine seri bağlanmış transformatör. ‖ *Geçit transformatörü,* tek sargılı bir manyetik devreden oluşan ve bir akım transformatörü oluşturmak amacıyla, yalıtılmış bir geçit izolatörü üzerine monte

edilen aygıt. (Eşanl. BUSHİNG.) || *Gerilim yükseltici* ya da *gerilim düşürücü transformatör,* ikincil gerilimi, başka bir kaynağın verdiği gerilimle birleşen transformatör. || *Leblanc sistemi transformatör,* üçfazlı bir transformatörde, üçfazlı bir gerilim sistemini ikifazlı bir gerilim sistemine ya da ikifazlı bir gerilim sistemini üçfazlı bir gerilim sistemine dönüştürmeye olanak veren sargı montajı. || *Scott sistemi transformatör,* tekfazlı iki transformatörden oluşmuş bir bütünde, üçfazlı bir gerilim sistemini ikifazlı bir sisteme ya da ikifazlı bir sistemi üçfazlı bir sisteme dönüştürmeye olanak veren sargı montajı. || *Sütunlu transformatör,* manyetik devresi, sütun biçiminde iki ya da birçok çekirdekten oluşan transformatör.

—Akışkan. mekan. *Basınç transformatörü,* BASINÇ DÖNÜŞTÜRÜCÜ*SÜ'nün eşanlamlısı.

—Isıbil. *Buhar transformatörü,* daha yüksek sıcaklıkta bulunan buharın verdiği ısıyla, bir ısıtma yüzeyi içinde sıvıyı ısıtan buhar üreteci.

—ANSİKL. Elektrotekn. *Tekfazlı* bir transformatör, göreli manyetik geçirgenliği yüksek bir sac paketinden oluşmuş bir manyetik devre ve bunun üzerine yerleştirilmiş, elektriksel olarak bağımsız ama aralarında sıkı bir manyetik eşleme bulunan iki sargıdan oluşur: genellikle sinüzoidal bir alternatif gerilim kaynağıyla beslenen, n_1 sarımlı bir *birincil* sargı; bir alıcıyı besleyen, n_2 sarımlı bir *ikincil* sargı.

$m = n_2/n_1$ dönüştürme oranı, transformatörün tipini belirler: $m > 1$ ise, gerilim yükseltici (ve akım düşürücü) ve $m < 1$ ise gerilim düşürücü (ve akım yükseltici) bir transformatör sözkonusudur. Gerçekte, verimleri % 99'a erişebilen sınai transformatörler, U_1 ve I_1 birincil gerilim ve akımıyla U_2 ve I_2 ikincil gerilim ve akımı, $\underline{U}_2/\underline{U}_1 = \underline{I}_1/\underline{I}_2 = -m = -n_2/n_1$ bağıntısıyla ($\underline{U}$ ve $\underline{I}$ karmaşık değerler) birbirine bağlı olan "ideal transformatör"lere benzetilebilir. Transformatör tersinirdir, yani sargıların rolleri birbirleriyle değiştirilebilir.

Kimi üç sargılı transformatörler, biri ikincil sargı, öbürü üçüncül denen ek sargı ($\underline{U}_3$ ve $\underline{I}_3$'le gösterilen) aracılığıyla olmak üzere, iki alıcıyı besleyecek şekilde tasarlanmıştır; ideal transformatör yaklaşıklığında kalınmak koşuluyla, akımlar aşağıdaki bağıntıyı gerçekler:

$$n_1\underline{I}_1 + n_2\underline{I}_2 + n_3\underline{I}_3 = 0.$$

Üçfazlı transformatörler başlıca iki türdür:

1. özdeş ve bağımsız tekfazlı üç transformatörden oluşan *serbest akılı* transformatörler;
2. üç çekirdekten oluşmuş tek bir manyetik devresi olan, *zorlanmış akılı* transformatörler; bunlarda, çekirdeklerin her biri, her fazın birincil, ikincil ve gerektiğinde üçüncül sargılarını taşır ve eksenleri ya eşkenar bir üçgenin köşelerinde ya da aynı düzlem içinde yer alır.

Transformatörler bütün devrelerin, elektronik ve elektroteknik şebekelerin vazgeçilmez öğeleridir. Çok yüksek gerilimli (225 kV'tan yüksek) şebekeler üzerinde kullanılan en büyük birimlerin görünür gücü 1 500 MVA'ya erişebilir. Küçük birimler dışındaki bütün durumlarda, yalıtım ve soğutma problemleri ortaya çıkar. Transformatör, çoğu kez sıvı (yağ, Pyralène), kimi kez gaz (azot) ya da katı (kuvars) bir dielektrikle dolu bir metal tank içine yerleştirilerek bu problemler çözülür; soğutma, bir akışkanın, kimi durumlarda dielektriğin dolaşımıyla sağlanır.

TRANSFORMİZM a. (fr. *transformisme*). → DÖNÜŞÜMCÜLÜK.

TRANSGRESİF sıf. (fr. *transgressif*). Yerbil. Bir transgresiyona ilişkin.

TRANSGRESYON a. (fr. *transgression*). Yerbil. Deniz kıyısının yavaş ve görel ilerlemesi. (Deniz düzeyinin yükselmesi, kıyının hızla aşınması, yerel ya da bölgesel bir tektonik çökme sonucu oluşabilir.) [Eşanl. DENİZ BASMASI.]

TRANSHİMALAYA, çince **Gangdisi,** Tibet'te (Çin) dağ sistemi, Himalaya'yla aynı dönemde oluşmuştur; Himalaya'yı K.'e doğru izler, ama daha az yüksektir: en yüksek noktası 7 225 m'dir. Transhimalaya, Tibet'in en canlı bölgesi olan Brahmaputra'nın bereketli ve insanların yaşamasına elverişli yüksek vadisine (Tsangpo) egemendir; burada, 4 000 m'ye kadar tahıl yetiştirilir. Ama kuzey yamacı bozkırlarla kaplıdır.

TRANSHÜMANS a. (fr. *transhumance*). Coğ. → YAYLACILIK.

TRANSİLVANYA, türkç. **Erdel,** rumence **Transilvania** ya da **Ardeal,** macarca **Erdély,** alm. **Siebenbürgen,** Romanya'da tarihi ve coğrafi bölge. Merkezi *Cluj-Napoca.*

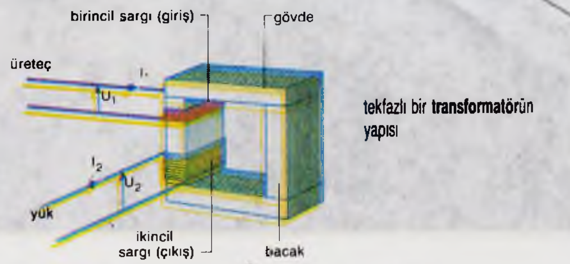
coğrafya

Karpatlar'la çevrili olan Transilvanya, yarılmış platolar, tepeler ve geniş vadiler bölgesidir. B'daki Apuseni* dağları Transilvanya dağları olarak kabul edilir. Bölge eskiden beri çok iyi biçimde tarıma açılmıştı. Platolarda tahıl yetiştirilir; düzleştirilmiş tepeciklerde tahıl ekili alanlar ve bağlar vardır. Koyun ve sığır yetiştiriciliği geleneksel hale gelmiştir; bazı dağ otlaklarından yaz aylarında hâlâ yararlanılır. Bölgede, Tîrgu Mureş çevresinde doğal gaz, Apuseniler'de altın, gümüş ve cıva yatakları. Başlıca sanayi merkezi Braşov'dur. Öbür sanayi merkezleri arasında Hunedoara (demir-çelik), Cluj-Napoca, Sibiu (makine ve tekstil sanayileri) sayılabilir.

Transilvanya'da üç etnik grup yaşar: Rumenler (en kalabalık grup), Macarlar ve Almanlar.

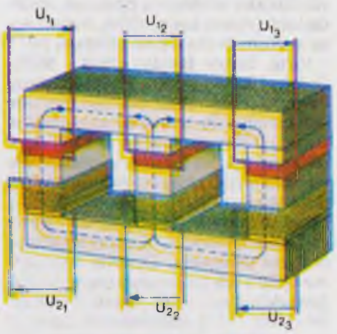
tarih

271-275 arasında Romalılar, Daçyalılar krallığı'nın ve Daçya eyaletinin merkezi olan bölgeyi boşalttılar. Transilvanya halkının kökeni, tartışmalı varsayımlara yol açtı. Rumen tarihçilere göre romalılaştırılmış halklar, oldukları yerde kalarak, Macarlar gelinceye kadar ardışık istilacıların (Gotlar, Vandallar, Avarlar, Bulgarlar vb.) bıraktığı etnik öğeleri kendi içlerinde erittiler. Macar tarihçilere göreyse, tersine, romalı ya da romalılaştırılmış öğeler buradan tümüyle ayrıldılar, öyleki bölge, uzun zaman istilacıların yalnızca gelip geçtikleri ıssız bir bölge olarak kaldı. Güneyden gelen Rumenler, Transilvanya'da kendilerini ancak XIII. yy.'da gösterirken, yedi macar kabileden biri olan Gyulalar kabilesi, X. yy.'dan beri bu bölgede yaşıyordu. Ancak belgelerin kanıtladığı tek şey, amcası Gyula'nın her şeyini elinden alan Macaristan kralı István I'in, 1003'te Transilvanya ("ormanın ötesindeki ülke") krallık topraklarına elkoyduğudur. István I bu topraklarda, önderi voyvoda unvanını alan bir comitat kurdu. XIII. yy.'da, comitatların sayısı yediye çıktı. Bölgede dışardan gelenlerin yerleşimi başladı ve bu yerleşimin yöntemleri, yıkıcı moğol istilasından (1241) sonra belirginlik kazandı. Macar soyluları, Sikullar ve Saksonlar gibi her ayrıcalıklı gruba, bölgede bir arazi verildi. Macar soyluların köylüleri havzanın merkezini tarıma açıyor; Sikullar, Oltu'nun kaynaklarını bekliyor, Saksonlar'sa XII. yy.'da Géza II tarafından Hermannstadt (bugün Sibiu) bölgesine yerleştiriliyor ve *Privilegium Andreanum* (1224) adlı belgeyle bu bölgenin özerkliği tanınıyordu. XIII. yy. başında Macaristan kralları, Rumenler'i kendilerine çekmeye başladılar. Macar tarihçilere göre her salgın ya da istila, merkez havzadaki Macarlar'ın sayısında bir azalmaya yol açarken, kendi dağlarına sığınan Rumenler daha iyi dayanıyor ve çoğalıyorlardı. XII. yy.'da krallık arazisi zararına oluşan büyük mülkiyet, XV. ve XVI. yy.'larda rumen ve macar serflerin sık sık ayaklanmasına yol açtı ve Saksonlar, rumen ülkelerle yapılan ticaretin gösterdiği gelişme sonucu zenginleşen bir yüksek burjuvazinin egemenliği altına girdiler. Krallık iktidarının güçten düşmesi (XIII.-XV. yy.), Transilvanya'yı voyvodaların eline bıraktı. Voyvodaların en ünlüsü olan János Hunyadi (1439 - 1456), Türkler'e karşı savaştı ve oğlu Matyas Hunyadi Corvinus, Macaristan kralı (Matyas I) olunca *Privilegium Andreanum*'u onayladı (Transilvanya-Osmanlı ilişkileri için → ERDEL). Lajos II Mohaç'ta Osmanlılar'a yenilince (1526), voyvoda János Zápolya, Habsburg hanedanından Ferdinand'la birlikte kendisinin de Macaristan kralı seçilmesini sağladı ve Sultan'ın vasali olduğunu ilan etti. Sultan'ın müdahalesi, krallığın parçalanmasına yol açtı. János Zápolya (1526 - 1540) ve oğlu János Zsigumond (1540 - 1571) tarafından denetlenen bölgeler, sonradan "Transilvanya prensliği" denilen seçici prensliği oluşturdular. 1571'de diyetin beş dini (katoliklik, calvincilik, luthercilik, Sikullar'ın unitarianismi ve Rumenler'in ortodoksluğu) kabul etmesi ya da hoşgörüyle karşılamasına karşın, calvincilik ağır bastı. Habsburglar'ın özel görevlileri olarak ortaya çıkan Karşı Reform görevlilerinin yol açtıkları karışıklıklardan yararlanan Eflak prensi Yiğit Mihail (1593 - 1601), üç rumen ülkeyi bir zaman için bir-

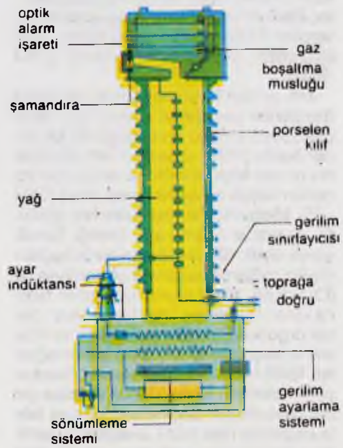

iki sargının sarım sayıları oranı $m = \frac{n_2}{n_1}$ dönüştürme oranını belirler

tekfazlı bir **transformatörün** yapısı

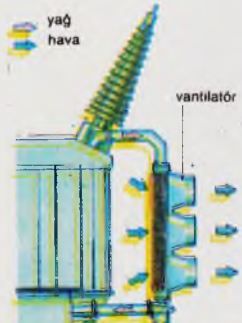

üçfazlı bir **transformatörün** yapısı

Alsthom Savoisienne belgesine göre

bir **transformatörün** kesiti

Alsthom Atlantique belgesine göre

zorlamalı yağ ve hava dolaşımıyla soğutulan bir **transformatörün** şeması

M. Levassort

Transilvanya Braşov'un güneyindeki Bran hisarı (1377)

leştirdi. Mihail ölünce müttefiki imparator Rudolf II Transilvanya'yı eline geçirdiyse de ülkenin siyasal ve dinsel özerkliğini István Bocskai yönetimine bırakmak zorunda kaldı (Viyana barışı, 1606). Habsburglar'ın düşmanı olan István I Báthory (1571 - 1576), Gábor Bethlen (1613 - 1629), György I Rakoçı (1630 - 1648) ve György II Rakoçi (1648 - 1660) gibi bazı prensler, Avrupa çapında önemli bir rol oynadılar. György II Rakoçi, Boğdan ve Eflak'ı topraklarına katmak başarısını gösterdiyse de Polonya'daki başarısızlığı Babıâli'nin Sikul Mihály I Apafi'yi (1661 - 1690) zorla kabul ettirmesine yol açtı. Ondan sonra imparator Leopold I, oğlunun seçilmesini kabul etmeyerek, *Diploma Leopoldinum* (1691) adlı bir belgeyle prensliğin bağımsızlığına son verdi. Ferenc II Rakoçi'nin (1703 - 1711) ayaklanmasını bastıran ve kendilerini Transilvanya prensi ilan eden Habsburglar, katolikliği desteklediler, *Partium*'un yarısını Macaristan'a geri verdiler (1732) ve valak bölgelerde "Militärgrenze" (Askeri sınır) kurdular (1764 -1851).

XVI. yy.'dan başlayarak geniş bir dinsel özerklikten yararlanan rumen öğe, uniat piskopos İ. I. Micu'nun kişiliğinde bir önder buldu (1730). Joseph II'nin reformlarını rumen köylülerin Horia tarafından yönetilen büyük bir ayaklanması izledi (1784 - 85). Metternich'in uzun süre hor gördüğü ve macar öğenin ağır bastığı Transilvanya diyeti, ülkenin Macaristan'a bağlanmasını sağlama başarısını gösterdiyse de (Cluj diyeti, 1848) sayısal güçlerinin farkına varan Rumenler, "dördüncü ulus" olarak örgütlendiler (15 mayıs 1848) ve Kossuth'a karşı giriştiği savaşta (haziran-ağustos 1849) hanedanı desteklediler. Avusturya'nın zaferinin ülkenin hiçbir öğesine yararı dokunmadı; doğrudan doğruya tahta bağlanan ülke (1851 anayasası), serfliğin kaldırılmasını sağladıysa da 20 ekim 1860 diplomasıyla yeniden eski anayasasına bağlandı. Saksonlar'ın ve Sikullar'ın özerkliğine son veren 1867 uzlaşmasıyla eyalet bir kez daha Macaristan krallığı'na bağlanırken, macarlaştırma siyasetinden hoşnutsuzluk duymaya başlayan rumen öğe gitgide Bükreş'e doğru yöneldi. İkili krallığın çöküşünden yararlanan rumen kökenli Transilvanyalılar, Romanya krallığı'yla birleşmeyi kararlaştırdılar (Alba İulia meclisi, 1 aralık 1918). Trianon antlaşması'yla (4 haziran 1920) bu karar onaylandıysa da Hitler'in koruyuculuğunda düzenlenen 30 ağustos 1940 Viyana hakemliğiyle Macaristan'a verilen Transilvanya'nın kuzey kesimi, İkinci Dünya savaşı sonunda (1945), Paris antlaşması'ndan (1947) önce Romanya'ya geri verildi. Macar azınlık için bir statü tanındı, ancak sorun bütünüyle çözümlenmiş görünmemektedir.

TRANSİLVANYA Alpleri, 1940'tan önce Romanya'da Güney Karpatlar'ın orta bölümüne verilen ad. Olt vadisinin her iki yanında, D.'da Făgăraş dağlarını ve B.'da, kuzeydeki Sebeş dağlarına egemen olan Parîng kütlesini kapsıyordu. Ülkenin en yüksek noktalarının (2 543 m) bulunduğu Făgăraş dağları Alpler'i andırdığı için bu adla anıldı.

Transiran demiryolu, İran'da 1 400 km uzunluğunda demiryolu; 1927 ile 1938 yılları arasında Basra körfezinde inşa edilen bu yol Hazar denizi'ne kadar İran'ı aşar, Zagros ve Elburz dağlarından geçer.

TRANSİT, -ti a. (fr. *transit;* ital. *transito,* geçiş; lat. *transitus, transire,* öbür yana geçmek'ten). **1.** Bir yerde beklemeden, durmadan geçme. **—2.** Bir ülke topraklarında durmaksızın ve giriş noktasıyla çıkış noktası arasında denizden geçmeksizin başka bir ülkeye geçirilen mallar için tanınan gümrük bağışıklığı. **—3.** *(Bir yerden) transit geçmek,* sözkonusu bir yolcuysa, durmadan, beklemeden geçmek; malsa, gümrüksüz geçmek. ‖ *Transit geçmek,* sürücü sözkonusuysa, trafik kurallarına uymamak (arg.).

—Denizc. *Transit bayrağı,* transitte bekleyen bir geminin, bu durumunu belirten ve uluslararası işaret koduna göre "T" harfi taşıyan bayrak. ‖ *Transitte bekleme,* bir ticaret gemisinin, su, yiyecek, yakıt ve malzeme ikmali yapmak için, kıyıya uğramadan açıkta beklemesi. ‖ *Transit limanı,* karayolu, ırmak ve diğer yollarla gönderilmek üzere yüklerin boşaltıldığı liman.

—Dy. *Transit kilitlemesi,* baştan aşağı geçilinceye kadar bir güzergâh üzerindeki makasları sabitleştiren kilitleme. ‖ *Transit tarifesi,* uluslararası trafikte yolcuların bir bölümünü kendi şebekelerine çekmek için kimi demiryolu şirketlerinin uyguladığı indirimli özel tarife. ‖ *Esnek transit,* makasları, güzergâh boşaldıkça serbest konuma getiren transit kilitlemesi. ‖ *Rijit transit,* güzergâh tümüyle boşaldıktan sonra, tüm makasları aynı anda serbest konuma getiren transit kilitlemesi.

—Uluslarar. ikt. Bir devletin sınırları içinde katedilen, ama başlangıcı ve sonu başka devletlerin sınırları içinde bulunan yol bölümü.

—Verg. huk. *Transit beyannamesi,* sundurma ve antrepolara konulacak transit eşyalar için sahip ya da temsilcileri ya da taşıyıcıları tarafından gümrük idaresine verilen beyanname. ‖ *Transit eşya,* yabancı bir ülkeden başka bir yabancı ülkeye gitmek üzere ulusal topraklardan geçen eşya. ‖ *Transit rejimi,* gümrüğe gelen transit eşyalar için uygulanacak yöntemleri göstermek üzere gümrük yasası içinde yer alan düzenleme. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Denizc. *Transit yük,* limana giren bir geminin ambarında bulunan ve limana boşaltılmayacak olan yük.

—ANSİKL. Verg. huk. Gümrüklerden transit olarak geçen eşyadan, bu geçişler dolayısıyla yapılan denetlemenin gerektirdiği masraflarla yerine getirilen hizmetlerin karşılığı olan ücretlerin dışında hiçbir vergi ve resim alınmaz. Demir ve havayolları ile gelen ve taşıtlardan çıkarılmaksızın transit geçirilecek olan eşya kuşkulu bir durum dışında sınırdaki çıkış gümrüğüne kadar muayene edilmeksizin kurşunla mühürlenerek manifestosuyla birlikte gönderilir. Sundurma ve antrepoya konulduktan sonra transit edilmek istenilen eşya, gümrüğe, iki nüsha transit beyannamesi ile beyan edilir. Eşya, gerekli görüldüğü zaman muayene edilerek bu beyannamelerin bir nüshası ile birlikte çıkış gümrüğüne gönderilir. Demiryollarından başka kara taşıtları ile yapılacak adi transit işlemlerinde eşyanın vergileri teminata bağlanır.

Transit, ABD tarafından deniz ve hava seyirlerine yardımcı olması için fırlatılan ve bütün sorumluluğu amerikan deniz kuvvetlerine (US Navy) ait olan uydular ailesi. Bu ailenin ilk deney aracı 1959'da ve ilk işlevsel aracı da (Transit 5A) aralık 1962'de fırlatıldı. Ağırlığı 60 kg olan Transitler 1 075 km'lik bir yükseltide, kutup yörüngesi çevresinde dolanırlar ve yaklaşık 160 m'lik bir saptama duyarlığı sağlarlar. Bu uyduların, Nova adı verilen geliştirilmiş bir modeli, 1981'de hizmete girmiştir. Transitler, 1967'den bu yana askeri amaçlar dışında da kullanılmaktadır.

TRANSİTRON a. (fr. *transitron; transi[t],* transit ve *[élec]tron,* elektron'dan). Elektron. ve Radyotekn. Bir pentodun durdurma ızgarasına ilişkin akım/gerilim özeğrisinin negatif dirençli bir bölümünü kullanan elektronik düzenek; bu, salınım üretmek için bu elektrota seri olarak bir salınım devresi bağlanarak gerçekleştirilebilir. (Elektrot akımı, gerilim arttığında azalıyorsa, özeğrinin negatif dirençli olduğundan söz edilir.)

TRANSKEİ, Güney Afrika homelandlarının (bantustan) ilki. 1979'da "kendi başına kalkınma" politikası çerçevesinde bağımsızlığa kavuştu. Güneyinde Kei River, kuzeyinde Natal ve batısında Lesotho'nun yer aldığı, Hint okyanusu'nda kıyısı bulunan bu yeni "devlet", Pretoria hükümetinin izlediği bir toprakları birleştirme programının sonucu 42 870 km^2'lik bir alana yayılır. Nüfusu 1990 yılı verilerine göre 3 301 000 kişidir. Transkei halkının % 14'ü Güney Afrika Cumhuriyeti'nde çalıştığından ancak zaman zaman Transkei'de yaşamaktadır. 1976 yılından beri sanayideki gelişme büyük bölümü Butterworth'ta (siyasal merkezi *Umtata*) olmak üzere 10 500 işin açılmasıyla sınırlı kaldı. Geleneksel uygulamalardan yeterince kurtulamamış bir tarımın istihdam sağlayamadığı, 1981'de sayısı 120 000'e çıkan işsizler dikkate alındığında bu rakam çok düşük sayılabilir. Besin gereksinimlerinin % 90'ının dışalım yoluyla ve bütçenin % 80'inin de Güney Afrika maliyesince karşılanması, Pretoria dışında hiçbir yabancı başkentin tanımadığı bu toprakların bağımlılık ölçüsünü ortaya koymaktadır.

TRANSKONTEYNER a. (ing. *transcontainer*'den). Aktar. Uluslararası taşımacılıkta, vagon, kamyon, gemi ve uçaklarda taşınmak üzere yapılmış ve donatılmış konteyner.

TRANSKRİPSİYON a. (fr. *transcription*). ÇEVRİYAZI'nın eşanlamlısı.

—Genet. *Genetik transkripsiyon,* bir DNA modelinden hareketle RNA (haberci RNA, ribozomik RNA, RNA-S) sentezlenmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Müz. Başlangıçta belli bir çalgı, ses ya da çalgı grubu için yazılmış bir yapıtı başka bir çalgı, ses ya da çalgı grubuna uyarlama. ‖ Bir tablaturayı ya da eski bir partisyonu çağdaş notalama işaretleriyle yeniden yazma.

—ANSİKL. Genet. *Genetik transkripsiyon.* Bu sentez, RNA polimeraza (ya da transkriptaza) bağımlı bir DNA tarafından kontrol edilir. Haberci RNA'nın sentezi, genetik koda göre DNA içinde yazılı genetik mesajın çevirisinin önemli aşamalarından

biridir ve protein sentezi ile son bulur. Sentezde şunlar bulunur: başlama bölgesinin tanınması, şifreli mesajı (kod) içeren DNA parçasının doğru çevrilmesi, bitiş bölgesinin tanınması ve yeni oluşan RNA'nın çözünmezleşmesi. Daha sonra, aminli asitleri polipeptit zincirleri olarak bir araya getiren ribozomlar ve taşıyıcı RNA tarafından bunun şifresi çözülür.

TRANSKRİPTAZ a. (fr. *transcriptase*). **1.** Dezoksiribonükleik asitte (DNA) kayıtlı bulunan mesajı aktararak bir ribonükleik asit (RNA) bireşimini katalizleyen enzim; ilgili DNA kalıp görevi yapar (DNA'ya bağımlı RNA polimeraz). **—2.** *Ters transkriptaz*, uygun bir ribonükleik asitten bir dezoksiribonükleik asit üretmeye yarayan transkriptaz (örneğin, virüslerdeki RNA' ya bağımlı DNA polimerazı).

TRANSLEİTHANİA. Tar. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun, *Leitha*'nın doğusunda yer alan ve Macaristan'ı, Transilvanya'yı, Askeri sınırlar'ı ve Hırvatistan'ı içine alan bölümü. (İmparatorluğun diğer bölümü *Cisleithania*'ydı.)

TRANSLOKASYON a. (ing. *translocation*, yer değiştirme; lat. *trans*, ötesinde, ve *locatio*, bulunulan durum). Genet. Bir hücrenin ya da bireyin kromozomlarında yer alan kromozom parçaları ile gen sekanslarında konum değişikliği yaratan yapısal kromozom düzenlenmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Cerr. Farklı bir işlev yaptırmak amacıyla bir kirişin yolunu değiştirme esasına dayanan cerrahi girişim.
—ANSİKL. Translokasyonlar, özdeşine yapışmalı ya da yapışmasız kromozom kırılmalarından ileri gelir. Özgül genetik birleşme ya da ayrılma tipleri biçiminde ortaya çıkar: anormal bağlantı (linkaj) grupları, indirgeme meyozu birleşmeleri, dölde ölümcüllük, aile trizomileri.

Translokasyonlar, kromozom içi olabileceği gibi (bu takdirde bir tek kromozomu etkileyerek ötelemelere ya da ikili eşlemelere neden olur) kromozomlar arası da olabilir (bu takdirde iki ya da daha çok kromozomu etkiler). Bu ikinci durumda şu translokasyonlar yer alır: 1. uçsantromerli kromozomların santromer bölgesinde meydana gelen ve tam kolların anormal kaynaşması ile devam eden kırıklardan ileri gelen *Robertsonyen translokasyonlar;* 2. sentromerin uzakta kırılmasından ve kırık parçaların yer değiştirmesinden ileri gelen *karşılıklı translokasyonlar.*

Kromozom kütlesinde nicel bir değişiklik meydana getirmeyen translokasyona *dengeli* translokasyon denir; bazı kromozom bölütleri için yetersizliğe ya da eşlenmeye yol açıyorsa *dengesiz*'dir.

Meyoz sırasında meydana gelen translokasyonlar, bir örneği yandaki şekilde gösterilen çok özel biçimlenmelere neden olabilir.

İnsan türünde, Robertsonyen translokasyonlar, özellikle t (14; 21), ailevi trizomi 21 vakalarından sorumludur. Aynı şekilde t (13; 14) translokasyonu da ailevi trizomi 13'e neden olur. Karşılıklı translokasyonlar, kromozom parçalarının trizomileri ya da monozomilerinden kaynaklanan çok sayıda hastalıktan sorumludur. Doğumda Robertsonyen translokasyonların sıklığı 9/1 000 ve karşılıklı translokasyonların sıklığı 1/1 000 dolayındadır. Translokasyonlar, diğer yapısal düzenlemelerle birlikte türlerin evrimi sırasında önemli rol oynamıştır.

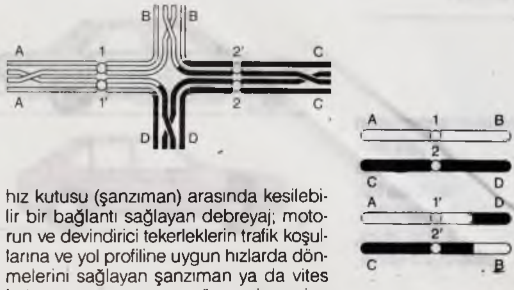
Translokasyonlar, beden hücrelerinin mitoz bölünmeleri sırasında da gözardı edilmeyecek bir sıklıkta meydana gelmektedir. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan anormal hücreler büyük çoğunlukla atılmaktadır. Fakat şimdi pek çok kanser ya da lösemi vakasının temelinde translokasyonların yattığı bilinmektedir: örneğin, kronik miyeloit lösemiden sorumlu Filadelfiya kromozomu (Ph^1), kromozom 22 ile kromozom 9 arasındraki translokasyondan doğmaktadır.

TRANSLUCİDUS a. (lat. *translucidus*, yarısaydam). Bulutların sınıflandırılmasında, büyük bölümü, Güneş'in ya da Ay'ın konumunu gösterecek kadar yarısaydam olan yığın, örtü ya da katman halindeki bulut.

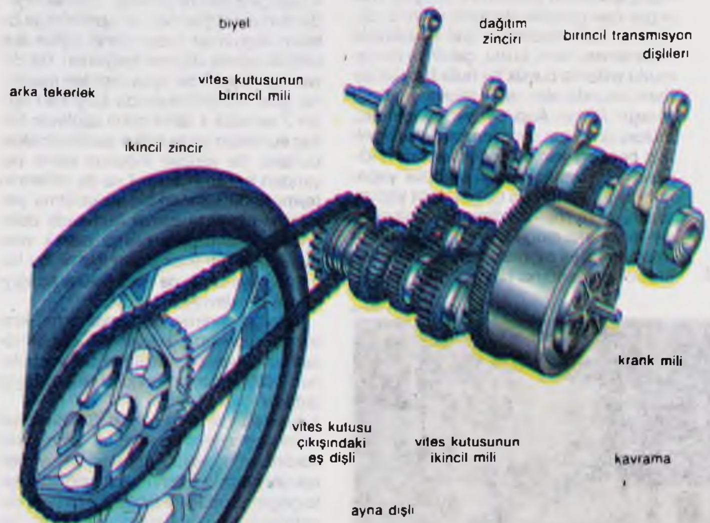
TRANSMETİLASYON a. (fr. *transméthylation*). Biyokim. Metil (CH_3—) grubunun bir molekülden diğerine aktarılması. (Transmetilasyon tepkimeleri zehir giderme mekanizmalarında büyük rol oynar.)

TRANSMİSYON a. (fr. *transmission*, iletme, aktarma'dan). Dy. *Kaymalı transmisyon*, elektrik motorlu ya da elektrikli transmisyonlu taşıtlarda, motor çiftini ileten ve dingilin motora göre gerek düşey düzlemde, gerek yatay düzlemde serbestçe hareket etmesine olanak veren organ. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Elektron. ve Telekom. *Transmisyon borusu*, DALGA KILAVUZ*U'nun eşanlamlısı.
—Hidr. pnöm. *Hidrostatik transmisyon*, HİDROSTATİK İLETİM*'in eşanlamlısı.
—Mak. san. AKTARMA'nın eşanlamlısı.
—Oto. ve Bisikç. Devindirici tekerleklere devindirici kuvvet çiftini uygulamak için, motor ile devindirici tekerlekler arasına yerleştirilen mekanik organların tümü. (Eşanl. AKTARMA, İLETİM.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Ayan sürekli transmisyon*, gerekli hız düşürme oranını sürekli bir biçimde ayarlamayı sağlayan transmisyon düzeneği. ‖ *Otomatik transmisyon*, sürücünün katkısı olmadan trafik koşullarına göre (yolun profili, yük, ani hızlanma, yavaşlama) vites değiştirme ve kavrama seçimini otomatik olarak sağlayan mekanizma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Dy. *Kaymalı transmisyon.* Bu transmisyon, dingille doğrudan ilişkisi olan kütleleri küçültmek ve böylece yola etki yapan dinamik kuvvetleri azaltmak amacıyla geliştirilmiştir. Klasik transmisyonlar (kardan kavramalı ya da oynar bilezikli), dingilin, cer motorunun tespit edildiği boji şasisine göre ancak düşey salınımlarına olanak verir. Dingile tespit edilmiş bir küçük eş dişliye göre enlemesine hareket edebilen, içi yivli bir tambur sayesinde, kayan transmisyon, dingil ile boji şasisi arasındaki enlemesine salınımlara da olanak verir ve böylece dingile enlemesine bağlı kütleyi küçültmeyi sağlar. Motor çifti, tamburun yivleriyle dingile iletilir. Dingili saran içi boş bir mil, tamburu ve ana ayna dişliyi, bir çift kardan kavraması oluşturan iki bilezik yardımıyla birbirine bağlar. Bu tip transmisyon çok yüksek hızlarda seyreden taşıtlarda kullanılır.
—Oto. ve Bisikç. Motorlu bir taşıtta transmisyon şu organlardan oluşur: motor ile hız kutusu (şanzıman) arasında kesilebilir bir bağlantı sağlayan debreyaj; motorun ve devindirici tekerleklerin trafik koşullarına ve yol profiline uygun hızlarda dönmelerini sağlayan şanzıman ya da vites kutusu; şası yapısına göre enlemesine yerleştirilmiş tekerlek akslarına hareket ileten konik çark çifti; ve virajlarda tekerleklerin birbirlerine göre farklı hızlarda dönmesini sağlayan diferansiyel.

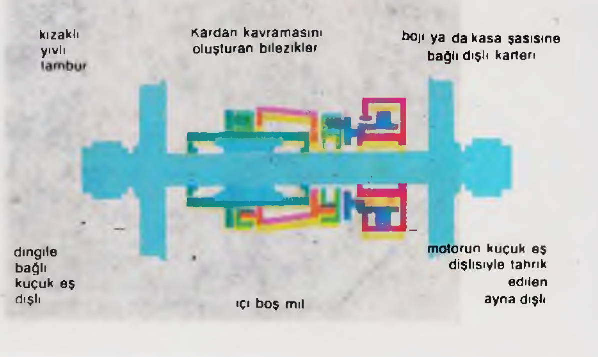
Bu organlar, üç biçimde gruplandırılabilir.
1. Arka tekerlekleri devindirici (itme) olan klasik düzende, genellikle motorla birleştirilen kavrama ve şanzıman ön taraftadır; bir kardanla (mil çok uzun olduğunda kimi kez iki kardan) eklemlenmiş transmisyon mili şanzımandan çıkan hareketi arka köprüye iletir. Transmisyonun geri kalan organları arka tekerleklerle gruplanır. Şasiye, askı donanımı öğeleriyle bağlanan arka köprüde şu parçalar bulunur: transmisyon miliyle kumanda edilen ve diferansiyel kutusuna bağlı büyük ayna dişliyle kavrama yapan pinyon dişli. Diferansiyel, devindirici tekerlekleri taşıyan milleri döndürür. Transmisyon milinin yerine, iki parçalı bir mil kullanılabilir; bu parçalar, alçak şasinin ortasındaki kauçuk üzerine monte edilmiş bir yatakta, değişken bir açıya göre birleşir.
2. Önden çekişli araçlarda, ön tekerlekler, motorun hareketini kardan kavraması ve homokinetik kavrama (mil başına bir tane) yardımıyla tekerlek akslarına ileten ön köprüyle hareket ettirilir.
3. Arkadan çekişli eski düzende, motor-transmisyon grubu arkaya, devindirici tekerlekler üzerine yerleştirilmiştir, motor dingilin ön ya da arka tarafında bulunabilir.

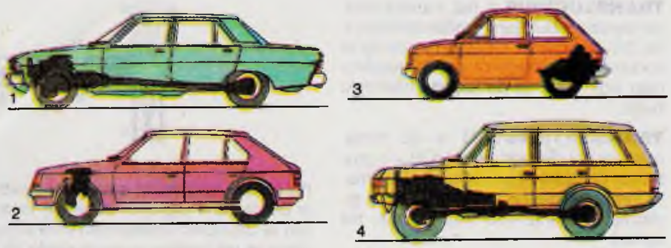
B ve D parçalarını değiştokuş etmiş olan iki kromozom arasında (biri beyaz ve biri siyah) karşılıklı **translokasyon** örneği
(1 ve 2, translokasyondan önce kromozomlar; 1' ve 2' translokasyondan sonra kromozomlar. Meyoz sırasında [pakiten evre] yeniden düzenlenmiş olan kromozomlar, homolog parçaların tam olarak ortaya çıkmasını sağlayan bir haç biçiminde yer alırlar.)

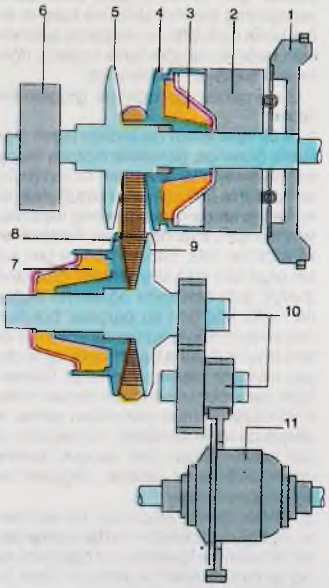
motosiklet **transmisyonu** (zincirli)

bir kaymalı **transmisyonun** şeması (demiryolu)

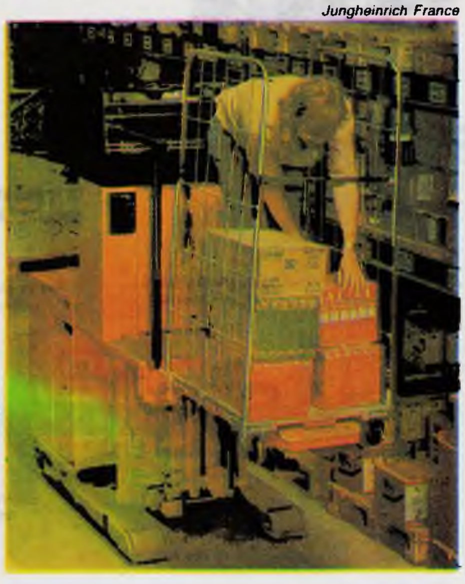
otomobil **transmisyon**larının çeşitli tipleri
1. Motor önde ve arkadan itişli;
2. Önden çekişli;
3. Motor arkada;
4. Devindirici dört tekerlek.

Fiat belgesine göre

bir otomobilin ayarı sürekli **transmisyonu** (Fiat Uno-Matic)
1. Volan;
2. Çokdiskli kavrama;
3. Konik ana disklerin kumandasında kullanılan yağ;
4. Konik ana disk;
5. Konik ve hareketli ana disk;
6. Yağ pompası;
7. Konik ikincil disklerin kumandasında kullanılan yağ;
8. Eksenel olarak kayan konik ikincil disk;
9. Konik ikincil disk;
10. Hız düşürme kutusu;
11. Diferansiyel.

Jungheinrich France

elektrikli **transpalet**

• *Dört tekerlekli transmisyon.* Devindirici dört tekerlek uzun süreden beri her türlü arazide çalışan özel taşıtlarda kullanılmaktadır. Ferguson sisteminin çok güçlü bir ingiliz arabasına (Jensen FF.) uygulanması gibi özel gerçekleştirmeler dışında, devindirici dört tekerleğin özel arabalarda kullanılması, karlı, buzlu, çakıllı ya da çamurlu yollarda büyük bir hızla hareket etmek zorunda olan ralli arabalarıyla başlamıştır. Alman Audi firması bu formülü, motoru ön tarafa uzunlamasına yerleştirilmiş, her iki dingili de çoğunlukla devindirici olan "Quattro" serisi arabalar yaparak yaygınlaştırdı. Bu tip hafif taşıt yapımcılarına göre, merkezi diferansiyel sayesinde ön ve arka dingiller arasında ve dingil diferansiyelleri sayesinde de her tekerlek arasında devindirici kuvvet çiftinin paylaşılmasının optimizasyonu, kaygan zemin üzerindeki yoltutumunu yakıt tüketimiyle bağdaştırmayı sağlar. Yoltutumla ilgili olan bu çözüm, fren kilitlenmesini önleyici sistemlerle de uyuşmaktadır. Devindirici dört tekerleğin benimsenmesi, doğal olarak enlemesine motorlarla donatılmış arabalarda hareket aktarma konusunda sorunlar yaratmıştır. Bu zorluk da, devindirici kuvvet çiftini en az enerji kaybıyla iletmeyi sağlayan düzeneklerle, teknik olarak çözülmüştür.

• *Otomatik transmisyon.* Planet dişli takımlı bir vites kutusuna bağlı hidrolik kuvvet çifti değiştirici*sinden oluşan bir takımla gerçekleştirilir. Hidrolik kavramadan esinlenerek yapılan kuvvet çifti değiştiricisi, hidrolik kavrama gibi, motor tarafından döndürülen kanatlı bir çark ile transmisyon miline bağlı kanatları hareketli bir başka çarktan meydana gelir; ancak bu iki çark arasına, serbest çark üzerine monte edilmiş ve reaktör denilen üçüncü bir kanatlı çark yerleştirilmiştir. Bunların tümü, yağ içeren bir karterde bulunur; pompa görevi yapan kanatlı çark tarafından basılan yağ, bu üç öğenin içinde dolaşır ve bunların birbirleriyle bağlantısını sağlar. Reaktörün rolü, motorun döndürdüğü çarktan çıkan yağ akısının yönünü, hıza bağlı olarak değiştirmektir; bu da, kanatları hareketli çarka iletilen kuvvet çiftinin değerinin artmasını sağlar.

Planet dişli takımı, en basit biçimiyle, "güneş dişlisi" denilen ve diş düzeni dışta yer alan merkezi bir çark ile planet dişli başlığına monte edilmiş, "planet dişli" denilen ara dişlilerden ve hipoksiloidal bir takım oluşturmak üzere planet dişliler aracılığıyla güneş dişlisine bağlanan, diş düzeni içte büyük bir ayna dişliden meydana gelir. Konstrüksiyonda bugünkü eğilim 3 ve hatta 4 tahvil oranı sağlayan birkaç episikloid grubundan yararlanmaktır; bunlara, bir yandan motorun rejimi, öte yandan transmisyon mil ya da millerinin rejimiyle denetlenen bir mekanizma yardımıyla otomatik olarak kumanda edilir, ancak sollamalarda bilinçli olarak vites düşürmek için (*kick down* işlemi) bu kumanda ayakla ya da vites kolu aracılığıyla elle de devreye sokulabilir.

Yakıt ekonomisi sağlamak için, kimi transmisyonlarda, kuvvet çifti değiştiricisinde merkezi bir kilitlenme sistemi bulunur; böylece kayma sonucu oluşan kayıp giderilir.

• *Ayarı sürekli transmisyon.* Sürekli tahvil oranı sağlayan vites kutuları, otomobilin icadından bu yana, özellikle, radyal olarak yer değiştirebilen bir tekercığı harekete geçiren sürtünme tablalı sistemlerle donatılmış hafif arabalarda denenmiştir. Fouillaron tarafından tasarlanan ve kullanılan, genişleme özelliğine sahip birleşik kasnaklı variyatörleri hatırlatmak daha ilginçtir, çünkü bu variyatörün ilkesi, 1985'ten bu yana, hafif arabaları donatmak için öngörülen çözümlerin temelini oluşturur. Hidrolik kuvvet çifti değiştiricisinin, gerçekten, düşük kuvvet çiftlerinin iletimi için gerekli yüksek enerjinin bir bölümünü soğurma sakıncası vardır. 50'li yılların sonunda, hollanda firması Van Doorne, Variomatic denilen ve 600 cm^3'lük bir motora sahip DAF arabalarına seri biçimde monte edilmiş genişleyen kasnak ve kayışlı bir transmisyon önerdi. Geliştirilen bu transmisyon, 1 100 ve hatta 1 300 cm^3'lük motora sahip DAF ve DAF-Volvo modellerinde iyi sonuçlar verdi. 1980'den sonra aynı ilke, enine motorlu ve ön tekerlekleri devindirici hafif arabaların el kumandalı mekanik vites kutusunun yerine kullanılması düşünülen ve çok sıkı bir grup olan düz transmisyonun incelenmesi çerçevesinde yeniden ele alındı. Transmatic adı verilen bu grup, aynı zamanda birleşik bir kasnak çifti içerir; bu kasnakların destek kapaklarından biri hareketlidir ve bir yağ pompasıyla beslenen hidrolik bir silindir pistonunun hareketiyle kumanda edilir. Tahrik edilen kasnağın, elektrik ayar devresine bağlı hareketli bir destek kapağı da vardır. Bu bütün, ayrıca bir merkezkaç kavrama ya da bir hidrolik kavrama, diferansiyele bağlı hız düşürücü bir dişli takımı ve son olarak bir geri vites düzeneği içerir. Transmisyon kayışı, bükülgen plastik bir destek üzerine monte edilmiş metal bloklardan oluşur. 1 300 ile 1 600 cm^3'lük bir motorda, yaklaşık 320 blok vardır.

Motosikletlerde transmisyon, uzun süre, arka tekerlek aksı üzerine bir zincirle sağlanmıştır. Bu zinciri, yağ banyolu ya da motor karterinden gelen yağ buharıyla yağlama yapacak sızdırmaz bir karter içine alma eğilimi vardır. Gitgide artan bir başka eğilim de, küçük eş dişlisi mile, büyük eş dişlisi ise göbeğe bağlı konik dişli çiftini döndüren bir transmisyon mili kullanmadır. Kimi motorlu bisikletlerde, krank miline bağlı olan ve çekici tekerleğin lastiğine sürtünen korindon tekercikli bir transmisyon kullanılır. Bu sistem kavramayı ortadan kaldırır. Bisikletlerde transmisyon, pedal düzenini, birçok eş dişli, yani arka tekerlek göbeğine yerleştirilmiş episikloidal dişli takımıyla tahvil oranını değiştiren bir sistem yardımıyla arka tekerlek aksına bağlayan bir zincirle sağlanır.

TRANSMİTANS a. (ing. *transmittance*'den). Siber. ve Telekom. **1.** AKTARMA* FONKSİYONU'nun eşanlamlısı. **—2.** *Eşsüreli transmitans,* bir ikikapılı çıkışındaki bir işaretin Fourier dönüşümünün, girişte kendisine denk düşen işaretin Fourier dönüşümüne oranı. ‖ *Eşyapılı transmitans,* bir ikikapılı çıkışındaki bir işaretin Laplace dönüşümünün, girişte kendisine denk düşen işaretin Laplace dönüşümüne oranı.

TRANSMODÜLASYON a. (fr. *transmodulation*). Radyotekn. KİPLEMEÖTESİ'nin eşanlamlısı.

TRANSNİSTRİA (*Nistru*'dan, Dniestr' in rumence adı), Romanya'nın kendi topraklarına kattığı Ukrayna Moldavyası'na 1941'den 1944'e kadar verilen ad.

TRANSOİT sıf. (fr. *transoïde*'den). Org. kim. Dienler ve enonlar durumunda olduğu gibi bir yerleşme izomeri için kullanılır. (Eşanl. S-TRANS.)

TRANSPADANA *(Repubblica),* Bonaparte'ın, Bergamo, Brescia ve Cremona bölgelerinin bir bölümünü Milano bölgesi'ne katarak kurduğu (aralık 1796) italyan cumhuriyeti; temmuz 1797'de Repubblica Cisalpina'yı oluşturmak üzere Repubblica Cispadana ile birleştirildi.

TRANSPADANA bölgesi, İ.Ö. I. yy'da Gallia Cisalpina'nın Po'nun kuzeyindeki bölümüne verilen ad.

TRANSPALET a. (fr. *transpalette*). Hafifçe kaldırmak ve kısa mesafelere taşımak için bir yükün ya da bir paletin altına sokulabilen motorlu ya da motorsuz küçük aktarma aygıtı.

—ANSİKL. Transpalet, bir yönlendirici dingil, kimi zaman bir tahrik dingili ve genellikle uçlarında oynak tekercikler bulunan taşıyıcı iki koldan oluşur. Mekanik ya da hidrolik bir düzenek, bu kolları kaldırarak yükün aktarılmasını sağlar.

TRANSPLANT a. (fr. *transplant;* lat. *trans,* değişiklik, geçmek, ve ing. *to plant,* dikmek, ekmek). **1.** Plastik cerrahide ya

da gref yapımında olduğu gibi bir parçayı bir yerden bir yere nakletme eylemi. **—2.** Nakledilen ya da gref yapımında kullanılan doku parçası.

TRANSPLANTASYON a. (fr. *transplantation*). Cerr. ORGAN* NAKLİ'nin eşanlamlısı.

TRANSPLANTOLOJİ a. (fr. *transplantologie*). Organ nakillerini inceleyen tıp ve cerrahi dalı.

TRANSPORT a. (fr. *transport*'tan). **1.** Taşıma, nakil. **—2.** Taşımacılık, nakliyat.

TRANSPOZİSYON a. (fr. *transposition*). Müz. AKTARIM'ın eşanlamlısı.

TRANSSENDENTAL sıf. ve a. (alm. *transzendental*). Fels. → TRANSANDANTAL.

Transsibirya boruhattı, Rusya'daki bir ham petrol boruhattının adı. Samotlor yatağını (Batı Sibirya'da) İrkutsk'a (Baykal gölü kıyısında) bağlar; Omsk'tan gelen bir kol da bu hatta eklenir.

Transsibirya demiryolu, Ural dağlarını ve Sibirya'yı aşarak Moskova'yı Vladivostok'a bağlayan kıtalararası demiryolu (9 297 km). Yüksek hızlı trenlerle bu yol yaklaşık 7 günde alınır. Transsibirya demiryolu'nu iyileştirmek için birçok çalışma yapıldı. Çita'ya kadar hattın elektrifikasyonu gerçekleştirildi ve nüfusun yoğun olduğu bölgelerde yeni güzergâhlar oluşturuldu. İki hat Yekaterinburg ve Çelyabinsk'ten geçerek Moskova'yı Omsk'a bağlar; daha güneyden geçen bir başka hat *(Yujsib)*, K. Kazakistan'ın kuzeyinden Barnaul ve Abakan hatlarıyla Magnitogorsk'u Doğu Sibirya'da Tayşet'e bağlar. Transsibirya demiryolu Baykal gölünün çevresini dolaşıp, Baykalötesi dağları aştıktan sonra, Amur ve Usuri nehirleri boyunca çin-rus sınırına koşut bir yol izler. Lena üzerindeki Ust-Kut'u Komsomolsk-Na-Amure'ye bağlayan yeni bir hat (B.*-A.M.) hizmete girmiştir. Transsibirya demiryolu Güney Sibirya'nın nüfuslandırılmasında ve değerlendirilmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Avrupa ile Rusya'nın Asya'daki bölümü arasındaki transit akışların temelini oluşturur (doğudan batıya enerji ürünleri ile hammadde, batıdan doğuya ise donanım, makine ve işlenmiş ürün taşımacılığı) ve Sibirya'da bölgelerarası ulaşıma olanak verir. Güneyde, gemilerin çalışmasına elverişli nehir yollarıyla kesiştiğinde, önemli ulaşım noktaları arasındaki bağlantıları sağlar (Omsk, Novosibirsk, Krasnoyarsk, Habarovsk).
—Tar. Çelyabinsk ile Vladivostok arasında bir demiryolu yapma kararı 1891'de alındı. İmparatorluk tarafından gerçekleştirilen Transsibirya demiryolu hattı, Sibirya'nın zenginliklerini değerlendirmeyi ve Çin pazarına açılmayı amaçlıyordu; yapımına başlangıç ve bitiş noktalarından başlanan hat, 1898'de bir yandan İrkutsk'a, diğer yandan da Habarovsk'a ulaştı. Bu arada, rus hükümeti, hattı Mançurya'nın içinden geçirebilmek için çin hükümetiyle pazarlığa girişti (1896) ve 1898'de Port-Arthur'u devraldı. 1897 ile 1903 arasında Ruslar tarafından inşa edilen Mançuryaötesi demiryolu 1903'te Port-Arthur'a bağlandı (Doğu Çin hattı); ancak Japonlar'la olan savaş sonucunda (1904 - 1905) yenilen Rusya bu hattın güney bölümünü Japonya'ya bıraktı. Amur hattıyla sağlanan Vladivostok-Çita bağlantısıysa 1916'da tamamlandı.

TRANSSONİK sıf. (fr. *transsonique*). SESYAKINI'nın eşanlamlısı.

TRANSTARSUS a. Zool. Eklembacaklılarda, tarsustan sonra gelen ayak çıkıntısı. (Kıvrılabilen bir tırnak ya da bir kıskacın hareketli parçasından oluşabilir; kabuklularda buna çoğunlukla *daktilopodit* denir.)

TRANSTİBERİNUS sıf. (lat. *transtiberinus*, *Tiberis*, Tevere'den). Esk. Rom. Tevere'nin sağ kıyısında yer alan eski roma mahallesi için kullanılır. (Bugünkü *Trastevere*.)

Boutin-Atlas-Photo

Transvaal
ilin doğu kesiminden bir görünüm

TRANSTRÖMER (Tomas), isveçli şair (Stockholm 1931). Akıcı, müzikli ve özentili bir üsluba sahip şiirlerinde, doğanın büyüsünü, evrenin birliğini ve özgürlük gereksinimini dile getirdi (*17 Poèmes* [fr. çev.], 1954; *Sentiers* [fr. çev.], 1973; *Lacs de l'Est* [fr. çev.], 1974; *la Barrière de la vérité* [fr. çev.], 1978).

TRANSVAAL, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin kuzeyinde il; 262 499 km² (il ve Cumhuriyet'in, Bophuthatsvana ve Venda'nın merkezi olan Pretoria'nın himayesi altında bağımsız olduğundan beri); 8 630 396 nüf. (1992). (% 84'ü "white area"larda). K.'inde Zimbabve, B.'sında Botsvana, D.'sunda Mozambik ve G.' inde Natal ve Orange Özgür Eyaleti vardır.
• COĞRAFYA. Ülke topraklarının % 23,3'ünü kapsayan bu il, çok çarpıcı bölgesel farklılıklar gösterir. Güney Transvaal'deki Highveld (yükselti 1 400 m'nin üstünde) ülke ekonomisinin can damarıdır: değer bakımından toplam üretimin % 50'sini sağlar (zenginliği, Witwatersrand'ın altınından, Karroo'nun kömüründen ve "mısır üçgeni"nin kuzey kesimindeki tarımsal üretimden ileri gelir). Bu bölgenin ülke ekonomisindeki ağırlığı ülke beyaz nüfusunun % 30'unun Johannesburg çevresindeki 80 km yarıçaplı bir alan içinde toplanmasıyla vurgulanır. Limpopo ve kollarının akaçladığı Middleveld, dünyanın başlıca platin, krom, vanadyum ve titan rezervlerini içeren Bushveld madencilik bölgesinde yer alır; Thabazimbi'de çıkarılan demir Güney Transvaal çelik fabrikalarını beslemektedir. Yükseltisi 600 m'yi bulmayan Lowveld, ilin kuzey ucunda Limpopo boyunca uzanır ve Transvaal'de Drakensberg ile Mozambik sınırı arasında yayılır: sebze, turunçgil ve tropikal meyveler, şekerkamışı üretimine ayrılan ve "Witwatersrand'ın bahçesi" olarak bilinen bu bölgede ayrıca fosfat, vermikülit ve bakır (Phalaborwa yatağı) çıkarılır. Uzun süre, kendi pazarlarına ulaşmak için Lourenço Marques (Maputo) limanına bağımlı kalan Transvaal ili, günümüzde Richard's Bay limanına bağlanmıştır; 1976'dan beri madenlerin önemli bölümü bu limandan dışarı satılmaktadır.
• TARİH. *Büyük Trek** 1835'ten başlayarak küçük bir Boerler grubunun Vaal kıyılarına yerleşmesine yol açtı. Başka bir grup da 1836'da Zoutpansberg'e ulaştı. Andries Hendrik Potgieter'in (1792-1852) yönetimindeki trekkerler, Transvaal'in güney-batı'sına (Potchefstroom) yerleştiler. Moselikatse'nin yönettiği Ndebeleler onlara saldırdılarsa da, Limpopo'nun ötesine püskürtüldüler. Natal'in İngilizler tarafından ele geçirilmesi (1843-1845) kıyıda yerleşmiş olan Boerler'i Transvaal platolarına doğru göçe zorladı. Cape Town valisi sir Harry Smith tarafından Boomplats'ta yenilgiye uğratılan (1848) A. W. Pretorius, Vaal'in kuzeyine çekildi ve İngilizler ile Sand River antlaşması'nı (17 ocak 1852) imzaladı. Bu antlaşmayla İngilizler Vaal'in ötesine yerleşmiş olan Boerler'in bağımsızlığını tanıdılar. 1851'de Pretorius (G.-B.'da), Joubert (G.-D.'da) ve Potgieter (K.'de) tarafından yönetilen boer grupları arasında rekabetler ortaya çıktı. Bir anayasaya sahip ilk Güney Afrika Cumhuriyeti (1858) bütün Boerler'ce tanınmadı. M. W. Pretorius'un Orange'ı Transvaal ile çift başkanlık yoluyla birleştirmek istemesi üzerine çıkan karışıklıklar, Pretorius'u Orange'dan vazgeçmek zorunda bıraktı (1863). Boerler'in ayrılıkçı tutumu, yerlilerin kıraç ve dar toprak parçaları üzerine yaşamaya zorlanması, vergi kaçırmaları (Başkan Burgers'in yapımını kararlaştırdığı demiryollarının [1872-1877] finansmanı için vergi alınması gerekiyordu) karışıklıklara yol açtı. Yerli sorunları konusunda uzman olan Natal valisi Th. Shepstone, Transvaal'i ilhak etmek için bu karışıklıkları fırsat bildi (1877). Kruger, M. W. Pretorius ve Joubert'in yönettikleri bir ayaklanma (1880), İngilizler'in Majuba Hill'de yenilmeleriyle sonuçlandı (şubat 1881). Bunun üzerine Gladstone, Transvaal'e ingiliz süzerenliği altında özerklik tanıdı (Pretoria barışı, 3 ağustos 1881); bu süzeren-

Transvaal
Boerler savaşı sırasında (1899-1902) ingiliz birliklerinin boer askerlerine saldırısı

National Army Museum

lik, 27 şubat 1884 Londra Konvansiyonu ile hafifletildi. Güney Afrika Cumhuriyeti'nin ilk başkanı olan Kruger (1883), Witwatersrand altın madenlerinin keşfi (1884) ve Uitlanderler akınının doğurduğu çeşitli sorunlarla karşı karşıya kaldı. 1888'de yeniden seçildi, ama Güney Afrika'yı Büyük Britanya'nın çıkarına uygun biçimde birleştirmek isteyen Cecil Rhodes* ile anlaşmazlığa düştü. Transvaal, Bechuanaland (1885'te kurulan protektora bölgesi) ve Limpopo'nun kuzeyine yerleşen (1889) Rhodes'ın British South Africa Company'si tarafından kuşatılmış duruma düştü. İngilizler, Transvaal'i Rand'ın gelişmesini engellemekle suçlamaya başladılar. Jameson*'un düzenlediği bir saldırının başarısızlığa uğraması ve Almanya'nın arka çıkması Kruger'in, ingiliz yüksek komiseri lord Milner'e (1897-1905) karşı daha da uzlaşmaz bir tavır almasına yol açtı (özellikle Uitlanderler'in statüsü ve Güney Afrika'da Avrupalılar'ın toprakları üzerinde kurulacak federasyon projesi konularında). Ekim 1899'da patlak veren savaş, Boerler'in yenilgisi ve cumhuriyetlerinin işgaliyle sonuçlandı. Vereeniging barışı (mayıs 1902), Transvaal'i İngiltere'nin bir kolonisi durumuna getirdi (ulusal dilini korumak koşuluyla). 1906'da kurulmasına izin verilen temsili müesseseler, Güney Afrika Birliği'nin (31 mayıs 1910'da kuruldu) öncülerinden biri olan general Botha'yı (1907-1910) iktidara getirdi. (→ GÜNEY AFRİKA* CUMHURİYETİ ve BOERLER).

TRANSVERSAL sıf. (enine, enlemesine anlamında fr. *transversal*).Karş. anat. *Transversal üye*, ilkel dörtayaklılar (amfibyumlar ve bugünkü sürüngenler) gibi stilopodu (kol ya da uyluk kemiği) yatay duran ve bedenin bakışım düzlemine dik olan hayvanların üyesi. (Buna karşıt olarak memelilerde, kuşlarda ve sürüngen dinozorlarda stilopot dikey ve bedenin bakışım düzlemine paraleldir, bu da onların iki ya da dört ayak üzerinde yürümesini kolaylaştırır.)

TRANSVEZİKAL sıf. (fr. *transvésical*). Cerr. **1.** İdrar torbasını geçen. **—2.** *Transvezikal teknik*, idrar torbası açıldıktan sonra o taraftan girilerek yapılan prostat ameliyatı tekniği.

Trans World Air Lines *(TWA)*, Western Air Express (1925) ile Trans Continental Air Transport'un (1927) 1929'da birleşmesiyle kurulan amerikan havayolu şirketi. Kuruluşunu izleyen iki yıl içinde, Amerika'nın bir ucundan diğer ucuna (New York - Kansas City - Los Angeles) yolcu taşıyan ilk servisi kurdu. Douglas Aircraft Corporation ile gerçekleştirdiği işbirliği sonucunda, ticari havacılıkta devrim yapan yeni tip bir uçağı, Douglas DC-3'ü ortaya koydu. 1940'ta, TWA yüksek irtifa uçuşları için geliştirilen, ilk kontrollü atmosfer basınçlı uçakları Amerika Birleşik Devletleri'nin iç hatlarında hizmete sundu. İkinci Dünya savaşı sırasında üstlendiği rol, olağanüstü bir deneyim kazanmasını sağladı ve bu deneyimden savaştan hemen sonra, ticari taşımacılıkta yararlandı. Bu amaçla, Lockheed Aircraft Company'nin işbirliği ve Howard Hughes'ın parasal katkısıyla, "Constellation" adlı, kıtalararası uçan ilk uçağı yaptı. Günümüzde TWA'nın hizmet verdiği başlıca hatlar, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa ve Ortadoğu'dur.

TRANŞ a. (fr. *tranche*). Kasapl. Sığırın, but kısmında, iç uyluk kaslarının toplandığı bölgede yer alan parçası.

TRANŞÖR a. (fr. *trancheur*). Bir lokantada, etlerin kesilmesiyle görevli metrdotel.

TRÂN TRONG KİM, vietnamlı tarihçi ve filozof (1887 - 1953). Çin harfleriyle yazılmış eski belgelerin incelenmesinde ilk kez bilimsel araştırma yöntemlerini kullandı. Tarihle ilgili üstün nitelikte yapıtlar yazdı: örneğin *Viêt Nam Su Luoc (Vietnam tarihi)*, konusunda otorite sayılır. Doğu felsefi öğretileri üstüne yapıtlar yayımladı: *Nho Giao (Bilgilerin öğretisi)*, 3 cilt, *Dao Giao (Taoculuk), Duong Minh Hôc (Wang Yang Ming'in öğretisi)*. İlk vietnam ulusal hükümetinin başkanı oldu (nisan-ağustos 1953).

TRÂN VAN HUONG, vietnamlı siyaset adamı (1903'te doğdu). Saigon kenti eski belediye başkanı, Ngô Dinh Diêm'in muhalifi; 1964'te hükümet başkanı oldu, ordu ve buddhacılar tarafından çarçabuk bu görevden uzaklaştırıldı. Başkan Thiêu kaçtığı zaman çok kısa bir süre Cumhurbaşkanı yardımcılığı yaptı ve komünistlerin Saigon'a girişi (28 nisan 1975) arifesinde iktidarı general Duong Van Minh'e devretti.

TRÂN VAN KHÊ, vietnamlı etnomüzikolog (Binh Hoa Dong, Vietnam, 1921). Geleneksel vietnam müziği konulu bir tezle edebiyat doktoru oldu (1962), Doğu müziği araştırmaları merkezi müdürlüğüne getirildi (1964). Bilimsel araştırmalar ulusal merkezi'nde araştırma bölümü müdürü oldu (1973); birçok konuda araştırmalar yaptı, özellikle Batı müziği ile Asya müziğini karşılaştırmalı olarak inceledi.

TRÂN VAN LÂM, vietnamlı siyaset adamı (Cho Lon 1913). Güney Vietnam'a hükümet delegesi olarak gönderildi (1954 - 1956), Kurucu meclis başkanı (1956), elçi (1961 - 1964) oldu ve Ngô Dinh Diêm'in düşmesinden sonra, Vietnam Cumhuriyeti ticaret ve endüstri bankası yönetim kurulu başkanlığı yaptı (1964 - 1967). Senatör (1967), Trân Thien Khiêm hükümetinde Dışişleri bakanı (eylül 1969 - kasım 1973) oldu. Paris anlaşmalarına (27 ocak 1973) imza attı. Vietnam ile ilgili Uluslararası konferans'a (şubat-mart 1973) katıldı.

TRÂN VAN TRA, vietnamlı general (Quang Ngai ili 1918). 1964'ten 1976'ya kadar halk ordusu kurmay başkanı ve Geçici devrim hükümetinde Savunma bakanı oldu, nisan 1975'te bir yıldırım harekâtı sonucunda Saigon'u kontrol altına aldı.

TRANZİSTOR a. (ing. *transistor; trans [fer] [res]istor*, transfer direnci'nden). Elektron. **1.** Bir elektron tüpüne benzer biçimde, elektrik akımlarını yükseltebilen, elektriksel salınımlar oluşturabilen ve kipleme, algılama gibi işlevleri yerine getirebilen yarı-iletken*li düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Alan etkili tranzistor*, FET'in eşanlamlısı. ‖ *Tabla tranzistor*, yüksek frekanslı akımları yükseltmeye olanak veren ve tablayı andıran biçimleri nedeniyle bu şekilde adlandırılan tranzistor kategorisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Mucitlerine 1956 Nobel fizik ödülü'nü kazandıran tranzistor, 1948'de ABD'de Bell Telephone Laboratories'nin üç araştırmacısı, Bardeen, Brattain ve Shockley tarafından bulundu.

Nokta temaslı türünün ilk örnekleri, üzerine, birbirine çok yakın iki metal ucun dayandığı bir germanyum kristalinden oluşuyordu. Kararlılığı düşük ve gücü zayıf bu ilkel model yerini, *eklemli tranzistor*'a yakın ve geçmişte *alan etkili tranzistor*'a bıraktı.

• Bir yarı-iletkende, P-N-P ya da N-P-N türü, zıt yönlü ardışık iki eklem oluşturulursa bir tranzistor elde edilir. Bu yapıda, ortadaki bölgeye "taban", uçlardaki bölgelere, işlevlerine göre "verici" ya da "toplaç" adı verilir. Normal olarak, vericiyle toplaç arasına uygulanan bir gerilimin yönü ne olursa olsun, tranzistordan hiçbir akım akmaz, çünkü her durumda, iki eklemden biri buna karşı koyar. Ama, verici -taban ekleminden bir akım geçirilirse aynı zamanda verici- toplaç akımına da yol açılır. Nitekim, N-P-N tipi bir tranzistorda, toplaça, vericiye göre pozitif bir potansiyel uygulayarak hiçbir akım akıtılamaz. Ama tabana, vericiye göre pozitif zayıf bir potansiyel uygulanırsa, vericiden tabana doğru bir elektron akımı oluşur; elektronların bu bölgedeki varlığı, ikinci eklemden toplaça doğru bir akımın akmasına olanak verir. Vericiyle taban arasındaki akımın küçük değişimleri, vericiyle toplaç arasındaki akımda güçlü değişimlere neden olur. Tranzistorun yükseltme gücü işte bu olaya dayanır. Tranzistorda, vericinin rolü, elektron tüpünün katoduyla karşılaştırılabilir. Aynı şekilde taban ızgaraya ve toplaç anota benzetilebilir.

• Alan etkili tranzistor, eklemli tranzistorunkinden tümüyle farklı bir ilkeye göre çalışır. Bu tranzistor tipinde, bir ekleme uygulanan ters bir gerilimin, genişliği uygulanan gerilimle artan yalıtkan bir engel oluşturma özelliğinden yararlanılır. Eklemli tranzistor yüksek akım ve düşük gerilimle kumanda edilmesine karşın, alan etkili tranzistorda bu kumanda yüksek gerilim, ama hemen hemen sıfıra eşit bir akım debisiyle yapılır. (→ FET, MOS.) Günümüzde tranzistorun çok sayıda uygulama alanı vardır. Özellikle, birçok durumda elektron tüpünün yerini almıştır. Gerçekten de, çok küçük hacim ve ağırlığıyla (tümleşik olmayan kimi modeller bir kibrit çöpü başından daha küçüktür), düşük bir besleme gücü gerektirir ve on-on beş voltu aşmayan gerilimlerle yetinir; bu da, bu şekilde donatılmış aygıtlara tam bir özerklik kazandıran kuru pillerin ve küçük akümülatörlerin kullanımına olanak verir. Enerji verimi yüksektir, oysa tüplerde, besleme gücünün önemli bir bölümü katotları ısıtmak için kullanılır. Güç yükseltmeye yarayan modellerin dışında, tranzistorlar hemen hemen hiç ısı açığa çıkarmaz ve çok tıkız devrelere sakıncasızca yerleştirilebilir. Bir tüpün, ancak belli bir ısınma zamanından sonra çalışmaya başlamasına karşın, tranzistor, gerilim uygulandığı anda çalışır. Son olarak, uygun biçimde kullanıldığında, aşınmaya uğramaz ve kullanım süresi 100 000 saati aşar, oysa bir tüpün etkinliği, 2 000 saatlik çalışmadan sonra düşer. Tranzistor, darbelere ve titreşimlere iyi dayanım göstermesine karşın, sıcaklık artışına karşı duyarlıdır: 55°C'ın ötesinde, germanyumla tranzistorların verimi önemli ölçüde düşer; silisyumlu modeller 150°C'a erişebilen sıcaklıklara dayanabilir.

• → DİYOT.

• *Tabla tranzistor.* Taban ve verici, toplaç görevi yapan yarı-iletken bir levhanın aynı yüzü üzerinde gerçekleştirilir. Örneğin, üzerine yüksek sıcaklıkta gaz halde arsenik katkılanan bir germanyum P levhası kullanılır. Arsenik atomları germanyum içinde yayınır ve bu katkılama böylece, tabanı oluşturan, 1-2 μm kalınlığında bir germanyum N katmanı oluşturur. Taban üzerinde, kaşlarla sınırlı bir bölgeye, germanyumla birleşerek bir P bölgesi oluşturan bir alüminyum katmanı katkılanır. Daha sonra, altın tel bağlantıları, taban ve verici katmanlarına, elektriksel olarak lehimlenir.

güç tranzistorları

Thomson-C.S.F.

güç tranzistorları

TRAORE (Musa), malili general ve devlet adamı (Kayes 1936). Fransız ordusuna girdi, 1964'te teğmen oldu ve Modibo Keita'yı deviren 1968 hükümet darbesiyle iktidarı ele geçirdi. 1979'da, yeni kurulan Mali halkı demokratik birliği partisi'nin genel sekreteri oldu. Mali Cumhurbaşkanlığı görevini üstlendi. 26 mart 1991'de gerçekleştirilen bir askeri darbeyle devrilerek, tutuklandı. Darbeye yol açan ayaklanmalar sırasındaki ölümler nedeniyle yargılandı, ölüm cezasına çarptırıldı (şubat 1993).

TRAPANİ, İtalya'da liman kenti, Sicilya'da il merkezi, batı kıyısında; 71 400 nüf. Erice dağının eteğinde kurulan Trapani (Antikçağ'da *Drepanum**). K.'deki denizle G.'deki doğal liman arasında uzanan bir dil üstündedir. Bir ticaret kenti ve Afrika'ya doğru bir köprü başıdır. XVI. yy.'dan beri dışarı satılan tuz, kentin G.'indeki tuzlu bataklıklardan elde edilir; balıkçılık (ton) ve konservecilik. Limandan şarap dışsatımı yapılır. Trapani'de ilgi çekici anıtlar vardır. Pepoli ulusal mü-

zesi'nin (arkeoloji, resim vb.) bulunduğu Annunziata manastırı. —*Trapani ili*, 2 462 km²; 418 257 nüf. (1991).

TRAPASSİ (Pietro) → METASTASIO (Pietro).

TRAPEDZİTES a. (lat. *trapezita*; yun. *trapedzites, trapedza*, masa, tezgâh'tan). Esk. yun. **1.** Sarraf; banker. (Atina'da trapedziteslerin neredeyse tümü metoikostu.) **—2.** Lagos hanedanı döneminde Mısır'da bir krallık bankasının başındaki tahsildar ve ödeme işlemi yapan veznedar.

TRAPEZ a. (fr. *trapèze*). Jimnastikte, uçlarından iki düşey iple tutturulmuş silindir biçiminde bir çıtadan meydana gelen alet.
—Denizc. Küçük yarış yelkenlilerinde, rüzgâr bordadan geldiğinde dengeyi sağlamak için direk cundasından uzatılan çıması kasalı donanım. (Tekne mürettebatından biri bu kasaya oturarak, teknenin meylettiği tarafın karşıt tarafında, bordadan dışarı sarkarak dengeyi sağlar.) || *Trapez yapma*, küçük yarış yelkenlerinde dengeyi sağlamak için tekne mürettebatından birinin bordadan dışarı sarkması.
—Sirk. *Trapezden trapeze*, hava akrobatlarının bir trapezden diğer bir trapeze (partönerlerinden birinin eline doğru değil) atladıklarını belirtmek için kullandıkları deyim. (Bu türden atlayışlar, partönerin sağladığı reflekslerden yoksun olduğundan çok zor, bu nedenle de sirklerde gösterime az sunulan hareketlerdir.) || *Çift trapez*, üstünde iki akrobatın eşzamanlı hareketler yaptıkları yatay, birbirine paralel ya da aynı çizgide yer alan iki trapez. || *Çifte trapez*, birbirlerine karşı ağırlık oluşturan iki akrobat tarafından hareket ettirilen ve bir eksen etrafında dönen dikine paralel iki trapezden oluşan alet. || *Basit trapez*, bir akrobatın böğrü, dizlerinin arkası ve ayak uçlarıyla tutunarak üzerinde çeşitli hareketler yaptığı alet. || *Uçan trapez*, cambazın bir sahanlıktan, sandalye olarak adlandırılan bir alette baş aşağı duran bir taşıyıcının ellerine ya da ikinci bir trapeze (trapezden trapeze yapılan atlayışlar güç olduklarından daha az rastlanır) ulaşmak için kendini fırlattığı uzun ipli trapez. (Uçan trapezdeki hareketlere geçiş denir. Geçişler ölüm taklası, çaprazlama, ikileme, atlama olarak adlandırılır ve trapezden taşıyıcıya ya da trapezden trapeze gerçekleştirilir.) || *Washington* ya da *denge trapezi*, akrobat Keyes Washington tarafından geliştirilen ve oturma çubuğunun ortasında bir oyuk bulunan alet. Bu tür trapezde baş denge hareketleri yapılır.

TRAPEZCİ a. Trapez gösterilerinde uzmanlaşmış akrobat.

TRAPEZNİKOV (Vadim Aleksandroviç), rus mühendis ve iktisatçı (Moskova 1905). Makroekonomik bir görüş açısından yaptığı çalışmalarla, bir global optimum tanımlamasının gerekliliğini, global üretimin maksimumlaştırılması (maksimizasyon) ve işletmelerde bir jestiyon göstergesinden yararlanılması zorunluluğunu ortaya koydu.

TRAPEZONOTUS a. Siyah bedenli yarımkanatlı cinsi. (*Lygæidae* familyası.)

TRAPEZOPOLİS. Tar. coğ. Anadolu'da Phrygia ile Karia bölgeleri sınırında kent, Afrodisias'ın K.-B.'sında, Denizli ilinin Buldan ilçesi merkez bucağına bağlı Kadıköy yakınındaydı. Roma döneminde sikke bastı. Kybele, Athena, Apollon, Asklepios, Artemis, Aphrodite, Tykhe, Dionysos'un yanı sıra Mısır tanrısı Serapis'in de tapınım merkeziydi.

TRAPEZOS, lat. **Trapezus.** Tar. coğ. Trabzon* kentinin Antikçağ'daki adı.

TRAPİST a. (fr. *trappiste*). Cîteaux tarikatından, Mortagne yakınlarındaki *Trappe*'ta başlatılan ve dine sıkı bir bağlılığı öngören reformu benimseyen din adamı.

TRAPP a. Yerbil. Volkanik kayaçlardan oluşan büyük yığın. (Bunlar, çatlama sonucu katmanlaşmış bazaltlardır. Akıntılar çok çeşitli kalınlıklarda olmakla birlikte 20 m'yi geçmez ve vadi yamaçlarında "merdiven" görünümü alır.) [Eşanl. BAZALT BASAMAKLARI.]

TRAPPES, Fransa'da kanton (Yvelines) merkezi, Versailles'ın 6 km G.-B.'sında; 30 938 nüf. (1992). Kent, İkinci Dünya savaşı'nda bombardımanlardan zarar gördü. Makine ve elektrikli gereçler yapımı. Meteoroloji teknik merkezi.

TRARA dağları, Cezayir'de, Batı Tel Atlasları'na bağlı dağ kütlesi. K.-B.'sında Akdeniz kıyısı ve uved Tafna vadisi bulunur; *cebel Fillavsen*'de 1 136 m.

TRARİEUX (Ludovic), fransız siyaset adamı (Aubeterre - sur - Dronne 1840 -Paris 1904). Bordeaux kenti baro başkanı, merkez sağ milletvekili (1879 - 1881), senatör (1888 - 1904). Boulanger davasının dosyasını hazırladı (1889). Adalet bakanı oldu (ocak-ekim 1895), Paris istinaf mahkemesi'nde avukatlık yaptı, Dreyfus davasının yeniden görülmesi için mücadele etti. İnsan hakları birliği'nin kurulmasına ön ayak oldu ve bunun ilk başkanlığını yaptı (1898).

TRARZA çevresi, Moritanya'da bölge, ülkenin güney-batısında; 67 000 km²; 202 596 nüf. (1988).

TRAS a. (fr. *trass;* hollandaca *tiras*, çimento). Puzolanik özellikleri nedeniyle hidrolik harçlarda kullanılan volkanik tüf.

Trasandino, Cumbre geçidinde Andlar'ı aşarak Valparaíso'yu (Şili) Mendoza'ya (Arjantin) bağlayan demiryolu. Buenos Aires'e kadar uzanan Trasandino iki okyanus arasında bağlantı kurulmasına olanak verir (1 424 km uzunluğunda; yolculuk süresi 36 saat). Yapımına 1874'te ingiliz sermayesiyle başlanan bu demiryolu 1910'da açıldı. Şili'de başka bir "Trasandino" vardır: Antofagasta-Salta (1946). Bu ad, Peru'da bir yandan Quillabamba'ya (Cuzco'dan geçerek), diğer yandan da La Paz'a (Buenos Aires'le başka bir bağlantı sağlayarak) giden Mollendo - Matarani demiryoluna da verilebilir.

TRASFORMİSMO. Tar. İtalya'da Depretis tarafından başlatılan ve 1919 yılına kadar uygulanan yönetim sistemini belirtmek için, 1876'dan sonra kullanılan italyanca terim. (Tek amaca yönelik bir konu, sınırlı bir program çerçevesinde ya da seçkin bir kişi çevresinde, parti ayrımı gözetmeksizin, geniş çaplı geçici koalisyonlar kurmaya dayanırdı.)

TRASİMENO, lat. **Trasimenus lacus,** İtalya'da göl, Umbria'daki tepeler bölgesinde, 258 m yükseltide, Val di Chiana ile Perugia arasında; 128 km². Yapay bir ayak, bir tünel aracılığıyla göl ile Tevere ırmağını birbirine bağlar. Trasimeno gölünün en derin yeri 6 m'dir ve sıcaklığı her zaman 4°C'ın üstündedir (en yüksek sıcaklık yazın 25°C olur). Balıkçılık. Sayfiye yerleri.
—Tar. Annibal, kıyıları bugünkünden daha geride olan göl yakınında Flaminius komutasındaki Romalılar'a karşı bir zafer kazandı (İ.Ö. 217). Gölle tepelerin arasındaki dar ovada sıkışıp kalan düşmanlarını çember içine aldı. Konsül öldürüldü; Romalılar yaklaşık 15 000 kayıp verdiler.

TRÁS-OS-MONTES, Portekiz'in kuzey kesiminde eski il, büyük bölümü Bragança yönetim bölümünden oluşur. Kırık bloklardan (yükselti 1 000 - 1 400 m) ve tektonik çukurlardan oluşan karmaşık yapılı iç Galicia'nın devamıdır. Uzun kışı ve çok sıcak yazlarıyla sert bir iklimi vardır. Yüksek engebelerde, açık tartalalar ve çok geniş fundalıklarla çevrili az sayıda köy yer alır. Daha kalabalık olan havzalarda yoğun bir çokürünlü tarım yapılır.

TRASTÁMARA *(kont)*, Castilla kralı Muhteşem Enrique II'nin (öl. 1379) tahta çıkmadan önceki unvanı.

TRASTEVERE, imparator Augustus'un başkente kattığı Tiber'in sağ kıyısındaki Roma mahallesi. Bu halk mahallesinin en ünlü yapıları, S. Maria ve S. Cecilia "in Trastevere" kiliseleridir (birincisi III. -IV. yy.'larda yapıldı ve XII. yy.'da yeniden yapıldı [mozaikler Cavallini'den]; ikincisi IX. yy.'da yapıldı ve sonradan birçok değişikliğe uğradı [aynı sanatçıdan *Son yargı* freski]).

TRATA a. Balıkç. SÜRÜTME* AĞI'nın eşanlamlısı.

Trattato di sociologia generale *(Genel toplumbilim incelemesi)*, Vilfredo Pareto'nun yapıtı (1916). Marxçı sınıf mücadelesi görüşünü reddeden Pareto, tarihi, sürekli bir biçimde bir seçkinler zümresinin başka bir seçkinler zümresinin yerine geçmesi süreci olarak açıklar. Toplumbilim, öz niteliğini simgesel anlatımlarda ya da "kuram"larda bulan "mantık dışı" eylemleri, *tortular*'a ve *türevler*'e dayanan eylemi incelemelidir. Tarihin gerçek nedenleri, eylemin değişmez öğeleri olan tortular, psikolojik niteliktedir: akılcı bir biçimde açıklanması olanaksız içgüdüler, doğuştan eğilimler. Türevlerse, eylemin değişken tezahürleridir: insanın mantık dışı eylemler için yapması gerektiğini sandığı rasyonel açıklamalar (iddialar, öğretiler, ideolojiler). Toplum, mantıksal ve mantık dışı eylemlerin bir karışımı olduğu-

Sylvie Mercier

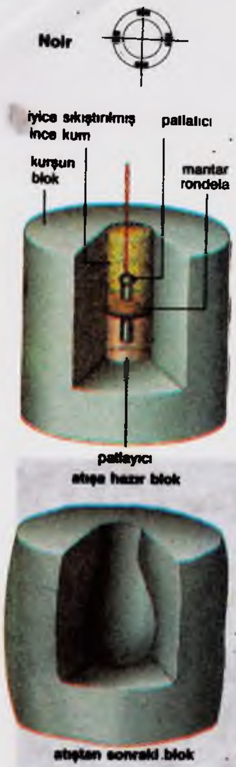
uçan trapezde gösteri

na göre, onu, salt ekonomik düzeyin ötesinde bir bütün olarak ele almak gerekir. Bunu yapabilmek için de Pareto, *sistem* ve *toplumsal yarar* düşüncelerini ileri sürer, toplumsal sistemi harekete getiren gücün yenilikçi bir seçkinler zümresiyle tutucu bir seçkinler zümresinin dönüşümlü olarak birbirinin yerini alması olduğunu söyler.

TRATTEGİO a. (ital. *trattegio*). Güz. sant. Resimdeki boşlukların beyaz macun çekildikten sonra düşey ve birbirine koşut ince çizgiler halinde sürülmüş boyayla kapatılmasına dayanan restorasyon tekniği. (Bu teknikle onarılmış bir tabloda, yok olmuş bölümler, uzaktan bakıldığında tamamlanmış duygusu uyandırır. Buna karşılık tablo yakından incelendiğinde, özgün bölümlerle sonradan boyanmış yerler birbirinden kesinlikle ayırt edilir.)

TRATTORİA a. (ital. sözc.). İtalya'da basit ve ucuz küçük restoran.

TRAUBE (Ludwig), alman bilgin (Berlin 1861 - Münih 1907). Ortaçağ felsefesinin ustalarından biriydi. Yapıtları: *Poetae Latini Aevi Carolini Karolingische Dichtungen* (Karolenjler dönemi latin şairleri) [1886 - 1896], *Textgeshichte der Regula Sancti Benedicti* (Aziz Benedictus kuraları metninin tarihi) [1898; 2. bas. 1910], *Nomina sacra* (Kutsal adlar) [1907].

Trauzl bloku

yönetmenliğini Marcel Carné'nin yaptığı *Trois Chambers à Manhattan* (1965) (Annie Girardot ve Maurice Ronet ile) adlı filmde travelling kullanımı

Traube aralığı (alman hekim Ludwig *Traube*'nin [1818-1876] adından). Göğüs kafesinin, mide arkasında, plevranın kaburga-diyafram çıkmazına tekabül eden sol-ön bölgesi. Normalde parmakla vurulduğu zaman tiz bir ses alınır, fakat solda plevranın içinde önemli miktarda sıvı toplanmışsa bu ses pesleşir.

TRAUGUTT (Romuald), polonyalı yurtsever (Szostakowo, Mazovya, 1826 - Varşova 1864). 1863 ayaklanması sırasında, ulusal hükümet tarafından generalliğe atandı. 17 ekimde bu hükümetin yerini, Traugutt'un liderliğinde gizli bir diktatörlük aldı. Traugutt, bir yandan Varşova'da gizlendiği yerden ayaklanmayı örgütlerken, bir yandan da macaristan ve italya devrimcileriyle ilişki kurdu. İhanete uğradı, rus polisine teslim edildi (1864) ve asıldı.

TRAUN, Avusturya'da (Yukarı Avusturya) kent, Linz'in G.'inde. Traun kıyısında; 21 500 nüf. Tekstil. Cam fabrikası. Kâğıt. Makine sanayileri.

TRAUN, Avusturya'da ırmak, Tuna'nın kolu (sağ kıyıdan), Totes Gebirge'den (Salzburg Alpleri) doğar: 180 km. Steiermark ve Yukarı Avusturya'dan geçer, Hallstatt ve Traun *(Traunsee)* göllerini oluşturur. Hidroelektrik tesisleri. Salzburg - Linz demiryolunun geçtiği vadi, özellikle Vöcklabruck ve Wels kentlerinin yer aldığı bir sanayi koridorudur.

TRAUNSEE, Avusturya'da (Yukarı Avusturya) göl, Alpler'den doğan Traun ırmağı tarafından oluşturulur; 24 km²; derinliği 191 m. Turizm (özellikle Gmunden'de).

TRAUSTİ (Jón), izlandalı romancı (Melrakkaslétta 1873 - Reykjavík 1918). Çok yoksul bir aileden gelmekteydi, matbaacılığı öğrendi, sonra 1903'te Avrupa'yı dolaştı. Sayıları hayli kabarık olan romanlarında (*Halla*, 1906; *Fonte des neiges* [fr. çev.], 1907) gerçekçi ve şiirsel bir havayla İzlanda'daki toplumsal çalkantıları betimledi. Son romanları (*le Vieux Bessi* [fr. çev.], 1918) İzlanda'da ortaya çıkan sosyalist görüşlere karşı birer eleştiri niteliğindedir.

TRAUTMANN (Reinhold), alman dilbilimci (Königsberg 1883 - Jena 1951). Baltık ve slav dilleri uzmanı, bu dillerin eski edebiyatlarının temel yapıtlarını yayımladı. *Die slawischen Völker und Sprachen* (Slav halkları ve dilleri) [1948] adlı bir yapıtı vardır.

TRAUTTMANNSDORFF (Maximilian VON), avusturyalı diplomat (Graz 1584 - Viyana 1650). Bavyera ile Münih antlaşması'nı imzaladı (1619), Roma'da elçilik yaptı, imparator tarafından Wallenstein'ı gizlice denetim altında tutmakla görevlendirildi. Nördlingen'den (1634) sonra, Saksonya'nın İsveç'ten ayrılmasına yol açtı ve Prag barışı'nı imzaladı (1635). Westfalen antlaşmalarının (1648) görüşmelerinde imparatorun baş temsilciliğini yaptı, ardından başbakanlığa getirildi.

■ **Trauzl bloku,** patlayıcıların yarattıkları etkiyi saptamaya yarayan, ekseninde bir oyuk bulunan silindir biçimli kurşun blok.

L. L.

TRAVANKOR, Hindistan'da tarihsel bölge, Kerala* eyaletinin güney bölümünü oluşturur.

TRAVE, Almanya'nın kuzey kesiminde kıyı ırmağı; 118 km. *Travemünde*'nin (11 000 nüf.) aşağısında, Lübeck koyunda Baltık denizi'ne dökülür.

TRAVELLER'S ÇEK a. (ing. *traveller's cheque;* amerikanca *traveler's check*). SEYAHAT ÇEKİ*'nin eşanlamlısı.

■ **TRAVELLİNG** a. (ing. sözc.). Sine. **1.** Yer değiştiren bir kameranın hareketi. (Bu hareket, daha çok yatay bir harekettir ve kamera genel olarak raylar üzerinde kayan bir arabanın üzerine yerleştirilmiştir. Hareketin ve çekim ekseninin yönlerine göre, *ön, arka* [kamera "geri giderken" filme alır], *yanal* travellingler ayırt edilir. Travelling panoramikle birlikte kullanılabilir.) **—2.** Bir travelling gerçekleştirmekte kullanılan aygıt. **—3.** *Optik travelling,* görüş alanının değişken odaklı bir mercek yardımıyla yavaş yavaş küçülmesine ya da büyümesine dayanan çekim uygulaması. Bu yöntem, çekim eksenine göre bir travelling ile sağlanan izlenime benzer bir görsel izlenim verebilir.

TRAVELLİNG MATTE a. (ing. sözc.). Stüdyoda kişileri filme alarak, laboratuvarda filme alınan kişinin görüntüsünün üzerine tam olarak yerleştirilebilecek opak bir kaş elde etmeyi sağlayan özel etkiler yöntemi. Bu yöntemde kaş ve kontrkaşla çeşitli trukalar yapılabilir. (En sık kullanılan yöntemde film mavi bir zemin önünde çekilir; bu maviden olmayan her şeyin siyahlaşmasını sağlayan koşullarda kaş, negatif kopyadan elde edilir. Görüntünün kalan bölümü ise saydam kalır.)

TRAVERS a. (fr. *traverse*). Teknol. Bir yapının temel öğeleri arasındaki açıklığı korumaya yarayan, bu öğelere dik ağaç ya da metal parça.
—Denizc. *Travers yapmak,* bir gemiden söz ederken, limandan traverse çıkmak ya da açık denizde yakalandığı fırtınada hırpalanmamak için dalgaları başa alıp yol keserek olduğu yerde oyalanmak. —Yelkenli bir tekneden söz ederken, orsa seyirde rüzgâr üstüne çıkmak için ana rotanın sancak / iskelesine göre belirli bir açı izleyerek zigzag seyretmek. || *Traverse çıkmak,* rüzgâra açık bir limanda demirli bir gemiden söz ederken, şiddetli bir fırtınanın patlaması üzerine travers yapmak için denize açılmak.
—Dy. Yola dik olarak toprağa yerleştirilen, üzerlerine rayların döşendiği ağaç, metal ya da beton parçalardan her biri. (Bk. *ansikl.* böl.) || Telgraf direklerine tespit edilen ve izolatörleri taşıyan kiriş. || *Travers ıslahı,* rayların traverslere bağlandığı yerlerde traversler üzerinde bulunan ve kenarlarının aşınması nedeniyle rayları yeterince tespit edemeyen ray yataklarını derinleştirmeye ve yeniden yapmaya dayanan işlem. || *Dayanak* ya da *yük traversi,* boji şasisinde yükü taşıyan travers. || *Oynak travers,* yaylar aracılığıyla bojinin esneme plakaları üzerine oturan ve yataklar yardımıyla taşıt kasasının yükünü taşıyan travers. —Bir demiryolunda, kalıbı çökmüş olan ve dingilin her geçişinde alçalıp yükselen travers. || *Uç* ya da *koşum traversi,* bir lokomotif ya da vagon şasisinin uç bölümünde bulunan ve koşum takımları ile tamponları taşıyan parça.
—ANSİKL. Dy. Traversler genellikle kreozotlanmış ağaçtan (meşe, çam) yapılır; kimi zaman tropikal ağaçlar da kullanılır. Traversler çoğu zaman dikdörtgen kesitlidir. Metal traversler çelikten yapılır; bunların dayanma süreleri ağaç traverslerden daha uzundur, ancak hem maliyetleri daha yüksektir, hem de fazla ses çıkarırlar. Ayrıca, çeşitli tiplerde betonarme traversler de kullanılır (tek parça traversler, birbirine metal bir gergi bileziğiyle bağlı iki küçük bloktan oluşan traversler). Demiryolunda, km başına kullanılan travers sayısı anahatlarda 1 700 ü bulur ya da aşar.

TRAVERS *(val de)*, İsviçre'de vadi, Jura'da (Neuchâtel kantonu), Areuse'ün akaçladığı vadi çok güzel çayırlıklarla kaplıdır; çayırların ötesinde uzanan ormanın kenarında güzel görünümlü, kireçtaşlı diklikler yükselir. Saat sanayisi.

TRAVERS (Morris William), ingiliz kimyacı (Londra 1872 - Stroud, Gloucestershire, 1961). Düşük sıcaklıklarla ilgili araştırmalar yaptı. W. Ramsay ile birlikte, 1898' de neonu, kriptonu ve ksenonu buldu.

TRAVERS (Pamela), ingiliz kadın yazar (North Queensland, Avustralya, 1906). Gazetecilik, oyunculuk, dansözlük yaptı. Aile yaşamına tatlı bir çekicilik kattığı *Mary Poppins* (1934 - 1962) adlı dizi yapıtlarıyla dünya çapında ün kazandı.

TRAVERTEN a. (fr. *travertin*). Biyokimyasal kökenli, beyazla sarı arasındaki renk tonlarında olabilen, taşlaşmış ve boşluklu kireçli tortul kayaç. (Cilalandığında inşaat malzemesi olarak kullanılabilir.) [Eşanl. PAMUKTAŞ.] (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Traverten, gerek kimi kireçli kaynakların doğduğu yerde (taşlaşan kaynaklar), gerekse pek derin olmayan ırmaklarda küçük çavlanların bulunduğu yerde, bileşimindeki kalsiyum karbonatın çökelmesiyle birikir. Aragonitin çökelmesini, kaynağın çevresinde yaşayan bitkiler tarafından kullanılan (özellikle yosunlar ve alglar) CO_2'nin açığa çıkması ya da türbülans olayı kolaylaştırır; böylece kayaçların ve bitkilerin üstü yavaş yavaş bir kabukla kaplanır (kat kat görünümün nedeni). Aragonit giderek kalsite dönüşür, mayalanma sonucunda bitkiler yok olur ve beliren boşluklar ikincil kalsitle dolar. Travertenlerde dekoratif görünümlerinden ötürü aranan güzel yaprak izlerine sık sık rastlanır *(Sézanne, Antalya, Bursa travertenleri)*. Türkiye'de travertenlerin en güzel örnekleri Antalya'da ve Denizli yakınında bulunan Pamukkale'dedir.
—Güz. sant. Traverten, eski Roma'da kullanılan inşaat malzemeleri içinde, tarihsel bakımdan en sonuncusudur. Daha çok peperinin kullanıldığı Cumhuriyet döneminde bu kayaçtan çok sınırlı ölçüde yararlanılmıştır. O dönemde traverten çok pahalı olduğu için lüks bir taş sayılıyordu; anıtların en çok görünen bölümlerinde, örneğin kaplama gereci olarak ya da çok sağlam oldukları için sütunların dayanak noktalarında ve tonozların kilittaşlarında değerlendiriliyordu. İmparatorluk döneminde daha çok kamu yapılarında kullanıldı (Marcellus tiyatrosu, Flavius amfitiyatrosu, Tiburtinus kapısı.)

TRAVESTİ a. (fr. *travesti*). Karşıt cinsin kılığına girmiş eşcinsel.

TRAVESTİZM a. (fr. *travestisme*'den). Psik. ve Psikan. Bazı öznelerin sürekli biçimde ya da yalnız bazı durumlarda karşı cinsin giysi ve toplumsal alışkanlıklarını benimsemesi. (Travesti böyle yapmakla, maddi görünüşünü ruhsal cinsel kimliğine daha uygun bir duruma getirdiğini düşünür.)

Traviata *(la)*, Giuseppe Verdi'nin 3 perdelik operası; librettosunu F. M. Piave, Alexandre Dumas'nın *Kamelyalı* kadın*'ına dayanarak hazırladı (Venedik'teki Fenice, 1853). Verdi bu yapıtında siyasal içerikli ya da aşırı romantik eski operalarından tümüyle uzaklaşıp toplumsal eleştirinin ötesine geçerek, kadın kahramanın (Violetta) iç dramını, tüm dış etkilerden arınmış yepyeni bir psikolojik yaklaşımla gözler

önüne serdiğinden, ilk kez sahneye konduğunda iyi karşılanmadı, ancak kısa zamanda kendisini kabul ettirdi. Alfredo Germont ile Violetta'nın, Alfredo'nun babasıyla Violetta'nın düoları ve 3. perdenin finali özellikle belirtilmelidir.

TRAVMA a. (yun. *trauma*, yara'dan). **1.** Dokularda ve organlarda bir dış etkenin sebep olduğu yerel lezyonların tümü ve bunlardan doğan genel bozukluklar. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bu yerel lezyonlara sebep olan şiddet eylemi. **—3.** Kişide sürekli bir sarsıntıya yol açan şiddetli heyecan şoku.

—Psikan. *Travma nevrozu*, bireyin kendini tehlikede hissetmesine yol açan yeni ya da eski bir heyecan şokuna bağlı nevroz. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Psikan. ve Psik. *Ruhsal travma*, bir kişi için önemli bir heyecan değeri taşıyan ve anında gereken yanıtı verememesi nedeniyle onda psikopatolojik belirtiler ya da somatizasyonlara yol açan olay.

—ANSİKL. Şiddet eyleminin doğrudan sonucu olan travmaların yerel belirtileri, basit bir bereden ezilmeye kadar yara, kırık, dış ya da iç kanama gibi çeşitli derecede olabilir. Genel belirtiler, organizmanın toptan tepkisinin ürünüdür ve bir şok durumu (en ağır biçimi Bywater sendromudur) ve bir enfeksiyon tablosu yaratabilir.

Trafik kazalarındaki artış nedeniyle çoğul travmalar gitgide daha sık görülmektedir. Çoğul travmaya uğramış olanlarda çok yara bulunur; yaralar kafatası - beyin ekseninde olabileceği gibi karında, kol ve bacaklarda da olabilir. Yaralının yaşamı sürekli tehlike içindedir, tedavi için hızlı reanimasyon önlemleri alınmasını ve hastanın uzman merkezlere ulaştırılmasını gerektirir.

—Psikan. Bu nevrozun doğuşunda travmanın rolü üzerine iki düşüncenin göz önünde bulundurulması gerekir. Şöyle ki bir yandan travma eskiden var olan nevrotik bir yapının yetersizliğini hızlandırabilirken öte yandan belirti, travmadan sonra ve onu dışatepmek için gelişebilir.

Savaş, kaza ya da yas gibi öznenin bütünlüğünü tehlikeye düşüren gerçek bir şok, bu nevroza bir güncellik özelliği kazandıran hastalık belirtilerine yol açabilir. Bundan ötürü, travma olayının durmadan yinelenmesine bağlı durumlar (bunluk, yürek darlığı, akıl bozukluğu, ajitasyon vb.), histeriklerin tedavisinde gözlemlenen anımsama durumlarına benzedikleri için histeroid durumlar olarak adlandırılmışlardır. (→ TRAVMA HİSTERİ*Sİ.) Ancak travma, bir çocukluk dönemi cinsel yaşam olayı da olabilir ve genellikle bastırılmış bir nitelik taşıyan bu olay (→ AYARTMA), sonradan ekonomik bir açıdan öznenin sindiremediği bir uyarma artışıyla etkide bulunabilir. Öznede yinelemeli bir zorlanıma (özellikle travma durumunun rüyaları) yol açan bu olay, her kez, tasarımları travma afektlerine bir bağlama girişimidir. Freud'a göre bu girişim, yapısal ve tarihsel aygıta eklenerek nevroza yol açan tamamlayıcı bir dizidir.

TRAVMATOLOJİ a. (fr. *traumatologie*). Beden travmalarını inceleyen ve tedavisiyle ilgilenen tıp ve cerrahi dalı.

TRAVMATOPNE a. (fr. *traumatopnée*). Bir göğüs yarası, plevra ile atmosfer arasında bağlantı kurduğu zaman, havanın plevraya giriş ve çıkışında duyulan solunum sesi.

TRAVNİK, Bosna-Hersek'te kent, Bosna'nın kolu Lasva kıyısında; 9 000 nüf. 1699-1850 arasında Bosna'nın merkeziydi. Kale (XV. yy.), XVIII. yy.'dan kalma camiler. —Yakınında yeni sanayi kenti *Novi Travnik* (tarım makineleri). Osmanlı yönetimi sırasında Bosna vilayetine bağlı aynı addaki bir sancağın 7 000'e yakın nüfuslu merkeziydi.

TRAWSFYNYDD, Büyük Britanya'da yer, Wales'te (Gwynedd). İrlanda denizi kıyısında nükleer santral.

TRAYAMAR, İspanya'da, Málaga'nın doğusunda arkeolojik yer. En az İ.Ö. VIII. yy.'a kadar uzanan bir kartaca ticaret şubesinin kalıntıları.

TRAYAN kapısı, Bulgaristan'da geçit, Kocabalkan ve Rila kütleleri arasında, Meriç'in yukarı havzasında; 843 m.

TRAYANOV (Teodor), bulgar şair (Pazarcık 1882 - Sofya 1945). Bulgar simgeciliğinin en ünlü temsilcilerindendir (*Himni i Baladi*, 1912; *Pesen na Pesnite*, 1923; *Romantiçni Pesni*, 1926; *Panteon*, 1934).

TRAYKOV (Georgi), bulgar siyaset adamı (Florina nomosu, Yunanistan, 1898 - Sofya 1975). Varna Toprak sahipleri birliği'nin üyesiydi (1920 - 1943), Bulgar Vatan cephesi'ne (Otetçestven Front) girdi (1943) ve bunun ulusal konsey sekreteri oldu (1945), Millet meclisi başkan yardımcılığı yaptı (1945). Tarım bakanı (1946 -1949), Başbakan yardımcısı (1949 - 1964) olduktan sonra, Dimitır Ganev'in ölümü üzerine bulgar Millet meclisi prezidyum başkanlığına seçildi (nisan 1964). 7 temmuz 1971'de yeniden seçildiği bu görevden 27 nisan 1972'de ayrıldı ve Bulgar vatan cephesi başkanı ve Devlet konseyi birinci başkan yardımcısı oldu.

TRAYONOTOM a. (fr. *trayonotome*). Evcil süt hayvanlarında, meme deliği sağım için yeterince geniş olmadığı zaman meme başındaki deliği açmak için kullanılan aygıt.

TRBOVLJE, Slovenya'da kent, Ljubljana'nın kuzey-doğusunda; 16 000 nüf. Kömür merkezi.

Treatise of Human Nature *(A)* [*İnsan doğası üzerine bir inceleme*], David Hume'un yapıtı (1739-40). I. kitap anlık, II. kitap tutkular ve III. kitap ahlak üzerinedir. Her kitap bölümlere, bölümler de kesimlere ayrılmıştır. Birinci kitapta daha çok fikirler ve bilgi üzerinde; ikinci kitapta kendini beğenmişlik, alçakgönüllülük, aşk, kin ve irade üzerinde; üçüncü kitaptaysa kötü huy ve erdem, adalet ve adaletsizlik, iyilik üzerinde durulur. Ek bölümdeyse büyük önem taşıyan inanç ve benin özdeşliği sorunu yeniden ele alınır.

TREBATİUS TESTA (Caius), İ.Ö. I. yy.'da yaşayan romalı jurisconsultus. Sezar'ın lejyonlarında tribunus ve Cicero'nun arkadaşıydı. Medeni hukuk ve dinsel konularla ilgili yapıtları Eskiler'ce sık sık örnek olarak gösterilmiştir.

TREBBİA, İtalya'da ırmak, Emilia'da, Po'nun kolu (sağ kıyıdan); 115 km. Liguria Apenninleri'nin kuzey yamacından doğar. Uzun süre dar bir vadide akar, sonra ovaya girerek Piacenza yakınında Po'ya kavuşur. Vadisi, Cenova - Piacenza karayolunun geçtiği büyük bir ulaşım yoludur. Annibal burada Romalılar'a karşı zafer kazandı (İ.Ö. 218). Suvorov da aynı yerde Macdonald'ı yendi (1799).

TREBBİANO a. **1.** Özellikle İngiltere'de seralarda yetiştirilen ve çok büyük salkımlar veren beyaz asma çeşidi. (Meyvesi taze ya da saklanarak gerektiğinde yenir.) **—2.** *Toscana trebbianosu*, BEYAZ UGNİ' nin eşanlamlısı.

TREBELLİUS POLLİO, *Augustus tarihi*'ni kaleme aldıkları sanılan yazarlardan biri. Valerianus'un hükümdarlığının sonunu, iki Gallienus'un, Otuz Tiranlar'ın hükümdarlık dönemlerini anlattığı bir yapıt ve Claudius Gothicus için yazdığı panegyrikos (övgü) günümüze ulaştı.

TREBENİSTE, Makedonya'da köy, Ohrid gölü yakınında yer alır. İ.Ö. VI. yüzyıldan kalma İllyria nekropolisi (zengin cenaze eşyaları, bu arada Vix'inkiyle karşılaştırılabilecek büyüklükte tunçtan, anıtsal bir krater).

TREBENNA. Tar. coğ. Anadolu'nun G.'inde, Lykia bölgesinin K.-D. ucunda, Pamphylia sınırına yakın kent; Antalya'nın 17 km kadar B.'sında, Sivridağ'ın K. ucundaydı. Kentin tarihine ilişkin bilgi yoktur. Başlıca kalıntılar bir ortaçağ kalesi yıkıntıları ile yazıtlar ve birkaç lahittir.

Treblinka, haziran 1942'de, Varşova'nın yaklaşık 80 km D.'sundaki Wólka-Okrąglik köyünde (Sokołów Podlaski yönetim bölgesi) kurulan alman toplama kampı. 750 000'e yakın Yahudi burada yaşamını yitirmiştir.

TREBOL a. Tropikal Amerika'da yetişen ve esmer-kırmızı, çizgili koyu renkli, ince dokulu sert ve ağır bir odun veren ağaç. Odunu yapı, marangozluk, kaplama, mobilya ve torna işlerinde kullanılır. (*Platymiscium* cinsi.)

TREBON, Çek Cumhuriyeti'nde (Güney Bohemya) kent, Ceské Budejovice'nin doğusunda; 8 900 nüf. XIV. yy.'da tahkim edilen sur, XVI. yy.'da yeniden yapılan şato. XVI. ve XVIII. yy.'dan kalma kilise, eski evler. Hazırgiyim. Bölgedeki birçok gölcükten, özellikle Rozmberk gölcüğünden (710 ha) yararlanan balık yetiştiriciliği merkezi.

TREBONİANUS GALLUS →GALLUS.

TREBONİUS (Caius), romalı general (öl. Smyrna, bugün İzmir, İ.Ö. 43'e doğr.). 55'te tribunus seçildi, olağanüstü koşullarda taşra eyaletlerinin yönetimini triumvirlere veren *lex Trebonia*'yı kısmen terör yoluyla kabul ettirdi. Galya'da Sezar'a yardımcılık etti, suffectus konsüllüğe getirildi (45). Sezar'ın öldürülmesine katıldı, Asia eyaletinin yönetimini üstlendi (43). Cornelius Dolabella tarafından öldürüldü.

TŘEBOŇLU USTA, 1380-1390 yıllarında Prag'da etkinlik göstermiş ve Třeboň'daki Augustinusçular manastırı'ndan geldiği sanılan bir sunakarkalığını gerçekleştirmiş olan birçok ressama verilen ad. Sözkonusu sunakarkalığından günümüze yalnızca üç pano ulaşmıştır (*Zeytinlik dağı'nda İsa, Mezara konuş, Diriliş* ve çeşitli aziz ve azize figürleri; Ulusal galeri, Prag); panoların her iki yüzü de resimlidir. Ustanın diğer yapıtları arasında *Roudnice Madonnası (ay. y.)* sayılabilir. Natüralizme yaklaşan yeniliklerle (ışık-gölge, derinlemesine kurulmuş resim mekânı, duyguların anlatımı) kendisinden önceki ustalardan (Theodoric usta) aldığı idealizmin bireşimini gerçekleştiren sanatçı, Bohemya'da gotik resim sanatının önde gelen kişisi ve "güzel üslup"un yaratıcılarından biri oldu.

TRECATE, İtalya'da komün, Piemonte' de (Novara ili), Ticino ırmağı yakınında, Novara'nın doğusunda; 15 000 nüf. Cavour kanalıyla sulanan bir bölgenin tarım merkezi. Petrol rafinerisi.

TRECENTO a. *1300'lü yıllar*, yani XIV. yy. anlamında italyanca sözcük.

TRECHMANNİT a. (ingiliz mineralog C. O. *Trechmann*'ın adından). Miner. Romboedrik sistemde yer alan, doğal arsenik ve gümüş sülfür.

TRECHUS QUADRİSTRİATUS a. Su kenarlarında yaygın kınkanatlı. (Koşarkınkanatlıgiller familyası.)

TRECULİA a. (öz. a. *Trécul*'den). Afrika ve Madagaskar'da yetişen bir çeşit ekmek ağacı. (*Treculia africana*'nın gelişmiş dev bileşik çiçekleri 15 kg gelebilir; yerliler bundan besleyici bir un çıkarırlar. Dutgiller familyası.)

TREDYAKOVSKİY (Vasiliy Kiriloviç), rus şair ve filozof (Astrahan 1703 - Petersburg 1768). Kendi kendini yetiştirdi, serüvenli bir gençlik döneminden sonra saray şairi oldu, belagat dersleri verdi ve Bilimler akademisi sekreteri oldu (1733). Fransız ve latin şiirine çok bağlıydı, Boileau, Aisopos, Horatius'u çevirdi ve rusça dizeyi

esnek ve uyumlu duruma getirmek amacıyla hece vurgusuna dayanan bir prozodi geliştirerek rus şiirini yeniden biçimlendirdi.

TREE (*sir* Herbert BEERBOHM), ingiliz tiyatro oyuncusu ve yönetmeni (Londra 1853-*ay. y.* 1917). 1876'da Londra'da tiyatroya başladı, 1887'de Haymarket Theatre'ın yöneticisi oldu, 1897'de kendi salonu Her Majesty's Theatre'ı yaptırdı, 1904'te bir dramatik sanat okulu kurdu. Yetkin bir Shakespeare yorumcusu olarak tanındı: *Falstaff, Hamlet, Venedik taciri* (The Merchant of Venice), ancak, arıtıcılar onu, metne her zaman bağlı kalmamakla ve doğaçlama yapmakla suçladılar. —Karısı HELEN MAUD HOLT (Londra 1863-*ay. y.* 1937) da, özellikle Sheridan ile Bernard Shaw'ın oyunlarında başarılı oldu.

TREECE (Henry), ingiliz yazar (Wednesbury, Staffordshire, 1911-*ay. y.* 1966). J. F. Hendry ile birlikte, siyasetle yönlendirilmiş bir edebiyatın ve 30'lu yılların gerçekçi şiirini reddeden "Apocalypse" adı verilen hareketin kurucusudur. Şiirin, D. Thomas'a ve gerçeküstücülüğe yakın, Blake ve Kafka'dan esinlenilmiş bir kehanetin ürünü olması gerekliliğini ısrarla savundu (*The New Apocalypse*, 1939; *The White Horseman* 1941; *The Crown and the Sickle*, 1944). Yalnız ve içtenci bir şairdi (*The Haunted Garden*, 1947; *The Exiles*, 1952). Romanlarında mitleri işledi (*Iason*, 1961; *Oedipus*, 1965) ve çocuk edebiyatında kendini kanıtladı (*Man with a Sword*, 1964; *The Dream-Time*, 1967).

TREFİLOVA (Vera), rus dansçı ve pedagog (Petersburg 1875 - Neuilly-sur-Seine 1943). 1894'te Petersburg İmparatorluk tiyatrosu'na balerin olarak girdi. 1901'de baş balerin, 1906'da yıldız balerin oldu. Bir entrika yüzünden İmparatorluk tiyatrosu'ndan ayrıldı (1910) ve Petersburg'daki Mihailovskiy tiyatrosu'nda çalışmaya başladı (1915). 1917'de Paris'e göç etti ve burada bir dans okulu açtı. 1921'de, meslek yaşamının en büyük rolü olan *Uyuyan güzel*'deki Aurora'yı Rus baleleri topluluğu'yla yeniden oynamak üzere Diaghilev tarafından Londra'ya çağrıldı.

TREFON a. (fr. *tréphone*). Biyol. Embriyonlardan çıkarılan ve kullanılması hayvansal doku kültürlerinde kesinlikle gerekli olan besleyici madde.

TRÉGUIER, Fransa'da kanton (Côtes-du-Nord) merkezi; *Tréguier ırmağı* kıyısında; 2 961 nüf. (1992). XV. yy.'dan kalma avlu dehliziyle, ışınlı gotik üslubunda (XIV.-XV. yy.) güzel katedral. Renan'ın doğduğu ev (küçük müze). Elektronik. Su ürünleri üretimi.

TREHALOZ a. (fr. *tréhalose*; türkçe *sığala*'dan fr. *tréhale*, bir böceğin salgıladığı kudret helvası). Biyokim. Hidroliz yoluyla iki glukoz molekülü salıveren indirgemeyici diholozit.

TREİT ya da **TREİTOL** a. (fr. *thréite* ya da *thréitol*'den). Org. kim. Formülü

$$HOCH_2—CHOH—CHOH—CH_2OH$$

olan poliol; eritritolün bir izomeridir, eritritolün tersine iki enantiyomer biçimlenmesi vardır; treoz ya da rasemik tartarik asidin indirgenmesi sonunda elde edilir.

Treitz damar yayı, kalınbağırsağın sol dirseğindeki atardamar ile alt mezenter toplardamarının çaprazlaşmasıyla oluşan yay.

Treitz fasyası, onikiparmakbağırsağının periton askısı.

Trek (Büyük) [*göç* anlamında hollandaca sözc.], Cape Town sömürgesinde yaşayan Boerler'in göçü (1834-1839). İngiliz hükümetinin aldığı kararlardan hoşnut kalmayan Boerler aileleri, sürüleri ve arabalarıyla birlikte Natal kıyılarına, ardından iç kesimlere yayılarak bantu kabilelerini püskürttüler ve Natal, Orange ve Transvaal devletlerini kurdular.

TREKKİNG a. (ing. sözc.). Yüksek rakımlı ülkelerde turizm ve dağcılık etkinlikleri arasında yer alan yürüyüş gezileri.

TRÉ-LA-TÊTE, Mont-Blanc kütlesinin güney bölümünde (Haute-Savoie, Fransa) doruk, İtalya sınırında, *Tré-la-Tête buzulu*'na egemendir; 3930 m.

TRELAWNY (Edward John), ingiliz serüvenci ve yazar (Londra 1792-Sompting, Sussex, 1881). Bir subayın oğluydu, Royal Navy'ye girdi (1805), Bombay'da firar etti ve Uzakdoğu'yu dolaştı. Pisa'da Shelley ve Byron ile karşılaştı (1822) ve Byron ile Yunanistan'a gitti (1823), burada Bağımsızlık savaşı'na katıldı. Romanlaştırılmış bir özyaşamöykusü (*Adventures of a Younger Son*, 1831) kaleme aldı ve Byron ve Shelley mitinin (*Recollections of the Last Days of Shelley and Byron*, 1858 ve 1878) ortaya atılmasına katkıda bulundu.

TRELLEBORG → TRÄLLEBORG.

TREMA a. (yun. *trema, -atos*, delik, bir zarın üstündeki nokta). O, U gibi ünlülerin üstüne konan yan yana iki nokta.

TREMADOC KATI a. Yerbil. Ordovices sisteminin katı. (Eşanl. TREMADOSİYEN.) [→ KATMANBİLİM.]

TREMADOSİYEN a. (fr. *trémadocien*; *Tremadoc*, Wales'de bir köyün adından). Yerbil. TREMADOC KATI'nın eşanlamlısı.

TREMATASPİS a. (yun. *trema,-atos*, açıklık ve *aspis*, kalkan'dan). Estonya'da Devon sistemi topraklarında fosillerine rastlanan zırhlı balık cinsi. (Solungaç delikleri karnın yan kesimindedir. *Osteostracea* takımı.)

TREMATODA a. Zool. YAPRAKSOLUCANLAR sınıfının bilimsel adı.

TREMATODLAR a. Zool. YAPRAKSOLUCANLAR sınıfının eşanlamlısı.

TREMATOPS a. (yun. *trema, -atos*, delik, ağız ve *ops*, göz'den). Kuzey Amerika'da Perm devrinde büyük olasılıkla karada yaşamış, hareketli, fosil amfibyum cinsi. (*Labyrinthodonta* takımı, *Rachitoma* alttakımı.)

TREMATOSAURİA a. (yun. *trema, -atos* delik, ağız, ve *saura*, kertenkele'den). *Labyrinthodonta* takımından, Alt Trias'ta Grönland, Spitzberg, Avrupa, Hindistan ya da Güney Afrika'da yaşamış fosil amfibyumlar alttakımı. (Üçgen kafatası iyice kemikleşmişti. Denizde yaşadıkları sanılır.)

TREMBECKİ (Stanisław), polonyalı şair (Kraków yakınında 1739'a doğr. -Tulczyn 1812). Stanisław August Poniatowski'nin sarayında mabeyinciydi, XVIII. yy. Polonyası'nın en iyi üslupçusu olarak kabul edilir. Odlar, *Polanka ou le Poème champêtre* (fr. çev.) [1779] adında öğretiye dayalı bir şiir ve Mickiewicz'in çok beğendiği betimlemeye dayalı felsefi şiiri *Zofiówka* (1806), salon yaşamı ve kibar âlemin töreleri üzerine şiirler, diyaloglarının ince ayrıntıları ve betimlemeleriyle La Fontaine'inkilere benzeyen masallar yazdı.

TREMBLAY (Gilles), kanadalı besteci (Arvida, Québec, 1932). Montréal konservatuvarı'nda Claude Champagne, ardından Paris'te Messiaen ve Müzik araştırmaları grubu'yla çalıştı, Darmstadt'ta çalışmalarını geliştirdi. 1967'de, Montréal Dünya sergisi'nde Québec pavyonunu seslendirdi. Yapıtlarında üflemeli ve vurmalı çalgılara geniş bir yer verdi. Başlıca yapıtları: çalgı topluluğu için *Champs I*, 1965 (1969'da elden geçirildi); *II*, 1968, *III*, 1969 ve orkestra için *Fleuves*, 1976.

TREMBLEY (Abraham), isviçreli doğabilimci (Cenevre 1700-*ay. y.* 1784). *Mémoires pour servir à l'histoire d'un genre de polypes d'eau douce à bras en forme de cornes* (Kolları boynuz biçiminde olan bir tatlısu polipi cinsini tanıtmaya yarar açıklamalar) [1774] adlı kitabında tatlısu hidrasındaki hayvansal özellikler (hareket, duyarlılık, av yakalama) ile bitkisel özellikleri (aşıyla, gövdeden kesilen küçük bir parça ile çoğalma) gösterdi.

TREMELLA a. (lat. *tremella*, titreyen). Yayvan yapraklı ağaçların ölü dalları üzerinde biten güzel altın sarısı renginde, jelatinimsi kıvamda ilkel mantar. (*Tremellaceae* familyasının örnek tipi.)

—ANSİKL. *Tremella fuciformis* Uzakdoğu'da, tıpkı şii-take gibi, çeşitli ağaçların odunları üzerinde yetiştirilir. Hoş lezzetli, gevrek kıvamda bir mantardır, salata halinde ya da çeşitli tarzda pişirilerek yenir.

TREMELLALES a. Uzunlamasına bölmeli bazitleriyle belirgin ilkel bezitlimantarlar takımı. (Takımda yalnız *Tremellaceae* familyası yer alır.)

TREMEX a. Kızıl, sarı ve esmer renkli, iğsi duyargalı, iri bedenli zarkanatlı cinsi. (*Tremex fuscicornis*'in larvası kayın ve kavak gövdelerinde dehlizler açar. Odunarısıgiller familyası.)

TREMİSSİS a. (geç lat. *trimensis*, üç ayda yetişen, klas. lat. *tres*, üç ve *mensis*, ay'dan). Nümism. Bizans İmparatorluğu'nda IX. yy. ortalarına kadar basılan, altın solidus'un üçte biri.

TREMİTİ adaları, Adriya denizi'nde italyan takımadası, Foggia iline bağlı; Puglia kıyısının 22 km açığında, Gargano dağının K.'inde; 3 km²; 300 nüf. Adalar, az derin bir sert taban üstünde K.-D.'ya doğru uzanır; Kretase ve Eosen devirlerinden kalma kireçtaşlarından oluşur. Başlıca dört ada -San Domino, Capraia, San Nicola ve Cretaccio- birkaç kayalık adacıkla çevrilidir. Yalnızca San Nicola ve San Domino'da insanlar yaşar. Balıkçılık, takımadanın tüm kıyılarında canlıdır. Turizm. Antikçağ'daki adı *Diomedeae insulae*'ydi.

TREMOLİT a. (fr. *trémolite*; Aar-Gothard kütlesindeki *Tremola* vadisinin adından). Miner. Monoklinik sistemde yer alan ve bileşiminde magnezyum, kalsiyum, demir ve alüminyum bulunan, amfibol türünden doğal silikat. (Asbest ve amyant tremolit türleridir.)

TREMOLO a. (ital. *tremolo*, ses titremesi). Müz. Yaylı çalgılarda, kesintiye yer vermeyecek biçimde yayın süratli olarak çekilip itilmesini belirten müzik icra terimi.

TREN a. (fr. *train; traîner*, sürüklemek'ten). **1.** Bir ya da birkaç lokomotif tarafından çekilen vagon dizisi; demiryolu ulaşım aracı; katar: *Yolcu treni. Posta treni.* **—2.** *Treni kaçırmak*, bir şeyi gerçekleştirme ya da elde etme olanak ve fırsatını yitirmek: *Geç başlamakla treni kaçırdın, şimdi ne kadar çalışsan da boş.*

—Denizc. *Tren feribotu*, yolcu trenlerini taşımak için özel olarak düzenlenmiş gemi.

—Dy. *Tren takip birimi*, bir demiryolu bölgesinin kumanda merkezine bağlı olarak çalışan ve temel görevi trenlerin geliş ve gidişlerini izlemek ve bir kaza durumunda anında müdahale etmek olan kuruluş. || *Karma tren*, bir bölümü yolcu, bir bölümüyse yük vagonlarından oluşan tren. || *Motorlu tren* → MOTOTREN. || *Şantiye treni*, yol işçilerine gereç ve erzak sağlamak için düzenlenmiş tren.

—Uz. havc. *Uzay treni*, boyuna eksenleri aynı olacak biçimde birbirine bağlanmış birçok uzay gemisinden oluşan katar.

TRENCAVEL, Albi, Nîmes ve Béziers ile Agde'a (X. yy.), Carcassonne'a (1082) vb hâkim olan, Languedoclu vikont ailesi. Trencavel ailesinin Albililer'le yaptığı gizli anlaşma sonucunda Béziers ve Carcassonne talan edildi (1209) ve Roger de Béziers'nin ölümüyle bu aile ortadan kalktı (Tunus kuşatması, 1270).

TRENČİN, Slovakya'da kent, Váh kıyısında; 48 100 nüf. XIII. yy.'dan kalma krallık şatosu. XV. yy.'dan kalma manastır kilisesi. Karayolu ve demiryolu kavşağı. Makine ve besin sanayileri. Hazırgiyim. Kereste sanayisi.

TRENÇKOT a. (ing. *trench-coat, trench*, siper ve *coat*, palto'dan). Kruvaze ve kemerli, devrik yakalı, sırt ve göğüs kısmı dıştan robalı yağmurluk. (Birinci Dünya savaşı'nda ingiliz askerleri için tasarlanıp üretilmişti.)

TREND a. (eğilim, doğrultu anlamında ing. sözc.). İstat. Uzun dönem hareketi.

Trendelenburg ameliyatı (alman cerrah Friedrich *Trendelenburg*'un [1844-1924] adından), ağır akciğer ambolilerinin tedavisi için başvurulan ameliyat. Akciğer atardamarının açılmasından sonra pıhtının alınması esasına dayanır.

Trendelenburg konumu, ameliyat sırasında baş kalçadan daha aşağıda kalacak biçimde yatma durumu. Bağırsak kütlesini aşağı itmeyi ve küçük leğen boşluğunun alt bölümünü daha iyi görmeyi sağladığından en çok kadın hastalıkları cerrahisinde kullanılır.

TRENEV ya da **TRENYOV** (Konstantin Andreyeviç), rus oyun yazarı (Romaşovo, Harkov ili, 1876 - Moskova 1945). İç savaş ve kolektif yaşam üzerine epik oyunlar (*Yasnıy Log*, 1931; *Au bord de la Neva* [fr. çev.], 1937) yazdı. Başyapıtı *Lyubov Yarovaya*'da (1926) beyaz bir subayla evli bir ilkokul öğretmeninin devrime katılışını inceler.

TRENGGANU Malaysia'da (Malezya) eyalet; 12 955 km²; 752 000 nüf. (1990). Merkezi *Kuala Trengganu*. B.'sında Kelantan eyaleti, G.'inde Pahang eyaletiyle Güney Çin denizi vardır. Eyaletin tenha olan batı sınırları, en yüksek doruğu 1 517 m'ye ulaşan, ormanlarla kaplı sıradağlarla engebelenmiştir. Bu dağları yaran derin vadiler. D.'ya doğru tüketime yönelik pirinç tarımının yapıldığı bir kıyı ovasına açılır. Kauçuk, kopra ve balık (kurutulmuş ya da tuzlanmış) ticaret ürünleridir. Maden kaynakları, Dungun'da toplanmaktadır (demir, kalay, manganez); kıyının açığında petrol yatağı.

—Tar. Şrıvicaya'nın, sonra Macapahit'in egemenliği zamanında bu prenslik yarımadada müslümanlığı benimseyen ilk ülke oldu: nitekim, bölgedeki en eski arap-iran yazıtı (XIV yy.) burada bulundu. Bununla birlikte, bazı kaynaklar, müslümanlığın buraya Çin'den gelmiş olabileceğini belirtmektedir. Siyam'ın vasalı durumunda olan Trengganu, 1909 İngiliz-Siyam antlaşması'nın imzalanmasından sonra ingiliz himayesine girdi; bu antlaşmayla Bangkok, Malezya'daki dört eyalet üstündeki haklarından vazgeçti. İkinci Dünya savaşı'nda Siyamlılar tarafından istila ve yeniden işgal edilen (1943-1945) Trengganu, 1948'de Malezya federasyonu'na girdi.

TRENT, Büyük Britanya'da ırmak; 270 km (havzası 10 000 km²). Penninler'in güneydeki son yamaçlarından doğan Trent Midlands bölgesini akaçlar. Stoke-on-Trent'ten geçer, sonra D.'ya ve K.-D.'ya döner. Nottingham'dan geçtikten sonra K.'e doğru çıkarak Humber halicinde son bulur.

TRENT, Kanada'da (Ontario) ırmak, *Trenton*'da Ontario gölüne dökülür; 240 km.

TRENTEPOHLİA a. (öz a. *Trentepohl*'dan). Nemli yerlerde ağaçların kabuğunda, taşların üzerinde, yosunların arasında yaşayan ve yalın ya da dallı iplikçiklerden oluşan yeşil suyosunu. (Çok yaygın bir türü olan *Trentepohlia aurea* taşların üzerinde parlak turuncu lekeler oluşturur; *T. jolithus* damıtmayla menekşe kokulu bir esans verir.)

TRENTİNO, Kıta İtalyası'nda bölge, bugünkü Trento ilini içine alır ve Yukarı Adige'yle birlikte tarihsel *Venezia Tridentina* bölgesini oluşturur. Bu bütün, bugünkü *Trentino-Yukarı Adige* bölgesidir.

TRENTİNO-YUKARI ADİGE, ital. **Trentino-Alto Adige,** İtalya'nın kuzey ucunda küçük bölge (13 613 km²); 934 731 nüf. (1991). Halkın Bolzano ve Trento illerine dağılması ve bir bölümünün almanca konuşması bölgeye özel statü verilmesine yol açmıştır. Bölge, bütünüyle Doğu Alpler kesimindedir ve B.'sında İsviçre ve Lombardia, K.'inde Avusturya, G.'inde ve D.'sunda Venezia vardır. Bölge, sert iklimli kütleler (3 000 m'den fazla) kapsar: Atesine, Venoste ve Aurine Alpleri, Ortles-Cevedale, Adamello-Presanella, kütleleri, Dolomitler. Bu dağlık bütün, en önemlisi Brenner'e ulaşan Adige vadisi olan derin buzul vadileriyle yarılmıştır. Ormancılık, sığır yetiştiriciliği, vadilerde tarım (tahıl, bağlar, elma) sanayinin (hidroelektrik, taş ocakları, besin ve kereste sanayileri, alüminyum, makine, kimya) ve özellikle de hizmetler kesimi etkinliklerinin gerisinde kalmıştır. Ticaret etkinlikleri ve Avusturya'ya geçiş işleviyle ilgili etkinliklerin yanı sıra turizm (yaz ve kış), birçok merkezde (Merano, Ortisei, Riva vb.) çok canlıdır. Bununla birlikte, ekonomik gelişmeler, nüfusun komşu kentlere ve bölgelere göçünü önleyememektedir. Başlıca kentler, sanayi merkezi ve ulaşım kavşağı olan Bolzano ve bölge merkezi olan Trento'dur.

—Tar. 1363'te Trentino, Habsburglar'ın nüfuzu altına girdi, 1805'te Bavyera'ya verildi, 1809'da İtalya krallığı'na bağlandı, 1813-1814'te Avusturyalılar tarafından yeniden işgal edildi ve 1816'da Tirol topraklarına katıldı. 1848'de başarısız ayaklanmalara girişen Trento ve Trentino, bu tarihten sonra İtalya tarafından irredentismo kapsamına giren iller olarak görüldü. İtalya, bu illeri geri almak için 1915'te İtilaf devletleri yanında savaşa girdi. Böylece bölge, İtalyanlar'ın (1915) ve Avusturyalılar'ın (mayıs 1916) saldırılarına sahne oldu. 1917'de, Caporetto yenilgisinden sonra Trentino, italyan ordusunun direniş merkezlerinden biri haline geldi ve yenilginin sınırlı kalmasına katkıda bulundu. Saint-Germain antlaşması (1919) ile İtalya'ya verildi. Nüfusunun büyük bir bölümü almanca konuşan Trentino-Yukarı Adige, 1948'den bu yana sahip olduğu özel statüye rağmen, zaman zaman karışıklıklara sahne oldu.

TRENTO, İtalya'da kent, Trentino'da, il merkezi, Adige kıyısında; 101 416 nüf. (1990). 192 m yükseltide, ırmağın bir büklümü kıyısında kurulan kent, Brenner, Brescia ve Valsugana (Venedik'e doğru) karayolları kavşağındadır. Trento, kütlesel ve çıplak bir dağ çemberinin ortasındadır. XIII.-XVI. yy.'a ait roman-gotik üslubunda katedral ve başka eski kiliseler, XIII. yy.'dan kalma, piskoposluk müzesinin bulunduğu Pretorio sarayı. XVI.-XVII. yy.'da yapılmış konutlar ve saraylar. Arkası eski kent surlarına yapışık, XIII. XVII. yy.'dan kalma Buonconsiglio şatosu'nda (XV. yy.'ın başlarında yapılmış freskler; Romanino, Dosso Dossi ve Marcello Fogolino'nun yaptığı freskler ya da resimler [XVI. yy.'ın ilk yarısı]) Trentino Ulusal müzesi bulunur. Makine ve elektromekanik sanayileri. Tekstil (pamuk, ipek). Matbaa. Deri işleme. Mobilya. —*Trento ili*, 6 213 km²; 456 114 nüf. (1991).

—Tar. İ.Ö. 222'de fethedilen eski bir roma öncesi kent olan Trento (*Tridentum*) İmparatorluk döneminde koloni ve askeri üs oldu. IV. yy.'da piskoposluk olan, V. yy.'da Ostrogotlar tarafından işgal edilen kent, VI. yy.'da bir lombardia dukluğunun merkezi ve Karolenjler döneminde de bir markanın başkenti oldu. 952'de Germanya krallığı'na bağlandı ve bunun piskopos prenslerinin egemenliğine girdi (1027-1803). 1407'de komün özgürlükleri elde eden kent, Rahip Bernardo Clesio zamanında (1514-1539) müreffeh bir yaşam sürdü. Napoléon I döneminde (1810-1813) Yukarı Adige yönetim bölgesinin merkezi oldu. 1815'te Avusturya'ya verildi ve tümüyle italyan kimliğinde olmasına rağmen, 1918'e kadar bu ülkenin egemenliğinde kaldı. O tarihte İtalya'ya katıldı.

Trento konsili, 1545-1549 arasında, 1551-52'de ve 1562-63'te Trento'da toplanan piskoposlar meclisi.

Paulus III tarafından toplantıya çağrılan ve Pius IV tarafından sonra erdirilen bu konsilde, Katolik kilisesi Protestan Reform karşısında kendi disiplinine çeki düzen verme kararını aldı -özellikle papaz adaylarının seminerlerde eğitilmesi ve piskoposlar tarafından yakından denetlenmesi- ve protestanlara karşı çıkarak kendi inançlarından -iman kaynakları, ilk günah, aklanma, kutsamalar...- susmayacağını tekrarladı.

Papa Pius IV (1559-1565), papa Pius V (1566-1572) ve papa Gregorius XIII (1572-1585), kilise yapılarını konsil kararlarıyla donatmak için birçok önlem aldılar, bu önlemlere yönelik başlıca girişimler: Trento konsili'nin kateşizmi denilen Roma kateşizminin resmen ilan edilmesi (1566), Vulgata'nın yayımlanması ve breviarium reformu (1568), missallis reformu (1570), takvim ve martyrologium'un yeniden düzenlenmesi (1582) vb.

TRENTON, Kanada'da (Ontario) kent, *Trent ırmağı*'nın ağzında ve *Trent kanalı*'nın sonunda liman; 15 500 nüf. Kereste sanayileri. Kanada ordusunun hava üssü.

TRENTON, ABD'de kent, New Jersey eyaletinin merkezi, Delaware kıyısında; 88 675 nüf. (1990). Ticaret ve sanayi merkezi. Otomobil sanayisi. Kauçuk ve plastik maddeler. Elektrik gereçleri. Ecza sanayisi. Tekstil.

—Tar. Washington, 1776'da, İngilizler'i bu-

Fiorepress

Trentino-Yukarı Adige
Dolomitler'deki Val di Funes'den bir görünüm (arka planda, Odle öbeği)

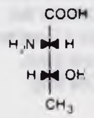
Scala

Trento
katedral meydanı (ve, soldan sağa doğru, Torre Civica [XIII.-XVI. yy.] Pretorio sarayı [eski piskoposluk sarayı, XIII. yy.] katedral [XIII.-XVI. yy.] ve bunları birbirine bağlayan Castelletto [XIII. yy.])

rada yendi. Trenton, 1790'dan beri New Jersey'in merkezidir.

TRENTOWSKİ (Bronisław), polonyalı filozof (Opole 1808 - Freiburg im Breisgau 1869). İlk yapıtı olan *Grundlage der universalen philosophie*'de (Evrensel felsefenin temelleri) [1837] açıkladığı "evrensel sistem", latin halklarının gerçekçiliği ile germen idealizminin bir sentezini yapma denemesidir. Trentowski bu yapıtını, sistemi için gerekli bir terminoloji de hazırlayarak 1840'ta lehçe yayımladı. Diyalektikle ilgilendikten sonra, çelişmeleri farklı bir anlayışla ele alarak Hegel'den uzaklaştı. Trentowski'ye göre madde, kavramların gelişiminin temeli, zihin (tin) ise bunun karşısavıdır ve her ikisinin bireşimiyse aşkın bir biçimde kavranan "gerçek" dünyayı yansıtır. Başlıca yapıtları: *Education ou système pédagogigue populaire* (fr. çev.) [Eğitim ya da popüler pedagoji sistemi] ve bir mantık incelemesi olan *Myślini, czyli calokształt logiki narodowej* (1844).

TRENYOV → TRENEV.

doğal treonin

TREONİN a. (fr. *thréonine*). Org. kim. Formülü $C_4H_9NO_3$ olan aminoasit; ışığın polarma düzlemini sola döndüren SR izomeri, proteinlerin temel bir bileşenidir.
—ANSİKL. Zootekn. *Treonin yetmezliği*, buğday ve arpaca zengin yem yedirilen domuzlarda ve kümes hayvanlarında istenilen performansı elde etmeye engel olan etmenlerden biridir.

TREOZ a. (fr. *thréose*). Kim. Eritrozun, formülü

$$HOCH_2—(CHOH)_2—CH=O$$

olan aldoz izomeri. (Hızla yükseltgendiğinde tartarık asidin rasemik biçimini verir.)

TREPAK a. Topukları yere vurarak ve bacakları yatay bir biçimde açıp ayakları ellere değdirecek biçimde sıçrayarak gerçekleştirilen, erkeklere özgü, 2/4 ölçülü ukrayna dansı.

TREPAN a. (fr. *trépan*; lat. *trepanum*; yun. *trypanon*'dan). Cerr. Kemikleri delmeye yarayan alet. (Beyin cerrahisi trepanı kafatasında bir delik açmaya yarar; özel bir mekanizma, istemeden beynin delinmesini önleyerek aletin güvenle kullanılmasını sağlar.)

C. N. R. I.

treponema (büyütme: 10 000 kat)

TREPANASYON a. (fr. *trépanation*). Cerr. Trepan ya da başka herhangi bir alet kullanılarak kemiklerde delik açmaya yarayan ameliyat.
—ANSİKL. "Trepanasyon" sözcüğü, yalnız bunun için olmasa da, genellikle "kafatasının açılması" anlamında kullanılır. Bu yöntem Taş devrinde bile sileks araçlarla uygulanmış bir yöntemdi. Trepanasyon yabancı cisimleri, kemik parçalarını çıkarmaya, urlara yaklaşmaya, apseleri boşaltmaya, kafa içi basınç artışı durumlarına müdahale etmeye yarar. Biraz büyük bir açıklık oluşturmak istendiğinde, birbirine az çok yakın birçok nokta delinir ve bunlar esnek bir testere (Gigli testeresi) ile birleştirilir. İrinli mastoiditte başvurulan mememsi çıkıntı trepanasyonu, bir keski ve bir tahta çekiçle uygulanır.

TREPANG a. (malayca sözc.). Kızıldeniz'de, Hint okyanusu'nda ve Büyük Okyanus'ta (Malezya ve Avustralya bölgesi) bulunan ve yenebilen denizhıyarlarına verilen ortak ad.
—ANSİKL. Trepang denilen yirmi kadar denizhıyarı türü vardır; Molük adalarında, Papua'da ve Avustralya'da, bunların önemli çapta ticareti yapılır. Deniz çekildiği zaman toplanan bu denizhıyarları dilinip haşlanır, sonra kurutulur ya da tütsülenir ve büyük ölçüde tüketildiği Çin'e satılır.

TREPCA, Sırbistan'a bağlı Kosova özerk bölgesi'nde madencilik merkezi, Kosovska Mitrovica yakınında. Kurşun ve çinko madenleri. Akümülatör kombinası.

TREPİDOMETRE a. (fr. *trépidomètre*'den). Jeofiz. Bazı yapıların (köprüler, barajlar vb.) salınımlarını kaydetmekte kullanılan, kısa dönemli sismograf türü.

TREPONEMA a. (fr. *tréponème*; yun. *trepein*, döndürmek, ve *nema*, tel'den). Bakteriyol. Üç türü hastalık (frengi, pian ve karat) yapan sarmal bakterilerden (spiroket) oluşan bakteri cinsi.
—ANSİKL. Frenginin mikrobu *soluk treponema (Treponema pallidum)*, 1905 yılında Schaudinn tarafından frengi şankrında ve frengili mukoza plaklarında bulundu. Bu, yaklaşık on düzgün sarım çizen, 6-12 μm uzunluğunda ve 0,25 μm çapında silindirik ya da hafifçe yassı bir spiroketadır; uçlarında çok ince kamçılar yer alır. Küçüklüğünden ve devingenliğinden dolayı treponema normal mikroskopta görülmez, fakat faz kontrastlı ya da "siyah fonlu" mikroskopta (ultramikroskop) kolayca gözlemlenebilir. Sabitleştirildikten sonra gümüşle boyama ile de görünür kılınabilir (Fontana-Tribondeau). Tavşan erbezine şırınga edilerek saklama yönteminden yararlanan Nelson*, hastanın serumunu kullanarak frengiyi ortaya çıkarmak için laboratuvarda "treponemaları devingensizleştirme testi"ni bulmuştur.
Pian hastalığının mikrobu *pian treponeması (Treponema pertenue)* 1905'te Castellani tarafından, Seylan'da, piana yakalanmış hastalardan bulunmuştur. Morfolojisi *T. pallidum*'unkine çok yakındır; sekiz ila yirmi sarımlı olabilir.
Karat yaralarında bulunan *karat treponeması (T. carateum)* eskiden asalak bir mantarın yol açtığı sanılan bu hastalığın etkenidir.

TREPONEMİSİT sıf. (fr. *tréponémicide*'den). Ted. Treponemaları öldürebilen ilaca denir. (Bilinen en eski treponemisitler cıva, iyot, bizmut ve arseniktir. Penisilinin de güçlü bir treponemisit etkisi vardır. Diğer antibiyotikler de (tetrasiklinler, sefalosporinler) aynı derecede etkilidirler ve penisiline dayanıksızlık durumunda kullanılabilirler. Bununla birlikte penisilinle sefalosporinler arasında çapraz bir alerji ortaya çıkabilir.
◆ a. Treponemisit ilaç.

TREPOV (Dmitriy Fyodoroviç), rus general (Petersburg 1855 - Peterhof 1906). 1905 ayaklanmalarının başında Nikolay II tarafından Petersburg'a gelen vali olarak atandı ve çok sert bir baskı uyguladı.

TREPOV (Aleksandr Fyodoroviç), rus siyaset adamı (Kiev 1862 - Nice 1928), bir öncekinin erkek kardeşi. Ulaştırma bakanıyken (1915), 10 (23) kasım 1916'dan 27 aralık 1916'ya (9 ocak 1917) kadar görev yaptığı Meclis başkanlığına getirildi.

TRÊS BARRAS *(rio das)* → SÃO MANUEL *(rio)*.

TRESCORE BALNEARİO, İtalya'da komün, Lombardia'da (Bergamo ili), Oglio'nun kolu, Cherio kıyısında; 6 500 nüf. Kaplıca merkezi. Suardi capellasında L. Lotto'nun yaptığı freskler.

TRES DE FEBRERO ya da **CASEROS,** Arjantin'de kent, Buenos Aires'in yakın batı banliyösünde; 345 000 nüf.

Tres de mayo, Goya'nın tablosu → DOS DE MAYO.

TRES MARÍAS *(las)*, Büyük Okyanus'ta Meksika'ya bağlı takımadalar. Nayarit eyaleti kıyısının yüz kilometre kadar açığında. Adaların en büyüğü (144 km²) insan yaşayan (3 000 nüf.) tek ada olan *María Madre*'de bir cezaevi ve tuzlalar vardır. Öbür adalar şunlardır: San Juanito (8,8 km²), Santa María Magdalena (84 km²) ve Santa María Cleofás (26 km²), Guano.

Três Marias, Brezilya'da (Minas Gerais) hidroelektrik tesisi. Yukarı São Francisco kıyısında.

TRES ZAPOTES, Veracruz eyaleti'nin (Meksika) güneyinde arkeolojik yer. Buradaki kalıntıların bir bölümü kesinlikle Olmekler'e aittir; daha geç bir döneme tarihlenen bazı kalıntıların da İzapa* üslubuyla bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Ortaya çıkarılan iki dev baş, La Venta*'daki örnekleri çağrıştırır. Tres Zapotes'te kullanılan yazı sisteminin klasik dönem Mayaları'nınkiyle aynı olduğu kabul edilirse, burada ele geçen bir stelin (C steli) İ.Ö. 31 tarihini taşıdığı söylenebilir.

TRETE a. (fr. *traité*). Sig. **1.** Sigorta şirketi ile reasürörü arasında yapılan ve reasürans devrinin tüm koşullarını belirleyen anlaşma. **—2.** *Reasürans tretesi*, tarafları bağlayıcı niteliğe sahip zorunlu reasürans. ‖ *Kotpar tretesi*, sigortacının düzenlediği tüm poliçelerdeki değerlerin sabit bir oranını reasürörüne devretmesini öngören reasürans anlaşması.

TRETİNOİN a. (fr. *trétinoïne*). Org. kim. ve Eczc. RETİNOİK* ASİT'in eşanlamlısı.

TRETTNER (Heinz), alman general (Minden 1907). Hava indirme birlikleri uzmanıydı, Hollanda (1940), Girit (1941), Rusya ve bir paraşütçü tümenini yönettiği İtalya'da (1945) yararlık gösterdi. 1956'da Bundeswehr'e girdi. SHAPE'de lojistik başkan yardımcılığı, 1. Kolordu komutanlığı yaptı (1960), silahlı kuvvetler genel denetmenliğine (kurmay başkanlığı) getirildi. Hükümetle uyuşmazlığa düştü, 1966'da emekliye ayrıldı.

TRETUAR ya da **TROTUAR** a. (fr. *trottoir*). KALDIRIM'ın eşanlamlısı.

Tretyakov galerisi, 1856 dolaylarında Moskova'da sanayici Pavel Mihayloviç Tretyakov tarafından kurulan müze. Kurucusunun tablo koleksiyonu ve kardeşi Sergey tarafından toplanan XIX. yy. rus heykelleriyle zenginleştirilerek 1892'de Moskova kentine armağan edildi. 1918'de devletleştirilen Tretyakov galerisi rus sanatının XI. yy.'dan sonraki görünümünü sergilemektedir.

TREUB (Melchior), hollandalı botanikçi (Voorshoten, Leiden yakınında, 1851 - Saint-Raphaël, Var, 1910). Hollanda'nın sömürgesi iken Endonezya'da tarım dairesinin başında bulundu; elliye yakın bilimsel açıklama yazdı: *Notes sur l'embryogénie des orchidées* (fr. çev.) [Orkidelerde embriyonoluş hakkında notlar]; *sur l'embryon, le sac embryonnaire et l'ovule* (fr. çev.) [Embriyon, embriyon kesesi ve yumurtacık hakkında]; *sur les casuarinées et leur place dans le système naturel* (fr. çev.) [Tepelidevekuşları ve doğal sistem içindeki yerleri hakkında]; vb.

TREVELYAN (George Macaulay), ingiliz tarihçi (Stratford-on-Avon 1876 - Cambridge 1962). Cambridge Üniversitesi'nde çağdaş tarih profesörü olarak çalıştı (1927-1940). Başlıca yapıtları: *British History in the Nineteenth Century* (XIX. yy. ingiliz tarihi) [1922], *History of England* (İngiltere tarihi) [1926], *English Social History* (İngiliz sosyal tarihi) [1944].

TREVERİ → TREVİRİ.

TRÈVES, Trier'in fransızca adı.

Treves, 1861'de Emilio *Treves* (Trieste 1834 - Milano 1916) tarafından Milano'da kurulan italyan yayınevi. Bugün Napoli'ye yerleşmiş bulunan yayınevi, edebiyat, felsefe ve tarih yapıtları yayımlamaktadır.

TREVİGLİO, İtalya'da kent, Lombardia'da (Bergamo ili), Adda kıyısında; 26 100 nüf. San Martino kilisesi ve Madonna delle Lagrime. Tarım merkezi. Tekstil sanayisi.

TRÉVİLLE ya da **TROISVILLES** (Armand Jean DE PEYRE, *—kontu*), fransız savaşçı (Oloron 1596'ya doğr. - Trois-Villes, Pyrénées Atlantiques, 1672). Krallık muhafız atlı birliklerinde bölük sancaktarı, maréchal de camp (1636), Foix kontluğu valisi (1643) oldu ve Mazarin'in kışkırtmaları sonucunda gözden düştü.

TREVİRA a. (tesc. edil. a.). Tekst. Almanya'da üretilen, sentetik polyester elyaf ve ipliklerinin ticari merkezi.

TREVİRİ ya da **TREVERİ.** Esk. coğ. Ardenne ve Ren arasında, Aşağı Mosel-le vadısı'nde yaşayan Galya halkı. Sezar'a karşı sert bir direniş gösterdiler. Roma'ya boyun eğdikten sonra, İ.Ö. 29'da ayaklandılar ve kendilerine tanınmış olan hakları yitirdiler. Augusta Treverorum (Trier), başkentleriydi.

TREVİSAN (Dalton), brezilyalı yazar (Curitiba, Paraná, 1926). Gülünç, ürküntü veren, hatta anlatımcı öyküler (*Novelas nada Exemplares*, 1959; *Morte na Praça*, 1964; *Cemitério de Elefantes*, 1964; *O Vampiro de Curitiba*, 1965; *A Guerra Conjugal*, 1969).

TREVİSANİ (Francesco), italyan ressam (Capo d'Istria, bugün Kopar, 1656 - Roma 1746). 1678'e doğru Roma'ya yerleşti; Maratta'nın katı üslubunu yumuşatarak, B. Luti ile birlikte kendi kuşağının en çok beğenilen ressamı ve rokokonun ustası oldu. Roma kiliseleri (Vatikan'da San Pietro: vaftiz kurnasının bulunduğu capellanın kubbesi), Torino, Portekiz'deki Mafra vb. için önemli resmi siparişler aldı. Küçük boyutlu yapıtlarda da başarı gösterdi: dinsel içerikli tablolar, mitolojik konular, portreler.

TREVİSO, İtalya'da kent, Veneto'da, il merkezi, Sile kıyısında; 86 000 nüf. Dörtgen bir plana göre yapılmış kent, eski surları, kanalları ve Ortaçağ'dan kalma evlerin arasında uzanan dar sokaklarıyla çok güzel ve ilginçtir. Signori meydanının çevresinde Trecento ve Hükümet saraylarıyla bir kule yükselir. Roman üslubundaki katedral, XV.-XVI. yy.'da yenilenmiş, XVIII. yy.'da genişletilmiştir; katedralde, Pordenone'nin freskleri, Tiziano'nun ve P. Bordone'nin resimleri vardır. S. Niccolo kilisesi'nde (XIII.-XIV. yy.) Tommaso da Modena'nın freskleri, A. Onigo'nun mezarı (1500'e doğr.) vb. bulunur. Loggia dei Cavalieri (XIII. yy. sonu) ve katedral 1944'teki bombardımanlardan çok zarar görmüştür. Eski bir manastırda belediye müzesi (arkeoloji; Venedik okulu yapıtları bakımından zengin resim müzesi; A. Martini'nin heykelleri). Ulaşım yolları kavşağı olan Treviso bir tarım ve sanayi (tekstil, kimya, seramik) merkezidir. —*Treviso ili*, 2 477 km²; 745 991 nüf. (1991).
—Tar. Eski bir Roma municipiumu (*Tarvisium*) olan Treviso, Gotlar tarafından alındı. Bir lombard dükülüğünün, bir frank kontluğunun merkezi durumuna geldikten sonra 1164'te komün olarak örgütlendi ve Lombardia birliği'ne katıldı (1167). 1339'da Venedik Cumhuriyeti'ne bağlandı. 1797'de Fransızlar tarafından alındı, Tagliamonte yönetim bölgesinin merkezi yapıldı (1806-1814). 1814'te Avusturya'ya bırakıldı, 1866'da İtalya'ya geri verildi. Mareşal Mortier'ye Napoléon, Treviso dükü unvanını verdi.

▪**TREVİTHİCK** (Richard), ingiliz mühendis ve mucit (Illogan, Cornwall, 1771 - Dartford, Kent, 1833). Buharlı makinelerde yüksek basınç kullanımının öncüsü oldu. Daha 1802'de, bir buharlı lokomotifin beratını aldı, 1803'te bu ada hak kazanan ve Walles'de denenen ilk lokomotifi yaptı. 1808'de, buharı bacaya vererek zorlamalı bir çekme tekniği buldu ve bunu "Catch me who can" ("Kimse beni yakalayamaz") adlı lokomotife uyguladı.

TREVOR-ROPER (Hugh Redwald), ingiliz tarihçi (Glanton, Northumberland, 1914). Oxford Üniversitesi'nde çağdaş tarih profesörlüğü (1957-1980), ardından Cambridge'de Peterhouse masterliği yaptı, R. H. Tawney ve L. Stone'un görüşlerine karşıt görüşleri benimseyerek, çağdaş İngiltere üzerine önemli yapıtlar yazdı (*Archbishop Laud* [Başpiskopos Laud] 1940; *Religion, the Reformation and Social Change* [Din, ıslahat ve toplumsal değişim] 1957; *Renaissance Essays* [Rönesans yazıları] 1985; *Catholics, Anglicans and Puritans* [Katolikler, anglikanlar ve püritenler] 1987; *From Counter Reformation to Glorious Revolution* [Karşı reform'dan şanlı devrime], 1992). Nazizm tarihi uzmanı olarak da tanındı (*The Last Days of Hitler* [Hitler'in son günleri] 1947 ve *Hitler's War Directives* [Hitler'in savaş buyrultuları] 1964).

TRÉVOUX, Fransa'da kanton (Ain) merkezi, Dombes'un güney-batı kenarında, Saône kıyısında; 6 207 nüf. (1992).

TREYLER a. (ing. *trailer*) → RÖMORK.

TREZORERİ a. (fr. *trésorerie*'den). **1.** Devlet hazine dairesi. **—2.** Devlete ya da bir kamu tüzel kişisine ait paraların saklanma ve hareketlendirilme biçimi. **—3.** Bir işletmenin, bir derneğin likit aktiflerinin tümü. **—4.** Büyük Britanya'da Maliye bakanlığı.

TREZZİNİ (Domenico), isviçreli mimar (Astano, Ticino, 1670 - Petersburg 1734). Bir süre Kopenhag'da çalıştıktan sonra, Büyük Petro'nun çağrısı üzerine Petersburg'a gitti (1703). Hollanda'ya özgü baroktan esinlenen bir üslupla, sonraki yıllarda değiştirilen ya da bozulan yapılar gerçekleştirdi: küçük Yazlık saray (1711), Svyatoy Pyotr i Pavel kalesi ve katedrali (1714-1725), Oniki kolej binası (1722-1732, bugün üniversite) vb.

TRGOVİŞTE → TIRGOVİŞTE.

1. TRİ-, TRİS-, üç anlamındaki yun. *treis*'den, birçok bilimsel terimin bileşimine giren önek.

2. TRİ- (fr. *tri-*). Kim. Bir ornatma tepkimesinin üç kez yinelendiğini gösteren ya da aynı işlevin üç katına sahip olan bileşikleri adlandırmakta kullanılan önek.

TRİAKONTANOİK sıf. (fr. *triacontanoïque*). Org. kim. *Triakontanoik asit*, MELİSİK* ASİT'in eşanlamlısı.

TRİAL a. (ing. sözc.). **1.** Motosikletin kullanışlılığını ve özellikle bazı bölgelerde ayağını yere koymaması gereken sürücünün ustalık ve denge yeteneğini ortaya koyan motosiklet yarışı. **—2.** Bu yarışta kullanılan motosiklet.

Trialeti → TRİYALETİ.

TRİALİSMUS a. Tar. 1848 ile 1914 arasında ele alınan ve Habsburglar'ın tebaası olan Güney Slavları'nı, Avusturya-Macaristan'a bağlı bir devlet olarak birleştirmeyi amaçlayan siyasal sistem. (Veliaht prens Franz-Ferdinand'ın bu düşünceyi benimsediği sanılır.)

TRİALKOL a. (fr. *trialcool*). Org. kim. Yapısında işlevsel üç alkol grubu (OH) bulunan bileşik. (Trialkollerin en önemlisi, gliseroldür.) [Eşanl. TRİOL.]

TRİAMSİNOLON a. (fr. *triamcinolone*). Eczc. Kortizondan altı kez daha kuvvetli antienflamatuvar etkili bir fluorlu prednizolon türevinin günlük dildeki adı.
—ANSİKL. Sentetik olarak elde edilen triamsinolon, kortizon verilebilen durumlarda ağızdan verilerek kullanılır. Kortizona göre daha az su ve tuz tutulmasına ve mide ile ilgili daha az yan etkiye neden olur. Asetonit, diasetat ve hemisüksinat tuzları halinde, romatizma tedavisinde, iğne halinde de kullanılır. Sudaki rötar etkili mikrokristalize süspansiyonun hazırlanması ile etki süresinin uzatılması sağlanır. Deri hastalıklarında losyon, krem ve jel şeklinde kullanılır.

TRİAMTEREN a. (fr. *triamtérène*). İdrar söktürücü ilaç (triamino fenilpteridin). Sodyum, klorür ve bikarbonat atılmasını artırmak suretiyle etki gösterir. Potasyum kaybını önler. Çeşitli ödemlerin tedavisinde kullanılır.

TRİANA (José), kübalı yazar (Camagüey 1931). Uzun yıllar Avrupa'da yaşadı. Şair, özellikle de oyun yazarı olarak tanındı.

TRİANGULUM, Üçgen* takımyıldızının latince adı (kısalt. Tri).

TRİANGULUM AUSTRALE, Güney* üçgeni takımyıldızının latince adı (kısalt. Tr A).

Trianon, Versailles parkı'nda yer alan iki şatonun adı. "Trianon" diye anılan küçük bir yerleşmenin yerine, 1670'te Le Vau, Louis XIV'ün isteğiyle "çin" tarzında bir pavyon yaptı. Seramikle kaplı bu yapıya "porselen Trianon" adı verildi. 1687'de kral, bu kez J. Hardouin-Mansart'dan, yıpranan bu yapının yerine Büyük Trianon'u ya da "mermer Trianon"u yapmasını istedi. Bu yapı bir peristylonla birleştirilmiş tek katlı iki bölümden oluşur. Küçük Trianon Gabriel'in başyapıtıdır. Mme du Barry'den sonra burada oturan Marie-Antoinette, Müzik pavyonu, Aşk tapınağı gibi yapıların yer aldığı bir ingiliz bahçesi yaptırdı.

Trianon antlaşması, 14 haziran 1920'de imzalanan ve 13 kasımda onaylanan antlaşma. Macaristan'ın parçalanmasını onaylayan bu antlaşmaya göre, Macaristan birçok eyaletini sınırdaş olduğu devletlere (Slovakya ve Rutenya'yı Çekoslovakya'ya, Transilvanya ile Temeşvar banlığını Romanya'ya, Hırvatistan ile Slovakya'yı da Yugoslavya'ya) bırakıyor ve ordusunu 35 000 kişiye indirmeyi kabul ediyordu. Böylece Macaristan'ın toprakları 92 000 km²'ye, nüfusu da 8 milyona inmiş oluyordu (1914'te, toprakları 325 000 km² ve nüfusu 21 milyondu).

TRİARİİ a. (lat. *triarii*, *tres*, üç'ten). Tar. Roma lejyonunda manipulusların üçüncü sırasında yer alan askerler. (En yaşlı askerler arasından seçilen triarii, lejyonun seçkin ve yedek askerleriydi.)

TRİAS a. (alm. *Trias*; aşağı lat. *trias*, üçlü grup'tan). Yerbil. İkinci Zaman'ın sistemi.
—ANSİKL. Trias Orta Almanya'da 30 ile 40 milyon yıl süreli bu dönemi belirleyen üç büyük oluşuğun ardalaşmasını tanımlar. Germen triası, açıkça denizsel olan, G.'deki mezoje triası ile K.-B.'daki karasal trias arasında ortaya çıkar. Öyleyse germen triası yalnızca deniz ve kıta alanları arasında bir geçiş olmakla kalmaz, aynı zamanda hercynia ile alp dağoluş çevrimleri arasında da bir geçiş oluşturur. Oldukça genelleşmiş ve evaporit oluşumuna eğilimli tropikal bir iklimde, floranın gelişiminde kesin bir hızlanma, her zaman yenilenen ve karbonatlı kalın alp oluşuklarına yol açan yoğun okyanus yaşamında belirgin bir ilerleme göze çarpar. Alt ve üst sınırları gerek çökelbilim, gerekse paleontoloji bakımından hâlâ tartışma konusudur. Bitkiler açık bir biçimde yenilenir ve bireylerin hızla çoğaldığı görülür; ancak hayvanlar dünyasında önemli bir gelişme yoktur, yalnızca memelilerin ilk belirtileri göze çarpar. Paleocoğrafyada görülen en önemli olaylar Gondvana'nın parçalanmasıyla birlikte, yarıklar boyunca yoğun bir volkanik etkinlik, genel bir ısınma ve evaporit oluşum bölgelerinin genişlemesidir. Bu dönemde, kıta kütleleri bugünkü konumlarına doğru yavaş yavaş ilerlemeye başlamıştır.

TRİASETAT a. (fr. *triacétate*). Tekst. Hidroksil gruplarının en az % 92'si asetillenmiş, yapay selüloz asetat lifi.

TRİASİT a. (fr. *triacide*'den). Kim. Üç asit işlevi taşıyan bileşik.

TRİATLON a. (fr. *triathlon*). Spor. Üç yarışı (yürüme, bisiklet yol yarışı, yüzme) kapsayan yarışma. Bu yarışların süreleri bir klasman yapılmasını sağlayan eşdeğerlik katsayıları olarak kabul edilir.

TRİATOMA a. Amerika'da yaşayan kanla beslenen tahtakurusu cinsi. (Isırması in-

Hulton Picture Library

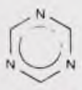

Richard Trevithick

san için tehlikelidir. Brezilya'da bulunan *Triatoma megista, Chagas hastalığı* adı verilen bir tripanozomiyazı bulaştırır. *Reduviidae* familyası.)

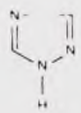
TRİAZEN a. (fr *triazène*). Org. kim. Formülü R—N=N—NR′R″ olan, yapısında üç azot atomundan oluşmuş bir zincir bulunan bileşik. (Eşanl. DİAZOAMİN.)

—ANSİKL. Triazenler, bir diazonyum tuzunun (R—$\overset{+}{N}$=NX$^-$) yansız ya da hafifçe asidik bir ortamda birincil ya da ikincil bir amin (HNR′R″) üzerine etkimesi sonunda oluşur; kuvvetli asidik bir ortamda izomerleşerek aromatik seriye özgü ve boyarmadde olarak kullanılan aminoazoları verirler.

triazin-1,3,5

TRİAZİN a. (fr. *triazine*). Org. kim. Benzendeki üç CH grubu yerine üç azot atomunun geçmesiyle ortaya çıkan $C_3H_3N_3$ formülünde ayrıkhalkalı bileşik. (Üç izomeri vardır; ancak bunlardan en önemlisi, iskeletine siyanürik asit ya da melaminde rastlanan bakışımlı izomeri ya da triazin-1,3,5'tir.)

triazol-1,2,4

TRİAZOL a. (fr. *triazole*). Org. kim. **1.** Formülü $C_2H_3N_3$ olan ayrıkhalkalı bileşik. (İki izomeri vardır; bunlardan yalnızca 1,2,4- izomeri önemlidir.) **—2.** Bu bileşiğin türevlerine verilen genel ad.

TRİBALLOSLAR, Trakya'nın kuzeyinde, Haemus dağları (Balkan dağları) ile Tuna arasında yaşamış barbar halk. Triballoslar uzun süre güçlü oldular. Makedonya kralı Philippos'un, ardından da Büyük İskender'in egemenliği altına girdiler ve ona paralı süvariler verdiler.

TRİBHUVANA (Bır Bikram) [Katmandu 1906 - Zürich 1955], Nepal kralı (1911 -1955). Ülkesini anayasal bir monarşi haline getirdi (şubat 1951). Temmuz 1952'de iktidarı bizzat ele aldı ve Ranalar'ın sınırsız erkine son verdi.

TRİBLASTİK sıf. (fr. *triblastique*). Üç kat deriden (dışderi, içderi, ortaderi) oluşan sölomlu hayvanların embriyonu için kullanılır.

TRİBOCİ. Esk. coğ. Ren'in sol kıyısındaki germen halkı. Başkenti *Argentoratum* (Strasbourg).

TRİBOLİUM a. (yun. *tribolos*, üç uçlu). Tropikal bölgelerde, tahıllara ve una büyük zararlar veren karaböcek cinsi. (*Tribolium casteneum* ve *T confusum* türleri birçok yörede yaşamaya uyarlanmıştır. Bu cinsin üyeleri *kırmabıtı* ortak adıyla da bilinir.)

TRİBOLO (Niccolo PERİCOLİ, **il** — denir), italyan heykelci ve mimar (Floransa 1500 - *ay. y.* 1550). J. Sansovino'nun öğrencisi oldu; Bologna'da S. Petronio için çeşitli heykeller gerçekleştirdi. Floransa'ya döndüğünde, Michelangelo'nun yönetiminde, Medici ailesinden Giuliano'nun mezarında çalıştı. Cosimo I tarafından çeşitli bahçe ve parkların (Petraia ve Castello villaları, Boboli bahçeleri) anıtsal çeşmelerini, su oyunlarını ve mağara düzenlemelerini yapmakla görevlendirildi.

TRİBOLOJİ a. (fr *tribologie*). Mekan. SÜRTÜNMEBİLİM'in eşanlamlısı.

TRİBOLÜMİNESANS a. (fr. *triboluminescence*). Fiz. Bir darbe, sürtünme, kopma ile oluşan ışıldama. (Bu olayın bir örneği karanlıkta bir parça şeker kırıldığında gözlemlenebilir.) [Eşanl. SÜRTÜNMELİ IŞILDAMA.]

TRİBOMETRE a. (fr. *tribomètre*'den). Fiz. SÜRTÜNMEÖLÇER'in eşanlamlısı.

TRİBOMETRİ a. (fr. *tribométrie*). Fiz. SÜRTÜNMEÖLÇÜM'ün eşanlamlısı.

TRİBON a. (yun. *tribon*). Esk. Yun. Atina'da yoksul kişiler ve ağırbaşlılık simgesi olarak da filozoflar tarafından benimsenen Spartalılar ve Giritliler'in giydikleri kılainadan türemiş kaba kumaştan palto

TRİBONİANOS, bizanslı hukuk bilgini ve devlet adamı (Pamphylia - öl. 545'e doğr.). Saray nazırı (528), hukuk işlerine bakan devlet nazırı (529); *İustinianos yasası*'nı, *Digesta*'yı, *İnstitutiones*'i kaleme alan komisyonları yönetti ve yöntemlerini belirledi. Yasaları değiştirirken, eski metinlerin aslında yaptığı değişiklikleri belirtmek için "tribonianosçuluk" terimi kullanılır.

TRİBRAKHYS a. (lat. *tribrachys*; yun. *tribrakhys*'ten). Ed. Üç kısa heceden oluşan ve iambos ile trokhaiosun yerine kullanılan adım.

TRİBROMOETANOL a. (fr. *tribromoéthanol*). Genel anestezik olarak kullanılan uyku ilacı.

TRİBROMÜR a. (fr. *tribromure*). Kim. Her molekülünde üç brom atomu bulunan bileşik.

TRİBULUS a. (lat. *tribulus*, yun. *tribolos*, üç uçlu'dan). Ilıman ve sıcak bölgelerde yetişen biryıllık otsu bitki. (Demirdikeni denen bir türü [*Tribulus terrestris*] Türkiye'de çok yaygındır. Yabanikimyongiller familyası.)

Tribune de Genève *(la)*, 1879'da kurulan günlük isviçre gazetesi. Siyasal tarafsızlığı savunan bir haber gazetesidir.

TRİBUNUS a. (lat. sözc.). Rom. tar. **1.** Başlangıçta bir kabilenin yönetimiyle görevli romalı magistratus. **—2.** *Askeri tribunus*, roma ordusunda yüksek rütbeli subay. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Pleb tribunusu*, başlangıçta plebin çıkarlarını savunmakla görevli romalı magistratus. (Bk. *ansikl.* böl.) —Tar. Tribunatus üyesi.

—ANSİKL. Rom. tar. • *Askeri tribunus* (lat. *tribunus militum*). Cumhuriyet döneminde, askeri tribunuslar konsüller tarafından atanıyorlardı, daha sonra bazıları tributus meclisleri *(comitia tributus)* tarafından seçilmeye başlandı. Her lejyonda altı tribunus bulunur ve sırayla ona kumanda ederlerdi. İmparatorluk döneminde tribunuslar, lejyon legatusunun kurmay heyetini oluşturuyorlardı ve görevleri daha çok lejyonun iç düzenlenmesini sağlamaktı. Bazen gerekli uzmanlığa sahip olmayabiliyorlardı; nitekim, bu yüzden Cumhuriyet'in son zamanlarında çıkarılan bir yasayla tribunuslar için asgari bir askerlik hizmeti yapmış olmak koşulu getirilmişti. Askeri tribunuslar, şövalyeler *(tribuni angusticlavii)* ya da senatörler *(tribuni laticlavii)* arasından seçilirdi.

• *Pleb tribunusu* (lat. *tribunus plebis*). Pleb tribunusluğu, plebin ayrılıp Aventino tepesine çekilmesinden (İ.Ö. 493) sonra, siyasal ödün olarak kuruldu: tribunuslar (iki ya da beş kişi) yalnızca patriciuslardan meydana gelen bir hükümet nezdinde plebleri savunurlardı. İ.Ö. 471'de sayıları ona çıkarıldı ve dokunulmazlık hakkından (bu gerçek bir dinsel tabuydu), plebin site içindeki önemini giderek büyütmelerini sağlayan veto hakkından (*intercessio* ve *prohibitio*) ve gadre uğrayan bir plebi korumalarına yarayan yardım hakkından *(auxilium)* yararlanmaya başladılar. Bir yıl için seçilen tribunuslar Roma'dan ayrılamazlardı ve sığınma yeri olan evlerinin kapısını açık tutmak zorundaydılar. Ne curulis'te oturmak, ne de kuşfalı törenlerine katılmak hakkına sahiptiler. Başlangıçta Senato müzakerelerini ancak kapı eşiğinden izleyebilirlerdi. Zamanla, yalnızca plebin koruyucuları olmaktan çıkarak roma halkının magistratusları durumuna geldiler ve Senato'ya girme hakkını elde ettiler (İ.Ö. 149 ?). Edictumlar (yönetmelikler) çıkartabiliyor, Senato'yu toplantıya çağırabiliyor (İ.Ö. III. yy.'ın sonu) ve halk meclislerine başkanlık edebiliyorlardı; hatta, uzun süre, ya bizzat, ya da halk meclisleri aracılığıyla para cezaları verdiler. Devrimci muhalif nitelikleri yavaş yavaş kayboldu, ama görevlerini patriciuslara kaptırmadılar. Graccus ve Livius Drusus gibi tribunuslar, tribunusluk yetkilerinin Sulla tarafından kaldırılmasından az önce, Cumhuriyet'te büyük toplumsal bunalımlar yarattılar. İmparatorlar, tribunusların yetkilerini kendi ellerine alarak onlara ancak silik bir idari rol oynama olanağı bıraktılar.

TRİBUS a. (lat. *tribus*, oymak, kabile). Familya'dan küçük, cins'ten büyük sınıflandırma birimi. (Altfamilya'dan küçük olmakla birlikte bazen onunla eşdeğerde sayılır.)

TRİBUTİLFOSFAT a. (fr. *tributylphosphate*'tan). Org. kim. Ortofosforik asidin butil triesteri; çeşitli metal bileşiklerin sulu çözeltilerinden seçimsel olarak özütlenmesinde çözücü olarak kullanılır. (Tributilfosfattan özellikle uranyum, toryum ve zirkonyumun arılaştırılmasında, plütonyum ve uranyumun ayrılmasında yararlanılır.)

TRİBUTUS sıf. (*kabile* anlamında lat. sözc.). Rom. tar. *Tributuslar halk meclisi*, yurttaşların kabile üyeleri olarak katıldıkları halk meclisleri.

—ANSİKL. *Tributuslar halk meclisi*, İ.Ö. V. yy. başında ortaya çıkan ve pleb tribunuslarının seçimi, plebisitlerin oylanması (plebisitler, başlangıçta yalnız plebe uygulanmaları bakımından yasalardan farklıydı) ve yalnız plebi ilgilendiren davaların görülmesi gibi pleb sorunlarıyla ilgili bir yetkiye sahip meclisler olan *concilia plebis*'ten kaynaklandı. Her pleb oturduğu yerin kabilesinde yer aldığı için, bu meclislerin eşitlikçi özellikleri salt coğrafi bir nitelik taşıyan örgütlenmeleriyle açıkça ortaya çıkıyordu.

Daha V. yy. ortasında bir gelişme başladı ve 449'da plebisitler, Senato tarafından onaylandıkları zaman bir yasa gücü kazandı. Senato'nun bu sonraki müdahalesi, 339'da önceden yapılan bir müdahale durumuna geldiyse de, 287'de yürürlükten kaldırıldı ve tributuslar halk meclisi bağımsızlık kazandı. Bunun üzerine patriciuslar bu meclise katılmaya başladılarsa da kentsel kabileler, 17 "kırsal" kabile karşısında azınlık durumunda kaldıklarından halk meclislerinin demokratik özelliği ortadan kalktı. Roma topraklarının genişlemesi, kırsal kabilelerin sayısını IV. yy. ortasında 22'ye, 241'de 31'e çıkardı (toplam kabile sayısı 35'ti). Böylece kırsal küçük mülk sahipleri büyük bir üstünlük kazandı. 312'de Appius Claudius'un aldığı, taşınır malları taşınmaz mallarla bir tutmak ve hemen tüm yurttaşları halk meclisine sokmak önlemi, durumu değiştirebilirdi. Ancak tüm *humiles, capite censi* ve azatlıların 4 kentsel kabile içine sokulmasıyla, bu önlemin etkisi önlendi. Kentsel kabileler etkisizleştirildi. Coğrafi dağılım gitgide göz ardı edildi. Her beş yılda bir değiştirilen bu dağılım, aristokrasinin tributuslar meclisi üzerinde uyguladığı baskı araçlarından biri durumuna geldi.

İ.Ö. 287'den sonra bu halk meclisleri ilk sırayı alarak yasaları oylamaya başladı. Seçimleri bu meclislere bağlı magistratusların sayısı III. yy.'a kadar arttı: 476 pleb tribunusu ve pleb edilisi, 447 questor, 367 aedilis curulis ve ilkin 6, sonra 16, ardından 24 askeri tribunus bu meclisler tarafından seçildi. Son olarak, yüksek bir cezaya yol açabilen her türlü davadaki adli yetki, bu meclislerin eline geçti.

TRİBÜN a. (fr. *tribune*; ortaçağ lat. *tribuna*, klas. lat. *tribunal*'dan). Atyarışı, spor karşılaşmaları vb. gibi yarışma ve gösteri yapılan yerlerde izleyicilerin oturduğu, basamaklı sıralardan oluşan yer: *Konuk takıma gol atılınca, tribünlerden coşkulu sesler yükseldi.*

—Antik. Yunan ve romalı hatiplerin halka nutuk çektiği yüksekçe yer, bir tür peyke.

—Mim. Bir kamu yapısında, büyük bir salonda, bir ibadet yerinde çeşitli kullanımlar için düzenlenen galeri ya da yüksek platform. ‖ *Org tribünü*, bir kilisede yan sahınların üst bölümünde düzenlenen galeri; org büfesi burada yer alır ve koroda görev almayan şarkıcılar topluca burada durur.

TRİC (ing. *Trachome İnclusion Conjonctivitis*'in kısalt.). Bakteriyol. *TRİC grubu*, trahomun, inklüzyonlu konjonktivit ve üretritlerin ve Fiessinger-Leroy-Reiter sendromunun mikroplarından oluşan chlamydia grubu. Bazı bakteriyologlar trahom mikrobunu P.L.T. (psittakoz-lenfogranülomatoz -trahom) grubu içinde sınıflandırırlar.

TRİCAMARUM. Tar. coğ. Kartaca'nın D.'suna, yaklaşık 30 km uzaklıkta yer. Belisarios, 533'te Vandallar'ı burada yendi.

TRİCERATOPS a. Kuzey Amerika'da Üst Kretase'de fosillerine rastlanan, *Ornithischia* öbeğinden dinozorumsu sürüngen cinsi. (*Ceratopsida* alttakımı.)
—ANSİKL. *Triceratops*'lar gergedan görünümünde, 6-8 m uzunluğunda hayvanlardı; burunlarının üstünde kısa bir boynuz, alınlarının arkasında, öne doğru eğik iki uzun boynuz ve bir ense kalkanı vardı. Kiremit gibi üst üste binişmiş küçük dişlerle kaplı çene kemiklerinin önünde boynuzsu bir gaga bulunuyordu. Beyinleri küçük, bacakları kalın, kuyrukları güçlüydü; beslenme rejimleri otçuldu.

TRİCHİLİA a. Bileşik tektüysü yapraklı, tropikal Afrika ve Amerika ağacı. (150 tür, bunların çoğundan marangozluk için elverişli kereste elde edilir. Tespihağacıgiller familyası.)

TRICHINOPOLY → TİRUÇİRAPALLİ.

TRICHİURA CRATÆGİ a. Tırtılı çok çeşitli ağaçlarda, özellikle de erik ve akdikende yaşayan kelebek. (Çadırpervanesigiller familyası.)

TRİCHİURİDAE a. KILKUYRUKGİLLER familyasının bilimsel adı.

TRİCHİUS a. Uyuzotları üzerinde yaygın bokböceği cinsi.

TRICHOCERA HİEMALİS a. Kışın havalar yumuşadığında sürüler oluşturarak gölgede oynaşıp duran sinek. (*Trichoceridae* familyasının örnek türü.)

TRİCHODECTES a. (yun. *thriks, thrikhos*, saç, kıl, *dektes*, ısıran'dan). Memelilerde yaşayan bit cinsi. (Köpek biti [*Trichodectes canis*], keçi biti [*T. climax*], sığır biti [*T. bovis*] vb. başlıca türleridir. Tüybitleri takımı.)

TRİCHODES a. Alaböcekgiller familyasından kınkanatlı cinsi.

TRİCHOGRAMMA a. Yumurtlama borulu zarkanatlı cinsi. (Yumurtalarını, *Laspeyresia* cinsinden bitkicil böceklerin yumurtasına bırakır. Birçok ırkı, mısır pirali gibi zararlı pulkanatlılarla biyolojik mücadelede kullanılmak üzere ayıklanma yoluyla geliştirilmiştir.)

TRİCHOMONAS a. Arka kamçıyı kaldıran ve bir yana eğen oynak bir zarla belirgin kamçılı protist. (*Polymastigina* takımının örnek tipi.)
—ANSİKL. Patol. *Trichomonas intestinalis* 10 ila 15 µm uzunluğunda 7 µm genişliğinde bir armut biçimindedir; iri bir çekirdeği ve üç ile beş kamçının bağlı bulunduğu bir blefaroplastı vardır; arkaya yönelik olan kamçısı oynak bir zarla bedene bağlıdır. *T. intestinalis* kalınbağırsakta yaşar; uzunlamasına bölünerek çoğalır. Kist biçimleri yoktur. Sayıca az olduğu zaman zararsızdır, fazla çoğalınca bağırsak mukozasını tahriş eder.
Trichomanas vaginalis yalnız kadınlara özgü bir asalak değildir, erkeklerin üretra salgılarında da bulunur. Yeni iken yuvarlak ya da oval biçimde ve 10 ile 16 µm uzunluğundadır. Ön kamçılar üç ya da dört tanedir; oynak zar kısadır. Birçok vajinit ve üretritin nedeni bu asalaktır. Cinsel temasla geçen hastalıklarda da buna çok sık rastlanır.

TRİCHOMYCTERİDAE a. Güney Amerika'daki tatlısularda yaşayan balık familyası. (Familya üyelerinin solungaç kapakçıkları dikenlidir. Kanla beslenirler. Suya girenlerin üreme yollarına ya da sidik yollarına girer ve sidik torbasında ölüme yol açan bir yara açabilirler. Yayınbalığımsılar takımı.)

TRİCHONİSCUS a. Kimi türleri yosunların ve bitkisel yataklıkların altında, kimisi mağaralarda yaşayan tesbihböceği cinsi. (*Oniscidae* familyası.)

TRİCHONYMPHİNA a. Bir bütün halinde ya da ayrı bölgelere bölünmüş bir kamçı alanı ile bir rostrumu bulunan kamçılı protistler takımı. (Eşanl. HİPERMASTİGİNA.)
—ANSİKL. *Trichomyphina* çeşitli termitlerin gödenbağırsağında yaşar. Sindirdikleri bakterilerin enzimleri, termitlerin yedikleri odunu bunların sindirmelerine yarar, ama bunların bazıları da termitin sindirim özsularınca sindirilir. Böylece fazla artmaları sınırlandırılır. Sonuç olarak onlar ya da onların bakterileri olmaksızın termit yediği odunu sindiremez. Başlıca cinsler: *Joenia, Trichomympha.*

TRİCHOPHYTON a. Hayvanların derisinde kılsızlığa, insanların derisinde çeşitli mantar hastalıklarına ve saçlı deride kelliğe neden olan dermatofit asalak mantar.

TRİCHOPTERA a. Böcbil. GÜVEMSİLER takımının bilimsel adı.

TRİCHOPTERYGİDAE a. Uzun iplikler biçiminde saçaklı kanatları olan kınkanatlı böcekler familyası. (Çok küçük, bazen 0,25 mm'den bile ufak böcekleri kapsar.)

TRİCHOPTİLUS a. Kanatları şerit şerit olan, tırtılı sinekkapan bitkilerin yapraklarını ve bu etçil bitkilerin yakaladığı böcekleri yemeyi başaran kelebek cinsi. (*Pterophoridae* familyası.)

TRİCHOSTOMA a. Yutağı da kirpikli olan tümkirpikli *Protozoa* takımı. (Başlıca cinsler: *Colpoda, Plagiopyla, Cœlosomides.*)

TRİCHURİDAE a. Zool. KIRBAÇKURDUGİLLER familyasının bilimsel adı.

TRİCK a. (ing. sözc.). Oy. EL'in eşanlamlısı.

TRİCKSTER a. (*düzenbaz* anlamında ing. sözc.). Antropol. Çok farklı mitolojilerde, olayların olağan akışını bozmaya, tanrılara takılmaya vb. dayanan sempatik ya da sempatik olmayan bir rol oynayan kişi. (Amerind mitlerinde bu rolü karga ya da kırkurdu, avrupa masallarındaysa Renart ve Till Eulenspiegel oynar.)

TRİCLADA a. Planaryalar takımı.

TRİCLİNİUM a. (lat. *triclinium;* yun. *triklinion, treis* üç, ve *kline*, yatak'tan). Antik. **1.** Romalılar'ın yemek yemek için üzerine uzandıkları üç kişilik yatak. **—2.** Roma evinin yemek odası olarak kullanılan bölümü (ortasında servis için bir geçiş yeri bırakılmış at nalı biçiminde üç masa bulunduğu için böyle adlandırılmıştır).

TRİCONDYLA a. Güney Asya ve Melanezya'da yaşayan kumkanatlı cinsi. (Etçil larvası, canlı odunun içinde oyduğu localarda yaşar. Kahveağaçlarına zarar veren tehlikeli böceklerdir. Kumkanatlıgiller familyası.)

TRİCONODONTA a. İngiltere'de Jura tabakalarında fosilleri bulunan ve azıdişleri bir hizada 3 sivri uçtan oluşan çok eski fosil memeliler öbeği. (Tricondonta öbeği hem *Multituberculata*, hem *pantotheria* öbeğine yakın sayılır.)

TRİCTENOTOMA a. Endonezya'nın yüksek dağlarındaki ormanlarda yaşayan, larvası çürük ve ölü odunlarda delikler açan, büyük bedenli kınkanatlı böcek cinsi. (*Trictenotomidae* familyasının örnek tipi.)

TRİCYPHONA a. Nemli ormanlarda ya da bataklıklarda bulunan sivrisinek cinsi. (*Limnobiidae* familyası.)

TRİÇUR, Hindistan'da (Kerala) kent, Batı Gatlar'ın eteğinde, Palghat geçidi yakınında; 170 000 nüf. Vatakkunatha tapınağı. Besin (pirinç tarlası; kopra ve yerfıstığı işleme tesisleri) ve tekstil (pamuklu kumaş) sanayileri. Sabun fabrikası.

TRİDACNA a. (lat. sözc.; yun. *tridaknos*, üç lokmadan az olmayan'dan). Yumş. bil. Midye cinsi.

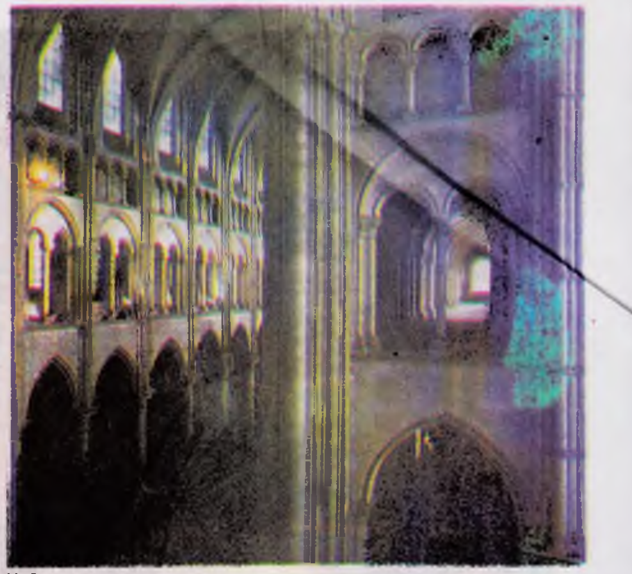
TRİDACTYLUS a. Yerkürenin sıcak bölgelerinde yaygın cırcırböceği cinsi. (Irmakların kıyısındaki kumlar arasında öbekler halinde yaşar. *Tridactylidae* familyasının örnek tipi.)

TRİDAS a. (fr. *thridace*; yun. *thridaks, -akos*, marul'dan). Eczc. Marulun (*Lactuca sativa, synantheraceae* familyası) taze saplarından elde edilen sulu özüt. (Yatıştırıcı ve hipnotik etkisi marul yağının etkisinden farklıdır.)

TRİDEKANDİOİK sıf. (fr. *tridécanedioïque*). Org. kim. *Tridekandioik asit*, BRASİLİK* ASİT'in eşanlamlısı.

Trident, ABD donanmasının nükleer denizaltılarında bulunan, Poseidon'un yerine üretilmiş denizden karaya balistik stratejik füze. Boyutları Poseidon ile aynı olan bu füzenin erimi 4 630 km'den 7 800 km' ye yükseltilmiştir. 80'li yılların başından itibaren Trident I füzeleri, ilkinin adı La Fayette, ikincisinin Ohio olan iki nükleer denizaltı sınıfına yerleştirilmiştir. Bu füzeler, 33 t ağırlıklarına karşın 100 kT gücünde 8 MIRV taşır. Eylemsizlik etkisiyle çalışan bir güdüm sistemleri vardır. İtme, katı propergolle sağlanır. 1982'de amerikan hükümeti, artırılmış tahrip gücü ve erimiyle 1989' dan itibaren harekâtlarda kullanılabilecek Trident II füzesini yapma çalışmalarını başlatmış ve bu füzeyi hizmete sokmuştur.

TRİDERMİK sıf. (fr. *tridermique*). Embriyol. **1.** Üç tabakalı olan. **—2.** *Tridermik gastrula*, evriminin üçüncü evresine ulaşmış ve üç temel tabakayı (ektoderm, endoderm ve mezoderm) edinmiş olan embriyon.
—Patol. *Tridermik ur*, yumurtalık ya da erbezinde gelişen ve embriyonun üç tabakasından gelme ya da türeme öğeler içeren dermit kisti.

M. Cambazard-Explorer

Laon katedrali'nin ikiz kemerli tribünleri (XII. yy.'ın ikinci yarısı)

Tridacna gigas

Triceratops'un kafatası

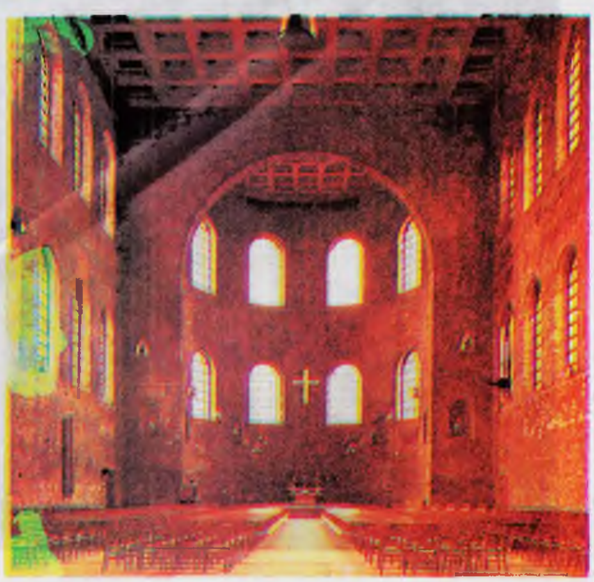
yandan görünüm

üstten görünüm

bir Triceratops'un temsili resmi

Vieil-Lauros-Giraudon

Trier "bazilika"nın içi (İ.S. IV. yy.)

TRİDİDEMNUM a. Canlı desteklere tutunarak yaşayan tulumlu cinsi. (*Didemnidae* familyası.)

TRİDİMİT a. (fr. *tridymite*). Miner. Ortorombik sistemde kristalleşen, sözdeheksagonal silis. (Kimi minerallerle birlikte 870 °C'ın üzerinde ısıtıldığında kuvars, tridimite dönüşür.)

TRİECPHORA a. (yun. ya da lat. önek *-tri*, üç, ve *ekphora*, çıkıntı'dan). Kanatları siyah zemin üzerine kırmızı benekli olan eşkanatlı cinsi. (Tükürüklüyarımkanatlıgiller familyası.)

TRİENS a. (lat. *triens*, üçte bir, *tres*, üç' ten). Nümism. **1.** Romalılar'da asın üçte biri. **—2.** Merovenj kralları tarafından VII. yy.'a kadar bastırılan, solidusun üçte biri değerinde altın para.

TRİENT, İsviçre'de (Valais) akarsu, Mont -Blanc kütlesinin kuzey ucunda, aynı adı taşıyan buzuldan çıkar ve görkemli boğazlardan geçerek sol kıyıdan Rhône ırmağına kavuşur; 17 km.

TRİER, Almanya'nın Rheinland-Pfalz eyaletinde kent, Moselle kıyısında; 95 500 nüf. Karayolu kavşağı olan kent, bir yönetim, ticaret ve turizm merkezidir. Üniversite. Çelik fabrikası. Makine sanayileri. Tekstil. Besin sanayileri. Tütün imalathanesi. Taşıt lastiği.

—Tar. Galya tapınağı Treviri halkının bulunduğu mevkide yer alan ve İ.Ö. 56-53'e doğru Sezar tarafından işgal edilen Trier'i Augustus, *Augusta Treverorum*, adıyla kurdu (İ.Ö. 15'e doğr.) Claudius zamanında kuşkusuz bir koloni olan Trier, Batav komutanı Civilis'in isyanına (İ.S. 69-70) katıldı. Bir karayolu (Mainz ve Köln yolları) kavşağı ve nehir limanı (şarap ve yerel ürünler ticareti) olması nedeniyle kent, çok önemli bir stratejik ve ekonomik merkez durumuna geldi. Ayrıca, ünlü seramik ve cam atölyeleri, latin ve yunan okullarıyla donandı. III. yy.'daki istilaların tehdidi altına giren Trier, tahkim edildi ve sınıra yakınlığı dolayısıyla "Galya İmparatorluğu"-nun (258-273) başkenti oldu. Önce Maximianus'un, sonra Constantius Chlorus ve Constantinus'un oturma yeri olan Trier, böylece Roma İmparatorluğu'nun dört başkentinden biri ve bir başpiskoposluk makamı durumuna geldi. Valentinianus I ve Gratianus dönemlerinde yeniden imparatorların oturma yeri olduktan sonra, 406 barbar istilası sırasında yıkıma uğrayan, arkadan Franklar tarafından yakılan (413'e doğr.) Trier, siyasal başkent olma niteliğini kaybetti. Ren kıyısı Frankları (Ribuarii) tarafından işgal edilip germenleştirildi ve sonunda Austrasia'nın çekirdeği olan Reims krallığı'na katıldı (511). Trier artık yalnızca dini bir kent durumuna geldi, ama piskoposunun otoritesi, onun yetki alanı dışında tutulan birtakım manastırlar kuran frank aristokrasisi tarafından kırıldı. X.-XI. yy.'larda, Trier yeniden gelişmekle birlikte (ünlü heykel okulu), X. yy.'da kent üzerinde kontluk hakları elde eden başpiskoposların egemenliği altında kaldı. Bunlar, kendilerini Seçici prens olarak kabul ettirdiler (1257) ve içlerinden biri, Henri VII'nin kardeşi Lüksemburglu Baudouin (1307-1354), Trier'deki Kilise emvalini, seçim imtiyazları Altın mühürlü ferman ile (1356) tanınan güçlü bir devlet durumuna getirdi.

Yeniden zenginleşmenin cesaretlendirdiği burjuvazi, başpiskopostan bir bağımsızlık belgesi alarak kaderini bir komün meclisine teslim etti; bu meclis kısa bir süre sonra yerini bir belediye meclisine, daha sonra da bir lonca meclisine bıraktı. Trier, 1473-1797 arasında bir üniversite merkeziydi ve 1512'de İmparatorluk diyeti burada toplandı. 1794'te Fransızlar kenti işgal ederek burayı Saar yönetim bölgesinin merkezi yaptılar (1798). Prusya'ya katılan (1815), Fransızlar tarafından işgal edilen (1918-1930 ve 1945-1955) Trier, günümüzde Almanya Federal Cumhuriyeti Rheinland Pfalz'ının bir bölümünü oluşturmaktadır. Kentin Prusya'ya katılmasından sonra yeniden düzenlenen başpiskoposluğu, Köln başpiskoposluğu'na bağlı bir piskoposluk durumuna getirildi (1821).

—Güz. sant. Kentte, Roma dönemine ait önemli kalıntılar vardır (Porta nigra; büyük imparatorluk ılıcaları; IV. yy.'dan kalma sivil bazilika [XVII. yy.'da tadilat görmüştür] vb.). Bazı kısımları IV. yy.'dan kalma olan katedralin batı cephesi ve absidası, tipik XI. yy. ortası Rheinland üslubundadır vb.

Pasquier-Rapho

Trieste Canal Grande'den bir görünüm (arka planda, P. Nobile'nin 1849'da yaptığı Sant'Antonio da Padova kilisesi)

(değerli hazine). Özellikle dinsel roman, gotik (Unsere Damen kilisesi [XIII. yy.]) ve barok nitelikte başka yapılar. Müzeler.

TRİERARKHİA a. Eski Yun. Trierarkhosun yükümlülüğü. (Atina ayin düzenlerinin en ağır yükümlülüğü olan bu yükümlülük, zengin yurttaşlara düşüyordu. Yıllık bir nitelik taşıyor ve bir trieresin donatım ve yönetimine dayanıyordu. Sicilya savaşı'ndan sonra, gemi başına iki ortak trierarkhos kabul edildi ve symmarialar sistemiyle bu yükümlülük yükünün yavaş yavaş daha iyi paylaştırılmasına çalışıldı.)

TRİERARKHOS a. (yun. *trierarkhos*). Esk. Yun. **1.** Bir trieresin kumandanı. **—2.** Atina'da bir trieresi kendi parasıyla donatmak durumunda olan yurttaş.

TRİERES a. (yun. *trieres*). Esk. Yun. Yunan savaş gemisi. Trieresin üst üste üç sıra olarak dizilmiş kürekçilerden oluşan bir tayfası (yaklaşık 200 kişi) vardı ve pruvası saldırılarda kullanılan iki tunç mahmuzla donatılmıştı. 40 m uzunlukta olan bu tekne, denize yakın düşman topraklarına akınlar düzenleyen hafif piyadeler taşırdı.

TRİERGOL a. (fr. *triergol*). Uz. havc. Üç ergolden oluşan propergol.

—ANSİKL. Triergoller, beslenme devrelerinde önemli komplikasyonlar yarattıkları için, sıvı propergolle çalışan roket -motorlarda gerçek bir uygulama alanı bulamamıştır. Ancak, üçüncü ergol, büyük enerji veren bir litergol çiftini hipergolik duruma getirebildiğinden, triergol karma roket-motorlarda elverişli olabilir.

TRİESTE, İtalya'da kent, Friuli-Venezia Giulia bölgesinin merkezi ve il merkezi; 233 047 nüf. (1990). Adriya denizi kıyısında, Karst platosunun kenarında ve Slovenya sınırında olan Trieste, eski parlaklığını yitirmiştir. Nüfusun artmaması bunu kanıtlar. Gene de çeşitli işlevler yüklenmektedir. İl ve bölge merkezi, üniversite merkezi ve sınır kenti olan Trieste, aynı zamanda, bir sanayi kentidir: rafinerileri, tersaneleri (Muggia, Monfalcone), kâğıt (Timavo) ve makine sanayisi, geleneksel sanayiler (pamuk, sıvı yağ fabrikası). Trieste, özellikle, büyük bölümü bir boruhattıyla Avusturya'ya ve Almanya'ya gönderilen hidrokarbonların boşaltıldığı uluslararası (30 Mt'a yakın trafik) bir transit limanıdır. Kent, liman boyunca uzanır ve sanayi semtleri Monfalcone'de yoğunlaşırken, kentin yapıları tepeler üzerinde birbirini izler. —*Trieste ili* (212 km^2; 267 118 nüf. [1991]) aşağı yukarı kentsel yerleşme alanıyla çakışmaktadır.

—Tar. Roma tarihine İ.Ö. 52'de giren *Tergeste*, Augustus döneminde önemli bir koloni durumuna geldi. Ortaçağ'da, 1202'den 1379'a kadar Venedik'e bağlı kalan kent, daha sonra Habsburg hanedanından Leopold III'ün egemenliği altına girdi (1382). Venedik ile Avusturya arasında bir aracı rolü oynaması sayesinde zenginleşen kent (XV. yy.), Baltık'ta ve Kuzey denizi'nde gelişen ticaretin rekabeti karşısında geriledi. Bu gerileme, Karl VI' nın Trieste'yi serbest liman ilan etmesine ve burada Doğu ve Levant şirketi'ni kurmasına (1719) kadar sürdü. Fransızlar tarafından işgal edilen (1797), İllyria Eyaletleri'ne bağlanan (1809-1814) kent, sonunda Avusturya'ya verildi ve bu ülkenin başlıca deniz kapısı oldu. Süveyş kanalının açılması (1869), kentin gelişmesini hızlandırdı, 1869'da 635 000 t olan liman trafiği, 1913'te 3 500 000 t'a ulaştı.

İrredentismocu bir kent olan Trieste, 1918'de İtalyanlar tarafından işgal edildi ve İtalya'ya bırakıldı (Saint-Germain [1919] ve Rapallo [1920] antlaşmaları), ama Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun parçalanması, limanının gerilemesine yol açtı. Almanlar tarafından işgal edilen (1943) Trieste, Tito'nun kuvvetlerince ele geçirildi (mayıs 1945) ve Tito burada bir yugoslav hükümeti kurdu. Stratejik konumu dolayısıyla Trieste, uzun müzakerelere konu oldu. Paris antlaşması (10 şubat

1947) ile bir serbest Trieste bölgesi kuruldu. Birleşmiş milletler teşkilatı'nın himayesindeki bu bölgenin kuzeyindeki A kesimi (Trieste kentiyle birlikte) ingiliz-amerikan denetimine, güneyindeki B kesimi de yugoslav denetimine verildi. Fakat, bu çözüm uzun ömürlü olamadı ve 5 ekim 1954 tarihli anlaşmayla, B kesimi ile A kesiminin bir parçası Yugoslavya'ya, Trieste de İtalya'ya verildi. İtalya, Trieste'ye serbest liman statüsü tanıdı.

—Güz. sant. Roma kalıntıları (tiyatro, kapı, bazilika). Özellikle XV.-XVII. yy.'lar arasında tahkim edilmiş şato. XI. yy.'da yapılmış iki kilisenin XIV. yy.'da birleştirilip büyütülmesinden oluşan katedral (XII. ve XIII. yy.'lara ait mozaikler; hazine). Roman üslubunda S. Silvestro, XVII. yy. barok üslubunda S. Maria Maggiore, yeniklasik üslupta S. Antonio da Padova (1827-1849) kiliseleri. Tarih ve Sanat müzesi. Taş heykel bahçesi. Başka müzeler (Deniz, Modern sanat vb.). —Çevrede (7 km kuzey-batı'da) Miramare şatosu (prens malikânesi, 1860).

TRIESTE körfezi, Adriya denizi'nde körfez, Grado denizkulağı ve Salvora burnu arasında. Körfez iyi korunmuşsa da girintili çıkıntılı kıyılarında yer yer bataklıklı kesimler bulunur.

TRIESTER a. (fr. *triester*). Org. kim. Üç ester işlevi taşıyan bileşik.

TRIETANOLAMİN a. (fr. *triéthanolamine*). Org. kim. Formülü (HO—CH_2—CH_2)$_3$N olan, amonyağın etilen oksit üzerine etkimesi sonunda elde edilen tri (hidroksi-2 etil) amin'in yaygın adı. (Trietanolaminin sanayide baz, çözücü, ıslatma etkeni ve tekstil aprelerinde bileşen olarak çok yaygın bir kullanımı vardır.)

TRIETERİS a. (yun. *treis*, üç ve *etos*, yıl' dan). Antik. **1.** Atinalılar'ın takviminde üç yıllık dönem. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Üç yılda bir yapılan Dionysos bayramı.

—ANSİKL. Ay takvimi aylarıyla Güneş' in hareketleri arasında bir uyum sağlamak için Yunanlılar, sırayla birbirini izleyen 29 ve 30'ar günlük aylar yaptılar; bu aylar, güneş yılına oranla çok kısa olan 354 günlük bir yıl meydana getiriyordu. Bu kısalığı telafi etmek için, her ikinci ay yılından sonraki yıla on üçüncü bir ay eklediler. Böylece *trieteris çevrimi* ortaya çıktı. İ.Ö. 500'e doğru icaret edildiği sanılan *oktaeteris çevrimi*'nin güneş yılına biraz daha yakın olmasına rağmen, trieteris sistemi özellikle hellen oyunlarının tarihlendirilmesinde muhafaza edildi.

TRIETİLALAN ya da **TRIETİLALÜMİNYUM** a. (fr. *triéthylalane* ya da *triéthylaluminium*'dan). Org. kim. Formülü (C_2H_5)$_3$Al olan organometal bileşik; füze yakıtı ve alkenlerin polimerleştirilmesinde katalizör olarak kullanılır.

TRIETİLAMİN a. (fr. *triéthylamine*). Org. kim. Formülü (C_2H_5)$_3$N olan amin; amonyağın çeşitli katalizörler yanında etanol üzerine etkimesi sonunda elde edilir; 90 °C'ta kaynar, dördüncül amonyum tuzlarının hazırlanmasında kullanılır.

TRIETİLENGLİKOL a. (fr. *triéthylèneglycol*). Org. kim. Formülü

HO—CH_2—CH_2—O—CH_2
—CH_2—O—CH_2—CH_2—OH

olan bis (hidroksi-2' etoksi)-1,2 etan'ın yaygın adı; 285 °C'ta kaynayan, plastikleştirici ve susever çözücü olarak kullanılan bir sıvıdır.

TRIÊU, İ.Ö. 208'den 111'e kadar Vietnam'da hüküm sürmüş ilk hanedanlardan biri. Kurucusu, Çin denizi kıyısındaki Việt (çince *Yüe*) prensliklerini fethettikten sonra, bunlara Sông Koi ve Sông Ma deltalarını katan çinli general Triêu Da (çince *Cao Tuo*) kendisini Nam Việt (çince *Nanyüe*) kralı ilan etti.

TRİFAN a. (fr. *triphane*). Miner. SPODUMEN'in eşanlamlısı.

TRİFAZE sıf. (fr. *triphasé*). Elektroteknik. ÜÇFAZLI'nın eşanlamlısı.

TRİFENİLEN a. (fr. *triphénylène*). Org. kim. Formülü $C_{18}H_{12}$ olan ve benzinin polimerleştirilmesi sonunda elde edilen hidrokarbon.

TRİFENİLKARBİNOL a. (fr. *triphénylcarbinol*). Org. kim. Formülü (C_6H_5)$_3$C—OH olan, asitlerle tepkimeye girdiğinde trifenilmetil katyonunu veren alkol. (Eşanl. TRİFENİLMETANOL, TRİTANOL.)

TRİFENİLMETAN a. (fr. *triphénylméthane*). Org. kim. İskeletine pek çok boyarmaddede rastlanan (C_6H_5)$_3$CH formüllü hidrokarbon. (Eşanl. TRİTAN.)

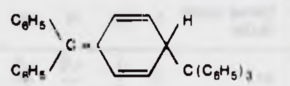
—ANSİKL. Kloroformun, alüminyum klorür katalizörlüğünde benzen üzerine etkimesi sonunda oluşan trifenilmetan, 92 °C'ta eriyen ve kolayca trifenilkarbinole yükseltgenen renksiz bir katıdır. Kolayca yükseltgendiği için, trifenilkarbinol ya da trifenilmetil katyonu türevlerine dönüştürülebilen, kendisi gibi renksiz pek çok türev verir; özellikle trifenilmetil katyonu türevleri önemli boyarmaddelerdir *(malahit* yeşili, aurin*)*.

TRİFENİLMETANOL a. (fr. *triphénylméthanol*). Org. kim. TRİFENİLKARBİNOL' ün eşanlamlısı.

TRİFENİLMETİL- (fr. *triphénylméthyl-*). Org. kim. Bir molekülde trifenilmetil kökünün bulunduğunu gösteren önek. (Eşanl. TRİTİL-).

TRİFENİLMETİL a. (fr. *triphénylméthyle*). Org. kim. Formülü (C_6H_5)$_3$C— olan birdeğerli kök. (Eşanl. TRİTİL.)

—ANSİKL. Rezonansla kararlılaştırılmış bir mezomer olan trifenilmetil kökü, yalnızca çözeltide belirlenebilen ender serbest köklerden biridir; kimi önlemler alındığında (örneğin oksijeni uzaklaştırma) çözeltideki kararlılığını sürekli olarak korur. Karbon tetraklorürün, alüminyum klorürlü bir ortamda benzen üzerine etki ettirilmesi yoluyla hazırlanan trifenilmetil klorürün [(C_6H_5)$_3$C—Cl] bir metalle tepkimesi sonunda elde edilir. Çözelti durumunda kırmızı bir renk verir, ancak çözücü buharlaştırıldığında bu renk kaybolur; böylece elde edilen renksiz katı madde,

önceleri uzun yıllar sanıldığı gibi bir hekzafeniletan [(C_6H_5)$_3$C—C(C_6H_5)$_3$] değil, trifenilmetilin bir dimeridir; bu bileşik daha karmaşık yapılı bir izomerdir. Trifenilmetil katyonu [(C_6H_5)$_3C^+$], köke etki eden aynı nedenlerden dolayı kararlıdır; bir asidin trifenilkarbinol üzerine ya da gümüş iyonunun (Ag^+) trifenilmetil klorür üzerine etkimesi sonunda oluşur. Önemli pek çok boyarmadde, özellikle ftaleinler ile rodaminler bu katyonun türevleridir.

TRİFENİLOLMETAN a. (fr. *triphénylolméthane*). Org. kim. LÖKORİN'in eşanlamlısı.

TRİFENİLROZANİLİN a. (fr. *triphénylrosaniline*). Org. kim. Anilinin, rozanilin üzerine etki ettirilmesi sonunda elde edilen mavi boyarmadde.

TRİFENOL a. (fr. *triphénol*). Org. kim. Üç fenol işlevi taşıyan bileşik.

TRIFFIN (Robert), belçika asıllı ABD'li iktisatçı (Flobecq, Hainaut, 1911). Maliye ve para konularını işleyen yapıtlar yazdı, uluslararası finans sistemindeki düzensizlikleri belirtti. Başlıca yapıtları: *Gold and the Dollar Crisis* (Altın ve dolar krizi) [1960], *Our International Monetary System Yesterday, Today and Tomorrow* (Uluslararası para sistemimizin dünü, bugünü, yarını) [1968], *Europe's Money: Problems of European Monetary Coordination and Integration* (Avrupa parası: Avrupa'nın parasal alanda bütünleşme ve eşgüdüm sorunları) [1984]

TRİFİLİT a. (fr. *triphylite*). Miner. Ortorombik sistemde yer alan doğal demir, manganez, lityum fosfat.

TRİFLUORÜR a. (fr. *trifluorure*'den). Kim. Her molekülünde üç fluor atomu bulunan bileşik.

—Anorg. kim. *Klor triflüorür*, formülü ClF_3 olan, 11 °C'ta kaynayan sıvı bileşik; büyük bir kimyasal etkinliği vardır; özellikle uranyum heksafluorür (UF_6) üretiminde fluorlama etkeni ve ayrıca kimi uzay füzelerinde sıvı yakıcı olarak kullanılır.

TRİFONOV (Yuriy Valentinoviç), rus yazar (Moskova 1925 - *ay.y.* 1981). İç savaş kahramanlarından birinin oğlu. Rus gençliği üstüne bir romanı ve Türkmenistan'ın sanayileşmesi üzerine bir kitabıyla adını duyurdu (*les Etudiants* [fr. çev.], 1950; *la Soif étanchée* [fr. çev.], 1963). Onu özgün biçimbilim araştırmalarına iten bir dönemden etkilenerek, tarihsel yapıtlarında babasının anısını canlandırdı (*le Reflet du bûcher* [fr. çev.], 1965; *le Vieux* [fr. çev.], 1980) ve halkçıların etkinliklerini ele aldı (*Impatience* [fr. çev.], 1973). Bu arada, bencil ve her uzlaşmaya hazır kent entelijansiyasını acımasızca eleştirdi (*l'Echange* [fr. çev.], 1969; *la Maison du quai* [fr. çev.], 1976).

TRİFORİUM a. (ing. *triforium*; ortaçağ lat. *triforium*'dan). Bir ortaçağ kilisesinin ana sahnı çevresinde, tribünlerin ya da büyük kemer dizilerinin üst bölümünde düzenlenen dar galerinin iç mekâna bakan kemerlemesi; bu dar galerinin kendisi.

TRİGATRON a. (fr. *trigatron*). Elektron. Gaz içindeki deşarjı, bir uç (yardımcı elektrot görevi yapan) ile bir yarımküre arasına bir gerilim uygulanmasıyla başlayan, sonra da bu yarımküre ile bir başka yarımküre arasında devam eden bir eklatör taşıyan elektronik komütasyon düzeneği.

TRİGEMİNUS a. (lat. *trigeminus*). ÜÇÜZ* SİNİR'in eşanlamlısı.

TRİGGER BÖLGESİ a. Nörol. TETİK* BÖLGESİ'nin eşanlamlısı.

TRİGLAV ("Üç Kafalar") Slovenya'da doruk, Julius Alpleri'nde (2 863 m). Bir dağcılık ve kış sporları merkezidir.

TRİGLEİA. Tar. coğ. Bursa'nın Mudanya ilçesine bağlı Zeytinbağı (esk. Tirilye) bucağının Antikçağ'daki ve Bizans dönemindeki adı. Yörede çeşitli dönemlerden yazıtlar ele geçti.

TRİGLETTA. Tar. coğ. Anadolu'da, Pisidia ile Phrygia bölgeleri sınırında kent; yeri kesin değildir, ancak Hoyran gölünün K.'inde olduğu sanılmaktadır (Prof. W. Ramsay'e göre Yalvaç'ın K.-B.'sındaydı).

trifenilen

M. Cambazard-Explorer

Laon'daki Notre-Dame katedrali'nde çaprazsahın tribünleri triforium ve yüksek pencereler (XII. yy.'ın ikinci yarısı)

TRİGLİDAE a. KIRLANGIÇBALIĞIGİLLER familyasının bilimsel adı.

TRİGLİF a. (fr. *triglyphe;* lat. *triglyphus;* yun. *triglyphos,* üç köşeli'den). Yüzeyleri çizgili (ikizlenmeler nedeniyle) küp biçiminde bir kristal için kullanılır; aynı uzay açısını oluşturan üç yüzey birbirlerine dik doğrultudadır.

◆ a. Triglif kristal.

TRİGLİM a. (fr. *triglyme*). Org. kim. Formülü

$CH_3O—CH_2—CH_2—O—CH_2$
$—CH_2—O—CH_2—CH_2—OCH_3$

olan trietilenglikol metil dieter'in yaygın adı; 216 °C'ta kaynayan ve çözücü olarak kullanılan bir sıvıdır.

TRİGLİSERİDEMİ a. (fr. *triglycéridémie*). Biyokim. Kanda trigliserit bulunması ve oranı. (Normal olarak litrede 0,50 ile 1,80 g arasındadır.)

TRİGLİSERİT a. (fr. *triglycéride*'den). Biyokim. Gliserolün triesteri, yani gliserolün 3 alkol işlevinin 3 yağ asidi molekülü (özdeş, farklı, doymuş ya da doymamış) tarafından esterleştirilmesiyle oluşan lipit. (Trigliseritler yağ hücrelerinde ve kanda bulunurlar, proteinlere lipoprotein biçiminde bağlı olurlar; esas olarak şilomikronların (bağırsakta soğurulan trigliseritlerin, yani eksojen trigliseritler) ve ön lipoproteinlerin (karaciğerin sentezlediği trigliseritler, yani endojen trigliseritler) bileşimine girerler.

TRİGLİSERİT LİPAZ a. (fr. *triglycéride lipase*'dan). Biyokim. Pankreas salgısı içinde yer alan ve mono- ya da digliseritleri açığa çıkararak trigliseritleri özgül olarak hidrolizleyen enzim. (Bu enzim duruma göre ayarlanır, yani etkin [fosforilli] durumda ve etkin olmayan [fosforilsiz] durumda bulunur.)

TRİGLOCHİN a. (yun. *tri,* üç ve *glokhin,* sivri'den). Ilıman ve soğuk bölgelerde bataklıklarda yetişen dar ve uzun yapraklı çokyıllık otsu bitki. (*Juncaginaceae* familyası.)

TRİGLYPHOS a. (yun. sözc.). Mim. ÜÇÜZYİV'in eşanlamlısı.

TRİGO (Felipe), ispanyol romancı (Villanueva de la Serena, Badajoz, 1865 - Madrid 1916). *La sed de mar* (1902) adlı romanını, cesur bir gerçekçilikle kaleme alınmış konuları büyük tartışmalara yol açan öteki yapıtları (*Las ingenuas,* 1901; *La bruta,* 1907; *El médico rural,* 1912) izledi.

Trigonia navis

TRİGONA a. Sıcak ülkelerde, genellikle kalabalık topluluklar halinde yaşayan arı cinsi. (Çoğunlukla küçük bedenlidir. Arıgiller familyası.)

TRİGONELLA a. (lat. *trigonella; trigonus,* üçgen'den). Avrupa, Asya, Afrika ve Avustralya'da yetişen biryıllık ya da çokyıllık otsu bitki (80 tür). [Yaprakları üç parçalı, çiçekleri değişik düzende ve beyaz, sarı ya da mavimsi renklidir. *Trigonella foenum-graecum* türü Orta Anadolu'da yaygın olan ve pastırma çemeninde ana madde olarak kullanılan boyutudur. Kelebekçiçekligiller familyası.]

TRİGONİA a. İkinci Zaman topraklarında fosilleri çok bol bulunan ikiçenetli yumuşakça cinsi. (Günümüz denizlerinde çok ender rastlanır.)

TRİGONOMETRİ a. (fr. *trigonométrie;* lat. *trigonometria;* yun. *trigonon,* üçgen ve *metron,* ölçü). Matematiğin, doğrudan doğruya astronomiden çıkmış bir koludur, bir üçgenin kenarlarının ya da açılarının ölçülerini, bunlar içinden bazılarına dayanarak hesaplamaya olanak sağlar. (Trigonometride özellikle çembersel fonksiyonlar ve bunların tersleri kullanılıp incelenir; bu durum kimi kez "çembersel trigonometri" deyimiyle belirtilir. Benzer biçimde, hiperbolik ya da küresel geometrinin üçgenleriyle ilgilenilirse "hiperbolik trigonometri" ya da "küresel trigonometri"den söz edilir; küresel trigonometriye ilişkin formüller için → KÜRESEL.)

—ANSİKL. • *Tarihçe.* Babilliler ve Mısırlılar, gökbilim gözlemlerine ve piramitlerin yapımına ilişkin trigonometri elemanlarına sahiptiler. Yunanlılar, Menelaos'un küresel geometrisine dayanarak gemicilikte gece saatinin belirlenmesi gibi, pratikte kullanılmak üzere nicel bir gökbilim hazırladılar. İskenderiyeli Hipparkhos ve Ptolemaios bir çember yayıyla, bunu gören kirişlerin uzunlukları arasındaki bağıntıları sistemli bir biçimde incelediler. Çemberin daha yeni olan 360°'ye bölünmesine dayalı olarak, bu bölümlere karşılık gelen kirişler, merkez açının yarısının sinüsüne eşdeğerdir. Çağdaş dille, sin A ve sin B ye dayanarak sin (A – B) yi hesaplamaya olanak veren Ptolemaios teoremi, (3/4)°'lik bir aralık için, onu ilk trigonometrik cetveli düzenlemeye yöneltti; bu aralık ötesinde yaklaştırımla işlem yapılır. Hint trigonometrisi yarım yaya, bunu gören yarı kirişi eşlik ettirerek bugünkü sinüs kavramına daha çok yaklaşıyor. Aryabhata (öl. İ.S. 550'ye doğr.) Ptolemaios'un geometrik argümanları yerine cebirsel argümanlar koyuyor, ama çemberin dakikalara bölünmesinden ve π nin 3,14 yaklaşık değerinden gelen 3 438 birimlik bir yarıçap getiriyor. Sabit bin Kurra ve el-Batlani tarafından aktarılan arap geometrisi Hintliler'inkinin aynıdır, bu kişiler tanjantı, kotanjantı, sekantı ve kosekantı getirmişlerdir. Nasirettin Tusi yazdığı, Avrupalılar'ın Regiomontanus'a gelinceye kadar haberleri olmadıkları *Tam dörtgen*'i inceleme kitabında, bunun sonuçlarını sistemleştirdi. Regiomontanus'tan J. Werner'e dek, Kuzey Almanya matematikçileri, cetvellerin duyarlılığını artırıp kesirlerden ve ondalıklardan kaçınmak amacıyla, yarıçap olarak 10^{15} e kadar gittikçe büyüyen bir sayıyı birim olarak kullandılar. Rheticus, F. Viète'in düzlem ve küre için incelenmesini sistemleştireceği sinüse, bugünkü anlamını verip formülleri sadeleştiriyor. Euler'in yaptığı bir birim yarıçapın seçimi ve fonksiyon kavramının geliştirimi, trigonometrinin, karmaşık üslerin incelenmesiyle azar azar bütünleşmesinde önemli bir rol oynadı.

• *Formüller. İlginç açıların trigonometrik çizgileri:*

Radyan olarak ölçüler: t	0	$\frac{\pi}{6}$	$\frac{\pi}{4}$	$\frac{\pi}{3}$	$\frac{\pi}{2}$
Dakika olarak ölçüler	0	30	45	60	90
sin t	0	$\frac{1}{2}$	$\frac{\sqrt{2}}{2}$	$\frac{\sqrt{3}}{2}$	1
cos t	1	$\frac{\sqrt{3}}{2}$	$\frac{\sqrt{2}}{2}$	$\frac{1}{2}$	0
tg t	0	$\frac{\sqrt{3}}{3}$	1	$\sqrt{3}$	∞
cotg t	∞	$\sqrt{3}$	1	$\frac{\sqrt{3}}{3}$	0

Verilen gerçek t *için toplu formüller.* $(-t)$ zıt işaretlisinin $(\frac{\pi}{2}-t)$ tümlecinin, $(\frac{\pi}{2}+t)$ nin, $(\pi-t)$ bütünlerinin, $(\pi+t)$ nin ve $(2\pi+t)$ nin trigonometrik çizgileri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

	$-t$	$\frac{\pi}{2}-t$	$\frac{\pi}{2}+t$	$\pi-t$	$\pi+t$	$2\pi+t$
sin	$-\sin t$	$\cos t$	$\cos t$	$\sin t$	$-\sin t$	$\sin t$
cos	$\cos t$	$\sin t$	$-\sin t$	$-\cos t$	$-\cos t$	$\cos t$
tg	$-\operatorname{tg} t$	$\operatorname{cotg} t$	$-\operatorname{cotg} t$	$-\operatorname{tg} t$	$\operatorname{tg} t$	$\operatorname{tg} t$
cotg	$-\operatorname{cotg} t$	$\operatorname{tg} t$	$-\operatorname{tg} t$	$-\operatorname{cotg} t$	$\operatorname{cotg} t$	$\operatorname{cotg} t$

(2t) *nin trigonometrik çizgileri:*

$\sin(2t) = 2\sin t \cdot \cos t$;

$\cos(2t) = 2\cos^2 t - 1$; $\operatorname{tg}(2t) = \frac{2\operatorname{tg} t}{1-\operatorname{tg}^2 t}$.

(3t) *nin trigonometrik çizgileri:*

$\sin(3t) = 3\sin t - 4\sin^3 t$;

$\cos(3t) = 4\cos^3 t - 3\cos t$;

$\operatorname{tg}(3t) = \frac{3\operatorname{tg} t - \operatorname{tg}^3 t}{1 - 3\operatorname{tg}^2 t}$

Bir (a+b) *toplamının çizgileri:*

$\sin(a+b) = \sin a \cdot \cos b + \sin b \cdot \cos a$;

$\cos(a+b) = \cos a \cdot \cos b - \sin a \cdot \sin b$;

$\operatorname{tg}(a+b) = \frac{\operatorname{tg} a + \operatorname{tg} b}{1 - \operatorname{tg} a \cdot \operatorname{tg} b}$

Bir (a – b) *farkının çizgileri:*

$\sin(a-b) = \sin a \cdot \cos b - \sin b \cdot \cos a$;

$\cos(a-b) = \cos a \cdot \cos b + \sin a \cdot \sin b$;

$\operatorname{tg}(a-b) = \frac{\operatorname{tg} a - \operatorname{tg} b}{1 + \operatorname{tg} a \cdot \operatorname{tg} b}$

Çarpımlarla ilgili formüller:

$2\sin a \cdot \sin b = \cos(a-b) - \cos(a+b)$;

$2\sin a \cdot \cos b = \sin(a+b) + \sin(a-b)$;

$2\cos a \cdot \cos b = \cos(a+b) + \cos(a-b)$.

Toplamlar ya da farklarla ilgili formüller:

$\sin p + \sin q = 2 \cdot \sin\frac{p+q}{2} \cdot \cos\frac{p-q}{2}$;

$\sin p - \sin q = 2 \cdot \sin\frac{p-q}{2} \cdot \cos\frac{p+q}{2}$;

$\cos p + \cos q = 2 \cdot \cos\frac{p+q}{2} \cdot \cos\frac{p-q}{2}$.

$\theta = \operatorname{tg}\frac{t}{2}$ *den yararlanılan formüller:*

$\sin t = \frac{2\theta}{1+\theta^2}$; $\cos t = \frac{1-\theta^2}{1+\theta^2}$; $\operatorname{tg} t = \frac{2\theta}{1-\theta^2}$.

Bu parametre değiştirimi, örneğin $a \cdot \cos x + b \cdot \sin x + c = 0$ biçimindeki denklemleri çözmede kullanılır.

Doğrusallaştırma formülleri:

$\sin^2 t = \frac{1-\cos 2t}{2}$; $\cos^2 t = \frac{1+\cos 2t}{2}$

$\sin^3 a = \frac{3}{4}\sin a - \frac{1}{4}\sin 3a$;

$\cos^3 a = \frac{1}{4}\cos 3a + \frac{3}{4}\cos a$.

Bu sonuncu formüller, gerçek ve sanal kısımların özdeşlendiği Moivre formülleriyle bağıntılı hale konulurlar.

Çembersel trigonometri ile hiperbolik trigonometri arasında bağ formülleri:

$\cos z = \operatorname{ch} iz \,\|\, i\sin z = \operatorname{sh} iz \,\|\, i\operatorname{tg} z = \operatorname{th} iz$

$\operatorname{ch} z = \cos iz \,\|\, i\operatorname{sh} z = \sin iz \,\|\, i\operatorname{th} z = \operatorname{tg} iz$.

A daki açısı dik olan bir ABC üçgeni özel hali ilginçtir, çünkü bu halde şu yalın formüller elde edilir:

$\sin\widehat{B} = \frac{AC}{BC}$; $\cos\widehat{B} = \frac{BA}{BC}$; $\operatorname{tg}\widehat{B} = \frac{AC}{AB}$

$\operatorname{cotg}\widehat{B} = \frac{AB}{AC}$

Herhangi bir üçgen için başka formüller vardır. (→ ÜÇGEN.)

Aşağıdaki özellikler trigonometrik denklemlerini çözmede çok yararlıdır ($k \in \mathbb{Z}$):

$\sin a = \sin b \Leftrightarrow a = b + 2k\pi$

ya da $a = \pi - b + 2k\pi$;

$\cos a = \cos b \Leftrightarrow a = b + 2k\pi$

ya da $a = -b + 2k\pi$;

$\operatorname{tg} a = \operatorname{tg} b \Leftrightarrow a = b + k\pi \left(a \neq \frac{\pi}{2} + n\pi\right)$.

TRİGONOMETRİK sıf. Geom. **1.** Trigonometriye ilişkin. **—2.** *Trigonometrik cetveller,* bir açının çeşitli ölçüleri için, bu açının trigonometrik çizgilerinin değerlerini veren cetveller. ‖ *Trigonometrik çember,* bir O başlangıcına işaretlenmiş afin düzlemin, O merkezli ve 1 yarıçaplı çemberi. ‖ *Bir* t *gerçek sayısının trigonometrik çizgileri,* t nin çembersel fonksiyonların her biriyle elde edilen görüntüsü. ‖ *Bir vektör ikilisi açısının trigonometrik çizgileri,* t bu açının radyan olarak ölçüsü olmak üzere t nin trigonometrik çizgileri.

—Mat. çözlm. Bir çembersel fonksiyon ya da bunun evriği için kullanılır. || a_n ve b_n gerçek (ya da karmaşık), yalnızca n tamsayısına bağlı olan iki sayı olmak üzere, genel terimi $u_n(x)=a_n \cdot \cos nx + b_n \cdot \sin nx$ olan bir seri için kullanılır. ((a_n) ve (b_n) mutlak yakınsak iki seri olunca, bunlara karşılık olan trigonometrik seri $]-\infty,+\infty[$ üzerinde mutlak ve düzgün yakınsaktır. Önemli bir özel hali Fourier* serisi oluşturur.)

TRİGONUS sıf. (lat. sözc.; yun. *trigonos*, üç köşeli'den). Zool. Hemen hemen üçgen *(Astarte)* kavkılı bir sap için kullanılır.

TRİHİDRAT a. (fr. *trihydrate*). Kim. Yapısında üç molekül su bulunan hidrat.

TRİHİDROKSİPÜRİN a. (fr. *trihydroxypurine*). ÜRİK* ASİT'in eşanlamlısı.

TRİHOLOZİT a. (fr. *triholoside*'den). Biyokim. Tam hidrolizlenmede üç oz veren holozitlerin genel adı (örneğin rafinoz).

TRİİYODOTİRONİN a. (fr. *triiodothyronine*'den). Sentetik tiroit hormonu. Tiroksinle aynı yerlerde kullanılır, ama etkisinin daha hızlı ve daha yoğun olmasıyla ondan ayrılır.

TRİİYODÜR a. (fr. *triiodure*). Kim. Her molekülünde üç iyot atomu bulunan bileşik.

TRİKALA → TIRHALA.

TRİKARBALİLİK sıf. (fr. *tricarballylique*). Org. kim. *Trikarbalilik asit*, formülü

$(HOCO{-}CH_2)_2{-}CH{-}COOH$

olan propan trikarboksilik -1,2,3 asidin yaygın adı; sitrik asidin indirgenmesi sonunda oluşur; şekerpancarı şekeri ile akçaağaç şurubunun üretim artıklarında bulunur.

TRİKAYA, üç beden anlamına gelen ve mahayana buddhacılığının bir kavramını belirten sanskritçe sözcük. Bu anlayışa göre, Buddha'nın üç bedeni ya da görünüşü vardır: dışlaşmamış olan ve mutlak bilginin en yüksek aşaması demek olan *dharma-kaya* (yasanın bedeni); göksel varlığa ilişkin olan sambhoga-kaya (ermişlik bedeni); Buddha'nın dünyasal görünümleri olan *nirmanakaya* (dönüşme bedeni).

TRİKHONIS gölü, Yunanistan'da göl, Aitolia'da; 95 km².

TRİKİT a. (fr. *trichite*'ten). Polim. Olağanüstü mekanik özellikleri olan çok küçük çaplı (en çok birkaç mikrometre) tekkristalli anorganik lif. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Zool. Zehirli küçük bir oku andıran ve bazı kirpikli *Protozoa*'ların (gymnostoma) avları üzerine çok sayıda fırlatılabildiği hücre dışı organit. (Eşanl. TRİKOSİST.)

—ANSİKL. Trikitlerin tekkristalli yapıları, bu malzemelere ideal bir kristal için hesaplanan kopma gerilmesine yakın, yani çokkristalli bir maddenin birkaç on katına dek varan kopma dayanımı kazandırır. Kopma dayanımları 10-20 kN/mm² arasında değişen alumin (Al_2O_3), silisyum karbür (SiC) ve grafit (C) trikitleri hazırlanabilmektedir. Bununla birlikte trikitlerin üretiminde (genellikle gaz evreden elde edilir) uygulanan yöntem, çok büyük bir titizliği gerektirir. Öte yandan trikitler ancak bir ana evre içinde dağılmış olarak kullanıldığından lif ve ana evrenin fizikokimyasal ve mekanik özellikleri arasındaki bağdaşmazlıklar, bu yolla elde edilen karma bir malzemenin üstün özelliklere sahip olmasını sınırlar. Trikitler ayrıca, maliyet fiyatlarının çok yüksek olması ve uygulamaları sırasında kimi sorunlarla karşılaşılması yüzünden, uçak ve uzay araçları sanayilerinde çok sınırlı olarak kullanılırlar.

TRİKİYAZİS a. (lat. *trichiasis*'ten; yun. *trikhiasis*). Oftalmol. Kirpiklerin doğuştan ya da edinsel olarak gözkapaklarının iç kenarından, göz küresini tahriş edecek biçimde çıkması.

—ANSİKL. Trikiyazis çoğu zaman gözkapağının içe dönmesiyle, yani entropiyonla birlikte olur. Bu entropiyon genellikle üst gözkapağında trahomdan, alt gözkapağında yaşlılıktan ileri gelir.

TRİKKALA → TIRHALA.

TRİKLİNİK sıf. (fr. *triclinique*). Krist. **1.** Hiçbir bakışım ekseni ve hiçbir bakışım düzlemi olmayan kristaller için kullanılır. **—2.** *Triklinik sistem*, yedi kristal sisteminden biri; ilkel gözü, eşkenar dörtgen tabanlı bir koşutyüzlüdür.

TRİKLOROASETAT a. (fr. *trichloracétate*'tan). Org. kim. Trikloroasetik asidin tuzu ya da esteri.

TRİKLOROASETİK sıf. (fr. *trichloracétique*'ten). Org. kim. *Trikloroasetik asit*, formül $Cl_3C{-}COOH$ olan asit; 58 °C'ta erir, 197 °C'ta kaynar; kloral hidratın yükseltgenmesi sonunda elde edilir; albümin giderici ve durultucu etken olarak kullanılır. (Çok yakıcı ve kuvvetli bir asittir.)

TRİKLOROETANAL a. (fr. *trichloréthanal*'dan). Org. kim. KLORAL'ın eşanlamlısı.

TRİKLOROETİLEN a. (fr. *trichloréthylène*'den). Org. kim. Etilenin, formülü $Cl_2C{=}CHCl$ olan üç kez klorlanmış türevi.

—ANSİKL. Org. kim. Tetrakloroetandan elde edilen trikloroetilen, 87°C'ta kaynayan tutuşmaz bir sıvıdır; yağlı maddeler, kauçuk ve reçineler için çözücü, özellikle kuru temizlemede ve metal parçaların yağını giderme işlemlerinde yağ giderme etkeni, ayrıca monokloroasetik asit üretiminde hammadde olarak kullanılır.

—Toksikol. Ağızdan trikloroetilen alınması mide yanmalarına ve genellikle birkaç saat içinde ortaya çıkan ve çoğu zaman bir süre sonra iyileşen uzunca bir komaya neden olur; bununla birlikte, kalp-damar sisteminde kollapsa neden olan bazı ağır olgular da gözlenmiştir.

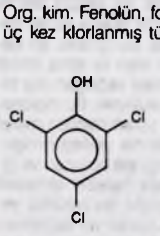
Sanayide eritici olarak çok yaygın biçimde kullanılan trikloroetilen buharlarının solunum yoluyla alınması uyuklamaya, bazen de komaya yol açar. Karaciğer ve böbrek bozuklukları da bildirilmekle birlikte, bunların piyasadaki trikloroetilenin içindeki yabancı maddelerle ilgili olduğu sanılmaktadır. Süreğen zehirlenmede üçüz sinir nevritleri gözlenmiştir. İdrarda bulunan en önemli metabolit trikloroasetik asittir.

TRİKLOROFENOKSİASETİK sıf. (fr. *trichlorophénoxyacétique*). Org. kim. *Triklorofenoksiasetik asit*, formülü

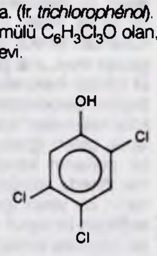
$C_6H_2Cl_3O{-}CH_2{-}CO_2H$

olan, trikloro-2,4,5 fenolün monokloroasetik asit üzerine etkimesi sonunda elde edilen ve düşük dozda bitkilerde büyüme hormonu olarak kullanılan asit. (Amerikalılar tarafından Vietnam savaşı sırasında yüksek dozda yaprak dökücü olarak kullanıldı.) [2,4,5 T olarak da bilinir.]

TRİKLOROFENOL a. (fr. *trichlorophénol*). Org. kim. Fenolün, formülü $C_6H_3Cl_3O$ olan, üç kez klorlanmış türevi.

trikloro-2,4,6 fenol

trikloro-2,4,5 fenol

—ANSİKL. Triklorofenolün yalnızca 2,4,6 ve 2,4,5 izomerleri önemlidir. 2,4,6 izomeri, fenolün bazik ortamda klorlanmasıyla elde edilir ve fungisit (mantar ilacı) olarak kullanılır. 2,4,5 izomeri, tetrakloro-1,2,4,5 benzenin alkali ortamda hidrolizlenmesi yoluyla elde edilir; hem bakteri öldürücü, hem de triklorofenoksiasetik asit ile heksaklorofen üretiminde ara madde olarak kullanılır. Trikloro-2,4,5 fenolün hazırlanması sırasında hidrolizleme iyi yapılmazsa, tepkime denetimden çıkar, çok tehlikeli ve zehirleyici bir madde olan tetraklorodibenzodioksin, yani *Dioksin** oluşumuna yol açar (1978'deki Seveso kazası).

TRİKLOROMETAN a. (fr. *trichlorométhane*). Org. kim. KLOROFORM'un eşanlamlısı.

TRİKLORÜR a. (fr. *trichlorure*). Kim. Her molekülünde üç klor atomu bulunan bileşik.

TRİKO a. (fr. *tricot*). **1.** İlmekleri örerek yapılmış kumaş. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Örme kumaştan yapılmış giyim eşyası.

—Terz. Tuhf. *Triko elbise*, ceket vb. dokuma kumaş gibi biçilmiş triko kumaştan elde edilen parçaların, konfeksiyonda bir araya getirilme yoluyla hazırlanan triko giyim eşyası. (Buna karşılık, bazı tuhafiye türleri çorap, soket doğrudan tezgâhta üretilebildiği gibi, gene tezgâhta [örneğin Cotton tezgâh] biçimlendirilmiş parçaların bir araya getirilmesiyle de hazırlanabilir.)

—ANSİKL. Elde yapılan trikoda iki şişle gerçekleştirilen düz örgü (her sıranın bitiminde geri dönerek sıra başına gelinir) ve dört şişle gerçekleştirilen yuvarlak örgü (devamlılık gözetilmeden hep yüzden örülür) bulunmaktadır.

TRİKOBEZOAR a. (fr. *trichobézoard*). Patol. KILYUMAĞI'nın eşanlamlısı.

TRİKOBOTRİYUM a. (lat. *trichobotrium*'dan). Zool. Bazı örümceğimsilerde bulunan son derece duyarlı duyu organı. (Bunlar her zaman az ya da çok dik duran, yer değiştirme ayaklarının ya da çene ayaklarının üzerinde yer alan, ince ve hareketli uzun kıllardır.)

TRİKODERMİN a. (fr. *trichodermine*). Org. kim. Formülü $C_{17}H_{24}O_4$ olan, *Trichoderma viride*'den özütlenen, mantar ve kanser hastalıklarına karşı kullanılan madde.

TRİKOFİTİ a. (fr. *trichophytie*). Der. hast. Bir trichophyton'un gelişmesine bağlı olarak deride ya da saçlı deride ortaya çıkan her türlü mantar hastalığı.

TRİKOGAMİ a. (fr. *trichogamie*). Bitkilerde, erkek gametin trikogini aşamasından geçmesini gerektiren döllenme tarzı.

TRİKOGİN a. (fr. *trichogyne*). Kırmızı suyosunlarında hareketsiz dişi gametinin üzerinde yer alan bir çeşit kıl. (Boyuncuğun çiçektozu için yaptığına benzer biçimde erkek gametin tutunmasını kolaylaştırır. Trikogami yoluyla döllenmeden az sonra kaybolur.)

TRİKOGRAM a. (fr. *trichogramme*). Der. hast. Saç oluşumunun üç evresinde (ilk, orta, son) saçın aldığı farklı görünümlerin yüzdesini belirleyen saçlı deri incelemesi.

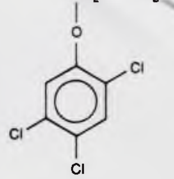
TRİKOKLAZİ a. (fr. *trichoclasie*). DİPTEN SAÇ* KIRILMASI'nın eşanlamlısı.

TRİKOLOJİ a. (fr. *trichologie*). Tıp. Saçları ve kılları inceleyen bilim.

TRİKOLOMA a. Batı Avrupa'da yetişen ve yenebilir pek çok türü bulunan bazitli mantar. (Bil. a. *Tricholoma*.)

—ANSİKL. *Tüylü trikoloma (Tricholoma georgii)* ilkbaharda çayırlarda biter. Mor saplı *çıplak trikoloma (Rhodopaxillus nudus)* çok kokulu bir mantardır; don mevsimine kadar ormanlarda bulunur. Yüzyılın başında az çok başarıyla yetiştirilmiştir. Yeni araştırmalar olumlu sonuçlar vermiş, ama yine de sınai çapta üretime ulaşılamamıştır. *Sarı trikoloma (Tricholoma equestre)* çam ormanlarında çokça bulunan, yenebilir kaliteli bir mantardır; bunu, yine sarı renkli olan, fakat havagazı kokan *kükürtlü trikoloma (T. sulfurum)* ile karıştırmamak gerekir. Dağlık bölgelerde, iğne yapraklı ormanlarda yetişen, ciddi zehirlenmelere yol açan, fakat öldürücü olmayan külrengi lif demetleriyle kaplı *benekli trikoloma*'ya *(T. pardinum)* rastlanır.

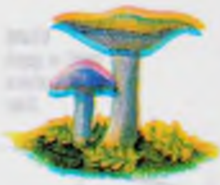
TRİKOMA a. (fr. *trichoma*). Patol. Pis ya da sefil kişilerin saçlarında toplanan toz,

trikloro-2,4,5 fenoksiasetik asit

tüylü **trikoloma**
(Tricholoma georgii) [yenebilir]

çıplak **trikoloma**
(Rhodopaxillus nudus) [yenebilir]

sarı **trikoloma**
(Tricholoma equestre) [yenebilir]

kükürtlü **trikoloma**
(Tricholoma sulfurum) [yenmez]

benekli **trikoloma**
(Tricholoma pardinum)
[zehirli]

yağlı madde, kabuk ve asalakların oluşturduğu bulantı verici pis kokulu takke.

TRİKOMAN a. (fr. *trichomanes*). Daha çok tropikal bölgelerde yetişen ve zarif yaprakları için seralarda yetiştirilen, yarısaydam koyu yeşil yapraklı eğreltiotu. (100 tür: bil. a. *Trichomanes.*)

TRİKOMEGALİ a. (fr. *trichomégalie*). Tıp. → KİRPİK.

TRİKOMİKOZ a. (fr. *trichomycose*). **1.** Kıllarda görülen mantar hastalığı. **—2.** *Düğümlü trikomikoz,* LEPTOTRİKS'in eşanlamlısı. || *Koltukaltı trikomikozu,* aktinomisetler takımından bir bakteri olan *Nocardia (Corynebacterium) tenuis*'ten ileri gelen ve oldukça sık görülen, yalancı mantar hastalığı.

TRİKOMİSİN a. (fr. *trichomycine*). *Streptomyces hachijoensis*'ten Hosoya tarafından 1952'de elde edilen antibiyotik. Trikomonaslara, maya mantarlarına ve bazı dermatofitlere karşı kullanılmıştır. (Kullanımı terk edilmiştir.)

TRİKOMONAZ a. (fr. *trichomonase*). Trichomonas türlerinden ileri gelen asalak hastalığı.
—Vet. *Kuş trikomonazı,* kuşlarda görülen ve güvercin ya da bıldırcında *Trichomonas columbae,* tavukta *T. gallinarum* türü kamçılı asalaklardan ileri gelen ülserli enterohepatit. (Difteriye benzer yaralar sindirim sisteminin ön kısmını kaplar. Ölüm oranı yüksektir.) || *Sığır trikomonazı,* çiftleşme sırasında bulaşan ve *T. foetus*'tan ileri gelen cinsel organlar hastalığı. (Erkekte kamış iltihabına, dişide kısırlığa ya da embriyon ölümlerine neden olur.)

TRİKONODOZİS a. (fr. *trichonodosis*). Der. hast. **1.** Kılın gövdesinde, dış kısmının kırılmasına neden olan tam bir düğümün bulunması ile belirgin saç oluşum bozukluğu. **—2.** *Trikonodozis versikolor,* aynı saç üzerinde açık ve koyu bölümlerin birbirini izlediği trikonodozis türü.

TRİKOPİS (Nikolaos) → TRİKUPİS (Nikolaos).

TRİKOPTİLOZ a. (fr. *trichoptilose*). UÇTAN SAÇ* ÇATALLANMASI'nın eşanlamlısı.

TRİKOREKSİS a. (fr. *trichorrhexis*). Der. hast. *İnvajinasyonlu trikoreksis,* saç ucunun kıvrılarak kendi köküne girmesiyle ve saç üzerinde "bambu düğümleri" biçiminde şişkinliklerin varlığıyla belirgin saç anomalisi. || *Düğümlü trikoreksis,* saçların üzerinde, birbirleriyle normal saç bölümleriyle ayrılmış çok sayıda düğüm ve yumru oluşumu.

TRİKOSEFALOZ a. (fr. *trichocéphalose*). Kırbaçkurtlarının *(trichocephalus)* neden olduğu asalak hastalığı.
—ANSİKL. Trikosefaloz genellikle tehlikesiz bir hastalıktır. Bağırsak solucanları yumurtlayarak çoğaldıklarından, dışkılarla bulaşan bu hastalığa tropikal bölgelerde daha sık rastlanır. Bağırsaklarda bulundukları takdirde belirtiler sindirim sistemiyle ilgilidir, ancak hastalık tropikal bölgelerde sık rastlanan çok asalaklı hastalıkların şiddetini artırır. Tedavisi için flubendazol ya da tiabendazol gibi ilaçlar kullanılır.

TRİKOSİST a. (fr. *trichocyste*). Zool. TRİKİT'in eşanlamlısı.

TRİKOTAJ a. (fr. *tricotage*). **1.** Birbirleriyle kesişerek ilmikler oluşturan bukleler halinde katlanmış bir ya da birkaç iplikten meydana gelen kumaşları mekanik olarak gerçekleştirme. **—2.** *Trikotaj makinesi,* triko yapmayı sağlayan makine. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Trikotaj yoluyla gerçekleştirilen kumaş ya da örgüler, ilmiklerinin oluşum biçimlerine göre iki büyük kategoriye ayrılır:

Alma ilmikli örgülerde, tek bir iplik ardışık sıralarla birbirine bağlanan bukleler oluşturur; bu bukleler, yeni bir ilmik sırası oluşturmak için bir önceki sıranın ilmikleri arasında toplanır. Bu örgüler sökülebilir türdendir; sökmek için, ipliği çekmek yeter.

Atma ilmikli örgülerde, bir dizi koşut iplik kumaşın boyu yönünde ilmikler oluşturur. Bu ilmik sütunları, her sırada farklı iğnelerle ardışık ilmikler oluşturan ipliklerin yanlamasına yer değiştirmesiyle birleştirilir. Sökülmesi çok güç olan bu örgülere, genellikle *kaçmaz örgüler* denir.

Örgüler bütün yönlerde genişleyebilirler; bu da, bu örgüleri aşırı bir zorlama olmadan her tür vücudun biçimini alabilen esnek giysilerin yapımına uygun hale getirir. Seçilen ilmik bağlantısına, kullanılan malzemeye ve ilmik sıklığına göre bu uzayabilirlik azaltılabilir ve örgüler aynı zamanda "çözgü ve atkı"dan oluşan giysilerin yapımında kullanılır.

• *Trikotaj makineleri.* Hangi türden olursa olsun, bu makinelerin ana organı *iğne* ya da *tığ*'dır. *Paletli iğne,* en yaygın olarak kullanılan iğnedir ve bir gövde ile bir gagadan meydana gelir. Bu iğneler, en basit trikotaj makineleri olan ve alma ilmikli örgüleri gerçekleştirmeyi sağlayan *düz trikotaj makineleri*'nde kullanılır. Bu makinelerde, paletli iğneler *yatak* denilen metal bir plakanın kanallarına yerleştirilmiştir. Her iğnede, yatağın içinde bulunan ve iğnenin bu yatak içinde hareket etmesini sağlayan bir *topuk* vardır; bu topuklar, yatak boyunca almaşık olarak yer değiştiren bir şaryonun taşıdığı kamlarla iğneleri harekete geçirir. Daha önce bir sırası oluşturulan örgü, bu iğnelerin gagalarına takılır ve iğnenin paletini, iğnenin yukarı kalkışı sırasında kendi ekseni çevresinde döndürür. Böylece açılan iğne gagası, iğne aşağı indiğinde, iplik kılavuzu tarafından beslenen ipliği yakalar. Daha sonra, içine yeni iplik geçip kapanan iğne gagası, bu yeni ipliği aşağıya kaymış olan ilmik içinden geçirerek yeni bir örgü sırası oluşturur.

Pratikte, düz trikotaj makineleri, karşı karşıya yerleştirilmiş ve ters V oluşturacak şekilde düşeye göre yaklaşık 60° eğik iki yataktan oluşur. İki yataktaki iğnelere şaryonun kamlarıyla kumanda edilmesi, basit jarse örgülerden fantezi örgülere kadar değişik bağlama şekilleri elde etmeyi sağlar. Ayrıca bu makinelere, iğne hareketini sıraya göre değil istenilen karışık desene göre ayarlayan özel jakar düzenekleri de takılabilir. 1975'ten bu yana, bu makinelere, değişik örnekler gerçekleştirmeyi sağlayan tekilişlemli elektronik kumandalar monte edilmektedir.

Yuvarlak trikotaj makineleri, aynı ilkeye göre çalışır. Bu makinelerde, tek bir yatak içinde, çevresi oluklu düşey bir silindir ile yatay platinler taşıyan oluklu bir çember bulunur. Bu platinler, düşey iğnelere oranla beşli kümeler halinde yerleştirilmiştir ve biçimlerine göre jarse ya da jarse türevi (buklet, molton...) örgüleri üretmeyi sağlarlar. *Çift yataklı* yuvarlak makinelerde, oluklu bir silindir ile radyal olukları içinde iğneler taşıyan yatay bir tabla bulunur: bu iki yatağın iğneleri, *çiftplaka örgüler*'in ön ve arka yüzlerinde almaşık ilmikler oluşturmayı sağlar. Yuvarlak trikotaj makineleri genellikle büyük çaplıdır ve çok sayıda iplik besleme sistemi (örgü birimi) içerirler; şaryonun yaptığı her tür sonunda, makine, içirdiği iplik besleme sistemi kadar ilmik sırası üretir. (Düz trikotaj makinelerinde ise yalnız bir ile dört arasında değişen iplik besleme sistemi bulunur.) Düz trikotaj makineleri gibi yuvarlak trikotaj makinelerinin de ya mekanik ya da 1967'den sonra Jakar desenleri elde etmek için elektronik olarak kumanda edilen iğne seçme sistemleri vardır.

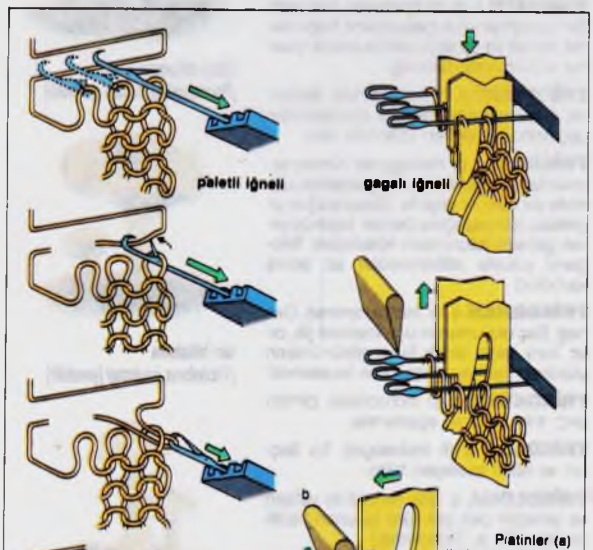
İnterlok örgüler, çift yataklı yuvarlak trikotaj makineleriyle elde edilir; bu makinelerde, farklı uzunlukta iki tip iğne vardır: her iğne tipi ayrı sıralarda çalışır ve birbirleriyle bağlanan almaşık ilmik sıraları oluşturur.

Küçük çaplı yuvarlak trikotaj makineleri *çorap üretiminde* kullanılır. Çoraplar, çalışan iğne sayısını belli aralıklarla değiştirerek elde edilir.

Balıksırtı ilmikli örgüler, kanalları doğrusal olarak karşı karşıya bulunan çift yataklı makinelerde üretilir. Paletli iğnelerin her iki ucunda bir gaga bulunur ve bir yataktan diğerine geçirilebilir. Balıksırtı ilmikli örgüler (örneğin haraşo) genellikle bebek giysilerinin yapımında kullanılır. Balıksırtı ilmik üreten trikotaj makinelerinin düz (yatay iki yatak), yuvarlak ve çorap makinesi (üst üste iki silindir) olmak üzere üç tipi vardır. Alma ilmikli örgülerde de, özellikle *Cotton* tipi trikotaj makinelerinde ve *mayözlü* makinelerde gagalı iğneler kullanılır. Cotton trikotaj makineleri, konçlu çorap üretiminden çok işlemeli kazak ("fully fashioned" örgüler) üretiminde kullanılır; gagalı iğneler, atlama sırasında, *baskı* denilen metal bir parçanın yaptığı etkiyle kapanır. Bu otomatik makinelerde, örgünün eni, çalışan iğne sayısının artırılması ya da eksiltilmesiyle değişir. Modern Cotton makinelerinde, paletli iğnelerle donatılmış ikinci bir yatak bulunur; bu yatak yalnız örgüye başlama sırasında kullanılır ve örgüye geçildikten sonra devre dışı bırakılır. Bu makinenin çeşitli hareketleri otomatik olarak gerçekleşir ve çoğunlukla elektronik araçlarla kumanda edilir. Cotton makinelerinde, her başlıkta aynı anda bir parça ören 4,8,12 ya da 16 baş bulunur: bir örgü, aynı anda örülmesi gereken dört parçadan (sırt, ön ve iki kol) oluşur.

Mayözlü trikotaj makineleri, bir tablanın çevresine radyal olarak yerleştirilmiş gagalı iğneler taşıyan yuvarlak trikotaj makineleridir. Mayözlerde, ipliği, iğne gagalarının altına taşıyan alıcı platinler vardır. Baskı tekerlekleri, bir önceki ilmik, mayözler tarafından alınan yeni buklelerin üzerine düştüğünde gagaları kapatır. Bu makineler fazla verimli olmadıklarından, pahalı ve nazik hammaddelerden üretilen jarse örgülerde ya da traşlama işleminden geçirilecek buklet örgülerde kullanılır.

trikotaj paletli ve gagalı iğnelerin çalışma ilkesi

Atma ilmikli örgüler *çözgülü trikotaj makineleri*'nde ve *Rachel makineleri*'nde üretilir; bunlar düz trikotaj makineleridir. Çözgülü trikotaj makinelerinde gagalı iğneler, Rachel makinelerinde ise paletli iğneler bulunur. Bununla birlikte, bu sınıflandırma fazla belirgin değildir, çünkü günümüzde bu makineleri Compound (ya da pistonlu) iğnelerle donatma eğilimi vardır; bu da, basit bağlantı örgülerini çok hızlı olarak üretmeyi sağlar (dakikada 2 000 ilmik sırasında fazla).

Bu makinelerde, çözgülü ya da Rachel, iplikler, kendi aralarında koşut olarak leventler üzerine sarılmıştır. Bu leventlerden gelen iplikler, bir ya da birkaç çekecek çubuğuna monte edilmiş bir dizi çekecekle (paset) yönlendirilir bu çekecekler, ipliğe yanlamasına atma hareketleri ile ilmikleri oluşturacak iğneler arasında enine hareketleri sağlar. Rachel makinelerinde ise, özellikle dantel üretiminde, çok sayıda çekecek çubuğu kullanılır. Günümüzde, atkı yoklama düzenekleri genellikle atma ilmikli trikotaj makinelerinde kullanılır; üretilen örgüler, çözgü ve atkılı dokumaların özelliklerine yakın özellikler taşır. Elektronik kumandalar 1979'da ortaya çıkmıştır.

Bütün trikotaj makineleri, ördükleri örgünün inceliğine, yani yataklardaki iğnelerin sıklık oranına göre sınıflandırılır. Makinelerin *numara*'sını oluşturan bu sıklık ölçeğini hesaplamak için çeşitli birimler kullanılır: *ingiliz* numarası, 1 ingiliz parmağı, yani 25,4 mm, yerdeki iğne sayısını (düz, yuvarlak trikotaj makineleri, çözgülü makineler); *Cotton* numarası, 1,5 ingiliz parmağındaki (38,098 mm) iğne sayısını; *Rachel* numarası, 2 ingiliz parmağındaki (50,8 mm) iğne sayısını gösterir; *fransız* numarası ise yalnız mayözlü trikotaj makinelerinde kullanılır: 1 fransız parmağındaki, yani 27,777 mm, iğne sayısını ("ince") ya da 1,5 fransız parmağındaki, yani 41,66 mm, iğne sayısını ("kalın") ifade eder.

• *Trikotaj sanayisi.* Bu sanayi, trikotaj şirketlerinin önemine göre, örgüleri (yıkama, beyazlatma, boyama, kalenderleme, kalite kontrol) ya da parça trikoları (biçimlendirme, presleme, bitim işlemleri) çeşitli işlemlerden geçirmeyi kapsar. Konfeksiyon atölyerinde örgüler ağırlaştırılır, sonra kalıplara uygun olarak kesilir ve özel dikiş makineleriyle bu kesilen parçalar birleştirilir. Trikotaj sanayisi, sentetik maddelerin (akrilik, poliamit, polyester vb.) ortaya çıkışıyla gelişmesi hızlanan birçok giyim ürününü de içerir; bu sentetik maddeler yalnız başlarına ya da doğal elyafla (pamuk, yün, ipek vb.) karıştırılarak kullanılır. Örgülerin, bunların numaralarının ve ayarlarının çeşitliliği, bu ürünlerin bütün giyim sektörlerinde kullanılmasını sağlar. Kısa çoraplar, külotlu ve külotsuz çoraplar, iççamaşırları, kazaklar genellikle ilmikli ürünlerdir. Trikotaj sanayisi, kadın ve çocuk giyiminde geniş bir kullanım alanına sahiptir. Buna karşılık, trikotaj, erkek giyiminde hâlâ önemli bir yeri olan dokuma sanayisiyle baş edememektedir. Bununla birlikte, spor etkinliklerinin gelişmesi, esnek ve rahat giysilerin üretilmesine neden olmuş ve günümüzde trikotaj bu alanda büyük bir atılım yapmıştır.

• *Trikotaj makinesi.* Trikotaj makinesi, iğne sıralarından (yatak) ve gelgit hareketiyle örme işlemini gerçekleştiren bir şaryodan oluşur. Tek yataklı trikotaj makineleri, jarse ve türevlerini, çift yataklılar, çift plaka örgüleri yapmaya yarar. En gelişmiş makineler, saptanan programa göre ayarlanmış elektronik iğne seçicilerinin yardımıyla tam otomatik olarak çalışır.

TRİKOTAJCI a. Örme işleri yapan ve / ya da satan kimse.

TRİKOTESİN a. (fr. *trichothécine*). Org. kim. Formülü $C_{19}H_{24}O_5$ olan, *Trichothecium roseum*'dan özütlenen antibiyotik.

TRİKOTİLOMANİ a. (fr. *trichotillomanie*). Patol. Saç yolma tiki.

TRİKREZİLFOSFAT a. (fr. *tricrésylphosphate; tricrésyl*, trikrezil, ve *phosphate*, fosfat'tan). Org. kim. Formülü $(CH_3C_6H_4O)_3PO$ olan, 275 °C'ta kaynayan renksiz, sıvı madde; krezilin fosfor oksiklorür üzerine etkimesi sonunda elde edilir, selülozik laklar ile plastiklerde plastikleştirici olarak kullanılır.

TRİKROMİ a. (fr. *trichromie*'den). Tekst. Belirli bir renk nüansı oluşturmak için, değişik renklerdeki üç boyarmaddeden (örneğin kırmızı, sarı, mavi) hazırlanmış dengeli biri karışımın kullanıldığı boya ya da baskı tekniği. (Örnek referans renginin spektrofotometri çözümlemesi, elde edilen bilgilerin trikromatik koordinatlara indirgenmesi ve bunların bilgisayarda işleme sokulması, boya banyosunun ya da baskı hamurunun formülünü saptamayı sağlar.)

TRİKUPİS (Spyridon), yunanlı siyaset adamı (Mesolongion 1788 - Atina 1873). Mesolongion ayaklanmasına katıldı (1821), Kurucu meclis'te milletvekili (1825), geçici hükümet üyesi (1826), Başbakan (1832) oldu, Londra ve Paris'te büyükelçilik yaptı. *Historia tes hellenikes epanastaseos* (Yunan devriminin tarihi) [4 cilt., 1853-1857] adlı bir kitap yazdı. —Oğlu KHARİLAOS, (Nafplion 1832 - Cannes 1896), Kurucu meclis'te yer aldı (1862) İon adalarının Yunanistan'a bırakılması görüşmelerini yürüttü (1864). Dışişleri bakanlığı (1866 ve 1877-78), Başbakanlık (1875, 1882-1885, 1886-1890, 1893-1895) yaptı, ülkenin iktisadi donanımıyla (Korinthos kanalı) uğraşabilmek için, Türkiye ile yakınlaşma politikası uyguladı, ama milliyetçilerin hoşnutsuzluğuna yol açtı.

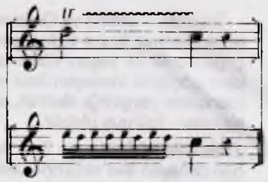
TRİKUPİS ya da **TRİKOPİS** (Nikolaos), yunan asker (1868 - 1959). Türk Kurtuluş savaşı'nda Batı Anadolu'yu işgal eden yunan ordusunda general rütbesiyle kolordu komutanıydı. Kurtuluş savaşı'nın bitmesine çok yakın günlerde Hacı Anesti'nin yerine yunan ordusu Küçük Asya başkomutanlığına atandı (22 ağustos 1922). Başkomutan meydan savaşı'ndan sonra (26-30 ağustos 1922) İzmir'e doğru geri çekilirken Murat dağı yakınlarında, maiyetindeki komutan ve askerlerle birlikte türk kuvvetlerince tutsak alındı (2-3 eylül 1922 gecesi). Özgürlüğüne kavuşup Yunanistan'a döndükten sonra askeri harekâttaki yönetiminden dolayı suçlu görülmedi; ordudaki görevini sürdürdü ve tümgeneralliğe kadar yükseldi (1927). Emekli olduktan sonra yazdığı askerlik anıları türkçeye de çevrildi: *General Trikopis'in anıları* (1968).

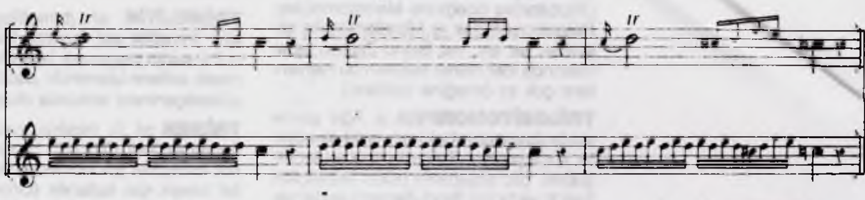
TRİKUROZ a. (fr. *trichurose*'dan). Körbağırsak ile kalınbağırsağa doluşan kırbaçkurtlarının (trichuris) neden olduğu kanlı sümüklü bir ishalle belirgin, genellikle pek tehlikeli olmayan asalak hastalığı.

TRİKÜSPİT sıf. ve a. (*fr. tricuspide*'den; lat. *tri*, üç ve *cuspis*, uç). Anat. Kalbin sağ kulakçığı ile sağ karıncığı arasında bulunan kapakçık. (Sistol sırasında sağ karıncıktaki kanın kulakçığa geri gitmesini engeller.)

TRİL a. (ing. *thrill*, titreşim). Patol. Bazı atardamarlarda rastlanan özel titreşim. Özellikle bir anevrizma üzerinde ya da boyunda duyulur.

TRİL a. (fr. *trille;* ital. *trillo*. titreme'den). Müz. İki yanaşık notayı hızlı ve almaşık bir biçimde yineleyerek ortaya konan vokal ya da enstrümantal süs. (Dalgalı bir çizginin ya da bir bitimin izlediği ya da izlemediği *tr* işaretiyle gösterilir. Yazılı olan notadan, veya bir üst ya da alt notadan başlayarak seslendirilir.)

bir trili seslendirmenin değişik biçimleri

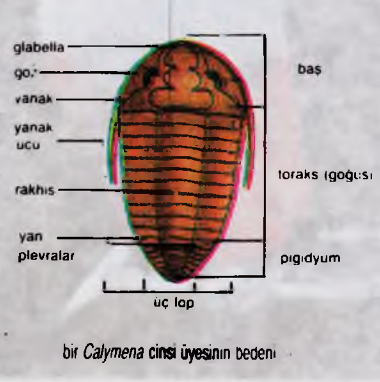
TRİLATERASYON a. (fr. *trilatération*). Jeol. KENARSAL ÜÇGENLEME*'nin eşanlamlısı.

TRİLOBİTA a. Zool. TRİLOBİTLER sınıfının bilimsel adı.

TRİLOBİTLER a. Yalnız Birinci Zaman tabakalarında bulunan, vaktiyle denizlerde yaşamış, duyargalı, ilkel eklembacaklı fosil hayvanlar sınıfı. (Bil. a. *Trilobita.*)

—ANSİKL. Bu hayvanlara trilobit denmesinin nedeni, uzunlamasına üç lop halinde bölünmüş olan gövdenin üç bölümden oluşmasıdır: baş, toraks (göğüs) ve pigidyum. Genellikle gövdeden yalnız, daha dayanaklı olan sırt kabuğu kalmıştır. Başın üzerinde bölütlü bir orta çıkıntı (glabella) ve iki yanda birer yanak lobu ve bunların üzerinde genellikle bir çift bileşik göz bulunur. Yanakların yan ve arka köşesi, çoğunlukla geriye doğru sivri ve ince birer uzantı halindedir (yanak uçları). Toraks değişik sayıda eklemli bölütten oluşur; her bölütte bir eksensel halka ve iki yan plevra bulunur. Kendi üstüne kıvrılarak tortop olma trilobitlerde kuraldır; hayvan bu hareketle, çok nazik olan karın tarafını korumuş olur, dolayısıyla bu bir savunma tepkisi demektir. Çok iyi korunmuş bazı örnekler, her bölütte tipik bir çift karın eklentisi bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca duyargalar ve harekete ve solunuma yarayan yaprağımsı uzantılar görülür. Üreme eşeyliydi, yumurtalardan küçük plankton larvaları çıkıyordu.

Trilobitler sınıfında birçok cins ve tür içeren en az 150 familya yer alır. Alt Cambria'da ortaya çıkan bu hayvanlar Ordovices'te ve Silures'de en parlak dönemlerini yaşadıktan sonra Devon ve Karbon devrinde gerileyerek Perm'de ortadan kalktılar. Sınıflandırılmaları çok tartışmalıdır. Deri değiştirme sırasında kabuğun yarılma çizgisi olan mineralleşmemiş ya da az mineralleşmiş baş çizgisi ya da dikişi, sınıflandırmada kullanılan ölçütlerden biridir. Başka dikişler de vardır: opistoparial, proparial, marjinal, ya da dahası, dikişin göz ardı kolları yanak köşelerine ulaşıyorsa gonatoparial.

bir *Calymena* cinsi üyesinin bedeni

Özellikle Cambria ve Ordovices'te çok iyi sınırlanmış fauna bölgelerinin varlığı, çoğu bentik bir yaşam süren bu hayvanların göçlerini frenleyen bazı etmenlerin (denizlerin yaygınlığı, derinlik, sıcaklık) etkisinden doğmuş olabilir.

TRİLOBİTOİDEA a. Trilobitler sınıfından olmayan ilkel eklembacaklılar öbeği. (*Trilobitoidea* öbeğinde *Merostomoidea, Pseudocrustacea* ve *Marellomorpha* altsınıfları yer alır; salt Birinci Zaman tabakalarında fosil olarak bulunan bu hayvanların çok az örneğine rastlanır.)

TRİLOBİTOMORPHA a. Ağız çevresinde duyargalar bulunan, çatal ek uzantılı, suda yaşayan ilkel eklembacaklılar altşubesi. (Bu altşubenin bütün temsilcileri fosildir ve hiçbiri İkinci Zaman'a kadar yaşamamıştır. Sayıca hiç de eşit olmayan iki öbeğe ayrılır: trilobitler ve *Trilobitoidea*.)

TRİLON a. (fr. *trilon*). Nörotoksik etkili organik fosfor bileşiği. (Trilon grubunda sarin, soman ve tabun yer alır.)

TRİLOPHODON a. Zool. GOMPHOTHERİUM'un eşanlamlısı.

TRİLUSSA (Carlo Alberto SALUSTRİ, —denir), italyan yazar (Roma 1871 - *ay. y.* 1950). Yergiye dayalı şiirler yazdı, masala karşı özel bir ilgisi vardı (*Ommini e bestie*, 1908; *Lupi e agnelli*, 1919; *La Gente*, 1927). Hafif bir lehçe kullanımına yer veren üslubu gibi, ahlak anlayışı da yaşadığı dönem Roma'sındaki küçük burjuva kesiminin tipik bir anlatımıdır.

TRİLYON a. (fr.*tri*-, üç, sonuna *million*, milyon getirmekle). Bir milyon bilyon, yani 10^{18}.

◆ a. Bir trilyon lira: *Serveti iki trilyonu buluyor.*

◆ **trilyonlar** çoğl. a. Trilyonla ifade edilebilen miktarda para; çok büyük miktarda para.

TRİM, Baile Átha Truim'in ingilizcesi.

Trimalchio'nun şöleni, Petronius'un *Satyrikon** adlı yapıtının en ünlü bölümlerinden biri.

TRİMARAN a. (fr. *trimaran*). Denizc. Sert bir armatürle birleştirilmiş, uzun ve birbirine koşut üç gövdeden oluşan ve özellikle açık deniz yelken yarışlarında kullanılan tekne.

trimaran

Ch. Sappa

TRİMEGİSTOS a. (yun. *trimegistos, tris*, üç kez ve *megistos*, çok büyük'ten). **1.** Yunanlılar'ın sanatların yaratıcısı mısır tanrısı Thot'a verdiği ad. **—2.** Yunanlılar' da Hermes'in, Romalılar'da Mercurius'un lakabı.

TRİMELİTİK sıf. *(trimellitique)*. Org. kim. *Trimelitik asit*, benzen trikarboksilik -1,2,4 asidin yaygın adı; hemimelitik ve trimesik asitlerin izomeridir; psödokümenin yükseltgenmesi sonunda oluşur.

TRİMER sıf. (fr. *trimère*; yun. *trimeres*, üçparçalı'dan). Org. kim. Yapısında üç birim monomer (monomer motif) bulunan bir bileşik için kullanılır. (Örneğin C_6H_6 formüllü benzen, C_2H_2 formüllü asetilenin trimer bir bileşiğidir.)

◆ a. Org. kim. Trimer bileşik.

TRİMER a. (ing. *trimmer*'den). Bir yüzü beyaz, bir yüzü kırmızı bir çeşit yüzen diskten oluşan ve daha çok turnabalığı avında kullanılan aygıt. (Diskin yan kenarında, olta ipinin sarıldığı bir oluk bulunur. Bir gölcüğe yerleştirilen trimer yem takılı bir olta gibi kendi kendine balık tutabilir; turnabalığı yemi kaptığında olta ipi gerilir ve çabucak yorulan turnabalığı kolayca yakalanır.)

—Radyotekn. Bir devrenin ayarını tamamlamaya yarayan ayarlanabilir ek kondansatör.

—Saatç. Kuvarslı saatlerde bulunan frekans ayar düzeneği.

TRİMERİT a. (fr. *trimérite*). Miner. Triklinik sistemde yer alan, doğal manganez, berilyum, kalsiyum ve demir silikat.

TRİMERLEŞTİRME a. Kim. Bir bileşiği trimer bir bileşiğe dönüştürme tepkimesi.

TRİMERLEŞTİRMEK ettirg. f. Kim. Trimerleştirme tepkimesine uğratmak.

TRİMESİK sıf. (fr. *trimésique*'ten). Org. kim. *Trimesik asit*, benzen trikarboksilik -1,3,5 asidin yaygın adı; hemimelitik ve trimelitik asitlerin izomeridir; mezitilenin yükseltgenmesi sonunda oluşur.

TRİMETAL a. (fr. *trimétal*). Birbirine yapıştırılmış üç değişik metal ya da alaşımdan oluşan monoblok metal kütle.

TRİMETİLAMİN a. (fr. *triméthylamine*). Org. kim. Formülü $(CH_3)_3N$ olan amin; 4 °C'ta sıvılaşan bozulmuş balık kokusunda bir gazdır; suda çok çözünür ve dördüncül amonyum tuzlarının üretiminde kullanılır.

TRİMETİLBENZEN a. (fr. *triméthylbenzène*). Benzenin üç kez metillenmiş türevi. (Hemimeliten, mezitilen ve psödokümen denen üç izomeri vardır.)

TRİMETİLEN a. (fr. *triméthylène*). Org. kim. Formülü —$(CH_2)_3$— olan ikideğerli kök.

TRİMETİLGLİKOKOL a. (fr. *triméthylglycocolle*). Org. kim. BETAİN'in eşanlamlısı.

TRİMETİLENGLİKOL a. (fr. *triméthylèneglycol*). Org. kim. Propandiol-1,3'ün yaygın adı.

TRİMETİLKARBİNOL a. (fr. *triméthylcarbinol*). Org. kim. Formülü $(CH_3)_2C$ —OH olan tersiyer butil alkol.

TRİMETOKSİ 3,4,5 FENİL ETİLAMİN a. (fr. *triméthoxy 3-4-5 phényl-éthylamine*). MESKALİN'in eşanlamlısı.

TRİMİTUS a. Çok küçük boylu (2-6 mm), kamçılı *Protozoa* cinsi. (Böceklerde, balıklarda, amfibyumlarda ve belki de sürüngenlerde asalak yaşar.)

TRİMURTİ, hinduculukta *üç biçim*, yani Brahma, Vişnu ve Şiva tarafından simgelenen Yüce varlık'ın üçlü belirtisi anlamına gelen sanskritçe sözcük.

TRİNCOMALEE ya da **TRİNCOMALİ,** turizm merkezi ve liman (Sri Lanka) kenti, Sri Lanka'nın yönetim bölümü merkezi, Trincomalee koyunun kıyısında, adanın K.-D.'sunda; 45 000 nüf. Tamul halkının yaşadığı merkez. Hindular'ın hac yeri. *Trincomalee koyu*'nda bir deniz üssü vardır.

TRİNEC, Çek Cumhuriyeti'nde (Morav-ya) kent, Ostrava'nın güney-doğusunda, Polonya sınırında; 44 700 nüf. Metalürji.

TRİNEMA a. Tatlısularda ve nemli topraklarda çok yaygın kabukluamip cinsi.

Tringo ya da **Tiringo,** D. Anadolu bölgesinde, özellikle Bitlis ve çevresinde oynanan, halay türü bir halk oyunu. (Elde kırmızı ya da beyaz mendille oynanan ritmik ve hareketli bir oyundur. Yalnız erkekler ya da kadınlar tarafından veya kadın erkek birlikte oynanır.)

TRİNH, meşru Lê hanedanının otoritesi altında Kuzey Vietnam'da yüksek devlet görevleri yapmış olan ve Tonkin'de fiili iktidarı yavaş yavaş ele geçiren (XVI. yy.'ın ikinci yarısından 1786'ya kadar) bir sülalenin aile adı.

TRİNH (Nguyên Duy) → NGUYÊN DUY TRİNH.

TRİNİDAD, Bolivya'da kent, Beni'nin yönetim bölgesi merkezi, Mamoré yakınında; 27 600 nüf. Ticaret (şekerpancarı, pirinç, pamuk, sığır) merkezi. Şeker fabrikası. Damıtımevi.

TRİNİDAD *(sierra de)* ya da **SİERRA DEL ESCAMBRAY,** Küba'da dağ sırası, Karayib kıyısının yukarısında, kıyı kenti *Trinidad* ile Santa Clara arasında.

TRİNİDAD ve **TOBAGO,** Antiller'de devlet, Venezuela yakınında; 5 128 km²; 1 234 388 nüf. (1990). Başkenti *Port of Spain*. Resmi dili *ingilizce*.

COĞRAFYA

Ülke iki adadan oluşur: *Trinidad* (4 827 km², toplam nüfusun % 96'sı ve ulusal gelirin % 96'dan da fazlası) ve *Tobago*. Trinidad'ın 35 km K.-D.'sunda bulunan Tobago'nun kaynakları çok sınırlıdır ve bu ada basit bir yönetim bölgesi statüsüne sahiptir.

Yerbilimsel özellikleri bakımından Trinidad, yakındaki Venezuela'nın uzantısıdır; Venezuela'nın geniş kıta platosunda yüzeye çıkmış ve bu platodan az derin deniz kollarıyla (Paria körfezi ve Boca de la Sierpe) ayrılmıştır. Şistli ve engebeli, az yüksek (ortalama yüksl. 900 m) bir sıradağdan (Northern Range) oluşan K. kesimi dışında, yer biçimi alüvyonlu ovalardan, tortul havzalardan, B.'dan D.'ya doğru uzanan ve K.'den G.'e doğru almaşık olarak sıralanan kumtaşlı ve kireçtaşlı tepelerden oluşur. Trinidad'ın tarıma elverişli toprakları ve özellikle, G.'deki Üçüncü Zaman arazileriyle kıta platosunda hidrokarbon yatakları vardır. Sokulmuş kayaçlarla ve Üçüncü Zaman başkalaşmış kayaçların bütününden oluşan Tobago'da yer şekilleri, yükselmiş kireçli mercan yapıları üstünde küçük bir ovanın uzandığı G.-B. dışında, en yüksek noktası 572 m'ye ulaşan yüksek tepelerden oluşur. Her iki adada da yağmurlu bir tropikal iklim (çoğu kez yılda 1,5 m'den fazla yağış) egemendir; ocaktan mayısa kadar süren kurak mevsim yalnızca B'da belirgindir; siklonlar ender görülür. Eskiden bu iki adayı kaplayan gür ormandan geriye geniş düzlükler kalmıştır.

Trinidad'ın halkı sömürge döneminin etkisiyle karışıktır: % 44'ü zenci, % 44'ü 1845-1917 arasında Doğu Hint adalarından gelmiş emekçilerin torunları, % 9,7'si melezler, % 0,9'u beyazlar, % 0,5'i Çinliler, % 0,9'u çeşitli kökenlerden gelenler. Tobago halkının hemen tümü zencidir. Uzun süre yüksek olan nüfus artışı, önce Büyük Britanya'ya, sonra ABD ve

Kanada'ya yönelik yoğun göç nedeniyle, daha sonra da bugün bile oldukça yüksek olan doğum oranının (1988'de ‰ 22,5) düşmesi sonucu yavaşladı.

Ekonomi, öncelikle hidrokarbonların işletilmesine (1989'da 55,9 milyon varil ham petrol; 3,7 Gm^3 doğal gaz), bunların arıtılmasına (arıtma kapasitesi 19 Mt) ve petrokimyaya (azotlu gübre, petrokimya ürünleri) dayanır; petrol ürünleri GSMH'nın % 45'ini ve dışsatımın da % 63'ünü oluşturur. Ayrıca, gelişmeleri çeşitli önlemlerle özendirilen (sanayi bölgelerinin düzenlenmesi gibi) imalat sanayisi kolları da vardır (çimento, tekstil, araba montajı, ev aletleri, besin ürünleri). Turizm gelişmektedir (turizm geliri, 1988'de 90 milyon $); turistik tesisler Tobago'nun G.-B.'sındaki kumsallarda ve Port of Spain'de sıralanır. Tarım önemini yitirmiştir (GSMH'nın % 4'ü, çalışan nüfusun % 14'ü). Büyük çiftlik sahipleriyle az sayıda köylü topluluğunun elindeki şeker sektörü, güçlükle ayakta kalmaktadır (1989'da 1,25 Mt şekerkamışı); kakao (1989'da 2 000 t), kahve (1989'da 1 200 t), turunçgiller, kopra üretimi büyük ölçüde geriledi; besin maddeleri (kökler ve yumrulu bitkiler, pirinç, mısır, sebze) üretiminin yanı sıra balıkçılık ve hayvancılık da yetersizdir. Buna karşılık her tür hizmet etkinliği çok gelişmiştir; petrolün sağladığı bütçe kaynakları sayesinde kamu harcamaları çok şişkindir. Dış ticaret dengesi hemen hemen sağlanmıştır ve öncelikle Venezuela (arıtma kapasitesini tam olarak kullanabilmek için yerel üretimin yanı sıra ham petrol dışalımı) ve ABD (petrol ürünleri alıcısı) ile yapılır.

Kentleşmiş, sanayileşmiş ve oldukça iyi donanmış (örneğin elektrik kullanımı her alanda yaygındır) olan devlet, hâlâ yoksul olan halkının bir bölümüyle orta gelirli ülkeler öbeğine girmekte ve petrol gelirleri gerektiği gibi değerlendirilememektedir.

TARİH

Kolomb tarafından keşfedilen (temmuz 1498) Trinidad, İspanyollar tarafından işgal edildi (1532). W. Raleigh'in (1595), Hollandalılar'ın (1640), ardından Fransızlar'ın (1677 ve 1690) saldırısına uğradı, İngilizler tarafından fethedildi (1797) ve Amiens barışıyla onlara bırakıldı (1802). Bunun üzerine bir ingiliz sömürgesi durumuna gelen Trinidad'a, 1889'da komşu Tobago adası da eklendi. 1783'te nüfusun gerçekten büyümesi başladı ve XVIII. yy. sonunda Haiti'den gelen birçok Fransız buraya yerleşti. 1871'de Taht topraklarının dağıtılmasıyla ve İkinci Dünya savaşı'ndan sonra nüfus artışı hızlandı. 1958-1962 arasında ada, geçici Batı Hindistan federasyonu'na katıldı. 1962'de Trinidad ve Tobago adaları, bu federasyonun dağılmasından (mayıs) sonra, Commonwealth içinde bağımsız bir duruma geldiler (ağustos). 1961'den başlayarak People's National Movement (zenci topluluğun partisi), Temsilciler meclisi'ndeki çoğunluğu kendi elinde tuttu. Dr. Eric Williams, bu tarihte Başbakan'dı. Muhalefet özellikle, 1838'de köleliğin kaldırılmasından sonra Hindistan ve Pakistan'dan ithal edilen işgücünün soyundan gelen Hintliler'den oluştu. Siyasal yaşamın çiftkutuplanması ve işsizlik artışı, 1970'te zenci ayaklanmalarına ve geçici olağanüstü hal ilanına yol açtı. Bu önlemin kaldırılmasına rağmen muhalefet, 1971 seçimlerini boykot etti ve aynı yıl yeni ırk karışıklıkları patlak verdi. Adadaki Chaguaramas'ta hâlâ bir deniz üssü bulunduran ABD'nin yardımı sayesinde Eric Williams, bu karışıklıkları bastırdı. 1976'da cumhuriyetçi bir Anayasa kabul edildi; bu yeni Anayasa gereğince Trinidad, Commonwealth içinde kaldı ve eski genel vali sir Ellis Clarke Cumhurbaşkanlığına getirildi. 1981 yılında ölen Başbakan Eric Williams'ın yerine, George Chambers geçti. 1987 yılında Nur Hasan Ali cumhurbaşkanı seçildi. 1986 yılında başbakan olan ve 1990 yılında bu göreve tekrar getirilen Yeniden yapılanma için milli birlik partisi (NAR) lideri Arthur Napoleon Robinson, 1991 yılı seçimlerindeki yenilgiden sonra yerini, Milli halk hareketi (PNM) lideri Patrick Mannign'e bırakmak zorunda kaldı.

TRİNİDAD VE TOBAGO

Trinidad ve Tobago
Port of Spain'den bir görünüm

TRİNİTAZ a. (lat. *trinitas*). Din. TESLİS'in eşanlamlısı.

TRİNİTE, Trinidad adasının fransızca adı.

TRİNİTARİO a. Bazı tipleri, criollo'ya benzeyen organoleptik niteliklerinden dolayı çok beğenilen melez kakao ağacı.

TRİNİTRİN a. (fr. *trinitrine*). Nitrogliserinin eczacılıktaki adı. (Trinitrin çözeltisi güçlü, çabuk, fakat kısa süreli damar genişletici etkisinden dolayı tedavide kullanılır. Göğüs anjini krizlerinde kullanılan ilaç budur.)

TRİNİTROANİLİN ya da **TRİNİTRANİLİN** a. (fr. *trinitraniline*'den). Org. kim. Anilinin, formülü $C_6H_2(NO_2)_3NH_2$ olan üç kez nitrolanmış türevi. (Tek önemli izomeri 2,4,6-izomeri, yani pikramindir.)

TRİNİTROANİZOL ya da **TRİNİTRANİZOL** a. (fr. *trinitranisole*'den). Org. kim. Anizolün, formülü

$$C_6H_2(NO_2)_3(OCH_3)$$

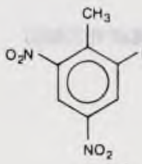
olan trinitrolu türevi. (Metanolün dinitroklorobenzen üzerine etkimesi ve ele geçen bileşiğin nitrolanması sonunda elde edilir. 68 °C'ta eriyen sarı renkli, patlayıcı bir maddedir.)

TRİNİTROBENZEN a. (fr. *trinitrobenzène*). Org. kim. Benzenin, formülü $C_6H_3(NO_2)_3$ olan trinitrolu üç izomer türevinden biri. (Bu türevlerden en önemlisi, bakışımlı trinitrotoluenin yükseltgenmesi sonunda elde edilen bakışımlı trinitrobenzendir; 120 °C'ta erir ve patlayıcı madde olarak kullanılır.)

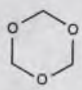
TRİNİTROFENETOL a. (fr. *trinitrophénétole*). Fenetolün, formülü

$$C_6H_2(NO_2)_3(OC_2H_5)$$

olan trinitro türevi. (Dinitroklorobenzen üzerine etanol etki ettirip arkasından NO_2 kökü katılmasıyla elde edilir. 78 °C'ta eriyen, soluk sarı renkli patlayıcı bir maddedir.)

trinitrotoluen

trioksan

J.-C. Revy

tripanozom
(Trypanosoma gambiense)

TRİNİTROFENİLMETİLNİTRAMİN a. (fr. *trinitrophénylméthylnitramine*). Org. kim. TETRANİTROMETİLAMİN'in eşanlamlısı.

TRİNİTROFENOL a. (fr. *trinitrophénol*). **1.** Fenolün trinitrolu tüm türevlerine verilen genel ad. **—2.** Fenolün trinitrolu bakışımlı türevi.

TRİNİTROLU sıf. Üç kez nitrolanmış bir bileşik için kullanılır.

TRİNİTROMETAKSİLEN a. (fr. *trinitrométaxylène*). Org. kim. Metaksilenin trinitrolu türevi. (182 °C'ta erir ve patlayıcı özellikler taşır.)

TRİNİTROMETAN a. (fr. *trinitrométhane*). Org. kim. NİTROFORM'un eşanlamlısı.

TRİNİTRONAFTALEN a. (fr. *trinitronaphtalène*). Naftalenin, formülü
$$C_{10}H_5(NO_2)_3$$
olan ve patlayıcı özellikler taşıyan trinitrolu bir türevi.

TRİNİTROREZORSİNAT a. (fr. *trinitrorésorcinate*). Org. kim. Trinitrorezorsinolün tuzu. (Kurşun trinitrorezorsinat [$C_6H(NO_2)_3O_2Pb$], yemleme fitili ve fünyelerin yapımında kullanılan karışımların bileşimine girer.)

TRİNİTROREZORSİNOL a. (fr. *trinitrorésorcinol*). STİFNİK* ASİT'in eşanlamlısı.

TRİNİTROTOLUEN a. (fr. *trinitrotoluène*). Org. kim. Toluenin, formülü $C_6H_2(NO_2)_3CH_3$ olan üç kez nitrolanmış türevi. (Tek önemli izomeri, kimi zaman tolit ya da T.N.T. [trinitrotoluen] de denen, 2,4,6-izomeridir 81 °C'ta eriyen sarı renkli katı bir maddedir; parçalayıcı bir patlayıcı olarak kullanılır; patlama gücü, nükleer silahların patlama gücünü belirtmede birim olarak kabul edilir. (1 g T.N.T. patladığında yaklaşık 1 000 kalori, yani $4{,}18 \cdot 10^3$ joule'lük bir enerji açığa çıkarır; bu durumda örneğin 1 kilotonluk bir nükleer bomba $4{,}18 \cdot 10^{12}$ joule'a eşdeğer bir enerji verir.) [→ KİLOTON.]

TRİNİTY, ABD'de (Texas) ırmak, West Fork ve Elm Fork'un Dallas'ta birleşmesi sonucu oluşur; 820 km. G.-G.-D.'ya doğru akar ve Galveston körfezine dökülür.

TRİNO, İtalya'da kent, Piemonte'de (Vercelli ili), Po ırmağının sol kıyısında, Casale Monferrato'nun K.-B.'sında; 9 000 nüf.

TRİNOM a. (fr. *trinom*). Üç terimden oluşan polinom. (İkinci dereceden trinomun genel biçimi $ax^2 + bx + c$ dir.)

TRİNTİGNANT (Jean-Louis), fransız sinema oyuncusu (Piolenc, Vaucluse, 1930). Sinemaya 1955'te *Si tous les gars du monde* (Christian-Jaque'ın) ile başladı. Ertesi yıl, *Ve Allah kadını yarattı* (Et Dieu créa la femme) [R. Vadim, 1956] ile kendini gösterdi ve *Tehlikeli alakalar* (les Liaisons dangereuses) [R. Vadim, 1959] ile gene dikkati çekti. İlk büyük başarısını *Bir kadın ve bir erkek* (Un homme et une femme) [C. Lelouch, 1966] filmiyle kazandı. Bazı filmleri: *le Combat dans l'île* (A. Cavalier, 1961), *Il sorpasso* (D. Risi, 1962), *Ma nuit chez Maud* (E. Rohmer, 1969), *Konformist* (Il Conformista) [B. Bertolucci, 1970], *Suikast* (l'Attentat) [Y. Boisset, 1972], *Kadın banker* (la Banquière) [F. Girod, 1980], *Vivement dimanche* (F. Truffaut, 1983); *Rendez-vous* (A. Techine, 1985), *Merci la vie* (B. Blier, 1991).

TRİNUCLEUS a. Ordovices'te yaşamış, kör trilobit cinsi. (Glabellası armut biçimindedir. *Trinucleidae* familyasının örnek tipi.)

TRİNÜKLEOTİT a. (fr. *trinucléotide*'den). Biyokim. Üç nükleotitten oluşan bileşik; özellikle nükleik asitlerin hidroliz ürünlerinden elde edilir.

TRİO a. (ital. *trio*). Müz. ÜÇLÜ'nün eşanlamlısı.

TRİODİA a. Bütün sıcak ve ılıman bölgelerde yetişen otsu bitki. (Salkımotunu ya da yumağı andıran çokyıllık sert bir ottur. Buğdaygiller familyası.)

TRİODİON a. (fr. *triodion*, yun. *tri-*, üç, ve *ode*, şarkı'dan). Triode döneminin ayin düzenlerini içeren bizans ayin kitabı. (İçerdiği duaların çoğu üç oddan oluştuğu için böyle adlandırılır.)

TRİOKSAN a. (fr. *trioxanne*). Org. kim. Formülü $C_3H_6O_3$ olan ve formaldehitin kendi kendine polimerleşmesi sonunda oluşan ayrıkhalkalı bileşik. (Trioksan, 64 °C'ta eriyen, 115 °C'ta kaynayan renksiz bir katıdır; kuvvetli asitlerle tepkimeye girdiğinde yeniden formaldehidi verir ve dezenfektan olarak kullanılır.) [Eşanl. TRİOKSİMETİLEN.]

TRİOKSİMETİLEN a. (fr. *trioxyméthylène*). Org. kim. TRİOKSAN'ın eşanlamlısı.

TRİOKSİT a. (fr. *trioxyde*). Kim. Her molekülünde üç oksijen atomu bulunan bileşik.

TRİOL a. (fr. *triol*). Org. kim. TRİALKOL'ün eşanlamlısı.

TRİOLEİN a. (fr. *trioléine*). Yağ. mad. Gliserol ile oleik asit triesteri. (Triolein, ancak % 60'tan fazla oleik asit içeren kimi sıvı yağlarda [zeytinyağı, bademyağı] doğal halde bulunur.) [Eşanl. OLEİN.]
—Biyokim. *İşaretli triolein deneyi*, yağların sindirimini incelemeye yarayan deney. (Vücuda verilen trioleinde bulunan işaretli iyot 131'in kandaki radyoaktiflik derecesi ölçülür. Düşük doz lipaz eksikliği ya da incebağırsak hastalığı şüphesi uyandırır.)

TRİOLET a. (fr. *triolet*). Ed. Üç dizesi (birinci, dördüncü ve yedinci) yinelenen, genellikle sekiz heceli sekiz dizelik kısa şiir ya da şarkı kıtası. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Triolet'de uyaklar genellikle AB AAA BAB düzenindedir. Birinci, dördüncü ve yedinci dizeler yinelenir; aynı biçimde, ikinci dize sekizincide yinelenir. Ortaçağ'da ortaya çıkan triolet, Alphonse Daudet gibi şairler tarafından başarıyla kullanıldı.

TRİOLET (Elsa), rus asıllı fransız kadın yazar (Moskova 1896 - Saint-Arnoult-en-Yvelines 1970). Mayakovskiy'in baldızı, 1928'de Aragon ile tanıştı, onun karısı ve değişmez esin kaynağı oldu. Önce rusça yazdı, sonra fransızca romanlar (*Bonsoir Thérèse* [1938]; *le Cheval blanc* [1943]; *l'Inspecteur des ruines* [1948]; *le Cheval roux*, [1953]; *l'Âge de Nylon* [1959-1963]; *le Grand Jamais* [1965]; *Le rossignol se tait à l'aube* [1970]) ve öykü kitapları yayımladı: *Mille Regrets* (1942), *Le premier accroc coûte deux cents francs* (Goncourt ödülü 1944). Yapıtlarında mutluluk tutkusuyla devrim tutkusu iç içe girer.

TRİONAL a. (fr. *trional*). Org. kim. Formülü $C_2H_5—C(CH_3)(SO_2C_2H_5)_2$ olan, uyuşturucu özellikleri nedeniyle eskiden sülfonal yerine kullanılan bileşik.

Trionfi *(i)*, Carl Orff'un antikçağ ve ortaçağ temaları üzerine bestelediği *Carmina Burana* (1937), *Catulli Carmina* (1943) ve *Trionfo di Afrodite* (1953) adlarını taşıyan üçlü yapıtı. Yapıtın her üç bölümü de çeşitli koregraflar tarafından baleye uyarlandı. Fernand Nault (*Carmina Burana*, ilk yorumu 1962, Kentucky Opera Association), John Butler (*Catulli Carmina*, ilk yorumu 1964) ve Norman Walker'ın (*Trionfo di Afrodite*, 1965) Büyük Kanada baleleri topluluğu için yeniden sahneye konan ve 1969'dan beri bu topluluk repertuvarında yer alan yorumları, çağdaş balenin başyapıtları sayılır.

TRİONYCHİDAE a. Zool. DUDAKLIKAPLUMBAĞAGİLLER familyasının bilimsel adı.

TRİOPAS ya da **TRİOPS.** Yun. mit. Poseidon, Aiolos ya da Lapithai'nin oğlu olan kahraman. Triopas'a, kurucusu olduğu sanılan Knidos yakınlarında tapınılırdı.

TRİOZ a. (fr. *triose*). Org. kim. Genel formülleri $C_3H_6O_3$ olan ve propandan türeyen ozların genel adı.

TRİOZA a. Birçok türü tarım bitkilerine zarar veren eşkanatlı böcek cinsi. (*Trioza urticae* ısırganlarda çok yaygındır. Yaprakpiresigiller familyası.)

TRİPAFLAVİN a. (fr. *trypaflavine*). Org. kim. Formülü $C_{13}H_{11}N_3$ olan diamino-2,6 akridin'in yaygın adı; tuzları antiseptik olarak kullanılır. (Proflavin de denir.)

TRİPANİT a. (fr. *trypanide*'den). Asalbil. Uyku hastalığında görülen eritem.

TRİPANOM a. (fr. *trypanome*). Asalbil. Çeçesineğinin soktuğu yerde beliren uyku hastalığı şankrı.

TRİPANOSİT sıf. (fr. *trypanocide*'den). Tripanozomlara karşı etkili ilaçlara denir. (Eşanl. TRİPANOMİSİT.)
◆ a. Tripanosit ilaç.

TRİPANOZOM a. (fr. *trypanosome*). Kanda yaşayan ve tripanozomiyaza neden olan kamçılı asalak. (Tripanozomların iğsi bir görünümü vardır. Boyları, türlere göre, 10 ila 60 μm uzunluğunda ve 2 ila 3 μm genişliğinde olur. İki kromatik kütle içerir, bunlardan biri çekirdektir, daha küçük olan diğeri ise kamçının çıktığı blefaroblasttır.)

TRİPANOZOMİYAZ a. (fr. *trypanosomiase*'den). Bir tripanozomadan ileri gelen amerikan tripanozomiyazı (Chagas hastalığı), afrika tripanozomiyazları (uyku hastalığı) ve hayvan tripanozomiyazları (nagana, surra) gibi asalak hastalıklarının genel adı.
—ANSİKL. • *Afrika tripanozomiyazları.* Tripanozomaları, 30'dan fazla türü ya da alttürü bilinen çeçesinekleri insana ve hayvana bulaştırır; bunlar sokucu ve kan emici (erkeği ve dişisi) sineklerdir; *palpalis* ve *tachinoides* grubundan çeçesinekleri nemcildirler, Orta ve Batı Afrika'da *Trypanosoma gambiense*'yi bulaştırırlar, savanda yaşayan *morsitans* grubundakilerse daha dar alanda, yer yer Doğu Afrika'da görülür ve *T. rhodesiense*'yi bulaştırır; çeçesinekleri Afrika kıtasının üçte birini kaplar.

Uyku hastalığının her iki çeşidi de tehlikelidir; tedavide geç kalınırsa ya da tedavi tam ve düzgün uygulanmazsa, hatta bazen tam uygulansa bile çoğu zaman ölümle sonuçlanır.

Klinik olarak hastalığın *T. rhodesiense*'li çeşidi, *T. gambiense*'li çeşidinden daha akut gidişlidir; ikincisi birkaç yıl sürdüğü halde birincisi birkaç ay, en çok bir yıl içinde hastayı öldürür.

Klasik olarak lenf-kan evresi ve beynin istila evresi diye iki evre görülür, ama buna (merkez sinir sistemini de içine alan) bir ilk istila evresi ve üçüncü karıncık tabanı yakınında bulunan düzenleyici ve sinir-içsalgı merkezlerinin özbağışıklık lezyonlarıyla belirgin bir "beyinsel kutuplaşma" evresi eklemek daha doğru olur.

Belirtiler hastadan hastaya çok değişir: bazen bir *tripanom*'la (çeçesineğinin soktuğu yerde oluşan şankr) belli olan kısa bir kuluçka devresinden sonra, ateş, ödemler, karaciğer-dalak büyümesi, gövde, kol ve bacaklarda kızarıklıklar *(tripanit)* ve özellikle yüzeysel lenf bezi büyümeleriyle birlikte bir genelleşme evresi ortaya çıkar; ayrıca çoğu zaman miyokardit belirtileri de vardır; sinirsel belirtiler de vardır, ama değişiktir. Beyinsel kutuplaşma evresinde, sinirsel belirtiler (uyku, derin duyu ve hareket işlevi bozuklukları) ön plandadır ve hastalık yavaş ya da hızlı bir gidişle komamsı ve kaşeksili bedeni bir çöküntüye ve sonuç olarak ölüme doğru ilerler. Biyolojik teşhis özellikle IgM'lerde bir artmanın ortaya çıkarılmasına ve serum testlerine (özellikle dolaylı immünofluoresans) dayanmakla birlikte, herhangi bir tedaviye başlamadan önce asalağın elde edilmesi gereklidir.

Tedavi için özellikle kas içine verilen pentamidin ve damar içine verilen suramin ve melarsoprol gibi ilaçlara başvurulur; daha etkili olan melarsoprol, zehirliliği nedeniyle (arseniğe bağlı ölümcül be-

yin iltihabı olasılığı) ancak ikinci evredeki hastalarda kullanılır. Koruyucu tedavi Doğu Afrika'da tavsiye edilmemekte, Orta ve Batı Afrika'da ise çok tartışılmaktadır.

Uyku hastalığı tehlikesiyle karşı karşıya olan nüfus sayısının 35 milyon olduğu tahmin edilmektedir; yerel büyük salgınları önlemek için geliştirilen mücadele yöntemlerine karşın, bu hastalık Dünya sağlık örgütü tarafından bir afet ve öncelikli hastalıklardan biri sayılmaktadır (yüzyılın başından bu yana üçüncü kez ortaya çıkan salgın dalgası 1970'ten beri hüküm sürmektedir); etkin müdahale ümitleri klasik yöntemlerin (sineklerin ve larvaların ortadan kaldırılması, hastalığın yaygın olduğu alanlarda insan topluluklarının gezici ekiplerle biyolojik denetimi) ve yeni silahların (taşıyıcılara karşı biyolojik mücadele, yeni tripanosit ilaçların bulunması) kullanılmasına bağlıdır.

• *Hayvan tripanozomiyazları.* Büyük bir ekonomik önem taşımaktadır; bunların en önemlilerinden sayılan nagana *T. brucei brucei*'den ileri gelir ve özellikle Afrika'da büyükbaş ve küçükbaş hayvanları tutar, sürra ise *T. evansi*'den ileri gelir ve Hindistan'da ve Hint okyanusu çevresindeki ülkelerde sığırlarda görülür.

TRİPARSAMİT a. (fr. *tryparsamide*'den). Ağırlığının % 25'i kadar arsenik içeren ve tripanozomlara karşı etkili olan ilaç. (Göz üzerindeki zehirli etkisi nedeniyle kullanımı sınırlıdır.)

TRİPELENAMİN a. (fr. *tripélennamine*'den) Org. kim. α-aminopiridinin, formülü $C_{16}H_{21}N_3$ olan türevi; kurdeşen, saman nezlesi, astım, ilaç alerjisi vb. gibi alerjik hastalıkların tedavisinde kullanılır.

TRİPEPTİT a. (fr. *tripeptide*'den). Biyokim. Hidrolizle üç aminli asit veren polipeptit.

TRİPHÆNA a. Gri, iri bedenli, sarı ya da turuncu zemin üzerine siyah kenarlı alt kanatlı kukumavpervane cinsi. (Geceleri evlerdeki ışığa gelir. *Triphæna fimbria*'nın tırtılı çuhaçiçeğinde yaşar, *T. pronuba*'nın tırtılıysa bağlarda tomurcukları ve yeni sürgünleri yer.)

TRİPİTAKA, *üçlü sepet* (pali dilinde *tipitaka*) anlamına gelen ve buddhacı hinayana kanonunun tümünü adlandıran sanskritçe sözcük. Bu kanon iki dilde yazılmıştır: theravada okulu pali dilindeki metinleri izlerken, sarvastivadalar ve mahasanghikalar sanskritçe metinlere dayanır. Bu kanon, Buddha çağından İsa'nın doğumuna kadar uzanan dönem içinde derlendi ve ortaya kondu. "Üçlü sepet", *Vinaya pitaka* (disiplin sepeti), *Sutra pitaka* (pali dilinde *Sutta pitaka*) [konuşma sepeti] ve *Abhidharma pitaka*'dan (özel öğreti sepeti) meydana gelir.

TRİPLEKS sıf. ve a. (lat. *triplex*, üç katlı'dan). Üç katlı daire için kullanılır.
—Camc. Aralarında polivinilbutiral ile bağlanmış iki ya da daha çok düz camdan oluşmuş bir tür yapraklı emniyet camının tescilli markası.
—Metalürj. İçi yumuşak çelikten, yüzleri aşınmaya (sert çelikler) ya da korozyona (paslanmaz çelikler) karşı dirençli özel çeliklerden meydana gelen karma yapılı bir sacın tescil edilmiş adı. (Değişik bileşimde iki ayrı çelikten oluşan saclara, "kaplama" saclar denir.)

TRİPLİT a. (fr. *triplite*). Miner. Monoklinik sistemde yer alan fluorlu, doğal manganez ve demir fosfat.

TRİPLOBLASTİK sıf. (fr. *triploblastique*). Çeşitli organları, embriyonun üç deri katından (dışderi, içderi, ortaderi) başlayarak oluşan hayvan için kullanılır. (Triploblastik hayvanlar üç öbeğe ayrılır: yassısolucanlar gibi, bedeninde genel bir boşluk bulunmayan, sadece bir ortaderi özek dokusu bulunan sölomsuzlar; ipsisolucanlar gibi, genel beden boşluğu, bölütlenme boşluğunun kalıntısı olan yalancısölomlular; halkalısolucanlardan ve derisidikenlilerden omurgalılara kadar hayvan şubelerinin çoğunluğunu içeren ve sölom boşluğu ortaderiden gelişen sölomlular.)

TRİPLOİT sıf. ve a. (fr. *triploïde;* yun. *triplus*, üçüz ve *eidos*, görüntü'den). Genet. Hücrelerinde 3N sayıda kromozom bulunan bireye denir. (Normal sayı 2N diploit sayıdır.)

TRİPLOİTLİK a. Genet. Triploit bireylerin durumu.
—ANSİKL. Triploitlik, özellikle bitkiler âleminde bazı türlerde normal bir olgu sayılabilir. Böyle bitkiler çoğunlukla büyük boylu ve kısır olurlar. Hayvanlar âleminde triploitlik hemen her zaman anormal ve çoğunlukla ölümcüldür. İnsan türünde, döllenmiş yumurtaların tahminen 2 ya da 3'ü triploit olduğundan triploitlik döllenme sırasında ortaya çıkabilen en sık tehlikedir. Gebeliğin ilk üç ayında kromozom anomalilerinin yol açtığı kendiliğinden düşüklerin % 20'sinin nedeni budur. Triploitlik hidatiform mol oluşumuna sıkı sıkıya bağlıdır. Bununla birlikte canlı doğmuş birkaç triploit çocuk örneği bilinmektedir; bunlarda ağır biçim bozuklukları bulunmakta ve oldukça açık seçik bireysel bir klinik tablo görülmektedir; bunlar, ilk saatlerde ya da ilk günlerde, nadiren birkaç hafta ya da ay içinde ölürler.

Zigotlar 69, XXX ya da XXY ya da XYY olabildiğinden triploitlik çeşitli kökenlidir. Olayların % 90'ında, bir diandriden, yani normal bir ovositin iki spermatozoit ya da diploit bir spermatozoit (haploit spermatozoit yerine) ile döllenmesinden kaynaklanır. Triploitlik belirli bir ölçüde doğurucuların HLA gruplarına da bağlı olabilir.

TRİPLOSTEMON sıf. (lat. *triplostemon;* yun. *triplous*, üçüz ve *stemon*, örü, etamin'den). Bot. Erkekorganları taçyapraklarin sayıca üç katı olan çiçeklere denir.

TRİPOLİ a. (Lübnan'daki Trablusşam kentinin italyanca adı *Tripoli*'den). Yerbil. Opal bakımından zengin diyatomit türü. (Kolayca ufalanan tripoliden özellikle elde ovma ve parlatma işlemlerinde kullanılan aşındırıcı bir toz elde edilir. Bazı gayzerlerin çevresinde bolca bulunur. Auvergne ve Bohemya'da olduğu gibi daha eski topraklarda da rastlanır. Bu durumda "Fosil unu" diye adlandırılır.)

TRİPOLİ → TRABLUSGARP.

TRİPOLİ kontluğu → TRABLUS kontluğu.

TRİPOLİS. Tar. coğ. Anadolu'da iki kent: —Tirebolu*'nun Antikçağ'daki adı (yörede çok az kalıntı vardır). —Lydia ya da Phrygia bölgesinde, Hermos (Gediz) ile Maiandros (Büyük Menderes) vadileri arasında kent; Hierapolis'in K.-B.'sındaydı. Romalılar döneminde gelişen Tripolis, Bizans döneminde piskoposluk merkezi oldu. Buldan ilçesindeki Yenicekent yakınında bulunan ve geniş bir alana yayılan kent kalıntılarında sistematik bir araştırma yapılmamıştır. Çevrede sur, tiyatro, hipodrom, kilise, sukemerleri ve mezar kalıntıları vardır.

TRİPOLİS, Yunanistan'da kent, Peloponisos'un orta kesiminde, Arkadhia *nomos*'unun merkezi; 20 200 nüf. Karayolu kavşağı. Ticaret merkezi.

TRİPOLJE, Ukrayna'da, Kiev yakınında tarihöncesi buluntu yeri. Tuna'nın aşağı vadisiyle Dniepr arasındaki löss bölgesinde gelişmiş olan ve Cucuteni'dekini andıran, bir Yenitaş ve Bakırtaş kültür evresine (İ.Ö. 3000-1700) adını vermiştir. Sarmal motifli boyalı süslemelerle ayırt edilen seramiklerin arasında, küçük kadın heykelcikleri ve konut maketleri de yer alır. Hayvanların barındırıldığı çitle çevrilmiş bir alanın etrafında çember biçiminde sıralanmış evlerden (dikdörtgen planlı büyük kulübeler) oluşan köylerde yaşayan topluluklar, tarım, balıkçılık ve hayvancılıkla uğraşıyordu. Son evrede, yeni otlakların aranması zorunluluğu göçebeliğe yol açtı.

TRİPORTÖR a. (fr. *triporteur*). Önde ya da arkada iki tekerlekli kasası bulunan, motorlu ya da motorsuz üç tekerlekli taşıt.

TRİPOXYLON a. Üyeleri *Sceliphron*'lara benzeyen zarkanatlı cinsi.

TRİPPEL (Alexander), isviçreli heykelci (Schaffhausen 1744-Roma 1793). 1778'den sonra Roma'da yeniklasik tepkinin hazırlandığı ortamın en etkili kişilerinden biri oldu. Weimar'da yaptığı çok büyük Goethe büstüyle tanınır.

TRİPPKEİT a. (fr. *trippkéite;* alman mineralog P. *Trippke*'nin adından). Miner. Kuvadratik sistemde yer alan doğal bakır arsenit.

TRİPS a. Kirpikkanatlılar takımının *Thripidae* familyasından *Thrips* cinsi üyelerinin ortak adı. (Parlak siyah renkli böceklerdir. Çeşitli bitkilere saldırarak yapraklarını delerler. *Thripidae* familyasının örnek tipi.)

TRİPSİN a. (fr. *trypsine;* pepsine benzetilerek, yun. *tripsis*, sürtünme'den). Biyokim. Pankreas tarafından etkisiz bir öncü enzim (tripsinojen) biçiminde salgılanan ve bir bağırsak peptidazı (enterokinaz) tarafından etkinleştirilen proteolitik enzim. (Tripsinojenden doğan tripsin otokatalitik bir etkimeyle, diğer tripsinojen moleküllerini tripsine dönüştürür. Etkin tripsin, bir lizin ile bir argininin karboksili düzeyinde polipeptitleri hidrolizleyen bir endopeptidazdır.)

TRİPSİNOJEN a. (fr. *tripsinogène*). Biyokim. Tripsinin etkisiz proenzimi.

TRİPSOMETRE a. (fr. *tripsomètre;* yun. *tripsis;* sürtünme, ve *mètre, metron*, ölçüm'den). Polim. ESNEKLİKÖLÇER'in eşanlamlısı.

TRİPTAMİN a. (fr. *tryptamine*). Org. kim. Formülü $C_{10}H_{12}N_2$ olan β-indolil-2 etilaminin yaygın adı; kimi bitkilerde bulunur ve triptofandan karboksil giderilerek elde edilir; iskeletine pek çok alkaloitte rastlanır.

TRİPTERYGİİDAE a. Zool. PULLUHOROZBİNAGİLLER familyasının bilimsel adı.

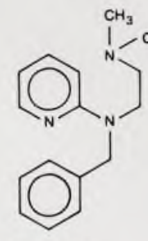
TRİPTİK a. (fr. *triptyque*). Güz. sant. ÜÇKANATLI'nın eşanlamlısı.
—Huk. *Triptik belgesi*, turist olarak Türkiye'ye gelenlerin otomobilleri için verilen geçici gümrük belgesi. (Bu belgeye sahip olanlar, gümrük vergisinden muaftırlar.)

TRİPTOFAN a. (fr. *tryptophane*). Biyokim. β-indolil-3 amino-2 propanoik asidin yaygın adı. (Sola döndüren antipodu, S veya L-triptofan, proteinlerin temel bileşenlerinden bir aminoasittir ve serotonin ile nikotinamidin [PP vitamini] öncüsüdür.)

TRİPTOLEMOS. Yun. mit. Eleusis tanrıdoğumunda Demeter ile Kore'nin yanında yer alan Eleusis'in efsanevi kralı. Misafirperverliğinin karşılığı olarak Demeter ona tahıl tarımını öğretti ve bu bilgiyi yaymasını emretti, ancak Triptolemos bu isteği zorlukla yerine getirdi. Ölümünden sonra Cehennemler'in üç yargıcından biri olduğu söylenirdi.

TRİPUHİT a. (fr. *tripuhyite;* Brezilya'daki *Tripuhy* yerleşim biriminin adından). Miner. Romboedrik sistemde yer alan ve bileşiminde alüminyum, titan, kalsiyum ve silisyum bulunan doğal demir antimonat.

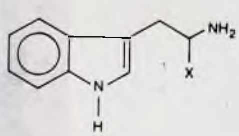
TRİPURA, Hindistan'da bölge, Bangladeş ve Assam arasında; 10 477 km²; 2 060 000 nüf. Merkezi *Agartala.* Dağlık ve ormanlık bir bölgedir. Burada pirinç, mısır, darı, çay, afyon, tütün, şekerkamışı, pamuk yetiştirilir. Çay işleme sanayisi.

tripelenamin

trips
bir çift kanattan ayrıntı

triptamin X—H
triptofan X—CO_2H

TRİ QUANG *(Thich)*, vietnamlı bozu (Quang Bınh eyaleti 1922). Hanoi'deki Buddhacılık enstitüsü'nde öğretmendi, Vietminh ile ilişkilerinden dolayı Fransızlar tarafından tutuklandı, Birleşmiş buddhacılar derneği'nce "Muhterem buddhacı" (*Thıch*, vietnam dilinde *Thich Ca Mau Nhı*'nin [Sakyamuni] kısaltılması) mertebesine çıkarıldı (1955). Ngô Dinh Diêm'in diktatörlüğüne karşı buddhacı direnişe önderlik etti. Amerikan yanlısı Thich Tam Chau'dan kendisini ayırdı ve Xa Loi pagodasını muhalefetin yüce makamı durumuna getirdi. Muhalefet burada bazen kanlı gösteriler ve protestocu bozuların kendilerini kurban etmeleri (Thich Quang Duc) biçimini aldı.

TRİREMİS a. (lat. *triremis, tres*, üç ve *remus*, kürek'ten). Esk. denizc. Üst üste yerleştirilmiş üç kürek sırası olan savaş gemisi.

—ANSİKL. Romalılar, üç sıra kürekli yunan teknelerini "triremis" adı altında korumuşlardır. Bu gemi, Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar savaş gemisi olarak kullanıldı. Üç sıra halinde oturan kürekçilere, aşağıdan yukarıya doğru *thalamites, zygites* ve *thranites* deniyordu.

triremis

XV. yy. italyan donanmasında biremis, triremis vb., oturak başına düşen kürek sayısına denk düşüyordu: aynı oturakta bulunan kürekçilerden her biri kendi küreğinden sorumluydu; bu amaçla, oturaklar gemi eksenine eğik olarak yapılmıştı; küreklerin üçlü seriler halinde gruplandırılması, Rönesans resimlerinde açık olarak görülür; bu sistemin adı *a senzile* dir. XVII. yy. kadırgalarında kullanılan *a scalocchio* sisteminde ise, aynı oturakta bulunan bütün kürekçiler tek bir büyük küreği çeker.

TRİSCOOTER a. (ing. *triscooter*) Arka bölümünde iki tekerlekli bir kasa bulunan scooter.

TRİSEKSİYON a. (fr. *trisection*). Geom. ÜÇEŞBÖLME'nin eşanlamlısı.

TRİSİKLEN a. (fr. *tricyclène*). Org. kim. Formülü $C_{10}H_{16}$ olan monoterpensel hidrokarbon; izoborneolden su giderme sırasında kamfenle birlikte oluşur.

Giraudon

Tristan ile İseut'nün gemiye binişleri *Roman de Tristan*'ın bir elyazmasından minyatür XV. yy. *Condé müzesi, Chantilly*

TRİSİKLİK sıf. (fr. *tricyclique*). Org. kim. ÜÇHALKALI'nın eşanlamlısı.

TRİSİLİSİK sıf. (fr. *trisilicique*). Anorg. kim. Yapısında üç molekül silis bulunan bir silisik asit için kullanılır.

TRİSİNAT a. (fr. *tricinate*). Org. kim. Patlayıcı madde olarak kullanılan sodyum trinitro-2,4,6 rezorsinol'ün yaygın adı.

TRİSKELES a. (yun. *triskeles*, üç bacaklı). **1.** Üzerinde, bir merkezden ışınsal olarak çıkan üç bacağın yer aldığı antıkçağ sikkesi. **—2.** Bu antıkçağ sikkesinin aşırı şemalaştırılmasından türeyen, kelt süsleme motifi. (Bu motif sürekli devinimi simgeler.)

TRİSMUS a. (lat. *trismus*). Patol. ÇENE KİLİTLENMESİ'nin eşanlamlısı.

TRİSOPTERUS a. Soğuk ılıman denizlerde yaşayan, 3 sırt, 2 kuyrukaltı yüzgeçli, morinaya benzemekle birlikte daha küçük bedenli, birinci kuyrukaltı yüzgeci çok daha uzun kemiklibalık cinsi. (Mezgitgiller familyası.)

—ANSİKL. *Trisopterus*'ların sırt yüzgeçleri birleşmiştir; ilk sırt yüzgeci orak biçimindedir. Çenesinde iyice belirgin bir bıyık vardır. *Trisopterus esmarki* (boyu 25 cm) Barents denizi'yle Gaskonya körfezi arasında yaşar. *T. luscus* (45 cm), Kuzey denizi'yle Fas arasında kıta platformunda bulunur. *T. minutus*'a (40 cm), hem Akdeniz'de hem Atlas okyanusu'nda rastlanır.

TRİSSİNO (Gian Giorgio), italyan yazar (Vicenza 1478 - Roma 1550). Şiirler ve oyunlar (*Sofonisba*, 1524'te yayımlandı ve 1556'da sahnelendi) yazdı. *Ars poetica*'sının (1529-1565) dile getirdiği aristotelesçi bir sanatın kesin sınıflandırmasına uyar. *Il Castellano* (1529) adındaki diyaloğunda saraylarda kullanıldığı gibi Toscana lehçesine ağırlık veren, çok lehçeli bir edebiyat dili anlayışını savundu.

TRİSTAM (Nuno) → TRISTÃO.

TRİSTAN (Luis), ispanyol ressam (Toledo yakını 1586'ya doğr. - Toledo 1624). El Greco tarafından maniyerist bir hava içinde yetiştirildi, barok bir natüralizme yöneldi ve ustasıyla Velázquez arasında köprü oldu (S. Clara manastırı'nın oymalı sunakarkalığı, Toledo; *Günah çıkaran aziz Dominicus*, Casa del Greco ay. y.; *Sadaka dağıtan Saint Louis*, Louvre).

TRİSTAN (Flore Célestine TRISTAN MOSCOSO, **Flora** —denir), fransız feminist ve sosyalist kadın (Paris 1803 - Bordeaux 1844). 1835'e doğru yazarlığa başladıktan sonra, *Pérégrinations d'une paria* (Parya bir kadının gezileri) [1838] adlı yapıtıyla feminizmin öncülüğünü yaptı. Fourier ve Saint-Simon'un etkisinde kalarak, 1843'te *l'Union ouvrière*'in (İşçi birliği) yayımlanmasından sonra, bir "emekçiler birliği" kurmaya girişti ise de başaramadı. Gauguin'in büyükannesiydi.

TRİSTAN DA CUNHA, Atlas okyanusu'nun güneyinde Büyük Britanya'ya bağlı takımada, Ümit burnu'na 2 850 km ve rio de la Plata'ya 4 000 km uzaklıkta. Takımadanın adı, en büyük adanın (98 km²) adından gelir. Bu dağlık ve yanardağ kökenli takımadada (dorukların yüksekliği 2 000 m'ye, suların derinliğiyse 3 000-4 000 m'yi bulur) ingiliz ve amerikalı denizcilerin soyundan gelenler 1817'den 1961'e kadar yaşadı. 1942'de, adaya önemli bir meteoroloji istasyonu kuruldu. 1961 yılının ekim ayında, bir yanardağ etkinliği nedeniyle ada halkı (280 kişi) boşaltıldı; daha sonra halk kendi isteğiyle 1963'ün kasım ayında geri döndü. Patates tarımı; langust avcılığı. Adı, 1506'da burayı keşfeden portekizli bir denizcinin adından gelen takımada, 1816'dan beri ingiliz yönetimindedir ve Saint Helena'ya bağlıdır.

TRİSTAN DA CUNHA → CUNHA (Tristão ya da Tristan DA).

TRİSTAN L'HERMİTE (François, —denir), fransız yazar (Soliers şatosu, Marche, 1601'e doğru - Paris 1655). Aşk, gece ve doğayı konu alan şiirler (*Les Amours*, 1638); trajediler (*Marianne*, 1636; *Panthée*, 1637), bir komedi (*le Parasite*, 1654) ve romansı, eğlendirici bir özyaşam öyküsü kaleme aldı (*le Page disgracié*, 1643). [Fr. akad., 1649.]

Tristan ile İseut *(Tristan et Yseut)*, XII. ve XIII. yy.'da, manzum ya da düzyazı uyarlamalarından tanınan Ortaçağ efsanesi. Tristan ile İseut, Batı'nın en ünlü efsane çiftini oluştururlar. Öyküleri, aşk tutkusunun önüne geçilmez gücünü dile getirir; bu güç, başta evlilik olmak üzere, toplumsal kurallara karşı gelmelerini sağlayan iksirle simgelenir. XII. yy.'dan günümüze ulaşan eksiksiz fransızca metin bulunmamaktadır; öyküyü tamamlayabilmek için, edebiyat tarihçisi Joseph Bédier, daha sonra yazılmış ya da yabancı uyarlamalardan yararlandı. Béroul'un tamamlanmamış romanına, Thomas'ın yapıtından kalan bazı bölümler ve Marie de France'ın kısa hikâyelerine bakılırsa, başlangıçta kralının onurunu zedelemekten korkan bir genci sihirli bir güce dayanarak kendine bağlayan kraliçe ve peri imgesine dayanan bu efsanenin kelt kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. Fransa'daysa bu efsane, Theseus ve Iason kişilerine bağlı mitik şemalara yaklaştırıldı. Buna göre İseut, aşk tutkusunu uyandıran kişi değil, onun kurbanı oldu; kocası kral Marc ise öç alma isteği ve öfke, kuşku ve gerçekleri görmezlikten gelme duyguları arasında bocalayan ve aynı zamanda, İseut'nün düşünde gördüğü iki aslan gibi, aynı kadını paylaşan yeğen amca (ideal baba) ilişkisi sorununu ortaya koyan karmaşık bir kişilik durumuna geldi. XIII. yy.'dan başlayarak, *Tristan en prose* adlı düzyazı yapıt efsaneyi, Lancelot ve Palamède'in serüvenleri ve Graal'in aranması temalarını katarak değişikliğe uğrattı. Romantik dönem, doğal olarak iki sevgilinin yazgısıyla ilgilendi ve toplumsal yaşamdan uzaklara kaçışlarını değerlendirdi; çağdaş ahlakçılarla batılı ruhuna çekici gelen zinanın basıt ve biraz bayağılığa kaçan büyüsünü gördüler. Ancak XII. yy. daha çok yapıttaki özgürlük kavramına ve sevdiği kadına her şeye rağmen ölünceye kadar sadık kalan bu saz şairi şövalyenin umarsızca dolaşmalarına duyarlı oldu. Tristan, İseut'ye uçurduğu bir haberde, bağlılığını bitkisel bir birleşme simgesiyle özetledi.

Tristan ile İsolde *(Tristan und Isolde)*, Richard Wagner'in, librettosunu kelt efsanelerinden yola çıkarak kendisinin yazdığı, 3 perdelik lirik dramı ("müzikal olay") [Münih, 1865]. Wagner, aşkın ölümündeki kaçınılmaz erekliliği mitini vurgulamak için efsanede değişiklik yaptı. Bu amaçla da operanın dilini yeniden ele almak zorunda kaldı. Derin bir düşünceye dönüşen şarkı, sonsuz ezgi ilkesine uyarak orkestrayla kaynaşır. *Tristan ile Isolde* müziksel dilin gelişiminde, özellikle kromatizm alanındaki en önemli yapıtlardan biri sayılır. Giriş prelüdü, Tristan ile İsolde'nin 2. perdedeki düosu, korangle solosuyla 3. perdenin prelüdü ve müziksel anlatımın doruğuna ulaşan İsolde'nin ölümü dikkate değer bölümlerdir.

TRİSTANO (Leonard Joseph, **Lennie** —denir), amerikalı caz piyanisti (Chicago 1919 - New York 1978). 1928'de tümüyle kör oldu. 1946'da New York'a yerleşti ve 1951'de bir stüdyo açarak bir avuç öğrenciye kuramlarını öğretmeye başladı. Saksofoncu Lee Konitz ve Warne Marsh, gitarcı Billy Bauer ve kontrabastçı Arnold Fishkin, öğrencileri arasındaydı. Dinleyici karşısına çok az çıktı ve kendi adıyla yalnız iki albüm doldurdu (1955 ve 1962). Eşsiz bir titizlikle oluşturulmuş müziğinde zekâ ve duyarlık birbiriyle yarışır. Başlıca

plakları: *On a Planet*, 1947; *İntuition*, 1949 ve *Requiem*, 1955.

TRİSTÃO ya da **TRİSTAM** (Nuno), XV. yy.'da yaşamış portekizli denizci (öl. Río de Oro 1447). Denizci Henrique'nın hizmetinde çalıştı, 1441'de Beyaz burun'a, sonra 1444'te Senegal ırmağının ağzına ulaştı. Üçüncü seferi sırasında, Gambiya kıyılarını keşfederken öldürüldü.

TRİSTÃO DE ATAİDE (Alceu de Amoroso LİMA, —denir), brezilyalı yazar (Rio de Janeiro 1893 - *ay. y.* 1983). 30'lu yıllardaki katolik düşüncenin yenilenmesi hareketine bağlandı, edebiyat eleştirileri ve denemeleri Brezilya'da büyük bir etki yarattı.

TRİSTASİS. Tar. coğ. Şarköy*'ün Antıkçağ'daki adı.

TRİSTEZA a. Turunçgillerde görülen korkunç virüs hastalığı. (Dayanıklı aşılanacı ve sağlam aşı kullanılarak bu hastalıktan korunulabilir.)

TRİSTLER (Joyce), amerikalı dansçı ve koregraf (Los Angeles 1934 - New York 1980). Lester Horton Dance Theatre (1951 - 1954) ve Juilliard Dance Theatre (1954 - 1959) topluluklarında çalıştı. Ayrıca 1964'ten başlayarak Alvin Ailey Dance Theatre topluluğu'yla da dans etti ve aralarında 1974'te kurulan Joyce Tristler Dance Company'nin de bulunduğu birçok topluluğa katıldı. Koregrafi yapıtları: *The Bewitched* (müzik H. Partch), 1959; *İskoç dansı* (müzik F. Schubert) 1961 *Dance for Six* (müzik Vivaldi), 1964 ve *The Four Temperaments* (müzik P. Hindemith), 1974 (klasik dans bakımından Balanchine'ın eşadlı balesi neyse, modern dans bakımından bu son yapıt odur).

TRİSUL, Himalayalar'da doruk, Nanda Devi öbeğinde, Hindistan'da; 7 127 m. Tırmanılan ilk Himalaya doruğudur: 1907'de, A. ve H. Brocherel (İtalya), T.G. Longstaff (Büyük Britanya) ve K. Burathoki (Hindistan).

TRİSÜLFÜR a. (fr. *trisulfure*'den). Kim. Molekülünde, sülfür konumunda üç kükürt atomu bulunan bileşik.

TRİŞİN a. (fr. *trichine*). Memelilerde asalak yaşayan bir ipsisolucanın *(Trichinella spiralis)* günlük dildeki adı. (*Trichinellidae* familyası.)
—ANSİKL. Larvalar kas kütlelerini ayırarak bağdokusunda kistleşir, yavaşlamış yaşama girer ve ancak ikinci bir konağa geçtikleri takdirde gelişmelerine devam edebilirler; o zaman olgunlaşır ve çiftleşirler. Doğurgan olan dişi solucan bağırsağa geçer ve orada larvalarını salıverir; larvalar bağırsaktan lenf sistemine, oradan kalbe ve genel dolaşım sistemine geçer ve bu yolla kistleşecekleri yere ulaşırlar. Trişinin ana konağı sıçandır. İnsana da bulaşabilir. (→ TRİŞİNOZ.)

TRİŞİNOSKOP a. (fr. *trichinoscope*). Bir mikroskop ile bir projeksiyon aletinden oluşan ve trişini ortaya çıkarmak amacıyla domuz etini incelemeye yarayan araç.

TRİŞİNOZ a. (fr *trichinose*). *Trichinella spiralis*'in (trişin) insanda ve etçil hayvanlarda neden olduğu asalak hastalığı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Vet. *Domuz trişinozu*, trişinin neden olduğu asalak hastalığı. (Trişinli etin yenmesiyle bulaşır.)
—ANSİKL. İnsan, az pişmiş domuz eti ya da at eti yiyerek trişini alır. Birkaç günlük sessiz bir kuluçka döneminden sonra, bazen çok ağır zehirlenme-enfeksiyon belirtileri ortaya çıkar; bunları genel durumda önemli derecede bozulma, aylarca sürebilen ödem ve kas ağrısı gibi sayısız alerji alametleriyle belirgin larva yayılma evresi izler.
Teşhis kanda eozinofil akyuvarların artışı ve özgün serum testleri dışında, biyopsi için alınan kaslardaki larvaların mikroskopta görülmesiyle kesinleşir; tedavi belirtilere ve nedene yöneliktir (tiabendazol ve flubendazol gibi antihelmentikler).

TRİŞÖR a. (fr. *tricheur*). Oyunda, özellikle pokerde hile yapan kimse, üçkâğıtçı.

TRİŞULA, *üçlü çatal* anlamına gelen ve bir simgeyi adlandıran sanskritçe sözcük. Eski zamanlarda Vişnu'yla olduğu kadar Şiva ile de birleştirilen bu simge, bugünkü hinduculuğa göre yalnızca Şiva'nın sıfatıdır. Efsaneye göre kutsal Benares (Kaşi) kenti, Şiva'nın üçlü çatalına dayanmaktadır.

TRİTAN a. (fr. *tritane*). Org. kim. TRİFENİLMETAN'ın eşanlamlısı.

TRİTANOL a. (fr. *tritanol*). Org. kim. TRİFENİLKARBİNOL'ün eşanlamlısı.

TRİTANOPİ a. (fr. *tritanopie*). Oftalmol. Maviyi (bazen moru) ayırt edememe şeklinde ortaya çıkan, doğuştan ya da edinsel renk görme anomalisi.

TRİTE a. (yun. *trite* [*khorde*], üçüncü tel' den). Müz. Neteye kıyasla, 3. pes tele (ya da notaya) Yunanlılar'ın verdiği ad.

TRİTE a. (yun. sözc.). Nümism. Antikçağ'da kullanılan para birimi stater'in üçte biri değerinde sikke. (Lydia'da bastırılan kral sikkelerinde genellikle krallık arması olan aslan, boğa vb. motifler bulunurken, ele geçen bir trite üzerinde Alyattes olduğu sanılan bir kral betimi yer alır.)

TRİTERPEN a. (fr. *triterpène*). Org. kim. **1.** Genel formülü $C_{30}H_{48}$ olan ve izoprenden türeyen hidrokarbonlara verilen genel ad. **—2.** Hidratlanma, yükseltgenme ve halkalaşma yoluyla bu hidrokarbonlardan türeyen bileşiklerin genel adı. (Triterpenler, hayvanlar ve bitkiler dünyasında rastlanan doğal bileşiklerin çok önemli bir sınıfını oluşturur. Bu bileşiklerin tümü, farnezol pirofosfattan oluşan skualenden türer. Dönüşüme uğramış triterpenlere steroitler denir.)

Bk. şekil sayfa 11710

TRİTHRİNAX a. (fr. *trithrinax*; yun. *tri*, üç, ve *thrinaks*, üç uçlu dirgen'den). Güney Amerika'da yetişen, bayrağımsı ya da değirmi el ayası yapraklı, yapraksapı dikensiz, fakat yaprak kını dikenli palmiye. (*Trithrinax campestris* Akdeniz kıyılarında yetiştirilmektedir.)

TRİTİCUM a. (lat. *triticum*, buğday). Buğdayın bilimsel cins adı.

TRİTİKAL a. (fr. *triticale*). Değişik buğday *(triticum)* ve çavdar *(secale)* türlerinin yapay olarak çaprazlaştırılmasıyla yaratılan tahıl türü.
—ANSİKL. Başarılması güç olan böyle çaprazlaştırmalar ilk kez XIX. yy.'ın sonlarına doğru denenmiş ama tritikal çeşitlerinin tarım alanlarında üretilmesine ancak 1970'li yıllarda Orta Avrupa ve Kanada'da başlanmış ve ilk kültivarlar 1981 yılında piyasaya sürülmüştür. Tritikal dayanıklıdır ve çeşitli hastalıklara karşı buğdaydan daha az duyarlı ve kök boğulmasına daha dayanıklıdır. Bitki kılçıklı çok büyük başağıyla çavdara benzer, fakat boyu daha kısadır (1,20 ila 1,30 m), bu da onu yatmaya karşı daha dirençli kılar. Fizyolojik bir kavrulma mekanizmasıyla buruşmuş olan tohumu, sürü hayvanları için çok iyi bir besindir. Temel aminli asitlerce zengin olması, tek mideli hayvanların beslenmesinde, öteki tahıllara göre çok az bir protein katkısıyla kullanılmasına olanak verir. Tritikal, nemli bölgelerde ve yarı dağlık alanlarda yetişen dayanıklı bir bitkidir.

TRİTİL- (fr. *trityl-*). Org. kim. Önek: TRİFENİLMETİL-'in eşanlamlısı.

TRİTİL a. (fr. *trityle*). Org. kim. TRİFENİLMETİL'in eşanlamlısı.

TRİTİYAN a. (fr. *trithianne*'dan). Org. kim. Formülü $C_3H_6S_3$ olan ayrıkhalkalı bileşik.

TRİTİYONAT a. Anorg. kim. **1.** Tritiyonik asidin tuzu ya da esteri. **—2.** *Tritiyonat asidi*, TRİTİYONİK*'in eşanlamlısı.

TRİTİYONİK sıf. (fr. *trithionique*'ten). Anorg. kim. *Tritiyonik asit*, formülü $H_2S_3O_6$ olan asit. (Eşanl. TRİTİYONAT ASİDİ.)

TRİTOMA a. FENERÇİÇEĞİ'nin bilimsel adı.

TRİTON a. (ortaçağ lat. *tritonum*; yun. *tritonon*'dan). Müz. Üç bütün tondan oluşan aralık. (*Diabolus in musica* adı da verilen ve en uyumsuz aralık olarak kabul edilen tritonun kullanımı Ortaçağ'da ve Rönesans'ta bir düzene bağlanmıştır.)

TRİTON a. (fr. *triton*; *tritium*, trityum'dan). Çekird. fiz. Hidrojenin ağır izotopu olan trityumun bir proton ve iki nötrondan oluşmuş çekirdeği. (Bu çekirdek radyoaktiftir.)

TRİTON. Yun. mit. Yunan kökenli olmayan deniz tanrısı, Poseidon ile Amphitrite'nin oğlu. Denizaltı sarayı Libya kıyılarında *Tritonis* gölündeydi. Argonautlar'ın seferinde ve bir Tanagra efsanesinde kendisinden söz edildi. Başlıca simgesi bir deniz kabuğuydu. Bu kabuk Dünya'nın öbür ucundan duyulacak kadar kuvvetli bir sese sahipti. —İ.Ö. IV. yy.'dan başlayarak Triton'un torunları olan ve Poseidon' un alayında yer alan birçok Triton'un varlığı kabul edildi.
—İkonogr. Triton, gövdesi balık kuyruğu biçiminde biten sakallı bir adam olarak canlandırılmıştır. Herakles'in Triton ile dövüşmesi, Akropolis'teki (Atina) "Kırmızı alınlık" adı verilen arkaik bir alınlıkta işlenmiştir. Tritonlar, Nereus kızlarıyla birlikte, ellerinde üç dişli zıpkınlar, tutarak ve deniz boruları üfleyerek Poseidon ya da Amphitrite'nin maiyetini oluştururı bazen de onların arabalarını çekerlerdi (antikçağ ve rönesans sanatı).

TRİTON, Neptün'ün, 10 ekim 1846'da ingiliz gökbilimci W. Lassell tarafından keşfedilen ilk uydusu. Yörüngesinin yarı büyük ekseni: 355 000 km. Dolanım süresi: 5 g 21 sa. Çapı: yaklaşık 4 000 km. Bu uydu, Neptün'ün ekvator düzlemine göre çok eğik (160°) bir yörünge çizerek, günümüzde hâlâ açıklanamamış olan geri yönde (Güneş sistemi'ndeki diğer büyük uyduların tersine) bir dolanma özelliği gösterir. Bu gökcismi, bir atmosfere ve kaynaşma halinde bir çekirdeğe sahip olmak için yeterli büyüklüktedir. Henüz ortaya çıkarılamamış olan bu gizli atmosfer, yüzeyde buzdan katı bir katman halinde bulunabilir. En son yapılan tayf-gözlemsel incelemelerde, Plüton'da olduğu gibi, bu gezegende de metan buzunun varlığından söz edilmekte, ayrıca Triton ile Plüton*'un birçok ortak noktası olduğu sanılmaktadır. Neptün'ün yol açtığı gelgit kuvvetleri ve Triton'un geri yönde yaptığı yörünge hareketi nedeniyle, tehlikeli bir biçimde gezegene yaklaşan bu uydunun, 100 milyon yıldan daha az bir süre içinde Roche* sınırını aşarak parçalanacağı sanılmaktadır.

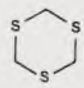
TRİTONALİA a. Yumş. bil. OCENEBRA' nın eşanlamlısı.

TRİTONİA a. Solucana benzeyen, kavkısız, arttansolungaçlı yumuşakça cinsi. (Sırtının iki yanında iki paralel dizi halinde sıralanan birçok ağaçsı solungacı vardır.)

TRİTONİDAE a. Zool. CYMATİİDAE familyasının eşanlamlısı.

TRİTOSEREBRON a. (fr. *tritocérébron*). Zool. Eklembacaklıların beyninin art bölümü.

TRİTRİVA gölü, Madagaskar'da, Antsirabe (Antananarivo) yakınında göl. Eski bir kraterin dip tarafındadır ve birçok efsanede adı geçer.

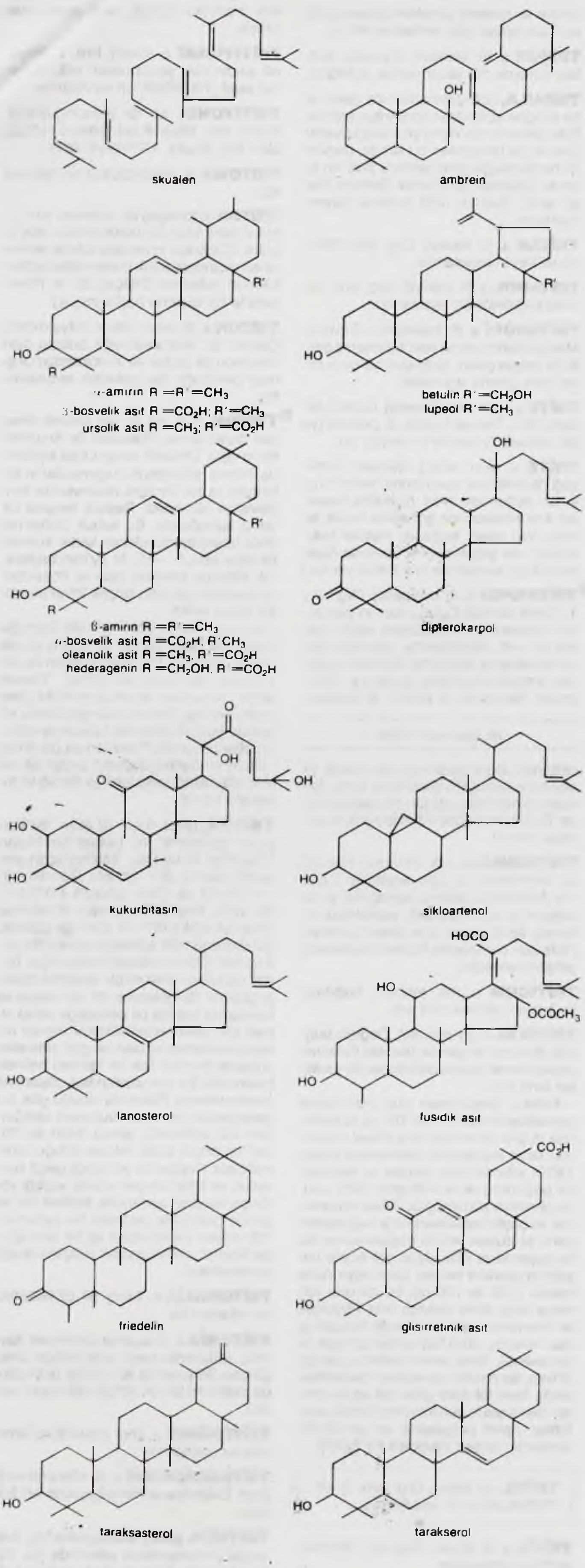

tritiyan

Lauros-Giraudon

Triton ve Theseus
Milos'da (?) ele geçen pişmiş toprak levha
yunan sanatı. İ.Ö. V. yy.
Louvre müzesi, Paris

TRİTERPENLER

TRİTTENHEMUİS (Johannes HEIDENBERG ya da ZELLER, **Johannes**— ya da **Trithemius** denir), alman benedikten ve gizbilimci (Trittenheim, Trier yakınında, 1462 - Würzburg 1516). Benediktendi, Sponheim (1483) ve Würzburg (1506) başpapazı seçildi. En ünlü hıristiyan kabalacılardan biriydi, kabalanın gizemini şifreye geçirebilmek için, steganografi adını verdiği bir kriptografi sistemi düzenledi. Başlıca yapıtları: *Steganographia*, 1606; *Poligraphia*, 1518.

TRİTTYS a. (bir kabilenin üçte biri anlamına gelen yun. sözc.). Esk. Yun. Attike'de, Kleisthenes döneminde, bir kabilenin üçte bir bölümü. (Her trittys, birçok demos'u içermekte ve homojen bir bölge oluşturmaktaydı; her bölgeye ayırtedici özelliğini veren onun kentte [*asty*], kıyıda [*paralia*] ya da iç kesimde [*mesogaia*] yer almasıydı. Her kesimden bir trittys'in bir araya gelerek bir kabile oluşturması, yerel çıkarların devlet çıkarları aleyhine olarak ön plana çıkmasını engellemekteydi.)

TRİTYLODON a. (yun. ya da lat. önek *tri*, üç, yun. *tylos*, çıkıntı, ve *odus*, *-ontos*, diş'ten). Güney Afrika'da Trias tabakasında fosillerine rastlanan, *Therapsida* öbeğinden sürüngen cinsi. (Köşeli bir yapı gösteren, ama skuamozus ile eklemlenmeyen büyük bir altçenesi ve yeniay biçiminde, üç sıra halinde dizilen, tümsekli yanak dişleri [eskiden "üçtümsekli"denen dişler] vardı.)

TRİTYUM a. (fr. *tritium;* yun. *tritos*, üçüncü'den). Çekirdeği bir proton ile iki nötrondan oluşan radyoaktif hidrojen izotopu (^3_1H). [Simgesi T olan kimyasal element.]

—ANSİKL. Rutherford ile ekibi tarafından 1934'te bulunan trityum, nükleer reaktörlerde kolayca elde edilir; β^- radyoaktif bir elementtir:

$$T \rightarrow {}^3_2He + e^- + \nu.$$

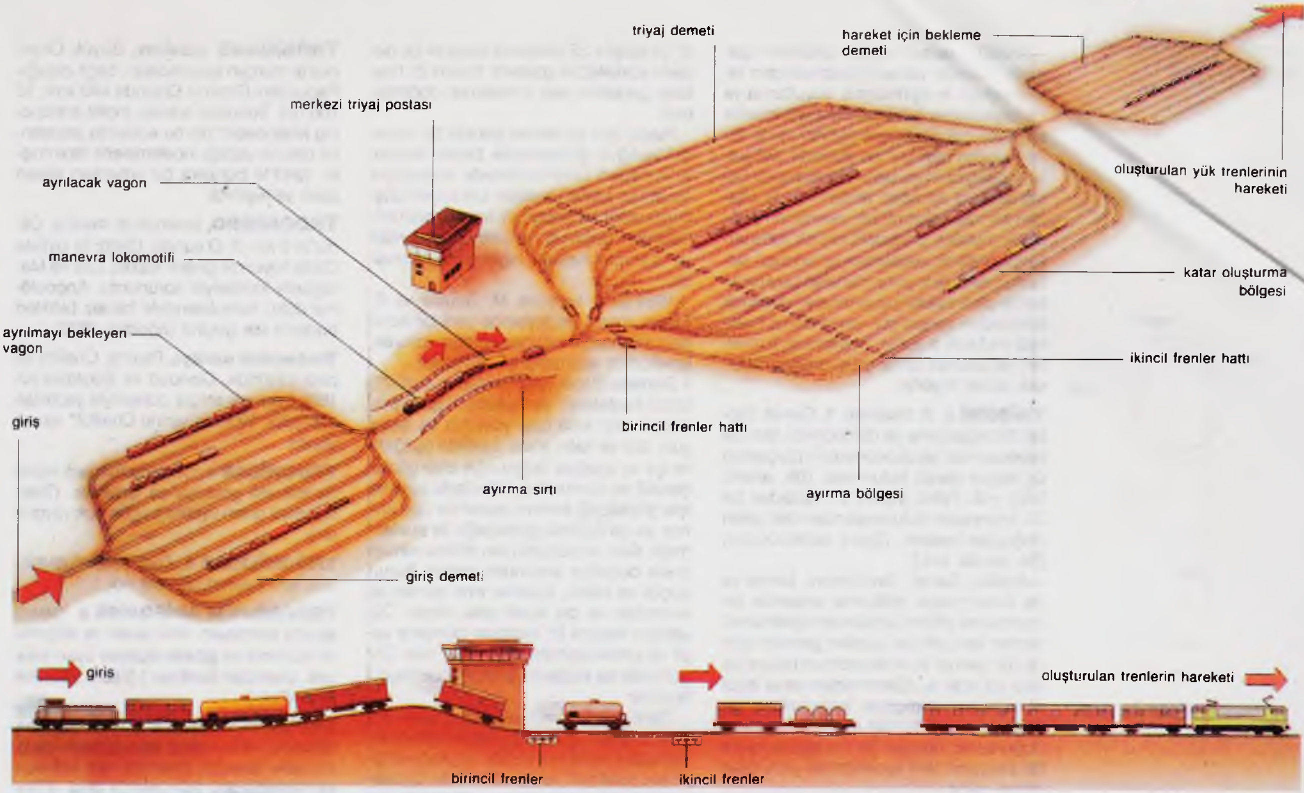
Yarıömrü yaklaşık 12,3 yıldır. Genel olarak lityumun nötronlarla ışınlanması yoluyla elde edilir. Yerküre üzerinde çok az miktarda bulunur, kozmik nötronların azot çekirdeklerine etkimesi sonunda oluşur. Trityum, oksijen içinde yanarak normal sudan biraz daha yoğun olan T_2O formülünde bir su verir, ayrıca radyoaktifliğinden dolayı biyolojide metabolizmaları kolayca incelenebilen organik bileşikler meydana getirir. Trityum, çok yararlı bir izleyicidir; çünkü bu atomdan bir bileşikte çok az miktarda bulunması bile onun β-radyoaktifliğinin ortaya çıkarılmasını sağlar. Trityum çekirdeği, özellikle nükleer silahlarda ya da enerji üretimi araştırmalarında yararlanılan termonükleer* kaynaşma tepkimelerinde kullanılır.

TRİTYUMLU sıf. Radyol. Trityumla işaretlenmiş maddeye denir.

TRİUMVİR a. (lat. *triumvir*). Rom. tar. Görevini iki kişiyle paylaşan, yani üç magistratusluk bir kolejde yer alan magistratus.

TRİUMVİRATUS a. Esk. Rom. Triumvirin görevi; bu görevin süresi; iktidarı yürütmek üzere triumvirlerce oluşturulan grup.

—ANSİKL. Roma Cumhuriyeti'nde iki triumviratus dönemi oldu. Birincisi Sezar, Pompeius ve Crassus arasında kuruldu; bu triumviratus, üç hırslı kişi arasında yapılmış özel bir ittifaktan başka bir şey değildi (İ.Ö. 60). Crassus ölünce (İ.Ö. 53), Pompeius ile Sezar düşman oldular ve sonunda iktidar Sezar'ın elinde kaldı. İ.Ö. 43'te Octavianus, Antonius ve Lepidus' un kurdukları ikinci triumviratus ise, dünya yönetimini bölüşen ve kendilerini sınırsız yetkilerle donatan gerçek bir magistratuslar kolejiyaliydi, üçü de aralarında eşitti; her biri kendi topraklarında yasa yapıyor ve para basıyordu: Octavianus Batı'da, Antonius Doğu'da, Lepidus Afrika'da. İkinci triumviratus'un sonu da birincisi gibi oldu: önce Aemilius Lepidus orta-

bir triyaj garının yerleşim şeması

dan kaldırıldı, sonra Antonius, Actium'da yenildi (İ.Ö. 31); Octavianus tek hükümdar olarak kaldı.

TRİVALAN a. (fr. *trivalent*). Biyol. Diploten evre ile birinci meyoz bölünmenin metafazı arasında, çekirdekteki homolog üç kromozomun bir arada bulunması.

TRİVANDRUM, Hindistan'da kent, Kerala'nın merkezi, Umman denizi kıyısında, Kanya Kumari burnunun 80 km K.-B.'sında; 573 733 nüf. (1991). Geleneksel ağaç ve fildişi oymacılığın devam ettiği çok eski bir el sanatları merkezi. Şeker rafinerisi. Tekstil sanayisi. Üniversite. Trivandrum, malayalam dilinin başlıca kültür merkezlerinden biridir. XVIII. yy.'da yapılan bir kale içindeki Vişnu tapınağını hacılar ziyaret eder. Müzeler. — Yakınında, Kovalam sayfiye merkezi.

TRİVİA a. (lat. *Trivia*, Kavşaklar tanrıçası Diana'nın takma adı). Enine çizgilerle bezeli, küçük bedenli, öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Avrupa'nın Atlas okyanusu kıyılarında çok yaygındır. *Cypræidae* familyası.)

TRİVİNİL a. (fr. *trivinyl*). Tekst. Akrilonitril terpolimerinden, klorlu vinil monomerinden ve bir üçüncü vinil monomerinden oluşan lif. (Bu üç bileşenin hiçbiri, toplam kütlenin % 50'sini oluşturmaz.)

TRİVİUM a. (üç yolun birleştiği kavşak anlamında lat. sözc.). Ortaçağ üniversitelerinde serbest sanatların, quadriviumdan önce öğretilen üç tanesi (dilbilgisi, retorik, diyalektik).
—Zool. Denizhıyarlarında, bedenin karın yüzü. (Karın ışınlarını, yan-karın ışınlararasını ve ışınlarını kapsar.)

TRİVOR, Pakistan'da, Karakurum'da doruk; 7 720 m. İlk kez bir ingiliz-amerikan dağcılık heyeti üyeleri (W. Noyce ve J. Sadler) 1960'ta doruğa tırmandı.

TRİVULZİO ya da **TRİVULCE** (Teodoro), Fransa mareşali (1456 - Lyon 1531). Napoli ve Fransa kralı hizmetinde (1495) condottieroluk yaptı, Milano'da imparatorluk askerlerine tutsak düştü (1521). Pavia savaşı'ndan (1525) sonra fransız ordusunun geri çekilmesine yardımcı olduğu için Fransa mareşalliğine yükseltildi (1526). Cenova valiliğine getirildi (1527), Andrea Doria'ya karşı bu müstahkem kenti savunduysa da başarı kazanamadı, daha sonra Lyonnais valiliğine atandı (1529).

TRİYAJ a. (fr. *triage*). Bank. Ticari değeri olmayan senetlerin incelenip ayıklanması. (Bankacılıkta bu işleme, *triyaja tabi tutmak* denir.)
—Dy. *Triyaj garı*, çeşitli yönlerden gelen yük vagonlarının gidiş yönlerine göre ayrıldığı, yeni katarların oluşturulup sevk edildiği gar. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ağırlıklı triyaj*, triyajı yapılacak bir katarın, önceden uygun gruplara ayrılmış vagonlarını çekim etkisiyle bir "eşek sırtı tepesi"nden kaydırarak, gidecekleri yöne uygun bir hatta yöneltmeye dayanan işlem.
—Postc. AYRIM'ın eşanlamlısı.
—ANSİKL. Dy. Büyük bir triyaj garı, genellikle, birbirinin uzantısında bulunan üç yol demetinden oluşur: vagonları katardan ayırma işlemlerinin gerçekleştirildiği giriş demeti, bir yandan vagonların ayrıldığı, diğer yandan dizilerin oluşturulduğu triyaj demeti ve yeni yönlere hareket edecek trenlerin hareket saatine kadar bekletildiği bekleme demeti. Giriş ve triyaj demetleri arasında, koşum takımları önceden çözülmüş vagonları, genellikle telsizle uzaktan kumanda edilen bir manevra lokomotifiyle itildiği bir sırt yer alır. Çekim etkisiyle bu sırttan inen her vagon, kendisine ayrılan demet yoluna girer ve burada, triyaj postasından kumanda edilen yol frenleri yardımıyla yavaşlayıp durur. Bir triyaj garında, tren takibi merkezi bir triyaj postasıyla sağlanır.

TRİYAK a. (ing. *triac*; *tri-*, üç ve a[*lternative*] c[*urrent*], alternatif akım'dan). Tek kumanda elektrotlu, çiftyönlü elektronik bileşen. (Bu, tek bir elektrotla kumanda edilen ve aynı kılıf içinde yer alan, ters koşut bağlı iki tiristordan oluşan bir düzenektir. Kumanda elektrotuna uygulanan pozitif ya da negatif bir kumanda akımı yardımıyla, triyak elektrotları arasında, uygulanan gerilim yönünde bir iletim elde edilir.)

TRİYALET dağları, Gürcistan'da sıradağlar. Kura ırmağı, Tiflis'in batısında yer alan bu dağların çevresini dolanır; 150 km boyunca uzanan dağların en yüksek noktası 2 850 metredir. Ormanlar ve yaz otlakları.

Triyaleti ya da **Trialeti,** Gürcistan'da, Triyalet sıradağlarının güneyinde yer alan Tunç çağına ait büyük tümülüsler grubu (İ.Ö. 2000). Kabile başkanlarının külleri ve silahlarının yanı sıra altın ve gümüş eşyalarla boyalı seramikler içeren dört tekerlekli savaş arabaları ortaya çıkarıldı.

TRİYAVNA, Bulgaristan'da (Gabrovo yönetim bölümü) kent, Koca Balkan'ın kuzey yamacında; 9 000 nüf. Ünlü sanat okulu (tahta ikonalar ve tahta oymacılığı). Eski evler ("Bulgar Nürnbergi"). Tekstil sanayisi. Kereste sanayisi. Makine yapımı. İklimi sağlığa yararlı tedavi merkezi.

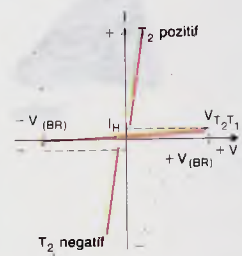
TRİYOLE a. (fr. *triolet*'den). Müz. ÜÇLEME'nin eşanlamlısı.

TRİYOT a. (fr. *triode*; *tri-*, üç ve [*elec*-*tr*]*ode*, elektrot'tan). Elektron. Üç elektrotu bulunan elektron tüpü.
—ANSİKL. 1906'da Lee De* Forest'in bulduğu triyot, elektron yayımlayan akkor bir

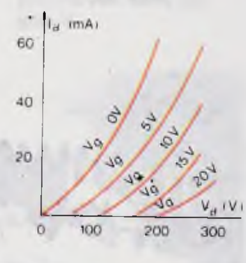
Bk. resim sayfa 11712

katot, elektron akısının yeğinliğini ayarlayan bir ızgara ve katotun yayımladığı elektronları çeken, yüksek bir potansiyele getirilmiş bir anottan oluşur. Radyoelektriğin ve daha genel anlamda, elektroniğin gelişmesi, triyotun bulunmasıyla başlamıştır.

TRİYÖR a. (fr. *trieur*). Tarımsal ürünlerin temizlenmesi ve ayıklanması için kullanılan aygıt.

triyakın kuramsal özeğrisi
I: akım
V: gerilim
$V_{(BR)}$: ızgara gerilimi olmadığında delinme gerilimi

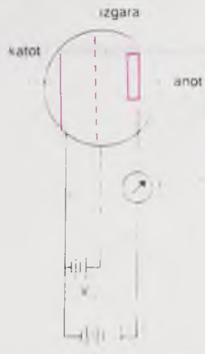

bir triyotun I_a anot akımını V_g ızgara geriliminin çeşitli değerleri için V_a anot gerilimine bağlı olarak gösteren özeğrileri

yayım triyotu

—ANSİKL. Hasadı yapılan ürünlerin içlerinde bulunan yabancı maddelerden temizlenmesi ve ağırlıklarına, boyutlarına ya da biçimlerine göre sınıflara ayrılmasını sağlayan çok çeşitli tipte triyörler vardır. Tane triyorleri bunların en eskisidir. Kullanılan belirleyici ilkeye bağlı olarak bunlar çeşitli sınıflara ayrılırlar: emilen ya da üflenen bir hava akımından yararlanan pnömatik triyörler; periyodik olarak sallanan kalibre edilmiş eleklerden yararlanan kalburlu mekanik triyörler; taneleri büyüklüklerine göre ayıran (uzun taneleri yuvarlak tanelerden ayıran) çok yavaş döner hareketli mekanik triyörler; merkezkaç kuvvetten yararlanan spiral çıkışlı triyörler; sarsak tablalı triyörler.

bir triyotun ilke şeması

TRİZOMİ a. (fr. *trisomie*). **1.** Genet. Diploit bir organizma ya da hücrede, tam bir kromozomun ya da kromozom parçasının üç kopya olarak bulunması. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Patol. *Trizomi 21,* fazladan bir 21. kromozom bulunmasından ileri gelen doğuştan hastalık. (Eşanl. MONGOLİZM.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Genet. Tam trizomi, birinci ya da ikinci meyoz bölünme sırasında bir kromozom çiftinin birbirinden ayrılmamasından ileri gelir; bu yüzden gametin içinde (bir yerine) iki kromozomun bulunmasına yol açar ve döllenmeden sonra zigot sözkonusu kromozom bakımından üç kromozomlu (trizomik) olur. Kısmi trizomi çoğunlukla, dengeli bir translokasyonda bir parçanın tam ayrılmaması yüzünden ortaya çıkar.

Trizomiler, büyük çoğunlukla ölümcül ya da yarı ölümcül ağır kromozom dengesizlikleri yaratır. İnsan türünde otozomal trizomiler biçim bozukluğu sendromlarından sorumludur. Trizomi 21 bunların en çok bilinenidir: eskiden buna "mongolizm" denirdi. Ayrıca ölümcül olmayan trizomi 8 ve ölümcül olan trizomi 13 ve 18 de vardır. Kısmi trizomiler çok sayıda kromozom parçası için bilinmekte olup, az ya da çok bireyselleşmiş aynı sayıda klinik sendromlar yaratır. Cinsel kromozomların trizomileri olan 47, XXX, 47, XXY, 47, XYY yaşamla bağdaşabilir. Öte yandan, ilk üç ay içinde meydana gelen düşüklerin büyük kısmının karyotipin bütün kromozomlarını etkileyebilen trizomilerden kaynaklandığı bilinmektedir.

Trochus

—Patol. *Trizomi 21.* Zekâ geriliği ile bedensel biçimsizliği birleştirir. Bir kromozom sapınç*'ından, yani 47 kromozomlu bir karyotip yaratan bir kromozom 21 fazlalığından ileri gelir (karyotipin 46 kromozomlu olduğu ender translokasyon durumları dışında).

Hastalığı ilk kez, 1844'te Seguin'in tanımladığı sanılmaktadır. 1866'da Langdon Down "mongolizm" terimini ortaya attı. Görülme oranı bütün ırklarda ve bütün sosyal tabakalarda 600 doğumda 1 olarak saptandı. Penrose, genel toplum içinde annelik yaşının ortalama değerinin 27'ye karşılık 35 olmasına bakarak bu değerin yüksekliğini gösterdi: trizomi 21 hastaları genellikle yaşlı annelerden doğmaktadır.

Fakat, bazı gözlemler genetik bir nedenin varlığını göstermekle birlikte trizomi 21'in nedeni bilinmemektedir: monozigot ikizler her zaman hastalık için uygun düşmektedirler ve trizomi 21 hastası olan annelerden doğmuş rasgele 10 çocuktan yarısı trizomi hastası, diğer yarısı normaldir.

1959'da J. Lejeune, M. Gautier ve R. Turpin, insan patolojisinde yeni bir konu olan kromozom sapıncını ortaya koyarak, kromozom anomalisini kanıtladılar.

• *Belirtiler.* Klinik bakımından trizomi 21, bütün hastaların "aynı aileden" geldiği izlenimi verir: kısa boy, yuvarlak ve basık yüz, düz ve kalın ense; özellikle aşağıda ve içe ve aşağıya doğru eğik olan gözler çekiktir ve normalden daha fazla ayrık ve içte gözkapağı kıvrımı denen bir deri kıvrımı -ya da üçüncü gözkapağı- ile sınırlanmıştır. Kalın ve pürüzlü olan dil kimi zaman aralık dudaklar arasından sarkar. Burun küçük ve kalkık, kulaklar kimi zaman az kıvrımlıdır ve dış kulak yolu dardır. Öte yandan trizomi 21 hastaları bünyece zayıf ve enfeksıyonlara dayanıksız olur. Çoğunlukla da kalplerinde biçim bozukluğu bulunur.

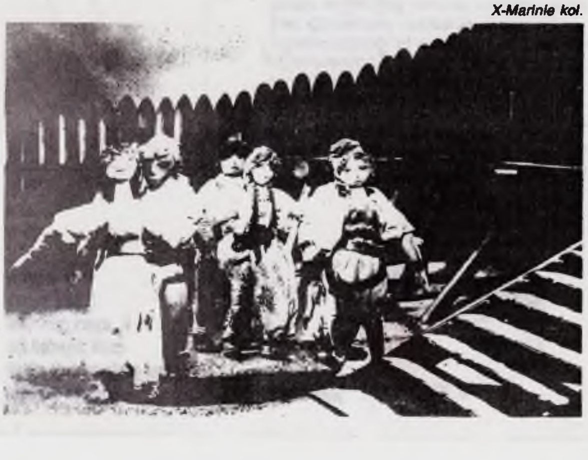
Zekâ yaşı 6-7 yaşı geçmez. Çocuk 3-5 yaşına doğru gecikmiş olarak konuşmaya başlar; ilerleme yavaştır. Erginliğe doğru ses kalınlaşır ve akortsuz kalır. Cümleler zorlukla yapılır. Trizomi 21 hastasının çoğunlukla görece iyi bir belleği varmış gibi gözükür, ama düşünce oluşumu yetenekleri her zaman çok zayıftır. Alınan eğitimin rolü son derece önemlidir. Gerçekte, birçok durumda hastaya okuma, hatta yazma öğretilebilir.

Trizomi 21 hastalarının elleri dikkati çeker. Yalnız dermatoglif çizgileri, vakaların % 80'inde trizomi 21'i tanımaya yarar. El kısa, toplu, gevşektir, özellikle tek el ayası kıvrımı ve deri çıkıntılarında değişiklikler vardır.

TRNAVA, Slovakya'da kent, Bratislava'nın K.-D.'sunda; 68 000 nüf. Şeker rafinerisi. Kamyon montajı. Gotik ve barok üslubunda kiliseler, eski evler, XIV. yy.'dan kalma sur kalıntıları. Bir üniversite (1635) ve XVIII. yy.'da kurulan bir Bilginler derneği'nin merkezi.

TRNKA (Jiří), çek çizgifilmci, kukla sinemacısı ve desenci (Plzeň 1912 - Prag 1969). Ressam ve kitap resimleyicisiydi; 1936'da, bir kukla tiyatrosu kurdu. 1945'ten sonra, sinemayla ilgilendi ve Bratři v tryku çizgifilm stüdyolarının yöneticisi oldu. Yapıtlarının bir bölümü saf çizgifilm, bir bölümü de kukla filmidir, bazen de her iki tekniği bir arada kullanmaya çalışır. Oluşturduğu okul, Çekoslovakya'nın, çizgifilm üreten ülkeler arasında, ilk sıralarda yer almasını sağladı. Önemli filmleri: *Špaliček* (1947), *Bülbül* (Císařův Slavík) [1948], *Bajaja* (1950), *Staré povĕsti české* (1953), *Aslan asker Şvayk* (Dobrý voják Švejk) [1954], *Sirk* (Cirkus Hurvinek) [1955], *Bir yazgecesi rüyası* (Sen noci svatojánské) [1959], *Kybernetická babička* (1962), *Ruka* (1965).

X-Marinle kol.

yönetmenliğini Jiří **Trnka**'nın yaptığı *Staré povĕsti české*'den (1953) bir sahne

TROAS. Tar. coğ. Anadolu'nun K.-B.'sında bölge; Biga yarımadasını ve Çanakkale yöresini kapsar. Hellespontos (Çanakkale boğazı), Propontis (Marmara denizi), Adramyttenos kolpos (Edremit körfezi) ile sınırlıydı. İda dağından (Kaz dağı) K.'e ve B.'ya doğru uzanan bölgenin adına ilk kez Homeros'un *İlyada destanı*'nda rastlanır. Skamandros (Kara Menderes) ve Simois (Dümrek deresi) tarafından sulanan bölgenin en önemli kenti Truva* idi. Bölgenin tarihi Bakırtaş dönemine değin inmektedir (Kumtepe, Beşiktepe).

TROBRİAND adaları, Büyük Okyanus'ta mercan takımadaları, bağlı olduğu Papua-Yeni Gine'nin D.'sunda 440 km²; 12 700 nüf. Trobriand adaları, ingiliz antropolog Malinowski*'nin bu adalarda yaşayanlar üstüne yaptığı incelemelerle tanınmıştır. 1943'te buralara bir amerikan askeri üssü yerleştirildi.

TROCADERO, İspanya'da kasaba. Cádiz'in 6 km G.-D.'sunda. Cádiz ile birlikte Cádiz koyunun girişini kapatır, Luis ve Matagorda kaleleriyle korunurdu. Angoulême dükü komutasındaki fransız birlikleri burasını ele geçirdi (ağustos 1923).

Trocadéro sarayı, Paris'te, Chaillot tepesi üzerinde, Davioud ile Bourdais'nin 1878 Evrensel sergisi dolayısıyla yaptıkları eski yapı. 1937'de yerine Chaillot* sarayı yapıldı.

TROCHİDAE a. Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça familyası. (Trias'ta ortaya çıkan üyeleri bugün çok yaygındır.)

TROCHİLİDAE a. Zool. SİNEKKUŞUGİLLER familyasının bilimsel adı.

TROCHİLİUM APİFORME a. Yabanarısına benzeyen, tırtılı kavak ve söğütlerin köklerini ve gövde diplerini oyan kelebek. (*Sesiidae* familyası.) [Eşanl. ÆGERİA APIFORME.]

TROCHOCOCHLEA a. (yun. *trokhos,* tekerlek, ve *kokhlias,* sarmal kavkı'dan). Kıyıdaki kayaçlar üzerinde bol bulunan karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (*Littorina*'lara benzerler. *Trochidae* familyası.)

TROCHOCYSTES ya da **TROCHOCYSTİTES** a. Avrupa'daki Cambria devri topraklarında üyelerinin elips biçimindeki bedenine rastlanan derisidikenli cinsi. (Soyu tükenmiş saplışınlılar sınıfından.)

TROCHOİDEA a. (yun. *trokhoeides,* tekerlek biçiminde'den). Koni biçiminde, beyazımsı, çizgi halinde kat kat sarımlı salyangoz cinsi. (Akdeniz çevresi bölgelerine özgüdür.)

TROCHUS a. (yun. *trokhos,* tekerlek'ten). Öndensolungaçlı yumuşakça cinsi. (Kavkısının yüksek sarımlı, son sargısı köşeli ve kalın testumlu olması başlıca özellikleridir. Kavkısı kalın, sert, iç kesimi sedeflidir. Daha çok Hint okyanusu ve Okyanusya'nın sıcak denizlerinde bulunur. Üçüncü Zaman topraklarından başlayarak fosillerine rastlanır. *Trochidae* familyasının örnek tipi.)

TROCTOMORPHA a. (yun. *troktes,* yırtıcı, kemirici, ve *morphe,* biçim'den). Kitap bitleri alttakımı. (*Psocoptera* takımı.)

TROÇKİ (Lev Davidoviç BRONSTEİN, — denir), yahudi kökenli rus siyaset adamı (Yanovka, Herson ili, 1879 - Coyoacán, Meksika, 1940). Yükseköğrenimini matematik ve hukuk konusunda yaptı. Öğrenciyken bulunduğu Nikolayev'de devrimci işçilerle ilişki kurarak Marx'ın düşünceleriyle tanış oldu. Siyasal etkinliğinden ötürü 1898'de tutuklandı, iki yıl hapis yattı ve marxçılığı benimsedi, sonra İrkutsk eyaleti'ne sürgüne gönderildi (1900). 1902'de sürgünden kaçtı, *Troçki* adını bu sırada aldı. Artık Rusya Sosyal demokrat işçi partisi (RSDİP) üyesi olan Troçki, Avusturya'ya, oradan da Londra'ya geçerek Lenin ve Martov ile birlikte *İskra*'yı yönetti. Ayrıca, Belçika, Fransa ve İsviçre'ye yolculuklar yaptı. RSDİP, Londra kongresi'nde (1903) iki hizbe (bolşevikler ve menşevikler) bölündüğünde, menşeviklerin safında yer aldı aldı, ama bir yıl sonra onlardan ayrıldı. Parvus'un etkisiyle sürekli devrim kuramını oluşturması bu tarihlere rastlar. Troçki bu kuramıyla, Rusya'da burjuva devrimin zorunlu olarak bir proleter devrime dönüşmesi gerektiğini, proleter dev-

riminse, ancak rus devrimi avrupa proleter devrimiyle birleştiği takdirde zafere erişebileceğini ileri sürüyordu. Şubat 1905'te Rusya'ya dönen Troçki, Petersburg sovyetine başkanlık etti. Aralık 1905'te tutuklanarak Sibirya'da sürgüne mahkûm edildi (ekim 1906), ama henüz sürgün yerine varmadan kaçtı. 1914'e kadar Viyana'da oturdu. RSDİP'in 1907 Londra kongresi'nde menşeviklerle bolşevikler arasında merkezde yer aldı, ama bazı konularda Lenin'e yaklaştı. 1908'de, Lvov'da çıkarılan bir ukrayna menşevik gazetesinin ortak yöneticiliğini yaptı. Bu dönemde, özellikle ağustos 1912 konferansı'nda, bolşeviklere karşı sert bir mücadele yürüttü. Savaş ilanı üzerine, önce İsviçre'ye gitti, sonra da kasım 1914'ten eylül 1916'ya kadar Fransa'da yaşadı. Bu sırada, çeşitli gazetelerde, özellikle bolşeviklere karşı yazılar çıkarak, barış için mücadeleyi salık veren yazılar yazdı. Zimmerwald konferansı'na (eylül 1915) katıldıktan sonra, eylül 1916'da Fransa'dan atılan Troçki ocak 1917'de New York'a geldi.

Mart 1917 rus devrimi başlayınca Troçki, Rusya'ya geri dönme girişiminde bulundu. Bir süre Kanada'da kaldıktan sonra, ancak mayıs başında Petrograd'a gelebildi. Enternasyonalci sosyal demokratlar örgütü olan mejrayon*'lar grubuna girdi. Bu grup ağustos 1917'de bolşevik partisine katılınca Troçki, bu partinin merkez komitesi üyesi oldu. Tutuklandı, iki ay tutuklu kaldıktan sonra ekim (1917) başında Petrograd sovyeti başkanlığına, kasımda da Askeri devrim komitesi başkanlığına seçildi. Lenin'in hazırladığı devrim, 7 kasımda Petrograd'da bilfiil Troçki'nın yönetiminde gerçekleşti. Zaferden sonra Troçki, Dışişleri halk komiseri oldu ve Brest-Litovsk'ta Almanya ile barış görüşmelerini yürüttü. Her ne pahasına olursa olsun barış yapmak gereği üzerinde Lenin ile anlaşmazlığa düşen Troçki, Brest-Litovsk antlaşması'nı (3 mart 1918) imzalamayı reddederek istifasını verdi.

Bundan sonra Ulaştırma işleri halk komiseri, daha sonra da Ordu ve Donanma halk komiseri ve Askeri devrim konseyi başkanı oldu. Troçki bu sıfatıyla Kızıl ordu'nun başlıca örgütleyicisi (iç savaş boyunca zırhlı treninden onu yönetti) ve Kronştadt isyanının (5 mart 1920) bastırıcısı durumuna geldi. Troçki aynı zamanda Komünist enternasyonal'in prezidyum üyesi oldu. Birçok önemli sorunda, Lenin ve bolşevik parti çoğunluğuyla anlaşmazlığa düştü: otoriter yöntemler uygulanmasını istedi, sendika örgütlerinin devletleştirilmesini savundu, NEP'e karşı çıktı ve 1923'te, parti içinde serbestçe hizipler kurulmasını önerdi. Lenin öldüğünde (21 ocak 1924) Troçki hastaydı. Görevi başına dönünce, özellikle *Ekim devriminin öğrettikleri* (Uroki Oktyabrya) adlı kitabında partinin işleyişini şiddetle eleştirdi. Yalnız Stalin'in giderek güçlenen iktidarına değil, tek bir ülkede "sosyalizmin kuruluşu" anlayışına da karşı çıktı. Ocak 1925'te, Savaş komiserliği görevinden alındı ve iki yıldan az bir süre içinde bütün yetkilerini kaybetti: siyasi bürodan (ekim 1926), Komünist enternasyonal yürütme kurulundan (eylül 1927), merkez komitesinden (ekim 1927) ve taraftarlarının kasım 1927'de Moskova ve Leningrad'da (bugün Sen-Petersburg) yaptıkları sokak gösterilerinden sonra Zinovyev ve Kamanev ile birlikte partiden (9 kasım 1927) atıldı.

19 aralık 1927'de Alma-Ata'ya sürülen Troçki, şubat 1929'da rus topraklarından kovuldu. 1933'e kadar İstanbul'da Büyükada'da oturdu. *Hayatım* (Moja Zizn) [1929] ve *İstoriya Ruskoy Revolyatsiy* (Rus devrim tarihi) [1932] adlı yapıtlarını bu sırada yazdı. Bir süre (temmuz 1933 - haziran 1935) Fransa'da kaldıktan sonra sınırdışı edildi; Norveç'e gitti, ama 1936 sonunda burayı da terk etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine, Mexico'nun banliyösü Coyoacán'a yerleşti, 1929'dan başlayarak, gittikçe artan güçlükler içinde taraftarlarını bir araya toplamaya ve SSCB'de iç muhalefeti örgütlemeye çalıştı. Aynı zamanda, sovyet iktidarı ve stalincilik üzerine bir kuram oluşturdu; *İşçi devleti, thermidor ve bonapartçılık* (1935) adlı broşüründe, stalinciliği bir "ucube bürokratik yozlaşma" olarak tanımladı. *İhanete uğrayan devrim* (1936) adlı yapıtında SSCB'yı "kapitalizmle sosyalizm arasında bir ara toplum" olarak nitelendirdi. 1934'ten sonra, Fransa ve İspanya'daki yandaşlarından sosyalist partilere girmelerini istedi, ama Halk cephesi kurulmasına şiddetle karşı çıktı. Eylül 1938'de, III. Enternasyonal üyesi komünist partilere sert bir biçimde karşı çıkmayı amaçlayan IV. Enternasyonal 'in kurulmasına ön ayak oldu. 20 ağustos 1940'ta, Ramón Mercader tarafından ağır bir biçimde yaralandı ve öldü. Troçki'nin yayımlanmış birçok kitabı arasında şunları sayabiliriz: *Terrorizm i Kommunizm* (Terorizm ve komünizm) [1920]; *Écrits militaires* (fr. çev.) [Askeri yazılar], 1920; *Journal d'exil* (fr. çev.) [Sürgünlük güncesi], 1929.

TROÇKİCİ sıf. **1.** Troçki'ye ilişkin. **—2.** Troçkiciliğe ilişkin.

◆ sıf. ve a. **1.** Troçkinin yandaşı ya da izleyicisi. **—2.** Troçkicilik yandaşı.

TROÇKİCİLİK a. Troçki'nin ve IV. Enternasyonal üyesi olan ya da olmayan yandaşlarının düşünce ve görüşlerinin tümü.

—ANSİKL. Troçkicilik deyimi ilk kez 21 aralık 1923'te *Pravda*'da Zinovyev tarafından "lenincilik"in karşıtı olarak kullanıldı. 1917'den önce Lenin, Troçki'yle olan tartışmasında onun anlayışını merkeziyetçilik terimiyle adlandırırdı. İdeolojik ve siyasal bir akım olarak troçkicilik, 1917'den önce, sürekli devrim kuramını savunan ve partinin leninci (demokratik merkeziyetçilik) görüşüne karşı çıkan bir marxçılıktır. 1917'den sonra troçkiciliğe başka özellikler de eklendi. Troçkicilik, 1927-1929 yıllarından başlayarak SSCB'nin ve komünist partilerin politikasına olduğu kadar sosyalist partilerinkine de karşı koydu. Ama troçkiciliğin bu partileri suçlama biçimi onların varlığına dokunacak derecede değildi. Troçkiciler bu partileri değişikliğe uğratmak ve içerden yönlendirmek için buralara kendi militanlarını sokma düşüncesini savunuyorlardı. Genel olarak 1930'lardan sonra, işçi partilerini "burjuva" partileriyle belirli noktalarda belirli bir süre için bir araya getiren "cephe" taktiklerine karşı çıktılar. Aynı zamanda sistematik bir biçimde toplumsal mücadeleleri (işçi ya da öğrenci hareketlerini) mümkün olan en üst düzeye çıkarmaya çalıştılar. Bu da troçkiciliğin, çoğu kez solculukla nitelendirilmesine yol açtı.

TROELL (Jan), isveçli sinemacı (Malmö 1931 - Sagolandet 1986). Önce görüntü yönetmenliği (Bo Widerberg'in *Barnvagnen* [1962] adlı filmi, vb.) yaptı, 1965'te yönetmenliğe başladı. Ertesi yıl ilk uzun metrajlı filmini (*Här har du ditt liv*) gerçekleştirdi, ardından *Ole Dole Doff*'u (1968) çekti. 1971-1973 arası iki bölüm halinde (*Utvandrarna ve Nybyggarna*) büyük bir freski, ardından da ABD'de *Zandy's Bride*'ı (1974) gerçekleştirdi. Diğer bazı filmleri: *Bang* (1977), *Hurricane* (1979), *İngenjör Andrées luftfärd* (1982).

TROELS-LUND (Troels), danimarkalı tarihçi (Kopenhag 1840 - *ay. y.* 1921). *Histoire du Danemark et de la Norvège à la fin du XVIe siècle* (XVI. yüzyıl sonunda Danimarka ve Norveç tarihi) [fr. çev.] (14 cilt, 1879-1901) Danimarka'da, günlük yaşamı, halk kültürünü ele alan ilk tarihsel yapıttır.

TROELSTRA (Pieter Jelles), hollandalı siyaset adamı (Leeuwarden 1860 - Scheveningen 1930). Sosyal-demokrat parti'nin kurucusu (1894); partisine parlamenter bir yön veren ılımlı bir sosyalistti. Bundan dolayı sol eğilimliler kendisine karşı çıktılar (Anton Pannekoek, H. D. Wijnkopp). 1914'te, Troelsra II. Enternasyonal'in sekreterliğine girdi.

TROEZENA. Tar. coğ. Anadolu'nun Karia bölgesinde kent; Plinius'un Alabanda'nın G.'inde olduğunu bildirdiği yerleşmenin yeri saptanamadı.

TROFALAKSİS a. (yun. *trophe*, yiyecek ve *allassein*, değiş tokuş yapmak'tan). Böcbil. Özellikle termitlerde ve karıncalarda, bazı erişkin böceklerle larvaları arasında ya da aynı kolonideki bireyler arasında karşılıklı besin alışverişi.

TROFAMNİYOS a. (lat. *trophamnios*'tan). Biyol. Çok embriyonlu zarkanatlı bronzarıgillerde embriyonları saran ve onlara besin veren paranükleüsü çevreleyen özel sitoplazma.

TROFİK sıf. (fr. *trophique*; yun. *trophi*, kesim'den). Fizyol. Beslenmeye özgü; organların, dokuların beslenmesiyle ilgili.

—Patol. *Trofik bozukluklar*, organların ya da dokuların beslenmesindeki genel ya da yerel değişikliklere bağlı bozukluklar. (Genel hastalıklardan, sinir, dolaşım, içsalgı hastalıklarından vb. ileri gelebilir.)

TROFİZM a. (fr. *trophisme*). Fizyol. Dokuların ve organların dinamik beslenme süreci.

TROFOBİYOZ a. (fr. *trophobiose*'dan). **1.** Biyol. Besin alışverişi ile birbirine bağlı iki organizmanın birliği. **—2.** Böcbil. Karıncalar ile besleyici salgı çıkaran konukları arasındaki ilişki tipi.

TROFOBLAST a. (fr. *trophoblaste*). Embriyol. Çevre grubu blastomerlerinden oluşan, beslemeyle görevli tabaka. (Trofoblast daha sonra etenenın öğelerinden biri olacaktır.)

TROFONEMİ a. (fr. *trophonemie*). Balıkbil. Vivipar kıkırdaklıbalıkların ya da kemiklibalıkların yumurtalık ya da yumurta borusu çeperinde bulunan ve embriyonlarda solungaç boşluğuna girerek ilkel bir etene oluşturan uzun kabartı.

TROFONUKLEUS a. (lat. *trophonucleus*). MAKRONUKLEUS'un eşanlamlısı.

TROFOPLAZMA a. (fr. *trophoplasma*). Dokubil. Hiyaloplazmanın (sitoplazma) tamamen beslenme işlevi gören bölümü. (Marinesco, nöronun temel lifli maddesine bu adı verir.)

TROFOSİT a. (fr. *trophocyte*). Böcbil. **1.** Böceklerde yağlı cismin içinde bulunan ve besleme işlevi olan hücre. **—2.** Yumurtalık ya da erbezlerindeki besleyici hücre, özellikle dişi böceklerde ovositin besleyici kardeş hücresi.

TROFOSTATİK sıf. (fr. *trophostatique*). Patol. *Trofostatik menopoz sonrası sendrom*, S. de Sèze ve okulu tarafından tanımlanan ve omur artrozu çerçevesine giren sendrom. (Genellikle 60 yaş dolayındaki kadınlarda ortaya çıkar. Şişmanlık, bel lordozunda artma ile birlikte omurganın dik duruşunda çökme, arka çıkıntılararası artroz, aşağı bel hizasındaki dikensi çıkıntılar arası artroz, bezen bir spondiloistezis ve çoğu zaman yaygın bir osteoporoz bir arada görülür.)

TROFOTENİ a. (fr. *trophotenie*). Balıkbil. Dişlisazanlar takımından vivipar balıkların embriyonlarında anus çevresinde bulunan ve ananın yumurta kanalının çeperinden salgılanan maddeleri soğuran yaprak biçiminde ince çıkıntı.

TROFOTROPİZM a. (fr. *trophotropisme*). BESİNEYÖNELİM'in eşanlamlısı.

TROFOZOİT a. (fr. *trophozoite*). **1.** Sporluların ve *Actinopoda*'ların erişkin evresi. **—2.** Ortasularda yaşayan gömleklilerin kolonilerinde, besleyici polip.

TROFOZOM a. (fr. *trophosome*). Hidra kolonilerindeki besleyici poliplerin (gastrozoitler) tümü.

Viollet kol.

Troçki

TROFÖDEM a. (fr. *trophœdème*). Patol. **1.** Trofik bozukluklara bağlı ödem. **—2.** *Ailevi trofödem*, aynı ailenin bireylerinde gençlikte, özellikle bacaklarda ortaya çıkan, süreğen, ağrısız, sert, beyaz renkli ödem.

TROGEN, İsviçre'de (Appenzell kantonu, Ausser-Rhoden'in yarı kantonu) kent, Sankt Gallen'in D.'sunda; 1 800 nüf. Ausser-Rhoden'in yargı merkezi. Landsgemeinde iki yılda bir burada toplanır.

TROGER (Paul), avusturyalı ressam ve gravürcü (Welsberg, Tirol, 1698 - Viyana 1762). İtalya'da yetişti; uzun süre kaldığı bu ülkede kompozisyon alanında büyük bir ustalık kazandı. 1728'de Viyana'ya yerleşti ve yüksek rütbeli din adamlarının beğendiği barok süslemecilerden biri oldu. Pek bol olan yapıtları arasında Melk (kitaplığın tavanı: *Erdemler ve Bilimlerle çevrelenmiş tanrısal Bilgelik*, 1732), Altenburg, Göttweig (*Karl VI'nın yüceltilişi*, 1739), Seitenstetten'deki freskleri sayılabilir. Viyana akademisi'nde profesördü: aralarında Maulbertsch'in de bulunduğu birçok sanatçı yetiştirdi.

TROGİOMORPHA a. *Psocoptera* takımından böcek alttakımı. (Başlıca türü kitap bitidir [*Atropos pulsatorium*].)

TROGİR, Hırvatistan'da kent, Adriya denizi kıyısında, Split'in B.'sında; 6 000 nüf. Tersaneler. Turizm merkezi. Yunan kökenli *(Tragyrion)* olan bu güzel görünümlü site, 1420'den XVIII. yüzyıla kadar Venedikliler'in egemenliğinde kalmıştır. Özellikle XIV.-XV. yy.'dan kalma, roman-gotik üslubunda Sveti Lovrijeno katedrali (üstat Radovan'ın İsa'nın yaşamından sahneleri işlediği oyma taçkapı, 1240'a doğr.; XV. yy.'ın ikinci yarısında heykelci ve mimar Nikola Firentinac tarafından yapılan Sveti Jovan Trogirski capellası'nda, aynı sanatçıyla İ. Duknović'in yaptıkları havari heykelleri vardır). X.-XVII. yy.'dan kalma başka kiliseler (Sveta Barbara). Belediye loggiası, XV. yy.'dan kalma gözetleme kulesi ve Kamerlengo kalesi. Venedik gotik üslubunda Cipiko sarayı'nda müze.

TROGLOBİ a. (fr. *troglobie*). Hep yeraltı ortamlarında (mağara vb.) yaşayan ve bu gibi yerlere uygun morfoloji, fizyoloji ve davranış değişikliklerine uğramış hayvan.
—ANSİKL. Troglobiler eski ve yeni olarak ikiye ayrılır: ataları uzun zamandan beri yeryüzünden silinmiş olan ve kendileri bu nedenle tam bir "canlı fosil" sayılan mağara semenderi ile *Amphipoda*'lardan *Niphargus* cins üyeleri gibi "paleotroglobiler"; yeraltı ortamında yeni yaşamaya uyarlanmış, yer yüzünde henüz akrabaları bulunan "neotroglobiler" (mağara balıkları, sıçrarkuyruklular vb.). Mağara ortamlarının başlıca ekolojik özelliği abiyotik etmenlerin tekdüzeliği ve sürekliliği olduğundan, troglobiler çoğu zaman çok değişik hayvan familyalarına giren türlerde bile ortak özel uyumlar gösterirler: örteneklerin renksizleşmesi (pigmentsizleşme); gözlerin körelmesi ya da bulunmaması ve bunu ödünleyecek biçimde diğer duyu organlarının (kırpikler, duyargalar, kimyasal ve mekanik alıcılar vb.) aşırı gelişmesi. Karada yaşayan benzer türlerle karşılaştırıldığında, beden çoğu zaman uzun ve incedir, metabolizma yavaşlamış, hareket etkinliği zayıflamıştır.

TROGLODİT a. (fr. *troglodyte*; lat. *troglodyta*; yun. *troglodytes*'ten). Bir mağarada ya da kayaya oyulmuş barınakta yaşayan kimse.
—ANSİKL. Antropol. Dünyanın dört bucağındaki birçok arkeolojik sit, bu tür konutun eskiliğini gösterir: İsrail'de Beerşeba (Abu Matar); Afganistan, Şinciang ve Hindistan'daki birçok oyulmuş manastır; Kapadokya'da Göreme vadisi, Amerika'da Rio Verde, Afrika'da Dogonlar ülkesi vb. Fransa'da, bu tür konutun kullanıldığı birçok bölgede saptanmıştır: Mézières'den itibaren kireçli Sen vadisinde, bir zamanlar insanların yaşadığı doğal barınaklar, ambar ve şarap saklama yeri olarak hâlâ kullanılmaktadır; Anjou ve Touraine'de, kalker tüfü banklarına kazılmış birçok yeraltı evi vardır.

TROGLODİTLER. Esk. coğ. Mısır'ın G.-D.'sunda, Kızıldeniz yakınında yaşadığı söylenen halk. Strabon'a göre Troglodıtler toprağı işlemiyor, avladıkları hayvanlarla geçiniyor ve kaya oyuklarında barınıyorlardı. Plinius'a göre yılanları da yiyen Trogloditler'in saptanmış hiçbir dilleri yoktu, ancak basit gırtlak sesleri çıkarıyorlardı. Bu efsanelerde kesin olan hiçbir şey yoktur.

TROGLOFİL sıf. (fr. *troglophile*). Yeraltı ortamlarında (mağara, in, karst ağı) yaşayan ve üreyen, ama tesadüfen dışarda da rastlanabilen hayvanlar için kullanılır. (Troglobilerde görülen yeraltı yaşamına özgü uyumlar troglofillerde bulunmaz.)
◆ a. Troglofil hayvan.

TROGLOKSEN sıf. (fr. *trogloxene*). Tesadüfen sürüklendikleri mağaralarda ve inlerde bulunan, ama yeraltı ortamında üremeyen yer yüzü hayvanları için kullanılır.
◆ a. Trogloksen hayvan.

TROGODERMA a. Uzunca bedenli (2-4 mm), hemen her yerde yaşayabilen kınkanatlı böcek cinsi. (Külrengi, ayva tüylü şeritleri vardır. Larvası, insanların yediği besin maddeleriyle ve çeşitli döküntülerle beslenir. Khapra [*Trogoderma granarium*] tahıl tanelerini kemirir. *T. versicolor*, bitki ve böcek koleksiyonlarına dadanır. *Dermestidae* familyası.)

TROGONİDAE a. KEMİRGENGAGALIGİLLER familyasının bilimsel adı.

TROGONOPHİNAE a. Eski Dünya'nın yarı çorak bölgelerinde yaşayan, sürüngenler oymağı. (Karıncalar ve termitlerle beslenir. İkiyönlükertenkeleler alttakımı.)

TROGONOPTERA BROOKİANA a. Borneo ve Sumatra'da yaşayan *Ornithoptera* takımından kelebek. (Siyah kadifemsi kanatlarında geniş, zümrüt yeşili zikzak bir şerit uzanır. Dişiler büyük ağaçların tepesinde yaşar. *Papilionidae* familyası.)

TROGOPHLOEUS a. (yun. *trogein*, kemirmek ve *phloios*, kabuk'tan). Suların kenarında yaşayan, küçük bedenli böcek cinsi. (Kısakanatlıböcekgiller familyası.)

TROGUS POMPEİUS, Galya kökenli latin tarihçi (İ.S. I. yy.). *Historiae Philippicae*'si Makedonya tarihi üzerinde odaklaştırılmış bir evrensel tarihti. Bu yapıtın ancak İustinus'un kaleme aldığı kısaltılmış biçimi günümüze ulaşabilmiştir.

TROİA, Portekiz'de turizm ve sayfiye merkezi, Sado halici kıyısında, Setúbal'ın karşısında.

TROİA → TRUVA.

TROİLİT a. (fr. *troilite*'ten). Miner. Heksagonal sistemde yer alan, doğal demir sülfür (FeS); göktaşlarında bulunur.

TROİLOS. Yun. mit. Truvalı kahraman, Priamos ve Hekabe'nin en küçük oğlu. Akhilleus tarafından öldürüldü, çünkü bir kehanete göre eğer Troilos yirmi yaşına ulaşırsa Truva hiç ele geçirilemeyecekti. Öyküsü Sophokles'in bir tragedyasının esin kaynağı oldu.

Troilos ile Kressida *(Troilus and Cressida)*, W. Shakespeare'in 5 perdelik trajedisi (1601'e doğr.). Truva surları dibinde korkak, kaba, palavracı Yunanlılar ile onlardan pek farklı durumda olmayan Truvalılar, Troilos ile Kressida'nın aşkına engel olmaktan başka bir işe yaramayan anlamsız bir savaşı sürdürmektedirler. Kendi tarafına dönmek zorunda bırakılan Kressida, Troilos'u unutur, o da umutsuzluk içinde ölür.

TROİLUS a. Çeşitli kınkanatlı tırtılları ve larvalarıyla beslenen, toprakta yaşayan, yırtıcı böcek cinsi. (Kalkanlıyarımkanatlıgiller familyası.)

TROİSDORF, Almanya'da kent, Kuzey Vestfalya Renanyası eyaleti sınırları içinde, Bonn'un K.'inde yer alır; 57 000 nüf. Demir-çelik. Kimya sanayisi.

TROİS-RİVİÈRES, Kanada'da (Québec) kent, Saint Lawrence ve Saint-Maurice ırmaklarının kavşağında; 50 500 nüf. (yerleşme alanında 100 000'den fazla). Ticaret ve sanayi (özellikle gazete kâğıdı, metalürji, tekstil, elektrikli gereçler, kauçuk) merkezi. 1634'te kurulan kent, Québec ve Montreal'le birlikte, fransız sömürge dönemi sırasında en önemli merkezlerinden biri oldu.

TROİSVİLLES → TRÉVILLE.

TROİZEN. Esk. coğ. Peloponisos'ta, Argolis'in kuzey-doğu kıyısı yakınında yer alan Yunanistan kenti. Sybaris ve Halikarnassos'un kurulmalarına katkıda bulundu. Kalaureia amphiktyoniasının egemen siyasal gücü olarak Korinthos birliği'ne girdi (İ.Ö. VI. yy.). Peloponisos savaşı sırasında, Sparta saflarında Atina'ya karşı savaştı. Kentte özellikle Poseidon kutsanıyordu. Slav istilalarından kurtulamadı. Yıkıntıları, bugünkü Damala'nın yakınındadır.

Trojan, ABD'de (Oregon) nükleer santral, Portland'ın K.'inde.

TROJMİASTO (üç kent anlamında lehçe sözc.). Polonya'da, Gdansk, Gdynia ve Sopot kentlerinden oluşan kıyı bitişikkentine verilen ad. 35 km'lik bir çizgi üstünde uzanan bu kentsel yapı, üç kentin ötesinde, Rumia'ya (K.'de) ve Pruszcz Gdański'ye (G.'de) doğru ilerleme eğilimindedir.

TROKANTER a. (fr. *trochanter*; yun. *trokhanter*'den). Anat. Uyluk kemiğinin boynu ile gövdesinin birleşim yerinde bulunan iki yuvarlakça tümseğin her biri (*büyük trokanter* ve *küçük trokanter*). [Bk. *ansikl.* böl.]
—Böcbil. Böceklerde bacağın ikinci parçası. (Kalça ile uyluk arasında yer alır ve eklembacaklılardaki bazipodit ile iskiyopoditin birleşmesiyle oluştuğu kabul edilir.)
—ANSİKL. *Büyük trokanter*, uyluk kemiği boynunun üstünde ve dışında bulunan çok iri bir çıkıntıdır; aralarında orta, piramit ve küçük ilye kaslarının da bulunduğu birçok kasın yapışma yeridir; cerrahide önemli bir nirengi noktasıdır. *Küçük trokanter* ise uyluk kemiğinin iç yüzünün boyunla birleştiği yerde bulunan koni biçiminde bir çıkıntıdır. Buraya da kalça psoas kası tutunur.

TROKANTERİT a. (fr. *trochantérite*). Patol. Ortadaki başta olmak üzere, kabaet kaslarının iltihaplanmasıyla ilgili ağrı sendromu. (30 ila 60 yaş arasındaki kadınlarda sık görülür ve genellikle tek taraflı, bazen çift taraflı olur. Kalça hareketleri normal olmakla birlikte, içe bükülme gibi bazı hareketler, sona doğru ağrı yapar. Büyük trokanterin arka açısına basılınca ağrı duyulur. Olguların % 25'inde, radyografide trokanter çevresinde kireçlenmeler görülür. Birkaç gün ila birkaç haftada, genellikle kendiliğinden iyileşme olur.)

TROKANTERLER sıf. Antropol. *Trokanterler arası çap*, sağ ve sol büyük trokanterlerin (uyluk kemiği çıkıntısı) en yüksek noktaları arasındaki uzaklık.

TROKANTİN a. (fr. *trochantin*'den). Böcbil. Böceklerde toraks bölümünde bulunan ve episternumun kalça ile eklemlenmesine yarayan küçük parça.

TROKAR a. (fr. *trocart*). Bir sapın ucunda ve bir kanülün içinde bulunan ve ponksiyon yapmaya ya da bazı boşluklara (plevra, periton) endoskopi aletleri sokmaya yarayan silindirik kama biçiminde alet.

TROKHAİKOS sıf. (lat. *trochaicus*; yun. *trokhaikos*, trokhaios'lardan oluşan). Esk. ölçbil. **1.** Temel hece düzeni trokhaios

olan bir dize, bir ritim için kullanılır. (En sık kullanılmış trokhaikos dizeler, yunancada tetrametros katalektikos, latincede septenarius trochaicus'tur.) **—2.** Heksametrosta, ilk ikinci heceden sonra konan ve böylece bir trokhaios oluşturan durak için kullanılır.

TROKHAİOS a. (lat. *trochaeus;* yun. *trokhaios*). Ed. Bir uzun, bir kısa iki heceden oluşan ve güçlü zamanı uzun hece üzerinde olan bileşik adım.

TROKHUS a. (yun. *trokhos,* tekerlek'ten). Tekerleklikurtlarda, döner aygıtın ağzı çevresinde yer alan ve hem devinmede, hem besin almada rol oynayan kirpik çemberi.

TROKLEA a. (lat. *trochlea;* yun. *trokhilia,* makara'dan). Anat. Gözdeki eğik büyük kasın kıvrılarak dönmesini sağlayan küçük çıkıntı.
—Anat. *Troklea çukuru,* alın kemiğinin yatay kısmında bulunan ve üzerine göz büyük eğik kasının bükülme makarasının yapışmasına yarayan çukur.
—Nöroanat. *Troklea siniri,* alt dördüz tümseklerin altında, beyin sapının arka yüzünden çıkan, dördüncü kafa siniri çifti. (Troklea siniri, büyük eğik kasa dallar vererek gözü devindiren sinirlerden biridir. Gözü yukarı ve içe doğru döndürür.)

TROKMİLER, Anadolu'da, Kızılırmak'ın (antik Halys) D.'sunda, Pontos ve Kappadokia bölgelerinde yaşayan galat kavmi. Strabon bu kavmin önderleri Trokmi'nin adıyla anıldıklarını ve galat boylarının en güçlüsü olduklarını yazar. Üç surla çevrili garnizonları olan Trokmiler'in merkezi Tavion (Büyüknefesköy, Yozgat) önemli bir ticaret merkeziydi. Burada Zeus'un tunçtan çok büyük bir heykeli bulunuyordu.

TROKNADES. Tar. coğ. Anadolu'nun Galatia bölgesinde kent; Eskişehir'in Mahmudiye ilçesine bağlı Kaymazyayla köyünün yerinde ya da yakınında olduğu sanılıyor (burada kentin adının yer aldığı latince ve yunanca yazıtlar ele geçti). Hıristiyanlık döneminde piskoposluk merkeziydi.

TROKODENDRON a. (lat. *trochodendron*). Japonya'da yetişen çalı. (Basit yaprakları sürüngünlerinin tepesinde yalancı halka dizilişlidir. Çiçekleri bütünüyle örtüden yoksun ve çok sayıda erkekorganlıdır. Bu cinsin bir tek türü vardır ve sırf onun için manolyagillere yakın özel bir familya öngörülmüştür.)

TROKOFOR a. (fr. *trochophore*). Zool. *Trokofor larva,* halkalısolucanların topaç biçimindeki yüzücü larvası. (Ağız ve anüslu bir sindirim borusu, devindirici iki kirpik çemberi ve bir tepe kirpik demeti, iki protonefridyumu ve ortaderi şeritlerinden tomurcuklanan bir pigidyum bölgesi vardır. Bunlar erişkin solucanın bölütlü sölomunun temelidir. Yumuşakçaların değişikliğe uğramış trokofor larvasına "örtülü larva" denir). [Eşanl. TROKOSFER.]

TROKONDA. Tar. coğ. Anadolu'nun Phrygia bölgesinde yerleşme; adına Akarçay üzerindeki bir köprünün yazıtında rastlandı. Yeri bilinmiyor.

TROKOSFER sıf. (fr. *trochosphere*). Zool. TROKOFOR'un eşanlamlısı.

TROKOTRON a. (fr. *trochotron; trocho[ide],* teker eğrisi ve *[élec]tron,* elektron'dan). Elektron. Ondalık saymada kullanılan elektron tüpü. (Bir katot, silindirsel bir anot ve katotla anot arasındaki bir halka üzerine dağılmış on elektrottan oluşur. Tüp eksenini izleyen bir manyetik alan uygulanır. Anoda bir gerilim uygulandığında, demetin teker eğrisi biçimindeki yörüngesi, bir elektrottan bir sonrakine atlar.)

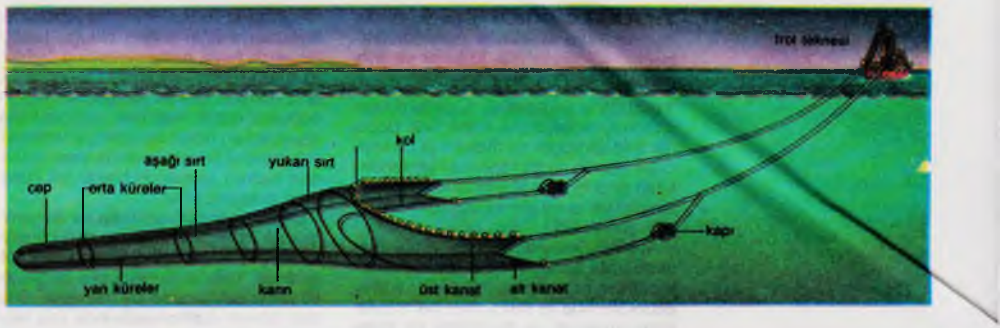
TROKTOLİT a. (fr. *troctolite;* yun. *troktes,* vahşi, yırtıcı'dan). Plajioklazlı ve olivinli gabbro.

TROL a. Balıkç. **1.** SÜRÜTME* AĞI'nın eşanlamlısı. **—2.** *Trol kapısı* → KAPI. ‖ *Trol mataforası,* trol teknesinin güvertesine yerleştirilen ve trol ağının atılıp çekilmesini sağlayan çelik halatlardan birinin geçtiği bir çarka desteklik eden, ters U biçiminde düzenek. (Her tekneye biri önde biri arkada olmak üzere iki trol mataforası yerleştirilir. Trol mataforası, ağın denizden çıkarılmasını ve boşaltılmasını sağlar.) ‖ *Trol teknesi,* bir sürütme ağı ya da ortasu trolü çeken balıkçı teknesi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Ortasu trolü,* ortasulardaki avları (uskumru, ringabalığı, sardalya vb.) yakalamak için kullanılan, sürütme ağından daha geniş ağızlı (düşey durur) ağ. (Ortasu trolünde, özel biçimli, ıraksak kapılar kullanılır ve üst yakaya cam ya da çelik küreler eklenerek ağın daha iyi yüzmesi sağlanır.)
—ANSİKL. Makineli trol tekneleri, günümüzde, hemen bütün ülkelerde yelkenli trol teknelerinin yerini almıştır; çünkü bu gemiler avlanmak için gidilen alanları genişletmekte, uzaklara gitme ve avlanan balığı pazarlama limanına hızla getirme olanağı vermektedir. İngilizler'in yaptığı ilk buharlı trol tekneleri yandan çarklı römorkörlerdi ve 1885'e doğru trol teknesi haline getirilerek kullanılmaya başlandı. İlk buharlı trol teknesi 1890'da Hull'de denize indirildi. İki dünya savaşı arasında iç patlamalı motorlar buharlı gemilerin yerini almaya başladı ve günümüzde bütün balıkçı gemilerinde bunlar kullanılmaktadır. Trol teknelerinin boyu, uyguladıkları avın cinsine bağlı olarak değişir. Örneğin Newfoundland'da morina avlayanların boyu 60-90 m'dir; buna karşılık taze balık pazarlama amacıyla kullanılanların boyu 16 -55 m arasında değişir. Yandan ağ atan trol teknelerinin yerine genellikle ağı arkadan atan (bir eğik düzlem ve ağ atıp çekmeyi kolaylaştıran bir trol amamotrası sayesinde), pupadan toplayan ve atan tekneler kullanılmaya başlanmıştır.

Donduruculu trol tekneleri, avlanan balıkları denizde dondurabilecek biçimde donatılmış gemilerdir ve açık deniz balıkçılığı yapan ülkelerde giderek yaygınlaşmaktadır: dondurulan balıkların tonajı düzenli olarak artmaktadır ve balıkları daha nitelikli saklayabilmek için denizde dondurma işlemi giderek yaygınlaşmaktadır. Donduruculu trol teknelerinden boyu 90 m'yi geçenler, yirmi dört saatte 100 t'dan fazla balığı dondurabilir.

TROLCÜ a. Balıkç. Trol ağıyla avlanan balıkçı.

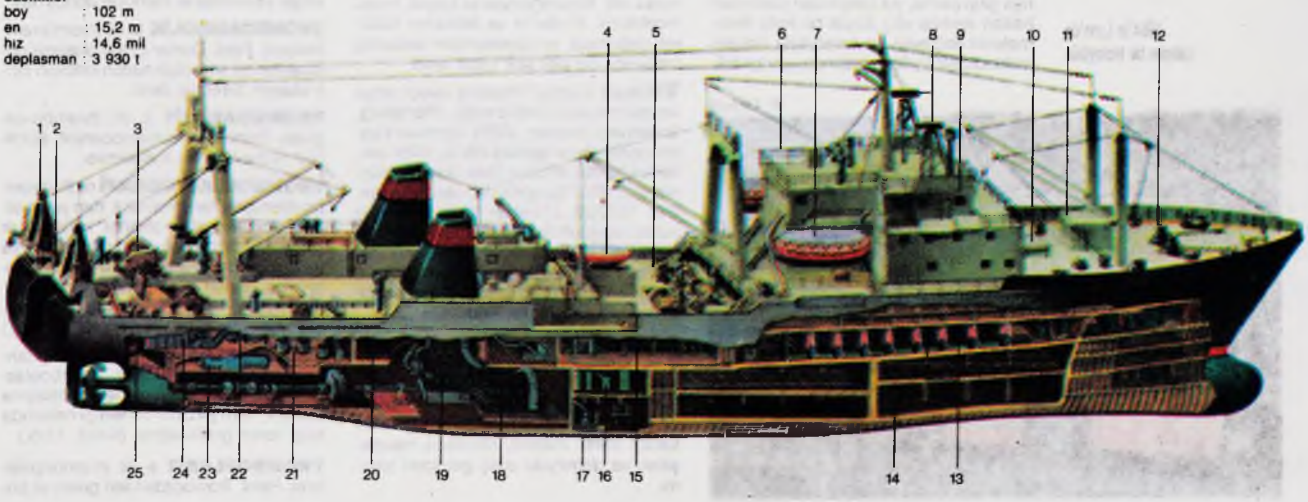
TROLCÜLÜK a. Balıkç. Trolle avlanma.

kapalı ortasu trolünü çeken tekne

özellikler

boy	: 102 m
en	: 15,2 m
hız	: 14,6 mil
deplasman	: 3 930 t

TROL TEKNESİ *Atlantik Super-Tramler*
1. Trol anamotrası; 2. Trolün yedekte çekme sistemi; 3. Vinç;
4. Hizmet sandalı; 5. Yükleme vinci;
6. Av köprüsü; 7. Tahlisiye sandalı; 8. Radarlar;
9. Seyir köprüsü; 10. Yükleme ambarı; 11. Soğutma merkezi;
12. Bocurgat; 13. Kamaralar; 14. Soğuk havalı ambar; 15. Dondurma zinciri;
16. Elektrik tablası; 17. Soğuk hava jeneratörü; 18. Doğru akım jeneratörü;
19. Ana motor; 20. Ambar; 21. Konserve hazırlama yeri;
22. Balık işleme yeri; 23. Balık unu hazırlama sistemi;
24. Balıkları öndondurma yeri; 25. Ağ ambarı.

TROLEANDOMİSİN a. (fr. *troléandomycine*). Eczc. Makrolitler sınıfından antıbiyotik. (Oleandomisin türevidir ve aynı özellikleri taşır.)

TROLEY a. (ing. *trolley*). **1.** Bir tel boyunca hareket eden küçük araba. —**2.** Ucunda, boğazlı küçük bir makara ya da kayıcı bir kontak (frotör) bulunan yönlendirilebilir bir çubuktan oluşan ve havai bir hattan elektrik akımı almayı sağlayan organ. (Bk. *ansikl.* bol.)

—ANSİKL. Troleyler, troleybüslerde (her troleybüste, genellikle frotörlü, ekseninden kaçabilen iki troley vardır), kimi tramvay şebekelerinde ve kimi sanayi demiryollarında (makaralı ya da frotörlü bir troley -kimi kez her gidiş yönü için- bir troley) elektrik akımı alma aygıtları olarak kullanılır. Troleyin alt bölümü, düşey düzlemde yer değiştirmeyi sağlayan bir eklem yardımıyla düşey eksenli bir mil tarafından desteklenir; güçlü yaylar, troleyi doğrultup, akım kablosuna sıkıca temas etmesini sağlar.

TROLEYBÜS a. (ing. *trolley*'den). Herkese açık yolları kullanan, lastik tekerlekli, iki telli bir havai hatta bağlı, elektrikle çalışan taşıt.

—ANSİKL. İlk troleybüs denemesi, 1882'de alman mühendis Schiemann'ın planlarından yararlanan Siemens ve Halske tarafından Berlin'de gerçekleştirildi, ancak sonuç alınamadı; 1900'lü yılların başında Fransa, İtalya ve Orta Avrupa'da ticari amaçlarla troleybüs işletme girişimleri oldu. O dönemde "elektrikli otobüs" adı verilen bu troleybüslerin dolgu lastikleri vardı ve aracın elektriği ikili havai hattın üzerinde ilerleyen ve araca bükülebilir bir kabloyla bağlanan (Lombart-Gérin ve Mercedes Stoll sistemleri) motorlu küçük bir düzenekten sağlanıyordu; aynı dönemde Lyon, Mulhouse ve Frankfurt-am-Main'da, cereyan kollarıyla donatılmış elektrikli otobüsler denendi.

Modern troleybüs ancak 30'lu yıllardan itibaren tam olarak gelişti ve çoğu kez tramvayların yerini aldı. 50'li yılların sonlarından başlayarak da, troleybüs kullanımı dünyanın birçok ülkesinde azalmaya, hatta kalkmaya başladı. Bununla birlikte, troleybüs teknik bakımdan gelişmeye devam etti: birbirine bağlı iki kasadan oluşan, yolcu kapasitesi fazla troleybüsler 1955'te İtalya'da, ardından 1957'de İsviçre'de, bir doğru akım kıyıcısıyla donatılmış troleybüs de 1968'de İsviçre'de hizmete girdi. 70'li yılların sonunda troleybüsler, petrol fiyatının artmasına ve çevre koruma çalışmalarına (gürültüsüz, gazsız) bağlı olarak yeniden ilgi görmeye başladı; yeni troleybüs hatları açıldı.

Uzun bir süredir, kimi hatlarda kullanılan troleybüsler, ya küçük bir elektrojen grupla ya da daha ender olarak, havai hattın bulunmadığı kısa mesafelerde (garaja girip çıkma, yol çalışmaları yüzünden hattan ayrılma vb.) düşük bir hızla ilerlemelerini sağlayan bir bataryayla donatılmaktadır. 80'li yılların başında yeni bir teknik geliştirildi: bu tekniğe göre yapılan troleybüsler trafiğin yoğun olduğu kentiçi ulaşımda havai hattan yararlanır, trafiğin az olduğu çevre hatlarında ise bağımsız, ama normal bir hızla seyrederler. Aracın bağımsız olarak ilerlemesi ya havai hatta seyrederken dolan bir batarya (elektrikli iki kullanımlı troleybüs) ya da klasik bir Diesel motoru sayesinde (yakıtlı ikili kullanımlı troleybüs) olur.

Eskiden var olan şehirdışı ya da şehirlerarası troleybüs hatlarının çoğu bugün kalkmıştır; ancak Ukrayna'nın Kırım bölgesinde Yalta'yı Simferopol'a bağlayan 85 km'lik şehirlerarası bir hat vardır. Bazı eski sovyet cumhuriyetlerinde mal taşıyan troleybüsler de bulunmaktadır.

• *Türkiye'de* ilk troleybüs hattı Ankara'da Ulus-Bakanlıklar arasında açıldı ve ilk troleybüsler bu hatta işletmeye konuldu (1947). İlk troleybüsler, General Electric Company tarafından üretilen, oturarak ve ayakta 150 yolcu taşıyabilen, uzun araçlardı. Ulus-Bakanlıklar hattını öteki hatların açılması izledi ve sonraki yıllarda İtalya'dan alınan troleybüslerle araç sayısı çoğaltıldı. Ankara'da 1979-1981 arası troleybüsler işletmeden kaldırıldı.

İstanbul'da tramvayların kaldırıldığı yıl (1965) birçok hatta troleybüs işletmeye konuldu; hat ve araç sayısı giderek çoğaltıldı. 1970'te İstanbul'da 101 troleybüs yılda 30 400 000 yolcu taşıdı. Kent nüfusunun hızla artması, sık sık meydana gelen elektrik kesintileri yüzünden troleybüslerin yolda kalıp sıkışık kent trafiğini olumsuz yönde etkilemesi nedeniyle 1981'den başlanarak 1982 sonuna kadar tüm hatlar söküldü ve İstanbul'da troleybüs işletmeciliğine son verildi.

İzmir'de ise 1954'te kaldırılan tramvayların yerine uygun hatlarda troleybüs işletmeciliğine başlandı. Ancak bu uygulamaya 1992'nin ilk aylarında son verildi ve troleybüsler hizmet dışı kaldı.

1984'te Lyon'da çalışan bir troleybüs

R. Lanaud

TROLL a. (isveççe sözc.). Dağlarda ya da ormanlarda oturan, yeraltında bile yaşayan ve doğadaki esrarengiz kötü kuvvetlerin simgesi olan iskandinav folklorundaki kötü yürekli ruh. (Troll, insan görünümündedir, ancak burnu aşırı biçimde uzundur ve kimi kez birkaç başı vardır. Boyu, başında köknardan bir taç taşıyan devden sinsi bir cüceye kadar değişir.)

TROLL (Carl), alman coğrafyacı (Gabersee, Bavyera, 1899 - Bonn 1975). Bitkilerin anayurdunu araştıran bir doğabilimci olarak Güney Amerika'da (1925-1929), Doğu ve Güney Afrika'da (1933-34) ve Himalaya'da (1937) yaptığı geziler sırasında, bitki coğrafyası, çevrebilim ve fiziksel coğrafya üzerine yürüttüğü araştırma ve incelemelerle bu konuların bilginlerinden biri olduğunu gösterdi. Nazi döneminde Almanya'dan ayrılarak Zürich'e gitti, daha sonra ülkesine döndü ve 1960'tan 1964'e kadar Uluslararası coğrafya birliği'ne başkanlık etti. Biyocoğrafyadan başka, buzul morfolojisi, Andlar'ın ve Afrika'nın kültürel coğrafyası ve azgelişmişlik sorunları hakkında da pek çok yapıt verdi.

TROLLE (Gustaf Eriksson), isveçli rahip ve devlet adamı (1488'e doğr. - Flensburg, Schleswig-Holstein, 1535). Uppsala başpiskoposluğuna getirildi (1514). Birlik partisi'nin önderi ve Genç Sten Sture'nin düşmanıydı; 1517'de görevden alınmakla birlikte 1520'de, Christian II'nin fethinden sonra, yeniden iktidara geldi. Stockholm "kan banyosu"nu izleyen davaların yargıçlarından biri olduğu için, Gustaf Vasa'nın 1523'teki zaferi üzerine Danimarka'ya sığınmak zorunda kaldı.

TROLLHÄTTAN, İsveç'te (Älvsborg) kent, Göta älv kıyısında, Göteborg'un K.-K.-D.'sunda; 49 300 nüf. 1916'da Trollhättan çağlayanlarının beslediği büyük bir elektrik santralının çevresinde kurulan sanayi kenti: makine, otomobil, havataşıtları ve demiryolu araç gereçleri yapımı.

TROLLOPE (Anthony), ingiliz yazar (Londra 1815 - *ay. y.* 1882). PTT memuruydu, 1885'ten 1867'ye kadar yayımlanmış bir dizi yapıtta (*Barchester Towers*, 1857; *The Last Chronicle of Barset*, 1867) düşsel bir taşranın titizlikle işlenmiş bir betimlemesini yaptı. Bu yapıtlarıyla ingiliz taşra yaşamını anlatan ustalardan biri olarak kabul edilir.

TROLLRYGGEN, Romsdal vadisinin yanı başında yükselen doruk, Orta Norveç'te; 1 745 m 1 200 m yüksekliğindeki granitli kuzey cephesinin, düşeyliği ve sürekli güçlükleri bakımından Avrupa'da başka bir benzeri yoktur. Doğrudan ilk kez, bir fransız dağcılık heyeti (C. Deck, Y. Broussard, J. Brunet, P. Cordier, J. Fréhel) 1967'de bu doruğa tırmandı.

TROMATİSİN a. (fr. *traumaticine*). Eczc. Gütaperkanın kloroformdaki çözeltisi. (Vernik olarak ya da deri hastalıklarında etken madde çözücüsü olarak kullanılır.)

TROMBASTENİ a. (fr. *thrombasthénie*). Hematol. Trombositlerin niteliğinde ve işlevinde değişiklik olmasıyla belirgin yapısal trombopati.

TROMBAY, Hindistan'da (Maharaştra) yer, Bombay'ın kuzey-doğu banliyösünde yerleşme. Nükleer yakıt üretimi ve bu yakıtın yeniden işlenmesi.

TROMBEKTOMİ a.(fr. *thrombectomie*). Cerr. Tıkanmasına neden olan pıhtıyı çıkarmak amacıyla bir damarı açma esasına dayanan cerrahi girişim.

TROMBETAS, Brezilya'da ırmak, Amazon'un kolu (sol kıyıdan), Guyana sınırında doğar; 641 km.

Trombetas, Brezilya'da boksit yatağı, Amazon bölgesinde, *Trombetas* ırmağı kıyılarında.

TROMBETTİ (Alfredo), italyan dilbilimci (Bologna 1866 - Venedik 1929). Bologna'da profesör oldu (1904) ve dünyanın tüm dillerinin ortak bir kökeni olduğunu kanıtlamaya çalıştı: *L'Unità d'origine del linguaggio* (Dilin kökensel birliği, 1905); *Saggi di glottologia generale comparata* (Karşılaştırmalı genel dilbilim denemeleri 1908-1920, 4 cilt), *La lingua etrusca* (Etrüsk dili, 1926).

TROMBİDİDAE a. KOŞARKENEGİLLER familyasının bilimsel adı.

TROMBİDİYOZ a. (fr. *trombidiose*'dan). Kırmızıkurt (*Thrombicula autumnalis*) larvalarının memelilerde ve evcil kuşlarda meydana getirdiği döküntülü kızartılı hastalık. (Bu kurt insanda kızarıklık, kaşıntı ve yanma duygusu yaratır.)

TROMBİN a. (fr. *thrombine*). Hematol. **1.** Kanın pıhtılaşması sırasında fibrinojenin fibrine dönüşmesinde rol oynayan protein parçalayıcı enzim. (Eşanl. FİBRİN MAYASI.) —**2.** *Trombin oluşumu*, protrombinazın etkisiyle protrombinin trombine dönüşmesi.

TROMBOAMBOLİK sıf. (fr. *thrombo-embolique*). Patol. Damar içinde oluşarak dolaşabilen ve amboliye neden olabilen pıhtı oluşum sürecine denir.

TROMBOANJEİT a. (fr. *thrombo-angéite*). Patol. Tıkayıcı tromboanjeit, BUERGER HASTALIĞI'nın eşanlamlısı.

TROMBOELASTOGRAFİ a. (fr. *thrombo-élastographie*). Hematol. Kan ya da sitratlı ve kalsiyumlu plazma kullanılarak sağlanan pıhtı oluşumunu kaydetmeye yarayan genel pıhtı araştırma yöntemi. (İnceleme, Hartert aygıtı denilen bir tromboelastograf içinde yapılır ve elde edilen normal diyagram bir diapazon şeklinde olur.)

TROMBOELASTOGRAM a. (fr. *thrombo-élastogramme*). Fizyol. Tromboelastografi ile elde edilen ve hem pıhtılaşma zamanı, hem pıhtının esnekliği hakkında bilgi veren grafik eğrisi. (Kısalt. T.E.G.)

TROMBOFLEBİT a. (fr. *thrombophlébite*). Patol. Trombozdan ileri gelen ve bü-

tün toplardamarlarda görülebilen flebit.

TROMBOGRAFİ a. (fr. *thrombographie*). Hematol. Kan pıhtılaşmasının incelenmesi.

TROMBOLİZ a. (fr. *thrombolyse*). **1.** Hematol. Kan pıhtısının erimesi. **—2.** Bir kan damarı içindeki tıkacın (pıhtının) erimesini sağlayan tedavi yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ted. Trombolizin esası, pıhtıdaki fibrini, plazmin ile eritmektir. Plazmin bir etkinleştiricinin etkisi altında kandaki plazminojenin dönüşüme uğraması sonucunda ortaya çıkar. Tedavide kullanılan etkinleştiriciler ya streptokinaz (streptokok tarafından üretilen enzim) ya da (insan idrarından elde edilen ve daha iyi dayanılan) ürokinazdır.

Tedavi 2 ila 5 gün boyunca sürekli damar içi perfüzyonlarla gerçekleştirilir. Bazı durumlarda, ilacı pıhtıya ulaştırmak için damar içine bir sonda uygulaması yeğlenir.

Tromboliz, ancak damar tıkanması yeniyse (72 saatten az) ve bazı kontrendikasyonlar yoksa etkili olabilir.

Trombolizin kullanıldığı başlıca yerler kol ve bacaklardaki atardamar tıkanmaları ve akciğer ambolileridir.

TROMBON a. (fr. *trombone;* ital. *trombone;* trompet'ten). Müz. **1.** Çalgıcının, seslerin yüksekliğini ayarlamak için, titreşim halindeki hava borusunu uzatıp kısaltmasını sağlayan bir sürgüsü olan nefesli ve ağızlıklı çalgı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Pistonlu trombon,* sürgünün yerini pistonların aldığı trombon.

—Radyotekn. *Trombon anten,* bir dalga boyu uzunluğunda bir iletkenden oluşan anten; bu iletkenin, merkez bölüme koşut olarak birbirlerine doğru katlanmış çeyrek dalga boyu uzunluğundaki uçları bakışımlı olarak bir besleme hattına bağlanır.

—ANSİKL. Müz. Trombon kulisinin yedi değişik "pozisyon"u, iki sekizliyi aşan bir kromatik ıskalayı olanaklı kılar. Sürgülü trombonların 4 türü vardır: alto trombon (*ut* anahtarı), tenor trombon (*ut* anahtarı), bas trombon (4. *fa* anahtarı) ve tenor trombonun pes oktavından ses veren kontrabas trombon (4. *fa* anahtarı). Sürgü, sürate izin vermez, caz müziğinde *glissando* etkisini elde etmek için kullanılır.

TROMBONCİNO (Bartolomeo), italyan besteci (Verona 1470'e doğr. - 1535'ten sonr.). Uzun süre Mantova'da Gonzaga'lar'ın ve özellikle düşes İsabella'nın hizmetinde çalıştı; karısını öldürdükten sonra Vicenza'ya, ardından Ferrara ve Floransa'ya gitti. Tüm saray şenliklerinde tutulan çok sayıda *frottole* ile ün kazandı. Petrucci bu 4 sesli yapıtları dokuz *frottole* kitabı içinde yayımladı (1504-1508). Francesco Bossinensis, bu yapıtların bazılarını ses ve lavta için tablatura biçiminde aktardı.

TROMBONCU a. Trombon çalan müzisyen.

TROMBOPATİ a. (fr. *thrombopathie*). Hematol. Trombositlerin niteliğindeki bir bozukluğa bağlı, her türlü yapısal, kalıtsal ya da edinsel hastalık. (Trombosit sayısı tamamen normal olduğu halde kanama zamanı uzar.)

TROMBOPENİ a. (fr. *thrombopénie*). TROMBOSİTOPENİ'nin eşanlamlısı.

TROMBOPLASTİN a. (fr. *thromboplastine*). Eşanl. PROTROMBİNAZ.

—Hematol. *Tromboplastin oluşumu,* pıhtılaşmanın (normal olarak 1 dakika 45 saniye sürer), tromboplastin oluşumuyla sonuçlanan birinci evresi.

TROMBOPLASTİNOJEN a. (fr. *thromboplastinogène*). Hematol. Tromboplastin oluşumu için gerekli olan ısılkararsız plazma etmeni. (Hemofilideki kanama eğilimi tromboplastinojen eksikliği ile açıklanabilir.)

TROMBOPLASTİNOJENAZ a. (fr. *thromboplastinogénase*). Hematol. Kandaki trombositlerin erimesi sonucunda ortaya çıkan ve tromboplastinojeni tromboplastine çeviren enzim. (Eşanl. TROMBOSİT ENZİMİ ya da ETMENİ.)

TROMBOPOYEZ a. (fr. *thrombopoïèse*'den). Hematol. Kan trombositlerinin oluşumu. (Eşanl. TROMBOSİTOPOYEZ.)

TROMBOSİT a. (fr. *thrombocyte*). Hematol. **1.** İlikteki megakaryositten türeyen, hafif menekşe rengine boyanabilen, çekirdeksiz, ama sitoplazması bol, azürofil tanecikli küçük (ortalama 2 ila 3 mikron çaplı) kan hücresi. (Eşanl. PULCUK, PLAKET.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Trombosit enzimi* ya da *etmeni,* TROMBOPLASTİNOJENAZ'ın eşanlamlısı ‖ *Trombosit serisi,* bir ana hücreden başlayarak trombosit (kan pulcuğu) oluşumuna kadar geçen değişik hücrelerin tümü. (Bu seride megakaryoblast, megakaryosit ve trombosit yer alır.) ‖ *Trombosit tıkacı,* küçük bir damar yaralanmasından sonra kanamayı durduran ilk hemostaz evresi. (Yara küçükse trombositler topaklanarak yarayı tıkar. Tıkaç normal olarak 5 dakikadan daha kısa bir sürede oluşur.)

—ANSİKL. Hematol. Trombositler normalde 1 mm³ kanda 150 000 ila 400 000 arasında bulunur. Kandaki ortalama yaşam süresi 8 ila 10 gündür. Hemostazda önemli rol oynar (kılcal damar direncinin sağlanması, trombosit tıkacının oluşması, plazma pıhtılaşması ve pıhtı büzüşmesi). Trombositler doku uyuşması antijenleri bakımından zengindirler ve birkaç kez kan naklinden ya da birkaç gebelikten sonra, trombositlere karşı antikorlar gelişebilir.

TROMBOSİTEMİ a. (fr. *thrombocytémie*). TROMBOSİTOZ'un eşanlamlısı.

TROMBOSİTOPENİ a. (fr. *thrombocytopénie*). Hematol. Trombosit sayısının, 1 mm³ kanda 150 000'in altına düşmesi. (Eşanl. TROMBOPENİ.)

TROMBOSİTOZ a. (fr. *thrombocytose*). Hematol. Trombosit sayısının 1 mm³ kanda 450 000'in üstüne çıkması. (Eşanl. HİPERTROMBOSİTOZ, TROMBOSİTEMİ.)

TROMBOSİTOPOYEZ a. (fr. *thrombocytopoïèse*). TROMBOPOYEZ'in eşanlamlısı.

TROMBOTEST a. (fr. *thrombotest*). Hematol. *Owren trombotesti,* K vitaminine bağlı dört pıhtılaşma etmeninin (protrombin [etmen II], prokonvertin [etmen VII], Stuart etmeni [etmen X], kanamayı önleyici B etmeni [etmen IX]) plazmadaki oranını belirleme yöntemi. (K antivitaminiyle pıhtılaşmayı önleyici tedaviler bu etmenlerin sentezini bozduğu için bunlarda yapılacak doz belirlemesi tedavinin etkilerini anlamaya yarar.)

TROMBOZ a. (fr. *thrombose;* yun. *thrombosis,* kanın pıhtılaşması, *thrombun,* pıhtılaştırmak'tan). Patol. Dolaşım sisteminde bir ya da birkaç pıhtı oluşması.

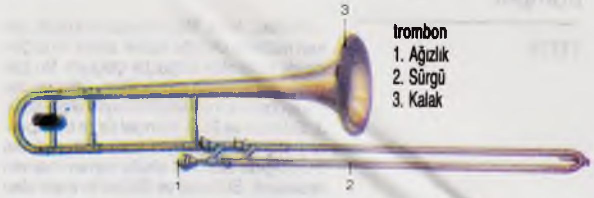
—ANSİKL. Bazı kapakçık hastalıklarında kalp boşlukları içinde trombozlar gelişebilir.

Bununla birlikte tromboz denince genellikle toplardamar trombozları akla gelir. Bir toplardamarda tromboz oluşumu üç mekanizma ile açıklanır: toplardamar çeperinde yerel bozulma, dolaşımda duraklama, biyolojik anomaliler. Bu anomaliler, özellikle trombositlere ve pıhtılaşmada rol oynayan diğer çeşitli maddelere dayanır.

Toplardamar trombozu, şurada ya da burada, flebit şeklinde belirti verir. Klinik teşhis bazen zor olduğu için, tamamlayıcı incelemelere gerek duyulabilir (toplardamar Doppler yöntemi, flebografi, hatta işaretli fibrinojen kullanılan izotop yöntemleri).

Korkulan iki komplikasyon vardır: hemen ortaya çıkan ve yaşamı tehlikeye sokabilen akciğer ambolisi; daha geç beliren ve ağır işlev kusurları bırakabilen flebit sonrası hastalık.

İyileştirici tedavi pıhtılaşmayı önleyici ve bazı durumlarda trombolitik ilaçlara dayanır. Koruyucu tedavi trombosit topaklanmasını önleyen ya da uzun süreli pıhtılaşmayı önleyici ilaçlarla yapılır.

trombon
1. Ağızlık
2. Sürgü
3. Kalak

TROMBUS a. (lat. *thrombus,* yun. *thrombos,* pıhtı'dan). Patol. Bir damarda pıhtılaşan kan kütlesi. (Pıhtılaşma orada olmuşsa bu olguya tromboz, pıhtı dolaşım yoluyla oraya gelmişse amboli denir.)

—Hematol. *Cinsel trombus,* zor bir doğumdan sonra apışarasında ya da leğen boşluğunda ortaya çıkan travmatik kan toplanması.

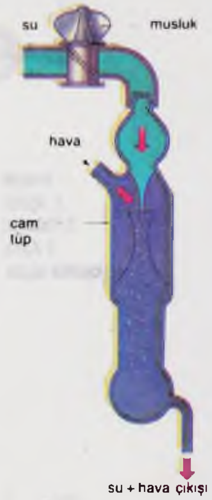
Trommsdorff etkisi, köksel bir polimerleşme sırasında meydana gelen, ortamın akışmazlığının yüksekliğine bağlı olarak uç tepkimelerinin engellenmesiyle kendini gösteren olay. (Buna *pelte* etkisi* de denir.)

TROMP a. (fr. *trompe*). Mim. TONOZ BİNGİ*'nın eşanlamlısı.

—Fiz. *Vakum trompu,* vakum oluşturmaya yarayan hidrolik makine. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Fiz. *Vakum trompu.* Bir kap içinde düşük nitelikli bir vakum oluşturmaya yarar. Alvergniat'ın camdan ya da metalden yapılmış sulu trompu, içinde basınçlı su dolaştırılan ucu aşağı doğru daralan bir ampulden oluşur. Bu su daha sonra, çeperlerine dokunmadan bir huniden geçer ve bir emme etkisi yaratır. Bu bütün, içinde vakum oluşturulmak istenen kapla bağlantılı, yanal boru ağzı olan bir tüp içine yerleştirilir. Bu şekilde elde edilen boşluk tam değildir; artık basınç kullanılan suyun doymuş buhar basıncı düzeyindedir.

Cıvalı tromplar daha ileri bir vakum oluşturur ve basınç ancak birkaç milimetre cıva düzeyinde olduğu zaman kullanılır. Bir kılcal boru içine damla damla cıva düşürülür; düşen her damla bir öncekinden, önünde sürükleyip götürdüğü küçük bir hava kabarcığı ile ayrılmıştır. Böylece hava, cıvanın damla damla düştüğü yerden azar azar atılır.

bir vakum trompunun (sulu) çalışma şeması

TROMP (Maarten Harpertszoon), hollandalı amiral (Brielle 1598 - Ter Heijde 1653). Tümamiraldi (1637), İspanya'ya karşı Gravelines önlerinde kendini gösterdi (Dunkerque ablukası, 1639) ve Dunes açıklarında Oquendo'nun filosunu yendi (21 ekim 1639). İngiltere ile çatışma sırasında Thames'i zorladıysa da (kasım 1652), Ter Heijde önlerinde muzaffer bir çarpışmada öldü (10 ağustos). —Oğlu CORNELIS (Rotterdam 1629 - Amsterdam 1691), tümgeneraldi (1665), orangecı düşüncelerinden dolayı görevden uzaklaştırıldıysa da, daha sonra rütbesi geri verildi (1672). Fransa'ya başarısız bir çıkarma girişiminden (1674) sonra, danimarka donanmasının takviye kuvveti olarak gönderildi, Öland savaşı'nı kazandı (haziran 1676) ve tümamiralliğe getirildi.

Kempfer

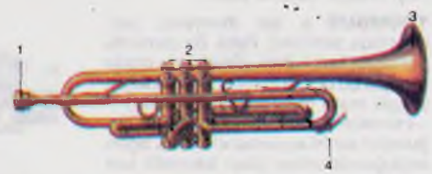
amiral Tromp
Pickenoy tarafından yapılan bir portreden ayrıntı
Alte Pinakothek, Münih

TROMPET a. (fr. *trompette*). Kendi üzerine bükülmüş ve bir kalakla biten silindir biçimindeki bir ses borusundan oluşan, nefesli ve ağızlıklı çalgı. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Trompet biçiminde olan.

—Bayınd. *Trompet kavşak,* bir ana yolla bir tali yol arasında hiçbir kesişme olmadan tüm yönlerde trafik akışını sağlayan kavşak.

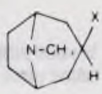
—ANSİKL. Müz. Başlangıçta trompet, askeri müzikte olduğu kadar sanat müziğinde de kullanılan doğal bir çalgıydı. Bu çalgıda, temel sesin armonikleri, üflenen havanın basıncının artırılmasıyla elde edilir. J. S. Bach ve G. F. Händel tiz re trompetini bütün olanaklarıyla kullandılar, çünkü bu çalgıda diatonik ıskala hemen hemen eksiksizdi. Blühmel ve Stölzel'in icadı olan piston*ların benimsenmeye başlamasından sonra bu çalgı 1830'da tam anlamıyla kromatik bir çalgıya dönüştü. XIX. yy.'ın sonlarına doğru senfonik orkestralarda (bandolar) ve oda müziğinde yer aldı, sonra da Şostakoviç (*Konçerto*, 1934) ve Jolivet (*Concertino*, 1948) sayesinde solo çalgı niteliği kazandı.

trompet
1. Ağızlık;
2. Pistonlar;
3. Kalak;
4. Boşaltma supabı.

TROMPETBALIĞI a. Zool. Genellikle sıcak ve ılık denizlerin kıyı kesiminde 25 -600 m derinlikler arasında dibe yakın yaşayan iki kemiklibalık türünün ortak adı. (Bedenleri kısa ve yandan yassı, burunları uzundur. Küçük omurgasızlar ve balıklarla beslenirler. *Macrorhamphosus scolopax*'ın boyu 15 cm'yi, *M. gracilis*'inkiyse 20 cm'yi bulur; trompetbalığıgiller familyası.)

TROMPETBALIĞIGİLLER a. Üyelerinin burnu boru gibi uzun, derisi kemikleşmiş levhalarla donanan kemiklibalıklar familyası. (Çamurlu dipleri severler. Türkiye denizlerinde yaşayan ve trompetbalığı ortak adıyla bilinen iki türü vardır. Bil. a. *Macrorhamphosidae;* denizığnemsiler takımı.)

tropan X = H

TROMPETÇİ a. Trompet çalan müzisyen.

TROMS, Kuzey Norveç'te yönetim bölgesi *(fylke)*; 25 954 km²; 146 609 nüf. (1990). Merkezi *Tromsø*.

TROMSØ, Kuzey Norveç'te liman kenti, Troms yönetim bölgesinin merkezi. *Tromsø fiyordu*'ndaki bir adada; 47 000 nüf. Gözlemevi. Kutup müzesi. Kutup bölgelerinde ekim sorunlarında uzmanlaşmış tarım araştırma enstitüsü. Balıkçılık ve konservecilik. Gemi yapımı. Makine sanayisi. Üniversite.

TRONA a. (fr. *trona;* ar. *natrûn*, tuz sözcüğünün bozulmasından). Miner. Monoklinik sistemde yer alan hidratlı doğal sodyum karbonat.

Trondheim
Nidelv üzerindeki ahşap "Gamle Bybru" köprüsü (XVII. yy.)

Lauros-Giraudon

TRØNDELAG, Orta Norveç'te kısmen çökmüş bölge, Trondheim fiyorduyla Atlas okyanusu'na açılır.

TRONDHEİM, esk. **Nidaros,** Norveç'te liman kenti, Sør-Trøndelag'ın merkezi, Trondheim fiyordu kıyısında; 138 126 nüf. (1991). Kültür (üniversite, müzeler) ve sanayi (tersaneler, metalürji, petrol kuyusu, delme gereçleri, besin ve tekstil sanayileri, hazırgiyim) merkezi. Kentte, XIII. yy.'da gotik üslubunda yeniden yapılmış, sonra onarım görmüş önemli bir katedral vardır (Canterbury "tacı"nda, XII. yy. sonuna ait bu sekizgen planlı yapı örnek alınmıştır; heykeller). Norveç krallığı bilim ve edebiyat, Süsleme sanatları, Müzik tarihi, Folklor vb. müzeleri.

—Tar. 997'de Olav I Tryggvesson tarafından kurulan *Nidaros*, XIV. yy.'a kadar Norveç'in başkentiydi ve 1152'de başpiskoposluk durumuna geldi. Birkaç kez ateşe verilen bu kent, Reform'a kadar ülkenin en etkin merkeziydi. Reform'dan sonra Trondheim adını aldı. Roskilde barışı'nda (1658) İsveç'in eline geçti. Kopenhag antlaşması'yla (1660) Danimarka'ya geri verildi, ardından İsveç kralı Karl XII tarafından geri alındı (1718). 1930-1931 arasında, yeniden Nidaros adını aldı. 9 nisan 1940'ta Almanlar tarafından işgal edilen liman, 14-27 nisan 1940 arasında Müttefikler'in, Namsos ve Åndalsnes'ten başlattıkları askeri girişimlere hedef olduysa da ele geçirilemedi.

TRONDHEİMİT a. (fr. *trondhjémite;* öz. a. *Trondheim*'den). Petrogr. Az miktarda alkali feldspat içeren biyotitli, kuvarslı diyorit.

TRONTO, İtalya'da ırmak, Marche'de, Adriya denizi'ne dökülür; 93 km (havzası 1 200 km²). Gran Sasso'nun eteğinden doğan Tronto'nun çığırının büyük bölümü, dağlar ve tepeler ortasında dar bir vadiden geçer; aşağı çığırı killi ovada büklümler çizer ve Marche'yi Abruzzi'den ayırır. Hidroelektrik tesisler.

TROODHOS, Kıbrıs'ın güney kesiminde dağlık kütle; 1 953 m. Bağcılık. Maden zenginlikleri (krom ve asbest).

TROOST (Cornelis), hollandalı ressam (Amsterdam 1697 - *ay. y.* 1750). Portreleriyle olduğu gibi (*Collegium medicum müfettişleri*, 1724, Amsterdam'daki Rijksmuseum), tiyatro sahnelerini konu alan ve mizah dolu esinliliğiyle kendisini Hogarth'a yaklaştıran yağlıboya ve pastel resimleriyle de (*Gökbilimcilerin kavgası*, Mauritshuis, Lahey) ün kazandı.

TROOSTİT a. (fr. *troostite;* fransız kimyacı L. J. *Troost*'un adından). Metalürj. Hafif suverme işlemi sırasında çeliklerde ortaya çıkan mikrografik bileşen.

—Miner. Magnezyumlu bir willemit olan, magnezyumlu doğal çinko silikat. (Sarı, yeşil ya da pembe renktedir.)

—ANSİKL. Metalürj. Troostit, çelikler orta hızla soğutulduğunda suverme sırasında ortaya çıkar. Austenitin ayrışması sonunda meydana gelen troostit, son derece ince, ışıltılı ferrit (alfa demir) ve sementit (demir karbür) pulcuklarından oluşan bir yığışımdır; mikroskop altında yuvarlak çevreli alanlar şeklinde görünür. Karbür pulcukları ise ancak elektron mikroskopu altında incelenebilir.

■ **TROPAN** a. (fr. *tropane*). Org. kim. Formülü $C_8H_{15}N$ olan ve iskeletine tropinde rastlanan N-metil aza-8 bisiklo (3,2,1) oktan'ın yaygın adı.

TROPANOL a. (fr *tropanol; atropin*'den). Org. kim. Tropandan türeyen $C_8H_{15}NO$ formüllü alkol. (En önemlisi tropindir.)

TROPANON a. (fr. *tropanone*). Org. kim. Tropandan türeyen $C_8H_{13}NO$ formüllü keton.

TROPEN a. (fr. *tropène*). Org. kim. Tropandan türeyen $C_8H_{13}N$ formüllü alken. (En önemlisi tropidindir.)

TROPHAEUM a. (geç lat. sözc; yun. *tropaion, zafer anıtı, trepein*, bozguna uğratmak'tan). **1.** Antik. Yenilen bir düşmanın bir ağaç gövdesi önüne dikilen zırhı. **—2.** Esk. Rom. Bir zaferin anısına dikilen ve düşman tarafından savaş alanında bırakılan eşyaların ya da bunların tasvirlerinin yer aldığı anıt. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Bir zırhla bir kaskın çevresine yerleştirilmiş silahları canlandıran süsleme motifi.

—ANSİKL. Antik. Homeros dönemi Yunanlılar'ında, teke tek bir çarpışmanın galibi, yendiği kişinin eşyalarını bir tanrıya sunabilirdi. Daha sonraları, düşmanın terk ettiği savaş alanında, kurallara uygun biçimde kazanılmış zaferin simgesi olarak, yenilenlerin silahları bir yığın halinde toplanmaya başlandı. Romalılar'da, zırhlar ve silahlar ağaçlara ya da kazıklara asılarak bir çeşit arma oluşturuldu. Daha sonra taştan, mermerden kule biçiminde trophaeumlar yapıldı. La Turbie*'deki roma kalıntıları, Augustus'un alp halklarına boyun eğdirmesinin anısına diktirdiği trophaeumun yıkıntısıdır. Diğer ünlü trophaeumlar arasında, Traianus tarafından Daçya'da Adamklissi*'de ve Saint-Bertrand-de-Comminges'de (Traianus'un yaptırdığı kuşkuludur) diktirilenler sayılabilir. Trophaeum motifi, zafer taklarının kabartmalarında da sıkça süs olarak kullanılmıştır.

TROPHONİOS. Yun. mit. Boiotia'da tanrıların buyruklarını insanlara iletmekle ünlü Lebadeialı kahraman. Agamedes ile birlikte Delphoi'de bir Apollon tapınağı ve birçok önemli yapı inşa ettiği, sonra Agamedes'i öldürdüğü ve ceza olarak da topraktaki bir çatlağa düşerek tanrı buyruklarını iletmeye başladığı sanılır.

TROPİCORİS a. Çok pis kokulu, kızıl bacaklı, gri bedenli böcek cinsi. (Kalkanlıyarımkanatlıgiller familyası.)

TROPİDİN a. (fr. *tropidine*). Org. kim. Tropinden su giderilerek elde edilen ürün. (Tropidin, bir tropendir.)

TROPİDOPHORA a. Madagaskar'da toprakta yaşayan, iri bedenli, öndensolungaçlı yumuşakça cinsi. (*Pomatiasidae* familyası.)

TROPİDOPHORUS a. Güney-doğu Asya'da yaşayan, yarı sucul, küçük bedenli skink. (Bacakları çok gelişmiştir. Larvalar ve kabuklularla beslenir. Skinkgiller familyası.)

TROPİDURUS a. Tropikal Amerika'da karada yaşayan, küçük bedenli iguana cinsi. (Yüzgeçayaklıların ve kuşların dış asalaklarıyla beslenir. İguanagiller familyası.)

TROPİK sıf. (fr. *tropique; tropin*'den). Org. kim. *Tropik asit*, formülü

$$HO—CH_2—CH(C_6H_5)—CO_2H$$

olan fenil-2 hidroksi-3 propanoik asidin yaygın adı; ışığın polarma düzlemini sola döndüren antipotuna hiyosiyaminde, rasemik karışımına atropinde rastlanır.

TROPİKAL sıf. (fr. *tropical*). Coğ. Aşağı ve yukarı dönenceler arasında kalan bölgelere denir. (Tropikal dünyanın gerçek sınırları, astronomi ölçümleriyle belirlenen alanın sınırlarına tam olarak uymaz.)

—Bot. Bütün tropikal kuşakta bulunan (hatta bazen biraz ötelere taşan) türlerin ya da familyaların coğrafi dağılımına denir (palmiyeler, ağaçsı eğreltiler, abanozgiller, *loganiaceae* vb.).

—İklimbil. *Tropikal iklim*, dönenceler arasında kalan bölgelerde görülen en büyük kuşaksal iklim tiplerinden biri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Orm. san. *Tropikal odun*, tropiklerarası bölgelerde, özellikle ekvatoral kuşakta yetişen ağaçlardan elde edilen ticari odun.

—Ormanc. *Tropikal orman*, ekvatoral ve tropikal nemli kuşakta çok yağışlı bölgelerde yetişen orman.

—Tıp. *Tropikal tıp*, tropikal bölgelere özgü hastalıkları inceleyen tıp dalı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İklimbil. *Tropikal iklim*. Tropikal iklim sözkonusu olduğunda belli bir anlaşmazlık gözlenir. Gerçekten de, bu iklimin temel özelliği olan sıcağa, ayırtedici kavram olarak nemlilik de eklenir. İşte görüş ayrılıkları da burada ortaya çıkar. Bazı bilim adamlarına göre tropikal iklimler, dönenceler arasındaki enlemlerde görülen sıcak ve az çok nemli iklimlerdir (gene sıcak ve nemli olan ve tropiklerarası yağış düzeninin görüldüğü muson iklimlerinin kutuplar yönündeki alansal sokuluşu hesaba katılmazsa). Şu halde bu bilim adamlarına göre tropikal iklimler *nemli dönenceler*'i belirtir. Başka bilim adamlarına göre, tropikal iklimler, bundan başka, dönenceler üzerindeki (Sahra-Arabıstan bütünü, Tar çölü, Kalahari, Avustralya çölü vb.) iklimleri de kapsar. Meteoroloji kitaplarında yarıtropikal antisiklonlar terimiyle belirtilen antisiklonlarla sıcak çöller arasındaki bağlantı olgusunu göz önünde tutan bilim adamlarının çölsü yarıtropikal iklimler adını verdikleri de işte bu iklimlerdir. Tropikal iklimi bölümlere ayırmak yerinde olur. Burada tropikal iklimlerin, hem dönenceler (tropikler) boyunca sıralanan kurak iklimleri, hem de dönencelerin arasındaki nemli iklimleri kapsadığı kabul edilmiştir. Bu nedenle, yüksek yarıtropikal basınçlarla birlikte görülen sıcak ve çölsü iklimleri belirtmek için *kurak tropikler*, dönenceler arasında uzanan sıcak ve nemli iklimleri belirtmek içinse *nemli tropikler* terimi kullanılmıştır.

Yarıtropikal ve tropiklerarası atmosfer dolanımının başlıca öğeleri bu düzenleri açıklar. Yüksek kesimlerde kutupsal ve her iki yarıkürenin yarıtropikal jet akımları ve kutupsal cephe alçak basınçlarının kütle halinde doğuya kaymasıyla kendini gösteren tropikdışı batı hava akımı, hiç değilse büyük ölçüde, yarıtropikal antisiklonların bulunduğu enlemlerde ortadan kalkar. Yarıtropikal antisiklonlar, gerçekte, kutupsal kenarlarındaki batı hava akımlarıyla ekvatoral kenarlarındaki doğu akımları (tropiklerarası) arasındaki geçişi sağlar. Havanın alçalma hareketine bağlı olan bu yüksek basınçların yayılması, kuraklığa ve bulutlanmayla (yarıtropikal antisiklonlar, genellikle, bulut örtülerinin bulunmaması ya da az olması ile kendini gösterir) engellenemeyen şiddetli bir güneş ışımasına yol açar. Kurak tropiklerin hem sıcak, hem yağışsız, hem de güneşli yöreler olmasının nedeni budur. Öte yandan, yarıtropikal antisiklonlar süreklilik göstermez; öyle ki, yarıtropikal antisiklon hücreleri arasındaki barometrik boğazlar, hem kuzey -güney arasında değişimlere, hem de dönencedışı kökenli hava kütlelerinin dönencelerarası enlemleri etkilemesine olanak verir. Başlıca özelliği alizeler olan doğu akımı da bu yarıtropikal antisiklonların ekvator kenarında gerçekleşir. Kuzey yarıküre'de K.-D.'dan G.-B.'ya, Güney yarıküre' de G.-D.'dan K.-B.'ya esen alizeler, dönencelerarası ıraksamanın gerçekleştiği yörelere (ya da meteoroloji ekvatora) doğru, yani alçak basınç eğilimli bir kuşak boyunca birbirleriyle karşılaşırlar. Kaynaklandıkları antisiklonların okyanus ya da kara kökenli olması, denize ya da karalara doğru yakınsamalarına göre, alizeler farklı özellikler gösterirler. İşte bu nedenle, Büyük Sahra antisiklonu kökenli olan ve Gine körfezine doğru esen harmattan gibi kara alizeleri kuru olur; buna karşılık Asor antisiklonundan kaynaklanan alizeyse Antiller'e ulaştığında nemlidir. Başka yerlerde esen yarıküresel alizeler (ister musona dönüşmüş, ister dönüşmemiş olsunlar), karşılaşmalarının denizlerin ya da karaların üzerinde gerçekleşmesine bağlı olarak farklı dönencelerarası yakınsama tipi sergilerler: deniz üzerinde karşılaşma genellikle çizgiseldir; oysa karalar üzerindekiler daha karmaşık olur ve birçok enleme yayılır. Farklı karşılaşma tipleri uydu resimleri üzerinde bulutların konumu sayesinde kolayca gözlenir. Yine, iki yarıtropikal antisiklon dizisi arasındaki kuşaksal atmosfer dolaşımı ikiye ayrılarak bir bölümünün alizelere, diğer bölümüyse dönencelerarası yakınsamaya katıldığı görülür. Nemli dönenceler bu bölünmeye göre düzenlenir. Bunun sonucunda, alizelerin ya da dönencelerarası yakınsama etkisinin ağır bastığı iklimler ortaya çıkar. Alizelerin ağır bastığı iklimde, yağmurlu mevsimlerle kurak mevsimler birbirini izler; kış kuraklığı hem bu mevsimde ekvatora doğru gerileyen yarıtropikal yüksek basınçların hem de alçalma nedeni ile kuru olan alizelerle uyum içindedir; yaz yağışları ise alizelerin kalınlaşmasına, artan nemlerine ve içlerinde tedirginlikler bulunmasına, doğu dalgalarına, tropikal siklonlara, sağnaklara vb. bağlıdır. Bu sonuncu durumda, kurak mevsim bütünüyle ortadan kalkmamakla birlikte, yağışlar yıl boyunca daha dengeli dağılır. Dar anlamda tropikal iklim terimi alize iklimini, ekvator iklimi terimiyse ekvator alçak basınçlarının genellikle görüldüğü iklimi (bu tür iklimlerde, alizelerin yakınsaması güçlü bir yükselme hareketi sonucunda cumulonimbus'ların oluşmasına ve önemli yağışlara neden olur) belirtir.

Bu büyük kuşaksal şema, sıcak ve çöl iklimlerini, yazları yağışlı sıcak iklimleri ve yağışların yılın büyük bölümüne yayıldığı sıcak iklimleri birbirinden ayırma olanağı verir. Ayrıca bunlara, muson iklimlerini ya da, en azından, mevsimlik yağış almaşması (yaz yağışları) devamlı sıcakla (çünkü tropikal bölge dışındaki enlemlerde bulunan, daha serin ve gene muson mekanizmasına bağlı iklimler de vardır) birlikte görülen muson iklimine bağlı bölgeleri de eklemek gerekir. Muson iklimleri, bir ölçüde, kuşaksal şemadaki bir değişikliğin sonucudur. Bu değişiklik almaşık olarak ısınan, soğuyan kara ve okyanus kütleleri arasındaki hava akımlarının sonucudur. Rüzgâr yönlerinde görülen almaşma (kış musonu karadan denize, yaz musonu denizden karaya doğru eser), kuşaksal değil, meridyen doğrultusunda bir akımdır. Bu nedenle muson kavramı yazın gerçekleşen hava akımları için daha uygundur, çünkü bu, rüzgârları alan karaların aynı zamanda yağış da aldığı mevsimdir; sözkonusu muson, ekvatoru aşan kış yarıküresi alizesinden başka bir şey değildir. Muson iklimleri, alizelerde görülene benzer koşulların (yağışlı ve kurak mevsim almaşmalarıyla), dönencelere kadar yayılmasına yol açar. Güney ve Güney-doğu Asya bu düzenin en iyi örneklerini verir. Kuşkusuz dünyanın yarıtropikal ve tropiklerarası alanlarında yüksek engebelerin bulunması özel iklim koşulları yaratmaktadır.

Beş büyük tropikal iklim tipi ayırt edilebilir: sıcak çöl iklimleri, tropikal alize iklimleri, tropikal muson iklimleri, ekvator iklimleri, tropikal dağ iklimleri (bunlardan yalnızca nemli tropikal iklimler ele alınacaktır). Bununla birlikte, temel tipler arasında gerçekleşen geçiş iklimlerinin çok önemli olduğunu, nemli tropikal iklimlerde bile bölgesel coğrafi etkenlerin sıcak ve kurak iklimler (Nordeste, Brezilya) yaratabileceğini unutmamak gerekir.

Kurak tropikal iklimlerde (ister yarıtropikal, ister tropiklerarası olsunlar; tropiklerarası olanlar bölgesel coğrafi etkenlere bağlı olur) kuraklık süreklidir. İn Salah'ta (27° K. enlemi), en "nemli" ayda 5,1 mm yağış kaydedilir (yıllık toplamsa 15,2 mm'dir). Sıcaklık güneş ışınlarının şiddetine (İn Salah'ta: yıllık ortalama 25 °C; temmuz 36,7 °C), bu ise havanın açıklığına bağlıdır.

Tropikal (alize ya da muson) iklimlerde genellikle yılda 1-2 m yağış görülür. Bununla birlikte toplam yıllık yağışı bu değerin çok altında ya da çok üstünde olan yerler de vardır: Saint-Louis'de (Senegal) yılda 423 mm (çok kurak 8 ay); Conakry' de ise yaklaşık 4 300 mm (az yağışlı geçen beş ay; yalnızca temmuzda 1 300 mm yağış); bu ikisi arasında, Bombay: 1 808 mm (gerçekten kurak 7 ay, çok yağışlı 4 ay, temmuzda 617 mm.)

Sıcak ekvator iklimleri de öncekiler gibidir, ama daha yeknesaktır; çok daha bol yağış alır ve yağışlar yıla daha dengeli yayılır. Genelde iki bol yağışlı dönemi vardır: oysa tropikal iklimlerde yalnızca bir yağışlı döneme rastlanır (gerçi Büyük Antiller'de de iki yağışlı dönem görülür, ama bunun çok daha başka özel nedenleri vardır). Yaklaşık 5° K. enlemindeki Cayenne'de (3 210 mm yağış) ocak ve mayıs bol yağışlı geçer. Ekvator bölgesindeki Singapur'da (2 413 mm) yağışlar hiçbir ayda 100 mm'nin altına düşmez. Böylesine bol yağışlar, sıcak, nemli ve kararsız hava kütlelerinin sıklığıyla ve tropiklerarası yakınsamaların geçişleriyle (bunlardan "muson cephesi" özel bir durumdur; çünkü muson iklimi Endonezya gibi çok alçak enlemlerde görülebilir) açıklanabilir.

Tropikal dağ iklimlerinde, yağışları arografik etkenlerin az ya da çok önemli rol oynaması belirler. Martiniques'te, 600 m yükseltide, Carbet volkanik kütlelerinin ortasında yağış 5 m dolayındadır; Pelee dağının rüzgâra açık yüzlerinde (en az 1 400 m yükseklikten başlayarak) yaklaşık 8 m'yi aşar. Sıcaklıklar yükselti arttıkça hissedilir biçimde düşer ve özel iklim katları oluşturur: kar ve buz (Venezuela'da Merida Andları'ndaki Bolivar doruğu, Kilimancaro vb.). Tropiklerarası çevre yalnızca yağışlarının bolluğuyla değil, alçak enlemlere özgü bir ısı düzeniyle (mevsimler arasındaki ısı farkının az, gece gündüz arası ısı farkının bundan çok olması) de dikkati çeker.

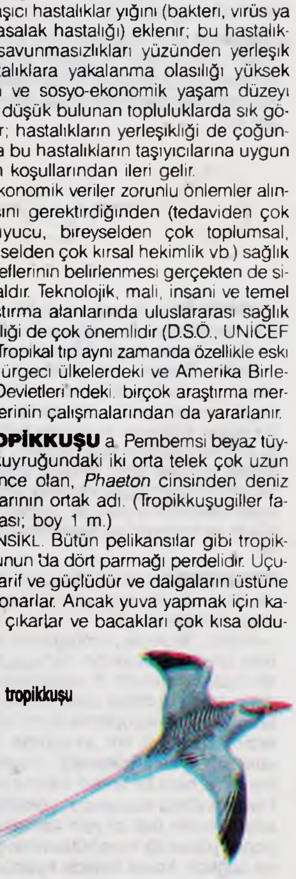
Bütünü ile tropikal iklimler arasındaki ufak tefek farklılıklar, gerçekte, sıcaklığa bağlıdır. Sıcaklık farklılıklarıysa yağış koşullarının (toplam olarak ya da mevsimlere dağılışıyla) sonucudur.

—Tıp. *Tropikal tıp*. Tropikal bölgelerde, her yerde görülen hastalıklara bir de ciddi bir bulaşıcı hastalıklar yığını (bakteri, virüs ya da asalak hastalığı) eklenir; bu hastalıklar savunmasızlıkları yüzünden yerleşik hastalıklara yakalanma olasılığı yüksek olan ve sosyo-ekonomik yaşam düzeyi çok düşük bulunan topluluklarda sık görülür; hastalıkların yerleşikliği de çoğunlukla bu hastalıkların taşıyıcılarına uygun iklim koşullarından ileri gelir.

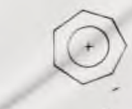
Ekonomik veriler zorunlu önlemler alınmasını gerektirdiğinden (tedaviden çok koruyucu, bireyselden çok toplumsal, kentselden çok kırsal hekimlik vb.) sağlık hedeflerinin belirlenmesi gerçekten de siyasaldır. Teknolojik, mali, insani ve temel araştırma alanlarında uluslararası sağlık işbirliği de çok önemlidir (D.S.Ö., UNICEF ...). Tropikal tıp aynı zamanda özellikle eski sömürgeci ülkelerdeki ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki birçok araştırma merkezlerinin çalışmalarından da yararlanır.

TROPİKKUŞU a. Pembemsi beyaz tüylü, kuyruğundaki iki orta telek çok uzun ve ince olan, *Phaeton* cinsinden deniz kuşlarının ortak adı. (Tropikkuşugiller familyası; boy 1 m.)

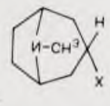
—ANSİKL. Bütün pelikansılar gibi tropikkuşunun da dört parmağı perdelidir. Uçuşu zarif ve güçlüdür ve dalgaların üstüne az konarlar. Ancak yuva yapmak için karaya çıkarlar ve bacakları çok kısa oldu-

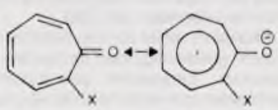
tropikkuşu

tropilyum katyonu

tropin X=OH

tropolon X = OH
tropon X = H

ğundan güçlükle ve garip biçimde yürür-ler. Yalıyarlarda yuva yapar, tek yumurta-nın üzerinde 6 hafta süreyle kuluçkaya ya-tarlar. Tropikkuşları suya dalarak yakala-dıkları balıklarla ve kalamarlarla beslenir-lir. Hepsi de tropikal denizlerde yaşayan üç türü bilinmektedir.

TROPİLİDEN a. (fr. *tropilidène*). Org. kim. SİKLOHEPTATRİEN'in eşanlamlısı.

TROPİLYUM a. (fr. *tropylium*'dan). Org. kim. Formülü C_7H_7 olan, bir hidrür iyonu-nun koparılması sonucu tropilidenden el-de edilen sikloheptatrienil katyonun yay-gın adı. (Halkalı iskeletinin 7 karbon ato-mu üzerinde yöresizleşmiş 6 elektron ta-şıdığı için aromatik bir özellik gösterir.)

TROPİN a. (fr. *tropine*). Org. kim. Formü-lü $C_8H_{15}NO$ olan, atropin ile hiyosiyami-nin hidrolizi sonunda elde edilen N-metil bisiklo (3,2,1) oktanol-3'ün yaygın adı.

TROPİTES a. Alpler'de Üst Trias döne-mi katmanlarında fosilleri yaygın bulunan ammonit cinsi. (Işınsal kaburgalar ve ba-sık sargılı topuzcuklarla bezeli kavkısında çok yalın bir birleşme çizgisi vardır. *Tropi-tidae* familyasının örnek tipi.)

TROPOFİL sıf. (fr. *tropophile*). Biyocoğ. Kurak mevsimde yaprakları döküldüğü için görünümü değişen tropikal orman oluşumları için kullanılır.

TROPOKOLAJEN a. (fr. *tropocolla-gène*). Dokubil. Fibroblast tarafından sen-tezlenen molekül. (Hücre yüzeyine salıve-rilen tropokolajen molekülleri, prekolajen liflerini oluşturmak üzere polimerleşirler.)

TROPOLON a. (fr. *tropolone*). Org. kim. **1.** Formülü $C_7H_6O_2$ olan, aromatik bir özellik gösteren, iskeletine kolşisin gibi ki-mi doğal ürünlerde rastlanan hidroksi-2 sikloheptatrien-2,4,6 on'un yaygın adı. **—2.** Bu bileşiğin türevlerine verilen genel ad.

TROPOMİYOZİN a. (fr. *tropomyosine*). Nörobiyol. Diğer kas proteinlerine (aktin ve troponin) desteklik eden ince lifçikler-de kas hücrelerinin içinde bulunan, 40 mm uzunluğunda lifsi molekül.

TROPON a. (fr. *tropone*). Org. kim. For-mülü C_7H_6O olan, aromatik bir özellik gösteren ve bir tropilyum oksidi olarak ka-bul edilen sikloheptatrien-2,4,6 on'un yay-gın adı.

TROPONİN a. (fr. *troponine*). Nörobiyol. Kas hücrelerinde ince lifçiklerde bulunan ve üç birimden oluşan küresel molekül.
—ANSİKL. Troponin, ince lifçiklerde aralıklı olarak yer alır. Üç alt-biriminden biri akti-ne, biri tropomiyozine, biri de kalsiyuma ilgi duyar. Kalsiyum troponine bağlandı-ğı zaman, troponin şekil değiştirir ve ak-tindeki tepkisel sitleri serbest bırakır, bu da aktinin miyozine yapışmasını sağlar ve kasın kasılmasına yol açar. Demek ki kal-siyum ve troponin kas kasılmasını denet-ler.

TROPOPOZ a. (fr. *tropopause*). Meteo-rol. Troposfer ile stratosfer arasında yer alan atmosfer bölgesi.
—ANSİKL. Tropopoz, sondajlarının ısıl eğ-rileri üzerinde, sıcaklığın her yüz metre-de düzenli olarak 0,6 °C azalmasının dur-duğu noktada ortaya çıkar. Tropopoz or-talama olarak, kutuplarda 6 km, 50° en-lemine doğru 11 km, ekvatorda 17 km yükselir. Ancak yüksekliği mevsimden mevsime, hatta bir andan ötekine değişir. Hava ısındıkça tropopozun yüksekliği de artar. O halde, belli bir yerin üzerindeki tro-popoz yüksekliği hava kütlelerinin geçişi-ne bağlıdır. Ancak havada tropopoz ne-den soğuk havadakinden daha yüksek-tir? Büyük bir olasılıkla, sıcak havada da-ha güçlü olan konveksiyon hareketleri, adiyabatik genleşme etkisiyle meydana gelen yükselmelere denk düşen bir sıcak-lık azalmasına yol açarak 13, 15 ya da 17 km yüksekliğe dek yayılmaktadır. Buna karşılık, kararlı soğuk hava içinde meyda-na gelen yükselmeler 6 ile 10 km'yi aşmaz ve yükseltiyle sıcaklık azalması bu düzey-lerde durur.

TROPOS a. (lat. *tropus;* yun. *tropos,* bi-çim, tarz, ezgi'den). Yunan müziğinde sis-temin yer aldığı yükseklik. (Troposlar, ör-nekseme yoluyla ıskalalardan [armoniler] aldıkları Dor, Phrygia vb. gibi adlar taşır-lardı.)

TROPOSFER a. (fr. *troposphère*). Me-teorol. Yerkürenin yüzeyinden tropopoza kadar yayılan en alçak atmosfer katmanı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Denizbil. *Okyanus troposferi,* oldukça sıcak, düşey sıcaklık gradyanı güçlü, ge-nellikle çok tuzlu, etkin bir su dolaşımının bulunduğu yüzeysel su tabakası. (Orta ve alçak enlemlerde yer alan okyanus tro-posferi, genellikle, Arktika ve Antarktika su kütleleri arasındaki cephelerle [yakınsa-malar] sınırlanır. Ortalama kalınlığı birkaç hektometredir [40° K. enlemine doğru en çok 1 km kadardır].)
—ANSİKL. Yer troposferi üç temel özelliğiy-le atmosferin öteki bölgelerinden ayrılır: 1. burası, düşey ve yatay hareketlerle sü-rekli çalkalanan en düzensiz katmandır. Düşey türbülans, yerkürenin yüzeyine ya-kınlıktan kaynaklanır ve bir yandan meka-nik yükselmelere (sürtünme nedeniyle), öbür yandan da ısıl yükselmelere (karar-sız ve termokonveksiyon nedeniyle) yol açar; 2. karışıklık katmanın tüm kalınlığı boyunca, bileşime görece bir değişmez-lik sağlar; bu değişmezlik stratosfer ve iyo-nosferdekinden çok daha büyüktür. Tro-posferde tüm atmosfer kütlesinin dörtte üçü, asıltı halindeki tüm katı cisimler ve at-mosferdeki bütün su (katı, sıvı ve gaz ha-linde) bulunur; 3. sıcaklık yükseltiyle birlik-te düzenli olarak azalır (ortalama olarak her 100 m'de 0,6 °C). Bu, düşey hareketlerin bir başka sonucudur. Gerçekten de, yük-selen hava adiyabatik genleşme nedeniyle soğur, buna karşılık, alçalan havaysa ısınır. Böylece, kuru hava ile nemli havanın karış-ması, kuru havanın adiyabatik gradyanı (100 m'de 1 °C) ile nemli havanın psödoadiya-batik gradyanı (100 m'de 0,6 °C) arasında yer alan düşey bir gradyan oluşturur.

Troppau kongresi, 20 ekim - 30 ara-lık 1820 tarihleri arasında Silezya'da Trop-pau kentinde (bugün Opava) toplanan kongre. İtalya'da devrimci kıpırdanmalar-dan kaygılanan Metternich, Rusya ve Avusturya hükümdarlarını, Prusya veliaht prensini, ingiliz ve fransız büyükelçileriy-le birlikte bir araya getirdi. Çar tarafından desteklenen Metternich, İngiliz ve Fransız-lar'ın muhalefetine rağmen, Kutsal İttifak'ın diplomatik ve askeri müdahale ilkesini kabul ettirdi.

TROS. Yun. mit. Truva'yı kuran ve kente adını veren kahraman, Erikhthonios'un oğlu ve Dardanos'un torunu.

TROSLY-BREUİL, Fransa'da (Oise) ko-mün, Aisne kıyısında, Compiègne'in D.'sunda; 1 972 nüf. Kimya sanayisi.

TROSSACHS, İskoçya'da turizm bölge-si, Highlands'ta, Glasgow'un K.'inde. Kat-rine Loch'u çevresinde.

TROTİNET a. (fr. *trottinette; trottiner,* kı-sa adımlarla yürümek'ten). Çocukların bir ayakla üzerine binip, öbür ayakla yeri te-perek yol aldıkları, yön saptamaya yara-yan bir kolla iki tekerlek üzerine oturtulan bir tahtadan oluşan oyuncak.

TROTÖR a. (fr. *trotteur*). Binc. Süratliyle yapılan araba yarışlarında kullanılan en uygun at tipi.

TROTSKİY → TROÇKİ.

TROTTİ (Giovan Battista), **il Malosso** denir, italyan ressam (Cremona 1555 - Parma 1619). Cremona'daki Campiler' in yanı sıra Emilia kültüründen de etkile-nip büyük sunak tablolarında tumturaklı bir üslup geliştirdi (*Vaftizci Yahya peygam-berin başının kesilmesi,* Cremona müze-si).

TROTUS, Romanya'da ırmak, Bistriţa' nın kolu, Comăneşti ve Moineşti petrol ve linyit havzasını akaçlar, Boğdan Karpatla-rı'nın doğu yamacında.

TROTZİG (Birgitta), isveçli kadın yazar (Göteborg 1929). Kafasını tanrısal lanete takmıştı, katolikliği seçti, büyüleyici bir ger-çekçilikle kaleme alınmış romanlarında (*le Destitué* [fr. çev.], 1957; *l'Accusation* [fr. çev.], 1966; *la Maladie* [fr. çev.], 1972) ve öykülerinde (*Barbara ve les Vivants et les Morts* ve *la Reine* [fr. çev.], 1964; *Récits* [fr. çev.], 1977) insanların acıları ve varlık-ların iletişimsizliği karşısındaki umutsuzlu-ğunu haykırdı.

TROUBADOUR a. (fr. sözc.). Fransa'da XII. ve XIII. yy.'larda, oc dillerinden birin-de yapıtlar veren lirik şair.

TROUSSEAU (Armand), fransız hekim (Tours 1801 - Paris 1867). Bretonneau'nun yanında yetişti. Paris'te tedavi kürsüsün-de (1839), daha sonra tıbbi klinik kürsü-sünde (1852) profesör olarak bulundu. *Traité de thérapeutique* (Tedavi bilgileri) ve üç ciltlik *Clinique médicale de l'Hôtel -Dieu* (Pidoux'yla birlikte) [Hôtel-Dieu tıp kliniği] adlı kitapları yayımladı.

Trousseau belirtisi. Tıp. Kol ve bacak-ların başlıca sinirlerinin ve başlıca damar-larının sıkıştırılmasıyla sağlanan kasılma. Tetaninin erken belirtilerinden biridir.

Trousseau çizgisi. Tıp. Tırnakla ya da künt bir uçla çizildiğinde deri üzerinde or-taya çıkan sürekli kırmızı çizgi. Trousseau bunu menenjitin özgün belirtisi sayıyordu. Aslında birçok hastalıkta görülebilen bir deri belirtisidir.

Trouton yasası, ingiliz F. T. *Trouton* ta-rafından ortaya konan ve molar kütlelerin yaklaşık olarak belirlenmesini sağlayan yasa: arı bir cismin molar kütlesinin (M), gizli buharlaşma ısısıyla (L) çarpımı, mut-lak kaynama sıcaklığıyla (T) doğru oran-tılıdır: bu da yaklaşık olarak $ML/T = 20$ bağıntısıyla bulunur.

TROTUAR → KALDIRIM.

TROUVÈRE a. (fr. *trouvère,* şiir yazmak, yaratmak anlamında geç. lat. *tropare*' den). XII. ve XIII. yy. Fransası'nda oïl di-linde yapıtlar veren lirik şair.

TROUVİLLE-SUR-MER, Fransa'da (Calvados) kanton merkezi, Touques ır-mağı ağzında; 5 645 nüf. (1992). Sayfiye yeri. Kumarhane. Deniz tedavisi.

Trovatore *(il),* Verdi'nin 4 perdelik ope-rası. S. Cammarano'nun, A. García Guti-érrez'in bir dramından yola çıkarak yaz-dığı librettosunu L. E. Bardare tamamla-dı (Roma, 1853). Verdi, akıldışı ve kahra-manlık dolu ispanyol romantizminin kusur-suz bir örneği olan bu metinden, karak-ter betimlemelerinin her şeyden önce şar-kılara, coşkulu ezgilere ve dramatik etki-lere dayandığı bir partisyon çıkardı. Azu-cena'nın çingene tipi, opera tarihinde ilk kez görülen, büyük bir mezzo-soprano ro-lüdür. IV. perdedeki *miserere* ünlüdür.

TROWBRİDGE, Büyük Britanya'da kent, Wiltshire'ın merkezi, Bath'ın G.-D.' sunda; 19 200 nüf. Dikey üslupta kilise. Tekstil.

TROX a. Larvası kıllar ve tüylerle besle-nen, hemen her yerde bulunan bokböce-ği cinsi. (*Trogidae* familyası.)

TROY a. (*troy-weight*'ın kısaltması). Ölç-bil. Değerli madenler ve taşlar için kulla-nılan ingiliz ağırlık sistemi; bu sistemde 1 *pound-troy* (373 g) yalnız 12 *ounce* (*a-voirdupois* sistemindeyse 16 *ounce*) ve bir

ounce 480 *grain* (437,5 yerine) değerindedir. (Eşanl. TIROY-WEIGHT.)

TROYAN → TURYAN.

TROYA → TRUVA.

TROYAT (Lev TARASOV, **Henri** — denir), rus asıllı fransız yazar (Moskova 1911). Yazmaya, taşra yaşamının hoşgörüsüz bir betimlemesi olan *Aldatan ışık* (1935) ve 1938'de Goncourt ödülü'nü kazanan *Yeşil sinek* (l'Araigne) ile başladı, sonra Rusya tarihinden esinlendiği romanlar yazdı (*Tant que la terre durera*, 1947; *le Sac et la Cendre*, 1948; *Etrangers sur la terre*, 1950; *Marie Karpovna*, 1984). Diğer çevrimlerinde de ailelerin yaşamını romanlaştırdı: *les Semailles et les Moissons* (1953-1956), *la Lumière des justes* (1959-1962) ve *les Eygletière* (1965-1967); arada, bu türden uzaklaşarak *Viou* (1980) ya da *le Pain de l'étranger* (1982), *La Dérision* (1983), *Les bruits solitaires du cœur* (1985); *La Gouvernante française* (1989), *Aliocha* (1991) gibi romanlar yazdı. Birçok yaşamöyküsü de vardır (*Tolstoi*, 1965; *Catherine la Grande*, 1977; *Pierre le Grand*, 1979; *İvan le Terrible*, 1982; *Tourgeniev*, 1985; *Gorki*, 1986; *Flaubert*, 1988; *Maupassant*, 1989 vb.).

TROYES, Fransa'da *département* (Aube) merkezi, Champagne'da, Sen ırmağı kıyısında; 60 755 nüf. (1992). Yönetim, ticaret ve sanayi (özellikle tuhafiye, makine sanayileri, kauçuk) merkezi. Kent, nüfusu 125 000'i aşan bir yerleşme alanının çekirdeğini oluşturur.

—Tar. *Augustobona* adıyla romalı Tricasses halkına başkentlik eden Troyes, X. yy.'da Troyes kontlarının, daha sonra Champagne kontlarının başkenti durumuna geldi. XII.-XIV. yy.'lar arasında, tekstil sanayisinin gelişmesine yol açan fuarlar sayesinde büyük bir refah kazandı. Troyes antlaşması'yla (1420) yoksun bırakıldığı kenti Charles VII, 1429'da ele geçirdi. XVI. yy.'da birçok zanaatçı Reform'u benimsedi ve kent, Nantes fermanı'nın yürürlükten kaldırılmasından (1685) büyük bir zarar gördü.

Troyes
Yesse ağacı (1510'a doğr.)
Sainte-Madeleine kilisesi koroyerinin ana eksen üzerindeki capellasını süsleyen vitray

Lauros-Giraudon

—Güz. sant. Ste-Madeleine kilisesi (XII.-XVI. yy.; XVI. yy.'dan kalma kabartmalı jübe), katedral (ışınlı gotiğin ortaya çıkışında önemli bir aşama olan, XIII. yy.'ın ilk yarısından kalma koroyeri; Chambiges ailesinden ustaların gerçekleştirdiği cephe, 1506-1544), St-Urbain kilisesi (yapımına 1262'de başlandı; tümüyle vitraylarla kaplı iki katlı koroyeri, XIV. yy. fransız gotik sanatının habercisi olan bir üslup arılığı ortaya koyar). Troyes heykel (italyan D. Del Barbiere vb.) ve vitray sanatlarının yetkin örneklerini içeren çeşitli XVI. yy. kiliseleri. Dolma tekniğiyle yapılmış evler. Eski St-Loup manastırı'nda Güzel sanatlar müzesi. Vauluisant konağı müzesi. Katedralin hazine dairesi. Eski piskoposluk binasında Modern sanat müzesi.

Troyes antlaşması (21 mayıs 1420), Fransa ve İngiltere kralları Charles VI ve Henry V arasında imzalanan antlaşma. Veliaht (gelecekteki Charles VII) bu antlaşmayla İngiltere kralı yararına mirastan yoksun bırakılırken Henry V, Charles VI' nın kızı Catherine'le evlendiriliyordu. Veliaht'ın geçersiz ilan ettiği bu antlaşma, 1429'da Charles VII'nin Reims'teki kutsallaştırma ayini ve frank-bourgogne Arras antlaşması'yla (1435), gerçekten de yürürlükten kaldırıldı.

TROYKA a. (rusça sözc.). **1.** Rusya'da yan yana koşulmuş üç atın çektiği araba (kızak, lando vb.). **—2.** Bir devletin, bir şirketin yönetimini birlikte yürüten üç kişilik topluluk. (İlk kez, Troçki'ye karşı çıkmak amacıyla, 1922'de Stalin, Zinovyev ve Kamenev'den oluşan topluluk için kullanıldı.) —Denizbil. Belli doğrultularda denizaltı fotoğrafları elde etmek için deniz tabanında çekilerek hareket ettirilen, otomatik kamera ile donatılmış kızak biçiminde aygıt. (Aygıtı J. Y. Cousteau gerçekleştirdi.)

TROYON (Constant), fransız ressam (Sèvres 1810 - Paris 1865). Sanat yaşamına Sèvres'de porselen ressamı olarak başladı, açık havada çalışırken C. Roqueplan ile tanıştı, 1833'ten başlayarak yapıtlarını Salon'da sergiledi. P. Huet, Diaz, Th. Rousseau'nun arkadaşıydı. Hollanda'ya yaptığı bir yolculuktan (1847) sonra onlardan farklı bir üsluba yöneldi. Cuyp ve Potter'e karşı duyduğu hayranlık, yaptığı manzaraları inek, at ve köpek figürleriyle doldurmasına yol açtı (*Çiftliğe dönüş*, 1859 Salonu, Louvre). 1855 Evrensel sergisi'nden sonra ünlenen Troyon'un, amerikan müzelerinin yanı sıra, Köln, Hamburg, Münih, Leningrad'da da yapıtları vardır.

Troytse-Sergiyevskaya Lavra, XIV. yy.'da Rusya'da kurulan ve bugün Zagorsk*'a bağlanan manastır. XIV. yy.'dan XVII. yy.'a kadar Rusya'nın kültür, din ve siyaset yaşamında önemli bir rol oynadı. 1561'de rus manastırları içinde birinci sıraya yükseltildi, 1744'te *lavra* oldu. Yapı, 1920'de müzeye dönüştürüldü.

TROYTSK, Rusya'da kent. Batı Sibirya'da, Çelyabinsk'in G.'inde; 92 000 nüf. Makine ve elektrikli gereçler yapımı. Besin sanayileri. Tuğla fabrikası. Termik ve nükleer santrallar.

TROY-WEIGHT a. (ing. *troy-weight*, Troyes ağırlığı'ndan). Ölçbil. TROY'un eşanlamlısı.

TRÖGERİT a. (fr. *trœgérite*'ten). Miner. Kuvadratik sistemde yer alan hidratlı doğal uranyum arsenat.

TRÖST a. (ing. *trust*). İkt. **1.** Hukuksal bağımsızlıklarını korumakla birlikte tek bir ana şirket tarafından denetlenen işletmelerin oluşturduğu, genellikle mali bir temele dayanan topluluk. **—2.** Ekonominin bütün bir kesimi üzerinde etkili olan çok güçlü işletme (genellikle aşağılayıcı anlamda kullanılır).

—ANSİKL. Üç tip tröst vardır: hukuksal bakımdan birbirinden ayrı işletmelerin, fiyatlar üzerinde anlaşmak amacıyla kurdukları topluluk (ilk amerikan tröstleri bu tip kuruluşlar oldukları halde, onlara daha çok "kartel" ya da "pool" adı verilir); birçok işletmenin birleşmesi sonucu ortaya çıkan tek işletme; *holding* ya da kendine özgü üretim etkinliği olmayan, ama bir sıra iştirakler yoluyla, her biri ayrı hukuksal kişiliğini koruyan farklı işletmeleri denetleyen ya da yöneten mali şirket.

Tröstün iki amacı vardır: 1. piyasada kendi yararına bir tekel yaratarak, üretilen ya da satılan malların miktarlarına ya da fiyatlarına egemen olmak; 2. üretimi rasyonelleştirerek maliyeti düşürmek. Tröstün gücü, ona resmi makamlar üzerinde baskı yapmak olanağı sağlayabilir. Bütün ülkelerde *antitröst yasalar*'la, bu gibi grupların aşırı gücünden doğabilecek zararlı sonuçların sınırlandırılmasına çalışılmaktadır. Nitekim, daha 1890'da, ABD'de *Sherman Act*, "Voting trust" yönetimini yasadışı ilan etmişti. Bu yasa, tröst halinde birleşmiş şirketlerin hissedarlarının temettü alma hakkını korumakta, ama oy verme hakkını kaldırmaktaydı. Ama, tröst yalnızca tehlikeli bir şey değildir; bir yandan da ekonomiyi merkezileşme*nin avantajlarından yararlandırır: uzmanlaşma, rasyonelleşme, maliyetin azaltılması, yenilikler. Kaldı ki, tröst çoğu kez gerek fiyat, gerek ücret politikalarında belli ölçüde ılımlı olma gereğini duyar, çünkü bir tekel nadiren mutlak olabilir ve ayrıca, devletin ve sendikalarla siyasi partilerin uyarması sonucu kamuoyunun denetimi, tröstü ölçülü davranmak zorunda bırakır.

TRT → TÜRKİYE RADYO-TELEVİZYON KURUMU.

TRUAKAR → TRUVAKAR.

TRUBADUR → TROUBADOUR.

Andanson-Sygma

Henri **Troyat** (1978'de)

Réunion des musées nationaux

Constant **Troyon**
Yemlenen tavuklar
Louvre müzesi, Paris

TRUBAR (Primož), sloven reformcu (Rašcica 1508 - Derendingen, Tübingen yakınları, 1586). Lutherci olan Trubar, slav yurtseverliğinin kanıtı olarak, *Philopatridus Illyricus* takma adıyla imzaladığı ilk slovence kitapları yazdı. Tübingen'de latin glagol ve kiril abeceleriyle birçok dinsel yapıt bastırdı.

TRUBETSKOY, Litvanya grandükü Gedimin'in soyundan gelen rus prens ailesi. Gedimin'in torunu Dmitriy Olgerdoviç'e (öl. 1399) Briansk ve Trubetz'de (bugün Briansk oblastındaki Trubçevsk) fief verildi. 1557'de Trubetskoylar, kesin olarak Moskova hizmetine girdiler. Ailenin en ünlü üyeleri: DMİTRIY TIMOFEYEVİÇ (öl. 1625), Rusya'yı istila eden Polonyalılar'a karşı savaşımı (1611-12) yöneten boyar; SERGEY PETROVİÇ (Nijni-Novgorod 1790 - Moskova 1860), 1861'den başlayarak birçok liberal gizli dernek örgütleyen Muhafız birliği albayı. Dekabrist komplonun hazırlanması sırasında "diktatör" olarak seçilmekle birlikte, ayaklanma sırasında (14 aralık 1825) senato meydanında görünmedi. Baykalötesinde kürek cezası çekmeye gönderildi, 1856'da affa uğradı.

X-Marinie kol.

yönetmenliğini François **Truffaut**'nun yaptığı *İki sevgili*'nin (1961) bir sahnesinde Henri Serre (solda), Oscar Werner ve Jeanne Moreau

Franken-Gamma

Pierre Elliott **Trudeau** (1974'te)

Associated Press

Rafael **Trujillo y Molina**

TRUBETSKOY (Pavel Petroviç), rus heykelci (Intra, İtalya, 1866 - Suna, Maggiore gölünde, 1938). Sanat yaşamına Venedik'te başladı (1883), Rodin'den etkilendi. Yapıtlarını Milano'da sergiledi, daha sonra Moskova'ya yerleşti (1897), resim, heykelcilik ve mimarlık okulunda hocalık yaptı. 1900'de Paris'te açılan Evrensel sergi'ye katıldı (*At üzerinde Tolstoy* heykelciği), 1906'da Paris'e yerleşti, bir süre ABD'de kaldı (1914-1920), sonra Maggiore gölüne taşındı. Gerçekleştirdiği anıtlar arasında, Aleksandr III (Leningrad), senatör Cadorna (Pallanza) ve Dante (San Francisco) anıtları sayılabilir.

TRUBETSKOY (Nikolay Sergeyeviç), rus dilbilimci (Moskova 1890 - Viyana 1938). Moskova'da profesör oldu (1915) ve ölü dilleri yeniden oluşturma yöntemlerini ayrıntılı bir biçimde eleştirdi. Soylu bir aileden geldiği için Viyana'ya göç etmek zorunda kaldı ve 1922'de slav dilbilimi profesörü oldu. R. Jakobson ile ilişkideydi; Prag Dilbilim çevresi'nin kuruluş ve çalışmalarına katıldı. J. Baudouin de Courtenay ve F. de Saussure'ün etkisinde kalarak sesbirim kavramını kesin bir biçimde tanımladı, "somut sesleri fiziksel olaylar gibi inceleyen" sesbilgisiyle sesleri "dilsel bir toplulukta karşılıklı iletişim amacıyla kullanılan sesli göstergeler olarak" kabul eden sesbilim arasındaki ayrımı belirledi. Ölümünden sonra yayımlanan yapıtı *Grundzüge der Phonologie*'nin (Sesbilimin ilkeleri, 1939) yapısalcılık üzerinde büyük etkisi oldu.

TRUCCO (Matté), italyan mühendis (1869-1934). 1919-1926 yılları arasında Torino'da dev Fiat kompleksini gerçekleştirdi; Le Corbusier, dikdörtgen biçiminde, beş katlı ve damında deneme pisti bulunan bu yapıya hayranlık duyduğunu belirtmiştir. 1928'de Gruppo-7 sergisine katıldı.

TRUCİAL STATES → ARAP EMİRLİKLERİ FEDERASYONU *(Birleşik)*.

TRUCK a. (ing. *truck*, kamyon'dan). Dy. Bir ormanın ya da sanayı tesisinin içinden geçen bir demiryolu üzerinde, tomruk ve keresteleri ya da büyük boyutlu başka malzemeleri taşımak için kullanılan, platformlu küçük vagon.

Trud *(Emek)*, 1921'de Moskova'da kurulan günlük gazete, Sendikalar birliği'nin resmi organı.

TRUDEAU (Pierre Elliott), kanadalı siyaset adamı (Montréal 1919). Montréal Üniversitesi hukuk fakültesi'nde yardımcı profesörlük yaptı (1961), 1965'te parlamentoya liberal milletvekili seçildi. 1966'da Başbakanın parlamenter sekreteri, 1967'de Adalet bakanı ve Kanada başsavcısı oldu. Nisan 1968'de Liberal parti başkanlığına seçildi ve Lester Pearson'un yerine federal Başbakanlığa getirildi. Haziran 1968 seçimleri, liberallerin zaferini pekiştirdi. Trudeau, Québec ayrılıkçılığına şiddetle karşı çıkmasına rağmen, Québec ilinin kendi kişiliğini pekiştirebilmesini sağlayacak bir anayasal sistemi savundu ve ikidillilikten yana bir politika sürdürdü. 30 ekim 1972 seçimleri tutumunun onaylanmadığını gösterdiyse de -Liberal parti 47 sandalye kaybetti-, P. E. Trudeau iktidarda kaldı. 8 mayıs 1974'te, bir gensoru önergesiyle iktidardan düşürüldü, ama 8 temmuzda yeniden Başbakan oldu. 22 mayıs 1979'da muhafazakârlar tarafından bir kez daha yenilgiye uğratıldı. 18 şubat 1980 seçimleriniyse Liberal parti'yle birlikte kazandı. 1981 sonunda Kanada'nın kendi anayasasını hazırlamasını ve benimsemesini sağladı. 1984'te kendi isteğiyle iktidardan ayrıldı.

TRUEBA Y DE LA QUİNTANA (Antonio DE), ispanyol yazar (Montellano, Vizcaya, 1819 - Bilbao 1889). Tüm yapıtlarında bask illerinin övgüsünü yaptı. *El libro de los cantares* (1852) adlı yapıtıyla tanındıysa da, gerçek ününü öykü kitaplarına (*Cuentos populares*, 1853; *Cuentos de color rosa*, 1854; *Cuentos de varios colores*, 1866) borçludur.

TRUFFAUT (François), fransız film yönetmeni (Paris 1932 - Neuilly-sur-Seine 1984). Meslek yaşamına André Bazin'in desteğiyle sinema eleştirmeni olarak başladı. Çoğu kez ateşli bir dille yazdığı eleştirileri "yeni dalga" akımını hazırladı. Kuramlarını uygulama alanına koyarak yönetmenliğe başladı, ilgi çekici orta uzunlukta bir film (*les Mistons*, 1958) gerçekleştirdikten sonra içten, duygulu ve Jean Vigo'nun çalışmalarına benzeyen bir film olan *400 darbe* (les Quatre Cents Coups) [1959] ile büyük bir başarı kazandı. Daha sonraki filmleri (*Tirez sur le pianiste*, 1960; *İki sevgili* [Jules et Jim], 1961; *Değişen dünyanın insanları* [Fahrenheit 451], 1966; *Siyah gelinlik* [La mariée était en noir], 1967), içtenci ve romanesk anlatımın arasında yer alan kişisel yeteneğini gösterdi. Bazı filmleri: *Çalınmış buseler* (Baisers volés) [1968], *Vahşi çocuk* (l'Enfant sauvage) [1970], *Domicile conjugal* (1970), *les Deux Anglaises et le continent* (1971), *Güneşte gece* (la Nuit américaine) [1973], *Son metro* (le Dernier Métro) [1980], *Penceredeki kadın* (la Femme d'à côté) [1981], *Vivement dimanche* (1983). 1966'da A. Hitchcock ile yaptığı konuşmaları derlediği bir kitap *(Hitchcock)* yayımladı.

TRUGUET (Laurent, *kont*), fransız amiral (Toulon 1752 - Paris 1839). 1779'da deniz yüzbaşısı oldu, Amerika savaşı'na katıldı. Savannah'ta Estaing'in yaşamını kurtardı ve yaralandı. 1785'te Çanakkale boğazı'nın hidrografik rölövesini çıkardı ve Mısır ile ticari görüşmeler yapmakla görevlendirildi. 1792'de tuğamiral oldu, Nice'i bombardıman etti, ama Cagliari'yi alamadı. 1795'te Denizcilik bakanı oldu, denizcilik mevzuatıyla ilgili brumaire yıl IV yasasını hazırlattı ve İrlanda seferini düzenledi. 1797'de İspanya büyükelçisi, 1801'de Danıştay üyesi olan Truguet, imparatorluğun ilanını kınadığı için gözden düştü. Kralcılığı destekleyince kont ve pair'liğe atandı.

TRUJİLLO, İspanya'da kent, Extremadura'da (Cáceres ili), sierra de Guadalupe'nun eteğinde; 9 400 nüf. Roma döneminden ve Ortaçağ'dan kalma sur kalıntıları. Güzel Plaza Mayor ve plateresco üslupta saraylar (bu arada Hernando Pizarro adına yapılan Conquista sarayı ve Orellana-Pizarro'ların sarayı). Kiliseler, bu arada roman ve gotik (F. Gallego'nun yaptığı oymalı sunakarkalığı) üslupta Santa Maria kiliseleri.

TRUJİLLO, esk. **Truxillo,** Honduras'ta liman kenti, Colón yönetim bölgesinin merkezi, Antiller denizi kıyısında; 4 600 nüf. Eski evler.

TRUJİLLO, Batı Venezuela'da kent, aynı adlı eyaletin merkezi; 25 900 nüf. Valera kenti önem kazanınca Trujillo önemini yitirdi. Bir tarım bölgesinin pazarı (mısır, şekerkamışı, kahve). —*Trujillo eyalet*, B.'da Maracaibo gölüne açılır, 7 400 km^2; 552 788 nüf. (1990).

TRUJİLLO, Kuzey Peru'da kent, La Libertad yönetim bölgesinin merkezi; 532 000 nüf. (1990). 1534'te Diego de Almagro'nun kurduğu yerleşmeyi, 1535 yılında Pizarro kent haline getirerek doğduğu yerin adını verdi. XVII. yy. ortasından kalma, Lima okulu üslubunda katedral, XVIII. yy.'da barok üslubunda yapılmış birçok kilise. Besin sanayisi. Makine sanayisi. Turizm, üniversite, din (başpiskoposluk) ve ticaret merkezi. — Yakınında Chanchán'ın kalıntıları. Kimya.

TRUJİLLO Y MOLİNA (Rafael Leónidas), dominikli devlet adamı (San Cristóbal 1891 - Ciudad Trujillo, bugün Santo Domingo, 1961). Bir posta dağıtıcısının oğluydu, amerikan işgal kuvvetleri tarafından kurulan ulusal muhafız birliğinin başına geçirildi. Dominik polisi albaylığına (1926), generalliğe (1927) Başkanlığa (1930) getirildi ve 1952'ye kadar, gerçekte güçlü bir polise dayanan bir diktatörlüğü gizleyen "yurdun iyilikçisi" unvanıyla sürekli olarak "yeniden seçildi". 1952'de kardeşi Hector'un seçilmesini sağladıysa da, ordu komutanlığıyla birlikte gerçek iktidarı kendi elinde tuttu. Otuz yıllık bir diktatörlükten sonra öldürüldü (mayıs 1961) ve ailesi yurtdışına sürüldü.

TRUK adaları, Büyük Okyanus'ta takımada, Mikronezya'ya bağlı federe eyaletlerden biri, 101 km²; 37 700 nüf. Kopra dışsatımı.

TRUKA a. (ital. *trucco*'dan). **1.** Tiyat. Bazı dekorları yerinden oynatmak, sahne görüntüsünde değişiklikler yapmak ve şaşırtıcı sahneleme etkileri yaratmak amacıyla kullanılan mekanizma ya da yöntem. **—2.** Sine. Seyirciye sunulan sahnelerde görüntüye ya da sese ait değişiklikler yapmayı sağlayan işlemlerin tümü. (→ ETKİ.)

TRULLO a. (ital. *trullo*). Puglia'da, Bari'nin G.-D.'sunda, Alberobello ve Putignano çevresinde rastlanan kırsal inşaat türü.

—ANSİKL. Trullolar tarlalardan toplanmış taşların harçsız olarak birleştirilmesiyle oluşmuş yuvarlak yapılardır: önce düşey olan duvar yükseldikçe koni biçimini alır ve çok kalın bir tonoz oluşturur. Bu yapılar tarlalarda depo olarak kullanılır; köylerdeyse, kimi zaman ek odalarla genişletilen konut birimleri oluşturur. Trullolar ile Sardinya'daki *nuraghe*'lerin aynı kökenden geldiği sanılmaktadır.

Trullo konsili (in) → QUİNİSEXTUS.

TRUMAN (Harry S.), amerikalı devlet adamı (Lamar, Missouri, 1884 - Kansas City 1972). Missouri demokrat senatörü oldu (1935), Roosevelt'in Başkan yardımcılığına seçildi, Başkan ölünce (nisan 1945) onun yerine geçti. Atom bombasının atılması kararını alarak (ağustos 1945) savaşın sona ermesini çabuklaştırdı. Kongre seçimlerinde cumhuriyetçilerin çoğunluğu elde etmelerine rağmen (1946), yeniden Başkanlığa seçildi (1948) ve Roosevelt'in politikasını sürdürdü: devletin işletmelere müdahalesi yoluyla tam istihdamın sağlanmasını amaçlayan Fair Deal, işletmelerin toplu iş sözleşmeleri yapmakla yükümlü tutulması, ücretlere oynak merdiven uygulanması vb.; fakat, aynı zamanda, Taft-Hartley yasası (1947) uyarınca temel endüstrilerde devletin grevleri durdurmaya yetkili olması, McCarran-Walter İmmigration Act (1952) ile göçmen sayısının kontenjana bağlanması. Truman, maccarthyciliğe karşı da mücadele etti. Onun başkanlığı sırasında yapılan bir yasa değişikliğiyle Beyaz Saray'a üçüncü kez Başkan seçilme olanağı kaldırıldı (1951).

Dış siyasette, Amerika devletleri ittifakını gerçekleştiren Rio de Janeiro konferansı (1947) ile Amerika devletleri örgütü'nün kurulmasını sağlayan Bogotá konferansı

(1948) sayesinde ABD'nin Amerika kıtasındaki üstünlüğü sağlama bağlandı. Birleşmiş milletler yasası'nın kaleme alındığı (haziran 1945) San Francisco konferansı'na başkanlık eden Truman, Senato'ya BM paktı'nı onaylattı (1946). On iki nokta bildirisi (ekim 1945) ile milletlerin kendi kaderlerini belirleme hakkına saygı gösterilmesini istedi ve sovyet yayılmasını durdurmak için *containment* (kuşatma) politikasını başlattı. *Truman* doktrini* çerçevesinde Türkiye ile Yunanistan'a ekonomik ve askeri yardımı başlattı (mayıs 1947). Truman'ın Dışişleri bakanı Marshall, avrupa devletlerine ekonomik yardımı örgütledi (haziran 1947); bu yardımı daha sonra dünyanın öteki ülkelerine de yaygınlaştırdı. Askeri alanda, Birleşik Devletler, NATO (nisan 1949) aracılığıyla Avrupa'nın savunmasını örgütledi ve karşılıklı savunma yasasıyla (Truman yasası) ABD'nin NATO'ya yardımını sağladı; 1951'de bu yasanın yerini, masrafları ABD'ye ait olmak üzere malzeme sağlanmasını ya da bu malzemenin Avrupa'da üretilmesini öngören karşılıklı güvenlik antlaşması aldı.

Kuzey Kore, Çin Halk Cumhuriyeti'nin desteğiyle, Güney Kore'ye saldırdığında (haziran 1950), Truman, Japonya'daki amerikan askerlerini MacArthur komutasında bu ülkenin imdadına yolladı, fakat MacArthur, Mançurya'daki çin üslerini bombalamayı önerince onu görevden aldı (nisan 1951). ABD, Büyük Okyanus'ta Filipinler ile bir ittifak antlaşması imzaladıktan (1951) sonra Avustralya ve Yeni-Zelanda ile ANZUS yardımlaşma antlaşması'nı (1952) aktetti. Japonya ile barış, San Francisco konferansı ile gerçekleştirildi ve arkadan bu ülkeyle bir ittifak antlaşması yapıldı (eylül 1951).

Kasım 1952'de, Truman'ın yerine general Eisenhower Cumhurbaşkanı oldu.

Truman doktrini, ABD Başkanı Harry S. Truman'ın, Ruslar'ın yayılmasını önlemek gerekçesiyle Türkiye ve Yunanistan'a askeri ve ekonomik yardım yapılmasını öngören politikası. 22 mayıs 1947'de onaylanan "Yunanistan ve Türkiye'ye yardım kanunu" çerçevesinde iki ülkeye 400 milyon dolarlık bir yardım yapıldı. Ancak Ruslar bu doktrinin dünya barışı için bir tehdit oluşturduğunu ileri sürerek şiddetli tepki gösterdiler.

TRUN, İsviçre'de (Graubünden) komün, Ren kıyısında, Tödi'nin eteğinde; 1 520 nüf. Tekstil sanayisi. Graubünden kantonunun adı, 1395'te Trun yakınında kurulan *Grau birliği*'nden gelir.

TRUNCUS a. (lat. gövde, kütük). Anat. Birçok dala ayrılan bazı büyük damarların ve sinirlerin dallanmadan önceki kalın kısmına verilen bilimsel ad.

TRUNG, eski Vietnam tarihindeki iki bağımsızlık kahramanı kadının soyadı. İ.S. 40-44 arasında Trung Trac ve Trung Nghi adında iki kız kardeş, eski Nam Viêt krallığı'nın (Kuzey Vietnam) birçok eyeletini çinli işgalciye karşı ayaklandırdı ve kısa bir süre bu eyaletleri vietnam egemenliği altına aldı. Çinli general Ma Yüen'e (vietnam dilinde *Ma Viên*) yenilmelerine rağmen Trung kardeşler, yurtseverlik simgeleri olarak kaldılar ve kahramanlıkları, vietnam folklor ve edebiyatıyla, gelecek kuşaklara aktarıldı.

TRUONG CHİNH (Dang Xuan Khu, —denir), vietnamlı siyaset adamı (Nam Dinh 1909 - Hanoi 1988). Truong Chinh (vietnam dilinde "Uzun Yürüyüş") adını aldı. 1928'de Hô Chi Minh'in kurduğu ilk marxçı örgüte (*Thanh Nien*) katıldı ve onunla birlikte çalıştı. Çin'de bir süre kaldıktan (1939) sonra, Emekçiler partisi'ni (*Lao Dông*) kurdu ve onun genel sekreterliğine getirildi (1945). Gazeteci, propagandacı ve parlak bir kuramcı olmakla birlikte uzlaşmaz bir kişiydi. Demokratik cumhuriyet'teki tarım reformunun başına geçti (1955-56). Köktenci yöntemleri, sert bir biçimde bastırılan yerel bir köylü ayaklanmasına ve bu reformun kısmi başarısızlığı, geçici olarak görevden uzaklaştırılmasına yol açtı. Parti Merkez komite üyeliğine, Ulusal meclis başkanlığına (1960), ardından Devlet konseyi başkanlığına (1981) getirildi.

TRUONG VAN THAM → HOANG HOA THAM.

TRUONG VİNH KY, Petrus Ky denir, vietnamlı yazar (Vinh Long ili 1837 - Saigon 1898). Meslek yaşamına öğretmenlikle başladı, 1863'te Phan Thanh Gian'ın diplomatik misyonunda çevirmen olarak Fransa'ya geldi. Ülkesine döndüğünde (1864) yazarlık, gazetecilik yaptı ve diplomat olarak görev aldı, 1886'da Saigon'a yerleşti. Vietnam'da gazeteciliğin kurucusu oldu; klasik edebiyatın ve ülkesinin tarihinin en önemli yapıtlarıyla ünlü çin klasiklerinin, latin harflerine aktarılarak *(quôc-ngu)* halka tanıtılması işine girişti ve geniş çapta başarılı oldu. Birçok yapıtı arasında *Chuyên doi xua* (1866) adlı hikâye kitabı, annam tarihi, annam dilinin dilbilgisi üzerine iki yapıtı ve fransızca-annamca bir sözlüğü vardır.

TRUP, -pu a. (fr *troupe;* geç lat. *truppus;* frankça *throp,* sürü'den). Aynı tiyatroda çalışan oyuncular, sanatçılar topluluğu: *Bir trup müdürü. Gezgin bir trup.*

TRUPPENAMT a. (alm. *Truppen,* birlik, ordu ve *Amt,* görev'den). 1919'da, Versailles antlaşması'yla yasaklanan genelkurmayın yerine Reichswehr bakanlığında kurulan hizmet bölümlerinin tümü. (1935'te Hitler ona yeniden geleneksel adını verdi.)

TRURO, Büyük Britanya'da kent, Cornwall'in merkezi; 14 800 nüf. Modern katedral. Ticaret merkezi. Çanak çömlek.

TRURO, Kanada'da (Nova Scotia) kent, Madenler havzasında; 13 000 nüf. Tarım ve sanayi (hazırgiyim, besin sanayileri) merkezi.

TRUSA ya da **TUROSA** a. (ital. *trozza*'dan). Denizc. **1.** Bir sereni, istenilen durumda hareket edebilecek biçimde direğe bağlayan bir tür askı. **—2.** *Trusa çemberi,* filika direklerini oturaklara bağlayan ya da serenleri hamaylılarından direklere bağlamada kullanılan çember. ‖ *Ana trusa,* yelkenli gemilerde ana direkleri gemiye bağlayan trusa çemberi.

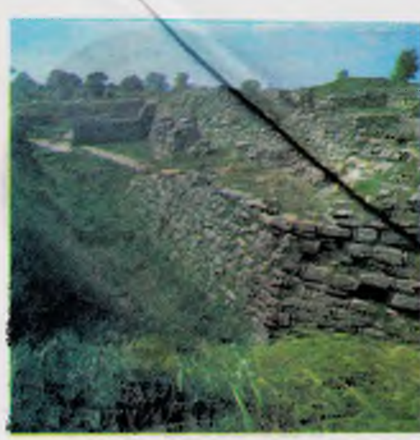
TRUSTEE a. (ing. sözc.). **1.** Ödeme araçlarını aldıkça, bunları belirli koşullara göre lehdarlarına teslim etmekle görevli vekil. **—2.** Alacaklılarla borçlular arasında varılmış bir anlaşma uyarınca bir istikrazı idare eden yönetici.

TRUSTEESHİP a. Tar. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, gelecekteki statüsünü kendisi belirleyebilecek duruma gelinceye kadar, uluslararası gözetim altındaki (BM) bir ülke tarafından yönetilen bölge (trust territory de denir).

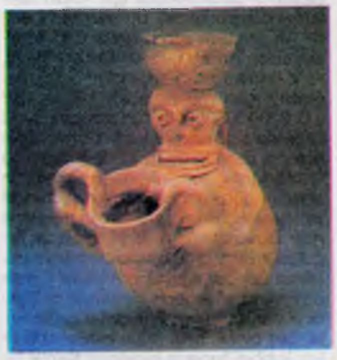
Trust House Forte, sir Charles *Forte* (doğm. 1908) tarafından kurulan ingiliz oteller grubu. Dünyanın en büyük oteller zinciri sayılan ve 800 otel ile 3 000 restorandan oluşan bu grup, aynı zamanda eğlence sektörü, moteller ve lokantacılıkta da varlığını sürdürmektedir.

TRUTNOV, Çek Cumhuriyeti'nde (Doğu Bohemya bölgesi) kent, Krkonose'nin eteğinde; 27 600 nüf. Makine ve tekstil sanayileri. Kereste ve keten sanayisi. Yapı gereçleri. Besin sanayileri.

TRUVA, yun. **Troia** ya da **İlion.** Tar. coğ. Anadolu'nun Troas bölgesinde kent, kalıntıları Çanakkale'nin merkez ilçesi İntepe (esk. Erenköy) bucağında, Tevfikiye (esk. Asarlık) köyü yakınındaki Hisarlık mevkisindedir. Özellikle Tunç çağları Anadolusu'nu temsil eden başlıca merkezlerden olan Truva'da ilk kazıları, Homeros'un *İlyada*'sına konu olan kenti bulmak ve Priamos'un hazinelerini ele geçirmek isteyen Heinrich Schliemann başlatmıştır (1870-1871). Sistemsiz ve bilimsellikten uzak bir biçimde yürütülen bu kazılar kent kalıntılarının önemli ölçüde yok olmasına neden olmuştur. 1882-1884'te danışman olarak kazılara katılan W. Dörpfeld'in 1893-1894'te yürüttüğü çalışmalarda dokuz kültür evresi saptanmıştır. 1932-1938'de Carl W. Blegen Dörpfeld'in kazılarını geliştirmiş, bu dokuz kültür evresinde otuzdan fazla yapı katı ortaya çıkarmıştır: —Truva I (İ.Ö. 3000-2600, 2500) küçük bir kale görünümündedir. On ya da on bir evreli yerleşmenin surları çağdaşlarına göre çok gelişmiş bir teknik gösterir; taşlar balıksırtı biçiminde dizilmiş, kapılar kulelerle korunmuştur (D. kulesi sağlamdır). Yapılar taş temel üzerine kerpiç duvarlıdır. Ortaya çıkarılan ön avlulu, ocaklı bir ev megaron türünün en eski ve öncü örneklerindendir. Dönemin çanak çömlekleri el yapımıdır ve hemen tümü astarlıdır. İlk kez bu yerleşmede insan yüzü biçiminde kaplarla karşılaşılmaktadır. Çakmaktaşından ve obsidyenden bıçaklar, bakır iğneler, deliciler, dikiş iğneleri, dokuma tezgâhları ve ağırşaklar öteki buluntular arasında belirtilebilir. Truva I kültürü ege kültürleriyle bağlantılıdır. Bu yerleşme büyük yangınlarla son bulmuştur. —Truva II (İ.Ö. 2600-2500, 2200), Truva I kültürünü kesintisiz olarak sürdüren, yedi evreli bir yerleşmedir; kale surları daha geniş bir alanı çevreler. Truva II Batı dünyasında belirli bir plana göre düzenlenmiş ilk kentlerdendir; megaronlar cepheleri aynı yöne gelecek biçimde yan yana dizilmiş, giriş, megaron benzeri bir propylaionla sağlanmıştır. Kentin G.-B. kapısı ve ona ulaşan 21 m uzunluğunda, 7,5 m genişliğindeki rampa oldukça sağlamdır. Duvarlar taş temel üzerine enine ve boyuna hatıllarla güçlendirilmiş kerpiç örgülüdür. Çeşitli bölümlerden oluşan sütunlu avlulu saray (Dörpfeld bu yapıyı Büyük megaron olarak adlandırır) bu katmanın en önemli buluntularındandır. Schliemann'ın Priamos'un hazinesi sandığı, çok değerli altın ve gümüş eşyalarla mücevherlerden oluşan hazineyi

Truva kalıntılarından bir görünüm
Çanakkale

Truva'da bulunmuş kadın şeklinde törensel kap
İ.Ö. 3. binyıl sonu
İstanbul Arkeoloji müzeleri

A. F. P.

Harry S. Truman

Truva savaşı
Euphorbos'un cesedi üstünde Menelaos ile Hektor'un dövüşü Kameiros'ta (Rodos) ele geçen pişmis toprak çokrenkli tabak Rodos sanatı, İ.Ö. 600'e doğr.
British Museum, Londra

Fleming

Ilg evresinde ortaya çıkardığı kesinleşmiştir. Bu evrede el yapımı çanak çömleklerin yanı sıra çark yapımı çömlekçiliğin de başladığı görülmektedir (çift kulplu kaplar bu dönemdendir). Bu katman bir saldırı ve yangınla son bulmuş, ancak saldırganlar Truva'yı işgal etmemiştir (III. IV. ve V. katmanlarda herhangi bir kültür değişikliği görülmemektedir). —Truva III-V (İ.Ö. 2200-1850/1800), hint-avrupa kökenli halkların saldırılarıyla yıkılan Truva II'nin üzerine, daha geniş bir alana kurulan bu katmanlarda zenginliğin ve görkemin azaldığı görülür. Surlarla çevrili Truva III yerleşmesi düzensiz bloklardan meydana gelir. Duvarlar küçük ve düzensiz taş örgülüdür. Blegen bu katmanda pişmiş topraktan pek çok ağırşak bulmuştur. Çanak çömlek yapımında ve formlarda değişiklik olmamıştır; iki kulplu kaplar çoğalmıştır. Beş evreli Truva IV'ün evrelerinde ilk kez kubbeli fırınlarla karşılaşılır. Kazılar bu yerleşmenin sursuz olduğunu ortaya koymuştur. Üç ya da dört evreli Truva V'deyse bir iç sura rastlanmıştır. Yapım tekniği bir ölçüde gelişmiştir; evler düzgün planlı, avlulu, büyük salonlu ve birkaç odalıdır, duvarlar incelmiş ve düzgünleşmiştir. Truva V ile İlk Tunç çağ son bulmuştur. —Truva VI (İ.Ö. 1850/1800-1280/1275) sekiz evrelidir. Bu katmanın VI f-h evreleri kentin en parlak dönemidir. Bu katman yüksek nitelikteki yapı tekniği ve korunaklı kale kent görümünüyle önceki yerleşmelerden çok farklıdır, hatta mimari bir üsluba ulaşıldığı söylenebilir. Dönemin en önemli kalıntıları özgün planı ve teknik üstünlüğüyle dikkati çeken ve Orta Tunç çağın en iyi savunma yapısı olarak nitelendirilen surlardır (bir bölümü yaklaşık İ.Ö. 1425-1300 arasında yenilenmiştir). Kimi yerlerde dört m yüksekliğe kadar ayakta olan bu surların her on m'de bir yer alan çıkıntıları vardır; dış cepheleri şevli duvar (eğimli) tekniğindedir. K.-D.'daki görkemli kule keskin köşeli mimarisinin yanı sıra boyutlarıyla da ilgi çeker (18 m yüksekliğinde, 8 m genişliğinde ve Dörpfeld'in saptamalarına göre 9 m yüksekliğindedir). İçinde ana kayaya oyulmuş büyük bir sarnıç bulunmaktadır. Yerleşme ayrık düzende evlerden oluşur; megaron, çok odalı ya da tek odalı konutların kente bakan yüzleri dar, surlara dönük yüzleri ise daha geniştir. Bu yapılardan birinde iki dizi halinde on sütun kaidesi ortaya çıkarılmıştır (bu kaideler üst katı taşıyan ağaç sütunlarla ilişkilidir). Surlar dışında küp mezarlar bulunmuştur. Bu katmanın en önemli buluntuları arasında çanak çömlekler yer alır; bunların kimileri mykenai, kimileri de çark yapımı, gri renkli minyas* seramiklerinden oluşur (bu buluntular Truva VI'nın ege dünyası ile sıkı bir ticaret ve kültür ilişkisi içinde bulunduğunu kanıtlar). Blegen Truva VI'nın korkunç bir depremle yıkıldığını belirtir. —Truva VIIa (İ.Ö. 1280/1275-1240) evresi, Truva VI'nın üzerine kurulmuş yoksul bir kent görünümündedir; yerleşmeyi çevreleyen surlar ve kapıların bir bölümü onarılmıştır. Dörpfeld K.-D.'da çok sayıda ev ortaya çıkarmıştır. Evlerde toprağa gömülü pithosların bulunması halkın yiyecek stoku yaptığını göstermektedir. Blegen bu evrenin büyük bir yangın ve savaşla son bulduğunu, bu nedenle Homeros'un *İlyada*'sına konu olan Priamos'un kentinin bu yerleşme olduğunu öne sürer; Prof. E. Akurgal ise çok yüksek bir kültür düzeyine ve zenginliğe ulaşılan VIf-h evrelerinin, özellikle de VIh evresinin Priamos'un kenti olabileceği görüşündedir. —Truva VIIb 1 (İ.Ö. 1240-1200/1190) evresi, VIIa'nın üzerine kurulmuştur. Yapı tekniği ve planlar VIIa'nın üslubundadır. Seramik vb. küçük buluntular da önceki dönemden farksızdır. —Truva VIIb 2 (İ.Ö. 1200/1190-1140/1100) evresinde bir kültür değişikliği ile karşılaşılmaktadır. Balkanlar'dan gelen halkların katkısıyla kent yeniden kurulmuş, tek odalı evler birleştirilerek konutlar genişletilmiştir. Yapıların en belirgin özelliği duvarların alt bölümlerinin ortostatlı oluşudur. Seramik biçimi de değişmiş, Trakya'ya özgü el yapımı, yumrulu çanak çömlekler çoğalmıştır. Ancak minyas türü seramiklerin bulunması eski halkın da varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Bu yerleşmenin de bir yangınla son bulduğu anlaşılmıştır. —Truva VIII (İ.Ö. 700'den sonra) evresinde, İ.Ö. VII. yy.'dan daha eskilere giden hiçbir yapı kalıntısına ya da küçük buluntuya rastlanmaması, kentin uzun süre terk edildiğini göstermektedir. Yunanlılar'ın gelmesiyle yerleşme canlanmıştır. İlk yunan yapıları kazı ekiplerince yukarı temenos (ortasında bir sunak vardır) ve aşağı temenos (ortasında iki sunak bulunmuştur) olarak adlandırılan kutsal alanlarıdır. Dönemin en önemli anıtı ise dor düzenindeki Athena tapınağı'dır (kimi yapı parçaları Truva müzesi'ndedir). Günümüzde yerinde yalnızca temel çukuru bulunan, Kserkses I'in ve Büyük İskender'in armağanlar sunduğu bu tapınak Lysimakhos tarafından yenilenmişti. —Truva IX (yaklş. İ.Ö. 350-İ.S. 400) evresi de bir yunan ve roma kentidir. Romalılar truvalı Aineias'ı atalarını saydıklarından, kente büyük önem vermişler, Truva'yı Sezar ve Augustus dönemlerinde yeniden kurmuşlardır. Bu dönemde Athena tapınağı'nın temenosu genişletilmiş, tapınak sütünlu galerilerle çevrilmiştir. Athena tapınağı'nın G.-D.'su ile kent surları arasıdaki alanda Romalılar' dan kalma pek çok yapı kalıntısı vardır (buleuterion, tiyatro, auditorium vd.). [→ Kayn.]

• *Truva atı*, Truva savaşı'nda kuşattıkları kente hileyle girebilmek için Odysseus'un önerisiyle Yunanlılar'ın yaptığı tahta at. Mecaz olarak bir çevreye gizlice sokulan düşmanı, aymazlıktan yararlanan kötülüğü belirtir. (→ TRUVA SAVAŞI.)

Truva müzesi, Truva kalıntıları yakınında açılan küçük müze (1955). Burada kronolojik bir düzen içinde kazılardan elde edilen çeşitli buluntular (seramikler, cam ve metal eşyalar, mykenai kapları, heykelcikler, heykel parçaları, yapı öğeleri, sikkeler vd.) sergilenmektedir.

Truva savaşı, Akhalar ile Truva kenti halkını karşı karşıya getiren savaş. *İlyada*' da ve birçok erken dönem şiirinde, efsanevi ve şiirsel bir anlatımla dile getirilmiştir. Truva kralı Priamos'un oğlu Paris'in, Menelaos'un karısı Helene'yi kaçırması yüzünden çıkan bu savaş on yıl sürdü. Yunanlılar'ın (Akhalar ve Aiolisliler) önderleri, Agamemnon'un yönetiminde, gemilere binerek Troas'a doğru yola çıktılar. Aralarında Aias, Akhilleus, Diomedes, Odysseus, Nestor ve Philoktetes vardı. Başlıca truvalı savaşçılarsa Hektor ve Aineias'tı. Uzayıp giden ve daha çok yerel küçük çatışmalara yol açan kuşatmanın sonuna doğru, Akhilleus savaştan çekilince, akha girişimi başarısızlıkla sonuçlanmak üzereyken Odysseus, Yunanlılar'ı tahtadan bir at yapmaya ve içine savaşçıları gizlemeye razı etti. Yunanlılar gemilerine biner gibi yaptılar. Hiçbir şeyden kuşkulanmayan Truvalılar atı çekinmeden kente soktular. Gece olunca Yunanlılar attan çıkarak, geri dönmüş yurttaşlarına kentin kapılarını açtılar. Aineias, sağ kalan birkaç kişiyle kaçabildi. Birkaç kahramanın kişisel başarılarını ön plana çıkaran ve Antikçağ, hatta Ortaçağ'da, yazarların esinleriyle zenginleştirilmiş olan destan geleneğine dayanan efsane budur. Truva kalıntılarının bulunması bu olayları efsane olmaktan çıkardı, onlara tarihsel bir temel kazandırdı. Savaşın amansızlığı, Truva'nın zenginliğiyle açıklanabilir. Sağlamca tahkim edilmiş olduğundan kent alınamaz gibi görünüyordu; buna rağmen açlık ve umutsuzluğa dayanamadı. Akhalar kente saldırdılar, hazinelerini ve kadınlarını ele geçirdiler, götüremediklerini de yaktılar. Artık bağımlı olan Troas, Akhalar'ın yayılması için bir engel oluşturmuyordu. Yunanlı savaşçıların ülkelerine dönüşü, birçok destansı anlatıya konu olmuştur: *Odysseia**, *Nostoi**.

TRUVAKAR ya da **TRUAKAR** a. (fr. *trois*, üç ve *quarts*, çeyrek'ten, *trois-quarts*). Giy. Ceketten uzun, mantodan kısa kadın giyeceği. (Genellikle yakasız ya da şal yakalı, kolları dirsek ile bilek arasında kalan, uzunca bir ceket biçimindedir.)

◆ sıf. Dirsek ile bilek arasında kalan kol boyu için kullanılır: *Truvakar kol.*

TRUVALILAR, hareketleri Jüpiter'inkiyle eşzamanlı olan ve aynı yörünge üzerinde Jüpiter'in 60° önünde ya da arkasında yer alan küçük gezegenler.

Güneş'in ve Jüpiter'in ortak çekim etkisiyle yerlerini koruyan bu gezegenler, Jüpiter'in yörüngesi boyunca, biri Jüpiter'in 60° önünde, diğeri 60° arkasında, Güneş ve Jüpiter'le bir eşkenar üçgen oluşturacak biçimde toplanmış iki gezegen grubundan meydana gelir. Bu dikkat çekici konum, Lagrange tarafından 1772' den itibaren tamamen kuramsal olarak öngörülen üç cisim problemine (çekim kuvvetleriyle birbirlerini çeken üç cismin hareketini saptama) özel bir çözüm getirdi. Gerçekte, ilgili küçük gezegenlerden her biri, sistemin iki denge noktasının (Lagrange noktaları) iki yanında yer alan bir bölge içinde, karmaşık bir salınım yapar. Bu küçük gezegenlere "Truvalılar" denilmesinin nedeni, her birine Truva savaşı kahramanlarının adlarının verilmesidir. İlk keşfedilen Akhilleus, Heidelberg gözlemevi tarafından 22 şubat 1906'da ortaya çıkarıldı. 1983 sonunda, bilinen küçük gezegenlerin sayısı 69'du. Jüpiter'in önünde yer alanlar "Akhilleus grubu"nu, arkasında yer alanlar "Patrokles grubu" nu oluşturur. Boyutları birkaç kilometre ile 200 km arasında değişir, ancak bu cisimlerin tümünün kadirleri 16'dan büyük olduğundan, incelenmeleri çok zordur.

Truvalılar *(les Troyens)*, Hector Berlioz' un, librettosu'nu Vergilius'un *Aeneis*'inden esinlenerek kendisinin yazdığı ve 1855-1858 yılları arasında bestelediği lirik trajedisi. Yapıt iki bölümden oluşur: *Truva' nın alınışı* (3 tablo) ve *Truvalılar Kartaca' da* (4 perde ve 5 tablo). Yalnızca *Truvalılar Kartaca'da* 1863 yılında Paris'teki Opéra-Comique'te (Lirik tiyatro salonu) sahneye kondu. Yapıtın bütünü ancak bestecinin ölümünden sonra, 1863'te Karlsruhe'de almanca çevirisiyle, sonra da 1906'da Brüksel'de fransızca olarak oynandı. Kapsamlı bir destan biçiminde ele alınan bu opera Aineias'ın kader çizgisini gözler önüne serer: Berlioz, özellikle terk edilen Dido'nun trajedisi üzerinde durur. Besteci bu yapıtında Gluck'ün büyük tiyatro geleneği içinde yer alır ve partisyonunu modern orkestranın sunduğu olanaklarla zenginleştirir. Özellikle Aineias ile Dido'nun aşk düosuyla ("Sarhoşluk ve sonsuz esrime gecesi") krallık avının ve fırtınanın işlendiği senfonik bölüm çok ünlüdür.

Truvalılar *(Troades)*, Euripides'in trajedisi (İ.Ö. 415). Oyun alevler içindeki Truva'da bir dizi acıklı tablo sergilemektedir: Priamos'un karısı Hekabe'nin, yıkıma uğramış kent karşısındaki acısı, Kassandra' nın kehanetleri, Andromakhe'nin, kendi-

sinden koparılan oğluyla iç paralayıcı vedalaşmaları dile getirilir. Tutsak kadınlardan oluşan koroyla, Truva'nın çektiği acılar ve gelecekteki karanlık günleri canlandırılır Kentin son saatlerinin bu büyük freskiyle Euripides bir anlamda geleceği görmüş gibidir. Fakat aynı zamanda trajediden alınan ders, bugünün galiplerinin yarın yenikleri olacağı, Yunanlılar'ın hatalarının bedelini, lanetlenmiş ve tanrılar tarafından terk edilmiş olarak ödeyecekleri düşüncesidir.

TRÜBNER (Wilhelm), alman ressam (Heidelberg 1851 - Karlsruhe 1917). Leibl, Courbet, Thoma, sonra da izlenimcilikten etkilenip, özellikle Münih, Frankfurt ve (1903'te Akademi'ye profesör olarak atandığı) Karlsruhe'de çalışarak bütün türleri denedi. (Yapıtları Berlin, Münih, Karlsruhe, Frankfurt, Mannheim vb. müzelerindedir.)

TRYBLİDİUM a. (yun. *trylion*, kâse, çanak). Ordovices ve Silures devri topraklarında fosillerine rastlanan, çok ilkel, tekçenetli yumuşakça cinsi. (Çanağa benzeyen kavkısının iç yüzünde 6 çift kas izine rastlanır. *Tryblididae* familyasının örnek tipi.)

TRYJARSKİ (Edward), polonyalı türkolog (Varşova 1923). Varşova Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1948). Sosyal bilimler fakültesi'nde doktorasını verdi (1961). Varşova Üniversitesi'nde doçent oldu (1966); Polonya Bilimler akademisi'nde profesörlüğe atandı (1974). Kıpçak yazmaları, Bulgaristan'daki (1960), Romanya'daki (1965) Türkler'in ağızları üzerinde incelemeler yaptı. Moğolistan'daki eski türk yazıtları, Moğollar eski Türkler, Peçenekler, Altay halklarıyla ilgili çalışmalar yayımladı.

TRYPANOSOMİDEA a. Zool. BURGUMSUKAMÇILILAR takımının bilimsel adı.

TRYPETA a. (yun. *trypetes*, delen'den). Larvası bileşikgillerin yapraklarını delen sinek cinsi. (Meyvesineğigiller familyası.)

TRYPETİDAE a. Böc bil. MEYVESINEĞİGİLLER familyasının bilimsel adı.

TRYPETOCERA a. Turbalık bataklıklarda çok yaygın, hantal uçuşlu sinek cinsi. (*Tetanoceridae* familyası.)

TRYPHON (DIODOTOS, — denir), Suriye kralı (ölümü Apameia İ.Ö. 139'a doğr). Gasıp Aleksandros Balas yararına Demetrios I Soter'e karşı savaştı. Balas'ın ölümünden (145) sonra, Balas'ın oğlu Antiokhos VI Dionysos'u kral ilan ettirerek onun vasiliğini yaptı. Ardından Antiokhos'u öldürdü (142), tacı kendi giydi ve Tryphon adını alarak çekilmez bir duruma geldikten sonra Antiokhos VII Sidetes'in ordusu karşısında kaçmak zorunda kaldı (139). Apameia'ya sığındı ve orada öldü.

TRYPHON (SALVIUS, — denir), köle (öl. İ.Ö. 102). Flütçü ve kâhin olan Salvius, Sicilya'da başkaldıran köleleri yönetti (İ.Ö. 104) ve Tryphon adını alarak kendisini kral ilan ettirdi. Sonunda yenilgiye uğrayıp öldürüldü.

TRYPOXYLON a. (yun. *trypan*, delmek, delik açmak, ve *ksylon*, odun, tahta'dan). Simsiyah bedenli, genellikle kuru saplarla yerde yuva yapan zarkanatlı cinsi. (Küçük örümceklerle [örneğin *Theridion*'lar] beslenirler. Kazıcıyabanarısıgiller familyası.)

TRYSA. Tar. coğ. Anadolu'nun Lykia bölgesinde kent, Myra'nın (Kale) K.-K.-B.'sındaydı; kalıntıları günümüzde Gölbaşı diye anılan yöresindedir. Kimi yazıtlarda ve paralarda adına rastlanan kentin anıtları Lykia bölgesinin en eski örnekleri arasındadır: payelı mezarlar, çeşitli kabartmalarla süslü lahitler, steller vb. Zeus ya da Helios'a (ya da her ikisine) adanmış küçük bir tapınağa ait temellerle surlar da kalıntılar arasındadır Ancak Trysa'nın en önemli anıtı *Trysa heroonu* diye bilinen anıtmezardır. Schönborn tarafından 1840'ta bulunan bu anıt duvarlarla çevrili kutsal bir alan içinde yer alıyordu. Duvarlar alt alta iki friz halinde işlenmiş, mitolojik konuları içeren kabartmalarla süslüydü: Amazonlar savaşı, Kentauroslar savaşı, Odysseus'un karısı ile evlenmek isteyenleri öldürmesi, Bellerophontes'in canavarı öldürmesi, Dioskurlar'ın Leukippos'un kızlarını kaçırmaları vd. (bu kabartmalar günümüzde Viyana müzesi'nde sergilenmektedir). Kabartmaların bir bölümü ionia üslubunu yansıtırken, lykia (kapı söveleri üzerindeki kadın figürleri) ve asur-pers kabartmaları benzeri (D. kapısı üzerindeki kanatlı boğa motifleri) öğelere de rastlanmaktadır.

TSADASSA (Gamzat), avar diliyle yazan dağıstanlı halk şairi (Tsada, Dağıstan, 1877 - Mahaçkale 1951). Toplumsal adaletsizlikleri daha iyi gözler önüne sermek için (*la Gargote* [fr. çev.], 1891) kadılık görevinden ayrıldı, 1917 devrimi'nden sonra tiyatro çalışmalarında ve şiirlerinde (*le Balai des adates* [fr. çev.], 1934; *la Légende du berger* [fr. çev.], 1950) yeni düşünceleri yaymaya çalıştı. *Ma vie* (fr. çev.) [1939] adında bir şiirsel özyaşamöyküsü bıraktı.

Tsahal (*İsrail savunma kuvveti* anlamında ibranice sözcük), israil ordusuna verilen ad.

TSAHUR a. Lezgi öbeğinden kafkas dili; Tsahurlar tarafından konuşulur.

TSAHURLAR, Dağıstan'ın dağlık bölgelerinde yaşayan yaklaşık 10 000 nüfuslu halk. Daha VII. ve VIII. yy.'dan başlayarak islamlığı benimsediler, XV. yy.'da sultanlık biçiminde örgütlenerek ülkelerini Azerbaycan'a kadar genişlettiler ve Azerbaycan ile bugün de süren maddi ve kültürel ilişkiler kurdular. 1803'te rus egemenliğine giren ve hayvancılık ve zanaatçılıktaki ustalığıyla ün kazanan bu halk, bugün çoğunlukla tarım ve hayvancılık yaparak yaşamaktadır.

TSAİDAM havzası, çince **Çaidam Pendi,** Çin'de (Çinghai) çöküntü alanı. Nan Şan dağlarıyla Kunlun dağlarının doğu bölümü arasında. K.-B.'ya doğru yüksekliği 3 000 m'den 1 000 m'ye düşer ve acısulu bataklıkta son bulur. Petrol çıkarma.

TSAKONİA LEHÇESİ a. Modern yunancanın lehçesi; Peloponisos'un doğu kıyısında konuşulur ve eski yunancanın bir dor lehçesine dayanır.

TSALDHARİS (Konstandinos), yunanlı siyaset adamı (İskenderiye, Mısır, 1884 - Atina 1970). Girit valisi (1920), Halkçı parti başkanı (1936); yunan direnişine yön verdi (1941-1944), sonra da hükümeti yönetti (1946-47). 1947'den 1950'ye dek Dışişleri bakanlığı yaptı. 1958'de siyaseti bıraktı.

TSAMBLAK (Grigoriy), bulgar kilise adamı ve yazar (Tirnova 1365 - Kiev 1419). Patrik Eftim'in en gözde öğrencisi olarak hatiplik ve vaizlik yeteneklerini onun yanında geliştirdi. Aynı zamanda amcası olan Rusya metropoliti (1409'a doğr.) ve ustası Eftim (1416'ya doğr.) onuruna yazdığı övgülerle tanındı. Türkler'in Bulgaristan'ın başkenti Tirnova'yı nasıl fethettiklerini (1388) anlatan ünlü öyküsü de yine Eftim onuruna yazmış olduğu bir övgüde yer alır. Sert eleştirileri hiçe saymaktan çekinmeyen güçlü bir kişiliği olan Grigoriy, Kiev metropolitliğine getirildi (1414); Konstanz konsili'ne katıldı (1418). Bu konsilde İstanbul'la Roma arasında bir yakınlaşma kurmaya çalıştıysa da başarılı olamadı.

TSAMPA a. Tibet köylülerinin temel besinini oluşturan arpa unu.

TSANGPO, çince **Yarlung Zangbo Ciang,** Yukarı Brahmaputra'nın tibet dilindeki adı. Irmağın içinde aktığı geniş çöküntü alanı olan Tsangpo, Tibet'in, normal insan etkinliklerine olanak veren tek bölgesidir.

TSANİN (Mordekay), yiddişçe yazan israilli yazar (Sokołow Podlaski, Polonya, 1906). Günlük gazete *Letzte naies*'in (Son havadis) yazıişleri müdürlüğünü yaptı, ibranice-yiddişçe bir sözlükle bir roman çevrimi (*Jérusalem et Rome* [fr. çev.], 1966-1972) kaleme aldı.

TSANKOV → CANKOV.

TSAO Cİ ya da **CAO ZHİ,** çinli şair (Şandong 192-232). Tsao Tsao'nun oğlu, kardeşi Tsao Pei tarafından fiefinde hapis tutuldu. Büyük bir sadeliğin egemen olduğu ustalıklı bir üslupla kaleme alınmış şiirlerinde melankolisini dile getirdi.

TSAO PEİ ya da **CAO PEİ** (188-227). Üç-Krallık döneminde son Han'ı tahttan indirdikten sonra (220) Vei imparatoru oldu (220-227). Yetenekli bir şair ve büyük bir sanatçı koruyucusuydu.

TSAO ŞÜEÇİN ya da **CAO XUEQİN,** çinli yazar (1715'e doğr.-1763), *Honglou* Meng* adlı yapıtı kaleme aldı.

TSAO TSAO ya da **CAO CAO,** çinli savaşçı ve şair (Pei, Ciangsu'da, 155 - Luoyang 220). Han hanedanının dağılmasından sonra Kuzey Çin'i birleştirdi (196 -204). XIV. yy.'da yazılmış tarihsel roman *Sanguo cı yenyi*'ye de kahraman olarak seçilen şair, şöhret arzusuyla doğa sevgisinin birbirine karıştığı, kişisel bir lirizm taşıyan dizeler kaleme aldı.

TSAO YÜ ya da **CAO YU** (VAN CİA-BAO, — denir), çinli oyun yazarı (Hubei' de 1910). Batı tarzında oyunlar kaleme alan ilk çinli yazardır (*Leiyü*, 1933; *Riçu*, 1935; *Yüenyı*, 1937). Uzun süre oyun yazarları derneği başkanlığı ve Pekin Halk sanatları tiyatrosu müdürlüğü yapan yazarın çin halkları ve ulusal azınlıklar arasındaki birliği yücelten tarihsel oyunu *Vang Caocun* 1979'da sahnelenmiştir.

TSARATANANA kütlesi, Madagaskar'ın kuzey ucunda dağlık kütle, adanın en yüksek noktası buradadır (2 876 m). Doğal rezerv.

TSARİTSIN → VOLGOGRAD.

TSARSKOYE SELO, Sen-Petersburg bölgesindeki **Puşkin***in eski adı. 1717-1723 arası, Büyük Petro'nun gelecekteki Yekaterina I'e armağan ettiği bir arazi üzerinde taştan bir saray yapıldı ve sonradan birkaç kez yeniden inşa edildi. XVIII. yy.'ın ikinci yarısında Tsarskoye Selo, Rusya imparatorluk ailesinin kent yöresindeki konutu durumuna geldi. 1811 -1844 arasında, Puşkin'in de öğrencisi olduğu Tsarskoye Selo lisesi burada, gelecekteki devlet memurlarına yönelik bir eğitim verdi. 1918-1937 arasında kent, *Detskoye Selo* adını aldı. Yekaterina sarayını V. Rastrelli, çevredeki parkta yapılan (1752) Ermitaj ve Mağara'nın yapıldıkları gibi, barok bir üslupla yeniden yaptı (1755'e doğr.). Klasik üsluptaki Aleksandr sarayı, G. Quarenghi tarafından yapıldı (1792-1796). XIX. yy. başında inşa edilen yapılar arasında, Ahırlar (1823) ve Manej (1819-1821) sayılabilir. İkinci Dünya savaşı sırasında büyük ölçüde yıkılan Puşkin kenti ve sarayları, savaştan sonra yeniden yapıldı.

TSATSOS (Konstandinos), yunanlı siyaset adamı (Atina 1899 - *ay.y.* 1987). Avukattı. 1945-1964 arası milletvekili oldu. Birçok kez bakanlık yaptı, Karamanlis'in Ulusal radikal birliği'ne katıldı (ERE). Cumhurbaşkanı oldu (1975-1980).

Tsavo ulusal parkı, Kenya'nın güney-doğu'sunda ulusal park, Kilimancaro'nun D.'sunda, 1948'de açıldı, yaklaşık 21 000 km²'lik bir alanı kaplar.

TSCHAGGUNS, Avusturya'da (Vorarlberg) sayfiye ve kış sporları (yüksl. 700 -1 900 m) yeri, Montafon vadisinde.

le Monde illustré

İmparatoriçe **Tsı Şı** bir Çin suluboya resmine göre yapılan ve *le Monde illustre* (1898) dergisinden alınan bir gravür *Bibliothèque nationale, Paris*

TSCHERMAK VON SEYSENEGG (Erich), avusturyalı genetikçi (Viyana 1871 - *ay. y.* 1962). Mendel* yasaları kamuya açıklanmadan önce, bu yasaları yeniden bulanlardan biri oldu. Tarımda yararlı birçok bitki melezleri yarattı ve buğdaygillerin iyi bir sınıflandırmasını yaptı.

TSCHİERTSCHEN, İsviçre'de (Graubünden kantonu) sayfiye ve kış sporları merkezi, Chur'un G.-B.'sında, 1 350 m yükseltide; 200 nüf.

TSCHİRCH (Alexander), alman eczacı (Guben 1856 - Bern 1939). Hindistan'da ve Doğu Hint adalarında yaptığı botanik inceleme gezisinden sonra gözlemlerini Hindistan'ın yararlı ve tıbbi bitkileri ile ilgili bir çalışmasında özetledi. *Die Harze und die Harzbehalter* (Reçine ve reçineli bitkiler) [1900] ve özellikle *Handbuch der Pharmakognosie* (Farmakognozi el kitabı) [1909-1927, 3 cilt]), vb. adlı yapıtları yayımladı.

TSCHİRNHAUS (Ehrenfried Walter VON), alman filozof ve fizikçi (Kieslingswalde, Görlitz yakınında, 1651 - Dresden 1708). Filozof olarak bilgi kuramıyla ilgilendi ve *Medicina mentis* (1687) adlı bir yapıt yazdı. Optik alanında yaptığı araştırmalar birkaç cam fabrikası kurmasına yol açtı ve bu fabrikalarda o zamana kadar görülmemiş büyüklükte gök dürbünü mercekleri yapıldı. Yakan aynalarla yüksek sıcaklıklar elde etti ve bu sıcaklıkları toprakların, madenlerin vb. kaynaşmasında kullandı. Böttger'le birlikte, sert porselenin sırrını buldu. 1682'de Fransız bilimler akademisi'nin ilk alman üyesi oldu.

TSCHUDİ (Aegidius ya da Gilg), isviçreli siyaset adamı ve tarihçi (Glarus 1505 - *ay. y.* 1572). Birçok kez yüksek görevlere atanıp 1536'dan 1544'e kadar fransız ordusunda subay olarak görev yaptı ve 1558'de Glarus kantonunun Landammann'ı oldu. Aralarında, 1574'te yayımlanan ve Wilhelm Tell efsanesini yeniden ele aldığı *Helvetische Cronik*'in de olduğu birçok yapıt bıraktı.

TSEDENBAL (Yumjagin), moğol siyaset adamı (Ubsu-Nur bölgesi, 1916 - Moskova 1991). Meslekten iktisatçıydı. 1940'ta Moğol devrimci halk partisi sekreteryasına girdi ve 1958'de parti birinci sekreterliğine getirildi. Bakanlar kurul başkanlığı yaptı (1952-1954; 1958-1974), 1974'te Büyük Hural (Yüksek Sovyet) başkanlığına getirildi, ancak 1984'te görevden alındı.

TSELİNOGRAD, 1961'e kadar **Akmolinsk,** Kazakistan'da kent, Yukarı İşim kıyısında; 277 000 nüf. Demiryolu kavşağı. Sanayi merkezi (tarım makineleri, dökümevi, demiryolu onarımı, sanayi seramiği, yapı gereçleri).

TSERETELİY (Akakiy Rostomoviç), gürcü şair (Shvitori 1840 - *ay. y.* 1915). Soylu bir aileden gelen Tsereteli, Petersburg'da rus demokratlarının etkisinde kaldı. 1860'lı yılların edebiyatta yenilik hareketlerinin başkışısı olan sanatçı, lirik dizelerinde (*Amiran*, 1883; *Suliko*, 1895), tarihsel şiirlerinde (*Tornike Eristavi*, 1884; *Bagrat-le-Grand* [fr. çev.], 1895), öykülerinde (*Başı Açuki*, 1896), komedilerinde ve özyaşam öyküsünde (*Medea*, 1894-1899) halka duyduğu yakınlığı, demokrat ve ulusçu ülküsünü dile getirdi.

TSERETELİY (İrakliy Georgiyeviç), rus siyaset adamı (Kutaysi 1881 - New York 1959). Gürcüydü, menşevik lider olarak ikinci dumadaki sosyal demokrat fraksiyonu yönetti (1907), tutuklandı ve Sibirya'ya sürüldü. Şubat 1917'den sonra Petrograd'a dönünce Posta ve telgraf bakanlığına, ardından geçici hükümetin Dışişleri bakanlığına getirildi (mayıs-ekim 1917) ve birinci sovyetler kongresinde Tsik Prezidyum üyeliğine seçildi (haziran 1917). Bağımsız Gürcistan Cumhuriyeti'nin menşevik hükümetine katıldı, Gürcistan'ın bolşevikleştirilmesi (1921) üzerine Fransa'ya, daha sonra ABD'ye göç etti (1940).

T'SERSTEVENS (Albert), belçika asıllı fransız yazar (Uccle, Belçika, 1885 - Neuilly-sur-Seine 1974). İmge zenginliğiyle sonraki yapıtlarının habercisi olan *Poèmes en prose*'dan (1911) sonra, dolandırıcılar ve serüvenciler üzerine, hızlı yaşamaya ve özgürlüğe olan düşkünlüğünü dile getiren, birçok romanı vardır (*le Vagabond sentimental*, 1923; *les Corsaires du roi*, 1930; *l'Or du Cristobal*, 1936). Büyük bir gezgin olan yazar uzak ülkelere yaptığı yolculukları öyküledi (*Tahiti et sa couronne*, 3 cilt, 1950; *Mexique, pays à trois étages*, 1956). Ayrıca okuduğu kitaplara ilişkin anılarını yazdı (*Escales parmi les livres*, 1969) ve bir dostuna, hakkındaki yanlış yorumlara son vermek amacıyla tanıklık etti (*l'Homme que fut Blaise Cendrars*, 1972).

TSEVAOT (ibranice *tsevaot*, *tsava*'nın çoğl.), Tanrı için (*Yehova Tsevaot*, "Ordular Tanrı"'sı) kullanıldığı zaman üç değişik anlama gelebilen terim: israil orduları, yıldızlar, göksel güçler. Yeni Ahit metinlerinde Evren güçlerinin efendisi, Yüce Tanrı' ya verilen sandır.

TSEVİE, Togo'da kent, Lomé'nin K.'inde, demiryolu kenarında; 13 600 nüf. Ticaret merkezi. Sıvı yağ fabrikası.

TSHİKAPA, Zaire'de kent, Tshikapa ve Kasai ırmaklarının kavşağında; 39 000 nüf. Forminière'in kurduğu Büyük elmas işletme merkezi. Bölgede ilk elması 1907'de elmas arayıcısı Janot buldu.

TSHİNVALİ, 1934-1961 arasında **Stalinir,** Gürcistan'a bağlı Güney Osetya Özerk bölgesi'nin başkenti, Kafkaslar'ın güney yamacında, 870 m yükseltide; 34 000 nüf. Kereste sanayileri. Elektrikli ev aletleri. Makine ve kimya sanayileri. Hazırgiyim. Besin sanayileri.

TSHUNGU çağlayanları, esk. **Stanley Falls,** Zaire'de ivintiler, Kisangani'nin yukarısında, Stanley çağlayanları 1877'de keşfetti.

TSİK, merkez yürütme komitesi anlamına gelen rusça *Tsentralnıy ispolnitelnıy komitet* sözcüklerinin kısaltması. Sovyet Rusya'da, ardından SSCB cumhuriyetlerinde en yüksek iktidar organı olan Sovyetler kongresi'nin Tsik'i, 1936 Anayasası'nın kabul edilmesinden sonra yerini Yüksek Sovyet'e bıraktı.

TSİMİHETYLER, Kuzey Madagaskar'ın iç kesimlerinde yaşayan yaklaşık 766 000 nüfuslu malgaş halkı. Grubun seçilen bir başkan yönetimindeki klanlar biçiminde örgütlendiği 23 toplanma merkezine dağılmışlardır. Etnik içevliliğin öncelik taşıdığı ataerkil aileleri barındıran dağınık (Batı) ya da sıkışık (Doğu) köylerde yaşarlar. Ekonomileri sığır (simgesel statü) ve kümes hayvanları yetiştiriciliğine ve ticari değiştokuşlara yarayan tarım ürünlerine dayanır. Atalara tapınma, dinlerinde önemli bir yer tutar.

TSİMLYANSK, Rusya'da kent, yakınında Don üstünde kurulan baraj, Volga-Don kanalının açıldığı 2 700 km^2 yüzölçümlü bir biriktirme barajı oluşturur. Elektrik santralı. Halı. Şarap. Yapı gereçleri. Balıkları tüketime hazırlama.

TSİMŞİANLAR, İngiliz Kolombiyası kıyılarının kuzey ucundaki bölgelerinde yaşayan ve penutia dili konuşan Kuzey Amerika Kızılderilileri. 4 büyük fratrı oluşturan ve "hane"leri (akrabalar, dostlar, köleler) bir araya getiren köy toplulukları biçiminde bölünen 15 kabileden oluşan aşamalandırılmış bir klan toplumuna göre örgütlenen Tsimşianlar, potlaç törenine çok büyük bir önem veriyorlardı. Bu kabile yapısı, 10 kadar büyüseldinsel (*medecine-men*) nitelikli dernek ve çeşitli tören gruplarıyla genişliyordu. Bol balıkçılık ve deniz avcılığı ürünleriyle beslenen Tsimşianlar, eşsiz bir tahta işçiliği yapıyorlardı.

TSİPPORA (ibranice *Tsippora*), medanlı bir papazın kızı, Musa'nın karısı (Çıkış II,16-22).

TSİRANANA (Philibert), malgaş devlet adamı (Anahidrano 1912 - Antananarivo 1978). İlkokul öğretmeniydi, sosyal demokrat partiyi kurdu, 1 mayıs 1959'da Parlamento tarafından genç Malgaş Cumhuriyeti'nin Başkanlığına getirildi ve 26 haziran 1960'ta, Cumhuriyet'in (Repoblika Malagasy) bağımsızlığı ilan edildi. 1965'te 7 yıl için Cumhurbaşkanı seçildi. Üniversitedeki gösteriler (aralık 1968) ve muhafeletin saldırıları saygınlığına bir zarar vermedi. Üniversite ve Tananarivo liselerindeki grevlere, G.-B.'daki köylülerin ayaklanmasına, komploculukla suçlanan eski İçişleri bakanının tutuklanmasına rağmen, 30 ocak 1972'de yeniden seçildi. Bununla birlikte, antikomünizmi karşısında olduğu gibi Fransa ile işbirliği ve Güney Afrika ile yakınlaşma siyaseti karşısında da öfkeye kapılan sol partilerin yarattığı karışıklık, 18 mayıs 1972'de Tsiranana'yı general Ramanantsoa'ya tam yetki vermek zorunda bıraktı ve 8 ekimde yapılan referandumla Cumhurbaşkanlığının kaldırılmasını öngören yeni bir Anayasa kabul edildi.

TSİRKAS (Ghiannis KHADZİANDREAS, Stratis — denir), yunanlı yazar (Kahire 1911 - Atina 1980). Konusunu Mısır'dan aldığı öyküler (*l'Homme du Nil* [fr. çev.], 1957) yazdı, *Cités à la dérive* (fr. çev.) [1960-1965] adlı üçlemesinde Ortadoğu' daki savaşı, son derece gelişmiş bir anlatım tekniğiyle betimledi, bunu yaparken de sol mücadeleye girmiş kahramanlarının yazgısı çerçevesinde ülkesinin o dönemdeki gerçeklerinin daha iyi anlaşılması için bir anahtar verdi. Kavafis üzerine incelemeleri (*Cavafy, le politique* [fr. çev.], 1971) de vardır.

■**Tsi Şi** ya da **Ci Xi,** Çin imparatoriçesi (Pekin 1835 - *ay. y.* 1908). Mançu kökenli ve imparator Şienfing'ın (1851-1861) nikâhsız karısıydı. İmparatordan olan oğlu (1856), imparatoriçenin kısırlığı sonucu Tongci adıyla tahtın vârisi ilan edildi (1861). İmparator ölünce Tsi Şi, imparatoriçeyle anlaşarak naipleri tutuklattırdı ve baş rolü kendine ayırdı, nitekim ergin duruma gelen (1873) Tongci, hükümetin yönetimini ona bıraktı. Tongci ölünce (1875), yeğenlerinden üç yaşında bir çocuk olan Guangşü adlı birini tahtın vârisi ilan ettirdi ve belki de zehirlettiği imparatoriçenin ölümünden (1881) sonra bu yeğeni adına naibelik yaptı. Bakanlığa ilkin prens Gong'u getirdi (1861-1884), ardından onun yerine Li Hongcang'ı geçirdi ve ondan sonra Gong'u bir süre daha geri çağırdı (1894-1898). Çağdaşlaşma siyasetine katıldıysa da, gelenekçilerin direnci karşısında bu siyaseti durdurdu. Guangşü onu tutuklatarak iş başından uzaklaştırdı (haziran 1898), ancak tutucuların desteği ve ordu başkanı Yüen Şıkai'nin ihaneti sayesinde "Yüz Gün"e kısa sürede son verdi (eylül 1898). Guangşü gözaltına alındı ve danışmanları idam edildi. Tsi Şi tüm reformları yürürlükten kaldırdı ve gücünü pekiştirmek için Bokserler gibi, kamuoyunu Batılılar'a karşı ayaklandıran gizli dernekleri destekledi. Yabancı düşmanı 1900 ayaklanmasını kışkırttı. Avrupalılar'ın zaferinden ve Pekin antlaşması'ndan (1901) sonra reformların zorunluluğunu anlayarak okul programlarını yenileştirdi. Yeni Çin yanlılarını geri çağırdı, batılı ülkelere inceleme heyetleri gönderdi, eyaletlerde eşraf meclisleri kurdu ve bir Ulusal meclis seçimiyle tamamlanan dokuz yıllık bir program ilan etti (1908). Ancak iş işten geçmiş ve imparatorluk yönetimi çökmeye başlamıştı.

TSİTSİHAR, çince **Çiçihar,** esk. **Longciang,** Çin'de (Heilongciang) kent; 1 350 000 nüf. (1989). XVII. yy. başlarında Moğol akınlarına karşı yapılmış olan bir kale

çevresinde gelişen kent, bir demiryolu kavşağı ve büyük bir sanayi merkezidir; besin ve kâğıt sanayilerine çelik fabrikaları, demiryolu ve madencilik gereçleri yapımı da eklenmiştir.

TSİTSİT çoğl. a. (*püskül* anlamına gelen ibranice sözc.). Din. Yahudi ayin düzeninin gereklerine göre, dua şalının *(talet)* dört köşesine takılan ve Yasa'ya uygun olarak her Yahudi'nin taşımak zorunda olduğu beyaz yün püsküller. (Tsitsitler, kutsal buyrukları anımsatırlar. Cenaze törenlerinde ölünün örtüldüğü taletten koparılırlar.)

TSOGOLAR → MİTSOGOLAR

TSONGA a. Tsongalar tarafından konuşulan bantu dili.

TSONGALAR ya da **THONGALAR,** Mozambik'te yaşayan, yaklaşık 3 milyon nüfuslu (1992) bantu halk. Çiftçilik ve hayvancılık yapan Tsongalar, babasoylu ve babayerli soysoplara bölünür ve yerelleşmiş patriklan parçalarına karşılık düşen dağınık köycüklerde (kraal) yaşarlar. Bu köylerde barınan büyük geniş aileleri, aile başkanlarının yardımına dayanan kalıtsal bir başkan yönetir.

TSONG-KHA-PA (1357-1419), ''erdemliler'' (Dge-Lugs-pa) tarikatı adını taşıyan tibetli bir buddhacı tarikatın kurucusu. Bu tarikatın keşişleri sarı bir başlık giyerler. Genellikle onları belirtmeye yarayan bu başlık, daha eski bir tarikatın keşişleri olan ''kırmızı başlıklar''dan ayırt edilmelerini de sağlar. Tsong-kha-pa reformu, bekârlık ve toprak rengi cüppe giymeyle birlikte, buddhacı kurala daha sıkı bir bağlılığa dayanıyordu. Öğreti alanında Tsong-kha-pa, buddhacı azizlerin ve tanrıların tenasühüne inanmaya yol açtı.

TSU, Japonya'da kent, Honşu adasında, Mie ilinin merkezi. İse körfezi kıyısında; 157 178 nüf. (1990). Tersaneler. Elektrikli gereçler yapımı. Üniversite.

TSUBA a. (japonca sözc.). Kullanımı VIII. yy.'a kadar uzanan japon kılıcının siperi. (XIV. yy.'dan başlayarak tsubalar, oymalar, işlemelerle süslenerek Nobuie ya da Kaniei'deki parçalar gibi sanatsal yapıtlar, metal sanatının en seçkin örnekleri oldular. Kılıcın yasaklanma fermanının çıkarıldığı 1868'e kadar imal edildiler.)

TSUBUÇİ ŞOYO, japon yazar (Ota 1859 - Atami 1935). *Şosetsu-şinzui* (1885) adlı yapıtında, roman sanatının, temel amacı, betimlenen kişilerin ruhbilimsel yapılarını çok yakından kuşatıp saptamak olan mantıksal ve gerçekçi bir kurgu biçiminde tanımlayarak modern japon antalımının kuramsal temellerini attı. 1880'den başlayarak, Japonya'nın geleneksel sahne sanatlarına tümüyle batı tiyatrosunu içeren (Shakespeare'in tüm yapıtlarını çevirdi) kapsamlı bir tiyatro araştırmasına girişti: modern japon tiyatrosunun kurucularından sayılır.

TSUÇİGUMO (sözcüğü sözcüğüne *''yer örümceği''*), en eski japon kroniklerine *(kociki)* göre, ilk japon imparator Cimmu tenno'nun gelişinden önce, Yamato ülkesinde (yarı yarıya toprağa gömülü kulübelerde) yaşayan Comon yerli kabilesi.

TSUÇİMİKADO TENNO (1195 - Ava 1281), 83. Japonya imparatoru (1190 -1210). Hükümdarlığı süresince, gerçek iktidar Hoco ailesinden olan Tokimasa ve Yoşitoki adlı *şikkenler* (kral naipleri) tarafından kullanıldı. Bağımsızlık çabaları gösterdiğinden Hocolar tarafından tahttan ayrılmaya zorlandı.

TSUÇİARA, Japonya'da kent, Honşu adasında (İbaraki ili), Kasumiga gölü kıyısında; 127 470 nüf. (1990). Yönetim, ticaret ve kültür merkezi.

TSUEN VAN, ingiliz sömürgesi Hongkong'da kent, New Territories'de, Kowloon' un K.-B.'sında; 680 000 nüf.

TSUGA a. Amerika'da ve Asya'da yetişen ve parklarda süs için yetiştirilen kozalaklı, büyük boylu ağaç. (Tsuga, yaprakları ile göknarı andırır, fakat ladininki gibi sarkık kozalakları ile göknardan ayrılır; olgunlaşmış tohumlar dökülmez, kozalağa bağlı kalır; erkek ve dişi çiçekleri aynı ağaç üzerinde bulunur; 10 tür; çamgiller familyası.)

TSUGARU boğazı, Hokaido ve Honşu adalarını ayıran ve Japon denizi'ni Büyük Okyanus'a bağlayan deniz kolu; ortalama derinliği 100 m. Honşu tarafı Aomori koyuna açılır. Hakodate (Hokaido) ve Aomori, bir feribot hattıyla birbirine bağlanmıştır. Yaklaşık 54 km uzunluğunda bir denizaltı demiryolu tüneli (Seikan).

TSUKUBA, Japonya'da dağ, Honşu adasında, Tokyo'nun 60 km K.-D.'sunda; 876 m. Ünlü şinto tapınağı ve 1963'te kurulan üniversite ve bilimlerarası araştırma merkezi.

TSUMEB, Namibya'da kent, Grootfontein'in K.-B.'sında, Walvis Bay demiryolu hattının son istasyonu; 7 800 nüf. Bakır, kurşun, çinko, kadmiyum ve germanyum madenleri ve dökümevleri.

TSUNAMİ a. (depremin yarattığı deniz dalgası, dalga anlamında jap. sözc.). Deprem, denizaltı yanardağ püskürmesi ya da kayma gibi nedenlerle meydana gelen bir sarsıntının etkisiyle oluşan yüzeysel okyanus dalgası.
—ANSİKL. Tsunami'nin denizdeki yayılma hızı yaklaşık saatte 800 km'dir. Açık denizdeki dalga dorukları arasındaki uzaklık 100 km dolayındadır; dalga genliğiyse 1 m yüksekliği asla geçmez; bu nedenle açık denizdeki gemilerde tsunamiler hissedilmez. Okyanus tabanı kıyılara doğru yükseldiğinde dalga hızı azalır ve bunun sonucunda dalga yüksekliği artar. Bu koşullarda bazen 20 m'yi aşabilen dalga yüksekliği denizaltı topografyasına ve kıyının biçimine bağlıdır: V biçiminde olan ve dibi yavaş yavaş yükselen bir koy, tsunaminin yarattığı su duvarının yüksekliğini büyük ölçüde artırabilir. Denizdeki yayılışı sırasında tek bir dalga, enerjisinin çok azını yitirir; bu nedenle dalga, çok uzaklara kadar yayılabilir ve oluştuğu yerin binlerce kilometre uzağındaki kıyılara zarar verebilir. Bu nedenle tsunami için uluslararası bir alarm ağı kurulmuştur (Seismic Sea Waves Warning System); bu ağ sayesinde, tsunami yaratabilecek bir olayla ilgili bütün sismoloji verileri, zarar görecek bölgeden insanların boşaltılmasını sağlamak amacıyla sözkonusu yerlere iletilir. Bu örgütün merkezi, Büyük Okyanus'taki ''ateş çemberi''nin ortasındaki coğrafi konumu nedeniyle, dünyada tsunamilerden en çok etkilenen Hawaii' dedir. Türkiye'yi çeviren denizlerde tarih boyunca ancak çok şiddetli depremler sırasında tsunami niteliğinde dalgaların meydana geldiği bilinmektedir (örneğin, 1939 Erzincan depreminde bu tür bir dalga Doğu Karadeniz kıyılarını etkilemiştir.)

Tsurezuregusa, 1324 ile 1331 yılları arasında japon şairi ve düşünür Kenko Hoşi tarafından yazılmış kitap. Yapıtı oluşturan 243 paragraf çok çeşitli konulara değinir (insan doğası üzerine düşünceler, toplumun gülünç yanlarını betimleyen anekdotlar, felsefi özdeyişler) *zuihitsu* (''fırçanın ucuna geldiği gibi yazılmış'') türünün en özgün örneklerinden biridir.

TSURUGA, Japonya'da (Honşu) kent, aynı adlı körfezin kıyısında; 61 800 nüf. Tekstil sanayisi. Kimya. Çimento.

TSURUOKA, Japonya'da kent, Honşu adasının (Yamagata ili) kuzeyinde, Japon denizi yakınında: 100 000 nüf. Tekstil. Kereste sanayisi. Besin sanayileri.

TSURUYA NAMBOKU, japon oyun yazarı (Tokyo 1755 - *ay. y.* 1829). 1776'da kabuki yazarı Sakurada Cisuke'nin yanına çırak olarak girdi, ama ancak 1804'te ''başyazar'' *(tate-sakuşa)* konumuna erişebildi. Daha sonraları, özellikle, hem türünün bir başyapıtı, hem de repertuarın en beğenilen gösterilerinden biri olan *Yotsuya Kaidan* (1825) adlı yapıtıyla, Kaidan-kyogen (hortlak dramı) türünde uzmanlaştı. Doğaüstü dramın ustası olan ve yaklaşık 120 oyun yazan Nambuku dönemin yoksul kesiminin yaşam biçimini gerçekçilikle betimleyen ve yaşayan töreleri sergileyen oyunlar *(kiseva)* yazarak töre dramını *(sevamono)* yeniledi.

TSUŞİMA, Japonya'da (Nagasaki ili) takımadalar, Kore ve Japonya arasında yer alan beş adadan oluşur (en önemli ikisi Kami-Agata ve Şimo-Agata'dır), K.'de Kore ve G.'de Tsuşima boğazlarını sınırlar; 709 km²; 58 700 nüf. Başlıca kenti, Şimo-Agata'nın doğu kıyısındaki *İzuhara*. Balıkçılık.

TSUŞİMA boğazı, K.'de Japon denizi ile G.'de Çin denizi'ni birleştiren deniz kolu, Tsuşima takımadaları ile Kyuşu'nun kuzey-batı kıyısı arasında; genişliği 130 km.

Tsuşima savaşı, 27 ve 28 mayıs 1905'te amiral Togo komutasındaki japon donanmasının, amiral Rojdestvenskiy komutasındaki rus filosuna karşı kazandığı deniz zaferi. (→ RUS-JAPON SAVAŞI.) Nosy Be ve Cam Ranh adlı fransız koylarında konakladıktan sonra rus filosu (12 zırhlı, 8 kruvazör ve 9 torpidobot), 27 mayısta Kore boğazı'nın gerişinde Tsuşima adası doğrultusunda ortaya çıktı. Çok geçmeden saldırıya uğrayan rus filosu, japon ateşinin isabetliliğiyle birkaç saat içinde dağıtıldı ve baştaki dört zırhlı savaş dışı kaldı. Ertesi gün Nebogatov tümeni teslim oldu ve yaralanan amiral Rojdestvenskiy tutsak düştü; yalnız tuğamiral Enquist'in kruvazörleri kaçabildi. Japon donanması (12 zırhlı, 16 kruvazör ve 65 torpidobot) hiçbir kayıp vermedi.

Tsutsumi-çunagon-monogatari, barok ve kimi zaman açıkça parodi nitelikli buluşlarla dolup taşan 10 mizahi ve şakacı masaldan oluşan japon yapıtı. Üslubuna dayanılarak XII. yy.'ın başına tarihlendirilebilir; Japonya'da, ikinci derecedeki monogatarilerin başyapıtı sayılır.

TSUYAMA, Japonya'da kent, Honşu adasının (Okayama ili) güney-batısı'nda; 83 100 nüf. Karayolu ve demiryolu kavşağı. Tekstil. Kereste sanayisi.

TSVANA a. Tsvanalar tarafından konuşulan, sothoya çok yakın bantu dili.

TSVANALAR, Botsvana'nın yaklaşık 3 milyon nüfuslu (1992) bantu halkı. Babayerli ve babasoylu soysoplar biçiminde örgütlenirler. Geniş ailelere karşılık düşen mahallelere (ve kraallara) bölünen büyük köylerde yaşarlar. Çiftçilik ve hayvancılık yaparlar. Hayvan, zenginlik belirtisi ve evlilikler bakımından değiştokuş parasıdır. Zulu örneğinden esinlenen bu halk, fetihçi bir devlet kurmuştur.

TSVETAYEVA (Marina İvanovna), rus kadın şair (Moskova 1892 - Yelabuga, Kazan yakınında, 1941). Ateşli romantizmiyle Gumilev'e, özgün ve güçlü üslubuyla fütüristlere yakın olan sanatçı, kesik ve uyaksız dizelerle şiirler (*Verstıy*, 1922) yazdı. Beyaz rus ordusundan bir subayla evlenen ve sovyet karşıtı olduğu için ailesiyle göç eden (1922) Tsvetayeva, ülkesine dönen ve baskı kurbanı olan kocasını ve kızını aramak üzere Rusya'ya geri döndü ve yaşamına orada son verdi.

TSYOLKOVSKİY (Konstantin Eduardoviç), rus bilgin (İjevskoye 1857 - Kaluga 1935), astronotiğin başlıca öncülerinden ve kuramcılarından biri. Kendi kendini yetiştirdi, 1880'de matematik profesörü oldu. Daha 1883'te, ancak tepkili itme ile uzayda uçuş yapılabileceğini ileri sürdü. 1903'te, bir füzenin hareket yasalarını ilk kez anlatan büyük yapıtı *Oryozy o zemle*

B.S.I.

Konstantin Tsyolkovskiy
Tsyolkovskiy devlet müzesi, Kaluga

i nebe'yi (Tepkili füzelerle uzayın keşfi) yayımladı. Daha sonraki bir dizi yazıda füzelere ilişkin tasarılarını geliştirdi ve insanın uzayda uçuşunun yaratacağı bütün büyük sorunları ele aldı. Bugün füzelerin ve uzay araçlarının yapımında uygulanan bir takım teknolojik yenilikler önerdi: sıvı propergollü füze-motorun, özellikle sıvı hidrojen ve oksijenle çalışan motorun kullanımı. Katlı füzeler, uydu istasyonları, uzay kolonileri vb. de onun tasarıları arasındadır.

TŞİTO ENDÜSTRİSİ a. Zaire havzasının, kütlesel aletlerle ve iki yüzü de işlenmiş uzun uçlarla ayırt edilen Yontmataş'tan Ortaçağ'a geçiş dönemi endüstri evresi. (Bu gelenek Zaire'nin G.-B.'sında devam etmiştir.) [Eşanl. TŞİTOLYEN.]

TŞİTOLYEN sıf. ve a. (fr. *tshitolien*). Tarönc. TŞİTO ENDÜSTRİSİ'nin eşanlamlısı.

TTL (ing. *Transistor-Transistor Logic*'ten kısaltma). Elektron. **1.** Çiftkutuplu tranzistor kökenli, doymuş tip lojik entegre devreler ailesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *TTL bağdaşıklığı*, lojik bir devre öğesinin ya da devreler ailesinin, girişte ve/ya da çıkışta TTL ailesinden bir devre gibi kullanılabileceğini belirten ayırtedici niteliği.

—ANSİKL. TTL ailesi, lojik devrelerden istenen kullanım kolaylığı, hızlılık, düşük güç tüketimi, gürültülere yüksek bağışıklık, düşük maliyet gibi nitelikleri mükemmel biçimde sağlar. Bu aile, öbür ailelerin giriş ve çıkış karakteristiklerini tanımlamak için, referans olarak kullanılır. Bir TTL-N (normal) serisinden sonra hızlılık (TTL-H [*high speed*, yüksek hız]) ve tüketim (TTL-L [*low power*, düşük güç]) açısından eniyilenmiş çeşitleri geliştirilmiştir. Teknolojik iyileştirmeler, bu nitelikleri daha da artırmaya olanak vermiştir; bu teknolojik çabaların en önemlisi, yeni bir bileşen türü olan Schottky* diyotunun ve TTL-S *(Schottky)* serisinin doğmasına yol açmıştır; TTL-S'nin düşük tüketimli bir türü olan TTL-LS (*low power Schottky*, düşük güç Schottky) TTL ailesinin standardı olma yolundadır.

tenor **tuba**

William V. S. **Tubman**

TU ya da **TÜ** ünl. (yansıma sözc.). **1.** Tükürme sesi. **—2.** Aşağılama, hor görme belirtir; tuh ya da tüh: *Tu sana! Ben seni hırsızlık yapman için mi yetiştirdim.* **—3.** *Tu kaka*, beğenilmeyen, değer verilmeyen ya da pis bulunan bir şey için söylenir (tkz.).

TU ya da **TUY** a. (fars. *tū*, *tūy*). *Esk.* Kat, katmer: *Sad-tuy* ya da *sad-tu* (yüz kat).

-TU → -DI

-TU → -TI.

TU, ayrıca **Tucia** da denir, Orta Çin'de (Hunan, Hubei) yaşayan 100 000 nüfuslu (1990) tibet-birman halk topluluğu. Yi diline benzer bir dil konuşurlar. Tarihin ve çinlileşmenin bazı kültür özelliklerini silmesine rağmen babaerkillik, kısmi bir islamlaşmaya uğrayan bu köylüler arasındaki önemini sürdürdü. Kolektivizmle birlikte yaşamları değişti ve çinlileşti.

TUAİDH-MUİN → THOMOND.

TUAİLLON (Louis), alman heykelci (Berlin 1862 - *ay. y.* 1919). Hildebrand ile H. von Marées'nin tilmizi ve yeniklasikçi olan Tuaillon, ününü, özellikle Roma'da yaptığı (1895) ve Berlin'deki Ulusal galeri'nin önüne konan tunç *Amazon* heykeline borçludur.

TUAL a. *Yörs.* Seram. Kalaycıların bakır kapları temizledikleri kum havuzundaki kumların yıkanması, süzülmesi ile elde edilen kahverengi bakır kırıntıları. (Tual kalaycılardan alındıktan sonra yeniden yıkanıp temizlenir ve Kütahya seramik atölyelerinde firuze boya yapımında kullanılır.)

TUAM, İrlanda Cumhuriyeti'nde (Connachta ili, Gaillimh yönetim bölgesi) kent, orta kesimdeki ovada; 3 000 nüf. Norman üslubunda katedral. Besin sanayileri.

TUAMOTU adaları, Büyük Okyanus'un güney kesiminde takımada, 15 ve 22° G. enlemleri arasında, Fransa'nın Polinezya'daki denizaşırı toprağı; 880 km²; 11 754 nüf. (1988). 1606'da ispanyol Quiros'un bulduğu bu adalar, 1842'de fransız himayesine girdi ve 1880'de ilhak edildi. K.-B.'dan G.-D.'ya doğru 1 500 km boyunca uzanan ve Gambier adalarıyla devam eden 76 atolden oluşur. Bu atollerin çok küçük bir bölümü su yüzüne çıkmıştır; bu nedenle "alçak adalar" (eskiden "tehlikeli adalar") adıyla da anılır. En geniş mercan çemberleri Rangiroa ve Fakarava çemberleridir. Siklonlar ender görülür, ama çok tehlikelidir (1903, 1906, 1983). Yağmur suları kum ve kireç tarafından emildiği için bu adalarda akarsu yoktur; *Pandanus* ve özellikle hindistancevizi ağaçlarıyla kaplıdır: kopra başlıca gelir kaynağıdır (10 000 t). Hayvancılık gelişmemiştir (domuz, köpek, kümes hayvanları). İnci ve sedef istiridyesi toplayıcılığı bazı denizkulaklarında (Hao, Hikueru) yapılır; balıkçılık gelişmiştir (avlanan balıklar Papeete'ye gönderilir). 43 atolde insanlar sürekli oturmaktadır; köyler, denizkulaklarının kenarında uzanır. Yalnızca iki direkli hafif teknelerle ulaşılan bazı adalar çok ıssızdır. Birkaçında, Papeete'ye uçak seferleri yapılan küçük havaalanları bulunur. Mururoa ve Fangataufa atollerinde Fransızlar nükleer denemeler yapmışlardır.

TUAN (Yi Fu), çin kökenli amerikalı coğrafyacı (Tiencin 1930). Londra'da, ardından Berkeley'de okudu, sırasıyla Yeni Meksika, Toronto, Minnesota ve Wisconsin üniversitelerinde ders verdi. Başlangıçta jeomorfologdu; çok geçmeden coğrafya tarihini ardından insanların yaşadıkları yerlerden edindikleri deneyimi incelemeye yöneldi (*Topophilia*, 1974; *Space and Place*, 1977; *Segmented Worlds and Self*, 1982). Böylece yeni coğrafyadaki hümanist görüşün gelişmesinde büyük bir rol oynadı.

TUAPSE, Rusya Federasyonu'nda kent, Karadeniz kıyısında, Batı Kafkaslar'ın eteğinde; 61 000 nüf. Maykop havzası petrolleri bu limana gelir ve burada arıtılır. Metalürji sanayisi. Gemi onarımı. Besin sanayileri.

TUAREG a. Berkeri dili; Tuaregler tarafından konuşulur. (Arap abecesi ya da tifinag denen özel bir abeceyle yazılır.)

TUAREGLER, Mali'de, Nijer'de ve Sahra'da yaşayan ve berberice konuşan, toplam 1 190 000 nüfuslu halk toplulukları. Çoğu berberi kabilelerin ve bedevi Araplar'ın tersine, Tuaregler anasoylu halklardır. İslamlaşmış olmakla birlikte kendilerine özgü özelliklerini korurlar; kadınların hâlâ büyük bir özgürlüğü ve yüksek bir statüleri vardır. Evlilik, tekeşliliğe dayanır.

—Tar. Tuaregler'in adı, Kuzey Sahra Bedevileri'nin arapçası *tavareg*'den türer. Tavareg de, berberi yer adı Targa'dan, yani Fizan'dan türemiştir. Onları *Ehl ül-lisam* ("yaşmaklı halk") terimiyle adlandıran arap gezginler, Fas'ın güneyinde (IX.-XI. yy.'lar arası), daha sonra XIV. yy.'dan başlayarak Sahra'nın merkezinde yaşadıklarını söylerler. Bu Sanhaca Berberiler'in, çok ılımlı bir müslümanlık aldıkları Araplar tarafından az ya da çok geriye sürüldükleri sanılır. Yaşadıkları dağların ve çetin çöl koşullarının koruduğu Tuaregler dillerini *(tamahek)*, eski libycus ve libya berberistan yazılarına benzeyen yazılarını *(tifinagh)* korumuşlardır. Özellikle çölün güney kesimindeki çok çeşitli etnik öğeleri kendi içlerinde eriten Tuaregler, çok hiyerarşik bir nitelik taşıyan toplumsal örgütlenmeleriyle tanınıyorlardı. Bu hiyerarşinin başında *amenokal*, yani bir konfederasyonun yüce başkanı bulunuyor, onu soylu savaşçılar (*ihaggaren, imuşar* ya da *imageren*) izliyor, ardından deve, keçi, koyun ve güneyde sığır sürüleri sahibi serfler ya da vasallar *(imrad)*, en sonra da yurtlarından çalınıp götürülmüş zencilerin soyunu sürdüren *İklan*'lar, yani kul ya da köleler (songay dilinde *Bella*, hausa dilinde *Buzu*) geliyordu.

Tuaregler şu sekiz konfederasyon içinde toplanmışlardı: Hoggar'daki Kel Ahaggarlar, Accer tasilisindeki Kel Accerler, Nijer'deki Kel Ayrlar, Kel Gresler (Ayr'ın güney batısı), İullimiden Kel Dinnikler (Tahoua yöresinde, Nijer), İullimiden Kel Ataramlar (Menaka'da, Nijer, Gao'da, Mali), İforas Adrarı'ndaki Kel Adrarlar (Mali), Tombuktu yöresindeki ve Nijer kıvrımındaki (Mali) Kel Tademekkatlar.

Fransızlar gelmeden önce başlıca uğraşları hayvancılık ve başlıca gelir kaynakları yabancılara, özellikle sudanlı zencilere yönelik soygundu. XIV. yy.'da Ayr'daki Hausalar'ı egemenlikleri altına aldılar ve Nijer ağzının denetimini (Tombuktu, Gao) sırasıyla Mali'nin (XIV.-XV. yy.), Songaylar'ın (XV.-XVI. yy.), faslı garnizonların (XVII.-XVIII. yy.) ve Pöller'in ellerinden almaya çalıştılar.

Hornemann (1802), Barth (1850-1855) ve Duveyrier (1859-1861) gibi ilk avrupalı gezginler, Sahra içlerine girmelerini engelleyen Tuaregler'in düşmanlığıyla karşılaştılar. 1881'de Ahaggarlar, yarbay Flatters misyonunu öldürerek Cezayir ve Nijer havzası bağlantısını yirmi yıl geciktirdiler. Tit'te teğmen Cottenest'e yenildiler (1902), 1904'te binbaşı Laperrine'e boyun eğdiler. 1893'te Güney'de Tombuktu'nun ele geçirilmesi, Accer tasilisinin alındığı 1909'a kadar süren şiddetli çarpışmaların başlamasına yol açtı. Savaş sırasında Senusiler, birçok karışıklık yarattı. P. de Foucauld'nun öldürülmesinden (1916) sonra Hoggar, ardından da Ayr (1917) başkaldırdı. General Laperrine'in diplomasisiyle, 1920'ye doğru bu hareket bastırıldı.

Sömürgeleştirme, toplumsal statüde (soyluların güç yitirmesi, *imrad*'ların zenginleşmesi), yaşama biçiminde (sürdürülen göçebe hayvancılığa kervan ticareti ve yavaş yavaş bir yerleşikleşmeye yol açan tarım eklendi) ve siyasal statüde (Mali, Nijer, Libya ve Cezayir arasında, konfederasyonların güçten düşmelerine yol açan paylaşım) tehlikeli karışıklıklar yarattı. Sömürgeleşmenin sona ermesinden sonra, yeni iktidar sahipleriyle (Cezayir, Mali) her zaman kolay ilişkiler kurulamadı. 70'li yıllardaki kuraklık yüzünden büyük bir zarara uğrayan Tuaregler, tutuculuklarına rağmen zorlayıcı koşullara uymak zorunda kaldılar.

TUAT, Cezayir Sahrası'nda (Adrar vilayeti) vahalar öbeği, Tademayt'ın B.'sında; *Adrar vilayeti*'nin başlıca kenti ve merkezi. Tuat, Uved Saura'daki yeraltı suları sayesinde yaklaşık 200 km uzunluğunda bir "vahalar yolu" ve ksurlar oluşturur. Bu uvedin su yayılma alanında yer alan vahalar, kuyular ve foggaralarla sulanır. Vahalarda meyve, tahıl ve tütün yetiştirilir.

TUATARA a. (maori dilinde sözc.). Zool. NOKTALI KAMADİŞ'in eşanlamlısı.

TUATH a. (keltçe sözc.). Gael İrlandası'nda küçük bir krallık halinde örgütlenmiş kabile. (Tuath, İrlanda'nın temel siyasal birimiydi; tüm adada yüz kadar tuath vardı.)

TUBA a. (ar. *ṭūba*). *Esk.* **1.** İyilik. **—2.** Rahatlık. **—3.** Güzellik.

◆ ünl. **1.** Ne âlâ, ne güzel! **—2.** *Tuba -leke*, ne mutlu sana!

TUBA a. (ar. *ṭūba*). Cennette olduğu varsayılan ağaç. (Hz. Muhammet, bir hadisinde cennette Sidre'de bulunan ve dalları bütün cenneti gölgeleyen bir ağaç bulunduğunu bildirir. Halk inancına göre tuba ağacının dalları aşağıda, kökleri ise yukardadır.)

TUBA a. (ital. *tuba*, trompet; lat. *tuba'*

dan). Koni biçiminde bir ses borusu ve pistonları olan bakır nefesli çalgı. Tuba, 4 oktavlık bir genişlik üzerinde tüm kromatik dereceleri içerir. Çağdaş senfonik orkestralarda özellikle 4 ya da 5 pistonlu *do* ya da *si* bemol kontrabas tuba kullanılır.)

TUBA a. TODDY'nin eşanlamlısı.

TUBA, Fildişi Kıyısı'nın batı kesiminde kent, Gine sınırı yakınında, yönetim bölgesi merkezi.

TUBALAR → URYANHAYLAR.

TUBALAR, Kuzey Altay Türkleri. (→ ALTAYLILAR.)

TUBARÃO, Brezilya'da (Espirito Santo) liman, Vitória yakınında. Demir cevheri dışsatımı. Demir-çelik.

TUBERACEAE a. Domalan gibi tamamen yeraltında yetişen asklı mantarlar familyası. (*Tuberales* takımı.)

TUBER CİNEREUM a. Nöroanat. **1.** Görsel çaprazla mememsi çıkıntılar arasında bulunan bozmadde bölgesi. **—2.** *Tuber cinereum-hipofiz sinir demeti,* tuber cinereum'dan hipofize giden sinir lifleri. (Salgılatıcı tanecikleri, özellikle asetilkolin, dopamin ve releasing faktörleri taşır.)

TUBERCULARİACEAE a. Birçok türü bitkilerde asalak yaşayan *fusarium* gibi ilkel mantarlar familyası.

TUBİNARES a. Zool. FIRTINAKUŞLARI takımının bilimsel adı.

TUBİPORA a. Tropikal denizlerde, mercan kayalıklarında yaşayan *Octocorallia* öbeğinden knidli cinsi. (Stolonlular takımı.) —ANSİKL. *Tubipora*'lar parlak kırmızı renkte, paralel, dikey, kireçli borucuk kütleleri oluşturur; bu borucuklar aynı renkte yatay yapraklarla yer yer birbirine bağlıdır. Her borucuğun içinde, tırtıklı 8 duyargası olan bir polip bulunur. İçleri boş olan yatay yapraklar çeşitli polipler arasındaki bağlantıyı sağlar. Yapraklar tomurcuklanır ve her tomurcuk kendi koruyucu borucuğunu oluşturarak polipleşir.

TUBKAL *(cebel),* Yüksek Atlas'ın batı kesiminde doruk (Fas); 4 165 m. Kuzey Afrika'nın en yüksek doruğudur. Tepesi düzleşmiş hantal bir piramit oluşturur. 36 000 ha'lık bir alan kaplayan ulusal park.

TUBMAN (William Vacanarat Shadrach), liberyalı devlet adamı (Harper 1895 - Londra 1971). Avukattı, senatörlüğe getirildi (1923), Cumhurbaşkanlığına seçildi (1943), 1944'te ülkesini Müttefikler safında savaşa soktu. Sürekli olarak yeniden seçildi (1951, 1959, 1963, 1967 ve 1971), kendini amerikan ve avrupa sermayelerinin yardımıyla Liberya'nın iktisadi gelişmesine adadı ve aynı zamanda ulusal birliği sağlamlaştırmak amacıyla içerdeki etnilere sorumluluklar vermeye çalıştı.

TUBOİDEA a. (lat. *tubus,* boru ve yun. *eidos,* görünüm'den). Avrupa'da Birinci Zaman tabakalarında bulunan ve özellikleri bugünkü *Pterobranchiata*'ların özelliklerine benzeyen graptolitler takımı.

TUBU a. Sahra öbeğinden dil; Çad'da Tubular tarafından konuşulur.

TUBUAİ, Tubuai adalarından (Fransız Polinezyası) biri; 1 846 nüf. (1988). Bazen bütün takımadaya bu ad verilir.

TUBUAİ adaları, Büyük Okyanus'ta takımada, Oğlak dönencesinin her iki yanında yer alır, Tahiti'nin güneyinde; 164 km^2; 6 509 nüf. (1988). Fransız Polinezyası'na dahil olan Tubuai, başlıca dört ada (Rimatara, Rurutu, Tubuai, Raivavae) ile ıssız Rapa adası ve birkaç atolden oluşur. Kıyıları dik yalıyarlarla çevrili Rapa adası bir yana bırakılırsa, büyük adaların tümü yanardağ kökenli, ama az yüksektir. Tropikal iklim Tahiti'dekine oranla biraz daha serin (Tubuai'de 22,8 °C, Rapa'da 20,5 °C), yağışları da daha boldur (Tubuai'de 1 777 m). Protestanlığı benimsemiş olan Polinezya halkı, Tahiti'ye yönelik büyük göçlere karşın, artmaktadır. Beslenmenin temelini taro ve balık oluşturur. Birkaç hindistancevizi, portakal, kahve işletmesi ürünlerinin ve yetiştirilen sebzelerin bir bölümü Tahiti'ye satılır.

TUBULAR → TEDALAR.

TUBULARİA MESEMBRYANTHEMUM a. Polibinde bir çift dokunaç tacı bulunan deniz hidrası. (Dış dokunaç tacında normal dokunaçlarla erkek ya da dişi gonoforlar almaşık olarak sıralanır. *Gymnoblastida* takımı.)

TUBULİDENTATA a. Zool. DAMARLIDİŞLİLER takımının bilimsel adı.

TUBULİFERA a. **1.** Zeytin ağaçlarına zararlı *Liothrips oleæ* gibi türleri kapsayan kirpikkanatlılar alttakımı. **—2.** Dişilerin ardında iç içe geçerek dar bir boru oluşturan dört bölütten dolayı bazı böceklere, özellikle *Chrysididae* familyasındaki (zarkanatlı) böceklere verilen ad.

TUCANA, Tukan* takımyıldızının latince adı (kısalt. Tuc).

TUCANOLAR, Amazon ormanları bölgelerinde yaşayan Doğu Kolombiya Kızılderilileri. Dil ve toprak bakımından birçok altgrupla akraba iki büyük grup oluştururlar. Doğu Tucanoları özellikle río Vaupès ve Brezilya arasındaki bölgede yaşarlarken, Batı Tucanoları río Caquetá ve río Putumayo arasındaki bölgede yaşarlar. Tucanolar kast özelliği taşıyan babasoylu klanlar biçiminde örgütleniyor ve kabilesel dıştanevliliğin ağır bastığı büyük bir babayerli aileyi banndıran bir tek haneden oluşan köylerde oturuyorlardı. Ormanları yakarak açılan tarlalarda yapılan geçici tarım, avcılık ve balıkçılıkla birlikte kabileler arası değiştokuşa dayanan yarı göçebe bir yaşam sürüyorlardı. Atalara tapınma, erkeklere özgü gizli dernekler ve şamanlık (şamanın kişiliğiyle birleşen jaguar mitolojisi) büyük bir önem taşıyordu. Bugün Tucanolar'ın çoğu, birlikte yaşadıkları halklar içinde eriyerek özümlenmişlerdir.

TUCCİ (Giuseppe), italyan doğubilimci (Macerata 1894 - San Polo dei Cavalieri 1984). Tibet ve Nepal'e çeşitli keşif gezileri gerçekleştirdi, sonra hint dinleri tarihi, özellikle de "tantra" buddhacılığı üzerine çalışmalar yaptı. Arkeolojiyle de ilgilendi, Pakistan'da, Svat ilinde, Afganistan ve İran'da önemli kazı çalışmalarını yönetti. *Tibetan Painted Scrolls* (Tibet resimli tomarları) [1949], *The Tombs of the Tibetan Kings* (Tibet krallarının mezarları) [1950], *Storia della filosofia indiana* (Hint felsefesi tarihi) [1958], *Tibet Land of Snows* (Karlar ülkesi Tibet) [1968], *Die Religionen Tibets und der Mongolei* (Tibet ve Moğolistan dinleri) [1970] adlı çalışmaları yayımladı.

TUC-D'AUDOUBERT (le), Fransa'da, Montesquieu-Avantès (Ariège) komününde, Saint-Girons'un K.-D.'sunda arkeolojik yer. 1912'de ortaya çıkarılan mağarada kaya yüzeyine ayrılmış çeşitli Tarihöncesi dönem yapıtları arasında, kilden biçimlendirilmiş iki bizon da bulunuyordu. Bugün Saint-Germain-en Laye müzesi'nde yer alan bu heykeller madeleine kültürüne aittir.

TUCHOLSKY (Kurt), alman yazar (Berlin 1890 - Hindås, İsveç 1935). Çeşitli takma adlarla (Theobald Tiger, Ignaz Wrobel, Peter Panter, Kaspar Hauser) yayımladığı önemli yapıtlarında Almanya'nın tutkularını ve zaaflarını iğneleyici bir alayla dile getirdi (*Rheinsberg,* 1912; *Das Läheln der Mona Lisa,* 1929; *Deutschland, Deutschland Über alles,* 1929). Düşündüklerinin gerçekleştiğini görünce intihar etti.

TUCK (Edward), amerikalı koleksiyoncu ve sanat koruyucusu (Exeter, New Hampshire, 1842 - Monte-Carlo 1938). Karısı Julia Stell ile (öl. 1928) birlikte, 1890'dan başlayarak Fransa'ya birçok bağış yaptı (hayır kuruluşları, Birinci Dünya savaşı sırasında Rueil'de askeri bir hastanenin bakımı). Boispréau'daki malikânelerini, Malmaison parkıyla birleştirilmesi için devlete (1926), koleksiyonlarını da (XVII. yy. duvar halıları; Cranach, Cima da Conegliano, Greuze'ün tabloları; porselenler) Paris kentine (1930) bağışladılar. Bugün bu koleksiyonlar Petit Palais'de korunmaktadır.

J. Vertut

le Tuc-d'Audoubert
kılden biçimlendirilmiş bizonlar
orta madeleine kültürü

TUCKER (Josiah), ingiliz iktisatçı (Laugharne, Carmarthen yakınında, 1712 - Gloucester 1799). 1775 - 1782 arasında Gloucester'de yayımladığı yergi yazılarında ticaret ve sanayi serbestliğini övdü ve Amerika'daki ingiliz sömürgelerine özgürlük verilmesinin, İngiltere'nin çıkarlarına uygun olduğunu ileri sürdü. Başlıca yapıtı olan *Elements of Commerce*'dir (Ticaretin ilkeleri).

TUCSON, ABD'de (Arizona) kent, rio Santa Crus vadisinde, rio Gila'nın kolu; 405 390 nüf. (1990). Üniversite. Bir hayvancılık ve sulu tarım bölgesinin ortasında tarım pazarı. Turizm ve sanayi (havacılık, bakır dökümevleri, elektronik) merkezi. —Yakınında askeri hava üssü.

TUCULESCU (İon), rumen ressam (Craiva 1910 - Bükreş 1942). Bilimsel bir eğitim görüp sanat alanında kendi kendini yetiştirdi ve rumen halk sanatından, özellikle Oltenia halılarından esinlendi. Renklerin yoğunluğu ve bir tür olağanüstülükle (sürekli yinelenen gözler teması) belirlenen resmi soyuta yaklaşır.

TUCUMÁN ya da **SAN MİGUEL DE TUCUMAN,** Arjantin'de kent, il merkezi, Andlar'ın eteğinde; 571 000 nüf. Üniversite. 1565'te kurulan Tucumán, geçmişindeki sömürge döneminden izler taşır. Turizm merkezi. Makine yapımı. Şeker rafinerisi. —*Tucumán ili,* 22 524 km^2; 1 142 321 nüf. (1991).

TUCUNALAR, TİCUNALAR, ya da **TUKÚNALAR,** Brezilya, Peru ve Kolombiya topraklarında, özellikle Kuzey Amazon bölgeleriyle Solimões ve Putumayo ırmakları bölgelerinde yaşayan Kızılderililer. Balıkçılık ve çeşitlendirilmiş tarım (mısır, manyok) ürünleriyle besleniyor ve kazık direkler üzerine yapılan geniş ortak evlerde oturuyorlardı. Elli kadar klana bölünmüşlerdi. Yerel başkanların yönetimi altındaki bu klanlar, dıştanevli yarılar biçiminde bir araya geliyor ve her yarıya katılan gruplar, güçlü bir bağlılık özelliği gösteriyorlardı. Büyüsel dinsel güçlerin tanınması neredeyse zorunlu bir toplumsal nitelik taşıdığı için (çok gelişmiş bir mitoloji kabile gelenek ve yasalarının pragmatik örgütlenmesine yöneltiyordu), başkanlıkları genellikle şamanlar yürütüyordu. Günümüzde Tucunalar'ın çoğu hıristiyanlaştırılmış ve kültürleştirilmiştir.

TUCUPİTA, Venezuela'da kent, Delta Amacuro federal toprağının (Orinoco deltası) merkezi. Caño Mânamo kıyısında; 21 400 nüf. Petrol çıkarımı.

Tucuruí, Brezilya'da (Pará eyaleti) hidroelektrik tesisi, Amazon bölgesi'nde, Tocantins kıyısında, Belém'in G.'inde. Cara-

Tudorlar sülalesinden İngiltere, sonra İngiltere ve İrlanda kralları

Owen Tudor (1400'e doğr. - 1461), 1429'a doğr. Catherine of France (Fransa kralı Charles VI'nın kızı ve İngiltere kralı Henry V'in dul karısı) [öl. 1438] ile evlendi (?) [→ Plantagenet]

Edmund (1430'a doğr. - 1456), Richmond kontu (1452), 1455'te Beaufort ailesinden Margaret (Somerset dükü John'un kızı) [öl. 1509] ile evlendi (→ Plantagenet)

Jasper (1431'e doğr. - 1495), Pembroke kontu (1452 ya da 1453 -1461/1470-1471/1485-1495); Bedford dükü (1485) [yasal vâris bırakmadı]

Henry VII (1457-1509), Richmond kontu (1457-1461 ya da 1462), sonra İngiltere kralı (1485); 1486'da Yorklu Elizabeth (İngiltere kralı Edward IV'ün kızı) [öl. 1503] ile evlendi (→ Plantagenet)

Arthur (1486-1502) Cornwall dükü (1486), sonra Wales prensi (1489) 1501'de Catherine of Aragon (Aragón kralı Fernando II ile Castilla kraliçesi Isabel'in kızı) [öl. 1536] ile evlendi (vâris bırakmadı)

Margaret (1489-1541) 1503'te James IV (İskoçya kralı) [öl. 1513] ile evlendi

Henry VIII (1491-1547) York (1494-1509) ve Cornwall (1502-1509) dükü, sonra Wales prensi (1504-1509), sonra İngiltere kralı (1509), İrlanda senyörü (1509-1541), sonra kralı (1541)
1 1509'da baldızı Catherine of Aragon ile (1533'te geçersiz sayılan evlilik);
2 1533'te Anne Boleyn (öl. 1536) ile (1536'da geçersiz sayılan evlilik);
3 1536'da Jane Seymour (öl. 1537) ile;
4 1540'ta Anne of Cleves (öl. 1557) ile (aynı yıl geçersiz sayılan evlilik);
5 1540'ta Catherine Howard (öl. 1542) ile;
6 1543'te Catherine Parr (öl. 1548) ile evlendi

James V (1512-1542) İskoçya kralı (1513) 1538'de Lorraineli Mary (Guise dükü Claude'un kızı) [öl. 1560] ile

Mary I (1516-1558) İngiltere ve İrlanda kraliçesi (1553) 1554'te kuzeni Philipp (Avusturya arşidükü, Napoli ve Sicilya kralı [1554], sonra Felipe II adıyla İspanya kralı [1556]) [öl. 1598] ile evlendi

Elizabeth I (1533-1603) İngiltere ve İrlanda kraliçesi (1558) [evlenmedi]

Edward VI (1537-1553) Cornwall dükü (1537-1547), sonra İngiltere ve İrlanda kralı (1547) [evlenmedi]

evlilikdışı

Henry Fitzroy (1519 ?-1536) Richmond ve Somerset dükü ve Nottingham kontu (1525) [vâris bırakmadı]

Mary Stuart (1542-1587) İskoçya kraliçesi (1542-1567); İngiltere tahtında hak iddia etti
1 1558'de François de France (Viennois ya da Fransa veliaht prensi, sonra François II adıyla Fransa kralı [1559]) [öl. 1560] ile,
2 1565'te kuzeni Henry Stuart (Darnley lordu, sonra Albany dükü) [öl. 1567] ile,
3 1567'de James Hepburn (Bothwell kontu) [öl. 1578] ile evlendi

James VI (1566-1625) İskoçya kralı (1567); İngiltere ve İrlanda kralı (James I) [1603]

İngiltere, İskoçya ve İrlanda krallarının devamı (→ Stuart)

jâs demir cevheri yataklarının yakınında.

TUCÜE ya da **TUJUE,** Orta Asya'da Göktürk İmparatorluğu'nu kuran türk boyuna Çinliler'in verdikleri ad. (→ GÖKTÜRKLER.)

TUDE a. (fars. *tūde*). *Esk.* **1.** Yığın, küme. **—2.** *Tude-be-tude, tude-ber-tude,* yığın yığın, yığınlar halinde.

Tudeh, 1941'de kurulan iran halk partisi; İran Komünist partisi'nin (1920'de kuruldu) mirasçısı. Aralık 1945'te, ülkenin kuzeyinde rus ordusunun bulunmasından yararlanarak, Azerbaycan'da iktidara geçti ve Azerbaycan Özerk Cumhuriyeti'ni ilan etti. 1946 yılının nisan ve mayıs aylarında sovyet birliklerinin çekilmesinden sonra, Azerbaycan, İran'ın özerk bir eyaleti oldu Tudeh de Tahran merkez hükümetine girdi. Ama, ekim 1946'da komünistler hükümetten çıkarıldı; İngiltere ve ABD'nin diplomatik desteğiyle güçlü bir duruma gelen hükümet, Azerbaycan'a askeri müdahalede bulundu ve komünist rejime son verdi (14 aralık 1946). Bununla birlikte, Tudeh, özellikle Anglo-Iranian Oil Company'e karşı eylemlerini sürdürdü ve Abadan'daki petrol işçileri ve aydınlar arasında etkisini artırdı. 1953'te Musaddık iktidardan düşünce, Tudeh'in eylemleri Rıza Pehlevi rejimi tarafından sert bir biçimde bastırıldı. Tudeh 1979'da Humeyni'yi destekledi. Ancak 1983 başında parti yasaklandı, militanları tutuklandı. Yöneticileri idam edildi (1984).

TUDJMAN (Franjo), hırvat siyaset adamı (Hırvatistan 1922). 15 yaşındayken marksist bir militan olarak Hırvatistan'ın egemenliği için mücadele etti. İkinci Dünya savaşı'nda Tito'nun komünist partizanlarına katıldı. Savaştan sonra Tito'ya bağlı orduda yer aldı. Halk ordusu'nun kuruluşunda etkin rol oynadı. Demokrasi yanlısı etkinlikleri nedeniyle 1967'de Komünist parti'den çıkarıldı, 1972 ve 1981'de milliyetçilik propagandası nedeniyle hapis cezasına çarptırıldı. Doğu Avrupa'daki komünist iktidarların 1989'daki çöküşünden cesaret alarak Hırvat Demokratik birliği'ni kuran Tudjman, 1990'da yapılan *seçimlerde komünist parti'yi yenilgiye uğratarak Hırvatistan cumhurbaşkanı seçildi. 1991'de Hırvatistan'ın bağımsızlık ilanından ve Sırbistan ile şiddetli çarpışmalardan sonra, 1992 başında ülkenin bağımsızlığı dünyaca kabul edildi; Tudjman bir kere daha devlet başkanı seçildi.

TUDHALİA → TUTHALYA.

TUDOR, 1485'ten (Henry VII'nin tahta çıkması) 1603'e kadar (Elizabeth I'in ölümü) İngiltere'de hüküm süren hanedanın kaynaklandığı anglogalyalı aile. Tudor ailesinin kökleri, büyük bir olasılıkla Llywelyn ap Iorwerth seneşali Galyalı Ednyfed Vychan de Tregarnedd'e kadar uzanır. Onun soyundan gelenlerin birçoğu İngiltere krallarının hizmetine girdi. Bunlardan biri olan Owen ap Meredydd, ya da Owen **Tudor** (öl. Hereford 1461), Henry V'in sarayında maiyet subayı oldu. Owen Tudor'un yakışıklılığına kapılan ana kraliçe Catherine of France onun metresi oldu ya da daha büyük bir olasılıkla onunla evlendi (1428 ya da 1429'da) ve ona birçok evlat verdi. Gloucester, Owen'i hapse attırdı, ama Owen kaçmayı ve anavatanına sığınmayı başardı. Henry VI reşit olunca Owen'e bazı lütuflarda bulundu ve Owen, İki Gül savaşı'nda lancaster partisi safında savaştı. Büyük oğlu Edmund **of Hadham** (1430'a doğr. - 1456) 1453'te Richmond kontu oldu; Somerset dükü Beaufort ailesinden John'un kızı Margaret ile evlendi (1455). Tek oğulları **Richmond** kontu Henry (1457-1509) Lancaster* ailesinin yok edilmesinden sonra anasının hakları sayesinde, bu ailenin vârisi oldu; böylece, amcası Jasper Tudor'dan (öl. 1495) da güçlü bir destek görerek, 1485 devrimini gerçekleştirdi (Bosworth zaferi) ve Henry VII adıyla tahta çıktı (1485-1509). Oğlu Henry VIII (1509-1547) ve torunları Edward VI (1547-1553), Mary I (1553-1558) ve Elizabeth I (1558-1603) İngiltere'de hüküm sürdüler; Roma ile bağları kopardılar ve iktisadi gelişmeyi desteklediler.

TUDOR (William COOK, **Antony** —denir), ingiliz dansçı ve koregraf (Londra 1909 - New York 1987). Marie Rambert'ten klasik dans dersleri aldı ve M. Rambert'in kurduğu Ballet Club'a katıldıktan sonra 1930'da dansçılığa başladı. 1931'de ilk balesi *Cross-Gartered*'i yazdı. 1933 -1935 arasında, Vic Wells Ballet'de dansçılık yaptı. Özellikle *Jardin aux lilas* (1936) ve *Dark Elegies* (1937) koregrafilerini yazdı. Agnes De Mille ile birlikte çok kısa süren bir topluluk kurduktan sonra, Hugh Laing ile birlikte London Ballet'yi kurdu ve *Gala Performance*'ı (1938) bu topluluk için düzenledi. Londra'dan ayrılıp New York'a gitti, yeni kurulan Ballet Theatre (American Ballet Theatre adını aldı) ile çalıştı ve *Pillar of Fire* (1942), *Dim Lustre* ve *Romeo ve Juliet* (ikisi de 1943'te), *Undertow* (1945) ve *Shadow of the Wind*'in (1948) koregrafilerini yazdı. Bir yandan New York Metropolitan opera bale okulu'nun müdürlüğünü yapar (1950) ve Juilliard School'da ders verirken, bir yandan da İsveç Krallık balesi (1949-50) ve New York City Ballet (1951-52) ile çalıştı. İsveç Krallık balesi'nin sanat yönetmenliğini yürütürken (1962-63), *l'Echo des trompettes*'i sahneledi (1963). New York'a dönünce, Metropolitan Opera'da *Concerning Oracles*'i yorumladı (1966). Royal Ballet için *Shadowplay* (müzik Kœchlin, 1967) ve *The Knight Errant*'ı (müzik R. Strauss) sahneledikten sonra, Australian Ballet için *The Divine Horseman*'ın (müzik W. Egk, 1969) koregraflığını yaptı. Viyana ve Hamburg operalarında, yapıtlarının birçoğunu yeniden sahneye koydu. 1972'de Pennsylvania Ballet için *L'inconsequenza* ve National Ballet of Canada için de *Fandango*'nun koregrafilerini yazdı. 1974'te American Ballet Theatre'ın (1974) ortak yöneticiliğine getirildi.

TUDOR (David), amerikalı piyanist (Phi-

Mary (Marie d'Angleterre) [1496-1533]
① 1514'te Louis XII (Fransa kralı) [öl. 1515] ile, ② 1515'te Charles Brandon (Suffolk dükü) [öl. 1545] ile evlendi

Frances Brandon (1517-1559)
1533'te Henry Grey (Dorset markisi, Suffolk dükü [1551]) [öl. 1554] ile evlendi

Jane Grey (1537-1554)
10 temmuz 1553'te İngiltere ve İrlanda kraliçesi ilan edildi, 19 temmuz 1553'te tahttan indirildi 1553'te Guildford Dudley (öl. 1554) ile evlendi (vâris bırakmadı)

ladelphia 1926). John Cage'ın öğrencisiydi, 50'li yıllarda avangard müziğin başlıca yorumcularından biri durumuna geldi. Darmstadt ve birkaç amerikan üniversitesinde ders verdi, Cage'ın, Boulez'nin, Bussotti'nin, Stockhausen'in, Kagel'in yapıtlarını tanıttı ve kendisi de genellikle görsel bir gösteriye bağlı elektronik müzik parçaları besteledi.

Tudor üslubu, zaman zaman XVI. yy. ingiliz mimarlığı için kullanılan belirsiz terim. Düşey gotik üslubun bir uzantısı olan ve Rönesans'a özgü süsleme öğelerinin benimsenmesiyle giderek gelişen bir üsluptur. Tam anlamıyla Rönesans üslubunda sayılan ilk yapı Somerset House'tur (Londra, 1549'a doğr., XVIII. yy.'da yeniden yapılmıştır). [→ ELİZABETH* *çağı sanatı.*]

TU DUC (Hoang Nham, —denir) [1830-1883], Annam imparatoru (1848-1883). İmparator Thieu Tri'nin oğluydu, onun yerine geçti. Hıristiyanlara zulmetmeyi sürdürmesi, 1858'de fransız-ispanyol birliklerinin Tourane (bugün Da Nang), ardından Saigon (1859) seferlerine yol açtı. Tonkin'de Lê hanedanı yanlılarının bir ayaklanmasıyla karşılaşınca, amiral Bonard ile Saigon antlaşması'nı yaparak Doğu Koşinşin'i (bugün Nam Phân) Fransa'ya bıraktıysa da (temmuz 1862), hemen Paris'e gönderdiği Phan Thanh Gian, Napoléon III'ün bu antlaşmayı yürürlükten kaldırmasını sağladı (eylül 1863). Katolikler'in baskısıyla Napoléon, bu antlaşmayı iptal etti ve ilk antlaşmaya döndü (kasım 1864). Daha sonra Tu Duc, Doğu Koşinşin'in Fransa'ya katılmasını kabul etmek zorunda kaldı (haziran 1867). F. Garnier'nin ölümünden (1873) sonra Tu Duc, mart 1874 antlaşması'yla, dış siyasetini Fransızlar'ın dış siyasetine göre ayarlamayı kabul etmekle birlikte, Tonkin'in onlar tarafından boşaltılmasını sağladı. Çin ile vasallık ilişkilerini yoğunlaştırdı. Tonkin'e asker gönderen Çin, Sông Koi (Kızıl nehir) üzerindeki taşıma serbestliğini kesintiye uğrattı. Bu durum Rivière'in seferine (1882-83), ardından amiral Courbet'nin seferine yol açtı. Ferry protektorayı zorla kabul ettirmeyi kararlaştırdıysa da Tu Duc, hemen o sırada öldü.

TUFA a. *Arg.* Vurgun.

TUFACI sıf ve a. *Arg.* Hırsız; geceleri çalışan ve silah taşıyan zorlu hırsız.

TUFACILIK a. *Arg.* Tufacının işi, hırsızlık.

TUFAL a. Metalürj. **1.** İşlenmiş ya da kütlesel metal parçalarının yüzeyinde yüksek sıcaklıkta meydana gelen oksit. **—2.** Isıl işlem sırasında yükseltgenme sonucu çelik parçaların yüzeyinde oluşan karmaşık demir oksitli metalsel parça. **—3.** Dövme ve çekiçleme yoluyla demir-çelik ürünlerinin yüzeyinden kaldırılan metal oksit parçası. || *Tufal gidermek,* metal yüzeyini kaplayan oksit katmanını uzaklaştırmak. (Metal yüzeyindeki tufallar, bir asit banyosunda çözündürme [sülfürik asit], kumlama, saçma savurmayla temizleme ya da basınçlı su püskürtme [sıcakta haddeleme] gibi çeşitli yollarla giderilir.) —Demir dövdükten sonra kızıl dereceye dek ısıtıp daha sonra çekiçleyerek oksit katmanını gidermek ve çıplak metali ortaya çıkarmak.

TUFALAMAK g. f. *Arg.* Silah zoruyla hırsızlık yapmak.

TUFALLAŞMA a. Metalürj. KALAMİNLENME'nin eşanlamlısı.

TUFALLI sıf. KALAMİNLİ'nin eşanlamlısı.

TUFAN a. (ar. *ṭavfen* ve *ṭāvāfanen*'den). **1.** Kutsal kitaplarda ve eski yakındoğu söylencelerinde anlatılan evrensel su baskını. (Bu anlamda kullanıldığında büyük harfle yazılır.) **—2.** Sel getiren şiddetli yağmur: *Bu bölgede tam bir tufan yaşandı* **—3.** *(Bir şey) tufanı*, büyük bir niceliği belirtir: *Sel, yağmur, soru, ateş, alkış tufanı.* —Din. tar. İnkârcı ve sapkın insanları cezalandırmak için Tanrı tarafından gönderildiğine inanılan büyük yağmur ve kasırga afeti. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Din. tar. *Tufan* sözcüğü Kuran'da iki ayette geçer: Mısır firavunu ve halkının Musa'ya inanmamaları yüzünden Tufan denilen bir kasırga ve sel felaketiyle cezalandırıldıkları belirtilir (VII, 133); Nuh tufanı'ndan söz edilir (XXIX, 14). Ancak, nuh kavminin Tufan afetine uğramasına yol açan inkârcılığı, ahlaksal kötülüğü ve peygamberlerinin uyarılarını kulak ardı etmeleri Nuh suresi (LXXI, 1-28) ile Hud suresinde (XI, 25-49) daha ayrıntılı olarak anlatılır. İslam tarihçileri, Tufan olayını anlatırken bu ayetler yanında Tevrat başta olmak üzere yahudi kaynaklarından da yararlanmışlardır.

Kuran'ın sözü geçen ayetlerinde bildirildiğine göre Allah Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderir ve Nuh onları Allah'tan başkasına kulluk etmemeleri konusunda uyardığı gibi, tersine davranacak olurlarsa çok ağır bir cezaya çarptırılma olasılığından kaygılandığını da bildirir. Ancak, halkının büyük çoğunluğu, özellikle önde gelenleri bu sözlere kulak asmazlar ve onun da kendileri gibi bir insan olduğunu söyleyip ona yalnız alt sınıftan zavallı kişilerin inandığını belirterek sapkınlıklarını, kötülüklerini sürdürürler. Nuh'un çağrılarını yinelemesi üzerine de bu kez inanmayanlar, "Ey Nuh, bizimle çekiştin ve bu çekişmeyi oldukça da ileri götürdün. Eğer doğru sözlülerdensen, başımıza geleceğini söylediğin felaketi getir de görelim," derler. Nuh da bunun üzerine der ki, "O felaketi başınıza ancak dilerse Allah getirir ve siz de (Allah'ı) aciz bırakamazsınız" (XI, 32-33). Sonunda Allah Nuh'a halkını kurtarma çabalarının sonuçsuz kalacağını bildirir ve bir gemi yapmasını buyurur. Nuh, kendisiyle alay eden inançsızlara aldırmaksızın gemisinin yapımını sürdürür. Sonuçta yine Allah'ın buyruğuna uyup halkının ve ailesi bireylerinin inananlarıyla birlikte her tür hayvandan birer çift alarak gemiye bindirir. Nuh'a inanan oğulları (Ham, Sam ve Yafet) gemiye binerken, inkârcılar arasına katılan dördüncü oğluysa onun tüm çabalarına karşın inanmayanlarla kalır. Hazırlıklar tamamlanınca, kopan korkunç bir fırtınanın eşliğinde görülmedik bir yağmur yağmaya başlar, yeryüzünü sular kaplar.

"Gemi dağlar gibi dalgalar arasında içindekilerle birlikte yüzüp duruyordu ve o zalimler topluluğu yok olsun! buyruldu; inkârcıların tümü boğuldu, böylece iş bitirildi (XI, 42). Sonra "Ey yeryüzü suyunu çek, ey gökyüzü sen de suyunu tut! buyruldu; sular çekilip azaldı, (gemi) Cudi dağının üzerine oturdu ve inanmayanlardan arındırılmış yeni bir dünya başladı" (XI, 44).

Kuran'da Tufan'ın süresi belirtilmediği halde, islam tarihçilerine bakılırsa, 40 gün süren Tufan'ın son gününde Nuh'un gemiden saldığı bir güvercin, ağzında bir zeytin dalıyla dönünce, suların çekilmeye başladığı anlaşılır. Gemi Cudi dağında karaya oturur ve kurtulanların yeni bir yaşam kurmaları sonucu insanlık onların soyuyla sürüp gider.

Tufan'da Nuh'un gemisi
***Zübdet üt-tevarih*'ten (1588)**
Topkapı sarayı kütüphanesi, İstanbul

Lauros-Giraudon

Tufan
Hans Baldung-Grien'in yapıtı
Neue Residenz, Bamberg

Öte yandan, Gılgamış destanının XI. tabletinde sözü edilen ve kutsal kitaplardaki Nuh tufanına çok benzeyen *Babil tufanı* efsanesine göre, tanrılar toplantısında insanların kötülüğü yüzünden dünyanın yıkılmasına karar verilir. Bunun üzerine tanrı Ea, inançlı ve ulu bir kişi olduğu için kurtulmasını istediği Utanapiştim'e tanrıların kararını bildirir. Düşünüp taşındıktan sonra büyük bir gemi yaptıran Utanapiştim, tüm yakınlarını, yaşam tohumlarını, evcil ve yabanıl hayvan türlerini bu gemiye doldurur. Yedi gün, yedi gece süren fırtına ve yağmur sürecinde kimi zaman dışarı güvercin ya da kırlangıç salarak suların çekilip çekilmediğini öğrenmeye çalışır. Afetin yedinci günü uçurduğu kırlangıcın geri dönmeyişinden suların çekilmekte olduğunu anlar. Sonunda bir dağın doruğuna oturan gemiden inen Utanapiştim, tanrılara bir kurban keser. Kendilerini tanıyan ve kulluk eden bu kişiyi ölümsüz kılan tanrılar, onu eşiyle birlikte Dicle ve Fırat'ın denize döküldüğü kesimine yerleştirirler. Böylece insanlık onların soyundan yeniden türeyerek dünyaya dağılır.

—Ed. Tanrı'ya karşı gelen insanların cezalandırılması için yağan yağmurlar, Nuh'un gemisine inanç sahiplerini ve bütün canlılardan birer çiftle bitkilerden örnekleri alması, Tufan'dan sonra yaşamın sürmesi özellikle divan edebiyatında pek çok anıştırmaya konu oldu. Tufan selleri âşığın gözyaşına benzetildi. Şeytanın gemiye eşekle birlikte girmesi, güvercinin zeytin dalını getirmesi gibi motiflere sık sık yer verildi. Kökeninde tufanla ilgili Gılgamış efsanesi ise, M. C. Anday'ın *Ölümsüzlük ardında Gılgamış* (1981) adlı yapıtının konusudur.

—İkonogr. Kutsal Kitap'ta anlatılan bu felaket birçok yerde canlandırılmıştır. *Viyana Tekvini* (VI. yy.), *Paris mezamir kitabı* (XII. yy.), *Saint Louis'nin mezamir kitabı*, *Bedford ayin kitabı*'nı (Bibliothèque nationale) süsleyen minyatürler; Verona'daki S. Zeno kilisesi kapılarının (XII. yy.), Paris'teki Sainte-Chapelle'in, Auxerre katedrali'nin alçakkabartmaları; Venedik'teki San Marco bazilikası'nda bulunan *Nuh'un öyküsü* mozaikleri; Saint-Savin kilisesi ya da Floransa'da Yeşil Manastır (P. Uccello tarafından) freskleri; Paris'te St-Etienne-du-Mont kilisesi'ndeki vitray (1622). İslam minyatürlerinde de bu tema ele alınmıştır (*Hafız divanı*'nın bir elyazmasını süsleyen *Nuh'un gemisi* minyatürü, 1590'a doğr., Freer Gallery of Art, Smithsonian Institution, Washington; *Tufan da Nuh'un gemisi* minyatürü, 1588 [Zübdet üt-tevarih] Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi, İstanbul). Tufan konusunu Michelangelo Sistina capellası'nın tavanında, Raffaello Vatikan'daki Loggialar'da işledi. Baldung-Grien (Bamberg), Antonio Carracci (Louvre), Goltzius'tan (Oldenburg) sonra Poussin de, Richelieu dükü için ısmarlanan "Mevsimler" dizisinde (Louvre) bu konuyu ele aldı. Sonraları Girodet-Trioson, Turner, John Martin, G. Doré, Kaulbach, Schnorr von Carolsfeld (Münih) ve Ayvazovski (Sen-Petersburg) Tufan'ı konu alan yapıtlar gerçekleştirdiler.

TUFANBEYLİ, Akdeniz bölgesinin Adana bölümünde, Adana iline bağlı ilçe; 22 672 nüf. (1990); 973 km^2; 30 köy. Merkezi, Adana'nın 196 km K.-D.'sunda *Tufanbeyli* (esk. *Mağara*), 5 663 nüf. (1990). Tahıl üretimi. Hayvancılık.

Tufarganlı Abbas nağılı, Kafkasya ve Azerbaycan Türkleri arasında yaygın bir halk hikâyesi. Tufarganlı Âşık Abbas*'ın adı çevresinde oluşmuştur, metinde ona ait manzum parçalar geniş yer tutar. Serüven, Tufargan'da yaşayan yoksul delikanlı Abbas'ın Tanrı vergisi âşıklık yeteneğini kazanmasıyla başlar. Düşünde gördüğü Tebrizli Gülgez Peri Hanım'a tutulmuştur. Kız da onu sever, ancak ailesinin servet sahibi olmasından doğan farklılık, birleşmelerini uzun süre önler. Hikâyenin kahramanları arasında veziri Allahverdi ile birlikte yer alan Şah Abbas (Abbas* I), delikanlının sevgisini ve kişiliğini türlü olaylarda sınar. Sonunda da iki sevgilinin birleşmesini sağlar. Anlatı boyunca yer alan şiirlerde sevgi, sevgiliye özlem, vatan özlemi gibi konuların yanı sıra, halkın yaşamının, toplumsal gerçeklerin de yansıdığı görülür.

TUFARGANLI ÂŞIK ABBAS → ABBAS (Tufarganlı Âşık).

TUFEYL a. (ar. *tıfl*'dan *tufeyl*). *Esk.* **1.** Küçük çocuk. **—2.** Yemeğe gelen konuk.

TUFEYLİ sıf. ve a. (*Tufeyl bin Zilal*'in adından). Bir kimsenin sırtından geçinerek yaşamını sürdüren kimse için kullanılır; asalak.
—Esk. biyol. Asalak.

TUFEYLİLİK a. Tufeyli olma durumu; asalaklık.

TUFEYLİYAT çoğl. a. (ar. *tufeyli*'nin çoğl. *tufeyliyyat*). Esk. biyol. Asalak bitkiler ve parazitler: "*Bazı tufeyliyatın yumurtaları sulara karışarak...*" (İsmail Subhi, XIX. yy.).
—Esk. bot. *Tufeyliyat-ı nebatiye*, kara yosunları.
—Esk. zool. *Tufeyliyat-ı hayvaniye*, keneler

TUFU a. (fars. *tufū*). *Esk.* Tükürme, "tuh" deme.

TUFUL çoğl. a. (ar. *tıfl*'ın çoğl. *tufūl*). *Esk.* Çocuklar.

TUFULANE be. (ar. *tufūl* ve *-āne*'den *tufūlāne*). *Esk.* Çocukçasına, çocuklar gibi.

TUFULİYET ya da **TUFULET** a. (ar. *tufūl*'dan *tufūliyyet*, *tufūlet*). *Esk.* **1.** Çocukluk. **—2.** Tazelik, körpelik. **—3.** *Tufuliyet-i saniye*, çocuğun bir buçuk yaşıyla on beş yaşı arasındaki zaman. ‖ *Tufuliyet-i ula*, çocuğun doğumundan bir buçuk yaşına kadar geçen zamanı.

TUFUR a. (İzlanda dilinde *thufur*'dan). Jeomorfol. Yarıkutupsal bölgelerde, kışın topraktа meydana gelen buz kütlelerinin çevreden ve derinlerden su emerek hacmini büyütmesi sonucunda oluşan genellikle 40-50 cm yükseklikteki toprak kabartısı.

TUGAN-BARANOVSKİY (Mihail İvanoviç), rus iktisatçı ve tarihçi (Harkov ili 1865 - Odesa yakınında 1919). Petersburg ve Kiev üniversitelerinde profesörlük, Ukrayna'da Maliye bakanlığı (1917-18) yaptı. XIX. yy. sonu çarlık Rusyası'nda, Pyotr Struve ile birlikte "legal" marxçılığın belli başlı temsilcilerinden biriydi. Başlıca yapıtları: *Promişlenniye krizisi V Sovremennoy Angliy* (İngiltere'de sanayi krizleri [1894]; *Teoretiçeskiya osnovi Marksizma* [Marxçılığın kuramsal temelleri], 1905). Tugan-Baranovskiy iktisadi krizler hakkındaki açıklamalarıyla kapitalist sisteme özgü bazı nedenlerin varlığına ışık tutmakla birlikte, sınıf mücadeleleri kavramını ve marxçı belirlenimciliği reddetti.

TUGAY a. Ask. Kara kuvvetlerinde alaydan büyük, tümenden küçük düzeydeki birliğe verilen ad.
—ANSİKL. Tugaylar, iki alay ya da sayıları 3 ile 5 arasında değişebilen bağımsız muharip taburlardan meydana gelir. Yapıları içerisinde bulunan asıl muharip sınıfın türüne göre piyade tugayı, mekanize piyade tugayı, tank tugayı, topçu tugayı gibi adlar alırlar. Muharip birliklerden başka bazı hizmet birlikleri de tugay bünyesinde yer alır. Tugaya, generalliğin ilk aşamasında (tuğgeneral) bir subay komuta eder.

Tugendbund (*Erdem birliği* anlamında alm. sözc.), nisan 1808'de Königsberg'de, yurttaşlık erdemlerini ve Prusya'nın kurtuluşunu yüceltme ereğiyle kurulan dernek. 25 şubede toplanmış 700 üyeye dayanan ve 6 üyeli bir yüksek komite tarafından yönetilen bu dernek, üyelerini özellikle üniversitelerden topladı. Stein'in iyi gözle bakmadığı bu dernek, Napoléon'un buyruğuyla dağıtıldı (aralık 1809). 1813'teki ulusal ayaklanmada, çok abartılan bir rol oynadı, ardından liberalizmi nedeniyle kapatıldı (1815).

TUGGURT, Cezayir Sahrası'nda (Vargla vilayeti) vaha, Biskra'nın 220 km G.'inde; 75 500 nüf. Ticaret ve turizm merkezi. Hurma üretimi ve ticareti.

yeniçeri **tuğları**
Askeri müze, İstanbul

TUGRİK a. Parac. Moğolistan'ın 100 möngö değerindeki para birimi.

TUĞ a. **1.** Eskiden Doğu ülkelerinde hükümdarlık, vezirlik, beylik, paşalık vb.'nin alameti olan ve öküz ya da at kılından yapılan sorguç. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Tuğ yuvası*, tuğun içine yerleştirildiği, yuvarlak boru biçiminde parça. (Miğferlerin üzerinde bir ya da birden fazla tuğ yuvası olabilir)
—Hat. Tuğranın üst bölümündeki elif harfi biçiminde çizgi. (Tuğlar *elif*, *lâm* ya da *zı* harflerinin çizgisidir. Kimi tuğralarda tuğ bir harfin uzantısı olmayan bir işarettir. Tuğların yanlarındaki eğrilere de *zülüf* ya da *zülfe* denir.)
—ANSİKL. Kur. tar. Tuğ, eski Türkler'de, Hintliler'de, Çinliler'de beylik, paşalık, vezirlik, hükümdarlık alametiydi. Önceleri *kotas* denilen ve birçok Asya ulusunca kutsal sayılan *yak* türü tibet öküzünün kuyruk kıllarından yapılırken, Türkler tuğları at kuyruğu kıllarından yapmaya başladılar. Terim, ilk olarak bir uygur hakanının adına dikilen *Şine-usu* adlı yazıtta geçer (VIII. yy. ortaları). Cengiz Han, Onan ırmağı kaynağında dokuz parçalı tuğ dikerek imparatorluğunu ilan etti (1202).
Tuğ, müslümanlığın kabulünden sonra da türk devletlerinde kullanıldı. Cengiz İmparatorluğu'nda, Selçuklular'da, Memluklar'da, Timurlular'da olduğu gibi Osmanlılar'da da tuğ vardı. Osmanlılar'da tuğ hükümdarlık, vezirlik, beylerbeyliği, sancakbeyliği vb. askeri görevlerle şeyhülislamın, kazaskerin, yeniçeri ağasının, sekbanbaşının, kapıkulu süvari bölüklerinin, cebecilerin, Erdel kralının, Eflak ve Boğdan voyvodasının görev alametiydi. Sancakbeylerinin bir, beylerbeylerinin iki, vezirlerin üç, şeyhülislamların iki, kazaskerlerin bir, yeniçeri ağalarının önceleri bir, sonraları iki; padişahların ise altı tane tuğu olurdu. Padişah tuğlarına *tuğ-i şahi* ya da *tuğ-i hümayun* denirdi. Sadrazam, serdarıekrem unvanıyla sefere çıktığında padişahın altı tuğunu da beraberinde götürürdü. Kapıkulu askerleri sefere çıkmadan bir buçuk, iki ay önce, padişahın tuğlarından iki tanesi Enderun'dan alınır. Cebehane önüne dikilirdi. Daha sonraları tuğlar, Ortakapı önüne dikilmeye başlandı. Bunun dışında, sadrazam ve sefere katılacak öteki tuğ sahibi görevliler, tuğlarını kendi konaklarının önüne dikerlerdi. Sefer sırasında padişahın altı tuğundan dördü yanında, ikisi bir konak ileride götürülürdü. Padişahın tuğlarını taşıyanlara *tuğciyan-ı hassa* denirdi. Osmanlılar'da XVIII. yy.'dan sonra padişahlar seferlere katılmadıklarında, sefer sırasında tuğları sarayda dikilmeye başlandı.

TUĞAMİRAL a. Ask. Deniz kuvvetlerinde, albay ile tümamiral arasındaki rütbe; bu rütbedeki amiral. (Kara ve hava kuvvetlerindeki "tuğgeneral"in karşılığıdır.)

TUĞAMİRALLİK a. Ask. Tuğamiral rütbesi; tuğamiralin görevi.

TUĞBAY a. Ask. tar. Tugay komutanlığı yapan albaylara verilen ad. (Günümüzde bu rütbe kullanılmamaktadır.)

TUĞBAYLIK a. Ask. tar. Tuğbay rütbesi; tuğbayın görevi.

TUĞCU a. Kur. tar. Osmanlılar'da savaş sırasında padişahın tuğlarını taşımakla görevli olanlara verilen ad.
—ANSİKL. *Tuğkeşan* ya da *tuğcıyanı hassa* adı da verilen bu görevliler, kapıkulu süvarileri silahtar bölüğünden seçilirlerdi (23 kişi). Tuğcular, seferde tuğu hümayunu (padişahın tuğu) menzilden menzile taşırlar; tuğcubaşı denilen subayın buyruğunda görev yaparlardı. Sadrazamın ve öteki vezirlerin tuğlarını taşımakla görevli olan tuğcular da vardı.

TUĞCU (Kemalettin), türk yazar (İstanbul 1902). Ayaklarındaki doğuştan rahatsızlığı yaşamı boyunca çekti. Babıâli basınında memur olarak çalıştı; *Hayat* dergisinden emekliye ayrıldı (1972). *Yavrutürk*, *Çocuk haftası* gibi dergilerde tefrika edilen ve kenar mahalle çocuklarının, öksüzlerin güçlüklerle dolu yaşamını anlatan duygulu, iyimser çocuk romanlarıyla tanındı. Acıma duygusuna, sevgiye geniş yer verirken toplumsal eleştiriler de getirdi. 300'ü bulan yapıtlarından birkaçı: *Hissiz adam* (1943), *Saadet burcu* (1943), *Küçük sevgili* (1946), *Taşyürek* (1947), *Uçurum* (1947).

TUĞCUYAN çoğl. a. (*tuğcu*'nun fars. çoğl. *tuğcüyan*). Tuğcular.
—Kur. tar. *Tuğcuyanı hassa*, Osmanlılar'da padişahların tuğlarını taşıyıp koruyan görevlilere verilen ad. (Bunların amirlerine *ser tuğcuyan* denirdi.)

TUĞGENERAL a. Ask. Kara kuvvetlerinde tugay ve eşiti birliklere, hava kuvvetlerinde ise üs komutanlıklarına komuta eden ve albaylıktan sonra gelen, ilk general rütbesi; bu rütbedeki general.

TUĞGENERALLİK a. Ask. Tuğgeneral rütbesi; tuğgeneralin görevi.

TUĞİ, asıl adı **Hüseyin bin Safer,** türk tarihçi (XVII. yy.). Yeniçeri solaklarındandı. Osman II'nin tahttan indirilmesi ve kanlı bir biçimde öldürülmesi olayına tanık oldu. Olayı, sade dille yazılmış bir halk kitabı olan *Vaka-i Sultan Osman Han*'da anlattı. Bu kaynaktan Kâtip Çelebi, J. von Hammer-Purgstall gibi yazarlar kendi yapıtları için yararlandılar. (→ Kayn.)

TUĞLA a. (ital. *tegola*'dan). **1.** Dik koşutyüzlü biçimi verilmiş killi topraktan oluşan ve genellikle, uzunluğu genişliğin iki katına derz kalınlığının eklenmesine eşit olan inşaat gereci. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Tuğla harmanı*, tuğla yapılan yer. ‖ *Ateş tuğlası*, ocak, soba vb. yapımında kullanılan ateşe dayanıklı tuğla. ‖ *Dişli tuğla*, kenar bölümünde bir çıkıntı bulunan tuğla. ‖ *Hanımeli tuğla*, normalden daha ince olan özel tuğla.
—Geom. Dik koşutyüz. ‖ Kimi kez, bir tuğlalamanın "öğesel" şekli.
—İnş. *Tuğla kırığı*, kâgir bir duvarda boşlukları tıkamaya yarayan, gelişigüzel biçimli tuğla parçaları. ‖ *Çiğ tuğla*, pişirme işleminden geçirilmeden yalnızca güneş altında kurutulan ilkel tuğla. ‖ *İnce tuğla*, eni ve boyu normal tuğla ölçülerinde olmakla birlikte kalınlığı yarı yarıya olan bir tür tuğla. (İç mekânların döşemelerinde ve ocak ateşliklerinde kaplamalık olarak kullanılır.) ‖ *Kaplama tuğlası*, duvar yüzeylerine tuğla görünümünü vermek için kaplama olarak kullanılan, pişmiş topraktan ince öğe. ‖ *Ocak tuğlası*, ocaklarda kaplama olarak kullanılan ince öğe. ‖ *Yarım tuğla (duvar)*, boyuna yerleştirilmiş tuğlalarla örülmüş 9 cm kalınlığında duvar.
—Süslem. sant. *Sırlı tuğla*, bir ya da iki yüzü renkli sırla kaplı tuğla. (Sırlı tuğla bezemeye özellikle Büyük Selçuklu dönemi mimarlığında yaygın olarak rastlanır. Anadolu Selçukluları da İran'daki boyutlarda olmasa da yapılarını sırlı tuğla ile süslemişlerdir. Beylikler döneminde gittikçe azalan sırlı tuğla, Osmanlılar'da kullanılmaz olmuştur.)
—Topol. $\mathbb{R}^n$ de, $\mathbb{R}$ nın n tane I_i sınırlı aralığının $\prod_{1}^{n} I_i$ çarpımı (I_i aralıklarının hepsi açık, kapalı ya da yarı açıksa tuğlaya, sırayla açık, kapalı ya da yarıaçık denir.)
◆ sıf. Tuğladan yapılmış: *Tuğla bina, duvar.*
—ANSİKL. Daha Antikçağ'dan başlayarak, killi maddelerin suyla karışınca plastiklik kazanma ve böylece kolayca işlenebilme özelliğinden yararlanılarak, güneş altında kurutulan tuğlalar yapılmıştır. Kurutulmuş tuğlaların yeterli sıcaklıkta pişirilmesiyle killi malzemenin sert bir gerece dönüştüğü yüzyıllardan beri bilinmektedir.

Çiğ ya da pişmiş tuğla, Mezopotamya'da kullanılan inşaat gereciydi; uzaklardan getirilen ve çok masraflı olan taş, yalnız heykel yapımında kullanılırdı. Duvarlar genellikle çiğ tuğlalarla örülür, tapınak ve sarayların cephelerine bir sıra pişmiş tuğla kaplanırdı. Döşemelerin, kuyuların vb. yapımında da yararlanılan tuğla, yalancı tonozların örülmesine olanak verdi (Ur'da III. hanedan mezarları). Krallar tapınakların köşelerine, üzerlerinde adları, sıfatları, din için yaptıkları hizmetlerin listesi ve tanrının adı yazılmış tuğlalar gömdürürdü. Sırlı tuğla ancak İ.Ö. I. binyıl'a doğru ortaya çıktı. Ortaçağ'da pişmiş tuğlalar, özellikle Languedoc (Albi, Toulouse) ve Kuzey Almanya'nın (Lübeck) dinsel mimarlığında, XVII. yy.'da taşla birlikte sivil mimarlıkta kullanıldı (Louis XIII üslubu).

Kırsal kesimlerde kilden karılan, ahşap kalıplar içinde biçimlendirilen, kurutulan ve yanma gazlarının dolaşımına olanak verecek biçimde istiflendikten sonra bir yakıtla tutuşturulup pişirilen ilkel tuğlanın yerini, yavaş yavaş sanayi üretimi aldı. Artık makineleşen ve otomatikleşen üretimde de, hamuru hazırlama, biçimlendirme, kurutma ve pişirme işlemleri art arda gerçekleştiriliyordu.

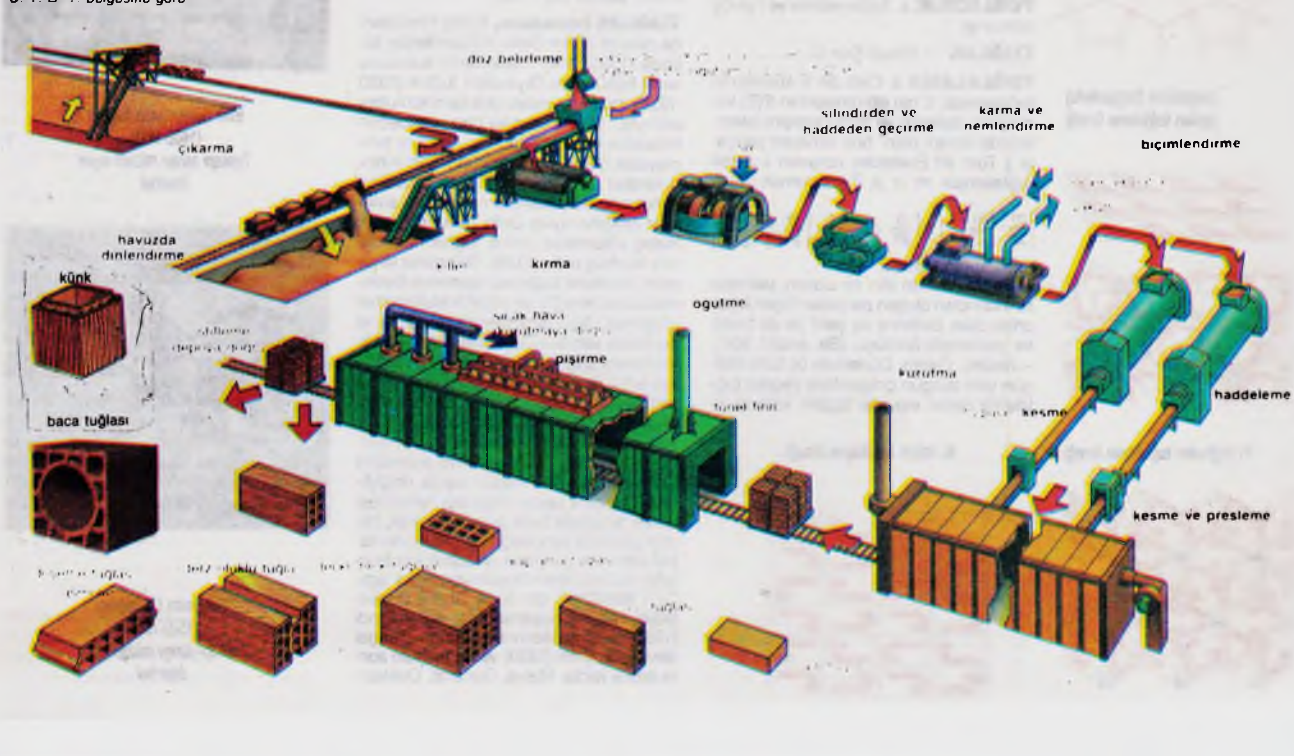
Ocaktan çıkarılan killer çoğu kez yağ giderici maddelerle karışıktır. Hamurun uygun nem derecesinde kusursuz bir biçimde homojenleşmesini sağlamak için, bileşenler birbirine karılmadan önce, türlerine göre, topak kırıcı aygıtlar, çekiçli, çeneli ya da dişli silindirli öğütücüler, tabanı delik taşlama taşları kullanılarak işlenir.

İnşaat tuğlaları genellikle, pervaneli bir iticiyle beslenen haddelerde biçimlendirilir. İticinin önüne, vakumla havayı çeken bir düzenek eklemek gittikçe yaygınlaşmaktadır. Dolu tuğlalar için basit haddeler kullanılırken, delikli tuğlalar, iç boşluk sayısı kadar çekirdek içeren özel haddelerde biçimlendirilir. Kesici bir aygıt makineyi tamamlar. Hamuru özlü bir duruma getiren terleme olayı sona erince, kalıplara son biçimlerini vermek ve ayrıtlarını keskinleştirmek için tuğlalar yeniden preslenir.

Kurutma işlemi, nem ve sıcaklık oranı ayarlanmış havanın gönderildiği odalarda ya da tünellerde yapılır. Bu hava, ürünlerin biçimi bozulmadan ya da hiçbir çatlama olmadan, işlemin süresini önemli ölçüde azaltır.

Pişirme işlemi için sürekli fırınlar kulla-

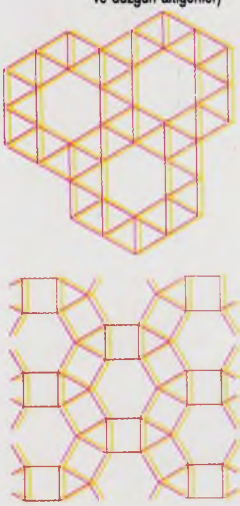
C. T. B. T. belgesine göre

TUĞLA ÜRETİM ŞEMASI

üç düzgün **tuğlalama**
(eşkenar üçgenler [üstte]
kareler [ortada]
ve düzgün altıgenler)

yarı-düzgün **tuğlalama** örnekleri
(eşkenar üçgenler
ve düzgün altıgenler [üstte];
düzgün üçgenler, kareler
ve düzgün altıgenler)

çokgenlerle (beşgenlerle)
yapılan **tuğlalama** örneği

nılır. Bu fırınlarda ateş devinimli, ürünler sabit (Hoffmann fırını) ya da ürünler devinimli; ateş sabittir (tünel fırın).

İnşaat tuğlaları dışında, ateş tuğlaları, asıde dayanıklı tuğlalar, silisli-kalkerli tuğlalar, izabe cürufu tuğlaları gibi birçok çeşit üretilmektedir.

Ateş tuğlalarının üretiminde, kilin yanı sıra plastik olmayan birçok ürün kullanılmaktadır: silis, steatit, korindon, boksit, silimanit, silisyum karbür, kromit, karbon vb. Bu tür tuğlalarda biçimlendirme işlemi, tıkız, hatta neredeyse kuru hamuru presleme ve yüksek basınç uygulama yoluyla gerçekleştirilir.

• *Anadolu*'da tuğlanın kullanımı Roma' dan Bizans'a, ondan da türk mimarlığına geçmiştir; Anadolu Selçukluları yapılarında genellikle taşı yeğlerken, özellikle Batı Anadolu beylikleri ve Osmanlılar taşın yanı sıra tuğla gerece de yaygın biçimde yer vermişlerdir. Almaşık düzende taş ve tuğla dizilerinden meydana gelen duvar örgü tekniği de Roma'dan Bizans'a, ondan da Türkler'e geçmiştir. Bizanslılar'da olduğu gibi Osmanlılar'da da tuğlalar yassıca ve oldukça büyüktü. Fatih Sultan Mehmet dönemi tuğlaları 4,5×28×28 cm boyutlarındaydı (Rumelihisarı). Hatıllarda kullanılan tuğlalar daha inceydi. Zemine döşenen tuğlalar ise 25×25 cm boyutlarında kare, ya da çapı 30 ila 60 cm arasında değişen altıgen biçimindeydi. Osmanlı mimarlığında kullanılacak tuğlaların boyutları ve ağırlıkları belirli kurallara bağlanmıştı, bunlara uymayanlar sattırılmazdı (bu durum tüm yapı gereçleri için sözkonusuydu).

TUĞLACI a. Tuğla yapan ve / ya da satan kimse.

TUĞLACI (Pars), türk sözlükçü, yazar (İstanbul 1933). Michigan Üniversitesi ingiliz dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1955). Gülhane askeri tıp akademisi ve İstanbul'da çeşitli okullarda (Şişli Terakki lisesi, Saint-Michel lisesi, Getronogan ermeni lisesi) ingilizce okuttu. Türkiye türkçesinin ayrıntılı sözlüğünü hazırlayıp yayımladı (*Okyanus, ansiklopedik türkçe sözlük*, 6 c, 1971-1974). Tarih, sanat tarihi konularıyla ilgili yapıtlar yazdı: *Osmanlı mimarlığında batılılaşma dönemi ve Balyan ailesi* (1981), *Ayvazovski Türkiye'de* (1983), *Bulgaristan ve türk-bulgar ilişkileri* (1984), *Mehterhaneden bandoya* (1988), *Tarih boyunca İstanbul adaları I* (1989), *İstanbul Ermeni Kiliseleri* (1990).

TUĞLACILIK a. Tuğla yapma ve / ya da satma işi.

TUĞLAK → FİRUZ ŞAH III.

TUĞLALAMA a. Ceb. *Bir* E *kümesinin tuğlalaması*, E nin altkümelerinin $\mathfrak{T}$(E) kümesinin, birleşim ve sonlu kesişim işlemlerinde kararlı olan, boş olmayan parçası. ‖ *Tüm* $\mathbb{R}^3$ *Eukleides uzayının* k *ranklı tuğlalaması*, *m*, *n*, *p*, $\mathbb{Z}$ yi taramak üzere

$$\left[\frac{m}{2^k}, \frac{m+1}{2^k}\right[\times \left[\frac{n}{2^k}, \frac{n+1}{2^k}\right[\times \left[\frac{p}{2^k}, \frac{p+1}{2^k}\right[$$

tuğlalarının kümesi.

—Geom. Verilen afin bir uzayın, yalnızca sınırlarından oluşan parçaları ikişer ikişer ortak olan, birbirine eş şekil ya da motifler yardımıyla örtülüşü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Geom. Düzlemde üç türlü düzgün yani düzgün çokgenlerle yapılan tuğlalama vardır: eşkenar üçgen, kare ve altıgen; sekiz yarı düzgün, yani birçok düzgün çokgenin birleştirilmesiyle yapılan tuğlalama vardır, bu düzgün çokgenler: eşkenar üçgen, kare, altıgen, sekizgen ve onikigendir; bir de koşutkenarlar, eşkenar dörtgenler, düzgün olmayan beşgenler gibi düzgün olan ya da olmayan çokgenlerle ya da başka her bir motifle yapılan öbür tuğlalamaları söyleyelim. Bu tuğlalamalardan kimi dönemlidir, kimi de değildir.

E_3 içinde ancak bir tür katı cisim kullanılarak beş çeşit tuğlalama yapılır: küplerle, üçgen prizmalarla, altıgen prizmalarla, eşkenar dörtgen onikiyüzlülerle, kesik sekizyüzlülerle yapılan tuğlalamalar. Birçok katı cisim kullanarak, bunların hepsini aynı bir biçimde, her bir ayrıt etrafında düzenleyerek yalnızca üç çeşit tuğlalama daha yapılır: dörtyüzlü ve sekizyüzlü, dörtyüzlü ve kesik dörtyüzlü, sekizyüzlü ve küp-sekizyüzlü.

Hiperbolik düzlemde sonsuz sayıda tuğlalama yapılır. Estetik olarak, bunlar yarardan yoksun değildirler, ama çözümlemede (Fuchs grupları) ve diferansiyel geometride (negatif sabit eğrilikli, tıkız katlı uzaylar kurmada) yararlıdırlar.

TUĞLALAYICI a. Geom. Eukleidesçi olan ya da olmayan bir E uzayı üzerinde tanımlanmış, E nin, içi boş olmayan *P* tıkız kümesi için şu iki:

$$\bigcup_{g \in G} g(\mathrm{P}) = \mathrm{E}\,;$$

$$\forall (g, h) \in G^2, \quad g(\dot{\mathrm{P}}) \cap h(\dot{\mathrm{P}}) \neq \varnothing \Rightarrow g(\mathrm{P}) = h(\mathrm{P})$$

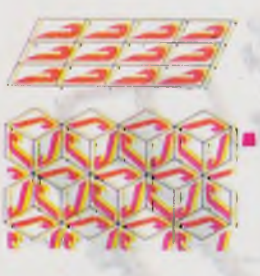
özelliğine sahip olan izometriler grubunun bir G altgrubunun elemanı.

—ANSİKL. Eukleides düzlemi içinde, beş grup doğrudan tuğlalayıcı ve on iki dolaylı tuğlalayıcı vardır. Önceki sonuçların kesim tanıtlamasının, kristalografi üzerindeki araştırmaları sırasında Fedorov tarafından ortaya atıldığı sanılıyor (1891). 3 boyutlu Eukleides uzayında 230 grup tuğlalayıcı vardır. Herhangi boyutlu bir uzay için, problem çok karışıktır.

S^2 yüzeyi için, beş hal olanaklıdır: *n* nci basamaktan bir dönmenin doğurduğu *n* nci basamaktan bir çevrimsel grup; bir düzlem içinde çizilmiş *n* kenarlı bir düzgün çokgeni değişmez bırakan grup; küre ile aynı merkezli, sırayla bir dörtyüzlüyü, bir küpü ve düzgün bir onikiyüzlüyü değişmez bırakan üç grup.

TUĞLU sıf. *Esk. Bir, iki, üç* + *tuğlu*, belirtilen sayıda tuğu olan.

TUĞLUK hanedanı, Kuzey Hindistan' da hüküm süren Delhi hükümdarları sülalesi (1320-1414). Hanedanın kurucusu ve ilk hükümdarı Gıyasettin Tuğluk (1320 -1325), sınır boyundaki orduların komutanı sıfatıyla, tahtı Halacıler'den gasbeden Nasrettin Hüsrev Şah'ın sultanlığını tanımayarak Delhi üzerine yürüdü. Şah'ın hindulardan oluşan ordusunu bozduktan sonra onu da yakalayıp öldürttü ve emirlerin isteğine uyup Delhi tahtına çıkarak Halaç sülalesinin yerine Tuğluk hanedanını kurmuş oldu (1320). Telingana racasının kendisini bağımsız saymaya başlaması üzerine oğlu ve veliahtı Muhammet Uluğ Han'ı Telingana seferine gönderdi ve burasının yeniden Delhi sultanlığı'na bağlanmasını sağladı (1323). Bağımsızlığını ilan eden Bengal üzerine yürüyerek ülkeyi yeniden ele geçirdi (1325). Bengal seferinden Delhi'ye dönerken yolda bir kaza sonucu öldü. Oğlu ve ardılı Gıyasettin Muhammet (1325-1351), yönetim merkezini Delhi'den, adı Devletabat olarak değiştirilen Deogir'e taşıdı. Hazineyi zenginleştirmek amacıyla bakır para bastırarak, bunun gümüşle aynı değerde olduğunu kabul ettirmeye çalışması ülkede hoşnutsuzluğa ve hazinenin boşalmasına yol açtı. Çin'i fethetmek için önce Tibet'e düzenlediği sefer başarısızlıkla sonuçlandı (1338). Bir ayaklanma sonunda Bengal devletten ayrıldı (1339) ve bu tarihten sonra ölene kadar Malva, Gucerat, Dekkan, Madura ve Keşmir'de çıkan ayaklanmalarla uğraşmak zorunda kaldı. Yeğeni Firuz Şah (1351-1388), amcasının ölümü üzerine emirler tarafından tahta çıkarıldı. Bengal ve Dekkan'ı yeniden ele geçirme çabasına bile girmeyerek, sadece ülkenin kuzeyini sıkı bir denetim altında tutmak ve bayındırmakla yetindi. Döneminde barış ve huzura kavuşan ülkesinde halkın refah düzeyinin yükselmesine karşın, Orta Asya'dan Hindistan'a türk göçlerinin kesilmesi, bu göçlerle beslenen türk gücünün Hindistan'da giderek egemenliğini yitirmesine yol açtı. Firuz Şah'ın ardılları Gıyasettin Tuğluk II (1388-1389), Ebubekir (1389-1390), Muhammet II (1390-1393), Alaettin Sikender (1393) taht kavgaları sonucu öldürüldüler. Mahmut (1393-1395) kendisiyle taht kavgasına girişen kardeşi Nusret'e sonunda yenilerek yurtdışına kaçtı. Nusret (1395-1399) tahtı elinden alınan ağabeyinin kendisini rahat bırakmaması sonucu onunla sürekli bir iktidar savaşımına girişmek zorunda kaldı. Bu kargaşa ortamında ülke Timur istilasına uğradı (1398). Delhi'ye giren Timur, sultan Nusret'i yakalayıp öldürttü, kenti yıkıp yağmaladı, geri dönerken de hizmetine girmiş olan tuğluklu emirlerinden Hızır Han'ı Multan valiliğine atadı (1399). Mahmut (1399-1413), Timur istilası sırasında kaçtığı Gucerat'tan dönerek ikinci kez tahta oturdu. Ancak, Cevanpur, Gucerat, Kandeş ve Malva bağımsızlıklarını duyurarak egemenliğinden çıkmış olduklarından, artık yönetimini sadece Delhi kentinde sürdürmekle yetindi. Ölümü üzerine zaten yönetimi bir süredir elinde tutan afganlı komutanlardan Devlet Han Lodi, hükümdarlığını ilan ederek tahta çıktı. Devlet Han Lodi (1413-1414) hükümdarlığını tanımayarak üzerine yürüyen Multan ve Pencap emiri Seyit Hızır Han'la savaştı ve ye-

iki doğrudan **tuğlalayıcı** örneği

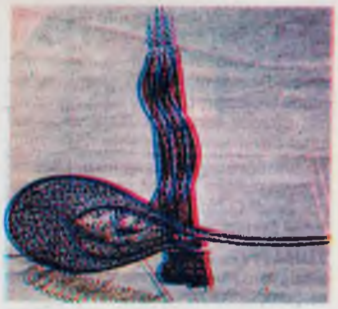
iki dolaylı **tuğlalayıcı** örneği

Emir Süleyman'ın **tuğrası**
(1402-1411)
Topkapı sarayı müzesi arşivi
İstanbul

Süleyman I'in **tuğrası**
(1520-1566)
Topkapı sarayı müzesi arşivi
İstanbul

Selim II'nin tuğrası
(1566-1574)
Türk ve islam eserleri müzesi
İstanbul

Ahmet III'ün tuğrası
(1703-1730)
Topkapı sarayı müzesi kitaplığı
İstanbul

Mustafa III'ün tuğrası
(1757-1774)
Topkapı sarayı müzesi arşivi
İstanbul

nilip öldürüldü. Delhi'ye girerek hükümdarlığını ilan eden Hızır Han, böylece Seyit sülalesini başlatmış oldu (1414).

TUĞRA a. (esk. türkç. "hükümdar mühürü ve imzası" anlamına gelen *tuğrağ* ya da *tuğ*'dan). **1.** Eski türk devletlerinde, Selçuklular ve Memluklar'da, özellikle Osmanlılar'da hükümdarın simgesi olarak kullanılan ve yığma yazıyla padişahın ve babasının adı yazılı olan nişan. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Metal paranın resimli yüzü; tura.

—Kur. tar. *Tuğra çekmek*, Osmanlı devletinde ferman, berat, menşur, mülkname, vakfiye gibi resmi belgeleri tuğralamak. (Bu işlem, "tuğrai", "tevkii" de denen "nişancı" ya da "tuğrakeş", "tuğranüvis" adlı görevliler tarafından yapılırdı. Sadrazam ya da tezkireci tarafından üzerine geçerliliğini onaylayan "sah" işareti konmuş belge nişancıya gönderilir, o da bunu denetleyip yasalarla çelişmediğini saptadıktan sonra kâğıdın üstüne tuğra çekerdi.) || *Tuğra divanı*, Selçuklular'da hükümdarın yabancı devletler ve eyaletlerle ilişkilerini düzenleyen daire. ("Sahibi tuğra" ya da "tuğrai" denen divan başkanının yönetiminde hükümet merkeziyle dış merkezler ve eyaletler arasındaki yazışmaları yürütür; eyaletlere berat, menşur gibi gerekli belgeleri gönderirdi.) [*İnşa divanı* da denirdi.] || *Tuğra-i hümayun*, Osmanlı devletinde padişah tuğrası.

—ANSİKL. *Tuğra* sözcüğü farsça "işaret" anlamına gelen *nişan* ve arapça "remiz" ya da "imza" anlamındaki *tevki* ile eşanlamlı olarak eski türk devletlerinde hükümdarların yazılı simgeleri, nişanları ya da damgaları niteliğinde belgelerin resmiliğini vurgulamak için kullanıldı. Tuğra geleneğini Selçuklular ve Memluklar gibi Osmanlılar da sürdürdüler. Tuğrayı Anadolu Selçukluları'ndan alarak ilk kez Orhan Gazi döneminde (1326-1360) kullanan Osmanlılar, bunu Orhan Gazi'nin tuğrasındaki "Orhan bin Osman" yazısının kendine özgü bir istifinden geliştirmeleri sonucu öncekilerle ad benzerliği dışında hiçbir ortak yanını bırakmadılar. Böylece padişahın Osman Gazi'nin oğlu olduğunu belirleyen "Orhan bin Osman" yazısıyla başlayan osmanlı tuğralarının metnine Bayezit I döneminde "han" unvanı: "Bayezit bin Murat han"; ardından "muzaffer" deyimi: "Murat bin Mehmet han muzaffer"; "daima" sözcüğü: "Mehmet bin Murat han muzaffer daima"; "şah" unvanıyla birlikte "el" tanım edatı: "Süleyman şah bin Selim han el-muzaffer daima" eklendi. Mahmut I'in tuğrasında önceden baba adına bağlı bulunan "han" unvanı, padişah adına bağlı olarak yazılmaya başlandı ve "şah" unvanı metinden çıkarıldı: "Mahmut han bin Mustafa el-muzaffer daima". Mahmut II döneminde onun tuğrasının sağ üst köşesindeki boşluğa "adli" mahlası yazıldı; 1897 Türk-Yunan savaşı'nın kazanılması üzerine Abdülhamit II tuğrasına "el-gazi" unvanını ekledi; Mehmet V'in tuğrasında aynı yere önce "Reşat", sonra da "el-gazi" mahlasları yazılarak metin son biçimini aldı. Şehzadeler sancakbeyliğine atandıkları dönemlerde kendi adlarıyla tuğra çekme yetkisine sahip olduklarından, tuğraları şehzadelikleri sırasında saptanır ve tahta çıkan şehzadenin genellikle tuğrasında değişiklik yapılmazdı.

Osmanlılar'da önceleri berat, menşur, ferman, hüküm, mülkname, vakfiye gibi resmi belgeler üzerine çekilen tuğra, sonraları defterhane defterlerinin kayıtları başında ve sonunda da bir hanedan arması olarak paralar, pullar, anıtlar, savaş gemileri ve resmi binalarda kullanıldı. Osmanlı tuğrası gelişerek kendine özgü biçimini aldıktan sonra hattatlar sürekli daha iyisini, daha güzelini yazmaya çalıştılar. Çok süslü ve resim biçiminde yapılan padişah tuğralarının yanında çeşitli ayetler, dualar, besmeleler, tarikat pirlerinin adları ve değişik tür yazılardan tuğra gibi stilize edilmiş yapıtların düzenlenmesi sonucu tuğra ayrıca hat sanatının da bir kolu oldu. (→ Kayn.)

—Hat. Bir hattat tarafından yazılan tuğraların bilinen ilk örneği Orhan Gazi'ye aittir. Tuğra yazmak hat sanatının bir kolu olarak gelişmiştir. Bir tuğra sere* (kürsü), beyza*, tuğ* ve kol* (hançere) bölümlerinden oluşur. XVII. yy. sonlarında Süleyman II döneminde ve XVIII. yy. başlarında özellikle Ahmet III döneminde tuğralar çiçek motifleriyle süslenmiş, daha sonra sağ yana "Gazi", sola ise "Adli" gibi sanlar eklenmiştir. Mustafa Rakım Efendi, Haşim Efendi, Vahdeti, Sami Efendi, İsmail Hakkı Altınbezer tuğra çekmekte ün yapmış hattatlardır.

TUĞRAİ ya da **TUĞRAYİ** a. (*tugra* ve ar. *-i*'den). *Esk.* Tuğra çeken ya da yapan görevli.

TUĞRAİ (Müeyyidüttin Ebu İsmail el-Hüseyn bin Ali **ET-**), selçuklu şair ve vezir (Isfahan 1061 - Hemedan yöresi 1121). Selçuklu sultanlarından Melikşah'ın (1072-1092) ve oğlu Muhammet I (1105-1118) dönemlerinde tuğracı ve nişancı olarak görev yaptı, vezirliğe yükseldi. Sultan Mesut ile kardeşi Mahmut arasında Hemedan yakınlarındaki savaşta Mahmut tarafından tutsak alınarak öldürüldü. Başlıca yapıtları: şiirlerini topladığı *Divan*, Şenfera'nın kasideleri *Lâmîyyet ül-arab*'ına yazdığı *Lâmîyyet ül-acem;* simya ile ilgili *Cami ül-esrâr*, *Terakib ül-envâr* ve *Hakaık ül-istişhâdât*.

TUĞRAKEŞ a. (*tuğra* ve fars. *keş*'ten). *Esk.* Sarayda resmi kâğıtlara tuğra çeken görevli.

TUĞRAKEŞLİK a. *Esk.* Padişahın tuğrasını çekme işi, tuğrakeşin görevi.

TUĞRALI sıf. Üzerinde tuğra olan.

—Kur. tar. *Tuğralı ahkâm kâğıdı*, Osmanlılar'da serdarıekrem unvanıyla sefere çıkan sadrazamlara, gereğinde kullanmaları için verilen tuğralı boş kâğıt. (Bu yöntem, XVII. yy.'dan sonra kaldırıldı.)

—Nümism. Üzerinde padişah tuğrası bulunan sikke. (XV. yy.'dan başlayarak osmanlı sikkelerinin üzerine sultanların tuğrası işlenmiştir.)

TUĞRAYİ → TUĞRAİ.

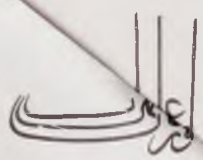
TUĞRUL II (Rüknettin) [öl. Hemedan 1134], Irak selçuklu sultanı (1132-1134). Büyük selçuklu sultanı Sencer tarafından Irak selçuklu tahtına çıkarıldı. Ancak saltanatı, yeğenleri Davut ve Mesut'a karşı mücadele etmekle geçti. Mesut'a karşı Gazvin yakınında kazandığı zaferden (1134) sonra, durumunu sağlamlaştırdıysa da kısa bir süre sonra hastalanarak öldü.

TUĞRUL III (Rüknettin) [öl. Rey yakınında 1194], son Irak selçuklu sultanı (1176-1194). Babası Arslanşah'ın ölümü üzerine, küçük yaşta, İldenizli atabey Pehlivan Muhammet'in himayesinde tahta çıktı. Ülkeyi onun adına yöneten Pehlivan Muhammet, kudretli ıkta sahipleri ve bağlı hükümdarların (Musul atabeyliği, Ahlatşahlar, Fars atabeyliği vb.) Tuğrul'u sultan tanımalarını sağladı ve Elcezire ve Doğu Anadolu'da genişleyen Eyyubiler'i durdurmaya çalıştı. Pehlivan'ın ölümü (1186) üzerine Tuğrul III, yeni atabey Kızıl Arslan'ın otoritesini tanımadı ve onu Azerbaycan'a çekilmek zorunda bıraktı. Halife en-Nasır'ın Kızıl Arslan'ı desteklemek üzere gönderdiği orduyu, Kızıl Arslan'la birleşmesine fırsat vermeden Hemedan yakınında yendi (1188). Ancak keyfi tutumu, aralarında Ay-Aba'nın da bulunduğu emirlerini öldürtmesi, durumunu zayıflattı. Kızıl Arslan karşısında tutunamayacağını anlayınca, Şehrizor valisi İzzettin Hasan'ın yanına gitti. Halifenin, Selahattin Eyyubi'nin, Harizmşah Tekiş'in yardımını sağlamaya çalıştı ama bir şey elde edemedi. Sonunda Kızıl Arslan'a tutsak düştü ve Aras kıyısında bir kaleye hapsedildi (1190). Sultanlığını ilan eden Kızıl Arslan öldürülünce, bazı emirlerin yardımıyla tutsaklıktan kurtuldu; İldenizli Ebubekir ve Kutluk İnanç'ı yendikten sonra tahtını yeniden ele geçirdi (1191). Halifenin kışkırttığı Harizmşah Tekiş'le Rey yakınında yaptığı savaşta ölünce, Irak Selçuklu devleti son buldu.

TUĞRUL ARSLAN, Malatya meliki (öl. 1124'ten sonr.). Kılıç Arslan I'in küçük oğlu. Babasının Habur savaşı'nda (1107) ölümü üzerine, annesi tarafından Malatya'da sultan ilan edildi. Ancak egemenlik alanı, Malatya ile sınırlı kaldı. Ülkeyi onun adına yöneten atabeyi Belek ölünce, Gerger ve Minşar kalelerine de sahip oldu. Malatya'yı kuşatan danişmentli Emir Gazi'ye altı ay direndi, sonunda kenti teslim ederek Minşar kalesine çekilmek zorunda kaldı (1124).

TUĞRUL BEY, gazneli komutan (öl. 1052). Gazneli hükümdarı Abdürreşit bin

TUĞRALARIN BİÇİMSEL GELİŞİMİ

Orhan (1326-1359)

Bayezıt II (1481-1512)

Süleyman I (1520-1566)

Mehmet IV (1648-1687)

Mustafa IV (1807-1808)

Mahmut tarafından Selçuklular üzerine gönderilen ordunun başına getirildi. Selçuklular'ı yendi (1052). Aynı yıl Gazneliler kesindeki karışıklıklardan yararlanarak Abdürreşit bin Mahmut'u öldürüp kısa bir süre için tahtı ele geçirdi. Ancak, çok geçmeden öldürüldü ve Gazneliler tahtına Mesut I'in oğlu Ferruhzat geçti.

TUĞRUL BEY (Mehmet) [? 993 - Merv 1063], Büyük Selçuklu devletinin kurucusu (1038-1063). Devlete adını veren Selçuk Bey'in torunu, Mikail Bey'in oğlu. Yurtları Hazar denizi ile Aral gölünün kuzeyindeki bozkırlarda bulunan Oğuz Türkleri'nin Kınık boyunun beyliğini yapan bir ailedendir. Babası bir çarpışmada ölünce, kardeşi Çağrı Bey ile birlikte dedesi tarafından yetiştirildi. Gazne sultanı Mahmut, Maveraünnehir'i geçerek o sırada türkmen boylarının reisi durumundaki Tuğrul Bey'in amcası Arslan Yabgu'yu tutukladı (1025). Bu olaydan sonra bazı türkmen boyları Gazneliler'in egemenliğini kabul ederken bazıları da Tuğrul Bey ile kardeşi Çağrı Bey ve amcaları Musa Yabgu'nun buyruğuna girip onların reisliklerinde birleştiler. Bunlar, zamanla çoğaldılar ve Gazneliler'den toprak istediler. İsteklerinin Sultan Mahmut tarafından kabul edilmemesi üzerine Tuğrul Bey ve kardeşi Çağrı Bey komutasındaki türkmen kuvvetleri Horasan'a girdi. Gazneli ordusu Serahs yakınlarında ağır bir yenilgiye uğradı (1038); Tuğrul, Nişapur'da kendisini sultan ilan etti ve adına hutbe okuttu. Dandanakan savaşı'nda Selçuklular Gazneliler'i yine yendikten (13 mayıs 1040) sonra tüm İran'a egemen oldular ve Selçuklu devleti komşu ülkelerce tanındı. Selçuklu tahtına geçen Tuğrul Bey, abbasi halifesi el-Kaim'e Selçuklu devletinin kurulmuş olduğunu bildirdi ve ailenin erkeklerini ülkenin çeşitli kesimlerini yönetmekle görevlendirdi. Horasan ve başkent Merv'i kardeşi Çağrı Bey'e verdi. Devlet düzenini yerine oturttuktan sonra selçuklu ordularını hıristiyanların ve şiilerin üzerine gönderdi, abbasi halifelerini şii Büveyhiler'in vesayetinden kurtarmayı hedefledi. Kardeşleri Çağrı Bey, İbrahim İnal, amcasının oğlu Kutalmış'ın komutasındaki selçuklu orduları Batı'ya doğru hızla yayıldılar; Azerbaycan, Irak-ı arap ve Irak-ı acem selçuklu topraklarına katıldı. Tuğrul, Tahran yakınlarındaki Rey'i başkent yaptı (1043). Abbasi halifesi Bağdat'ta şiilerin tehlikeli olmaya başladığını belirterek yardım isteyince, Tuğrul Bey Bağdat'a girdi. Halife, hutbeyi Tuğrul Bey adına okuttu (1055). Bir süre sonra Tuğrul Bey'in kardeşi İbrahim İnal ayaklanarak hükümdarlığını ilan etmeye kalkıştı. Tuğrul Bey İran'a yürüyerek ayaklanmayı bastırdı ve kardeşini yakalatıp öldürttü (1059). Selçuklular'daki bu taht kavgasından yararlanarak bazı arap şeyhlerinin de yardımıyla Arslan Besasiri Bağrat'ı ele geçirdiyse de Tuğrul Bey ikinci kez Bağdat'ı aldı (1062) ve halifenin torunlarından biriyle evlendi. Bir süre sonra hastalanarak öldü. (→ Kayn.)

Popperfoto

mareşal Tuhaçevskiy

Tuğrul höyük → YENİDOĞAN höyüğü.

TUĞRULŞAH (Mugisettin), Kılıç Arslan II'nin oğlu (öl. Erzurum 1225). Babası ülkeyi oğulları arasında bölüştürdüğünde Elbistan'ı aldı. Kardeşi Rüknettin Süleymanşah'ın sultanlığı sırasında kendisine Elbistan'a karşılık Saltuklular'dan alınan Erzurum melikliği verildi. Süleymanşah'ın yanında Gürcüler'e karşı savaştı (1202). Alaettin Keykubat'la birlikte İzzettin Keykâvus'u Kayseri'de kuşattı, ama daha sonra kuvvetlerini geri çekti. Ölünceye kadar Erzurum meliki olarak hüküm sürdü. Ölümünden sonra yerine oğlu Cihanşah geçti.

TUĞSAVUL (Raşıt Tahsin) → RAŞIT TAHSİN

TUĞTEKİN (Ebu Mansur Zahirettin), türkmen kökenli müslüman emir (öl. 1128). Suriye selçuklu meliki Tutuş'un kölesiyken azat edilerek Tutuş'un oğlu Dukak'ın yetiştirilmesiyle görevlendirildi. Yeğeni Berkyaruk ile yaptığı savaşta Tutuş yenilince (1095), kısa bir süre yerine oğlu Dukak geçtiyse de, Tuğtekin öteki atabeylerinin desteğini sağlayarak Şam'da yönetimi eline aldı. Dukak'ın ölümünün (1104) ardından önce bir yaşındaki oğlu, sonra kardeşi tahta geçtiyse de, egemenlik naip olarak hep Tuğtekin'in elinde kaldı. Kudüs'teki latin kralına karşı Fatımiler'in giriştiği savaşa destek oldu. Şam'a akın yapan bir fransız kontunun komutasındaki haçlı ordusunu bozguna uğrattı ve Rafaniye'yi aldı (ekim 1105). Gittiği Bağdat'ta Suriye'nin yönetimi selçuklu sultanı tarafından kendisine verildi. Yeniden Haçlılar ile savaşlara girişti. Ölümünden sonra yerine oğlu Tacülmülk geçti.

TUĞYAN a. (ar. *tuġyan*). *Esk.* **1.** Coşma, taşma: *"Aşkın tuğyan-ı tahayyülatına bir musibetten ziyade medar olmaz"* (H. Z. Uşaklıgil). **—2.** *Tuğyan etmek, olmak,* taşmak, coşmak: *"Münkire inkâr u tuğyan olmuşam"* (Eşrefoğlu Rumi, XV. yy.).

TUH ya da **TÜH** ünl. **1.** Aşağılama belirtir; tu ya da tü: *Tuh sana, bana bunu da mı yapacaktın.* **—2.** Hayıflanma belirtir: *Tuh, bilet almayı yine unuttuk.*

TUHAÇEVSKİY (Mihail Nikolayeviç), rus mareşal (Aleksandrovskoye, Smolensk, 1893 - Moskova 1937). Eski İmparatorluk muhafız birliği subayıydı; Almanya'da esir düştü ve enterne edildi. 1917'de esaretten kaçtı ve devrime katıldı. 1918'de Troçki tarafından I. Kızıl ordu'nun başına getirildi ve çar ordusundaki eski arkadaşlarını yeni rejime katılmaya davet etti. Eylül 1918'de, Çekler'e (eski avusturya ordusu esirleri) karşı savaştı ve onları Ural'a püskürttü. Sonra Kolçak ve Denikin'e karşı savaştı. Polonya-Rusya savaşı sırasında batı cephesine komuta etti (1920) ve burada ünlü günlük emrini verdi: "Dünya yangınının yolu Polonya'nın cesedi üzerinden geçer." 1921-1923 arasında Kronştadt denizcilerinin, sonra da Volga köylülerinin ayaklanmalarını bastırdı. 1928'de Leningrad (bugün Sen-Petersburg) askeri bölgesi komutanı, sonra ordu genelkurmay başkanı, 1931'de Savunma halk komiseri yardımcısı oldu. 1935'te mareşalliğe yükseltildi. Troçki tarafından desteklenen Tuhaçevskiy, halk milisleri ordusunun kurulmasına karşı mücadele etti ve sonunda hükümete düzenli ordular kurulması gereğini kabul ettirdi. Kızıl ordu'nun gerçek kurucusudur. Reich genelkurmayıyla gizli anlaşmalar yaparak 1933'e kadar alman teknisyenlerin yardımını sağladı; karşılığında da Versailles antlaşması ile Almanya'da yetiştirilmesi yasaklanan uçak ve tank pilotlarının Rusya'da eğitim görmeleri konusunda kolaylıklar gösterdi. Karanlık bazı nedenlerle vatan hainliğiyle suçlandı ve Stalin'in 1937'de başlattığı temizlik hareketinin en önemli kurbanı oldu. 1961'de Hruşçev tarafından itibarı iade edildi. 1939'da kaleme aldığı hiç basılmamış bir yapıtının bazı bölümleri, 1962'de *les Nouveaux Problèmes de la guerre* (fr. çev.) [Savaşın yeni sorunları] adı altında Moskova'da yayımlandı.

TUHAF sıf. **1.** Alışılagelene uymadığı için bilinmeyen, yadırganan, gülünç bulunan, şaşkınlık uyandıran şey için kullanılır; acayip, garip: *Tuhaf bir isim. Tuhaf bir ev. Yemeğin tuhaf bir tadı var. Tuhaf bir kıyafet. Tuhaf bir şey mi söyledim?* **—2.** Davranışlarıyla, görünüşüyle vb. anlaşılmaz bulunan, alışılagelenin dışında, değişik kimse için kullanılır; acayip, garip: *Tuhaf bir gençtir, insanlardan çok hayvanlarla konuşur. Kışın ipekli elbiseyle gezen tuhaf bir kadındı.* **—3.** Anlaşılması güç, bir anlam verilemeyen tutum, davranış vb. için kullanılır; acayip, garip: *Yüzünde tuhaf bir gülümseme belirdi. Bu çocuğun bakışları çok tuhaf. Tuhaf bir karar.* **—4.** *(Bir) tuhaf olmak,* kendini yalnız, güçsüz hissetmek; tuhaf davranışlarda bulunmak; (bir) garip, (bir) acayip olmak. ‖ *Tuhafına gitmek,* acayibine gitmek.

◆ be. Bir eylemin değişik, şaşırtıcı bir biçimde yapıldığını belirtir; acayip, garip: *Tuhaf yürümek, konuşmak. Bugünlerde çok tuhaf davranıyor, onu anlayamıyorum.*

◆ ünl. Sözü edilenin şaşkınlıkla, hayretle karşılandığını belirten söz; acayip, garip: *Tuhaf! O hiç böyle şeyler yapmazdı. Tuhaf! Demek sizle vedalaşmadan gittiler.*

TUHAFİYE a. (ar. *tuhaf* ve *-iyye*'den *tuhafiyye*). Dikiş ve elişinde kullanılan araç ve gereçlerin tümü.

TUHAFİYECİ a. Tuhafiye satan kimse; tuhafiye satılan dükkân.

TUHAFİYECİLİK a. Tuhafiyecinin işi.

TUHAFLAŞMAK gçz. f. **1.** Şaşırtıcı, yadırgatıcı duruma gelmek; acayipleşmek, garipleşmek: *Bakışları, davranışları tuhaflaşmak.* **—2.** Kendini tuhaf, rahatsız hissetmek: *Onu görünce tuhaflaşıyorum.*

TUHAFLIK a. **1.** Şaşırtıcı, yadırgatıcı şey; şaşırtan, yadırgatan bir şeyin niteliği, gariplik, acayiplik: *Bir kimsenin davranışlarındaki, bakışlarındaki tuhaflık. Konuşmasında bir tuhaflık sezmiyor musun?* **—2.** Şaşırtıcı, yadırgatıcı davranış: *Biz onun tuhaflıklarına alıştık.* **—3.** *Bir tuhaflığım var,* kendimi iyi hissetmiyorum anlamında söylenir. ‖ *Tuhaflık etmek,* çevresindekileri güldürecek şeyler yapmak.

—Psik. *Tuhaflık duygusu,* algıların duygusal yankısının bozulması. (Bk. *ansik.* böl.)

—ANSİKL. Psik. *Tuhaflık duygusu.* Şaşkın ve tasalı özne, üstelik çok da iyi tanıdığı bildik nesneler ya da yerler karşısında bir acayiplik ve rahatsızlık duygusuna kapılır. Bazen öznenin kendini algılaması da aynı duyguya yol açar ve özne, kişiliğin ikileşmesinden söz ederek genellikle bunu sözlü olarak da dile getirir. Bu durumda bu yönelimsel yaşantı, kişiliksizleşme duygusuna yakın bir nitelik kazanır. Tuhaflık duygusu paroksistik de olabilir ve bu durumda zamansal sarayla bir ilgisi vardır. Sübakut tuhaflık duygusu, özellikle halüsinojen ve amfetamin toksikomanilerinde görülür. Uzun süreli bir olay olarak, özellikle şizofreninin haberci evrelerine özgü bir duygu olmakla birlikte, psikastenide de saptanabilir.

TUHFE a. (ar. *tuhfe*). *Esk.* **1.** Hediye, armağan. **—2.** Hediyelik, hoş, güzel şey.

Tuhfe-i mübarizi, Hekim* Bereket tarafından Aydınoğlu Mehmet Bey döneminde (1330-1340) yazılan türkçe tıp kitabı. Hekim Bereket ilkin *Lubab ün-nühab* adıyla arapça yazdığı bu yapıtı, daha sonra türkçe ve farsçaya çevirdi. İlk türkçe tıp kitaplarından sayılan yapıt başlıca dört bölümden oluşur. Birinci bölümde mizaçlar, hıltlar, erkek ve kadın arasındaki farklar ve ömrün dört evresi; ikinci bölümde hastalıkların nedenleri ve belirtileri; üçüncü bölümde sağlığı koruma yolları; son bölümde ise hastalıkları tedavi yöntemleri ve ilaçlar anlatılır.

Tuhfe-i Vehbi (Vehbi'nin armağanı), Sünbülzade Vehbi'nin farsçadan türkçeye manzum sözlüğü (1783). Şairin, oğlu Lütfullah'a ve sadrazam Halil Hamit Paşa'nın oğulları Arif ile Nuri'ye armağanı olarak yazıldı. Ezberlenmesi kolay (örn. "Can *revan ü merk* ölümdür, *mürd* ölmüş, *zinde* sağ") sayıldığı için, uzun süre farsça öğretiminde kullanıldı; 30'a yakın basımı yapıldı. Elbistanlı Hayati, Lebip gibi yazarlar tarafından şerh edildi.

Tuhfet ül-ahbab → TARİH-İ SAF

Tuhfet ül-hattatin, Müstakimzade Süleyman Saadettin Efendi'nin hattatlarla ilgili biyografik yapıtı (XVIII. yy.). 1787'ye değin yaşamış türk, iran, arap ve öteki islam ülkeleri hattatlarının (2 079 hattat) yaşamöykülerini içerir. İbnülemin Mahmut Kemal'in bir önsözü ile 1928'de Türk tarih encümeni yayınları arasında basılmıştır.